BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

10

GÜNC

HOOF

Milliyet

BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

10. CİLT

Günberi — Hooft

Milliyet

İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. adına
Hürrem FİLA

genel yayın yönetmeni
Adnan BENK

yayın kurulu
Oya ADALI, Nilgün AKAR, Bedia AKARSU, Engin ALÇORA, Yasemin ALPMAN, Abbas ALTUNKAŞ, Aydın ARIT, Selahattin BAĞDATLI, Mustafa BALEL, Mustafa BAYKA, Nezih COŞ, Güler DEĞİRMENCİ, Melek DENER, Turgut DEVECİ, Tamer ERDOĞAN, Sırrı ERİNÇ, Şenay ERKAN, Peyami ARMAN, Ayşegül EROL, Konur ERTOP, A.Fuat FİDAN, Tankut GÖKÇE, Öznur GÜNDOĞDU, Selahattin HİLAV, Rıfat İNSEL, Cenap KARAKAYA, M.N. KARAKÜÇÜK, Melih KIRANBAĞLI, Gülsen KORALTÜRK, Güzide KOSİFOĞLU, Dilek KÖSEOĞLU, Cevdet KUDRET, Turgut KUT, Deniz MAZLUM, Günnur ORMANLAR, Tahir ÖZÇELİK, Süleyman ÖZÇİFTÇİ, Ufuk ÖZKOLÇAK, İsa ÖZTÜRK, Mehmet SERT, Kenan SOMER, İlhami SOYSAL, Beyhan Aziz TANER, Aksel TİBET, Erdoğan TOMAKÇIOĞLU, Teoman TUNÇDOĞAN, Hale ULUSOY, Doğan ÜLGENCİ, Mara YAKOVLEVSKİ, Aydın YALKUT, Mehmet YARAŞ, Ömür YARS, Tahsin YAZICI, Dilek YELKENCİ, Melih YÜRÜŞEN

sorumlu yayın yönetmeni
Aydın YALKUT

araştırma
Despina ÇİMROĞLU ve yardımcıları Betül GÜVENSOY, Nesrin OĞRAŞKAN, Mine ÖZDİLER, Servet SABAK, Hilda SETYAN, Semra BAL

arşiv
Sevil ÇELEBİCAN ve yardımcıları Nurgül KAYA, Cansel Çolak SAVAŞ

teknik yönetmen
Nazlı TÜRKSOY

sayfa düzeni
Ömer BARANİOĞLU ve yardımcısı Çağatay AKYOL

harita
Mansus TETİK ve yardımcıları Berrin BÜYÜKANIT, Ruhi DİLGİMEN, Seval ÖZLER, Ceyda SAKARYA

düzelti
Hayrettin KARA ve yardımcıları Zeynep ATAYMAN, Fatma AYDIN, Sait GÜRAY, Aydın KARAAHMETOĞLU, Gülsüm ÖZ, Sibel TÜRKMENOĞLU

fotoğraf
Muhlis HASA ve yardımcısı Sedal ANTAY

sekreterler
Funda ARSLAN, Halime DEMİR, Nil HEPER, Kadriye KÖMÜRCÜOĞLU, Lale KURUDAĞ, Belgin SOYCAN, Satı ŞİMŞEK

dizgi
Turgay ŞIK ve yardımcıları Leyla BİRBEN, Âdem ÇALIŞKAN, Betül FERİK, Hülya HASEL, Sakine KAYA

kamera
Gelişim Yayınları kamera servisi

baskı: Milliyet Gazetecilik A.Ş.

Büyükdere Cad. Apa Ofset arkası
Levent-İSTANBUL Tel: 169 66 80 (20 Hat)

BÜYÜK

LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

rindeki dinamik konumunu gösterir.

Bu ilke içinde günberi noktaları, uzayda, yalnızca Güneş'in çekim etkisi göz önüne alınarak belirlenir; ne var ki öteki gezegenlerin yol açtığı bozucu etkilerle değişime uğrayan yörüngenin, kendi düzlemi içinde nasıl yer değiştirdiğini anlamak için, günberinin, özellikle Merkür yörüngesindeki devinimini bilmek gerekir. Kuyrukluyıldızlar da günberileri yakınında gözlenebilir.

GÜNCÂYİŞ a. (fars. *günciden*, sığmak'tan, *güncâyiş*). *Esk.* **1.** Sığma, sığışma. **—2.** *Güncâyiş-pezir*, sığabilen, sığışan.

GÜNCE → GÜNLÜK.

GÜNCEK a. *Yörs.* Şemsiye, güneşlik.

GÜNCEL sıf. Günün konusu olan, şimdiki zamana uygun düşen şey için kullanılır; aktüel: *Güncel sorunlar, haberler. Bu görüş hâlâ çok güncel. Bu sorun artık güncel değil, çoktan aşıldı.*

—Jeomorfol. *Güncel biçim*, gelişimi, dış süreçlerin etkisiyle günümüzde de sürmekte olan engebe biçimi.

—Psikan. *Güncel nevroz*, çocukluktaki çatışmalardan doğan psikonevrozların tersine, yeni bir çatışma durumunun ortaya çıkmasına bağlı bulunan nevroz. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yerbil. Tarihsel devirlerin çağdaş çökelleri, oluşumları ve olayları için kullanılır.

—ANSİKL. Psikan. Güncel nevrozların nedeni, psikonevrozlarda olduğu gibi cinsel kökenli olmakla birlikte, ruhsal değil de doğrudan doğruya somatik bir etyolojide yer alır. Bir başka deyişle, belirtilerin oluşma süreci, ister cinsel doyum yokluğu (boğuntu nevrozu), ister cinsel doyumsuzluk (nevrasteni) olsun, doğrudan doğruya güncel cinsel güçlüklere bağlıdır. Demek ki belirtilerin oluşması, psikonevrozlarda olduğu gibi birincil süreçler tarafından yönetilen ruhsal bir oluşmadan doğmaz.

Görünüşe bakılırsa, çağdaş psikanaliz kuramı freudcu güncel nevrozlar/psikonevrozlar karşıtlığını artık savunmuyor. Gerçekte de, güncel çatışmanın, ancak öznenin o zamana kadar etkisizleştirdiği çocukluk çağı çatışmalarını yeniden etkili duruma getirdiği için patojen olduğu gitgide daha iyi anlaşılmaktadır.

GÜNCELCİLİK a. 1788'de Hutton'un belirttiği ilkelere dayanarak Ch. Lyell ve Constant Prévost tarafından kurulmuş olan ve Lamarck kavramlarının bağlandığı yerbilimsel kuram. (Bu kurama göre geçmişteki yerbilimsel olaylar güncel olarak gözlenebilen olaylar gibi açıklanabilir; bu ise, yerel niteliktekiler dışında, büyük tektonik olayları, fauna ve floranın birbirlerini izleyişlerini açıklamak için tasarlanmış olan dünya ölçüsünde afetler görüşünü geçersiz kılar.) [Eşanl. AKTÜALİZM, ÜNİFORMİTARYANİZM. —Karşt. KATASTROF KURAMI.]

GÜNCELİK a. Günce yazılan defter, muhtıra.

GÜNCELLEŞMEK gçz. f. Bir olay, durum vb. sözkonusuysa, günün konusu olmak, şimdiki zamana uygun düşmek.

◆ **güncelleştirmek** ettirg. f. *Bir şeyi güncelleştirmek*, onu güncel kılmak, ona şimdiki dönemin belirleyici özelliklerini vermek, onu yeni gereksinimlere uydurmak: *Son olayların güncelleştirdiği eski bir sorun. Bu sözlük artık eskidi, onu güncelleştirmek gerek. Bir ders kitabını güncelleştirmek.*

GÜNCELLEŞTİRMEK → GÜNCELLEŞMEK.

GÜNCELLİK a. Güncel olan, şimdiki zamana uygun düşen şeyin niteliği: *Sorun güncelliğini koruyor. Güncelliğini yitiren bir haber.*

GÜNCİDE ya da **KÜNCİDE** sıf. (fars. *günciden*, sığmak'tan *güncide*). *Esk.* Sığmış; sığdırılmış: *"Güncide-i basiret olurmu bu acz ile / Haysiyet-i havadis ü keyfiyet-i şüûn"* (Ziya Paşa, XIX. yy.).

GÜNCİŞK a. (fars. *güncişk*). *Esk.* Serçe kuşu.

GÜNCÜL sıf. Bot. Yalnızca gündüz açılan çiçeklere denir.

GÜNÇİÇEĞİ a. AYÇİÇEĞİ'nin eşanlamlısı.

GÜNDAY (Faik), **Ahmet Faik** de denir, türk yönetici, siyaset adamı (Hemşin 1884 - İstanbul 1964). Erzurum kadısı ve valı vekili Hurşit Efendi'nin oğlu, Gazi'ye İzmir suikastını düzenleyen Ziya Hurşit'in ağabeyi. Mercan idadisi'ni, Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1908). Kaymakamlık, mutasarrıflık, Sıvas'ta valilik yaptı, TBMM'nin ikinci döneminde Halk fırkası (CHP) Ordu milletvekili seçildi (1923-1927). Terakkiperver cumhuriyet fırkası'na (TCF) geçti. İzmir suikastının sanıklarından biri olarak yargılanıp aklandı (1926). Politik yaşamdan ayrıldı.

GÜNDELEŞMEK gçz. f. Günlük duruma gelmek, her gün yapılır olmak.

GÜNDELİK sıf. **1.** Her günkü yaşamdan kaynaklanan ve hiçbir olağanüstülüğü bulunmayan şey için kullanılır: *Gündelik giysi. Gündelik işler.* **—2** Her gün yayımlanan, her gün çıkan yayın, bülten vb. için kullanılır; günlük: *Gündelik gazete.* **—3.** *Gündeliğe gitmek*, bir günlüğüne bir eve, özellikle temizlik yapmaya ya da dikiş dikmeye gitmek.

◆ a. Bir günlük çalışma karşılığı ya da gün hesabıyla ödenen ücret, yevmiye: *Gündeliğine zam istemek. Gündelikle çalışmak.*

GÜNDELİKÇİ sıf. ve a. **1.** Ücreti günlük olarak ödenen kimse: *Gündelikçi terzi. Bir gündelikçiyle, bahçeyi iki günde temizleyebilirsiniz.* **—2.** *Gündelikçi kadın*, ev işlerinde gündelikle çalışan hizmetçi kadın.

GÜNDELİKÇİLİK a. Gündelikle çalışma durumu.

GÜNDELİKLİ sıf. **1.** Gündelikle çalışan kimse için kullanılır: *Gündelikli işçiler kadroya alınacak.* **—2.** Gündelikle yapılan iş için kullanılır: *Gündelikli işlerde aksamalar başladı.*

GÜNDEM a. **1.** Bir toplantıda, bir konseyde, bir kurulda karara bağlanacak sorunlar dizisi: *Meclis gündeminde erken seçim konusu da var. Genel kurul gündemi muhalefetin engellemeleri nedeniyle oluşturulamadı.* **—2.** *Gündem dışı*, toplantı programında bulunmayan konu ya da konuşma için kullanılır: *Gündem dışı konuşmak.* || *Gündeme almak*, bir konuyu toplantıda görüşülüp konuşulacak konular arasına almak. || *Bir sorunu, bir konuyu gündeme getirmek*, bir toplantıda, bir kurulda, o sorunun, o konunun görüşülmesini istemek; o soruna, o konuya güncellik kazandırmak: *Muhalefet, bu konudaki yasa önerisini gündeme getirecek. Bu tartışma, seçmen yaşının küçültülmesini de gündeme getirdi.*

—Bilş. Bir bilgisayarın etkileşimli işletiminde kullanıcıya önerilen çalışma listesi. (Bir izleç ya da bir ışık kaleminden yararlanarak, kullanıcı, programın yürütmesini istediği özel çalışmayı belirler.)

—Huk. Toplantılarda görüşülecek konuların listesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Huk. TBMM'de konuların görüşülme sırası ve öncelikleri içtüzükle düzenlenir. Buna göre genel kurulun gündemi sırasıyla, Başkanlığın meclise sunuşlarından, özel gündemde yer alacak işlerden, seçimlerden, oylaması yapılacak işlerden, genel görüşme ya da meclis araştırmasına ilişkin ön görüşmelerden, sözlü sorulardan, kanun tasarı ve teklifleri ile komisyonlardan gelen başka işlerden oluşur. Gündemdeki işlerin görüşme sırası Millet meclisi başkanlığı'nca alınış tarihine göre saptanır.

GÜNDERODE (Karoline VON), alman kadın yazar (Karlsruhe 1780 - Winkel am Rhein 1806). Romantik şiirler yazdı. Aşkta uğradığı umut kırıklığı sonucu intihar etti. Özellikle, arkadaşı Bettina von Arnim' in kendisi üzerine yazdığı kitap aracılığıyla (*Die Günderode*, 1840) tanınır.

GÜNDEŞ sıf. Aynı günde olan.

GÜNDEŞLİOĞLU, türk halk şairi (XVIII. yy. sonu- XIX. yy. başları). Türkmenler'in Dulkadır boyuna bağlı Gündeş oymağındandır. XVII. yy. sonlarında aşireti Güney Anadolu'ya göçe zorlanınca Kahramanmaraş'a gelen Gündeşlioğlu'nun kendi adını taşıyan köyü kurduğu kabul edilir. Türkmenler arasında büyük ün kazanan şairin çevresinde bir halk hikâyesi oluştu. Şiirleri sözlü gelenekte bugün de yaşamaktadır.

GÜNDEŞLÜ, XVI. yy.'da Maraş ve çevresinde yaşayan Dulkadırlılar'a bağlı bir türk oymağı. XVII. yy. kayıtlarından öğrenildiğine göre 1690'da Avusturya seferine katıldılar ve başarı sağlayamayıp savaş alanından çekildiler (1691). Afyon ve Kütahya sancaklarında oturan türkmen oymaklarıyla birlikte Balıkesir-Saruhan yörelerine yerleştirildiler. Gündeşlüler'in bir kolunun Eymir oymağıyla birleşmesinden Bozok bölgesinde yaşayan Kara-Yuvacık oymağı ortaya çıktı.

GÜNDOĞDU, Çanakkale'nin Biga ilçesine bağlı bucak; 2 642 nüf. (1990); 4 köy. Merkezi *Gündoğdu*, 752 nüf. (1990).

GÜNDOĞDU, Rize'nin merkez ilçesine bağlı bucak; 14 108 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi *Hamidiye*, 4 699 nüf. (1990).

GÜNDOĞDU, rumca **Androliku,** G. Kıbrıs rum kesiminde Baf ilçesine bağlı köy.

GÜNDOĞDU, selçuklu komutan (XII. yy.). Sencer'in komutanlarından biri olarak Save savaşı'na katıldı (1118). Zaferin kazanılmasında önemli rol oynaması, Sencer'in hükümdarlığını kesinleştirdi. Alamut kalesi kuşatmasında batınilere karşı çarpışırken yaralanarak öldü.

GÜNDOĞMUŞ, Akdeniz bölgesinde Antalya iline bağlı ilçe; 20 409 nüf. (1990); 1 323 km^2; merkez bucağı dışında 2 bucak, 35 köy. Merkezi, Antalya'nın 138 km D.'sunda *Gündoğmuş*, 4 554 nüf. (1990). Tarıma elverişli toprakları sınırlıdır. Tahıl ve üzüm. Hayvancılık.

GÜNDOĞUSU a. **1.** Güneşin doğduğu yön, doğu. (Gündoğrusu da denir.) **—2.** Doğudan esen rüzgâr.

GÜNDÖNDÜ a. **1.** AYÇİÇEĞİ'nin eşanlamlısı. **—2.** *Yörs.* Öğleden sonraki zaman.

GÜNDÖNÜMÜ a. **1.** Gündüz ile gecenin eşit olduğu gün. **—2.** Yıl içinde Güneş'in tutulum üzerindeki görünen deviniminde en büyük kuzey ya da güney yükselimine ulaştığı ve en uzun ya da en kısa güne denk düşen dönem. **—3.** Güneş'in tutulum üzerindeki görünen yörüngesinin, yukarıda tanımlanmış dönemlere denk düşen noktaları. (Gündönümü noktaları, tutulumun, ılım noktaları çizgisine dik olan çapı üzerinde yer alır. Güneş' in bu noktalardan Kuzey yarıkürede 21 ya da 22 haziranda geçişi yaz mevsiminin, 21 ya da 22 aralıkta geçişi de kış mevsiminin başlangıcını gösterir; ayrıca yılın en uzun ve en kısa günlerini belirler. Güney yarıkürede durum bunun tersidir.) || *Gündönümü noktası*, gökkürede Güneş' in artan ya da azalan yükseliminin en büyük ya da en küçük değerlere ulaştığı iki noktadan her biri.

—Folk. *Gündönümü şenlikleri*, her yıl kıştan bahara çıkışı ya da hasat mevsiminin sona erişini kutlamak amacıyla düzenlenen çeşitli şenliklerin genel adı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Meteorol. *Gündönümü fırtınası*, takvim klimatolojisine göre, 26 aralıkta esen kuv-



Erol Günaydın

vetli rüzgâr. İstatiksel araştırmalar fırtınanın bu tarihte gerçekleşme olasılığının % 53 olduğunu göstermektedir.
—ANSİKL. Folk. Anadolu'nun birçok yöresinde günümüzde de değişik adlarla yapılan gündönümü şenliklerinin kaynağı, eski Anadolu kültürü ve inanışlarıdır. Evrendeki tüm olayların bir tanrı ya da tanrıça tarafından yönetildiğine inanılan eski çağlarda bu şenlikler, dinsel bir nitelik taşıyordu. Daha çok ekin ekme ve biçme dönemlerinde yapılan gündönümü şenlikleri, evreni yöneten, mevsimlerin değişimini, doğurganlığı, ekinlerin yeşermesini, yağmurun yağmasını sağlayan bereket tanrı ve tanrıçaları adına düzenleniyordu. En eski gündönümü şenliklerinin doğayı, canlılığı ve verimliliği simgeleyen tanrıça Kybele adına yapıldığı bilinmektedir. Tanrıça Kybele için yapılan törenler Attis* efsanesinin bir devamı niteliğindeydi ve ölüp dirilmeyi, doğayla bütünleşmeyi simgeliyordu. Gizemli şenlikler arasında Kybele rahipleri kendilerini hadım ediyor ve akıttıkları kan ve yitirdikleri erkeklik gücünün daha evrensel bir nitelik kazanarak doğaya geçtiğine, verimlilik ve canlılık sağladığına inanılıyordu. Anadolu kaynaklı olan bu kült, Yunan ve Roma'ya değişik adlarla (Artemis, Diana, Leto vb.) geçmişti. Adına şenlikler düzenlenen Anadolu kökenli bir başka doğa tanrısı da Dionysos'tur. Doğayı ve yaratıcılığı simgeleyen Dionysos adına yapılan bağbozumu şenlikleri de doğanın ölüp dirilmesini, verimliliği ve insanların şarabı elde ettikten sonra, yaratıcılığın kökeninde bulunan değişim yapma gücüne kavuşmasını simgeliyordu.
Bu tür şenliklerin Hititler ve Sümerler döneminde de yapıldığı bilinmektedir. Hititler ekin ekme ve biçme dönemlerinde, Sümerler bahar başlarında dinsel bir nitelik taşıyan şenlikler yapıyorlardı.
Günümüzde Anadolu'nun birçok yöresinde değişik adlarla yapılan gündönümü şenliklerinin, bu eski törenlerin biçim değiştirmiş birer uzantısı olduğu öne sürülür. Hıdrellez*, gezek*, nevruz*, cemal* vb. adlarla düzenlenen bu tür şenlikler, her yörenin inanç ve geleneklerine göre farklılıklar gösterir. Kimi yörelerde bu şenliklerde doğanın ölüp dirilmesini simgeleyen ve bolluk getireceğine inanılan seyirlik oyunlar düzenlenir (→ BOLLUK* OYUNLARI), kimi yörelerdeyse kırlara çıkılıp çeşitli eğlentiler, oyunlar, yarışmalar düzenlenerek doğanın canlanışı ya da ürünün kaldırılması kutlanır. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde özellikle Ege ve Trakya bölgelerinde bağbozumuyla ilgili şenlikler de sürdürülmektedir. Bu şenliklerin ana özelliklerinden birini doğanın yeniden canlanışını simgeleyen ölüp dirilme motifi oluşturur. Oynanan seyirlik oyunlarda Anadolu'daki eski kültlerin kalıntısı olarak bu motife çokça yer verildiği dikkati çeker.

GÜNDÜZ a. **1.** Günün, Güneş'in doğuşuyla batışı arasındaki aydınlık bölümü: *Gündüzlerin sıcak, gecelerin serin geçtiği bir yer.* **—2.** Tamlayan olarak, bir işin, bir etkinliğin, bir zaman dilimi içinde yapıldığını belirtir: *Gündüz vardiyası.* **—3.** *Gündüz feneri,* zenciler için şaka yollu söylenir. ‖ *Gündüz gözüyle,* her şeyin açık seçik görüldüğü saatlerde: *Bırakalım şimdi, gündüz gözüyle ararız.* ‖ *Gündüz külahlı, gece silahlı,* iyi gibi göründüğü halde iyi olmayan kimseler için söylenir.
—Patol. *Gündüz ateşi,* gündüzün gelen ateş.
—Zool. *Gündüz kelebeği,* gündüz uçan kelebek (lahanakelebeğigiller, *Vanessa* cinsi üyeleri vb.). Morfoloji açısından birçok benzerlikleri bulunduğundan bu kelebekler aynı öbekte toplandılar: gündüzkelebekleri *(Rhopalocera).* ‖ *Gündüz yırtıcıları,* gündüzyırtıcıları takımına giren avcı kuşlara verilen ad. (Gece yırtıcılarıyla karşıtlaşan bu kuşlar arasında şahinler, kartallar, doğanlar vb. sayılabilir.)
◆ **gündüz, gündüzleri** be. **1.** Gündüz saatlerinde: *Gündüzleri çok sıcak oluyor.* **—2.** Her gün: *Gündüzleri işe gidiyor, akşamları çocuk bakıyor.*



Asım Gündüz

■ **GÜNDÜZ** (Asım), türk asker (Kütahya 1880 - İstanbul 1970). Harp okulu'nu (1901), Harp akademisi'ni bitirdi (1905). Akademi'deki başarısı nedeniyle, alman ordusunda eğitime gönderildi; dört yıl sonra döndü. Balkan savaşı'nda genel karargâhta görev aldı. Alman ıslah heyeti'nde yardımcı olarak çalıştı (1913-14). Birinci Dünya savaşı'nda kolordu ve ordu kurmay başkanlıklarında, tümen komutanlığında bulundu. 1919-1921 yılları arasında çeşitli askeri komisyonlarda üye, Harp akademisi tabiye öğretmeni, Genelkurmay 2. şube müdürü olarak hizmet gördü. 1921'de Kurtuluş savaşı'na katılmak üzere Anadolu'ya geçti; Batı cephesi kurmay başkanlığına atandı. 1923'te Genelkurmay II. başkanlığına getirildi. 1924-1929 yılları arasında VIII., IX. ve V. kolordu komutanlıklarında bulundu. 1929'da yeniden Genelkurmay II. başkanlığına atandı. 1943'te Yüksek askeri şûra üyesi , 1945'te de emekli oldu. Kütahya milletvekilliği yaptı (1946-1954). Anıları, İhsan Ilgar tarafından *Hatıralarım* (1973) adıyla yayımlandı.

GÜNDÜZ ALP, Kayı aşireti önde gelenlerinden (XIII. yy.). Bir söylentiye göre, Osman Gazi'nin kardeşidir. Kayı aşiretinin Söğüt bölgesine yerleşmesinde emeği geçti. İnegöl tekfuru ile yapılan savaşta öldü.

GÜNDÜZ KETHUDA Köralioğlu, Avşar boyu beylerinden (XVII. yy.). 1687 ve 1690 Avusturya seferlerinde bulundu.

GÜNDÜZALP (Fuat), türk eğitimci (Yenice, Yunanistan, 1897 - Ankara 1986). Ailesi Türkiye'ye göç ettikten sonra (1914) iki yıl İzmir Erkek öğretmen okulu'nda okudu; İstanbul Öğretmen okulu'nu bitirdi (1918). Pedagoji öğrenimi için gönderildiği Almanya'da, Birinci Dünya savaşı nedeniyle ancak bir ders yılı okuyup Türkiye' ye döndü. Cumhuriyet'in ilanından sonra çeşitli okullarda öğretmenlik ve yöneticilik yaptı. Katıldığı IV. ve V. Milli eğitim şûralarında ilk, ortaokul ve ilköğretmen okullarında çağdaş "toplu öğretim" ilkesini savunanların başında yer alarak sosyal bilgiler ve fen bilgileri derslerinin toplulaştırılmasına önemli katkıda bulundu. Prof. Bülent Nuri Esen ile birlikte, öğretmenin inanç özgürlüğüne ve bilimsel eğitime ters düştüğü gerekçesiyle zorunlu din eğitimine karşı çıktı. 1947'den başlayarak meslek dergilerine eğitim ve öğretim konularında yazılar yazdı. Cumhuriyet'in ilk yıllarının öncü eğitimcileri arasında yer aldı. Başlıca yapıtları: *Öğretmen meslek kitapları kılavuzu* (2 c, 1951), *Teşkilat ve idare* (M. Uyanık ile, 1953).

GÜNDÜZBEY, Malatya'nın Yeşilyurt ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 207 nüf. (1990). Belediye.

GÜNDÜZCÜ sıf. ve a. **1.** Dönüşümlü olarak çalışılan yerlerde çalışma sırası gündüze denk gelen kimse için kullanılır: *Gelecek hafta gündüzcü olacağım.* **—2.** Gündüz öğrenim gören öğrenci için kullanılır.
◆ a. *Arg.* Gündüzleri de içki içen kimse.

GÜNDÜZKELEBEKLERİ Genellikle gündüzleri etkinlik gösteren kelebek öbeği. (Duyargalarının uç bölümünde topuz biçiminde çıkıntılar yer alır, fraenulum'u bulunmayan kanatları dinlenme sırasında kalkık durur. Gündüzkelebekleri parlak ve çeşitli renkleriyle, koleksiyoncular için çok değerlidir. Tüm yerküreye yayılan bu öbek, *Papilionidae,* lahanakelebeğigiller, güdükbacaklıkelebekgiller, *Lycaenidae* ve sekengiller, familyalarını kapsar. Gecekelebekleriyle birlikte, pulkanatlıların alttakımı *Heteroneura*'yı oluşturur. Bil. a. *Rhopalocera.*)

GÜNDÜZLEME a. *Arg.* Babası belli olmayan; piç, fırlama.

GÜNDÜZLERİ be. Gündüz saatlerinde: *Burası gündüzleri çok sıcak olur.*

GÜNDÜZLÜ sıf. **1.** Yatılı öğrencisi olmayan okul; gündüz öğrenim gören, yatılı olmayan öğrenciler için kullanılır. **—2.** *Geceli gündüzlü* → GECELİ.

GÜNDÜZLÜ AVŞARI → GÜNDÜZOĞULLARI.

GÜNDÜZLÜK sıf. Gündüze ilişkin, gündüz için ayrılan: *Gündüzlük elbise.*

GÜNDÜZOĞULLARI, GÜNDÜZLÜ AVŞARI ya da **GÜNDÜZLÜLER,** Kırıkhan yöresinde etkinlik göstermiş olan avşar kolundan bir türkmen oymağı (XV. yy.). Bugün Gündüzlü adıyla anılan ve Çukurova'ya giden yola hâkim tepelerde yaşayan Gündüzoğulları, beyleri Gördü Bağış yönetiminde Amik ovasını ve oradan geçen kervan yolunu da ele geçirdiler. Halep'i aldıktan sonra Gündüzoğulları'nı Amik ovasından atmak için harekete geçen memluk emirlerinden Temur Boğa, burada yapılan savaşta (1408) ağır bir yenilgiye uğradı. Gördü Bağış daha sonra Özeroğlu'nun elindeki Antakya'yı ele geçirdi (1411). Ancak, kervan yolunu denetimi altına almak isteyen Halep emiri İnal Süslani büyük bir orduyla Gündüzoğulları'nın üzerine yürüyünce (1415), savaşmaktan kaçınan Gördü Bey, Dulkadıroğlu Ali Bey'e sığındı. Dulkadıroğlu'nun aracılığıyla barış sağlandıysa da anlaşmayı bozan emir İnal, bir süre sonra yeniden saldırdı (1416). Gördü Bağış, bu kez de savaşmaktansa Gâvur dağlarına çekildi. Böylece hiçbir güçlükle karşılaşmayan İnal, Gündüzoğulları'nın elinde bulunan yerleri yağmaladı, hayvanlarının çoğunu ele geçirdi. Bir daha yurduna dönemeyen Gördü Bağış af dilemek için gittiği Halep' te öldürüldü (1421). Ardıllarından Gündüzoğlu Mehmet Bey, Çukurova'ya saldıran Osmanlılar karşısında yenildi ve yakalanarak öldürüldü (1482). Bu olaydan sonra dağılan Gündüzoğulları beyliğinin bir kolu İran'a göçtü.

GÜNDÜZSEFASI a. Yalnız gündüzleri çiçek açan bir sarmaşık türü *(Convolvulus tricolor).*

GÜNDÜZÜN be. (*gündüz*'den *-n* araçlık ekiyle). Gündüz vakitlerinde, gündüz: *Gündüzün yolculuk etmek. Gündüzün uyumaktan hoşlanmam.*

GÜNDÜZYIRTICISIGİLLER a. Kartal, şahin çakırkuşu, yılan kartalı, doğan, çaylak, deniz kartalı, arı şahini, akbaba gibi güçlü pençeli, çok kıvrık keskin gagalı avcı hayvanları içeren familya. (Gündüzyırtıcısıgiller ve yenidünyaakbabasıgiller kartalsılar takımını oluşturur.)

GÜNEBAKAN a. AYÇİÇEĞİ'nin eşanlamlısı.

GÜNEBAKAN, rumca **Aghios Theodhoros,** KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

GÜNEÇ a. Çok güneş alan yer.

GÜNEĞİK a. HİNDİBA'nın eşanlamlısı.

GÜNEH a. (fars. *günah*'ın hafifletilmiş biçimi *güneh*). *Esk.* Günah.

GÜNEK (Orhan), türk bariton (İstanbul 1918). İstanbul Belediye konservatuvarı' nın şan, daha sonra Ankara Devlet konservatuvarı'nın opera bölümü'nde öğrenim gördü. *Fidelio, Figaro'nun düğünü, Madame Butterfly, Rigoletto, Palyaçolar* gibi yapıtlarda oynadı. 1955'ten sonra İtalya'da Scala di Milano'da ve başka operalarda sahneye çıktı. Zaman zaman Türkiye'ye gelerek seyirci karşısına çıkan sanatçı Orazio Gualtieri adıyla Milano'da şan öğretmenliği yaptı.

GÜNELİ, Anadolu'da, Konya Ereğlisi' nin Karacadağ yörelerinde konar-göçer türkmen oymağı. Bayezit II döneminde,

yaşadıkları bölgeye yerleştirilmeleri üzerine vergiye bağlandılar.

■ **GÜNER** (Sami), türk fotoğraf sanatçısı (Priştine, Kosova, 1914 - Bolu 1991). İstanbul Erkek lisesi'ni bitirdi. Genç yaşlarda başlayan fotoğraf çalışmalarını emekliliğinden (1961) sonra yoğunlaştırdı. Türkiye'nin doğal güzelliklerini, tarihsel görünümlerini, uygarlığını, gelenek ve yaşam biçimlerini belgeleyen çalışmalarıyla ilgi topladı. Türkiye'de ilk renkli fotoğraf çekimini gerçekleştirenler arasında yer aldı. Yurtiçinde ve dışında sayısız sergi açtı. Türk kültür ve turizmine yaptığı hizmetlerden dolayı 100. yıl armağanı'nı (1981), Hürriyet gazetesinin FIAP renkli baskı ödülü'nü kazandı. Merkez bankası emekliler derneği, Güner'in 40. sanat yılı dolayısıyla bir tören düzenledi, bu vesileyle fotoğraflarından seçmeler sergiledi (1986). 1990'da Kültür bakanlığı büyük ödülü'ne layık görülen sanatçı, aynı yıl Çin Fotoğrafçılar derneği' nin düzenlediği uluslararası yarışmada birincilik aldı. Afiş, takvim, kart çalışmaları da olan sanatçının fotoğraflarının yer aldığı başlıca yapıtlar: *İstanbul Arkeoloji müzeleri* (1973), *Türk ve islam eserleri müzesi* (1974), *Selçuklu halıları* (1977), *İstanbul Deniz müzesi* (1977), *Anadolu medeniyetleri müzesi* (1979), *Osmanlı padişah tuğraları* (1980), *Türk hat sanatının şaheserleri* (1982), *İslam sanatları sergisi* (1983).

■ **GÜNER** (Şemsi), türk fotoğraf sanatçısı (İstanbul 1933). Ortaöğrenimini tamamladıktan sonra bir süre İstanbul Belediye konservatuvarı şan bölümü'ne devam etti, bir yandan da dergilere karikatür çizmeye başladı, gazetelerde grafik işleri yaptı. Daha sonra kendini bütünüyle fotoğrafçılığa verdi. 1976'da Amman'a çağrıldı; burada ve Katar'da çektiği görüntüler *Maya, Ses, Crossroads* gibi dergilerde yayımlandı. Anadolu'yu, Uzakdoğu ülkelerini gezdi. Kişisel sergilerinin yanı sıra karma sergilere katıldı. *Yeni fotoğraf* dergisinin yarışmasında ödül aldı (1981). 1985'te Milano afiş yarışmasında gümüş madalya kazandı.

GÜNEREK a. Gökbil. Güneş sisteminin 20 km/sn'lik hızla yöneldiği sanılan ve Herkül takımyıldızında yer alan uzay noktası. (Eşanl. APEKS.)

GÜNERİ (Süleyman Necati), türk gazeteci ve siyaset adamı (Erzurum 1892 - *ay. y* 1944). Konya Hukuk mektebi'ni bitirdikten sonra Erzurum Belediye meclisi üyeliği yaptı. 1919'da *Albayrak* gazetesini "Vilayatı şarkiye müdafaai hukuk cemiyeti" adına yayımlamaya başladı. Erzurum ve Sıvas kongrelerine delege olarak katıldı. Son Osmanlı Meclisi mebusanı'na Erzurum mebusu seçildi (1919), ilk TBMM'de Erzurum milletvekilliği yaptı, ikinci grup (muhalefet) saflarına geçti (1920-1923), yeniden milletvekili seçilemedi.

GÜNERİ BEY, Karamanoğulları beyi (öl. 1300). Konya üzerine yürüyen selçuklu-moğol ordusu karşısında tutunamayıp öldürülen ağabeyi Mehmet Bey'in yerine geçti (1277). Bir süre sindikten sonra selçuklu hanedanı arasındaki taht kavgalarına karıştı. Selçuklular'ın koruması altında bulunan Tarsus hıristiyanlarına karşı bir sefer düzenleyerek burasını yağmaladı (1286). Ancak, yeniden harekete geçen selçuklu-moğol ordusu Larende'yi (Karaman) ele geçirip yıkıma uğratınca, dağlara çekildi (1288). Daha sonra barış dileyip moğol yönetimine bağlandıysa da ona karşı kini sönmeyen selçuklu sultanı Gıyasettin Mesut'un ardı ardına düzenlediği akınlardan birini önlemeye çalışırken savaş alanında öldü.

■ **GÜNEŞ** a. **1.** Çevresinde Yer'in dolandığı yıldız. (Bu anlamda kullanıldığında büyük harfle başlar.) [Bk. *ansikl.* böl. Din, Gökfiz., İkonogr.] **—2.** Bir gezegenler sisteminin merkezi olarak düşünülen gökcismi: *Evrende birçok güneş ve gezegenlerin olduğunu varsayıyoruz.* **—3.** Güneşin ışığı, ısısı; güneş ışınları: *Bu oda güneş almıyor. Güneş görmeyen, rutubetli bir ev. Güneş, perdenin rengini attırmış.* **—4.** Güneşe, güneş ışınlarına açık yer: *Isınmak için güneşe çıkmak. Güneşte yatmak.* **—5.** *Güneş açmak,* bulutlar çekilip güneş görünür olmak. ‖ *Güneş çarpmak,* güneşte çok kalma yüzünden hastalanmak.‖ *Güneş olsa kimsenin üstüne doğmaz,* olanakları olduğu halde hiç kimseye iyilik ve yardım etmeye yanaşmayan kimse için söylenir. ‖ *Güneş yüzü görmemiş,* çok beyaz tenli kimse için kullanılır. ‖ *Güneşe karşı işemek,* iyiye, güzele ve yararlıya karşı kötü davranmak, bunların değerini bilmemek.



Sami Güner'in bir fotoğrafı

—Astrol. Güneş ailesinin reisi, birinci gündüz büyüküçgeninin yöneticisi. (Güneş Aslan burcunda gökevindedir, Koç burcunda yükselmiş durumdadır, paylarla donatılmıştır ve Aslan'dan başlayıp Oğlak'ta biten zodyak yarıküresinin her yerinde erki vardır. Dördüncü büyüküçgende kötü durumdadır. Sıcak olmasına karşın yavaş kurutur. Bilgi ve anlık güç yayma simgesidir; soğuruculuktan çok uzaktır.)

—Camc. *Güneş camı,* güneş enerjisi alıcılarını örtmekte kullanılan cam. —Evlerde ve işyerlerinde ışık ve ısı konforunu artırmak ve binalara hoş bir dış görünüm vermek amacıyla kendinden renklendirilmiş ya da ince bir metal ya da metal oksit tabakası ile kaplanmış haddelenmiş cam ya da pencere camı.

—Ed. Divan edebiyatında sevgiliyi, kasidelerin konusu olarak övülen kişiyi tanımlamada kullanılan benzetme öğesi. (Eşanl. AFİTAB, HURŞİT, MİHR, ŞEMS.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—El sant. *Güneş danteli* → TENERİF* DANTELİ.

—Elektron. ve Gün. enerj. *Güneş pili,* FOTOPİL'in eşanlamlısı.

—Etnol. *Güneş dansı,* Ova Kızılderilileri kültürünün belirgin özelliğini oluşturan dinsel tören. (Bk. *ansikl.* böl.)

■ —Gökbil. *Güneş saati,* günün saatlerini gösteren bölmelerin yer aldığı ve Güneş' in bir çubuğun gölgesini art arda düşürdüğü yüzey. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Güneş sistemi,* Güneş ile çevresinde dolanan gökcisimlerinin (özellikle gezegenlerin) bütünü. —Güneş çekiminin öbür yıldızların çekimine üstün geldiği uzay bölgesi.

—Gökfiz. *Güneş tayfçekeri,* güneş tayfının incelenmesinde kullanılan, seçme gücü yüksek tayfçeker. (Bk. *ansikl.* böl.)

■ —Gün. enerj. *Güneş değişmezi,* Yer atmosferi dışında, Güneş ile Yer arasındaki ortalama uzaklıkta, Güneş doğrultusuna dik olarak yerleştirilen birim yüzeyin aldığı bütün dalga boylarındaki Güneş enerjisi akısı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Güneş enerjisi,* Güneş'in ışımayla uzaya yaydığı enerji. (Bk. *ansikl.*böl.) ‖ *Güneş evi,* tümü ya da bir bölümü Güneş enerjisiyle ısıtılacak biçimde tasarlanmış ev. (Bu enerji konutu ısıtma dışında su ısıtıcılarını da çalıştırabilir.) ‖ *Güneşle ısıtma,* bir konutu, bir yüzme havuzunu ısıtmak için Güneş enerjisinden yararlanma. ‖ *Güneş konutu,* ısıtmada ya da daha genel bir deyişle iklimlendirmede Güneş'in ışıma ısısından yararlanan konut. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Güneş toplayıcısı,* aldığı Güneş ışınlarını ısıl enerjiye dönüştüren aygıt. —Gelen Güneş ışınlarının maksimum bölümünü soğurarak ısıya ya da elektrik enerjisine dönüştüren sabit ya da devingen yapı. (Bunlar düzlem yüzeyli ya da yoğuşturmalı toplayıcılardır [genellikle paraboloitler].) [Eşanl. GÜNEŞ KOLEKTÖRÜ.] (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kozmet. *Güneş yağı,* güneş çarpmasına yol açan morötesi ışınları (290-320 nm) soğurmak üzere süzücü maddeler içeren kozmetik ürün.

—Nöroanat. *Güneş sinirağı,* karında, mide ile omurga arasında bulunan nörovejetatif merkez. (En önemlileri yarımay gangliyonları olan birçok sinir gangliyonundan oluşan güneş sinirağı, sempatik ve parasempatik sistemlerden getirici lifler alır ve işlevlerini kontrol ettiği karnın üst bölümündeki organlara götürücü lifler gönderir.)

—Ormanc. *Güneş çarpması,* güneş yanığının etkisiyle bir ağacın kabuğunun plaka ya da şerit halinde kavlayıp bozulması.

—Patol. *Güneş çarpması,* uzun süre gü-



Şemsi Güner'in bir fotoğrafı

Lauros-Giraudon



La Rochelle (Charente-Maritime) belediyesi'nin bahçesindeki **Güneş** saati (XVII. yy.)

neşte kalmanın neden olduğu durum. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Terz. *Güneş pilisi,* makinede, kumaşın verevine yapılan yelpaze biçiminde pili.

—ANSİKL. Din. *Mısır'da Güneş'e tapınma.* Bereket sağlayıcı, ışık, ısı ve hayat verici büyük kozmik güç olarak Güneş, Eski Mısır'da çeşitli biçimler altında her zaman tapınma konusu olmuştur. Bu çeşitli biçimlerin bazısı doğal nitelikteydi; güneş Re, bu yıldızın cins adıydı, güneş yuvarlağına ise Aton deniyordu. Diğer bazıları ise belirli bir benzetme sonucunda saptanmış biçimlerdi: Mısır göklerinde süzülüp duran şahin Horus, âdeta Güneş'in yoldaşı gibiydi. Bu yüzden, halk inancı çarçabuk onu Güneş'le bir tutmaya başladı (pislik böceği Khepri de, önü sıra yuvarlayıp durduğu gübre topağı ile, yıldızın gökyüzündeki hareketini zihinlerde canlandırıyordu); ayrıca, bazı efsane biçimleri, güneş "olayı"nı ve bu yıldızın günlük devirlerini çok erken tarihlerde irdelemeye başlamış bir tanrıbilimsel düşüncenin varlığını göstermektedir: Boğa-Güneş (güneş de tıpkı boğa gibi üretici bir güce sahipti), her gün şafak vakti, göğü temsil eden anası inek-tanrıça Hathor'dan bir altın buzağı halinde doğuyor, sonra göğün tepe noktasına (zenit) geldiğinde hem karısı, hem anası olan inek-tanrıçayı döllüyor ve akşam olunca da geceyi onun gebe karnında geçirmek üzere ağzından içeri giriyordu. Bu, sonsuzca tekrarlanan bir süreçti. Güneş'in bu inançla ilgili adı Kamutef ("Anasının boğası") idi. Kutsal Heliopolis kentinde erkenden birtakım tanrıbilim sistemleri (→ ENNEADLAR), mitler oluştu ve Güneş'in serüvenlerini anlatan efsaneler türedi.

Güneş Re dini, Eski İmparatorluk döneminden itibaren siyasi yaşamda derhal çok önemli bir rol oynamaya başladı: IV. hanedan firavunları (Kefren'den başlayarak, İ.Ö. 2500'e doğr.), kendilerini Re'nin oğlu ilan ettiler ve unvanlarının son iki adını bir kartuş*'la (güneşin gökyüzündeki hareketinin evrensellik simgesi) çevrelediler; böylece, onunla özdeş olduklarını göstermiş oluyorlardı. Güneş tanrıya açık hava tapınaklarında tapınılıyordu (bk. Ebû Gurâb*'daki Nuserre tapınağı); avluda, Güneş'in ilk ışıklarıyla birlikte üzerinde kendisini gösterdiği kutsal taşın simgesi olan dikilitaş yükseliyordu. Kralın mezarı olan piramid, altından sivri tepesini göğe doğru uzatıyordu; taşlaşmış güneş ışığından yan duvarları, bu biçimiyle, ölü kralın, "babası Re"nin katına çıkmasını kolaylaştırıyordu. Bu arada, kralların ortak geleceği de, *Piramit* metinleri*'yle güvenceye alınmıştı. Bir efsaneye (→ WESTCAR *papirüsü*) göre, V. hanedanın ilk hükümdarları, tanrı Re ile, onun rahiplerinden birisinin karısının etten kemikten oğullarıydı.

Orta İmparatorluk döneminde (İ.Ö. 2000'e doğr.) Teb kenti tanrısı, ilk ara dönemden sonra Mısır krallığı'nı yeniden kuran prenslerin koruyucusu Amon (başlangıçta Rüzgâr tanrısı olduğu sanılmaktadır), Heliopolis'in güçlü tanrısıyla ortaklık kurmak zorunda kaldı. Böylece duruma uyum sağlayan güneş tanrısı Amon-Re, bundan sonra, bütün dinsel ve siyasal yaşama egemen oldu ve bu, Yeni İmparatorluk döneminde de aynen devam etti. Amon-Re, başında süs olarak iki tüy taşıyan, bazen dar bir ayaklık üstünde duran, dik fallusluı (Luksor'daki gibi) bir insan ya da bir koç (Tanrı'nın kutsal hayvanı) biçiminde gösterilirdi. Ne var ki, büyük Amon rahipleri, bu durumda, devlet içinde korkunç bir güç haline geldiler. XVIII. hanedan döneminin ortalarına doğru, krallar, bu tehlikeyi önlemek amacıyla, Heliopolis rahiplerine yaklaşarak, eski Re'yi kayırmaya başladılar. Öte yandan, Tutmosis III'ten başlayarak krallar, Re'yi, geniş imparatorluk ülkelerini birleştiren ve böylece bunları ideolojik alanda tutarlı bir bütün haline getiren manevi bir bağ yapmak istediler. Gerek Tel el-Amarna'da, gerekse Boğazköy'de bulunan uluslararası yazışmalarda, hükümdarlara "Güneşim" ya da "Güneşim Re" denildiği görülmektedir. Bu, doğal bir bağ idi, çünkü gerek Afrika, gerekse Ortadoğu ülkeleri, ayrı ayrı adlar altında da olsa, aynı Güneş tanrısına tapıyorlardı. Ramsesler de bu emperyalist ideolojiyi benimsediler. Amenofis IV'ün buna karşı gösterdiği tepki (Aton dinini kabul ettirmek istiyordu) pek kısa ömürlü oldu.

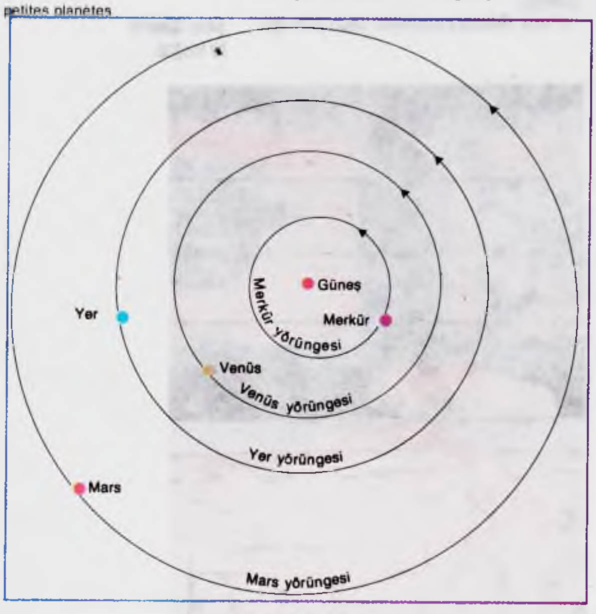
Bundan sonra, Amon-Re'nin kişiliği ikiye bölündü: Amon, XIX. hanedan zamanında (bu sırada Mısır, istilacı kavimlerin tehdidi altında bulunuyordu) savaşların yöneticisi durumuna gelip elinde savaş baltasıyla, oğlu Firavun'u zafere götürürken (bk. Kadeş savaşı'nda Ramses II); Re de, antlaşmaların güvencesi ve Barış tanrısı olarak kaldı. İ.Ö. 1100'e doğru, krallığın zayıflaması Amon rahiplerinin yeniden iktidarı ele geçirmelerine yol açtı: büyük rahip Herihor*, kendini Teb'de kral ilan etti (XXI. hanedan).

Mısır'da Libya kökenli hanedanların (XXII. ve XXIII. hanedanlar) tahta geçmesi, bazı tebli Amon rahiplerinin kaçmalarına yol açtı. Sudan'da Napata'ya (Nil'in 4. şelalesi) sığınan bu rahipler, buradaki büyük Cebel Barkal tapınağı'nda Amon-Re dinini sürdürdüler. Teb'in Asurbanipal tarafından yıkılıp yağmalanmasından (İ.Ö. 664) sonra, Amon dini zayıfladı. Ama Re, geç dönemde olduğu gibi, Osiris'le birlikte, insanların öncesiz ve sonrasız kaderlerinin güvencesi olarak kalmaya devam etti.

—Ed. Verdiği parlak ışık, ısı, görkemli görünüşü, karanlığı yenmesi, canlıların yaşamını sağlaması, güzelliği, elinin açıklığı vb. konu edinilir. Gezegenlerin sultanı olduğu belirtilir: Güneş padişahtır; Ay veziri, Merkür kâtibi, Venüs sazendesidir vb. Saçtığı ışık dolayısıyla yüzüne bakanların gözleri yaşarır. Güzelliği Hz. Yusuf'un güzelliğiyle karşılaştırılır. Ufukta yükselip alçalmasıyla insan bahtı arasında bağ kurulur. Gün boyunca gökyüzünde göründüğü yerin değişmesi dağlara düşmüş Mecnun'un hareketini andırır. Dönüp durması dolayısıyla içki meclisinde elden ele dolaşan kadehe, gezen ve sema eden dervişlere benzetilir. Sevgilinin yüzü, yanağı güneş gibidir. Saçları rengi bakımından geceye, âşığın gözyaşları çokluğu dolayısıyla yıldızlara benzer. Güneşin tutulması, kıyamet belirtisi olarak batıdan doğacak olması sözkonusudur. Işığı viranelere kadar girdiği gibi âşığın viran gönlüne de girer. Görünüşü tacı andırır vb.

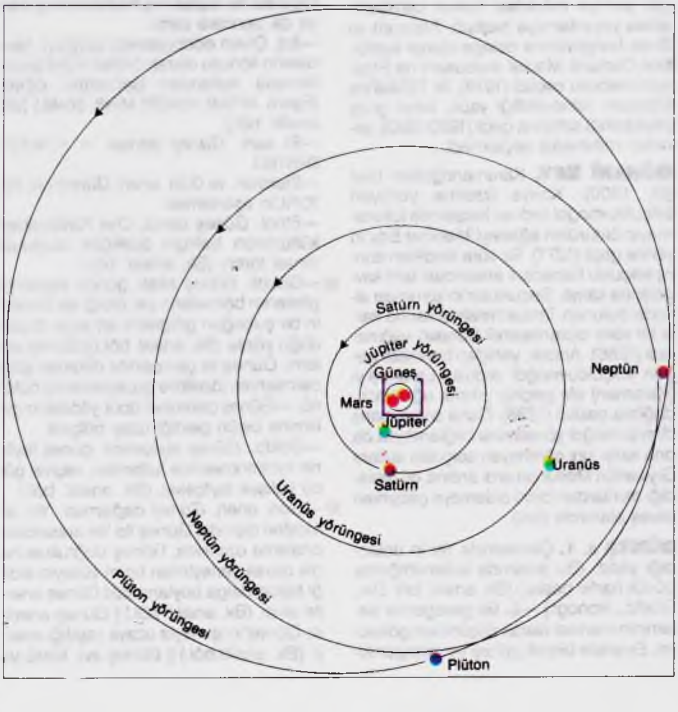
—Etnol. *Güneş dansı.* Ya bir adak karşılığı olarak, ya da bir kimsenin gerçekdışı bir görüntüyle karşılaşması sonucu, yılda bir kez düzenlenen bu tören, birtakım dansları, şarkıları, çoğu kez de kişinin kendi kendisini kurban etmesi âyinini içermekteydi. Amacı Wakan Tauka'nın iyiliklerini bir grup ya da bir kişi üzerine çekmekti. ABD hükümetince çok kanlı bulunarak yasaklanan Güneş dansı, daha sonra yeniden serbest bırakıldı ve kızılderililiğin canlanmasının en önemli belirtilerinden biri oldu.

—Gökbil. Yer'in çevresinde, 15° aralıklarla, 24 yarı-meridyen bulunduğunu ve bunlardan birinin gözlem yerinden geçtiğini varsayalım. Soldan sağa doğru *görünen* günlük devniminde Güneş art arda bu meridyenlerin düzlemlerinden geçer. Güneş gözlem yerinin yarı-meridyenine ulaştığında, o yerde *gerçek öğle,* sağdaki ilk yarı-meridyende bulunduğu

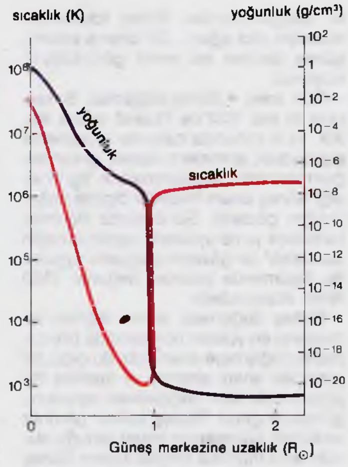


yersel gezegenler

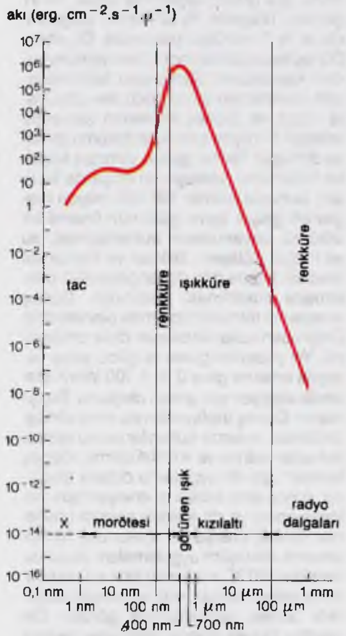
GÜNEŞ SİSTEMİ



dev gezegenler



Güneş'in sıcaklığı ve yoğunluğunun merkeze uzaklığa göre değişimleri ($R_{\odot}$ güneş yarıçapı, tanım gereği merkezin ışıkküreye uzaklığını gösterir)



Güneş tayfı
(Güneş'in yayınladığı enerjinin dalga boyuna göre dağılımı)

zaman ise saat 13'tür. 24 gerçek saat ya da bir *gerçek güneş günü* sonunda Güneş, gözlem yerini içeren yarı-meridyen düzlemine yeniden döner.

Yer'in ekseni doğrultusunda, mil adı verilen bir çubuk yerleştirilir ve bu mile dik bir düziem üzerine 24 meridyen çizilirse, bunlar saat çizgilerini oluşturur ve milin gölgesi farklı saatlerde farklı çizgiler üzerine düşer.

Böylece kadran düzlemi ekvatora koşut, bir ekvator güneş saati elde edilir. Bu saat çok az kullanılır, ama çeşitli güneş saati türlerinin yapımında temel alınır.

• *Yatay güneş saati.* Saat bölmeleri, o yerin ufkuna koşut bir düzlem üzerine ve mutlaka önceden hesaplanmış bir perspektife göre çizilir; mil, Yer'in ekseni doğrultusuna koşut ve eğik konumda yerleştirilir.

•*Meridyene dik, düşey güneş saati.* Saat bölmeleri, yerin meridyen düzlemine dik bir düşey düzlem üzerinde daima hesaplanarak çizilir.

• *Eğik güneş saati.* Saat bölmeleri, meridyen düzlemine dik olmayan bir düşey düzlemde çizilir ve bu bölmeler, perspektif kusurlarını düzeltmek için bakışımsızdır; mil daima Yer eksenine koşut ve saat düzlemine eğik konumda yerleştirilir.

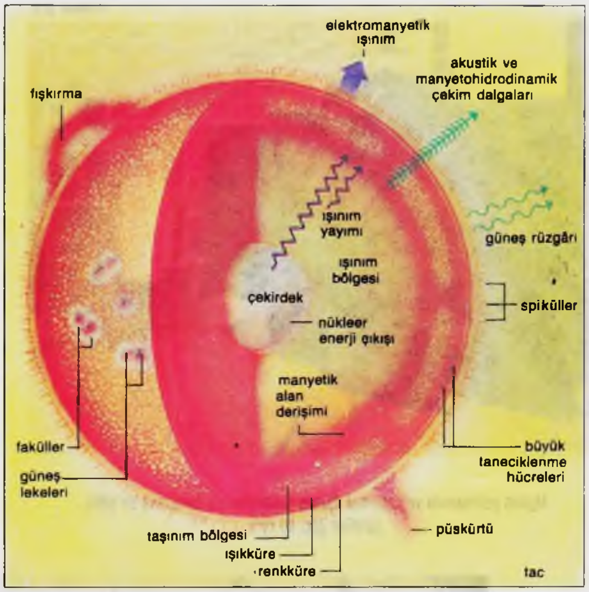
—Gökfiz. Yer'den yaklaşık 150 milyon km uzaklıkta bulunan Güneş, Gökada'mızda yer alan yıldızlardan biridir; oldukça dışmerkezli bir konumu vardır; çünkü yarıçapı 50 000 ıy'na yakın olduğu sanılan Gökada'nın merkezine yaklaşık 30 000 ıy uzaklıkta sarmal kollardan birinde bulunur. Hemen hemen 5 milyar yaşındadır; Hertzsprung-Russell diyagramının ana sırasında yer alır ve tayf tipi G 2V olan bir cüce yıldızdır; yarıçapı 696 000 km, kütlesi 2×10^{30} kg, yani Yer kütlesinin hemen hemen 333 000 katıdır. Ortalama özgül kütlesi 1 400 $kg \cdot m^{-3}$ değerindedir; bununla birlikte merkezde özgül kütle bu ortalama değerden 100 kat büyük, yüzey katmanlarında 1 000 kat küçüktür. Gözlenen görsel kadiri −26,8; mutlak görsel kadiri +4,83'tür. Güneş, tutulum düzlemi ile 82° 45′ lık bir açı yapan ekseni çevresinde, ekvatorda 25,38 g'lük bir sürede döner (yıldız dönmesi). Dünya hem kendi çevresinde, hem de Güneş'in çevresinde dönüşü nedeniyle, Güneş'in Yer'den görünen dönme süresi (sinodal dönme), yıldız dönme süresinden daha uzundur ve bunu ekvatorda 27,275 g'de tamamlar.

Güneş ayırtedici nitelikleri bakımından sıradan bir yıldızdır, ama Yer'e en yakın yıldız olmak gibi bir özellik taşır. Yüzey yapısı en iyi koşullarda 0,2″ - 0,3″ gibi yüksek bir seçme gücüyle gözlenebilen tek yıldızdır, yanı bu gökcisminin "yüzey"inde yaklaşık 150 km'lik bir boyutu seçme olanağı vardır.

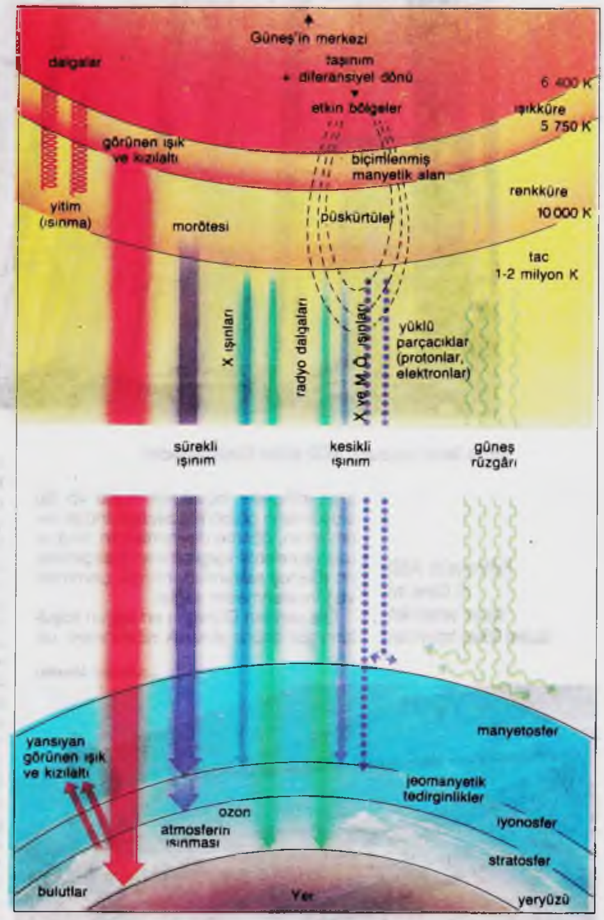
• *Işınım.* Güneş, gezegenlerarası ortama enerji yayar. Bu ışınım, yalnız görsel ışık değildir, elektromanyetik tayfın tümünü içerir. Bununla birlikte akı, 5 000 Å dalga boyu dolayında maksimum olması yüzünden Güneş sarı bir yıldız olarak görünür. Güneş ışınımı incelenerek, gökcisminin yapısı, bunu oluşturan gazların fiziksel hali ve bu hale bozucu etki yapan olaylar üstüne bilgi edinilir.

• *Fiziksel hali ve yapısı.* Güneş, akkor halde bir gaz küresidir; merkezindeki sıcaklık (15 milyon K) ve yoğunluk, nükleer tepkimelerin sürekliliğini sağlayacak düzeydedir. Bu tepkimeler, hidrojen atomu çekirdeklerinin kaynaşarak helyum çekirdekleri oluşturmalarını sağlar. Bu dönüşüme bir kütle yitimi eşlik eder; yitirilen kütle enerji biçiminde açığa çıkıp uzaya yayılır. Güneş'in ışıkküre* adı verilen görsel bölgesi, yaklaşık 100 km kalınlığında ince bir katmandan oluşur ve yoğunluğundaki hızlı değişimler yüzünden donuk görünür. Işıkkürede ortalama sıcaklık 5 750 K dolayındadır ve üzerinde Ay'ın güneş diskini örttüğü sırada (tam güneş tutulması) görülen ya da bir koronografla gözlenen renkküre* ve tac* yer alır. Renkkürenin kalınlığı yaklaşık 2 000 km'dir, ama tac milyonlarca kilometreye değin yayılır ve gittikçe seyrelerek yıldızlararası ortamda kaybolur. Sıcaklık, ışıkküre ile renkküre arasında yaklaşık 4 300 K'lik bir minimumdan geçer; buna karşılık renkküre ile tac arasında hızla yükselerek tacta 10^6 K'e ulaşır.

• *Tayf.* 1960'tan sonra Güneş'in ışınım tayfını incelemede uzay araçlarından yararlanıldı; böylece araştırmalar yer atmosferinin engellemesi yüzünden yeryüzüne ulaşamayan morötesi, X ve γ ışınları alanına da yayıldı. Güneş, yayım ve soğurma çizgileri taşıyan sürekli bir tayf yayınlar. Derin katmanlar sürekli tayfı oluşturur; yayım tayf çizgileri Güneş'i oluşturan atomları gösterir, soğurma çizgileri ise çevrel bölgelerdeki kimyasal elementleri belirtir. Bu çizgilerin yorumu ve profillerinin incelenmesi, Güneş'in belli bir noktası ya da bölgesi için, basıncın, sıcaklığın, manyetik alanın ve madde devinimlerinin ölçülerini verir.



Güneşin yapısı



C.N.R.S. belgesine göre

Güneş ve Yer'in etkileşimi

Güneş'in görüntülerini elde etmek için ya beyaz ışıkta doğrudan doğruya fotoğraf çekme, güneş* tayfçekeriyle tek renkli ışıkta tarama ya da fotoelektrik ölçüm yollarına başvurulur. Bütün bu görüntüler Güneş atmosferinde bir ayrıklığın varlığını ortaya koyar; bu ayrıklık Güneş etkinliğinin ayırtedici özelliklerini gösteren, boyutları, yaşam süreleri ve davranışları çok değişken yapılardan kaynaklanır: lekeler, benekler, lifçikler, fakülü alanlar, püskür-

Fokker B.V.



Madrid yakınlarında yoğuşturmalı **Güneş** toplayıcılarıyla donatılmış bir çiftlik (üretilen güç: 50 kW)

tüler, iplikçikler, taçsal fışkırmalar vb. Bu oluşumların gözetimi uzayzamandaki evrimlerinin, dönme devinimlerinin, kısa ve uzun sürelerde karşılaştıkları tedirginliklerin (Güneş salınımları, etkinlik çevrimleri vb.) incelenmesini sağlar.

Öte yandan Güneş'in en uygun koşulların göz önüne alınarak incelenmesi, uzmanların yıldızların bazı temel evrim süreçlerini belirlemesine olanak verir. Daha genel olarak Güneş doğal bir gökfiziği laboratuvarı oluşturur; dolayısıyla dengedışı ışınım aktarımları, sıkıştırılabilir gazların ışınımsal dinamiği, manyetik dinamik ya da plazma fiziği gibi çok özgün konular, yeryüzünde elde edilmesi olanaksız koşullarda incelenip kimi varsayımların ve yöntemlerin geçerliliği denetlenebilir.

• *Güneş'in Yer üstündeki etkisi.* Günlerin, gecelerin ve mevsimlerin art arda gelişi, Güneş, Yer ve iklimler arasındaki genel ilişkilerden kaynaklanır. Güneş püskürtüleriyle yer atmosferinin manyetik tedirginlikleri arasındaki kısa süreli ilişkiler günümüzde çok iyi bilinmektedir. Yeni alınan sonuçlar, 27 günlük aralıklarla yinelenen manyetik fırtınaların, Yer çevresinde güneş rüzgârları ile Yer'in manyetik alanında değişikliklere yol açtığını gösterdi. Uzaydan yapılan kimi gözlemler de güneş* değişmezinin, büyük leke gruplarının ortaya çıkışı sırasında hafifçe küçüldüğünü aydınlığa kavuşturdu. Troposferdeki dolaşımda gözlenen bazı değişimleri açıklamak için



M. A. N.

Avrupa iletişim uydusunun (ECS) düzlem **Güneş** toplayıcıları

ise çok daha karmaşık mekanizmalara başvurmak gerekir; sözgelimi, Güneş'in morötesi ışınımında gözlenen değişimler, yukarı atmosferdeki ozon miktarını değiştirir ve bir ısınma sürecini başlatarak rüzgâr rejimini bozar. Yerküre çapında Yer -Güneş ilişkilerini aydınlığa kavuşturma çalışmaları, gökbilimcilerle jeofizikçilerin ortaklaşa yürüttükleri araştırma alanlarından biridir.

• *Güneş gözlemevleri.* En önemlileri ABD'de Kitt Peak, Sacramento Peak ve Big Bear, Ukrayna'da Kırım ve Kıslodovsk, Fransa'da Paris-Meudon ve Midi tepesi, Macaristan'da Debrecen, Çek Cumhuriyeti'nde Ondrejov, Avustralya'da Culgoora, Japonya'da Mitika, Norikura ve Toyokova gözlemevleridir. Bir Avrupa gözlemevi de Kanarya adalarında yer alır. Ayrıca otomatik uydular, gezegenlerarası sondalar ya da insanlı yörünge istasyonlarıyla (Skylab*, Salyut*) Güneş uzaydan incelenir. Uluslararası kuruluşlar (Uluslararası gökbilim birliği, Güneş-Yer fiziği özel komitesi, vb.) dünya çapında araştırma kampanyaları düzenler: uluslararası jeofizik yılı (1957-1958), güneş lekelerinin maksimum yılı (1979-1980), vb.

• Bir güneş tayfçekerinde, Güneş'in yayınladığı ışık tayfının belli bir dalga boyu aralığında çözümlenmesini sağlayan seçici bir yarık vardır; dalga boyu genellikle özel bir tayf çizgisı aralığında yer alır. Bu aygıtın yeni modellerinde birçok tayf çizgisinin aynı anda incelenmesine olanak veren çok sayıda yarık bulunur. Aygıtın arkasına çeşitli çözümleyiciler yerleştirilebilir: fotoğraf camları, filmler, fotoelektrik hücreleri, diot ağları... Bir tarama sistemi, güneş diskinin tek renkli görüntüsünü oluşturur.

—Gün. enerj. • *Güneş değişmezi.* Bu kavramı ilk kez 1837'de Pouillet ortaya attı. XIX. yy.'ın sonunda kullanılan bolometrik algılayıcılar, atmosferin kızılaltı ışınları soğurmasındaki dalgalanmaların Yer'in aldığı Güneş akısını hissedilir ölçüde değiştirdiğini gösterdi. Günümüzde ölçümler balonlarla ya da uydularla yapılır; örneğin Spacelab* bir gözetim programı uygular. Bu ölçümlerde bulunan değerler 1350 W/m² düzeyindedir.

Güneş değişmezi, adına rağmen atmosferin en yüksek noktalarında bile zamanla değişmeye elverişlidir. Bu olgu, bir yıldızdaki enerji aktarımı ve özellikle Yer yüzeyindeki iklim değişiklikleri sorununu gündeme getirir. Güneş tayfının görünür ve kızılaltı bölgelerinin kararlı olduğu olasıdır; ama morötesi bölgesi toplam Güneş enerjisinin çok küçük bir bölümünü oluşturmasına rağmen, Yer atmosferinin ısılkimyasını önemli ölçüde etkileyen değişikliklere uğrar.

• *Güneş enerjisi.* Güneş, elektromanyetik tayfın bütün bölgelerinde ışıma yapsa bile temelde enerjisinin hemen hemen tümünü ışık ışınımı biçiminde yayar: % 41 görünür bölgede, % 52 kızılaltı bölgesinde ve % 7 morötesi yakınında. Bu enerji Güneş'te oluşan termonükleer tepkimelerden kaynaklanır. Sözkonusu tepkimelerden yayımlanan ışıma gücü dev boyutlara ulaşır ve Güneş kütlesinin saniyede yaklaşık 5 milyon tonluk bir bölümü ışımaya dönüşür. Yer bu gücün yalnızca küçük bir bölümünü, yaklaşık on milyarda birini alır; bununla birlikte 150 000 milyon megawattı geçer. Işıma gücünün önemli bir bölümü, okyanusların buharlaşması, su ve rüzgâr dolaşımı, bitkisel ve hayvansal madde üretimi gibi doğal çevrimleri beslemede tüketilmesi yüzünden Güneş enerjisinin tümünü toplamak olanaksızdır. Doğrudan kullanılabilecek öbür bölümü, Yer yüzeyine gelen ve gücü yatay yüzeyde enleme göre 0 ile 1 100 W/m² arasında değişen ışık ışınları oluşturur. Bu ışımanın Güneş toplayıcılarıyla ısıya dönüştürülmesi, evlerde kullanılan suyu ısıtma, konutları ısıtma ve iklimlendirme, Güneş fırınları* gibi ilk uygulama dizisini oluşturur. Ayrıca elde edilen ısı enerjisinden mekanik enerji ya da elektrik enerjisi üretilebilir. Güneş enerjisinin sözkonusu termodinamik dönüşüm uygulamaları, düşük sıcaklıkta (150 °C'ın altında) kimi su pompalama sistemlerinde, orta ve yüksek sıcaklıkta Güneş santrallarında görülür. Öte yandan Güneş enerjisi doğrudan elektrik enerjisine de dönüştürülebilir: fotopillerle* sağlanan bu dönüşüme fotovoltaik dönüşüm adı verilir. Başlangıçta yapay uyduların elektrik tüketimini karşılamak için tasarlanan fotopillerin kullanım alanları günümüzde Yer yüzünde yaygınlaşmaktadır: ışıklı biykınları, radyo ya da televizyon rölelerini, hidrolik pompaları besleme vb. Nihayet, Güneş enerjisi bitkilerce depolanır ve bu bitkiler çeşitli yöntemlerle sıvı, katı ya da gaz yakıtlara dönüştürülür. (→ BİYOKÜTLE)

• *Güneş konutu.* Konutlarda Güneş enerjisi kullanımı orta enlemlerde yer alan gelişmiş ülkelerde (Avrupa, ABD) daha kısa sürede yaygınlaştı. Gerçekten de konutları ısıtmak için gereken 50-80 °C düzeyindeki sıcaklıklar görece düşüktür ve basit Güneş toplayıcılarıyla (su ya da hava dolaşımlı düzlem toplayıcıları) kolayca elde edilebilir. Ayrıca orta büyüklükteki bir konutu ısıtmak için gereken enerji miktarı ile bu konutun yüzeyine gelen Güneş enerjisi miktarı göz önüne alınmalıdır: örneğin Havre'da 120 m²'lik iyi yalıtılmış bir evi ısıtmak için yılda yaklaşık 12 500 kWh düzeyinde enerji gerekirken, bir yılda evin yüzeyine gelen Güneş enerjisi 120 000 kWh dolayındadır. Bununla birlikte çözüm bekleyen birçok sorun vardır: Güneş top-

Kaliforniya'da (ABD) bir Güneş evi üzerine yerleştirilen düzlem **Güneş** toplayıcıları

Lockheed Missiles



layıcılarını mimari yapıyla bütünleştirme; alınan ısıyı birkaç gün ya da daha uzun dönem depolama; yatırımın amortismanı vb.

• *Güneş toplayıcısı.* Güneş toplayıcıları ısı ve elektrik üretmeye yarar. Elektrik üreten türler fotovoltaik düzeneklerdir. Isı üreten toplayıcıların tasarımları, ısıtacakları akışkanın yapısına ve sıcaklığına göre değişir. *Hava dolaşımlı toplayıcılar* genellikle 60°C'tan daha düşük sıcaklıkta hava üretir ve ısıtmada ya da kurutmada kullanılır. *Su dolaşımlı toplayıcılar*'ın ürettikleri sıcaklık 120°C'ı geçmez; bu türlerden sıcak su üretmede, çevreyi ısıtmada, sanayisel ya da tarımsal uygulamalarda yararlanılır. Donma tehlikesini engellemek için çoğunlukla suya donma önleyici bir madde katılır. Günümüzde kullanılan su dolaşımlı toplayıcıların çoğunda su, borular içinde dolaştırılarak ısıtılır; ancak *akıtmalı toplayıcı* adı verilen kimi türlerde su cam bir bölmenin arkasında akar. Bu toplayıcıların çoğu *düzlem toplayıcılar*'dır; bunların ön yüzleri saydam bir örtüden oluşur; *soğurucu* denilen, yalıtılmış arka yüz üzerinde ise ısıtılacak akışkan akar. Öte yandan düzlem olmayan *yoğuşturmalı toplayıcılar* özellikle daha yüksek sıcaklık uygulamalarında kullanılır. Bunlar Güneş'in konumunu izleyen genellikle devingen Fresnel merceklerinden ya da parabolik yansıtıcılardan oluşur.

• *Biyoklimatik mimarlık.* Taşıdıkları yüksek potansiyele rağmen (orta enlemlerde Güneş enerjisiyle karşılanan ısı gereksinimi % 50 düzeyindedir) yatırım giderlerinin yüksekliği yüzünden Güneş enerjisiyle etkin ısıtma yöntemlerinin blok inşaat alanında kısa vadede yaygınlaşması sözkonusu değildir. Buna karşılık Güneş ısısını bireysel konutlarda "edilgin" biçimde kullanan teknikler yakın gelecek için çok daha umut vericidir. Bu teknikler bir konutun, pencere, çatı, duvar, döşeme vb. gibi olağan mimari öğelerinin Güneş enerjisini toplama ve depolama sığalarını kullanma ve toplanan ısıyı doğal hava dolaşımıyla dağıtma ilkesine dayanır. Bu amaçla dört tip edilgin toplayıcı kullanılır: yalıtkan camlı basit pencere; güney cephesine bitişik sera; güney cephesinde bir cam arkasına yerleştirilen kalın "Trombe duvarı" (mucidi Felix Trombe'un adından); yalıtkan bir ekranla örtülmüş soğurucu çatı.

Bu toplayıcıların en önemlisi Trombe duvarıdır; ne var ki bu toplayıcı mimari bütünleştirme sorunu doğurur; çünkü daha iyi Güneş alan güney cephesinin çok büyük bir bölümünün bu duvara ayrılması gerekir. Güneş enerjisiyle edilgin ısıtmada ortaya çıkan bir başka temel sorun da mimari öğelerin (genellikle duvarların) depolama sığalarından kaynaklanır. Bu konuda umut veren bir teknik, mimari öğelerin arasına, istenen çevre sıcaklığı dolayında "faz geçişi"ne uğrayan maddeler yerleştirmeye dayanır. Gerçekten de bu maddeler geçiş sıcaklığında çok büyük miktarda ısı soğurur (örneğin 38°C'ta eriyen parafin mumu). Güneş enerjisiyle edilgin ısıtma, gerçekte konut anlayışında yeni bir yaklaşım doğurmuştur: iklimsel çevreyi göz önüne alarak hem oturanların rahatını hem de enerji tüketimini iyileştirecek biyoklimatik mimari.

• *Etkin ısıtma yöntemleri.* Klasik tasarımlı bir Güneş konutunda, ısı taşıyıcı bir akışkanın Güneş toplayıcıları arasında zorunlu, yani "etkin" dolaşımına, bir depolama sistemine ve konut içinde bir ısı dağıtım donanımına (radyatörler, konvektörler, ısıtıcı paneller) başvurulur.

Kullanılan toplayıcılar genellikle Güneş enerjili su ısıtıcılarında kullanılan türlere benzer. Düzlem toplayıcılar denilen (yani Güneş ışınlarını önceden yoğuşturmayan) ve bir camın arkasına yerleştirilmiş soğurucu bir yüzeyden oluşan türlerde ısı bir su dolaşımıyla alınır. Bu tür toplayıcılar Güneş ısısını en iyi güneşlenme koşullarında % 50'yi aşan bir verimle toplar; ancak yıllık ortalama verimleri % 20 düzeyindedir. Bu koşullar göz önüne alınarak yapılacak basit bir hesap, 50 m^2'lik Güneş toplayıcısının, yukarıda örnek alınan evin yıllık ısı gereksiniminin yarısını karşılayacağını gösterir.

Yukarıda elde edilen değerin büyüklüğü bir gerçektir; ne var ki mevsimler göz önüne alınmadan hesaplanmış ve Güneş katkısına aşırı değer verilmiştir: gerçekten de maksimum güneşlenme, ısıtma gerekmeyen yaz aylarında görülür; oysa ısı gereksiniminin yarısı güneşlenmenin çok zayıfladığı kış aylarında ortaya çıkar. Bu koşullarda Güneş enerjisiyle ısıtmadan ancak ilkbahar ve sonbahar gibi ara mevsimlerde, yani yılın altı ayında yararlanılır.

Su dolaşımlı düzlem toplayıcılar kullanıldığında, ısı genellikle ya çok iyi yalıtılmış ya da depolamaya katılan bir çakıl yatağına yerleştirilmiş sıcak su depolarında depolanır (ısı çakıl yatağından hava dolaşımıyla alınabilir). Öte yandan Güneş toplayıcının her metrekaresi için yaklaşık 0,1 m^3'lük bir depo hacmi göz önüne alınır.

—İkonogr. Güneş tanrısı Re*, Eski Mısır'da, Eski İmparatorluk döneminde, tepesinde bir kurs taşıyan, şahin başlı bir adam biçiminde betimlenmiştir. Güneş kültünün tektanrıcı bir nitelik kazandığı Amarna döneminde, uçlarında eller bulunan ışınlar, Güneş'in dağıttığı iyilikleri çağrıştırır.

Avrupa'nın kuzeyindeki öntarih uygarlıklarında tekercik ve özellikle de ördek gibi simgesel hayvanlar Güneş kültüyle yakından bağıntılıdır.

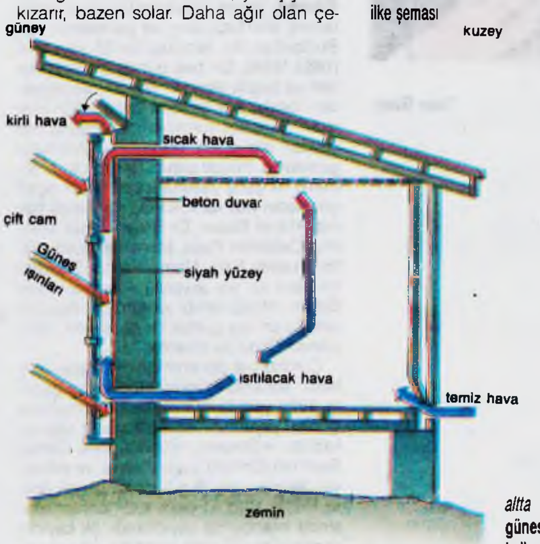
Yunan-Roma Antikçağı'nda Güneş tanrısı Apollon*'dur ve Roma'da imparatorun kültüyle Apollon kültü birleştirilmiştir: gerçekten de imparatorluk mozolelerinin yuvarlak planı, göğü ve güneşi simgeleme düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Batılı sanatçılar da güneşi antik Helios ya da Phoebus Apollon görünümünde betimlemiştir: La Fosse (Versailles'da Apollon salonu), Tiepolo (Clerici sarayı, Milano), Delacroix (Apollon galerisi, Louvre), heykelci Le Lorrain (Rohan konağı). Ortaçağ'da güneş, insan yüzlü bir küre biçimine bürünür ve vitraylarda, minelerde, elyazmalarında (*Très Riches Heures du duc de Berry*), özellikle de Yaradılış ve Çarmıha germe sahnelerinde ayla birlikte betimlenir. Modern ressamlardan Van Gogh, *Ekici* (Amsterdam) adlı tuvalinde güneşi resmetmiştir.

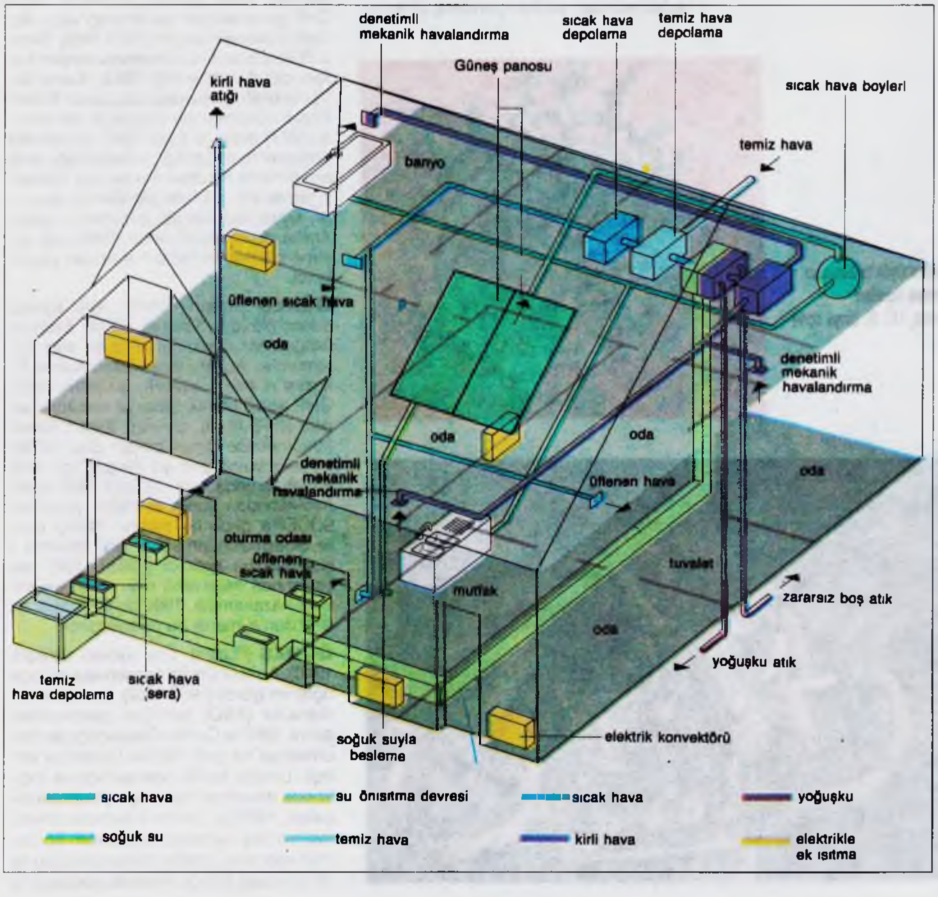
—Patol. *Güneş çarpması,* "sıcak çarpmasının" en çok karşılaşılan türüdür. Yanığa benzer yerel belirtilerden başka yoğunluğuna göre değişen çeşitli rahatsızlıklara neden olabilir. Bazı çeşitleri genel bir yorgunluk, baş dönmesi, soluk alma zorluğu ve sıkıntı ile belirir; yüz şişer ve kızarır, bazen solar. Daha ağır olan çe-

GÜNEŞ KONUTU

Trombe duvarı ilke şeması



altta güneş enerjisi kullanan bir evin şematik görünüşü





Turan Güneş

şitlerinde çırpınmalar, solunum ritminin hızlanması, terlemenin durması gözlenir. Ondan sonra daha şiddetli olgular ortaya çıkar: şiddetli baş ağrısı, göz kararması, göz kamaşması, karın ağrıları, bulantı ve kusmalar. Hastada bazen genel kramplar, çırpınma, huzursuzluk, sayıklama görülür; bazen hasta az ya da çok derin komaya girer. Yüz kızarır, nabız hızlanır, vücut sıcaklığı 40°C'ı geçecek kadar yükselebilir.

Hasta acil olarak tedavi edilmelidir. Hafif olgularda ağızdan su vermek yeterli olur. Daha ağır şekillerde hastaneye yatırma gereklidir, burada su ve elektrolit dengelemesi damar yolu ile gerçekleştirilir.

Güneş, geçen yüzyıldan bu yana yayımlanmış olan bazı dergi ve gazetelerin adı. Bunlardan ilki, İstanbul'da 12 sayı çıktı (1883-1884). On beş günde bir yayımlanan ve başlık altında "Mesail-i siyasiyyeden başka her şeyden bahs eder risaledir" (Siyaset sorunlarından başka her şeyden söz eder) lejandının bulunduğu gazetenin imtiyaz sahibi Beşir Fuat'tı. Kıdemli ve genç yazarlara sayfalarını açan gazetenin yazı kadrosunda Abdülhak Hamit, Ahmet Rasim, Dr. Besim Ömer, Mahmut Celalettin Paşa, Menemenlizade Tahir, Muallim Naci, Namık Kemal, Şemsettin Sami vb. yer alıyordu. —İsmail Hakkı Bey'in imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü olduğu on beş günlük bir gazete de, 1922 yılında Ordu'da çıkarıldı.

Cumhuriyet döneminde çıkanlarsa şunlardır: sorumlu müdürü Mucip olan gazete, 1924 yılında iki haftada bir çarşamba günleri yayımlanmak suretiyle 11 sayı çıkabildi. —Sorumlu müdürlüğünü Orhan Seyfi'nin (Orhon) yaptığı sanat ve edebiyat dergisi: yine 15 günde bir olmak üzere 1 ocak 1927 - 1 ekim 1927 tarihleri arasında İstanbul'da yayımlandı. İlk sayının önsözünde "Güneş, kendisini eski ve yeni hiçbir edebi mektebe mensup addetmez. Sanatkâr kalemlerin eserlerini bir arada bulundurmaya çalışır" açıklaması yer aldı; yeni şiirlere olduğu kadar batı edebiyatından yapılan çevirilere, dil konularına, halk edebiyatı örneklerine de yer verdi. Yazarları arasında Cenap Şahabettin, Yusuf Ziya, Mithat Cemal, Nazım Hikmet, Faruk Nafiz, Abdülhak Hamit, Ahmet Haşim, Reşat Nuri, Hüseyin Cahit, Sabahattin Ali gibi birbirinden çok farklı düşünce yapısı ve deyiş özellikleri taşıyan yazarlar bulunuyordu. —Ömer Çavuşoğlu ve Ahmet Kozanoğlu adlı işadamlarıyla gazeteci Güneri Cıvaoğlu'nun kurdukları bir şirket tarafından İstanbul'da çıkarılan günlük haber gazetesi: 1982 şubat ayında yayın yaşamına giren gazete, birkaç ay içinde oldukça yüksek tiraja ulaştı. Ancak, gazete sahiplerinin başka iş alanlarında karşılaştıkları sıkıntılar nedeniyle, şirketin imtiyazı 1985'te Mehmet Ali Yılmaz, 1988'de de Asil Nadir tarafından satın alındı. 1990 yılında mali güçlükler başladı. Gazetenin tirajı önemli ölçüde düştü ve 7 mart 1992 tarihinden itibaren yayımlanmadı.





Alacahöyük'te bulunan güneş kursları
bronz, İ.Ö. III. binyıl sonu

GÜNEŞ, türkmen Beğdili oymağının üç kolundan biri. XV. yy. ortalarında Yeni İl yöresinde konar-göçer olarak yaşayan bu kolun büyük bölümü Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) Alacahan çevresine yerleştirilerek vergilendirildi. Murat III döneminde (1574-1595) tüm oymak yerleşik yaşama geçirilerek vergiye bağlandı.

GÜNEŞ (Turan), türk siyaset adamı (Kandıra 1921 - Çanakkale 1982). Galatasaray lisesi'ni, İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1945). Paris'te hukuk doktorası yaptı, dönüşünde İstanbul Hukuk fakültesi'ne asistan oldu, doçentliğe yükseldi (1954). Demokrat parti'den Kocaeli milletvekili seçildi (1954-1957). DP içindeki ispat hakkı hareketinin öncülerinden olarak bu partiden ayrıldı, Hürriyet partisi'nin (Hür. P) kurucuları arasında yer aldı, genel sekreter oldu (1956). Hür. P.'nin CHP'ye katılmasından sonra CHP yönetiminde görev aldı, 1961 Kurucu meclisi'nde CHP temsilcisi olarak bulundu. Üniversiteye dönüp Ankara Siyasal bilgiler fakültesi'nde idare hukuku profesörü oldu. CHP genel sekreter yardımcılığı yaptı, Kocaeli milletvekili seçildi (1973-1980). Birinci Bülent Ecevit hükümetinde dışişleri bakanı olduğu dönemde (1974), Kıbrıs Barış harekâtı gerçekleştirildi. İkinci Bülent Ecevit hükümetinde başbakan yardımcısı (1977) oldu. 12 Eylül 1980 sonrasında parlamento dağıtıldığı, milletvekilliği sona erdiği halde Avrupa konseyi'nde Türkiye'yi temsil etti. Bilimsel yapıtlarının yanı sıra, siyasi konulardaki görüşlerini içeren *Araba devrilmeden önce* (1982) adlı bir yapıtı ölümünün hemen ardından yayımlandı.

GÜNEŞ (Hasan Fehmi), türk siyaset adamı (Akyazı, Sakarya, 1934). Sakarya İlköğretmen okulu'nu bitirip bir süre öğretmenlik, Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirip savcılık, avukatlık yaptı. CHP adayı olarak Sakarya senatörü seçildi (1975-1980). Üçüncü Bülent Ecevit hükümetinde içişleri bakanı oldu (1979), bir seks skandalına adı karıştığı için istifa etmek zorunda kaldı. 12 Eylül 1980 askeri harekâtından sonra avukatlık yaparken SODEP'e girdi, bu partinin Halkçı parti ile birleşmesinden sonra SHP İstanbul il başkanlığına getirildi (1985). 1987 seçimlerinde milletvekili oldu. 1991 seçimlerini kazanamadı. 1992'de CHP açılınca SHP'den ayrılarak bu partiye girdi.

GÜNEŞ (Ruşen), türk viyolacı (Ankara 1940). Ankara Devlet konservatuvarı'nda öğrenim gördü (1952-1962). Londra ve İndiana'da (ABD) tekniğini geliştirdikten sonra 1965'te Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası'na girdi. 1974'te Londra'ya yerleşti. Londra Krallık operası'nda ve İngiliz oda orkestrası'nda baş viyolacı olarak çalıştı. 1979'da Londra Filarmoni orkestrası'nın baş viyolacılığına getirildi. Sololarının yanı sıra, Londra Yaylılar dörtlüsü ile ve kurucusu olduğu Amoroso topluluğu'yla oda müziği yapmaktadır. 1984'ten başlayarak birçok plak doldurdu.

GÜNEŞ (Şenol) → ŞENOL Güneş.

Güneş grubu, Birinci Dünya savaşı'ndan sonra işgal altındaki İstanbul'da kurulan yurtsever gizli örgüt. Başlangıçta *Felah grubu* adıyla kurulan örgütün başında İstanbullu Neşet Bey varken, daha sonra başkanlığa kurmay yüzbaşı Seyfi Bey seçildi. Neşet ve Seyfi beyler Kurtuluş savaşı'na katılmak için Anadolu'ya geçince, gruba Güneş adını veren topçu subayı, kurmay Ekrem Bey örgütün başına getirildi. Güneş grubu düşman denetimi altındaki İstanbul'da, Kurtuluş savaşı inancına bağlı olarak önemli çalışmalar yaptı. İşgal kuvvetlerinin buyruğunda çalışan İstanbul hükümetinin güvenlik kuvvetlerine ve padişah yanlısı örgütlere karşı başarılı bir savaşım verdi. Anadolu'ya adam geçirmek, kaçak olarak silah ve cephane göndermek gibi üstesinden gelinmesi zor görevleri eksiksiz yerine getirdi. Kurtuluş savaşı süresince Güneş grubu içinde gösterdikleri etkinliklerle sivrilen asker ve sivil başlıca yurtseverler: Sakarya, Dumlupınar ve Başkomutan meydan savaşlarında önemli görevler üstlenen topçu yarbay Eyüp Sabri, binbaşı Aziz Hüdai, topçu yüzbaşı Emin, topçu yüzbaşı Rasim, teğmen (mülazım) Kerim, topçu teğmeni Rıfat, topçu üsteğmen Gözlüklü Ziya, nakliye yüzbaşı Cemal, teğmen İbrahim; rıhtımlar müfettişi Ahmet Ağa, gümrük manifesto bölümünden Abidin Bey, ardiye bekçisi Mahmut Ağa, Liman İnhisar şirketi sicil memurlarından Ahmet Reşat Bey, Eminönü rıhtımında ardiye sahibi Himmetzade Hüseyin Hüsnü Bey, yükleme boşaltma görevlisi Süleyman Çavuş ve yardımcıları Hasan Baba ile Ayı Necmettin, serkomiser Salih ve Saffet beyler, üç buçuk yıl grubun Ankara ile haberleşme bağlantısını sağlayan Telgraf müdürlüğü hat başçavuşu Hacı Mümtaz vb.

Güneş kursu, Alacahöyük'ün İlk Tunç çağ III katmanında ortaya çıkarılan on üç kral mezarında bulunmuş dinsel semboller (standart). Gümüş, bronz ve bakırdan yapılmış olan ve üstün teknikleriyle dikkati çeken bu kurslar daire, yarım daire ya da dörtgen biçimindedir; bazıları geyik, ceylan ya da boğa boynuzlarıyla süslüdür. Güneş kültüyle ilgili olduğu düşünülen bu sembollerin, dinsel törenler sırasında altın ya da gümüş kabzalı saplar üzerinde taşındığı sanılmaktadır.

Güneş sigorta aş, yangın, kaza, nakliyat, hayat, tarım sigortaları ve diğer tüm sigorta türlerinde hizmet veren şirket. 1958'de kuruldu. Merkezi İstanbul'dadır. Başlıca ortakları ve katılım payları şöyledir: T. Vakıflar bankası % 57,2, GAN International % 30, T.C. Başbakanlık vakıflar genel müdürlüğü % 6,4, T. Tarım kredi kooperatifleri merkez birliği % 6. 1993 başı itibariyle sermayesi 60 milyar TL, direkt prim üretimi 495 milyar TL'dir. Türkiye Vakıflar bankası ve Derbant şubeleri şirketin acentalığı görevini yapar. Güneş sigorta'nın ayrıca 578 özel acentesi, Türkiye sathında 3 bölge müdürlüğü, 3 şube müdürlüğü, 1 irtibat bürosu ve KKTC'de bir genel acentesi vardır.

Güneş ülkesi *(Civitas Solis)*, Tommaso Campanella'nın 1602'de Napoli hapishanesinde latince ve italyanca olarak yazdığı ve 1623'te Almanya'da yayımlanan yapıtı. Büyük toplumsal ütopyaların çizgisinde yer alır. Kristof Kolomb'un gemisinde bulunmuş cenevizli bir düşsel denizci ile bu denizcinin anlattıklarını dinleyen ve ona sorular soran bir Malta şövalyesi arasında geçen çok canlı ve ustaca bir konuşmadan oluşur. Sonda denizi yakınlarında bir ada, bu adada da bir kent çevresinde alabildiğine geniş bir ekili arazi vardır. İç içe dairelerden oluşan kentin ortasında, halkın Güneş'e tapınmak üzere toplandığı bir tapınak yükselir. Kentin ikti-

sadi ve siyasi düzeni tamamen eşitlikçi ve komünisttir. Mülkiyet kaldırılmıştır, aile yoktur, tek topluluk devlet topluluğudur. Çocuklar sütten kesilir kesilmez, bakıcılara teslim edilir ve bunlar, onları büyük bitki, hayvan ve maden müzeleri yardımıyla eğitimden geçirirler (bu düşünce daha sonra Comenius tarafından yeniden ele alınmıştır). Güneş ülkesinde meslek farkları, soylu-soylu olmayan ayrımı, rahipler sınıfı yoktur. Giysiler hep bir örnektir; eğitim tek bir amaca yöneliktir: bencilliğin kökünü kazımak. Hiyerarşide herkes yerini hak etmiştir. Üç yüce yargıç vardır: İktidar, Bilgelik ve Sevgi. Ekonomik sistem değişime dayanır. Din, öldükten sonra cezalandırılma inancına yer vermeyen bir tür hıristiyanlıktır.

GÜNEŞBALIĞI a. Sıcak ve ılık denizlerin sığ kesimlerinden 120 m derinliğe kadar inen yerlerinde yaşayan, bir ölçüde dibe bağımlı kemiklibalık. (Bil. a. *Coris julis;* lapinagiller familyası; boyu 25 cm'ye kadar.)
—ANSİKL. Güneşbalığının bedeni yanlardan oldukça basıktır. Ağzında iki sıra sivri köpekdişi vardır. Bedeninde ve yüzgeçlerinde yeşilimsi zemin üzerinde çeşitli parlak renkli boyuna çizgiler bulunur. Yanlarda, gene boyuna uzanan portakalrengi, zikzak parlak bir şerit yer alır. Karnı gümüşi menekşe rengi çizgilidir. Omurgasızlar, küçük balıklar, midyeler, balık yumurtaları vb. ile beslenir.

GÜNEŞBALIĞIGİLLER a. Tatlısuda yaşayan, *Serranidae* familyası üyelerine benzeyen, ama kuyruğunda 3-8 diken bulunan kemiklibalık familyası. (ABD'nin ırmaklarında bulunan bu balıklardan güneş levreği [*Eupomotis gibbosus*] ve *Micropterus* cinsi üyeleri Avrupa'ya getirilerek Avrupa'da yaşamaya uyarlanmışlardır. Bil. a. *Centrarchidae*.)

Güneş-dil teorisi, dillerin tarih öncesinde güneşe verilen "ağ" adından doğduğunu ileri süren, Türkler'in uygarlık tarihindeki yerini belirtmek üzere Atatürk tarafından 1935-1937 yıllarında savunulan görüş.

GÜNEŞEYÖNELİM a. Bazı bitkilerin ışığa karşı gösterdikleri genel ve hızlı tepki; ayçiçeği, yerelması, kandilçiçeği gibi bitkilerin kömeçleri gün boyunca güneşe doğru döner. (Güneşeyönelim ışığayönelimin bir çeşididir.) [Eşanl. HELYOTROPİZM.]

GÜNEŞHAYVANCIKLARI a. *Actinopoda* sınıfından *Protozoa* altsınıfı. (Bir dış ve bir iç plazmadan oluşan ince jelatinli ya da helmeli bir kılıfla kaplı bedenleri, ışınsı, küresel ya da yumurtamsı bakışımlıdır. Bil. a. *Heliozoa*.) [Eşanl. GÜNSÜLER.]
—ANSİKL. Güneşhayvancıklarının bedeni çıplaktır ya da bedeni çevresinde yığışmış çeşitli yabancı parçacıklardan oluşan bir dış iskeletle ya da hayvanın salgıladığı ve helmeli tabaka içine gömülmüş birbirine bağlı olmayan silisli iğneciklerden oluşan bir iç iskeletle korunur. Bedenin çevresindeyse yalancıayaklar ve aksopotlar sıralanır.
Güneşhayvancıkları hem tatlısularda hem de deniz suyunda yaşarlar. Suda aksopotların yardımıyla hareket edebilirler ve yüzebilirler; ama asıl yer değiştirme yöntemleri zemin üstünde gerçekleştirdikleri bir tür dönme hareketidir; yalnızca aksopotların üstünde durup bazı aksopotları sırayla ve birbiri arkasına kısaltarak tıpkı bir bilya gibi dönerek yuvarlanırlar. Güneşhayvancıkları hayvansal ya da bitkisel kökenli canlı organizmalarla beslenirler; bazıları çürükçüldür; güneşhayvancıklarının bir türü de geçici olarak bir terliksi hayvan üstünde asalak yaşar. Eğer yakalanan av fazlaca büyükse aynı türden birçok birey avın üstüne üşüşerek "tüketim ortaklığı" diyebileceğimiz bir ortaklık gerçekleştirirler.

GÜNEŞKÖY, rumca **Nikitas,** KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

GÜNEŞKUŞU a. KÜESAL'in eşanlamlısı.

GÜNEŞKUŞUGİLLER a. Zool. NEKTAREMENGİLLER familyasının eşanlamlısı.

GÜNEŞLEMEK gçz. f. Güneş ışınlarına karşı durup ısınmak; güneşlenmek.

◆ **güneşletmek** ettirg. f. Güneş altına koymak, güneşin etkisine bırakmak.

GÜNEŞLENDİRMEK → GÜNEŞLENMEK.

GÜNEŞLENME a. Güneşlenmek eylemi.
—Biyol. Güneş ışınlarının bitki üzerindeki etkisi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Meteorol. Bir yerin güneş gördüğü süre. (Güneşlenme süresi [genellikle yıldaki saat sayısı] helyograflarla ölçülür.)
—ANSİKL. Biyol. Güneşlenme bitki örtüsünün gelişmesinde rol oynayan çok önemli bir etmendir ve miktarındaki en ufak bir değişiklik bitki türlerinin fizyolojisini ve yerleşimini etkiler. Ispanak, domates gibi bitkilerin güneşlenmeye çok gereksinimi vardır (güneşsever bitkiler); horozibiği, eğreltiler ve bazı karayosunları gibi kimi bitkilerse fazla güneş istemez (gölgesever bitkiler).

GÜNEŞLENMEK gçz. f. Bedenin güneş ışınlarından yararlanmasını sağlamak, güneş banyosu yapmak: *Güneşlenirken gözlük takmalısın. Günde kaç saat güneşlenebilirim?*

◆ **güneşlendirmek** ettirg. f. Güneşe çıkarmak; güneşten yararlandırmak.

GÜNEŞLER, Sakarya'nın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 4 603 nüf. (1990).

GÜNEŞLETMEK → GÜNEŞLEMEK.

GÜNEŞLİ sıf. **1.** Güneş ışığı alan yer için kullanılır: *Ön balkon çok güneşli, arka tarafta oturalım.* **—2.** Benzerlerinden havanın açık, güneşin parlak olmasıyla ayrılan bir süre, bir zaman dilimi için kullanılır: *Güneşli bir kış geçirmek. Güneşli bir gün, hafta. Güneşli bir hava.*

GÜNEŞLİ, esk. **Papazçiftliği,** İstanbul'un Bağcılar ilçesinde semt. İki mahalledir (Güneşli ve Hürriyet mahallesi).

GÜNEŞLİ, Kayseri'nin Kocasinan ilçesinde bucak; 7 824 nüf. (1990); 13 köy. Merkezi *Güneşli,* 2 110 nüf. (1990).

GÜNEŞLİ, Manisa'nın Gördes ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 263 nüf. (1990). Belediye.

GÜNEŞLİK a. **1.** Bir yere gelen güneş ışınlarını engelleyen her türlü gereç: *Pencerelere güneşlik takmak. Kapı güneşliği.* **—2.** Bir kasketin, kepin alnı ve gözleri güneşten koruyan bölümü. **—3.** Başın çevresine takılan ve gözleri ışıktan koruyan gölgelik.
—Foto. Eğik gelen parazit güneş ışınlarından korumak amacıyla objektifin ön bölümüne takılan parça.
—Oto. Sürücünün gözlerini güneş ışınlarından korumaya yarayan, plastik bir levhadan yapılmış, eklemli ve yönlendirilebilir siperlik.

◆ sıf. **1.** Güneş ışınlarını alan; güneşli: *Güneşlik bir yere oturmak.* **—2.** Günlük güneşlik → GÜNLÜK' GÜNEŞLİK.

GÜNEŞSEL sıf. Güneş'le ilgili olaylar için kullanılır.

GÜNEŞSEVER sıf. Biyol. Güneş ışığına düşkün hayvanlara ve bitkilere denir. (Karşt. GÜNEŞSEVMEZ.)

GÜNEŞSEVMEZ sıf. Güneş ışığından tedirgin olan hayvanlara ve bitkilere denir. (Karşt. GÜNEŞSEVER.)

GÜNEŞSİZ sıf. **1.** Güneş ışınlarını almayan yer için kullanılır: *Güneşsiz bir oda.* **—2.** Güneşli olmayan bir süre, bir zaman dilimi; kapalı, bulutlu hava için kullanılır: *Güneşsiz bir hafta geçirdik.*

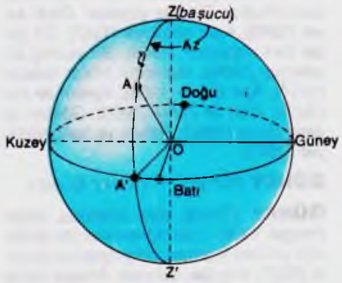
GÜNEŞSİZLİK a. Güneşsiz olma durumu.

GÜNEŞŞAPKASI a. Kuzey Amerika'da yetişen 30 türünden birçoğu bahçelerde yetiştirilen, çokyıllık süs bitkisi. (Güneşşapkalarının dokununca ele sert gelen almaşık yaprakları vardır. Çiçekleri sapların ucunda, sarı dilli ve morumsu esmer tablalı büyük kömeçler halindedir. Bil. a. *rudbeckia;* bileşikgiller familyası.) [Eşanl. RUDBEKYA.]

GÜNEŞTOPU → ACEMLALESİ.

GÜNEY a. (*gün*'den). **1.** Dört ana yönden biri, kuzeye karşıt olanı. **—2.** Bir ülkenin, bir bölgenin, bir kentin, o ülke, o bölge, o kent merkezine göre aşağı enlemde bulunan bölümü ya da bir ülkeye, bir bölgeye, bir kente vb. göre daha aşağı enlemde olan: *Türkiye'nin güneyi. Marmara'nın güneyi. Tatilde güneye gitmek. Efes, İzmir'in güneyindedir.* **—3.** Güney yarıkürede bulunan ülkeler (büyük harfle). **—4.** Tamlayan olarak, güneye ilişkin olanı belirtir: *Güney rüzgârları.*
—Coğ. → GÜNYÖNÜ.
—Fr. masonl. *Güney sütunu,* kalfaların oturduğu locanın sağ tarafı.
—Gökbil. *Güney açısı saati,* mili düşey olan güneş saati. ‖ *Güney enlemi,* Yer ya da gök ekvatorundan güney kutbuna doğru ölçülen enlem. ‖ *Güney takımyıldızı,* Güney yarıkürede yer alan takımyıldız.
—Gökbil. ve Jeod. *Güney açısı,* belirli bir noktadan geçen düşey düzlemin, gözlem yerinin meridyeni ile yaptığı, düşey ayırtaç yönelmiş iki düzlemli açı. (Güney açısı kuzeyden ya da güneyden başlayarak 0° ile 360° arasında ölçülür.) [Eşanl. AZİMUT.] (Bk. *ansikl.* böl.)
—Jeofiz. *Güney kutup ışığı,* Güney yarıkürenin kutup ışığı.

◆ sıf. Güneyde olan: *Güney Avrupa. Güney Afrika.*
—ANSİKL. Gökküresi üzerinde ZOZ'A' düşey düzleminde yer alan bir α yıldızının (daha doğrusu gökküresi üzerindeki A izdüşümü) güney açısı, G.'den başlayarak B.'ya doğru ölçülür. Yıldızın Az güney açısı ve ζ başucu uzaklığı (ZA yayı), günlük devinimler nedeniyle yıldızın sürekli değişen *ufuk koordinatlarını* oluştururlar.



GÜNEY AÇISI (GÖKBİLİM)

GÜNEY, Ege bölgesinde Denizli iline bağlı ilçe; 15 799 nüf. (1990); 534 km²; 17 köy. Merkezi, karayolu ile Denizli'nin 72 km K.'inde *Güney,* 7 333 nüf. (1990). Tahıl, tütün, üzüm üretimi, şarap imalathaneleri, dokumacılık (halıcılık).

GÜNEY, Burdur'un Yeşilova ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 097 nüf. (1990). Belediye.

GÜNEY, Erzurum'un İspir ilçesine bağlı Kırık bucağının merkezi, 283 nüf. (1990).

GÜNEY (Eflatun Cem), türk halkbilim araştırmacısı, yazar (Hekimhan, Malatya, 1896 - İstanbul 1981). Sivas sultanisi'ni bitirdi ve Öksüzler yurdu'na türkçe öğretmeni olarak atandı (1918). Anadolu ve Rumeli müdafaai hukuk cemiyeti'nin çalışmalarına katıldı, Temsil ve irşaat heyetinde gö-



güneşbalığı *(Coris julis)* erkek



dişi

rev aldı. Kuvayı milliye'nin yayın organı *Öğüd* gazetesinde çalışırken bir yandan da *İrşat* dergisini çıkardı. Kurtuluş savaşı'na ilişkin ilk yapıtlardan sayılan *Matem sesleri* (1920) adlı şiir kitabını yayımladı. Öksüzler yurdunun kapanması üzerine Eskişehir Sultanisi'ne atandı. İlk Maarif kongresi'ne, Muallimler cemiyeti temsilcisi olarak katıldı. Eskişehirde çıkardığı *İstiklal* dergisinde yazıları yayımlandı. Eskişehir'in düşman işgaline uğraması üzerine Kayseri'ye atandı. Burada Nafi Atuf Kansu'yla birlikte *Misakı milli* gazetesini yönetti (1921). Kurtuluş savaşı'ndan sonra Sıvas'ta görev yaptı, Ankara'da oluşturulan bir komisyona seçilerek türkçe ve edebiyat kitaplarının incelenmesine katıldı. Sıvas'ta *Duygu ve düşünce* dergisini çıkardı. Yeni açılacak Samsun Lisesi'nin hazırlık çalışmalarını yönetmekle görevlendirildi (1928). Burada *Duygu ve dilek* dergisini yayımladı. Atandığı Afyon'da (1931), *Taşpınar* dergisini çıkardı. Gittiği her ilde yayımladığı gazete ve dergilerle Anadolu basınına önemli katkılarda bulundu; gezici köy kitaplıkları kurdu, halkbilim araştırmaları yaptı. Kütahya Lisesi'nde uzun süre görev yaptıktan sonra İstanbul Haydarpaşa lisesi'ne atandı (1944) ve halkbilim çalışmalarını yoğunlaştırdı. Topkapı Sarayı müzesi'ndeki görevi sırasında (1950), saray arşivini ve eski Maarif nezareti arşivini inceledi.

Derlediği masal, destan ve halk öykülerini özgün bir anlatımla yeniden kaleme aldı. *Açıl sofram açıl* (1949) adlı yapıtı Danimarka'daki Hans Cristian Andersen Medal kurumunca, Andersen payesi şeref diplomasıyla ödüllendirildi, Dünya çocuk edebiyatı sertifikası verildi (1956). Aynı ödülü 1958'de yayımladığı *Dede Korkut masalları* adlı yapıtıyla ikinci kez kazandı (1960). Milli eğitim bakanlığı'nca İstanbul Milli eğitim müdürlüğü yardımcılığına atandı ve sözlü halk edebiyatı ürünlerini halkın beğenisine uygun olarak yeniden yazmakla görevlendirildi. İstanbul radyosunda "Bir varmış bir yokmuş" saatindeki konuşmaları ve anlattığı masallar ilgiyle karşılandı. Halk eğitimi başkanlığı yaptı (1961).

Yapıtlarıyla "masal babası" unvanını kazanan Güney, eğitimciliğinin yanı sıra Anadolu basınını yüreklendirici girişimleri ve halkbilim araştırmalarıyla da türk eğitim ve yazın yaşamına büyük katkılarda bulunmuştur. Başlıca yapıtları: *Dertli kaval* (1945); *Halk antolojisi* (1947); *En güzel türk masalları* (1948); *Bir varmış bir yokmuş* (1956); *Nasrettin Hoca fıkraları* (1957); *Âşık Garip* (1958); *Kerem ile Aslı* (1959); *Tahir ile Zühre* (1960); *Gökten üç elma düştü* (1960); *Folklor ve halk edebiyatı* (1971).

GÜNEY (Yılmaz) → YILMAZ GÜNEY.

GÜNEY (Oben), türk tiyatrocu, yazar (Yozgat 1938). Lise öğrenimini tamamladığı yıl Cep tiyatrosu'nda tiyatroya başladı (1957). Meydan sahnesi, Ankara Sanat tiyatrosu gibi topluluklarda sahneye çıktı. Tiyatro araştırmaları yapmak üzere bursla gittiği Polonya'da Kraków Üniversitesi türkoloji bölümü'nde öğretim görevlisi olarak da çalıştı (1969-1978). İstanbul'a döndükten sonra Şehir tiyatrolarında oyuncu ve yönetmen olarak görev yaptı (1978 -1983). Bu görevi 1987'de konuk sanatçı olarak sürdürmeye başladı (1987). *Yük, Âdem ile Havva* oyunları Polonya'da lehçe oynandı. *Gökyüzünde bir kıyı* İstanbul Şehir tiyatrosu'nda, *Yük* İstanbul Devlet tiyatrosu'nda sahnelendi. İstanbul Sanat tiyatrosu'nda sahneye koyduğu *Çıkmaz sokak* (T. Cücenoğlu) oyunuyla, en iyi yönetmen dalında Avni Dilligil tiyatro ödülü'nü aldı (1986). Tiyatro sorunlarıyla ilgili bir yapıtı (*İnsanda tiyatro, tiyatroda insan*, 1983) vardır.

GÜNEY (Reşat), türk basketbolcu (İzmir 1948). Basketbola İzmir'de başladı. Uzun yıllar formasını giydiği Altınordu takımında başarılı oyunlar çıkardı. 17 defa genç, 3 defa ümit ve 13 kez A milli takımlarında yer alarak 33 kez milli oldu.

Güney Afrika birliği → AFRİKA CUMHURİYETİ (Güney).

GÜNEY alatau ya da **TERSKEY alatau,** Tien Şan dağlarının sıralarından biri. Büyük Isık-Kul gölünün yanında yükselir ve gölü Narin çöküntüsünden ayırır. Sıradağ 375 km boyunca uzanır ve Prjevalsk'ın güneyinde 5 216 m'ye ulaşır.

GÜNEY AMERİKA → AMERİKA (Güney).

Güney Amerika dansları, rumbadan türemiş, marakas ve bongo eşliğinde yapılan Latin Amerika kökenli danslar (samba, mambo, bayon, ça-ça-ça, calypso, merenge, konga, mamba, bossanova, tamure).

GÜNEY AMERİKA HAMSİSİ a. Büyük Okyanus'un güney kesiminde, Şili ve Peru açıklarında, plankton bakımından zengin yerlerde yaşayan hamsi türü. (Çok büyük sürüler oluşturur ve karabatakların, pelikanların ve sümsük kuşlarının temel besin kaynağıdır. Bil. a. *Engraulis ringens;* hamsigiller familyası.)

GÜNEY AMERİKA PARSI a. Güney Amerika ormanlarında yaşayan, lekeli postlu, küçük, yabanıl kedigil türü. (Bil. a. *Leopardus tigrinus;* kedigiller familyası.)

Güney Anadolu kırmızısı, Güney Anadolu'da yetiştirilen ve rengi sarıdan kırmızıya ve kahverengiye kadar değişen yerli sığır ırkı. (Kilis sığırı da denen bu hayvanlarda en çok sarımsı kırmızı renklere rastlanır. Ön kısmın rengi arka kısma göre daha koyuca, karın altıysa açık renklidir. Genel olarak burun kısmında vücut renginden daha açık bir halka bulunur. İneklerde canlı ağırlık ortalama 490 kg'a, bir mevsimde süt verimi ortalama 3 500 kg'a çıkabilir.)

Güney Anadolu sarısı, Güney Anadolu'da yetiştirilen ve rengi kirli sarıdan tarçını kırmızıya kadar değişiklik gösteren yerli sığır ırkı. (Süt verimi azdır [bir mevsimde ortalama 630 kg]. Vücut yapısı bakımından daha çok kasaplığa elverişli görünümdedir. Olumsuz doğa koşullarına, açlığa ve hastalığa karşı dayanıklıdır.)

Güney Arabistan federasyonu → ARABİSTAN FEDERASYONU (Güney).

GÜNEY ARAPÇASI a. Arabistan'ın güneyinde (Umman ve Hadramut), yaklaşık 50 000 kişinin konuştuğu Sami dili.
—ANSİKL. Güney Arapçası, Amharca ve Etyopya'nın öteki Sami dilleriyle aynı çevresel öbeğe bağlanır. Çeşitli derecelerde arapçadan etkilenmiş birçok lehçeye ayrılır. En eskileri, İ.Ö. VIII. yy.'a uzanan çok sayıda yazıt aracılığıyla tanınır; belirgin geometrik biçimli 29 ünsüzden oluşan özel bir abeceyle yazılırdı.

GÜNEY ASYA DİLLERİ a. Güney -doğu kıta Asya'sındaki çeşitli dillerin oluşturduğu varsayımsal dil ailesi. (W. Schmidt'in tasarladığı güney asya dil öbeği, mon-khmer, vietnam dili Malay yarımadası iç kesimlerindeki çeşitli dillerin [Sakai, semang] yanı sıra nicobar lehçesi ile munda [Hindistan] grubunu da kapsar.)

GÜNEY ASYA MUSANGI a. Güney -doğu Asya'da köylerin yakınında ya da evlerde yaşayan küçük miskkedisi. (Kolayca evcilleştirilebilen Güney Asya musangı geceleri etkinlik gösterir; böceklerin, kuşların, kemirgenlerin, yanı sıra meyve de yer. Bil. a. *Paradoxurus hermaphroditus;* miskkedisigiller familyası.)

Güney Avrupa boruhattı, Fos körfezinden çıkarılan ham petrolü yaklaşık 10 Avrupa rafinerisine (Fransa, Almanya, İsviçre) taşıyan boruhattı. Başlıca 3 boru hattından oluşur (Lavera-Strasbourg-Karlsruhe; Fos-Lyon; Fos-Strasbourg); yıllık toplam taşıma kapasitesi 65 Mt'dur.

GÜNEY BUG → BUG.

GÜNEY BUZ DENİZİ → GÜNEY OKYANUSU.

Güney cephesi, Kurtuluş savaşı sırasında Adana, Kilis, Antep, Maraş ve Urfa yörelerini işgal eden Fransızlar'a karşı kurulan cephe. İşgalci fransız birliklerinde 10 000 ermeni de yer alıyordu. İşgale karşı ilk direniş, Dörtyol'da başladı (19 aralık 1918). Maraş'ta, direnişi Müdafaai milliye başkanı Aslan Bey örgütledi. Fransızlar 12 şubat 1920'de Maraş'ı boşaltmak zorunda kaldılar. Adana yöresinde topçu binbaşı Kemal Bey (Doğan Bey sanıyla) [general Kemal Doğan] Kılıkya Kuvayı milliye komutanı olarak direnişe önderlik etti. Yüzbaşı Osman Nuri (Tufan Bey sanıyla), Ceyhan ırmağının doğusundaki, yüzbaşı Ali Ratip (Sinan Tekelioğlu sanıyla) batısındaki kuvvetlerin komutanlığını üstlendi. Yüzbaşı Salim (Kurtoğlu Yörük sanıyla) ve üsteğmen Asaf (Kılıç Ali sanıyla) bölgede halkı örgütlediler. Yüzbaşı Ali Saip Bey (Ursavaş) komutasındaki milli kuvvetler de Urfa'dan Fransızlar'ı kovdular (11 nisan 1920). Kilis'te milli kuvvetleri örgütleyen Yüzbaşı Kâmil Bey (Polat), Antep savunmasını yönetti. 26 haziran 1920'de güney cephesi ikiye ayrıldı: Fırat'ın doğusunda kalan bölüme Elcezire cephesi, batısındakine Adana cephesi adı verildi. Elcezire cephesi komutanlığına Nihat Paşa (Korgeneral Nihat Anılmış), Adana cephesi komutanlığına Albay Selahattin (General Selahattin Adil) atandılar. Fransızlar, çetin savaşlardan sonra Antep'e girebildiler (9 şubat 1921). Fransızlar'la imzalanan Ankara antlaşması'ndan sonra (20 ekim 1921) güney cephesi kaldırıldı.

GÜNEY denizi, ilk ispanyol kâşiflerin Büyük Okyanus'a verdikleri ad. (İspanyol kâşifler Panama kıstağından geçerek Büyük Okyanus'a girdiklerinden ve burada kıyının genel yönelimi batıdan doğuya doğru olduğundan, buldukları yeni okyanusun güneye doğru uzandığını sandılar.)

Güney haçı, portekizce **ordem do Cruzeiro,** 1822'de ihdas edilen Brezilya nişanı. Dört derece. Gök mavisi kurdele. Brezilya'da cumhuriyetin ilanıyla kaldırıldı.

GÜNEY IRMAKLARI, Batı Afrika kıyılarının Saloum'dan Liberya'ya kadar uzanan kesimindeki bütün ırmak ağızlarına verilen ad. "Güneyin ırmaklar ülkesi" deyimi, en güneydeki ırmakları içeren ülkelere, yani Gine-Bissau, Gine ve Sierra Leone için kullanılır.

GÜNEY KAFKASYA → KAFKASARDI.

Güney konfederasyonu (1 şubat 1861 - 9 nisan 1865). Birleşik devletler'den ayrılan ve 1861-1865 arasında Lincoln'un başkanlık ettiği federal hükümete karşı savaşan ABD'nin güney kesimindeki on bir eyalete verilen ad (Kuzey Carolina ve Güney Carolina, Mississippi, Florida, Alabama, Georgia, Louisiana, Texas, Virginia, Arkansas ve Tennessee). Sanayileşme yolundaki himayecilik yanlısı Kuzey-Doğu eyaletleriyle, köleci ve serbest mübadeleci Güney eyaletleri arasındaki çekişme iç savaşa dönüşmüştü (1854-1856). Bu savaş, köleciliğe açık şekilde karşı olan cumhuriyetçi bir partinin doğmasına ve başkanlığa da önderi Abraham Lincoln'un seçilmesine yol açtı. Bunun üzerine Güney Carolina Birleşik devletlerden ayrıldı, onu Mississippi, Florida, Alabama, Georgia ve Louisiana izledi. Bu eyaletler Montgomery'de (Alabama), georgialı Howell Cobb'un başkanlığında geçici bir hükümet kurmayı kararlaştırdılar. ABD anayasasından aynen alınan (köleciliğe ve eyaletlerin birleşme hakkına ilişkin maddeleri dışında) geçici bir anayasa 8 şubatta kabul edildi. Aynı ayın 9'unda yeni Konfederasyon'un başkanı seçilen Jefferson Davis 28 şubatta Montgomery'ye gelerek göreve başladı.

Altı üyeli bir hükümetin kurulması, 1 şubatta ayrılan Texas'ın kabulü ve bir ana-

yasanın onaylanması (11 mart) yeni devlete kesin biçimini verdi. Güneyliler'ce topa tutulan (12 nisan 1861) Fort Sumter'in yazgısına ilişkin tartışma ve Lincoln'un konfedere eyaletlerin varlığına son vermek için 75 000 kişiyi silah altına alması dört eyaletin daha ayrılarak Konfederasyon'a katılmasına yol açtı: Batı Virginia eyaleti adını alan batı kesimdeki yönetim bölümleri dışında Virginia, Arkansas, Kuzey Carolina ve Tennessee (mayıs-haziran 1862). [→ AMERİKAN İÇ* SAVAŞI.]

GÜNEY MARMARA bölümü, Marmara bölgesinin Marmara denizi G.'inde kalan ve Gelibolu yarımadası ile Gökçeada ve Bozcaada'yı da içeren en geniş kesimi.

GÜNEY okyanusu, üç okyanusun (Atlas okyanusu, Büyük Okyanus, Hint okyanusu) Antarktika çevresinde kesintisiz bir kuşak oluşturan bölümlerine topluca verilen ad. (Eşanl. GÜNEY BUZ DENİZİ.)

Antarktika kıtası geniş bir denizaltı kıta kenarı şeridiyle son bulur; bu şerit, yüksek ve geniş setlerle çevrili, kıyıya yarı yarıya paralel uzanan derin (500-1 500 m) çanaklarla oyulmuş bir kıta sahanlığından, platolarla parçalanmış ve birçok kanyonla yarılmış bir kıta yamacından, Scotia denizi dışında çok geniş olan bir tatlı eğimden oluşur. Kalın tortul dizilerle örtülü Antarktika çevresi kenarıyla orta okyanus sırtları (Büyük Okyanus-Hint okyanusu, Güney-batı Hint okyanusu, Hint okyanusu-Antarktika, Büyük Okyanus -Antarktika ve Güney Şili orta sırtları) arasında, depremsiz bir sırtla (Kerguelen sırtı) ada yaylarının (Scotia denizi) birbirinden ayırdığı bir havzalar (Atlas okyanusu -Antarktika, Hint okyanusu-Antarktika, Güney Büyük Okyanus havzaları) yayı bulunur. Derin bölümleri, Gondvana kıtasının birbirinden ayrılmış parçalarının arası açıldıkça genişleyen Antarktika dilimidir. Kıta çevresinde geniş bir ayla çizen kara kökenli birikintilerin (buzul-deniz tortulları; tortular) yerini, önce silisli (diatomeler), sonra kireçli çamurlar, derinliği 5 000 m'yi aşan diplerdeyse kırmızı killer alır.

Şiddetli rüzgârlar ve soğuk, özgün su kütlelerinin, eşmerkezli akıntıların ve kıta çevresinde toplanmaları kıyıya yaklaşmayı güçleştiren ya da olanaksızlaştıran yüzen buzların (bankiz, buzdağları) ortaya çıkmasına yol açar. Sürekli bankizin ve yüzen platformların (Weddell ve Ross denizleri) altında, kıyı suyu, inlandsis kökenli doğu rüzgârlarının etkisiyle B.'ya doğru akar. Az tuzlu ama çok soğuk (-1,9°C) olan yüzey suyu, alta inerek, ağır ağır K.'e ve D.'ya doğru yayılan Antarktika dip suyunu oluşturur. K.'de, mevsimlik bankizler ve buzdağları, sürekli ya da mevsimlik ıraksama sonucu yüze çıkan kutupçevresi suyu üzerinde yüzer. Oksijenin ve besleyici tuzların bol olması, planktonun, krill'in ve onunla beslenen dip hayvanlarının da bollaşmasını sağlar. Daha ötede, Antarktika yüzey suyu, güçlü ve dolambaçlı kutup çevresi akıntısıyla D.'ya doğru sürüklenir. 50-60° G. enlemine doğru, kutup hidroloji cephesiyle (Antarktika yakınsaması) karşılaşır ve nispeten daha ılık ve hafifçe daha tuzlu yarı Antarktika suyunun altına dalarak, Güney okyanusu arasuyuna dönüşür.

GÜNEY RODEZYA → ZİMBABVE.

GÜNEY SAHALİN → YUJNO-SAHALİNSK.

GÜNEY ÜÇGENİ, 1603'te Johann Bayer tarafından Üçgen'in kuzey takımyıldızı ile bakışımlı olmak üzere tanımlanan güney gök kutbuna yirmi derece kadar uzaklıkta, küçük güney takımyıldızı. En parlağı 1, 9 kadirden olan üç ana yıldızı hemen hemen eşkenar bir üçgen çizer. (→ GÖK haritası.)

GÜNEY VİETNAM, 1954 bölünmesinden Vietnam'ın yeniden birleştiği nisan 1975'e değin Vietnam Cumhuriyeti tarafından yönetilen ve 17. paralelin güneyinde bulunan topraklara eskiden verilen ad.

Güney Vietnam Ulusal kurtuluş cephesi (FNL), "Ngô Dinh Diêm rejimiyle savaşmak ve Güney Vietnam'ı amerikan emperyalizminden kurtarmak" amacıyla aralık 1960'ta Güney Vietnam' da kurulan örgüt. Nguyên Huu Tho'nun başkanlığındaki FNL, katolikleri, buddhacıları ve komünistleri ortak bir cephede toplayan çoğulcu bir örgüttü. Komünistler 1962'de Güney Vietnam Devrimci halk partisi'nde bir araya geldiler. Kentler dışında Güney Vietnam'ın büyük bölümünü sürekli denetleyen FNL, toplulukları sağlam bir yönetim altında tutuyor, mal ve para olarak vergi topluyordu. 1967'de, "bağımsız, demokratik, barışçı, yansız ve müreffeh bir Güney Vietnam" kurmayı amaçlayan bir siyasal program yaptı. Saigon rejimine son vererek (1975) ulusal birleşmeyi sağlayan Vietnam Halk ordusu' nun genel saldırısına katıldı. FNL, Barış için ulusal ve demokratik güçler ittifakı'yla birleşerek (1977), Hoang Quôc Viêt'in başkanlığındaki *Vietnam Yurtsever cephesi*'ne dönüştü.

GÜNEY YEMEN → YEMEN.

GÜNEYBAĞ, Konya'nın Çumra ilçesine bağlı köy iken 1987'de Güneysınır adıyla ilçe oldu.

GÜNEYBALIĞI, Kova takımyıldızının güneyinde, tek parlak yıldızı Formalhaut* olan güney takımyıldızı. (→ GÖK haritası.)

GÜNEY-BATI a. **1.** Ufkun, güney ile batı arasında kalan noktası. **—2.** Coğrafi bir merkeze ya da herhangi bir işaret noktasına göre, bu yönde bulunan bölge: *Ege' nin güneybatısı.* **—3.** Tamlayan olarak, güney-batıya ilişkin olanı belirtir: *Güney -batı kıyıları.*

◆ sıf. Güneybatıda bulunan: *Güney-batı Asya.*

GÜNEY-BATI AFRİKA → NAMİBYA.

GÜNEY-BATI HİNT sırtı, Hint okyanusu'nun G.-B. kesiminde denizaltı kabartısı. Madagaskar ve Crozet adaları arasında G.-B.-K.-D. doğrultusunda uzanır. Uzunluğu 3 000 km'yi geçer.

GÜNEYCE, Rize'nin İkizdere ilçesine bağlı bucak; 4 412 nüf. (1990); 2 köy. Merkezi *Güneyce,* 3 453 nüf. (1990).

GÜNEY-DOĞU a. **1.** Ufkun, güneyle doğu arasında bulunan noktası. **—2.** Coğrafi bir merkeze ya da herhangi bir işaret noktasına göre, bu yönde bulunan bölge: *Deprem güney-doğuda hasara yol açtı.* **—3.** Tamlayan olarak, güney-doğuya ilişkin olanı belirtir: *Güney-doğu rüzgârları.*

◆ sıf. Güneydoğuda bulunan: *Güney-doğu Anadolu. Güney-doğu Asya.*

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ, Türkiye'deki coğrafi bölgelerin en küçüğü ve en az nüfuslusu; 58 600 km²; yaklaşık 4,5 milyon nüf.

Bir yay çizen G.-D. Toroslar'ın eteklerinden G.'de Suriye ve Irak ile sınırımıza kadar uzanan, "Verimli Hilal" adı ile anılan ve çok eski tarihöncesi kültürlerin gelişme alanı olan bölge, aynı zamanda Yukarı Mezopotamya olarak da bilinir. Yer şekilleri bakımından G.-D. Anadolu, Arabistan platformu ile K.'deki kıvrımlı ve şaryajlı dağlar arasında platoların en geniş yeri kapladığı bir geçiş alanıdır. K.'de 1 000 m dolayında olan plato yükseltisi, G.'de 500-600 m dolayına iner. K.'de plato üzerinde, Arabistan platformunun örtü tabakalarından oluşan ve Türkiye'nin başlıca petrol yataklarını içeren kenar kıvrımlar Toros yayına kabaca paralel olarak uzanır. Bölgenin D. yarısında kenar kıvrımlarla G.'deki Mardin eşiği kabartısı ve B.'da çok genç bir bazaltik volkan yapısı olan Karacadağ (1 919 m) arasında bir çanaklaşma ve çökelme alanı olan Diyarbakır havzası yer alır. Bölgenin B. bölümü ise, çoğunlukla kireçtaşlarından yapılmış Şanlıurfa ve Gaziantep platoları ile kaplıdır. Mezopotamya'nın 2 büyük akarsuyu Fırat ve Dicle ile kolları bu platolar içine gömülmüştür. Bölge D.'ya gidildikçe şiddetlenen ve G.'e gidildikçe kuraklaşan, ama genel olarak Akdenizsel özellikler gösteren karasal bir iklimin etkisindedir. Yazlar kurak ve çok sıcak geçer (temmuz ort. sıcaklığı B.'da Gaziantep'te 27,1°C, ortada Şanlıurfa'da 31,5°C, D.'da Diyarbakır'da 31°C); Türkiye'de en yüksek sıcaklıkların ölçüldüğü yerler buradadır (Şanlıurfa 46,5°C, Diyarbakır 46,2°C). Kışlar yağışlı ve bulunulan enleme göre oldukça soğuktur. (Ocak ort., Gaziantep 2,3°C, Şanlıurfa 4,9°C, Diyarbakır 1,5°C); sıcaklık - 20°C dolayına düşebilir. Yağışlar K.'den G.'e ve B.'dan D.'ya azalır (yıllık ortalama yağış tutarı Siirt 737 mm, Diyarbakır 497 mm, Gaziantep 574 mm). G.'de yer alan bazı yüksek yerler, daha yağışlıdır. (Mardin 688 mm). G.-D. Anadolu yurdumuzun orman bakımından en fakir bölgelerinden biridir. K.'deki dağlık kesimde ve Mardin eşiği üzerinde görülen çoğu bozuk meşe ormanları, bölgenin ancak % 3 kadarını kaplar. Bunun dışındaki alanlar G.'e gidildikçe fakirleşen bozkırlar halindedir.

Güneydoğu Anadolu bölgesi, Türkiye ortalamasının üstünde nüfuslanmış bir bölgemizdir. Ama bu bakımdan iklim şartlarına, su ve tarım olanaklarına bağlı olarak çeşitli yöreleri arasında büyük farklar vardır. Bu nedenle nüfus, özellikle, bölgenin daha elverişli olan B. kesimi ile Toros eteklerinde ve Mardin eşiği alanında toplanmıştır. Elverişli topraklarına karşın, susuz ve kurak bazı platolar çok tenhadır. Başlıca kentler de (Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin ve Siirt) doğal koşulların belirlediği yörelerde, tarihi yollar üzerinde kurulmuştur. Kentleşme ve nüfus yoğunluğu üzerinde rol oynayan yeni bir etken de petrol ve petrol sanayisidir (Batman). G.-D. Anadolu'nun bir başka özelliği de, yıllık nüfus artış oranının Türkiye ortalamasının üstünde oluşudur. Tarım bakımından dünyanın en eski kültür odakları arasındadır. Zamanımızdan 9-10 bin yıl kadar önce birçok yabani bitki ve hayvan burada evcilleştirilmiştir. Günümüzde de tarım bölge ekonomisinde en önemli yeri tutar. Bu bakımdan tarla ürünleri başta gelir ve bölge tarımsal gelirinin % 70 kadarını sağlar. Türkiye yüzölçümünün ancak % 7 kadarına eşit yer kaplayan bu bölge alanına ve nüfusuna (Türkiye nüfusunun % 8,5'i kadar) oranla tarımsal üretim fazlalığı ile dikkati çeker. Türkiye'de üretilen baklagiller ve sebzelerin % 28,7'si, üzümün % 33,7'si, buğdayın % 12,2'si, zeytinin % 13,2'si, antepfıstığının % 94,7'si, mercimeğin yarıdan fazlası bu bölgenin payına düşer. Makineli tarıma elverişli geniş ve verimli topraklarına karşın, tarımı kısıtlayan başlıca etken, uzun yaz aylarındaki kuraklık ve su kıtlığıdır. GAP'ın tamamlanmasıyla bölgenin Türkiye ekonomisinde zaten önemli olan bu payı çok büyük ölçüde artacak ve bu gelişme dolaylı etkileriyle bölgenin yapısını ve görünümünü değiştirecektir. Tarla tarımının yanında, hayvancılık ve hayvan ürünleri de bölgenin geleneksel ve hatta bazı yörelerde başta gelen gelir kaynağıdır. En çok koyun ve keçi gibi yarı kurak koşullara uyan küçükbaş hayvan beslenir. Türkiye'de beslenen koyunların % 10 kadarı bölgenin payına düşer. Bir kısım halk göçebe hayvancılıkla uğraşır. Canlı hayvan satışı ve hayvan ürünleri tarımsal üretim değerinin % 30 kadarını sağlar. G.-D. Anadolu'nun en büyük yeraltı zenginliği, çoğu Diyarbakır ve Siirt çevresinde yer alan petrol yataklarıdır. Ayrıca, Irak'ta Kerkük petrol bölgesinden başlayan, her biri yaklaşık 900 km uzunlukta iki boru hattı Irak petrolünü bölgeden geçerek Yumurtalık limanına taşır.

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ

Bu bakımlardan bölgenin Türkiye ekonomisinde özel bir yeri vardır. Krom, manganez, demir, asfaltit, perlit ve fosfat öteki önemli yeraltı kaynaklarıdır. Geleneksel sanayi kolları son zamanlarda yeni dalların katılmasıyla büyük ölçüde çeşitlenmiştir (çimento, dokuma, besin, kimya, madeni eşya ve tarım aletleri, yem). Başlıca sanayi merkezleri Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır ve Mardin ile petrol sanayisi sayesinde büyük kent durumuna gelen Batman'dır. Bölgenin Verimli Hilal'in alanında, Anadolu'yu arap âlemine bağlayan kara ve demiryolları üzerindeki konumu, bütün tarih boyunca olduğu gibi, bugün de önemini korumaktadır. Havayolu ile de yurdun öteki bölgelerine bağlı olan G.-D. Anadolu, aynı zamanda türk kültür tarihinin birçok ünlü bilim adamını yetiştirmiş geleneksel odaklarını kapsar.

Güneydoğu Anadolu projesi (GAP), Dicle ve Fırat ırmaklarının aşağı kesimleriyle bunlar arasında kalan alanı kapsayan ve barajlar, hidroelektrik santralları, sulama tesisleri, her çeşit altyapı, tarımsal tesisler, ulaştırma, eğitim, sağlık vb. alanlardaki hizmetleri içeren projeler demeti.

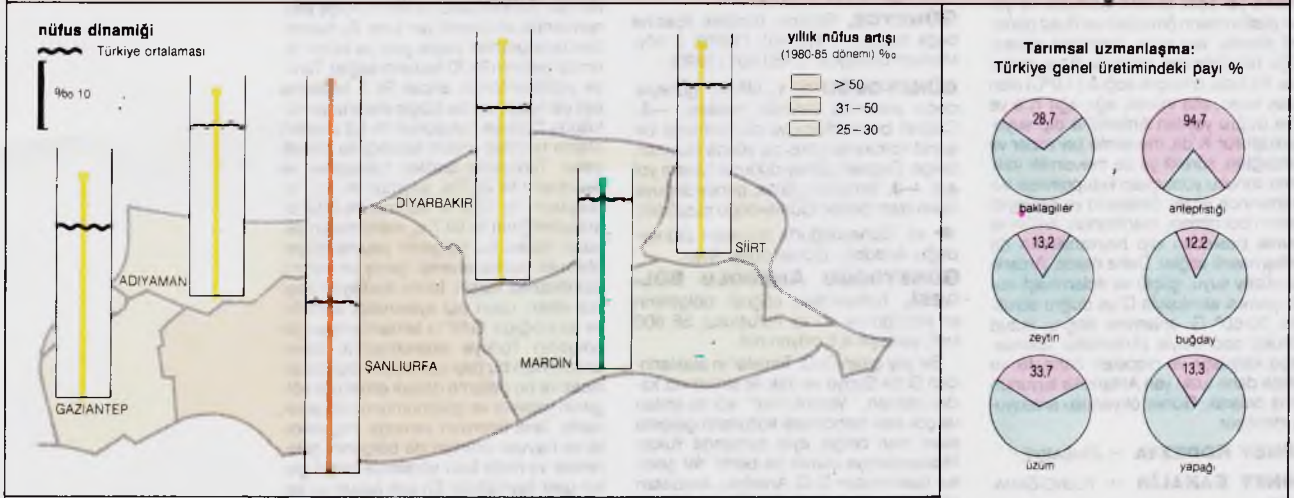
Güneydoğu Anadolu projesi, 1960'ların başında başlayan Fırat havzası çalışmalarının tamamlanmasıyla hazırlanan Fırat havzası istikraz raporu'na, 1971'de, Dicle havzası projelerinin de eklenmesiyle bölgesel bir nitelik kazandırılarak oluşturuldu. Bölgedeki ekonomik ve sosyal yaşamı büyük ölçüde etkileyici bir özellik taşıyan ve uygulamaya geçildiğinde bütün kesimler için itici bir güç oluşturacak olan GAP, yedisi Fırat havzasında, altısı da Dicle havzasında yer alan 13 büyük projenin birleşmesinden oluşmaktadır. Fırat havzası için hazırlanan projeler şunlardır:

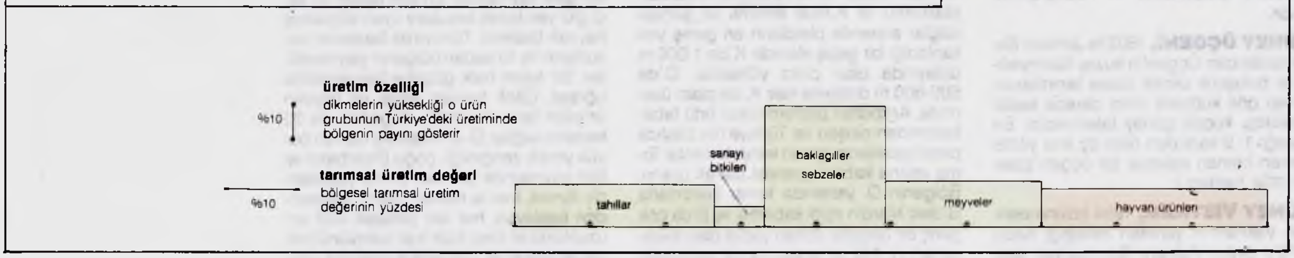
• *Aşağı Fırat projesi:* 7 ayrı birimden oluşmaktadır:

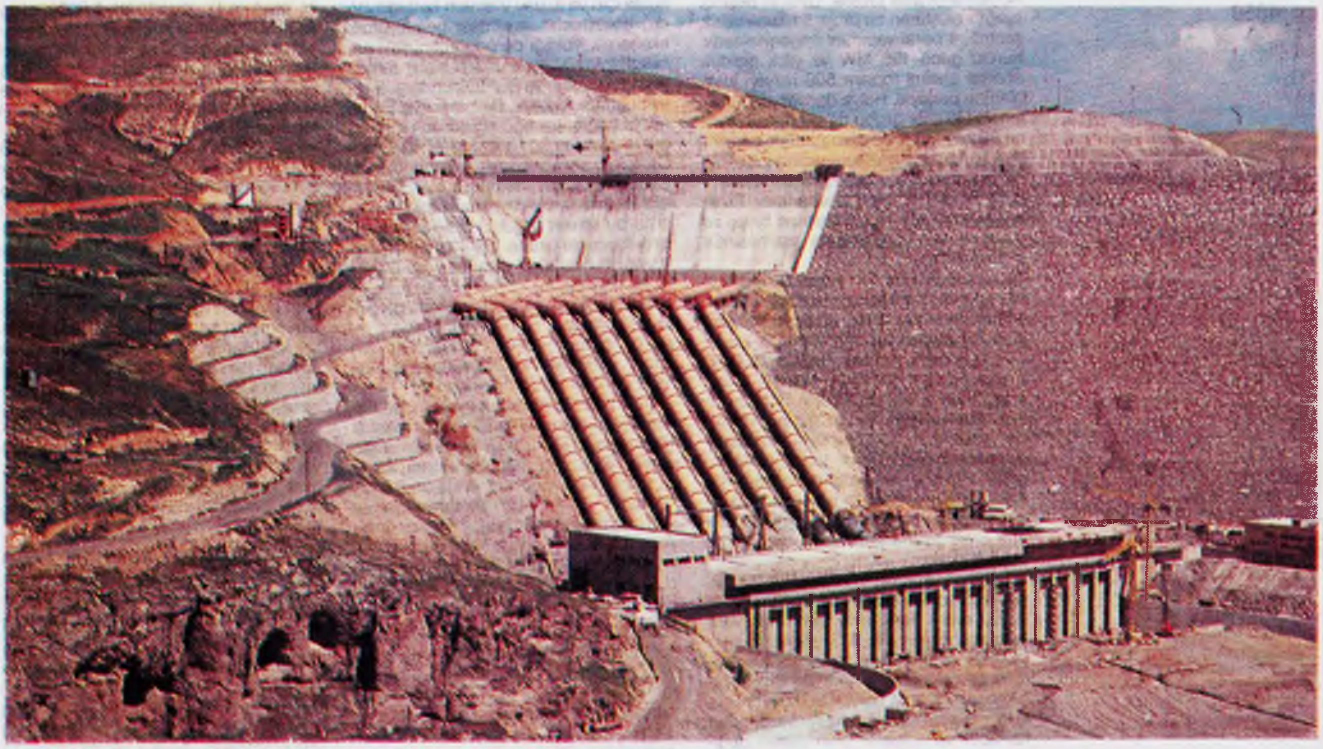
Atatürk barajı ve hidroelektrik santralı (HES), GAP'ın en önemli ve kilit tesisidir. Türkiye'nin en büyük barajıdır. Baraj 1990











sonunda tamamlanarak 1991 yılı başından itibaren su tutulmaya başladı. Yılda 8,9 milyar kWh elektrik enerjisi üretecek olan 8 ünitelik türbin-jeneratör grubunun 2 ünitesi, temmuz 1992 yılında barajın açılışıyla birlikte üretime geçti. Dev su ulaştırma tünelleri tamamlandığında 880 000 ha'lık alan sulanabilecektir.

Şanlıurfa tünelleri. Atatürk barajından alacağı suları sulama alanlarına aktaracak olan bu tünel sistemi, yan yana iki ana tünel ile bağlantı tünellerinden oluşmaktadır. Toplam uzunluğu 57,8 km olacak; 327 bin 725 ha'ı cazibeyle, 148 649 ha'ı da pompajla olmak üzere toplam 476 374 ha alanı sulayacaktır. Şanlıurfa tünelleri çalışmaya başladıktan sonra, saniyede akıtacağı 328 m³ suyla Türkiye'nin Dicle ve Fırat'tan sonra üçüncü büyük ırmağı olma özelliğini de kazanacaktır.

Şanlıurfa hidroelektrik santralı. Şanlıurfa tüneli çıkışından sonra akan suyu değerlendirecek olan bu santralda yılda 124 milyon kWh elektrik enerjisi üretilecektir.

Şanlıurfa-Harran sulaması. Bu proje, kanal sistemiyle Şanlıurfa ve Harran ovalarında 147 866 ha alanın sulanmasını sağlayacaktır.

Mardin-Ceylanpınar sulaması. Mardin ve Ceylanpınar ovalarının yeraltı kaynaklarından yararlanarak sulanmasını içeren bu projede, 328 608 ha alanın sulu tarıma açılacağı öngörülmektedir.

Siverek-Hilvan pompaj sulaması. Bu proje kapsamında, Atatürk barajı rezervuarından alınacak suyun kullanılmasıyla 100 bin ha alan sulanacaktır.

Bozova pompaj sulaması. Bu proje kapsamında da Atatürk barajından sağlanacak suyla 55 300 ha alanın sulanması yer almaktadır.

Fırat havzası için hazırlanan bu projelerin uygulanmaya konmasıyla, Fırat ırmağından akan su, sırasıyla Keban, Karakaya ve Atatürk baraj ve hidroelektrik santrallarını çalıştıracak ve buradan Urfa tünelleri ile Şanlıurfa hidroelektrik santralına da enerji sağladıktan sonra sulama alanlarına akıtılacaktır.

• *Dicle havzası projesi:* altı ana projeden oluşmaktadır.

Kralkızı-Dicle projesi. Dicle havzası projelerinin ilki olan bu proje, Kralkızı barajı ve HES ile Dicle barajı ve HES olmak üzere iki birimden oluşmaktadır. Projeyle Dicle HES'den yılda 298 milyon kWh, Kralkızı HES'den de yılda 146 milyon kWh enerji üretilmesi amaçlanmakta, ayrıca her iki barajdan toplam 126 bin ha alanın sulanması öngörülmektedir.

Batman projesi. Bu proje ile Batman barajı ve HES'nin üretime geçmesiyle 185 MW kurulu güç ile yılda 483 milyon kWh elektrik enerjisi üretilecek, 30 bin ha tarım alanı sulanacaktır.

Batman-Silvan projesi. GAP kapsamındaki 10., Dicle havzası projesi kapsamındaki 3. sırada olan enerji ve sulama amaçlı bu proje ile Dicle sol sahil ovalarında toplam 257 bin ha alan sulanacak, 240 MW kurulu güç ile 963 milyon kWh enerji üretilecek.

Garzan projesi. Garzan barajı ve HES'yi içeren bu proje ile 60 bin ha'lık alanın sulanması öngörülmektedir.

Ilısu projesi. Bu projede yer alan Ilısu barajı ve HES'nin kurulmasıyla, kurulu gücü 1 200 MW olan HES'nin yılda 3 830 milyon kWh elektrik üreteceği hesaplanmaktadır.

Cizre projesi. GAP'ın son birimi olan bu proje ise, Cizre barajı ve HES'yi kapsamaktadır. Proje gerçekleştirildiğinde, 140 MW kurulu gücündeki HES'den yılda 1 208 milyon kWh enerji üretilecek, baraj sularından ise Nusaybin-Cizre-İdil ovalarında toplam 89 ha alanın sulanmasında yararlanılacaktır.

Karakaya barajı ve HES. Atatürk barajından sonra Türkiye'nin üretim açısından en büyük barajıdır (7,354 milyon kWh). 1987 yılında hizmete girmiştir.

Sınır Fırat projesi. Tümüyle enerji üretimine yönelik olan bu proje, iki birimden oluşmaktadır. İlk birimi Birecik barajı ve HES'nin kurulu gücü 672 MW, yıllık enerji üretim kapasitesi ise 2 518 milyon kWh'tır. İkinci birim olan Karkamış barajı ve HES'nin ise kurulu gücü 180 MW, yıllık enerji üretimi 652 milyon kWh olacaktır. Sınır Fırat projesi GAP'ın 3 numaralı projesini oluşturmaktadır.

Suruç-Baziki projesi. GAP'ın dördüncü projesi olan bu proje yalnızca sulamaya yöneliktir. Atatürk barajından alınacak sularla Suruç ve Baziki ovalarında toplam 146 500 ha alanın sulanması sağlanacaktır.

Atatürk Barajı ve hidroelektrik santralı

GAP'ın en önemli tesisi Atatürk barajı ve hidroelektrik santralı'ndan bir görünüm



Adıyaman-Kâhta projesi. GAP'ın beşinci ayağını oluşturan bu proje, 5 hidroelektrik santral, 4 baraj yapımını öngörmektedir. Kurulu gücü 196 MW ve yıllık elektrik enerjisi üretimi toplam 509 milyon kWh olan bu projeyle, Halya derivasyon tünelleri ve Göletler grubu da yapılacak, ayrıca 30 bin ha'lık bir alan Atatürk barajından alınacak suyla sulanacaktır.
Adıyaman-Göksu-Araban projesi. Bu proje ile 71 600 ha alan sulanacaktır. Proje kapsamında yer alan Çataltepe barajı ve sulaması, henüz planlama aşamasında bulunmaktadır.
Gaziantep projesi. Toplam 89 000 ha alanın sulanmasını öngören bu proje kapsamında Hancağız barajı, Kayacık, Kemlim, Birecik barajları bulunmaktadır.

74 000 km²'lik bir alanı kapsayan GAP sınırları içinde, Şanlıurfa, Mardin, Gaziantep, Adıyaman, Diyarbakır, Batman ve Siirt illeri tümüyle ya da bir bölümüyle yer almaktadır. 1976'da uygulanmasına başlanan proje 30 yılda tamamlanabilecektir. Projede yer alan tesislerden Atatürk, Karakaya, Kralkızı baraj ve HES gibi yapımları süren tesislerin yanında, henüz proje aşamasında olan tesisler de bulunmaktadır.

GAP'ın tamamlanmasıyla yılda 23 milyar kWh hidroelektrik enerji elde edilecektir. Bu enerji Türkiye'de üretilen toplam elektrik enerjisinin % 80'ine eşittir. Bunun yanında, günümüzde devlet eliyle sulanması gerçekleştirilen tarım alanları miktarı kadar bir alan (1 milyon 800 bin ha) sulu tarıma açılacak, nadas tümüyle ortadan kalkacak ve bölgenin ürün deseni değişecektir.

Yılda 600 bin ton pamuk, 66 bin 458 ton antepfıstığı üretilebilecek; meyve üretimi 660 bin ton, sebze üretimi 3 milyon 513 bin ton artacaktır. Bugün GAP alanlarındaki sebze üretimi 14 milyon t, meyve üretimi 1 milyon 400 bin t'dur.

Güney-doğu Asya antlaşması örgütü ya da **SEATO,** 8 eylül 1954'te Avustralya, ABD, Fransa, Büyük Britanya, Yeni-Zelanda, Pakistan, Filipinler ve Tayland arasında Manila'da imzalanan ve merkezi Bangkok'da bulunan savunma ittifakı. Amerika'nın 1973'te Vietnam'daki yükümlülüğünü bırakmasından sonra varolma nedenini yitiren örgüt, 30 haziran 1977'de resmen feshedildi. Phnom Penh' in nisan 1975'te alınmasından sonra, örgüt üyeleri, 26 eylülde örgütün kademeli olarak iki yıl içinde feshini kararlaştırmışlardı.

Antlaşma, Doğu Asya'da, Pakistan'dan başlayarak Hongkong ve Tayvan'ın dışında, kuzey enleminin 21° 30′ güneyinde yer alan ülkelerden birine karşı dışardan silahlı saldırı durumunda ortak silahlı eyleme girişmeyi öngörüyordu. Yıkıcı amaçlarla dıştan gelen saldırı durumunda (bununla Çin ve Kuzey Vietnam kastediliyordu) görüşmeler yapılması gerekiyordu; ekonomik işbirliği de öngörülmüştü. Ancak silahlı müdahale düzeni hiçbir zaman yerine oturmadı ve SEATO'nun siyasal yapısı olmadı. Üstelik, Birmanya ve Endonezya bağlantısızlığı yeğledikleri için, örgüt'te yalnızca üç Asya devleti kalıyordu; Cenevre antlaşmasının, Kampuçya'ya, Laos'a ve Güney Vietnam'a askeri ittifaklara katılmayı yasaklayan hükümleri nedeniyle bu ülkeler örgütün dışında kalıyorlardı (bununla birlikte, bir ek protokol, antlaşmanın belli başlı yararlarını bu ülkelere de sağlıyordu).

Çok geçmeden üyeler arasında gerginlik baş gösterdi. Güney Vietnam'da siyasal bir çözüm isteyen Fransa, 1965'ten sonra kademeli olarak örgütten ayrıldı; 1972'de de Pakistan çekildi.

1967 ile 1973 arasında üyelerinden bazılarının Güney Vietnam'ın savunmasına katılmalarıyla SEATO'nun etkinlikleri askeri alanda yoğunlaştı. 1960'tan sonra, iktisadi, teknik ve kültürel alanlarda da etkinlik gösterildi. Bir türlü kendini tanımlayamayan örgütün dağılmasıyla Güney-doğu Asya'nın durumunda bir değişiklik olmadı. Örgütün başlattığı yardım programları, ABD'nin ve Avustralya'nın katkılarıyla işlerliğini sürdürdü.

GÜNEY-DOĞU ASYA DİŞLİSAZANI a. Güney-doğu Asya'da tatlısularda yaşayan, akvaryumlarda da beslenen parlak renkli kemiklibalık. (Bil. a. *Aplocheilus panchax*; dişlisazangiller familyası; boyu 8 cm.)

GÜNEY-DOĞU ASYA takımadaları, Yeni Gine'nin (Melanezya) B.'sında, Avustralya'nın K.'inde ve Güney Çin denizi'nin G.'inde yer alan Asya adaları bütününe verilen ad. Güney-doğu Asya takımadaları, Endonezya ile Filipinler'in açığında uzanır.

GÜNEY-DOĞU HİNT sırtı, Hint okyanusu'nun G.-D. kesiminde, Avustralya ile Antarktika arasında geniş denizaltı kabartısı. K.-G. doğrultulu faylarla dilinmiştir. Uzunluğu 4 000 km'yi geçer.

GÜNEYDOĞU TOROSLAR, İskenderun körfezinin D.'sundan İran sınırına kadar yaklaşık 1 000 km boyunca bir yay çizen sıradağlara verilen genel ad. Yer yer daralan ve genişleyen G.-D. Toroslar, jeolojik yapıları, jeomorfolojileri farklı ve ayrı isimler verilen dağlardan oluşur. Yayın B. ucunda, D. Anadolu fayı ile D.'dan sınırlanmış olan Amanoslar ver alır. Onun D.'sunda bazı dorukları 2 500-3 000 metreye ulaşan Maraş-Malatya dağları yükselir. D.'ya doğru yayın daha alçak ve daha dar kesimindeki kütlelere Maden ve Genç dağları denir. Buradan itibaren G.-D.'ya dönen genişleyen ve giderek yükselen dağlara Bitlis ve Hakkâri dağları adı verilir. Yayın en D. ucunda ise 4 000 metreyi aşan ve üzerinde küçük buzullar da bulunan Buzul (esk. Cilo) ve Sat dağları yer alır. Sıradağlar daha ötede Zağros dağları ile devam ederler. G.-D. Toroslar üzerinde doğal yolların izlediği başlıca gedikler B.'da D. Anadolu fayının geçtiği Aksu vadisi, ortada Dicle vadisi, D.'da da G.-D. Anadolu'yu Van gölü kıyılarına bağlayan Bitlis vadisidir. Jeolojik bakımdan G.-D. Toroslar, Türkiye'nin yapısında Torid adı verilen tektonik birimin D. kesimini oluştururlar. G.'deki eski Arabistan platformu ile K.'de sıkışarak yükselmiş D. Anadolu kıvrımları arasındaki kenet kuşağında yer alan bu birim Cambriaöncesi'nden Miyosen sonuna kadar geçen sürede çökelmiş tortullar ile bazı metamorfik masifler (Bitlis masifi) içerir; ayrıca yer yer ofiyolitler görülür. G.-D. Toroslar özellikle Kretase ve Eosen sonlarında şiddetli basınçlara uğramış, kıvrılmış ve birbiri üzerine binerek G.'e doğru sürüklenmiş birçok şaryaj örtüleri oluşmuştur. Miyosen'den sonra meydana gelen epirojenik hareketlerle de sıradağlar bugünkü yükseltilerine erişmişlerdir.

Güneydoğu Toroslar'dan bir görünüm



GÜNEYEKVATOR AKINTISI a. G.-D. alizesinin etkisiyle ekvator yakınında yavaş yavaş B.'ya doğru akan tropikal akıntı. (Ekvator alt akıntısı, güneyekvator akıntısının altında akar.)

GÜNEYHAÇI, en parlak dört yıldızı α, β,γ ve δ ile bir haç oluşturan göğün en küçük güney takımyıldızı; haçın büyük kolu (α-γ) güney kutbuna yöneliktir. Ana yıldızı α (Akruks), toplam görsel kadiri 1,1 olan bir çiftyıldızdır; tayf tipi B 1, kadirleri 1,6 ve 2,1 olan bileşenleri küçük bir gökdürbünüyle kolayca ayırt edilir. Güneyhaçının β yıldızının (Mimosa) kadiri 1,5, tayf tipi B 1'dir; γ yıldızının (Garuks) kadiri 1,6 ve tayf tipi M 4'tür. Dördüncüsü δ yıldızının parlaklığı daha zayıftır: kadiri 3,6; tayf tipi K 2. Bu takımyıldızda "Mücevher kutusu" adı verilen NGC 4 755 açık yıldız kümesi ve en ünlü karanlık bulutsulardan biri olan *Kömür çantası* yer alır; bu bulutsu toz kütlesinden oluşur ve arka planda bulunan yıldızların ışığını soğurur. (→ GÖK haritası.)

GÜNEYKENT, Isparta'nın Gönen ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 129 nüf. (1990). Belediye.

GÜNEYLİ sıf. ve a. **1.** Bir ülkenin, bir yerin güneyinden olan kimse için kullanılır. **—2.** Türkiye'nin güneyinde yaşayan ya da oradan olan kimse için kullanılır; akdenizli. —Tar. Amerikan iç savaşı'nda Güneyli Konfederasyon devletler yurttaşı, askeri ya da yandaşı. .

GÜNEYMAN (Meral), türk kadın piyanocu (İstanbul 1953). Bir "harika çocuk" tu. Dört yaşında girdiği İstanbul Belediye konservatuvarı'ndan sonra Salzburg'daki Akademie Mozarteum'da ve New York' taki Juilliard School'da öğrenim gördü. Batı'nın birçok saygın piyano yarışmasında birincilikler ya da önemli dereceler elde etti. Pek çok ülkede konserler verdi; müzik festivallerine katıldı. İlk plağı, ABD' de yılın en iyi beş plağı arasına girince (1986) plak çalışmalarına ağırlık vermeye başladı. Zaman zaman Türkiye'ye gelerek konser vermektedir.

GÜNEYSINIR, İç Anadolu'da Konya iline bağlı ilçe; 13 283 nüf. (1990). 9 köy. Merkezi, Konya'nın 70 km G.-G. D.'sunda *Güneysınır*, 7 404 nüf. (1990).

GÜNEYSU, Doğu Karadeniz bölümünde, Rize iline bağlı ilçe; 19 558 nüf. (1990). 20 köy. Merkezi, Rize'nin 14 km güney-doğusunda *Güneysu,* 3 178 nüf. (1990).

GÜNEYTACI, Yay takımyıldızının güneyinde ve Samanyolu'nun kenarında, küçük güney takımyıldızı. Geri planda yer alan gökcisimlerinin ışığını soğuran yıldızlararası gaz ve toz bolluğu, bu bölgede

4. kadirden daha parlak hiçbir yıldız gözlenmemesini açıklar. (→ GÖK haritası.)

GÜNEYYURT, Karaman'ın Ermenek ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 373 nüf. (1990). Belediye.

GÜNG sıf. (fars. *güng*). *Esk.* Konuşamayan, dilsiz.

GÜNGÖR, rumca **Kutsoventis,** KKTC' de Girne ilçesine bağlı köy.

GÜNGÖR (Kemal), türk etnolog (Acıpayam, Denizli, 1914 - *ay. y.* 1961). Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi antropoloji ve etnoloji bölümü'nü bitirdi (1940). Ankara Etnografya müzesi, Eski eserler ve müzeler genel müdürlüğü, Anıtkabir müzesi'nde görev aldı; kuruluşuna yardımcı olduğu TBMM müzesi'nin müdürlüğüne getirildi. *Güney Anadolu yörüklerinin etno-antropolojik tetkiki* (1941) adlı yapıtı bugüne değin Türkiye'de yayımlanmış etnografya incelemelerinin en önemlilerinden biri olarak kabul edilir.

GÜNGÖR (İsmail Hakkı), türk spor adamı (Zonguldak 1921 - Ankara 1983). Harp okulu'ndan (1914) sonra, Harp akademisi'ni bitirdi (1950). Atletizm federasyonu başkanlığı (1961-1962), Genelkurmay spor şubesi müdürlüğü ve Uluslararası askeri spor konseyi başkanlığı (1965-1968) görevlerinde bulundu. Albaylıktan emekliye ayrıldı (1968), Futbol federasyonu genel sekreterliğine atandı (1970), Beden terbiyesi genel müdürü (1971-1975), Gençlik ve spor bakanlığı müsteşarı (1981-1983) olarak görev yaptı.

GÜNGÖR (Şükran), türk tiyatro oyuncusu, yönetmen (Çine, Aydın, 1926). İstanbul Hukuk fakültesi'nde okudu, 1951'den başlayarak Küçük sahne'de *Fareler ve insanlar* oyunuyla profesyonel oldu. Muhsin Ertuğrul'un genel müdürlüğü döneminde Ankara Devlet tiyatrosu'nda (1956-1959), daha sonra yine Muhsin Ertuğrul'un yönetimindeki Karaca tiyatro'da çalıştı. 1961'de Kent oyuncuları'na katıldı. *Kim korkar hain kurttan, Küçük devler, Bedel* vb. oyunları yönetti, ABD'de, *Derya gülü*'nü sahneye koydu ve burada oynadı. 1965'te Yıldız Kenter'le evlenen sanatçı tiyatro çalışmalarının yanı sıra *Pembe kadın, Ölüm tarlası, Kızım Ayşe* vb. filmlerde, *Çöl faresi, Aşk-ı memnu, Yarın artık bugündür* gibi TV oyunlarında ve dizilerinde oynadı.

GÜNGÖR (Hasan), türk güreşçi (Acıpayam, Denizli, 1935). Güreşe karakucak ile başladı (1951). Minder güreşine geçti (1955) ve ertesi yıl milli takıma seçildi. Serbest güreş 79 kg'da Dünya ikincisi (1957), Dünya şampiyonu (1958), Roma Olimpiyat oyunları şampiyonu (1960); 87 kg'da Dünya ikincisi (1962), Balkan ikincisi ve Akdeniz oyunları şampiyonu (1963), Tokyo Olimpiyat oyunları şampiyonu (1964), Dünya ikincisi ve Avrupa şampiyonu (1966) oldu. Milli formayı 66 kez giydi, güreşi bıraktıktan (1967) sonra bir süre antrenörlük yaptı.

GÜNGÖREN, İstanbul iline bağlı ilçe; 436 935 nüf. (1990). 1966'da belediye oldu, 1983'te şube olarak Bakırköy belediyesine bağlandı. Haziran 1992'de 3 806 sayılı yasayla 27 mahalleyi kapsayan yeni bir ilçe oldu. Yoğun konut alanı. Çeşitli sanayi.

GÜNGÜLÜ a. Amerika'da ve Akdeniz ülkelerinde yetişen otsu ya da yarı odunsu çokyıllık bitki. (Yaprakları basit, karşılıklı ya da almaşık, genellikle sapsızdır; çiçekleri genellikle sarı ya da beyaz renkte düzgün beş taçyapraklı ve çok erkekorganlıdır; çok kısa bir süre yaşar; meyvesi çok tohumlu bir kapsüldür. Güngülleri genellikle kuru ve güneşli yerlerde yetişir. 40 tür; bahçelerde yetiştirilen birçok çeşidi vardır. Bil. a. *helianthemum;* ladengiller familyası.)

GÜNGÜZELİ a. Etli, lifli kökleri olan otsu bitki. (Yaprakları kökten çıkar, dip kısmı kınlıdır; yaprak ayası uzun ve dardır. Sarı ya da turuncu çiçekleri, çıplak bir sapın ucunda dallı salkımlar halinde topludur; huni biçimindeki çiçek kılıfı, alt kısmı boru biçiminde bitişmiş, söbemsi altı parçadan oluşur. Bir düzine türü Avrupa ve Asya'da yetişir; pek çok melez çeşidi süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *hemerocalles;* zambakgiller familyası.)

GÜNISIL sıf. Güneş enerjisinin ısı üretimiyle sonuçlanan dönüşüm süreci için kullanılır. (Eşan. HELYOTERMİK ya da HELYOTERMODİNAMİK.)

GÜNIŞIKÖLÇER a. Güneşten gelen ışığın yeğinliğini ölçmeye yarayan aygıt. (Eşanl. HELYOFOTOMETRE.)

GÜNİNDİ a. *Yörs.* Batı.

GÜNLEMEK gçz. f. İlerde yapılması düşünülen bir işin tarihini, gününü karara bağlamak, saptamak: *Toplantı zamanını günlemek. Buluşacağımız zamanı günleyelim.*

GÜNLÜ sıf. *Tarih + günlü,* belirtilen tarihte yazılan şey için kullanılır; tarihli: *21 eylül 1987 günlü yazı.*

GÜNLÜ, Bolu'nun Düzce ilçesinde bir köy iken 1993'te Aziziye adıyla bir mahalle olarak Düzce'ye katıldı.

GÜNLÜCE, Kütahya'nın Emet ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 033 nüf. (1990). Belediye.

GÜNLÜK sıf. **1.** O günkü, yaşanan güne ait şey için kullanılır: *Günlük yumurta.* **—2.** Her gün yapılan, her gün yinelenen şey için kullanılır: *Günlük işler. Günlük program.* **—3.** Her gün yayımlanan; gündelik: *Günlük gazete.* **—4.** *Say. sıf. + günlük,* belirtilen sayıda günü kapsayan şey için kullanılır: *On günlük geziye çıkıyoruz. İki günlük işimiz kaldı;* yaşı günle belirtilen canlı için kullanılır: *Kırk günlük bebek. On günlük civciv.* **—5.** *Günlük güneşlik,* açık, bol ışıklı hava ya da yer için kullanılır: *Burası günlük güneşlik, yağmur da yok, soğuk da.* ‖ *Günlük yaşam,* en çok yinelenen yönü açısından ele alınan her günkü yaşam.

—Anayas. huk. *Günlük işler,* istifa eden hükümetin, yeni hükümet göreve başlayana kadar kamu hizmetlerinin sürekliliğini sağlamak amacıyla yürüttüğü, siyasal niteliği olmayan işler.

—Astrol. Güneşin doğuşuyla batışı arasında gerçekleşen doğum için kullanılır. ‖ *Bir gök cisminin günlük yayı,* gök cisminin bir günde aştığı yolun, ufkun üzerinde kalan bölümü. (Çoğunlukla, *güneş* ya da *ay evi* denecek yerde, yanlışlıkla *gece* ya da *gündüz gökevi* terimleri kullanılmaktadır. Ne var ki bu kavram gündüz-gece ölçütünden doğmamıştır.)

—Bors. *Acenta günlük defteri,* borsa acentalarının ya da memurlarının menkul kıymetler borsasında yerine getirmekle yükümlü oldukları alış ve satış emirlerini gösteren fişlerin tümü.

—Esk. Rom. *Günlük belgeler,* Roma yaşamına ilişkin olayları içeren raporlar. (Sezar'ın emriyle, *Acta diurna populi Romani* adıyla *Acta senatus*'la [senato oturumlarını içeren raporlar] aynı zamanda tutulmaya başlandı.)

—Gökbil. *Günlük devinim,* göğün Yer çevresindeki görünen günlük dönme devinimi. (Gerçekte Yer'in dönme deviniminden kaynaklanır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Güz. sant. *Günlük yaşam resmi,* aile yaşamının ya da toplumsal yaşamın günlük bir kesitinden görüntüler sergileyen resim türü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Muhs. ve Tic. *Günlük defter,* işlemlerin tarih sırasına göre, boşluk ya da açık bırakmadan, kenar çizgisi dışına taşmadan kayda geçirildiği belge. (Eşanl. YEVMİYE DEFTERİ.)

—Tar. *Günlük tarih,* olayları meydana geldikçe, günü gününe ele alan tarih.

—Tiyat. *Günlük yaşam tiyatrosu,* çok değişik tiyatro eğilimlerini bir araya getiren başlık; saçma tiyatrosuna tepki olarak gelişen ve yalnızca tarihle ilgilenen tiyatro anlayışına karşı çıkan bu eğilimlerin ortak noktası, tiyatro kurgusunda günlük yaşama yeniden yer vermek istemeleridir. (Günlük yaşam tiyatrosu çoğu zaman aşırı gerçekçi, kimi zaman eleştireldir, natüralizmin çekimine de kapıldığı olur. Fransa'da, Michel Deutsch [doğm. 1948, birçok yapıtının yanı sıra *l'Entrainement du champion avant la course*], Jacques Lassalle [doğm. 1936, *Avis de recherche*], Jean-Paul Wenzel [doğm. 1948, *les Incertains*] gibi yazarlar tarafından temsil edilmektedir.)

◆ a. **1.** Günü gününe tutulan anı, güncе, muhtıra. **—2.** Bir gün için ödenen para, ücret; gündelik: *Bir aracı, günlüğü yirmi bin liradan kiralamak.*

—Ed. Kişisel yaşamın olaylarının, heyecanlarının, duygularının, düşüncelerinin yazıldığı günlük notlar. (Eşanl. GÜNCE, JURNAL, RUZNAME.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Ed. Günlük ya tam anlamıyla özel, ya da fıkra tipindedir. Hesap ve akıl defterinin bir tür uzantısıyken Montaigne tarafından değerlendirildi, XVIII. yy.'da önem kazandı ve romantizmin önde gelen biçimlerinden biri oldu. Hem "benciliğin" yazınsal uygulaması (Gide), hem de düşünsel gelişmenin belirlenmesi (Tolstoy) olarak varlığını sürdürdü. Kimi zaman Defoe'nun *A Journal of the Plague Year* adlı yapıtı gibi gazetecilik edebiyatının öncüsü olarak açık belge görüntüsü aldı ve birçok gezi günlüğüyle sürdü. "Kadın" anlatımından ayrılamayan (Dorothy Wordsworth, Anaïs Nin, Virginia Woolf'un günlükleri) günlük, XIX. yy.'da, Constant, Amiel, Maurice ve Eugénie de Guerin ile kendini sergilemek isteyen bir öznellik türüdür. Goncourt kardeşlerin günlüğü, Paris'in siyaset ve sanat çevrelerinin titiz bir gözlemini içerir, aynı zamanda estetin bir patolojisidir. Kierkegaard, insan ilişkilerinin kaypaklığını, tümel ile tekil arasındaki alışverişleri dile getirebilen bu türe saygınlığını kazandırdı.

Günlük, türk edebiyatı için yeni bir türdür. İlk örneklerinden biri, Direktör Âli Bey'in Hındistan'a yaptığı yolculuğu konu edinen *Seyahat jurnali*'dir (1898). Atatürk'ün yaşamının bazı dönemleriyle ilgili günlük notları *Anafartalar muharebatına ait tarihçe* (1943), *Atatürk'ün hatıra defteri* (1972), *Karlsbad hatıraları* (1983) kitapla-



Şükran **Güngör** ile Yıldız Kenter *Uzaklar* adlı oyunun bir sahnesinde



güngüzeli (*hemerocalles*)

rındadır. Şair Nigâr Hanım'ın 20 defter tutan günlüğünün bir bölümü *Hayatımın hikâyesi* (1959) adıyla yayımlandı. Ömer Seyfettin'in günlüğünün günümüze ulaşan bölümünde (Tahir Alangu, *Ömer Seyfettin* [1968]), subay olarak Balkanlar'da bulunduğu dönemin olayları konu edinilir. Ataç (*Günce* [1968]), Fethi Naci (*Eleştiri günlüğü* [1986]) gibi yazarların günlükleri çoğunlukla, günü gününe yazılmış eleştiri notları niteliği gösterir; kimi yazarlarsa günlük yaşamlarını, izlenimlerini, bireyselliklerini öne çıkartırlar (Salah Birsel: *Kuşları örtünmek* [1976], *Hacivat günlüğü* [1981], *Yaşlılık günlüğü* [1986]). Günlük genellikle başka türlerde ürün veren yazarların izlenimlerini, gözlemlerini özgürse sergiledikleri bir yan alan niteliğindedir (Oktay Akbal: *Yeryüzü korkusu* [1974], *Geçmişin kuşları* [1979]. İlhan Berk: *Elyazılarına vuruyor güneş* [1983]. Tomris Uyar: *Gündökümü 75* [1977], *Sesler, yüzler ve sokaklar* [1981], *Günlerin tortusu* [1985]). Muzaffer Buyrukçu güncelerinde (*Arkası yarın* [1976], *Sıcak ilişkiler* [1982]) çağdaşı yazarların günlük yaşamlarına, davranış ve düşüncelerine ayrıntılar sergileyerek tanıklık etti. Burhan Arpad bir dizi gezi kitabında günce biçiminden yararlandı (*Uçuş günlüğü* [1959], *Gezi günlüğü* [1962], *Avusturya günlüğü* [1963]).

GÜNLÜK YAŞAM RESMİ

Neşeli toplantı
Jan Metsys
Ulusal müze, Stockholm

Giraudon





Lauros-Giraudon

Amsterdam'da sebze pazarı
Gabriel Metsu
Louvre müzesi, Paris

—Gökbil. Yer'in kendi çevresindeki dönme devinimi doğru yönde, günlük devinimi ise geri yönde gerçekleşir. Ekvatoral koordinatlar ile yıldız zamanı tanımı, kutuplar çizgisi çevresinde düzgün bir hızla gerçekleşen günlük devinime sıkı sıkıya bağlıdır.

—Güz. sant. *Günlük yaşam resmi*. XVIII. yy.'a kadar tarihsel ya da dinsel temalı resmin dışındaki her türde etkinliği, günlük yaşamı ve törelerini konu edinen resim türü. Bu anlamıyla, XVII. yy.'da büyük gelişme gösterdi. Daha önce yaşlı Bruegel' de izlenen flaman (Brouwer) ve hollanda (Steen) farfaracılığı, öte yandan Caravaggio'nun ve bazı italyan ya da İtalya'ya yerleşmiş ressamların (örneğin kabasaba, pitoresk görüntüler sergileyen P. van Laer) gerçekçiliğinin bu olguda payı olmuştur. Le Nainlerle, Vermeer ve P. De Hoogh'yla sadeleşen ve insancıllaşan, XVIII. yy.'da Watteau, Boucher ya da Longhi'yle kibar ve şık bir görünüm kazanan bu tür, Hogarth'la, daha sonra da Daumier'yle hicivci bir boyut kazandı.

—Muhs. ve Tic. Ticaret kanunu'na göre, tacirler, ticari işlemlerini günü gününe kayda geçirdikleri bir günlük defteri tutmak zorundadırlar. Uygulamada, tacir bir alım defteri, bir satış defteri, bir ödeme defteri, bir genel defter ve bir envanter defteri tutar. Günlük defterlerinin ve doğrulayıcı belgelerin (faturalar, yazışmalar, bordrolar vb.) on yıl saklanması gerekir.

Günlük defteri terimi, defter ya da bir kayıt üzerinde açılmış ya da yapraklar, fişler üzerine tutulmuş hesapların tümü anlamında kullanılır. Kopya ederek kayda geçirme yöntemleri, hesapların ciltli kayıtlar içinde tutulmasının bırakılmasını ve daha kullanışlı, kavramsal sıralamaya daha uygun olan hesap fişlerinin defterin yerine geçmesini gerektirmiştir.

GÜNLÜK a. **1.** Sıcak ülkelerde yetişen bazı ağaçların kabuğundan elde edilen ve hekimlikte kullanılan reçine. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Günlük ağacının, genellikle dinsel törenlerde tütsü için yakılan kabuk ya da reçinesi. (Bk. *ansikl.* böl. Tar.) **—3.** *Günlük ağacı*, reçinenin çıkarıldığı ağaçların ortak adı.

—ANSİKL. İki çeşit günlük vardır: akgünlük ve karagünlük. Akgünlük *boswelia* türlerinin (Kuzey Afrika'da *B. Carteri* ve *B. frereana*; Hindistan'da *B. serrata*) kabuğu çizilerek akan sütün sertleşmesiyle oluşur. Alkolde çözünür; suyla ezildiği zaman süt renkli bir emülsiyon verir. Parlak bir alev, hoş kokulu ve beyaz renkli bir duman vererek yanar. Hippokrates döneminden beri bilinen bir eczadır. Hap olarak kuvvet ve peklik verici, yatıştırıcı, idrar artırıcı, âdet söktürücü, romatizma ağrılarını dindirici olarak kullanılır.

Karagünlük sığla ağacının, sığla yağı elde edildikten sonra geriye kalan kabuklarıdır. Dumanı antiseptik etki yapar; tapınaklarda tütsü olarak kullanılır. Türkiye'nin ihraç ürünlerindendir.

—Tar. Antıkçağ boyunca, hemen hemen tüm kültlerde, tanrıların ya da kutsallaştırılan kralların onuruna günlük kullanıldı. Kudüs tapınağı'nda koku sunağı vardı ve burada her gün günlük yakılırdı. Kıyım döneminde, hıristiyanların, tanrılara sunak olarak günlük yakmaları zorunlu tutuluyordu. Başlangıçta, hıristiyanların günlükten nefret etmesi bu durumla açıklanır ama, hıristiyanlık güçlenip de görkemli törenler yapmaya başlayınca (IV. yy.) Kilise de günlüğü benimsedi. Günlük dumanı, duaların göğe yükselişini simgeliyordu (Vahiy, VIII, 3-4) ve kokusuysa şeytanın kükürt kokusuna karşı çıkıyordu. Son yüzyıllarda, kesin kurallara göre kullanılan günlük, artık kilise törelerinde serbestçe kullanılmaktadır. Günlük çoğu kez mirra ve aselbent gibi ağaçların reçineleriyle karıştırılarak yakılır. İslamlıkta günlük yakmak geleneği bulunmamakla birlikte, evlerde mevlit okunurken günlük yakılması uygulamasına rastlanmaktadır.

GÜNLÜKBÖCEK a. Böcbil. **1.** *Ephemera* cinsi üyelerine verilen genel ad. **—2.** *Ephemera vulgata*'nın türkçe adı.

GÜNLÜKBÖCEKLER a. Erişkinleri çok kısa ömürlü, *Ephemera*, *Baetis* cinsi üyelerini ve pek çok familyaya dağılmış benzer biçimleri kapsayan, eksik başkalaşmalı, üç uzun serkli böcek takımı. (Bil. a. *Ephemeroptera* ya da *Plectoptera*.)

—ANSİKL. Yalnızca birkaç gün, hatta birkaç saat yaşayan ve büyük topluluklar halinde ırmaklar üzerinde uçan ergin böcekler, hiç beslenmezler ve yumurtladıktan hemen sonra ölürler. Suda yaşayan larvalar, karın bölütlerine bağlı solungaçlarla solurlar. Üç yılı bulan yaşamlarında, çeşitli balıkların başlıca besin maddelerini oluştururlar. Tüm yerküreye yayılan günlükböcekler, Karbon devrinden bu yana varlıklarını sürdürmektedir.

GÜNLÜKÇÜ a. Günlük yazarı.

GÜNMERKEZLİ sıf. Gökbil. Güneş'in merkezini başlangıç noktası alan koordinatlar sistemi için kullanılır. (Eşanl. HELYOSANTRİK.)

GÜNMERKEZLİLİK a. Güneş'in, Evren'in merkezi (esk. gökbil.) ya da çevresinde gezegenlerin döndüğü gökcismi olduğunu varsayan gökbilim sistemi. (Bu sistem yermerkezliliğin* karşıtıdır.)

GÜNORTA a. *Yörs.* Öğle zamanı.

Nedim Günsür
Köylü aile



GÜNÖTE a. Bir gökcisminin yörüngesinde yer alan, Güneş'e en uzak nokta. (Karşt. GÜNBERİ.)

—ANSİKL. Gezegenler ya da kuyrukluyıldızlar uzayda, elips biçiminde yörüngeler çizer; yörüngelerin odaklarından birinde Güneş yer alır. Göz önüne alınan yörüngenin Güneş'ten en uzak noktasına *günöte*, Güneş'e en yakın noktasına ise *günberi* denir. Yer, 3 temmuza doğru günöte, 3 ocağa doğru da günberi noktalarından geçer. Dolayısıyla Kuzey yarıkürede Yer, yaz mevsiminde kışa oranla Güneş'ten daha uzakta bulunur.

GÜNSAV (Bekir Sami) → BEKİR SAMİ.

GÜNSÜLER a. Zool. GÜNEŞHAYVANCIKLARI altsınıfının eşanlamlısı.

GÜNSÜR (Nedim), türk ressam (Ayvalık 1924). Devlet güzel sanatlar akademisi Bedri Rahmi Eyüboğlu atölyesini bitirdi (1948); fransız hükümetinden aldığı bir bursla Fransa'ya gitti. Paris'te (1948-52) Lhote ve Léger'nin atölyelerinde izleyici olarak çalıştı. Zonguldak'ta resim öğretmenliği (1955-1959) yaptı, sonra İstanbul'a yerleşti. 1973'te, Cumhuriyetin 50. yılı sergisi'nde "Atatürk ödülü"nü kazandı. 1978'de Moskova'da Puşkin müzesi'nde düzenlenen Çağdaş türk resmi sergisi'nde üç yapıtıyla yer aldı. Bugüne değin 10'u aşkın kişisel sergi açan sanatçı soyut, yarı-soyut, geometrik çalışmalarından sonra figüratif resme yöneldi. Fırça izlerinin belli olmadığı ince bir tabakayla boyadığı resimlerinde, desen ve renk arasında denge kurmaya önem verdi. Özellikle yerel motifleri ve tipleri işlemedeki etkileyici tarzıyla dikkati çeken Günsür'ün iki boyutlu figürleri, belirli bir mesajı verecek biçimde, iki boyutlu yüzeylerde yer alırlar. Belli başlı yapıtları: *Çocuklar ve uçurtmalar* (1960), *Gökyüzü ve antenler* (1964), *Eski sokak* (1968), *Panayır* (1982), *Balıkçı ailesi* (1983). Yapıtları İstanbul Resim ve heykel müzesi'nde, bazı kamu kuruluşlarında ve özel koleksiyonlarda bulunmaktadır.

■ **GÜNTEKİN** (Reşat Nuri), türk romancı (İstanbul 1889 - Londra 1956). Askeri doktor Nuri Bey'in oğludur. İlköğrenimini Çanakkale Mektebi iptidaisi'nde gördü; sonra bir buçuk yıl Çanakkale idadisi'nde, bir süre de İzmir Frère'ler okulu'nda okudu; orayı bitirmeden ayrıldı; İstanbul Darülfünunu edebiyat fakültesi'ni bitirdi (1912). Bursa sultanisi orta kısmı fransızca öğretmenliğine atandı (1913), daha sonra İstanbul'da çeşitli okullarda müdürlük yaptı (1916-1919). Birinci Dünya savaşı'nın sonlarına rastlayan dönemde yazı hayatına *Zaman* (1918-1919) gazetesinde tiyatro eleştirileri (*Reşat Nuri Güntekin'in tiyatro ile ilgili makaleleri*, haz. Kemal Yavuz, 1976) yazarak başladı. Bu dönemde bazı oyunları oynadı (*Hançer*, 1920; *Eski rüya*, 1921; *Taş parçası*, 1923 vb.). Kurtuluş savaşı sonlarında *Vakit* gazetesinde tefrika edilen (1922) *Çalıkuşu* romanıyla çok geniş bir üne ulaştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Mahmut Yesari ile birlikte *Kelebek* adlı bir mizah dergisi çıkardı (1924). Vefa, Kabataş, Galatasaray ve İstanbul Erkek liseleriyle Çamlıca ve Erenköy kız liselerinde türkçe, edebiyat, felsefe, fenn-i terbiye (pedagoji) dersleri okuttu (1919-1931). Milli eğitim müfettişi oldu (1931-1939), bir ara Çanakkale milletvekilliğine seçildi (1939-1943), daha sonra yine Milli eğitim başmüfettişi oldu (1947), bu görevdeyken Paris kültür ataşeliğine atandı, emekliye ayrıldı (1954).

Romanları sanat anlayışı bakımından iki kümeye ayrılabilir:

Duygusal romanlar: edebiyat yaşamının ilk dönemindeki yapıtlarında bireylerin duygusal ilişkileri üzerinde durmuş (*Çalıkuşu* [1922], *Dudaktan kalbe* [1923], *Akşam güneşi* [1926] vb.), toplumsal ilişkilere hiç değinmemiş ya da bu ilişkileri uzak bir fon olarak almıştır (*Çalıkuşu*). İlk büyük yapıtı olan *Çalıkuşu*'nun gördüğü geniş ilgi, yazarın uzun bir süre o yola bağlı kalmasına, aynı duygusal havayı sürdürmesine, hatta aynı tipi bir başka çevre içinde tekrarlamasına (*Çalıkuşu*'nun haşarı kahramanı Feride'ye karşılık *Akşam güneşi*'nin aynı yaradılıştaki kahramanı Jülide gibi) yol açmıştır.

Toplumsal romanlar: sanat hayatının ikinci döneminde (1928'den sonra) yapıtlarında toplumsal olayları ön plana almış (*Yeşil* gece* [1928], *Yaprak* dökümü* [1930], *Miskinler* tekkesi* [1946] vb.), hatta kimi yapıtlarında daha da ileri giderek savlı roman denemesine girişmiş, roman aracılığı ile belli bir görüşün savunuculuğunu yapmıştır. İlk yapıtlarındaki birtakım özellikler, daha sonra da bazı biçim değişiklikleri içinde birtakım kesinlikler, sivriliklir kazanarak ve daha belirgin bir hal alarak sürüp gitmiştir. Sözgelimi, çocuk sevgisi (*Çalıkuşu*, *Acımak*, *Miskinler tekkesi* vb.), kuşaklar arasındaki anlaşmazlık (*Çalıkuşu*, *Yaprak dökümü*), eğitimin önemi (*Çalıkuşu*, *Yeşil gece*) gibi temalar, başka başka yöntemlerle de olsa, her iki dönemdeki yapıtlarında sık sık ele alınmıştır. Genel tutumuyla Batı kültürüne ve edebiyatına bağlı olan yazar, türk roman geleneğine de ilgisiz kalmamış, sözgelimi "Batılılaşmayı yanlış anlama" tema'sını bir romanına temel olarak almış (*Yaprak dökümü*), bir başka romanını (*Damga*, 1924) Ahmet Mithat'ın *Hasan Mellâh* romanındaki bir olayın -kadının evine giren âşığın, yakalanınca, sevgilisinin namusunu kurtarmak için kendisini hırsızmış gibi göstermesi olayının- üzerine kurmuştur. Romanlarının başlıca özelliklerinden biri de, kişilerin çoğu zaman tek yönlü oluşlarıdır. İyilikle kötülük genellikle aynı kişide birleşmez; bunlar ayrı ayrı kişilerle temsil edilir. Yüreği derin bir acıma ve insan sevgisi ile çarpan yazar, kişilerine kıyamaz; o kadar ki, kötüleri bile büsbütün harcama yoluna pek gitmez. Gerçekçi bir yazar için sakıncalı sayılabilecek bu tutumdan ayrıldığı, yani kişilerini gözden çıkarabildiği zaman (*Yaprak dökümü*, *Tanrı misafiri*) sanat alanında başarıya ulaşmıştır. Yapıtlarını acıma ve sevme temelleri üzerine kurmuş -hele ilk romanlarında bunu duygusallığa kadar götürmüş-, acıma ve korku yoluyla insanları düzeltme amacı gütmüştür. Genel tutumuyla gerçekçi bir yazardır. Yapıtlarındaki baş kişiler çoğu zaman ülküleştirilmiş insanlar (*Çalıkuşu*'ndaki Feride, *Yeşil gece*'deki Şahin gibi) olmakla birlikte, bunların çevrelerindeki kişiler, birer gözlem sonunda, hayattan alınmış kimselerdir. Bütün yapıtlarını günlük konuşma diliyle ve süssüz, yapmacıksız bir üslupla kaleme alan yazarın, geniş halk topluluklarına seslenebilmesinin nedenlerinden biri de, dilinin duruluğudur.

Yapıtlarından bazıları sahnelendi: *Hançer* (1920, 1986), *Taş parçası* (1924, 1965), *Yaprak dökümü* (1943), *Tanrıdağı ziyafeti* (1952, 1968), *Eski şarkı* (1951), *Çalıkuşu* (1962, 1963), *Sarıpınar 1914 (Değirmen)* [1968]. Bazı yapıtları filme de alındı: *Taş parçası* (1939), *Duvaksız gelin (Hülleci)* [1941], *Dudaktan kalbe* (1951, 1965), *Yaprak dökümü* (1958, 1967), *Çalıkuşu* (1966), *Akşam güneşi* (1967), *Değirmen* (1987).

GÜNTHER, Schwarzburg kontu (1304 -Frankfurt 1349). Frankfurt'ta Karl IV'e karşı kendisini destekleyen dört seçici tarafından Romalılar'ın kralı seçildi (1349). Karl IV'e yenildikten sonra, 20 000 gümüş mark karşılığında tahttan vazgeçmeye razı oldu, hemen sonra da öldü.

GÜNTHER (Johann Christian), alman şair (Striegau, Silezya, 1695 - Jena 1723). Kısa yaşamı büyük bir yoksulluk içinde geçti. Ölümünden sonra yayımlanan *Gedichte* adı altında toplanan şiirleri, özellikle de aşk şiirleri, üsluplarındaki yenilikle ilgi uyandırdı. Bu yenilik, barok sanatın katı kurallarından kurtulmuş ve halk sanatından esinlenerek zenginleşmiş bir lirizmi başlattı.

GÜNTHER (Matthäus), alman ressam (Tritschengreith, Yukarı Bavyera, 1705 -Haid, Weilheim yakınında, 1788). C. D. Asam'ın atölyesinde öğrenim gördükten sonra, Augsburg'a yerleşti ve kiliselerle sarayların duvar süslemesinde uzmanlaştı (*Benedikten tarikatının kutsanması*, Rott am Inn, 1763).

■ **GÜNTHER** (Ignaz), alman heykelci (Altmannstein, Oberpfalz, 1725 - Münih 1775). Münih'te J. B. Straub'un, Mannheim'da P. Egell'in atölyelerinde, daha sonra Viyana akademisi'nde yetişti. Bavyera manastırları için Rott am Inn'de *Aziz Heinrich II*, Weyarn'da *Muştulama* ve *Pietà*, Nenningen'de *Pietà* gibi önemli yapıtlar gerçekleştirdi. Genellikle çokrenkli ağaç ve yalancımermerden heykelleri Güney Almanya rokoko tarzının en etkileyici örneklerini oluşturur.

GÜNTHER (Anton), avusturyalı papaz ve filozof (Gottesgab, bugün Boží Dar, Bohemya, 1783 - Viyana 1863). 1820'de papazlığa atandı. Descartesçılığı yeniden değerlendirerek alman idealizminin tümtanrıcılığını aşıp katı bir tanrıcılığa ulaşmaya çalıştı (kendine "Cartesius correctus" adını vermişti). Yapıtları: *Zur Transfiguration der Persönlichkeitspantheismen neuester Zeit* (En yeni zamanın tümtanrıcı kişiliğindeki transfiguratio) [1835]; *Die Juste -milieus in der deutschen Philosophie* (Alman felsefesinde orta yollar) [1838]. Yazıları 1853'te yasaklandı; Papalık'ça mahkûm edildi, 1857'de boyun eğdi.

GÜNTHER (Christian Ernst), isveçli hukukçu ve siyaset adamı (Stockholm 1886 - *ay. y.* 1966). Buenos Aires'te (1931), sonra Oslo'da (1937) diplomatlık yaptı, İkinci Dünya savaşı sırasında dışişleri bakanlığı görevini yürüttü (1939). Hitler Almanyası'na karşı izlediği ödün politikası yüzünden sert biçimde eleştirildi.

GÜNÜ a. *Esk.* Kıskançlık, çekememezlik, haset: *Günü odu anıp bağrını yaktı / Yüreğine nice ukte bıraktı* (Şehname tercümesi, XVI. yy.).

GÜNÜBİRLİK sıf. Bir gün içinde tamamlanan, bir günlüğüne yapılan şey için kullanılır: *Günübirlik gezi. Günübirlik ziyaret.*

◆ **günübirliğine** be. Konuk kalma, gezi vb. durumlarda, gece kalmadan, bir gün için, bir günlüğüne: *Günübirliğine gelmişler, hemen dönecekler. Bursa'ya günübirliğine gidiyoruz.*

GÜNÜCÜ sıf. *Esk.* Başkalarına haset besleyen; kıskanç.

GÜNÜCÜLÜK a. *Esk.* Kıskançlık, hasetlik.

GÜNÜLEMEK g. f. *Yörs. Bir kimseyi günülemek*, onu çekememek, kıskanmak.

GÜNYAZI, Hatay'ın merkez ilçesi Hıdırbey bucağında köy; 1 763 nüf. (1990).

■ **GÜNYOL** (Vedat), türk yazar (İstanbul 1911). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi. Paris Hukuk fakültesi doktora bölümü'nden iktisat ve uluslararası hukuk sertifikaları aldı (1939). Çevirmenlik, ansiklopedi yazarlığı, okutmanlık, öğretmenlik yaptı. Düşünce tarihinin, özellikle de toplumcu düşüncenin ün kazanmış metinlerini türkçeye çevirdi. Bu yapıtlarından biri olan *Devrim yazıları* (Babeuf) dolayısıyla S. Eyüboğlu ile birlikte yargılandı, aklandı (1967). Türk düşüncesini ve edebiyatı çağdaş hümanizmacı anlayışla yorumlayan deneme yazılarını *Dile gelseler* (1966), *Çalakalem* (1977), *Güleryüzlü ciddilik* (1986), *Gölgeden ışığa* (1988 Sedat Simavi vakfı ödülü), *Yaza yaza yaşarken* (1991) gibi yapıtlarında derledi.

GÜNYÖNÜ a. Dağlarda bir vadinin güneş alan yanı (Karşt. UBAC).

GÜNYÜZÜ, Eskişehir iline bağlı ilçe; 15 310 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi, Es-

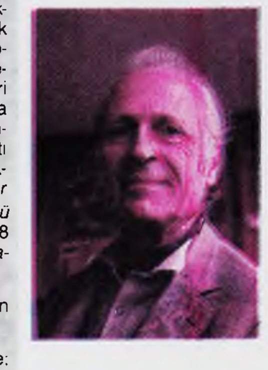


Reşat Nuri **Güntekin**

P. S. Kempter



İgnaz **Günther**
Tobiya ve Melek (1763)
çokrenkli ağaç
Burgersaal, Münih



Vedat **Günyol**

kişehir'in 120 km G.-D.'sunda *Günyüzü,* 3 804 nüf. (1990).

GÜNYÜZÜ, esk. **Kethüde, Cütkanlı** Konya'nın Cihanbeyli ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 734 nüf. (1990).

GÜNZ a. (öz. a. *Günz'*den). Yerbil. Yaklaşık bir milyon yıl önceye dayanan ilk alp çevrimi buzullaşması.

GÜNZ, Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletinde ırmak; 75 km. Ulm'ün aşağısında Tuna'ya karışır.

GÜPEGÜNDÜZ be. (*gündüz'*den pekiştirilerek). Gündüzün en aydınlık anında, ortalık iyice aydınlanırken: *Evi güpegündüz soydular.*

GÜR sıf. **1.** Öğeleri sık ve bol olan şey için kullanılır: *Gür saçlar. Gür bir sakal. Gür bir orman.* **—2.** Güçlü biçimde fışkıran, bol su için kullanılır: *Gür bir pınar. Gür bir kaynak.* **—3.** Yüksek, tınılı, kalın ses için kullanılır: *Gür sesi alanın en uzak noktalarından bile duyuluyordu.*
—Bot. Bol yetişen, çok çıkan bitkiye denir. *Gür bir bitki örtüsü.*

GÜR a. (yansıma sözc.). Gürültülü ve hızla çalışan, akan, düşen, hareket eden bir şeyin çıkardığı ses: *Duvar gür diye yıkıldı.*

GÜR GÜR → GÜRÜL GÜRÜL.

GÜRAN (Ahmet Refik), türk hekim ve siyaset adamı (İstanbul 1873 - *ay. y.* 1963). Mektebi tıbbiyei şahane'yi (askeri tıbbiye) bitirdi (1894). Bakteriyolojihanei osmani' de muavin, daha sonra şef oldu. Mektebi tıbbiyei mülkiye'ye (sivil tıbbiye) bakteriloyoji muallim muavini olarak atandı (1898). Daha sonra Bakteriyolojihanei baytari müdürlüğüne getirildi. Bakteriyolojihanei osmani'ye müdür oldu (1914). Aynı yıl Tıp fakültesi'nde müderrisliğe (profesör) yükseldi. Birinci Dünya savaşı yıllarında (1914-1918) orduya aşı ve serum hazırlamakla görevlendirildi ve ordunun bütün gereksinimini karşıladı. Mandalarda sık görülen öldürücü *barbon* (hırlama) hastalığına karşı günümüzde de kullanılan *Dr. Refik barbon aşısı'*nı buldu (1913). Tavuk kolerasına karşı Pasteur'ün bulduğu aşıyı geliştirerek kullanılmasını kolaylaştırdı. Pasteur enstitüsü'nden getirtilen şarbon aşısını Türkiye'de üretti (1919). Aynı yıl kültür vasatlarının hazırlanmasında kullanılan ve *Türk peptonu* adı verilen bir pepton yaptı. Türkiye'de üretilen yoğurtlara özel bir tat veren basili de bularak buna *Türk basili* adını verdi (1924). Bursa'dan milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi (1927) ve sandalyesini 1943'e kadar korudu.

Başlıca yapıtları: *Çiçek aşısını tüplere doldurmak için yeni bir usul* (1919), *Bakteriyoloji dersleri* (1919), *Aşıların kolaylıkla istihzarı için yeni bir alet* (1921), *Yoğurt hakkında bakteriyoloji tetkikatı ve türk basili* (Dr. Şadi ile, 1924), *İstanbul'da ilk bakteriyolojihane tarihi hakkında* (1947), *Suların tahkim ve tasfiyesi* (Refik Sabri ile, 1948).

GÜRAN (Nazmi Ziya), türk ressam (İstanbul 1881 - *ay. y.* 1937). Mülkiye mektebi'ni (1901), Sanayii nefise mektebi'ni (Güzel sanatlar akademisi) bitirdi (1908). Aynı yıl Paris'e giderek Julian akademisi'ne yazıldı; burada Baschet, Royer, Cormon gibi öğretmenlerden eğitim gördü. Türkiye'ye döndükten sonra İzmir Öğretmen okulu müdürlüğü, ilköğretim müfettişliği gibi görevlerde bulundu. İki kez (1918-1921 ve 1923-1927) Güzel sanatlar akademisi'nin müdürlüğünü yaptı. Ölünceye kadar da aynı kurumun öğretim üyeleri arasında yer aldı.

Avni Lifij ve Hikmet Onat ile birlikte açıkhava ressamlığının önderlerindendir. İzlenimcilik akımının Türkiye'deki ilk temsilcileri arasına katıldı. Özellikle İstanbul görünümlerini içeren tablolarında, sıcak ve soğuk renkleri bilgili bir işçilikle tuval yüzeyine dağıtarak resimlerine saydam, ışıklı ve parlak bir anlatım kazandırmayı başardı. Claude Monet'nin "tablo, doğaya açılmış bir pencere gibi olmalıdır" ilkesini benimseyen sanatçı, Georges Seurat'nın yeni, izlenimcilik tekniğine uygun olarak "noktalama" yöntemini de başarıyla uyguladı. Yapıtları, İstanbul Devlet resim ve heykel müzesi ile özel koleksiyonlarda bulunmaktadır.

GÜRANİ (Molla Şemsettin Ahmet bin İsmail) → MOLLA GÜRANİ, Şemsettin Ahmet bin İsmail.

GÜRBE a. (fars. *gürbe*). *Esk.* **1.** Kedi. **—2.** *Gürbe-i deşti,* yabankedisi.

GÜRBUĞA, selçuklu komutan (XI. yy.). Sultan Melikşah'ın ölümü üzerine (1092) dört yaşındaki oğlu Mahmut adına devleti yönetmeye başlayan Terken Hatun tarafından veliaht Berkyaruk'u yakalamak için İsfahan'a gönderildi. Ancak, Berkyaruk ile anlaştı ve Terken Hatun'un ordusuna karşı kazanılan Bürucird zaferinden (1093) sonra Musul valiliğine atandı.

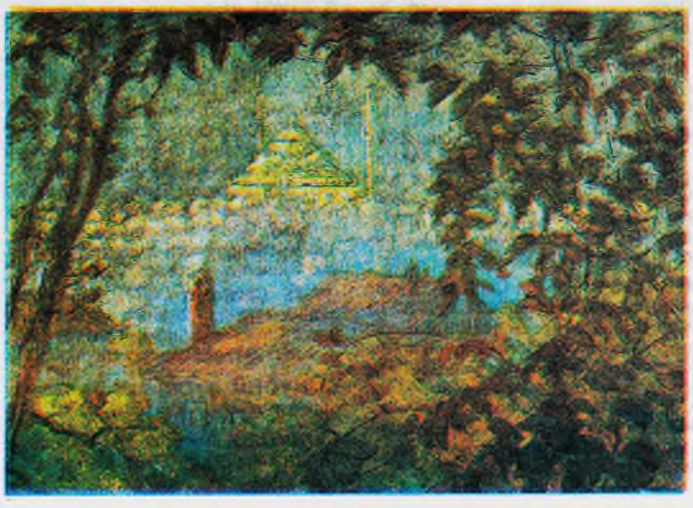
GÜRBULAK kapısı, Türkiye-İran sınırında, Doğubayazıt ile Maku arasında, Trabzon-İran transit yolunun izlediği gümrük kapısı.

GÜRBÜZ sıf. (fars. *gürbüz,* zeki, çekici, bahadır). Vücut yapısı gelişkin, sağlam, güçlü kuvvetli kimse için kullanılır: *Gürbüz, sağlıklı çocuklar. Gürbüz bir delikanlı.*

GÜRBÜZ (Ali), türk halk şairi (Akçatoprak, Darende, 1924). Çerçilik yaptı. Ankara'ya yerleştikten sonra basım işleriyle uğraştı. Âşık Ruhsati'den etkilendi. Toplumcu şiirleriyle tanındı. Şiirlerini *Ali Gürbüz' ün deyişleri* adlı kitapta topladı.

GÜRBÜZLEŞMEK gçz. f. Gelişmek, gürbüz duruma gelmek.

GÜRBÜZLÜK a. Gürbüz olan kimsenin niteliği.



Nazmi Ziya **Güran**
İstanbul'dan peyzaj

GÜRCAN, Hazar denizi'nin G.-D.'sunda bölge ve kent. (→ CÜRCAN.)

GÜRCAN (Fethi), türk asker ve binici (Ereğli, Konya, 1922 - Ankara 1964). Harp okulu'nu süvari teğmeni rütbesiyle bitirdi (1943). Çeşitli yarışmalarda başarı göstererek binicilik milli takımına seçildi (1954). Viyana konkurhipiklerinde bir gün içinde dresaj ve engel atlama dalında iki birincilik birden kazandı (1956). Alb. Talat Aydemir yönetimindeki askeri ayaklanmaya katıldığından binbaşı rütbesiyle emekliye ayrıldı (22 şubat 1962). 21 mayıs 1963 ayaklanmasının öncüleri arasında yer aldı ve Mamak askeri mahkemesi'nde yargılanarak idama mahkûm edildi; hüküm yerine getirildi.

GÜRCİSTAN, gürcüce **Sakartvelo,** Kafkasya'da Karadeniz'in doğusunda devlet; 69 700 km^2; 5 500 00 nüf. (1991). Başkenti *Tiflis.*

COĞRAFYA

K.'de Büyük Kafkas dağları ve G.'de Acaristan-İmeretiya ile Triyalet dağları arasında karmaşık yapıda bir çöküntü alanı vardır; bu alanın B.'sı büyük ölçüde Karadeniz'e açılır (Kolkhis ovası) ve içeri kesime doğru daralır (Yukarı Kura vadisinde Gori ve Tiflis havzaları). Yer şekilleri, çeşitli doğal ortamlar ve toprak değerlendirme biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açan önemli iklim farklılıkları yaratır. B.'da bol yağış alan alüvyonlu Kolkhis ovası aşırı yağışlardan zarar görmektedir. Akaçlama çalışmaları burada yoğun tarım yapılmasına (pirinç, mısır, yem bitkileri, sebze) olanak vermektedir. Yarı tropikal ürünler (çay, turunçgiller) yüksekliği 450 m'yi aşmayan dağ eteklerinde yetişir; ne var ki bu ürünler korkunç donlara karşı korunaksızdır. İklimin daha kurak olduğu yukarı Rion kıyısındaki Kutaysi havzasında bağlar, meyvelikler, dut ağaçları görülmeye başlar. İçerilere doğru, Gori ve Tiflis havzalarında yağışlar azalır (yaklaşık 500 mm) ve sulama gerekli hale gelir (bağcılık, meyvecilik, tahıl üretimi). Yoğun tarım yöntemleriyle değerlendirilen, kalabalık ovalar ve havzalar kırsal ekonomiye (küçükbaş hayvan yetiştiriciliği) yönelen dağlık alanla karşıtlaşır. Maden ve enerji kaynakları bol olmayan Gürcistan, sanayi etkinliğini kendi gereksinimlerini karşılamaya yönelik donanım ve tüketim malları üretimine kaydırmıştır. Ulusal önem taşıyan tek maden kaynağı, Çyatura'dan elde edilen, dışsatımı yapılan (Poti limanından) ve demir alaşımlarının üretiminde kullanılan (Zestafoni'de) manganezdir. İki küçük kömür yatağının (Tkibuli, Tkvarçeli) işletilmesi, Rion ve İnguri'deki hidroelektrik santralları gerekli enerjinin bir bölümünü sağlar. Demir-çelik sanayisi ve kimyasal ürünler alanında uzmanlaşmış Rustavi bir yana bırakılırsa, sanayi merkezlerinde yalnızca çeşitli dönüştürme sanayilerine (makine yapımı, besin maddeleri, tekstil) rastlanır. Bakü'den gelen petrol borularının ulaştığı Batum limanında bir rafineri ve hafif sanayiler vardır. Acaristan, Abhazistan özerk cumhuriyetlerinin başkentleri Batum ve Suhum'da liman etkinlikleri canlıdır. Kutaysi, Kolkhis'in iktisadi merkezidir. Siyasal ve yönetimsel işlevinin ve hizmetler kesimindeki etkinliklerinin gelişmesi, Gürcistan ulusunun tarihsel ve geleneksel kültür merkezi olan Tiflis'in yönetim alanındaki rolünü artırmıştır.

Gürcistan'a bağlı üç özerk bölgeden Abhazistan kuzey-batıda, Karadeniz kıyısında, Acaristan batıda, Türkiye sınırında Karadeniz'in kıyısında, Güney Osetya ise tam kuzeyde Kafkasya dağları üzerinde yer alır. Bu bölgelerde de % 29 ila % 44 oranlarında gürcü nüfus yaşar.

TARİH

Gürcistan'da Alt Yontmataş döneminde yaşamış olan insan topluluklarının varlığını ortaya koyan izler bulunmuştur. Bölgenin güneyinde ve batısındaki birçok sit, Yeni-

taş döneminden başlayarak burada yerleşik bir tarımın olduğunu doğrular. Prometheus efsanesinin de gösterdiği gibi Antıkçağ'da Kafkasya, maden işletmeciliğinin anayurdu olarak kabul edilirdi. Gürcistan'da Tunç çağı İ.Ö. II. binyıl'ın başında başlamıştır. İ.Ö. I. binyıl'ın başında Asur ve daha sonra Urartu tarih tutanaklarında Gürcüler'in atalarından söz edilir; İ.Ö. XII. ve VII. yy. arasında çeşitli gürcü kabileleri birleşmeye başladılar. Batıda, Iason'un Altın postu aramaya geldiği efsanevi Kolkhis krallığı'nın (bugünkü Mıngrelya ve Imeretiya) yükselişi, Ahemeni İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı ve Karadeniz'in doğu kıyısında yunan kolonilerinin kuruluşuyla aynı zamana rastlar. İ.Ö. III. yy'da, Doğu Gürcistan'da kurulan İberya krallığı Kartli ve Kahetya eyaletlerini tek bir devlet halinde birleştirdi. Miletos Yunanlıları tarafından sömürgeleştirilen Kolkhis (ya da Batı Gürcistan'da Lazik) Pontos kral Büyük Mithridates'in egemenliğine girdikten sonra Pompeius tarafından İberya ile birlikte fethedildi (İ.Ö. 65) ve pers akınlarına karşı bir Roma ileri karakolu durumuna geldi. Kolkhis Arsakiler ve Sasaniler'den sonra da Roma egemenliğine girdi. 300'e doğru İberya Sasaniler'in egemenliğine girerken Kolkhis Roma'nın himayesinde bir devlete dönüştü. O tarihte ortaya çıkan hıristiyanlığı, kutsal metinlere göre, kappadokialı köle Nino getirdi. V. yy.'da, efsanevi kahraman, kral Vahtang Gorgaslaniy (ya da Gorgasal) Gürcistan'a ulusal egemenliğini kazandırdı, krallığını hemen hemen tüm Kafkasardı'na değin genişletti ve başkenti Mtsheta'dan Tiflis'e taşıdı. Ama bu krallık, Sasani kralı Hüsrev I (531-579) tarafından yıkıldı ve ülke, arap fethine değin (650'ye doğr.) yeniden Bizans ile İran arasındaki nüfuz mücadelelerinin etkisi altına girdi. Bunun üzerine yerel aristokrası, bölgedeki abbası valisiyle Tiflis'teki arap komutanların gözetiminde iktidarı ele geçirdi.

Ulusal dirilişin öncüsü Bagratlılar'dır. IX. yy.'da Aşot I Tao ülkesindeki (Gürcistan'ın güney-batı'sında) Artanudji'ye yerleşti ve arap halifeleriyle bizans imparatorlarının zayıflamasından yararlanarak kendisini İberya hanedanının vârisi ilan etti. Aşot'un soyundan gelen Bagrat III (975-1014) Doğu ve Batı Gürcistan'daki tüm prenslikleri birleştirdi, Kutaysi'yi başkent yaptı, Tiflis ise Araplar'ın elinde kaldı. XI. yy'da bölgeye giren Selçuklu Türkleri Tiflis'i ele geçirdiler (1088). Daha sonra kenti alan Kurucu David III (1089-1125) Haçlı seferlerinden yararlanarak paralı askerlerden sürekli bir ordu kurdu, sınırlarını Karadeniz'den Hazar denizi'ne, Kafkasya'dan güneyde Şirvan'a kadar genişletti ve Tiflis'i yeniden başkent yaptı (1122). Gürcistan, altın çağını Georgiy III'ün (1156-1184) ve özellikle kızı, kraliçe Tamara'nın saltanatları (1184-1213) döneminde yaşadı; kraliçe, fetihlerini Trabzon'a değin yaydı ve Bizans'tan esinlenen çarpıcı bir maddi ve kültürel gelişmeye ön ayak oldu. Hassas bir hiyerarşiye dayalı güçlü derebeylik kurumları ile oldukça etkin bağımsız bir kilise krallığın iktidarını dengeliyordu. Kentler gelişti. Hindistan ile Avrupa'yı bağlayan bir kervan yolu ülkeden geçti. Bilim, felsefe, sanat ve edebiyatta (Şota Rustaveliy'in kraliçe Tamara'ya adadığı *Vefhis Thaosani*) büyük ilerlemeler kaydedildi. 1220'den başlayarak Moğollar ülkeye girdiler. Doğu Gürcistan İran'daki Hulagu soyundan gelen İlhanlılar'ın egemenliğine girerken, İmeretiya bagratlı prenslerin yönetiminde daha bağımsız bir konumdaydı. Georgiy V'in (1314-1346) ülke bütünlüğünü sağlamasına karşın, Timur yönetimindeki yeni istilalar (1386-1403) ülkeyi altüst etti. Ülkenin bütünlüğünü sağlayan Aleksandr I'in saltanatından (1412-1442) sonra krallığın üç oğlu arasında paylaşılması yeni bir karışıklıklar dönemi başlattı.

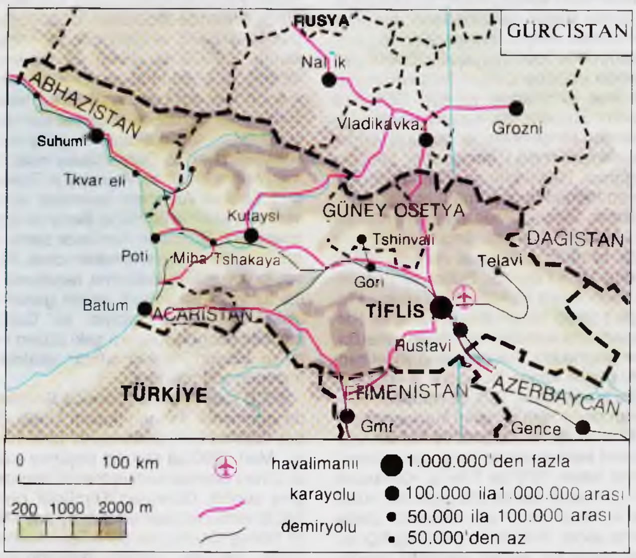
İstanbul'un Türkler tarafından alınması (1453) Gürcistan'ı batı hıristiyanlığından uzak düşürdü. Türkler 1510'da İmeretiya'yı ve başkent Kutaysi'yi ele geçirdiler. Safevi şahı İsmail I de Kartli'yi işgal etti. 1578'de Türkler Kafkasardı'nı ve Tiflis'i ele geçirdiler; bunların yerini alan şah Abbas I binlerce hıristiyan gürcüyü İran'ın uzak bölgelerine sürdü. Böylece Gürcistan'ın doğu bölümü İran topraklarına katılırken güney-batı'sı osmanlı etki alanına girdi. Geri kalan bölümü de, birbirleriyle sürekli olarak çatışan derebeyi prensliklerine bölündü. Muhran sülalesinden gelen ve safevi şahlarını Tiflis'te temsil eden yöneticilerin en ünlüsü, 1703-1711 arasında Kartli naibi, sonra da 1724'e değin aralıklarla yine Kartli kralı olan Vahtang VI'ydı. Çıkardığı yasalarla ün kazanan Vahtang Gürcistan'a matbaayı getirdi, Gürcistan yıllıklarını yayımlattı, saraylar yaptırdı, kiliseleri onarttı, sulama kanalları açtırdı.

1722 iran-afgan bunalımı ve safevi hanedanının çökmesi üzerine Osmanlılar ülkeyi yeniden ele geçirdiler. Tiflis'ten kovulan Vahtang VI'nın Ruslar'dan istediği yardım, bu bölgenin Büyük Petro için taşıdığı öneme karşın karşılıksız kaldı. Gürcistan'ı fetheden iranlı Nadir Şah, Kartli tahtını bir bagrat olan Teymuraz II'ye (1744-1762), Kahetya tahtını da Teymuraz'ın oğlu Heraklius II'ye (1744-1798) verdi. Babasının ölümü üzerine Heraklius II bu iki tahtı tek bir Gürcistan krallığı halinde birleştirirken, İmeretiya kralı Salomon I de (1752-1784) türk egemenliğini sarstı. Dağıstan'daki lezgi dağlılarının, Türkler ve İranlılar'ın akınları karşısında Heraklius II yeniden rus himayesine başvurmak zorunda kaldı. 1783'te Yekaterina II ile Georgiyevsk antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşmayla Gürcistan'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü çarlık imparatorluğu tarafından güvence altına alınıyor, buna karşılık Heraklius da rus metbuluğunu tanıyordu. Yine de Gürcüler, İran'ın yeni saldırıları karşısında yalnız kaldılar. 1795'te Tiflis, Ağa Muhammet Şah Kaçar'ın birlikleri tarafından yağmalandı. Sakat olan Georgiy XII (1798-1800), gürcü hükümdarlara sadece naip unvanını bırakarak krallığı çar Pavel I'e teslim etmeyi tasarladı. Bu arada her iki hükümdar da öldü. 1801'de çar Aleksandr Gürcistan'ı ilhak ederek, ülkenin yönetimini prens Tsitsiyanov'a verdi; prens de krallık ailesini ülkeden sürdü (1803).

Birçok ayaklanmaya karşın Rusya, XIX. yy. boyunca yavaş yavaş diğer gürcü topraklarını da ilhak etti; 1811'de, İmeretiya krallığı, 1828'de Guriya, 1857'de Mingrelya, 1858'de Svanetiya ve 1864'te Abhazistan. Karadeniz'deki Poti ve Batum limanlarıyla güney-batı bölgeleri, türk-rus savaşlarından sonra imparatorluğa bağlandı. 1844'te Gürcistan Kafkasya genel valiliğine katıldı ve birkaç hükümete bölündü (Tiflis, Kutaysi, Karadeniz, Batum ve Suhum). Sert biçimde bastırılan ulusal nitelikli köylü isyanlarına karşın ülkede düzenin sağlanması, nüfusu hızla artan bir gürcü ulusunun ortaya çıkmasını hazırladı: XIX. yy. başında yaklaşık 500 000 olan nüfus 1897'de 2 034 000'e ulaştı. Genel vali M. S. Vorontsov (1844-1854) ve Alek-



Gürcistan'da Gori yakınlarından bir görünüm





A. Held-Ziolo

Gürcistan sanatı aziz Simeon Stylites çarpma gümüş ve yaldızlı bir ikona kanadı XI. yy. *Güzel sanatlar müzesi, Tiflis*

sandr II'nin kardeşi grandük Mihail'in (1862-1882) yönetimleri sırasında özellikle rus ve Avrupa kökenli düşün akımları oluşum halindeki bir entelijansiyayı etkilemeye başladı (*Pirveli Dasi* ["Birinci Grup"] ve *Meyore Dasi*'nin ["İkinci Grup"] kurulması). Toprak reformu girişimleri ve 1864-1871 arası gerçekleştirilen köleliğin kaldırılması köylülerin yazgısında önemli bir değişikliğe yol açmadı; çar iktidarı da yerli aristokrasiyi kollama konusunda pek istekli davranmadı. Bu arada demiryollarının yapımı (1872'de Tiflis-Poti, 1883'te Bakü-Batum), Çyatura'da manganez ocaklarının işletilmesi, Tiflis ve Batum'da sanayinin gelişmesi, genellikle yabancı (batılı, rus ya da ermeni) işverenler hesabına çalışan bir kent proletaryasının doğmasına yol açtı. Başta Aleksandr III (1881-1894) olmak üzere çarların azınlıklara karşı uyguladığı zora dayalı ruslaştırma siyaseti ve toplumsal hoşnutsuzluk işçiler arasında huzursuzluğa yol açtı ve entelijansiyada milliyetçi duygular uyandırdı. 1892'de Jordania Noe ve Karlo Çheydze tarafından kurulan *Mesame Dası* ["Üçüncü Grup"] Gürcistan'da ilk marxçı siyasal hareket oldu ve daha sonra kurulacak olan Gürcistan Sosyal-demokrat partisi'nin çekirdiğini oluşturdu. Sert biçimde bastırılan 1898-1901 gösterileri ve grevlerinden sonda RSDİP'nin bölünmesi, gürcü sosyal demokratların, Jordania çevresinde meşru menşevikler ve Lado Ketshovili ile Yosif Djugaçviliy (Stalin) çevresinde yasadışı çalışan bolşevikler olarak ikiye ayrılmasına yol açtı. 1905 Rus devrimi Gürcistan'da, Kazaklar tarafından bastırılan karışıklıklara ve gerilla mücadelelerine neden oldu. Menşevikler, zamanla çoğunluk partisi oldular; Duma'nın üyelerinin hemen hemen tümü menşeviktir.

Birinci Dünya savaşı sırasında Kafkasya cephesi Osmanlı İmparatorluğu'na karşı saldırıların hareket noktası olarak önemli bir rol oynadı. Şubat 1917 devrimi'nden sonra üç kafkasardı ulusu, Petrograd geçici hükümetini temsil eden Kafkasardı özel komitesi tarafından yönetildi. Çok geçmeden, menşeviklerin yönetimindeki sovyet iktidarı bu komiteye karşı çıktı. Bu arada Kilise, 1811'de kaldırılan Gürcistan patrikliğini yeniden kurmaya çalıştı. Ekim bolşevik ihtilaline ve Kafkas cephesinin kaldırılmasına karşı olan Kafkasyalılar, kasım 1917'de Tiflis'te, Kafkasardı için komiserlik adı altında geçici bir hükümet kurdular. Seym adı verilen bir parlamento şubat 1918'de Lenin'in dağıttığı kurucu meclis için seçilen kafkasyalı delegelerle toplandı. Seym Kafkas cephesinde bir ateşkes antlaşması yapmak üzere Türkler'le bağlantı kurarken bolşevikler Brest-Litovsk'ta Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı İmparatorluğu'na bıraktılar (mart 1918). Bunun üzerine Türkler ile Kafkaslılar arasında çatışmalar yeniden başladı. Türk kuvvetleri Ardahan, Batum ve Kars'ı ele geçirdiler (daha sonra TBMM ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan Moskova antlaşması [mart 1921] ile Türkiye Batum'dan vazgeçti). Nisan 1918'de bağımsız bir Kafkasardı Federatif Cumhuriyeti kuruldu, ancak çeşitli ulusların farklı eğilimleri nedeniyle dağıldı. 26 mayıs 1918'de Almanlar'ın himayesinde Gürcüler bağımsızlıklarını ilan ettiler, onları Azerbaycanlılar ve Ermeniler izledi. Tiflis'te Jordania Noe'nin başkanlığında menşevik ağırlıklı bir hükümet kuruldu. Güçlü bir orta düzey köylülük oluşturmayı amaçlayan bir toprak reformu, temel sanayi kuruluşlarının ulusallaştırılması, bir toplumsal yasalar dizisi, Tiflis Üniversitesi'nin kurulması yeni rejimin başlıca girişimleriydi. Mondros ateşkesi'nden (ekim 1918) sonra Almanlar'ın yerini ingiliz işgal birlikleri aldı. Paris Barış konferansı'na katılan ve fiilen, sonra da hukuken 22 ülke tarafından (bu arada Fransa ve İngiltere) tanınan Gürcistan Cumhuriyeti, Denikin komutasındaki beyaz rus orduları, ekonomik ambargo, mali istikrarsızlık ve Ermenistan'la sınır çatışmaları gibi ciddi tehlikelerle karşı karşıyaydı. Mayıs 1920'de Lenin, bolşevik partisinin tanınması karşılığında Gürcistan'ın bağımsızlığını tanıdı, ama Stalin'le Ordjonikidze'nin yönetimindeki II. Kızılordu şubat 1921'de Tiflis'te bir sovyet yönetimi kurdular, ardından, aralık 1922'de de Gürcistan'ı, Azerbaycan ve Ermenistan ile birlikte Kafkasardı Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne kattılar. Sürgündeki menşevik hükümet 1934'e değin Paris'te bir temsilcilik bulundurdu.

Bunu "yerel şovenciliğe karşı" sert bir baskı dönemi izledi. Gürcistan kilisesi baskı altına alındı; komünist partide tasfiyelere gidildi. Menşeviklerin daha önce tüm büyük işletmeleri ulusallaştırarak izlemiş oldukları sosyalist siyaset, yeni düzene geçişi kolaylaştırdı. Ama köylüler iktidara karşı birkaç kez ayaklandı. K. Şolokaşvili'nin önderliğindeki 1924 isyanı oldukça ciddiydi; bastırılması için Kızılordu müdahale etmek zorunda kaldı. Ayrıca 1929-30'daki toprakları zorla kolektifleştirme siyaseti birçok karışıklığa ve rejimin, özellikle Kafkasardı birinci sekreterliğine mingrelyalı L. Beria'nın atanmasından sonra sertleşmesine yol açtı; 1931'den 1938'e değin Beria ülkeyi bir diktatör gibi yönetti. Gürcistan'ın önde gelen birçok bolşeviği (A. Enukidze, B. Mdivani, M. Okudjava vb.), 1936-1938 arasındaki büyük temizlik harekâtı sırasında öldürüldü. Ulusal entelijansiya dağıtıldı ve Ordjonikidze intihara zorlandı. SSCB'nin gürcü yöneticilerinin desteği ve Tiflis'in Kafkasardı Federasyonu'nun merkezi olması, 1936'da federe cumhuriyet statüsüne geçmesinden sonra da Gürcistan'ın ekonomik gelişmesini kolaylaştırdı. İkinci Dünya savaşı'ndan hemen sonra Stalin ve Vişinskiy'in Türkiye'den Kars ve Ardahanı istemeleri sonuç vermedi. Stalin'in ölümü ve Beria'nın idam edilmesini, Gürcistan Komünist partisi örgütünde bir temizlik harekâtı izledi. Rüşvet, görevi kötüye kullanma, karaborsa ve her tür yasadışı iktisadi girişim genellikle ulusal bir özellik gibiydi ve Gürcistan'daki resmi kurumlara çeki düzen vermeye çalışan merkez iktidar tarafından mahkûm edilmekteydi.

SSCB dağılmaya başlayınca Gürcistan da egemenlik ilan etti (kasım 1989). Şubat 1990'da Sosyal demokrat parti kuruldu. Mart 1990'da serbest seçimler yapıldı. Zviad Gamsahurdiya meclis başkanlığına seçildi. Gürcistan Komünist partisi SSCB komünist partisi'nden ayrıldı. Meclis Güney Osetya'nın özerkliğini kaldırdı. Ocak 1991'de yapılan referandumda Gürcistan'ın bağımsızlık isteği onaylandı (% 98,93 evet), Nisan 1991'de meclis bağımsızlığı ilan etti. Anayasa değiştirildi. Gamsahurdiya genel oyla cumhurbaşkanı seçildi. Ancak Gamsahurdiya'nın diktatörce davranması muhalefetin artmasına yol açtı. Milli muhafız kuvvetleri ayaklanarak Gamsahurdiya'nın sığındığı parlamento binasını kuşattı. Haziran 1992'de Gamsahurdiya Ermenistan'a kaçtı ve bir askeri konsey iktidarı ele aldı. Gamsahurdiya Kutaysi'ye geçerek yeniden iktidarı ele geçirmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Geçici bir organ olarak bir devlet konseyi kuruldu ve konsey başkanlığına SSCB'nin eski Dışişleri bakanı Edvard Şevardnadze getirildi (mart 1992). Batılı ülkeler ve Türkiye Gürcistan'ın bağımsızlığını tanıdılar.

EDEBİYAT

Sözlü bir geleneğin mirasçısı olan ve bizans toprakları içerisindeyken hıristiyanlaştırılmış bulunan (IV. yy.) ülkede önce dinsel bir edebiyat gelişti. ermişlerin yaşamöyküleri (*Martyre de Chouchanik* [fr. çev.], V. yy.; *Vie de Grégoire de Khandzta* [fr. çev.], X. yy.), ilahiler (Mıtbevarı, Mihail Modrekili, X. yy.), kutsal kitap yorumları ve tanrıbilim (Otim Hagyorit, 955-1028; Georgiy Hagyorit, 1009-1065). XII. yy.'da birliğe karışan devlet din dışı övgü edebiyatının (Çahruhadze, Şavteli) ve Rustaveliy'in yapıtlarının baş yeri tuttuğu epik edebiyatın *(Amiran-Daredjaniani; Visramiani)* gelişmesini kolaylaştırdı. Altın çağı siyasal ve kültürel bir kaos izledi, Kahetiy Teymuraz (1589-1663) ve Arçil (1647-1713) gibi kralların lirik ve öğretici şiirleri bu dönemin belirgin yapıtları oldu. Bilim ve sanatın koruyucusu kral Vahtang VI'nın özendirmesi sonucu, Moskova'da S. S. Orbeliyaniy (1658-1725), Guramışvili, Gabaşvili (1750-1791) bir gürcü uyanışını hazırladılar. Ülkenin Rusya'yla birleşmesi (XVIII. yy. sonu) esinini yurtseverlik ve halkçılıktan alan bir romantizmin ortaya çıkmasına yol açtı (A. Çavçavadze, Barataşvili), kapitalizmin gelişmesi tiyatroda (G. Eristavi) ve düzyazıda (D. Çonkadze, 1830-1860) toplumsal mücadelelerde bir silah olan bir gerçekçiliğin ortaya çıkmasını sağladı. Şair ve denemeci prens İlya Çavçavadze, birkaç dostuyla birlikte, yazınsal ve toplumsal bir hareket olan ve rus eleştirel düşüncesinden etkilenen *Pirveli Dasi*'yi ("İlk Grup") kurdu. 1869'da şair ve gazete yazarı G. E. Tsereteliy ile dostu Niko Nikoladze tarafından rus popülizminin evrimiyle benzerlik gösteren köktenci bir hareket olan *Meyore Dasi* ("İkinci Grup") kuruldu. Onların XX. yy.'da Kazbegiy, Vaja Pşavela ve Aragvispireli (1867-1926) gibi özgürlük yanlısı kahramanlar tarafından geliştirilen gelenekleri, marxçılığın ilerlemesinden kaynaklanan proletarya akımı (Ninoşvili, Evdoşvili, 1873-1916) ve 1905 olaylarında düş kırıklığına uğramış olan şairlerde ortaya çıkan "Mavi Boynuzlar" grubunun simgeciliğiyle (Yaşvili, 1895-1937; T. Tabidze, 1895-1937; Leonidze, 1889-1941) çatıştı. Başlangıçta rakip gruplara (Akademicilik, Arifioni, LEF, simgecilik, vb.) bölünmüş olan düzyazıcılar (Kyaçeli, 1884-1963; Şengelaya, 1896-1980; K. Lordkipanidze [doğm. 1905]; A. Kutateli [doğm. 1897]; Gamsahurdya [doğm. 1891]), oyun yazarları (Kakabadze, 1895-1972) ve şairler (G. Tabidze, Abaşeli, 1884-1954; S. Çikovani, 1903-1966) 1917'den sonra sosyalizmi yüceltmek üzere birleştiler. Stalin kültürünün etkisinde kalmış olan Gürcistan, 1955'ten bu yana şiirinin biçim ve temasında yenileşmeyi (A. Kalandadze [doğm. 1924]; Berulava [doğm. 1924]; Abaşidze [doğm 1909]) ve düzyazıda günün insansal ve toplumsal sorunları (N. Dumbadze [doğm 1928]; A. Sulakayuri [doğm. 1927]; O. Yoseliyaniy [doğm. 1931]; T. Çiladze [doğm. 1931]) başardılar.

GÜRCÜ a. **1.** Gürcistan halkından veya bu halkın soyundan olan kimse; gürcistanlı. **—2.** Tamlayan olarak, Gürcüler'e ya da Gürcistan'a ilişkin olan: *Gürcü edebiyatı. Gürcü dili.*
—Din. *Gürcü kilisesi,* patriarkal merkezi Tiflis'te bulunan Gürcistan ortodoks kilisesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Din. *Gürcü kilisesi.* İlk dönemlerinde, Antiokheia patrikliğinin egemenliği altındayken, VIII. yy.'a doğru özerk, XIII. yy.'a doğru ayrı olan Gürcistan kilisesi. 1801-1917 yılları arasında Rus kilisesine katıldı. Gürcistan'ın Rusya tarafından ilhak edilmesinden sonra (1801), Gürcü kilisesi eksarhlık derecesine indirildi, Moskova patrikliği tarafından ancak 1943 yılından sonra yeniden tanındı. Ruslar'ın slav dilini kabul ettirmek için harcadıkları bütün çabalara karşın, Gürcü kilisesi'nde, ayin törenlerinde ulusal dil kullanılmaya devam etmiştir.

GÜRCÜ MEHMET PAŞA, türk sadrazam (öl. Budin 1665). Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın kölesiydi. Enderun'da eğitim gördü; çeşitli görevlerde bulunduktan sonra, 1625'te vezirliğe yükseldi; valilik, kubbealtı vezirliği yaptı. Bu arada Revan (1634), Bağdat (1638) seferlerine katıldı. Siyavuş Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildiğinde (1651) yaşı sekseni aşkındı. Beceriksizliği nedeniyle görevden alındıktan sonra (1652), iki ay kadar Yedikule zindanında kaldı ve malları müsadere edildi. Daha sonra, Ohri (Ohrid) sancakbeyliğinde, Temeşvar, Kıbrıs valiliklerinde bulundu. Budin valisiyken öldü.

Gürcü Nebi ayaklanması, XVII. yy.'daki celali isyanı. Sadrazam Gürcü Mehmet Paşa'nın akrabası olduğundan saraya alınan Gürcü Nebi, kapıkulu süvarilerinin ileri gelenlerinden oldu. Saray'a karşı birçok olaya katılmasına karşın kurtulmayı başardı, bağışlandı. Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinden sonra Suriye'de Safed sancağını iltizam olarak aldı. Ancak para ödenmesinde çıkan sorunlar üzerine iltizam başkasına verilince, Niğde ve çevresinden kendisine katılanlarla İstanbul üzerine yürüdü. Yandaşları içinde anlaşmazlık başlayınca ordusu dağıldı. Hükümet yanlısı Kırşehir sancakbeyi İshak Bey'in düzenlediği baskında yakalanıp başı kesildi.

GÜRCÜCE a. Özellikle Gürcistan'da konuşulan güney kafkasya dili.
—ANSİKL. Dilbil. Gürcücenin, Gürcistan Cumhuriyeti'nde resmi bir statüsü vardır; Azerbaycan'da, İsfahan (İran) eyaletinin 14 kentinde de konuşulur. Megrelisa dili, (çan) ve svanetçeyle birlikte (kartvel dilleri de denilen) güney kafkas dil ailesini oluşturur. Doğu gürcüce ve batı gürcücede toplanmış birçok lehçe biçiminde varlığını sürdürür.
Eski gürcüce dönemi (V-XI. yy.'lar), birçok belge aracılığıyla, özellikle Kutsal Kitap çevirisiyle tanınır; eski gürcücenin dinsel amaçlarla kullanımı XIX. yy. başlarına değin sürdü. Dindışı edebiyatla, XII. yy.'dan başlayarak ortaya çıkan modern gürcüce, doğu lehçesinden kaynaklanır. XIX. yy.'ın ortalarında gürcücenin kuralları saptandı.
Modern gürcücede, 5 ünlü ve 28 ünsüz vardır. Adın, 7 durumu vardır ve her zaman adın önünde yer alan sıfatın uyumu ada göre yapılır, ama sayı bakımından adla sıfat uyuşmaz. Gürcücenin abecesi, bir olasılıkla V. yy.'da oluşturulmuş; harflerin çoğu, II. yy.'daki bir aram yazısından türemiştir.

GÜRÇÂNİ, B. Pakistan'da yaşayan bir kabile. Pencab yakınlarındaki Dera Gazi Han bölgesi, Süleyman dağlarının doğu sıralarıyla bağlantılı Mari ve Dragal dağları ve Phaylavag yaylasında yaşarlar. Irk bakımından karışıktırlar. Sind Racputları, Dodailer ve Beluç soyundan gelme kolları vardır. Laşari ve Dürkânî adlı kolları dağlık bölgelere yerleşmişlerdir. Kabilenin başında, Dodailer soyundan gelme bir yönetici bulunur. Yakın zamana değin sık sık kargaşa çıkarıyor ve komşu kabilelerle savaşıyorlardı.

GÜRE a. *Yörs.* **1.** Çiftleşme zamanı gelmiş kısrak ya da dişi eşek. **—2.** Bir ile üç yaş arasındaki tay.
◆ sıf. **1.** Gücü ve sağlığı yerinde. **—2.** Çekingen, korkak, ürkek.

GÜRE, Uşak'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 10 214 nüf. (1990); 28 köy. Merkezi *Güre,* 2 107 nüf. (1990).

GÜRE, Balıkesir'in Edremit ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 461 nüf. (1990). Belediye.

GÜRECİ a. Kur. tar. Osmanlı sarayında has ahır görevlilerinden biri.

GÜRELİ (Enver), türk siyaset adamı (Burhaniye, Balıkesir, 1914 - İstanbul 1982). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1937), Paris'te iktisat doktorası yaptı, yurda dönüşünde Başbakanlık denetleme kurulu'nda uzman yardımcılığına atandı (1943). Toprak mahsulleri ofisi bölge müdürlüğü yaptı, Ticaret ofisi genel müdürü oldu (1949). Demokrat parti'den (DP) Balıkesir milletvekili seçildi (1950, 1954). Adnan Menderes'in ikinci hükümetinde ekonomi (ticaret) bakanlığı yaptı (1952-1953). Parti içindeki İspat hakkı hareketine katılarak DP'den ayrıldı, Hürriyet partisi (Hür. P) kurucuları arasında yer aldı (1956). 1957'de yapılan seçimlerde milletvekili seçilemedi. Hür. P.'nin CHP'ye katılmasından sonra (1959) politik yaşamını bu partide sürdürdü ve 1965'te CHP adayı olarak Balıkesir milletvekili seçildi (1965-1969). CHP'nin ortanın solu'na açılmasından sonra bu partiden de istifa etti (1967) ve dönem sonuna kadar bağımsız olarak milletvekilliğini sürdürdü.

GÜRENCİ a. Kur. tar. Osmanlı devletinde tımarlı hassa kuşbazlarının bir sınıfı. (Üleş zamanlarında kendi doğancıbaşılarının yönetiminde İstanbul'a gelen gürenciler, padişah kuşhanesinde, doğan cinsi kuşların eğitimi işiyle [gürenç] uğraşırlardı.)

GÜRER (Cevat Abbas), türk asker (Niş 1887 - Yalova 1943). Harp okulu'nu bitirdi (1908). Çanakkale savaşları sırasında Mustafa Kemal'e yaver oldu; 1919'da Samsun'a çıktığında da onun başyaveriydi. Heyeti temsiliye'nin başkâtipliğini yaptı. Yozgat ayaklanmasının bastırılmasında emeği geçti. İstanbul'da Meclisi mebusan'a Bolu milletvekili seçildi. Meclisi mebusan kapatılınca Ankara'da toplanan TBMM'ye katıldı (1920), siyasi temsilci olarak Sofya'ya gönderildi (1921), rütbesi binbaşılığa yükseltildi (1923), milletvekilliğini beş dönem Bolu temsilcisi olarak sürdürdü (1920-1939). Gürer soyadı kendisine Atatürk tarafından verildi. Anılarını *Ebedi şef, kurtarıcı Atatürk'ün zengin tarihinden birkaç yaprak* (1933) adlı kitapta topladı.

GÜRESİN (Ecvet), türk gazeteci (İstanbul 1919 - *ay. y.* 1975). İstanbul Yüksek iktisat ve ticaret okulu'nu bitirdi (1942). Gazeteciliğe, öğrenim yıllarında *Son posta*' da başladı (1939). *Yeni sabah, Vatan, Yeni gazete* gibi gazetelerde çeşitli görevlerde bulundu. *Cumhuriyet* gazetesinde genel yayın müdürlüğü ve yazarlık (1963-1970), *Hürriyet*'te yazarlık ve başyazarlık yaptı (1970-1975). Cumhurbaşkanlığı kontenjanından Cumhuriyet senatosu üyeliğine seçildi (1974). *31 mart isyanı* adlı bir kitabı vardır.

GÜREŞ a. **1.** İki kişinin belli kurallara göre, çeşitli oyunlar uygulayarak birbirinin sırtını yere getirmek amacıyla yaptıkları karşılaşma. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Güreş tutmak,* güreşmek.
—Spor. *Güreşi ayırmak,* güreşin bağlanması* durumunda hakemin güreşçileri ayırıp güreşe yeniden başlatması. ‖*Güreşin bağlanması,* yağlı güreş ve karakucak karşılaşmalarında güreşçilerin birbirlerine oyun yapmalarına izin vermemeleri nedeniyle başka oyuna geçememeleri durumu. ‖ *Yağlı güreş,* çayırda vücutlar yağlanarak yapılan güreş. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Güreşin tarihi çok eskilere uzanır. Mısır'da Beni Hasan* köyündeki duvar resimlerinden İ.Ö. 2000 yıllarında bu ülkede güreş tekniğinin çok üstün olduğu anlaşılır. Güreş, Eski Yunan'da da gözde bir spor dalı, jimnastik eğitiminin bir parçası ve beşli yarışmalarda (pentatlon) yarışların en önem verileniydi (İ.Ö. 708). O dönemde karşılaşmalar serbest stilde ve ayakta yapılırdı. Rakibini üç kez yere düşüren güreşçi, karşılaşmayı kazanmış sayılırdı. Çıplak vücuda yağ ve kum dökülerek güreşilirdi. Ayak ve yumrukla hasma vurmak yasaktı. Eski Yunan'da daha sonraları rakibini üç kez yere düşüren değil, rakibinin sırtını yere getiren karşılaşmayı kazanmış sayılmaya başlandı. Romalılar'da güreş gladyatörler arasında yapıldı. Bizans'ta ise imparator Flavius Theodosius I (379-395) döneminde güreş yasaklandıysa da bu imparatordan sonra yeniden serbest bırakıldı. Güreş, Ortaçağ ve Rönesans dönemlerinde de canlılık ve yaygınlığını sürdürdü. Fransa kralı François I'in İngiltere kralı Henry VIII'i Altın çadırlı ordugâh görüşmesinde yapılan güreş karşılaşmasında yenmesi, bu sporun o dönemlerde ne denli yaygın olduğunu gösterir.
Exbrayat adındaki bir muhafız alayı askerinin çabalarıyla çağdaş güreşin ilk kuralları saptanarak uluslararası alanda kabul edilip uygulanmaya başlandı (XIX. yy.'ın ortaları). Grekoromen güreş ilk kez 1896 Atina olimpiyatları'na, serbest güreş ise ilk kez 1904 St-Louis olimpiyatları'na bir spor dalı olarak resmen alındı. Daha sonra Uluslararası amatör güreş federasyonu (FİLA) kuruldu (1912).
Grekoromende olsun serbest güreşte olsun hiçbir yardımcı araç kullanılmaz. Grekoromen stilde kavramalar yalnız belden yukarısında yapılabilir, bacaklarla

Larousse

grekoromen güreş


S. Legrand-Vandystadt
serbest güreş



Reşit Karabacak bir karşılaşmada

oyun yapılması yasaktır. Serbest güreşte ise kavramalar bütün vücutla yapılabilir. Her iki tür güreşte rakipler kırmızı ve mavi olmak üzere değişik iki renkte güreş mayosu ile özel güreş ayakkabıları giyerler. Güreşler 5 dakika süren tek devrede yapılır. Karşılaşma bitmeden galibiyet, ya tuş ile ya da rakibin diskalifiye olmasıyla elde edilir. Güreş sonunda en fazla puanı alan galip gelmiş olur. Güreş eşit puanlarla sona ererse uzatmaya gidilir ve ilk teknik puanı alan güreşçi galip sayılır.

Karşılaşmalarda güreşçiler ağırlıklarına (48, 52, 57, 62, 68, 74, 82, 90, 100 ve 130 kg) göre sınıflandırılır ve ad çekmeyle eşleştirilir. İki yenilgi alan güreşçi karşılaşmalardan elenmiş olur.

Uluslararası amatör güreş federasyonu'nun günümüzdeki üye ülke sayısı 100'ün üstündedir.

Minder güreşinin (grekoromen ve serbest) dışında bazı ülkelerin kendilerine özgü güreş türleri de vardır: karakucak, yağlı güreş (Türkiye ve Balkanlar), sambo (Rusya), sumo (Japonya), breton güreşi (Fransa), peştamallı güreş (İsviçre) vb.

Türkiye'de. Tarihin eski dönemlerinden beri güreş Türkler arasında yaygın bir spordu. Güreş sözcüğünün Özbek ve Başkırt Türkleri'nin "kues" sözcüğünden geldiği bilinir. İlk zamanlar, Türkler arasında güreş düğünlerde, ünlü kişilerin cenaze törenlerinde, ölüm yıldönümlerinde atyarışları ve koşularla birlikte yapılırdı. Günümüzdeki karakucak güreşlerini andıran bu güreşten başka *aba güreşi* denilen bir güreş türü daha vardı. Aba güreşinde, güreşçiler üstlerine birer aba giyer, dizkapaklarından aşağıları çıplak olarak karşılaşırlardı. Bütün oyunların ayakta yapıldığı, yer oyunlarının olmadığı bu tür güreşler günümüzde özellikle Hatay bölgesinde yapılagelmektedir. Aba güreşlerinin buddhacı rahipler aracılığı ile Hindistan yolunu izleyerek Çin'e, oradan da Japonya'ya kadar giderek judo ve benzeri sporları oluşturduğu birçok kaynakta yer alır.

Anadolu'ya yerleşmeye başladıktan sonra zamanla yağlı güreş de Türkler arasında geniş ölçüde yaygınlaştı. Bu türün en büyük ustaları, Rumeli fethedildikten sonra özellikle Deliorman bölgesinden yetişti.

Osmanlılar döneminde Sultan Abdülaziz'in (saltanatı: 1861-1876) güreşe karşı yakın ilgi ve sevgisi, kendisinin de güreşmesi bu sporun XIX. yy.'ın ikinci yarısında Türkiye'de büyük ölçüde canlanmasına neden oldu. Bu dönemde özellikle ABD'de ve Avrupa'da başarılı güreş karşılaşmaları yapan Koca Yusuf, Adalı Halil, Filiz Nurullah, Kurtdereli Mehmet ve Kara Ahmet adlarını dünya çapında duyururlarken; Kel Aliço, Makarnacı Halil, Şamdancıbaşı İbo, Çolak Molla Mümin, Arnavutoğlu Ali, Kazıkçı Bekir, Kavasoğlu İbrahim, Pomak Hasan, Yörük Ali, Katrancı Mehmet, Hergeleci İbrahim, Tophaneli Yusuf ve Kızılcıklı Mahmut türk güreşinin efsanevi isimleri arasında yer aldılar. XX. yy.'a giriş nedeniyle 1900'de Paris'te düzenlenen Dünya güreş şampiyonası'nda Kara Ahmet'in kazandığı şampiyonluk, türk güreşinde kazanılan ilk uluslararası şampiyonluk oldu.

açtı. Ahmet Fetgeri (Aseni), Kemal Hoca (Türel), Tıbbiyeli Sami, Mazhar Hoca (Kazancı), Dr. Emin Şükrü (Kurt), Ressam Nuri, Musa Kâzım, Arap Nuri, Nazmi (Acar), Üsküdarlı Fuat, Kenan, Mızıkacı Danyal, Mehmet Ali (Fetgeri), M. Sami Karayel, Hattat Şevket, Cemal (Sek), Seyfi Cenap (Berksoy), Dürrü (Sâde), Vehbi (Emre), Celal Davut (Arıbal), İlhami (Polater) minder güreşine öncülük eden türk güreşçileri oldular.

1924 Paris olimpiyatları'na türk güreşçileri Seyfi Cenap (Berksoy), Fuat (Akbaş), Dürrü (Sâde), Mazhar (Çakar) ve Tayyar'dan (Yalaz) kurulu takımla katıldı. Paris olimpiyatları, türk güreşçileri için uluslararası alanda ilk ciddi deneyimdi. 1928 Amsterdam olimpiyatları'nda ise Nuri (Boytorun), Tayyar (Yalaz) ve Çoban Mehmet kilolarında altıncı gelerek uluslararası alanda adlarını duyuran ilk türk güreşçileri oldular. Türkiye 1932 Los Angeles olimpiyatları'na yolun uzaklığı nedeniyle katılmadı. Aynı yıl İstanbul'da Maksim gazinosu salonunda düzenlenen ilk Balkan şampiyonası'nda (grekoromen) türk güreşçileri beş birincilik (Küçük Mustafa [Çetinkale], Abbas [Sakarya], Saim [Arıkan], Nuri [Boytorun], Büyük Mustafa [Çakmak]), iki ikincilik (Yusuf [Arslan], Mehmet [Çoban]) kazandılar. 1933'te ikinci Balkan Güreş şampiyonası yine grekoromen dalında ve yine İstanbul'da yapıldı. Bu şampiyonada da Yaşar (Erkan), Saim (Arıkan), Nuri (Boytorun), Mersinli Ahmet (Kireççi) ile Mehmet (Çoban) altın; Hüseyin (Erkmen) bronz madalya aldılar. Aynı yıl, Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü kutlanırken türk güreş milli takımı çıktığı SSCB turnuvasında Moskova, Leningrad, Gorki, İvanovo ve Harkov'da başarılı sonuçlar elde etti.

Türk güreşçileri İstanbul'da düzenlenen üçüncü Balkan şampiyonası'nda (1934) yedi altın madalya (Hüseyin Erkmen, Yaşar Erkan, Saim Arıkan, Ankaralı Hüseyin Erçetin, Nuri Boytorun, Mustafa Çakmak ve Mehmet Çoban); 1935'te yine İstanbul'da yapılan Balkan şampiyonası'nda beş altın madalya (Yaşar Erkan, Saim Arıkan, Nuri Boytorun, Mustafa Çakmak ve Mehmet Çoban) kazandılar.

güreşte tutma



Aslan Seyhanlı bir karşılaşmada

güreşte köprü





Türkiye'de "alafranga güreş" diye bilinen minder güreşi, önce grekoromen stilde görüldü (1910). Ancak, sistemli çalışmalar, Cumhuriyet'in ilanından sonra türk milli güreş takımını 1924 Paris Olimpiyat oyunları'na hazırlamak amacıyla Macaristan'dan getirtilen antrenör Raol Peter tarafından gerçekleştirildi. Minder güreşine geçişte bu antrenörün katkısı büyük oldu. Peter, bu aşamada karakucak ve yağlı güreş yapanlardan hiçbirini minder güreşine almayarak, yeni bir grup kurdu ve bu gruba minder güreşinin tüm teknik ve inceliklerini öğretmek için çaba sarfetti. Minder güreşine ilgi gösteren Fenerbahçe, Beşiktaş, Üsküdar, Anadolu, Kumkapı ve Haliç Fener kulüplerinde yer alan türk güreşçilerinin bireysel çabaları, minder güreşinin yaygınlaşıp benimsenmesine yol

1935'te Türkiye'de grekoromen stilinin yanı sıra, serbest stilde de güreş çalışmaları başladı. Türk güreşçileri, serbest güreşe çok kısa süre içinde uyum sağladılar. Nitekim, aynı yıl Türkiye'ye gelen alman milli takımını Türkiye 7-0 gibi ağır bir yenilgiye uğrattı.

1936 Berlin olimpiyatları'na türk güreşçileri serbest ve grekoromen dallarında katıldılar. 79 kiloda Mersinli Ahmet (Kireççi), serbest güreşte bronz madalyayı kazandığı gibi, grekoromende 61 kiloda Yaşar Erkan, olimpiyatlarda Türkiye'ye altın madalya getiren ilk sporcu oldu. Bu olimpiyatlarda Mehmet Çoban grekoromen

ağır sıklette dördüncü, Nuri Boytorun grekoromen 72 kiloda beşinci, Sadık Soğancı serbest 66 kiloda beşinci, Ahmet Çakır serbest 56 kiloda altıncı oldu.

1936, türk güreşçilerinin uluslararası karşılaşmaları sıklaştırdığı yıl oldu. Olimpiyatların hemen ardından SSCB ile Moskova ve Leningrad'da iki;1937'de Çekoslovakya ile Prag'da; Finlandiya, Estonya ve İsveç ile İstanbul'da çeşitli karşılaşmalar yapıldı. Aynı yıl İzmir'de yapılan Balkan şampiyonası'nda Yaşar Erkan, Yusuf Arslan, Hüseyin Erçetin, Mersinli Ahmet, Mustafa Çakmak, Mehmet Çoban birinci olurlarken Kenan Olcay ikinciliği kazandı.

Oslo'daki Avrupa Güreş şampiyonası'nda Yaşar Doğu ve Mustafa Çakmak gümüş madalya aldılar (1939). Bir yıl sonra İstanbul'da yapılan VI. Balkan şampiyonası'nda türk güreşçileri beş altın (Hüseyin Erkmen, Yaşar Doğu, Mersinli Ahmet, Mustafa Çakmak, Mehmet Çoban), bir gümüş (Celal Atik) ve bir bronz (Yusuf Arslan) madalya alarak, aitıncı kez Balkan şampiyonu oldular.

İkinci Dünya savaşı'na rastlayan 1940-1945 arası, bütün spor dallarında olduğu gibi güreşte de, Türkiye genelinde düzenlenen şampiyonalarla yetinildi. Bu dönemden sonra ilk uluslararası karşılaşma Kahire'de Mısır milli takımı ile yapıldı (1946). Gazanfer Bilge, Muharrem Candaş, Nasuh Akar, Mehmet Oktav, Ali Özdemir, Ahmet Samsunlu, Kenan Olcay, Yaşar Doğu, Celal Atik ve Adnan Yurdaer'den kurulu türk takımı, bütün karşılaşmaları kazandı. Aynı yıl Nuri Boytorun'un hazırladığı türk serbest güreş milli takımı, Stockholm'deki Avrupa şampiyonası'nda katıldığı sekiz sıkletin sekizinde de madalya almayı başardı (57 kg'da Nasuh Akar, 62 kg'da Gazanfer Bilge, 67 kg'da Celal Atik, 73 kg'da Yaşar Doğu altın; 52 kg'da Halit Balamir, 79 kg'da Mahmut Çeterez gümüş; 87 kg'da Muharrem Candaş, ağırda Mehmet Çoban bronz).

Prag'daki Avrupa Grekoromen şampiyonası'nda (1947) türk güreşçileri bir altın (Yaşar Doğu), iki gümüş (Muhlis Tayfur, Mustafa Çakmak) ve bir bronz (Celal Atik) madalya kazandılar. Bu şampiyona dönüşü güreş milli takımları, antrenör Nuri Boytorun tarafından 1948 Londra olimpiyatları'na hazırlandı. Türk güreşçileri bu olimpiyatta serbestte dört altın (Nasuh Akar, Gazanfer Bilge, Celal Atik, Yaşar Doğu),iki gümüş (Halit Balamir; Adil Candemir); grekoromende iki altın (Mehmet Oktav, Mersinli Ahmet [Kireççi]), üç bronz (Kenan Olcay, Halil Kaya, Muhlis Tayfur) madalya alarak büyük bir başarı sağladılar.

Türk güreşçileri başarılarını sürdürerek 1949'da İstanbul'da düzenlenen Avrupa Serbest güreş şampiyonası'nda yedi altın (Ali Yücel, Nasuh Akar, Nurettin Zafer, Servet Meriç, Celal Atik, Yaşar Doğu, Adil Candemir) ve bir gümüş (Muharrem Candaş) madalya kazandılar.

Grekoromen stilde Stockholm'de düzenlenen ilk Dünya güreş şampiyonası'nda türk takımı bir altın (Muharrem Candaş), dört gümüş (Ali Yücel, Halil Kaya, Ali Özdemir, Celal Atik) ve iki bronz madalya (Tevfik Yüce, Adil Candemir) alabildi (1950). Bir yıl sonra Helsinki'deki ilk Dünya serbest güreş şampiyonası'nda ise türk takımı altı altın madalya ile (Ali Yücel, Nasuh Akar, Nurettin Zafer, Celal Atik, Haydar Zafer, Yaşar Doğu) takım halinde dünya şampiyonu olma başarısını gösterdi (1951). Aynı yıl, güreş milli takımını Yaşar Doğu çalıştırmaya başladı. Doğu, Mısır'ın İskenderiye kentinde düzenlenen ilk Akdeniz oyunları'na genç bir ekip götürdü. Hasan Gemici, Cemil Sarıbacak, Bayram Şit, Tevfik Yüce, Bekir Büke, İsmet Atlı, Bektaş Can, Kemal Dişiçürük'ten kurulu türk güreşçileri, serbestte sekiz altın madalya alarak, takım halinde şampiyon oldular.

1952 Helsinki olimpiyatları'na tamamıyla genç ve deneyimsiz bir kadroyla giden türk milli güreş takımı grekoromende Ali Özdemir ve İsmet Atlı ile beşincilik, Hasan Bozbey ve Ahmet Şenol ile altıncılık; serbestte ise Hasan Gemici ve Bayram Şit ile birincilik, Adil Atan ile üçüncülük dereceleriyle yetindi. Ertesi yıl (1953) düzenlenen Dünya grekoromen şampiyonası'nda da iyi sonuçlar alınamadı ve Ahmet Bilek ikinci, Kemal Demirsüren beşinci, İsmet Atlı dördüncü, Tevfik Yüce dördüncü, Süleyman Baştimur beşinci, Hilmi Tafrancı da altıncı olabildiler.

Türk güreşinde görülen bu başarısızlıklardan sonra bir önlem olarak başarılı dönemlerin federasyon başkanı Vehbi Emre yeniden başkanlığa, antrenör Nuri Boytorun da yeniden takımın başına getirildi. Bu önlemler kısa sürede olumlu etki gösterdi ve türk güreşçileri 1954'te Tokyo'da yapılan Dünya serbest güreş şampiyonası'nda iki altın (Hüseyin Akbaş, Mustafa Dağıstanlı), üç gümüş (Bayram Şit, İsmet Atlı, Adil Atan) bir bronz (İrfan Atan) madalya kazandılar.

1956'da İstanbul'da Dünya kupası adıyla düzenlenen güreş karşılaşmalarında türk güreşçileri grekoromende iki altın (Dursun Ali Eğribaş, Yaşar Yılmaz), üç gümüş (Osman Kambur, Mithat Bayrak, Hamit Kaplan) ve bir bronz (Rıza Doğan); serbestte ise altı altın (Hüseyin Akbaş, Mustafa Dağıstanlı, İbrahim Zengin, İsmet Atlı, Adil Atan ve Hamit Kaplan), iki bronz (Bayram Şit ve Mehmet Çelebi) madalya aldılar. Melbourne olimpiyatları'nda (1956) ise Mustafa Dağıstanlı ve Hamit Kaplan altın, İbrahim Zengin gümüş, Hüseyin Akbaş bronz madalya kazandılar.

1958'de Sofya'daki Dünya serbest güreş şampiyonası ile Budapeşte'deki Dünya grekoromen güreş şampiyonası'nda türk güreşçileri başarılı sonuçlar almayı sürdürdüler. Serbestte üç altın (Hüseyin Akbaş, İsmail Ogan, Hasan Güngör), bir gümüş (Mustafa Dağıstanlı) ve iki bronz (İbrahim Karabacak, Hamit Kaplan); grekoromende ise iki altın (Rıza Doğan, Kâzım Ayvaz), iki gümüş (Yaşar Yılmaz, Müzahir Sille) ve bir bronz (Hamit Kaplan) alarak beklenenin üstünde bir sonuç sağladılar.

1959'da Tahran Dünya serbest güreş şampiyonası'nda türk takımı iki altın (Hüseyin Akbaş, Mustafa Dağıstanlı), iki gümüş (Ahmet Bilek, Hamit Kaplan) ve iki bronz madalya (Hayrullah Şahin, İsmail Ogan) kazandı.

1960 Roma olimpiyatları'nda serbest ve grekoromende türk güreşçileri toplam yedi altın (serbestte: Ahmet Bilek, Mustafa Dağıstanlı, Hasan Güngör, İsmet Atlı; grekoromende: Müzahir Sille, Mithat Bayrak, Tevfik Kış) ve iki gümüş (serbestte: İsmail Ogan, Hamit Kaplan) kazanarak olimpiyat oyunları tarihinin son büyük başarısını elde ettiler. Ancak, bir yıl sonra Yokohama'daki Dünya serbest ve grekoromen şampiyonası'nda türk güreşçileri hiç altın madalya kazanamadılar, yalnızca dört gümüş (serbestte: Yunus Pehlivan, Hamit Kaplan; grekoromende Yaşar Yılmaz, Hamit Kaplan) ve beş bronz (serbestte: Celal Yanılmaz, Hüseyin Akbaş; grekoromende: Burhan Bozkurt, Rıza Doğan, Yavuz Selekman) madalya ile yetindiler (1961). Bu tarihten sonra, eski şampiyon güreşçilerin sporu bırakmaları, güreş kurallarının değiştirilip güreşteki temponun hızlandırılması başta SSCB, ABD olmak üzere birçok ülkede bu spora daha çok önem verilmesi, Türkiye'deki tesis yetersizliği vb. nedenlerle türk güreşi hızlı bir düşüş süreci içine girdi. 1962'de Atina'da yapılan Balkan şampiyonası'nda türk güreşçileri serbestte bir (Satılmış Tektaş) ve grekoromende iki (İbrahim Karakuş, Ünver Beşergil) altın madalya kazanabildiler. Aynı yıl (1962) Toledo'da düzenlenen Dünya şampiyonalarında, serbestte bir altın (Hüseyin Akbaş), bir gümüş (Hasan Güngör) ve bir bronz (Satılmış Tektaş); grekoromende iki altın (Kâzım Ayvaz, Tevfik Kış) ve dört bronz madalya (Burhan Bozkurt, Rıza Doğan, Yavuz Selekman, İsmet Atlı) alan türk güreşçileri 1963'te Helsinborg'daki Dünya grekoromen şampiyonası'nda bir altın (Tevfik Kış), bir bronz (Hamit Kaplan); Sofya'daki Dünya serbest güreş şampiyonası'nda bir altın (Cemal Yanılmaz), iki bronz (İsmail Ogan, Hamit Kaplan) madalya elde ettiler.

1963 ve 1964 Akdeniz oyunları ve Balkan şampiyonası'nda türk güreşçiler hiçbir dereceye giremediler. Bu, türk güreş tarihinde uzun yıllar sonra alınmış en kötü sonuçlardan biri oldu.

1964 Tokyo olimpiyatları'nda serbestte bir altın (İsmail Ogan), üç gümüş (Hüseyin Akbaş, Hasan Güngör, Ahmet Ayık) ve bir bronz (Hamit Kaplan); grekoromende bir altın (Kâzım Ayvaz) madalya kazanan türk güreşçileri, 1965'te Manchester'deki Dünya serbest güreş şampiyonası'nda bir altın (Ahmet Ayık), bir gümüş (Mahmut Atalay); aynı yıl Tampere'deki Dünya grekoromen güreş şampiyonası'nda Sırrı Atalay bronz madalya aldılar.

1966'daki Dünya serbest ve grekoromen güreş şampiyonalarında türk güreşçileri beklenilmeyen bir başarı göstererek Toledo'da serbestte bir altın (Mahmut Atalay), üç gümüş (Hasan Sevinç, Hasan Güngör, Ahmet Ayık), iki bronz (Nihat Kabanlı, Seyit Ahmet Ağralı); grekoromende bir gümüş (Tevfik Kış), bir bronz (Ünver Beşergil) madalya sağladılar. Aynı yıl Essen'deki Avrupa Serbest güreş şampiyonası'nda türk güreşçileri iki altın (Mehmet Esenceli, Hasan Güngör), üç gümüş (Seyit Ahmet Ağralı, Mahmut Atalay, Ahmet Ayık), üç bronz (Hasan Sevinç, Nihat Kabanlı, Gıyasettin Yılmaz) madalya alırlarken, Karlsruhe'deki Avrupa Grekoromen güreş şampiyonası'nda Tevfik Kış altın, Ali Kazan bronz madalya kazandı.

Türk güreşçileri, 1967'de Bükreş'teki Dünya grekoromen şampiyonası'nda bir altın (Kâzım Ayvaz), bir bronz (Vahap Pehlivan); Yeni Delhi'deki Dünya serbest güreş şampiyonası'nda bir altın (Ahmet Ayık) madalya ile yetinmek zorunda kaldı. Aynı yıl Minsk'teki Avrupa Grekoromen şampiyonası ile İstanbul'daki Avrupa Serbest güreş şampiyonası'nda, grekoromende bir altın (Sırrı Acar), serbestte ise dört altın (Mehmet Esenceli, Hasan Sevinç, Nihat Kabanlı, Ahmet Ayık) ve bir gümüş (Mahmut Atalay) madalya kazanılabildi.

1968 Mexico olimpiyatları'nda Mahmut Atalay ve Ahmet Ayık altın madalya almayı başardılar. Aynı yıl Üsküp'teki Avrupa Grekoromen şampiyonası'nda İlhan Topsakal altın, Sırrı Acar bronz; 1969'da Vesteras Avrupa Serbest güreş şampiyonası'nda Sefer Baygın, Mehmet Esenceli, Ömer Topuz bronz; aynı yıl Sofya'daki Avrupa Serbest güreş şampiyonası'nda Metin Alakoç, Ömer Topuz altın, Şefik Namlı, Vahap Pehlivan gümüş, Muzaffer Can bronz madalya kazandılar.

1972'de Kotowice'deki Avrupa Serbest güreş şampiyonası'nda Sefer Baygın altın, Mehmet Sarı gümüş; aynı yıl düzenlenen Münih olimpiyatları'nda Vehbi Akdağ altın madalya aldılar. Bu yılların en istikrarlı güreşçisi Salih Bora 1975 ve 1979 Akdeniz oyunları'nda birinci; 1977, 1982 ve 1983 Dünya grekoromen şampiyonalarında ikinci; 1984 Los Angeles olimpiyatları'nda dördüncü geldi.

1980-1987 arası türk güreşçileri Avrupa şampiyonalarında iki birincilik kazanabildiler (serbestte: Yılmaz Aslan, Bursa 1980; Reşit Karabacak, Budapeşte 1984).

1987'de Suriye'nin Lazkiye kentinde



Mehmet Akif Pirim



yağlı güreşte bir karşılaşma



Cevat Gürkan

düzenlenen Akdeniz oyunları'nda serbestte Aslan Seyhanlı, Fevzi Şeker, Necmi Gençalp, Reşit Karabacak ve Ayhan Taşkın altın; Selman Kaygusuz gümüş; Ahmet Ak ve Mustafa Öcal ise bronz madalya kazandılar. Grekoromende ise Mustafa Suzan gümüş, Muhammet Öztürk, Serhat Karadağ ve Sümer Koçak bronz madalya aldılar.

1989'da yapılan 32. Avrupa Güreş şampiyona'sında 1 altın, 5 gümüş ve 3 bronz madalya kazanan türk güreş milli takımı ikinciliği elde etti. 57 kg'da Ahmet Ak altın madalya kazanarak Avrupa şampiyonu oldu.

1990'da Fevzi Şeker 68 kg'da Avrupa şampiyonu oldu; gençler kategorisinde yarışan Zekeriya Güçlü, 115 kg'da dünya şampiyonluğunu kazandı. İstanbul'da yapılan Dünya Gençler güreş şampiyona'sında ise türk güreşçileri 1 gümüş ve 3 bronz madalya elde ettiler.

1991 Akdeniz oyunları'nda büyük başarı gösteren türk güreşçileri, serbest stilde 9 altın ve 1 gümüş madalya elde ederek takım halinde şampiyon oldular. Grekoromen dalında ise iki güreşçimiz altın madalya aldı.

Macaristan'ın Kapoşvar kentinde yapılan 1992 Avrupa serbest güreş şampiyonası'nda, 82 kg'da Sabahattin Öztürk altın madalya alırken, Türkiye ayrıca, 2 gümüş ve 4 bronz madalyayla takım halinde ikinci sırada yeraldı. Kopenhag'daki Avrupa Grekoromen şampiyonası'nda 52 kg'da Remzi Öztürk bronz madalya kazandı. Ümit milli güreş takımımız, İsveçte'ki Dünya kupası'nda 8 altın ve 1 gümüş madalyayla dünya şampiyonluğuna ulaştı. Kolombiya'nın Kali şehrinde düzenlenen Dünya Gençler grekoromen güreş şampiyonası'nda ise Türkiye 1 altın, 1 gümüş ve 16 bronz ile dördüncülüğü elde etti. Dünya Yıldızlar grekoromen şampiyonası'nda 5 altın, 1 gümüş, 2 bronz kazanan Türkiye, Dünya Yıldızlar serbest güreş şampıyonası'nda da 3 altın ve 4 bronz madalyanın sahibi oldu. Avrupa Ümitler şampiyonası'nda 130 kg'da Zekeriya Güçlü altın, 52 kg'da Mevlana Kulaç bronz madalya aldı.

Temmuz ayında yapılan 1992 Barcelona olimpiyatları'nda grekoromen dalında Mehmet Akif Pirim (62 kg) Türkiye'ye, 28 yıl aradan sonra ilk olimpiyat şampiyonluğunu kazandırdı. 90 kg'da Hakkı Başar gümüş madalya aldı. Serbestte 90 kg'da Kenan Şimşek gümüş, 100 kg'da Ali Kayalı bronz madalyaya ulaştı.

• *Yağlı güreş*. Eski Yunan'dan Bizans'a, Bizans'tan da Türkiye'ye giren bu tür güreş Balkanlar'da, özellikle Deliorman bölgesinde de yaygındır. Pehlivan* denilen güreşçiler *kisbet* adı verilen beli ve paçaları iple bağlı, deri pantolonlar giyer, güreşten önce boyunlarından aşağı vücutlarının her yanını zeytinyağı ile yağlarlar. Sırasıyla *deste, küçük orta, büyük orta, başaltı, baş* olmak üzere beş kategori vardır. Karşılaşmalar *cazgır* tarafından başlatılır. *Çivi yukarı, sırtüstü, pes etme, açık düşürme, tartma, kispet çıkartma* denilen altı pozisyondan birisini başarıyla uygulayan taraf güreşi kazanmış olur. Teknik yönden 33 tür oyun uygulanır. Ödüller para, kuzu, koç, dana, at vb. hayvan ya da halı, kilim gibi değerli eşyalardan oluşur. Türkiye'nin en büyük yağlı güreş karşılaşmaları her yıl Edirne'de yapılan Kırkpınar* yağlı güreş karşılaşmalarıdır.

GÜREŞÇİ a. Güreş yapan sporcu.

GÜREŞÇİLİK a. Güreşçinin yaptığı iş, pehlivanlık.

GÜREŞEN, esk. **Beylevan,** Artvin'in Borçka ilçesi Muratlı bucağına bağlı köy; 2 534 nüf. (1990).

GÜREŞİLMEK → GÜREŞMEK.

GÜREŞMEK gçz. f. Spor. İki sporcudan söz ederken, silahsız ve vuruşmasız olarak birbirini devirmek için göğüs göğüse mücadele etmek; güreş sporunu uygulamak.

◆ **güreşilmek** edilg. f. Güreş yapılmak.

◆ **güreştirmek** ettirg. f. *İki kişiyi güreştirmek,* onların birbiriyle güreşmelerini sağlamak.

GÜREŞTİRMEK → GÜREŞMEK.

GÜRG a. (fars. *gürg*). *Esk.* **1.** Kurt. **—2.** *Gürg-âşnâyi,* kötülercesine konuşma. ‖ *Gürg-beçe, gürg-zade,* kurt yavrusu. ‖ *Gürg-i bârân-dide,* yağmur görmüş kurt; görüp geçirmiş, eski kurt, tecrübeli.

GÜRGÂN çoğl. a. (fars. *gürg*'ün çoğl. *gürgan*). *Esk.* Kurtlar.

GÜRGEN a. Beyaz ve sıkı odunlu orman ağacı. (Bil. a. *carpinus;* fındıkgiller familyası.) ‖ Bu ağacın odunu.

—ANSİKL. Gürgen Avrupa'da ve Türkiye'de yaygın bir orman ağacıdır. Soğuğa iyi dayanır, ama 800-850 m'den yukarı dağlarda bulunmaz. Kök sistemi derinlere gitmez, orta verimli topraklarla yetinir, ama suyu yeterli olmalıdır. Killi-kireçli topraklardan hoşlanır. Gürgen 20 yaşından sonra çiçek açıp tohum yapmaya başlar ve çotuktan da iyi fışkırır. Genellikle killi topraklarda meşeleyle, kalkerli platolarda meşe ve kayınla karışık bulunur. Gürgenlikler genellikle 20-30 yılda bir baltalık olarak işlem görür, ama istenirse bir kısmı daha da yaşlanmak üzere alıkonabilir. Işığa oldukça gereksinme duyduğundan genç yaşında çok enerji harcar ve aydınlık ister. Gürgen mükemmel bir yakacak odun verdiği gibi, marangozluk işlerine de uygundur. Başlıca iki türü (*Carpinas betulus, C. orientalis*) Karadeniz kıyı ormanlarında, diğer geniş yapraklı ağaçlarla birlikte yetişir. Bazı bölgelerde (Çoruh vadisi, Bolu, Kastamonu, Amasya, vb.) küçük topluluklar halinde, Amanos dağlarında ise kayınla karışık görülür.

gürgen



GÜRGEN, Rize'nin Güneysu ilçesi merkez bucağında köy; 1 041 nüf. (1990).

GÜRGENÇ → ÜRGENÇ.

GÜRGENTEPE, D. Karadeniz bölümünde, Ordu iline bağlı ilçe; 38 405 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi, Ordu'nun 44 km G.'inde *Gürgentepe,* 17 076 nüf. (1990).

GÜRGÜN (Kerim Sebati), türk hekim (Trabzon 1870 - Zonguldak 1942). Mektebi tıbbiyei şahane'yi bitirdi (1891). Abdülhamit II'ye karşı örgütlenen tıp öğrencileri arasında yer aldı. Berlin'de 1896'ya kadar Friedrich Wilhelm üniversitesi'nde çalışarak operatörlük sertifikası aldı. Jön Türkler ile ilişki kurup onlarla çalıştı. Türkiye'ye dönüşünde Gülhane'ye operatör ve muallim muavini olarak atandı. Mısır'a gitti (1903). İkinci meşrutiyet'in ilanı (1908) üzerine döndüğü İstanbul'da Cerrahi kliniği müderrisliğine getirildi. Üniversite reformunda emekli oldu (1933). Yaşamının son yıllarında Ergani madenlerinde ve Zonguldak kömür havzasında doktorluk yaptı.

GÜRİHTE sıf. (fars. *gürihten,* kaçmak' tan *gürihte*). *Esk.* Kaçan, kaçmış.

GÜRİSNE ya da **GÜRSİNE** sıf. ve a. (fars. *gürisne; gürsine*). *Esk.* **1.** Aç, doymamış, tok olmayan. **—2.** *Gürisne-çeşm,* açgözlü.

GÜRİSNEGİ a. (fars. *gürisne* ve -*i*'den *gürisnegi*). *Esk.* Açlık.

GÜRİZ → GİRİZ.

GÜRKAN (Suat İsmail), türk diş hekimi (Trabzon 1902 - İstanbul 1979). Darülfünun tıp fakültesi diş hekimliği bölümü'nü bitirdikten (1923) sonra aynı okula diş hastalıkları ve ameliyeleri (tedavi ve cerrahi) asistanı olarak girdi (1924). Paris'te Ecole odonthotechnique'te ortodonti, St. Louis hastanesi protez merkezinde stomatoloji ile çene ve yüz cerrahisi üzerinde çalıştı (1930-1931). Üniversite reformunda (1933) Diş hekimliği fakültesi'nde görevlendirildi. Doçent (1937), profesör oldu (1941). Türkiye'de çene cerrahisi başta olmak üzere, diş hekimliğinin gelişmesinde etkin rol oynadı. Başlıca yapıtları: *Dişçilikte nahiyevi iptali hissin fevaidi ve mehaziri hakkında mütalaat* (1926), *Gebe kadınlarda diş çıkarmalı mı çıkarmamalı mı?* (1934), *Piyore'nin sebepleri* (1935), *Diş hastalıkları ve ameliyeleri* (1936), *Çocuk dişlerinin ehemmiyeti* (1938), *Diş ve ağız cerrahisi* (1939), *Diş hastalıkları tedavisi* (1943), *Stomatoloji* (1944), *Diş hekimliği röntgen bilgisi* (1951), *Sağlık öğütleri veren hadisler* (1954), *Diş hekimliğinde tıbbi tedavi* (1955), *Diş hastalıkları ve konservatif diş tedavisi* (G. Ş. Bayırlı, P. Sandallı ile, 1972), *Kanuni Sultan Süleyman devrinde yazılmış dişçiliğe ait elyazması kitap* (1974).

GÜRKAN (Cevat), türk binici (Ankara 1904 - *ay. y.* 1984). Harp okulu'ndaki öğrenim yıllarında biniciliğe başladı (1932). Bu tarihten 1939'a kadar milli takımda sürekli olarak yer aldı. "Atatürk'ün süvarileri" adıyla anılan türk binicilik takımının (Yzb. Cevat Gürkan, Yzb. Cevat Kula, Yzb. Eyüp Öncü, Tğm. Saim Polatkan) değişmez elemanlarından biri oldu. Bu takımla birlikte Nice konkurhipikleri'nde *Polonya ordusu armağanı* (1938) ve Roma'da *Mussolini kupası* başta olmak üzere birçok uluslararası yarışmada birincilikler kazandı.

GÜRKAN (Kâzım İsmail), türk hekim (Trabzon 1905 - İstanbul 1972). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1926). Paris'te cerrahi uzmanı oldu. 1932'den başlayarak İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi cerrahi bölümü'nde görev yaptı, profesör (1939), ordinaryüs profesör (1952) ve aynı yıl I. Cerrahi kliniği başkanı oldu. 1950'de dekan, 1951'de rektör seçildi. Başlıca yapıtları: *Safrayolları radyolojisi* (1928), *Cilt kanserleri* (1928), *Cerrahi teşhis* (1932), *Pratik cerrahi* (1932), *Kan grupları* (1941), *Sempatik sistem cerrahisi*

(1958), *Gureba hastanesi tarihçesi* (1928), *İbni Sina* (1952), *Süleymaniye darüşşifası* (1966), *Türkiye'de hekimliğin batıya dönüşü* (1967).

GÜRKAN (Aydın Güven), türk siyaset adamı (Elazığ 1941). Ankara Üniversitesi sıyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi (1963). Almanya'da Köln Üniversitesi'nde iktısat doktorası yaptı (1970). Akademik kariyere girerek Ankara Gazi üniversitesi'nde profesör oldu (1979). YÖK yasası'na tepki olarak istifa etti. 12 Eylül 1980'den sonra siyasi faaliyetlere izin verilince yeni kurulan Halkçı parti'den Antalya milletvekili seçildi (1983). Bu partinin yönetim kademelerinde görev aldı, genel sekreter oldu, ilk genel başkan Necdet Calp'ın yerine genel başkan seçildi (1985). Halkçı parti ile SODEP'in (Sosyal demokrasi partisi) birleşmesine öncülük etti (1985) ve yeni oluşturulan Sosyal demokrat halkçı parti'nin (SHP) ilk genel başkanı oldu. SHP'nin ilk büyük kurultayında, yerini Erdal İnönü'ye bıraktı. 1987 seçimlerinde parlamentoya giremedi, fakat 1991 yılında İçel'den SHP adayı olarak seçimi kazandı ve milletvekili oldu.

GÜRKAN (Aytek) → AYTEK.

GÜRLEME a. Büyük ses çıkarma; gürültü: *Gök gürlemesi.*

GÜRLEMEK gçz.f. (yansıma sözc.). **1.** Sert, şiddetli ve gürültülü bir ses çıkarmak: *Gök gürlüyor. Uzakta gürleyen topların sesi buralara kadar geliyor.* **—2.** Kızgınlıkla, öfkeyle bağırmak: *Emirlerime kulak verin diye gürledi.* **—3** *Gürleyip gitmek,* hiç beklenmedik bir zamanda ansızın ölmek.

GÜRLER (Ömer Faruk), türk asker (İstanbul 1913 - Ankara 1975). Harp okulu'nu (1931), Harp akademisi'ni (1942) bitirdi. Çeşitli kurmay hizmetlerinde, Harp akademisi öğretim kadrosunda çalıştı. 1959'da tuğgeneral oldu. Harp okulu, Harp akademisi komutan vekilliklerinde bulundu. Milli savunma bakanlığı müsteşarı atandı (1962-1964). Daha sonra Kara kuvvetleri kurmay başkanlığı, ikinci kez bakanlık müsteşarlığı yaptı. 1970'te Kara kuvvetleri komutanı oldu. Bu görevi sırasında Genelkurmay başkanı Tağmaç ve öteki kuvvet komutanlarıyla birlikte 12 Mart muhtırası'nı imzaladı.Genelkurmay başkanı atandı (1972). Cumhurbaşkanlığına adaylığını koymak için emekliliğini istedi ve cumhurbaşkanı Sunay tarafından senato üyeliğine atandı. Ancak TBMM içinde yeterli desteği bulamadığı için seçilemedi.

GÜRLEŞMEK gçz. f. Gür duruma gelmek: *Suyu gören otlar gürleşti. Bahçede fidanlar iyice gürleşti.*

Gürlevik santralı, Erzincan'ın Merkez ilçesine bağlı Çağlayan bucağında, Gürlevik suyu üzerinde kurulu santral. Devlet su işleri (DSİ) tarafından yaptırılan santral, 1953'te 1'er MW'lık 2 birimle işletmeye açıldı. 1963'te üçüncü bir birim daha devreye sokularak toplam gücü 3 MW'a yükseltildi. Santraldan yılda 17 milyon kWh elektrik elde edilmektedir.

GÜRLÜK a. Gür olma durumu, gür olan şeyin niteliği.

GÜRMAN (Abdurrahman Nafiz), türk asker (Bodrum 1882 - İstanbul 1966). Harp okulu'nu (1903), Harp akademisi'ni (1906) bitirdi. Trablusgarp ve Balkan savaşlarına katıldı. Birinci Dünya savaşı'nda Çanakkale'de, ardından Trablusgarp'ta görev aldı. Mondros ateşkesi'nden sonra Trablus'ta kalarak halkın İtalyanlar'a karşı örgütlenmesi için çalıştı. 1919'da İstanbul'a döndü. Aynı yıl Akhisar'a geçerek Kuvayı milliye'ye katıldı. Daha sonra Edirne'de I. Kolordu kurmay başkanlığına atandı. Yunanlılar'ın Trakya'ya saldırısı karşısında teslim olmayarak kolordu birlikleriyle Bulgaristan'a sığındı (1920). Mart 1921'de Ankara'ya geldi. Batı cephesi'nde I. Tümen komutanlığına atandı (1921-1922). Kurtuluş savaşı'ndan sonra çeşitli ordularda kurmay başkanlığı, kolordu komutanlığı yaptı. Milli savunma bakanlığı müsteşarı (1936-1940), 2. Ordu müfettişi (1940-1945), Yüksek askeri şûra üyesi (1945-1949), Genelkurmay başkanı (1949-1950) oldu. 1950'de DP seçimi kazanınca cumhurbaşkanı İnönü'ye giderek iktidarın devrine izni olup olmadığını sordu. DP iktidara gelince, başka bazı komutanlarla birlikte emekliye sevk edildi.

GÜRMAN (Altan), türk ressam (İstanbul 1935 - ay. y. 1976). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi resim bölümü'nü bitirdi (1960). Paris Güzel sanatlar yüksekokulu'nda resim ve özgün baskı eğitimi gördü (1963-1966). Dönüşünde bitirdiği okula asistan (1967) ve doçent (1971) oldu. Türkiye Çağdaş ressamlar cemiyeti sergisi jüri özel ödülü'nü (1967), 35. Devlet resim ve heykel sergisi'nde başarı ödülü'nü kazandı (1974).

Yapıtlarında dada ve pop art akımlarının etkisi görülür. Optik öğelerin yapısal özelliğinden yararlanarak gerçekleştirdiği resimlerinde yalnızlık duygusunu ustaca yansıttı. 1970'lerden sonra büyük boyutlu panolara, üç boyutlu heykel-peysajlara yöneldi. Başlıca yapıtları: *Mısır* (1965), *Patates* (1965), *Montaj I* (1967), *Dünyanın yaradılışı* (1974), *Neo-klasizm rüyası* (1975), *Kapitone* (1976), *Toprak* (1976).

GÜRMEN (Hüseyin Kemal), türk tiyatro ve sinema oyuncusu, yönetmen (İstanbul 1901 - ay. y. 1974). 1918'de Darülbedayi'ye öğrenci olarak girdi; Edebi tiyatro heyeti, Yeni sahne, Raşit Rıza topluluklarında başlayan oyunculuğunu 1927-1934 yılları arasında İstanbul Şehir tiyatrosu'nda sürdürdü. Kısa aralıklarla bazı özel topluluklarda çalıştıktan sonra yeniden İstanbul Şehir tiyatrosu'na döndü ve sanat yaşamını burada noktaladı. Özellikle *Cyrano de Bergerac* oyunundaki (1945-1946) rolüyle büyük üne erişti. Bu yapıt, o yılların en uzun süre oynanan oyunlarından biri oldu. Birçok oyunun (*Kadınlar mektebi, Köşebaşı, Marius, Cennet yolunda,* vb.) yönetmenliğini yaptı. 1940'lardan başlayarak *Dertli pınar, Yuvamı yıkamazsın, Fedakâr ana, İçli kız Funda,* vb. filmlerde rol aldı.

GÜRMERİÇ (Şefik), türk müzikçi (Cisrimustafapaşa, bugün Bulgaristan'da, 1904 - İstanbul 1967). 1949'dan ölümüne değin İstanbul Belediye konservatuvarı'nda türk müziği kuramı dersleri verdi. Arel -Ezgi sistemi'nin, uygulamada ortaya çıkan kusurlarını -bilimsel olmayan yollarla-gidermeye çalıştı. İki şarkısı (*Haftalar, aylar var ki hasretinle üzgünüm* [nihavend] ve *Beni aşk ateşine yandıran ruhsar-ı âlindir* [şevkefza]) ünlüdür.

GÜROYMAK, Doğu Anadolu'da Bitlis iline bağlı ilçe; 37 030 nüf. (1990); 27 köy. Merkezi, Bitlis'in 36 km kuzeyinde *Güroymak* (esk. Çukur); 16 613 nüf. (1990). Tarım ürünleri. Hayvancılık.

GÜRPINAR, Doğu Anadolu bölgesinde Van iline bağlı ilçe; 42 947 nüf. (1990); 4 063 km^2; merkez bucağı dışında 3 bucak, 63 köy. Merkezi, Van'ın 23 km G.'inde *Gürpınar,* 3 994 nüf. (1990). Hayvancılık, linyit yatakları.

GÜRPINAR, İstanbul'un Büyükçekmece ilçesinde belde; 10 191 nüf. (1990).

GÜRPINAR, Denizli'nin Çivril ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 885 nüf. (1990) Belediye.

GÜRPINAR, rumca **Ayios Marina,** KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

GÜRPINAR (Hüseyin Rahmi), türk romancı (İstanbul 1864 - ay. y 1944). Babası, hünkâr yaverliğinde bulunmuş olan Sait Paşa'dır. Dört yaşlarında iken annesi öldü, İstanbul'da teyzesinin ve büyükannesinin yanında yetişti. Özel bir öğretmenden fransızca öğrendi. Mektebi mülkiye'yi bitirince Adliye umûri cezaiye kalemi'nde memur oldu; bir süre İkinci ticaret mahkemesi'nde, bir süre de Nafıa nezareti tercüme kalemi'nde çalıştı; İkinci meşrutiyet'te devlet memurluğundan ayrılarak yaşamını yazılarıyla kazanmaya başladı. Ahmet Mithat Efendi'nin yönettiği *Tercümanı hakikat,* daha sonra *İkdam* (1894) gazetelerinde çalıştı, *İkdam*'da art arda yayımladığı romanlarla ünü çok genişledi. Meşrutiyet'ten sonra Ahmet Rasim'le birlikte *Boşboğaz* adlı mizah dergisini çıkardı, bu yüzden mahkemeye verildi, beraat ettiği halde dergisi kapatıldı.

Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde romanları *Sabah, Vakit, Zaman, Cumhuriyet, Son posta,* vb. gazetelerinde çıktı. 1924 yılında *Ben deli miyim?* adlı romanı yüzünden mahkemeye verildi; beraat etti. Son yıllarında milletvekili seçildi (1935-1943); İstanbul'da, Heybeliada'daki köşkünde öldü.

Gerçekçilik akımının etkisi altında olan yazarın hemen bütün yapıtları birer gözlem ürünüdür. Kimi yapıtlarında natüralizmin etkisi altındadır. Claude Bernard'ın bilime uyguladığı deneyim yöntemini Zola'dan esinlenerek kimi romanlarına uygulamıştır (*Mürebbiye,* 1899; *Hayattan sayfalar,* 1919; *Ben deli miyim?* vb.). Natüralizm etkisinin sonucu olarak, kimi yapıtlarında baştan sona, kimi yapıtlarında da yer yer, hayatın çirkin, bozuk, gülünç yanlarını ele alır; bu yanları açığa vurur. Birçok yapıtında kötülük, ikiyüzlülük ve gerilikle savaşan yazar, yine bu yüzden pek çok saldırıya uğramış, hatta mahkemeye verilmiştir. Tanzimat'la başlayıp Meşrutiyet, Birinci Dünya savaşı, Cumhuriyet gibi türlü dönemlerdeki değişmelerin, insanların hayatlarında ve görüşlerinde meydana getirdiği etkileri ve tepkileri ele almış, bunları birer olay çerçevesi içinde işlemiştir.

Daha ilk romanından başlayarak, çoğunlukla eski ile yeni çatışmasını ana tema olarak seçmiş; böylece, kimi yapıtlarında, geleneklerin yıkılışı sırasında eskiye bağlanamayan, yeniyi de hazmedemeyen taklitçi, züppe tipi (*Şık, Şıpsevdi,* 1911 vb.) eleştirmiş; kimi yapıtlarında, insan içgüdüsüyle toplum kuralları arasındaki uyuşmazlık üzerine eğilmiş ve eski devrin katı ahlak kurallarıyla bağdaşamayan yeni düşünceli insanın eski düzen içindeki mutsuzluğunu ve bunun aile kurumu üzerindeki olumsuz etkisini (*İffet,* 1896; *Mutallaka,* 1898; *Tesadüf,* 1900; *Nimetşinas,* 1901; *Bir muadele-i sevda,* 1899; *Sevda peşinde,* 1912; *Son Arzu,* 1922) göstermiştir.

Birinci Dünya savaşı içinde maddi manevi bütün değerler altüst olup da toplum katları arasındaki farklar daha keskin çizgilerle ortaya çıkınca, yazar eskiden toplumla birey arasındaki uyuşmazlıktan doğduğunu belirttiği kötülüklerin, bu kez katlar arasındaki uçurumdan, güçlü ile zayıf arasındaki çatışmadan doğduğu görüşüne varmış, "gücü yetenin yetmeyeni bağırta bağırta yemesi"nden (*Kaynanam nasıl kudurdu,* 1927) yakınmış, yalnız çıkar kaygusuna dayanan ilişkilerin doğurduğu sapıklıkları, kudurganlıkları göstermiş; ilk romanlarında görülen züppe tipinin yerine, bu kez, yaşam savaşında başarı kazanmak için ahlaksızlığı ilke edinen kişileri ele almış, bunların çıkar ve zevk elde etmek için bütün değer yargılarını nasıl çiğnediklerini işlemiştir (*Hakka sığındık,* 1919; *Billur kalp,* 1926; *Tebessüm-i elem,* 1923; *Cehennemlik,* 1924; *Muhabbet tılsımı,* 1928; *Ben deli miyim?; Kokotlar mektebi,* 1928; *Utanmaz adam,* 1934 vb.).

Genelde gözleme dayalı bir yöntemi benimsemekle birlikte, anlatmak istediği şeyleri daha iyi belirtebilmek için, kimi zaman abartmaya da kaçmıştır. Romanları "töre romanı"dır. Büyük konak ve yalılarda yaşayan insanlardan en kenar mahallelerde yaşayan yoksul halka kadar, paşası, efendisi, hanımı, küçükbeyi, gelini, kay-



Aydın Güven **Gürkan**



Altan Gürman
MI'den ayrıntı
MSÜ
Resim ve heykel müzesi, İstanbul



Hüseyin Kemal **Gürmen**



Hüseyin Rahmi **Gürpınar**

nanası, mürebbiyesi, metresi, züppesi, zamparası, delisi, doktoru, hacısı, hocası, üfürükçüsü, tulumbacısı, dilencisi vb. ile eski İstanbul'un her kesimden insanları onun yapıtlarında (kendi çevreleri, kılıkları, görenek ve gelenekleri, düşünceleri, inançları, dilleri ve her türlü özellikleriyle) yaşamakta; İstanbul'un atlı tramvayları *(Şıpsevdi)*, Kâğıthane âlemleri *(Bir muadele-i sevda)*, ramazan gecelerinde Şehzadebaşı gezmeleri *(Son arzu)*, mahalle baskınları *(Tebessüm-i elem)*, ölü gömme törenleri *(Hayattan sayfalar)*, kenar mahalle kadınlarının konuşmaları *(Tesadüf)*, vb. bütün ayrıntılarıyla yazıya geçirilmiştir. "Sanat için sanat" görüşünü benimseyen Edebiyatı cedideci'ler, aydın kişilere seslenirken, Hüseyin Rahmi doğrudan doğruya halk tabakasına seslenmiştir. Bütün yapıtlarında halkın eğitim düzeyini yükseltme amacı gütmüş, böylece, Edebiyatı cedide görüşünün tam tersine, "toplum için sanat" görüşünü benimsemiştir. Kendisini, "kırk yıldır kafasına doldurduğu felsefeyi etrafına saçan bir mürebbi" diye gören yazar, halkın bilgisini genişletme işini tıpkı Ahmet Mithat gibi, hikâye aracılığıyla yapmaya çalışır. Ahmet Mithat'tan ayrıldığı nokta, öğretmek istediği şeyleri kendi ağzından değil de, kahramanlardan birinin ağzından vermesindedir. Sözgelimi, bir yerde mantarlar üzerine uzun uzun konuşulur *(Mürebbiye)*; Molière'in *Les precieuses ridicules (Gülünç kibarlar)* komedyası üzerine bilgi verilir *(Mürebbiye)*; alafranga sofrada yemek yeme usulü tarif edilir *(Şıpsevdi)*; bir başka yapıtta "determinizm" felsefesi anlatılır *(Tebessüm-i elem)* vb. Halk için yazmanın doğal bir sonucu olarak, halkın anlayabileceği dille yazmak gerektiğini düşünmüş, bütün yapıtlarını sade bir dille yazmaya çalışmıştır. Cümleleri kuruluş bakımından kusursuz olmakla birlikte, üslubu özenli değildir. Üsluptan önce düşünceye önem vermiş, sağlamlığı süse yeğ saymış; bütün yapıtlarını süssüz, sade ve doğal bir anlatımla yazmıştır: dille edebiyatın ayrı ayrı şeyler olduğu kanısının egemen olduğu bir dönemde onların birbirinden ayrılamayacağını savunmuş, böylece, kendi çağını aşıp geleceğin dil ve sanat tutumuna yol göstermiştir. Romanlarının çatısı kuvvetli olmakla birlikte, okuyucuyu eğlendirmek, belki biraz da gazetede tefrika sayısını çoğaltmak için uzatılan taklitli konuşmalar, makale çeşnili felsefi düşünceler, olay dışı bilgi vermeler yüzünden ana olayın yürüyüşü aksamaktadır. Sonuçlar, genellikle acıklı ve ahlaksaldır. Dolayısıyla, çoğu kez güldürücü sahnelerle başlayan romanlar üzüntü verici olaylarla sona erdirilmiş olur. Öteki yapıtlarından bazıları: roman: *Metres* (1899), *Kuyruklu yıldız altında bir izdivaç* (1912), *Gulyabani* (1912), *Cadı* (1914) vb.; hikâye: *Kadınlar vaizi* (1920), *İki hödüğün seyahati* (1933) vb.; oyun: *Hazan bülbülü* (1912), *Kadın erkekleşince* (1912) vb. Yazarın romanlarından sahneye uyarlamalar yapıldı: *Mürebbiye* (1908), *Şıpsevdi* (1964), *Gulyabani* (1965), *Utanmaz adam* (1967) vb. Bazı yapıtları filme de alındı: *Mürebbiye* (1919), *Efsuncu baba* (1949) *İffet* (1969), *İçgüveyisi* (1970).



Cemal **Gürsel**

GÜRS a. (fars. *gürs*). *Esk.* **1.** Açlık. **—2.** Kir, pas. **—3.** Kâkül, zülüf.

GÜRSEL (Cemal), **Cemal Aga** da denir, türk asker ve devlet adamı (Erzurum 1895 - Ankara 1966). Erzincan Askeri rüştiyesi, Kuleli askeri idadisi'ni bitirip Harp okulu'na girdi (1914). Birinci Dünya savaşı başladığında, asteğmen rütbesiyle Çanakkale cephesine gönderildi, topçu subayı olarak savaştı, üsteğmen oldu ve Filistin cephesine gönderildi (1917). Cebelilübnan ve Gazze'de çarpıştı, Filistin cephesi bozulunca İngilizler'e tutsak düştü (1918). Mısır'a tutsaklar kampına gönderildi, Mütareke'den sonra salıverilince İstanbul'a geldi (1919). Kurtuluş savaşı başlayınca Anadolu'ya geçtı, I. Tümen'de batarya komutanı olarak İnönü savaşlarına, Büyük taarruz'a katıldı (1920-1922). Savaştan sonra yarım kalan Harp okulu öğrenimini tamamladı, Harp akademisi'ne girdi ve orayı da bitirdi, kurmay yüzbaşılığa yükseldi (1929). Çeşitli birliklerde görev yaptıktan sonra albay (1940), tuğgeneral (1946) oldu. 65. Tümen komutanlığı yaptı, tümgeneral (1948) olduğunda 12. Tümen, ardından da İkinci Yurtiçi bölge komutanlığına atandı. Korgeneral (1953), orgeneral (1957) rütbelerine yükseltildi, Erzurum'daki 3. Ordu komutanlığına atandı. Kara kuvvetleri komutanı oldu (1958-1960). Demokrat parti iktidarının partizanca tutum ve davranışına tepki duyan bir komutan olarak milli savunma bakanı aracılığıyla cumhurbaşkanı Celal Bayar'a bir uyarı ve başbakan Adnan Menderes'i değiştirmesi için öneri mektubu yazdı (Nisan 1960). Bu mektup üzerine kendisine iki ay zorunlu izin verildi, iznin sonunda emekliye ayrılacağı bildirildi. Silahlı kuvvetler'e bir veda mesajı yayımlayıp askerlerin politikadan uzak durmalarını isteyerek İzmir'e gitti. Bu arada Silahlı kuvvetler içinde DP iktidarını devirmek için uzun süredir hazırlık yapan ve kendisiyle de daha önceden ilişki kurmuş olup sonradan "Milli birlik komitesi" adını alacak olan ihtilal komitesi, 27 Mayıs günü harekete geçerek yönetime elkoyunca, Gürsel bir askeri uçakla izmir'den Ankara'ya getirtildi ve komitenin başına geçirildi. TBMM dağıtılmış, başta cumhurbaşkanı Celal Bayar ve başbakan Adnan Menderes ile DP'li bakanlar ve milletvekilleri, Genelkurmay başkanı orgeneral Rüştü Erdelhun tutuklanmıştı. Orgeneral Gürsel Ankara'ya gelir gelmez, ulusa bir mesaj yayımlayarak en kısa süre içinde yeni seçimlere gidileceğini, demokratik bir yönetim kurulacağını Milli birlik komitesi başkanı, başkomutan ve devlet başkanı olarak bildirdi. Başbakanlık görevini de üstlenerek bürokratlardan oluşan bir hükümet kurdu (1960-1961). Milli birlik komitesi'nin de gerekli önlemleri alarak bir an önce demokratik rejime geçilmesi için çalışmasını istedi. Ancak bu arada MBK içinde, yönetimin hemen sivillere bırakılmamasını ve ülkenin gereksinimi olan reformların yapılmasını isteyen üyelerle anlaşmazlığa düştü. Kendisine yandaş olan MBK üyelerinin de oylarını alarak 38 kişiden oluşan ilk Milli birlik komitesi'ni dağıttı, 24 kişilik ikinci bir Milli birlik komitesi kurdu, komiteden çıkarılan 14 subayı da (ondörtler), gözetim altında yurtdışındaki elçiliklere danışman olarak gönderdi. Komite içindeki bu darbeden sonra yeni bir anayasa hazırlamak üzere MBK ve Temsilciler meclisi kanatlarından oluşan Kurucu meclis toplandı, yeni bir anayasa ve seçim kanunu yapıldı. Siyasal faaliyetler serbest bırakıldı, 1961'de genel seçimler yapılarak MBK üyeleri ve Gürsel Cumhuriyet senatosu üyesi niteliğini kazandılar. Parlamento'nun yaptığı seçimler sonunda senatör niteliğini de kazanmış olan devlet başkanı ve başbakan, orgeneral Cemal Gürsel, İkinci cumhuriyet'in ilk (Türkiye Cumhuriyeti'nin dördüncü) cumhurbaşkanı seçildi.

Cumhurbaşkanlığı döneminde 22 şubat 1962 ve 21 mayıs 1963'te iki askeri darbe girişimi oldu. Gürsel ve başbakanı İsmet İnönü'nün demokrasiyi koruma konusundaki azimleri bu girişimleri önledi. 1965'te yapılan ikinci genel seçimlerde Adalet partisi Parlamento'da tek başına çoğunluğu sağlayıp iktidar oldu. Çok yoğun geçen askerlik ve devlet adamlığı dönemleri sonucu, 1961'de bir felç geçirmiş olan Gürsel, 1966 başlarında yeniden hastalandı, yurtdışında tedavisine gerek görüldüğünden ABD'ye (şubat 1966) gönderildi, ancak iyileştirme çabaları sonuç vermedi, bitkisel yaşama geçmiş olarak Türkiye'ye geri getirildi (26 mart 1966). Bu arada doktorların verdiği rapor üzerine cumhurbaşkanlığı görevini yapamayacağı kesinleştiğinden TBMM kararı ile cumhurbaşkanlığına son verildi ve yerine Genelkurmay başkanı orgeneral Cevdet Sunay cumhurbaşkanı seçildi. Gülhane askeri tıp akademisi'nde komadan çıkamayan Cemal Gürsel 14 eylül 1966'da öldü.

GÜRSEL (Nedim), türk hikâyeci, edebiyat araştırmacısı (Gaziantep 1951). Sorbonne Üniversitesi'ni bitirdi. Doktorasını vererek Paris'te Fransız bilimsel araştırmalar ulusal merkezi'nde (CNRS) görev aldı. Hikâyelerinde (*Uzun sürmüş bir yaz*, 1975, TDK ödülü; *Kadınlar kitabı*, 1983) çözümleyici bir anlatımla ayrıntılara yer vererek, bilinçaltındaki çağrışımları sergileyerek anıları, yaşanan anları konu edindi. Başlıca yapıtları: *Çağdaş yazın ve kültür*, 1978; *Şeyh Bedrettin destanı üzerine*, 1978; *Yerel kültürden evrensele*, 1985; *Sevgilim İstanbul*, 1986 (Fransız PEN kulübü jüri özel ödülü); *Sorguda*, 1988; *Nâzım Hikmet ve geleneksel Türk yazını*, 1989; *Son tramvay*, 1990.

GÜRSES (Metin), türk fizikçi (Hacıbektaş, Nevşehir, 1945). Ortadoğu Teknik üniversitesi'ni bitirdi (1969). Doktora çalışmasını ABD'de Yale Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra Princeton Üniversitesi'nde (1979) ve Federal Almanya'da Max Planck astrofizik enstitüsü'nde araştırmalarda bulundu (1979-1981). Türkiye'ye dönüşünde bitirdiği ODTÜ'ye doçent oldu (1981). TÜBİTAK'ta araştırma başuzmanı olarak çalışmaya başladı (1982). *Hiç simetrisi olmayan Einstein alan denklemlerinin çözülebilirliği* adlı çalışmasıyla, Einstein alan denklemlerinin bazı yapısal özelliklerinin aydınlatılmasına ve bu denklemlerin tümüyle integre edilebilir bir sistem oluşturduğunun gösterilmesine yaptığı özgün ve uluslararası bilim dünyasının ilgisini çeken üst düzeydeki katkıları nedeniyle Sedat Simavi vakfı fen bilimleri ödülü'nü kazandı (1986). Matematiksel fizik, genel görelilik, gravitasyon gibi konulardaki çalışmaları ve bildirileri yurtdışında yayımlandı.



Feza **Gürsey**

GÜRSEY (Feza), türk fizikçi (İstanbul 1921 - New Haven, Connecticut, 1992). İÜ fen fakültesi'ni bitirdi (1944). Londra'da İmperial college'de doktora yaptı. İstanbul Üniversitesi'nde (1951-1958), ABD Brookhaven national laboratory'de ve Princeton Üniversitesi'nde (1958-1961) çalıştı. 1961'de ODTÜ'de profesör olarak göreve başladı. İnstitute for advanced study'de (1963-1964), Yale Üniversitesi'nde (1965-1967) ders verdi. 1974'te Yale Üniversitesi öğretim kadrosuna katıldı; aynı üniversitedeki Josiah Willard Gibbs adına kurulmuş olan kürsünün başına getirildi (1977). 1968'de TÜBİTAK, 1977'de Oppenheimer, 1981'de Newyork akademisi'nin Morrison ödüllerini kazandı; 1979'da Einstein madalyası, 1987'de de iki yılda bir, Grup kuramına katkıları bulunan bilim adamlarına verilmekte olan Wigner madalyası'yla ödüllendirildi. 1960'lı yıllarda, yunanca el anlamındaki "kheir" sözcüğünden türetilen "kiral bakışım" kuralını ortaya koyarak uzay-zaman bakışımı çalışmalarının genişletilmesine ön ayak olan Gürsey, 1964 yılında Luigi Radicati ile birlikte nükleon ve düşük enerjili baryon çınlamasının SU(6) grubuyla gösterilmesi gerektiğini ileri sürdü. Gerek kiral bakışımının, gerek SU(6) bakışımının o günlerde açıklanamayan nedenleri, bugün parçacık fiziğinin standart kuramı sayılan "kuvantum kromodinamiği" çerçevesinde belirlenebilmektedir. M. Günaydın ile birlikte yürüttüğü araştırmaları (1974-1976) sonucu, bileşik bir E_6 grubunun içerdiği "oktonyon" cebirinin kromodinamikle (renk dinamiği) ilgisi bulunduğunu kanıtladı. Önemli yapıtı *Group theoretical concepts and methods in elementary particle physics*'dir (Temel parçacık fiziğinde grup kuramı kavramları ve yöntemleri [1964]).

GÜRSİNE → GÜRİSNE.

GÜRSON (Cihat Tahsin), türk hekim

(Malkara, Tekirdağ, 1916 - İstanbul 1976). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1940). ABD'de Harvard Üniversitesi'nde burslu olarak öğrenim gördükten sonra, dönüşünde Türkiye'de ilk kez su ve tuz eksikliği olan çocuklarda damar içi sıvı uygulaması tedavi yöntemini başlattı (1955). İstanbul Çocuk sağlığı derneği'ni kurdu (1957). Aynı yıl, beslenme bozukluğu görülen çocukların çoğunda krom noksanlığı olduğunu, krom verilen hasta çocukların şeker metabolizmasının düzeldiğini ortaya koyan çalışmalarıyla TÜBİTAK'ın (Türkiye bilimsel ve teknik araştırma kurumu) bilim ödülü'nü aldı. İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'nde çocuk sağlığı ve hastalıkları kürsüsü'nde profesör oldu (1963). Çalışmalarını, çocuklarda beslenme, son zamanlarda da krom metabolizması üzerinde yoğunlaştırdı. Başlıca yapıtları: *Çocuklarda bakterisiz ve virütik menenjitler* (1948), *Sağlam çocuğun beslenmesi* (M. Bilger ile, 1954), *İstanbul Rami gecekondu bölgesinde çocuk sağlığı konusunda araştırmalar* (O. Neyzi ile, 1966), *Pediatride beslenmenin tarihçesi* (1976).

GÜRSOY (Bedri), türk futbolcu ve yönetici (İstanbul 1904). Futbola Fenerbahçe' de başladı. Türk milli takımının Romanya ile Taksim stadında yaptığı ilk milli karşılaşmada yer aldı. 12 defa milli formayı giydi; futbolu bıraktıktan sonra birkaç kez Fenerbahçe yönetim kurulunda görev yaptı.

GÜRSOY (Cevat Rüştü), türk coğrafyacı (Zile 1917 - İstanbul 1986). 1940'ta Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi'ni bitirdi. 1962'de aynı fakültede profesör oldu. Türkiye ve ülkeler coğrafya bölümü başkanlığı yaptı. 1985'te emekli oldu. Uzun yıllar Türkiye Coğrafya kurumu'nun genel sekreterliğini yaptı. Başlıca yapıtları: *Samsun gerisinde Karadeniz intikal iklimi* (1950), *Türkiye'nin coğrafi taksimatında yapılması icabeden bazı tashihler* (1957), *Coğrafya bakımından Kıbrıs ve Türkiye türk kültürü* (1947).

GÜRSOY (Şeref), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (Kayseri 1921). Ankara Devlet konservatuvarı tiyatro bölümü'nü bitirdi (1943), o yıldan başlayarak Devlet tiyatrosu'nda sahnelenen önemli oyunların ikincil rollerinin birinci sınıf yorumcusu olarak dikkati çekti. 1956'dan başlayarak *Büyük sır, Nilgün, Kocaoğlan, Yedi belalılar* vb. filmlerindeki karakter rolleriyle başarı kazandı. 1974'te Devlet tiyatrosu'ndan emekliye ayrıldı.

GÜRSOYTRAK (Suphi), türk asker, siyaset adamı (Alaşehir 1925). Harp okulu ve Harp akademisi'ni bitirdi. Silahlı kuvvetler'de çeşitli görevlerde bulundu, Kore Türk tugayı'nda görev aldı. 27 mayıs 1960 devrimi'ni gerçekleştirenler arasında bulundu, Milli birlik komitesi (MBK) üyesi oldu, Kurucu meclis'te çalıştı (1960-1961). Kurmay yarbay rütbesindeyken emekliye ayrıldı, "tabii üye" niteliğiyle Cumhuriyet senatosu'nda görev yaptı (1961-1980).

GÜRSU, Marmara bölgesinde Bursa iline bağlı ilçe; 18 681 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi, Bursa'nın 12 km doğusunda *Gürsu*, 12 730 nüf. (1990).

GÜRTEN (Vedat), türk bariton ve opera yönetmeni (İstanbul 1918 - Ankara 1964). Bir süre İstanbul Belediye konservatuvarı'nda okudu; 1940'ta Ankara Devlet konservatuvarı opera bölümü'nü bitirdi. 1941'den başlayarak Tatbikat sahnesi'nde, sonra Ankara Devlet operası'nda birçok operada başrol oynadı, bazılarını yönetti *(Madam Butterfly, Fidelio, la Bohême, Rigoletto, Palyaçolar, Tosca, Don Pasquale, Sevil berberi, İl Trovatore).*

GÜRTUNCA (Mehmet Faruk), türk yazar, şair ve yayımcı (Edirne 1904 - İstanbul 1982). Edirne İlköğretmen okulu'nu bitirdikten sonra bir süre öğretmenlik yaptı. Yayımcılığa başladı ve Cumhuriyet döneminde çocuk dergileri alanında uzun yıllar etkili olan *Çocuk sesi* (1932), *Afacan* (1934), *Gelincik* (1936), *Çocuk gözü* (1945) dergilerini; yetişkinler için *Okul ve öğretmen, Her ay, Her hafta* dergilerini; *Hergün* gazetesini (1953-1972) yayımladı. DP İstanbul milletvekili olarak TBMM'de bulundu (1957-1960). Edebiyata şiirle başladı, eğitsel çocuk şiirlerinin yanı sıra epik şiirler yazdı. Tarihsel konuları oyunlaştırdı. Eski yapıtları günümüz diline aktardı (Fuzuli'nin *Hadikat üs-süeda*'sı, Mustafa Darir'in *Siyer-i nebi*'si vb.). Başlıca şiir kitapları: *İlk memba* (1923), *Çocuklara şiir kitabı* (1928), *Dokunmayın bu aslana* (1939); başlıca oyunları: *Kanlı akşam* (1927), *Dağ başında aşk* (1939), *Oğuz han* (1971), *Büyük hakan Alp Arslan* (1971), *Tuna gülü* (1971), *Fatih Sultan Mehmet* (1979).

GÜRUH a. (fars. *gürūh*). Hoşlanılmayan, değersiz görülen aşağılanan kimselerin oluşturduğu topluluk; sürü: *Serseri güruhu.*

GÜRÜL GÜRÜL be. (yansıma sözc.). Gür ve hızla çıkan ve akan şeylerin sesini betimlemek için kullanılır: *Gürül gürül akan ırmak, su, dere. Gürül gürül yanan soba.* (GÜR GÜR de denir.)

GÜRÜLDEMEK gçz.f. (yansıma sözc.). Sürekli, çok hızlı ve gürültülü bir ses çıkarmak: *Gürüldeyerek akan dereler.*

GÜRÜLTÜ a. **1.** Rahatsız edici, özellikle de müziğe karşıt olarak uyumsuzluğuyla belirginleşen sesler bütünü: *Gürültüyle mücadele etmek. Gürültüye dayanamamak. Buna müzik denmez, gürültü denir* **—2.** Birçok kişinin karıştığı kavga, kargaşa, tartışma. **—3.** *Gürültü etmek, yapmak, çıkarmak*, tedirgin edici, düzensiz sesler çıkarmak: *Gürültü yapmayın, anneniz çalışıyor.* ‖ *Gürültü çıkarmak, koparmak*, tepkisini şiddetli bir biçimde ortaya koymak; bir şeyi dallandırıp budaklandırmak. ‖ *Gürültüye gelmek*, bir iş, bir düşünce ya da öneri sözkonusuyken herkesin yoğun konuşmaları yüzünden ilgi çekmemek, üzerinde durulmamak: *Herkesin bağırıp çağırdığı bir zamanda önerini yaparsan elbette gürültüye gelir.* ‖ *(Bir işi, bir düşünce ya da öneriyi) gürültüye getirmek*, bir işi, bir düşünce ya da öneriyi karışıklık, telaş ve heyecanının yoğun olduğu bir zamanda görüşme dışı bırakmak, ilgi çekmesini önlemek; patırtı gürültüden ya da söz kalabalığından yararlanarak istediğini gerçekleştirmek. ‖ *Gürültüye gitmek*, sözkonusu bir düşünce, öneri ya da işse, herkesin telaşlı hareketli olduğu bir zamana rastlayarak ilgi görmemek, unutulmak. ‖ *Gürültüye papuç bırakmamak*, korkutmalara, gözdağı vermelere aldırmadan bildiğini yapmak, bildiğinden şaşmamak. ‖ *(Ortalığı) gürültüye vermek*, durup dururken ortalığı gereksiz bir telaşa düşürerek gürültü içinde bırakmak.

—Akust. Bir ortamdaki parçacıkların, istatistiksel olarak rastlantılı ve kararsız nitelik taşıyan titreşimi. (Gürültüler birbiriyle armonik olmayan farklı frekanslardaki çok sayıda titreşimin üst üste gelmesinden kaynaklandıklarından müzik seslerinden ayrılır.) ‖ *Standart darbeli gürültü*, standart darbeli bir makinenin bir salonun döşemesinde yol açtığı vuruntuyla alttaki salonda doğurduğu gürültü.

—Bilş. Bir bilgi iletiminde dış ortamdan gelen ve bilginin kullanıldığı anda dikkate alınmaması gereken anlamsız işaret.

—Cez. huk. Halkın rahat ve huzurunu bozacak şekilde, çan ve benzeri araçları gürültü ile çalmak ya da gürültülü bir meslek ya da sanatı yasalara aykırı olarak yapmak yasaktır. Bu tür davranışların saat 22'den sonra yapılması ise sözkonusu eylemin cezasını artırıcı bir neden olarak kabul edilmiştir (Türk Cez. k. md. 546).

—Meteorol. Sayısal tahmin problemlerinde (devinim denklemlerinin sayısal çözümüyle basınç alanlarını tahmin), araştırma konusunu sinoptik ölçek oluşumlarına göre az çok parazit sonuçlar veren ve çözüm olarak elde edilen küçük ölçekli salınım.

—Radiletiş. *Atmosfer gürültüsü*, atmosferde oluşan ve yararlı bir işarete karışan, doğal kökenli bozucu etkilerin tümü; iyonosfer altındaki doğal elektrik boşalmalarından kaynaklanır ve radyo dalgalarının, Yer ile iyonosfer arasındaki bilinen yayılma yollarını izleyerek, bir radyo alıcısına ulaşır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sesbilg. Akustik sesbilgisinde, tayfını özellikle periyodik olmayan frekansların oluşturduğu ses birimlerinin niteliği. (Kapantılıların *patlama gürültüsü*'nden ve daraltılıların *sürtüşme gürültüsü*'nden söz edilir.)

—Siber. ve Telekom. Uzayın ya da bir iletim hattının herhangi bir noktasında, yararlı bir işarete karışan, çeşitli tür ve kökenli, genellikle tutarsız, bozucu etkilerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Gürültü çarpanı* (bir ikiuçlunun ya da dörtkutuplunun), bir devre ya da aygıt gibi bir dörtkutuplunun ya da ikiuçlunun girişine bağlı, genellikle 290 ya da 300 K'lık özgül termodinamik ya da mutlak sıcaklıkta varsayılan gürültü kaynaklarından başka gürültü kaynağı bulunmaması halinde, bu dörtkutuplu ya da ikiuçlunun çıkışında var olan ve olması gereken gürültü güçleri arasındaki oran. (Gürültü çarpanı her zaman 1'den büyük bir niceliktir.) ‖ *Beyaz gürültü*, tayf enerji yoğunluğu değişmeyen bir frekanstan bağımsız olan gürültü. ‖ *Pembe gürültü*, tayf enerji yoğunluğu frekansla ters orantılı olan gürültü. ‖ *Renkli gürültü*, enerji tayfı düzgün olmayan gürültü.

—ANSİKL. Radiletiş. Atmosfer gürültüsünün yeğinliğini ve bu gürültüyü taşıyan radyo dalgalarının geliş doğrultusunu saptamaya yönelik, sürekli, otomatik kayıtların incelenmesi, fırtına odaklarının yerlerini belirlemeye (bunların başlıcaları, beklenildiği gibi, tropikal bölgelerde algılandı) ve bu olaylar ile öbür meteorolojik olaylar (basınç, sıcaklık, cephe sistemleri ve iyonosferin kimi özellikleri) arasındaki ilişkiyi, uzaktan araştırmaya olanak verdi.

—Sağl. kor. Sanayi toplumlarında gürültülerin tazminat ödenecek meslek hastalıklarına yol açan nedenler listesine alınması bu hastalıklarla bazı sanayi kolları arasındaki ilişkinin artmasından ileri gelmiştir. Özellikle, perçinleme, çekiçleme, uçak reaktörleri üzerindeki çalışmalar bu listeye girer. İşitme yetersizliği ve odyometrik kayıplar (bu sonuncusu nesnel olarak ölçülmek koşuluyla) bilirkişi incelemesine konu olur. Gürültünün yol açtığı hastalıklar, sağırlık ve çeşitli ruhsal ve sinirsel bozukluklardır.

Sağırlık, büyük gürültülere uzun süre maruz kalındıktan sonra ortaya çıkar. Başlangıcı sinsi olup, önceleri düzeltilebilir, sonraları dönüşümsüz olarak seyreder; çoğu zaman, neden ortadan kalksa da ağırlaşır. Odyometre ile yapılan kontrollerde, başlangıçta hastalığın yerleşmekte olduğu izlenebilir, "işitme deliği" yüksek frekanslarda (4 000 devir) başlar. Bu evrede, kişi, gürültüden uzaklaştırılırsa bozukluklar kaybolur. Muayene edilmeyen kişi hastalığın başladığının farkına varmaz, işine devam eder, konuşma frekanslarını (1 000 ile 2 000) duymakta güçlük çekmeyinceye kadar böyle sürer; bu andan itibaren sonuç oldukça karanlıktır, sağırlık iki taraflı olarak yerleşir ve özellikle tiz sesler için belirgindir, daha ileride tam sağırlığa dönüşebilir.

Gürültünün neden olduğu sinirsel ve ruhsal bozukluklar çoğu zaman belli belirsiz olmakla birlikte daha sıktır. Gürültü her türlü zihinsel çalışmaya engeldir, dikkati dağıtır, hatta düşünmeyi bile engelleyebilir. Bazı gürültüleri hoşgörü ile karşılama alışkanlığı olsa bile, gürültü uykuyu bozar. Gürültülerle uzun süre karşı karşıya kalma uykusuzluğa neden olur. Gürültüler, davranış bozukluklarının (heyecanlanma, çabuk kızma), karakter değişikliklerinin, hatta buna eğilimli olanlarda, bu-



Gürün'den bir görünüm

nalımların başlangıç ve ağırlaşma nedeni olabilir.

Seslerin yoğunluğu desibelle ölçülür. Sağlam bir kimse, 1 dB ile duymaya başlar; yıldırım 110 dB'e ulaşabilir. Zararlı etki 90-100 dB'den sonra (delici çekiçler: 110 dB; öğütme atelyeleri: 110 dB; havalı çekiçler: 130 dB) ortaya çıkar. Gürültüler, tiz ve saf oldukları oranda daha zararlıdır. —Siber. ve Telekom. *Doğal gürültüler*'in kökeni, örneğin Yer atmosferinde (atmosfer gürültüsü) ya da dış uzayda oluşan doğal olaylardır. *Kozmik gürültüler*, atmosfer dışında oluşur; bu gürültüler arasında, kökenine göre, *Güneş gürültüsü, Gökada gürültüsü* ya da *yıldızlararası gürültü, Gökadadışı gürültü* sayılabilir. İnsanoğlunun yaptığı makine ya da aygıtların oluşturduğu elektrik olaylarından kaynaklanan *elektriksel gürültüler*'e *yapay gürültüler* ya da yapay elektromanyetik tedirginlikler adı verilir. Gürültülerin etkilediği aygıtlar ya da donanımlar açısından, şu türler vardır: dış ortamda doğan *dış gürültüler* ve iç ortamda oluşan *iç gürültü, öz gürültü* ya da *dip gürültüsü*. Isıl gürültü, elektronların madde içinde çalkalanmasından kaynaklanan bir iç gürültüdür ve *haşırtı gürültüsü*'nün giderilemeyen minimum bölümünü oluşturur. Bir hattın ya da bir aygıtın herhangi bir noktasında, gürültünün büyüklüğü *işaret/gürültü oranı*'yla ya da yararlı işaret ile

Reşit Gürzap Molière'in *Tartuffe* adlı oyununda





Büyük Larousse

gürz

gürültünün gücü arasındaki oranla ölçülür.

Bir devrenin uçlarında beliren gürültü geriliminin $\overline{e^2}$ ortalama kare değeri, Nyquist formülüyle verilir:

$$\overline{e^2} = 4k\ TR\Delta F;$$

bu formülde $k = 1{,}38 \cdot 10^{-23}$ J/K Boltzmann değişmezi, R devrenin eşdeğer direnci, T mutlak sıcaklık ve ΔF ölçümün yapıldığı frekans bandıdır.

Elektron tüplerinde gürültü, ısıliyonsal yayındaki dalgalanmalar yüzünden doğar ve saçma etkisi adını alır. Yarıiletkenli etkin öğelerde, dirençlerden gelen ısıl gürültüye, elektronların eklemlerden rastlantısal geçişlerini de eklemek gerekir.

Tranzistorlarda gürültü, alçak frekansta, oktav başına 3 dB'e (parıldama gürültüsü), yüksek frekansta oktav başına 6 dB'e yükselir.

Bir gürültünün varlığı, bir iletişim hattında iletilebilecek bilgi miktarını sınırlar. Gürültü düzeyi, işaret düzeyine yakın olduğunda, işaretin tamamen maskelenme tehlikesi ortaya çıkar; bu durumda işaret ancak, özel işlemlerle gürültüden ayrılabilir. Örneğin okyanusötesi kablolarla gerçekleştirilen uzun mesafeli telefon bağlantılarında, düzenli aralıklarla yerleştirilmiş yineleyicilerle işaret, gürültüden yeterince yüksek bir değere çıkarılarak, işaret -gürültü oranı kabul edilebilir değerlerde tutulur. Kodlanmış darbelere başvuran çağdaş kipleme yöntemleri, eski örneksemeli kipleme yöntemlerine oranla, gürültüye karşı çok daha az duyarlıdır.

GÜRÜLTÜCÜ sıf. **1.** Çok gürültü yapan kimse için kullanılır: *Gürültücü bir çocuk.* **—2.** Olayları büyüten, telaşlı kimse için kullanılır.

GÜRÜLTÜLÜ sıf. **1.** Çok gürültü çıkaran şey için kullanılır: *Gürültülü bir motor.* **—2.** İçinde çok gürültü olan, yapılan yer için kullanılır: *Gürültülü bir sokak, ev, işyeri.* **—3.** Tartışmalı: *Gürültülü bir toplantı.* **—4.** *Gürültülü-patırtılı*, karışık, çok gürültülü bir yer ya da ortam için kullanılır.

◆ a. Sesbilg. Sesletimi, algılanabilen gürültülere eşlik eden, darlık derecesi yüksek, daraltılı ünsüz. (Gürültülerle, gürülteden yoksun daraltılı ünsüz olan yaklaşımsallar birbirinden ayırt edilir.)

GÜRÜLTÜÖLÇER a. Çeşitli frekanslardaki bozucu elektrik gerilimlerinin kulak üzerindeki etkisini saptayan gerilimölçer. (Bu aygıt uzlaşma gereği normal kulağın duyarlık değişimlerini frekansa göre gösteren ve bileşenleri dengeleyen bir filtreden yararlanır.) [Eşanl. PSOFOMETRE.]

GÜRÜLTÜÖLÇÜM a. Gürültüölçerlerle gürültüleri ölçme tekniği. ‖ *Gürültüölçüm gerilimi*, gürültüölçerle ölçülmüş elektriksel bozulmada, tayf bileşenleri gerilimlerinin dengeli ortalama kare değeri.

GÜRÜLTÜÖNLER sıf. Gürültünün şiddetini engellemek ya da azaltmak için kullanılan bir malzeme, bir yapı ya da kişisel korunma aygıtı (kask, başlık) için kullanılır. Çok işlek bir yol ya da otoyol kenarındaki gürültüönler duvarlar ya da yapılar yol kenarında oturanları trafik gürültüsüne karşı korur.

GÜRÜLTÜSÜZ sıf. **1.** Gürültüsü olmayan: *Gürültüsüz bir alet. Gürültüsüz bir ev.* **—2.** Tartışmasız, olaysız, didişmesiz: *Gürültüsüz patırtısız bir yaşam.*

GÜRÜN, Sıvas'ın D. Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 31 038 nüf. (1990); 2 797 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 62 köy. Merkezi, Sıvas'ın 142 km G.'inde *Gürün*, 9 886 nüf. (1990). Tahıl, bağcılık, hayvancılık.

GÜRZ a. (fars. *gürz*). Esk. sil. Düşmanı yaralamak ve zırhını parçalamak amacıyla yakın döğüş silahı olarak kullanılan, üzerinde boğumlar bulunan ve bir ucu öbüründen çok daha kalın olan vurucu bir si- (Eşanl. TOPUZ, BOZDOĞAN.)

—ANSİKL. Antikçağ'dan XVI. yy.'a değin, ateşli silahların bulunuşundan önce kullanılan gürzler demir, bakır, pirinç ve bronzdan yapılıyordu. Tümüyle demirden gürzler olduğu gibi sapı ahşap, topuzu madenden olanları da vardı. Piyadelerin kullandığı gürzlerin daha hafif olması için topuzu da ahşaptan yapılır ve üzerine sivri uçlu demir çiviler çakılırdı (çivisiz olanlara, "matrak" denir). Süvariler bu silahı eyerin sol tarafında taşırlardı. Osmanlılar' da Cem Sultan ve Murat IV gürz kullanmakta ustaydılar. *Solakzade tarihi*'nde Bayezit I'in (Yıldırım) Timurlenk'le yaptığı Ankara savaşı'nda gürz kullandığı yazılıdır.

GÜRZAP (Reşit), türk tiyatro ve sinema oyuncusu, yönetmen (İstanbul 1912 - *ay.y.* 1990). 1932'de Süreyya operetı'ne girdi, 1934'te İstanbul Şehir tiyatrosu'na geçti. *Lüküs hayat, Deli dolu, Leblebici Horhor, Yarasa* gibi operetlerdeki rolleriyle tanındı. 1946'dan başlayarak *Hürriyet apartmanı, Yanık kaval, Dudaktan kalbe, Hıçkırık* vb. filmlerde oynadı. 1977'de İstanbul Şehir tiyatrosu'ndan emekli oldu. 1983'te Musahipzade Celal'in *İstanbul efendisi* adlı müzikli oyununu İstanbul Devlet tiyatrosu'nda sahneye koydu.

GÜRZAP (Can), türk tiyatro ve sinema oyuncusu, yönetmen (İstanbul 1943). Reşit Gürzap'ın oğludur. Ankara Devlet konservatuvarı yüksek bölümü'nü bitirdikten (1968) sonra, İngiltere'de Central school theatre academy'de eğitim gördü. 1978'e değin Ankara Devlet tiyatrosu'nda oyuncu ve yönetmen olarak çalıştı. *İstiridye ile inci, Duruşma gecesi, Yaşam kavgası, Kartallar yüksek uçar, Metres* vb. TV ve sinema filmlerinde oynadı. 1980'de TRT için çekilen *Yorgun savaşçı*'da başrolü üstlendi, filmin yakılmasından sonra, aynı filmin çekimlerini 1993'te, bu defa HBB televizyonu için gerçekleştirdi. İstanbul Devlet tiyatrosu'nun müdürlüğünü yaptı (1978-1979, 1983-1985). *Yangın yerinde orkideler* ve *Düdüklüde kıymalı bamya* adlı oyunları sahneledi (1991-1992). 1971'de Ankara Sanatsevenler derneği'nin en başarılı erkek oyuncu ödülünü, *Türkiye üzerine oyunlar* adlı TV programındaki başarısıyla *Günaydın* gazetesinin jüri özel ödülünü aldı.

GÜRZAP (Arsen), türk tiyatro oyuncusu (Ankara 1946). Ankara Devlet konservatuvarı tiyatro bölümü'nü bitirdi; *Medea* (1966) oyunuyla başlayan sahne yaşamını *Deli İbrahim* (1967), *Finten* (1968), *Cadı kazanı* (1970), *İnsanoan kaçan* (1977), *Vişne bahçesi* (1986), *Üç kız kardeş* ve *Yalan çemberi* (1989-1990), *Afife Jale* (1991-1992) vb. oyunlarla sürdürdü. 1969-1992 arasında TV için 9 drama çevirdi. 1969, 1977 ve 1987'de Ankara Sanatsevenler derneği'nce en iyi kadın oyuncu seçildi. Can Gürzap ile evlidir.

GÜRZBAZ a. (fars. *gürz* ve *-baz*, oynayan'dan *gürz-baz*). *Esk.* Osmanlı dönemi seyirlik oyunlarında ağırlıklar kaldırarak güç gösterisinde bulunan sanatçı.

GÜSÂR ya da **KÜSÂR** sıf. (fars. *güsarden*, yemek, içmek'ten *güsār*). Esk. "Yiyen", "içen" anlamında birleşik sıfatlar türetir: *gam-güsâr* (gam yiyen; üzüntüyü uzaklaştıran, yakın arkadaş), *mey-güsâr* (içki içen) vb.

GÜSİSTE ya da **KÜSİSTE** sıf. (fars. *güsiste, küsiste*). *Esk.* **1.** Kırılmış, kopmuş, gevşemiş. **—2.** *Güsiste-bünyâd*, temelinden çökmüş; yok olmuş. ‖ *Güsiste-dem*, soluğu kesilmiş; yorgun.‖ *Güsiste-mehar*, yuları kopmuş; azgın at; serseri: ‖ *Güsiste -kemer*, kemeri çözülmüş; kalender.

GÜSTAH sıf. (fars. *güstah*). *Esk.* **1.** Küstah, utanmaz: *"Der ü dîvâruna güstâh yüz sürmüş deyü gerdûn"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** *Güstah-çeşm*, gözü pek. ‖ *Güstâh-rûy*, yüzsüz. ‖ *Güstah zeban*, ağzı bozuk.

GÜSTAHANE be. (fars. *güstaḥ* ve *-āne*'den *güstāḥāne*). *Esk.* Edepsizce; saygısız, küstah bir biçimde.

GÜSTAHİ a. (fars. *güstaḥ* ve *-ī*'den *güstāḥī*). *Esk.* Küstahlık, edepsizlik.

GÜSTEHEM, Firdevsi'nin *Şehname*'sindeki kahramanlardan biri, Minuçihr'in torunu ve Nuser'in oğlu.

GÜSTER ya da **KÜSTER** sıf. (fars. *güsterden*, yaymak'tan *güster*). *Esk.* "Yayan", "döşeyen" anlamında bileşik sözcükler türetir; *adalet-güster* (adaleti yayan), *feyz -güster* (bolluk yayan), *kemalat-güster* (olgunluk yayan; olgun), *merâhim-güster* (merhamet yayan), *sâye-güster* (gölge yayan, gölgeli), *ziya-güster* (ışık yayan) vb.

GÜSTERDE ya da **KÜSTERDE** sıf. (fars. *güsterde*). *Esk.* Yayılmış, döşenmiş.

GÜSTROW, Almanya'nın Mecklenburg-Vorpommern eyaletinde kent, Rostock'un güneyinde; 38 000 nüf. Gotik üslubunda katedral; Rönesans'tan kalma şato. Sankt Gertrud kilisesi'nde (XV. yy.) heykelci Barlach müzesi. Tarım makineleri. Hazır giyim. Kereste sanayisi.

GÜŞA → KÜŞA.

GÜŞAD → KÜŞAT.

GÜŞADE → KÜŞADE.

GÜŞAYENDE → KÜŞAYENDE.

GÜŞAYİŞ → KÜŞAYİŞ.

GÜŞTÂ a. (fars. *güştā*). *Esk.* Cennet.

GÜŞTASB a. (fars. *güştāsb*). *Esk.* **1.** Allah'ın bütün canlılara, rahmetini ulaştırdığına inanılan yol. **—2.** İran hükümdarı Darius Hystaspes'in adı. (Bu kullanımda büyük harfle yazılır.)

GÜŞÛDE ya da **KÜŞÛDE** sıf. (fars. *güşūden* ya da *küşūden*, açmak'tan *güşūde, küşūde*). *Esk.* Açılmış, açık.

GÜŞÜRVAN ya da **GÜŞ-Ü-RÜN,** mezdeki mitolojisinde boğa. Ahuramazda tarafından yaratıldı, Angra-Mainyu (Ehrimen) tarafından öldürüldü; ama ruhu, geride kalan tüm hayvanların ruhu haline geldi ve yıldızların ışığının arıttığı menisinden tüm yararlı hayvanları üreten iki boğa doğdu.

GÜTERBOCK (Hans Gustav), alman asıllı ABD'li arkeolog (Berlin 1908). Berlin (1926-1927) ve Marburg (1928-1929) üniversitelerinde öğrenim gördü. K. Bittel'le birlikte Boğazköy kazılarında görev aldı (1933). Ankara Üniversitesi dil ve tarih -coğrafya fakültesi'nde hititoloji dersleri verdi (1936-1948). 1949'da ABD'ye giderek Chicago Üniversitesi'nde görev aldı. 1955'te ABD yurttaşlığına geçti ve 1956'da profesör oldu. Bu arada yeniden başlatılan Boğazköy (1952) kazılarına katıldı, Korucutepe kazılarını yönetti (1968-1970). 1958-1977 arasında Türkiye'deki Amerikan araştırma enstitüsü'nün başkanlığını yaptı. 1976'da emekli oldu. Çalışmalarını Boğazköy tabletleri ve mühürleri üzerinde yoğunlaştırarak hitit hiyeroglif yazısının çözülmesinde büyük katkıları oldu. Hititler'in yunan ve mykenai uygarlıklarıyla ilişkilerini araştırdı. 1977'den sonra çalışmalarını, Chicago Üniversitesi'nde oluşturduğu bir ekiple birlikte bilgisayar yardımıyla sürdürdü. Başlıca kitapları: *Keilschrifturkunden aus Boghazköy* (Boğazköy çivi yazılı belgeleri) [1930]; *Siegel aus Boghazköy* (Boğazköy mühürleri) [2 cilt, 1940-1942]; *Kumarbi efsanesi* (1945); *Les hiéroglyphes de Yazılıkaya, à propos d'un travail récent* (Yazılıkaya hiyeroglifleri, Yeni bir çalışma üzerine) [1982].

GÜTERSLOH, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Teutoburgerwald'ın güney eteğinde; 81 000 nüf. Sanayi merkezi (tekstil, yayımcılık, elektrikli gereçler, mobilya, besin sanayileri).

GÜTERSLOH (Albert Conrad KİEHTREİBER, **Albert Paris** denir), avusturyalı yazar (Viyana 1887 - *ay. y* 1973). Aynı zamanda tiyatro oyuncusu, ressam ve şairdi, öyküleri, romanları (*Die tanzende Törin*, 1913; *Eine sagenhafte Figur*, 1946; *Sonne und Mond*, 1962) ve denemeleri (*Zur Situation der modernen Kunst*, 1963) ile anlatımcılığın en iyi temsilcileri arasında yer aldı.

GÜTMEK g. f. **1.** *Bir hayvanı, sürüyü gütmek*, onu önüne katıp sürmek; otlatmak. **—2.** *Bir düşünce, duygu gütmek*, onu gerçekleştirmeye, ona ulaşmaya çalışmak; onu içinde tutmak, taşımak: *Bir yazıyı yazarken belli bir amaç gütmek. Kin, garez gütmek.* **—3.** *Kaba. Bir kimseyi, bir topluluğu gütmek*, onu, onları kendi düşünceleri doğrultusunda yönetmek, sevk ve idare etmek. **—4.** *Güttüğüm domuzu bana öğretme*, bilinen, tanınan bir kimsenin kötü yanları sayıp dökülürken "öyledir" anlamında söylenen onaylama sözü (kaba).

—Telekom. *Uzaktan gütmek*, bir aygıtı uzaktan denetleyerek çalıştırmak.

◆ **güdülmek** edilg. f. Gütmek eylemi yapılmak ya da gütmek eylemine konu olmak: *Bunu yaparken nasıl bir amaç güdüldü? Tam güdülecek adamlarsınız.*

GÜVÂ a. (fars *güvâh*'ın hafifletilmiş biçimi *güvā*). *Esk.* Tanık.

GÜVÂH ya da **GEVÂH** sıf. (fars. *güvāh*). *Esk.* **1.** Tanık, şahit: *"Kim sana zâlim dise âdil güvâhı olmagıl"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** Delil: *"...insanlığı muhtac idi şâyan-ı tefekkür / binlerce güvâhe"* (Tevfik Fikret).

GÜVAHİ (Mehmet), türk şair (Geyve ? - 1526'dan sonra). Timarlı sipahi idi. *Pendname* adlı yapıtından öğrenildiğine göre Güvahi Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferine katılmış, Anadolu'da duyduğu bütün atasözü, deyim, fıkra ve masalları bu yapıtına aktarmıştır. *Pendname* ile pek çok atasözünü kaybolmak ve unutulmaktan kurtarmıştır. Tezkirelere göre, Anadolu'da Safi ve Necati gibi şairlerle başlayan, şiirde atasözü kullanma geleneğini devam ettiren önemli bir sanatçıdır. (→ Kayn.)

GÜVÂHİ ya da **GEVÂHİ** a. (fars. *güvāh* ve *-ī*'den *güvahī*). *Esk.* Tanıklık, tanık olma.

GÜVÂRA ya da **GÜVÂRAN** sıf. (fars. *güvāriden*, sindirmek, sindirilmek'ten *güvārā, güvārān*). *Esk.* Sindirilmesi kolay yiyecek ve içecek için kullanılır.

GÜVÂRENDE sıf. (fars. *güvārende*). *Esk.* Kolay hazmedilen.

GÜVÂRİŞ a. (fars. *güvāriş*). *Esk.* Sındirimi kolaylaştıran bir bileşim.

■ **GÜVE** a. Tırtılı elbiselere, kumaşlara büyük zarar veren kelebek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kim. *Güve önleyici*, kürkleri, yünlü giyecekleri, halıları, duvar halılarını vb.'yi güvelere karşı korumada kullanılan böcek öldürücü ürün. (Kâfur, naftalin, paradiklorobenzen gibi önleyici kimi ürünler, güveleri kokularıyla uzaklaştırırken klordan elde edilen D.D.T. [diklorodifeniltrikloroetan], H.C.H. [heksaklorosikloheksan], lindan vb. gibi daha etkin olanlar öldürür.)

—ANSİKL. Böcbil. Güve genel adı altında sadece gerçek güveler (*Tinea* cinsi üyeleri) değil, tırtılları çoğunlukla mağazalarda, ambarlarda yaşayan ve büyük zararlara yol açan güvegiller familyasındaki bütün küçük kelebekler toplanır. Oysa gerçek güveler şu bildiğimiz elbise yiyen kelebeklerdir; genellikle evlerde yaşarlar, beyaza çalan ipliksi bir kılıf içinde saklanan tırtılları yün kumaşları, kürkleri, tüyleri yiyerek beslenirler. Halı güvesi *(Tricophaga tapetzella)*, giyim güvesi ya da elbise güvesi *(Tineola biseliella)* ve kürk güvesi *(Tinea pellionella)* güvelerin en zararlılarıdır. Güveleri yok etmek için her mevsim kumaşları ve kürkleri dövmek, sık sık fırçalamak, havalandırmak ve ışığa çıkarmak gerekir. Çekmece ve dolapların içine güveye karşı önlem almak için mirban esansı, ham kâfur, naftalin, paradiklorobenzen, nezleotu yada rotenon tozu konur.

Yanlış ama yaygın olarak güve diye adlandırılan daha başka türler meyve ağaçlarının ve bodur ağaçların yapraklarında yaşarlar: limonağacında limon güvesi *(Prays citri)*, zeytin güvesi *(Prays oleallus)*; lahana güvesi *(Plutella maculipennis)*, vb. Böylece genişleyen güveler öbeğinden yaklaşık 18 000 tür vardır. Bu türlerden çoğu Türkiye'de yaşamaktadır.

GÜVEÇ a. Et ya da etli yemek pişirmek için kullanılan, fırınlanmış porselenden ya da sırlanmış topraktan yapılan derin kap; bu kapta hazırlanan yemek. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Güveç kebabı*, güvece bir kat kuşbaşı doğranmış koyun eti, bir kat ince doğranmış soğan ve dilimlenmiş domates yerleştirip orta ısılı fırında pişirerek yapılan yemek.

—ANSİKL. Güveçte başta türlü, kuru fasulye, çeşitli sebzelerle yapılan et yemekleri ve kebaplar olmak üzere çok çeşitli et ve sebze yemekleri pişirilebilir. Toprak kap ısıyı her yana düzgün olarak ilettiğinden sebzelerin kendi suyuyla pişmesini, böylece vitamin ve minerallerin buharlaşan suyla yitmemesini sağlar. Bu nedenle güveçte pişirme sağlıklı bir yöntem olarak kabul edilir. Güveçte pilav, sütlaç vb. yiyecekler de pişirilebilir.

GÜVEGİLLER a. Güve gibi küçük kelebekleri içeren familya. (Güvegillerin kısa kanatları ve uzun ipeksi saçakları vardır; tırtıllarının alışkanlıkları oldukça farklıdır. Bil. a. *Tineidae*.)

GÜVELENMEK gçz. f. Güveler tarafından yenilmek.

GÜVELİ sıf. İçinde ölü arpa güvesi bulunan ekmek, un, tahıl için kullanılır.

GÜVEM →BARUTAĞACI.

GÜVEM, Ankara'nın Kızılcahamam ilçesine bağlı bucak; 5 158 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi *Güvem*, 259 nüf. (1990).

GÜVEMERİĞİ →BARUTAĞACI.

GÜVEMLİ (Zahir), türk yazar (Edirne 1913). İstanbul Üniversitesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1936). Edebiyat öğretmenliği, Akbank'ta sanat danışmanlığı yaptı. Edebiyat ve güzel sanat dallarıyla ilgili yazılarıyla tanındı. Yapıtları: *Yahya Kemal* (2. bas. 1958), *Türk romanları* (1954), *Başlangıcından bugüne türk ve dünya sanat tarihi* (1960), *Sinema tarihi* (1960), *Büyük ressam ve heykeltraşlar* (1964), *Acı aşklar* (1972), *Resim sanatı ve türk resmi* (1987), *Sabancı resim koleksiyonu* (1987).

GÜVEMSİLER a. Dinlenirken kanatlarını çatı biçiminde tutan (*Phryganea*'lar gibi), kanatları kıllar ve pullarla kaplı olan ve kelebeğe benzeyen tümbaşkalaşmalı böcek takımı. (Güvemsilerin larvaları suda yaşar. Irmaklarda ve göllerde bol bulunur. Çeşitli gereçlerle yaptıkları kılıflarda ya da yüzen barınaklarda yaşar. Gelişmiş larvalarını, ya da yünsü kurtlarını balıkçılar iyi tanır. Bil a. *Trichoptera*.)



Can Gürzap



kürk güvesi
(Tinea pellionella)
ve larvası



Arsen Gürzap

GÜVEMSİSİVRİSİNEKGİLLER a. Kanatları ince kıllarla kaplı, küçük, tüylü, iplikboynuzlu sinek familyası. (Bol miktarda çürümüş organik madde içeren sularda dolaşır ve larvaları bu sularda gelişir. Bil. a. *Psychodidae.*)

GÜVEN a. **1.** Kendi değerine, şansına olan inançtan kaynaklanan cüret, cesaret; itimat: *Güçlüklere güvenle karşı koymak. O güveni kendimde bulamadım.* **—2.** Başka bir kimseye, bir şeye tümüyle inanan, güvenen bir kimsenin duygusu; itimat: *Dostluğumuz karşılıklı güvene dayanıyor.* **—3.** İşlerin, siyasi durumun halka verdiği emniyet duygusu: *Güvenin kaybolması, kazanılması. Güven ortamı.* **—4.** *Güven kazanmak, güvenini kazanmak,* sözleri ve davranışlarıyla çevresindekilerin ya da bir başkasının kendisine inanmalarını sağlamak. ‖ *(Bir kimseye) güven vermek,* güvenebilecek bir kimse ya da şey olduğu duygusunu uyandırmak: *Doğrusu bu adam bana hiç güven vermiyor.* ‖ *(Bir şeye, bir kimseye) güveni olmak,* ona inanmak, güvenmek.

—Anayas. huk. ve Siyas bil. *Güven istemi,* parlamenter rejimlerde hükümetin kendi girişimiyle siyasal sorumluluğunu ortaya koyması ve gündeme getirmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İstat. *Güven aralığı,* tahmin edilecek bir t parametrisinin değerlerinin $[t_1, t_2]$ aralığı. t'nin bu aralığa ait olma olasılığı 1 $-x$'tir. 1 den küçük ve pozitif belli bir sayı olan $1-x$ e güven düzeyi denir. (t_1 ve t_2 güven sınırları olarak adlandırılır.)

—Uluslarar. huk. *Güven mektubu,* bir elçinin ya da büyükelçinin, atandığı ülkenin devlet başkanına sunduğu mektup. (Eşanl. İTİMATNAME.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Güven mektubu vermek,* yabancı bir ülkeye gönderilen diplomasi temsilcilerinin yetkilerini doğrulamak ve sözkonusu ülke yönetimi tarafından da tanınmasını sağlamak.

—ANSİKL. Anayasa huk. ve Siyas. bil. Siyasal sorumluluk, hükümetin Yasama meclisi önünde sorumlu olması ve hesap vermesi, onun tarafından denetlenmesi anlamına gelir. Siyasal sorumluluk mekanizmasının sonunda güven oylamasına gidilir. Bu yola, mecliste verilen ve kabul edilen bir gensoru önergesi ya da doğrudan doğruya hükümetin güven isteminde bulunması üzerine başvurulur. 1982 Anayasası'na göre başbakan, gerekli görürse, Bakanlar kurulu'nda görüştükten sonra TBMM'den güven isteyebilir. Güven istemi, Meclis'e bildirilmesinden başlayarak bir tam gün geçmedikçe görüşülemez. Görüşmelerin bitiminden sonra bir tam gün geçmedikçe oylama yapılamaz. Güven istemi, ancak üye tamsayısının salt çoğunluğuyla reddedilebilir (Anayasa md. 111).

Bir hükümetin güven isteminde bulunması, onun parlamentoyu etkileyebilmesi anlamına da gelir. Belli bir konuda isteklerini kabul ettirmek isteyen hükümet, meclis desteğini görmediği takdirde çekileceğini belli ederek Meclis'i baskı altına alabilir.

—Uluslarar. huk. Kabul edilen devletin devlet başkanına, gönderen devletin devlet başkanı tarafından yazılan güven mektubu, adını ve unvanını verdiği diplomasi temsilcisinin niteliklerini belirtir ve temsilci için uygun bir karşılama töreni yapılması isteminde bulunur. Güven mektubu, devlet başkanına gönderilir, maslahatgüzarlar ise, güven mektuplarını, atandıkları ülkenin dışişleri bakanına sunarlar.



Faruk Güvenç

GÜVEN (Ferit Celal), türk gazeteci, siyaset adamı (İstanbul 1894 - *ay. y.* 1975). Birinci Dünya savaşı'nın çıkması üzerine yükseköğrenimini yarıda bırakarak Kafkas cephesine gitti, daha sonra Adana' da Kuvayı milliye'nin örgütlenmesine katkıda bulundu. 1919-1923 yıllarında *Yeni Adana* gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü yaptı, yazılarıyla Kurtuluş savaşı'nı destekledi. *Türk sözü* gazetesini çıkardı (1923-1967) ve yönetti. Urfa ve İçel (1927-1946) milletvekilliği, Türk ocakları müfettişliği yaptı; 27 Mayıs 1960'tan sonra Anadolu basınını temsilen Kurucu meclis'e seçildi.

GÜVEN (Kemal), türk siyaset adamı (Erzincan 1921). Hukuk fakültesi'ni bitirdi. Adalet bakanlığı'nda uzun yıllar çalıştı, Tuzluca Cumhuriyet savcısıyken memuriyetten ayrılıp CHP'ye girdi. Kars milletvekili seçildi (1954-1960). 27 Mayıs 1960 sonrasında yapılan ilk genel seçimlerde yeniden Kars milletvekili oldu (1961-1965). 1965 seçimlerinde ön seçimi yitirdiği için meclise giremeyip serbest avukatlık yaptı, 1969 seçimlerinde yeniden Kars milletvekili seçildi (1969-1980). 1973 seçimlerinin ardından CHP, meclisin en çok milletvekili olan partisi durumuna gelince TBMM başkanlığına seçildi (1973-1977). 12 Eylül 1980'de parlamento feshedilip ardından siyasi partiler kapatıldığında bir süre bağımsız kaldı, sonra siyasal yaşamını SHP'de sürdürdü.

GÜVEN (Kasım Cemal), türk eczacı (Vakfıkebir, Trabzon, 1925). İÜ tıp fakültesi eczacılık okulu'nu bitirdi (1946). Profesör oldu (1965). Eczacılık fakültesi dekanlığı yaptı (1965-1969). Aynı fakültede eczacılık teknolojisi bölüm başkanı oldu (1983), emekliye ayrıldı (1991). Araştırma grubu ile dünyada ilk defa deniz alglerinden alkaloit ve deniz salyangozundan *Raparin* adını verdiği bir heparinoit izole etmiştir. İÜ Onkoloji enstitüsü'nde lisansüstü dersleri vermektedir. 1954'te yayımlamaya başladığı *Eczacılık bülteni* adlı meslek dergisi, 1984'te *Acta pharmaceutia turcica* adını aldı. Başlıca yapıtları: *Eczacılık teknolojisi* (1980), *İlaç indeksi* (1980), *İlaç ile ilgili yasalar* (1984), *ilaç ve kozmetik formülleri* (1985).



Güven anıtı
Ulus - Ankara

Büyük Larousse

GÜVEN (Rıza), türk sendikacı (Malatya 1925). Tekstil işçisi olarak çalışmaya başladı. 1947'de sendika çalışmalarına katılarak Tekstil ve örme sanayii işçileri sendikası'nın genel merkez yöneticileri arasında yer aldı. Kurucuları arasında bulunduğu TEKSİF'in İstanbul şubesi başkanlığına getirildi (1963). Sendika yöneticileri arasında çıkan bir anlaşmazlık sonucu Tekstil sendikası adıyla yeni bir sendika kurarak, tekstil işçilerini Türkiye çapında örgütledi sağladı. 1975'te sendikadaki arkadaşlarıyla birlikte DİSK'e katıldı ve DİSK'in V. ve VI. Genel kurulu'nda genel başkanvekilliğine seçildi. 1979'da Tekstil sendikası genel başkanlığından ayrıldı. 12 Eylül hareketi sırasında DİSK aleyhine açılan dava nedeniyle tutuklanarak yargılandı. 10 yıl ağır hapse mahkûm oldu (1986). Askeri yargıtayın DİSK yöneticileri hakkındaki 1987 tarihli kararıyla aklandı.

Güven anıtı, Ankara'da Kızılay meydanında, Güven parkı içinde anıt. Yazıtında da belirtildiği üzere türk ulusunun jandarma ve polisine bir armağanı olduğundan *Emniyet abidesi* olarak da bilinir. Ankara taşından yapılmış olan anıtın mimari projesini C. Holzmeister, kabartma ve heykellerini avusturyalı heykelci Anton Hanak ve alman heykelci Josef Thorak hazırladı. 1935'te biten anıtta Atatürk, Kurtuluş savaşı ve devrimleri birlikte gerçekleştirdiği arkadaşları, türk sanatçıları ve köylüleri betimlenmiştir.

Güven partisi (Cumhuriyetçi), türk siyasal partisi. Milli güven partisi, CHP'den ayrılan bağımsız milletvekilleri ve Cumhuriyetçi parti'nin katılmasıyla Cumhuriyetçi güven partisi adını aldı (1972). Cumhuriyetçi parti'nin başkanı Kemal Satır başkan yardımcısı seçildi. 1973 seçimlerinde oyların % 5.3'ünü alan parti 13 milletvekili çıkardı. TBMM'de milletvekili yitirmesine karşı, Demirel'in kurduğu I. Milliyetçi cephe hükümetinde yer alarak etkili oldu: parti başkanı Feyzioğlu başbakan yardımcılığını üstlendi (1975-1977). 1975 Senato üçte bir yenileme ve milletvekili ara seçimlerine katılmayan parti, bu seçimlerde AP'yi destekledi. AP de buna karşılık, TBMM'de milletvekili sayısı 9'a düşerek grup kurma hakkını yitiren partiye bir milletvekili ödünç verdi ve grup kurmasını sağladı (kasım 1975). Bu seçimlerde iki partili, AP listesinden seçime katılarak Senato'ya girdiler. 1977 seçimlerinde % 1.8 oy alabilen parti 3 milletvekili çıkardı. Milletvekillerinden birinin AP'ye geçmesiyle TBMM'de iki üyesi kaldı. Parti, Demirel'in II. Milliyetçi cephe hükümetine katılmadı. Ecevit'in kurduğu CHP ağırlıklı hükümette partinin iki milletvekili iki bakanlık aldı; başkan Feyzioğlu Demirel'den sonra, Ecevit kabinesinde de başbakan yardımcısı oldu (1978). Feyzioğlu aynı yıl hükümetten ayrıldı; Demirel'in kurduğu azınlık hükümetini destekledi. 12 Eylül 1980'de silahlı kuvvetler yönetime el koyunca, öteki partilerle birlikte Cumhuriyetçi güven partisi'nin de faaliyetleri durduruldu. 16 ekim 1981'de öteki partilerle birlikte, MGK kararıyla feshedildi.

Güven partisi (Milli), türk siyasal partisi. CHP'nin XVIII. kurultayı'nda Bülent Ecevit ve arkadaşlarının savunduğu "ortanın solu" siyasetine karşı çıkan ve partiden ayrılan 47 senatör ve milletvekili tarafından Güven partisi adıyla kuruldu (12 mayıs 1967). Parti başkanlığına Turhan Feyzioğlu seçildi. Partinin sosyalizmi ve XIX. yy. liberalizmini reddeden "atatürkçü" programında; devletin, ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunacağı, sosyal adalet ve sosyal güvenliğin gerçekleştirileceği, Türkiye'nin totaliter rejimlerin ve atatürkçülüğe aykırı akımların tehdidinden kurtarılacağı gibi ilkeler benimsenmişti. 1969 seçimlerinde oyların % 6.5'ini alan parti 15 milletvekili çıkardı; TBMM'de grup oluşturdu. Daha sonra Millet partisi, Yeni Türkiye partisi gibi gücünü yitiren partilerden milletvekillerinin toplu katılmalarıyla Milli güven partisi adını aldı (29 ocak 1971). Mecliste üçüncü parti durumunu korudu. 12 Mart ara rejiminde Nihat Erim'in kurduğu koalisyon hükümetlerine bakan verdi (1971-1972). Ara rejimde partinin kurucu ve yönetim kadrosundaki siyasetçilerinden Ferit Melen'e de hükümet kurma görevi verildi (1972-1973). İnönü'nün CHP genel başkanlığından istifasını izleyen günlerde (1972), CHP'den ayrılan Kemal Satır ve arkadaşları önce Cumhuriyetçi parti'yi kurdular, sonra da Milli güven partisi'ne katıldılar. Parti, Cumhuriyetçi güven partisi adını aldı. (→ GÜVEN PARTİSİ [Cumhuriyetçi].)

Güven sigorta taş, tarım alanı dışında bütün alanlarda etkinlik gösteren sigorta şirketi. 1924'te, İtimadı milli türk anonim sigorta şirketi adıyla ve 100 000 TL sermaye ile kuruldu. 1935'te, adı Güven türk anonim sigorta sosyetesi olarak değiştirildi, sermayesi 500 000 TL'ya çıkarıldı. Şirket, bu yıllarda, ingiliz Sun ve Caledonian şirketleri ile yangın reasürans an-

laşmaları yapmış ve bu girişim, bir türk sigorta şirketinin avrupalı bir şirketle karşılıklı çıkarlar dikkate alınarak yapılan ilk reasürans anlaşması olması dolayısıyla türk sigortacılık tarihine önemli bir olay olarak geçmiştir. Bu, aynı zamanda türk sigortacılığının levanten sigortacılığın etkisinden çıkarak ingiliz sigortacılığının etki alanına girişin de öncüsü olmuştur. 1957'de, yürürlüğe giren 6762 sayılı Türk Tic. k. hükümlerine uyularak "sosyete" unvanı, "şirket" olarak değiştirilmiştir. 1964'te 440 sayılı yasaya tabi olan Güven sigorta, 1984'te, 8 haziran 1984 tarihli, Kamu iktisadi teşekkülleri hakkında 233 sayılı kanun hükmünde kararname'ye tabi, TC Ziraat bankası'na bağlı ortaklık statüsü kazanmıştır. Daha sonra, TC Ziraat bankası'nın elindeki hisse senetlerinin % 36,65'ini 1990'da Halk bankası'na devretmesi üzerine, şirketin ortaklık yapısında ve hukuki statüsünde de değişiklik meydana gelmiş ve Yüksek planlama kurulu'nun 21.6.1990 tarihli kararıyla Güven Sigorta özel hukuk hükümlerine tabi iştirak haline dönüşmüştür. Merkezi İstanbul'da olan şirketin, Ankara, İzmir ve Mersin'de bölge, Samsun ve Antalya'da şube müdürlükleri, Mersin ve İstanbul'da serbest bölge temsilcilikleri vardır.

Şirketin yıllık prim üretimi 1992 verilerine göre 186 milyar 677 milyon TL, net kârı 18 milyar TL, sermayesi 27 milyar TL'dir. Güven Sigorta taş'nin ortaklık yapısı; T. Halk bankası % 36,65, TC Ziraat bankası % 15, T. Emlak bankası % 19, Sümerbank % 19, İller bankası % 10, Destek Reasürans % 0,35 şeklindedir.

Güven yayınevi, ilköğretim ve ortaöğretim ders kitapları yayımlamak amacıyla, Vasıf Ülkü tarafından İstanbul'da kurulan (1936) yayınevi. Sonraki yıllarda *Ülkü okul ansiklopedisi, Şaheser romanlar dizisi,* sözlükler ve çeşitli kitaplardan başka, 1968'den başlayarak Türkiye'nin ilk renkli takvimi olan Ülkü duvar takvimlerini çıkardı.

GÜVENCE a. **1.** Bir şeyin doğru, kesin, gerçek olduğunun kanıtı olan söz ya da belge; garanti, teminat: *Malın yarın elime geçeceği konusunda güvence isterim. Karşı taraftan güvence istemek. Hiçbir güvence almadan anlaşmaya gitmek.* **—2.** Belli bir alanda hiç risk bulunmaması ya da en az ölçüde olması; bu riski kaldıran ya da azaltan şey: *Maddi, mali güvenceyi sağlamak. Sosyal güvence. Çocuklarının tek güvencesi bu ev ve bu arsaydı.* **—3.** *Güvence vermek,* bir anlaşmada taraflardan biri sözkonusuysa, sorumluluğu yüklenmek ya da yüklenilecek sorumluluk karşılığında ortaya para, mal vb. koymak.

GÜVENCELİ sıf. Güvencesi olan; garantili: *Güvenceli bir işte çalışmak.*

GÜVENCESİZ sıf. Güvencesi olmayan, güvence sağlamayan; garantisiz; teminatsız.

GÜVENÇ a. Güven duygusu; itimat.

GÜVENÇ (Faruk), türk viyolacı ve müzik eleştirmeni (Ankara 1926 - *ay. y.* 1982). Nebil Otyam ve N. Remzi Atak'tan keman öğrendi. Tıp fakültesi öğrencisiyken *Bedii Sevin* takma adıyla çeşitli dergi ve gazetelere müzik eleştirileri yazmaya başladı. 1955-1960 arasında Ankara radyosu'nda batı müziği yayınlarını yönetti. 1960'ta viyolacı olarak Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası'na girdi. 1962'den başlayarak aylık müzik dergisi *Opus*'u 33 sayı yayımladı. 1976'da kurucuları arasında yer aldığı TRT Ankara oda orkestrası'nda ölümüne değin viyola çaldı.

GÜVENÇ (Bozkurt), türk etnolog ve sosyal antropolog (Samsun 1926). İstanbul Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi'nde okurken kazandığı devlet bursuyla ABD'ye gitti. Massachusetts Teknoloji enstitüsü'nde mimarlık öğrenimini tamamladı (1950). Columbia Üniversitesi'nde sosyal ve kültürel antropoloji derslerini izledi (1961-1962). Döndükten sonra Hacettepe üniversitesi'nin kuruluş çalışmalarına katıldı (1964), burada öğretim üyesi olarak görev aldı, Sosyal bilimler derneği başkanlığına seçildi (1972). Profesör oldu (1977), Hacettepe üniversitesi sosyal bilimler fakültesi sosyal antropoloji bölümü'nün başına getirildi. Smithsonian İnstituon'da araştırmalar yaptı (1985-1986). Japon imparatorunun "Doğan güneş ödülü"ne layık görüldü (1988).

Başlıca yapıtları: *Kültür sorunu* (1970); *Türkiye demografyası* (1971); *İnsan ve kültür* (1972); *Çağımızın özgürlük sorunu* (1973); *Sosyal ve kültürel değişme* (1976); *Japon kültürü* (1981).

GÜVENÇ (Nedret), türk tiyatro ve sinema sanatçısı, yönetmen (İzmir 1930). Ankara Devlet konservatuvarı şan ve piyano bölümü'nde okudu. 1948'den başlayarak İzmir Şehir tiyatrosu'nda, 1950'den başlayarak İstanbul Şehir tiyatrosu'nda sahneye çıktı. Aynı yıllarda *Yüzbaşı Tahsin* filmiyle başlayan sinema oyunculuğunu sahneyle birlikte sürdürdü. *En büyük kumar* (1974), *Bernarda Alba'nın evi* (1976), *Erkek Satı* (1979), *Utanmazın defteri* (1983), *Eski fotoğraflar* (1984) vb. oyunları yönetti. Halen İstanbul Şehir tiyatrosu'nun kadrosunda bulunan sanatçı *Kanlı para* (1952) filmiyle en iyi kadın oyuncu ödülünü, *Hile ve sevgi* oyunuyla (1955) Schiller ödülü'nü (Almanya), *Cyrano da Bergerac*'taki rolüyle (1958), İlhan İskender armağanı'nı kazandı. *Ana sı gibi, Sev kardeşim, Tatlı dilim* adlı TV filmlerinde de oynadı. Son yıllarda *Taziye* (1986), *Günden geceye* (1987), *Aşk mektupları* (1992) gibi oyunlarda rol aldı.

GÜVENDE a. *Yörs.* Kötü yola düşen kadın.

GÜVENDE ya da **GÜVENDİ** a. (*güven*'den *güven-di*). Halk oy. Oyuncunun saydığı ve güvendiği bir kişiyi eş seçerek karşılıklı oynadığı, çeşitli türleri olan halk oyunlarına verilen genel ad.

—ANSİKL. Güvende, Bursa yöresinin özgün oyunlarındandır. Ezgi, ritim ve devinim yönünden pek çok türü vardır. Sadece kadınlar tarafından, kadın erkek birlikte, türkülü ya da türküsüz, iki kişiyle ya da çift sayıda çok kişiyle oynanabilir.

GÜVENER (Servet), türk hekim (Strumca, Bulgaristan, 1909). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdikten (1935) sonra Kadın doğum kliniği'nde Prof. Dr. W. Liepmann'ın asistanı oldu. Bu görevi sırasında jinekolojik patolojiye giderek artan bir ilgi gösterdi. Uzman olunca (1943), o yıllarda tek olan kadın doğum kliniğine patoloji laboratuvarını bağlayarak bu alanda öncülük yaptı. Eylemsiz doçent oldu (1951). 27 Mayıs'tan sonra üniversiteden MBK kararı ile uzaklaştırılan 147 öğretim üyesi arasında yer aldı (1960). Almanya'ya gitti; Hamburg'ta Prof. Mestwerdt'in kliniğine bağlı bölgesel kanser tarama merkezini yönetti. Türkiye'ye döndükten sonra doçentliğe (1964) ve profesörlüğe (1965) yükseldiği Cerrahpaşa tıp fakültesi'nin Kadın doğum kliniği patoloji laboratuvarı'nı yönetti ve 1979'da emekli oldu. Türk Kanser cemiyeti'ni kurdu (1965). 125 000 preparatlık koleksiyon ile alanında bir ekol oluşturdu. Rutin muayene metodu olarak vajinal sitolojinin yerleşmesinde öncülük etti. Başlıca yapıtları: *Kadında kısırlık* (ortak yapıt, 1958), *Mezonefrik sistem artıkları patolojisi* (1964), *Jinekoloji ders kitabı* (ortak yapıt, 1970).

GÜVENIŞIĞI a. Sine. Karanlık odada çalışabilecek kadar ışık sağlayan, ancak filmi etkilemeyen özel yapıda bir lambadan elde edilen ışık.

GÜVENİLİR sıf. **1.** Kendisine güven duyulabilecek kimse için kullanılır: *Güvenilir bir yetkili aramak.* **—2.** İnanılabilir, güvenilebilir bir şey için kullanılır: *Geleceğini garanti altına almak için güvenilir bir yol bulmak. Güvenilir bir yöntem.*

GÜVENİLMEK → GÜVENMEK.

GÜVENİRLİK a. **1.** Güvenilebilir olan şeyin niteliği: *Bir haberin güvenirliği.* **—2.** Güvene değer bir kimsenin niteliği: *Güvenirliğini yitirdi.*

—Ayırıcı ruhbil. Güvenilir sonuçlar veren bir testin niteliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fels. Hegel'de, zihnin herhangi bir konuda kanıt ileri sürmeden ve deneye başvurmadan bir kesinlemede bulunması. (Hegel şöyle yazar: "kuru kuruya bir güvenirliğin [*Versicherung*] de kendisine benzer başka bir güvenirlik kadar ağırlık taşır [*Tinin görüngübilimi*, "Giriş"]. Her türlü "ön açıklama" için de durum aynıdır: böyle bir açıklama, "bir varsayımlar, güvenirlikler ve uslamlamalar ağından, yani karşılığında aynı derecede haklı başka kesinlemeler ileri sürülebilecek olan birtakım gelişigüzel kesinlemelerden başka bir şey değildir" [*Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften im Grundrisse,* 11].)

—Mak. san. Basit bir parçanın, bir düzeneğin, hidrolik, elektriksel ya da elektronik bir devrenin belli süre içinde özel çalışma koşulları altında arızasız kullanılabilme olasılığı. —Bir düzeneğin ya da bir tesisatın belli koşullarda güvenli çalışmasını gösteren büyüklük. —Bir aygıtın çalışma olasılığının standartlara göre ölçümü.

—ANSİKL. Ayırıcı ruhbil. Ruhbilim ölçümlerinde bir testin güvenirliği aynı öznelere aynı sınamanın iki uygulaması ile elde edilen sonuçların tutarlılığına göre değerlendirilir. Birinci durumda, "test-yeniden test" adı verilen bir yöntem ile iki uygulama arasında geçen zaman dilimine denk düşen bir dönem süresinde sonuçların değişmezliğine bakılır. İkinci durumda ise, her iki sınama biçiminin gerçekten aynı boyutu ölçüp ölçmediğine bakılır. Bu iki biçim aynı testin iki yarısından oluşturularak örneğin çift sorular tek sorulara karşıt olarak sunulabilir. Sorular, art arda uygulanan koşut biçimlerden de oluşabilir.

—Mak. san. Güvenirlik ardışık iki arıza arasında geçen ortalama süreyle ifade edilir. Bu süre bir topluluğu temsil eden bir örneğin davranışını inceleyip istatistik olarak ya da karmaşık bir bütün sözkonusu olduğunda bileşenlerin arıza olasılıklarının kuramsal devrişimiyle saptanır. Yedek öğeler, düzeltici mekanizmalar ve öğretim teknikleriyle bir sisteme, bileşenlerinden daha yüksek bir güvenirlik kazandırılabilir.

Güvenirlikte üç kavram göz önüne alınır: öncelikle gerecin kalitesi; sonra bu gerecin işleyiş güvenliğini belirlemek ve iyileştirmek için gereken tekniklerin ve yöntemlerin tümü; nihayet gerecin güvenli olacağı süre ve koşulları ifade eden ölçülebilir büyüklük. Güvenirlik genellikle $\lambda = \frac{n}{Nh}$ arıza oranıyla ifade edilir; eşitlikte n saptanmış arıza sayısı, N denenmiş öğe sayısı, h saat olarak belirtilen deneme süresidir. λ arıza oranı, incelenen öğenin ya da düzeneğin 1 000 saatlik bir çalışma süresi içinde yaptığı arıza yüzdesi olarak belirlenir.

"Güvenirlik" terimi, özellikle elektronikte, devrelerin sürekliliğini belirtmek için yaygın olarak kullanılır.

Bu kavramı öbür alanlarda da yaygınlaştırma ve rakamlarla değerlendirerek tanımlama eğilimi vardır. Uygulayıcılar bir gerecin güvenirliğini *ortalama iyi çalışma süresi* biçiminde tanımlar.

GÜVENK → GOVENT.

GÜVENLİ sıf. **1.** Hiçbir tehlikenin olmadığı, malların koruma altında, güvenlik içinde bulunduğu, güvenilir yer için kullanılır; emin: *Bavulları bırakmak için güvenli bir yer aramak.* **—2.** Bir kimsenin hiçbir tehlikeyle, riskle karşı karşıya olmadığı, güven verici bir ortam için kullanılır; emniyetli, emin: *Güvenli bir yolculuk. Güvenli bir gelecek.*



Nedret Güvenç



Bozkurt Güvenç

Genelkurmay genel sekreterliği

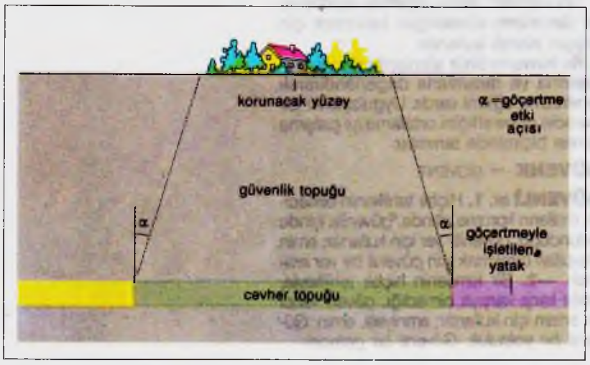


TCSG 62
sahil **güvenlik** gemisi
Taşkızak tersanesi yapımı
Kapasite: 170 ton
Hız: 40 mil
Silah donanımı: 40 mm'lik toplar

—Mak. san. Özel çalışma koşullarında belli bir süre boyunca arızasız işleyebilen bir bileşen, bir devre, bir donanım daha genel olarak bir sanayi kuruluşu için kullanılır. ‖ *Güvenli işleme boynu,* taşlanacak bir parçada, taşlama taşının bitişik yüze dokunmadan devinim yolunun sonuna kadar gitmesi için açılmış oyuk.
—Ruhbil. Güvenliliğe ilişkin.

GÜVENLİK a. **1.** Bir kimsenin, bir şeyin özellikle fiziksel saldırı, kaza, soygun vb. bir tehlikeyle, riskle karşı karşıya gelmediği gerçek, nesnel durum; emniyet: *Hükümet, can ve mal güvenliğinden sorumludur. Bir devlet adamının güvenliğini sağlamak. Güvenlik içinde olmak. Güvenlik önlemleri almak.* **—2.** Güvenlik içinde, tehlikelerden uzakta olma: *Artık güvenlikteyiz, tehlike geçti.*
—Ask. *Güvenlik kuvvetleri,* bir ülkenin düzenini, huzurunu sağlamakla yükümlü polis ve jandarmanın, kimi zamanlarda da ordu birliklerinin genel adı. ‖ *Bir nükleer silahın güvenliği,* herhangi bir kaza sonucu ortaya çıkabilecek tehlikeleri ortadan kaldırmak amacıyla nükleer silahlarda yapılan özel düzenleme. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Çevre güvenliği,* ÇEVRE EMNİYETİ'nin eşanlamlısı.
—Ask. denizc. *Sahil güvenlik filosu,* limanları ve kıyıları savunmak için çeşitli tonaj ve yapıdaki gemilerden oluşan filo. ‖ *Sahil güvenlik gemisi,* kıyı ve liman savunması için özel olarak inşa edilmiş ve donatılmış, genellikle küçük tonajlı hızlı gemi. (Eşanl. SAHİL MUHAFAZA GEMİSİ.)
—Aydınlt. *Güvenlik aydınlatması,* olağan aydınlatma yetersiz kaldığında insanları boşaltmak, gereğinde güvenlik eylemlerini yürütmek ve yaralıları kurtarmak için başvurulan aydınlatma. (Kimi hallerde, örneğin gösteri salonlarında güvenlik aydınlatması, bir panik aydınlatmasını da içerir. Güvenlik aydınlatmasını, yardım aydınlatmasıyla karıştırmamak gerekir.)
—Bilş. Verilerin güvenli bir biçimde iletimine katkıda bulunan kuramların ve tekniklerin tümü.
—Camc. *Güvenlik camı,* kırılma durumunda ciddi kesiklere yol açmayan cam. (Güvenlik camları, katmanlı cam ve su verilmiş cam olmak üzere ikiye ayrılır.)

güvenlik topuğu



—Cez. huk. *Genel güvenlik gözetimi,* hapis cezasından sonra belirli yerde oturma zorunluluğunu gerektiren yasal önlem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Dağc. Zor tırmanmalarda, en az riskle ilerlemeyi sağlayan yöntemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Güvenliğe almak,* düşüşü önleyici ip kullanarak tırmanışı ya da inişi güvenli kılmak.
—Denizc. *Güvenlik derinliği,* bir geminin suya en fazla gömülme düzlemiyle en alt noktası arasında kalan derinlik; bu derinliğin altında, geminin su alıp almaması dikkate alınmaz ve gemi sızdırmaz olarak kabul edilmez. (Bu derinlik, seyre elverişli her su yolu için ve her gemi tipi için özel bir yönetmelikle belirlenmiştir.) ‖ *Güvenlik hattı,* tüm tehlikelerden temizlenmiş ve görünür işaretlerle (deniz fenerleri, işaret şamandıraları) belirlenmiş su yolu. (Güvenlik hatları, özellikle balıkçıların sığlıkları bulmasına yarar.) ‖ *Güvenlik subayı,* bir ticaret gemisinde, yangına karşı özel olarak eğitilmiş subay. (Güvenlik subayına, *güvenlik* ya da *yangın ekibini* oluşturan iki usta gemici yardım eder.)
—Elektrotekn. *Has güvenlik,* çalışması, hiçbir koşulda alev alma tehlikesi doğurmayan bir elektrik aygıtının gösterdiği güvenlik. (Patlayıcı atmosferlerde örneğin petrol rafinerilerinin, gaz halinde hidrokarbon bulunabilecek bölümlerinde kullanılan elektronik uzaktan kumanda ve uzaktan denetim donanımları patlama önleyici nitelik, yani has güvenlik taşımalıdır.)
—Ger. day. Tasarımcının öngördüğü içkuvvetlere bir yapının dayanma özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Hidr. pnöm. *Güvenlik levhası,* bir akışkanın basıncını önceden belirlenmiş bir değerde sınırlamaya yarayan ve basınç aşıldığında ayarlı bir öğenin yırtılması sonucu çalışan düzenek. (Eşanl. YIRTILMA LEVHASI.)
—Huk. *Kamu güvenliği* → KAMU. ‖ *Kişi güvenliği,* bireysel özgürlüğün keyfi yakalama, tutuklama ve cezalandırmalara karşı korunması ilkesi. (Anayasa ve yasaların açıkça öngördüğü durumlar dışında hiç kimse özgürlüğünden yoksun bırakılamaz.) ‖ *Yol güvenliği,* yolu kullananları korumaya yönelik hizmetler ve kurallar bütünü.
—Kâğ. san. *Güvenlik kâğıdı,* sahtekârlığı ya da sahtekârlık girişimini ortaya çıkaracak özelliklerle donatılmış kâğıt. (Eşanl. EMNİYET KÂĞIDI.)
—Mad. oc. *Güvenlik topuğu,* yüzeydeki donanımlara zarar vermemek için kararlı kalması gereken arazi hacmi. (Güvenlik topuğu cevher topuğu ile yüzey arasında kalan araziyi içerir; işletme derinleştikçe güvenlik topuğu etki açısına göre genişler.)
—Nük. müh. *Nükleer güvenlik,* radyoaktif maddeleri üreten, dönüştüren, kullanan ya da depolayan kuruluşlarda iyonlaştırıcı ışımaların doğurduğu tehlikelere karşı kişi ve doğal çevreyi koruma. —Bu korumayı sağlayan önlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Teknol. Çalınmaya karşı koruyucu işlev gören her tür aygıt, sistem ya da mekanizma: *Güvenlik asma kilidi.* ‖ *Güvenlik alarmı,* otomobillerde çalınmaya karşı önlem olarak kullanılan mekanizma.
—ANSİKL. Ask. *Nükleer silah güvenliği.* Mekanikten, elektrikten ve ısıdan kaynaklanan tehlikelere karşı tüm önlemler alınmıştır. Bunun için, duyarlılığı çok düşük kimyasal patlayıcılardan yararlanılmıştır. Ayrıca, elektrik ve mekanik düzenlerin kullanılmasında, bir kazadan ya da hatalı çalıştırmadan kaynaklanabilecek bütün tehlikelerin elde geldiğince ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Güvenlik araştırmalarında, yanlış ya da kasıtlı olarak hatalı kullanım olasılığı ile ortaya çıkabilecek her türlü eksiklik göz önünde bulundurulmalıdır. Kasıtlı kullanımı önlemenin bir yolu da olağandışı müdahalelerde, nükleer silahı etkisizleştiren ve bozan sistemleri devreye sokmaktır.
• *Türkiye'de nükleer güvenlik.* Türkiye'de nükleer güvenlik çalışmalarını Atom enerjisi kurumu yürütür. 9 temmuz 1982 tarih ve 2690 sayılı yasayla kurulan bu kurumun nükleer güvenlik çalışmalarıyla ilgili uzmanlık daireleri, Nükleer güvenlik dairesi ve Radyasyon sağlığı ve güvenliği dairesi'dir. Nükleer güvenlik dairesi'nin yasaca belirlenen görevleri şunlardır: 1. nükleer güvenlikle ilgili çalışmalar yapmak; 2. nükleer donanımların yer seçimi, inşaat, sistem mühendisliği vb. konularda hizmet vermek; 3. radyasyondan korunmak, nükleer madde güvenliği ve denetimini gerçekleştirmek; 4. çevre güvenliğini sağlamak. Radyasyon sağlığı ve güvenliği dairesi de, lisanslama, radyasyondan korunma mevzuatı ve ilkelerinin saptanması, radyoaktif maddelerin taşınma ve depolanması, radyasyon çıkaran aygıtların ve sistemlerin denetimi ve yasada öngörülen öteki hizmetleri yerine getirir.
—Cez. huk. Asıl ceza çekildikten sonra uygulanan bu önlemin süresi, genellikle bir yıl ile üç yıl arasında değişir. Mahkûm bu süre içinde zabıtanın gözetimi altındadır. Önlemin uygulanacağı kişi, gözetim süresince oturacağı yeri, asıl cezayı çektiği yerin zabıta amirine bildirir. Bu bildirimin, asıl cezanın tamamlandığı günden başlayarak 15 gün içinde yapılması gerekir. Mahkûm gözetim süresince bazı yasaklara ve koşullara uymakla yükümlüdür: 1. belli zamanlarda zabıta makamına giderek yoklama defterini yazdırır; 2. silah taşıyamaz; 3. yurtdışına çıkamaz; 4. geçimi için yaptığı işin gereği yakın yerleşim yerlerine gidip gelmek zorunda kalırsa, zabıtadan izin almak ve gittiği yerlerin zabıta makamlarına yoklama yaptırmak zorundadır.
Türk cez. k.'nun 173/3. maddesi, devlet aleyhine işlenen suçlarla ilgili olarak verilecek ağır hapis cezalarına, ceza süresinin üçte birinden az ve ceza süresini geçmemek üzere, genel güvenlik gözetimi altında bulundurma önleminin uygulanabileceğini öngörür. Genel düzenlemeden farklı olarak, bu maddeye dayanılarak verilecek genel güvenlik gözetimi altında bulundurma önleminde, mahkûmun oturacağı yer, mahkûmiyet kararında gösterilir. Oturacağı yerin mahkûmiyet kararında gösterilmiş olması, bu önlemin sürgün cezası ile karıştırılmasına neden olmuştur. Sürgün cezasının kaldırılmasından sonra tartışma önem kazanmış ve sorun 14.3.1966 gün, 1/2 sayılı içtihadı birleştirme kararı ile çözüme bağlanmıştır. Bu kararda, 173. maddeye dayanılarak verilen, bir yerde ikametle genel güvenlik gözetimi altında bulundurmanın, sürgün cezası olmadığı, bir güvenlik önlemi niteliği taşıdığı, kabul edilmiştir. Son olarak 15.4.1987 gün, 3352 sayılı "Emniyeti umumiye nezareti altında bulundurma ceza ve tedbirlerinin yürürlükten kaldırılması hakkında kanun"la, genel güvenlik gözetimiyle ilgili tüm hükümler yürürlükten kaldırılmıştır. Adı geçen yasa, 24 nisan 1987 günlü, 19440 sayılı Resmi gazete'de yayımlanarak aynı gün yürürlüğe girmiştir.

—Dağc. Rehber ya da zincir birincisi, zor bir tırmanışı gerçekleştirdikten sonra ardından gelenin ipini çekmeden tutarak güvenliğe alır. Aynı şekilde zincir birincisi tırmanırken ikinci sıradaki tırmanıcı, olası bir düşüşü önleyebilmek için hazır bekler. Güvenliğin sağlanması için, dağcıların iyi mola platformlarına gereksinimleri vardır. Bu koşul yerine getirilmezse, çelik sikkeler ile güvenlik daha iyi sağlanır.

Valla-Diatec



güvenlik
karlı bir sarp yamaçta zincir ikincisini dağcıkazması ile güvenliğe alan dağcı

Dağcı, duruş halindeyken ipini ya da halkayı bir kaya burnuna ya da sikkeye geçirerek kendini güvenliğe alabilir: buna *öz-güvenlik* denir.

—Ger. day. Bir yapının sınır koşullardaki güvenliği şu ilkeyle belirlenir: yükler yönetmeliklerle saptanmış birden büyük bir katsayıyla çarpılır ve değeri yükseltilmiş bu yükler göz önüne alınarak, sözkonusu katsayıdan kaynaklanan en elverişsiz içkuvvetler hesaplanır. Ayrıca, yapıyı oluşturan gereçlerin dayanımının azaldığı varsayılır; bu nedenle gereç dayanımı yönetmeliklerle belirlenen birden büyük bir katsayıya bölünür. Mekanik nitelikleri bu yolla düşürülmüş gereçlerin, değeri yükseltilmiş yüklerden kaynaklanan içkuvvetleri dengeleyebileceğini güvence altına almak gerekir.

—Nük. müh. *Nükleer güvenlik.* • *İlkeler ve yöntemler.* Her şeyden önce, iyonlaştırıcı ışımaların doz* eşdeğerleri için kabul edilebilir sınırları saptamak gerekir. Bu sınırlar, *ışınımdan korumanın* temel standartlarını oluşturur ve ışınımla karşılaşacak aşağıdaki kesimlere göre farklar gösterir: doğrudan ışımayla karşılaşan ve girişi denetim altına alınan tesis bölgesinde *(denetimli bölge)* çalışacak personel; dolaylı olarak ışıma altındaki işlerde ve denetimli bölgelerin dışında çalışan personel; çevre halkı. Öte yandan bu sınırlar, organizmanın bütünü ve vücudun çeşitli organları için de farklıdır. Organizmanın tümü için, yıllık doz eşdeğerlik sınırları şunlardır: donanımın denetimli bölge personeli için 0,05 sievert; denetimsiz bölge personeli için 0,015 sievert; doğal çevre halkı için 0,005 sievert.

Kabul edilebilir doz eşdeğeri sınırları, dünyaca ünlü uzmanlardan oluşan Uluslararası radyolojik korunma komisyonu' nun tavsiyelerine göre saptanmıştır. Uluslararası büyük örgütlerin yeniden ele aldıkları bu tavsiyeler, bütün ulusal yönetmeliklerin temelini oluşturur. Yönetmelikler, ışımaların dış organlara ya da iç organlara etki etmesine göre, temel standartların uygulanma koşullarını belirler; ışımaların iç organlara etkisi, genellikle radyonüklidlerin, solunum ya da sindirim organlarına geçmesinden kaynaklanır.

Güvenliğin sağlanmasından sonraki aşamada, her nükleer kuruluşa bağlı tehlikeler belirlenir, çalışanlara ve halka uygulanabilen standartlara uyulmasını sağlayacak, hayvansal ve bitkisel çevrenin bütünlüğünü güvence altına alacak yollar saptanır. Korunma yolları, kısmen donanımın ayırtedici özelliklerinden, kısmen kuruluşun çalışma yöntemlerinden kaynaklanan bir öğeler kümesinden oluşur. Bu kavramları belirlemek için, bir nükleer santral örnek alınacak ve santralda en yeğin ışıma kaynaklarını oluşturan reaktör kalbindeki nükleer tepkimeler ve yakıt içinde biriken radyoaktif *parçalanma ürünleri* incelenecek. Nötron ışımasının, soğutma akışkanında bulunan kimi elementlere etkisi, *etkinleştirme ürünleri* denilen başka kaynakların doğmasına yol açar. Kalbi çevreleyen gereçler, bu kaynağın doğrudan ışımasını durdurur ve bir *korunma duvarları* sistemi, radyoaktif ürün serpintisini önler. Bir nükleer santralda en az üç koruma duvarı vardır: yakıtı içeren metal kılıf; reaktör soğutma devresinin çelik gömleği; reaktörü koruyan yapının sızdırmaz çeperi ve bu yapıyı yalıtan vanalar. Normal çalışmada, sözkonusu üç koruma duvarı işlevlerini yerine getirir. Bununla birlikte, ilk iki duvarın sızdırmazlığı tam olmayabilir ve çevre alanlarda belli bir etkinlik belirebilir; bu tür yerlerde, atmosferin süzülmesi gerekir. Öte yandan, etkin devrelerde, örneğin, reaktör soğutma akışkanını arılaştırma devrelerinde radyoaktif artıklar birikebilir. Kısacası, donanımın çalışması, ortamdan uzaklaştırılması gereken, gaz, sıvı ve katı *radyoaktif artıklar*'ın oluşumuna yol açar. Dolayısıyla gaz ve sıvı *atıkları* dışarıya atmak ve katı artıkları boşaltmak zorunludur. Nitekim, her nükleer donanım, gaz ve sıvı atıkları işleyerek, etkinliklerini yönetmeliğe uyacak biçimde kabul edilebilir maksimum düzeye düşürecek bir işleme sistemiyle donatılır. Ayrıca, santralda katı artıklar için, sızdırmaz koşullandırma atölyesi yer alır. Atıkların ve çevrenin etkinliği, sistemli olarak denetlenir. Kuruluşta çalışanları korumak için fiziksel yollarla (koruma ekranları, özel giysiler), iş düzenlemelerine başvurulur, etkin bölgelere uyarı işaretleri yerleştirilir, kapalı alanlardaki etkinlik gözetim altında tutulur, ışınlama ve kirlenme kişisel olarak denetlenir.

Güvenlik önlemlerine yalnız donanım normal çalışırken değil, önceden kestirilebilen bütün koşullarda uymak gerekir. Öte yandan koruma önlemleri, en bozuk çalışma koşullarını karşılayacak biçimde tasarlanmış birçok evre uyarınca örgütlenir ve donanımın *derinliğine korunması* denilen ilkelere göre düzenlenir. Koruma yollarının ilk evresi, bozucu iç ve dış etkenlere rağmen, donanımı tasarımcının tanımladığı şekilde normal çalışma halinde tutmayı amaçlar. Örneğin bir nükleer santralda, şebekenin istediği güçte ortaya çıkan ani değişim bir çalışma bozukluğuna yol açabilir; koruma sisteminin bu bozukluğu sınırlaması ve gidermesi gerekir. Korumada ikinci evre, alınan önlemlere rağmen birinci evrede amaca ulaşılamazsa devreye girer. Bu aşamada donanımın kimi birleşenleri olağandışı koşullarla karşılaşır ve zarara uğrama tehlikesi doğabilir. Öte yandan, ikinci evre özellikle koruma duvarlarında doğabilecek zararları gidermeye ve donanımı normal duruma getirmeye yarayan *düzeltici çalışmalar*'ı da içerir. Bir nükleer santralda düzeltici çalışmaların başında, kalbe hızla *güvenlik çubukları*'nı yerleştirmek ve böylece reaktörü acil olarak durdurmak yer alır. Düzeltici çalışmalara rağmen, olağan koşullar sağlanamamışsa, üçüncü koruma evresi devreye girer. Radyoaktif ürünlerin çevreye yayılma tehlikesi doğmuşsa, bir kaza sözkonusudur. Bu koşulda koruma girişimleri, öncelikle radyoaktif artıkların oluşturduğu tehlikeyi sınırlamayı ve toplum için kabul edilebilir dozları aşmasını önlemeyi amaçlayan *kurtarma çalışmaları*'nı içerir. Bu halde ilk hedef reaktörü soğutmak ve tehlike taşımayan bir duruma getirmektir. Doğrudan toplumu ilgilendiren önlemler, her nükleer kuruluşta önceden belirlenir.

Koruma çalışmalarına katılan bütün sistemler, her koşulda, bileşenlerinden birinin devre dışı kalması halinde bile görevlerini yerine getirebilmelidir. Dolayısıyla bir ekip *fazlalık*'ı öngörülür yani, belli bir işlevi sağlamak için, paralel birçok (2, 3 ya da 4) ekip zinciri kullanılır.

—Teknol. Otomobillerde güvenlik alarmları genellikle "kontak" anahtarıyla birlikte çalışır ve direksiyonu kilitler. Kimi Avrupa ülkelerinde güvenlik alarmının takılması zorunlu hale gelmesinden önce, birçok aygıt önerildi ve bazısı günümüzde hâlâ kullanılır. Bu aygıtlar, ya kapıları, ya vites kolunu ya da kontak anahtarını kilitler; ayrıca kontağı kapamadıkça direksiyon simidinin dönmesini önleyen türler de vardır.

Bisikletlerde ise kılıflı bir kablo tekerleğin dönmesini engeller.

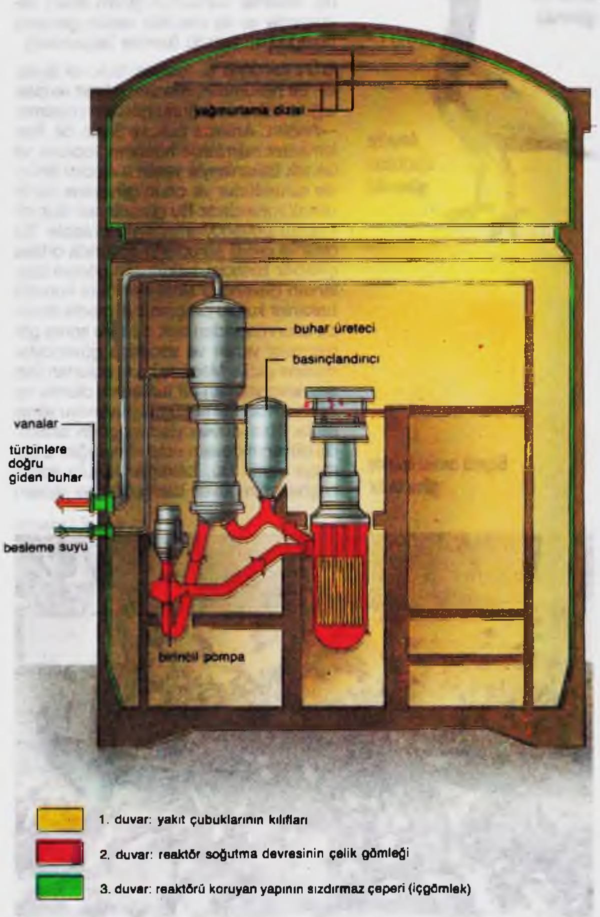
Güvenlik konseyi, Birleşmiş* milletler örgütü'nün organı.

Güvenlik konseyi'nin 242 sayılı kararı, "Altı gün savaşı" denilen üçüncü arap-israil savaşından sonra, 22 kasım 1967'de Birleşmiş milletler güvenlik konseyi'nin aldığı karar. Yakındoğu'da adil ve kalıcı bir barışın sağlanmasını amaçlayan karar şu istekleri içeriyordu: 1. israil birliklerinin, Altı gün savaşı'ndan sonra işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi (esas alınan ingilizce metin tam ya da kısmi geri çekilme arasında bir ayrım koymuyordu); 2. bu bölgedeki her devletin güvenli ve öbür devletlerce tanınan sınırlar dahilinde barış içinde yaşama hakkı; 3. filistinli göçmenler sorununun adil bir biçimde çözülmesi; 4. askerden arınmış bölgelerin kurulması; 5. Birleşmiş milletler genel sekreteri tarafından, barışçı bir çözümü sağlayacak bir anlaşma için ilgili devletlerin her biriyle ilişkiye geçmekle görevli bir temsilcinin belirlenmesi.

Terimleri eski ve belirsiz olan (metinde ne İsrail devletinin arap devletleri tarafından, ne de bir Filistin devletinin İsrail ta-

NÜKLEER GÜVENLİK

PWR tipi bir reaktörün üç koruma duvarı





kaya güvercini



tavus güvercini



gök (ya da mavi) güvercin



alman süs güvercini



Amerika ağaçkakan güvercini

ratından tanınmasından söz edilmektedir) 242 sayılı karar yine de bir başvuru belgesidir.

GÜVENLİKLİ sıf. Güvenliği sağlanmış. —Fişekç. *Güvenlikli cephane,* yapım ve ambalaj koşulları, cephanenin bir bölümünün patlamasının bu ambalajdaki cephanenin tamamının patlamasına yol açmadığı cephane. ‖ *Güvenlikli patlayıcı,* ister yangında, ister taşınması sırasında olabilecek en şiddetli çarpmaların etkisinde kütle halinde patlamayan patlayıcı. (% 25 oranda nemli pamuk barut, aynı şekilde, dumansız barutların ve nitratlı patlayıcıların çoğu güvenlikli patlayıcılardır.)

GÜVENLİLİK a. Ruhbil. Başkalarının çıkar ve görüşlerini yadsımadan, kendi görüş ve çıkarlarını sıkıntıya kapılmadan, kaygı duymaksızın rahatlıkla dile getirebilen öznenin niteliği.

GÜVENMEK gçz. f. **1.** *Bir kimseye güvenmek,* ona güven duymak, inanmak, itimat etmek; bazı işlerin yapılmasında ona bel bağlamak, sırtını dayamak: *Bana güvenin, ne dediğimi, ne yaptığımı biliyorum. Sana güvenmiyorum, her an karar değiştirebilirsin. Bu işi sana güvenerek aldım.* **—2.** *Bir şeye güvenmek,* ondan güç almak; ona dayanmak: *Elindeki bıçağa güvenerek kabadayılığa kalkışmak. Kendi gücüne, deneyimine güvenmek. Şansına, kadere, vb. güvenmek.* **—3.** *Güvendiği dağlara kar yağmak, güvendiği dal elinde kalmak,* yardım beklediği, yarar umduğu kimse ya da şeyin böyle bir şeye yaramayacağı anlaşılmak.

◆ **güvenilmek** edilg. f. Güven duyulmak; itimat edilmek: *Herkese güvenilir mi? Onun gibilere güvenilmez.*

GÜVENOYLAMASI a. Anayas. huk. ve Siyas. bil. Hükümetin göreve başlarken, göreve başladıktan hemen sonra ya da görev sırasında, parlamentonun güvenine sahip bulunup bulunmadığını ortaya koyan oylama. (Görev sırasında güvenoylamasına, bakanlar kurulunun güven istemi sonucunda ya da mecliste verilen gensoru önergesinin kabulü üzerine başvurulur.)

GÜVENOYU a. Anayas. huk. ve Siyas. bil. Bir hükümetin, meclisin güven ve desteğine sahip olduğunu gösteren oylama. —ANSİKL. Anayas. huk. ve Siyas. bil. Parlamenter rejimlerde hükümet toplu ca ve tek tek bakanlarıyla yasama meclisi önünde sorumludur ve onun güvenine sahip olmak zorundadır. Bu güvenin var olup olmadığı güvenoylamalarıyla anlaşılır. Bu oylama çeşitli süreçlerin sonunda ortaya çıkabilir. Birincisi, hükümetin göreve başlarken güvenoyu almasıdır. Yeni kurulan bakanlar kurulu programının meclis önünde okunmasından belli bir süre sonra görüşmeler yapılır ve sonunda güvenoylamasına gidilir. Mecliste hazır bulunan üye sayısının yarıdan bir fazlasının olumlu oy vermesi halinde hükümet güvenoyu almış sayılır. İkinci güvenoylaması görev sırasında güvenin devam edip etmediğini anlamaya yarar. Bu, bakanlar kurulu adına başbakanın güven istemi üzerine yapılan oylamadır. Burada, güven isteminin reddi için salt çoğunluk gerekir. Üçüncüsü gensoru üzerine yapılan güvenoylamasıdır. Bu durumda siyasal sorumluluk mekanizmasını işleten yasama meclisidir, daha doğrusu meclis üyelerinin bir bölümüdür. Bu da görev sırasında yapılan bir oylamadır. Bu oylamada da, bakanlar kurulunun ya da bir bakanın düşürülebilmesi üye tam sayısının salt çoğunluğuyla olur. Bu oylamada yalnız güvensizlik oyları sayılır (Anayasa md. 99). Böylece 1961 ve 1982 anayasaları hükümetin kurulmasını kolaylaştırırken, düşürülmesini zorlaştırarak sık sık güvensizlik oyu verilmesinden doğabilecek siyasal bunalımları önlemek istemişlerdir.

GÜVENSİZ sıf. Başkalarına güveni olmayan; itimatsız.

GÜVENSİZCE be. Güvensiz bir biçimde, güvensiz olarak.

GÜVENSİZLİK a. Güven eksikliği, aldatılma kaygısı; itimatsızlık: *Kadınlara karşı güvensizlik duyuyor. Kendini güvensizlik içinde hissetmek.*

GÜVERCİN a. Kugurdama ya da dem çekme adı verilen özel sesler çıkaran, güvercingiller familyasından kuş. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizc. *Güvercin kanadı,* babafingoların üzerine donatılan yelken.
—Dokmc. *Güvercin göğsü* ya da *güvercin boynu* → BUKALEMUN.
—Koregr. *Güvercin kanatları,* bir sıçrama sırasında (bir ayak üzerinde sıçranır, öbür ayak üzerinde yere inilir), bacaklarla yapılan ve bir kuşun kanat hareketlerini andıran hızlı battement'lar.
—Kuşç. *Amerika güvercini,* Tropikal Amerika'nın bir bölgesinde yaygın bulunan siyah hareli kızıl tüylü güvercin. (Bil. a. *Columba speciosa.*) ‖ *Floransa güvercini,* tavuk güvercinler öbeğinden süs güvercini ırkı. ‖ *Gezici güvercin,* çeşitli çaprazlamalar sonucu elde edilen orta boyda güvercin; yön bulma, yuvaya dönme ve hızlı uçma özellikleri nedeniyle hız ve mesafe yarışları için özel olarak yetiştirilmektedir. ‖ *Gök güvercin* → GÖK GÜVERCİN. ‖ *Kaya güvercini* ya da *kır güvercini* → KAYA GÜVERCİNİ. ‖ *Şiş gerdanlı güvercin,* kursağını ve yemek borusunu havayla şişirerek boynu önünde iri bir top oluşturan değişik görünüşlü güvercin tipi. (Çeşitli ırkları bilinir: fransız, gent, alman, saksonya vb. şiş gerdanlı güvercinleri.) ‖ *Tavuk güvercin,* kısa ve kalkık kuyruklu, görünüşü bir tavuğu andıran süs güvercini. (Bu güvercinin birçok çeşidi vardır: floransa, macar, malta, geyzi vb.)
—Spor. *Kil güvercin,* ball-trap ve skeet ile atılan ve atıcılara hedef olarak kullanılan kilden disk.
—Süslem. sant. *Güvercin kuyruğu,* maden üzerinde, ucu keskin ve sivri bir kalemle açılan, altı geniş, üstü dar yiv.
—Zootekn. *Güvercin çivisi,* yumurtlamaları ya da kuluçkaya yatmaları için güvercinlerin içine konuldukları sepetleri asmaya yarayan çengel biçiminde büyük çivi. ‖ *Hint taklacı güvercini,* havada yaptığı akrobatik hareketlerle ünlü, Hindistan kökenli güvercin ırkı.
—ANSİKL. Genellikle güvercingiller familyasının orta ya da iri boylu türlerine "güvercin" denir; bu arada, aynı familyada daha küçük türler (kumru gibi) de vardır. Güvercinlerin dibi şişkin, ucu kıvrık, sırt yüzü tüysüz bir deriyle kaplı gagaları, hızlı ve sürekli bir uçuş sağlayan geniş kanatları vardır. Tüyler erkek ve dişide az da olsa farklılıklar gösterir. Güvercinler genellikle tanecildir; bu nedenle bir kursakları, adaleli bir taşlıkları (ya da katıları) vardır. Genellikle ağaçlarda yuva yaparlar. Yavrular tüysüz ve kör doğarlar; anne ve babanın kursaklarından salgılanan ve "güvercin sütü" denen özel bir salgıyla beslenirler. Gerçekte bir kumru olan Kuzey Amerika kökenli göçmen güvercin *(Ectopistes migratorius)* türü XIX. yy.'da yok olmadan önce milyonlarca bireylik sürüler halinde göçler yapardı. Taçlı güvercinlerin başlarında bir sorguç vardır. Yeşil güvercinler (*Treron* cinsi), *Ptilonopus* cinsi ve imparator güvercinler (*Ducula* cinsi) meyvecildir; bu kuşlara özellikle Asya'nın güney-doğu'sunda rastlanır. Samoa adalarının dişli güvercinlerinde (*Didunculus* cinsi) büyük bir gaga vardır, oysa *Nicobar* güvercini (*Caloenas* cinsi) akbabaya benzer. Mauritius, Réunion ve Rodriguez adalarında yaşayan ve XVIII. yy.'da soyu tükenmiş olan dodo üyeleri güvercinlere çok benzeyen dodogiller *(Raphidae)* familyasındandır. Türkiye'de bulunan güvercin türleri: yerli bir tür olan gök ya da mavi güvercin (*Columba oenas;* uzunluğu 43 cm), yerleşik yaşayan, evcil ırkların atası olan kaya ya da kır güvercini (*C. livia;* uzunluğu 34 cm) ve halkalı güvercin ya da orman güvercini adıyla da bilinen tahtalıdır (*C. palumbus;* uzunluğu 43 cm).

Güvercin bazı ülkelerde yenen bir kuştur. Tüketilmek istenen güvercin palazı, ağırlığının en fazla olduğu sırada yani 28 günlükken kesilmelidir. Çünkü palazlar bundan sonra, yuvadan inip hareketlendiğinden büyük ölçüde zayıflarlar ve ancak birkaç hafta sonra verdikleri kiloyu geri alabilirler.

Güvercin, aynı zamanda bir süs kuşudur; süs güvercini sayılan birçok tür vardır; şiş gerdanlı güvercin, yeleli güvercin, yakalı güvercin, taklacı güvercin, yüksek uçan güvercin vb.

Gezici güvercinlerin yetiştirilmesi, özel idman, titiz bir ayıklama ve bakım gerektirir. Bazı güvercin türleri 900 km'lik yolculuklar yapabilirler. Eskiden haber güvercini olarak kullanılan güvercinler, dayanıklılık ve hızlılık yetenekleri özel idmanlarla geliştirilen hayvanlardı.
—Din. Dinsel kaynaklarda güvercinden ilk kez Tevrat'ta söz edildi. Yaradılış bölümünde (VIII, 8-12) anlatıldığına göre, Nuh peygamber, tufandan sonra yeryüzünün kuruyup kurumadığını öğrenerek kendisine haber getirmesi için gemiden dışarı üç kez güvercin salar. Güvercin, ilk uçuşunda konacak hiçbir yer bulamayarak geri döner. Yedi gün sonra ikinci uçuşunda gagasında bir zeytin dalı ile döner. Yine yedi gün sonra son kez uçar ve geri dönmez. Böylece Nuh peygamber yeryüzünün artık kuruduğunu anlayarak yanındaki bütün canlılarla birlikte karaya çıkar.

Hıristiyanlıkta "kutsal ruh"u temsil eden güvercin, islam inancında da günahsızlık, barış ve sevgi simgesidir. Efsaneye göre, Hz. Muhammet Mekke'den Medine'ye hicret ederken, kendisini öldürmek için izleyen müşriklerden kurtulmak için Sevr dağındaki bir mağaraya sığındığında, mağaranın girişindeki ağacın üzerine bir çift güvercin yuva yapar; yuvadaki güvercin yumurtalarını gören müşrikler, mağaraya kimsenin girmiş olamayacağını düşünerek içeri girmekten vazgeçerler. Böylelikle, Hz. Muhammet müşriklerden kurtulmuş olur. Güvercinlerin, saygılarından ötürü Kâbe'ye konmadıklarına, hatta üstünden uçmadıklarına da inanılır. Bu nedenle islam ülkelerindeki cami, kule ve sur gibi yapılara içlerinde güvercinlerin barınmaları için küçük yuvalar yapılırdı.
—Folk. Günümüzde de Anadolu'nun birçok yerinde güvercin kutsal bir hayvan sayılır, avlanması, etinin yenmesi günahtır. Birçok yörede de güvercin beslemenin uğursuzluk getireceğine inanılır; güvercin besleyenlere iyi gözle bakılmaz.
—İkonogr. Antikçağ'da güvercin Venüs -Aphrodite'nin simgesiydi.

Hıristiyanlar güvercini Ruhülkudüs'ün simgesi olarak gördüklerinden bu kuş, sanatta çoğu zaman Teslis'in üçüncü öğesi olarak yer alır. Güvercinler Ruhülkudüs'ün bağışlarını betimler, bir haçın tepesindeki on iki güvercin, on iki havariyi simgeler. Bir Ravenna mozaiğinde görülen çeşme yalağından su içen güvercinler, vaftiz suyuyla yeni bir yaşama doğan dindarların simgesidir (Galla Placidia mozo-

Bayezit camisi önünde güvercinler

Büyük Larousse



lesi). Sant'Ambrogio'nun Milano'daki lahtinin üzerinde yer alan kutsal çanaktan su içen iki güvercin kudas ayinini belirtir. Güvercin Muştulama sahnesinde de sık sık yer alır (Roma'da Santa Maria Maggiore zafer takı). Ortaçağ tipolojisindeyse güvercinin Nuh'un gemisine doğru uçuşu bir Hamsin yortusunun önbelirtisidir (Klosterneuburg'da bir sunakarkalığı, Avusturya).

Güvercin ayrıca Picasso'nun yeni bir canlılık kazandırdığı bir barış simgesidir.

GÜVERCİN, Büyük* Köpek takımyıldızı'nın yakınında yer alan, küçük güney yarıküre takımyıldızı. En parlak yıldızı α ya da Phact'ın kadiri 2,8'dir. (→ GÖK haritası.)

GÜVERCİN DOĞAN a. Hızlı ve düzensiz uçan, karnı çizgili küçük doğan. (Yere çok yakın uçarak ötücükuşları avlar. Büyük Britanya, İzlanda, İskandinavya ve Rusya'da yuva yapar, Batı Avrupa'da kışlar. Türkiye'de de bulunur. Eskiden avcı kuş olarak da kullanılırdı. Bil. a. *Falco columbarius;* kartalgiller familyası.)

Güvercin hikâyesi ya da **Destan-ı güvercin,** anonim dini hikâyelerden biri (XV. yy.). Genellikle Süleyman Çelebi' nin *Mevlid*'inin yazma ve basma nüshalarının arkasında bulunur. Bir gün, bir güvercin, kendisini kovalayan doğandan kurtarması için Hz. Muhammet'e sığınır. Peygamber güvercini saklar. Doğan gelir, yavrularını beslemek için avı olan güvercini ister. Hz. Peygamber, güvercin yerine koyun vermeyi önerir. Buna razı olmayan güvercine bu kez kendi etinden kesip vereceğini söyler. Tam etini keserken doğan Cebrail'e, güvercin de Mikâil'e dönüşür. Kendilerinin Tanrı tarafından gönderildiklerini söylerler.

Güvercin şövalyeleri *(Knights of Columbus)*, 1882'de P. McGivney tarafından Connecticut'ta kurulan katolik derneği. Derneğin amacı önceleri üyelerinin karşılıklı güvenliğini sağlamaktı. Daha sonraları ise katolik inancını geliştirmeye ve üyelerin Kilise'ye karşı görevlerini yerine getirmelerini sağlamaya çalıştı.

GÜVERCİNAĞACI → ACIFINDIK.

GÜVERCİNCİ a. Güvercin yetiştiren kimse.

GÜVERCİNCİLİK a. Güvercin yetiştirme sanatı; güvercin yetiştiriciliği.

GÜVERCİNGİLLER a. Güvercinler ve dere kumruları gibi kuşları içeren familya. (Bil. a. *Colombidae.*)

—ANSİKL. Güvercingillerin, boyları serçeyle hindi arasında değişen 300 kadar türü bilinmektedir. Kutup bölgeleri dışında bütün dünyaya, özellikle de ormanlık bölgelere yayılırlar. Bütün güvercingillerde güçlü, çengelli bir gaga bulunur; meyvecil ya da böcekçil birkaç tür hesaba katılmazsa hepsi de tanecildir; yumurtadan çıkan çıplak ve kör yavrular, ana ve babanın kursağından çıkan bir salgıyla ("güvercin sütü") beslenir. Bazı türleri göçmendir.

GÜVERCİNGÖZÜ a. Patol. Krom tuzları kullanan deri boyama işçilerinde ellerde ya da parmaklarda görülen meslek hastalığı. (Güvercin gözü gibi yuvarlak, üzeri kara bir kabukla kaplı, çok ağrılı yaralar halinde olur.)

GÜVERCİNİMSİLER a. Güvercine benzeyen kuşları içeren takım. (Bu takımdaki familyalar: güvercingiller, üyeleri XVIII. yy.'da ortadan kalkmış olan dodogiller, *Pteroclididae.* Bil. a. *Columbiformes.*)

GÜVERCİNKÖKÜ a. Tropikal bölgelerde, özellikle Doğu Afrika sahillerinde yetişen *Jatrorrhiza (Chasmantera) palmata* türünün dilimler halinde kesildikten sonra kurutulan köküne verilen ad. (Nişasta [% 30], müsilaj, acı maddeler ve alkaloitler [% 2-3] içeren güvercinkökü iştah açıcı, ishali, özellikle dizanteriyi önleyici olarak kullanılır. Güvercinkökünden elde edilen toz 0,5-1 g'lık haplar halinde günde birkaç defa ya da dekoksiyon [% 2-5] halinde günde 2-3 bardak olarak alınır.)

GÜVERCİNLER a. Zool. Güvercinleri, kumruları içeren alttakım. (Bil. a. *Columbae.*)

GÜVERCİNLİK a. Kuşç. Evcil güvercin yetiştirmek ve beslemek amacıyla özel olarak hazırlanmış yer. (Eskiden saray müştemilatı olarak yapılır ve bir sanat değeri taşımasına özen gösterilirdi.)

GÜVERCİNLİK, esk. **Aheritu,** KKTC' de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

GÜVERCİNSEVER sıf. ve a. Gezici güvercin yetiştiren, onları kullanan kişi ya da topluluk için kullanılır.

GÜVERSE a. Kuyumc. Ergitilen her parçada bırakılan ve bu parçanın yasal damga ayarı yapılmasından önce denenmesini sağlayan altın ya da gümüş küçük parça. || *Güverse alma,* ergime durumundaki bir maden külçesinden yapısını ve ayarını belirlemek için küçük bir parça alma.

GÜVERTE a. (ital. *copèrta*). **1.** Denizc. Deniz araçlarında ambarların ve kamaraların üzerini örten ağaç ya da sac döşemelerin oluşturduğu yatay düzlem. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Arg.* Barbut oynanan küçük masa.

—Ask. denizc. *Güverte askeri,* savaş gemilerinde makine ve elektrik işleri dışında kullanılan erat. || *Güverte subayı,* savaş gemilerinde, genel görev yönetmeliği uyarınca komuta görevi yapan subay. || *Güverteye indirme subayı,* bir uçak gemisinde güverteye iniş harekâtlarını yönetmekle görevli subay. || *Güverteye iniş,* bir uçağın, uçak gemisinin pistine inmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Uçuş güvertesi,* bir uçak gemisinin, kalkış ve iniş pistini oluşturan üst bölümü.

—Denizc. *Güverte altı paraçolu,* GÜVERTE TAKVİYE KEMERESİ*'nin eşanlamlısı. || *Güverte arası,* birbirini izleyen iki güverte arasında kalan alan. || *Güverte kaplaması,* bir sıra kemere üzerine yerleştirilen ve bu kemereleri, geminin iç sığası yüksekliğinde bölmek için tümüyle örten kaplama saclarının ya da borda kaplamalarının tümü. || *Güverte makineleri,* ana makineye doğrudan bağlı olmayan mekanik aygıtların tümü (ırgat, yükleme vinçleri, sintine pompaları vb.) || *Güverte mürettebatı,* demir, yelken, halat ve filika gibi konularda uzmanlaşmış mürettebat. || *Güverte sehimi,* güvertenin alabandalar doğrultusunda oluşturduğu tümsek. || *Güverte vardiya zabiti,* kıç güvertede ya da kaptan köprüsünde duran ve geminin manevralarından sorumlu olan zabit. || *Güverte yatırmaları,* güverte kemereleri yönünde vurulan baş yatırmaları. || *Güverte yolcusu,* kamara bileti almadan güvertede yolculuk yapan kimse. || *Güverte zabiti,* ticaret gemilerinde güvertede görev yapan zabit. || *Alt güverte,* alt batarya ile omurga arasında bulunan güverte. || *Ana güverte,* FRİBORD* GÜVERTESİ'nin eşanlamlısı. || *Ara güverte,* eskiden güverteler arasına yerleştirilen, sökülüp takılabilir güverte. || *Gezinti güvertesi,* bir yolcu gemisinde, yolcuların dolaşmasına ayrılmış güverte. || *Gölge güverte,* bir ticaret gemisinin üstyapılarının bir bölümünü oluşturan ve yükü dış etkilerden koruyan küçük güverte. (Bu güverte tipine özellikle araç taşımaya yönelik ro-ro gemilerinde rastlanır.) || *Rüşvet güverte,* üstyapılarının üzerinde tam bir güverte bulunan bir ticaret gemisinde, bu güverte ile altındaki küpeşte tirizi arasında kalan, tamamı ya da bir bölümü kapalı yer. || *Üst güverte,* gemi boyunca uzanan en yüksek güverte.

—ANSİKL. Ask. denizc. İniş açısı, hız ve motor gücü gibi çok belirgin koşullar gerektiren iniş manevrası, 50'lerin başına kadar, pistin bitiminde duran ve iki elinde raket biçiminde iki pano tutan güverteye in-

R. Demeulle



amerikan McDonnell-Douglas A-4 Skyhawk hücum uçağının Forrestal sınıfı bir uçak gemisinin güvertesine inişi

dirme subayının (bat's man) pilota verdiği işaretlerle gerçekleştiriliyordu. 1953'te ingiliz mekanikçi Goodhart'ın bulduğu ayna sistemiyle güverteye iniş otomatikleşti ve pilotun, aynanın yansıttığı ışık işaretine göre yaklaşması sağlandı. Aynı anda yaklaşma hızı pilota telsizle ("işitsel") bildiriliyordu. Ayrıca elektronik aygıtlar, uçağı izleme olanağı vererek, görüş alanının kısıtlı olması halinde güverteye inişi daha da kolaylaştırdı.

—Denizc. Metal gemi inşaatında, güverteler, teknenin borda kaplaması gibi kaplama saclarından oluşturulur; bu sacların sınıflandırma şirketlerinin yönetmelikleriyle belirlenen kalınlığı, gemiye ve kaplama saclarının bulunduğu yere göre değişir. En dışta bulunan ve en kalın olan kaplama sacına "kiriş kaplaması" denir. Güverteler boyuna ve enine bir eğrilik içerebilir. Çok güverteli gemilerde, güverteler üst güverteden başlayarak numaralandırılır.

GÜVEY, -i, -si a. **1.** Evlenmek üzere olan erkek ya da yeni evlenmiş erkek (özellikle evlenme gününde). **—2.** Anne, baba ya da kız ailesinin büyüklerine göre kızlarının kocası; damat. **—3.** *Güvey girmek,* evlenmek. || *Güvey olmadık ama kapı dışında bekledik,* bir konu üzerinde derinlemesine bilgisi olmayan, ancak konuya da yabancı bulunmayan kimselerce şaka yollu söylenir. || *Güvey yemeği,* güveyin ailesince düğün akşamı akrabalara, yakınlara verilen yemek.

—Folk. *Güvey çamaşırı,* kız evinin güveye yolladığı çamaşır. (Güvey hamamından sonra, bazı yörelerde güvey eğlenmesi sırasında giydirilir. Getirene yüklüce bir bahşiş verilir.) || *Güvey eğlenmesi,* düğün töreninden önce güvey evinde yapılan toplantı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Güvey gezdirmesi,* düğünden sonraki ilk günün sabahı, sağdıç ve arkadaşlarının güveyi alarak gezdirmeleri. (*Güvey seyranı* ya da *güvey dolaştırması* da denir.) [Bazı yörelerde düğün töreninden önce yapılır.] || *Güvey hamamı,* düğünden önce (genellikle perşembe günü) güvey ve arkadaşlarının topluca hamama giderek yaptıkları eğlence. (*Güvey çimme* de denir.) [Güveyin arkadaşları, görevlendirilen biri aracılığıyla davet edilir. Çalgı eşliğinde hamama gidilir, konuklara ikramda bulunulup eğlenti yapılır. Daha sonra güveyin evinde toplanılır. Bazı yörelerde güvey eğlenmesi, güvey hamamından sonra yapılır.] || *Güvey kapama, güveyi içeri tıkma,* eski tulumbacı ve esnaf düğünlerinde güveyi camiden törenle evine getirme ve yumruklayarak gelin odasına sokma geleneği. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Güvey önlüğü,* bazı yörelerde gelinin, oğlan evine gelirken birlikte getirdiği baklava. (Gelinle damat gelin odasına girdiklerinde önlerine konur, ev-

lilikte iyi geçinmeyi, ağız tadını simgeler.) || *Güvey traşı*, güveyin düğün töreninden önce yaptırdığı itinalı saç sakal traşı. (*Damat traşı* da denir.) [Berber, "ustura kesmiyor" diyerek güveyden yüklüce bir bahşiş almadan traşa başlamaz. Sağdıç ve güveyin arkadaşları da bahşiş verir.] || *Güvey yastığı*, bazı yörelerde gelinin erkek evine gelirken birlikte getirdiği işlemeli yastık. (Bunu gelinin yakınlarından bir erkek taşır ve kaptırmamaya çalışır. Yastığı kaptırmak beceriksizlik sayılır ve tekrar geri almaya çalışılır. Yastığı erkek evine ulaştırana bahşiş verilir.) || *Güvey yemeği* → DÜĞÜN* YEMEĞİ. || *Güvey yumruklama*, bazı yörelerde ve eski esnaf düğünlerinde, düğün töreninden sonra güveyin sırtı yumruklanarak gelin odasına sokulması.
—ANSİKL. Folk. • Güvey eğlenmesi, bazı yörelerde düğünden önceki bir gün (genellikle çarşamba günü), bazı yörelerdeyse güvey hamamından sonra yapılır. Güvey ve arkadaşları güveyin evinde toplanır, toplantıya hoca da çağırılır. Odanın görünür bir yerine bir futa asılır, karşısına kilim serilip üzerine güveyin oturması için minder konur. Konukların tümü gelince güvey içeri girer, odanın ortasına güvey bohçası yerleştirilir. Hoca bohçayı dua ve ilahilerle açar, içinden çıkan işlemeli peşkir, hocaya armağan edilir. Daha sonra güvey ve bohçadaki güvey çamaşırı başka bir odaya alınır, burada güveye aptes aldırılıp çamaşırları giydirilir. Bundan sonra güvey ve arkadaşları hep birlikte eğlenirler.
• Güvey kapama, eski esnaf ve tulumbacı düğünlerinde görülen bu geleneğe, Anadolu'nun bazı yörelerinde bugün de rastlanmaktadır. Düğün töreninden sonra güvey ve yakınları topluca yatsı namazına gider, namaz bittikten sonra güvey en sona kalır ve camiden çıkmakta gecikir. Arkadaşları kalaylı büyükçe bir siniyi ya da aşure tablasını mumlarla donatır, güvey camiden çıkınca "arayı arayı buldum belayı, sen de seyreyle efendim bu edayı" nakaratını söyleyerek alay halinde güvey evine doğru yola koyulurlar. Evin önüne gelince, kapı önünde güveyi kıyasıya yumruklamaya başlarlar. Güvey hiçbir biçimde kendini koruyamaz ve yediği yumruklara karşılık veremez. Ellerinden kurtulup eve girdikten sonra kapı önündekilere şerbet sunulur. Birbirinden bardak kapmak, yere vurup bardağı kırmak gelenektendir.

GÜVEYFENERİ a. Çoğu türleri Amerika'da, bazı türleri ılıman bölgelerde çok yaygın olan genellikle biryıllık bitki. (Bil. a. *physalis;* gelinfeneri, kambelotu, kambilotu, kandilotu da denir; patlıcangiller familyası.)
—ANSİKL. Güveyfenerinde yapraklar parçasız, çiçekler tek tek, saptan çıkma ve uzunca sapçıklı mor, sarı ya da beyazdır. Çan şeklindeki çiçek çanağı, meyve olgunlaştığı zaman (kiraz iriliğinde yuvarlak, üzümsü) onu şişkin bir torba gibi sarar. Türkiye'de özellikle Kuzey ve Güney Anadolu'da dere kenarlarında, orman altlarında yetişen, bahçelerde de süs bitkisi olarak yetiştirilen bir güveyfeneri türünün *(Physalis alkekengi)* meyveleri eskiden beri idrar artırıcı, ateş düşürücü ve yatıştırıcı olarak kullanılır. Bazı güveyfeneri türleri de *(Ph. peruviana, Ph. pubescens)* tatlı ve ekşi meyveleri için sıcak ülkelerde yetiştirilir.

GÜVEYKANDİLİ a. Çin ve Japonya kökenli, sarı çiçekli, tek yanlı tüysü almaşık yapraklı ağaç. (Park ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *Koelreuteria paniculata;* sapindaceae familyası.)

GÜVEYLİK a. **1.** Güvey için yapılmış giysi: *Güveyliğini giymek.* **—2.** Güvey olma durumu; damatlık.
◆ sıf. Güvey için yapılan, hazırlanan; güvey olmak üzere yapılan: *Güveylik elbise. Güveylik traş.*

GÜVEYOTU a. Pembe ya da beyaz çiçekli, çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Origanum vulgare;* ballıbabagiller familyası.) [Eşanl. KEKLİKOTU.]
—ANSİKL. Güveyotu Anadolu'nun pek çok yerinde, kurak tepelerde, taşlık sırtlarda, orman açıklıklarında yetişen ve boyu 100 cm'ye varabilen bir bitkidir. Türkiye' de dört alttürü yetişir (*Origanum* subsp. *gracile, hirtum, viride* ve *vulgare*). Kurutulmuş çiçekli dalları infusyon halinde (% 2) terletici, idrar artırıcı, gaz söktürücü ve yatıştırıcı olarak kullanılır.

GÜVEZ sıf. Mora çalan koyu kırmızı.

GÜVLEK a. *Yörs.* Göknar tahtasından yapılan su fıçısı.

GÜYA be. (fars. *güyi*, dersin'den *güyiyā, gūya*). Söylediğine göre, sözde: *Güya hafta sonu İzmir'deymiş de onun için bizi aramamış. Güya onun mirasçısıymış.*

GÜYER (Işın), türk mezzo-soprano (Ankara 1939). New York üniversitesi'ndeki ruhbilim öğrenimi sırasında özel şan eğitimi gördü. Yurda dönünce İstanbul Belediye konservatuvarı'ndan diploma aldı (1970). İtalya'da, Siena'daki Accademia di musica'da Gino Becchi ile bir süre çalıştı. 1971-1977 arasında Belçika'da Brüksel krallık operası'yla sahneye çıktı. ABD, Hollanda ve İtalya'da konserler verdi. İstanbul Devlet opera ve balesi'nde *Il trovatore, Aida, Suor Angelica, Carmen, Karyağdı Hatun* gibi operalarda oynadı. Aynı kurumda solist olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

GÜYÜK, moğol büyük hanı (1246 - 1248). Ögedey'in (öl. 1242) oğlu. Batu' nun komuta ettiği Batı seferine katıldı. Babasının ölümünden sonra büyük han naibi olan annesi Töregene'nin desteğiyle 1246 kurultayında büyük han ilan edildi. Ama, Altınordu hanı Batu bu seçime muhalefet etti. Güyük ile Batu arasındaki çatışma olasılığı, Güyük'ün erken ölümü ile ortadan kalktı.

GÜZ a. Yazı izleyen, kıştan önce gelen mevsim; Kuzey yarıkürede 22-23 eylülde başlar, 21-22 aralıkta sona erer. (Eşanl. SONBAHAR.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Gökbil. *Güz noktası* ya da *güz ılım noktası*, tutulum düzlemi ile ekvator düzleminin iki kesişme noktasından, Güneş'in Güney yarıküreden Kuzey yarıküreye geçişine denk düşen nokta. (Karşıt noktaya *ilkbahar noktası* ya da *ilkbahar ılım noktası* denir.)
—ANSİKL. Güz, güz ılımı ile kış gündönümü arasında geçen süredir. Yer'in hareketindeki eşitsizliklerden ötürü süresi kesin bir değişmezlikte değildir. Günümüzdeki ortalama süresi 89 gün 19 saattir. Güzün başlangıcından sonuna kadar, başlangıçta gecelerle eşit olan günler, Kuzey yarıkürede giderek kısalır.

GÜZAF sıf. (fars. *güzāf*). *Esk.* **1.** Boş söz, anlamsız ve saçma laf. **—2.** Abes, saçma, uydurma: *"Dosttan haber sorar isen güzaf değildir dost işi"* (Yunus Emre, XIII. yy.). **—3.** *Laf u güzaf* → LAF.

GÜZAR a. (fars. *güzaşten*, geçmek; ödemek'ten *güzār*). *Esk.* **1.** Geçme, geçiş: *Güzar-ı hayat, güzar-ı ömr* (hayatın geçişi). **—2.** *Güzar etmek*, geçmek, geçirmek: *"Güzar ettiğim bu azim gecede beyaz olarak yalnız benim saçlarım vardı ki aksiyle reng-i matemi daha siyah ediyordu"* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.). **—3.** *Güzar-ı ba-şitâb*, hızla geçme.

GÜZÂRE ya da **GÜZÂRİŞ** a. (fars. *güzāre, güzariş*). *Esk.* **1.** Düş yorma, rüya yorumlama. **—2.** *Güzârişger*, rüya yorumlayan. || *Güzâriş-name*, rüya tabirleri kitabı.

GÜZÂRENDE sıf. (fars. *güzārende*). *Esk.* Geçiren, geçirici; geçen, geçici: *Güzârende-i eyyam* (günlerini geçiren, vakit geçiren).

GÜZÂRİŞ → GÜZÂRE.

GÜZÂRİŞ a. (fars. *güzariş*). *Esk.* Geçme, geçiş: *"Üç senelik hayat-ı malîmizin güzâriş-i tarihîsini muhît, hâli ve istikbâli musavvirdir"* (İsmail Suphi, XIX. yy.).

GÜZÂŞTE sıf. (fars. *güzāşte*). *Esk.* Geçmiş, geçen.

GÜZÇİĞDEMİ a. Bot. ACIÇİĞDEM'in eşanlamlısı.

GÜZEL sıf. **1.** Görsel ya da işitsel bir estetik zevk veren bir kimse, bir şey için kullanılır: *Güzel bir kız. Güzel bir çiçek. Güzel bir koltuk takımı. Güzel bir senfoni. Bu piyanonun sesi çok güzel.* **—2.** Düşünsel, ahlaksal ya da bedensel üstünlüğüyle hayranlık uyandıran şey için kullanılır: *Güzel bir çözüm. Güzel bir satranç partisi. Güzel bir vuruş yapmak. Güzel bir ses kaydı. Güzel bir duygu. Güzel bir özveri örneği vermek.* **—3.** Hoş olan, rahatlık veren için kullanılır: *Güzel bir güneş, güzel bir hava var. Güzel bir sonbahar akşamı. Güzel, yıldızlı bir gece. Güzel bir yolculuk yapmak.* **—4.** Uygun düşen, hoşnutluk verici şey için kullanılır: *Kendinizi anlatmak için güzel bir fırsat. Bu güzel sonuçtan memnunuz.* **—5.** Görgü kurallarına uygun olan davranış biçimi için kullanılır: *İnsanlarla alay etmek güzel değil.* **—6.** *Güzel güzel*, gereği gibi; hiçbir sıkıntıya, soruna yol açmaksızın: *Güzel güzel dersinize çalışın. Kavga etmeden güzel güzel oynayın. Şimdi güzel güzel çekip gidin bakalım.* || *Güzel olmak*, sözkonusu makyaj, giysi vb. ise, bir kimseye gitmek, yakışmak, uymak: *Gözlerin böyle güzel oldu. Bu elbise sana çok güzel oldu;* bir şeyse, bir yeri açmak, güzelleştirmek: *Bu mobilyalar buraya çok güzel oldu.*
—Fels. Kant'a göre, "kavramı olmaksızın evrensel olarak hoşa giden" şey için kullanılır (*Kritik der Urteilskraft*, 1, 1, 1.). [Kantçı tanım güzelin, bir yanda bürünmek isteyebileceği evrensellik, bir yanda onu kavram olarak dile getirme olanaksızlığı (oysa, kavram olarak, tanımı gereği evrenselliğe yönelir) olmak üzere, iki çatışkılı fikrin rastlaşımı olduğunu içerir.]
—Sant. *Güzel sanatlar*, mimarlığa, plastik ve grafik sanatlara (heykel, resim, gravür), bazen de müziğe ve dansa verilen ad.
◆ a. **1.** Güzel olanın karakteri, doğası; güzellik: *Güzeli tanımlamaya çalışmak. Güzel kavramı. Resimde, müzikte güzel.* **—2.** Güzel kız ya da kadın: *Ünü her tarafa yayılmış bir güzeldi.* **—3.** *Yer adı + güzeli*, o yerin güzellik kraliçesi: *Dünya güzeli. Türkiye güzeli seçilmek.* **—4.** *İşin güzeli, en güzeli*, bir şeyin hoş, şaşırtıcı yönü: *İşin güzeli, geciktiğim halde otobüsün kalkmamış oluşuydu.* || *Güzelim*, bir kimseye yönelik duygusal ya da teklifsiz seslenis.
—Ed. Divan edebiyatında konu edinilen sevgili. (Eşanl. HUB.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Hat. *Güzel yazı sanatı* → HÜSNİHAT, HAT.
◆ be. Hoşa giden, hoşnutluk uyandıran, beğenilen, doyurucu biçimde: *Çok güzel şarkı söylüyor. Henüz dört yaşında, ama güzel okuyor.*
◆ ünl. "Pekiyi, tamam, doğru" anlamında kullanılır (genellikle cümle başlarında): *Güzel, şimdi asıl konuya geçebiliriz.*
—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında güzelin gözü, kaşı, yüzü, boyu bosu kalıplaşmış benzetmelerle tanımlanır. Sevgilinin yüzünün yuvarlaklığı, parlaklığı aya ve güneşe benzetilir. Saçları sümbül, yanakları lale ya da gül, gözleri nergis, kaşları yay, kirpikleri ok, çene çukuru kuyuya benzetilir. Dudağı ab-ı hayat diye adlandırılır. Boyu tuba ağacı ya da şimşat gibi uzun ve düzdür. Yürürken servi gibi salınır: *"Zülfü sünbül, deheni gonce-i ter, sâkı semen / Tepeden tırnağa dek her yeri gülşen gibidir / Hattı benefşe, turrası şebbû, izârı gül / Kaddi o verd-i taze-resin gül ağacıdır"* (Saçı sümbül, ağzı açılmamış gonca, baldırları yasemin, tepeden tırna-

ğa her yeri gül bahçesi gibidir. Yüzündeki tüyler menekşe, saçının büklümü şebboy, yanağı gül, o yeni açmış gülün boyu gül ağacıdır) [Enderunlu Vasıf]. Divan şairi, güzeli bu biçimde tanımlarken Tanrı'nın insanı en güzel biçimde yarattığını benimseyen tasavvuf anlayışına bağlıdır. Bu anlayışa göre mutlak güzelliğe sahip olan Tanrı'nın kendisidir. Âşık, sevgilinin güzelliğinde bir aynaya yansımış gibi görünen tanrısal güzellikle karşılaşmaktadır.

Tanzimat döneminde eski edebiyata eleştiriler yönelten Namık Kemal, divan şairlerinin güzeli anlatırken sıraladığı benzetmeleri ağır bir dille eleştirdi: "Divanlarımızdan biri okunurken insan onun içerdiği hayalleri zihninde canlandırsa çevresini (...) boyu serviden uzun, beli kıldan ince, ağzı zerreden ufak, kılıç kaşlı, kargı kirpikli, geyik gözlü, yılan saçlı sevgililerle dolu göreceğinden kendini devler, gulyabaniler âleminde sanır" *(Mukaddeme -i Celal).*

Çağdaş edebiyatta sevgili artık güzelliğiyle değil kişiliği, sahip olduğu insancıl değerleriyle sözkonusu edilmektedir.

GÜZEL (Hasan Celal), türk şiyaset adamı (Gaziantep 1945). AÜ Siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi. 1968'de DPT'ye girdi. 1983'te başbakanlık müsteşarlığına getirildi. 1986 ara seçiminde milletvekili, 1987'de milli eğitim bakanı oldu. 1989'da hükümet dışında kaldı. 1989 ve 1991'de ANAP genel başkanlığı için adaylığını koyduysa da sonuç alamadı. 1991'de ANAP'tan istifa etti. 1993'te Yeniden doğuş partisi (YDP) adıyla, muhafazakâr sağ eğilimli bir parti kurdu ve bu partinin genel başkanlığına seçildi.

Güzel Bahçevan *(la Bella Giardiniera),* Raffaello'nun Louvre'da bulunan tablosu (1507; 120 × 79 cm). Tabloda Meryem Ana ve Çocuk İsa aziz Yuhanna'yla birlikte gösterilmiştir.

Güzel değirmenci kız, (*Die schöne Müllerin*), F. Schubert'in ses ve piyano için, W. Müller'in şiirleri üzerine bestelediği 20 lied'lik derleme (1823). Güney Almanya halk müziğine yakın olan dizinin asıl çekiciliği, yalın anlatımındadır.

Güzel Helena *(la Belle Hélène),* J. Offenbach'ın 3 perdelik opera buffası (1864). Librettosunu Meilhac ve Halévy yazdı.

Güzel sanatlar akademisi (Devlet), 1882'de kurulan Sanayii* nefise mektebi'nin 1927'den sonraki adı. Cumhuriyet'ten sonra İstanbul, Fındıklı semtindeki bugünkü binaya geçen ve yüz yıla yakın bir süre ülkemize mimar, ressam, heykeltraş yetiştiren tek öğretim kurumu olan akademinin ilk müdürü ressam Namık İsmail döneminde dekoratif sanatlar bölümü açıldı. Namık İsmail'den sonra müdürlüğe atanan sanat tarihçisi Burhan Toprak (1936-1948) eğitim sistemini yenilemek ve çağdaş bir düzeye kavuşturmak için Avrupa'nın tanınmış sanat adamlarını bölümlerin başına getirdi. Alman Bruno Taut mimarlık, Rudolf Belling heykel bölümlerini, fransız Léopold Lévy resim, Marie Louise süsleme sanatları bölümlerini uzun yıllar yönettiler ve yeni sanatçı kuşaklarının yetişmesine katkıda bulundular. Başlangıçta ortaokul mezunlarının alındığı kız-erkek birlikte okunan okulun düzeyi giderek yükseldi. 1948'de bazı bölümleri yanan okul, 1964'te Devlet güzel sanatlar akademisi adını almış, öğretim kadrosunda görev yapanlara da akademik sanlar verilmiştir. Resim ve heykel müzesi, Mimarlık yüksekokulu, Uygulamalı endüstri sanatları yüksekokulu'nun bağlı olduğu akademiye, 1969 yılında çıkarılan 1172 sayılı özel yasayla yeni bir düzenleme getirildi. 30 mart 1983 tarih ve 2809 sayılı YÖK yasasıyla da akademi, Mimar Sinan üniversitesi'ne dönüştürüldü. (→ GÜZEL SANATLAR FAKÜLTESİ, Mimar Sinan üniversitesi)

Güzel sanatlar birliği, İkinci meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra aralarında Hoca Ali Rıza, Çallı İbrahim, Sami (Yetik), Şevket (Dağ), Ahmet Ziya, Hikmet (Onat)'ın da bulunduğu bir grup ressam tarafından kurulan Osmanlı ressamlar cemiyeti'nin bugünkü adı. Kuruluşundan kısa bir süre sonra aynı adı taşıyan bir de gazete yayımlamaya başlayan Osmanlı ressamlar cemiyeti, 1921'de Türk ressamlar cemiyeti, 1926'da Türk sanayii nefise birliği, üç yıl kadar sonra da bugünkü adı olan Güzel sanatlar birliği adını aldı. Güzel sanatlar birliği ilk dönemlerinde, Osmanlı ressamlar cemiyeti'nin benimsediği ilkeler doğrultusunda, türk resim sanatını batılı akımların etkisinden kurtarma ve ona daha ulusal bir kimlik kazandırma çabalarını sürdürdü. 1926'dan başlayarak resmin yanı sıra öteki sanat dallarını, edebiyatı ve mimarlığı da çalışma kapsamına alan birlik, 1933'ten sonra yalnız resimle ilgilenmeye başladı. Birlik, her yıl İstanbul ve Ankara'da açtığı sergilerden başka yurtdışında düzenlenen uluslararası bir çok sergide de Türkiye'yi temsil etti. 1940'lardan sonra ise etkisini yitirdiği görüldü.

Güzel sanatlar fakültesi (Marmara üniversitesi), İstanbul'da yükseköğretim kurumu.

1957'de Milli eğitim bakanlığı'na bağlı İstanbul Devlet tatbiki güzel sanatlar yüksekokulu adı ile beş bölüm olarak (Resim, Grafik, Seramik, Tekstil, İç mimarlık) eğitime açıldı. 1982'de yükseköğretim kurumlarının yeniden düzenlenmesi sırasında fakülteye dönüştürülerek Güzel sanatlar fakültesi adı ile Marmara üniversitesi'ne bağlandı. Fakülte, Uygulamalı sanatlar (grafik, seramik, tekstil, iç mimarlık, endüstri ürünleri tasarımı), Resim, Heykel, Geleneksel türk el sanatları (eski yazı, süsleme, cilt, türk çini onarımı, eski kumaş desenleri), Sahne ve görüntü sanatları (sinema, televizyon, fotoğraf, tiyatro), Müzik (kompozisyon, solo şarkı ve şan, yaylı sazlar, piyano ve harp, üflemeli sazlar) olmak üzere altı bölüm ve on dokuz sanat dalını içerir.

Güzel sanatlar fakültesi (Mimar Sinan üniversitesi), İstanbul'da yükseköğretim kurumu.

1983'te yükseköğrenim yasasında yapılan değişiklikle Güzel* sanatlar akademisi (Devlet) fakülteye dönüştürülerek Mimar Sinan üniversitesi güzel sanatlar fakültesi adını aldı. Fakülte beş bölüm ve on üç sanat dalında öğretim ve eğitim verir: Resim (resim), Heykel (heykel), Uygulamalı sanatlar (grafik, seramik ve cam, tekstil), Geleneksel türk el sanatları (eski yazı, süsleme, cilt, eski çini onarımları, eski kumaş desenleri), Sahne ve görüntü sanatları (tiyatro, sinema ve televizyon, fotoğraf).

Güzel sanatlar matbaası, İstanbul'da, Bakırköy Yeni Bosna mevkisinde bulunan basımevi. Ali Rıza Baskan tarafından 1940 yılında kurulan basımevi, daha sonraki yıllarda devlet adına bastığı pulların kalitesiyle tanındı. Bugün en ileri baskı tekniklerinin kullanıldığı basımevinde ayrıca *Altın tabak yemek ve sofra bilgileri ansiklopedisi, Altın eller, Altın bilgi çocuk ansiklopedisi* gibi süreli yayınlar da gerçekleştirildi.

GÜZELAVRATOTU a. Çalılıklarda ya da yıkıntılarda yetişen, biraz pis kokulu, düzgün yapraklı, kısa tüylerle kaplı, mor çiçekli, üzümsü kara meyveli otsu bitki. (Bil. a. *Atropa belladonna;* patlıcangiller familyası.)

—ANSİKL. Ilıman ve sıcak ülkelerde yaygın olan güzelavratotu, son derece zehirlidir, çünkü bütün organlarında birçok alkaloitler, özellikle skopolamin ve hiyosiyamin içerir. Kök ve yaprakların kuruması esnasında, bu sonuncusu eczacılıkta çok önemli bir yeri olan atropine dönüşür. Parlak, siyah meyveleri ağır zehirlenmelere

Giraudon-C. F. L.



Raffaello'nun *Güzel Bahçevan*'ı (1507)
Louvre müzesi, Paris

yol açar, çünkü 10-15 tanesinin yutulması insan için öldürücüdür. XVI. yy. Roma İmparatorluğu'nda kadınlar, gözlerine parıltı kazandırmak için, meyvelerinin özsuyunu far olarak kullanırlardı, bitkinin adı buradan gelir.

GÜZELBAĞ, esk. **Kızılağaç,** Antalya'nın Gündoğmş ilçesine bağlı bucak; 6 583 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *Güzelbağ;* 3 438 nüf. (1990).

GÜZELBAHÇE, İzmir'in merkez ilçesine bağlı bucakken, İzmir büyükşehir belediyesi sınırları içine alınarak Konak ilçesine bağlandı, haziran 1992'de de Narlıbahçe adıyla ilçe yapıldı.

GÜZELBEY (Cemil Cahit), türk halkbilimci (Gaziantep 1908). Ankara Hukuk fakültesi'ni bitirerek (1938) yargıçlık, savcılık, avukatlık yaptı. Gaziantep'te *Gaziyurt* gazetesini yayımladı. Halkbilimle ilgili çalışmaları dolayısıyla İhsan Hınçer ödülü'nü aldı (1983). Başlıca yapıtları: *Gaziantep folklorundan notlar* (1959), *Gaziantep evliyaları* (1964), *Gaziantep şeri mahkeme sicilleri* (1966-1970), *Gaziantep'te doğum ve çocuğa ilişkin töre ve inançlar* (1982), *Gaziantep camileri tarihi* (1984).

GÜZELBURÇ, Hatay'ın merkez ilçesi Hıdırbey bucağına bağlı köy; 2 796 nüf. (1990).

GÜZELCE sıf. Biraz güzel; oldukça güzel şey ya da kimse için kullanılır: *Güzelce bir sonbahar günü. Güzelce bir kız.*

◆ be. Dikkatli biçimde, iyice, adamakıllı: *Meyveleri güzelce yıka. Dersine güzelce çalış. Herşeyi güzelce anlat, sonra olurunu al.*

GÜZELCE (İbrahim), türk sendikacı (İstanbul 1922 - İstanbul 1976). Matbaacılık yüksek okulu'nu bitirdikten sonra gazete ve basımevlerinde dizgici olarak çalışmaya başladı. 1946'da, Basın teknisyenleri sendikası'na girdi. Genel sekreterliğe seçildi (1948). Dört yıl da genel başkanlık yaptı (1963-1967).

1950'de kurulan Demokrat işçi partisi'ne üye olarak siyasal yaşama giren Güzelce, 1952'de bu partinin genel sekreterliğine getirildi. Daha sonra Hürriyet partisi'ne girdi, 1957 seçimlerinde İstanbul adayı oldu, kazanamadı. 1961'de, TİP kurucuları arasında yer aldı. Partide kısa bir süre için genel sekreterlik ve İstanbul il



güzelavratotu
(Atropa belladonna)



Güzelsu çayı

başkanlığı görevlerini yaptı. 1965'te yurtdışına gitti. Türkiye'ye döndükten sonra DİSK genel sekreterliğine seçildi (1975), bu görevi sürdürürken öldü.

İbrahim Güzelce'nin çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış yazı ve incelemeleri vardır.

GÜZELCE MAHMUT PAŞA → MAHMUT PAŞA Güzelce.

GÜZELCEDERE. Arkeol. Çorum'un merkez ilçesinde, Kuşsaray* höyüğüne 10 km uzaklıkta, Çomarbaşı yöresinde höyük. 1966'da H. Z. Koşay yönetimindeki Kuşsaray kazıları sırasında burada yapılan araştırmalarda İlk Tunç çağ ve Phrygia dönemlerinden bir yerleşme saptandı. Kuşsaray'ın ikinci katmanında görülen yangın izlerine bu höyükte de rastlandı.

Güzelcehisar → ANADOLUHİSARI.

GÜZELDERE geçidi, D. Anadolu bölgesinde geçit, 2 730 m. Van-Başkale karayolu, Van doğusu dağlarını aşmak için bu geçidi izler.

Güzelhan, Gaziantep ve çevresinde kadın erkek birlikte oynanan halay türü bir halk oyunu.

GÜZELHİSAR ya da **AYDIN GÜZELHİSARI** → AYDIN.

Güzelhisar barajı, İzmir ilinde, Güzelhisar suyu üzerinde kurulu baraj. Yapımına 1975'te başlandı, 1981'de bitirildi. İçme ve kullanma suyu sağlamak amacıyla inşa edilen barajın gövdesi, toprak + kaya dolgu tipinde, su toplama hacmi 158 milyon m³, göl alanı 5,80 km², sağladığı içme ve kullanma suyu 126 milyon m³'tür.

GÜZELIRMAK (Nevzat) → NEVZAT GÜZELIRMAK.

GÜZELİM sıf. (*güzel, -m,* birinci tekil kişi iyelik ekiyle). Çok değer verilen, beğenilen, sevilen kimse, şey için kullanılır: *O güzelim çocuk pis bir kazanın kurbanı oldu. Güzelim kazağı sıcak suyla yıkayıp mahvetmiş.*

GÜZELLEME a. Ed. Halk edebiyatında sevilen bir varlığın, sevgilinin, atın, dağın vb. övgüsünü yapan şiir türü. Koşma, semai biçiminde söylenmiş örnekleri vardır.

GÜZELLENMEK gçz. f. *Esk.* Güzelleşmek.

GÜZELLEŞMEK gçz. f. Bir kimseden, bir şeyden söz ederken, güzel ya da daha güzel bir duruma ulaşmak, görünmek: *Bu çocuk günden güne güzelleşiyor. Tatilden sonra onu çok güzelleşmiş buldum. Havalar giderek güzelleşiyor. Burası nasıl da güzelleşmiş! Çocukluğun bellekte gittikçe güzelleşen anıları.*

◆ **güzelleştirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi, bir şeyi güzelleştirmek,* onu güzel ya da daha güzel kılmak; onun daha güzel görünmesini sağlamak: *Bu saç biçimi onu güzelleştiriyor. Bu duvar kâğıtları evi güzelleştirdi.*

◆ **güzelleştirilmek** edilg. f. Güzelleştirmek eylemine konu olmak.

GÜZELLEŞTİRİLMEK → GÜZELLEŞMEK.

GÜZELLEŞTİRMEK → GÜZELLEŞMEK.

GÜZELLİK a. **1.** Güzel bir kimsenin, bir şeyin niteliği: *Bir kadının, bir çocuğun güzelliği. Bir gösterinin güzelliği karşısında kendinden geçmek. Bir senfoninin güzelliği.* **—2.** Düşünsel, sanatsal ya da manevi nitelikleriyle hayranlık uyandıran şeyin niteliği: *Bir gösterinin, bir romanın güzelliği. Çıkar gütmeyen bir davranışın güzelliği.* **—3.** Hoşa giden, yumuşak söz ya da davranış: *Bu işi kötülükle değil güzellikle hallet.* **—4.** *Güzellik enstitüsü,* genellikle kadınların yüz ve vücut bakımlarını yaptırdıkları yer. ‖ *Güzellik kraliçesi,* yüz ve vücut güzelliği ölçü alınarak yapılan yarışmalarda birinciliği kazanan kız. ‖ *Güzellik müstahzarları,* makyaj malzemelerinin genel adı. ‖ *Güzellik uzmanı,* bir güzellik enstitüsünde kadınların beden ve yüz bakımıyla uğraşan kalifiye eleman. ‖ *Güzellik yarışması,* ölçü olarak yüz ve vücut güzelliğinin temel alındığı yarışma.

—Tem. parç. Kuarkların ve kuarklardan oluşan hadron ailelerinin ayırtedici yükü. (Simgesi b: ing. *bottom* sözcüğünden; güzellik kuarkların kokularından ya da tatlarından biridir.)

◆ **güzellikler** çoğl. a. Güzel yanlar, ayrıntılar: *Bir bölgenin güzelliklerini keşfetmek. Doğal güzelliklerle dolu bir bölge.*

GÜZELLİKLE be. İnce, yumuşak, hoş sözlerle ve davranışlarla; iyilikle: *Bu sorunu güzellikle halletmek istiyor.*

GÜZELOLUK, İçel'in Erdemli ilçesine bağlı bucak; 6 741 nüf. (1990); 15 köy. Merkezi *Güzeloluk;* 480 nüf.

GÜZELOVA, Erzurum'un merkez ilçesi Dumlu bucağına bağlı köy; 1 537 nüf. (1990).

—Arkeol. Köydeki höyükte Hamit Zübeyr Koşay ve Hermann Vary yönetiminde yürütülen kazılarda (1961), İlk Tunç çağa tarihlenen bir yerleşme ortaya çıkarıldı. Mimarlık kalıntılarının (kerpiç duvarlar, taş temeller, ağaç parçaları, kamışlar) yanı sıra, İ.Ö. 2600'e tarihlenen hoker durumunda bir iskelet, küp mezar ve seyyar sunak denilen hayvan başı biçiminde çıkıntılı, küçük kutsal ocaklar (Pulur* ve Karaz*'da da vardır) ilginç buluntulardır. Hayvan yemlikleri, İ.Ö. III. binyıl'da hayvancılığın, halkın geçiminde önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Bunların dışında obsidyenden aletler, boynuz ve kemikten bizler, çuvaldızlar, tek renkli, el yapımı seramikler, kuş başı biçiminde heykelcikler, öküz başı biçiminde kutsal içki kapları bulunmuştur.

GÜZELSU, esk. **Hoşap,** Van'ın Gürpınar ilçesine bağlı bucak; 16 650 nüf. (1990); 28 köy. Merkezi *Güzelsu;* 1 350 nüf. (1990).

GÜZELSU, Antalya'nın Akseki ilçesine bağlı bucak; 2 657 nüf. (1990); 5 köy. Merkezi *Güzelsu;* 492 nüf. (1990).

GÜZELSU çayı, esk. **Micinger** ya da **Hoşap çayı,** Van gölü kapalı havzasında akarsu, yaklaşık 100 km. Koçkıran dağı ve Van doğusu dağlarından inen kaynak kolların birleşmesiyle oluşur. Gevaş'ın D.'sunda Van gölüne dökülür. Yağmur ve özellikle kar sularıyla beslendiğinden ilkbaharda taşar, yaz aylarında da suları fazla alçalmaz; ort. akım 4,3 m³ / sn.

Güzelsu kalesi → HOŞAP KALESİ.

GÜZELYURT, İç Anadolu'da Aksaray iline bağlı ilçe; 17 182 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi, Aksaray'ın 32 km doğusunda *Güzelyurt,* 3 795 nüf. (1990).

GÜZELYURT, Malatya'nın Hekimhan ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 500 nüf. (1990). Belediye.

GÜZELYURT, Kırıkkale'nin Sulakyurt ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 224 nüf. (1990). Belediye.

GÜZELYURT, rumca **Morphu,** KKTC' de Lefkoşa ilçesine bağlı köy. Aynı addaki körfezin D.'sunda.

GÜZELYURT körfezi, rumca **Morphu,** K.-B. Kıbrıs kıyılarında K.'de Koruçam (esk. Kormacit), G.'de Goççina burunları arasındaki geniş girinti.

GÜZER a. (fars. *güzer*). Esk. **1.** Geçme, geçiş. **—2.** *Güzer etmek, eylemek, kılmak,* geçmek: *"yine bir gün, beş altı yıl evvel / ediyordum güzer bu mevkiden"* (Tevfik Fikret). *"Eğer hâk ola bu cismüm mezarumda güzer kılsan"* (Vasfi, XVI. yy.).

◆ sıf. Geçen, geçmekte olan: *Hoş-güzer* (hoş geçen).

GÜZERÂN sıf. (fars. *güzerān*). *Esk.* Geçen, geçici: *Cihan-ı güzerân* (geçici dünya).

GÜZERGÂH a. (fars. *güzer,* geçiş ve *-gâh,* yer bildirme eki'nden *güzergâh*). **1.** Geçilen, geçilecek yol: *Yarışma güzergâhını belirlemek.* **—2.** Uğranılarak geçilen yol: *Otobüs Bebek-Ortaköy-Eminönü güzergâhını izliyor.*

—Bayınd. *Güzergâh çakımı,* bir işin belirleyici çizgilerinin zemin üzerinde jalonlarla belirtilmesi (bir yolun, bir demiryolu hattının güzergâh çakımı). ‖ *Güzergâh planı,* bu çizgilerin yatay izdüşümünün kâğıt üzerine aktarılması.

—Dy. Genellikle birçok makas içeren bir makas postasının etki alanındaki yol; yola giriş, bir işaretle korunur. ‖ *Güzergâh düğmesi,* tamamen elektrikle çalışan bir makas postasında tek hareketle güzergâhın kumandasını, oluşumunu, kilitlenmesini sağlayan ve tüm güvenlik koşulları sağlandığında güzergâh başındaki işareti açan serbest düğme. ‖ *Güzergâh kolu,* aynı anda bir güzergâhın içerdiği tüm makaslara kumanda eden kol.

—Oy. Üstünde oyuncakların (tren, araba, vb.) mekanik olarak ya da elektrikle yürütülebildiği ve iç içe geçebilen öğelerden oluşan çevresi kapalı yol.

—Topogr. *Güzergâh haritası,* bir arayıcı ya da topografın, uzaklıkları gözle, saatle ya da adımla değerlendirerek, pusula eşliğinde geçtiği yolun grafik gösterimi. (Yeni ülkelerin haritaları, XVI. yy.'dan XIX. yy.'a değin bu tür güzergâh çizimleriyle çıkarıldı.)

GÜZERNAME a. (fars. *güzer* ve *nāme*'den *güzer-nāme*). *Esk.* Yol kâğıdı, geçiş belgesi.

GÜZEŞT a. (fars. *güzeşt*). *Esk.* Geçme, geçiş.

GÜZEŞTE sıf. (fars. *güzeşte*). *Esk.* **1.** Geçmiş, geçen. **—2.** Faiz: *"...ebniye-i hassa için şehriye sekiz bin kesesi tahsis olunup bâkisi dahi düyûnunun güzeştesine karşılık olmağla..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

GÜZEŞTEGÂN çoğl. a. (fars. *güzeşte*' nin çoğl. *güzeştegān*). *Esk.* Geçmişler; geçmişte bulunanlar, önce olanlar, eskiler: *Güzeştegân-ı şuara* (eski şairler).

GÜZEY a. Dağlık bölgelerde, dağların az güneş alan çok gölgeli K. yamaçlarına verilen ad.

GÜZEY (Gülistan), türk tiyatro ve sinema sanatçısı (İstanbul 1927 - *ay. y* 1987). 1943 yılında İstanbul Şehir tiyatrosu'na girdi; *Nasıl hoşunuza giderse* adlı oyunla sahneye çıktı. Akademik tiyatro eğitimi görmemiş olmasına karşın, sonraki yıllarda çok çabuk parladı. 1984 yılında sahnelenen *Perşembenin hanımları* adlı oyunla 41 yıllık sahne yaşamını noktaladı. Tiyatroya girdikten kısa bir süre sonra Faruk Kenç'in *Dertli pınar* adlı filmiyle sinemaya da başlayan Güzey, 1950-1960 yıllarının birçok filminde (*Köroğlu, Karanlık yollar, Kanun namına,* (TV), *Kahpenin*

kızı, Artık çok geç, Akasyalar açarken vb.) başrole çıktı. 1970'lerden sonra da *Bütün anneler melektir, Söz müdafaanın, Saadet güneşi, Şıpsevdi, Parkta bir sonbahar günüydü* gibi TV filmlerinde ve dizilerinde oynadı.

GÜZİDE sıf. (fars. *güzîden*, seçmek'ten *güzîde*). Seçkin, seçilmiş, seçme: *Güzide sanatçımız. Güzide eserler*
—*Esk. Güzide-sühan*, değerli söz söyleyen.

GÜZİDE SABRİ → AYGÜN (Güzide Sabri).

GÜZİDEGÂN çoğl. a. (fars. *güzîde*'nin çoğl. *güzîdegân*). *Esk.* Seçkin kimseler; seçilmiş olanlar, beğenilenler.

GÜZİDELİK a. Seçkin, güzide olma durumu.

GÜZİN sıf. (fars. *güzîn*). *Esk.* **1.** Seçilmiş, tercih edilmiş: *"Dükelinden senin aşkın güzîndir"* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy.). **—2.** Seçen: *Halvet-güzin, uzlet-güzin, vahdet-güzin* (yalnızlığı, tek başına kalmayı seçen).

GÜZİNİŞ a. (fars. *güzîniş*). *Esk.* Seçme, seçiş, tercih etme.

GÜZİR a. (fars. *güzîr*). *Esk.* Çare, derman; ilaç: *Na-güzîr* (çaresiz).

GÜZLE → GÜZLEK.

GÜZLEK a. *Yörs.* **1.** Sonbaharda ekilen tahıl. **—2.** Yörüklerin en son oturdukları daha az serin ve köye yakın yayla. (GÜZLE de denir): *Yörükler güzleğe geldiler.*

GÜZLEKLEME a. *Yörs.* **1.** Hasat sırasında toprağa dökülen tohumlardan ertesi yıl kendiliğinden çıkan bitki. **—2.** Bir kimsenin ileri yaşlarda doğan çocuğu.

GÜZLEMEK gçz. f. Güzü, sonbaharı bir yerde geçirmek.

GÜZLÜK sıf. Güzün yapılan, güze özgü: *Güzlük ekim. Güzlük tahıl.*

GÜZÜN be. (*güz*'den *-n* araçlık ekiyle). Güz mevsiminde; sonbaharda.

GVADÁNYİ (Jozsef, *kont*), macar subay ve şair (Rudabánya 1725 - Szakolca, bugün Skalika, Slovakya, 1801). Emekli olduktan sonra kendini edebiyata vererek yergili ve destansı şiirler yazdı; alman etkisini ve yabancı törelerin körü körüne taklit edilmesini eleştirdi (*Egy Falusi Nótárıusnak budai utazása*, 1790).

■**GVALİOR,** Hindistan'da (Madhya Pradeş) kent, Âgrâ'nın G.'inde; 692 982 nüf. (1991). Moğol döneminden kalma anıtkabirler. Kayalar üzerinde cayna oymaları bütünü (XV. yy.). Tapınaklar: Teli-ka-Mandir (IX. yy.) ve iki Sas-Bahu tapınağı; XVI. yy'dan kalma tahkimli saray. Arkeoloji müzesi. Kara ve demiryolu kavşak noktası olan Gvalior, hem ticaret hem sanayi merkezidir. Üniversite.
—Tar. Gazneli Mahmut tarafından kuşatılan kale (1032), tüm çabalara karşın alınamadı. Delhi naibi Kutbettin Aybeg, Periharlar'ı yenerek burasını ele geçirdiyse de (1196), bir süre sonra Pariharlar kaleyi geri aldılar (1210). Uzun bir kuşatmanın ardından sultan İltutmuş'un topraklarına katıldı (1232). Timur istilası sırasındaki karışıklıklar döneminde Tonvara racputları tarafından ele geçirilen kale, yaklaşık 300 yıl onların elinde kaldı ve XVI. yy. başlarında parlaklığının doruğuna erişti. Daha sonra Babur Şah'ın egemenlik sınırı içine giren kent (1526), Pathan Şir Şah Suri'nin eline geçti (1542). Onun ve oğlu İslam Şah'ın dönemlerinde Hindistan'ın başlıca kültür merkezlerinden biri durumuna geldi. Ekber Şah'ın hükümdarlığı sırasında Hint-Türk İmparatorluğu'na bağlandı ve kalesi siyasal mahkûmların atıldığı bir cezaevi olarak kullanıldı. Şah Durani döneminde önce Catlar'ın (1762), sonra da Maratalar'ın (1764) eline geçti. İngiliz birlikleri tarafından alındıysa da (1780), bu tarihten 1858'e kadar İngilizler ile Maratalar arasında üç kez el değiştirdi. İngilizler tarafından Chansi karşılığında Sindhia mihracesine verildi (1886).

GVAZAVA → GUBAZE.

GVH, ing. GRAFT VERSUS HOST REACTİON *(konağa karşı greft* tepkisi)* deyiminin kısaltması.

GWENT, Büyük Britanya'da yönetim bölgesi, Wales'in güney-doğusunda; yaklaşık olarak eski Monmouth yönetim bölgesini karşılar; 1 376 km²; 445 400 nüf. (1988). Merkezi *Newport.*

GWERU, esk. **Gwelo,** Zimbabve'nin orta kesiminde kent; 85 000 nüf. (1988). Demiryolu kavşağı ve sanayi (süt ürünleri, tekstil, krom dökümcülüğü) merkezi. — Yakınında altın, demir, krom madenleri.

GWYNEDD, V. yy.'da Cunedda Wledig' in kurduğu hanedandan gelen Wales krallığı (880'e doğr.). Bölgenin kuzey-batı'sındaydı ve Ortaçağ'daki en güçlü Wales krallığı'ydı. En parlak dönemini XIII. yy.'da Llewelynler döneminde yaşadı. İngiliz istilasına karşı Wales direnişini yönetti.

GWYNEDD, Büyük Britanya'da yönetim bölgesi, Wales'in kuzey-batısında; 3 869 km²; 239 000 nüf. (1988). Merkezi *Caernavon.*

Gy, alınan doz birimi olarak grayın simgesi.

GYANGZE ya da **GYANGTSE,** Tibet'te (Çin) kent, yukarı Brahmaputra vadisinde, Hindistan-Tibet karayolu üzerinde; 10 000 nüf. XIV. ve XV. yy.'da önemli bir manastır kenti ve büyük bir imparatorluğun merkezi olan Gyangze'de bugün yıkılmış ilgi çekici anıtlar (büyük tapınak, çorten, ek yapılar) vardı.

GYARMATHİ (Sámuel), macar dilbilimci (Kolozsvár, bugün Cluj-Napoca, 1751 - *ay. y.* 1830). Eğitimini Göttingen'de yaptı, 1799'da burada yayımladığı *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata* (Dilbilgisi köklerine göre macar ve fin dillerinin yakınlığı) adlı yapıtında, fin-ugur dillerinin karşılaştırmalı dilbilgisini ortaya koydu.

GYAUROV (Nikolay), bulgar bas (Velingrad 1929). Sanat yaşamına 1955'te Sofya'da başladı. 1957'de Viyana'da, 1958'de Paris ve Moskova'da sahneye çıktı. 1959'da çalışmaya başladığı Scala di Milano'da, Salzburg'da ve tüm ünlü opera merkezlerinde, çağının en büyük baslarından biri olarak ünlendi, özellikle Verdi yorumlarıyla tanındı.

GYES, Hekatogkheirler'den (Hekatogkheiroi) biri, Uranos ile Gaia'nın oğlu. Yüz kolu ve elli başı vardı.

GYGES, Lydia kralı (öl. İ.Ö. 644'e doğr.). Yunanlılar'a göre, Kandaules'i tahttan indirdi ve Mermnadlar hanedanını kurdu. Delphoiliiler'e armağanlar gönderdi ve Asya'daki yunan sitelerini egemenliği altına almaya çalıştı. Öte yandan, Asurbanipal (665'e doğr.) ve mısırlı Psamtik I'e (662'ye doğr.) yaklaştı; bölgesini yakıp yıkan Kimmerler'e karşı savaşırken öldü. Efsaneye göre, çok zengindi ve kendisini görünmez kılan bir yüzüğü vardı.

Gyges tümülüsü → KARNIYARIKTEPE.

GYLDÉN (Hugo), isveçli gökbilimci ve matematikçi (Helsinki 1841-Stockholm 1896). Stockholm gözlemevinin müdürlüğünü yaptı, gezegenlerin deviniminde görülen düzensizlikleri ve Ay'ın salınımını inceledi.

GYLİPPOS, spartalı general (İ.Ö. V. yy.). Atinalılar'ın kuşattığı Siracusa'nın yardımına gönderildi. Kente girmeyi başararak savunma çalışmalarını düzenledi. Daha sonra general Demosthenes ve general Nikias'ı teslim olmaya zorladı (413).

■**GYLLENSTEN** (Lars), isveçli yazar (Stockholm 1921). Hekimdi, edebiyata bir şakayla, Torgny Greitz'le birlikte yayımladıkları bir şiir derlemesi olan *Camera obscura* ile (1946) başladı. Büyük ilgi gören bu yapıtından sonra Batı'nın gerilemesini vurgulayan bir dizi roman yazdı. Başyapıtı *Infantilia*'da (1952) sevmeyi başaramayan bir insanın düşkünlüğünü anlattı. *Senilia*'da (1956) ise yaşlılığı çözümlemeye çalıştı. *Juvenilia* (1965) adlı yapıtında toplumsal davranışlardan söz ederken, *A l'ombre de Don Juan*'da (fr. çev.) [1975] baştan çıkarıcı gücü eleştirdi.

Reportagebild



Lars Gyllensten (1980)

GYMEL a. (ing. sözc.; "ikiz" anlamındaki lat. *gemellum*'dan). Müz. XIII. ve XIV. yy.'larda İngiltere'de uygulanan ve dörtlü ve beşli aralıkları kullanan fransız tarzının tersine, iki sesin üçlü aralıkla ve paralel olarak melodiyi seslendirmesi ilkesine dayalı diyafoni türü.

GYMKHANA a. (ing. sözc.; ing. *gym* [*nastic*] ve hindî [*gend-*] *khana*, top oyunu salonu'ndan). Eskiden spor oyunları, hayvan yarışları vb. içeren garden parti.

GYMNACANTHUS TRİCUSPİS a. Kuzey bölgelerinin kumlu ve çamurlu diplerinde ve laminerlerin bulunduğu yerlerde yaşayan kemiklibalık. (Kafasında 3 diken vardır. *Cottidae* familyası; boyu 22 cm'ye kadar.)

GYMNAMOEBA a. (yun. *gymnos*, çıplak ve *amoibe*, değişiklik'ten). Bedeni biçimsel bozulma geçirebilen kökayaklı *Protozoa* takımı. (Loblu, parmak biçiminde ya da geniş, çok ender olarak ipliksi, ama hiçbir zaman ağızlaşmayan yalancı ayaklarla hareket eder. Gövdesi ince, elastik bir zarla kaplıdır.)
—ANSİKL. *Gymnamoeba*'ların örnek tipi, renksiz, saydam, ancak mikroskopla görülebilecek kadar küçük ya da çıplak gözle güçlükle görülebilen bir varlık olan amiptir. *Gymnamoeba*'lar, *Protozoa*'lar, mikroskopla görülebilecek kadar küçük suyosunlarıyla, küçük çokhücrelilerle ve bakterilerle beslenir, böylece kirli ya da çürük ortamların etkin biçimde temizlenmesine katkıda bulunurlar.

GYMNARCHUS a. (yun. *gymnos*, çıplak ve *arkhos*, göden'den). Çok uzun sırt yüzgeçli, elektrolokalizasyonla avlanan kemiklibalık cinsi. (*Gymnarchus* cinsi üyeleri Afrika'daki tatlısularda [Nil] yaşar. Yaklaşık 1,50 m uzunluğundaki bu yırtıcı balıklar yüzen yuvalar yapar. Yavrulan, iribaşlarınkine benzeyen dış solungaç iplikçikleriyle donanır. Sardalyamsılar takımı; *Gymnarchidae* familyasının örnek tipi.)

GYMNASİON a. (yun. sözc.; *gymnos*, çıplak'tan; lat. *gymnasium*). Esk. Yun. Beden hareketlerinin yapıldığı yer ya da salon.
—ANSİKL. Esk. Yun. İlk gymnasionlar V. yy.'da Atina'da ortaya çıktı (kentte üç

F. Kohler



Gvalior
XVI. yy.'dan kalma tahkimli Man Mandir sarayı

gymnasion vardı: Akademia [Akademi], Lykeion [Lise], Kynosarges). Ormanlık ve sulu yerlerdeki bu kurumlarda beden eğitimi yapılırdı. Özellikle ephebos'lar buralarda, gymnasiarkhosların yönetiminde silah kullanmayı öğrenirlerdi; gymnasiarkhoslara öteki epimeletesler yardımcı olurdu. Klasik çağın başında akıl ve ruh eğiticileri buralardan öğrenci (Sokrates) topladılar. Hellenistik çağda kentin merkezine yaklaştılar, palaestra'ya çeşitli salonlar da katıldı, böylece gymnasion öğretmenlerin ders, gezici bilginlerin konferans (*akroasis*) verdiği bir düşünsel eğitim merkezi oldu. Özellikle Mısır'da ve fethedilen bölgelerde, yunan yaşamının merkezi durumuna geldi ve çeşitli kuruluş ve kültlerden pek çok kişiyi bir araya getirdi.

Anadolu'daki Antikçağ kentlerinde de Hellenistik ve Roma dönemlerinden pek çok gymnasion vardı. Hellenistik dönemden Assos, Miletos, Bergama, Priene, Roma döneminden Efes (en sağlamı İ.S. 150 tarihli Vedius gymnasionu), Iassos, Laodikeia e epi Lykoi, Nysa, Sardeis, Teos, Termessos ve Tralles gymnasionları örnek gösterilebilir.

gyrinus cinsi üyesinin sırt ve karın yüzü



GYMNETRON a. (yun. *gymnos*, çıplak, ve *etron*, göbek altı'ndan). Küçük hortumlukınkanatlıları içeren cins. (Sıracaotugillerde [nevruzotu, yavşanotu] dev mazılara yol açar; hortumlukınkanatlıgiller familyası.)

GYMNOBLASTİDA a. Koloni oluşturan, kutikulası ya da peridermi polipleri örtemeyen knidli hidralar takımı. (Takımın üyeleri, kraspedonlu ya da yalın gözlü, *antomedüz* adı verilen serbest medüzlerdir ve çatallı 4 dokunaçları vardır.)

GYMNOCERATA a. Böcbil. KARAYARIMKANATLILARI öbeğinin bilimsel adı.

GYMNOCLADUS a. (yun. *gymnos*, çıplak, ve *klados*, dal'dan). Anavatanı Çin ve Kuzey Amerika olan güzel ağaç. (*Gymnocladus canadensis* parklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. Erguvangiller familyası.)

GYMNODACTYLUS a. Avustralya'da yaşayan, parmak uçlarında çekmen olmadığı halde ayakları üzerinde dikilerek yürüyebilen (günümüzde bu özelliği taşıyan tek sürüngendir) kertenkele cinsi. (Gekogiller familyası.)

GYMNODİNİDAE a. Katı kılıfları olmayan, çoğunlukla denizde yaşayan, oldukça büyük boylu, çok basit *Peridinia*'ları içeren familya.

GYMNODİNİUM a. *Peridinia* öbeğinden kamçılı cinsi. (*Gymnodinium* cinsinin denizde yaşayan bireylerinin sayısı çok arttığında, suya bıraktıkları zehir balıkları öldürecek düzeye ulaşabilir ["kırmızı sular" olayı]. Su yüzeyinde yaşayan bu kamçılıları rüzgâr alıp götürebilir ve bu canlılar kıyıda [Florida, Angola, vb.] yaşayan insanların solunum yollarında şiddetli alerjilere neden olabilir.)



gyromitra (*Gyromitra esculenta*) [taze iken zehirli olabilir]

GYMNOLEMATA a. (yun. *gymnos*, çıplak ve *lemma*, kabuk'tan). *Ectoprocta* öbeğinden yosunhayvanları sınıfı. (Alt bölümünde serbest çember biçiminde dizili dokunaçları, klipeussuz çıplak ağızları vardır. Denizde ya da tatlısuda yaşarlar. *Gymnolemata* sınıfı, zooit açıklığındaki özelliklere göre üç altsınıfa ayrılır: yuvarlakağızlılar (kapakçıksızdırlar); *Chilostoma* (kapakçıklıdırlar), *Ctenostoma* (açıklıkları zarsı bir kenarla çevrilidir).

GYMNOPAİDİAİ a. Esk. Yun. Sparta'da Apollon Pythios onuruna düzenlenen şenlikler. (Bu şenliklerde çıplak erkekler dans ederdi.)

GYMNOPHİONA a. Zool. AYAKSIZKERTENKELELER takımının bilimsel adı.

GYMNOPLEURUS a. Akdeniz bölgesinde ve Eski Dünya'nın çölsü bölgelerinde yaşayan madensel parıltılı parlak yeşil ya da yakut kırmızısı renkli bokböceği cinsi. (Yaprakduyargalıgiller familyası.)

GYMNOPTERNUS a. (yun. *gymnos*, çıplak ve *pterna*, ayak, topuk'tan). Korularda, çayırlarda ve bataklıklarda yaşayan ortorof sinek cinsi. (Dansçısinekgiller familyası.)

GYMNORHİNA TİBİCEN a. Avustralya'da yaşayan, siyah ve beyaz kuş. (Kargaya benzer, sürü oluşturur. Okaliptus ağaçlarında yavru yapar ve hepçil beslenir. Avustralyasaksağanıgiller familyası.)

GYMNOSOMA a. Ne kavkısı, ne de örtenek boşluğu bulunan arttansolungaçlı yumuşakça takımı. (Mekik biçimindeki gövdesi çok küçüktür: 20 mm'yi ender geçer. Güçlü ağız organlarıyla yakaladığı canlı avlarla beslenir. Bütün denizlere yayılan, beden biçimleri çok farklı türleri vardır.)

GYMNOSPERMAE a. Bot. AÇIKTOHUMLULAR'ın bilimsel adı.

GYMNOSTOMA a. Tümkirpiklilerden *Protozoa* alttakımı. (Hücre ağzı hiç değilse zaman zaman kapanır. Etçildir: iri avlarla beslenir. Başlıca cinsleri: *Prorodon*, *Lacrymaria*.)

GYMNURA a. Zool. MALAYA KİRPİSİ'nin cins adı.

GYNAİKONİTİS a. (yun. sözc.). Antikçağ yunan evlerinde, kadınlara ayrılmış bölüm. (İşlevsel açıdan türk evlerindeki haremin benzeridir.)

GYOGİ, Japon Hosso tarikatı rahibi (668-749). *Giyen*'in çömezlerindendi; yaşamının büyük bölümünü çok sayıdaki toplumsal ve dinsel işlere, bu arada tapınak yapımına adadı. Kendisine, imparator tarafından birçok unvan, en son olarak da *daibosatsu (büyük bodhisattva)* unvanı verildi.

GYOKUDO, japon ressam (Bizen 1745-1820). Nan-ga okulunun büyük manzara resmi ustasıydı, farklı nitelikteki vuruşların birbiriyle kesişmesinden oluşan, zengin bir resim dokusu yarattı.

GYOMİPO, Kuzey Kore'de kent, Dedong ırmağının kıyısında, Pyongyang'ın G.-B.'sında; 53 000 nüf. Demir cevheri ve kömür çıkarımı, demir-çelik ve kimya sanayilerinin kurulmasına yol açtı.

GYONGCU, Güney Kore'de, Taegu'nun D.'sunda kent; 141 895 nüf. (1990). Kömür üreten bir bölgede demiryolu kavşak noktası. Turizm merkezi.

—Tar. ve Güz. sant. Kore Silla krallığı'nın eski başkenti, 668'de, Tanglar'ın Çin metropolleri Çangan'ın dama tahtası planına göre yeniden kuruldu. O dönemden birçok izler kalmıştır: 632'de inşa edilen, 9 m yüksekliğinde ve sıvasız taştan örülmüş gözlemevi; yuvarlak ve görevlilerin heykelleriyle çevrelenmiş bir "ruhun yolu"ndan sonra gelen birçok prens tümülüsü; kare pagoda kalıntıları; kayaların üstünde birçok buddha resmi; 751'de yapılan, *Pulkuk-sa* manastırı'nın kyklop duvar örgüsüyle yapılmış terasları.

GYÖNGYÖS, Macaristan'da (Heves yönetim bölgesi) kent, Budapeşte'nin K.-D'sunda, Mátra dağlarının eteğinde; 37 300 nüf. XIV. yy.'dan kalma kilise. Bağlar ortasında bulunan (kırmızı şarap) eski bir kırsal kesim pazarı olan kentte, besin ve tekstil sanayilerinin yanı sıra makine sanayileri (demiryolu araç gereçleri) de vardır. —Yakınında, linyit yatağı.

GYÖNGYÖSİ (İstvan), macar şair (Ungvár, bugün Ujgorod, Ukrayna, 1629 - Rozsnyó, bugün Roznava, Slovakya, 1704). Zengin bir hayal gücünün beslediği epik şiirleriyle macar şiirinin başlıca yaratıcılarından oldu. En önemli yapıtları: *Marssal Tarsalkodo Muranyi Venus* (1664), *Porabul Megeledett Phoenix Vagyis Kemeny Janos Emlekezete* (1695).

GYŐR, türkç. **Yanık,** alm. **Raab,** Macaristan'da kent, *Győr-Sopron yönetim bölgesi*'nin merkezi, Rába ile küçük Tuna'nın birleştiği noktada; 129 356 nüf. (1990). Önemli bir roma karakolunun (*Arrabona*) yerinde kurulan kentte, önemli makine sanayileri (demiryolu gereçleri, motorlar, besin sanayileri, kamyon ve otobüsler için şasiler) gelişmiştir.

—Güz. sant. Önemli barok anıtların (Aziz İgnatius kilisesi, XVII. yy., Karmelitler manastırı ve kilisesi, XVIII. yy. başı) bulunduğu eski kentin ortasında yer alan tahkimli şato ve katedral (XII.-XIV. yy. barok dönemde değiştirildi). Burçlar müzesi, şatodaki müze, katedralin hazinesi.

GYÖR-SOPRON, Macaristan'ın kuzey-batısında yönetim bölgesi, Avusturya ve Slovakya sınırlarında; 1 837 km^2; 430 000 nüf. Merkezi *Győr*.

GYRATRİX a. (lat. *gyrare*, fır dönmek'ten). Çukurlarda ve su birikintilerinde çok bol bulunan, yutağı bir hortum içine girebilen planarya cinsi. (Türbelarlar sınıfı; *Rhabdocoela* takımı.)

GYRİNİDAE a. Böcbil. DÖNERBÖCEKGİLLER familyasının bilimsel adı.

GYRİNUS a. (yun. *gyros*, çember'den). Su yüzeyinde öbekler halinde toplanan ve yüzeyde birbirleriyle çarpışmadan sürekli çemberler çizen kınkanatlı cinsi. (Dönerböcekgiller familyasının örnek tipi.)

GYROBUS a. (fr. sözc.). Durakta büyük hızla çalıştırılan ağır bir volanın kinetik enerjisiyle beslenen elektrikli otobüs. (50'lerde birkaç ülkede [İsviçre, özellikle Belçika] kullanılan bu sistem günümüzde terk edilmiştir.)

GYROCOTYLE a. (yun. *gyros*, çember, yuvarlak ve *kotylos*, ayaklıbardak). Denizkedilerinin bağırsaklarında asalak yaşayan yassısolucan cinsi. (Şeritler sınıfı.)

GYRODACTYLUS a. Sazangiller familyasından balıkların derisinde, solungaçlarında asalak yaşayan yassısolucan cinsi. (*Heterocotylea* sınıfı.)

GYROMİTRA a. (yun. *gyros*, çember, yuvarlak, ve *mitra*, alın bağı, taç'tan). Şapkası insan beyni biçiminde olan asklı mantar. (Gyromitralar kumlu ve yosunlu çam ormanlarında öbekler halinde yetişir. Taze iken yendiğinde, zehirli etkisi [sinirsel bozukluklar] tartışmalıdır.)

GYROPHAENA a. (yun. *gyros*, çember, yuvarlak, ve *phainein*, görünmek'ten). Mantarlarda yaşayan küçük böcekleri içeren cins. (Kınkanatlılar takımı.)

GYULA, Macaristan'da (Békés yönetim bölgesi) kent, Körös kıyısında; 33 300 nüf. Şato yıkıntısı. Besin sanayileri. Gübre. Tekstil. —Tar. Türkler'in "Göle" ya da "Güle" dedikleri kale, 1566'da Pertev Paşa tarafından iki aylık bir kuşatma sonunda osmanlı topraklarına katıldı. Karlofça antlaşması ile Avusturya'ya bırakıldı.

GYULAFEHÉRVÁR → ALBA İULİA

GYULAİ (İgnatz), **Maros-Németh ve Nádaska** kontu, macar feldmareşal (Hermannstadt 1763 - Viyana 1831). Hohenlinden'de (1800) ve Wagram'da (1809) yararlılık gösterdi. Wagram'da geri çekilme sırasında artçı kuvvetleri yönetti. Daha sonra çeşitli askeri yönetim işlerinde çalıştı.

GYULAİ (Ferencz), **Maros-Németh ve Nádaska** kontu, macar general (Peşte 1798 - Viyana 1868), İgnatz Gyulai'nin oğlu. Savaş bakanı oldu (1849-50) ve Kırım savaşı sırasında, Çar ile Franz-Joseph arasındaki görüşmeleri düzenlemekle görevlendirildi. 1859'da İtalyan ordusu başkomutanı oldu, Magenta'da Fransızlar tarafından yenilgiye uğratıldı ve görevden alındı.

GYULAİ (Pál), macar yazar ve eleştirmen (Kolozsvár, bugün Cluj-Napoca 1826 - Budapeşte 1909). Üniversitede edebiyat profesörü, Arany'nin dostu, Kisfaludy derneği başkanı ve Asiller meclisi üyesiydi. XIX. yy. sonu macar eleştirisinin önde gelen temsilcisi oldu. Öyküler, lirik şiirler, Vörösmarty, Katona, Petőfi gibi klasikler üstüne monografiler yayımladı.

Galata sarayı. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devleti saray teşkilatı* (İstanbul, 1945).

Gandhi. J. Eaton, *Gandhi, kılıçsız mücahit*, çev. S. Huri (İstanbul, 1961). —M. K. Gandhi, *Hakikat yolundaki tecrübelerinin hikâyesi*, çev. V. Günyol (İstanbul, 1963).

garp ocakları. M. Maksudoğlu, *Tunus'ta dayıların ortaya çıkışı* (İlahiyat fakültesi dergisi, c. 14, Ankara, 1966); *Tunus'ta hâkimiyetin dayılardan beylere geçişi* (İlahiyat fakültesi dergisi, c. 15, Ankara, 1967).

Gâvurkale. R. Naumann, *The art of the Hittites* (Architektür Kleinasiens, Tübingen, 1955); *Eski Anadolu mimarlığı* (Ankara, 1975). — E. Akurgal, *Ancient civilizations and ruins of Turkey* (İstanbul, 1983).

Gâvurların esiri. R. F. Kreutel ve O. Spies, *Leben und Abenteuer Des Dolmetschers Osman Ağa* (Bonn, 1954); *Der Gefangene Der Giauren* (Graz, 1962). — M. Ş. Yazman, *Osman Ağa'nın hatıraları* (İstanbul, 1961); *Viyana kapılarından dönüş Osman Ağa'nın çileleri* (İstanbul, 1962). — E. Lermi, *Tameşvarlı Osman Ağa, gâvurların esiri* (İstanbul, 1971). — R. F. Kreutel, *Die Autobiographie Des Dolmetschers Osman Ağa* (Londra, 1981). — H. Tolasa, *Kendi kalemiyle Tameşvarlı Osman Ağa. Bir osmanlı türk sipahisinin hayatı ve esirlik hatıraları* (Konya, 1986).

gazavatname. A. S. Levend, *Gazavat-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in gazavat-nâmesi* (Ankara, 1956).

Gazi Giray II. K. Gürün, *Türkler ve türk devletleri tarihi* (Ankara, 1981).

Gazi Osman Paşa. Haz. Genelkurmay askeri tarih ve stratejik etüt başkanlığı, *Gazi Osman Paşa ve Plevne savunması* (Ankara, 1982 [2. basım]).

Gaziantep. Ş. Sabri, *Gaziantep büyükleri* (Gaziantep, 1934). — S. Uzel, *Gaziantep savaşının içyüzü* (Ankara, 1952). — Ö. Özbaş, *Gaziantep dolaylarında Türkmenler ve Baraklar* (Gaziantep, 1958). — Ş. S. Yener, *Gaziantep kitabeleri* (Gaziantep, 1958). — O. Yalçın, *Gaziantep* (İstanbul, 1959). — A. H. Mutaf, *Gaziantep'te işçi hareketlerinin başlaması* (Gaziantep kültür dergisi, c. 2, sayı 24, Gaziantep, 1959). — H. Yetkin, *Gaziantep savaşı hatıralarından derlemeler* (Gaziantep, 1962); *Gaziantep türkçülüğünün bayrak şehidi Şahin Bey* (Gaziantep, 1970). — C. C. Güzelbey, *Gaziantep evliyaları* (Gaziantep, 1964). — M. Solmaz - H. Yetkin, *Gaziantep çevre incelemesi, coğrafya, ekonomi, turizm, eski kültür, ünlü kişiler, mahalli idareler* (Gaziantep, 1969). — A. N. Ünler, *Gaziantep savunması* (İstanbul, 1969); *Gaziantep Ermenileri* (Gaziantep kültür dergisi, c. 13, sayı 7, 1972). — E. Kalelioğlu, *Gaziantep yöresinde yerleşme, meskenler, nüfus ve ekonomik faaliyetleri* (Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi dergisi, c. 28, sayı 3-4, Ankara, 1970).

Gazneliler. Tar. A. Y. Yabubovski, *Gazneli Mahmut, Gazne devletinin menşe ve karakteri meselesine dair* (Ülkü dergisi, c. 12, sayı 72, Ankara, 1939). — E. Merçil, *Gazneliler'in Kirman hâkimiyeti* (İstanbul Üniversitesi tarih dergisi, sayı 24, İstanbul, 1970). — K. Gürün, *Türkler ve türk devletleri tarihi* (Ankara, 1981). — W. Barthold-M. F. Köprülü, *İslam medeniyeti tarihi* (Ankara, 1984 [6. basım]). —Sant. S. Flury, *Le Décor épigraphique de Monument de Ghazna* (1925). — U. Scerrato, *The first two excavation campaigns at Ghazni, 1957-1958* (1959). — A. Bombaci, *Introduction to the excavations at Ghazni* (1959). — C. E. Arseven, *Türk sanatı tarihi* (İstanbul, 1959). — S. K. Yetkin, *İslam mimarisi* (Ankara, 1959). — O. Aslanapa, *Türk sanatı* (İstanbul, 1984).

Gazzali. M. Ş. Yaltkaya, *Gazzali' nin tevil hakkında bastırılmamış bir eseri* (Darülfünun ilahiyat fakültesi mecmuası, sayı 16, İstanbul, 1930). — H. Z. Ülken, *İslam düşüncesi* (İstanbul, 1957); *İslam felsefesi tarihi* (İstanbul, 1957). — M. T. Tanji, *Gazzali'ye göre Kuran tefsiri* (İlahiyat fakültesi dergisi, c. 6, Ankara, 1959). — T. J. de Boer, *İslamda felsefe tarihi*, çev. Y. Kutluay (Ankara, 1960). — İ. A. Çubukçu *Gazzali ve batınilik* (Ankara, 1964); *Gazzali* ve siyaset (İlahiyat fakültesi dergisi, c. 12, Ankara, 1964); *Gazzali ve şüphecilik* (Ankara, 1964); *Gazzali ve kelam felsefesi* (Ankara, 1970).

Gazze savaşları. Haz. Genelkurmay askeri tarih ve stratejik etüt başkanlığı, *Birinci dünya harbinde türk harbi, Sina-Filistin cephesi* (Ankara, 1979-1986, 2 c).

gecekondu, M. B. Kıray, *Gecekondu, Azgelişmiş ülkelerde hızlı topraktan kopma ve kentle bütünleşme* (Siyasal bilgiler dergisi, c. 2, 1973). — K. Karpat, *Gecekondu: Rural migration and urbanization* (Cambridge, 1976). — İ. Tekeli-Y. Gülöksüz-T. Okyay, *Gecekondulu dolmuşlu, işportalı şehir* (İstanbul, 1976). — İ. Tekeli-L. Erder, *Yerleşme yapısının uyum süreci olarak iç göçler* (Ankara, 1978). — R. Keleş, *Türkiye'de şehirleşme, konut ve gecekondu* (İstanbul, 1978). — S. K. Kartal, *Kentleşme ve insan* (Ankara, 1978). — T. Akkayan, *Göç ve değişme* (İstanbul, 1979). — E. Acar-T. Şenyapılı, *Gecekondu: plancılığın ardındaki strateji* (Planlamada koruma ve kılgı, 1980). — T.Şenyapılı, *Gecekondu, çevre işçilerinin mekânı* (Ankara, 1981). — Ö. Şenyapılı, *Kentleşemeyen ülke, kentlileşen köylüler* (Ankara, 1981).

Gedik Ahmet Paşa. İ. H. Uzunçarşılı, *Değerli vezir Gedik Paşa, II. Beyazıd tarafından niçin katledildi?* (Belleten, c. 29, sayı 115, Ankara, 1965).

Gedikli höyük. U. B. Alkım, *Excavations at Gedikli* (Türk tarih kurumu belleteni, XXX, Ankara 1966); *İslahiye bölgesi araştırmaları, Tilmen ve Gedikli (Karahöyük) kazıları, 1964* (Türk arkeoloji dergisi, s. 14, 1967); *İslahiye bölgesi araştırmaları ve Gedikli höyük kazısı, 1966* (Türk arkeoloji dergisi, 15, 1968).

Gelibolulu Âli. N. Atsız, *Âli bibliyografyası* (İstanbul, 1968).

gelin. H. Z. Koşay, *Türkiye türk düğünleri üzerine mukayeseli malzeme* (Ankara, 1944). — İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin saray teşkilatı* (Ankara, 1945). — Musahipzade Celâl, *Eski İstanbul yaşayışı* (İstanbul, 1946).

gemici. A. Tietze, *XVI. asır türk şiirinde gemici dili. Âgehi kasidesi ve tahminleri* (Türkiyat mecmuası, c. IX, İstanbul, 1951); *XVI. asır türk şiirinde gemici dili, Nigâri, Kâtibi, Yetim* (Fuat Köprülü armağanı, İstanbul, 1953); *XVI. asır türk şiirinde gemici dili, Âgehi kasidesine nazireler* (Zeki Veli Toğan'a armağan, İstanbul, 1955). — H. R. Kahane ve A. Tietze, *The lingua franca in the levant. Turkish nautical terms of italian and greek origin* (Leiden, 1958).

Genç Osman hikâyesi. M. F. Köprülü, *XVII'nci asır saz şairlerinden Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman hikâyesi* (İstanbul, 1930).

Gerçek (Selim Nüzhet). Y. N. Nayır, *Selim Nüzhet'in ardından* (Varlık, sayı 300-301, İstanbul, 1946). — H. Z. Şahin, *Selim Nüzhet Gerçek ve tiyatro* (Ankara, 1985); *Selim Nüzhet Gerçek'in tarih çalışmaları* (Tarih ve toplum, sayı 15, İstanbul 1985).

Germiyanoğulları. İ. H. Uzunçarşılı, *Kütahya şehri* (İstanbul, 1932); *Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri* (Ankara, 1984 [3. baskı]). — C. Chen, *Osmanlılar'dan önce Anadolu'da Türkler* (İstanbul, 1984).

Gevaruk vadisi kaya resimleri. M. Uyanık, *Anadolu'da kaya resimler sanatı* (Türkiyemiz, s. 1. 1970).

Gevheri. S. N. (Ergun), *Gevheri* (İstanbul, 1928). — M. F. Köprülü, *Türk saz şairlerine ait metinler ve tetkikler. Gevheri* (İstanbul, 1929). — M. H. Bayrı, *Âşık Gevheri hayatı ve eserleri* (İstanbul, 1958). — Ş. Elçin (haz.), *Gevheri divanı* (Ankara, 1984).

Gıyasettin Keyhüsrev I. C. Cahen, *Osmanlılar'dan önce Anadolu'da Türkler*, çev. Y. Moran (İstanbul, 1979). — K. Gürün, *Türkler ve türk devletleri tarihi* (Ankara, 1981). — O. Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye tarihi* (İstanbul, 1984). — E. Merçil, *Müslüman türk devletleri tarihi* (İstanbul, 1985).

Gıyasettin Keyhüsrev II. C. Cahen, *Osmanlılar'dan önce Anadolu'da Türkler*, çev. Y. Moran (İstanbul, 1979). — K. Gürün, *Türkler ve türk devletleri tarihi* (Ankara, 1981). — O. Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye tarihi* (İstanbul, 1984). — E. Merçil, *Müslüman türk devletleri tarihi* (İstanbul, 1985).

Gıyasettin Keyhüsrev III. C. Cahen, *Osmanlılar'dan önce Anadolu'da Türkler*, çev. Y. Moran (İstanbul 1979). — K. Gürün, *Türkler ve türk devletleri tarihi* (Ankara, 1981). — O. Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye tarihi* (İstanbul, 1984). — E. Merçil, *Müslüman türk devletleri tarihi* (İstanbul, 1985).

Giresun. O. Yalçın, *Giresun* (İstanbul, 1960). — S. Karaibrahimoğlu, *Giresun bütün yönleri ve kazaları ile* (Ankara, 1969).

Girit. Hüseyin Hani Haynevi, *Girit tarihi* (İstanbul, 1873). — Ali Haydar Emin, *Girit ihtilâli* (İstanbul, 1931). — H. Alpagut, *Girit ihtilâli* (İstanbul, 1931). — C. Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit isyanları, 1821 yılına kadar Girit*, (Belleten, c. 9. sayı 34, Ankara, 1945). — A. M. Mansel, *Ege ve yunan tarihi* (Ankara, 1963). — M. Salahi, *Girit meselesi 1866-1869* (İstanbul, 1967).

Giritli Aziz Efendi. E. Kuran, *Osmanlı daimi elçisi Ali Aziz Efendi'nin alman şarkiyatçısı Friedrich von Diez ile Berlin'de ilmi ve felsefi muhaberatı* (Belleten, sayı 105, Ankara, 1963). — H. Zülfikâr, *Giritli Ali Aziz Efendi'nin türk yenileşme tarihi içindeki yeri* (Türk kültürü araştırmaları, yıl XXII, sayı 1-2, Ankara, 1984). — H. A. Somiede, *Berlin'de türk yatırı üzerine mektup* (Türk edebiyatı dergisi, sayı 163, İstanbul, 1987).

Girnavaz höyük. A. Erkanal. *Girnavaz kazısının Anadolu arkeolojisindeki yeri ve önemi* (I. Araştırma sonuçları toplantısı, Ankara, 1984); *Girnavaz kazıları* (V. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1984); *1983 Girnavaz kazıları* (VI. kazı sonuçları toplantısı, Ankara 1985); *1984 Girnavaz kazıları* (VII. kazı sonuçları toplantısı, Ankara 1986).

gizli gruplar. H. Ertürk (Anlatan), *İki devrin perde arkası* (İstanbul, 1964). — H. Himmetoğlu, *Kurtuluş savaşı'nda İstanbul ve yardımları* (İstanbul, 1975; 2 c).

Gordion. G. Körte-A. Körte, *Gordion* (Berlin, 1904). — E. Akurgal, *Phrygische kunst* (Ankara, 1955); *Ancient civilizations and ruins of Turkey* (İstanbul, 1983). — M. Mellink, *Hittite cemetery at Gordion* (Philedelphia, 1956). — R. S. Young, *Gordion, A guide to the excavations and museum* (Ankara, 1968). — K. de Vries, *Gordion 1982* (V. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1984), *Gordion work 1983* (VI. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1985).

Gökberk (Macit). *Macit Gökberk ve uzlaşmacılık perdesi* (Çağdaş eleştiri dergisi, temmuz 1982, sayı 5).

Göktürkler. N. Atsız, *Türk tarihi üzerine toplamalar* (İstanbul, 1935). — B. Ögel, *Göktürk yazıtları "Apurium"ları ve "Fu-li" problemi* (Belleten, c. 8, sayı 33, Ankara, 1945); *İslamiyetten önce türk kültür tarihi* (Ankara, 1962). — A. Z. A. Togan, *Umumi türk tarihine giriş* (İstanbul, 1946). — L. Ligeti, *Bilinmeyen iç Asya*, çev. S. Karatay (Ankara, 1946). — A. N. Kurat, *Göktürk kağanlığı* (Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi dergisi, c. 10, sayı 1-2, Ankara, 1952). — Y. Turhal, *Göktürk İmparatorluğu ve Orkun anıtları* (Kars, 1964). — İ. Kafesoğlu, *Göktürk hakanlığı* (İstanbul, 1965).

Gökyay (Orhan Şaik). *Orhan Şaik Gökyay armağanı I-II* (Journal of Turkish Studies, c. V - VI Harvard, 1984).

gölge. Gölge tiyatrosu, Nureddin Sevin, *Türk gölge oyunu* (İstanbul, 1968). — Metin And, *Dünyada ve bizde gölge oyunu* (Ankara 1977).

Gözlükule. H. Goldman, *Excavations at Gözlükule-Tarsus I: The Hellenistik and Roman periods* (1950); *Tarsus II: From the Neolithic through the Bronze age* (1956); *Tarsus III: the İron age* (1963).

Gritille höyük. R. Ellis, *The 1981 season at Gritille höyüğü* (IV. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1983); *The Gritille project* (V. kazı sonuçları toplantısı, Ankara 1984); *The 1983 season at Gritille* (VI. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1985); *Gritille 1984* (VII. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1986).

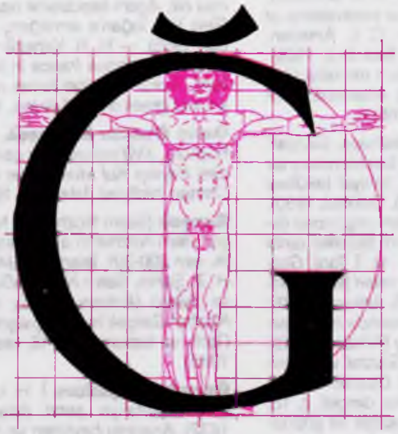
Gülhane ya da **Gülhane meydanı.** E. Mamboury, *Constantinople, Guide Touristique* (İstanbul, 1925). — R. Demangel - E. Mamboury, *Le Quartier des Manganes* (Paris, 1939). — C. White, *Three years in Constantinople* (Londra 1945). — S. Eyice, *Petit guide à travers les monuments byzantins et turcs* (İstanbul, 1955). — B. Lewis, *The emergence of modern Turkey* (Londra, 1965).

Gülşenilik. Muhyî-yi Gülşenî, *Menâkib-i İbrâhîm-i Gülşenî ve Şemleli-zâde Ahmet Efendi şive-i tarikat-i Gülşeniye*, yayımlayan T. Yazıcı (Ankara, 1982).

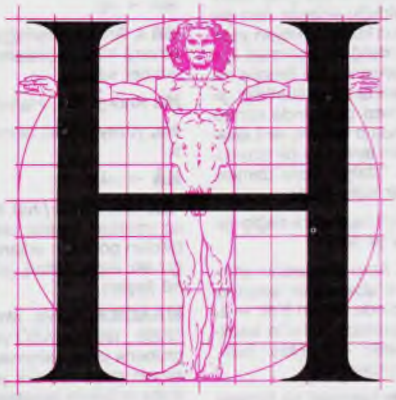
Gümüşhane. N. Tağudar, *Gümüşhane vilayeti* (Gümüşhane, 1936). — M. K. Yanbey, *1928-1929 Osmanlı-Rus savaşı'nda Bayburt kalesinin harap olması ve şehrin Ruslar tarafından yakılması* (Bayburt, sayı 5, İstanbul, 1964). — İ. Miroğlu, *XVI. yüzyılda Bayburt sancağı* (İstanbul, 1975). — G. Uslu (Akagün), *Gümüşhane çevresinin tarihi ve sanat eserleri* (İstanbul, 1980).

güneş-dil kuramı. A. İnan, *Güneş-dil teorisi üzerine dil notları* (İstanbul, 1936). — İ. N. Dilmen, *Türk dilbilgisi dersleri, dilin fonetik kuruluşu ve güneş-analiz metodu* (İstanbul, 1936). — H. R. Tankut ve Ş. Günaltay, *Dil ve tarih tezlerimiz üzerine gerekli bazı izahlar* (Türk dili-Belleten, sayı 29-30, İstanbul, 1938). — A. Dilaçar, *Atatürk'ün ölümünden sonraki yengisi* (Türk dili, sayı 122, Ankara, 1961).

Güvahî (Mehmet). M. Hengirman (haz.), *Pend-nâme* (Ankara, 1983).



Ğ a. Türk abecesinin dokuzuncu harfi.
—ANSİKL. Latin yazısındaki *g* harfinin üzerine ters kaş işareti(˘)konulmasıyla oluşturulmuş ve "yumuşak ge" adıyla türk abecesinde yer almıştır. Göktürk, uygur vd. türk abecelerinde bu harfle gösterilen ses için ayrı bir işaret yoktur. Osmanlılar'ın kullandığı arap kökenli abecede ise kef, kaf, gayın harfleri kimi zaman bu harfin yerini tutar. (Harflerle yapılan sıralamalarda genellikle bu harf kullanılmamaktadır.)
• *Sesbilgisi*. Ğ harfiyle gösterilen ses bir damak ünsüzüdür. Kalın bir ünlüden sonra artdamak *(yığın);* ince bir ünlüden sonra öndamak ünsüzü *(değirmen)* olur. *Ḳ, k, ġ, g* ünsüzlerinin yumuşamasından oluşan bu ses Türkiye türkçesi'nin ve azeri türkçeşinin son zamanlarında ortaya çıkmıştır. Sözcük başında yer almaz. Kimi zaman tek heceli sözcüklerin sonunda bulunur *(ağ, iğ)*. Sözcük içinde yer aldığı örnekler de vardır *(ağaç, değirmen)*. *Ḳ, k, ġ, g* ünsüzleriyle biten sözcükler ünlüden oluşan ya da ünlüyle başlayan bir ek aldıkıarında bu sesler iki ünlü arasında yumuşayarak *ğ* sesine dönüşürler *(toprağa, göreceğiz)*. İki ünlü arasındaki *ğ* söylenişte *y*'ye dönüşmektedir (*eğmek > eymek*); kimi zaman da kendinden önceki ünlüyle birleşerek uzun bir ünlü oluşturur (*oğlan > ōlan, ağabey > ābi*). Yuvarlak ünlünün etkisiyle *ğ*'nin *v*'ye dönüştüğü de olur (*soğan > sovan*). Bu değişmeler yazıda gösterilmez. Batı dillerinden aktanlmış kimi sözcüklerdeki *g* sesinin *ğ* ile yazılmasına karşın *(fotoğraf)*, kimilerinde *g* aynen korunmuştur *(program)*.



H a. Türk abecesinin onuncu harfi ve ünsüzlerinin sekizincisi.
—Radyotekn. *H anten,* orta noktalarından, ortak destek görevi yapan bakışımlı bir hatta bağlı koşut iki dipolden oluşan anten. (Bir radyoelektrik alıcısına ortasından bağlı bir hat üzerine karşılıklı olarak iki dipol bağlanırsa, oluşan bütün, bu hatta dik düzlemde sıfır ışıma gösterir ve bir radyogonyometre olarak kullanılır.)
—ANSİKL. Bir olasılığa göre çizgisel bir girit göstergesine uzanan fenike harfi *het,* eski yunancada bulunmayan boğazsıl sızıcı bir sesi belirtiyordu. Ancak, eski yunanca bu harfi yeni işlevler için kullandı. Hiçbir soluklu ses kullanmayan doğu lehçelerinde [ε] ünlüsünü yazıya aktarmada kullanıldı ve klasik yunancadaki *eta*'ya (H) dönüştü. Soluklulara yer veren batı lehçelerinde, bir harf, gerek ünlüyle başlayan sözcüklerde, gerekse sami dilinde olmayan *ph, kh, th* soluklularını yazıya aktarmak üzere pi, kappa ve theta harfleriyle birleşik olarak kullanıldı. Etrüskler, ardından latinler harfin bu işlevini korudular.
• Sesbilgisi. Türkçede daraltıcı gırtlak ötümsüzü olan *h* sesi, öndamak (*h*) ya da art damak (*ḫ*) ünsüzü olarak görülür. Bir de arapça ve farsça sözcüklerde bulunan ve İstanbul ağzı'nda *ḫ* ya da *h*'ye dönmüş olan gırtlak h'si (ḥ) vardır. Türkçenin asıl seslerinden değildir. Türkçede yansıma sözcüklerde (*eh, oh, vah, pöh, uh, tüh, yuh, peh peh, haykır-, hıçkır-, hışırda-, hapşır-, hohla-* vb.) ve yabancı dillerden aktarılan sözcüklerde (*hız, harita, tarih, haber, hak, hısım, hariç, padişah, ahlak* vb.) bulunur. Birtakım türkçe sözcüklerde bulunan *h-* sesi eski *k-*'nın gelişmesiyle ortaya çıkmıştır: *hangi < ḳangı, hani < ḳanu < ḳanyu, halı < kalı, hep < kop ~ köp, han < ḳan, hanım < ḫanum < ḳanum, hakan < ḳagan, hotoz < ḳotoz, haçan < ḳaçan* 'ne zaman ki'. Buna karşılık arapça ve farsçadan türkçeye geçen kimi sözcüklerde sözcük başında ve sonunda *ḫ > ḳ* gelişmesi görülür *ḳavaf < ḫaffāf, çark < çarḫ, nark < narḫ, mutfak < maṭbaḫ, kalfa < ḫalifa, kaftar < ḫaftān, kumbara < ḫumbāre.*

Bir yandan da kimi türkçe sözcüklerle, yabancı dillerden alınan kimi sözcüklerin başında bir *h-* sesi ortaya çıkmaktadır; bu gelişme Anadolu ağızları'nda daha çoktur: *hörgüç < örgüç, höyük < öyük, hark < ark, hevenk < āveng* (fars.) *haşlama < aşlama, havlu < avlu, hayva < ayva, helbette < elbette.*

Arapçadan gelen ve sonunda ayın sesi bulunan şu sözcüklerde bu ses *-h*'ye dönüşmüştür: *ṭamaʿ > tamah, ṭāliʿ > talih, metāʿ > matah.*

Anadolu ağızları'nda iç sesteki *-h-* sesi çiftünlüleşir (*Ahmet > Āmet, Mahmut > Māmut, akşam > ahşam > aşam*). Bu durum sonseste de görülür: *sabah > sabā, günāh > günā* vb.

Batı Trakya ve Rumeli ağızları'nda *h-* önsesi düzenli olarak düşer: *Hasan > Asan, Hüseyin > Üseyin, her > er, hep > ep, hem > em* vb.
• *Tarihsel sesbilgisi.* Eski Anadolu türkçesi'nde hece sonunda ve iki ünlü arasında *-ḳ-, -ḳ > -ḫ-, -ḫ* gelişmesi görülür: *yoḳ > yoḫ, yoḳsa > yoḫsa, çok > çoḫ, bırak- > bıraḫ-, aḳ- > aḫ-, taḳı > daḫı* 'dahi, ve', *çıḳar- > çıḫar-*. Bir yarı ünlü ile bir ünlü arasındaki *-k-* sesleri de *-h-*'ya dönüşür: *uyḳu > uyḫu, arḳa > arḫa, soyḳa > soyḫa* 'ölünün üzerinden çıkarılan giysi'. XIII. -XV. yy.'lar arasında yazı dilinde bolca görülen bu gelişme XVI. yy.'dan başlayarak yalnızca birkaç sözcükte kalmıştır. Bu değişim, azeri lehçesinde ve Anadolu ağızları'nda ise bugün de çok canlıdır: *yoḳ > yoḫ, ḳırḳ > ġırḫ, ḳabaḳ > gabaḫ* 'azerice ön', *çocuḳ > çocuḫ* vb.

Divanü lügat it-Türk'ten, orta türkçe döneminde Hotan ve Kençek lehçeleri'nde *h-* öntüremesi olduğunu (*ata > hata, ana > hana*) öğreniyoruz. Kâşgarlı Mahmut, türkçede bulunmayan bir sesi kullandıkları için bu lehçeleri konuşanları türk saymaz.

Başkurtçada, ağızlarda *s- > h-* değişmesi görülür: *süt > hüt, söyle- > höyle-, sen > sin > hin, siz > hid.* Şart eki *-sa / -se* de Başkurt ağızları'nda *-ha / -he* olur: *bul-ha < bolsa* 'olsa', *bul-ha-m <* bolsam 'olsam'.

Çuvaşçada *ḳ > ḫ* gelişmesi yaygındır: *hapha < ḳapuġ 'kapı', hẹl < kış, hẹn < ḳın < kıyın* 'ceza, eziyet', *hẹr < ḳız, hẹrẹl- < kızar-, hẹrẹh < kırḳ* vb.

Yakutçada *ḳ < ḫ* değişmesi, özellikle hece sonunda görülür: *bıraḫ- < bıraḳ-, bısaḫ < bıçaḳ, beleḫ < belek* 'armağan'.

Sibirya lehçeleri'nden karagasçada *-ḳ- > -ḫ-* ve *ḳ- > ḫ- gelişmesi bolca görülür: baḫa < baḳa* 'kurbağa', *taʿḫa < yaḳa, buḫa < buḳa* 'boğa', *toḫos < tokuz* 'dokuz', *ḫalan < ḳalın* 'başlık parası', *ḫaréş < ḳarış, ḫan < ḳan, ḫelen < ḳelin* 'gelin', *ḫerek < ḳargek* 'gerek', *ḫöl < köl* 'göl'.

H. Ask. *H bombası* ya da *hidrojen bombası,* termonükleer bomba.
—Biyokim. *H vitamini,* BİYOTİN'in eşanlamlısı.
—Elektromanyet. Manyetik alanı belirtir.
—Kim. *Hidrojen*'in simgesi.
—Müz. Germen ülkelerinde, *do* gamının yedinci derecesi olan *si* natürel sesini belirtir.
—Ölçbil. SI'de elektrik indüktansı birimi *henry*'nin simgesi.
—Termodin. Entalpiyi gösterir.

h Fiz. Fiziğin temel değişmezi olan Planck değişmezini belirtir; 1900'de, ışık enerjisini



hiyeroglifler
Karnak'ta Sesostris tapınağı'nın bir duvarındaki alçakkabartma (Orta İmparatorluk, XII. hanedan)

...ng-Magnum

"enerji tanecikleri" (kuvanton ya da foton da denir) biçiminde kuvantalamak amacıyla, Planck tarafından ortaya atıldığından, bu adla anılır. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ölçbil. SI öneki *hekto*'nun simgesi.
—ANSİKL. Fiz. *h* değişmezi, kuvantum kuramına ilişkin bir olayı çözümlemede, zorunlu olarak sözkonusu olması bakımından, bu kuramın ayırtedici özelliğidir. Bu değişmez, kuvantum kuramında $E = h\nu$ Planck-Einstein bağıntısıyla birbirine bağlanan E enerjisi ve ν frekansı gibi farklı klasik büyüklüklerin özdeşliğini belirtir. Planck değişmezi $6{,}625.10^{-34}$ J.sn değerindedir. Kuramsal ifadelerde çoğu kez, daha kullanışlı indirgenmiş biçimi $\hbar = h/2\pi$ değişmezinden yararlanılır.

h değişmezi bir etkinin boyutlarını taşır, yani (enerji × zaman) ya da (vurum × uzunluk) tipinde bir fiziksel büyüklüğü ölçer. Başka bir deyişle *h*, "doğal" ve evrensel etki ölçeğidir ve bu ölçeğe belli bir fiziksel sistemin ayırtedici özelliğini veren etkinin bağlanabilmesi gerekir. Bir kuramsal işlemin doğası, bu karşılaştırmaya bağlıdır. Sistemin ayırtedici etkisi *h*'dan çok büyükse, doğanın temel kuvantum niteliği belirmez ve klasik kuramın sağladığı yaklaşıklık yeter. Buna karşılık, sistemin ayırtedici etkisi, doğal ölçek *h* ile karşılaştırılabilir düzeydeyse, kuvantum niteliği üstünlük kazanır ve sistemin çözümlenmesi, kuvantum kuramını gerektirir. Bu anlamda, *h* değişmezi, klasik fiziğin geçerlik alanının sınırlarını belirler.

Bu koşullar göz önüne alınırsa, *h* değişmezinin, elektromanyetik alanların yalnızca dalga yapısı taşımadıklarının anlaşıldığı dönemde bulunması olağandır. Bir E enerjisi taşıyan tekrenkli, ν frekanslı bir ışık dalgasının ayırtedici etkisi $E \times \frac{1}{\nu}$ dir. Bu nicelik *h*'dan çok büyük olursa, olay klasik biçimde, yani salt dalga yapısında gelişir. Buna karşılık, E/ν niceliği tek bir etki kuvantonuna ($E = h\nu$) indirgendiğinde dalganın "tanecik" yapısı ortaya çıkar, fotonların sözkonusu olduğu anlaşılır. Aynı şekilde, bir elektronun klasik olmayan yapısının, yani dalga niteliğinin belirmesi için ayırtedici $p \times \lambda$ etkisinin, De Broglie'nin $p = h/\lambda$ bağıntısında da gösterildiği gibi, Planck değişmezi düzeyinde olması gerekir. Bu bağıntıda *p* vurumu ve λ elektronun haline ilişkin ayırtedici bir uzunluğu belirtir; buna "dalga boyu" demek, gerçekte yanlış bir kullanımdır.

Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz



Hugo Haase (1918'de)

ħ (çizgili *h*). İndirgenmiş Planck değişmezini belirtir; $h / 2\pi$'ye eşittir.

HA a. (ar. *ḥā*). **1.** Arap abecesinin altıncı, osmanlı ve fars abecesinin sekizinci harfi. Ebcet hesabında değeri 8'dir. **—2.** Arap aylarından cemaziyülahır'in kısaltması olarak kullanılır. **—3.** *Ha-yı hutti, ha-yı mühmele,* noktasız ha.

HA ünl. **1.** (Cümle başında) bir kimseyi yüreklendirmek, gayrete getirmek için kullanılır: *Ha gayret! Ha göreyim seni!* **—2.** (Cümle sonunda) şaşma belirtir: *Öldü ha! O kadar güzel oldu ha! Amma uçak ha!* **—3.** (Cümle başında) bir şeyin ansızın anımsandığını ya da kavrandığını belirtir: *Haa, sen beni yemeğe götürecektin. Ha, tamam şimdi anladım.* **—4.** (Cümle sonunda) uyarı, dikkat çekme belirtir: *Bunu sakın yapmayasın ha!* **—5.** *Tkz.* (Cümle sonunda) soruda ısrarı belirtir: *Yapmaz mısın, ha?* **—6.** *Kaba.* Söylenenlerin "evet" anlamında onandığını belirtmek üzere kullanılır. **—7.** *Kaba.* Bir seslenmeye "efendim", bir soruya "anlamadım" anlamında verilen yanıt. **—8.** *Ha babam, ha babam ha,* "hadi göreyim seni" anlamında karşısındakinin çabasını artırmak için söylenir; bir iş ya da eylemin kesintisiz olarak yapıldığını belirtmek için kullanılır: *Önüne konanları ha babam atıştırıyordu.* ||*Ha bire,* aralıksız olarak, durmadan, arka arkaya: *Acımadan küçücük çocuğa ha bire vuruyordu.* ||*Ha deyince, ha dediğinde,* hemencecik, gerektiği anda: *O kadar para ha deyince bulunur mu?* ||*Ha şöyle,* yapılan bir iş ya da eylemin beğenildiğini, istendiği gibi olduğunu belirtmek için söylenir: *Ha şöyle, doğru dürüst konuş ki anlayalım.* ||*Ha şunu bileydin,* bir kimsenin sözlerinde, daha önce bilmesi, anlaması gerektiği bir gerçeğe yeni kavradığının anlaşılması karşısında söylenir.

◆ be. Bir fiilin yinelenen kipleri arasında yer aldığında, sözkonusu eylemin gereğinden fazla uzadığını ve bıktırdığını belirtir: *Koş ha koş, öyle yoruldum ki. Yer ha yer, bir türlü doymaz.*

◆ bağ. **1.** *Ha....ha....,* yinelenerek kullanıldığında karşıt eylemler, farklı durumlar arasında eşitlik kurar: *Ha olmuş ha olmamış, ne fark eder? Ha denizde ha dağda, tatil olsun da.* **—2.** *Ha bugün ha yarın,* kısa bir zaman içinde, çok yakında, kısa bir sürede: *İşler az kaldı, ha bugün ha yarın biter.* ||*Ha Hoca Ali ha Ali Hoca,* birbirinden ayrıymış gibi görünen ya da gösterilen iki şeyin gerçekte hiçbir ayrılıkları olmadığını belirtmek için söylenir.

HA → HE.

HA a. Annam sıradağlarında (Laos ve Vietnam) kimi kabilelerin konuştuğu mon-khmer lehçesi.

Ha Anorg. kim. *Hahniyum*'un simgesi.

ha, yüzey ölçüsü birimi *hektar*'ın simgesi.

HÂ → HÂY.

-HÂ fars. sonek *(-hā)*. Kurallı olarak cansız varlıkları, kuralsız olarak da hayvan ve bitkileri gösteren adlara gelen farsça çoğul eki: *esbhâ* (atlar), *gülhâ* (güller), *senghâ* (taşlar).

HAACKE (Hans), alman sanatçı (Köln 1936). 1963'te ABD'ye yerleşti, "Sıfır" grubuna yakın çalışmalardan, kavramsal sanata geçti. Günlük yaşantı olgularının doğa ve bilimle karşılaştırılmasını çok çeşitli araçlar kullanarak (doğal unsurlar, özellikle su, nesneler, teknik araçlar, fotoğraflar...) yansıttı. 1971'den başlayarak toplumsal ve siyasal sorunları, toplumbilimsel yöntemle ele aldı (belgeler, anketler, istatistikler vb.). Bazı yapıtları: *Unfinished business* (1987), *Artfairismes* (1989).

HAAG (Den), Lahey'in hollandaca adı.

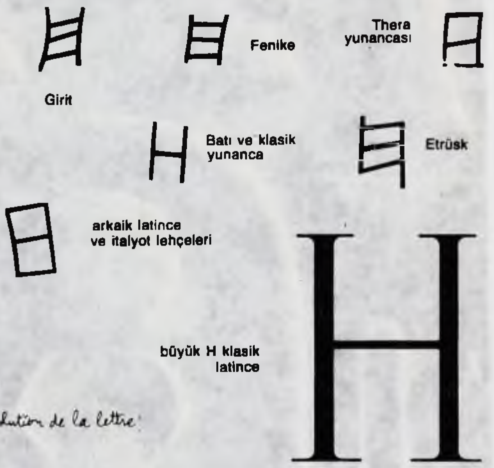
HAAKON I İyi (920'ye doğr.-Fitje 960), Norveç kralı (935'e doğr.-960). Harald Hårfager'in oğlu. İngiltere'de hıristiyan inancıyla yetiştirildi. Babasının ölümü üzerine kral ilan edilen üvey kardeşi Erik Blodysk ile savaşmak için Norveç'e döndü. Toprak sahiplerinin desteğiyle zafere ulaştı ama hıristiyanlığı zorla kabul ettirmeyi başaramadı. Erik'in oğullarına karşı savaşırken öldü.

HAAKON II Herdebred ("geniş omuzlu") [1147-1162], Norveç kralı (1157-1162). Ülkenin kuzeyine egemen olmadan önce rakibi İnge'ye karşı savaşmak zorunda kaldı.

HAAKON III Sverresson (öl. 1204), Norveç kralı (1202-1204). Babası Sverre'nin yerine geçti ve dinsel anlaşmazlıklara son verdi. Zehirlenerek öldürüldü.

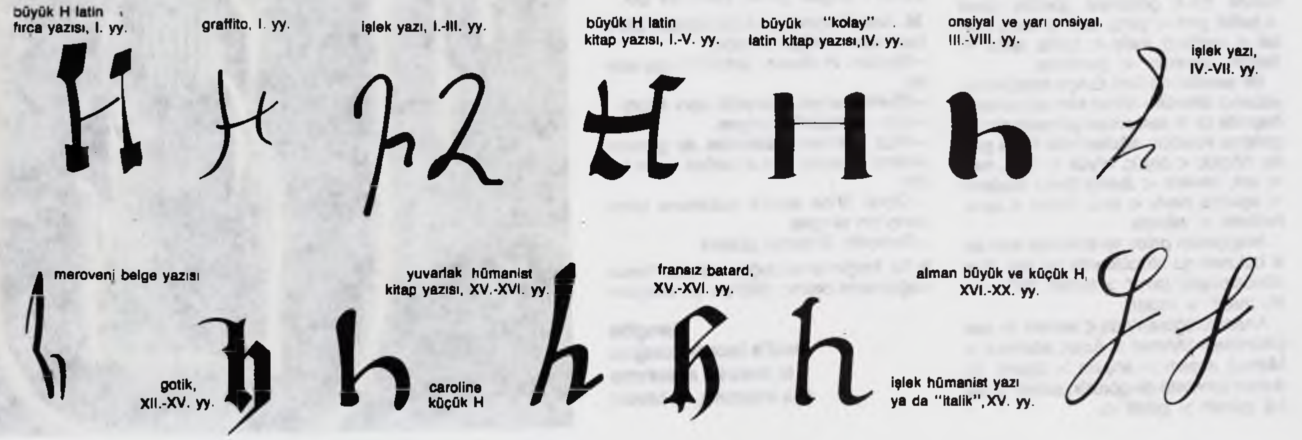
HAAKON IV Haakonsson (Skarpsborg yakınında 1204-Kirkwall, Orkney adaları, 1263). Norveç kralı (1223-1263). Haakon III'ün evlilikdışı ve doğuştan yetim oğlu. 1217'de kral ilan edildi. Kilise'nin, krallığına karşı çıkması üzerine hükümdarlığı ancak 1223'te tanındı. Ülke içinde refahı ve barışı sağladı. Hebrides adalarını yeniden ele geçirmek için İskoçyalılar'la savaştı ve Orkney takımadaları üstündeki haklarını yeniden onaylattı. İzlanda ve Grönland kendi istekleriyle egemenliği altına girdi.

HAAKON V Magnusson (1270-1319), Norveç kralı (1299-1319). Magnus VI Lagaböte'nin oğluydu. Ülkenin güneyini dük unvanıyla yönetti, sonra 1299'da kardeşi Erik ölünce kral oldu. Önce Danimarka'



H HARFİNİN EVRİMİ

H. (évolution de la lettre)
GDE



ya, sonra İsveç'e karşı savaştı (1309). Ülke içinde yüksek soylular sınıfının yasadışı hareketlerine karşı mücadele etti ve Norveç'in ticaretini Hansa tüccarlarının rekabetine karşı korudu. Oslo'yu başkent yaptı.

HAAKON VI Magnusson (1340-1380), Norveç kralı (1355-1380). Magnus VII Eriksson'un oğlu ve halefiydi. İsveç'i bölen karışıklıklara müdahale etti, kendisini İsveç kralı seçtirdi (1362), ancak İsveçliler ayaklandılar ve karşısına Mecklenburglu Albrecht'i çıkardılar. Albrecht, Haakon VI'yı tahttan uzaklaştırdı. Haakon 1363'te Danimarka kralının kızı Margrethe ile evlendi. Ölümü üzerine oğlu Olav Norveç ve Danimarka hükümdarı oldu.

HAAKON VII (Karl) [Charlottenlund, Danimarka, 1872-Oslo 1957], Norveç kralı (1905-1957). Danimarka kralı Frederik VIII'in ikinci oğluydu. 1896'da İngiltere kralı Edward VII'nin kızı prenses Maud ile evlendi. İsveç ile Norveç'in ayrılmasından sonra Norveç Storting'i tarafından kral seçildi. Norveç'in Almanlar tarafından işgal edilmesinden sonra kral, Quisling hükümetini tanımayı reddetti ve mücadeleyi sürdürmek üzere İngiltere'ye sığındı (haziran 1940). 1945'te Norveç'e geri döndü.

HAAN, Almanya'da, Kuzey Vestfalya Renanyası eyaleti sınırları içinde yer alan kent, Düsseldorf'un doğusunda; 27 600 nüf.

HAANPÄÄ (Pentti),fince yazan finlandiyalı yazar (Piippola 1905-Pyhäntä 1955). Bir köylü ailesinin çocuğuydu, kendi kendisini yetiştirdi; 1930'da "çağdaşçı" yazarlarla ilişkiye girmeden önce odunculuk yaptı. Öykü ve romanlarında ormanda ya da art ülkede yaşayan köylüleri alaycı, şakacı ve sevecen bir üslupla anlattı. Başlıca yapıtları: orduyu eleştiren *le Champ et la Caserne* (fr. çev.) [1928], buna karşılık kış savaşının yararlarını gösteren *Korpi Sotaa* (1940); Laponya'daki bu savaşla ilgili hatıralarını anlattığı, 1931'de kaleme alınan fakat siyasal nedenlerle ancak 1956'da yayımlanan öyküsü, *le Cercle magique* (fr. çev.) ve Çin'e yaptığı seyahatin anıları olan *Kiinalaiset jutut* (1954).

HAANSTRA (Bert), hollandalı sinema yönetmeni (Twente 1916). *Hollanda'nın aynası* adlı filmden sonra uluslararası alanda en iyi belgesel film yapımcılarından biri olarak kabul edildi. Başlıca filmleri: *Panta Rhei* (1951), *Petrol peşinde* (1952), *Deniz eski deniz değildi* (1956), *İnsan ressamı Rembrandt* (1956), *Cam* (1958), *Hayvanat bahçesi* (1962), *Suyun sesi* (1967), *Hollanda'nın köprüleri* (1968), *Yaşam serüveni* (1973). Konulu film çalışmaları da yaptı (*M. P. davası*, 1960).

HAAR (Alfréd), macar matematikçi (Budapeşte 1885-Szeged 1933). Çözümleyici, Hilbert'in öğrencisi. Haar'ın adı, pozitif gerçek (reel) sayıların açık kümeleriyle ilgili sayılabilir açık tabanlı, yerel tıkızlı olan grupların, değişmez bir ölçüsünün keşfiyle (1932) birlikte anılır.

Haar ölçüsü (G *üzerinde soldan* —). Topol. Yerel olarak tıkız topolojik G grubunun soldan ötelemeleriyle değişmeyen ve sıfır olmayan pozitif Radon ölçüsü.

HAARLEM, Hollanda'da kent, Kuzey Hollanda'nın yönetim merkezi, Amsterdam'ın B.'sında, Kuzey denizi yakınında; 214 451 nüf. (1990). Haarlem, *Haarlem gölü*'nün *(Haarlemmermeer*)* K.-B.'sında uzanan bir konut kentidir. Ticaret, yönetim ve turizm merkezi olan, bitki ekimiyle ünlü (çiçek ve çiçek soğanı dışsatımı) Haarlem'de sanayi etkinlikleri de vardır: metalürji, besin, basımcılık, tekstil, kimya.

—Tar. Kuruluşu X. yy.'dan önceye rastlayan Haarlem, Hollanda kontluğu'nun ilk başkentidir. Ortaçağ'dan başlayarak kent büyük bir ticaret etkinliğiyle zenginleşti. Denizaşırı ticaret gelişti, kumaşçılık XV. yy.'da yerleşti, XVI. yy.'da lale ticareti üstüne spekülasyonlar başladı; XVIII. yy.'da, ingiliz sanayilerinin gelişmesi sonucu patlak veren iktisadi bunalım yüzünden kent geriledi. Haarlem, 11 aralık 1572 ile 12 temmuz 1573 arasında bir kuşatmaya sahne oldu ve bu kuşatma sonrasında Alba dükünün emriyle 2 000'i aşkın kentli öldürüldü.

—Güz. sant. Kente XVII. yy.'daki ününü sağlayan anıtların bazıları ve mahallelerinden bir bölümü bugün hâlâ ayaktadır: haarlemli ressamlardan birçoğu kentin çeşitli resimlerini yaptı (J. Van Ruysdael'in *Haarlem'in genel görünüşü*, Amsterdam). Büyük Pazar meydanı aşağı yukarı kentin merkezi durumundadır; burası, eski et pazarıyla (XVII. yy. başı), belediye sarayı (bir bölümü XIV. yy.), Grote Kerk (esk. St. Bavokerk kilisesi), içerisinde Christian Müller'in XVIII. yy.'da yaptığı orglar bulunan gotik yapı. Eski düşkünlerevindeki Frans Hals müzesi (Hals, haarlemli ve Hollanda okuluna bağlı ressamlar).

Haarlem resim okulu, Haarlem'de resim sanatı Van der Weyden'in öğrencisi Geertgen tot Sint Jans sayesinde XV. yy.'da yaygınlaştı. XVI. yy.'da Joest Van Kalkar, Van Heemskerck, Cornelisz, Van Haarlem, Hollanda maniyerizmine canlılık kazandırdılar. Van Haarlem, Goltzius ve Van Mander ile birlikte Haarlem akademisi'ni kurdu (1587). XVII. yy.'da Haarlem' de pek çok önemli ressam vardı: portrede Frans Hals, Verspronck ve Terborch, manzara resminde H. Seghers ve Ruysdael'ler, konularını günlük yaşamdan seçen A. Van Ostade gibi ressamlar, Avrupa sanatının en başarılı adlarının düzeyine ulaştılar. Hals'ın öğrencileri arasında ise ustanın iki oğlunun yanı sıra J. Leyster ve kocası J.M. Molenaer de vardı.

HAARLEMMERMEER, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) polderler bölgesi, Haarlem'in G.-D.'sunda. Haarlemmermeer XVI. yy.'da denizkulağıydı. 1837-1839 arasında kurutuldu. Günümüzde bu topraklar çok verimlidir. Polderlerin G.-D.'sundaki Westeinder Plas eski gölün kalıntısıdır; burada su sporları yapılır. — *Haarlemmermeer komünü*, 76 000 nüf.

HAARSTRANG, Almanya'da, Münster havzasının güney bölümünü çevreleyen tebeşirli *Haar* yamacının en yüksek noktası. Kretase devrinde oluşmuş tabakalar, Rheinisches Schiefergebirge'nin kenarını örten eğimli bir platodur; 390 metre.

HAAS (Wander Johannes DE) → DE HAAS.

HAAS (Joseph), alman besteci (Maihingen, Bavyera, 1879-Münih 1960). M. Reger'in öğrencisi. Stuttgart ve Münih (1921-1945) konservatuvarlarında besteleme dersleri verdi. 1945-1950 arasında Münih'teki Musikhochschule'yi (Yüksek müzik okulu) yönetti. Donaueschingen festivali'nin kurucularından olan Haas, çağdaş müziğin yaygınlaşması için çalıştı. Çalgı yapıtları dışında, lied'ler, senfonik yapıtlar, operalar, ilginç dinsel yapıtlar, özellikle de missa'lar ve oratoryolar (*Die heilige Elisabeth*, 1931; *Das Lebensbuch Gottes*, 1934) besteledi.

HAAS (Robert), avusturyalı müzikbilimci (Prag 1886-Viyana 1960). Viyana Üniversitesi'nde G.Adler'in asistanlığını yaptı. 1920-1945 arasında Viyana'daki Ulusal kitaplığın müzik bölümü başkanıydı. 11 ciltlik *Denkmäler der Tonkunst in Österreich* (Avusturya müziğinin başyapıtları) dizisinin ve Bruckner ile H. Wolf'un yapıtlarının basımını yönetti. Barok müzik, opera tarihi, Viyana müziği, Gluck, Mozart ve Bruckner .üzerine kitaplar yazdı.

HAAS (Monique), fransız kadın piyanocu (Paris 1909 - ? 1987). R. Casadesus ve R. Serkin'in öğrencisi. 1927'den sonra çeşitli ülkelerde konserler vererek dünyaca tanındı. Bu konserlerin bazılarında P. Fournier ya da G. Enesco ile birlikte çaldı. Çok zengin repertuvarı, Bartók, Hindemith, Webern gibi çağdaş bestecilerin yapıtlarını da kapsar. Doldurduğu çok sayıda plak arasında Debussy ve Ravel'in tüm piyano yapıtları da vardır. Besteci Marcel Mihalovici ile evlendi.

HAAS (Ernst), avusturyalı fotoğrafçı (Viyana 1921-New York 1986). Savaş tutsaklarının dönüşüyle ilgili röportajları 1949'da Magnum ajansına girmesini sağladı. Yapıtlarında büyük ölçüde rengin verdiği düş gücünden yararlandı: *New York* (1953), *Paris* (1955), *Venedik* (1956), *Yaradılış* (1971), *Amerika* (1975). Poz süresi üstünde değişiklikler yaparak ve üst üste çekim ve flu tekniklerine başvurarak sonbahar yapraklarını ya da bir kentin şaşırtıcı görüntülerini büyük bir ustalıkla değerlendirdi.

HAASE (Hugo), alman siyaset adamı (Allenstein, Doğu Prusya, 1863-Berlin 1919). 1900'de Paris kongresi'nde II. Enternasyonal delegelerince kurulan Sosyalist enternasyonal bürosu üyesiydi, eylül 1911'de toplanan Jena kongresi'nde Alman sosyal demokrat partisi'nin başkan yardımcılığına seçildi. Balkan krizi sırasında, partinin sol kanadında yer aldı ve dış siyaset konusunda Kautsky'yi destekledi. Önce 2 ağustos 1914'te, sonra 4 ağustosta Scheidemann'a cephe alarak sosyal demokrat çoğunluğa katıldı ve grubu adına Reichstag'da partinin artık savaşa karşı çıkmadığını açıkladı. 1915'te ASDP içinde savaş kredilerini onaylamayan azınlık grubunun başına geçti ve mart 1916'da partiden ihraç edildi. Bunun üzerine Bernstein, Kautsky ve Ledebour ile birlikte USPD'yi (Gotha kongresi, nisan 1917) kurdu. Geçici yönetim döneminde sosyalist hükümette görev aldıysa da (kasım 1918), bir ay sonra ayrıldı. Bir suikastta öldü.

HAASSE (Hella S.), hollandalı kadın edebiyatçı (Cakarta 1918). Endonezya'da geçen gençlik yıllarında gözlemlediği sömürge temasını işleyerek (*Oeroeg*, 1948), gitgide flash-back'lerle ve metinden metine atlamalarla insan ruhunun, özellikle de kadın psikolojisinin derinliklerine indi (*Autoportrait en tant que jeu de patience* [fr. çev.], 1954; *les Initiés* [fr. çev.], 1957).

HAAVELMO (Tryggve), norveçli iktisatçı ve istatistikçi (Skedsmo 1911). "Haavelmo etkisi" olarak da adlandırılan iktisadi bir etkiyi değerlendirdi: kamu harcamalarındaki bir artışla, benzeri bir gelir artışı birbirini gidermez, tersine bu durumda toplam ulusal gelir artmış olur. Bu kuram, iktisadi hamle siyasetlerinin kamu harcamalarıyla desteklenmesini öngörür Nobel ekonomi ödülü'nü aldı (1989).

HAAVİKKO (Paavo), fince yazan finli ya-

Keystone



Haakon VII

Légation de Finlande



Pentti Haanpää

Giraudon



Haarlem
XVII. yy.'da
Büyük Pazar meydanı
Gerrit Berckheyde'nin resmi
Uffizi galerisi, Floransa

zar (Helsinki 1931). Mizahla karışık hayal gücü, ellili yılların çağdaşçılığından esinlenen özgün tekniği ve canlı üslubuyla, çağdaş fin edebiyatının önde gelen isimleri arasına girdi. Şiirleri (*Talvipalatsi*, 1959; *Kaksikymmenta ja jksi*, 1974; *Toukokuu ikuinen*, 1988), çok sayıdaki tiyatro yapıtı (*Harald Pitkaikainen*, 1974; opera güftesi *Ratsumies*, 1974) ve düzyazıları (*Yritys omaksikuvaksi*, 1987), iktidarı ve işe yaramayan özverileri anlatır.

HAAVİO (Martti) → MUSTAPÄÄ (P.).

HAB, -bbı a. (ar. *ḥabb*). *Esk.* **1.** Tane. **—2.** Tohum, çekirdek: *"Çehre-i kâinata, servetimin / mütebessim gözleriyle baktıkça, / gülüyor pîş-i inşirâhımda / sarışın bir cihân-ı habb ü neşât"* (Tevfik Fikret). **—3.** Hap, ilaç. **—4.** *Habb-ül-buluğ*, ergenlik sivilcesi. ||*Habb-ül-gamam*, iri taneli dolu.
—Esk. bot. *Habb-ül-gar*, defne tanesi. ||*Habb-ül-gurûb*, kargabüken. ||*Habb-ül -leziz*, dutkurusuna benzer meyveleri olan bir ağacın yemişi. ||*Habb-ül-mülûk, habb -üs-selâtin*, keneotu. ||*Habb-üs-sevda*, çörekotu.

HÂB a. (fars.*ḫ˘ab*). *Esk.* **1.** Uyku: *"Hâb görmez çeşmümüz endişe-i ağyardan"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** Rüya. **—3.** *Hâb -âlud* ya da *hâb-âlude*, uykulu, uykusu olan. ||*Hâb-âver*, uyku getiren, uyutan. ||*Hâb-câme*, gecelik; yatak. ||*Hâb-dar*, uykulu. ||*Hâb-dide*, rüya görmüş; buluğa ermiş, ergin. ||*Hâb-güzar*, uyuyan. ||*Hâb-na -dide*, buluğa ermemiş. ||*Hâb-nûş*, uyumuş. ||*Hâb-ı adem* (yokluk uykusu), *hâb-ı cavid* (sonsuz uyku), ölüm. ||*Hâb-ı ecel*, ölüm uykusu: *"Ol hâb-ı ecelden ola bıdâr"* (Fuzuli,XVI. yy.). ||*Hâb-ı gaflet*, gaflet uykusu: *"Biz ne zaman hâb-ı gafletten uyanacağız"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). ||*Hâb-ı giran*, ağır uyku. ||*Hâb-ı hargûş*, tavşan uykusu, hafif uyku; hile. ||*Hâb-ı naz*, naz uykusu: *"Sen bu güzel mehtaba karşı bir hâb-ı naza dalacak gibi görünüyorsun"* (H. E. Adıvar).

HÁBA (Alois), çek besteci (Vizovice 1893-Prag 1973). Novák ve Schreker'in öğrencisi. 1924-1951 arasında Prag konservatuarı'nda ders verdi. Üslubu çeyrek, hatta altıda bir ton değerindeki aralıkların kullanımına dayalıdır. Zaman zaman dizisel teknikten de yararlandı. Birçok kuramsal yazı kaleme aldı: *les Principes harmoniques du système par quarts de ton* (fr. çev.) [1922; Çeyrek ton sisteminin armoni ilkeleri], *Neue Harmonielehre des diatonischen, chromatischen, Viertel-, Drittel-, Sechstel- und Zwölftel- Tonsystems* (Yeni armoni dersleri) [1927]. Operalar (*Matka*, 1929; *Nová země*, 1936; *Ať přijde království tvé*, 1942),senfonik yapıtlar (*Cesta života* fantezisi, 1933), oda müziği parçaları (9 dörtlü, 3 dokuzlu), melodiler ve koro parçaları besteledi. Yazdığı 5 süit ve 10 fantezi için yarım-tondan küçük aralıkları verebilen özel çalgılar yaptırdı.
—KAREL, kemancı ve besteci (Vizovice 1898-Prag 1972), öncekinin kardeşi. 1929-1950 arasında Prag Radyo orkestrası'nda çaldı. 1936-1951 arasında, Radyo'da müzik eğitimi bölümünü yönetti. 3 opera, senfonik yapıtlar, oda müziği parçaları ve piyano yapıtları besteledi. Çocuk şarkıları ve operaları da yazdı.

HABÂB ya da **HABÂBE** a. (ar. *ḥabab, ḥababe*). *Esk.* Su yüzeyindeki hava kabarcığı: *"Câm içre mey ki dâire salmış habâb ana"* (Fuzuli, XVI. yy.).

Hababam sınıfı, Rıfat Ilgaz'ın mizah romanı (1959). Bir yatılı lisedeki öğrenci yaşamından, öğrencilerin muzipliklerinden, öğretmenleriyle ilişkilerinden kesitler veren çeşitli öyküleri içerir. Büyük ilgi gören roman, yazarın uyarlamasıyla oyunlaştırıldı, 1966'da Ulvi Uraz tiyatrosu'nda sahnelendi: uzun süre afişte kaldı. Ayrıca Ertem Eğilmez tarafından filme alındı (1975). Aynı çevre daha sonra *Hababam sınıfı sınıfta kaldı* (1971), *Hababam sınıfı baskında* (1972), *Hababam sınıfı uyanıyor* (1972) gibi filmlere konu oldu.

HABÂBE → HABÂB.

HA BAC Vietnam'ın kuzeyinde il; 4 708 km²; 2 061 000 nüf. (1989). Yönetim merkezi *Bac Giang*.

HABÂİB çoğl. a. (ar. *ḥabîbe*'nin çoğl. *ḥabā'ib*). *Esk.* Sevgililer, sevilen kadınlar.

HABÂİL çoğl. a. (ar. *ḥibāle*'nin çoğl. *ḥabā'il*). *Esk.* **1.** Tuzaklar, ağlar. **—2.** *Habâil-i mevt*, ölüm tuzakları; ölüme yol açan sebepler. ||*Habâil-üş-şeytan*, şeytanın tuzakları; kadınlar.

HABÂİS çoğl. a. (ar. *ḥabîse*'nin çoğl. *ḥaba'iṣ*). *Esk.* Kötülükler, kötü işler.

HABAKUK, İncil'de adı geçen yahudi peygamber (İ.Ö. 600'e doğr.). Eski Ahit' in sonunda yer alan on iki kısa kutsal metinden biri olan kitabı, tarih düzleminde kötülük sorununu irdelemektedir. Yehova, Yahuda'yı niçin Kaldeliler aracılığıyla cezalandırmıştır? Bir kötüyü kendisinden daha kötüsüyle cezalandırmak neden? Yirmi yüzyıllık hıristiyanlıktan sonra bu sorulara hâlâ bir yanıt verilememiştir.

HABÂLA çoğl. a. (ar. *ḥublā*, gebe'nin çoğl. *ḥabālā*). *Esk.* Gebeler, gebe olanlar.

HABANERA a. (isp. sözc.; Havana kentinin isp. adı *Habana*'dan). İkili ve senkoplu ritimde, Küba ya da Afrika-Küba kökenli dans ve bunun müziği.
—ANSİKL. Başta Meksika olmak üzere, ispanyol kültürü etkisindeki Güney Amerika ülkelerinde çok yaygın olan habanera, bir süre Küba'da yaşayan ispanyol besteci Sebastián de İradier (1809-1865) sayesinde, İspanya'dan sonra Fransa'ya da girdi. Bu bestecinin *El arreglito* adlı şarkısı, Bizet'nin *Carmen*'indeki ünlü habaneranın esin kaynağıdır. İradier'in çok tanınmış bir başka habanerası daha vardır: *la Paloma*. Habanera besteleyen müzikçiler arasında E. Chabrier (piyano için habanera), Ravel *(Habanera biçiminde vokaliz)* ve Ernesto Halffter (orkestra için habanera) anılmalıdır.

HABAROVSK, Uzakdoğu'da Rusya'ya ait kent, Amur ve Usuri'nin birleştiği yerde; 601 000 nüf. (1989). 1858'de kurulmuş bir askeri karakol olan kent, bölgede bilimsel geziler yapan kazak Habarov'un adını taşır. Sibiryaötesi'nde ulaşım yolları kavşağı olan Habarovsk, farklı sanayileri (makine ve kimya sanayileri, kereste, kürk) ve bölgenin büyük yönetim merkezi olmasının getirdiği işlevlere özgü kültürel ve bilimsel donanımları içerir.

HABASET a. (ar. *ḥabaṣet*). *Esk.* Habislik, kötülük: *"Gitmedi nefsinden anın hiç habâset tâ ebet"* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy.).

HABAŞ (Georges), filistinli devlet adamı (Lydda, bugün Lod, 1925). Yunanlı ortodoks hıristiyan. Tıp öğrenimi gördü, 1952'de Milliyetçi arap hareketini kurdu. 1952-1957 arasında bu hareketin Ürdün kanadını yönetti. Daha sonra Suriye'ye, ardından Beyrut'a kaçmak zorunda kaldı. 1967'de Filistin Halk kurtuluş cephesi'ni kurdu ve örgütün genel sekreterliğine seçildi. 1969'da Ürdün'e yerleşti. Zerka havaalanında üç uçağın Filistin Halk kurtuluş cephesi komandaları tarafından kaçırılması 1970-71 Filistin-Ürdün bunalımına yol açtı. Habaş Ekim 1973 savaşı'ndan sonra Moskova'ya ve 1977-78'de Suriye' ye yaklaştı. İsrail'in neden olduğu "fiili" durumun tanınmasına karşı çıktı ve tarihi Filistin toprakları üzerinde hıristiyanların, yahudilerin ve müslümanların bir arada yaşayacakları "demokratik ve laik" tek bir devletin kurulmasını önerdi. 1983'te Arafat-Kral Hüseyin görüşmesinde ortaya atılan Ürdün-Filistin federasyonu önerisine karşı çıktı; silahlı direnişin sürdürülmesini savundu. Arafat'ın Mısır cumhurbaşkanı Mübarek'le görüşmesini de kınadı (1983). Arafat'a karşı oluşturulan Filistin'in Ulusal kurtuluşu cephesi'ne katıldı (1985). Aynı yıl Emel örgütü'nün Batı Beyrut'ta Filistin kamplarına saldırması üzerine, bu olaydan Suriye'yi sorumlu tuttu; Şam'dan ayrıldı. Yemen'de arabuluculuk yaparak iç savaşın önlenmesine çalıştı. 1987'de Cezayir'de toplanan Filistin Ulusal meclisi'nde Arafat'ı destekledi. Ocak 1992'de tedavi için geldiği Paris'te gözaltına alındı ve 1 şubatta gözaltı kararı kaldırılınca Paris'i terketti.

HABÂYA çoğl. a. (ar. *ḥabi'e*, gizli şey' in çoğl. *ḥabaya*). *Esk.* **1.** Gizli şeyler. **—2.** Defineler.

HABBANİYE, Irak'ta yer, Habbaniye gölünün K.-D.'sunda. —*Habbaniye gölü* Fırat'ın G.'indeki bir çanakta yer alır ve el-Ramadi barajının sularını toplar.

HABBÂS sıf. ve a. (ar. *ḥabbas*). *Esk.* Hapseden, gardiyan.

HABBAŞ, Aşağı Mısır asıllı Mısır prensi. Ülkesini Persler'in boyunduruğundan kurtarmaya çalıştı (İ.Ö. IV. yy.).

HABBAT çoğl. a. (ar. *ḥabbe*'nin çoğl. *ḥabbat*). *Esk.* **1.** Habbeler, taneler. **—2.** Haplar.

HABBAZ a. (ar. *ḥabbāz*). *Esk.* Ekmekçi.

Habbazan cemiyeti. Kur. tar. Osmanlı devletinde şehremaneti dairesine bağlı resmi bir kuruluş olan ekmekçiler loncası.

HABBAZİN çoğl. a. (ar. *ḥabbaz*'ın çoğl. *ḥabbazin*). *Esk.* Ekmekçiler.
—Kur. tar. *Habbazini hassa*, saray ekmekçilerine verilen ad.

HABBE a. (ar. *ḥabbe*). **1.** Tahıl tanesi, tohum. **—2.** Kabarcık. **—3.** *Habbesi kalmamak*, bir şeyden en ufak bir parça bile geriye kalmamak. || *Habbeyi kubbe yapmak*, önemsiz, küçük bir sorunu büyük bir sorunmuş gibi görüp göstermek, abartmak.
—*Esk. Habbe-i vahide*, tek tane; hiçbir şey.
—Camc. Camda sepiştirilmiş ince gaz kabarcıklarından (yaklaşık 100 μm çapında) oluşan arıtma kusuru.
—Esk. bot. *Habbe-i hadrâ*, çitlenbik. || *Habbe-i sevda*, çörekotu.
—İsl. huk. Bir dirhemin kırk sekizde birine eşit ağırlık birimi.
—Ölçbil. Ecza ve değerli metal ağırlıklarının daha duyarlı bir biçimde belirlenmesinde kullanılan çok küçük bir ağırlık birimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ölçbil. Habbenin ağırlığı dönemlere ve madenlerin türüne göre (altın, gümüş) farklılıklar gösterir; miskal habbesi, dirhem habbesi gibi değişik oranlarda olanları vardır. Bir miskal 4,25 g olarak kabul edildiğinde, habbe bunun 1/60'ı yani 0,071 g'dır (bu ağırlık, İngilizler'in 64,8 mg ağırlığındaki troy-grain'ine yakındır). XIX. yy.'da İstanbul'da kıratın 1/4'ü sayılan habbe, değerli madenlerin ve taşların tartımında kullanılıyordu ve 50,04 mg ağırlığındaydı.

HABBELİ sıf. Habbesi olan.
—Camc. *Habbeli cam*, içinde ya rastlantı sonucu oluşmuş ya da sanatsal bir etki yaratmak amacıyla oluşturulmuş habbeler bulunan cam için kullanılır.

HABBEZÂ ünl. (ar. *habbezā*). *Esk.* Ne güzel! Ne hoş!: *"Habbezâ ey tâc u tahtın mâye -i zîb ü feri"* (Nedim, XVIII. yy.).

HABE a. (çingenece sözc.). **1.** *Arg.* Ekmek, yemek. **—2.** *Habe etmek, kaymak, uçlanmak*, karnını doyurmak (arg.).

HABEAS CORPUS a. (ing. deyim, latince hukuk dilindeki *habeas corpus ad subjiciendum*, yargıç önüne çıkmak için vücuduna sahip olmalısın sözlerinin kısaltılmışı). Yurttaşların keyfi tutuklama ve gözaltına almalara karşı bireysel özgürlükle-

rini güvenceye bağlama amacıyla oluşan anglosakson kurumu.

—ANSİKL. Charles II döneminde çıkarılan ve daha sonra da başka yasalarla tamamlanan (özellikle 1816 ve 1960) *Habeas Corpus Act* (1679) uyarınca, tutuklanan kişi yargıca başvurarak, hapse atılmasının yasal olup olmadığını inceletebilir. Olaya elkoyan yargıç *writ* denen bir belge düzenler; bunda şikayetçinin tutuklanmasına yol açan nedenler ve kanıtlar sorulur. Yetkili organdan gelen yanıta göre yargıç, tutuklanmanın yerinde olup olmadığına, kişinin salıverilip salıverilemeyeceğine karar verir. Bir kez salıverilen kişi hakkında bir daha aynı olaylara dayanılarak yeniden kovuşturma açılamaz. Kişilerin gerekçesiz hapse atılmasını önleyen Habeas Corpus usulü, Büyük Britanya'da ve İskoçya dışındaki hemen bütün Common Law ülkelerinde uygulanır. Sistem, ABD anayasasına da alınmıştır.

HABECİ sıf. **1.** *Arg.* Aptal, budala. **—2.** *Habeci kostik,* sersem (arg.).

HABECK (Fritz), avusturyalı yazar ve eleştirmen (Neulengbach, Aşağı Avusturya, 1916). Fransa ve fransız edebiyatı uzmanıydı. François Villon'un romanlaştırılmış yaşamöyküsünü yazdı (1941), fransız ve ingiliz yazarlarından çeviriler yaptı, oyunlar (*Hafen,* 1947; *Baisers mit Schlag,* 1950) yazdı. Öykü (*Verlorene Wege,* 1947) ve romanlarında (*Der Ritt auf dem Tiger,* 1958; *Marianne und der wilde Mann,* 1968; *Das zerbrochene Dreieck,* 1969; *Die drei Kalendar,* 1986) psikolojik ve toplumsal çözümlemelere yer verdi.

HABEDEN sıf. *Arg.* Bedava olarak elde edilen para, eşya vb. için kullanılır.

HABEL a. (ar. *ḫabel*). *Esk.* **1.** Cenin. **—2.** Gebe kalma, gebelik.

—Esk. fels. Takınak. (fr. *obsession* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

HABEN a. (ar. *haben*). *Esk.* Kısaltma, azaltma.

HABENARİA a. Salepe çok yakın bir orkide. (*Habenaria* cinsinin 400 türü vardır; bunlar hemen hemen tüm yaprakları kökten çıkan soğanlı küçük otsu bitkilerdir; salkım ya da başak biçiminde birleşmiş olan çiçeklerinde bazen çok uzun bir mahmuz bulunur. Habenaria dünyanın her tarafında rastlanan çok çeşitli bir bitkidir.)

HABENULA a. (et şeridi anlamında lat. sözc.). Nöranat. Epifizin iki yanında yer alan ve onunla birlikte epitalamusu oluşturan gangliyon ve o gangliyona bağlı bölge. (Habenula, koku duyularını beyin sapı çekirdeklerine ileten bir aktarma sistemidir.)

HABER a. (ar. *ḫaber*). **1.** Yeni olmuş bir olayın ilk duyurusu; bir olay hakkında verilen ya da alınan bilgi: *Ölüm haberi bizi çok sarstı. İyi, mutlu, kötü bir haber getirmek, vermek, almak. Haberi duydunuz mu? Olanlardan haberin var mı? Haberim olsaydı hemen gelirdim.* **—2.** Tanıdık bir kimsenin, bir ailenin durumu, etkinlikleri, sağlığı ile ilgili olarak alınan bilgiler: *Yurtdışındaki bir arkadaşından iyi haberler almak. Bir hasta hakkında iyi bir haber almak. Çocuklarından hiç haber alamamış.* **—3.** Olma olasılığı bulunan ya da olacak bir şey hakkında önceden yapılan uyarı: *Haber vermedin deme, paramı bu ay başında isteyeceğim. Haberin olsun, bu hatanı bir daha hoş karşılamam.* **—4.** Kulaktan kulağa dolaşan söz: *Ortalıkta zam yapılacağı haberi dolaşıyor.* **—5.** Belirli bir alanda edinilmiş bilgi: *Senin fiyatlardan haberin var mı? İzin ver de bizim de şiirden o kadar haberimiz olsun.* **—6.** *Haber almak,* bir şey hakkında bir kimseye haber ulaşmak, bir şeyi duyup öğrenmek: *Haber aldığımıza göre yarın gelecekl ermiş.* ‖ *(Bir kimse ya da bir şeyden) haber çıkmak* (genellikle olumsuz), onunla ilgili olarak beklenilen bilgi gelmek, hakkında bilgi verilmek: *Sınavlardan bir haber çıkmadı.* ‖ *Haber salmak,* herhangi bir araçla haber ulaştırmak, iletmek. ‖ *(Bir yere, bir kimseye) haber uçurmak,* hemen ya da gizlice göndermek, ulaştırmak: *Gecenin geç vaktinde haber uçurup arkadaşını çağırtmıştı.* ‖ *Haber vermek,* bir durum ya da olayın belirtilerini yansıtmak: *Bulutlar, biraz sonra yağmurun başlayacağını haber veriyordu.* ‖ *Bir şeyden* ya da *bir kimseden haber ver,* "ondan söz et" anlamında asıl söz edilmesi, göz önünde tutulması gereken şeyi, kimseyi bildirir: *Elbette gideriz, sen yeter ki paradan haber ver* (tkz.). ‖ *(Bir şeyden) haberi olmak,* o şey hakkında bilgisi bulunmak.

—Ask. *Haber merkezi,* Silahlı kuvvetler' de gelen haberlerin alındığı ve değerlendirildiği, gerekli yerlere ulaştırıldığı merkezlere verilen ad. (Haberleri almak ve yayınlamaktan sorumlu olan bir muhabere kuruluşudur. Kripto, gönderme, alma bölümlerinden oluşur.)

—Basın, Radiletiş. ve TV. *Haber ajansı* → AJANS. ‖ *Haber bülteni,* politik, toplumsal, ekonomik yorumlardan çok bilgi, haber ve olaylar üzerinde duran bülten. — Haber ajansları ya da herhangi bir kurum ya da kuruluş tarafından yayımlanan ve güncel haberleri içeren bülten. ‖ *Haber merkezi,* bir yayın organının haberleri derleyip toparlamak ve değerlendirip iletmekle görevli personelinin bağlı olduğu, yurtiçi ve yurtdışından haber ajanslarıyla sürekli görüntü ve haber alışverişi olan birim.

—Dilbil. *Haber kipi* → BİLDİRME* KİPİ.

—Gazetc. *Haber alanı,* bir gazetecinin haber toplayabileceği ya da toplamakla görevli olduğu çevre (parlamento, bakanlıklar, genel müdürlükler, belediye, vilayet, emniyet müdürlüğü, elçilikler, kentler, semtler, spor alanları, kuruluşlar, partiler, vb.). ‖ *Haber alma şefi* → İSTİHBARAT* ŞEFİ. ‖ *Haber atlamak* → ATLAMA. ‖ *Haber atlatmak,* önemli bir haberi öteki gazetelerden önce öğrenip yayımlamak. ‖ *Haber çalmak,* bir haberi meşru olmayan yol ve yöntemlerle sağlamak. ‖ *Haber değerlendirme,* gazeteyi çıkarmakla görevli ve sorumluların (yazı işleri müdürü, sayfa sekreterleri) hangi haberin, hangi sayfaya, ne ölçü ve biçimde verileceğini belirlemeleri (başlığın kaç punto ve kaç sütun olacağı, haberin uzunluğu vb.). ‖ *Haber kaynağı,* haber alınan kişiler, yerler. ‖ *Haber sürekliliği (temadisi),* çözümlenmemiş önemli bir olayla ilgili haberi, olay çözümlenip önemini yitirinceye kadar üst üste yayımlamak. ‖ *Haber toplamak (almak),* haberi kaynağından öğrenmek. ‖ *Ambargolu haber,* haber kaynağı tarafından belirtilmiş süreden önce yayımlanmaması gereken haber. ‖ *Düzmece haber,* gazeteci tarafından bir mizansenle bir olay düzenlenerek gerçek bir olaymışçasına yayımlanan haber. (Arg. *asparagas.*) ‖ *Kısa haberler,* olayları birkaç cümle ile veren haberler. ‖ *Maksatlı haber,* belli bir amaçla çıkarılmış, saptırılmış, abartılmış haber. ‖ *Memleket (yurt) haberleri,* gazetenin yayımlandığı yerin dışındaki kent, kasaba ve köylerle ilgili haberler. ‖ *Rutin haber,* olacağı önceden bilinen ve olağanüstü bir yanı bulunmayan haber. ‖ *Sansasyonel haber,* heyecan ve geniş yankılar uyandıran, kendisi de bir olay olan haber. ‖ *Şehir haberleri,* gazetenin yayımlandığı kent ile ilgili haberler. ‖ *Yalan haber,* asılsız haber. ‖ *Zabıta (polis) haberleri,* polis, jandarma gibi kolluk güçlerinin el koydukları olaylarla ilgili haberler.

—İsl. Bazı islam bilginlerine göre Hz. Muhammet'in söz, davranış ve onayladıklarının tümü anlamına gelen hadis*'in eşanlamlısı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Parapsikol. ÖNBİLİŞSEL'in eşanlamlısı. ‖ *Haber verici rüya,* bir olayı önceden haber verdiği izlenimini bırakan rüya. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Radiletiş. ve TV. *Haber bürosu,* haber merkezine yöresel haberleri iletmekle görevli bölgesel ünite. ‖ *Haber program,* haberi konu alan programlı yayın. ‖ *Haber spikeri* → REDAKTÖR SPİKER*. ‖ *Haber stüdyosu,* ses düzeni, dekoru, aygıtlarıyla yalnız haber okunmak üzere düzenlenmiş yayın stüdyosu. ‖ *Açılış haberleri,* yayının başlamasından hemen sonra verilen ilk haberler. ‖ *Ana haber bülteni,* sabah, öğle ve akşam, belli saatlerde yayınlanan uzun ve ayrıntılı haberler. ‖ *Ara haberler,* ana haber bültenleri dışında saat başı verilen kısa haberler. ‖ *Kapanış haberleri,* genellikle yayın bitmeden önce verilen son haberler.

—Telekom. Görüntü, metin, konuşma ve ses biçiminde, az ya da çok geniş bir kamu kesiminin bilgisine sunulan her tür bilgi, olgu ve yargı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Haber (ve iletişim) bilimleri,* dilbilim, belgeleme, iletişim ve telematikten geçerek, filmbilimden, kitapbilimden gazeteciliğe dek uzanan haber tekniklerine ilişkin bilgi ve yöntemler. ◆ çoğl. a. Yayın yoluyla duyurulan dünyadaki olaylarla ilgili bilgi: *Haberleri izlemek, dinlemek. Dış haberler. Son haberler. Roma'dan alınan haberler.*

—ANSİKL. İsl. Hadisçilerin çoğunluğu, hadis ile haberi eşanlamlı sayarlarken bazı hadisçiler Hz. Muhammet'in söz, davranış ve onayladıklarına "hadis", sahabe* ve tabii*'nden birine ulaşan söze "haber" derler. Haberi, ilk kaynağından başlayarak aktaran kişilere râvi* denilir. Hadisçiler, râvilerin sayılarına göre haberleri genellikle üç bölüme ayırırlar: ilk kaynaktan başlayarak, her aşamada, yalan söylemek üzere anlaşmalarını aklın kabul edemeyeceği kadar çok sayıda kişilerin aktardıkları (rivayet ettikleri) hadise *haber-i mütevatir;* her aşamada râvisi ikiden (başka bir tanıma göre üçten) az olmayan hadise *haber-i meşhur;* râvisi bir olan ya da birden çok olsa bile haber-i mütevatir derecesine ulaşamayan hadise *haber-i vahit* denir. Her haber-i meşhur, bir haber-i vahit sayılır. *Haber-i mütevatir,* kesin olduğundan, ortaya koyduğu bilgi ya da yargı da kesindir. Öteki haberlerde ise böylesine bir kesinlik yoktur. Bu nedenle, kelam*'da mütevatir olmayan haber, *zanni delil* sayılır. Hz. Muhammet'ten duyulduğuna hiçbir kuşku bulunmayan habere de *haber-i sadık* denir. Bu terim, Hz. Muhammet'ten duyulduğu kuşku götürmeyen Kuran'ı da içerir ve dinsel konularda *kesin delil* sayılır.

—Parapsikol. Ruhbilimsel ve psikanalitik açıklamalar ötesinde, duyuüstü algıyı ve özellikle önbilişi işe karıştıran parapsikolojik türden bir açıklamayı gerektirir gibi görünen dikkate değer durumlar vardır. Ayrıca birçok deneysel parapsikoloji incelemesi de önbilişsel rüyalar olasılığını doğrulamaktadır.

—Telekom. Birinci Dünya savaşı'na dek haberlerin kamuya iletimi, uygulamada gazetelerin (→ BASIN) tekelindeydi. Daha sonra, radyo bir haber aracı olarak benimsendi ve kullanımı yaygınlaştı. 1945'ten sonra, radyoya televizyon da katıldı. Televizyon haber bültenleri, radyo haber bültenlerinden daha çabuk benimsendi. 80'lerin başında, çeşitli iletişim araçları arasındaki bağlantılar arttı ve yeni iletişim biçimleri ortaya çıktı. Başlıca "yeni iletişim araçları" şunlardır: kablolar, uydular, telemetin, hafif kayıt (video) ve yayın (videokasetler, videodiskler) araçları, nihayet bilgisayarlar. Bütün bu gelişmeler sonucunda işbölümü biçimleri yeniden ele alındı ve yavaş yavaş düşünsel etkinlikler sanayisel etkinliklerle bütünleştirilerek bireyler ya da gruplar arasında yeni yayın ve iletişim devreleri kuruldu. Ulusal sınırları aşan bu yeni iletişim araçları "çokuluslu" ya da dünya çapında bir iletişim ağı oluşturdu.

• *Haberlerin iletimi.* Eskiden posta, optik telgraf, posta güvercinleri, özel kuryeler, daha sonra telgrafla sağlanan haber iletimi denizaltı kablolarının döşenmesiyle

(1851'de Manş denizi altında, 1873'te Avustralya'ya doğru, 1886'da Atlas okyanusu altında) kolaylaştı. Birbirini izleyen köklü değişiklikler, iletim koşullarını temelden sarstı; böylece bütün telekomünikasyon araçlarının evrenselleşmesi ve iyileşmesi sonucu anlık iletim aşamasına gelindi; telgraf, telefon, radyo alanında kablolar çok alıcılı iletişime olanak verdi; sonra, teletipografi ve fototelekopi hizmete girdi, teletipsetterler ve telematiğin kullandığı ağlar kuruldu.

Uluslararası kablolar, haber iletiminde en çok kullanılan yollardan biridir. Günümüzde üç iletim yöntemi üzerinde durulmaktadır: kablolarla telli dağıtım; telekomünikasyon uyduları kullanımı ve üçüncü kuşak uydularla haberi doğrudan alıcıya aktarma; kaset ya da disket biçiminde videogramlarla bilgi depolama ve kullanıcıya istediği televizyon programını izleme olanağı verme. Bu konuda kurulan altyapı gittikçe daha çok bilişime dayanır.

• *Haberin evrimi.* En önemli evrim, iletişim aygıtlarının gittikçe daha büyük ölçüde tümleşmesinden, hatta kaynakların ve farklı haber türlerinin artan bağlantısından kaynaklanır. Teknik bakımdan son yıllarda görülen kargaşa aynı anda farklı üç alanı etkiler: önce haberi iletme ve yönlendirme; sonra haber toplama, görüntüleme ve sunma; televizyon ekranı, iletilen haberleri görüntülemede, ayrıcalıklı bir araç oluşturur; nihayet haberi biriktirme ve işleme; bu alanda gelişim, bilişim tekniklerini izler.

Deutsches Museum



Fritz Haber

Kullanıcı açısından, iletişim araçları iki farklı gruba ayrılır. Birinci grupta geleneksel iletişim aygıtları yer alır ve bunların sayısını artırma ya da olanaklarını büyütme yoluna gidilir; kablo, video ve telemetin bu kategorinin öğelerini oluşturur. Öbürleri farklı bir iletişim biçimi kullanan araçlardır: bunlar, bireyler ya da gruplar arasında ya da bilişimle işlenmiş bir veri bankasıyla çift yönlü ilişki kurmaya dayanır.

Yazılı ya da görselişitsel haber araçlarının ve teknolojilerinin gelişimi, zorunlu olarak, her ülkede ve uluslararası alanda, haberin içeriğine de yansır. Bu olgu, "bilgi toplumları" ya da "iletişim toplumları" adı verilen çağdaş toplumların en önemli özelliklerinden birini oluşturur. Günümüzde önemli olan yalnızca güncel haberler değildir, ayrıca gittikçe zenginleşen yorum, çözümleme ve özel haberlerin çeşitliliği sözkonusudur. Kaldı ki güncel yaşamın karmaşıklığıyla artan hizmet bilgileri de haber adıyla anılır. Nihayet, veri bankalarında belleğe aktarılmış ve veri tabanlarında dizgelenmiş veriler de haber kapsamına girer.

Haber, daima yönetimin uygulama konusu ve koşulu olarak belirir. Yönetimin konusudur, çünkü yazılı ya da görselişitsel haber destekleri, kişilere bilgi iletme ve düşüncelerini anlatma olanağı verir. Yönetimin bir aracıdır, çünkü iletişim bir yönetim biçimi olmuştur ve bundan yoksun kalmak, toplumsal varlık hakkının ortadan kalkması anlamına gelir.

Nihayet günümüzde haber, çok büyük parasal güç gerektirir. Dolayısıyla, "dünya çapında yeni bir haber düzeni"ne (MacBride raporu, 1972) özlem duyan gelişme yolundaki ülkelerin beklentilerine ve gereksinimlerine rağmen, zengin ülkelerde haber daha elverişli bir ortam bulur.

• *Haber özgürlüğü.* 23 mart 1948'de BM gözetiminde, Cenevre'de uluslararası bir konferans toplandı. Konusu uluslararası haberciliğin genel sorunlarıydı. Konferans bir yandan şirketlere, gerçek haber özgürlüğü sağlayacak önlemler alınmasını, öbür yandan bu önlemleri uygulatmakla yükümlü uluslararası bir kuruluşun oluşturulmasını benimsedi. İnsan hakları evrensel beyannamesi'nin 19. maddesi (10 aralık 1948) şunu belirtir: "Her bireyin, düşünce ve anlatım özgürlüğü hakkı vardır; bu da, düşüncelerinden dolayı tedirgin edilmeme, ülke sınırları sözkonusu olmaksızın, bilgi ve düşünceleri herhangi bir yolla arama, alma ve yayma hakkını gerektirir." Devletlerin birçoğu anayasalarında bu ilkeye yer verdi, ama günlük etkinliklerde bu ilkenin gerekliliğini tanımazlıktan gelenler çoğunluktadır. Haber özgürlüğünü engellemeler karşısında, kamu özgürlüğü ve demokrasi konusundaki düşüncelerin evrimi, kamunun haber alma hakkının daha güçlü biçimde ifade edilmesini sağladı. 1963'te resmen ilan edilen papalık genelgesi *Pacem in terris* bu yeni hakkı, "her kişinin objektif bilgi edinme hakkı" olarak tanımladı. Bu "bilgi edinme hakkı", "insanın iletişim hakkı" ile genişledi.

11 kasım 1983 tarih ve 2954 sayılı yasa uyarınca Türkiye'de radyo ve televizyon istasyonlarının kurulması, işletilmesi ve yayınlarının düzenlenmesi devletin tekelindedir. Bu tekel TRT tarafından kullanılır kuralı, 1990'dan başlayarak fiilen uygulanamaz hale geldi; uydu antenlerden faydalanarak ülke dışından yayın yapan ve sayıları giderek artan özel televizyon kuruluşlarının etkinliği önlenemedi ve hem anayasanın, hem de radyo-televizyon kanunlarının bu yönde yenilenmesi kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortaya çıktı.

• *Haber ve uzayın örgütlenmesi.* Toplumsal ilişkiler daima bilgi alışverişini ve iletişimi gerektirir. Taraflar aynı yerde olmadıklarında, iletmeye çalıştıkları haber, kodlamada, kod çözmede ve bunları birleştiren hat üzerinde yitimlere uğrayarak kısalır. Öte yandan, kullanılan ortamların sığası, iletim hızı (yazılı iletim sözkonusu olduğunda) ve erim, iletişimi sınırlar; belirli bir erimin ötesinde giderler aşırı yükselirken anlaşılırlık azalır.

Toplumsal yaşamda, taraflar çoğu kez iletişim gereksinimi duyar: komütasyonu düzenlemenin en iyi yolu (telefon sistemlerinde olduğu gibi), tarafların tümünü bir santrala bağlamak ve çok geniş alana dağılmış çok sayıda kişiye hizmet verilecekse, bunları santral tipi merkezlerin hiyerarşik düzeni içinde örgütlemektir. İletişimin yüz yüze yapıldığı dönemlerde düşünülen çözümde bile, aynı mantık görülür: kişiler, genel toplumsal santral görevi yapan bir noktada toplanırdı; bu nokta kentlerin merkezi semtiydi. Burada da, alışverişe katılanların sayısı ve dağılımı arttığında, tıkanmayı önlemek ve giderleri sınırlamak için merkezleri örgütlemek kaçınılmaz oldu: kent ağları işte bu anlayıştan doğdu.

Toplumsal yaşamda dolaşan haberin amacı, çoğu kez davranışları denetlemektir: sözkonusu olan şeyin olanaklı olması için hem gözlemleme postaları, hem de iyice belirlenmiş çevre alanlar gerekir; işte bu olgu uzayı bölgeler biçiminde birbirine bağlamaya götürür.

Son iki yüzyılda görülen teknolojik değişimler, her tür alışverişi ve bunların kapsadığı haber akılarını artırdı, gereksinimleri karşılamak için yeni olanaklar yarattı, ancak temel mantık değişmedi; değişen, sınır erimler, sınır sığalar, iletim hızları oldu. Dolayısıyla altüst olan iletişim coğrafyasında, uzayın örgütlenmesiyle iletişim işlevinin büyüdüğü görüldü. XIX. yy. başı ve 1960 arasındaki ilk dönemde gelişme, insanların, bağlantı sistemlerinin düğümleri olan kentlerde yoğunlaşmasını sağladı. Çağdaş telekomünikasyonla birlikte, çevreye yayılma eğilimi ortaya çıktı.

Günümüzde, haberlerin büyük bir bölümü kablolar ya da demetlerle iletilir ve hesap merkezlerinde işlenir. İletişim araçlarının, bunlardan yararlananların ve yayın merkezlerinin gücü artmıştır. Çağdaş dünyanın politik coğrafyasının temel sorunlarından biri, bu güç artışından kaynaklanmaktadır.

HABER (Fritz), alman kimyacı (Breslau 1868 - Basel 1934). Liebermann'ın öğrencisiydi, önce Karlsruhe'de (1906), sonra 1911'de Berlin'de profesörlük yaptı. 1933'te, İsviçre'ye göç etmek zorunda kaldı. 1906'dan başlayarak sürdürdüğü araştırmalar sonucunda çok yüksek basınç altında, katalitik yoldan amonyağın sanayisel bireşimini gerçekleştirdi. Bu kendisine 1918 Nobel kimya ödülü'nü kazandırdı. 1909'da şiddetli bir kimyasal tepkimenin bir elektron yayımına kaynak oluşturabileceğini gösterdi. Gaz faz halindeki tepkimelerin termodinamiği üzerine de çalışmaları vardır.

Haber ajansı (Hürriyet), 1 mayıs 1963'te *Hürriyet** gazetesi, Vef ofset tesisleri ve çalışanlarının katılımıyla kuruldu. Türkiye içinde ve yurtdışındaki yayın kuruluşlarına haber, fotoğraf ve televizyon filmi servisi yapan ajans, 1975'te *Hürriyet haber ajansı* adını aldı ve Hürriyet grubunun özel haber kaynaklarından biri olarak çalışmalarını sürdürdü. Reuter ajansı ve Visnews aktüel TV filmleri şirketiyle sözleşmesi bulunan ajansın, İstanbul ve Ankara dışındaki bazı il merkezlerinde de büroları bulunmaktadır. 750 dolayında muhabir aracılığıyla topladığı haberleri ve resimleri *Hürriyet* gazetesinin haber birimlerine ulaştırır.

HABERAL (Mehmet), türk hekim (Subaşı köyü, Pazar, Rize, 1944). Ankara Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1967). ABD'ye giderek çeşitli tıp kuruluşlarında organ nakli ve cerrahi bölümlerinde çalıştı (1973-1975). Türkiye'ye dönüşünde Hacettepe tıp fakültesi genel cerrahi bölümü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı (1975). Doçentliğe (1976), profesörlüğe yükseldi (1982).

Türkiye'de ölülerden hastalara organ nakline izin veren yasanın (3 haziran 1979) TBMM'den çıkmasında etkin rol oynadı. Yasanın çıkışından kısa süre sonra bir ölünün böbreğini bir hastaya taktı (27 temmuz 1979). Haberal, ölüden alınan böbreğin özel koşullar altında 48-95 saate kadar kullanılabileceğini ve takılacak böbreğin rahatlıkla görev yapabileceğini kanıtladı ve bu çalışmaları dünya tıp literatüründe yer aldığı gibi, aynı nedenle Sedat Simavi vakfı sağlık bilimleri ödülü'nü kazandı (1983).

HABERCİ a. **1.** Bir haber iletmekle görevli kimse; ulak: *Haberci geldi, düğün kafilesi yola çıkmış.* **—2.** Bir başlangıcı haber veren, öncü, müjdeci: *Çiğdem, baharın habercisidir. Sonbaharın habercisi olan kırlangıçlar.*

—Ask. Yazılı bir belgeyi ya da sözlü bir haberi götürüp getirmekle görevli asker. (Telsizin yaygın kullanımından önce savaşta, küçük piyade birliklerinde emir ve raporları götürüp getiren haberci, bugün, motorlu taşıtlar sayesinde irtibat ve muhaberenin sağlanmasında vazgeçilmez bir yardımcıdır.)

—Patol. Hastalık başlamadan önce ortaya çıkan belirti.

HABERDAR sıf. (ar. *ḫaber* ve fars. *dār*, tutan, sahip olan'dan *ḫaber-dār*). **1.** Bir olay, bir konu hakkında haberi, bilgisi olan kimse için kullanılır: *Ben durumdan haberdar değildim.* **—2.** *Bir kimseyi haberdar etmek,* ona bildirmek, bilgi vermek: *Zaman geçmeden onu da haberdar edin hemen gelsin.* ‖ *Haberdar olmak,* bir konu hakkında bilgi edinmek, bilgi almak, bilgisi bulunmak: *Olaydan yeni haberdar oldum.*

HABERİ sıf. (ar. *ḫaber* ve *-i*'den *ḫaberi*). *Esk.* Haberle ilgili.

—Esk. dilbilg. Yüklemle ilgili.

HABERL (Franz Xaver), alman müzikbilimci (Oberellenbach, Bavyera, 1840 - Regensburg 1910). 1862'de papaz oldu. Dinsel müzikle ilgili bilimsel araştırmalar yapmak üzere Roma'ya gitti. 1871'de Regensburg katedrali'nin capella yöneticiliğine atandı. 1874'te kurduğu dinsel müzik okulunda, eğitime, 1867'de Regensburg'da kurulmuş olan *Società di Santa Cecilia* adlı derneğin görüşlerini temel aldı. Haberl bu derneğin başkanlığını da yaptı. *Magister choralis* adlı yapıtı önemlidir.

HABERLEA a. Rozet biçiminde yaprak

süren ve uzun bir sapın ucunda beyaz ya da mor çiçekler açan çokyıllık otsu bitki. (*Gesneriaceae* familyası.)

HABERLER (Gottfried), avusturya asıllı amerikalı iktisatçı (Purkersdorf 1900). Viyana Üniversitesi'nde istatistik dersleri verdi, sonra Harvard Üniversitesi'nde öğretmenlik yaptı (1936-1971). Milletler cemiyeti'nde mali danışmanlık yaptı (1934-1936). *Consumer Credit and Economic Fluctuations* (Tüketici kredisi ve iktisadi dalgalanmalar) [1942] adlı kitabı yazdı.

Haberler ajansı (Türk), [THA], 1950 yılında Kadri Kayabal* tarafından kurulan Türkiye'nin, ilk özel haber ajansı. 1969 yılından başlayarak telefoto ile yurtdışına resim servisini gerçekleştiren, bu arada İstanbul'da yayımlanan büyük gazetelerle ortaklık kuran ajans, gelişmesini sürdürerek Avrupa'daki hemen tüm gazete basın ve yayın kuruluşlarıyla haber alışverişi anlaşması yaptı; Türkiye'nin belli başlı il merkezlerinde, Kıbrıs'ta ve Frankfurt'ta bürolar açtı. Ancak 1980'li yılların başında yönetimdeki bazı aksaklıklar nedeniyle gittikçe zayıfladı, 1986'da çalışmalarını durdurdu.

HABERLEŞME a. Haberleşmek eylemi; iletişim, muhabere.
—Denizc. *Kıyı istasyonlarıyla haberleşme,* hareket ya da varış limanından yola çıkan bir gemi ile transit kıyı istasyonu arasında radyoelektrik yolla ve bu kıyı istasyonu ile hareket ya da varış bürosu arasında postayla (hava yoluyla ya da normal yolla) gerçekleştirilen haberleşme.
—Huk. *Haberleşme özgürlüğü,* kitle iletişim araçlarıyla (basın, radyo, tv, sinema vb.) düşünce ve haberlere ulaşabilme, bunları elde etme ve yayma özgürlüğü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Uluslarar. huk. *Diplomatik haberleşme,* diplomasi temsilcileri aracılığıyla hükümetler arasında, ya da bir hükümetle yurtdışındaki temsilcisi arasında yapılan haberleşme. (Bu haberleşme telgraf ya da mektup, daha çok da *diplomatik kurye* aracılığıyla yapılır. Diplomatik haberleşmenin gizliliği mutlaktır.)
—Uz. havc. ve Gökbil. *Haberleşme uydusu* → UYDU.
—ANSİKL. Huk. Birleşmiş milletler haberleşme özgürlüğü konferansı'nda (Cenevre 1948) düşünce özgürlüğünün ülke sınırları sözkonusu olmaksızın herkesin göze ya da kulağa seslenen araçlarla haber ve düşüncelere ulaşmak ve bunları yaymak hakkını içerdiği kabul edilmiştir. Türkiye'nin de onayladığı 1950 tarihli Avrupa İnsan hakları sözleşmesi'ne göre herkes düşüncelerini açıklama ve yayma hakkına sahiptir, bu hak inanç özgürlüğü ve resmi makamların müdahalesi olmadan ve ülke sınırlarıyla sınırlandırılmaksızın haber ve fikir almak ya da vermek özgürlüğünü içerir. Ancak bu ilke devletlerin radyo, sinema ya da televizyon işletmelerini izin rejimine bağlamalarına engel değildir (md. 10). Düşünce ve basın özgürlükleri konusunda ayrıntılı kurallar getiren klasik anayasalar, basın ve kitle iletişim araçlarıyla ilgili alanda aynı özeni göstermemişlerdir. Yeni anayasalardan bazılarında ise bu yönde bir eğilim vardır. Örneğin 1949 Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasası radyo ve film yoluyla haber verme özgürlüğünü anayasal güvenceye bağlamıştır. 1982 Anayasası ise, düşünce ve basın özgürlükleri konusunda önemli sınırlamalar getirdikten sonra, yalnızca devlet elindeki basın dışı kitle haberleşme ve yayın araçlarından yararlanma hakkını düzenlemiştir. Ancak halkın bu araçlarla haber alması, düşünce ve inançlara sahip olması Anayasa'nın 13. maddesindeki nedenlerle sınırlanabilecektir. Anayasa ayrıca, radyo, televizyon, sinema ya da benzeri araçlarla yapılan yayınların izin sistemine bağlanmasına olanak vermektedir (md. 26).

HABERLEŞMEK gçz. f. (*haber, -leş-,* işteşlik ekiyle). Karşılıklı olarak ilişkide olmak, iletişim kurmak; bildirişmek: *Onunla haberleştik yarın bize gelecekler. Kaç zamandır haberleşemiyoruz.*

HABERLİ sıf. Bir olay ya da bir durum hakkında haberi, bilgisi olan kimse: *Evrakın bakana gittiğinden o da haberliydi.*
◆ be. Haber vererek: *Haberli gelseydiniz evde olurduk.*

HABERLİ, esk. **Basbirin,** Şırnak ilinin İdil ilçesine bağlı bucak; 7 190 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi *Haberli,* 185 nüf. (1990).

HÄBERLİN (Paul), isviçreli filozof ve ruhbilimci (Kesswill 1878 - Basel 1960). Önce Bern'de, sonra Basel'de ders verdi. Ruhbilim ve pedagoji araştırmalarının dışında, kipleri bireylerin işlevsel ve uyumlu bir çokluğu olan tek bir töze dayanan bir varlıkbilim dizgesi kurdu. Yapıtları: *Wege und Irrewege der Erziehung* (Eğitimde doğru ve yanlış yollar) [1918], *Der Gegenstand der Psychologie* (Ruhbilim konusu) [1921], *Der Geist und die Triebe* (Ruh ve içgüdüler) [1924], *Der Charakter* (Karakter) [1925], *Das Gute* (İyilik) [1926], *Das Wesen der Philosophie* (Felsefenin özü) [1934], *Der Mensch* (İnsan) [1941], *Philosophia perennis* (Ebedi felsefe) [1952] vb.

HABERMAS (Jürgen), alman toplumbilimci ve filozof (Düsseldorf 1929). Doktorasını Schelling üzerine verdi (1954). Sonra, 1959'a kadar Th. W. Adorno'nun asistanlığını yaptı. 1961'de Heidelberg Üniversitesi'nde felsefe profesörü oldu; 1964 -1971 arasında Franfurt Üniversitesi'nde profesör olarak çalıştıktan sonra Starnberg'de (Bavyera) Max-Planck Enstitüsü'ne geçti. Pek çok yapıtı vardır: *Theorie und Praxis* (Kuram ve pratik) [1963], *Technik und Wissenschaft als İdeologie* (İdeoloji olarak teknik ve bilim) [1968], *Protestbewegung und Hochschulreform* (Protesto hareketi ve yüksekokul reformu) [1969], *Philosophische - politische Profile* (Siyasal ve felsefi profiller) [1971], *Kultur und Kritik* (Kültür ve eleştiri) [1973], vb. *Strukturwandel der Öffentlchkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* (Kamuoyunun yapısal dönüşümü: burjuva toplumunun bir kategorisi üzerine araştırmalar) [1959-1962] adlı yapıtında, burjuva toplumunun bir kategorisi olarak kamuoyunun yeniden oluşumunu ele aldı ve bunun gelişmiş kapitalist ülkelerde uğradığı değişiklikleri gösterdi. *Erkenntnis und İnteresse*'de (Bilgi ve çıkar) [1968] sergilediği felsefesi, "bilgiye hükmeden çıkarlar" kavramı üzerinde duruyordu. Habermas, bu kavramdan, temelde olguculuğun ve teknokrasinin eleştirisine dayanan bir program ortaya çıkardı (*Zur Logik der Sozialwissenschaften* [Toplum bilimlerinin mantığı üzerine], 1967). Habermas, bilimsel ve teknik karmaşık yapının, tümüyle toplum ve demokrasi üzerindeki etkilerini araştırdı. Starnberg'de yürüttüğü araştırmalarda, özellikle, gelişmiş kapitalizmde, ekonomik krizlerin yerini siyasal krizlere bırakıp bırakmadığını inceledi (*Legitimations Probleme im Spätkapitalismus* [Geç kapitalizmde meşrulaştırma sorunları], 1973). Habermas, Frankfurt okulu'nun son ustası sayılabilir. Başka bazı yapıtları: *Zur Rekonstruktion des historischen Materialismus* [Tarihsel maddeciliğin yeniden kurulması) [1976], *Zur Philosophischen Diskussionen um Marx und den Marxismus* (Marx ve marxçılığa ilişkin felsefi tartışmalar üzerine) [1977], *Theorie des komunikativen Handelns* (İletişimsel davranış kuramı) [1981], *Der philosophische Diskürs ober Moderne* (Modernizm üzerine felsefi düşünceler) [1985], *Metaphysisches Denken* (Metafizik düşünceler) [1988], *Vergangenheit ab Zukunft* (Gelecekteki geçmiş) [1991], *Texte und Kontexte* (Metinler ve bağlamları) [1991].

HABERSİZ sıf. **1.** *Bir olaydan, bir durumdan vb. habersiz,* ona ilişkin bir haberi, bir bilgisi bulunmayan. **—2.** Haber vermeden gelen: *Habersiz misafir.*
◆ be. **1.** Haber vermeden, bildirmeden: *Bir yere habersiz gitmek.* **—2.** Haberi olmadan; bilincine varmadan: *Burada dünyadan habersiz yaşayıp gidiyoruz. Yıllar habersiz geçip gitti.* **—3.** *Bir kimseyi habersiz bırakmak, koymak,* ona kendi durumu, etkinlikleri, sağlığıyla ilgili bilgi ulaştırmamak: *Sık sık mektup yaz, beni habersiz bırakma.*

HABERSİZCE be. Kimseye haber vermeden; gizlice, habersiz.

HABERSİZLİK a. Bir şeyden, bir kimseden haber alamama, haberi olmama durumu.

HABESE çoğl. a. (ar. *ḫabīs*'in çoğl. *ḫabeṣe*). *Esk.* Kötüler, habisler, alçaklar.

HABEŞ ya da **HABEŞİ** sıf. ve a. **1.** ETYOPYALI'nın eşanlamlısı. **—2.** Derisinin rengi çok koyu esmer olan kimse için kullanılır.
—Ed. Divan edebiyatında siyah renk. (Beyazlığı simgeleyen "rum"un karşıtıdır. Gece, zülf, ben gibi sözcüklerle birlikte kullanılır) ‖ *Habeş sultanı,* sevgilinin yüzündeki ben.
—Kağ. sant. Eskiden Habeşistan'da yapılan, koyu renkli, kalın bir tür yazı kâğıdı.
—Kur. tar. *Habeşi ağa,* osmanlı sarayındaki zenci hadımağalarına verilen ad. (Habeşistan'dan getirildikleri için bu adla anılırlardı.)

Deutsche Presse Agentur



Jürgen Habermas

HABEŞ EYALETİ ya da **VİLAYETİ HABEŞ,** Osmanlı devletinin Kızıldeniz' in batı kıyılarında, bugün Etyopya denen ülkenin topraklarında kurduğu beylerbeylik (1555-1885). Mısır'da Memluk devletini ortadan kaldıran Osmanlılar (1517), Vasco da Gama'nın Hindistan'a ulaşmasından sonra Asya'da başlayan Portekiz etkisini kırmak, hıristiyan yayılmasına karşı müslüman ülkeleri korumak, özellikle de Avrupa'da büyük rağbet gören baharatın deniz yollarına egemen olmak istiyorlardı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Yemen beylerbeyi Özdemir Paşa, Eritrea başta olmak üzere Habeşistan'ın büyük bölümünü fethederek bu eyaleti kurdu (1555). Hicaz ve kısa bir süre Yemen'in de bağlandığı Habeş eyaletinin merkezi Kızıldeniz kıyısındaki Massaua limanı oldu. Fetihlerini sürdürerek iç bölgedeki Debaroa kentini de ele geçiren Özdemir Paşa ölünce (1559), oğlu Osman Paşa Habeş beylerbeyliğine getirildi. Onun döneminde (1559-1567) hıristiyan kabilelerin osmanlı yönetimine karşı giriştiği ayaklanma hareketleri bastırıldı. XVII. yy.'da Yemen' de denetimi ele geçiren Zeydi imamları, burasının eyaletten ayrılmasına ve Habeşistan'da osmanlı yönetiminin zayıflamasına yol açtılar. Daha sonra Cidde başkent olmak üzere yönetimi altında sadece Massaua ve Sevakin gibi liman kentler kalan Habeş eyaleti, XVIII. yy.'da Kızıldeniz ticaret yolunun önemini yitirmesi ve Hicaz'da osmanlı denetiminin sarsılması üzerine yerli otoritelere devredildiyse de tüfekçi, nefer, çerakise ve gönüllü gibi bu toprakların güvenliğinden sorumlu askeri birlikler Cidde paşasının buyruğunda görevlerini sürdürdüler. XIX. yy.'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa yönetimindeki Mısır valiliğine bağlanan eyalet, daha sonra italyanlar'ın istilasına uğradı (1885). Birinci Dünya savaşı'na kadar biçimsel olarak Osmanlı devletinin elinde görünen Habeşistan'da türk egemenliği böylece sona erdi.



habeş kedisi

HABEŞ KEDİSİ a. Üçgen kafalı, narin bedenli, uzun ve ince kuyruklu kedi. (Kulamsı kıllarında birçok siyah, koyu kahverengi kesimler vardır ve bu renkler habeş kedisinin postuna türe özgü, ince ayrıntılı özellikler kazandırır.)

HABEŞİ → HABEŞ.

HABEŞİ NEDİM, sultan Yıldırım Baye-

zit'in nedimi (XIV. yy.). Anadolu ve Rumeli kadılarından 80 kişi rüşvet almak ve hukuka ihanetle suçlanarak zincire vuruldu. Ardından bunların Yenişehir'de hapis bulundukları evde yakılarak öldürülmelerini buyuran bir ferman çıktı. Bunun üzerine Habeşi, Bursa sarayı'ndan İstanbul'a gitmek için padişahtan izin istedi. Yıldırım Bayezit nedenini sorunca da, kadılar yakıldıktan sonra yerlerinin boş kalmaması amacıyla oradan 80 keşiş getireceğini söyledi. Bu nükteli söz üzerine padişah kadıları affetti.

HABEŞİSTAN → ETYOPYA.

HABEŞİSTAN MAYMUNU a. Zool. MANTOLU BABUİN'in eşanlamlısı.

HÂBGÂH ya da **HÂBGEH** a. (fars. *ḫāb* ve *-gāh*, -geh'ten *ḫābgah, ḫābgeh*). *Esk.* Yatak; yatak odası: *"Yâ muallâ hâbgâh-ı Hazreti Molla mıdır"* (Yenişehirli Avni, XIX. yy.).

HÂBGEH → HÂBGÂH.

HABHAB a. (ar. *ḫabḫāb*). *Esk.* **1.** Takunya, nalın. **—2.** Cambaz ayaklığı.

HABHABİ sıf. (ar. *ḫabḫabī*). *Esk.* İşsiz güçsüz, boş gezen; kaygısız.

HÂBIT sıf. (ar. *hābıṭ*). *Esk.* Düşen, yukardan aşağıya doğru inen.
—Müz. İNİCİ'nin eski eşanlamlısı.

HABİB, HABİBE sıf. (ar. *ḥabīb*, dişl. *ḥabībe*). *Esk.* **1.** Dost, sevgili: *"Habibüm faslı-ı güldür bu ahar sular bulanmaz mı?* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** *Habib-i hüda, habib -i kibriya, habib-ül-lah,* Allah'ın sevdiği kimse; Hz. Muhammet.

Habib bank limited, merkezi Karaçi'de olan Pakistan bankası. 1941'de kuruldu. Dış ülkelerde 67 şubesi olan bankanın Türkiye'de de 1983'te açılan biri İstanbul'da diğeri İzmir'de olmak üzere iki şubesi bulunmaktadır. 1992 sonu itibariyle, Türkiye şubelerinin ödenmiş sermaye ve ihtiyat akçeleri toplamı 23,034 milyar TL, mevduat toplamı 19,583 milyar TL, krediler toplamı 10,666 milyar TL'dir.

HABİB BİN MESLEME, arap komutan (doğm. 620-Ermeniye 670). Şam'a yerleştikten sonra Muaviye'nin gözde komutanları arasına girdi. Muaviye'nin tüm savaşlarına katıldı. Bizans'a karşı açılan seferlerde önemli roller oynadı. Başarılarından ötürü Ermeniye valiliğine atandı ve görevi başında öldü.

HABİB KARAARSLAN, türk halk şairi (Bünyan, Kayseri, 1920). Askerliğini yaptıktan sonra köyünden ayrılarak Anadolu'yu gezdi. Suriye ve Irak'a gitti. Gezdiği yerlerde çalıp, söyledi. Şiirlerinde doğup büyüdüğü çevrenin ve Anadolu'nun doğa güzelliklerini anlatır; ayrılık, aşk, gurbet temalarına yer verir.

HABİB MİRZA, İran kökenli türk yazar, eğitimci (İsfahan 1835 -Bursa 1893). İsfahan'da başlayan öğrenimini Tahran ve Bağdat'ta sürdürdü. Ülkesinde sadrazam Sipehsalar Mehmet Han için yazdığı ağır bir yergi yüzünden kovuşturmaya uğrayınca İstanbul'a yerleşerek (1866) osmanlı uyruğuna geçti. Galatasaray sultanisi'nde, daha sonra Darüşşafaka'da arapça, farsça okuttu; Maarif nezareti'nde teftiş kurulu üyeliği yaptı. *Düsturçe* (1876), *Debistan -ı farisi* (1891) gibi ders kitapları vardır. Yazı sanatıyla ilgili *Hat ve hattatin* (1888) yapıtı konuyla ilgili önemli kaynaklardandır.

HABİB NECCAR dağı, antik **Silpius,** Hatay'da Antakya kentinin D.'sunda yükselen dağlık kütle, 440 m.

HABİB ÜN-NECCAR, Antakya'da yaşadığına inanılan bir din büyüğü. Marangozlukla uğraştığı için kendisine ün -Neccar (dülger) unvanı verildi. Kuran yorumcularına göre, Yasin suresinin 20. ve daha sonraki ayetlerinde sözü edilen kişi, odur. Yine Kuran'da anlatıldığına (XXXVI, 13-32) ve tefsircilerin açıklamalarına göreyse, Hz. İsa, Antakya'ya elçiler göndererek halkı gerçek dine çağırdı. Ancak, halk bu çağrıya tepki gösterdi. Bunun üzerine Habib ün-Neccar çıkagelerek onlara elçilere uymalarını öğütlediyse de halk, onu dinlemediği gibi ölümle tehdit etti. Halkın bu tehditlerine karşın, Neccar Allah'ın birliğini savundu ve şehit edildi.

HABİB ÜS-SİYER Fİ AHBARİ EFRAD İL BEŞER, iranlı tarihçi Gıyasettin Handmir'in (1475-1535) yapıtı. Her cildi dörder cüzden oluşan üç ciltlik yapıtın I. ve II. ciltlerinde Cengiz'le birlikte türk -moğol tarihi, III. cildinde Cengiz sonrası türk-moğol ilişkileri, aynı cildin 4. cüzünde Şah İsmail ve Safeviler incelenir. Yapıtın I. ve II. cildinde yer alan Timur öncesi dönem için yazar, dedesi Mirhand ile Haydar Mirza Duglat'ın tarihe ilişkin yapıtlarından ve Hafız Ebru tarihinin Timurlular'la ilgili bölümlerinden yararlandığını kitabın girişinde açıklar. Yapıtında ayrıca Timurlular, Safeviler ve özbek hanları döneminde yaşamış olan ünlü kişiler üzerine de ayrıntılı bilgiler verir. Biri taşbasması ile 1855'te, öteki de ingilizce bir önsözle 1857'de yayımlanan yapıtın, iki ayrı baskısı vardır. Yapıtta adı geçen kişilerin yaşamöykületi ile ilgili bölümler *Ricâl-i Habib üs-siyer* adıyla, ayrı olarak Tahran'da basılmıştır.

HABİBE → HABİB.

HABİBİ, azeri şair (Gökçay, Azerbaycan, 1470 ya da 1475-Sütlüce, İstanbul, 1520 ?). Yaşamı hakkında bilgi azdır. Birlikte büyüdüğü Şah İsmail'in oğlu Sam Mirza'nın *Tuhfe-i Sami* adlı tezkiresine göre çocukluğunda çobanlık yaparken akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakup ile tanıştı onun himayesinde yetişti. Yakup'un ölümünden sonra Şah İsmail'in sarayına alındı. Şiirleriyle ilgi çekti, kendisine sarayın melik üş-şuarası (şairlerin sultanı) sanı verildi. Yavuz Sultan Selim, 1514'te Tebriz'i alınca İstanbul'a göç etti. Kısa sürede türk şairleri arasında tanındı. Bir gazelini Fuzuli tahmis etti. Şiirlerinde yaşadığı çevrede işlenen konuların dışında kaldığı, daha çok halk diline yaklaştığı görülür. Bazı gazellerinde hurufilikle ilgili kavramlara rastlanır. Nesimi ile Fuzuli arasında edebi köprü kuranlardan biri sayılır. Şiirleri Fuat Köprülü tarafından yayımlanmıştır. (→ Kayn.)

HABİBULLAH HAN Şehit (Taşkent 1872 - ay. y. 1919), Afganistan emiri (1901 -1919). Emir Abdullah Han'ın oğlu. Babasının ölümü üzerine (1901) ardılı oldu. Ruslar'ın ülkede çıkardıkları karışıklıkları İngilizler'in desteğiyle önledi. İngilizler'le bir dostluk antlaşması imzaladıktan (1905) sonra Hindistan'ı ziyaret etti (1907). Birinci Dünya savaşı'nda tarafsızlığı yeğledi. Kabil'e gelen bir türk-alman heyetini, savaşa girme tehlikesini göz önünde tutarak, ülke dışına çıkardı (1916). Bu arada, aydın bir hükümdar olarak "Habibia" adıyla anılan bir okul ve çağdaş bir harp okulu kurdurdu. Babasının koyduğu sert yasaları kaldırdı. Batı'nın tıp yöntemlerini Afganistan'a getirdi, yollar yaptırdı, borularla su getirtti, modern taşıt araçlarını, telefon ve elektriği ülkesine soktu. Halkı kendisine "Sirac ül-millet ve'ddin" (halkın ve dinin nuru) adını verdi. Gerici gruplar tarafından Kalagos havaalanında düzenlenen bir suikast sonucu öldürüldü.

HÂBİDE sıf. (fars. *ḫābīde*). *Esk.* Uykuda, uyumuş: *"Âgûş-ı nevbaharda hâbîde-dir cihan"* (Y.K.Beyatlı).

HÂBİDEGÂN çoğl. a. (fars. *ḫābīde*'nin çoğl. *ḫābīdegān*). *Esk.* Uyuyanlar, uykuya dalmış olanlar.

HABİGANC, Bangladeş'in doğusunda kent. Doğal gaz yatağı.

HABİKİNO, Japonya'da (Honşu) kent. Osaka'nın güney banliyösünde; 113 764 nüf. (1988). Bostan tarımı.

HABİL, Âdem ile Havva'nın ikinci oğluna müslümanların verdikleri ad. *Tevrat*'ta anlatıldığına göre (Yaradılış, IV, 1-25), Âdem' in ilk oğlu Kabil* çiftçi, Habil de çoban oldu. Kabil topraktan sağladığı ürünlerinden, Habil de koyunlarından Tanrı'ya kurban sundular. Habil'in sunusunu kabul eden Tanrı, Kabil'inkiyle ilgilenmedi. Bu durum, Kabil'in Habil'i kıskanarak öldürmesine yol açtı.

Olay hakkında Kuran'da da benzer bilgiler verildiği gibi adları geçmemekle birlikte iki kardeş arasındaki konuşmalar ayrıntılı olarak anlatılır (V, 27-31). Buna göre, Habil'in Tanrı'ya sunduğu kurbanın Tanrı tarafından kabul edilmesine, kendisininkinin edilmemesine öfkelenen Kabil, "Ant olsun seni öldüreceğim!"dedi. Habil ise, "Allah ancak kendisine saygı duyanlarınkini kabul eder. Sen öldürmek için bana el kaldırsan da ben sana öldürmek için el uzatmayacağım. Ben, âlemlerin tanrısı olan Allah'tan korkarım!" dedi. Sonunda kardeşini öldüren Kabil cesedi ne yapacağını düşünürken, bir karganın yeri eşelediğini görerek onu gömmek aklına geldi.

Cinayetin öyküsünü, Kabil'in temsil ettiği tarım uygarlığı ile, Habil'in temsil ettiği göçebe çoban uygarlığı arasındaki çatışma olarak yorumlayanlar da vardır. Nitekim, bir çoban tanrı ile bir çiftçi tanrıyı karşı karşıya getiren bir öyküyü içeren İ.Ö. II. binyıl'dan kalma bir sümer tableti Tevrat ve Kuran'daki metinlerle ilginç benzerlik gösterir.

Habil ile Kabil öyküsünün islam halk inançlarında değişik anlatım türleri de vardır.

HÂBİL sıf. (ar. *ḥābil*). *Esk.* Büyücü, sihirbaz.

HÂBİLE sıf. (ar. *ḥābile*). *Esk.* Gebe, hamile.

HABİN a. (ar. *ḥabin*). Esk. bot. Zakkum.

HABİNGTON (William), ingiliz şair (Hindlip Hall, Worcestershire, 1605 - *ay. y.* 1654). Cizvitlerin öğrencisi oldu. Katolikliği kabul etmiş olan şair, sarayla iyi ilişkiler içindeydi. (*Queene of Arragon* adlı trajikomedisi 1640'ta kralın önünde oynandı.) *Castara* (1634) adlı yapıtında namus ve evliliği yüceltti.

HABİPUŞAĞI, Elazığ'ın Baskil ilçesi Kuşsarayı bucağına bağlı köy; 47 nüf. (1990).
—Arkeol. Köyün G.-B.'sında, bugün Yazılıkaya olarak bilinen urartu kalesinde, Baki Oğün yönetiminde yapılan araştırma ve kazılarda (1982), Urartu kralı Argisti'nin oğlu Sarduri'ye ait çivi yazılı bir yazıt saptandı. Bu yazıt Urartu sınırları içinde en batıda bulunanı olması açısından önemlidir. Kale içinde basamaklı tüneller, batı uçta küçük bir yerleşme alanı kalenin dışında bir nekropol ortaya çıkarıldı.

HABİR sıf. (ar. *ḫabīr*). *Esk.* **1.** Haberli, haberi olan; bilgili: *"Beş dakika içinde ev halkı vak'aya tamamen habîr idi"* (H.Z. Uşaklıgil). **—2.** "Her şeyi bilen" anlamında Allah'ın sıfatı.

HABİRANE be. (ar. *ḫabīr* ve fars. *-āne*' den *ḫabīrāne*). *Esk.* Haberli olana, bilgili kimseye yakışacak biçimde.

HABİRU → HAPIRU.

HABİS sıf. (ar. *ḫabāset*'ten *ḫabis*).**1.** Kötü, aşağılık, alçak kimse için kullanılır. **—2.** KÖTÜCÜL'ün eşanlamlısı.

HÂBİS sıf. (ar. *ḥabs*'ten *ḥabis*). *Esk.* Hapseden, tutan, alıkoyan.

HABİSE sıf. (ar. *ḫabīs*'in dişl. *ḫabīse*). *Esk.* Kötü, fena: *Ervah-ı habise* (kötü ruhlar, cinler).

HABİSLİK a. Habis olma durumu; habis kimsenin niteliği.

HÂBİSTAN a. (fars. *ḫāb* ve *-istān*'dan *ḫābistān*). *Esk.* Yatak odası.

HABİTAT → BİRLEŞMİŞ* MİLLETLER İNSAN YERLEŞİMLERİ MERKEZİ.

HABİTUS a. (lat. sözc.). Topbil. Geniş ya da sınırlı bir toplumsal grubun niteliği olan ve doğuştan olduğu sanılacak ölçüde aktarılabilen sonradan edinilmiş davranış biçimi.

HABL a. (ar. *ḥabl*). *Esk.* **1.** İp. **—2.** *Habl-i metin*, sağlam ip; islam dini. ‖ *Habl-ı mevhum*, gerçekleşecek gibi görünen ama uzaklaşan amaç. ‖ *Habl-ul-lah*, Allah'ın ipi; Kuran; islamiyet.
—Ed. Aruz vezninde mef'ûlât (———) kalıbından feilât (··—) kalıbının oluşması. (Mef'ûlât'ın arap abecesiyle yazılmış biçiminden "fe" ve "vav" harfleri kaldırılınca mealât kalıbı oluşur. Yerine onunla eşdeğerli feilât kullanılır.)
—Esk. anat. *Habl-i savti*, hançere içindeki ses telleri. ‖ *Habl-i sürrevi*, ana rahminde bebeği son'a bağlayan kordon. ‖ *Habl-ül-verîd*, boyun damarı, şahdamarı.
—Esk. bot. *Habl-ül-mesakin*, sarmaşık.

HABN a. (ar. *ḥabn*, eteklerin kaldırılıp toplanması). Ed. Aruz vezninde müstef'ilün (——·—) cüzünden arap abecesindeki sin harfini kaldırarak mütef'ilün (·—·—) cüzünü elde etme. (Türeyen bu yeni şeklin yerine aynı değerde olan mefâilün kullanılır.)

HÂBNÂK sıf. (fars. *ḥāb* ve *-nāk*'tan *ḥābnāk*). *Esk.* Uykulu.

Hâbname, Veysi'nin siyasetname niteliğindeki düzyazı yapıtı (basımı 1837). Ahmet I ile Büyük İskender'in rüyada karşılıklı konuşmalarından oluşan yapıtta, Âdem peygamber zamanından başlayarak dünyada yapılan kötülükler hikâyeler şeklinde anlatılır. Uzun süre kadılık yapan Veysi bu yapıtıyla, ehliyetli kişilerin devlet memurluklarına getirilmediği sürece, dünyanın kötülüklerden kurtulamayacağını anlatmak istemiştir.

HABOKU, Sesşu'nun ustası olduğu, lavis ile işlek yazı üslubunu ifade eden japonca sözcük. (Çin'de bu stile POMO denir.)

HABOMAİ adaları, Nemuro (Hokkaido) yarımadasının kuzeyinde adalar öbeği; 165 km². Habomai adalarının Kuril adaları içinde yer almadığını öne süren Japonlar, 1945'te Sovyetler'in işgal ettiği bu adalar üstünde hak iddia ettiler.

HABRA (*uved* **EL-**), Batı Cezayir'de ırmak, uved el-Hammam adıyla Sayda dağlarından doğar. Kuzeye doğru akar ve uved Makta adıyla denize dökülen uved Sig'e kavuşur.

HABRÉ (Hissène), çadlı devlet adamı (Faya-Largeau 1936). Kamu görevlisiydi, 1972'de Tibesti'deki ayaklanmaya katıldı. 1978'de başbakan, 1979'da savunma bakanı oldu. Mart 1980'de iç savaş yeniden başlayınca N'Camena'da Kuzey silahlı kuvvetleri'nin başında Gukuni Ueddey'e karşı koydu. Libya'nın müdahalesi Habré'yi aralık ayında teslim olmak zorunda bıraktı ama ülkenin doğusuna çekilerek Libya kuvvetlerine karşı savaşı sürdürdü. Libyalılar'ın geri çekilmesi (kasım 1981), kesin zaferi kazanmalarını ve haziran 1982'de N'Camena'ya girmelerini sağladı. Habré devlet başkanı oldu. 1983'ten sonra Gukuni ve onu destekleyen Libya birliklerine karşı savaşmak zorunda kaldı. Fransa'nın yardımıyla Libya birliklerini yendi; ülkeden kovdu. İdriss Déby'nin 1990 yılı aralığında gerçekleştirdiği darbeden sonra ülkesini terketti. Önce Kamerun, sonra da Senegal'e kaçtı.

HABRECHT (İsaac), isviçreli saatçi (Schaffhouse 1544-Strasbourg 1620). 1571 yılında Strasbourg'a giderek, kent katedralinin ikinci astronomik saatini yapmak için Notre-Dame hayır derneği yöneticileriyle bir sözleşme imzaladı. Birinci saat, 1347'de yapılmıştı. 1574'te tamamlanan bu saat ona Strasbourg hemşehrilik unvanını kazandırdı. Habrecht, birçok astronomik saat daha yaptı. Bunlardan biri (1589) British Museum'da, bir başkası da (1594) Danimarka'da Rosenborg şatosu'ndadır.

HABROBRACON a. (yun. *habros*, tatlı, güzel, ve bil. lat. *bracon* [*idae*]'dan), başka böceklerde, özellikle de patates ve pamuk güvesinde asalak yaşayan zarkanatlı böcek cinsi.

HABRONEMA a. Atlarda asalak yaşayan ve "yazyarası" adı verilen hastalığa yol açan yuvarlaksolucan cinsi.

HABRONEMOZ a. (fr. *habronémose*). Atgillerde üç habronema türünden *(Habronema muscoe, H. megastoma, H. microstoma)* ileri gelen asalak hastalığı.
—ANSİKL. Mide habronemozu önemsiz klinik belirtilere yol açar. Deride görülen şekli (bir yaranın larvalarla dolması) pütürlü görünüşte tomurcuklanan ve zor kapanan yaralar açar. Habronemoz özellikle Akdeniz kıyısındaki ülkelerde görülür.

HABS a. (ar. *ḥabs*). *Esk.* **1.** Hapsetme, tutuklama; alıkoyma. **—2.** *Habs-i hevi*, idrarını tutma. ‖ *Habs-i dümû*, gözyaşlarını tutma. ‖ *Habs-i nefs*, nefsini yenme.
—İsl. huk. Bir kişiyi ya da malı, bir yerde gözetim altında bulundurmak. ‖ Savaşçılar için at, kamu yararına akar ya da ağaç vakfetmek. ‖ *Habs-i ayn*, bir malın bir yerde gözaltında bulundurulması. ‖ *Habs-i medid*, uzun süreli hapis. Tam bir gün devam eden hapis, habs-i medid sayılır). ‖ *Habs-i nefs*, bir kişinin tutuklanma ya da hüküm giyme nedeniyle hapsedilmesi.

■**HABSBURG,** 1278-1918 arasında Avrupa'da, özellikle Avusturya'da saltanat süren hanedan. Hanedanın tarihi kesin olarak X. yy.'da, Altenburg şatosu'nun sahibi Guntram'la başladı. XI. yy.'da Werner I, Aargau'daki şatosunun adını aldı (Habichtsburg: "Aladoğanlar şatosu"). Zamanla aile, İsviçre'yi (Luzern, Yukarı Alsace, Zürich) alarak topraklarını genişletti;

Bk. tablo sayfa 4897

Rudolf I imparator unvanını aldığında (1273) Habsburg ailesi, Schwaben'e iyice yerleşmişti.

Habsburglar, Marcfelde zaferiyle (1278) Avusturya'yı, Krain'i ve Steiermark'ı ele geçirdikten sonra bu bölgelere iyice yerleştiler ve Avusturya sülalesi adını aldılar; ama isveçli uyruklarının isyanıyla ilk topraklarından çıkarıldılar. Veraset kavgaları ailenin gücünü uzun süre tehlikeye düşürdü (1379'da Albrecht ve Leopold kollarının ayrılması, 1395'te yeni bir paylaşım) ve imparator Friedrich III döneminde doğrudan aileden gelmeyen kollar ortadan kalktı. XV. yy.'da Habsburglar başarılı evliliklerle topraklarını iyice genişlettiler. Maximilian'ın Marie de Bourgogne'la evlenmesi Hollanda ve Franche-Comté'yi (1477), Güzel Felipe'nin Deli Juana'yla evlenmesi Castilla ve Aragón'u (1496), Ferdinand'ın Anna'yla evlenmesi Bohemya ve Macaristan'ı (1521) kazandırdı.

Aile, Karl V ve kardeşi Ferdinand döneminde gücünün doruğuna ulaştı; daha sonra birliğini yitirdi: ailenin büyük kolu, Felipe II'yle tüm ispanyol topraklarında hüküm sürerken küçük kolu, Alsace, Bohemya ve Macaristan krallıklarının Avusturya ve Almanya'da kalan topraklarıyla sınırlı kaldı, ama 1741 yılı dışında imparatorluk tahtını sürekli elinde bulundurdu. Otuz Yıl savaşları'ndan sonra Viyana Habsburgları güçlerini bir süre yitirdilerse de büyük kolun yok olmasından (1700) sonra Milano, Hollanda, Napoli ve Sicilya'yı geri aldılar; gene bu sırada Türkler Macaristan'ı kaybettiler. Leopold'un aldığı önlemler (1703) ve özellikle Pragmatische Sanktion sayesinde (1713), Bohemya ve Macaristan'ı içine alan, aileye bağlı devletlerin bütünlüğü sağlandı.

Bununla birlikte, Karl VI'nın ölümü (1740), her şeyi tehlikeye düşüren ciddi bir bunalıma yol açtı; ama sonuç olarak imparatorun kızı Maria Theresia sadece Silezya'yı yitirdi. Maria Theresia'nın evlenmesiyle sülale, Habsburg-Lorraine hanedanı adını aldı (1736) ve bu dönemden güçlenerek çıktı. Kutsal İmparatorluk'un sonunun geldiğini gören Franz II, kendisini Franz I adıyla "Avusturya imparatoru" ilan etti. Hollanda'yı yitirmekle birlikte, bazı Habsburglar'ın prenslikler elde ettiği İtalya'daki durumunu sağlamlaştırdı. İtalya'dan (1859), sonra Almanya'dan da (1866) çıkarılan Franz Joseph, bir yıl sonra "imparator ve kral" unvanını aldı ve yitirdiklerini Balkanlar'da gidermeye çalıştı. Bu siyaset, hanedanın devrilmesine yol açtı. Kasım 1918'de son imparator Karl I topraklarını terk etmek zorunda kaldı. Ailenin başı artık oğlu Otto'ydu.

HABT a. (ar. *ḥabṭ*). *Esk.* **1.** Yanılma, yanlış davranma. **—2.** *Habt ü hata, habt ü halel*, yanlışlık hata. ‖ *Habt-i dimağ*, delilik.

HABTE WOLD (Aklilu), etyopyalı siyaset adamı (Addis Abeba 1908 -*ay. y.* 1974). Paris'te hukuk öğrenimi yaptıktan sonra 1936-1941 arasında burada negusu temsil etti. Savaş sonrasında çeşitli bakanlık görevlerinde bulundu, 1961'de başbakanlığa getirildi. Devrimin başlangıcında istifa etti ve kasım 1974'te idam edildi.

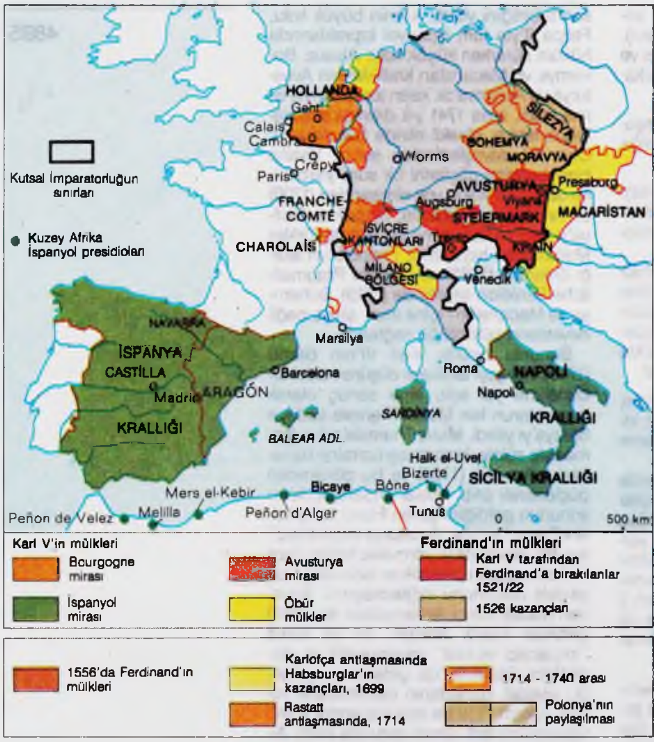
HABU a. Ryu kyu (Japonya) adalarında yaşayan, insan için tehlikeli, büyük, zehirli yılan. (Bil. a. *Trimeresurus flavoviridis;* çıngıraklıyılangiller familyası.)

HABUB a. (kum fırtınası anlamında ar. sözc.) Meteorol. Çad'da ve Sudan'da görülen, yel dönümü hattı eşliğinde doğudan batıya hareket eden kum fırtınası.

HABUBA KEBİRE, Rakka ile Maskana arasında, Fırat'ın Suriye'deki orta kesimlerinde arkeolojik sit. Burada, Uruk döneminden (İ.Ö. IV. binyıl sonları) kalma, burçlu surlarla çevrili bir kent ortaya çıkarılmıştır (alman kazıları, 1969-1974). Çok iyi inşa edilmiş evler ve yetkin bir yol ağıyla donatılmış olan kentte bulunan eşyalar (seramik, mühür ve çeşitli tabletler) Uruk IV'ünküleri andırır. Kentin akropolosi (Tel



XV. YY.'A KADAR HABSBURG MÜLKLERİ





KARL V ZAMANINDA HABSBURGLAR'IN MÜLKLERİ

Kannas) belçikalı bir heyet tarafından kazıldı.

HABUR ya da **BÜYÜK HABUR çayı,** antik **Khaboras,** G.-D. Anadolu bölgesinde doğan ve büyük kesimi Suriye'de kalan akarsu; toplam 425 km (Türkiye'de 120 km). Karacadağ'ın G. yamaçlarından inen kaynak kolların birleşmesiyle oluşur. Ceylanpınar yakınında Suriye topraklarına girer; Mardin eşiğinden gelen öteki kolları da toplayarak G.'e yönelir; El Besire'de Fırat'a kavuşur.

HABUR ya da **KÜÇÜK HABUR çayı,** G.-D. Toroslar'ın Hakkâri dağları kesiminde doğan akarsu; yaklaşık 200 km. Irak topraklarına geçer ve kenar kıvrımların doğrultusunu izleyerek B.'ya döner. Zahu'nun B.'sında sağdan Hezil suyunu alır ve Türkiye-Irak sınırını oluşturarak Dicle'ye kavuşur. Yağmur, kar sularıyla beslenir; ilkbaharda seviyesi alçalır.

HABUR kapısı, Türkiye-Irak sınırında, Silopi ile Zahu arasında, önemli ve işlek gümrük kapısı.



Habur ya da Küçük Habur çayı

HABURİ a. Dilbil. BANCARİ'nin eşanlamlısı.

HABYARİMANA (Juvénal), ruandalı devlet adamı (Kisenyi yakınında 1937). Kigali subay okulu'ndan 1961'de teğmen rütbesiyle mezun oldu. 1963'te kurmay başkanlığına getirildi. 1965'te ulusal muhafız ve polis bakanlığına atandı. Cumhurbaşkanı Kayibanda'nın başlıca yardımcısıydı. 5 temmuz 1973'te bir darbeyle iktidarı ele geçirdi. Cumhurbaşkanı ve hükümet başkanı oldu. Aralık 1979'da yeniden seçildi. Ülkenin tek yasal partisinin tek adayı olarak 1983'te ve 1988'de de yeniden cumhurbaşkanı seçildi.

HAC, -ccı (ar. *ḥacc*). **1.** İslam dininin beş temel şartından biri olan ve belirli bir zamanda Arafat'ta bir süre kaldıktan sonra Kâbe'yi ziyaretten oluşan farz ibadet. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kutsal sayılan bir yerin o dinden olanlarca ziyaret edilmesi. **—3.** *Hacca gitmek,* Kâbe'yi ziyaret törenlerine katılıp hacı olmak amacıyla Mekke'ye gitmek. ‖ *Hac mevsimi,* hac ibadetinin yerine getirildiği ve kan dökmenin yasak olduğu zilkade, zilhicce ve muharrem ayları.

—*Esk. Hacc-ı asgar,* küçük hac; hac zamanının dışında, herhangi bir zamanda Kâbe'yi ziyaret etme; umre. ‖ *Hacc-ı ekber,* büyük hac; Arafat dağına çıkılma gü-

Albrecht I (1248 ya da 1255-1308)
Avusturya ve Steiermark dükü (1282-1298), sonra Romalılar kralı (1298)
1274'te Gorizli (ya da Tirollu ya da Kärntenli Elisabeth (öl. 1313) ile evlendi

Agnes (1281-1364)
1296'da Andras III (Macaristan kalı) [öl.1301] ile evlendi

Rudolf III Kalender (1283'e doğr. - 1307 ya da 1308)
Avusturya dükü (1298); Bohemya kralı (Rudolf I) [1306]
1. 1300'de Blanche (Fransa kralı Cesur Philippe III'ün kızı) [öl. 1305] ile;
2. 1306'da Polonyalı Elazbieta (Bohemya kralı Venceslav II'nin dul eşi) [öl. 1335] ile evlendi (ilk evliliğinden, genç yaşta ölen bir kızı oldu)

Albertin (ya da Aşağı-Avusturya) soyu

Rudolf IV Kurucu (1339-1365) Avusturya dükü (1358) [arşidük unvanını aldı] Tirol kontu (1363/1364) 1353 ya da 1357'de Lüksemburglu Katharina (germen kralı Karl IV'ün [1355-1378] kızı) [öl. 1395] ile evlendi (vâris bırakmadı)

Margarethe (1346-1366) 1359'da Bavyeralı Meinhard III (Tirol kontu [öl. 1363]) ile evlendi

Albrecht III Örgülü (1348-1395)
Avusturya dükü (1365)
1. 1366'da Lüksemburglu Elisabeth (İmparator Karl IV'ün kızı) [öl. 1374] ile evlendi
2. 1375'te Hohenzollernli Beatrice (Nurnberg burggrafı Friedrich V'in kızı) [öl. 1414] ile evlendi

Albrecht IV Olağanüstü (1377-1404)
Avusturya dükü (1395) [kuzeni Wilhelm ile birlikte yönetti]
1390'da Bavyera Straubingli Johanna Sophie (öl. 1410) ile evlendi

Ethiconlar

Ethicon I (öl. 690'a doğr.)
Alsace dükü (666'ya doğr.)

?

Altenburg sülalesi

Guntram Zengin (öl. 970 ?)
Sundgau (ya da Yukarı Alsace) ve Altenburg (Aargau'da) kontu; Muri senyörü

Kanzelin (öl. 991'e doğr.)
Altenburg kontu

1020'ye doğru, Werner I ve Radbot, Aargau'da Brugg ile Windisch yakınında Habsburg (ya da Habichtsburg) şatosunu yaptırdılar

Werner I Ædificator (öl. 1028)
Strasbourg piskoposu (1001);
Muri manastırı'nın kurucusu (1027)

Radbot (öl. 1027)
Altenburg kontu, sonra (?)
Habsburg kontu (1020'ye doğr.)

Rudolf I (öl. 1062'den sonr.)
Sundgau kontu

Habsburg sülalesi

Otto I (öl. 1046)
Habsburg kontu (?)

Albrecht I (öl. 1047'ye doğr. ya da 1055'e doğr.)
Habsburg kontu (?)

Werner II Sofu (öl. 1096)
Habsburg kontu

Otto II Bilgiç (öl. 1111)
Sundgau (1090) ve Habsburg (1096) kontu

Albrecht II (öl. 1141)
Sundgau kontu (1111), sonra Yukarı Alsace landgrafı (1125'e doğr.)

Werner III (öl. 1167)
Habsburg kontu (1111) ve Yukarı Alsace landgrafı (1141)

Albrecht III Zengin (öl. 1199)
Habsburg kontu ve Yukarı Alsace landgrafı; Zurichgau kontu

Rudolf II Yaşlı (öl. 1232)
Habsburg kontu ve Yukarı Alsace landgrafı; Aargau kontu

Albrecht IV Bilge (öl. 1239 ya da 1240)
Habsburg kontu ve Yukarı Alsace landgrafı
1217'de Kyburglu Hedwig (öl. 1260) ile evlendi

Rudolf III Suskun (öl. 1249)
Habsburg kontu ve Laufenburg senyörü
Yukarı Alsace landgrafı (kardeşiyle, sonra yeğeniyle birlikte)

Rudolf I (ya da IV) [1218-1291]
Habsburg kontu ve Yukarı Alsace landgrafı (1239 ya da 1240-1273), sonra Romalılar kralı (1273); Avusturya'yı ve Steiermark'ı fethetti (1278)
① 1245'te Hohenbergli Gertrud (öl. 1281) ile;
② 1285'te Élisabeth de Bourgogne (öl. 1323) ile evlendi

Habsburg-Laufenburg sülalesi ve Habsburg-Kyburg sülalesi
(XV. yy.'ın başında silindiler)

Mathilde (1251'e doğr. - 1304)
1273'te Ludwig II Sert
Yukarı Bavyera dükü ve Ren Pfalz kontu (öl. 1294)

Ludwig IV (1282-1347)
Yukarı ve Aşağı Bavyera dükü (1294/1340);
Romalılar kralı (1314), sonra imparator (1328)

Bavyera (Wittelsbach) sülalesinin düklük kolunun devamı

Klementine (öl. 1293'e doğr.)
1281'de Charles Martel (Anjoulu) [Macaristan'ın yasal kralı: 1290-1295] ile evlendi

İkinci Anjou sülalesinden Macaristan ve Polonya kralları (→ Anjou)

Judith (1271-1297)
1285'te Venceslav II (Bohemya [1278] ve Polonya [1300] kralı) [öl. 1305] ile evlendi

Bohemya krallarının devamı

Rudolf II (1271'e doğr. - 1290)
Avusturya ve Steiermark dükü (kardeşiyle birlikte) [1282-1283]
1289'da Bohemyalı Agnes (öl. 1296) ile evlendi

Schwabenli Johann (1290-1313)

Friedrich I (ya da III) Güzel (1289-1330) Avusturya dükü (1306); Romalılar'ın düzmece kralı (1314); 1315'te İsabel (Aragón kralı Jaime II'nin kızı) [öl. 1329] ile evlendi (bu evlilikten, genç yaşta ölen bir oğlu ve iki kızı oldu)

Elisabeth (öl. 1353)
1306'da Ferry IV (Lorraine dükü [1312-1329]) ile evlendi

Lorraine düklerinin devamı (→ Lorraine)

Leopold I (ya da VII) Muzaffer (öl. 1326)
Avusturya dükü (kardeşiyle birlikte [1308])
1315'te Caterina (Savoia kontu Amedeo V'in kızı ile evlendi) [öl. 1336]; erkek vâris bırakmadı

Albrecht II Bilge ya da Topal (1298-1358)
Avusturya dükü (1330); Kärnten ve Krain dükü (1335/1336); 1319 ya da 1324'te Giovanna (Ferrette kontesi [1324]) [öl. 1351] ile evlendi

Leopold soyu

Leopold III Yiğit (1351-1386)
Avusturya dükü (kardeşi Albrecht ile birlikte) [1365-1379] 1379'dan sonra, Avusturya dükü unvanını korumakla birlikte, gerçekte yalnızca Steiermark, Kärnten, Krain ve Tirol kontluklarında hüküm sürdü
1365'te Viridis Visconti (Milano senyörü Barnaba'nın kızı) [öl. 1414] ile evlendi

Wilhelm Hırslı (1368'e doğr. - 1406)
Avusturya (Steiermark, Kärnten, Krain ve Tirol) dükü (kardeşi Leopold ile birlikte [1386-1396]); 1396'da Ön Avusturya ve Tirol'ü kardeşine bıraktı; İç Avusturya (Kärnten ve Krain) dükü (1395); kuzeni Albrecht IV ile birlikte saltanat sürdü (1395-1404); 1401'de Anjoulu Giovanna (Napoli kraliçesi [1414-1435]) ile evlendi (vâris bırakmadı)

Leopold IV Kibirli (1371-1411)
Avusturya dükü (kardeşi Wilhelm ile birlikte [1386-1396]);
Ön Avusturya dükü ve Tirol kontu (1396-1406); Avusturya dükü (Kärnten, Krain) [1406];
1393'te Catherine (Bourgogne dükü Atak Philippe II'nin kızı) [öl. 1425] ile evlendi; vâris bırakmadı

Steiermark kolu

Ernst Demir (1377-1424)
Avusturya (Steiermark) dükü (1406-1411), sonra İç Avusturya (Steiermark, Kärnten, Krain) dükü (1411)
① 1392'de Pomeranya-Stolplu Margarethe (öl. 1410) ile;
② 1412'de Mazovyalı Zimburg (öl. 1429) ile evlendi

Tirol (ya da Yukarı Avusturya) ko

Friedrich IV Meteliksiz (1382-1439)
Ön Avusturya dükü ve Tirol kontu (1406/1411-1415/1418-1439);
Habsburg şatosunu vermek zorunda kaldı (1415)
① 1406'da Bavyeralı Elisabeth (Romalılar kralı [1400-1410] Rupert'in kızı) [öl. 1408] ile;
② 1410'da Braunschweig-Göttingenli Anna (öl. 1432) ile evlendi

Albrecht IV Olağanüstü (1377-1404)
Avusturya dükü (1395) [kuzeni Wilhelm ile birlikte] 1390'da Bavyera Straubingli Johanna Sophie (öl. 1410) ile evlendi

Albrecht V Ünlü (1397-1439)
Avusturya dükü (1404/1411); Macaristan ve Bohemya kralı (1437/1438); Romalılar kralı (Albrecht III [1438]) 1422'de Elisabeth (germen imparatoru [1433], Macaristan ve Bohemya kralı Lüksemburglu Sigismond'un [öl. 1437] kızı) [öl. 1422] ile evlendi

Elazbieta (1437-1505)
1454'te Kazimierz IV (Polonya kralı [öl. 1492]) ile evlendi

Polonya krallarının, Macaristan krallarının ve Bohemya krallarının devamı

László Yetim (1440-1457)
Avusturya'nın yasal dükü (1440); Macaristan kralı (Laszlo V ya da VI) [1444/1452]; Bohemya kralı (1453); evlenmedi

Steiermark kolu

Ernst Demir (1377-1424)
Avusturya (Steiermark) dükü (1406-1411), sonra İç Avusturya (Steiermark, Kärnten, Krain) dükü (1411)
① 1392'de Pomeranya-Stolplu Margarethe (öl. 1410) ile; ② 1412'de Mazovyalı Zimburg (öl. 1429) ile evlendi

Friedrich III Roma'da taç giyen son imparator

Friedrich V Kalındudaklı (1415-1493)
İç Avusturya dükü (1424/1439); Romalılar kralı (1440), sonra imparator (Steiermarklı Friedrich III [1452]); 1453'te, arşidük unvanını yalnızca Avusturya sülalesinden gelen üyelere tahsis etti; Aşağı Avusturya'yı kardeşiyle paylaştı (1458); Macaristan'ın yasal kralı (1458) 1452'de Leonor (Portekiz kralı Duarte'nin kızı) [öl. 1467] ile evlendi

Margarethe (1416-1486)
1431'de Friedrich II (Saksonya seçici dükü) [öl. 1464] ile evlendi

Wettin sülalesinden Saksonya dükleri ve seçicilerinin devamı

Albrecht VI Müsrif (1418-1463)
İç Avusturya dükü (kardeşiyle birlikte [1446]); Avusturya arşidükü (1457); Aşağı Avusturya'yı kardeşiyle paylaştı (1458) 1452'de Bavyeralı Mathilde (Pfalz seçicisi Ludwig III'ün kızı) [öl. 1482] ile evlendi (vâris bırakmadı)

Maximilian I (1459-1519)
Avusturya arşidükü (1477); Romalılar kralı (1486/1493), sonra imparator (1508); tüm Avusturya eyaletlerinde saltanat sürdü (1493); Macaristan tahtına aday gösterildi
① 1477'de Marie (Bourgogne dükü Atak Charles'ın kızı; Brabant, Limburg ve Lüksemburg düşesi Flandre, Artois, Bourgogne, Charolais, Hainaut, Hollanda, Zeeland kontesi [1477]) [öl. 1482] ile;
② 1490'da (vekâletnameyle) Anne (Bretagne düşesi) ile (1491'de iptal edilen evlilik);
③ 1494'te Bianca Maria Sforza (öl. 1510) ile evlendi

Kunigunde (1465-1520)
1487'de Bilge Albrecht IV (Bavyera dükü) [öl. 1508] ile evlendi

Bavyera sülalesinin düklük kolunun devamı

Felipe I Güzel (1478-1506)
Avusturya arşidükü; babasının vesayeti altında Hollanda hükümdarı (1482); Artois, Bourgogne ve Charolais kontu (1493); Hollanda valisi (1494); Castilla kralı (1504) 1496'da Deli Juana I (Castilla kraliçesi [1504]) [öl. 1555] ile evlendi

Margherita (1480-1530)
Hollanda valisi (1507-1515/1519-1530); Bourgogne ve Charolais kontesi (1509); 1482'de Charles VIII (Fransa kralı) ile nişanlandı (1491'de nişan bozuldu);
① 1497'de Juan (Aragón kralı Fernando II'nin oğlu) [öl. 1497]
② 1501'de Filiberto II (Savoia dükü [öl. 1504]) ile evlendi (vâris bırakmadı)

evlilikdışı
Georges (1505-1557)
Liège piskopos-prensi (1544)

Eleonore (1498-1558)
① 1519'da Manuel I ile (Portekiz kralı [öl. 1521]);
② 1530'da François I (Fransa kralı [öl. 1547]) ile evlendi

Karl V (1500-1558): Avusturya arşidükü ve Lüksemburg dükü; Hollanda prensi (1506/1515-1555); Aragón ve Castilla (ya da tüm İspanyollar'ın) kralı (Carlos I [1516-1556]); Napoli ve Sicilya kralı (1516-1554); Romalılar kralı ve imparator (1519); 1556'da tahttan feragat etti; 1526'da İsabel (kuzeni ve Portekiz kralı [Manuel I] ile Aragónlu Maria'nın kızı) [öl. 1539] ile evlendi

İsabel (1501-1526)
1515'te Christian II (Danimarka ve Norveç [1513-1523], sonra İsveç [1520-1523] kralı) [öl. 1559]; vâris bırakmadı

Avusturya kolu

Ferdinand I (1503-1564)
Avusturya arşidükü; tüm Avusturya'nın hükümdarı (1521/1522); Bohemya ve Macaristan kralı (1526); Romalılar kralı (1531), sonra imparator (1556/1558); 1521'de Anna (Bohemya ve Macaristan kralı László'nun [II ve VII, öl. 1516] kızı) [öl. 1547]

Avusturya kolunun devamı

Maria (1505-1557)
Hollanda valisi (1531-1555) 1522'de Lajos II (Macaristan ve Bohemya kralı) [öl. 1526] ile evlendi (vâris bırakmadı)

İspanya kolu

Felipe II (1527-1598)
Avusturya arşidükü ve Asturias prensi; Napoli ve Sicilya kralı (1554); Hollanda prensi (1555); İspanya kralı (1556); Portekiz kralı (Felipe II) [1580]
① 1543'te kuzeni Portekizli Maria (öl. 1545) ile;
② 1554'te kuzeni Mary Tudor (1516-1558) [İngiltere ve İrlanda kraliçesi] ile;
③ 1560'ta Elisabeth (Fransa kralı Henri II'nin kızı) [öl. 1568] ile;
④ 1570'te yeğeni Anna-Maria (imparator Maximilian II'nin kızı) [öl. 1580] ile evlendi

Maria (1528-1603)
1548'de yeğeni Maximilian II (germen imparatoru [1564-1576]) ile evlendi

Johanna (1537-1573): 1552'de kuzeni Portekizli João (öl. 1554) ile evlendi

Sebastiao (1554-1578): Portekiz kralı (1557) [evlenmedi]

evlilikdışı
Margherita (1522-1586): Hollanda valisi (1559-1567) 1536'da Mediciler'den Alessandro (Floransa dükü) [öl. 1537] ile; 1540'ta Ottavio Farnese (Parma ve Piacenza dükü 1547) [öl. 1586] ile evlendi

Parma ve Piacenza düklerinin (Farnese, sonra Bourbon) devamı

evlilikdışı
Don Juan de Austria (1547-1578): Hollanda valisi (1576) [evlenmedi]

Carlos de Austria (1545-1568): Avusturya arşidükü ve Asturias prensi (evlenmedi)

İsabel Clara Eugenia (1566-1633): prenses (1598-1621), sonra Hollanda valisi (1621); 1599'da kuzeni arşidük Albrecht (öl. 1621) ile evlendi

Caterina (1567-1597): 1585'te Carlo-Emanuele I (Savoia dükü) [öl. 1630] ile evlendi

Savoia sülalesinin devamı (→ Savoia)

Felipe III Sofu (1578-1621): Avusturya arşidükü ve Asturias prensi, sonra İspanya, Portekiz, Napoli ve Sicilya kralı (1598); 1599'da kuzini Steiermarklı Margarethe (arşidük Karl'ın kızı) [öl. 1611] ile evlendi

Anne (1601-1666): Fransa naibesi (1643-1651) 1615'te Louis XIII (Fransa ve Navarra kralı) [öl. 1643] ile evlendi

Felipe IV (1605-1665): Avusturya arşidükü ve Asturias prensi, sonra İspanya, Napoli ve Sicilya kralı (1621); Portekiz kralı (1621-1640); Hollanda prensi (1621);
① 1615'te Elisabeth (Fransa kralı Louis XIII'ün kız kardeşi) [öl. 1644] ile;
② 1649'da yeğeni Maria-Anna (imparator Ferdinand III'ün kızı) [öl. 1696] ile evlendi

Maria-Anna (1606-1646)
1631'de kuzeni Ferdinand III (germen imparatoru [1637-1657]) ile evlendi

Carlos (1607-1632): İspanya büyük amirali

Fernando (Kardinal-İnfante) [1609-1641]; kardinal (1619); Hollanda valisi (1634)

Louis XIV (1638-1715): Fransa ve Navarra kralı (1643) —— 1660'ta evlendi ——→ Marie-Thérèse (1638-1683)

Fransa ve Navarra krallarının ve İspanya krallarının devamı (→ Bourbon)

Margarethe (1651-1673); 1666'da amcası imparator Leopold I (öl. 1705) ile evlendi

Carlos II (1661-1700): Avusturya arşidükü ve Asturias prensi, sonra İspanya, Napoli ve Sicilya kralı (1665); Hollanda prensi (1665)
① 1679'da Marie-Louise (Orléans dükü Philippe I'in kızı) [öl. 1689] ile;
② 1690'da Bavyera-Neuburglu Mariana (Pfalz seçicisi Philipp-Wilhelm'in kızı) [öl. 1740] ile evlendi (vâris bırakmadı)

evlilikdışı
don Juan (1629-1679): Hollanda valisi (1656-1659) Carlos II'nin bakanı (1677) [evlenmedi]

Tirol (ya da yukarı Avusturya) kolu

Friedrich IV Meteliksiz (1382-1439)
Ön Avusturya dükü ve Tirol kontu
(1406/1411-1415/1418-1439);
Habsburg şatosu'nu vermek zorunda kaldı (1415)
① 1406'da Bavyeralı Elisabeth (öl. 1408) [Romalılar kralı (1400-1410) Rupert'in kızı] (öl. 1408) ile;
② 1410'da Braunschweig-Göttingenli Anna (öl. 1432) ile evlendi

Sigismund (1427-1496)
Ön Avusturya dükü ve Tirol kontu (1439/1466);
Avusturya arşidükü (1457);
Maximilian'ın lehine tahttan feragat etti (1490)
① 1449'da Eleanor Stuart (İskoçya kralı James I'in kızı) [öl. 1480] ile;
② 1484'te Saksonyalı Katharina (öl. 1524) ile evlendi

Wolfgang (1480-1480)

Katharina (1507-1578): 1525'te João III (Portekiz kralı [öl. 1557]) ile evlendi

Maria (1527-1545): 1543'te kuzeni İspanyalı Felipe ile evlendi

João (1537-1554): 1552'de kuzini Johanna (Karl V'in kızı) [öl. 1573] ile evlendi

nünün cuma gününe denk gelmesi. || *Hacc-ı islam*, müslümanların görevi olan Kâbe ziyareti.

—ANSİKL. İslamdan önceki Cahiliye döneminde Kâbe ve çevresi kutsal sayılmak ve hac (ziyaret) edilmekle birlikte, müslümanlığın doğuşuna yakın yıllarda bu ziyaretler dinsel anlam ve içeriğini yitirerek yalnızca ticaret, eğlence, yarışma vb. faaliyetler niteliğine büründü. Bu faaliyetlere ve o sırada kurulan panayırlara hemen bütün arap kabileleri katıldığından *hac mevsimi* diye adlandırılan zilkade, zilhicce ve muharrem ayları kutsal sayıldı; bu aylarda herkesin silahlarını bırakarak bir barış dönemi yaşaması gelenek durumuna geldi. İslamdan sonra da bir süre devam eden bu gelenek için Kuran'da *eşhürü hurum* (haram aylar) denildi (IX, 5).

İslam dini, hac uygulamasını yalnızca bir ticaret ve eğlence vesilesi olmaktan çıkartarak ona dinsel kimliğini yeniden kazandırdı; olanakları elverişli olan müslümanların ömürlerinde en az bir kez yapmaları gereken bir ibadet olarak benimsedi. Hac ibadetinin farz olduğu Kitap (Kuran), sünnet ve icmâ (islam bilginlerinin görüş birliği) ile saptanmıştır. En güçlü görüşe göre, bu ibadet Hicret'in 9. yılında farz kılındı (630). Kuran'ın çeşitli ayetlerinde haccın farz oluşu ve ne yolda uygulanacağına ilişkin bilgiler verilir. Hz. Muhammed de çeşitli hadislerinde haccın hem dinsel hem de toplumsal önemi üzerinde durur.

Haccın farz sayılması için hacca gidecek kişinin müslüman, ergin, akıllı, özgür, hac yükümlülüğü konusunda bilgili ve vaktinin yeterli olması; hacca gidip gelinceye kadar kendisinin ve ailesinin her türlü gereksinimini karşılayacak düzeyde maddi olanakları bulması ve durumuna uygun taşıt aracı sağlayabilmesi gerekir. Bu koşullardan biri ya da birkaçı eksikse o kişiye hac farz değildir. Bu koşullardan birine sahip olmadığı halde (ya da birden fazla) hacca gidenin haccına *nafile hac* denir. Yukarıda belirtilenler, haccın farz olması için genel koşullardır. Bunların dışında hac ödevinin yerine getirilebilmesi için beden sağlığı, yol güvenliği, hapislik ya da devlet yasağı gibi engeller bulunmaması; veya yürüyüşle en az 18 saatlik bir uzaklıktan hacca giden kadının yanında kocasının ya da nikâh düşmeyen bir yakınının (mahrem) bulunması, hacca gidecek kadın kocasından boşanmış ya da kocası ölmüş ise, iddet* müddetinin (bekleme süresi) bitmiş olması gerekir.

Bir haccın geçerli ve sağlıklı (sahih) olması için hacca gidenin mutlaka müslüman olması gerekir. Müslüman olmayan biri hacca gitse ve hac dönüşü müslüman olsa, yeniden hacca gitmesi gerekir. Hac için belirlenmiş özel yerler ziyaret edilmelidir. Bu koşul, Arafat'ta bir süre durmak (vakfe) ve Beytullah'ı (Kâbe) tavaf etmekle yerine getirilir. Arafat'taki vakfe, özel vaktinde (vakt-i mahsus) yapılmalıdır. Bu vakit, arefe günü öğleden sonra (zeval vakti) başlar ve Kurban bayramı'nın birinci günü fecrin (sabah aydınlığı) doğuşuyla son bulur. Bundan sonra Kâbe'yi tavaf vakti gelir. Buna *tavaf-ı ziyaret* denir ve bayramın ilk üç günü içinde yapılması vacip olduğundan, herhangi bir nedenle bu günlerde yapılamamışsa uygun olan başka bir zamanda da yapılabilir. Mikad* denilen yerlerde hacca niyet edilerek ihram* adı verilen giysiler giyinilir. Bu koşullardan biri yerine getirilmemişse, hac ibadeti yapılmış sayılmaz.

Haccın, farzları dışında 20 kadar vacibi ve pek çok sünneti vardır. Vaciplerin başlıcaları, ihrama mikad yerinden başlamak, ihram için konan kurallara ve yasaklara uymak, Arafat'ta arefe günü gün ortasından güneş batıncaya kadar durmak, Kurban bayramı'nın ilk günü şafak sökmesinden sonra ve güneşin doğmasından önce Müzdelife* denilen yerde az bir süre de olsa durmak, dört devresi (şavt) farz olan ziyaret tavafını yedi devre yapmak, bu tavafı bayramın ilk üç günü içinde yerine getirmek, tavaf sırasında aptesli ve mahrem yerleri kapalı olmak, tavafa Haceri esvet'ten başlamak, Kâbe'yi sola alıp yürüyerek dönmek, her tavaftan sonra iki rekât namaz kılmak, Kâbe yakınlarındaki Safa* ve Merve* tepeleri arasında, Safa'dan başlayarak dört kere gitmek, üç kere gelmek (sa'y), Mina*'da şeytan taşlamak. Bunların dışında, yapılması mutlaka gerekli olmamakla birlikte, haccın sevabının artmasını sağlayan çok sayıda (kurban kesmek gibi) sünnet vardır.

HÂC sıf. ve a. (ar. *hācc*). *Esk.* **1.** Hacı; hacca giden. **—2.** *Hâccül haremeyn*, Mekke ve Medine'yi ziyaret eden kimse. || *El-hâc*, hacı.

Hac suresi, Kuran'ın 22. suresi 78 ayettir. 27-33. ayetlerde hac ibadeti ve uygulamaları hakkında bilgi verildiğinden bu adla anılır. İndiği yer tartışmalıdır; bir görüşe göre, 19-25. ayetler Medine'de, ötekiler Mekke'de; başka bir görüşe göre, 52-55. ayetler Mekke'de, ötekiler Medine'de inmiştir.

Sure, insanlara kıyamet gününün sarsıntısı, o günün dehşeti anımsatılarak başlar ve Allah'tan sakınmaları buyurulur. İnsanın yaratılış ve yaşam evreleri özetlendikten sonra 5. ayette Kuran'ın indiği dönemdeki genel kanının tersine, dağların (dolayısıyla dünyanın) hareketli olduğu bildirilir. Daha sonra, dine, yürekten bağlı olmaktan çok, çıkar kaygısıyla inanmış görünenler kınanır, yerdeki ve gökteki bütün canlı ve cansız varlıkların ve insanların çoğunun tanrısal yasalara boyun eğdikleri, birçok insanın ise böyle davranmadıkları ve kötülük yaptıkları için, ceza görmeyi hakkettikleri dile getirilir. Bazı hac uygulamalarının da özetlendiği 37. ayette, "...kurbanlarınızın etleri ve kanları Allah'a ulaşmaz; ancak, sizin saygınız O'na ulaşır" denilerek, islamda maddesel ve biçimsel ibadetlerde iyi niyet ve Allah saygısına verdiği önem belirtilir. Müslümanlara ilk kez, kendilerine haksızlık ve zulüm edenlerle savaş izni veren 39. ayetten sonra, 40. ayette de camilerle birlikte Allah'a ibadet yerleri olan kilise, manastır ve havraların da dokunulmazlığı anlatılır. Sure, Allah'ın insanların en iyi efendisi ve yardımcısı olduğunu bildiren ayetle son bulur.

Hac yılları, Franz Liszt'in 1855, 1858 ve 1883'te yayımlanmış üç derlemesinin başlığı. Bu derlemeler piyano için otuz dolayında parçayı birleştirir. Parçalar, pitoresk *(Este villasında su oyunları)*, belagatli *(Dante'yi okuduktan sonra)* ve lirik *(Eglog)* bir anlatımla İtalya ve İsviçre'yi betimler.

HACÂLET a. (ar. *hacālet*). *Esk.* **1.** Utanma, utanç: *"Tene cana kalanın işi hacâlet tâ ebet"* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy.). **—2.** *Hacâlet-âver*, utanç verici.

HACAMAT a. (ar. *hacamet*'ten). **1.** Bedenin herhangi bir yerine boynuz ya da şişe yardımıyla kan toplanmasını sağlama ya da bu yöntemle kan birikimini sağladıktan sonra kesici aletlerle deriyi keserek kan alma. **—2.** *Hacamat baltası*, hacamat işleminde kullanılan küçük kesici alet. || *Hacamat boynuzu*, hacamat işlemi sırasında bedende kan toplanmasını sağlamak amacıyla şişe yerine kullanılan boynuz. || *Hacamat şişesi*, ağzı dibinden daha dar olup içinde yakılan bir pamuk parçasının meydana getirdiği boşluk sayesinde deri yüzeyine kan hücumu sağlayan cam kap. (Hacamat şişelerinin tedavide kullanılması hemen hemen terk edilmiş durumdadır.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *(Birini) hacamat etmek*, onu kesici bir araçla ve hafifçe yaralamak (arg.).

—Antropol. Genel olarak yüzdeki derinin, törensel amaçla çeşitli yerlerden, alnın üstünden çeneye doğru bir eksene göre bakışımlı olarak çizilmesi. (Dövmeler, törensel resimler gibi hacamatlar da, bazı halklarda kişinin yaşını, mevkiini, toplumsal işlevini, vb. belirtmek için kullanılırlar.)

—Ted. *Kanlı hacamat*, yerel bir kanama sağlamak amacıyla yapılan hacamat. || *Kuru hacamat*, sadece kan hücumu sağlayan hacamat.

—ANSİKL. Hacamat şişesi sade, tulumbalı ve zemberekli olmak üzere üç türlüdür. Sade şişe yapıştırılırken içindeki hava ispirtolu pamuk ya da kâğıt yakılarak boşaltılır. Tulumbalı şişede hava, üzerine monte edilen küçük bir tulumba yardımıyla boşaltılır. Zemberekli şişeyse metalden yapılmıştır. Üzerinde bulunan zemberekle içindeki küçük bıçaklar harekete geçirilip deri 2-3 mm aralıklarla çizilerek kanatılır.

HACAMATLAMAK g. f. **1.** Hacamat yaparak kan almak. **—2.** *Arg.* Bir kimseyi bıçakla hafifçe yaralamak.

HACAT çoğl. a. (ar. *hâcet*'in çoğl. *hācāt*). *Esk.* **1.** Gerekli olan şeyler, ihtiyaçlar. **—2.** İstekler, arzular.

HACB a. (ar. *hacb*). *Esk.* Yasaklama, engel olma; muhafaza.

—İsl. huk. Bir mirasçının varlığının öteki mirasçıyı tamamen ya da kısmen mirastan mahrum bırakması. || *Hacb-ı hirman*, bir mirasçının varlığı nedeniyle diğer mirasçının tamamen mirastan mahrum kalması. (Oğul, kız, ana, baba, karı ve koca

Avusturya kolu

Ferdinand I (1503-1564): Avusturya arşidükü; tüm Avusturya'nın hükümdarı (1521/1522); Bohemya ve Macaristan kralı (1526); Romalılar kralı (1531), sonra imparator (1556/1558); 1521'de Anna (Bohemya ve Macaristan kralı László'nun [II ve VII], öl. 1516 kızı) [öl. 1547] ile evlendi

Maximilian II (1527-1576): Avusturya arşidükü; Romalılar kralı (1562), sonra imparator (1564); Bohemya (1562/1564) ve Macaristan (1563/1564) kralı; miras yoluyla Avusturya'nın Tuna kesimini elde etti (1564); 1548'de kuzini Maria (Karl V'in kızı) [öl. 1603] ile evlendi

Anna (1528-1590) 1546'da Albrecht V Bağışlayıcı (tüm Bavyera'nın dükü [1550]) [öl. 1579] ile evlendi

Bavyera sülalesinin düklük kolunun devamı

Ferdinand (1529-1595): Avusturya arşidükü; Bohemya valisi (1547-1563); miras yoluyla Ön Avusturya'yı ve Tirol kontluğunu elde etti (1564) ① 1557'de Philippine Welser (öl. 1580) ile; ② 1582'de Gonzaga-Mantovalı Anna (öl. 1621) ile evlendi

Andreas (1558-1600): kardinal (1576); Hollanda valisi (1598-1599)

Anna (1585-1618) 1611'de kuzeni Matthias (imparator [1612-1619]) ile evlendi

Anna-Maria (1549-1580) 1570'te amcası Felipe II (İspanya kralı [öl. 1598]) ile evlendi

Rudolf II (1552-1612): Avusturya arşidükü; Macaristan (1572/1576-1608) ve Bohemya (1575/1576-1611) kralı; Romalılar kralı (1575), sonra imparator (1576) [evlenmedi]

Ernst (1553-1595): Avusturya arşidükü; Hollanda valisi (1593) [evlenmedi]

Elisabeth (1554-1592) 1570'te Charles IX (Fransa kralı) [öl. 1574] ile evlendi (→ Valois)

Matthias (1557-1619): Avusturya arşidükü; Macaristan (1608) ve Bohemya (1611) kralı; imparator (1612) 1611'de kuzini Anna (arşidük Ferdinand'ın kızı) [öl. 1618] ile evlendi; vâris bırakmadı

Maximilian (1558-1618): Avusturya arşidükü; Polonya tahtına aday gösterildi (1586-1589); Ön Avusturya ve Tirol hükümdarı (1602/1612) [vâris bırakmadı]

Albrecht (1559-1621): Avusturya arşidükü; kardinal (1577-1598); Portekiz kral naibi (1583-1595); Toledo başpiskoposu (1594-1598); Hollanda valisi (1596), sonra prensi (1598); 1599'da kuzini Isabel (İspanya kralı Felipe II'nin kızı) [öl. 1633] ile evlendi; bu evlilikten genç yaşta ölen üç çocuğu oldu

Ferdinand III (1608-1657): Avusturya arşidükü Macaristan (1625/1637) ve Bohemya (1627/1637) kralı; Romalılar kralı (1636), sonra imparator (1637); ① 1631'de kuzini Maria-Anna (İspanya kralı Felipe III'ün kızı) [öl. 1646] ile; ② 1648'de kuzini Maria-Leopoldine (arşidük Leopold'un kızı) [öl. 1649] ile; ③ 1651'de Gonzaga-Kleveli Eleonora (öl. 1686) ile evlendi

Ferdinand IV (1633-1654): Avusturya arşidükü; Bohemya (1646) ve Macaristan'ın (1647) yasal kralı; Romalılar kralı (1653) [evlenmedi]

Avusturya-Este sülalesi

Ferdinand (1754-1806): Avusturya arşidükü; Modena'nın yasal dükü (1803) ve Brisgau dükü (1803-1805) 1771'de Esteli Maria-Beatrice (Massa düşesi ve Carrara prensesi [1790-1796/1814-1829]; Modena dükü Ercole II'nin [öl. 1803] kızı) [öl. 1829] ile evlendi

Maria-Theresia (1773-1832) 1789'da Savoialı Vittorio-Emanuele (I) [Aosta dükü, sonra Sardinya kralı: 1802-1821] ile evlendi (vârisleri → Savoia)

Francesco IV (1779-1846): Avusturya-Este arşidükü; Modena ve Reggio dükü (1814/1815); 1812'de yeğeni Savoialı Maria-Beatrice (Sardinya kralı Vittorio-Emanuele I'in kızı) [öl. 1840] ile evlendi

Maria-Luise (1787-1816) 1808'de kuzeni Franz I (Avusturya imparatoru) [öl. 1835] ile evlendi; vâris bırakmadı

Maria-Theresia (1817-1886) 1846'da yeğeni Henri (V) [Chambord kontu, öl. 1883] ile evlendi; vâris bırakmadı

Francesco V (1819-1875): Avusturya-Este arşidükü; Modena ve Reggio dükü (1846-1848/1849-1859). Guastalla dükü (1847/1848-1859) 1842'de Aldegunde (Bavyera kralı Ludwig I'in kızı) [öl. 1914] ile evlendi

Anna-Beatrice (1848-1849)

Ferdinando (1821-1849) Avusturya-Este arşidükü ve Modena prensi 1847'de kuzini Elisabeth (Macaristan pfalzı arşidük Joseph'in kızı) [öl. 1903] ile evlendi

Maria-Theresia (1849-1919) 1868'de Ludwig (Bavyera krallık prensi, Bavyera kralı [Ludwig III 1913-1918]) [öl. 1921] ile evlendi

Bavyera krallık sülalesinin devamı

Maria-Beatrice (1824-1906) 1847'de Juan (Montizon kontu; Bourbon sülalesinin başı 1883) [öl. 1887] ile evlendi (vârisleri → Bourbon)

Maria-Antonia (1669-1692) 1685'te kuzeni Maximilian II (Bavyera seçiciprensi) [öl. 1726] ile evlendi (bu evlilikten, genç yaşta ölen üç oğlu oldu)

Maria-Josepha (1699-1757) 1719'da Friedrich-August II (Saksonya seçiciprensi ve Polonya kralı [1733]) [öl. 1763] ile evlendi

Saksonya sülalesinden seçiciprenslerin devamı: Saksonya krallık sülalesi

Joseph II (1741-1790): Avusturya arşidükü; Romalılar kralı (1764), sonra imparator (1765); Macaristan ve Bohemya kralı (1780); Hollanda prensi (1780): ① 1760'ta Isabella (Parma dükü, Bourbonlar'dan Filippo'nun kızı) [öl. 1763] ile; ② 1765'te kuzini Bavyeralı Maria-Josepha (imparator Karl VII'nin kızı) [öl. 1767] ile evlendi (birinci evliliğinden, genç yaşta ölen iki kızı oldu)

Maria-Christine (1742-1798): Hollanda valisi (1781-1792); 1766'da Albrecht (Saksonya-Teschen dükü, Hollanda valisi [karısıyla birlikte]) [öl. 1822] ile evlendi (bu evlilikten, genç yaşta ölen bir kızı oldu)

Katharina (1533-1572)
① 1549'da Francesco III (Mantova dükü öl. 1550) ile; ② 1553'te Zygmunt II August (Polonya kralı) [öl. 1572] ile evlendi (vâris bırakmadı)

Karl (1540-1590): Avusturya arşidükü; miras yoluyla İç Avusturya'yı (Steiermark, Kärnten, Krain) [1564] elde etti
1571'de yeğeni Maria-Anna (Bavyera dükü Albrecht V'in kızı) [öl. 1608] ile evlendi

Johanna (1547-1578)
1565'te Francesco de Medici (naip, sonra Toscana büyük dükü [1574]) [öl. 1587] ile evlendi

Marie (1573-1642)
Fransa naibesi (1610-1614)
1600'de Henri IV (Fransa kralı) [öl. 1610] ile evlendi

Fransa krallık sülalesinin devamı (→ Bourbon)

Anna (1573-1598)
1592'de Zygmunt III (Polonya ve İsveç kralı) [öl. 1632] ile evlendi

Maria-Christine (1574-1621)
1595'te Zsigmond Báthory (Transilvanya prensi) [öl. 1613] ile evlendi; vâris bırakmadı

Ferdinand II (1578-1637): Avusturya arşidükü; İç Avusturya hükümdarı (1590/1595); Bohemya (1617/1620) ve Macaristan (1618/1619) kralı; Avusturya'nın Tuna kesiminin hükümdarı (1619); imparator (1619)
① 1600'de kuzini Maria-Anna (Bavyera dükü Wilhelm V'in kızı) [öl. 1616] ile; ② 1622'de kuzini Gonzaga-Mantovalı Eleonora (öl. 1655) ile evlendi

Margarethe (1584-1611)
1599'da kuzeni Felipe III (İspanya kralı) [öl. 1621] ile evlendi

Leopold V (1586-1632): Avusturya arşidükü; Passau (1605-1625) ve Strasbourg (1607-1625) piskoposu; Ön Avusturya ve Tirol valisi (1619) ve hükümdarı (1626) 1626'da Claudia de Medici (Toscana grandükü Ferdinando I'in kızı) [öl. 1648] ile evlendi

Constantia (1588-1631)
1605'te Zygmunt III (Polonya kralı) [öl. 1632] ile evlendi (vâris bıraktı)

Maria Magdelena (1589-1631)
1608'de Cosimo II de Medici (Toscana grandükü 1609) [öl. 1621] ile evlendi

Toscana grandüklükleri sülalesinin devamı

Maria-Anna (1610-1655)
1635'te kuzeni Maximilian I (seçiciprens ve Bavyera dükü) [öl. 1651] ile evlendi

Bavyera seçiciprensleri

Caecilia-Renata (1611-1644)
1637'de kuzeni Wladyslaw IV (Polonya kralı) [öl. 1648] ile evlendi (vâris bırakmadı)

Leopold-Wilhelm (1614-1662): Avusturya arşidükü; Passau ve Strasbourg piskoposu (1625/1626); Hollanda valisi (1647-1656)

Ferdinand-Karl (1628-1662): Avusturya arşidükü; Ön Avusturya ve Tirol hükümdarı (1632/1646) 1646'da kuzini Anna de Medici (Toscana grandükü Cosimo II de Medici'nin kızı) [öl. 1676] ile evlendi

Claudia-Felicitas (1653-1676)
1673'te kuzeni Leopold I (imparator) ile evlendi

Sigismund-Franz (1630-1655): Avusturya arşidükü Ausburg piskoposu (1646); kardinal (1655); Ön Avusturya ve Tirol hükümdarı (1662)

Maria Leopoldine (1632-1649)
1648'de kuzeni Ferdinand III (imparator) ile evlendi

Maria-Anna (1635-1696)
1649'da Felipe IV (İspanya kralı) [öl. 1665] ile evlendi

Leopold I (1640-1705): Avusturya arşidükü; Macaristan (1655/1657) ve Bohemya (1656/1657) kralı; imparator (1658); tüm Avusturya'nın hükümdarı (1665)
① 1666'da yeğeni Margarete (İspanya kralı Felipe IV'ün kızı) [öl. 1673] ile;
② 1673'te kuzini Claudia-Felicitas (arşidük Ferdinand-Karl'ın kızı) [öl. 1676] ile;
③ 1676'da Bavyera-Neuburglu Eleonore (Pfalz seçicisi Philipp-Wilhelm'in kızı) [öl. 1720] ile evlendi

Eleonore (1653-1697)
① 1670'te Michal Korybut Wisniowiecki (Polonya kralı) [öl. 1673] ile;
② 1678'de Charles IV (ya da V) [Lorraine'in yasal dükü, öl. 1690] ile evlendi

Lorraine sülalesi

Léopold (1679-1729): Lorraine'in önce yasal (1690), sonra fiili (1697) dükü
1698'de Elisabeth-Charlotte (Orléans dükü Philippe I'in kızı) [öl. 1744] ile evlendi

Joseph I (1678-1711): Avusturya arşidükü; Macaristan (1687/1705) ve Bohemya (1705) kralı; Romalılar kralı (1690), sonra imparator (1705) 1699'da Braunschweig-Lüneburglu Wilhelmine-Amalia (öl. 1742) ile evlendi

Maria-Elisabeth (1680-1741): Hollanda valisi (1725) [evlenmedi]

Maria-Anna (1683-1754)
1708'de João V (Portekiz kralı) [öl. 1750] ile evlendi

Bragança sülalesinden Portekiz krallarının devamı

Karl VI (1685-1740): Avusturya arşidükü; İspanya'nın yasal kralı (1703-1714); Macaristan ve Bohemya kralı (1711); imparator (1711); Sardinya hükümdarı (1714-1720), sonra Sicilya kralı (1720-1735); Hollanda prensi (1714); Napoli kralı (1714-1734) 1708'de Braunschweig-Wolfenbüttelli Elisabeth (öl. 1750) ile evlendi

Maria-Amalia (1701-1756)
1722'de Bavyeralı Karl-Albrecht (Bavyera seçiciprensi [1762], sonra imparator [Karl VII, 1742]) ile evlendi

Maria-Anna (1718-1744)
1744'te Charles-Alexandre de Lorraine (Hollanda valisi [1744]) [öl. 1780] ile evlendi (bu evlilikten, ölü doğan bir kızı oldu)

Maria-Theresia (1717-1780): Avusturya arşidüşesi; Macaristan (1740) ve Bohemya (1740/1743) kraliçesi; Hollanda prensesi (1740) — 1736'da evlendi → Franz III Stephan (1708-1765): Lorraine ve Bar dükü (1729-1736/1737), sonra Toscana grandükü (1737); Macaristan kral-naibi (1732-1741); Avusturya eyaletleri naip yardımcısı (1740); imparator (Franz I) [1745]

Habsburg-Lorraine sülalesi

Maria-Amalia (1746-1804)
1769'da Ferdinando di Borbone (Parma dükü) [öl. 1802] ile evlendi

Bourbon sülalesinden Parma düklerinin devamı (→ Bourbon)

Leopold II (1747-1792): Avusturya arşidükü; Toscana grandükü (Leopoldo I) 1765-1790; Macaristan ve Bohemya kralı (1790); Hollanda prensi (1790); imparator (1790); 1765'te Maria-Luisa (İspanya kralı Carlos III'ün kızı) [öl. 1792] ile evlendi

Maria-Carolina (1752-1814)
1768'de Ferdinando (IV ve III) [Napoli ve Sicilya kralı (öl. 1825)] ile evlendi

Bourbon sülalesinden İki Sicilya kralları (→ Bourbon)

Ferdinand (1754-1806): Avusturya arşidükü; Modena'nın yasal dükü (1803) ve Brisgau dükü (1803-1805) 1771'de Esteli Maria-Beatrice (Massa düşesi ve Carrara prensesi [1790-1796/1814-1829]; Modena dükü Ercole III'ün [öl. 1803] kızı) [öl. 1829] ile evlendi

Avusturya-Este sülalesi (→ yan sayfada kutu içinde)

Marie-Antoinette (1755-1793)
1770'te Louis de France (1754-1793) [dauphin, sonra Fransa ve Navarra kralı (Louis XVI), 1774-1792] ile evlendi (vârisleri → Bourbon)

Maximilian (1756-1801): Avusturya arşidükü; Köln başpiskoposu ve seçiciprensi (1784)

HABSBURG (devamı)

Leopold II (1747-1792): Avusturya arşidükü; Toscana grandükü (Leopoldo I) [1765-1790]; Macaristan ve Bohemya kralı (1790); Hollanda prensi (1790); imparator (1790) 1765'te Maria-Luisa (İspanya kralı Carlos III'ün kızı) [öl. 1792] ile evlendi

Franz II (1768-1835) Avusturya arşidükü; Macaristan ve Bohemya kralı (1792); Hollanda prensi (1792-1794/1797); Avusturya hükümdarı (Franz I) [1804]; Lombardia - Venedik krallığı'nın hükümdarı (1815)
① 1788'de Elisabeth (Württemberg düşesi) [öl. 1790] ile;
② 1790'da kuzini Maria-Theresia (Napoli ve Sicilya kralı Ferdinando di Borbone'nin kızı) [öl. 1807] ile;
③ 1808'de kuzini Maria-Luisa (Avusturya-Este düşesi) [öl. 1816] ile;
④ 1816'da Carolina (öl. 1873) ile evlendi

Ferdinando III (1769-1824) Avusturya arşidükü; Toscana grandükü (1790-1801/1814-1824); Salzburg prensi (1803-1805); seçiciprens (1805-1806), sonra Wurzburg grandükü (1806-1814); Pressburg grandükü
① 1790'da kuzini Luisa (Napoli ve Sicilya kralı Ferdinando di Borbone'nin kızı) [öl. 1802] ile;
② 1821'de kuzini Maria (Saksonya prensesi) [öl. 1865] ile evlendi

Toscana kolu

Maria-Luisa (1791-1847): Parma, Piacenza ve Guastalla düşesi (1815)
① 1810'da Napoléon I (Fransızlar'ın imparatoru ve İtalya kralı) [öl. 1821] ile;
② 1821'de Adam-Adalbert (Neipperg kontu) [öl. 1829] ile
1834'te Charles-René (Bombelles kontu) [öl. 1856] ile evlendi

Napoléon II (1811-1832) prens ve Roma kralı (1811-1814); Parma prensi (1814/1815-1818); Fransızlar'ın imparatoru (1815) Reichstadt dükü (1818) [vâris bırakmadı]

Ferdinand I (1793-1875): veliaht prens ve Avusturya arşidükü; Macaristan (1830/1835-1848) ve Bohemya (1835-1848) kralı; Avusturya imparatoru (1835-1848) 1831'de kuzini Maria-Anna (Sardinya kralı Vittorio-Emanuele I'in kızı) [öl. 1884] ile evlendi (vâris bırakmadı)

Maria-Leopoldine (1797-1826) 1817'de Pedro I (Portekiz veliahtı, Bragança dükü, sonra Brezilya imparatoru [1822-1831]) [öl. 1834] ile evlendi

Maria (1798-1881) 1816'da amcası Leopoldo (İki Sicilya prensi, Salerno prensi) [öl. 1851] ile evlendi (vârisleri → Bourbon, sonra Orléans)

Franz-Karl (1802-1878) Avusturya arşidükü; büyük oğlu lehine (1848), kardeşinin yerine tahta çıkmaktan feragat etti 1824'te Sophie (Bavyera kralı Maximilian I'in kızı) [öl. 1872] ile evlendi

Franz-Joseph I (1830-1916): Avusturya arşidükü; Avusturya imparatoru (1848); Macaristan ve Bohemya kralı (1848) 1854'te Elisabeth (Bavyera düşesi) [öl. 1898] ile evlendi

(Ferdinand-) Maximilian I (1832-1867) Avusturya arşidükü; Lombardia-Venedik krallığı'nın valisi (1857-1859); Meksika imparatoru (1864) 1857'de Carlota (Belçika kralı Léopold I'in kızı) [öl. 1927] ile evlendi (vâris bırakmadı)

Karl-Ludwig (1833-1896) Avusturya arşidükü
① 1856'da kuzini Margarethe (Saksonya kralı Johann I'in kızı) [öl. 1858] ile;
② 1862'de kuzini Maria-Annunciata (Ferdinando di Borbone'nin [İki Sicilya kralı] kızı) [öl. 1871] ile;
③ 1873'te Maria-Therese (Portekiz kralı Miguel I'in kızı) [öl. 1944] ile evlendi

Rudolf (1858-Mayerling 1889), Avusturya arşidükü 1881'de Stéphanie (Belçika kralı Léopold II'nin kızı) [öl. 1945] ile evlendi

Franz-Ferdinand (1863-Saraybosna 1914) Avusturya arşidükü; Avusturya-Este arşidükü (1875); 1900'de, Chotkowa ve Wognini kontes Sophie Chotek (Hohenberg prensesi [1900] ve düşesi [1909]) [öl. 1914] ile evlendi

Hohenberg dükleri kolu (sürmektedir, fakat hanedana dahil değildir)

Otto (1865-1906) Avusturya arşidükü 1886'da kuzini Maria -Josepha (Saksonya kralı Georg I'in kızı) [öl. 1944] ile evlendi

Margarethe (1870-1902) 1893'te Albrecht (Württemberg dükü) [öl. 1939] ile evlendi

Elisabeth (1883-1963)
① 1902'de Windisch -Graëtzli Otto ile;
② 1948'de Leopold Petzneck ile evlendi

Karl I (1887-1922) Avusturya arşidükü; Avusturya imparatoru (1916-1918/1919); Macaristan (Karoly IV) ve Bohemya (1916-1918) kralı 1911'de Zita (Parma dükü Roberto di Borbone'nin kızı) ile evlendi

Maximilian (1895-1952) Avusturya arşidükü 1917'de Franziska (Hohenlohe -Waldenburg-Schillingsfurst prensesi ve Wernberg kontesi) ile evlendi

Otto (1912) Avusturya arşidükü; 1951'de Regina (Saksonya -Meiningen prensesi, Saksonya düşesi) ile evlendi

Robert (1915): Avusturya -Este arşidükü; 1953'te prenses Savoia-Aostalı Margarita ile evlendi

Felix (1916) Avusturya arşidükü 1952'de Anna Eugenie von Arenberg (prenses ve düşes) ile evlendi

Karl-Ludwig (1918) Avusturya arşidükü 1950'de prenses Yolande de Ligne ile evlendi

Rudolf (1919): veliaht prens ve Avusturya arşidükü 1953'te Xenia Besobrasow (öl. 1968) ile evlendi

Andrea (1953) 1977'de kont Karl-Eugen von Neipperg ile evlendi

ikizler

Monika (1954) 1980'de Casanova -Cardenaslı Luigi-Gonzaga (baron, Santangelo dükü) ile evlendi

Michaela (1954) 1981'de Antinli Erich Alba Teran ile evlendi

Gabriele (1956) 1978'de Christian Meister ile evlendi

Walburga (1958)

Karl (1961) Avusturya arşidükü

Paul-Georg (1964) Avusturya arşidükü

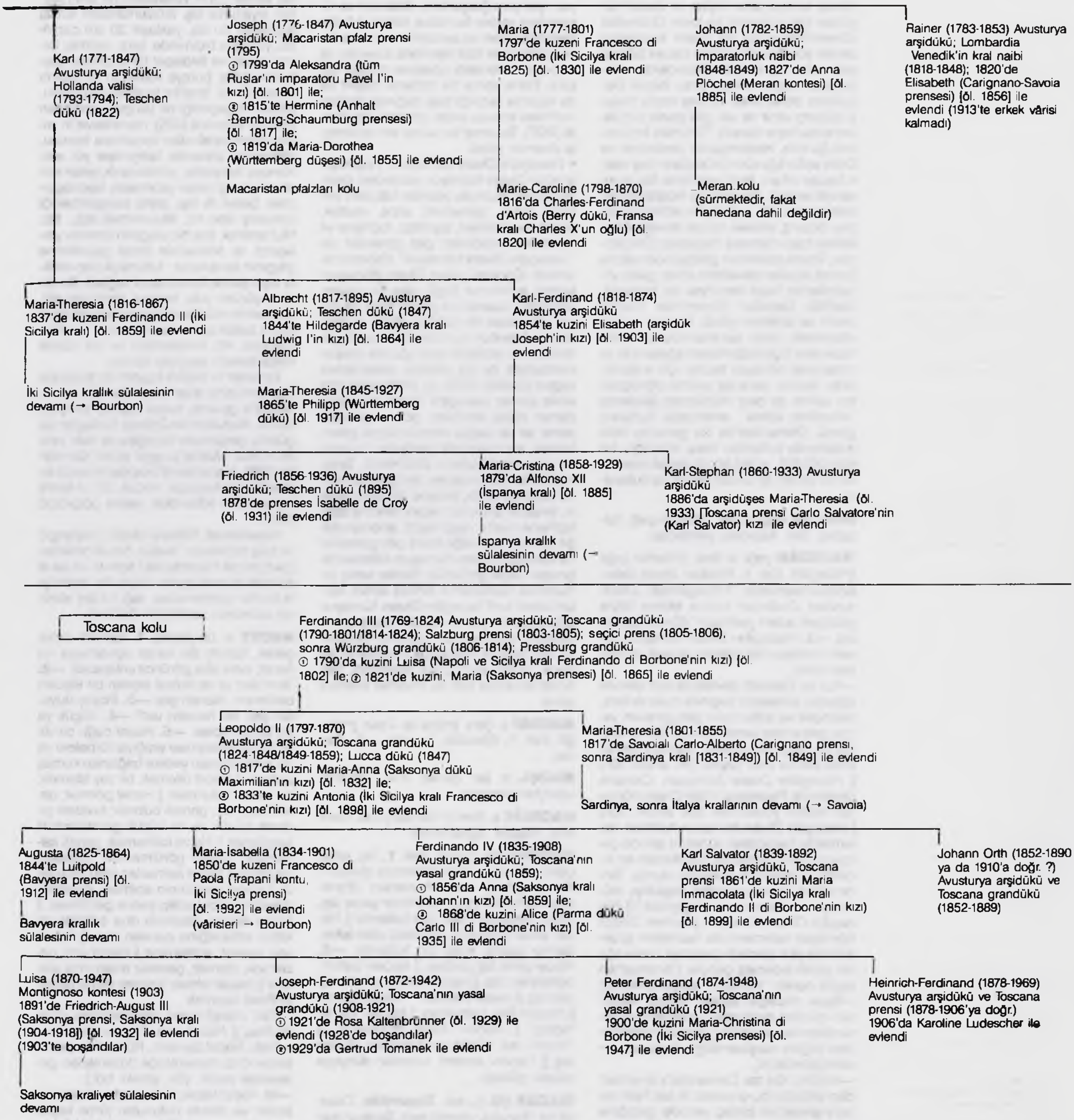
---

dışındaki mirasçılar bazı durumlarda mirastan hiç yararlanamazlar. Örneğin, miras bırakanın babası varsa, ana baba bir kardeşi mirastan yararlanamaz.) ‖ *Hacb-ı noksan*, bir mirasçının varlığı nedeniyle öteki mirasçının miras payının azalması. (Örneğin, miras bırakanın çocuğunun bulunması, karısının miras payını dörtte birden sekizde bire düşürür.)

HACC ES-SALİH (öl. 1382), Mısır'da Memluklar'ın Bahri kolunun son hükümdarı (1351-1382). Eşref Nasrettin Şaban II'nin oğlu. Babasının ölümü üzerine ardılı oldu. Kardeşi Mansur Alaettin Ali tarafından tahttan indirildi (1376). Onun yönetimine karşı ayaklanan türk komutanlarca yeniden tahta çıkarıldı (1382). Aynı yıl çerkez Burci kolunun ilk hükümdarı sayılan Berkuk tarafından tahtı elinden alınarak öldürüldü.

HACCA, Yemen'de kent, Sana'nın K.-B.'sında; 40 000 nüf.

HACCAC BİN YUSUF, arap komutan ve yönetici (Taif 661-Vasit 714). Sakafi kabilesi reisi Urva bin Mesut'un torunu. Genç yaşta Kuran ve edebiyata ilgi göstererek arap dilinin hitabet ustaları arasında yer aldı. Daha sonra emevi halifesi Abdülmelik bin Mervan'ın hizmetine girerek Mekke'de yönetime karşı ayaklanan Abdullah bin Zübeyr'in üzerine gönderildi. Yedi aylık bir kuşatma sonunda Mekke'ye girip Abdullah bin Zübeyr'i öldürdü (692). Bu başarısından ötürü Mekke, Medine, Taif ve Yemen naipliğine atandı. Kuzeyde sürekli başkaldıran haricileri sindirmek için Irak valiliğine getirildi (694). Ayaklanmacıların başı İbnül Aşas'la Deyr ül-Cemacim'de karşılaştı ve onu yenerek öldürdükten sonra kesik başını Kûfe'ye gönderdi. Ayrıca, savaşta tutsak alınanların büyük bölümünü kılıçtan geçirdi (701).



Emevi orduları için yeni bir üs olarak Vasit kentini kurdu. Horasan'ın yönetimini Irak valiliğine bağladı, ardından Umman bölgesini Arap İmparatorluğu'na kazandırdı. Emevi ülkesinin neresinde bir ayaklanma çıkarsa, bunu tükenmez gücüyle ve kan dökerek bastırdı. Bu yüzden halk arasında "zalim" lakabıyla anıldı. Öldüğünde, herhangi bir saldırıyı önlemek amacıyla cesedi gizli tutuldu ve bilinmeyen bir yere gömüldü. Mirasçılarına mal ve para olarak hemen hiçbir şey bırakmadı.

HACCACANE be. (*Haccâc* ve fars. *-âne*'den *Ḥaccâcane*). *Esk.* Haccac'a yakışacak biçimde, aşırı zalimlikle.

HACCÂM a. (ar. *hacamet*'ten *ḥaccâm* *Esk.* Hacamatçı.

HACCÂR a. ve sıf. (ar. *ḥâcer,* taş'tan *ḥaccâr*). *Esk.* Taş işçisi, taşçı.

HACCE a. (ar. *ḥâcc*'ın dişl. *ḥâcce*). *Esk.* Hacı olmuş kadın.

HACCETMEK gçz. f. (ar. *ḥacc*'dan). Sözkonusu müslüman bir kimseyse, hac zamanında Kâbe'yi ziyaret ederek hac görevini yerine getirmek; hıristiyansa, hac yeri sayılan kutsal yerlere giderek hacı olmak.

HACE a. (ar. *ḥâce*). *Esk.* İhtiyaç, gereksinme.(ar. *-hacet* sözcüğünün arapça tamlama ve kalıplarda kullanıldığı biçim): *İnd -el hace* (gerektikçe).

HÂCE a. (fars.*ḫ'âce*). *Esk.* **1.** Bilgin, hoca. **—2.** Öğretmen. **—3.** Efendi, ağa, aile büyüğü. **—4.** İmam, hoca. **—5.** *Hâce -i her dû sera,* Hz. Muhammet.

—Esk. eğit. *Hace-i evvel,* ilkokul öğretmeni; çeşitli bilgileri halkın anlayıp kavrayabileceği biçimde basitleştirerek yayan kimse.

—İsl. *Hace-i âlem* ya da *Hace-i kâinat,* Hz. Muhammet.

—Kur. tar. Ortaçağ'da Asya'daki islam devletlerinde üst düzey yöneticilerin unvanı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Kur. tar. Önce Samaniler döneminde saraya yakın kişiler ve devlet büyükleri için kullanılan bu terim, Gazneliler döneminde daha da önem kazanarak devleti yöneten görevlilerin *haceyi büzurg* şekline dönüşmesiyle, hükümdardan sonra gelen vezirin unvanı oldu. Büyük Selçuklular döneminde de baş vezire haceyi büzurg, emir ve vali gibi devlet büyüklerine ise hace denirdi. Türk-Hint İmparatorluğu'nda, Harizmşahlar devletinde ve Delhi sultanlığında hükümdarın baş veziri *haceyi cihan*, öteki vezirlerse *hace* unvanıyla anılırdı. İlhanlılar da müslümanlaştıktan sonra (XIII. yy.) büyük vezirlerine haceyi büzurg, yüksek rütbeli devlet görevlilerine hace demeye başladılar. Öte yandan, İlhanlı devletinin çöküşünden sonra İran'da kurulan devletlerin önde gelen yöneticilerine hace dendiyse de zamanla, özellikle Safeviler döneminde sözcük önem ve anlamını yitirdi. İran'da ve İran etkisindeki islam saraylarında bu terim *hace-sera* biçiminde harem ağaları için ve müslüman olmayan tacirler için kullanılır oldu. Ayrıca, *hace-taş* şekline dönüştükten sonra da bazı müslüman ülkelerde "efendinin kölesi" anlamında kullanım gördü. Osmanlılar'da ise genelde tacir anlamında kullanılan hace sözcüğü, bir süre (XV.-XVI. yy.'lar) küçük devlet memurlarına verilen bir unvan olarak da kullanıldı.

HACEBE çoğl. a. (ar. *ḥācib*'in çoğl. *ḥacebe*). *Esk.* Kapıcılar, perdeciler.

HACEGÂN çoğl. a. (fars. *ḫᵛāce*'nin çoğl. *ḫᵛācegān*). *Esk.* **1.** Hocalar; devlet dairesindeki memurlar: *"Hâcegândan, Enderundan, Divândan benim aklıma böyle gözüpek adam gelmiyor"* (Ömer Seyfettin). **—2.** *Hacegân-ı Divanı hümayun,* Divanı hümayun'da çalışan yüksek görevli memurlar.

—Kur. tar. Osmanlı devletinde yazı işleriyle uğraşan dairelerin başında bulunanlara, nişancılık ve defterdarlık gibi görevleri yerine getirenlere verilen unvan. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Hacegân rütbesi,* Osmanlı devletinde eski bir onur payesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Hacegânı Divanı hümayun,* Osmanlı devletinde Paşakapısı'ndaki Divanı hümayun kalemi yöneticileri. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Hacegânı Divanı hümayun halifeleri,* kalemlerde hacegânın yönetimi altında çalışan kıdemli memurlar. (Bunlardan en kıdemlisi yükselince, hacegân olurdu. Tanzimat'tan sonra unvanları başkâtip, mümeyyiz ve kâtip olarak değiştirildi.) ‖ *Hacegânı Divanı hümayun şakirtleri,* Divanı hümayun kalemlerinde, halifelerin gözetiminde yazı işlerinde çalışmak üzere eğitim gören kıdemsiz gençler. (Tanzimat'tan sonra bunlar "mülazım" adıyla anıldılar.)

—Tasav. *Hacegân tarikatı,* Ahmet Yesevi' nin müritleri tarafından geliştirilen ve kurumlaştırılan yesevilik (yeseviye) tarikatından doğan nakşibendiliğin öteki adı. (→ NAKŞİBENDİLİK.)

—ANSİKL. Kur. tar. Osmanlılar'a İlhanlılar' dan aktarılan bu unvanın, ilk kez Fatih kanunnamesi'nin birkaç yerinde geçtiğine göre, bu dönemde ortaya çıktığı sanılır. Önceleri bunların sayıları azken, sonraları birçok yeni kalem kurulması sonucu bu unvanı taşıyan görevlilerin sayısı artırıldı. *Menasibi sitte* denilen nişancılık, başdefterdarlık, şıkkı sani ve salis defterdarlıkları, reisülküttaplık ve defter eminliği, hacegân unvanının son kademelerini meydana getirirdi. Hacegânlıktan vezirliğe yükselme olanağı bulunduğundan, önemli rütbelerden biri sayılırdı. Bir savaş sırasında sadrazam, ordu başkomutanı (serdarıekrem) olarak İstanbul'dan sefere çıkınca, kendisine bağlı tüm hacegân da onunla birlikte giderdi. Mahmut II döneminde (1808-1839) yapılan yenilikler sırasında hacegânlık da bağımsız bir rütbe sayılınca, bu konuma özgü nişanlar, tören giysileri saptandı. Tanzimat'tan sonra önemini yitiren bu unvan, bir küçük memur rütbesine dönüştü.

• *Hacegân rütbesi.* Osmanlı devletinde yazı işleriyle uğraşanlara, defterdar ve nişancılara verilen bu rütbe, Mahmut II döneminde önem ve ayrıcalık kazanınca, tören günlerinde özel nişanlarla süsenen ve rütbenin derecesini gösteren giysiler yapıldı. Daha sonra bu rütbenin rüşvet ya da kayırma karşılığı bazı değersiz kişilere verilmesi sonucu sınav yöntemi uygulandı (1837). Tanzimat'tan sonra tam anlamıyla önemini yitirdi.

• *Hacegânı Divanı hümayun.* Paşakapısı'ndaki Divanı hümayun yöneticileri dışında maliye, kapıkulu ocakları kâtipleri, tersane emini, şehremini, arpa, mutfak, darphane eminleri, teşrifatçı, tophane ve baruthane müdürleri gibi görevliler de "hacegânı Divanı hümayun" rütbesini taşırlardı. Önceleri yalnız Divanı hümayun kalemi amirlerine özgü olan bu unvan, sonraları yukarıda adı geçen öteki üst düzey görevlilere de dağıtıldı. XVIII. yy. başlarında İstanbul dışındaki bazı hatırlı görevlilere ve vezirlerin buyruğunda çalışan memurlara da bu unvanla seslenilmesi uygun görüldü. XVIII. yy. ortalarında dört sınıfa ayrılan hacegânı Divanı hümayun denen rütbe sahipleri, göreve yeniden atanır ya da başka memurluklara çıkarılırlarsa, arz odasında padişahın huzuruna girip teşekkürlerini bildirirlerdi. Tanzimat'ın ilanıyla unvanlar değişmeden önce kalyonlar kâtibi, tersane ambarları emini, tersane ambarları nazırı, tersane reisi, tophane nazırı, vergi nazırı, enderun kâğıt emini, birun kâğıt emini gibi görevliler de hacegânı Divanı hümayun rütbesini taşımaya değer görüldüler. Bunlar savaş zamanında sadrazamla birlikte sefere katılan birinci sınıf hacegânı Divanı hümayun görevlilerinin yerine vekillik yaparlar ve yerlerini belirtmek için tuttukları defterlerin baş tarafına memurluk unvanlarından önce "rikâp" sözcüğünü yazarlardı. Tanzimat'tan sonra tüm bu unvanlar önemini yitirdi.

HACEGİ a. (fars. *ḫᵛāce* ve -*ī*'den *ḫᵛācegī*). *Esk.* **1.** Efendilik, hocalık. **—2.** Tüccar.

HACEL a. (ar. *ḫacel*). *Esk.* Utanma, utançtan şaşırma.

HACELİK a. (fars. *ḫᵛāce*'den).*Esk.* Efendilik, hocalık, öğretmenlik.

HACER a. (ar. *ḥacer*). *Esk.* **1.** Taş, kaya, çakıl: *"Ko ol münkiri inkârında dursun / Ki anın gönlü katıdır hacerden"* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy.). **—2.** *Hacer şecer,* taş, odun; değersiz insan için kullanılır. ‖ *Hacer şecer makulesi,* önemsiz, ufak tefek, derme çatma eşya için kullanılır. **—3.** *Hacer-pare,* taş parçası. ‖ *Hacer-i cahim,* cehennem taşı. ‖ *Hacer-i emles,* pürüzsüz, düz taş. ‖ *Hacer-i esved* → HACERİESVET. ‖ *Hacer-i fitile,* pamuktaşı. ‖ *Hacer-i kils,* kireçtaşı. ‖ *Hacer-i kulye,* böbrektaşı. ‖ *Hacer-i nur,* kükürt ve demirden oluşan taş. ‖ *Hacer-i semavi,* uzaydan dünyaya düşen göktaşı.

HACER (EL-), esk. **Duzerville,** Cezayir'de (Annaba vilayeti) kent, Seybuz ovasında; 39 600 nüf. Demir-çelik.

HACER, peygamber İbrahim'in asıl karısı Sare'nin cariyesi ve kendisinin odalığı. İnanca göre, çocuğu olmayan Sare, bir evlat edinebilmek için Hacer'i İbrahim'e odalık olarak verdi. Hacer, İbrahim'den İsmail'i dünyaya getirdi. Sare'nin onu kıskanması üzerine İbrahim, Hacer'i oğlu ile birlikte Mekke yakınlarındaki Curhum kabilesine bıraktı. Daha sonra Sare de İshak'ı doğurdu. İbrahim'in bu iki oğlundan İsmail'in soyundan gelenler Araplar'ın, İshak'ın soyundan gelenler ise Yahudiler' in ataları sayılırlar.

HACEREYN a. (ar. *ḥacer*'in ikili çoğl. *ḥacereyn*). *Esk.* İki taş; altın ve gümüş.

HACERİ sıf. (ar. *ḥacer* ve -*ī*'den *ḥacerī*). *Esk.* Taş gibi olan, taştan.

Haceriesvet, Kâbe'nin doğu köşesinde, yerden 1,5 m yükseklikte yer alan, parlak, siyahımsı taş. Müslümanların kutsal saydıkları bu taş, yaklaşık 30 cm çapında, yumurta biçiminde, kara, sarımsı, kırmızı çizgili ve feldispat türündendir. Söylentiye göre, buraya Kâbe'nin ilk yapımı sırasında Hz. İbrahim tarafından konuldu. Kâbe'nin geçirdiği bir yangının ardından onarımı sırasında (605), Haceriesvet'in yerine kimin tarafından konulması konusu, Mekkeliler arasında tartışmaya yol açtı. Konuyu tartışanlar, yanlarına ilk gelen kim olursa bu işi onun yapmasını kararlaştırdılar. Gelen ilk kişi, daha peygamberliği inmemiş olan Hz. Muhammet oldu. Hz. Muhammet, taşı bir yaygının üzerine yerleştirdi ve Mekke'nin önde gelenlerine yaygının kenarlarını tutturarak hep birlikte taşın yerine konulmasını sağladı. Bu zekice çözüm yolu herkesi memnun etti. Mekke'nin müslümanlarca alınmasından sonra bütün putları kaldırıp atan Hz. Muhammet, Hz. İbrahim'den bir anı olarak Haceriesvet'i saygıyla korudu.

Emeviler'in Mekke kuşatması sırasında mancınıklarla atılan taşlardan biri Haceriesvet'e gelerek kutsal taşı üç parçaya böldü. Abdullah bin Zübeyr, bu taşları bir gümüş çerçeveyle birleştirerek eski yerine koydu. Mekke'yi işgal eden Karmatiler (929), Haceriesvet'i kaçırarak kendi tapınaklarına koydular. Ancak, 22 yıl sonra taş yeniden Kâbe'deki yerine götürüldü (951).

Haceriesvet, Kâbe'yi tavafın başlangıç ve bitiş noktasıdır. Tavafta, her dönmeden (şavt) sonra Haceriesvet'i öpmek ya da el sürmek sünnet sayılır. Kalabalık nedeniyle bunlar yapılamazsa, sağ kol taş yönüne uzatılarak selamlanır (istilam).

HACET a. (ar. *ḥacet*). **1.** Gerekli olma; gerek, lüzum: *Bu kadar açıklamaya ne hacet, nasıl olsa görünce anlayacak.* **—2.** Tanrı'dan ya da kutsal sayılan bir kişiden beklenen, dilenen şey. **—3.** İhtiyaç duyulan şey: *Ne hacetin var?* **—4.** Küçük ya da büyük aptes. **—5.** *Hacet bağı,* bir dileğin gerçekleşmesi ereğiyle türbelere ya da kutsal sayılan yerlere bağlanan kumaş parçası. ‖ *Hacet dilemek,* bir şey istemek, bir istekte bulunmak. ‖ *Hacet görmek,* gerekli saymak, gerekli bulmak; tuvalete giderek büyük ya da küçük gereksinimini karşılamak. ‖ *Hacet kalmamak,* gereği kalmamak, gerekli görülmemek: *Babasını çağırmaya hacet kalmadan oğlu çıkageldi.* ‖ *Hacet kapılarını açılması,* duaların, dileklerin kabul edilip yerine getirilmesi. ‖ *Hacet tepesi,* üzerinde dua edildiğinde kabul edileceğine inanılan tepe. ‖ *Hacet yeri,* tuvalet, apteshane. ‖ *Hacet yok, haceti yok,* istemez, gereksiz anlamında söylenir. ‖ *Haceti olmak,* tuvalete gitme gereksinmesi duymak.

—*Esk. Hacet-mend,* gereksinmesi olan, muhtaç. ‖ *Hacet-reva,* ihtiyacı gideren.

—Folk. *Hacet bayramı,* Kocaeli ve çevresinde kiraz mevsiminde düzenlenen geleneksel şenlik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İsl. *Hacet kapısı,* önünde durularak dua edilen ve dilekte bulunulan türbe kapısı ya da penceresi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Hacet namazı,* dünya ya da ahirete ilişkin bir dileğin Allah tarafından kabulü amacı ile kılınan namaz. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Folk. Hacet bayramının tarihi kirazlar olgunlaştıktan sonra yöre halkı tarafından saptanır. Saptanan gün erkekler topluca yaylaya çıkar ve dilekte bulunurlar. O gün kim ne dilerse olacağına inanılır. İsteklerin gereksinimlerle ilgili olması nedeniyle şenliğe *hacet bayramı* dendiği öne sürülür. Yaylada güreşler, at yarışları ve çeşitli oyunlar düzenlenerek eğlenilir. Yufkalı etli pilav, yumurta ve zerde şenliğin geleneksel yemekleridir. O gün köyde kalan kadınlar içeri hiçbir erkeği sokmaz, tüm işleri yaptıktan sonra kendi aralarında eğlenirler. Akşam ezanından

sonra yayladaki gençlerden biri atını dörtnala sürerek erkeklerin geldiğini köye bildirip geri döner ve en yaşlı erkeğe haberi duyurduğunu söyler. Erkekler köy meydanına toplanan aileleri tarafından karşılanır ve eğlenceye evlerde devam edilir. Bu şenliğin Türkler'in yöreyi ele geçirmelerinden bu yana yapıldığı öne sürülmektedir.

—İsl. • *Hacet kapısı.* İslam inancına göre, gerçek hacet kapısı, yalnızca Tanrı'nın katıdır. Peygamberler olsun, öteki din büyükleri olsun ancak Tanrı'nın izniyle şefaat edebilirler. Her türlü dua ve dileklerin Tanrı'ya sunulması gerekir. Bununla birlikte, müslümanların din büyüklerine saygı ve bağlılıkları, zamanla onlardan dileklerinin kabulüne aracı olmalarını umma sonucunu doğurmuştur. Bu nedenle, din büyüklerinin ve veli olduklarına inanılan kişilerin türbeleri ziyaret edilir. Bu türbelerin pencere ya da kapıları önünde durularak Kuran okunur; Allah'tan, türbede yatan kişinin hatırı için istenilen dileği (hacet) yerine getirmesi istenir.

Türbelere para atmak, çaput bağlamak, mum dikmek gibi davranışların islam inancında yeri yoktur.

• *Hacet namazı.* En az iki, en çok on iki rekâttır ve yatsı namazından sonra kılınır. Bu namazın birinci rekâtında Fatiha suresinden sonra üç defa Ayet* ül-kürsi, sonraki üç rekâtında birer defa Fatiha suresi, birer defa da İhlas suresi ile Muavvezeteyn* (Felek ve Nas sureleri) okunur. Namazın kalan bölümleri, öteki namazlardaki gibidir. Sekiz ya da on iki rekât kılınması durumlarında, ilk dört rekâttaki uygulamalar tekrarlanır. Namazın bitiminden sonra Allah'a hamd ve Hz. Muhammet'e selam ile dileklerin kabulünü içeren özel "hacet duası" okunur.

HACETTEPE, Ankara'da, Sıhhiye, Samanpazarı, Kurtuluş ve Hamamönü semtleri arasında tepe ve bu tepe çevresinde gelişen semt. Kentin Ankara kalesi dışındaki ilk yerleşim bölgelerindendir. Hacettepe üniversitesi (merkez), Hacettepe üniversitesi hastanesi, Numune hastanesi, İbnisina hastanesi, Etnoğrafya müzesi bu kesimdedir.

Hacettepe üniversitesi, Ankara'da yükseköğretim kurumu.

2 şubat 1954'te Ankara Üniversitesi tıp fakültesi'ne bağlı olarak kurulan *Çocuk sağlığı kürsüsü,* Hacettepe üniversitesi'nin başlangıcı sayılabilir. Bu kürsü çalışmalarını sürdürürken Hacettepe Çocuk hastanesi binasının da yapımına başlandı.

Tüzel kişiliği olan Çocuk sağlığı enstitüsü de 8 temmuz 1958'de kurularak Hacettepe hastanesi'nde faaliyete geçti. 1961'de enstitüye bağlı olarak hemşirelik, tıbbi teknoloji, fizik tedavi ve rehabilitasyon alanlarında eğitim yapan Sağlık bilimleri yüksekokulu, 1962'de ise Ev ekonomisi yüksekokulu'nun Diyetetik bölümü açıldı.

1963'te Hacettepe Sağlık bilimleri yüksekokulu, Tıp ve sağlık bilimleri fakültesi'ne dönüştürüldü. Temel bilimler, Hemşirelik, Fizyoterapi-rehabilitasyon, Tıbbi teknoloji yüksekokullarıyla günümüzdeki (1987) Ev ekonomisi yüksekokulu'nun Diyetetik bölümü, adı geçen fakülteye bağlı olarak yeniden örgütlendi. Bu gelişmelerden kısa süre sonra fakülteye bağlı Diş hekimliği yüksekokulu kuruldu.

1965'te Hacettepe üniversitesi eğitim kurumlarının koordine edilmesi amacıyla Hacettepe Bilim merkezi oluşturuldu; 1966'da da Hacettepe Tıp merkezi hastanesi hizmete girdi. Bunu, 8 temmuz 1967'de Hacettepe üniversitesi'nin kuruluşu izledi. Aynı yıl Çocuk hastanesi'nin kurulmasını sağlayan *Ankara Çocuk sağlığı derneği, Hacettepe üniversitesi vakfı* haline getirildi. Bundan sonra hızla gelişen üniversite, Kayseri'de 1206'da Selçuklular döneminde kurulan ve 700 yıl tıp eğitimi yapan *Çifte medreseler*'i, 1969'da *Gevher Nesibe tıp fakültesi* adıyla yeniden öğrenime açtı.

1983'te 2809 sayılı yasa uyarınca yeniden düzenlenen Hacettepe üniversitesi 12 fakülte (Diş hekimliği, Eczacılık, Edebiyat, Eğitim, Fen, Güzel sanatlar, İktisadi ve idari bilimler, Mühendislik, birisi ingilizce öğretim veren iki Tıp, Zonguldak İktisadi ve İdari Bilimler ve Zonguldak Mühendislik), 9 enstitü (Atatürk ilkeleri ve inkılâp tarihi, Çocuk sağlığı, Fen bilimleri, Nörolojik bilimler ve psikiyatri, Nüfus etütleri, Nükleer bilimler, Onkoloji, Sağlık bilimleri, Sosyal bilimler) ve 12 yüksekokuldan (Ankara Meslek, Ev ekonomisi, Fizik tedavi ve rehabilitasyon, Hemşirelik, Mesleki teknoloji, Sosyal hizmetler, Yabancı diller, Ankara Devlet konservatuvarı, Zonguldak Ereğlisi Meslek, Zonguldak Meslek, Safranbolu Meslek, Sağlık hizmetleri meslek) oluşmaktadır.

HACHA (Emil), çek siyaset adamı (Trhové Sviny 1872 - Prag 1945). Çekoslovakya Yüksek idare mahkemesi başkanıydı. 1938'de Çekoslovakya cumhurbaşkanlığına seçildi. 1939'da Slovakya'nın bağımsızlığının ilanından sonra "çek halkının yazgısını Reich'ın führerine bırakan" antlaşmayı imzaladı ve Bohemya-Moravya protektora devleti başkanı oldu. Almanya'nın yenilmesinden sonra tutuklandı, hapishanede öldü.

Hachette kitabevi, fransız yayınevi. 1826'da Louis Christophe Hachette tarafından kuruldu. Hachette grubu bugün Fransa'nın en büyük yayın kuruluşudur. Türkiye'deki kolu 1929'da Agence générale de librairie et de publication adıyla İstanbul'da açıldı; 1932'den başlayarak çalışmalarını Librairie Hachette adı altında sürdürdü. 1980 yıllarının başında bir türk kuruluşu tarafından devir alındı. 1991'de Dünya grubuna geçti.

HACI a. (ar. *hācī*). **1.** Hac ibadetini yerine getirmiş olan müslüman. (Bk. *ansikl.* böl. İsl.) **—2.** Kudüs, Efes vb. kutsal bir yeri ziyaret etmiş olan hıristiyan. **—3.** *Hacı ağa,* taşradan gelen, büyük kentlerde ölçüsüzce para harcayan, görgüsüz, zengin kişiler için alay yollu söylenir. || *Hacı ağalık etmek,* gösteriş için gereksiz yere bol para harcamak. || *Hacı baba,* hacca gitmiş yaşlı adamlara saygı yollu söylenir. || *(Bir kimseyi) hacı bekler gibi beklemek,* bir kimseyi sabırsızlıkla beklemek. || *Hacı fişfiş,* araplar için kullanılan alay yollu söz. || *Hacılar bayramı,* kurban bayramı. || *Hacı sandığımızın haçı koynundan çıktı,* iyi sanılan bir kimsenin gerçek yüzünün ortaya çıkarak kötü biri olduğunun anlaşılması durumunda söylenir. || *Hacısı hocası,* kim varsa, hepsi anlamında kullanılır. —Folk. *Hacı lokumu,* hacdan dönenleri tebrik etmeye gidenlere ikram edilen, yağlı çörek hamurundan yapılmış küçük, dört köşe lokma. (İçinde gülsuyu katılmış şeker şerbeti bulunan taslar içinde ikram edilir.) || *Hacı parası,* bazı yörelerde hacının kendisini uğurlamaya gelenlerin başına saçtığı madeni paralar. (Bu paraların uğurlu olduğuna inanılır ve para keselerinin dibine dikilerek saklanır.) || *Hacı tehniyesi,* hacdan dönen müslümanları kutlama töreni. (Kimi yörelerde bu törene *hacı bayramı* denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Hacı uğurlama,* hacca gidenleri uğurlamak amacıyla yapılan tören. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hacı yemeği,* bazı yörelerde hacı adayının kendisini uğurlamaya gelenlere verdiği yemek. || *Hacı yüzüğü,* hacıların tebriğe gelenlere ya da yakınlarına armağan ettikleri ince, madenden yapılmış, parmağa göre ayarlanabilen yüzük. (*Kâbe halkası* da denir.)

—ANSİKL. Folk. Dinsel bir gerek olan hac, Anadolu'nun hemen her yöresinde özellikle geleneksellliğini koruyan kesimlerde, toplumsal yaşamın en önemli olaylarındandır. Hac görevini yerine getirmek kişiye toplum içinde ayrı bir yer kazandırır, sorumluluklar, görevler yükler. Hacdan dönen kişi bundan böyle dince uygun görülmeyen her türlü davranıştan uzak durmak, toplum içinde saygın, güvenilir bir konum edinmek ve bunu zedeleyebilecek her türlü davranıştan kaçınmak durumundadır. Bu, ailesi için de geçerlidir. Bu nedenle yakın çevrede herhangi bir anlaşmazlık ya da karar verilmesi güç bir durum ortaya çıktığında hacı ve ailesine başvurulur.

Hacdan dönenlerin erkekse sakal bırakması, kadınsa örtünmesi gerekir. Hacının karısı için de örtünme zorunludur.

• *Hacı tehniyesi.* Bu tören, din bakımından gerekli olmamakla birlikte, zamanla gelenek halini aldı. Tören, daha hacı dönmeden başlar, evi ya da odası yeşile boyanır; yerlere yeşil sergiler, örtüler konulur. Ziyarete gelenler hacının elini ve genellikle avucunun içini öperler, kendisini "Haccın mebrur olsun" diyerek kutlarlar. Törene gelenlere hacının hacdan getirdiği zemzem suyu, hurma, hacı yüzüğü vb. ikram edilir; hacı yağı denilen koku sürülür. Zemzem, ayakta ve üç yudumda içilir. Durumları elverişli olan hacılar Kuran ve mevlit okuturlar, hac yemeği verirler.

• *Hacı uğurlama* da hacı karşılama gibi önem verilen törenlerdendir. Hacı adayı kimi yörelerde kendisini uğurlamaya gelenlere yemek verir. Yemekten sonra erkekler topluca camiye gidip namaz kılar, dua ederler. Camiden çıkışta, uğurlama yerinde toplanılır. Hacı adayının, onu yolcu etmeye gelenlerin başına saçtığı madeni paralar uğurlu sayılır ve herkes bir tane kapmaya çalışır. Bundan sonra hacı adayı, yaşlılardan başlayarak tüm gelenlerle vedalaşır, helalleşir ve mezarlığa giderek ölmüşlerinin ruhuna fatiha okur. Bu işlemler bittikten sonra dualar ve ilahilerle aracına bindirilir. Kimi zaman hacının bindiği araç bayraklarla donatılmış arabalara binilerek bir süre izlenir.

Hacettepe üniversitesi tıp fakültesi, *Ankara*

Büyük Larousse



—İsl. Hac, yeterli mal varlığı olanlara farz olmakla birlikte, üzerine farz olsun olmasın, bu ibadeti kurallarına uygun olarak yerine getirenlere hacı denir. Sözcük, arapça *el-hâcc* sözcüğünün türkçe söyleniş biçimidir. Bu ibadet, islamın beş şartından biridir ve Hz. Muhammet'in belirttiğine göre, geçmişteki günahlara kefaret olacağından, hacıların günah işlemekten titizlikle kaçınmaları gerekir. Ticarette kul hakkı geçme olasılığı yüksek olduğundan, islam bilginleri müslümanları özellikle bu konuda uyarmışlardır. Bununla birlikte, bir müslümanın hacı olduktan sonra ticaret ile uğraşmaması gerektiği biçimindeki yaygın kanının, islam dini ile hiçbir ilgisi yoktur. İçlerinde hanefilik imamı İmam Azam'ın da bulunduğu çok sayıda islam bilgini, hac dönüşünde ticari mesleklerini sürdürmüşlerdir.

HACI ABDİ EFENDİ → ABDİ EFENDİ Hacı (Mühürdar).

HACI ADİL BEY → ARDA (Hacı Adil).

HACI AHMET TAHİR EFENDİ, türk bilgin (öl. 1879). Matematik ve gökbilim dallarında zamanının ünlü bilginleri arasında yer aldı. Müderrislikten kazaskerliğe, oradan Maarif meclisi reisliğine ve müneccimbaşılığa getirildi.

HACI AHMET VESİM PAŞA → AHMET VESİM PAŞA Hacı.

HACI ALAETTİN → ALAETTİN Hacı.

HACI ALİ PAŞA, Hacı Ali Rıza da denir, türk saray adamı (öl. 1911). Şehzadeliği sırasında üvey annesi Perestu kadınefendinin Maçka'daki konağında tanıyan Abdülhamit II'nin dikkatini çekti; tahta çıkınca da onu saray odun emini yaptı. Daha sonra ikinci mabeyinciliğe, ardından da vezir rütbesiyle başmabeyinciliğe getirdi. Padişaha sonuna kadar bağlılıkla hizmet etti ve ölünce de Eyüp'te Valide mektebi behçesine gömüldü.



Hacı Fevzi Efendi

HACI ALİ PAŞA ÇALIK → ALİ PAŞA Hacı, Çalık.

Hacı Ali Rıza Efendi kütüphanesi, Isparta'nın Yalvaç ilçesinde Hacı Ali Rıza Efendi tarafından kurulan kitaplık (1892). Kumdanlı, Bağkonak, Hüyüklü ve Sücüllü kasabalarında da şubeleri olan kitaplık 1946'da, şubeleri de 1970'te halk kitaplığına dönüştürüldü. Bugün Kültür ve turizm bakanlığı kütüphaneler genel müdürlüğü'ne bağlı olarak hizmet veren kitaplığın, şubeleriyle birlikte toplam dermesi 46 458'dir. Yazar ve kitap adına göre düzenlenmiş alfabetik fiş katalogu ve Dewey ondalık sistemine göre konu fiş katalogu vardır.

HACI ARİF Çarşambalı → ARİF BEY Çarşambalı, Hacı.

HACI ARİF Filibeli → ARİF EFENDİ Filibeli, Bakkal.

HACI ARİF BEY → ARİF BEY (Mehmet) Hacı.

HACI ARİF BEY Kanuni → ARİF BEY Kanuni, Hacı.

HACI ATMACA Muhittin, türk matematikçi (XV. yy.). Tam ve kesirli sayıların hesaplanmasına, çeşitli matematik kurallarının açıklanmasına ilişkin üç bölümlük bir kitap yazdı: *Mecmuat ül-kavaid* (1493).

HACI BAYRAM VELİ, asıl adı **Numan**, bayramilik* tarikatının kurucusu (Solfasol, Ankara, 1352 - *ay y.* 1430). Koyunluca Ahmet'in oğlu. Öğrenimini Ankara ve Bursa'da tamamladıktan sonra Ankara'da Karamedrese'ye müderris oldu. Şeyh Hamit Aksarayi'nin çağrısı üzerine müderrisliği bırakıp Kayseri'ye gitti. Kente ulaştığı gün Kurban bayramı'na rastladığından o tarihten başlayarak Bayram, hacca gidip döndükten sonra Hacı Bayram Veli adıyla anıldı. Şeyh Hamit'in müridi oldu, onunla birlikte Suriye'ye ve hacca gitti. Dönüşünde Şeyh Hamit ile birlikte Aksaray'a yerleşti. Şeyh Hamit ölünce (1402), Ankara'ya geldi. Çevresinde kalabalık bir mürit kitlesi toplandı. Bunlar arasında Akşemsettin, şair Şeyhi, Yazıcızade Muhammet ve Ahmet efendiler gibi ünlü kişiler de vardı. Müritlerinden bazılarının aşırılığa kaçan düşünceler taşımalarına karşılık kendisi şeriattan ayrılmadı. Gösterişsiz bir yaşam sürerek geçimini el emeğiyle sağladı. Ünü, Murat II'yi kuşkulandırınca, bir önlem olarak Edirne'ye götürüldü. Orada bir süre Eski cami'de vaaz verdi. Ölünce, Ankara'da Augustus tapınağı'na bitişik, kendi adıyla anılan caminin yanındaki türbesine gömüldü. (→ Kayn.)

Hacı bekçi kolu, XIX. yy.'da Hacı Bekçi tarafından kurulmuş bir ortaoyunu topluluğu. Kavuklu Hamdi bu toplulukta bir süre kavuklu arkasına çıktıktan sonra Hacı Bekçi'den icazet almış (1873), bir ara da topluluğun kolbaşılığını yapmıştı.

Hacı Bektaş menakıpnamesi, Hacı Bektaş'ın menkıbeleşmiş yaşamını anlatan yapıt (XV. yy.). Elde mevcut nüshalar nazım, nesir, ya da nazım-nesir karışık olarak yazılmıştır. Bunların hangisinin ilk kez yazıldığı belli değildir. Menakıpnamede, Hacı Bektaş'ın doğumu, Horasan'da geçen çocukluk dönemi, Ahmet Yesevi ile olan ilişkileri, Anadolu'ya gelişi anlatılır. Daha sonra hac için Mekke'ye yolculuğu, oradan Sulucakarahöyük'e yerleşmesi, buradaki yaşantısı, dönemin mutasavvıfları, bilginleri ve ünlü devlet adamları ile görüşmeleri hikâye edilir. Yapıt Hacı Bektaş'ın ölümü ve halifelerinin menkıbeleri ile son bulur. Hacı Bektaş menakıbı, ağızdan ağıza söylenip gelerek, olağanüstü olayların, kahramanın ölümünden sonra adı bilinmeyen biri tarafından dönemin halk diliyle kaleme alınmıştır. Olaylarda masal öğeleri hâkimdir. Birçok yazma nüshası bulunan yapıt, ayrıca basılmış, günümüz türkçesine ve almancaya da çevrilmiştir. (→ Kayn.)

HACI BEKTAŞ VELİ, türk sufi ve bektaşilik* tarikatının piri (Nişapur 1210 -Hacıbektaş, Nevşehir, 1271). Yaşamı ile ilgili bilgiler genellikle efsane ve söylentilere dayanır. Bu konuda kesin bilgi, Mevlana ile çağdaş, Babailer* ayaklanmasının önderlerinden Baba İshak*'ın mürit ve halifesi oluşudur. "Hacı" lakabıyla anılması, hacca gittiğini gösterir. *Bektaşi vilayetnamesi*'ne ve *Âşık Paşa tarihi*'ne göre, Horasan'dan Sıvas'a geldi, buradan Amasya'ya gidip Baba İshak'ın mürit ve halifesi oldu; sonunda da günümüzde kendi adı ile anılan Sulucakarahöyük köyüne yerleşti ve burada öldü. Türbesi, sonradan bir ziyaret yeri durumuna geldi.

Hacı Bektaş Veli, bektaşilik tarikatına adını vermesine karşılık, bu tarikatın kurucusu değil piridir. Tasavvufla ilgili konuları içeren arapça *Makalat* adlı yapıtında *şeriat, tarikat, hakikat* ve *marifet* adlarını verdiği *dört kapı* ve bu kapılara bağlı *kırk makam*'dan söz eder. Tanrısal gerçeğe ancak sevgi yolu ile varılacağı, bütün insanların kardeş oldukları, kişi ile Tanrı'nın özdeşliği ve bu nedenle kendisini sevenin Tanrı'yı da sevmiş olacağı, din ayrılıklarının gereksizliği görüşlerini savunur. *Makalat*, Sait Emre tarafından düzyazı, Hatipoğlu tarafından manzum olarak türkçeye çevrildi. Yapıt, aynı zamanda on iki imamlı şii mezhebine bağlı görüşleri de yansıtır. Hacı Bektaş Veli'nin Baba İshak'ın mürit ve halifesi olması nedeniyle, Ali ve ailesini ilahlaştırmak gibi aşırı şii kollarının eğilimlerini de benimsediği görülür. Nitekim, Hacı Bektaş hakkında en eski bilgiyi veren Eflaki, Mevlana ve çevresindekilerin yaşam öykülerini anlattığı *Menakıb ül-arifin* adlı yapıtında onun şeriat kurallarına uymadığını belirtir. Kendisinden sonra kurulan birçok tarikatın, haydarilik, kalenderilik ve abdalan-ı rum gibi şeriatla bağdaşmayan tarikatlar arasında yer alması, bu görüşü doğrular.

Hacı Bektaş Veli kuruluşundan (XIV. yy. başları) ortadan kaldırılışına (1826) kadar Yeniçeri ocağı'nın simgesi oldu. Ocağa *Ocağ-ı bektaşiyan*, yeniçerilere *taife-i bektaşiyan* denildi. Yeniçeriler gülbanklarını: "Nur-ı nebi, kerem-i Ali, pirimiz, sultanımız hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, demine, devranına hu diyelim, hu!" diyerek bitirirlerdi. (→ Kayn.)

HACI BEŞİR AĞA, türk saray görevlisi (1652 - İstanbul 1746). Sarayda kızlar ağası Yapraksız Ali Ağa'nın yanında yetişti. Şehzadeliği sırasında bağlılıkla hizmet ettiği Ahmet III tahta çıkınca onu musahipliğe getirdi ve ardından hazinedarlığa yükseldi. Birtakım saray entrikalarına karıştığı için görevden alınarak Kıbrıs'a sürüldü (1713). Şeyhülharem olarak Medine'ye gönderildi. Darüssaade ağalığına atandı (1717). Bu dönemde birçok hayır kurumu yaptırdı. Ayrıca, İstanbul'un çeşitli semtlerinde (Beşiktaş, Kocamustafapaşa, Fatih, Fındıklı, Üsküdar vb.) çeşmeleri bulunduğu gibi, vakfettiği kitaplar da bugün Süleymaniye kütüphanesi'ndedir.

HACI BULAK ya da **BOLAK** → AGÂH (Hacı Bulak).

HACI ÇELEBİ, türk bilim adamı (XVIII. yy.). Rumeli kazaskeri olarak görev yaparken, Antepli Bedrettin Mahmut'un *İkd ül-cüman fi tarih-i ehl iz-zaman* adlı 24 ciltlik ünlü yapıtının arapçadan türkçeye çevrilmesi için oluşturulan bilim kurulunda görev aldı.

HACI DEVESİ a. Zool. TEK HÖRGÜÇLÜ DEVE*'nin eşanlamlısı.

HACI ES-SALİH → HACC ES-SALİH.

HACI EVHAT → HACİVAT.

HACI FAİK BEY → FAİK BEY Hacı.

HACI FEVZİ EFENDİ, Şeyh Hacı Fevzi de denir, türk din adamı (Erzincan 1864 - *ay. y.* 1924). Erzincanlı nakşibendi şeyhi Hacı Fehmi Efendi'nin oğlu olarak özel eğitim gördü. Babasının yerine Erzincan nakşibendi dergâhı postnişini oldu. Erzurum kongresi'ne Erzincan delegesi olarak katıldı (1919) ve Heyeti temsiliye üyesi seçildi; bu niteliğiyle Sıvas kongresi'nde (eylül 1919) delege ve gene Heyeti temsiliye üyesi olarak yer aldı. Ankara'da toplanan ilk TBMM'ye (1920) Erzincan milletvekili olarak girdi.

HACI GİRAY I (öl. Bahçesaray 1466), Kırım hanlığı'nın kurucusu ve ilk hanı (1426-1456; 1456-1466). Gıyasettin Giray'ın oğlu. Altınordu devletini sarsan iç çekişmeler sırasında Kerey kabilesinin başında Kırım'a gelerek yerleşti ve bağımsızlığını ilan etti (1426). Kendisini yeniden yönetimi altına almak isteyen Uluğ Han'ı Litvanyalılar'la güçbirliği yaparak yenilgiye uğratması sonucu yerini sağlamlaştırdı (1429). Altınordu devletinin temelini oluşturan kabilelerden Şirinler, Konguratlar ve Barınlar da Kırım'a göçüp onun yönetimi altına girdiler. Böylece Şirinler'in beyi Tekine Mirza'nın yardımıyla Edigüoğulları'nın Kırım'daki gücünü kırdı. Cenevizliler'in elinde bulunan Kefe'yi kuşattıysa da (1434), düşmanın üstün silahları karşısında kenti almayı başaramadı. Ancak Solgat, Kerç ve İnkerman limanlarını ele geçirerek ticaret mallarının tatar gemileriyle Anadolu'ya gönderilmesini sağladı. Kırım üzerine yürüyen Altınordu'nun yeni hanı Seyit Ahmet'i Polonyalılar'la anlaşarak ülkesinin topraklarından çıkardı (1442). Bütünlüğünü yeniden kazanmak isteyen Altınordu'ya karşı Litvanya ve Polonya ile işbirliğine her zaman bağlı kaldı. Polonya kralı Kazimierz IV'ün topraklarına saldıran Seyit Ahmet Han'a geriden hücum ederek ordusunu bozguna uğrattı (1452). Kefe'yi Cenevizliler'in elinden almak için Fatih Sultan Mehmet ile bir antlaşma imzaladı (1454). Türk donanmasıyla birlikte kenti karadan kuşattı. Ancak, Os-

manlılar'a yılda 3 000 ve kendisine de 1 200 duka altını haraç vermeye razı olan Ceneviz önerisini kabul ederek kuşatmayı kaldırdı (1454). Daha sonra Cenevizliler'in kışkırtmasıyla ayaklanan Kırım beyleri, onu hanlıktan indirerek yerine oğlu Haydar Giray'ı geçirdiler (1456). Aynı yıl oğlunu kaçmak zorunda bırakarak bir kez daha tahtın sahibi oldu. Altınordu devletini yeniden toparlamaya çalışan Seyit Ahmet Han, Moskova üzerine yürüyünce (1465), daha önce Moskova büyük knezi ile yaptığı anlaşmaya sadık kalarak hanın ordusunu Don yakınlarında yenilgiye uğratıp çekilmeye zorlamakla Altınordu'nun dağılmasında önemli rol oynadı. Papanın onu güçlü bir devletin hükümdarı olarak Osmanlılar'a karşı kullanma girişimini geri çevirdi. Geride taht için çekişecek sekiz oğul bırakarak öldü; Bahçesaray yakınındaki Salacık'ta atalarının türbesine gömüldü.

HACI GİRAY II Üzengisi Uzun (Kırım 1648 - Rodos 1689), Kırım hanı (1683-1684). Kalgay Kırım Giray'ın oğlu. Viyana bozgunu sırasında (1683), sancağı şerifi kurtarmakla ün kazandı. Bu büyük yenilgiden sorumlu tutulduğu için Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından görevden alınan Murat Giray'ın yerine Kırım hanlığına atandı (1683). Hanlığı kabul etmesini hoş karşılamayan Şirinler'in ve bazı Kırım beylerinin başlattıkları ayaklanmayı bastırmak için ordusunun bir bölümünü Azamet Giray'ın komutasında Eszek'te bırakarak ülkesine doğru yola çıktı. Akkerman yakınında önünü kesmeye çalışan kazak ve boğdan birliklerinden kurulu bir orduyu yenilgiye uğratarak Kırım'a ulaştı ve duruma egemen oldu (1684). Ancak, sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa idam edilince, veziri Bahadır Ağa başta olmak üzere, Selim Giray'ın oğulları kalgay Devlet Giray'la Azamet Giray ve güçlü birtakım Kırım beyleri Akkaya'da toplanarak yeniden ona karşı ayaklandılar. Saldırıya geçen ayaklanmacıların üstün kuvvetleri karşısında Bahçerasay'da tutunamayacağını anlayıp Mangup kalesine sığındı. Ayaklanmacılar da Selim Giray'ı han istediklerini İstanbul'a bildirdiler. Hacı Giray'ı hanlıktan uzaklaştırmak için fırsat kollayan sadrazam İbrahim Paşa, onu padişaha azlettirerek (1684) Rodos'a sürgüne göndertti ve yerine Selim Giray atandı.

HACI HALİFE → KÂTİP ÇELEBİ.

HACI HAN, İran elçisi (XVIII. yy.). Afgan ve Azerbaycan seferlerinden başarıyla dönen Nadir Şah, onu İstanbul'a gönderek padişahtan tam bir ticaret özgürlüğü, caferi mezhebinin tanınması, Mekke'de bir makam kurulması gibi isteklerde bulundu. Bu isteklerin osmanlı sarayı tarafından reddedilmesi ve elçinin İran'a eli boş olarak dönmesi üzerine Türk-İran savaşı çıktı (1742).

HACI HÜSEYİN Mezo morto → HÜSEYİN PAŞA Mezo morto.

HACI İBRAHİM EFENDİ, türk yazar, arap dili ve edebiyatı uzmanı (İstanbul ? - ? 1891). Medresede okudu. İstanbul'da Dar ül-ilm ve't-talim adında arapça öğreten özel okulu açtı. Arap edebiyatıyla ilgili çalışmalar yaptı. Bu konuda *Hikemat-ı arabiye* (Arap hikmetleri) adlı kitabı yazdı. Türk dili ve edebiyatıyla da ilgilendi. Edebiyatta yenilik hareketine karşı çıktı; Namık Kemal ile tartışmaları oldu. *Şerh-i belagat-i Osmaniye* adlı bir yapıtı vardır.

HACI İBRAHİM PAŞA → İBRAHİM PAŞA Hacı.

HACI İLBEY ya da **İLBEYİ,** türk komutan (öl. 1363). Karesi beyliğinin önde gelen komutanlarından biriyken, karesi beyinin oğlu Tursun Bey'le birlikte Osmanlılar'a katıldı ve Orhan Gazi'nin hizmetine girdi (1345). Karesi beyliğinin osmanlı yönetimine geçmesinde başlıca rolü oynadıktan sonra Orhan Gazi'nin büyük oğlu Süleyman Paşa'nın yanında, Rumeli'nin fethinde yer aldı (1352). Bu bölgede kurulan üç uçtan Kurudağ yönündekinin ve sonradan yerine geçecek Evrenos Bey'in komutanı olarak Dimetoka yöresine sürekli akınlar düzenledi (1354-1357). Süleyman Paşa'nın ölümü (1357) ve şehzade Halil'in foçalı korsanlara tutsak düşmesi üzerine öteki uç beyleriyle birlikte Rumeli'de bir çözülmeyi önledi. Orhan Gazi, ikinci oğlu şehzade Murat'ı (sonra Murat I), lalası Şahin'le birlikte Süleyman Paşa yerine Rumeli valisi olarak Gelibolu'ya gönderince, Trakya'da geniş bir plan çerçevesinde yeniden fetihlere girişerek Meriç ırmağı kıyısındaki Pythion kalesini aldı (1359). Ardından Edirne'yi koruyan çok sarp Dimetoka kalesini fethederek büyük bir başarı elde etti. Şehzade Murat ve Lala Şahin Paşa ile kuvvetlerini birleştirerek Edirne kuşatmasına katıldı. Edirne tekfuru bir kayıkla Meriç üzerinden kaçınca kent teslim oldu (1361). Murat I döneminde Edirne üzerine yürüyen haçlı ordusunu bir gece baskınıyla Sırpsındığı'nda bozguna uğratıp çok sayıda tutsak ve ganimet aldı (1363). Bir söylentiye bakılırsa, bu büyük başarısını çekemeyen Lala Şahin Paşa tarafından zehirletilerek öldürüldü.

HACI İSMAİL, İran elçisi (XVIII. yy.). 1724-1727 Türk-İran savaşı'nda Eşref Şah, Bağdat valisi ve serasker Ahmet Paşa'ya onunla gönderdiği mektupta müslümanlar arasında savaşın yakışık almadığını öne sürerek barış istedi. Durumu İstanbul'a bildiren Ahmet Paşa, hükümetin onayını aldıktan sonra Eşref Şah'la barış görüşmelerine başladı ve bunun sonunda Hamedan antlaşması imzalandı (3 ekim 1727).

HACI İVAZ BİN AHİ BAYEZİT → HACI İVAZ PAŞA (Mehmet).

HACI İVAZ MEHMET PAŞA → İVAZ MEHMET PAŞA Hacı.

HACI İVAZ PAŞA (Mehmet), türk vezir (öl. 1429). Tokatlı Ahi Bayezit bin İvaz'ın oğlu. Tımarlı sipahi olarak Amasya sancakbeyi şehzade Çelebi Mehmet'in (sonra Mehmet I) hizmetine girdi. Ankara savaşı'ndan (1402) sonraki fetret döneminde tahtı ele geçirmek isteyen Çelebi Mehmet'in en yakın adamlarından biri oldu. Bursa subaşısı olarak kaleyi az sayıda askeriyle Karamanoğlu saldırısına karşı sonuna kadar başarıyla savunduğu için (1414) vezirliğe getirildi. Babasının ölümü üzerine (1421) tahta çıkan Murat II onu görevinde bıraktı. İzmiroğlu Cüneyt Bey'i padişahın ağzından vaatlerde bulunan sahte mektuplarla kandırarak şehzade Mustafa'nın kuvvetlerini böldü. Böylece *Düzmece Mustafa* adıyla tanınan şehzadenin yenilgisinde başlıca rollerden birini oynadı. Bu başarısından ötürü ikinci vezirliğe yükseltildi. Ancak, anlaşmazlığa düştüğü sadrazam İbrahim Paşa, saray çevrelerinde adamları aracılığıyla, onun padişaha karşı bir suikast hazırladığı yolunda bir söylenti yaydı. Bu söylenti daha da abartılarak Murat II'nin kulağına gelince, büyük kuşkuya kapılan padişah, onun gözlerine mil çektirdi (1427). Sürüldüğü Tokat'ta çıkan veba salgınında öldü. Paşa, iyi bir devlet adamı olduğu kadar usta bir mimardı. Bursa'daki Yeşil külliye'nin camisi ve türbe, Dimetoka'daki Çelebisultanmehmet camisi onun ürünüdür.

HACI İZZET EFENDİ Çaycı → İZZET EFENDİ Çaycı.

HACI KADIN (Mihrişah —denir), İskender Paşa'nın kızı (öl. İstanbul 1540). Bayezit II'nin kubbealtı vezirlerinden İskender Paşa'nın kızı. Kocamustafapaşa'da bir cami ve tekke yaptırdı. Çifte hamamının bulunduğu Zeyrek'te bir mahalle bugün de onun adını taşır.

HACI KÂMİL EFENDİ → AKDİK (Kâmil).

HACI KEMAL → EĞRİDİRLİ HACI KEMAL.

HACI KEMÂL, Hacı Baba da denir, türk hekim (İstanbul 1869 - *ay. y.* 1931). Mektebi tıbbiyei mülkiye'yi bitirdi (1890). Topkapı belediye doktoru olarak görevlendirildi. Haseki hastanesi'nde de çalıştı. Burada tabibi sani (ikinci hekim) oldu. Dahiliye mütehassısı olarak Cerrahpaşa hastanesi'ne atandı. Bir süre sonra Gureba hastanesi'ne geçti ve ölümüne değin burada çalıştı. Müessesatı hayriyei sıhhiye idaresi, hastaneler levazımatı komisyon başkanlığı yaptı (1910). Yoksul hastalara gösterdiği ilgi nedeniyle hekimler ve halk arasında Hacı Baba adıyla tanındı.

HACI MAHMUT EFENDİ → MAHMUT EFENDİ Hacı.

HACI MEHMET ya da **HACI MUHAMMET** (öl. 1602), harizm hanı (1558 -1602). Osmanlı sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa'ya gönderdiği mektupta İranlılar'ın Orta Asya hacılarına yol vermediğinden yakındı, eski bir türk kenti olan Ejderhan'ın ele geçirilmesiyle hacılarla tüccarların güven içinde gelip gitmelerinin sağlanacağını; bunun yanı sıra, Ruslar'ın da Volga havalisindeki saldırılarının engelleneceğini ileri sürdü (1567). Bunun üzerine harekete geçen Sokullu Mehmet Paşa, İran'a yapılacak seferlerde Hazer denizi'nden asker ve mühimmat taşıma olanağının doğacağını düşünerek Don ve Volga ırmakları arasında bir kanal açmaya giriştiyse de bunda başarısızlığa uğradı.

HACI MEHMET TREKİ, Cezayir dayısı (XVII. yy.). Hacı Ali Ağa ölünce, eski bir korsan reisi olarak onun yerine geçti (1671). İstanbul'un itirazına karşın, söz dinlemeyerek Fransa'ya tek başına savaş ilan etti (1681). Fransız donanması Cezayir limanını ablukaya alınca, yönetimi zaten iktidarı elinde tutan damadı Baba Hasan'a bırakarak Trablus'a kaçtı.

HACI MEHMET ZİHNİ PAŞA → MEHMET ZİHNİ PAŞA Hacı.

HACI MUHAMMET → HACI MEHMET.

HACI MURAT, kuzey kafkasyalı mücahit (Avaristan 1813 - Rusya 1852). Avar hanları sülalesinin yanında yetişti. Kuzey Kafkasya'da rus yönetiminin yerleşmesini destekleyen Avar hanlığına karşı savaş açmış olan Hamzat Bey'in öldürülmesi olayına katıldığından dolayı (1834) Ruslar'ın güvenini kazandı. İmam olarak Hamzat Bey'in yerine geçen Şeyh Şamil'le Ruslar arasında bağlantı kurmakla görevlendirildi; bundan yararlanıp el altından Şeyh Şamil'i destekledi. Durumdan kuşkulanan Ruslar tarafından yakalanınca, kaçıp Şeyh Şamil'e sığındı. Şeyh Şamil'in rus generali Vorontsov'a karşı başarılı Salta ve Ahta savunmasında (1847), Kafkasya genel valisini yakalamak için girişilen Temirhanşura kenti (1849) ve Doğu Gürcistan (1850) baskınlarında çok önemli roller oynadı. Ancak, sürekli başarılarından ötürü halk arasında efsaneleşmesi, Şeyh Şamil'de onun kendi yerini alacağı kuşkusunu uyandırınca, öldürüleceğinden korktuğu için Ruslar'a sığındı (1851). Yeniden Şeyh Şamil'in yanına kaçmaya çalışırken, ardına düşen rus askerleri tarafından vurularak öldürüldü. Serüvenleri Tolstoy'un *Hacı Murat* (Hadji Murat) adlı romanına konu oldu.

HACI MUSA, türk mimar (XIV. yy.). Erken dönem osmanlı mimarlarındandır. İznik'teki Yeşil cami onun yapıtıdır (1378-1391).

HACI MUSTAFA EFENDİ, Beynamlı Hacı Mustafa da denir, türk siyaset adamı (Ankara, Beynam köyü, 1866 -*ay. y.* 1931). Medrese öğrenimi gördü, müderrislik yaptı. Osmanlı meclisi mebusanı'nda 1. ve 2. dönemlerde (1908-1913) Ankara mebusluğu yaptı. TBMM'nin ilk döneminde (1920-1923) gene Ankara milletvekili olarak çalıştı; şeriye ve irşat encümenlerinde üyelik yaptı.

HACI NAŞİT PAŞA → NAŞİT PAŞA Hacı.

Hacı Ömer Sabancı holding → SABANCI HOLDİNG (HACI ÖMER).

HACI PAŞA (Celalettin Hızır bin Ali), türk hekim (1334/1335 - 1424 ?). Medrese öğreniminden sonra Mısır'a giderek Camiülezher'de din eğitimi gördü. Daha sonra kendisini tıp alanında yetiştirdi ve Mısır'ın en ünlü hastanelerinden Kalavun darüşşifası'nda başhekimliğe değin yükseldi. Anadolu'ya dönerek Ayasuluğ ve Birgi'de hekimlik, kadılık yaptı. *Kitab üt-tealim* (1370) adlı arapça tıp yapıtını özetledi ve *Kitab ül-Feride* adını verdi. Aydınoğlu İsa Bey adına yazdığı *Şifa ül-eskam ve'l deva ül-âlâm* (1381) adlı arapça yapıtı dolayısıyla "Anadolu'nun İbni Sinası" adıyla anıldı. Bu yapıtı özetleyerek *Kitab üs-saade ve'l ikbal* adını verdi (1397-1398). Bu özet daha sonra *El Kümmî ül-Celâli* adıyla ünlendi. Yapıtı Aydınoğlu İsa Bey adına *Müntehab üs-şifa* adıyla türkçeye çevirdi, bu çeviriyi *Teshil üş-Şifa adıyla özetledi* (1408). Üç bölümden oluşan yapıt, ezberlenmesini kolaylaştırmak amacıyla Muhittin Mehhi tarafından manzum olarak yazıldı, *Müfid* ya da *Nazm ül-teshil* adıyla anıldı (1466/1467).

HACI SADULLAH AĞA → SADULLAH AĞA.

HACI SAMİ, Kuşçubaşı Sami de denir, türk komitacı (İstanbul ? - İzmir 1927). Osmanlı sarayında kuşçubaşılık yapmış çerkez Mustafa Nuri beyin küçük oğlu, Kuşçubaşı Eşref'in kardeşi. Ağabeyi gibi genç yaşta Osmanlı devleti haber alma ve eylem örgütü Teşkilatı mahsusa'ya girdi. Çarlık Rusyası yönetimindeki Orta Asya Türkleri ve İran'da bu örgüt adına çalışmalar yaptı ayaklanmalar çıkarmaya çalıştı. Birinci Dünya savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması ve Enver Paşa'nın yurtdışına kaçtıktan sonra Buhara ve Hive'ye gitmesi üzerine yeniden Orta Asya'ya gitti. Enver Paşa'nın orada bolşeviklerle yaptığı çarpışmalara katıldı. Paşa'nın ölmesi üzerine Anadolu'daki Ulusal kurtuluş savaşı'na yakınlık duymadığından bir süre İran'da yaşadı, sonra Yunanistan'a geçti. Türkiye'de Çerkez Ethem'le işbirliği yaptığı ve Enver Paşa'cı olduğu için ağabeyi Kuşçubaşı Eşref'le birlikte 150'likler listesine alındı (1924). Kargaşa çıkarmak ve Gazi'ye suikast düzenlemek için Sisam adasından bir grup adamıyla gizlice Karaburun'a çıktığında jandarmalarla giriştiği bir çatışmada öldürüldü (1927).

HACI SELİM GİRAY → SELİM GİRAY.

HACI ŞABAN, türk mimar (Edirne XVI. yy. sonu - XVII. yy. başı). Sedefkâr Mehmet Ağa ile birlikte Edirne'deki Ekmekçioğlu* Ahmetpaşa kervansarayı'nın (Ayşekadın hanı) yapımında görev aldı.

HACI ŞADGELDİ PAŞA, Amasya emiri (XIV. yy.). Kadı Burhanettin'in müttefiki olarak, onunla birlikte birçok savaşa katıldı. Sonradan ganimet paylaşma sorunu yüzünden arası açılınca, Sıvas üzerine yürüdü. Danişmendiye savaşı'nda yenildi ve kaçmaya çalışırken yakalanarak öldürüldü.

HACIABDULLAH, Niğde'nin merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 007 nüf. (1990). Belediye.

HACIAHMETOĞLU, Giresun ilinin Çamoluk ilçesine bağlı köy; 505 nüf. (1990). Hacıahmetoğlu kalesi.

HACIANESTİ (Yorgo), asıl adı **Georgios Hacıanestis,** yunanlı asker (? 1863 - Atina 1922). Yunanistan ve Fransa'da askeri eğitim gördü. Yunan Genelkurmay başkanlığı'nda subay olarak çalıştı (1904-1909). Harita bölümünde jeodezi çalışmaları yaptı. 1909 ihtilalinden sonra istifa etti. Balkan savaşı'nda (1912-1913) göreve çağrılarak değişik tugaylarda kurmay başkanlığına getirildi. Harp okulu komutanı oldu (1913). 1915'te komutanlığına atandığı 5. Tümen isyan edince görevinden uzaklaştırıldı, merkeze alındı. General oldu (1920). Trakya ordusu başkomutanlığına getirildi (nisan 1922). Anadolu ve Trakya orduları başkomutanlığını devraldı (mayıs 1922). Hatalı operasyonlar yapmak, İstanbul'un işgaline asker göndererek cepheyi zayıflatmakla suçlandı. Savaş sonundaki yenilgiden sorumlu sayılarak beş kişiyle birlikte devrim mahkemesinde yargılandı, idama mahkûm edildi, Atina'daki Gudi kışlasında kurşuna dizildi.

HACIBABA a. Oy. Lunapark, panayır, kumarhane vb. yerlerde, numaralar ya da basit seçenekler (tek-çift, dolu-boş, kırmızı-siyah) üzerine para yatırılarak oynanan bir şans oyunu.

—ANSİKL. Oyun, üzerinde birden dokuza değin numaralandırılmış delikler bulunan, tahtadan yapılmış, ortası çukur bir tabla ve küçük bir lastik topla oynanır. Kasa durumundaki kişi topu tablaya doğru fırlatır ya da tablanın kenarından çevirir. Top tablanın içinde döndükten sonra deliklerden birine girer. Bu deliğe oynamış olan oyuncu koyduğu paranın yedi katını alır. Basit seçeneklerse yatırılan paraya eşit kazanç sağlar. Seçenekler kırmızı ya da siyah renklerden (numaralardan dördü siyah, dördü kırmızıdır), tek ya da çift rakamlardan (1, 3, 7, 9 ve 2, 4, 6, 8) ve şeritlerden (1, 3, 6, 8 ya da 2, 4, 7, 9) oluşur. Beş rakamı hiçbir seçenek kombinezonunda yer almaz. Top *hacıbaba* denilen bu deliğe girerse yatırılan paraların tümü kasanın olur.

Hacıbayram camisi ve türbesi, Ankara'da, Augustus tapınağı'nın K.-B. köşesinde cami ve türbe. 1427'de Hacı Bayram Veli adına, mimar Mehmet bin Ebubekir Hamdani'ye yaptırıldı. XVI. yy.'da Mimar Sinan; mihrap duvarındaki çini yazıtına göre 1714'te de Hacı Bayram Veli'nin torunlarından Mehmet Baha Efendi tarafından onarıldı. Son onarım 1940'larda Vakıflar genel müdürlüğü mimarlarından Alaettin Özaktaş tarafından gerçekleştirildi. Dörtgen planlı, duvarları tuğla örgülü, kiremit çatılı, yalın bir yapı olan caminin iç mekânı, alt pencere sırasına kadar mavi-beyaz Kütahya çinileriyle kaplıdır. Ana mekândaki süslemelerin bir bölümü Nakkaş Mustafa'nın ürünüdür. Mihrabı alçı bezemeli, minberi ahşap süslemelidir. Caminin bitişiğindeki türbe 1429'da yapılmış, 1947'de aslına uygun olarak yenilenmiştir. Duvarlar Ankara taşından örülmüş, ön cephe beyaz mermerle kaplanmıştır. Kapı ve pencere kenarlarıyla, kubbesi kalem işi süslemelidir. Türk ahşap işçiliğinin en güzel örneklerinden biri olarak nitelenen dış ve iç kapısı, Ankara Etnografya müzesi'nde sergilenmektedir.





Hacıbayram camisi minaresi ve türbesi
Ankara

Hacıbekir, İstanbul'da kurulu, şekercilik alanında uzmanlaşmış ünlü firma. Kastamonulu Bekir efendi tarafından 1777'de kuruldu. Bekir efendi hacca gittikten sonra şirketin adı Şekerci Hacıbekir oldu. Kurucusuna dönemin padişahı tarafından şekercibaşı unvanı verildi. İstanbul'un çeşitli semtlerinde ve Anadolu'nun bazı büyük kentlerinde şubeler, yurtdışında temsilcilikler açtı. Uluslararası sergilere katıldı; 1873 Viyana ve 1897 Köln sergilerinde gümüş, 1879 Brüksel ve 1906 Fransa sergilerinde altın madalyalar kazandı. 1939 NewYork sergisine katıldı. 1975'te firma ikiye ayrıldı. Bu şirketlerden Hacıbekir lokum ve şekerli mamuller aş, şekerli ürünler üretimi alanında etkinlik gösterirken, Ali Muhittin Hacıbekir şekercilik ticaret aş de bu ürünlerin ticaretini yapmaktadır.

HACIBEKOV (Üzeyr Abdül Hüseyin), azerbaycanlı besteci (Şusa, Azerbaycan, 1885 - Bakü 1948). Goriy öğretmen okulu'nu bitirdikten sonra Bakü'ye yerleşti, öğretmenlik ve gazetecilik yaptı. 1908'de Fuzuli'nin metni üzerine bestelediği *Leyla ve Mecnun*, ilk azeri operası olarak ilgiyle karşılandı. Müzik bilgisini artırmak üzere Moskova'ya, sonra da Petersburg'a gitti. Bu yıllarda peş peşe operalar besteledi: *Şeyh Sinan, Rüstem ve Zöhrab, Şah Abbas ve Hurşid Banu, Kerem ile Aslı, Arşın* mal alan* vb. Bu yapıtlarıyla, Azerbaycan'da, hem ulusal operanın, hem de geleneksel müzikle batı armonisini kaynaştıran modern bir müziğin gelişmesine öncülük etti. Yapıtları arasında Azerbaycan ulusal marşı da bulunan Hacıbekov, 1937'de, en ünlü operaları olan *Köroğlu* ve *Arşın mal alan* ile SSCB "devlet ödülü"nü kazandı.

HACIBEKTAŞ, İç Anadolu bölgesinde Nevşehir iline bağlı ilçe; 20 811 nüf. (1990); 666 km²; 29 köy. Merkezi, Nevşehir'in 46 km K.'inde *Hacıbektaş*, 8 062 nüf. (1990). Tahıl, baklagiller, sebze üretimi, bağcılık, hayvancılık. Tuğla ve kiremit fabrikası. Oniks yatakları.

HACIBEKTAŞ höyüğü ya da **Sulucakarahöyük,** Arkeol. Nevşehir'in Hacıbektaş ilçesinde höyük. 1967'de Prof. Kemal Balkan yönetiminde başlayan kazılarda Hitit, Phrygia ve Roma-Bizans dönemlerine tarihlenen üç kültür katmanı saptandı. Hitit döneminin çeşitli evrelerine tarihlenen buluntular arasında büyük taş temelli, birbirine bitişik ocaklı odalardan oluşan evler, dar ağızlı, şişkin karınlı küpler, gaga ağızlı kaplar, kahverengi çizgili, şeritli fincanlar vardır. Phrygia katmanı, buluntu yönünden en zenginidir (iri moloz taş temelli, taş ya da toprak döşemeli evler, çok renkli geometrik bezemeli kaplar, boyunsuz küpler, taş tava, havan elleri, ağırşaklar, tunç iğneler, vb.). En üst katmandaki Roma ve Bizans dönemi buluntuları arasında biri tam, ötekisi iki parça halinde ele geçen, Dionysos kültüyle ilgili olduğu sanılan heykelcikler ilginçtir (birinin Dionysos'un oğlu Priapos'a ait olduğu sanılmaktadır). Ayrıca düzgün, büyük taş temelli yapılar, çeşitli seramikler ortaya çıkarıldı. (→ Kayn.)

Hacıbektaş müzesi, Nevşehir'in Hacıbektaş ilçesinde, Hacıbektaşveli* dergâhı ve külliyesi'nde açılan müze (1964). Müzenin çeşitli bölümlerinde bektaşilikle ilgili eşyalar (on iki makam postu, bektaşi tahtı, değerli resimler [Hacı Bektaş'ın kucağında aslan ve geyik bulunan ünlü resmi], bektaşilikte kutsal sayılan kara kazan ve mutfak eşyaları, şamdanlar, lambalar), etnografik eserler ve Hacıbektaş höyüğü buluntuları sergilenmektedir.

HACIBEKTAŞTAŞI a. Kaymaktaşı da denen hacıbektaştaşı, satıcılar tarafından yanlış olarak oniks adı altında pazarlanır. Değişik renkte damarlar içeren, cilalan-

maya elverişli bir kayaç türü. Yarısaydam oluşu, mermeri andıran güzel görünümü ve daha kolay işlenmesi nedeni ile biblo, vazo, sigara tablası, tabak, kâse, çanak gibi eşyalar, mutfak tezgâhı ve banyo döşemesi, kabartma heykel yapımı gibi işlerde kullanılır. Genellikle kalınlıkları değişik, yüzeyleri hafifçe dalgalı katmanlardan oluşur. Kuvvetli buharlaşma sonucunda, kurak bölge göl ve bataklıklarının tabanında kimyasal çökel olarak oluşmuş bir kayaçtır. Türkiye'de en çok Hacıbektaş yöresindeki oligosen-miyosen yaşlı tuzlu ve jipsli oluşuklar içinde bulunduğu için bu adı almıştır. Mineralojik bakımdan bazı türleri kalsitten ($CaCO_3$), bazı türleri ise alçıtaşından ($CaSO_4$) oluşur. Kalsitten oluşan türleri asitle köpürür; rengi, içindeki demir oksidi, krom gibi boyayıcı katkı maddelerine göre açık kremden kahverengi, pembe ve yeşilin değişik tonlarına kadar değişir. Kızılkahve ve yeşil renkli olanları en makbuldür. Jips bileşimindeki türlerine alabastrit denir; çok beyaz olan bu tür asit ile köpürmez. Hacıbektaştaşının başlıca üreticileri arasında Mısır, Cezayir, Meksika ve Türkiye yer alır. Türkiye'de bu taştan yapılmış eşyalar içerde ve dışarda pazarlanır.

Hacıbektaşveli dergâhı ve küllİyesi, Nevşehir'in Hacıbektaş ilçesinde, Hacı Bektaş Veli'nin yaptırdığı Kızılca halvet (Çilehane) ile çevreşindeki yapılar topluluğu (XIV. yy.). XIX. yy.'da onarılan dergâh, 1959-1964 arasında Vakıflar genel müdürlüğü'nce elden geçirildi ve müzeye dönüştürüldü. Dergâh, B.'dan D.'ya uzanan üç avlunun çevresindeki yapılardan oluşur. Birinci avluda çamaşırhane, hamam ve kesme taştan Üçler çeşmesi vardır. Üçler kapısı'ndan ikinci avluya geçilir, Revaklarla çevrili dikdörtgen planlı avlunun bir yanında iç içe kemerli bir niş içinde Arslanlı çeşme, öteki yanında konuk evi, kiler evi, meydan evi sıralanır. G.'de aşevi ile Mahmut II'nin yaptırdığı mescit yer alır. İki bölümden oluşan meydan evi, külliyenin en eski yapısıdır (1367). Dörtgen planlı birinci bölüm, yedi kat göğü simgeleyen, kalın kirişlerle bindirme tekniğinde bir kubbeyle örtülüdür. Çeşitli törenlerin düzenlendiği bu mekân ahşap sedirlerle çevrilidir. G.'deki kapıdan önemli kişilerin konuk edildiği ikinci bölüme geçilir. Altılar kapısı'ndan türbelerin bulunduğu üçüncü avluya ulaşılır. Girişin karşısındaki Hacıbektaşveli türbesi'ne (Pirevi), üç kemerli bir eyvanla girilir. Eyvanın yanlarında dergâhta hizmet etmiş önde gelen kişilerin sandukaları vardır. Eyvandaki mermer işlemeli Ak kapı'dan, yanlarında Kızılca halvet, mescit ve Kırklar meydanı'nın bulunduğu bir koridora geçilir. Güneş kurslarıyla bezenmiş kubbelerle örtülü Kırklar meydanı'nın kapısında Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaptırıldığını gösteren yazıt vardır. Hacıbektaşveli türbesi, klasik selçuklu kümbetleri planındadır. Duvarları ve tavanı madalyon, sülüs yazı, çiçek motifleriyle süslüdür. Güvençabdal türbesi Kırklar meydanı'nın kuzeyindedir. Bektaşiliğin örgütlenmesinde büyük emeği geçen Balım* Sultan'ın (Hızır Bali) türbesi ise, üçüncü avlunun güneyindedir. Dulkadıroğulları'ndan Şehsuvaroğlu Ali Bey'in yaptırdığı (1519) türbe, dikdörtgen planlıdır; içten kubbe, dıştan piramit biçimi külah örtülüdür. Balım Sultan'ın kardeşi Kalender Mürsel Bali'nin sandukası da türbe içindeki bir hücrededir.

HACIBEYLİ (Üzeyr Abdül Hüseyin) → HACIBEKOV.

HACIBEYLİ (Ceyhun), azeri siyaset adamı, gazeteci (Azerbaycan, Şuşa, 1891 - Paris 1962). Liseyi Bakü'de bitirdi, Petersburg'da hukuk öğrenimi gördü, Azerbaycan'ın bağımsızlığı için çalıştı, gazetelerde bu yolda rusça ve türkçe yazılar yazdı. Versailles Barış konferansı'na katılan Ali Merdan Topçubaşı başkanlığındaki azerbaycan delegasyonunda görev aldı (1920). Kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bolşeviklerce ortadan kaldırılması üzerine sürgünde bir politikacı olarak vasamını Paris'te tamamladı. Ölünceye kadar Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nden ayrılıp bağımsız bir ülke olmasını savundu. Azerbaycan müziğini çağdaşlaştıran ünlü besteci Üzeyir Hacıbekov'un küçük kardeşidir.

HACIHALİLLER, Manisa'nın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 056 nüf. (1990).

HACIHAMZA, Çorum'un Kargı ilçesine bağlı bucak; 6 324 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi *Hacıhamza,* 2 269 nüf. (1990).

HACIHASANOĞLU (Muzaffer), türk yazar (Çankırı 1924 - İstanbul 1985). Ankara Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1948). Bir süre devlet hizmetinde çalıştı, daha sonra Ankara'da serbest hekimlik yaptı. Malatya hastanesi'nden emekli oldu (1973). Hikâyelerinde insanların bireysel sorunlarını, aile ve toplum içindeki sağlıksız ilişkileri konu edindi: *Bir Tesbih tanesi* (1951), *Bu dağın ardı* (1954), *Eller* (1979, TDK ödülü). *Dağ başındaki ölü* (1983) kitabındaki hikâyelerinde ve *Trenler yine gidiyor* (1982) adlı romanında, daha çok toplumsal konulara yer verdi. Atatürk devrimlerini savunan denemelerini, *Atatürk bize bakıyor* (1981) yapıtında derledi.

Hacıhıdır barajı, Urfa ilinde, Hacıhıdır suyu üzerinde kurulu sulama amaçlı baraj (1989). Kaya dolgu tipindeki barajın su toplama hacmi 67,6 milyon m^3, göl alanı 4,40 km^2, sulamaa alanıysa 2 080 hektardır.

HACIİLYAS → İLKKURŞUN.

HACIİSMAİL, Samsun'un merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 410 nüf. (1990).

HACIKADI, Zonguldak'ın Çaycuma ilçesine bağlı Perşembe bucağının merkezi iken adı Perşembe olarak değiştirildi.

HACIKADIN a. Karadeniz bölgesinde yetiştirilen yerli tavuk ırkı. Vaktiyle Fransa'dan getirilen flèche ırkından türemiştir. İbiğinin, başın ön tarafında iki boynuz biçiminde oluşuyla öteki ırklardan ayrılır. Tüyleri düz siyah, sert; kanat ve kuyruk tüyleri yeşil parıltılıdır. (Eşanl. GERZE TAVUĞU.)

HACIKÖY, Edirne'nin İpsala ilçesi İbriktepe bucağına bağlı köy; 2 048 nüf. (1990).

HACILAR, İç Anadolu'da, Kayseri iline bağlı ilçe; 17 666 nüf. (1990); 3 köy. Merkezi, Kayseri'nin 11 km güneyinde *Hacılar,* 16 533 nüf. (1990).

HACILAR, Kırıkkale'nin merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 903 nüf. (1990).

HACILAR, Burdur'un merkez ilçesi merkez bucağında köy; 628 nüf. (1990).

—Arkeol. Köydeki Hacılar höyüğü, Anadolu'nun Yenitaş ve Bakırtaş dönemlerini aydınlatan en önemli merkezlerdendir. Yörede J. Melleart yönetiminde sürdürülen kazılarda üç kültür (çanak-çömleksiz Yenitaş, Son Yenitaş dönemi, İlk Bakırtaş dönemi), dokuz yapı katı saptandı. Höyüğün bir bölümünde ortaya çıkarılan yedi katlı çanak-çömleksiz Yenitaş dönemi (yakls. İ.Ö. 7000-6500) küçük odalı, dörtgen planlı yapılardan oluşur. Evlerin temelleri taştan, duvarları kerpiçtendir. Çoğunlukla beyaz sıvalı olan duvarların bir bölümünde kırmızı boyayla yapılmış geometrik motiflere rastlanmıştır. Odalarda ve avlularda ocaklar vardır. Buluntular, halkın tarım ve avcılıkla geçindiğini göstermektedir. Odalarda ve ocakların yakınında bulunmuş kafatasları, burada bir ata ya da kafatası kültü olduğunu düşündürtmektedir. Çanak-çömleksiz Yenitaş döneminden uzun süre sonra kurulan Son Yenitaş dönemi yerleşmesi, özellikle mimarisiyle dikkati çeker. Yaklş. İ.Ö. 5700-5600'e tarihlenen bu dönemde yapılar geniş bir orta avlu çevresinde yer alır. Evler dikdörtgen planlı, taş temel üzerine kerçip duvarlı, düz damlıdır. Beyaz sıvalı duvarlarda, içinde ana tanrıça heykelcikleri bulunan nişler vardır (Çatalhöyük'te de aynı dönemden benzer heykelcikler ortaya çıkarıldı). Çanak çömlek yapımı başlamıştır. İnsan ve hayvan biçimli kaplar ve tanrıça heykelcikleri, gelişkin bir kültür düzeyine tanıklık eder. Kazılarda bulunan ağırşaklar, ilkel bir dokumacılığın başladığını göstermektedir.

Höyüğün Bakırtaş dönemi katmanlarında (yaklş. İ.Ö. 5800-5000), Anadolu'nun bu döneme ilişkin en gelişmiş kültürlerinden biri ortaya çıkarılmıştır. İlk Bakırtaş döneminde tarım ve hayvancılığın yanı sıra çanak çömlek yapımı yaygınlaşmış, çömlekçilikte biçimlendirme ve süsleme en üst düzeye ulaşmıştır. Bunlar açık krem ya da pembemsi bir boya astarla kaplanmış, koyu kırmızı, kahverengi boyalı üçgenler, zikzaklar ve dalgalı çizgilerle süslenmiştir. Kimi kaplarda gözler, kulaklar, kaşlar, burun ve çene doğal cam kakmalıdır.

Son Yenitaş döneminden süregelen pişmiş topraktan ana tanrıça heykelcikle-



Büyük Larousse

Hacıbektaşveli dergâhı'nın avlusundan bir görünüm
Nevşehir



Hacılar
boyalı çömlek
(İ.Ö. 5500-3000)

Martinet-Top



Hacılar
Bereket tanrıçası
çokrenkli pişmiş toprak
İ.Ö. 5500-5400
Louvre müzesi, Paris



Hacılar'da bulunan
ana tanrıça heykelcikleri
İ.Ö. VI. bin

ri stilize üsluptadır. Buluntular arasında pişmiş topraktan, geometrik bezemeli damga mühürler vardır. Bu dönemde yerleşim alanı bir hendekle çevrilmiş, yapılar kalınlığı bazı yerlerde üç m'yi bulan kerpiçten bir sur içine yerleştirilmiştir. Dikdörtgen bir alanda, iç avlulara açılan, birbirine ya da sur duvarına bitişik evler iki katlıdır. Kentin D.'sunda işlikler, kuyu, küçük bir tapınak, çömlekçi atölyeleri ve ambarlar ortaya çıkarılmıştır. Ele geçen tahıllar, havanlar, el değirmenleri besin üretiminin geliştiğini gösterir. Yerleşme yaklş. İ.Ö. 5200-5000'lerde terk edilmiştir. Hacılar buluntuları Ankara Anadolu medeniyetleri müzesi'nde ve Burdur müzesi'nde sergilenmektedir. (→ Kayn.)

HACILARKUŞAĞI a. GÖKKUŞAĞI'na halk arasında verilen bir ad.

HACILARYOLU → SAMANYOLU.

HACILIK a. Hacı olma durumu.

HACIM SULTAN, asıl adı **Recep**, türk tasavvuf adamı (XIV. yy.). Hacı Bektaş'ın halifeleri arasında *Vilayetname*'si günümüze kadar gelebilen tek kişidir. Bu yapıtta belirtildiğine göre, On iki imamdan Ali Naki'nin oğlu Hüseyin'in soyundan gelmektedir. Ahmet Yesevi tarafından Hacı Bektaş ile birlikte Anadolu'ya gönderildi. Hacı Bektaş'ın halifesi olarak Uşak yakınlarında Susuz'a gitti, buradaki Türkmenler arasında yerleşti. Bir tekke kurarak pek çok mürit edindi. Etkinliğini Germiyan iline kadar yaydı. Yaşamının sonuna kadar burada kaldı. Vilayetnamesinin kimin tarafından düzenlendiği bilinmemektedir. Ancak müridi Burhan Abdal'ın arapça ya da farsçadan türkçeye çevirdiği (1460 ?) sanılmaktadır. Halk diliyle yazılan yapıtta, doğa güçlerine egemen olmak, tahta kılıçla savaşmak gibi masal öğeleri ile *Kitabı mukaddes*'ten alınan ölü hayvanı ve insanı diriltmek, yerden ya da taştan su çıkarmak, ırmağı yarıp geçmek, kuru odunu ağaç haline getirmek gibi motifler vardır. Nüshası nadir olan yapıt, metin ve almanca çevirisi ile birlikte R. Tschudi tarafından yayımlanmıştır (*Das Vilajet-name des Hadschim Sultan*, Leipzig, 1914).

HACIMUSA, Zonguldak'ın Gökçebey ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 006 nüf. (1990).

HACIOĞLU-PAZARCIK → TOLBUHİN.

HACIPAŞA, Hatay'ın Altınözü ilçesi Babatorun bucağına bağlı belde; 2 889 nüf. (1990).

HACIRAHMANLI, Manisa'nın Saruhanlı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 644 nüf. (1990).

HACISOFU ya da **HIRSOFU körfezi,** rumca **Hrisohu,** Kıbrıs'ın K.-B. kıyısında, Arnavut burnunun D.'sunda geniş girinti.

HACIYAĞI a. Gülyağı esansı. (Hacılar süründüğü ve hac dönüşü yakınlarına armağan olarak getirdikleri için bu biçimde adlandırılmıştır.)

HACIYATMAZ a. **1.** Dibine yerleştirilen ağırlık nedeniyle nasıl bırakılırsa bırakılsın hep dik duran oyuncak. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Güç durumlarla karşılaştığında, kişiliğinden fedakârlık ederek de olsa daima sıyrılmasını beceren kimse.

—ANSİKL. Hacıyatmazın gövdesi, genellikle yumurta biçiminde olur, başı hokkabaz, bebek, kadın vb. biçimlerde yapılırdı. Hayvan şeklinde olanları da vardı. Dibine yerleştirilen ağırlık, yere nasıl bırakılırsa bırakılsın, hacıyatmazın bir süre sallandıktan sonra dik duruma gelmesini sağlardı. Eyüp oyuncakçılarının yaptığı hacıyatmazlar ünlüydü. Bugün de buna benzer çeşitli biçimlerde oyuncaklar yapılmaktadır.

HACIYOLU → SAMANYOLU.

HÂCİ sıf. (ar. *hicv*'den *hâcî*). *Esk.* Hicveden, yergi yazan kişi için kullanılır.

HÂCİB → HÂCİP.

HÂCİBEYN a. (ar. *ḥâcib*'in ikili çoğl. *ḥâcibeyn*). *Esk.* İki kaş: *Beyn-el-hâcibeyn* (iki kaş arası).

HACİENDA a. (isp sözc.; lat. *facienda*, yapılması gereken'den). Latin Amerika'da büyük toprak mülkü. Yerel ya da bölgesel bir pazara yönelik olarak işletilen haciendada, çeşitli yöntemlerle toprağa bağlanmış olan peonların işgücünden yararlanılır.

—ANSİKL. XVI. yy. sonunda ve XVII. yy. başında yerli halkın ağırlıkta olduğu İspanyol Amerikası'nda doğan hacienda, XX. yy.'daki tarım reformlarına kadar kırsal kesimin egemen toplumsal ve iktisadi yapısı olarak kaldı. Genellikle yaygın hayvancılığa, yer yer de çeşitli tarım ürünlerine ayrılan haciendanın verimliliği, bölgelere ve dönemlere göre değişiklik gösterdiyse de toplumsal bir mevki ve saygınlık simgesi olmayı sürdürdü. Haciendayı plantasyon gibi öteki büyük tarımsal işletme biçimlerinden ayıran, kâğıt üzerinde özgür, ama genellikle soydan geçen borçlanmayla fiilen toprağa bağlı bir yerli işgücü kullanmasıdır. "Hacienda" sözcüğü, bugün aynı coğrafi çerçeve içinde büyük bir toprak mülkiyetini, bir tarım ya da hayvancılık işletmesini belirtir.

HACİL sıf. (ar. *ḫacîl*). *Esk.* **1.** Utanmış, utancından yüzü kızarmış: "Gördüm ki memleketin ve milletin temâyülâtı istiklâl müdafaasında tereddüt edenleri hacîl mevkide bırakabilecek bir mâhiyet-i âliyededir" (Y. K. Beyatlı). **—2.** *Hacîl etmek*, utandırmak. || *Hacîl olmak*, utanmak: *"Tuttuğum râh-ı şekavetten hacîl oldum, hacîl"* (Neyzen Tevfik).

HACİM, -cmi a. (ar. *ḥacm*'den). **1.** Bir cismin kapladığı ya da sınırlarının belirlediği alan; bu alanın ölçüsü; oylum: *Hacmini daraltmak için paketi sıkıştırmak. Radyatörlerin sayısı, her odanın hacmine göre değişiyor.* **—2.** Bir kabın sığası: *Ban yo teknesinin hacmi.*

—*Esk. Hacm-i istiabı*, bir cismin içine aldığı nesneler bakımından buyrukluğu; istiap hacmi.

—Akust. *Karşılaştırma hacmi*, verilen bir sesölçer için karşılaştırma olanağı veren ses hacmi. || *Ses hacmi*, bir sesin, uzayda genişlemesini tanımlayan niteliği. (Ses hacmi sesliliğin yanı sıra tını gibi öbür etkenlere de bağlıdır.)

—Fişekç. *Bitişik hacim*, patlayıcı bir maddenin, Nobel ve Abel formülünde yer alan, ayırtedici parametresi. (Bir patlayıcının bitişik hacmi, patlamadan doğan gazların bitişik hacmi ile aynı anda patlamayla ortaya çıkan katı ve sıvı cisimlerin hacminin toplamına eşittir.) || *Özgül gaz hacmi*, gazların 0 °C sıcaklıkta ve 760 mm cıva basıncı altında, su buhar halindeyken ölçüldüğü varsayılarak, patlayıcı bir maddenin patlamasıyla oluşan gazların kütle birimine göre ölçülen hacmi. (B barutlarının özgül gaz hacmi kilogram başına 950 litre dolayındadır.)

—Fiz. *Kütlesel hacim* ya da *özgül hacim*, bir cismin birim kütlesinin kapladığı hacim.

—Geom. Bir katı cismin kapladığı uzay. (Dolayısıyla bir büyüklük sözkonusudur.) [Eşanl. OYLUM.] || Seçilmiş bir birime göre yukarıdaki büyüklüğün ölçüsü.

—Güz. sant. *Tok hacim*, içi boş, çukur hacme karşıt olarak içi dolu, şişkin plastik hacim.

—Isıl. mot. *Ölü hacim*, bir silindir hacminin, piston tarafından süpürülmeyen, dolayısıyla bir çevrim sırasında akışkanın kullandığı minimum hacmi gösteren bölümü.

—İşl. ikt. *Enerji hacmi*, bir ürünün üretilmesi ya da bir hizmetin yerine getirilmesi için doğrudan ve / ya da dolaylı olarak harcanan (üretim yerinde ya da hizmetin verildiği yerde ölçülen) enerji tutarı.

—Mak. san. *Zararlı hacim*, bir gaz pompasında ölü hacim ile isale borularından dağıtım mekanizmasına kadar olan hacmin toplamı. (Zararlı hacim, vakum pompalarında tam bir vakum elde etmeyi önler.)

—Manyet. ve Elektrotekn. *Hacim artış çarpanı*, bir manyetik sac paketinin gerçek kütlesinin, saymaca kütlesine oranı. (Saymaca kütle, bu sac paketinin 100 $N \cdot cm^{-2}$ basınç altında kaplayacağı hacmin, özgül kütlesi ile çarpımına eşittir. Sanayi sacları için bu çarpan genellikle 0,93 ile 0,97 arasında değişir.)

—Mat. çözlm. Küplenir bir parçanın alt ve üst hacimlerinin ortak değeri. || $\mathbb{R}^3$ *ün sınırlı bir* B *parçasının alt* (ya da *üst*) *hacmi*, artan, üstten sınırlı $\left(\frac{n_k}{2^{3k}}\right)_{k \in \mathbb{N}}$ ya da azalan, alttan sınırlı $\left(\frac{n'_k}{2^{3k}}\right)_{k \in \mathbb{N}}$ dizisinin, $k \to \infty$ için limiti olarak elde edilen sayı; burada n_k ve n'_k, $\mathbb{Z}$ yi tarayan, m, n ve p için, sırasıyla B tarafından kapsanan ya da B yi kesen tuğlaların sayısıdır:

$$\left[\frac{m}{2^k}, \frac{m+1}{2^k}\right[\times \left[\frac{n}{2^k}, \frac{n+1}{2^k}\right[\times \left[\frac{p}{2^k}, \frac{p+1}{2^k}\right[$$

(→ İNTEGRAL.)

—Ormanc. Bir ormanın işletilmesiyle elde edileceği tahmin edilen kereste miktarı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Oto. *Net hacim*, bir taşıtın dıştan dışa uzunluğu, genişliği ve yüksekliği.

—Pnömol. *Normal soluk hacmi*, normal bir soluk alma ve vermede harekete getirilen gaz hacmi. || *Saniyede en büyük soluk verme hacmi*, derin bir soluk almadan sonra zorlu bir soluk vermenin birinci saniyesinde atılan gaz hacmi.

—Termodin. *Bitişik hacim*, bir gaz kütlesinin sonsuz büyük basınç altında kaplayacağı sınır hacim. — Van der Waals'in gazlar denkleminde yer alan büyüklük.

—ANSİKL. Ormanc. Bir ormandan ileride yapılacak kesimde ne kadar odun alınabileceği anlaşılmak istendiğinde genellikle türüne göre ağaçların hacmi ve hektar başına m^3 olarak tüm ağaçların hacmi hesaplanır. Bir ağacın hacmi "kabuk üstünden" ya da "kabuk altından" hesaplanabilir. Ama ağaç topluluğu için hem gerçek hacim, hem kullanılacak hacim

hesaplanır. Gerçek hacim büyüklüğe, biçime ya da niteliğe göre hesaplanabilir. Kullanılır hacimler arasında yapacak odun hacmi, yakacak odun hacmi, talaş ve yonga hacmi ayrı hesaplanır.

HACİM BEY → ÇARIKLI (Hacim Muhittin).

HACİMLİ sıf. Çok yer kaplayan, boyutları büyük şey için kullanılır; oylumlu: *Hacimli bir paketle kamu taşıtlarına binemezsiniz. Oldukça hacimli bir kitap.*
—Kâğ. san. Gramajına göre daha kalın görünen kâğıt için kullanılır.
—Oto. *Çift hacimli kaporta,* arka panosu, bagaj için belirgin bir kesiklik olmadan sürekli bir eğrilik gösteren karoseri. ‖ *Üç hacimli kaporta,* ÜÇGÖVDELİ'nin eşanlamlısı.

HACİMLİCE sıf. Biraz hacimli, büyükçe, genişçe olan şey için kullanılır.

HACİMÖLÇÜM a. Anal. kim. Derişimi bilinmeyen belli hacimdeki bir çözeltiye, derişimi bilinen bir ayraç katarak yapılan nicel çözümleme yöntemi. (Kimyasal ya da fizikokimyasal belirteç, nicel belirlemeyi sağlayan tepkimenin sonunu gösterdiğinde işleme son verilir. Katılan ayraç hacminin ölçümü, derişimi bilinmeyen maddenin belirlenmesini sağlar.)

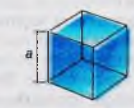
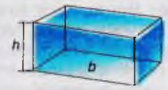
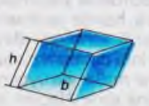
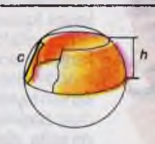
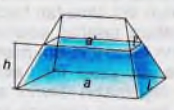
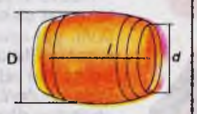
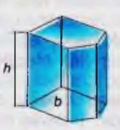
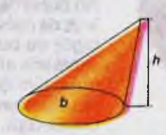
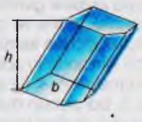
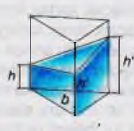
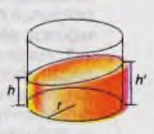
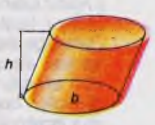
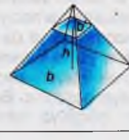
HACİMSEL sıf. Fiz. Birim hacme bağlanan bir büyüklük için kullanılır. (Örneğin hacimsel kütle.)

HÂCİP a. (ar. *ḥicāb*'dan *ḥācib*). *Esk.* **1.** Kapıcı, bekçi; perdeci. **—2.** Perde, engel. **—3.** Kaş: *Hâcib-i yemin* (sağ kaş). *Hâcib-i yesar* (sol kaş). **—4.** *Hâcib-i bari,* Cebrail.
—Esk. astron. *Hâcib-i garbi,* Kutup yıldızına elips biçimindeki yörüngesinde büyük çapının solunda iken verilen ad. ‖ *Hâcib-i şarki,* Kutup yıldızına elips biçimindeki yörüngesinde büyük çapının sağında iken verilen ad.
—Kur. tar. Kimi islam devletlerinde devlet büyüklerinin unvanı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Hâcib ül-hüccab,* Emeviler döneminden başlayarak çeşitli islam devletlerinde baş mabeyincinin unvanı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kur. tar. Bazı kaynaklara bakılırsa, dört halife döneminde de var olduğu belirtilen hâciplik kuruluşu, gerçekte Emeviler saray yaşamına geçtikten sonra ortaya çıktı. Endülüs Emevileri'nde olduğu gibi, Abbasiler döneminde de varlığını koruyan bu unvan ve görev, halifelerin sırdaşlarına ya da çok güvendikleri kişilere verilirdi. X. yy.'dan başlayarak Endülüs Emevileri'nde bu unvan vezir karşılığı bir anlam kazandı. Böylece hükümdardan sonra gelen en yüksek dereceli yönetici, "hâcip" unvanıyla anıldı. Gazneliler'de valiler, komutanlar genellikle önemli saray görevlileri olan hâcipler arasından seçilirdi. Büyük Selçuklular'da ve onun süreğeni sayılan öteki türk devletlerinde de bu rütbe önemini yitirmedi. Harizmşahlar'da bu göreve çoğunlukla hükümdarın en yakınları ve köleleri arasından atamalar yapılırdı. Karahanlılar'da *Kutadgu bilig* yazarı Yusuf'un, "hâcip" unvanını taşıması bile, bu kuruluşun varlığını ve önemini belirtir. Anadolu Selçukluları'nda da devlet görevlileri katında varlığını sürdüren hâciplik, Memluk devletinde bile ön plandaki yerini korudu. Osmanlı devletinde "hâcip" terimi, mabeyinci karşılığı kullanıldı.
• *Hâcib ül-hüccab.* Abbasiler döneminde hâcip sayısının artması üzerine, bunların tümünü denetim yetkisi bulunan hâcibül-hüccablık makamı kuruldu (940). Büyük Selçuklular döneminde *baş hâcip* olarak anılan hâcib ül-hüccab, hâciplik aşamasına eriştikten sonra saray hizmetinde bulunmuş ya da dışarda emirlik rütbesine yükselmiş devlet görevlileri arasından seçilirdi. Anadolu Selçukluları'nda bu görevliler için melik ül-hüccab unvanı kullanılır oldu. Ancak, protokolde eskiden vezirlerden sonra gelmeleri gibi üstünlük belirtisi olan durumları ortadan kalktı. Anadolu Selçukluları'nda zamanla önemini yitirerek sona eren bu makam, onları izleyen Anadolu beyliklerinde ve Osmanlı devletinde de varlığını sürdüremedi. Yalnız Eyyubiler'in mirasçısı sayılan Memluklar'da yönetsel işlerde halkın başvurusuna açık bir kurum olarak özel bir biçimde varlığını korudu.

HACİP MAHSUR → MANSUR (Hacip).

HACİR, -cri a. (ar. *ḥacr*). Huk. **1.** KISITLILIK'ın eşanlamlısı. **—2.** *Esk.* Kucak, koruma. **—3.** *Bir kimseyi hacir altına almak,* bir kimsenin mallarını kullanmasını yasaklamak, kısıtlamak.
—İsl. huk. Bir kişinin sözlü tasarruflarının geçersiz sayılması. ‖ *Hacr-i kavi,* hiçbir sözlü tasarrufun hukuki sonuç oluşturması. (Akıl hastası olanlarla henüz temyiz çağına girmemiş olan çocukların alım, satım, kira, evlenme, ikrar vb. sözlü tasarrufları hiçbir hukuki sonuç doğurmaz.) ‖ *Hacr-i mütevassit,* bir kısım sözlü tasarrufların geçersiz olması. (Temyiz çağına girmiş çocuklarla, bunamış yaşlıların kendi yararlarına olan tasarrufları geçerli, kendi zararlarına olan tasarrufları geçersizdir.) ‖ *Hacr-i zaif,* bir kısım sözlü tasarruflardan

HACİMLER

adlar	gösterimler	hacimler	adlar	gösterimler	hacimler
küp		$V = a^3$	küre		$V = \frac{4}{3}\pi r^3$ ou $V = \frac{1}{6}\pi d^3$
koşutyüzlü		$V = b \times h$	küre parçası		$V = \frac{1}{6}\pi h^3 + \frac{b \times h}{2}$
dörtyüzlü		$V = \frac{1}{3} b \times h$	küre kesmesi		$V = \frac{2}{3}\pi r^2 \times h$
romboedr		$V = b \times h$	küre halkası		$V = \frac{1}{6}\pi c^2 h$
kum yığını		$V = \frac{h}{6}\left[l(2a + a') + l'(2a' + a)\right]$	fıçı		$V = \pi l\left[\frac{d}{2} + \frac{2}{3}\left(\frac{D}{2} - \frac{d}{2}\right)\right]^2$
dik prizma		$V = b \times h$	eğik koni		$V = \frac{1}{3} b \times h$
eğik prizma		$V = b \times h$	kesik koni		$V = \pi \frac{h}{3}(r^2 + r'^2 + rr')$
kesik prizma		$V = b\left(\frac{h + h' + h''}{3}\right)$	kesik silindir		$V = \pi r^2\left(\frac{h + h'}{2}\right)$
piramit		$V = \frac{1}{3} b \times h$	eğik silindir		$V = b \times h$
kesik piramit		$V = \frac{h}{3}(b + b' + \sqrt{bb'})$	V : hacim h, h', h'' : yükseklik b, b' : taban alanı D, d, d' : çap		r : yarıçap a : ayrıt c : kiriş l : genişlik

doğan hukuki sonuçların bir süre geçersiz sayılması.

HÂCİR sıf. (ar. *hecr,* göç etmek'ten *hacir*). *Esk.* Bir yerden göç eden kişi için kullanılır.

HÂCİR sıf. (ar. *hecr,* sayıklama'dan *hacir*). *Esk.* Sayıklayan.

HÂCİRE a. (ar. *hücr*'den *hâcire*). *Esk.* Kaba söz, küfür.

HÂCİS, HÂCİSE a. (ar. *hâcis,* dişl. *hâcise*). *Esk.* Gönüle doğan kaygı, iç sıkıntısı, gam.

HÂCİSE→ HÂCİS.

HACİVAT a. (özel addan genelleşerek). Kendini herkesten üstün gören, bilgiçlik taslayan, özentili bir kitap dili kullanmaya meraklı kimse.

Hacivat, türk gölge oyununun iki eksen kişisinden biri. Karagöz'ün aksine, herkesin huyuna giderek işleri yürüten, çıkarcı, içten pazarlıklı, ölçülü, kurulu düzenin savunucusu yarıaydın bir kişiliği simgeler. Çıkarı olduğunda olayları görmezlikten gelir, biraz öğrenim gördüğünden, yüzeysel de olsa, her konuda bilgisi vardır ve bunu çevresine, özellikle Karagöz'e üstünlük sağlamak amacıyla kullanır. Ticaretten anlar, çıkarı olan her işi yapar. Genellikle işveren durumundadır. Zor işleri az bir ücret karşılığı Karagöz'e yaptırır, kolay ve bol paralı işleri kendisi yapar. Karagöz'ün yalın, içten ve dolambaçsız kişiliğine karşılık Hacivat yapay, hesaplı ve ölçülüdür. Kişilikleri arasındaki bu zıtlık, oyunun ana öğesini oluşturur. Osmanlıca, ağır ve dolambaçlı bir dil kullanır, bu nedenle sözlerini anlayamayan Karagöz'le nükteye ve ters anlamalara yol açacak biçimde konuşur. İşler karıştığında da bu konuşma biçiminden yararlanıp sözleri saptırarak yakasını kurtarır.



Hacivat

Karagöz'deki al rengin üstünlüğüne karşılık, Hacivat'ın giyimine yeşil renk egemendir. Başında sikke, sarık ve ensesine sarkan taylesandan oluşan, nakşibendi tarikatı başlıklarına benzer bir külah, üstünde salta, dizlik ve kırmızı yemeni bulunur.

Hacivat'ın yaşamış bir kişi olduğuna ilişkin çeşitli söylentiler vardır. Evliya Çelebi (XVII. yy.) onun Selçuklular döneminde yaşamış Efelioğlu Hacı Evhat olduğunu belirtir. Asıl adının Hacı Ahvat, Hacı İvat Paşa olduğunu öne sürenler de vardır. Bir söylentiye göre de Hacivat, Orhan Gazi'nin Bursa'da yaptırdığı caminin ustabaşısı ya da mimarı olan Hacı İvaz Ağa'dır. Karagöz de burada çalışmaktadır. Bir süre sonra ikisi arasında geçen nükteli konuşmalar tüm işçilerin ilgisini çeker ve toplanıp izlemeye başlarlar. Durumu öğrenen Orhan Gazi, işlerin aksamasından onları sorumlu tutarak Karagöz'ün başını vurdurtur, Hacivat'sa kaçar ve hacca giderken yolda eşkıyalar tarafından öldürülür.

HACİYAN çoğl. a. (ar. *hacı*'nin fars. çoğl. *haciyân*). *Esk.* Hicaz'a gidenler, hacılar.

HACİZ, -czi a. (ar. *hacz*). **1.** Huk. Bir para alacağının ödenmesini sağlamak için borçlunun mal ve haklarına icra memurluğunca elkonulması. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Haciz etmek* ya da *haciz koymak* → HACZETMEK. ‖ *Haciz ihbarnamesi,* borçlunun üçüncü kişilerde bulunan mal ve haklarının haczi için bu kişilere icra memurluğu tarafından yapılan yazılı bildirim. ‖ *Haciz tutanağı,* haciz sırasında, görevli memur tarafından düzenlenen tutanak. (Tutanağa alacaklı ve borçlunun ad ve soyadları, alacağın tutarı, haczin yapıldığı gün ve saat, haczedilen mallar ve bunlara biçilen değerler yazılır ve görevli memur tarafından imzalanır.) ‖ *İhtiyati haciz,* bir alacağın ödenmesini (tahsilini) güvence altına almak için, mahkeme kararına dayanarak, borçlunun mallarına önceden ve geçici olarak elkonulması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İc. if. huk. Kural olarak borçlunun mal ve haklarının haczedilebilmesi için icra takibinin kesinleşmesi gerekir. Haciz isteme hakkı alacaklıya aittir. Bu istem bir dilekçeyle yapılabileceği gibi sözlü olarak da yapılabilir. Alacaklının haciz isteme hakkı bir süreye bağlıdır. Yasaya göre bu hak ödeme emrinin tebliğinden başlayarak bir yıl geçmekle düşer (İc. if. k. md. 78). Haciz istemi, icra takibinin yapıldığı icra dairesine yapılır. Ancak her icra dairesi yalnızca kendi bölgesi içinde bulunan malları haczedebilir. Haczedilecek mallar bu bölgenin dışındaysa icra takibinin yapıldığı daire borçlunun mallarının bulunduğu icra dairesine bu malların haczi için yazı yazar. O yerin icra dairesi de borçluya ait malları haczederek durumu icra takibinin yapıldığı daireye bildirir. Kural olarak haciz işlemini icra memuru yapar. İcra memuru yardımcısına ya da kâtiplerden birine de haciz yapma yetkisi verebilir. Alacaklının haciz isteğinde bulunması ve bunun için gerekli giderleri ödemesi üzerine icra memuru üç gün içinde borçlunun mallarına haciz koymak zorundadır. Kural olarak gece vakti haciz yapılamaz. Ancak gece iş yapan yerlerdeki gelirler gece vakti haczedilebilir. Tatil günlerinde haciz ve tebligat yapılabileceği gibi koruma önlemleri de alınabilir. Borçlunun mal kaçırdığı anlaşılırsa gece vakti de haciz yapılabilir. Borçlu, haciz sırasında malın bulunduğu yerde değilse haciz onun yokluğunda yapılır. İcra memurunun isteği üzerine borçlu kilitli yerleri ve dolapları açmak ve malları göstermek zorundadır. Gerekirse bunun için zor kullanılabilir. Haczi yapan memur, borçlunun üzerinde para, altın ve değerli eşya sakladığını anlar ve borçlu bunları vermekten kaçınırsa borçluya karşı zor kullanabilir (İc. if. k. md. 80). Zor kullanma konusunda tüm zabıta memurları icra memurunun yazılı başvurusu üzerine kendisine yardım ve emirlerini yerine getirmekle yükümlüdürlür. Haczedilen para, hamile yazılı senet, poliçe ve ciro edilebilir senetlerle altın ve öteki değerli şeyleri icra dairesi koruma altına alır. Öteki taşınır mallar ise uygun bir yerde koruma altına alınır. Alacaklı isterse bu mallar borçluya ya da üçüncü bir kişiye bırakılabilir. Borçlu, alacaklının onayı ve icra memurunun izni olmadan haczedilmiş taşınır mallara tasarruf edemez. Taşınmaz malların haczi için icra memurluğu tapu siciline yazı yazar. Tapu sicilindeki haciz kaydı taşınmazın devrini sınırlar. Haciz kaydı taşınmaz üzerinde sonradan hak kazanacak kişilere karşı ileri sürülebilir. Bir taşınmazın haczi onun gelirlerini de kapsar. Ancak haciz, taşınmaz kendilerine rehnedilmiş olan alacaklıların haklarına dokunmaz. İcra İflas k.'nun 82. maddesine göre haczi olanaksız olan başlıca mallar şunlardır: 1. devlet malları; 2. borçlunun kendisi ve mesleği için gerekli elbise ve eşyasıyla ailesine gerekli olan yatak takımları, mutfak takımı ve gerekli ev eşyası; 3. borçlu çiftçiyse kendisinin ve ailesinin geçimi için zorunlu arazi, çift hayvanları ve tarım aletleri; 4. iki aylık yiyecek ve yakacak; 5. borçlunun durumuna uygun ev (ancak evin değeri fazlaysa, uygun bir ev alınabilecek kadarı borçluya bırakılmak üzere, haczedilerek satılır). Borçlunun maaş ya da ücretinin ancak bir kısmı haczedilebilir. İşçilerin aylık ücretlerinin dörtte birinden fazlası haczedilemez (İş k. md. 28).

• *İhtiyati haciz.* Para alacakları için uygulanan bir tür ihtiyati tedbirdir. Bu haciz bir mahkeme kararına dayanır. Alacağın vadesi gelmiş ve alacak rehinle güvence altına alınmamışsa alacaklı mahkemeye başvurarak ihtiyati haciz kararı verilmesini isteyebilir. Vadesi gelmemiş bir alacak için ancak şu durumlarda ihtiyati haciz istenebilir: 1. borçlunun belirli bir ikametgâhı yoksa; 2. borçlu üstlendiği yükümlülüklerden kurtulmak amacıyla mallarını gizlemeye, kaçırmaya ya da kendisi kaçmaya hazırlanır ya da kaçarsa. İhtiyati haciz kararı almak isteyen alacaklı, dilekçeyle mahkemeye başvurur. Bu dilekçenin bir örneğinin borçluya tebliği konusunda mahkeme serbesttir. Borçlunun mallarını kaçırması tehlikesi varsa dilekçe tebliğ edilmez; borçlunun savunması alınmadan ihtiyati haciz kararı verilir. İhtiyati haciz isteğinde bulunan alacaklı, alacağını ve ihtiyati haczi gerektiren nedenlerle kanıtlarını mahkemeye bildirir. İhtiyati haciz kararı veren mahkeme alacaklıdan bir güvence (teminat) ister. Bu güvence, alacaklının sonradan haksız çıkması halinde borçlunun ve üçüncü kişilerin uğrayabileceği zararları karşılamak içindir. Güvence, genellikle alacağın yüzde onu ya da on beşi tutarında paradır. Alacaklı mahkemenin istediği güvenceyi vermeden ihtiyati haciz kararını alamaz ve onun uygulanmasını isteyemez.

Mahkemeden ihtiyati haciz kararını alan alacaklının bu kararı on gün içinde icra dairesine götürmesi ve kararın yerine getirilmesini istemesi gerekir. Bu süre içinde icra dairesinden uygulanması istenmeyen ihtiyati haciz kararı kendiliğinden ortadan kalkar (İc. if. k. md. 261). İhtiyati haciz kararı normal haciz kurallarına göre yerine getirilir. Aynı biçimde haciz tutanağı tutulur, haczedilen mallar ve değerleri bu tutanağa yazılır, tutanak örnekleri haciz sırasında bulunmayan taraflara gönderilir. İhtiyati haciz geçici bir önlemdir. Borçlunun mallarına ihtiyati olarak haciz koyduran alacaklı yedi gün içinde takip isteğinde (haciz ya da iflas) bulunmak ya da bir alacak davası açmak zorundadır. Alacaklı yedi güç içinde icra takibi yaparsa borçluya bir ödeme emri gönderilir. Borçlu ödeme emrine itiraz etmezse, takip kesinleşir; ihtiyati haciz kendiliğinden kesin hacze dönüşür. Borçlu icra takibine itiraz ederse alacaklı İcra tetkik merci'nden itirazın kaldırılmasını ya da mahkemeden itirazın iptalini ister.

İhtiyati haciz kararı temyiz edilemez. Ancak borçlu, yasada öngörülen nedenlere dayanarak, ihtiyati haciz kararına itiraz edebilir (İc. if. k. md. 265).

HÂCİZ sıf. (ar. *hacz*' den *hâciz*). *Esk.* **1.** Haczeden. **—2.** Ayıran, bölen.

HACİZLİ sıf. Huk. Haczedilmiş mal, para ve alacak için kullanılır. (Eşanl. MAHCUZ.)

HACK a. (binek atı anlamında ing. sözc.). İngiliz binek atı ırkı. (Ortaçağ'da kiralık at olarak kullanılan hack, av atları iriliğindedir, cidago yüksekliği 1,53 m'nin altındadır. Hacklar eğitim kabul edip etmemelerine, hızlı dörtnal koşup koşmamalarına, iyi bir gezi atı ya da hanımlar için ideal bir binek atı olup olmamalarına göre ayırt edilirler.)

HACKAERT (Jan), hollandalı ressam ve gravürcü (Amsterdam 1628 - ? 1685). İsviçre ve İtalya'ya yaptığı yolculuklardan esinlenerek manzara resimleri yaptı (Amsterdam, Lahey, Rotterdam müzeleri).

HACKBRETT a. ("et tahtası" anlamında alm. sözc.). Müz. Bavyera ve Tirol'de cymbalum'a verilen ad.

HACKEHSACK, ABD'de (New Jersey) kent, Jersey City'nin K.'inde; 35 900 nüf. Makine. Tekstil.

HACKERT (Jacob Philipp), alman ressam ve gravürcü (Prenzlau 1737 - Carregi, Floransa yakını, 1807). Berlin akademisi'nde öğrenim gördü; kısa bir süre Paris'te kaldıktan sonra 1768'de Roma'ya gitti. 1782'den başlayarak Napoli'de kral Ferdinando için çalıştı; 1871'de yaşamöyküsünü yazacak olan Goethe ile orada tanıştı. Hackert özellikle, canlı renkler ve titiz bir üslupla manzara resimleri yapmıştır.

HACKETT (Padraig), irlandalı dominiken papaz (1600'a doğr. - Cashel, Tipperary, 1654). Cashel başrahibiydi, 1641 ayaklanması sırasında O'Neill'in yanında yer aldı; Cromwell'in uyguladığı baskı sonucu Louvain'e sürüldü (1649). Gaelce yazdığı, siyaseti ve sürgünü konu alan şiir-

leri *Fillocht Phádragín Haicéad* adıyla 1962'de Dublin'de yayımlandı.

HACKİN (Joseph), lüksemburg asıllı fransız doğubilimci ve arkeolog (Boevange-sur-Attert, Lüksemburg, 1886 - Atlas okyanusu'nda, Finisterre burnu açıklarında, 1941). Guimet müzesi'nin müdürlüğünü yaptı. 1924'ten başlayarak özellikle Afganistan'da arkeolojik araştırmalar gerçekleştirdi. 1929'da Afganistan'daki Fransız arkeoloji heyeti'nin başkanlığına getirildi, Bamiyan*, Kakrak, Fundukistan*, Begram* ve Kâbil* kenti yöresi kazılarında araştırma ekiplerini yönetti. 1931-32'de Orta Asya'yı geçmek üzere Citroën firması'nın düzenlediği "Sarı yolculuk"a katıldı. 24 şubat 1941'de küçük bir ekiple Afganistan'a göreve giderken denizde kayboldu.

HACKLÄNDER (Friedrich Wilhelm VON), alman yazar (Burtscheid, Aachen yakınında, 1816 - Leoni am Starnberger See 1877). Tüccar, subay, Württemberg prensinin sekreteri. Değişik çevrelerden edindiği deneyimlerden yararlanarak kimi kez mizah yanı güçlü komediler ve anılar yazdı. Büyük bir ilgi gören *Über Land und Meer* dergisinin de kurucusudur.

HACKNEY a. (Middlesex'teki [Büyük Britanya] bir köyün adından). "Norfolk tırıs atı" adıyla da bilinen ingiliz tırıs atı ırkı. (Norveç kökenli norfolk kısraklarıyla damızlık arap atlarının çaprazlanmasıyla elde edilir. 1,43 m ila 1,53 metre arasında değişen cidago yüksekliğiyle hackney, hem binek atı, hem de koşum atı olarak kullanılır. Zarif ve çok soylu yürüyüşü nedeniyle çok beğenilen bir ırktır.)

HACKNEY, Londra'nın kuzey -doğu' sunda borough; 171 600 nüf. Lea vadisi burada, bir bölümü parka dönüştürülmüş bataklıklar ve nemli çayırlarla *(Hackney Marshes)* kaplıdır. Konut merkezi. Mobilya ve elbise (bunlar, vadinin geleneksel sanayileridir) teknik liseleri.

HACKS (Peter), alman oyun yazarı (Breslau 1928). Bir süre Batı Berlin'de yaşadıktan sonra 1955'te Doğu'ya yerleşti. Diyalektik ve ilerici bir dramaturgi geliştirebilmek için Aristoteles'in kurallarını bir yana bıraktı ve genellikle Brecht'i anımsatan öğretiler ortaya koydu ve bunları uyguladı. Küçük halk öykülerinden yararlanarak yazdığı yapıtlarıyla (*Der Müller von Sanssouci*, 1958) başarı kazandı. Bu yapıtta adı geçen değirmenci Müller, masallarda krala boyun eğmeyen cesur bir kişidir: Hacks ise onu ürkmüş zavallı bir adam olarak gösterir; gerçekte Büyük Friedrich kendini halktan yana bir hükümdar olarak göstermek için değirmenciye cesur adam rolünü yüklemişti. Başlıca kaygısı maskeleri düşürmek ve sırları açığa çıkarmak olan Hacks, çağdaş konuları da işledi: *Die Sorgen und die Macht*'ta (1960) Doğu Almanya'daki bir işyerinde çalışan emekçilerin yaşamını anlattı. Öbür yapıtları: *Omphale* (1970), *Adam und Eva* (1972), *Rosie träumt* (1976).

HACKWORTH (Timothy), ingiliz mühendis (Wylam, Northumberland, 1786 - Sheldon 1850). Lokomotif yapımcısıydı, 1824'ten başlayarak Newcastle upon Tyne daki Robert Stephenson'ın atölyelerini ve Stockton and Darlington Railway atölyelerini yönetti, sonra kendi fabrikalarını kurdu. Yaptığı en ünlü iki lokomotif "Royal George" ve "Sans-Pareil"dir.

HACLE ya da **HACLEGÂH** a. (ar. *ḥacle, ḥaclegāh*). *Esk.* Gelin odası, gerdek: *"Yer intihabı elde olursa, hacle ile makber arasındaki farkı sezmeyen yoktur"* (R.H. Karay). *"Dönmüş o türbe bir haclegâhe!..."* (A. H. Tarhan).

HACLEGÂH → HACLE.

HACLET a. (ar. *ḥaclet*). *Esk.* Utanma, şaşırma: *"Rûyun bezmde perdekeş-i haclet olmasın"* (Nedim, XVIII. yy.).

HACMEN be. (ar. *ḥacm*'den *ḥacmen*). *Esk.* Hacim bakımından, büyüklükçe.

HACR → HACİR.

HACREN be. (ar. *ḥacr*'den *ḥacren*). *Esk.* Hacir altına alarak, kısıtlı olarak.

HACUT, esk. **Marengo,** Cezayir'de (el -Buleyde) kent, Mitica ovasının kenarında; 23 000 nüf. Ticaret ve tarım merkezi.

HACU-Yİ KİRMANİ (Kemalettin Ebülata Mahmut bin Ali), iranlı şair (Kirman 1290 - Şiraz 1352). Öğrenimini tamamladıktan sonra yaptığı uzun gezilerde birçok şair, edebiyatçı ve sufi ile tanışıp dostluk kurdu. Alaüddevle Simnani'nin (öl. 1343) müridi oldu. Ömrünün son yıllarını geçirdiği Şiraz'da İncu hanedanından Ebu İshak İncu (1341-1353) ve Muzafferiler'den Mübarizettin'e (1314-1358) kasideler yazdı. Başlıca yapıtları: gazel, kaside, terkibi bent ve rubailerini içeren ve *Senayi ül -kemâl* ve *Bedâyi ül-cemâl* adlarıyla iki bölüme ayrılan *Divan;* Nizami'den esinlenerek yazdığı ve *Hümâ u Hümâyûn, Gul u Nevrûz, Kemâlnâme, Ravzat ül-envâr, Cevhernâme* adlı mesnevilerinin yer aldığı *Hamse.* Bunların dışında *Sam-name* adlı bir mesnevisi daha vardır.

HACZ → HACİZ.

HACZETMEK g. f. Huk. Bir alacağın tahsili için borçlunun mal, para ve alacaklarına, icra memurluğu aracılığıyla, elkoymak.

HAÇ, -çı a. (erm. *khaç*'tan). **1.** Eskiden idam mahkûmlarının bağlandığı ve genellikle, birbirleriyle kesişen iki tahta parçasından oluşan darağacı. (Bk. *ansikl.* böl. Tar.) **—2.** İsa'nın işkence edilmek için üzerine gerildiği darağacı (hıristiyanlığın simgesi olmuştur); salip, istavroz, put. (Bk. *ansikl.* böl. Arkeol., Güz. sant. ve Hırist.) **—3.** Bu biçimde yapılmış süs eşyası, nişan.

—Bayınd. *Haç biçiminde parke döşeme*, aynı önemde iki yolun kesiştiği kavşaklarda, parke taşlarının yol ekseniyle 45°'lik açı yapacak biçimde dizildiği döşeme.

—El sant. *Haç iğnesi*, haç biçimli işleme iğnesi. (*Tek iğne* de denir. Daha çok etamin, tül vb. düzgün dokulu kumaşlar üzerine işlenir.)

—Hırist. *Haç çıkarmak*, katolik ve ortodoks kiliselerinde el hareketiyle haç işareti yapmak. (Eşanl. İSTAVROZ ÇIKARMAK.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Haç yolu*, İsa'nın sırtında çarmıhıyla Pilatus'un konutundan Golgotha'ya kadar kat ettiği yol. —Bu yolun çeşitli duraklarının temsil edildiği on dört tablo ya da alçakkabartmadan oluşan dizi. (Dindarlar, her tablonun başında duraklayarak dua ede ede haç yolunu tamamlarlar.) [Bk. *ansikl.* böl. Hırist. ve Güz. sant.] || *Haçı suya atmak*, kışın üzerinde İsa'nın resmi bulunan bir haçı suya atıp yeniden çıkartarak gerçekleştirilen dinsel tören. (Bk. *ansikl.* böl.)

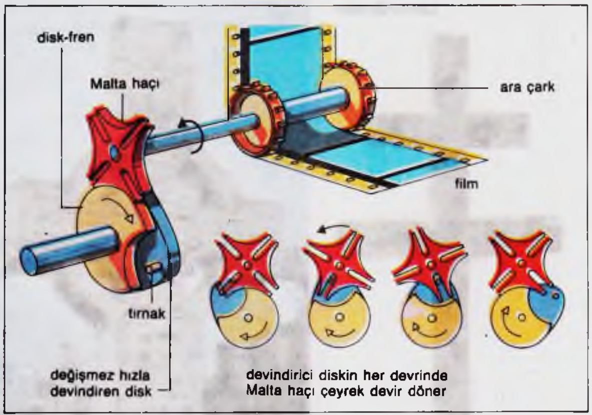
—İnş. *Aziz Andreas haçı*, ahşap ya da demir bir çatkıda üçgenlemeyi sağlamak için iki köşegenin X biçiminde birleştirilmesi.

—Mak. san. Birbirine dik konumda dört boruyu aynı düzlem içinde birleştirmeye yarayan parça. || *Malta haçı*, dönme eksenleri koşut olmak üzere sürekli dönme devinimini kesikli dönme devinimine dönüştüren Malta haçı biçiminde dişli takımı. (Çeken mil dışmerkezli bir pimi [tırnak] devindirir; bu pim dönme deviniminin bir bölümü boyunca çekilen mil üzerindeki bir parçanın radyal kanalları içinde öteler ve bu mili bir devirin belli bir kesiri kadar döndürür. Özellikle profesyonel sinema göstericilerinde kullanılan Malta haçı filmin kesikli ilerlemesini sağlar.)

—Miner. *Haç minerali*, bir yunan haçı biçiminde kristaller oluşturan, staurotitin genel adı.

—Niş. mad. Bir şövalyelik ya da liyakat nişanında ya da madalyada bulunan haç biçiminde amblem.

—Simgecilik. *Aziz Andreas haçı*, X biçimindeki haç. || *Aziz Antonius haçı*, T biçimindeki haç. || *Kızıl haç*, beyaz bir fon üstünde kırmızı bir haçtan oluşan ve uluslararası anlaşmalarla tanınan ve korunan sağlık hizmetlerinin işareti. || *Latin haçı*, bir kolu diğer üç kolundan daha uzun olan haç. || *Lorraine haçı*, iki yatay kolu olan haç. || *Yunan haçı*, bütün kolları eşit uzunluktaki haç.



Malta haçıyla devindirme ilkesi

Presse Sports



rus atlet Andriyanov
demir **haç** hareketini yaparken
(Moskova Olimpiyat oyunları, 1980)

—Spor. *Demir haç*, jimnastikte, halkada yapılan bir hareket: kollar yatay olarak gerili ve vücuda dikeydirler.

—ANSİKL. Arkeol. Haç, Tunç çağında ortaya çıktı. En eski iskandinav sanatında olduğu gibi, hint sanatında da, gamalı haça ya da *svastika*'ya sıkça rastlanır. Eski Mısır'da, ruhun ölümsüzlüğü, yaşamın anahtarı da denilen kulplu haçla simgelenir.

Haç, İsa'nın çektiği acıların, dolayısıyla da hıristiyanlıkta insanın kurtuluşunun simgesidir. Hıristiyan ikonografisinde iki türlü haç vardır: İsa tasvirlerinde hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında lahitler üzerinde ve bazı kilise metinlerinde görülen (*crux commissa* ya da *patibulata*) T biçimi haç (buna *aziz Antonius* haçı da denir); İncil'e göre, İsa'nın üzerinde acı çektiği dört kollu haç (*crux capitata* ya da *immissa*) hıristiyan geleneğine en uygun haçtır. "X" (çapraz) biçimindeki dört kollu haça *Aziz Andreas* haçı; başaşağı olduğu zaman *Aziz Petrus* haçı, yatık olduğu zaman da *Aziz Philippos* haçı denir. Hıristiyanlara işkence edildiği dönemlerde, haç çekinceli olarak kullanıldı: paganlarda mutluluk simgesi olan T biçimi daha az dikkat çekiyordu.

Haç, Constantinus'tan sonra serbestçe yayıldı. Başlangıçta yalnızca din kurucularının mezarlarına dikilen haç, sonradan bütün inananlar için kullanıldı ve öylece.

Lauros-Giradon



kutsal emanet haçı
bölmeli mine ve taş kakmalı
bizans sanatı, XII. yy.
Güzel sanatlar müzesi, Dijon

Hétier



kelt haçı (X.yy.)
[Monasterboice mezarlığı, İrlanda]

Lauros-Giraudon



sunak haçı
gümüş, yaldızlı bakır,
kaya kristali ve traşlanmış cam
boyalı mine
XVI. yy.'ın ilk yarısı
Bréon şatosu, Marigné-Peuton

kaldı. Mezarlıkların girişine ya da ortasına dikilen en eski haçların üzerinde hiçbir şey yoktu; gotik dönemde haçların üzerine İsa resmedildi. (→ CALVARİUM.) Kilisede, sunakta beş, yapının iç duvarlarında on iki haç vardır; sunak üzerinde de İsa'yı taşıyan bir haç bulunur (çarmıh*); jübenin ya da İngilizler'in *screen* dedikleri oymalı koroyeri bölmesinin üzerinde bir zafer haçı yükselir. Kilise planları da haç biçimindedir. Başucu haçın başını, çaprazsahın da kollarını oluşturur. Kilisenin çan kulesine ya da kalkan duvarlarına da haç dikilebilir, taçkapının alınlık tablasını bir haç süsleyebilir. Roma'da Sancta Sanctorum'daki mineli haç (VI. -VII. yy.) en eski *kutsal emanet haçları*'ndan biridir. Üç yatay kollu haç papalara, iki yatay kollu haç başpiskoposlara ya da patriklere özgüdür; piskoposlar ise tek yatay kollu haç taşırlar.

İsa'nın mahkûm edilmesi
Varallo'da (İtalya, Vercelli eyaleti)
Sacro Monte tapınağı'ndaki haç yolu sahnelerinden biri
çokrenkli pişmiş topraktan heykeller ve freskler
XVI. yy.

Scala



—Güz. sant. *Haç efsanesi.* Bu konu, Kutsal Topraklar'dan getirilen emanetlere duyulan saygıyla bağlantılı olarak, Iacopo da Varagine'nin *Yaldızlı efsane*'sinden esinlenmiştir. Bu efsaneye göre aziz Mikail bilgi ağacından aldığı bir parçayı Şis'e vermiş, o da babası Adem'in mezarına dikmiştir; bu ağacın, çok sonraları İsa'nın haçının yapımında kullanıldığına ve haçın Bizans imparatoriçesi azize Helena tarafından bulunduğuna inanılır. İtalya'da fransisken rahiplerinin çok değer verdiği "Gerçek Haç'ın öykusü"nün çeşitli bölümleri birçok ressam tarafından işlenmiştir: Agnolo Gaddi (Floransa, S. Croce'deki 8 fresk, 1380'e doğr.) ve Piero Della Franscesca (Arezzo, S. Francesco kilisesi'nin ünlü freskleri, 1452-1459 arasında).
—Hırist. İsa'nın üzerinde öldüğü haç, hıristiyanlar için bir tapınma nesnesi ve inançlarının simgesi durumuna geldi. Bu haçın 326'ya doğru azize Helena tarafından bulunduğu sanılmakta ve bu olay birçok yortuyla kutlanmaktadır.

Haç Roma İmparatorluğu'nda henüz bir işkence aracıyken hıristiyanlar onu çıpa, direk, asma biçiminde betimlediler. Daha sonra bu konuyla ilgili değişik tablolar yapıldı: İsa'sız haç, şanlı haç, haç ve ulu İsa, ayrıca acı çeken İsa ve haç. Hıristiyan kültünde haçın büyük önemi vardır: sunakların, kiliselerin, mezarların üstünde haça rastlanır; haç törenlerde taşınır, yol kenarlarına dikilir. En önemlisi de, vaftiz törenlerinde adaylara, hastalara, ölüm döşeğindekilere haç gösterilir.

• *Haç işareti.* Tertullianus'a göre, onun zamanında hıristiyanlar, çeşitli vesilelerle üzerlerine haç işareti çizerlerdi. Haç çıkarmak, hıristiyanlık inanışında çok yaygın bir uygulama durumuna gelmiştir ve hıristiyanlar gün boyunca çeşitli olaylar karşısında haç çıkarırlar. Ayrıca kutsanmış her insan ve her türlü eşya üzerinde de haç çıkartılabilir. Latinler, sağ ellerini alından göğse, sol omuzdan sağ omuza götürerek haç çıkarırlar ve şu sözleri söylerler: "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına". Ortodokslar ve öteki doğulu hıristiyanlar ellerini sağ omuzdan sol omuza götürürler. Protestanlar, bu konuda Martin Luther'e bağlı kalmayarak, haç çıkarmazlar: luther-ciler "yüksek kilise" eğilimleri içinde toplu kutlamalarda (özellikle tanrısal kutsamayı belirtmek için) haç çıkarırlar.

• Haçın suya atılması ya da Epiphania diye bilinen hıristiyan bayramı, Doğu kökenlidir. Doğu'da bu bayram vesilesiyle İsa' nın doğumu, müneccim krallar tarafından tapınılması, vaftizi kutlanırdı. Batı'da ise yalnızca 25 Kasım'da doğumu kutlanırdı. Sonraları, kutlamalar yer değiştirdi. Batı doğu epiphaniasını, Doğu da batı noelini benimsedi; IV. yy.'da, Batı'da Epiphania bayramında yalnızca İsa'nın müneccim krallara görünmesi kutlanıyordu; bir süre sonra ise İsa'nın vaftizci Yahya tarafından vaftiz edilmesi ve kana düğünlerinde görünmesi de bu bayramın kapsamına alındı. Hıristiyan halk geleneği Arabistan kralı saydığı üç müneccimden söz eder ve bunları Melchior, Gaspar ve Baltazar diye adlandırır. Bu kralların, azize Helena tarafından bulunduğu ileri sürülen kalıntıları bugün Köln katedrali'ndedir.

Birçok hıristiyan ülkesinde haçın suya atılması onuruna bir şölen vermek âdettir: bir pastanın içine bir bakla saklanır ve bakla kime düşerse o kral ilan edilir.

Haçın suya atılma tarihinin 6 ocak olarak saptanması, büyük bir olasılıkla dönence ve ay üzerine birtakım karmaşık hesapların sonucudur.
—Hırist. ve Güz. sant. Haç yolu ibadeti, Kutsal yerler'i koruma görevini üstlenen fransiskenler tarafından yayıldı; haçı taşıma ve çarmıha gerilmenin çeşitli evrelerini kutsal hafta boyunca kutlama göreneğini onlar salık verdi. Azize Brigitte gibi gizemciler tarafından düşünce yoluyla oluşturulan bu durakların sayısı önceleri yediydi (XV. yy.), sonra, XVII. yy.'da on dörde çıkarıldı. Bu düşünsel tasvirler canlı tablolara, tablolar da yontulmuş ya da boyanmış durak dizilerine esin kaynağı oluşturdu. Bunlar, açık havada (Nürnberg'de Sankt Johann mezarlığı yolunda Adam Kraft'ın kabartmaları [1505-1508], Piemonte'de, Sacro Monte de Varalla'da, Gaudenzio Ferrari'nin XVI. yy.'da bir tepenin yamacı üzerine yaptığı kabartmalar ve tablolar ya da kilişelerde yer alır.
—Tar. *Haç işkencesi.* Haçın roma fetihleri sırasında Doğu'da ortaya çıkmasından önce, Asurlular ve İbraniler, hem ibret amacıyla hem de adaletin gücünü göstermek için, suçluların cesetlerini kazıklara bağlarlardı.

Roma'da köleler ve vatandaş olmayanlar kimi zaman baş aşağı gelecek biçimde kazığa bağlanır ve kırbaçlanırdı. Bazı durumlarda kazığın tepesine (T biçiminde haç) ya da biraz daha aşağıya (latin haçı) çaprazlama bir tahta *(patibulum)* eklenir ve mahkûm buna bağlanırdı. Hatta kimi zaman mahkûm kolları iki yana açık biçimde, ellerinin yırtılmasını önlemek için ayaklarının altına küçük bir destek koyularak kazığa çivilenir ve ölünceye kadar böylece sergilenirdi. Küçük bir levhaya *(titulus)* adı ve mahkûmiyet nedeni yazılırdı. Zaten, infaz yerlerinde sürekli olarak bir kazık bulunur, gerektiği zaman mahkûma yalnız *patibulum* taşıtılırdı. Roma' nın ancak kölelere uyguladığı bu alçaltıcı haç işkencesine (Cicero, Verres'in bir roma vatandaşını çarmıha gerdirmesini kınamış ve aziz Paulus'un boynu da roma vatandaşı olduğu için vurulmuştu) çarptırılan İsa'nın mahkûmiyeti ve infazı Pontius Pilatus ve romalı askerler tarafından gerçekleştirildi. Metinlerde kesin bir bilgi olmadığı için, işkence aletinin "T" biçimi bir haç mı yoksa latin haçı mı olduğu bilinmemektedir.

Haç nişanları, amblemi haç olan şövalyelik nişanları: çeşitli ülkelerin madalya ve nişanları için haç terimi kullanılır (bir nişan sözkonusu olmasa da): *Yıldızlı haç* (Avusturya, 1668), *Askeri haç* (Belçika, 1885), *Demirhaç** (Prusya, 1813), *Victoria haçı* (İngiltere, 1896), *Kurtuluş haçı* (Fransa, 1940), vb.

HAÇADURYAN (Arşak), **Benliyan** da denir, türk tiyatro oyuncusu, yönetmen (İstanbul 1865 - *ay. y.* 1923). 1880'li yılların sonlarına doğru sahneye çıktığı Bulgaristan'da, "İbiş" lakabıyla büyük ün kazandı. 13 yıl Mısır'da kaldı. 1910 yılından başlayarak İstanbul'da *Leblebici Horhor, Köse Kâhya, İki fidan bir yılan, Mamzel Nituş* vb. operetlerinde sahneye çıktı, özellikle bön rollerini canlandırmadaki olağanüstü yeteneğiyle halkın sevdiği bir oyuncu oldu. Birçok operet topluluğu kurdu ve yönetti. Sahneye son olarak *Âşıklar komedisi* oyununda çıktı.

HAÇAN be. *Yörs.* **1.** Ne zaman, ne zaman ki. **—2.** Mademki.

HAÇATURYAN (Aram), ermeni besteci (Tiflis 1903 - Moskova 1978). Moskova konservatuvarı'nda öğrenim gördü (1929-1934). Piyano (1936), keman (1940) konçertoları ve *Stalin'e şiir* (1937) adlı yapıtıyla dikkat çekti. Ermeni, gürcü ve azeri folklorlarından aldığı öğelerle, gelişmiş senfonik müziği uzlaştırmayı başardı. En önemli yapıtları *Gayaneh* (1942; "Kılıç dansı" ünlüdür) ve *Spartacus* (1952-1954) baleleridir. Ayrıca 3 senfoni, bir çello konçertosu (1950) ve film müzikleri (*Vladimir İliç Lenin,* 1949) besteledi.

HAÇBELİ, Ordu-Mesudiye yolunun Karadeniz dağlarını aştığı yüksek geçit (1 940 m).

Haçepsut tapınağı, Mısır'da, Deyr ül -Bahri'de, krallar vadisinin Nil nehrine bakan yamacında tapınak. Kraliçe Haçepsut adına yapılan tapınak yamaçta sütunlara oturan teraslar halinde yükseliyordu. En üst terasta asıl tapınak ve onun arkasında kayalara oyulmuş birçok tapınma yeri vardı. Yapı, mimarisinin yanında, teras duvarlarındaki alçakkabartmalarla da

dikkati çeker. İnce işçilikli kabartmalarda Haçepsut'un yaşamına ve yönetimine ilişkin sahneler ve başka ülkelere (Punt ülkesi) yapılan ticaret seferleri betimlenmiştir.

HAÇİMAN, japon halk mitolojisinde Savaş kamisi. Japonya'nın 15. imparatoru Ocin olduğuna inanılırdı. Haçiman, Minamoto ailesinin tanrısal koruyucusuydu.

HAÇİN → SAİMBEYLİ.

HAÇİNOHE, Japonya'da liman kenti, Honşu'nun kuzeyinde, Büyük Okyanus kıyısında; 241 065 nüf. (1990). Japonya'nın başlıca balıkçılık limanlarından biri ve bir sanayi (demir-çelik, kimya, çimento) merkezidir.

HAÇİOCİ, Japonya'da (Honşu) kent, Tokyo'nun B. banliyösünde; 466 373 nüf. (1990). Demiryolu kavşağı. Tekstil sanayileri. Elektrikli gereçler. Duyarlı aygıtlar.

HAÇLAMAK g. f. *Bir kimseyi haçlamak,* onu çarmıha germek.

HAÇLI sıf. Haçı olan.
—Tar. Haçlı seferine katılan kişi. || *Haçlı seferi,* hıristiyanların dini bir amaçla yaptıkları askeri sefer. (→ HAÇLI SEFERLERİ.)

HAÇLI göl, D. Anadolu bölgesinde Van gölü'nün yaklaşık 35 km K.-B.'sında sulan tatlı lav seti gölü, 16 km².

HAÇLI KARAKURBAĞASI a. Bütün Batı Avrupa'ya yayılan, karakurbağasına oranla toprağa daha az bağımlı kamış kurbağası. (Ayak parmaklarının dibi perdelidir. Böcekler ve yumuşakçalarla beslenir. Bil. a. *Bufo calamita;* karakurbağasıgiller familyası.)

HAÇLI ÖRÜMCEK a. Çoğunlukla çok iri, şiş karınlı, bedeninde hep dört derin iz bulunan örümcekleri içeren *Araneus* cinsi üyelerinin genel adı. (Birçok türü yeryüzünün her yanına yayılır. Örümcekgiller ya da *Argiopidae* familyası.)
—ANSİKL. Haçlı örümcekler çok büyük boyutlara ulaşabilen, büyük, yuvarlak ağlar örer. Cinsin örnek tipi haçlı bahçe örümceğidir *(Araneus diadematus)*; haçlı bahçe örümceğinin iri dişileri, ekim ayında, bahçelerde, en geniş yolları bile kesen geniş ağlar örerler. Avrupa'da çok yaygın olan bu örümcek Amerika'da da bol bulunur. Haçlı örümcek cinsi, bütün dünyaya yayılan en yaygın örümcek cinslerinden biridir; sekiz yüze yakın türü vardır.

Haçlı seferleri, Ortaçağ'da batılı hıristiyanların Kudüs ve öteki kutsal yerleri müslümanların elinden almak amacıyla düzenledikleri sekiz askeri-dini sefer.

Haçlı seferleri bir anlamda Akdeniz havzasının yarısının 400 yılda müslümanların eline geçmesine hıristiyan dünyasının tepkisidir. Avrupa X. -XIII. yy.'lar arasında bir nüfus patlamasına ve ekili alanların genişlemesi, verimin artmasıyla kendisini gösteren bir tarımsal ilerlemeye sahne oldu. Bu, Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından bu yana sönen kentlerin canlanmasına, ticaretin ve sanayinin gelişmesine yol açtı. X. yy.'dan başlayarak italyan kentleri Akdeniz'deki müslüman üstünlüğünü tehdit edecek duruma geldiler. Ama, Doğu'nun ticaret yolları ve limanları müslümanların elindeydi; Anadolu'da Türkler, İspanya'da Murabıtlar Avrupa'nın iki yakasını tutmuştu ve Avrupalılar'ın dış ülkelere açılmasına izin vermiyorlardı. Öte yandan feodal düzenden kaynaklanan başka sıkıntılar vardı. İşsiz şövalyeler, kentleri ve köyleri yağmalıyor; nüfusun çoğunluğunu oluşturan toprağa bağımlı köylüler (serf), toprağı elinde tutan senyörlere karşı başkaldırmaya yatkın duruma geliyorlardı.

Türkler, Malazgirt savaşı'nın (1071) ardından İznik başkent olmak üzere Anadolu Selçuklu devletini kurmuşlar ve Batı Anadolu'ya kadar ilerlemişlerdi. Türk ilerlemesi karşısında âciz kalan Bizans, Batı'dan yardım istemek durumunda kaldı.

Öbür seferlere örnek olan Birinci haçlı seferi'nin değişik hıristiyan hükümdarların islam'a karşı açtığı "kutsal savaşlar"dan farkı, hem bir hac yolculuğu hem bir savaş olmasıydı. Gregorius VII'nin tasarısını yeniden ele alan papa Urbanus II, Selçuklu Türkleri karşısında âciz kalan Bizans İmparatorluğu'nun yardımına batılı savaşçılar göndermek istedi. Clermont konsili'nde (1095) Doğu hıristiyanlarının çektiği acılar üzerine vaaz verdi ve onların yardımına koşacaklara, İsa'nın mezarını ziyaret eden hacılar gibi, tüm günahlarının bağışlanacağını vaat etti. Kutsal yerleri ziyaret ve islam'a karşı verilecek savaşla tüm günahların bağışlanması, haçlı seferinin hem Kudüs'ü hem de Doğu hıristiyanlarını müslüman egemenliğinden kurtarmayı amaçladığı düşüncesini uyandırıyordu. Papanın çağrısı büyük ilgi gördü; ama bu ilgide dinsel duyguların yanı sıra Doğu'nun zenginliklerinden pay alma tutkusu da etkiliydi. Giysilerinin üstüne, yeminlerinin bir simgesi olarak kumaştan bir haç dikip "haçı alanlar", Kudüs'e hac yolculuğu yapmaya söz vermiş sayılıyordu.

Çok geçmeden haçlı seferi için hukuksal bir kuram hazırlandı. Buna göre Kilise, yemininin gereklerini yerine getirdiği sürece haçlının canını ve malını himayesi altına alacaktı.

Haçlı seferleri başladığı sırada islam dünyası siyasi birlikten yoksundu. Büyük Selçuklu devleti parçalanmış, yerini selçuklu kolları ve atabeylikler almıştı. Mısır'da ise sünni islam dünyasından kopuk şii Fatımiler bulunuyordu.

• *Birinci haçlı seferi,* Doğu'ya yönelen iki farklı seferden oluştu. İlk seferde Pierre . l'Ermite ve Yoksul Gautier'nin yönetimindeki disiplinsiz topluluk daha Macaristan ve Balkanlar'ı aşarken yağmaya başlamıştı. İstanbul önlerine geldiklerinde yağma ve tahribatı sürdüren Haçlılar'ı imparator hemen karşı kıyıya çıkarttı. Anadolu'da Türkler tarafından kılıçtan geçirilen bu ilk Haçlılar'ın yalnızca küçük bir bölümü İstanbul'a kaçabildi. Öteki haçlı seferleri sırasında da pek çok kez yinelenen bu "halk seferi"nin taşıdığı dinsel coşku, baronların ihtiyatı ve siyasi tavırlarıyla çelişiyordu.

Aşağı Lorraine dükü Godefroi de Bouillon, Blois ve Vermandois kontları, Normandiya dükü, Toulouse kontu Raimond de Saint-Gilles, yanlarında Papalık temsilcisi Adhémar de Monteil, Sicilyalı Normanlar'ın başında Bohémond I olduğu halde öteki seferin başına geçtiler ve 1095'te İstanbul'a (Konstantinopolis) doğ-



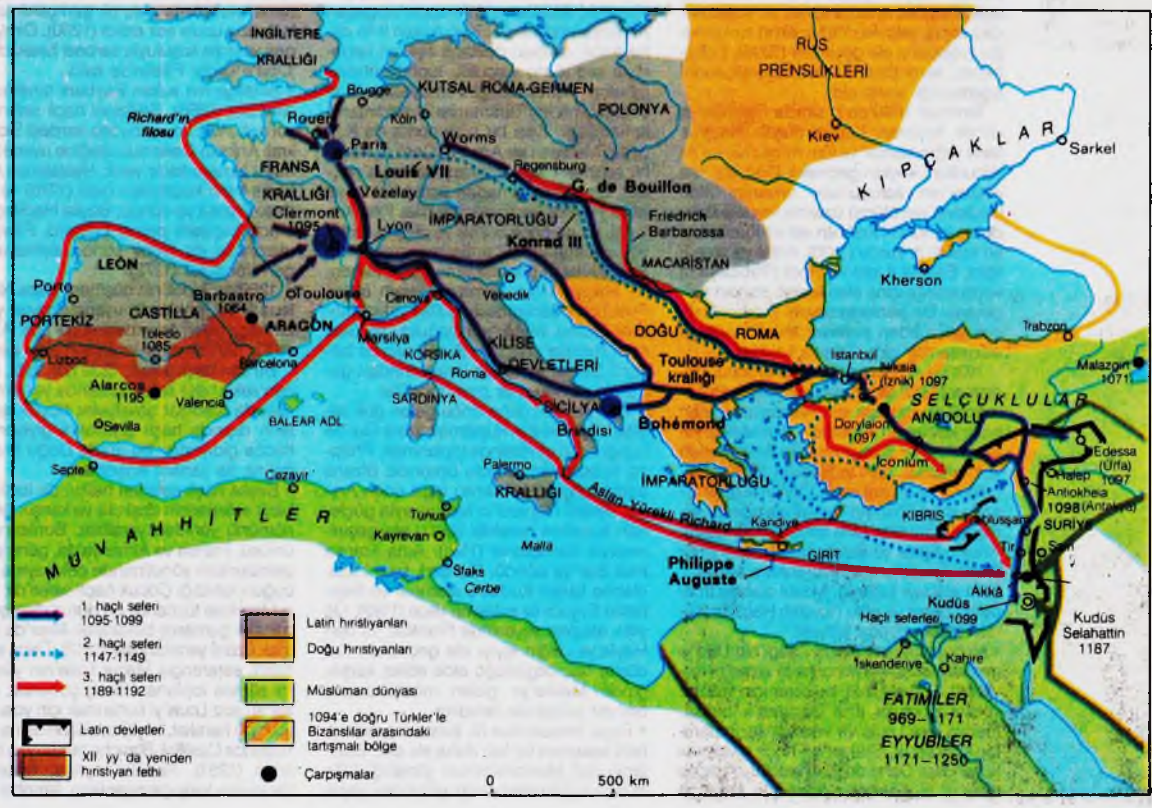
Pic

Aram Haçaturyan



haçlı örümcek
türü: haçlı bahçe örümceği

İLK HAÇLI SEFERLERİ





4. HAÇLI SEFERLERİ

ru yola çıktılar. Batı'dan yalnızca birkaç paralı asker birliği isteyen Bizans imparatoru Aleksios I Komnenos, ihtiraslı önderlerin yönettiği güçlü orduların Bizans sınırlarına girmesinden telaşlandı. Daha önce kendisine ait olan yerleri, kurtardıktan sonra ona bırakacaklarına dair söz vermelerini sağlayarak batılı önderlere kendi egemenliğini kabul ettirmeye çalıştı. Buna karşılık Bizanslılar da Haçlılar'a yardımcı olmaya, yiyecek ve silah sağlamaya söz verdiler. Altı haftalık bir kuşatmanın ardından İznik (Nikaia) yeniden Bizans'ın eline geçti (haziran 1097). Kuşatma sırasında İznik'e yardıma gelen Kılıç Arslan I kuşatmayı yaramadı. Kılıç Arslan, Danişment Gazi ve Kayseri emiri Hasan Bey ile birlikte Haçlılar'ı Eskişehir (Dorylaion) önünde karşıladı; ama çetin bir savaştan sonra çekilmek zorunda kaldı. Türkler meydan savaşında başarılı olamadıkları Haçlılar'a çete savaşlarıyla ağır kayıplar verdirdiler. Büyük güçlüklerle Anadolu'yu aşan Haçlılar, aylarca süren bir kuşatmadan sonra selçuklu Yağısiyan'ın savunduğu Antakya'yı ele geçirdiler (1098). Bohémond, kenti Bizans'a vermeyerek kendi egemenliği altına aldı.

Temmuz 1099'da o sırada Fatımiler'in elinde bulunan Kudüs düştü. Haçlılar, kenti yağmaladılar ve tüm müslümanlar ile Yahudiler'i kılıçtan geçirdiler. Godefroi, İsa mezarı'nın koruyucusu unvanını aldı. Godefroi'nın ölümü üzerine kardeşi Baudouin kendisini kral ilan etti ve Kudüs Latin krallığı'nı kurdu (1100). Antakya prensliğini, Edessa (Urfa) ve Tripoli (Trablusşam) kontluklarını içine alan krallık, bağları pek gevşek bir konfederasyon kurdu. Ama çok geçmeden prensler müslümanların saldırılarıyla karşı karşıya kaldılar.

1101'de Antakya prensi Bohémond, Danişment Gazi tarafından esir edildi. Bohémond'u kurtarmak için Avrupa'dan gelen haçlı kuvvetleri Amasya yakınlarında Kılıç Arslan ve Danişment Gazi tarafından yok edildiler. 1104'te Haçlılar Büyük Selçuklular'ın Musul emiri Çökürmüş ve artuklu emiri Sökmen karşısında ağır bir yenilgiye uğradılar, Urfa kontu tutsak düştü. Artuklu İlgazi ve Belek, danişmentli Emir Gazi, Anadolu selçuklu sultanı Mesut I, Şam atabeyi Tuğtigin, Musul atabeyi İmadettin Zengi ve oğlu Nurettin Haçlılar'ı sürekli baskı altında tuttular.

• Musul emiri İmadettin Zengi'nin Urfa'yı geri alması (1144) *İkinci haçlı seferi*'ni teşvik etti. Eugenius III, bu sefer için vaazlar verme görevini aziz Bernard'a bıraktı. Fransa kralı Louis VII Vézelay'da, imparator Konrad III, Speyer'de haçlı giysilerini kuşandılar. Daha önce Anadolu'ya geçen Konrad III, Eskişehir önlerinde Anadolu selçuklu sultanı Mesut I tarafından imha edilircesine bozguna uğratıldı (1147); güçlükle İznik'e kaçabildi. İznik'te alman ordusunun kalıntıları ile birleşen Louis VII, Efes-Denizli-Antalya yolunu izledi; yolda hastalanan Konrad III, Efes'te haçlı ordusunu terk etti. Türkmenler'in saldırıları sonucu ağır kayıplar veren Haçlılar güçlükle Antalya'ya ulaşabildiler. Louis VII ile yanındaki soylular buradan Suriye'ye yelken açarken adamlarını sefalet içinde mahvolmaya terk ettiler. Suriye'ye varan Haçlılar Urfa'yı geri almak yerine Şam'ı kuşattılar, ama bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı.

• 1187'de Selahattin Eyyubi, Hattin'de Kudüs kralı Gui de Lusignan'ın ordusunu yok etti; Kudüs'le birlikte tüm Latin krallığı'nı (Tir dışında) ele geçirdi. Papa Gregorius VIII'in emri üzerine *Üçüncü haçlı seferi* düzenlendi. Fransa kralı Philippe Auguste ile İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard denizden, Almanya imparatoru Friedrich I Barbarossa karadan yola çıktılar. 1190 ilkbaharında Anadolu'ya geçen Almanya imparatoru, Kılıç Arslan II ile daha önce var olan dostane ilişkileri nedeniyle ordusunu selçuklu topraklarından rahatça geçirebileceğini umuyordu. Ama çok geçmeden Türkmenler'in saldırılarıyla karşılaştı. Kısa bir süre sonra da Kutbettin Melikşah ve Ankara, Çankırı, Akşehir emirleri Haçlılar'a karşı saldırıya geçtiler. Bir dizi çatışmadan sonra Konya'ya giren Haçlılar kenti yağmaladılar. Kılıç Arslan II, bir an önce Suriye'ye ulaşmak isteyen imparatorla bir antlaşma yaptı. Ama Selçuklular'ın denetleyemediği Türkmenler, Haçlılar'ı hırpalamaya devam ettiler. Friedrich I Barbarossa, Silifke yakınlarındaki Göksu ırmağında boğuldu ve Germen Haçlıları dağıldı. Bunlardan bir bölümü Suriye ve Kilikia limanlarından gemilerle Almanya'ya geri döndüler.

Öte yandan daha önce gelen çok sayıda haçlı Akkâ'yı kuşatmak üzere Gui de Lusignan'ın çevresinde toplanmıştı. Philippe Auguste'ün ve yolu üzerinde, Bizans egemenliğindeki Kıbrıs'ı işgal eden Arslan Yürekli Richard'ın katılmasıyla güçlenen kuşatma harekâtı kentin ele geçirilmesiyle sonuçlandı (1191). Ama Fransa kralı Batı'ya döndü; Richard, bazı başarılarına karşın Kudüs'ü alamadı ve Selahattin Eyyubi ile anlaşma yaptı (1192). Üç yıllık ateşkes sayesinde Franklar, Tir'den Hayfa'ya değin kıyıyı ele geçirdiler; Kudüs'te hac özgürlüğü elde ettiler, karşılığında Mekke'ye giden müslümanlara benzer kolaylıklar tanıdılar.

• Papa İnnocentius III, kutsal toprakların fethi tasarısını bir kez daha ele aldı. Bonifacio dell Monferrato'nun yönettiği *Dördüncü haçlı seferi* deniz yolundan yapıldı. Ama Venedikliler'e geçiş parası ödeme zorunluluğu nedeniyle Haçlılar, Macaristan kralının elindeki Zara (bugün Zadar) kentini Venedik hesabına ele geçirdiler. (Venedik hizmetine giren Haçlılar'ın, haçı kabul eden Macaristan kralına karşı savaşmaları bu seferin hedefinden ilk sapmasıydı.) Bunun ardından Bizans İmparatorluğu'nu sarsan hanedan kavgalarına karışarak İstanbul'u işgal ettiler. Bizans'a yönelik kalan bu sefer sonunda Bizans imparatoru İznik'e çekilirken, İstanbul'da Latin İmparatorluğu kuruldu (1204).

• Bu sapma, tasarının yeniden ele alınmasını zorunlu kıldı. 1213'ten başlayarak İnnocentius III'ün emriyle başlatılmak istenen *Beşinci haçlı seferi*, ancak 1215'te Laterano konsili tarafından ilan edildi. Macar kralı Andras II'nin yönetimindeki Haçlılar Akkâ'ya geldiler, ama Tabor tepesini ele geçiremediler (1217). 1218'de Kudüs kralı Jean de Brienne savaşı Mısır'a kaydırdı ve Dimyat limanını kuşattı, liman 1219'da düştü. Ancak Haçlılar'ın Kahire üzerine yürüyüşü tam bir felaketle sonuçlandı ve Dimyat'ı geri vermek zorunda kaldılar (1221).

• *Altıncı haçlı seferi*, 1223'te, imparator Friedrich II'nin ilan ettiği seferi desteklemek amacıyla telkin edildi. Papa Honorius III'ün Latin krallığı'nın vârisiyle evlendirdiği imparator, seferi birkaç kez ertelediği için aforoz edildi. Bununla birlikte Friedrich II, 1228'de Kutsal topraklar'a doğru yola çıktı, savaş yerine diplomasiyi tercih etti. Mısır eyyubi meliki el-Kâmil, önceden askerden arındırılması koşuluyla Kudüs'ü, Beytüllahim ve Nasıra'yı Friedrich'e bıraktı, ama bu kentlere girme hakkını da aldı; on yıllık bir ateşkes bu antlaşmayı tamamladı (1229).

• 1239'da vaaz edilen ve Navarra kralı, Bourgogne dükü ve Richard of Cornwall'i doğuya götüren bir haçlı seferini izleyen *Yedinci haçlı seferi*, sultan Meliküssalih'in hizmetindeki Harizmliler'in Kudüs'ü alması Latin krallığı ordusunun Gazze'de yenilmesi (1244) üzerine Lyon konsili tarafından kararlaştırıldı (1245). Aziz Louis'nin yönettiği bu sefer, Kutsal yerlerin denetimini ele geçiren Mısır'a karşı düzenlendi. Fransa kralı, Dimyat'ı aldı (1249) ve Kahire üzerine yürüdü; ama Mansure bozgununu felaketlerle dolu bir geri çekilme izledi; aziz Louis esir edildi (1250). Dimyat'ı geri vermek koşuluyla serbest bırakıldı ve 1254'e kadar Filistin'de kaldı.

• Antakya'nın sultan Baybars tarafından alınması (1268), *Sekizinci haçlı seferi*'ne yol açtı. Aziz Louis, bu kez kardeşi Sicilya kralı Anjoulu Carlo'nun isteğine uyarak Tunus'u almaya karar verdi. Hastalanan aziz Louis kenti kuşatırken öldü (1270) ve ordusu Fransa'ya döndü. Başka Haçlılar, bu arada İngiltere prensi Edward, Filistin'e ulaştılarsa da hiçbir sonuç alamayarak geri döndüler (1272).

1289'da Tripoli'nin düşmesi, papa Nicolaus IV'ün, pek yankı uyandırmayan yeni bir haçlı seferi önermesine yol açtı: Akkâ ve Tir 1291'de müslümanların eline geçti.

Bu son haçlı seferi, 1239'daki gibi, bilinen sekiz haçlı seferi listesinde yer almaz. Aslında baronlar, şövalyeler, büyük seferlerin dışında haçlı giysilerini giyiyor ve hacca gidiyorlar; bu arada Doğu Frankları'na da yardım ediyorlardı.

• Başka haçlı seferleri halkın da katıldığı haçlı seferlerinin coşkulu ve karışık görünümünü yeniden yarattılar. Bunların en ünlüsü, Fransa ve Almanya'da, genç peygamberlerin yönetiminde çok sayıda çocuğun katıldığı *Çocuk haçlı seferi*'dir. Bazı Marsilyalı tüccarlar, bu durumdan genç hacıları gemilere bindirerek Mısır'da satmak üzere yararlandılar (1212). Daha sonraları, esrarengiz Macar Usta'nın yönetimi altında toplanan Genç çobanlar, esir alınan aziz Louis'yi kurtarmak için yola çıktılar: bu hareket, köylü ayaklanmasına dönüşünce Castillalı Blanche tarafından bastırıldı (1251). Papalar ayrıca, İspanya' da islama karşı çarpışanların, İstanbul La-

tin İmparatorluğu'nun yardımına koşan Prusya ve Litvanya'daki hıristiyanları Pagan Baltıklılar'a karşı savunanların, Moğollar'ın saldırısına uğrayan Polonyalılar ile Macarlar'a ve Timur'un tehdidi altındaki Kafkasya hıristiyanlarına yardım elini uzatanların da, Haçlılar gibi günahlarının bağışlanacağını açıkladılar. Hıristiyanlık dünyası içinde, din yolundan ayrılanlara (Albililer*, daha sonra Husçular*) karşı Roma kilisesi'ni korumak için haçlı seferleri vaaz edildi.

• Haçlılar geldiğinde müslüman Ortadoğu'nun parçalanmış ve birbirine düşmüş olması Haçlılar'ın ilk başarılarının tek nedenidir. Haçlı seferlerinin özgünlüğü müslümanlar tarafından anlaşılmadı. Onlar Haçlılar'ı islama saldıran hıristiyan savaşçılar olarak gördüler ve geldikleri ülkelerin daha uzak olması dışında, bu savaşçıları iki yüz yıldır uğraştıkları hıristiyan Bizanslılar'dan ayırt etmediler.

Haçlılar'ın zapt ettiği toprakların tümü müslümanların egemenliğinde değildi; olanlar da müslümanlar tarafından yavaş yavaş geri alındı ve fetihler Suriye ve Filistin'de bile büyük islam merkezlerine ulaşamadı. Bununla birlikte Ortadoğu'daki müslüman ülkelerin yaşamsal kara ve deniz bağlantılarının tehdit edilmesi, Franklar'ın egemenliği altına giren müslümanların içine düştükleri kötü durum, seferlerin yinelenmesi ve Doğu latin devletlerinin kurulması haçlı seferleri olgusuna Ortadoğu islam tarihinde kuşku götürmez bir önem kazandırdı. Müslümanların tepkileri, ortamlara ve dönemlere göre farklı oldu. İran karışıklıklar içindeydi; Anadolu'ya henüz yerleşmiş olan Türkler, özellikle Bizans'a yöneldiler ve Suriye ile pek az ilgilenerek, Haçlılar'a karşı mücadelede daha çok bunlar kendi topraklarından geçtiklerinde yer aldılar. Halife de Franklar ile pek ilgilenmedi. Başkaldırı, Franklar'a doğrudan komşu olan ülkelerden geldi ve geçmişte birbirleriyle ilişkileri hiç de iyi olmayan müslüman topluluklar belli ölçüde yakınlaştılar: kırsal kesimde ve kentlerde yaşayan Araplar, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun düzenli ordularında yer alan Türkler, savaşa her zaman hazır Türkmenler, türk ordularına katılan Kürtler, vb. Şiiler ve zaman zaman Fatımiler ortak düşmana karşı sünni türk emirlerle işbirliği yaptılar. Ancak, Haçlılar'a karşı başlatılan bu hareket her zaman tüm müslümanları bir bayrak altında toplayamadı. Kimi küçük emirler, büyüklerin güçlenmesine hizmet edecek birliklere girmekten kaçındılar. Bu savaşlar ilgili müslüman devletlerde moral güçlenmenin yanı sıra daha derin ve geniş değişikliklere neden oldu. İç Suriye ve daha sonraları Mısır büyük bir atılım göstererek Bağdat'ın yerini aldı ve arap-islam dünyasının en canlı bölgeleri durumuna geldi. Siyasal ve toplumsal yapı askerileşti; silahlar ve topçuluk gelişti. Barışçı yani ticari ilişkiler savaşa karşın sürdü ve İskenderiye Akdeniz'in uluslararası ambarı oldu. Kuzeyde yaşayan Ermeniler dışında yerli hıristiyanlar haçlı seferlerine ilgisiz kaldılar, müslümanlar da onlarla olan ilişkilerinde değişiklik yapmadılar. Bu hoşgörü frank egemenliğindeki bölgelerde müslümanların karşı karşıya kaldığı davranışla çelişiyordu. Buralardaki müslümanların camileri ve kadıları yoktu, olası düşman ya da ihbarcı muamelesi görüyorlardı.

• Siyasal planda haçlı seferlerinin başlıca sonucu Doğu'da ve Yunanistan'da latin devletlerinin doğuşu oldu. (→ DOĞU LATİN DEVLETLERİ.) Seferlerin sonuçlarından biri de Batı'nın Bizans ve arap sanat ve edebiyatını tanımasına yardım eden, uygarlıklar arası ilişkilerin doğmasıydı. Batı kültürü Kilikia hıristiyanlarını derinden etkilerken dominiken ve fransisken misyonerler Asya ve Afrika halklarıyla, özellikle Moğol İmparatorluğu içinde ilişkiler kurdular. Öte yandan haçlı seferleri, hacıların deniz yoluyla taşınması ve batı kumaşlarının baharat, ipekli ve pamuklu kuşaklarla değiştirilmesi sayesinde kıyı kentlerinin ticari etkinliklerini artırdı. Pisa, Cenova, Venedik, Asya kıyılarındaki kentlerde özerk ticaret merkezleri kurdular. Haçlı seferleri ve Doğu latin devletleri sayesinde Akdeniz'e egemen olan ve ticareti ele geçiren Avrupalılar ekonomik açıdan büyük gelişme gösterdiler. Haçlı seferleri, bu seferler için gerekli parayı bulmak üzere senyörlerin haklarını para karşılığı satmalarına ve böylece kentlerin ön plana çıkmasına dolaylı bir şekilde yardımcı oldu. Akdeniz ticaretini hıristiyanlara kaptıran müslümanlar giderek yoksullaştılar.

Haçlı seferleri gibi bir dış etken olmasaydı Türkler, Batı'daki aşamalarını belki Osmanlılar'dan 200 yıl önce gerçekleştirebileceklerdi. Birinci haçlı seferi sonunda Türkler B. Anadolu'yu terk etmek ve kıyıdan içerdeki yaylalara çekilmek zorunda kaldılar.

• Haçlı seferleri ruhu, daha uzun süre devam etti. 1291'den başlayarak Kutsal yerleri yeniden fethetme düşüncesi canlandı. Ayrıca ayakta kalan latin devletlerini de savunmak gerekiyordu (Kıbrıs, Ege adaları, Frank Yunanistanı [→ AKHAİA]). XIV. yy.'da birçok hıristiyan hükümdar haçlı giysilerini kuşandı. Başarılı haçlı seferlerinden biri 1344'te İzmir'in Türkler'den (Aydınoğulları) geri alınması, öbürü Kıbrıslı Pierre I'in 1365'te İskenderiye'yi yağmalamasıyla sonuçlandı. Osmanlılar'ın Batı'da ilerlemeleri dikkatin Kutsal yerlerden uzaklaşmasına yol açtı. XIV. yy. sonlarından başlayarak haçlı seferlerinin başlıca amacı osmanlı yayılmasını durdurmaktı. Osmanlılar'a karşı düzenlenen ve bozgunla sonuçlanan Birinci Kosova (1389), Niğbolu (1396), Varna (1444), İkinci Kosova (1448) seferleri de haçlı seferi niteliğindeydi. Osmanlılar'a karşı XVI. yy.'da (1571'de Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından ele geçirilmesine bir karşılık olan İnebahtı deniz savaşı) ve XVII. yy.'da da (İkinci Viyana kuşatması sırasında) başka haçlı seferleri düzenlendi. Ama sürekli haçlı seferi, özellikle hacıları korumak için kurulan ve gerçek bir güç durumuna gelen askeri-dini tarikatlar tarafından yürütüldü. Tötonlar etkinliklerini Prusya'ya kaydırdılar: Templiers şövalyeleriyse 1312'de dağıtıldılar; buna karşılık Hospitaliers şövalyeleri Rodos, sonra Malta'dan hareketle XVIII. yy. sonuna değin Osmanlılar'a ve Kuzey Afrikalılar'a karşı korsan savaşı yaptılar.

—İkonogr. Haçlı seferlerine ilişkin bilinen en eski betimlemelerin heykeller olduğu sanılmaktadır (sözgelimi, bir haçlının sefer dönüşünde karısı tarafından karşılanmasını temsil eden heykel grubu [XII. yy. sonu, Nancy'deki Cordeliers kilisesi]). XII. yy. sonundan kalma bir Vatikan elyazması, Friedrich Barbarossa'yı bir haçlı olarak tasvir etmektedir. XIV. yy.'da yapılmış *Roman de Godefroi de Bouillon*'daki (Godefroi de Bouillon'un romanı) bir minyatür Kudüs'ün alınışını göstermektedir (Paris); Joinville'in *Histoire de Saint Louis*'sini (Aziz Louis'nin öyküsü) resimleyen başka bir minyatür Dimyat'ın ele geçirilişini betimler (B.N.). Ayrıca, Sebastien Mamerot'nun *Passages faits outre-mer* (Deniz ötesinde yolculuklar) adlı yapıtındaki resimlemeleri anmak gerekir (1490'a doğr., B.N.), Montfaucon'un St-Denis'deki eski vitraylara konu olan resimlerinden haçlı seferlerinin geçirdiği evreler izlenebilir; Chartres katedrali'nin vitraylarında da haçlı şövalyeleri tasvir edilmiştir.

Klasik yüzyılların sanatçıları bu konuyla çok az ilgilendiler. Ama XIX. yy.'da bir Ortaçağ tutkusu doğdu: Versailles müzesi için verilen pek çok siparişin konusu haçlı seferleriydi. Federico Madrazo, *Godefroi de Bouillon'a taç sunan Haçlılar* (Versailles), Delacroix *Haçlılar'ın Konstantinopolis'e girişi* (Louvre), Cabanel, Panthéon için *Aziz Louis Kudüs'te* (Louvre) adlı tabloları yaptı. Ayrıca Gustave Doré, Michaud'nun *Histoire des croisades* (Haçlı seferlerinin tarihi) [1877] adlı yapıtını resimlemek için yüz gravür yaptı. (→ Kayn.)

HAÇLILAR çoğl. a. Haçlı seferlerine katılanlara verilen ad. (Esk. eşanl. EHLİSALİP.)

Haçova meydan savaşı, Osmanlı devletiyle Avusturya ve müttefikleri arasında Macaristan topraklarında yapılan savaş (26 ekim 1596). Mehmet III tahta çıktığında (1595), Osmanlı devleti Avusturyalılar'la iki yıldır savaş durumundaydı. Sorunu kökünden çözümlemeye karar veren padişah, Eğri seferine çıktı (20 haziran 1596). Böylece padişahın komutasında Eğri önlerine gelen türk ordusu, K.-D. Macaristan'da Avusturyalılar'ın elinde bulunan bu çok önemli kaleyi kuşatarak fethetti (12 ekim 1596). Hemen harekete geçen Avusturya imparatoru, kardeşi arşidük Maximilian komutasındaki güçlü bir orduyu Eğri'yi geri almak için Türkler'in üzerine gönderdi. Erdel prensi Barthory' nin de birlikleriyle katıldığı Maximilian kuvvetleri kaleye yaklaşınca, düşmanın gücünü yanlış olarak küçümseyen sadrazam Damat İbrahim Paşa, dördüncü vezir Cafer Paşa ile Rumeli beylerbeyi Veli Paşa' ya taarruz buyruğu verdi. Cafer Paşa, aldığı buyruk uyarınca 4 500 askeriyle ölümüne bir saldırıya geçerken, bu çılgınlığa katılmayan Veli Paşa, 10 000 askeriyle geri döndü. Düşman safları içinde akşama kadar yüzlerce şehit veren Cafer Paşa, gece karanlığında düşman hatlarını yarmayı başarıp gerideki ana orduya güçlükle ulaşabildi (22 ekim 1596). Birinci Haçova savaşı diye anılan bu çatışmanın yenilgiyle sonuçlanması üzerine bir savaş meclisi toplayan padişah, Eğri kalesinin fethiyle yetinilmesini önerdi. Ancak, şeyhülislam Hoca Sadettin Efendi, savaştan vazgeçilemeyeceğini, Kuran'da düşmanla ölümüne dövüşmeyi göze alanlara zafer vaat edildiğini bildirerek Mehmet III'ü savaş için yüreklendirdi. Bunun üzerine sadrazamın buyruğunu dinlemeyen Veli Paşa görevden alındı ve Sokulluzade Hasan Paşa yeniden Rumeli beylerbeyliğine getirildi. Türk ordusu Haçova ovasına giderek düşman kuvvetleri karşısında mevzilendi (25 ekim 1596). Türk cephesinin merkezinde padişah, sadrazam Damat İbrahim Paşa, Hoca Sadettin Efendi, kazaskerler ve vezirler; sağ kanatta Anadolu beylerbeyi Mehmet Paşa; sol kanatta Rumeli beylerbeyliğine getirilen Sokulluzade Hasan Paşa; öncü Kırım askerlerinin başında da Gazi Giray Han'ın kardeşi Fetih Giray vardı. Padişahın 140 000 kişilik ordusu 60 000 tımarlı sipahi, 55 000 kapıkulu askeri (yeniçeri vb.), 25 000 Kırım atlısı ve 75 toptan oluşurken, arşidük Maximilian komutasındaki düşman ordusu 200 000 kişilik düzenli avusturya birlikleri, 100 top ve bağlaşıkları olan ispanyol, erdel, macar, papalık, floransa, leh, çek, slovak, hollanda, alman, belçika alayları ve gönüllü fransız şövalyeleriyle birlikte 300 000 kişiyi aşkın bir güçtü. Birleşik düşman kuvvetlerinin genel saldırısıyla başlayan savaşta, türk ordusunun merkezi kapıkulu askerlerinin paniğe kapılarak can kaygısına düşmeleri üzerine çabucak dağıldı. Geriye alınan Mehmet III, atına binip kaçmaya hazırlanırken, atının gemlerine yapışan Hoca Sadettin Efendi buna engel oldu. Bu bozgun sırasında padişahlarını atının üzerinde dimdik ön safta ve Hoca Efendi'yi de onun yanında atının gemlerini tutmuş olarak gören yeniçerilerle Kırım atlıları, zaferi kazandıklarını sanarak yağmaya dalan düşman birliklerine karşı amansız bir saldırıya geçtiler. Neye uğradığını anlayamayan 20 000 kadar düşman atlısı, kısa sürede Haçova ovasının bitimindeki bataklığa sürülerek yok edildi. Yaklaşık 50 000 avusturya askeri savaş alanında kılıçtan geçirildi ya da tutsak düştü. 100 top ve düşman ordugâhı Türkler'in eline geçti. Müttefik orduları başkomutanı arşidük Maximilian, canını kurtarmak için hızla geri çekilmek zorunda kaldı. Böylece Osmanlılar'ın Avrupa devletlerine karşı kazandığı son büyük

Manuel



Jacques **Hadamard**

Lauros-Giraudon



Hadda'da bulunan yalancı mermerden buddha bası İ.S. III. yy. *Guimet müzesi, Paris*

meydan savaşı kesin bir zaferle noktalandı. Mohaç değerindeki bu zaferden sonra Viyana yolu açılmışken, İstanbul'a dönmeyi yeğleyen Mehmet III, başkentte Eğri fatihi ve Haçova savaşı gazisi olarak büyük bir coşkuyla karşılandı. (→ Kayn.)

HAÇREŞ dağı, Çavuş dağı da denir, Doğu Anadolu'da Muş ovasını G.'den sınırlayan dağ kütlesi. Bitlis masifinin B. ucunu oluşturur. En yüksek doruğu, Muş'un 10 km kadar G.-B.'sında (2 646 m).

HAÇVARİ sıf. (*haç* ve fars. *-vari*, gibi'den). Haç biçiminde olan şey için kullanılır.
—Cerr. Haç biçiminde yapılan: *Haçvari kesme.*
—Seram. *Haçvari çini*, XI.-XIII. yy.'lar arasında, Anadolu Selçuklu sanatında görülen haç biçimli çini levhalar.

HAD, -ddi a. (ar. *ḥadd*). **1.** *Esk.* Sınır, hudut. **—2.** Derece, aşama, sınır: *İnsan bir hadde kadar sabredebilir.* **—3.** Bir kimsenin hakkı, yetkisi, yapabileceği şeylerin sınırı. *Haddim değil ama yine de söylemeden edemeyeceğim. Haddini bil. Haddim olmayarak. Haddini aşıyorsun, sonra pişman olursun.* **—4.** *Haddi hesabı yok*, pek çok, sınırsız: *Çok zengin, parasının malının haddi hesabı yok.* **—5.** *Haddi kifayeyi bulmak*, yeterli ölçüde olmak.|| *Haddine mi (düşmüş)*, bir işe girişen ya da girişecek olan bir kimseden söz ederken, onun böyle bir işi yapacak yetenek ve yetkide olmadığını belirtmek için söylenir. || *Haddi varsa*, bir kimseden söz ederken "cesareti varsa, korkmuyorsa, kendine güveniyorsa" anlamında söylenir: *Haddi varsa akşamki toplantıya o da gelir.* || *Haddi zatında*, gerçekte, aslında. || *Haddinden fazla*, aşırı ölçüde, gereğinden çok: *Hava haddinden fazla sıcak.* || *Haddini aşmak*, ölçüyü kaçırmak || *(Bir kimseye) haddini bildirmek*, yetkisi olmadığı işlere karışarak küstahça işler yapan birini sert işlemlerle yola getirmek, cezalandırmak: *Bu sorumsuz ve aylak adama haddini bildirmeye karar vermişti.* || *Haddini bilmek*, yeteneklerinin ve değerinin sınırını tanımak: *Ben haddimi bilirim, böyle işlere karışmam.*
—*Esk. Had-şinas*, haddini bilen. || *Hadd-i büluğ*, ergenlik çağı. || *Hadd-i fâsıl*, ayırıcı sınır. || *Hadd-i icaz*, güzel söz söylemenin en mükemmel biçimi. || *Hadd-i imkân*, olabilirlik sınırı. || *Hadd-i istiabi*, kapasite, kapsam. || *Hadd-i ittisal*, bitişme noktası. || *Hadd-i kemal*, olgunluk durumu. || *Hadd-i kifaye*, yeterlik derecesi. || *Hadd-i kusva*, erişilecek son sınır. || *Hadd-i layık*, tam değer, tam derece. || *Hadd-i maruf*, herkesçe normal kabul edilen sınır. || *Hadd-i münteha*, son nokta. || *Hadd-i müşterek*, ortak derece. || *Hadd-i seyf*, kılıcın keskin ucu. || *Hadd-i şeri*, şeriata uygun olarak verilen ceza. || *Hadd-i tabır*, anlatma gücü. || *Hadd-i tedib*, şeriata göre ceza, dayak derecesi.
—Esk. mat. TERİM'in eşanlamlısı. || *Hadd-i asgar*, KÜÇÜK TERİM* || *Hadd-i ekber*, BÜYUK TERİM* || *Hadd-i evsat*, ORTA TERİM*. || *Hadd-i hakiki*, bir terimin gerçek tanımı.
—Esk. ruhbil. *Hadd-i asgari tesir*, uyarım eşiği.
—Esk. topogr. *Hadd-i cenubi*, herhangi bir arazi üzerinde üç tepe noktasının oluşturduğu üçgenin en güney tepesi. || *Hadd-i garbi*, üç tepe noktasının oluşturduğu üçgenin en batı noktası. || *Hadd-i şarki*, üç tepe noktasının en doğu noktası. || *Hadd-i şimali*, üç tepe noktasının en kuzey noktası.
—İsl. Allah'ın, insanların davranışları için Kuran'da koyduğu sınır, yasa. (Kuran'da, on üç defa çoğul olarak *hudud* biçiminde geçer.)
—İsl. huk. Bazı suçlar için belirtilmiş değişmez cezalar. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Hadd-i hamr*, üzüm şarabı içilmesi nedeniyle uygulanan ceza. (Hür kişiler seksen değnek, köleler kırk değnek vuruşu ile cezalandırılırlar. Cezanın uygulanabilmesi için sanığın suçunu kabul etmesi ya da suçun güvenilir iki erkek tanıkla kanıtlanması gerekir.) ||*Hadd-i kat'it-tarik*, şakilere ve yol kesenlere uygulanan ceza. (Suçu, yalnızca korku yaratmak için işlemişlerse, ıslah oluncaya kadar ya sürgün ya da hapsedilirler. Soygun yapan eşkiyanın sağ eli ile sol ayağı bilekten, eklem yerinden kesilir. Yolcuları öldürürlerse ölüm cezasına çarptırılırlar. Hem soygun yapmış hem de adam öldürmüş eşkiyaya şu üç cezadan biri uygulanır: 1- Sağ el ve sol ayaklarını bilekten kesmek, sonra öldürmek sonra da cesedi asmak. 2- Yalnızca öldürmek sonra cesedi asmak. 3- Yalnızca öldürmek ya da yalnızca asarak idam etmek. Eşkiyalık suçuna katılmış kadınlara yukarıdaki cezalar verilmez. Onlar adi suçlular gibi cezalandırılırlar.) ||*Hadd-i kazf*, ergin, temyiz gücüne sahip, zina töhmetinden uzak namuslu bir müslümana zina iftirası atan kişiye verilen ceza. (Hür kişilere seksen, kölelere kırk değnek vurulur.) ||*Hadd-i sekr*, üzüm şarabı dışındaki sarhoş edici içkilerden birini içerek sarhoş olana uygulanacak ceza. (Hadd-ı hamr' daki gibi ceza verilir.) ||*Hadd-i sirkat*, erginlik çağına girmiş ve temyiz gücüne sahip bir kişinin, en az bir dinar değerinde başkasına ait bir malı çalması nedeniyle uygulanan ceza. (Güvenilir iki erkek tanık ya da sanığın ikrarı ile kanıtlanan ve hafifletici sebepler bulunmayan bir hırsızlık suçundan dolayı suçlunun sağ eli bilekten kesilir.) ||*Hadd-i şürb* → HADD-İ HAMR. || *Hadd-i zina*, zina suçu nedeniyle verilmesi gereken ceza. (Evli olan ya da başından evlilik geçmiş olanlara recım* cezası uygulanır. Böyle olmayan suçlular hür ise yüz değnek, köle ise elli değnek vurulur. Bir kişiye zina cezası verilebilmesi için ya dört erkek görgü tanığının tanıklığı ya da suçlunun dört ayrı duruşmada suçunu kabul etmesi gerekir.)
—Tasav. Allah'ın sonsuzluğu ve sınırsızlığı karşısında, yaratıkların zaman ve mekân bakımından sınırlılığını belirten terim.
—ANSİKL. İsl. huk. Hadd cezaları Allah hakkı sayılır. Bu sebeple sabit olan had cezasını ne mağdur ne de herhangi yetkili bir makam bağışlayamaz. Bu cezalar İslam hukuku'nda kişilere uygulanan en ağır cezalardır. Bu konuda Hz. Muhammet, "İmkân buldukça hadd cezalarını düşürünüz. Yanılarak affetmek, yanılıp ceza vermekten iyidir" demiştir. Bu nedenle kadılara cezayı düşürecek şüpheler arama görevi verilmiştir.

HAD a. (ar. *ḥadd*). *Esk.* **1.** Yanak: *Lale-had* (pembe, kırmızı yanaklı). *Semen-had* (yasemin yanaklı). **—2.** *Hadd-i azra* ya da *hadd-ül-azra*, kız yanağı; Kufe şehri.

HAD sıf. (ar. *hâdd*). *Esk.* **1.** Gürültü ile yıkılan. **—2.** Yüksek sesle çağıran.

HÂD a. (fars. *ḥad*). Esk. zool. Çaylak.

HÂD, -ddi sıf. (ar. *hiddet*, keskinlik'ten *hadd*). *Esk.* **1.** Sivri, ince uçlu. **—2.** Keskin, katı. **—3.** Aşırı, şiddetli bunalım, geçimsizlik vb. durumlar için kullanılır. **—4.** Dar.
—Esk. tıp. Ateşli, iltihaplı, azgın hastalık; yara, çıban için kullanılır; akut: *Maraz-ı hâd* (ilerlemiş hastalık).

HADAA çoğl. a. (ar. *ḥâdiʿ*, aldatan'ın çoğl. *ḥadaʿa*). *Esk.* Aldatanlar, hilekârlar.

HADAD → ADAD.

HADADEZER → BAR HADAD II'nin öteki adı.

HADÂİ çoğl. a. (ar. *ḥadiʿa*'nın çoğl. *hadâʾiʿ*). *Esk.* Oyunlar, hileler.

HADÂİD çoğl. a. (ar. *hadid, hadide*'nın çoğl. *hadâʾid*). *Esk.* **1.** Demirden yapılan şeyler. **—2.** Keskin ya da sert şeyler.

HADÂİDAT çoğl. a. (ar *hada'id*'in çoğl. *hadâ'idat*). *Esk.* Demirden yapılmış şeyler.

HADAİK çoğl. a. (ar. *hadika*'nın çoğl. *hadâ'ik*). *Esk.* Bahçeler, bağ ve bostanlar.
—Kur. tar. *Hadaiki hassa*, Osmanlı devletinde padişah saraylarının bahçeleri. (Bk.' *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kur. tar. Saray bahçeleri ikiye ayrılır. Bir bölümü sarayın içinde, öteki bölümü de sarayın dışında bulunurdu. Bunların her ikisine de *hassa bostancıları* adıyla anılan bahçıvanlar bakardı. *Usta* denen amirlerinin gözetiminde çalışan hassa bostancıları, on beş ile yüz kişi arasında değişen bölüklere ayrılırlardı. Başlıca hadaiki hassa bostanları: Kadıköy bağı, Davutpaşa bahçesi, Beşiktaş bahçesi, Bakırköy'de İskender Çelebi bahçesi, Dolmabahçe, Kuruçeşme, Arnavutköy, Bebek, Emirgân, Kalender, Büyükdere, Beykoz'da Tokat ve Sultaniye bahçeleriyle Paşabahçe, Çubuklu, Kandilli, İstavroz, Üsküdar, Ayazma, Salacak, Haydarpaşa, Fenerbahçe, Florya, Halkalı, Topçular, Vidos, Alibeyköy, Kâğıthane, Karaağaç ve Hasköy bostanları.

Hadaik ül-hakayık fi tekmilat Iş -şakayık, Nev'izade Atayi'nin, Taşköprülüzade Ahmet'in *Eş-şakayık un-numaniyye fi ulema id-devlet il-osmaniyye* adlı arapça biyografi kitabına yazdığı ek (1635, basımı 1851-1852, 2 c.). Atayi, Taşköprülüzade'nin Osman Gazi'den başlayarak 1558 yılına dek osmanlı bilim adamlarının, şeyhlerin vb. yaşamöykülerini içeren yapıtının Edirneli Mecdi tarafından yapılan çevirisini temel almış ve kendisinden önce yapılan ekleri göz önüne alarak kitabını hazırlamıştır. Padişahları tabakalara (bölümlere) ayırarak Taşköprülüzade'nin bıraktığı yerden başlamış, 1635 yılına dek yetişen bilim adamları ve şeyhlerin vb. yaşamöykülerini yazmıştır.

HADAL sıf. (öz. a. *Hades*'ten). Hidrol. En büyük okyanus derinlikleri için kullanılır. (6 000 m den derin olan *hadal kat*, Büyük Okyanus çukurlarına tekabül eder.)

HADAMARD (Jacques), fransız matematikçi (Versailles 1865 - Paris 1963). Sorbonne'da, École polytechnique'te, École centrale des arts et manufactures'de profesör ve Bilimler akademisi üyesi (1912) olan Hadamard, Collège de France'ta, çok sayıda araştırmacının katıldığı ünlü bir seminer düzenledi. Analitik fonksiyonların tekilliği ve fonksiyonel hesap üstüne yaptığı çalışmalarla fonksiyonlar kuramını ele alan fransız okulunun önde gelen matematikçileri arasına girdi. Sayılar kuramıyla çözümleme arasındaki etkileşimleri inceledi ve bu konunun ne denli zengin olduğunu ortaya çıkardı.

HADANO, Japonya'da (Honşu) kent, Tokyo'nun güney-batısında; 155 619 nüf. (1990). Tütün pazarlama merkezi.

HADÂRET a. (ar. *hadâret*). *Esk.* Yeşillik.

HADAS → HADES.

HADÂSET a. (ar. *hadâset*). *Esk.* **1.** Gençlik, tazelik; yenilik. **—2.** *Hadâset-i sin*, yaş küçüklüğü, gençlik: "*Hadâset-i sinninden bil-istifade...*" (Ali Fuat, XIX yy.)

HADATU → ARSLANTAŞ.

HADDA, Afganistan'da, Celalâbâd yakınlarında kurulan buddhacı rahiplerin eski merkezi. 1922'de, A. Foucher, daha sonra 1928'de, J. Barthoux ve Afganistan'daki fransız delegasyonu siti buldu ve topografyasını çıkardı. Burada bulunan şist ve yalancı mermerden birçok eşya Kâbil ve Paris'teki Guimet müzesi arasında paylaşıldı. 1966'da, Afganistan makamları, S. Mostamandi daha sonra da Z. Tarzi yönetiminde Tepe-i Hotor'da kazılara yeniden başladılar. Kurutulmuş topraktan ve yalancı mermerden dekorasyon yerinde restore edildi; bunlar hellenizmden etkilenmiş bir sanat kadar, yerel oylumlayıcı ve sanatçıların olağanüstü becerilerine de tanıklık eder (İ.S. II. yy. sonu - VI. yy. sonu).

HADDÂ sıf. (ar. *haddāʿ*). *Esk.* Aldatıcı, hilekâr.

HADDAD (EL-), arap edebiyatına birçok yazar vermiş suriyeli-lübnanlı aile. —NEDRA (Humus 1881 - New York 1950). İş yaşamına New York'ta bankacı olarak başladı, sonra kendini şiire verdi (*Feuilles d'automne* [fr. çev.], 1940) ve edebiyat derneği *er-Rabitat ül-Kalemiyye*'nin kuruluşuna (1920) katkıda bulundu. —Kardeşi ABDÜLMESİH.(Humus 1890 - New York 1963) 1907'de ABD'ye göç etti, New York'ta *The Tourist* dergisini kurdu ve günlükler (*Histoire de l'émigration* [fr. çev.] ve gezi notları (*Impressions d'un émigré* [fr. çev.], 1961) bıraktı. —RIZKULLAH (Mürci' yun 1875-1943), 1900'de ABD'ye göç etti, lirik bir yapıt bıraktı (*la Brise des jardins* [fr. çev.], 1946). —NECİP (1867-1899) birçok tarihsel piyesler veren oyun yazarı *la Maîtresse déguisée* [fr. çev.], *Saladin* [fr. çev.], 1904). —NİKULA (1870 - 1954) çeşitli romanlar yazdı (*la Nouvelle Eve* [fr. çev.], 1905; *le Nouvel Adam* [fr. çev.], 1914). —HABUBA (el-Baruk 1897 - Beyrut 1957); bir edebiyat salonu açtı. Maurice Barrès'ye (1913) ve Cubran'a (1927) bağlandı. Paris'te *la Vie nouvelle*'in kurucusudur ve iki şiir derlemesi vardır. Oğlu —FUAT (1915-1958), iç savaş sırasında öldürüldü. Tarihsel hikâye ve denemeleri vardır.

HADDAD (Melik), fransızca yazan cezayirli yazar (Konstantin 1927 - Cezayir 1978). Şiirler (*le Malheur en danger*, 1956) ve konusu savaş olan dört roman yazdı (*la Dernière Impression*, 1958; *Je t'offrirai une gazelle*, 1959; *l'Élève et la leçon*, 1960; *Le quai aux Fleurs ne répond plus*, 1961). Çok duyarlı bir yazardı; en büyük üzüntüsü de arapça yazamamasıydı.

HADDÂD sıf. ve a. (ar. *haddād*). *Esk.* **1.** Demir işleriyle uğraşan, demirci, çilingir. **—2.** Kapıcı. **—3.** Zindancı, gardiyan.

HADDÂDÎ a. (ar. *haddād* ve fars. *-î*'den *haddādī*). *Esk.* Demircilik.

HADDÂM sıf. (ar. *haddam*). *Esk.* İşinde çalışkan ve becerikli olan.

◆ a. Hizmetçi.

HADDAN a. (ar. *hadd*'in ikili çoğl. *haddān*). *Esk.* İki yanak.

HADDÂS sıf. (ar. *haddās*). *Esk.* Çabuk kavrayan, anlayışlı.

HADDE a. (ar. *hadd*'in dişl. *hadde*, dar' dan). **1.** Erimiş metalden tel yapmak için kullanılan ve üzerinde değişik çapta delikleri olan çelik aygıt. **—2.** *Hadde fabrikası*, som demire çubuk, levha, köşebent vb. biçimler verilen yapımevi. **—3.** *Haddeden çekmek*, bir kimseyi çeşitli sınamalardan geçirmek. ‖ *Haddeden geçirmek*, bütün yönleriyle, en küçük ayrıntılarına değin dikkatle araştırmak, incelemek.

—*Esk. Hadde-i tetkik*, dikkatle inceleme.

—Camc. *Hadde tezgâhı*, esas olarak özel çelikten yapılmış soğuk iki merdaneden ve bunları izleyen taşıyıcı tablalardan ya da taşıyıcı merdanelerden oluşmuş düz cam biçimlendirme makinesi. (Bütün mekanizma çok büyük duyarlıkla belirlenmiş bir hızda elektrikle devindirilir ve cam yaprağının sabit çekimini sağlayan taşıyıcı merdane takımıyla bağlantılı olarak çalışır.)

—Cerr. Üzerinde belli çapta delikler bulunan ve kateterizm için kullanılacak sondaların çapını ölçmeye yarayan plaka.

—El sant. *Haddeden çekilmiş*, taneleri, torna tezgâhında çekildikten sonra haddeden geçirilerek düzgünleştirilmiş tespihlere verilen ad.

—Esk. sil. *Hadde putası*, Osmanlılar'ın kullandığı bir ok türü. (Kartal ya da kuğu kanadından yapılmış yelekleri kısa ve ensizdi. Azmayişin uzunluğunda olmakla birlikte ağırlığı daha azdı.)

—Kuyumc. Altın ya da gümüş külçeyi geçirerek tel haline getirmeye yarayan konik delikler açılmış ve elmasla donatılmış çelik alet.

—Metalürj. *Hadde dizisi*, belli bir ürünün büyük miktarda üretimini sağlayacak biçimde yerleştirilmiş hadde tezgâhları kümesi. (Hadde dizilerinde çerçeveler ya yan yana ya da art arda yerleştirilir; ilk konumda haddelenecek ürün sürekli [tel] ya da kesikli [çubuk ya da sac] olarak bir tezgâhtan öbürüne geçer; ikinci haldeyse yalnızca sürekli [sac] haddeleme gerçekleştirilir.) ‖ *Hadde donanımı*, devindirici bütün aygıtlar eşliğinde, üst üste yerleştirilmiş en az iki merdaneden oluşan bütün. ‖ *Hadde izi*, haddelenmiş ürünlerin yüzeyinde, eskimiş ya da çatlamış merdanelerin bıraktığı izlerden kaynaklanan yüzey özürü. ‖ *Hadde tezgâhı*, iki merdane arasından geçirerek bir metalürji ürününün kesitini küçültmeye yarayan tezgâh. (Bk. *ansikl.* böl.) —Metal tel çekmeye ve dikişsiz metal borular elde etmeye yarayan aygıt ya da tel çekme takımı.— Ham parçalara mekanik olarak ilk işlemleri uygulamaya yarayan aygıt. ("Blum haddesi" bir sıcak hadde tezgâhıdır.)

—Polim. *Hadde silindiri*, haddeleme ve kalıplamaya yarayan merdaneli makine. (Bir haddede genel olarak 3 ya da 4 merdane bulunur; bu merdanelerin dönme hızları, yaprakların gittikçe incelmesi göz önüne alınıp birbirinden bağımsız olarak ayarlanabilir. Merdanelerin göreli yerleşimi, işlenecek polimerin yapısına ve kullanımına bağlıdır.)

—Saraç. Saraçların şaplı deriye kenar süsü yapmakta kullandıkları oluklu ve çıkıntılı bölümlerinde kabartmalar bulunan şimşir kalıp.

—Seram. Hamurun kaymasını sağlamak için, çıkış deliği hafifçe pahlı madeni parça. (Hamurun kayması bazen su serpilerek kolaylaştırılır.) ‖ Yapı tuğlalarını bir filiyerle biçimlendirmeye yarayan aygıt. (Makine, boşlukla hava gidermeye yarayan bir düzenekten sonra yerleştirilmiş bir püskürtücüyle beslenir ve kesici bir aygıtla tamamlanır.)

—ANSİKL. Metalürj. Bir hadde tezgâhı yatay eksenli dökme demir ya da çelik merdanelerden oluşur; bu merdanelerin muyluları tezgâh "çerçeve"si adı verilen düşey bir gövdedeki geniş yataklara oturur. Gövde bir taban, buna bağlı iki dikme ve dikmeleri birleştiren gergi çubuklarından oluşmuş dökme çelikten som bir çerçevedir. Çerçeve içinde "yatak kutusu" adı verilen çelik bloklar bir kızak yolu içinde hareket eder; yatak kutularının içinde ise merdane muylularının oturduğu yataklar ya da rulmanlar bulunur. Merdanelerin karşılıklı konum ayarı çerçeve dikmesinin üst gergisine gömülmüş bir somundan destek alan basınç vidasıyla sağlanır. Bu vidalara küçük hadde tezgâhı çerçevelerinde elle, büyük tezgâhlarda ise makinelerle kumanda edilir.

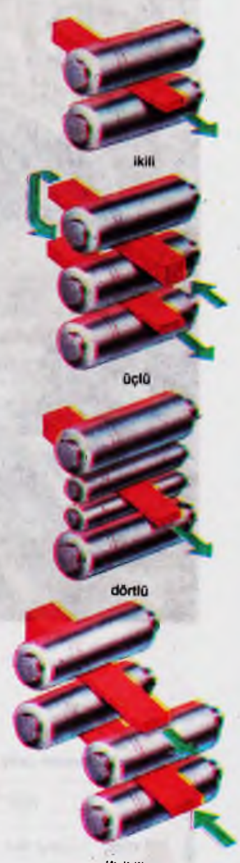
Merdanelerin devinimi ya bir kavrama manşonunun tuttuğu yonca kesitli muylu uzantısıyla ya da küre mafsallı bir kavramaya giren bir paletle sağlanır. Hadde tezgâhında bir elektrik motoru, gereğinde dişli bir redüktör ve merdanelerin aynı anda etki yapmasını sağlayan küçük bir eş dişli kafesi vardır.

Hadde tezgâhları merdanelerin çerçeve içindeki konumlarına göre sınıflandırılır. *İkili çerçeveli* tezgâhta, tersinir bir motorla devindirilen iki merdane bulunur; dolayısıyla aynı çerçevede ardışık pasolar yapılabilir. *Üçlü çerçeveler*'de üç merdane yer alır; pasolar, motorun dönme yönünü değiştirmeden önce üst ve orta, ardından orta ve alt merdaneler arasından geçirilir. *Çift ikili çerçeveler* ters yönlerde dönen iki ikili çerçeveden oluşur. *Dörtlü çerçeveler* ya da dört merdaneli tezgâhlarda iki iş merdanesi vardır ve bu merdaneler, olası esnemeyi önlemek için iki büyük merdaneyle dıştan desteklenir.

Hadde tezgâhları kullanım amaçlarına göre de sınıflandırılabilir.

Uzun ürünler (kütlesel kesitli) sözkonusu olduğunda haddeleme özellikle sıcakta uygulanır. Merdaneler düz (değişmez yarıçaplı) olabilir ve bu halde ürünün iki ardışık paso arasında 90°'lik bir dönme (blum haddesi) yapması gerekir. Yivli merdaneler (örneğin çembersel ya da kare kesitli) büyük beton çelikleri ve kütük gibi yarı işlenmiş ürünler elde etmeyi sağlar. Bu hadde tezgâhları genellikle sürekli çalışma düzeni taşır, yani birçok çerçeve bir hat boyunca art arda yerleştirilir (blum kesitli ürüne kütük kesiti verir). Ray ya da putrel gibi karmaşık profiller, yatay eksenli iki merdane (motorlu) ve düşey eksenli iki tekercik (motorsuz) içeren üniversal çerçevelerde haddelenir. Filmaşin üretiminde ya üçgen biçiminde bağlanmış üç merdaneli çerçeveler *(Properzy yöntemi)* ya da dik eksenli iki çiftmerdaneli çerçeveler kullanılır. Dikişsiz boru üretiminde kullanılan *Mannesmann yöntemi*'nde ürünü delici bir mandren üzerine iten tambur biçiminde iki merdaneden yararlanılır.

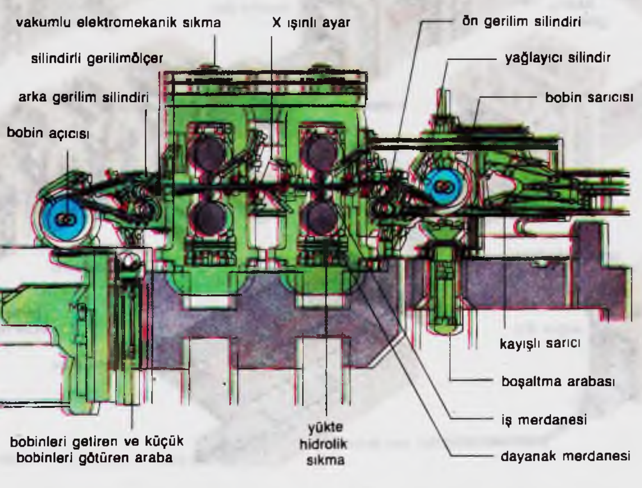
Yassı ürünler (dikdörtgen kesitli) sözkonusu olduğunda haddelemenin ilk işlemleri sıcakta gerçekleştirilir. Bu alanda aşağıdaki tezgâhlar kullanılır: *slab hadde* tezgâhında ikili çerçeveyle ilk pasolar gerçekleştirilir; *kalın sac hadde tezgâhları*'nda dört merdaneli çok ağır çerçeveler vardır ve 4 m ya daha geniş sacları haddelemeye yarar; bunlar blum tezgâhlarında olduğu gibi yaklaşık 6 000 B B'lik iki motorla çalıştırılır; *sürekli sıcak bant hadde tezgâhları* art arda yerleştirilmiş on kadar dörtlü ağır çerçeve taşır ve 1 ile 2 m genişliğinde, en az 2 mm kalınlığında şeritleri haddeler. Hadde tezgâhından çıkış hızı yaklaşık 10 ile 15 m/sn olan çok büyük tesislerdir ve çerçeveleri devindiren toplam güç 50 000 ile 90 000 B.B arasında değişir. İnce saclar sürekli dizilerde soğuk haddelemeyle elde edilir (otomobil karoserileri, konserve kutuları için teneke). Bu hadde tezgâhlarının çıkış hızı 90 km/sa dolayındadır. *Sendzimir hadde tezgâhı*'r da küçük çaplı iki iş merdanesi bulunur



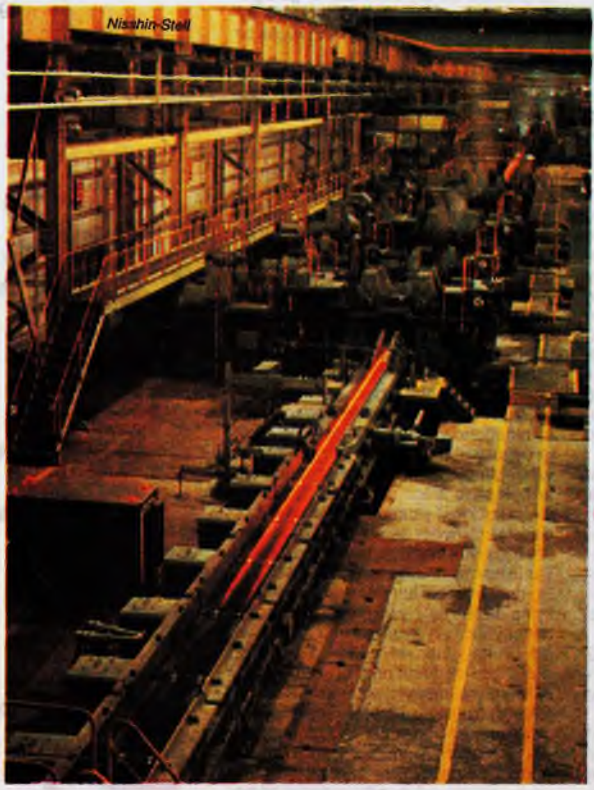
hadde tezgâhı çerçevelerinde merdanelerin konumu



Sendzimir soğuk hadde tezgâhında merdanelerin konumu ve çalışma şeması



çift dörtlü çerçeveli bir hadde tezgâhının şematik kesiti (soğuk haddeleme)



bir japon çelikhanesinde **haddeleme tesisi**

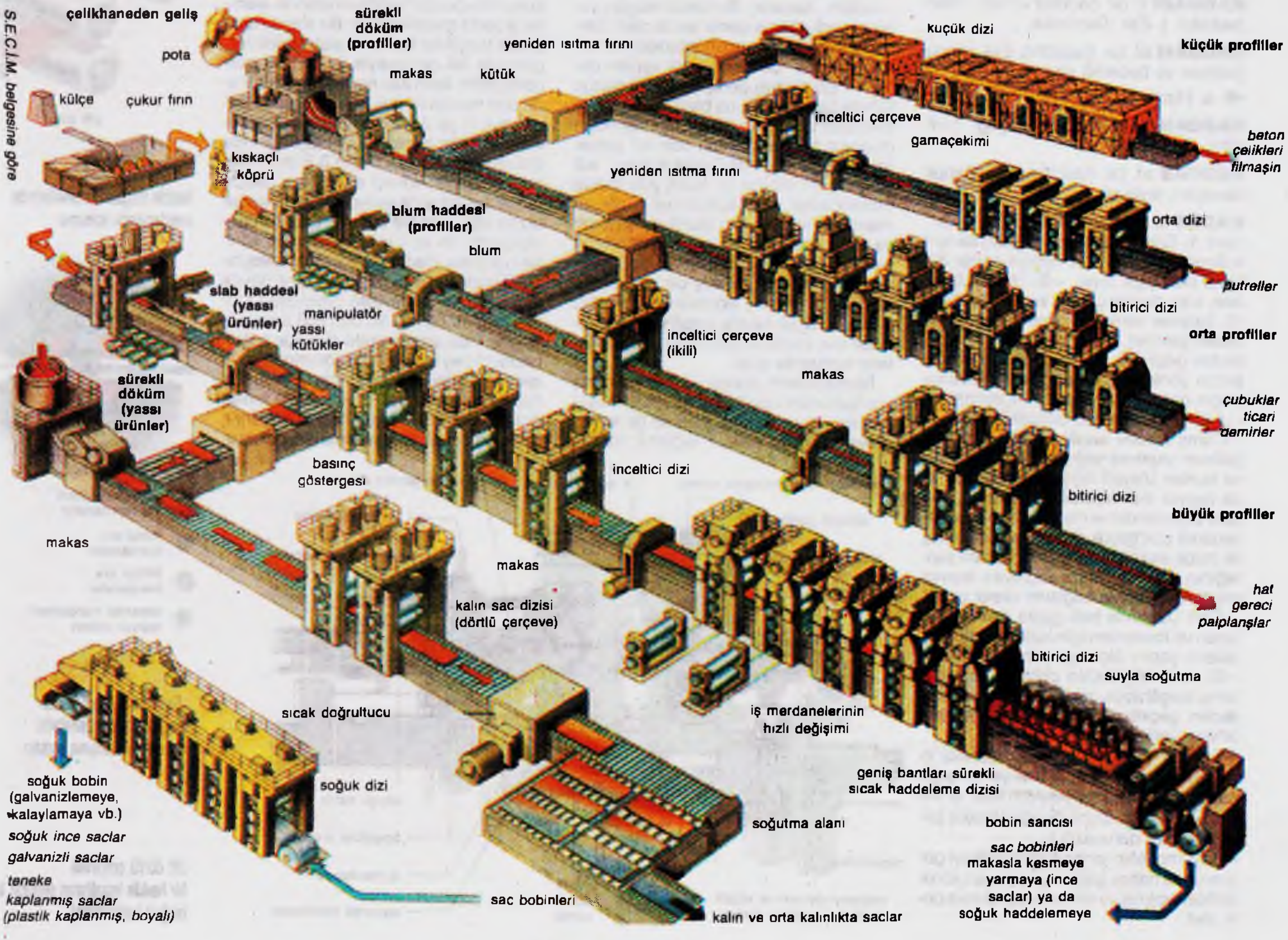
bu merdaneler çember biçiminde yerleştirilmiş çok sayıda dayanak merdanesiyle desteklenir; tersinir olarak çalışan tezgâhta paslanmaz çelikten ince saclar çekilir. *Planet hadde tezgâhı*'nda iki dayanak merdanesi çember biçiminde yerleştirilmiş küçük iş merdanelerini destekler ve devindirir; bir pasoda kalınlığı büyük ölçüde düşürür.

Nihayet çeşitli özel hadde tezgâhları vardır: *ara ürün dövme hadde tezgâhları, dövme hadde tezgâhları*, gergileri, çemberleri vb. dövmede kullanılır, *toz hadde tezgâhları*, sinterlenecek metal tozun sıkıştırılmasını sağlar, *enine hadde tezgâhları* bakışımlı eksenleri olan, çeşitli parçaları yuvarlama yoluyla biçimlendirmede kullanılır.

HADDECİ a. Metalürj. Haddeleme işlemlerini yürüten işçi. —Bu işlemi yapan kuruluş.
—Metalürj. ve Kuyumc. *Altın haddecisi*, altını ince tel halinde çeken kimse.

HADDEHANE a. Metalürj. Belli sayıda hadde tezgâhı içeren metalürji tesisi.

HADDELEME a. Metalürj. Bir metali haddeden geçirme. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Yuvarlama haddeleme* → YUVARLAMA.
—Camc. Erimiş camı iki hadde merdanesi arasından geçirerek, ham ayna camı ya da dökme cam elde etme yöntemi.
—Seram. Hamura hadde, itici ve kesici aletler yardımıyla biçim verme yöntemi (haddeleme, kiremit, tuğla, künk yapımında çok sık kullanılır).
—ANSİKL. Metalürj. Haddelemenin amacı, bir yandan ürünün boyunu büyütmek ve kesitini küçültmek, öte yandan metalürjik *yapı*'sı ile kristal *doku*'sunu (tanelerin yönelimi), dolayısıyla kullanım özelliklerini değiştirmektir. Dövmenin tersine sürekli bir işlemdir. Merdaneler arasına giren parça biçim değiştirme boyunca tümüyle hadde tezgâhından geçmek zorundadır. Ürünler merdaneler arasında sürtünme etkisiyle ilerler. Tek geçişte kalınlığı çok büyük ölçüde azaltma yoluna gidilirse, merdaneler çubuğu kavrayamaz, dolayısıyla ilerleme olanağı kalmaz; bu nedenle kesiti büyük ölçüde küçültmek için uygulamada yaygın olarak ardışık pasolara başvurulur. Bu pasolar aynı hadde tezgâhında ya da yan yana yerleştirilmiş tezgâhlarda gerçekleştirilebilir. Çağdaş tesislerde art arda yerleştirilmiş tezgâhlarda pasolar el katkısı gerekmeden sağlanabilir. Bu yöntemde de ardışık pasolar sözkonusu olmasına rağmen, parça aynı anda birçok tezgâh içinden geçmesi nedeniyle işlem *sürekli haddeleme* adını alır. Haddelemeyle biçim değiştirmek için malzemenin sünek olması gerekir. Üstelik biçim değiştirmeye karşı olası en düşük direnci göstermesi istenir; bu nedenle haddeleme genellikle sıcak ortamda uygulanır. Nitekim yüksek sıcaklıkta biçim değiştirmeye karşı direnci düşen, ama sünekliği artan çelik, yaklaşık 950°C ile 1150°C arasında haddelenir. Yüksek sıcaklık, haddelenmiş parçalarda, özellikle kalınlıkları ve yüzeyleri kusursuz olmayan yassı ürünlerde, merkez ile kenarlar arasında farklı genleşmelere yol açar. Ürünlerin kalınlığı sıcakta haddelenemeyecek kadar düşük (yaklaşık 2 mm'den az) olduğunda ya da sıcakta haddelemenin veremeyeceği bir kalınlık duyarlığı ya da yüzey kalitesi gibi özellikler arandığında çelik soğukta haddelenir. Bu tür kalıcı biçim değiştirmede her pasodaki kesit değişimi çok sınırlı kalır. Bu yüzden bazen ara tavlamalara başvurulabilir. Demir dışı metallerin çoğu için aynı durum sözkonusudur. Yüzeyi ayna parlaklığında taşlanmış merdanelerle çalışıldığında yüksek kaliteli ve kusursuz görünümlü ürünler elde edilir.



çeliği **haddeleme** ve çeşitli **ürünler hazırlama**

S.E.C.I.M. belgesine göre

Yassı ürünler, saclar ya da bantlar, pürüzsüz, hafifçe bombeli ve bombe sınırı orta kesimde milimetrenin yüzde birkaçına ulaşan merdanelerle elde edilir. Bu tür düzenleme kesiti uzunluğuna oranla küçük olan merdanelerin esnekliğini denetlemeyi sağlar. Uzun ürünler için değişik tipte merdaneler kullanılır. (→ HADDE* TEZGÂHI.) Bütün haddeleme türlerinde dökülmüş bir külçe ya da sürekli dökümle elde edilmiş bir ara ürün (yassı kütük, kütük) işlenir.

Sıcak haddelemeden sonra haddelenmiş ürünler geniş yayma ızgaraları üzerinde soğutulur, ardından bitirme işlemlerinden geçirilir. Soğukta haddelenmiş ürünlerde soğukta biçim değiştirmeden kaynaklanan kusurları gidermek için genellikle tavlama uygulanır; daha sonra ise bu parçalar bitirme işlemlerinden geçirilir.

HADDELEMEK g. f. *Bir metali haddelemek,* onu haddeden geçirerek yapısını ya da biçimini istenilen duruma getirmek.
—Kuyumc. Değerli metal külçeleri, haddeden geçirmek.
—Metalürj. Bir metal parçayı koşut eksenli, ters yönlerde dönen iki merdane arasından geçirerek, onun biçimini kalıcı olarak değiştirmek.

◆ **haddelenmek** edilg. f. Metalürj.**1.** Hadde tezgâhında işlenmek. **—2.** Haddelenmiş ürün, hadde tezgâhında çekilerek elde edilen demir-çelik sanayisi ürünü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kâğ. san. *Haddelenmiş kâğıt* ya da *karton,* her noktasında aynı kalınlığı göstermesi için kalenderden geçirilmiş kâğıt ya da karton. ||*Plakayla haddelenmiş kâğıt* ya da *karton,* plakalı bir kalenderden geçirilerek yüzeyi çok düzgün bir hale getirilmiş kâğıt ya da karton.
—ANSİKL. Metalürj. Haddelenmiş ürünler iki büyük sınıfa ayrılır: yarı işlenmiş ve bitmiş ürünler. Yarı işlenmiş ürünler, bir külçe inceltilerek elde edilen ve dövme ya da haddelemeyle yeniden dönüşüm işlemine tutulan ara ürünlerdir. Bunlar arasında şu türler yer alır: *blumlar* kare ya da kareye yakın kesitleri olan büyük parçalardır (200 x 250 mm); *kütükler'*in kesitleri yine kare biçimindedir, ama daha küçüktür (100 x 100 mm ya da 50 x 50 mm) ve köşeleri yuvarlaktır; *yassı kütükler* kalın sacların ya da bantların (1 500 x 200 mm) üretiminde kullanılır, yassı kesitli ve çok ağır parçalardır.

Bitmiş ürünler arasında şunlar sayılabilir: yuvarlak, kare, altıgen, dikdörtgen vb. kesitli *çubuklar;* köşebentler, U demirleri, putreller gibi *profiller, raylar, kalın saclar* (5 mm'nin üstünde); *orta kalınlıkta saclar;* ince saclar (kalınlığı 3 mm'nin altında); 15 mm ile 500 mm genişlikte; ince bantlar; 5 ile 6 mm çapında yuvarlak kesitli filmaşin (genellikle ağır kangallar halinde tel çekme işleminden geçirilir).

HADDELEME-KALIPLAMA a. Polim. Plastik maddeden film, yaprak ve plaka elde etme.
—ANSİKL. Polim. Haddeleme-kalıplama yöntemiyle plastik maddelerden çok düzgün kalınlıkta ve genişlikte, iç gerilimi düşük film, yaprak ve plaka elde edilebilir. Bu amaçla önceden homojenleştirilen malzeme, ters yönde dönen iki merdane arasındaki boşluğa konur. Örneğin polivinilklorür (PVC), polietilen, polipropilen, polistiren ve A.B.S. reçineleri gibi pek çok termoplastik (ısılyumuşar) madde, bu yolla haddelenerek kalıplanabilir. Haddeleme-kalıplama, fışkırtma kalıplamayla yarış halindedir, oysa her iki yöntem birleştirilebilir.

HADDELENMEK → HADDELEMEK.

HADEB ya da **HADEBE** a. (ar. *ḥadeb, ḥadebe*). *Esk.* Sırtta ya da göğüste oluşan tümsek, kambur.
—Esk. bot. Yumru.
—Esk. zool. Bazı hayvanların sırtındaki çıkıntı, hörgüç.

HADEBE → HADEB.

HADEBİYET a. (ar. *ḥadeb* ve *-iyyet*'ten *ḥadebiyyet*). Esk. Kamburluk, yumruluk.

HADEKA a. (ar. *ḥadeḳa*). *Esk.* Gözbebeği.

HADEKİ sıf. (ar. *ḥadeḳ* ve *-î*'den *ḥadeḳî*). *Esk.* tıp. Gözbebeğiyle ilgili.

HADEME a. (ar. *ḥademe*). Genellikle resmi ve özel işyerlerinde temizlik yapan ve ayak işlerine bakan görevli; hizmetli, odacı.
—İsl. *Hademei hayrat,* hayır kurumlarında, özellikle ibadet yerlerindeki imam, hatip, müezzin, kayyum vb. görevliler.
—Kur. tar. *Hademei babı asafi,* Osmanlı devletinde yönetsel işlere bakan hacegânın bir bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Hademei hümayun,* padişahın maiyetini oluşturan bir sınıf saray halkı. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Hademei hümayun feriki,* hademei hümayun görevlilerinin başı. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Hadamei rikabı hümayun,* padişahın özel atlı maiyeti. (Solak, peyk, bostancı hasekileri kuruluşu kaldırılınca [1828], hükümdar bir yerden bir yere giderken ona eşlik etmek üzere meydana getirilen süvari birliğine bu ad verildi.) ||*Hademei vakf,* Osmanlı devletinde imam, mütevelli, hatip, müderris, müezzin gibi, hayratından yararlanılan bir vakıfta görevli kişiler.
—ANSİKL. Kur. tar. *Hademei babı asafi.* XVIII. yy. ortalarında Divanı hümayun işlerinin Babıâli denilen Paşakapısı'na geçmesinden sonra sadaret kethüdası, reisülküttab, çavuşbaşı, büyük ve küçük tezkireciler, beylikçi, mektupçu, teşrifatçı, kethüdabey kâtibi, çavuşlar kâtibi, gedikliler kâtibi gibi yönetsel görevlerle uğraşan hacegânın bir bölümü kalıcı olarak burada çalışmaya başladı. Daha sonra bunlara *Hademei Babıâli* dendi. Tanzimat'tan sonra bu deyim kullanılmaz oldu.
• *Hademei hümayun.* Yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasından ya da Tanzimat'tan sonra kurulduğu sanılan saray görevlisi bu sınıf, resmi törenlerde özel üniformalarıyla görkemli görünümleri içinde dikkat çekerlerdi. Abdülhamit II döneminde sayıları pek kabarık olan hademei hümayunu, padişah kimi zaman haber alma işlerinde de çalıştırırdı. İkinci meşrutiyet'ten sonra yapılan düzenlemede sayıları azaltıldığı gibi, askeri rütbeleri de kaldırıldı, ayrıca daha sade ve gösterişsiz bir kılığa sokuldular (1909). Görevleri sınırlandırılmış olarak hizmetlerini sürdüren bu sınıf, saltanatla birlikte ortadan kaldırıldı.
•*Hademei hümayun feriki.* Hademei hümayun görevlileri arasında padişahın gözüne girip yükselenler, *ferik* rütbesini alırdı. Abdülhamit II döneminde, hademei hümayun feriklerinin sarayda saygınlık ve etkinlikleri iyice arttı. İkinci meşrutiyet'ten sonra yaşı uygun olanlar askere alınırken, yaşı ilerlemiş olanlar da emekliye ayrıldı. Abdülhamit'in tahttan indirilişinden sonra hademei hümayun ferikliği ortadan kaldırıldı (1909).

HADEMELİK a. Hademenin görevi.

HADEN (*sir* Francis Seymour), ingiliz cerrah ve gravürcü (Londra 1818 - Woodcote Manor, Alresford, 1910). Tedavi edilemeyen hastalar için bir hastane kurdu ve kraliçenin himayesindeki kimsesizler yurdunun danışman cerrahlığına getirildi. Elliye yakın yapıtıyla (yedirme ve kurukazıma baskıresim) İngiltere'de özgün gravürcülüğü yenileştirenlerden biri sayılır. Whistler'in kayınbiraderiydi.

HADEN (Charles EDWARD, **Charlie** — denir), amerikalı caz kontrabasçısı ve bestecisi (Shenandoah, İowa, 1937). Hiç akademik müzik öğrenimi görmedi. Profesyonel müzik yaşamına, 1957'de Art Pepper ve Hampton Hawes ile çalarak başladı. 1959'da Ornette Coleman ile tanıştıktan sonra, kuşağının en iyi caz kontrabasçısı olarak kendini kabul ettirdi. 1966'da Jazz Composers' Orchestra'ya katıldı; 1969'da Liberation Music Orchestra'nın başına geçti. Bu ikinci orkestranın çaldığı parçalar, cumhuriyetçi ispanyol mücahitlerin marşlarına esin kaynağı oldu. Haden, 1976'dan sonra, Hampton Hawes, Keith Jarrett, Archie Shepp, Don Cherry, Ornette Coleman ve fransız gitarcı Christian Escoudé gibi birbirinden çok farklı müzikçilerle ikili çalışmalar yaptı. En önemli albümleri: *Liberation Music Orchestra* (1969), *The Golden Number* (1976), *Haunted Heart* (1992).

HADENA a. (öz. a. *Hades*'ten). Yem bitkilerine ve sebzelere zarar veren gece kelebeği cinsi. (Tırtılı genellikle canlı renklerle bezelidir. Buğday hadenası [*Parastichis monoglypha*] her yerde bulunur. *Hadena secalis ve H. basilinea* ise tahıllara zarar verir. Kukumavpervanegiller familyası.)

HADENG a. (fars. *ḥadeng*). *Esk.* **1.** Kayın ağacı. **—2.** Kayın ağacından yapılmış ok: *"Müjgânı hadengine ki sînem siper itdüm"* (Vasfi, XVI. yy.).
—Ed. Ok anlamında sevgilinin gamze ve kirpikleri. (Temren, tîr, peykan, yaralama, delme sözcükleriyle bir arada kullanılarak manzum niteliği kazanır. Açtığı yaralar ürkütücüdür; ama yine de herkes bu yaralara gıpta ile bakar. Ok yarası aşkı maddilikten de kurtarır: *"Edâ-yı şükr-i hadengündür ol sadâ ki çıhar / Zeman zeman tökülen katre katre kanumdan"* [Zaman zaman dökülen katre katre kanımdan çıkan ses, okun ettiği iyiliğin şükür sesidir - Fuzulî].)
—Esk. sil. Osmanlı ordusunda kullanılan, kayın ağacından yapılmış, ucu büyük, üçgen biçiminde demirli ok.

HADER a. (ar. *ḥader*). Esk. tıp. Organlardan birinin uyuşması, uyuşma: *Dâ-i hader, hader-i umumi* (bütün vücutta duyulan uyuşukluk). *Hader-ül-benan* (parmak uçlarının uyuşması).

HADERSLEV, alm. **Hadersleben,** Danimarka'da kent, Jylland'ın güneyinde, Küçük Belt'e açılan *Haderslevfjord*'un kıyısında; 30 250 nüf. Ticaret ve turizm merkezi. Gotik katedral. Müze.

HADES a. (ar. *ḥades*). *Esk.* **1.** Yeni olma; ortaya yeni çıkan şey. **—2.** İnsan pisliği.
—İsl. Aptes ve gusulün tazelenmesini gerektiren kirli durum (necaset-i hükmiye). [Bk. *ansikl.* böl.]

◆ sıf. Yeniyetme, genç, delikanlı.
—ANSİKL. Fıkıhta büyük ve küçük hades diye ikiye ayrılır. Büyük ve küçük aptes bozma, vücuttan kan, irin vb.'nin çıkması gibi durumlar küçük hadesi; cünüplük, aybaşı (hayız) ve lohusalık (nifas) kanamaları büyük hadesi doğurur. Küçük hadesten temizlenmek için aptes almak, büyük hadesten temizlenmek için gusül yapmak gerekir.

HADES. Yun. mit. Öbür dünya'nın tanrısı, Hellenler'in büyük tanrılarından biri, Kronos ve Rhea'nın oğlu. Tanrılar Titanlar'a karşı zafer kazandıktan sonra yapılan paylaşmada, yeraltı dünyasının krallığı ve ölüler imparatorluğu onun payına düştü. Kyklopslar ona büyülü bir başlık verdi, bu başlık Hades'i görünmezleştirdi. Halk arasında Hades, Pluton* ile karıştırılır.

HADES ya da **HADAS.** Tar. coğ. G.-D. Anadolu'da Aksu ırmağı kıyısında kent ve kale kalıntısı; Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesi merkez bucağına bağlı Göynük köyü yakınında. *El-Hadas* ya da *el-Hades el -Hamra* diye de bilinen kale, Halep'le Elbistan'ı bağlayan askeri yolu denetleyen bir konumda olduğundan, Araplar'la Bizanslılar arasında geçen savaşlarda adına sıkça rastlanır. Halife Ömer zamanında İyaz bin Ganm'ın ordularınca ele geçirildi. 779'da Bizanslılar'ca yakıldı, aynı yıl halife Mehdi'nin emriyle yenilendi ve *el-Muhammediye* ya da *el-Mehdiye* adlarıyla anılmaya başladı. Harunurreşit'in bir garnizon bulundurduğu kale önemli sınır

üslerinden biri oldu. Basileios I (882) ve Leon VI (904) dönemlerindeki savaşlarda zayıf düştü. Anadolu selçuklu sultanı Mesut (1150) ve memluk sultanı Baybars I (1277) tarafından ele geçirildi. Baybars I'in yakıp yıktığı kent, bundan sonra "yanık" anlamına gelen Göynük adıyla anıldı.

HADESAT çoğl. a. (ar. *ḥades*'in çoğl. *ḥadesāt*). *Esk.* **1.** Ortaya yeni çıkan şeyler. **—2.** Aptesin tazelenmesini gerektiren şeyler. **—3.** İnsan pislikleri.

HADEWİJCH, gizemci aşk şiirinin yaratıcısı brabantlı rahibe (XIII. yy.). Karanlık, simge bakımından zengin ancak görülmemiş bir ustalıkla yazılmış şiirleri ve 31 mektup biçiminde derlenmiş kitapları, Jan Van Ruusbroec'in düzyazılarıyla birlikte Ortaçağ'ın gizemci başyapıtları arasında yer alır.

HADFİELD (*sir* Robert Abbott), ingiliz metalürji mühendisi (Sheffield 1858 -Londra 1940). 1883'te manganezli çelik üretimiyle ilgili bir yöntem tasarladı. Daha sonra çeşitli metalürjik yöntemler, özellikle de demir alaşımlarının ve özel çeliklerin hazırlanmasıyla ilgili yöntemler buldu.

HADFİELD a. (öz. a. *Hadfield*'dan). 1880'e doğru sir Robert Hadfield tarafından hazırlanmış % 1,5 karbonlu ve yüksek manganez oranlı (% 12) çelik türü. (Bu çeliğin çalışma sırasında gösterdiği yüksek sertlik ve bundan kaynaklanan aşınmaya karşı dayanım, yalnızca basınç ve darbe etkisiyle gerçekleştirilebilen yüzeysel yapı değişikliğinden ileri gelir. Bu bakımdan hadfield, öğütücü kürelerinin, göbek noktalarının, güvenlik başlıkları ve çeşitli zırhların yapımında kullanılır.)

HADIM a. *ḫadım*, hizmet eden, köle' den). **1.** Enenmiş, erkekliği giderilmiş erkek. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Osmanlı devletinde saraylarda ve vezir konaklarında *harem* denen kadınlara özgü dairelerde hizmet gören görevliler (*tavaşi* adıyla da anılırlardı.) **—3.** Sakatlanmamış olmalarına karşılık yahudi kralların odalarının korunmasıyla görevli kişilere verilen ad. **—4.** III. yy.'da kendilerini sakatlayan ve ellerine düşenleri de kendilerini hadım etmeye zorlayan fanatik softalara verilen ad. **—5.** *Bir kimseyi hadım etmek*, erkekliğini gidermek, enemek.
—Müz. Hadım edildiği için çocukluk sesi değişmeden kalmış erkek şarkıcı. (Eşanl. KASTRATO.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Asurlular ve daha sonra Persler önemli görevleri hadımlara vermeyi yeğlerlerdi. Bu kişilerin kayıracak çocukları bulunmadığından daha güvenilir ve daha az hırslı oldukları kabul edilirdi. Ahemeniler döneminde ana-babalar, kendisine kralın sarayında bir gelecek sağlamak için oğullarının birini iğdiş etmekten kaçınmazlardı. Anadolu'da ana tanrıça Kybele* kültünde Attis* rahiplerinin (gallos) hadım olmaları zorunluydu. Kybele'nin aşkına kendilerini hadım eden gallosların yönettiği ilkbahar ayinlerinde, kimi zaman gençler coşarak kendilerini iğdiş eder, böylece ana tanrıçayla bütünleştiklerine inanırlardı. Arınmış, kusursuz, ermiş olarak nitelenen bu kişiler, özgürlüğün simgesi olan phrygia başlığını giymeye hak kazanırlardı. Hadımlar Anadolu dinleri yoluyla Roma ve Bizans'a girdiler. Bizans'ta sarayla ilgili önemli görevlere hadımlardan başkası getirilmezdi. Patricius tanım olarak baba anlamına geldiği halde, Bizans' ta hadım olan patriciuslar vardı ve bunlara köse (tüysüz) denirdi.
Hıristiyanlıkta, Kilise bu uygulamayı hiçbir zaman onaylamadı ve kullanmadı, ancak Origenes gibi iffetini yitirmek zorunda kalmamak için kendisini sakatlayan gönüllü hadımlara rastlanır. Origenes'e öykünenlerin hızla artması yüzünden Nikomedeia konsili hadımların papaz olmalarını yasaklamak zorunda kaldı.
İslam dininin iğdiş etmeyi kesinlikle yasaklamasına karşın, islamlığın yayıldığı bütün alanlarda daha önceden var olan bu gelenek islam dünyasında da sürdü. Önce bizans ve sasani saraylarının etkisiyle emevi saraylarında hadım kullanılmaya başlandı. Abbasiler döneminde bunların önemi ve sayısı arttı. Halife Muktedir'in siyah ve beyaz 11 000 hadım'ı bulunuyordu. Endülüs emevi, fatımi saraylarında hadımların varlığı bilinmektedir. Abbasi halifeliğinin saray geleneklerini örnek alan çeşitli türk ve islam devletlerinde hadım kullanma geleneği sürdü (Samaniler, Gazneliler, Büyük Selçuklular ve kolları, İhşidiler, Mısır Memlukları vb). Bütün ortaçağ islam devletlerinde var olan bu kurum Osmanlılar'da da vardı. (→ HADIMAĞASI.) Genellikle, hadımların siyahları harem hizmetlerinde, beyazları ise hükümdarın özel hizmetinde kullanılıyordu. Hadımlardan bazıları önemli devlet görevlerine yükseldiler.
—Müz. Kadınların kilise korolarına alınması yasak olduğundan ve binbir güçlükle eğitilen çocukların kısa süre sonra seslerı değiştiğinden, XVII. yy.'a değin kiliselerde hadım şarkıcılardan yararlanıldı. Ses alanları daha geniş, sesleri daha güzel ve güçlü olan bu tür şarkıcılar, XVII. yy.'dan XVIII. yy.'ın sonlarına değin opera dünyasına egemen oldular. Yalnızca Sistina capella'sında, XX. yy.'ın başlarına değin hadımlardan yararlanıldı. En ünlü hadımlar arasında Baldassarre Ferri, Atto Melani, Farinelli, Caffarelli, Carestini, Pacchierotti ve Napoléon tarafından bir nişanla taltif edilen Crescentini anılmalıdır.

Hadım, Terentius'un, Menandros'un *Hadım*'ını taklit ederek yazdığı komedisi (İ.Ö. 161). Phedria ve sahte kahraman Thraso kibar fahişe Thais'i elde etmeye çalışmaktadır. Thraso, Phedria'nın erkek kardeşi Cherea'nın tutkun olduğu genç köle Pamphila'yı Thais'e sunar. Cherea hadım kılığında Thais'in evine girer ve Pamphila'ya tecavüz eder. Pamphila'nın bir atinalı yurttaşın kız kardeşi olduğunun ortaya çıkması Cherea ile evlenmesini sağlar. *Hadım*, değişik ve komik olduğu için Terentius'un Romalılar tarafından en beğenilen oyunudur. Terentius bu komedisine sahte kahraman ve asalağı Gnatho gibi yeni komedinin geleneksel kişilikleri yanında soylu ve cömert kibar fahişe Thais gibi özgün bir kişiliği daha sokmuş ve iki kardeşten zayıf ve kararsız Phedria ile coşkulu ve şaşkın Cherea'nın zıt karakterleri üstünde oynamıştır.

HADIM, Konya'nın Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe: 36 725 nüf. (1990); 1 389 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 41 köy. Merkezi, Konya'nın 131 km G.'inde *Hadım*, 8 077 nüf. (1990). Meyve, sebze, tahıl.

HADIM ALİ PAŞA, türk sadrazam (öl. Gökçay 1511). Sarayda Babüssaade akağası olarak görev yaparken, Bayezit II tahta çıkınca (1481). Karaman beylerbeyliğine atandı. Eflak seferindeki başarısı üzerine vezirliğe yükseldi (1486). Memluklar'a karşı açılan seferde Payas ve Sis kalelerini ele geçirmesine karşın, Ağaçayırı savaşında mısır ordusunu yendiyse de çok büyük kayıplar verdiğini görünce düşmanı izlemektense Karaman'a çekilmeyi yeğledi (1588). Rumeli serdarlığına getirildikten sonra Mora'da Modon ve Karon kalelerini, hemen ardından Kefalonya ve Ayamavra adalarını fethetti (1500). Ertesi yıl Mesih Paşa'nın yerine sadrazamlığa atandı (1501). İki yıl sonra görevden alındı (1503). Yeniden sadrazam oldu (1506). Şehzadeler arasındaki taht kavgasında Selim ve Korkut'a karşı Ahmet'i destekledi. Şahkulu adıyla anılan Karabıyıkoğlu' nun Anadolu'da başlattığı ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi (1511). Kayseri ile Sivas arasındaki Gökçay'da ayaklanmacılarla yapılan savaş sırasında okla vurularak öldü. İstanbul Divanyolu'nda Atikalipaşa camisi'yle külliyesini, Karagümrük'te Zincirlikuyu camisi'ni ve karşısındaki çifte hamamı yaptırdı.

HADIM ALİ PAŞA → ALİ PAŞA Hadım.

HADIM CAFER PAŞA, macar kökenli türk vezir (XVI. yy.). İğdiş edilerek saraya alındıktan sonra Enderun'da eğitim gördü ve harem dairesinde çeşitli ağalıklarda bulundu. Mirimiranlık rütbesiyle saraydan çıkarıldıktan sonra Anadolu beylerbeyi sıfatıyla İran seferine katıldı (1578). Rumeli beylerbeyliğine atandı (1583). Vezir rütbesiyle Tebriz muhafızlığına gönderildi (1585). Sekiz yıl İranlılar'a karşı yaptığı başarılı savaşlardan sonra Bağdat valisi (1593), ardından da Belgrad muhafızı (1595) oldu. Temesvar (Timişoara) muhafızı olarak Eğri kuşatmasına katıldı ve Haçova meydan savaşı'nda (1596) karşı saldırıya geçen öncü kuvvetlerin başında erdel birliklerini bozguna uğratarak zaferin kazanılmasında önemli rol oynadı. İran' la savaş ortamına girilmesi üzerine Van beylerbeyi olarak yeniden doğu sınırına gönderildi (1599). İranlılar'a karşı savaşırken vurularak öldü.

HADIM GÜRCÜ MEHMET PAŞA → MEHMET PAŞA Gürcü.

HADIM HASAN PAŞA → HASAN PAŞA Hadım.

HADIM İSMAİL BEY → İSMAİL BEY Hadım.

HADIM MESİH PAŞA → MESİH PAŞA Hadım.

HADIM SİNAN PAŞA, boşnak kökenli türk sadrazam (öl. Mısır 1517). Ak hadımağası olarak sarayda yetişti. Bosna beylerbeyliğine atandı. Çaldıran seferi sırasında Anadolu beylerbeyliğine getirildi. Savaş sırasında sağ kanatta görev alarak Şah İsmail'in komutanlarından Ustaçlu Muhammet Han'ın saldırısını başarıyla önleyip karşı taarruza geçerek safevi ordusunu arkadan çevirdi ve zaferin kazanılmasında önemli bir rol oynadı (1514). Savaşta ölen Hasan Paşa'nın yerine Rumeli beylerbeyi oldu. Sadrazamlığa getirildiyse de (1515) iki ay sonra yerini Hersekoğlu Ahmet Paşa'ya bırakmak zorunda kaldı. Ancak, Doğu Anadolu'da İranlılar'la yapılan savaşlarda başarısızlığa uğranılması ve Memluklar'ın Halep dolaylarına sıkça akınlar düzenlemeleri üzerine görevden alınan Ahmet Paşa'nın yerine yeniden sadrazamlığa atandı (1516). Mısır seferine hazırlanan ordunun seraskeri olarak Diyarbakır'a gönderildi. Yavuz Sultan Selim'in kuvvetleriyle Elbistan ovasında birleştikten sonra başlayan Mercidabık savaşı'nda, onun yılmak bilmeyen azmi ve üstün çabaları sayesinde zafer Osmanlılar'ın oldu (24 ağustos 1516). Kansu Gavri'nin yerine tahta çıkan Tumanbay'ın savaşı sürdüreceğini öğrenen Yavuz Sultan Selim, onu öncü birliklerle Gazze'ye gönderdi. Buyruğundaki 4 000 kişilik kuvvetle Gazze'yi alan paşa, padişahı burada karşılayarak çölün hızla geçilmesini önerdi. Bu zor işi başaran türk ordusunun Ridaniye savaşı'nda (25 ocak 1517), sağ kanat komutanı olarak mısır birliklerinin üst üste tazelediği şiddetli saldırıları püskürtmek için yapılan göğüs göğüse çarpışmalarda ağır yaralandı ve götürüldüğü padişahın otağında can verdi. Yavuz Sultan Selim'in onun ölümü üzerine söylediği, "Mısır'ı aldık, ama Sinan'ı kaybettik," sözü ünlüdür.

HADIM SÜLEYMAN PAŞA, türk sadrazam (öl. Malkara 1548). Devşirme olarak sarayda yetişti ve akağalar arasına katıldı. Şam beylerbeyliğine (1523), ardından Mısır beylerbeyliğine (1525) atandı. Bu görevde aralıksız on yıl çalışarak eyaletin gelirini artırdı, Mısır vergisini Osmanlı devlet bütçesinin önemli bir bölümü durumuna getirdi. Padişahın Irakeyn seferine katılıp Irak'ın fethinde büyük ça-

ba göstermesi sonucu Anadolu beylerbeyliğine getirildi (1535). Aden ve Yemen' de başgösteren karışıklıkları gidermek, Portekizliler'i cezalandırmakla görevlendirilerek yeniden Mısır beylerbeyliğine atandı (1537). Güçlü bir donanmayla Kızıldeniz'e açılarak Aden'i ele geçirdi, karışıklıklar sonunda elden çıkan Yemen'i geri aldı (1538). İstanbul'a çağrılarak kubbealtı vezirliğine getirildi. Bir süre sonra ikinci vezir, Lütfi Paşa'nın görevden uzaklaştırılması üzerine de sadrazam oldu (1541). Kanuni Sultan Süleyman'ın Belgrad seferine katıldı (1543). Dönüşte Hindistan seferini yönetmekle görevlendirildi (1544). Ancak, yaşlı olduğu gerekçesiyle serdarlığına karşı çıkan ikinci vezir Hüsrev Paşa ile huzurda birbirlerine hançer çekince onunla birlikte görevden alındı ve Malkara'ya sürüldü.

HADIMAĞASI a. Kur. tar. Osmanlı devletinde padişah saraylarının ya da vezir konaklarının harem dairelerinde görev yapan iğdiş edilmiş ak ve kara köleler.
—ANSİKL. Saraylarda ve paşa konaklarında kadınlara ayrılan harem dairesine erkeklerin girmesi yasak olduğundan, genellikle Afrika'dan (özellikle Habeşistan) getirtilen erkek çocukları iğdiş edilir, özel bir eğitimden geçtikten sonra da haremle ilgili işleri görmek üzere göreve alınırlardı. Hadımağaları, padişah saraylarında Haremi hümayun adıyla anılan kadınlar bölümünün korunmasında, işlerin gerektiği gibi yürütülmesinde önemli görevler üstlenirlerdi. İçlerinde üst konumlara yükselenler, özellikle akağalar arasında Hadım Sinan Paşa, Hadım Süleyman Paşa gibi sadrazam olanlar bile vardır.

HADIMİ (Ebu Sait **EL-**), türk din bilgini (Hadım, Konya, 1701 - *ay. y.* 1762). İlköğrenimini babasından ve Konya'nın ünlü din hocalarından Kara Hacı'dan gördü. İstanbul'a gelerek Karabadı Ahmet Efendi'den icazet aldı. Nakşibendiliği benimsedi. Konya'ya dönerek din dersleri verdi, birçok din adamı yetiştirdi. Dinsel nitelikteki çeşitli yapıtlara şerhler yazdı. Başlıcaları, fıkıh usulünden söz eden *Metnu mecami'il-hakaik fi ilm il-usul, şerh-i tarikat -i muhammediye, Şerh-i besmele, Risaletu fi süluk in-nakşibendiye, Şerh-i Eyyube'l-velet.*

HADIMKÖY, İstanbul'un Çatalca ilçesinde bucak; 15 721 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *Hadımköy,* 6 486 nüf. (1990).

HADIMLAŞTIRMA a. Eneme, kısırlaştırma.
—Cez. huk. STERİLİZASYON'un eşanlamlısı.

HADIMLAŞTIRMAK g. f. Bir kimseyi enemek, kısırlaştırmak.

HADIMLIK a. (*hadım*'dan). Erginliğe ulaşmadan cinsel bezlerinin salgısından yoksun hale gelen kişilerin durumu. Bu ya bir hastalık sonucu (erbezi iltihabı) ya da iğdiş edilmeyle olur (harem ağası). [Hadımlığın başlıca belirtileri aşırı derecede uzun boy, kadınsı bir yapı ve çocuksu bir davranıştır. Bunlarda ikincil cinsel karakterler (yapı, kıllanma) ortaya çıkmadığı gibi cinsel işlevler de belirmez.]
—Psikan. *Hadımlık kompleksi,* erkek çocuğun anayı baştan çıkarma girişimleri nedeniyle penisinin babası tarafından kesilebileceğini düşünmesine ve bu yüzden şiddetli bir *hadımlık boğuntu*'suna düşmesine dayanan çocukluk inancı. (Hadımlık kompleksi kız çocukta farklı bir yapı gösterir. Klitorisi daha küçük değerde bir penis olarak algılamak, kız çocuğun, kendisini tam bir penise sahip olma niteliğinden yoksun olarak dünyaya getirdiği için anasından hesap sormasına yol açar.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Psikan. Hadımlık kompleksi paradoksunu, özellikle kız çocuğunda, azaltmaya çalışmak amacıyla iki yol izlendi. Bunlardan birini, O. Rank ve M. Klein temsil eder. Rank'ın doğum travmatizmi kavramlaştırmasına Klein'ın Oidipus kompleksi öncesi tavırlar öğretisine göre hadımlık kompleksi, daha önce yaşanan ana memesinden ayrılma ve özellikle onu büsbütün kaybetme deneyimlerinin daha geç bir dönemde (cinsiyet farkı sorununun ortaya çıktığı fallus döneminde) yeniden ortaya çıkmasıdır.

Freud'a göre ise, tam tersine, hadımlık kompleksi, fallus evresinde penis hazzının yüksek değerine bağlı olduğundan çaresiz bir komplekstir. O derecede ki, Freud'a göre: "Seçenek (cinsiyet konusunda) şudur: *ya erkeklik organı ya da hadımlık.*" Böyle bir formülde, ne hadımlığın kültürel görelileştirilmesine, ne de varsayımsal bir kadınlığın kabulüne yer vardır. Erkek çocuk, babadan gelen hadım edilme tehdidinin etkisi altında bulunduğundan, Freud, Oidipus kompleksi ile hadımlık kompleksi arasında gayet sağlam bir ilişki kurabilmektedir. Ne var ki, bu ilişki, savunulması imkansız bir hikâyeyle (anasını baştan çıkarmaya kalkışan erkek çocuk, babasından gelen hadım edilme tehdidiyle karşılaşır) formülleştirilmiştir ve hiçbir yerde kurumlaştırılmamıştır. Bu durumda, Freud'un bu konudaki ısrarı anlaşılamamaktadır. Nitekim, amerikan kültürcü okulu (K. Horney, M. Mead ve daha başkaları), cinsellikte fallusmerkezciliğe haksız yere sürekli bir ayrıcalık tanır gibi görünen böyle bir anlayışa karşı başkaldırdı.

Fakat, yine bu dönemde (1920-1930) Freud, dişiliğe özgü Oidipus kompleksinin (kız çocuğun anaya bağlanması ve onun tarafından engellenmesi), kompleks öncesi verilerini ortaya koymaya başladı; ama bunu yaparken hadımlık kompleksinin dişiliğe özgü biçimiyle (penis kıskançlığı) ilgili savını da koruyordu. Freud'a göre, kız çocuk bakımından her şey, sanki Oidipus kompleksi öncesi ilk ilişkide tahammül edilmez bir taraf varmış da, çocuk bu durumu terk edip kendisini anayla ilişkiden koruyacak bir barınak aramak zorunda kalmış gibi geçer. Bu barınak, dişilik hadımlığından (penis kıskançlığı) başka bir şey değildir. Böylece, kız çocuk, dişilik hadımlığından yola çıkarak, babasından bir çocuk sahibi olmak arzusu içinde Oidipus kompleksine girer (oysa, erkek çocuk için hadımlık, tersine, Oidipus kompleksinden bir çıkıştır).

Oidipus öncesi anayla ilişki, eğer kadınlık tavrının ilk temelini oluşturuyorsa, bir dişilik hadımlığı düşüncesi nasıl savunulabilir? Fallus ayrıcalığı bu yüzden yıkılmış olamaz mı? Gerçekten de, ana-kız ilişkisinin nasıl olup da hadımlık damgası taşıdığı anlaşılamamaktadır, çünkü böyle bir şey fallusun varlığını gerektirir ki, o da bu ikisi arasında mevcut değildir.

Hadımlık korkusunun arzunun kaybolmasına yol açacağını düşünen E. Jones' un bu düşüncesine karşı çıkan Lacan, kayıp nesnenin boyutunun, tam tersine arzunun doğurucusu olduğunu belirtti. Arzu, ancak yasaklı ananın kaybıyla ayakta durur; ona yaklaşmak ise, arzuyu fücur içinde öldürür. Demek ki hadımlık deneyimi, ne kişinin uğrayabileceği sayısız mahrumiyetlerle, ne de onu ana memesinden yoksun bırakan ve bir zorunluluk olan sütten kesmeyle ilgilidir. Hadımlık, her şeyden önce simgeseldir, yani fücuru yasaklayan yasayı koyarak yerini arzuya bırakır. Lacan'da hadımlık kavramı, kişinin yapısının eksenini oluşturur; Oidipus kompleksi ve simgesellik kavramlarıyla birlikte, arzunun varlığı için şart olan ayrılma ve kaybetme zorunluluğunu dile getirir.

HADIR, esk. **Hatra.** Tar. coğ. Irak'ta, Musul'un G.-B.'sında kent kalıntısı. Arap tarihçilerinden Yakut, yerleşmenin tümüyle taştan kurulduğunu, aralarında dokuzar küçük burç bulunan altmış güçlü burcu, her büyük burcun yanında bir saray ve hamam bulunduğunu yazar. Kent sasani hükümdarı Şapur I (240-271) tarafından yerle bir edildi.

HADİ → HAYDİ.

HADİ, donuk renkli, elde dokunmuş pamuklu bir kumaşı belirten hintçe kelime; Hindistan'da mütevazı bir sosyal mevkiye sahip erkeklerce giyilen bu kumaş, Gandhi ve yandaşlarınca, geleneksel zanaat ekonomisinin değer yükseltimi savaşımında bir simge haline getirildi.

HADİ, abbasi halifesi (785-786). Üçüncü abbasi halifesi Mehdi'nin büyük oğlu, Harunurreşit'in ağabeyi. Babasının ölümü üzerine halife oldu (785). Yaklaşık bir yıl tahtta kaldıktan sonra öldürüldü.

HÂDİ a. (ar. *hidāyet*'ten *hādi*). *Esk.* **1.** Yol gösteren kimse, kılavuz: *"Deşt-i vahşettir sülûk-i aşkda vâdî bana / Minnet-i rehberden istignâ yeter hâdi bana"* (Namık Kemal). **—2.** Mızrak ya da ok ucu. **—3.** *Hâdi-üs-sebil* ya da *hâdi-üs-sübul,* kurtuluş yolunu gösteren; Hz. Muhammet. —İsl. *Hâdi-üt-tarik,* hidayete erdiren, doğru yola yönelten anlamına gelen ve Allah'ın Kuran'da geçen adlarından (esmayı hüsna) biri.

HÂDİ sıf. (ar. *ḫādiᶜ*). *Esk.* **1.** Aldatan, hilebaz. **—2.** Kötü, bozuk.

HÂDİ sıf. (ar. *ḥādy,* nağme'den *ḥādi*). *Esk.* **1.** Şarkı söyleyerek deve güden kimseler için kullanılır. **—2.** Sıralamada ilk, birinci. **—3.** *Hâdi-aşer,* on birinci.

HADİ BEY Yeniköylü, Udi, türk besteci (öl. İstanbul 1917). Şarkılar ve ilahiler besteledi. Özellikle durak okuyucusu olarak tanındı. İlahileri, türünün en güzel örnekleri arasındadır (*Dil hanesi mir'at-ı Hak* [beyatiaraban]; *Bu bendeyi aşk oduna yanmaya komazlar* [müstear]; *Bir tahta yaratmışsın* [neva]).

HADİ MUHAMMET ABDÜSSELİMZADE ŞİRVANİ, Ağa Mirzazade de denir, azerbaycanlı şair ve yazar (Şirvan 1876 - ? 1918). Astrahan'da öğretmenlik, bir yandan da bakkallık ve gazetelerde redaktörlük yaptı. Bakü'de haftalık yayımlanan *Füyuzat* dergisinde yazıları çıktı (1906). Daha sonra Bakü'de günlük olarak çıkan *İrşad* (1905-1909), *Taze hayat* (1907-1908), *Terakki* (1908 -1909) ve *İkbal* (1913-1915) gazetelerinde çalıştı. Bir ara İstanbul'a geldi, çeşitli dergilerde şiirleri yayımlandı. "Kadın hürriyeti" adlı şiiri nedeniyle Selanik'e sürgün edildi. Burada casusluk suçlamasıyla yunan ve bulgar polis örgütlerince tutuklandı. İdamla yargılanıp aklandı. 1914'te Azerbaycan'a döndü. Birinci Dünya savaşı'nda türk ordusuna gönüllü olarak katıldı. Karpat cephesinde bulundu (1914-1916). Şiirlerinde yurtseverlik, ulusçuluk, özgürlük ve bağımsızlık temalarını işledi. Namık Kemal ve Tevfik Fikret'in etkisinde kaldı. Başlıca yapıtları: *Şükûfe-i hikmet* (1914), *Firdevs-i ilhamat* (1918), *Aşk-ı muhteşem yahut ana kucağı* (1918), *Elvah-ı intibah yahut insanların tarihi faciaları* (1918).

HADİ PAŞA Abdülhadi, türk asker ve siyaset adamı (Bağdat 1861-Berat, Arnavutluk, 1932). Harp okulu'nu (1882) ve Harp akademisi'ni (1885) bitirdi. Öğrenimini Almanya'da tamamladı. Yurda döndükten sonra askeri okullarda öğretmenlik yaptı. Balkan savaşı'nda başkomutanlık kurmay başkanlığına (başkumandanlık erkânıharp reisliği) atandı (1912). Genelkurmay başkanı (erkânı harbiyei umumiye reisi) olarak görev yaparken, rütbesi ferikliğe yükseltildi (1914). Ordunun gençleştirilmesinde bazı paşalarla birlikte emekliye ayrıldı. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra Hürriyet ve İtilaf fırkası tarafından kurulan Damat Ferit Paşa hükümetlerinde önce ziraat ve ticaret nazırı (11 eylül 1919), ardından da maarif nazırı (31 temmuz 1920) oldu. Sevr antlaşması'nı (10 ağustos 1920) imzalayanlar arasında bulunduğu için 150'likler listesine alındı. Kurtuluş savaşı'ndan sonra da Arnavutluk'a sığındı.

HADİ SEBZEVARİ, iranlı bilgin ve felsefeci (Sebzevar 1797-? 1872). Meşhet ve İsfahan'da felsefe, mantık, fıkıh ve kelam öğrenimi gördü. En ünlü yapıtı mantık ve felsefe ile ilgili, *el-La'âli'l-muntazama* ve *Gurer ül-feraid* adları ile iki bölümden oluşan arapça kitabıdır. Ayrıca, felsefe ile ilgili *Esrar ül-hikem* adlı yapıtı yanında *Esrar* mahlası ile yazdığı felsefe ve tasavvuf konularında şiirleri de vardır.

HADÎA a. (ar. *ḫudᶜa*'dan *ḫadîᶜa*). *Esk.* Aldatma, hile, oyun.

HÂDİANE be. (ar. *hâdiᶜ* ve fars. *-âne*'den *ḫâdiᶜ âne*). *Esk.* Hileyle, dolapla, düzenle.

HADİC sıf. (ar. *ḫadîc*). *Esk.* Erken doğan erkek çocuk için kullanılır.

HADİCE → HATİCE.

HADİD sıf. (ar. *ḥiddet*'ten *ḥadîd*). *Esk.* **1.** Öfkeli, hiddetli, titiz: *Hadid-ül-mizac* (sert yaradılışlı, asabi). **—2.** Keskin: *Hadid-ül-basar* (gözü keskin). *Hadid-ün-nazar* (görüşü keskin). **—3.** Sert. **—4.** Akıllı, çabuk kavrayan.

Hadid suresi, Kuran'ın 57. suresi. 29 ayettir. 25. ayetinde demirin (hadde) yararlarından söz edildiğinden bu adla anılır. Medine'de inmiştir. Allah'a övgü (tesbih) ile başlayan surede, Allah'ın yüce nitelikleri ve evren üzerindeki ortaksız yönetimi hakkında bilgi verilir; inanan ve Allah yolunda harcamada bulunan müslümanlardan övgü ile söz edilir. 20. ayette dünya yaşamının ve olanaklarının geçiciliği anlatılırken her şeyin Allah'tan geldiği, dolayısıyla insanların kayıplarından dolayı üzüntü ve kötümserliğe kapılmalarının, kazançlarından dolayı da şımarmalarının yanlış olacağı belirtilir. Sure, Allah'ın büyük lütuf sahibi olduğunu belirten ayetle son bulur.

HADÎDÎ, HADÎDİYE sıf. (ar. *ḥadîd*, demir ve *î*'den, *ḥadîdî*, dişl. *ḥadîdiyye*). *Esk.* Demirle ilgili, demirden yapılmış: *Âlât-ı hadîdiye* (demirden yapılmış aletler). *Hutut-ı hadîdiye* (demiryolları).

HADİDİ ÇELEBİ, türk şair ve tarihçi (Ferecik, Edirne ? - İstanbul 1533). Bir demircinin oğlu olduğu için Hadidi mahlasını kullandı. Doğduğu kasabada cami hatipliği yaptı, geçimini demircilikle sağladı. Zeyniye tarikatına bağlandı. Medrese öğrenimi gördüğü, müderrisliğe kadar yükseldiği tezkirelerde kayıtlıdır. Kaside ve gazellerinde, divan şiirinin bütün özellikleri, sanat ve söz oyunları ustalıkla yer alır. Osman Gazi'den 1530 yılına kadar geçen olayları şehname biçiminde manzum olarak yazdı. *Tarih-i âl-i osman* ya da *Şehname-i âl-i osman* adları ile bilinen yapıt, Hoca Sadettin Efendi'nin *Tâc üt-tevarih*'inin kaynakları arasındadır. Yapıtın bir nüshası Süleymaniye kütüphanesi, Esat Efendi bölümü no. 2081'dedir.

Hadidiye → OĞUZLU.

HADÎDİYE → HADÎDÎ.

Hadika, tanzimat döneminde bu adı taşıyan iki süreli yayın çıktığı bilinmektedir.
—Aşir Efendi'nin sahibi bulunduğu haftalık (daha sonra günlük) gazete, 1868-1873 yıllarında İstanbul'da yayımlandı. Başyazarı Ebüzziye Tevfik idi. Şemsettin Sami de bir ay kadar başyazarlığını yapmıştır. Gelibolu mutasarrıfı olan Namık Kemal de "N.K." imzasıyla yazıyordu. —"Mevadd-ı edebiyye ve fenniyeden ve siyasata taalluku bulunmayan şuunattan bahseder" (Edebiyat ve fenne ilişkin konularla siyasetle ilgisi bulunmayan şeylerden söz eder); imtiyaz sahibi Halil Edip idi. 1886/87 yılında İstanbul'da on beş günde bir olmak üzere kısa bir süre yayımlandı.

HADİKA a. (ar *ḥadîḳa*). *Esk.* Ağaçlı bahçe, meyve bahçesi, bağ: *Hadika-yı ferah-feza* (gönle ferahlık veren bahçe). *Hadika-yı ruh* (ruhun bahçesi). *Hadikat-üs-süeda* (mutluluğa erenlerin bahçesi).
—Tasav. *Hadika't ül-ervah*, ruhlar bahçesi anlamına gelen deyim, aynı zamanda mevlevilerin Mevlana dergâhındaki kabristana verdikleri addır.

Hadikat ül-cevami, Ayvansarayi Hafız Hüseyin bin İsmail'in İstanbul camileri ve mescitlerini anlatan yapıtı (1786). Sur içi ve dışı, Galata, Eyüp, Üsküdar, Boğaziçi'nin her iki yakası ile Kadıköy içlerine kadar buralarda bulunan cami ve mescitleri tanıtır. Yazar 1769 yılına kadar yapılmış cami ve mescitleri gezmiş, yaptıranların adlarını, kitabeleri aktarmıştır. Bunlara ek olarak camilere bağlı türbe, medrese, imaret, mektep, çeşme, tekke vb. yapılar için kısa bilgiler vermiştir. Daha sonra Ali Satı Efendi, 1838 yılına kadar yapılan camileri *Hadika*'ya ek olarak yazdı ve yapıt iki cilt halinde basıldı (1865). Ayrıca Süleyman Besim'in 1860 yılına kadar yapılan camilere ilişkin yazdığı basılmamış bir eki vardır.

Hadikat ül-müluk, Osmanzade Taib' in (1660-1724) osmanlı hükümdarlarından söz eden yapıtı. Kitapta Osman I'den Mustafa II'ye kadar geçen padişahların yaşamı ve dönemleri kısaca anlatılır. Bu arada, yaptıkları hayır işleri ve iyiliklerden söz edilirken, konu biraz abartılır. Yazar bu yapıtını bitirdikten sonra sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya sundu. *Hadikat ül-müluk* daha sonra İstanbul'da yayımlandı (1881).

Hadikat ül-vüzera, Osmanzade Taib' in (1660-1724) sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın buyruğu üzerine kaleme aldığı yapıt. Kitapta ilk türk veziri Alaettin Paşa'dan Rami Mehmet Paşa'ya kadar geçen 108 sadrazamın yaşamı, görev anlayışları ve devlet yararına yaptıkları çalışmalar anlatılır. Yapıt, yazılan üç zeyl ile birlikte İstanbul'da yayımlandı (1854). Ahmet Rifat'ın bu kitap için kaleme aldığı *Verd ül-hadaik* adlı zeyl de ayrı olarak yayımlandı (1866). Daha sonra almancaya çevrilen her iki yapıt da yeniden yayımlandı: *Der garten der Wesire* (1969); *Die rose der garten* (1970).

Hadikat üs-süeda, Fuzuli'nin Kerbela olayını konu edinen yapıtı (XVI. yy., ilk baskısı 1837). İranlı şair Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin *Ravzat üş-şüheda* adlı farsça yapıtını örnek alarak türkçe yazdı; mensur yapıta yer yer de manzumeler ekledi. Secili ve akıcı, içten bir dille yazılan yapıt bir önsöz, on bölüm ve bir sonsözden oluşur: 1. Âdem, Nuh, İbrahim, Yakup, Yusuf, Musa, İsa, Eyüp, Zekeriya ve Yahya peygamberlerin kısa yaşamöyküleri. 2. Hz. Muhammet'in Kureyş'ten çektiği sıkıntı, Ubeyde bin Haris, Hamza ve Cafer Tayyar'ın şehit edilişleri. 3. Hz. Muhammet' in ölümü. 4. Hz. Fatma'nın ölümü. 5. Hz. Ali' nin şehit edilişi. 6. Hz. Hasan'ın şehit edilişi. 7. Hz. Hüseyin'in Medine'den Mekke'ye gelişi. 8. Müslim-i Akîl'in ölümü. 9. Hz. Hüseyin'in Mekke'den Kerbela'ya gelişi. 10. Hz. Hüseyin'in şehit edilişi ve Ehlibeyt kadınlarının Kerbela'dan Şam'a gelişleri anlatılır. Yapıtın yaygınlığı ve çok okunmasından ötürü birçok yazma ve basma nüshaları vardır. Ayrıca, *Saadete ermişlerin bahçesi* (1955) ve *Erenlerin bahçesi* (1986) adları altında dili sadeleştirilerek yayımlandı.

HADİM a. ve sıf. (ar. *ḫıdmet*'ten *ḫadim*). *Esk.* **1.** Hizmet eden, yardımcı olan, yarayan: *"Koca bir millet onun tezyid-i kudretine hâdim vesaitten başka bir şey değildi"* (H. E. Adıvar). **—2.** *Hadim-ül-haremeyn-üş-şerifeyn*, Mekke ve Medine gibi iki kutsal yere hizmet eden; osmanlı padişahlarına verilen bir unvan.
—Tasav. *Hadim ül-fukara*, yoksulların hizmetçisi anlamına gelen deyim, mevlevilikte kendilerini müritlerin yetişmesine adayan şeyhler için kullanılır.
◆ a. Haremağası.
—Esk. gökbil. *Hadim-i pir*, Satürn.

HADİM sıf. (ar. *hedm*, yıkmak'tan *hâdim*). *Esk.* **1.** Yıkan, yıkıcı, ortalığı kırıp geçiren: *"Cehlin, gecenin hâdimiyiz, hâdim-i ilmiz; / fikr ordusu, feyz ordusu, nur ordusuyuz biz"* (Tevfik Fikret). **—2.** *Hadim-ül-lezzat*, tatları yok eden; ölüm; ölüm meleği, Azrail.

HADÎN a. (ar. *ḫadîn*). *Esk.* Vefalı, sadık dost, yoldaş: *Hadîn-i kadim* (eski dost).

HÂDİR sıf. (ar. *hedr*, ses çıkartmak'tan *hâdir*). *Esk.* Öten, ses çıkaran, bağıran.

HÂDİR sıf. (ar. *ḫadr*, tembelce yatmak' tan *ḫâdir*). *Esk.* Uyuşuk, gevşek, tembel.

HADİRE, el-Hüveydire de denir, asıl adı **Kutbe bin Avs,** arap şair (VII. yy.). Gatafanlar'ın bir kolu olan Beni Sabbe bin Sad bin Zübyan kabilesindendir. Cahiliye dönemi şairlerinden olan Hadire'nin şiirleri Muhammet bin Abbas el-Yezidi tarafından bir araya getirilerek şerhedildi. Hz. Peygamber'in şairi Hasan bin Sabit'in de beğenisini kazanan bir kasidesi *Mufaddaliyat* arasında yer almıştır.

HADİS a. (ar. *ḥadîs*). **1.** İsl. Hz. Muhammet'in söz, davranış ve kişiliği ile ilgili olarak kendisinden ya da sahabe ve tabiinden aktarılan bilgi, söz. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Haber, söz, kıssa. **—3.** *İlm-i hadis*, hadisleri inceleyen bilim.
◆ sıf. *Esk.* **1.** Yeni, taze. **—2.** *Hadis-üs-sin*, yaşı taze; genç, delikanlı.
—İsl. *Hadis-i erbain* → KIRK HADİS.
—ANSİKL. İsl. Terimi, islam bilginlerinin çoğu genel olarak yol, davranış, gelenek ve görenek anlamına gelen; hadis biliminde ise Hz. Muhammet'in izlediği ve uyguladığı dinsel tutum ve yol demek olan *sünnet** terimiyle eşanlamlı olarak kullanırlar. Doğrudan Hz. Muhammet'ten aktarılan sözlere *kavli sünnet*, onun davranışları ile ilgili hadislere *fiili sünnet*, başka birinin söz ya da davranışı karşısındaki tutum ve onayını bildiren hadislere *takriri sünnet* denir. Bu üç sünnetin sözlü olarak anlatımı ise, yaygın olarak "hadis" diye anılır.

Kuran'da Hz. Muhammet'in kişiliği, müslümanlara örnek olarak gösterilir (XXXIII, 21); onun yolunu izlemek, Allah' ın sevgi ve bağışını kazanmanın önkoşulu sayılır (III, 31-32); bu durum, müslümanların inanç, ibadet, ahlak, hukuk vb. konularda Kuran'dan sonra hadisleri ikinci kaynak olarak benimsemelerine yol açtı. Bu nedenle müslümanlar, Hz. Muhammet döneminden başlayarak, Peygamber'in hadislerini saptamayı ve sonraki kuşaklara aktarmayı en büyük ve en onurlu görevlerden saydılar.

Hadisler, hem söz hem de içerik olarak Hz. Muhammet'e ait olacağı gibi, sözü Hz. Muhammet'e, içeriği Allah'a ait de olabilir. Bunların ilkine *hadis-i nebevi* ya da yalnızca *hadis*, ikincisine ise *hadis-i kutsi* denir. Kuran'ın sözlerinin de içeriğinin de Allah'a ait olması, hadis-i kutsiyi Kuran' dan ayırır. Hadis-i kutside Hz. Muhammet "Allah şöyle buyurdu..." diyerek konuyu kendi sözcükleriyle anlatır. Kuran Allah kelamı, hadisin her iki türü de Peygamber kelamıdır.

Hadislerin yapısı genellikle *senet* ve *metin* denilen iki bölümden oluşur. Senet, hadisin başında yer alan râvilerin (hadisi birinden duyarak ötekine aktaranlar) listesidir. Bu liste, en son râviden başlar, Hz. Peygamber'de ya da hadisin ilk kaynağı olan kişide son bulur. Metin bölümü ise, senetteki râvilerin aktardıkları asıl hadis bölümüdür. Buhari'nin ünlü hadis kitabı *el-Cami us-sahih*'inden alınan aşağıdaki örnekte birinci paragraf hadisin *senet* bölümünü, ikinci paragraf ise *metin* bölümünü gösterir:

"Buhari diyor ki: Bize Muhammet bin Beşşar anlattı; o, kendisine Yahya'nın anlattığını söyledi; Yahya kendisine Şube'nin o da kendisine Ebu't-Teyyah'ın aktardığını söyledi. Bu sonuncu kişinin Enes'ten, Enes'in de Hz. Muhammet'ten duyduğuna göre Hz. Muhammet şöyle demiştir:

Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz; müjdeleyiniz, korkutmayınız".

Hadislerin asıl önemli bölümleri metin olmakla birlikte, bu bölümdeki sözlerin gerçekten hadis olduğunun saptanabilmesi, senette adı geçenlerin hem ahlaksal (adalet) hem de zihinsel (zabt) bakımdan güvenilir (sika) olmalarına bağlı bulunduğundan, hadis biliminin en önemli konusu, râvilerin durumlarının belirlenmesi oldu ve bu açıdan hadis tarihinde bütün hadis râvilerinin kişilikleri inceden inceye araştırıldı, bu alanda birçok kitap kaleme alındı.

Râvilerinin sayılarına ve güvenilirlik derecelerine göre türlere ayrılan hadislerin başlıcaları şunlardır:

Mütevatir hadis: yalan söylemek için anlaşmalarını aklın kabul edemeyeceği kadar çok sayıda bir topluluğun görerek ya da işiterek bir başka topluluğa aktarması ile son kaynağına kadar gelen, bu nedenle doğruluğunda kuşku bulunmayan hadis. Hem sözü hem de içeriği ile bu yolda aktarılan hadise *lafzi mütevatir,* sözü az çok değişmekle birlikte, aynı anlamını koruyarak aktarılana da *manevi mütevatir* denir. Mütevatir hadisin, özellikle lafzi mütevatir olanının sayısı oldukça azdır.

Sahih hadis: ahlaksal ve zihinsel bakımdan güvenilir oldukları saptanmış (ta'dil) kişi ya da kişilerin kesintisiz (muttasıl) olarak birbirlerine aktarmalarıyla oluşan bir senede bağlı hadis.

Hasen hadis: senedinde durumu tam olarak açıklık kazanmamış (mestur) bir kişi bulunmakla birlikte, bu kişinin ahlaksal ve zihinsel bakımdan bütünüyle kusurlu olmadığı bilinen, metni, aynı ya da benzer anlatımlarla başka yollardan da rivayet edilen hadis.

Zayıf (zaif) hadis: ahlaksal ya da zihinsel bakımdan kusurlu olduğu saptanmış (cerh) kişi ya da kişilerin rivayet ettikleri, senedinde râvi atlanmış olması gibi nedenlerle doğruluğundan az çok kuşku duyulan hadis.

Mevzu hadis: senedi üzerindeki araştırmalar sonucu bir yalancının uydurduğu ve Hz. Peygamber'in hadisiymiş gibi gösterdiği söz. Hz. Muhammet, kendisinin söylemediği bir sözün, hadis gibi gösterilmesi konusunda önemle durdu ve "Kim benim söylemediğim bir sözü söylemişim gibi rivayet ederse, bu kişi cehennemdeki yerine hazırlansın!" dedi. Buna karşın, Hz. Muhammet'in sözlerinin müslümanlar üzerindeki derin etkisini sömürmek isteyen bazı kişiler, ya çıkar sağlamak gibi kötü bir amaçla ya da sözde halkı bazı kötülüklerden korumak amacıyla, kimileri de kendi görüş ve mezheplerini güçlendirebilmek amacıyla hadis uydurdular. Uydurma hadislerin gerçek hadislere karışması ve bu sorunun islam bilginlerini yüzyıllar boyu uğraştırmasının en önemli nedeni, hadislerin ilk zamanlar daha çok söz yoluyla aktarılması ve Kuran'dan çok sonraları yazıya dökülmesi oldu. Hz. Peygamber, Kuran ayetlerini indikleri anda hem ezberliyor ve ezberletiyor hem de vahiy kâtipleri denilen görevlilere yazdırıyordu. Yaygın kanıya göre, ayetler ile karıştırılabileceği kaygısıyla hadislerin yazılmasını uygun bulmuyordu. Ancak, güvendiği birkaç kişinin hadisleri yazmasına izin vermişti. Böylece ashaptan çok az kişi Hz. Muhammet'ten duyup gördüklerini yazarken, çoğunluk, Kuran'ın hadisler ile karışmasını önlemek amacıyla hadisleri yazmamayı yeğlediler; bazıları da okuma yazma bilmediklerinden hadisleri ezberlemekle yetindiler. Dört halife döneminde de hadisler daha Kuran gibi bir araya toplanmış değildi. İkinci kuşak sayılan Tabiin* döneminde hadis uydurma olayları artınca hadislerin toplanarak yazıya dökülmesinin (tedvin) gereği herkes tarafından kabul edildi. Emevi halifelerinden Ömer bin Abdülaziz'in verdiği emirle hadis toplama çalışmaları resmen başlatıldı. IX. yy.'da yoğun bir hadis toplama faaliyetine girişildi. İmam Malik'in *el-Muvatta*'sı ile Mamer bin Raşit'in *el-Cami* adlı yapıtları bu dönemin en önemli hadis külliyatından sayılır. Hadis derleme çalışmaları X. yy.'da altın çağını yaşadı. Günümüzde de en önemli hadis kaynakları sayılan *Kütüb-i sitte* (altı hadis kitabı) bu dönemde kaleme alındı. Bunlar, Buhari ve Müslim'in *el-Cami üs-sahih* adını taşıyan kitaplarıyla Nesai, Ebu Davut, Tirmizi ve İbn Mace'nin *es-Sünen* adıyla anılan yapıtlarıdır. Daha sonraki yüzyıllarda da hadislerin derlenmesi, sınıflandırılması ve bölümlere ayrılması (tasnif), daha önce hazırlanmış olanlara ekler, şerhler, özetler yapılması gibi çalışmalar sürdürüldü. Bu arada, hadis diye aktarılan sözlerin gerçekten hadis olup olmadıklarının saptanması, hadislerden dinsel yargılar çıkarılmasının yol ve yöntemleri, delil sayılmaları bakımından çeşitli hadislerin değeri, hadislerin Kuran karşısındaki durumları, çelişik gibi görünen ayet ve hadislerin uzlaştırılması gibi konularda başlatılan çalışmalar, islam din bilimlerinin en önemlilerinden olan *hadis usulü* biliminin doğup gelişmesine yol açtı. (→ Kayn.)

HÂDİS sıf. (ar. *ḥudūs*'tan *ḥādiṣ*). *Esk.* Sonradan ortaya çıkan, yeni oluşan: *"Fena hastalıkların hâdis olabileceği bazı etibbâ tarafından beyan ediliyordu"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

—ANSİKL. Tasav. Kelam bilginlerine göre, kadim (varlığı başlangıçsız), dolayısıyla yaratılmamış olan tek varlık (vücut) Allah'tır. Allah'ın dışındaki bütün varlıklar ise hâdistir; varlıklarının bir başlangıcı (hudus) Wve bir sonu (fena) vardı. Allah, vacip ül-vücut (varlığı zorunlu), öteki bütün varlıklar ise mümkin ül-vücut'tur (varlığı zorunsuz).

HADİSAT çoğl. a. (ar. *ḥadise*'nin çoğl. *ḥadisāt*). *Esk.* Olaylar, hadiseler.

HADİSE a. (ar. *ḥadiṣ*'in dişl. *ḥadiṣe*). **1.** Olan şey, ortaya çıkan durum; olay: *Hadise üç gün önce bu ıssız evde vuku bulmuş.* **—2.** *Hadise çıkarmak,* olay çıkarmak: *Durup dururken yanındakilere sataşarak hadise çıkarmıştı.*

HADİSELİ sıf. Tatsız, istenmeyen olaylarla dolu: *Hadiseli bir gün yaşadık. Hadiseli bir maç.*

◆ be. Hadiseli olarak: *Toplantı çok hadiseli geçti.*

HADİSENE → HAYDİSENE.

HADİSESİZ sıf. Sakin, olaysız.

◆ be. Hadisesiz olarak: *Kongre hadisesiz kapandı.*

HÂDİYE a. (ar. *hādiye*). *Esk.* **1.** Değnek, asa. **—2.** Suda sivrilerek yükselen kaya.

HADLEY (John), ingiliz matematikçi ve fizikçi (Hertfordshire 1862 - East Barnet, Hertfordshire, 1744). 1717'de, Royal Society üyesi, sonra da başkan yardımcısı oldu. 1730'da, *Hadley kadrantı* denen, Amerikalılar'ın Thomas Godfrey'e mal ettikleri, yansımalı kadrantı icat etti. 1735'te, Yer'in dönmesinin saptırıcı etkisini hesaba katarak, alize rüzgârlarıyla ilgili bir ısıl kuram ortaya koydu; bu kuram geçerliğini korumaktadır.

HADLEY (Henry Kimball), amerikalı besteci ve orkestra yöneticisi (Somerville, Massachusetts, 1871 - New York 1937). Viyana ve Münih'te öğrenim gördü. Seattle'da (1909-1911), San Francisco'da (1911-1916), New York'ta (1920-1929) ve Manhattan'da (1929-1932) orkestra yöneticiliği yaptı. Wagner tarzında birçok opera (*Safié,* 1909; *Azora,* 1917; *Bianca,* 1918; *The Garden of Allah,* 1918; *Cleopatra's Night,* 1920), senfoniler (*The Four Seasons,* 1902; *Connecticut Tercentenary,* 1935), senfonik şiirler (*Salome,* 1906; *The Ocean,* 1924), melodiler, oda müziği parçaları ve piyano yapıtları besteledi.

Hadley hücresi. İklimbil. Üçhücreli atmosfer dolanım modelinin bileşenlerinden biri. Hadley hücresi, kutup yanından, Ferrel hücresiyle birlikte, yarıtropikal alçalmaya katılır; ekvator yanından, tropiklerarası yakınsamanın yükselişi içine girer Ortalama şiddeti, kuzey-güney yönündeki başka hücrelerinkinden fazladır. Yükseklerde, alçak enlemlerden başlayarak orta enlemler yönünde ilerleyen enerji aktarımına katkıda bulunur.

HA DÔNG, Vietnam'da kent, Hanoi yerleşmesinde, Ha Son Binh ilinin merkezi. Halı için yün ipliği.

HADRA ya da **HAZRA** sıf. (ar. *aḫḍar'*ın dişl. *ḫaḍrā, ḫażrā*). *Esk.* Yeşil: *"Bahar gülşene giydirdi hulle-i hadrâ"* (Fuzuli, XVI. yy.).

◆ a. **1.** Sebze, yeşillik. **—2.** Gökyüzü. **—3.** Hüsrev Perviz'in hazinelerinden birinin adı. **—4.** *Hadra-yı dimen,* çöplükte çıkan bitki; orta malı kadın.

HADRA a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HADRAMUT, Güney Arabistan'da bölge, Yemen'de *uved Hadramut* tarafından akaçlanır. Eosen devrinde oluşmuş geniş bir senklinal kıvrım şeklindeki bir yüksek platoyu (600-1 200 m) yaran uved Hadramut bölgeyi akaçlar: geniş bir senklinal eğim halinde uzanan yüksek platoda derin bir vadi açan uved Hadramut, birçok önemli tarım merkezine, göçebelerin saldırılarına başarıyla direnmiş kentlere (özellikle Şibam, Sayun, Terim) su sağlayan bir yeraltı su örtüsünü beslemektedir Buna karşılık Umman denizi'ne doğru uzanan aşağı kesim (Vadi Masila) günümüzde ıssızdır ve yıkıntılarla kaplıdır. Hadramut, XIX. yy.'daki ingiliz sömürgeciliği döneminde etkin bir göç merkeziydi.

HADRAVAT çoğl. a. (ar. *ḫadrā*'nın çoğl. *ḫadrā'vāt*). *Esk.* Yeşiller, yeşillikler.

Hadriana ya da **Adriana** *(Villa),* Roma imparatorluk villalarının en zengini, 117'den 138'e kadar imparator Hadrianus tarafından Roma'nın 26 km doğusunda, Tibur (Tivoli) yakınında yapılmıştır. İki vadi arasında bir mahmuz oluşturan sitte, cumhuriyet dönemi sonunda yapılmış bir villa yer alıyordu. Hadrianus bu villayı da değerlendirdi ve onu yeni yapılarla kuşattı. Site kuzeyden yaklaşılır. Yunan üslubunda bir tiyatroyu geçtikten sonra, mimari düzenlemenin temel öğesini oluşturan geniş ve uzunlamasına bir revak olan Poikile'ye varılır; bu ad bir Atina revakının adı olsa da, sözü geçen diğer anıtlarda olduğu gibi, yapının sözü edilen modelle hiçbir benzerliği yoktur. Poikile'nin batısında bulunan ilk yapı topluluğu kuzey-doğu' dan güney-batı'ya doğru uzanır; yapı topluluğu yanlış olarak "kütüphaneler avlusu" diye adlandırılan ana konuttan oluşur, bunun yanında, mozaik döşenmiş konuk odaları ve Hadrianus'un nevrasteni kriz-

Tivoli'de Villa **Hadriana** Mısır'da Kanopos'ta Serapis tapınağı'na giden deniz yolundan esinlenen Kanopos (geride, Serapeion)

Roland-Held





Hadrianus kapısı
Antalya

J. Dupaquier-Atlas-Photo



Lauros-Giraudon

Hadrianus
Girit'te bulunan
mermer büstü
roma sanatı, İ.S. II. yy.
Louvre müzesi, Paris



Hadrianus duvarı
Camboglanna'daki
(Brampton'ın kuzey-doğu'su,
Cumbria, Büyük Britanya)
Roma castellum'unun suru
İ.S. II. yy.

leri sırasında gizlendiği bir adadaki köşk olan sözde deniz tiyatrosu bulunur. Tepeyi çıkarken, eğrisel mimarisi ve görkemli kubbeleriyle bir eğlence pavyonu olan Altın meydan'a varılır Poikile'nin ortasından, Serapeion'da sona eren Kanopos adlı bir suyun aştığı vadinin ekseninde güneye doğru bir başka yapı sırası uzanır. Bu iki ana sıralanma arasında hamamlar ve stat yer alır. Villa çeşitli dönemlerde mimarların en cüretli deneylerine kaynaklık etti ve çok güzel koleksiyonlara sahipti; bu koleksiyonlardan arta kalanlar, XVIII. ve XIX. yy.'da özellikle Kilise Devletleri müzelerini besledi.

HADRİANEİA. Tar. coğ. Balıkesir'e bağlı Dursunbey* ilçesinin antik adı.

HADRİANOİ. Tar. coğ. Bursa iline bağlı Orhaneli* ilçesinin Bizans dönemindeki adı.

HADRİANOPOLİS ya da **ADRİANOPOLİS.** Tar. coğ. Edirne*'nin Antikçağ' daki adı.

HADRİANUS (Publius Aelius), Roma imparatoru (İtalica 76 - Baiae 138). Betica'ya yerleşmiş bir Picenum ailesinden geliyordu, imparator Traianus'un kız kardeşlerinden birinin torunuydu; eğitimini Roma'da tamamladı ve ana babasının ölümünden sonra kuzeni Traianus vasisi oldu. Yunan edebiyatı eğitimi gören Hadrianus, çağının en kültürlü kişilerinden biriydi. Traianus'un himayesi sayesinde cursus honorum'a girdi, 106'da praetor, 108' de konsül ve 117'de Suriye valisi seçildi. Bu arada Traianus'un yeğeninin kızı Vibia Sabina ile evlendi. Traianus ölüm döşeğinde (8 ağustos 117) onu evlat edindi ve Hadrianus, Traianus'un ardından tahta çıktı.

Tahta çıkınca, Traianus'un üstü kapalı bir şekilde başlattığı bir siyaseti, fetihlerin durdurulması ve barışa dönüş siyasetini açıkça uygulamaya başladı; Arabistan ve Daçya dışında Fırat'ın ötesindeki fethedilmiş toprakları boşalttırdı. Aldığı eğitim sayesinde imparator gerçekleri kolayca görebiliyordu ve siyasetinin amacı herkesin iyiliği için, roma dünyasının birliğini sağlayabilecek tek yol olarak gördüğü, imparatorluğun bütün bölgelerini aynı iktisadi ve kültürel gelişme içinde bütünleştirmekti. Hadrianus bu amaçla hükümdarlığının büyük bir bölümünü, halkları daha iyi tanımak ve yaşama koşullarını daha iyi bir duruma getirmek için eyaletleri dolaşmakla geçirdi. Her yerde gerekli reformları uyguladı ve imparatorluğun savunmasını güçlendirdi (germen *limes*'i, Hadrianus duvarı, Lambaesis'de lejyonların denetlenmesi, vb.). Barıştan yana olmasına rağmen, Sarmatlar'a, Brigantisler'e ve özellikle Yahudiler'e karşı askerce davranmak zorunda kaldı. Bar-Kohba isyanı yüzünden başlayan 132-135 tarihleri arasındaki savaş kanlı bir bastırmayla son buldu ve Kudüs'te Aelia Capitolina askeri sömürgesi kuruldu.

İmparator üretimi artırmak için köylülerin yaşama koşullarını daha iyiye götürmeye çalıştı; *lex Hadriana de rudibus agris* ile çiftçilerin, işlemek koşuluyla ekilmemiş topraklar üzerinde hak elde etmelerini sağladı. Yönetimle de çok yakından ilgilendi ve idarenin merkezileşmesine çalıştı: prens tarafından seçilen "daimiler" grubuyla prens konseyinin güçlendirilmesi; praetor fermanının düzenlenmesiyle yasanın tek biçimde yorumlanması (131'deki Salvius Julianus fermanı). İmparatorluğun, o zamana kadar tavsiye niteliği taşıyan tüm hukuksal düzenlemeleri gerçek bir yasa ve atlı sınıfın yönettiği daireler de yönetimin en etkili organları haline geldi. Hadrianus Roma'da büyük yapıtlar yaptırmayı ihmal etmedi: anıtmezarı (bugün Sant'Angelo şatosu), Pantheon rotondası, Venüs ve Roma tapınakları. Ama en önemli yapıtı Tibur'daki (Tivoli) villasıdır (→ *Villa* HADRİANA). Hadrianus 136'da L. Ceionius Commodus Verus'u evlat edindi. L. Ceionius 138'de ölünce, onun oğlunu ve Traianus'un babasının soyundan gelen Marcus Aurelius'u evlat edinmesi koşuluyla, evlilik dolayısıyla yeğeni olan Antoninus'u evlat edindi.

—İkonogr. Sakal bırakan ilk Roma imparatoru olması nedeniyle Hadrianus'un çok sayıdaki portresi kolaylıkla tanınabilir. Bütün Roma imparatorları gibi Hadrianus' un portreleri de Kartaca'daki Odeon'dan gelen (Bardo müzesi), onu Mars olarak gösteren heykel gibi, idealleştirilmiş çıplak heykeller ya da ihramlı, palliumlu ve zırhlı heykellerdir. İmparator özellikle palliumlu ve zırhlı heykellerini beğenirdi. Bunlardan başka, genellikle imparatorun ayağının altında bir esirle ve zırhının göğüslüğünde Minerva'nın ve Roma'nın dişi kurdunun resmiyle gösteren ve Hierapytna serisi denen (bugün İerapetra, Girit' te) zırhlı heykelleri anmak gerekir. Tarih sırasına göre, tahta çıktığı döneme ait heykelleri paralardan ve Benevento kemerinden tanımak mümkündür. Terme müzesi'ndeki büstün Hadrianus'un hükümdarlığının ortalarına ait olduğu sanılmaktadır. Sevilla'dakinde imparator yaşlı ve hasta olarak görülür, Vatikan'daki ise anıtmezarından gelmiştir ve imparatoru tanrılaşmış olarak gösterir.

Hadrianus duvarı, İngiltere'de, Kaledonyalılar'ı durdurmak ve Britanya'nın Romalılar'ın eline geçen bölümünü korumak amacıyla, 122'yle 126-127 yılları arasında yapılan, Tyne nehri ağzından Solway körfezine kadar uzanan tahkimli büyük askeri yapı. Hadrianus duvarı 118 km uzunluktaydı ve üç savunma hattı içermekteydi: önünde hendek bulunan taş bir duvar; önünde başka bir hendek bulunan bir *vallum;* son olarak da, yan yana dizilmiş şato ve ordugâhlardan (17 *castella*) oluşan bir savunma ağı. 383'ten sonra kullanılmadığı sanılmaktadır. Bugün birçok kalıntısı vardır. (→ LİMES.)

Hadrianus kapısı, Antalya'da, Roma imparatoru Hadrianus'un kenti ziyareti onuruna yaptırılan (İ.S. 130) kapı. Üç kapılar adıyla da bilinen anıt bir zafer takı niteliğindedir. Üç gözlü olan anıtın kemerleri, kare bölmeler içinde rozet motifleriyle süslüdür. Anıt yapıldığında cephelerde korinthos düzeninde dört mermer sütun ve kapının üstünde imparator ve ailesinin heykelleri bulunuyordu.

HADRON a. (yun. *hadros,* güçlü; ve [*elektr*]*on*'dan). Fiz. Yalnızca elektromanyetik ya da zayıf etkileşimlere girebilen parçacıkların tersine, kuvvetli etkileşimler yapabilen parçacık. (Hadronlar, kuarklar ve glüonlar arasındaki gizli kromodinamik etkileşimlerden kaynaklanan, az ya da çok kararlı, görünür yapılar olarak göz önüne alınır. İki hadron sınıfı vardır: 1. üç kuarktan oluşan fermion yapılı *baryonlar* [örneğin nükleon]; 2. bir kuark-karşıtkuark ikilisinden oluşan bozon yapılı *mezonlar* [örneğin pion].)

HADROSAURUS a. (yun. *hadros,* kalın ve *saura,* kertenkele'den). İkinci Zaman'ın sonunda (Üst Kretase) yaşamış, *ördek gagalı dinozor* genel adıyla da bilinen, kuşsudinozorlardan fosil sürüngen cinsi. (*Hadrosauruslar,* 5 m boyunda, iki ayaklı, üyelerinde küçük tırnaklar bulunan sürüngenlerdir. İkiyaşayışlı oldukları ve su bitkileriyle beslendikleri sanılır; "gagaları" çok sayıda dişin 4 levha halinde birleşmesiyle oluşmuştur, güçlü burun çıkıntıları bu sürüngenlere garip bir görünüm vermekteydi.)

HADRUMETUM. Tar. coğ. Afrika'da

kent. Eski Fenike kolonisi Hadrumetum, daha sonra Kartaca'nın egemenliğine girdi (VI. yy.'dan kalma bir tofetin kalıntıları), sonunda bir Roma sitesi oldu. Byzacium'un başkentiyken, Vandallar kenti yakıp yıktı (434). Yıkıntıları Sus kenti (Tunus) yakınındadır.

HADS a. (ar. *ḥads*). *Esk.* **1.** Zan, tahmin. **—2.** Seziş, sezgi.

HADSİ sıf. (ar. *ḥads* ve *-î*'den *ḥadsi*). *Esk.* Tahminle ilgili, sezgi ile ilgili.

HADSİYAT çoğl. a. (ar. *ḥadsi*'nin çoğl. *ḥadsiyyat*). *Esk.* Sanılar, tahminler.

HADSİZ be. "Sayılamayacak ölçüde çok, sayısız" anlamına gelen *"hadsiz hesapsız"* deyiminde geçer.

HADŞE a. (ar. *ḥadşe*). *Esk.* **1.** Tırmalanma, rahatsızlık, işkil, kuruntu: *"... korkulacak bir neticeyi vermeyü hadşe-yi zihni mûcib olamaz"* (Cevdet Paşa XIX. yy.). **—2.** İncitme. **—3.** Korku, panik. *"... bugünler tifüs hastalığının devamı bâdi-i hadşe ve endişe idi..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—4.** *Hadşe-âver,* inciten, rahatsızlık veren: *"Manzur olan o safhada, bi-renk ve bi-hutût, / Timsal-i hadşe-âveridir mevt-i hâilin..."* (Tevfik Fikret). ‖ *Hadşe-nisar,* merak; kuruntu saçan: *"Merkûz idi leylin nazar-ı hadşe-nisârı / Âfâkı şühûde"* (Tevfik Fikret). ‖ *Hadşe-i derûn, hadşe-i hatır,* iç sıkıntısı.

HADZA a. Tanzaniya'da konuşulan hoisan öbeğinden şaklamalı dil.

HADZİS (Dhimitrios), yunanlı yazar (Yanya, Epeiros, 1913-Atina 1981). 1946 iç savaşı'ndan sonra Macaristan'a sığındı. Yapıtlarının çoğunu orada yazdı. Romanlarında (*le Feu* [fr. çev.], 1946; *la Fin de notre petite ville* [fr. çev.], 1962; *les Désarmés* [fr. çev.], 1965; *le Double Livre* [fr. çev.], 1976) savaş sonrası yenihellen toplumunun bilinçlenmesini, Yunanistan'ın kırsal bölgelerinde yaşanan yıkımı, köylülerin Avrupa'nın sanayi merkezlerine göçünü, büyük kentlerdeki yabancılaşmayı anlattı. Ayrıca macarca denemeler ve bir yenihellen edebiyat tarihi yazmıştır. Albaylar rejiminin yıkılmasından sonra, 1974'te Yunanistan'a döndü.

HAECKEL (Ernst), alman doğabilimci (Potsdam 1834 - Jena 1919). 1866'da Darwin'i ziyaret etti ve onun kuramının en ateşli savunucularından biri oldu. Basit organizmaları, birhücrelileri, süngerleri, selentereleri ve bunların daha gelişmiş organizmalarla karşılaştırmalı embriyolojisini inceledi. Yaptığı birçok gezide, dünyanın tüm deniz faunalarını tanıdı. Başlıca yapıtları şunlardır: *Generelle Morphologie der Organismen* (Organizmaların genel morfolojisi) [1866], *Natürliche Schöpfungsgeschicte* (Doğa yasalarına göre yaratılış tarihi) [1868], *Antropogenie* (İnsanın evrimi) [1874]. Haeckel, *temel biogenetik yasa* olarak adlandırdığı şu görüşü ileri sürdü: "Bireyoluş, soyoluşun kısa bir özetidir" (1866).

HAEGG (Gunder), isveçli atlet (Sörbygden 1918). Orta mesafe koşucusu olan Haegg 1936'da, G. Olander'ın yönetiminde çalışmaya başladı. Orta mesafe yarışlarının (1 500 m, 3 000 m, 5 000 m) tümünde dünya rekorlarını kırdı. En büyük başarısı, 1942'de, 5 000 m'deki ikinci yarışını 13 dk 58 sn 2/10'luk bir dereceyle bitirerek yeni dünya rekorunu kırmasıdır. 1945'te profesyonelce yarıştığından diskalifiye edildi.

HAEMATOCOCCUS a. Kırmızı renkte olan ve bu nedenle karlara ve bazen havuzlara kırmızı renk veren birhücreli suyosunu. (Volvocales takımı.)

HAEMATOPİNUS a. (yun. *haima, -atos,* kan, ve *pinein,* içmek'ten). Otçul ve hepçil memelilerde yaşayan bit cinsi. (Hayvanbitigiller [*Haematopinidae*] familyası.)

—ANSİKL. *Haemotopinus*'lar, uzun başlı, güçlü rostrumlu ve ayaklı, yalnızca kanla beslenen iri bitlerdir. Isırmaları, tüylerin dökülmesine ve yaralara yol açan aşırı kaşıntılara neden olur. Bu asalaklar, gövdenin üst bölümünde ve boyunda daha çok bulunur. Sığır biti *(Haematopinus eurysternus)* sığırlarda yaygındır; beygir bitine *(H. asini)* at ve eşeklerde, domuz bitine *(H. suis)* domuz ve yaban domuzlarında, manda bitineyse *(H. tuberculatus)* mandalarda rastlanır.

HAEMATOPODİDAE a. Zool. İSTİRİDYEAVCISIGİLLER familyasının bilimsel adı.

HAEMATOXYLON a. (yun. *haima, -atos,* kan, ve *ksylon,* odun'dan). Kırmızı bakam odunu elde edilen ağaç. (Meksika kökenli olan ve sonradan Antiller'e de sokulan bu ağacın odunundan çıkarılan morumsu kırmızı boyarmadde [*hematoksilin*] boya sanayisinde ve tıpta dokuları boyamada kullanılır. Bil. a. *Haematoxylon campechianum;* erguvangiller familyası.)

HAEMONİA a. (yun. *haimon, -onos,* kanlı'dan). Su içinde, su bitkilerinin köklerinde yaşayan yaprakböceği cinsi. (*Haemonia appendiculata,* yabanıl terelerde ve su çimenlerinin saplarında yaşar. Başka türleriyse, acısulardaki zosteraların arasında yaşamayı yeğler. *Donaciinae* oymağı.)

HAEMOPHİLUS a. Hem aerobi, hem anaerobi yaşayabilen ve yetişmek için kan, hemin ve maya özütünden oluşan sentetik bir ortam isteyen Gram negatif bakteri. (Solunum yollarında ortakçı yaşayan ve kimi zaman patojen olan bir bakteridir. Örnek tipi *Haemophilus influenzae* türü gribe eklenen ikincil bakteri enfeksiyonlarından birinin mikrobudur.)

HAEMOPİS a. Tatlısularda çok yaygın, yersolucanlarına, yumuşakçalara, hatta kurbağalara saldıran siyah sülük. (*Hirudinidae* familyası.)

HAEMOPROTEİDAE a. Sürüngenlerin ve kuşların alyuvarlarında ya da başka kan hücrelerinde asalak yaşayan sporlu hayvanlar familyası. (Bu familyanın üyeleri sokucu sinekler aracılığıyla bulaşır.)

HAEMOS → HAIMOS.

HAEMOSPORİDİA a. Omurgalılarda hücre içinde üreyen sporlular alttakımı. (Eşeysiz üreme bir omurgalının kanında, eşeyli üremeyse delici ve kan emici bir eklembacaklının bağırsak kanalında gerçekleşir. İnsanda asalak yaşayan *Plasmodium* cinsinden *Hemosporidia*'lar sıtmaya yol açar. *Plasmodium* cinsinin 4 türü vardır: karasu humması asalağı [*Plasmodium falciparum*], sıtma asalağı [*P. malariae*], *P. vivax* ve *P. ovale.*)

HAENDEL (Georg Friedrich) → HÄNDEL.

HAES (Carlos DE), Belçika kökenli ispanyol ressam (Brüksel 1828'e doğr. - Madrid 1898). Ünlü bir manzara ressamıydı, çok sayıda yapıt verdi. Madrid Güzel sanatlar okulu'nda profesör (1857) ve San Fernando akademisi üyesi oldu (1860). Öğrencileri arasında en ünlüleri Beruete, Regoyos, Riancho ve D. Vierge'dir.

HAESELER (Gottlieb, *—kontu* VON), prusyalı mareşal (Potsdam 1836 - Harnecop, Wriezen yakını, 1919). Friedrich-Karl'ın kurmay heyetinde görev yaptı (1864, 1866, 1870 savaşları). Genelkurmay tarih şubesi başkanı oldu, 1870 savaşı'nın resmi hikâyesini yazdı. Alman subaylarını moral ve bilgi bakımından büyük ölçüde etkiledi. 1914'ten 1916'ya kadar Kronprinz'in askeri danışmanlığını yaptı.

HAF a. (ar. *ḥaff*). *Esk.* Ayakkabı.

HAF a. (ing. *half,* yarım'dan). *Spor.* Kimi takım sporlarında (futbol, rugby, vb.) ileri ve geri oyuncuları arasında bağlantı kurmakla görevli oyuncu.

—ANSİKL. Futbolda, 1960'tan önce üç haf oyuncusu vardı; bunlardan ikisi kanat (*sağ haf* ve *sol haf*), biri merkez oyuncusuydu *(orta haf)*. Hücum ile savunma arasındaki ayrımın gitgide ortadan kalkması ve oyuncuların görevlerinin çokyönlülük kazanmasıyla "haf" deyimi yerini "orta alan (saha) oyuncusu"na bıraktı.



hadrosaurus'un *(Anatosaurus)* temsili resmi

HÂF sıf. (ar. *ḥaff*). *Esk.* Bir şeyin çevresini dolanan.

HAFÂ a. (ar. *ḥafâ'*). *Esk.* **1.** Yokluk, görünmezlik: *"Koşardı, gözleri ufkun hafâ-yi sâfında"* (Tevfik Fikret). **—2.** Gizlilik.

HAFACE, Mezopotamya'da, Dicle'nin kolu Diyala'nın sol kıyısında, üç tepeden oluşan höyük, Bağdat'ın 15 km D.'sundadır. Chicago Üniversitesi doğu bilimleri enstitüsü'nce gerçekleştirilen kazılarda (1930-1938), Hanedanlık öncesi II döneminde yapılan (İ.Ö. 2700'e doğr.) ve Akkad dönemine değin etkinliğini sürdüren, iki oval surla çevrili bir tapınak bulundu. Bu tapınağın 50 m uzağında, tanrı Sin'e ait, Uruk döneminden (İ.Ö. IV. binyıl sonu) Hanedanlık öncesi III dönemine değin art arda on mimari evre geçiren bir tapınak ortaya çıkarıldı. Ayrıca taş ve bakırdan yapılmış heykeller ilginçtir.

HAFACE, arap kabile. Ataları Haface bin Amr bin Ukeyl'dir. İslamiyetten önce Medine'nin G.-D.'sunda oturuyorlardı. Daha sonra doğuya, IV. yy.'ın ilk yarısında da bölgedeki kabile savaşları nedeniyle kuzeye, Irak sınırlarına doğru göç ettiler. IV. yy.'ın sonlarına doğru bu bölgede egemenlik kurdular. XI. yy. başlarında yörede yaşayan öteki kabilelerin saldırısına uğradılar ve Fırat nehri boyunca Suriye'ye doğru çekildiler. Bu bölgelere egemen olan kabilelerle aralarında uzun süren savaşlar oldu, yenilerek daha kuzeye ilerlemeden bulundukları yerde kaldılar. Haface kabilesinden, en son olarak, 1192 tarihli bir kaynakta, Âmir kabilesinin saldırısına uğrayan Basra kentinin yardımına gelmeleri dolayısıyla söz edilir. Bazı kaynaklarda bir kollarının da Mısır'ın G.'ine yerleştiği öne sürülür. Başlıca on bir kola ayrılmışlardı. Bunlar Muaviye Zülkerh, Kab Zünnüveyre, el-Akra, Kâbülasgar, Âmir, Amr, Hâlid, Mâlik, Hazn, el-Heysem ve el-Vâzi'dir.

HAFACİ (Ahmet bin Muhammet **EL-**), hanefi fıkıhçısı (Kahire 1571 - *ay. y.* 1659). İlk öğrenimini sağlayan dayısı Ebubekir eş-Şenevari'nin ön ayak olmasıyla döneminin ünlü bilginlerinden hanefi ve şafii fıkhı ile Hz. Peygamber'in yaşamöyküsünü, Davut el-Basir'den de tıp öğrendi. Babası ile gittiği hacda oradaki bilginlerden de yararlandı. Hac dönüşü İstanbul'a gelerek ünlü bilginlerden Sadettin bin Hasan'a kapılandı. Rumeli kadısı oldu, ardından Murat IV döneminde (1623-1640) Üsküp ve Selanik kadılıklarına atandı. Kazaskerliğe yükselerek Mısır'a gönderildi. Ancak, kendisini çekemeyenlerin kötülemeleri yü-



borumsu tepeli
Parasaurolophus



baltamsı tepeli
Lambeosaurus



miğfersi tepeli
Corythosaurus



"ördek gagası" biçimindeki kafanın üstten görünüşü

hadrosaurusların ve bu cinse yakın başka cinslerin temsili kafa resimleri

Faillet-Ziolo



Haface'de bulunan yakaran heykel
bakır, İ.Ö. III. binyıl
Bağdat müzesi

zünden bu görevinde fazla kalamayarak İstanbul'a döndü ve kendisine başka bir görev verilmemekle birlikte Kahire kadılığı maaşı bağlandı. Başlıca yapıtları: Beyzavi'nin tefsirine *İnâyet ül-kadi* adlı haşiye, Kadı İyad'ın *Şifâ*'sına *Nesîm ür-riyâd* adlı şerh, yaşamöyküleri türündeki *Habâyet üz-zevâyâ fi'r-ricâli min'el-bakayâ* ile *Reyhânet ül-elibbâ ve nüzhet ül-hayât id-dünyâ*.

HAFÂGÂH a. (ar. *hafâ*,' fars. *-gah*'tan *hafa'gah*). *Esk.* Saklanma, gizlenme yeri: *"Oh, gel gel, bu hafâ gâha beraber gidelim"* (Tevfik Fıkret).

HAFÂİR çoğl. a. (ar. *hafir*'in çoğl. *hafa'ir*). *Esk.* Çukurlar, oyuk yerler, delikler; kazılar.

HAFAKAN → AFAKAN.

HÂFAT çoğl. a. (ar. *hâfe*'nin çoğl. *hafat*). *Esk.* Kıyılar, kenarlar, sahiller.

HAFÂYA çoğl. a. (ar. *hafi*'nin çoğl. *hafaya*). *Esk.* Gizli şeyler, sırlar: *"Ruh anlasa hakkıyle nedir sırr-ı hayât / Anlardı eğer varsa hafâyâ-yı memât"* (Y. K. Beyatlı). *Hafâya-yı umûr* (işlerin gizli tarafları).

HAFAZA çoğl. a. (ar. *hafiaz*'ın çoğl. *hafaza*). *Esk.* **1.** İnsanın yaptıklarını yazan melekler. **—2.** Bekçiler.

HAFAZANALLAH ünl. (ar. *hafazanâ-llâh*). "Tanrı bizi korusun" anlamında dilek sözü: *Öyle yaramaz bir çocuk oldu ki, hafazanallah!*

HÂFE a. (ar. *hafe*). *Esk.* Kıyı, kenar, sahil: *Hâfe-i bahr* (deniz kıyısı). *Hâfe-i tarik* (yol kenarı).

—Esk. anat. *Hâfe-i halfiye*, bir organ ya da kemiğin arka kenarı. ‖ *Hâfe-i kaddumiye*, doğal durumda bulunan bir organ ya da kemiğin ön kenarı. ‖ *Hâfe-i süfla*, bir organ ya da kemiğin aşağı kenarı. ‖ *Hâfe-i ulya*, bir organ ya da kemiğin yukarı kısmı. ‖ *Hâfe-i ünsiye*, bir organ ya da kemiğin doğal durumdayken insan vücudunun ortasında, yukarıdan aşağıya olduğu varsayılan çizgiye yakın kenarı. ‖ *Hâfe-i vahşiye*, doğal durumdaki bir organ ya da kemiğin orta çizgi denilen hayali çizgiden en uzak olan kenarı.

HAFF a. (alm. sözc.). Coğ. Baltık denizi'nin güney kıyılarındaki (Almanya, Polonya, Litvanya, Letonya, Estonya) deniz kulaklarına verilen ad; açık denizden uzun ve dar kum dilleriyle ayrılır.

HAFFÂF sıf. ve a. (ar. *haffaf*). *Esk.* **1.** Kavaf. **—2.** *Haffaf işi*, kalitesiz ayakkabı, adi iş.

HAFFÂR a. (ar. *hafr*, toprak kazma'dan *haffâr*). *Esk.* Mezar kazmakla görevli kişi, mezarcı.

HÂFIK a. (ar. *hafık*). *Esk.* Doğu ya da batı yönü.

◆ sıf. Vuran, çarpan, çırpınan şey için kullanılır.

HÂFIKAN ya da **HÂFIKAYN** (ar. *hafık*'ın ikili çoğl. *hâfıkân*, *hâfıkayn*). *Esk.* İki yön; doğu ve batı.

HÂFIKAYN → HÂFIKAN.

HAFIZ a. (ar. *hafız*). **1.** Kuran'ı tümüyle bilen ve ezberden okuyabilen kimse. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Arg.* Anlayarak değil, ezberleyerek öğrenmeye çalışan, ezberci, ahmak.

◆ sıf. *Esk.* **1.** Koruyan, saklayan. **—2.** Ezberleyen. **—3.** *Hafız-ı hakiki-mutlak*, Tanrı. ‖ *Hafız-ı kütüb* → HAFIZIKÜTÜP.

—ANSİKL. İsl. Hz. Muhammet, olağanüstü bellek duruluğu sayesinde her ayeti, Cebrail kendisine okuduğu anda ezberlerdi. Bu nedenle Hz. Peygamber, müslümanlığın ilk hafızı sayılır. Öteki müslümanlar da Kuran'ı ezberlemeye büyük önem verirlerdi. Sahabe döneminde *kurra* denilen pek çok hafız yetişti. Bunlar arasında Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Muaz bin Cebel, Übey bin Ka'b, Zeyd bin Sabit, İbni Mesut, Ebuderda gibi ünlü sahabiler; Ayşe, Hafsa, Ümmü Seleme gibi kadın müslümanlar da vardır. İlk zamanlarda okuma yazma bilenlerin azlığı Kuran'ın ezberlenmesini zorunlu kılıyordu. Okuma yazmanın yaygınlaştığı sonraki dönemlerde de müslümanlar Kuran ezberlemeyi, kutsal kitaba karşı bir saygı ve bağlılık gereği saydılar ve böylelikle müslümanlarda hafızlık geleneği günümüze kadar kesintisiz sürdü.

HAFIZ (Ebülmeymun Abdülmecit **EL-**) [Askalan 1074 - Kahire 1149], fatımi halifesi (1131-1149). Sekizinci fatımi halifesi el-Mustansır'ın torunu. Amcası halife el-Mustali'nin oğlu el-Amir'in erkek mirasçı bırakmadan ölmesi üzerine (1130) şii inancına göre imamlık ancak babadan oğula geçebileceğinden, el-Amir'in gebe olan dul eşi erkek çocuk doğurursa imamlık makamı onun olacağı için halife naibi seçildi. Çocuk kız olunca, halife sıfatıyla tahta geçti (1131). Oğulları Hasan ile Haydar arasında başlayan taht kavgasına seyirci kaldığı gibi, ülkede çıkan birçok karışıklığı önlemede etkili bir rol oynayamadı. Giderek yaygınlaşan karışıklıklar devletin temelini sarsan ayaklanmalara dönüştüğü sırada öldü.

HAFIZ ya da **HACE HAFIZ ŞİRAZİ** (Şemsettin Muhammet), iranlı şair (Şiraz 1325 - *ay. y.* 1390). Mahlası *Hafız*, lakapları ise *Lisan ül-gayb* (gaybın bilinmeyen dili) ve *Tercüman ül-esrar*'dır (sırları çeviren, açıklayan). *Divan*'ından çıkarılanlar dışında yaşamıyla ilgili bilgiler söylencelere dayanır. Bunlara göre, babası Bahaettin ya da Kemalettin Isfahan'dan Şiraz'a göç etti ve Hafız burada doğdu. Küçük yaşta öksüz kaldı ve öğrenimini Şiraz'da tamamladı. Geçimini sağlamak için kitap istinsah* etti ve fırıncı çıraklığı yaptı. Başta Kuran olmak üzere, arap dili ve edebiyatı, tefsir, kelam, felsefe ve o dönemde geçerli olan çeşitli konularda kendisini yetiştirdi. Kuran'ı hıfzettiğinden (ezberlediğinden) *Hafız* mahlasını aldı ve daha çok bu adla tanındı. Gençliği İncu hanedanı hükümdarlarından Şeyh Ebu İshak İncu döneminde (1343-1353) geçti. Şiirlerinde bu hükümdar ve onun önde gelen görevlilerinden övgüyle söz etti. Yaşamının ikinci dönemi, Şiraz'ın İncu hanedanı ile Muzafferiler hanedanı arasındaki çekişmelere sahne olduğu döneme (1353) rastladı. Muzafferiler'den Mubarizettin, Şiraz'ı ele geçirerek 1358'e kadar kente egemen oldu. Bu dönemde şair sıkıntılı günler geçirmekle birlikte dönemin vezirlerine kendisini kabul ettirmeyi başararak saygınlık gördü. Mubarizettin'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Şah Şüca'nın saltanat dönemi (1358-1384), ülkede karışıklıkların sürüp gitmesine karşın, Hafız'ın şiir yazma bakımından en verimli ve başarılı dönemi oldu. Ünü yalnızca İran'a değil, başta Anadolu olmak üzere Hindistan, Bengal gibi uzak ülkelere kadar yayıldı. Şiirlerinden, birçok kez övgü ile söz ettiği Şah Şüca'ya kırılarak İsfahan ve Yezd'e gittiği, buralarda bir süre kaldığı anlaşılır.

Timur, Muzafferiler'i ortadan kaldırarak Şiraz'ı aldıktan (1387) sonra, söylenene göre herkesi vergiye bağladı; Hafız'ın payına da bir mangır düştü. Ancak, bu parayı ödeyecek güçte olamayan şairi Timur'un huzuruna çıkardılar. Timur, şaire şunu sordu: "Sen, bir gazelinde bir güzelin ben'i için Semerkand ve Buhara gibi iki koca kenti veriyorsun da, şimdi bir mangırı mı ödemiyorsun?" Hafız'ın cevabı şu oldu: "Bu kadar eli açık olduğumuzdan bu durumlara düştük!" Bu cevap üzerine vergi ödemekten kurtuldu.

Öldüğünde, Şiraz'da günümüzde üzerinde görkemli bir türbe bulunan Kuran Hafıziye ya da Hak-i musalla denilen yere gömüldü.

Hafız, yüzyıllar boyu süregelen ününü, tek yapıtı olan *Divan*'ı ile sağladı. Yapıt, birçok eski şairlerinki gibi aşk, şarap, sarhoşluk, ikiyüzlülük, şikâyet gibi konuları içerir. Ötekilerden farkı, bu konulardaki duygularını çok güzel bir biçimde dile getirmesidir. Şiirlerinde duygusallığın yanı sıra felsefi ve mistik bir hava da egemendir. Bütün bu üstün nitelikleri karşısında, *Divan*'ın henüz yüzde yüz onun gazellerini içeren bir nüshası ele geçmemiştir. Söylentiye göre, Hafız'ın şiirlerini ilk kez Gulendam adlı öğrencisi bir *Divan*'da topladı. Gulendam'ın bir de önsözünü içeren bu nüshalardaki gazel sayısı 650-1 000 arasında değişir. Oysa, Hafız'ın yaşadığı döneme yakın bir tarihte (24 ya da 26 yıl) istinsah edilmiş olan nüshalardaki gazel sayısı 450-590 arasındadır. *Divan*'ın şimdiye kadar bilimsel bir basımı yapılmadığından, bu konuda kesin bir yargıya varılamaz. Ancak, gazel sayısına bu eklerin yapılmasında Hüseyin Baykara döneminde, Hafız'ın gazellerinin kaybolmaması için, para karşılığı herkesin aklında olan bir gazelini yazıp getirmesinin rol oynadığı söylenebilir. *Divan*'ın bir ölçüde en güvenilir baskısı Muhammet Kazvini ve Kasım Gani'ninkidir (Tahran 1941).

Hafız *Divan*'ı farsça ile yakından ilgilenen Doğu ülkelerinde, özellikle Türkiye'de XV. yy.'dan başlayarak tanındı ve büyük ilgi gördü. En iyisi Sudi'ninki (1591) olmak üzere birçok şerhleri yapıldı. Yapıt, son olarak Abdülbaki Gölpınarlı tarafından *Hafız divanı* adı ile türkçeye çevrildi (İstanbul 1944).

XVIII. yy. sonları ile XIX. yy. başlarında Avrupa'da da tanınan *Hafız Divan*'ı ünlü osmanlı tarihçisi J. von Hammer-Purgstall tarafından düzyazı olarak almancaya çevrilip yayımlandı (1812-1813). Goethe, bu çeviriden esinlenerek *Westöstlicher divan* adlı yapıtını yazdı. Sudi şerhindeki metinle, şerhin bir bölümünü yayımlayan H. Brockhaus'la aynı tarihte (1854-1860), Rosen Zveig-Schwannan manzum olarak almancaya, H. Bicknell, H. Wilberforce tarafından ingilizceye, Arthur Guy tarafından da fransızcaya çevrildi.

Hafız divan'ı islam ülkelerinde aynı zamanda fal açmak için de kullanılır.

Giraudon



"Kırda yemek", Şemsettin Muhammet Hafız'ın bir şiirini süsleyen İran minyatürü, XVI. yy.
El Escorial kütüphanesi

HAFIZ (Mülay), Fas'ın alevi sultanı (Fas 1875 ya da 1880 - Enghien-les-Bains 1937), Mülay Hasan'ın oğlu ve Abdülaziz'in kardeşi. 1902'de Hauz halifesi oldu, kardeşi Abdülaziz'e başkaldırdı ve onun yenilik yanlısı tutumuna karşı müslümanlığın ve eski Fas ruhunun savunuculuğunu yaptı. Ağustos 1907'de Casablanca'nın Fransızlar tarafından işgalinden hemen sonra Marakeş'te sultan ilan edildi. Almanya tarafından desteklenen Hafız 7 haziran 1908'te Fas'ta tanındı. Fransa ve

öteki devletler ise onu 5 ocak 1909'da tanıdılar. 1912'de kardeşi Yusuf lehine tahttan feragat etmek zorunda bırakıldı.

HAFIZ (Emin **EL-**), suriyeli asker ve devlet adamı (Şam 1911). Baas partisi' nin iktidarı ele geçirmesinden (mart 1963) sonra, Eflak ve Bitar ile birlikte bu partinin geleneksel şefi olan Hafız, Selah el-Bitar yönetimindeki hükümette başbakan yardımcılığı, savunma bakanlığı ve içişleri bakanlığı yaptı. Yeni rejimin en güçlü adamıydı ve iki kez başbakan (kasım 1963 -mayıs 1964; ekim 1964-eylül 1965) ve 1964'ten 1966'ya kadar cumhurbaşkanı oldu. Şubat 1966'da, bir hükümet darbesi sonucunda görevinden alındı ve tutuklandı. Haziran 1967 savaşı'ndan sonra serbest bırakılınca Lübnan'a yerleşti; Eflak ve Bitar ile işbirliği yaparak Irak'ın desteğiyle yeni Suriye rejimine karşı muhalefet oluşturmaya girişti. 1971'de yokluğunda ölüme mahkûm edildi.

HÂFIZ sıf. (ar. *hafż*, basıklık'tan *hafiż*). *Esk.* **1.** Aşağıya bastıran, aşağı düşüren. **—2.** Alçaltan, kahreden. **—3.** Allah'ın sıfatlarından.

HAFIZ ABDULLAH EFENDİ, türk şair (Rusçuk ? - *ay. y.* 1773). Yaşamı hakkında bilgi yoktur. Kadiri tarikatına bağlıydı. Şahidi'nin *Tuhfe*'sine benzeyen *Tuhfet ül -Hafız* (1771) adlı farsça manzum bir sözlüğü vardır. *Divan*'ı olduğu da söylenir.

HAFIZ AGÂH İBRAHİM PAŞA → AGÂH İBRAHİM PAŞA.

HAFIZ AHMET PAŞA (Müezzinzade), türk sadrazam (Filibe 1564 - İstanbul 1632). On beş yaşlarında İstanbul'a geldi. Enderun'da üstün zekâsıyla kısa zamanda yükseldi. Doğancıbaşı iken kaptanıderya olarak saraydan çıktı (1608). Mısır vergilerini getiren gemilerin Venedikliler'in eline geçmesi üzerine (1609) Şam beylerbeyliğine gönderilerek görevinden uzaklaştırıldı. Şam'da yönetime karşı ayaklanan dürzileri sindirdi. Diyarbakır beylerbeyliğine atandı (1618). Bekir Subaşı'nın Bağdat'ta başlattığı ayaklanmayı bastırmak için kenti kuşattıysa da güçlü bir İran ordusunun yaklaştığını haber alınca, Bekir Subaşı'ya valilik vererek çekilmek zorunda kaldı. Bekir Subaşı'nın ihaneti yüzünden Bağdat'ı ele geçiren İranlılar'ın üzerine yürüyen Hüsrev Paşa'nın Tokat kışlağında ölmesi üzerine sadrazamlığa getirildi (1625). Bağdat üzerine yürüyerek kenti kuşattıysa da uzun süren kuşatma sonunda açlık ve sıcaktan bunalan asker başkaldırınca (3 temmuz 1626), çaresiz kaldı, kuşatmayı kaldırıp çekildi. Bunun üzerine görevden alındı (1627). Murat IV'ün kız kardeşi Ayşe Sultan ile evlenerek damat paşa oldu (1629). Bir süre ikinci vezir olarak görev yaptıktan sonra yeniden sadrazamlığa atandı (1631). Ancak, onu çekemeyen önceli Topal Recep Paşa, yeniçerileri ayaklandırarak askerin At meydanı'nda toplanmasını ve sadrazamla bazı görevlilerin kendilerine verilmesi için kazan kaldırmalarını sağladı (1632). Mührü Murat IV'e teslim eden paşa, ayak divanına çıkarılan çok sevdiği padişahı kurtarmak için büyük bir yiğitlikle zorbaların üstüne atıldı ve parçalanarak öldürüldü.

HAFIZ AHMET PAŞA, türk asker ve yönetici (öl. 1885). Mühendishane'yi bitirip subay çıktıktan sonra Belçika'ya giderek mühendislik öğrenimi gördü. Albay (miralay) olarak Sofya demiryolları komiserliğine atandı. 1877-1878 Türk-Rus savaşı'nda gösterdiği büyük yararlıklar sonucu paşalığa yükseldi. Bosna komutanı olarak görev yaparken Avusturyalılar'a tutsak düştü. Salıverildikten sonra İşkodra valiliği ve iki kez de zaptiye nazırlığı yaptı.

HAFIZ AHMET ŞEFİK MİTHAT PAŞA → MİTHAT PAŞA.

HAFIZ ALİ PAŞA, türk kaptanıderya (XIX. yy.). Bazı vezirlerin hizmetinde bulunarak kapıcıbaşılığa yükseldi. Mahmut II tarafından Ergani maden işletmeleri' nin başına getirildi (1808). Burada üretimi artırınca da göze girerek vezir rütbesiyle Trabzon valiliğine gönderildi. Kaptanıderya olarak donanmayla Karadeniz'e açıldıysa da (1810) başarısızlığından ötürü aynı yıl görevden alındı ve Vidin valisi yapıldı.

HAFIZ BURHAN →SESYILMAZ (Burhan).

HAFIZ EBRU, asıl adı **Şihabettin Abdullah bin Lütfullah bin Abdürreşit el -Hevafi,** iranlı tarihçi ve coğrafyacı (öl. 1430). Hemedan'da öğrenim gördü. Şahruh tarafından görevlendirilmesi üzerine iki ciltlik bir coğrafya kitabı hazırladı. Birinci cilt Mağrib'den Kirman'a kadar uzanan çeşitli ülkeler hakkında bilgi verirken, ikincisi de Horasan ile Maveraünnehir'in tarih ve coğrafyasını ayrıntılı olarak kapsar.

HAFIZ ESAT, suriyeli general ve devlet adamı (Kardaha, Lazkiye yakınında, 1928). Alevi bir köylü ailesinin çocuğuydu. Baas partisi'ne yazıldı, ardından Humus'taki askeri okula girdi ve savaş pilotu oldu (1955). Suriye ile Mısır'ın birleşmesi sırasında (1958-1961) Selah Cedid ve Muhammet Ümran ile işbirliği yaptı. Üçü, Baas'ı iktidara getiren darbede rol oynadılar (8 mart 1963). Hafız Esat generalliğe yükseltildi, ardından da hava kuvvetleri komutanlığına getirildi (mart 1965). 23 şubat 1966'da, Selah Cedid ile birlikte, başkan Emin el-Hafız'ın devrilmesine yol açan darbede önemli rol oynadı. Savunma bakanlığı yaptı. 1967 haziranında arap yenilgisinden sonra Baas'ın, Selah Cedid'in yönetimindeki "sivil" kanadına giderek daha fazla karşı koyan ve çok daha radikal olan "askeri" kanadının liderliğini ele geçirdi. Suriye' nin Ürdün'e müdahalesini (eylül 1970) onaylamadı; bu müdahale iki hizbin arasını iyice açtı. 13 kasım 1970'te Hafız Esat iktidara elkoydu. Baas genel sekreterliğine ve başbakanlığa getirilen Esat 1971 martında Suriye cumhurbaşkanlığına seçildi. Şubat 1978'de cumhurbaşkanlığı görev süresi yedi yıl uzatıldı. İktidara geldiği andan başlayarak ülkesinin, kendisinden önceki siyasi, iktisadi ve sosyal yaklaşımlarını ılımlı yönde düzeltmeye girişti. 1976'dan sonra Suriye ordusunu, arap caydırıcı gücü çerçevesinde Lübnan çatışmasına soktu. Ülke içinde dini bütünleşme hareketinin giderek artan muhalefetiyle karşılaştı. Ortadoğu'da barışın kurulması savıyla hazırlanan Fahd planı'na, İsrail'in varlığını kabul ettiği gerekçesiyle karşı çıktı (1981). Lübnan' da bulunan 26 000 kişilik Suriye birlikleri İsrail'in saldırısını engelleyemedi. Esat, İsrail birlikleri Lübnan'da kaldığı sürece askerlerini Lübnan'dan çekmeyeceğini açıkladı (1982). Müslüman kardeşler örgütü'nün Hama'daki ayaklanması (şubat 1982) bastırıldıktan sonra ülkede etkili bir muhalefet kalmadı. SSCB ile yakın ilişkiler sürdürüldü; ekim 1982'de yapılan bir anlaşmayla silah ve teknik yardım sağlandı. Hafız Esat, şubat 1985'te üçüncü kez cumhurbaşkanı seçildi. 1986'da Ürdün kralı Hüseyin'le görüşerek iki ülke arasındaki gerginliğin kaldırılmasına katkıda bulundu. 1990'da Körfez savaşı sırasında, Irak'a karşı oluşturulan uluslararası komisyonda yer aldı. Temmuz 1991'de yapılan Ortadoğu barış konferansı'na katılarak, İsrail'i de benzer şekilde hareket etmeye zorladı ve Suriye'nin 1967'de İsrail'e kaptırdığı toprakların geri alınması için bir fırsat yarattı. İktidara geldiği 1970 yılından beri SSCB'ye yakın bir politika izlemiş olan Esat, Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine, aynı döneme rastlayan Körfez bunalımı'ndan yararlanarak ABD yanlısı bir çizgiye kaydı. Aralık 1991'de dördüncü defa cumhurbaşkanı seçildi.

HAFIZ HAKKI PAŞA, türk asker (Manastır 1879 - Erzurum 1915). Harbiye' yi birinci olarak bitirdi (1902). Kurmay yüzbaşı rütbesiyle Manastır bölgesinde görev yaptı. Selanik bölge komutanlığı buyruğunda bulgar çetecileri başarıyla izledi. Önyüzbaşı (kolağası) [1904], gizli İttihat ve Terakki cemiyeti'ne girdi, binbaşı (1908) oldu. Askeri ataşe olarak Viyana'ya gönderildi. 31 Mart olayı'nın patlak vermesi üzerine görevinden ayrılarak Selanik'te Hareket ordusu'na katılıp İstanbul'a geldi (1909). Ayaklanmanın bastırılmasından sonra yeniden Viyana'ya döndü. Balkan savaşı'nda Çatalca savunmasında gösterdiği büyük başarı üzerine yarbaylığa (kaymakam) yükseldi (1913). Albay (miralay) olarak gittiği Kafkas cephesinde (1914) yararlıkları göz önünde tutularak kısa sürede tuğgeneralliğe (mirliva) yükseltildi ve Hasan İzzet Paşa'nın yerine X. Kolordu komutanlığına getirildi (1915). Tifüse yakalandı; kaldırıldığı Erzurum Askeri hastanesi'nde öldü. Ayrıca, iki de kitap yazdı: *Şanlı asker* (1912), *Bozgun* (1914).

Frilet - Sipa



Hafız Esat (1978'de)

HAFIZ HÜSEYİN → AYVANSARAYİ HAFIZ HÜSEYİN BİN İSMAİL.

HAFIZ İSHAK EFENDİ → İSHAK EFENDİ.

HAFIZ KÖMÜR EFENDİ, türk besteci (öl. İstanbul 1680 ?). Günümüze ulaşabilmiş üç yapıtı (*Bağda mey içilip nâlelei eyler, n'eyler* [nihavendikebir beste]; *Dil-i âşüftemiz şimdi yine bir nev-civan ister* [nihavendikebir ağırsemai]; *Açıldı gonca-i baharım, pür oldu* [hüseyni ağırsemai]), çok güçlü bir besteci olduğunun kanıtıdır.

HAFIZ MAHMUT VARDARİ →MAHMUT VARDARİ.

HAFIZ MEHMET BEY, türk siyaset adamı (Sürmene 1874 - İzmir 1926). İstanbul Hukuk mektebi'ni bitirdi, Trabzon'da dava vekilliği (avukatlık) yaparken politikaya girdi, İttihat ve Terakki partisi üyesi oldu, Osmanlı meclisi mebusanı' na 2. ve 3. dönemlerde Trabzon mebusu seçildi (1912-1918). İlk TBMM'de de Trabzon milletvekili olarak yer aldı; TBMM'nin Fevzi Paşa (Çakmak) başkanlığında kurulan ilk İcra vekilleri heyeti'nde kısa bir süre adalet bakan vekili olarak görevlendirildi ve önce 1. Grup'ta, Kurtuluş savaşı'nın sonuna doğru da 2. Grup'ta ve muhalefet saflarında yer aldı (1923). Yenilenen seçimlerde Müdafaai hukuk grubu'nun adayı olamadığından seçilmedi, ancak eski İttihat ve Terakki yandaşı arkadaşlarıyla muhalefete devam etti. İzmir'de cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya karşı düzenlenen suikastta yer aldı, tutuklandı, İzmir İstiklal mahkemesi'nde yargılanarak asıldı (1926).

HAFIZ MEHMET BİN AHMET BİN ADİL PAŞA →MEHMET BİN AHMET BİN ADİL PAŞA.

HAFIZ MEHMET EFENDİ Kömürcüzade → KÖMÜRCÜZADE HAFIZ MEHMET EFENDİ.

HAFIZ MEHMET EFENDİ Balıkçı, Mevlevi, türk besteci (öl. İst. 1875 ?). Hacı Arif Bey'in çağdaşı olmakla birlikte, Selim III okulunun üslubunu sürdürdü.

HAFIZ MÜŞFİK İSMAİL EFENDİ → MÜŞFİK İSMAİL EFENDİ.

HAFIZ OSMAN EFENDİ, asıl adı **Osman bin Ali,** türk hattat (İstanbul 1642 - *ay. y.* 1698). Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın korumasına girdi. Hüsnühatta ilgi duyarak dönemin ünlü hattatları Derviş Ali, Suyolcuzade Mustafa Eyyubi ve Nefeszade İsmail Efendi'den ders aldı. Ahmet III ve Mustafa II'nin hat öğretmenliğini yaptı. Bu arada tasavvufa



Hafız Osman Efendi'den iki kıta
Topkapı sarayı kütüphanesi İstanbul



Hafız Post

ilgi duydu, sünbüliye tarikatına girdi. Öğretmenlerinin de etkisiyle benimsediği Şeyh Hamdullah'ın üslubunu geliştirdi, özellikle sülüs ve nesih yazıda kendine özgü bir okul oluşturdu, "Şeyhi sanî" sanını aldı. Yazdığı yirmi beş Kuran, pek çok Enam, kıta, karalama, ve murakka çeşitli müzelerde, kitaplıklarda ve özel koleksiyonlarda bulunmaktadır. Sülüs ve nesih hattıyla ilk hilye levhayı da onun yazdığı bilinir. Yetiştirdiği ünlü öğrenciler arasında Yedikuleli Seyit Abdullah, Ambarizade Derviş Ali, Ahmet III, Hasan Üsküdari, Bursalı Mehmet, Yusuf Mecdi, Yusuf-ı Rumi, Derviş Mehmet Kevkeb sayılabilir.

HAFIZ OSMAN EFENDİ Şaşı, türk ses sanatçısı (İstanbul 1867 ? - *ay y.* 1932). Muzikayı hümayun'da yetişti. Bir bariton olmakla birlikte, ses alanı, tizlerde de oldukça genişti. Özellikle doğaçlamada olağanüstü başarı gösterdi. Birçoğunda, dönemin ünlü sazendelerinden birinin eşlik ettiği gazel plakları, bu türün başyapıtlarıdır.

Hafız Osman okulu ya da **Hafız Osman hattı,** XVII. yy.'ın ünlü hat ustası Hafız Osman Efendi'nin sülüs ve nesih yazılarda geliştirdiği üslup. Daha önce Fatih Sultan Mehmet ve Bayezit II dönemlerinin ünlü hattatı Şeyh Hamdullah'ı örnek alan hattatlar, daha sonra, bu yazılarda olgunluğa erişen Hafız Osman'ın üslubunun etkisinde kaldılar. Bu üslup günümüzde de etkisini sürdürmektedir.

HAFIZ ÖMER FAİZ EFENDİ, saray adamı (öl. İstanbul 1875). İstanbul'un nükteciliğiyle tanınmış zarif kişilerinden Ebezade Salih Efendi'nin oğlu. Medresede okudu. Maliye'ye girdi. Defterdar ve İstanbul şehremini olarak çalıştı. Zarif nükteleri ve efendiliğiyle Abdülaziz'in dikkatini çekerek saraya alındı. Avrupa gezisine çıkan padişah, onu da yanında götürdü. Dönüşte kapıcılar kethüdalığına atandı (1871).

HAFIZ PAŞA Çerkez, Mehmet, türk yönetici (XIX. yy.). Mahmut II döneminde Anadolu valisi olarak katıldığı Nizip savaşı'nda (24 haziran 1839) Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya yenilerek tutsak düştü. Daha sonra tutsaklıktan kurtularak geldiği İstanbul'da Abdülmecit tarafından zaptiye nazırlığına atandı. Yanya, Üsküp ve Bosna valiliklerinde bulundu.

HAFIZ PAŞA Eğinli, türk asker (öl. 1866). Kırım savaşı'na süvari generali (mirliva) olarak katıldı. Doğuda türk cephesini sıkıştıran Ruslar'ın üzerine gönderildi. Kars'ta bir keşif hareketine çıktığı sırada rus kuvvetlerine tutsak düştü. Serbest bırakıldıktan sonra korgeneral (ferik) rütbesiyle 6. Ordu'nun başına getirildi. Yolsuz davranışları görüldüğünden rütbesi geri alındı (1862).

HAFIZ POST (Mehmet Çelebi, — denir), türk besteci (1630 ? - İstanbul 1694). Vücudu çok kıllı olduğundan ya da, üzerine oturmak için yanında her zaman bir post taşıdığından "Hafız Post" diye tanındığı sanılmaktadır. Genç yaşta Kuran'ı ezberleyerek hafız oldu. Ünlü şair Naili'nin koruması altında yetişti. Naili'den edebiyat, Tophaneli Mahmut Efendi'den hat, Kasımpaşalı Osman Efendi'den müzik öğrendi. Şair, hattat, tanburi, hanende, özellikle de besteci olarak büyük itibar gördü, devlet büyüklerinin yakınlığını kazandı. Dinsel ve dindışı, her formda bestelediği 1 000'i aşkın yapıttan günümüze yalnızca 10'u ulaşabildi. Bunlar, klasik repertuvarın en seçkin parçalarındandır (1 tevşih, 1 durak, 5 beste, 1 ağırsemai, 2 yürüksemai). En ünlü yapıtları: *Gelse o şuh meclise naz ü tegafül eylese* (rast yürüksemai); *Biz âlûde-i sâgâr-ı badeyiz* (rehavi yürüksemai). Hafız Post, 30 makamı kapsayan güfte *Mecmua*'sında, kendisine ve önceki bestecilere ait çok sayıda yapıtın sözlerini bir araya getirdi. Başta Itri olmak üzere birçok öğrenci yetiştirdi.

HAFIZ RAHMET HAN (1708-1774), Hindistan'ın Bereçoğulları hanedanı hükümdarı (1748-1774). Şah Akam'ın oğlu. Babasının ölümü üzerine ağabeyi ya da evlatlık olarak alınan kardeşliği Ali Muhammet tahta çıkınca, ona destek oldu. Zekâsı ve savaşlarda cesaretiyle devlete büyük hizmetlerde bulundu. Audh naibi Serdar Cang ile savaşarak onun eline tutsak düşen Ali Muhammet'i, ordusuyla Delhi'yi kuşatıp fidye vermeksizin kurtardı (1746). Bu başarısından ötürü Sirkin valiliğine atandıktan bir süre sonra Ali Muhammet'in oğullarına vasi (hafız) seçildi (1748). Ağabeyi ölünce, ardılı oldu (1748). Yaptığı sürekli savaşlar sonunda topraklarının önemli bölümünü bir ara yitirdiyse de yeniden geri aldı. Maratalar ve İngilizler'den yardım gören Audhlular'la savaşırken ölünce ülkesinin büyük bölümü düşman eline geçti.

HAFIZ SAMİ EFENDİ → SAMİ EFENDİ.

HAFIZA a. (ar. *ḥafız*'ın dişl. *ḥāfıẓa*). **1.** Ruhbil. Bildirimlerin zihne yerleştirilmesini ve daha sonra hatırlanmasını sağlayan genel işlev. (→ BELLEK.) **—2.** *Hafızasını yoklamak*, bir şeyi anımsamaya çalışmak. —*Esk. Hafıza-pira*, belleği süsleyen; severek, beğenilerek ezberlenen. ‖ *Hafıza-i enam*, halkın belleği.
—Bilş. ve Elektron. BELLEK'in eşanlamlısı.

HAFIZA sıf. ve a. (ar. *ḥafız*'ın dişl. *ḥafıza*). *Esk.* Ezberleyen; kadın hafız.

HAFIZÂBAD, Hindistan'ın Pencab eyaletinde kent.

HAFIZALI → BELLEKLİ.

HAFIZALI a. Marmara ve Trakya bölgelerinde yetiştirilen sofralık üzüm çeşidi. (Salkımlar büyük, piramidimsi, dallı, bazen kanatlı, orta seyreklikte, irili ufaklı taneli; salkım sapı uzun, ince; taneler oval, büyük, sarı yeşil, puslu; ince kabuklu sulu; 1-2 çekirdekli, özgün kokulu; yenmesi çok hoş.)

HAFIZIKÜTÜP a. (ar. *ḥāfıẓ* ve *kütüb*' den *ḥafız-ı kütüb*). Eskiden bir kütüphanede kitapların bakım ve korunmasıyla görevli kimse.
—ANSİKL. Kur. tar. Kütüphane vakfiyelerinde hafızıkütüplerin bilgili, güvenilir, iyi ahlaklı, titiz, kitaptan anlayan, dindar kişiler arasından seçilmesine özen gösterilirdi. Bunlar başvuru sorularını yanıtlamak, gerekirse okura hangi yapıtlardan yararlanabileceğini söylemek, kitapların kirletilip yıpratılmadan okunmasını sağlamak, kitapların kaybolmalarını engellemek ve kitapların sayımı sırasında nazırlarla mütevellilere yardımcı olmakla görevliydiler. Önceleri çalıştıkları kütüphanelerin tüm sorumluluğunu üstlenmiş olan hafızıkütüplerin yanına sonradan buraların temizlik ve düzenlenmesinde, kitapları okurlara verilip alınmasında yardımcı olmak üzere *bevvap* ve *ferraş* gibi adlarla anılan görevliler de verildi. Başlangıçta hafızıkütüplük babadan oğula geçen bir meslekken, bu düzenin sakıncaları olduğunun anlaşılması üzerine XVIII. yy. ortalarından başlayarak bu göreve işbilir kişilerin atanması uygun görüldü. XX. yy.'ın başlarında hafızıkütüp yerine kütüphane memuru, Cumhuriyet'ten sonra da kütüphaneci terimleri kullanıma girdi.

HAFIZLAMAK g. f. *Arg. Bir şeyi hafızlamak,* onu bütünüyle belleğine geçirmek, ezberlemek: *Bütün kitabı hafızladı.*
◆ gçz. f. Çok fazla çalışmak: *Bütün gün hafızlar, ama yine de başarılı olamaz.*

HAFIZLIK a. **1.** Hafız olma durumu ya da hafızın yaptığı iş. **—2.** *Arg.* Bir şeyi anlamadan öğrenme özelliği; ezbercilik.

Hafızpaşa şeşhanesi, Abdülmecit döneminde, Hafız Paşa adlı bir sanatçının yaptığı altı yivli tüfek.

Hafızpaşa topu, Abdülmecit döneminde, 1854'te Kırım savaşı sırasında, Hafız Paşa adlı bir sanatçının yaptığı top. Şeşhaneli (altı yivli) olan top, Tophane'de dökülmüş, Erzurum savunmasında kullanılmıştı.

HAFİ sıf. (ar. *ḥafā'*, gizlilik'ten *ḫafī*). *Esk.* **1.** Saklı olan, bilinmeyen. **—2.** *Hafi ve celi*, gizli ve açık.
—Hat. Bir tür küçük yazı.

HÂFİ sıf. (ar. *ḥafī*). *Esk.* **1.** Çok ikram eden, güleryüz gösteren. **—2.** Yalın ayak dolaşan.

HAFİ HAN (Muhammet Haşim Nizam ül-Mülki), iranlı tarihçi (1664-1733). Timurlular'ın Hindistan kolu olan Baburlular üzerine yazdığı *Müntahab ül-lübab* adlı yapıtı, Hindistan'la ilgili en dikkate değer tarihlerden biri olarak tanınır. Özellikle kendilerine büyük hayranlık duyduğu Şah Cihan ile Evrengzib'e ayırdığı bölümler, kitabının en önemli yerlerini oluşturur. Yapıt, türk-hint hükümdarlarına ve yaptıkları savaşlara geniş yer verdiği gibi, bu yüzden çıkan kıtlıklara, salgın hastalıklara ve yönetim bozukluklarına da değinir.

HAFİDANE be. (ar. *ḥafid* ve fars. *-āne*'den *ḥafidane*). *Esk.* Toruna yakışacak yolda.

HAFİDE a. (ar. *hafid*'in dişl. *hafide*). *Esk.* Kız torun.

HAFİF sıf. (ar. *ḥiffet*'ten *ḫafīf*). **1.** Ağırlığı az ya da bir başkasından daha az olan bir madde, bir cisim için kullanılır: *Alüminyum demirden daha hafiftir.* **—2.** Ağırlığı az olan, kolayca taşınabilen, kaldırılabilen şey, kimse için kullanılır: *Bu paket hafif, kendim taşıyabilirim. Tüy gibi hafifsin, seni kaldırabilirim.* **—3.** Yoğunluğu az, etkisi güçlü olmayan ürün için kullanılır: *Hafif bir içki. Hafif bir parfüm. Hafif sigara.* **—4.** Mideye ağır gelmeyen kolay hazmedilen ve miktarca az yemek için kullanılır: *Yağsız, hafif bir yemek. Hafif bir akşam yemeği.* **—5.** Dokusu ince olan kumaş, bu tür bir kumaştan yapılan giysi için kullanılır: *Hafif bir giysi, Hafif bir kumaş.* **—6.** Etkisi zayıf, güçsüz, belli belirsiz bir şey, bir eylem için kullanılır: *Hafif bir vuruş. Hafif bir ses. Hafif bir fırça darbesi. Hafif bir sis.* **—7.** Güç algılanabilir şey için kullanılır: *Bu şarapta hafif bir mantar kokusu var* **—8.** Niceliği, niteliği, derecesi ve önemiyle bir kimseye çok ağır gelmeyen şey için kullanılır: *Hafif bir suç. Hafif bir yara. Hafif bir kaza atlatmak.* **—9.** Ağırbaşlı olmayan, düşüncesizce davranan, uçarı kimse için kullanılır: *Hafif bir adam.* **—10.** Davranışları içinde bulunduğu toplumun ahlak anlayışına uymayan kimse için kullanılır: *Hafif bir kadın.* **—11.** Derin olma-

yan, çabuk uyanılan uyku durumu için kullanılır: *Hafif bir uyku. Uykusu çok hafiftir.* **—12.** Çok dik olmayan yokuş, bayır, tümsek vb. için kullanılır: *Hafif bir yokuşu tırmandıktan sonra düzlük bir arazi başlıyor.* **—13.** *Arg.* Parasız, züğürt. **—14.** *Hafif hafif,* ağır ağır, yavaş yavaş: *Serin bir yel hafif hafif esmeye başladı.* || *Hafif tertip,* bir parça, çok aşırılığa kaçmadan, şöyle böyle: *Hafif tertip karnımızı doyurmuştuk.*

—Ask. denizc. *Hafif kruvazör filosu,* küçük tonajlı kruvazörlerden oluşan filo. || *Hafif savaş gemisi,* bir savaş filosunda yer alan kruvazör, torpidobot ya da filotila gemisi.

—Bayınd. *Hafif beton,* yoğunluğu kesin olarak 2'nin altına indirme olanağı sağlayan agregaya (puzolan, ponza, cüruf, genleştirilmiş kil) sahip beton.

—Cez. huk. *Hafif hapis cezası,* hafif suçlara uygulanan özgürlüğü kısıtlayıcı ceza. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hafif para cezası* → PARA* CEZASI.

—Denizc. *Hafif gemi,* hafif malzemeden inşa edilmiş gemi.

—Ed. Aruz veznindeki 19 bahirden biri: *Bahr-i hafif.* Fâilâtün müstef'ilün fâilâtün' den (–·– – ·– ·– –·– –) bırtakım değişikliklerle meydana çıkmış 9 ayrı biçimi vardır. Türk edebiyatında, özellikle mesnevilerde fâilâtün (feilâtün) mefâilün feilün (fa' lün) (–·– – [··– –]·– ·– ·– [– –]) kalıbı kullanıldı.

—Huk. *Hafif kusur* → KUSUR.

—Metalürj. *Hafif alaşım,* özellikle uçak sanayisinde kullanılan bakır, silisyum, magnezyum ya da çinko katkılı alüminyum alaşımı. || *Çok hafif alaşım,* özgül kütlesi 1,75 ile 1,87 g/cm³ arasında değişen, az miktarda çinko, alüminyum ve manganez taşıyan ve temel bileşeni magnezyum olan alaşım.

—Ormanc. Yoğunluğu 0,50 ile 0,64 arasında olan reçinesiz odunlar için kullanılır (Yoğunluğu 0,50'den aşağı olan odunlara *çok hafif* denir.)

—Petrokim. *Hafif ürün alma,* bir üründen en hafif kesimi ya da *tepe ürünü*'nü ayırma.

—Polim. *Hafif plastik,* yapısı ve özgül kütlesi bakımından köpüklerle köpüksü malzemeler arasında yer alan plastik.

—Spor. *Hafif sıklet,* bazı bireysel sporlarda yarışmacıların ağırlıkları ile sınırlı kategori; bu kotegoriye dahil yarışmacı. (Boksta profesyonellerde, 58,967 kg ile 61,234 kg arası, amatörlerde ise 57 kg ile 60 kg arası.)

—Süslem. sant. *Hafif ebru,* üzerine yazı yazılmak üzere çok hafif renklerle yapılan ebru.

—Şarapç. Rengi açık, bünyesi zayıf ve alkol miktarı düşük olması nedeniyle içimi kolay olan şaraplara denir.

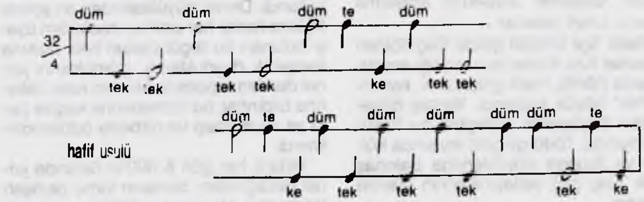
—Tarım ve Pedol. *Hafif toprak,* elemanları yapışık olmayan, işlenmesi kolay toprak. (Özellikle kaba dokulu ve kumlu topraklar.)

◆ a. *(Bir şeyi, bir kimseyi) hafife almak,* onu küçümsemek, önemsememek: *Bu sorunu bu kadar hafife alma. Onu sakın hafife alayım deme.*

◆ be. **1.** Ağırlığı az: *İlk tartıma göre üç kilo daha hafif geldi.* **—2.** Pek zarar görmeden, sarsılmadan: *Kazayı hafif atlatmışsın, daha kötüsü olabilirdi. Bir hastalığı hafif geçirmek.* **—3.** İnce ve ısıtmayacak biçimde: *Hafif giyinmek.* **—4.** Az ve kolay sindirilecek biçimde: *Akşamları hafif yemek daha doğrudur.*

—ANSİKL. Cez. huk. Hafif hapis cezasının süresi bir günle iki yıl arasında değişir. Bu ceza hükümlünün, bayındırlık ve belediye hizmetleriyle kimi işyerlerinde çalıştırılması yoluyla da yerine getirilebilir. Cezaların infazına ilişkin 647 sayılı yasaya göre altı aya kadarki hafif hapis cezaları, bir gün karşılığı, kabahatlerde 3 000 ile 5 000 TL, cürümlerde 5 000 ile 10 000 TL arasında hesaplanarak hafif para cezasına çevrilebilir veya ertelenebilir.

HAFİF a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. (32 zamanlı, 26 vuruşludur. En çok 32/4'lük olarak kullanılmıştır; 32/2'lik ağır mertebesiyle ölçülen yapıtlar da vardır. Bu usule, sırayla en çok, ikinci beste, peşrev, tevşih, kâr ve ilahi formlarında rastlanır.)



HAFİF a. (ar. *ḫafîf*). *Esk.* Hışırtı, hışlama: *Hafîf-i esb-i tazi* (arap atının koşarken çıkardığı hışırtılı ses). *Hafîf-i evrak-ı eşcar* (ağaç yapraklarının rüzgârda çıkardığı hışırtı). *Hafîf-i kebuter* (güvercinin kanatlarının uçarken çıkardığı ses).

HAFİFÇE be. **1.** Hafif bir biçimde, ağırlığını vermeden, aşırılığa kaçmadan, şiddetten sakınarak, güç gösterisinde bulunmaksızın: *Pedala hafifçe bastı. Parmak uçlarıyla hafifçe ovmak. Kolunu hafifçe sıktı.* **—2.** Biraz: *Derisi hafifçe kızardı. Hafifçe gülümsemek.*

HAFİFİREMEL a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir usul. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HAFİFİSAKİL ya da **HAFİFİSAKIYL** a. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir usul. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HAFİFİTÜRKİ → DARBITÜRKİ.

HAFİFLEME a. Hafiflemek eylemi.
—Birac. Mayalanma esnasında şıra yoğunluğunun azalması.

HAFİFLEMEK gçz. f. **1.** Ağırlığı azalmak, yükünün bir bölümünden kurtulmak: *Ayakkabıları çıkarırsan bavulun biraz hafifler.* **—2.** Bir şey sözkonusuysa, eski gücünü yoğunluğunu yitirmek, etkisi azalmak: *Başımın ağrısı biraz hafifledi. Yağmur hafifleyince yola çıktık. Ses giderek hafifledi, duyulmaz oldu.* **—3.** Bedensel ya da ruhsal bir acıdan, bir endişeden, bir sıkıntıdan kurtulmak, kurtulup rahatlamak: *Sınavlardan sonra üzerimden büyük bir yük kalkmışçasına hafifledim.*

◆ **hafifletmek** edilg. f. **1.** Bir şeyin ağırlığını azaltmak, onu yükünün bir bölümünden kurtarmak: *Hayvanın yükünü hafifletmezsek yarı yolda kalırız.* **—2.** Gücü, yoğunluğunu, etkisini azaltmak: *Sesini hafifleterek konuşmasını sürdürdü. Bu ilaç ağrılarını biraz olsun hafifletir. Babasının ölümünden sonra acısını hafifletmek için arkadaşları onu hiç yalnız bırakmıyor.*

◆ **hafifletilmek** edilg. f. Hafifletmek eylemine konu olmak.

HAFİFLEŞMEK gçz. f. **1.** Ağırlığı azalmak, hafiflemek. **—2.** Ağırbaşlı, ciddi bir kimseye yakışmayan davranışlarda bulunmak.

HAFİFLETİCİ sıf. Bir şeyin ağırlığını, yükünü azaltan şey için kullanılır.
—Cez. huk. *Hafifletici nedenler,* suçun türünü değiştirmeyen, ancak onun daha hafif sayılmasını gerektiren nedenler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Cez. huk. Hafifletici nedenler, suçun unsurlarının dışında kalırlar. Bu nedenler suçu ve dolayısıyla bu suça verilecek cezayı etkileyen nedenlerdir. Ancak bunlar, unsurlardan farklı olarak, suçun niteliğini değiştirmezler. Bir suçta hafifletici nedenlerin bulunması o suçu başka bir suç durumuna sokmaz. Kimi hafifletici nedenler yasalarda gösterilmiştir; bu durumdaki hafifletici nedenlerin göz önünde tutulması zorunludur. Kimi hafifletici nedenlerse yargılama sırasında mahkeme tarafından saptanır. Hafifletici nedenler suça ilişkin nesnel nedenler olabileceği gibi suçluya ilişkin öznel nedenler de olabilir. (→ CEZA, SUÇ.)

HAFİFLETİLMEK → HAFİFLEMEK.

HAFİFLETME a. Hafifletmek eylemi.
—Denizc. Çektiği suyu azaltmak için, bir tankerdeki yükün bir bölümünü daha küçük bir gemiye aktarma.
—İnş. Kâgir kütlelerin yükünü güçlü dayanak noktaları üzerine aktararak, bir yapının boşlukları ya da zayıf yerleri üstünde kalan bölümlerinin yükünü azaltmayı amaçlayan yapım yöntemi.

HAFİFLETMEK → HAFİFLEMEK.

HAFİFLİK a. **1.** Ağırlığı, yoğunluğu, kalınlığı az olan şeyin özelliği: *Tüyün hafifliği.* **—2.** Niceliği, niteliği, derecesi ve önemi ağır olmayan şeyin özelliği: *Bir cezanın hafifliği.* **—3.** Ciddiyetten, ağırbaşlılıktan uzak bir kimsenin ya da davranışın niteliği: *Büyük bir hafiflik örneği.* **—4.** Ruhsal ya da fiziksel bakımdan kendini iyi hissetme durumu; gerginlik yokluğu, rahatlık: *Banyodan sonra üzerine büyük bir hafiflik geldi.* **—5.** *Hafiflik etmek,* ağırbaşlılıkla bağdaşmayan yakışıksız davranışlarda bulunmak.

HAFİFMEŞREP sıf. (ar. *ḫafîf* ve *meşreb,* yaradılış, huy'dan). Davranışları, içinde bulunduğu toplumun ahlak anlayışına uymayan ve bu nedenle iffetinden kuşku duyulan kadın için kullanılır: *Hafifmeşrep kadınlarla düşüp kalkmak.*

HAFİFSEMEK g. f. *Bir kimseyi, bir şeyi hafifsemek,* ona önem ve değer vermemek, küçümsemek; hafife almak: *Düşmanını hafifsemek. Hafifsenecek biri değil. Güçlükleri hafifsediği için zor duruma düştü.*

HAFİFTEN be. **1.** Çok hafif, belli belirsiz: *Hafiften bir rüzgâr esiyor. Hafiften bir türkü tutturdu.* **—2.** *Hafiften almak,* bir şeyi yeterince önemsememek, gerekli ilgiyi göstermemek: *Bu ciddi bir iş, hafiften almaya gelmez.*

HAFİFÜLHEZEC a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir usul. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HAFİK, İç Anadolu bölgesinin Yukarı Kızılırmak bölümünde Sıvas iline bağlı ilçe; 28 280 nüf. (1990); 2 967 km²; mer


Hafik'ten bir görünüm
Sivas

kez bucağı dışında 1 bucak, 83 köy. Merkezi, Sivas'ın 36 km K.-D.'sunda *Hafik*, 10 002 nüf. (1990). Hayvancılık, tahıl üretimi. Veteriner zooteknik araştırma kurumu. Linyit yatakları.

—Arkeol. İlçe sınırları içinde Kılıç Kökten ve Şevket Aziz Kansu'nun yaptığı araştırmalarda (1945), Hafik gölünün K. kıyısında Pılır* höyük saptandı. Yenitaş döneminden başlayarak yerleşilen bu höyüğün dışında, Tödürge gölü kıyısında Kültepe ve Tepecik höyüklerinde Bakırtaş ve İlk Tunç çağ yerleşmelerinin izlerine rastlandı.

Hafik tarım işletmesi, Sivas'ın Hafik ilçesinde kurulu devlet çiftliği. 1956'da, il hayvancılığını geliştirmek amacıyla Hafik veteriner zootekni araştırma kurumu adı altında kuruldu. 1983'te, yeni bir düzenlemeyle Devlet üretme çiftlikleri genel müdürlüğü'nün yerini alan Tarım işletmeleri genel müdürlüğü'ne (TİGEM) bağlandı. 855 da'lık bir alan üzerinde kurulu bulunan çiftlikte damızlık koyun, sığır ve tavuk yetiştirilmekte, ayrıca, hayvansal ürünlerden süt, tereyağı, peynir, yapağı ve yumurta üretilmektedir. Çiftlikteki hayvanların yem gereksinimi, işletmenin kendi tarım alanında yetiştirdiği yem bitkilerinden sağlanmaktadır.

HÂFİR sıf. (ar. *ḥafr*'dan *ḥāfir*). *Esk.* Kazan, kazıcı: *Hâfir-i bûr* (kuyu kazan). *Hâfir-i kabr* (mezar kazan).

◆ a. At, eşek vb. hayvanların tırnağı, toynak.

HAFİR a. (ar. *hafr*, kazma'dan *ḥafir*). *Esk.* **1.** Çukur, kazılmış yer. **—2.** Mezar.

HAFİT a. (ar. *ḥafid*). *Esk.* Erkek torun: *"Börteçene'nin hafîdi Tâmâç'ın beş oğlu vardı"* (F. Köprülü).

HAFİT EFENDİ, türk kazasker ve yazar (öl. 1811). Reisülküttap Mustafa Efendi'nin torunu ve Şeyhülislam Aşir Efendi' nin oğlu. Eyüp kazası mollası (1789), İstanbul kadısı (1799) ve Anadolu kazaskeri (1807) oldu. Selim III'ün tahttan indirilişinde darbecilerle işbirliği yaptığı ve padişaha tahttan indirildiğini bildiren heyet arasında bulunduğu saptandığından görevinden alındı (1808). Kendisini tutuklayanlara bol para ve armağanlar dağıtarak idamdan kurtulduysa da Kastamonu'ya sürüldü. Karışıklıklar yatıştıktan sonra Mahmut II tarafından affedilince İstanbul'a geldi (1809). Rumeli kazaskeri olarak öldü. Başlıca yapıtları: hilafetle saltanatı öven ve Mustafa III'e adanan *Kitabu camii fi hakkil-hilafeti ve's-saltana* (1774), İstanbul suları konusunda bilgi veren *Mihah-ül meyah* (1792), Türkler'in söyleyiş ve anlam açısından değiştirerek kullandıkları arapça sözcüklerin doğrularını gösteren *Ed-dürer ül-müntehabat il -mensure fi islah il galatat il-meşhure* (1804), kaptanıderyaların tarih sırasıyla listesini ve her birinin kısa yaşamöyküsünü veren en önemli yapıtı *Sefinet ül -vüzera* (1807). Yazarın bu son yapıtı, notlar ve bir zeyille birlikte, latin abecesiyle İsmet Parmaksızoğlu tarafından yayımlandı (1952).

HAFİYAT çoğl. a. (ar. *ḥafi*'nin çoğl. *ḥafiyyāt*). *Esk.* Sırlar, gizli şeyler: *Âlim-ül -hafiyat* (gizli şeyleri bilen; Tanrı). *Hafiyat-ı umûr* (işlerin gizli yönleri).

HAFİYE a. (ar. *ḥafi*, gizli'nin dişl. *ḥafiyye*). Bir kimseyi gizlice izleyerek hakkında bilgi toplamakla görevlendirilmiş kimse.

—Tar. Abdülhamit II döneminde saraya bağlı gizli ve siyasal polis örgütü için çalışan kişi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Hafiye teşkilatı*, hafiyeleri yönlendiren ve çalışmalarını düzenleyen kuruluş. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Çok kuşkucu bir hükümdar olan Abdülhamit II, suikast korkusuyla Yıldız sarayı'nın çevresini askerle sardırıp dışardan içeri kuş uçurtmazken, Jön Türkler'in İstanbul'da bir darbe hareketine girişerek kendisini tahttan indirecekleri korkusuyla bir hafiye örgütü kurarak bu örgütü gizli haber alma hizmetinde kullandı. Devlet büyüklerinden en yoksul kişilere kadar her sınıf ve meslekten üyesi bulunan bu örgüt üyeleri halk arasına karışarak duyduklarını, gördüklerini *jurnal* denilen raporlarla bire bin katıp üstlerine bildirirler, bu hizmetlerine karşılık para ya da mansıp ve rütbeyle ödüllendirilirlerdi.

Yıldız'a her gün 5 000'in üstünde jurnal geldiğinden, bunların tümü padişah tarafından okunamaz, birtakım görevlilerce incelendikten sonra önemli görülenler Abdülhamit II'ye sunulurdu. Hafiyeler arasında yalnız bu işle uğraşanlar olduğu gibi, İstanbul ya da taşradaki her dereceden çeşitli memurlar ordusu büyük çoğunluğu oluştururdu.

Dönemin hazinei hassa kayıtlarına bakılırsa, Abdülhamit II'nin yıllık hafiye ortalama gideri 300 000 altındı.

• *Hafiye teşkilatı.* İstanbul ve banliyösü, tümü de Yıldız başmerkezine bağlı olarak çalışan 21 merkeze bölünmüştü: Yıldız, Beşiktaş (Dolmabahçe sarayı'ndan Sarıyer'e kadar), Babıâli, Askeri okullar, Beyoğlu, İstanbul yakası ve mevlevihaneler, Üsküdar, Çamlıca, Serasker kapısı, Fatih, Medreseler, Şeyhülislam kapısı, Adalar, Liman dairesi, Bakırköy, Şişli, Kasımpaşa (Tersane), Anadoluhisarı, Kanlıca ve Çubuklu, Kadıköy, Beykoz.

Öte yandan, hafiyeler de dört sınıfa ayrılırdı. Saray erkânından olan birinci sınıf hafiyeler, jurnallerini sözlü ya da yazılı olarak doğrudan padişaha bildirirlerdi. Ötekiler derece sırasıyla birinci sınıfa bağlıydılar. *Ser hafiyei hazreti şehriyari* unvanını taşıyan birinci sınıf başhafiyelerin buyruğunda daha aşağı sınıflardan yüzlerce hafiye çalışırdı. Dönemin başlıca birinci sınıf hafiyeleri: Zülüflü İsmail Paşa, Kabasakal Mehmet Paşa, Fehim Paşa, zaptiye nazırı Şefik Paşa, Tophane müşiri Zeki Paşa, maarif ve bahriye nazırı Celal Paşa, maadin nazırı Selim Melhame, Şûrayı devlet azası Nazif Sururi, Cemil Molla, İbriktar Kâmil Ağa, Basurcu Agâh Paşa, *Malumat* ve *Servet* gazeteleri sahibi Baba Tahir vb. İkinci meşrutiyet'ten sonra bunların çoğu yurtdışına kaçarken, geriye kalanların bir bölümü cezalandırıldı ya da Fehim Paşa gibileri halk tarafından linç edildi.

HAFİYELİK a. **1.** Hafiyenin yaptığı iş. **—2.** *Hafiyelik etmek, yapmak*, başkalarıyla ilgili gizli bilgileri ya da şeyleri ilgililere bildirmek.

HAFİYEN ya da **HAFİYETEN** be. (ar. *ḥafi*'den *ḥafiyyen, ḥafiyyeten*). *Esk.* Gizlice, gizli olarak: *"O para şimdilik hâfiyen alınacak"* (H.R. Gürpınar).

HÂFİYEN be. (ar. *ḥāfi*, ikram eden, yalınayak dolaşan'dan *ḥāfiyyen*). *Esk.* **1.** İkramda bulunarak. **—2.** Yalınayak dolaşarak.

HAFİYETEN → HAFİYEN.

HAFİZ sıf. (ar. *ḥıfẓ*'dan *ḥafiẓ*). *Esk.* **1.** Esirgeyen, koruyan anlamlarında Tanrı' nın sıfatlarından biri. **—2.** *Hafîz-allah*, "Tanrı korusun" anlamında dilek sözü.

HAFL ya da **HAFLE** a. (ar. *ḥafl, ḥafle*). *Esk.* Toplanma, bir yerde birikme; suyu bir yerde toplama.

HAFLE → HAFL.

HAFNİA a. *Enterobacteriaceae* familyasından bakteri cinsi. (Yalnız *Hafnia alvei* [esk. *Enterobacter hafniae*] türünün arılar için patojen olduğu, ama insanda hastalık yapmadığı belirlenmiştir. Koprokültür yapılarak insanda ortaya çıkarılabilir.)

HAFNİYUM a. (fr. *hafnium*; Kopenhag' ın lat. eski adı *Hafnia*'dan). Zirkonyuma benzeyen değerli metal. (Simgesi Hf olan kimyasal element.)

Atom numarası	:	72
Atom kütlesi	:	178,49
Erime sıcaklığı	:	2 231°C
Kaynama sıcaklığı	:	4 602°C
Özgül kütlesi	:	13,3 g/cm³
Yükseltgenme derecesi	:	+4
Elektron biçimlenmesi	:	[2, 8, 18, 32, 8] $5d^2$ $6s^2$
İzotopları	:	174-181
Doğal hafniyum	:	174 % 0,18
		176 % 5,15
		177 % 18,57
		178 % 27,10
		179 % 13,78
		180 % 35,22

—ANSİKL. Hafniyumu D. Coster ile G. C. de Hevesy buldu; ancak tek başına ayrılmasını ilk kez G. C. de Hevesy gerçekleştirdi. Hafniyum, zirkonyumla benzer özellikler taşıyan beyaz bir metaldir. Kuvvetli bir indirgendir; bununla birlikte kolayca dinginleştirilir ve olağan sıcaklıkta pek tepkin değildir. Korozyona karşı dikkati çeken bir dayanım gösterir. +4 yükseltgenme derecesinde bileşik oluşturma eğilimi taşır.

Hafniyum, X ışınları yöntemiyle bulunan ilk elementtir. Zirkonyum cevherlerinde bulunur ve zirkonyum elementine çok benzediğinden tek başına elde etmek son derece güçtür. Kuvvetli ve etkili bir nötron soğurucusu olduğundan nükleer denizaltı reaktörlerinde kullanılan denetim çubuklarının yapımında yararlanılır.

HAFR a. (ar. *ḥafr*). *Esk.* **1.** Toprağı kazma. **—2.** *Hafr etmek*, kazmak: *"Altın ve gümüş külçeleri aramak için yerleri hafr ederken..."* (Cevdet paşa, XIX. yy.).

HAFRİYAT, -tı (ar. *ḥafr*'dan osm. *ḥafriyyāt*). Toprağı kazma işi; kazı.

—Fişekç. *Hafriyat dinamiti*, maden ocakları, taşocakları ve bayındırlık çalışmalarına uygun her tür patlayıcı.

—İnş. KAZI'nın eşanlamlısı.

HAFSA, Hz. Muhammet'in eşlerinden (Mekke 605 - Medine 665). Ömer bin el -Hattab'ın kızı olup, annesi Osman bin Mezun'un kız kardeşi Zeynep bin Mezun' dur. Önce Kureyş kabilesinden Hümeys bin Huzafe es-Sahmi ile, o Bedir savaşı dönüşünde ölünce Hz. Peygamber ile evlendi (şubat 625). Hz. Muhammet, önceleri onu Ayşe ile bir tuttuğu halde bir keresinde boşadı; ancak dindar oluşu nedeniyle sonradan nikâhını yeniledi. Hz. Peygamber ölünce kendisine 10 000 dirhem yıllık bağlandı. Ebubekir ve Ömer' in halife olmalarında etkin rol oynadı.

HAFSA HATUN, Yıldırım Bayezit'in kadını (XIV.-XV. yy.'lar). Aydınoğlu İsa Bey'in kızı. Kosova zaferinden sonra Yıldırım Bayezit, kendisine karşı ayaklanan Anadolu beylerinin üzerine yürüyünce, onunla savaşmayan İsa Bey, kızını ve çeyizi olarak da topraklarının büyük bölümünü padişaha vererek (1390) osmanlı hanedanıyla akrabalık kurdu. Hafsa Hatun, Tire'de çeşme, Bademiye'de bir zaviye yaptırdı.

HAFSA SULTAN, Yavuz Sultan Selim' in başkadını (öl. İstanbul 1534). Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi. Bazı tarihçiler onun Kırım hanı Mengli Giray'ın kızı olduğunu yazarlarsa da vakfiyesinde adı "Hafsa binti Abdülmuin" olarak geçtiğinden, bu durum bir çerkez cariye olduğu savına güç kazandırır. Selim padişah olduktan sonra, İran ve Mısır seferlerine çıktı; Hafsa Sultan da Manisa sancakbeyliğine atanan oğlu şehzade Süleyman'la birlikte yaklaşık dokuz yıl orada kaldı, Manisa' da cami, imaret, medrese, hankah, sübyan mektebi, hamam ve bugün bile belirli günlerde macun dağıtılan bir darüşşifa yaptırdı. Yavuz Sultan Selim'in ölümü ve Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkması üzerine (1520) İstanbul'da Topkapı

sarayı'na yerleşti. Güzelliği kadar üstün kişiliği ve hayırseverliğiyle de tanınan valide sultan, kendi döneminde saray entrikacılarına fırsat bırakmadı. Öldüğünde, Sultan Selim camisi haziresinde, kocası Yavuz'un yanındaki kendi türbesine gömüldü. Külliyesinin medrese, hamam ve darüşşifadan oluşan bölümü Cumhuriyet döneminde Vakıflar genel müdürlüğü'nce onarıldı ve tanımına uyularak ressam Muammer Saguner tarafından yapılan portresi Türkiye'de ilk tıp tarihi müzesi kavramında açılan darüşşifasındaki onur konumuna özel bir törenle yerleştirildi (26 nisan 1969). Ayrıca, aynı yıl PTT onun için bir anı pulu bastırarak satışa çıkardı.

HAFSA SULTAN, Yavuz Sultan Selim' in kızı (öl. İstanbul 1538). Enderun'da yetişen İskender Paşa ile evlendirildi (1511). Vezir rütbesiyle kaptanıderya olan kocası idam edilince (1515), bir daha evlenmedi. Öldüğünde Selimiye'deki türbesine gömüldü.

HAFSA SULTAN, Mustafa II'nin ikbali (1682 - İstanbul 1719). Reisülküttab Bekir Efendi tarafından 10 yaşında saraya sunuldu. Padişahtan olan beş çocuğunun dördü öldü, bir kızı sağ kaldı. Mustafa II tahttan indirilip öldürülünce (1703), yeni padişah Ahmet III tarafından aşağılanmak amacıyla yeniden evlenmek zorunda bırakıldı. Bunun üzerine kendisini saraya sunan seksen yaşlarındaki Bekir Efendi'yi eş olarak seçti.

HAFSİLER, 1229'dan 1574'e kadar Tunus'ta hüküm süren Kuzey Afrika hanedanı. Muvahhidi Abdülmümin'in yardımcısı Ebu Hafs Ömer'in soyundan gelen Hafsiler, Muvahhit İmparatorluğu döneminde İfrikiye'yi yönettiler. —Bunlardan EBU ZEKERIYA YAHYA, 1229'da Marakeş'e bağımlı olmayı reddetti ve bağımsız bir hanedan kurarak egemenliğini Trablusgarp'tan Septe, Tanca ve İspanya'nın bir bölümüne kadar yaydı.— Oğlu EBU ABDULLAH (1249-1277), halife unvanı ve *el - Mustansır** lakabını alarak bir ara Doğu' da da tanındı ve hanedanın saygınlığını sürdürdü. Onun ardından bir karışıklık dönemi başladı. —El Mustansır'ın kardeşi EBU İSHAK (1279-1283), 1279'da Aragónlu Pedro III'ün desteğiyle Bicaye ve Tunus'u ele geçirdi ama iktidarı bir maceracı olan İbn Ebi Umare'ye bırakmak zorunda kaldı. İbn Ebi Umare 1284'te El -Mustansır'ın diğer kardeşi EBU HAFS ÖMER (1284-1295) tarafından tahttan indirildi. Ebu Hafs Ömer bütün İfrikiye'de Hafsiler'in otoritesini yeniden kurmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. —EBU BEKİR (1318-1346) Bicaye'yi ele geçirdikten sonra, hafsi birliğini yeniden kurdu ama Meriniler'in giderek artan gücüne karşı koyamadı. Ölümünden sonra Meriniler Tunus'u iki kez işgal ettiler (1347 ve 1357). —Konstantinli EBÜLABBAS AHMET II birliği yeniden kurdu (1370-1394), oğlu EBU FARİS ABDÜLAZİZ (1394-1434) babasının çalışmalarını sürdürdü ve kentlerde birçok binalar yaptırdı. —EBU AMR OSMAN (1435-1488) birçok hıristiyan devletiyle ticaret yaparak Hafsiler'in gücünü sağlamlaştırdı.— Ondan sonra gelen aydın ama zayıf hükümdarlar zamanında Hafsi İmparatorluğu parçalandı: 1534'te Barbaros Hayrettin Tunus'u ele geçirdi ve 1535'te Karl V'in yeniden kurduğu Hafsi İmparatorluğu ona haraç ödemek zorunda kaldı. 1574'te Türkler Tunus'u kesin olarak aldılar ve son hafsi kralı İstanbul'da tutuklu olarak öldü.

—Güz. sant. Hafsiler'de mimarlık etkinlikleri oldukça yoğundur, ama ağır kültür mirasına bağlılık yeni bir sanatın gelişmesini engellemiştir. Mısır tarzındaki medreseler yayılmış, zaviyeler bu dönemde gelişmiş, daha önceki büyük tapınaklarda çalışmalar yapılmış ve çok sayıda sur inşa edilmiştir. Tunus'taki kasaba camisinde (1231) ve Kayrevan'daki Berber camisi (XV. yy.) diye bilinen Sidi Sahip medresesi'nde zarif hafsi sanatından örnekler bulunur.

HAFSTEİN (Hannes), izlandalı siyaset adamı ve şair (Mödruvellir 1861-Reykjavík 1922). Ulusal bağımsızlık partisi'nin liderlerinden biri oldu. Başbakanlığı sırasında (1904-1909 ve 1912-1914), önemli toplumsal ve ekonomik reformlar gerçekleştirdi.

HAFSTEİN (Johann), izlandalı siyaset adamı (Akureyre 1915 - Reykjavík 1980). Bağımsızlık partisi'nin önce genel sekreterliğini (1941-1952), sonra da başbakanlığını yaptı (1969-1972) İzlanda bankası' nın müdürü (1952-1963), sonra başbakan oldu (1970-71).

HAFSUN → ÖMER BİN HAFSUN.

HAFSÜLFERD (Ebu Amr ya da Ebu Yahya), arap kelam bilgini (IX. yy.). Yaşamıyla ilgili çok az bilgi vardır. Mısır'dan geldiği Basra'da önce Ebülhuzeyl'in, sonra Ebu Yusuf'un öğrencisi oldu. İnsanların eylemlerinin Tanrı tarafından yaratılıp yönlendirildiğine inandığı için cebriye mezhebinden sayılır. Ayrıca, Tanrı'ya birtakım nitelikler yüklediğinden onu mücessime kabul edenler de vardır. Eski kaynaklarda *Kitab ül-istila'a* ve *Kitab üt-tevhid* adlı iki yapıtının adı geçerse de, bunlar günümüze ulaşmamıştır.

HAFTA a. (fars. *heft*, yedi; *hefte*'den). **1.** Pazartesi ve pazar dahil olmak üzere birbirini izleyen yedi günlük dönem. (Bk. *ansikl.* böl. Kronol. ve Din.) **—2.** Başlanan gün göz önüne alınmaksızın yedi günlük dönem: *Üç hafta kaplıca kürü yapmak.* **—3.** Hafta sonu ya da pazar gününe karşıt olarak beş ya da altı günlük iş günü süresi: *Yoğun bir çalışma haftasından sonra dinlenmeye gitmek. Hafta içi tren tarifesine bakmak.* **—4.** Bir ücretlinin çalışma saatlerinin haftalık toplamı: *Bir hafta kırk iş saatidir.* **—5.** Belirgin bir özelliği olan ya da bir etkinliğe ayrılmış yedi günlük dönem: *Trafik haftası. Turizm haftası.* **—6.** *Hafta arası, hafta içi,* haftanın ilk günlerini izleyen günler: *Hafta arasında bir buluşalım.* ‖ *Hafta başı,* haftanın birinci günü (genellikle pazartesi). ‖ *Hafta sekiz gün dokuz,* hemen her gün, bıktıracak ölçüde sık: *Hafta sekiz gün dokuz buraya damlar.* ‖ *Hafta sonu,* haftanın son günleri (genellikle cumartesi ve/ya da pazar.)

—Hırist. *paskalya haftası,* paskalya pazarını izleyen hafta. ‖ *Kutsal hafta,* Paskalya bayramından önceki hafta. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Hırist. *Kutsal hafta,* İsa'nın dünyada geçirdiği son günlerini anmak için kutlanır. Büyük perhizin pazar günü, İsa' nın Kudüs'e girişini hatırlatır. Kutsal perşembe eucharistia kurumuna, kutsal cuma ise İsa'nın ölümüne adanmıştır. Kutsal cumartesi İsa'nın mezarına ayrılmıştır ve kutsal haftanın zirvesi olan paskalya gecesinin kutlanmasını hazırlar. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde bütün kutsal hafta boyunca katı bir perhiz uygulanırdı. 1949'dan bu yana oruç ve perhiz yalnızca kutsal cuma için zorunludur ve kutsal cumartesi için de salık verilir.

—Huk. Hafta tatiline ilişkin 2 ocak 1924 tarih ve 394 sayılı yasaya göre nüfusu on bin ya da daha çok olan kentlerde fabrika, imalathane, tezgâh, dükkân, mağaza, yazıhane, ticarethane, sınai ve ticari tüm kurum ve kuruluşlarda çalışanların haftada bir gün tatil yapmaları zorunludur. Hafta tatili pazar günüdür. Bu tatil, otuz beş saatten az olmamak koşuluyla cumartesi günü en geç saat 13'te başlar (17mart 1981 tarih ve 2429 sayılı Ulusal bayram ve genel tatiller hakkında k.md.3). Memurların hafta tatili cumartesi ve pazar günleridir (Devlet memurları k.md. 99). İş yasası'na bağlı işyerlerinde cumartesi günü kısmen ya da tamamen tatil edilebilir. Hafta tatili günü için işveren tarafından bir iş karşılığı olmaksızın bir gündelik tutarında ücret ödenir (İş k.md. 41).

—Kronol. ve Din. Zamanı yedi günlük haftalara bölmek, en erken Antikçağ'dan beri Mısırlılar, Kaldeliler ve Yahudiler'de âdetti. Kutsal Kitap, haftanın günleriyle dünyanın yaratılışının çeşitli evreleri arasında yakınlık kurarak ve özellikle yedinci günü Tanrı'ya ibadete ayırarak bu bölünmeye dini bir anlam verir.

Yunanlılar her ayı onar günlük üç döneme ayırırlardı. Romalılar ise, ayı şöyle bölmüşlerdi: birinci gün olan *calendae;* kimi zaman ayın beşinci, kimi zamanda yedinci gününe düşen *nonae* ve son olarak 13., 14. ya da 15. güne rastlayan *ides.* Romalılar, zamanın bu resmi bölünüşünün dışında, özel kullanımlarında yavaş yavaş zamanın haftalara bölünmesini benimsediler ve Augustus döneminde bu uygulama yerleşti. Hatta, halk yedi günden her birini özel bir tanrıya adamıştı. Birinci gün Güneş, ikinci gün Ay, üçüncü gün Mars, dördüncü gün Mercurius, beşinci gün İupiter, altıncı gün Venüs ve yedinci gün Saturnus günüydü. Hıristiyanlar haftayı Eski Ahit'teki biçimiyle kabul ettiler ama, İsa' nın dirilişinin anısına "Tanrı'nın günü" olarak, şabbat'ı yani cumartesiyi değil de pazarı seçtiler. Bununla birlikte, batı halkları hafta günlerinin mitolojik adlarını korudular: gerçekten fransızcada "lundi", italyancada "lunidi", ispanyolcada "lunes" ve benzerleri Ay günü anlamına gelir; fransızcada "mardi", italyancada "martedi", ispanyolcada "martes" Mars günü demektir vb. İtalyanlar, İspanyollar, Portekizler ve Fransızlar haftanın son gününe "Tanrı'nın günü" anlamına gelen bir ad verirler (fransızcada "dimanche", italyancada "domenica", ispanyolcada "domingo"). Fakat Almanya ve İngiltere'de pazarın adı "Güneş günü" anlamına gelir.

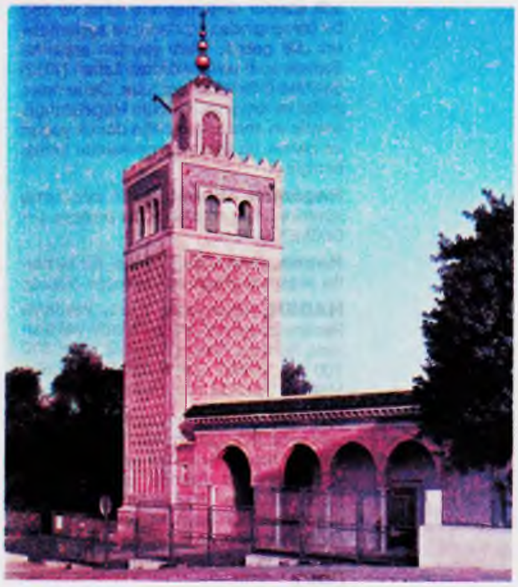
HAFTALIK sıf. **1.** Her hafta yinelenen şey için kullanılır: *Haftalık ziyaret.* **—2.** Bir haftada tamamlanacak, hafta boyunca yapılacak şey için kullanılır: *Haftalık çalışma. Haftalık çalışma çizelgesi.* **—3.** Her hafta çıkan yayın için kullanılır: *Haftalık dergi.* **—4.** *Sayı sıf. + haftalık,* belirtilen sayıda haftayı kapsayan şey için kullanılır: *Üç haftalık seminer.*

—Muhs. *Haftalık çizelge,* bir işletmedeki işçilerin, bir hafta içinde yaptıkları işler için harcadıkları çalışma saatleri toplamını gösteren ve maaşlarına sayılmak üzere, kendilerine yapılan haftalık ödemelerin listesini düzenlemeye yarayan çizelge.

◆ a. Bir hafta için ödenen ücret ya da harçlık: *Çırak, haftalığını almadan gitmiş. Çocuklarına haftalık vermek.*

HAFTALIKÇI a. Ücreti haftalık olarak ödenen kimse.

Phedon-Salou



Hafsiler sanatı
Tunus Kasaba camisi (1231) minaresi

HAFTALIKLI sıf. Haftalıkla çalışan kimse için kullanılır.

HAFTAN a. (fars. *ḫaftan*). *Esk.* **1.** Kaftan: *"Haftân-ı harîr-i zer-târî görüb böyle alâyişli libâstan zevk-yâb olan çocuklar gibi..."* (Kâmil Paşa, XIX. yy.). **—2.** Zırhın altına giyilen pamuklu elbise.

HAFTAYM a. (ing. yarı zaman anlamında *halftime*'dan). Spor. Takım oyunlarında iki (futbol, hentbol, basketbol) ya da daha çok devreli (sutopu), karşılaşmalarda devreler arasında uygulanan dinlenme süresi.

HAFUN burnu, Kuzey-doğu Afrika'da (Somali) burun, Afrika'nın en doğu ucu. *Hafun burnu yarımadası,* buraya kumlu bir dille bağlanan bir adadan oluşur. Tuzlalar.

HAFZ a. (ar. *ḫafż*). *Esk.* **1.** Basık olma, basıklık. **—2.** Aşırı olmama, ölçülülük.

Hagana (*savunma* anlamında ibranice sözc.), 1948'de İsrail ordusunun çekirdeğini oluşturan yarı askeri yahudi örgüt. Ek bir polis gücü olarak türk egemenliği sırasında kurulan ve ingiliz mandası altında da varlığını sürdüren bu örgüt, kırsal bölgelerdeki yahudi kolonilerini *(kibbutzim)* bedevi akınlarına karşı koruyordu. 1917'de bir kurmay heyetine bağlandı, 1929 ve 1935 arap ayaklanmaları sırasında gücünü kanıtladı. Kimi ingiliz subaylarının (Wingate) desteğinden yararlanarak, 1940-1945 arasında kurduğu birçok birliği VIII. İngiliz ordusu'nun emrine verdi. İlerde İsrail devleti kurulunca, üçte biri yabancı ordularda askerlik yapmış 60 000 kişilik gücüyle Hagana, İsrail kuvvetlerinin çekirdeğini oluşturdu ve hemen Araplar'a karşı savaşmaya başladı.

HAGARAGORT a. (ermenice karşı çıkan, karşı duran). Tiyat. **1.** Tanzimat döneminde kimi yazarların trajedi, dram anlamlarında kullandıkları sözcük; tuluat tiyatrosunda dram, melodram. **—2.** Kötü adam, düşman, hain.

HAGEDORN (Friedrich VON), alman şair (Hamburg 1708 - *ay. y.* 1754). İngiliz ve fransız edebiyat zevkinin Almanya'da yayılmasına katkıda bulundu. La Fontaine' in etkisindeki *Versuch in poetischen Fabeln und Erzählungen*'i (1738) manzum olarak yazdı. *Oden und Lieder* ve *Moralische Gedichte* adlı yapıtlarında Anakreon ve Horatius gibi ılımlı bir epikurosçuluğu savundu.

HAGELSTANGE (Rudolf), alman yazar (Nordhausen, Harz, 1912). Askerliği sırasında İtalya ve Fransa'da bulundu. Birkaç ay esir kaldı ve bu sırada bazı şiirlerini gizlice bastırdı. *Venezianisches Credo* (1946) adlı soneler derlemesinde rahat ve özlü bir üslup içinde umutlarını ve suçlamalarını dile getirdi. Öteki yapıtları arasında *Ballade vom verschüttenten Leben* (1952) özellikle önemli bir yer tutar. Denemeler, anılar ve romanları da olan Hagelstange, estetik ve ahlakı, geleceğe dönük yoğun ve berrak bir üslup çerçevesinde birleştirmiştir.

Hageman etmeni, kanın pıhtılaşma sürecini başlatan pıhtılaşma proteini. (→ DEĞME* SİSTEMİ.)

Hagen, *Nibelungen*'in kişisi, bir av partisi sırasında Siegfried'i kalleşçe öldürür.

HAGEN, Almanya'da, Kuzey Vestfalya Renanyası eyaleti sınırları içinde yer alan kent, Ruhr'da, Dortmund'un G.'inde; 210 700 nüf. (1989). Üniversite. Demir-çelik. Makine. Elektrokimya. Basımevi.

HAGEN, (Hermann August), alman böcekbilimci (Königsberg 1817 - *ay. y.* 1893). Eski sinirkanatlılar takımı uzmanıydı, *Beyaz Karıncalar* üzerine bir monografi (1855-1860) ve 1862'ye kadar böcekler üzerinde bütün kaynakçayı derleyen bir *Bibliotheca entomologica* yayımladı. ABD'de ilk böcekbilim müzesini kurdu (1867).

HAGENBECK (Karl), alman zoolog ve hayvan ithalatçısı (Hamburg 1844- *ay y.* 1913). Afrika'da bir çok ava ve geziye katıldıktan sonra, 1907'de Hamburg yakınında Stellingen hayvanat bahçesini kurdu. Hayvanları kafes ya da parmaklıklar yerine çukurlarda ilk sergileyenler Hagenbeck ailesidir. Bu aile hayvanat bahçelerinde doğan ve yetiştirilen ya da kendi avladıkları hayvanların ticaretinde de sivrildi. "Hagenbeck" aynı zamanda, bütün dünyayı gezen, zengin bir hayvan koleksiyonuna sahip seyyar bir sirkin adıdır. Yine bir Hagenbeck olan WILHELM, "arena -kafes" denilen kafesi yapmıştır.

HAGENDORFİT a. (fr. *hagendorfite;* Bavyera'da bir kent olan *Hagendorf*'un adından). Miner. Sodyum, kalsiyum, demir ve manganez fosfat.

HAGENGEBİRGE, Doğu Alpler'de bölge, Avusturya ile Bavyera sınırında, Berchtesgaden'in G.'inde, Trias devri'nden kalma dolomili bir kireçtaşı *causse*' undan oluşur.

HAGERE HİVOT, Etyopya'da (Çoa) kaplıca merkezi, Addis Abeba'nın B.'sında. Maden sularının şişelenmesi.

HAGERSTOWN, ABD'de (Maryland) kent, Apalaşlar'daki Great Valley'de; 35 900 nüf. Ticaret merkezi. Otomobil motoru.

HÄGERSTRAND (Torsten), isveçli coğrafyacı (Moheda, İsveç, 1916). Yeni coğrafyanın önde gelen kurucularındandır. 50'li yıllarda dağılmanın nicel örnekleri ile ilgili uzun ve dikkatli çalışmalar yaptı. Lund'daki profesörlüğü sırasında İskandinav ve anglosakson dünyası üzerindeki etkisi belirginleşti. 1970'lerden bu yana araştırmalarını uzaydaki haraketlerin zamansal boyutları üzerinde yoğunlaştırdı.

HAGERUP (Georg Francis), norveçli siyaset adamı ve hukukçu (Horten 1853 - Oslo 1921). Önce bir koalisyon hükümeti (1895-1898) ardından ikinci bir hükümet (1903-1905) kurduysa da İsveç'le anlaşmazlık konusu olan sorunları çözemedi. Norveç'in en büyük hukukçularından biri ve 1921'de Milletler Cemiyeti'nde Norveç heyetinin başkanı oldu.

HAGFORS, İsveç'te (Värmland) kent, Klar ırmağının kollarından birinin kıyısında; 8 900 nüf. Metalürji. Takım tezgâhlar.

HAGGARD (*sir* Henry Rider), ingiliz yazar (Bradenham Hall, Norfolk, 1856 - Londra 1925). İmparatorluğun ve jingoismin* yayıldığı sırada yazdığı, Afrika romanlarının kahramanı Allan Quatermain (*King Solomon's Mines,* 1885), yerini kısa zamanda Esrarlı prenses (*She* 1887; *Ayesha,* 1905) tipine bıraktı. Haggard, kırsal bölge iktisadına yönelik çalışmasıyla *(The Poor and the Land)* [Yoksullar ve toprak] 1919'da *sir* unvanını aldı.

HAGGETT (Peter), ingiliz coğrafyacı (Pawlett, Somerset, 1933). Öğretmen olarak bulunduğu Bristol kentini, yeni coğrafyanın merkezlerinden biri haline getirdi. Nicel yöntemler ve kuramsal coğrafya konuları üzerinde çalıştı: *Locational Analysis in Human Geography* (İnsan coğrafyasında konumsal çözümleme, 1965); *Network Analysis in Geography: an Exploration in Spatial Structure* (Coğrafyada iletişimsel örgü çözümlemesi: Uzay bünyelerinde bir araştırma, R. J. Chorley ile birlikte, 1969). R. J. Chorley ile hazırladığı ve 1967'de yayımlanan *Models in Geography* (Coğrafyada modeller derlemesi) yeni paradigmaların yayılmasında bir dönüm noktasıdır. *Geography, a Modern Synthesis* (Coğrafya, Çağdaş bir bireşim) [1972], geleneksel yöntemlerle çağdaş yaklaşımları bağdaştıran bir denemedir.

HAGİ, Japonya'da liman kenti, Honşu' nun güneyinde, Abu deltası ve Japon denizi kıyısında; 52 700 nüf. Demir-çelik. Kimya.

Hagia Eirene → AYAİRİNİ.

HA GİANG, Vietnam'ın kuzeyinde kent, Ha Tuyên ilinin merkezi, Sông Ca ırmağı kıyısında.

Hagia Sophia → AYASOFYA.

HAGİOS NİKOLAOS → AGHIOS NIKOLAOS.

HAGNECK, İsviçre'de (Bern kantonu) komün, Biel ırmağının güney-doğu kıyısında, 1878'de Aar'ın yatağını değiştirmek ve taşkınları azaltmak için kazılan *Hagneck kanalı*'nın ağzında; 261 nüf.

HAGNON, Nikias'ın oğlu olan atinalı general (İ.Ö. V. yy.). 440'ta Perikles'le birlikte Sisam savaşı'na katıldı. 436'da Strymon vakınlarında Amphipolis kolonisini kurdu.

HAGUENAU, Fransa'da *arrondissement* (Bas-Rhin) merkezi, Moder kıyısında, Haguenau ormanının kenarında; 30 384 nüf. (1992).

HAH ünl. *Tkz.* **1.** İstenen ya da beklenen bir şey gerçekleştiğinde "Tamam, oldu" anlamında kullanılır: *Hah, bizimkiler de geldiler işte. Hah, şimdi görüntü çok iyi oldu.* **—2.** *Hah şöyle,* bir işin ya da eylemin istenildiği gibi olduğunu belirtmek için söylenir: *Hah şöyle, biraz giyin kuşan da insan içine çık.*

HAH sıf. (fars. *ḫᵛasten,* istemek'ten *ḫᵛah*). *Esk.* "İsteyen", "arayan" anlamıyla bileşik sözcükler türetilmiştir: *bed-hah* (→ BEDHAH), *çare-hah* (çare arayan, yardım bekleyen), *dil-hah* (kalbin istediği, sevgili), *hayır-hah* (→ HAYIRHAH), *nîk-hah* (iyilik isteyen) vb.

◆ bağ. *Hah... hah...,* ister... ister...: *"Hâh kâfir, hâh mümin tut budur dinim benim"* (Fuzuli, XVI. yy.). ‖ *Hah nahah* ya da *hah ü nahah,* ister istemez: *"...bevâridîler anı hâh nâ-hâh firâşından kaldırıp bir deveye irkâben Taif'e götürdüklerinde..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). *"Ulemâyı hâh ü nâhâh Ağakapusu'na götürmek üzre takım takım adamlar gönderdiler"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

HAHA platosu, Batı Fas'ta bölge. B.'sında Atlas okyanusu, G.-D.'sunda Yüksek Atlaslar'ın ilk yamaçları ve K.-D.'da uved el-Ksob vadisi bulunur. Yerleşik düzende yaşayan halkı, tahıl (mısır ve arpa) eker, kurak platolarda koyun yetiştirir.

HAHAM a. (ibranice sözc.). Bir yahudi topluluğunun dinsel, ruhani önderi ve dini ayinin yöneticisi.

—ANSİKL. Ortaçağ yahudi topluluklarında, talmud biliminde uzmanlaşmış bazı kimseler kendilerini başvurulması gereken üstad olarak kabul ettirdiler. Ancak, giderek bunların rolleri yavaş yavaş dinsel sorunların sınırlarını aştı ve günlük yaşama girdi; birçok ülkede (İspanya, Portekiz, Avusturya, Almanya) ulusal makamlar için, yahudi topluluklarının resmi temsilcileri oldular ve kamu düzeninin sağlanması, dolaylı ve dolaysız vergilerin tahsil edilmesi görevi bunlara verildi. XVIII. yy.'da Yahudiler'e vatandaşlık hakları tam olarak verildikten sonra, hahamlar yalnızca salt dinsel ve toplumsal görevlerle yetindiler.

HAHAMBAŞI a. Bir ülkedeki yahudi topluluğunun dinsel başkanı ve o ülkedeki hahamların yöneticisi.

—ANSİKL. Yaşadığı ülkedeki sinagogların (havra) cemaatince seçilen hahambaşı, papalık ya da patriklik gibi merkezi bir dinsel örgüte bağlı olmadığından bağımsız olarak çalışır. Hahambaşılar, konumlarına yaşam boyu görevde kalmak koşuluyla seçilirler. Başlıca görevleri dinsel törenleri yönetmek, vaaz vermek, evlenmeleri kutsayıp boşanmaları duyurmak, cenaze kaldırmak, çocuklara musevi dinini öğretmek ve onları özel bir törenle cemaate kabul etmek olan hahambaşı, din kardeşlerince bir ahlak danışmanı kimliğinde benimsenir. Osmanlı devletinin egemenlik sınırları içinde yaşayan tüm musevi yurttaşların bir dinsel odak olarak bağlı bulun-

dukları hahambaşı, bir beratla atanırdı. Mehmet II'nin (Fatih) İstanbul'u fethetmesi üzerine Bizans döneminin son hahambaşısı Rabi Moşe Kapsali (1410-1497), osmanlı döneminin ilk hahambaşısı oldu. Mahmut II'nin yenilik hareketleri sırasında Rabi Abraham Levi resmen Türkiye hahambaşılığına getirildi (1835). Onun ölümü üzerine yerine atanan Rabi Samuel Hayim'in adı ilk kez *Takvimi vekayi*'de yayımlandı (1837). Ardılı Rabi Mois Fresko, Islahat fermanı'nı okuma töreninde ilk kez protokolde yer aldı (1839). Türkiye'de bugün hahambaşı olan Rabi David Asseo'ya kadar 33 musevi din adamı hahambaşılık yaptı.

HAHAMBAŞILIK a. **1.** Hahambaşının görevi.—**2.** Hahambaşına yardımcı olan kuruluş; bu kuruluşun görev yeri.

HAHAMCILIK a. İ.S. 70 yılında Kudüs tapınağının yıkılmasından sonra Yahudiler'in geliştirdiği dinsel ve yazınsal eylem ve öğreti. (Hahamcılık XVIII. yy.'da son buldu.)

—ANSİKL. Yahudi devletinin ve ruhani etkinliğinin yıkılması (İ.S. 70) yahudi halkının tarihinde "Yasa doktorları" (rabi) denilen yeni bir çağı başlattı. Yahudi cemaatlerinin dağıldığı, siyasi ve dini merkezleri olan Kutsal topraktan ayrı düştüğü bu zor dönemde, rabiler yahudi halkının birliğini ve inancını koruyan önderlerdi; Mişna* ve Gemara*, Talmud*'da Kutsal Kitap öncesi yahudiliğin temelini oluşturdular ve Musa dininin yorumcuları olan büyük doktorların düşüncelerinin bireşimini yaptılar. Ortaçağ'da Kuzey Afrika, Fransa, Portekiz ve İspanya okulları, XVI. yy.'da Doğu Avrupa'da gelişecek olan hahamlık düşüncesinin etkin merkezleriydi. Batı'da Yahudiler'in XVIII. yy.'dan sonra baskıdan kurtulmaları yahudi cemaatlerine yeni bir yön verdi. Yahudi geleneğinde, hahamlık düşüncesinin otoritesi yalnız Karaimler* tarafından VIII.-X. yy.'lar arasında reddedilmiştir.

HAHAMHANE a. (*haham* ve fars. *ḫane*'den). Hahambaşının görev yaptığı yer.

HAHAMLIK a. Hahamın unvanı ve görevi.

HÂHAN çoğl. a. (fars. *ḫᵛah*'ın çoğl. *ḫᵛahān*). *Esk.* İsteyenler, istekliler.

HAHER a. (fars. *ḫᵛaher*). *Esk.* **1.** Kız kardeş: *"Karındaşdır birâder, dâder ü hemşiredür hâher"* (Tuhfe-i Vehbi, XVIII. yy.). —**2.** *Haher-zade,* kız kardeşin oğlu, yeğen.

HAHERİ a. (fars. *ḫᵛaher* ve *-î*'den *ḫᵛaherî*). *Esk.* Kız kardeşlik, hemşirelik.

HAHERZADE (Ebu Bekir Muhammet bin el-Huseyn el-Buhari), fıkıh bilgini (Buhara ? - ? 1041). Kadı Ebu Sabit Muhammet el-Buhari'nin kız kardeşinin oğlu (Haherzade-yeğen) olduğundan bu adla anılır. Fıkıh ile ilgili *et-Tecnîs* ve *el-Mebsût* adlı yapıtları vardır.

HAHHA, HAHHAH ünl. Bir kimseyi alaya alan yapmacık gülüş: *Ünlü olacakmış, hahha güleyim bari, ünlü olmak kim sen kim?*

HÂHİŞ a. (fars. *ḫᵛasten,* istemek'ten *ḫᵛāhiş*). *Esk.* **1.** İstek, dilek: *"... temenni ederiz ki, bu hâhiş fikren de aynı kuvvette olsun"* (Y. K. Beyatlı). —**2.** *Hâhişger* ya da *hâhişkâr,* istekli: *"Efkâr-ı mücerredeye, ahlâkî esaslara daima açık ve hâhişkâr olan maneviyet"* (Baha Tevfik).

HAHN (Hermann), alman heykelci (Kloster-Veilsdorf, Meiningen yakınında, 1868 - Pullach, Münih yakınında, 1942). A. von Hildebrand'dan etkilendi, anıtsal heykeller yaptı (Chicago'daki *Goethe* [1914] kolosali). En değerli yapıtları büstleridir (Hamburg, Münih, Viyana müzeleri).

HAHN (Reynaldo), fransız yurttaşlığına geçmiş venezuelalı besteci (Caracas 1875 - Paris 1947). Paris konservatuvarı'nda öğrenim gördü. Yetişmesinde Massenet'nin payı büyüktür. Marcel Proust'un dostuydu. Zarif üsluplu, hoş şarkılarıyla, parisli müzikseverlerin salonlarında alkışlandı. Verimli bir besteciydi. Daha çok birkaç operası (*Venedik taciri,* 1935), müzikli güldürüleri (*Mozart,* 1925), operetleri (*Ciboulette,* 1923) ve baleleriyle (*le Bal de Béatrice d'Este,* 1909) tanınır.

HAHN (Otto), alman fizikçi ve kimyacı (Frankfurt am Main 1879 - Göttingen 1968). 1901'de bir organik kimya tezi sunduktan sonra, Londra'da W. Ramsay'ın yanında, daha sonra Montréal'de, Rutherford ile birlikte çalıştı (1905). 1912'de Kaiser Wilhelm enstitüsü'nde profesör oldu, 1928'de bu kurumun yöneticiliğine getirildi. İkinci Dünya savaşı sırasında, Almanya'da atom araştırmalarıyla meşgul oldu. 1945'te ABD'ye geçti, savaş sonrasında da Göttingen'e döndü. 1905'te radyotoryumu, 1907'de mezotoryumu ve 1917'de Lise Meitner ile birlikte, protaktinyumu keşfetti. Yine Lise Meitner ile birlikte, helyum çekirdekleri yayımlayan radyoaktif atomların gerilemesi olayını ve ilk nükleer izomerliği keşfetti. Strassmann ile birlikte, uranyumun parçalanması kuramını ilk ifade eden oldu (1938); bu buluşu ona, 1944 Nobel kimya ödülü'nü kazandırmıştır.

Hahn-Banach teoremi. Topol. A, X afin uzayının boş olmayan, bağlantılı bir açığı ve L, X in A yı kesmeyen bir afin altuzayı ise, X in, L yi içeren ve A yı kesmeyen bir aşırıdüzlemi bulunduğunu ileri süren teorem. (Bu teorem, örneğin "kapalı iki dışbükey boş değilse ve ayrıksa, bunları ayıran bir aşırıdüzlem vardır" türünden bütün ayırma teoremlerinin temelini oluşturur.)

HAHNEMANN (Christian Friedrich Samuel), alman hekim (Meissen, Saksonya, 1755 - Paris 1843), homeopatinin kurucusu. Leipzig'de tıp öğreniminden sonra, önce Hettstedt'e, sonra Dessau'ya yerleşti, fakat o devirde önerilen tedavilerin yararsızlığı karşısında hayal kırıklığına uğrayarak kimya ve madenbilim öğrendi; ilaç yapımına başladı. Dresden'de Lavoisier ile tanıştı. 1788'de tıbbı bıraktı ve kendini bilimsel yapıtların çevirisine verdi. 1790'da William Cullen'in *Materia Medica*'sı (İlaç bilimi) üzerinde çalışırken, devreli ateşli hastalıkların tedavisinde kullanılan kınakınanın etkisine ilişkin açık çelişkiler dikkatini çekti. Kendi üzerinde bir deneme yaptıktan sonra şu satırları yazdı: "vücutta ateş yapan maddeler nöbetle gelen çeşitli ateşleri keser". Deneme alanını kendisi üzerinde ve çevresindekilerde yaygınlaştırarak o devirde kullanılan ilaç maddelerinin (belladon, dijitalin, cıva, vb.) sağlıklı insan üzerindeki etkilerini inceledi. Her defasında, Hippokrates'in de bildiği o eski benzeşme yasasını doğrulayan uyumlu sonuçlar aldı. 1796'da *De viribus medicamentorum positivissive in sano corpore humano observatis*'i yayımladı ve böylece homeopati yöntemini belirledi. İlk öğrencilerinin yardımlarıyla yöntemini geliştirdi, zenginleştirdi ve uygulamaya koydu. 1810'da homeopati ile ilgili öğretisini *Organon der rationellen Heilkunde* (Tedavi sanatının organonu) adlı yapıtında açıkladı. Çağdaşlarının anlayışsızlığına ve düşmanlığına (dava, ilaç yapımının yasaklanması) rağmen, öğrencilerinin sayısı ve ünü durmadan arttı.

Köthen'e yerleştikten sonra düke danışman oldu. Karısının 1830'da ölümünden sonra Mélanie d'Hervilly adında genç bir fransızla evlendi. 1835'te Paris'te tıp çevrelerinde ilgiyle karşılandı ve tıp akademisinin görüşüne karşın, Guizot'dan çalışma izni aldı. Ünü çok arttı. *Reine Arzneimittellehre* (Saf ilaç bilimi) [6 cilt, 1811-1821] ve *Süreğen hastalıklar* gibi daha birçok yapıt verdi.

Hahnenkamm, kayakta, ünlü bir iniş pisti ve orada yapılan yarışmanın adı. (Kitzbühel, Avusturya) Hahnenkamm inişi çok zor ve görkemlidir, çünkü pist çok sert ve başlangıcı çoğunlukla buzlu, devamı ise çok tekniktir. Yarışma 1934'ten beri her yıl tekrarlanır. Aynı yerde yapılan (özel) slalom gibi dağ kayakçılığının klasik yarışı olmuştur.

HAHN-HAHN (İda, *kontes* VON), alman kadın edebiyatçı (Tressow, Mecklenburg, 1805 - Mainz 1880). 1829'da eşinden ayrıldı, önce kadın özgürlüğü üzerine romanlar (*Gräfin Faustine,* 1841), 1850'de katolik olduktan sonra, ibret niteliğindeki hikâyeler yazdı (*Von Babylon nach Jerusalem,* 1851).

HAHNİA a. (hollandalı doğabilimci *Hahn*'ın adından). Alaca renkli, çok küçük örümcekleri içeren cins. (Ağı, çapraz tek sıra halinde uzanır. Nemli yerlerde, küçük bir ağ altında yaşar. *Hahniidae* familyasının örnek tipi.)

HAHNİYUM a. (fr. *hahnium; Hahn*'ın adından). Atom numarası 105 olan yapay elemente Amerikalılar'ca önerilen ad; 260 kütle sayılı izotopu 1970'te Berkeley laboratuvarında, kaliforniyum 249'un azot çekirdekleriyle bombardıman edilmesi sonunda elde edildi. (Ancak aynı yıl, kütlesi 261 olan izotopunu buldukların ileri süren Sovyetler, bu elemente *nielsbohryum* [Niels Bohr'dan] adının verilmesini önerdiler.) [Simgesi Ha.]

HAHOTOÉ, Togo'da yer, Togo gölünün K.'inde. Fosfat (Kpémé'den dışsatımı yapılır) yatağı.

HÂİB sıf. (ar. *heybet*'ten *hā'ib*). *Esk.* **1.** Korkak. —**2.** Utangaç, çekingen.

HÂİB sıf. (ar. *ḫaybet,* mahrum olma'dan *ḫā'ib*). *Esk.* **1.** Mahrum. —**2.** Zarara uğramış. —**3.** Ümitsiz, isteğine kavuşamamış. —**4.** *Hâib ü hâsir,* hiçbir şey elde edemeyen; eli boş: *"Taraf-ı ilâhiye hud'a etmek isteyenler aldanır, hâib ü hâsir kalır"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

HÂİBEN be. (ar. *ḫā'ib*'den *ḫā'iben*). *Esk.* **1.** Mahrum olarak, isteğine kavuşamadan, eli boş olarak: *"Rusyalıların Tuna yalısına hücumları ve hâiben avdetleri..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). —**2.** *Hâiben ve hâsiren,* hiçbir şey elde edemeyerek.

HÂİBÎN çoğl. a. (ar. *ḫā'ib*'in çoğl. *ḫā'ibîn*). *Esk.* Mahrum olanlar, isteğine kavuşamayanlar.

HAİBRİA → APRİES.

HAİÇING ya da **HAİCHENG,** Çin'de (Liao-ning) kent, Şinyang'ın G.-B.'sında. Manyetit çıkarımı.

HAİDALAR ya da **HİDERYLER,** Kraliçe Charlotte adalarında (İngiliz Kolombiyası) ve Prince of Wales adasında (Northwest Territories) yaşayan ve na dene grubuna bağlı bir dil konuşan yerliler. Fok, balina, susamuru avcılığı ve balıkçılıkla geçinen Haidalar Tlingitler* gibi yaşar ve onlarla potlaç ilişkisini sürdürürlerdi. Totemleri ve oymalı evleriyle, kayıkları çok usta sanatçılar olduklarını gösterir. Günümüzde kendi kültürlerinden kopmuş olan Haidalar'ın sayısı 1 500 kişiyi geçmez.

HAİDİNGERİT a. (fr. *haidingerite;* W. von *Haidinger*'in adından). Miner. Hidratlı, doğal kalsiyum arsenat.

HAİDRA → HEYDRA.

HAİ DUONG, Vietnam'ın kuzeyinde kent, Hai Hung ilinin merkezi, Tonkin deltasında, Hanoi'nin D.-G.-D.'sunda.

Haiensa, ilk Kore buddha tapınaklarından biri (Hvaom tarikatı). 802 yılında Güney Kore'nin güneyindeki Gyongcu yakınlarında Silla krallığı'nda kurulmuştur. Özgün pagodu bugüne kadar kalmıştır; öteki binaları XIX. yy.'da yapılmıştır.

HÂİF sıf. (ar. *ḫa'if*). *Esk.* Korkak, korkan: *"Hepsinde sükût, hepsi hâif!..."* (A. H. Tarhan).

HÂİFANE be. (ar. *ḫa'if* ve fars. *-ane*'den *ḫā'ifāne*). *Esk.* Korkakçasına, ödlekçesine.

Deutsches Museum



Otto Hahn

Larousse



Samuel Hahnemann 1835'te David d'Angers'in deseninden gravür

Larousse



mareşal Douglas Haig temmuz 1916'da *Illustration*'da çıkan Gomay'in bir resminden ayrıntı

Meurisse



Halie Selasiye I 1935 İtalya-Habeşistan savaşı sırasında

HÂİFEN be. (ar. *ḫāif*'ten *ḫāifen*). *Esk.* Korkarak.

HAİG (Douglas HAIG, birinci —*kontu*), ingiliz mareşal (Edinburgh 1861 - Londra 1928). Süvari subayıydı, Sudan ve Transvaal savaşlarına katıldı. Hindistan ordusu genelkurmay başkanı olduktan sonra Birinci Dünya savaşı'nda, Fransa'da önce birinci ingiliz birliğine (1914), sonra birinci ingiliz ordusuna komuta etti. Aralık 1915'te French'in yerine fransız cephesindeki britanya kuvvetlerinin başına geçti ve Somme savaşı'na katıldı (1916). 1917'de Nivelle ile anlaşamamasına rağmen Vimy'de saldırıya geçti ve Cambrai'de ilk büyük tank savaşını verdi. Haig uzun süre tek komutanlık sistemine karşı çıktıktan sonra 1918'de Foch'un emir ve komutasını kabul etti. 1952'de yayımlanan anılarında fransız kurmay heyetine yöneltilen sert eleştiriler yer alır.

HAİG (Alexander), amerikalı general (Philadelphia 1924). 20 yaşında West Point'e girdi. Japonya, Kore ve Almanya'da görev yaptı. 1960'tan sonra Pentagon'un askeri danışmanı oldu. 1966'da Vietnam'da bir birliğe komuta etti ve 1968'de West Point okulu komutan yardımcılığına getirildi. 1969'da generalliğe yükseldi. Başkan Nixon adına birçok diplomatik görev üstlendi. 1972'de ordu kurmay başkan yardımcısı oldu. Aynı zamanda Kissinger'ın yardımcısı olarak Güney Vietnam, Laos, Tayland ve Kampuçya'da yapılan ve ocak 1973'te Vietnam'da ateşkesle sonuçlanan görüşmeleri yönetti. 1974-1979 arasında NATO Avrupa kuvvetleri başkomutanlığını yaptı. Aralık 1980'de başkan Reagan tarafından dışişleri bakanlığına getirildi. 1982 haziranında bu görevinden istifa etti.

HAİ HI ya da **HAİ HE,** Kuzey Çin'de (Hıbei ili ve Pekin belediyesi) ırmak, Pekin'in K.'inde dağlardan doğan çeşitli ırmaklardan oluşur ve Tiencin'i (T'ien-tsin) suladıktan sonra, 200 000 km²'lik bir havzayı akaçlayarak Bohai körfezine dökülür. Çok düzensiz olan rejimleri (yağışların % 75'i yazın düşer) ciddi su baskınlarına yol açıyordu; yeni yapılan çalışmalarla, sulanan yüzey genişletilerek taşkınları önleme olanağı bulundu. Gerçekleştirilen başlıca iki yapıt, Pekin'in B.'sında Yongding Hı üzerindeki Guanting barajı (2,2 milyar m³) ve Pekin'in, K.'inde Çaobai Hı üzerindeki Miyun barajıdır (4,4 milyar m³).

HAİ HUNG, Vietnam'ın kuzeyinde il, Hanoi'nin doğusunda; 2 555 km², 2 440 000 nüf. (1989). Merkezi *Hai Duong*. Hai Duong ve Hung Yen illerinin 1968 yılında birleştirilmesiyle kuruldu. Pirinç.

HAİK a. (ar. *ḥā'ik*). K. Afrika'da üst giyim olarak kullanılan pamuk, ipek ya da yünden bezayağı örgüyle dokunmuş bir tür örtü. (El tezgâhlarında dokunan haiklerin eni 3,40 m, boyu 6,80 m'dir. Kadın ve erkekler tarafından ya doğrudan tene ya da giysilerin üzerine, omuz, koltukaltı ve bele dolanıp tutturularak kullanılır.)

HA'İK (Fercullah), fransızca yazan lübnanlı yazar (Beyt Şebab 1909 - *ay. y.* 1979). Önce iki şiir kitabı (*Larmes et Soupirs* [1927] ve *le Paradis de Satan* [1929]), sonra da lübnan örf ve âdetlerini anlatan 20 kadar roman (*Barjoute*, 1940; *Helena*, 1941; *al-Ghariba*, 1947; *Gofril le mage*, 1947; *la Crique*, 1964; *De chair et d'esprit*, 1968) yazdı.

HAİKAİ a. (japonca sözc.). Japon şiir türlerinden biri.

—ANSİKL. Japonca *haikai no renga*'nın ("eğlendirici şiir") kısa biçimidir. Haikai, 5/7/5 hecelik bir ilk ayetle *(hokku)*, 7/7 hecelik ve 5/7/5 hecelik "bitişik" *(tsukeku)* ayetlerden oluşan *renga* türüne bağlı kaldı. Bununla birlikte, anlatımının serbestliğiyle, komik, hatta kaba oluşuyla ve seçtiği sözcüklerle -gündelik dilin sözcüklerine de yer verir- renga'nın zarif ve kibar tarzından ayrılıyordu ve kısa sürede bağımsız bir tür haline geldi. Özel bir ustalık gerektirmeyen haikai, Edo döneminde, kimi aydınlara özgü bir eğlence olmaktan çıkıp, bütün toplum kesimlerine yayıldı. Başo (1644-1694), haikai'ye yeni bir boyut kazandırdı. Kaba güldürünün sınırlarını aşan ve özellikle haiku* türünde yazan Başo, her şeyin geçici olduğu inancıyla, insanla doğayı ustaca birbirine yaklaştırarak, bu kısa imgelerde gerçeğin yoğunluğunu en halis biçimiyle duyurmayı bildi. XIX. yy.'ın sonunda haikai, Başo'yu taklit eden kötü yapıtlarda sönmek üzereyken, Masaoka Şiki (1867-1902) bu türe yeni bir soluk kazandırdı: doğaya sadık, betimleyici bir yöntem benimsedi ve ancak 17 hecelik ilk ayetin *haiku*'nun (*haikai no hokku*' nun kısaltılmışı) şiirsel değere sahip olduğunu kabul etti; aslında bu ayet, daha Edo döneminde, bağımsız bir anlatım biçimi olarak görülmeye başlamıştı. Daha sonra haiku yavaş yavaş haikai'nin yerini alırken, bütün şiir okulları onu kendi edebiyat anlayışlarına uydurmaya çalıştılar. Bugün, bütün bu çekişmelerden kurtulmuş bulunan haikai, ayrıcalıklı bir şiirsel anlatım biçimi olarak kullanılmaktadır.

HAİKOU, Çin'e bağlı Hainan adasının merkezi ve başlıca liman kenti, adanın kuzeyinde, Leicou yarımadasının karşısında: 247 100 nüf. (1990).

HAİKU a. (japonca sözc.). Haikai'nin ilk üç dizesi korunarak bölünmesinden doğan on yedi hecelik (5/7/5) japon şiiri. (XIX. yy. sonunda haikai'nin yerini aldı.)

HAİL sıf. ve a. (ar. *havl*, çevre'den *ḥâ'il*). *Esk.* İki şey arasında ya da bir şey önünde perde olan, bir engel oluşturan şey için kullanılır: *"Sebat ü azme hâil bir denî dünyâ mı kalmıştır"* (Namık Kemal).

HAİL, HAİLE sıf. (ar. *hevl*'den *hā'il*, dişl. *hā'ile*). *Esk.* Korkunç: *Mevt-i hâil* (korkunç ölüm).

◆ **haile** a. **1.** Çok acıklı olay. **—2.** XIX. yy.'da fr. *tragédie* karşılığı olarak kullanılmıştır: *"Victor Hugo, Kral Eğleniyor serlevhalı bir hâile yazmıştır"* (Mahmut Sadık, XIX. yy.). ‖*Haile-nüvis*, trajedi yazarı.

HAİL, Suudi Arabistan'da kent, Necit'te; 40 500 nüf. Ticaret merkezi. Vaha.

HAİLAR, Çin'de (İç Moğolistan) kent; 172 000 nüf. (1990). Harbin-İrkutsk demiryolu buradan geçer. Bir hayvancılık bölgesinin ticaret merkezi. Demir-çelik.

HAİLE → HAİL.

Haile-i Osmaniye, 16. osmanlı padişahı Genç Osman'ın tahttan indirilerek öldürülmesi (1622) olayına osmanlı tarihçilerinin verdikleri ad. (→ OSMAN II.)

HAİLES (David DALRYMPLE, *baron*) → DALRYMPLE.

HAİLE SELASİYE I (ras Tafari MAKONNEN, —adıyla taç giydi) [Harar 1892-Addis Abeba 1975], 1930-1974 arasında Habeşistan (günümüzde Etyopya) imparatoru, ras Makonnen'in oğlu. 1917'de kraliçe Zauditu adına iktidara geçti. Fransız misyonerlerinden aldığı eğitimin etkisiyle Habeşistan'ı Milletler cemiyeti'ne soktu (1923), köleliği kaldırdı (1924) ve Briand-Kellog paktı'na katıldı (1928). 1928'de negus unvanını aldı. Zauditu'nun ölümü üzerine imparator oldu (2 ağustos 1930). Ekim 1935'te italyan istilası üzerine Milletler cemiyeti'ne başvurdu, sonra Cibuti'ye geçti (1 mayıs 1936) ve 1940'a değin Büyük Britanya'ya sığındı. 1941'de Kenya'daydayken, Habeşistan'ı kurtaran müttefik kuvvetlerine katıldı. Daha 1942'de bütün iktidarı elinde tutarak ülkenin yönetim sistemini yeniden örgütledi. 1960'ta bir hükümet darbesi girişimine rağmen, Habeşistan'ın yükselmesi ve Afrika Birliği davası (1963'te Afrika Birliği örgütü'nün kurulması) için ağırlığını kullandı. 1966'da rejimi liberalleştirme yönünde ılımlı bir girişimde bulundu. 1970'ten başlayarak, Habeşistan, ciddi sonuçlar doğuran bir dizi olayla karşılaştı: Eritrea Kurtuluş cephesi'nin ayaklanması, aydınların hoşnutsuzluğu, Sahil bölgesinde kuraklığın yol açtığı açlık. Eylül 1974'te ordunun ayaklanması, imparatorun tahttan indirilmesi ve tutuklanmasıyla sonuçlandı. Ölümü (büyük bir olasılıkla öldürüldü) resmen 27 ağustos 1975'te açıklandı.

HAİMON. Yun. mit. Sophokles'in *Antigone*'sinde Thebai kralı Kreon'un oğlu. Oidipus'un kızı Antigone'yi seviyordu. Antigone ölüm cezasına çarptırıldığında, onun cesedi üzerinde intihar etti. Bu söylencenin değişik anlatımları vardır.

HAİMOS ya da **HAEMOS.** Yun. mit. Boreas ile Oreithyia'nın oğlu, Trakya'nın efsanevi kralı. Kendisine Zeus, karısı Rodope'ye de Hera adıyla tapınılmasını istedi. İkisi de dağa *(Haimos ve Rodop)* dönüştürüldüler.

HAİN sıf. ve a. (ar. *ḫā'in*). **1.** Bir kimseye, bir davaya ihanet eden kimse için kullanılır: *Aramızdaki haini henüz bulamadık.* **—2.** Başkalarını üzmekten, çevresine zarar vermekten, kötülük yapmaktan hoşlanan: *Ne hain çocuksun, evde kırmadığın eşya kalmadı. Hain adam, haberim olmadan bütün eşyalarımı satmış.* **—3.** *Tkz.* Kimi zaman sitem yollu söylenir: *Hain, hani bana telefon edecektin.* **—4.** *Hain hain,* kötü kötü, pis pis: *Çocuğa hain hain baktı.* —*Esk. Hain-i nân ü nemek*, ekmek ve tuz haini; nankör. ‖*Hain-i vatan*, vatan haini.

◆ sıf. Kötülük taşıyan: *Hain bakışlar.*

HAİN AHMET PAŞA → AHMET PAŞA Hain.

Hain kâhya, bir karagöz ve tuluat oyunu. Bir çiftliğin kâhyası olan Enver Ağa (ya da Kasım) çiftlik sahibinin kızını sevmektedir. Kızın kendisine yüz vermemesi üzerine babasına, kızının çiftlik yanaşmalarından Haydar'la (ya da Dursun) seviştiğini söyler. Kız bunu kabul etmez, ama yanaşma kızı sevdiğini açıklar. Çiftlik sahibi yanaşmayı bodruma kapatıp başına Karagöz'ü bekçi diker. Kâhya tekrar kız tarafından reddedilince onu bir yere kapatır ve Karagöz'e yanaşmayla çiftlik sahibini zehirleyip kızla evleneceğini söyler. Karagöz ondan yanaymış gibi görünüp çiftlik sahibine haber verir; kâhyanın çiftlik sahibi için hazırladığı zehri, kandırıp kâhyaya içirir. Tuluat tiyatrolarında da oynanan oyunda Karagöz'ün yerini İbiş almaktadır. *Hain kethüda, Müthiş intikam* vb. adlarla oynanan çeşitlemeleri de vardır.

Hain kız, bir kukla oyunu. Ölmek üzere olan yaşlı adam, damadını yanına çağırarak ona vasiyetini bildirir ve mallarını, topraklarını kızına; parasını İbiş, Arap Beşir, kâhya ve hizmetçi Fatma'ya bırakacağını söyler. Kendisine para bırakılmayışına kızan kız, babasını öldürmek için İbiş'ten yardım ister. İbiş bir türlü bu işi yapamaz, sonunda kız babasını öldürür. Bir süre sonra yaptığından pişman olarak çıldırır ve deliler evine gider. Damat karısını boşamak isterken hamile olduğunu öğrenir. Çocuğun mirasçı olacağını düşünerek boşamaktan vazgeçer. Yaşlı adam ölmemiştir, İbiş odadayken canlanır, başkaları geldiğinde ölü gibi gözükür. Arap efendisine ağıtlar söyler, İbiş hizmetçi Fatma'yla evlenir. Bu oyun çeşitli adlarla tuluat tiyatroları tarafından da sahnelenmiştir.

HAİNAN, Güney Çin'de kıyıya yakın ada; 34 000 km²; 6,5 milyon nüf. (1990). Merkezi *Haikou*. Guangdong iline bağlıdır ve doğudan Tonkin körfezinin ağzını kapatır. Orta ve güney kesimi çok dağlık (Vuci Şan'da 1 879 m) olan, Miao ve Li azınlıkların yaşadığı bu ada, sık bir tropikal bitki örtüsüyle kaplıdır. Çoğu Guangdong ve Fucien'den gelen Çinliler kuzeydeki ovada yaşarlar, pirinç, kopra, kahve, çay, tropikal meyveler, kauçuk üretimiyle uğraşırlar. Miao özerk yönetim bölümünde, Şiliu'da, zengin bir demir yatağı (% 63 hematit) ve uranyum bulunur (bu iki maden de etkin biçimde işletilir). Adanın açıklarında petrol yatakları bulunmuştur.

HAİNANE be. (ar. *ḫā'in* ve fars. *-āne*'den *ḫā'inane*).*Esk.* Haince.

HAİNAUT, günümüzde toprakları Fransa ve Belçika arasında paylaşılmış olan tarihsel bölge. Ardenne kütlesinin B.'sında kalan bölge, adını Escaut nehrinin bir kolu olan *Haine*'den alır.

—Tar. Roma İmparatorluğu döneminde Belgica Secunda eyaletine bağlandı. İmparator Lothar I'in damadı Gilbert (öl. 846) döneminde kontluk haline geldi. 1055 yılında Flandre kontu Baudouin VI ile evlenen Gilbert'in soyundan gelen Richilde, ölümünden sonra Flandre ile Hainaut arasında uzun sürecek bir veraset mücadelesine neden oldu. Baudouin V birliği 1169'da geleceğin Flandre kontesi Alsacelı Marguerite I ile evlenerek tekrar gerçekleştirdi. Oğlu Baudouin VI, Haçlılar'la zapt ettiği Bizans'ın ilk latin imparatoru oldu (1204). Kontluğu kızları Jeanne (1205-1244) ve Marguerite II (1244-1280) yönettiler. Daha sonra gene başlayan kanlı veraset kavgaları ancak kral Louis IX' un kontluğu d'Avesnes sülalesine vermesiyle (1256) son buldu. 1299 yılında kont Jean II, Hollanda, Friesland ve Zeeland kontluklarına da miras yoluyla egemen oldu. 1428'de Bourgogne dükü İyi Philippe II bölgeyi ilhak etti. Nijmegen barışıyla Fransa'ya katılan Güney Hainaut (1678), Fransa'nın Nord département'ına 1790' da eklendi. Kuzey Hainaut ise 1795'te Fransa, 1814'te Hollanda ve nihayet 1830'da Belçika egemenliğine geçti.

HAİNAUT, hollancada **Henegouwen,** Belçika'da il; 3 787 km^2; 1 278 039 nüf. (1990). Merkezi *Mons.* İlin doğusunda iktisadi etkinliklerin temeli süt hayvancılığına dayanır; orta kesimdeyse etkinliklerde çeşitlilik görülür; tarım (tahıllar, şekerpancarı, ot), hayvancılık, madencilik (Mons ile Charleroi arasındaki kömür havzasında), demir-çelik, cam ve seramik sanayisi. İlin batısındaysa sanayi bitkileri sanayisi (şekerpancarı, keten, tütün), besin sanayisi ve tekstil ağır basar.

HAİNCE be. (ar. *ḫā'in*'den). Hain bir biçimde: *Bana haince saldırdı. Haince konuşmak. Haince planlar yapıyor*

HAİNE, Belçika ve Fransa'da ırmak, Escaut'nun kolu (sağ kıyıdan); 72 km. D.'dan B.'ya doğru aştığı (bu arada Mons'tan da geçer) *Hainaut*'nun adı bu ırmaktan gelir.

HAİNFELD, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) sayfiye merkezi, Alpler'de, Viyana' nın G.-B.'sında; 3 900 nüf.

HAİNLEŞMEK gçz. f. Haince davranmaya başlamak.

HAİNLİK a. **1.** Hain olma durumu; hain bir kimsenin niteliği, davranışı. **—2.** *(Bir kimseye) hainlik etmek,* bir kimseye kötülük etmek, ona karşı haince davranmak.

HAİN-TENY, merina lehçesinde *söz zenginliği* anlamına gelen ve bir malgaş şiiri türünü belirten sözcük. Bu tür, genellikle erotik bir tema üzerine uydurma, kimi zaman da gerçek tartışmaların ritimli ve yarım uyaklı diyaloglar biçiminde yazılmasıyla oluşur. Daha çok Madagaskar adasının merkezine özgü olan bu sözlü edebiyat biçiminin örnekleri, Tananarive' de latin harfleriyle yazının yaygınlaşmasından başlayarak (1825) yazıya döküldü. Bu tarihten sonra, üst düzeydeki toplumsal sınıflardan olan kişiler, hıristiyan püritenliğinin etkisiyle, halk içinde sürdürülen bu erotik tartışmaları bıraktılar. Jean Paulhan bu şiirleri keşfederek (1910), açıklamalar içeren bir derleme ve çevirisini yayımladı (1913). Okur yazar Malgaşlar bu türe yeniden canlılık kazandırdılar.

HAIPHONG, Vietnam'da liman kenti, denize 15 km uzaklıkta, Cua Cam'ın sağ kıyısında, Kızıl ırmağın deltasının kolu; 1 448 000 nüf. (1989). Vietnam'ın kuzeyindeki başlıca sanayi merkezi (eski Tonkin); tekstil (pamuk), besin (çeltik fabrikası), gemi yapımı, çimento fabrikası.

—Tar. Önceleri basit bir balıkçı köyü ve bir Çin antreposu olan limanı, ülkeyi ele geçiren birlikleri için ikmal merkezi olarak kullanmak amacıyla Fransızlar 1885'te kurdu. 20 ve 21 kasım 1946'da fransız ve viet-minh birlikleri arasında şiddetli bir çarpışmaya sahne oldu. 1954'e kadar Fransızlar için Kuzey Vietnam'a özellikle de Hanoi (demiryolu) ve Lang Son'a başlıca giriş kapısı görevini üstlenen Haiphong, temmuz 1954'te imzalanan Cenevre* sözleşmelerine göre, Kuzey Vietnam'a verildi ve ikinci Vietnam savaşı sırasında sovyet-çin savaş gereçlerinin başlıca dışalım limanı durumuna geldi. 1966 ve 1967'de Amerikalılar, Haiphong'u şiddetle bombaladılar; bombardıman 1972'de B 52 ağır bombardıman uçaklarıyla sürdürüldü. Mayıs 1972'de limanın girişleri mayınlandı.

HÂİR, HÂİRE sıf. (ar. *ḥā'ir* dişl. *ḥā'ire*). *Esk.* Hayrette kalmış, şaşırmış: *Hâir-i bâir* (ne yapacağını bilmeyen, şaşkın).

HÂİRE → HÂİR.

HAİRPUR, Pakistan'da kent, Sind'in kuzeyinde; 46 300 nüf. Karayolu ve demiryoluyla Karaçi'ye bağlanır. Tekstil.

HAİT a. (ar. *ḥa'iṭ*). *Esk.* Bir yeri çevreleyen duvar, çit, tahta perde.

HAİTİ ya da **SAİNT-DOMINGUE,** isp. **Hispaniola,** Antil takımadalarında ada, Haiti Cumhuriyeti ile Dominik Cumhuriyeti arasında paylaşılan takımadanın yüzölçümü (75 000 km²) bakımından ikinci büyük adası.

COĞRAFYA

Çok engebeli olan yüzey şekilleri, K.'den G.'e doğru, kıvrımlanmış dağlar ile D.'dan B.'ya ya da D.-G.-D.'dan B.-K.-B.'ya doğru uzanan çukurlardan oluşur. En şiddetli tektonik paroksizma hareketleri, İkinci Zaman'ın sonunda ve Üçüncü Zaman'da gerçekleşti, ama dağoluş hareketleri Dördüncü Zaman'da da sürdü (sık depremler). Çukurlar ırmak-deniz alüvyonlarıyla dolduğundan, genel görünüme kireçtaşlı engebeler egemendir; bununla birlikte, adanın temel sırtları olan Orta sıradağlar' ın ana omurgasında billurlu kayaçlar ağır basmaktadır.

Engebelerin alize rüzgârlarının (doğu kesiminden esen egemen nemli rüzgârlar) etkisini engelleyip engellememesine bağlı olarak, adada çok çeşitli bitki coğrafyası çevrelerine (alizelerden korunmuş, kaktüslerle ve dikenlerle örtülü çorak kesimlerden, sık ormanlarla kaplı yağışlı kesimlere kadar) rastlanır.

TARİH

• *Sömürge dönemi.* Kristof Kolomb tarafından keşfedilen (aralık 1492) ve doğu bölümü İspanyollar tarafından sömürgeleştirilen Hispaniola adası İspanyol İmparatorluğu'nun ilk çekirdeğini (Santo Domingo) oluşturdu. Düzenli bir krallık yönetimine (audiencia*'ların kuruluşu, 1511) kavuşan ada burada iki piskoposluk kuran (1512-1523) fransiskenler ve dominikenler (Bartholomé de Las Cassas) tarafından hıristiyanlaştırıldı. Ama İspanyollar kısa sürede işletilebilir değerli maden kaynaklarını tükettiler ve zorla çalıştırdıkları amerikalı yerlileri (Aravaklar) kırıp geçirdiler. İşte bu işçi eksikliğini gidermek için XVI. yy.'ın başında ilk zenci köleler adaya yerleştirildi.

Çok az ispanyolun bulunduğu adanın batı bölümü XVII. yy.'da, önce Tortue adası, daha sonra Colbert adasındaki korsanların (1665) faaliyetleri (Port-au-Prince'in gelişmesi ve Bernard d'Ogeron'un valiliği, 1661) sayesinde yavaş yavaş Fransızlar'ın kontrolüne girdi. Bu fiili işgal Ryswick antlaşması ile onaylandı (1697).

Çok sayıda afrikalı kölenin ve "gönüllü" beyazın adaya yerleştirilmesi batı egemenlik alanının üçte birini temsil eden bu bölgenin ekonomik gelişmesini sağladı. Ada Saint-Domingue adıyla XVIII. yy. fransız sömürgelerinin en zengini haline geldi. Yetiştirilen başlıca ürünler: şekerkamışı (önce yiyecek maddelerinin, daha sonra çivit fidanlarının yerini aldı) ve 1726'da adaya getirilen ve 1770'ten sonra yaygınlaşan kahveydi. 1789'da sömürgenin nüfusu 571 700 kişiydi, bunların 509 642'sini zenci köleler, 22 600'ünü azat edilmiş zenciler ve melezler, 35 440'ını ise beyazlar oluşturuyordu.

Kastlardan meydana gelen bu toplum XVIII. yy.'da büyük karışıklıklar yaşadı (Hindistan şirketi'nin sömürüsüne karşı 1720-1723 ayaklanmaları ve 1763-1770 isyanı) ve Fransız devrimi sırasında ayaklandı. Karışıklıklar önce beyazlar, daha sonra onlara karşı birleşen melezler ve kreoller arasında baş gösterdi. 1789'dan 1791' e kadar süren uzlaşmazlıkta kölelerin ayaklanması 15 yıl boyunca adanın kalkınmasını engelledi. Zencilerin isyanı Zenci dostları derneği tarafından desteklenen gizli vodu teşkilatına bağlı eski köleler ve Toussaint Louverture tarafından yönetiliyordu. Konvansiyon'un köleliği kaldırması ile (şubat 1794) bölge yeniden Fransa'ya bağlandı (Toussaint Louverture'ün boyun



Loirat-Explorer

Hainaut
Charleroi yakınlarında Centre kanalı



HAİTİ ADASI JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

eğmesi ve adanın bazı bölgelerini işgal eden İngilizler'in adadan çıkarılması, 1793-1798).

İspanya'ya ait doğu kesiminin Fransa'ya bırakılması ile (Basel antlaşması, 1795) adanın bütünlüğü sağlandı ve Toussaint Louverture, Bonaparte'ın otoritesini ancak ismen kabul eden bir diktatörlük (zoraki çalıştırmaya dayanan) kurdu, Leclerc'in komuta ettiği fetih seferinin ardından tutsak düşen Toussaint Louverture Fransa'ya sürgüne gönderildi ve orada öldü. Başka bir zenci, Dessalines, Fransızlar'ı kovdu (1803), adanın bağımsızlığını (1 ocak 1804) ve kendi imparatorluğunu ilan etti. Saint-Domingue'e, Haiti adı verildi.

• *Bağımsızlık dönemi.* Diktatörlüğü döneminde melezlere isyan ettirecek kadar baskı yapan Dessalines'in öldürülmesinden (1806) sonra, İspanyollar adanın doğusunu tekrar ele geçirdiler (1808) ve bu durum Paris antlaşması ile onaylandı (1814). Bu arada Haiti'de (batı kesimi) iç çatışmalar sürüyordu. Kuzeyde zenci Henri Christophe, sonradan krallığa dönüşen (Henri I, 1811-1820) bir cumhuriyet kurarken, güneyde melez Alexandre Pétion (1807-1818) başka bir cumhuriyet kurdu, 1818'den 1843'e kadar Pétion'un halefi olan Jean-Pierre Boyer kuzeyle güneyi birleştirdi (1820) ve bağımsızlığını ilan eden adanın (1821) İspanya'ya ait doğu bölümünü (Santo Domingo) fethetti (1822). Böylece 1822'den 1844'e kadar yeniden bütünlüğü sağlanan ada 1844'te kesin olarak iki ayrı devlete, Haiti* Cumhuriyeti ve Dominik* Cumhuriyeti'ne bölündü. Bu bölünmeye, Dominik Cumhuriyeti'nde sayıları çok daha fazla olan beyazların ihtilali yol açmıştı. (1843-44).

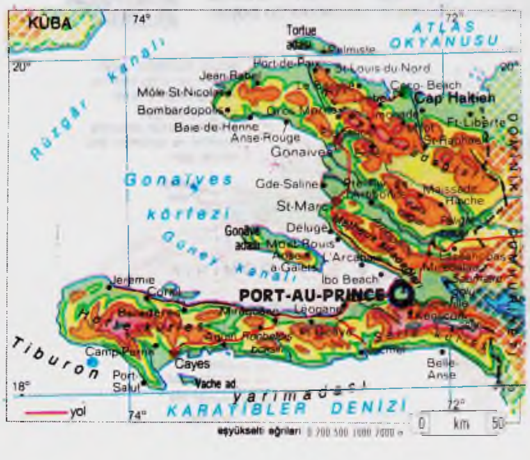
HAİTİ CUMHURİYETİ, Büyük Antil adalarında devlet, Büyük Antil adalarının batıdaki üçte birlik bölümünde; kendisine bağlı adalarla (Gonâve adaları, Tortue adası ve adacıklar) birlikte 27 750 km^2; 6 368 000 nüf. (1989). Başkenti *Port-au-Prince.* Resmi dili *fransızca.*

COĞRAFYA

doğal çevre

Çok engebeli olan yüzey şekilleri, kireçtaşlı dağlar ile çöküntüler (batı-doğu yönünde paralel şeritler halinde sıralanırlar ve alüvyonlarla dolmuşlardır) almaşması halinde uzanır. Ülkenin rüzgâr etkisinden korunmuş olması ve yüzey şekillerinin yağış getiren doğu hava akımlarına açık olması tropikal tipteki iklimi etkiler. Ülkenin orta kesimindeki, kuzey-batı'sındaki, batı kıyısındaki ve Gonâve adasındaki platolar, çukurlar ve dağlar sıcak, kurak ve çok düzensiz yağışlıdır; oysa güneydeki dağlar, kuzeydeki kütle ve kıyı ovaları yağışlıdır ve kurak dönemlerden daha az etkilenir. Şiddetli siklonlar ülkede sık sık yıkımlara yol açar. Tropikal iklime özgü doğal bitki örtüsünün büyük tiplerinin çoğu Haiti'de yetişirse de bunlar insan tarafından ya ortadan kaldırılmış ya da büyük ölçüde seyrekleştirilmiştir.

HAİTİ CUMHURİYETİ



nüfus ve halk

XVIII. yy.'da Haiti, şekerkamışı, çivit, kahve ve pamuk üretimi için kurulan ve köle emeğine dayanan plantasyonlar sistemiyle geniş ölçüde işletmeye açıldı. Zenci köleler sayesinde yoğun bir nüfus oluşturuldu. Devrim dışarıdan gelen göçü durdurdu; dolayısıyla, bugünkü nüfus (% 95'i zenci, % 5'i melez), XVIII. yy.'da ülkeye yerleşmiş olan nüfusun altına düşmektedir ve beyazlar ya öldürülmüşler ya da karışıklıklar sırasında dışarıya göç etmişlerdir. Ölüm oranının düşmesi ve doğum oranının da yüksek kalmasıyla nüfus artışı XX. yy.'da hızlandı: 1930'a doğru 2 500 000 nüf., 1950'de 3 140 000 nüf., 1970'te 4 867 000 nüf. ve 1989'da 6 368 000 nüf. Nüfusun sınırlı bir toprak parçası üstünde toplanması ve ülke ekonomisinin durgunluğu, dışarıya yönelik önemli bir göçü başlattı. Kentleşme fazla önemli değildir (% 30 oranında) ve kentleşmenin başlıca özelliği başkentin aşırı gelişmesi, diğer kentlerin küçük boyutlu kalmasıdır.

ekonomi

Ülke ekonomisi, tropikal Afrika'nın kalıtı ilkel el işçiliği tekniklerini kullanan ve yamaçların düzenlenmesi, sulu tarım gibi sistemleri kullanmayan ve besin maddeleri ekimi yapan küçük (ortalama 1,1 ha) aile işletmelerine dayanır; iklim koşulları elverdiğinde, besin maddeleri tarımına ticari bitkiler tarımı da eklenir: özellikle kahve, kakao, pamuk, şekerkamışı, parfüm bitkileri. Tarım, öztüketime yönelik çeşitli sebzelerin yetiştirilmesi boyutlarında kalır; buna, çoğunlukla, yalnızca büyük işletmelerde tek tip tarım halinde ortaya çıkan ticaret bitkileri tarımı da eklenir. Çiftçiliğe dayalı bu ekonomi, nüfus yoğunluğunun artması ile geriledi (işletmelerin bölünerek çok küçülmesi, ormanların yok olması, aşınma). Ülkede kahve üretimi, bugün 1789'dakinden çok değildir (38 Mt, 1989). Amerikan şirketlerinin işe karışmasıyla birkaç büyük işletme kurulmuştur; büyük işletmeler tarıma ayrılan toprakların % 10'unu kaplar (349 Mt şekerkamışı; Kuzey-doğu'da ve Orta-batı'da 20 000 t sisal). Peligre barajının yapılması, Artibonite vadisinde pirinç tarımı (119 Mt) yapılmasını sağladı, ama yöreye yerleştirilen çiftçi sayısının azlığı verimin artırılmasını engellemektedir.

1983 yılına dek ihracatın büyük bölümünü oluşturmuş olan boksit ve bakır günümüzde çıkarılmamaktadır. 1969'dan bu yana, vergi bağışıklığı ve emeğinin ucuzluğu sayesinde, küçük montaj sanayileri ve dışsatıma yönelik tüketim malları sanayileri belli bir başarı kazanmıştır: elektronik parçalar, küçük ev aygıtları, giysi, spor donanımları, vb. El sanatları ve küçük geleneksel sanayiler canlılığını korumaktadır (rom ve şeker fabrikaları).

80'li yılların başına kadar hızla gelişen turizm, günümüzde bir duraklama dönemine girmiştir (1970'te 65 000, 1979'da 287 000, 1986'da 112 000, 1989'da 79 200 turist).

Dışsatım ürünlerinin (özellikle kahve, şeker, sisal, esans yağı) ve yurtiçi satın alma gücünün azlığı nedeniyle, dış ticaret (besin maddeleri, giyecekler, taşıt araçları, gereçler, vb. dışalımı) kısıtlıdır, ama gene de dış ticaret dengesi büyük açıklar vermektedir.

TARİH

Adanın bu bölümünün bağımsızlığı, Fransa tarafından 1825'te tanındı. 1842-1846'da bir köylü ihtilaline dönüşen liberal bir ihtilal patlak verdi ve acımasızca bastırıldı. Faustin Soulouque, Faustin I adıyla (1849-1859) Haiti'nin son imparatoru oldu. Melezlere karşı bir siyaset izledi ve vodu'yu devletin dini olarak kabul etti. 1859'da Nicolas Fabre Geffrard onu devirerek, cumhuriyeti yeniden kurdu ve ülkesinin ABD tarafından tanınmasını sağladı (1862).

1870'ten 1910'a kadar, siyasal istikrarsızlığa rağmen, ülkede melezlerin üstünlüğü ve güçlü bir fransız etkisiyle belirginleşen göreli bir sükunet ve refah dönemi hüküm sürdü. 1910'dan itibaren fransız etkisi yerini ABD etkisine bıraktı. Başkan Vilburn Guillaume Sam'ın öldürülmesi üzerine (26 temmuz 1915) Port-au-Prince'te daha önce Dominik Cumhuriyeti'ni egemenliği altına almış (1898) olan ABD'nin müdahalesine (28 temmuz 1915) yol açan bir ayaklanma patlak verdi. Amerikan himayesi (askeri işgal, mali ve ekonomik denetim) 11 kasım 1916 antlaşmasıyla resmen onaylandı. "Caco"ların köylü direnişi 1918'de bastırıldı (15 000 direnişçi öldürüldü) ve Amerika'nın baskısıyla yabancıların toprak sahibi olmasını engelleyen yasaklar kaldırıldı. Bu dönemde ülkenin modernleşmesinin bedelini çok kötü şartlar altında yaşamaya başlayan köylüler ödedi.

Toplumun geri kalmışlık durumu sürerken 1934'te amerikan birliklerinin çekilmesi, askerlerin egemen olduğu yeni bir siyasal istikrarsızlık dönemini başlattı. 1957'de François Duvalier kendisini başkan seçtirdi ve seçkin melezlere karşı zencilere dayanarak kısa sürede bütün topluma mutlak otoritesini kabul ettirdi. Zenciliği yüceltti, voduyu yeniden canlandırdı; Kilise'yle çatıştı ve "tonton macoute'lar" milisine dayanarak ordunun gücünü azalttı. Sürgündekilerin ihtilal girişimlerine ve 1963-64'te çok şiddetlenen amerikan baskısına karşı koyan Duvalier 1964'te kendini ömür boyu başkan seçtirdi; 1971'de, ölmeden önce halefi olarak oğlu Jean-Claude'u seçti.

19 yaşında ömür boyu başkan seçilen Jean-Claude Duvalier önce babasının siyasetini sürdürdü, daha sonra 1976'dan itibaren ılımlı liberal bir siyaset izledi. ABD ve Venezuela'nın desteklediği bu yumuşama siyaseti, genç başkanın annesinin etrafında toplanan duvalierci eski muhafız birliği (dinazorlar) ile başkanın daha liberal olan çevresi arasındaki saray çarpışmalarına bağlı olarak değişiklik gösterdi. Bu dönemin belirgin özellikleri siyasal partilerin kuruluşu (üç hıristiyan demokrat parti), 1979'da Cap Haitien'de bağımsız aday Alexandre Lerouge'un zaferi, artan bir basın özgürlüğüne karşın sinema ve tiyatroya sansürün yeniden konulması ve 1979'da hıristiyan demokrat lider Sylvio Claude'un hapsedilmesidir. Haiti Amerika'nın en geri ülkesi olarak kaldı ve sefalet binlerce haitiliyi bölgedeki diğer ülkelere ve ABD'ye gizli bir göçe sürükledi.

1983'te Meclis anayasayı değiştirdi. Ömür boyu başkanlık ve başkanın, yerine geçecek kimseyi seçme yetkisi kabul edildi. Muhalefete ve basına karşı baskı yoğunlaştı. Ocak 1986'dan sonra huzursuzluk yer yer ayaklanmaya dönüştü. Tonton macoute'un baskısı iktidarı kurtaramadı. Başkan Duvalier 7 şubat 1986'da Fransa'ya kaçtı. Siviller ve generallerden oluşan 5 kişilik bir konsey yönetime el koydu. Konsey başkanı, genelkurmay başkanı general Henri Namphy hükümeti kurdu (10 şubat). Meclis dağıtıldı, anayasa askıya alındı. Gizli polis ve tonton macoute üyeleri yargılandı. Mart 1987'de yeni bir anayasa kabul edildi. Seçimlerin denetimini hükümete bırakan seçim kararnamesinin yayımlanması üzerine gösteriler ve genel grevler yinelendi. General Namphy gösteriler ve grevlerin demokrasiye geçişi geciktireceğini ileri sürdü (haziran 1987). 29 kasımda yapılması öngörülen seçimler tonton macoute'ların çıkardığı kanlı olaylar nedeniyle ocak 1988'e ertelendi. ABD seçimlerin yapılmaması üzerine yardımı kesti. 24 ocak 1988'de Leslie Manigat başkanlığa seçildi ancak kurduğu liberal hükümet, ordu komutanı Henri Namphy tarafından devrildi. Eylülde Namphy hükümeti de yeni bir darbeyle devrildi ve general Prosper Avril, sivil üyelerin ağırlıkta olduğu hükümetini kurdu. Baskıya karşı örgütlenen halk direni-

şinin yoğunlaşması, Avril'in sıkıyönetim ilan etmesiyle sonuçlandı (ocak 1990). Siyasal liderler tutuklandıysa da ABD ve Fransa'nın baskısı sonucu serbest bırakıldılar. Gösterilerin sürmesi üzerine Avril mart 1990'da istifa etti. Ertha Trouillot başkanlığında, sivillerden oluşan geçici bir hükümet kuruldu. Aralık 1990'da yapılan seçimlerde, Özgürlükçü Jean-Bertrand Aristide, ABD'nin desteklediği Marc Bazin'i yenerek başkan oldu, ancak hükümet ülkenin iktisadi sıkıntılarını gideremedi. Rüşvet ve kaçakcılık sürerken, vergilerden sağlanan gelirler eridi, ulusal paranın değeri iyice düştü. Eylül 1991'de ordu bir darbeyle yönetimi ele geçirdi. Devlet başkanı Aristide yurt dışına gönderildi, general Racul Cedras ve iki albayın oluşturduğu bir cunta yönetimi kuruldu. Yüksek mahkeme başkanı Joseph Nerette ekim 1991'de geçici olarak devlet başkanlığına atandı fakat haziran 1992'de istifa etti. 1993 başına gelindiğinde ülkede düzen hâlâ sağlanamamıştı ve ABD Haiti'de demokratik bir yönetim yerleşmesi için çabalarını sürdürüyordu.

EDEBİYAT

Saint-Domingue'deki fransızca edebiyat, kolonların, XVIII. yy.'da Fransa'da yayımlattıkları kitaplardan öteye geçmez. Bu yapıtlar, özellikle, Hilliard d'Auberteuil ve Moreau de Saint-Méry'ninkilerde olduğu gibi, genellikle siyasal ve betimlemeye dayalı incelemelerdir.

Asıl Haiti edebiyatı, bağımsızlıktan hemen sonra başladı; bu arada, Fligneau daha 1804'te *l'Haïtien expatrié* piyesini oynatmıştı ve ilk yazarlar, genellikle sömürgeciliğe dönüşle mücadele eden polemikçilerdi; Dupré bir güncel tiyatro kurdu. 1827'de, komedi yazarı ve şair Milscent, *l'Abeille haytienne* (Haitili arı) adlı edebiyat dergisini çıkardı.

1836'da, *Cumhuriyetçi* ve *Birlikçi* gruplarla birlikte romantizm doğdu; bu akımın başında Nau kardeşler vardı; duyarlı şairler (İgnace Nau, Coriolan Ardouin), tiyatro yazarları, bir romancı (Emeric Bergeaud), ama özellikle, Madiou, Beaubrun Ardouin, Saint-Rémy gibi üç önemli tarihçi bu grupta yer almaktaydı.

Bir sonraki kuşak, Parnasse kuşağıdır: Oswald Durand bu kuşağın en önemli temsilcisidir; onun hafif ve zarif üslubu Tertullien Guilbaud ve Massion Coicou'da vatanseverliğe dönüştü. Amédée Brun psikolojik romanda kendini denedi; Démesvar Delorme tarihsel ve byroncu bir türde kalmayı tercih etti ve *les Théoriciens au pouvoir* (İktidardaki kuramcılar) üzerine çok genel bir inceleme yayımladı. Louis Joseph Janvier, Hannibal Price, Benito Sylvain kendi ülkelerini ve soylarını ele alan yapıtlar verdiler.

1898'de, daha evrensel olmayı amaçlayan bir okula da adını veren *la Ronde* dergisi kuruldu. Şiirde, özellikle H. Heine'ın *Intermezzo*'sunu fransızcaya çeviren Charles Moravia, Damoclès Vieux (*l'Âme captive*, 1913), Etzer Vilaire (1872-1950) sayılabilir; Geoges Sylvain ise ulusal bir edebiyatı savundu ve La Fontaine'in masallarını (*Cric-Crac*, 1901) kreol lehçesine çevirdi; Duraciné Vaval de (*Stances haïtiennes*, 1912) yine bu çizgiyi benimsedi. XX. yy.'ın başında üç mizah romancısı çıktı: Frédéric Marcelin, Justin Lhérisson, Fernand Hibbert; 1906'da, Antoine İnnocent, ilk folklorik roman olan *Mimola*'yı yayımladı.

1915-1934 arasındaki amerikan işgali, kültür seçimi sorununu daha kesin bir biçimde gündeme getirdi. *La Ronde* okulu yandaşları, fransız kültürüne bağlı kaldılar: sözcülüğünü Dantès Bellegarde'ın yaptığı bu okulda aralarında İda Faubert, Dominique Hippolyte, Frédéric Burr-Reynaud, Luc Grimard'ın da yer aldığı çok iyi şairler vardır; Constantin Mayard, Émile Roumer ve Léon Laleau gibi usta ama biraz yapmacıklı şairler dizelerini P.-J. Toulet ve Tristan Derème tarzında işlediler. Başında etnolog Price-Mars'ın (*Ainsi parla l'oncle*, 1928) bulunduğu bir başka grup, Afrika geleneğinden esinlendi; Jacques Roumain'in öncülüğündeki üçüncü bir grupsa emekçilerin sorunlarına yöneldi. Şiir, Carl Brouard, Roussan Camille, René Bélance, René Dépestre ve Jean Brierre ile gelenekçi çerçeveden kurtuldu ve militanlaştı; gerçeküstücülükten etkilendi. Roman, konularını, karanlık renklerin ağır bastığı halk yaşamından seçti: Jean Stephen Alexis'in (1922-1961) [*le Nègre masqué*, 1933] yerlilerden yana ama burjuvalıktan kurtulamamış sanatından sonra, Jean-Baptiste Cinéas, Philippe Toby Marcelin ve Pierre Marcelin (*Canapé vert*, 1944) kardeşler ve Jacques Roumain (*Gouverneurs de la rosée*, 1944) köy romanları yazdılar; aynı sol eğilim ve duygusal gerçekçilik, Maurice Casséus, Félix Morisseau-Leroy, Anthony Lespès, Jacques-Stephen Alexis gibi yazarlar da yeniden bir araya geldi. *Revue indigène*, sonra da *les Griots* gibi dergiler bu okulun yayılmasında etkili oldular.

Tarihsel tür, Pauléus Sannon, daha sonra general Nemours, Dalencourt, Timoléon Brutus, yakın geçmişte de, bilgin Maurice Lubin ve özellikle Jean Fouchard tarafından temsil edildi; Jean Price-Mars'tan (1876-1969) sonra toplumbilimciler ulusal ruhun kökenini incelediler ve bu bakış açısından Hénoch Trouillot'nun yanı sıra Pradel Pompilus ve Raphaël Berrou ya da Ghislain Gouraige gibi edebiyat tarihçileri çıkarmış olan ülkelerinin edebiyatını yorumladılar. Bu düşünsel atılımlar sayesinde Haiti edebiyatı, Fransa dışındaki fransızca edebiyatlar içinde en canlı ve en etkileyicilerinden biri durumuna geldi.

Başkan François Duvalier yönetimine karşı olan ve yabancı ülkelere sığınan René Depestre, Frank Fouché, Antony Phelps gibi yazarlar, 1961'de trajik bir biçimde ölen Jacques Stephen Alexis'in ardından ülkelerinin edebiyatını üne kavuşturdular. Şiir alanında Magloire Saint-Aude (1912-1971) ya da Davertige (doğm. 1940) diye de bilinen Villard Denis'in gerçeküstücü çalışmalarının yanı sıra Frank Etienne'in ya da Jean Métellus'un (*Au pipirite chantant*'ı, 1979) yeni araştırmaları dikkati çekti. Roger Dorsinville'in bir süre Zenci Afrika'da kalışı, bu kıta üzerine çok güzel romanlar vermesini sağladı (*Kimby*, 1973). Öteki romancılar, Port-au-Prince'te tarihi (Marie Vieux, Alix Mathon, Adeline Moravia) ya da halkçı ve toplumsal (Marie-Thérèse Colimon) romanlar yazdılar. Yazarlar, kreol lehçesini bir folklor öğesi olmaktan kurtarıp, yaşayan bir dil haline getirmek amacıyla kreol lehçesiyle de romanlar ve oyunlar kaleme aldılar.

HAİTİ SİVRİBURUNLU TANREĞİ a. Haiti ve Küba'da yaşayan memeli böcekçil. (Sert kıllı, pullu kuyruklu, büyük bir sorekse benzer. Yalnızca böcek yer. Bil. a. *Solenodon paradoxus;* sivriburunlutanrekgiller familyası.)

HAİTİNK (Bernard), hollandalı orkestra yöneticisi (Amsterdam 1929). Hollanda Radyosu filarmoni orkestrası'nda kemancı oldu. 1957'de bu orkestranın birinci şefliğine getirildi. Amsterdam Concertgebouw orkestrası'nın tek ve sürekli şefi oldu (1964-1988). Londra Filarmoni orkestrası'nın birinci şefliğiyle sanat danışmanlığını (1967-1970) ve sanat yönetmenliğini (1970-1979) yaptı. Covent Garden'ın müzik direktörlüğüne atandı. Londra filarmoni orkestrası başkanlığı görevini üstlendi (1990).

HAİZ sıf. (ar. *ḥā'iz*). *Bir şeyi haiz*, ona sahip olan, onu elinde bulunduran ya da taşıyan: *Bunu yapmak hakkını haiz misin? Haiz olunan şartlar. Ehemmiyeti haiz bir mesele değil.*
—Esk. Haiz-i ehemmiyet, önemli.

HAJDU (Étienne), rumen asıllı fransız heykelci (Turda, Cluj eyaleti, Romanya, 1907). 1927'den sonra Paris'e yerleşti. Bourdelle'in ve Niclausse'un yanında çalışırken Brancusi ve Léger'in yapıtlarını keşfetti. 1933'te soyutlamayı benimseyen Hajdu, savaştan sonra kendi yolunu buldu. O dönemden başlayarak, mekân ve ışık üzerinde yoğunlaşan basit ve sade biçimlere yöneldi: bakırdan ya da alüminyumdan kabartmalar (*Liens*, 1958), Duralümin tabakalarını doğrudan doğruya yontarak yarattığı yapıtlar dizisi (*Tentatives de métal*, 1962-1964), bronzdan (*Multitude*, 1968), parlak alüminyumdan, mermerden (*la Dame blanche*, 1972) hatta poliesterden heykeller (*Sept Colonnes à Mallarmé*, 1969-1971). Yapıtları arasında porselen, halı, madalya modelleri ve tiyatro dekorları da vardır.



Larousse

Haiti sanatı
Vodu töreni (1965'e doğr.)
Jacques Richard Cherry
Mona Lisa galerisi, Paris

HAJDÚ-BİHAR, Macaristan'da yönetim bölgesi, 5 766 km^2; 550 000 nüf. (1990). Merkezi *Debrecen*. Doğal gaz.

HAJDÚBÖSZÖRMÉNY, Macaristan'da (Hajdú-Bihar yönetim bölgesi) kent, Debrecen'in K.-B.'sında; 31 000 nüf. XVI. yy.'dan kalma kilise.

HAJDÚSZOBOSZLÓ, Macaristan'da (Hajdú-Bihar yönetim bölgesi) kent, Debrecen'in G.-B.'sında; 23 500 nüf.

HAJEK (Jirí), çek siyaset adamı (Hranice 1913). Komünist parti merkez komitesi üyesi (1948-1969), dışişleri bakan yardımcısı (1958-1961). BM Çekoslovakya temsilcisi (1962-1965), eğitim bakanı (1967-68) ve nihayet nisan 1968 - aralık 1968 arasında dışişleri bakanı oldu. 1969'da partiden uzaklaştırıldı. Gorbaçov reformlarını destekledi. 1990'da Federal meclis başkanlığı danışmanı oldu.

HAJİYOGRAFİ a. (fr. *hagiographie*). **1.** Kutsal sorunları konu alan yapıt. **—2.** Azizlerin yaşam anlatısına ilişkin bilim.

HAK, -kkı (ar. *ḥakk*). **1.** Adalete ve doğruluğa saygıyı temel alan ahlak ilkesi; adalet: *Hak yerini buldu. Hakkın gereklerini yerine getirmek.* **—2.** Bir kimseye, yasalara ve yönetmeliklere göre şu ya da bu biçimde hareket etmesi, şu ya da bu ayrıcalıklardan yararlanması için tanınan yetki, özgürlük, olanak: *Oy kullanma hakkı. Bu kararı temyiz etme hakkınız var.* **—3.** Manevi olarak kişinin şu ya da bu biçimde davranma olanağı: *İstediğin gibi düşünebilirsin, bu senin hakkındır. Böyle konuşmaya hakkınız yok. Ulusların kendi kaderlerini belirleme hakkı.* **—4.** Yasal olduğu düşünülen bir ayrıcalık, bir unvan, bir yetki veren şey: *Bu diplomanın size tanıdığı hakları sonuna dek, ama doğruluktan ayrılmadan kullanın. Haklarını savunmak.* **—5.** Bir davada, bir savda gerçeğe uygunluk, doğruluk: *Bu davada hak ortaya çıkacak.* **—6.** Bir kimsenin, bir kimse, bir şey üzerindeki, özellikle ona harcadığı

Lauros-Giraudon



Étienne **Hajdu**
Ayama (1965)
parlak alüminyum
özel kol.



Fikret Hakan

emekten doğan yetkisi: *Analık, babalık hakkı. Ananın çocuk üzerindeki hakkı. Bir sanatçının yapıtı üzerindeki hakkı.* **—7.** Bir emeğin karşılığı olan ücret: *İşçilerin hakkını alınterleri kurumadan ödemek.* **—8.** Bir şeyden, bir şey, bir kimse için ayrılan pay: *Makas hakkı. Komşu hakkı.* **—9.** Doğru, gerçek: *Hakla batılı birbirinden ayırmak.* **—10.** *Bir şeyi hak etmek,* emeğinin karşılığı olarak alacağı bir şey bulunmak: *Bütün gün çalışmış, bu parayı fazlasıyla hak etmişti;* kötü bir davranış yüzünden layık olduğu karşılığı görmek: *Bu cezayı çoktan hak etmişti;* hakkı olan bir şeyi elde etmek, ona kavuşmak: *Bunca çileli günlerden sonra böyle bir mutluluğu hak etmişti.* ‖ *Hak kazanmak,* herhangi bir şeye hakkı olduğu kabul edilmek: *Dava sonunda mirastan pay almaya hak kazanmıştı.* ‖ *(Bir kimseye) hak vermek,* ona yanılmadığını söylemek; görüşünü, tutumunu onaylamak: *Biraz düşünürsen söylediklerime hak verirsin.* ‖ *Hak yemek,* başkalarının hakkına el atmak, haklarını vermemek: *O dürüst bir insandır, hak yemez.* ‖ *Hak yerini bulur, hak yerde kalmaz,* haksızlık er ya da geç karşılığını görür, düzelir anlamında kullanılır. ‖ *Hak yolu,* doğru olan yol: *Ne yaparlarsa yapsınlar, ben hak yolundan ayrılmam.* ‖ *Hakkı geçmek,* bir kimsenin payı olan bir şeyden başkasına bir parça verilmiş olmak: *İstemem, kimsenin hakkı bana geçmesin;* bir şeye ya da bir kimseye emek vermiş, hizmet etmiş olmak: *Yaptıklarınızı nasıl öderiz, çok hakkınız geçti bize.* ‖ *Kutsal şeyleri karşılayan sözcük + hakkı için,* ant içmek için söylenir: *Allah hakkı için doğru söyleyin.* ‖ *Hakkı ödenemez,* bir şey ya da kimse için çok emek veren, çok iyilik yapan kimselerin bu yönünü vurgulamak için söylenir: *Ne yaparsak yapalım, yine de ana baba hakkı ödenmez.* ‖ *Hakkı var,* sözü, savı ve davranışları doğrudur anlamında söylenir: *Çocuğun hakkı var, böyle bir okulda okunmaz;* bir şeyde alacağı, payı bulunmak: *Bu parada bizim gibi onun da hakkı var.* ‖ *Bir işin hakkından gelmek,* güç bir işi başarmak. ‖ *Bir kimsenin hakkından gelmek,* onun direncini kırmak, onu alt etmek: *Dinsizin hakkından imansız gelir* (atasözü). ‖ *Hakkını aramak,* hakkı olan ya da hakkı olduğuna inandığı şeyi elde etmeye çalışmak. ‖ *Hakkını helal etmek,* hakkı olan ya da hak ettiği bir şeyden kendi isteğiyle vazgeçmek, emeğini bağışlamak: *Ona dünyada hakkımı helal etmem.* ‖ *Hakkını vermek,* bir şey sözkonusuysa, onun istendiği gibi olabilmesi için gerekli emek ve gereci esirgememek: *Hakkını verirsen elbette iyi ürün alırsın.* ‖ *Hakkını yemek,* bir kimsenin hakkı olan bir şeyi vermemek ya da hakkı olan bir şeyi zorla kendisine mal etmek. ‖ *Ne hakla....?,* hangi yetkiye dayanarak (kınama belirtir): *Bu meseleye ne hakla karışıyorsun!*
—*Esk. Hak-aşina,* doğru ve gerçeği ayıran. ‖ *Hak-cû,* hak arayan. ‖ *Hak-gû,* doğru söyleyen. ‖ *Hak-güzar,* hakkı tanıyan. ‖ *Hak-perest,* hak bildiğinden ayrılmayan; doğru; Tanrı'ya tapan. ‖ *Hak-şinas,* doğruyu, hakkı tanıyan. ‖ *Hakk-ı âmiriyet,* yöneticilik, yönetme hakkı. ‖ *Hakk-ı hayat,* yaşama hakkı. ‖ *Hakk-ı huzur,* yönetim kurulu üyelerinin günlük ödeneği. ‖ *Hakk-ı ibad,* kul hakkı. ‖ *Hakk-ı kadem,* ayakbastı. ‖ *Hakk-ı nân ü nemek,* ekmek ve tuz hakkı; sadakat, bağlılık. ‖ *Hakk-ı nefs,* yaşamak için gerekli şey. ‖ *Hakk-ı terceme,* çeviri hakkı.
—Ask. *Nükleer hak,* nükleer silahın, özellikle nükleer maddelerden, ateşleme, güvenlik, nükleer tepkimeye başlatma ve yoğunlaştırma düzeneklerinden oluşan patlayıcı bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Dy. *Bagaj hakkı,* bir yolcunun fark ödemeden beraberinde götürebileceği bagaj miktarı.
—Folk. *Hak alma,* Anadolu'nun bazı yörelerinde *gelin* alma* töreni için kullanılan söz.
—İsl. huk. *Hakk-ı karar,* 1857 tarihli Arazi kanunnamesi'ne göre arazi-i emriyye ve mevkufeyi nizasız on sene kullanan şahıs yararına doğan kullanma hakkı. (Kişi bu araziyi başlangıçta haksız olarak elde etmemişse elinde bir belge olup olmadığına bakılmaksızın o arazi için kişiye bedelsiz olarak tapu senedi verilmesi gerekir.) ‖ *Hakk-ı mecra,* bir yerden su geçirme hakkı. ‖ *Hakk-ı mesil,* bir yerin suyunun başka bir yere akıtılması hakkı. ‖ *Hakk-ı mürur,* geçit hakkı. ‖ *Hakk-ı şefe,* ya da *Hakk-ı şürb,* su içme hakkı. ‖ *Hakk-ı şirb,* ekin ve hayvan sulama hakkı. (Sahipli suların hakk-ı şirbi yalnız sahiplerine aittir.)
—Psik. *Hak arama hezeyanı,* toplumun karşı çıktığı bir isteğin gerçekleşmesi yolunda önüne geçilmez bir gereksinim duymakla belirginleşen hezeyan. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Doğru, gerçek: *Hak yol.*
—ANSİKL. Ask. *Nükleer hak.* Parçalanma ve kaynaşma tepkimelerine uğrayan nükleer maddeler (uranyum ya da plütonyum izotopları, hidrojen ya da lityum izotopları) ve nükleer maddeleri bir araya toplayan kimyasal patlayıcıdan yapılmış bir düzenek içerir. Çeşitli ve tamamlayıcı nitelikte güvenlik düzenekleri, kimyasal ya da nükleer tepkimenin kaza sonucu başlamasını önler. Ateşleme sistemi kimyasal tepkimenin başlamasını sağlar. Bir nötron kaynağı istenen anda nükleer tepkimeyi başlatır. Böyle bir hak, uçaktan atılan bombalarda, güdümlü mermilerde, kara ve deniz mayınları gibi nükleer silahlarda bulunur.
—Psik. Hak arama hezeyanı, tutkulu paranoyak bir hezeyandır. Dava düşkünü özne, başvurmadık yer bırakmaz, dava üstüne dava açar ve "hakkın yerini bulması" için büyük bir çaba gösterir. Ezilen durumundayken, kolayca çevresini kırıp geçiren biri durumuna gelir. Ya elinden alındığına inandığı bir buluşun hakkını arar ("mucitler hezeyanı"), ya da siyasal ve dinsel bir misyona bağlanarak fikirlerini egemen kılmak için her şeyi göze alır.

HAK, -kkı a. (ar. *ḥakk*). **1.** Tanrı'nın adlarından biri: *Sizi Hakk'a emanet ediyorum.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Hak dini,* müslümanlara göre islamiyet. ‖ *Hak getire,* bir şeyin yokluğunu, bulunmadığını belirtmek için söylenir: *Burada sevgiymiş, saygıymış hak getire.* ‖ *Hak yolu,* Tanrı yolu. ‖ *Hakka erenler,* Tanrı'nın gizine ererek manevi bir güçle donanmış olduğuna inanılan kimseler. ‖ *Hakkın rahmetine kavuşmak, Hakka kavuşmak, Hakka yürümek,* ölmek.
—Tasav. *Hak ül-yakin,* kulun Tanrı'da yok olduğunda elde ettiği gerçek bilgi. (Tamlama, Kuran'da geçer (LVI, 95). Bu bilgiden önce kul Tanrı hakkında okuyarak ya da dinleyerek bilgi edinir (ilm ül-yakin). Bu bilgiyi görerek ilerletirse "ayn ül-yakîn" derecesine ulaşır. Hallacı Mansur *enel-Hak* (ben Tanrı'yım) derken, "hak" sözcüğünü "Tanrı" anlamında kullanmıştır.
—ANSİKL. Gerçek, varlığı sürekli ve değişmez (sabit), batıl ve geçersiz olmayan anlamlarına gelen sözcük, Allah'ın Kuran'da geçen adlarındandır (X,32; XX,114; XXII,6) ve çoğunlukla *Hak Teâlâ* ya da *Hak Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri* gibi saygı sözcükleriyle birlikte kullanılır. Din bilginlerine göre Hak adı, Allah'ın her türlü değişimlerden, yok olma ve kötülükten uzak (münezzeh) oluşunu bildirir. Bu anlamda gerçek varlık ancak Allah'tır. Bu nedenle "enel Hak (ben Hakkım, Tanrı'yım)" diyen Hallacı Mansur'un, bu sözü ile yaratılmışlığın geçiciliğinden kurtulup, Tanrı'nın gerçekliğinde süreklilik kazanabilme umudunu dile getirdiği öne sürülür.
Kelam biliminde "hak" sözcüğü ayrıca, batılın karşılığı olarak doğru, iyi, dış dünyada gelişen olayların itikada uygunluğu; iman, islam, Kuran anlamlarında da kullanılır. Tasavvufta ise "hak" Allah'ın zatını belirtirken, "hakikat" sözcüğü sıfatlarını belirtir.

HAK, -kki a. (ar. *ḥakk*). *Esk.* **1.** Metal, taş, tahta üzerine oyarak yazı yazma ya da resim yapma işi. **—2.** Kâğıttaki yazıyı kazıma, yok etme; silme. **—3.** *Hak etmek,* → HAKKETMEK. ‖ *Hakk-i mühür,* mühür kazma. ‖ *Hakk-i sehv,* yanlış yazıyı kazıma.

HÂK, -ki a. (fars. *ḫāk*). *Esk.* **1.** Toprak. **—2.** Yeryüzü. **—3.** Mezar, kara toprak. **—4.** *Hâk ile yeksan etmek (olmak),* yerle bir etmek (olmak), bütünüyle yıkmak (yıkılmak). ‖ *Hâk olmak,* toprak olmak; alçakgönüllü olmak. **—5.** *Hâk-âlud,* toprakla karışmış, toprağa bulanmış, kirlenmiş.‖*Hâk-busi,* yeri öpme; bir büyük adamın ayağına kapanma. ‖ *Hâk-dil,* bilgisiz. ‖ *Hâk-nişin,* toprakta oturan; yoksul, dilenci. ‖ *Hâk-sar,* toprakla beraber; hakir, düşkün: *"Havâyı âteş ü âbi, âbı hâk-sâr edemem"* (Nabi, XVII. yy.). ‖ *Hâk-tıynet,* alçakgönüllü. ‖ *Hâk-i beden,* vücut toprağı. ‖ *Hâk-i beyaban,* çöl toprağı. ‖ *Hâk-i kadem,* ayak basılan toprak. ‖ *Hâk-i mezar,* mezar toprağı. ‖ *Hâk-i mezellet,* düşkünlük toprağı. ‖ *Hâk-i pak,* temiz toprak. ‖ *Hâk-i pay,* ayak toprağı, tozu: *"Hâk-i pâyına Nedîmâ yine yüzler sürsem"* (Nedim, XVIII. yy.). ‖ *Hâk-i rah,* yol toprağı; uğur. ‖ *Hâk-i teng,* mezar. ‖ *Hâk-i vatan,* vatan toprağı. ‖ *Hâk-i zaif,* insan bedeni.

HAKAİK ya da **HAKAYIK** çoğl. a. (ar. *ḥakikat*'in çoğl. *ḥakā'ik ḥakayık*). *Esk.* Gerçekler: *"İspanya bütün hakâyıka rağmen Küba'yı harbsiz bırakmadı"* (Y. K. Beyatlı). *Hakayık-ül-vekayi,* olayların gerçekleri.
—İsl. fels. İsmaililer ve onlara yakın olanların bilinircilik, irfani (sevgi ve sezgi ile gerçeğe ulaşma) sistemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Örtülme (gizlenme) dönemi olan hak peygamberleri zamanında, hakayık (hakikatler), şeriat ve yazılı metinlerde görünen anlamın arkasındaki iç gerçek olan batında gizlenmişlerdir. Şeriat, her peygamber döneminde değiştiği halde, hakayık değişmeden devam eder. Bu gerçek, kendilerine yol gösteren masum *imam*'lara ve imamlar tarafından çeşitli yerlere yerleştirilen bütün öğreticilere (dâî) özgüdür. *Kaim* ise, bütün peygamberlerin koydukları yasaları kaldırarak saklı gerçeği açığa vurur.
Hakayık sistemi, dünyayı ruhsal, yıldızlarla ilgili ve fiziksel olmak üzere üç krallığa bölen bir yaratılış efsanesi oluşturmuştur. Bu efsane, iranlı dâî en-Nesefi (öl. 943) tarafından yenieflatunculuğun ismailiik içine sokulması sonucu ortaya çıkmıştır.

HAKAN a. (esk. türkç. *kağan*'dan). Hükümdar, hükümdarlar hükümdarı anlamlarında türk unvanı.
—ANSİKL. Sözcük, önce kağan (kagan) biçiminde kullanılmıştır. Bu unvan hem putatapar Türkler'in kendileri hem de ortaçağ tarihçi ve coğrafyacıları tarafından yalnızca türk kabileler konfederasyonlarının başları için değil, Çin imparatorları gibi başka hükümdarlar için de kullanılmıştır. Cengiz Han'ın ardılları, Karakurum ve Pekin'deki moğol büyük hanları onu 'Kaan' biçimine soktular. 'Hakan' unvanı, osmanlı padişahlarınca da benimsendi.

■ **HAKAN** (Fikret), asıl adı **Bumin Gaffar Çıtanak,** türk sinema oyuncusu (Balıkesir 1934). Sanat yaşamına 1950'de Ses tiyatrosu'nda başladı. 1953'te *Köprüaltı çocukları* filmiyle sinemaya* geçti ve 1960'ların en önde gelen oyuncularından birisi oldu. 1970'lerde durgunluk dönemine giren Hakan, daha sonra tekrar parlayarak, önemli filmlerde rol aldı. Sinema oyunculuğunun yanı sıra *Sürgünden geliyorum, En büyük patron* ve *Sürgün* filmlerinin yönetmenliğini yaptı. 1981'de FİSTAŞ'ın kurucuları arasında yer aldı. Yurtiçinde yapılan çeşitli festival ve yarışmalarda ödüller kazandı. Başlıca filmleri: *Beyaz mendil* (1955), *Gelinin muradı* (1957), *Dokuz dağın efesi* (1959), *Üç arkadaş* (1959), *Köroğlu* (1960), *Yılanların öcü* (1962), *Karanlıkta uyananlar* (1965), *Keşanlı Ali destanı* (1965), *Bitmeyen yol* (1965), *Murad'ın türküsü* (1966), *Ölüm tarlası* (1967), *Vurguncular* (1971), *Cemo*

(1973), *Köprü* (1975), *Demiryolu* (1979), *Unutulmayanlar* (1981), *Toprağın teri* (1981), *Bir günün hikâyesi* (1982) vb.

HAKANİ (Afdalüttin İbrahim bin Ali Şirvani), iranlı şair (Şirvan 1126 - Tebriz 1199). Öğrenimini doğduğu yerde tamamladıktan sonra buradaki yerel hanedandan Şirvanşah Menuçihr ve oğlu Ahstan için kasideler yazdı. Ahstan, şairi yüklüce bir maaşa bağladı. Menuçihr'in izni ile, onun "Hakan, Ekber" unvanlarından yararlanarak *Hakani* mahlasını kullandı. Üç kez hacca gitti ve bu yolculuklarından birinde, Irak'ta, Dicle kıyısındaki Medayin harabelerini ziyaret ederek bunlar hakkındaki ünlü kasidesini yazdı. Karısını ve çocuğunu kaybettikten sonra çekildiği Tebriz' de öldü. Başlıca yapıtları: Irak, Şam ve hac gezisini anlatan manzum gezi notları niteliğindeki *Tuhfet ül-İrakeyn;* kaside, terciibend, gazel, rübai ve kıtalarını içeren *Divan.*

HAKANİ sıf. (*hakan* ve ar. *î*'den *hakanî*). Hakanla ilgili, hakana ait: *Defter-i hakani* (bütün mal ve mülkün yazılı olduğu defter). *Hudud-ı hakani* (Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları). *Kûs-ı hakani* (en büyük kös).
—Müz. *Hakani kös* → KÖS.

HAKANİ MEHMET BEY, türk şair (İstanbul ? - *ay. y.* 1606). Yaşamı hakkında fazla bilgi yoktur. Sancak beyliği, Divanı hümayun muhasebeciliği yaptı. Tanınmış yapıtı, 1598'de bitirdiği manzum *Hilye*'sidir (bas. 1848). Yapıtta, Hz. Muhammet' in maddi ve manevi özellikleri, erdemleri anlatılır. Basılmamış bir *Divan*'ı (Millet kütüphanesi, Ali Emiri ef. bölümü, manzum 127) ile *Miftah-ı fütuhat* adını verdiği manzum kırk hadis şerhi vardır.

HAKANİYE TÜRKÇESİ → KARAHANLICA.

HAKANLIK a. **1.** Hakan olma durumu ya da hakanın görevi. **—2.** Hakanla yönetilen ülke.

HAKARET a. (ar. *hakaret*). **1.** Bir kimseyi aşağılama, küçük düşürme, saygınlığını, onurunu zedeleme; buna neden olan söz ya da davranış: *Sözlerindeki hakareti farketmemişti. Bu hakareti hak ettin. Bu, bana yapılmış bir hakarettir. Karşısındakine hakaretler yağdırmak.* **—2.** *Hakaret etmek,* bir kimseyi ya da bir şeyi aşağılayıp değersiz gösterecek biçimde söz söylemek, davranışta bulunmak. || *Hakarete uğramak,* aşağılayıcı ve küçültücü bir davranışla karşı karşıya gelerek onuru kırılmak.
—*Esk. Hakaret-âmiz,* hakaretle karışık, hakaret yollu.
—ANSİKL. Ask. cez. huk. Hakaret suçu Ask. Cez. k.'nun 85. ve 116. maddelerinde düzenlenmiştir. Bir amire ya da üste hakaret eden ast bir yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Hakaret suçu görev sırasında ya da görevle ilgili olarak işlenmişse ceza altı aydan üç yıla kadar hapistir (md. 85). Astına hakaret eden üste ise üç aya kadar hapis cezası verilir (md. 116).
—Cez. huk. Hakaret, Türk Cez. k.'nun 480. maddesinde düzenlenmiş bir suçtur. Yasaya göre hakaret suçunun oluşması için ikiden çok kişinin yanında belirli bir kötü eylemin birine mal edilmesi ve bu kötü eylemin o kişinin onurunu zedeleyecek nitelikte olması gerekir. Hakaret suçunda, eylem belirli olmalıdır. Örneğin birine hırsız demek hakaret suçunu oluşturmaz, bu durumda oluşan suç sövmedir. Hakaret olması için, belirli bir olaydan söz ederek, hırsızlık yapıldığı belirtilmelidir. Suçun oluşması için eylemi yapan kişinin bilinmesi ve belirli olması gerekir. Ancak yapılan açıklamadan eylemin kime yönelik olduğu anlaşılabiliyorsa suç gerçekleşmiş sayılır. Hakaret suçunun cezası üç aydan üç yıla kadar hapis ve altı bin liradan altmış bin liraya kadar ağır para cezasıdır. Suçun işleniş biçimine göre bu ceza beş aydan üç yıla kadar hapis ve dokuz bin liradan doksan bin liraya kadar ağır para cezasına kadar çıkabilir. Hakaret suçu basın yoluyla işlenirse sanığa altı aydan üç yıla kadar hapis ve otuz bin liradan yüz elli bin liraya kadar ağır para cezası verilir.

HAKAS DİLİ a. Güney Sibirya'da yaşayan Hakas türk boyunun dili. Rusya' nın Hakas özerk bölgesinde konuşulur.
—ANSİKL. Hakas dili doğu türkçesi grubunda, kırgız ağızlarının bir bölümüdür. Moğolca, çince, rusça öğelerin de yer aldığı sözlüğünde özellikle hayvancılıkla ilgili adlar zengindir. Bazı ayırtedici özellikleri şunlardır: sözcük başında süreksiz sert ünsüzler görülür: *Kir-* (gir-) *kün* (gün). Sözcük sonunda bazı sürekli yumuşak ünsüzlerin sürekli sert şekilleri bulunur: *Cüs* (yüz), *sös* (söz). D>z>y değişmesinin z şekli yaşamaktadır: *Azaḫ* (ayak). İki ünlü arasında ş yumuşayarak z olur: *Kizi* (kişi). Sözcük başında y-, şu şekilleri alır: C- (*cahşı* [yahşı]), ş- (*şer* [yer]), ç- (*çıl* [yıl]), n- (*nanmur* [yağmur]). İki ünlü arasında bazı ünsüzler uzun ünlülerin oluşmasına yol açar: *Pün* (pukün < bugün), *çort* (yoğurt). Çoğul eki -lar,-ler bazı yerlerde -tar, -ter, -nar,-ner şekline girmiştir: *Tastar* (taşlar) vb. Ortaç türeten -an,-en eki -ḫan, -kan, -ken, -gen biçimlerindedir: *Ölgen* (ölen) vb.

HAKAS ÖZERK BÖLGESİ, Rusya Federasyonu içinde özerk yönetim bölümü, Sibirya'da; 61 900 km^2; 569 000 nüf. (1992). Merkezi *Abakan.*

HAKASLAR, Rusya Federasyonunda Hakaslar özerk bölgesi'nde yaşayan türk boylarının resmi adı. Daha önceleri Abakanlılar*, Abakan Tatarları, Minusinsk Tatarları gibi adlarla anılıyorlardı. Daha çok Abakan ve Yenisey ırmakları kıyılarında yaşarlar. Kendi aralarında sagay, beltir, kaç ya da kaçin, koybal, kızıl, şor, kamasin, çolum, çat adlı sekiz boya, bu boylar da çeşitli oymaklara ayrılırlar.

XVII. ve XVIII. yy.'larda Rus çarlığı'nın yönetimine girdiler ve hıristiyanlığı benimsemeye zorlandılar. Buna karşın bugün de eski şaman inanışlarını sürdürmektedirler. Haziran ayında yaptıkları dini bayramlarında kurban keser, müzikli şölenler yapar, kımız içip cirit, güreş vb. oyunlar düzenlerler. Ölülerini, giysileri ve atının eğeriyle birlikte gömerler. Ölümün üç, yirmi ve kırkıncı günü yemekli törenler düzenler, kırkıncı gün ölenin atını kurban edip yer, başını mızrağa geçirir ve gömütü başına dikerler. (→ BAYDARA.)

Resmi dilleri, uygur-oğuz lehçe grubuna giren sagay, biraz da beltir dilleri esas alınarak oluşturulan (1930) hakas dilidir.
• *Edebiyat.* Hakaslar'ın zengin halk edebiyatı XIX. yy.'dan başlayarak incelemelere konu oldu. M.A. Castren'in "haycı", "nımakçı" adı verilen halk şairlerinden derlediği 15 destanı, Anton Scheifner bir inceleme ekleyerek almancaya çevirdi. V. Titov inceleme konusu yaptığı destanlardan bazılarını rusçaya çevirdi. Radloff, Hakaslar'ın sagay boyundan Katanov gibi araştırmacılar destanlarla birlikte halk hikâyeleri, masallar, atasözlerini de yayımladılar. Ulusal tiyatro gelişirken bu yeni türde ilk ürünleri M. S. Kokov yazdı (1942). Özerk bölgenin yayın organı *Kızıl aal*'da (Kızıl ağıl) yerel ağızla yazılmış türlü edebiyat ürünlerine de yer verildi.

HAKAYIK → HAKAİK.

Hakayık ül-vekayi, İstanbul'da yayımlanan günlük gazete. Rüşdî ve Filip Efendi'nin sahibi bulunduğu gazetenin başyazarı Kemalpaşazade Sait (Lastik Sait) idi. 2 eylül 1870 - 4 aralık 1873 tarihleri arasında yayımlandı. Başlık altında, "Umumun menafii için her nevi havadisten bahseder gazetedir" (Kamu yararına her tür haberi içerir) lejandı bulunuyordu.

HAKÇA be. **1.** Hakka uygun biçimde, doğrulukla: *Mirasını hakça paylaştırmak.* **—2.** *Hakçası,* doğrusu; doğru, haklı olanı: *Hakçasını söylemek gerekirse, siz haksızdınız.*

HAKÇILAR a. *Yörs.* Folk. Anadolu'nun bazı yörelerinde *gelin* alayı*'na ve alayda bulunanlara verilen ad.

HÂKDAN a. (fars. *ḫāk,* toprak ve *-dān*'dan *ḫākdān*). *Esk.* **1.** Yeryüzü, dünya. **—2.** *Hâkdan-ı fena,* ölümlü yer, dünya.

HÂKDANİ sıf. (fars. *ḫākdān* ve *-î*'den *ḫākdānî*). *Esk.* Toprakla ilgili.

HAKEA a. (öz. a. *Hake*'den). Avustralya kökenli, hepyeşil, yalın ve sert yapraklı küçük ağaç ya da çalı. (100 tür, *proteaceae* familyası.)

HAKEM a. (ar. *hakem*). Bir anlaşmazlığı çözmek, bir tartışmayı yatıştırmak için taraflarca seçilen kimse; yargıcı: *Bir anlaşmazlıkta ortak bir arkadaşı hakem seçmek.*
—Ask. Gerçek muharebe koşullarında yapılan tatbikat ya da manevralarda, komutanlık emirlerinin doğru biçimde yerine getirilmesini sağlamakla sorumlu subay ya da astsubay. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Atç. Yarışmalarda çıkış ve varışı, süratli yarışta da yürüyüşün düzenliliğini denetlemekle görevli uzman. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Huk. Uyuşmazlık halindeki tarafların özgür iradeleriyle seçtikleri ya da bir yasa gereği uyuşmazlığı çözümleyen kişi ya da kurul. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yüksek hakem kurulu,* toplu iş uyuşmazlıklarını çözmekle görevli resmi organ. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Isl. huk. Tarafların izniyle hukuksal anlaşmazlıkların çözümü için kendisine başvurulan ve yeterli bilgi, beceri ve tanıklık yapma niteliğine sahip olan kişi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Med. us. huk. Bir anlaşmazlığı çözmek için özel olarak seçilen kişi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Spor. Bir karşılaşmayı yönetmek, oyuncuların kurallara uymasını sağlamak ve gerektiğinde onların çeşitli itirazlarını değerlendirmekle yükümlü kişi. (Resmi karşılaşmalarda hakemler, ilgili federasyonlar tarafından saptanır.) || Bazı sporlarda (buz pateni, jimnastik) yarışmacılara not verecek kişi. || *Hakem atışı,* futbolda topun hakem tarafından iki rakip oyuncunun arasına bırakılmasıyla oyunun yeniden başlaması. (Oyuncuların hatası olmadan durdurulan oyunun tekrar başlaması için yapılır. Basketbolda ve hentbolda aynı atış havaya doğru yapılır.) [HAVA ATIŞI da denir.] || *Hakem heyeti,* güreş, boks vb spor dallarında minder ya da ring hakemlerinin yanı sıra, minderin ya da ringin çevresinde oturarak sayı kararlarıyla maçın sonucunu belirleyen hakemler. || *Çizgi hakemi,* tenis ve voleybolda, çizginin uzantısında duran ve saha dışına düşen topu belirtmekle görevli hakem yardımcısı. || *Yan hakem,* bazı takım sporlarında topun nereden dışarı çıktığını ve ofsaytları saptayan kişi.
—ANSİKL. Ask. Hakem hizmetleri, Genelkurmay başkanlığı'nca hazırlanan "Hakem hizmetleri talimatı"na göre yürütülür. Tatbikat ya da manevralarda dost ve düşman birlikler olarak ikiye ayrılan kuvvetlerin her biri ayrı hakem hizmeti oluşturur. Yürütülen harekâtın başarılı olup olmadığı konusunda verilecek kararda hakemlerin hazırladığı raporlar temel alınır. Hakem hizmetleri harekât sırasında şu bölümlere ayrılır: baş hakem ve karargâhı (tümen üstü), hakem karargâhı (taraf hakemleri, tugay düzeyi), birlik hakemi (alay ve taburdan aşağı). Hakemler görev sırasında tanınabilmek için şapka ve kollarına beyaz bez takarlar.
—Atç. *Varış hakemleri,* bir yarışmanın varış sırasını değerlendirmekle görevlidirler. Şüpheli durumlarda, fotofinişe başvurabilirler. Varış sırası, yarışmaların uygunluğundan sorumlu olan ve ellerinde tüm yarışmanın kontrol filmi bulunan atyarışı hakemleri tarafından değiştirilebilir.

Çıkış hakemi ya da *start hakemi*'nin görevi, jokeyler çağırmak, yerlerine yerleştirmek ve çıkış işaretini vermektir.

Süratli atyarışında, *yürüyüş hakemleri* iç pistteki bir arabadan, yarış pistindeki atları izlerler.

—Huk. Hakem, yasa ya da sözleşme hükmünü yorumlayarak uyuşmazlığı çözer. Hakemin yaptığı bu barışçı çözüme tahkim denilmektedir. Hakemin verdiği karar, bir yargı organının kararı gibi tarafları bağlamakta ve çok ender durumlarda yargı denetimine bağlı olmaktadır.

Özel hukuk alanında hakem yoluyla uyuşmazlıkların çözümü yanında toplu iş hukuku alanında da hakemden yararlanılmaktadır. 2822 sayılı yasada gerek toplu menfaat, gerekse toplu hak uyuşmazlıklarında, her aşamada uyuşmazlığın taraflarıın anlaşmasıyla özel hakeme götürülebileceği öngörülmüştür. Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında uyuşmazlığın hakeme götürülmesi durumunda hakem kararı toplu sözleşme hükmü niteliğini kazanmaktadır. Bir toplu sözleşmenin yorumu ya da uygulanmasından doğan uyuşmazlıkların özel hakem tarafından çözümlenmesi ise bir yargı kararı özelliğini taşımaktadır.

Uyuşmazlık halindeki tarafların seçim konusunda anlaşmalarına gerek kalmadan devreye giren ve bağlayıcı kararlarıyla uyuşmazlığı ortadan kaldıran hakemliğe zorunlu tahkim denilmektedir. Özellikle grev ve lokavt yasağının bulunduğu işlerde ya da yerlerde toplu pazarlık sırasında ortaya çıkan uyuşmazlıklar zorunlu tahkim yoluyla çözümlenmektedir.

• *Yüksek hakem kurulu.* 1982 Anayasası'na göre toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında ortaya çıkan bir uyuşmazlıkta grev veya lokavt yasaklanmışsa, taraflar arasındaki sorunlar Yüksek hakem kurulu tarafından çözümlenir. Böylece toplu iş sözleşmesi bu kurulun vardığı sonuçlar doğrultusunda gerçekleşmiş olur.

Yasal bir grevin ulusal güvenliği ya da genel sağlığı bozucu olduğu gerekçesi ile Bakanlar kurulu'nca ertelendiği durumlarda da 60 gün içinde tarafların anlaşamamaları ya da uyuşmazlığı özel bir hakeme götürmemeleri halinde çalışma ve sosyal güvenlik bakanı uyuşmazlığın çözümü için Yüksek hakem kurulu'na başvurmaktadır.

Ayrıca grev oylamasında işçilerin çoğunluğunun grevin uygulanmamasına karar vermeleri halinde de uyuşmazlığın Yüksek hakem kurulu'na intikal etme ihtimali vardır: 2822 sayılı yasaya göre uyuşmazlıkta taraf olan işçi sendikası bu durumda 15 gün içinde karşı tarafla anlaşabileceği gibi, uyuşmazlığı Yüksek hakem kurulu'na da götürebilir.

Nihayet taraflar uyuşmazlığın her aşamasında aralarında anlaşarak Yüksek hakem kurulu'na başvurabilirler. Bu durumda Yüksek hakem kurulu özel bir hakem niteliğindedir.

Yüksek hakem kurulu, türk hukukunda 1936'dan beri değişik biçim ve yetkilerle yer almış bir kurumdur. Grev ve lokavt haklarının yasaklandığı (1936-1963) ya da bu hakların askıya alındığı (1980-1983) dönemlerde Yüksek hakem kurulu'nun görev ve yetki alanı genişlemiştir. Nitekim 1980-1983 döneminde, özel bir yasayla daha önce yapılmış olan toplu iş sözleşmelerini günün koşullarına uydurarak yeniden yürürlüğe koyma yetkisi Yüksek hakem kurulu'na tanınmıştır.

Günümüzde Yüksek hakem kurulu bu yetkisini ancak savaş, genel ve kısmi seferberlik gibi olağanüstü yönetim usullerinin geçerli olduğu hallerde kullanabilecektir.

2822 sayılı yasaya göre Yüksek hakem kurulu bir başkan ve sekiz üyeden oluşur. Kurulun başkanı Yargıtay'ın iş davalarına bakan dairesinin başkanıdır. İşçi ve işveren kanatlarının ikişer üye ile temsil edildikleri Yüksek hakem kurulu'nda ayrıca hükümet temsilcileri ile Yüksek öğretim kurulu'nca seçilen bir üyeye yer verilmiştir.

Yüksek hakem kurulu, kural olarak üyelerinin tamamının katılması ile toplanır. Ancak başkan hariç üyelerden ikisinin katılmaması toplantıya engel olmaz. Kurul, toplantıya katılanların çoğunluğu ile karar verir. Oyların eşit biçimde bölünmesi halinde başkanın bulunduğu taraf çoğunluğu sağlamış olur.

—İsl. huk. Hakeme evlenme, boşanma, kefalet, şüf'a, nafaka, borçlar, alım satım vb. anlaşmazlıkların çözümü için başvurulabilir. Had ve kısas davaları için hakeme başvurulmaz. Maliki mezhebine göre, boşanma ve neseple ilgili davalar da hakeme götürülemez. Bir kişinin hakemlik yapabilmesi için davanın taraflarının izni gerekir. Hakem kararını açıklayıncaya kadar taraflar onu reddedebilirler. Naip atamaya yetkili bir yargıç tarafından hakemliği onaylanmış olan bir kişiyi taraflar reddedemezler. Hakem, kendisine başvurulan konularda bir yargıç gibi görev yapar. Bir hakem, yalnız kendisini hakem olarak seçen kişiler hakkında ve onların belirledikleri konuda karar verebilir. Bir davanın hakeme götürülebilmesi için tarafların aklı başında ve erginlik çağına girmiş olmaları gereklr. Çocukların ve akıl hastalarının davaları hakeme götürülemez.

—Med. us. huk. Hakem ancak, tarafların isteklerine bağlı olarak çözümlenebilen uyuşmazlıklar için seçilebilir. Ceza davaları ya da boşanma gibi tarafların anlaşmalarıyla çözümlenemeyen uyuşmazlıklarda hakeme başvurulamaz. Bir uyuşmazlığın hakem yolu ile çözümleneceği taraflar arasında yapılan tahkim sözleşmesi ile kararlaştırılır. (→ TAHKİM.) Hakemler hiçbir resmi sıfatları olmamalarına karşın önlerine gelen uyuşmazlıkta hâkimler gibi yargılama yaparak karar verirler. Hakemlerin yargı yetkisi yasalara değil tarafların iradelerine dayanır. Bazı durumlarda uyuşmazlığın çözülmesi için hakeme başvurma zorunludur, bu durumlarda taraflar mahkemede dava açamazlar. Hakeme başvurmanın zorunlu olduğu durumlar yasalarca belirlenmiştir. Hakemlerin de hâkimler gibi tarafsız olmaları gerekir. Hâkimlerin reddini gerektiren nedenler hakemler için de geçerlidir. (Huk. us. muh. k. md. 521.) Hakemlerin altı ay içinde karar vermeleri gerekir. Bu süre içinde karar verilmemiş ve süre uzatılmamışsa, yapılan tüm işlemler geçersiz olur.. Hakemler, yargılama sonunda verdikleri kararı mahkemeye verirler. Mahkeme bu kararı taraflara tebliğ eder. Kararlara karşı temyize başvurma yolu açıktır. Karar kesinleştikten sonra zorla yerine getirme yoluna başvurulabilir.

HAKEM I (EL-), [öl. 822], Endülüs emevi emiri (796-822). Hişam I'in oğlu ve ardılı. Saltanatı boyunca maliki fakihlerin tahrik ettiği ayaklanmalarla uğraştı. 805'te Córdoba, 806'da Merida'da çıkan ayaklanmaları kolayca bastırdı, bağımsızlık davasına kalkışan Toledo'ya boyun eğdirdi (807). Başkentte yetkesini kurmak için yabancı ücretli askerlerden bir hassa birliği oluşturdu. Córdoba'nın güney varoşunda (Rabaz) çıkan ayaklanmayı şiddetle bastırdı; tümüyle tahrip ettiği varoş halkının büyük bölümünü öldürdü, geri kalanlarını da İsyanya'dan sürdü (817). Bu nedenle kendisine "el-Rabazi" lakabı verildi. Bu kargaşalıklar sırasında Asturias ve Galicia kralı Alfonso II'nin güneye doğru genişlemesini ve Aquitania dukasının Barcelona'yı ele geçirmesini (801) engelleyemedi.

HAKEM BİN SAD EL-AŞİRE → TİHAME.

HAKEMLİK a. Hakemin işi, görevi.

—Kamu mal. Bütçenin hazırlanması sırasında, maliye bakanı ile öteki bakanlar arasındaki karşıt görüşlerin başbakanın kararı doğrultusunda uzlaştırılması.

—Uluslarar. huk. Devletler arasındaki uyuşmazlıkların, taraf devletlerce seçilen yargıçlar eliyle, hukuk sınırları çerçevesinde çözülmesini sağlayan hukuksal yöntem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Uluslarar. huk. Antikçağ'dan beri uluslararası ilişkilerde başvurulan bir yöntem olan hakemlik, çağımızda daha çok anglosakson ülkelerinde ve Amerika kıtası ülkeleri arasındaki ilişkilerde, özellikle sınırların belirlenmesi konusunda uygulandı. 19. yy.'da uluslararası uyuşmazlıkların bu yolla çözümü gözle görünür oranda arttı (1820-1870 arasında 48 olay). Hakemlik yönteminin Alabama davasındaki başarısı (1872), savaş tehlikesi durumlarında da bu yola başvurulması çığırını geliştirdi. Lahey konferansları (1899 ve 1907) hakemliği ilke olarak zorunlu kıldılarsa da, gerçek bir yargı mercii yaratamadılar. Öyle ki, 1899'da kurulan Sürekli hakemlik mahkemesi, bir uluslararası hakemler mahkemesinden ibaretti. Bu hakemler, Lahey sözleşmesine taraf olan devletlerce seçiliyor, hakemlik usulünü (1907 Lahey sözleşmesiyle kurallaştırılan yöntem) kullanmayı kabul eden devletlere hizmete hazır bulunuyorlardı.

Hakemlik, uyuşmazlıkların çözümünde en çok başvurulan yoldur. Hakeme başvurma isteğe bağlı olabileceği gibi (bu durumda başvuru uyuşmazlığın tarafları arasında imzalanan bir *tahkimname*'ye dayanır), uyuşmazlığın doğmasından önce yapılan bir anlaşma uyarınca zorunlu da olabilir. Hakem seçimi serbesttir. Eskiden genellikle hükümdarlar hakem tayin edilirdi. Bugünse artık bu amaçla kurulan ve üyeleri Sürekli hakemlik mahkemesi' nin listesinden seçilebilen mahkemeler hakemlik görevini üstlenirler.

Hakemlik mahkemesi *(Sürekli),* 1899'da Lahey'de kurulan uluslararası mahkeme. Hollanda'nın başkentinde diplomatik temsilciliği bulunan sözleşmeci devletler tarafından saptanan hukukçulardan oluşur. Bu devletler, aralarında ortaya çıkan bir uyuşmazlığı çözümlemek istediklerinde bu hukukçular listesinden ikişer ad seçerler. Seçilen hakemler, mahkeme başkanı olarak bir üst-hakem seçmek zorundadırlar. Kararlar çoğunlukla alınır ve gerekçeli olmak zorundadır.

HAKEZA be. (ar. *hākeẕā*). *Esk.* Böyle, bunun gibi, böylece.

HAKİ a. (fars. *ḫāk*, toprak ve *-ī*'den *ḫakī*). Fazla dikkat çekmediğinden ve az kirlendiğinden av elbiselerinde ya da askeri üniformalarda kullanılan yeşilimsi açık kahverengi. (Birinci Dünya savaşı sırasında önce İngilizler'in, sonra Fransızlar'ın benimsediği haki renk, bugün birçok ordu tarafından üniforma rengi olarak seçilmiştir.)

◆ sıf. Bu renkte olan şey için kullanılır: *Haki gömlekler.*

HÂKİ sıf. (öncekiyle eşkökenli). *Esk.* **1.** Toprakla ilgili. **—2.** *Hâki-nihad*, alçakgönüllü.

HÂKİ a. Esk. sil. Soyalı bir tür menzil oku. (Biçimi peşreve benzer, ancak yeleği basık ve uzundur.)

HÂKİ sıf. (ar. *ḥikāye*'den *ḥākī*). *Esk.* Hikâye eden, anlatan.

HAKİ EFENDİ (Hüseyin — denir), türk yönetici, Şirketi hayriye'nin (Boğaziçi'nde vapur işletmesi) kurucularından (Kandiye ? - İstanbul 1887). Kandiyeli Mehmet Emin Efendi'nin oğludur. Genç yaşta Mısır'a giderek Mehmet Ali Paşa'nın yanında çalışmış, daha sonra da paşanın kızı Zeynep Hanım'ın kethüdalığını yapmıştır. Şirketi hayriye'de yönetim kurulu başkanı ve müdürü olarak kırk yıl çalıştı. Başarılı çalışmaları nedeniyle Abdülhamit döneminde Bâlâ rütbesi aldı.

HAKİF → AKŞAR.

HAKİK sıf. (ar. *ḥakk*'tan *ḥakīk*). *Esk.* **1.** Hak sahibi olan, haklı. **—2.** Hak etmiş olan, layık.

HAKİKAT, -tı a. (ar. *ḥaḳīḳat*). **1.** Bir işin doğrusu, gerçeği, aslı: *Hakikati öğrenince çok sarsıldı. Hakikatin ortaya çıkmasına yardımcı olmalısınız.* **—2.** Gerçeklik: *Dünyanın döndüğü bir hakikattir. Hakikatte böyle bir şey olamaz.* **—3.** *Esk.* Sevginin sürekliliği; bağlılık, vefa. **—4.** *Hakikat olmak,* bir tasarı, plan, düşünce vb. sözkonusuysa, gerçekleşmek.
—*Esk. Hakikat-bin,* gerçeği gören. ‖ *Hakikat-gû,* doğruyu, gerçeği söyleyen. ‖ *Hakikat-perest,* gerçeğe bağlı olan, gerçeği seven. ‖ *Hakikat-şinas,* gerçeği tanıyan, bilen. ‖ *Hakikat-i akliye,* akıl yürütmeyle bulunan gerçek. ‖ *Hakikat-i fenniye,* teknikle ilgili gerçek. ‖ *Hakikat-i hal* ya da *hakikat-i halde,* işin doğrusu. ‖ *Hakikat-i mutlaka,* mutlak, kusursuz doğru. ‖ *Hakikat-i riyaziye,* matematik gerçeği. ‖ *Hakikat ül-emr,* işin aslı.
—Tasav. Dört makamdan (şeriat, tarikat, hakikat, marifet) üçüncüsü; Allah'ın sıfatları. ‖ *Hakikat ehli,* tek gerçeğin Tanrı ve her şeyin O'nun sıfatlarının tecellileri olduğunu kavrayanlar. ‖ *Hakikat-i Muhammediye,* ilk insandan başlayarak varlık alanına çıkan Hz. Muhammet'in nuru (nur-ı Muhammedi), tanrısal özü. ‖ *Hakikat ül-hakayık,* bütün gerçeklerin temeli olan, her şeyin kendisinden geldiği gerçek birlik, Tanrı.
◆ be. *Esk.* Gerçekten: *Bu ev hakikat güzel olmuş.*

HAKİKATEN be. Gerçekten: *Hakikaten çok güzel bir film.*

HAKİKATLİ sıf. Yakınlığı ve bağlılığı sürekli olan kimse için kullanılır; vefalı: *Hakikatli bir dost.*

HAKİKATSİZ sıf. **1.** Yakınlığı ve bağlılığı sürekli olmayan kimse için kullanılır; vefasız: *Hakikatsiz bir arkadaş.* **—2.** *Hakikatsiz çıkmak,* sevgi, bağlılık ve yakınlığını sonuna değin sürdürmemek: *Hakikatsiz çıktı, bizi, bir gün bile arayıp sormadı.*

HAKİKATSİZLİK a. **1.** Hakikatsiz olma durumu, hakikatsiz kimsenin niteliği. **—2.** Vefadan, sevgiden yoksun davranış.

HAKİKİ sıf. (ar. *ḥaḳīḳat* ve *-ī*'den *ḥaḳīḳī*). **1.** Gerçek, doğru olan şey için kullanılır: *Yangının hakiki sebebi anlaşılamadı.* **—2.** Kusursuz, eksiksiz, tam olan şey için kullanılır: *Hakiki arkadaşlık böyle durumda anlaşılır.* **—3.** Sahte olmayan şey için kullanılır, has, saf: *Hakiki deriden bir çanta. Hakiki pırlanta.*
—Esk. mat. *Hakiki adet,* TAMSAYI'nın eşanlamlısı.

HAKİKİYE sıf. (ar. *ḥaḳīḳī*'nin dişl. *ḥaḳīḳiyye*). *Esk.* Gerçekle ilgili, doğru, sahici.

HAKİKİYUN çoğl. a. (ar. *ḥaḳīḳī*'den *ḥaḳīḳiyyūn*). *Esk.* Gerçekçiler (fr. *les realistes* karşılığı olarak kullanılmıştır).

HAKİM a. ve sıf. (ar. *ḥikmet*'ten *ḥakīm*). *Esk.* **1.** Hikmet ve felsefe uzmanı, bilge, filozof: *"Ârif ol sevdâ-yı ışk inkârın itme ey hakîm"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** Tanrı: *"Dest-gir ol destimi al ya hakîm"* (Ahmedi, XVIII. yy.). **—3.** Hekim, doktor. **—4.** Çok bilgili kişi, âlim. **—5.** *Hakim-i mutlak,* Tanrı.

■ **HAKİM** (Tevfik **EL-**), mısırlı yazar (İskenderiye ? 1898 - Kahire 1987). Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1922); 1928'e kadar sağlam bir ansiklopedi kültürü edindiği Avrupa'da yaşadı. Mısır'ı Unesco'da temsil etti (1959-60). Çok yönlü bir edebi çalışmaya yöneldi. Tiyatro oyunları (*Ehl ül-Kehf,* 1933; *el-Melik Œdipe,* 1949) ülkesi dışında ün kazanmasını sağladı. Roman türünden yapıtları da önemlidir (*Avdet ur-ruh,* 1933; *Ya tâli eş-şecere!,* 1962). Ayrıca mizah öyküleri, estetik ve eleştirel denemeler yazdı (*el-Masrah el-Munave,* 1966). Bazen gerçekçi, bazen psikolog olan Hakim, bilerek sade bir üslup benimser ve yazılarında yerel lehçeyi sık sık kullanır.

HÂKİM sıf. ve a. (ar. *ḥākim*). Bir yeri egemenliği altında bulunduran, orada sözünü geçiren kimse, topluluk, vb. için kullanılır; egemen: *O, buraların tek hâkimidir.*
—*Esk. Hâkim-i hakiki, hâkim-i lemyezel, hâkim-i mutlak,* Tanrı. ‖ *Hâkim-i örf,* bölgenin sivil hâkimi. ‖ *Hâkim-üş-yer,* şeriat hâkimi.‖ *Hâkim-i vakt,* hükümdar.
◆ sıf. **1.** Benzerleri arasında öne çıkan, onlara baskın, egemen olan şey için kullanılır: *Hâkim ideoloji. Bir bölgede hâkim bitki örtüsü. Güzelliğin hâkim olduğu bir dünya. Hâkim renk.* **—2.** *Sinirlerine, duygularına vb. hâkim,* davranışlarını, duygularını vb. denetleyebilen kimse için kullanılır: *Sinirlerine hâkim bir insandır.* **—3.** *Bir yere hâkim,* orayı bütünüyle görebilen, genellikle yüksek yer için kullanılır: *Denize hâkim bir daire. Vadiye hâkim bir dağ evi. Manzaraya hâkim bir tepe.* **—4.** *Bir şeye hâkim,* onu denetleyebilen, istediği gibi yönlendirebilen, ona egemen olan: *Direksiyona hâkim bir şoför.* **—5.** *Bir kimseye, bir topluluğa hâkim olmak,* bir kimseye sözünü geçirmek, bir kimseyi, bir topluluğu egemenliği altına almak,ona hükmetmek: *Biraz çocuğunuza hâkim olun. Sınıfa hâkim olamayan bir öğretmen.* **—6.** *Kendine, duygularına, sinirlerine vb. hâkim olmak,* kendini denetlemek, tutmak, davranışlarını herhangi bir duygusunun etkilemesine izin vermemek. **—7.** *Bir araca hâkim olmak,* aracı denetimi altında tutmak: *Direksiyona hâkim olamadığı için taşıt yoldan çıktı.*
◆ a. **1.** Mahkemelerde yargılama görevi yaparak hukuksal anlaşmazlıkları karara bağlayan kamu görevlisi. (Eşanl. YARGIÇ.) (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Hâkimin bağımsızlığı,* yargı görevini yerine getirirken hâkimin özgür olması, hiçbir baskı ve etki altında bulunmaması. (Anayasa'ya göre, hiçbir organ, makam ya da kişi yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hâkimlere emir ve talimat veremez, genelge gönderemez, öneride bulunamaz.) ‖ *Hâkimin reddi* → RET. ‖ *Hâkimin tarafsızlığı,* hâkimin davanın taraflarına karşı önyargılı olmaması, adil ve hakkaniyete uygun karar vermesi. ‖ *Askeri hâkim* → ASKERİ. ‖ *Asliye hâkimi* → ASLİYE. ‖ *Sulh hâkimi* → SULH. ‖ *Tetkik hâkimi,* kendisine verilen dosyaları ve belgeleri inceleyip rapor düzenlemekle görevli, mahkemeye ya da karar verecek hâkime yardımcı hâkim. (Yargıtay tetkik hâkimleri, kurul ve daire başkanlarının kendilerine verecekleri dosya ve belgeleri inceleyerek görüşlerini bildirirler.)
—Müz. GÜÇLÜ'nün eski eşanlamlısı.
—Terz. *Hâkim yaka,* yaka oyuğunun çevresine öne gelen iki ucu yuvarlatılmış bir ya da birkaç parmak eninde çift katlı bir bant geçirilerek oluşturulan dik yaka. (Hâkim cüppelerinin yakası böyle olduğundan bu ad verilmiştir.)
—ANSİKL. Huk. Hâkimler yargı alanında en önemli görevi yerine getiren kişilerdir. Hâkimlerin nitelikleri, görevleri ve özlük işleri 24 şubat 1983 tarih ve 2802 sayılı yasada düzenlenmiştir. Bu yasa, adli ve idari yargıda çalışan tüm hâkimleri kapsamı içine alır. Yasaya göre, hâkimler, mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik güvencesi ilkelerine göre görev yaparlar. Adli yargı alanında çalışan hâkimlerin hukuk fakültesini bitirmiş olmaları gerekir. Stajını tamamlayan hâkim adaylarının görev yerleri, Hâkimler ve savcılar yüksek kurulu'nca adçekerek belirlenir. Hâkimlerin atanma ve yükselme gibi özlük işlerinde karar verme yetkisi bu kurulun elindedir. Hâkimlerin güvenceleri vardır: görevden azlolunamazlar; kendileri istemedikçe altmış beş yaşından önce emekli edilemezler; bir mahkemenin ya da kadronun kaldırılması nedeniyle de olsa aylık ve ödeneklerinden ve diğer özlük haklarından yoksun kılınamazlar. İdari görevleri bakımından hâkimler, Adalet bakanlığı'na bağlıdırlar. Ancak yargı görevleri açısından bakanlığın hâkimler üzerinde hiçbir denetim yetkisi yoktur.

HÂKİM BİEMRİLLAH (EL-) [985-1021 ?], fatımi halifesi (996-1021). Halife el-Aziz'in oğlu. Kendisine halife olarak biat edildiğinde on bir yaşındaydı. Dinsel taassupla birleşen acımasız kişiliği, vasisi hadım köle Bercevan'ı öldürttükten (1000) sonra ortaya çıktı. Halifeliğinin ilk dönemlerinde çoğunluğu sünni olan halk arasında şii-ismaili inançları yaymaya çalıştı. Bu amaçla "Darülhikme" adıyla bir akademi kurdu (1005). Sünnileri, hıristiyanları, musevileri baskı altında tuttu. Gittikçe artan keyfilik ve zulüm eğilimi Beni Kurre, Zenate, Kitame kabilelerinin desteklediği bir ayaklanmaya yol açtı. Mısır'ı ve başkenti tehdit eden bu ayaklanma güçlükle bastırılabildi. Hâkim, olasılıkla bu ayaklanmanın ve yıllardan beri süren kıtlığın etkisiyle sünnilerle uzlaştı. Hatta, yalnızca ismaili mezhebi ile ilgili ibadetleri kaldırarak açıkça sünniliğe geçti. Bundan sonra sürekli değişen fermanları ile bazen ismaililiğe bazen sünniliğe eğilim gösterdi. Ancak gayri müslimler üzerindeki baskısını azaltmadı. 1017'de ismailiye öğretisi ileri gelenleri Hamza bin Ali ve Muhammet el-Derezi'nin etkisiyle tanrısallığının (uluhiyet) ilan edilmesini kabul etti. Bu yeni inancın açıkça propagandasının yapılması müslüman halkın tepkisiyle karşılaştı; Derezi'nin saklandığı halifenin sarayı kuşatıldı. Ancak Hâkim, Derezi'yi Lübnan'a kaçırmayı başardı. (Derezi, Lübnan'da Allah'ın Hâkim'de yeniden doğuşuna ilişkin görüşleri yaydı ve bu inancı benimseyen bir topluluk oluşturdu.) [→ DÜRZİLER.] Ayaklanmanın başladığı Fustat'a karşı bir intikam hareketine girişti; ama kargaşalık gittikçe arttı. Hâkim bu ortamda 23 şubat 1021 gecesi esrarengiz bir biçimde kayboldu (kız kardeşi Sittülmülk'ün kışkırtmasıyla öldürüldüğü ya da fikirlerini Mısır'da yaymanın olanaksızlığını anlayarak bir yerde gizlendiği ileri sürülür). Hükümdarlığı sırasında adını taşıyan astronomik cetveller çizildi (*Hâkimi cetvelleri*).

HÂKİM MEHMET EFENDİ, türk tarihçi ve şair (İstanbul ? - *ay. y.* 1770). Sadaret mektubi kalemi'nden yetişti. Cebeciler ve sipahi kâtipliği, maliye tezkireciliği yaptı. 1762'de vakanüvisliğe atandı. Tekrar cebeciler kâtipliğine getirildi (1766). İkinci ruznamçecilikte bulundu. Vakanüvis sıfatıyla 1752-1766 yılları olaylarını içeren *Vekayiname*'yi (Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi, B. 231 ve B. 233, bir bölümü İsveç diline çevrildi) yazdı. Şiirlerini *Divan*'ında topladı. 1755'te Haliç'in donmasına düşürdüğü tarih beyti ünlüdür. *Hilye-i Hakani*'ye naziresi ve *Siyer-i Nebi* (Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi, EH 1175) en tanınmış yapıtlarıdır.

HAKİM SÜLEYMAN ATA, türk şair, mutasavvıf (Türkistan XII. yy.). Yaşamıyla ilgili bilgi azdır. Ahmet Yesevi'nin yanında yetiştiği, üçüncü halifeliğe yükseldiği bilinir. Kuzey Türkleri arasında ona yaygın ün kazandıran yapıtı, Yesevi'nin hikmetleri yolunda yazılmış tasavvufi şiirlerini derleyen *Bakırgan kitabı*'dır (Kazan, 1846). Dinsel, didaktik yapıtları arasında *Ahir zaman kitabı* (Kazan, 1847), *Hazreti Meryem kitabı* (1878) da yer alır. Menkıbeleşmiş yaşamı *Hakim Süleyman Ata menkıbeleri* (Kazan, 1846) adlı kitaptadır.

HAKİM ÜT-TİRMİZİ (Ebu Abdullah Muhammet) → TİRMİZİ.

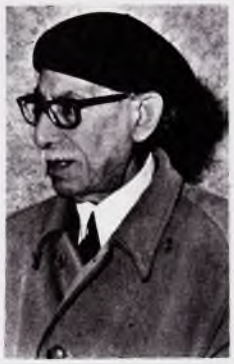
HAKİMANE sıf ve be. (ar. *ḥakīm* ve fars. *-āne*'den *ḥakīmāne*). *Esk.* Bilgeler gibi, bilgelere yakışır bir biçimde, bilgece.

HÂKİMÂNE sıf. ve be. Buyururcasına, hükmedercesine.

HÂKİME sıf. (ar. *ḥākim*'in dişl. *ḥakime*). *Esk.* Yargıç, hâkim: *Heyet-i hâkime* (yargıçlar kurulu).

HAKİM-İ ŞEHİT (Ebülfazl Muhammet bin Muhammet), **Hakim-i Mervezi** de denir, hanefi mezhebi fıkıh bilgini (Merv ? -ay. y. 955). Buhara kadısı ve Horasan emiri Hamidi'nin veziri oldu. Ücretlerini za-

Mısır büyükelçiliği, Fransa



Tevfik el-Hakim

manında ödeyemediği için asker tarafından öldürüldü. Fıkıh ile ilgili başlıca yapıtları: *el-Muhtasar, el-Münteka, el-Kâfi.*

HÂKİMİYET a. (ar. *ḥākim* ve *-iyyet*'ten *ḥākimiyyet*). **1.** Egemen olma durumu, egemen olanın niteliği; egemenlik. **2.** Bir şeyi denetleme, ona hâkim olma gücü: *Direksiyon hâkimiyeti. Hâkimiyetini yitirmek.* —*Esk. Hâkimiyet-i milliye,* ulusal egemenlik.
—Huk. EGEMENLİK'in eşanlamlısı.

Hâkimiyet-i milliye, Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından Ankara'da kurulan gazete. İlk sayısı 10 ocak 1920'de yayımlandı. İlk zamanlarda haftada iki kez çıkarken, 18 temmuz 1920'den başlayarak haftada üç kez, sonra yeniden iki kez yayımlandı. 1934'te, adı *Ulus** olarak değiştirildi.

Hâkimler ve savcılar yüksek kurulu, hâkim ve savcıların özlük işlerine bakmakla görevli organ. Gerçek anlamda bir yargı yeri niteliği göstermemesine karşın bu kurul anayasada "Yüksek mahkemeler" arasında sayılmıştır. Kurulun başkanı adalet bakanıdır. Bakanlık müsteşarı kurulun doğal üyesidir. Kurul üyeleri, Yargıtay ve Danıştay'ın göstereceği adaylar arasından cumhurbaşkanınca seçilir. Yargıç ve savcıların mesleğe alınması, meslekte yükselmeleri, meslekten uzaklaştırılmaları gibi, özlük işleri ile ilgili alanda yetkili olan kurul, anayasa ve yasalarla kendisine verilen başka görevleri de yerine getirir. Kurul kararlarına karşı yargı mercilerine başvurulamaz.

HÂKİMLİK a. **1.** Hâkim olma durumu; hâkimiyet. **—2.** Hâkimin görevi; yargıçlık. **—3.** Hâkimin görev yeri, makamı.

HAKİMZADE (Hamza) → NİYAZİ.

HAKİR sıf. (ar. *ḥakīr*). **1.** *Esk.* Önemsiz, değersiz; aşağı görülen: *"Ümit, neşe, muhabbet, visal, ayş ü tarab / Ki en hakiri olur ihtizaz-i ruha sebeb* (Tevfik Fikret). **—2.** *(Bir şeyi, bir kimseyi) hakir görmek,* onu küçümsemek, hor görmek, önemsememek.
◆ sıf. ve a. Eskiden alçakgönüllülük belirtisi olarak "ben" karşılığı kullanılan sözcük: *"Lîk bir bende-i hakîrem ben / Amelim ehl-i hayre hayrdua"* (Fuzuli).

HAKİR a. (ar. *ḥakīr*). *Esk.* Dayanıklı bir tür ipekli kumaş. (Üzerinde işlemeli olduğu izlenimini verecek biçimde desenler bulunur, üçetek ve şalvar yapımında kullanılırdı.)

HAKİRANE be., sıf. **1.** Değersiz olana yakışır biçimde. **—2.** Alçakgönüllülükle.

HAKİSTER a. (fars. *ḫākister*). *Esk.* Ateş külü.

HAKİSTERİ sıf. (fars. *ḫākister* ve *-i*'den *ḫākisteri*). *Esk.* Kül rengi, kül gibi.

HAKİYAN çoğl. a. (ar. *ḫākī*'nin fars. çoğl. *ḫakiyān*). *Esk.* Topraktan yaratılmışlar; ölümlüler, insanlar.

HAKKA a. (ar. *ḥaḳḳa*). *Esk.* **1.** Bela, afet, üzüntü. **—2.** Kıyamet günü.

HAKKA ünl. (ar. *ḥaḳḳ* ve *-a*'dan *ḥaḳḳa*). *Esk.* Doğrusu, gerçekten: *"Yaraşur va'z ana hakkâ ki yanar yakılur her dem"* (Niyazi-i Mısri, XVII. yy.).

Hakka suresi, Kuran'ın 69. suresi. 52 ayettir. Mekke'de inmiştir. Bütün hakların yerini bulacağı kıyamet günü anlamına gelen surenin adı, ilk ayette geçer.
Surede, genellikle Kuran'ın doğruluğu, önemi ve Allah kelamı olduğu işlenir. Ayrıca, kıyamet ve kıyametin koptuğu sırada meydana gelecek şiddetli olaylar, eski kavimlerin taşkınlık ve bozgunculukları anlatılır.

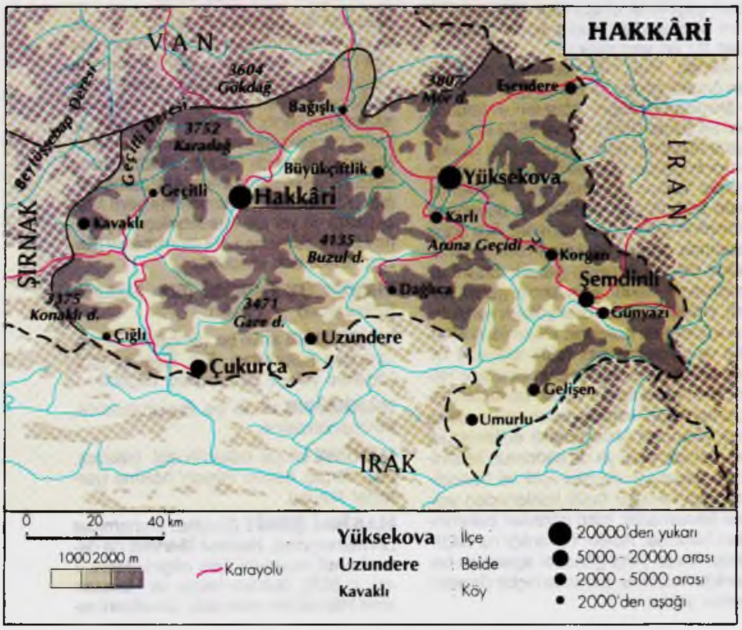
HAKKÂK, -kı a. (ar. *ḥakk,* oyma, kazma'dan *ḥakkāk*). *Esk.* Maden, taş, tahta üzerine yazı ya da resim hakkeden usta; oymacı.
—Kuyumc. *Hakkâk kalemi,* hakkâkların değerli taşları işlemekte kullandıkları ucu elmaslı alet. ‖*Hakkâk mecmuası* ya da *hakkâk defteri,* hakkâkların hak örneklerinden oluşan dergisi. (Hakkâklar yapıtlarını bir kâğıda basarak müşterilerinin beğenisine sunmak üzere toplu olarak saklarlardı.)

HAKKÂKİ a. (ar. *ḥakkāk* ve fars. *-ī*'den *ḥakkākī*). *Esk.* Mühür vb. kazıma işi, hakkâklık.

HAKKÂKLIK a. İşlenebilir metaller, değerli ya da değersiz taşlar ve ahşap üzerine, kabartma ya da oyma olarak yazı, resim ve değişik süslemeler yapma sanatı.
—ANSİKL. Hakkâklık Osmanlılar'da özellikle XVI. yy.'dan sonra gelişmiştir. Para, madalya, matbaa harfi ve şemse türü cilt kalıpları hazırlayan hakkâklar, imza yerine kullanılan mühür işlemeleriyle de tanınmışlardı. Bunların yanı sıra yeşim, topaz, akik, necef vb. değerli taşlar, altın, gümüş, bakır, pirinç gibi metaller işlenerek değerli takılar ve süs eşyaları yapılıyordu. Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde hakkâklık örgütüne ilişkin ayrıntılı bilgi verir. Buna göre öteki sanatlarda olduğu gibi, hakkâkların da bir başı vardı. *Serhakkâk* (hakkâkbaşı) denilen bu kişi örgütün düzenini sağlar, gereksinimlerin karşılanmasına çalışırdı. Hakkâklar, *esnafı hakkâkan, esnafı mühürkünan* ve *esnafı mühürkünanı sîm heykel* olarak üç gruba ayrılıyordu. *Esnafı hakkâkan* grubunun piri Abdullah Yümni'ydi. Bunlar daha çok akik, firuze vb. değerli taşları işlerlerdi. Pirleri Hazreti Osman olan esnafı mühürkünan devletin önde gelenlerinin mühürlerini hazırlardı. Esnafı mühürkünanı sîm heykel grubu, gümüş mühürler ve tılsımla ilgili eşyaları işlerdi. Pirleri Hazreti Ükkâşe'ydi. Daha sonraki dönemlerde hakkâklıkla uğraşan sanatçılar arasında böyle bir ayrım görülmemektedir. İstanbul'da Beyazıt semtinde bir Hakkâklar çarşısı vardı. Osmanlı döneminin ünlü hakkâkları arasında Murat IV zamanında, Mahmut Çelebi, Rıza Çelebi, Ferit Çelebi'nin adlarına rastlanmaktadır. Hakkâkbaşı Fenni* Efendi (öl. 1832), padişah ve saray önde gelenleri için hazırladığı mühürlerle tanınıyordu. XIX. yy.'da yaşamış Benderyan* ise, kendi buluşu olan özel bir yöntemle yaptığı ve *Benderyan işi* diye adlandırılan işlemeleriyle ünlüydü.

HAKKANİYET, -ti a. (ar. *ḥaḳḳānī,* doğru ve adalete uygun ve *-iyyet*'ten *ḥaḳḳaniyyet*). Hakka, adalete uygunluk, hakka ve hukuka saygı gösterme: *Hakkaniyetten ayrılmamak.*
—Huk. Hukuk ya da ceza davalarında, olayın somut özelliklerini ve tarafların özel durumlarını göz önünde bulundurarak adalete ve gerçek eşitliğe en uygun kararı vermeyi ön planda tutan ilke. (Eşanl. NASFET ya da NISFET.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Adaletin somut olaya uygulanması yazılı hukuk kurallarının katı biçimde uygulanmasından doğabilecek sakıncaları gidermeye yarar. Türk medeni kanunu'na göre, yasanın takdir hakkı verdiği ya da durumun gereklerine ya da haklı nedenlere göre hüküm vermekle yükümlü tuttuğu konularda yargıç "hak ve nısfetle" karar verir (md. 4). Borçlar kanunu'na göre de tazminat tutarının belirlenmesinde yargıç, somut durumun gereklerine ve hatanın ağırlığına göre bir değerlendirme yapar (md. 43). Yine aynı yasaya göre yargıç, hakkaniyet gerektiriyorsa temyiz gücü olmayan kişiyi, doğurduğu zararın tümünü ya da bir bölümünü gidermeye mahkûm edebilir (md. 54).
Uluslararası bir uyuşmazlığın çözümünde yararlanılacak yazılı hukuk kuralı ya da teamül kuralının bulunmaması durumunda yargıcın ya da hakemin, hukukun genel ilkeleri ve adalet duygusundan yola çıkarak sorunu adil biçimde çözüme bağlaması mümkündür. Uluslararası adalet divanı statüsünün 38. maddesine göre, tarafların önceden anlaşmaları durumunda, Divan "hakkaniyet ve nısfet"le (ex aequo et bono) karar verebilir. Bu bağlamda hakkaniyet, uluslararası hukukun "genel hukuk ilkeleri" arasında yer alır.

■**HAKKÂRİ** (30), Doğu Anadolu bölgesinin G.-D. köşesinde kendi adını taşıyan bölümde il; 172 479 nüf. (1990). 7 121 km^2; merkez ilçe dışında 3 ilçe, 5 bucak, 106 köy. Merkezi *Hakkâri* (esk. **Çölemerik**), 30 407 nüf. (1990).
D.'da İran ve G.'de Irak toprakları ile sınırlanan il topraklarıyurdumuzun en engebeli yörelerinden biridir. Orta kesiminde karmaşık yapılı G.-D. Toroslar'ın bir uzantısı olan ve bazıları üzerinde buzulların da bulunduğu yüksek engebeler (Karadağ, Türkiye'nin ikinci yüksek doruğu olan Buzuldağı [eski Cilo] ve İkiyaka [eski Sat] dağları) K.-B. - G.-D. doğrultusunda uzanır. Bunlarla İran sınır dağları arasında Yüksekova (esk. Gevar ovası), ilin en geniş düzlüğüdür, ama yükseltisi 1 900 m'yi aştığı için tarım olanakları kısıtlıdır. Derin ve dar bir vadi içinde olan Büyük Zap (Çığlık suyu), Hakkâri'nin ulaşım yollarının da izlediği en önemli, en bol su geçiren ve aşılması güç akarsuyudur. İl, çok şiddetli karasal bir iklimin etkisindedir; kışlar soğuk, çok uzun ve bol kar yağışlıdır.



Karlı günlerin sayısı 100'ü aşar. Buna karşılık yazlar kısa ve oldukça sıcaktır. Yıllık yağış dağlık kesimlerde 1 000 mm'yi aşar, daha alçaklarda 600-800 mm arasındadır. En yağışlı mevsim kış ve ilkbahardır. Doğal bitki örtüsü büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Bazı kesimlerdeki seyrek koruları oluşturan başlıca türler aşağılarda meşeler ve yükseklerde ardıçlardan meydana gelir.

Hakkâri Türkiye'nin en az nüfuslu ve nüfus yoğunluğu (km²'ye 24 kişi) en düşük illerinden biridir; bazı yörelerinde yoğunluk km²'de 10 kişinin altına düşer. Bununla beraber 1985-1990 döneminde Türkiye ortalamasının iki katı (‰ 43,58) nüfus artışı göstermiştir. Halkın % 58,7'si kırsal kesimde, derin ve kuytu vadiler boyunca toplanmıştır. Bu yerleşmeler, yüksek ve hemen de boş dağlarla ayrılmış kesimler oluşturur. Bu engebeli yörede bir yandan tarıma elverişli toprakların azlığı, öte yandan uzun kışlar tarımın önemsiz kalmasında başlıca rolü oynamıştır. Ekili toprakların oranı % 1'den azdır. Daha çok vadi tabanlarında ve taraçalarda toplanmıştır. En geniş yeri başta buğday olmak üzere arpa, mısır, pirinç ve darı gibi tahıllar kaplar. Bu nedenlerle kırsal kesimin en önemli gelir kaynağı hayvancılık ve hayvan ürünleridir. İlde çoğunlukla yaylacılık şeklinde olmak üzere 1 milyon kadar küçükbaş hayvan beslenir. Sanayi gelişmemiştir. Ulaşım, engebeli arazi, uzun ve karlı kışlar nedeniyle büyük güçlüklerle karşılaşır.

HAKKÂRİ, esk. **Çölemerik,** aynı addaki ilin merkezi kent; 30 407 nüf. (1990). Büyük Zap nehrinin sağdan aldığı Katramas çayının K.'indeki bir düzlükte kurulmuş olan Hakkâri, osmanlı döneminde Van vilayetine bağlı sancağın merkezi idi ve Çölemerik adını taşıyordu. Kent birbirine yakın birkaç mahallenin birleşmesiyle oluşmuştur. Geçen yüzyılda yaklaşık 4 500 nüfus ve 20 kadar dükkânla küçük bir yerel ticaret kasabası olan Hakkâri'nin nüfusu Birinci Dünya savaşı'ndaki karışıklıklar yüzünden 2 000 dolayına kadar inmişti. 60'lı yıllardan başlayarak, özellikle ulaşım yollarının düzelmesiyle hızla artmaya başlayan nüfusu, 1960'ta 4 000'e, 1970'te 10 000'e yaklaşmış ve 1990'da 30 000'i aşmıştır.

—Tar. Hakkâri (Çölemerik), Tuğrul Bey yönetimindeki Türkmenler tarafından ele geçirildi (1054). Kent daha sonra Musul atabeklerinin egemenliği altına girdi. İlhanlı hükümdarı Hulagu, kenti ele geçirdiğinde, karşılaştığı direniş nedeniyle halkın çoğunu öldürttü (1260). İlhanlılar'ın ardından Karakoyunlular'ın denetimine giren Hakkâri, 1349-1366 arası Celayirliler'in ve 1387-1405 arası Timur'un egemenliğinde kaldı. Bu arada yöre beyleri birleşerek Hakkâri beyliği'ni kurdularsa da etkinlikleri fazla sürmedi. Karakoyunlu devletine bağlı olarak yönetilen Hakkâri beyliği, Esedüttin Kelani (1450-1470) döneminde bağımsızlığına kavuştu. Ancak kent sürekli olarak Akkoyunlular'ın tehdidi ve zaman zaman denetimleri altında kaldı. 1502'de Zahit Bey zamanında Safeviler'in eline geçti. 1534'te Osmanlılar'ın yönetimi altına girmesine karşılık 1535'te yeniden Safeviler'e bağlandı. 1548'de yöre aşiret beyleri haklarını korumak ve içişlerinde bağımsız olmak koşuluyla Osmanlı devletine bağlanmayı kabul ettiler. Buna göre kent yalnızca asker gönderecek ve vergi ödeyecekti. Hakkâri XIX. yy.'da ilkin Erzurum'a, daha sonra Van'a bağlı bir sancak oldu. Birinci Dünya savaşı sırasında bir süre rus işgali altında kaldı (24 mayıs 1915-1918). Cumhuriyet döneminde il merkezi oldu (1935). [→ Kayn.]

Hakkâri radyosu, Hakkâri ve çevresine orta dalga üzerinden yayın yapmış olan 2 kW gücünde radyo. 1973'te kuruldu. Bölgesel yayınlarının yanı sıra, günün belirli saatlerinde TRT-I ortak yayınına bağlanmaktaydı. 1992'de kapatıldı.

HAKKEDİLMEK → HAKKETMEK.

HAKKEN be. (ar. *ḥaḳḳ*'tan *ḥaḳḳen*). *Esk.* Doğrusu.

HAKKETMEK g. f. (ar. *ḥakk*'den). Esk. **1.** *Bir şeyi (bir şey üzerine) hakketmek,* bir yazıyı ya da figürü, taş, tahta, metal üzerine kazıyarak geçirmek. **—2.** *Bir şeyi hakketmek,* onu kazıyarak silmek.

◆ **hakkedilmek** edilg. f. Hakketmek eylemine konu olmak.

HAKKI Adanalı, asıl adı **Mehmet,** türk şair (Adana 1853-İstanbul 1912). Öğrenimini bitirdikten sonra Adana Mektubi kalemi'nde görev aldı. Vali Ziya Paşa'nın aleyhinde bulunduğu için bir ara tutuklandı. Kozan'da memur olarak çalıştı. Dahiliye nazırı Memduh Paşa'yı konu edinerek yazdığı "Çal Memduh çal" nakaratlı şarkısı yüzünden, uzun süre kendisine görev verilmedi. İşkodra'da ölen karısı için Abdülhak Hamit'in *Makber*'ine benzeyen uzun bir manzumesi vardır.

HAKKI (Yahya), mısırlı yazar (Kahire 1905). Yukarı Mısır'daki vilayet kâtipliği sırasında kırsal kesimi tanıdı. 1929-1954 arasında diplomatlık yaptı. Daha sonra Ulusal kütüphane danışmanı *ve el -Mecelle*'nin başyazarı oldu (1962-1970). Ülkesindeki yoksulluk karşısında isyan ederek halka sevgiyle yaklaştı ve romanlarında şaşırtıcı gözlemlerine geniş yer verdi. Batı ile Doğu arasındaki karşıtlıkları (*Kandil-i ümm-ı Haşim,* 1944), mısır köylerinin geleneklerini (*Dimâ ve tîn,* 1955) betimlediği romanları birer duygu ve mizah karışımıdır.

HAKKI BEHİÇ → BAYIÇ (Hakkı Behiç).

HAKKI BEY → ALTINBEZER (İsmail Hakkı).

HAKKI BEY Sapancalı → SAPANCALI HAKKI.

HAKKI MEHMET PAŞA, türk yönetici (öl. 1811). Vezir Ahmet Kâmil Paşa'nın oğlu olması, ona Babıâli'de yetişme olanağı sağladı. Vezirlik rütbesi ile Rumeli valisi oluncaya kadar (1795), reisülküttap vekilliği ve sadaret kethüdalığı yaptı. Rumeli'deki eşkıyayı sindirmesindeki başarısı nedeniyle Selim III tarafından sadrazam yapılmak istendi, ancak ondan çekinenlerin engellemesi üzerine Halep valiliğine atandı, vezirliği geri alındı. Daha sonra tekrar vezirlik rütbesiyle Rumeli valiliği ve Akdeniz Boğaz muhafızlığına getirildi. Konya valiliği yaptı. Diyarbakır valiliği yaparken, vezirlik rütbesi alınarak İstanköy'e sürüldü.

HAKKI PAŞA (Hasan), türk asker (Tokat ? - Şumnu 1854). Kıbrıs muhafızlığı yaptı (1838). Vezirlik rütbesiyle Adana (1846) ve Konya (1847) valiliklerinde bulundu. Azledildi. Görevinden alındıktan sonra yerel bir yöneticiyi cezalandırdığı için vezirlik rütbesi kaldırıldı, Tokat'a sürüldü. Affedilerek yeniden vezirlik rütbesi verildi. Şumnu'daki ordunun komutan yardımcılığına atandı.

HAKKI PAŞA (İbrahim) → İBRAHİM HAKKI PAŞA.

HAKKI ŞİNASİ PAŞA, soyadı **Erel,** türk hekim ve siyaset adamı (İstanbul 1868 - *ay. y.* 1941). Mektebi tıbbiyei şahane'yi bitirdi (1890). Kasımpaşa deniz hastanesi iç hastalıkları servisinde bir süre çalıştıktan sonra Almanya'ya gönderildi (1893), Berlin, Hamburg ve Münih üniversitelerinde çalıştı. Dönüşünde (1896) Deniz hastanesi ve Şişli çocuk hastanesi'nde görevlendirildi. Abdülhamit II'ye jurnal edildiğinden, ilkin Bursa'ya, oradan Konya'ya sürgüne gönderildi. İkinci meşrutiyet'in ilanı üzerine (1908) İstanbul'a döndü. Kasımpaşa deniz hastanesi başhekimliğine getirildi, amiral oldu (1917). İlk türk masonlarındandır. 1925'te masonlukta 33. dereceye yükseldi. TBMM'de ikinci ve üçüncü dönem İstanbul (1923-1931), dördüncü dönem Erzurum (1931-1935), beşinci ve altıncı dönem İstanbul (1935-1941) milletvekilliği yaptı.

HAKKI TARIK → US (Hakkı Tarık).

HAKKIBEY, Adana'nın Karataş ilçesi Tuzla bucağı merkeziyken Uğurkaya köyüyle birleşti, Tuzla beldesini oluşturdu.

HAKKIHIYAR a. (ar. *ḥaḳḳ* ve *ḫıyar*'dan *ḥaḳḳ-ı ḫıyar*). *Esk.* Seçme hakkı.

HAKKIHUZUR a. (ar. *ḥaḳḳ* ve *ḥużur*' dan *ḥaḳḳ-ı ḥużur*). *Esk.* Bir toplantıya katılma ücreti olarak ödenen para.

HAKKINDA sıf. *Bir kimse, bir şey hakkında,* onunla, o şeyle ilgili olarak, için, üzere: *Onun hakkında ne düşünüyorsun? Bu konu hakkında hiçbir şey bilmiyor.*

HAKKISÜKUT, -tu a. (ar. *ḥaḳḳ* ve *sükut*'tan *ḥaḳḳ-ı sükut*). *Esk.* Bir kimseye, bildiklerini gizlemesi için verilen para, susmalık, sus payı.

HAKKIYLA be. (ar. *ḥaḳḳ*, doğruluk'tan *ḥaḳḳı* ile > *ḥaḳḳıyla*). Gereği gibi, kusursuz olarak, iyice: *Bir konuyu hakkıyla öğrenmek.*

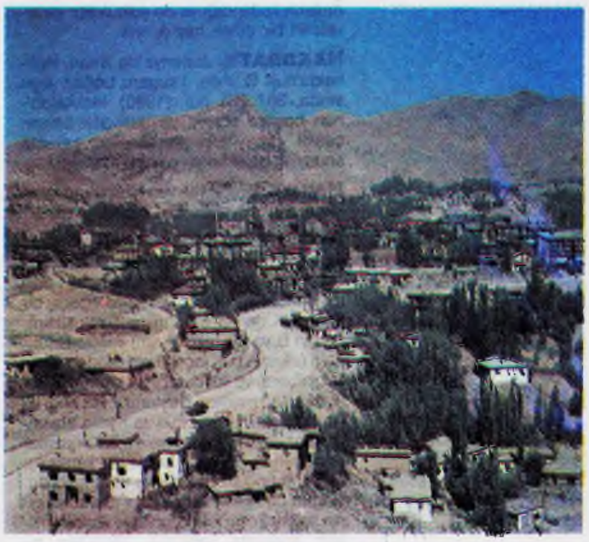
HAKKULLAH a. (ar. *ḥaḳḳ* ve *Allah*'tan *ḥaḳḳ-ul-lah*). Alevi ve bektaşilerde müritleri aydınlatmak için düzenlenen cemaatlerde, dedelere yapılan yardım, verilen para ya da hediye.

—İsl. Kişinin, öteki insanlarla ilgisi bulunmayan, yalnızca Allah'a karşı olan görevi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İslam bilginleri hakları *hukukullah* (Allah'ın hakları) ve *hukuku ibad* (kulların hakları) diye ikiye ayırırlar. Allah'ın varlık ve birliğini tanıdıktan sonra namaz, oruç gibi ibadetlerle Allah'a karşı kulluk görevlerini yerine getirmeleri, Allah'ın kulları üzerindeki haklarıdır. Bununla birlikte, Allah'ın, kıyamette kul haklarıyla yüklü ve borçlu olmaksızın huzuruna gelenlere kendi haklarını da bağışlayacağını belirten hadisler de vardır. Bu nedenle islam bilginleri ve ahlakçıları, müslümanları kul hakları karşısında da önemle uyarmışlardır.

HAKLAMAK g. f. (ar. *hakk*'tan). *Tkz* **1.** *Bir kimseyi haklamak,* onu yenmek, perişan etmek, onun hakkından gelmek: *Düşmanı haklamak. Adamı bir yumrukta hakladı.* **—2.** *Bir şeyi haklamak,* onu kırmak, bozmak, parçalamak: *Bu yeni oyuncağını da haklamışsın.* **—3.** *Bir yiyeceği haklamak,* onu yiyip bitirmek: *Bir oturuşta koca bir ekmeği haklar.*

Haklar yasası *(Bill of Rights),* 1688 devrimi'nden sonra monarşi yönetiminin devamını ve işlerliğini sağlamak için 1689 şubatında Convention Parliament tarafından hazırlanan ingiliz anayasa metni. Bu yasa James II'nin tahttan feragatını ilan,



Hakkari'den bir görünüm

ederek başlar, daha sonra krallığın eski statülerin üstüne kurulu temel hak ve özgürlükleri, yasanın krala karşı üstünlüğünü ve bu üstünlüğün kraliyet imtiyazlarını ciddi bir şekilde kısıtladığını hatırlatır. Son olarak da tahta katoliklerin çıkması olasılığına karşı önlemler alır. Prenses Mary ve William of Orange İngiltere kralı ve kraliçesi ilan edilmeden önce, 1689'da tüzük haline gelen bu yasayı kabul etmek zorunda kaldılar. Sertliği ve kesinliğiyle bu yasa ingiliz anayasa tarihinin en önemli metinlerinden biri olmuştur.

HAKLAŞMAK gçz. f. (*hakk*'tan *-laş-* işteşlik ekiyle). Karşılıklı olarak birbirlerine haklarını vermek; ödeşmek.

HAKLI sıf. **1.** Hakka, adalete, doğruluğa uyan şey için kullanılır: *Haklı bir karar. Haklı bir dava.* **—2.** Yerinde, doğru, akla uygun nedenleri olan şey için kullanılır: *Haklı dilekler, istekler. Oraya haklı bir nedenle gittim. Haklı bir hiddet.* **—3.** Doğru, adil davranan, davranışları, düşünceleri uygun, yerinde olan kimse için kullanılır: *Bu konuda sen haklıymışsın. O her zaman haklıydı. Yakınmakta haklısın, bu senin aleyhine oldu.* **—4.** *Haklı çıkmak*, haklı olduğu anlaşılmak, düşünce ve davranışlarının doğru olduğu kabul edilmek: *Mahkemede karşı taraf haklı çıktı.* || *Bir kimseyi haklı çıkarmak*, bir kimseden söz ederken, onun haklı olduğunu ortaya koymak: *Zaten hep onu haklı çıkarırsın;* bir şeyden söz ederken, bir kimsenin bir düşüncesinde, davranışında, yanılmadığını ortaya koymak: *Zaman seni haklı çıkardı, bu işi bırakmam bir hataymış.* || *Haklı olmak*, düşüncesi, savı, tutum ve davranışı kurallara, adalete uygun olmak.

◆ be. Davranışları, eylemleri doğruluğa uyar biçimde: *Mahkemede onu haklı bulmuşlar.*

HAKLILIK a. Haklı olma durumu.

HAKLUYT (Richard), ingiliz coğrafyacı (Londra 1552 - öl. 1616). Yerkürelerin İngiltere'de kullanılmasına öncülük etti. 1584'te yazdığı *The Discourse on the Western Planting* (Batı planlaması üzerine söylev) adlı yapıtında Kuzey Amerika'nın sömürgeleştirilmemiş bölgelerine İngilizler'in yerleşmesini tavsiye etti. 1589'da en önemli yapıtının yayımına başladı: *The Principall Navigations, Voiages and Discoveries of the English Nation* (İngiliz ulusunun belli başlı deniz seferleri, gezileri ve keşifleri).

HAKMİŞ. Tar. coğ. Hitit metinlerinde adı geçen Anadolu kentlerinden. Bugünkü Amasya'nın yerinde olduğu sanılıyor.

HAKNEY a. (atlarıyla ünlü *Hackney* köyünün adından ing. sözc.). Binc. Rahvan giden küçük at ya da kısrak. Eskiden kadınların kullandığı ya da yolculukta yararlanılan bir binek hayvanıydı.

HAKODATE, Japonya'da liman, Hokkaido'nun G.'inde, Tsugaru boğazı kıyısında, 307 251 nüf. (1990). Hokkaido'nun başlıca ticaret ve balıkçılık limanı, çeşitli sanayilerin (tersaneler, kereste sanayisi, balık konserveleri) merkezi.

HAKON, birçok Norveç kralının adı olan Haakon'un isveççedeki biçimi.

HAKONE dağı, Japonya'da sönmüş yanardağ, Honşu'nun orta kesiminde, Sagami körfeziyle Fuci dağı arasında; 1 550 m. Hakone'nin altı konisi ve çok geniş bir krateri (K.'den G.'e doğru yaklaşık 13 km, D.'dan B.'ya yaklaşık 7 km) vardır. Bir turizm (ulusal park, açık hava modern heykel müzesi) ve iklimi sağlığa yararlı tedavi (kaplıcalar) merkezi oluşturur. Fuci dağı ve Amaği ile birlikte Tokyo ile Kyoto arasındaki başlıca doğal engeldir. Tokugavalar döneminde, iki kenti bağlayan karayolu, *Hakone boğazı* geçidinde korunuyordu. Bugün de kullanılan bir kapı (Kanto'ya girişi sağlıyordu), Aşıno gölüyle kraterin kenarı arasında yaptırıldı. 1935'ten bu yana Hakone boğazı altındaki tünelden bir demiryolu geçmektedir.

HAKPEREST a. (ar. *hakk*, doğruluk ve fars. *perest*'ten *hakk-perest*). *Esk.* Haksever.

HÂKRÛB a. (fars. *hak*, toprak, ve *rub*, süpüren'den *hak-rub*). Esk. Süpürge.

HAKSEVER sıf. ve a. Başkalarının haklarına saygı gösteren, doğruluktan ayrılmayan kimse için kullanılır.

HAKSEVERLİK a. Haksever olma durumu.

HAKSIZ sıf. **1.** Hakla, adaletle, doğrulukla bağdaşmayan şey için kullanılır: *Haksız bir ceza. Haksız kazançlarla zengin olmak. Haksız bir karar.* **—2.** Haklı gösterilebilecek, akla uygun hiçbir nedeni olmayan şey için kullanılır: *Haksız bir itiraz. Haksız bir kızgınlık.* **—3.** Doğru, adil davranmayan, davranışları, düşünceleri uygun, yerinde olmayan kimse için kullanılır; hatalı: *Bu konuda çok haksızsınız. Ona kızıyorsun ama aslında haksız olan sensin.* **—4.** *Haksız çıkmak*, haksız olduğu anlaşılmak, davranışlarının, düşüncelerinin doğru olmadığı kabul edilmek: *Bu konuda direnmen anlamsızmış, bak haksız çıktın.* || *Bir kimseyi haksız çıkarmak*, bir kimseden söz ederken, onun hatalı olduğunu ortaya koymak: *Onu savunarak beni niçin haksız çıkarıyorsun;* bir şeyden söz ederken, onun herhangi bir düşüncesinde, kanısında vb. yanıldığını göstermek: *Gelişmeler seni haksız çıkardı, söylediğin gibi kavga falan çıkmadı.* || *Haksız yere*, hak etmediği halde, haksız olarak: *Çocuğu haksız yere dövdün.*

—Huk. *Haksız fiil*, bir kimsenin başkasının zararına neden olan hukuka aykırı eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Haksız iktisap*, SEBEPSİZ* ZENGİNLEŞME'nin eşanlamlısı.

—Tic. huk. *Haksız rekabet*, aldatıcı davranışlarla ya da iyiniyet kurallarına aykırı olarak daha başka yollarda iktisadi rekabetin kötüye kullanılması. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ be. Hatalı, doğruluğa, hakka aykırı biçimde: *Ona karşı haksız davrandın. Haksız konuşuyorsunuz.*

—ANSİKL. Huk. Haksız fiil, borç doğuran bir eylemdir. Bir kimseye hukuka aykırı bir eylemiyle zarar veren kişi bu zararı gidermekle yükümlüdür. Kural olarak, haksız bir eylemle başkasına zarar veren kişinin bu zararı gidermesi için onun kusurlu olması gerekir. Buna kusur sorumluluğu ilkesi denir. Ancak bazı durumlarda kusur koşulu aranmadan da haksız eylemde bulunan kişi sorumlu tutulabilir. Kusur sorumluluğu ilkesine göre haksız fiil sorumluluğunun koşulları şunlardır: hukuka aykırılık, kusur, zarar, illiyet bağı. Hukuka aykırılık, eylemin haksız olması demektir. Kusur, kast ve ihmal olmak üzere iki türlüdür. Kast, haksız fiilin bilerek ve istenerek işlenmesidir. İhmal ise haksız fiili işleyen kişinin bunu önlemek için gerekli özeni göstermemesi anlamına gelir. Haksız fiili kusurlu olarak işleyen bir kişinin sorumlu tutulabilmesi için bu haksız fiilin başkasına zarar vermiş olması gerekir; bir zarar doğmamışsa sorumluluk da sözkonusu olmaz. İlliyet bağı, neden-sonuç ilişkisidir. Bir kişinin haksız fiilden sorumlu tutulabilmesi için işlenen eylemle doğan zarar arasında neden-sonuç ilişkisinin bulunması, yani zararın bu fiilden doğmuş olması gerekir. Kusursuz sorumluluk ilkesi ancak yasanın özel olarak öngördüğü durumlarda uygulanır. Bu sorumluluk türünde haksız fiil işleyen kişinin sorumlu tutulabilmesi için kusur dışındaki diğer koşulların (hukuka aykırılık, zarar, illiyet bağı) bulunması gerekli ve yeterlidir. Borçlar k.'na göre haksız fiillerdeki kusursuz sorumluluk şu durumlarda ortaya çıkar: temyiz kudretine sahip olmayanların haksız fiil sorumluluğu; adam çalıştıranların sorumluluğu; hayvan idare edenlerin sorumluluğu; yapı sahibinin sorumluluğu (md. 54, 55, 56, 57, 58).

Haksız fiilden doğan zararı ve bunun tutarını kanıtlama yükümlülüğü davacıya düşer. Yargıç, duruma ve kusurun ağırlığına göre tazminatın türünü ve kapsamını belirler. Zarar gören kişinin eylemi zararın doğmasına ya da çoğalmasına yardım etmiş ve zararı doğuran kişinin durumunu ağırlaştırmışsa yargıç tazminat tutarını indirebilir. Haksız fiil sonucunda bir adam ölürse, zararın giderilmesi öncelikle gömme giderlerini kapsar. Ölen kişinin desteğinden yoksun kalanların zararlarının da giderilmesi gerekir. Haksız fiil sonucu bedensel bir zarara uğrayan kişinin bu zararlarının ve bu yüzden çalışma yeteneğinde doğan eksikliğin giderilmesi gerekir. Yargıç, özel durumları göz önüne alarak, bedensel zarara uğrayan kişiye ve ölüm halinde ailesine manevi zarar karşılığı olarak uygun bir tazminat verilmesini kararlaştırabilir. Haksız fiilden doğan davalar, zarar gören kişinin zararı ve onu doğuran kişiyi öğrendiği tarihten başlayarak bir yıl, zarar ve bunu doğuran kişi öğrenilememişse haksız fiilin gerçekleştiği tarihten başlayarak on yıl geçmekle zamanaşımına uğrar.

—Tic. huk. Haksız rekabet, rekabetin kötüye kullanılmasıdır. Haksız rekabetin sözkonusu olması için aldatıcı davranışların ya da iyiniyet kurallarına aykırı davranışların bulunması gerekir. Rekabeti kötüye kullanma sonucunda bir kimsenin zarar görmesi ya da zarar görme tehlikesinin doğması da haksız rekabetin öğelerinden biridir. Türk Tic. k.'nun 56. maddesinde sayılan iyiniyet kurallarına aykırı davranışlar (haksız rekabet türleri) şunlardır: 1. başkalarını ya da onların mallarını, faaliyetlerini ya da ticari işlerini kötülemek; 2. başkasının ahlakı ya da mali gücü konusunda gerçeğe aykırı bilgi vermek; 3. aldatıcı reklamlar (kendi durumu ve mal varlığı, ticari faaliyetleri konusunda aldatıcı bilgiler vermek, kendini rakiplerinden üstün göstermek); 4. yanlış unvan ve sıfatlar kullanarak seçkin bir yeteneğe sahip olduğu izlenimi vermek; 5. başkalarına ait mal ve hizmetlerle karışıklık yaratacak biçimde ad, unvan, marka vb. kullanmak; 6. başkalarının çalıştırdığı kişileri kandırarak onlara kötü iş gördürmek; 7. başkalarının çalıştırdığı kişileri kandırarak çalıştıkları işletmeye ait gizli kalması gereken bilgileri sağlamak; 8. iyiniyet kurallarına aykırı bir biçimde ele geçirilen sırlardan haksız yere yararlanmak ya da bu sırları başkalarına yaymak; 9. iyiniyet sahibi kişileri aldatacak biçimde gerçeğe aykırı iyi durum belgesi ve bonservis vermek; 10. rakiplerin uydukları iş hayatına ilişkin kurallara uymayarak haksız bir biçimde onlardan daha avantajlı durum sağlamak. Fikir ve sanat eserleri k.'nda da haksız rekabete ilişkin kurallar vardır. Bir yapıtın ad ve görüntüleriyle çoğaltılmış örnekleri karışıklığa meydan verebilecek şekilde başka bir yapıtta ya da onun çoğaltılmış örneklerinde kullanılamaz (md. 83). Bir işareti, resmi ya da sesi, bunları nakle yarayan bir alet üzerine tespit eden ya da ticari amaçlarla haklı olarak çoğaltan ya da yayan kimse, aynı işaretin, resmin ya da sesin üçüncü bir kişi tarafından aynı araçtan yararlanılarak çoğaltılmasını ya da yayımlanmasını önleyebilir (md. 84).

Haksız rekabet durumunda açılabilecek davalar Türk Tic. k.'nun 58. maddesinde belirtilmiştir. Bu davalar şunlardır: 1. eylemin haksız rekabet olduğunun saptanması; 2. haksız rekabetin önlenmesi; 3. haksız rekabetin sonucu olan maddi durumun ortadan kaldırılması, yanlış ya da yanıltıcı açıklamaların düzeltilmesi; 4. kusur varsa, doğan zararın giderilmesi; 5. koşulları varsa, manevi tazminat isteği. Haksız rekabet nedeniyle koşulları varsa, ceza davası da açılabilir (Türk. Tic. k. md. 64, 65).

HAKSIZCA sıf., be. Hakka, adalete uymayan biçimde: *Haksızca bir uygulama. Haksızca suçlamak, cezalandırmak.*

HAKSIZLIK a. **1.** Hakka, adalete ters düşen eylem, karar vb.: *Büyük bir haksızlığın kurbanı olmak. Haksızlıklara tahammül edemiyor.* **—2.** *(Bir kimseye) haksızlık etmek,* ona karşı hakka ve adalete aykırı biçimde davranmak.

HAKŞİNAS sıf. (ar. *ḥakk*, doğruluk, fars. *-şinās*'tan, *ḥakk-şināś*). *Esk.* Haktanır.

HAKTANIR sıf. Başkalarının hakkına saygı gösteren kimse için kullanılır.

HAKUİ, Japonya'da (Honşu) kent, Kanazava'nın K.'inde, Japon denizi kıyısında; 30 000 nüf.

HAKUİN, zen rahibi ve japon ressam (Şizuoka 1685 - İzu 1768). *Zenga* ustası (XVI. yy.'da *Zengin Kişu*'nun şiirlerinden esinlenen ve doğallıklarıyla dikkati çeken mürekkeple yapılmış resimler) olarak tanınan Hakuin, zen buddhacılığını yüceltmek için, çeşitli konularda (tanrılar, manzara resimleri, portreler, vb.) yapıtlar verdi.

HAKULİNEN (Veikko), finlandiyalı kayakçı (Jämsänkoski 1925). 50'li yılların en iyi maraton kayakçısıdır. 1952'de Oslo Olimpiyat oyunları 50 km yarışını, 1956'da Cortina d'Ampezzo'da 30 km yarışını, 1954 ve 1958'de 15 km dünya şampiyonluklarını kazandı.

HAKURAN a. (ar. *hak* ve türkç. *urmak*, vurmak'tan). **1.** Kumru. **—2.** *Hakuran kafesi gibi*, açıklığı, aralığı çok olan oda, yer vb. için kullanılır.

HAL, -li a. (ar. *ḥāl*) **—1.** Bir cismin gösterdiği niteliklerin doğası: *katı hal, sıvı hal, gaz hal.* (Eşanl. DURUM.) **—2.** Bir şeyin olumsuz bir izlenim uyandıran genel görünümü; durumu, vaziyeti: *Evin halini görmeliydin, bütün eşyalar rutubetten çürümüştü. Yolların hali çok kötü.* **—3.** Bir kimsenin fiziksel ya da ruhsal yapısı, görünümü; durum, vaziyet: *Doktorlar çocuğun halinde bir değişiklik görmüyorlar. Eski halinden eser kalmamış, çok değişmişsin. Onu kim bu hale getirdi? Perişan bir haldeyim.* **—4.** Göreceli biçimde sürekli olma olgusu: *Uyku halinde.* **—5.** Bir kimsenin içinde bulunduğu iyi olmayan koşullar, özellikle de ekonomik durumu: *Halini kimseye belli etmek istemiyor. Halin nedir diye soran yok.* **—6.** Bir kimsenin kendine özgü davranışı, var olma biçimi, o kimsenin tutumu; tavır: *Bu halini çok seviyorum. Onun her zamanki hali, sakın meraklanma.* **—7.** Ortaya çıkan ya da tasarlanan durum: *O halde ben eve erken gideyim.* **—8.** Güç, takat, mecal: *Parmağımı oynatacak halim yok. Artık çalışacak hali kalmadı.* **—9.** Kötü, olumsuz, sıkıntılı durum; dert, bela: *Başımıza ne haller geldi bir bilsen. Bana bir hal oldu, artık evde yalnız kalamıyorum.* **—10.** *Esk.* İçinde bulunulan zaman, şimdiki zaman: *Halde ve istikbalde böyle talihsizlikler hep olacaktır.* **—11.** *Belli bir hal almak,* belli bir duruma gelmek: *Sıcaklar dayanılmaz bir hal aldı.* **—12.** *Hal böyle iken,* bu durumdayken. || *Hal hatır sormak,* bir kimsenin nasıl olduğunu öğrenmeye yönelik sorular sormak: *Hal hatır sorduktan sonra asıl konuya girersiniz.* || *Halden anlamak,* bir kimsenin hangi koşullar altında bulunduğunu bilerek ona karşı anlayışlı davranmak: *Ne olur biraz halden anlayın, param olsa hiç vermez miyim?* || *Halden düşmek,* güçsüz kalmak: *Hastalıktan sonra iyice halden düşmüştü.* || *Halden hale girmek,* bir güçlük karşısında ya da utanılacak bir durumda ne yapacağını bilemeden ezilip büzülmek; renkten renge girmek. || *Hale yola koymak,* düzen vermek, düzeltip iyi bir duruma getirmek: *İşleri hale yola koyunca gideriz.* || *Hali duman olmak,* kötü bir duruma düşmek, perişan olmak: *O para da kesilirse halimiz duman olur* (arg.). || *Hali hal değil,* çok ağır durumda" anlamında kullanılır. || *Hali harap olmak,* bitkin, güçsüz, perişan ve kötü bir duruma düşmek: *Hali harap, güçlükle soluk alıp veriyordu.* || *Hali nereye varacak?,* sonu ne olacak anlamında söylenir. || *Hali tavrı yerinde,* durumu, görünüşü düzgün. || *Hali vakti yerinde,* oldukça zengin, parasal durumu iyi, geçim sıkıntısı çekmeyen kimseler için kullanılır. || *...halinde,* o görünümde, biçimde: *Yağmur sağanak halinde bindirmişti.* || *Haline bakmamak,* kendi gerçek durumunu düşünmeden üstesinden gelemeyeceği işleri yapmaya kalkışmak: *Haline bakmadan çiftlik almak istiyor.* || *Haline bakmaz, Hasan dağına oduna gider,* içinde bulunduğu durumu düşünmeden beceremeyeceği işlere yeltenenler için söylenir. || *Bir şey haline gelmek,* onun gibi olmak, o şeye dönüşmek: *Ev harabe haline gelmişti.* || *Haline köpekler (bile) güler,* kötü, pis bir duruma düşenler için kullanılır. || *... halini almak,* o duruma dönüşmek: *Bu durum onda bir saplantı halini almıştı.* || *Halini sormak,* nasıl ve nice olduğunu öğrenmek, hatırını sormak.

—*Esk. Hal-âşina,* halden anlayan: *"Vaktiyle başına aynı hal gelmiş olan muhibbeler hal-âşinâ olan hemşireler..."* (Ahmet Rasim). || *Hal ü keyfiyet,* durum ve nitelik. || *Hal-i bî-kaydi,* ilgisizlik: *"...Bizler ise hal-i bî-kaydi ve gaflette kaldık"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *Hal-i dil,* gönül hali; *"Hal-i dil-i Vasfi görünürken sana rûşen / Ağlamaz isen haline ey şem oda yan"* (Vasfi, XVI. yy.). || *Hal-i harb,* savaş durumu, savaş zamanı. || *Hal-i ihtizar,* ölüm hali, can çekişme: *"Kendinden geçip saat üçe kadar hal-i ihtizarda bulunmuştur"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *Hal-i intizar,* bekleme hali; işin sonu nereye varacak diye bekleme. || *Hal-i işba,* doygunluk hali, daha fazla alamama. || *Hal-i mazi,* geçmiş zaman. || *Hal-i müstakbel,* gelecek zaman. || *Hal-i pürmelâl,* elem dolu durum; pek çok üzüntülerle dolu olma. || *Hal-i tevellüd,* doğum durumu; oluşma, ortaya çıkma durumu.

—Dilbil. DURUM'un eşanlamlısı. || ŞİMDİKİ* ZAMAN'ın eski eşanlamlısı. || *Hal zarfı* → DURUM* TÜMLECİ.

—Fiz. *Bir maddenin hali,* bir cismin tutunum kuvvetlerine, akışkanlığına (katı, sıvı, gaz halleri), atomlarının ya da moleküllerinin düzenine (biçimsiz, kristal, arahal), atomlarının iyonlaşmasına (yansız, iyonlaşmış haller) vb. göre var olma biçimi. (Eşanl. DURUM.) || *Bir sistemin hali,* bir sistemin, bunu tanımlamaya ve gelişimini kestirmeye gerekli ve yeterli ayırtedici niteliklerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İsl. Kelam biliminde bir varlığa (mevcut) bağlı olan nitelik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Metalogr *Yapısal hal,* bir alaşımın belirli bir işlemin sonucu olan yapı biçimi (dökülmüş, yarı işlenmiş, işlenmiş, tavlanmış, su verilmiş, kalıcı biçim değiştirmiş vb. hal).

—Tasav. Doğrudan Tanrı vergisi olarak insanın içinde doğan sevinç, üzüntü, istek gibi ruhsal durum. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Termodin. *Hal denklemi,* denge halinde bir sistemin çeşitli makroskobik parametreleri arasında bulunan bağıntı. (Örneğin bir mol ideal gazın hal denklemi $pV = RT$ eşitliğiyle ifade edilir; bu eşitlikte p basıncı, V hacmi, T sıcaklığı ve R ideal gaz değişmezini gösterir. Bir sistemi tümüyle niteleyebilmek için tek bir hal denklemi yeterli değildir; bir mol ideal gaz sözkonusu olduğunda, yukarıda verilen eşitlikten başka değişmez hacimdeki C_v özgül ısısını ya da U iç enerjisi ile sıcaklık arasındaki bağıntıyı veren hal denklemini bilmek gerekir. Bu denklem tekatomlu bir gaz için $U = \frac{3}{2}RT$ eşitliğiyle gösterilir. Termodinamikte bir sistemin halini nitelemek için sıcaklık, hacim, basınç, enerji, parçacık sayısı gibi makroskobik büyüklükleri bilmek gerekir. Çok sayıda farklı mikroskobik hal aynı termodinamik hale karşılık gelir.) [Eşanl. DURUM DENKLEMİ.] || *Hal fonksiyonu,* bir sistemin önceki evrimine değil, yalnız termodinamik haline bağlı olan fiziksel büyüklük. (Sıcaklık, hacim, basınç, iç enerji, entropi birer hal fonksiyonudur; buna karşılık ısı ve iş hal fonksiyonu değildir.)

—ANSİKL. Fiz. *Bir sistemin hali.* Bu hal, klasik mekanikte, sistemi oluşturan maddesel noktaların konumları ve hızlarıyla belirlenir (akışkanlar mekaniğinde, hızlar alanının verilmesi gerekir). Kuvantum mekaniğinde bir kuvantonun konum ve hızı bağdaşmaz fiziksel büyüklüklerdir, dolayısıyla hal kavramı daha soyuttur; en geçerli biçimcilikte, bir kuvantum sisteminin hali, "haller uzayı" denen bir Hilbert uzayının bir vektörüyle belirlenir. Uygulamada çoğu kez sistemi betimleyen, kuvantum sayıları kümesinden yararlanılır. Örneğin bir atom için hal, toplam yörünge kuvantum sayısının 1, 2, 3, 4, 5 değerini gösteren [*s, p, d, f, g*] harflerinden biriyle, tayf çokluğunun değerini veren ve bu harfin solunda yer alan bir üst indisle, sağa konan ve J toplam kinetik momentinin değerini veren bir alt indisle belirtilir.

—İsl. Kelamcılar, şeyleri *ayan* (bilinebilenler), *gayri ayan* (bilinemeyenler), *nisbetler* (oranlar) ve *haller* olarak dörde ayırırlar. Hallerin, ancak niteledikleri varlıklara göre değer taşıdıklarını, kendi başlarına var ya da yok sayılamayacaklarını belirterek, halleri tümel kavramlar ve Allah'ın zatında bulunan nitelikler olarak düşünürler.

—Tasav. Haller, müridin kendi iradesine bağlı çabalarıyla elde edebileceği *makam**'lardan öte, yalnızca tanrısal bir vergidir. Ancak mürit ibadet, niyet, kalp temizliği, zikir, tefekkür gibi çabalarıyla (âmal) kendisini hallere hazırlayabilir ya da halin uzamasına yol açabilir. Haller lahutta (tanrısal âlem) bulunma (huzur) amacına ulaşmak için müridin geçmesi gereken aşamalardır. Haller yükseldikçe müritte daha üst aşamalara doğru bir istek (şevk, iştiyak) belirir ve bir yukardaki hale göre aşağıdaki haller kötü sayılır. Bu nedenle sufiler: "Ebrarın (hayır sahibi, erdemli kişiler) iyilikleri (hasenat), mukarrebinin (Tanrı yakınları) kötülükleri sayılır" derler. Haller, bir yandan da Tanrı'nın müridi deneme aşamalarıdır. Tanrı, sevinç verebileceği gibi keder ve elem de verebilir. Mürit, her şeye rağmen hale katlanmalı ve hoşnutluk (rıza) göstermelidir; ancak böylelikle daha yüksek bir hali yaşayabilme olanağına kavuşur.

Sufinin içinde bulunduğu ve her an değişmekte olan ortam ve koşulların, onun benliğinde bıraktığı ruhsal etkileşimler olduklarından, sufilerin çoğuna göre haller değişkendir. Örneğin Cüneyd-i Bağdadi "Haller, şimşek çakar gibi gelir geçer" der. Bu nedenle sufi *ibn ül-vakt*'tır (vaktin çocuğu); onun halleri içinde yaşadığı ana göre değişir. Her anın koşullarının doğurduğu çeşitli haller varsa da tasavvuf kaynakları bunları örneklerken 10 hal sıralar. Ancak bu 10 hal de kaynaklarda başka başka gösterilir. En eski tasavvuf kaynaklarından biri olan Serrac adlı sufinin *el -Lüma* adlı kitabında belli başlı haller şöyle sıralanır: 1. *Murakebe* (nefsi denetim altında tutmak), 2. *Kurb* (Tanrı'ya yakınlık), 3. *Muhabbet* (Tanrı sevgisi), 4. *Havf* (Tanrı saygısı), 5. *Reca* (Tanrısal vergileri umma), 6. *Şevk* (Tanrı özlemi), 7. *Üns* (Tanrı dostluğu), 8. *İtminan* (tanrısal vergilerden duyulan sevinç ve rahatlama), 9. Müşahade (tanrısal tecellileri seyretme), 10. Yakin (aşkın gerçekleri kavrama).

Ünlü sufi Sühreverdi'nin *Avarif ül-maarif* adlı kitabında ise 10 hal *muhabbet, şevk, üns, kurb, hayâ* (Tanrı'dan utanma), *ittisal* (Tanrı ile bağ kurma), *kabz* (manevi sıkıntı), *bast* (ruhsal rahatlama, açılma), *fena* (Tanrı'da yok olma) ve *beka* (Tanrı'da sonsuzlaşma) biçiminde sıralanır.

Tasavvufta *gizli zikir* diye de tanımlanan *hal*, genellikle *kâl*'in (söz) karşıtı olarak kabul edilir ve şeriatın özünden habersiz, yalnızca sözünde ya da kabuğunda kalanlara "kâl ehli" denilirken, ruhsal yüceliğe ulaşmış, iyi eylemleri sayesinde tan-

rısal vergilere ve gerçeklere açılmış olanlara da "hal ehli" denilir.

HAL a. (fr. *halle*; frankça *hala*, kapalı yer'den). Bir kentte besin maddelerinin genellikle toptan satıldığı büyük pazar; bu pazarın bulunduğu yerleşim birimleri bütünü: *Sebze hali. Meyve hali. Haftada iki kez hale giden manav.* (Bk. *ansikl.* böl. İkt.)
—İnş. Bir sanayi yapısının iki ana dayanak noktası arasında kalan, bölmelere ayrılmamış geniş mekân.
—Uz. havc. *Birleştirme hali*, bir fırlatıcının ya da sonda-füzenin fırlatma yerine taşınmadan önce hazırlanması, birleştirilmesi ve çeşitli katlarının denetlenmesi için kullanılan bina.
—ANSİKL. İkt. Türkiye'de, tarımsal ürünlerin kent içi pazarlanmasında toptancı hallerinin önemli bir yeri vardır. Toptancı ve perakendeci fiyatlarının oluştuğu bu hallere, üreticiler ve çoğunlukla da üretim bölgelerinden tarım ürünlerini toplayan komisyoncular mal getirir. Getirilen bu mallar, yine aracılar eliyle perakendecilere dağıtılır. Alım satım işleri belediye mal müdürlükleri gözetiminde yapılır. Fiyatlar günlük mal arzına göre oluşur. Ancak, hale mal getiren üreticiler ve komisyoncular arasında işbirliği yapılamaması ve çabuk bozulabilecek bu ürünleri koruma ve depolama olanaklarının da az olması arzın talebe göre oluşmasını engellemekte ve fiyat dalgalanmalarına yol açabilmektedir. Ayrıca, belirli sayıda aracının çok sayıda küçük satıcıya (bakkal, manav, mağaza, pazarcı, seyyar satıcı gibi) mal dağıttığı bu sistemde, bir yandan pazarlama giderleri artarken bir yandan da aracıların kârlarını yüksek tutabilmek amacıyla fiyatlarla oynayabilme olanağı doğar. Ürünün, hale girip halden çıkışı sırasında toptancı ve perakendeci kârları, pazarlama giderleri ve komisyoncu ücretleri tüketicinin ödediği paranın önemli bir bölümünü oluşturur.

HAL, -lli a. (ar. *ḫall*). **1.** *Esk.* Çözülme, erime, ayrılma. **—2.** Çözme; karışık bir durumu, bir sorunu, bir problemi sonuca ulaştırma: *Bir işin halline çalışmak. Halli güç bir problem. Soruna bir hal yolu bulmak.* **—3.** *Hal etmek* → HALLETMEK. ‖ *Hal olmak* → HALLOLMAK.
—*Esk.* *Hall-i mesele etmek*, sorunu çözmek: *"Bu yolda ihtilaf vukua geldikçe muhaverelerini sakitane bir tebessümle dinleyen Nesime Hanım, hall-i mes'ele ederdi"* (H. E. Adıvar). ‖ *Hall ü akd etmek*, bir işi, bir durumu yönetmek, yürütmek. ‖ *Hall ü fasl etmek*, çözümleyip sonuca bağlamak.
—Esk. ed. Bir şiiri düzyazıya çevirme. (Karşt. AKİT ya da AKD.)
—Esk. kim. Bileşik bir maddenin elemanlarına ayrılması, ayrışma.

HAL, -lli a. (ar. *ḫall*). *Esk.* Sirke: *Hall-i muattar* (kokulu otlarla karıştırılmış sirke). *Hall-i verdi* (gül sirkesi).

HAL, -l'i a. (ar. *ḫalʿ*). *Esk.* **1.** Soyma; soyunma. **—2.** Boşanma. **—3.** Tahttan indirme; hükümdarlığına son verme. **—4.** *Hal etmek* → HAL'ETMEK.



Meyve ve sebze hali
İstanbul

Büyük Larousse

HÂL a. (fars. *ḫāl*). *Esk.* Vücutta görülen koyu renkli benekler, ben: *Hâl-i siyah* (kara ben). *Hâl-i müşkin* (misk kokulu ben).

HÂL a. (ar. *ḫāl*). *Esk.* Annenin erkek kardeşi, dayı.

HALA a. (ar. *ḫāl*, dayı'nın dişl. *ḫāle*, teyze'den). Çocuğa göre babanın kız kardeşi: *Halam, babamdan beş yaş büyüktür.*

HALÂ a. (ar. *ḫalāʾ*). *Esk.* **1.** Boşluk, uzay boşluğu: *"Halâ-yı mutlak ile zulmet, semavat u zemîni tekvin etti"* (Mehmet Tevfik). **—2.** Hela, tuvalet.

HÂLÂ be. (ar. *hālā*). **1.** Bir durumun, bir eylemin, belli bir zamandaki sürekliliğini belirtir; daha, şu ana kadar: *Onu hâlâ seviyor. Hâlâ güzel.* **—2.** Bir eylemin, bir durumun umulan, düşünülen süreyi aştığını; bitmesi, sona ermesi gerekirken bunun gerçekleşmediğini belirtir: *Okul vakti geldi, bizimki hâlâ uyuyor. Şimdiye kadar gelmesi gerekirdi, hâlâ gelmedi. Karanlık bastı, ama o hâlâ okuyor. Borcunu hâlâ ödemedi.* **—3.** *Hâlâ o masal*, bir sorunun, düşüncenin ya da sözün sürekli olarak ortaya atıldığını belirtir. ‖ *Hâlâ o mektup*, uzun zaman üzerinde durulmasına karşın çözümlenmeyen, bir sonuç alınamayan sorunlar ve işler için kullanılır.

HALÂCÂ a. (ar. *ḫalā*, tuvalet ve fars. *cā*'dan *ḫalā-cā*). *Esk.* Hela, tuvalet.

HALACARUS a. (yun. *hals, halos*, deniz, tuz ve lat. *acarus*, güve, uyuz'dan). Ilık ve soğuk denizlerin kıyıdan az çok uzak çeşitli derinliklerinde yaşayan akar cinsi. (*Halacaridae* familyasının örnek tipi.)

HALACİ, Delhi'de Muizziler'in yerini alan hanedan (1290-1320). Hanedanın kurucusu Celalettin Firuz Şah (1290-1296) Muizziler'in hizmetindeki Halaçlar'ın reisiydi. Son muizzi sultanı Keyümers'in öldürülmesi üzerine Delhi sultanlığı'nın başına geçti. Hanedan'ın en dikkat çekici üyesi Alaettin Halaci (1296-1316), Delhi sultanlığı'nı merkezi ve Kuzey Hindistan'ı kapsayan büyük bir imparatorluk durumuna getirdi. İdari ve mali alanda yeni düzenlemeler yaptı. Din adamlarının ve büyük toprak sahiplerinin nüfuzunu kırdı. Gıda maddelerinin fiyatlarını emirnamelerle düşük düzeyde tuttu. Ölümü üzerine küçük yaşta tahta çıkarılan Ömer Şah'ı (1316) ağabeyi Mübarek Şah (1316-1320) tahttan indirdi. Mübarek Şah babasının sert kanunlarını kaldırdı, Gucerat ve Devagiri'deki ayaklanmaları bastırdı. Sefahate dalması, kardeşlerini ve yüksek devlet memurlarını öldürtmesi halkı kendisinden soğuttu. Sonunda bir hindu dönmesi olan gözdesi Hüsrev Han tarafından öldürüldü. Böylece sona eren Halaci hanedanının yerini Hüsrev Han'ın Delhi'deki egemenliğine son veren Tuğluk hanedanı aldı.

HALACİ, Malva'da hüküm süren müslüman hanedan (1436-1531). Hanedanın kurucusu Mahmut Şah, Delhi Halacileri ile aynı kabiledendi. Son guri sultanı Mesut'u tahttan indiren Mahmut, eski hanedan adına çıkan ayaklanmaları bastırdı; Çitor Racputları ve Behmeniler'le savaşarak sınırlarını oldukça genişletti. Oğlu Gıyasettin (1469-1500) ülkenin yönetimini önce vezirine, sonra başvezir yaptığı oğlu Nasırettin'e bıraktı. Nasırettin (1500-1511), emirlerinin ayaklanmasını bastırdı ve Racputlar'la başarıyla savaştı. Mahmut Şah II (1511-1531) hükümdarlığını ilan eden kardeşlerini ortadan kaldırdı, ama bir racput olan başvezirinin oyuncağı durumuna geldi. Çitor racasına açtığı savaş ağır bir yenilgiyle sonuçlandı. Sonunda Gucerat sultanı Bahadır Şah, Malva'yı ele geçirdi (1531).

HALAÇÇA a. İran'ın güneyinde yaşayan Halaçlar'ın konuştuğu türkçe. (*Halaç türkçesi* de denir.)
—ANSİKL. Halaçça birçok bakımdan azeri türkçesinin özelliklerini taşır. Ancak ondan farklı olarak eski türkçenin bazı özelliklerini de korur. Örneğin sözcük başında *k-* ünsüzü *g-* olmamıştır (*köz* [göz]); *t-*, *d-* olmamıştır (*til* [dil]); *-gan*, *-gen* eki *-an*, *-en* biçimini almamıştır (*sıçkan*[sıçan]) vb. Sözcük dağarcığı gibi sesyapısı da farsçadan büyük ölçüde etkilenmiştir (*boş* [baş] vb.).

HALAÇLAR ya da **KALAÇLAR,** eski bir türk kabilesi. Kesin olarak bilinemeyen bir tarihte Doğu Afganistan ve Kuzey Hindistan'a yerleştiler. Samaniler döneminde Güney Afganistan'da önemli bir kuvvettiler. Gazneliler'in Hindistan seferlerine katıldılar, ıktalar elde ederek önemli kitleler halinde Hindistan'a yerleştiler. Daha sonra Guriler'in hizmetine girdiler. XII. yy. sonlarında guri sultanları büyük ölçüde Halaçlar'a ve büyük halaç emirlerine dayanıyordu. Bengal ve Doğu Hindistan'a islamlığı ilk getiren İhtiyarettin Muhammet Halaci idi. Delhi sultanlığı içinde halaç emirleri devletin önemli mevkilerini elde ettiler ve 1290 ile 1320 arasında Delhi tahtını ellerinde tuttular. Halaçlar'ın başka bir kolu da 1436-1531 arasında Malva'da hüküm sürdü. Afganistan'da kalan Halaçlar, Guri devletini yıkan Muhammet Harizmşah'ın egemenliğine girdiler. Harizmşahlar'ın Moğollar'a karşı koymak için topladığı kuvvetler arasında Halaçlar da bulunuyordu.
Halaçlar'ın XI.-XIII. yy.'larda İran, Azerbaycan ve Anadolu'ya yerleştikleri anlaşılmaktadır. Timur döneminde Save, Kum ve Kaşan yöresinde yaşıyorlardı. Halaçlar, zaman içinde çeşitli zümrelere bölünerek, yabancı çevrelerde yoğun yerli halk içinde erimişler, kimi zaman da daha kalabalık kabilelere katılmışlardır. Bugün İran'da Kum kentinin güney-batı'sında yaşayan bir halaç topluluğu bulunmaktadır. Anadolu'daki Halaç adını taşıyan yer adları, Halaçlar'ın Anadolu'ya da yerleştiklerini göstermektedir.

HALADİ a. Yaklaşık bir milyon kişinin konuştuğu gucarati lehçesi. (Eşanl. HALAİ.)

HALÂHİL çoğl. a. (ar. *ḫalḫal*'ın çoğl. *ḫalāḫil*). *Esk.* Ayak bilezikleri, halhallar.

HALAİ a. Dilbil. HALADİ'nin eşanlamlısı.

HALÂİK çoğl. a. (ar. *ḫalīka*'nın çoğl. *ḫalāʾik*). *Esk.* **1.** Yaratıklar, yaratılmış olanlar; insanlar ve hayvanlar. **—2.** → HALAYIK.

HALÂİL çoğl. a. (ar. *ḫalīle*'nin çoğl. *ḫalāʾil*). *Esk.* Nikâhlı karılar, eşler, zevceler.

HALAİYÛN çoğl. a. (ar. *ḫala*, boşluk'tan *ḫalaʾiyyūn*). Esk. fels. Boşlukçular. (fr. *vacuistes* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

HALAK a. (ar. *ḫalaḳ*). *Esk.* Paçavra, paramparça olmuş nesne.

HALAKA, *gidiş biçimi* anlamına gelen ve yahudiliğe tam uymayı belirleyen dinsel, hukuksal ve ahlaksal düzenlemeyi adlandıran ibranice sözcük. Halaka'nın hiç değilse sözlü olarak saptanmasına, Babil sürgününden dönüş ile ikinci tapınağın yıkılışı arasında geçen yüzyıllar içinde başlandı. Bu iş, biri *tannaimler* dönemi (Mişna*), öbürü *amoraimler* dönemi (Talmud*) olmak üzere, iki dönemde gelişti. Ortaçağ hahamları, *responsalar* ile halakayı genişlettiler ve belli bir düzene koydular. Bu yetkinleştirme çalışması günümüze kadar sürdü.

HALAKİ a. ve sıf. (ar. *ḫalaḳ* ve *-ī*'den *ḫalaḳī*). *Esk.* Paçavracı.

HALÂKİM çoğl. a. (ar. *ḫulḳum*'un çoğl. *ḫalāḳim*). *Esk.* Boğazlar.

HALALAS a. Suudi Arabistan'ın ufaklık parası, temel para birimi riyal'in 100'de biri.

HALÂLE a. (ar. *ḫalāle*). *Esk.* Kocaya göre karı, kadın eş.

HALÂLET a. (ar. *ḥalālet*). *Esk.* Yakın dostluk.

HALAS a. (ar. *ḥalāṣ*). *Esk.* **1.** Bir yerden, bir şeyden kurtulma, kurtuluş. **—2.** *Halas bulmak, olmak,* kurtulmak: *"Senin kudretinden hiçbir zaman halas olamıyorlar"* (H. E. Adıvar). || *Halas etmek, eylemek, kılmak,* kurtarmak: *"Kıl halas eyle bizi gamdan selîm"* (Ahmedî, XIV. yy.). **—3.** *Halas -dide, halasyâb,* kurtulmuş.

HALAS (František), çek şair (Brno 1901 - Prag 1949), modern şairlerin en büyüklerinden biridir. Önceleri dönemin hareketlerinden etkilendiyse de, daha sonra toplumsal başkaldırıyı metafizik başkaldırıyla birleştiren trajik bir şair olarak tanındı: *Kohout plaší smrt,* 1930; *Tvář,* 1931-1941; *Hořec,* 1933; *Dokořán,* 1936. Halas bu yapıtlarında, şairin ancak toplumsal ve metafizik bir umuda yaslanarak yaşamaya çalıştığı saçma bir dünyadan görüntüler sunar. *Staré ženy*'deki şiirlerdeyse güçlü bir acıma duygusu vardır. *Tarzo nadĕge* (1938) ve *Naše paní Božena Němcová* (1940), Halas'ın savaş öncesi ve nazi işgali dönemlerindeki yurtseverce başkaldırısını ve şiiriyle Direniş hareketine katılışını yansıtır Ülkesi özgürlüğe kavuştuktan sonra önemli bir göreve getirilen ve Komünist partisi'nden milletvekili seçilen Halas'ın tedirginliği gene de sürdü (*V řadě,* 1948). Ölümünden sonra çek sosyalist şiirini yozlaştırmakla suçlandıysa da, çek gençliğinin en sevdiği şair olarak kaldı.

HALASİ-KUN (Tibor), macar türkolog (Zagreb 1914). Budapeşte Üniversitesi'nde okudu. *Gennadios török hitvallása* (Gennadios'un türkçe itikatnamesi) adlı çalışmasıyla doktorasını verdi (1936). Budapeşte Üniversitesi'nin Türk dilbilim ve macar ana tarihi enstitüsü'nde asistan olarak çalıştı (1937-1942). Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde macar dili ve edebiyatı dersleri verdi (1943-1948). Columbia Üniversitesi'nde türk dili ve edebiyatı okuttu (1952-1959); aynı üniversitenin Yakındoğu dil ve kültürleri bölümü başkanı oldu (1959-1960). Türkiye'de Amerikan ilmi araştırmaları enstitüsü başkanlığı yaptı (1963-1968). Bulgaristan, Türkiye, Lübnan ve Suriye'de bilimsel araştırmalarda bulundu. 1946'da Hungaroloji enstitüsü yayınları'nı çıkarmaya başladı. 1950'de Hasan Eren'le birlikte *Türk dili ve tarihi hakkında araştırmalar* dergisinin 1. cildini yayımladı. Memluk, kıpçak dilleri, türk dili ve edebiyatı üzerinde çalıştı. *Oszmánli jövevényszavaink hangtanához* (Osmanlıca alıntılarımızın fonetiği üzerine) [1938], *Die mameluk-kiptschakischen Sprachstudien und die Handschriften in Stambul* (Memluk-kıpçak dil araştırmaları ve İstanbul yazmaları) [1940], *La langue des Kiptschaks d'après un manuscrit arabe d'İstanbou*l (Bir İstanbul yazmasına göre Kıpçaklar'ın dili) [1942], *The ottoman elements in the Syrian dialects* (Suriye lehçesinde osmanlı unsurları) [1969] vb. makaleleri çeşitli bilimsel dergilerde yayımlandı.

HALASKÂR a. ve sıf. (ar. *ḥalāṣ* ve fars. *kar,* yapan, eden'den *ḥalāṣ-kār*). *Esk.* Kurtarıcı.

Halaskâr Gazi, Başkomutan meydan savaşı'nın (30 ağustos 1922) ardından, TBMM'nin İbrahim Süreyya (Yiğit) ve 62 arkadaşının önerisi üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya "Gazi"lik sanı ve "müşir"lik rütbesi vermesinden sonra, o günlerin havası içinde halkın "kurtarıcı Gazi" anlamına Atatürk için kullandığı deyim. İstanbul Belediyesi, bu deyimin yayılmasından sonra, Gazi'nin Samsun'a çıkmadan önce Şişli'de oturduğu ve sonradan müze yapılan evinin önündeki caddeye de Halaskârgazi caddesi adını vermiştir.

Halaskâr zabitan grubu, 1912 seçimlerinin ardından hemen tümü İttihat ve Terakkı fırkası yandaşlarından oluşan Meclisi mebusan ve hükümetinin meşru olmadığı, hükümetin düşürülmesi ve seçimlerin yenilenmesi, ordu ve subayların da politikayla uğraşmasının önlenmesi amacıyla İstanbul'da kimi subaylarca kurulan cunta (haziran 1912). Kısaca *Halaskâran* da denir. İkinci meşrutiyet'in (1908) ilk meclisinde oluşan Hürriyet ve İtilaf fırkası çevresinde odaklaşan muhalefeti yok etmek için yapılan ve "sopalı seçim" diye adlandırılan seçimlerden (1912) sonra Arnavutluk'ta başlayan ayaklanma ve bu yöredeki birtakım subayların tıpkı 1908 öncesinde Abdülhamit II'ye karşı olduğu gibi dağa çıkmalarının ardından, İstanbul'da da kurmay binbaşı Gelibolulu Kemal Bey (Şenkıl) başkanlığında bir grup subay (kurmay kolağası Kastamonulu Hilmi, süvari yarbayı Recep, deniz binbaşısı İbrahim Aski, yüzbaşı Kudret, emekli yüzbaşı Tevfik Hamdi Bey [Burunsuz Tevfik], Rasniyol Hüsnü, Hasan Ali, teğmen Salih, kurmay yarbay Yusuf Rasih, binbaşı Saffet beyler) gizli ve yeminli bir örgüt oluşturdular. Muhalefet ileri gelenleri ve Prens Sabahattin Bey'le de ilişki kuran ve destek gören Halaskâran, yayımladıkları ve gazetelerde de yer alan korkutucu bildirileri ile Sait Paşa başkanlığındaki hükümeti önce Meclis'te bilgi verip güvenoyu istemeye, güvenoyu aldıktan 24 saat sonra da çekilmeye zorladı. Kurulacak yeni hükümette, kendilerine destek olacağını vaat eden Nazım Paşa ile Kâmil Paşa'nın görev almasını da sağlayan cunta, Meclis'in feshi dışındaki isteklerini gerçekleştirmiş oldu. Ancak bu olayların hemen ardından kurulan Büyük kabine döneminde Balkan Savaşı'nın patlak vermesi, Balkanlar'da ağır bir yenilgiye uğranılması, İttihatçılar'ın Babıâli baskını ile yeniden iktidarı ele almaları ve sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikasta kurban gitmesi üzerine, muhaliflerle birlikte cunta üyeleri de kovuşturmaya uğradılar. Cuntanın başkanı Gelibolulu Kemal ve Kudret beyler önce Mısır'a, sonra da Arnavutluk'a kaçtılar (1913).

Halasultan tekkesi, G.Kıbrıs rum kesiminde, Larnaka'nın G.-B.'sında, Tuz gölünün B. kıyısında ziyaretgâh.

HALAT a. **1.** Kenevir ya da benzeri bitkilerin liflerinden yapılmış, urgandan daha kalın ip. **—2.** Bir kanoyu, bir sandalı bağlamaya ya da bir çıkrığı yönetmeye yarayan orta kalınlıkta ip.

—Ask. *Çekme halatı,* ucunda bir kanca ya da ilmek bulunan, top mürettebatı tarafından aracın hareket ettirilmesi ya da bir top kundağının mevziye sokulmasında kullanılan halat. || *Kundak halatı,* atış sırasında topun olağan geri tepmesine engel olmayacak biçimde, top kundağını top çekme arabasına bağlayan 7-8 metre uzunluğundaki ipe verilen ad.

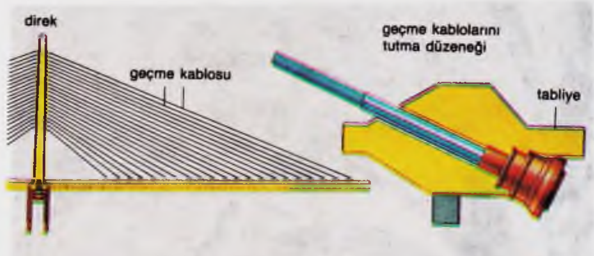
—Ask. denizc. *Durdurma halatı,* bir uçak gemisinin kıç tarafına yerleştirilmiş iki tambur arasına enlemesine olarak gerilen ve güverteye iniş sırasında uçakları durdurmaya yarayan çelik halatlar. (Uçaklar halatları oynak bir kanca yardımıyla yakalar.)

—Bayınd. *Asma köprü halatı* ya da *kablosu,* bir asma köprünün çelik tel ya da isparçena demetiyle oluşturulan başlıca taşıyıcı öğesi. (Halatı oluşturan çelik teller yüksek dayanımlıdır. Bazı ülkelerde (örn. ABD) ve özellikle büyük köprülerde, çoğunlukla, doğrudan doğruya şantiyede bir araya getirilen koşut teller kullanılır. Sarmalların art arda ters yönde k[illegible]masıyla (almaşık burulmalar), halatlar fabrikada da üretilebilir. Kimi zaman, dış katmanlar için yamuk kesitli ve Z profilli teller kullanılarak "kapalı halatlar" oluşturulur. "Ana halatlar" çoğunlukla demet haline getirilir.)

—Denizc. Çevresi bir parmaktan (25,4 mm) daha kalın olan ve gemilerde bağlama işlerinde, palanga donanımlarında, selviçelerde ve armalarda kullanılan bitkisel, sentetik ya da çelik kablo. || *Halat aksamı,* çevresi bir parmaktan daha ince olan halat. (Gemilerde çeşitli işlerde kullanılır ve kollarındaki tel sayılarına, bükümlerine göre değişik adlar alır: *ince, ligadora, mürnel, gırcala* vb.) || *Halat ambarı,* gemi sintinesinde halatların konduğu yer. || *Halat bosası,* demir atıldıktan sonra zincirin ırgata yüklenip hırpalanmasını önlemek ya da bir halatı gergin tutmak için kullanılan kalın halat. (Bu halatın çımalarından biri ceviz yapıldıktan sonra güverteye tutturulmuş bir başka halata bağlanır, öbür çıması da zincire sarılır.) || *Halat donanımı,* sabit armalarda ya da selviçelerde kullanılan halatların tümü. || *Halat façunası,* bir halatın sürtünen bölümlerinin yıpranmasını önlemek için bu bölümlere başka bir halat sararak oluşturulan façuna. || *Halat lifi,* halatı oluşturan ipliklerden her biri. || *Halat manevrası,* bir gemiyi, baştaki ya da kıçtaki palamarları bocurgatla ya da ırgatla çekerek ilerletme. || *Halat vermek,* yanaşmakta olan bir gemiden ya da bir tekneden kıyıya halat uzatmak. || *Halat zinciri,* bir halatın boyunu geçici olarak kısaltmak için yapılan bir bağ çeşidi. (Genellikle kiklerin yeke donanımlarında ve silistre kordonlarında uygulanır.) || *Halatı nete etme,* dağınık bir halata düzenli bir biçim verme. || *Halatı nete tutmak,* halatı roda ederek yeniden kullanmak için hazır durumda tutmak. || *Eski halat,* tirnele örmekte ve paspas yapmakta kullanılan halat. || *Şamandıra halatı,* bir şamandırayı su üzerinde, sabit noktada tutmak için dipteki bir cisme (demir, tonoz vb.) bağlamada kullanılan yeterli uzunlukta halat.

—Havc. *Kılavuz halat,* balon pilotonun yere yaklaştığı zaman sepetinden sarkıttığı 100 ile 200 m uzunluğunda ip. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İnş. *Açma halatı,* duvarcıların havaya



asma köprüde metal halatlar





Lauros-Giraudon

Foscari revağının tonozunu süsleyen **halat silmeler (XV. yy.)** *Dukalar sarayı, Venedik*

kaldırdıkları yükleri duvarlardan uzak tutmak için kullandıkları halat.
—Koşumc. *Halat çatalı*, koşulmuş atların koşum takımlarını tutan ikiye katlanmış kayış.
—Mad. oc. *Çıkarma halatı*, kuyu içinde kafesin ya da skipin devinimini sağlayan çıkarma makinesine bağlı halat. (Bk. *an-*

Bk. resim sayfa 4949

sikl. böl.) || *Denge halatı*, kuyu dibinde yarım halka oluşturacak biçimde iki ucu iki kafes altına bağlanan ve çıkarma sırasında ağırlığıyla çıkarma makinesinin kuvvet çiftini düzenleyen halat. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Oto. *Yük halatı*, yükleri yük arabasına bağlamada kullanılan halat.
—Spor *Halat çekmek*, karşılıklı iki grubun bir halatı çekerek yaptıkları kuvvet deneme yarışı. || *Tırmanma halatı*, jimnastikte kolları güçlendirmek amacıyla kullanılan tavandan sarkıtılmış halat.
—Teknol. Bitkisel, sentetik liflerden ya da metal tellerden yapılmış kalın ip. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Bu ipten yapılmış olan şey için kullanılır: *Halat merdiven.*
—Mim. *Halat silme*, görünüşü bir halatı andıran silme.
—ANSİKL. Havc. Kılavuz halat yere değdiği zaman, balon, ipin yere oturan kısmının ağırlığı kadar hafifler. Bu nedenle yeniden yükselir ya da inişi yavaşlar. Ayrıca yüksekte belli bir kararlılık sağlayacağı gibi yerde oluşturduğu çok etkili frenleme iniş hızını düşürür.
—Mad. oc. Kenevirden yapılan çıkarma halatları günümüzde kullanılmaz; bugün bunların yerini yüksek dirençli (150-200 kgf/mm²) çelik tellerden yapılmış *metal çıkarma halatları* almıştır. *Yassı metal halatlar* çok az kullanılır. Genellikle *yuvarlak halatlar* yeğlenir; bu halatlar, ya çıkarma makinesinin tamburlarına sarılır ya da devindirici büyük bir makaraya (Koepe makarası) yalnızca yarım devirle tutunur; böyle bir halat helis biçiminde bükülmüş 6 ile 8 ya da daha çok koldan oluşur; her halat kolu da yuvarlak teller helis biçiminde bükülerek elde edilir ve yuvarlak, yassı ya da üçgen biçiminde olabilir. Yuvarlak halatların bir başka türü de *cer halatı*'dır. Bir çıkarma halatının kopma tehlikesini önlemek için kablonun güvenlik katsayısını yüksek tutmak zorunludur; yani kablonun kopma sınırının taşıyacağı yükten en az 6 ya da 7 kat büyük olması gerekir; ayrıca kablonun durumu sürekli gözetim altında tutulur.

Denge halatı ve çıkarma halatının doğrusal ağırlıkları eşittir; ama denge halatı yalnızca kendi ağırlığını taşıdığından çıkarma halatı kadar dayanıklı olması gerekmez. Devindirici makara üzerinde kaymasını önlemek için, denge halatları Koepe sistemine dayanan çıkarma makinesiyle kullanılır.
—Teknol. • *Çelik halat.* Bir çelik halat belli sayıda çelik tel içeren birçok halat kolundan oluşur; çelik teller çoğunlukla çelikten ya da kenevirden yapılmış bir fitile sarılır. Genellikle kenevir fitil yeğlenir, çünkü halata daha büyük bir esneklik kazandırır. Çelik teller, tel çekme işlemiyle elde edilir. Telleri çekmeye yarayan çelik türü, halatın kullanım amacına göre değişir; bu amaçla % 28-22 oranında uzayan ve 30-45 kgf/mm²'lik bir dayanım gösteren yumuşak çelikten, en sert çeliklere kadar bir dizi çelik türü kullanılabilir; sert çeliklerle genellikle uzaması istenmeyen halatlar yapılır. Halata ve halat kollarına çoğu kez ters yönde büküm verilir. Böylece özellikle kaldırma aygıtlarında kullanılan *ters bükümlü*, burulmaz halatlar elde edilir. *Lang halatı*'nda halat ve kollar aynı yönde bükülür. Bu yöntemle elde edilen halat ters bükümlü halata oranla daha esnektir; ama gerildiğinde bükümleri açılabilir; dolayısıyla iki ucu sağlam biçimde bağlanarak kullanılır.

Bir *cer halatı*'nda helis biçiminde sarılmış teller iç içe geçerek bir boru oluşturur ("Z" profilli teller): bu kesitin iki kenarı çember parçası, öbürleri ise S ya da kırlangıç kuyruğu biçimindedir. Bu son halde bitirme amacına yönelik yeni bir tel çekme işlemi zorunludur. Cer halatları çok düzgün yüzeyli olduklarından, yuvarlanma ya da kılavuzlama (örneğin teleferikleri taşıyıcı halatlar) halatları olarak kullanılır. Öte yandan bunlar sızdırmaz olmaları nedeniyle asma köprülerde ve geçme kablolu köprülerde gittikçe genişleyen bir kullanım alanı bulur.

Metal halatların ömrü kenevir halatlara oranla daha uzundur; atmosfer korozyonuna karşı direnci artırmak için bükümden önce elektrolitik ya da sıcak galvanizlemeyle teller çinkoyla kaplanır. Denizcilikte kullanılan çarmıklar, istiralyalar, vinç ve yük asansörü halatları çeliktendir.
• *Tekstil halatları.* Tekstil maddelerinden (kenevir, sarısabır, hindistancevizi, sentetik lifler vb.) yapılmış halatlar genellikle bir fitil çevresinde birçok kınnap ipliği bir arada bükülerek elde edilir. (→ URGANCILIK.) Bu halatlar çoğu kez yuvarlaktır, ama yassı da olabilir; yassı türlerde halatı oluşturan bitişik öğeler bir dikişle birbirine tutturulur. Halatın iki ucu, uzun bir filasa bağıyla (3 ile 4 m'ye kadar) birleştirilir; bağ yerinde halat çapının artmasını önlemek için bağlamanın özenle uygulanması gerekir. Bitkisel elyaftan yapılmış halatlar esnek ve dayanıklıdır, ancak kötü havalardan büyük ölçüde etkilenirler.

HÂLAT çoğl. a. (ar. *ḥalet*'in çoğl. *ḥâlat*). *Esk.* **1.** Durumlar, değişen durumlar: *"İnsanlarda müşahede olunan halât tadat ve beyan olunamaz"* (Mehmet Tevfik, XIX. yy.). **—2.** Sofilerin coşkunluk ve baygınlık halleri.

HÂLAT çoğl. a. (ar. *ḥāle*, hala'nın çoğl. *ḥalat*). *Esk.* Halalar.

HALATLI sıf. *Halatlı akıntı, halatlı lav,* ani soğumayla donan yüzeyi, lavın akışı sırasında büzüşen ve kıvrımlanan volkan akıntısı.

HALAVAT çoğl. a. (ar. *ḥala*, boşluk'un çoğl. *ḥalavat*). *Esk.* Boşluklar, boş yerler.

HALAVET a. (ar. *ḥalavet*). *Esk.* **1.** Tad, lezzet: *"İnsan sesinde bu derece halavet tasavvur edilemezdi"* (Neyzen Tevfik). **—2.** Tatlılık, güzellik, hoşluk, sevimlilik. *"Fevkalade bir halavet ve letafeti vardır"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—3.** *Halavet -bahş*, güzellik veren. || *Halavetyab*, güzellik, tatlılık bulan, zevk alan. || *Halavet-i kelam*, sözün tatlılığı, güzelliği. || *Halavet-i taam*, yemeğin tadı.

HALAY a. (*alay*'dan). Folk. Toplu halde çeşitli biçimlerde bağlı dizi oluşturularak, sözlü ya da sözsüz ezgiler eşliğinde oynanan halk oyunlarının genel adı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Halay başı* → HALAYBAŞI. || *Halay çekmek*, halay türü bir halk oyunu oynamak. || *Halay faslı*, belli bir sıra izlenerek art arda çalınan ya da söylenen, aynı makamda halay ezgileri. || *Halay havası*, halay oyunlarına eşlik eden sözlü ya da sözsüz ezgi. (Bazı yörelerde yalnızca türkülü halay ezgileri için kullanılır.) || *Halay tepmek*, horadaki gibi ayakları yere vurarak halay çekmek. || *Halay tutmak*, halay çekmek üzere bağlı dizi oluşturmak. || *Halaya durmak*, halay oynamak üzere dizilmek. || *Kadın halayı*, yalnızca kadınların oynadığı halay. || *Omuz halayı*, oyuncuların birbirlerini omuzlarından tutarak oynadıkları halay. || *Tepeli halay*, oyuncuların omuzlarına bir başka kişiyi alarak oynadıkları halay. (Erkekler tarafından oynanır.)
—ANSİKL. Halay, Anadolu'nun birçok yöresinde, özellikle İç ve G.-D. Anadolu'da yaygın bir halk oyunu türüdür. Bir topluluk dansı, disiplinli bir dizi oyunudur. En az beş kişi tarafından oynanır. Bununla birlikte daha az kişiyle oynanan halay oyunları da vardır. Eşlik çalgıları, yörelere göre farklılıklar göstermekle birlikte, genellikle davul zurnadır. Kadınlar bazı yörelerde türkü söyleyip tef çalarak halay oynarlar. Halay yalnız erkekler, yalnız kadınlar ya da kadın erkek birlikte oynanır.

Halaylar bağımlı oyunlardır. Oyuncular *halaybaşı**'nın komutuna uyarak hareket ederler. Halaya çoğunlukla bağlı diziyle başlanır. Oyuncular birbirlerinin küçük parmaklarından tutarak, kol kola girerek ya da omuzlarından tutarak diziyi oluştururlar. Bazı halaylarda bu diziliş bir süre sonra değişir, bazılarındaysa oyunun sonuna değin sürer.

Halaylar, *tek bölümlü halaylar, iki bö-*



kadın **halayı**

lümlü halaylar ve *üç bölümlü halaylar* olmak üzere üçe ayrılır. *Tek bölümlü halaylar,* oyunun başından sonuna değin aynı melodi, ritim ve figürlerle oynanan halaylardır.Bunlarda oyun ilerledikçe yalnızca ezginin hızında bir artış olur, bunun dışında başladığı biçimiyle sürdürülür. *İki bölümlü halaylar* iki melodi, iki ritim ve iki ayrı oynama biçimi olan halaylardır. *Ağırlama** adı verilen ilk bölümde, ayaklar oynamadan sağa sola kıvrılışlar ve ufak yıkılışlarla oyuna başlanır. Melodi ağır bir tempodadır. Çoğunlukla oyuncular kapalı dizi oluştururlar. Halaybaşının mendil sallayarak verdiği komutla ikinci bölüme geçilir. Eşlik çalgıları birinciyle uyumlu ama daha hareketli ikinci bir ezgiye başlar, oyunun figürleri hızlanır. Birinciyle ikinci bölüm bütünüyle birbirinden farklı iki ayrı oyun gibidir. İkinci bölüme yörelere göre *yelleme, hoplatma, sıktırma,* gibi adlar verilir. *Üç bölümlü halaylar*'da ise üç ayrı ezgi, üç ayrı ritim ve farklı figürler yer alır. Ağırlama ve hoplatma bölümlerinin arasında kimi yörelerde *yanlama,* kimilerindeyse *ortalama* adı verilen hareketli bir bölüm bulunur. Yanlama adı bu bölümde oyuncuların birbirlerinin üzerine abanarak yana doğru tüm bedenleriyle eğilmelerinden kaynaklanmaktadır.

Anadolu'da eşlik türkülerinin ya da figürlerin kaynaklandığı olay, yer ya da kişilerin adını taşıyan yüzlerce halay adı saptanmıştır. Halaylar düğün, nişan, kına gecesi, dini ya da resmi bayramlar nedeniyle düzenlenen törenler, askere uğurlama vb. toplu halde yapılan her türlü eğlentide oynanır. Halay giysisi yörelere göre farklılıklar gösterirse de genellikle erkeklerde poşu, yazma, işlik, şal kuşak, cepken, gömlek, şalvar, yemeni ya da çarıktan; kadınlarda ise kefiye, yazma vb. başörtüsü, fistan (üçetek), iç donu, şalvar, kuşak ve ayakkabıdan (çarık,yemeni) oluşur.

HALAYBAŞI a. Folk. Halay türü halk oyunlarında dizinin sağ başında bulunan ve elindeki mendil yardımıyla oyunu yöneten kişiye verilen ad. (Bazı yörelerde *başadur, başçeken, sırabaşı* da denir.)
—ANSİKL. Halaybaşı, oyunu çok iyi bilen ve çevrede saygınlığı olan kişilerden seçilir. Oyuncuların tümü halaybaşının elindeki mendil aracılığıyla verdiği komutlara uymak zorundadır. Melodi ya da ritmin değişmesi, figürlerin yinelenme sayısı, oyunun hangi hızla oynanacağı halaybaşının komutlarıyla belirlenir. Oyun sırasında halaybaşı bir bölümü oynatmadan bir başka bölüme geçebilir. Dizinin en sonunda bulunan ve *pöççük** adı verilen oyuncunun görevi halaybaşının verdiği komutların anlaşılıp anlaşılmadığını denetlemek ve elinde taşıdığı mendil yardımıyla halaybaşına bildirmektir. Halaybaşının hemen yanında *ikinci* denen ve halaybaşılığa aday olan bir oyuncu bulunur. Halaybaşıyla pöççük arasındakilere *kelle* ya da *sıra oyuncuları* denir

HALAYIK a. (ar. *ḫalīḳa,* mevcudat, yaratılmış olanların tümü'nün çoğl. *ḫalā'iḳ*'ten).Savaşta tutsak edilen, para karşılığı esir pazarlarından alınan ya da bir devlet büyüğü tarafından (padişah, vezir vb.) armağan edilen ve sahibinin her istediğini yapmak zorunda olan cariye. (Eşanl. KARAVAŞ.)

HALAYIKLIK a. Halayık olma durumu; cariyelik.

HALAZA → ALAZA.

HALAZADE a. (ar. *ḫāle* ve fars. *zade; ḫāle-zāde*'den). *Esk.* Halanın oğlu ya da kızı.

HALBE (Max), alman yazar (Guettland, Pomeranya, 1865 - Gut Neuötting, Bavyera, 1944). O zamanlar moda olan "natüralist" oyunlarla üne kavuştu; ama en büyük başarısını *Jugend* (1893) adlı gerçekçi, sert ve şaşırtıcı bir yapıtla kazandı. Sonraki romanlarında doğduğu yöreyi konu aldı. Son yapıtları özyaşamöyküleridir.

HALBERSTADT, Almanya'da, Saksonya-Anhalt eyaletinde kent, Harz'ın kuzey eteğinde; 47 000 nüf. Demiryolu gereçleri onarımı. Motorlar. Tarım makineleri. Kimya. Tekstil.
—Tar. Charlemagne tarafından piskoposluk olarak kurulan Halberstadt, X. yy.'dan Westfalen antlaşmalarına (1648) kadar Kutsal roma germen imparatorluğu'nun başlıca kilise prensliklerinden biriydi; Westfalen antlaşmasıyla Kilise'nin mallarına el kondu ve kent Brandenburg seçiciprensliği'ne bırakıldı. 1807'de Napoléon'a bağlı Westfalen krallığı'na verilen kenti 1813'te Prusyalılar yeniden işgal ettiler.
—Güz. sant. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra restore edilen gotik katedral (XIII.-XV.yy.) [1220 dolaylarına ait, İsa'nın çarmıha gerilişini betimleyen tablo; XVI. yy. başında yapılmış jübe; hazine dairesi]. Ortaçağ'dan kalma kiliseler; roman üslubuyla yapılmış Unsere Damen kilisesi (1140 -1170). Eski piskoposluk evinde belediye müzesi.

HALBUKİ bağ. Oysa, oysaki: *Bugün geri dönelim diyor, halbuki dün istemem diye bağırıyordu.*

HALC a. (ar. *ḫalc*). *Esk.* Yün ve pamuk atma.

HALCYON a. (Alcyon'un başka bir yazılış biçimi). Eski Dünya'nın tropikal bölgelerinde yaşayan yalıçapkınları cinsi. (Böcekler, kertenkeleler, kemiriciler ve yuvalarında avladığı kuş yavrularıyla beslenir. Yalıçapkınıgiller familyası.)

HALDANE (John Scott), ingiliz fizyolog ve ruhbilimci (Edinburgh 1860 - Oxford 1936), Haldane of Cloan vikontunun kardeşi. Oxford Üniversitesi'nde, sonra Glasgow ve Dublin'de ders verdi. Solunum fizyolojisi ve kandaki gazlarla ilgili önemli çalışmaları vardır. Araştırmaları onu dirimselciliğe yakın bir felsefi görüşe yöneltti.

HALDANE (John Burdon Sanderson), ingiliz asıllı, hintli biyolog ve matematikçi (Oxford 1892 - Bhubanesvar 1964). John Scott Haldane'ın oğlu. Ronald Fisher ve Sewall Wright ile birlikte yapay evrim ya da yenidarwincilik kuramını ortaya koyanlardan biridir Cambridge, Kaliforniya ve Londra üniversitelerinde biyometri profesörüydü. 1930'larda siyasal mücadelelere katıldı ve İngiliz komünist partisi'ne üye oldu. Yıllarca *Daily Worker*'ı yönetti ve Lisenko olayından sonra İKP'den ayrıldı. 1957'de Hindistan'a yerleşti, hint uyruğuna geçti ve Orissa Üniversitesi'nde genetik bölümünü yönetti. Başlıca yapıtları *A Mathematical Theory of Natural and Artificial Selection* (Doğal ve yapay ayıklanma ile ilgili matematiksel bir kuram) [1924-1928], *The Causes of Evolution* (Evrimin nedenleri) [1933], *The Biochemistry of Genetics* (Genetik biliminin biyokimyası) [1954]. Ayrıca çocuk kitapları yazdı (*My Friend, Mr Leakey* 1937).

Haldane kuralı. Biyol. Homogametli bir melezin (memelilerde dişi, kuşlarda erkek), kendi kan hısımlarından biriyle her zaman döl verebileceğini belirten kural. Kısır melez daima heterogametli cinsiyet taşır.

HALDANE OF CLOAN (Richard BURDON, 1. — *vikontu*), ingiliz siyaset adamı ve filozof (Edinburgh 1856 - Cloan, Perth kontluğu, 1928). Edinburgh ve Göttingen'de felsefe öğrenimi gördü, 1879'da baroya girdi ve 1885'te Liberal parti'den milletvekili seçildi. Campbell-Bannerman kabinesindeki savaş bakanlığı (War Office) sırasında (1905-1912) dikkate değer reformlar gerçekleştirdi. 1912'de görevli olarak gönderildiği Berlin'de, Alman deniz kuvvetleri yetkililerinin kabul edilmesi zor istekleriyle karşılaştı. Daha sonra adalet bakanlığına getirildi (1912-1915). Fransa ile ittifakı savundu. Savaş sonrasında liberal parti çökünce İşçi partisi'ne girdi ve MacDonald hükümetinde adalet bakanı oldu (1924). Ayrıca felsefi incelemeleri vardır.

HÂLDAR sıf. (fars. *ḥāl,* ben ve *dar*'dan *ḥāl-dār*). *Esk.* Benli, beni olan.

HALDAS (Georges), isviçreli şair ve romancı (Cenevre 1917). Yunanlı kökenliydi, aile anılarından esinlenerek sıradan insanların günlük yaşamlarını anlattı (*la Chute de l'étoile Absinthe,* 1972).

HALDAT DU LYS (Charles), fransız fizikçi (Bourmont, Lorraine, 1770 - Nancy 1852). Fransız devrimi'nde askeri hekimdi. Nancy Tıp lisesi'nin müdürlüğünü yaptı. Bir hidrostatik aleti onun adıyla anılır.

HALDE, Beyrut'un (Lübnan) güneyinde yer. Burada, bir Roma villası, canlı bezekli döşeme taşı mozaikleriyle kaplı üç sahını olan iki bazilika (hıristiyanlığın ilk döneminden kalma) ortaya çıkarıldı. Bulunan bir yazıta göre bazilikalardan biri İ.S. VII. yy.'dan kalmadır; öbürününse V. yy.'da yapıldığı sanılır. Antiokheia'yı (günümüzde Antakya) Ptolemais'e (günümüzde Akkâ) bağlayan Roma yolu üzerinde bulunan bu bazilikalar küçük bir tarım kasabasının içindeydi.

HALDEN, esk. **Fredrikshald,** Norveç'in (Östfold) güney-doğu'sunda kent, İsveç sınırında; 26 700 nüf. XVII. yy.'dan kalma, 1905'te önemini yitiren kale; kenti kuşatan İsveç kralı Karl XII, 1718'de bu kale önünde öldürüldü. Ağır sulu atom reaktörü. Kâğıt hamuru. Ayakkabı. Tekstil.

HALDER (Franz), alman general (Würzburg 1884 - Aschau 1972). Bavyeralı bir katolikti. Topçu subayı olarak 1918'de Bavyera veliahtı Ruprecht'in kurmayında görev aldı. Kısa bir süre sonra Hitler'le tanıştı. 1938'de OKH'nin *(Oberkommando des Heeres)* karargâh komutanlığına, Beck'in ayrılması üzerine de (Südetler bunalımı, eylül) bu kuruluşun kurmay başkanlığına getirildi. Beck gibi, muhalefet çevreleriyle ilişkide olan Halder, bir başarısızlık sonucu halkın gözünden düşmedikçe Hitler'e karşı herhangi bir eylemde bulunulamayacağına inanıyordu. Alman genelkurmayı'nın geleneğini sürdüren Halder, Brauchitsch'in ayrılması üzerine doğrudan doğruya bağlandığı (aralık 1941) Führer'le harekât konusunda sık sık anlaşmazlığa düştü; görevinden uzaklaştırıldı (eylül 1942). 20 temmuz 1944 darbesinden sonra tutuklanınca intihara teşebbüs etti, ordudan atıldı ama, öldürülmekten kurtuldu. Amerikalılar tarafından gözaltına alındıktan sonra Nürnberg davasında tanıklık etti. 1939-1945 yıllarının değerlendirmesini yapan Königstein *Historical division*'ınını yönetti (1947-1961). Führer'in askeri rolü üstüne bir inceleme yazan (*Hitler als Feldherr* [Hitler başkomutan], 1949) Halder'in not defteri 1962 -1964'te *Kriegstagebuch* (Savaş günlüğü) adıyla yayımlandı.

HALDEŞ sıf. Hal arkadaşı; aynı durumda bulunan.

HALDIR HALDIR be. (yansıma sözc.). Hızla ve ses çıkararak: *Makine haldır haldır dönüyor.*

HALDİ a. Dilbil. URARTU DİLİ'nin eşanlamlısı.

HALDİ. Mit. Urartu devletinin baş tanrısı. Bu dönemden günümüze ulaşan çiviyazısı metinlerin büyük bir bölümü ona atıfla başlar. Önceleri Nairi konfederasyonu'nu oluşturan boylardan birinin tanrısı iken, İ.Ö. IX. yy.'dan sonra tapınımı yaygınlaştı ve krallığa bağlı beyler ve eyalet yöneticilerince de benimsendi. Sefere çıkan urartu kralları, savaş tanrısı olan Haldi tarafından kutsanırdı. Dönemin kabartmalarında sakallı ya da sakalsız olarak, as-



John Burdon Sanderson Haldane



Météorologie nationale

Güneş halesi

lan üzerinde ayakta, çoğunlukla askeri giysili betimlenir. Urartu kralları onun adına pek çok tapınak (Çavuştepe, Toprakkale, Altıntepe), kült merkezleri (Meherkapı), sulama kanalları yaptırdılar. Tapınaklarda çok sayıda ok, yay, kılıç, kalkan, sadak vb. silah ele geçti. Ürünün verimli olması için yılın belirli günlerinde Haldi'ye kurbanlar sunuluyordu. (→ Kayn.)

HALDİZEN dağları, D. Karadeniz sıradağlarının, Rize dağları kesiminde bazı dorukları 3 000 m'yi aşan dağlık kütle (3 376 m). Rize'nin 50 km kadar G.'inde; Dördüncü Zaman buzul izleri.

HALDU a. Tropikal Asya'da yetişen ve ince dokulu sert ve yarı ağır, esmer üstüne sarı renkli bir odun veren ağaç. (Odunu marangozluk, doğrama, kaplama ve torna işlerinde kullanılır. Bil. a. *adina;* kökboyasıgiller familyası.)

Haldun Dormen tiyatrosu → DORMEN TİYATROSU.

California Institute of Technology



George Ellery Hale

HALE a. (ar. *hale*). **1.** Zaman zaman Güneş'i ve Ay'ı çevreleyen ışık halkası, ayla. (Bk. *ansikl.* böl. Meteorol.) **—2.** Bir ışık kaynağının çevresinde oluşan dairesel beyazlık: *Ampulün etrafında bir hale oluşmuştu.* **—3.** Bazı kişi ya da kişilere çok sevgi ve saygı gösterildiğini vurgulamak için kullanılır: *Uçaktan iner inmez etrafında bir sevgi halesi oluşmuştu.*
—*Esk. Haledar,* halesi olan, haleli. || *Hale-var,* hale gibi, biçiminde. || *Hale-i mah, hale-i kamer,* ay ağılı, ayla.
—Astrofiz. Sarmal bir gökadanın çevresinde, çekim etkisiyle küresel kümeler halinde dolanan yaşlı yıldızların yer aldığı küresel hacim. (Öte yandan, bazı gözlemler gökadaların çevresinde geniş ve çok yoğun halelerin bulunduğu varsayımına götürür. Bu görülmeyen haleler çok küçük kütleli yaşlı yıldızların toplanmasından kaynaklanabilir.)
—Gökbil. Ay'ın çevresinde kimi kez gözlenen yalancı Güneş'e benzer ışıklı olay.
—Meteorol. Bir gözlemcinin, sisin ya da küçük su damlacıklarından oluşmuş bir bulutun üzerine taşınan gölgesinin çevresinde gördüğü, bir ya da birçok renkli halka biçiminde optik olay.
—Yerbil. *Başkalaşım halesi,* sokulumların çeperlerinde değişime uğramış kuşak.
—ANSİKL. Meteorol. Hale kuramı, Güneş ışığının atmosferde asıltı halinde bulunan ya da çok yüksek cirrusları oluşturan küçük buz kristalleri arasından geçerken kırılmasına dayanır. Üçgen ya da altıgen prizma biçimindeki bu kristaller ışığı Güneş'e ve gözümüze göre ayrıcalıklı doğrultularda kırarlar. Genellikle 22°, bazen daha büyük (46°) açıklıkta, renkli (içe doğru kızıl) bir çember oluşur.

Atmosfer kökenli bu optik olaylar kimi zaman daha karmaşık özellikler gösterir: *yalancı güneş çemberi, teğet yaylar* ve *başucu çevresi.*

HALE (*sir* Matthew), ingiliz yargıç (Alderley, Gloucestershire, 1609 - *ay. y.* 1676). Kralcı olmasına karşın, önemli bir hukukçu olduğu için, Protektora döneminde de hizmet etti. Birçok siyasal davaya baktı ve bilimle ilgilendi.

HALE (George Ellery), amerikalı gökbilimci (Chicago 1868 - Pasadena, Kaliforniya, 1938). Güneş tayfçekerini icat etti (1891), çağdaş Güneş gökbiliminin kurucularından biridir. En önemli buluşu, Güneş lekelerinin, Güneş yüzeyinde manyetik alan halkalarının çıkış yeri olduğunu ortaya koymasıdır (1908); Adams ile birlikte, Güneş ekvatorunun ve 11 yıl aralıkla oluşan etkinlik çevriminin her iki yanında çiftkutuplu gruplarda, lekelerin manyetik kutupluluklarının evrikliğini açıklamıştır (1919-1925). 1905'ten başlayarak Wilson dağı gözlemevi'nin müdürlüğünü üstlenen Hale'in, burada yaptırdığı 2,54 m çapındaki teleskop otuz yıl boyunca dünyanın en büyük teleskobu olarak kaldı.

HALE (Kathleen), ingiliz kadın edebiyatçı (Broughton, Biggar, Lanark kontluğu, 1898). Kavuniçi Kedi Orlando'yu anlatan 20 kadar yapıt kaleme aldı. Bu hayvan, eşi ve çocuklarıyla bir orta sınıf londralı yaşamı sürer, ama aynı zamanda sahibinin sevdiği ve koruduğu gerçek bir kedidir de. Çizdiği resimlerde gerçek, ama çılgın, renkli bir dünyayı yansıtır (*Orlando's Evening Out,* 1941; *Orlando's invisible Pyjamas,* 1947).

HÂLE → HALA.

HALE ASAF, türk ressam (İstanbul 1903 - Paris 1938). Bir süre Berlin akademisi'nde okudu (1918). İnas sanayi-i nefise mektebi'ni bitirdi (1927). Feyhaman Duran'ın öğrencisi oldu. Bursa'da ortaokul resim öğretmeni olarak çalıştı. 1924-1933 arası birçok kez gittiği Avrupa'da sanat etkinliklerinde bulundu. 1933'te Paris'e yerleşti. Resim çalışmalarının yanı sıra, bir sanat galerisinde yöneticilik yaptı. Müstakil ressam ve heykel birliği'nin kurucuları arasında yer aldı; Ankara (1927) ve İstanbul'daki (1928) sergilerine katıldı.

Daha çok, günümüze ulaşan portreleri ve Bursa'yı konu alan manzaralarıyla tanınır. Yapıtlarında Henri Matisse ve Raoul Dufy esintileri görülür. Bursa manzaralarında, sanatçının kişisel duyarlığının izleri ön plana çıkar. Portrelerinde, daha kütlesel bir biçim anlayışı egemendir ve boya işçiliği daha titizdir. Mekân sorununu, çeşitli yoğunluktaki renk lekelerinin birbiri ardı sıra gelen kademeli dağılımıyla ve kompozisyonun derinlik boyutuna işlediği farklılıklar aracılığıyla çözer. Sanatının en belirgin özelliği, resmi gerçekleştirme aşamasında doğal olarak ön plana çıkan lirizmidir.

Hale Asaf
Bursa evleri
özel kol.



Bazıları İstanbul Resim ve heykel müzesi'nde bulunan yapıtlarından çoğu, yurtdışındaki koleksiyonlardadır.

Hale opereti, 1922 yılında, Celal Esat (Arseven) yönetiminde kurulan operet topluluğu. Kadıköy'deki Hale tiyatrosu'nda *Çardaş* operetiyle perdelerini açan topluluk, daha sonra *La Mascotte, İstanbul gülü, Eski yuva* ve *Saatçi Ruhi* operetlerini oynadı. Sanatçıları arasında Şeref (Şenpınar), Ömer Aydın, Gavroş Tolayan, Lüsi Tokatlı, Refik Kemal (Arduman), Mahmut İbrahim vb. adlar yer alıyordu.

HALEB a. ar. (*ḥaleb*). *Esk.* **1.** Süt sağma. **—2.** Taze, yeni sağılmış süt. **—3.** Hurmadan yapılan bir içki.

HALEBE çoğl. a. (ar. *ḥālib*'in çoğl. *ḥalebe*). *Esk.* Süt sağanlar, sütçüler.

HALEBİ (Burhanettin İbrahim bin Muhammet **EL-**), arap kökenli hanefi fıkıhçı (Halep 1459 - İstanbul 1549). Doğduğu kentte bir süre öğrenim gördükten sonra Mısır'a giderek ünlü bilgin Süyuti'nin öğrencisi oldu. Öğrenimini tamamlayarak geldiği İstanbul'da Fatih camisi imamı ve hatibi olarak görevlendirildi. Ayrıca Sadi Çelebi tarafından yaptırılan Darülkurra'da kıraat (Kuran okuma) hocalığı yaptı. Arapçayı çok iyi bildiği gibi tefsir, kıraat, hadis ve özellikle fıkıh alanında geniş bilgi sahibiydi. Yaşamı boyunca kendisini yapıtlarını yazmaya vererek toplumdan uzak durdu. Başlıca yapıtları, hanefi mezhebi öğretisine göre yazılan ve türkçeye de çevrilen *Mülteka'l-ebhur,* Sadettin el-Kaşgari'nin *Münyet ül-musalli* şerhi, namaz ile ilgili sorunları içeren *Gunyet ül-mütemelli.*

HALEBİ (Nurettin bin Burhanettin Ali bin İbrahim), arap yazar (Kahire ? - *ay. y.* 1665). Ünlü şafii bilgin Şemsettin er-Remli'den öğrenim gördü. Kahire'de Medrese ül-selahiye'de müderrislik yaptı. Hz. Peygamber'in yaşamöyküsünü içeren ve genellikle *es-Siyer ül-halebiye* diye anılan *İnsân ül-uyun* adlı yapıtı birçok kez türkçeye çevrilerek yayımlandı.

HALEBİ (Muhammet Ali **EL-**), suriyeli siyaset adamı (Şam 1937). Öğretmen ve Baas partisi üyesi. 1973-1978 arasında yüksek görevlerde (Şam belediye başkanlığı, sonra Halk meclisi başkanlığı) bulundu. Daha sonra başbakanlığa getirildi (1978-1980).

HALEBİD, Hindistan'da (Maysor) köy, Dvarasamudra sitinde, Hoysalalar'ın harap olmuş başkenti (XI. - XIII. yy.). Birçok brahman ve cayna tapınağı kalıntısı. Hoysaleşvara, genellikle hoysala sanatının en iyi örneği sayılır: yüksek, geniş ve ortak bir taraçada, yıldız planlı iki tapınak, haç biçimli önyapılarla birbirlerine bağlanır. Çok süslü oymalarına dayanarak XII.-XIII. yy.'da yapıldıkları sanılmaktadır.

HALECAN → HELECAN.

HALECİUM a. Avrupa kıyılarında yaşayan, *Calyptoblastea* öbeğinden hidra. (Tek bir düzlem içinde düzenli ve yalın bir dalı vardır; *Haleciidae* familyasının örnek tipi.)

HALECKİ (Oskar), polonyalı tarihçi (Viyana 1891 - White Plains, New York, 1973). Varşova Edebiyat ve sanatlar fakültesi'nde dersler verdi, fakültenin dekanı oldu. 1939-1940'ta Paris'e sığındı, Amerika'ya göç etti, Montreal ve New York üniversitelerinde dersler verdi. Yapıtları arasında *Dzieje Unij Yagiellonskiej* (Polonya-Litvanya birliği tarihi) [1919-20], *History of Poland* (Polonya tarihi) [1942] sayılabilir.

HALEF a. (ar. *ḥalef*). **1.** Bir yönetimde, bir görevde, bir meslekte ya da hak ve yükümlülükte başkasının yerine geçen kişi; ardıl. (Karşt. SELEF.) **—2.** *Esk.* Babanın yerine geçen; oğul. **—3.** *Halef selef olmak,* iki kişi sözkonusuysa, biri öncekinin bulunduğu göreve gelmek, onun yerini almak.

—Huk. *Cüzi halef,* başkasına ait belirli bir ya da birçok hakka sahip olan. ‖ *Külli halef,* başkasına ait mal varlığına (mamelek) bir bütün halinde (hak ve borçlarıyla) sahip olan.

HALEF *(Tel)*, esk. **Guzana,** Yukarı Mezopotamya'da, Fırat'ın kolu Habur'un kaynağında sit. 1899, 1911-1913 ve 1927 -1929'da Almanlar tarafından burada kazılar yapıldı. V. binyıl boyunca (4900-4300 dolayları) Tel Halef yerleşmesinde insan, hayvan resimleri ya da geometrik şekillerle süslü boyalı güzel seramikler imal edilmişti; bunlara dayanarak, Ninova yakınındaki Arpaciye* höyüğü kazılarıyla hakkında daha fazla bilgi edinilen Mezopotamya'nın tarihöncesine ait bir evresine "Halef kültürü" adı verildi. Sit aşağı yukarı 3000 yıl terk edildikten sonra, yeniden yerleşime açıldı ve Bit Behyani Arami krallığı'nın başkenti haline geldi; Asurlular bu krallığı önce egemenlikleri altına aldılar (900'e doğr.), daha sonra ilhak ettiler (808). Kral Kapara'nın (İ.Ö. IX. ya da VIII. yy.) inşa ettirdiği "tapınak-saray" kanatlı sfenksler, karma canavarlar, dev boyutlarda ve gülünçleştirilmiş tanrılarla, dinsel tören sahneleri, av sahneleri ve hayvan dövüşlerini bir arada betimleyen kabartma ve heykellerle süslüydü. Çok geçmeden Asurlular o sırada adı *Guzana* olan kenti işgal ederek, yönetimi valilerle yürüttüler.

HALEFEN be. (ar. *ḫalef*'ten *ḫalefen*). *Esk.* **1.** Arkadan gelerek. **—2.** *Halefen an selef,* öncekinden sonra gelene geçerek, öncelden ardıla geçerek. ‖ *Halefen bade halef,* birçok ardıllardan sonra.

HALEFİ sıf. (ar. *ḫalef* ve *-î*'den *ḫalefi*). *Esk.* Ardılla ilgili.

◆ a. Ardıllık.

HALEFİYET a. (ar. *ḫalef* ve *-iyyet*'ten *ḫalefiyyet*). *Esk.* Birinin yerine geçme; haleflik.

—Huk. Bir hukuksal ilişki içinde, bir kişinin ya da eşyanın yerine başka bir kişi ya da eşyanın geçmesi. ‖ *Ayni halefiyet,* mal varlığından çıkan bir eşyanın yerini, aynı hukuksal niteliklerle, başka bir eşyanın alması. ‖ *Cüzi halefiyet,* bir ya da birçok hakkın, ayrı ayrı olarak, başka birine geçmesi. (Örneğin kendisine belirli bir mal vasiyet edilen kişi terekeden belirli bir mal isteyebilir, tereke üzerinde yalnızca bir alacak hakkına sahiptir, terekenin borçlarından sorumlu değildir.) ‖ *Külli halefiyet,* bir mal varlığının alacak ve borçlarıyla, bir bütün olarak, başka birine geçmesi. (Bu tür halefiyet, ortaklıkların birleşmesinde, ticari işletmelerin devrinde ve kanuni mirasçılıkta sözkonusu olur. Örneğin miras bırakanın ölümüyle terekeye dahil mallar ve terekenin borçları, bir bütün olarak, kendiliğinden yasal mirasçılara geçer.) ‖ *Şahsi halefiyet,* aralarında hukuksal ilişki bulunan iki kişiden birinin (ya da her ikisinin) yerine başka bir kişinin geçmesi. (Örneğin, kefil ödediği miktar oranında alacaklının yerine geçer.)

—Sig. Sigortacının, ödediği tazminat oranında sigortalısının yerine geçmesi.

—Uluslarar. huk. *Devletlerin halefiyeti,* bir ülke üzerinde egemenliğin el değiştirmesiyle gerçekleşen yetki devri. (Bir devlet, bir ülke üzerinde ilhak, ayrılma ya da birleşme gibi yollarla egemen olduğunda, yetkileri, gerek bu değişimi hukuksallaştıran sözleşmeyle, gerekse uluslararası teamül kurallarıyla geçici olarak sınırlanır. Bu durumda, ülkede yaşayanların özel hukuktan kaynaklanan hakları ilke olarak korunmakla birlikte, kamu hakları alanındaki yetki, halef olan devlete geçer.)

HALEFLİK a. Halef olma durumu

HALEFOĞLU, Kars'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 257 nüf. (1990).

HALEFOĞLU (Vahit), türk tiplomat, siyaset adamı (Antakya 1919). Mülkiye mektebi'ni (Siyasal bilgiler fakültesi) bitirdi (1942). Ertesi yıl Dışişleri bakanlığı'nda meslek memuru olarak çalışmaya başladı. Bakanlık bünyesinde ve Viyana, Moskova, Londra elçiliklerinde çeşitli kademelerde görev aldı. Siyasi daire genel müdürü oldu (1959-1962). Beyrut (1962 -1965), akredite olarak Kuveyt (1964 -1965), Moskova (1965-1966), Lahey (1966-1970) büyükelçiliği yaptı. 1971'de bir süre merkezde kaldıktan sonra Bonn büyükelçiliğine atandı (1972-1982). İkinci kez Moskova büyükelçisi iken (1982-1983) Turgut Özal'ın kurduğu hükümete parlamento dışından dışişleri bakanı olarak alındı (aralık 1983). 1986'da yapılan ara seçimlerde ANAP'tan Ankara milletvekili seçildi. Kasım 1987'deki seçimlerde yeniden aday olmadı. Seçim sonrasında Özal'ın kurduğu yeni kabinede de görev almadı.

HALEL a. (ar. *ḫalel*). **1.** *Esk.* İki şey arasındaki boşluk, aralık, açıklık. **—2.** Bozma, bozukluk, eksiklik. **—3.** *(Bir şeye) halel gelmek,* bozulmak, zarar görmek: *Akla halel gelmek.* ‖ *Halel getirmek, halel vermek,* zarara uğramasına, bozulmasına yol açmak: *Namusuna halel getirmek.* —*Esk. Halel-pezir,* bozulan, bozulucu.

HALELBAR a. Esk. sil. Osmanlı ordusunda kullanılan teber türünden silah. (XVI. yy.'a değin kullanılan halelbarın ucu, köşeleri yivli, piramit biçiminde demir temrenliydi.)

HALELDAR sıf. (ar. *ḫalel* ve fars. *dar*' dan *ḫalel-dār*). **1.** *Esk.* Bozukluğu olan. **—2.** *Haleldar etmek (olmak),* bozmak, sarsmak, zarara uğratmak (bozulmak, sarsılmak, zarara uğramak).

HALELEMEK gçz. f. Bir hale ile çevrelemek.

◆ **halelenmek** dönşl. f. Bir hale ile çevrelenmek, çevresinde bir hale oluşmak.

HALELENMEK → HALELEMEK.

HALELİ sıf. Haleleri olan.

HALEMAT çoğl. a. (ar. *halme*'nin çoğl. *ḫalemat*). *Esk.* Meme başları.

HALEMAUMAU, yerli dilinde **Ebedi ateş gölü,** Hawaii takımadalarında Kilauea volkanının doruğunda, genişliği 400 m, derinliği 100 metreyi geçen kraterin içinde, kaynayan ve fışkıran lavlardan oluşan lav gölüne yerlilerin verdiği ad.

HALEN be. (ar. *ḫal*'den *ḫalen*). Şu anda, şimdi içinde bulunulan durumda: *Aradığınız kişi halen orada.*

HALEN (Juan VAN) → VAN HALEN (Juan).

HALENCİYE a. (ar. *ḫalenciyye*). Esk. bot. Fundagiller. (fr. *ericacées* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

HALEP, Suriye'de kent, Kuveyt kıyısında il merkezi; 1 308 000 nüf. Üniversite. Eskiden Mezopotamya ile Akdeniz arasındaki kervan yollarının kavşak noktası olan Halep, günümüzde hem işlek bir karayolu ve demiryolu merkezi, hem de Kuzey Suriye'nin ticaret merkezidir. Çok eski tarihlerde kurulan tekstil sanayisi modernleşmiş, ama el dokumacılığını ortadan kaldırmamıştır. Kentte, ayrıca, makine sanayisi gelişmiş, bir cam ve bir çimento fabrikası, vb. kurulmuştur. — *Halep ili,* 16 142 km²; 2 501 000 nüf. Ülkenin en kalabalık ilidir.

• TARİH. Halep'in adı, ilk olarak, İ.Ö. XIX. yy.'da duyuldu. Fırtına tanrısına (çeşitli halkların verdikleri adlara göre Adad, Baal ya da Teşub) adanmış olan kent aynı zamanda Suriye ve Mezopotamya'da önemli rol oynayan büyük Amurru devleti Yamhad'ın başkentiydi. Bilinen ilk kralı Yarim Lim'dir. İ.Ö. 1600'e doğru Yamhad, hitit kralı Mursilis I tarafından yıkıldıysa da, çok geçmeden yeniden kuruldu ve Mitanni, Hitit, Mısır imrapatorlukları arasında anlaşmazlıklara sahne olduktan sonra, hitit kralı Şuppiluliuma tarafından fethedildi ve onun oğullarından birinin yönetimine verildi. Toprakları küçülen Halep, o tarihte, yalnızca kutsal bir kent özelliği taşıyordu. Deniz halklarının bölgeden geçişini (İ.Ö. 1191) izleyen karanlık dönemden sonra, bir arami krallığı olan Arpad'a katıldı (Arpad, İ.Ö. 740'ta Asur tarafından ilhak edildi); Keyhüsrev'in fethinden (İ.Ö. 540) Büyük İskender'in fethine (İ.Ö. 333) kadar Ahemeniler'in egemenliğinde kaldı. İskender İmparatorluğu'nun bölüşülmesi sırasında Seleukos Nikator'un payına düştü: Selefkiler İ.Ö. 301-281 arasında yeni kenti (yunanca *Beroia*) kurdular. Romalılar tarafından ele geçirilen (İ.Ö. 65) ve Persler tarafından yağmalanan Halep, ilk halifeler döneminde müslüman Araplar tarafından (637) fethedildi ve islam dinini benimsedi. Kenti alan arap komutan Halit bin Velit yapılan anlaşma gereğince cizye verilmesi koşuluyla halka dokunmadı, kiliselerin korunmasını halepli hıristiyanlara bıraktı ve ana cadde üzerinde kentin ilk camisini yaptırdı. Emeviler'den sonra Abbasiler'in elinde de uzun süre kalan Halep, bir askeri harekât üssü olarak oldukça sönük bir dönem geçirdi. Hammadi Seyfüddevle burasını alıp devletinin başkenti yaptıktan sonra bir sanat ve kültür merkezi olarak gelişen kent, Nikephoros Phokas komutasındaki Bizans ordusunun istilası sırasında (962) büyük yıkıma uğradı. Seyfüddevle'nin oğlu Sadüddevle Halep'i Bizanslılar'dan geri aldı. Bir süre sonra kent Fatımiler'in eline geçti (1015). Reşidüddevle, buyruğundaki paralı türk askerlerinin yardımıyla kenti amcasının elinden aldı (1065). Böylece XI. yy. sonlarına doğru Halep'e yerleşmeye başlayan Türkler, zamanla yönetimi ele geçirdiler. Bir süre selçuklu valilerince yönetilen kent, Melikşah'ın ölümünden sonra kardeşleri arasında başlayan taht kavgasında Halep valisi olan ağabeyi Tutuş'u öldürerek burasını ele geçiren Aksungur'un denetimi altına girdi. Kararsız bir yaşamın sürüp gittiği bu iç çekişmeler sırasında Halep Haçlılar'ın saldırısına uğradı (1110-1113). Kenti yönetimi altına alan atabey İmadettin Zengi, bayındırlık işlerine önem verdiği gibi Ha-lep'te dirlik ve düzeni de yeniden kurdu (1129). Eyyubiler'in eline geçen kent (1183), Hulagu tarafından alınarak yerle bir edildi (1260). Moğollar'ın yenilgisiyle



S. Held

Halebid
bir şeytanın üstünde dans eden Şiva
Hoysaleşvara tapınağı'nda (XVII.-XIII. yy.) yüksekkabartma

Held-Ziolo



Tel Halef
pişmiş topraktan çokrenkli kupa
İ.Ö. 5000-4500
Bağdat müzesi



Vahit Halefoğlu

sonuçlanan Ayn Calut savaşı'ndan sonra Memluklar'ın yönetimi altına girdi. Bu dönemde büyük kervanların buluşma yeri ve bir ticaret merkezi olarak en parlak çağlarından birini yaşadı. Timur tarafından kuşatılıp yıkıma uğradıysa da (1348) el değiştirmedi. Mercidabık savaşı'ndan sonra osmanlı egemenliğinde bir vilayet merkezi konumuna getirilerek mirimiran rütbesini taşıyan valilerce yönetildi. XVII. yy. başlarında kentte yerel bir yeniçeri örgütü kuruldu (1600). Ayaktakımı arasından devşirilen bu askerlerin, şeriflerle nüfuz savaşımına girmeleri sonucu kent birçok karışıklıklara sahne oldu. Yönetime karşı ayaklanan yeniçerilerin elebaşlarından yirmisinin başı vali tarafından kestirilerek bu ayaklanma bastırıldı (1810). Bir süre sonra yeniçeri ağaları birçok aşireti ve halkı da peşlerine takıp Halep'i ele geçirdilerse de kenti kuşatan Hurşit Paşa kuvvetlerine ancak dört ay dayanabilip teslim olmak zorunda kaldılar (1819). Osmanlı yönetimine karşı ayaklanan Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu kenti ele geçirdi (1831). Bir süre sonra Halep Osmanlılar'a geri verildi (1839). Demiryoluyla Hama ve Şam'a (1906), İstanbul ve Bağdat'a (1912) bağlanması üzerine iyice gelişen Halep, Birinci Dünya savaşı'nın sonlarında general Allenby komutasındaki ingiliz kuvvetlerinin eline geçti (28 ekim 1918). Savaşın bitiminde fransız mandası altına girdi. Kenti boşaltan Fransızlar tarafından yeni kurulan Suriye Cumhuriyeti'ne bırakıldı (1945) ve bu devletin il merkezlerinden biri oldu.

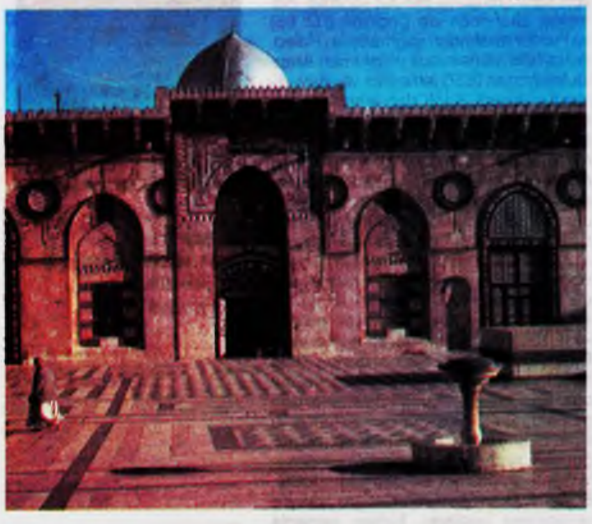


J. C. Chabrier

Halep'ten bir görünüm arka planda kale (XII.-XVI. yy.)

• GÜZEL SANATLAR. Halep'teki çok sayıda anıtın en görkemlileri, ağırbaşlı görünüşlü, yontma taştan (bazıları çokrenkli) yapılmış büyük selçuklu dönemi sanat geleneğini sürdüren zengi anıtlarıdır. Nurettin Zengi (1146-1174) güçlü kişiliği ve sanat görüşüyle, Halep'te yeni bir mimari üslubun gelişimine yol açtı, onu izleyen Selahattin Eyyubi de bu geleneği sürdürdü. Nurettin Zengi çok yıkık olarak aldığı kenti Suriye'nin en bayındır yerleşmesi durumuna getirdi. Halep kalesi yenilendi, onarılan surlar islam dünyasının en iyi örnekleri arasında yer aldı. Sanat değeri yüksek büyük kent kapısı günümüzde de ayaktadır. Süleyman bin Melik'in yaptırdığı (715) Ulu cami (Zekeriya camisi) ilk planına göre yenilendi. Dört köşeli, zengin taş işlemeli minaresinin alt bölümü Melikşah zamanında atabek Aksungur'un valiliği sırasında (1090), üst bölümüyse Tutuş döneminde yapılmıştı (1094). Cami daha sonra Memluklar döneminde de birkaç kez onarıldı. Nurettin Zengi'nin mimariye getirdiği yeniliklerden biri de, sünniliği yaymak için geliştirdiği medreselerdir. Ancak kentteki ilk medreseyi (Ziyaciyye) Süleyman bin Abdülcebbar yaptırmıştı (1122). 1168 tarihli Han el-Tutun medresesi çok yıkıktır. Nurettin Zengi döneminde Halep valisi olan Cemalettin Şadbaht, Medreset ül-Maruf, Bahtiye ya da Şadbaht diye anılan medreseyi yaptırdı (1193). Bu medresenin K.'inde tek eyvan, D.'sunda küçük bir türbe, G.'inde üç kemerle avluya açılan dikdörtgen planlı, ortası kubbeli, yanları tonozlu cami vardır. Mukarnaslı taçkapısı ilginçtir. Gösterişli mermer mihrabı Meşhed el-Hüseyin'de (1174), daha sonra da eyyubi ve memluk yapılarında uygulandı. Kadı İbn ül-Haşşab'ın camiye dönüştürdüğü eski katedralde açılan Hallaviye medresesi'yle, Halep'teki ilk mescitte açılan Şuaybiyye medresesi de bu dönemin yapılarıdır. Bunlar gösterişten uzak, kalın duvarlı, eyvanlı, yalın mimarilerine karşılık işlevsel açıdan önemli anıtlardır. XIII. yy.'da Eyyubiler döneminde bütünüyle yenilenen iç kale ortaçağ askeri mimarisinin en güzel anıtlarından biri haline geldi. Selahattin Eyyubi'nin oğlu Zahir'in yaptırdığı Zahiriyye, karısı Zaife Hatun'a ait Firdevs medreseleri ağırbaşlı mimarileriyle dikkati çeker. Memluklar'dan kalan anıtlar arasında Sahibiyye medresesi (1349), Argun hastanesi (1354), hamam belirtilebilir. XV. yy.'da ticaret merkezi olarak canlanan kentte yeni kapalıçarşılar, hanlar (Abrak, Özdemir, Hayırbey) ve camiler (Altunboğa, Akboğa, Mengliboğa) yapıldı. Osmanlı döneminde de ticari önemini sürdüren Halep'teki çarşıların birçoğu yontma taştan olmak üzere yenilendi. Yabancı tüccarlar için hanlar yapıldı (Gümrük hanı, Vezir hanı, Kurtbey hanı). Bu dönemde İstanbul'dakileri örnek alan, ince, uzun minareli camilerle Halep türk kenti görünümü kazandı. Hüsrevpaşa* camisi, Mimar Sinan'ın ilk yapıtlarından biri olması açısından önemlidir. Ayrıca Behrampaşa camisi, Ahmediye, Şabaniye ve Osmanpaşa medreseleri dönemin belirtilmesi gereken anıtlarıdır. Bazıları türk rokokosu üslubundaki XVII. ve XVIII. yy. konakları, olgun yapı teknikli cepheleriyle Halep mimari geleneğinin en güzel örneklerini oluştururlar. Kentte ayrıca önemli bir arkeoloji müzesi vardır.

J.-C. Chabrier



Halep Ulu cami'sinin iç avlusu (XII.-XIII. yy.)

HALEP a. (öz. a. *Halep*'ten). [Tamlayan olarak] Halep'e ilişkin, Halep ile ilgili şeyleri belirtir.

—Der. hast. *Halep çıbanı*, Eski Dünya'da görülen ve tatarcığın insanı sokarken bulaştırdığı leishmania cinsi birhücrelilerden ileri gelen deri hastalığı. (Eşanl. ŞARK ÇIBANI.)

—Metalürj. *Halep çeliği*, çok arı çelik türü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mutf. *Halep kebabı*, doğranmış pide üzerine, kömür ateşinde şişe geçirilerek pişirilmiş kuşbaşı koyun eti yerleştirip salça ve yoğurt dökerek hazırlanan kebap. (Yoğurdun üzerine ateşte közlenmiş yeşil biber, maydanoz ya da ince kıyılmış soğan konur.)

—Tekst. *Halep kumaşı*, çözgüsünde ipek ipliği, atkısında yün ipliği kullanılan ve serj türevi bir armürle dokunan kumaş.

—Zool. *Halep keçisi*, Suriye'nin dağlık bölgelerine özgü kıl keçisi ırkı. (Suriye'den başka, Lübnan, İsrail'in kuzeyi, Ürdün ve Irak ile Güney Anadolu'da da yetiştirilir. Ufak yapılı, boynuzlu bir ırktır. Çeşitli renkte olur. Süt verimi yılda 50-150 kg arasında değişir.) ‖ *Halep sığırı*, Güney Anadolu'da yetiştirilen yerli sığır ırklarından biri. (Görünüş bakımından zebuyu andıran halep sığırları genellikle yüksek ve dar vücutludur. Daha çok Çukurova ve Mersin yöresinde yetiştirilir. Uygun koşullarda süt verimi yüksektir: yılda 2 500-3 000 kg.)

—ANSİKL. Metalürj. Halep çeliği yalnızca Doğu'dan geliyordu; bu yüzden hint çeliği ve Wootz çeliği deniyordu. Eskiden bu çeliği üretmek için demir parçaları potalarda yarı yarıya eritiliyor ve ardından organik maddeler (pirinç sapı, odun, yeşil yapraklar) katılarak semantasyondan geçiriliyordu. Elde edilen çelik hint çeliğiydi. Ayrıca bu çeliği üretmek için daha çok, karbür oranına göre farklı sertlikteki çelik çubuklar düzensiz biçimde burulur, ardından burulma düzeyi artırılarak kaynaklanır ve kendi üzerlerine katlanarak dövülürdü. Geriye, elde edilen çubuğu parlatmak kalıyordu. Bu çeliğin yüzeyi hareli bir görünüm sunuyordu. Son dönemlerde çeliklerin yüzeyine uygulanan seçici kimyasal etkimeyle sahte Halep çelikleri de yaygın olarak üretildi. (→ ÇELİK.)

Halep defterdarı → DEFTERDAR.

HALEP EYALETİ, Osmanlılar döneminde Halep kentiyle bazı sancakları içine alan eyalet (1516-1918). XVI. yy.'ın ortalarından başlayarak Halep önemli bir ticaret merkezi oldu. 1570 tarihli bir kanunnameyle sancak haline getirilen Halep'te Memluklar'dan kalma mevzuat kaldırılarak yeni bir vergi sistemi uygulamasına geçildikten sonra, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Adana, Birecik ve Özerli livalarını da içine alan bir eyalete dönüştürüldü. Ayrıca Halep Türkmenleri livası, Azaz Türkmenleri livası, Menbic de bu eyalete bağlandı. XVII. yy.'ın ortalarındaysa Hama ve Humus sancaklarının da katılmasıyla genişleyen eyalet sınırları sonraki yüzyıllarda zaman zaman bazı değişikliklere uğradı. XIX. yy.'da gerçekleştirilen yeni düzenlemeden sonra Halep mer

keziyle birlikte Maraş ve Urfa sancakları da Halep iline bağlandı; Halep, Antep, Kilis, İskenderun, Antakya, Beylan (Belen), Hârim vb. ilçelerinden oluşan merkez livası, Osmanlı devletinin sona erişine değin bu durumunu korudu.

HALEP TÜRKMENLERİ, XVI. yy. dolaylarında Halep yöresinde yaşayan bir göçebe topluluk. Yazları Uzunyayla ile Sivas'ın güney kesimlerinde geçiren topluluğun XVII. yy.'da Orta ve Batı Anadolu ile Marmara bölgesine yerleştirildikleri bilinmektedir. Bahadırlı, Acarlı, Peçenek, Döğer, Karakoyunlu vb. oymaklardan oluşan Halep Türkmenleri ordu hizmetlerine de alınmışlardır.

Halepa misakı ya da **Halepa mukavelenamesi,** Girit'te başlayan ayaklanmaları önlemek için bir çeşit anayasa özelliği taşıyan ve Girit'in yönetsel biçimini belirleyen kurallar bütünü (25 ekim 1878). 1868 Girit nizamnamesi'nin genişletilmesiyle oluşturulan bu misak, Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından Hanya'nın anlaşmaya adını veren bölgesinde konsolosların gözetiminde imzalandı. Misakın başlıca hükümlerine göre: Girit genel valisi beş yıl süreyle atanacak; genel vali, müslüman ya da hıristiyan olabilecek; müslüman olduğu zaman hıristiyan bir yardımcı, hıristiyan olduğunda ise müslüman bir yardımcı bulunacaktı; vilayet genel meclisi seksen üyeden oluşacak; 49 üye hıristiyan, 31 üye müslüman olacak ve mahalli ihtiyaçlar hakkında kararlar verecek; memur olarak ada yerlileri seçilecek; rumca, türkçe gibi resmi dil sayılacak; vergi gelirlerinin fazlası adanın kamu hizmetlerinde kullanılacak; kâğıt para tedavülden kaldırılacak, basın özgürlüğü sağlanacaktı.

Bu sözleşme gereğince adanın yönetimi yerli halka bırakılıyor ve hıristiyan Giritliler, yönetime geniş ölçüde katılıyordu. Böyle olmasına karşın Girit'teki hıristiyan topluluk ada Yunanistan'a katılıncaya (1913) kadar, zaman zaman haklarının daha da genişletilmesini istemekten geri kalmadılar.

HALEPKÂRİ sıf. (*Haleb* ve fars. *kar,* ve *-î*'den *haleb-kārī*). *Esk.* Halep usulünce yapılmış.

—Giy. *Halepkâri kumaş,* huzur dersleri sırasında izleyenlerin giydiği giysilerin yapımında kullanılan bir tür mavi ipekli kumaş. (Halep'te dokunduğundan bu adla anılırdı. Bu tür giysiler XVIII. yy. sonu ve XX. yy. başlarında kullanıldıktan sonra ortadan kalktı.)

HALEPLİ BEDRETTİN (Ebu Muhammet el-Hasan bin Ömer el-Halebi), arap tarihçi ve yazar (Şam 1310-Halep 1377). Zamanın tanınmış bilginlerinden olan babası Ömer ed-Dımaşki tarafından yetiştirildi. 1332'de hacca gitti, 1344'te emir Şerafettin'le Suriye'yi dolaştı. Kadılık ve bazı emirlerin sır kâtipliği gibi görevlerde bulundu. XIII. ve XIV. yy.'larda Mısır ve Suriye'deki Bahriye Memlukları'nın tarihine ilişkin *Düret ül-aslâk fi devlet il-etrak,* Bahriye Memlukları'ndan Kalavun ve oğullarının tarihine ilişkin *Tezkiret ün-nebih fi eyyam il-Mansuri ve Benih,* Hz. Muhammet' in yaşamını anlatan *En-necm üs-sâkıb fi eşref il-menâkıb,* çeşitli konuları ele alan *Nesim üs-sabâ* gibi yapıtlarıyla üne ulaştı.

HALER a (çekçe sözc., bakır para anlamına gelen alm. Haller'den). Çek Cumhuriyeti'nin ufaklık parası, temel para birimi kuron'un (çek kuronu) 100'de biri.

HALES (John), ingiliz siyaset adamı (Halden, Kent - öl. 1571). Protestan ve demokrattı. Koruyucu Somerset'in enclosurelere karşı önlem almak için atadığı en başarılı görevliydi; Somerset'in toplumsal görüşleri üzerinde etkili oldu.

HALES (Stephen), ingiliz kimyacı ve doğabilimci (Bekesbourne, Kent, 1677 - Teddington, Londra yakını, 1761). Rahip oldu ve 1717'de Londra'daki Royal Society'e girdi. Gazları su kabının üzerinde toplamayı ilk düşünen odur. İlk kan basıncı ölçümünü, atlar üzerinde yaptı. Bitkilerde özsuyunun yükselme kuvveti üzerine yaptığı deneyler geçerliğini hâlâ korumaktadır.

HALESOWEN, Büyük Britanya'da (West Midlands) kent, Birmingham'ın B.'sında; 53 900 nüf. XIII. yy.'dan kalma bir manastırın harabeleri. Dökümevi.

HALET, -ti a. (ar. *halet*). *Esk.* **1.** Hal, durum, keyfiyet: *"Cihan ve ben değiliz artık eski hâlette"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** *Halet -engiz,* insanı çeşitli hallere sokan durum. ‖ *Halet-i aşk,* aşk hali: *"Hâlet-i aşkı kolay sanma ki âşık olanın / Bağrı kan gönlü yanık eşki revân olmalıdır"* (Osman Nevres, XIX. yy.). ‖ *Halet-i gaşy,* baygınlık, kendini bilmezlik hali. ‖ *Halet-i nezi,* ölüm sırası, can çekişme anı. ‖ *Halet-i ruhiye* → HALETİRUHİYE. ‖ *Halet-i şuuriye,* bilinç hali. ‖ *El-halet ü hazihi,* şimdiki halde, bugünkü durum.

HALET, asıl adı **İbrahim**, türk yazar ve şair (İstanbul 1837 - *ay. y.* 1878). Hariciye nezareti kalemi'nde göreve başladı. Tuz cemiyeti başkâtipliğine atandı. *Ruzname-i ceride-i havadis* gazetesinde uzun süre yazarlık yaptı. Samsun Rüsumat kâtipliğinde bulundu (1864). Halep valiliğine atanan Cevdet Paşa'nın mektupçusu oldu. Bu sırada Halep vilayetinin resmi gazetesi olan *Fırat* (1866) ile *Gadir ül-Fırat* (1866) gazetelerini çıkardı. *Fihrist-i vilayet-i Halep* adlı, istatistik bilgiler veren yıllığı hazırladı. Divanı ahkâmı adliye başkâtibi (1868), Maarif nezareti mektupçusu oldu (1876). Başlıca yapıtları: *Mebde-i kitabet* (1875), *Enmuzec* (ts) *Âl-i Osman* adıyla yazmaya başladığı tarihin ancak birinci cildini bitirebildi.

HALET EFENDİ, türk nişancı (? 1760 - Konya 1823). Kadı Kırımı Mehmet Efendi'nin oğlu. İçinde bulunduğu ortam onu ilmiye mesleğine yönelttiyse de, o, mülkiye mesleğini tercih etti. Ebubekir Sami Paşa'nın, Ohrili Ahmet Paşa'nın dairelerinde çalıştı; Galata mevlevihanesi şeyhi ünlü şair Şeyh Galip'in, fenerlilerden Kalimaki Efendi'nin hizmetinde bulundu. Otuz yaşlarına vardığında yolunu hâlâ çizememişti. Mustafa Reşit Efendi'nin yardımıyla Divanı hümayun kalemi'ne girdi, kısa bir süre sonra da elçi olarak Paris'e gönderildi (1803). Napoléon'un birinci konsüllüğü dönemine rastlayan elçiliği siyasi bakımdan sönük geçti. Dönüşünde (1806) beylikçilik, rikâbı hümayun reisliği yaptı; bir yıl kadar Manisa'da sürgünde kaldı. Vali Süleyman Paşa'yı yola getirmek göreviyle Bağdat'a gitti (1810); Babanlar'ın yardımını sağlayarak Süleyman Paşa'yı idam etmesi ününü artırdı. Rikâbı hümayun kethüdalığına, ardından nişancılığa atandı (1811). Bilgisi, inandırma yeteneği ile Mahmut II'yi etkisi altına almayı başardı; sarayın en etkili ve korkulan kişisi durumuna geldi. Muhaliflerini, çekemediklerini bir yolunu bularak görevden uzaklaştırdı (Mehmet Emin Rauf, Benderli Ali ve Hacı Salih paşalar gibi sadrazamlar onun entrikalarının kurbanı oldular). Durumunu korumak için Yeniçeri ocağı'na dayandı, armağanlar, bahşişlerle ocak ağalarını elde etti. Gereksindiği parayı sağlamak için taşra görevlilerinden "pişkeş" adı altında rüşvet ve haraç almayı alışkanlık haline getirdi, özellikle Eflak ve Boğdan voyvodalarını haraca bağladı. Yeniçeri ocağı'nı kaldırmak konusunda niyetini bildiği padişahın dikkatini, taşradaki mütegallibe üzerine çekmeye çalıştı. Sonunda sadrazam Bostancıbaşı Abdullah Paşa, Halet Efendi'nin Konya'ya sürülmesi, ardından da idamı için padişahın iznini almayı başardı. Konya'ya varır varmaz idam edildi ve kesik başı İstanbul'a gönderildi. Döneminin en ilginç kişiliklerinden biri olan Halet Efendi, acımasızlığı ve kindarlığının yanı sıra, bir mevlevi ve şair olarak konağını bilginlerin, şairlerin toplandığı merkez durumuna getirmişti. (→ Kayn.)

HALET MEHMET PAŞA Abdülkadirpaşazade, türk yönetici (öl. 1876). Bahriye mektupçuluğu (1842), Anadolu ordusu defterdarlığı (1851), Kıbrıs mutasarrıflığı (1861), Divanı muhasebat başkanlığı, Trablusgarb, sonra Sıvas valiliği yaptı. Valide Sultan kethüdalığına getirildi (1871). Daha sonra sırasıyla Şûrayı devlet üyeliği, şehremini ve Nafia nazırlığı görevlerini yüklendi. Müşaverei devlet, Meclisi âliye ve Âyan meclisi üyeliklerinde bulundu.

HALETİ Azmizade Mustafa, türk şair (İstanbul 1570 - *ay. y.* 1631). Şair ve bilgin Mehmet Azmi Efendi'nin oğlu. İstanbul' un çeşitli medreselerinde ders verdi. Süleymaniye medresesi'ne müderris oldu (1600). Sırasıyla Şam, Kahire, Bursa, Edirne, tekrar Şam, İstanbul ve Mısır kadılıklarında bulundu. 1623'te Anadolu, 1627'de Rumeli kazaskerliğine atandı, ertesi yıl emekliye ayrıldı. Ününü rubaileriyle kazandı. Bu edebiyat türündeki başarısından ötürü "Üstad-ı rubai", "Hayyam-ı Rum" adlarıyla anıldı. *Divan*'ını (İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi T. 1795, kendi yazısıyla) Ahmet I'e sundu. Rubailerini ayrı bir yapıtta topladı (Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi, H. 1090). 520 beyitlik bir *Sakiname*'si vardır. Ayrıca *Menar, Hidaye, Miftah, Durer ve gurer* gibi ünlü fıkıh kitaplarına şerh ve yorumlar yazdı.

HALETİRUHİYE a. (ar. *halet* ve *ruhiyye*'den *halet-i ruhiyye*). *Esk.* Ruh durumu: *Bu işe haletiruhiyem müsait değil.*

HAL'ETMEK g. f. (ar. *hal*', tahttan indirme'den). *Esk.* Bir hükümdarı tahttan indirmek.

HA LEVİ (Yuda ben Samuel), yahudi şair ve tanrıbilimci (Toledo 1075'e doğr. - Mısır ? 1141). İbranice birçok dinsel ve dindışı şiir yazdı. 1130'a doğru, arapça kaleme aldığı *el-Hazari*'de (yayımı 1506'da), yahudi dininin savunmasını yaptı.

HALÉVY (Jacques Fromental LÉVY, — denir), fransız besteci (Paris 1799 - Nice 1862). Cherubini'nin öğrencisi. Roma ödülü'nü kazandı. Paris konservatuvarı'nda 1827'de armoni, 1833'te kontrapunto ve füg, 1840'ta da besteleme öğretmenliğine atandı. Öğrencileri arasında Gounod, Bizet ve Saint-Saens da vardı. Çok sayıda opera (en ünlüsü *la Juive*'dir [1835]) ve bale besteledi.

HALÉVY (Ludovic), fransız yazar (Paris 1834 - *ay. y.* 1908), besteci Jacques Halévy'nin yeğeni. Eski ve köklü bir yazarlar ailesinden gelen ve genç yaşta edebiyat dünyasında tanınan Halévy, ikinci İmparatorluk döneminde olduğu kadar üçüncü Cumhuriyet Fransa'sında da okuyucuların beğenisini kazanan yapıtlar verdi. Meilhac ile birlikte Offenbach'ın en önemli opera buffalarının (*Güzel Helena,* 1864; *Paris hayatı,* 1866; *la Périchole,* 1868) ve *Tricoche et Cacolet* (1872) gibi vodvillerin librettolarını yazdıktan sonra töre romanına yöneldi: *les Petites Cardinal* (1880), *Un mariage d'amour (1881), l'Abbé Constantin* (1882). Sonunun geldiğinden habersiz, parlak yaşamını sürdüren bir toplumun adamı olan Halévy alay ederken bile duyarlı ve acılı üslubuyla Paris ruhunun temsilcisidir. (Fr. akad. 1884.)

HALÉVY (Daniel), fransız tarihçi ve denemeci (Paris 1872 - *ay. y.* 1962), Élie Halévy'nin kardeşi. Péguy ile dostluk kurdu ve 1898'den başlayarak *Cahiers de la quinzaine*'e katkıda bulundu. Başlıca yapıtları: *Essai sur le mouvement ouvrier en France* (Fransa'da işçi hareketi üstüne deneme) [1901], *Visites aux paysans du Centre* (Orta Fransa köylülerini ziyaret) [1921], *la République des ducs* (Dükler cumhuriyeti) [1937], *la Vie de Proudhon*



half-track

(Proudhon'un yaşamı) [1948], *Essai sur l'accélération de l'histoire* (Tarihsel akışın hızlanması üstüne deneme) [1948].

HALEWOOD, Liverpool (Büyük Britanya) yerleşmesinin doğusunda sanayi banliyösü. Otomobil sanayisi.

HALEY (Bill), amerikalı rock and roll şarkıcısı, gitarcısı ve orkestra yöneticisi (Highland Park, Michigan, 1925 - Harlingen, Texas, 1981). Müzik yaşamına country and western söyleyerek başladı. 1954'te, *Shake, Rattle and Roll* ve *Rock around the Clock* adlı iki şarkıyı plağa okudu ve bir anda ilk rock and roll yıldızı durumuna geldi. Bu şarkılar, Richard Brooks'un *Blackboard Jungle* (1955) adlı filmi sayesinde halka mal oldu. Bill Haley ve grubu Comets, amerikan gençliğine, zencilerin rhythm and blues'unu, yumuşatıp tatlandırarak ve "beyazlaştırarak", country'den alınmış ritim ve armoni öğeleriyle de süsleyerek sunan ilk müzikçilerdir.

HALF ya da **HALFE** a. (ar. *ḥalf, ḥalfe*). *Esk.* Yemin etme, ant içme.
—İsl. huk. → YEMİN.

HALF a. (ar. *ḥalf*). *Esk.* **1.** Arka, art, sırt. **—2.** Sonradan gelen şey ya da kimse için kullanılır.

HALFA → ALFA.

HALFE → HALF.

HALFETİ, G.-D. Anadolu bölgesinde Şanlıurfa iline bağlı ilçe; 36 058 nüf. (1990); 646 km²; 34 köy. Merkezi, Şanlıurfa'nın 112 km B.'sında *Halfeti*, 4 128 nüf. (1990). Tahıl, üzüm, antepfıstığı, zeytin üretimi. Hayvancılık.

HALFETİ, Iğdır'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 648 nüf. (1990).

HALFFTER, müzikçi ispanyol aile. — RODOLFO, besteci ve eğitimci (Madrid 1900 - *ay.y.* 1987), Falla'nın tavsiyelerini aldı. 1939'da Meksika'ya yerleşti ve bu ülkenin yurttaşlığına geçti. Burada öğretmen ve yayımcı olarak etkinliklerde bulundu. 1953'ten sonra dizisel teknikleri kullandıysa da Falla'nın izinden ayrılmadı. Başlıca yapıtları: *Don Lindo de Almeria* (bale, 1935), *La Madrugada del panadero* (bale, 1940), keman konçertosu (1940), piyano için *Homenaje a Antonio Machado* (1944), orkestra için *Diferencias* (1970). —ERNESTO, besteci ve orkestra yöneticisi (Madrid 1905 - *ay.y.* 1989), öncekinin kardeşi ve Falla'nın öğrencisi, *Sinfonietta*'sı (1925) Falla'nın etkisini taşır. Stravinski, Ravel ve Altılar grubu'ndan da etkilendi (piyano ve orkestra için *Rapsodia portugesa*, 1940). Falla'nın vârislerinin isteği üzerine, bestecinin yarım kalmış *La Atlantida* adlı sahne kantatını tamamladı (1954-1960). Bu yapıt ilk kez 1976'da seslendirildi. *Canticum in memoriam P. P. Johannem XXIII* (1964) ve *Gozos de Nuestra Señora* (1970) gibi yapıtlarının çıkış noktası, *La Atlantida* için yaptığı çalışmalardır. —CRİSTÓBAL, besteci ve orkestra yöneticisi (Madrid 1930), öncekilerin yeğeni. Madrid konservatuvarı'nda öğrenim gördü. Ayrıca Alexandre Tansman'dan ders aldı. Yalnız keman için *Sonat*'ı (1959), dizisel teknikle yazdığı ilk yapıttır. 1962'de Madrid konservatuvarı'nda besteleme ve müzik formları kürsülerine atandı. 1964-1966 arasında bu okulun müdürüydü. 20 üflemeli ve elektronik çalgı için *Lineas y Puntos* (1967) ve orkestra için *Anillos* (1968) gibi yapıtlarıyla uluslararası öncü akımın başlıca temsilcilerinden biri olarak tanındı. Çok güçlü bir gizemci eğilimi olduğunu kendisi de belirten Cristóbal Halffter, soprano, vurmalı çalgı çalan 2 müzikçi ve 4 teyp için bestelediği *Noche pasiva del sentido* (1970) adlı yapıtında aziz Juan de la Cruz'dan esinlendi. Bunu, oda topluluğu ve elektroakustik düzenek için *Llanto para las victimas de la violencia* (1971), orkestra için *Requiem por la libertad imaginada* (1971), *Elegias a la muerte de tres poetas españoles* (1975), koro ve orkestra için *Officium defunctorum* (1977) adlı yapıtlar izledi. Ayrıca, yaylılar için üç dörtlü (1955, 1970, 1977), çello konçertosu (1974), keman konçertosu (1980), 2 flüt ve orkestra için *Mizar I* (1977), 2 flüt ve elektroakustik düzenek için *Mizar II* (1980) ve orkestra için *Tiento* (1980) gibi yapıtları vardır.

HALFİ sıf. (ar. *ḥalf* ve *-î*'den *ḥalfî*). *Esk.* Arka, arkadaki, arka tarafla ilgili.

HALFİNGER a. Avusturya kökenli midilli ırkı. (Irk, XIX. yy. sonunda, Tirol kısrağıyla damızlık arap atının çaprazlanmasıyla elde edildi. İri bir midilli ırkı olan halfinger, tımar edildiğinde parlak kıllardan oluşan al donlu, güçlü boyunlu ve kısa bacaklıdır. Koşum hayvanı olarak beğenilen halfingerlerden tüm binicilik dallarında yararlanılabilir.)

HALFTİME a. (yarızaman anlamında ing. sözc.). → HAFTAYM.

Half Ton Cup, yatçılıkta, ratingi 21,7 ayak olan yelkenli teknelerin yarıştığı *Ton Cup*'lardan biri.

HALF-TRACK a. (amerikanca *yarı -çekiş* anl. sözc.). Ask. Amerikan yapısı, yarı tırtıllı ve zırhlı taşıt.
—ANSİKL. İkinci Dünya savaşı'nda Müttefikler tarafından kullanılan half-track, sonraları daha birçok orduya girdi. Half-track, başlangıçta piyade erlerinin taşınmasında (bir sürücü, bir yardımcı ve 8 kişiden oluşan bir grup) kullanıldı. Üst bölümü dışında her tarafı 16 mm'lik zırhla kaplıdır. Devinimi tırtıllarla sağlanır; dönüşleri ise iki ön tekerlek ve tırtıllarla gerçekleşir. Ağırlığı 10 t'dur. Günümüzde, ya 12,7 mm'lik iki makineli tüfek, ya 37 mm'lik ya da 75 mm'lik toplarla donatılarak komuta aracı biçiminde kullanılır. Fransız ordusu tarafından çok kullanılmıştır (özellikle, Cezayir savaşı sırasında). 1973'ten sonra bunların yerini, motorize piyade aracı olarak, AMX 10 P piyade savaş aracı ve ön bölümü zırhlı araç (VAB) aldı.

HALHA a. Halhalar'ın konuştuğu moğol dili. (Eşanl. MOĞOLCA.) [Moğolistan Cumhuriyeti'nin resmi dilidir.]

HALHAL a. (ar. *ḥalḥāl*). Bazı bölgelerde kadınların ayak bileklerine taktıkları madeni halka; ayak bileziği. (MENGEL de denir.)
—ANSİKL. Halhal, daha çok arap ve hintli kadınların kullandığı bir süs eşyasıdır. Altın, gümüş vb. madenlerden yapılır, üzerine hareket edildiğinde ses çıkaracak biçimde küçük çıngıraklar, madeni pullar vb. tutturulur. G.-D. Anadolu'nun bazı yörelerinde de kullanılan halhalı, eskiden yalnızca köçekler ve çengiler takardı.

HALHAL, İran Azerbaycanı'nda, Mi-

HALI

Historika Museet



adını İsveç'te bir bölgeden alan "Marby" halısı (kentin kilisesinde bulunan ve Türkiye'den gitmiş olan halı stilize hayvan figürleriyle süslüdür: bir ağacın iki yanına karşılıklı yerleştirilmiş kuşlar), yün, XV. yy. *Historika Museet, Stockholm)*

Uşak'ta dokunmuş bir halıdan ayrıntı, XVI. yy. sonu
Tarihsel dokumalar müzesi, Lyon

Giraudon



yanç'ın D.'sunda Gilan sınırında Kızıl Ören ırmağının suladığı yöreleri içine alan ve çeşitli türk boylarının yaşadığı yerleşim bölgesi. VII. yy.'da bu yöreye yerleşen Albanlar, Hazar akınları üzerine Aras nehrini aşarak Halhal'ı bugünkü yerine kurdular. Selçuklular zamanında türk emirlerin egemenliği altında olan Halhal, Sultan Berkyaruk tarafından emirlerinden birine ikta olarak verildi. İlhanlılar zamanında yöreye yerleşen türk boylarının sayısı arttı. Moğollar'ın Gilan yöresini işgale başlamalarından sonra Halhal, önemli bir askeri üs oldu. Bugün üç yüz yerleşim yerine sahip Halhal'dan birçok bilim ve sanat adamı yetişmiştir.

HALHALAR, en çok Ulan Batur çevresinde yaşayan moğol halkı; sayıları 1 271 000 kadardır. Eskiden beri göçebe çoban olan ve yurtlarda yaşayan Halhalar yavaş yavaş yerleşik düzene geçmektedirler. Lama buddhacılığını benimsemişlerdir; ataerkillik ve anlaşmalı evlilik gibi bazı gelenekleri sürmektedir.

HALI a. Yere ya da mobilya üzerine serilmek, duvara gerilmek üzere genellikle yünden dokunmuş ön yüzü kısa tüylü kalın yaygı: *Isparta halısı. Makine halısı. Eve boydan boya halı döşetmek.*
—Aktar. *Yürüyen halı,* gerek dökme yük, gerek ambalajlı yük taşımada kullanılan ve sürekli devinen bant. (Kauçuk, sentetik madde ya da paslanmaz çelikten yapılır.)
—El sant. *Halı kilimi,* halının ilmeli bölümünü sağlamlaştırmak amacıyla alt ve üst kısımlarına 1-8 cm genişliğinde yapılan kilim örgüsü. (*Toprakçalık* da denir.) ‖ *Desenli halı,* üzerinde çeşitli desenler bulunan halı. ‖ *Duvar halısı,* duvara asılmak üzere dokunan ya da işlenen ince halı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Düğümlü halı,* çözgü iplikleri üzerine çeşitli tekniklerle iplik düğümlenip uzunca bırakılan uçları aynı ya da farklı boylarda kesilerek yapılan halı. ‖ *Düz halı,* üzerinde desen bulunmayan, tek renk iplik kullanılarak dokunmuş halı. ‖ *El halısı,* ilmeleri tek tek elle düğümlenerek yapılan halı. ‖ *Heybe halısı,* heybelerin ön yüzüne uygulanan halı dokuması. (40 × 40 ya da 60 × 60 cm boyutlarında olur. Heybenin arka yüzü de kilim örgüsüyle dokunur.) ‖ *Göbekli halı* → GÖBEKLİ. ‖ *Kenar halısı,* boyu enine göre uzun olarak dokunan ve odaların ya da sofanın duvar kenarlarına yayılan halı. (*Kenare* de denir. Genellikle iki parça olarak dokunur.) ‖ *Makine halısı,* özel dokuma tezgâhlarında ilmeleri düğümlenmeden dokunan ve ilmelerin çıkmaması, atkıların sağlamlaşması için arkasına bir tür zamk sürülen halı; fabrika yapımı halı. ‖ *Mihraplı halı,* orta kısmında mihrap biçimli desen bulunan halı. (Mihrap biçimi daha çok seccadelerde kullanılır. Tek ya da çift mihraplı olarak dokunan halılar da vardır.) ‖ *Minder halısı,* yer minderlerinin üstüne geçirilen, genellikle kare biçimli ve küçük boyutlu halı. ‖ *Orta halısı,* odalara yayılmak üzere çeşitli boyutlarda dokunan büyükçe halı. ‖ *Paspas halısı,* sandalyelerin üzerine koymak ya da paspas olarak kullanmak üzere genellikle altısı bir arada dokunan halı. (Çoğunlukla 40 × 40 cm boyutlarındadır.) ‖ *Seccade halısı,* üzerinde namaz kılınmak üzere dokunan dikdörtgen biçimli, mihraplı halı. (Genellikle 110 × 180 cm boyutlarında dokunur.) ‖ *Sedir* ya da *divan halısı,* sedir üzerine serilmek üzere eni dar, boyu uzun olarak dokunmuş halı. ‖ *Serpme motifli halı,* yüzeyi bir ya da birkaç motifin belli bir düzen içinde ve birbirinden bağımsız olarak yinelenmesiyle doldurulmuş halı. (Bazı halılarda bordür yapılmaksızın tüm halı yüzeyi serpme motiflerle bezenir.) ‖ *Taban halısı,* yere sermek üzere dokunan, genellikle büyük boyutlu halı. (Eniyle boyu arasında çoğunlukla 100 cm fark olur. 4, 6, 12 m² ya da daha büyük olarak dokunabilir.) ‖ *Yastık halısı,* köşe yastıklarının ya da sedir üzerine konan ve duvara dayanan dikdörtgen biçimli büyük yastıkların üzerine geçirme üzere dokunan halı. ‖ *Yolluk halısı,* salon, antre ve koridorların geçilecek yerlerine serilen, 50-100 cm eninde ve çeşitli uzunluklarda dokunmuş halı.
—Eşy. *Banyo halısı,* banyodan çıkarken basılan üstü havlu, altı kauçuk küçük halı.
—ANSİKL. • Halı dik * tezgâhlarda ya da halıcılıkta sarma* tezgâh adı verilen gelişmiş dikey tezgâhlarda dokunur. Yatay tezgâhta ya da küçük parçaların dokunmasında ve dokumacılık eğitiminde kullanılan *çerçeve* tezgâh*'ta da halı dokunabilir.

Dokuma işlemine başlanmadan önce ilkin tezgâh kurulup hazırlanır ve halının kalitesi, türü ve boyutlarına göre çözgü iplikleri gerilir. Çözgü ipliklerinin gerilmesi ve hazırlanması sırasında dokumaya geçtikten sonra olabilecek daralmanın da hesaplanması gerekir. Çözgü gerdirilip hazırlandıktan sonra saçak payı bırakılıp ilkin *çiti** adı verilen ve halı dokumasının sökülmesini önlemek amacıyla saçak diplerine yapılan zincir biçimli dokuma yapılır. Çitiden sonra halının *toprakçalık* da denen *halı kilimi* bölümünün yapılmasına geçilir. 1-4 cm arasında dokunan halı kilimi tamamlanınca ilmeli kısımların dokunmasına başlanır. Renkli ilme iplikleri küçük yumaklar haline getirilip dokumacının kolayca erişebileceği bir yere ya da tezgâha enlemesine yerleştirilen bir kalas üzerine dizilir. Özel kareli kâğıtlara çizilen halı deseni de dokumacının kolayca izleyebileceği bir yere, genellikle çözgüler üzerine iliştirilir. Desen çizmede kullanılan kâğıtlar her kalite için farklıdır. Bunların her karesi bir düğüm olarak kabul edilir. Bu nedenle yapılacak halının kalitesi ve boyutlarına uygun kare sıklığında ve büyüklükte kâğıt kullanmak gerekir. Göbekli halıların dörtte birini, mihraplı halıların boyuna yarısını, raporlu halılarda ise yinelenen bölümün desenini kareli kâğıda geçirmek yeterlidir. Bundan sonra renkler kâğıt üzerinde boyanır. Boyanın altta kalan karelerin sayılmasını engellemeyecek biçimde yapılmasına özen gösterilir. Halı deseni dokuyucuya kolaylık olması bakımından uygun yerlerinden kesilerek parçalar halinde de kullanılabilir. Bu desene göre dokumaya başlayan dokuyucu ilkin yere bağdaş kurup aşağıdan yukarıya doğru çalışır. Halı ilerledikçe oturduğu yer yükseltilir ya da dokuması biten kısım alt levende sarılır ya da düz tezgâhlarda tezgâhın arka kısmına kaydırılır. Halıcılıkta kullanılan düğümlerin başlıcaları Gördes* ya da türk düğümü, sine* ya da İran düğümü, hekim* düğümü ve az kullanılan tek çözgü üzerine bağlanan düğümlerdir. Düğümleme işlemi alt vargel* aşağıdayken yapılır. Uygulanan düğüm biçimli ilmeler bir sıra yapıldıktan sonra alt vargel yukarı sürülür. Kilim dokumasında olduğu gibi ilmeleri sağlamlaştırmak için bir sıra atkı atılıp kirkitle yerleştirilir, vargel aşağı sürülüp ikinci bir atkı sırası yapıldıktan sonra ilme sırası kirkitle aynı hizaya gelecek biçimde yerleştirilir. Halının iki yanındaki kenar örgüsü kısmına ilme atılmaz. Bu kısım ayrı bir yumakla örülür. Yumak asılı durur, ilme sırasıyla birlikte örülmeye devam edilir. Sıranın kirkitle düzeltilmesi bittikten sonra iki el ile ilme uçları çekilerek aralarda kalmış serbest lifler toplanır. Bazen de seyrek bir saç tarağıyla taranarak yatık lifler dikleştirilir. Çekinti*'ler toplandıktan sonra gerekli hav yüksekliğini verecek biçimde ilmelerin uzun uçları ayarlı makasla kesilir. İki ya da daha çok sıra dokunduktan sonra yapılan bu kesme işlemine *kırkım**, kestikten sonra yere dökülen kırpıntıya *makas* altı* denir. Bundan sonra aynı işlemler desene göre yinelenerek diğer sıralar dokunur, tekrar kilim dokuması, çiti örgüsü yapılıp saçak payı bırakılarak çözgü kısmı kesilir ve halı tezgâhtan çıkarılır. Halı küçük boyutlarda çerçeve tezgâhlarda da dokunabilir. Bu durumda atkılar tarağın bir üst bir alt hareketiyle atılır.

Türkiye'de halı dokuma işçilik ücreti bin düğüm üzerinden hesaplanmaktadır. İyi bir dokuyucu bir iş gününde 20 000 ilme atabilmektedir. Dokuma hızı halının desenli ya da düz oluşu, düğüm sıklığı ve desen özelliklerine göre de değişmektedir.

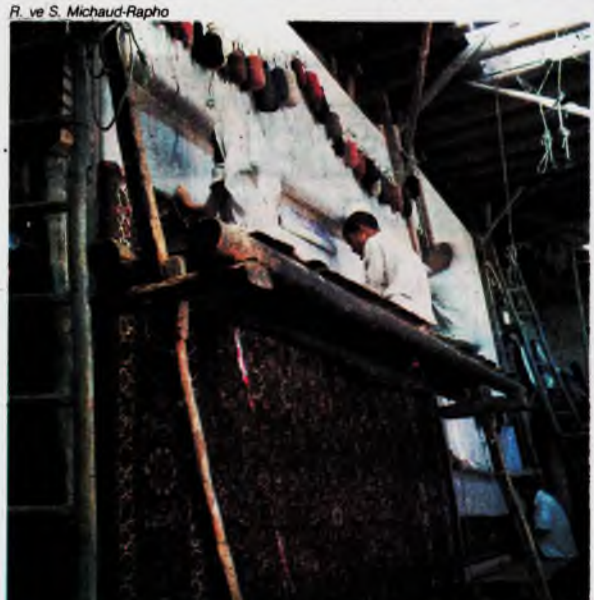
Günümüzde özel dokuma tezgâhlarında *makine halısı* adı verilen fabrika yapımı halılar da dokunmaktadır. Bunlarda geleneksel dokumacılıkta olduğu gibi ilme (düğüm) yoktur. Arkalarına havların çözülmemesi için özel bir yapıştırıcı sürülür.

• *Türkler'de halı.* Halının türk el sanatları içinde önemli bir yeri ve çok eski bir geçmişi vardır. Halı dokumacılığının en önemli öğesi olan düğümleme tekniğiyle yapılmış ilk halı örneklerine Hunlar'da rastlanmaktadır. Altay dağlarının eteklerindeki Pazirik höyüğünde bulunan ve III.-IV. yy.'lara tarihlenen halı parçaları ilk düğümlü halı



Scala

bitki süslemeli, madalyonlu ve çeşitli figürler içeren bir İran halısından ayrıntı. (Orta yüzeyle dış şerit arasında şu mısralar yer alır: "Ey şahların şahı, Ey yüce Dara Senin için dokudum bu halıyı Gönül yumağıyla") yün ve ipek Tebriz, XVI. yy.'ın ortaları *Poldi-Pezzoli müzesi, Milano*



R. ve S. Michaud-Rapho

Meşhed'de (İran) bir halının dik tezgâhta dokunması



Giraudon

çiçek ve kuş motifleriyle süslü tüylü ipek halıdan ayrıntı
Hindistan, XVII. yy.
Tarihsel dokumalar müzesi, Lyon

Orta Anadolu'da Lâdik, Kırşehir, Avanos (Nevşehir), Bor (Niğde), Maden, halı dokumacılığının öteden beri sürdürülegeldiği yöreler olarak önem kazanmıştır.

Büyük Selçuklular döneminden günümüze kalmış halı örneği yoktur. Buna karşın Anadolu Selçukluları dönemine ait az sayıda halı örneği bugün de çeşitli müzelerde sergilenmektedir. Konya Alaettin camisi'nde bulunan bu döneme ait halı örnekleri Türk ve islam eserleri müzesi'nde, Beyşehir Eşrefoğlu camisi'nde bulunan üç örnekten ikisi Konya Mevlana müzesi'nde, biri Londra'da özel bir koleksiyonda, Fustat (eski Kahire) kentinde bulunan yedi örnek de İsveç'te Stockholm National Museet ve Göteborg Röhss Museet'tedir. Bunlar içinde en önemlisi Konya Alaettin camisi'nde bulunan örneklerdir. Gördes düğümüyle düğümlenmiş bu halıların m²'sinde 84 000 düğüm vardır. Atkıları al, çözgüsü ak renkte sert yün ipliğindendir ve renklendirme doğal boyalarla yapılmış, en çok koyu ve açık kırmızı, kahverengi, lacivert, sarı, krem rengi, seyrek olarak da yeşil renk kullanılmıştır. Kûfi yazıdan geliştirilmiş stilize kalın bordürlerin çevçeveledigi kompozisyonlar, bitkisel kökenli geometrik biçimlerin yinelenmesiyle oluşturulmuştur. Bordür süslemelerinin belirgin özelliğini, kûfi yazıdaki sivri uç ve kanca benzeri kıvrıntıları olan bezemeler oluşturur. Genel anlamda Anadolu Selçukluları döneminde dokunmuş halılara Orta Asya'nın geleneksel bezeme anlayışı egemendir. Stilize hayvan figürleri, bitkisel kökenli geometrik bezemeler, bolluk simgeleri, kûfi yazıdan geliştirilmiş bordür vb. özellikler bu etkinin yansımasıdır.



selçuk halısı
(Konya) XIII. yy.
Türk ve islam eserleri müzesi
İstanbul

parçalarıdır. Bir düz dokuma üzerine yün iplikleri düğümleyerek hopan adı verilen örtüleri (battaniye) elde eden Hunlar, sonraları bu işlemi dokuma sırasında gerçekleştirme yolunu bulmuşlardır. Bu dönemden ele geçen halı parçalarının küçük boyutlu ve çok tüylü oluşu, desenleri hakkında bir fikir edinilmesine olanak vermemektedir. Böylece ilk olarak Orta Asya'da yaşayan göçebe topluluklar arasında yaygınlaşan düğümlü halı dokumacılığı, XI. yy.'dan başlayarak Selçuklular'ın Yakındoğu'ya yayılmaları sürecinde Anadolu'ya da girmiştir. Selçuklu halı dokumacılığının Anadolu'daki merkezleri, ticaret yolları üzerinde bulunmalarına koşut olarak gelişen Konya, Kayseri, Aksaray ve Sıvas'tır. En nitelikli selçuklu halıları buralardaki atölyelerde dokunmuştur. Ayrıca Uşak, Kula, Demirci, Gördes, Bergama, Milas çevresine yerleşen bazı türkmen oymakları da bu yörelerde halıcılığın gelişmesinde etkili olmuştur. Aynı dönemde

Bergama halısı
XII.yy.
Türk ve islam eserleri müzesi, İstanbul



Anadolu Selçuklu devletinin yıkılmasından sonra ortaya çıkan beylikler dönemindeki halı dokumacılığı konusunda günümüze ulaşmış az sayıdaki örnekten bilgi edinilebilmektedir. Bu dönem halılarında genel çerçeveyi selçuklu halı tipi oluşturmakla birlikte motif ve desende çeşitlemelere gidilerek daha değişik kompozisyonlar yaratıldığı görülmektedir. Halıların tipik özelliği zeminin uzun altıgenlere ya da küçük karelere bölünerek içlerine geometrik biçimler, stilize hayvan motifleri vb. yerleştirilmesidir. Bunlardan kare içine yerleştirilmiş geometrik motifli halıların, selçuklu halıları ile XVI. yy.'ın ikinci yarısına tarihlenen klasik osmanlı halıları arasında bir köprü işlevi gördüğü öne sürülür. Bu tür halıların hemen hemen tümü B. Anadolu'da, özellikle Uşak'ta dokunmuştur. Bu yüzey bölümlemesi ve geometrik bezemeler günümüze değin Uşak halılarının en belirgin özelliğini oluşturmuştur.

Tek tek çerçeveler içine yerleştirilen hayvan figürlerinin XIV. yy.'dan başlayarak yerini grup halindeki stilize hayvan motiflerine, XV. yy. başlarında da hayvan dövüşlerinin betimlendiği sahnelere bıraktığı görülür. Bu gelişmelere karşın XV. yy. ortalarında Anadolu'da, dinsel etkilere koşut olarak hayvan motifli halı dokumacılığı ortadan kalkmıştır.

Anadolu'nun hemen her yöresinde halı dokumacılığı sürdürülmekle birlikte, XVI. yy.'dan başlayarak Gördes, Kula, Lâdik, Bergama, Milas, Uşak, İzmir, Kayseri, Sıvas, Kütahya ve Hereke, osmanlı döneminin nitelikli halı üreten merkezleri olarak ün kazanmışlardır. Buralarda dokunan halılar arasında renk, motif, kompozisyon, kalite vb. açılardan farklılıklar olmakla birlikte türk düğümüyle ve yün ipliğinden dokunmaları ortak özelliklerini oluşturur.

Konya ve Sıvas'ın önemli ticaret yolları üzerinde oluşu, B. Anadolu'da türkmen oymaklarıyla başlayan halı dokumacılığının köklü bir gelenek haline gelmesi, halı dokumacılığının özellikle bu kesimlerde gelişmesinde etken olmuştur. Dik tezgâhlarda, çoğunlukla küçük boyutlarda dokunan, nitelikli yünleri ve düzgün alınmış havlarıyla tanınan Gördes halıları, B. Anadolu'daki yarı göçer toplulukların ürünü olan Kula halıları ve dua Kulası denen seccade tipi, küçük boyutları ve özgün desenleriyle tanınan Lâdik halıları, zengin desenleri ve parlak renkleriyle ünlü Milas halıları, küçük kareye yakın formu ve parlak yünüyle ilgi çeken Bergama halıları, kimi motiflerinde İran halılarıyla benzerlik gösteren madalyonlu, yıldızlı Uşak halıları Anadolu halı dokumacılığının en seçkin örneklerindendir. Bunlar dışında bir başka halı grubunu da XVI. yy.'da ortaya çı-

yıldızlı Uşak halısı
XVII. yy.
Türk ve islam eserleri müzesi, İstanbul



kan ve XX. yy. başlarına değin üretilen saray halıları oluşturur. Bunlar Anadolu'da dokunan halılardan teknik açıdan İran düğümü (sine düğüm) kullanılmasıyla, kompozisyon açısından da çiçek motiflerinin egemen oluşuyla ayrılır. Bu dönem saray seccadelerinde de aynı özelliklere rastlanır. Daha sonraki dönemlerde saray halılarına giderek batı etkisini yansıtan motiflerin egemen olduğu dikkati çeker.

Anadolu'da geleneksel halı dokumacılığının XVIII. yy.'dan başlayarak özgünlüğünü yitirdiği görülür. (→ HALICILIK.)

• *Batı'da halı imalathaneleri.* İtalya'ya XV. yy.'da giren halıcılık özellikle Floransa, Venedik, Modena, Correggio, Perugia, Napoli ve Roma'da gelişti; bütün öteki ülkelerde olduğu gibi buralarda da Doğu halıları taklit edildi. XV. yy. sonlarına kadar Avrupa'da halı sahibi olmak çok büyük bir lüks sayılırdı. Yere halı serme alışkanlığının yayılmasında Bourgogne sarayı'nın payı oldu; halılar, Araplar sayesinde doğu tezgâhlarının yaygınlaştığı İspanya'dan getirtiliyordu. Flandres'da birçok dokuma merkezi kuruldu. XVII. yy.'da Chaillot'da "Savonnerie" adı altında, Levante ve türk tarzında halı dokuyan krallık tezgâhları kuruldu. Diğer halıcılık merkezleri arasında Fransa'da Aubusson, İngiltere'de Axminster, Belçika'da Tournai, İspanya'da Barcelona, Hollanda'da Deventer krallık dokuma evleri sayılabilir.

XX. yy.'da, Bauhaus geometri ve bakışımsızlığı kullandı. Bugün kırık çizgili ve baklava motifli berberi ya da navajo halıları sadelikleriyle beğenilirler. Aslında, halı her yandan görülebilecek (bu da bir konunun anlatılmasını sınırlandırmaktadır) bir desene sahip olmalı ve yerleşik uygarlığımızda mobilyanın egemenliğiyle baş edilebilmelidir.

Halı, kilim ve düz dokuma yaygılar müzeleri, İstanbul'da Sultanahmet camisi'nin müştemilatında açılan müze. 1979'da halı, 1982'de kilim ve düz dokuma yaygılar bölümleri ziyarete açıldı. Müzede çeşitli dönemlerden Uşak halıları, Anadolu'nun çeşitli yörelerinden getirilmiş kilimler ve yaygılar, osmanlı saray kilimleri (yalnızca bu müzede bulunmaktadır) değişik salonlarda sergilenmektedir.

HALICI a. **1.** Halı dokuyan ve/ya da satan kimse. **—2.** Halı satılan dükkân.

HALICI, esk. **Ladik,** Konya'nın Sarayönü ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 7 228 nüf. (1990). Belediye.

HALICI (Feyzi), türk şair (Konya 1924). İstanbul Üniversitesi fen fakültesi kimya bölümü'nü bitirdi (1950). Ticaretle uğraştı. Konya Turizm derneği'ni kurarak (1957) Mevlana'yı anma törenleri, âşıklar bayramı gibi etkinliklere ön ayak oldu. Adalet Partisi (AP) Konya senatörlüğü yaptı (1968-1974). Halk edebiyatından etkilenen geleneksel değerlere bağlı şiiri aşk, yurt sevgisi vb. gibi konuları, alışılmış kalıplar içinde ele alır: *İstanbul caddesi* (1957), *Dinle neyden* (1961), *Selçukya'da aşk* (1967) vb. Yayımlanmış antolojileri ise şunlardır: *Bizim şairler* (1952), *Fetih şiirleri* (1953), *Saz şairlerinin diliyle Atatürk* (1981).

Halıcı kız, Muhsin Ertuğrul'un ilk renkli film çalışması ve yönettiği son film (1953). Bir Doğan kardeş yapımı olan *Halıcı kız,* Isparta'da halı dokuma tezgâhlarında çalışan, patronun oğlu tarafından iğfal edilince kurtuluşu İstanbul'a kaçarak arayan, erkeklerin ilgisini çeken güzel Gül'ün (Heyecan Başaran) öykücüsünü anlatır. Ertuğrul'un değişmez görüntü yönetmeni Cezmi Ar'ın çektiği, yıkanma ve baskı işleri Almanya'da gerçekleştirilen filmin oyuncuları H. Başaran, Asuman Korad, Müfit Kiper, Agâh Hün ve Kâmuran Yüce gibi tiyatroculardır.

HALICILAR, esk. **Karcılar, Sala,** Burdur'un merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 002 nüf. (1990).

HALICILIK a. **1.** Halı dokuma sanatı ya da sanayii. **—2.** Halı ticareti.

—ANSİKL. Türkiye'de halıcılık, en eski el sanatlarından biridir. Halıcılığın XVI. yy.'dan başlayarak belirginleşen başlıca merkezleri Uşak, Bergama, Kula, Gördes, Konya, Milas, Niğde, Kırşehir, Hereke, Sıvas, Kayseri ve Isparta'dır. XVI. yy.'da ortaya çıkan saray halılarının da Kahire'de ya da İstanbul ve Bursa'da dokundukları bilinmektedir.

Geleneksel halıcılığın XVIII. yy.'dan başlayarak özgünlüğünü yitirmesinde en önemli etkenlerden biri halıcılık piyasasına egemen olmaya başlayan yabancı şirketlerin etkinlikleridir. XIX. yy.'da İzmir, Aydın, Manisa, Uşak, Burdur, Denizli, Antalya, Isparta, Afyonkarahisar, Balıkesir ve Kütahya'da bu tür şirketlerin girişimiyle pamuk üretimi ve pamuklu dokumacılık yaygınlaşmış, halıların dışsatımını da yapan şirketler motif, renk ve dokuma özelliklerini vererek ısmarlama halı yaptırmaya yönelmişlerdir. Bunun sonucunda halıcılık geleneksel bir el sanatı olmaktan çıkmış, ticarete yönelik bir nitelik kazanmıştır. Halıların geleneksel görünümlerinde belirgin değişimler olmuş, gerek malzeme gerekse motif açısından özgünlüklerini yitirmişlerdir. XX. yy. başlarında halı, Avrupa ve Amerika'dan alınan siparişlere göre üretilen bir ev sanayisi haline gelmiştir. Avrupa'nın önemli halı işletmeleri, müşterilerinin isteklerine göre hazırladıkları desenleri İzmir ve İstanbul'daki halı yapımcılarına göndererek çok sayıda halı siparişi vermeye başlamışlardır. Bu denli artan istek karşısında üretimi fazlalaştırmak amacıyla yün iplikleri makinelerde hazırlanmaya başlanmış, doğal boyaların yerini Avrupa'dan getirtilen suni boyalar almıştır. Böylece özellikle İzmir limanı bir halı dışsatım limanı olmuş, İran, Kafkasya ve Orta Asya halıları da buradan başka ülkelere gönderilmiştir. 1927'ye değin süren ve giderek artan üretim, bu tarihte çıkan ekonomik bunalım sonucu durmuş, birçok halı üretim merkezi kapanmış, iç pazara yönelik çalışan az sayıda tezgâh çalışabilir durumda kalmıştır. 1932'de tekrar canlanmaya başlayan halı üretimi, İkinci Dünya savaşı'nın çıkmasıyla tekrar gerilemiş ve transit halı ticareti de eski önemini yitirmiştir. 1945'ten başlayarak halı üretiminde iç piyasaya yönelinmiş, 1950'de artan isteğe karşın kalitenin düştüğü görülmüştür. 1960'tan başlayarak dış pazarlarda Anadolu'da dokunan halılara istek artmış, bunun sonucunda kaliteye yönelme sözkonusu olmuştur. Bununla birlikte üretim hacmi, maliyet ve satış fiyatlarındaki önemli artışlar, iplik ve dokuma kalitesinde önemli düşmelere neden olmuştur. Türkiye'de 1960'da 1 370 000 m^2 halı üretimine karşılık 1991'de üretim, 3 300 000 m^2'si el halısı olmak üzere toplam 17 700 000 m^2'ye çıkmıştır. Bugün Türkiye'de üretilen halılarda gerekli özelliklere sahip halı ipliğinin yanı sıra kumaş ve paçavra artıklarından elde edilen açma elyaflar, sentetik elyaflar da kullanılmakta ve asıl elyafın arasına karıştırılmaktadır. Bu şekilde dokunan halılar, hem iplik hem de renk kalitesi yönünden niteliksizdir.

Günümüzde kesin bir sayım yapılmamış olmakla birlikte Türkiye'nin çeşitli illerine dağılmış 150 000 el tezgâhı olduğu öne sürülmektedir. Bunlar Isparta, Ege bölgesi ve Kayseri çevresinde yoğunlaşmıştır. Isparta bölgesi tezgâh sayısı ve üretim hacmi bakımından önde gelmektedir. Bu bölgeye giren Isparta, Burdur, Afyonkarahisar ve Denizli yörelerinde 26 × 33 kalitesinde (orta kalite) halı dokunmaktadır. Son yıllarda ince kalite halı dokumaya da yönelinmiştir. Dokunan halıların büyük kısmı iç piyasaya yöneliktir.

El halısı dışsatımında 1960'a oranla 1991 yılında büyük artış görülmekteyse de, üretim hacmiyle oranlandığında dışsatımın ağırlığı yine de azdır. 1960'ta 28 500 m^2 dolaylarında gerçekleşen dışsatım, 1991 yılında 700 000 m^2'ye çıkmıştır. Altıncı beş yıllık kalkınma planı 1993 yılı programı destekleme çalışmalarında, 1993 yılı el halısı üretimi 3 500 000 m^2, aynı yıl için beklenen dışsatım 700 000 m^2 olarak öngörülmekteydi. Dışsatımı yapılan el dokuması halılardan elde edilecek gelir 157 milyar TL (1988 yılı fiyatlarıyla) olarak hesaplanmaktaydı. El halısı dışsatımında en önemli pazarı Almanya oluşturur.

Makine halılarında, 1991 yılında üretim 14 400 000 m^2 olarak gerçekleşirken, dışsatım 3 300 000 m^2'ye ulaşmıştır. Toplam makine halısı üretiminin % 23'üne denk düşen bu dışsatımla, 39 milyar TL gelir elde edilmiştir. Altıncı beş yıllık kalkınma planında 1993 yılı makine halısı üretiminin yaklaşık % 25'lik bir artışla 18 000 000 m^2'ye çıkarılması hedeflenmekte, aynı yıl dışsatımının da 6 000 000 m^2 olarak gerçekleşmesi beklenmekteydi. Türkiye'nin makine halıları ihracatının en önemli pazarını Ortadoğu ülkeleri oluşturur.

Son zamanlarda Kültür ve turizm bakanlığı, Sümerbank, üniversitelerin ilgili fakülteleri vb. resmi ve özel kuruluşlar aracılığıyla geleneksel halı sanatının canlan-



iran düğümü "sine"



türk düğümü "gördes"

el tezgahlarında dokunan halılarda kullanılan düğüm tipleri

HALI



çift parça



Axminster (bobinli)

dokunarak üretilmiş kadife makine halılarına iki örnek



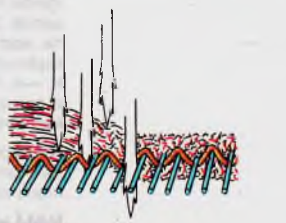
tafting



floklamalı



örmeli



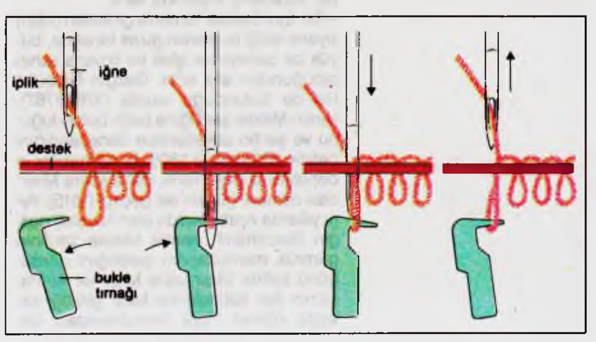
iğnelenmiş (üretim şeması)



yapıştırmalı

dokunmadan üretilmiş kadife makine halılarının çeşitli örnekleri

tafting halı üretiminin şeması



dırılması yolunda çalışmalar yapılmaktadır. Geleneksel türk halılarının motiflerinin belirlenmesi, renklendirmede doğal boyaların kullanılması, malzemenin kalitesi vb. konularda yapılan araştırma ve çalışmalarla XVIII. yy.'dan başlayarak özgünlüğünü yitiren halı sanatının eski kalitesine ve özgünlüğüne kavuşturulmasına çalışılmaktadır.

Ayrıca 3 şubat 1986'da türk halı ve kilimciliğini geliştirmek amacıyla kurulan Türk halıcılık vakfı (merkezi İstanbul) bu konuda önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Halıcıoğlu camisi, İstanbul'un Halıcıoğlu semtinde cami. Mustafa III'ün baş kadını Mihrişah Sultan tarafından, Humbaracıyan kışlasının ortasına yaptırıldığından (1793), *Mihrişahsultan camisi* ya da *Humbaracıyan kışlası mescidi* adlarıyla da bilinir. Tek kubbeli, tek minareli olan camiye sonra bir minare daha eklenmiştir.

HALIDERE, Kocaeli'nin Gölcük ilçesi Değirmendere bucağına bağlı belde; 3 073 nüf. (1990).

HALIFLEKS a. (tescilli ad). Makinede örülmüş, keçe görünümünde yer döşemesi olarak kullanılan bir tür halı.

Halıköy maden işletmeleri müessesesi *(Etibank),* İzmir'in Ödemiş ilçesinin Halıköy bucağında maden işletmesi kuruluşu. Antimon cevheri (Sbs) çıkarılan işletmede 1989 yılına dek arı cıva (Hg) da üretilmekteydi. Bölgede bilimsel araştırmalar 1940'ta MTA tarafından başlatıldı. Aramalar sırasında cıva yataklarının yanı sıra antimon yatakları da bulundu. Bu yatakları işletme hakkı, 1958'de, Etibank'a verildi. 1961'de üretime geçildi. Bölgedeki cıva yataklarının rezervi, 221 000 tonu görünür olmak üzere toplam 831 000 ton, antimon yataklarının rezervi ise, 130 000 tonu görünür olmak üzere toplam 357 000 tondur. Halıköy'de cıva üretiminin durdurulduğu 1989 yılına kadar yeraltından yılda 35 000 ton % 0,35 Hg içeren cıva cevheri çıkarılmakta, ve burada işlenen cıva cevherinden yılda 190 ton arı cıva elde edilmekte, 5 000 ton da % 22 Sb içeren antimon cevheri üretilmektedir. Üretilen antimon cevheri özel kesim fabrikalarında fason olarak izabe ettirilmektedir.

HALİ sıf. (ar. *ḫalā'*, boş'tan *ḫālī*). *Esk.* **1.** İçinde hiçbir şey bulunmayan, boş: *Hali sandık. Depo tamamıyla hali idi.* **—2.** Tenha, ıssız: *Hali arazi.* **—3.** Boş, bir şeyle uğraşılmadan geçirilen zaman için kullanılır. **—4.** Açık, münhal. **—5.** *Bir şeyden hali,* onsuz, ondan uzak: *Meşguliyetten hali kalmamak. Su-i niyetten hali olmak.*

HALİ sıf. (ar. *ḥāl*, şimdi ve *-ī*'den *ḥālī*). *Esk.* Şimdiki zamana, bulunduğumuz zamana ait.

HALİ sıf. (ar. *ḫal'*, soyma'dan *ḫalī'*). *Esk.* **1.** Soyulmuş, **—2.** Kovulmuş. **—3.** *Hali-ül -izar,* yüzü sıyrık; alnının damarı çatlamış, edepsiz.

HALİ, HALİYE a. (ar. *ḫalā'*, boş'tan *ḫāli*, dişl. *ḫaliyye*). *Esk.* Boş; bekâr, evlenmemiş.

HALİ, Suudi Arabistan'da Asir bölgesinde, Kızıldeniz kıyısında kent.

—Tar. İbni Battuta Yemen'e giderken (1331) ziyaret ettiği bu kentin güzel binalara, büyük bir camiye ve işlek bir limana sahip olduğundan söz eder. Gezgin Niebuhr, Hali'de bulunduğu sırada (1761-1767), kentin Mekke şerifliğine bağlı bulunduğunu ve şerifin askerlerince denetlendiğini belirtir. 1805 ya da 1806'da Vahhabiler'in denetimine giren kenti, daha sonra Mısır' daki osmanlı güçleri ele geçirdi (1815). Aynı yıllarda Arabistan'da olan İsviçreli gezgin Burckhardt, kentte Mekke şerifinin gümrük memurlarının çalıştığını gördüğünü belirtir. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın Asir kabilelerine karşı giriştiği savaşta Ahmet Paşa komutasındaki birlikler kenti yakıp yıktılar (1834).

HÂLİ, HÂLİA sıf. (ar. *ḫal'*, boşanma'dan *ḫāli'*, dişl. *ḫāli'a*). *Esk.* Boşanmış.

HÂLİ SEYİT ELTAP HÜSEYİN ENSARİ, hintli şair (Panipat XIX. yy.). Dönemin ünlü şairi Galip'ten ders aldı. İslam dünyasının yükseliş ve çöküşünü konu edinen manzum *Medd ü cezr-i islam* (1879) yapıtıyla çağdaşları üzerinde etkili oldu. *Divan*'ından (1893) başka düzyazıyla *Yadigâr-ı Galip* (1897), *Hayat-ı Cavid* (1901) gibi kitapları yayımlandı.

HALİA a. Uzun, şişkin, ince ve kırılgan kavkılı öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Oligosen devri topraklarından başlayarak fosillerine rastlanır. *Halia priamus* türü Atlas okyanusu'nun ılıman sularında bugün de yaşamaktadır. *Volutidae* familyası.)

HALİA. Yun. mit. Nereus'un kızı. — Rodoslu kadın kahraman. Poseidon ile birleşmelerinden Rodos doğdu. Rodos adası adını ondan almıştır.

HÂLİA → HÂLİ.

HALİAKMON. Yun. mit. Kendisini bir ırmağa atan kahraman; bu ırmak o günden sonra onun adıyla *(Aliakmon)* anıldı.

HALİARTOS. Tar. coğ. Boiotia'da (Yunanistan) kent, Kopais gölü yakınında. Lysandros, Thebailiiler'e burada yenildi (İ.Ö. 395). Kenti İ.Ö. 171'de Romalılar ele geçirdi.

HÂLİB a. (ar. *ḥalb*, süt sağmak'tan *ḥalib*). *Esk.* Sütçü.

—Esk. anat. Sidik borusu.

HALİBURTON (Thomas Chandler), ingilizce yazan kanadalı yazar (Windsor, Nova Scotia, 1796 - İsleworth, Londra yakınında, 1865). Avukat, hukukçu; daha çok mizahi yapıtlar verdi (*The Clockmaker,* 1837-1840; *The Attaché,* 1843-44). Amerikan edebiyatı üzerinde büyük bir etki yapan Haliburton farfaracı ve uyanık bir işporta saat satıcısı olan *Sam Slick* tipini yarattı.

Halibut, Avustralya'da petrol yatağı, Barrow boğazında, Victoria kıyısının yakınında.

HALİCHONDRİA a. Ilıman bölgelerde yaşayan, iskeleti pek gelişmemiş, kütlesel gövdeli, silisli süngerleri içeren cins. (Acısularda ya da kirlenmiş sularda bol bulunurlar ve özellikle bakterilerle beslenirler. *Hemospongia* sınıfı.)

HALİCTOPHAGUS a. Yelpazekanatlı böcekleri içeren cins. Dişisi larva görünümünü kaybetmez ve bazı eşkanatlılarda asalak yaşar. ("*Halictes* yiyici" anlamına gelen adı bir ,yanlış gözlemin sonucudur.)

HALİCTUS a. Toprak altında yuva yapan, bazı türleri topluluklar halinde yaşayan *(Halictus malachurus)* küçük arıları içeren cins. (*Halictus tetratonianellus, H. quadrionctus, H. simplex* türleri Doğu Anadolu'da yem bitkileri üretimine tozlayıcı olarak katkıda bulunur. *Halictidae* familyasının örnek tipi.)

HALİCZ → GALİÇ.

HALİÇ a. Kıyı çizgisinde derin girintiler oluşturan ve gelgitten etkilenen ırmak ağzı.

—ANSİKL. Haliçler genellikle Flandre transgresyonu sırasında deniz düzeyi altında kalmış vadilerdir (tektonik, ırmak ya da buzul kökenli). Halicin ayırıcı özelliği gelgit dalgalarının içerilere sokulmasıdır. Gelgit dalgaları az çok önemli bozulmalara (deniz çekilmesinin uzaması, bir maskaret oluşması) uğrar, ırmak yatağının derinliğine ve debisine bağlı olarak genliği ve debisi azalır.

Tatlı ve tuzlu suların karşılaşması üzerine, bunların debilerinin oranına bağlı olarak, tuzlu su kaması değişiklikler gösterir. Bazı durumlarda iki itme etkisiyle dipte hareketsiz bir su merceği oluşur. İki su kütlesinin birleşme yerinde suların karışması asıltı maddelerinin artmasına ve salınım hareketleri yapan bir kıyı çamurunun oluşmasına yol açar. Taşınmanın egemen olduğu haliçlerde (kolay giriş, gelgitlerin ve kabarmaların gücü) sık sık dip çamurları dışarı atılır ve dolma süreci yavaşlar; kumlar orta bankları kalınlaştırırken, ince gereçler kıyı çamurları halinde çökelir. Gelgit debilerinin ve kabarmaların zayıf olduğu, önleri eşiklerle tıkanmış dar haliçlerde birikme artar; çamur yükü çökelerek, halicin hızla dolmasına neden olur.

Almaşık akımlar sayesinde karaların iç kesimine iyice sokulan haliçler iyi birer ulaşım yoludur. Bunlar, Avrupa'da, daha Ortaçağ'ın başlarından bu yana gözde liman yerleri olmuşlardır. Günümüzde, gemilerin dev boyutlara ulaşması ve yoğun liman trafiği, haliç limanlarını yöneten sorumluların haliç yatağını temizlemek için çok masraflı çalışmalar yaptırmalarına ve hatta bazı durumlarda önlimanlar kurdurmalarına yol açmaktadır.

—Deniz yap. Haliçleri deniz ulaşımına elverişli duruma getirmek için düzeltme sorununun belli başlı verileri şunlardır: biçimlerin ve derinliklerin belirlenmiş değişimleri, açıkdeniz gelgiti ve nehir gelgitinin birleşmesi sonucu ortaya çıkan karmaşık gelgit dalgasının çözümlenmesi, nehrin kendi debisi, diplerin yapısı ve devingenliği, nehir ve denizlerin tortul katkıları, gereçlerin taşınma ve birikme mekanizmaları. Bu veriler, gelgit dönemlerine ve nehrin debi değişimlerine bağlı olduğu ölçüde karmaşıklaşır; bu yüzden bu veriler üstüne bilgi edinmek için çok uzun süren gözlemler yapmak gerekir. Haliçlerin düzenlenmesi, gerçekten de uzun süreli bir çalışmanın ürünüdür. Örneğin, ilk projeler ya da çalışmalar Sen için 1848'e, Loire

Haliç
Barlett'in gravürü





Büyük Larousse

Haliç'ten bir görünüm
İstanbul

için 1870'e, Gironde için XX. yy. başına, Mersey (Liverpool) için 1890'a uzanır. Haliç düzenlemede ya sedde yapımından (yüksek ya da alçak seddeler) ya, son teknik gelişmeler sayesinde gittikçe daha çok kullanılan taraklamadan ya da bu iki işlemin bir arada kullanıldığı yöntemlerden yararlanılır. Olaylar hakkındaki kuramsal bilgilerde sağlanan gelişmelere rağmen, projelerin başarılı olup olamayacağını daha iyi değerlendirmek için küçük deneme modellerine başvurmak kaçınılmazdır; İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Sen, Loire ve Gironde haliçlerinin yapımında bu yöntem uygulanmıştır. Modelin geçerli olup olmadığı geçmişteki olaylar yardımıyla test edilir. Bu yöntemin uygulandığı Sen modeli, 1878-1953 arası dönemdeki (75 yıl) zemin değişikliklerinin tarihçesini doğru bir biçimde yeniden belirlemeye ve bu süreye denk düşen ölçeği saptamaya olanak verdi: modelde gözlem yapılan 9 saat bir gerçek yıla denk düşer $\left(\frac{1}{950}\right)$, öteki ölçekler planda $\frac{1}{800}$ ve yükseklikte $\frac{1}{100}$ dür (8'lik sapma).

—Zool. Haliçlerin yan düzlüklerinde görülen, *tuzlu çayırlar* (satranç otu, çöğen otu, nemse saparnası vb.) arasında yengeçler, akarlar ve değişik böcekler vb. barınır. Çamurlu kıyılarda, yumuşakçalardan *Mya arenaria*, yengeçler, su tespihböcekleri ve *Nereis*'ler bulunur. Haliçlerin, zostera çayırlarında zengin ve özgün bir faunaya rastlanır: *Maia squinado* ("deniz örümceği"), çeşitli pavuryalar, *Aeolis* cinsi üyeleri gibi çıplaksolungaçlı karındanbacaklılar, *Suberites* cinsinden süngerler, vb. Kireçtaşı kumuyla kaplı kanallara gelince, buralarda yassı balıklar (vatoz, vb.), batraklar yaşar. İnsanların kazdığı küçük yan kanallar, *Arenicola*'ları ve *Cerastoderma*'ları barındırabilir.

HALİÇ, Antikçağ'da ve Bizans döneminde **Khrysokeras** (Altın boynuz), İstanbul boğazının Avrupa yakasında, boğazın G. girişi yakınında, kentin en eski yerleşim çekirdekleri olan İstanbul ve Beyoğlu kesimleri arasındaki girinti. Batı dillerinde rumca adının çevirisiyle (Altın boynuz) adlandırılır (Golden Horn, Goldenes Horn, Corne d'or). Boğaza eklenmiş boynuz biçiminde hafif bir yay oluşturan Haliç'in uzunluğu 8 km kadardır; genişliği 200 m (Eyüp-Hasköy) ile 700 m (Kasımpaşa önleri) arasında değişir. Yukarı kesiminde derinliği azdır; boğaza yaklaştıkça artar. Atatürk (Unkapanı) köprüsü'nün bulunduğu kesimde 40 m'yi, Galata köprüsü'nün altında da 50 m'yi geçer. Haliç, İstanbul paleozoik kütlesini örten neojen üzerinde epijenik olarak ve büyük bir olasılıkla genç tektonik hatlar doğrultusunda kurulmuş olan Alibey ve Kâğıthane derelerinin deniz altındaki bir uzantısıdır. Bu uzantı son buzullaşma döneminde (yaklş. 25 bin yıl önceleri) alçalan deniz düzeyine göre oyulmuş gömük vadilerin ortak aşağı çığırlarının, buzul dönemi sonrasında deniz düzeyinin yükselmesiyle (yaklş. zamanımızdan 7 000 yıl önce) Boğaz'la birlikte sular altında kalmış, böylece bir koy, jeomorfolojik terimle bir ria* oluşmuştur. Alibey ve Kâğıthane vadilerinin eski Boğaz vadisiyle ilişkileri tartışmalıdır. Bazı araştırmacılar bunların Boğaz vadisinin kollarından biri, bazıları ise yukarı çığırı olduğu görüşündedir. Derin, ulaşıma elverişli, fırtınalardan korunmuş doğal bir liman olan Haliç'in kıyıları Eskiçağ'dan başlayarak önem kazanmıştır. Balıklarının zenginliğiyle de ünlü olan Haliç'in girişi Bizans döneminde Sarayburnu'ndan Karaköy'e uzanan bir zincirle kapatılarak yüzyıllar boyunca buraya düşman gemilerinin girmesi önlenmiştir. 1453'te osmanlı ordusu bu zincir yüzünden Haliç'e girememiş ve donanma kızaklarla Dolmabahçe'den Kasımpaşa'ya indirilmiştir. Haliç Osmanlı döneminde savaş ve ticaret limanı olarak gelişmiştir. XVI. yy.'da türk donanmasının ana üssü Gelibolu'dan Haliç'e taşınmış, Kasımpaşa deresi önündeki koy, türk gemi yapım sanayisinin merkezi olmuş ve yüzyıllar boyunca bu konumunu korumuştur. Osmanlı döneminde Haliç ve kıyıları, koruları, köşkleri, sarayları, yalıları, sandal gezintileriyle kentin en önemli yerleşim ve dinlence merkezlerinden biri olmuştur. Kâğıthane deresi sadâbâd eğlenceleriyle ün kazanmıştır. Bartlett, Melling, Gouffier ve Allom'un resimlerinde Aynalıkavak kasrı, Eyüp sarayı, Sadâbâd sarayı, Kâğıthane kasrı tüm görkemleriyle görülmektedir. Ancak bu durum son yüz yıl içinde kıyıların, zehirli atık sular boşaltan çeşitli sanayi kuruluşlarıyla ve altyapısız konutlarla kaplanması, çevredeki ilksel bitki örtüsünün yok edilmesi sonucu yamaçlarda ve özellikle Alibey ve Kâğıthane derelerinin havzalarında erozyonun şiddetlenmesiyle büyük ölçüde değişmiş; Haliç hızla dolarak sığlaşan, kirlilikle birlikte yaşamsallığını yitiren bir su kütlesi haline gelmiştir. Yapılan araştırmalar Haliç'e yılda ortalama 263 000 m^3 katı maddenin taşındığını ve bunun sonucunda tabanında yılda 10 cm kalınlığında bir çamur tabakasının biriktiğini ortaya koymuştur. Haliç'in ağız kesimi Boğaz'dan sokulan zayıf bir akıntıyla bir ölçüde temizlenmektedir. Ancak iki yakayı birbirine bağlayan üç köprünün (Galata, Atatürk ve çevre yolunun üzerindeki Haliç köprüleri) ayaklarının da engellemesi nedeniyle, zaten zayıf olan su dolaşımı orta ve yukarı kesimleri temizlemeye ve yenilemeye yetmemektedir. Bu yüzden bu kesimlerde çamur tabakasının kalınlığı daha fazladır; Atatürk köprüsü altında 15 m'yi bulur. Haliç'in yukarı kesimindeyse üzerinde beşeri artıkların da biriktiği alüvyon adacıkları halinde su yüzeyine çıkmıştır. Sanayi kuruluşlarından ve kanalizasyonlardan boşalan atık sular Haliç'in hidrolojik özelliklerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Çözünmüş oksijen içeriği büyük ölçüde azalmış, sularda ve dip çamurlarında yaşam için zararlı ağır metaller ve H_2S karışmıştır. Haliç'i bu yarı ölü durumundan kurtarmak amacıyla İstanbul Anakent belediyesi'nce büyük bir proje hazırlanıp uygulanmaya başlanmıştır. Günümüzde uygulanmakta olan bu proje sanayi atık suları ile kanalizasyon sularını Haliç'in iki yakası boyunca uzanan bir kolektör düzeniyle toplayarak fiziksel ve biyolojik arıtmadan geçirerek Marmara ve Boğaz alt akıntısına vermek, bazı sanayi kuruluşlarını başka yerlere taşımak ve kamulaştırmalarla Haliç kıyısında yeşil alanlar kurmak gibi önlemleri içermektedir.

Haliç köprüsü, İstanbul'da Haliç üzerinde, Halıcıoğlu ile Ayvansaray'ı bağlayan köprü. Boğaziçi köprüsü çevre yolları projesi kapsamında, Karayolları genel müdürlüğü ile İshikawajime-Harima heavy industries adlı japon ve Julius Berger-Bauboang A.G. adlı alman kuruluşlar tarafından gerçekleştirildi (5 kasım 1971 - 10 eylül 1974). Toplam uzunluğu 995 m, dıştan dışa genişliği 31,20 m, deniz yüzeyinden yüksekliği 22 m'dir.

Haliç tersanesi, İstanbul'da, Haliç kıyısında, Atatürk köprüsü ile Kasımpaşa arasında kurulu tersane. Fatih Sultan Mehmet zamanında yapıldı. Üç kuru havuzu vardır. Kasımpaşa havuzu adı verilen ilk havuzu 1788'de, ikincisi 1825'te, üçüncüsü ise 1870'te yapıldı. Önce askeri

Büyük Larousse



Haliç köprüsü
İstanbul



Haliç tersanesi
İstanbul

Büyük Larousse

amaçlarla kullanılan tersane, 1910'da Özel idare'ye devredildi. 1923'te Fabrika ve havuzlar müdürlüğü'ne, 1952'de Denizcilik bankası ao'ya, 1984'te bir İktisadi devlet teşekkülü olan Türk gemi sanayi aş'ye bağlandı. Çeşitli dönemlerde yapılan genişletme ve modernleştirme çalışmalarıyla kapasitesi artırılan ve geliştirilen tersanenin alanı 75 000 m²'dir ve 457 m uzunluğunda bir rıhtımı vardır. Haliç tersanesi'nde halen, Türk ticaret filosu için 5 500 - 6 000 DWT'a kadar tanker, kuru yük ve cevher gemileri, Şehir hatları işletmesi için araba vapurları, yolcu gemileri, römorkör, su gemileri, özel gemiler ve küçük tankerler yapılmaktadır. Tersanede ayrıca, Türk deniz kuvvetleri'ne çıkarma gemileri, avcı botları, su tankerleri ile öteki askeri gemiler yapılmakta, Türk ticaret filosu'ndaki gemilerle yabancı gemiler onarılmaktadır.

Hulton Picture



lord Halifax

HALİÇİŞİ a. Seram. XVII. yy.'da İstanbul'da Haliç'te kurulan atölyelerde yapılan seramik eşyaya verilen ad. (Evliya Çelebi Eyüp'te 250 atölye bulunduğunu bildirir. İnce sarmal dallar üzerinde çok küçük yaprak, çiçek ve filiz motifleriyle bezeli olan bu seramikler, İznik'te üretilen mavi-beyaz seramik grubunun geç örnekleridir.)

HALİD → HALİT.

HALİDAT çoğl. a. (ar. *ḫalide*'nin çoğl. *ḫalidāt*). *Esk.* Sürüp gidenler, sonsuz olanlar; ölümsüzler.

HALİDE → HALİT.

HALÎDE sıf. (fars. *ḫaliden*, saplamak'tan *ḫalide*). *Esk.* Saplanmış, batırılmış olan: *Hançer-i halîde* (saplanmış hançer).

HALİDİYE a. Nakşıbendiliğin kollarından biri.

—ANSİKL. Mevlana Ebu Baha Ziyaettin Halit Bağdadi tarafından kurulan tarikatın ayinlerinde zikrin iki türü olan *hafi* (gizli) ve *celi* (açık) zikr birlikte uygulanır. İbadet, tarikatın vazgeçilmez koşullarından sayılır. Mevlana Halit'e göre her müminin, Hz. Muhammet'in *ihsan* adını verdiği ilkeye sıkı sıkıya uyması, yani Allah'a, onu görüyormuşçasına ibadet etmesi ve her zaman ve her yerde Allah'ı anması, böylece Allah bilincini sürekli canlı tutması gerekir.

Halidon Hill, 19 temmuz 1333'te Berwick-upon-Tweed (Northumberland) yakınında Edward III'ün İskoçlar'a karşı kazandığı zafer Bannockburn'ün öcünün alındığı Halidon Hill, aynı zamanda Yüz Yıl savaşı boyunca İngilizler'e onca zafer kazandıran savunma taktiğinin ilk uygulamasıydı.

HALİEİA, Rodos'ta Güneş onuruna beş yılda bir düzenlenen şenlikleri belirten yunanca sözcük.

Halieutica, Marcus Aurelius döneminde yunanlı Oppianos tarafından kaleme alınmış 5 kitaplık öğretici şiir. Yapıt, balıkların, yumuşakçaların ve kabukluların çeşitli türlerini, yaşayış biçimlerini ve çeşitli balıkçılık yöntemlerini derli toplu bir biçimde inceler. Oppianos kitabına tasvirler katarak, bu öğretici incelemeye çeşitlilik kazandırmayı bılmıştır.

HÂLİF sıf. (ar. *ḫalef*'ten *ḫalif*). *Esk.* **1.** Sonra gelen. **—2.** Birinin yerine geçen. **—3.** Bozulmuş, çürümüş.

HÂLİF sıf. (ar. *ḥalf*, yemin'den *ḥālif*). *Esk.* Ant içen.

Halifax kenti ve limanından bir görünüm

G. Hunter.



HALİFAX, Büyük Britanya'da (West Yorkshire) kent, Penninler'in doğu yamacında; 87 000 nüf. St John the Baptist kilisesi (XV. yy.). Bölgesel müze. Yün iplikçiliği ve dokumacılığı. Hazır giyim. Makine yapımı.

■**HALİFAX,** Kanada'da liman kenti, Nova Scotia'nın merkezi, Atlas okyanusu kıyısında, 113 577 nüf. Dalhousie üniversitesi. Bütün yıl denizciliğe elverişli, güvenli bir liman olan Halifax, aynı zamanda bir askeri deniz üssüdür. Canadian National ve Canadian Pacific Railways'ın ulaştığı son istasyon, özellikle taşımacılıkta kullanılan metal kasaların depolandığı bir ticaret limanı ve sanayi (otomobil yapımı, petrol rafinerisi, besin maddeleri) merkezidir.

HALİFAX, Savile*, Montagu* ve Lindley Wood ailelerinin üyelerinin taşıdığı vikont, kont ya da marki unvanı.

HALİFAX (Charles LİNDLEY WOOD, 2. —*vikontu*), ingiliz siyaset adamı (Londra 1839 - Hickleton, Doncaster yakınında, Yorkshire, 1934). English Church Union'un başkanı (1867), P. Portal ve kardinal Mercier ile Kiliseler birliği için çalıştı (Mechelen görüşmeleri, 1921-1926).

HALİFAX (Edward Frederick LİNDLEY WOOD, 1. —*lordu*), ingiliz siyaset adamı (Powderham Castle, Devon, 1881 - Garrowby Hall, York yakınında, 1959). 1910'da Muhafazakâr parti'den milletvekili seçildi, hükümette çeşitli görevler üstlendikten sonra Hindistan genel valiliğine (1925-1931) atandı. Öngörülen reformları gerçekleştirmek için gösterdiği çabalar milliyetçilerin düşmanlığını yatıştıramadı. Münih görüşmeleri sırasında Eden'in istifası üzerine dışişleri bakanlığına getirildi (1938-1940). 1941-1946 arasında ABD'de büyükelçilik yaptı.

HALİFE a. (ar. *ḫalife*). **1.** Hz. Muhammet'in ölümünden sonra onun vekili olarak müslümanların imamlığını ve şeriatın koruyuculuğunu yapan kimse. (Bk. *ansikl.* böl. İsl. huk. ve Tar.) **—2.** *Esk.* Herhangi birinin yerine geçen kimse; halef. **—3.** *Yörs.* Kalfa.

—Esk. denizc. Osmanlı donanmasında, tersane kâtipliğine bağlı olan ve tersanenin günlük gelirlerini ve giderlerini kaydeden kâtip.

—Kur. tar. Osmanlı devlet dairelerindeki kalemlerde çalışan kâtiplere verilen ad. (Bu kâtipler üç dereceye ayrılmıştı: "halife", "halifei evvel", "halifei sani". Tanzimat'tan sonra halife adı kaldırılarak yerine kâtip, başkâtip, mümeyyizi evvel, mümeyyizi sani denilmeye başlandı.)

—Tar. *Halifei müslimin*, "müslümanların halifesi" anlamında osmanlı padişahlarınca kullanılan unvan. (Selim I'den başlayarak Osmanlılar'ın kullandıkları bu unvanı daha önceleri halifelik simgesi olan, kutsal eşyaları elinde bulunduran öteki müslüman hükümdarlar da kullanıyordu.) || *Halifei rûyi zemin*, "yeryüzünün halifesi" anlamında bir unvan. (Bu unvan da Selim I'den başlayarak osmanlı padişahlarınca kullanıldı.)

—Tasav. Tarikat şeyhinin dergâhtan uzak yerlerdeki temsılcisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İsl. huk. Müslümanlıkta halife seçimi büyük önem taşır. Nitekim, Hz. Muhammet öldükten sonra ilk iş olarak halife seçimi tamamlandı, Hz. Peygamber daha sonra toprağa verildi. Hz. Muhammet din ve dünya işlerini birlikte yürüten, bu nedenle devlet başkanlığı yetkilerini de elinde bulunduran bir peygamberdi. Yaşarken ölümünden sonra yerine kimin geçeceğini açıkça belirtmedi. Hz. Peygamber'in ölümü üzerine (632) Ebubekir camide bir konuşma yaparak Hz. Muhammet'in öldüğünü bildirerek cemaate; "Bu durumda birisinin onun yerine geçmesi kaçınılmazdır. Düşünün taşının ve sonra da kararınızı söyleyin" dedi. Bu konuda ertesi gün bir karara varılmak üzere cemaat dağıldı. Ertesi gün Mekkeli muhacirlerden bir bölümü Ebubekir'in yanına, Ensar*'dan bir bölümü de Beni Saide'nin toplantı yerinde (sakife) bulunan Hazreçli Sa'd bin Ubade'nin yanına gittiler. Hz. Muhammet'in ölümüne çok üzülen Ali ise, bazı Haşimeler ile birlikte evinden dışarı çıkmadı.

Ensar kimin halife olacağını tartıştı. Bir bölümü reisleri Sa'd bin Ubade'yi aday gösterirlerken bir bölümü de Kureyş kabilesinden birinin ve özellikle Ebubekir'in halife olmasını önerdiler. Tartışmaların bu aşamasında Ebubekir yanında Ömer, Ebu Ubeyde ve Mekkeli muhacirlerden bir bölümü ile birlikte toplantı yerine geldi, kendilerine gösterilen yere oturdu ve bir süre konuşmaları dinledi. Hazreç kabilesinden Sabit bin Kays yaptığı konuşmada Medineli müslümanların üstünlüklerinden, Hz. Peygamber'e ve Mekkeli muhacirlere nasıl yardımcı olduklarından, kendileriyle ilgili ayet ve hadislerden söz

ederek "Bu duruma göre cemaatin yönetiminin bizden birine verilmesi gerektir, ey muhacirler siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?" diye sordu. Ebubekir cevap olarak: "Ey Sabit, dediklerin doğrudur, kimse aksini söyleyemez. Ama, Kuran'da muhacirleri öven ayetler de vardır. Bir de cemaatin yönetimi işini Araplar kendi aralarında en ünlü ve onurlu kabile saydıkları Kureyşliler'den birine vermek isteyebilirler. Bu duruma göre ben Ömer ve Ebu Ubeyde'yi aday gösteriyorum. Bunlardan hangisini isterseniz ona biat ediniz." dedi. Bunun üzerine Sabit ayağa kalktı ve: "Ey muhacirler, Ebubekir ile aynı görüşü paylaşıyor musunuz?" diye sordu. "Evet" cevabını aldı. Hazreçli Hubbab bin el-Munzir uzlaşma önerisinde bulunarak: "İki halife seçelim, biri Ensar'dan, biri muhacirlerden olsun" dedi. Bu öneri hiç yandaş bulmadı. Ömer, el-Hubbab ve şair Hassan bin Sabit arasında çetin tartışmalar meydana geldi. Sonunda Ensar'dan Ma'n bin Adiy havayı yumuşatan bir konuşma yaparak: "Ey muhacirler, vallahi yeryüzünde bizim için sizden daha değerli kimseler yoktur. Bizim tek istediğimiz yönetime gelecek kişinin ve uygulayacağı politikanın Hz. Muhammet ümmetinin adalet anlayışına uygun olmasıdır. Hz. Peygamber, imamlar Kureyş kabilesinden olmalıdır buyurmuştu; öyleyse halife Kureyşli olmalıdır" dedi. Ömer ve Ebu Ubeyde adaylıktan çekilerek Ebubekir'in halifeliğini önerdiler. Toplantıda bulunanların çoğu Ebubekir'e biat ederek halifeliğini onayladılar. Sonra halk camiye toplandı. Ömer'in önerisiyle hazır bulunan herkes Ebubekir'e biat etti ve böylelikle ilk halife seçilmiş oldu

Ali ise, halifelik konusunda kendisine danışılmadığından Ebubekir'e gücendi ve ancak birkaç ay sonra ona herkesin huzurunda biat etti.

Ebubekir kendisinden sonra Ömer'in halife olmasını vasiyet etti. Herkes bu vasiyete uyarak onun ölümünden sonra Ömer'e biat etti. Ömer, kendisinden sonra gelecek halifenin belirlenmesi için bir kurul oluşturdu. İçinde Ali'nin de bulunduğu kurul, Ömer'den sonra Osman'ın halifeliğini kabul etti. Osman'dan sonra Ali halife oldu.

Sonraları müslümanlıkta halife (şiiler bu terim yerine imam terimini kullanırlar) konusunda değişik görüşler ortaya çıktı. Şiiler halife (imam) seçiminin insanların değil Allah'ın görevi olduğunu savundular. Günümüzde (1988) İran'ın yönetimini elinde bulunduran imamiye kolu, şeriatın korunması ve şeriatta herhangi bir değişiklik yapılmaması için imamın gerekli olduğunu, ismailiye kolu ise, halifeye gereksinme bulunduğunu, ancak bu görevi yalnız Allah'ın görevlendirdiği kişilerin yapabileceğini kabul ederler.

Şiiler Ebubekir, Ömer ve Osman'ın halifeliklerini tanımaz, halifeliğin yalnız Ali ve onun soyundan gelenlere özgü olduğunu savunurlar.

Sünnet ehli ile şia arasındaki görüş ayrılığının temelini halife ve halifelik konuları oluşturur. Sünnet ehli, halifelere insanüstü özellikler tanımaz; halife olabilmek için müslüman, özgür, temyiz gücüne ve yönetme yeteneğine sahip ve erginlik çağına girmiş olmayı yeterli görür. Çoğu sünnet ehli bilginleri halife olacak kişinin Kureyş kabilesinden olmasını da şart koyar, ancak bir başkasının halife seçilmesi ya da halifeliği ele geçirmesi durumunda onun da kabul edilebileceğini belirtirler.

—Tar. Hz. Muhammet'in ölümünden (632) 1924'e kadar halifelik kurumu yaşadı ve bu süre içinde birçok halife seçildi. İlk dört halife Ebubekir, Ömer, Osman, Ali'den sonra halifelik önce Emeviler'e onlardan da Abbasiler'e geçti. Fatımi sultanları da "halife" unvanını kullandılar. Aynı zamanda Bağdat'ta, Mısır'da ve İspanya'da üç ayrı halifenin bulunduğu dönemler de geçirildi. Selim I (Yavuz) Mısır'ı ele geçirince son Abbasi halifesi Mütevekkil'i İstanbul'a getirerek halifeliği kendisi üstlendi (1517). Bu tarihten başlayarak osmanlı padişahları aynı zamanda halife unvanını taşıdılar (Selim I'den Mehmet VI Vahdettin'e kadar 28 padişah). Osmanoğulları'nın sonuncusu, padişah olmadığı halde halifeliğe seçilen (1922) Abdülmecit'in TBMM kararıyla halifeliği kaldırıldı ve yurtdışına çıkarıldı ve halifelik son buldu (1924).

—Tasav. Tarikatlarda halifelik, bir şeyhe bağlı kişinin yükselebileceği en yüksek derecedir. Tarikata girenler başlangıçta *muhib* (tarikatı seven) diye anılırlar; bir süre sonra kendilerine biat töreniyle dervişlik payesi verilir. Bektaşilerde taç ve elbise de giydirilir. Dervişlerden ancak tarikat şeyhinin uygun gördükleri halife olabilirler. Bektaşilerde halifeye *çehar alamet* denilen dört eşya verilir. Bunlar, *sofra* denilen deriden uzun bir torba, *çerağ* (kandil), *alem* ve *seccade*'dir. Bektaşilerde halife başına siyah *destar* (sargı) bulunan *taç* giyer. Mevlevilerde de halifelik törenle verilir ve halife, uzaktan siyahımsı göründüğünden *duhani* diye adlandırılan koyu mor renkli sarık sarar.

HALİFE, türk şair (Diyarbakır ? - *ay. y.* 1572). Diyarbakır'da öğrenim gördü. Bilgisini artırmak için Halep, Şam, İstanbul ve Horasan'a gitti. *Leyla ile Mecnun, Yusuf ile Züleyha* ve *Hüsrev ü Şirin* mesnevilerini yazdı. Diyarbakır güzellerini betimleyen bir *Şehrengiz*'i olduğu söylenir.

HALİFE BİN AHMET ES-SANİ, katar emiri (ed-Davha 1932). El-Saniler kabilesinin prensi. Vâris prensliğe ve maliye bakanlığına getirildi (1960). Başbakan seçildi (mayıs 1970) ve birçok önemli bakanlığı elinde tuttu. Katar'ın bağımsızlığını kazanmasından birkaç ay sonra yeğeni Ahmet'i tahttan indirdi ve emir oldu (şubat 1972).

HALİFE ŞAH MUHAMMET, hintli müslüman bilgin (XVII. yy. sonu - XVIII. yy. başları). Resmi yazışma örneklerini konu edinen *Cami ül-kavanin* ya da *İnşa-yi halife* adlarını taşıyan farsça yapıtı yazdı. Yapıtın baştan iki bölümü uzun ve kısa yazışmaları, iki alt bölüme ayrılan üçüncü bölüm kutlama ve başsağlığı mektuplarını, son bölüm ise, haberleşmede kullanılan protokole uygun hitap biçimlerini içerir.

HALİFELİK a. Halifenin görevi, sanı ve orunu. (Eşanl. HİLAFET.)

HALİHAZIR a. (ar. *ḥal* ve *ḥazır*'dan *ḥāl-i ḥażır*). **1.** Şimdi içinde bulunulan durum, şimdiki zaman. **—2.** *Halihazırda*, içinde bulunulan durumda: *Halihazırda yapacak hiçbir şey yok.*

HALİK, kı a. ve sıf. (ar. *ḥalķ*, yaratmak'tan *ḥāliķ*). *Esk.* **1.** Yoktan var eden, yaratıcı, yaradan, Tanrı (bu anlamda büyük harfle yazılır): *"Makber, sonudur dekâyıkın bu / Bir sırr-ı garîbi Hâlikın bu"* (A. H. Tarhan). **—2.** *Halik-ül-beraya* bütün yaratılmışların yaratıcısı; Tanrı. ‖ *Halik-ı ekvan*, dünyaların, varlıkların yaratıcısı; Tanrı.

—İsl. Allah'ın güzel adlarından (esmayı hüsna) biri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Kelam biliminde Allah'ın fiili sıfatlarından biri sayılır. İslam inancına göre Allah, varlıkları yalnızca ilk başta yaratan değil, aynı zamanda varlıkların ve olayların bütün anlardaki oluş, yok oluş (kevn ve fesat) ve değişmelerini de yaratandır. O, nedenlerin nedenidir. Kuran'da "Allah, her şeyin yaratıcısıdır (VI, 102), sizi de sizin yaptıklarınızı da Allah yaratır (XXXVII, 96)" denilir.

HÂLİK sıf. (ar. *helak*'tan *halik*). *Esk.* Helak olan, kalıcı olmayan, ölümlü.

HÂLİK ya da **HALLÂK** a. ve sıf. (*ḥalķ*, traş etme'den *ḥaliķ, ḥallak*). *Esk.* Berber, traş eden.

HALİK sıf. (ar. *ḥalķ*, traş etme'den *ḥalik*). *Esk.* Traş edilmiş, traşlı.

HALÎKA a. (ar. *ḥalīķa*). *Esk.* Mevcudat, insanlık, yaratılmış olanlar bütünü.

HALİKARNAS BALIKÇISI, asıl adı **Cevat Şakir Kabaağaçlı,** türk yazar (İstanbul 1886 - İzmir 1973). Robert kolej' den sonra İngiltere'de Oxford Üniversitesi'nde yeni çağlar tarihi okudu (1904 -1908). İstanbul'a dönünce geçimini kalemiyle kazanmaya koyuldu, meşrutiyet ve mütareke dönemlerinde *Diken, İnci* vb. karikatür ve magazin dergilerinde bir yandan karikatür ve süsleme resimleri yaptı, bir yandan da yazılar yazdı; Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında *Resimli gazete, Resimli ay, Resimli hafta* vb. dergilerinde de resimler yaptı, hikâyeler yazmaya başladı; *Resimli hafta* dergisinde çıkan ve Birinci Dünya savaşı sırasında bazı asker kaçaklarının yargılamasız kurşuna dizilmelerini anlatan bir yazısı yanlış yorumlanarak İstiklal mahkemesi tarafından üç yıl Bodrum'da "kalebent"liğe mahkûm edildi (1924); bir buçuk yıl sonra cezası affa uğrayınca da Bodrum'dan ayrılmadı; Bodrum'un Eski Yunan çağındaki "Halikarnass" adını benimseyerek 1926'dan sonra yazılarında "Halikarnas Balıkçısı" takma adını kullanmaya başladı. Daha sonra, çocuklarının öğrenimi için İzmir'e yerleşti (1947), orada gazetecilik ve turist rehberliği yaptı. Yaşamının son yıllarında Kültür bakanlığı'nca "Devlet kültür armağanı" verildi (1971). Kemik kanserinden öldü, çok sevdiği Bodrum'a gömüldü.

Hikâye, roman, anı, mitologya, inceleme ve çeviri alanlarında yapıtlar verdi. Hikâye ve romanlarının hemen hepsinde deniz ve deniz insanlarını ele aldı. Olaylar hep Ege denizi'yle Akdeniz kıyı ve açıklarında geçer. Hikâye ve roman kişileri, ekmeklerini denizden çıkaran gemiciler, balıkçılar, dalgıçlar, sünger avcıları vb.'dir. Olayları ve kişileri tam bir romantik coşku içinde anlatır. Denizi ve deniz çevresindeki güzellikleri anlatırken şairane söyleyişe düşkünlük gösterir. Romanları, gerek anlatım özellikleri, gerek kahramanların tek bir tutku ile sınırlı oluşları ve alınyazılarıyla savaşmaları bakımlarından bir çeşit destan niteliği göstermektedir.

Hikâyeleri yedi kitapta toplandı: *Ege kıyılarından* (1939), *Merhaba Akdeniz* (1947), *Ege'nin dibi* (1952), *Yaşasın deniz* (1957), *Ege'den* (1972), *Gençlik denizlerinde* (1973). Dört roman yazdı: *Aganta burina burinata* (1946), *Ötelerin çocuğu* (1956), *Uluç Reis* (1962), *Deniz gurbetçileri* (1969). En ünlü ve en güzel yapıtı, Bodrum sürgünlüğünü anlatan *Mavi sürgün* (1961) adlı anı kitabıdır. Yunan uygarlığının Anadolu kökenli olduğunu ileriye süren Halikarnas Balıkçısı, bu görüşünü kanıtlamak için *Anadolu efsaneleri* (1954), *Anadolu tanrıları* (1955), *Anadolu'nun sesi* (1971), *Hey koca yurt* (1972) adlı yapıtları yazdı. Bunlar dışında, çeşitli dillerden yüz kadar da kitap çevirdi.

Şadan Gökovalı



Halikarnas Balıkçısı (1973'te)

HALİKARNASSOS. Tar. coğ. Muğla iline bağlı Bodrum* ilçesinin Antikçağ'daki adı. Ünlü sanatçı ve bilim adamlarının doğum yeri (Herodotos, Dionysios, Herakleitos vd.) olan kent, antik dünyanın önemli kültür merkezlerindendi. Herodotos'a göre Troizen ve Argoslu Dor kolonilerince kurulan Halikarnassos Knidos, Kos, Lindos, Kameiros ve İalysos'la birlikte Heksapolis'i oluşturdu. Birlik üyeleri Knidos' taki Apollon tapınağı'nda toplanıyordu. Ancak Apollon onuruna düzenlenen yarışmalardan birinde, halikarnassoslu Agasikles'in kazandığı ödülü kentine götürmesi üzerine, Halikarnassos Heksapolis'ten çıkarıldı. Kent İ.Ö. 500'lerde Persler'in egemenliğine girdi. İ.Ö. V. yy.'da Halikarnassos tümüyle Ionia'laşmıştı (Ionia dilinde yazıtlar bulundu, Herodotos Ionia dilini kullanıyordu). Karia satraplığının sınırları içinde kalan kent, Mausolos döneminde (İ.Ö. 377-353) merkez oldu; bayındırlık çalışmalarıyla gelişti ve surla çevrildi. Onun ölümünden sonra yönetimi ele alan karısı Artemisia II, Mausolos'un anısına dünyanın yedi harikasından biri olarak nitelendirilen Mausoleion*'u yaptırdı. Halikarnas-



Yunanlılar ile Amazonlar'ın dövüşü Halikarnassos Mausoleionu'nun frizinden ayrıntı, Skopas'ın yapıtı İ.Ö. IV. yy. ortaları *British Museum, Londra*

sos Büyük İskender'e karşı koyan birkaç kentten biri oldu (İ.Ö. 334), bu yüzden yakıldı, yıkıldı. Büyük iskender'in ölümünden sonra İ.Ö. 190'lara değin Ptolemaioslar'ın yönetiminde kaldı. Roma döneminde Asya eyaletinin (Provincia Asia) sınırları içinde bulunan kent, Bizanslılar zamanında Stauropolis (Aphrodisias) metropolitliğine bağlı piskoposluk merkezi oldu.

Tarihteki önemli konumuna karşılık, antik Halikarnassos'tan günümüze çok az yapı ulaştı. Vitruvius'un sözünü ettiği limanlar, saray, agora, akropolisteki (bugün Göktepe) Ares kutsal alanı, Aphrodite ve Hermes tapınağı, Salmakis çeşmesi gibi yapıların yeri bugüne değin saptanamadı. Bodrum karayolu üzerindeki görkemli tiyatro Roma dönemindendir (Prof. Ümit Serdaroğlu tarafından restore edildi). Kristian Jeppesen yönetimindeki danimarkalı arkeologlarca yürütülen kazılarda Mausoleion'un çevre duvarı (peribolos) ortaya çıkarıldı. (→ Kayn.)

HALİKİYET a. (ar. *ḫalik* ve *-iyyet*'ten *ḫalikiyyet*). *Esk.* Yaratıcılık.

HALİL sıf. (ar. *ḫill*, samimi arkadaşlık'tan *ḫalil*). **1.** İçten, sadık dost, sevgili. **—2.** "Halil-ullah" kısaltması olarak İbrahim peygamber için kullanılır: *"Halil gibi bir putkıran olmadı"* (Neyzen Tevfik). **—3.** *Halil-ullah*, İbrahim peygamber. || *Halil ür -rahman*, İbrahim peygamber ya da onun mezarının bulunduğu yer. (→ HALİLÜR-RAHMAN CAMİSİ ve KÜLLİYESİ.)

HALİL (EL-) ya da **HEBRON,** Ürdün'de kent, Batı Şeria'da, Ölü deniz'in B.'sında; 42 600 nüf. Yahudiye'deki bu eski kenan sitesinden Kutsal Kitap'ta İbrahim döneminden itibaren söz edilir. Patrikler zamanındaki öneminden dolayı, ibrani ulusal geleneğinde el-Halil'e geniş yer verilmiştir Yahudi, hıristiyan ve müslüman geleneklerine göre İbrahim'in mezarı (Makpela* mağarası) buradadır. Kent, günümüzde İsrail'in işgali altındadır.

HALİL (el-Melik ül-Eşref Selahattin) → EŞREF (el-Melik-ül).

HALİL Bursalı, türk halk şairi (Bursa ? - ? 1635). Yaşamı hakkında fazla bilgi yoktur. Beliğ, *Güldeste-i riyaz-ı irfan*'ında onun Kayıkçı Kul Mustafa ile olan atışmalarını kaydeder. "Türki-i Cezayir" adlı şiirine dayanılarak Cezayir ocakları'na bağlı olduğu varsayılmaktadır. (→ Kayn.)

HALİL (Mustafa), mısırlı siyaset adamı (Kahire 1920). Sedat'ın devletin başına geçmesiyle siyasete atıldı. 1976'da Arap sosyalist birliği'nin birinci sekreteri oldu, başbakanlığa (ekim 1978) ve dışişleri bakanlığına (şubat 1979) atandı. Mısır ile İsrail arasındaki ilişkilerin normalleşmesinde önemli rol oynadı. Mayıs 1980'de istifa etti. Arap International Bank yönetim kurulu başkanı oldu. Ekim 1984'te partinin yürütme kurulunda görev aldı.

HALÎL, HALÎLE a. (ar. *ḥelal*'dan *ḥalil*, dişl. *ḥalile*). *Esk.* Nikâhlı eş.

HALİL AĞA Pehlivan, Patrona Halil isyanı'nın bastırılmasından (1730) sonra ayaklananları boğarak öldüren cellat. Mahmut I'in emriyle, anlaşmak üzere Saray'a çağrılan isyancılar, görüşmeler sürerken saklandıkları yerden çıkan Halil Ağa ile arkadaşları tarafından öldürüldüler. Bu hizmetinden ötürü Halil Ağa, padişah tarafından kul kethüdalığına atanarak ödüllendirildi.

HALİL BEY, türk şehzade (öl. 1360). Orhan Gazi'nin Bizans prensesi Theodora'dan olan oğlu. İzmit körfezinde gezinti yaparken, cenevizli korsanlar tarafından Foça'ya kaçırıldı (1356-57). Orhan Gazi'nin yardım isteği üzerine, imparator İoannes, Foça'ya giderek fidye karşılığı Halil Bey'i kurtardı ve bazı tarihçilere göre de kızıyla nişanladı. Orhan Gazi'nin ölümü (1360) üzerine tahta çıkan Murat I, taht üzerinde hak öne süren kardeşleri Halil ve İbrahim beyleri öldürttü.

HALİL BEY, Dulkadıroğulları beyi (öl. 1386). Beyliğin kurucusu Zeynettin Karaca Bey'in oğlu. Babasını öldüren Memluklar tarafından beyliğin başına getirildi (1353). Maraş, Malatya, Harput, Behisni'yi ele geçirerek topraklarını genişletti; Memluklar'ın üzerine gönderdiği kuvvetleri yendi. Bir suikast sonucu öldürüldü.

HALİL BİN AHMET EL-FERAHİDİ (Ebu Abdurrahman), arap dilbilimci (Umman ? - Basra 791). Basra'da dönemin ünlü hocalarından İsa bin Ömer es-Sahafi ve Ebu Amr İbn el-A'lâ'dan dilbilgisi öğrenimi gördü. Aralarında Sibeveyh, Esmai gibi geleceğin önde gelen dil bilginlerinin de bulunduğu birçok öğrencisi oldu. Tefsir ve hadis alanlarında çalıştıysa da daha çok dilbilgisi, sözlük ve aruz vezni konularında adını duyurdu. Sibeveyh'in *el -Kitâb* adlı dilbilgisi yapıtının yazılışına önemli katkısı oldu. İlk arap sözlükçüleri arasında yer aldı. Sanskritçe sözcüklerdeki yönteme uyarak sözcükleri, sessiz harflerin gırtlaktan çıkış yerlerine göre sıraladı; buna göre ilk ses "ayn" olduğundan ve bu sesi taşıyan sözcükler başa geldiğinden sözlüğüne *Kitâb ül-ayn* adı verildi. Bu yapıt daha sonra aynı adla Bağdat'ta basıldı (1968). *Risâle fî ma'na'l-hurûf* adlı yapıtında ise harflerin anlamları üzerinde durdu. Aruz vezni sisteminin buluşu da kendisine büyük ün sağladı. Ancak, *Kitâb ül-arûz* adını taşıyan bu yapıtın kendisi değil, başka kitaplardan alınan içeriği günümüze kadar gelebildi. Başka yapıtları varsa da bunların yalnızca adları bilinmektedir.

HALİL BİN İSHAK (Ziyaettin Ebülmevedde), maliki fıkıhçı (öl. Kahire 1374). "İbnülcündi", Cezayir'de ise "Sidi Halil" adlarıyla da tanınır. Abdullah el-Manufi adlı bir fıkıh bilgininden ders gördü. Onun ölümü üzerine, hocasının yerine Şeyhuniye medresesi'nde ders verdi. İskenderiye'nin hıristiyanlardan geri alınmasına katıldıktan (1365) sonra yalnızlığa çekildi. Maliki fıkhı ile ilgili *Muhtasar* adlı yapıtı, Cezayir'de de günümüzde de en güvenilir fıkıh yapıtlarından biri olarak kabul edilmektedir.

HALİL EDİP, türk yazar (Bursa 1863 - İstanbul 1912). Bursa valiliğinde, İstanbul'da Şûrayı devlet'te memur olarak çalıştı. Bu sırada fransızca öğrendi. Darüşşafaka, Galatasaray liselerinde ve Mercan idadisi'nde fransızca ve kompozisyon dersleri okuttu. Muallim Naci'nin çevresindeki eski edebiyat yandaşları arasında yer aldı. *Sa'y* dergisini (1887) yayımladı. *Terkibi-bent (1886), İki refika yahut bir numune-i izdivaç* (1887) gibi yapıtları vardır. Daha çok A. Dumas Fils'ten (*Gümüş mahfaza*, 1883), E. Sue'den (*Paris esrarı*, 1889-1890, 2 c.), X. de Montepin'den (*13 numaralı araba*, Ali Rıza ile birlikte, 1890) vb. roman çevirileriyle tanındı.

HALİL EFENDİ Kara, türk kazasker (öl. 1711). Anadolu kazaskeri iken Rumeli kazaskerliği payesi aldı. Ahmet III dönemi şeyhülislamlarından Halilefendizade Mehmet Sait Efendi'nin babasıdır.

HALİL EFENDİ, Mekke kadısı (öl. 1714). Saray'da kiler ağasıyken öğrenimini tamamladı, Mekke kadılığına kadar yükseldi. Abdülhamit I ve Selim III dönemlerinde şeyhülislamlık yapmış olan Mekki Mehmet Efendi'nin babasıdır.

HALİL EFENDİ Cerrahpaşa müezzini, türk besteci (öl. 1735 ?). Yaşamıyla ilgili hiçbir bilgi yoktur. Günümüze ulaşabilmiş 4 sözlü yapıtı (*Mihr-i ruhunda dâne-i hoy nakd-i didedir* [maye beste]; *Yine bend oldu dil bir nev-civana* [maye ağırsemai]; *Düşse zülfünden arak ruhsar-ı canan üstüne* [hicaz beste]; *Şöhret-i hüsnüne erbab-ı sühandır bais* [ısfahan beste]) büyük bir yeteneğin tanığıdır. Dilnişin makamındaki peşrevle sazsemaisinin de bu bestecinin olduğu sanılıyor.

HALİL EFENDİ, türk fetva emini (XVIII. yy.). İran şahı Nadir Şah'ın Mahmut I'e mezhep ayrımlarını görüşmek isteğini iletmesi üzerine, İran'a giden osmanlı bilginler heyetine Edirne payesi alarak katıldı (1736).

HALİL EFENDİ Hacı, Çerkez, türk şeyhülislam (öl. Afyonkarahisar 1821). 1806'da İstanbul, 1809'da Anadolu, 1812'de Rumeli payesi aldı. İki kez Rumeli kazaskerliği yaptı (1813,1819). 1819'da şeyhülislamlığa getirildi. Mahmut II döneminde sarayda büyük nüfuz kazanan Halet Efendi ile geçinemediğinden 1821'de azledildi.

HALİL EFENDİ Kara, türk şeyhülislam (Mecitözü 1804 - İstanbul 1880). Amasya, Konya, İstanbul medreselerinde okudu. Müderrislik, meşihat dairesinde memurluk, askeri kassamlık, evkaf müfettişliği yaptı. Fetva eminliğinde Meclisi tetkikatı şer'iye, Mecelle cemiyetî, Âyan meclisi üyeliklerinde bulundu. Din konusundaki bilgisiyle ünlendi. 1877'de şeyhülislam oldu. Azledildi (1878). Azledilişine Sultan Aziz'in hal'ine ilişkin fetvayı onun yazdığı söylentisinin payı büyüktür. Arapça eserleri vardır.

HALİL ETHEM → ELDEM (Halil Ethem).

HALİL FAİZ EFENDİ, türk bilgin (İstanbul 1674 - *ay. y.* 1721). Matematik (riyaziye) konusunda çalışmalar yaptı, dersler verdi. Hocası Neşati Dede'nin *Kavâ'id-i farisiyye* (Farsçanın kuralları) adlı kitabına yazdığı açıklama (şerh) ile tütün, kahve, afyon ve tefsir, kelam konularını içeren kitaplarından başka matematik konusunda *Fezleket ül-hisab*, cebir üzerine *Es-savlet ül-hezberiye fî mesâ'il il-cebriyye*, gezegenler hakkında *Hisâb-ı tencim* ve *Makalat-ı seyyâre* adlı yapıtları vardır.

HALİL FEVZİ EFENDİ Filibeli → FEVZİ HALİL EFENDİ.

HALİL HALİT Çerkeşşeyhizade, türk yazar (Ankara ? - İstanbul 1934). İstanbul Hukuk mektebi'ni bitirdi (1902). Londra'ya gitti. Türkiye'nin sosyal ve siyasal durumu ile ilgili yazılar yazarak geçimini sağladı. Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Pembroke College'de master yaptı. Cambridge Üniversitesi'nde (1902-1906) ve İngiltere Dışişleri bakanlığı dış hizmetler (Foreign Service) okulu'nda türkçe okuttu (1906-1911). Büyük Britanya ve İrlanda Kraliyet Asya Cemiyeti'ne üye oldu. Doğubilimci E. G. Browne'ın ve türkolog

E. J. W. Gibb'in çalışmalarına yardımcı oldu. Bir süre Cezayir'e gitti, bu geziye ait anılarını, *Cezayir hatıratından* adıyla Kahire'de yayımladı (1906). Başlıca yapıtları: *The Diary of a Turk* (Bir Türkün günlükleri, 1903), *A Study in English Turcophobia* (İngiltere'de türk düşmanlığı üstüne araştırma, 1904), *Hilâl ve salib meselesi* (1907), *İslam ile nasraniyetin münasebat-ı asliyesi* (1908), *Türkler ile İngilizler'in ilk teması* (1908) *Rodos fethinde Sultan Süleyman'ın tedabir-i siyasiyesi* (1908), *Şehzade Cem vak'ası'nda mesele-i hamiyet* (1909), *The British labour and the Orient* (İngiliz işçisi ve Doğu, 1919), *Türk hâkimiyeti ve ingiliz cihangirliği* (1925).

HALİL HAMİT PAŞA, türk sadrazam (Burdur 1736 - Bozcaada 1785). 1762'de İstanbul'a gitti, Raif İsmail Paşa'nın yardımıyla devlet hizmetine girdi. Büyük tezkirecilik, reisülküttaplık (1779), sadaret kethüdalığı yaptı. Yeğen Osman Paşa'nın azli üzerine sadrazamlığa getirildi (1782). Bir yandan sınır kalelerini güçlendirirken bir yandan da askeri ıslahata başladı. Tımarlı sipahiler hakkında çıkardığı yasayı Yeniçeri ocağı'nın yabancılardan temizlenmesine ilişkin yasa izledi. Lağımcı ve humbaracı ocaklarının ıslahına girişti. Fransız uzmanlar getirterek sürat topçu ocağını yeniden düzenledi, Mühendishanei berrii hümayun'u açtırdı. Bir süredir faaliyeti duran İbrahim Müteferrika matbaası'nın yeniden açılmasına yardımcı oldu. Ancak padişah üzerinde etkili olan Cezayirli Hasan Paşa'nın işlerine müdahale etmesi ıslahat çalışmalarını aksattı. Bunun üzerine Abdülhamit I'in yerine yenilikçi şehzade Selim'i (sonra Selim III) tahta çıkarmak için gizlice çalışmaya başladı. Şeyhülislam Dürrizade Seyit Ataullah Efendi ile yeniçeri ağası Yahya Ağa'yı idam ettirdi. Bu girişimi Abdülhamit I tarafından öğrenilince azledildi, önce Tekirdağ'a sonra Gelibolu'ya gönderildi. Arkasından gönderilen fermanla Cidde ve Habeş valiliğine atandığı bildirildi ve Bozcaada'ya gitmesi emredildi. Bozcaada'da idam edilerek başı İstanbul'a gönderildi.

HALİL HAYRETTİN PAŞA → ÇANDARLI KARA HALİL HAYRETTİN PAŞA.

HALİL HULKİ EFENDİ, soyadı **Aydın,** türk din bilgini, siyaset adamı (Siirt 1869 - Ankara 1940). Rüştiye ve medrese öğretimi gördü, öğretmenlik yaptı, Siirt müftüsü iken son dönem Osmanlı meclisi mebusanı'na Siirt mebusu seçildi (1919), Ankara'da ilk TBMM'ye Siirt milletvekili olarak katıldı (1920). Aydın bir din bilgini olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki tüm devrim hareketlerini destekledi ve Cumhuriyet'in ilk meclisinden başlayarak 1940'ta ölümüne kadar milletvekilliğini korudu.

HALİL İBRAHİM PAŞA Galatalı, türk denizci (İstanbul 1862 -*ay. y.* 1917). Deniz subayı bir babanın çocuğu olarak Kasımpaşa Bahriye rüştiyesi'ni, Heybeliada Bahriye mektebi'ni bitirdi (1883). Donanmada teğmen olarak görev aldı. İngiltere'ye deniz ataşesi olarak gönderildi (1887). Sonra dört yıl ingiliz donanmasında uygulamalı eğitim ve staj gördü. 1897 Yunan savaşı'nda Hamidiye kruvazörüne ikinci komutan, ardından Donanma kurmay başkanı oldu. Aynı yıl ispanyol -amerikan savaşı'nı incelemekle görevli yabancı devletler heyetinde bulundu. 1904'te amiral (liva), 1908'de oramiral (1. ferik) ve bahriye kurmay başkanı oldu. Bahriye şûra üyeliği ve Nizam dairesi başkanlığı, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde bahriye nazırlığı (1910-11) yaptı.

HALİL KAYGULU, türk şair (Orhaneli, Bursa, ? - Bursa 1818). Orhan Gazi'nin emirlerinden Kaygulu Bey'in soyundandır. Şiirlerinde Kaygulu mahlasını kullandı. *Divan'* ı (1856) büyük bölümünü hece ölçüsüyle yazdığı ilâhilerden oluşur. Şiirleri dil, söyleyiş bakımından saz şiirine yakınlık gösterir. Yazıcızade Ali'nin *Muhammediye*'sine konu ve düzen bakımından büyük benzerlik gösteren *Hadi'l-uşşak* (1857) "ikinci Muhammediye" olarak anılır. Hece ölçüsüyle yazılan yapıtta ilâhi aşk, ahret, cennet, cehennem, Hz. Muhammet'in yaşamı, dört halife, Hasan ile Hüseyin'in şehit edilişleri vb. gibi bölümler vardır. *Mezburat ül-hakayık-ı Kaygulu Sultan* adlı varlık birliğini işleyen tasavvuf içerikli manzum bir yapıtı da vardır.

HALİL MENTEŞE → MENTEŞE (Halil).

HALİL PAŞA Çandarlı → ÇANDARLI HALİL PAŞA.

HALİL PAŞA Damat, türk vezir (öl. İstanbul 1603). Bosna'dan küçük yaşta İstanbul'a geldi ve Saray'da öğrenim gördü. İmrahor ve yeniçeri ağası oldu. Padişah Murat III'ün kızı Fatma Sultan'la evlendikten sonra kaptanıderyalığa atandı (1595). Üç yıl kadar bu görevde kaldıktan sonra azledildi. Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın Uyvar (1599) ve sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'nın Belgrad seferi (1601) sırasında sadaret kaymakamlığı yaptı.

HALİL PAŞA Kayserili, türk sadrazam (Zeytun, Kayseri, 1560 - İstanbul 1629). Enderun'da yetişti; doğancıbaşı, yeniçeri ağası oldu. Anadolu'daki celali eşkıyayı ortadan kaldıran Kuyucu Murat Paşa'nın buyruğunda çalıştı. 1608'de kaptanıderyalığa getirildi; Akdeniz'e dehşet saçan Floransa ve Malta korsanlarıyla başarıyla savaştı, 1609'da vezirliğe yükseltildi. 1611'de azledildiyse de 1613'te yeniden kaptanıderya atandı. 1614'te çıktığı seferde Malta'yı vurduktan sonra, Trablusgarb'da asi Sefer Dayı'yı idam etti. 1616'da sadrazamlığa getirildi; çıktığı İran seferinde, türk öncülerinin Serav'da bozguna uğramasına karşın Şah Abbas I ile savaştan önceki durumu koruyan bir antlaşma yaptı. Başarısız sayılarak azledildi (1619), müridi olduğu Aziz Mahmut Hüdai'nin Üsküdar'daki celveti dergâhına çekildi. Daha sonra iki kez daha kaptanıderyalığa (1619-1621, 1621-1623), 1626'da ikinci kez sadrazamlığa getirildi. Erzurum'da ayaklanan Abaza Mehmet Paşa karşısında başarılı olamayınca görevden alındı (1628).

HALİL PAŞA Koca, türk vezir (Köstendil ? - Mora 1686). Ağabeyi Hüseyin Paşa'nın kethüdalığını yaparken, onun ölümü üzerine kapıcıbaşılığa getirildi. Eğri, Sıvas, Anadolu, Rumeli beylerbeyi oldu. 1670'te vezir rütbesiyle Özi kalesi valiliğine, daha sonra Kamaniçe muhafızlığına atandı. 1682'de Silistre valisi bulunduğu sırada emekliye ayrılmasına karşın, 1685'te Sakız muhafızlığına, bir süre sonra da Mora serdarlığına getirildi. Buradaki bir savaşta öldü.

HALİL PAŞA, türk vezir (öl. Belgrad 1716). Baş muhasebe kalemi'nde üçüncü halife, ardından ruznamçeci oldu. 1695-1698 yılları arasında defterdarlık yaptı. 1701'de vezirlikle Bosna'ya gitti. Hanya muhafızı oldu. Erzurum valiliği yaptığı sırada, Van valiliğine atandı ve Gürcistan seferine çıkan ordunun seraskerliğine getirildi. Basra valiliğini yürütürken bir süre için görevinden uzaklaştırıldı. Sayda ve Mısır valiliklerinde bulunduğu sırada Dürziler'e yenilmesi üzerine görevinden alındı. Daha sonra Sakız, Yenice ve Belgrad muhafızlıkları yaptı.

HALİL PAŞA, türk sadrazam (Elbasan 1656 - Kandiye 1733). Çeşitli saray hizmetlerinde bulundu; Erzurum ve Diyarbakır valiliği yaptı. Belgrad muhafızıyken sadrazam Ali Paşa'nın Petrovaradin'de şehit düşmesi üzerine sadrazamlığa getirildi (1716); komuta ettiği ordunun Belgrad önünde yenilgiye uğraması ve Belgrad'ın düşmesi üzerine azledildi (1718). Daha sonra Eğriboz, Hanya, Kandiye muhafızlıklarına atanan Halil Paşa, ikinci kez Kandiye muhafızlığında bulunduğu sırada öldü.

HALİL PAŞA, türk vezir (öl. Özi 1758). Enderun'da eğitim gördü. Hazinei hümayun kethüdalığına getirildi (1738). Vezir rütbesiyle Tırhala valiliğine atandı. Eğriboz muhafızlığı, Belgrad valiliği, Kandiye (1775) ve Hotin muhafızlığı görevlerinde bulundu. Özi valiliği görevini yürütürken öldü.

HALİL PAŞA İvazzade, türk sadrazam (İstanbul 1724 - Nallıhan 1777). Sadrazam Hacı İvaz Mehmet Paşa'nın oğlu. Rumeli valiliği ve Hotin muhafızlığı gibi önemli görevlerde bulundu. 1768-1774 Türk-Rus savaşı sırasında sadrazamlığa ve serdarıekremliğe getirildi (1769). Kartal bozgunu üzerine azledildi (1770); vezirliği alınarak Filibe'ye sürüldü. Daha sonra bağışlandı; yeniden devlet hizmetine alındı. Son görevi Sıvas valiliğiydi.

HALİL PAŞA (İbrahim), türk kaptanıderya (öl. İstanbul 1869). Mühendishane'deki başarılı çalışmaları nedeniyle Tophane müşiri oldu (1859). Serasker kaymakamlığı ve Mühimmatı bahriye nazırlığı yaptı (1865). Aynı yıl kaptanıderyalığa getirildi. On ay sonra (1866) tekrar Tophane müşirliğine atandı.

HALİL PAŞA, soyadı **Sözel,** türk ressam (İstanbul 1857 - *ay. y.* 1939). Askeri rüştiye'yi, Mühendishanei berrii hüma-



Halil Paşa
Nil nehrinde vapur

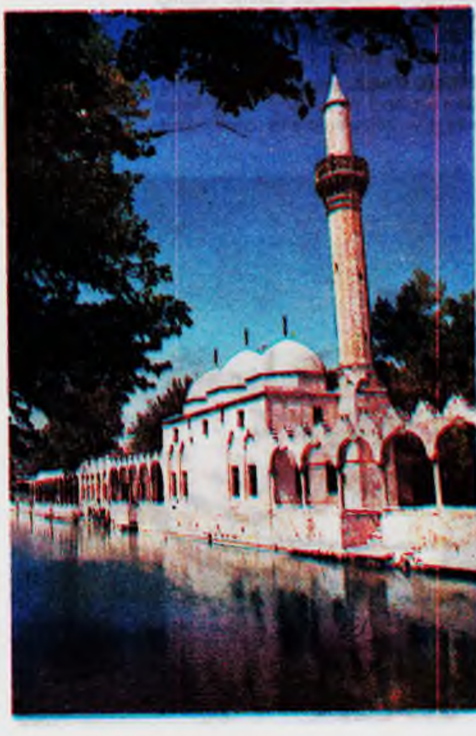
yun'u (1873) bitirdi. Devlet tarafından Paris'e gönderildi; eğitimini Paris Güzel sanatlar akademisi'nde Jean-Léon Gérôme'un atölyesinde sürdürdü (1880-1888). Buradaki çalışmalarıyla güzel sanatlar madalyası, ayrıca bir bronz madalya kazandı. Askeri liselerde resim öğretmenliği, Sanayii nefise mektebi'nde müdürlük yaptı. 1936'da katıldığı Uluslararası Viyana sergisinde altın madalya aldı. Bir süre Mısır'da kaldı.

XIX. yy. ile XX. yy. arasındaki geçişin temsilcilerinden biri olan Halil Paşa, 1914 izlenimciliğinin öncülerinden sayılır. Osman Hamdi ile başlayan, Şeker Ahmet Paşa, Hüseyin Zekâi, Hoca Ali Rıza gibi ressamlarla devam eden bu anlayış daha çok doğaya bağlı kalmak, "seyri hoş" yapıtlar vermek yanlısıydı. Başlıca yapıtları şunlar: *Madam X'in portresi, Han avlusu, Çengelköy iskelesi, Marsilya'dan manzara, Nil kenarında manzara* vb. Yapıtlarının çoğu İstanbul Resim ve heykel müzesi'ndedir. (→ Kayn.)

HALİL RİFAT PAŞA Damat, türk kaptanıderya (öl. 1855). Çocukluğunda Kafkasya'dan getirildi ve Koca Hüsrev Paşa'nın konağında yetiştirildi. Donanmaya girdi, batı örneğine göre hazırladığı özel birlik padişahın dikkatini çekti. Edirne antlaşması'nın çok ağır olan koşullarını hafifletmek göreviyle olağanüstü elçi olarak Rusya'ya gönderildi (1829). Kaptanıderyalığa (1830), ardından Tophane müşirliğine (1832) atandı. 1833'te Mahmut II'nin kızı Saliha Sultan'la evlendi. Daha sonra seraskerlik (1837), ticaret nazırlığı, Meclisi valayı ahkâmı adliye üyeliği ve başkanlığı yaptı. Abdülmecit döneminde üç kez daha kaptanıderyalığa getirildi (1843-45, 1847-48, 1854-55).

HALİL RİFAT PAŞA, türk sadrazam (Serez, Yunanistan, 1828 - İstanbul 1901). Serez'de (Siroz) ve Selanik'te tahrirat; Vidin, Edirne, Erzurum gibi illerde divan kâtipliği görevlerinde bulundu. 1864'te Tuna vilayeti idare meclisi başkâtibi, daha sonra aynı vilayetin mektupçusu oldu. 1868'den dahiliye nazırlığına atandığı 1891 yılına değin mutasarrıflık, valilik yaptı. Kamil Paşa'nın istifasından (1895) sonra sadrazamlığa getirildi. İstanbul'da Ermeniler'in yol açtığı karışıklıkları, Anadolu'da başgösteren bazı ayaklanmaları bastırdı. 1899'da Şûrayı devlet üyesi olan oğlu Cavit Bey'in öldürülmesi üzerine istifa ettiyse de, kendisiyle uyum içinde olan Abdülhamit II tarafından bu isteği kabul edilmedi. Aydın valisi olarak görev yaptığı sırada (1886) İzmir'de yayımlanan *Hizmet* gazetesine ve bu gazetenin yazarlarından Halit Ziya (Uşaklıgil), Tevfik Nevzat gibi gençlere destek oldu.

Halilürrahman camisi ve külliyesi



HALİL SULTAN, Maveraünnehir hükümdarı (? yaklş. 1383 - İran 1411). Büyükbabası Timur'un ölümünden sonra Maveraünnehir bölgesinin hükümdarı oldu. Devlet işlerini yeteneksiz kişilere bırakması bazı emirlerin başkaldırmasına yol açtı. Daha sonra bugünkü Rey ile Hemedan kentlerinin bulunduğu yörenin emirliğine getirildi. Bu görevde ölümüne değin sekiz yıl kaldı.

HALİL ŞERİF PAŞA, mısırlı prens (öl. 1878). Mısırlı Büyük Şerif Paşa'nın oğludur. Avrupa'da öğrenim gördükten sonra Mısır'da hıdivlikte çalıştı. Daha sonra İstanbul'a gelerek dışişleri hizmetine girdi. Atina (1856), Petersburg (1861), Viyana (1868) elçilikleri yaptı. 1871'de vezirlik rütbesiyle hariciye nazırlığına getirildi. 1875 ve 1877'de iki kez Paris'te büyükelçi olarak Osmanlı devletini temsil etti.

HALİL USTA Topuzun, türk tespihçi (? 1900 - ? 1960). Günümüzün ünlü tespih yapımcılarındandı. Kitapçılar'da çalışırdı. 1926'da türk sanatlarını Avrupa ülkelerinde tanıtmak amacıyla düzenlenen gezici sergide yer aldı.

HALİLÇAVUŞ, Erzurum'un Hınıs ilçesinde bucak; 9 328 nüf. (1990). 24 köy. Merkezi *Halilçavus*. 2 056 nüf. (1990).

HALİLE a. Okyanusya'da ve tropikal Asya'da yetişen ve oldukça kaba dokulu, sarı benekli esmer-gri renkte, yarı sert ve hafif bir odun veren ağaç. (Bil. a. *terminalia;* combretaceae familyası.) ‖ Bu ağaçların kurutulmuş meyvesi.

—ANSİKL. Kurutulmuş meyve olarak halilenin halk hekimliğinde kullanılan iki çeşidi vardır. Kara halile *terminalia chebula* türünden elde edilir ve infusyon halinde (% 5) basura karşı içilerek kullanılır. Sarı halile *terminalia citrino* türünden elde edilir ve alınan miktara bağlı olarak müshil ya da peklik verici etki gösterir. Ayrıca dıştan sürülen yara iyileştirici merhemlerin bileşimine girer. Her iki çeşidi de taşıdıkları tanen nedeniyle deri sepilemesinde ve boya sanayisinde kullanılır.

HALİLE a. Müz. Özellikle mehter müziğinde kullanılmış simbal benzeri vurmalı çalgı. (Sonradan, kudümün yanı sıra mevlevi mıtrıbında da yer almıştır.) [Eşanl. ZİL, ÇİMBALİ.]

HALİLE → HALİL.

HALİLEFENDİZADE (Mehmet Sait), **Karahalilefendizade** de denir, türk şeyhülislam (öl. Bursa 1755). Anadolu kazaskerlerinden Birgivi Kara Halil Efendi'nin oğlu. Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra Yenişehir kadısı oldu. Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulundu. 1749-1750 arası 10 ay kadar şeyhülislam olarak görev yaptı. Katı tutumundan ve bazı yolsuz işlemlerinden dolayı azledilerek Bursa'ya sürüldü ve orada öldü. Oğulları ve torunları arasından ünlü fıkıhçılar çıktı.

HALİLEZEN a. Halile çalan müzikçi.

Halilhamitpaşa kütüphanesi, Isparta'da Halil* Hamit paşa tarafından kurulan kitaplık (1783). Kurulduğunda dermesinde 500 cilt yazma eser bulunuyordu. Daha sonra bağışlarla ve Eğridir ilçesindeki Yılanoğlu Şeyh Ali Ağa'nın kitaplığından nakledilen kitaplarla dermesi zenginleştirildi. Bina yetersizliği nedeniyle Isparta halkevi'ne taşındı (1939). Halkevleri'nin kapatılması üzerine yapı ilkokul olarak kullanılmaya başlandı ve kitaplık başka bir binaya taşındı (1954). Dönemin elyazması kitaplarının oluşturduğu zengin kaynaklardan günümüze pek azı kalmıştır. Bunlar 1969'da yeni kitaplarla birlikte başka bir yapıya taşındı ve kurum İl halk kitaplığı'na dönüştürüldü. Toplam derme 26 174.

HALİLİ, türk şair (Diyarbakır ? - İznik 1485). Yaşamı hakkında yeterli bilgi yoktur. İznik'te medrese öğrenimi gördü. Bir süre İstanbul'da kalıp geri döndü. Tasavvuf yoluna girdi. Yaşamının sonuna kadar şeyhlik yaptı. İlahi aşkı konu edinen *Fürkatname* adlı (Millet kütüphanesi Ali Emiri bölümü, manzum 1063) bir mesnevisi vardır. Şiirlerinde Nesimi'nin etkisinde kaldı, onun tarzında gazeller yazdı. Nazire mecmualarında sık sık şiirlerine rastlanır. Eğridirli Hacı Kemal'in *Cami ün-nezair*'inde 38 kadar şiiri vardır. Ahmet Paşa'nın ünlü bir murabbasına nazire yazmıştır. *"Ne sorarsın Halili ağladığım / Yâr ile macera mı eksik olur"* beyti ünlüdür. (→ Kayn.)

Halilname *(Dâsitan-ı İbrahim Nebi)*, Abdülvasi Çelebi'nin İbrahim Peygamber'in doğuşundan ölümüne dek başından geçenleri anlattığı mesnevi (1415). Girişinde, Çelebi Mehmet'in farsça *Vis ü Ramin* adlı mesneviyi okuyup beğendiğini, bunun türkçeye çevrilmesini istediğini, bu işin Ahmedi'ye verildiğini, ancak Ahmedi'nin ölümüyle çevirinin yarım kaldığını, işi kendi üstlendiğini ve aşk öyküsü yerine bir peygamber kıssası yazmayı yeğlediğini belirtir. Yapıtta İbrahim Peygamber'in doğumu, Nemrut, İbrahim'in ateşe atılması, Nemrut'un burnuna sinek kaçması ve kafasını tokmaklatması, İbrahim'in evlenmesi, oğlu İsmail'in kurban edilmesi, Kâbe'nin inşası anlatılır. Sonunda da Miraç olayına ilişkin bir bölüm vardır. (→ Kayn.)

Halilnuribey kütüphanesi, Niğde'nin Bor ilçe merkezinde Halil Nuri Yurdakul (1898-1970) tarafından kurulan kitaplık (1932). İldeki ilk özel kitaplık olan Halilnuribey kütüphanesi, daha sonra Milli eğitim bakanlığı'na devredildi (1933). Bugün Kültür ve turizm bakanlığı kütüphaneler genel müdürlüğü'ne bağlı olarak hizmet veren kitaplık, Okuyucu hizmetleri bölümü, Ödünç kitap bölümü ve Eski eserler bölümü'nden oluşmaktadır. 1969'da aynı yapı içinde bir de çocuk kitaplığı hizmete açılmıştır.

Halilpaşa sarayı, Osmanlılar'da bir süre sadrazamlık makamı (paşakapısı) olarak kullanılan saray. 1654'te, Mehmet IV sarayı Derviş Mehmet Paşa'ya verdi. Paşa kendi parasıyla burayı döşeterek paşa kapısı yaptı. Alay köşkünün karşısında, Şengül hamamının alt tarafında yer alan bina, 1719'da Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Fatmasultan sarayı'na taşınmasına kadar paşa kapısı oldu.

Halilürrahman camisi ve külliyesi, Urfa kentinde Halilürrahman gölünün G.-B.'sındaki cami (*Döşeme camisi* de denir), medrese ve türbelerden oluşan yapılar topluluğu. Minaredeki yazıtına göre cami, 1211'de Selahattin Eyyubi'nin yeğeni Melik Eşref Muzafferittin Musa tarafından yaptırıldı. Dikdörtgen planlı ana mekân, mihrap duvarına koşut üç sahına ayrılmıştır. Orta sahın merkezde kubbe, yanlarda çapraz tonoz, öteki sahınlar üçer çapraz tonoz örtülüdür. Mihrap iç içe geçmiş iki sivri kemerli niş biçimindedir. Kesme taştan minber ikisi tam, ikisi yarım ayağa oturan piramit biçimi çatılıdır. Gövdesi iki yatay frizle üçe ayrılmış olan minare özgünlüğünü korumaktadır. Caminin B.'sındaki medrese odalarını Urfa evkaf müdürü Mustafa Efendi ekletmiştir (1871-1872). Hazire ve türbeler caminin D.'sunda yer alır (en eski tarihlisi tek kubbeli Şeyhalidede türbesi'dir).

HALİM sıf. (ar. *ḥalim*). **1.** *Esk.* Yumuşak yaradılışlı, yumuşak huylu: *"Pek halîm, pek iyi kalblidir de ondan öyle görünüyor"* (H. C. Yalçın). **—2.** *Halim selim*, yumuşak başlı, iyi huylu kimseler için kullanılır.

◆ Tanrı'nın adlarından biri.

Halim, Cakarta'nın uluslararası havaalanı, kente on beş kilometre uzaklıkta.

HALİM EFENDİ → ÖZYAZICI (Mustafa Halim).

HALİM GİRAY, Kırım hanı (? - 1759). Mengli Giray zamanında nurettinlik* yaptı, daha sonra bu görevinden ayrıldı. Arslan Giray'ın hanlıktan ayrılması üzerine (1755) Osmanlı hükümeti tarafından Kırım hanlığına getirildi, Bucat seraskeri Saadet Giray'ın davranışları dolayısıyla Yedisan Tatarları başkaldırınca osmanlı hükümeti isyancıların üzerine asker gönderdi, ayrıca Saadet Giray'ın azlini istedi. Tatarlar'ın isyanlarını sürdürmeleri karşısında Halim Giray hanlıktan azledildi (1758).

HALİM GİRAY, türk şair (? 1772 - Çatalca 1824). Kırım hanlarından Şahbaz Giray'ın oğlu. Selim III döneminde bir süre İstanbul'da bulundu. Kalgaylık rütbesiyle Kırım'a döndü. Ancak daha sonra Çatalca'da oturmak zorunda bırakılarak oraya yerleşti. Halimi mahlasıyla yazdığı şiirleri *Divan*'ındadır (bas. 1841). 1466-1801 yılları arasındaki Kırım hanlarının yaşamöykülerini içeren *Gülbin-i hânân* (1870) adlı bir yapıtı vardır. (→ Kayn.)

HALİM PAŞA *(prens)* → ABDÜLHALİM PAŞA (*prens* Mehmet).

HALİMANE be. (ar. *ḥalim* ve fars. *-ane*'den *ḥalimane*). *Esk.* Yumuşak huylu olana yaraşacak biçimde.

HALİMBA, Macaristan'da (Veszprém yönetim bölgesi) yer. Bakony dağlarının ve Veszprém'in B.'sında. Boksit.

HALİME, Muhammet Peygamber'in sütannesi. Beni Sa'd bin Bekr kabilesindendi. Kıtlığın hüküm sürdüğü bir dönemde, Mekke'ye sütanneliği yapmaya geldi. Bu sırada yetim olan Hz. Muhammet'i emzirmesi ve yetiştirmesi için tutuldu, Mekke yakınlarında yerleştiği yaylada 575'e kadar ona baktı.

HALİMİ LÜTFULLAH BİN YUSUF, türk dilci (Amasya XV. yy.). Yaşamı hakkında yeterli bilgi yoktur. 1478'de Mehmet II'ye arapça Kaside-i taiye ile *Lügat-ı Halimi* adlı farsça-türkçe sözlüğü (Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi, E H 2023) sundu. Tıbba ilişkin *Kasımiye* adlı yapıtı, *Bahr ül-garaib* adlı farsça-türkçe sözlüğü (Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi, B. 382) yazdı.

HALİN, Yukarı Birmanya'da, II. yy.'dan IX. yy.'a kadar iskân edildiği sanılan, Şvebo'nun G.-D.'sunda eski pyu sitesi. Kazılarda (1962-1967) çeşitli gereç (üzerine Pyu dilinde yazılar kazılmış steller, pişmiş topraktan vazolar, tunç aynalar, vb.), 12 kapılı, dikdörtgen (1,5×3 km) surun tuğladan kalıntıları ve 84 ahşap ayağı olan büyük bir hol, ayrıca birkaç anıtın kalıntıları ortaya çıkarıldı.

HALİOTİDAE a. Zool. DENİZKULAĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

HALİOTİS a. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Kavkısı kulak biçimindedir; bir dizi deliği vardır ve içi sedeflidir. *Denizkulağı* genel adıyla da bilinen *Haliotis* cinsi üyeleri, kayaçlara tutunan ya da taşlar altında yaşayan iri yumuşakçalardır. Tropikal bölgelerdeki türleri, çok güzel sedefleri nedeniyle makbuldür. *Haliotis tuberculata* türü yenebilir. Denizkulağıgiller familyasının örnek tipi.)

HALİPLUS a. (denizde yüzen anlamında yun. sözc.). Tatlısularda ve acısularda yaşayan ! üçük kınkanatlı böcekleri içeren cins. (Kızıl ve sarımsı gövdeli, elitraları siyah benekli *Haliplus ruficollis* Batı Avrupa'da çok yaygındır. *Haliplidae* familyası.)

HALİRRHOTİOS. Yun. mit. Poseidon'un oğlu, Ares'in kızı Alkippe'nin ırzına geçmeye kalkıştı. Ares onu öldürdü ve Ares tepesinde toplanan tanrılar mahkemesinde *(Areopagos)* yargılandı.

HALİS sıf. (ar. *ḫaliṣ*). **1.** Katışık olmayan, katışıksız, saf; arı: *Halis çay, kahve. Halis gümüşten bir bilezik.* **—2.** *Halis muhlis*, katışıksız, öz, tam anlamıyla: *Adam halis muhlis taşralı.*
—*Esk. Halis-üd-dem*, safkan; kanı temiz, karışık olmayan.

HALİS TURGUT, türk siyaset adamı (Sıvas 1886 - İzmir 1926). Nahiye müdürlüğü, kaymakamlık yaptı. Genç yaşında İttihat ve Terakki cemiyeti'ne girdi, Türk ocakları'nda etkinlik gösterdi. Sıvas'ta Ziraat odası başkanıyken milletvekili seçildi (1923). Terakkiperver cumhuriyet fırkası kurucuları arasına katıldı ve yönetim kurulunda görev aldı (1924). Bu partinin Sıvas örgütünü kurdurdu. Şeyh Sait ayaklanması'nın ardından Takriri sükûn yasası'nın çıkmasına muhalefet etti (1925). Terakkiperver fırka'nın kapatılmasının ardından cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya karşı girişilen öldürme girişiminde rolü olduğu gerekçesiyle tutuklandı ve İstiklal mahkemesi'nce suçlu bulunarak asıldı (temmuz 1926).

HALİS YUSUF, türk yazar (İstanbul 1805 - *ay. y* 1883). Babıâli divan kalemi'nde, Tercüme odası'nda çalıştı. Londra'ya elçilik başkâtibi olarak gitti (1833). Babıâli'de kurulan Telgraf komisyonu üyeliği (1855) ve Tercüme odası ikinci mütercimliği gibi görevlerde bulundu (1861). *Kıyafetname-i cedit* adlı bir çevirisi, ayrıca Tuhfe-i Vehbi tarzında fransızca-türkçe manzum sözlük olan *Miftah-ı lisan* (1850), *Şehname-i osmani* ve 17 muhammesten oluşan *Sulhname-i halis* (1856) gibi yapıtları vardır.

HALİSAHAR, Hindistan'da kent, Hooghly kıyısında, Kalküta'nın kuzey banliyösü; 69 000 nüf.

HALİSANE be. (ar. *haliş* ve fars. *-ane*'den *halisane*). *Esk.* Çıkar gözetmeden, temiz yürekle, içtenlikle: *Size halisane tavsiyem bu işi kurcalamamanızdır.*

HALİSEN be. (ar. *ḫalis*'ten *ḫalisen*). *Esk.* **1.** İçtenlikle. **—2.** Katışıksız olarak.

HALİSET a. (ar. *ḫaliṣet*). Esk. ed. Sözün düzgün ve akıcı olması.

HALİSİYET a. (ar. *ḫalis* ve *-iyyet*'ten *ḫalisiyyet*). *Esk.* Temizlik, saflık, iç temizliği, doğruluk.

HALİSTEREZ a. (fr. *halistérèse;* yun. *halos*, deniz, tuz; *stresis*, yoksunluk'tan). Patol. İltihap ya da ur odaklarının yanındaki kemiğin hızlı erimesi.

HALİT, HALİDE sıf. (ar. *ḫalid*, dişl. *ḫalide*). *Esk.* Ebedi, sürekli, sonsuz.

HALİT a. (fr. *halite*). Miner. KAYA TUZU*'nun eşanlamlısı.

HALİT (Ziyaettin Ebülbeha), nakşibendi tarikatının halidiye* kolu kurucusu (Süleymaniye, Irak, ? - Şam 1826). Hintli Şeyh Abdullah-i Dihlevi'nin müridi ve halifesi oldu. Nakşibendiliğe bağlı bulunmakla birlikte kadiriye ve sühreverdiye tarikatları şeyhlerinden de icazet aldı. Bir süre Bağdat'ta kaldıktan sonra geldiği Şam'da salihiye dergâhında tarikatını yaydı. Bu dergâhta öldü ve Cebel erbein'e gömüldü.

HALÎT sıf. (ar. *ḫalîṭ*). *Esk.* Ortak, hissedar.
—İsl. huk. Su payı ya da yol payı gibi mülke ilişkin haklarda ortak olan kişi.

HALİT BEY, türk hattat (? - İstanbul 1918). Hacı Arif Bey'den sülüs ve nesih, Sami Efendi'den talik yazı öğrendi. Arif Hikmet Efendi'yle birlikte matbaa açarak yazılar, kartvizitler, markalar hazırladı. Özellikle sülüs ve nesih yazıda ün yaptı.

HALİT BİN ABDULLAH EL-KASRİ, Emeviler'in Irak genel valisi (? - Kûfe 743). Halife Velit tarafından Mekke valiliğine atandıysa da onun ölümünden sonra halife olan Süleyman tarafından azledildi (715). 724'te, Hişam, onu Irak genel valisi yaptı. Barış yanlısı bir vali olarak ülkenin bayındırlık işlerine ve ekonomik kalkınmasına önem verdi. Bataklıkları kurutarak boş toprakları tarıma elverişli duruma getirdi. Kûfe'de yaşayan hıristiyan ve yahudi halkın kendi kilisesini ve havrasını yapmasına izin verdiği gibi zerdüşt inancında olanları da çeşitli görevlere atadı. Hakkında çıkarılan söylentiler yüzünden azledilerek tutuklandı (738). Bir süre sonra serbest bırakıldıysa da Velit II tarafından yeniden hapse attırıldı. Yeni Irak genel valisi Yusuf bin Ömer es-Sakafi, rakibi olarak gördüğü Halit'i işkenceyle öldürttü.

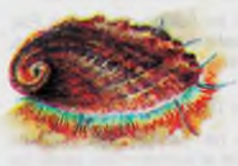
HALİT BİN ABDÜLAZİZ, Suudi Arabistan kralı (Riyad 1913 - Taif 1982). 1960'ta Bakanlar kurulu genel sekreteri, 1962'de başbakan yardımcısı. 1964'te Faysal'ı babası Suudibin Abdülaziz'in vârisi ilan eden konseye başkanlık etti. Daha 1965'te vâris prens seçilen Halit, Faysal'ın öldürülmesinden sonra, 25 mart 1975'te tahta çıktı. Bedevilerce sevilen bir kral oldu.

HALİT BİN BERMEKİ → BERMEKİLER.

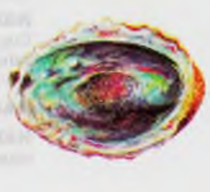
HALİT BİN SAİT BİN EL-AS, sahabe (öl. 635). Hz. Peygamber'in Osman ve Ali'den sonra üçüncü kâtibi, ayrıca teşrifatçısı idi. Habeşistan'a göç edenlere katıldı. Müslümanlığın yayılması için Ferve ve Müseyle ile birlikte Yemen'de görevlendirildi ve burada sadaka da topladı (631). Necran ve Zehid bölgeleri valiliğine atandıysa da Hz. Peygamber'in ölümünden hemen sonra Medine'ye döndü (temmuz 632). Suriye savaşı'nda Ebubekir tarafından ordu komutanlığına getirildiyse de, savaş yerine hareket etmeden görevinden alındı (634). Teyma'nın savunmasında bulundu. Bizanslılar ile yapılan bir çarpışmada öldü.

HALİT BİN VELİT EL-MAHZUMİ, arap komutan ve sahabeden (öl. Humus ya da Medine 642). Kureyş kabilesinin önde gelenlerinden. Uhut savaşı'nda islam kuvvetlerine karşı çarpışan Mekkeliler'in sağ kanadına komuta ederek Hz. Peygamber yanlılarının yenilmelerinde etkin rol oynadı (625). Dört yıl sonra müslümanlığı kabul ederek (629) Hz. Muhammet'in emrine girdi. Mute yenilgisinde islam kuvvetlerini fazla kırıma uğramadan Medine'ye çekmeyi başardığından Hz. Peygamber tarafından kendisine *Seyfullah* (Tanrı'nın kılıcı) unvanı verildi. Mekke'nin çarpışmasız alınışına katıldı ve ünlü put *Uzza*'yı kırdı. Bir ordu ile hıristiyan bir hükümdarın yönetimindeki Dumet ül-Cendel üzerine yürüdü (630). Ebubekir döneminde (632-634) müslümanlığı kabul etmelerini sağlamak için Temim kabilesi ile savaştı. Bu kabilenin reisi Malik bin Nüveyre'yi, silahını bırakıp teslim olduğu halde öldürtüp karısı ile evlendi. Ebubekir bu davranışına kızdıysa da Ömer'in direnmesine karşın onu görevinde bıraktı. Bir süre sonra yalancı peygamber Müseyleme'yi yenip öldürttü (633). Aynı yıl İranlılar'la savaşa girişti ve Hire'yi ele geçirdi. Fırat bölgesini de aldıktan sonra Suriye'ye yönelip Bizans ordusunu yenerek Şam'ı aldı (635). Aynı tarihte başkomutanlık görevinden alınarak yerine Ebu Ubeyde el-Cerrah getirildi. Bu tarihten sonra Yermük savaşı'nda Bizanslılar'ın yenilmesinde, Kinnesrin ve Humus'un alınmasında önemli payı oldu. (→ Kayn.)

haliotis *tuberculata*



kavkının iç görünümü



HALİT BİN ZEYD → EYYUB EL-ENSARİ.

HALİT ERZURUMİ, asıl adı **Halit bin İsmail,** türk hattat (Erzurum ? - İstanbul 1630/1631). Hasan Üsküdari'den sülüs ve nesih yazı öğrenerek icazet aldı. Şeyh Hamdullah'ın şeyh kolundandı ve onun üslubunu başarıyla sürdürdü. Döneminin önde gelen hattatlarından olan Derviş Ali ve Nefeszade Seyit İsmail Efendi onun öğrencisidir.

HALİT EYÜP Yenişehirlizade, türk şair ve yazar (İzmir ? - İstanbul 1902). Hukuk mektebi'ni bitirdi. Maliye nezareti hukuk kalemi'nde çalıştı. *Malumat* ve *Servet* gazetelerinde yazarlık yaptı. Ahmet Mithat Efendi'nin kızı Hacer Feride hanımla evlendi (1901). Başlıca yapıtları: *Alp dağlarında temaşa ve edvar-ı arz* (1897), *İslam ve fünun* (1897). *Goriller içinde* (çeviri, 1898), *Tarihçe-i Afganistan* (1898), *Sevdayı nihan* (1898), *Gütenberg* (1893), *Kayıkla bir cevelan* ("Köy mahpusu" takma adıyla) [1899], *Şadi* (1900).

HALİT PAŞA, Deli Halit de denir, türk asker (İstanbul 1883 - Ankara 1925). Harp okulu'nu teğmen olarak bitirdi (1903). Balkan savaşı'nda bölük komutanlığı yaptı (1912-1913). Savaş sonrasında İstanbul'da kısa bir süre Harbiye dairesi'nde çalıştı, Teşkilatı mahsusa'da görev aldı, cesareti ve sinirliliğiyle ünlüydü (1913-1914). Birinci Dünya savaşı çıktığında bu kuruluşun özel bir birliğiyle Artvin'e gönderildi, Çoruh müfreze komutanlığı yaptı (1914-1916). Hastalandı, tedavi için Avusturya'ya gönderildi (1916-1917). Dönüşünde önce Dersim mıntıka komutanlığı, ardından Erzurum'un geri alınması savaşlarında sağ cenah müfreze komutanlığı ve yarbay rütbesiyle 3. Kafkas tümeni komutanlığı yaptı (1917-1919). Mütareke'de bir süre açıkta kaldıktan sonra 9. Kafkas tümeni komutanlığına getirildi, Kars'ın alınmasında önemli rol oynadı (1919). Doğu cehpesinden Batı cephesine aktarıldı (1921) ve kolordu komutanı yetkisiyle Kocaeli grup komutanı oldu (eylül 1921). Rütbesi generalliğe yükseltildi (1922). Büyük taarruz'dan sonra grubunun lağvı üzerine Batı cephesi komutanlığı emrine verildi. TBMM'nin ikinci döneminde Ardahan milletvekili seçildi (1923-1925). Meclis'te bir tartışma sonucunda silahına davranınca Ali Çetinkaya tarafından tabancayla vuruldu, ağır yaralandı ve bir gün sonra öldü. Ailesi, sonradan *Karsıalan* soyadını aldı.

HALİTA a. (ar. *ḫalita*). *Esk.* **1.** İki ya da daha çok maddeden oluşan karışım; alaşım: *"...bir inkârdan mürekkeb bir halita-yı acîbe nazarıyla bakanlar da bulunmuş..."* (Hüseyin Daniş). **—2.** Bir arada bulunma, karışma: *"... belki de bütün bu meziyetlerinin halitasından meydana gelmiş muazzam bir antikaydı"* (Neyzen Tevfik).
—Esk. kim. Alaşım.

HALİTHERİUM a. (yun. *hals, halos,* deniz, tuz, ve *therion,* yabanıl hayvan). Avrupa ve Madagaskar'da Oligosen devri topraklarında fosillerine rastlanan memeli denizineği cinsi. (Leğenkemiği az körelmiştir. Boyu: yaklş. 2,5 m.)

HALİTPAŞA, Manisa'nın Saruhanlı ilçesine bağlı bucak; 13 233 nüf (1990); 8 köy. Merkezi *Halitpaşa,* 3 999 nüf. (1990).

HÂLİYÂ be. (ar. *hala*'dan *ḫaliya*). *Esk.* Şimdiki zamanda, bugünkü durumda.

HALİYAT çoğl. a. (ar. *ḫaliyye*'nin çoğl. *ḫaliyyat*). Esk. Evlenmemiş kadınlar.

HALİYE sıf. (ar. *hali*'nin dişl. *haliye*). *Esk.* Boş; ıssız; sahipsiz: *Arazi-yi haliye* (boş, sahipsiz arazi). *Evkat-ı haliye* (boş zamanlar).

HALİYE → HALİ.

HÂLİYE a. (ar. *ḫaliyye*). *Esk.* İbadette raks, sema ve el vurmayı helal sayan bir tarikat.

HALİYEN be. (ar. *ḫali*'den *ḫaliyen*). *Esk.* Boş olarak, boş olduğu halde.

HALİYLE be. Doğal olarak; ister istemez: *Zayıflama kürleri haliyle onu bitkin düşürdü.*

HALK a. (ar. *ḫalk*). **1.** Toplum olarak aynı toprak üzerinde yaşayan ve kültürel bağlarla, politik kurumlarla birleşmiş insanlar bütünü: *Türk halkı. Fransız halkı. Küba halkı.* **—2.** Kökenleri, yaşama biçimleri, dilleri ya da kültürleriyle birbirlerine bağlanmış olan topluluk: *Yahudi halkının dağılması. Filistin halkının çektiği acılar. Göçebe halk. Müslüman, hıristiyan, budist halk.* **—3.** Yaşadıkları bölgeye göre tanımlanan insanlar bütünü: *Köy halkı. Kent halkı. Mahalle halkı.* **—4.** Bir yerdeki kalabalık insan topluluğu: *Olay yerine toplanan halkı polis zorla dağıttı.* **—5.** Yöneticilere göre, bir ülkede yaşayan vatandaşlar bütünü: *Halk tarafından seçilmiş olmak. Halktan güç alan bir politikacı. Halk seçimlere büyük ilgi gösterdi.* **—6.** Özellikle toplumsal, kültürel vb. düzeyleriyle genelden ayrılan gruplara ya da yönetici sınıflara, kentsoylulara karşıt olarak toplumun büyük çoğunluğu: *Halktan kopuk bir sanat. Halk ağzı. Halk çocuğu. Halk arasından çıkmış biri.* **—7.** Herkes; âlem: *Halka açık plaj.* **—8.** *Halk adamı,* halkın arasından çıkmış ya da halkı seven, halka kendini sevdirmiş kimseler için kullanılır. ‖ *Halka dönük,* halkın yararına olan; halka seslenen, halk için olan, halkın anlayacağı şeyler için kullanılır: *Halka dönük girişimler.* ‖ *Halk günü, halk matinesi,* sinema, tiyatro, gazino vb. yerlerde ucuz tarife uygulanan gün. ‖ *Halka inmek,* halkın anlayış ve düşünüş düzeyine yaklaşmak. ‖ *Halka verir talkını, kendi yutar salkımı,* verdiği öğüdü tutmayan kimselerin bu yönünü vurgulamak için söylenir.
—Anayas. huk. *Halk oylaması* → HALKOYLAMASI.
—Dilbil. *Halk dili,* konuşma dilinde kullanılan, ancak yazı diline ve daha biçimsel nitelikli sözlü bildirişime uygun olmayan sözcük, anlam ya da tümcelere yer veren dil. (Argo terimlerle tabu sözcükler de bu dilin kapsamına girer.) ‖ *Halk dili, halk ağzı,* (yazılı ya da yazınsal bir biçime karşıt olarak) halkın bütünü tarafından kullanılan dil biçimi. ‖ *Halk kullanımı* ya da *halk ağzı,* tarihsel dilbilimde başka bir dilden yapılan alıntıyla değil de, ses değişimiyle oluşan sözcüklere verilen ad. Bu biçimin karşıtı *bilimsel* biçimdir. (Örneğin *evlendirmek* sözcüğü halk ağzında *evermek* biçimini alır.) ‖ *Halk latincesi,* Roma İmparatorluğu'nu oluşturan ülkelerde konuşulan ve çeşitli roman dillerinin türediği latince.
—Ed. *Halk edebiyatı,* halk arasında gelişen ve dil, vezin (hece vezni), nazım biçimi (dörtlükler), kafiye (çoğunlukla yarım kafiye) bakımlarından islamlıktan önceki türk edebiyatı geleneklerini sürdüren sözlü edebiyat. ‖ *Halk hikâyesi,* türk halk edebiyatında âşıkların anlattığı *Köroğlu, Kerem ile Aslı* gibi kahramanlık ya da aşk konularını ele alan ürünlere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Halk ozanı* → OZAN. ‖ *Halk romanı,* sanat değeri taşımayan serüven, aşk konularına geniş yer veren, duygulara seslenen roman türü. (Örn. E. M. Karakurt, M. Alevok, Kerime Nadir, Peride Celal vb.'nin yapıtları.) [Eşanl. PİYASA ROMANI.]
—Eğit. *Halk eğitimi,* yetişkin yurttaşların çalışma güçlerini artırmak, yaşayış düzeylerini yükseltmek, ulusal ve insancıl değerlerini geliştirmek amacıyla düzenlenip yürütülen planlı, örgütlü ve sürekli eğitim çalışmalarının bütünü (Bk. *ansikl.* böl.)
—Esk. Rom. *Halk meclisi,* lat. comitium (çoğl. comitia), yasama gücüne, adlı ve dinsel alanlarda çeşitli ayrıcalıklara ve yüksek memurları seçme hakkına sahip topluluk. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Folk. *Halk oyunları,* halk arasında gün lük yaşamdan kaynaklanan kimi olaylara, dinsel inanışlara, doğal etkilenmelere, bir geleneğe ya da örgütlenme biçimine bağlı olarak oluşturulan ve eğlenme amacıyla ya da özel günlerde sergilenen danslar. —Halk arasında hoşça vakit geçirmek amacıyla düzenlenen eğlendirici ve şaşırtıcı seyirlik oyunlar (kukla, karagöz, ortaoyunu vb.), danslar (zeybek, halay, bar vb.), dikkat ve raslantıya dayanan yarışma oyunları (dama, fincan, yüzük vb.), çocuk oyunları ve sporların (cirit vb.) genel adı. (Halk oyunları sözü günümüzde yalnızca halk dansları anlamında kullanılmaktadır.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Halk sanatları,* bir toplumsal grubun, egemen toplumsal sınıfların estetiğini açıkça benimsemeden gerçekleştirdiği yararcı ya da süsleyici nesneler bütünü; etnik bir grup tarafından gerçekleştirilen günlük, yararcı, törensel ya da dinsel maddi nesneler. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Halk takvimi,* özellikle geleneksel tür tarım ve hayvancılıkla uğraşan kırsal kesimde doğaya ilişkin gözlem ve deneyimler sonucu oluşturulmuş takvim; gün bilgisi. (*Çoban hesabı* da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Huk. *Ülke* (toprak) ve *siyasal örgütlenme* unsurlarıyla birlikte, devleti oluşturan üç kurucu unsurdan biri olan *nüfus* öğesi. (Demokrasilerde egemenlik hakkı, sosyolojik bir kavram olan "halk"a ya da bir hukuki soyutlama olarak "ulus" a [millet] aittir. Böylece egemenlik yetkisi alanında başlıca iki kuram oluşmuştur. Halk egemenliği kuramına göre, halkı oluşturan bireylerin her biri egemenlik hakkı ya da yetkisinin bir parçasının da sahibi sayılır. Ulusal egemenlik kuramına göre ise bu yetki, "ulus" adı verilen toplumun oluşturduğu bölünmez ve soyut bütüne aittir.)
—Kütüphanecilik. *Halk kütüphaneleri* → KÜTÜPHANE.
—Telekom. *Halk bandı,* özel ve tüzel kişilerin her tür iletişim gereksinimlerinde, can ve mal güvenliği sağlamada, model araçlarla her tür oyuncakların uzaktan kumandasında kullanılan 27 MHz dolayında frekans bandı. —Bu tür iletişimde kullanılan donanımın kendisi. (Yaygın olarak CB simgesi [ing. CİTİZEN BAND'ın kısaltması] kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Tic. *Halka açık şirket,* küçük tasarruf sahiplerinin, şirkete kattıkları fonları sermaye birikimine dönüştürmeye yönelik anonim ortaklık. ("Halka açık şirket" kavramı, hisse senetleri piyasaya sürülmeyen, halkın tasarruflarını kullanmayan sınırlı ortaklı anonim şirketlerin karşıtı olarak ortaya atılmıştır.)
—Tiyat. *Halk tiyatrosu,* genellikle seyirciyi eğlendirmeyi, güldürmeyi amaçlayan, içeriğe ve estetik niteliğe fazla önem vermeyen tiyatro türü. (Bir başka anlamda, halkın büyük bölümünün beklentileri doğrultusunda günlük olayları, güncel sorunları ve tipleri ele alan, abartmalı kişileştirme ve davranışlarla sergilenen tiyatro. Abdürrezzak Abdi Efendi, Kavuklu Hamdi, Naşit Özcan, İsmail Dümbüllü halk tiyatrosunun usta sanatçılarıdır.) ‖ *Halk tiyatrosu,* Cumhuriyet dönemindeki bazı özel tiyatro topluluklarının adı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Topbil. Toplumun gelir düzeyi en düşük sınıfından olanların tümü, özellikle de, dar gelirli ve hiçbir taşınır ya da taşınmaz mal varlığı olmayanlar.
—ANSİKL. Ed. • *Halk edebiyatı,* ortak halk edebiyatı ürünleriyle âşıkların, tekke şairlerinin meydana getirdiği ürünleri kapsar. Ortak halk edebiyatı kimin tarafından meydana getirildiği belli olmayan, halkın ortak malı bir edebiyattır. Başlıca verimleri mani, türkü, destan, masal, halk hikâyesi, karagöz, ortaoyunu, vb.'dir. Sanatçısı belli halk edebiyatı kimin tarafından meydana getirildiği bilinen bir edebiyattır. "Âşık edebiyatı" ve "halk tasavvuf edebiyatı" diye iki koldan yürümüştür. Âşık edebiyatı, dindışı konuları işleyen ve âşık denen saz şairleri tarafından söylenen edebiyattır. Kasabalarda, şehirlerde ve yeniçeri ocaklarında gelişmiştir. Bu

edebiyatta XVI. ve XVII. yy.'lardan bu yana, islam uygarlığının etkisiyle, yabancı sözcüklere ve yabancı dil kurallarına da yer verilmiştir. Bu edebiyatın başlıca şiir türleri güzelleme, taşlama, koçaklama, ağıt, vb.'dir. (→ ÂŞIK EDEBİYATI.) Halk tasavvuf edebiyatı ise, tasavvuf konusunu işleyen bir edebiyattır; tekkelerde gelişmiştir. Konu ve dil bakımından islam uygarlığı etkisi altındadır. Bu edebiyatın başlıca şiir türleri ilahi, nefes, deme, vb.'dir. (→ TEKKE EDEBİYATI.)

• *Halk hikâyesi.* Yeniçağ'da destanın yerini alan halk hikâyesi, Anadolu'da, XVI. yy.'dan bu yana sözlü halk geleneğinde sürüp gelmektedir. Hikâyeci - âşıkların kahvelerde, köy odalarında, düğün toplantılarında söylediği bu hikâyelerde dış düşmanla savaşlar değil; toplum içi ilişkiler ele alınır, bireylerin ya da toplum katlarının birbiriyle çatışmaları anlatılır. Bunlarda olağanüstü öğeler azalmış; kişiler ve olaylar doğal boyutlara indirilmeye başlanmıştır. Bu hikâyelerde olaylar nesirle anlatılır; aralara serpiştirilen türküler sazla çağrılır.

Halk hikâyeleri, uzunlukları bakımından iki kümeye ayrılır:

a. Bir tek olay çevresinde örülmüş, yapısı basit, kısa hikâyeler. Bir oturumda, bir iki saatlik bir süre içinde anlatılır. (Bunlar, hikâye niteliği göstermektedir.)

b. Kişilerin sayısı çok olan, çeşitli olayların birbirine örülmesiyle oluşan, kahramanların hayatlarından uzunca bir süreyi içeren uzun hikâyeler. Birkaç saatlik oturumlarla, 5-7 gece sürebilir. (Bunlar, roman niteliği göstermektedir.)

Halk hikâyeleri, konuları bakımından da iki kümeye ayrılır:

a. Aşk hikâyeleri; bunlarda, birbirlerini sevip de bir türlü kavuşamayan sevgililerin başlarından geçenler (*Tahir ile Zühre, Arzu ile Kanber, Elif ile Mahmut, Asuman ile Zeycan,* vb.); bir de, gerçekten yaşamış olan, ya da yaşamış olduklarına inanılan âşıkların (saz ozanlarının) aşk serüvenleri (*Âşık Garip, Kerem ile Aslı, Emrah ile Selvi Han, Sümmanî ile Gülperi,* vb.) anlatılır.

b. Kahramanlık hikâyeleri: bunlarda, kahramanlık konuları işlenir (*Köroğlu, Kirmanşah,* vb.).

—Eğit. Halk eğitimine, türk toplumlarında, hemen her dönemde yer verildi. Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar'ın tanrıları ve ölüleri için düzenledikleri dinsel törenler, türk beylerinin verdikleri şölenler, av eğlenceleri temelde birer eğitim öğesidir. Selçuklular ve Osmanlılar'da bu eğitimin ahi ve lonca kuruluşları içinde yürütüldüğü görülür. Kavram, belirgin olarak Tanzimat'ta (1839) ortaya atıldı. 1861'de yayımlanan "Cemiyet-i ilmiye-i osmaniye nizamnamesi" ile halkın yayın yoluyla aydınlatılması, yetişkinlere dersler verilmesi örgörüldü. 1865'te açılan ilk çırak okulunun amacı, çalışan halk kesimi arasında okuma yazma bilmeyenlere temel bilgiler vermekti. İkinci meşrutiyet döneminde (1908) İstanbul'da başta İttihat ve Terakki fırkası olmak üzere, çeşitli okullar ve gönüllü kuruluşlarca verilen gece dersleri ve konferanslar halk eğitiminin bir başka uygulanış biçimi oldu. 1911'de kurulan "Türk ocakları" ile halk eğitimi İstanbul sınırlarından Anadolu'nun öteki kentlerine de yayıldı. 1913 tarihli İlköğretim yasası ile zorunlu öğrenim çağını aşmış olanlar için genel bir bilgi, tarım, sanat ve ticaret dersleri verilmesi öngörüldü.

Cumhuriyet ile (1923) birlikte halk eğitimi çalışmaları yeniden ele alındı. Milli eğitim bakanlığı yapısı içinde ilk halk eğitimi birimi, 1926'da "Halk terbiyesi şubesi" adıyla kuruldu. Ertesi yıl halk dersaneleri ve halk konferansları ile ilgili yönetmelik çıkarıldı. 1928'de harf devriminin gerçekleştirilmesinden sonra açılan Millet mektepleri bir buçuk milyon kişiye okuma yazma öğreterek halk eğitimi alanında büyük başarı sağladı. Devrimlerin ilkelerini yaymak, kökleştirmek ve halkı toplumsal, kültürel açıdan geliştirmek amacıyla, Halkevleri 12 şubat 1932'de "Kültür ocakları" yerine kuruldu. (→ HALKEVLERİ.)

Milli eğitim bakanlığı yapısı içinde kurulan (1952) Halk eğitimi bürosu tarafından 1953'te köylerde halk okuma odaları, 1956'da ilçelerde halk eğitimi merkezleri açıldı. 1957'de toplanan VI. Milli eğitim şûrası'nda halk eğitimi konusu yeniden ele alındı. Bu çalışmalar sonucu 1960'ta Milli eğitim bakanlığı'na bağlı bir "Halk eğitimi genel müdürlüğü" kuruldu. Bu kuruluş, 1964'te, Köyişleri bakanlığı'na, 1967'de yeniden Milli eğitim bakanlığı'na bağlandı. (→ HALK EĞİTİMİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ.)

—Esk. Rom. Roma tarihinin ilk yüzyıllarında birbiri ardına değişik türde halk meclisleri ortaya çıktı, daha sonraları bunlar yetkileri aralarında paylaştılar ve varlıklarını bir arada sürdürdüler; curiatus meclisi (comitia curiatus), centuriatus meclisi, tributus meclisi. Bir bölümü krallık döneminde oluşan, toplumun askeri ve mali dilimlere bölünmesi esasına dayanan bu meclisler - curiatus meclisi, yasama yetkisini elinde tutar ve yüksek yargı işlevini yerine getirirdi-, cumhuriyet döneminde önemli rol oynadılar. Bileşimleri ve vatandaşları centuria ve tribus olarak ustaca gruplandırmalar bu meclislere, gitgide belirginleşen demokratik bir görünüm veriyordu. İmparatorluk döneminde curiatus meclisi, III. yy.'a kadar yürürlükte kalan *lex de imperio*'yi çıkardı. Augustus, tributus ve centuriatus meclislerinin ayrıcalıklarını ve önemlerini korumalarına izin verdi, yalnızca adli yetkilerini kaldırdı. Fakat bu meclisler, magistratusları seçmeye ve yasaları oylamaya devam ettiler. Tiberius, halk meclislerinin seçicilik yetkilerini senatoya devretti. Bununla birlikte, halk meclislerinin yasama yetkileri kâğıt üzerinde sürdü ve I. yy.'da bazı yasalar bu meclislerce oylandı. Fakat bu süreç senatus consultum lehine son buldu, halk meclisleri de fiilen yok oldular.

Halk meclislerinin oturumları belirli bir takvime bağlıydı: bunlar, toplantıya başkanlık edecek, *imperium*'a sahip magistratus tarafından 24 ya da en az 17 gün önceden toplantıya çağrılırlardı. Kararlaştırılan gün güneşin doğuşuyla, forumda ya da campo Marzio'da toplanırlardı. Toplantı, önceden hazırlanmış bir yerde yapılırdı. Fal (auspicium) uygun çıkmazsa toplantı augur tarafından ertelenebilirdi. Bir duanın ardından görüşmeler başlar, daha sonra yasa tasarısı okunurdu; tasarı bir tribunusun, vetosuyla engellenebilirdi. Ardından oylamaya geçilirdi. Oylama iki dereceliydi, her kişi, kendi kesimi (curia, centuria, tribus) içinde oy kullanırdı ve her kesimin bir oyu vardı. Yurttaşlar, etrafı çitle çevrili alanlara *(saepta)* kapatılırdı. Oy kullanacak kesim sayısı kadar çevrili alan vardı. İki kez oy kullanmasını önlemek için oy kullanıldıktan sonra bir çeşit köprüden *(pons suffragiorum)* dışarı çıkılırdı. III. yy.'a kadar oy sözlü olarak kullanılırdı. Bu tarihten sonra oylama yazılı ve gizli yapıldı. Oy sandığına atılan tabletin üzerine (bir seçim yapılıyorsa) adayın adı yazılırdı; (bir oylama sözkonusu ise) tabletin üzerinde yazılı olan VR (*Uti Rogas:* evet) ya da A (*Antiquo:* hayır), (bir yargı sözkonusu ise) D (*Damno:* mahkûm ediyorum) ya da L (*Libero:* beraat ettiriyorum) işaretlerinden biri çizilirdi.

Kesimler birbiri ardından oy kullanırlar, salt çoğunluk elde edilince oylama durdurulurdu. Centuriatus meclislerinde sınıfların sırasına göre oylama yapıldığından sonraki sınıflar ile sınıflar dışında kalan centurialar hiç oy kullanmazdı. Augustus, İtalya'daki askeri birliklerinin onbaşıları için mektupla oy kullanma yöntemini getirdi. Başkan sonuçları *(renuntiatio)* ilan eder ve güneş batmadan meclisleri dağıtırdı.

—Folk. • Halk oyunlarının hemen tümü, oluştuğu ortamdaki geleneklerden, doğal yapıdan, inanışlardan, yaşama biçiminden, toplumsal örgütlenmelerden ve çevrede etkili olmuş olay ya da kişilerden izler taşır. Örneğin, eski Türkler'deki şaman inanışları güvercin barı, turna barı, kartal halayı gibi hayvan devinimlerinin taklidi niteliğindeki halk oyunlarına yansımıştır. Kılıç kalkan oyunu, askeri düzenin kuruluşu, askerlik eğitimi, savaş ve zaferden sonraki sevinç duygularını yansıtır. Horon oyununun denizin ya da ağa yakalanmış bir balığın devinimlerini canlandırdığı birçok araştırmacının kabul ettiği bir görüştür. Sıradağların bulunduğu bölgelerde dizi (sıra) oyunlarının, dağların çember oluşturduğu yörelerde halka oyunlarının yay-

İnsan müzesi



Catania ili'nde (Sicilya) bulunan bir araba arkalığı
yerel bir efsaneyi anlatan resimlerle süslü, boyalı tahta ve dövme demir
İnsan müzesi, Paris

HALK SANATI



"Karagöz"

R. Michaud-Rapho

İnsan müzesi



Angola'da bulunan
çokue tarağı
tahta
İnsan müzesi, Paris

İnsan müzesi



bir giysi parçasından ayrıntı ("quesquemel")
kırmızı ve siyah yün nakışlı pamuktan
Meksika, otomi sanatı (*İnsan müzesi, Paris*)



L.L.

Exvoto (bir kadın ve bir büyükanne yıkadıkları bebeği kaynar suyun içine düşürüyorlar); Güney Fransa 1892 *(özel kol.)*

gın oluşu bu tür etkilerin oynama biçimine yansımasına ilginç bir örnektir.

Halk oyunları Anadolu'nun çeşitli yörelerine göre farklılıklar göstermekle birlikte, kimi figürlerde ortak yanlar da görülür. Bunlar çömelip doğrulma, el vurma ve dönme figürleridir. Oynanma biçimleri ise sıra, halka, karşılama ve nokta olmak üzere dört türlüdür. Sıra biçiminde oyuncular yan yana dizilerek düz, eğri, bağlı ya da bağsız, birbirine koşut, düz çift sıra dizilişi vb. biçimlerde sıra oluştururlar. Halka biçiminde de aynı dizilişler görülür. Karşılama türünde iki ya da daha çok kişi yüz yüze gelerek oynarlar. Nokta oyunlar adı da verilen tek oyunlar oyuncu ya da oyuncuların bir yönetici olmadan, içlerinden geldiği gibi kişisel becerilerini sergiledikleri oyunlardır. Oyunlara eşlik eden çalgılar, yörelere göre değişmekle birlikte genellikle davul, tef, darbuka gibi vurma çalgılar, bağlama gibi telli çalgılar, zurna, mey, kaval, klarinet, sipsi, tulum vb. üflemeli çalgılar ve çalpara, zil, zilli maşa vb. çarpma çalgılar olmak üzere başlıca dört grupta toplanır.

Oyunların ayrımlarının belirlenmesinde ve sınıflandırılmasında üzerinde görüş birliğine varılmış ölçütler yoktur. Bu alanda yapılmış çalışmalarda, illere (Ankara zeybeği, Artvin horonu vb.), bölgelere (Karadeniz horonu, Ege zeybeği vb.), oyuncu sayısına (tek zeybek, üçleme zeybeği vb.), hıza (yörük zeybeği, ağırlama halayı vb.), ayak devinimlerine (üçayak, dokuzlu, beşleme vb.), oynanan ortama (açıkhava zeybeği, salon zeybeği vb.), diziliş biçimine (dizi ya da sıra oyunları, halka oyunları vb.), türk boylarının adlarına (türkmen oyunları, azeri oyunları vb.), çalgıya (çalgılı oyunlar, çalgısız oyunlar vb.), konularına (hayvan taklidi danslar, doğa olgularını taklit eden danslar, silahlı ya da silahsız vuruşma dansları vb.) göre yapılmış birçok sınıflama vardır.

Türk halk oyunlarının başlıca türleri bar*, halay*, çiftetelli*, horon*, kasap* oyunu, kaşıklı* oyunlar, kılıç* kalkan oyunu ve zeybek* oyunlarıdır.

Bar türü halk oyunları daha çok D. Anadolu bölgesinde, özellikle Erzurum, Kars, Tunceli, Gümüşhane, Bingöl, Muş, Ağrı, Van yörelerinde yaygındır. Bunun birlikte, değişik adlar altında başka yörelerde de oynanmaktadır. (Örneğin K.-D. Anadolu'da *yallı* adıyla bar türü oyunlar oynanır.)

Çiftetelli başta İstanbul olmak üzere Erzurum, Elazığ, Ankara, Adapazarı, Konya, Kütahya, Eskişehir, Kırşehir, Afyonkarahisar, Kahramanmaraş, Nevşehir, Şanlıurfa, Sinop, Samsun, Yozgat, Giresun, Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli'nde oynanan yaygın halk oyunlarındandır.

Halay Ankara, Afyonkarahisar, Amasya, Adıyaman, Yozgat, Bingöl, Bitlis, Bursa, Eskişehir, Gaziantep, Erzincan, Erzurum, Giresun, Hakkâri, İzmir, Kars, Kayseri, Kırklareli, Kırşehir, Kütahya, Manisa, Malatya, Mardin, Muş, Nevşehir, Niğde, Ordu, Siirt, Sıvas, Tokat, Tunceli, Şanlıurfa ve Van'da ezgili ya da ezgisiz olarak çok yaygın biçimde oynanmakta, ezgisine ya da oyunun niteliğine göre değişik adlar almaktadır.

Karadeniz bölgesine özgü bir oyun olarak kabul edilen horon, bu bölgedeki çeşitli iller ve çevresinde yaygın bir biçimde oynanmaktadır.

Kasap oyunu daha çok İstanbul, Edirne, Tekirdağ, Kırklareli yörelerinde yaygın bir halk oyunudur.

Kaşıklı oyunların çok eski bir geçmişi olduğu öne sürütür. Buna göre Türkler Horasan'da öteden beri bu tür oyunlar oynamışlar, bu gelenek Selçuklular döneminde de sürdürülmüştür. Elde zil, çarpana ya da kaşık vb. çarpma çalgılarla oynanan bu oyunlar İç Anadolu'da özellikle Konya ve çevresinde yaygındır. Bunun yanı sıra Afyonkarahisar, Kırşehir, Kayseri ve hatta İçel ve Antalya'da oynanan kaşık oyunları da bu türe dahil edilir.

Daha çok Bursa ve çevresinde oynanan kılıç kalkan oyununun, Orhan Gazi'nin Bursa'yı alışı sırasında verilen savaşı temsil ettiği öne sürülür.

Zeybek, birçok araştırmacılar tarafından değişik boylara ve örgütlenmelere bağlanılmak istenmiştir. Kimilerine göre zeybekler düzeni, güvenliği korumakla yükümlü asker sınıfını, kimilerine göre de bir esnaf birliğini ya da denizci topluluğunu simgeler. Aydın, Muğla, Çanakkale, Manisa, Burdur, Denizli, Afyonkarahisar, İzmir, Bursa, Uşak, Kütahya, zeybek oyunları açısından en zengin yörelerdir. Ankara, Eskişehir, Adapazarı, İzmit, Kastamonu, Bolu ve Bilecik'te de çeşitli zeybek oyunları oynanır.

Halk oyunlarının oynanışı sırasında yöresel giysiler giyilir. Özel günlerde, toplantılarda kadın erkek topluca oynanan halk oyunları, bir işi birlikte yapma, toplu hareket etme gibi toplumsal bir eğitim vermesinin yanı sıra yöre insanının geleneklerini, geçmişini, yaşam biçimini de yansıtmaktadır.



Uşak halısı
XVII. yy. sonu
Türk-islam eserleri müzesi
İstanbul

Halk oyunlarının özgün biçimlerine ilişkin şimdiye değin yapılmış kapsamlı bir araştırma yoktur. Bu nedenle çoğunun ilk biçimlerini yitirdiği, özellikle kentlerde, toplumsal beğeniye koşut bir gelişim gösterdiği öne sürülür. Günümüzde halk oyunlarının özgün biçimiyle sürdürülmesi amacıyla kurulmuş resmi ve özel birçok dernek ve kuruluş vardır. Bu dernekler oluşturdukları halk oyunları topluluklarıyla yurtiçinde ve yurtdışında çeşitli gösteriler yapmaktadır. Kültür ve turizm bakanlığı'na bağlı olarak çalışmalarını sürdüren Devlet halk dansları topluluğu da türk halk oyunlarının çağdaş bir görünüm kazanması ve tanıtılması konusunda atılmış önemli adımlardandır.

•Halk sanatı kavramı çoğunlukla, halk tarafından üretilen ve yayılan nesneleri ve yine bu çevrelerdeki geleneksel anlatım biçimlerini belirtmede kullanılır. Üretilen nesneler (tarımda ve evde kullanılan araç gereçler, mobilyalar, giysiler vb.), bunların üretimi, üretilen nesneye az çok bir sanat değeri kazandıran çeşitli teknik ve yön-

çarpana dokuması



İzmir işi oyalı çemberler



temler; dekoratif heykel ve resim, çömlekçilik, seramik, camcılık, sepetçilik, demircilik,kuyumculuk, marangozluk, dokumacılık, nakışçılık, deri işlemeciliği ve mimarlık gibi son derece geniş bir alana yayılır. Sözlü edebiyat, şarkılar, şenlikler, tarımsal çalışmaya eşlik eden ezgiler, halk dansları ve köy seyirlik oyunları da halk sanatlarının kapsamı içinde yer alır. Öte yandan "halk sanatları" kavramı, etnik kimliğini de vurgulayarak, belirli bir halkın tüm sanatsal üretimini belirtmek için de sık sık kullanılır: örneğin rumen, breton ya da katalan halk sanatları gibi.

Batı'da XIX. yy.'a değin değeri anlaşılmayan halk sanatları ve gelenekleri, Ortaçağ'ın sonundan başlayarak Kilise ve Aydınlanma çağı düşünürleri ve kültürlü sınıflar tarafından mahkûm edildi. Bununla birlikte Villon ve Rabelais'den kaynaklanan bir aydın geleneği içinde, halk düşünüşünü yansıtan anlatımlarda (argo, özdeyişler, atasözleri, halk öyküleri vb.) yüksek sanatı yenileme olanaklarını arayanlar da vardı. Gerçekte tarih boyunca "halk sanatları" ile "yüksek sanat" arasındaki alışveriş hiçbir dönemde kesintiye uğramadı. Nitekim XVIII. yy.'ın sonunda, iletişim araçlarının gelişmesi ve köylülerin bir kesiminin zenginleşmesi, kent kültürünü kırsal alanlara da getirdi. Dolap, ayaklı saat vb. gibi kent kültürü kökenli araç gereç kırsal kesimde de kullanılmaya başlandı. Aynı biçimde yalnız özel günlerde kullanılan çini tepsi ve tabaklar da kırsal kesim yaşamına girdi. XIX. yy.'da toplumun üst sınıfları arasında on yıllarca önce yaygın olan modaların etkisiyle bölgesel giysiler, olağanüstü çeşitlilik kazandı. Yüksek sanattan doğan modelleriyle karşılaştırıldığında halk sanatı ürünlerinin ayırtedici özelliğinin zamansal bir sapma ve özgünlüğü sağlayan kimi yerel öğeler olduğu görülür. Halk sanatları ve yüksek sanatın kökenleri ve aralarındaki ilişki konusunda Jean Cuisenier: "Etnografya derlemesi ne denli açık ve belirgin olursa halk edebiyatı, halk müziği ve halk oyunlarının belirli ve az sayıda türe uygun olarak yaratıldığı o denli iyi anlaşılır" demektedir. Fin Antti Aarne (1867-1925) ve amerikalı Stith Thompson'ın (1885-1976) masal repertuvarlarını mümkün kılan da budur: geliştirdikleri motifler sınırlı sayıdadır. Belirli bir alanda kullanılan motiflerin özdeşleştirilmesi, halk sanatları uygulamasını düzenleyen karmaşık aktarma ve yenilemeleri de anlaşılır kılmaktadır. Halk sanatlarının temel motiflerinden kaynaklanan çeşitlemeler de yapıtların kendisi gibi (örneğin Épinal resimleri) geniş bir yayılım göstermiştir (XVII. yy. başında Venedik *Madonneri*'si gibi). Temelde sözkonusu olan çoğunluğu kendi kendini yetiştirmiş zanaatçılar tarafından makine kullanarak ya da elle yapılan üretimlerdir. Bölgesel üsluplar, bu kırsal atölyelerde yaratılmaktadır. Esin temaları ve üretim yöntemleri, etnik farklılıkları korur ve "arkaik" kültür çizgilerinin eşyalara aktarılmasını kolaylaştırır. Geometrik süsleme motifleri, bakışıma düşkünlük, çizgisel işlemeler vb. gibi özellikler, halk sanatlarının ilkel sanatlarla ve kimi zaman çocuk sanatlarıyla gösterdiği benzerlikleri vurgular. Bununla birlikte kökenlere uzanma çabası oldukça aldatıcıdır. Halk sanatları çoğunlukla daha önce ayrıcalıklı sınıflarda yayılmış olan modellerden esinlenir ve yapıtlara özgün niteliğini veren bazı yeni öğeler de katarak bu modelleri yorumlar.

Batı'da ilk şarkı, anlatı ve efsane derlemeleri, XVIII. yy.'da, daha sonra Grimm kardeşler tarafından XIX. yy.'ın başında yapıldı. XIX. yy.'ın büyük ulusal uyanış hareketinin çağdaşları olan romantikler, halk sanatlarının keşfedilmesinde ve değerlendirilmesinde etkin bir rol oynadılar. Bilimdeki gelişmelerin ve sanayileşmenin, zanaat ve imalat ürünlerini olumsuz yönde etkilediği bu dönemde, ilk tarihçiler ve folklorcular sayılan araştırmacılar, kimi zaman kamu güçlerinin de desteğiyle, geçmişin anlatım ve uygulamalarını korumaya ve halk sanatları ürünlerini yeniden değerlendirmeye çalıştılar. XIX. yy.'ın ikinci yarısı boyunca, çeşitli ülkelerde yürütülen derlemeler, büyük eşya koleksiyonlarını bir araya getirme olanağı sağladı. Tarihin değişik dönemlerinde yaşamış çeşitli halkların yaşama biçimlerini olabildiğince doğru yansıtan ilk etnografya ve halk sanatı müzeleri, böylece oluştu. Danimarka'da 1881'de kurulan Dansk Folkemuseum'dan sonra İsveç'te açılan Skansen açıkhava müzesi (1891) ve Norveç Norsk Folkemuseum (1894) bu anlayışın ürünüydü. İlk Halk sanatları uluslararası kongresi 1928'de Prag'da toplandı. 1937'de Paris'te Halk sanatları ve gelenekleri ulusal müzesi kuruldu. Daha sonraki yıllarda halk sanatları, önceden kurulmuş müzelerdeki uzmanlaşmış bölümlerin ya da özerk kuruluşların konusu oldu. Böylece çağımız müzeleri, XVIII. yy.'da, özellikle de XIX. yy. başında gelişip serpilen kırsal kültürün tanıklarını barındıran kurumlar oldular.

Batı'da halk sanatlarına ilginin XVIII. yy. sonundan başlayıp XIX. yy.'da yoğunlaşmasına ve bu alanda çeşitli araştırma ve derleme çalışmalarının yapılmasına karşın Türkiye'de bu konudaki ilk sistemli çalışmalar Cumhuriyet döneminden sonra başladı. Bundan önceki dönemlerde yerli ve yabancı bazı yazar ve araştırmacıların yaptığı çalışmalar, daha çok birer dil araştırması ve sözlü halk edebiyatı derlemesi niteliğindeydi. Dağınık ve kişisel olan bu çalışmalar, Cumhuriyet döneminden sonra daha sistemli bir biçimde ele alındı ve değerlendirildi. Türkiye'de halk sanatlarına ilişkin ilk derleme halk müziği alanında yapıldı (1926). İstanbul Belediye konservatuvarı tarafından başlatılan ve 1929'a değin süren bu ilk derleme gezilerinde Anadolu'nun çeşitli yörelerinden alınan çok sayıda türkü notaya geçirildi. Birkaç yıl aradan sonra 1932'de Halkbilgisi derneği'nin de katılımıyla geziler tekrar başlatıldı. 1936'da Adnan Saygun ve Béla Bartok İstanbul, Ankara ve Adana yöresi türkülerini notaya geçirdiler. Bundan sonra derleme çalışmaları 1936'da kurulan Ankara Devlet konservatuvarı'nca yürütülmeye başlandı. 1937-1952 yılları arasında düzenlenen derleme gezilerinde 10 000'i aşkın türkü notaya geçirildi, halk müziği araçları araştırıldı ve toplandı, halk oyunları giysilerine ilişkin zengin bir görsel malzeme oluşturuldu. Derleme çalışmaları 1957-1968 yılları arasında Milli kütüphane müzik bölümü'nce yürütüldü ve arşivlendi. Bunun yanı sıra 1961, 1967 ve 1971 yıllarında TRT adına da derleme gezileri yapıldı. Türk halk sanatlarının araştırılması ve tanıtılmasında en etkili kuruluşlardan biri de 1932'de kurulan Halkevleri oldu. Halkevleri'nin köycülük kolları aracılığıyla düzenlenen gezilerden elde edilen etnografik malzeme, çeşitli zamanlarda sergilendi ve yayımlandı. Halkevleri'nin giderek artan şubeleri sayesinde bu çalışmalar yurt çapında yaygınlaştı. 1950'den sonra köye yönelik bir akım başladı ve ilkin edebiyatta dikkati çeken bu eğilim giderek yaygınlaştı. 1955'te Türk halk sanatları ve ananelerini tetkik cemiyeti kuruldu. Daha sonra Türk folklor araştırmaları kurumu adını alan kuruluş, halk sanatlarının araştırılması, tanıtılması ve derlenmesi amacıyla çalışmalar yaptı. Bu dönemde sayıları giderek artan halkbilim dernekleri, daha çok halk dansları ve türküleri alanında çalışmalarını yoğunlaştırdılar. Bugün Kültür ve turizm bakanlığı'na bağlı olan Milli folklor araştırmaları dairesi ile üniversitelerin ilgili bölümlerinin yaptığı yerinde derlemeler, yayımlar ve düzenlenen seminerler, halk sanatlarının tanıtımına katkıda bulundu. İlki 1930'da kurulan Etnografya müzeleri de halk sanatlarına ilginin artmasında önemli bir etken oldu. Bugün Anadolu'nun birçok ilinde bulunan etnografya ve arkeoloji müzeleri, türk halkının Anadolu öncesi ve sonrası yaşamına, ürettiği ve kullandığı araç gerece



Afyon'dan el örgüsü çorap örneği

ilişkin pek çok malzeme içermektedir. Topkapı sarayı müzesi'nde türk el dokumacılığı, yazmacılık, işlemecilik, kuyumculuk, minyatür sanatı, çömlekçilik, saatçilik, cam işçiliği vb. halk sanatlarına ilişkin birçok konuda zengin malzeme bulunmaktadır. İstanbul Belediye müzesi'nde eski türk seyirlik oyunlarına ilişkin çeşitli görsel malzeme, araç gereç, karagöz ve kukla oyunu figürleri sergilenmektedir. Aynı müzede bir de çalgı koleksiyonu vardır. İstanbul'da Türk ve islam eserleri müzesi olarak düzenlenen İbrahim Paşa sarayı'nda islamlık öncesi ve sonrası dönemlere ilişkin çeşitli etnografik malzeme bulunmakta, çeşitli müzelerde türk halk sanatlarının önemli bir kolunu oluşturan halı ve kilimler sergilenmektedir. Sayıları giderek artan etnografya müzelerinde, her türden halk sanatları ürünlerinin yanı sıra geleneksel giyim biçimleri ve çeşitli etnografik malzeme yer almaktadır. Ayrıca birçok yerde geleneksel türk evleri müze olarak düzenlenmekte ve geleneksel yaşama biçimi, yerleşme düzeni ve çeşitli halk sanatları konusunda fikir vermektedir. Bunların yanı sıra çeşitli geleneksel halk sanatları ürünlerinden oluşan birçok özel koleksiyon da vardır.

Birçok batılı ülkede XIX. yy. sonlarında başlayan sanayi devrimi ve kırdan kente göç olgusu, halk kültürü ve dolayısıyla halk sanatları üzerinde etkili oldu ve halk sanatı ürünlerinin özgünlüklerini yitirmesi sonucunu doğurdu. Türkiye'de özellikle 1950'den sonra yoğunlaşan kırdan kente göç, halk sanatları üzerinde aynı olumsuz etkiyi yaptıysa da gelenekselliğini koruyan yörelerde halk sanatı ürünleri günümüzde de yaşatılmaktadır.

• Halk takvimi, uzun yılların deneyimi sonucu oluşturulmuş, tarım ve hayvancılığa dayalı bir zaman bölümlemesini içerir. Halk takviminde yılın ilk ayı 21 martta nevruzla başlar; hıdrellez, gündönümü, ağustos, mehrican, kasım, zemheriyle devam eder ve martgücükle tamamlanır. Bu hesapla yılda 365 gün, sekiz ay, dört mevsim vardır. Aylar ortalama 45 gündür ve en kısa ay martgücüktür. Geleneksel tür tarım ve hayvancılığa ilişkin her türlü etkinlik, bu takvime göre düzenlenir. Sözgelimi çoban dağda sürüsüyle birlikte kalma süresini, koç katma ve sürü sahipleriyle hesaplaşma günlerini bu takvime göre hesaplar. Sürü sahipleri tarafından hıdrellez (6 mayıs) günü tutulan çobanlar, güzün 8 kasımda görevlerini tamamlarlar. İklim koşulları nedeniyle çoban tutma ve salıverme günleri aynı takvime göre ama başka tarihlerde de olabilir. Koç katımı, tuz yalama, dağdan inme, kuzuya katılma, sürü sahibiyle hesap kapama, çobanlık döneminin sona ermesi vb. hayvancılığa ilişkin çeşitli hesaplar bu takvime göre düzenlenir. Köylü gereksinme duyduğu parayı gündönümüne değin bulmak zorundadır. Kasımda koç katımıyla döl tutan koyun, nevruzda kuzular ve gündönümüne

değin kuzusunu büyütür. Kuzu dişiyse döle katılır, erkekse kurbanlık ve koç gereksinimi dışında kalanlar kasaba satılır. Köylü borcunu kuzuların satım zamanı olan gündönümünde (21 haziran) eline geçen parayla öder.

Halk takviminde öteden beri 179 gün kasım günleri, 186 gün hızır günleri olarak ayrımlanmıştır. Kasımdan başlanarak 90 gün kış günleri olarak hesaplanır ve bunun yaz üretimine dönük sıralaması şöyle yapılır: kasım doksan (5 şubat) toprağın canlanmaya başladığı dönemdir. Kasım yüz (15 şubat), toprağı kazıp havalandırma, sabanı sürme zamanıdır. Kasım yüz onda (25 şubat) tohum toprağa ekilir. Kasım yüz ellide (5-6 nisan) yaz başlar. Cemre*'ler, kocakarı* soğuğu, pastırma* yazı vb. kavramlar da halk takvimiyle ilgilidir. Tarladaki sebze, mehrican soğuğu başlamadan toplanır, yoksa sebzeyi mehrican vurur. Nevruz arpa ekim zamanıdır. Hıdrellez on beşte hayvanlar çayıra salınır, kasımda kesim başlar.

Halk takvimi, insan-doğa ilişkilerinde doğanın egemenliğine yenik düşmemek için halk tarafından oluşturulmuş ve kırsal kesim yaşamı buna göre yönlendirilmiştir.

—Telekom. *Halk bandı.* Halk bandı üzerinden iletişim kurmada kullanılan donanım, 27 MHz'lik (11 m dalga boyu) frekans bandı kanalları içinde çalışan, taşınmaz ya da taşınabilir klasik bir alıcıvericiden oluşur. Bu aygıta bir mikrofon ve bir anten bağlıdır. Bu alıcı-vericilerin bir oto radyosu büyüklüğünde olan taşınabilir türü, pil ya da akümülatör bataryasıyla, taşınmaz türleri ise bir adaptörle elektrik hattına bağlanarak beslenir. Aygıtlar, vericisinin çıkış gücü (iletişimin erimini belirler), kullandıkları kipleme türü (genlik kıplemesi, frekans kiplemesi ya da tek yanlı bant) ve yararlandıkları kanal sayısıyla farklar gösterir. Tolkivolkilerle amatör radyocuların çok gelişmiş aygıtları arasında yer alan bu donanımlar, coğrafya ve atmosfer koşullarına göre yarıçapı kilometrelere ulaşan bir daire içinde, bir ya da birçok halk bandı telsizcisiyle iletişim kurmayı sağlar. Halk bandı ilk kez ABD'de eğlence iletişimleri biçiminde doğdu ve çok gelişti (1980'de 15 milyon halk bandı telsizcisi).

Öte yandan, halk bandında genlik kiplemesinin kullanımı, televizyon yayınlarında (30 MHz'te başlayan) karışmalara yol açar. Bu sakıncaları gidermek için 1980'de Avrupa Posta ve telekomünikasyon konferansı'nda, halk bandına 900 MHz (32 cm dalga boyu) dolayında bir frekans bandı ayırma önerildi, ama fiyat yüksekliği ve göreli etkinlik zayıflığı yüzünden halk bandı telsizcileri bu tasarıya şiddetle karşı çıktı.

Türkiye'de özel ve tüzel kişilerin halk bandı telsizlerinin alım, satim ve kullanımına 5 nisan 1983 tarih ve 2813 sayılı Telsiz kanunu'yla izin verildi; bu yasaya dayanılarak çıkarılan Halk bandı telsiz sistemleri yönetmeliği halk bandının kullanım koşullarını belli kurallara bağladı. Buna göre, halk bandı telsiz sistemleri özel ve tüzel kişilerin her tür iletişim gereksinimlerinde, can ve mal güvenliğine ilişkin durumlarda, model araçlarla her tür oyuncağın uzaktan kumandasında kullanılabilir. Bir halk bandı telsizi satın alan kişi, Ulaştırma bakanlığı'na başvurarak, bir sertifika almak zorundadır. Başvurulara bakanlıkça olumlu yanıt verilmedikçe, halk bandı telsizleri kullanılamaz. Öte yandan donanımların teknik özellikleri, ilgili yönetmelikte yayınlanmış standartlara uymuyorsa, bunların dışalımına ve kullanımına izin verilmez.

Türkiye'de halk bandı telsiz aygıtları için, frekansları 26,965 MHz ile 27,405 MHz arasında değişen 40 kanal ayrılmıştır. Bu kanallarda kullanılacak halk bandı telsizleri 1 ile 10 kanallı olabilir. Konuşmalar üç dakikayı geçemez ve konuşmasını bitiren, bir dakika geçmeden tekrar çağrı yapamaz.

Türkiye'de halk bandına ayrılan frekanslar (MHz olarak)

26,965	27,085	27,215	27,315
26,975	27,105	27,225	27,325
26,985	27,115	27,235	27,335
27,005	27,125	27,245	27,345
27,015	27,135	27,255	27,355
27,025	27,155	27,265	27,365
27,035	27,165	27,275	27,375
27,055	27,175	27,285	27,385
27,065	27,185	27,295	27,395
27,075	27,205	27,305	27,405

—Tiyat. Halk tiyatrolarının ilki İzmir'de Heveskâran cemiyeti bünyesinde Nurettin Genç, Nurettin Şefkati, Yaşar Nezihi (Özsoy) vb. tarafından oluşturulan (1937) topluluk, çalışmalarını iki yıl kadar sürdürdü. —1962'de İstanbul Şehir tiyatrosu'ndan istifa eden Avni Dilligil'in yönetiminde kurulan topluluk. Kadrosunda Belkıs Dilligil, Muazzez Arçay, Aliye Rona, Sait Ergenç gibi sanatçılar yer alıyordu. Aksaray semtinde temsillerine başlayan tiyatro, varlığını 1967'ye değin sürdürdü. —1973 sonlarında kurulan topluluk. Bir süre CHP Beşiktaş ilçe binasında Macit Cevat Doğudan'ın *Komprador oyunu*'nu sundu. Sanatçıları arasında Mustafa Aslan, Emel Gözne, Baykal Kent, Muadelet Tibet bulunuyordu.

HALK a. (ar. *ḫalk*). *Esk.* **1.** Yaratma, yoktan var etme; yaratılma. **—2.** *Halk etmek,* yaratmak, kurmak, ortaya çıkarmak.

—İsl. Allah'ın yaratma sıfatı. (→ HALIK.)

HALK a. (ar. *ḥalk*). *Esk.* Boğaz.

Halk cephesi *(Front populaire),* Fransa'da sosyalist, komünist ve radikal partileri bir araya getiren ve 1936 yılında iktidara gelmelerine olanak veren siyasal güç birliği.

1934 yılı şubat ayındaki olaylardan sonra, faşizm tehlikesinin farkına varılmasıyla, italyan ve alman örneklerinin yarattığı kaygı, o zamana kadar bir araya gelmeleri olanaksız gözüken sol partileri, sendikaları ve kuruluşları birleştirdi. Ortak bir programın hazırlanmasından sonra, "ekmek, barış, özgürlük" sloganıyla yürütülen seçim kampanyası, mayıs 1936 seçimlerinde Halk cephesi'ne önemli bir başarı kazandırdı. (Sağ partiler Meclis'te 222 sandalye alırken Halk cephesi 386 sandalye kazandı.) Leon Blum başkanlığında kurulan Halk cephesi hükümeti çok ağır iktisadi bunalımları göğüslemek zorunda kaldı. Sağ güçlerin yıkıcı çalışmaları ve koalisyonu oluşturan siyasal güçler arasındaki çelişkiler cephenin çökmesine neden oldu.

Halk dersaneleri → MİLLET MEKTEPLERİ.

Halk düşmanı *(Bir)* [*En Folkefiende*], İbsen'in başyapıtlarından olan beş perdelik dram (1882). Bireyin hakları, doğruluğa, dürüstlüğe ödünsüz düşkünlük, çıkarcı ve sömürücü azınlığa karşı duyulan nefret, İbsen'e özgü mutlak arayışı, kaldığı kaplıcanın suyunda mikrop bulan Dr. Stockmann'ın, şehrin kodamanlarına başkaldırmasına neden olur. Bunlar, doktorun uyarılarına rağmen, çıkarlarının bozulacağı endişesiyle halkın sağlığıyla oynamayı göze alarak kaplıcayı kapatmayı kabul etmezler. Brand ve Nora'yı (*Bir bebek evi* [Et dukkehjem]) anımsatan bu kişilik, İbsen'in en iyi kahramanlarından biridir. Sorumluluk ve özgürlük temaları XX. yy.'ın varoluşçu yapıtlarının habercisidir.

Halk eğitimi genel müdürlüğü, eğitim kurumu. Yetişkinlerin okul dışı eğitimlerini bir örgüte bağlamak amacıyla Milli eğitim bakanlığı yapısı içinde kuruldu (29 ağustos 1960). 1964'te Köyişleri bakanlığı'na bağlandı. Bu dönemde toplum kalkınması, köy gezici kadın ve erkek kursları, ev ekonomisi, el sanatları konularında çalışmalar yapıldı. Kurum, 1967'de yeniden Milli eğitim bakanlığı'na bağlandı. Genel müdürlüğün okuma yazma ve temel eğitim, kültür, radyo ve televizyonla eğitim ve yayın, planlama koordinasyon ve yetiştirme, personel ve hesap işleri şubeleri vardır. Amaçları Atatürk devrimlerini benimsetmek, milli kültürü yaymak, okuma yazma öğrenimini düzenlemek; yetişkinlerin iş ve meslek edinmelerine, işyerlerinde ilerlemelerine yardımcı olmak, yurttaşlara yurt ve dünyayı gerçek özellikleriyle tanıtmaktır. Genel müdürlük bu amaçları gerçekleştirmek üzere, il ve ilçelerde halk* eğitimi merkezleri, köylerde halk eğitimi odaları açar, gerekli eğitim programlarının hazırlanıp uygulanmasını sağlar. Milli eğitim bakanlığına bağlı çıraklık ve yaygın eğitim genel müdürlüğü bünyesinde yer alır.

Halk eğitim merkezi, il ve ilçe merkezlerinde Milli eğitim gençlik ve spor bakanlığı Halk* eğitimi genel müdürlüğü tarafından açılan halk eğitim kurumu (1960). Bu eğitim kurumları yurttaşlara Atatürk devrimlerinin anlamını kavratmak, cumhuriyet esaslarını ve demokratik yaşayışı benimsetmek; yurttaşlara bilgi, beceri kazandırmak, bu yolla toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasına yardım etmek amacıyla kuruldu. 1993 yılında sayıları 827'ye ulaşan bu kuruluşlar tarafından yetişkinlere yönelik çeşitli kurslar açılır. Okuma yazma öğretimi, ilkokul bitirme kursları ile meslek eğitimi kursları bunların başlıcalarıdır. Meslek eğitimi kursları, el sanatları (halıcılık, yün örgü, trikotaj, dokuma battaniye, ağaç oyma ve kakmacılık, taş işlemeciliği ve toprak işleri, sim-sarma, sap ve lif örgücülüğü), yerel ve turistik sanatları koruma ve geliştirme, tarım sanatlarını teşvik (aile konserveciliği, marmelat, reçel, meyve ve sebze kurutma, şıra, sirke ve şarap yapma), biçki-dikiş, fotoğrafçılık, daktilografi, sekreterlik, muhasebe vb. alanları kapsar. Halk eğitimi merkezlerinde sergi, tiyatro, konser, spor, milli ve yerel oyun çalışmaları gibi faaliyetlere de yer verilir.

Halk fırkası → CUMHURİYET HALK PARTİSİ.

Halk kurtuluş komitesi, Fransız devrimi sırasında Danton'un önerisi üzerine Konvansiyon tarafından kurulan ve yetkileri devamlı artmış olan kurum. 6 nisan 1793'te kurulan Halk kurtuluş komitesi görev olarak bakanlıkların işlevlerini denetlemeyi ve hızlandırmayı, ayrıca olağanüstü koşullarda iç ve dış güvenlikle ilgili kararlar almayı üstlenmişti. 1793 eylülünden 1794 temmuzuna dek Robespierre, Couthon ve Saint-Just üçlüsünün denetimine giren komite on iki kişiden oluşuyordu. Carnot savaş bölümünü, Jean Bon Saint-André donanmayı yönetmekteydi. Terör'ün başlatıcısı ve uygulayıcısı olan bu kurum, aldığı sert önlemlerle rejimin güçlenmesini sağladıysa da 1795 ekiminde Konvansiyon ile birlikte yok oldu.

Halk opereti, Süreyya opereti'nin dağılmasından (1935) sonra İstanbul'da kurulan operet topluluğu. Aralarında Hüseyin Kemal Gürmen, Şaziye Moral, Lütfullah Sururi, İrma Toto (Toto Karaca), Mehmet Karaca gibi sanatçıların bulunduğu topluluk, Beyoğlu'ndaki Fransız tiyatrosu'nda verdiği temsillerini daha sonra Maksim'de ve Mulenruj salonlarında sürdürdü. Ankara Şehir tiyatrosu'nun dağılması üzerine İstanbul'a gelen Raşit Rıza Samako, topluluğun rejisörü oldu. Topluluk, Anadolu'da turnelere çıktı, birçok yeni operetin yazılmasına ön ayak oldu.

1945'te Muammer Karaca'nın kurduğu toplulukla birleşti.

Halk partisi → CUMHURİYET HALK PARTİSİ.

Halk partisi → HALKÇI PARTİ.

Halk sigorta aş, tüm dallarda etkinlik gösteren sigorta şirketi. 1943'te kuruldu. Merkezi İstanbul'dadır. En büyük ortağı olan Yapı ve kredi bankası, şirketin % 75 hissesine sahiptir. 1992 yılında 749 288 milyon TL olan prim üretiminin, % 15'i yangın, % 8'i nakliyat, % 51'i kaza, % 2'si montaj, % 1'i ziraat ve % 23'ü hayat sigortası alanlarında elde edilmiştir. 1993 verileriyle Halk Sigorta'nın 489 özel acentesinin dışında, 397 banka acentesi vardır.

Halk şûralar fırkası, Enver Paşa'nın kurduğu "İslam ihtilal cemiyetleri ittihadı" örgütünün Türkiye kesimi (1920-1921). İki bölüm, on iki fasıl ve toplam seksen beş maddeden oluşan Halk şûralar fırkası programı, sosyalizmi andıran birtakım halkçı devrim hareketlerini Anadolu'da uygulamayı öngörmekteydi. (→ Kayn.)

Halk zümresi ya da **grubu,** Türkiye Büyük millet meclisi ilk günlerindeki muhalefet gruplarından biri. Mustafa Kemal' in 13 eylül 1920'de TBMM'ye sunduğu "Halkçılık* beyannamesi" tartışmalara ve muhalefet gruplarının ortaya çıkmasına neden oldu. Halk zümresi, Anadolu ve Rumeli Müdafaai hukuk grubu'nun kuruluşuna değin (10 mayıs 1921) varlığını sürdüren muhalefet gruplarından biri olarak kaldı.

Halka doğru, Celal Sahir'in (Erozan) yönetiminde İstanbul'da yayımlanan (1913) haftalık dergi. *Türk yurdu*'nun doğrultusunda türkçülük akımına toplumcu içerik kazandırmayı amaçlayan dergi, Yusuf Akçura'nın kişiliğinde osmanlı popülizminin sözcülüğünü yaptı. 52. sayıdan sonra kapanan derginin başlıca yazarları arasında Halide Edip (Adıvar), Ahmet Ağaoğlu, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Ziya Gökalp, Mehmet Fuat (Köprülü) adlarına rastlanır.

Halka doğru mecmuası, 1914 yılında Mahmut Celal'in (Bayar), Dr. Nazım'ın ve vali Rahmi Bey'in girişimleriyle İzmir'de kurulan Halka doğru cemiyeti'nin yayın organı. Türk ulusunun geleceğinin güvencesini oluşturduğu görüşü doğrultusunda, "orta sınıf"ı bilinçlendirmeyi amaçlıyordu.

■ **Halka yol gösteren özgürlük,** Eugene Delacroix'nın tablosu (2,60 m × 3,25 m, Louvre), kimi zaman *Barikat* diye adlandırılır, tam adıysa *28 temmuz 1830. halka yol gösteren Özgürlük*'tür. Temmuz 1830 günlerinin hemen ertesinde yapılan tablo, 1831'de Devlet tarafından satın alındı.

HALKA a. (ar. *halka*). **1.** Bir şeyi tutturmaya yarayan ve genellikle sert bir nesneden yapılmış olan çember: *Zincirin halkaları. Perde halkası.* **—2.** Genellikle değerli bir metalden yapılmış çember biçiminde süs eşyası: *Kulaktaki altın halka. Nişan halkası.* **—3.** Çember biçiminde olan her şey: *Atılan taşın suda oluşturduğu halkalar. Çocuklar halka olup dönmeye başladılar.* **—4.** Yorgunluk, uykusuzluk vb. nedenlerle göz altında beliren koyuluk. **—5.** Yağlı ve tuzlu çember biçiminde bir tür küçük simit. **—6.** *Halka olmak*, çember oluşturacak biçimde dizilmek. || *Halka oyunları*, çember biçiminde dizilip el ele tutuşarak oynanan oyunlar. (Halay, horon, bar, halka oyunudur.)

—Esk. Halka be-gûş, kulağı küpeli; köle, kul. || *Halka-bend*, toplanıp çepeçevre oturma. || *Halka-dar*, halkası olan; halka biçiminde şey. || *Halka-i abgûn*, gökyüzü. || *Halka-i der*, kapı halkası. || *Halka-i dest-bend*, kelepçe. || *Halka-i dürr*, inci dizisi. || *Halka-i gîsu*, saç kıvrımı. || *Halka-i müşg-efşan*, misk saçan saçın kıvrımı. || *Halka-i nuş*, sevgilinin dudağı. || *Halka-i simin*, gümüş halka; dolunay. || *Halka-i şiven*, ağlaşan kadınlar çemberi. || *Halka-i tesbih*, dua eden halk çemberi. || *Halka-i teslim*, dervişlerin boyun eğme işareti olarak üzerlerinde taşıdıkları halka. || *Halka-i zikr*, ibadet halkası. || *Halka-i zülf*, sevgilinin saç büklümü.

—Anat. Bazı geçit bölgelerine verilen ad (kasık halkası, uyluk halkası). || *Dokunsal halka*, kılın ya da saçın çevresinde deride çepeçevre bulunan sinir ucu. —Bir deliğin çevresini saran kirişsi lifler (bilek halka bağları, dönerkemik halka bağları).

—Antropol. Parmak dermatoglif izlerinin şekillerinden biri.

—Arabac. At arabası tekerleğinin parmakları geçirildikten sonra dağılmaması için poyraya takılan demir bilezik.

—Balıkç. Kamışın ucuna tutturulmuş, içerisinde ipin serbestçe kayabildiği, suya fırlatılan parça. || *Kurtarma halkası*, dibe takılan oltayı kurtarmada yararlanılan, yuvarlak, madensel halka. (Daha önce sicime bağlanmış olan halka, ip boyunca kaydırılarak indirilir ve oltanın takıldığı engelin üstüne geldiğinde, olta iğnesini kurtarmak için sicim çekilir.

—Biyol. *Kromatik halkalar*, meyozun zigoten evresinde halka biçimini alan ve bir çeşit demet oluşturmak üzere bir tarafa yönelen kromozomlar.

—Bot. Mantarlarda çok sayıda yetişkin karpoforun sapının üst bölümünü kuşatan çember ya da yaka. (Halka genç mantarlarda şapkayı örten perdenin kalıntısıdır.) || Yosunlarda kavanoz biçimindeki sporogonların, kuraklığın etkisiyle çatlayıp açılmasını sağlayan kenar bölümü. || Birçok eğrelti türünde sporkesesini çevreleyen ve kuraklığın etkisiyle sporkesesinin çeperini yırtan odunsu hücrelerin oluşturduğu çember. || Çokyıllık bir bitkinin enine gelişmesiyle her yıl oluşan ve onun yaşını anlamaya yarayan çepeçevre soymuk ve odun tabakası. (Bu anlamda YAŞ HALKASI ya da YILLIK HALKA da denir.) || *Halka bağlamak*, bitkilerde damarların halka biçiminde odunsu kalınlıklar edinmesi. || *Halka dağılımı*, ikiçeneklі kapalıtohumlularda değişik renkte odunsu kısımlardan oluşan yaş halkaların dağılımı. (Bu halkaların bir kısmı özdeş küçük hücreli dokulardan, bir kısmıysa liflerle çevrili büyük damarlardan oluşur.)

—Camc. *Boru biçiminde taban halkası*, cam kapta, boru biçiminde içe itilmiş bir tür taban halkası. || *Gerçek taban halkası*, bir silindirden kesilerek cam kabın dibine yapıştırılan cam halka. || *Oyuk taban halkası*, üfleme sırasında, cam kabın dibinde bir aletle dışa doğru yapılan kat ya da rulo.

—Ceb. + (toplama yasası) ve × (çarpma yasası) biçiminde gösterilen iki iç bileşim yasasıyla donatılmış E kümesi; burada (E, +) bir toplama grubu yapısındadır ve çarpma yasası toplama yasasına göre birleşmeli ve dağılımlıdır. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Birim halka*, çarpma yasasında, halkanın birim elemanı denen, bir etkisiz eleman bulunan halka. || *Değişmeli halka* ya da *Abel halkası*, çarpma yasası değişmeli olan halka.

—Dişç. cerr. *Kuron halkası*, kaplama ya da kuron biçiminde sabit protez yapmak için dişin çevresine geçirilmek üzere hazırlanan çember. (Dişin tacı önceden yontularak koni biçiminde çotuk haline getirilir; halka, dişin doğal tacının biçimine uygun olarak pensle kıvrılarak yerine uydurulur. Dişin öğütücü yüzü ya doğruca ağızda ya da halka yerleştirildikten sonra alçı ile alınmış bir kalıp üzerinde mumla şekillendirilir. Madenle dökülen öğütücü yüz, halkaya bağlanarak metal diş kuronunu oluşturur.) || *Onarım halkası*, diş kuronunun eksik kısmını yeniden tamamlamayı sağlayan kalıp. || *Ortodonti halkası*, dayanak görevini yapan dişlerin üzerine bir yay yerleştirmeye yarayan bağlantı aracı.

—Dy. *Oynak halka*, elektrikli ya da diesel-elektrikli bir lokomotifte tümüyle askıya alınmış bir motor ile oldukça büyük genlikle devinimlere uğrayan bir dingil arasına yerleştirilmiş, tahrik sisteminin ana parçası.

—Elektrotekn. *Ayar halkası*, özellikle, vidalı devre kesicilerde kullanılan halka biçiminde ayar öğesi. || *Bağlama halkası*, bir iletkenin bağlantısını kurmaya yarayan ve ucuna takılan iletken parça: *Batarya bağlama halkaları.* || *Faz kaydırma halkası*, tekfazlı asenkron bir motorda, manyetik ekseni ana sargıya göre kaymış ve genellikle statoru oluşturan birincil çekirdeğe sarılmış, kısa devre halinde yardımcı sargı. || *Kolektör halkası*, bir mile geçirilen ve döner bir iletken ile sabit bir iletken arasında fırçalarla elektriksel bağlantı kuran iletken halka. || *Sönümleme halkası* ya da *Frager sarımı*, almaşık akım kontaktörlerinde, çekme kuvveti değişimlerini azaltmak ve uğultuyu gidermek için, kutupsal yüzeyin bir bölümünü saran kısa devre halinde halka.

—Esk. sil. *Halka yayı*, okçulukta, yay yapıldıktan sonra kemik dışarda, sinir içerde olmak üzere uç uca getirilerek bağlanıp asılması durumu. (Yaylar bu biçimde iki yıl bekletilirdi.)

—Ev eşy. *Peçete halkası*, kullanılmış bir peçetenin kıvrılarak içinden geçirildiği ve üzerinde başkalarınınkinden ayırtedici herhangi bir işaret bulunan halka.

—Folk. *Halka oyunları*, bağlı ya da bağsız, daire dizilişiyle oynanan halk oyunlarının genel adı. || *Açık halka*, oyuncuların aralarında boşluk bırakarak oluşturdukları halka dizilişi. || *Alaca halka*, kadın ve erkek oyuncuların birlikte oluşturdukları halka dizilişi. || *Bağlı halka*, oyuncuların birbirlerini el, kol, omuz ya da belden tutarak oluşturdukları halka. || *Bağsız halka*, oyuncuların birbirlerini tutmadan oluşturdukları halka dizilişi. || *Çift halka*, iç içe iki daire oluşturulan halka dizilişi. || *Çift yönlü halka*, oyun sırasında her iki yöne hareket edebilen halka dizilişi. || *Daralan halka*, oyun sırasında giderek küçültülen halka dizilişi. || *Değişimli halka*, oyun sırasında birbiriyle yer değiştiren çift halka. || *Değişken halka*, oyun sırasında daraltılabilen ya da genişletilebilen halka dizilişi. || *Değişmeyen halka*, oyun boyunca sabit tutulan halka dizilişi. || *Düz halka*, oyuncuların birbirlerini omuzlarından tutarak oluşturdukları halka dizilişi. || *Eğik halka*, değişimli halka oyunları sırasında halkalar yer değiştirirken oluşturulan muntazam ol-

Lauros-Giraudon



Halka yol gösteren özgürlük (1830)
Delacroix'nın yapıtı
Louvre müzesi, Paris



Presse Sports

halkada açık bacak duruşu

mayan halka dizilişi. || *Eğri halka,* oyuncuların elips biçiminde dizilerek oluşturdukları halka. || *Genişleyen halka,* oyun sırasında giderek genişletilen, açılan halka dizilişi. || *Kapalı halka,* oyuncuların omuzları birbirlerine değerek, arada boşluk bırakmadan oluşturdukları halka. || *Kopuk halka,* oyuncuların arada boşluk bırakarak oluşturdukları bağsız halka dizilişi. || *Koşut halka,* oyuncuların birbirlerine sırtlarını dönerek ya da yanlamasına oluşturdukları birbirine koşut çift halka. || *Tek yönlü halka,* yalnızca bir yönde hareket eden halka. || *Tepeli halka,* bazı halk oyunlarında oyuncuların birbirlerinin omuzuna çıkarak kule oluşturdukları halka dizilişi. (İlkin oluşturulan halkadaki oyuncuların omuzlarına bir grup oyuncu çıkarak ikinci bir halka, onların da omuzlarına başkaları çıkarak bir üçüncü halka oluştururlar.)

—Geom. Eşmerkezli iki çemberle sınırlı düzlem yüzey. || *Küresel halka,* bir çember parçasının, bu çemberin bu parçayı kesmeyen bir çapı çevresinde dönmesiyle oluşan cisim.

—Gezbil. Bazı gezegenleri (Jüpiter, Satürn, Uranüs) çevreleyen ve küçük boyutlu birçok katı parça taşıyan çembersel madde kuşağı.

—Giz. bil. Genellikle parmağa takılan ve üzerinde astrolojik burçlar, figürler ve sihirli sözcükler bulunan tılsımlı çember. (Efsaneye göre Süleyman, üzerinde ters dönmüş ve birbirine geçmiş iki üçgen bulunan halkası sayesinde doğaya egemen olurdu; Lydia kralı Gyges'in halkası da, dilediğinde onu görünmez kılardı.)

—Haritc. *Çizim halkası,* iki ayak üzerine dayanan içi boş bir silindirle, çizim aletinin takıldığı devinimli bir payandadan oluşan ve elle yönlendirilen şaryo.

—Hayvc. Domuzun, ayının ya da boğanın burnuna takılan madeni çember.

—Hidr. pnöm. *Dokunmasız sızdırmazlık halkaları,* yüksek basınçlı bir buhar türbininde bir mil üzerine yerleştirilen ve buharı zincirleme bir yol izlemeye zorlayarak düşük basınçlı bir ortama ulaşmadan önce ardışık kademelerde genişlemesini sağlayan odacıklar dizisi. || *Sızdırmazlık halkası,* bir milin ya da kablonun çevresinden akışkanın sızmasını önlemek için özel bir maddeden ya da kauçuktan yapılmış dolgu maddesi içeren düzenek. (Kurşun, bakır, amyant, lif, yağlı kenevir vb. gibi esnek bir maddeden oluşan sızdırmazlık halkası ya bir *salmastra*'yla sıkıştırılır ya da bir *sızdırmazlık kutusu* içinde tutulur.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Jeomorfol. *Taş halkası,* buzul çevresi ortamında gelişen ve ince toprak pürüzleri çevresinde taş ve iri döküntülerin çembersel bir düzenleme oluşturduğu geometrik bir zeminin ayırtedici düzeni.

—Krist. *Kırınım halkası,* bir kristal tozunda ışımaların kırınımından kaynaklanan lekelerinin oluşturduğu çembersel küme.

—Kuşç. Kuşların ayaklarına takılan deri iplerin ve bağların içinden geçirildiği küçük, çift çember. Halkanın görevi hayvana takılan bağların ve iplerin kıvrılmasını ya da düğümlenmesini engellemektir.

—Kuyumc. *Halka mezürü* ya da *halka silindiri,* yüzük halkalarının ya da parmakların ölçüsünü almakta kullanılan, standart ölçülerde bir dizi halka. (Yüzük halkalarının ölçüleri, üzeri numaralı konik biçimli bir aletle de alınabilmektedir.)

—Mak. san. *Kıskaç halkası,* demirci kerpeteninin iki kolunu kapalı tutan demir halka. || *Yaylı halka,* yay çeliğinden yapılmış ve bir milin ya da deliğin boynuna yerleştirilerek bu mile ya da deliğe sıkı geçirilmiş parçaların çıkmasını önleyen yarık, halkasal parça. (Yaylı halka yuvaya [boyun] bir kıskaçla yerleştirilir; halka içten takılacaksa kıskaçla uçları yaklaşacak biçimde sıkılır, dıştan takılacaksa açılır; böylece halka esnek genleşmeyle yerine oturtulur.)

—Mantarbil. Bazı mantarların sapını saran devingen çember.

—Mat. çözlm. $\mathbb{R}^2$ de $\alpha \leqslant \theta \leqslant \beta (\beta - \alpha = 2\pi)$

ve $\rho_1(\theta) \leqslant r \leqslant \rho_2(\theta)$

için, aşağıdaki bağıntıyı gerçekleyen noktalar kümesi: $(x, y) = (r \cdot \cos\theta, r \cdot \sin\theta)$.

[ρ_1 ve ρ_2, $0 \leqslant \rho_1 \leqslant \rho_2$ yi sağlayan, $[\alpha, \beta]$ üzerinde sürekli sayısal fonksiyonlardır.] (→ İKİKAT İNTEGRALLER.)

—Mim. Dor sütun başlığında çanak tabanını çevreleyen küçük çerçeve çizgileri ya da silmelerden her biri. (Eşanl. TASMA.)

—Müc. *Yaylı halka,* içerisinde sarmal bir yayla açılıp kapanan küçük bir metal dilin hareket ettiği, içi oyuk metal bir halkadan oluşan klips.

—Nörobiyol. *Gama sinir halkası,* bir duyu ve bir hareket nöronundan oluşan ve merkezi omurilik üzerinde bulunan sinir devresi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Opt. *Gözmerceği halkası* ya da *çemberi,* gök dürbününde ya da mikroskopta, objektifin gözmercéğince sağlanan gerçek görüntüsü. (Bu halka görüş alanının en büyük bölümünü görmesi için göz bebeğinin bulunması gereken yeri gösterir.) || *Kırınım halkaları* → KIRINIM. || *Renkli halkalar,* kalınlığı yavaşça ve düzgün biçimde değişen ince (1 ile 2 μm) bir lam üzerine ışık düştüğünde yansıma ve geçiş yüzünden gözlenen eşmerkezli halkalar dizisi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sonsuzdaki halkalar,* camdan ya da mikadan ince lamın arkasından gözlenen girişim halkaları.

—Org. kim. Özellikle karbon bileşiklerinde görülen kapalı atom zinciri.

—Orm. san. *Halka gevşekliği,* özek odununda tam bir diriodun halkasının sertleşmemesiyle belirgin odun kusuru (oldukça ender görülür). [Bu kusur sertleşmeyle ilgili biyolojik süreçlerdeki bir bozukluktan ileri gelir, ona da anormal iklim koşulları (şiddetli kış) neden olabilir]

—Ormanc. *Yaş halkası,* bir ağacın bir yıllık büyüme hacmi. (Ağacın kesitinde açıklı koyulu halkalar biçiminde görülür ve ağacın yaşını belirlemeye yarar).

—Oy. *Halka oyunu,* dörtnala koşan bir atın sırtında giderken, bir direğe asılmış halkaları mızrakla yerinden çekip almaya dayanan ustalık oyunu.

—Ölçbil. *Koruma halkası* → KORUMA.

—Paleont. *Eksik ara halka,* günümüz faunasında ya da bilinen fosillerde ele geçirilememiş ara biçim; eksik ara halka, iki hayvan türü arasındaki soy bağını kesin biçimde kurma olanağı verecektir. (Eskiden insanla maymun arasında bir eksik ara halkanın bulunduğu söylenirdi.)

—Rom. tar. *Altın halka,* Cumhuriyet döneminin sonunda atlı sınıfına dahil olanları gösteren işaret. (İ.S. 24'ten sonra, şövalye olmak isteyen azatlılara bunu taşıma hakkını sadece imparator verebiliyordu.)

—Sil. *Kayış halkası,* tüfek kayışını takmak için dipçiğe tutturulmuş bakır ya da demir halka. || *Örme zırh halkası,* Ortaçağ'da giysi zırhlarının yapımında kullanılan küçük demir halka. || *Süngü (kasatura) halkası,* süngülerde bulunan ve mandal kılavuzu, yatağına bastırılmadan önce namlu alev gizleyenine geçirilen halka.

—Sirk. *Halka numarası, çin halkaları* denilen metal halkaları, izleyicinin fark edemeyeceği bir hileyle birbirine geçirmeye dayanan numara.

—Spor. Artistik patinajda, değişik boyda iki çemberin karşılıklı olarak birbirini kesmesiyle oluşan figür. || Jimnastik sporundaki tek devingen alet; iki çelik çemberden oluşur, çemberler, 5,55 m yüksekliğindeki bir bara asılı uzun halatların uçlarına bağlanmıştır. (Halkalar yerden 2,55 m yüksekliktedir.)

—Tar. Ortaçağ'da yahudilerin giysilerine takmak zorunda kaldıkları ayırtedici işaret. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tasav. *Halka* ya da *Halka-i tevhit,* dervişlerin zikir ve ayin sırasında el ele tutuşarak daire biçiminde dizilmeleri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tekst. Gücü telleri ipinin daha ince bir ipe bağlandığı yer.

—Tem. parç. *Çarpışma* ya da *depolama halkaları,* bilimsel deney amacıyla, zıt yönde oluşan yüksek enerjili iki parçacık demetinin kesişmelerini sağlayan düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tıp. *Yaşlılık halkası,* yaşlıların birçoğunda korneayı çevreleyen ve kolesterol birikiminden oluşan saydamsız ve beyaz değirmi bölge. (Eşanl. GERONTOKSON.)

—Zool. BÖLÜT'ün eşanlamlısı.

—Zootekn. *Burun halkası,* iki tarafı yarım daire şeklinde eğri, uçları serbest bir çeşit kıskaç. (Orta burun perdesinden muşet ve perçin çivisiyle geçirilen bu halka hayvanı zapt etmeye yarar. Avrupa'da sığırlara ve atlara, Türkiye'de sokaklarda oynatılan ayılara takılır.)

◆ sıf. Halka biçiminde olan.

— Anat. *Halka kıkırdak,* gırtlakta bulunan çember biçimindeki kıkırdak. (Halka kıkırdak ya da krikoit kıkırdak, gırtlağın aşağı kısmında yer alır ve altta solukborusunun birinci halkası ile üstte tiroit kıkırdak ile eklemlenir. Balıklardaki 3. çift solungaç yaylarıyla eşkökenlidir.)

—Dy. *Halka menot,* bir demiryolu taşıtının ağırlığını taşıyan cer yaylarının uçlarını ikişer ikişer birleştiren ve bir nokta çevresinde salınan, yatay olarak yerleştirilmiş metal parça.

— Elektrotekn. *Halka sargı,* halka biçiminde manyetik bir çekirdeğe, her sarımın kenarlarından biri, halkanın içinden geçecek biçimde sarılan sargı.

—İnş. *Halka tonoz,* düşey bir eksen çevresinde dönen ve planı iç içe iki çember yayı biçiminde olan beşik tonoz.

—Nöroanat. *Halka tümsek,* beyin sapının ön yüzünün orta bölümü. (Altta bulunan soğanilik ile üstte bulunan beyin sapları arasında yer alır ve beyinciğin orta saplarını birleştirir.) [Eşanl. VAROL KÖPRÜSÜ.]

—Petr. san. *Halka boşluk,* bir kuyunun iç çeperiyle kuyu açma çubuklarının dış çeperi arasında kalan aralık. (Kuyu açma çamuru yüzeye buradan çıkar.)

—Sil. *Halka hasar,* atış sırasında yabancı bir cisim nedeniyle top namlusunda oluşan hasar.

—ANSİKL. Ceb. En yalın halka örneğini, toplama ve çarpmayla donatılmış, $\mathbb{Z}$ bağıl tamsayılar kümesi gösterir. Kullanılagelen cebirsel hesap kuralları, değişmeli olmayan halkalara birkaç sakınımla uygulanır. Böylece halkanın elemanı olan x e eşit n teriminin toplamı nx, x e eşit n teriminin çarpımı da x^n biçiminde gösterilebilir. Bu durumda bilinen $n(x+y) = nx + ny$ ve $x^n x^m = x^{n+m}$ özellikleri yeniden bulunur. Halka değişmeliyse $(x+y)^n$ yi veren Newton ikiterimlisinin formülü de yeniden elde edilir.

Bir halkanın ideallerinin (halkanın bir elemanıyla çarpıldığında kararlı kalan althalkalar) yapısını inceleme, birçok halka tipini ayırt etmeye olanak verir: asal halka, çarpım halkası, Dedekind halkası, yerel halkalar.

Asal halkalarda, bölünebilirliği incele-

me, tamsayıların temel aritmetik kuramına benzer. Bölünebilirlik özellikle bir K cismi üzerindeki bir değişkenli polinomlar halkası K[X] içinde incelenir. Burada, asal sayıları asal çarpanlara ayırma kavramları olan E.B.O.B. ve E.K.O.K. tanımlanır. (→ BÖLÜNEBİLİRLİK.)

—Hidr. pnöm. Başlıca sızdırmazlık halkaları şunlardır: *lifli halkalar,* kenevir ve yağlı pamuktan yapılan ve su ile düşük basınçlı buhar için kullanılan halkalardır; *metal halkalar,* beyaz metal tanelerle topaklaştırılmış bakır örgüleri, salmastralar için yumuşak metal halkaları, yüksek sıcaklıklar için elverişli olan ve günümüzde yaygın olarak kullanılan piston segmanlarını içerir; *deri* ya da *kauçuk halkalar,* su, yağ ve soğuk akışkanlar için kullanılır.

—Nörobiyol. *Gama sinir halkası.* Bir duyu nöronu *sinir-kas iği* denen özel bir kas lifini sinirledikten sonra, kas kasılmasına doğrudan kumanda eden ve alfa motonöron denilen hareket nöronlarının boşalmasını sağlamak için omuriliğe yönelir. Gama motonöron denen hareket nöronu yalnız sinir-kas iğinin kasılmasını yönetir. Böylelikle, gama motonöronun çalışması, duyu nöronunun etkinliğini ve bu yolla alfa motonöronların uyarılganlığını kontrol eder.

Beynin üst merkezlerinden gelen bir hareket emri, iki yolla kas kasılmasına ve dolayısıyla harekete dönüşebilir: hareket ya doğrudan doğruya alfa motonöronun etkisiyle ya da gama motonöron, sinir-kas iği, duyu lifi ve son olarak alfa motonörona taşınan dolaylı bir etkiyle sağlanır.

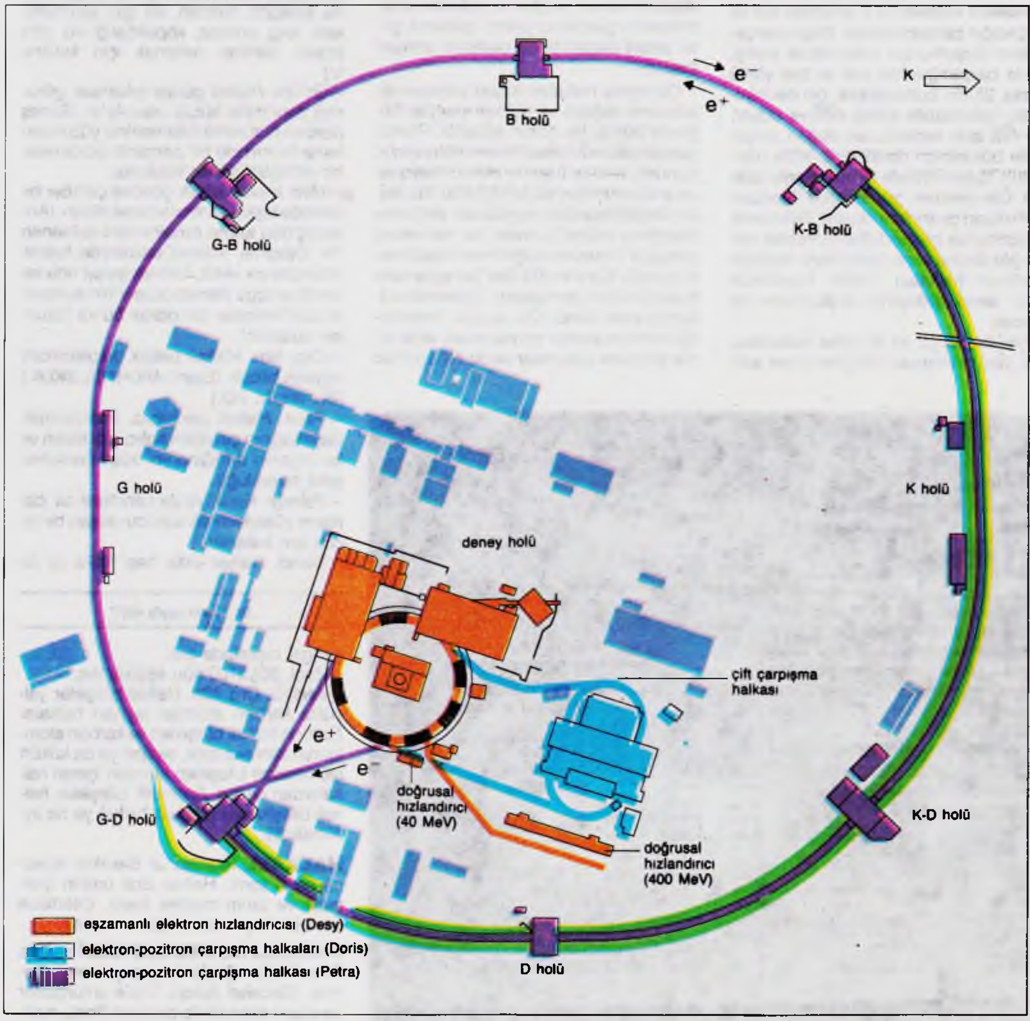
—Opt. *Renkli halkalar.* İlk kez Newton'un incelediği bu olay cam ya da çelik lamlar, dilinmiş kristal yapraklar, böcek kanatla rı, ince vernik, yağ ya da eter katmanları, sabun köpükleri, temizleyici ürünler vb. ile kolayca gözlenebilir. Olayı açığa çıkarmak için düzlem-dışbükey bir mercek, dışbükey yüzeyi düzlem bir cam lama gelecek şekilde yerleştirilir ve düzlem yüzeylere dik konumda bir ışık demeti düşürülür. Olayı oluşturan ince lam işlevini mercekle cam lam arasındaki boşluk görür. Işık tekrenkliyse (örneğin kırmızı) ardışık olarak karanlık ve parlak çembersel halkalar elde edilir; beyaz ışık kullanılırsa, halkalar sedeflenir. Halkaların çapı iki cam yüzey (*eşit kalınlık*'ta wsaçaklar) arasında kalan hava katmanının kalınlığına bağlıdır. Sabit kalınlıkta, koşut yüzlü bir lama ışık düşürerek başka tür halkalar da gözlenebilir; bu koşulda çapı, yalnızca aydınlanma demetinin (*eşit eğim*'li saçaklar) lama göre farklı eğimlerine bağlı halkalar elde edilir. Bu iki olayı da ilk açıklayan Young oldu: yansıyan halkaların oluşumu ince lamın birinci ve ikinci yüzeylerinden gelen ışınların girişiminden kaynaklanır; iletilen halkalar ise doğrudan iletilen ışınlarla ardışık iki yansımadan sonra iletilen ışınların girişiminden doğar. Demek ki *ince lamlar*'ın renklenme olayı, girişim olaylarından kaynaklanır. Elde edilen renklerin gözlemi çok küçük kalınlıkların ölçümüne olanak verir. Yaklaşıklık, dalga boyları, yani mikrometre düzeyindedir. Fizeau kristallerin genleşmesini ölçmek için bu ilkeye dayanan bir yöntem kullandı.

—Tar. VIII. yy.'da islam ülkelerinde Yahudiler ve hıristiyanlar, kendilerini müslümanlardan ayıran giysiler giymek zorundaydılar. 850'de Abbasi halifesi el-Mütevekkil sarı bir simgenin takılmasını buyurdu, ama bu önlemin uygulamada geçersiz kaldığı sanılmaktadır. Hıristiyan ülkelerde halka takma uygulaması IV. Laterano* konsili'nin bir kararıyla başladı (1215); bu karara göre Yahudiler'in ve müslümanların giysisi, hıristiyanlarınkinden farklı olmalıydı; alman ülkesinde Yahudiler sivri takkeler giymeye zorlandılar. Bazen kırmızı, ama genellikle sarı bir işaret olan halka göğsün sol yanına takılıyordu; XVIII. yy.'da bu uygulamadan vazgeçildi. Hitler rejimi halka uygulamasını sarı yıldız* biçiminde yeniden canlandırdı. Osmanlı İmparatorluğu'nda da gayrimüslimler, müslümanlardan ayırtedici özellikler taşıyan giysiler giyerlerdi. Elbisenin şeklinden ve renginden hangi dinden olduğu anlaşılırdı. Ayrıca gayrimüslimlerin şehir içinde atla dolaşmaları, hamamda takunya giymeleri ve peştemal kuşanmaları yasaktı. Bu gibi ayırıcı giyim özellikleri Tanzimat'tan sonra kaldırıldı.

—Tasav. Çeşitli tarikatların kendi yöntemlerine göre ayakta ya da oturarak oluşturdukları halka-i tevhit, çoklukta birliği, insanın tanrısal birliği karşısında kendi bireysel kişiliğinden vazgeçmesini simgeler. Klasik felsefede daire, bütün göksel (semavi) varlıkların ya da feleklerin, bir sistem ve uyum içinde dönmeleri sonucu ortaya çıkan en mükemmel biçim olduğundan, tasavvufta halka, Allah'ı topluca zikretmenin ve kişilerin kendilerini tanrısal yasaya teslim etmelerinin en yerinde anlatımı olarak kabul edilir.



gama sinir halkasının çalışma şeması



Hamburg Desy eşzamanlı hızlandırıcısı, Doris (elektron-pozitron) ve Petra (elektron-pozitron) çarpışma **halka**larının planı



Cern

Cern'in kesişimli depolama halkalarının (ISR) kesişme alanlarından biri

Larousse



halkalı sütunlar

Halkalı'da Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim merkezi

—Tem. parç. Çarpışma ya da depolama halkaları hızlandırıcılardan türemiştir ve aynı tür parçacıklar kullanır. Her demetin parçacıkları karşıt işaretli yükler taşıyorsa, eşzamanlı hızlandırıcıya benzer tek mıknatıs halkası yeterlidir: buna *çarpışma halkası* denir. Yükler aynı işaretliyse bunları zıt yöne döndürmek için iki halka gerekir: bunlara *kesişim halkaları* adı verilir. Eşdeğer boyutlarda halka ve hızlandırıcı sözkonusu olursa, halka çok daha yüksek tepkime enerjilerine ulaşmaya olanak verir. Nitekim kütleleri ve E enerjileri eşit iki parçacığın çarpışmasında, başka parçacıkların oluşumu için kullanılabilir enerji, bu iki parçacığın hızı eşit ve ters yönlü olursa, 2E'dir; buna karşılık, biri devinimsizse, kullanılabilir enerji $\sqrt{2E}$'ye düşer; $E-\sqrt{2E}$ farkı, tepkimeden doğan parçacıklar bütününün devinimine (kütle merkezinin devinimi) bağlı kinetik enerjiyi gösterir. Öte yandan, günümüzde kuarklardan oluşan protonların tersine elektronlar ve pozitronlar, gerçek temel tanecikler olarak göz önüne alınır; dolayısıyla elektron -pozitron halkaları, belirli koşullarda e^+e^- temel etkileşimini oluşturmanın tek aracıdır.

İster bir tek ya da iki halka kullanılsın, düz, yani mıknatıssız bölgelerde yer alan etkileşim alanları düzenlemek gerekir; bu alanlarda iki demet karşılaşır ve her devirde her demetten birkaç parçacık etkileşime girer. Etkileşim alanları çevresine yerleştirilmiş algılayıcılar çarpışmadan doğan parçacıkların ayırtedici özelliklerini belirlemeye olanak verir. Kesişim halkalarında parçacık yolları birbirini dar açılarla keserken, çarpışma halkalarında parçacıklar aynı yolu izler ve büyük bir hızla çarpışır. Bu çarpışmaların sıklığı deney süresine bağlıdır ve halkaların ışıklılığıyla belirtilir; bu ışıklılık ise her iki yönde 1 cm^2'lik kesitten bir saniyede geçen parçacıkların sayısını karşılar. Saniyedeki çarpışma sayısı, yukarıda belirtilen değer ile göz önüne alınan çarpışma tipinin etkin kesiti, yani çarpışma olasılığı çarpılarak bulunur.

Her çalışma çevrimi başında bir hızlandırıcı, halkalara paket halinde parçacıklar gönderir ve parçacıklar birbirine çok yakın yörüngeler üzerinde toplanır. Bu doldurma evresinden sonra maksimum enerjiye kadar hızlandırma evresi gelir. Ancak demetteki parçacıklar yörüngeyi eğen manyetik alanla etkileşerek enerji yitirirler. Bu yitimler, parçacıkların kütlelerine bağlıdır. Kütlesi elektronun 1 836 katı olan protonlar için göz ardı edilebilecek enerji yitimleri, elektronlar sözkonusu olduğunda büyük önem kazanır. Dolayısıyla, e^+e^- halkaları kullanıldığında, hızlandırıcı boşlukların, ışıma yoluyla bu yitimleri denkleştirmesi gerekir. Yitimleri azaltmak için manyetik alan küçültülebilir; ne var ki donanım çapını orantılı olarak artırmak zorunluluğu doğar. İşletim evresinde demetlerin yeğinliği, karşılıklı etkileşimleri ve vakum kabında yer alan moleküllerle çarpışmaları yüzünden azalır. Bu olay çok ileri düzeyde vakum oluşturma yollarının araştırılmasını gündeme getirir. Işıldama gücü yeterli olmadığında çevrime yeniden başlanır.

Çarpışma halkaları birçok buluşun yapılmasını sağladı ve yüksek enerjiler fiziğinde büyük bir önem kazandı. Proton çarpışmalarının fiziksel önemi daha azdır; bununla birlikte Cern'in proton halkaları uzun süre bu tipin tek örneği oldu. Bu arada karşıtprotonlara uygulanan soğutma tekniğinin ortaya çıkması, bir demetteki parçacık hızlarının dağılımının azaltılması sonucu, Cern'in 400 GeV'luk eşzamanlı hızlandırıcısını *pp* halkaları biçiminde kullanma kararı alındı. Öte yandan, halkalarda elektron-proton çarpışmasını elde etme yönünde çalışmalar vardır. Nihayet her demette nükleon başına 20 GeV'a ulaşmaya olanak verecek ağır iyon kesişim halkaları Berkeley'de tasarı halindedir.

HALKACI a. Halka yapan ve / ya da satan kimse.

HALKALAMA ya da **BİLEZİKLEME** a. Zool. Bazı göçmen hayvanların (kuşlar, balıklar) ayaklarına ya da kuyruklarına inceleme yapmak (göç yollarını saptama, türün ulaştığı yerleri belirleme, büyüme hızlarını saptama vb.) amacıyla halka ya da bilezik takma.

HALKALAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi halkalamak,* onu kıvırarak halka biçimine getirmek: *İpi halkalayarak çiviye geçirmek.* **—2.** Bir şeyin ya da bir yerin çevresinde halka oluşturmak.

◆ **halkalanmak** dönşl. f. **1.** Kıvrılarak halka biçimini almak. **—2.** Birden çok kimseden söz ederken, bir yerin, bir şeyin çevresinde halka oluşturmak: *Çocuklar ebenin çevresinde halkalandı.*

HALKALANMAK → HALKALAMAK.

HALKALAŞMA a. Org. kim. Açık bir atom zinciri sözkonusu olduğunda, bu zincirde görülen kapanma. (Heksanın $[CH_3-(CH_2)_4-CH_3]$, sikloheksana $[(CH_2)_6]$ dönüşümü, hidrojen kaybıyla gerçekleşen bir halkalaşmadır.)

HALKALI sıf. **1.** Üzerinde halka bulunan. **—2.** Halka biçiminde. **—3.** *Halkalı gözler,* çevrelerindeki tenin rengi, yüzün geri kalan yanlarına göre daha koyu olan gözler.

—Balıkç. *Halkalı düğüm* ya da *birleştirme düğümü,* birbiri içinden geçirilerek gerçekleştirilen iki halkalı düğüm. || *Halkalı iğne,* sapı kapalı bir çember biçiminde son bulan balık avlama iğnesi. (Halkalı iğne, karagöz, mercan, vb. gibi sert hareketli, kılıç, orkinoz, köpekbalığı vb. gibi büyük balıkları avlamak için kullanılır.)

—Gökbil. *Halkalı güneş tutulması,* görünen çapı daha küçük olan Ay'ın, Güneş diskinin bütününü örtememesi yüzünden halka biçiminde bir parçanın görülmesine yol açan güneş tutulması.

—Mim. *Halkalı sütun,* gövdesi çember biçiminde taşkın şeritlerle bezeli sütun. (Antikçağ'dan kalma örneklerden esinlenen Ph. Delorme, Villers-Cotterêts'de halkalı sütunlara yer verdi; Tuileries sarayı'nda ise kendine özgü *fransız düzeni*'nin ayırtedici niteliklerinden biri olarak bu tür sütunları kullandı.)

—Org. kim. *Halkalı bileşik,* kapalızincirli organik bileşik. (Eşanl. AROMATİK, SİKLİK.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Patol. *Halkalı pankreas,* onikiparmak bağırsağının çevresini halka gibi saran ve bu organın darlığına yol açan pankreas şekil bozukluğu.

—Petrogr. Konik ya da silindirsel bir damarın yüzeylenmesi sonucu oluşan bir biçim için kullanılır.

—Teknol. *Halkalı vida,* başı halka ya da

Bk. resim sayfa 4977

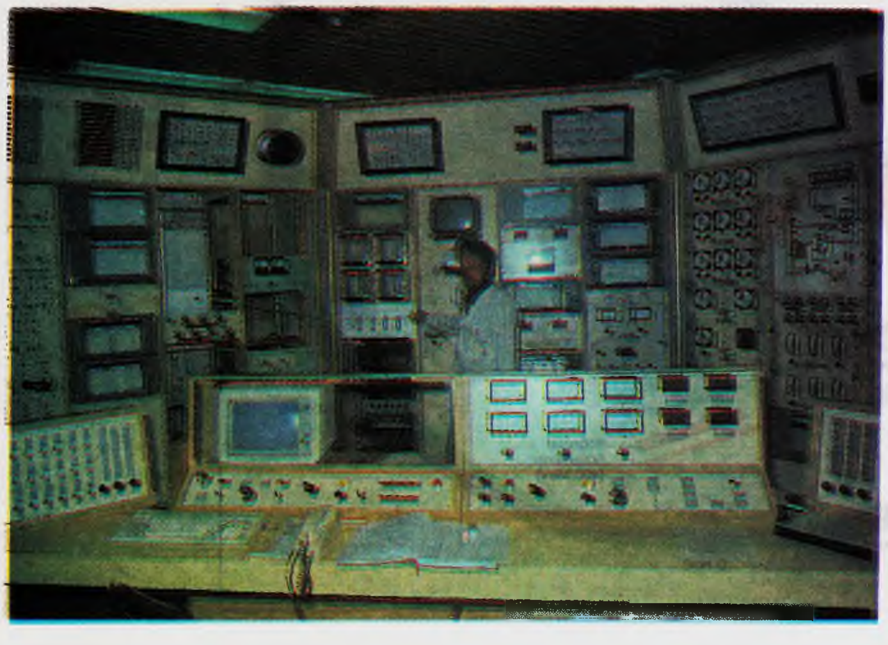
çengel biçiminde çivi.

—Zool. BÖLÜTLÜ'nün eşanlamlısı.

—ANSİKL. Org. kim. Halkalı bileşikler, yalnızca karbon atomları taşıyan halkalar (karbon halkalı bileşikler) ile karbon atomlarının yanı sıra azot, oksijen ya da kükürt (ayrıkhalkalı bileşikler) atomları içeren halkalardan oluşur. Aromatik bileşikler, halkalı bileşiklerdir (karbon halkalı ya da ayrıkhalkalı).

HALKALI, İstanbul'un Bakırköy ilçesine bağlı semt. Halkalı zirai üretim işletmesi ve tarım meslek lisesi. Çekmece nükleer araştırma ve eğitim merkezi.

HALKALI KUYRUKLU KEDİ a. Orta Amerika'da ağaçlarda yaşayan etçil memeli. (Geceleri dolaşır, küçük omurgalılar ve olgun meyvelerle beslenir. Postu mak-



buldür ve "Kaliforniya vizonu" adıyla satılır. Bil. a *Bassariscus astutus;* küçükayıgiller familyası.)

HALKALI KÜÇÜK YAĞMURKUŞU a. Zool. Eski Dünya'nın büyük bölümüne yayılan yağmurkuşu. (Göçmendir. Irmak ve göllerin kumlu, çakıllı kıyılarını sever. Bil. a. *Charadrius dubius;* yağmurkuşugiller familyası; uzunluğu 16,5 cm'ye kadar.)

HALKALI YAĞMURCUN a. Zool. Kuzey yarıküre'nin büyük bölümünde yaşayan yağmurkuşu. (Tarla kuşu iriliğindeki bu kuş Akdeniz ülkelerinde kışı geçirir. Kumlu kıyıları sever. Böcekler, salyangozlar, larvalarla beslenir. Bil. a. *Charadrius biaticula;* yağmurkuşugiller familyası; uzunluğu: 16-17 cm.) [Eşanl. HALKALI YAĞMURKUŞU.]

HALKALI YAĞMURKUŞU a. Zool. HALKALI YAĞMURCUN'un eşanlamlısı.

Halkalı ziraat mektebi → İSTANBUL HALKALI ZİRAİ ÜRETİM İŞLETMESİ VE TARIM MESLEK LİSESİ.

HALKALILAR a. Zool. H. Milne-Edwards'ın halkaları dışarıdan görülebilen hayvanlara verdiği ad.

HALKALISOLUCAHLAR a. Kurtsu biçimli, bölütlü bedenli, genellikle bir sölom boşluğu olan, trokofor larvalı hayvan şubesi. (Bil. a. *Annelida.*)

—ANSİKL. Halkalısolucanlar çoğunlukla bölütlü hayvanların örnek tipi sayılır: örtenekteki bir daralma sayesinde dışarıdan rahatlıkla fark edilebilen her bölüt, bir sölom boşluğu (yanındakilerden dissepimanlarla ayrılır), karın zinciri içinde yer alan bir çift sinir düğümü ve bir çift dışkı atma organı yani *nefridyum* içerirler. Dolaşım sistemleri kapalıdır. Gonadlar karınzarındadır ve çoğunlukla çok bölütlüdür. Dışarda gerçekleşen dölleme sonucunda oluşan yumurta sarmal bölütlere ayrılır ve trokofor bir larva gelişir.

Halkalısolucanlar beden yanlarında bulunan kitinli ipeklerin sayısına bağlı olarak üç sınıfa ayrılır: çokkıllılar *(Nereis),* solucanlar, kılsızsolucanlar ya da sülükler.

HALKAPIHAR, İç Anadolu ile Akdeniz bölgesi sınırında, Konya iline bağlı ilçe; 7 101 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi, Konya'nın 147 km G.-D.'sunda *Halkapınar,* 1 867 nüf. (1990).

HALKAPINAR, İzmir'in merkez ilçesinde anakent belediyesine bağlı semt. Sanayi kuruluşları, Halkapınar spor sitesi.

HALKÂR a. (fars. *hallkâr*). Tez. sant. Bir yazıyı ya da minyatürü çevreleyen, çiçek motiflerinden, özellikle hatayilerden oluşan altın yaldız süsleme. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Halkâr gölgesi,* halkâr süslemede, motiflerde beliren gölgelere verilen ad. ‖ *Halkâr kalıbı,* halkâr yapmakta kullanılan kalıp. (Yapılması istenen süslemeler, kâğıtla aynı boyutlarda olan bu kalıba işlenirdi.) ‖ *Tahrirli halkâr,* motiflerin çevreleri çizgilerle belirtilmiş (tahrir çekilmiş) halkâr.

—ANSİKL. Halk arasında helkâr, herkâr da denilen halkâr süslemede altın varak, yuvarlak dipli çini bir kapta birkaç damla arapzamkı ya da balla ezilir. Ezilmiş altını arapzamkından temizlemek için kaba bol su konur ve fırçayla altının suya karışması sağlanır. Altın tümüyle dibe çökünce zamklı su boşaltılır (ezilmeden kalan ve hemen dibe çöken altın parçalarına *müşair** denir). İşlenecek halkâr deseni, yapılacağı yerin büyüklüğündeki bir kalıba taslak olarak çizilir. Bu taslak boyalı fırça ya da kurşun kalemle ince bir kâğıda geçirilerek *üst kalıp** elde edilir. Deseni çoğaltmak için üst kalıbın altına birkaç kat kâğıt yerleştirilir; çizgilerin üzerine ince bir iğneyle dik ve sık aralıklarla vurularak *alt kalıp**'lar oluşturulur (üst kalıp örnek olarak saklanır). Alt kalıplardan biri halkâr yapılacak kâğıda (bu iş için daha çok aharlı ve hafif renkli kâğıtlar yeğ tutulur), kaymayacak biçimde tutturulur. Zemin açık renkse söğüt kömürü tozu, koyu renkse tebeşir tozu sürülmüş bir çuha, kalıp üzerinde hafif darbelerle gezdirilerek *(kalıp* silkelemek)* tozların deliklerden alttaki zemine geçmesi sağlanır. Desenler bu yöntemle ana kâğıda geçirildikten sonra kömür tozu izlerinin üzeri ince kurşunkalemle hafifçe belirtilir. Zemin temizlendikten sonra desenlerin ortası sulu altınla gölgelendirilir, kenarlara koyu altınla tahrir çekilir. Değişik kalınlıkta fırçalarla sarı ya da yeşil altın kullanılarak açıklı koyulu gölgeler elde edilir. *Zermühre**'yle yapılan (genellikle mat bir parlaklık sağlanması için araya ince, yarı şeffaf bir kâğıt konur) parlatma işlemiyle süsleme tamamlanır. Halkâr süsleme, kitap ve lehvalarda yazı ve minyatürlerin yanı sıra, şemse ciltlerde, kutu, yay, kubur, yazı altlıklarında, bazen de çini desenlerde uygulanmıştır.

HALKÂRİ a. (fars. *hâll-kar* ve *-i*'den *hâll -kâri*). *Esk.* İnce tel işleme.

HALKASAL sıf. Halka biçiminde; halkavi.

—Jeofiz. *Halkasal akım,* batıya doğru sapan protonların manyetosferde doğurduğu elektrik akımı. (Bu akım manyetik bir fırtınanın ana evresinde ekvator kuşağında, Yer'in yarıçapının 4 katı kadar uzaklıkta belirir.)

HALKAVİ sıf. (ar. *halka* ve *-i*'den *halkavi*). *Esk.* Halka biçiminde.

Halkbank, esnaf, sanatkâr, küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşlarını kredilendirmek amacıyla kurulan kamusal sermayeli milli ticaret bankası. 1933 tarih ve 2284 sayılı yasaya uygun olarak 1938'de Türkiye Halk bankası adıyla kuruldu. 3 milyon TL sermaye ile bir anonim şirket olarak kurulan banka, bu yasaya göre şube açamayacak, ama gereken yerlerde halk sandıkları kurabilecek, mevduat kabul edebilecekti. Ancak, 1963'te kabul edilen 358 sayılı yasayla Ankara, İstanbul ve İzmir halk sandıkları ve ajansları Halk bankası'nın şubeleri konumuna getirildi. 1964'te yürürlüğe giren 440 sayılı yasayla İktisadi devlet teşekkülü oldu. 1984'te, İktisadi devlet teşekkülleri'ni yeniden düzenleyen 233 sayılı Kanun hükmünde kararname gereğince hazırlanan ana statüsü, 28 ekim 1984 tarih ve 18559 sayılı *Resmi gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Türkiye Halk bankası adı 1987'de Halkbank olarak değiştirilmiş olan banka, Başbakanlığa bağlı bir kuruluştur.

1991 sonu itibariyle, T. Halk bankası'nın özkaynakları 915 milyar 578 milyon TL, mevduat toplamı 7 milyar 477 milyon TL, krediler toplamı 6 milyar TL'dir. Kıbrıs'ta bulunan bir şubesi de içinde olmak üzere, toplam 735 şubesi olan Halkbank'ta 14 164 kişi çalışmaktadır.

HALKBİLGİSİ a. FOLKLOR'un eşanlamlısı.

HALKBİLİM a. FOLKLOR'un eşanlamlısı.

HALKBİLİMCİ a. FOLKLORCU'nun eşanlamlısı.

HALKÇI sıf. ve a. Halkın yararı için çabalayan; halkçılık yanlısı.

◆ sıf. Halkçılıktan kaynaklanan şey için kullanılır: *Halkçı görüşler, düşünceler.*

Halkçı parti (HP), türk siyasal partisi (19 mayıs 1983 - 3 kasım 1985). Kurucu genel başkan Necdet Calp'le 32 kurucu üyenin başvuruda bulunduğu Milli güvenlik konseyi'nce ilkin 7, ardından 4 ve son olarak 1 kurucu üyesinin veto edilmesinden sonra 31 kurucu üye ile kuruluşunu tamamladı (21 temmuz 1983). Parti CHP tabanının desteğini almayı amaçlayan bir program ve seçim bildirgesi hazırladı. Geleneksel devletçilik politikasına uygun hedefler saptadı. Ancak Milliyetçi demokrasi partisi* gibi "icazetli parti" damgası yedi. Katıldığı 6 kasım 1983 seçimlerinde oyların % 30,36'sını alarak, 400 milletvekilliğinden 117'sini kazandı ve TBMM'de ikinci parti oldu. 25 mart 1984'teki yerel seçimlerde ancak 26 ilçe merkezinde belediye başkanlığı kazanabildi. Partinin yerel seçimlerdeki yenilgisi, SODEP'in CHP tabanındaki etkinliği ve DSP'nin kuruluş çalışmaları partinin değişik kademe ve birimlerinde sorunlar yarattı. Büyük kongrede (30 haziran - 1 temmuz 1985) genel başkanlığa Aydın Güven Gürkan seçildi. Gürkan'ın demokratik sol partilerin birliği yönünde yaptığı önerilere SODEP'ten olumlu yanıt gelmesi üzerine iki parti arasında birleşme çalışmaları başladı. Her iki parti yetkili organları oy çokluğuyla birleşme protokolünü onayladı (21 eylül 1985). Partiden değişik zamanlarda ayrılan bazı milletvekilleri de daha sonra DSP kurucu üyesi oldular. Halkçı parti kendini feshederek, Sosyal demokrat parti (SODEP) ile birleşti ve Sosyal demokrat halkçı parti (SHP) adını aldı (3 kasım 1985).

Halkçı parti ya da **Halk partisi** (*Populist Party* ya da *People's Party*), 1891'de tarım kuruluşlarının birleşmesiyle kurulan amerikan partisi.

Tarım kesimindeki yüksek üretimin neden olduğu fiyat düşüşlerinin ortaya çıkardığı bunalım Halkçı parti'nin kurulmasına yol açtı. "Çiftçiler"in huzursuzluğu özellikle Batı'da ve bir ölçüde de Güney'de hissedildi. Grange gibi tarım kuruluşları hoşnutsuzluklarını dile getirdiler ve 1892'deki başkanlık seçimleri için birleştiler; adayları general Weaver toplam oyların yalnız % 8'ini aldığı halde Colorado, İdaho, Kansas, Nevada, Oregon, Kuzey Dakota ve birkaç Güney eyaletinde büyük başarı kazandı.

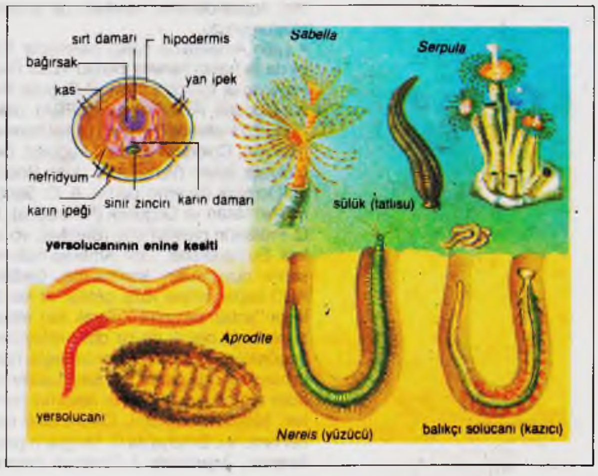
Halkçılar borçlarını ödeyebilmek için paranın devalüe edilmesini istediler ve gümüş madeninin çok bol olduğu bir dönemde çift maden para sistemini savundular. Bunun yanı sıra ulusal bankaların kaldırılmasını, yabancılara toprak mülkiyeti hakkı verilmemesini, demiryolu şirketlerinin denetimini, kısacası, tarım sektörünün Amerikalılar'ın imtiyazlı alanı olmasını isteyen jeffersoncu felsefeye dönülmesini talep ettiler. Kentteki işçileri kendi yanlarına çekmeye çalıştılarsa da başarılı olamadılar. Oysa isteklerinin bazıları çok moderndi: ulaşım araçlarının ulusallaştırılması, gelire artan oranlı vergi uygulaması, federal senatörlerin genel oyla seçilmesi, gizli oyun kabulü, sanayi sektöründe çalışma saatlerinin sınırlandırılması. Bu isteklerin birçoğu sonraki yıllarda kabul edildi. 1896 başkanlık seçimlerinde halkçıların desteklediği, çift maden para sistemi taraftarı demokrat William J. Bryan başarısızlığa uğradı. Bunun üzerine parti dağıldı.

HALKÇILIK a. **1.** 1870'li yıllarda Rusya'da gelişen ve sosyalizm için özgün bir yol öngören ideoloji ve siyasal hareket (Bk. *ansikl.* böl. Tar.) **—2.** Sınıf mücadelesine

birkaç halkalı vida türü



halkalısolucanların anatomisi ve başlıca tipleri



başvurmadan halkı kurtarmayı amaçlayan bazı ulusal kurtuluş hareketlerinin siyasal ideolojisi. (Halkçılık Mustafa Kemal'in reformları için esin kaynağı oldu ve Latin Amerika'da büyük ölçüde gelişti.) [Bk. *ansikl.* böl. Tar.] **—3.** Halkın yaşamını ve duygularını ifade etmeye yönelik sanatsal ve özellikle edebi akım. (Bk. *ansikl.* böl. Ed.)

—ANSİKL. Ed. Halkçılık akımının kurucuları Léon Lemonnier ve André Thérive'dir. *Œuvre* dergisinde (1929) yayımlanan manifestoya göre, yapay ya da zorlama bir edebi gerçekçiliği ve psikolojiyi benimsemesi beklenen rahatı yerinde burjuvaziyi değil de, halktan insanları betimlemek gerekiyordu. Halkçılar Poulaille'in savunduğu proleter edebiyatına, ayrıca natüralizmin ve izleyicilerinin bayağılığı renkli bir üslupla yansıtmalarına karşı çıktılar; buna karşılık bir gelenek ve sadelik duygusunu gözlemin kesinliğine de yer veren bir biçimde kabul ettiler. Halkçı yazarlardan, roman ve şiirde edebiyat ödülleri alanlar oldu. Bu ödülleri kazananlar arasında Eugène Dabit ve Jean-Paul Sartre'dan Armand Lanoux'ya değin bir dizi yazar, halk çevrelerini tüm çıplaklığıyla ele aldılar ve bu çevrelerin tasvirinin gerektirdiği sade bir üslup kullandılar. Halkçılık hareketi, toplumca kabul edilen değerler aşaması dışında edebiyata yeni gündelik öğeler katma yeteneğiyle değer kazandı (yazarın seçkinciliği ya da halktan bir kahramana mal edilmiş bile olsa güzel ruh kaygısı burjuva dünya görüşünü yansıtır).

—Tar. *Rus halkçılığı.* Herzen ve Çernişevskiy'in düşüncelerinin mirasçısı olan halkçılık, kırsal komünlerde *(mir)* değişiklik yaparak Rusya'da bir tarım sosyalizmi kurmaya çalıştı. Rusya'nın iktisadi gerikalmışlığı, bu ülkeye kapitalizm aşamasından geçmeden sosyalizme ulaşma olanağı verecekti ve kırsal kesimde sosyalist devrim aydınların rehberliğinde halkın eseri olmalıydı. Bakunin köylü yığınlarının devrimci kendiliğindenciliğine inanırken, Lavrov ve Tkatçev köylülüğün devrim için henüz hazır olmadığı görüşündeydiler Bakunin aydınları köylülüğü eğitmekle görevlendirirken, öbürleri devrimci bir örgütün yönetiminde bir darbe öngörüyorlardı; daha sonra iktidarı bu örgüt koruyacaktı.

Halkçı düşüncelerden etkilenen bazı öğrenci çevreleri, 1874 yazında bir "halka yürüyüş" düzenlediler; bu eylem tam bir başarısızlıkla sonuçlandı ve "193'ler davası" başladı. 1876'da halkçıların kırsal kesimdeki çalışmasını düzenlemek üzere kurulan Toprak ve Özgürlük örgütü, 1879'da terörizme başvuran *Halkın özgürlüğü* ve halk arasında propaganda çalışması öngören *Kara bölüşüm* olmak üzere ikiye bölündü.

Köylülükle sıkı bağlar kuramayan ve çarlık rejimine karşı terörde başarısızlığa uğrayan halkçılık, devrimci niteliğini yitirdi. 1880'li yılların ortasında, N. F. Danielson ya da N. K. Mihayilovskiy gibi iktisatçılara ya da yazarlara esin kaynağı oldu. Halkçı ideoloji, sosyal-devrimci hareketin de temelini oluşturuyordu.

• *Latin Amerika'da halkçı hareketler.* XX. yy.'da ilk halkçı hareket perulu Victor Raúl Haya de la Torre'nin Alianza* Popular Revolucionaria Americana'sı (APRA) oldu. Bunu 20'li yıllarda Devrimci ulusal hareket (Bolivya), Colorado partisi (Uruguay), Demokratik eylem (Venezuela), Juan Bosch'un Dominik devrimci partisi, A. C. Sandino'nun Vatan ve Özgürlük (Nikaragua), L. C. Prestes'in *prestismo*'su (Brezilya), vb. izledi. Bu hareketler, Latin Amerika halkının sesini duyurdular; kapitalizme, özellikle ABD kapitalizmine karşı çıktılar ve kendilerini "antiemperyalist" olarak ilan ettiler; buna bağlı olarak da bir dizi millileştirme öngördüler. 30 ve 40'lı yıl larda başka halkçı hareketler de oluştu; bunların bazıları iktidarı ele geçirdi: Ekvador devrimci hareketi, Meksikalı başkan L. Cárdenas'ın *cardenismo*'su, Brezilya'da G. Vargas'ın *getulismo*'su, Arjantin'de J. Perón'un *peronismo*'su, vb.

• *Türkiye'de halkçılık hareketi,* XIX. yy. da Rusya'da yaygınlaşan rus halkçılığı (narodniçetsvo) ile fransız dayanışmacılığının devlet felsefesi olan halkçılıktan esinlendi. Rusya'dan gelen Hüseyinzade Ali ve Yusuf Akçura gibi Türkler, orada gördükleri halkçılık modelinde, halka gitmeyi, halkı inmeyi, halkı uyarmayı amaçlayan osmanlı halkçılarının sözcüsü oldular. Öte yandan fransız dayanışmacılığından esinlenen Ziya Gökalp, Tekin Alp, Necmettin Sadak, M. Zekeriya (Sertel) gibi ittihatçılar halkçılığı, toplumsal, siyasi ve iktisadi içerikleriyle işlediler. Halkçılık, Meşrutiyet döneminin milli iktisat siyasetini, toplumsal dayanışma ilkesini kapsayan bir ideoloji oldu. İttihat ve Terakki cemiyeti'nin osmanlıcı, islamcı, kısmen ademi merkeziyetçi ideolojisi, Balkan savaşı yenilgisinden (1912) sonra değişim geçirince, türkçü, batıcı ve merkeziyetçi bir nitelik kazandı. Halkçılık akımı da bu değişimden etkilendi ve Rusya'daki toplumcu içeriğini yitirdi. Ziya Gökalp, halkçılığa türkçü bir içerik kazandırdı; onu sınıfsal içeriği olmayan ulusalcılığa indirgedi. Gökalp'e göre, halkçılık siyasal boyutta halkın yönetime katılmasını gerektiriyordu. Kültürel boyutta toplumun kültürünü geliştirme yolları aranacak, toplumsal boyutta da toplumsal iş bölümünün organik bir bütün haline getirdiği bir dayanışma modeli kurulacaktı. Sınıf farkının yadsındığı toplumda kişilerin yasalar karşısında eşitliği kabul edilecek, iktisadi sistem olarak devletçilik benimsenecekti.

Kurtuluş savaşı sırasında halkçılık, geçerli ideoloji olarak işlevini yerine getirdi. Farklı sınıfları temsil edildikleri TBMM'yle halk yığınlarını birleştirdi. Mustafa Kemal Paşa kongreler toplayarak, harekete halkın desteğini sağladı. TBMM'ye sunduğu "Halkçılık beyannamesi"'nde, TBMM'nin halkı, kendi irade ve hâkimiyetinin sahibi kılacağını açıklıyordu. Kurtuluş savaşı'ndan sonra halkçılık ideolojisine yeni bir yorum getirildi. Mustafa Kemal Paşa Balıkesir söylevinde (8 şubat 1923), ülkede farklı sınıflar olmadığını, toplumun her kesiminin devletçe desteklenmesi gerektiğini savundu. Konya söylevinde (mart 1923) aydınların batı uygarlığını halka götürmekle yükümlü olduklarını belirtti. Kurduğu Halk fırkası da halkçılık ilkesine dayanıyordu. Halkevleri, batı uygarlığını halka götürme işlevini üstlendiler. "Halka rağmen halk için" ilkesi halkçılık görüşünü özetliyordu.

Halkçılık beyannamesi, Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'ye sunduğu beyanname (1920). Halkçılık 13 eylül 1920'de Mustafa Kemal'in sunduğu beyannameye uygun olarak TBMM tarafından 18 eylül 1920'de kabul edildi. Beyannamede, TBMM'nin halkın sorunlarını, sıkıntılarını yeni bir örgütlenmeyle ortadan kaldırmayı hedef edindiği belirtilmekteydi. Daha sonra Cumhuriyet halk fırkası tüzüğü ile 1924 Teşkilat esasiye kanunu metninde beyannamenin belirttiği hedefler ele alındı.

HALKEN be. (ar *halk*'tan *halken*). *Esk.* Yaradılışça: *"Halken ve hulken müşabihsin Resulullâh'a sen"* (Kethüdazade Arif, XIX. yy.).

HALKEVİ a. **1.** Halkevleri örgütü birimi. **—2.** Bu örgütün görev yaptığı yer.

Halkevleri, türk kültür ve sanat yaşamına katkılarda bulunmak, araştırmalar yapmak, gençleri bir çatı altında toplamak amacıyla, merkezi Ankara'da olmak ve ülkenin tüm il ve ilçelerini, gerektiğinde köylere kadar uzanarak kapsamak üzere kurulan örgüt. 1931 yılında kapatılan Türkocakları, Türk halk bilgisi derneği, Muallim birlikleri'nin yerini almak ve bunların eksik bıraktıkları etkinlikleri tamamlamak amacıyla 19 şubat 1932'de kurulmaya başlayan halkevleri, CHP'nin bir yan kuruluşu olarak çalışmaya başladı. Giderleri genel bütçeden, özel idarelerden, belediye ve köy bütçelerinden, kamu tüzel kuruluşlardan karşılanacak olan bu örgütün bir amacı da ilerde anayasada yer alacak CHP'nin altı ok'unda belirtilen "cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik, devrimcilik ve devletçilik" ilkelerini benimseyen bir gençlik yaratmaktı. Bu örgütün yönetim ve denetimi partinin genel ve yerel yönetimine bırakılmıştı.

Halkevleri'nin çalışmaları, dil-edebiyat-tarih, güzel sanatlar; halk dersaneleri, kurslar, kütüphaneler, müzeler açmak, folklor araştırmaları, gösteri ve temsiller, spor, sosyal yardım, yayın yapmak, köylüyle kentliyi kaynaştırmak gibi alanları kapsıyordu. Önce 14 ilde açılan halkevleri, 1939 yılında sayı olarak 373'e ulaştı. Halkevi açılamayan küçük yerleşim birimlerinde de halkodaları açıldı. 1950 yılında Türkiye çapında 63 ilde ve kimi ilçelerde, çoğunun binası kendisinin olan 478 halkevi ve 4 332 halkodası vardı. Çok partili döneme geçildiğinde, Halkevleri ve Halkodalarının CHP yönetiminin yan örgütü olması ve CHP ilkelerine yatkın gençler yetiştirmeyi amaçaması eleştirilere neden olmaya başlamıştı. Nitekim, CHP seçimleri yitirip muhalefete düştüğünde, yeni siyasal iktidar 1951'de Halkevleri ve Halkodaları'nı, CHP'nin özel amaçlı kurumları oldukları halde devletten yardım gördükleri gerekçesiyle 5830 sayılı yasa ile kapattı ve bunların her türlü taşınır ve taşınmaz mallarını hazineye aktardı.

Halkevleri'nin çalışmalarının durdurulması, 19 yıllık geçmişi olan bu kültür kurumunun ortadan kaldırılması, ülke çapında büyük bir boşluğun doğmasına neden oldu. Halkevleri'nin çeşitli illerde yayımladıkları dergiler, yaptıkları kitap yayınları sona erdi, kitaplar mal müdürlükleri bodrumlarında çürüdü, halkevi ve halkodası binaları da başka amaçlarla kullanılmaya başlandı.

1961 yılında toplumsal yaşamda doğmuş boşluğu kapatmak için UNESCO'nun önerisiyle Milli kültür dernekleri adıyla yeni bir örgüt kuruldu. Bu örgüt, 1963 yılındaki genel kurulunda adını Halkevi derneği olarak değiştirdi. Dernekler yasasına göre siyasi partilerle ilişkisi olmayan bu yeni dernek, Londra ve Frankfurt şubeleriyle birlikte ülke çapında 154 halkevi ve 100 halkodası açmıştı. 1976'da halkevlerinin sayısı 208'e ulaştı. Köycülük, halk eğitimi, kitaplık, yayın kolu, dil-tarih-edebiyat, plastik sanatlar, müzik, gösteri, folklor, spor, turizm gibi konularda etkinlik gösteren yeni Halkevleri derneği'nin çalışmaları 1980'de 12 Eylül harekâtı'ndan sonra durduruldu, yöneticileri tutuklandı ve ancak uzun yıllar süren yargılamalardan sonra aklandı. Halkevleri derneği'nin elkonulan malları geri verilerek, yeniden etkinliğe geçmesine olanak sağlandı (1987).

Halkın emek partisi (HEP), türk siyasal partisi. SHP'den ihraç edilen 11 milletvekili tarafından kuruldu. Güneydoğu Anadolu kürt halkını temsil etmek iddiasıyla ortaya çıkan parti 1991 yılında yapılan erken seçimlerde % 10'luk barajı aşamayacağını anlayınca adaylarını SHP çatısı altında seçime soktu (ekim 1991). Yeni yasama yılının başlamasından kısa bir süre sonra HEP kökenli 18 milletvekili SHP'den istifa ettiler. Partinin 19 eylül 1992 yılında yapılan 2. Olağanüstü kongresinde Mardin bağımsız milletvekili Ahmet Türk genel başkanlığa seçildi.

HALKİ. Mit. Hitit panteonunda tahıl tanrısı.

HALKİ ya da **KALKİ adası,** türkç. **Herke,** Rodos'un 16 km kadar B.'sında küçük ada.

—Tar. Fatih Sultan Mehmet'in adayı alma girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı (1455). Rodos seferine çıkan Kanuni Sultan Süleyman, burasının Rodos'un yakınında iyi berkitilmiş stratejik bir üs olduğunu görerek, Kara Mahmut Reis'i bu küçük adayı almakla görevlendirdi. Böylece Türkler tarafından fethedilen Halki (1522), 1911 Türk-İtalyan savaşı'na kadar osmanlı yönetiminde kaldı. Bu savaştan sonra İtalyanlar'a bırakıldı. İkinci Dünya savaşı'nın bitiminde Yunanistan'a verildi (1945).

HALKİDİKYA → KHALKİDİKE.

HAL-KİLİSE a. Aynı yükseklikte ve birbirine açılan birçok gemiden (çoğunlukla üç ya da beş) oluşan kilise. (Gotik sanatın geç

evresinde ortaya çıkan bu tip, karanlık sahınlı eski lombardın, languedoc ve poitiers tarzlarından farklıdır. Hal-kilise, çepeçevre sıralanan pencerelerden daha çok doğal ışık almayı hedefler. Özellikle İspanya ve Kuzey Avrupa'da [Almanya: Schwäbisch Gmünd, 1320'ye doğr.] gelişmiş ve buralarda uzun yıllar varlığını sürdürmüştür.)

HALKİN (Samuye), yiddiş dilinde yazan rus şair (Rogaçev, Beyaz Rusya, 1897 -Moskova 1960). SSCB'de ibranice yasaklanınca Halkın, yiddiş dilinde yazmaya başladı. İlk lirik şiirlerini *Lider* (1922) adlı kitabında topladı. Daha sonra *Bar Kohva* (1939) adlı manzum bir oyun ve *Şulamis* (1940) adlı dramatik bir şiir yayımladı. 1948'de tutuklandı ve Sibirya'ya sürüldü. 1955'te sağlık nedenleriyle salıverildi (*Parizer Tsaytung*, 1956-57). 1958'de saygınlığı iade edilince şiirleri rusçaya çevrildi. Halkin, Avrupa (Shakespeare) ve rus (Puşkin, Gorki) klasiklerinden yiddiş diline çeviriler de yapmıştır.

Halkodası, küçük yerleşim birimlerinde halkevi işlemi gören kuruluş. (→ HALKEVLERİ.

HALKOYLAMASI a. Anayas. huk. Yurttaşlara, kendi siyasal tercihlerini aracısız olarak açıklama olanağı sağlayan yarıdoğrudan demokrasi usulü. (Eşanl. REFERANDUM.)

—ANSİKL. Konusu bakımından halkoylaması üç türe ayrılır: 1. bir anayasanın kabulü ya da değiştirilmesinde başvurulan *kurucu halkoylaması* (kurucu referandum) ya da *anayasa oylaması;* 2. bir yasanın kabulü ya da reddi için uygulanan *yasa için halkoylaması* ya da *yasama referandumu;* 3. bir antlaşmanın halk tarafından oylanması anlamına gelen *uluslararası referandum* ya da *plebisit.*

Halkoylamasının sonucu hukuk açısından bağlayıcı ise *"onaylayıcı halkoylaması"*'ndan *(onay referandumu)*, bağlayıcı değil yalnızca halkın eğilimlerini ortaya koyucu değerdeyse *"danışma halkoylaması"*'ndan *(istişarî referandum)* söz edilir.

Türkiye'de 1961 ve 1982 anayasaları halkoylaması sonucunda kabul edilmişlerdir. 1982 Anayasası cumhurbaşkanına, TBMM tarafından kabul edilen anayasa değişikliklerini halkoyuna sunabilme yetkisini vermiştir (md. 175).

1982 Anayasası'nın geçici 4. maddesinde yer alan, eski siyaset adamlarına ilişkin, yasaklar için 6 eylül 1987'de halkoylaması yapıldı. Bu oylamada, geçerli oyların % 54,24'ü bu yasakların kalkması yönünde belirlendi. Bunun sonucu olarak, bu kişilerin siyaset yapma konusundaki yasakları ortadan kalktı.

HALKOYU a. KAMUOYU'nun eşanlamlısı.

HALL (Joseph), ingiliz yazar ve papaz (Bristow Park, Ashby-de-la-Zouch yakınında, Leicestershire, 1574-Higham, Norwich yakınında, 1656). Calvinciydi, ama arminiusçularla uzlaşma yolları arayacak kadar da ılımlıydı. Laud'un zulmüne uğradı. Yapıtlarıyla, ingiliz hicivcilerin en iyileri arasında yer aldı (*Virgidemiarum,* 1597-1602).

HALL (Per Adolf), isveçli ressam (Borås Älvsborg 1739 - Liège 1793). 1766'dan 1791'e kadar Paris'te kaldı, geleneksel noktalama tekniğinden daha özgür bir teknik ve daha doğal bir anlatım arayışıyla, minyatür portre sanatına yenilikler getirdi.

HALL (*sir* James), iskoç yerbilimci ve fizikçi (Dunglass 1761 - Edinburgh 1832). Eritilmiş kayaçları yavaş yavaş soğutarak bir cam olmayan kristalli bir doku elde etti, buradan yola çıkarak neptün kuramına karşı kanıtlar ortaya koydu.

HALL (Marshall), ingiliz hekim (Basford, Nottingham yakınında, 1790 - Brighton 1857). Kılcal damarların anatomisini belirledi ve özellikle, soğanilikle spinal iliğin refleks işlevlerini buldu.

HALL (James), amerikalı yerbilimci (Hingham, Massachusetts, 1811 - Bethlehem yakınında, New Hampshire, 1898). Albany Doğa bilimleri müzesi müdürü olan Hall, aynı çağa ait çökellerin, çökelmeden sonra kıvrılan bölgelerde daha kalın olduğunu (örn. Apalaşlar'daki paleozoyik) ilk gözleyen kişidir. Bu gözlem, jeosenklinal kavramının temelidir.

HALL (Carl Christian), danimarkalı hukukçu ve siyaset adamı (Kopenhag 1812 - *ay. y.* 1888). Kurucu Meclis üyesi (1848 -49) ve Folketing'de Ulusal liberal parti lideriydi. Birkaç kez bakan ve başbakan (1857-1859, 1860-1863) oldu. Düklükler sorunu gündeme gelince Almanya'ya karşı birleşmiş Danimarka'ya bağlı bir Schleswig için sürdürülen siyasetten vazgeçilmesini savundu ve düklüklerin "danimarkalılaştırılması"nı öngören 1855 anayasa reformu sırasında istifa etti (1863).

HALL (Charles Francis), amerikalı kutup kâşifi (Rochester, New Hampshire, 1821 -Robeson kanalı 1871). Frobisher koyu yöresinde Eskimolar arasında iki yıl yaşadı (1860-61) ve Frobisher seferiyle ilgili kalıntı ve bulgularla döndü. 1864'te Kral William toprağına hareket etti ve bu kez de John Franklin'in seferiyle ilgili kalıntılar getirdi. Kongre tarafından Kuzey kutbu'na bir sefer düzenlemekle görevlendirildi ve *Polaris* adlı gemiyle Grönland'ın batısında 82° 11′ enlemine ilk kez ulaşmayı başardı (1871). Ne var ki, daha fazla ilerleyemeden donarak öldü.

HALL (Asaph), amerikalı gökbilimci (Goshen, Connecticut, 1829 - Annapolis, Maryland, 1907). Kuyrukluyıldızları ve küçük gezegenleri inceledi. Satürn'ün dönüş süresini ve Satürn'ün uydularından biri olan Hiperion'un hareketlerini belirledi. 1877'de, Mars'ı sistemli olarak inceledikten sonra bu gezegenin iki uydusunu keşfetti: Phobos ve Deimos. Hall, ayrıca, gezegenler, yıldız paralaksı ve çift yıldızlar üzerine de birçok araştırma yapmıştır.

HALL (Granville Stanley), amerikalı filozof ve ruhbilimci (Ashfield, Massachusetts, 1844 - Worcester, Massachusetts, 1924). Başlıca yapıtları: *Adolescence* (Buluğ çağı), 1904; *Educational Problems* (Eğitim problemleri), 1911; *Founders of Modern Psychology* (Modern psikolojinin kurucuları), 1912; *Life and Confessions of a Psychologist* (Bir ruhbilimcinin yaşamı ve itirafları), 1923.

HALL (Edwin Herbert), amerikalı fizikçi (Gorham, Maine, 1855 - Cambridge, Massachusetts, 1938). Baltimore Üniversitesi'nde asistan (1881), sonra Cambridge'de (ABD) profesör oldu. Çeliğin ısıl ve elektrik iletkenliği üzerine çalışmaları vardır. Özellikle 1880'de kendi adını taşıyan etkiyi bulmasıyla tanınır.

Hall etkisi. Elekt. Akım yoğunluğu ile manyetik indüklemenin vektörel çarpımıyla orantılı bir elektrik alanının oluşumundan kaynaklanan etki. (Yarıiletkenlerde özellikle önemli olan Hall etkisinden, amperölçerler, vatmetreler, gaussölçerler gibi ölçü aygıtlarında yararlanılır.)

HALL (Charles Martin), amerikalı kimyacı (Thompson, Ohio, 1863-Daytona, Florida, 1914). 1886'da, Fransa'da Héroult ile aynı zamanda, alüminyumun sınai üretimi için elektrolitik bir yöntem buldu.

HALL (Marguerite RADCLYFFE), ingiliz kadın edebiyatçı (Bournemouth 1886 -Londra 1943). Şiirler, sonra romanlar yazdı, *Adam's Breed* (1926) ile Femina ödülü'nü kazandı. Müstehcenlikten hüküm giydi (*The Well of Loneliness,* 1928). Kadın eşcinselliğini savundu.

HALLAC-I MANSUR (Ebülmugis el -Hüseyin bin Mansur el-Beyzavi), iranlı sufi kelamcı (Tur, Beyza, 858-Bağdat 922). Yaşamı, vaazları ve ölüm biçimi islam kültür tarihinin önemli bir dönemini aydınlatır. Hallaçlık yapan bir ateşetaparın oğlu olduğu ve ana tarafından sahabeden Ebu Eyüp'ün soyundan geldiği söylenir. Babası Tur'dan ayrılarak Vasıt'a yerleşti. Burası, Araplar'ın çoğunlukta ve hanbelilerin etkili oldukları bir kentti. Hallac-ı Mansur burada ana dili farsçayı unutarak arapça öğrendi, on iki yaşına kadar Kuran hıfzet ti ve surelerin iç anlamlarını öğrenmeye çaba gösterdi. Ünlü sufi Sehl el-Tusteri'nin müridi oldu. Yirmi yaşlarında (878) Tusteri'yi bırakıp Basra'ya geldi ve burada Amr el-Mekki adlı bir sufinin eliyle hırka giydi ve evlendi. Cüneyt ile görüşmek üzere Bağdat'a gitti ve orada sünniliğe bağlı ateşli bir riyazetçi olarak yaşamını sürdürdü. Bir süre sonra hac görevini yerine getirip Huzistan'a geçti ve sufi hırkasını bırakıp askerlerin taşıdıkları *kaba* denilen elbiseler giyerek Tanrı'yı bundan böyle kalbine gömdüğünü söyledi. Kendisine bu dönemden sonra *Hallaç ül -esrar* (sırların hallacı) adı verildi. Müritlerinin ve ününün artması nedeniyle mutezile mezhebinden olanların ve şafiilerin tepkileriyle karşılaşınca Horasan'a gitti. Beş yıl kadar burada vaazlarda bulunduktan sonra Tuster'e döndü, oradan da Bağdat'a giderek bu kente yerleşti. Hac için ikinci defa Mekke'ye gitti. Ancak, burada sihirbazlık ve cinlerle işbirliği yapmakla suçlanınca Mekke'den ayrılıp Türkistan ve Hindistan'ı dolaştı. Bu ülkelerde buddhacılık, manicilik, hinduculuk gibi inançlar hakkında bilgi edindi. Üçüncü ve son haccini yerine getirmek için Mekke'ye döndü (902). Arafat'ta Tanrı'nın varlığı ile tamamıyla dolması için yaptığı duayı Bağdat'a dönünce de sürdürdü. Bu arada *Enelhak* (Ben Tanrı' yım!) dediği çevreye yayıldı. Bazı müritlerinin yakalanıp cezalandırılması üzerine Ahvaz'dan Sus'a kaçtıysa da üç yıl sonra yakalanıp Bağdat'a getirildi ve Karmati ajanlığıyla suçlanarak vezir Ali bin İsa'nın emriyle üç gün kent sokaklarında halka gösterilip hapse atıldı. 915'te halifeyi ateşli bir hastalıktan, hastalanmış bulunan veliahtin papağanını da ölümden kurtardı. Ancak, bu hareketleri mutezile tarafından şarlatanlık olarak nitelendi. Bir kötülük görmesi halifenin annesi tarafından önlendi. Ancak, bu sırada iblis (şeytan) hakkındaki görüşlerini içeren *Ta sin ül-ezel* ve *Mi'rac* adlı iki risalesi, düşmanlarını yeniden harekete geçirdiği gibi ölümüne yol açtı. Öldürülmemesi için halifenin annesinin, oğlu Muktedir'e yaptığı başvurular sonuçsuz kalınca, Hallac darağacına asılıp parça parça edilerek idam edildi (25 mart 922).

Aşırı Tanrı sevgisiyle tasavvuf tarihine olduğu kadar yaşamı ve görüşleri edebiyata da yansıyan Hallac, vahdet üş-şuhud kuramı ile tanınır. (Yüze yüz birlik, görenle görüleni tek görme, tek bakma) anlamlarını içeren vahdet üş-şuhud, kalbe yerleşmiş olan Tanrı'yı sufinin kendisinden ayrı görmemesi biçiminde açıklanır. Hallac, vahdet ül-vücud görüşünü savunanlar tarafından kalbe yerleşeni maddesel cisim olarak görmekle suçlamıştır. Ancak, Hallac'a göre, buradaki yerleşme cisimsel değil, ruhsaldır. Hallac, kendi ruhsal hallerine özgü vecd, sukr, cem, tecrid ve tecelli gibi birtakım tasavvuf terimleri de ortaya atmıştır.

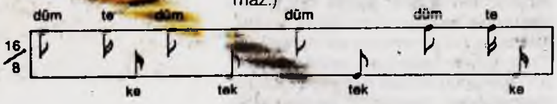
HALLAÇ a. (ar. *ḥalc,* yün ve pamuk atma'dan *ḥallac*). **1.** Yatak ve yorganlarda kullanılan pamuğu bir yay ve tokmakla ka-

hallaç



bartan kimse. (Eşanl. ATIMCI.) **—2.** *Hallaç osuruğu gibi araya gitmek,* bir söz ya da davranış sözkonusuysa, birçok konuşma, tartışma ve eylem içinde dikkatı çekmemek, karışıklık içinde anlaşılmamak. ‖ *Hallaç pamuğu gibi atmak,* bir yerde toplu olarak bulunan kişileri ya da nesneleri darmadağın etmek, her birini bir yere savurmak.

—Müz. *Hallaç usulü,* türk halk müziğinde bir usul. (16 zamanlı, 10 vuruşludur. Davul zurna parçaları dışında pek rastlanmaz.)



hallaç usulü

—Tekst. *Hallaç işçisi,* hallaçlama yapan işçi. ‖ *Hallaç makinesi,* özellikle karde yün iplikçiliğinde kullanılan ve taraklama işleminden önce yünü açmaya yarayan makine. (Hallaç makinesi, alt bölümü çubuklu bir ızgarayla sınırlanmış bir kafes içinde hızla dönen, büyük metal dişlerle donatılmış bir tambur içerir. Bu makinede genellikle yün yağlama işlemi yapılır. Bu durumda, makineye YAĞLAYICI HALLAÇ MAKİNESİ denir.) —Şiltelerin düzeltilmesi sırasında yünü açmada kullanılan makine. ‖ *Toz hallacı,* alt bölümü ızgarayla sınırlanmış bir kasa içinde dönen, büyük sivri uçlarla donatılmış tambur; tekstil malzemesindeki yabancı maddeleri ayıklamaya yarar. (Toz hallacı özellikle karde yün iplikçiliğinde kullanılır.)

HALLAÇLAMA a. Tekst. Yünü hallaçlamak eylemi. (Makinenin tablası üzerine yayılan yün, *hallaç makinesi*'nin metal uçları tarafından koparılır ve dağınık yumaklar halinde çıkar.)

HALLAÇLAMAK g. f. Tekst. Hallaç makinesiyle yünü açmak.

HALLAÇLIK a. Hallacın yaptığı iş, pamuk atma işi.

HALLÂF sıf. (ar. *ḥalf*'tan *ḥallāf*). *Esk.* Çok yemin eden kişi için kullanılır.

HALLÂK sıf. ve a. (ar. *ḥalḳ*, yaratma'dan *ḥallaḳ*). *Esk.* Sürekli olarak yaratan; Tanrı.

HALLÂK → HÂLİK.

HALLAL sıf. (ar. *ḥall*, çözme'den *ḥallal*). *Esk.* **1.** Bir sorunu halleden, çözen. **—2.** *Hallal-i müşkilat,* güçlükleri yenen. ‖ *Hallal-ül-ukad,* düğümleri çözen, güçlükleri ortadan kaldıran, sona erdiren.

HALLÂL a. (ar. *ḥall*, sirke'den *ḥallal*). *Esk.* Sirke yapan ve satan kimse, sirkeci.

HALLAND, İsveç'te, Kattegat kıyısında il; 5 454 km²; 238 400 nüf. Merkezi *Halmstad.*

HALLAND, İsveç'te, Kattegat kıyısında il; 5 454 km²; 250 959 nüf. (1990). Merkezi *Halmstad.*

HALLÂT sıf. (ar. *ḥalt*'tan *ḥallat*). *Esk.* Dedikodu yapan, yersiz sözler söyleyerek ortalığı karıştıran.

HALLE, Almanya'nın Saksonya-Anhalt eyaleti sınırları içinde yer alan kent, Saale kıyısında; 234 800 nüf. (1989). Eski Hansa kenti (XIII.-XV. yy.) olan Halle'de sanat yapıtları içeren, daha çok Ortaçağ sonundan ve XVI. yy.'dan kalma birçok dinsel yapı vardır. Müzeler, özellikle de Moritzburg Devlet galerisi (uygulamalı sanatlar; XIX. ve XX. yy. alman sanatı). Händel'in doğduğu ev. Halle, bugün, bir düşünce (üniversite) ve sanayi merkezidir. İş merkezi olarak daha çok linyit, potas ve tuz yataklarının yakınında bulunmasından faydalanır (metalürji, makine, kimya).

L. L.



Albrecht von Haller
Bibliothèque nationale, Paris

HALLE (Morris), amerikalı dilbilimci (Liyepaya, Letonya, 1923). Massachusetts Teknoloji enstitüsü'nde (MİT) modern diller profesörü. Roman Jakobson ile birlikte, evrensel bir sesbilim kuramı geliştirdi ve bunu *Preliminaries to Speech Analysis* (Konuşma çözümlemesine giriş) [Jakobson ve G. Fant ile, 1952] ve *Fundamentals of Language* (Dilin ana ilkeleri) [Jakobson ile, 1956] adlı yapıtlarında açıkladı. N. Chomsky ile yaptığı yakın işbirliği, üretici dilbilgisinin kuramcılarından ve üretici sesbilimin kurucularından biri olmasını sağladı (*The Sound Pattern of Russian* [Rusçada ses kalıbı], 1959; *Sound Patterns of English* [İngilizcede ses kalıpları], N. Chomsky ile birlikte, 1969).

HALLECK (Fitz Greene), amerikalı şair (Guilford, Connecticut, 1790 - *ay. y.* 1867). Byron'dan esinlenen bir mizah anlayışıyla new yorklu sonradan görmeleri hicvetti (*The Croakers,* Rodman Drake ile birlikte, 1819), Yunanistan Bağımsızlık savaşı (*Marco Bozzaris,* 1825) ve amerikan temaları üzerine şiirler yazdı.

HALLECK (Henry Wager), amerikalı general ve hukukçu (Westernville, New York, 1815-Louisville, Kentucky, 1872). 1862'de Birlik ordularının başkomutanlığına getirildi. 1864'te Washington'da genelkurmay başkanı olmak için yerini general Grant'a bıraktı. Devletler hukuku üzerine çalışmalarıyla XIX. yy. hukukçuları arasında saygın bir yer kazandı.

HALLEDALLAH ünl. (ar. *ḥalled,* sürekli kılsın ve *Allah*'tan *ḥalled-Allah*). *Esk.* "Tanrı sürekli kılsın" anlamında iyi dilek sözü.

Halledallahü mülkehü ("Tanrı mülkünü sürekli kılsın" anlamında arapça sözcükler), osmanlı paralarında (1326 -1360) yer alan kalıplaşmış dua: *es-Sultan ül-a'zam Orhan bin Osman halledallahü mülkehü* (Orhan Gazi adına basılan gümüş sikkede 1327).

Halledallahü mülkehü ve sultanehü ("Tanrı mülkünü ve saltanatını sürekli kılsın" anlamında arapça sözcükler), osmanlı paralarında (1520-1575) yer alan kalıplaşmış dua: *Halledallahü mülkehü ve sultanehü duribe Bağdad fi 955 sene* (Süleyman I adına Bağdat'ta 1548'de basılan altın sikkede).

Halledallahü mülkehü ve sultanehü ve eyyede hilafetehü ve müddetehü ("Tanrı mülkünü, saltanatını sürekli kılsın ve hilafet süresini sağlamlaştırsın" anlamında arapça sözcükler), osmanlı paralarında (1575) yer alan kalıplaşmış dua: *Hullide mülkehü ve sultanehü ve eyyede hilafetehü ve müddetehü fi sene 982 duribe Haleb* (Murat III adına 1575'te Halep'te basılan gümüş dirhemde).

HALLEİN, Avusturya'da (Salzburg ili) kent, Salzach kıyısında, 470 m yükseltide, Dürrnberg'in (770 m) eteğinde (kış sporları); 15 000 nüf. Önemli tuz madenleri (gezilebilir). Kereste sanayileri.

Hallelujah!, amerikan filmi, 1929'da King Vidor tarafından zenci oyuncu ve şarkıcılarla çekildi. Sesli sinemanın ilk yıllarına uzanan bu filmde King Vidor, daha o zamandan, sesli sinemanın birçok olanağını keşfetmişti.

HALLE-NEUSTADT, Almanya'nın Saksonya-Anhalt eyaletinde kent, Halle'in batı banliyösü; 92 000 nüf.

HALLENMEK gçz. f. **1.** Bir durumdan yeni bir duruma geçmek; değişmek. **—2.** Hali, geçim durumu düzelmek. **—3.** Kendinden geçmek, bayılır gibi olmak. **—4.** *Arg.* İstek duymak; imrenmek: *Bir kadına hallenmek.* **—5.** *Hallenip küllenmek,* başkalarının yardımı olmaksızın kendi olanaklarıyla iyi kötü geçinip gitmek; kendi yağıyla kavrulmak.

HALLER (Albrecht VON), almanca yazan isviçreli yazar ve fizyolojist (Bern 1708 - *ay. y.* 1777). Anatomi profesörü, üreme olayları ve dokuların özellikleri üstüne buluşları çok önemlidir. Botanikte Linné'ye karşı cephe aldı. Tıp konusunda 200 kadar yapıtı vardır. Haller, ayrıca yeteneği ve Antikçağ üstüne derin araştırmalarıyla, lirik ve didaktik şiirin önde gelen ustalarından biri oldu: *Versuch schweizer Gedichte* (1732) adlı yapıtında yayımladığı *Die Alpen* (1729). Ayrıca üç siyasi roman ve hıristiyanlığı öven mektuplar yazmıştır.

Haller ağı, RETE TESTİS'in eşanlamlısı.

HALLER (Karl Ludwig VON), isviçreli siyaset adamı (Bern 1768-Solothurn 1854), Albrecht von Haller'in torunu. 1806'da Bern hükümeti tarafından kamu hukuku profesörlüğüne atandı. Joseph de Maistre ile Bonald'ın görüşlerine yaklaşan karşı devrimci kuramlarını *Restauration der Staatswiss* (Siyaset biliminin restorasyonu [1816-1834]) adlı yapıtında açıkladı. Katolikliği kabul etti ve Bern'den ayrılmak zorunda kaldı.

HALLER (Stanisław), polonyalı general (Polanka, Kraków yakınında 1872 - İkinci Dünya savaşı'nda SSCB'de kayıp). 1920 Polonya-Sovyetler Birliği seferinde Budenny'e karşı, dört tümenden kurulu bir gruba kumanda etti. Daha sonra Polonya ordusu genelkurmay başkanı oldu (1923-1925). 1940'ta sürgün edildi ve sovyet hapishanelerinde kayboldu.

HALLER (Józef), polonyalı general (Jurczyce, Kraków yakınında, 1873 -Londra 1960). Stanisław Haller'ın kardeşi, Viyana Harp akademisi'nde okudu, 1911'e kadar Avusturya topçu birliklerinde hizmet gördü. 1914'te Piłsudski ile birlikte Polonya lejyonlarının kuruluşuna katıldı. Ruslara karşı savaşta 2. tugaya kumanda etti. Brest-Litovsk antlaşması'ndan (1918) sonra, Ukrayna'ya geçti, Kaniyev' de Almanlar'ı yenilgiye uğrattı (mayıs) ve polonya birlikleriyle Murmansk'ta gemiye binerek Fransa'ya doğru yola çıkmayı başardı (temmuz 1918). İtilaf devletleri safında savaşan polonya kuvvetlerinin kumandasını ele aldı. Ordusuyla yurduna dönünce (nisan 1919), Galiçya'da savaşa girdi, Polonya-Sovyet Rusya savaşı'nda (1920) Kuzey Orduları grubu kumandanlığı yaptı. 1923'te topçu kuvvetleri genel müfettişi oldu, çok geçmeden Piłsudski ile arası açıldı ve mayıs 1926 hükümet darbesinden sonra emekliye ayrıldı. İkinci Dünya savaşı sırasında Londra'daki Polonya hükümetinde bakanlık yaptı.

HALLER (Hermann), isviçreli heykelci (Bern 1880 - Zürich 1950). 1907'den 1915'e kadar Paris'teki atölyesinde çalıştı. Zürich'te kendi yapıtlarının da sergilendiği Kunsthaus'un cephe dekorasyonunu gerçekleştirdi (*Kollarını kaldırmış genç kız,* bronz) ve aynı kentte *Waldmann*'ın atlı heykelini yaptı.

HALLER (Hermann), isviçreli besteci (Burgdorf 1914). Zürich konservatuvarı'nda öğrenim gördü. Daha sonra aynı okulda ders verdi. Başlıca yapıtları arasında yaylılar için iki dörtlü (1961 ve 1971), konçertolar, Max Gubler'in tablolarından esinlenerek yazılmış bir senfoni (1965) ve *Job* oratoryosu (1975) vardır.

HALLEŞMEK gçz. f. (*hal*'den *-leş-* işteşlik ekiyle). Karşılıklı olarak birbirine dertlerini anlatmak; dertleşmek.

HALLETMEK g. f. (ar. *ḥall,* çözme'den). **1.** *Bir şeyi halletmek,* çözülmesi güç bir sorunu çözmek, bir anlaşmazlığı sona erdirmek: *Böylece bilet sorununu da halletmiş olduk. Bununla neyi halledeceğini sanıyorsun? Bir anlaşmazlığı halletmek.* **—2.** *Bir işi, işleri halletmek,* onu, onları yoluna koymak; kotarmak: *Alışverişi bana bırakın ben hallederim.* **—3.** *Bir şeyi (bir sıvı içinde) halletmek,* onun (orada) çözülmesini, erimesini sağlamak. **—4.** *Bir problemi halletmek,* onun sonucunu bulmak; çözmek: *Öğretmenin verdiği bütün problemleri halletti.*

HALLEY (Edmond), ingiliz gökbilimci (Haggerston, Londra, 1656 - Greenwich

1742). Güney yarıküreyi görme isteğiyle 1676'da, gemiyle Saint Helena'ya gitti, burada, Merkür'ün bir geçişini inceledi ve İngiltere'ye dönüşünde, güney yarıküre yıldızları hakkındaki ilk kataloğunu *Catalogus stellarum australium* adıyla yayımladı (1678). 1682'de adının verildiği kuyrukluyıldızı gözledi (→ HALLEY KUYRUKLUYILDIZI). Kimi yıldızların Ptolemaios'tan beri yer değiştirdiğini göstererek 1710'da, birkaç yıldızın özdevinimini belirledi. 1720'de, krallık gökbilimcisi olarak, Flamsteed'in yerini aldı ve ilerlemiş yaşına rağmen, on sekiz yıllık bir süre için, Ay'ın genel devinimini gözlemlemeye girişti. 1725'ten ölümüne dek *Astronomical Tables* (Gökbilim tabloları) [1752] üzerinde çalıştı. Bu tabloların doğruluğu uzun yıllar hiç tartışmasız kabul edildi. Fizik alanında, barometrik nivelman formülü (1686) ona aittir. Halley, 1715'te, deniz sularının tuz yoğunluğuna göre Dünya'nın yaşını hesaplamayı önermişti.

Halley kuyrukluyıldızı, 1682'de bu gökcismini gözleyerek 1705'te ilk kez yörünge öğelerini hesaplayarak dönemsel özelliğini ortaya koyan gökbilimci *Halley*'in adı verilen ünlü kuyrukluyıldız.

Halley bu kuyrukluyıldızın 1607, 1531 ve 1456'da gözlenen kuyrukluyıldız olduğunu kanıtladıktan sonra 1758'in sonunda ya da 1759'un başında yeniden döneceğini bildirdi. Kuyrukluyıldız aralık 1758'de göründü ve 13 mart 1759'da günberiden geçti. Halley 1835'te yeniden Güneş'in yakınına geldi. Son geçişi ise nisan 1910'daydı. Kuyrukluyıldızın eski Çin yıllıklarına göre saptanmış ilk geçişi İ.Ö. 240'ta gerçekleşti ve günümüze değin 28 dolanımı belirlendi. Halley, Güneş çevresinde geri yönde dolanır ve dönemi 76 yıldır. 9 şubat 1986'da yeniden günberide görüldü. Bu son geçişinde dört uzay sondası (Avrupalılar'ın *Giotto*, Ruslar'ın iki *Vega* ve Japonlar'ın bir *Planet A* sondası) Halley'i yakından incelemek için fırlatıldı.

HALLGRIMSSON (Jónas), izlandalı şair (Hraun, Oxnadalur, 1807-Kopenhag 1845). Ortaçağ izlanda edebiyatıyla avrupa romantizminin derin etkilerini taşır. İzlanda ulusçuluğunun uyanmasına ve çağdaş izlanda edebiyat dilinin yaratılmasına büyük katkıları olan *Fjölnir* (1835) dergisinin kurucuları arasındadır. Yapıtlarının izlanda edebiyatı üzerinde kalıcı bir etkisi olmuştur (*Ljodmaeli*, 1847).

HALLGRÍMSSON (Geir), izlandalı siyaset adamı (Reykjavík 1925). Bağımsızlık partisi'nin (muhafazakâr) başkanı olarak 1974-1978 arasında bir koalisyon hükümetini yönetti. 1983-1986 arasında dışişleri bakanlığı yaptı. 1986'da İzlanda Merkez bankası Guvörnörü oldu.

HALLİ, HALLİYE sıf. (ar. *ḫall*, sirke ve *-i*'den *ḫalli*, dişl. *ḫalliyye*). *Esk.* Sirke ile ilgili.

HALLİ, HALLİYE sıf. (ar *ḥall*, çözme ve *-i*'den *ḥalli*, dişl. *ḥalliye*). *Esk.* Tahlille, çözümleme ile ilgili.

HALLİCE sıf. Durumu benzerlerine, başkalarına göre biraz daha iyi olan: *İçgüveysinden hallice.*

HALLİGEN, Kuzey denizi'nde on kadar adadan oluşan öbek, Schleswig-Holstein (Almanya) kıyısında, 1362 ve 1634 fırtınaları sırasında kıtadan ayrıldı. Başlıca adaları Pellworm ve Nordstrand'dır (karaya bağlıdır). Setler bu adaları dalgalara karşı korur. Az miktarda beslenen büyükbaş hayvanlar Halligen adalarının temel gelir kaynağıdır.

HALLİHAMUR be. "İçinde bulunduğu koşullara bütünüyle uymak" anlamına gelen *hallihamur olmak* deyiminde geçer.

HALLİNGDAL, Norveç'te vadi, Oslo bölgesi ile Hardangervidda arasında. Oslo-Bergen demiryolu bu vadiyi boylu boyunca aşar.

HALLİYE → HALLİ.

HALLİYET a. (ar. *ḫall* ve *-iyyet*'ten *ḫalliyyet*). *Esk.* kim. Sirke asidi ile bazı maddelerin karışımından oluşan tuz.. (XIX. yy.'da fr. *acetate* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

HALLOLMAK gçz. f. (ar. *ḥall*, çözme' den). **1.** Bir sorun, bir olay, bir iş sözkonusuysa, çözümlenmek, sonuçlanmak: *Bu para gelince bütün sorunlarımız halloldu.* **—2.** Bir şey sözkonusuysa, sıvı içinde çözülmek, erimek.

◆ **hallolunmak** edilg. f. Bir sonuca bağlanmak; çözülmek.

HALLOLUNMAK → HALLOLMAK.

HALLOWEEN, bazı anglosakson ülkelerde her yıl 31 ekimde düzenlenen şenlik. Şenlik sırasında çocuklar kılık değiştirirler ve aile reisinin bir hediye koyması için her kapının önüne bir sepet bırakırlar.

HALLOYZİT a. (fr. *halloysite;* belçikalı yerbilimci *O. d'Halloy*'un adından). Miner. Hidratlı doğal alüminyum silikat.

—ANSİKL. Formülü $Al_2Si_2O_5(OH)_4$, $2H_2O$ olan halloyzit kaolene benzeyen yapraksı bir silikattır. Tıkız, kenarları yarısaydam, kavkımsı ve mumsu çatlaklar taşıyan, dile yapışan bir maddedir. Genellikle süt beyazı ya da opal rengindedir; ama metal oksitler ya da silikatlar içerdiğinde bu renk değişir.

HALLSTATT, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) burg, Salzkammergut'ta, *Hallstättersee* kıyısında; 1 500 nüf. Küçük turizm merkezi, Tarihöncesi'nden beri işletilen önemli tuz madenleri. Tarihöncesi müzesi. Kış sporları merkezi (yüksl. 511 m). 1846'da, Hallstatt'ta, tuz madenleri yakınında, içinde Tarihöncesi'nden kalma 1 000'e yakın mezar bulunan bir yeraltı mezarlığı ortaya çıkarıldı ve bölge demir devrinin ilk dönemine adını verdi: 800'e doğru, *Hallstatt I* döneminin temel özelliği, tunç kılıçlar ve büyük demir kılıçlardır. *Hallstatt II* döneminde (600-550) kısa bir kılıç ortaya çıktı ve süs eşyaları çoğaldı. Hallstatt devrinin tümü boyunca Akdeniz ülkeleriyle sürdürülen etkin ticaret Akdeniz ülkelerinden getirtilen ya da örneksenen eşyaların, özellikle de tunç kovaların, kazanların, kupaların, vb. varlığıyla kanıtlanır. Mezarlar özellikle VII. ve VI. yy.'dan kalmadır. Ölüleri yıkama (özellikle erkekler için) ve gömme yöntemi uygulanmıştır. Mezara konan eşyalar arasında, savaşçıların silahları, erkeklerin ve kadınların süs eşyaları, beceriksizce yapılmış ve

National Portrait Gallery

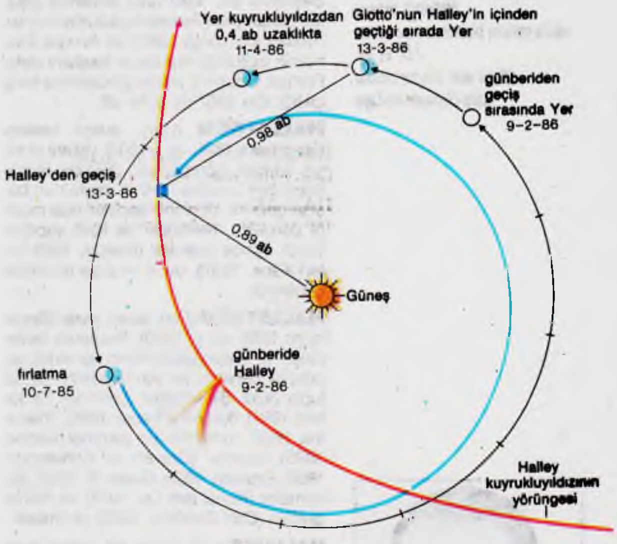


Edmond Halley
Richard Phillips'in bir portresinden (1721'den önce) ayrıntı
National Portrait Gallery
Londra



California Institute of technology

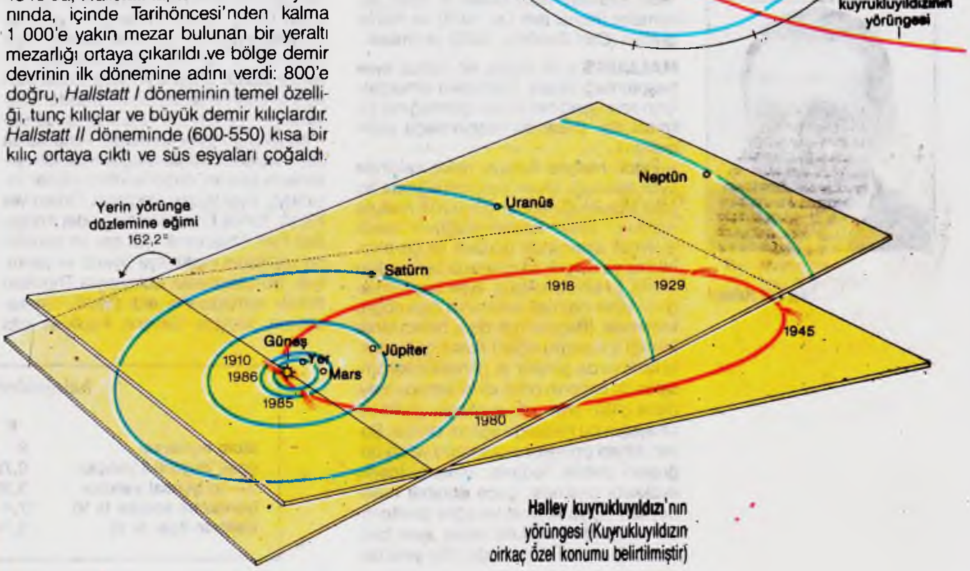
Halley kuyrukluyıldızı'nın başı, 8 mayıs 1910'da Palomar dağındaki (ABD) gözlemevinden çekilen fotoğraf



13 mart 1986'da Halley kuyrukluyıldızı'nın içinden geçen Avrupa *Giotto* sondasının izlediği yörünge şeması

Halley kuyrukluyıldızı
IUE gökbilim uydusunun morötesi ışınlarla çektiği görüntüsü (Aralık 1986)





Halley kuyrukluyıldızı'nın yörüngesi (Kuyrukluyıldızın birkaç özel konumu belirtilmiştir)



D. Darr

Strettweg'deki (kärnten) bir mezarın eşyaları arasında yer alan, tunçtan adak arabası, (geniş bir kupa tutan bir tanrıça bir öbek atlının ve geyikleri tutan piyadelerin yanı başında ayakta durmaktadır) Hallstatt uygarlığı, İ.Ö. VI. yy. *Graz müzesi*

Giraudon



Hallstatt dönemi yarım çember biçiminde tunç ustura İ.Ö. VI. yy. *Ulusal eski eserler müzesi Saint-Germain-en-Laye*



Talat Sait Halman

üzerleri geometrik biçimlerle bezeli vazolar vardır. Tuz madenlerinde, bu devirden kalma tahta, deri ve kumaş eşya kalıntıları bulunmuştur. — Yerbilimde, Haug'un Doğu Alpleri'nde ayırt ettiği sürüklenme örtülerinden birine *Hallstatt örtüsü* adı verilir. *Hallstatt kireçtaşı,* Alp Trias devrinin bir tipini oluşturur.

HALLSTEİN (Walter), alman hukukçu ve siyaset adamı (Mainz 1901 - Stuttgart 1982). Rostock'ta uluslararası hukuk ve iktisat profesörü, Frankfurt Üniversitesi rektörü oldu (1946). 1950'de Avrupa Kömür ve çelik topluluğu'nu kurma görüşmelerine katılmakla görevli alman heyetine başkanlık etti. 1951-1957 arasında dışişleri bakanıyken Avrupa topluluklarının kurulması için çalıştı. 1958'de Avrupa Ekonomik topluluğu komisyon başkanı oldu. Fransa, birleşme yanlısı görüşlerine karşı çıktığı için 1967'de istifa etti.

HALLSTRÖM (İvar), isveçli besteci (Stockholm 1826 -*ay. y.*1901). Veliaht prensin kitaplık görevlisiydi. 1861'de Stockholm'deki Lindblad müzik okulu'nun başına getirildi. Senfonik yapıtlar, oda müziği parçaları, melodiler ve koro yapıtları yazdı. Ayrıca operalar (*Neaga,* 1885; *Liten Karin,* 1897), oyun ve bale müzikleri besteledi.

HALLSTRÖM (Per), isveçli yazar (Stockholm 1866 -*ay. y* 1960). Romantik fantezilerin ve keskin gözlemlerin yer aldığı yapıtlarını izlenimci, yer yer de özentici bir üslupla yazdı. Şiir kitapları (*Lyrik och Fantasier,* 1891), öyküler (*Purpur,* 1895; *Thanatos,* 1900), romanlar (*En gammal historia,* 1895), oyunlar (*Greven av Antwerpen,* 1899; *Erotikon,* 1908; *Gustaf III,* 1918), denemeler (*Konst och Liv,* 1919) ve monografiler (*Carl Snoilsky,* 1933) yayımladı.

HALLUKS a. (fr. *hallux;* lat. *hallus,* ayak başparmağı'ndan). Dörtayaklı omurgalıların arka ayağının birinci parmağının bilimsel adı. (İnsanda başparmağa denk gelir.)

—Patol. *Halluks fleksus,* çekiç şeklinde ayak parmağı. (Ayak başparmağında bu şekil bozukluğu ender görülür.) ‖ *Halluks rigidus,* ayak başparmağının tarak -parmak ekleminde görülen ve bu eklemin az ya da çok sıkışmasına neden olan artroz. ‖ *Halluks valgus,* ayak başparmağının tarak-parmak ekleminin dışa doğru kıvrılması. (Başparmak dışa, birinci tarak kemiği içe doğru eğilir.) Kusur çoğunlukla kadınlarda görülür ve genellikle kalıtımsaldır. İki etmenin ortak etkisi sonucu meydana çıkar: sivri uçlu ayakkabı giyilmesi ve ayağın bu hastalığa eğilimli olması. Bazen iltihabi (romatoit poliartrizm) ya da doğuştan olabilir. Tedavisi, önleyici (geniş ayakkabı giyilmesi, gece istirahat halindeyken alçıya koyma) ve ağrılı şekillerinde cerrahidir. ‖ *Halluks varus,* ayak başparmağının içe dönüklüğü. (Bu şekil bozukluğu halluks valgusa göre çok daha seyrektir.)

HALLWACHS (Wilhelm), alman fizikçi (Darmstadt 1859 - Dresden 1922). Giessen ve Dresden'de profesördü; 1888'de, eksi elektrikle yüklü bir cismin morötesi ışınımlar alınca yükünü kaybettiğini gözledi ve böylece ışıl elektrik etkinin bir belirtisini bulmuş oldu.

HALM (Eligius, *baron* VON MÜNCH -BELLINGHAUSEN, **Friedrich** —denir), avusturyalı tiyatro yazarı (Kraków 1806 - Viyana 1871). İlk oyunu *Griseldis* (1837) büyük başarı kazandı. Daha sonra Schiller tarzında dramlar kaleme aldı (*Der Sohn der Wildnis,* 1843; *Der Fechter von Ravenna,* 1854).

HALMA a. (atlama anlamında yun. sözc.). İki ya da dört oyuncunun 256 bölmeli bir dama tahtasında oynadığı oyun.

—ANSİKL. İki kişilik oyunda, her oyuncunun 19 taşı vardır ve bunlar iki karşıt köşeye bakışımlı olarak dizilir; dörtlü oyunda her oyuncunun dört köşede 13 taşı bulunur. Taşlarını oyunun başında rakip taşların bulunduğu yerlere getirebilen taraf oyunu kazanır. İsteyerek kendi tarafında taş bırakan oyuncu oyunu kaybeder. Taş iki biçimde ilerler: ya bir haneden herhangi bir yöne doğru hareket eder (satranççta şah gibi) ya da rengi ne olursa olsun bitişik bölme boşsa yanındaki bir taşın üzerinden herhangi bir yöne doğru atlayabilir. Taş alma yoktur ve atlamalar zorunlu değildir. Aynı hamlede peş peşe birçok atlama yapılabilir.

HALMAHERA ya da **CAİLOLO,** Molük takımadasının (Endonezya) başlıca adası, Molük boğazıyla ayrıldığı Sulavesi adalarına 240 km uzaklıkta; 15 722 km²; 54 000 nüf. (özellikle Malezyalılar ve Alfurlar). Derin koyların ayırdığı dört yarımadadan oluşan Halmahera, dağlık (1 635 m), volkanik bir adadır ve balta girmemiş ormanlarla kaplıdır. Adada, papu halklarından kalma izler vardır. Malezya-polinezya dil öbeğine sadece güneyde rastlanır; K.'deyse bu öbek yerini papu lehçelerine bırakır. Halk pirinç ve hindistancevizi ağacı yetiştirir. Kopra ve baharatlar başlıca dışsatım ürünleridir. Halmahera'nın batı kıyısı yakınındaki Ternate adasında bulunan Ternate ve Cilolo, adanın başlıca limanlarıdır. Kömür, bakır ve altın yatakları.

HALMAN (Talat Sait), türk yazar (İstanbul 1931). Amerika'da Columbia Üniversitesi siyasal bilgiler ve Ortadoğu edebiyatları bölümlerini bitirdi (1954). Aynı üniversitede (1953-1960) ve New York Üniversitesi'nde (1967-1971) türk dili ve edebiyatı dersleri verdi. Devlet planlama teşkilatı'nın yayın ve temsil şubesi'ni kurdu, yönetti (1961-1962), *Planlama* dergisini yayımladı. *Milliyet* gazetesinde fıkra yazarlığı yaptı (1969-1971). 1971'de kültür bakanlığı görevine atandı. Bakanlığın kaldırılmasından sonra Amerika'ya dönerek Princeton Üniversitesi'nde türk dili ve edebiyatı derslerı okutma görevini sürdürdü. Amerika'da yayımlanan edebiyat dergilerinde türk yazarlarını tanıtan, değerlendiren yazılar yayımladı. Fazıl Hüsnü Dağlarca, Orhan Veli Kanık, Yunus Emre, Melih Cevdet Anday, Sait Faik Abasıyanık gibi şair ve yazarların yapıtlarını ingilizceye çevirdi ve yayımladı. Bu çalışmaları dolayısıyla Thornton Wilder armağanı'nı aldı (1986). Shakespeare, Wallace Stevens, Faulkner gibi yazar ve şairlerin yapıtlarını türkçeleştirdi. *Eski Mısır şiiri* (1972) ve *Eski uygarlıkların şiirleri* (1974) adlı çeviri derlemeleri yayımladı. Kendi şiirlerini *Can kulağı* (1968), *Bin bir* (1976), *Canevi* (1980), *Tuguylar* (1981), *Uzak ağıt* (1991), *Kahramanlar ve soytarılar* (1991) kitaplarında topladı.

HALMAŞUİT ya da **HALMAŞUİTTA.** Mit. Hitit panteonunda hatti kökenli taht tanrıçası. *Anitta** *metni*'nde bu tanrıça için tapınaklar yaptırıldığı bildirilir.

HALME a. (ar. *halme*). *Esk.* **1.** Meme başı. **—2.** *Halme-i sınaiye,* emzik.

HALMSTAD, İsveç'te liman kenti, Halland *län*'ının yönetim bölgesi merkezi, Nissan ırmağının denize döküldüğü yerde, Kattegat'ta; 77 000 nüf. XVI. yy.'dan kalma şato; kilise (XIV. yy.).

HALOBATES a. Açık denizde yaşayan çeşitkanatlı böcek cinsi. (*Gerris* cinsi üyeleri gibi hızla su yüzeyinde koşarlar. Yüzen yosunlar üzerinde dinlenirler ve yosunlar arasındaki buldukları yiyeceklerle beslenirler. Güney yarıkürede ve tropikal bölgelerde yaşayan bu böcekler, yalnızca denizde yaşayan böcekleri içeren tek öbek olan *Halobatinae* [*Gerridae* familyası] oymağının örnek tipleridir.)

HALOBENTOS a. (fr. *halobenthos*). Biyol. Deniz dibinde yaşayan organizmaların tümü.

HALOBİOS a. (yun. *hals, halos,* deniz, tuz, ve *bios,* yaşam'dan). Biyol. Deniz ortamında yaşayan canlı varlıkların tümü.

HALOFİL sıf. (fr. *halophile*). Bot. TUZCUL*'un eşanlamlısı.

HALOFİT a. (fr. *halophyte*). Bot. TUZCUL* BİTKİ'nin eşanlamlısı.

HALOFORM a. (fr. *haloforme*). Org. kim. Metanın, formülü CHX_3 olan üçhalojenli türevlerinin genel adı. (Kloroform, bir haloformdur.)

HALOGEN → HALOJEN.

HALOHİDRİN a. (fr. *halohydrine*'den). Org. kim. HALOJENOHİDRİN'in eşanlamlısı.

HALOİT sıf. (fr. *haloïde*). Kim. Bir halojenin, son derece elektropozitif başka bir elementle birleşerek oluşturduğu tuzlar için kullanılır.

HALOJEN ya da **HALOGEN** sıf. (fr. *halogène*'den). Dönemli tabloda VII B kolonunda yer alan fluor, klor, brom, iyot ve astat elementleri için kullanılır. (Astat, radyoaktif ve yapay bir elementtir.)

◆ a. **1.** Halojen elementlerinin genel adı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Halojen giderme,* bir bileşikte bulunan halojeni uzaklaştırma.

—ANSİKL. Anorg. kim. Fluor, klor, brom, iyot ve astat, element sınıflandırmasında, her dönemin son elementini oluşturur. Kendi aralarında belli bir grup oluşturan bu elementler, önemli benzerliklerin yanı sıra, özelliklerinde de düzenli değişmeler gösterir.

Tüm halojen molekülleri olağan sıcaklıkta ikiatomludur. Halojenlerin fiziksel özellikleri, renksiz bir gaz (F_2) ile koyu kırmızı uçucu bir sıvı (Br_2) ve moleküllerden oluşan kristalleşmiş, hemen hemen siyah katının (I_2) özelliklerini kapsayan çeşitli değişiklikler gösterir. Fluordan iyoda doğru uçuculuğun azalması, moleküller arasındaki Van der Waals çekim kuvvetlerinin artmasından kaynaklanır. Öte yandan

halojenlerin özellikleri

	F	Cl	Br	I
atom numarası	9	17	35	53
ortak değerlikli yarıçap	0,72	0,99	1,14	1,33
X—'in iyonsal yarıçapı	3,36	1,81	1,95	2,16
iyonlaşma enerjisi (e V)	17,4	13,0	11,8	10,4
elektron ilgisi (e V)	3,74	4,02	3,78	3,44

renkleri atom kütlesiyle, yük aktarım kuşaklarındaki dalga boyunun artışına bağlı olarak daha da koyulaşır.

Halojenlerin, elektron biçimlenmelerine uygun olarak kendilerine özgü bir yapısı vardır; bir soy gazdan daha az bir *p* elektronu içerirler. Bu da halojenler kimyasında, tepkimelerin neden kolayca oluştuğunu gösterir; gerçekten de halojen atomları, −1 yüklü anyonlar oluşturmak üzere kolayca bir elektron alır. Bu anyonların boyu önemli sonuçlara yol açar. Nitekim fluorun yükseltgenme derecesi yalnızca −1'dir. Buna karşılık öteki halojenler, kuvvetli elektronegatif bir elementle birbirine bağlandıkları ikili bileşiklerde artı yükseltgenme dereceleri gösterirler.

Halojenlerin iyonlaşma enerjileri yüksektir, ama atom numaralarıyla orantılı olarak önemli ölçüde azalır. Klorun elektron ilgisi maksimal düzeydedir. Bununla birlikte fluor, kloru kendi bileşiklerinden genellikle açığa çıkarır. Aslında fluorun çok yüksek olan tepkinliği, temel olarak bağlı olmayan elektronlar arasındaki itmeden ileri gelen düşük F—F bağı enerjisinden kaynaklanır.

HALOJENALKAN, HALOJENAMİT, HALOJENAMİN a. (fr. *halogenalcane, halogenamide, halogenamine*). Org. kim. HALOJENOALKAN, HALOJENOAMİT, HALOJENOAMİN'in eşanlamlısı.

HALOJENİMİT a. (fr. *halogenimide*'den). Org. kim. HALOJENOIMİT'in eşanlamlısı.

HALOJENLEME a. Org. kim. **1.** Bir molekülde, bir hidrojen atomunu bir halojen atomuyla ornatma. **—2.** Katlı bir bağ içeren bir moleküle, bir halojen molekülü katma.

HALOJENLEMEK g. f. Org. kim. Halojenlemeye uğratmak.

HALOJENLİ sıf. Halojen içeren.
—Kim. *Halojenli anestezik*, eufluran, metoksifluran ya da halotan gibi uçucu, tutuşmayan, patlamayan, az zehirli anestezik.
—Soğut. san. *Halojenli hidrokarbon*, flor, klor ya da brom içeren hidrokarbon türevi. (Bazısı çoğunlukla soğutucu etken olarak kullanılır.)

HALOJENOALKAN a. (fr. *halogenoalcane*). Org. kim. Alkil halojenür. (Eşanl. HALOJENALKAN.)

HALOJENOAMİN a. (fr. *halogenoamine*). Org. kim. Formülü R_2NX olan bileşik; amindeki bir hidrojen atomu yerine bir halojen atomunun (X) geçmesiyle oluşur. (Eşanl. HALOJENAMİN.)

HALOJENOAMİT a. (fr. *halogenoamide*). Org. kim. Formülü RCO—NXR′ olan bileşik; bir amitteki bir hidrojen atomunun bir halojen X atomuyla ornatılması sonucu oluşur. (Eşanl. HALOJENAMİT.)

HALOJENOHİDRİN a. (fr. *halogenohydrine*'den). Org. kim. Birçok hidroksil grubu bulunan bir bileşikte bu gruplardan birinin halojen atomuyla ornatılması sonucu oluşan ürün. (Eşanl. HALOHİDRİN.)

HALOJENOİMİT a. (fr. *halogeno-imide*'den). Org. kim. Formülü $(RCO)_2NX$ olan bileşik; İmitteki bir hidrojen atomunun, bir halojen atomuyla ornatılması sonucu oluşur. (Eşanl. HALOJENİMİT.)

HALOJENÜR a. (fr. *halogenure*). Kim. 1. Bir halojenin bir başka elementle oluşturduğu bileşik. (Bk. *ansikl.* böl. Anorg. kim.) **—2.** Bir hidrokarbondaki bir hidrojen atomunun ya da bir alkoldeki bir hidroksil grubunun bir halojen atomuyla ornatılması sonucu oluşan ürün. (Bk. *ansikl.* böl. Org. kim.)
—ANSİKL. Anorg. kim. Halojenürler genel olarak iki gruba ayrılır: 1. Küçük yüklü metal halojenürleri. Bunlar, üçboyutlu bir ağ biçiminde iyonsal bileşiklerdir. Erime ve kaynama noktaları yüksektir ve sıvı durumda iyi bir elektrik iletkenidirler: NaCl bu bileşiklerin tipik örneğidir; 2. ametal ya da yüksek yüklü B grubundan kimi metal halojenürleri. Bunlar, iletken olmayan uçucu bileşiklerdir; moleküler bir ağ yapısı gösterirler: BF_3 ile $TiCl_4$ bu grubun en belirgin örnekleridir.

Berilyum ve alüminyum halojenürler gibi az sayıda halojenür, her iki gruptan da kimi özellikler taşır. Aynı metal halojenürleri için ortak değerlik özelliği, halojen atomunun büyüklüğüyle orantılı olarak artar.
—Org. kim. Halojen atomu, dört eşkonumlu bir karbon atomuna bağlandığında (sp^3 melezleşmesi) halojenürler çok tepkin bileşikler haline gelir.

Bu nedenle anorganik halojenürler, alkolat ve karboksilatlar, tiyolatlar ve tiyoeterler, birincil ve ikincil aminler, karbanyonlar ve hatta hidrokarbonlarla kolayca *nükleofil ornatma* tepkimeleri verirler:

$$R{-}X + Y^- \rightarrow R{-}Y + X^-$$

Aynı şekilde kuvvetli bazlarla (anorganik hidroksitler ve üçüncül aminler) *nükleofil eleme* tepkimeleri oluştururlar:

$$H{-}CH_2{-}CH_2{-}X + OH^- \rightarrow H_2O + CH_2{=}CH_2 + X^-.$$

Öte yandan metallerle *köksel ornatma* tepkimelerine girerler:

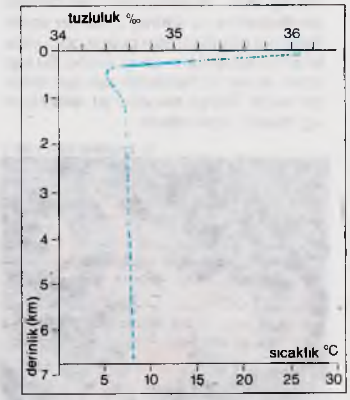
$$R{-}X + 2M \rightarrow R{-}M + MX;$$

ancak tepkime sırasında metaller, halojenürleri, organometal bileşikleri ya da bu bileşiklerin dönüştürme ürünleri haline getirir.

Halojenürlerin tepkinliği, X halojeninin doğasına bağlıdır: bu tepkinlik iyottan klora doğru azalır. Fluorürler, çok az tepkin maddelerdir. *Alil* ($CH_2{=}CH{-}CH_2{-}X$) ve *benzil* ($C_6H_5{-}CH_2{-}X$) tipindeki *halojenürler*, diğer halojenürlerden çok açık biçimde daha tepkindir; çünkü doymamış atomlara komşu olmak, C—X bağını daha kararsız duruma getirir.

Halojenin, üç eşkonumlu bir karbon atomuna (sp^2 melezleşmesi) bağlandığı *vinil* ($CH_2{=}CH{-}X$) ve *aromatik* ($C_6H_5{-}X$) tipindeki *halojenürler*, genellikle çok ağır gelişen nükleofil ornatma tepkimelerinde daha az tepkindir; buna karşın alkin ve benzin veren nükleofil eleme tepkimeleri ile organometal bileşikleri veren köksel tepkimelerde daha tepkindirler.

Halojenin iki eşkonumlu bir karbon atomuna (sp melezleşmesi) bağlandığı *asetilen halojenürleri* ($HC^-{\equiv}C{-}X$) ise özellikle eylemsizdir.



haloklin
deniz suyu tuzluluk oranının derinliğe göre değişimi

HALOKLİN a. (fr. *halocline*). Denizbil. Düşey tuzluluk gradyanı yüksek, termoklin yakınında su düzeyinin altında kalan ve özellikle 0-500 m derinlik arasında genişleyen katman.

HALOMORF sıf. (fr. *halomorphe*). Pedol. TUZLU'nun eşanlamlısı.

HALON a. (fr. sözc.; *halojen*'den). Yangın söndürücü ve soğutucu sıvı olarak kullanılan fluorlu, klorlu, bromlu hidrokarbon türevlerine sanayide verilen ad.
—ANSİKL. Halonların sayısı çok kabarıktır. Bu yüzden bu bileşikleri inceleyen amerikalı kimyacılar adlandırma kurallarını da belirledi. Bu kurallara göre formülleri dört rakamlı bir sayı ile belirtilir. Birinci rakam moleküldeki karbon atomunun, ikincisi fluorun, üçüncüsü klorun, dördüncüsü de bromun sayısını gösterir. Böylece metil klorür (CH_3Cl) 1010, bromoform ($CHBr_3$) 1003, freon (CF_2Cl_2) 1220, etil bromür (C_2H_5Br) 2001 vb. gibi simgesel sayılarla ifade edilir.

HALONE. Tar. coğ. Kapıdağı yarımadasının B.'sındaki Paşalimanı adasının antik adı.

HALOPERİDOL a. (fr. *halopéridol*). Org. kim. Formülü $C_{21}H_{23}ClFNO_2$ olan ve önemli nöroleptik (sinir yatıştırıcı) özellikler gösteren bileşik. (Butirofenonlar grubuna giren haloperidol, sakinleştirici ve sanrı önleyici etkileri nedeniyle psikiyatride, ileri derecede ve süreğen psikozların tedavisinde kullanılır.)

HALOPROPAN a. (fr. *halopropane*). Org. kim. Formülü

$$BrCH_2{-}CF_2{-}CF_2H$$

olan bromo-1 tetrafluoro-2,2,3,3 propanın yaygın adı; buğu çekme yoluyla anestezik olarak kullanılır.

HALOSAURUS a. 1 000 - 3 000 m derinliklerdeki yumuşak diplerde yaşayan, uzun bedenli, tek sırt yüzgeçli batipelajik kemiklibalık cinsi. (*Halosauridae* familyasının örnek tipi; *Notacanthiformes* takımı.)

HALOTAN a. (fr. *halothane*). Org. kim. ve Biyokim. Formülü $BrClCH{-}CF_3$ olan bromo-2 kloro-2 trifluoro-1,1,1 etanın yaygın adı; buğu çekme yoluyla anestezik olarak kullanılır.
—ANSİKL. Halotan uçucu, tutuşmayan, az zehirli ve patlayıcı özellikleri olmayan halojenli bir anesteziktir. Meyve kokusunda, ışıkta kararsız, renksiz bir sıvıdır. Bir buharlaştırıcı aracılığıyla yalnız oksijen ya da oksijen ve azot protoksit karışımıyla birlikte solunarak alınır. Etkisini kısa sürede gösterir ve merkez sinir sistemi üzerinde gittikçe artan bir narkoza yol açar. Ancak analjezik etkisi zayıftır.

Solunum ve vazomotor merkezlerini zayıflatır, öksürüğü ve kusmayı keser. Kalp-damar sisteminde tansiyon düşüklüğü ve bradikardiye yol açar; adrenalinle birlikte kullanıldığında klasik kloroform-adrenalin bayılmasına neden olan ritim ve kolaps bozukluklarını meydana getirir. Bu ürünün % 90'ı solunumla, % 10'u da karaciğerde zehirsiz hale getirildikten sonra böbrek yoluyla atılır.

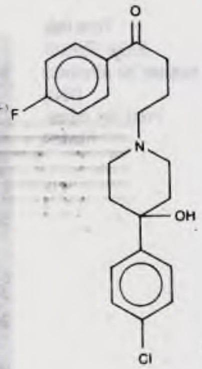
Diğer anestezik eczaların etkisini artırmak amacıyla onlarla birlikte kullanıldığı gibi, özellikle çocuklara, uykularını getirmek için tek başına verilir.

HALOTRİKİT a. (fr. *halotrichite*). Miner. Hidratlı, doğal alüminyum ve demir sülfat. (İpeksi lifler ya da lifli kütleler halinde görülür.)

HALOXYLON a. (fr. sözc.). Özellikle Orta Asya'nın tuzlu çöl bölgelerinde yetişen, küçük bitki cinsi; on kadar türü vardır; bunlardan biri olan saksaul *(Haloxylon hammodendrum)* yapraksız özgül bir bitkidir. (Kazayağıgiller familyası.)

HALPER (Albert), amerikalı yazar (Chicago 1904). Konusunu proletaryadan alan romanlar yazdı (*Union Square*, 1933; *On the Shore*, 1934; *The Foundry*, 1934; *The Golden Watch*, 1953). Yapıtlarında Chicago'yu ve işçi çevrelerini anlattı.

HALPERİN-KAMİNSKİY (İlya), rus yazar (Vasilkov, Kiev eyaleti, 1858 - Paris 1936). 1890'da fransız uyruğuna geçti. Birçok rus yazarını fransızcaya (Tolstoy, Dostoyevskiy), birçok fransız yazarını da rusçaya (Zola, A. Daudet, A. Dumas fils) çevirdi.



haloperidol



Scala

Frans **Hals**
Heilige Elizabeth hastanesi'nin yöneticileri
(1641)
Frans Hals müzesi
Haarlem



Lauros-Giraudon

Frans **Hals**
Çingene
(1628'e doğr.-1630)
Louvre müzesi
Paris

HALPERN (Moshe Leıb), yiddiş diliyle yazan amerikalı şair (Galiçya 1886 - New York 1932). 1908'de ABD'ye göç etti. New York ve Montréal'de yalnızlık ve yoksulluk içinde yaşadı. 1910'dan Birinci Dünya savaşı'nın sonuna kadar *Di Yunge* edebiyat topluluğunun etkinliklerine katıldı. Toplumsal eşitsizliklerden ötürü özgürlüğünün örselendiğini düşünen yüzyıl başının genç yahudi mülteci tipini yarattı (*İn New York*, 1919; *Di Goldene Pave*, 1924).

HALS (Frans), hollandalı ressam (Anvers 1580 - 1585'e doğr. - Haarlem 1666). Haarlem'de C. Van Mander'in öğrencisiydi. Genç yaşta portre sanatında uzmanlaştı (*Jacob Zaffius*, 1611, Haarlem'de Frans Hals müzesi). Daha sonra, *Aziz Adrianus' un okçuları* (Haarlem), *Paulus Van Beresteyn* (Louvre), *Nicolas Van der Heer* (Haarlem) vb. gibi ünlü boy portrelerini gerçekleştirdi. Bunlar her şeyden önce, o zamana kadar görülmemiş özgürlükte bir değer, renk ve hareket sanatı yoluyla tasvirin gerçekliğini ve canlılığını amaçlayan yapıtlardır. *Büyücü Malle-Babbe* (Berlin--Dahlem, Lille), *Bira içen adam* (Rijksmuseum, Amsterdam), *Çingene* (Louvre, 1628-1630'a doğr.) gibi halktan kişileri konu alan tablolarda, kendine özgü bir teknik görülür. Kesin ve hızlı fırça darbeleriyle kendini gösteren bu teknik, sanatçının, yapılarının anlatımcılığıyla ve iç gerilimleriyle dokunaklı olan son yapıtlarında (*Düşkünlerevi* yöneticileri* ve *Düşkünlerevinin kadın yöneticileri* [1664, Haarlem] gibi kolektif portreler) doruğa ulaştı. Hals' ın atölyesine gidip gelen ressamlar arasında yalnızca Brouwer onun düzeyine ulaşabilmiştir. XIX. yy.'da Manet de, Hals'ın yapıtlarını örnek almıştır. —Frans Hals'ın iki oğlu da resim yaptılar: HARMEN (Haarlem 1611 - ay. y. 1669) günlük yaşamdan sahneler, FRANS ise (Haarlem 1618 - *ay. y.* 1669) ev içi sahneleri, portreler ve natürmortlar yaptı.

HALS (Dirck), hollandalı ressam (Haarlem 1591 - *ay. y.* 1656). Frans Hals'ın kardeşiydi. Yüksek tabakanın eğlence dünyasını, kır toplantılarını, şölenleri, titizlikle resmetti (Budapeşte, Amsterdam, Haarlem, Londra, Mainz müzeleri).

HÄLSİNGBORG, İsveç'te (Malmöhus) liman kenti; 109 267 nüf. (1991). XII.-XV. yy.'dan kalma kilise. Eski evler. Müzeler. Sund geçidinin girişinde, Danimarka'ya bağlı Elseneur kalesine (bu kaleye bir feribotla bağlanır) 4,5 km uzaklıkta kurulan Hälsingborg, İsveç'in üçüncü büyük limanıdır. Tahkim edilmiş eski bir kent olan Hälsingborg, Höganäs küçük kömür havzasına (bugün hiçbir iktisadi önemi kalmadı) yakınlığı nedeniyle önemli bir sanayi merkezi oldu: tersaneler, makine yapımı, tekstil (pamuk).

HALSİZ sıf. **1.** Gücü, dermanı olmayan, bitkin: *Sadece biraz halsizim, ağrım falan yok.* **—2.** *Halsiz düşmek*, güçsüz kalmak, bitkin düşmek.

HALSİZCE sıf., be. Biraz halsiz, halsiz bir biçimde.

HALSİZLİK a. Halsiz olma durumu; güçsüzlük, bitkinlik, dermansızlık: *Halsizlikten kolunu bile kıpırdatamıyor. Bu hastalık kendini önce halsizlikle belli ediyor.*

HALT a. (ar. *ḫalt*, bir şeyi başka bir şeyle karıştırma). **1.** *Tkz.* Hoşa gitmeyen, uygun olmayan şey: *İçine ne halt koymuşlarsa tadı daha da bozulmuş.* **—2.** *Halt etmek*, uygun olmayan bir söz söylemek ya da yakışıksız davranmak. ‖ *Halt karıştırmak*, uygunsuz ve yakışıksız bir iş yapmak ya da böyle bir davranışta bulunmak. ‖ *Halt yemek*, kötü ve uygunsuz bir iş yapmış olmak.
—*Esk.* Halt-ı anasır, unsurları, öğeleri karıştırma. ‖ *Halt-ı kelam*, sözü karıştırma, bozma.

HALTA a. (ar. *ḫalṭa*). *Esk.* Köpeklerin boynuna takılan tasma; boyunduruk.

HALTER a. (fr. *haltère*; yun. *halteres*, bar'dan). **1.** İki ucunda sabit ağırlıklar ya da takılıp çıkartılabilen diskler bulunan, kısa ya da uzun, genellikle metal bar. **—2.** Bu aletle yapılan spor. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Esk. Yun. Eskiden, atlamacılara hız ve esneklik kazandırmaya yarayan taştan ya da kurşundan uzun kütle.
—ANSİKL. Halter müsabakalarında yarışmacılar, vücut ağırlığına göre belirlenen 10 sıklete ayrılırlar: 52 kg'a kadar olanlar, 56, 60, 67,5, 75, 82,5, 90, 100, 110 kg ve 110 kg üstü. Yarışmacıların her hareket için (koparma ve silkme) 3 hakları vardır. Sıralama alınan toplam puana göre yapılır: en iyi koparma + en iyi silkme. Bu toplamın ve her iki hareketin ayrı ayrı rekorları vardır. Dünya rekorları şu rakamların (kg olarak) üzerindedir:

S. Legrand-Vandystadt



halter silkme
(Dünya şampiyonası, Lille, 1981)

sıklet	koparma	silkme	toplam
52	110	140	245
75	155	200	345
110'dan yukarı	205	245	445

Kullanılan araç diskli bir bardır; ağırlığı 2,5 kg'ın katlarına göre düzenlenmiştir, ancak koparma ve silkme hareketlerinden birinde yapılacak rekor denemelerinde bu düzenlemeye uyulmaz ve 500 g'lık ağırlıklar eklenir.

Kurallara göre bir denemenin geçerliliği üç hakemin karar çoğunluğuna göre saptanır. Hakemlerden biri (baş hakem) "bırak" işaretini vermekle yükümlüdür. Bu işaret yarışmacının halteri kollarının üstünde kolları dik olarak tuttuğu ve vücudunun kımıldamadan durduğu anda verilir.

Bu spor, gücü en üst düzeye çıkarmasının yanı sıra hızı, çevikliği ve eşgüdüm yeteneğini de geliştirir.

• *Türkiye'de halter.* Eldeki belgelere göre halter sporu Osmanlılar döneminde ilkel koşullarda görülür (IV. Murat'ın savaşlarda sabahları gürz kaldırma çalışmaları vb). Çağdaş anlamda halter sporuysa, XIX. yy.'ın sonlarında (1890'lı yıllar) Galatasaray lisesi fransız öğretmenlerince Türkiye'ye sokuldu. Önceleri aletli jimnastiğin bir parçası olarak yapılan halter sporunu ilk benimseyen Faik Hoca (Üstünidman) oldu. 1896 Atina Olimpiyat oyunları'nda 112,5 kg kaldırarak olimpiyat şampiyonu olan yunanlı Yataganos'u izleyen Faik Hoca'nın 115 kg ağırlık kaldırarak günlük çalışmalar yaptığı bilinir.

Faik Hoca'nın ardından öteki jimnastikçiler (özellikle 1903 yılında kurulan Beşiktaş osmanlı jimnastik kulübü jimnastikçileri), Osman Paşazade Hüseyin Bereket, Ahmet Fetgeri (Aşeni), Mehmet Ali Fetgeri ve Mazhar Hoca (Kazancı) ağırlık çalışmalarını programlarına alarak haltere önem verdiler. Hakkı (Köprülü), Gümrüklü Selâhattin, Rıza Tevfik (Bölükbaşı), İhsaniyeli Rıfat, Üsküdarlı Şevket (Tuğbay Kırgül), Bahriyeli Asaf, Kaptan Nezir, Cambaz Rıza, Güreşçi Danyal, Ali Rana (Tarhan) ve Kenan (Öner) ise halteri benimseyen öteki öncü sporcular oldular. Jimnastikçilerden sonra güreşçiler de halter sporuna ilgi gösterdiler; Beşiktaşlı Kemal, Mızıkacı Danyal ve Sadi gibi güreşçiler halterde büyük başarı sağladılar.

Uluslararası alanda Türkiye'nin katıldığı ilk şampiyona 1924 yılında Paris'te yapılan Olimpiyat oyunları oldu. Bu şampiyonaya, Gülleci Cemal (Erçman) ve Neyzen Şevki'den (Sezgin) oluşan takımla gidildi. Gülleci Cemal tüy siklette toplam 345 kg ile 39 halterci arasında 12'nci oldu. Yine Gülleci Cemal (Erçman) 1928 Amsterdam Olimpiyat oyunları'nda 25 halterci arasında toplam 262,5 kilo kaldırarak olimpiyat sekizincisi oldu.

1930'lu yıllarda büyük bir duraklama içine girildi. 1945'ten sonra birkaç gencin çabalarıyla halterde bir hareketlilik belirdi. Bu dönemde, Esat Kazancı (Mazhar Hoca'nın oğlu) başta olmak üzere Haşim Ekener, İlhan Enülkümen, Mesut Sordum, Boğos Kambur halter sporunda adlarını duyurdular. Bu isimler, Güreş federasyonu'na bağlı bir dal olarak kalan halter sporunun bağımsız bir federasyon kurulmasını sağladılar. 1956'da Türkiye Halter federasyonu kuruldu ve federasyon başkanlığına Haşim Ekener, milli takım antrenörlüğüne İhsan Kırgül getirildi. Kısa sürede kulüpleşmeye gidilerek halterin yayılmasında çabalar harcandı. Anadolu, İstanbul Güreş, Bostancı ve Şişli kulüpleri halter sporuna ilgi gösteren ilk türk spor kulüpleri oldular.

Uzun yıllardan sonra (yaklaşık 29 yıl) uluslararası alandaki organizasyonlarda ilk kez 1957 yılında Tahran'da yapılan Dünya Halter şampiyonası'nda yer alan Türk milli halter takımı, Kayhan Bora, Nuri Akın, Reşit Örer, Metin Gürman, Ferdi Türkdamar, Serkis Güllap'tan oluştu. Bu şampiyonada başarılı sonuç alınamadı.

Dünya şampiyonası'ndan büyük bir deneyim kazanarak ayrılan türk haltercileri, daha sonraki sistemli çalışmalarıyla kısa zamanda gelişim gösterdi. 1959 Akdeniz oyunları'nda (Beyrut) 75 kiloda Metin Gürman birinci olarak uluslararası alanda altın madalya kazanan ilk türk haltercisi oldu. 1961 yılında Viyana'da yapılan Avrupa Halter şampiyonası'nda Sadık Pekünlü'nün Avrupa altıncısı olması ise türk halter sporunu tüm dünyaya duyurdu. İki yıl içerisinde alınan bu iki olumlu sonuç başarılı yılların habercisi oldu. Bu başarıları, 1964 yılında Tokyo'da yapılan Olimpiyat oyunları'nda yine Sadık Pekünlü'nün toplam 445 kg kaldırarak on birinci olması izledi. 1967 yılında Tunus'ta yapılan Akdeniz oyunları'nda ise 82,5 kiloda Güner Çevik bronz madalya kazandı. Daha sonra sırasıyla 1969 Balkan Halter şampiyonası'nda (Bükreş) 60 kiloda Salih Suvar ile 67,5 kiloda Sedat Misket ikinci olarak, gümüş madalya ve 90 kiloda Sadık Pekünlü üçüncü olarak bronz madalya; 1970 Balkan Halter şampiyonası'nda (İstanbul), 82,5 kiloda Mehmet Suvar birinci olarak altın, 90 kiloda Sadık Pekünlü ikinci olarak gümüş madalya; 52 kiloda Ahmet Gülal, 67,5 kiloda Mehmet Gül ve Kayhan Suntur, 110 kiloda Ali Hoşfikir ve ağırda Ali Tan üçüncü olarak bronz madalya kazandılar. 1971 yılında İzmir'de yapılan Akdeniz oyunları'nda 67,5 kiloda Salih Suvar birinci olarak altın madalya, 82,5 kiloda Mehmet Suvar ve ağırda Ali Tan üçüncü olarak bronz madalya kazandılar. 1975 Akdeniz oyunları'nda (Cezayir) 82,5 kiloda Mehmet Suvar'ın birinci olarak altın, 56 kiloda Bilal Özdoğan'ın üçüncü olarak bronz madalya kazanmaları türk halter sporunun uluslararasındaki başarılar zincirine yenisini ekledi. 1976 Balkan Halter şampiyonası'nda Mustafa Ertan birinci olarak altın madalya kazandı. 1977 Balkan Halter şampiyonası'nda da Mehmet Gül birinci olarak altın bir madalya aldı. Bu tarihten 1982 yılına bir duraklama devresi geçiren halter sporu, 1982 Balkan Halter şampiyonası'nda Hasan Has ve 1983 Akdeniz oyunları'nda Levent Erdoğan birinci olarak üç altın, 5 gümüş ve 7 bronz madalya kazandırarak yeniden başarılı döneme girdi.

1986 yılında Bulgaristan'dan türk kökenli halterci dünya şampiyonu Naim Süleymanoğlu'nun Türkiye'ye iltica etmesiyle türk halter sporu büyük bir rekortmeni kazandı.

1987 yılında Suriye'de yapılan Akdeniz oyunları'nda Levent Erdoğan üç dalda aldığı birincilikle üç altın madalya kazandı.

Ayrıca yine 1987 yılında Antalya'da yapılan Uluslararası Cumhuriyet kupası'nda 60 kg'da Naim Süleymanoğlu koparma (150 kg), silkme (188,5 kg) ve toplamda (338,5 kg) dünyanın en iyi üç derecesini yaptı. Ancak organizasyon eksikliğinden dolayı dereceler dünya rekoru olarak tescil edilmedi. 60 kg'da Naim Süleymanoğlu, 1988'de İngiltere'de yapılan Büyükler Avrupa şampiyonası'nda 3 dalda, aynı yıl Kore'de gerçekleştirilen Seul olimpiyatları'nda 1 dalda, 1989'da Yunanistan'da yapılan Büyükler Avrupa ve Dünya şampiyonaları'nda 3'er dalda, 1991 Büyükler Dünya şampiyonası'nda (Almanya) 3 dalda ve 1992'de İspanya'da gerçekleştirilen Olimpiyat oyunları'nda 1 dalda birincilik alarak, toplam 14 altın madalya sahibi oldu. Gençler Dünya şampiyonaları'nda 52 kg'da Halil Mutlu 1 bronz, 67,5 kg'da Fedail Güler 1 altın (Almanya, 1991); 52 kg'da Halil Mutlu 1 altın, 1 gümüş ve 60 kg'da Mücahit Yağcı 1 gümüş, 2 bronz (Bulgaristan, 1992); madalya kazandı. Gençler Avrupa şampiyonası'nda (İngiltere 1992); 52 kg'da Halil Mutlu 3 altın, 56 kg'da Ertan Akar 1 bronz, 60 kg'da Mücahit Yağcı 3 altın, 67,5 kg'da Fedail Güler 3 altın ve 82,5 kg'da Dursun Sevinç 1 bronz madalya kazandı. Büyükler Dünya şampiyonası'nda (Macaristan, 1990); 56 kg'da Hafız Süleymanoğlu 1 altın ve +110 kg'da Erdinç Arslan 1 bronz madalya kazandı. Büyükler Avrupa şampiyonaları'nda 67,5 kg'da Ergün Batmaz 2 bronz madalya (Danimarka, 1990); 52 kg'da Halil Mutlu 3 bronz, 56 kg'da Hafız Süleymanoğlu 1 altın, 2 gümüş, 67,5 kg'da Ergün Batmaz 1 bronz, 82,5 kg'da 1 gümüş, 1 bronz, 90 kg'da Ali Eroğlu 3 bronz madalya (Polonya, 1991); 52 kg'da Halil Mutlu 1 gümüş, 2 bronz, 60 kg'da Naim Süleymanoğlu 1 altın, 2 gümüş ve + 110 kg'da Erdinç Arslan 3 gümüş madalya kazandı.

HALTERCİ a. Halter sporu yapan kişi.

HALTİCA a. Yaprakböceklerinin örnek cinsi. (Üyeleri tunç rengi bedenlidir. Meşe piresi [*Haltica quercetorum*], bağ yapraklarında delikler açan bağ piresi [*H. ampelophaga*] ve birçok tarım bitkisine büyük zararlar veren meyve bahçesi piresi [*H. oleracea*] gibi türleri vardır. Kınkanatlılar takımı.)

HALUK sıf. (ar. *ḫulḳ*'tan *ḫalūḳ*). *Esk.* Güzel ahlaklı, iyi huylu, herkesle iyi geçinen: *"Huriye Hanım, Lamia'yı umduğundan daha çok halûk, sâkin ve çalışkan bulmuştu"* (R. N. Güntekin).

Haluk'un defteri, Tevfik Fikret'in toplumsal içerikli şiir kitabı (1911). Osmanlı devletinin çöküşü karşısında şairin duyduğu acıları ve bu ortamda gençlerin neler yapması gerektiği konusundaki düşüncelerini sergiler. Şair o sırada 17 yaşında olan oğlu Haluk'un varlığında geleceği ve umudu dile getirir; genç kuşakla ilgili görüşlerini ve özlemlerini ona yöneltti̇ği şiirlerinde ortaya koyar. İnsanlık tarihinin kanlı sayfalarını hatırlatarak gençlerin vermesi beklenen fazilet mücadelesini anlatır (Hilal-i ahmer). Osmanlı devletini, kurumakta olan altı yüz yıllık heybetli bir çınara benzeterek kurtuluş yolu için gençliği, çağdaş bilimi edinme yoluna çağırır.

HALÜSİNASYON a. (fr. *hallucination*). SANRI'nın eşanlamlısı.

HALÜSİNOJEN a. (fr. *hallucinogène*). Alındığı zaman insanda, algılama ve düşünme süreçlerinde ve mizaçta geçici olarak önemli değişiklikler meydana getiren tıbbi madde. (Halüsinojenler başlıca dört gruba ayrılır: indol ve türevleri [lizerjik asit (LSD), triptamin türevleri]; meskalin ve amfetamin türevleri; atropin gibi esterler; esrar gibi kannabinoitler.) [Eşanl. ONİROJEN, PSİKODİSLEPTİK.]

HALÜSİNOZ a. (fr. *hallucinose*). Nörol. ve Psik. Nesnesiz algı; renkli imgelerin göz önünde sergilenmesiyle görsel sanrılara benzemekle birlikte, hastalık belirtisini asılsız bir belirti olarak kabul eden ve onu bir hezeyan sistemi içine sokmayan özne tarafından duygusal katılımın yokluğuyla bu sanrılardan ayrılır. (Beyin sapı kubbe urlarından ileri gelen *beyin halüsinozu*, özellikle belirleyici bir nitelik taşır.)

HALVET a. (ar. *ḫalā*, boşluk, yokluk'tan *ḫalvet*). **1.** Issız ve kapalı bir yere çekilme, kalabalıktan uzak yalnız kalma: *Halvet etmek*. **—2.** Kimsenin bulunmadığı boş ve kapalı yer (tekkelerde ibadet amacıyla kullanılır): *Halvete kapanmak. Halvete çekilmek*. **—3.** Hamamlarda yalnızca tek bir kişinin yıkanması için ayrılmış tek kurnalı çok sıcak bölme. **—4.** *Halvet gibi*, çok sıcak oda, yer vb. için kullanılır. || *Halvet olmak*, gizlice görüşmek amacıyla bir odaya çekilip içeriye başkalarını almamak. || *Halvete dönmek*, sözkonusu kapalı bir yerse, aşırı ölçüde ısınmak.

—*Esk. Halvet-güzide, halvet-güzin*, yalnız yaşamak isteyen, yalnız kalıp vaktini ibadetle geçiren. || *Halvet-hane*, dinlenme yeri, yalnız başına ibadet edilen kapalı yer. || *Halvet-nişin*, halvette oturan kimse. || *Halvet-saray* → HALVETSARAY.

—Tar. Saray kadınlarının rahatça gezebilmeleri, eğlenebilmeleri için yapılmış ve dışarıdan kimsenin alınmadığı özel bahçeler.

—Tasav. Salikin (tarikata yeni girenin), şeyhin buyruğu ve onayı ile tek başına bir odada kalarak Tanrı ile baş başa olduğunun bilincine varması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Çilehane denilen hücrede geçirilen halvet (yalnızlık), tarikatların çoğunda 40 gün (*erbain* ya da *çihilrûz* da denir), mevlevilik tarikatında ise 1 001 gün sürer. Halvete çekilen salik, bütün dünya işlerinden, maddesel varlığının bütün istek ve gereksinmelerinden olabildiğince uzaklaşarak kendisini Tanrı'ya adar ve sürekli ibadet, zikir ve tefekkür (Tanrı'yı düşünme) ile zamanını geçirir. Halvet'in Hz. Musa ile başladığı söylenir.

HALVETGÂH ya da **HALVETGEH** a. (ar. *ḫalvet* ve fars. *-gah*'tan *ḫalvetgah*). *Esk.* Yalnız başına kalıp ibadetle vakit geçirilecek yer, çilehane; gizli görüşülecek yer.

HALVETGEH → HALVETGÂH.

HALVETİ a. Halvetilik* tarikatına bağlı olan kişi.

HALVETİLİK ya da **HALVETİYE** a. Tanrısal gerçeğe gizli zikir ile ulaşılabileceği düşüncesini benimseyen ve Şeyh Ebu Abdullah Siracettin Ömer el -Ehci tarafından kurulan (XIV. yy.) tarikat.

—ANSİKL. Halvetlik inancına göre Şeyh Ebu Abdullah, Hz. Muhammet ile başlayan tarikat zincirinin 21. halkasını oluşturur. Halvetilik tarikatını tam bir düzene sokan ve islam ülkelerinde yayılmasını sağlayan Seyit Yahya Şirvani (öl. 1464) oldu.

Tarikatın temel ilkesi *zikrullah*'tır (Allah'ı anma). Salikin (tarikat yolcusu) başta gelen görevi kalp temizliği, gönlünü dünyadan ve dünyadaki her şeyden (mâ sivâ) uzak tutarak yalnızca Allah'a yönelmek; zikrin amacı, salikin olabildiğince kendisini Allah'a vererek O'ndan başkasını bilincinin dışına atması, kendisini Allah'ın mutlak varlık ve birliğinde eritmesidir.

Halvetilikte biçimsel bakımdan üç türlü zikir vardır: *istiğfar* (100 kez tekrarlanır); *salavat* (100 kez tekrarlanır); *esmayı seba*.

Tarikata girmek isteyen (talip), şeyhin huzurunda kıbleye dönerek diz üstü çöker; güçlü bir kararlılık, bağlılık ve iyi niyetle (ihlas) Allah'tan başka her şeyi zihninden çıkartmaya çalışır. Şeyh de kendisine görevlerini bildirir. Sonra *esmayı seba* (yedi ad) zikrine geçilir. Sert, vurgulu hareket ve sözlerle yapılan bu zikir sırasında, talip başını önce sağ omuzuna çevirerek "la ilahe", sonra sol omuzuna çevirerek "illallah" der. *Kelime-i tevhit* zikri denilen bu zikir en az 33 kere tekrarlanır. İnanca göre, kelime-i tevhit zikri, dilden gönüle geçtikten ve talibin kalbinde tevhit nuru doğduktan sonra talip, şeyhin



Naim Süleymanoğlu'nun milli forma ile ilk halter karşılaşması
Uluslararası Cumhuriyet kupası
Antalya
20 aralık 1987

gösterdiği sıraya göre öteki adları zikre geçer. Böylelikle "yedi daire" de denilen yedi adı tamamlayan talip, "letaif-i insaniye" ya da "envar-ı seba" denilen makamlara ulaşmış ve kendisinde "mükâşefe" (kalp sezgisi) başlamış sayılır. Bir hadisinde Hz. Muhammet'in "Allah ile kul arasında nur ve zulmetten oluşan 70 000 perde bulunduğunu" söylemesi, genellikle tasavvufta olduğu gibi halvetilikte de bu hadise büyük önem verilmesine yol açmıştır. Halvetilere göre, yedi adın ilkini tamamlayana birinci makamın 10 000 perdesi, ikinci adı tamamlayana ikinci makamın 10 000 perdesi açılır. Böylece yedi ad tamamlandığında Allah ile kul arasındaki bütün perdeler ortadan kalkar ve kurbiyet (Allah'a yaklaşma) gerçekleşmiş olur. Bu mertebeye ulaşan sufi marifet (en yüksek bilgi) ve mutluluğu elde etmiş olmakla birlikte, bu bilgi ve mutluluğu ancak kendisi duyup yaşayabilir; başkasına anlatamaz. Çünkü bu durum, *kal* (söz) işi değil, *hal* (yaşama) işidir.

Halvetilikte toplu zikirler ayakta ya da oturarak yapılır. Tarikat, zamanla ruşeniye, cemaliye, ahmediye ve şemsiye adlarıyla dört kola ayrıldı; daha sonra bunlar da kendi içlerinde çeşitli kollara bölündüler.

HALVETSARAY a. *Esk.* Toplumdan uzak yaşayıp, dinlenmek için yaptırılmış köşk ve saraylar için kullanılırdı.

HALYS. Tar. coğ. Kızılırmak*'ın Antikçağ'daki adı.

HALYSİA a. Bedeninde birçok açık renk benek bulunan uğurböceklerini içeren cins. (Uğurböceğigiller familyası.)

HAM sıf. (fars. *ḫam*). **1.** Henüz olgunlaşmamış meyve için kullanılır: *Ham incir. Erikler daha ham, sakın koparma!* **—2.** İşlenmemiş, biçimlenmemiş: *Ham yün. Ham toprak. Ham petrol.* **—3.** Kaba, kültürsüz, incelikten yoksun kimse için kullanılır: *Ne ham adam, daha ağzımı bile açmadan kapıyı yüzüme kapadı.* **—4.** Antrenmansız, idmansız: *Ham vücutla bu hareketleri yapamazsın.* **—5.** Gerçeğe uymayan, dayanıksız, gereksiz, boş: *Ham hayaller.* **—6.** *Ham armut, ahlat gibi boğaza durmak*, sözü, davranışı ya da eylemleriyle kimi engeller çıkararak yapılmakta olan bir işi güçleştirmek, işin akışına engel olmak. || *Ham armudun ham sözü*, bir kimsenin yersiz ve gereksiz olarak söylediği söz için söylenir. || *Ham ervah*, incelikten yoksun, kaba ruhlu, çiğ kimseler için kullanılır. || *Ham teklif*, benimsenecek yönü bulunmayan öneri. ||*Esk. Ham-dest*, elinden iş gelmeyen.

—Güz. sant. *Ham sanat*, kültür normları dışında kalan, kendiliğindenlik ve yaratıcılık içeren ürünler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mad. oc. *Ham cevher*, hiçbir işlemden geçirilmemiş, ocaktan çıkarıldığı halde bulunan cevher.

—Metalürj. *Ham briket*, BRİKET'in eşanlamlısı. || *Ham döküm*, KABA* DÖKÜM'ün eşanlamlısı. || *Ham metal*, üretildiği gibi kalan, yani biçimini, cinsini, niteliklerini değiştirebilecek hiçbir mekanik ya da ısıl işlemden geçirilmemiş metal.

—Nalbant. *Ham mıh*, alaturka mıh yapmak üzere dövülmüş ince demir çubuk.

—Petr. san. *Ham petrol*, yatak çıkışında elde edilen, işlenmemiş ya da arıtılmamış petrol.

—Seram. *Ham mal*, bir kez fırınlanmış bisküvi halindeki seramik parçaları.

—Şarapç. *Ham şarap*, mayalanması sona eren, fermantasyonunu yeni bitirmiş, fazla miktarda karbondioksit içeren ve daha berraklaşmamış olan şarap.

—Tasav. Tarikata yeni girmiş ve henüz olgunlaşmamış kişi.

—Tekst. *Ham ipek*, kozadan çekildiği halde, işlenmemiş ipek ve bu ipekle üretilen iplik. (Ham ipek ipliği, kozadan çekilen belli sayıda tel salgının bükümsüz olarak birleştirilmesiyle oluşturulur.) [EKRÜ İPEĞİ de denir.] ||*Ham iplik*, yıkanmamış, kaynatılmamış ya da boyanmamış iplik.

—ANSİKL. Güz. sant. Yaratıcı etkinliklerin büyük bir bölümünü kapsamına almak eğiliminde olan kültürel sanata karşıt olarak, ham sanatın etkinliği tümüyle içgüdüsel bir özgürlüğe dayanır. Ham sanattan yana olan sanatçılar toplumun kültür kalıplarından sıyrılmış, kendi kendini yetiştirmiş (Gaston Chaissac ya da Scottie Wilson) ya da zihinsel bir "sapma" sonucu kültürün denetiminden sıyrılmış (Wölfli, Aloïse vb.) ya da kendilerini "ruhlar"ın sözcüsü sayan (Augustin Lesage, Joseph Crépin [1875-1948], Jeanne Tripier [1869-1944], Henriette Zephir [doğm. 1920] gibi medyum ressamlar) kimselerdir. Profesyonel sanatçıların yabancısı olduğu büyük bir kendiliğindenlik taşıyan bu yapıtlar bir gereksinme sonucu ya da zevk için yaratılır. O zamana kadar bilinmeyen ya da küçümsenen bu yapıtların ortaya çıkışı Ham sanat merkezi'nin (1947), daha sonra da Jean Dubuffet tarafından Ham sanat topluluğu'nun kurulmasıyla gerçekleşti. 1971'de Lozan belediyesi'ne verilen koleksiyonlar, 200 sanatçının 5 000 yapıtını kapsıyordu. Cahiers de l'art brut, 1964'ten başlayarak önemli katalog ve monogrofiler yayımlamaktadır.

HAM sıf. (fars. *ḫamiden*, eğilmek, bükülmek'ten *ḫam*). *Esk.* **1.** Eğri, bükülmüş, kıvrımlı: *"Sünbül ham olur reşk ile kâkül büküldünce"* (Fıtnat Hanım, XVIII. yy.). **—2.** *Ham-be-ham, ham-ender-ham*, kıvrım kıvrım, büklüm büklüm: *"Lepiska saçları düşunda ham be ham dağınık"* (Tevfik Fikret). ||*Ham-i zülf*, saçın kıvrımı.

HAM, Nuh peygamberin oğlu, Kuş, Mistraim, Put ve Kenan'ın babası. Tevrat'a göre (Yaradılış, IX,20; X,1,6) Ham, bir gün içtiği şaraptan sarhoş olup çırılçıplak yatan babasını görür ve durumu kardeşleri Sam ile Yafes'e anlatır. Onlar da babalarını bu durumunu görmemek için arka arka gelip üstünü örterler. Nuh uyanınca, çıplak vücuduna baktığı için oğlu Ham'ı lanetler. İslam rivayetlerine göre, Nuh'un bu lanetlemesi, Ham'ın soyundan gelenlerin ve geleceklerin kara renkli olmaları sonucunu doğurur. Böylelikle kara renklilerin hepsinin onun soyundan geldiğine inanılır. Bazı rivayetlere göre de Nuh Ham'ı değil, onun oğlu Kenan'ı lanetlemiştir. Ayrıca, lanetlenmesine Ham'ın babasının çıplak vücuduna bakmasının değil, Nuh'un gemisindeki bir aşk sorununda babasına karşı gösterdiği saygısızlığın neden olduğunu öne süren rivayetler de vardır.

Ham'ın soyundan gelenlere "Hamiler" adı verilir. Bunlar Eski Mısır halkı, Kıptiler, Berberiler, Tuaregler ve bazı habeş kabileleridir.

HAM HUM a. (yansıma sözc.). **1.** Mırıltı halinde söylenen anlamı belirsiz söz. **—2.** *Ham hum etmek*, anlamı belirsiz birtakım sözler söylemek. ||*Ham hum şaralop*, hile ve el çabukluğuyla yapılan, akıl erdirilmesi güç iş, ya da anlamsız, boş, önemsiz söz için söylenir (tkz.).

—Sey. oy. *Ham hum şaralop muhaveresi*, bazı karagöz oyunlarında yer alan bir *ara* muhavere*. (Bu ara muhaverede Karagöz, Hacivat'ın her sözüne "ham hum" ya da "şaralop" diyerek karşılık verir.)

Ham ve Dacie testi. Hematol. Cam kap içinde, yıkanmış alyuvarların, taze asitlenmiş serum ile karıştırılarak erimelerini ölçme deneyi. Marchiafava-Micheli hastalığında ve II. tip diseritropoyezde erime gözlenir. (Eşanl. ASİTLE HEMOLİZ TESTİ.)

HAMA, Suriye'de kent, Asi ırmağı kıyısında il merkezi, ünlü bostan dolaplarıyla sulanan zengin bir vahada; 229 000 nüf. (1989). XVIII. yy'dan kalma bir sarayda arkeoloji müzesi. Elişçileri eski yöntemlerle, ünlü ipekli ve pamuklu kumaşları dokumaya devam etmektedir. Hama, Bedeviler'in çok sık uğradığı bir ticaret pazarıdır. Metalürji. Çimento fabrikası. — *Hama ili*, 8 844 km^2; 981 000 nüf. (1990). Suriye çölünde geniş bir alan kaplar.

—Tar. VIII. binyıl'dan başlayarak iskân edilmiş bir sit üzerinde kurulan eski *Hamat* kenti, en parlak dönemine İ.Ö. IX. yy.'da ulaştı. Kentte, o tarihlerde başkentliğini yaptığı bir geç hitit krallığından yazıtlar ve heykeller kalmıştır. Asurlu Şulmanuaşared III'ün (Salmanasar) saldırısına uğrayan kenti bir suriye koalisyonu savundu ve İ.Ö. 853'te (→ KARKAR), 849, 848 ve 845'te saldırganı durdurdu. Daha sonra bir aram hanedanının egemenliğine girdi. Asurlular'a boyun eğen (738) kent, kral Yau-bi'di zamanında ayaklandı; ama yenildi ve Sargon II tarafından ele geçirildi (720). Yağmalandı ve ilhak edildi; İ.Ö. II. yy.'a dek bir daha adından söz edilmedi. O tarihte Antiokhos IV, kente yunanca *Epiphaneia* adını verdi.

HAMA (Boubou), nijerli siyaset adamı ve yazar (Fonéko-Dibilo 1909-Niamey 1982). Dakar'daki William Ponty öğretmen okulu'nun eski öğrencisiydi, aynı anda hem siyaset hem de edebiyatla ilgilendi. Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra, Alman Demokratik Cumhuriyeti'ne gitti, ardından, başkan Hamani Diori'nin en yakın çalışma arkadaşlarından biri oldu. Diori'nin 1974 darbesiyle düşürülmesine kadar Millet meclisi başkanlığında bulundu. Hama, Amadou Hampâté Bâ ile birlikte afrika geleneğinin en iyi uzmanlarından biri sayılır; bu konuda yaptığı çalışmalardan bazıları: *l'Histoire traditionelle d'un peuple; les Zarma-Songhay* (Bir halkın geleneksel tarihi; Zarma-Songaylar) [1967], manevi gelişmesini anlatan *Kotia-Nima* (1969), *Contes et légendes du Niger* (Nijer halk öyküleri ve efsaneleri) [1972-73] ve *Le double d'hier rencontre demain* (Dünün kopyası yarınla karşılaşıyor) [1973] adlı bir deneme.

HAMA dağı → KALE dağı.

HAMADA a. Büyük Sahra'da, çoğunlukla göl kökenli kireçtaşlarından ya da yeni kireçtaşı kabuklarından oluşmuş yassı kayaların meydana getirdiği yayla.

HAMADA Şoci, japon seramikçi (Kavasaki, Tokyo yakınında, 1894-Maşiko 1978). Seramikçiliği Tokyo'da öğrendi, Kyoto'da ve sonra Saint Ives'te (İngiltere, Cornwall) ingiliz seramikçi Bernard Leach ile sanatını yetkinleştirdi. Japonya'ya dönüşünde (1924) Maşiko'da bir seramikçilik sanat merkezi kurdu. Grafik motiflerle bezeli kumtaşı seramikleri, bitkisel küllerle boyanmış olan sırlarla kaplanmıştır.

HAMADRİAS a. Asya'da yaşayan şah kobranın cins adı.

HAMADRYADES a. (yun. *hama* ile ve *drys* meşe'den). Yun. mit. Orman nympheleri; bir ağaçla doğar ve onunla ölürlerdi.

HAMAGUÇİ YOZO, japon gravürcü (Vakayamaken 1909). Tokyo ve Paris'te öğrenim gördü, 1930-1939 yılları arasında Paris'te yaşadı, 1953'te de bu kente yerleşti. Siyah tarzda gravür ustası olan Hamaguçi, titiz, sade ve şiirsel anlatımlı natürmortlar çizmiştir. —Karısı, MİNAMİ KEİKO (Toyama ili 1911) da gravürcüdür.

HAMÂİD çoğl. a. (ar. *ḫamide*'nin çoğl. *ḫamaᵓid*). *Esk.* Övülmeye değer işler.

HAMAİL → HAMAYLI.

HAMÂİM çoğl. a. (ar. *ḫamame*'nin çoğl. *ḫamaᵓim*). *Esk.* Güvercinler: *Hamâim-i büyut* (ev güvercinleri).

HAMAK a. (karayib dilinden isp. *hamaca*, fr. *hamac*'tan). Uyumak ya da dinlenmek için uzanılan iki ucundan asılı fileden ya da bezden yapılmış diktörtgen salıncak; ağ yatak.

—Denizc. Eskiden, gemilerde mürettebatın yatması için kullanılan ve tahta ya da

metal sopalar geçirilerek sağlamlaştırılmış iki ucundan asılan, bezden ya da ağdan yapılmış yatak.

HAMAKAT, -ti a. (ar. *ḥamakat*) *Esk.* Akılsızlık, ahmaklık, bönlük: *"Bizde, her nedense, ayı hamakatin, kabalığın kendisi diye tanınır"* (Neyzen Tevfik).

HAMAKSİA. Tar. coğ. Anadolu'nun Pamphylia bölgesinde antik kent; Antalya'nın Alanya ilçesi merkez bucağına bağlı Elikesik köyü yakınındaki kalıntıların bu kente ait oldukları sanılmaktadır. Yuvarlak sur duvarları oldukça sağlamdır. Strabon, çevredeki sedir ağaçlarından övgüyle söz eder.

HAMAKSİTOS. Tar. coğ. Anadolu'nun K.-B.'sında, Troas bölgesinde antik kentçik; Çanakkale'nin Ayvacık ilçesi Gülpınar bucağında, Babakale köyü yolu üzerindeki Göktepe'nin yamaçlarına kurulmuştu.

■ **HAMAL** a. (ar. *ḥaml*, yük'ten *ḥammāl*). **1.** İşi, yük taşımak olan kimse. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Başkasının yükünü, sorumluluklarını üstlenen kimse: *Beni hamalın mı sandın?* **—3.** *Hamal camal*, hamal ve benzeri kimseler. ||*Hamal gemisi*, yük gemisi. ||*Hamal katarı*, yük taşıyan tren katarı. ||*Hamal sırığı*, hamalın yük taşırken kullandığı sırık. ||*Sırık hamalı*, yükünü uzun bir sırık yardımıyla taşıyan hamal. (Sırık hamalı, yükünü ya sırığın iki yanına eşit olarak bağlayıp sırtında taşır ya da yükü sırığın ortasına bağlayıp başka bir hamalla birlikte iki ucunu omuzlarına alarak götürürler.)

◆ sıf. *Esk.* Kaba ve terbiyesiz kimse için kullanılır.

—Dy. *Hamal boji*, TAŞIYICI BOJİ*'nin eşanlamlısı.

—ANSİKL. Hamallar yüklerini sırtta, elle ya da sırık yardımıyla taşırlar. Sırtta taşınacaksa, taşıma aracı yükü bağlamak için ip ve sırta yerleştirilen *arkalık**tır. Sırtlarına aldıkları küfeyle yük taşıyan hamallara *küfeci* de denir. Daha ağır yükler bir sırığın ortasına bağlanıp iki hamal tarafından taşınır. Böyle yükler için sırta bağlanan *kolan* adlı bezden yapılmış bağlar da vardır. Osmanlılar döneminde Beyoğlu'nda oturan gayri müslim kadınların tahtırevanlarını taşıyanlara da hamal denirdi. Bu dönemde hamallar gedik örgütüne bağlıydılar. Hamallar bugün de büyük kentlerde bölgelere, semtlere göre örgütlenmekte ve grup ya da bölge yöneticilerine *hamalbaşı* denmektedir.

HAMALBAŞI a. Bir yere bağlı olarak çalışan hamalları yöneten kimse; hamal kâhyası.

HAMALİYE a. (ar. *ḥammal* ve *-iyye*'den *ḥammāliyye*). Hamal ücreti; hamallık.

HAMALLIK a. **1.** Hamalın yaptığı iş. **—2.** Hamala verilen para; hamaliye. **—3.** *Tkz.* Kaba ve ağır iş. **—4.** Boşu boşuna yüklenme, taşıma: *Yaz gelse de bu kazakların hamallığından kurtulsak.* **—5.** Belleği gereksiz bilgilerle doldurma, yorma. **—6.** *(Bir işin) hamallığını etmek, yapmak*, bir işin, uzmanlık istemeyen, önemsiz ama yorucu yükünü taşımak; kaba yönleriyle uğraşmak.

■ **HAMAM** a. (ar. *ḥamm*, sıcaklık'tan *ḥammām*). **1.** Yıkanılacak yer. (Eşanl. YUNAK.) **—2.** Halkın yıkanma gereksinimini karşılayan genel yapı. **—3.** Yıkanma, hamama gitme: *Yarın hamam günümüz.* **—4.** *Hamam anası* → HAMAMANASI. ||*Hamam böceği* → HAMAMBÖCEĞİ. ||*Hamam gibi*, çok sıcak. ||*Hamam kaçkını, soygunu*, çırılçıplak kimse. ||*Hamam nalını suratlı*, yüzüne bakılmayacak ölçüde aşırı çirkin kadınlar için kullanılır. ||*Hamam odası*, eski büyük konaklarda, hamamların soyunma odası. ||*Hamam otu* → HAMAMOTU. || *Hamam suyuyla misafir ağırlamak*, herkesin rahatça yararlandığı bir şeyden ikram ederek birini memnun etmeye çalışmak. ||*Hamam takımı*, hamam yapmak için gerekli, peştemal, havlu, nalın, tas, sabunluk, kese, yaygı bezi vb. gereçlerin tümü. ||*Hamam tası* → HAMAMTASI. ||*Hamama gider kurnaya, düğüne gider zurnaya âşık olur*, kolayca gönül kaptıran, sevgisinde kararsız, şıpsevdi kimseler için söylenir. ||*Hamamda deli var*, birdenbire ortaya çıkan karışıklık ve gürültüyü nitelemek için söylenir; bulunduğumuz ortamda düşüncesizce davranan, çevresindekilere zarar veren bir kişinin bulunduğunu belirtmek için kullanılır. ||*Hamamın namusunu kurtarmak*, kötü bilinen ya da pek temiz olmayan bir yerin, işin görünüşünü kurtarmaya yönelik sözde birtakım önlemlere başvurmak, bu yolla ona saygınlık kazandırmaya çalışmak. ||*Fin hamamı* → SAUNA.

—*Esk.* *Hamam-ı harr*, sıcak hamam; sıcaklık derecesi +25° - +37°'ye kadar olan hamam. ||*Hamam-ı mutedil*, ılıman, hamam; sıcaklık derecesi +18° - +25°'ye kadar olan hamam || *Hamam-ı tennuri-i ratib*, sıcaklık derecesi +40° - +45°'ye kadar olan ve su buharı ile ısıtılan hamam ||*Hamam-ı tennuri-i yabis*, sıcaklık derecesi +37° - +55° kadar olan hamam.

—Folk. *Adak hamamı*, adakta bulunan kişinin isteğinin olması halinde hamam kiralayarak düzenlediği eğlence. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Gelin hamamı* → GELİN. ||*Güvey hamamı* → GÜVEY. ||*Kırk hamamı*, yeni doğmuş çocuğun kırkı çıktığında hamamda düzenlenen tören. (Bu törene tüm akraba ve komşular çağrılır. Çocuk, ebesi tarafından yıkanıp kırklanır ve "kırk giysisi" denen özel giysiler giydirilir. Aile durumuna göre gelenlere çeşitli ikramlarda bulunur, eğlenceler düzenlenir.) ||*Sünnet hamamı* → SÜNNET.

—Tasav. *Hamam mührü*, mevlevi tarikatında üzerinde "hamam" sözcüğü yazılı kâğıt. (Bazı tarikat müritleri hamama gittiklerinde hamamcılara bu kâğıtları verir, hamamcılar da bu kâğıtları tekkeye göstererek paralarını tahsil ederlerdi).

—ANSİKL. Yunanlılar, genellikle gymnasionların yanında, halka açık hamamlar inşa ettiler; ancak, *balneum*'ların yaygınlık kazanması, bu yörede çok sayıda sıcak su kaynağının bulunmasının da etkisiyle, Güney İtalya'da oldu. Hamamlar, imparatorluk dönemi uygarlığının belirgin özelliğiydi. Mimarlıkta çimentonun kullanılması ve kubbe yapımında sağlanan ilerlemeler sonucunda, hamam yapıları bu dönemde gelişti. Hamamlarda her zaman, beden eğitimi çalışmaları için bir *palaestra*, kuru ortamda terlemek için bir *laconicum*, sıcak su banyosu için bir *caldarium*, orta sıcaklıkta *tepidarium*'lar ve büyük bir soğuk su havuzunun yer aldığı *frigidarium* bulunur. Fırınlardan *(praefurnium)* gelen sıcak hava, yükseltilmiş zeminin *(hypocauston)* altından ya da duvarların içindeki borulardan geçerek mekânları ısıtırdı. Hamamlar çeşitli plan düzenlerine göre yapılıyordu. Bunların en görkemli örnekleri imparatorluk hamamlarıdır (Paris'te Cluny hamamı, Roma'da Caracalla hamamı). Caracalla hamamı'na (İ.S. 206-217), kemerli bir revakla süslü anıtsal bir caddeden (via Nova) geçerek ulaşılıyordu. 220×114 m boyutlarında dikdörtgen bir ana yapı (asıl hamam yapısı), park olarak düzenmiş bir dış bahçe ve çeşitli ek yapılardan oluşan Caracalla hamamı, bir kenarı 350 m uzunluğunda kare bir alana yayılmıştı. Ana yapıda üç büyük mekân *(frigidarium, tepidarium ve caldarium)* yer alıyordu. Zemini yeşil mozaiklerle süslü *frigidarium*'da duvarlar, mermer levhalar ve yalancı mermer süslemelerle kaplanmıştı; yanlarda pembe granit sütunlu revaklar uzanıyordu. Tonozların ustalıklı bir dengeyle birbirlerine yaslandığı orta bölümün her iki yanında dikdörtgen bir perystilon *(palaestralar)* vardı. Perystilonun revakları av sahnelerini betimleyen frizlerle süslenmişti; zeminde ise deniz canavarlarını resmeden mozaikler bulunuyordu. Yapının öteki bölümleri giriş aralıkları ve soyunma odalarından *(apodyterium)* oluşuyordu. Bodrumlarda ise hizmet bölümler (ısıtma dairesi, çamaşırhane, odunluk vb.) vardı. Dikdörtgen biçiminde, ağaçlarla kaplı geniş bir alana yayılan bahçe (yunan palaestrasının gezi, tartışma, top oyunlarına ayrılmış bölümü), bir dizi ek yapıyla çevrelenmişti: eksedralar, gymnasionlar, stadionlar, kütüphaneler vb. Erkekler ve kadınlar için ayrı ayrı mekânlar bulunabildiği gibi, bunlar değişik saatlerde aynı mekânda da yıkanabiliyorlardı. Çatı örtüsü düz teras biçiminde *(frigidarium)*, köşeli tonozlu *(tepidarium)* ya da kubbeliydi *(caldarium)*; ışık, değişik yükseklikteki tonozları birleştiren duvarlara açılan pencerelerden sağlanıyordu.

Canlı bir havanın hüküm sürdüğü hamam tam bir eğlence yeriydi, halkın en çok beğendiği gezinti mekânıydı. Bir kentte birçok hamam bulunabiliyordu (nüfusu 15 000 olan Timgad'da 12 tane). Villa ve ordugâhların da hamamları vardı.

• *Türk hamamı. Soyunmalık** ya da *camekân* (osm. camegâh, Roma hamamlarında apoditerium), *soğukluk** (frigidarium), *ılıklık** (tepidarium), *sıcaklık** (caldarium), *halvet**, *cehennemlik**, *külhan** gibi bölümlerden oluşan türk hamamları da Bizans gibi, Roma hamamlarından esinlenmiştir. Özellikle osmanlı döneminde önem kazanan ve gelişen bu yapılar, çoğunlukla merkezi planlı, tek ya da çifte hamam türündendir. Bunlar ya bağımsızdır ya da külliyeler içinde yer alırlar; genellikle hayır kurumlarına, özellikle de camilere gelir sağlamak amacıyla yapılmışlardır.

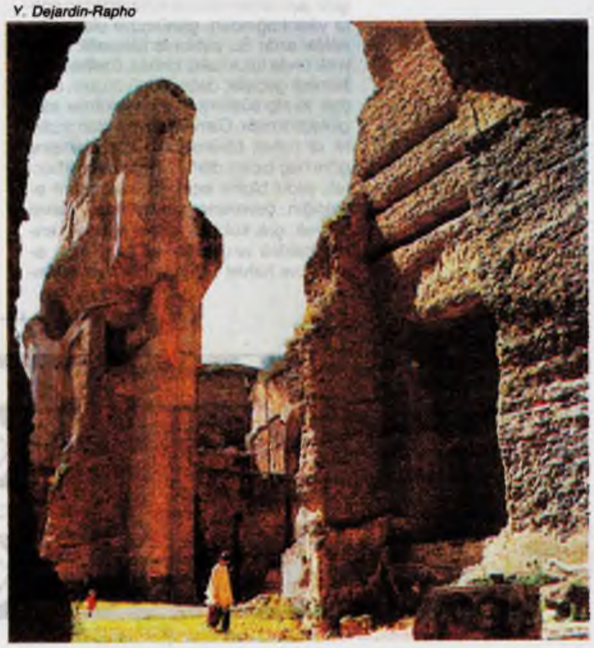
Anadolu'da türk dönemi hamamlarının ilk örnekleri G.-D. Anadolu'da, Artuklular' da görülmektedir. Mardin'deki Maristan hamamı'nın, Anadolu'daki en eski tarihli türk hamamı olduğu sanılmaktadır (XII. yy. başı). Yapı, haç biçimi dört eyvanlı, dört köşe hücreli sıcaklık bölümüyle dikkati çeker. Gene Mardin'deki Radviyye hamamı'nda da (XII. yy. sonu) aynı plan uygulanmıştır. Oktay Aslanapa'nın kazılarıyla ortaya çıkarılan Diyarbakır Artuklu sarayı hamamı (1220-1222) altın yaldızlı mozaik bezemeleriyle önemli bir örnektir.

Anadolu Selçukluları döneminden günümüze ulaşan çok az sayıda hamam vardır. Kayseri'deki çifte hamam planında Kölük hamamı aslında bir danişmentli yapısı olup 1210'da onarılmıştır. Gene Kayseri'deki Kümbet hamamı (XIII. yy.), çifte hamam planındaki Sultan hamamı, Alanya'daki İçkale hamamı (XIII. yy. ilk yarısı), Alara kalesi hamamı (1224/1225) dönemin belirtilmesi gereken örnekleridir. Palas köyündeki (Kayseri) Sultanhan hamamı (1232-1236) bir konaklama yerinde olma-



hamal
Atatürk kitaplığı, İstanbul

Y. Dejardin-Rapho



Caracalla **hamamı**'ndan bir görünüm
İ.S. 206-217
Roma



osmanlı döneminde kadınlar hamamı



hünkâr hamamı
Dolmabahçe sarayı müzesi, İstanbul

sı açısından önemlidir. Ayrıca beş bölmeli dairesel planıyla da ilgi çeker. Karatay hanı (1240) ve Ağzıkara hanı (XIII. yy. ilk yarısı) hamamları da bu türden örneklerdir. Kayseri'deki Huanthatun külliyesi hamamı, haç biçimi dört eyvanlı, zengin çini bezemeli önemli bir yapıdır. Konya Sahipata külliyesi hamamı (XIII. yy. ortaları), Tokat Pervane hamamı (1275), Kastamonu Vakıf hamamı (XIII. yy. sonları), selçuklu hamamlarının en tanınmışlarıdır. Dönemin kaplıcaları da hamam mimarisi düzenindedir. Yoncalı köyündeki (Kütahya) Yoncalı kaplıcası (1233), Ilgın'daki (Konya) Ilgın kaplıcası (1236, onarım 1267) bu türün ilginç örnekleridir.

Beylikler döneminde Anadolu'nun pek çok yöresinde küçük boyutlu hamamlar yapılmıştır. Bunlar arasında Karamanoğulları döneminden Konya'daki Meram Hasbey hamamı (1424) ve Celaliye vakfından Abidçelebi hamamı (Şifa hamamı) belirtilebilir.

Osmanlı mimarlığının sayıca en zengin yapı türlerinden biri hamamlardır. Bunlar gelir getirdikleri sürece kullanıldıktan sonra yıktırıldığından, günümüze ulaşan örnekler azdır. Bu yapılarda işlevsellik ve yalınlık önde tutulmakla birlikte, özellikle mukarnaslı geçişler, değişik örtü düzeni, mermer ve alçı süslemelerle iç mekânlar zenginleştirilmiştir. Osmanlı hamamları sıcaklık ve halvet bölümlerinin düzenlenişine göre haç biçimi dört eyvanlı ve köşe hücreli; yıldız biçimi sıcaklıklı; kare planlı sıcaklığın çevresine yerleştirilmiş halvet hücreli; çok kubbeli; ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli; soğukluk, sıcaklık ve halvet bölümleri benzer biçimde tasarlanmış türler olarak sınıflandırılmaktadır. En yaygın olanı haç biçimi dört eyvanlı ve köşe hücreli plandır. Yenişehir'deki (Bursa) Saray hamamı (XIV. yy. başı) dönemin çifte hamamlarının ilk örneklerindendir. İznik kazılarında ortaya çıkarılan Orhangazi hamamı, merkezi kubbeli, haç biçimi dört eyvanlı, köşe hücreli planıyla Bursa hamamlarının öncüsüdür. Bursa'daki Eski hamam (1337), Orhangazi hamamı (1339), Göynük'teki Süleymanpaşa hamamı (XIV. yy.) dönemin ilk örnekleri arasında belirtilebilir. Hamam mimarisi kapsamında olan kaplıcalar arasında Bursa'daki Çekirge kaplıcası (1326), Eski kaplıca (XIV. yy. ortaları), Kükürtlü kaplıca (XIV. yy. ikinci yarısı) sayılabilir. Mudurnu'daki Yıldırım külliyesi hamamı, mimarisi yanında bezemeleri ve yüksek sekizgen kasnağın içine gizlenmiş gibi yapılmış kubbesiyle dikkati çeker. Dönemin öteki örnekleri arasında Bergama Debbağlar hamamı, Merzifon Çifte hamam (1388), Ankara Karacabey hamamı (1444), Ezine Seferşah hamamı, Bursa Atpazarı hamamı (XV. yy.), Mahkeme hamamı (XV. yy. ilk yarısı), Edirne Tahtakale hamamı (1435), Mezitbey hamamı (1442), Gazimihalbey hamamı (1422), Beylerbeyi hamamı (XV. yy. ilk yarısı), Afyonkarahisar Gedikahmetpaşa hamamı (1472) bulunmaktadır. Evliya Çelebi'ye göre İstanbul'daki ilk örnek Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı Irgatlar hamamı'dır. Bunu Azablar, Vefa ve Eyüp hamamları izler. Fatih'teki Çukur hamamı ötekilerden daha büyük bir yapıydı. Mahmutpaşa hamamı da Edirne Tahtakele hamamı ile başlayan büyük hamam geleneğini sürdüren bir örnek olmasının yanı sıra, planıyla da ilgi çeker. Burada ılıklık iki eyvanlı, iki halvet hücreli, sıcaklık ise iki büyük, beş küçük eyvanlı, dört halvet hücrelidir. İstanbul Gedikpaşa'daki Gedikpaşa hamamı, Tahtakale'deki Tahtakale hamamı çifte hamam planında büyük yapılardır. Bayezit külliyesi hamamı ise (1501-1506) haç biçimi eyvanlı, köşe hücreli, çifte hamam planı ve mukarnas dolgulu kubbeleriyle bu türün anıtsal örneklerindendir.

Klasik dönem hamam yapılarında bakışık düzende çifte hamam planı egemendir. Bu yapılar kübik gövdeli, yalın mimarilerinin yanı sıra, bezemeleri ve örtü düzenleriyle de ilgi çeker. Bu dönemde Mimar Sinan'a bağlanan hamamların on altısı İstanbul merkezinde, yedisi Üsküdar, Galata ve Boğaziçi'ndedir. Bunların yanı sıra, Sinan'a bağlanan saray hamamları da vardır. Çifte hamam planındaki Hayrettinpaşa (Çinili) hamamı (1546), tek hamam planındaki Ağa hamamı (1547), Hadımibrahimpaşa hamamı (1551), yol açımı sırasında yıktırılan Sinanpaşa hamamı (1555) ilk klasik örneklerdir. Haseki (Ayasofya) hamamı'nda (1556) Mimar Sinan değişik bir plan uygulayarak, kadınlar ve erkekler bölümlerini aynı eksene yerleştirmiş, kubbeli camekân, üç kubbeli soğukluk ve yıldız biçimi sıcaklık bölümleriyle yeni bir üslup geliştirmiştir. Süleymaniye külliyesi hamamı (1550-1557), haç biçimi dört eyvanlıdır. Mollaçelebi hamamı'yla Mihrimahsultan hamamı (1565) benzer planda çifte hamamlardır. Kılıçalipaşa külliyesi hamamı ise (1580), yıldız biçimi sıcaklıklı, tek hamam planında bir örnektir. Atikvalidesultan külliyesi'nin (1577-1583) hamamı aynalı tonoz örtülü soğukluk; ortası kubbeli, yanları tonoz örtülü ılıklık; büyük kubbeli sıcaklık bölümlerinden oluşan bir çifte hamamdır. İstanbul'daki saray hamamları içinde Topkapı sarayı'ndaki Yenisaray hamamı ile Validesultan hamamı belirtilebilir. İstanbul dışındaki önemli örnekler



çifte hamam planındaki haseki hamamı
1- A) erkekler bölümü girişi B) kadınlar bölümü girişi a) soyunmalık b) ılıklık c) helalar d) sıcaklık e) halvet f) külhan

arasında Karapınar'daki (Konya) Selim II külliyesi hamamı (1563), İzmit'teki Pertevpaşa külliyesi hamamı (1579), Edirne ve Lüleburgaz Sokullumehmetpaşa hamamları (XVI. yy.), Sapanca'daki Rüstempaşa hamamı sayılabilir. Mimar Sinan'dan sonra yapılan külliyelerde hamamlara daha az rastlanmaktadır. Geç klasik döneme damgasını vurmuş olan ve günümüze ulaşmayan İstanbul Cerrahpaşa külliyesi hamamı (1598), çifte hamam planındaydı. Burada, dört eyvanlı sıcaklık bölümünde dörtgen köşeler pahlanarak sekizgen bir plan elde edilmiş, köşelere halvet hücreleri yerleştirilmiştir. Sultanahmet külliyesi'nin (1609-1617) hamamı tek hamam planındadır, sıcaklığı altı köşelidir. Değişik bir planın uygulandığı Üsküdar Çinili külliye hamamı'nda (1640), kadınlar bölümünün sıcaklığı sekiz köşelidir; köşelere dörder eyvan ve halvet hücresi yerleştirilmiştir. Merzifon'daki Büyük hamam (1658), Karamustafapaşa hamamı (1676), Tuzpazarı hamamı (1677), Vezirköprü'deki Taşkale hamamı (1659), Çifte hamam (Ayşesultan hamamı) [XVII. yy. ortaları] İstanbul dışından gösterilebilecek örneklerdir. XVIII. yy.'dan sonra hamam mimarisi önemini yitirmiş, yapımı da azalmıştır. Bu dönemin örneklerinde merkezi plandan uzaklaşıldığı görülür. İstanbul'daki en önemli örnek Cağaloğlu hamamı'dır (1740). Çifte hamam planında, barok üsluptaki yapının soğukluk ve sıcaklık bölümleri, klasik şemadan çok farklı biçimde düzenlenmiştir. Barok, ampir ve rokoko üsluplarında yapılan daha sonraki örneklerden, mimarlık tarihi açısından değer taşıyan hamamlar yoktur.

İstanbul'un konak ve yalılarında da çarşı hamamlarıyla benzer planda, daha küçük ölçekte hamamlar vardı. Daha sonra Çamlıca Kız lisesi olarak kullanılan Ahmetratippaşa konağı'nın mermer oymalı hamamı ile Boğaziçi'ndeki Zarifmustafapaşa yalısı'nın hamamı bu türün özgün örnekleri olarak belirtilebilir. Dolmabahçe sarayı'nın hünkâr hamamı da mimari özelliği olmamakla birlikte süslemesiyle ilgi çeker. Hamamın soyunma bölümünün duvarları Zonaro'nun Kayığa binen kadınlar tablosuyla süslüdür. Yıkanma bölümü duvarlarıysa açık sarı renkte alabastrit kaplıdır. Tavan tunç çerçeveli camla kapatılmıştır.

—Folk. Anadolu'da hamamın özel törenler yanında (gelin hamamı, güvey hamamı, kırk hamamı vb.) günlük yaşamda da önemli bir yeri vardır. Birçok yörede topluca hamama giderek yemekli eğlence düzenleme ve yıkanma geleneği günümüzde de sürdürülmektedir. Görücü usulüyle yapılan evlenmelerde erkek annesi, çoğu kez oğluna alacağı kızı hamamda beğenir. Hamam, bedensel temizlik yanında, tinsel kirlerden arınmada da araç olarak görülür. Din gereklerine ya da törelere göre yanlış bir davranışta bulunup tinsel yönden kirlendiğine inanılan kişilerin yedi ayrı hamamda yıkanırlarsa arınacakları inanışı vardır. Çocukları olmayan kadınların bir süre her gün hamama giderek en sıcak havuz ya da kurnaya oturtulması, günümüzde de başvurulan sağaltım yöntemlerindendir.

Hamamlar bazı inanışlara da konu olmuştur. Buna göre karanlık bastıktan sonra hamama gidilmez, tekin değildir. Hamamların cinlerin konaklama yerlerinden olduğuna, karanlık basınca burada yıkanıp eğlenceler düzenlediklerine inanılır. Rahatsız edilirlerse mutlaka bunu yapanı cezalandıracakları inanışıyla karanlık bastıktan sonra hamamda kalınmaz. Bazı hamamların ermişlerin, evliyaların uğrak yeri olduğuna inanılır ve Anadolu'daki çeşitli hamam ve kaplıcalar için bu türden efsaneler anlatılır.

• *Adak hamamı*, Anadolu'nun birçok yöresinde yaygın bir gelenektir. Adak sahibi, dileği gerçekleştiğinde 24 saatliğine bir hamam kiralar. Yakınlarını, komşularını, birer mum ya da sabun göndererek davet eder. Ayrıca kapının önünde duran bir kişi ya da natır bağırarak adak hamamı olduğunu çevreye duyurur. Adak hamamı herkese açıktır. Adak hamamında yıkanmanın sevap olduğuna inanılır. Adak sahibi, durumuna göre tüm gelenlere ikramda bulunur ve hamamın havlu, süpürge vb. gereksinimlerinden bazılarını karşılar.

Hamam, tanınmış karagöz ve ortaoyunu fasıllarından biri. Çelebi, sahibi olduğu hamamı işletmesi için Hacivat'a verir. Hacivat hamamın kadınlar bölümünü işletmesi için Salkım İnci ve Şallı Natır'ı çağırır. Çelebi hamama yıkanmaya gelir. Karagöz de girmek isteyince kadınlar kovar, Karagöz içeri girmek için çeşitli oyunlar denerse de her seferinde kovulur, çıkarken bir şeyler çalar. Sonunda hamamın kubbesine çıkıp buradan içeriyi izlerken kubbenin camı kırılıp aşağı düşer. Hamam tutuşur, kadınlar ve erkekler bağrışarak dışarı fırlar.

Ortaoyunu olarak oynanan *Hamam* biraz daha farklıdır. Çelebi'den hamamı alan Pişekâr, karşıdaki aktar dükkânını da işletmesi için Kavuklu'ya verir. Hamama gidecek olanlar ilkin Kavuklu'nun dükkânına uğrarlar. Kavuklu karısını kıskanıp hamamın içini izlemeye başlar. Bir süre sonra hamamda yangın çıkar, herkes çıplak olarak kaçışır. Kavuklu'nun, içinde zırnık bulunan kına sattığı Acem'in de sakalı tutuşmuştur. Tulumbacılar su sıkarlar. Arnavut elinde tabancayla gelir, mahalleli hamamın kapanmasını işter. Böylece Kavuklu'nun dükkânı da müşterisiz kalır.

Oyun *Çifte hamamlar, Hamam eğlencesi* adlarıyla da bilinir. K. Afrika'da *Lubet ül-hammam* adıyla buna benzer bir gölge oyunu oynatılmaktadır.

HAMAM, Adana'nın Kozan ilçesi merkez bucağında köy; 2 992 nüf. (1990).

HAMÂM, HAMÂME a. (ar. *ḥamam*, dişl. *ḥamāme*). *Esk.* Kumru, güvercin.

HAMAM çayı → KÛFİ çayı.

HAMAMANAŞI a. **1.** Kadınlar hamamında çalışanları yöneten kadın. **—2.** Şişman, iriyarı kadın.

HAMAMATSU, Japonya'da kent, Honşu (Şizuoka ili) adasında, Büyük Okyanus kıyısında; 534 624 nüf. (1990). Ticaret merkezi. Tekstil, kimya (boyalar) ve besin sanayileri. Müzik aletleri.

HAMAMBÖCEĞİ a. Böcbil. Hamamböceğigiller familyasına giren böceklerin genel adı. (Başlıca cinsleri: *Blatta, Blattella, Periplaneta, Ectobius, Heterogamia.)*

HAMAMBÖCEĞİGİLLER a. Yarıbaşkalaşmalı böcek familyası. (Örnek tipi hamamböceği. Bil. a. *Blattidae; Dictyoptera* takımı.)

—ANSİKL. Hamamböceğigillerin gövdesi yassı ve yumurta biçimindedir; başı çoğunlukla öntoraksın altında gizlidir. Işıktan korkan, çevrede bulunan hayvansal ve bitkisel maddelerle beslenen yer böcekleridir.

HAMAMCI a. **1.** Hamam işleten ya da hamamda çalışan kimse. **—2.** *Hamamcı olmak*, boy aptesi alması gerekmek (arg.).

—İnş. *Hamamcı derzi*, taş duvarlarda taş aralarının, keten lifi karıştırılmış sıva ile doldurulmasıyla elde edilen osmanlı yapı tekneği. (Su geçirimini azaltmak amacıyla uygulanan bu tür derz, günümüzde uygulanmamaktadır.)

HAMAMCILIK a. Hamam işletme işi.

HAMAMÇE a. (ar. *ḥammām* ve fars. *-çe*, küçültme eki'nden *ḥammamçe*). *Esk.* Küçük hamam.

HAMÂME → HAMÂM.

HAMAMEND, XIX. yy.'ın ortalarında İran'dan gelerek Musul'un güneyini ve Dicle kıyılarını yağma eden aşiret. Osmanlılar birkaç seferden sonra Hamamend aşiretini denetim altına aldılar.

HAMAMİ a. (ar. *ḥammam* ve *-i*'den *ḥammāmi*). *Esk.* Hamamcı.

HAMAMİ (İhsan), **Hamamîzade** de denir, türk şair ve yazar (Trabzon 1884 -İstanbul 1948). Divan şairlerinden Hafız Ahmet Efendi'nin oğlu. Trabzon idadisi'ni bitirdi (1901). Trabzon'da çeşitli okullarda edebiyat, islam ve osmanlı tarihi öğretmenliği ve yöneticilik yaptı (1905-1912). İstanbul'da Yüksek ticaret mektebi'nde türkçe ve kompozisyon okuttu (1916). Darüşşafaka, Kabataş gibi liselerde türkçe ve edebiyat öğretmenliği yaptı. Trabzon Yüksek ticaret okulu'nu kurdu (1924). Şiirlerinde, özellikle gazellerinde Nedim'e benzeyen rindane bir hava vardır. Eski harflerle basılan son divanın sahibidir: *Divân-ı İhsan* (1928). Hamsi ile ilgili her konuyu ele aldığı, Trabzon geleneklerini saptadığı *Hamsiname*'yi (1928, 1972) yazdı. Türk edebiyatı, tarih, halkbilim konularında çalışmalar yaptı: *Türk edebiyatı numuneleri* (Hıfzı Tevfik Gönensay ve Hasan Ali Yücel ile, 1926), *Bilmeceler* (1930), *Baba Salim* (Trabzonlu bir âşık üzerine inceleme, 1930), *Trabzon'da ilk kitapçı Kitabi Hamdi Efendi ve yayınları* (1947), *Rubâiyat-ı Ömer Hayyam* (rubai vezni ile çev., 1966) gibi kitapları yayımlandı.

HAMAMİYE a. (ar. *hammam* ve *-iyye*' den *ḥammāmiye*). Ed. Nesip bölümünde hamam eğlencelerinin, hamamdaki güzellerin anlatıldığı kasidelere verilen ad. (Nedim, sadrazam Damat İbrahim Paşa için bu türde bir yapıt yazmıştır.)

—El sant. Üzeri baskı tekniğiyle desenlendirilmiş pamuklu peştamal.

HAMÂMİYE a. (ar. *ḥamam* ve *-iyye*'den *ḥamāmiyye*). Esk. zool. Güvercingiller.

HAMAMKARAHİSAR, Eskişehir'in Günyüzü ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 627 nüf. (1990). XIII. yy.'da Emir Seyfettin Kızıl'ın yaptırdığı Hamamkarahisar camisi, mimarisi ve ana mekânla son cemaat yerini örten tuğla kubbeleriyle dikkati çeker. Ana kubbenin ortasında tuğlaların değişik biçimde işlenişiyle göze benzer bir motif elde edilmiştir. Çifte hamam planındaki Hamamkarahisar hamamı, 1175'te bir roma hamamının yerine Umur Bey zamanında yapılmıştır.

HAMAMLIK → GUSÜLHANE.

HAMAMNAME a. Ed. Divan edebiyatında hamamları, hamam eğlencelerini anlatan yapıtlara verilen ad.

—ANSİKL. "Deli Birader" adıyla anılan Gazalî, *Dafi ül-gumum ve vafi ül-hümum'* da Beşiktaş'ta yaptırdığı hamamda yaşanan eğlenceleri konu edindi. Tacizade Cafer Çelebi'nin *Hevesname*'sinde, Nihali'nin, Atayi'nin, Nabi'nin, Nedim'in şiirlerinde konuya değinilir. Vücudi'nin *Hayal-i yâr* mesnevisi, Yenişehirli Belig'in *Hamamname-i dilsuz* adlı mesnevisi vb. konuyla ilgili ürünlerdendir.

HAMAMOTU a. Vücuttaki gereksiz kılları almak için krem kıvamına getirilerek kullanılan bir tür toz.

HAMAMÖZÜ, Amasya iline bağlı ilçe; 8 303 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi, Amasya'nın 84 km K.-B.'sında *Hamamözü*, 1 557 nüf. (1990).

HAMAMTASI a. Hamamda su dökünmek için kullanılan tas.

HÂMÂN, efsanevi İran hükümdarlarından Hşayarşa'nın veziri. Yahudi düşmanı olarak bilinir. Hükümdarı, ülkedeki bütün Yahudiler'in öldürülmesi için ferman çıkarmaya zorlar. Ancak Hşayarşa'nın yahudi asıllı karısı Ester bu fermanın çıkmasını engeller ve Hâmân'ı astırır.

HAMANN (Johann Georg), alman yazar ve filozof (Königsberg 1730 - Münster 1788). XVIII. yy. sonu alman düşüncesinin gelişimini büyük ölçüde etkiledi. Din ve şiir alanlarında, Fransa'dan gelen akılcılığa ve klasikçiliğe karşı başkaldırı hareketini başlattı. Başlıca yapıtları: *Kreuzzü-*

ge des Philologen (Bir filoloğun kutsal mücadeleleri) [1762], *Des Ritters von Rosenkreutzletzte Willenmeinung* (Rosenkreutz şövalyesinin son düşünceleri) [1772], *Metakritik über den Purismus der reinen Vernunft* (Salt aklın arıtıcılığı üstüne metakritik) [1784].

Hamaoka, Japonya'da nükleer santral, Honşu adasında (Şizuoka ili), Büyük Okyanus kıyısında.

HAMAR, Norveç'te kent, Hedmark'ın yönetim merkezi, Mjøsa gölü kıyısında; 16 250 nüf. Yönetimsel merkez. Zengin bir tarım bölgesinin pazarı. Makine. Yapı gereçleri. Deri işleme.

HAMARAT sıf. **1.** Ev işlerinde çok becerikli ve çalışkan kadın için kullanılır **—2.** *Hamarat taze,* becerikli, çalışkan.

HAMARATLAŞMAK gçz. f. Hamaratlık göstermek: *Görücüler gelince kız birden hamaratlaştı.*

HAMARATLIK a. Hamarat olma durumu; hamarat bir kimsenin niteliği.

HAMARTOLOS → GEORGIOS HAMARTOLOS.

HAMARTOM a. (fr. *hamartome;* yun. *hamartanein,* amaçtan sapmak, yanılmak, ve *ome,* ur anl.da sonek'ten). Embriyol. Üzerinde yerleştiği organ ya da dokunun özdeş yapısından değişik yapıdaki dokuların birleşmesinden oluşan ur görüntülü kütle.

HAMARTOMATOZ a. (fr. *hamartomatose*). Embriyol. Çok sayıda hamartomun bir arada bulunduğu kalıtımsal hastalık.

HAMASE a. (ar. *ḥamaset,* kahramanlık'tan). Ed. Arap edebiyatında bazı şiir antolojilerine verilen ad.

—ANSİKL. Bu tür antolojilerde çeşitli konulardaki şiirler de yer almakla birlikte, kahramanlık şiirleri çoğunlukta ve kitabın başındadır. En ünlü hamaseler Ebu Tammam ve Buhturi'nin yapıtlarıdır. Ebu Tammam'ın antolojisinde on ayrı konu (yiğitlik, mersiye, edep, aşk, yergi, konukseverlik, türlü nitelikler, gezginlerin uykusu, şakalaşma ve kadınları aşağılama) yer alır. Kahramanlık şiirlerine arap edebiyatında "hamase" ve "eş-şi'r-ül-hamasi" denirdi. Sonradan bu tür şiirler için "melheme" sözcüğü destan anlamında kullanıldı. *Sîret Anter, Zât ül-himme* gibi destanlar bu tür destanlardandır. İran edebiyatına "hamase" sözcüğü, önceleri antoloji anlamında girdi; sonradan yalnızca destan anlamında kullanıldı ve *Şehname* ile son biçimini aldı.

HAMASET a. (ar. *ḥamaset*). *Esk.* Cesaret, yiğitlik, kahramanlık.

HAMASİ sıf. (ar. *ḥamaset,* yiğitlik'ten *hamasi*). **1.** Kahramanlık ve yiğitlikle ilgili: *Hamasi bir konuşma. Hamasi bir olay.* **—2.** Kahramanlık ve cesaretle ilgili, yiğitleri ve yiğitlikleri konu alan yapıt, epik: *Hamasi şiir. Hamasi öykü.*

HAMASİYAT çoğl. a. (ar. *ḥamasi*'nin çoğl. *ḥamāsiyyāt*). *Esk.* Konusu yiğitlik olan her tür yazı.

HAMAT → HAMA.

HAMAYLI ya da **HAMAİL** a. (ar. *ḥamā'il*'den) **1.** Omuzdan bele doğru çapraz olarak inen bağ: *Kılıç nişan hamaylısı.* **—2.** Muska.

—Denizc. Serenlerin ve seren yelkenlerinin orta bölümü. — Sara edilmiş bir yelkenin torbalanan orta bölümüne sarılan ve yelkeni serene bağlayan selviçe. ||*Hamaylı astarı,* hamaylı selviçesinin bağlandığı bölümü pekiştirmek için, o bölüme dikilen yelken bezi. ||*Hamaylı kalçetesi,* sara edilmiş yelkenin hamaylısına kuruz alınarak bağlanan halat tellerinden örülmüş palet. ||*Hamaylı yaprakları,* yelkenin, seren hamaylısına rastlayan bölümü.

—Esk. giy. İbraniler'de başrahibin göğsünde taşıdığı kare biçimli, işlemeli kumaş parçası. (Üzerindeki 12 taştan her biri bir oymağı simgelerdi.)

—Folk. → MUSKA.

—Mutf. *Hamaylı baklava,* muska biçiminde üçgen olarak kesilmiş baklava.

HAMBACH, Almanya'da, Rheinland-Pfalz eyaleti sınırları içinde kent, Hardt'ın doğu yamacında, Neustadt'ın G.'inde. 27 mayıs 1832'de, burada, Hambach şenliği adı verilen demokratik bir gösteri yapıldı ve bu şenlikte alman ulusunun birleşmesi ve hem demokratik, hem cumhuriyetçi bir anayasanın hazırlanması istendi.

HAMBELER, Dogonlar* etnisinin alt öbeği.

HAMBERGİT a. (fr. *hambergite;* isveçli mineralog A. *Hamberg*'in adından). Miner. Hidratlı doğal berilyum borat.

HAMBRAEUS (Bengt), isveçli besteci, müzik yazarı ve orgcu (Stockholm 1928). Uppsala Üniversitesi'nde org ve müzikbilim öğrenimi gördü. Ayrıca Darmstadt'taki yaz kurslarına katıldı. Bir süre İsveç radyosu'nda çalıştıktan sonra 1972'de yerleştiği Kanada'da Montréal McGill Üniversitesi'nde besteleme dersleri verdi. Yapıtlarında, hem Ortaçağ çoksesliliğinin, hem de tüm çağdaş akımların etkileri görülür. Başlıca yapıtları: 3 orkestra ve manyetik bant için *Rota I* (1962), manyetik bant için *Rota II* (1962) ve her ikisinin karışımından oluşturulmuş *Rota III* (1962), org için *Transfiguration* (1963), org için *Icons* (1975), orkestra için *Ricordanza* (1976), bant için *Tornado* (1976), üflemeliler beşlisi için *Beşli icra* (1977).

HAMBURG, Almanya'da liman kenti; 747 km²; 1 606 600 nüf. (1989), özerk bir Land (eyalet) oluşturur.

• COĞRAFYA. Kent, Alster ırmağıyla Elbe halicinin birleştiği yerdedir. İlk liman Alster kıyısına yapılmıştı; daha sonra kent, gelgitin hâlâ etkisini duyurduğu Elbe kıyılarında gelişti. 1860'ta, kent belediyesi, ingiliz mühendis Lindley'in eklüzlü liman tasarısını rafa kaldırarak bir gelgit limanını öngören Dalmann planlarını kabul etti. Bir serbest liman kuruldu. Limanın gelişmesi hızlı oldu: 1880'de 412 000 nüf, 1913'te 1 226 00 nüf. 1919'da Strasbourg İmparatorluk üniversitesi Hamburg'a taşındı. 1937'de, birçok komünün (Altona, Harburg ve Wandsbek kentleri de bunlar arasındadır) bağlanmasıyla *Gross-Hamburg* kuruldu. İkinci Dünya savaşı'nde kent dehşet verici bir yıkıma uğradı. Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla ardülkesinin önemli bir bölümünü yitirmişti. Kentin transit liman görevinin azalması, daha 1933'te başlayan limandaki sanayileşmeyi hızlandırdı. Elbe'nin su derinliği 18 m'ye ulaştırıldı. Liman (17 000 dok işçisi) kentin beynidir. 54 Mt'luk mal trafiğinin yarısına yakınını hidrokarbürler oluşturur. Bununla birlikte, değerli mallar trafiği de yüksektir (toplamın üçte biri). Dışsatımlar toplam tonajın dörtte birini bile bulmaz. Alman deniz filosunun % 60'ının bağlantı limanı Hamburg'dur. Liman havuzları, Leipzig kenti genişliğine ulaşır (özel 30 havuz). Limandan ayda, düzenli 650 gemi kalkar. Hamburg, Almanya'nın üçüncü büyük sanayi kentidir. Başlıca sanayiler, gemi yapımı, madenlerin dökümü, makine yapımı, petrol arıtma ve kimya, besin sanayileridir. Bununla birlikte, hizmetler kesimi daha da önemlidir: ulusal ve uluslararası ticaret; bankalar-sigortalar dalı (yaklaşık 50 000 ücretli çalıştırır). Elbe altındaki ilk tünel 1911'de tamamlandı. İskandinavya-Almanya otoyoluna bağlı ikinci tünel 1975'te açıldı. Elbe yan kanalının tamamlanması, Mittellandkanal ile bağlantıyı sağladı ve o tarihe kadar kaçınılmaz olan ADC topraklarından geçme zorunluğunu ortadan kaldırdı. Uluslararası havalimanı yaklaşık 5 milyon yolcuya hizmet verir. Nihayet Hamburg, Almanya'nın kültür merkezlerinden biridir: bir düzine kadar müze, on kadar tiyatro (opera bu alanda özel bir yer tutar); bunlara, üniversite, yüksek okullar (yaklaşık 50 000 öğrenci), elektronlu bir senkrotonla (DESY) ve e⁺e⁻ kolizyon halkalarıyla (DORİS ve PETRA) donanan bir parçacıklar fiziği merkezi de eklenir. Hamburg, Almanya'nın en zengin kentidir (Hamburg eyaleti de en zengin eyaleti).

• TARİH. Charlemagne'ın Alster ırmağı kıyısında kurduğu küçük kale çevresinde gelişen Hamburg, kısa sürede, önemli bir ticaret merkezi ve İskandinavya'ya giden misyonerlerin hareket noktası durumuna geldi (831'de piskoposluk, 834'te başpiskoposluk). IX. ve XI. yy.'larda Slavlar ve Danimarkalılar tarafından birçok kez yakılıp yıkılan, XII. yy.'da Holstein düklerinin egemenliğine giren, 1189'da bir bağışıklık fermanıyla ve Friedrich Barbarossa'nın verdiği geniş yetkilerle fiili bağımsızlığa kavuşan Hamburg, Lübeck ile kurduğu ittifak (1241) sayesinde Hansa birliğinin temellerinin atılmasına katkıda bulundu ve bu sayede refaha kavuştu. Hamburg ancak Holstein kontu Adolf III'ün 1188'de yeni bir kent kurulması için çıkardığı yasayla etkin bir liman olabildi. Hansa birliğinin çökmesi üzerine, yabancılara kolaylık gösteren ve limanı sayesinde XVI. yy.'ın sonunda Kuzey Avrupa'da karabiber ve baharat ticaretinde önemli bir rol oynayan kent hızla gelişti. İber yarımadasıyla yoğun ticaretin merkezi haline gelen Hamburg, Lübeck'in zararına ve Anvers'in silinip Amsterdam'ın geliştiği bir sırada Avrupa'nın en büyük limanı oldu. Bununla birlikte, halkın yasalardan ve yönetimdeki oligarşiden hoşnut olmayışı XVI. ve XVII. yy.'larda önemli karışıklıklara yol açtı. Daha XVII. yy.'da Hamburg'da bir posta şebekesi, bir ticaret yasası ve büyük bir banka vardı. ABD'nin bağımsızlığa kavuşmasından sonra, Amerika'ya doğrudan bir deniz hattı kuruldu; bu sayede liman yeni bir hamle yaptıysa da Fransız devrimi'nden ve imparatorluk savaşlarından



Hamburg liman ve kentten bir görünüm

Pix-Gontscharoff

büyük zarar gördü. İngiltere'de kaçakçılığı sona erdirmek isteyen Fransızlar limanı önce işgal (1806), sonra ilhak (1810) ettiler ve Bouches-de-l'Elbe *département*'ının merkezi yaptılar. Ruslar tarafından ele geçirilen, sonra Davout tarafından yeniden işgal edilen (1813) kent, ancak 1814'te boşaltıldı ve özgür ve egemenliğine kavuşmuş bir kent olarak Alman konfederasyonu'na girdi (1815). 1840'ta, bir sınır bölgesiyle ülkenin iç kesiminden ayrıldı. 1848 hareketlerinden sonra, Hamburg'da bir senato kuruldu ve kent 1866'da Kuzey Almanya Konfederasyonu'na, sonra 1871'de Alman İmparatorluğu'na katıldı. 1881'de kentin limanı, resmen serbest liman ilan edildi. Hamburg Birinci Dünya savaşı'nın ardından 7 ocak 1921'de demokratik bir anayasaya kavuştu.

İkinci Dünya savaşı sırasında, Reich'ın denizaltılarının % 45'ini imal eden Hamburg, batı cephesindeki hava bombardımanlarının en önemlilerine sahne oldu. 25 temmuz - 2 ağustos 1943 arasındaki dört saldırıda Müttefikler 8 621 t bomba attılar. Güçlü bir fırtınayla daha da kötüleyen yangınlar yüzünden, sığınaklar ölü fırınlarına dönüştü. 41 000 ölü, 37 000 ağır yaralı tespit edildi.

• MÜZELER. 1868'de oluşturulan KUNSTHALLE günümüzde avrupa resminin geniş bir panoramasını sunar: alman resminde Bertram Usta, Francke Usta, Yaşlı Holbein, Burgkmair, Elsheimer, XVII.-XVIII. yüzyıl ressamları; hollanda resminde Rembrandt, Ruysdael, Rubens; italyan resminde Tiepolo, ispanyol resminde Goya. Özellike XIX. ve XX. yüzyıl resim koleksiyonlarıyla (Runge, Friedrich, Menzel, Leibl, Liebermann, Corinth, fransız izlenimcileri, alman anlatımcıları, Picasso, Klee vb.) XX. yüzyıl heykel koleksiyonu çok zengindir. Öteki müzeler arasında, HAMBURG TARİH MÜZESİ (yüzü aşkın gemi maketiyle), ALTONA MÜZESİ (Schleswig-Holstein halk sanatları, köy eviçleri, balıkçılık seksiyonu), BARLACH MÜZESİ (Barlach'ın gravürleri ve heykelleri) sayılabilir.

HAMBURG a. (öz. a. *Hamburg*'dan). [Tamlayan olarak] Hamburg'a ilişkin, Hamburg ile ilgili.
—Muhs. *Hamburg yöntemi,* cari hesaplarda faizin hesaplanmasında kullanılan bir muhasebe yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Muhs. *Hamburg yöntemi,* ilk kez Almanya'da hamburglu tüccarlar tarafından uygulanmaya başladığı için bu adı almıştır. Basamaklı yöntem ya da Skala yöntemi de denir. Yöntemde, borçlu ve alacaklı tutarlar, faizin başlangıç tarihi esas alınarak birbiri ardınca işlenir. İşlemler arasındaki gün sayısı ayrı bir sütunda gösterilir. Açılacak bir başka sütunda da tutarlar ve art arda gelen her işlem arasındaki fark (tutar bakiyeleri) belirtilir. Bundan sonra, her hesap bakiyesinin faizi belirli gün ve taraflar arasında kabul edilen faiz oranı göz önüne alınarak hesap edilir. Dönem sonunda, faizler sütununda borç ve alacak rakamları ayrı ayrı toplanarak faiz sütununun borç bölümüne borçlu faiz, alacaklı bölümüne de alacaklı faiz olarak işlenir. Daha sonra, tutarlar sütunundaki alacaklı ve borçlu rakamlar da toplanarak borç ve alacak arasındaki fark saptanır. Tutarlara ve faizlere ait sütunların altlarına ikişer çizgi çekilerek kapatıldıktan sonra da bakiye yeni döneme devredilir.

Hamburg yönteminin yararı, çabuk anlaşılması ve kolay kullanılmasıdır. Ayrıca her işlemden sonra tutarlar bakiyesi hemen alındığı ve faizleri hemen hesaplandığı için değişen faiz fiyatlarını da anında uygulama olanağı vardır. Ancak bu yöntemde yapılacak hataların anında bulunması bir hayli zorlaşmakta, herhangi bir işlemde yapılan bir hata hesabın kapanışına kadar sürebilmektedir.

Hamburg ırkı, kırçıllı tüylü (teleğinin ucunda bir çeşit siyah benek bulunur) tavuk ırkı. İbiği yassı, ön bölümü kare biçiminde, arkası sivridir. Horozunun kuyruğunda uzun, kıvrık, orak biçiminde telekler vardır. Birçok çeşidi bilinir (gümüşsü, sarımsı, yeşil parıltılı siyah, orak biçimi telekli beyaz). Hamburg tavuğu bol yumurta yapar, ama yumurtaları küçüktür.

HAMBURG KÜLTÜRÜ a. Son Madeleine kültürünün çağdaşı, Güney Avrupa'da, Üst Yontmataş dönemi kültürel evresi (XII-IX. binyıl) [ana yatak, Hamburg yakınında Meiendorf'tadır (Almanya). Hamburg ucu evresini yeleli uç evresi izler (düzeltilmiş eğik bir kesikle)].

HAMBURGER a. (Hamburg usulü et anlamında, amerikanca sözc.). **1.** Özellikle fast-food'larda küçük yuvarlak bir ekmeğin içinde servis edilen baharatlı köfte. **—2.** Çoğu kez üstünde bir yumurtayla servis edilen köfte. **—3.** Kasapl. Yüksek oranda yağ içeren (en çok % 10 ile 30) çekilmiş ya da ezilmiş sığır etinden hazırlanmış yiyecek.

HAMBURGER (Hans Ludwig), alman matematikçi (? 1889- ? 1956). Öğrenimini tamamladıktan sonra girdiği Berlin Üniversitesi fen fakültesi'ne matematik profesörü oldu (1922). Köln Üniversitesi'nde ordinaryüs profesörlüğe yükseldi (1924). Bir süre İngiltere'de Southampton Üniversitesi'nde matematik dersleri verdikten sonra Türkiye'ye gelerek Ankara Üniversitesi fen fakültesi'nde profesörlük yaptı (1947-1953). Türkiye'deki görevi bitince Köln Üniversitesi'ndeki görevine döndü ve burada Dirichlet serisi, zeta fonksiyonu kuramı ve Hilbert uzaylarında diferansiyel denklemler ve dönüşümler konularında çalışmalarda bulundu.

Hamburger Nachrichten *(Hamburg'dan haberler),* 1792'de kurulan alman gazetesi. Uzun süre Ulusal liberal parti'nin yayın organlığını yaptı. Bismarck, Wilhelm II hükümetine bu gazete aracılığıyla saldırdı. *Hamburger Nachrichten,* Alman Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra "Ulusal alman" partisi'nin hizmetine girdi. 1939'da yayınına son verdi.

Hamburgische Dramaturgie, Lessing'in 1767-1769 arasında yazdığı tiyatro eleştirilerinin derlemesi. Lessing Almanya'yı fransız tiyatrosunun etkisinden kurtarmaya çalışıyordu. O dönemde alman sahnelerinde yalnız fransız tiyatrosuna yer verilirdi. Lessing bu tiyatronun Aristoteles'in kurallarına uygun olduğunu reddediyordu. Yalnız Diderot'yu saygıyla anıyor, Corneille ile Voltaire'in bütün oyunlarını kötülüyor, buna karşılık, o zamanlar Almanya'da pek tutulmayan Shakespeare'i ve yunan tiyatrosunu göklere çıkarıyordu.

HAMD → HAMT.

HAMDAN → HEMDAN.

HAMDAN BİN OSMAN, Cezayirli **Hoca** da denir, türk hekim (öl. İstanbul 1845). Takvimhanede çalıştı. Bizde karantina konusunda yazılan ilk kitap olan *Tercümei ithaf ül-üdeba* (1838) adlı yapıtıyla tanınır. Birkaç kez Avrupa'ya gitti, Avrupalılar'ın veba salgınlarında uyguladıkları karantina yöntemlerini inceledi. 1836'da, arapça olarak yazdığı *İthaf ül-musannifin ve'l-üdeba bi-mebahis il-ihtiraz an el-veba* adlı yapıtında veba salgınlarında neler yapmak gerektiğini ve karantinanın nasıl uygulanacağını anlattı. Yapıt, Mahmut II' nin buyruğuyla türkçeye çevrildi ve arapçasıyla birlikte basıldı. Kuruluş aşamasında da karantina idaresinin toplantılarına da katıldı.

HAMDAN KARMAT, Kûfe bölgesinden bir köylü. Abdullah bin Meymun el-Kaddah'ın bir misyoneri tarafından ismailiye öğretisine döndüğü ileri sürülür; ismailiye tarikatının bir kolu onun anısına *Karmatiler** adını aldı. Hamdan Karmat, 890 yılında, Kûfe'nin D.'sunda tüm malların ortaklaşa kullanmayı kabullenmiş yandaşları için, gönüllü katkılarla oluşturulmuş bir hazineyle bir mülteci evi kurdu. Yandaşları gizli topluluklar biçiminde örgütlenmekteydiler. Hamdan Karmat, Abbasiler'e karşı ayaklanmalara ön ayak oldu. İsmailiye hareketinin merkezi olan Suriye'ye yaptığı bir ziyaretin ardından esrarengiz biçimde ortadan kayboldu. Bunun nedeni, belki de dönemin ismailiye imamını tanımak istememesi ve Karmati öğretisine göre yedinci ve son imam olup yeniden ortaya çıkması beklenen Muhammet bin İsmail'e bağlı kalmasıydı.

HAMDANİLER, Taglip kabilesinin Hamdan ailesinden gelme arap hanedanı. Yukarı Mezopotamya'ya yerleşti, X. yy.'da Abbasi halifeliğinin çöküşü sırasında Musul ve Halep'te hüküm sürdü. Hanedanın en tanınmış üyesi, Bizans imparatorları Romanos II ve Nikephoros Phokas'a (962-969) karşı kahramanca savaşan Halep emiri Seyfüddevle'dir (öl. 967). Başarıları şair Ebu Firâs ve El Mütenebbi'nin şiirlerine konu olmuştur.

HAMDELE a. (ar. *hamdele*). "Elhamdülillah" sözünün kısaltılmış, mastar durumuna getirilmiş biçimi.
—İsl."Elhamdülillah" sözüyle başlayan, Allah'a saygı ve övgü cümlelerine verilen ortak ad. (Müslümanların yazdığı din kitaplarının başında *besmele, hamdele* ve *salvele* [Hz. Muhammet'e salat ve selam] bulunması yaygın bir gelenektir.)

HAMDEN, ABD'de (Connecticut) kent, New Haven'in K.'inde 49 400 nüf. Konut merkezi. Kolejler.

HAMDİ Kavuklu → KAVUKLU HAMDİ.

HAMDİ (İbrahim **EL-**), yemenli asker ve siyaset adamı (Meyer 1942-Sana 1977). Yemen Arap Cumhuriyeti ordusu kurmay başkan yardımcısıydı, 1967'den beri iktidarda bulunan cumhurbaşkanı Abdurrahman el-İryani rejimini deviren 13 haziran 1974 tarihli hükümet darbesinde belirleyici bir rol oynadı. Haziran 1974 geçici anayasası ile oluşturulan komuta konseyi başkanı oldu. Ekim 1977'de öldürüldü.

HAMDİ AZİZ PAŞA, türk hekim (? 1863-Mısır 1911). Mekteb-i tıbbiyei şahane'yi (Askeri tıbbiye) bitirdikten (1887) sonra gönderildiği Paris'te Pasteur'ün yanında bakteriyoloji öğrenimi gördü. Türkiye'ye dönünce askeri ve sivil tıbbiyelerde uzun yıllar bakteriyoloji okutarak Türkiye'de bağımsız bakteriyoloji öğrenimini başlatan kişi oldu. Tıp istatistiği alanında da önemli hizmetlerde bulundu. İttihat ve Terakki iktidarında (1909), rütbesi miralaylığa indirildiği gibi hocalıktan uzaklaştırılarak 2. Ordu sıhhiye müfettişliğine atanınca emekliliğini isteyerek ordudan ayrıldı ve Mısır'a yerleşti. Başlıca yapıtları: *Kolera* (1892), *1319 senesinde Nefs-i Halep'te vukubulan kolera vukuatını mübeyyin mufassal istatistik* (1902), *Ameli ve nazari bakteriyoloji dersleri* (1904).

HAMDİ BEY Simavi, türk devlet adamı (Beyrut 1848-Sakız 1907). Mithat Paşa'nın Tuna valiliği sırasında yanında çalıştı; onun Bağdat valiliğine atanması üzerine Osman Hamdi ve Ahmet Mithat Efendi ile birlikte Bağdat'a gitti. Abdülhamit II' nin tahta çıkmasından (1876) sonra bir süre mabeyn kâtipliği, Şûrayı devlet'te başmuavinlik yaptıysa da, çok geçmeden düşüncelerinden ötürü Musul'a sürgüne gönderildi. Burada önce mektupçu, sonra merkez mutasarrıfı olarak çalıştı. Sırasıyla Serez, Samsun ve Sakız mutasarrıflıklarında bulundu. Bu son görevi sırasında öldü. Gazeteci Sedat Simavi'nin babasıdır.

HAMDİ BEY (**Ahmet**—de denir), türk eczacı (İstanbul 1855- *ay. y.* 1909). Mektebi tıbbiyei mülkiye'nin (sivil tıbbiye) eczacılık sınıfını bitirdi. Haseki hastanesi'nde eczacı ve başeczacı olarak çalıştı. Zeyrek semtinde açtığı eczane (→ ECZANE-İ HAMDİ), Türkler'ce açılan ilk eczane ola-

rak bilinir. Eczacılığın Türkler arasında benimsenmesi için çaba gösteren Hamdi Bey'e "şeyhüleczacıyan" (eczacıların üstadı) unvanı verildi.

HAMDİ BEY Köprülülü, Kuvayı milliye komutanı (Köprülü, Vardar, 1888-Biga 1920). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1910). Balkan savaşı'na katıldı. Çeşitli yerlerde kaymakamlık yaptı. Edremit kaymakamıyken İttihat ve Terakki yanlısı olduğu gerekçesiyle Damat Ferit hükümetince görevden alındı (nisan 1919). Hakkında tutuklama kararı çıkartılınca Burhaniye'ye gitti; kaymakam Selim Bey'in de (Günday) desteğiyle olası yunan işgaline karşı milis gücü oluşturdu. Mayıs 1919'da Ayvalık alay komutanı Ali Bey'le (Çetinkaya) görüşerek yunan ilerleyişine karşı ortak tavır alınmasını sağladı. Ancak cephenin tümünün komutanlığını üstlenmek isteyen Ali Bey'le arası açılınca Balıkesir'de 61. Tümen komutanı Kâzım Bey'le (Özalp) çalışmaya başladı. Balıkesir kongrelerine delege olarak katıldı. Anzavur ayaklanması sırasında yaralandı. Arkadaşlarıyla Akbaş* cephaneliği baskını'nı gerçekleştirdi, ele geçirdiği silah ve cephaneyi Yenice'ye taşıdı. Bunların Anadolu içine yollanmasına çalışırken Biga'da Anzavur çetesinin baskınına uğrayınca kaçtığı bir köyde (Eminoba) yakalanarak öldürüldü. Ulusal kurtuluş savaşı'na katkılarından ötürü Koyuneli bucağına (eski Avonya) ve Edremit'te bir stadyum ile bir caddeye onun adı verildi.

HAMDİ EFENDİ Ahmet, türk hattat (İstanbul 1877 - *ay. y.* ?, ?). Babası Sultanselim camisi başimamı Hoca Abdullah Zekâi Efendi'den, "Üç Mihraplı" sanıyla ünlü Hoca İbrahim Efendi'den, Ali Rıza Efendi'den, Abdülhamit II'nin başimamı Hafız İsmail Hakkı Efendi'den aldığı derslerle din bilgisini geliştirdi. Dönemin ünlü hattatı Bakkal Arif Efendi'den sülüs ve nesih, Çırçırlı Ali Efendi'den celi sülüs, Hulusi Efendi'den nestalik, reisülhattatin Hacı Kâmil Akdik'ten de gene sülüs ve nesih yazı dersleri aldı. Fatih'teki Millet kitaplığı'nda çalıştı, Sultanselim camisi'nin başimamlığını yaptı. Hatta klasik okulu benimsedi. Eyüpsultan türbesi'nde celi sülüs, Sultanselim camisi'nde de nestalik yazıyla yazılmış levhaları vardır.

HAMDİ EFENDİ Hafız Ahmet, soyadı **Tezcan,** türk hattat (Edremit 1893-İstanbul, ?). Amcazadehüseyinpaşa medresesi'nde ve Fatih camisi'nde din dersleri aldı. 1918'de polis oldu ve bu görevinden emekliye ayrıldı (1946). Medreset ül-hattatin'de Hacı Kâmil Akdik'ten sülüs ve nesih, İsmail Hakkı Altınbezer'den celi sülüs, Ferit Bey'den divani yazı öğrendi. Üç Kuran, birçok hilye ve kaside yazdı.

HAMDİ EFENDİ *(çavuş)*, türk hattat (Kastamonu ? - Kayaş, Ankara, ?). XX. yy. başlarında yaşayan sanatçı, askerliğini çavuş olarak yaptığından hattatlar arasında *Hamdi Çavuş* olarak bilinir. Rika yazıdaki başarısı nedeniyle İstanbul Ziraat bankası'na memur olarak atandı. Daha sonra Beyazıt'taki Kâğıtçılar'da istidacılık (dilekçe yazıcılığı) yaptı. Bu arada Bakkal Arif Efendi'den sülüs ve nesih, Sami Efendi' den de celi sülüs yazıları öğrendi. Erkâniharbiye dairesi'nde hattat olarak görev aldı. Birinci Dünya savaşı sırasında Almanya'da bastırılan kâğıt paraların yazılarını hazırlamak üzere oraya gönderildi. Daha sonra Ankara'nın Kayaş köyünde imamlık yaptı. Sülüs ve nesih yazıda Hafız Osman okulunun sürdürücülerindendir.

HAMDİ EFENDİ Manastırlı, İstanbul'un işgalini Mustafa Kemal'e bildiren telgraf memuru (Manastır ? - Konya 1945). 16 mart 1920 günü İstanbul'un işgal edildiğini ve ingiliz kuvvetlerinin Şehzadebaşı semtindeki mızıka karakolunu basıp altı askeri şehit ederek on beşini yaraladıklarını, işgalcilerin denetimlerine karşın Ankara'ya bildirdi. Bir ara Ankara'daki başkomutanlık karargâhında da telgraf memurluğu yaptı.

HAMDİ HOCA Elmalılı, soyadı **Yazır,** türk Kuran müfessiri (tefsircisi) [Elmalı, Antalya, 1877-İstanbul 1942]. İlk ve orta öğrenimini doğduğu yerde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek (1892), başta dönemin ünlü müderrislerinden Kayserili Mahmut Hamdi olmak üzere birçok din bilgininden ders aldı. İkinci meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Beyazıt dersiamı oldu ve aynı yıl Osmanlı meclisi mebusanı'na Antalya milletvekili seçildi. Mektebi mülkiye'de ahkâm-ı evkaf ve arazi, Mektebi kuzat'ta fıkıh okuttu. Darülhikmetülislamiye'de üye ve reis olarak görev yaptı. Evkaf nazırı ve Âyan meclisi üyeliği görevlerinde bulundu. Mütehassisin medresesi'nde mantık dersleri vardı. Kuran tefsiriyle ilgili başlıca yapıtları: *Metalib ve mezahib* (1925), *Hak dini Kuran dili* (9 c, 1936).

HAMDİ PAŞA (Ahmet) → AHMET HAMDİ PAŞA.

HAMDİ PAŞA Kiraz → KİRAZ HAMDİ PAŞA.

HAMDİ PAŞA Cakacı Ahmet Hamdi, Kürt Hamdi de denir, türk asker (İstanbul 1848-Arnavutluk 1938'den sonr.) Harbiye'yi bitirdi. Ahmet Tevfik Paşa kabinesinde harbiye nazırı olarak Sevr antlaşması'nı imzalayan hükümet üyelerindendi. Kurtuluş savaşı'ndan sonra türk ordusu İstanbul'a girmeden ingiliz elçiliğine sığındı; önce Mısır'a, sonra da Arnavutluk'a (1938) gitti, *yüzellilikler** listesine alındı.

HAMDİBEY, esk. **Koyuneli,** Çanakkale'nin Yenice ilçesine bağlı bucak; 5 327 nüf. (1990); 7 köy. Merkezi *Hamdibey*, 2 157 nüf. (1990).

HAMDİLİ, Adana'nın Ceyhan ilçesi merkez bucağında köy; 2 021 nüf. (1990).



Amasyalı Şeyh **Hamdullah**'tan muhakkak besmele
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

HAMDULLAH Amasyalı *(şeyh)*, türk hattat (Amasya 1436/1437 - İstanbul 1519 /1520). Dönemin ünlü hattatlarından olan Hayrettin Maraşî'den ders aldı. O tarihlerde Amasya sancakbeyi olan şehzade Bayezit'e (Bayezit II) hocalık yaptı. Fatih Sultan Mehmet'in ölümü üzerine tahta çıkan Bayezit, İstanbul'a dönerken onu da birlikte götürdü, kendisine Topkapı sarayı'nda Haremi Hümayun'da oda ayırdı. Okçulukta da usta olan Hamdullah, Okmeydanı'ndaki Okçular tekkesi'nin şeyhi oldu (Okmeydanı'ndaki 1505 tarihli ilk menzil taşlarından biri onundur). Sayrafi ve Yakut Mustasımî gibi islam dünyasının ünlü hattatlarının yazılarını inceledi. Yeteneği ve Bayezit II'nin desteğiyle Yakut'un üslubunu geliştirdi. Aklam-ı sittede (altı tür yazı) özgün bir okul oluşturdu. İstanbul onun çalışmalarıyla XV. yy'da islam yazısının merkezi durumuna geldi. Şeyh Hamdullah okulu, XVII. yy'da Hafız* Osman'ın geliştirdiği okula değin etkisini sürdürdü. Topkapı sarayı müzesi kitaplığı'ndaki bir murakkası aklam-ı sitte üzerinde araştırma yapanlar için ana kaynak olarak nitelenir. Kırk yedi Kuran'ın yanı sıra pek çok enam, evrat, cüz, murakka, kıta ve levha yazdı. İstanbul Bayezit camisi'nin mihrap ve orta kapı, Davutpaşa, Firuzağa camileriyle, Edirne Bayezit camisi'nin kapı yazıtları onundur. Ünlü öğrencileri arasında Derviş Ali, Nefeszade Seyit İsmail, Suyolcuzade Mustafa Eyyubi, İsmail Zühtü sayılabilir.

HAMDULLAH HAMDİ Akşemsettinoğlu, türk şair (Göynük, Bolu, 1449 - *ay y* 1503). Akşemsettin'*in en küçük oğludur. Yaşamı ve öğrenimi hakkında çok az bilgi vardır. Yapıtlarından çıkan bilgilere göre, Bursa'da Çelebi Sultan Mehmet medresesi'nde müderrislik etti. Bu sırada şeyh İbrahim Tennuri'ye mürit oldu. Dönemin ünlü bilginlerinden Molla Hayali ile bilimsel tartışmalarda bulundu. Söylentiye göre gördüğü bir rüya sonucu, müderrisliği bırakarak Göynük'e çekildi. *Divan*'ının dışında (Millet kütüphanesi Ali Emiri bölümü, manzum 120), *Yusuf ile Züleyha*, *Leyla ve Mecnun*, *Tuhfet ül-uşşak*, *Kıyafetname* ve *Mevlit*'ten oluşan bir *Hamse*'si vardır. Kimi kaynaklarda *Muhammediye* ya da *Ahmediye* adı altında geçen yapıtı ise kendisinin yazdığı *Mevlit*'e verdiği addır. Bir nüshası Ankara Dil ve tarih-coğrafya fakültesi kütüphanesi M. Con 514'te kayıtlıdır. Hamdi, Anadolu sahasında ilk hamse yazan şairlerden biridir Yapıtlarından Cami' nin etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. *Yusuf ile Züleyha*, *Leyla ve Mecnun*'u yazarken Cami'nin aynı adları taşıyan mesnevilerini örnek almıştır. Âşık Çelebi, tezkiresinde Hamdi'nin Cami ile mektuplaştığını yazarsa da mektuplar bugüne kadar ele geçmemiştir. Tanınmış nazire mecmualarında şiirlerine rastlanır. (→ Kayn.)

HAMDULLAH MÜSTEVFİ el - Kazvini, iranlı tarih ve coğrafya bilgini (yaklş. 1281-1350). Kazvinli bir şiî aileden gelmedir. Kazvin, Ahbar, Zencan müstevfilikleri (maliye tahsildarlığı) yaptı. Firdevsi'nin *Şehnamesi*'ni örnek alarak yazdığı islam ve moğol tarihini içeren 75 bin beyitlik *Zafername*'sini 15 yılda bitirdi. *Tarih-i güzide* adlı yapıtı, özellikle biyografik bilgiler bakımından önem taşır. *Nüzhet ül -kulub* adlı (1341) yapıtı bir bilimsel ansiklopedi niteliğindedir. Bir "giriş" bölümünden sonra (bu bölüm, Gökyüzü, Dünya ve iklimler üzerine bir astronomi ansiklopedisi özelliğini taşır) madenler, bitkiler ve hayvanların ele alındığı birinci makale; insanın beden yapısının ve yeteneklerinin incelendiği ikinci makale ve coğrafya konularının üzerinde durulduğu üçüncü makale adını taşıyan üç bölümden oluşur. Sonsöz yerine geçen son bölüm ise İran' ın ve dünyanın öteki ülkelerinin özelliklerine ayrılmıştır.

HAMDULLAH PAŞA Bostancıbaşı → BOSTANCIBAŞI ABDULLAH PAŞA.

HÂME a. (ar. *hame*). *Esk*. Başın üst kısmı, tepesi; kafatası.

HÂME a. (fars. *ḫāme*). *Esk*. **1**. Kalem: *"Eğerçi hâmeye el urmadım"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** *Hâme-cünban*, kalem oynatan; yazar. ‖ *Hâmedan*, kalem kutusu. ‖ *Hâme-keş*, yazan, yazıyı çizen, iptal eden. ‖ *Hâme-ran*, kalem yürüten; yazı yazan. ‖ *Hâme-ran olmak*, yazı yazmak: *"..... meâlinde hâme-rân olmaktadır"* (Mehmet Tevfik). ‖ *Hâme-zen*, üzerinde kalem açılan araç.‖ *Hâme vü şimşir*, kalem ve kılıç.‖ *Hâme-i edeb*, edebiyat kalemi. ‖ *Hâme-i ezel*, Tanrı'nın kaderleri tespit ettiğine inanılan kalem. ‖ *Hâme-i muy* ya da *hâme-i muyi* ya da *hâme-i muyin*, kılkalem. ‖ *Hâme-i şeker-rîz*, çevresine şeker saçan; tatlı, güzel şeyler yazan kalem. ‖ *Hâme-i şekva*, şikâyet yazan kalem.

HÄME, Güney Finlandiya'da il; 19 800 km²; 687 914 nüf. (1990). Yönetim merkezi *Hämeenlinna*. Başlıca kentleri *Tampere, Lahti*.

HÄMEENLİNNA, İsveççede **Tavastehus,** Finlandiya'nın güneyinde kent, *Häme* ilinin yönetim merkezi; 42 000 nüf. Şato (XIII. yy.). 1798'de yapılmış daire biçimli kilise. Sibelius'un doğduğu ev. Müzeler. Tekstil sanayisi. Sepicilik. Kereste sanayisi. —Yakınlarında, *Aulanko* ulusal parkı.

HAMEL a. (ar. *ḥamel*, kuzu). Esk. gökbil. Koç takımyıldızı ve burcu.

HAMELE çoğl. a. (ar. *ḥāmil*, taşıyan'ın çoğl. *ḥamele*). *Esk*. **1**. Yüklenenler, taşıyanlar. **—2.** *Hamele-i arş*, inanışa göre, gökkubbeyi enselerinde taşıyan İsrafil, Cebrail, Mikail, Azrail adlarında dört büyük melek. ‖ *Hamele-i hüccet*, yazı, kayıt melekleri. ‖ *Hamele-i Kuran*, Kuran'ı taşıyanlar; hafızlar.

Hamele üsrel bâb, "Kapının (devletin) zorluğunu yüklendi" anlamında arapça sözcükler, osmanlı paralarında (1424) yer alan kalıplaşmış dua: *Duribe Burusa hamele üsrel bâb 827, Sultan Murad bin Mehmed Han hullide mülkühü* (Murat II adına Bursa'da 1424'te basılan gümüş akçede).

HAMELİA a. Tropikal ve yarı tropikal Amerika kökenli, talkım halinde sarı, kırmızımsı ya da parlak kırmızı çiçekli, güzel süs çalısı. (Kökboyasıgiller familyası.)

HAMELİN (Alphonse Ferdinand), fransız amiral (Pont-l'Évêque 1796-Paris 1864). Baron Jacques Hamelin'in yeğeniydi. Akdeniz filosu komutanlığına getirildi ve Kırım seferi sırasında, Yevpatoriya çıkarması ve Sivastopol'un bombalanmasını yöneterek belirleyici bir rol oynadı. 1854'te amiralliğe yükseltildi, 1855'ten 1860'a kadar denizcilik bakanlığı görevinde bulundu. Yelkenli gemi yapımını bırakma kararını aldı, İtalya (1859), Çin ve Nam Phân (1859-60) seferlerini hazırladı.

HAMELİNK (Jacobs), hollandalı yazar (Driewegen, Terneuzen, 1939). İnsanın doğaya aykırı davranışı üzerinde ısrarla durdu. (*Horror vacui*, 1966); *le Régime végétal* [fr. çev.], 1964). Bu mistik ve epik yapıtlarla (*Renoncule* [fr. çev.], 1969) karşı koymaya çalıştı.

HAMELN, Almanya'da, Aşağı Saksonya eyaleti sınırları içinde yer alan liman kenti, Weser kıyısında; 59 900 nüf. Eski Hansa kenti (XV.-XVI. yy.). Balıkçılık limanı (sombalığı). XI.-XIV. yy.'dan kalma kilise. Eski evler. Halı. Elektrikli gereçler. Ecza maddeleri. Besin sanayisi. "Fareli köyün kavalcısı" efsanesi Hameln'e mal edilir.

HAMENEY (Seyit Ali) [*Hüccetülislam*], iranlı din ve devlet adamı (Meşhed, Horasan, 1940). Kum'da Ayetullah Humeyni'nin öğrencisi oldu. 1964'te Meşhed'e döndü; şah yönetimine karşı eylemlere katıldı. 1978'e kadar altı kez hapsedildi. Humeyni İran'a döndükten sonra onunla birlik oldu. Devrim konseyi'ne seçildi; Humeyni'nin temsilcisi olarak Yüksek savunma konseyi'nde yer aldı. 1980'den sonra Tahran'da cuma namazlarında imamlık yaptı, Devrim muhafızları'nın önderi oldu. 1981'de bir suikast sonucu ağır yaralandı. Ağustos 1981'de İslam cumhuriyeti partisi'nin genel sekreterliğine getirildi. Aynı yıl yapılan seçimle cumhurbaşkanı oldu. Ağustos 1985'te de yeniden seçildi. İrangate* olayı'nın dışında kaldı. Humeyni'nin ölümü üzerine, 1989'da İran'ın en büyük dini lideri konumuna geldi. Ondan boşalan cumhurbaşkanlığı görevine Haşimi Rafsancani getirildi.

HAMENGKU BUVONO IX, Cogcakarta'nın son sultanı (doğm. 1912 - ? 1988). Endonezya'nın en sevilen kişilerinden biridir. Bağımsızlık savaşında etkin bir rol oynadı, devlet bakanlığı (1946-1949), savunma bakanlığı (1949-50, 1952-53), başbakan yardımcılığı (1950-1952, 1966-1968 ve 1973-1978) yaptı.

HAMERİK, danimarkalı müzikçi aile. — ASGER (Frederiksberg, Kopenhag, 1843 - *ay y.* 1923). Gade, Berlioz ve Bülow'un izleyicisi. Yapıtları arasında 7 senfoni, 4 opera (*La Vendetta*, 1870), koro için 2 üçleme vardır. —ANGUL, müzikbilimci (Kopenhag 1848-Frederiksberg, Kopenhag, 1931), öncekinin kardeşi. Bir müzik tarihi dışında, çağdaş oda müziği, Ortaçağ'daki ve Rönesans dönemindeki Danimarka müziği üzerine incelemeler yazdı; Danimarka ayin müziklerini yayımladı. —EBBE, besteci (Kopenhag 1898-Kattegat denizi'nde boğuldu 1951), Asger'in oğlu. Operalar besteledi. Başlıcaları şunlardır: *Stepan* (1924), *Leonardo da Vinci* (1939), *Marie Grubbe* (1940), *les Rêveurs* (1949; ilk kez 1974'te sahnelendi).

HAMERLİNG (Rupert HAMMERLİNG, **Robert** —denir), avusturyalı şair (Kirchberg am Walde 1830 - Graz 1889). Ününü aşırı derecede benzetmelere yer veren, ama ustaca yazılmış iki epik şiire. (*Ahasverus in Rom* [1866]; *Der König von Sion* [1869]) borçludur. Ayrıca bir tarihi roman (*Aspasia*, 1876) ve felsefi düşüncelere fazla yer verdiği dramlar (*Danton und Robespierre*, 1871) yazmıştır.

HAMERSLEY RANGE, Avustralya'da dağ zinciri, Batı Avustralya'nın batısında. Önemli demir madenleri.

HAMEVİ → SADETTİN HAMEVİ (Muhammet bin el-Müeyyet).

HAM GYONG BUK DO, Kuzey Kore'de il, ülkenin kuzey-doğu'sunda; 16 000 km²; 1 333 000 nüf. Yönetim merkezi *Çongcin*.

HAMHALAT sıf. İri yarı, kaba saba, görgüsüz kimse için kullanılır.

HAMHING, Kuzey Kore'de kent, ülkenin orta kesiminin doğusunda; Hıngnam*la birlikte 701 000 nüf. Tekstil (sentetik iplik). Makine. Besin sanayileri.

HAMIZ, HAMIZA sıf. (ar. *ḥamż*, ekşilik'ten *ḥāmiż*, dişl. *ḥāmiża*). *Esk*. Tadı ekşi olan, ekşimtırak.

HAMIZ a. (ar. öncekiyle eş kökenli). Esk. kim. **1**. Asit. (XIX. yy.'da fr. *acide* karşılığı olarak kullanılmıştır.) **—2.** *Hamız-ı azot*, nitrik asit. ‖ *Hamız-ı fahm*, karbonik asit. ‖ *Hamız-ı hadîd*, demir asidi. ‖ *Hamız-ı hal*, sirke asidi, asetik asit. ‖ *Hamız-ı hummas*, oksalik asit. ‖ *Hamız-ı kibrit*, sülfirik asit. ‖ *Hamız-ı kiyanik*, siyanik asit. ‖ *Hamız-ı klor-ı ma*, klorhidrik asit. ‖ *Hamız-ı neml*, formik asit. ‖ *Hamız-ı tırtır*, tartarik asit.

HAMIZA → HAMIZ.

HAMIZİ sıf. (ar. *ḥamż* ve *-i*'den *ḥamżī*). *Esk*. Ekşilik ya da asitle ilgili.

HAMIZİYET a. (ar. *ḥamż* ve *-iyyet*'ten *ḥamiżiyyet*). *Esk*. **1**. Ekşilik. **—2.** Asit olma durumu.

HAMİ sıf. (ar. *ḥimaye*'den *ḥāmī*). Koruyucu, koruyan, sahip çıkan; gözeten arka çıkan kimse için kullanılır: *Amcası çocukluğunda hem hamisi hem de dostu oldu. Hamin yoksa işin yürümez.*

HAMİ, Çin'de (Şinciang) kent, Urunci'nin D.'sunda 157 000 nüf. (1990). İpek yolunun vahalarından biriydi. Çelik fabrikası. — Yakınında, kömür yatağı.

HÂMİ (Ahmet), türk şair (Diyarbakır 1679 *-ay. y.* 1747). Medresede okudu. Divan kâtipliği göreviyle İstanbul'da, Diyarbakır'da, Erzurum'da bulundu. Tebriz seferinde (1724) gösterdiği hizmet dolayısıyla hacegânlık rütbesini aldı. Bu savaşı, 1730'da İstanbul'a yaptığı yolculukta tanık olduğu olayları, 1743'te yaptığı Erzurum yolculuğunu ve karşılaştığı eşkıya saldırısını vb. kasidelerinde konu edindi. Çağının ünlü şairlerine nazirelerinin de yer aldığı *Divan*'ı basılmıştır (1854).

HÂMİD a. (ar. *ḥamed*, sönmek'ten *ḥāmid*). *Esk*. Alevi sönmüş, fakat koru yanmaya devam eden ateş.

HAMİDE → HAMİT.

HAMÎDE sıf. (fars. *ḫamīden*, eğilmek, bükülmek'ten *ḫamīde*). *Esk*. **1**. Eğilmiş, bükülmüş; kambur; kemerli. **—2.** *Hamîde-kamet*, iki büklüm.

HAMİDEGİ a. (fars. *ḫamīde* ve *-i*'den *ḫamīdegī*). *Esk*. Eğrilik, kamburluk.

HAMİDİ (Ebu Bekir Ömer bin Mahmut), iranlı yazar (Belh ? - *ay. y.* 1164). Belh'te kadılık yaptığı sırada Bediüzzaman Hamedani ve Hariri'nin arapça *makame*'lerinden (düzyazı, süslü bir dille kaleme alınmış hikâye ve masal) esinlenerek, 23 makameden oluşan *Makamat-ı Hamidi* adlı farsça yapıtını yazdı.

HÂMİDİN ya da **HAMİDÛN** çoğl. a. (ar. *ḥāmid*'in çoğl. *ḥāmidīn*, *ḥāmidūn*,) *Esk*. Şükredenler.

HAMİDİYE a. Giy. Abdülhamit II döneminde yaygınlaşan kenarları dikçe bir tür fes. (*Hamidiye kalıp fes* de denir. *Büyük Hamidiye* adı verilen bir türü daha vardı.)

HAMİDİYE, Edirne'nin Uzunköprü ilçesine bağlı bucak; 16 155 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi *Hamidiye*, 502 nüf. (1990).

HAMİDİYE, Rize'nin merkez ilçesine bağlı Gündoğdu bucağının merkezi; 4 699 nüf. (1990).

Hamidiye camisi → YILDIZ CAMISI.

Hamidiye kruvazörü, Abdülhamit II döneminde İngiltere'den satın alınan osmanlı savaş gemisi. Adı *Abdülhamit* iken sonra *Hamidiye*'ye dönüştürülen gemi, Balkan savaşı sırasında İstanbul'un savunulmasında etkili oldu. Ege denizi'nde yunan muhriplerine karşı savaşım verdi. Rauf (Orbay) Bey'in komutasında Akdeniz'de çeşitli savaşlara katılan, bazı yunan li-

Hamidiye kruvazörü
Deniz müzesi Kütüphanesi, İstanbul

Büyük Larousse



manlarını bombardıman eden *Hamidiye*, Cumhuriyet'in ilanından sonra da uzun yıllar donanmaya hizmet etti. Tarihsel işlevini tamamlaması üzerine hurdaya çıkarıldı (1964).

Hamidiye kruvazörü madalyası, Mehmet V (Reşat) döneminde çıkarılan osmanlı madalyası. Balkan savaşları sırasında, Çanakkale boğazını geçerek, Ege ve Adriyatik kıyılarında başarılar gösteren Hamidiye kruvazörünün süvarisi Rauf Bey'e (Orbay), öteki subay ve erlere verilmek üzere bastırıldı (1913). Ön yüzüne bitki motifleriyle çevrelenmiş olarak Mehmet V'in tuğrası, arka yüzüne de Hamidiye kruvazörü işlenmişti. Bronzdan basılan madalyalar 20,12 g ağırlığında, 37 mm çapındaydı.

Hamidiye süvari alayları, XIX. yy. sonlarında, Abdülhamit II'nin isteğiyle Doğu Anadolu'daki aşiretlerden kurulan özel atlı birlikler. 20 ekim 1890'da çıkartılan 233 sayılı yasayla, göçer aşiretlerin askerlik işlerini düzene sokmak, bunları disiplin altına almak, Ermeniler'ce çıkarılması beklenen ayaklanmalara ve Rusya ile yapılacak bir savaşa hazırlıklı bulunmak amacıyla kuruldu. Adını, kurulmasını isteyen Abdülhamit II'den alan Hamidiye süvari alayları en az dört, en çok altı bölüklü olacak, her bölüğün mevcudu 32 ile 48 erden fazla olmayan dört takımdan oluşacaktı. Her aşiretin ayrı bir alay oluşturmasına, aşiretlerden gelen erlerin birbirleriyle karışmamasına özen gösteriliyordu. Bu alaylarda askerlik süresi 23 yıldı. Aşiretlerdeki 17-40 yaşları arasındaki tüm erkekler asker sayılıyor, bunların kayıtlı bulunduğu defterler "Umum Hamidiye askerleri komutanlığı" ile merkez ordusunda bulunuyordu. Alaya katılan erler atlarını kendileri getirir ve teçhizatlarını kendi paralarıyla alırlardı. Onbaşı ve çavuşların erler arasından seçildiği alayların komutanlığı önceleri aşiret reislerine veriliyordu. Aşiretlerin öteki önde gelenleri ise subay olarak görevlendirilmişti. Ancak daha sonra, disiplini sağlamak ve öteki askeri kuruluşlar gibi eğitim yaptırabilmek için komutanların düzenli birlik komutanları arasından atanmaları kararlaştırıldı. 1908'de biri Edirne'de, kalanları Doğu Anadolu'daki çeşitli yerlerde bulunan 64 Hamidiye süvari alayı vardı.

Hamidiye-Hicaz demiryolu Maan mevkifi açılış madalyası, Hamidiye-Hicaz demiryolunun Maan'a kadar olan bölümünün açılışı anısına çıkarılan madalya (1904). Altın, gümüş ve nikelden bastırılan madalyaların ön yüzünde tuğra ve lokomotif motifi, arka yüzündeyse basım tarihiyle, "Hamidiye-Hicaz demiryolu Maan mevkifinin resmiküşadı yadigârı" yazısı yer alır.

Hamidiye-Hicaz demiryolu madalyası, Abdülhamit II döneminde yapımına başlanan ve Hicaz'a kadar uzanan demiryoluna yardımda bulunanlara verilmek üzere çıkarılan madalya (1900). Yardıma göre, 5-50 altın için nikelden, 50-100 altın için gümüşten, 100 ve daha fazlası için altından bastırılan madalyaların ön yüzünde defne dallarından oluşan bir çelenk içinde tuğra ve bir lokomotif motifi, arka yüzündeyse basım nedeni ve tarihi yer alır.

HÂMİDÛN → HÂMİDÎN.

HAMİDÜTTİN EFENDİ Eftalzade, türk şeyhülislam (öl. İstanbul 1502). Zamanın sayılı bilginlerinden olan babası Hamit Hüseyni'nin yanında yetişti. Bursa'da kaplıca, İstanbul'da Muratgazi medresesi'nde müderris olarak çalıştı. Bayezit II döneminde İstanbul kadısı oldu. Şeyhülislamlığa getirildi (1496) ve bu görevi sürdürürken öldü. Edirnekapı'da bir mescit, Şekerciler hanı yakınında bir medrese yaptırdı.

HAMİL sıf. (ar. *ḥaml*'dan *ḥāmil*). **1.** Bir şeyi elinde bulunduran, ona sahip olan kimse için kullanılır: *Hamiline çek yazmak.* **—2.** *Esk.* Gebe, yüklü, **—3.** *Hamil olmak,* üzerinde bulundurmak, taşımak.

◆ a. üzerine konulan, oturtulan bir şeyi taşıyan parça; destek, bindi.
—*Esk. Hamil-i bâr-ı giran,* ağır yükler yüklenen. ‖ *Hamil-i Kuran,* Kuran ezberleyen kimse, hafız. ‖ *Hamil-i rakime,* mektubu, yazıyı getiren. ‖ *Hamil-i vahy,* Cebrail.
—Bank., Bors ve Tic. huk. Bir ticari senedin, lehine tanzim, imza ya da devredildiği kişi. ‖ Hamiline yazılı bir kıymetli evrakı elinde bulunduran kimse. ‖ *Hamiline,* lehdarı adıyle belirtilmemiş olan bir ticari senet ya da çek üzerine yazılan ibare; elden ele devredilen ve zilyedi, sahibi sayılan taşınabilir değer. ‖ *Hamiline çevirme,* ada yazılı bir kıymetli evrakı, hamiline yazılı bir kıymetli evrak durumuna getirme. ‖ *Titiz hamil,* bir ticari senedin vadesinde ödenmemesi karşısında, yasal süre içinde protesto çeken hamil.
—Tic. huk. Kıymetli evrak niteliğindeki bir senedi haklı bir nedenle elinde bulunduran kişi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Hamiline ciro,* ad belirtilmeden, "hamiline ödeyiniz" ya da buna benzer bir deyim kullanarak senet arkasının ciranta tarafından imzalanmasıyla yapılan ciro. ‖ *Hamiline yazılı senet,* senedin metin ya da biçiminden, hamili kimse o kimsenin hak sahibi sayılacağı anlaşılan kıymetli evrak. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tic.huk. Hamiline yazılı senetlerde hak sahibi senedi elinde bulunduran kişidir. Senedin zilyedi olmak hak sahipliğini kanıtlamak için yeterlidir. Senet borçlusu, ilke olarak, senedin hamiline ödeme yapmakla borcundan kurtulur. Hamiline yazılı senetlerin devri, teslimle olur. Türk Ticaret k.'na göre poliçe ve bono hamiline yazılı olarak düzenlenemez. Çek ise hamiline yazılı biçimde düzenlenebilir. Anonim ortaklık hisse senetlerinin hamiline yazılı biçimde düzenlenebilmesi için bedellerinin tümüyle ödenmesi gerekir. Sigorta poliçeleri kural olarak hamiline yazılabilir, ancak hayat sigortalarına ilişkin poliçeler hamiline yazılı olamaz.

HAMİLE sıf. (ar. *ḥaml*'den *ḥāmile*). **1.** Hamilelik dönemindeki kadın için kullanılır; gebe, yüklü. **—2.** *Belli bir aylık hamile olmak,* gebeliğin belli bir döneminde olmak: *3 aylık hamile.* **—3.** *Bir kimseden hamile kalmak* → GEBE KALMAK. ‖ *Bir kadını hamile bırakmak.* → GEBE BIRAKMAK.

HAMİLELİK a. GEBELİK'in eşanlamlısı.

HAMİLEN be. (ar. *ḥamil*'den *ḥāmilen*). *Esk.* Taşıyarak, götürerek: *"İki mühim şahsiyeti hamilen Marsilya'ya doğru yollanacak"* (E. E. Talu).

HAMİLKAR, kartacalı general, Sicilya'ya yapılan bir sefere komuta etti. Himera'da uğradığı bozgun, Kartaca'nın Sicilya'yı kaybetmesine neden oldu (İ.Ö. 480).

HAMİLKAR, İ.Ö. IV. yy.'da yaşamış kartacalı general. Kartaca senatosu tarafından, Siracusa'da çatışan partiler karşısında belirsiz bir tavır takınmakla suçlandı. Davasının devam ettiği bir sırada öldü (IV. yy.'ın sonu).

HAMİLKAR, kartacalı general, Giskon'un oğlu (öl. Siracusa İ.Ö. 309). 310'da Agathokles'e karşı Sicilya'ya gönderildi, Siracusa'yı kuşattı. Tutsak düştü ve idam edildi.

HAMİLKAR "Barka" denir, kartacalı komutan (İ.Ö. 290 a doğr.- Elche 229). Annibal'ın babası. Birinci Pön* savaşı sırasında Romalılar'a karşı savaştı, Eryks tepesini ele geçirdi (244), sonra 241 antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Hannon hizbi tarafından bir süre iktidardan uzaklaştırıldı; yeniden iktidara geldi ve kartacalı paralı askerlerin ayaklanmasını bastırdı (240-238). Hamilkar asilere Hammamet ile Zaguvan arasındaki geçitte beklenmedik bir sırada baskın verdi. İspanya'nın fethine başladı (237-229) ve Alicante kentini kurdu.

HAMİLTON, Kanada'da (Ontario) kent, Burlington körfezi (Ontario gölünün batı ucu) kıyısında; 557 000 nüf. McMaster üniversitesi. Limanına Amerika'dan gelen kömür ve demirin boşaltıldığı Hamilton, Kanada ağır metalürji sanayisinin merkezidir ve bunun dışında, makine ve elektrikli gereçler fabrikalarını, tekstil, kimya ve besin sanayilerini de içermektedir.



Ontario kıyısındaki **Hamilton**'dan genel görünüm

G. Hunter

HAMİLTON, ABD'de (Ohio) kent, Cincinnati'nin K.'inde, Great Miami'nin sol kıyısında; 67 900 nüf. Makine. Kırtasiye. Tekstil.

HAMİLTON, Yeni-Zelanda'da (North İsland) kent, Auckland'ın G.-G.-D.'sunda, Waikato ırmağı kıyısında; 161 000 nüf. Bir hayvancılık bölgesinin merkezi. Besin sanayileri; tarım makineleri; hazırgiyim. Üniversite.

HAMİLTON, Büyük Britanya'da kent, İskoçya'da, Glasgow'un G.-D.'sunda Clyde kıyısında; 51 700 nüf. Hamilton adını, XVII. yy.'da kente yerleşen Leicester ailesinin küçük dalından alır. Konut ve ticaret merkezi. Besin sanayileri.

HAMİLTON, Büyük Britanya'ya bağlı Bermuda adalarının yönetim merkezi, Main İsland kıyısında; 3 000 nüf.

HAMİLTON → CHURCHİLL.

HAMİLTON, lanarklı ünlü iskoçyalı aile. —WALTER FİTZGİLBERT **of Hameldone,** Bannockburn'den sonra (1314) kendisine Cadzow baronluğu'nu veren Robert Bruce'e katıldı. —Bu aileden gelen, 1445'te

Parlamento'da soydan geçme lord sir JAMES **Hamilton of Cadzow** ikinci evliliğini, James III'ün kız kardeşi olan ve Arran kontu Thomas Boyd'dan dul kalan Mary ile yaptı ve Arran kontu unvanı oğulları James'e (öl. 1529) geçti. Ailenin küçük bir kolu Hamilton markileri (1559), sonra da dükleri unvanını taşıdı; diğer bir kolu da Abercorn dükleri unvanını aldı.

HAMİLTON (James, 1. —*dükü*), iskoçyalı siyaset adamı (1606-Westminster 1649). İkinci Arran kontunun torunu. İsveç ordusundaki ingiliz-iskoç birliklerine komuta ettikten (1631-1633) sonra Charles I'in danışmanlarından biri oldu. İskoçya' da kralcı partinin başına geçti (1648), Preston karşısında yenilgiye uğradı. Tutuklandı. İngilizler tarafından idam edildi.

HAMİLTON (Antoine, — *kontu*), fransızca yazan irlandalı yazar (Roscrea, Tiobraid Arann, 1646 - Saint-Germain-en-Laye 1720). Charles I'in ölümünden sonra Fransa'ya gitti; Stuartlar'ın tahta çıkması üzerine İngiltere'ye döndü, James I'in sürgünlük döneminde ona eşlik etti ve Paris'e yerleşti. Vendôme sosyetesine katıldı ve Maine düşesinin salonlarında aranan bir kişi haline geldi. Başyapıtı *les Mémoires de la vie du comte de Gramont'* da (1713) kayınpederinin serüvenlerini büyük bir ustalıkla anlattı. Masallarında *(les Quatre Farcadins, Zénéyde, le Bélier, Fleur d'épine)* ise gerçeküstü öğelere yer verdi.

HAMİLTON (Alexander), amerikalı siyaset adamı (Nevis, Antiller, 1755-New York 1804). Washington'ın yaveri ve sekreteriydi (1777), Bağımsızlık savaşı'na katıldı. Kongre üyesi oldu. ABD Anayasası'nı kaleme alanlardan biri ve Federalist parti' nin kurucusudur. Maliye bakanlığı sırasında (1789-1795), Ulusal banka'yı kurdu, koruyucu tarifenin sınırlarını belirledi ve Birlik'in borcunu garanti etti. Ancak hükümet içinde merkezileştirme siyasetine karşı çıkan Jefferson ile çatıştı. 1792'de Avrupa' da savaş çıktığında Washington, ülkesinin Fransa'ya yardıma koşması gerektiğini savunan Jefferson'a karşı, tarafsızlık siyasetinden yana olan Hamilton'ı destekledi.

HAMİLTON (Emma LYON, *lady*—) [Great Neston, Cheshire, 1765-Calais 1815]. Bir demircinin kızıydı.1791'de Napoli elçisi sir William Hamilton ile evlendi. Napoli' de kraliçe Maria-Carolina ile dostluk kurdu. 1798'de de Nelson'ın metresi oldu. Evlenmeden önce ressam Romney'e modellik yaptı. Napoli'de ve Avrupa'nın çeşitli kentlerinde, antikçağ resim ve heykelinin yorumuna dayanan bir tür canlı tablolar olan *Duruşlar* adlı gösteriyi sundu.

HAMİLTON (*sir* William), iskoçyalı filozof (Glasgow 1788-Edinburgh 1856). Bir süre avukatlık yaptı. sonra Edinburgh'da ders verdi. Reid ve Kant'ın felsefesinden yola çıktı. Hamilton'a göre, inanç alanı bilgi alanından daha geniştir, çünkü inanılması güç bir şey olan mutlakın bilinmesi de, düşünülmesi de olanaksızdır. *Lectures on Metaphysics and Logic* (Metafizik ve mantık üzerine konuşmalar) [1859-60] adlı yapıtı ölümünden sonra oğlu tarafından yayımlandı.

HAMİLTON (William Rowan), irlandalı matematikçi ve fizikçi (Dublin 1805-*ay. y.* 1865). İrlanda krallık gökbilimcisi ve Dublin'de Trinity College'ta, gökbilim profesörü olduktan sonra 1827'de bu okulda öğrenimini• tamamladı. S. T. Coleridge ve E.Kant'ın felsefelerine duyduğu metafizik ilgi, fizik dünyanın sistemli biçimde matematikleştirilmesi arayışında ve cebiri, arı zaman bilimi olarak kavramasında, belirleyici oldu. Karmaşık sayıların varlığını, onların geometrik gösterimine başvurmadan doğrulamak için, bu sayıları gerçek sayı ikilileriyle özdeşleştirdi ve elde ettiği kümede, değişmeli bir cebirin işlem yasalarını ortaya koydu. Bilime en büyük katkısı, 1843'te kuaterniyonları icadıdır. Üç boyutlu uzayın vektörlerine cebirsel bir eşdeğer bulma olanaksızlığı karşısında, çarpımı değişmeli olmayan ilk kümeyi, bir dörtlü kümeyi yarattı. Fiziğin kilit taşlarından biri olarak nitelendirdiği bu buluştan esinlenerek ikili kuaterniyonlar ve *n* bileşenli aşırı sayılar üzerinde çalışmaya başladı. Ayrıca, bir nokta fonksiyonuna uygulandığında, bu fonksiyonun gradyanını ve bir kuaterniyona uygulandığında, bir vektör fonksiyonu veren önemli bir diferansiyel işlemciyi de matematiğe kazandırdı. Matematiksel bir özellik taşıyan ve optikten türettiği kuramıyla, değişkenler hesabına ve diferansiyel denklemlerin çözümüne katkıda bulundu. En küçük etki ilkesi yerine, durağan etki ilkesini koydu ve

$$\left(\frac{\partial V}{\partial x}\right)^2 + \left(\frac{\partial V}{\partial y}\right)^2 + \left(\frac{\partial V}{\partial z}\right)^2 = 1 \text{ olmak üzere,}$$

V ayırtedici fonksiyon kavramını yarattı. Tümünü dinamiğe aktardığı bu kuramın önemi, XIX. yy.'daki, ışığın yapısının dalgaya mı taneciğe mi dayandığı tartışması yüzünden gölgelendi. Ama bu yöntem, XX. yy. başında yeniden ilgi gördü, çünkü klasik mekanik kuvantum kuramına en doğrudan geçişi bu biçim altında sağlamıştır. Zaten bu benzeşim L.de Broglie ve Schrödinger'in çalışmalarının da esin kaynağıdır.

HAMİLTON (*lord* George), ingiliz siyaset adamı (1845-Londra 1927). 1885-1892 arasındaki Bahriye nazırlığı sırasında gemiciliğin yeniden düzenlenmesini ve gemi yapımına ilişkin önemli bir program hazırladı. 1895'ten 1903'e kadar Hindistan işleri bakanı oldu.

HAMİLTON (*sir* Ian Standish Monteith), ingiliz asker (Korfu 1853-Londra 1947). Askeri eğitiminin ardından orduya katıldı (1872). Hindistan (1872-1879), Güney Afrika (1881), Mısır (1884-1885) ve yeniden Güney Afrika'daki ingiliz birliklerinde (1899-1902) çeşitli görevler aldı. General Kitchener'in kurmay başkanlığını yaptı. 1905 Rus-Japon savaşı'nda gözlemci olarak Japonya'ya gönderildi. İngiltere'nin Akdeniz orduları başkomutanlığına getirildi (1910). Çanakkale savaşları'nda (1915) ingiliz-fransız ortak kara kuvvetleri başkomutanlığına atandı. Boğazı geçmek isteyen müttefik donanmanın başarısızlığa uğraması üzerine (mart 1915) Gelibolu' ya asker çıkarma kararı verdi (nisan 1915). Ancak, bu girişiminde de başarılı olamayınca, ağır eleştiriler karşısında görevden alınarak İngiltere'ye çağrıldı (ekim 1915). Geri hizmetlere verildi.

HAMİLTON (İain), iskoç besteci (Glasgow 1922). Morley College'ta ve Londra Üniversitesi'nde (1951-1961), sonra da ABD'ye giderek Durham'daki (Kuzey Carolina) Duke University'de ders verdi. İlk yapıtları yeni romantik üsluptaydı, sonra dizisel teknikleri benimsedi. Son yapıtlarındaysa genişletilmiş bir tonaliteye döndü. Senfonileri (1948 ve 1958), yaylılar için iki dörtlüsü (1948 ve 1965) ve operaları (*Agamemnon* [1969], *The Royal Hunt of the Sun* [1969; ilk kez 1977'de sahnelendi], *The Catilina Conspiracy* [1974], *Tamburlaine* [1976] ve *Anna Karenina* [1981]) önemlidir.

HAMİLTON (Richard), ingiliz ressam (Londra 1922). Öğreniminden (Royal Academy ve Slade School of London) ve ilk soyut plastik denemelerinden sonra (oyma, resim), 50'li yılların başına doğru, kaynaklarını kitle kültürünün ve kent uygarlığının görüntüleri ve tekniklerinden alarak gerçekliğe bir dönüş yaptı (*Günümüz evlerini bu denli değişik ve bu denli sempatik kılabilen şey nedir?*, 1956, özel kol.). M. Duchamp hayranı ve bir pop art öncüsü olan Hamilton, kolaj, fotoğraf, serigrafi vb. çalışmalarıyla bireysel ve kolektif gündelik yaşantıyı inceledi ("Swingeing London" dizisi, 1968-69; "Soft ping Landscapes" dizisi, 1972).

HAMİLTON ARRAN (James 1. —*kontu*), iskoçyalı büyük senyör (1475?-1529). 1. Hamilton lordu James'in ve İskoçya kralı James II'nin kızı Mary'nin oğluydu. 1503'te, James IV ile Mary Tudor'un evlilik görüşmelerini yönetti; Arran kontu unvanını bu sırada aldı. Douglas grubunun amansız düşmanıydı. Angus kontuna karşı Albany'yi desteklediği için 1517'den 1520'ye kadar Naiplik konseyi başkanlığı yaptı.

HAMİLTON ARRAN (James, 2. —*kontu*), Châtellerault dükü (1515?-1575). Birinci Hamilton Arran kontunun büyük oğlu. James V'in ölümü üzerine (1542) krallığın hamisi oldu. Fransız ve katoliklik yandaşlarına katıldı, 1559'da protestanlığa döndü. Kongregasyon üyesi lordlara katıldığı için Mary Stuart tarafından 1564'ten 1569'a kadar sürgüne gönderildi. Taht üzerindeki hakkından feragat etmesi üzerine Mary Stuart onu, oğlu James'in vasisi yaptı.

HAMİLTON ARRAN (James, 3. —*kontu*), [1537-1609], Hamilton Arran 2. kontunun oğlu. Mary Stuart, sonra Elizabeth Tudor ile evlenmek istedi. Yüzyılın ortasındaki şiddetli siyasal mücadalelere katıldı. 1559'da Konregasyon üyesi lordlar partisine girdi. 1562'de delirdi. James Stewart ya da Stuart 1581'den 1586'ya değin Hamilton Arran'ın unvanını taşıdı.

Hamilton fonksiyonu. Fizs. mekan. Holonom ve yetkin bağların etkisinde bulunan ve bir U potansiyelinden türemiş kuvvetler uygulanan bir maddesel noktalar sistemi için aşağıdaki bağıntıyla verilen büyüklük:

$$H = \sum_{i=1}^{n} p_i \frac{dq_i}{dt} - L,$$

bu bağıntıda L sistemin Lagrange büyüklüğü, q_i sistemin konumunu tanımlayan bağımsız parametreler ve p_i aşağıdaki eşitlikle belirtilen bir büyüklüktür:

$$p_i = \frac{\partial L}{\partial\left(\frac{dq_i}{dt}\right)}.$$

(Hamilton fonksiyonu, sistemin toplam enerjisini, yani kinetik ve potansiyel enerjilerin toplamını gösterir. Kuvantum kuramında, bir sistemin Hamilton fonksiyonu, sistemin hallerine ilişkin Hilbert uzayında etkin olan ve enerji büyüklüğünü gösteren işlemdir. Bu fonksiyonun öz değerleri ve öz vektörleri, sırayla, enerji tayfının değerleri ve sistemin durağan halleridir.)

Hamilton grafı. Ceb. Her köşesini bir ve ancak bir kez içeren bir çevrimin çizebildiği graf.

HAMİM sıf. (ar. *ḥamm*, sıcaklık'tan *ḥamîm*). *Esk.* Çok sıcak, kaynar: *"Geçirir kâinat bayginlık / Sanki mest-i hamîm-i nîrândır"* (Tevfik Fikret).

◆ a. Sıcak su.

HAMİNA, isveççe **Fredrikshamn**,

IPS



Alexander **Hamilton**
ressamı bilinmeyen portre
özel kol.

BBC-Hulton Picture Library



William Rowan **Hamilton**
J. Kirckwood'un gravürü

Richard **Hamilton**
Ev içi görüntüleri I (1964)
özel kol.



1721'den önce **Vehkalahti,** Finlandiya'da (Kymi ili) liman kenti, Finlandiya körfezi kıyısında; 11 000 nüf. Garnizon kenti, askeri okul. Kâğıt-karton. —*Hamina antlaşması* (1809) ile Finlandiya İsveç'ten ayrılarak Rus İmparatorluğu'na bağlı özerk bir büyük düklük haline geldi.

HAMİNNE a. (*"Hanım nine"* sözünün konuşma dilinde aldığı biçim). **1.** Ailedeki saygın ve yaşlı kadınlar için kullanılır. **—2.** *Yörs.* Büyükanne.

HAMİR a. (ar. *ḫamîr*). *Esk.* **1.** Hamur. **—2.** *Hamîr-i maye,* hamur mayası; karakter: *"Garibdir ki ehaliden dahî hamîr-i mayesi fasid olan pek çok eşhar onlarla bilittifak"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

HAMİRGÂR → HAMURKÂR.

HAMİS sıf. (ar. *ḫams,* beş'ten *ḫamis*). *Esk.* Beşinci: *Yevm-ül-hamîs* (beşinci gün; perşembe).
—Ask. tar. Eskiden büyük ordulara verilen ad.

HÂMİS sıf. (ar. *ḫams*'tan *ḫāmis*). *Esk.* Beşinci.

HAMİ-SAMİ sıf. Alanı, Afrika'nın kuzeyiyle Asya'nın güney-batı'sına uzanan dil ailesi için kullanılır. (Eşanl. AFRİKA-ASYA DİLLERİ.)
—ANSİKL. Yaklaşık 200 milyon kişiyi kapsayan hami-sami dilleri alanı, tarih boyunca değişiklik göstermemiştir: doğuda (Etyopya, Somali), yaklaşık Ekvator'a değin inen Afrika'nın kuzeyi ve Asya'nın güney-batı'sı (Arabistan, Mezopotamya, Yakındoğu). Bununla birlikte, bu alan içinde büyük karışıklıklar oldu: parlak uygarlık dilleri bir kalıt bırakmaksızın kayboldu (mısır dili, akkadca) buna karşılık, önceleri birkaç göçebe boyunun kullandığı ağızlar şaşırtıcı bir gelişim gösterdi; uygarlık dili olarak akkadcanın yerini alan aramca da böylelikle arapça karşısında hemen hemen kayboldu. Hami-sami dilleri en eski yazılı izler bırakan dil ailelerinden biridir (İ.Ö. IV. bin'lerde mısır yazıtları); ailenin kimi öbekleri bugün de çok az bilinir (kuşi, çad dilleri).

Hami-sami dillerinin birliğini daha XIX. yy.'ın ilk yarısında T.Benfey kanıtladı. K. Lepsius'un ortaya attığı terim de (1860'a doğru) bilimselden çok yazınsaldır: Yaratılış'ın, Nuh'un torunlarını sayan X. bölümüne gönderme yapar. Ama, çam ve sem dillerinden geldiği varsayılan her topluluğun bir hami-sami dili kullanmadığı da bir gerçektir. Öte yandan, bu terim sami dillerinin yanı sıra bir "hami" öbeğinin olabileceğini düşündürür, oysa durum böyle değildir; ailenin beş öbeği de görünüşte eşdeğerlidir. Başka terimler de önerilmiştir (özellikle J. Greenberg'in önerdiği *Afrika-Asya dilleri* terimi), ama hiçbir terim kendini kabul ettirememiştir.

Sami, en canlı ve en karmaşık öbektir. Üç alt öbeğe ayrılır: doğu (akkadca),Kuzey'in batı öbeği (ugaritçe, kenan dili, moab dili, aramca, ibranice) ve Güney' in batı öbeği (arapça, güney arapçası ve etyopya dili). Firavunluk döneminin *mısır dili,* günümüzde, arapça karşısında hemen hemen ortadan kalkan kıpti dilinde varlığını sürdürür. *Berberice* de arapça karşısında büyük ölçüde gerilemiştir. Kaybolmuş diller olan libycus dili ve guanche dili buna dayanır. *Kuşi,* çok çeşitli ve genellikle az bilinen, Afrika boynuzu'nda (Sudan ve Mısır'a yayılımlarla Somali ve Etyopya) konuşulan dilleri bir araya getirir. Hami-sami dilleriyle yakınlığı yeni (J. Greenberg) ortaya konulan ve tartışmalı olan *çad dilleri* de az bilinir: aralarında, konuşucuların beşte dördünden fazlasını tek başına toplayan hausanın da bulunduğu 150 dolayında dil belirlenmiştir.

Kimi dilbilimciler, hami-sami dillerinin birliğini tartışırken, ötekiler, hint-avrupa, fin-ugur ya da dravidceyle bile yakınlığı olduğu düşüncesini öne sürer. Bununla birlikte, bu öbekteki dillerin çok çeşitli olmasına karşın, oluşumsal birlik savını destekleyen belli sayıda çok belirgin ortak yapısal özellikler vardır. Sesçil düzlemde, altı ünlüyle (kısa ve uzun biçimlerde gerçekleşen *a, u, i*) sınırlanan ünlü dizgesinin yoksulluğunu vurgulamak gerekir; tersine, ünsüz dizgesi çok zengindir. Bu ünsüzlerin kimileri, ses aygıtının (damak eteği, yutak ve gırtlak) arkasında en uç noktalarda gerçekleşir: beş öbeğin her birinde, artdamaksıllar, boğazsıllar ve gırtlaksıllar çeşitli derecelerde gerçekleşir. Öte yandan, ötümsüz ve ötümlü dizilerinin yanı sıra, "tumturaklı" denilen üçüncü bir ünsüz dizisi vardır. Ünsüzler, sözcük yapısında önemli bir rol oynar: genellikle üç ünsüzden oluşan kökler açıkça görülür. Ünsüzlerin arasına giren, çoğu kez eklerle birlikte kullanılan ünlülerin düzeni, farklı sözcük ulamları oluşturmaya ve bunların dilbilgisel görevlerini kesinleştirme olanağı verir. Örneğin, arapça *k t b* (yazmak) kökünden, *kataba* (yazdı), *yaktubu* (yazıyor, yazar, yazacak), *katibun* (yazan, yazar), *kitabun* (kitap), *maktubun* (yazılan şey), vb. türetilir.

Öteki yapısal özellikler, hami-sami öbeklerin tümünde bulunur. Kişi adılları, her zaman iki dizide ortaya çıkar: tek başına uzun biçim ve iyelik göstermek üzere ada ve tümleci göstermek üzere fiile sonek olarak katılan kısa biçim. Görünüş işaretinin zaman işaretinden çok daha önemli olduğu fiil çekimi, aynı kök üzerine kurulu, kökten gövdeye geçişin ikileme, içekleme ya da soneklemeyle gerçekleştiği farklı gövdeler bütününden oluşur.

HAMİSE a. (ar. *ḫāmis,* beşinci'nin dişl. *ḫāmise*). Kur. tar. Osmanlı devletinde Tanzimat'tan sonra sivil memurlar için öngörülen barem derecelerinin ilki. (Teğmenle [mülazım] eşdeğerdeydi. Bu rütbe sahipleri resmi tören günlerinde sırmalı giysiler giyer ve kılıç kuşanırlardı. Ancak, ricalden sayılmadıkları için protokol dışında kalırlar, yazışmalarda *hamiyetlu* unvanını kullanırlardı.)

Hamise-i Süleymaniye, İstanbul'da Süleymaniye beşlisini meydana getiren medreselerden biri. Musilei Süleymaniye ile Süleymaniye öğretim aşamaları arasında yer alan bu medreselerde ders verenlere *Hamise-i Süleymaniye müderrisi* denirdi.

HÂMİSEN be. (ar. *ḫāmis*'ten *ḫamisen*). *Esk.* Beşinci olarak, beşinci derecede.

HAMİŞ a. (ar. *hamiş*). *Esk.* **1.** Kitap kenarlarına yazılan açıklama ya da ek. (Eşanl. HAŞİYE.) **—2.** Mektup imzalandıktan sonra altına konulan not.

HAMİT sıf. (ar. *ḥamd*'dan *ḥāmid*). *Esk.* Şükreden: *Abd-i hamid* (şükreden kul).

HAMİT, HAMİDE sıf. (ar. *ḥamd*'den *ḥamîd,* dişl. *ḥamîde*). *Esk.* **1.** Tanrı'nın sıfatlarından biri. **—2.** Övgü ve teşekküre layık olan: *Evsaf-ı hamide* (övülmeye değer nitelikler).

HAMİT BEY, Deli Hamit Bey de denir, türk yönetici (Rodos 1878-İstanbul 1928). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1902). Dahiliye nezareti'nin çeşitli hizmet kademelerinde çalıştı, Diyarbakır valisi oldu (1914). Mülkiye müfettişliği yaptı. Sert ve atak huyu nedeniyle arkadaşları ve çevresinde Deli Hamit Bey diye tanındı. Canik mutasarrıfı iken (1919) Trabzon valiliğine gönderildi. Ulusal direnişi destekledi, valilik üzerinde kalmak koşuluyla ilk TBMM'ye Trabzon milletvekili seçildi (nisan 1920). Valiliğini sürdürmek istediğinden milletvekilliğinden istifa etti (ekim 1920). Erzurum valiliğine atandı, ancak Doğu cephesi komutanı Kâzım Karabekir'le anlaşamadı, İçişleri bakanlığı müsteşarlığına getirildi, ardından Adana valisi olduysa da bu valiliği kısa sürdü, istifa ettiği için memuriyetten çıkarıldı (1926). Yaşamının sonraki yıllarını petrol ve şeker tekeli müfettişliğinde geçirdi.

HAMİT BİN EL-ABBAS EBU MU-HAMMET, arap maliyeci (837-Vasıt 923). Abbasiler döneminde halifelerin (el-Muvaffak'ta.ı el-Muktedir'e kadar) en güçlü maliye memurlarından biri olarak vezirliğe yükseldi (918) ve naiplik yaptı. Ancak, yürüttüğü mali siyaset yüzünden Bağdat'ta çıkan ayaklanmaları bastırmak için şiddete başvurunca görevinden alındı. Yerine atanan yeni vezirle oğlunun aşağılayıcı davranışlarına dayanamayıp gittiği Vasıt'ta, büyük bir olasılıkla bu ikisinin adamlarınca zehirlenerek öldürüldü.

HAMİT HAMZA PAŞA, türk sadrazam (öl. Arafat 1769). Ragıp Paşa'nın mektupçuluğu döneminde baş halifeliğe getirildi (1739). On yıl bu görevde kaldıktan sonra mektupçu (1749), reisülküttap (1751), sadaret kethüdası (1753) ve defter emini (1755) oldu. Görevden alındı. İkinci kez sadaret kethüdalığına atandı (1757). Büyük ruznamçeci (1759), çavuşbaşı (1760), aynı yıl yeniden sadaret kethüdası ve nişancı (1761) oldu.Kubbealtı vezirleri arasına katılınca (1762) kendisine Selanik sancağı verildi. Ragıp Paşa'nın hastalanması üzerine kaymakamlığa, paşanın ölümünden sonra da sadrazamlığa getirildi (1763). Aynı yıl görevden alınarak Kandiye, ardından da Girit muhafızlığına gönderildi. Mora muhassıllığına atandı (1766). Yeniden Girit muhafızlığı (1768) yaptıktan sonra Cidde ve Habeş eyaletinde bu görevini sürdürdü (1769). Hac farizesini yerine getirirken öldü.

HAMİT MAHMUT EFENDİ Konyalı, türk kazasker (XVI. yy.). Özel öğrenim gördü. Manisa'da müftülük yaparken, Şehzade medresesi müderrisliğine atandı (1543). Şam (1549) ve Mısır (1551) kadılıklarında bulundu. İstanbul'da Ayasofya müderrisliğine getirildi (1553). Bursa (1554) ve sonra İstanbul (1555) kadılığı yaptı. Rumeli kazaskerliğinden emekliye ayrıldı (1557-1561). *Fetavay-ı hamidiye* adlı yapıtın yazarıdır.

HAMİTABAD → ISPARTA.

HAMİTABAT, Kırklareli'nin Lüleburgaz ilçesi merkez bucağına bağlı köy. 1 860 nüf. (1990). Bulgaristan'dan gelen ve Ambarlı'ya uzanan doğal gaz boruhattı buradan geçer. Kombine çevrim gaz santralı.

Hamitabat kombine çevrim gaz santralı, Kırklareli'nin Lüleburgaz ilçesine bağlı Hamitabat köyünde kurulu doğal gaz santralı. Rusya'dan, Bulgaristan üzerinden boruhattıyla gelen doğal gaz ile çalışan santral, haziran 1987'de işletmeye açıldı. Her biri 100 MW gücündeki 12 üniteden meydana gelen Hamitabat kombine çevrim gaz santralı, toplam 1 200 MW gücüyle yılda yaklaşık 7 milyar kW/saat elektrik üretmektedir. Hamitabat santralı'ndan sonra, ikinci olarak Ambarlı santralı da doğal gaz kullanımına geçti (1988). Hamitabat santralı Türkiye'de doğal gaz kullanımının ana kaynaklarından biri olmaya adaydır.

HAMİTELİ ya da **HAMİTİLİ** → GÖLLER yöresi.

HAMİTİLİ sancağı, Anadolu'da Eğridir, Uluborlu, Yalvaç, Âsi-Karaağaç, Keçiborlu, Isparta, Burdur gibi Göller bölgesiyle Antalya yöresini içeren ve Akdeniz kıyılarına kadar uzanan Hamitoğulları'nın yönetimindeki topraklara, egemenliği altına aldıktan sonra Osmanlı devletince verilen ad. Anadolu'da türk birliğini kendi yönetimi altında kurmayı amaç edinen Yıldırım Bayezit, Antalya'yı alarak bu beyliğe son verdi (1392). Ancak, Ankara meydan savaşı'ndan (1402) sonra Antalya dışındaki tüm topraklarını geri alan Hamidoğlu Osman Bey, bu kenti kurtarmak için de Karamanoğlu Mehmet Bey'le ittifak kurdu. Bunun üzerine Antalya sancakbeyi komutasındaki birlikler, Hamitoğulları'nın merkezi Korkuteli'ni ani bir baskınla ele geçirerek Osman Bey'i öldürdüler. Öte yandan, Antalya kuşatması sırasında Ka-

ramanoğlu Mehmet Bey'in de kaleden atılan bir gülle isabetiyle ölmesi üzerine (1423) Hamitoğulları'na bağlı tüm topraklar kesin olarak osmanlı yönetimine geçti. Öteki beyliklerde uyguladıkları sancak örgütü düzenini burada da kuran Osmanlılar, yalnız sancağın adını değiştirmediler (Hamitili). Bayezit II döneminde şehzade Korkut sancakbeyi olarak Antalya'da bir süre görev başında kaldıysa da sonraları burası bir şehzade sancağı olmaktan çıkarılarak atamalı sancakbeyleri tarafından yönetildi. Merkezi Isparta olan bu sancak, daha sonra Konya vilayetine bağlandı ve Cumhuriyet dönemine kadar *Hamidabad* adıyla anıldı.

HAMİTKÖY, rumca **Mandres,** KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

HAMİTLER, Bursa'nın merkez ilçesi köylerindendi, mahalle olarak merkez ilçeye (Osmangazi) bağlandı.

HAMİTOĞULLARI, Batı Anadolu'da türk beyliği (1300-1423). Gücü giderek zayıflayan Anadolu Selçuklu devletinin son dönemlerinde beyliğini Göller bölgesinde kuran uç beylerinden Felekü̈ttin Dündar (1300), devletçiğine büyükbabası Hamit Bey'in adını verdi. Önce Uluborlu'yu başkent yapan Dündar Bey, merkezini sonradan adını Felekabat olarak değiştirdiği Eğridir'e taşıdı. Beyliğinin sınırlarını zamanla genişleterek Gölhisar, Korkuteli ve Antalya yörelerini de egemenliği altına alan Dündar Bey, Antalya havzasını kardeşi Yunus'a bırakınca, beylik Eğridir ve Antalya kolları olmak üzere ikiye ayrıldı. Komşu Anadolu beyliklerinin bazılarını da yönetimine alan Eğridir kolunun başı Dündar Bey, öteki beyler gibi, Anadolu genel valiliğine atanan ilhanlı veziri Emir Çoban'a bağlılığını bildirdi (1314). Ancak, Anadolu'da ilhanlı yönetimine karşı ayaklanan bazı beyleri cezalandırmak için harekete geçen Emir Çoban'ın oğlu ve ardılı Timurtaş tarafından yakalanarak öldürüldü (1324). Antalya ise, kendisine sığınan amcası Dündar Bey'i Timurtaş'a teslim eden Yunus'un oğlu Mahmut'a verildi. İlhanlı hükümdarına başkaldıran genel vali Timurtaş'ın Mısır'a kaçması üzerine Dündar Bey'in oğlu Hızır, babasından alınan toprakların bir bölümünü ele geçirdi. Timurtaş'la birlikte Mısır'a sığınan büyük oğlu İshak Çelebi de Eğridir'e dönerek yönetime el koydu (1328). İshak Bey'in ölümü üzerine yerine kardeşi Mehmet Bey'in oğlu Muzafferettin Mustafa geçti. Onun ölümünden sonra da ardılı olan oğlu Hüsamettin İlyas, Karamanoğlu Alaettin Bey'e yenilince komşusu Germiyanoğlu Süleyman Bey'e sığındı ve onun yardımıyla yitirdiği yerleri geri aldı. Beyliğin başına geçen oğlu Kemalettin Hüseyin, Karamanoğulları saldırılarına karşı koyamayacağını anlayınca, bu beylikle sınır oluşturan Beyşehir, Seydişehir, Akşehir, Yalvaç ve Karaağaç'ı osmanlı padişahı Murat I'e seksen bin altına satmak zorunda kaldı (1374). Isparta ve Eğridir'i kendisine ayıran Hüseyin Bey, Birinci Kosova savaşı'nda Murat I'in buyruğuna oğlu Mustafa Bey'in komutasında bir ordu gönderdi. Kemalettin Hüseyin ölünce (1391), Hamitoğulları beyliğinin Eğridir koluna ait topraklar Yıldırım Bayezit tarafından Osmanlı devletine katıldı. Öte yandan, Hamitoğulları'nın Antalya yöresinde hüküm süren Teke kolundan Yunus Bey' in yerine geçen oğlu Mahmut Bey, görevden alınan ilhanlı genel valisi Timurtaş'la birlikte Mısır'a kaçınca orada hapse atıldı (1327). Beyliğin yönetimini eline alan kardeşi Hızır Bey hasta olduğundan, yerine Dadı Bey geçti.Kıbrıs kralının işgaline uğrayan Antalya'yı (1361) Küçük Mehmet Bey geri aldı (1372). Onun torunu Osman Bey döneminde Antalya ve Teke ilini ele geçiren Yıldırım Bayezit, bölgeyi oğlu İsa Çelebi'ye sancak olarak verdi. Ankara savaşı'ndan (1402) sonra Antalya dışındaki topraklarını geri alan Osman Bey, Korkuteli'ni beyliğin merkezi yaparak Timur'a bağlandı. Murat II döneminde Karamanoğlu Mehmet Bey ile anlaşarak Antalya'yı ele geçirmek isteyen Osman Bey, Korkuteli'ne baskın yapan Osmanlılar tarafından öldürüldü (1423) ve Hamitoğulları'nın Teke kolu da böylece ortadan kalktı.

• MİMARLIK. Hamitoğulları dönemi yapıları selçuklu üslubunu sürdüren daha yalın örneklerdir. Antalya'da Mübarizettin Mehmet Bey'in yaptırdığı (1373) Yivliminare* camisi, on iki sütuna oturan altı kubbesiyle Anadolu'daki çok kubbeli ulu camilerin ilk örneklerinden olması açısından önemlidir. Yivli minaresi Alaettin Keykubat I döneminde yaptırılan ilk camiden kalmadır. Eğridir'deki Dündarbey medresesi (Taş medrese) iki katlı, iki eyvanlı planıyla selçuklu medreselerine benzer (1302). Sütun başlıkları bitkisel kabartmalar ve kuş motifleriyle süslüdür. Korkuteli'ndeki Emirsinanettin medresesi'nde de (1319) aynı plan uygulanmıştır. Dönemin türbeleri de kesme taştan, sekizgen gövdeli, piramit külahlı mimarileriyle, selçuklu türbelerini andırır (Antalya Mehmetbey kümbeti [1377]). [→ Kayn.]

HAMİYET, -ti a. (ar. *ḫamiyyet*). *Esk.* **1.** İnsanın yurdunu, aile ve yakınlarını koruma çabası, insanlık, erdem: *"Harb oldu, bütün köydeki şubbân-ı hamiyyet / Serhadde şitab eyledi"* (Tevfik Fikret). **—2.** *Hamiyetkâr, hamiyetmend,* hamiyetli. ‖*Hamiyet-i cahiliye,* gerçeğe ve hakka karşı harcanan emek.

HAMİYETLİ sıf. Yurdunu, ailesini, yakınlarını seven, kötülüklerden koruma çabası içinde olan kimse için kullanılır.

HAMİYETLU sıf. (ar. *ḫamiyyet*'ten). Kur. tar. Osmanlı devletinde sivil kesimden hamise rütbesinde olanlara, asker sınıfından teğmenlere (mülazım) özgü unvan. (Yazışmalarda bu rütbedekilerin okur yazarları *hamiyetlu efendi,* okur yazar olmayanlar *hamiyetlu ağa* unvanını kullanırlardı.)

HAMİYETSİZ sıf. Yurduna, ailesine ve yakınlarına bağlı olmayan kimse için kullanılır; insaniyetsiz.

HAMİYETSİZLİK a. Hamiyetsiz olma durumu, hamiyetsiz kimsenin niteliği.

HAMKA sıf. (ar. *aḥmaḳ*'ın dişl. *ḥamḳā*). *Esk.* Aptal, akılsız kadın için kullanılır.

HAMKA, endonezyalı yazar (Sungai Batang, Sumatra, 1908 - Cakarta 1981). Yazılarında kullandığı bu ad, asıl adının ilk harflerinden oluşur: HACI ABDÜL MELİK KERİM EMRULLAH. Endonezya'nın en ünlü ulemalarından biridir: din öğrenimi gördükten sonra Mekke'ye hacca gitti, kendisi de din bilgini oldu. Gazetecilik yaptı, ilerici Muhammediye örgütünün başlıca önderlerindendi. Romanları (*Sous la protection de la Ka'aba* [fr. çev.], 1936; *le Naufrage du Van der Wijk* [fr. çev.], 1939), hikâyeleri *(Dans la vallée de la vie* [fr. çev.], 1940), anı kitapları *(Mon père* [fr. çev.], 1950; *Souvenirs de ma vie* [fr. çev.], 1951), denemeleri *(l'İnfluence de Muhammad Abduh en İndonésie* [fr. çev.], 1961) ve dinle ilgili kitapları vardır.

HAML a. (ar. *ḥaml*). *Esk.* **1.** Yük, ağırlık. **—2.** Yüklü olma durumu. **—3.** Gebelik: *Müddet-i haml* (gebelik süresi). **—4.** Ana rahmindeki çocuk.
—Esk. tıp. *Haml-i kâzib,* yalancı gebelik.

HAMLA a. (ar. *ḥamle*'den). **1.** Denizc. Küreklerin suya her daldırılışı ve çıkarılışı. **—2.** Kürekleri her daldırmada sandalın aldığı yol. **—3.** *Hamla etmek,* bütün gücüyle kürek çekmek. ‖*Hamla küreği,* filikanın en arka tarafında çekilen ve ötekilerden daha kısa olan kürek. ‖*Hamla oturağı,* hamlacının oturduğu kıçtan birinci oturak. ‖*Hamla sırıya,* kıçtan ikinci oturakta çekilen kürek.

HAMLACI a. Denizc. Kürekli teknelerde kıçtan birinci oturakta oturan ve kürek çekmede tempoyu ayarlayan kimse.
—Kur. tar. Osmanlı devletinde padişahın bindiği kayıkta kürek çeken Bostancı ocağı'na bağlı görevli. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖*Hamlacılar dairesi,* önceleri Sarayburnu ile Sirkeci arasındayken, sonradan Beşiktaş sarayı'nda bu görevlilere ayrılan özel yer.
—Spor. *Kürek hamlacısı,* kürek sporunda kürek çeken arkadaşlarına ritim veren kürekçi.
—ANSİKL. Kur. tar. Saltanat kayığında padişaha çok yakın oturduklarından güvenilir kişiler olmaları gereken hamlacılar, dokuz dereceden oluşan Bostancı ocağı'nın son derecesine yükselenler arasından seçilirdi. Bunlar üstlerine ipekli gömlek, beyaz sırmalı şalvar ve sırmalı cepken giyerlerdi. Hamlacıbaşının başında ayrıca ucu omzuna sarkık, beyaz ponponlu bir kırmızı serpuş bulunurdu. Sadrazam, vezirler ve ricalden olanların da Bostancı ocağı'na bağlı hamlacıları vardı.

HAMLACIBAŞI a. Kur. tar. Saray kayıkhanesinin ve saltanat kayığı kürekçilerinin başı. (En kıdemli ve güvenilir hamlacılar arasından seçilirdi. Padişahın sekizer, sadrazamla vezirlerin yedişer, ricalden olanlar ve soyluların üçer çifte kayıklarında hamlacıbaşı, en önde kürek çeken iki kişiden sağda otururdu.)

HAMLAÇ a. (ar. *ḥamlac*). Küçük körük.
—Kaynakç. Gaz yakarak sıcak bir alev elde etmeye ve bu alevi istenilen yere yöneltmeye yarayan aygıt. (Eşanl. ŞALÜMO, ÜFLEÇ.) ‖*Kaynak hamlacı,* kaynak devresiyle elektrik bağlantısını, koruyucu gazın geliş ve akışını sağlayan bir meme ve ateşe dayanıklı bir elektrotla donatılmış, TIG kaynağı takımı. —Kaynak devresiyle elektrik bağlantısını, koruma gazının geliş ve akışını sağlayarak eriyebilir elektrot telini yönlendiren bir kontak borusu ve bir memeyle donatılmış MIG ya da MAG kaynağı takımı. —Kaynak devresiyle elektrik bağlantısını, plazma üretici gazlı koruma gazının geliş ve akışını sağlayan bir meme ve ateşe dayanaklı bir elektrotla donatılmış plazma kaynağı takımı. (Arkın sıkışması sonucu bir plazma arkı oluşturacak biçimde tasarlanır.)
—Kuyumc. → ÜFLEÇ.
—ANSİKL. Kaynakç. *Tarihçe.* Eski insanlar, demiri döverek kaynak yapma sanatında ustalaşmışlar, alevi belirli bir noktaya yöneltmek için ağız ya da uygun çaplı özel bir boruyla ocağa üflemeyi düşünmüşlerdi. Ancak araştırmacıların, oksijenin yakma gücünden doğrudan yararlanarak, yanıcı bir gazla yüksek sıcaklıkta bir alev üreten hamlaçları yapma çalışmalarına tanık olmak için XIX. yy.'ın başına dek beklemek gerekti. Başlangıçta, o dönemde verilen adıyla oksihidrojen alevinden (Robert Hare, Philadelphia, 1802) yararlanma yoluna gidildi. Sainte-Claire Deville 1850'de, oksijen ile hidrojeni ayrı ayrı haznelerde sıkıştırarak tutan ve karışımı hamlaç içinde gerçekleştiren bir aygıt yaptı. Bu oksihidrojen alevli hamlaç, geniş çapta kullanıldığında çok pahalıya mal oluyordu; ayrıca yeterli güvenlikten de yoksundu. Bu yüzden uzun yıllar laboratuvar aygıtı olarak kullanıldı. Moissan, elektrik fırınında kalsiyum karbür (karpit) üretmeyi başarınca sanayide asetilene daha çok ilgi gösterilmeye başlandı. Henry Le Chatelier, 1895'te demirin otojen kaynağı için eşit hacimde oksijen ve asetilen karışımı yakılarak elde edilen çok sıcak bir alevin kullanılmasını önerdi; bu alev tamamen indirgen özellik taşıyor ve sıvı demiri yükseltgemiyordu. Bu arada iki gazın dışarda karıştırılmasına dayanan bir hamlaç geliştirildi. Ancak karışımın kötü yanması yüzünden sert ve tıkız karbon oluşumuna bağlı kirlenme, aygıtın kısa sürede kullanılmaz hale gelmesine yol açıyordu. Charles Picard, iki gazı önceden karıştırarak sorunu çözümledi. Ama yüksek basınçta olması gereken asetilenin tüplerde taşınmasında ortaya çıkan güçlükler, bu yeni buluşun gelişmesini önle-

di. Dolayısıyla Henry le Chatelier gözenekli bir cismin içine asetilenin asetondaki çözeltisini yerleştirmeyi düşündü. Bir yandan Edmond Fouché'nin düşük basınçlı bir hamlaç tipini geliştirmesi, öte yandan 1902'den sonra oksijen üretiminin önemli boyutlara ulaşması, oksiasetilen alevinin hızla yaygınlaşmasını sağladı.

• *Teknoloji.* Hamlaçlar, başlıca iki gruba ayrılır: kaynak ve ısıtma hamlaçları; kesme hamlaçları.

Kaynak hamlacı, gerek biçim, gerek güç, gerek özellikler bakımından, asetilen ve oksijen karışımı sağlayarak kararlı alev veren bir aygıttır. Bu aygıt, iyi bir kaynak yapmak için istenilen tüm nitelikleri sunar. Kaynak hamlacı genellikle şu öğelerden oluşur: gaz çıkışı ile ayarlama musluklarının bulunduğu bir gövde; bir karıştırma düzeneği; gaz karışımını püskürtmeye yarayan bir boru ve çaplanmış çıkış deliğini oluşturan meme. *Isıtma hamlacı,* düzenlenişi bakımından kaynak hamlacına benzer, ama genel olarak yüksek bir gaz debisiyle (2 000 - 10 000 l/sa asetilen) çalışır ve yapılacak işe göre uyarlanabilen özel memeler içerir.

Kesme hamlacı, genel olarak oksijen püskürtüsünün etkisi ile sıcak alevin etkisini birleştirir. Elle kullanılan, sabit ya da taşınabilir makinelere takılan çeşitli biçimlerde kesme hamlaçları vardır. El hamlaçlarında yalnızca iki gaz çıkışı (oksijen ve yanıcı gaz) bulunur. Isıtma alevinin oksijeni, kesme oksijeninin boru sisteminden sağlanır. Kesme püskürtüsünün çıktığı ağzın genişliği, gazın yüksek debisinden dolayı, hamlacın girişinde basıncın düşmesine yol açar; bu da ısıtma alevinin ayarını bozar. Makine-hamlaçlarda besleme farklı yollardan sağlanır. Nitekim üç ayrı gaz geliş deliği (kesme oksijeni, ısıtma alevi oksijeni ve asetilen) vardır, dolayısıyla kesme oksijeninin, ısıtma alevinin ayarı üzerinde herhangi bir etkisi yoktur.

Kaynak ve ısıtma hamlaçları ile kesme hamlaçları birçok ölçüte göre sınıflandırılabilir:

— *kullanılan gazlara göre:* oksiasetilen (oksijen + asetilen); oksihidrojen (oksijen + hidrojen), oksipropan (oksijen + propan) ve doğal oksigaz (oksijen + doğal gaz) hamlaçları;

— *gaz giriş basınçlarına göre:* düşük basınçlı hamlaç (memedeki karışımın basıncı, iki gazdan birinin [asetilen] giriş basıncından daha yüksektir); yüksek basınçlı hamlaç (hava memesindeki karışımın basıncı, iki gazın giriş basıncından daha düşüktür);

— *yapım düzeneklerine göre hamlaçlar:* emişsiz yüksek basınçlı hamlaç; emişli yüksek ve düşük basınçlı hamlaç; emişli değişik püskürtmeli yüksek ve alçak basınçlı hamlaç; önkarışımlı hamlaç; kafada karışımlı hamlaç;

— *gaz debisindeki değişime göre hamlaçlar:* değişmez debili hamlaçlar; değişir debili hamlaçlar;

— *kademeli debi kullanan hamlaçlar.*

HAMLAK a. Deric. Kurutulmuş bir derinin iç tabakasında (corium), hatalı kurutma sırasında çürümeye uğramış büyük ya da küçük yüzey; bu kusur derilerin suya basılması sırasında ortaya çıkar.

HAMLAMA a. Hamlamak eylemi.
—Deric. Ham derinin çürümeye başlayarak bozulması. (Derinin iyi korunmamasından kaynaklanan bu durum, kendini tüylerin gevşemesiyle belli eder.) Koyun postlarının yünlerinin yolunmasında bakteri kullanma yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Hamlamaya tutma,* yünleri yolunacak koyun postlarının hamlama odasına konması.
—Seram. Önceden biçim verilmiş seramiğin sırlamadan ve süslemeden önce, sağlamlaştırılması amacıyla yapılan ilk pişimi.
—ANSİKL. Deric. Tüyleri derilerden ayırmak için kullanılan en eski yöntem olan hamlama, postları, tüylerin gevşemesine ve rahatça yolunmasına olanak sağlayan çürüme başlangıcına dek bekletmeye dayanır. Koyun derilerinin yünlerinin yolunmasında, bugün yalnızca Fransa'nın Mazamet bölgesinde uygulanan bu yöntemle iyi cins yünler elde edilir. Çok kez, *hamlamayla yün yolma* adıyla tanımlanan bu işlem, şu aşamalardan geçer: koyun postları önce soğuk su havuzlarına yatırılarak bu postlardaki proteinlerin şişmesi sağlanır. Daha sonra, postlar yıkama makinelerinde mekanik bir biçimde işlenerek yumuşatılır ve yünün taşıdığı kirlerden arıtılır. Yeniden suya batırıldıktan sonra postlar "etüv" denilen odalara asılır. Etüvler, karanlık, havadar olmayan, ısısı yaklaşık 18°C ve nem oranı yüksek odalardır. "Etüvleme" sırasında deri üstündeki bakteriler çoğalırlar ve proteinleri şişirirler. Bir hafta içinde derilerdeki yün iyice gevşer ve deriler elle ya da makinelerle kazınarak işlem bitirilir. Ayıklanan, yıkanan ve kurutulan yünler yağlarından arıtılır. Yünleri sökülmüş deriler ise çubuklar üzerinde gerilir ve uygun sıcaklıkta kurutularak meşin üretiminin gerektirdiği işlemlerden geçmek üzere sepicilere gönderilir.

HAMLAMAK, HAMLAŞMAK gçz. f. Uzun süre hareketsiz kalmaktan esnekliğini, çevikliğini ya da gücünü yitirmek: *Eğer spor yapmazsan iyice hamlaşırsın. İyice hamlamışım, eskiden bu yokuşu koşarak çıkardım. Hayvan ahırda hamladı, biraz dışarı çıkarın.*
—Deric. *Hamlamış deri,* kötü muhafaza edilmesi nedeniyle çürümeye başlamış deri.
—Seram. Hamlama işlemini yapmak.

HAMLAŞMAK → HAMLAMAK.

HAMLE a. (ar. *ḥamle*). **1.** İleri atılma hareketi; atılırken insanın kendine verdiği itki: *İki hamlede kapıya ulaştı* **—2.** Saldırı, atak: *Düşmanını ilk hamlede öldürmek, Arka arkaya yaptığı hamlelerle onu yere serdi.* **—3.** Bir girişimi gerçekleştirmek, gelişip ilerlemesini sağlamak için ona verilen güç, gösterilen çaba; atılım: *Sanayideki yeni hamleler. Bu hamleyle, fabrika daha da güçlenecektir.* **—4.** *Hamle etmek, yapmak,* bir şeye atılmak, saldırmak; büyük ve önemli bir işe girişmek, girişilen bir işte başarı elde etmek için çaba göstermek.
—Ask. Yakın muharebe sırasında süngü takılmış tüfeğin, gövde ağırlığı öne verilerek, kolun ulaşabildiği yere kadar uzatılmasıyla yapılan yakın boğuşma hareketi. (*Kısa hamle* ve *uzun hamle* olmak üzere iki biçimde yapılır.)
—Meteorol. Rüzgâr hızının ani ve kısa süreli artışı. (Eşanl. RAFAL.) [Bk. *ansik.* böl.]
—Oy. Satranç ve damada taş sürme eylemi. ||*Hamle sırası,* satranç ve damada taş sürme, oynama sırası. || *İlk hamle,* satrançta (beyaz taşlar) ve damada (siyah taşlar) oyunu başlatma hakkı ve zorunluluğu.
—Spor. *Hamle yapmak,* eskrimde rakibe çabuk dokunmak için arka bacağı gerek vücudu aniden ileri atmak.
—ANSİKL. Meteorol. Hamleler, hava kütlesinin düşey doğrultudaki kararsızlığıyla açıklanır. Bunlar, üst katmanlarda sürtünme yokluğu yüzünden hava parçacıklarının çok yüksek hızla Yer yüzeyine akın etmesinden kaynaklanır.

HAMLECİ sıf. Bir girişimin gelişip ilerlemesi için çaba gösteren, bu çabayı ortaya koyan şey için kullanılır; atılımcı: *Hamleci bir insan. Hamleci bir anlayış.*

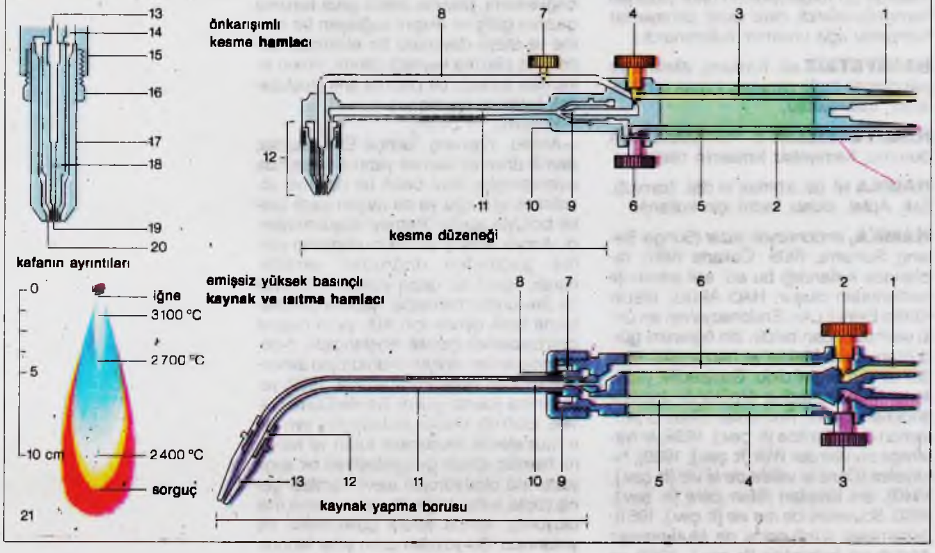
Hamlet, Danimarka prensi. Tarihçi Saxo Grammaticus'un (XII. yy. sonu) bir öyküsündeki bu efsanevi kişi, Shakespeare tarafından, *Hamlet* adlı trajedisinde ölümsüzleştirildi. Jylland kralı ve Hamlet'in babası Horvendel, tahtına ve karısına göz diken öz kardeşi Fengo tarafından öldürülmüştür. Babasının öcünü almak isteyen Hamlet kendini deliymiş gibi gösterir, aklı karışan amcası maskesinin düştüğü kuşkusuna kapılır. Annesine yöneltiği korkunç suçlamaları gizlice dinlemekle görevlendirilen casusu öldürttükten sonra Fengo'nun emriyle İngiltere'ye gönderilir, kendisine karşı kurulmuş olan tuzağı ortaya çıkarır, Danimarka'ya döner, bir ziyafet sırasında suçluyu öldürür ve kendini kral ilan eder.

Hamlet, Shakespeare'in 5 perdelik dramı (1601). Shakespeare, Saxo Grammaticus'tan aldığı temayla, bu intikam dramı-

altta solda
bir kesme **hamlacı** kafasının ayrıntıları
13. kesme oksijeni girişi;
14. yanıcı gaz karışımı girişi;
15. kesme kafası taşıyıcı;
16. vidalı kesme kafası sıkıştırma kovanı;
17. dış kanal;
18. iç kanal;
19. kesme kanalı memesi;
20. ısıtma kanalı memesi;

en altta solda
21. bir oksiasetilen **hamlacı** alevinde sıcaklığın dağılması.

KESME HAMLACI 1. Boru taşıyıcı kovanı; 2. Hamlaç sapı; 3. Oksijen giriş borusu; 4. Isıtma oksijeni musluğu; 5. Yanıcı gaz giriş borusu; 6. Yanıcı gaz musluğu; 7. Kesme oksijeni musluğu; 8. Kesme oksijeni borusu; 9. Püskürtücü; 10. Karıştırıcı düzenek; 11. Karıştırma odası; 12. Kesme kafası;



KAYNAK VE ISITMA HAMLACI: 1. Boru taşıyıcı kovanı; 2. Oksijen musluğu; 3. Yanıcı gaz musluğu; 4. Hamlaç sapı; 5. Yanıcı gaz giriş borusu; 6. Oksijen giriş borusu; 7. Karıştırıcı düzenek; 8. Conta; 9. Üfleç borusu bağlama somunu; 10. Karıştırma odası; 11. Karıştırma tüpü (boru); 12. Boru yüksüğü; 13. Kaynak memesi.

nı, ölüme yönelen özgürlüğün trajedisine dönüştürür. Hamlet, kral babasının hayaletinin ileri sürdüğü suçlamalara, ancak amcası ve annesinin huzurunda sahnelettiği, "zina" suçuna (oyun içinde oyun) gelen tepkilerden sonra inanır. Suçluların yanı sıra, umutsuzluktan ölen Ophelia'nın babası ve ağabeyini (diğer intikamcı) de ölüme sürükler. Hiçlik duygusuna kapılan melankolik Hamlet, yalın kahramanlığın özlemi içindedir ve kendi saflık arzusunu kendine karşı kullanır: "Bilinç bizi ödlekleştirir". Romantiklerin örnek aldığı Hamlet eylem karşısında aydın kararsızlığın simgesidir (Strindberg, İbsen, Faulkner). İçsellikle ölüm arasındaki bağları kopararak Hamlet'i kısırlığından kurtaranlar Laforgue (1887), *Ulysses*'de Joyce ve Carmelo Bene'dir (1961).

—İkonogr. Hamlet, Daniel Maclise, D. G. Rossetti, Manet (*Aktör Faure Hamlet rolünde*, Essen müzesi) ve özellikle Delacroix'ya esin kaynağı oluşturdu. Bu ressamın Louvre müzesi'nde, *Delacroix'nın Hamlet kılığında portresi, Hamlet ile Horatio mezarlıkta, Hamlet ile Ophelia, Ophelia'nın ölümü* (1844) adlı tabloları vardır. *Hamlet Polonius'un cesedi önünde* adlı tablo Reims müzesi'ndedir. Yine Delacroix'nın on altı taşbaskısından oluşan *Hamlet* dizisi (1834-1843) de anılmaya değer.

—Koregr. Hamlet, birçok koregrafa da esin kaynağı oldu. Robert Helpmann'ın Sadler's Wells Ballet için Çaykovskiy'in müziği üzerine koregrafilediği bir perdelik bale, ilk kez 1942'de Londra'daki New Theatre'da sahnelendi; başlıca rolleri Helpmann, Margot Fonteyn ve David Paltenghi yorumladı. Tatyana Gsovska'nın Berlin Şehir operası için B. Blacher'in müziği üzerine düzenlediği *Hamlet* 1954'te; Pierre Lacotte'un J.M.F. balesi için koregrafilediği *Hamlet* 1964'te; Konstantin Sergeyev'in Kirov balesi için Nikolay Çervinskiy'in müziği üzerine hazırladığı *Hamlet* ise 1970'te sahnelendi.

—Sine. Hamlet'in August Blom (1910), Sven Gade (1920), Laurence Olivier (1948) ve Grigoriy Kozintsev (1964) tarafından çeşitli uyarlamaları yapıldı.

HAMLETMEK gçz. f. (ar. *ḥaml*, yükleme'den). **1.** *Bir şeyi, bir şeye hamletmek*, bir eylemi, düşünceyi ya da konuyu bir başkasıyla ilgili göstermek, ona dayandırmak, isnat etmek; yormak: *Yorgunluğunu çok çalışmış olmasına hamlediyor.* **—2.** *Bir şeyi, bir kimseye hamletmek*, bir eylemi, düşünceyi ya da durumu bir kimseye yüklemek, onunla ilgiliymiş gibi göstermek: *Savunmadığı fikirlerin kendisine hamledilmesine çok sinirlendi.*

HAMLIK a. **1.** Ham olma durumu. **—2.** İdmansızlık.

—Psik. *Duygusal hamlık*, duygusal gelişmenin gecikmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Psik. Duygusal hamlık kavramı, pratikte çocuğun ve yetişkinin hemen bütün zihinsel patolojisini betimlemekte kullanılabilir. Bazı psikanalizciler, yetişkinin üremsel oluşumunu duygusal olgunluğun belirtisi olarak kabul ederler. Duygusal hamlık tanısının konulabilmesi için gerekli klinik özellikler şunlardır: ana baba imgelerine abartılı saplanma, korunma gereksinimi, bağımsızlıktan yoksunluk, yalnız kendi çıkarlarıyla ilgilenme ve alınganlık, kibir ve inatçılıktan oluşan çok özel bir bencillik.

HAMLİ, HAMLİYE sıf. (ar. *ḥaml* ve *-î*'den *ḥamlî*, dişl. *ḥamliyye*). Esk. mant. Yüklemli. (fr. *prédicatif* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

HAMLİYE → HAMLİ.

HAMM, Almanya'da, Kuzey Renanya Vestfalyası eyaleti sınırları içinde yer alan kent, Ruhr'da, Lippe kıyısında; 174 700 nüf. (1988). Ulaşım kavşağı ve triyaj garı. Metalürji. Makine sanayileri. Kimya. Basımcılık. Tekstil. Besin sanayileri.

HAMMAD BİN BÜLÜKKİN (öl. Kale 1028), Mağrib hükümdarı (1017-1028). Hammadiler hanedanının kurucusudur. Orta Mağrib'de Kahire Fatımileri'nin vasallarından olan kardeşi el-Mansur, sonra da yeğeni Kayrevanlı Badis adına genel valilik yaptı. Bölgeyi işgal eden Zenateler'e ve ziri prenslerine karşı savaştı. Hodna dağlarında Kal'at Beni Hammad adıyla kurduğu müstahkem şehri başkenti yaptı (1007). Badis'e karşı başkaldırdı ve bağımsızlığını ilan etti (1015). Kal'at'ta Badis tarafından kuşatıldı. Ancak rakibinin ölmesi üzerine kurtuldu (1016). Badis'in oğlu el-Muizz tarafından bağımsızlığı tanındı (1017). Hammad bin Bülükkin Fatımiler' in egemenliğini reddetti ve Abbasiler'in egemenliğine girdi.

HAMMAD BİN EBU SÜLEYMAN EBU İSMAİL, arap fıkıh ve hadis bilgini (öl. 738). Fıkhı Enes bin Malik'ten, hadisi ise İbrahim bin Nehai'den öğrendi. Döneminin ünlü fıkıh ve hadisçileri arasında yer aldı.

HAMMAD ÜD-RAVİYE, el-Raviye de denir, arap edebiyatçı (Kûfe 694 - ? 773)? Cahiliye dönemindeki ve islamlığın ilk günlerindeki arap şiirlerini çok iyi bilmesiyle (el-Raviye [anlatıcı] denmesinin nedeni budur) tanındı. Abecenin her harfiyle kafiyeli 100'er kasideyi ezbere okuduğu söylenir. Rivayet ettiği şiirleri değiştirdiği, giderek kendi şiirlerini eski şairlere aitmiş gibi göstererek okuduğu da ileri sürülür. Bedevi lehçeleri ve eyyam ül -arap denilen savaş günleri hakkında da köklü bir bilgi sahibiydi. Edebiyat konusundaki yetkinliği nedeniyle saygınlık kazandı. Dönemin emevi halifeleri (Yezid, Hişam) ile dostluk kurmaya çalıştıysa da zaman zaman dinsizlikle suçlandığından Bağdat'tan Kûfe'ye gitmek zorunda kaldı.

HAMMADDE a. (fars. *ḥam* ve ar. *madde*'den). Zanaat ya da sanayi tarafından değişikliğe uğratılan doğal malzeme: *Yün, pamuk, vb. hammaddedir;* sanayi ürünleri yapımında kullanılan doğal ürün: *Hammaddeler, özellikle de petrol dışalımı yapmak.*

—ANSİKL. İşl. ikt. Hammaddeler, müşterilere teslime hazır işlenmiş eşya durumuna getirilir. "Emtia" (metalar) adı, herhangi bir değişikliğe uğratılmadan, olduğu gibi alınıp satılan maddeler için kullanılır. "Tüketim maddeleri" işletme tarafından kullanılmakla birlikte, işlenmiş mallarda görünmeyen maddelerdir: makine yağları, büro malzemesi vb. Maddelerin bu biçimde sınıflandırılması, hiç kuşkusuz, üretim sürecinin ancak belli bir aşaması için geçerlidir (bir işletme için işlenmiş madde olan bir şey, başka bir işletme için hammadde olabilir).

HAMMADİA (EL-), Cezayir'de (Stif vilayeti) kent, Burc Bu Arreric'in G.'inde; 35 900 nüf.

HAMMADİLER ya da **BENİ HAMMAD,** Kuzey Afrika'da hüküm sürmüş islam hanedan (1017-1152). Mağrib'in iç kesimlerinde yaşayan Sanhaca Berberileri'nden Ziriler'in reisi Yusuf Bülükkin bin Ziri, Hariciler'e karşı Fatımiler'in yanında savaştığı için (945), halife el-Muizz tarafından İfrikiye valiliğine atandı. Göçebe Zenateler'le olan geleneksel düşmanlığını sürdüren Bülükkin, Septe'ye kadar tüm Kuzey Afrika'yı ele geçirdi. Torunu Badis, bu çok genişleyen toprakları bölüştürdü; batıdaki bölgeler hanedanın kurucusu olan Hammad bin Bülükkin'in önderliğinde Ziri ailesinin Hammadi koluna geçti (1017). Kal'at Beni Hammad'ı başkent yapan Hammadiler, Fatımiler'e bağlı kalırken, merkezi Kayrevan olan İfrikiye'yi ellerinde tutan ana kol Ziriler, Fatımiler'den ayrılarak Bağdat'taki abbasi halifelerine bağlandılar. Bunun üzerine Fatımiler'le ittifak kuran Hammad, Ziriler'e karşı savaşmak zorunda kaldı. Ölümü üzerine yerine geçen oğlu el-Kaid (1028), Ziriler'in hükümdarı Şerefeddevle el-Muiz'i yenerek Mağrib'de Hammadiler'in egemenliğini pekiştirdi. Ağabeyi Muhsin'i tahttan indirerek yerine geçen Bülükkin II (1055), Fas üzerine yaptığı başarılı bir sefer dönüşünde ardılı olan amcaoğlu en-Nasır tarafından öldürüldü (1062). En-Nasır'ın saltanatı sırasında (1062-1088) Hammadiler en parlak dönemlerini yaşadılar. Kuzey Afrika'nın en güçlü hükümdarı olarak babasının yerine geçen el-Mansur (1088), başkenti Kal'at'tan Bicaye'ye taşıdı (1091) ve hammadi emirlerinin Ziriler'e teslim ettikleri Bona ile Konstantin kentlerini geri aldı: Cenovalılar'a karşı güçlü bir donanma kurarak berberi korsanlığının başlamasına yol açtı. Daha sonra sınırlarını Murabıtlar'a karşı savunmaya çalıştı. Ağabeyi Badis'i devirerek tahta çıkan el-Aziz döneminde (1105-1121) Hammadiler, bu donanmayla Cerbe adasını ele geçirdiler. Son hammadi hükümdarı Yahya döneminde (1121-1152) Cenovalılar başkent Bicaye'ye saldırarak yağmaladılar (1136). Bu arada göçer berberi ve arap kabilelerin başlattığı ayaklanmalar, sefahate düşkün olduğu için ülke sorunlarıyla ilgilenmeyen Yahya tarafından bastırılamadı. Ayrıca, ülkesine saldıran Muvahhitler karşısında ürken hükümdar, önce Bône'a, sonra da Konstantin'e çekildi. Kenti kuşatan Muvahhitler'e Konstantin'i savaşmaksızın teslim etti, yakalanarak Fas'a gönderildi ve orada öldürüldü (1152), Hammadi devleti ortadan kalktı.



Lauros-Giraudon

Hamlet ve Horatio mezarlıkta (1839 versiyonu)
Delacroix
Louvre müzesi, Paris

Hammaguir, 1961'den 1967'ye dek, Ordulararası özel silahlar deneme merkezi' nin (CIEES) en önemli üssünün bulunduğu bölge. Cezayir Sahrası'nda, Beşar'ın 100 km kadar güney-batı'sındadır. İlk fransız uydusu "Diamant" Hammaguir'den fırlatıldı (1965). Bu bölge, Cezayir'e haziran 1967'de geri verildi.

HAMMAL → HAMAL.

HAMMAM BU HACAR, Cezayir'de (Sidi Bel Abbas vilayeti) kent, Oran Sebhası ovasında, Tessala dağları eteğinde; 19 000 nüf. Kaplıca suları. Tarım merkezi.

HAMMAMET, Tunus'un (Nebil ili) doğu kıyısında sayfiye ve turizm merkezi, *Hammamet körfezi* kıyısında. Eski küçük site. Açık hava tiyatrosu.

HAMMAMET vadisi, Yukarı Mısır'da vadi, Arap çölünde. Eski Mısırlılar'ın Rohannau adını verdikleri bu vadide önemli taş ocakları, Eski İmparatorluk'tan Ahemeniler zamanına kadar işletildi.

HAMMAMİZADE İSMAİL DEDE → İSMAİL DEDE EFENDİ.

HAMMAM-LİF, Tunus'ta (Tunus ili) sayfiye merkezi, Tunus körfezi kıyısında, Tunus'un büyük banliyösünde; 36 000 nüf. Tunus beylerinin eski kışlık konutu.

HAMMAM MESKUTİN ("Cehennem hamamı"), Cezayir'de (Gelma vilayeti) kaplıca merkezi, Numidia sıradağının eteklerinde, uved Bu Hamdan vadisinde. Kalsiyum sülfatlı, arsenikli ve demirli, sodyum klorürlü suları 94-98 °C sıcaklıkta fışkırır. Kireçtaşlarından oluşan büyük kıvrımlar üzerinde çok güzel çağlayanlar akar. Burası Romalılar'ın *Aquae Thibilitanae* adını verdikleri yerdir.

HAMMAMÜLENF → HAMMAM-LİF.

Hamman Rich sendromu, akciğer aradokusunda yaygın bir sklerozla belirgin, alerjik ya da bağışıklık kökenli hastalık. (Adı amerikalı Luis Virgil *Hamman* [1877-1946] ile Arnold Rice *Rich*'tan [1893-1968] gelir.)

HAMMÂR a. (ar. *hamr*'dan *hammār*). *Esk.* Şarap yapan ya da satan kimse, meyhaneci.
—Tasav. Manevi kılavuz, mürşit.

HAMMARSKJÖLD (Hjalmar), isveçli siyaset adamı (Väderum, Kalmar, 1862 - Stockholm 1953). Devletler hukuku uzmanıydı. 1914-1917 arasında Başbakan oldu. Devletler hukuku enstitüsü'ne (1924 -1938) ve Nobel ödülü kuruluşuna başkanlık etti (1929-1947).

HAMMARSKJÖLD (Dag), isveçli siyaset adamı (Jönköping 1905 - Ndola, Zambiya, 1961). Hjalmar Hammarskjöld'ün oğluydu. İktisat profesörü, mali sorunlar uzmanı ve devlet bakanı (1951-1953) oldu. 1953'te Birleşmiş milletler örgütü'nün genel sekreterliğine getirildi. Aynı göreve yeniden seçildi (1957). Görevi sırasında bir uçak kazasında öldü. (1961 Nobel barış ödülü.)

HÂMME a. (ar. *hāmme*). *Esk.* Zararlı böcek, haşere.

HAMMERFEST, Kuzey Norveç'te (Finnmark) liman kenti, Kvaløy adasında; 7 100 nüf. Avrupa'nın en kuzeydeki kentidir; burada bir denizaltı üssü kurmuş olan Almanlar 1944'te kenti yıktılar. Balıkçılık limanı. Konservecilik.

HAMMERKLAVİER a. Müz. Almanlar'ın pianoforteye verdiği ad.

HAMMERLESS a. (horozsuz anlamında ing. sözc.). Sil. Horozu dıştan görünmeyen ve silahın ortasında olan, baskül-lü av tüfeği.

HAMMER-PURGSTALL (Joseph Freiherr VON), avusturyalı doğubilimci ve tarihçi (Graz 1774 - Viyana 1856). Viyana'da Doğu dilleri akademisi'ni bitirdi (1796). Arap, fars ve türk dilleri üzerindeki geniş bilgisiyle diplomatlık mesleğine girdi. 1799'da İstanbul'a elçilik çevirmeni olarak atandı. Bu görevi sırasında Mısır'a gönderildi. Oradaki türk-ingiliz askeri çalışmalarına katıldı. Mısır'dayken bugün Avusturya Ulusal kitaplığı'nın zengin bir bölümünü oluşturan pek çok yazma kitap, mumya ve tablet topladı. Yine bu gezi sırasında "Bin bir gece masalları"nın çeşitli yazımlarını inceledi ve almancaya çevirdi. Bu arada İngiltere'de Londra ve Oxford arşiv ve kitaplıklarında çalıştı. 1802'de elçilik kâtibi olarak yeniden İstanbul'a atandı. Yaş (Romanya) konsolosu oldu (1806). Türk-Rus savaşı başlayınca Viyana'ya geri çağırıldı. Viyana'da uzun yıllar doğu kaynakları üzerine arşiv çalışmaları yaptı. *Enzyklopedische Übersicht der Wissenschaften des Orients* (Doğu ilimlerine ansiklopedik bir bakış) [1804] adlı kitabını yayımladı. 1807'de bilimsel araştırmalar yapmak için Paris'e gitti. Osmanlı seyahatnamelerini Avrupa'ya tanıtan ilk tarihçi oldu. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinin ve Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma* adlı yapıtının Osmanlı Avrupası'yla ilgili bölümlerini ingilizceye çevirdi. *Topographische Ansichten gesammelt auf einer Reise in die Levante* (Doğu'da yapılan bir gezide toplanan topografik görüntüler) [1811] adı altında yayımlanan yapıtı topografya ve doğu coğrafyası alanında önemli sayıldı. 1847'de Bilimler akademisi'ni kurdu ve ilk başkan seçildi. Otuz yılı aşkın bir süre türk tarihi ve edebiyatı üzerinde çalıştı. *Die Staatsverfassung und Staatsverwaltung des Osmanischen Reiches* (Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet teşkilatı ve idaresi) adlı ünlü yapıtını tamamladı (1814-1816). *Geschichte des Osmanischen Reiches* (Osmanlı Devleti tarihi, 10 cilt) [1830] adlı kitabında kuruluşundan 1774'e kadar osmanlı tarihini inceledi. Osmanlı tarihçiliğine bilimsel bir nitelik kazandırdı. Tarihinin önemli bir bölümünü fransızca baskısından Mehmet Ata Bey türkçeye çevirdi *(Devleti Osmaniye tarihi)* [1913-1921, 10 c.]. Hammer, bilimsel çalışmalarıyla hem osmanlı ve doğu tarihçiliğinde yeni bir dönem başlattı, hem iran, türk ve arap edebiyatlarından yaptığı çevirilerle başta Goethe olmak üzere alman edebiyatını etkiledi. *Divan des Hafis* (Hafız divanı 1812-1813) çevirisi, Goethe'ye *West östlicher Divan* (1819) adlı yapıtı yazdırtacak kadar etkili oldu. Ayrıca Kara Fazli'nin *Gül ü bülbül* mesnevisini almancaya çevirerek yayımladı (1834). İstanbul'la ilgili *Constantinopolis und der Bosphorus* (İstanbul ve Boğaziçi, 2 c) [1822]; osmanlı şiir sanatı tarihi üzerine *Geschichte der Osmanische Dichtkunst* (Osmanlı şiir sanatı tarihi, 4 c) [1836-1838] kitaplarını yazdı. Kırım, Altınordu ve İlhanlılar tarihine ilişkin *Geschichte der Chane der Krim* (Kırım hanları tarihi) [1856], *Geschichte der goldenen Horde im Kiptchak* (Kıpçak'ta Altınordu tarihi) [1840] ve *Geschichte der İlchane*'yi (İlhanlılar tarihi) [1854] yayımladı. Türk, iran, arap tarih ve kültürleri üzerine bir kitaplık oluşturacak kadar çok kitap yazdı; edebiyat ve tarihlerini Avrupa'ya tanıttı: *Geschichte der schönen Redekünste Persiens* (İran hitabet sanatı) [1818] vb. Hareketli bilimsel ve siyasal yaşamını, Heinfeld şatosu'nda yazdığı *Erinnerungen aus meinem Leben* (Yaşamımdan anılar) [1850] kitabında anlattı. Hammer, Joseph adını Yusuf olarak değiştirip mühür kazdırtacak kadar, kendini doğu islam dünyasının tarih ve kültürüne adadı. Kendisinin ve kızının türk üslubunda ve bir yüzü türkçe yazılı mezar taşları, onun türk tarih ve kültürüne olan bağlılığının örneğidir.

HAMMERSCHMİDT (Andreas), avusturyalı besteci ve orgcu (Brüx, Bohemya, 1611'e doğr. - Zittau 1675). 1634'te Freiberg'deki Sankt Peter, 1639'da da Zittau'daki Sankt Johann kilisesi'nin orgculuğuna atandı (ikinci görevi ölümüne değin sürdü). Başlıca yapıtları şunlardır: *Erster Fleiss* (5 viol için çeşitli danslar, 1636); *Musicalische Andachten* (1639, 1641, 1642, 1646, 1653); *Weltliche Oden oder Liebesgesänge* (1642, 1643, 1649); *Dialogi oder Gespräche zwischen Gott und einer gläubigen Seele* (1645); madrigaller ve latince motetler (1649); ilahiler (1658); protestan ayinleri için missalar (1663). Kimi özellikleriyle Schütz'ün üslubunu sürdüren Hammerschmidt, Bach'ı etkiledi.

HAMMERSMİTH AND FULHAM, Londra'nın batısında borough, Thames'ın sol kıyısında; 148 100 nüf.

HAMMERSTEİN-EQUORD (Kurt, — *baronu*), alman general (Hinrichshagen, Mecklenburg, 1878 - Berlin 1943). Heye'nin ardından Reichswehr'in başına geçti (1930), devletin ve ordunun içinde artan nazi etkisine karşı Hindenburg'u uyarmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Schleicher'e ve Goerdeler'e bağlıydı, şubat 1934'te istifa etti. 1939'da yeniden göreve çağrıldı, birkaç ay Köln'de bir ihtiyat ordusuna komuta etti, Führer'e karşı başarısız bir suikast düzenlediği sanılır.

HAMMERSTEİN-GESMOLD (Wilhelm, —*baronu*), prusyalı siyaset adamı (Retzow, Mecklenburg, 1838 - Charlottenburg 1904). Aşırı sağ radikal partinin lideriydi. 1881'de *Kreuzzeitung* gazetesinin başına geçti ve gazeteyi liberallere, demokratlara, Yahudiler'e ve 1889'da Bismarck'a karşı bir mücadele organı olarak kullandı.

HAMMETT (Dashiell), amerikalı yazar ve senaryocu (Saint-Mary's County, Maryland, 1894 - New York 1961). Zor bir çocukluk döneminin ardından, 14 yaşında demiryolları işlerinde çalıştı, daha sonra, gönüllü olarak katıldığı Birinci Dünya savaşı sırasında yaralandı. Pinkerton özel polis ajansında dedektiflik yaptıktan sonra, *Black Mask* adlı dergide edebiyata yöneldi (1923). Hollywood'da senaryo çalışmalarına başladı, romancı Lillian Hellman ile karşılaştı, 1941'de askere yazıldı, 1951'de ilerici düşünceleri nedeniyle başı derde girdi, altı ay yattığı hapishaneden hastalanarak çıktı. Polis romanlarında usta, çok yetenekli bir yazardı. Kitaplarında iş dünyası ve siyaset çevrelerindeki bozulmayı gözler önüne sermekten hiçbir zaman kaçınmadı (*The Red Harvest*, 1929; *The Dain Curse*, 1929; *Malta kartalı* [The Maltese Falcon], 1930; *The Glass key*, 1931). Ayrıca, 14 öykü kitabı ve bir çizgi film senaryosu *(Secret agent X9)* yazdı. Polisiye romana *hard-boiled* denilen sert ve soğuk üslubu ve bir dava peşinde koşan kahraman tipini getirdi.

Hamming kodu. Biliş. ve Telekom. ABD'li mühendis R. W. Hamming'in bulduğu kod; bir bit zincirinde, bir ya da birçok hatayı algılamaya ve bazen, sayısal bilgiyi kodlamak için gereken sayıya göre yeni bitler ekleyip yanlış bitleri düzeltmeye yarar.

Hamming uzaklığı. Biliş. ve Telekom. Aynı kodla tanımlanmış, değişmez uzunluktaki herhangi iki kod sözcüğünü, farklı öğelerin varlığıyla ayırt etmeye olanak verecek şekilde düzenlenmiş konumların minimum sayısı; taşkın bir kodun Hamming uzaklığı bir birim oluşturur. Bir kod sözcüğünde, bozulmuş n öğenin varlığı, n'inci basamaktan bir hatadır. Taşkın bir kod $D \geqslant 2$ uzaklığını taşıyorsa, $n \leqslant D-1$'inci basamaktan bütün hataları algılamaya ve m'inci basamaktan bütün hataları düzeltmeye olanak verir; burada m,D çiftse $m \leqslant D/2-1$ ve D tekse $m \leqslant \frac{D-1}{2}$ ifadelerini doğrular.

HAMMOND, ABD'de (İndiana) kent, Michigan gölü yakınında, Chicago yerleşmesinin güneyinde; 93 700 nüf.

HAMMUAN, Laos'ta il, Tayland ve Vietnam arasında; 26 400 km²; 213 462 nüf. Yönetim merkezi *Hammuan* (esk. *Thakhek*). D.'da Annam sıradağlarının batı bölümünü, G.'de kireçli ve kumtaşlı dağları ve platoları, B.'da Mekong vadisindeki kat kat taraçaları içerir.

HAMMUDE BEY (1759-1814), hüseyni hanedanından Tunus beyi (1782-1814). Babası Ali Bey'in yerine geçti. Venedik'e karşı uzun süre savaştı (1784-1792) ve Napolêon I ile dostça ilişkiler kurdu. Zehirlenerek öldürüldü.

HAMMUDİLER, Endülüs Emevi devletinde Algeciras (Elcezire) ve Málaga'da hüküm sürmüş islam hanedan (1010 -1058). Hz. Ali'nin soyundan gelen Hammudiler hanedanını Hammud bin Meymun'un iki oğlu kurdu. Endülüs Emevileri'nin iç savaşlar yüzünden yıkılma tehlikesi geçirdiği dönemlerde, bunlardan büyük oğul Kasım bin Hammud Algeciras kentinin, küçük oğul Ali bin Hammud da Tanca ve Septe'nin emirliklerini ele geçirdiler (1010). Daha sonra Kurtuba ve Málaga'yı da alan Ali bin Hammud, halife Süleyman el-Mustain'i tahtından uzaklaştırarak kendisini emevi hükümdarı ve halife ilan etti (1016). Ertesi yıl Ali öldürülünce, yerine geçen ağabeyi Kasım, yeğeni Yahya tarafından tahttan indirildi (1021). An-

Gallimard



Dashiell Hammett

Lauros-Giraudon



Hammurabi kanunu kralı, Şamaş'a saygı duruşunda gösteren dikili taşın üst bölümü İ.Ö. XVIII. yy. *Louvre müzesi, Paris*

cak, tahtı yeniden yeğeninin elinden alan Kasım (1023), bir süre sonra yerini yeniden Yahya'ya kaptırdı (1025). İki kol arasında sürüp giden taht kavgası sonuçta Ali'nin sülalesinin Malaga'da ve Kasım'ın oğullarının Algeciras'ta hüküm sürerek Tevaifi müluk arasında eşit biçimde yer almaları ve her ikisinin de emir ül-müminin sanını taşımaları koşuluyla çözüme bağlandı (1036). Hammudiler'in Málaga'da hüküm süren ana kolu, son hükümdar Muhammet el-Mustali'nin kızı Zeyde'yi Castilla kralı Alfonso VI ile evlendirerek İsabel adını almasına izin verince Granada Zirileri tarafından (1057), Algeciras'taki ikinci kol da Abbadiler (1058) tarafından ortadan kaldırıldı.

HAMMURABİ, I. Babil hanedanının altıncı kralı (İ.Ö. 1793-1750). Yalnızca büyük kentin çevresinde sınırlı bir alan (6 000 km²) devralan Hammurabi önce kral Şamşi-Adad I'in (öl. 1781'e doğr.) bağımlı bir müttefikiydi. Ur'u ve İsin'i kral Larsa'dan bu sırada aldı. Sonra 18 yıl boyunca ihtiyatlı bir dış siyaset izledi ve müttefiklerinin askeri birliklerini kullandı. 1763'ten başlayarak bir dizi zafer kazandı ve öteki Mezopotamya krallıklarını yıktı: Larsa (1762), Mari (1758), Eşnuna (1755), Asur (1754 ?). Son yıllarını, Aşağı Mezopotamya'yı tek bir yönetim ve yasalar altında birleştirmeye ayırdı; *Hammurabi kanunu* bu dönemde kaleme alındı.

Hammurabi kanunu, Hammurabi tarafından yayımlanan babil metni. En eksiksiz biçimi, Sus kentinde bulunan (1901-1902) ve Louvre müzesi'nde saklanan bir diyorit dikme taş üstüne kazılıdır. Tepe bölümünde, güneş-tanrı ve adalet üstadı Şamaş'a tapan Hammurabi'yi gösteren bir kabartma yer alır. Kralın, halkları için duyduğu içten ilgiyi yücelten başlangıç ve son bölümleri eski bir dille yazılmıştır; oysa, yasanın 282 maddesi, hukukun kendine özgü terimlerinin kullanılmadığı açık bir dille kaleme alınmıştır. Hammurabi kanunu, hukuk kayıtlarına geçmiş kararlardan esinlenen babil yasalarında yapılan bir dizi değişiklikten meydana gelmiştir.

Kanun, toplumu, hakları ve yükümlülükleri bulundukları mevkiyle orantılı üç hukuksal sınıfa ayırır: *avilum* (üstün "insan", soylu), *muşkenum* (sıradan insan), *vardum* (köle). Bedensel yaralama durumunda şiddet eğer bir *avilum*'a yönelikse çok daha sert biçimde cezalandırılırdı; herkesin önünde hakaret etme durumunda, bu suçu işleyen *avilum* en ağır maddi tazminat cezasına çarptırılırdı. Parasal ve fiziki cezaların olağanüstü ağırlığı, bunların caydırma önlemleri olabileceğini düşündürmektedir. Kanun, bazı ücret ve hizmetlerle borç faizleri (tohum için % 33; para için % 20) için bir tavan belirler. Toprağı kiralayanı toprak sahibine ya da perakendeciyi alacaklıya karşı koruyan bu tarifname ve maddeler, Hammurabi'nin de, toplumsal gerilimleri yatıştırmak ve zayıfla ezilenin koruyucusu gibi görünmek isteyen Mezopotamya kralının bu geleneğini sürdürdüğünü ortaya koyar. Doğu'nun kendi hukukunu, ortak bir zihniyetten esinlenen alışkanlıklardan alması, Hammurabi kanunu ile daha sonraki yasalar (hitit, musa) arasında var olduğu düşünülen benzerliklerin yeterli nedenidir.

HAM NGHİ, Vietnam imparatoru (1871 - Cezayir'de 1947). 13 yaşındayken Ham Nghi adıyla tahta çıkan prens Ung Lich, fransız yetkililerinin küçük düşürücü koşullarını reddederek, Ton Thât Thuyêt ve Nguyên Van Tuong adlı iki naibiyle birlikte Hue sarayı'ndan kaçarak, dağlık bölgelerde sömürgecilere karşı bir direniş hareketi başlatmaya çalıştı. 1888'de ihanete uğrayarak tutuklandı ve Cezayir'e sürüldü. Bu sırada aydınların *(Van Thân)* Ham Nghi'nin kaçışını desteklemek amacıyla başlattıkları ayaklanma da bastırılmıştı.

HAMON (Louis) → CHEIRO.

HAMPARSUM LİMONCUYAN (**Baba Hamparsum** denir), ermeni asıllı türk besteci ve nota mucidi (İstanbul 1768 - *ay. y.* 1839). Ailesi yoksul olduğundan varlıklı Düzyanlar tarafından desteklendi. Ermeni kiliselerinin yanı sıra mevlevihanelere de devam ederek müzik öğrendi, Beşiktaş mevlevihanesi'nde İsmail Dede Efendi'den de ders aldı. Ermeni harflerinden yararlanarak geliştirdiği müzik yazısını Selim III'e sundu ve çeşitli armağanlar aldı. Padişahın isteği üzerine, bulduğu yazıyla türk müziği klasiklerini notaya aldı. Bu koleksiyonun 6 cildinden 2'si günümüze ulaşabildi. Türk makam ve usulleriyle bestelediği ermenice ilahiler dışında, saray fasılları için peşrevler, sazsemaileri ve sözlü yapıtlar besteledi. Günümüze ulaşabilmiş 30 dindışı yapıtı, Baba Hamparsum'un güçlü bir besteci olduğunu gösterir. (→ HAMPARSUM NOTASI.)

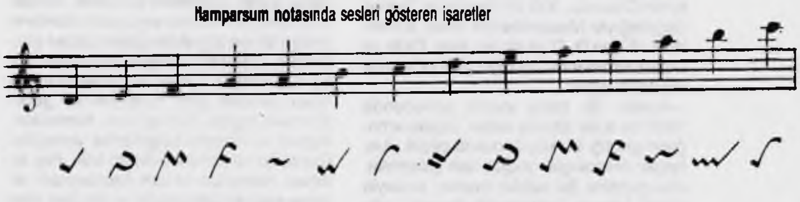
Hamparsum notası, XVIII. yy.'ın sonunda, Hamparsum Limoncuyan'ın ermeni harflerinden esinlenerek geliştirdiği müzik yazısı. Porteli kâğıt gerektirmeyen ve ermeni kiliselerinde hâlâ kullanılan bu notadan, XIX. yy.'da ve XX. yy.'ın ilk çeyreğinde türk müziğinde de çok yaygın olarak yararlanıldı. XIX. yy.'da bu notayla yazılmış koleksiyonlardan çoğunun kaybolması, birçok klasik türk müziği yapıtının unutulmasına yol açtı.

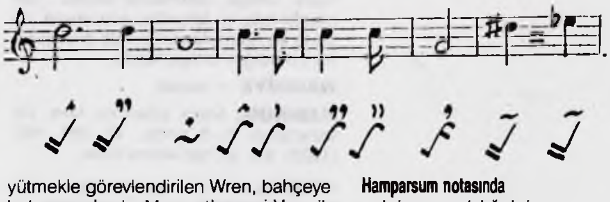
Hamparsum notası, yedi ana sesi gösteren yedi ana işaretten (bir oktav tiz olan sesler, bu işaretlerin altına çekilen kısa bir çizgiyle belirtilir), bunların zamansal değerlerini belirtmek için üstlerine konan küçük işaretlerden, eslerden, ölçü ve tekrar işaretlerinden oluşur. Bu notadan yalnız diyezli sesler yazılır, bemollü seslerin anarmonikleri (sesteşleri) kullanılır.

HAMPAY a. Marangl. Zıvanalı birleştirmelerde, zıvana deliğinin başkesit yönünde delinmeyen ya da küçük bir bölümü delinen kesim.

HAMPDEN (John), ingiliz siyaset adamı (Londra 1594 - Thame, Oxfordshire, 1643). Mutlak krallık yönetimine şiddetle karşıydı. 1637'de *ship-money* adı verilen verginin alınmasına karşı çıktı. 1640'ta "Uzun Parlamento" yönetiminde Pym'in başlıca yardımcısı oldu, kralın keyfi davranışlarını eleştiren "Büyük Uyarı" metninin yazılmasında etkin bir rol oynadı ve Strafford'u mahkûm eden mahkemede üye olarak bulundu. Charles I'in tutuklamaya kalktığı beş Avam kamarası üyesinden biri de oydu (1642). Bu eylemin hızlandırdığı iç savaş sırasında, Doğu kontlukları birliği'nin kurulmasında önemli bir rol oynadı. Chalgrove Field'deki çarpışmalarda ağır biçimde yaralandı.

Hamparsum notasında sesleri gösteren işaretler





Hamparsum notasında seslerin zamansal değerleri ve değiştirme işaretleri

HAMPİ, Hindistan'da arkeolojik sit (Karnataka), Vicayanagar krallığı'nın başkentinin bugünkü adı.

HAMPSHİRE, İngiltere'nin güneyinde yönetim bölgesi, Manş denizi kıyısında; 3 777 km²; 1 542 900 nüf. (1988). Merkezi *Winchester.*

HAMPSHİRE (NEW) NEW → HAMPSHİRE.

Hampshire domuzu, Amerika'da ıslah edilerek üretilen ingiliz asıllı domuz ırkı. (Omuzunda ve ön bacaklarında kemer biçiminde beyaz bir şerit bulunması ve yarı içbükey bir vücut görünüşü başlıca özelliğidir.)



England Scene

Hampton Court Palace'ın girişi (Trophy Gate)

Hampshire koyunu, ingiliz kökenli, yüzü, burnu ve dudakları siyah renkli, iri boylu, dolgun bünyeli, çabuk büyümeli ve çok doğurgan tipte koyun ırkı.

HAMPSİCORA (öl. İ.Ö. 215), sardinyalı önder. İ.Ö. 216-215'te Kartaca'nın yardımıyla Roma'ya karşı bir ayaklanma düzenledi.

HAMPSON (William), ingiliz kâşif (Bebington, Cheshire, 1854'e doğr. - Londra 1926). Gazları soğutarak sıvı hava elde etti; ayrıca X ışınlarının tedavide kullanılma miktarlarının ölçülebilmesi için bir radyometre yaptı.

HAMPSTEAD, Londra'nın kuzey-batı'sında konut semti (Camden *borough*'u).

HAMPTON, Londra'nın (Richmond *borough*'u) güney-batı banliyösünde yerleşme, Thames'ın sol kıyısında. Ününü şatosu *Hampton Court Palace*'a borçludur. 1514'ten sonra kardinal Wolsey'in onarttığı bu eski sakson şatosunu 1526'da kral Henry VIII satın aldı. Henry VIII şatonun bir bölümünü yeniden yaptırdı ve küçük bir kiliseyle (1536) Richard Rydge'in bezediği bir hol ekletti. 1689'da, sarayı büyütmekle görevlendirilen Wren, bahçeye bakan cephede, Mansart'ın yeni Versailles'ından esinlendi. Boyalı bezemeler G. Van Honthorst, Antonio Verrio, Louis Laguerre, J. Thornhill'indir. Galeride venedik ve flaman okullarının önemli tabloları ve Mantegna'nın *Sezar'ın Zaferi* dizisi bulunmaktadır. 1986'ta çıkan bir yangında hem Hampton Court Palace'ın bir bölümü, hem de içindeki birçok sanat yapıtı yandı.



Hamparsum Limoncuyan

HAMPTON, ABD'de (Virginia) liman, *Hampton doğal limanı*'nın (*Hampton Roads*) kuzey kıyısında; bir denizaltı tüneliyle Norfolk'a bağlanır; 133 790 nüf. (1990). Balıkçılık. Otomobil montajı.

HAMPTON (Lionel), caz davulcusu, vibrafoncusu ve orkestra yöneticisi (Louisville, Kentucky, 1913). 1930'da Les Hite'in orkestrasında davulcu olarak profesyonel müzik yaşamına atıldı. Louis Armstrong'un önerisiyle, o güne değin caz topluluklarında hiç kullanılmamış bir çalgı olan vibrafona başladı. 1936'da girdiği Benny Goodman'in topluluğunda çok büyük bir ün kazandı, ilk büyük vibrafon ustası olarak kabul edildi. Klasik cazın en önemli temsilcilerinden olan Hampton, çok yaratıcı bir swingman'di, swing yaparken çoğu zaman kendinden geçerdi. Başlıca plakları: *On the Sunny Side of the Street, Rhythm, Rhythm* (1937), *When Lights are low* (1939), *Flyin' Home* (1942 versiyonu İllinois Jacquet ile, 1944 versiyonu Arnett Cobb ile), *Mingus Fingers* (1947), *Stardust* (1947), *Jumpin' at the Woodside* (1955).

J. P. Leloir



Lionel Hampton (1975'te)

HAMPTON ROADS, ABD'de (Virginia) doğal liman, Chesapeake koyunda. Kıyısında Newport News, Norfolk, Portsmouth ve *Hampton* vardır. ABD'nin en canlı liman öbeklerinden biridir. Tersaneler. Kimya ve besin sanayileri.

HAMR a. (ar. *ḫamr*). *Esk.* Şarap, içki.

HAMRA sıf. (ar. *ahmer*'in dişl. *ḫamra*). *Esk.* Kırmızı, kızıl: *"Sinem bitürür yaralarumdan gül-i hamra"* (Nev'i, XVI. yy.).

HAMRA hamadası, Libya'da çölsü, taşlık geniş plato, Trablus ile Fizan sınırında.

HAMRİ, HAMRİYE sıf. (ar. *ḫamr* ve *-i*'den *ḫamri*, dişl. *ḫamriyye*). *Esk.* Şarapla ilgili.
—Ed. Divan edebiyatında şarabın verdiği coşkunluğu dile getiren, şarabın tasavvuftaki anlamını yorumlayan şiirlere verilen ad: *Okundukça hamriyeler gâh gâh, / Ederdik hum-ı bâde içre şinah"* (Zaman zaman hamriyeler okundukça biz de şarap küpünde yıkanırdık) [İzzet Molla].

HAMRİ (Thorsteinn FRÁ), izlandalı şair (Borgarfjördur 1938). İlk derlemesi *Dans une bure noire* (fr. çev.) 1958'de çıktı. Daha sonraki yapıtlarında "atomik şairler" kuşağından etkilenen, ayrıca İzlanda kültürünün kökenine inen gözüpek bir çağdaşçılık görülür. Hamri, halk masallarından esinlenerek simgesel romanlar da (özellikle *le Rêve dans la forêt* [fr. çev.], 1969) yazdı.

HAMRİN *(Cebel)*, Irak'ta sıradağ, Dicle'nin D.'sunda, 300 km boyunca Zagros dağeteğiyle Mezopotamya ovası arasında K.-B'dan G.-D.'ya doğru akar; Dicle ve Diyala ırmaklarının oyduğu dar boğazlarla kesintiye uğrar.
—Arkeol. Bir baraj yapımı sonucunda 1980'de sular altında kalan, Diyale ırmağının geçtiği bu küçük ovada çeşitli uluslardan arkeologlar yoğun kazı çalışmalarına giriştiler. Bu kazılar ovanın, sırasıyla Halef, Ubeyd, hanedanlık öncesi I dönemlerinde, II. binyıl'da, son olarak da parth ve islam dönemlerinde önemli bir rol oynadığını ortaya koydu.

HAMRİYE → HAMRİ.

HAMRUN, Malta adasında kent, La Valletta'nın G.-B.'sında; 13 651 nüf. (1988). XVI. yy.'dan kalma kilise.

HAMSA, *yaban kazı* anlamında sanskritçe sözcük; Hindistan'da Veda döneminde, arılık simgesi olarak, güneşle ya da *atman*'la bir tutulan kuşu belirtir. Bu kuş aynı zamanda Brahman'ın bindiği hayvandı ve ikonografide, Brahman'ın karısı Sarasvati ile birlikte betimleniyordu. Ayrıca, sözcüğün kökenini *a + ham + so* ("ben buyum") şeklinde yorumlayarak, ona gizemci bir anlam yükleniyordu; bu da bireyin kendisi *(atman)* ile Mutlak'ı *(Brahman)* özdeşleştiren Upanişadlar'ın temel görüşlerinden biridir.

HAMSE a. ve sıf. (ar. *ḫamse*). *Esk.* Beş; beş öğeden oluşan şey: *Bilad-ı hamse* (beş şehir). *Evkat-ı hamse* (beş vakit). *Hamse-i mübareke* (beş parmak). *Havass-ı hamse* (beş duyu). *Salat-ı hamse* (beş vakit namaz).
—Ed. Divan edebiyatında beş mesnevinin bir araya gelmesiyle oluşan yapıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Esk. gökbil. *Hamse-i mütehayyire* ya da *hamset-ül-mütehayyirin,* Venüs, Utarit, Mars, Jüpiter, Satürn'den oluşan yıldız kümesi.
—ANSİKL. Hamse sahibi olmanın, bir şairi saygın duruma getirdiği kabul edilirdi. Genceli Nizami tarafından *Penc-genc* (beş hazine), adıyla *İkbalname, Şerefname* (bu ikisine *İskendername* adı da verilir), *Leyla ve Mecnun, Heft peyker, Mahzen ül-esrar* mesnevilerinden meydana getirilen hamse, bu türün İran edebiyatında ilk örneğidir. Nizami daha sonra *Hüsrev ü Şirin* ve *Kırân-ı sadeyn* adlı mesnevilerini de ekleyerek hamsesindeki mesnevi sayısını yediye çıkarmıştır. Böyle şairlere yine hamse sahibi dendiği gibi, sahib-i seb'a da denirdi. Hacu-yi Kirmani, Hüsrev-i Dihlevi, Hâtifi hamse sahibi iran şairlerinden bazılarıdır ve türk divan şairleri üzerinde etkili olmuşlardır. Hamse oluşturan ilk türk şair Ali Şir Nevai'dir. *Hayret ül-ebrar, Ferhat ve Şirin, Leyla ve Mecnun, Seb'a-i seyyare, Sedd-i İskender* (İskendername) adlı mesnevileri içine alan yapıtı 1880'de Hive'de, 1904'te Taşkent'te basılmıştır. Hamdullah Hamdi, Taşlıcalı Yahya, küçük hikâyeleri hamse çerçevesinde işleyen Nev'izade Atayi hamse sahibi şairlerdendir. *Hamse-i Nergisi,* Nizami'den beri sürüp gelen bir geleneği kırarak düzyazı ile kaleme alınmış yapıtlardan oluşur.

HAMSE, biri Güney Azerbaycan'da, öteki de Fars eyaletinde olan Türkler'in yaşadığı iki yönetim birimi.
• *Azerbaycan Hamsesi.* D.'da ve G.'de Kazvin ile Hemedan eyaletleri, B.'da Afşar ve Gerus sancakları, K.-B.'da Azerbaycan, K.'de Gilan eyaletleriyle çevrili bulunan bölgenin merkezi, Zencan kentidir. Azerbaycan Hamsesi'nde Şahseven adı altında toplanan Türkler büyük çoğunluğu oluşturur. Ayrıca, başka türk kabileleri de vardır: Usanlu, Mukaddem, Bayat, İnanlu, Çekni, Hudabendelu, Yılmaç, Torpahlu ya da Topraklu vb... Sasaniler döneminde (V.-VI. yy.'lar) Akhunlar, Kaçarlar, Ağaçeriler ve Sabırlar bu toprakları ele geçirip yerleştiler. Ancak, Sasaniler, Türkler'in daha güney bölgelere sürülerek buralara onların yerine fars soyundan olanların yerleştirilmesi için elden gelen çabayı gösterdiler. Sasaniler'i izleyen arap egemenliği döneminde Hamse ve çevresinde türk nüfus yeniden arttı. Türkistan'dan gelen türkmen boyları Güney İran, Hemedan, Kazvin ve Hamse bölgelerine yerleştiler. Gazneliler döneminde Acem Irakı, Rey, İsfahan, Hemedan ve tüm Azerbaycan'ı ellerine geçiren Selçuklular'ın öncüleri olan Oğuz Türkleri, büyük yığınlar halinde buralarda yerleşip kaldılar. Oğuz Türkleri'nin güneyden Azerbaycan'a akmaları Harizmşahlar döneminde daha çok arttı. Özellikle Moğollar döneminde bölgedeki türk nüfusu en yüksek düzeyine ulaştı. Ekber ve Zencan arasındaki Sultaniye kenti de bu dönemde kuruldu. Gülistan barışıyla Kuzey Azerbaycan hanlıklarının rus egemenliği altına girmesi ve Ruslar'ın daha güneye inmek için fırsat kollamaya başlamaları sonucu Feth Ali Kaçar, bu bölgeye büyük önem verdi ve Sultaniye'yi Sultanabad adı altında yeniden kurarak bir de kale yaptırdı. Ancak 1826-1828 Rus-İran savaşı'na son veren Türkmençay antlaşması'yla (1828) İran'ın Hamse'de asker bulundurması ve üs kurması yasaklandı. Bugün İran'a bağlı olan Hamse vilayeti, *bölük* ve *bölükat* adını taşıyan yedi sancağa ayrılır: Zencan, Zencançay, Ekberçay, İççay, Enguran, Tarumat ve Hudabendelu. Azerbaycan'ı İran'a bağlayan Tebriz-Kazvin demiryolu da vilayetin merkezi olan Zencan'dan geçer. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Tebriz'de kurulan bağımsız Azerbaycan yönetimiyle Tahran hükümeti arasında anlaşmazlık konusu olan Hamse sonradan İran Azerbaycanı'nın bir parçası olarak yeniden İran'a bağlandı (1946).
• *Fars Hamsesi.* Burası İran'ın resmi yönetim bölünümü açısından Fars eyaletinin sekiz vilayetinden biri olmasına karşın, eyalet merkezi Şiraz'dan çok uzakta bulunması nedeniyle, gerçekte özerk bir yönetim birimi konumundadır. On dört sancağa ayrılan vilayette büyük çoğunluğu yine Türkler oluşturur. Kaşkay Türkleri'nin bir kolu olan büyük topluluk, genelde hayvancılıkla uğraşır.

HAMSİ a. Sıcak ve ılık denizlerin kıyı bölgelerinde ve açıklarında yaşayan, çok uzun ağız yarıklı, kısa alt çeneli kemiklibalık. (Bil. a. *Engraulis encrasicholus;* hamsigiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Mutf. *Hamsi filetosu,* daha çok hamsi, kimi kez de çaça ve tirsi balığının tuz ve sıvı yağla hazırlanan konservesi. || *Hamsi kuşu,* kılçıkları çıkartılıp dörde bölünmüş hamsileri, ince kıyılmış yeşil soğan ya da kuru soğan, maydanoz, nane, mısır unu ve yumurta karışımı içine katıp kızartarak yapılan yemek, fırınlanarak yapılanına da *hamsi koli* denir. (İçine ince kıyılmış pazı da konabilir.)
—ANSİKL. Ortasularda (150 m'ye kadar) bulunan hamsinin bedeni ince, uzun bir iğ biçimindedir. İnce, iri, kolay dökülebilen pullar bütün bedeni kaplar. Ağız alt yandadır. Hayvansal planktonlarla beslenen bu etçil balığın karasularımızda boyu en çok 18 cm'ye ulaşabilir. Göçmen balıktır: canlı bireylerin yeşilimsi mavi sırtları, hayvan öldükten çok kısa süre sonra siyaha yakın koyu lacivert-yeşil bir renge dönüşür. Göğüs ve karın yüzgeçleri renksiz, sırt, kuyruk ve kuyrukaltı yüzgeçleri hafifçe grimsidir. Karadeniz'in simgesi haline gelen bu balık Türkiye'de yaygın biçiminde avlanıp tüketilmektedir.



hamsi
(Engraulis encrasicholus)

HAMSİGİLLER a. Hamsi gibi balıkları içeren kemiklibalık familyası. (Hamsigiller familyasında, özellikle tropikal ve ılık denizlerde yaşayan yüz kadar balık türü bulunur; ne var ki, bu türlerin çoğu acı ya da tatlısulara da girebilir. Bil. a. *Engraulidae.*)

HAMSİN sıf. (ar. *ḫamsin*). *Esk.* Elli.
◆ a. Coğ. **1.** Kış mevsiminde 31 ocakta başlayan, 21 marta (nevruz'a) kadar 50 gün süren sayılı soğuk döneme verilen ad. En şiddetli soğukların bu dönemde meydana geldiği kabul edilir. **—2.** D. Akdeniz havzasında özellikle Mısır'da Büyük Sahra üzerinden gelen sıcak, tozlu ve kuru yerel rüzgâr. (Sahra tipi alçak basınç alanlarının sıcak cephelerinin ardından meydana gelir ve estiği yerlere Sahra kökenli karasal tropikal havayı taşır. Bu hava kütlesi kararlı ve kuru olduğundan Akdeniz üzerinden geçerken nem kazanmasına ve havanın stratuslarla kaplanmasına karşın yağış bırakma olasılığı zayıftır.)

HAMSİN a. **1.** Hamursuz bayramından elli gün sonra kutlanan yahudi bayramı. **—2.** Tarihsel olarak yahudi Hamsin bayramına bağlanan ve Ruhülkudüs bayramına dönüşen hıristiyan bayramı.

HAMSİNCİ sıf. ve a. Hamsincilik tarikatının mensubu (çeşitli ve özerk topluluk-

larda [kongregasyonculuk] bir araya gelen hamsincilerin kimileri çok sofudur. Kiliselerinden bazıları Kiliseler birliği meclisi'nin üyesidir).

◆ sıf. Hamsinciliğe ilişkin.

HAMSİNOZ a. Hamsı, sardalye avlamada kullanılan küçük gözlü düz ağ. || *Hamsinoz gözü*, üçlü ağdaki küçük gözlü ağ.

HAMSTER a. Avrasya'nın ılıman bölgelerinde yaşayan, bodur bedenli, kısa ayaklı ve kuyruklu, avurt keselerinde biriktirdiği besinleri, daha sonra, derin yuvasında depolayan kemirgen hayvan. (Cırlaksıçangiller familyası.) [Eşanl. DAĞ FARESİ.] (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kürkç. Hamster derileri kürk astar yapmak ya da miskli fareyi taklit etmek için özellikle Orta Avrupa'da hazırlanır.

—ANSİKL. Hamster *(Cricetus cricetus)* Avrupa'da, Sibirya'da yaşar ve ekinlere büyük zarar verir. Daha güneyde yaşayan (Balkanlar ve Anadolu) sarı hamster *(Mesocricetus auratus)* sık rastlanan bir hayvandır ve laboratuvarlarda deney hayvanı olarak kullanılır. Rusya ve Çin'de yaşayan "fare kuyruklu hamsterler" *(Cricetulus* cinsi üyeleri) ve Uzaydoğu'da bulunan "cüce hamsterler" (*Phodopus* cinsi üyeleri) cırlaksıçangiller familyasında yer alan hamster türleridir.

HAMSUN sıf. (ar. *ḫams*'tan *ḫamsūn*). *Esk.* Elli sayısı.

HAMSUN (Knut PEDERSEN, **Knut** —denir), norveçli yazar (Garmostraeet, Lom yakınında, Gudbrandsdal, 1859 - Nörholm, Grimstad yakınında, 1952). Nordland'da, Hamaroy'da ona göz açtırmayan dindar bir amcanın baskısı altında geçirdiği zor bir çocukluktan sonra, 15 yaşında evden kaçtı; her türlü işe girip çıkarak Norveç'i baştan başa dolaştı; daha sonra iki kez Amerika'ya gitti ve orada yokluk içinde yaşadı, bu arada eline ne geçerse okudu. Avrupa'ya dönünce, Kopenhag'a yerleşti; belki de Strindberg, Jacobsen, Nietzsche ve Dostoyevskiy'den esinlenerek, yalnızca insan ruhunun en ince hareketleriyle ilgilendi, doğa duygusunu ve toplumun tüm baskılarından sıyrılmış insanın macera dolu yaşamını yüceltti ve her türlü natüralizmi reddetti. Bütün bunları, "Ruhun bilinçsiz yaşamı" adlı ünlü makalesinde ve başyapıtlarından biri olan, açlığın kendisinde yarattığı fizyolojik ve ruhsal sonuçları sarsıcı, gerçekçi bir üslupla çözümlediği romanı *Açlık*'ta (Sult) [1890] anlattı. Hamsun, ister balıkçı olsun ister köylü, hepsi de özgür, hepsi de kendine özgü ve alabildiğine canlı kahramanlarını inceleyişindeki derinlikle dikkati çeker. Kısa zamanda üne kavuşunca, "ruhun nerdeyse algılanamayacak titreşimlerini [...], düşünce ve duygunun boşluktaki devinimlerini, aklın ve gönlün sınır tanımayan yolculuklarını, sinirlerin tuhaf faaliyetini, kanın mırıltısını, kemiklerin duasını, ruhun tüm bilinçsiz yaşamını" anlatmaya karar verdi. *Düğüm* (Mysterier) [1982] adlı yapıtında bazen ağır, bazen daldan dala, bazen iyice lirik, ama her zaman canlı bir üslupla ve İzlanda sagalarından kopup gelen ve halk masallarıyla beslenmiş zengin bir geleneğin ürünü olan bir anlatı tekniğiyle, hayalci, değişken, karşılık görmeyen ama sevgi dolu, çelişkiler içindeki fantastik kahramanını yarattı. *Düğüm*'ün Nagel'i, daha lirik bir çerçevede *Victoria*'da gelişecek olan *Pan*'ın Thomas Glahn'ı, "çiçeklerle ve kanla" çizilmiş unutulmaz kişilerdir ve Hamsun'ın başıboş kahramanı August'ü hazırlarlar.

Fra det moderne Amerikas Aandsliv (Çağdaş Amerika'nın manevi yaşamı) [1889] ve ardından *Redaktör Lynge* (1893) ve *Ny Jord* (1893) adlı yapıtlarında karşı konulmaz bir yergi gücü gösteren Hamsun, gazeteciler, sanatçılar, sporcular, feministler ve teknokratları yerin dibine batırdı ve bir üçleme oluşturan *Ved Rigets Port* (1895), *Livets Spil* (1896) ve *Aftenroede* (1897) adlı dramatik yapıtlarında da bu tipleri konu aldı; bu üçlemenin yanı sıra, *Munken Vendt* (1902), tarihsel oyunu *Dronning Tamara* (1903) Hamsun'ın daha az yetenekli olduğu bu türdeki başlıca denemeleridir Hamsun *Svaermere* (1904) adlı yapıtıyla romana döndü ve büyük üçlemesi *Göçebe*'yi yayımladı: *Sonbahar yıldızları altında* (Under Höststjaernen) [1906], *Hüzünlü havalar* (En Vandrer spiller med sordin) [1906] ile *Benoni* (1908) ve *Rosa* (1908) ikilisinden sonra yazdığı *Son mutluluk* (Den Siste Glaede) [1912]. Doğa sevgisinin, çalışmayla dolu ve sakin bir yaşamın ve çocukların verdiği coşkunun ardında, köklerinden kopmuş çağdaş toplumu kınayan, dolayısıyla eski günlere dönüşü savunan daha toplumsal bir bakış sezilir; *Born av Tiden* (1913) ve *Segelfoss by* (1915) ile daha da artan bu eğilim, felsefeyi ve din duygusunu doğaya yakın olmakta bulan basit köylüyü yücelten ve Hamsun'a 1920'de Nobel edebiyat ödülü'nü kazandıran romanı *Dünya nimeti* (Markens Gröde) [1917] ile doruk noktasına ulaştı. *Konerne vod Vandposten* (1920) ve *Den siste Kapitel'* de (1923) yergi ağır basarken, *Serserilik günleri*'nde (Landstrykere) [1927], *August* (1930), *Men Livet Lever* (1933) ve bu dizinin sonuncusu olan *Ringen Sluttet*'te (1936), başıboş Hamsun kahramanının yeniden ortaya çıktığı görülür.

Hamsun'ın son yılları, ülkesini Vikingler zamanındaki parlaklığına kavuşturacaklarına inandığı Naziler'le ve işbirlikçi Quisling'in başında bulunduğu Norveç yönetimiyle yaptığı gizli anlaşma yüzünden lekelenmiştir. Hamsun yaşamöyküsünü anlattığı ve savunmasını yaptığı son yapıtında *(Paa gjengrodde Stier)* [1949] ise, büyük bir tutkuyla savunmaktan hiçbir zaman vazgeçmediği tek değeri, alt edilmez yaşamı yüceltiyordu.

Hamsin **(1608'e doğru ?), el Greco'nun yapıtı**
Prado müzesi, Madrid

Scala



HAMT a. (ar. *ḥamd*). *Esk.* **1.** Tanrı'ya olan şükran duygularını bildirme, Tanrı'yı övme. (→ ELHAMDÜLİLLAH.) **—2.** *Hamt etmek*, Tanrı'ya şükretmek. || *Hamt olsun*, Tanrı'ya şükür olsun anlamında söylenen hoşnutluk sözü: *Hamt olsun sağlığımız yerinde.* **—3.** *Hamdü sena*, Tanrı'ya şükretme ve Tanrı'yı övme sözleri.

Hamt suresi → FATİHA SURESİ.

HAMTİ a. Birmanya'nın kuzeyinde ve Assam'da konuşulan, tay öbeğinden dil.

HAMTRAMCK, ABD'de (Michigan) kent, Detroit'in kuzey banliyösü; 27 200 nüf. Otomobil sanayisi.

HAMUL sıf. (ar. *ḥamūl*). *Esk.* Çok dayanıklı, şaka kaldıran, sabırlı kişi için kullanılır: *"Mâdem ki bu küstah feleğin altındasın, mütevazi ve hamûl ol"* (Hüseyin Darüş).

HAMULANE be. (ar. *ḥamul* ve fars. *-āne*'den *ḥamūlāne*). *Esk.* Katlanarak, dayanıklılık göstererek, dayanıklı olana yakışacak biçimde.

HAMULE a. (ar. *ḥamule*). Deniz huk. YÜK'ün eşanlamlısı.

HAMULUS a. Böcbil. **1.** Birçok böcekte, erkek cinsellik organı parçası. **—2.** Zarkanatlılarda, arka kanadın ön kenarına dizilmiş, çengel biçimli 20 sağlam kılın her biri. (Uçuş sırasında, hamuluslar, ön kanadın arka kenarında yer alan bir oluk içinde bulunur ve aynı taraftaki iki kanadın eşzamanlı çırpmasını sağlar.)

HÂMUN, Afganistan'ın G.-B.'sında, bir kesimi İran topraklarına taşan Sistan bölgesi ile daha G.'de Pakistan'ın Belucistan kesimindeki çukur alanlarda yer alan, dışa akışsız sığ, tuzlu bataklıklara verilen genel ad. Birçok akarsuyun yöneldiği bu çukur alanlarda değişik adlarla anılan bataklıklar vardır.

HAMUR a. (ar. *ḫamir*). **1.** Suyla karıştırılarak yoğrulmuş, gereğinde mayalanmış, içine çeşitli maddeler katılmış un. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Ekmek hamuruna konulan maya. **—3.** Kâğıt için, tür, kalite: *İkinci hamur kâğıt.* **—4.** Öz, asıl, maya: *Adamın hamuru kötü.* **—5.** *Hamur açmak*, yoğrulmuş, topak durumuna getirilmiş hamuru oklava ile inceltip yufka duruma getirmek. || *Hamur gibi*, yorulmuş, bitkin durumda bulunan kimseler için kullanılır; iyice pişmemiş yiyecekler için kullanılır. || *Hamur işi*, hamurdan yapılan yiyecekler ve tatlılar: *Hamur işlerine artık paydos diyeceksin.* || *Hamur tutmak*, hamur yoğurup hazırlamak.

—Balıkç. Balıkları avlamak için patates, peynir, ekmek içi, vb. ile yapılan yem.

—Camc. *Cam hamuru*, temel bileşeni cam, kristal, ve / ya da toz emay olan, boyar oksitlerle karıştırılarak bir kalıp içinde pişirme yoluyla elde edilen ve sanat camcılığında kullanılan gereç. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ekmekç. *Hamur kazanı*, içinde, hamur yoğurmaya yarayan metal kolların hareket ettiği bir tekneden oluşan aygıt. || *Hamur teknesi*, yamuk ya da yarıdaire biçiminde bir kaptan oluşan, ekmek hamurunu elle yoğurmakta kullanılan ve derin olmayan tekne.

—El sant. *Çiçek hamuru*, yapma çiçek yapımında kullanılan, değişik malzemelerden yapılabilen hamur kıvamında karışım. (Ana maddesini zamk ya da kitre oluşturur.) ||*Yeşil hamur*, yapma çiçek yapımında kullanılan, içine yeşil boya katılmış çiçekçi hamuru.

—Hidr. bağl. *Çimento hamuru*, çimento ve su karışımı. (Enjeksiyon yapmada kullanılan su oranı yüksek çimento hamuruna ŞERBET adı verilir.)

—Kâğ. san. *Hamur hazırlama ustabaşısı*, hamur açma ve inceltme bölümünü gözetimle yükümlü işçi. (Hammadde karışım oranlarını, işlemlerin süresini ve yeğinliğini belirleyen yönergeleri uygulamadan da sorumludur.) || *Kâğıt hamuru*, çoğunlukla bitkilerden elde edilen ve kâğıt ya da karton üretiminde öğütme, arıtma, temizleme gibi işlemlerden geçirmek üzere hazırlanan lifli madde. —Kâğıt ya da karton üretiminde kullanılan, dolgu, kolofan, yapıştırıcı, boyarmadde gibi çeşitli ürünler katılmış ya da katılmamış lifli asıltı halinde hamur. (Bk. *ansikl.* böl.)

L. L.



Knut Hamsun



—Mutf. *Hamur fırçası*, hamur işlerinin üzerine yumurta sarısı sürmeye yarayan yassı ve küçük fırça. || *Hamur işi*, hamurdan yapılmış börek, tatlı, pasta, bisküvi vb. yiyeceklerin genel adı. || *Hamur keseceği*, yufka yapılmış hamuru kesmeye ya da teknede, tepside bulunan hamuru kazıyarak çıkarmaya yarayan üçgen biçimli saplı bıçak. || *Hamur tahtası*, üzerinde hamur yoğrulan ya da yufka açılan, kısa ayaklı yuvarlak masa. || *Hamur tutmak*, yapılacak hamur işinin özelliğine göre una gerekli malzemeleri katıp hamur hazırlamak. || *Hamur yoğurmak*, hamuru, iyice karışıp özleşinceye değin altüst edip ellerle bastırarak uygun kıvama getirmek. (Günümüzde bu işlem makinelerle de yapılmaktadır.) || *Ekmek hamuru* → EKMEK.|| *Kek hamuru*, yapılacak kekin özelliğine göre içine yağ, süt, yumurta şeker vb. malzeme katılmış, genellikle muhallebi kıvamında hamur. || *Pasta hamuru*, pasta yapılmak üzere hazırlanmış şekerli ya da tuzlu hamur. || *Turta hamuru*, turta yapmak üzere hazırlanmış katı hamur. || *Yağlı hamur*, bazı hamur işlerinin, özellikle kimi börek ve poğaça türlerinin yapımında kullanılan içine yağ katılmış ya da yufka haline getirildikten sonra aralarına yağ sürülmüş hamur. (Yağlı hamurla yapılan hamur işleri katmerli ve gevrek olur.)

—Petrogr. Bir kayacın, büyük kristaller içeren, ama göze homojen görünen bölümü.

—Polim. *Kalıplama hamuru*, şişirmeli fışkırtma sırasında kalıba sokulan içi oyuk hortum biçiminde madde.

—Yağ. mad. *Yansızlaşma hamuru*, arıtma sırasında, yağlı maddeleri yansızlaştırırken elde edilen, sabun, yansız yağlı madde, su ve gliserol karışımı.

◆ sıf. İyi pişmemiş ekmek ve hamur işleri için kullanılır.

—Metalürj. *Hamur metal*, yumuşayan ve erimeye başlayan metal.

—ANSİKL. Camc. *Cam hamuru*. Cam hamuru tekniğinin özgünlüğü hem uygulanan kalıplama tekniğinden, hem de pişirme biçiminden gelir. Kayıp balmumu yöntemiyle kalıplama, bir yandan bronz tekniğine, bir yandan da kalıplama-modelaj tekniğine benzer; pişirme işlemi, cam hamurunu camcılık teknikleri sınıfından çok seramik teknikleri sınıfına sokar. Önce Mısırlılar, sonra Yunanlılar ve Romalılar tarafından kullanılan bu teknik 1884'te Fransa'da H. Cros* tarafından değerlendirildi. Hazırlanışında karşılaşılan güçlüklere rağmen cam hamuru, renkli camdan oluşturulan biçimlerden birçok örneğin üretilmesini sağladığından, çağdaş sanat camcılığında kullanılmaktadır.

—Ekmekç. Pek çok tipi olan hamur makineleri, bugün, yoğurma işleminin elle yapıldığı eski hamur teknelerinin yerini almıştır. Bu aygıtlar, silindir ya da küresel büyük bir kâse biçiminde metal bir tekneden ve yatay, düşey, eğik ya da çeşitli biçimlerde hareket eden bir eksen üstüne takılmış belli sayıda demir koldan oluşur. Hamur kazanlarının çoğunda tekne, içindeki hamurun bütün bölümlerinin karışmasını sağlamak için kendi ekseni çevresinde sürekli olarak döner.

—Kâğ. san. Eskiden kâğıt yalnızca paçavralardan üretiliyordu; günümüzde az ve pahalı olmaları yüzünden paçavralar, sigara kâğıdı, para kâğıdı gibi çok dayanıklı özel kâğıtların üretiminde kullanılır. Bu üretimde paçavralara kısa pamuk, keten ve kenevir lifleri katılır. Dövülerek temizlenen kuru paçavralar türlerine ve renklerine göre ayrılır; düğme ve agraf gibi istenmeyen öğeler ayıklandıktan sonra karışım parçalanır. Daha sonra basınç altında alkali bir çözeltiyle yıkanan paçavralar lif açma ve yıkama hollenderlerinde işlenerek lifli asıltı haline getirilir. Nihayet hamur yükseltgenlerle (klor bileşikleri, peroksitler) ağartılır.

Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da kâğıt hamurunun hemen hemen tamamı reçineli ya da geniş yapraklı ağaçlardan elde edilir. Öteki ülkelerde, iklim koşullarına göre ağaç yerine ya da ağaca ek olarak saman, saz, çeşitli kamışlar, bagassa, alfa vb. kullanılır. Hamur üretimi, bitkilerde lignin ve hemiselülozlarla birbirine bağlı lifleri ayırmaya, odun lifinde yaklaşık % 50 oranında bulunan selülozun bütünlüğünü bozmadan bu iki bileşeni tamamen ya da kısmen elemeye dayanır.

Hamurlar başlıca üç grupta sınıflandırılır: yüksek verimli (% 86-93) hamurlar temelde mekanik yöntemlerle elde edilir; düşük verimli (% 46-55) hamurlara kimyasal hamur adı verilir, çünkü bu tür hamurlarda lignini ve hemiselülozu çözündürmek için bitki basınç altında pişirilir; yarı kimyasal hamur adı verilen orta verimli (% 60-75) hamurlara ise denetimli kimyasal etkiden sonra yongaları parçalamak için mekanik işlem uygulanır. Günümüzde yüksek verimli üç tür odun hamuru kullanılır: mekanik hamur (yongaları lif açıcıda sulu ortamda öğütme); yonga hamuru (yongaları diskli incelticilerde mekanik olarak parçalama); ısılmekanik hamur (yongaları diskli incelticilerle 120 - 130 °C'ta parçalama). Kimyasal hamurlar arasında şu türler yer alır: sodalı hamurlar basınç altında alkalı ortamda pişirilerek elde edilir; sülfatlı hamurlar (kraft hamuru) basınç altında alkali ortamda, kükürt bileşiklerin eşliğinde (temel maddesi sodyum sülfat olan kimyasal madde) pişirilerek üretilir; bisülfitli hamuru elde etmek için ise asit ortamda (alkali bisülfitler ve çözünmüş kükürt dioksitler) basınç altında pişirme yoluna gidilir. Her üç halde de hammadde büyük kazanlarda pişirilir.

Yarı kimyasal hamurlar sertlik kazandırma özelliği nedeniyle özellikle oluklu kâğıt üretiminde kullanılır. Bu hamurları elde etmek için ya geniş yapraklı ağaç odunu yansız sülfat çözeltisinde (yansız sülfat hamuru) basınç altında pişirilir ya da saman ve geniş yapraklı ağaç odunu alkali bir çözeltinin denetimli etkisi altında bırakılır. Her iki halde de kimyasal işlemi diskli incelticilerle mekanik parçalama izler. Kimyasal pişirme işlemlerinden kaynaklanan aşırı kirlenmeyi önlemek için kükürtlü ya da öteki bileşikleri kullanmadan işleme yöntemleri konusunda kimi araştırmalar yapılmaktadır (örneğin, katalizör olarak soda ve antrakinon kullanan oksijenli sodyum hidroksit yöntemi).

• *Beyazlatma*. Selüloz elde etmek için kimyasal hamurları beyazlatmada birçok evre vardır: önce klorlama işleminde klor gazı liflerdeki ligninle tepkimeye girer: oluşan klorolignin ve hemiselülozlar alkali ortamda çözündürülür; nihayet yükseltgemeyle kalan renkler giderilir; bu son işlemde yükseltgen madde olarak hipokloritler, klor bıoksit, peroksitler ve ozon kullanılır. Mekanik ve bazen kimyasal hamurları beyazlatmada yalnızca yükseltgeme (peroksitler) ya da indirgeme (sodyum hidrosülfit) yöntemlerine başvurulur; kimi zaman her iki işlem birlikte uygulanır. Elde edilen beyazlık ağartılmış kimyasal hamurlara oranla daha zayıftır.

• *Hamurların karşılaştırmalı kalitesi* (azalan bir yöntemle) şöyle sıralanabilir: Sağlamlık: kraft hamurları, bisülfitler, yarı kimyasal hamurlar, ısılmekanik hamurlar, mekanik hamurlar. Saydamsızlık: mekanik, ısılmekanik hamurlar, kraft hamurları, bisülfitler, yarı kimyasal hamurlar. Kâğıda verilen eper: mekanik hamurlar, ısılmekanik hamurlar, geniş yapraklı ağaç ve reçineli ağaç odunlarından elde edilen kimyasal hamurlar. Beyazlatılmamış hamur rengi: en açık renk taşıyanlar, mekanik hamurlar ve bisülfitlerdir; en koyu renkli hamur (açık kahverengi) kraft hamurudur ve bu özelliği yüzünden yalnız ambalaj kâğıdı üretiminde kullanılır.

• *Eski kâğıt hamurları*. Toplanan eski kâğıt ve kartonlar kâğıt sanayisinde yaygın biçimde kullanılır; bunlar türlerine göre ayıklandıktan sonra, parçalanır, temizlenir ve gereken kıvam verilir. Basılı kâğıtlar ise gereken kıvam verilmeden önce mürekkep giderme ve beyazlatma işleminden geçirilir. Bu işlemler toplanmış eski lifler kullanan fabrikalarda gerçekleştirilir.

• *Satışa sunma*. Beyaz, yarı beyaz ya da beyazlatma işleminden geçmemiş hamurlar, kalın yapraklar halinde istiflenip ya da sıkıştırılmış topaklar biçiminde balyalanarak satışa sunulur. Kuru hamurların su oranı yaklaşık % 90 dolayındadır.

—Mutf. Hamur genellikle un, su, tuz, ekşi ya da tatlı maya ve kabartma tozuyla hazırlanır. Su yerine yağlı ya da yağsız süt de konabilir. Börek, tatlı, pasta, kurabiye vb. hamur işlerinin içine yağ, şeker, yumurta ve aroma maddeleri de katılır. Hamurun özlü unlardan yapılması gerekir. Özlü unlar avuç içinde sıkıldığında dökülür, renkleri beyaz ya da çok açık sarıdır. Avuç içinde kalıp gibi kalan unlar özsüz, nemli ya da çok taze demektir. Bu tür unlar kabarmaz ve az su kaldırırlar. Hamurun yoğurulduktan sonra bir süre bekletilmesi gerekir. Bekletme sırasında altının yapışmaması ve üst kısmının kabuk tutmaması için alta un ya da nişasta serpilir, üstü nemli bir bezle örtülür. Yufka açarken de oklavanın unlanması gerekir.

HAMUR, D. Anadolu bölgesinde Ağrı iline bağlı ilçe; 22 344 nüf. (1990); 898 km^2; 45 köy. Merkezi, Ağrı'nın 12 km G.'inde *Hamur*, 3 154 nüf. (1990). Tahıl, baklagiller, sebze üretimi. Hayvancılık.

HAMURBOYA → PAT.

HAMURCU a. Fırında ekmeğin hamurunu yoğurup hazırlayan işçi; hamurkâr.

—Mutf. Osmanlılar döneminde saray ve konak mutfaklarında börek ve hamur işi tatlıları yapmakla görevli kimse.

HAMURHANE a. Bir ekmek fırınında, hamurun yoğrulduğu yer.

HAMURKÂR ya da **HAMÎRGÂR** a. (ar. *ḫamir* ve fars. *-gar*'dan *ḫamir-gar*). *Esk.* Fırınlarda hamur yoğuran kimse.

HAMURLAMAK g. f. **1.** Hamur sürmek, bulaştırmak. **—2.** Mutf. Kapalı tencerenin kenarını buğunun çıkmaması için hamurla sıvamak.

◆ **hamurlanmak** edilg. f. Hamura bulanmak: *Üstüm başım hamurlandı.*

HAMURLANMAK → HAMURLAMAK.

HAMURLAŞMAK gçz. f. Hamur kıvamı almak, gevşemek.

◆ **hamurlaştırmak** ettirg. f. Hamur kıvamına getirmek.

HAMURLAŞTIRICI a. Kâğ. san. LİF AÇICISI*'nın eşanlamlısı.

HAMURLAŞTIRMA a. Hamurlaştırmak eylemi.

—Sabunc. Birleşmenin elden geldiğince tam olması için yağlı maddeler ile alkalinin çok iyi karışmasını sağlayan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Sabunc. Hamurlaştırma, marsilya yöntemiyle sabun yapımının ilk evresidir. Burada, bir önceki işlemden kalan *yağ* ya da *yağlı bir madde*, yoksa, az miktarda *yük* ve sulu alkali çözeltisinin biraz fazlası kullanılır. Karışım, bir *emülsiyon* oluşuncaya dek ısıtılır. Yükün tümü ile alkali, ağır ağır katılır ve kütlenin akışkanlığını artırmak için tuz çözeltisi konur. Bir iki saat kaynatılır. Kütle, hamurlaştırma bittiğinde, hâlâ sabunlaşmamış bir bölüm içeren koyu, tekevreli bir tutkal görünümü alır. Çağdaş üretim yöntemlerinde hamurlaştırma, daha sonraki aşamalardaki gibi kesiksiz olarak gerçekleştirilir.

HAMURLAŞTIRMAK → HAMURLAŞMAK.

HAMURSU, HAMURUMSU sıf. Hamur kıvamında olan, iyi pişmemiş, hamur gibi: *Hamursu bir ekmek.*

—Metalürj. Yüksek sıcaklıkta kolayca biçim değiştiren ve genellikle bir sıvı faz içeren metal için kullanılır.

—Termodin. *Hamursu erime*, camlarda ve daha genel olarak biçimsiz katılarda gö-

rülen, katı halden sıvı hale aşamalı geçiş.

HAMURSUZ a. Yahudiler'in Mısır'dan çıkışın anısını canlı tutmak amacıyla hamursuz bayramında yedikleri mayasız ekmek. (Genellikle çok ince, çok hafif, mayalanmamış ve az pişmiş bir ekmektir.) || *Hamursuz bayramı*, Yahudiler'in Mısır'dan çıkışlarını kutladıkları bayram.

◆ sıf. Yahudiler'in Hamursuz bayramı'nda yaptıkları ekmek için kullanılır: *Hamursuz ekmek*.

—ANSİKL. Katolik kilisesi'nde communio' ya özgü hotialar'ın hamursuzla hazırlanması zorunludur: bunun nedeni, İsa'nın *hamursuz günleri*'nde kudasın yapılmasını uygun görmüş olmasıdır. Yahudi yasalarına göre bu günlerde yalnızca mayasız ekmek yenirdi. Hıristiyanlığın ilk yıllarında hamursuz ya da mayalı ekmek kullanımı serbestti. Batı kilisesi'nde hamursuz ekmek kullanımı (IX. yy. başı) yaygınlaşırken Bizans kilisesi mayalı ekmeği benimsedi. Konstantinopolis patriği Mikhael Kerularios 1054'te ayin usulündeki bu ayrılığın (1274'te Lyon konsili ve 1439'da Floransa konsili kararları) geçerliğini tartışma konusu etmeksizin, farklı bir uygulamaya yol açtığı gerekçesiyle Batı kilisesi'ni suçladı. 1895'te Leo XIII'ün papalık döneminde, İstanbul patriği Anthimos VII ile çıkan tartışmalar bu sorunu yeniden gündeme getirdi.

HAMURSUZCULAR a. Doğulu hıristiyanların ayinde hamursuz ekmek kullanan katoliklere verdikleri ad.

HAMURUMSU → HAMURSU.

HAMUŞ sıf. (fars. *hamūşiden*, susmak'tan *hamūş*). *Esk.* **1.** Susan, susmuş, sessiz. **—2.** *Hamuş olmak*, susmak: *"Ki hâmûş olup dillerinden kimse almıya cevap"* (Niyazi-i Mısri, XVII. yy.).

HAMUŞAN çoğl. a. (fars. *hamuş*'un çoğl. *hamuşan*). *Esk.* Sessizler, susmuşlar: *"Felekten istemeyiz yeryüzünde varsa huzûr / Kemâl semt-i hamûşanda habdan başka"* (Y. K. Beyatlı).

HAMUŞANE be. (fars. *hamuş* ve *-ane*'den *hamuşane*). *Esk.* Susarak, sessizce: *"Kapladı bir derin sükûta yeri / Karlar / Ki hamûşâne dembe-dem ağlar"* (Cenap Şahabettin).

HAMUT a. (slavca sözc.). Koşumc. Atı arabaya koşmakta kullanılan takımın, boynun altını çevreleyen ana parçası. || *Hamut ağacı*, gürgen ya da gökçeağaçtan yapılan ve iki parçadan oluşan hamut iskeleti.

—Tekst. Atkı atma aygıtı içeren mekanik dokuma tezgâhlarında, takayı vurucu kola bağlayan meşin kayış. (Hamutun takaya ilettiği etkiyle harekete geçen vurucu kol, mekiğin yer değiştirmesini sağlar.)

HAMYÂZE a. (fars. *hamyaze*). *Esk.* **1.** Esneme, esneklik: *Hamyâze-i resen* (ipin, halatın esnemesi). **—2.** Hoşa gitmeyen davranış. **—3.** Usanç, bezginlik. **—4.** *Hamyâze çekmek*, esnemek. || *Hamyâze-sini çekmek*, birinin yersiz, saçma davranışlarına katlanmak. || *Hamyâze-keş*, esneyen; insanın içini sıkan. || *Hamyâze-i gayr-i ihtiyari*, elinde olmadan esneme.

HAMZ a. (ar. *hamz*). *Esk.* Ekşilik, kekrelik.

HAMZA (Hekimzade Niyazi) → NİYAZİ Hamza Hekimzade.

HAMZA AĞA Kemani Mevlevi, türk besteci (öl. 1830). Yaşamı üzerine hiç bilgi yoktur. *Mevlevihane peşrevi* adını verdiği saba peşrevi, halk sırasında "Mevlâna oyunhavası" olarak tanınmıştır.

HAMZA BALİ Bosnalı *(şeyh)*, türk mutasavvıf (Bosna ? - İstanbul 1561). Hamzavi tarikatının kurucusu. Melami-bayrami şeyhlerinden Hüsamettin Ankaravi'nin mürididir. Şeyhinin ölümünden sonra Bosna'ya döndü, hamzavi inançlarını yaymaya başladı. Müridleri kısa sürede hızla arttı. Bundan ürken Bosna ileri gelenleri, kendisini zındıklıkla suçladılar. Bunun üzerine İstanbul'a çağrıldı. Şeyhülislam Ebussuut Efendi'nin fetvasıyla idam edildi. Hamza Bali'nin öldürülmesinden sonra, ona bağlı olan İkinci devre bayrami melamileri "hamzavi" olarak anılmaya başladı.

HAMZA BEY, türk komutan (öl. 1460). İzmiroğlu Cüneyt Bey'i öldürerek ağabeyi Bayezit Paşa'nın öcünü aldı. Fatih döneminde Gelibolu sancakbeyliğine atandı. Ege adalarını almakla görevlendirildiyse de Venedikliler'le başa çıkacak güçte donanmaya sahip olmadığından başarısızlığa uğradı. Uzun Hasan'ı yenip Koyunluhisar'ı kurtararak Anadolu beylerbeyi rütbesiyle Karamanoğlu İshak Bey'in üzerine gönderildi. Onu da yendikten sonra Rumeli beylerbeyi oldu.

HAMZA BEYZADE MUSTAFA PAŞA → MUSTAFA PAŞA Hamza Beyzade.

HAMZA BİN ABDÜLMUTTALİP (Ebu Omare), Hz. Muhammet'in amcası (Mekke 569 ? - Uhut 625). Cahiliye ve müslümanlık dönemlerinde Kureyş kabilesinin önde gelenlerindendi. Hz. Muhammet'in süt kardeşi olduğu da söylenir. Müslümanlığı önceleri kabul etmemesine karşılık, çok geçmeden Hz. Muhammet'in saflarında yer aldı ve Hz. Peygamber'in Hatice ile evlenmesine ön ayak oldu, onu Ebu Cehl ve yandaşlarına karşı korudu. Bedir ve Uhut savaşlarına katıldı. Uhut'ta, habeş bir zenci köle tarafından mızrakla öldürüldü. Zenci köle, Hamza'nın ciğerlerini çıkartıp Muaviye'nin annesi Hint'e götürdü. O da Hamza'ya karşı beslediği kin nedeniyle bu ciğeri yedi.

Hamza, sonradan islam dünyasının ilk efsane kahramanı oldu, hakkında birçok destan yazıldı. Ancak, bu destanlardan bazıları Harunurreşit'e karşı ayaklanan Hamza bin Abdullah hakkında yazılanlarla karıştırıldı.

HAMZA BİN ALİ BİN AHMET, dürziliğin iranlı kurucusu (Zuzan, İran, ? - ? 1042 ?). 1014'te Mısır'a gelerek Kahire'ye yerleşti. Burada, Tanrı'nın fatımi halifesi el-Hâkim'de tecelli ettiğini, kendisinin de Tanrı'nın elçisi olduğunu öne sürdü. Bu iddialarını Kahire'de Reydan camisi'nde cemaate de açıklayınca hem büyük ilgi gördü, hem de sert tepkilerle karşılaştı. Dürzilik akımına adını verecek olan türk kökenli Derezi* de, el-Hâkim'i ilahlaştırmış ve Hamza'nın bazı müritlerini kendi çevresinde toplamayı başarmıştı. Hamza'nın görüşlerini yaymak için giriştiği çabalar ülkede sık sık karışıklıklar çıkmasına neden oldu. Bu karışıklıklardan birinde Derezi öldürüldü, Hamza ise kaçıp gizlendi. Sonradan yine el-Hâkim'in güvenini kazandı ve örgütlenme çabalarını hızlandırdı. Dürzilik adını alan hareket özellikle Suriye'de yayıldı. (→ DÜRZİLER.) Halife el-Hâkim ölünce Hamza yine kaçıp gizlendi. Yakalanıp öldürüldüğü yolunda kayıtlar bulunduğu gibi, eceli ile öldüğü de söylenir.

Hamza grubu → FELAH GRUBU.

HAMZA HARRANİ, Beni Hamza (Hamzaoğulları) kabilesinin ilk reisi. Soyundan gelen birçok kişi Şam'da nakib ül-eşraf olarak görev yaptılar. Aileye bu nedenle "nakip çıkaran aile (ev)" anlamına *beyt ün-nakip* de denildi. Beni Hamza kabilesinden Şam'da nakib ül-eşraflık yapan ve çoğu aynı zamanda tanınmış bir bilgin olanlardan başlıcaları: nakiplik dışında en-Nasiriye medresesi'nde müderrislik, Esediye hankâhı'nda yöneticilik yapan Seyit Nasirettin Muhammet (öl. 1411); halefi Seyit Şihabettin; oğlu Hamza bin Ahmet; Hafıziye medresesi'nde müderrislik yapan Kemalettin Hamza bin Muhammet (1598-1657); İstanbul'da uzun süre kalan ve dönünce Şam'da kadı naibi olan, ayrıca Farisiye medresesi'nde ders veren oğlu Hüseyin ile XIX. yy.'da ailenin en ünlü temsilcisi sayılan Şam kadısı ve el-Meclis ül-kebir üyeliği yapan Mahmut bin Muhammet Nesip.

HAMZA İSFAHANİ (Hamza bin el-Hasan bin el-Mueyyet), arap tarihçi ve dilbilimci (İsfahan 893 - ? 961). Yaşamının büyük bir bölümünü İsfahan'da geçirdi. Üç defa gittiği Bağdat'ta Taberi ve İbn Dureyd gibi dönemin ünlü bilginleriyle tanıştı. Çekemeyenlerin kendisine "Boş laf taciri" demelerine karşın İsfahan'da olsun, Bağdat'ta olsun saygınlık gördü. Tarih, şiir, atasözleri, sözlük gibi konularda büyük bilgisiyle kendisini kabul ettirdi. Başlıca yapıtları: islam ve islam öncesi dönemlerdeki devletlerin kronolojisi, yaşamöyküleri ve siyasetle ilgili bilgileri içeren, genel nitelikteki *Tarihu sini mülûk il-arz ve'l-enbiya*, atasözleriyle ilgili *el-Emsal ala'l-ef'al*, sözlük konusunda arapça ve farsça arasındaki karşılaştırma niteliğindeki *Muvazene beyne'l-arabi ve'l-acemi*, arap yazısındaki yanlışlıkları gösterdiği *et-Tenbih alâ huruf it-tashif*. Bunların dışında şiir alanında Ebu Nüvas'ın *Divan*'ının bir rivayetini de derlemiştir.

HAMZA MAHİR PAŞA, türk sadrazam (Karahisar 1727 - Gelibolu 1803). Genç yaşta İstanbul'a gelerek saraya girdi ve Enderun'da yetişti. Mustafa III tahta çıkınca (1757), peşkir ağası, ardından silahtar oldu. Padişahın bir yaşındaki kızı Hibetullah Sultan'ın sözlüsü olarak vezir rütbesiyle Mora, sonra da Rumeli valiliğine atandı. Vidin muhafızlığından sonra Hotin valisi olarak görev yaparken, rüşvet suçlanmasıyla vezirlik rütbesi alınıp Dimetoka'ya sürüldü (1765). Aynı yıl vezirliği geri verilerek Selanik, sonra Mısır, ardından Halep valiliğine atandı. İzmir muhafızlığına getirildi (1766). Anadolu beylerbeyliği görevini yürütürken, sadrazam* oldu (1768). Ancak, savurganlığı ve garip davranışları yüzünden bu makamda 30 gününü doldurmadan Hanya valiliğine gönderildi. Orada da ciddilikten uzak davranışları yüzünden Gelibolu'ya sürüldü ve burada oturmaya zorunlu tutuldu.

HAMZA PAŞA, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1605). Divanı hümayun kalemi'nde yetişti. Reisülküttap (1573), nişancı (1580) oldu. Yolsuzluk yaptığı ve zimmetine para geçirdiği gerekçesiyle tüm varlığına devlet adına el konularak görevden alındı (1586). Daha sonra affedilerek yeniden reisülküttaplığa getirildi. Ancak, sadrazam Sinan Paşa ile anlaşmazlığa düştüğü için görevden ayrıldı (1589). Nişancılığa atandı (1591). Mehmet III'ün tahta çıkması üzerine (1595) vezirlik payesiyle Anadolu beylerbeyliğine getirildi. Ertesi yıl görevinden ayrıldıysa da yeniden nişancılığa atandı (1597). Bu görevini sürdürürken öldü.

HAMZABEYLİ, Manisa'nın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 107 nüf. (1990).

HAMZALAR, Konya'nın Bozkır ilçesi Belören bucağında belde; 2 728 nüf.

HAMZALI, esk. **Bahemdan,** Diyarbakır'ın Kulp ilçesinde bucak; 9 873 nüf.; 11 köy. Merkezi *Hamzalı*, 2 079 nüf. (1990).

Hamzaname, Hamzavi'nin Hz. Muhammet'in amcası Hamza bin Abdülmuttalip'in savaşlarını, kahramanlıklarını anlattığı dini-destani halk hikâyesi (XIV. yy.). Yeniçeri ocaklarında, XIX. yy.'a kadar da kahvelerde okundu, meddahlara konu oldu. Hamza'nın yaşamı, müslümanlığı yayma yolunda giriştiği savaşlar, tarihsel gerçeklere uymadan, çoğu hayali ve olağanüstü serüvenler biçiminde anlatıldı. Hamza'nın periler tarafından kaçırılması, Kaf dağı'na gitmesi, devlerle savaşması gibi masal öğeleri taşır. Harunurreşit zamanında, Horasan'da Badgis'te isyan eden Hamza bin Abdullah el-Harici'nin kahramanlıkları, yanında bulunan Türkmenler tarafından menkıbeleştirilmiş, bu menkı-

atı arabaya koşmak için **hamut**



1. Hamut ağacı;
2. Çengel;
3. Yastık;
4. Simit.

be sonra*Hamza bin Abdülmuttalip'in kişiliği ile birleştirilmiştir. *Hamzaname*'nin 72 ciltten oluştuğu söylenir (19 cildi İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi, T. 1142). [→ Kayn.]

HAMZATOV (Resul Hamzatoviç), avar yazar (Tsada 1923). Yapıtlarında sözlü halk şiirinden esinlenerek, hem avar kültürünün geleceğiyle ilgili kaygılarını, hem de çalkantılı bir dünyanın yarattığı kaygıları, zengin bir lirizmle dile getirdi ve Dağıstan'ı yüceltti (*l'Année de ma naissance* [fr. çev.], 1950; *le Frère aîné* [fr. çev.], 1952; *la Montagnarde* [fr. çev.], 1958; *Hautes Étoiles* [fr. çev.], 1962). Kadın teması çerçevesinde aşkı ve doğurganlığı öven şiirler yazdı (*la Cloche d'Hiroshima* [fr. çev.], 1967; *Épargnez les mères* [fr. çev.], 1975). Lirik bir dille kaleme aldığı kendi yaşamöyküsünde, anılarını, sanat üzerine düşüncelerini anlattı (*Benim Dağıstan'ım*, 1984). Bazı şiirleri türkçeye çevrilmiştir (*Şiirler*, 1986).

HAN a.(fars. *ḫan*). **1.** Eskiden, yol üzerinde ya da kasabalarda yolcuların konaklamaları için yapılmış büyük yapı. (Bk. *ansikl.* böl. Mim.) **—2.** Odaları ya da daireleri serbest meslek sahiplerince dükkân, büro ya da atölye olarak kullanılan büyük yapı. **—3.** *Han gibi*, gereğinden fazla büyük ve kullanışsız yer için kullanılır: *Odalar küçük, salonsa han gibi.* ‖ *Han sahibi*, malı mülkü, varlığı çok olan kimse.

—Tar. Malta tarikatında, adanın çeşitli noktalarında bulunan manastır ya da saraylara verilen ad. (Tarikatın her yönetim bölgesinin, yiyecek ve yatacak gereksinimini sağlayacak hanları vardı.) [Bk. *ansikl.* böl. Tar.]

—ANSİKL. Mim. Han sözcüğü türk mimarlığında daha çok kent içinde yer alan geçici konaklama ya da ticaret yapıları için kullanılır olmuş, Anadolu'da kervan yolları üzerinde yapılan büyük hanlar ise *kervansaray** olarak adlandırılmıştır. Genellikle kâgir ya da ahşap olan hanlar bir avluyu çevreleyen revaklar ardındaki odalardan oluşan en az iki katlı yapılardır. Kimi hanlarda ahır, mescit vb. hizmet birimleri vardır. Anadolu selçuklu döneminde de hanlar bulunduğu bilinirse de, bu dönemden pek çok kervansarayın günümüze ulaşmasına karşılık hanlardan örnek yoktur. İlk hanlar Batı Anadolu'da, özellikle Osmanlılar'da görülür. Bu yapılar kent ve ticaret yaşamının gelişimiyle değişik işlevler üstlenmiş, mimarilerinde kale görünümünden uzaklaşılmış, yalınlık önem kazanmıştır. Yalnızca konaklama yeri olmaktan çıkan hanlar, ticaret ve pazar merkezleri olarak iş yaşamının gerektirdiği mekânlara dönüşmüştür. Osmanlılar'ın Bursa'yı almalarından sonra gelişen han mimarisi İzmir ve İstanbul hanlarıyla XIX. yy. sonlarına değin sürmüştür.

Osmanlı hanlarının ilk örnekleri Bursa ve çevresinde görülmektedir. Orhan Gazi'nin yaptırdığı Bey hanı (Emir hanı) bir avlu çevresinde dizili önü revaklı odalardan oluşan iki katlı planıyla, yüzyıllar boyunca kentlerde uygulanan hanların öncü örneğidir. Bezir hanı (XIV. yy. ilk yarısı), Kapan hanı (XIV. yy. ikinci yarısı), Geyve han (XV. yy. ilk yarısı), Yoğurt hanı (XV.yy. ikinci yarısı), İpek han (XV. yy. ilk yarısı), Hacıivazpaşa hanı (XV. yy. ilk yarısı), Katırcı hanı (XV. yy. ilk yarısı) ilk kent hanlarıdır.

Fatih Sultan Mehmet döneminden başlayarak İstanbul'da yaptırılan hanlar, bu yapı türünün önemli örnekleridir. Fatih dönemi hanlarında ikinci bir avlunun ortaya çıkışı, düzgün dörtgen plandan uzaklaşılması, bodruma yerleştirilen ahırlar ve avluda mescit bulunması yeniliklerdir (Kürkçü han). İstanbul dışında, Anadolu'daki önemli örneklerden biri Diyarbakır'daki Delilller ya da Hüsrevpaşa hanı'dır (1527). Klasik dönem kent içi hanları arasında İstanbul'daki Büyükçorapçı hanı, Kurşunlu hanı, Leblebici hanı belirtilebilir. XVII. yy.'da İstanbul'da ticaretin gelişmesi ve kent nüfusunun hızla artmasıyla, hanlar da yaygınlaşmıştır. Bunlarda kat sayısı ikiye-üçe yükselmiş, işlevselliğe bağlı olarak avlu sayısı artmıştır. Kimi hanlar yalnızca ticaret etkinliklerine göre düzenlenirken, kimileri de ahırsız, deposuz konuk evleri biçimindedir. Bu kent içi hanlarının tüccarlar tarafından kullanılanlarına "hacegân hanı", kırsal kesimden kentlere çalışmaya gelen gençlerin kaldıklarına da "bekâr odaları" deniyordu. İstanbul Çakmakçılar'daki Büyükvalide hanı iki katlı, üç avlulu planıyla bu yapı türünün gelişimini yansıtan önemli bir örnektir. İstanbul'daki Şeker hanı, Vezir hanı, Kızıl han, Merzifon'daki Taş han dönemin belirtilmesi gereken yapılarıdır. XVIII. ve XIX. yy. hanlarına ilişkin örnekler, dönemin en önemli limanı olan İzmir'de bulunuyordu. Günümüze ulaşmayan bu hanlar, geleneksel planda, çoğunlukla iki katlı, revaklarla çevrili avlulu yapılardı. Bir bölümünde odaların pencere ve kapıları orta avluya, kimilerindeyse hem sokak, hem de avlu yönündeki odalar ortadaki koridora açılıyordu. Mirkelam hanı, Kızlarağası hanı, Çakaloğlu hanı, Servili han, Girit hanı, Fazlıoğlu hanı vb. bu dönemin yapılarıydı.

—Tar. Han, Ortaçağ'da, Santiago de Compostela'da, Cassino dağında, Aynaroz tepesinde, daha sonra da kutsal yerlere yolculukta birer konaklama yeri olarak ortaya çıktı. Batı dünyası uygarlaştıkça, han sivil bir konaklama yeri biçimini aldı; burada, yolcu yiyecek ve yatak gereksinimini karşılar ve genellikle odasını diğer yolcularla paylaşırdı. Hancılık serbest bir meslekti; bir tüzüğün düzenlediği tavernacılık, lokantacılık benzeri mesleklerden bu bakımdan ayrılırdı. Han, turistik özelliğini XIX. yy.'da kazandı.

HAN a. (fars. *ḫᵛān*). *Esk.* **1.** Yemek sofrası; üstüne yemek konulan tepsi, sini. **—2.** Aşçı dükkânı. **—3.** *Han-sâlâr*, kilerci. ‖ *Han-ı yağma*, yoksullara dağıtılan yemek; doğanın sunduğu nimetler.

HAN sıf. (fars. *ḫanden*, okumak'tan *ḫān*). *Esk.* "Okuyan", "söyleyen" anlamında bileşik sözcükler türetir: *ayin-han* (→ AYİNHAN), *dua-han* (→ DUA), *gazel-han* (→ GAZELHAN), *mesnevi-han* (→ MESNEVİHAN), *mevlid-han* (→ MEVLİTHAN) vb.

HAN a. (esk. türkç. *kan*'dan). **1.** Türk hükümdarlarına özgü unvan. **—2.** Ortadoğu ve Hindistan'da bağımlı hanedanlar ve soylular tarafından kullanılan unvan.

—ANSİKL. Göktürkler tarafından "kağan" la (daha sonra, hakan) eşanlamlı olarak kullanılan "han" unvanına, müslüman ülkelerde ilk kez karahanlı paralarında rastlanır. Selçuklular ve Harizmşahlar dönemlerinde soyluluğun en yüksek unvanıydı ve meliklerle emirlerin unvanlarından önce gelirdi. Moğollar'da bir "ulus"un başında olanlar için kullanıldı ("kağan" ya da "hakan" unvanı, Karakurum ya da Pekin'de oturan büyük han içindi). Osmanlılar bu unvanı kendi padişahları (Yavuz Sultan Selim Han) ve Kırım girayları için kullandılar. İran'da beylerbeyliğinden aşağı düzeydeki eyalet valilerine "han" denirdi. Hindistan'da Delhi'deki türk hükümdarlar döneminde bu unvan özellikle İran ve afgan asıllı soylulara verildi. Orta Asya'daki küçük türk devletlerinin (Hive hanlığı, Buhara hanlığı) hükümdarları da "han" unvanıyla anıldılar.

Han, osmanlı paralarında padişahların adlarının sonuna getirilen san.

HAN, esk. **Hanköy,** İç Anadolu bölgesinde Eskişehir'e bağlı ilçe; 4 277 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi, Eskişehir'in 97 km G.-D.'sunda *Han*, 1 874 nüf. (1990).

HAN, Çin nüfusunun çoğunluğunu oluşturan halk (tüm nüfusun % 92'si, yani 1990'da 1 042 480 000). Çin-Tibet öbeğinden olan Hanlar'ın dili, 4 000 yıldan beri temelinde tekheceli tonlara dayanan ve ideografik bir dildir. Birçok lehçeye bölünmüş olmakla birlikte bir birleşmeye doğru da gitmektedir. Çoğunlukla köylü olan Hanlar, bazı eski geleneklerini korumuşlardır (babaerkil ailenin oynadığı temel rol; aynı adı taşıyan akrabalar arasında zinanın tabu sayılması). Atalarına tapınmayı sürdürmekle birlikte konfuçiusçuluk ve taocu ahlak kurallarıyla kaynaştırdıkları buddhacılığı benimsemişlerdir. Sosyalist devrim, kültürel özelliklerinde önemli bir değişiklik meydana getirmemiştir.

HAN, Japonya'da, derebeylik döneminde, bir daimyo'nun yönetimindeki toprak (fief ya da özerk bölge) parçası. (Hanlar, 1868 yılına kadar gerçek küçük prenslikler oluşturdular; daimyo bu prenslikler



Dördüncü vakıf han
İstanbul
Büyük Larousse



Yeni han
İstanbul
Büyük Larousse

üzerinde mutlak yetkisini kullanıyordu ve her hanın özel parası vardı.)

HAN, Güney Kore'de ırmak, Seul'den geçerek Sarı deniz'e dökülür; 467 km.

HAN, Çin imparatorluk hanedanı. *Önceki Hanlar* (Çien Han) ya da *Batı Hanlar* (Şi Han) [İ.Ö. 206 - İ.S. 9] ve *Sonraki Hanlar* (Hu Han) ya da *Doğu Hanlar* (Dong Han) [İ.S. 23-220] diye ikiye ayrılır. Bu iki dönem; Vang Mang'ın imparatorluğu kısa bir süre için zorla ele geçirmesiyle birbirinden ayrılır.

Han duvarları, Faruk Nafiz Çamlıbel' in Anadolu'yu ve gurbeti konu edinen şiiri. 1924'te yazılmış, *Çoban çeşmesi* kitabında yer almıştır (1926). Şairin öğretmen olarak Kayseri'ye giderken yaptığı yolculuğun izlenimlerini dile getirir; o dönemde Anadolu'nun gerçeklerini yansıtan bazı yazıların (Fevzi Lütfi [Karaosmanoğlu], "Anadolu hanları", *Dergâh,* 1921; Refik Halit [Karay], "Anadolu'da bahar", *Ay peşinde,* 1918 vb.) etkilerini taşır. Hecenin 7+7 kalıbı ile yazılmış 140 dizelik şiirin içinde Anadolu insanını simgeleyen Maraşlı Şeyhoğlu Satılmış adlı bir halk şairinin kaleminden çıkmış gibi gösterilen bir koşma da yer alır. Şairin uzun bir araba yolculuğunda geçirdiği günleri, Anadolu toprağının bahtsız görüntüsünü, hüzünlü han gecelerini, daha önce aynı yerlerde konaklamış hasta bir halk ozanının duvarlara karaladığı yanık mısraları, sonra da onun ölüm haberini alışını dile getirir. Yer yer doğa tasvirlerinin yer aldığı şiirde, uzayıp giden yaslı yollar, gurbetin ve sılanın bir simgesi olarak kullanılan ara temalardan biridir.

Han kolu, XIX. yy.'da iki önemli ortaoyunu topluluğundan biri. (Bazı araştırmacılar, bunun bir ortaoyunu türü olduğu üzerinde durmuşlar, daha resmi ve incelikli oyunlar sergileyen Zuhuri kolu'na karşılık Han kolu'nun meydanlarda halk beğenisine uygun oyunlar düzenlediğini öne sürmüşlerdir. XIX. yy.'ın sonlarına doğru Han kolu'nun kolbaşısı Agâh efendiydi.)

HANA a. *Yörs.* Halı, kilim ya da bez dokuma tezgâhı.

HANA, Mari krallığı'na askeri birliklerini sağlayan amurru halkı (İ.Ö. 1825'e doğr. -1758). XIV. yy.'a doğru, başkenti Terka olan kısa ömürlü bir Hana krallığı var oldu.

HANÂBİLE çoğl. a. (*Hanbeli*'nin çoğl. *ḥanābile*). *Esk.* İmam Ahmet bin Hanbeli'nin mezhebinden olanlar. (→ HANBELİLİK.)

HANAK, Doğu Anadolu bölgesinde, Ardahan iline bağlı ilçe; 15 311 nüf. (1990); 26 köy. İlçenin merkezi, Ardahan'ın 28 km kuzey-doğusunda *Hanak,* 3 082 nüf. (1990). Tahıl üretimi ve hayvancılık.

■ **HANAK** (Anton), avusturyalı heykelci (Viyana 1875 - *ay. y.* 1934). Viyana Güzel sanatlar akademisi'nde heykel eğitimi gördü. Avrupa'nın çeşitli kentlerinde sergiler açtı. *Yaratıcı* ve *Biçim değiştirme* adlarındaki ünlü anıtsal yapıtlarını Köln'de sergiledi (1914). Mühih Neue staatsgalerie'de *Gelecek,* Viyana staatsgalerie'de *Sfenks* adlı yapıtları gerçekleştirdi. 1930'lu yıllarda devlet tarafından Türkiye'ye çağrıldı. Ankara Güven parkı'ndaki *Güven anıtı*'nı (1935) yaptı, ancak bu anıtın dikiliş ve açılışını göremeden öldü.

HANAKİN, Irak'ta (Diyala yönetim bölümü) kent; 44 000 nüf. Tarım merkezi. —Yakınında petrol çıkarma ve arıtma.

HA NAM NİNH, Vietnam'da il, Hanoi'nin G.'inde; 3 522 km^2; 3 157 000 nüf. (1989). Merkezi *Nam Dinh.*

HANAT çoğl. a. (fars. *ḫān*'ın ar. çoğl. *ḫānāt*). *Esk.* Hanlar, alışveriş edilen dükkânlar, meyhaneler.

HANAU, Almanya'da, Hessen eyaletinde kent, Main kıyısında, Frankfurt yakınında; 86 000 nüf. Önemli mücevhercilik (kuyumculuk, elmas yontuculuğu) merkezi, teknik okul. Elektrikli gereçler. Kauçuk. Sentetik tekstil.

—*Tar.* Başlangıçta bir Roma karargâhı olan Hanau, XIV. yy.'da bir derebeyliğin merkeziydi; 1736'da Hessen-Kassel'e katıldı. Kent refahını ırmak ticaretine borçluydu. 1803'te Napoléon kenti prenslik haline getirdiyse de, Hanau 1815'te yeniden Hessen-Kassel'e bağlandı.

Hanawalt sınıflandırması ve **çizelgesi,** radyokristalografiyle maddelerin tanınmasını sağlayan eğrilerden ve sayılardan oluşmuş çizelge.

HANAY a. *Yörs.* **1.** İki ya da daha çok katlı büyük ev. **—2.** Geleneks. mim. Türk evlerinde önü açık sofa. (Odalar hanaya açılır. Daha çok Rumeli ve İzmir çevresinde geçerli olan bu sözcük yerine, başka yörelerde hayat, sergâh, sofa sözcükleri kullanılır.)

HANAYİT a. (fr. *hannayite*). Miner. Hidratlı, doğal magnezyum ve amonyum fosfat.

HANAYTEPE. Arkeol. Çanakkale'nin Ezine ilçesi Geyikli bucağına bağlı Yeniköy'ün K.'inde höyük. J. Calvert höyükte tarihöncesinden bir yerleşme olduğunu öne sürmüşse de H. Z. Koşay ve J. Sperling burada sürekli bir yerleşme olmadığını savunmuşlardır.

HANAZİR çoğl. a. (ar. *ḫınzir*'in çoğl. *ḫanāzir*). *Esk.* Domuzlar.

Hanbalık kâğıdı, eskiden Hanbalık'ta (bugün Pekin) yapılan iyi cins abadi kâğıt.

HANBEL (İbni) → AHMET BİN MUHAMMET BİN HANBEL.

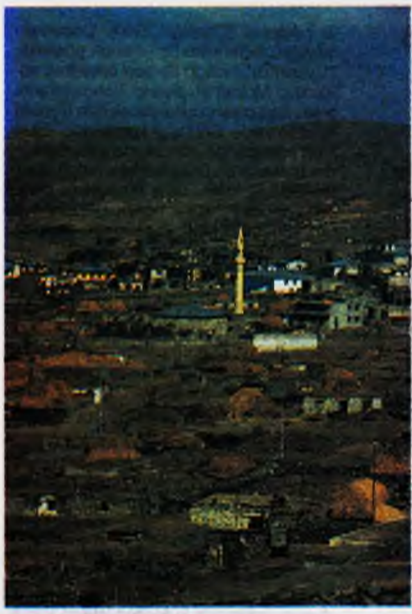
HANBELİ a. Hanbelilik* mezhebine bağlı kimse.

HANBELİLİK a. İmam Ahmet* bin Muhammet bin Hanbel'in (öl. 855) kurduğu mezhep. Fıkıh (ibadet ve hukuk) alanında ehl-i sünneti oluşturan dört ana mezhepten en sonuncusu. (→ HANEFİLİK, MALİKİLİK, ŞAFİİLİK.) .

—ANSİKL. Bu mezhepten olanlara hanbeli (hanabile) denir. Şafiilikten sonra kurulmuştur ve bilimsel yöntem bakımından bu mezhebe yakındır; Ahmet bin Muhammet bin Hanbel'in (İbni Hanbel) öğretisinin öğrencileri tarafından kaleme alınmasıyla oluşan metinlere dayanır. Bu metinlere göre İbni Hanbel, her şeyden önce bir muhaddis (hadis bilgini) olması nedeniyle bütün fıkıh sorunlarını Kuran ve hadislere dayanarak çözmeye çalıştı; ancak çok zorunlu durumlarda kişisel görüş ve düşünceye (rey) başvurulmasına izin verdi. Bu açıdan hanbelilik, fıkıh mezhepleri arasında dinsel dogmalara (nas'lara) en çok ağırlık ve akla en az yer veren mezhep olarak kabul edilir.

İsmail Hakkı İzmirli *Yeni ilm-i kelam* adlı kitabında fıkıh ilkelerini önemlerine göre şöyle sıralar: 1. *Nusus* (dogmalar), bir fıkıh sorunu karşısında ayet ya da hadis varsa, bunlara aykırı hüküm verilemez. 2. *Sahabe fetvaları*, sahabeden birinin, aksi bulunmayan bir fetvası bilinen bir konuda bu fetvaya uyulması gerekir. 3. *İhtilaf-ı sahabe,* bir konuda sahabeden olanlar değişik fetvalar vermişlerse, bunlardan Kuran ve sünnete en uygun ve yakın olanına uyulur. 4. *Mürsel* ve *zayıf hadis,* İbni Hanbel, mürsel (senedinde ilk râvi olan sahabinin belirtilmediği) hadisi delil saydığı gibi, zayıf hadisten de yararlanmıştır. 5. *Kıyas* (tasım), yukarda yazılı dört olanaktan biri bulunmazsa hükme varmak için bu yola başvurulur.

Hanbelilerin dogmalara ileri derecede ağırlık vermeleri, kendilerinin uzun süre öteki fıkıh bilginlerince gerçek fakih sayılmamalarına yol açtı. Bununla birlikte hanbelilik, sünni fıkıh mezhepleri arasında yer aldıysa da, zaman yönünden öteki mezheplerin gerisinde kaldı.



Hanak'tan bir görünüm
Kars

Şiilerden önce İran'da hanbeliler vardı. İbni Hanbel'in doğup yetiştiği yer olan Bağdat, daha sonra bu mezhebin ünlü bilgin ve müçtehidi İbni Teymiye'nin (öl. 1328) çalışma alanı olan Şam, mezhebin önemli merkezleriydi. XIV. yy.'da hanbelilik gerilemeye başlayarak sönmeye yüz tuttu. Ancak, XVIII. yy.'da ortaya çıkan vahhabilik*, hanbeliliğe yeni bir canlılık kazandırdı. Vahhabiliğin önderi Muhammet bin Abdülvahhap (öl. 1787) ve onu izleyenlerin, öteki mezheplerden olanlara karşı takındıkları katı ve hoşgörüsüz tutum, kendilerinin, aslında dine karşı oldukları yolundaki kuşkuyu yoğunlaştırdı. Vahhabilik, günümüzde Suudi Arabistan'ın resmi mezhebi durumuna geldi. Bu ülkenin D.'ya düşen yarısındaki Necit'te yaşayanlar uygulama bakımından hanbeli sayılırlar. Ayrıca, Hicaz'da, Basra körfezindeki emirliklerde ve Hint yarımadasında da değişik sayılarda hanbeli bulunmaktadır.

HANCI a. **1.** Han işleten kimse. **—2.** *Hancı sarhoş, yolcu sarhoş,* bir yerdeki karışıklığı, kimin ne yapıp ettiğinin belli olmadığını belirtmek için söylenir.

HANCILIK a. Hancının işi.

HANCIYAN (Levon), ermeni asıllı türk besteci (İstanbul 1857 ? -*ay. y.* 1947). Yaşamı üzerine anlatılanlar kesin değildir. Bir süre Mektebi tıbbiye'de okuduğu, 1877-78 Osmanlı-Rus (93) savaşı'na katıldığı, Balkan ve Ortadoğu ülkelerinde dolaştığı sanılmaktadır. Abdülhamit II döneminde Bulgaristan'a sığındı, 1908'den sonra İstanbul'a döndü, Şark musiki cemiyeti'nin başına geçti. Daha çok sözlü yapıtlar besteledi. Bunlar arasında şarkılar, bir peşrev, üç sazsemaisi, bir operet (*İstanbul efendisi*) ve kilise müziği parçaları vardır. En ünlü yapıtları: *Bugün ey meh senin ile gidelim* (ferahfeza şarkı), *Cânâ gam-ı aşkınla perişan gezer oldum* (suzidil şarkı).

HANCOCK (John), amerikalı tüccar ve milliyetçi (Braintree, bugün Quincy, Massachusetts, 1737 -*ay. y.* 1793). Kuzey Amerika sömürgelerinde ingiliz siyasetinin aşırılıklarına karşı mücadele eden ve bağımsızlıktan yana çıkan yeni ingiltereli tacirlerdendi. 2. Kıta kongresi'nin (1775-1777) başkanı olan Hancock, 4 temmuz 1776'da, Birinci bağımsızlık bildirisi metnini, kongre sekreteriyle birlikte, tek başına imzalama onurunu elde etti. 1780'de, Massachusetts valiliğine getirildi ve sekiz kez bu göreve seçildi.

HANCOCK (Herbie), caz piyanocusu

Lauros Giraudon



à détourer 60 de haut

yaldızlı bronz, gümüş ve demir hançer
Tagar uygarlığı
İ.Ö. 400-300
Guimet müzesi, Paris

Ordu müzesi



kını içinde bir hançer
İsviçre, 1562'ye doğr.
Ordu müzesi, Paris



Çatalhöyük hançeri
VI. binyıl
Anadolu medeniyetleri müzesi, Ankara

ve bestecisi (Chicago 1940). Çocukken müziğe olağanüstü bir yetenek gösterdi, 11 yaşında Chicago Senfoni orkestrası eşliğinde, Mozart'ın piyano konçertolarını çaldı. Caz piyanocusu olarak ilkin Donald Byrd ile çaldı. 1960'ların başlarında "Blue Note" firması için çok sayıda plak doldurdu. Bunların en ünlüsü *Watermelon Man'* dir. 1963'te, Miles Davis'in beşlisine girdi. 1968'de, caz rock'a eğilim göstermeye başladı. 1970'lerin sonlarında, V.S.O.P. beşlisinde eski orkestra arkadaşları Wayne Shorter, Ron Carter, Freddie Hubbard ve Tony Williams ile çalarak gençliğinin funky cazına döndü. Piyanocu Chick Corea ile birlikte ikili olarak çaldılar. Akustik cazla bağını koparmadan "rhythym and blues" ile elektronik müziği kaynaştıran üslubu büyük ilgi gördü. İstanbul festivallerine (1987, 1991) katıldı.

HANCONG ya da **HANZHONG,** Çin'de kent, Şaanşi'nin güney-batısında, Mitsang Şan'ın K.'inde; 1 180 000 nüf. Tarım pazarı. Tekstil (pamuk).

HANCORNİA a. Eskiden, ticari adı "mangabeira" *(Hancornia pubescens)* ve "mangahiba" *(H. speciosa)* ya da "Pernambouc kauçuğu" olan Brezilya kauçuğunun üretiminde kullanılan lateksli küçük ağaç. (Zakkumgiller familyası.)

HANÇALAR, Denizli'nin Çal ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 576 nüf. (1990). Belediye.

HANÇE a. (fars. *ḫʷān*, sofra ve *-çe*, küçültme ekinden *ḫʷānçe*). *Esk.* **1.** Küçük tepsi. **—2.** Küçük sofra. **—3.** *Hançe-i zer,* küçük altın tepsi; güneş.

HANÇER a. (ar. *ḫançer*'den) sil. Ucu sivri ve eğri, iki kenarı keskin bir cins küçük bıçak. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ed. Sevgilinin kaşı ve kirpiği, güneş ışığı.

—İnş. *Bağlama hançeri,* BAĞLAMA KILIÇ*'ının eşanlamlısı.

—Süslem. sant. *Hançer yaprak,* ince, uzun stilize yaprak motifi. (Eşanl. SAZ YAPRAK.)

—ANSİKL. Sil. Üst Yontmataş döneminin kenarları düzeltilmiş uçlarından kaynaklandığı sanılan hançer, insanın ürettiği en eski silahlardan biridir. VI. binyıl'dan kalan, çakmaktaşından yontulmuş Çatalhöyük hançeri, dinsel törenlerde kullanıldığı düşünülen bu silahın ne kadar büyük bir özenle yapıldığını gösterir. Çakmaktaşından hançerler kısa sürede savunma silahı olarak dayanıksız bulunmuş ve yerini bakır hançerlere bırakmıştır. Mezopotamya'da Ur* kral mezarlarında (III. binyıl) da ayın hançerleri bulunmuştur (oluklu altın lama, gümüşle kaplı, altın ve lacivert taşı kakmalı ahşap sap [Bağdat müzesi]). Mısır'da hançer, Eski İmparatorluk döneminde bilinen bir silahtı; Orta İmparatorluk döneminde bronz hançerler yapılmaya başlandı. Genellikle bu hançerlerin oyuk sapları üzerinde kemik, fildişi ya da lacivert taşından bir hilal bulunur: bu hem bir süstür, hem de silahın daha iyi kavranmasını sağlar. Babil, Minos ve Mykenai hançerleri son derece süslüdür. Oyuk saplı Luristan* hançerlerinin laması oyma motiflerle bezenmiştir. Daha sonraları Ahemeniler zamanında hançer sapının uç bölümüne tamoyma bir aslan başı eklenmiştir.



hançer
XVIII. yy.
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

Avrupa'daki Tunç çağı uygarlıklarının bronz sapa sağlamca perçinlenen (4, 3 ya da 2 perçin), geometrik motiflerle bezeli hançerleri, mükemmel silahlardır; Keltler'de olduğu gibi Romalılar'da da bu silah, askeri donanımın önemli bir parçasını oluşturur.

İslam dünyasında görülen eğri lamalı hançer *(cenbiye)* tehlikeli bir silahtır ama sapını ve kınını süsleyen gümüşle savatlanmış arabeskler, değerli taşlar ve mineler bu silahı gösterişli bir süs eşyasına dönüştürür.

Osmanlı döneminde Tanzimat'tan önce, erkeklerin bellerindeki kuşağa yerleştirdikleri hançerler bir mertlik, kabadayılık simgesiydi. Delikanlılık belde hançer taşımakla başlıyordu. Bu dönemden, sapı ve kını ince işlemeli, değerli taşlarla süslü hançerler vardır. Özellikle osmanlı sultanlarının, vezirlerin ve devlet önde gelenlerinin taşıdığı hançerler zümrüt, yakut, necef, elmas, pırlanta ve incilerle süslenmişti. Bunlar yabancı hükümdarlara da armağan ediliyordu. İstanbul'da Topkapı sarayı müzesi'nde bu dönemden çok değerli hançerler sergilenmektedir. XVIII. yy.'da Nadir Şah'a armağan edilmek üzere hazırlanan, 35 cm uzunluğundaki hançerin sapı, elmaslarla çevrili üç büyük zümrütle süslüdür. Sapın ucunda da açıldığında saat olan büyük bir zümrüt vardır. Sahibi bilinmeyen bir başka hançerin sapı tek parça zümrütten işlenmiş, altından yapılmış kını elmaslarla bezenmiştir. Yavuz Sultan Selim'in sapı necefen yapılmış hançeri de ünlüdür.

Hançer barı, Erzurum, Erzincan ve çevresinde elde hançerle oynanan, bar türü bir halk oyunu. (İki kişi tarafından oynanan oyun, bir tür yiğitlik gösterisi niteliğindedir. Oyun alanında birbirlerini izleyerek çeşitli figürler yapan oyuncular, oyunun belirli bölümlerinde ellerindeki hançerle birbirlerine saldırırlar. Ustalık isteyen tehlikeli bir oyun olan *hançer barı*'nın özgün biçiminde oyuncular parmaklarının hepsinin arasında birer hançer taşır ve çeşitli konumlarda bunları yere saplayarak hüner gösterirler.)

HANÇERE a. (ar. *ḫancere*'den). GIRTLAK'ın eşanlamlısı.

—Hat. KOL'un eşanlamlısı.

HANÇERİ, HANÇERİYE sıf. (ar. *ḫancer* ve *-i*'den *ḫanceri* dişl. *ḫanceriyye*). *Esk.* **1.** Hançer biçiminde olan. **—2.** Gırtlakla ilgili, gırtlağa ait.

◆ **hançeriye** a. Latinçiçeğigiller. (XIX. yy.'da fr. *tropéolées* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

HANÇERİYE → HANÇERİ.

HANÇERLEMEK g. f. *Bir kimseyi hançerlemek,* ona hançer saplamak, hançerle vurmak.

◆ **hançerlenmek** edilg. f. Hançerlemek eylemine konu olmak.

HANÇERLENMEK → HANÇERLEMEK.

Hançerli Hanım, halk hikâyesi. Murat IV döneminde İstanbul'da yaşandığı ileri sürülen, gerçekçi nitelikler taşıyan hikâyelerdendir. Süleyman adındaki delikanlının Hançerli Hanım adlı yosma ile serüveni, felakete sürüklenişi ve kurtuluşu anlatılır. Bedesten, Topkapı'da Dimitraki'nin meyhanesi, Galata'da gümüş halkalı meyhane, Hançerli Hanım'ın Boğaziçi'ndeki yalısı, Sultanahmet'teki konak, Beykoz ormanı vb. hikâyeye gerçekçi bir çerçeve oluşturur. Meddah Tıflî'nin, Hançerli Hanım'ın bıçaklayıp denize attığı delikanlıyı kurtardığı ve Süleyman'ın öykücüsünü Murat IV'e aktardığı anlatılır. Metinde yer yer divan şiiri geleneğine uygun manzum bölümler yer alır. Yazmaları bulunan yapıtın yeniden düzenlenmiş bir biçimini Ali Âli Efendi *Hançerli hikâye-i garibesi* adıyla hazırladı (1852); sadeleştirilerek bir kez daha basıldı (1921). Tiyatroya uygulandı (1873). [→ Kayn.]

HANÇERLİOĞLU (Orhan), türk yazar (İstanbul 1916 - *ay.y.* 1991). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirerek Meriç, Karaisalı, Keşan'da kaymakamlık yaptı (1943-1946). İstanbul'da belediye müfettişliği, Emniyet şube müdürlüğü (1950), İstanbul Şehir tiyatroları müdürlüğü (1954) görevlerinden sonra İETT hukuk işleri müdürlüğünden emekliye ayrıldı (1978). *Karanlık dünya* (1951), *Ekilmemiş topraklar* (1954) romanları kırsal kesimin sorunlarını yansıtır. *Büyük balıklar* (1952), *Oyun* (1953), *Ali* (TDK ödülü, 1956), *Yedinci gün* (1957) kent yaşamında insan ilişkilerini, psikolojik açmazları sergiler. Düşünce akımlarını, düşünce sorunlarını konu edinen *Erdem açısından düşünce tarihi* (1963), *Başlangıcından bugüne kadar mutluluk düşüncesi* (1985), *Başlangıcından bugüne kadar özgürlük düşüncesi* (1966) gibi yapıtlarını aynı konularda ansiklopedik çalışmaları izledi: *Ruhbilim sözlüğü* (1988) vb.

Hançerlisultan sarayı, İstanbul'un Eyüp semtinde ipekhane olarak kurulan yapının adı.

HANÇERSİ sıf. Hançer biçiminde, hançeri andıran.

—Anat. *Hançersi çıkıntı,* göğüs kemiğinin alt ucu.

HANDA, Japonya'da kent, Honşu adasında (Aiçi ili), Nagoya'nın G.'inde, Çita körfezi kıyısında; 89 300 nüf. Tekstil (pamuk) ve besin sanayileri.

HANDÂHAND ya da **HANDHAND** a. (fars. *ḫand-a-ḫand, ḫand-ḫand*). *Esk.* Uzun süre devamlı gülme.

HANDAN sıf. (fars. *ḫandîden*, gülmek' ten *ḫandān*). *Esk.* **1.** Gülen, neşeli, sevinçli: *"Kimi ana varıp olur handân/ Kimisi çağırır amân amân"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** *Handan handan,* güle güle, gülerek. **—3.** *Handan-rû* ya da *handan-rûy,* güler yüzlü.

Handan, Halide Edip Adıvar'ın romanı (1912). Yayımlandığında büyük ilgi ile karşılanan romanın kahramanı Handan, batılı yaşam biçimleri nedeniyle kendilerine, çevredekiler tarafından "Cemal Bey'in alafranga kızları" adı verilen üç kız kardeş ve bir yeğenin en büyüğüdür. Mektup şeklinde kaleme alınan romanda, Handan'ın bunalımları, Hüsnü Paşa ile evlenmesi, üstün kişiliğini hazmedemeyen kocası tarafından sürekli aldatılması, beyin hummasına yakalanarak belleğini yitirmesi ve bu dönemde yakın ilgisini gördüğü eniştesi Refik'e âşık olması, belleğini yeniden kazandıktan sonra duyduğu vicdan azabı ve nedamet duyguları içinde ölmesi anlatılır. Romanda, bağnazlığı simgeleyen Hacı Murat ailesinin dışında hemen bütün kişiler Batı'da yetişmiş ve batılı olmaya çalışan kimselerdir. Halide Edip Adıvar, biraz da kendi yaşamında yakından hissettiği doğu-batı çelişkisini, Handan'ın ve öteki kahramanlarının kişiliklerinde bir senteze ulaştırmaya çalışır.

HANDAN, Çin'de kent, Hıbei'nin güneyinde; 805 300 nüf. (1990). Karayolu ve demiryolu kavşağı . Metalürji. Tekstil.

HANDE a. (fars. *ḫandiden*, gülmek'ten *ḫande*). *Esk.* **1.** Gülme, gülüş: *"Gönlüm-de safâ dehende hande"* (Muallim Naci). **—2.** Eğlenme, alay etme. **—3.** Açılma, patlama. **—4.** *Hande-bahşâ, hande-bâr, hande-fermâ, hande-feza,* güldürücü, güldüren. ‖ *Handekâr, hande-nüma, hande*

-*zen*, gülen. ‖ *Hande-kûnan*, gülerek, güle güle. ‖ *Hande-meşhûn*, çok gülen, her zaman gülen. ‖ *Hande-mutad*, gülme alışkanlığı olan, her zaman gülen. ‖ *Hande-rîz*, gülüp duran. ‖ *Hande-rûy*, güler yüzlü. ‖ *Hande-i afitab*, güneşin gülmesi, doğması. ‖ *Hande-i cam*, içkinin kadehe konulmasıyla oluşan buğu, sis. ‖ *Hande-i dîrîne*, eski gülüş. ‖ *Hande-i gül*, gül goncasının açılması. ‖ *Hande-i istihfaf*, alaylı gülüş, hafifseyerek gülümseme. ‖ *Hande-i zemin*, toprağın yeşermesi.

Hande, Sedat Simavi'nin yayımladığı haftalık siyasi, edebi, mizah dergisi (1916-1917). İstanbul'da önce 45 sayı, sonra yeniden birinci sayıdan başlamak üzere 4 sayı yayımlandığı bilinen derginin ilk on altı sayısındaki yazılardan bazıları almancadır.

HANDECK, İsviçre Alpleri'nin en güzel çağlayanlarından biri; 50 m yükseklikten düşer; Hasli vadisinde, Meiringen'in G.-G. - D.'sunda, bir buzul kayalığını aşan Aar ırmağı tarafından oluşturuldu. Hidroelektrik tesisi.

Handehane-i osmani, 1885'e doğru Kavuklu Hamdi'nin, İstanbul, Aksaray semtinde kurduğu tiyatronun adı. Daha çok doğaçlama oyunlar oynanmak üzere kurulmuş olmasına karşın, zaman zaman metinli oyunların da sahnelendiği biliniyor. Daha sonra ünlü komik Abdürrezzak*'ın ve Küçük* İsmail'in yönetiminde çalışan tiyatro, varlığını 1890 yılına değin sürdürdü.

HÄNDEL ya da **HAENDEL** (Georg Friedrich), 1726'da ingiliz yurttaşlığına geçmiş saksonyalı besteci (Halle 1685 - Londra 1759). İlk hocası, ona klavye tekniğini ve bestelemenin temel kurallarını öğreten F. Wilhelm Zachow'dur. Halle duomosunda orgcuyken, hukuk öğrenimi görmek üzere üniversiteye girdi. 1703'te Hamburg'a gitti. *Aziz Yuhanna'ya göre çile* adlı yapıtı bu kentte seslendirildi (1704). İkinci keman olarak Hamburg operası'na girdi. *Almira* ve *Nero* adlı operalarını burada sahneletti (1705). İtalya gezisi sırasında (1706-1710), Floransa, Roma, Venedik ve Napoli'ye gitti. Floransa'da *Rodrigo* operasını besteledi. Roma'da Corelli, A. Scarlatti ve Caldara ile tanıştı. *Agrippina* operası 1709'da Venedik'te çok büyük başarı kazandı. Bu kentte D.Scarlatti, Lotti, Vivaldi ve Albinoni ile tanıştı. Bu yıllarda çok sayıda latince motet ve mezmur besteledi.

1710'da Hannover sarayı'nda capella yöneticiliğine atandı. Aynı yılın sonunda Londra'ya gitti. Burada bestelediği *Rinaldo* operası olağanüstü ilgiyle karşılandı. Kıta Avrupası'nda yaptığı yolculuklardan sonra 1712'de kesin olarak Londra'ya yerleşti. 1714'te İngiltere kralı ilan edilen Hannover seçicisi, Händel'e bir gelir bağladı. Haymarket operası'nın sürekli besteciliğini yapan Händel, bu kurumun kapanması üzerine, geleceğin Chandos dükü (1717) Carnarvon kontunun hizmetine girdi; kont için 11 anthem (Chandos Anthems), 3 *Te Deum* ve *Acis and Galatea* gibi yapıtlar besteledi. 1720'de Royal Academy of Music'in başına getirildi. 1728'de kapanıncaya değin, bu kurum için 15 kadar opera *(Radamisto, Giulio Cesare)* yazdı. Bu türdeki verimi, sonraki yıllarda yeniden arttı ve 20 yıl boyunca, İngilizler'e italyan operasını benimsetmeye çalıştı. Rakibi kumpanyalar tarafından yıpratılması ve başarısızlığa uğraması üzerine tiyatronun yönetimini bıraktı ve oratoryo türüne ağırlık verdi. Bir yandan da opera bestelemeyi sürdürdü *(Serse)*. Sağlığı bozulunca 1737'de Aachen'a giderek bir süre dinlendi. İngiltere'ye dönünce peş peşe bestelediği oratoryolarıyla sanatının doruğuna ulaştı. 1741'de Dublin'e davet edildi ve *Messiah* oratoryosu ilk kez burada seslendirildi (nisan 1742). Londra'ya döndükten sonra Covent Garden için oratoryolar ve org konçertoları besteledi. Dettingen zaferi için bir *Te Deum* (1743), Culloden zaferi için *Judas Maccabaeus* oratoryosunu (1747), Aachen antlaşması için *Music for the Royal Fireworks*'ü (1749) besteledi. Görme yetisini yitirdiğinden, yaşamının son yıllarında mutsuzdu. Westminster Abbey'e defnedildi.

Händel, Almanya'dayken ülkesinin koro ve klavye müziğini, ayrıca fransız ve italyan üslupları tanıdı. İtalya'da geçirdiği yıllarda; italyan operasını ve üzerinde uzun süreli bir etki bırakan Corelli'nin çalgı müziğini inceledi. İngiltere'ye gidince Henry Purcell'ın yapıtlarından çok şey öğrendi. Händel, bu farklı eğilimleri özümlemeyi başararak kişisel bir üslup yarattı. Özellikle A. Scarlatti'den etkilenerek, opera seria biçiminin yeni örneklerini verdi. Händel operalarını, daha çok recitativo'lar ve aryalarla ördü, koro parçalarına ve toplu icralara çok seyrek yer verdi. Besteci, bu üslubu, tümüyle dinsel nitelikli olmayan, geniş çaplı oratoryolarına da uyarladı. Ama oratoryolarında koronun rolü daha önemlidir. Yapıtlarındaki, -coşkulu üslubuyla uyum içinde olan- mimari de, anlatımı güçlendirir. Batı müziğinin barok çağı, Händel ile sona ermiştir.

• SES YAPITLARI. A. *Dinsel olanlar:* mezmurlar *(Dixit Dominus)*, motet'ler ve latince sözler üzerine 5 *Te Deum;* ingilizce sözler üzerine anthem'ler; aziz Yuhanna'nın ve Brockes'un metinleri üzerine 2 çile; odlar (kraliçe Anne ve azize Cecilia için); oratoryolar (*Saul, İsrael in Egypt, Messiah, Samson, Belshazzar, Judas Maccabaeus, Solomon, Jeptha*). —B. *Dindışı olanlar:* aryalar, duolar, triolar, italyan tarzı kantatlar, italyan tarzı operalar *(Il Pastor fido, Giulio Cesare, Orlando, Alcina)*; bir maske *(Acis and Galatea)*.

• ÇALGI YAPITLARI. Klavsen süitleri; solo sonatlar ve üç çalgı için sonatlar; orkestra için 6 concerto grosso; org ve orkestra için 20 konçerto; *The Water Music* (Su müziği) ve orkestra için *Music for the Royal Fireworks* (Kralın havai fişek gösterisi için müzik).

HANDEL-MAZZETTİ (Enrica, *baron* VON), avusturyalı kadın yazar (Viyana 1871-Linz 1955). Katolikler ve protestanlar arasındaki mücadeleleri anlatan tarihsel romanlar yazdı ve katolikliğe olan bağlılığını hiçbir zaman gizlemedi (*Meinrad Helmpergers denkwürdiges Jahr,* 1900; *Jesse und Maria,* 1906; *Stephana Schwertner,* 1912-1914; *Frau Maria,* 1929-1931).

HANDELSMAN (Marceli), polonyalı tarihçi (Varşova 1882 - Nordhausen toplama kampı 1945). Varşova Üniversitesi'nde profesör (1915-1944). Yapıtları: *Rozwoy Narodovosci Nowazesney* (Çağdaş ulusçuluğun gelişmesi) [1924] ve *Idées françaises et la mentalité politique en Pologne au XIX^e siècle* (fr. çev.) [Fransız düşünceleri ve XIX. yy.'da Polonya'da siyasal düşünce biçimi; 1927], *A. Czartoryski* (1948-1952).

HANDEMİR → HANDMİR.

HANDERİS a. (ar. *ḫanderis*). *Esk.* Yıllanmış şarap.

Handeş Sultanlığı, Hindistan'da islam devleti (1382-1601). Raca Ahmet diye de anılan Ahmet Faruki, bölgeyi eline geçirerek bağımsızlığını ilan etti (1382). Ancak, onun ardılları döneminde sultanlık, çevresindeki güçlü komşu devletlere kimi zaman bağımlı olarak yaşadı. Son Handeş hükümdarı Bahadur döneminde sultanlığın başkenti Burhanpur'a giren türk-hint imparatoru Ekber Şah, bu devleti ortadan kaldırdı (1601) ve şehzadesi Danyal'ı sultanlığın topraklarını da içeren Dekkan naipliğine atadı. Danyal'ın onuruna bölgeye Dandeş adı verildiyse de bu yeni ad hiçbir zaman eskisinin yerini tutamadı ve burası yine Handeş olarak anıldı.

HANDHAND → HANDAHAND.

HANDİKAP a. (ing. *handicap*, engel'den). **1.** Binc. Atların, koşuyu kazanma şansını etkileyecek ağırlık eşitsizliğinin (jokey, eyer toplam ağırlığı) ayarlanması. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kazanma şansı fazla olan at için öngörülen elverişsiz koşul. **—3.** Başarıyı ya da sonuca ulaşmayı engelleyen durum: *Bu işteki deneyimsizliği onun için büyük handikap.*

—Spor. *Zaman handikapı*, çeşitli rating gemilerinin katıldığı bir açık deniz yat yarışında ya da bir yelken yarışında bir yatın başka bir yata zaman olarak verdiği ara.

—ANSİKL. Eyeri ile tartılan jokeyin, yönetmeliklere göre ağırlığının az gelmesi durumunda, bu ağırlık eşitsizliği (öteki yarışmacılarla aradaki ağırlık farkını kapatmak üzere) eyerin iki yanına madraba* denilen kurşun levhalar konarak ayarlanır.

HANDİKAPÇI a. Jokey kulüp yönetmeliklerinin belirlediği handikap şartlarını yarışmacılara uygulayan görevli.

HANDİKAPLI sıf. At yarışlarında, değişik nitelikteki yarışmacıların kazanma şansını eşitlemek koşuluyla yapılan yarışma.

Handil, Endonezya'da petrol yatağı, Borneo adasının doğu kıyısı açığında, Balikpapan yakınında.

HANDİSPORT sıf. Fiziksel özürlüler tarafından yapılan sporların tümü için kullanılır. (Fransız Handisport federasyonu'nun 6 000 lisanslı sporcusu vardır. Bunlar 12 bölümde toplanır: atletizm, basketbol, bisiklet, kayak, yüzme gibi. Ulusal ve uluslararası yarışmalar yapılır: 1980'de Fiziksel özürlüler için olimpiyatlar Arnhem'de yapıldı ve 40 ülkeden gelen 2 000 yarışmacı katıldı.) Türkiye bu alanda yalnızca atletizm dalında 1982 yılından günümüze kadar düzenlenen yarışmalara katılmaktadır. Ülkemizde 100 dolaylarında fiziksel özürlü ve lisanslı sporcu vardır.

HANDİSTAN a. (fars. *ḫande* ve *-istan*'dan *ḫandistan*). *Esk.* **1.** Maskara, soytarı ve komiklerin derneği, toplandıkları yer. **—2.** Şaka, latife.

HANDİYSE be. (esk. türkç. *kanda*, nerede ve *ise*'den). Neredeyse, hemen hemen, yakın zamanda; az kalsın: *Gelmeyeli handiyse bir yıl olacak. Handiyse düşecekti.*

HANDKE (Peter), avusturyalı yazar (Griffen, Kärnten, 1942). Tiyatro yapıtları (*Publikumsbeschimpfung*, 1966; *Kaspar,* 1967; *Der Ritt über den Bodensee,* 1971) ve romanları (*Die Hornissen,* 1966; *Die Angst des Tormanns beim Elfmeter,* 1970; *Wunschloses Unglück,* 1972; *Die Stunde der wahren Empfindung,* 1975; *Langsame Heimkehr,* 1979) yalnızlık ve iletişimsizliğin doğurduğu sıkıntıyla boğuntuyu, özgünlüğe ve sözcük yaratışlarına meraklı bir üslup içinde dile getirir. Ayrıca, günlük yaşamın dile getirilişini yarı düşsel bir yazış biçimiyle birleştiren şiirleri, öyküleri ve kasım 1975 ile mart 1977 arasını kapsayan bir günlüğü vardır *(Das Gewicht der Welt)*: Handke olayları bir yana bırakıp edinilen izlenimlere ağırlığı vererek yapıtı yavaş yavaş kendi hikâyesine dönüştürür ve kesin bir sadelik içinde işlediği bu hikâyeyle onu kendimizden ayıramayacak kadar yakınımızda hissederiz. Handke, sinema alanında, Wim Wenders için senaryolar yazdı (*Falsche Bewegung,* 1974) ve *Die linkshändige Frau* adlı romanını televizyona uyarladı.

HANDL (Jakob) → GALLUS (Jacobus).

HANDLİNG a. (ing. sözc.). Psikan. Winnicott'un terminolojisine göre, çocuğu tutmada ve bedensel olarak bakımını sağlamada, çocukta kişileşme sürecini en uygun biçimde destekleyecek davranış tarzı. (Holding gibi bu işlev de annenin bebeğiyle özdeşleşmesinden doğar. Bu özdeşleşme annenin bebeğin ilk gereksinimlerini hemen hemen eksiksiz biçimde karşılayabilecek duruma getirir.)

Giraudon



Georg Friedrich **Händel**
bir XVIII. yy. italyan okulu tablosundan ayrıntı
Rossini akademisi, Bologna

HANDLOVÁ, Çekoslovakya'da (Batı Slovakya bölgesi) kent; 16 000 nüf. Linyit üretim merkezi.

HANDMİR ya da **HANDEMİR** (Gıyasettin), iranlı tarihçi (Herat 1475 - ? Gucerat yakınları 1535). Tarihçi olan dayısı Mirhond'un yardımıyla iyi bir öğrenim gördü. Ali Şir Nevai'nin onun ölümünden sonra da Hüseyin Baykara'nın oğlu Bediüzzaman Mirza'nın hizmetine girdi. Herat Safeviler'in eline geçince Âgrâ'ya giderek Babur'a, onun ölümünden sonra oğlu Humayun'a bağlandı. Humayun'la çıktığı Gucerat seferinden dönerken öldü. Başlıca yapıtları: hükümdarların, düşünürlerin, peygamberlerin özdeyişlerini içeren *Ma'âsir ül-mülûk*, dayısının *Ravzat üs-safâ* adlı tarih yapıtının özeti olan *Hülasat ül -ahbar fi beyani ahval il-ahyar*, ünlü vezirlerin yaşamöykülerini içeren *Destur ül -vüzera*, en ünlü tarih yapıtı olan *Habib üs -siyer.*

HANDSCHİN (Jacques), isviçreli müzikbilimci ve orgcu (Moskova 1886 - Basel 1955). 1909-1920 arasında Petersburg konservatuvarı'nda org dersleri verdi. 1921'de Basel'e gitti ve XIII. yy.'da vezinli metinler üzerine bestelenmiş çoksesli koraller ve besteler konusunda doktora yaptı. 1935-1955 arasında Basel Üniversitesi'nde profesördü. St-Martial manastırı'nda (Limoges) ve Notre-Dame katedrali'nde (Paris) oluşmuş çokseslilik üsluplarının en büyük uzmanlarından biri olarak tanındı. En önemli yapıtları: *Das Zeremonienwerk Kaiser Konstantins und die sangbare Dichtung* (Basel, 1942), *Der Toncharakter, Musikgeschichte im Überblick* (1948). Ayrıca biyografiler yayımladı: *Mussorgskij* (1924), *Saint-Saëns* (1930), *Stravinski* (1933).

Hand-Schüller-Christian hastalığı, çocuklarda görülen X histiyositozu.

HANE a. (fars. *ḫane*). **I. 1.** Ev, konut: *Yetmiş haneden oluşan bir köy.* **—2.** Bir evde yaşayanlar, ev halkı: *Hanesi çok kalabalık, kazancı yetmiyor.* **—3.** Bir bütünü oluşturan bölümlerden her biri, bölük, göz: *Dama tahtasının haneleri.* **—4.** Arit. Bir sayılama sisteminde her sayı grubunun, sağdan sola doğru kuvvetine göre yerini belirleyen sıra. (BASAMAK da denir.) **II.** Bir adla birlikte "yer" kavramı taşıyan kimi bileşik sözcüklerin oluşumunda yer alır. (Bugün bu tür sözcükler ev'le oluşturulmaktadır. → EV.): *Pastane (pasta hane), postane (posta hane), eczane (ecza hane), hastane (hasta hane), kütüphane, hapishane, rasathane, nezarethane, balıkhane, tophane, yazıhane, muayenehane vb.*
—*Esk. Hane-baz,* evle kumar oynayan; oyunda evine kadar her şeyini yitirmeyi göze alan kumarbaz, batasıya oynayan kumarbaz. || *Hane-be-duş,* evi sırtında. || *Hane-berduş,* evi omuzunda, yersiz, yurtsuz, başıboş, serseri: *"Ben esasen haneberduş sayılırım"* (Neyzen Tevfik). || *Hane -berendaz,* yuva, ev yıkan. || *Hane-dar,* aile reisi, vekilharç. || *Hane-fürûş,* ev komisyoncusu, simsar. || *Hanegîr,* bir yeri kendine mekân sayan. || *Hane-harab,* evi yıkılmış, evsiz barksız. || *Hane-huda,* ev sahibi. || *Hane-hudayi,* ev sahipliği. || *Hane -küş,* mirasyedi. || *Hane-nişin,* evine bağlı, evcil. || *Hane-perdaz,* ev yapan. || *Hane -perver,* evde yetişmiş; dünyayı tanımayan; gözü açılmamış. || *Hane-perveri,* evde yetişme. || *Hane-suz,* ev yıkıcı; gözü dışarda. || *Hane-zad,* köle ya da cariyenin evde doğmuş çocuğu. || *Hane-i ayine,* her yanı ayna ile kaplanmış oda ya da salon. || *Hane-i ferda,* öbür dünya, ahiret. || *Hane -i gül,* bu dünya. || *Hane-i Huda,* Kâbe. || *Hane-i zer,* güneş; dördüncü kat gök. || *Hane-i zerin,* güneş, yıldızlar, sekizinci kat gök.
—Ed. Divan şiirinde (şarkı, murabba) ve halk edebiyatında (koşma vb.) beyitlerden kurulu nazım türlerinde her bende verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İstat. *Hane halkı,* kendilerini bir araya getiren bağ ne olursa olsun, başlıca oturma yeri olarak aynı konutu paylaşan birden çok ya da bir kişiden oluşan basit nüfus birimi. (Gerektiğinde bir kişiden bile oluşan *alelade hane halkları*na karşılık, sürekli oturdukları yer bir topluluk içinde bulunan kimseleri kapsayan *kolektif hane halkları* gösterilebilir: dinsel bir topluluğun üyeleri, düşkünler yurdundaki yaşlı kimseler, huzur evindekiler vb. gibi.)
—Kur tar. *Hane-i baziyan* → DOĞANCI. || *Hane-i has,* osmanlı sarayında Enderun'un çok önemli kuruluşlarından Hasoda'nın bir başka adı. (Bu terim, genel olarak yazışmalarda kullanılırdı.) || *Hane-i hassa,* Topkapı sarayı'nda Hz. Muhammet ve öteki islam büyüklerinin kullandıkları eşyanın saklandığı oda. (Bu dairede Hz. Muhammet'in hırkasının durduğu özel yere *Hırka-i saadet* denir.) || *Hane-i hassa ağaları,* Topkapı sarayı'nda kutsal emanetlerin bulunduğu Hane-i hassa'nın hizmetinde çalışan görevliler. || *Hane-i hassa anahtar ağası,* kutsal emanetlerin saklandığı dairenin hizmetinde çalışan görevlilerin başı. (Öteki odalardan Hane-i hassa hizmetine yükselenler, Hane-i hassa anahtarını taşıyan bu görevliye törenle teslim edilirlerdi. Buyruğunda çalışanların her davranışından sorumlu olan ağa, yerine göre onları ödüllendirir ya da cezalandırırdı.) || *Hane-i kebir* → BÜYÜK* ODA. || *Hane-i sagir* → KÜÇÜK* ODA.
—Müz. Türk müziğinde, daha çok saz eserlerinin bölümlerinden her birine verilen ad. (Peşrev, sazsemaisi, oyunhavası gibi saz eserleri genellikle dört haneden oluşur. Her haneden sonra teslim ya da mülazime çalınır. Sözlü yapıtların ilk bölümüne "zemin"in yanı sıra "zeminhane", üçüncü bölümüneyse "meyan"ın yanı sıra "meyanhane" de denir.)
—Oy. Satranç ve dama tahtasında karelerden her biri. || Tavlada üzerine taş dizilen üçgenlerden her biri.
—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında, âşığın gönlü anlamında virane, hücre, harim, halvet, mihman, kandil gibi mazmunlarla birlikte kullanılır. Gönül de hane gibi yıkılıp harap olur. Buna, hanenin konukları olan sevgili ya da dert ve ıstırap neden olur. Sevgilinin yanağı ve saçı dertlerden kararmış haneyi kandil olarak ışıtır.

HANE a. (ar. *ḫāne*). *Esk.* Meyhane, içkili gazino.

Haneda, Tokyo'nun havalimanlarından biri, kentin G.'inde, Tokyo körfezi kıyısında.

HANEDAN a. (fars. *ḫānedan*). Aynı soydan gelen hükümdarlar ya da ünlü kişiler zinciri: *Selçuklu hanedanı. Osmanlı hanedanı. Habsburg hanedanı.*

◆ sıf. *Esk.* Soylu bir aileden gelen ve evini herkese açık tutan, cömert, konuksever kimse için kullanılır.

Hanedan-ı Âl-i Osman nişanı, Abdülhamit II döneminde çıkarılan nişan (1893). Yalnızca hanedana ait kişilerle, Osmanlı devletine maddi ve manevi yardımda bulunmuş yabancı hükümdarlara verilmek üzere hazırlandı. Oval biçimli nişanın ortasına altın kabartma tuğra işlenmiş, çevresi kırmızı minelerle süslenmişti. Altta beyaz mineli iki defne dalı vardı. Nişan, birbirine ortalarına ay-yıldız motifi işlenmiş halkalarla bağlı, altın üzerine güvez mineli baklalardan oluşan bir gerdanlıkla boyuna ya da tokayla üniformaya takılıyordu.

HANEDAN-I OSMANİ → OSMANLI HANEDANI.

HANEDANLIK a. **1.** Belli bir hanedan soyundan gelmiş olma durumu. **—2.** Bir hanedan tarafından yönetilen ülke: *Osmanlı hanedanlığı.* **—3.** Kapısı herkese açık kimsenin niteliği; cömertlik, konukseverlik.

HANEFİ a. Hanefilik* mezhebine bağlı olan kişi.

HANEFİLİK a. İmamı Âzam Ebu Hanife'nin kurduğu fıkıh mezhebi.
—ANSİKL. Fıkıh biliminin en büyük önderi kabul edilen Ebu Hanife (Numan bin Sabit), 30 yıllık öğretim yaşamı boyunca ehl-i sünnet ilkelerine bağlı dört fıkıh mezhebinden biri olan hanefilik mezhebinin kuruluş ve gelişmesini sağlayan temel yöntemleri oluşturup belirledi. O zamana kadar daha çok dinlemeye dayanan ders yöntemini bırakarak yazdırmaya ağırlık veren Ebu Hanife, ders sırasında ortaya atılan sorunları önce tartışmaya açar, öğrencilerinin görüş ve değerlendirmelerini dikkatle dinler, sonra kendi düşünce ve *içtihat**'ını kanıtlarıyla birlikte ortaya koyardı; gerekli son düzeltme ve düzenlemeler yapıldıktan sonra konu ile ilgili sonuç özlü bir anlatımla kâğıda geçirilirdi. İlk hanefilerin bilimsel görüşme ve danışmayla sürdürdükleri bu derslerde müslümanlığın ameller ile ilgili bütün öğretileri yeni baştan ele alınarak incelendi; ayrıca Hz. Muhammet'in ölümünden sonra ortaya çıkan, dolayısıyla dinsel dogmalarla (ayetler ve hadisler) çözümü güçleşen yeni sorunlar (mesail-i nazile) konusunda çözümler arandı. Hanefiliğin, bu tür sorunların çözümünde akıl ve düşünceye (rey) en çok ağırlık veren sünni mezhep oluşu, bu yönünün öteki mezheplerin önde gelenleri tarafından şiddetle eleştirilmesine yol açtı. Ebu Hanife, yalnız geçmişte ve şimdi var olan sorunları incelemekle yetinmeyerek gelecekte ortaya çıkabilecek sorunların da çözümlerini hazırlayarak fıkıhta bu konuda da öncülük etti. Böylece hanefilik, sorunların önünde giden bir hukuk düzeni kurmayı amaçlıyordu. Bu yeni anlayış, çok sayıda somut ve sonradan ortaya çıkabilecek sorunların incelenmesine yol açtı. Bu sorunlardan ortak niteliktekiler için getirilen çözümlerin, varılan yargıların bir tek kural (asl) içinde birleştirilmesi yöntemi, ilk kez Ebu Hanife ve onu izleyen hanefi fıkıh bilginlerince gerçekleştirildi. Fıkıh sorunlarını ve varılan sonuçları belli başlıklar altında toplayan ve bölümlere ayıranlar (tedvin ve tasnif), yine ilk kez hanefi fıkıhçılar oldu.

Hanefilik yönteminde herhangi bir fıkıh sorunu, öncelikle sorunun Kuran ayetleriyle karşılaştırılmasıyla çözümlenmeye çalışılır. Ancak bu karşılaştırmada Kuran'ın hükümleri, eskinin değil, ama şimdinin "iyi (maruf) ve kötü (münker)" anlayışı çerçevesinde değerlendirilir Çünkü, bu mezhepte toplumsal yargılar ve gelenekler (örf) büyük önem taşır. Kuran'da sorunun çözümüne yarayacak açık ya da kapalı bir anlatım varsa Kuran'a uymak gerekir; yoksa Hz. Peygamber'in sünnetine başvurulur. Sünnette de çözümü bulunamayan sorunlar için ashabın fetva ve yargıları dikkate alınır. Hanefilikte, öteki mezheplerin tersine, ashabtan sonraki kuşakların (tabiin ve etba-ı tabiin) fetva ve yargıları kanıt sayılmaz. İmamı Âzam, bu nedenle ağır eleştirilere uğrayınca, "Onlar imamsa biz de imamız" diyerek kendi görüş ve düşünce bağımsızlığını kesin bir kararlılıkla savunmuştu. Bununla birlikte, düşünce özgürlüğüne saygısı nedeniyle, sözlerine şunları da ekledi: "Bu, benim görüşümdür ve elde ettiklerimin en iyisidir. Ancak, bundan daha iyisini bulan olursa onu kabul ederiz."

Ebu Hanife'nin görüşlerinin bir mezhep olarak ortaya çıkıp benimsenmesinde, öğrencilerinden özellikle Ebu Yusuf Yakup ve Muhammet bin Hasan eş-Şeybani'nin çalışmaları ve yapıtları önemli rol oynadı. Bu çalışmalar sonunda önce Irak'ta temeli atılıp ilkeleri belirlenen hanefilik, islam dünyasının hemen her yanına yayılmaya başladı. Abbasiler döneminde devletin başlıca mezhebi durumundaki hanefiliğin en geniş yayılma alanı Horasan ve Maveraünnehir oldu; en ünlü hanefi bilginleri bu yörelerde yetişti. Abbasiler'den sonra bir süre gerileme dönemi yaşadıktan sonra Türkler'in islam dünyasında ağırlık kazanmaya başlamalarıyla yeniden canlandığı gibi, en yaygın ve en etkin fıkıh mez-

hebi durumuna geldi. Günümüzde bütün müslüman ülkelerde hanefiler bulunmakla birlikte, islam dünyasının özellikle K. ve D. kesimlerinde yaşayan halkların, yörelere göre ya tamamı ya da büyük çoğunluğu hanefidir. Türkler'den hanefi olmayanlar pek azdır. Araplar dışındaki sünni müslümanların hepsinde hanefiler çoğunluktadır.

HANEFİYUN çoğl. a. (ar. *ḥanefi*'nin çoğl. *ḥanefiyyūn*). *Esk.* Hanefilik mezhebinden olanlar.

HANEGİ sıf. (fars. *ḥāne* ve *i*'den *hanegi*). *Esk.* Hane halkından olan, evin adamı.

HANEK a. (ar. *ḥanek*). **1.** *Esk.* Ağız tavanı, damak. **—2.** *Yörs.* Söz, konuşma, şaka. **—3.** *Hanek etmek*, konuşmak, şakalaşmak, eğlenmek (yörs.).

HANEKÂH → HANKÂH.

HÄNEL (Gustav Friedrich), alman hukukçu (Leipzig 1792 - *ay. y* 1878). Hukuk tarihi üzerine incelemeler yaptı. Sakson-ya mahkemesinde danışmandı.

HANELİ sıf. **1.** *Sayı sıf.* + *haneli*, belirtilen sayıda konutu, aileyi, belirtmek için kullanılır: *İki yüz haneli bir mahalle.* **—2.** Bir rakamı hane sayısıyla belirtmek için kullanılır: *24 iki haneli bir sayıdır.*

HANELİK sıf. *Sayı sıf.* + *hanelik*, belirtilen sayıda konutu bulunan yerleşim bölgesi için kullanılır; evlik: *Yüz hanelik bir köy.*

HANENDE a. (fars. *ḫvanden*, okumak, söylemek'ten *ḫvānende*). ŞARKICI'nın esk. eşanlamlısı: *"Âletler kuruldu, birkaç sâzende ve hânende geldi"* (Neyzen Tevfik).

HANENDEGÂN çoğl.a. (fars. *ḫānende*'nin çoğl. *ḫvanendegan*). *Esk.* Şarkı söyleyenler, şarkıcılar.

HANENDEGİ a. (fars. *ḫvānende* ve *-i*'den *ḫvānendegi*). *Esk.* Ses sanatçılığı; şarkıcılık.

HANENDELİK a. Hanendenin yaptığı iş; şarkıcılık.

HANEP a. Zool. Memelilerde, ayak tarağı kemiklerinden meydana gelen, baldır kemiği altındaki eklemlerin tümü.
—Zootekn. Evcil dörtayaklılarda, but ile incik (ayaktarağı bölgesi) arasındaki eklem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Zootekn. Hanepin durumu öyle olmalı ki, kaba etlerin arka ucundan başlayan hayali bir düşey çizgi, inciklerle haneplerin arka kenarından geçmelidir. Hanep kıvrımı, çıkıntısı, çukuru ve kirişi, sırasıyla ön, arka, dış yan ve iç yan yüzlerde bulunur. Arkadan bakıldığında, hanep çıkıntıları birbirine yaklaşırsa haneпler "kapalı", bunun tersi durumda "ayrık" sayılır. Yandan bakıldığında butla incik arasındaki açı çok darsa, hanepler "dirsekli", öyle değilseler "dik" sayılır. Haneplerde, sert ya da yumuşak şişlikler olabilir.

HAN FEİ, çinli filozof (İ.Ö. yaklş. 300-233), *Han Fei zi* adlı yapıtında, yasacı düşünce sisteminin temel ilkelerini (yasanın hükümdardan üstün olması, ceza ve mükâfatların belirlenmesi) ortaya koydu. Şün Zi'nin derslerini izledi, kral Çin'in (gelecekteki Çin Şi Huangdi) hizmetine girdi, ancak eski okul arkadaşı Li Si başbakan olunca onu hapse attırdı, Han Fei de hapiste intihar etmek zorunda kaldı.

HANFMANN (George), rus asıllı amerikalı arkeolog (Sen-Petersburg 1911). Almanya'da Jena, Berlin ve Münih üniversitelerinde klasik arkeoloji öğrenimi gördü. 1935'te ABD'ye gitti ve bu ülkenin uyruğuna geçti (1940). Harvard Üniversitesi'nde güzel sanatlar profesörü oldu (1956); aynı üniversitede arkeoloji profesörü unvanını aldı (1971). Bu üniversiteye bağlı Fogg sanat müzesi müdürlüğünü üstlendi (1946-1974). Yunanistan'da Olynthos (1934), Anadolu'da H. Goldmann'ın Tarsus Gözlükule kazılarına katıldı (1947-1948). Harvard ve Cornell üniversitelerinin katılımıyla Sardeis kazılarını başlattı (1958). Amerikan arkeoloji enstitüsü'nün yüksek hizmet madalyasıyla ödüllendirildi (1979). Önemli kitapları: *The Iron Age pottery* (Excavations at Gözlükule -Tarsus III, 1963) [Demir çağı çömlekleri]; *Roman art* (Roma sanatı) [1964]; *Classical sculpture* (Klasik heykelcilik) [1967]; *Letters from Sardis* (Sardeis'ten mektuplar [1972]; *Sardis from Prehistoric to Roman times* (Tarihöncesi'nden Roma dönemine değin Sardeis) [1983].

HANFORD, ABD'nin kuzey-batı'sında bölge, Washington eyaletinin güneyinde. Eski plütonyum üretim merkezi. —Yakınlarında nükleer santrallar.

HANGÂH → HANKÂH ya da HANEKÂH.

HAN GAN, VIII. yy.'ın ikinci yarısında yapıt vermiş çinli ressam. Buddhacılığa ilişkin figürler, freskler ve özellikle at resimleriyle tanındı.

HANGAR a. (fr. *hangar*). **1.** Tarım araçlarını, ticari malları, uçakları vb. barındırmaya yarayan, direkler ya da sütunlar üzerine oturtulmuş bir damdan ibaret genellikle kapalı yapı. **—2.** *Hangar gibi*, çok geniş ve büyük yer için kullanılır.
—Denizc. Karaya çekilen teknelerin konulduğu, üstü ve yanları kapalı yer.

HANGA ROA, Şili'ye bağlı Paskalya adasında il merkezi.

HANGAY sıradağları, Moğolistan'ın batı bölümünde dağ kütlesi, Altay'ın K.-D.'sunda; 4 031 m.

HANG CİANG → HAN ŞUEİ.

HANGCOU ya da **HANGZHOU,** Çin'de kent, Ciciang ilinin merkezi, Şanghay'ın G.-B.'sında, Büyük Kanal'ın güney ucunda; 1 073 000 nüf. (1990). Bir kültür (üniversite) ve sanayi (ipek, pamuk ve jüt, demir-çelik, takım tezgâhlar, kimya, besin sanayileri) merkezidir.
—Arkeol. 1127-1276 arasında Güney Songlar'ın başkenti olan Hangcou, ünlü bir sanat merkezi durumuna gelmiş ve büyük bir gelişme göstermiştir. Dağlar ve göller arasında, eşsiz manzaralar ortasında yer alan kentin anıtları arasında en ünlüleri: 970'te yapılmış olan Liuhıta pagodası, Yenşia Sandong'daki üç buddha mağarası (X. yy.), Feilafing yalıyarı (doğal mağaraları buddha alçakkabartmalarıyla süslü [XIII. - XIV. yy.]. Bunlar Yüen döneminin en ünlü kaya anıtlarını oluşturur.

HANGE ("Geçit"), Tunus'ta bölge, Bon burnu yarımadasında. (Hamilkar, İ.Ö. 238'de Kartaca'ya karşı ayaklanan paralı askerleri burada kuşatmıştı.)

Hanger tepkimesi. Biyokim. Serum proteinlerinin bir sefalinkolesterol emülsiyonu katıldığında gösterdiği topraklaşma tepkimesi (karaciğerin iltihaplı hastalıklarında mezanşim dokusunun zarar görüp görmediğini anlamaya yarar).

HANGİ soru sıf. **1.** Birden çok şey ya da kimse arasından birini belirtecek bir karşılık istemek için kullanılır: *Hangi çocuk paketleri taşıyacak? Hangi trenle gideceksiniz? Hangi ev yıkılacak?* **—2.** Eylemi dilek ya da koşul bildiren cümlelerde nesne ya da tümlecin belirttiği kavramı genelleştirir: *Hangi doktora gitseniz size aynı şeyi söyleyecektir. Hangi sözlüğe baktıysam hep aynı tanımı buldum.* **—3.** *Hangi akla hizmet ediyor?* Akıl ve mantıkla bağdaşmayan işler yapan bir kimsenin tutumu karşısında söylenir. || *Hangi biri*, birden fazla olan şeyler arasından hangisi: *Sorunlarımız o kadar çok ki hangi birini söyleyeyim?* || *Hangi dağda kurt öldü?*, bir kimsenin umulmadık, beklenilmedik güzel bir davranışta bulunması durumunda sitem yollu söylenir: *Hangi dağda kurt öldü de bize para yolladın?* || *Hangi keşişin öldüğünden haberi yok: "vay Vartan", "vay Vasil" diye ağlıyor*, işin iç yüzünü, gerçeği bilmeden yalan yanlış yorumlar yapıp bir şeyler söyleyen kimsenin bu tutumunu vurgulamak için söylenir. || *Hangi peygambere kulluk edeceğini şaşırmak, bilmemek*, birden çok yetkilinin olduğu bir yerde ya da işte kimin sözüne uyacağını kestiremeyerek şaşırmak. || *Hangi rüzgâr attı*, uzun süre ortalıkta görünmeyen birinin beklenmedik bir anda çıkıp gelmesi karşısında "sen de gelir miydin" anlamında sitem yollu söylenir. || *Hangi taş pekse, katıysa başını ona vur*, kendi yanlışlığı, kusuru yüzünden güç bir duruma düşen ya da başkalarından yardım isteyen birine "en yüksek yerlere ve güçlü kimselere başvurabilirsin, sonuç değişmez" anlamında öfkeyle söylenir. || *Hangi taşı kaldırsan altından çıkar*, her işe karışan ya da her işten anlayan, anladığı savında olan kimseler için kullanılır.

◆ **hangisi, hangimiz, hanginiz, hangileri** soru adl. Birkaç kişi arasından kim ya da birkaç şey arasından hangi şey: *Hangisi gelecek Ayşe mi, Ahmet mi? Kumaşlardan hangisini seçiyorsunuz? Hangimiz önce gidelim? Bu yarışmaya hanginiz katılacaksınız? Arkadaşlarınızdan hangilerini çağıracaksınız?*

HANGÖ → HANKO.

HANGZHOU → HANGCOU.

HÂNIK sıf. (ar. *ḫunk*, boğmak'tan *ḫānık*). *Esk.* Boğan, boğucu.
—Esk. bot. *Hânık-ül-kelb*, köpekboğan çiçeği; çiğdem. || *Hânık-ün-nemir, hânık-üz-zeneb*, kurtboğan denilen bir bitki.

HANIM a. **1.** Kadınlar ve belli bir yaşa gelmiş kızlar için kullanılan san (özel adlar ya da meslek adlarından sonra): *Ayşe Hanım. İrfan Hanım. Doktor Hanım. Öğretmen Hanım.* **—2.** BEY'e karşıt olarak,



The Metropolitan Museum of Art

Han Gan
"Gecenin parlak ışığı" (imparator Şüenzong'un gözde atlarından biri) bir tomardan ayrıntı kâğıt üzerine mürekkep (mühürler çeşitli koleksiyonculara ait)
The Metropolitan Museum of Art New York

S. Held



Hangcou
Feilafing yalıyarının duvarına oyulmuş 280 insan figüründen biri olan göbekli Maitreya (XIII.-XIV. yy.)

hanımeli



orman hanımelisi
(Lonicera periclymenum)



kokulu hanımeli
(Lonicera caprefolium,

hanigillerden bazı örnekler

tropikal denizlerde yaşayan
Epinephelus summana



Doğu Atlas okyanusu'nda bulunan
Epinephelus gigas



adı bilinmeyen bir kadından söz edilirken ya da ona hitap ederken kullanılır: *Bir hanım sizi aradı.* **—3.** Eş, karı: *Bizim hanım biraz hasta.* **—4.** *Halk.* Teyze, abla vb. akrabalık gösteren bir adla saygı belirtmek için kullanılır: *Hanım teyze. Hanım abla.* **—5.** Bir hizmetçinin evin sahibesine verdiği unvan: *Hanımım evde yok.* **—6.** *Hanım evladı,* nazlı büyütülmüş, kibar, çıtkırıldım kimse; piç (arg.). ‖ *Hanım hanımcık,* evine barkına bağlı, ağırbaşlı kadın için kullanılır.

◆ sıf. Ağırbaşlı, kibar, karşısındakinde saygı uyandıran kadın için kullanılır: *Hanım kız. Ne hanım kadın.*

—Kur. tar. *Hanım sultan,* Osmanlı devletinde padişah kızının hanedana mensup olmayan kocadan dünyaya getirdiği kız çocuğu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Hanım sultanlara hazineden hemen maaş bağlanır, evlendikleri zaman da nikâhlarını Rumeli kazaskeri kıyardı. Düğünlerinde nahıl bulundurulur ve bu süs ağacı arabanın önünde giderdi. Hanım sultan, kocasının görevi neredeyse oraya gider, padişahın izni olmaksızın eşinden ayrılamazdı. Bunların erkek çocuklarına *bey* denir ve genellikle *sultanzade* diye anılırlardı. Sultanzadeler saray hizmetlerine alınırlar ve kapıcıbaşı unvanını taşırlardı. Aralarında daha büyük memurluklara yükselenler de vardır.

Hanım Ayşe, Trakya yöresinde, aynı adlı türkü eşliğinde kadın erkek birlikte oynanan halay türü bir halk oyunu.

HANIM İĞNESİ a. Esk. denizc. Eskiden kullanılmış ince uzun ve zarif bir tür kayık.

Hanım kızlar, Tokat ve çevresinde kadın erkek birlikte oynanan halay türü, türkülü bir halk oyunu.

HANIM ÖRDEĞİ a. Zool. Kuzey Yarıküre'nin büyük bölümünde yaşayan ördek. (Başı ve boynu yeşil, geri kalan tüyleri siyah ve beyazdır; göğsünde ve sırtında pasrengi geniş bir şerit vardır. Göçmen ve gezici kuştur. Deniz kıyısını ve tuzlu göllerin kıyılarını sever. Yengeçler, salyangozlar, böcekler, su bitkileriyle beslenir. Bil. a. *Tadorna tadorna;* ördekgiller familyası; uzunluğu 60 cm.) [Eşanl. KUŞAKLI ÖRDEK.]

HANIMANNE a. Kayınvalide.

HANIMBÖCEĞİ a. Gelinböceği ya da uğurböceği genel adıyla da bilinen *Coccinela* cinsinden böceklerin genel adı.

HANIMCIK a. **1.** Küçük kadın. **—2.** *Hanım hanımcık* → HANIM.

HANIMEFENDİ a. Saygı göstermek amacıyla kadınlar için özel adla ya da özel adın yerine kullanılan san: *Feyza Hanımefendi. Hanımefendi çantanızı düşürdünüz.*

HANIMEFENDİLİK a. Ağırbaşlı, nazik, saygın kadının niteliği.

■**HANIMELİ** a. Karşılıklı basit yapraklı, sarmaşığımsı ya da dik gövdeli ağaççık. (Çiçekleri genellikle kokulu, dizisiz ve az çok iki parçalı borumsu biçimdedir. Bil. a. *lonicera;* hanımeligiller familyasının örnek tipi.)

—ANSİKL. Bahçelerde yetiştirilen kokulu hanımelinin *(Lonicera caprifolium)* çiçekleri üst yaprakların koltuğunda çepeçevre toplu halde bulunur. Çit hanımelisi *(L. xylosteum)* ile orman hanımelisi de *(L. periclymenum)* oldukça yaygın türlerdir. Hanımelinin sıcak ve ılıman ülkelerde yetişen yüze yakın türü vardır.

HANIMELİGİLLER a. Hanımeli gibi dik ya da sarılgan gövdeli otsu ya da ağaçsı bitkilerden oluşan familya. (Bil. a. *Caprifoliaceae;* rubiales takımı.)

—ANSİKL. Hanımeligillerde çiçekler değişik renklerde ve erdişi olup yaprakların koltuğunda ya da dalların ucunda toplu halde bulunur. Meyve etlidir (üzümsü, zeytinsi), nadiren kuru olur (kapsül). Bazı türlerin kabuğundan ya da üzümsü meyvelerinden iç yumuşatacı ve sidik söktürücü özütler elde edilir. Birçok türü bahçelerde süs ağacı olarak yetiştirilir: diervilla, mürver, hanımeli, kartopu, inciçiçeği.

HANIMGÖBEĞİ a. Mutf. Bir tür hamur tatlısı. *Kadıngöbeği* de denir. (Erimiş yağa pirinç unu katıp karıştırılarak yoğurt kıvamına getirilir. İçine su ve şeker konduktan sonra azar azar un eklenip ateş üzerinde meyanesi gelinceye değin karıştırılarak pişirilir. Elde edilen hamura kurabiye biçimi verilip ortasına parmakla bastırılarak yağlı tepsiye dizilir ve fırına verilir. Piştikten sonra soğuk şuruba atılır. Kurabiyelerin ortasındaki çukura şam fıstığı, badem vb. yerleştirilebilir.)

HANIMINÇİFTLİĞİ, Malatya ili, merkez ilçe merkez bucağına bağlı belde; 7 321 nüf. (1990).

Hanımlar âlemi, "Edebi, içtimai, resimli hanım gazetesidir" lejandıyla 1912'de yayımlanan haftalık gazete. Sahibi Mehmet Asaf, sorumlu müdürü Ahmet Cevdet'ti. 18 sayı çıktığı biliniyor.

Hanımlara mahsus gazete, 1895'te yayımlanmaya başlanan haftalık kadın dergisi. Mehmet Tahir'in sahibi bulunduğu derginin yönetmenliğini karısı Şadiye Hanım yapıyordu. Kadın yazar ve okuyucularından gelen yazıları, şiirleri yayımlayan, ayrıca okuma yazmanın önemi üstünde ısrarla duran dergi, on beş günde bir olmak üzere, kızlar için de ayrı bir ek veriyordu.

HANIMLIK a. Ağırbaşlı, kibar, karşısındakinde saygı uyandıran kadının niteliği: *Hanımlığına diyecek yoktur.*

HANIMSALLANDI a. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen ve ekşi lezzetli genç sürgünleri sebze olarak kullanılan Uzakdoğu kökenli otsu bitki. (Bil. a. *Polygonum orientale;* karabuğdaygiller familyası.)

HANİ be. **1.** Nerede, ne oldu?: *Hani benim kitabım? Hani yol?* **—2.** Özlem bildirir; nerede: *Hani o eski günler?* **—3.** Daha önce söylenmiş bir sözün doğru olmadığını, verilmiş bir sözün tutulmadığını anımsatarak sitem bildirir: *Hani evin vardı? Hani derslerini bitirmiştin? Hani beni sinemaya götürecektin?* **—4.** Karşısındaki bir kimseye önceden bildiği ya da bildiğini düşündüğü bir şeyi anımsatmak isteyen kimse tarafından kullanılır: *Onu tanıdın mı, hani geçen ay bir toplantıda karşılaşmıştık. Hani ünlü bir söz vardır...* **—5.** "Bari" anlamında kullanılır: *Hani bu yaptığının bir kimseye yararı olsaydı. Hani onca çabası bir işe yarasaydı.* **—6.** "Doğrusunu söylemek gerekirse, doğrusu, kaldı ki, üstelik" anlamlarında kullanılır: *Hani onu sevdiğimi de söyleyemem. Pek de ucuz sayılmaz hani.* **—7.** *Hani ya,* hani: *Hani ya bir saate kadar gelirim demişti.* ‖ *Hani yok mu,* "az kalsın, az daha" anlamında kullanılır: *Şu işi bitirinceye dek, hani yok mu öldüm öldüm dirildim;* "isterdim ki, olsaydı da" anlamında söylenir: *Hani yok mu karşıma çıksaydı boğazına sarılırdım.* ‖ *Hanidir,* çoktan beri, epey zamandır: *Hanidir görüşmedik, nerelerdeydin?*

HANİ, Güney-doğu Anadolu bölgesinde Diyarbakır iline bağlı ilçe; 27 252 nüf. (1990); 415 km^2; 18 köy. Merkezi, Diyarbakır'ın 86 km kuzeyinde *Hani,* 10 266 nüf. (1990). Tahıl (buğday, arpa), meyve üretimi.

HANİBALIĞI ya da **HANİ** a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin kıyı bölgesinde 150-200 m. derinlikteki dibe yakın kesimlerde yaşayan kemiklibalık. (Sincabi kırmızı renkli bedenleri uzunca ve biraz yanlardan basık, alt çenesi üst çenesinden uzun, ağzı büyük ve ince dişlidir. Solungaç kapaklarının arka üst köşesinde üçer diken vardır. Sırtından yanlarına doğru uzun 8-9 kahverengi-ebruli şerit bulunur. Etçil ve çok yırtıcıdır: karides, küçük balıklar, yengeç, kurtlar vb. ile beslenir. Bil. a. *Serranus cabrilla;* hanigiller familyası; boyu 30 cm'ye kadar.)

■**HANİBRAHİMŞAH höyüğü.** Arkeol. Elazığ'ın merkez ilçesi, Hıdırbaba bucağına bağlı Esenkent (esk. Haniibrahimşah) köyü yakınında bulunan höyük. Keban baraj gölü alanında bulunan yörede Ankara Üniversitesi adına Hayri Ertem yönetiminde yapılan kurtarma kazılarında (1970-1971) İlk Tunç çağın çeşitli evrelerinden bir köy yerleşmesi saptandı. İkinci yerleşme katı ise Bizans dönemindendir.

HANİF a. Allah'ın birliği ilkesini benimseyen din ya da böyle bir dinden olan.

—ANSİKL. Kuran'da birçok defa Hz. İbrahim'in "hanif" olduğu belirtilerek, Hz. İbrahim'in Allah'ı birleyici dini için de kullanılır; ayrıca genellikle Allah'ın varlık ve birliğini tanıyanlardan *hanifler* (hunefa) diye söz edilir. Arap yarımadası içinde, Hz. Muhammet'ten önce de tevhit (Allah'ın birliği) inancını benimsemiş olanlar vardı ve bunlara *hanifler* denilirdi.

HANİGALBAT. Tar. Yukarı Mezopotamya, Kuzey Suriye ve G.-D. Anadolu'nun bir bölümünü kapsayan Mitanni ülkesine asur kaynaklarında verilen ad. Mitanni kralları da bu adı kullanılırken, Hititler ülkeyi Mitanni diye adlandırıyorlardı. (→ MİTANNİ.)

HANİGERMİYAN → GERMİYANOĞULLARI.

■**HANİGİLLER** a. Zool. Çok yırtıcı, etçil, büyük ağızlı kemiklibalık familyası. (Bil. a. *Serranidae;* levrekbalığımsılar takımı).

—ANSİKL. Hanigillerin ağzında birçok diş vardır. Sıcak ve ılık denizlerde 4-500 m derinlikler arasında yaşarlar. Yavruları sürüler halinde, erişkinleri yalnız gezer. Taş hanisi ya da orfoz *(Epinephelus tauvina)* türü Süveyş kanalının açılmasından sonra Akdeniz'e girmiştir. Türkiye sularında yaşayan başlıca türleri: Levrek* *(Dicentrarchus labrax),* benekli levrek *(D. punctatus),* deniz akbalığı *(Lucioperca marina),* uzun* levrek ya da sudak *(L. lucioperca),* berberbalığı* *(Anthias anthias),* kırmızı* berberbalığı *(Callanthias ruber),* İskorpit* hanisi *(Polyprion americanus),* taş hanisi ya da orfoz adı altında toplanan 4 tür (bazen pembe hani adıyla da bilinen *Mycteroperca rubra; Epinephelus alexandrinus; E. haifensis; E. tauvina),* sarı* hani *(E. guaza),* lahos* ya da kaya hanisi *(E. aeneus),* benekli hanibalığı *(Serranus hepatus);* hanibalığı* *(S. cabrilla),* yazılı* hani *(S. scriba).*

HANİN a. (ar. *ḥanîn*). **1.** Aşırı istekten inleme; sızlama. **—2.** İstek.

HÂNİS sıf. (ar. *ḥanis*). *Esk.* Andını bozan, sözünde durmayan.

—İsl. huk. Yaptığı yemine bağlı kalmayan, aksine davranan kişi.

HANISH (Otto HANISCH, **Otoman Zar Adusht** denir), amerikalı gizlibilimci (Tahran 1844 - Los Angeles 1936). ABD'de MAZDAZNAN adı altında, yenizerdüştçü felsefeyi ve dini temel alan bir mezhep kurdu. Öğretisinde dua, solunum, beslenme ve kontrollu cinsel yaşam gibi konular üzerinde duruyordu.

HANİ SUSUMU, japon film yönetmeni (Tokyo 1928). Kısa bir süre gazetecilik yaptıktan sonra, 1952'den başlayarak pedagojik ve belgesel filmler çevirmeye başladı. 1961'de ilk uzun metrajlı filmi olan *Furyo Şonen*'i gerçekleştirdi. Öteki filmleri: *Mitasareta seikatsu* (1962), *Kanoco takare* (1963), *Bwana Toşi no uta* (Afrika'da çevrildi, 1965), *Ande su no hanayome* (Güney Amerika'da çevrildi, 1966), *Hatsukoi cigoku hen* (1968), *Mio* (Sardinya'da çevrildi, 1972), *Afurika monogatari* (1980).

■**HANİVA,** Japonya'da büyük gömütler *(kofun)* döneminde gömülüşlerin çevresinde toprağa çakılan pişkilden silindirleri be-

lirten japonca sözc. V. yy.'dan sonra, tepelerine insan, hayvan figürleri ya da mimari yapı örnekleri eklendi.

HANK a. (ar. *hank*). *Esk.* Boğazını sıkarak boğma, boğazı sıkılıp boğulma.

HANKA (Erika), avusturyalı kadın dansçı, koregraf ve eğitimci (Bozen, bugün Bolzano, 1905 - Viyana 1958). Modern dans eğitimi gördü. Kurt Jooss ile işbirliği yaptı. Düsseldorf, Köln, Essen ve Hamburg'da çalıştı, 1941'de koregraflığa getirildiği Viyana operası'nda daha sonra bale müdürlüğü yaptı (1942-58). *Jdan de Zarissa* adlı balesi büyük başarı kazandı. Elliyi aşkın bale koregrafiledi. Başlıcaları: *Maure de Venise* (1955), *Hôtel Sacher* (1956), *Medusa* (1957).

HANKÂH ya da **HANEKÂH** a. (fars. *hāngah*'tan ar. *hankāh*, *hanekāh*). *Esk.* **1.** Tekke: *"Ben hânkah-ı aşkta hayran idim sana!"* (Hayali, XVI. yy.). (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Hanekâh-ı bâlâ*, gökyüzü; melekler. || *Hanekâh-ı mevlevi*, mevlevi tekkesi.

—Tasav. Tarikat kuruluşlarının merkezi olan ve bir tarikatın en büyük şeyhinin bulunduğu tekke. (Bektaşilerde hankâh yerine *pir evi* ya da *pir makamı* adları kullanılıyordu. Hankâhlara bağlı kuruluşların büyüklerine *tekke*, küçüklerine *zaviye* deniliyordu. Tekke ve zaviyeler bağlı bulundukları hankâhlar yoluyla maddi ve manevi gereksinimlerini karşılardı. Bu açıdan hankâh postunda oturan şeyh tarikatın en büyüğü sayılırdı. Bazı tarikatlarda, tekke ve zaviyelerin şeyhleri de onun tarafından seçilirdi. Hankâhlar dinsel bir kuruluş olmalarının yanında, kültür, toplumsal yardımlaşma ve hayır merkezleriydi.)

—ANSİKL. Mim. Önceleri, hankâhların bir yandan ibadet, öte yandan da çok sayıda kişinin barınabileceği bir konaklama yeri olarak iki işlevi en vardı. Ancak bunlar hiçbir zaman kendine özgü bir mimari tip oluşturamadı, medreseler ve türbelerle bütünleşmiş yapılar olarak kaldılar. Bu yüzden hankâhların mimarisi medreselerinkinden ayrılamaz, yalnız hankâhlarda şeyhin ya da din büyüğünün türbesi daha önemli bir yere sahiptir. Suriye ve Mısır'da, devletin koruyuculuğundan yararlanılarak yapılan görkemli hankâhlarda bile özgün bir mimari geliştirilememiştir. XV. yy.'dan sonra konaklama yeri özelliğini de yitiren bu kuruluşlar yalnızca sufi merkezlere dönüştü.

Kahire'deki en eski hankâh, Mustansır'ın azatlı kölesi Sait üs Süeda'nın sarayında yapılmıştı (1173/74). Memluklar döneminde gelişen bu yapıların önemli örnekleri arasında Rüknettin Baybars (1306-1309), Nizamettin İshak (1356), Berkuk (1400-1410), Eşref Baybars (1432), Eşref İnal (1450-1456) hankâhları sayılabilir.

Anadolu Selçukluları döneminden hankâhların en ünlü örneğiyse, Konya'daki Sahipata külliyesi'ne bağlı Sahipata hankâhı'dır (1278-1280). Bu yapı, uzun bir dehlizle ulaşılan kare planlı, ortasında aydınlık feneri bulunan kubbeli bir orta mekânla, bunun üç yanında yer alan dörtgen planlı, tonozlu sofalardan oluşuyordu. G.'deki mihraplı sofanın sağ ve solunda, derviş odaları vardır. Kalıntılardan, hankâhın çevresinde, gezginlerin konakladığı bölümlerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

HANKAR (Paul), belçikalı mimar, dekoratör ve arkeolog (Frameries 1859 - Saint - Gilles 1901). Kraliyet akademisi'nde öğrencisi olduğu Hendrik Beyaert'den, Violet-le-Duc'ün mimarlık anlayışını en ince ayrıntılarına kadar öğrendi. Art nouveau'nun öncülerinden biri durumuna geldi. Hankar, Brüksel'de yaptığı binalarda (Ciamberlani evi bu yapılardan günümüze kalan ender örneklerden biridir.-[1897]) ve mağaza cephelerinde, insanlara açık ve yalın bir geometrik üslupla yöneldi. Bu konutlar beyaz ve mavi taştan tuğladan yapılmış, ahşaptan ve sgrafittoyla bezenmiş renkli cepheleriyle flaman sanatında bir yenileşme başlattı; bu hareket Kuzey Fransa'ya ulaşarak, XX. yy.'ın ilk çeyreğinde etkisini sürdürdü. Hankar, ressam ve dekoratör Adolphe Crespin (1859-1944) ile birlikte, 1897'de Tervuren' de sömürge ve etnografya sergisini açtı. *Sillon* dergisinin kuruluş çalışmalarına katıldı, Emulation'un ve Brüksel kazı komisyonu'nun sekreterliğini yaptı.

HANKEL (Wilhelm Gottlieb), alman fizikçi (Ermsleben, Prusya, 1814 - Leipzig 1899). 1849'da Leipzig'de bir kürsü elde etti. Diyamanyetiklik kuramını geliştirdi ve tanıttı; sıcak gazların özdirenciyle atmosfer elektriği üzerine araştırmalar yaptı.

HANKEL (Hermann), alman matematikçi (Halle 1839 - Schramberg, Karaorman, - 1873). Öncekinin oğlu. Leipzig, Erlangen ve Tübingen'de profesörlük yaptı. Özellikle karmaşık sayılar kuramı (1867), fonksiyonlar kuramı ve matematik tarihiyle ilgilendi.

Hankel fonksiyonu. Mat. çözlm. $H_\nu^1 = J_\nu + i \cdot N_\nu$ ya da $H_\nu^2 = J_\nu - i \cdot N_\nu$ fonksiyonu (ν indisli Hankel fonksiyonları); burada J_ν Bassel fonksiyonu ve N_ν bir Neumann fonksiyonudur. Bunlara benzeyen her iki Hankel fonsiyonu da, aşağıdaki diferansıyel denklemin özel çözümleridir;

$$y'' + \frac{1}{x} \cdot y' + \left(1 - \frac{\nu^2}{x^2}\right) \cdot y = 0 ;$$

bunun da ötesinde, bu fonksiyonlar sözkonusu denkleme ilişkin çözümlerin bir temelini oluşturur.

HANKENDİ, Elazığ'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 9 350 nüf. (1990); 32 köy. Merkezi *Hankendi,* 1 543 nüf. (1990).

HANKO, isveççe **Hangö,** Finlandiya'da (Uusimaa ili) liman kenti, Finlandiya körfezinin girişindeki yarımadanın kıyısında; 10 000 nüf. Bir sayfiye ve turizm merkezi, önemli bir kış limanı olan kentin limanı hiç buzlanmaz. Tekstil ve besin sanayileri. 1940-41'de SSCB Hanko'yu işgal etti.

HANKOU ya da **HANKEU,** Çin'de kent, zaman içinde, birçok yerleşmenin birbirine karışması ve giderek tek merkezde birleşmesi yoluyla oluşmuştur. Hubei ilinin ortasında, Han Şuei ile Yangzi Ciang ırmaklarının birleştiği yerde (bugün Vuhan yerleşmesi içinde yer alır). 1858'de Yangzi Ciang'ın "açılması"ndan bu yana kentin kaderi Şanghay'ınkini izlemektedir; kent gelişmesini, Yangzi Ciang üzerindeki köprü sayesinde etkinlik kazanan büyük ulaşım yolları kavşağında bulunmasına borçludur. Eskiden ırmak boyunca uzanan, yabancılara ayrıcalık tanınarak verilmiş topraklar (1861'de İngilizler'e; 1896'da Fransızlar'a; 1898'de Japonlar'a) günümüzde yönetim etkinlikleri merkezi haline gelmiştir. Hankou önemli bir ticaret merkezidir.

HANKSİT a. (fr. *hanksite*). Miner. Sodyum ve potasyum tiyokarbonat.

HANLEY (James), irlandalı yazar (Dublin 1901 - Londra 1985). Denizciydi, sonra gazeteciliğe başladı, gerçekçiliği aşan bir düş gücüyle, kalabalık mahalleleri (*The Furys*, 1934) ve deniz insanlarını (*The Closed Harbour*, 1952) anlattı.

HANLIK a. **1.** Han olma durumu ya da hanın görevi. **—2.** Bir hanın görev, işlev ve yargılama alanı. **—3.** Bu alana giren ülke.

HAN MAC TU, vietnamlı şair (Dông-Hoi 1912 - Qui Nhon 1940). Ateşli bir katolikti; klasik, romantik, sonra da simgeci akımlardan etkilendi. "Yeni şiir" akımına bağlandı.

HANN (Julius VON), avusturyalı meteorolog (Schloss Haus, Linz, 1839 - Viyana 1921). Graz ve Viyana'da profesörlük yaptı, 1877 ve 1897 yılları arasında Meteoroloji merkez bürosu'nun yöneticiliğine getirildi. Avusturya Meteoroloji okulu'nun kurucusu olan Hann, *Handbuch der Klimatologie* (İklimbilim elkitabı) [1883] ve *Lehrbuch der Meteorologie* (Meteoroloji kitabı) [1901] adlı kitapları yazdı.

HANNA, Kutsal Kitap'ta yer alan birçok kişinin adı: İsrail'in son yargıcı Samuel'in annesi; Tobiya'nın karısı ve genç Tobiya'nın annesi; Luka İncili'nde, İsa'nın Tapınak'ta göründüğü anın anlatıldığı yerde sözü edilen kadın nebi (haberçi).

HANNA, yahudi büyük rahip, İ.S. 6'da mesleğe girdi, 15'te görevden uzaklaştırıldı, ancak etkisi o denli büyüktü ki oğullarından beşi, torunlarından biri ve damadı Kayafa büyük rahip oldular. İsa'nın sanhedrindeki duruşması sırasında, Kayafa'nın yanında onun da sözü edildi.

Hanname, Özbek yazarı İmami'nin tacikçe manzum destansı türk tarihi. Astrahan hanı Abdülaziz'e sunulmuştur (1662-1663). Yazarın türkçe ve tacikçe kaleme aldığı metinlerden ilkinin, XX. yy. başında var olduğu saptanmışsa da bugün kayıptır. Yazar, İran tarihini yücelten Firdevsi'nin *Şehname*'sine bu yapıtıyla yanıt verdiğini ve türk tarihinin eskiliğini, türk hanlarının büyüklüğünü konu edindiğini anlatır. Yapıt, tarih olaylarını, destanlaşmış bir biçimde aktarırken Türkler'in yaşamıyla, inançlarıyla ilgili zengin bilgiler de verir. (→ Kayn.)

HANNÂN sıf. (ar. *hannān*). *Esk.* Çok acıyan; Tanrı.

HANNÂS a. (ar. *hannās*). *Esk.* Şeytan.

HANNAY (James Owen), ingiliz yazar (Belfast 1865 - Londra 1950). Anglikan papaz (*The Spirit and Origin of Christian Monasticism*, 1903), George A. Birmingham takma adıyla 80'den fazla oyuna imzasını attı; bunlardan *General John Regan* (1913) İrlanda'da skandal yarattı; Hannay ayrıca mizah romanları da yazmıştır (*Spanish Gold*, 1908; *Millicent's Corner*, 1935).

HANNEMAN (Adriaen), hollandalı ressam (Lahey 1601'e doğru. *ay. y.* 1671). Van Ravesteyn'in öğrencisiydi, onun kızıyla evlendi. İngiltere'de, Van Dyck'in yanında kaldı (1623-1637), sonra, Lahey'de, Saray'ın ve eyaletlerin portre ressamı oldu. Yaptığı portrelerden başlıcaları: *Huygens* (Lahey), *Johan Witt* (Rotterdam), *Nassaulu Willem Frederik* (Weimar), *Van Dyck* (Viyana).

HANNİBAL → ANNİBAL.

HANNİBALDİ → ANNİBALDİ.

HANNİBALİANUS, Constantinus'un üvey yeğeni. Kendisine Constantinus tarafından kralların kralı unvanı verildi (335). Constantinus'un ölümünden sonra ordu tarafından katledildi (337).

HANNON, kartacalı kral ve denizci, İ.Ö. 450'ye doğru, Kartaca'daki Kronos tapınağı'ndaki bir yazıtta da sözü edilen bir yolculuk yaptı. Kamerun'a kadar uzandığı söylenen bu keşif yolculuğunun doğruluğu bugün kabul edilmemektedir.

HANNON, kartacalı general (öl. İ.Ö. 339'a doğr.). 368'de Yaşlı Dionysios'un donanmasını ele geçirdi ve Sicilya'ya çıkarma yaptı. Daha sonra Libya'da başarılı oldu. Krallığı kendi çıkarları doğrultusunda yeniden düzenlemek istiyordu; bu amaçla bin köleden oluşan bir ordu kurdu, Afrikalılar'ın ve bir Mağrib kralının desteğini sağladı. Ama tutsak edilerek ailesiyle birlikte idam edildi.

HANNON, kartacalı generel (öl. Kartaca yakınında İ.Ö. 310), Siracusa tiranı Agathokles'e karşı savaşırken öldü.

HANNON, kartacalı general ve amiral (İ.Ö. III. yy.). Birinci pön savaşı'na katıldı; bazı başarılar kazandı, ama önce karada (262), daha sonra denizde Eknomon burnu yakınında yenildi (256).

HANNON, kartacalı amiral. Egadi adalarında Romalılar tarafından yenilgiye uğ-

H. Stierlin-Ziolo



at
bir hanivanın üst kısmı
pişmiş toprak
kofun dönemi
IV.-V. yy.
Tokyo Ulusal müzesi

HANNOVER

Hannover (ya da Braunschweig -Lüneburg [1714]) Saksonya-Coburg -Gotha (1901) ve Windsor (1917) sülalelerinden İngiltere ve İrlanda kralları

Stuartlar

James I (1566-1625) İskoçya kralı (James VI) [1567]; İngiltere ve İrlanda kralı (1603),Danimarka ve Norveç kralı Frederik II'nin kızı Anna ile (öl. 1619) evlendi

Elizabeth (1596-1662) Pfalz seçicisi Friedrich V'ile (Bavyeralı) [öl. 1632] evlendi (1613)

İngiltere krallarının devamı (→ Stuart)

Sophie (1630-1714) İngiltere tahtının vârisi ilan edildi (1701) — evlendi (1658) — Ernst-August (1629-1698) Hannover'de Braunschweig -Lüneburg dükü (1679); Hannover seçicisi (1692)

Welfler

Genç Wilhelm (1535-1592) Braunschweig-Lüneburg dükü (1559), Danimarka ve Norveç kralı Christian III'ün kızı Dorothea ile (öl. 1617) evlendi (1561)

Georg (1582-1641) Kalenberg'de Braunschweig-Lüneburg dükü (1636) Hessen-Darmstadt landgrafı Ludwig V'in kızı Anna -Elenore ile (öl. 1659) evlendi (1617)

Ernst-August (1629-1698) Hannover'de Braunschweig -Lüneburg dükü (1679); Hannover seçicisi (1692)

Hannover

Georg Ludwig (1660-1727) Hannover seçicisi (1698); İngiltere ve İrlanda kralı (George I) [1714], Celle'de Braunschweig-Lüneburg dükü Georg Wilhelm'in kızı Sophie Dorothea, ile (öl. 1726) evlendi (1682); Sophie Dorothea, ayrılıklarından (1694) sonra Ahlden prensesi unvanını aldı

Sophie-Charlotte (1668-1705), Brandenburg seçicisi ve Prusya dükü (Friedrich III) [1688], sonra Prusya kralı (Friedrich I) [1701] olan, Hohenzollern ailesinden Friedrich ile (öl. 1713) evlendi (1684)

George II (1683-1760) Cambridge dükü (1706-1714), sonra Wales prensi (1714-1727), sonra Büyük Britanya ve İrlanda kralı (1727), Hannover seçicisi, Brandenburg-Ansbach markgrafı Johann Friedrich'in kızı Caroline ile (öl. 1737) evlendi (1705)

Sophie Dorothea (1687-1757) — evlendi (1706) — Friedrich Wilhelm (1688-1740) Prusya'da kral ve Brandenburg seçicisi (1713)

Prusya krallarının devamı (→ Hohenzollern)

Frederick Louis (1707-1751) Gloucester dükü (1714-1729), sonra Wales prensi (1729), Saksonya-Gotha dükü Friedrich II'nin kızı Augusta ile (öl. 1772) evlendi (1736)

Anne (1709-1759) Birleşik Eyaletler yöneticisi (1752); Orange-Nassau prensi, Birleşik Eyaletler stathouderi (1747) Villem IV ile(öl. 1751) evlendi (1734)

Birleşik Eyaletler'in Orange-Nassau sülalesinden vâris stathouderleri, sonra Hollanda kralları

William Augustus (1721-1765) Cumberland dükü ve Kennington kontu (1726) [evlenmedi]

Mary (1723-1772), Hessen-Kassel landgrafı (Friedrich II) [1760] Hessen-Kasselli Friedrich ile(öl. 1785) evlendi (1740) [vârisleri]

Louise (1724-1751), Danimarka prensi ve Norveç kralı (Frederik V) [1746] Frederik ile (öl. 1766) evlendi (1743) [vârisleri]

Augusta (1737-1813), Braunschweig-Wolfenbüttel dükü (1780) Karl Wilhelm Ferdinand'ile (öl. 1806) evlendi (1764)

George III (1738-1820) Wales prensi (1751-1760), sonra Büyük Britanya ve İrlanda kralı (1760); Hannover seçicisi (1760-1803/1806) sonra kralı (1814/1815); Mecklenburg-Strelitz dükü Karl Ludwig'in kızı Charlotte ile (öl. 1818) evlendi (1761)

Edward-Augustus (1739-1767) York ve Albany dükü ve Ulster kontu (1760) [evlenmedi]

William Henry (1743-1805) Gloucester ve Edinburgh dükü ve Connachta kontu (1764) Mary Walpole ile (öl. 1807) evlendi (1766)

William Frederick (1776-1834) Gloucester ve Edinburgh dükü ve Connachta kontu (1805), amcası George III'ün kızı Mary ile (öl. 1857) evlendi (1816) [çocukları olmadı]

Henry Frederick (1745-1790) Cumberland ve Strathearn dükü ve Dublin kontu (1766); Carhampton dükü Simon Luttrell'ın kızı Anne ile(öl. 1808) evlendi (1771) [çocukları olmadı]

Caroline Mathilde (1751-1775), Danimarka ve Norveç kralı Christian VII ile (öl. 1808) evlendi (1766) [vârisleri]

Caroline (1768-1821) — evlendi⊕ (1795) — George IV (1762-1830) Wales prensi (1751-1760); Büyük Britanya ve İrlanda naibi (1811-1820), sonra kralı (1820); Hannover kralı (1820), Mary-Anne Smythe ile(Mrs. Fitzherbert) [öl. 1837] evlendi ⊙(1785; 1772 tarihli Royal Marriage Act'in kurallarını çiğnedi)

Charlotte (1796-1817), Saksonya -Saalfeld-Coburg ve sonra Saksonya-Coburg-Gotha prensi, Belçika kralı (Leopold I) [1831] Leopold ile (öl. 1865) evlendi (1816) [çocukları olmadı]

Frederick (1763-1827) York ve Albany dükü ve Ulster kontu (1784), Prusya kralı Friedrich-Wilhelm II'nin kızı Frederike ile (öl. 1820) evlendi (1791) [çocukları olmadı]

William IV (1765-1837) Clarence ve Saint-Andrews dükü ve Munster kontu (1789-1830), sonra Büyük Britanya ve İrlanda kralı ve Hannover kralı (1830), Saksonya-Meiningen dükü Georg I'in kızı Adelheid ile (öl. 1849) evlendi (1818) [yaşayan yasal vâris bırakmadı]

Charlotte (1766-1828), Württemberg dükü (1797) sonra seçicisi (1803), sonra kralı [Friedrich I] (1805) Württembergli Friedrich ile (öl. 1816) evlendi (1797) [çocukları olmadı]

Saksonya-Coburg-Gotha

Victoria (1840-1901), Prusya prensi sonra Almanya imparatoru ve Prusya kralı (Friedrich III) [1888] Friedrich ile (öl. 1888) evlendi (1858) sekiz çocuğundan en önemlisi:

Wilhelm II (1859-1941) Almanya imparatoru ve Prusya kralı (1888-1918) Schleswig-Holstein prensesi Augusta -Viktoria ile (öl. 1921) evlendi ⊙ (1881) [vârisleri → Hohenzollern]

Edward VII (1841-1910) Wales prensi (1841-1901), sonra Büyük Britanya ve İrlanda kralı ve Hindistan imparatoru (1901), Danimarka kralı Christian IX'un kızı Alexandra ile (öl. 1925) evlendi (1869)

Windsor

Albert-Victor (1864-1892) Clarence ve Avondale dükü ve Ath Luain kontu (1890) [evlenmedi]

George V (1865-1936) York dükü (1892-1901), sonra Wales prensi (1901-1910), sonra Büyük Britanya ve İrlanda kralı (1910-1922), sonra Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda kralı (1922), Hindistan imparatoru (1910), Cambridge dükü Adolphe'un torunu, Teck prensesi Mary ile (öl. 1953) evlendi (1893) [bk. üst]

Louise (1869-1938) Fife dükü Alexander Duff ile (öl. 1912) evlendi (1889) [vârisleri]

Victoria (1868-1935) [evlenmedi]

ratıldı (İ.Ö. 241). Bir önceki Hannon ile aynı kişi olabilir.

HANNON, Büyük denir, kartacalı general ve devlet adamı (İ.Ö. III. yy.). Unvanını Güney Tunus'un bir bölümünü Kartaca'ya kazandıran Afrika'daki başarılarından sonra aldığı sanılır. Barkaların rakibi olan soylular partisinin önderiydi. Aylıklarını ödemeyi reddederek paralı askerlerin ayaklanmasına yol açtı (241-238) ve Hamilkar Barka ile birlikte bu ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Aralarındaki anlaşmazlık ve Hannon'un askeri yeteneksizliği paralı askerlerin başarı kazanmasına yol açtı, ama sonunda yenildiler. Hannon, Kartacalı'nın mali durumunu düzeltti. İkinci pön savaşı'nda barışçı bir tutum benimserken Annibal'a düşmanca davrandı ve onu Romalılar'a teslim etmek istedi.

HANNON, kartacalı general, (İ.Ö. III. yy. sonu - II. yy. başı), Bomilkar'ın oğlu. İkinci pön savaşı'nda Annibal'ın komutanlarındandı; Rhône nehrini geçmeyi başardı ve Cannes savaşı'nda yararlık gösterdi. 204'te Afrika'ya geçti.

HANNONG strasbourglu seramikçi aile. —CHARLES FRANÇOIS (Maastricht 1669 - Strasbourg 1739), 1709'da pipo imalatçısı olarak Strasbourg'a yerleşti, burada bir fayans imalathanesi kurdu (1721) ve Haguenau'da bir şube açtı (1724). -PAUL ANTOINE (Mainz 1700-Strasbourg 1760), François'nın oğlu, 1732'de Strasbourg'daki imalathanenin başına geçti, kardeşi BALTHAZAR (Mainz 1703-Strasbourg 1753) ise Haguenau'daki şubenin başına geçti. Değerli bir seramikçi olan Paul Antoine, 1744 ve 1748'de, kendi buluşu olan yumuşak fayanslar üretmeye başladı ve 1751'de, sert porselen yapımcılığına girişti. 1755'te Frankenthal (Pfalz) porselen imalathanesini kurdu. —JOSEPH ADAM (1739-1800'den sonra?), Paul Antoine'ın oğlu, 1762'den 1781'e kadar Strasbourg'daki imalathaneyi yönetti, bitki motifleri ve "çin tarzı" dekorlar geliştirdi. —PIERRE ANTOINE (1739-1794'e doğr.), sert porselenin formülünü Sèvres imalathanesine sattı ve birçok imalathane kurdu (Vincennes, 1765; Saint - Denis mahallesi, 1771; Vinove, 1776). [→ STRASBOURG.]

HANNOVER, Almanya'da kent, Aşağı Saksonya eyaletinin merkezi; 502 400 nüf. (1989). Kent geç dönemde, zengin bir Börde'de, Leine kıyısında kuruldu (XI. yy.). 1386'da Hansa'ya giren kent Calenberg-Celle sülalesinin prenslik merkezi oldu. Avusturya'nın 1866'da bozguna uğramasından sonra Prusya kenti işgal etti. Önemli bir karayolu kavşağında bulunan Hannover, tarımsal zenginlikleri (Bahlsen) ve demiryolunun oynadığı temel rol sayesinde XIX. yy.'da hızla sanayileşti. XX. yy.'da, demiryoluna Mittellandkanal (ırmak limanı) da eklendi. İkinci Dünya savaşı sırasında % 50'yi aşkın bölümünün harap olması nedeniyle kentin yeniden yapılması bir iş merkezinin kurulmasını kolaylaştırdı. 1974'teki belediye reformuyla 1,1 milyon nüfuslu *Grossraum Hannover* kuruldu. Bugün kentteki egemen iktisadi etkinlik, kauçuk (Continental), kimya, otomobil (Volkswagen), makine ve elektroteknik sanayileridir. Bununla birlikte, hizmet kesimindeki istihdamın çalışan nüfusun % 60'ını bulmasına karşılık, bu oran sanayi kesiminde % 40'ın altına düşer. Bankalarla sigortalarsa istihdamın % 6'ını sağlar. Hannover, Aşağı Saksonya'nın başlıca kültür merkezidir (birçok anıt, eksiksiz yükseköğretim) ve Almanya'nın iktisadi sağlığının barometresini oluşturan bir fuar Hannover'de kurulmaktadır. —Güz. sant. 95 m yüksekliğindeki kulesiyle, XIV. yy.'dan kalma kilise (Marktkirche). XV. yy.'a ait eski belediye binası. XVII. yy.'dan kalma, Leibniz'in mezarının yer aldığı Neustadt kilisesi. Güzel parklar, özellikle eski Herrenhausen şatosu'nun (yalnızca büyük şölen salonuyla içavlusu kalmıştır) bahçeleri (XVII. yy. sonu). Aşağı Saksonya müzeleri ve Wilhelm Busch müzesi.

HANNOVER, Kuzey Almanya'da eski krallık; önce Prusya'nın eyaletiydi sonra, 1945'te, Elbe ırmağının sağ kıyısındaki küçük bir bölge dışında, Aşağı Saksonya eyaleti'ne bağlandı.

• *Hannover düklüğü ve seçici prensliği.* "Hannover" adı önceleri yalnızca kenti belirtiyordu. Ama zamanla bu ad önce düklük için, dük Ernst-August seçicilik beratını alınca da (1692) Braunschweig -Lüneburg seçici prensliği için kullanıldı. Ernst-August, Pfalz seçici prensinin kızı ve James I Stuart'ın torunu Sophie ile evlendi ve böylece 1701 tarihli bir veraset akti uyarınca, oğlu George Büyük Britanya kralı olma imkânını elde etti (1714).

Hannover seçici prensliği 1714-1837 arasında Büyük Britanya ile aynı hükümdar tarafından yönetildi. George I ile George II Hannover'i ingiliz krallığına tercih ettiklerinden, Hannover refah dolu bir dönem yaşadı. 1737'de kurulan Göttingen Üniversitesi'ne Avrupa'nın her yanından öğrenciler geldi. Seçici prenslik, Bremen (1715) ve Verden (1719) düklükleriyle Osnabrück piskoposluğu'nu (1803) topraklarına katarak büyüdü. George III döneminden başlayarak, ingiliz hükümdarları Kıta Avrupası'ndaki topraklarıyla daha az ilgilenir oldular ve bu topraklar Büyük Britanya'nın katıldığı savaşlar sırasında düşman saldırılarına uğradı. Prusya'nın göz diktiği seçici prenslik, Napoléon'un Büyük Britanya ile arasının açılmasından sonra, fransız ordusu tarafından işgal edildi (1803); güney bölümü Westfalen krallığı'na bağlandığından (1807), kuzey kesimi de Fransa İmparatorluğu tarafından ilhak edildiğinden seçici prenslik (1810) kısa

Hannover'den bir görünüm (ortada, Belediye sarayı ve parkı)

Deutsches Luftbild



Edward (1767-1820) Kent ve Strathearn dükü ve Dublin kontu (1799), Saksonya-Saalfeld-Coburg dükü Franz'ın kızı Viktoria ile (öl. 1861) evlendi (1818)

Victoria (1819-1901) Büyük Britanya ve İrlanda kraliçesi (1837); Hindistan imparatoriçesi (1876/1877), Saksonya -Coburg-Gotha prensi (1819-1861) ve Büyük Britanya ve İrlanda prensi (1857) Albert ile evlendi (1840)

Ernst-August I (ya da II) [1771-1851] Cumberland ve Teviotdale dükü ve Armagh kontu (1799-1837), sonra Hannover kralı (1837) Mecklenburg -Strelitz büyük dükü Karl II'nin kızı Frederike ile (öl. 1841) evlendi (1815)

George V (1819-1878) Cumberland ve Teviotdale dükü ve Armagh kontu; Hannover kralı (Georg) [1851-1866] 1866'da, Hannover Prusya'ya bağlandı, Saksonya-Altenburg dükü Joseph'in kızı Maria ile (öl. 1907) evlendi (1843) [vârisleri bugün de devam etmektedir]

Augustus (1773-1843) Sussex dükü ve İnverness kontu (1801), 1772 tarihli Royal Marriage Act'in kurallarına karşı gelerek iki kez evlendi (veraseti 1866'da sona erdi)

Adolf (1774-1850) Cambridge dükü ve Tiobraid-Arann kontu (1801) Hannover genel valisi (1816-1836), Hessen -Kassel landgrafı Friedrich'in kızı Agusta ile (öl. 1889) evlendi (1818); üç çocukları oldu, bunlardan:

Maria-Adelheid (1833-1897). Teck prensi ve birinci dükü (1871) Franz ile (öl. 1900) evlendi (1866)

Mary (1867-1953), Büyük Britanya ve İrlanda prensi, sonra kralı (1910) George ile evlendi (1893) [Georg V] [bk. alt]

Mary (1776-1857) Gloucester kontu William-Frederick ile (öl. 1834) evlendi (1816) [bk. üst]

Alice (1843-1878) Hessen prensi, sonra Hessen grandükü (Ludwig IV) [1877] Ludwig ile (öl. 1892) evlendi (1862) yedi çocukları oldu, bunlardan:

Maud (1869-1938), Danimarka prensi, Norveç kralı (Haakon VII) [1905] Karl ile (öl. 1957) evlendi (1896) [vârisleri]

John (1871-1871)

Victoria (1863-1950); Hessen prensi Alexander'ın oğlu, Battenberg prensi Louis ile (öl. 1921) evlendi (1884), Louis, adını Mountbatten olarak değiştirdi (1917); Milford-Haven markisi unvanını aldı (1917); ingiliz uyruğuna geçti (1918); dört çocukları oldu, bunlardan:

Alix (sonra Aleksandra Fyodorovna) [1872-1918], tüm Rusya'nın imparatoru ve otokratı Nikolay II ile (1894-1917) [öl. 1918] evlendi (1894) [veraset 1918'de sona erdi]

HANNOVER (devam)

kraliçe Victoria'nın çocuklarının devamı

Saksonya-Coburg-Gotha

Victoria (1819-1901) Büyük Britanya ve İrlanda kraliçesi (1837); Hindistan imparatoriçesi (1876/1877) Saksonya-Coburg-Gotha prensi (1819-1861) ve Büyük Britanya ve İrlanda prensi (1857) Albert ile evlendi (1840)

Alfred (1844-1900) Edinburgh dükü, Ulster ve Kent kontu (1866); Saksonya-Coburg-Gotha dükü (1893), tüm Rusya'nın imparatoru Aleksandr II'nin kızı Mariya ile (öl. 1920) evlendi (1874); altı çocukları oldu; bunlardan:

Helen (1846-1923), Schleswig-Holstein prensi Christian ile (öl. 1917) evlendi (1866) [altı çocukları oldu]

Louise (1848-1939), Lorne markisi ve Kanada genel valisi (1878-1883), Argyll dükü (1900) John Campbell ile (öl. 1914) evlendi (1871) [çocukları olmadı]

Mary (1875-1938), Romanya veliaht prensi, sonra kralı (1914) Ferdinand'ile (Hohenzollern -Sigmaringenli) [öl. 1927] evlendi (1893) [vârisleri]

Victoria (1876-1936), Hessen grandükü Ernst-Ludwig'le ① (1894) [1901'de ayrıldılar] ve Rusya grandükü ve imparatorluk sülalesi reisi Kiril Vladimiroviç ile ② (öl. 1938) evlendi (1905) [her iki evlilikten vârisler]

Beatrice (1884-1966), İspanya infante'si, Galliera dükü Orléanslı Alfonso ile (öl. 1975) evlendi (1909) [vârisleri → Orléans]

Margaret (Margareta) [1882-1920], İsveç krallık prensi, sonra kralı (1950) [Gustaf VI Adolf] İsveçli Gustaf Adolf ile (öl. 1973) evlendi (1905) [vârisleri]

Windsor

George V (1865-1936) York dükü (1892-1901), sonra Wales prensi (1901-1910), sonra Büyük Britanya ve İrlanda kralı (1910-1922), sonra Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda kralı (1922), Hindistan imparatoru (1910), Cambridge dükü Adolphus'un torunu, Teck prensesi Mary ile (öl. 1953) evlendi (1893) [bk. üst]

Edward VIII (David) [1894-1972] Wales prensi (1910-1936), sonra Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda kralı ve Hindistan imparatoru (ocak-aralık 1936), sonra Windsor dükü (1937), Wallis (Bessie) Warfield ile (Mrs. Simpson) [öl. 1986] evlendi (1937) [çocukları olmadı]

George VI (Albert) [1895-1952] York dükü ve İnverness kontu (1920-1936), sonra Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda kralı (1936); Hindistan imparatoru (1936-1947/1948), Strathmore ve Kinghorne kontu Claude-George-Bowes-Lyon'ın kızı Elizabeth ile evlendi (1923)

Mary (1897-1965), Lascelles vikontu sonra Harewood kontu Henry Lascelles ile (öl. 1947) evlendi (1922) [vârisleri]

Henry (1900-1974) Gloucester dükü ve Ulster kontu (1928), Buccleuch ve Queensberry dükü John -Montagu-Douglas-Scott'ın kızı Alice ile evlendi (1935)

Elizabeth II (1926) Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda kraliçesi (1952), Yunanistan ve Danimarka prensi Andreas'ın oğlu, Edinburgh dükü Philip Mountbatten ile evlendi (bk. karşı sayfa)

Margaret (Margaret Rose) 1930, Snowdon kontu Anthony Armstrong-Jones ile evlendi (1961) [1978'de ayrıldılar]

William (1941-1972) [evlenmedi]

Richard (1944) Gloucester dükü (1974) Brigitte van Deurs ile evlendi (1972)

David (1961) Linley vikontu

Sarah (1964)

Alexander (1974) Ulster kontu (1974)

Rose (1980)

Charles (1948) Cornwall ve Rothesay dükü ve Carrick kontu (1952); Wales prensi ve Chester kontu (1958/1969), Spencer kontu Edward-John'ın kızı Diana ile evlendi (1981)

William (1982), Henry (1984)

sürede bütün siyasal varlığını yitirdi.

• *Hannover krallığı.* Viyana kongresi ile Hannover yeniden bağımsızlığına kavuştu ve seçici prense kral unvanı verildi (1814). Büyük Britanya kralı ile Hannover seçici prensi George III,ilk Hannover kralı oldu. Yeni krallık Friesland bölgesi'nin doğusunu ve Münster bölgesi'nin bir bölümünü alarak genişlerken, Lauenburg, Prusya'ya bırakıldı. Bir anayasa ile soyluların iktidarı sınırlandı ve belli miktarda vergi verenlerin seçilebildiği meclise, yalnızca maliyeyi denetleme yetkisi verildi. 1830 devrimlerinden kaynaklanan karışıklıklar, William IV'ün, kardeşi Cambridge dükü Adolphus Frederick'i Hannover kral naipliğine atamasına yol açtı.; Adolphus Frederick, daha liberal bir anayasa çıkararak Büyük Britanya'da yürürlükte olan parlamenter rejime benzer bir rejim kurdu (1833).

1837'de, İngiltere kralı William IV vâris olarak yalnızca bir kız yeğen (Victoria) bırakarak ölünce, Hannover eyaletleri kadınların tahta çıkmasına engel olan yasaya dayanarak Victoria'ya karşı çıktılar ve veraset George III'ün beşinci oğlu Cumberland dükü lehine işledi; Cumberland dükü, dük Ernst-August I adıyla Hannover tahtına çıktı.

Almanya'nın birleştirilmesi döneminde, Hannover kralı Georg V (1851-1866), *Zollverein*'i başarısızlığa uğratmaya çalışan kendisinden önceki kral gibi, Prusya'ya karşı cephe aldı. İlk Prusya saldırısını geri püskürten Hannover birlikleri, Langensalza'da teslim oldular (1866). Hannover bir Prusya eyaleti oldu. Bununla birlikte Hannover, Prusya karşıtı gelenekçi ve katolik bir muhalefetin merkezi olarak kaldı; bu muhalefet ya eski "Welfe" adını yeniden alan koyu muhalif bir parti ya da ilk başkanı, *Kulturkampf* döneminde Bismarck'ın büyük rakibi Hannoverli Ludwig Windthorst olan katolik merkez partisi aracılığıyla Reichstag'da sesini duyurdu. Tahtın iddialı vârisi Cumberland dükü Ernst August, 1913'te Hannover krallığı'ndan feragat etti ve Braunschweig dükü adını aldı.

HANNOVER hanedanlığı, Braunschweig-Luneburg dükü Ernst-August ile (1629-1698) başlayan hanedan. Braunschweig-Luneburg'da, sonra 1692'de Hannover seçici prensliği'nde, 1714-1837 arasındaysa hem Büyük Britanya'da, hem de Hannover seçici prensliği'nde (1814'te krallık) hüküm sürdü. 1837'de her iki devlet, frank yasasına uymak için yeniden ayrıldılar. 1840'ta kraliçe Victoria'nın (1837-1901) Saksonya-Coburg Gothalı Albrecht ile evlenmesinden sonra Büyük Britanya krallık ailesi HANNOVER-SAKSONYA-COBURG-GOTHA hanedanı oldu. Germenlikte tüm bağlarını koparmak amacıyla kral Georg V, 1917'de bu hanedana WINDSOR adını verdi; hanedanın küçük kolu Battenberg de adını Mountbatten olarak ilgilizceleştirdi (1917).

Hannover ırkı, alman binek atı ırkı. (İri, güçlü, zarif yürüyüşlü bu at özellikle koşuma, eğitime yönelik kullanıma elverişlidir ve iyi engel atlar.)

HANOH ya da **HANOK,** tufandan önce yaşamış peygamber; Kabil'in oğlu, Matulşalhay'ın babası. İşaya'nın ikinci bölümüne göre, İlyas peygamber ve Yehova'nın Kulu gibi o da "Tanrı tarafından alınarak" gizemli bir biçimde kayboldu. Yahudi vahyinin büyük bir simgesi durumuna gelmiştir.

Hanoh ya da **Hanok'un kitabı,** büyük yahudi vahiy kitaplarından biri. Dünyanın sonuyla ilgili bir çağrılar ve kehanetler kitabıdır. Yeni Ahit'te sözü edilen (Yahuda,14) bu kitabın hıristiyan düşüncesi üzerinde büyük bir etkisi oldu. İbranice ve aramca yazılmıştı (Kumran*'da her iki dilden parçalar bulundu); kitabı oluşturan çeşitli bölümlerin, İ.Ö. 170-60 yılları arasında yer alan

Arthur (1850-1942) Connachta ve Strathearn dükü ve Sussex kontu (1874); Saksonya-Coburg-Gotha düklükleri üzerindeki haklarından vazgeçti (1899); Prusya prensesi Luise Margarethe ile (öl. 1917) evlendi (1879), üç çocukları oldu, bunlardan:

Arthur (1883-1938), Fife düşesi Alexandra Duff ile (öl. 1959) evlendi (1913)

Alastair (1914-1943) Macduff kontu (1917), sonra Strathearn ve Connachta kontu (1942) [evlenmedi]

Leopold (1853-1884) Albany dükü ve Clarence kontu (1881), Waldeck-Pyrmont prensesi Helen ile (öl. 1922) evlendi (1882)

Alice (1883-1981), 1917'de Cambridge adını ve Arth Luain kontu unvanını alan Teck prensi (1874-1917) Alexander ile (öl. 1957) evlendi (1904) [vârisleri]

Charles Edward (1884-1954) Albany dükü (1884-1919); Saksonya-Coburg-Gotha dükü (1900 1905-1918), Schleswig-Holstein -Sonderburg-Glücksburg prensesi Viktoria Adelheid ile (öl. 1970) evlendi (1905) [vârisleri]

Beatrice (1857-1944), Battenberg prensi Henry ile (öl. 1896) evlendi (1885), dört çocukları oldu, bunlardan:

Victoria-Eugenia (1887-1969) İspanya kralı Alfonso III ile (öl. 1941) evlendi (1906) [vârisleri → Bourbon]

Victoria (1863-1950); Hessen prensi Alexander'ın oğlu, Battenberg prensi Louis ile (öl. 1921) evlendi (1884), Louis, adını Mountbatten olarak değiştirdi (1917); Milford-Haven markisi unvanını aldı (1917); ingiliz uyruğuna geçti (1918), dört çocukları oldu, bunlardan:

George (1902-1942) Kent dükü ve Saint -Andrews kontu (1934), Yunanistan ve Danimarka prensi Nikolas'ın kızı Marina ile (öl. 1968) evlendi (1934)

John (1905-1919)

Alice (1885-1969), Hellenler'in kralı Georgios I'in oğlu, Yunanistan ve Danimarka prensi Andreas ile (öl. 1944) evlendi (1903); beş çocukları oldu, bunlardan:

Louis (1900-1979) Battenberg prensi (1900-1917), sonra Mountbatten lordu (1917); Birmanya'da Mountbatten vikontu (1946), sonra kontu (1947); Hindistan kral naibi (mart-ağustos 1947), Edwina Ashley ile (öl. 1960) [erkek vâris bırakmadı]

Edward (1935) Kent dükü (1942) ve Saint-Andrews kontu (1942-1962), Hovingham Hall baronetliğinden Catherine Worsley ile evlendi (1961)

Alexandra (1936) Angus Ogilvy ile evlendi (1963) [vârisleri]

Michael (1942), barones Maria -Christine von Reibnitz ile evlendi (1978) [vârisleri]

Philip (1921) Yunanistan ve Danimarka prensi (1921-1947); Mountbatten adıyla ingiliz uyruğuna geçti (1947); Edinburgh dükü (1947); Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda prensi, (1957), Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda prensesi, sonra kraliçesi (1952) [Elizabeth II] Elizabeth ile evlendi (1947) [bk. karşı sayfa]

George (1862) Saint-Andrews kontu (1962)

Helen (1964)

Nicholas (1970)

Anne (1950) Mark Phillips ile evlendi (1973)

Andrew (1960) Sarah Ferguson ile evlendi (1986)

Edward (1964)

Peter (1977)

Zara (1981)

bir dönem içinde yazdıkları söylenebilir.

HANOH BÜYÜSÜ a. (Tufan öncesinin yedinci peygamberi olan *Hanoh* ya da *Hanok*'tan). Giz. bil. John Dee ve medyumu Edward Kelly'nin uyguladıkları törensel büyü; "otuz kat gökten" gelen meleklerin, 1582'den başlayarak kendilerine esinledikleri dil. (Bu yöntemler, XIX. yy. sonu ve XX. yy. başında Golden Dawn [Altın şafak] tarikatı ve Aleister Crowley tarafından yeniden ele alındı.)

HANOİ, Vietnam'ın başkenti, Sông Koi (Kızıl ırmak) ırmağının sağ kıyısında, bu ırmağın deltasının başında. Yönetimsel bölümlemedeki bir değişiklikle toprakları genişletilmiş, bu nedenle nüfusu 2 937 800'e (1989) yükselmiştir. Müzeler.

• COGRAFYA. Kent Küçük Göl'ün çevresinde yayılır; Küçük Göl'ün K.'inde, tapınaklarıyla (bunlardan en önemlisi, XI. yy.'dan kalma bir köşkü ve bir havuzuyla Kültür tapınağıdır), el zanaatçılarının çalıştığı dar ve plansız sokaklarıyla eski kent; B.'da, bugün yok olmuş eski XIX. yy. kalesinin yerinde yönetim kurumlarının bulunduğu semt; G.'de paralel sokakları, bulvarları ve fransız kentlerini hatırlatan meydanlarıyla sömürge döneminden kalma modern konut ve ticaret semti bulunur. Sông Koi'nin sol kıyısında, havalimanıyla birlikte Gia Lâm banliyösü gelişmiştir. Hanoi her ne kadar siyasal, yönetimsel ve kültürel bakımdan her zaman önemli bir rol oynadıysa da, Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'nin bağımsızlığa kavuşmasından sonra (1954) sanayisi de güçlendi: besin, tekstil (tuhafiye), taşıt lastikleri, takım tezgâhlar.

• TARİH. Çinliler'in İ.S. III. yy.'da kurduğu ve IX. yy.'da tahkim edilen kent birkaç kez ad değiştirdi: Tông Binh, Dai La Thanh, Thang Long, Dông Kinh. İmparator Gia Long, Çin Tonkini'nin ya da Annam krallığı'nın başkenti olan Hanoi (968-1010 dışında) yerine Huê'yi başkent olarak seçti (1802). Francis Garnier (1873) ve Rivière (1882) tarafından alınan, Tonkin protektorası'nın başkenti olan Hanoi 1887'den sonra Fransız Çinhindi genel valiliğinin merkezi oldu. Fransız garnizonu, Japonlar'ın 9 mart 1945'teki hükümet darbesi sırasında buraya sığındı ve sonunda teslim olmak zorunda kaldı. Potsdam antlaşmaları uyarınca kenti 16 eylülde işgal eden Çin birlikleri, yerlerine mart 1946'da Leclerc komutasındaki fransız birlikleri gelinceye değin Hanoi'de kaldılar. 19 aralık 1946'da Hanoi'de Fransızlar'ın öldürülmesi Hô Chi Minh ile yapılan görüşmelerin kesilmesine ve Çinhindi savaşı'nın başlamasına yol açtı. Çatışmalar sırasında Hanoi, Kuzey Vietnam'daki fransız birliklerinin komutanlık karargâhı oldu. Başkent birkaç kez Viêt-minh birliklerinin saldırısına uğradı; Vinh Yên üzerinden düzenledikleri en şiddetli saldırıda Viêt-minh kuvvetleri 14-18 ocak 1951'de Hanoi'ye yaklaştılar. Başkentin Fransızlar'ın elinden çıkmasını general de Lattre önledi. Cenevre antlaşmaları uyarıca Fransızlar kenti ekim 1954'te boşalttılar. İkinci Vietnam savaşı sırasında Hanoi 1966 ve 1967'de, sonra da 1972'de Amerikalılar'ın şiddetli hava saldırılarına uğradı.

HANOK → HANOH.

Hanot hastalığı (fransız hekim Victor

Abbus-Gamma



Hanoi'de bir sokak (1976'da)

Charles *Hanot*'nun [1844-1896] adından), ilkel safra sirozu. (Karaciğer, dalak büyümesi ve süreğen bir sarılıkla belirgindir.)

HANOTAUX (Gabriel), fransız tarihçi ve siyaset adamı (Beaurevoir, Aisne, 1853 - Paris 1944). Arşivci ve paleograf, École des hautes études'de profesör, Dışişleri'nde ataşeydi. Büyükelçilik danışmanı olarak bir süre İstanbul'da bulunduktan sonra (1885), Aisne'den milletvekili seçildi (1886-1889). Mayıs 1894'ten haziran 1898'e kadar hemen hemen kesintisiz olarak dışişleri bakanlığı görevinde bulunan Hanotaux'nun en önemli başarısı Fransa -Rusya ittifakı ve Afrika'da Fransa-İngiltere arasındaki toprak anlaşmazlıklarının çözümüdür.

HANOTEAU (Louis), fransız dilbilimci (Decize 1814 - *ay. y.* 1897). Meslek yaşamının hemen tümünü Cezayir'de geçiren bu general, tuareg yazıtlarını yorumlamaya çalıştı. Berberice (kabiliye dili, tamahek) üzerine çalışmaları vardır.

HANÖNÜ, Kastamonu'nun ilçesi; 7 360 nüf.; 21 köy. Merkezi, Kastamonu'nun 74 km K.-D.'sunda *Hanönü*, 2 582 nüf.

HANRİOT (François), fransız devrimci (Nanterre 1761 - Paris 1794). 1789'da, Paris gümrük kapısında küçük bir memurken sans-culotte'lar birliği şefi oldu ve 10 Ağustos gününde ve eylül 1792 kıyımlarında etkin bir rol oynadı. Marat'nın dostlarındandı; nitekim Marat, onun Komün tarafından Paris ordusu geçici başkomutanlığına atanmasını sağladı. 2 haziranda, Hanriot, Konvansiyon meclisi'ni kuşattı ve silah tehdidi altında milletvekillerini, Girondinler'in sürgüne gönderilmeleri lehinde oy kullanmaya zorladı. Hebertçilere çok bağlı olmakla birlikte, devrim mahkemesine çıkmaktan kurtuldu; 9- Thermidor'da, ulusal muhafızların ve 17. askeri tümenin komutanı olarak, Robespierre ve arkadaşlarını kurtarmayı boş yere denedi; tutuklandı ve onlarla birlikte giyotine gönderildi.

Lauros-Giraudon



François Hanriot
G.F.M. Gabriel'in deseni
Carnavalet müzesi, Paris

HANS (Anton), Avusturya-Macaristan amirali (Tolmein, bugün Tolmin, Yugoslavya, 1851-Pola, bugün Pula 1917). 1914'ten 1917'ye kadar İmparatorluk ve kraliyet deniz kuvvetleri'nin başkomutanlığını yaptı.

Hans (küçük), S. Freud'un 1909'da yazdığı bir makalede, çocuk cinselliği ve bu cinselliğin bireyin geçmişindeki yeri konusunda görüşlerini ortaya koyarken sözünü ettiği çocuğun takma adı. Bu 4 yaşındaki çocuğun yaşamında bir fobinin ortaya çıkması Freud'a, Oidipus kompleksinin rolüyle hadımlığın öznel işlevini, dolayısıyla baba işlevinin bilinçdışı istekteki rolünü aydınlığa kavuşturmak olanağını verdi.

HANSA a. (birlik, grup anlamında erken yukarı alm. sözc.) Tar. Ortaçağ'da Almanya, İngiltere ve Fransa'nın kuzeyinde, tüccarlar birliği.

HANSA (EL-), arap kadın şair (575'e doğr. -öl. 660'a doğr.) İki erkek kardeşinin ölümünü konu alan elejiler yazdı. Şiddet ve tutkuyu işleyen şiirleriyle eleji türünü geliştirdi ve örnek yapıtlar verdi. İslam dinini kabul etmiş olmakla birlikte, şiirleri islamöncesi dönemin temalarından esinlenmiştir.

HANSEN (Christian Frederik), danimarkalı mimar (Kopenhag 1756 -*ay. y.* 1845). Harsdorff'un öğrencisiydi, Altona'da, Lübeck'te ve özellikle Kopenhag'da yeniklasikçi üslupta yapılar inşa etti. Başlıca yapıtları arasında Kopenhag'da gerçekleştirdiği Adalet sarayı ve Vor Frue katedrali sayılabilir.

HANSEN (Peter Andreas), danimarkalı gökbilimci (Tondern, Schleswig, 1795 -Gotha 1874). Olufsen ile birlikte Güneş çizelgelerini (1854) ve Ay çizelgelerini (1857) hesapladı. Özellikle gök mekaniğiyle ilgilendi ve gezegenlerin devinim düzensizlikleri üzerinde çalışmalar yaparak bu alanda, kendi adını taşıyan, klasikleşmiş bir yöntem bıraktı.

HANSEN (Theophil VON), danimarkalı mimar (Kopenhag 1813 - Viyana 1891). Yeniklasikçi ve seçmeci akıma bağlanarak ağabeyi HANS CHRISTIAN (1803-1883) gibi, Atina'da ve Atina için çalıştı; 1849'da Viyana'ya yerleşti ve Ring semtindeki binaların çoğunu gerçekleştirdi (Parlamento, 1873-1883).

HANSEN (Alvin Harvey), amerikalı iktisatçı (Viborg, Güney Dakota, 1887 -Alexandria, Virginia, 1975). Minnesota 1919-1937) sonra Harvard (1937-1960) üniversitelerinde ekonomi politik dersleri verdi. Koyu bir keynesçiydi, Hazine ve Federal Reserve Board'da danışmanlık yaptı. Yapıtları: *Cycles of Prosperity and Depression* (Refah ve çöküntü devreleri) [1921], *Business Cycles and National Income* (İktisadi devreler ve ulusal gelir) [1951] ve *The Dollar and the International Monetary System* (Dolar ve uluslararası para sistemi) [1965].

HANSEN (Hans Christian Svane), danimarkalı siyaset adamı (Århus 1906 - Kopenhag 1960). Sosyal demokrat parti'nin sekreteri, maliye ve dışişleri bakanı; partisinin kazandığı zaferden sonra Konsey başkanlığı (1955), ardından da bir koalisyon hükümetinin başkanlığını yaptı (1955-1960).

HANSEN (Martin Alfred), danimarkalı yazar (Strøby, Sjaelland, 1909 - Kopenhag 1955). Canlı ve fantezili bir üslupla toplumsal (*Nu op giver han*, 1935; *Kolonien*, 1937) ve tarihsel romanlar kaleme aldı (*Lykkelige Kristoffer*, 1945). Bütün yapıtlarında keskin bir gözlem gücü sezilir. Hikâyeleri (*Tornebusken*, 1946; *A gerhönen*, 1947) ve son romanı (*Løgneren*, 1950) daha derin ve ciddidir.

Hansen basili (1874'de basili keşfeden norveçli hekim ve botanikçi Gerhard Henrik Armauer *Hansen*'in [Bergen 1841 -*ay. y.* 1912] adından), cüzam basili. Yapısı ve biyolojik nitelikleri bakımından tüberküloz basiline benzer. Çoğu zaman granüllü, bazen iki ucu şişkin ince bir sopacık şeklindedir. Koch basili gibi Ziehl yöntemiyle boyanır. Öteki mikobakterilerin tersine, Hansen basilini yapay ortamlarda üretme olanağı yoktur. Bu da cüzamın salgınlar yapma yöntemini saptamaya ve önlenmesi için alınacak önlemleri belirtmeye engel olmaktadır. (Bil. a. *Mycobacterium leprae.*)

Hansen hastalığı, CÜZAM'ın eşanlamlısı.

Hanser Verlag *(Carl)* , 1928'de Carl *Hanser* tarafından Münih'te kurulan alman yayınevi. Edebiyat, güzel sanatlar ve toplumbilimleri alanında uzmanlaşmış olan yayınevi, aralarında edebiyat dergisi *Akzente*'nin (1954) yer aldığı süreli yayınlar da çıkarmaktadır.

HAN SHAN → HAN ŞAN.

HAN SHUİ → HAN ŞUEİ.

HAŃSKA (Ewelina RZEWUSKA, *kontes*), polonyalı soylu (Kiev yakınında 1801 - Paris 1882). Yazar Henryk Rzewuski'nin kızkardeşi, zengin kont Hański'nin karısı (1820); 1832'den başlayarak Balzac ile mektuplaştı ve Avrupa'nın birçok kentinde onunla buluştu. Dul kalınca (1841), ancak altı aylık ömrü kalan Balzac ile Berdiçev'de evlendi (1850). Daha sonraları Champfleury ve ressam Jean Gigoux ile ilişki kurdu.

HANSLİCK ya da **HANSLİK** (Eduard), avusturyalı estetikçi (Prag 1825 - Baden, Viyana yakınında, 1904). Viyana Üniversitesi profesörlerindendi. Özellikle müziksel anlatım üzerinde çalıştı. *Vom Musikalisch-Schönen* (Müzikte güzel üzerine) [1854] adlı yapıtında, kendisini Wagner'in sanat anlayışına karşı çıkmaya götüren ve müziğe hiçbir tasarım olanağı tanımayan "sesli arabesk" kuramını açıkladı. Ayrıca operanın evrimi ve o dönem müzikçilerinin sanat anlayışları üzerine yazılar kaleme aldı.

HANSOKU-MAKE a. (japonca *hansoku*, ceza ve *make*, yenilme'den). Judoda diskalifiye olma durumu.

HANSON (Howard), İsveç asıllı amerikalı besteci (Wahoo, Nebraska, 1896 - Rochester, New York eyaleti, 1981). Amerikan Roma ödülü'nü kazandı, 1921-1924 arasında İtalya'da öğrenim gördü. 1924-1964 arasında yönettiği Rochester Üniversitesi'ne bağlı Eastman School of Music'e dünya çapında ün kazandırdı. Franck, Brahms ve Sibelius'tan etkilendi, müziğin zihinselleştirilmesine karşı çıktı (1920'lerin *Romantic Manifesto*'su). 7 senfoni (1 no'lusu *Kuzey senfonisi* [1922]; 2 no'lusu *Romantik senfoni* [1930]; 4 no'lusu *The Requiem* [1943]; korolu olan 7 no'lusu *Deniz senfonisi* [1977] diye anılır), konçertolar, *Merry Mount* adlı opera (1933), kantatlar, melodiler, mezmurlar ve oda müziği parçalarının yanı sıra kuramsal yapıtlar bıraktı.

HANSSON (Ola), isveçli yazar (Hönsinge, Sjaelland, 1860 - Büyükdere, 1925). İlk şiir kitapları *Dikter* (1884) ve *Notturno* (1885). yazarın toplumsal bağımlılığını ve Skane manzaralarının güzelliği karşısındaki heyecanını yansıtıyordu; buna karşılık erotik öyküleri (*Sensitiva amorosa*, 1887) skandal yarattı. 1890'dan başlayarak sürekli yolculukla geçen gönüllü bir sürgün yaşamını benimsedi. Ateşli bir Nietzsche hayranı olan Hansson romanlarında ve denemelerinde bir yandan bilinç sorunlarını ele alırken, öte yandan da onun düşüncelerini yaymaya çalıştı (*Vägen Till Livet*, 1896).

HANSSON (Per Albin), isveçli siyaset adamı (Fosie, Malmö, 1885 - Stockholm 1946). Sosyal demokrat parti üyesiydi, savunma bakanlığına getirildi, 1932 sonlarına doğru Kreuger kartelinin iflasından doğan iktisadi kriz sırasında hükümeti kurmaya çağrıldı. İşsizliği önlemek ve ülkeyi yeniden silahlandırmak için önlemler aldı. Haziran 1936'da, emeklilik şartlarının düzeltilmesini öngören bir yasa tasarısının parlamentoya sunulması üzerine düşürüldü. Seçimlerde partisi çoğunluğu kazanınca yeniden iktidara geldi. Sosyal programını uygulamaya koydu ve İkinci Dünya savaşı sırasında İsveç'in tarafsızlığını korumaya çalıştı. İsveç'te sosyal demokrat hareketlerin öncüsüdür.

HANSTEEN (Christopher), norveçli jeofizikçi ve gökbilimci (Christiania 1784 -*ay. y.* 1873). 1821'de dünyanın manyetik alanının yatay bileşenin günlük değişimini hesapladı. 1833'te, Christianía'da gökbilim araştırmaları için bir rasathane inşa ettirdi. Bu rasathanenin donanımı 1839'da, manyetik ölçü birimlerine göre uyarlandı. Hansteen ayrıca, Norveç'in açısal üçgenleme çalışmalarını yönetti (1837).

HAN SUYİN (Elizabeth COMBER, — denir), ingiliz yazar (Pekin 1917). Annesi flaman, babasıysa çinliydi; Çin-Japon savaşı'nı yaşadı (*Destination Tchongking*, 1942), hekim oldu (1948) ve yapıtlarında Çin'e duyduğu büyük sevgiyi işledi (*A many splendoured Thing*, 1952 vb.)

Hanswurst ("Sosis Hans"), alman halk tiyatrosunun komik halk tipi. Luther'in *Wider Hans Worst* (1541) adlı yazısından da anlaşılacağı gibi bu tip daha XVI. yy.'da Almanya'da çok meşhurdu. XVII. ve XVIII. yy.'larda dış etkilerle daha zenginleşti ve kimi zaman commedia dell'arte'nin Arlecchino tipiyle karıştırıldı. Gottsched, zarafet adına bu tipi sahneden uzaklaştırdı. Bununla birlikte, Hanswurst tipi klasik halk tiyatrolarında yaşadı. Soytarı Kasperle tipiyle, modern bir şekle girerek yeniden ortaya çıktı.

HAN ŞAN ya da **HAN SHAN,** VIII.

yy.'da yaşayan çinli şair. Buddhacı aydınlanmaya erişmek için bir keşiş gibi yaşadı. Şiirlerinde neşeli ya da hüzünlü anlarını dile getirdi.

HANŞİN, Japonya'da, Osaka ve Kobe yerleşmelerinin oluşturduğu bitişikkent. Hanşin, iç deniz boyunca ve ülkenin iç kesimine doğru, Kyoto yakınlarına kadar 60 km boyunca uzanır ve yaklaşık 15 milyon nüfusu barındırır. Yüzyıl başında birbirlerini tamamlayıcı özellikler (Osaka sanayi kenti ve Kobe derin sulu limanı) taşıyan bu iki kent daha sonra bu niteliğini yitirerek imalatçı polderleri ve derin sulu rıhtımları kıyı boyunca yayılan büyük bir sanayi bölgesi (Japonya'da ikinci) haline geldi.

HAN ŞUEİ ya da **HAN SHUİ,** Orta Çin'de büyük ırmak; **Hang Ciang** adı da verilen bu ırmak Çin Ling ile Daba Şan arasında B.'dan D.'ya doğru akar ve Vuhan'da Yangzi Ciang'a kavuşur. Yaklaşık 1 700 km uzunluğundadır.

HANTAİ (Simon), macar kökenli fransız ressam (Bia, Budapeşte yakınında, 1922). 1949'dan başlayarak Fransa'da yaşayan ve o zamanlar gerçeküstücülüğe yakın olan sanatçı, fantastik ve zengin bir resim ortaya koydu ve sanatı kısa bir süre sonra lirik hareketlerle belirginleşti (1955-1959). Ama, 1960'tan sonra, destek, biçim, renk ve mekânı yeni bir yaklaşımla ele alan araştırmalara girişti; tuvali büzüyor, buruşturuyor, düğümlüyor ve boyayla sıvıyordu; daha sonra da, renk katmanları arasında beyaz boşluklar oluşturacak biçimde açıyordu. Böylece "Mariales" (1960'tan başlayarak), "Catamurons" (1963-64), "Meuns" (1967-68) başlıklı resim dizilerinde, birçok yeni olanak doğdu: tekrenklilik, çokrenklilik kendi üzerinde toparlanmış ya da parçalanmış biçim, raslantı, yineleme vb.

HANTAL sıf. **1.** Kocaman, iri, kaba görünüşlü şey için kullanılır: *Biçimsiz, hantal masalar, koltuklar.* **—2.** Hareketleri ağır, becerisiz ve kaba olan kimse için kullanılır: *Hantal bir adam.*
—Denizc. *Hantal gemi,* dalgada güçlükle doğrulan gemi.
—Kuşç. Ağır ve çok kısa uçan kuş. (Bu kuşlar avcı kuş olarak kullanılmak için yetersiz sayılırlar.)

HANTALLAŞMAK gçz. f. Hantal duruma gelmek.

HANTALLIK a. Hantal olanın niteliği.

HANTEİ a. (*yargılama, karar* anlamında japonca sözc.). Judo'da, orta hakemin, kazananın ilanı için, iki yan hakeme kararlarını sormasını belirten terim.

HAN-TENGRİ, Orta Asya'da dağ, Tien Şan'da, Çin sınırı yakınında, Kırgızistan ile Kazakistan sınırında; 6 995 m. Kütlede büyük buzullar bulunur.

HANTERİŞ a. *Arg.* Esrar.

HANT HANT be. "Rahatsızlık verecek biçimde bir şeye aşırı istek duymak" anlamında *hant hant ötmek* deyiminde geçer: *Zavallı, açlıktan hant hant ötüyor. Adam para diye hant hant ötüyordu.*

HANTIYS-MANSİS ÖZERK BÖLGESİ, Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bölge, Batı Sibirya'da; 523 100 km^2; 569 000 nüf. Merkezi *Hantıy-Mansiisk,* (25 000 nüf.).

HANTİLİ, hitit kralı (İ.Ö. XVI. yy. başı). Mursilis I'i öldürüp tahta çıktı (yaklş. İ.Ö. 1590). Kuzey Suriye'ye yaptığı seferler başarısızlıkla sonuçlandı. O da ardılı Zidanta tarafından öldürüldü.

Hanuka, açış anlamına gelen ve Sunma bayramını belirten ibranice sözc. *Işıklar bayramı* da denilen bu bayram, Yahudiler arasında 25 kislev'den (aralık sonu) başlayarak sekiz gün boyunca, ışıklandırmalar eşliğinde yapılan kutsamalar, dualar, Kutsal Kitap'tan okunan parçalarla kutlanır.

HANUMAN a. Hindistan'da langura verilen ad.

HANUMANT, hindu mitolojisinde, maymunlar kralı. Tanrı Rama'ya hizmet etmek ve karısı Sita'yı iblis Ravana'nın elinden kurtarmak için yaptığı başarılı savaşlarla, Ramayana destanının başlıca kahramanlarından biridir. İkonografide sık geçer.

HANUT a. (*dükkân* anlamında ermenice sözc.) *Arg.* Esnafların kendilerine yeni müşteri getiren kimselere ödedikleri komisyon.

HÂNUT a. (ar. *ḥanūt*). *Esk.* **1.** Dükkân. **—2.** Meyhane.

HANUTÇU a. *Arg.* Esnaflardan getirdiği yeni müşteri karşılığı komisyon alarak geçimini sağlayan kimse.

HANÜMAN a. (fars. *ḥanmān*). *Esk.* **1.** Aile, ev bark, ocak, yuva. **—2.** *Hanüman-ber-endaz,* evi barkı yıkan, aileyi mahveden. ‖ *Hanüman-suz,* evi barkı yakan.

HANYA, yun. **Khania,** Yunanistan'da liman kenti, Girit'in kuzey-batı kıyısında (*Hanya körfezi*) *nomos* merkezi; 47 000 nüf. Tarım ürünleri (limon, zeytin, şarap) dışsatımı. Arkeoloji müzesi. —*Hanya nomosu,* 2 376 km^2; 125 856 nüf.
—Tar. Sultan İbrahim'in Mısır'dan dönmekte olan kızlarağası Sümbül Ağa'nın bulunduğu gemiyi Venedikliler'in ele geçirmesi üzerine bu devletle Osmanlılar'ın arası açıldı. Yusuf Paşa komutasındaki türk ordusu, Girit'te Hanya yakınlarında karaya çıkarak 54 gün süren şiddetli savaşlardan sonra kaleyi Venedikliler'den aldı (1654). Venedikliler Hanya ve Kandiye kalelerini geri almak için birçok girişimde bulundularsa da başarılı olamadılar. Sonunda, Fazıl Ahmet Paşa tüm Girit adasını osmanlı topraklarına kattı (1669). Böylece osmanlı yönetimi altına giren Girit, merkez Kandiye olmak üzere bir vilayet konumuna getirildi ve Kandiye, Hanya, Resmo gibi sancaklara ayrıldı. Hanya muhafızlığına vezirlik payesi taşıyan kişiler gönderilirdi. Mora ayaklanması sırasında (1820-1821) kentte Yunanlılar'ın bu hareketini destekler nitelikte yer yer karışıklıklar çıktı. Daha sonra Kandiye yerine eyalet merkezi olan Hanya (1850), müslüman ve hıristiyan üyelerden oluşan bir kurul tarafından yönetilmeye başlandı. Bu yöntem 1868'e kadar yürürlükte kaldı. Bu tarihte Girit'e giden sadrazam Âli Paşa, adayı Hanya, Kandiye, Resmo, İsfakya ve Laşit olarak beş sancağa böldü. (→ GİRİT* NİZAMNAMESİ.) Vilayet merkezi Hanya'nın yönetimi aynı zamanda adanın en yüksek mülki amiri olan Girit valisine bırakıldı. Hanyalı Rumlar ayaklanınca, tüm Girit hıristiyanları bu harekete katıldılar. Ertesi yıl osmanlı yönetiminden çıkan Hanya (1897), Bükreş antlaşması (10 ağustos 1913) uyarınca Girit adasıyla birlikte resmen Yunanistan'a bırakıldı.
—Dil. *Konya* sözcüğüyle ikilemeli olarak kimi deyimlerde geçer. ‖ *Hanyayı Konyayı anlamak,* bir işin gerçek yönünü, güç ve sıkıntılı yanlarını görerek aklı başına gelmek, akıllanmak. ‖ *(Bir kimseye) Hanyayı Konyayı göstermek,* ona gereken cezayı vermek, onun hakkından gelmek.

HANYANG, Çin'de kent, Hubei ilinin orta kesiminde, Han Şuei ile Yangzi Ciang'ın kavuştukları yerde. Günümüzde Vuhan yerleşmesi içinde yer alır. En eski çin sanayi merkezlerinden biridir (tekstil).

Hanyeri kabartması → GEZBELİ KABARTMASI.

HAN YÜ, çinli yazar (Nanyang 768-Çang'an 824). "Antik düzyazı" hareketinin önderlerinden; Konfuçius'un düşüncesini üslubuyla bağlantılı olarak yeniledi. Düzyazı yapıtlarında "düşüncenin emrinde edebiyat" sloganını uyguladı. Şiirleri de vardır.

HANZAL a. (ar. sözc.). ACIKARPUZ'un arapça adı.



Jean-Fournier galerisi

Simon Hantai
1973 tarihli tuval
Jean-Fournier galerisi, Paris

—Kâğ. sant. *Hanzal suyu,* hanzalın meyvesinden elde edilen ve kitreye katılarak kâğıda sürüldüğünde böceklerin zararını önleyen özsu.

HANZELE BİN SAFVAN, arap komutan (VIII. yy.). Halife Yezit II tarafından Mısır valiliğine atandı (720 / 721). 724 yılına kadar kaldığı bu görev sırasında putperestlerin heykellerini kırdırdı, resimlerini kazıtıp sildirdi. Hişam tarafından görevinden alındı. Yerine vali atanan Abdurrahman bin Halit yönetimde beceriksizlik gösterince, Hişam onu yeniden Mısır valisi yapmak zorunda kaldı (736). Buradaki görevi sırasında, ayaklanarak İfrikiye*'yi alıp Kayrevan'a doğru ilerleyen harici berberileri iki kez ağır yenilgiye uğrattı. Ancak, Kuzey Afrika'nın batısındaki kargaşalıklar sürüp giderken, İspanya'dan gelen Abdürrahman bin Habip komutasındaki ordu İfrikiye'yi ele geçirince, olaylara karışmayarak Mısır'a geri döndü (745 ya da 747).

HANZHONG → HANCONG.

HAO a. Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti'nin 1/10 dong değerinde ufaklık para birimi.

HAO, Tuamotu takımadasında mercan adası, Tahiti'nin 935 km D.'sunda ve Mururoa deneme sitinden 450 km uzaklıkta; 1 333 nüf. (1988). Bir mercan adası, Fransız Büyük Okyanus Deneme merkezi'nin ileri üssüne dönüştürüldü, bir havaalanı ve bir teknik merkez adaya yerleştirildi; tesisler, Fransa'nın Büyük Okyanus'ta yaptığı nükleer gereç denemelerinden beri (1966) kullanılmaktadır.

HAO JAN ya da **HAO RAN** (Liang Cinguang), çinli yazar (Hıbei ili 1934). Bir hikâye kitabı (*Pie sur la branche* [fr. çev.], 1958), bir roman (*Jours ensoleillés* [fr. çev.], 1966) ve *la Grande Voie radieuse* ve *les Enfants de Xisha* (fr. çev.) [1977] adlı yapıtları kaleme aldı.

HAOMA a. Eski Mezdeki dinine bağlı Persler'in ayinlerde kullandıkları, bazılarının yalancı altınmantar gibi sanrı yaratıcı bir mantar sandığı bitki. (Bitkinin havanda dövülmesiyle elde edilen özsu, şaman kültürlerinde olduğu gibi, Tanrı'ya adanan kurbanların, kurban edilmeden önce zararsız bitkilerle kendinden geçmelerini ve gerçek dünyadan uzaklaşmalarını sağlıyordu. Haoma, Sasaniler devrinde İran'da kullanılan *hom* ve hint Veda'larında geçen *soma* ile aynı anlama gelir.)

HAO RAN → HAO JAN.

HAP a. (ar. *ḥabb,* tane'den) **1.** Ağız yoluyla verilmek üzere hazırlanmış, küre şeklinde, katı ilaç. Ağırlığı 0,1 ve 0,5 gram ara-

sında olup, çiğnemeden yutulur. (Bk. *ansikl.* böl. Eczc.) **—2.** Bir içimlik afyon. **—3.** *Hap kutusu,* hastanın günlük tedavide alması gerekli ilaçların (hap, komprime, jelül) konulmasına yarayan, değerli bir madenden ya da süslü porselenden yapılmış kutu. || *Hap yapmak,* burnundaki pislikleri eliyle dışarı çıkarıp yuvarlamak (tkz.). || *Hapı yutmak,* kötü bir duruma düşmek: *İzinsiz olduğumuz anlaşılırsa hapı yuttuk demektir* (tkz.).

—Denizc. Ambarda boşluk bırakmadan istiflenmiş dökme yük. || *Hap etmek,* dökme yükü ambarda boşluk bırakmayacak biçimde istiflemek.

—Kad. hast. *Gebeliği önleyici hap,* gebe kalmamak için ağız yoluyla alınan, hormon cinsinden ilaç (komprime, drajemsi komprime ya da draje).

—ANSİKL. Eczc. Tedavide kullanılan bütün maddeler hap şeklide verilebilir. Bu nedenle hazırlanışları kıvamlarına göre değişiklik gösterir. Kalıba dökülebilir bir hap hamuru elde etmek için etken madde ya da maddeler sıvağ denen etkisiz bir maddeye eklenir, elde edilen hamur hap aletiyle parçalara bölünür. Haplar, mide özsuyunun etkisinden korunmak ve etken maddenin bağırsakta emilmesini sağlamak için jelatin ya da keratin çözeltisi içine daldırılarak üzerleri kaplanır.

—Kad. hast. Gebeliği önleyici hapın keşfi, kadınların gebelik süresince döllenemediği ilkesine dayanır. (→ GEBELİĞİN* ÖNLENMESİ.) Araştırmacılar, projestatif maddeler kullanarak ve böylece gebe olmayan kadınlarda bir gebelik "iklimi" yaratarak gebeliği önleyici etki yaratmayı denediler. 1956'da Pincus, birçok sentetik projestatifi inceledikten sonra noretinodreli seçti. Deneme, 1956'da, nüfus yoğunluğunun çok yüksek olduğu Porto Rico'nun San Juan bölgesinde başladı. 18 aylık denemelerden sonra elde edilen ilk sonuçlar, bu yöntemin gebeliği önleyici klasik yöntemlerden daha üstün olduğunu gösterdi. Ondan sonra Los Angeles'te (1962), Hindistan'da, Texas'ta, Londra'da yeni denemelere girişildi. Türkiye'de 1965'te çıkan bir kanunla hapların eczanelerde reçeteyle satılmasına izin verildi.

Modern hapların hemen hemen hepsi, bir projestatif ile birlikte bir östrojen içerir. Sayıca pek çok olan projestatifler markadan markaya değişirken, östrojenler hemen hemen hep aynıdır: etinilöstradiyol. Başlangıçta hap başına 100 ile 75 mikrogram arasında değişen östrojen dozu, İngiltere'deki Dunlop komitesinin tavsiyesiyle 50 mikrograma düşürüldü.

Haplar üç tipe ayrılır:

1. *"normal" hap,* 50 mikrogram östrojen ve 0,5 ila 2 miligram projestatif içerir. Bu hap, yumurtlamayı durdurarak, endometriyumu atrofiye uğratıp yumurtanın yuvalanmasına elverişsiz duruma ve dölyatağı boynu sümüğünü spermatozoitleri kabul etmez hale getirerek etki gösterir.
2. *mini hap,* 30 ila 40 mikrogram östrojen ve önceki kadar projestatif içerir. Östrojen miktarının azalması damar ve metabolizma risklerini düşürdüğü gibi hapa dayanıklığı ve hapın etkinliğini de azaltır.

Bu iki tip hap, hep aynı dozda verilebileceği gibi normal bir aybaşı devresinin iki ayrı evresini uyarmak amacıyla, ayarlı bir dozda da verilebilir (iki fazlı haplar ya da bölümlü haplar).

3. *mikro hap,* östrojen içermeyen yalın bir projestatiftir. Yumurtlamayı önlemez, ama sümüksü salgıyı spermatozoitlere karşıt kılar. Öteki haplar ayda 21 gün kullanılmak gerekirken, bu her gün alınmak ister. Etkisi azdır, ama buna karşılık yan etkileri de azdır.

Erkeklerin kullanacağı hap henüz deneme halindedir. Araştırmalar birçok yönde sürdürülmektedir: hipofiz uyarıcılarının bloke edilmesi, doğrudan doğruya erbezlerinin engellenmesi, bağışıklığın engellenmesi.

Hap alındığında ortaya çıkabilecek karmaşaların değerlendirilmesi, duygusal taraf tutmalar yüzünden, uzun süre engellenmiştir. Kuşkusuz, östrojenlerin, yağ ve şeker metabolizması, kan pıhtılaşması, damarlar ve karaciğer üzerinde zararlı etkileri vardır. Projestatifler de pek zararsız sayılmazlar. Bununla beraber, verilmesine engel haller hekim muayenesi ile saptanır, kadın da kendini düzenli bir şekilde kontrol ettirmeyi kabul ederse, çekinceler en aza indirilmiş olur.

HAP a. **1.** Çocuk dilinde yutma sesi. **—2.** *Hap etmek, yapmak,* yemek, yutmak.

Hapag-Lloyd AG, Almanya Federal Cumhuriyeti'nin ilk denizcilik şirketi; Hamburg'da kurulmuş iki şirketin (Hamburg -Amerikanische Packetfahrt-Action -Gesellschaft [Hapag] ve Norddeutscher Lloyd [Nord Lloyd]) birleşmesinden doğdu (1970). Şirket dünyanın ikinci büyük konteyner gemi filosunu, bir havacılık şirketini, büyük bir yolculuk acentaları şebekesini ve bir tersaneyi işletmektedir.

HAPAKS a. (yun. *hapaks* [*legomenon*], bir kez söylenmiş şey). Dilbil. Herhangi bir bütüncede (dil durumu, yapıt vb.) bir kez rastlanan dil olgusu (sözcük, anlatım, yapı).

HAPALEMUR a. (fr. söz.; yun. *hapalos,* yumuşak, ve lat. *lemures,* hayaletler'den). Madagaskar'da bambular arasında yaşayan, alaca karanlıkta etkinlik gösteren, otçul yarımaymunları içeren cins. (İki türü vardır; makigiller familyası.)

HAPALLA. Tar. coğ. Eskiçağ'da Anadolu'da Arzava* konfederasyonu'nu oluşturan bağımlı devletçiklerden biri. Yeri tartışmalı olmakla birlikte, Burdur-Fethiye arasında olduğu sanılmaktadır. (→ Kayn.)

HAPANLI, Kars'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 268 nüf. (1990). 1980 sayımında nüfusu 2 033 idi.

HAPARANDA, fince **Haaparanta,** İsveç'te (Norrbotten) kent. 1812'de Torne ırmağı kıyısında, Tornio kentinin (Finlandiya) karşısında kuruldu; 9 000 nüf. (fince konuşulur). Sınır garı, Hava gözlemevi.

HAPAZ → APAZ

HAPAZLAMAK → APAZLAMAK

HAPBÖCEĞİGİLLER a. Ayaklarını ve duyargalarını bedeninin karın kesimindeki yarıklar içine sokarak hap görünümü kazanan, duyargalarının başı topuzcuklu, küçük kınkanatlı böcekleri içeren familya. (*Byrrhus pilula* familyanın örnek tipidir.)

HAPÇI sıf. ve a. Uyuşturucu ilaçlara bağımlı olan kimse için kullanılır.

HAPICIK a. **1.** Çocuk dilinde bir lokma, bir yudum. **—2.** *Hapıcık yapmak,* yutmak.

HAPIR HAPIR ya da **HAPIR HUPUR** be. (yans. sözc.). İştahla ve gürültülü biçimde (yemek) yemeyi belirtir: *Nefes bile almıyor, hapır hapır atıştırıyordu.*

HAPİ, bir tanrı olarak kabul edilen Nil'in mısır dilindeki adı. Hapi göbekli, iri sarkık göğüslü, erdişi bir varlık olarak kabul edilir; başında papirüs çalısından bir taç, geniş kollarında lotüs çiçekleri ve balıklar vardır. Tüm bu imgeler "tanrıların atası" denilen kutsal nehrin verimliliğinin simgeleridir.

HAPİ, Eski Mısır mitolojisinde Horus'un dört çocuğundan biri. Görevi ölülerin iç organlarını korumaktı. Köpek kafası biçimindeki başı, çoğu kez, korumakla görevli olduğu dört küpten akciğerlerin bulunduğu küpün kapağına uygun düşüyordu.

HAPİCEFA, XII. Mısır hanedanı döneminde (İ.Ö. 2000'e doğr.) Asyût nomosunun valisi. Mezarının duvarlarına mezarın yapılışı ve bakımıyla ilgili sözleşmelerin ayrıntılı metnini yonttudu. Sudan'da Kerma' da Asyût monarkheslerinin, Sesostris I döneminden başlayarak bir sömürge satış karteli kurmuş oldukları Nil'in üçüncü çavlan bölgesinde gömüldü.

HAPİRU ya da **APİRU,** XXI. - XIII. yy.'lar arasında ortaya çıktığı mezopotamya ve mısır metinlerinde doğrulanan ve tüm kanun kaçaklarını (komplocular, sürgünler, bağlandıkları toprağı terk eden çiftçiler, kaçak köleler) içine alan toplumsal kategori. Hapirular, kralların, paralı asker olarak orduya aldıkları ya da kentlere saldıran savaşçı gruplardı. Özellikle XIV. yy.'da Kenan ülkelerinde Mısır egemenliğinin zayıflamasından yararlandılar. Genellikle *hapiru* ve Kutsal Kitap'ın çok az kullandığı *ıbri* (ibrani) sözcüğü arasında benzerlik bulunmaya çalışıldı, bu terimin, şu ya da bu unvanla Papirular içinde yer almış olsalar da İsrailoğulları'nı belirten özel bir ad olduğu kesin değildir.

HAPİS, -psi a. (ar. *habs*'tan). **1.** Kaçmasını önlemek ya da cezalandırmak amacıyla, bir kimseyi, bir yere kapama: *Firar eden bir askere hapis cezası vermek.* **—2.** Yasalara göre suç işleyen kişiyi adli makamların emriyle hapishaneye koyma; hapishaneye koyma cezası: *Mahkeme, onun iki yıl hapsine karar verdi. İki yıl hapse mahkûm oldu.* **—3.** Hapsedilmiş, özellikle de adli makamların emriyle hapse atılmış kimse; mahpus: *Hapislerin çalıştırılması.* **—4.** Hapishane: *Hapiste geçen günler.* **—5.** Herhangi bir nedenle bir yerde kapalı kalan kimse: *Bütün gün evde hapistim, bütün gün ders çalıştım. Çocuklar, oyun oynayacak yerde evde hapisler.* **—6.** Tavlada pulları salıvermemek temeline dayanan bir oyun biçimi. (Bk. *ansikl.* böl. oy.) **—7.** *Hapis giymek, yemek,* hapis cezası almak, hapis cezasına çarptırılmak. || *Hapis kalmak,* bir yerde kapanıp kalmak, dışarı çıkamamak: *Sayım günü evlerde hapis kaldık.* || *Hapis yatmak,* hükümlülük süresini cezaevinde geçirmek. || *Hapse atmak,* cezaevine kapatmak. || *Hapse girmek,* cezaevine konmak. || *(Birini) hapse tıkmak,* cezaevine sokmak (arg.). || *Hapsi boylamak,* hapse girmek.

—Ask. *Katıksız hapis,* Askeri ceza kanunu'na göre verilen bir tür kısa hapis cezası. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Cez. huk. *Hapis cezası,* cürüm niteliğindeki suçlara uygulanan özgürlüğü kısıtlayıcı ceza. (Bu cezanın süresi yedi günle yirmi yıl arasında değişir. Yasada belirtilmeyen durumlarda hapis cezasının üst sınırı beş yıldır [Türk cez. k. md. 15]. Hapis cezası cezaevlerinde çektirilir.) [→ CEZA, AĞIR* HAPİS CEZASI, HAFİF* HAPİS CEZASI.]

—Med. huk. *Hapis hakkı,* edimini yerine getirmeyen borçluya karşı alacaklının, zilyet olarak elinde bulundurduğu borçluya ait taşınır mal ya da kıymetli evrakı tutma hakkı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ask. Katıksız hapis cezası yetkili amirlerce, yalnız erata verilir. Suçlunun bir odaya tek başına kapatılması biçiminde uygulanmasına karşılık, oda hapsinden farklı olarak, suçluya yalnızca ekmek ve su verilir. Ancak, suçlu önceden askeri doktora muayene ettirilerek cezanın uygulanmasına engel olmadığına ilişkin sağlık raporu alınması gerekir. Katıksız hapis cezasının uygulanmasında üç günde bir normal gıda maddesi verilerek suçlunun sağlığının korunması sağlanır.

—Med. huk. Hapis hakkı, takas* düşüncesine dayanan yasal bir rehin hakkıdır. Bu hakkın doğması için şu koşullar gerekir: 1. bir alacağın bulunması; 2. alacaklının borçluya ait taşınır malına ya da kıymetli evrakına onun rızasıyla zilyet olması; 3. alacağın bu mal ya da evrakla ilişkisinin bulunması; 4. alacağın vadesinin dolmuş (muaccel) olması (Türk med. k. md. 864). Paraya çevrilmesi olanaksız olan mallar üzerinde hapis hakkı kullanılamaz. Alacaklı ancak alacağını karşılayacak miktardaki mal üzerinde hapis hakkı kullanabilir. Borçlu, güvence göstererek alacaklının hapis hakkını kullanmasını önleyebilir. Borçlar k.'nun 267. maddesinde hapis hakkının özel bir kullanım alanı düzenlenmiştir. Bu maddeye göre bir taşın-

mazı kiraya veren kişi, en çok işlemiş bir yıllık ve işlemekte olan altı aylık kira alacağını güvenceye almak için, kiralanan taşınmaz da bulunan eşya üzerinde hapis hakkı kullanabilir. Türk med. k., Türk tic. k. ve Borçlar k.'nda hapis hakkını düzenleyen değişik hükümler vardır.

—Oy. Bu oyunda pullar karşılıklı olarak rakibin sahasında sağ köşeye yığılır ve zarla belirlenen sayılara göre oynanarak kendi önüne getirilmeye çalışılır. Düz tavla (kuşat) oyununda olduğu gibi pul vurmak (kırmak) yoktur. Tersine tek pul üstüne rakibin pulu gelirse o pul hapıs olmuş olur ve üstündeki pul kalkmadıkça yerinden oynatılamaz. On beş pulun on dördü karşıdan kendi hanesine taşınsa bile, hapis olan tek pul kalmışsa, oyunu bitirmek için toplamaya geçilemez. Buna karşılık pulu hapis olmayan oyuncu pullarını toplar ve oyunu bitirir.

HAPİSHANE a. (ar. *habs* ve fars. *hane; habs-hāne*'den). **1.** Tutuklu ve hükümlülerin kapatıldığı yer. (→ CEZAEVİ, TUTUKEVİ.) **—2.** Bir kimsenin kendini kapatılmış, özgürlüğünden yoksun bırakılmış hissettiği her yer: *Bu ev benim için bir hapishane artık.* **—3.** *Hapishane kaçkını*, cezaevinden kaçmış olan kimse; saçı sakalı birbirine karışmış, üstü başı perişan kimse.

HAPİSLİK a. Hapiste bulunma durumu; süresi: *Hapisliğinde onu kimse arayıp sormadı. Hapisliği bitti.*

HAPLOBİYONT a. (fr. *haplobionte*). Biyol. Üreme çevrimi tamamen ya da tamamına yakın haploit olan canlı organizma.

HAPLOBİYONTİK sıf. (fr. *haplobiontique*). Biyol. Bir canlı türünde, haplofazın başat olduğu üreme çevrimine ve böyle bir çevrime sahip olan türlere denir.

HAPLOCERAS a. Paleont. Kaygan ya da az bezekli kavkılı ammonitleri içeren cins. (Ağız açıklığında yan kulakçıklar vardır. Üst Jura topraklarında fosillerine rastlanır. *Haploceratidae* [Orta Jura, Alt Kretase] familyasının örnek tipi.)

HAPLODİPLOBİYONT a. (fr. *haplodiplobionte*). Biyol. Üreme çevrimi, iyi gelişmiş diploit evre ve iyi gelişmiş haploit bir evre içeren canlı organizma. (Haplodiplobiyontların en tipik örnekleri briyofit bitkiler [ciğerotları] ya da tallı bitkilerdir [bazı kırmızı suyosunları].)

HAPLODİPLOBİYONTİK sıf. (fr. *haplodiplobiontique*). Biyol. Bir canlı türünde, haplofaz ve diplofazın her ikisinin de önemli olduğu üreme çevrimine ve böyle bir çevrime sahip türlere denir.

HAPLODİPLOBİYOZ a. (fr. *haplodiplobiose*), Biyol. Haplodiplobiyontların üreme biçimi.

HAPLOFAZ a. (fr. *haplophase*). Biyol. Bir canlının üreme çevrimi süresinde haploit olduğu evre. (Hemen hemen sadece bitkilerde görülen ve gametofit evreyi içeren haplofaz, sporla başlayıp gamet oluşumuyla sona erer, diplofaza oranla bağıl gelişmesi son derece değişken olup, karayosunları ve bazı suyosunları dışında, genellikle kısadır.)

HAPLOGRAFİ a. (fr. *haplographie*). Dilbil. İki kez yazılması gereken harf ya da harf öbeğini bir kez yazarak yapılan yanlış (örn. *almamak* yerine *almak* yazmak).

HAPLOGYNES a. Genellikle altı gözü bulunan, dış eşey organları çok yalın örümcekleri içeren bölüm. (*Haplogynes* bölümü, kribellumsuzlar üsttakımının *Araneomorphae* alttakımında yer alan iki bölümden [öbürü *Entelegynae*] biridir.)

HAPLOİT sıf. (fr. *haploïde*'den). Biyol. **1.** Çekirdeğinde her kromozom çiftinden yalnız biri bulunan hücrelere denir. **—2.** Bütünüyle bu tip hücrelerden meydana gelen organizmalara denir. (Karşt. DIPLOIT.)

HAPLOİTLİK a. Biyol. Haploit hücre ve organizmaların özelliği. (Haploitlik, üreme çevriminin haplofaz evresine, yani bütün türlerde gametlere, bitkilerde gametofite özgü bir hücresel durumdur. Erkek arılar gibi döllenmesiz üremiş bazı bireylerde de haploitliğe rastlanır.)

HAPLOMİTOZ a. (fr. *haplomitose*). Biyol. Özellikle, öglenalarda görülen ve amitoza oldukça benzeyen çekirdek bölünmesi.

—ANSİKL. Haplomitozda hücre çekirdeği incelerek uzar, sonra ortadan boğumlanır ve doğulan noktadan koparak ikiye ayrılır. Kromatin, uzun iplikler halinde ayrılır, hücrenin büyük eksenine paralel olarak demet halinde dizilir, sonra her biri enlemesine bölünür.

HAPLOSTOMATA a. Böcbil. ACALYPTERA'nın eşanlamlısı.

HAPOTU a. Durgun sularda yetişen eğrelti cinsi. (Hapotları [pilularia] dallı, sürüngen ince saplı ve ipliğimsi uzun yapraklı bitkilerdir; küremsi sporokarpları altta makrosporanjları, üstte mikrosporanjları içerir. Marsileaceae familyası.)

HAPPENİNG a. (*olay* anlamında ing. sözc.). Halkın da gösteriye katılmasını öngören, seyircilere tam bir özgürlük ve sanatsal yaratıcılık anı yaşatmayı amaçlayan sahne gösterisi.

—ANSİKL. Happening, gündelik ve sanatsal algılamaya yenilik ve yoğunluk kazandırmayı amaçlar. Sanatı, "kültürün hayvanat bahçesi"nden kurtarmaya çalışan, happening yazarları, gösterinin yaşamı yorumlamakla kalmamasını, onun gerçeğine doğrudan katılmasını isterler. Happeningi tiyatrodan ayıran özellikler şunlardır: seyircilerin sahneyle kaynaşması, anlık dürtülere öncelik tanınması, çevreye ve ortak estetik ortamın yaratılmasına önem verilmesi.

Happeningin kökenleri, fütüristlerin, dadacıların ve gerçeküstücülerin düzenledikleri halka açık gecelerde, Marcel Duchamp'a özgü, rastlantının egemen olduğu gösterilerde bulunabilir. Bu tür 1959'da New York'ta ortaya çıktı. Çeşitli ressam ve heykelcilerin öncülük ettiği ve her zaman "happening" olarak adlandırılmayan gösterilere yer verildi. Happening tabulara saldırır, bilinçdışına seslenerek ve herkesin katıldığı olaylar ve toplu düşler yaratarak, "o anda oluşan canlı bir tablo" biçiminde dünyayı dolaysız olarak yansıtmak ister. Avrupa'ya, Özgür Anlatım festivali (J.-J. Lebel, 1962) ve Théâtre des Nations' daki gösteriler (Kaprow, 1963) yoluyla geçti.

HAPPY END a. (ing. *happy end*, mutlu son'dan). Bir filmin, bir romanın ya da herhangi bir öykünün mutlu sonla noktalanması.

HAPSAMANA → HASMANA.

HAPSEDİLMEK → HAPSETMEK.

HAPSEN be. (ar. *habs*'tan *habsen*). Esk. Tutuklu olarak.

HAPSETME a. Hapsetmek eylemi.

HAPSETMEK gçz. f. (ar. *habs*'tan). **1.** *Bir kimseyi hapsetmek*, yasalara göre suçu saptanan bir kimseyi, kaçmasını önlemek ve cezalandırmak üzere hapishaneye koymak. **—2.** *Bir kimseyi (bir yere) hapsetmek*, onu bir yere kapatıp gitmesine engel olmak, onu bir yerde, boşuna alıkoymak, gereksiz yere bekletmek; bir şeyden söz ederken, bir kimsenin bir yerde kapalı kalmasına neden olmak: *Annesi, küçük kızı kömürlüğe hapsetti. Geleceğini söylemişti, gelmedi, beni bütün gün boşuna hapsetti. Sürekli yağan kar bizi bir hafta eve hapsetti.* **—3.** *Bir kimseyi, bir şeyi (bir yerde, bir şeyin içinde [soyut]) hapsetmek*, bir kimsenin hareket ve düşünce özgürlüğünü engellemek; bir kimsenin, bir şeyin serbestçe gelişmesini önlemek: *Çocukları oyun oynayacakları yerde, eve hapsetmen doğru değil. Bu eğitim sistemi, gençleri ezberciliğin dar sınırları içine hapsediyor. Sanatı katı kurallar içine hapsetmek.*

◆ **hapsedilmek** edilg. f. **1.** Tutuklanmak, cezaevine konulmak. **—2.** Bir yere kapatılmak, salıverilmemek: *Ceza olsun diye odasına hapsedildi.* **—3.** Serbestçe gelişmesi engellenmek, dar sınırlar içinde bırakılmak: *Düşüncenin dogmalar içine hapsedilmesi.*

◆ **hapsettirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi (bir yere) hapsettirmek*, onun bir yere kapatılmasına, özellikle de hapishaneye konulmasına yol açmak ya da bunu sağlamak: *Komşusunu ihbar edip hapsettirmek.*

HAPSETTİRMEK → HAPSETMEK.

HAPŞIRIK a. Havanın aniden ve şiddetle ağızdan ve burundan boşalması; aksırık.

HAPŞIRIKLI sıf. Sürekli hapşıran, aksırıklı.

HAPŞIRMAK gçz. f. Aniden ve şiddetle ses çıkararak soluk vermek; aksırmak.

◆ **hapşırtmak** ettirg. f. Bir kimsenin hapşırmasına yol açmak; aksırtmak.

HAPŞIRTMAK → HAPŞIRMAK.

HAPŞU a. (yansıma sözc.). Hapşırık sesi.

HAPT a. (ar. *habt*). *Esk.* **1.** Bir tartışmada karşıdaki kimseyi susturma, onun ağzını kapama. **—2.** Bozma, iptal etme; işe yaramaz hale getirme. **—3.** *Hapt etmek, (olmak)* bir tartışmada karşısındakini susturup yanıt veremez duruma getirmek (bu duruma gelmek).

HAPTEN a. (fr. *haptène*). Bağışıkbil. Kendi başına bağışıklık tepkisi yaratamayan, fakat önceden hazırlanmış antikorlarla etki gösterebilen madde. (Taşıyıcı bir maddeyle [protein ya da polisakkarit] eşleşerek bağışıklık sağlayıcı olabilir ve böylece antijen özgüllüğü yaratabilir.)

HAPTOGLOBİN a. (fr. *haptoglobine*). Biyokim. Hemoglobinle bileşerek peroksidaz etkinlikli bir bileşik oluşturan serum α_2-glikoproteini. (İnsanda, nişasta jelli elektroforez, serumda üç haptoglobin tipi bulunduğunu gösterir. Kalıtımsal olan bu tipler, özellikle babalık durumlarını ortaya çıkarmak için adli tıpta kullanılır. Kandaki haptoglobin oranı litrede 1 g dolayındadır; iltihaplı durumlarda yükselir.)

HAPTONASTİ a. (fr. *haptonastie*). Bot. Bazı bitkisel organlarda, dokunur dokunmaz beliren ani hareket. (Böcekkapanın kıvrılabilen tüyleri, aldrovandia ve sinekkapanın orta damar boyunca kıvrılan yaprakları, sumiğferinin kırbacıkları.) [Bu olgu, seismonastiye oldukça benzer ve etçil bitkilerde avın yakalanmasını sağlar.] (Eşanl. TİGMONASTİ.)

HAPTOTROPİZM a. (fr. *haptotropisme*).



bir happening sahnesi

Biyol. Büyüme esnasında, katı cisimlerin değmesi sonucu, çeşitli bitki organlarında meydana gelen sarılma ya da büyüme eğriliği. (Bitki köklerinin topraktaki taş parçalarının çevresine dolanması, tırmanıcı bitkilerin ve sarmaşık saplarının sülükdallarla desteklere tutunması haptotropizmle sağlanır.) [Eşanl. TİGMOTROPİZM.]

HAPUR, Hindistan'da kent, Uttar Pradeş'te, Delhi'nin D.'sunda; 71 000 nüf.

HAR a. (yansıma sözc.). Gürültü ve / ya da karışıklık belirten birtakım deyimlerde geçer. || *Har har,* gürültülü biçimde, bol ve kesintisiz olarak: *Oluktan bilek kalınlığında bir su har har akıyor.* || *Har gür,* kalabalık içinde tartışıp çekişme. || *Har hur,* karışıklık, anlaşmazlık: *Bu har hur içinde neyin ne olduğu belli değil.* || *Har vurup harman savurmak,* hiç düşünmeden ölçüsüzce para harcamak: *Babasından kalan parayı eğlence yerlerinde har vurup harman savurmuştu.*

HAR a. (ar. ḥarr). **1.** *Esk.* Sıcaklık, hararet; sıcak. **—2.** *Harı başına vurmak,* aşırı biçimde kızıp öfkelenerek hareketlerini denetleyemez duruma düşmek; bir tutkunun etkisiyle azmak, delice işler yapmak. || *Harı geçmek,* kızgınlığı, isteği, hevesi ya da öfkesi geçmek, kalmamak.
—*Esk. Harr-ı şedid,* şiddetli sıcak. || *Harr-ı temmuz,* temmuz sıcağı.

HAR a. (fars. ḫar). *Esk.* **1.** Eşek: *"Ol kadar har koştular ki âsiyâb-ı devlete / Çiğnemekten birbirin dollab-ı devlet dönmüyor"* (Neyzen Tevfik). **—2.** Aptal, akılsız. **—3.** *Har-ban,* eşekçi. || *Har-bende,* eşek vb. hayvanlara bakan kimse. || *Har-geda,* zorla yardım isteyen. || *Har-gûş,* eşek kulaklı; tavşan. || *Har-kürre,* eşek yavrusu. || *Har-meniş,* eşek huylu. || *Har-mühre,* katır boncuğu. || *Har-vâr,* eşek yükü. || *Har-ı deşti,* yabaneşeği. || *Har-ı dü-pa,* iki ayaklı eşek; aptal insan. || *Har-ı İsa,* İsa peygamberin eşeği.
◆ sıf. İri, büyük.

HAR ya da **HOR** sıf. (fars. ḫorden, yemek içmek'ten ḫar, ḫor). *Esk.* "Yiyen", "yiyici", "içen" anlamında bileşik sözcükler türetilmiştir: *gam-har* (üzüntü yiyen; üzüntülü), *merdüm-har* (insan yiyen; yamyam), *hun-har* (kan içen; zalim, gaddar), *mey-har* (içki içen), *şir-har* (süt içen; bebek) vb.

HÂR sıf. (fars. ḫʷar). *Esk.* Aşağı, alçak, bayağı, itibarsız: *"... o zaman, hâr ve münkesir, ancak / birer efsâne-i şebane gibi / söylerim hâtırât-ı sevdamı"* (Tevfik Fikret).

HÂR a. (fars. ḫār). *Esk.* **1.** Diken: *"Gül olmaz bellidir hâr olmayınca"* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy.). **—2.** *Hâr-çin,* diken toplayan. || *Hâr-keş,* yoksulluktan evine diken ve çalı taşıyan || *Hâr-püşt,* sırtı dikenli; kirpi. || *Hâr u has, har u haşak,* çerçöp, çalı çırpı. || *Hâr-ı firkat,* ayrılık dikeni.
—Esk. bot. *Hâr-ı üştür,* devedikeni.

HÂR, HÂRRE sıf. (ar. ḥararet'ten ḥarr, dişl. ḥarre). *Esk.* **1.** Hararetli; yakıcı, kızgın, sıcak: *Bilad-ı hârre* (sıcak beldeler). *Deva-i hârr* (sıcaklık veren ilaç). *Ekalim-i hârre* (sıcak iklimler). **—2.** Tadı keskin olan, acı.

HARA a. (fr. *haras*). At üretmek ve soy at elde etmek amacıyla kurulan çiftlik.
—ANSİKL. Türkiye'de ilk hara 1913'te Eskişehir'de (Çifteler, Aziziye) kuruldu. Yunan işgali sırasında (25 temmuz 1921 - 2 eylül 1922) hara geniş ölçüde yıkıma uğradı. Cumhuriyet'in ilanını (1923) izleyen yıllarda biniciliğe önem verilmesiyle yeniden onarılıp canlandı ve bu canlanış çağdaş anlamda türk haracılığının başlangıcı oldu. İkinci hara Bursa'da Karacabey'de kuruldu (1924). Karacabey harasını 867 sayılı "Ziraat vekâletine merbut bazı mektep ve müesseselerin sureti idaresi hakkında kanun" adlı yasa hükümleri uyarınca kurulan Çifteler, Sultansuyu, Çukurova, Konya, Karaköy ve Altındere haraları izledi.

HARA a. Urartu panteonunda yollar tanrısı.

HÂRA → HARE.

HARABAT, -tı a. (ar. ḫarabe'nin çoğl. ḫarâbât). *Esk.* İçki içilen yer, meyhane: *"Harâbâtı görenler her biri bir hâletin söyler"* (Koca Ragıp Paşa, XVIII. yy.).
—Ed. Divan edebiyatında mecaz anlamıyla dünya. (Dünyanın da harabat [meyhane] gibi insanı sarhoş ettiği, yaşamın sarhoşluk anı gibi geçip gittiği ileri sürülür. Harabatta yaşayanların [ehl-i harabat], aşk âleminin coşkunluğu içinde olduğu anlatılır. Kaba sofunun [zahit] sözünü ettiği öteki dünya [ahiret], harabatın karşıtıdır: *"Harabat ehline dûzah azâbın anma ey zahit / Ki bunlar ibn-i vakt oldu gam-ı ferdayı bilmezler"* [Ey sofu, günlerini meyhanede geçirenlere cehennem azabından söz etme. Bunlar dünyayı umursamaz oldu, geleceğin tasasını çekmezler] (Hayali].)

Harabat, Ziya Paşa'nın divan şairleriyle arap, iran şairlerinden seçtiği örnekleri derleyen antoloji (3 c., 1874 - 1875). 1. ciltte kasidelerden, 2. ciltte terkibibentler, terciibentler, kıtalar, gazeller vb., 3. ciltte mesnevilerden seçmeler yer alır. Divan edebiyatını değerlendiren 795 beyitlik mesnevi biçimindeki önsözü, tartışmalara yol açmış, yeni şiiri savunan Namık Kemal tarafından *Tahrib-i harabat* (bas. 1885) ve *Takip* (bas. 1894) yapıtlarında sert bir biçimde eleştirilmiştir. *Harabat* önsözü Ziya Paşa'nın Namık Kemal ile birlikte daha önce karşı çıktığı edebiyatın övgüsünü yapar. Antolojiye seçilmiş örnekler bu edebiyatın başarılı bazı yanlarını okurun gözleri önüne serer. Ziya Paşa'nın örneğin "Şiir ve inşa" (1868) makalesindeki görüşleriyle çelişen tutumu karşısında Namık Kemal iki yapıtında Ziya Paşa' nın siyasal ilkelerinden uzaklaşmış olmasına, edebiyat tarihiyle ilgili değer yargılarına, eski edebiyatın dayandığı bireyci ahlak anlayışına ve sorumsuz dünya görüşüne yergiler yöneltti. Dilini, anlatımını eleştirdiği divan şiirinden yapılmış seçmelere de kusurlar buldu. (→ Kayn.)

HARABATİ sıf. (ar. *harabat* ve fars. *-î*'den ḫarabâtî). *Esk.* **1.** Maddi şeylere değer vermediği için giyim kuşamına özen göstermeyen, derbeder kimse için kullanılır. **—2.** Vaktini meyhanede geçiren, içki düşkünü: *"Ey bizim harabatî ve mecnun rindimiz / Kalk, peymane-yi hayatımız dolmazdan evvel / Biz peymanemizi şarab ile dolduralım"* (Hüseyin Daniş).

HARABATİLİK a. **1.** *Esk.* Derbederlik; üstü başı derbeder olma durumu. **—2.** İçkiye düşkünlük.

HARABATİYAN çoğl. a. (ar. ḫarabatî'nin fars. çoğl. ḫarabatiyan). *Esk.* Meyhane adamları, vaktini meyhanede geçiren kimseler.

HARABATİYANE be. (ar. ḫarabatî ve fars. *-ane*'den ḫarābātiyane). *Esk.* Derbeder olarak; sefahat ve sarhoşlukla.

HARABE a. (ar. ḫarāb'dan ḫarabe). **1.** Eski çağlardan kalmış kent, yapı vb. yıkıntısı; ören, kalıntı: *Efes harebeleri. Eski bir kalenin harabeleri.* **—2.** Yıkık dökük, harap bina; virane: *Bir harabede oturmak.* **—3.** *Tkz.* Bedensel ya da zihinsel yönden yıpranmış kimse: *Yaşlanmış, tam bir harabeye dönmüş.*
—*Esk. Harabe-nişin,* ören yerde oturan. || *Harabezar,* viranelik, ören yer.

HARABELİK a. Harap olmuş yer; ören, viranelik: *Savaş sonrasında her yer harabelikti.*

HARABEMSİ sıf. Jeomorfol. Ayrı cinsten kayaçların farklı uyumları sonucunda harabe görünümüne bürünmüş kayalıklar ya da hırpalanmış engebeler için kullanılır.

HARABİ ya da **HARABİYET** a. (ar. ḫarāb'dan ḫarabi, ḫarabiyyet). *Esk.* Haraplık, viranlık.

HARABİ a. (ar. ḫarab ve fars. *-î*'den ḫarabî). Esk. sil. Okun nişanın önüne vurarak sıçrayıp nişana isabet etmesi.

HARABİ → EDİP HARABİ.

HARABİYET → HARABİ.

HARAÇ a. (ar. ḫarac). **1.** Bir yerden ya da bir kimseden zor kullanılarak alınan ya da zor karşısında verilen para: *Haraç almak, vermek. Çarşı esnafından topladıkları haracı aralarında paylaşıyorlardı.* **—2.** Eskiden bir halkın, bir devletin bir başka halka, bir başka devlete ödemek zorunda olduğu şey; zorunlu vergi. **—3.** Tar. Müslüman bir devletin başka bir devletten ya da ülkesindeki müslüman olmayan halktan aldığı vergi. **—4.** *Haraç mezat satmak,* açık artırma yoluyla bir şeyi satmak. || *Haraç yemek,* bir yerden, ya da kimseden zorla para almak, başkasının sırtından geçinmek. || *Bir kimseyi haraca bağlamak, haraca kesmek,* bir kimseyi, belirli zamanlarda belirli miktarda para vermeye zorlayarak bunu kabul ettirmek: *Mahalledeki zenginleri tek tek haraca bağlamıştı, hafta sonu oldu mu paralar gelirdi.*
—*Esk. Harac-güzar,* haraç vermekle yükümlü olan kimse: *"Rusları harac-güzâr etmişler idi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).
—İsl. huk. Haraç arazisinden ve ihya edilen ölü topraklardan beytülmal adına alınan vergi. || *Haraç arazisi,* müslümanlar tarafından feth olunduktan sonra yerli halkın elinden alınmayan ya da başka yerlerden getirilen müslüman olmayanlara verilen yahut barış yoluyla fethedilip bir vergi karşılığında müslüman olmayan yerli halkın elinde bırakılan topraklar. || *Harac-ı mukaseme,* haraç arazisinin ürününden alınan ayni vergi. (Toprak ürün vermemişse vergi alınmaz, birden fazla ürün alınan topraklardan her ürün için yeniden haraç alınır.) || *Harac-ı muvazzaf,* haraç arazisinden dönüm başına alınan vergi. || *Harac-ı rüus,* cizye. || *Harac-ı vazife* → HARAC-I MUVAZZAF.
—Kur. tar. *Haraç muhasebeciliği,* Osmanlı devletinde Haraç kalemi müdürlüğü yapan görevlinin unvanı. (Bu memur, vergi tezkirelerini hazırlar, cizyedarları vergi toplamaya çıkarır, ayrıca yönetiminde çalışan görevlileri izleyerek denetlerdi.) || *Haraç nişanı,* haraç toplayan görevlilere kimlik belirtmek için haraç muhasebecisi tarafından verilen yazılı belge.
—Rom. huk. Cumhuriyet döneminde romalı yurttaşların ödedikleri dolaysız ve kişisel vergi. (Yalnız 15 000 aslık servetlerden ‰ 1,2 ya da ‰ 3 oranında alınıyordu. İstisnai nitelikte bir savaş vergisi olan bu haraç, Makedonya savaşı'ndan sonra yurttaşlardan alınmadı.) || İmparatorluk eyaletlerinin tabi oldukları dolaysız gelir vergisi (senato eyaletleri stipendium ödüyordu).
—Yun. tar. Birinci Atina konfederasyonu üyelerinden alınan vergi *(phoros).*

HARAÇÇI a. **1.** *Esk.* Osmanlılar'da haraç toplamakla görevli kimse. **—2.** Bir yerden ya da bir kimseden zorbalıkla para alan kimse.

HARAÇÇILIK a. **1.** *Esk.* Haraççının görevi. **—2.** Zorbalıkla para alma.

HARAÇLI sıf. Haraca bağlanmış, vergi veren.

HARÂHİR çoğl. a. (ar. ḫarḫara'nın çoğl. ḫaraḫir). *Esk.* Horultular.
—Esk. tıp. Akciğerden gelen hırıltılar.

HARÂİD çoğl. a. (ar. ḫaride'nin çoğl. ḫara'id). *Esk.* **1.** Delinmemiş inciler. **—2.** Bakire kızlar.

HARA-KİRİ a. (japonca sözc. *hara,* karın] ve *kiri,* kesmek'ten). **1.** Karın yarılarak yapılan Japonlar'a özgü intihar biçimi. **—2.** *Hara-kiri yapmak,* intihar etmek.

—ANSİKL. Hara-kiri, karnın yatay olarak kesilmesiyle yapılır. Bu intihar biçimi, bir ölüm cezasına çarptırılan daimyo ve samuraylar tarafından zorunlu olarak, onurunu kurtarmak ya da sevilen bir önderi ölümde de izlemek amacıyla yapılırdı: 1912'de mareşal Nogi ve karısı, imparator Meici'den (Mutsuhito) sonra yaşamamak için bu intihar yolunu seçtiler. Japonlar, bayağı saydıkları "hara-kiri" terimini hiç kullanmadılar; bu terimin eşanlamlısı olan *seppuku*'yu yeğlediler.

DANİMARKA

HARALD Hildetand ("Savaş dişi"), VIII. yy.'da Skjoldunglar'ın en ünlüsü. İlk Danimarka krallığı'nın (Danimarka ve Götaland'ın bir bölümü) kurucusu olduğu söylenir. Bu krallık, kuzeyli istilacıların (kuşkusuz İsveçliler'in) saldırıları sonucunda (Bråvalla savaşı) 750'ye doğru ortadan kalktı.

HARALD I, Danimarka kralı (öl. 863'e doğr.). Godfred'in oğullarıyla savaşırken, imparator Sofu Louis I'den sığınma isteğinde bulundu, o da din değiştirmesini şart koştu. 826'da ailesi ve maiyetindeki savaşçılarla birlikte vaftiz edildi. Krallığını yeniden ele geçirince, keşiş Ansgar'ın krallığına gelmesini kolaylaştırdı. Ansgar daha sonra Harald'ın ülkesini hıristiyanlaştırdı. Harald öldürüldü.

HARALD Blåtand ("Mavi diş") [910'a doğr. - 986'ya doğr.], Danimarka kralı (940'a doğr. - 986'ya doğr.) Yaşlı Gorm'un oğlu. 966'da vaftiz edildi, ülkesinde hıristiyanlığı kesin olarak yerleştirdi. Güney Norveç'te protektorasını zorla kabul ettirdi ve Vendler ile çarpışarak onları Oder'in ağzına kadar sürdü. Güneyde, daha sonra imparator Otto II'nin 975'te geri aldığı Holstein'ı ele geçirdi. Hoşnutsuzların oluşturduğu bir partinin başına geçen oğlu Sven kendisine karşı savaştı ve Harald bir çarpışmada öldürüldü.

HARALD II (öl. 1018), Danimarka kralı (1014-1018), Büyük Knud I'in kardeşi. Ölümü Knud'a Baltık'tan Atlas okyanusu'na kadar uzanan büyük bir Danimarka İmparatorluğu kurmak olanağını verdi.

HARALD III Hen ("Değirmentaşı") [öl. 1080], Danimarka kralı (1076-1080), Sven Estridsson'un büyük oğlu. Para sisteminde birlik sağladı.

İNGİLTERE

HARALD → HAROLD.

NORVEÇ

HARALD I Hårfager ("Güzel saçlı") [850'ye doğr.-933]. Norveç kralı (872 -933). Stavanger yakınındaki Hafrsfjord deniz savaşı'nda (872'ye doğr.) rakipleri olan Jarllar'ı kesin olarak yenerek onları İzlanda'ya sürdü. Buradaki toprakları da aralarında paylaştırdı. Norveç'i birleştiren ve vergi sistemini ülke yararına yeniden düzenleyen ilk hükümdardır. Adalara kaçmış olan düşmanlarına boyun eğdirmek için Shetland, Orkney ve Hebrides adalarına seferler yaptı. Krallığı çok sayıdaki oğulları arasında bölüşüldü.

HARALD II Gråfell ("Kurşuni kürklü") [930'a doğr. - öl. Danimarka'da 970'e doğr.], Norveç kralı (961 - 970'e doğr.), Harald I'in torunu. İyi kalpli Haakon tarafından halef seçildi. Rakiplerinden birçoğunu yenmesine rağmen, Norveç'in parçalanmasını önleyemedi. Bir vesileyle Danimarka'ya gittiğinde öldürüldü.

HARALD III Hårdråde ("Sert") [1015'e doğr. - Stamford Bridge 1066], Norveç kralı (1047-1066). Sigurd Syr ve Harald Grenske'nin dul karısı Åsta'nın oğlu. Norveç'i terk temek zorunda kalınca önce Novgorod'a, sonra İstanbul'a gitti. Sicilya'nın yeniden fethine katıldı (1038) ve Kudüs'e gitti. 1042'de İstanbul'dan ayrıldı, yeniden Rusya'ya gitti ve orada büyük prens Yaroslav'ın kızı Yelizaveta ile evlendi (1045). Norveç'e döndüğünde yeğeni kral Magnus'a karşı savaştı ve topraklarının yarısını aldı. Magnus ölünce (1047) Harald III toprakların diğer yarısını da ele geçirdi. Ülkede birliği sağladı, daha sonra Danimarka'yı kırıp geçirdi ve İngiltere'yi istila etti, ama yenildi ve öldürüldü.

HARALD IV Gille ya da **Gillechrist** (İrlanda - öl. 1136), Norveç kralı (1130 - 1136), kral Magnus Barfot'un oğlu. Sigurd Jorsalafare ve oğlu Magnus hayattayken Norveç tahtında hak iddia etmeme konusunda verdiği sözü tutmadı ve Sigurd ölünce (1130), Magnus'u krallığın yarısını kendisine vermeye zorladı. 1135'te Norveç'in tek kralı oldu, ancak ülkeyi yönetmeyi başaramadı. Tahta talip olan Sigurd Slembe tarafından öldürüldü.

HARALD V, Norveç kralı (Asker 1937). Olav V'in oğlu. 1968'de Sonja Haraldsen ile evlendi; iki çocuğu vardır. 1991'de babası ölünce kral oldu.

HARAM sıf. (ar. *haram*). **1.** Din kurallarına aykırı, dince yapılması yasaklanmış şey için kullanılır. (Karşt. HELAL.) **—2.** Belli kişiler dışında girilmesi, dokunulması yasaklanmış olan şey, yer için kulanılır. **—3.** Herhangi bir nedenle artık tadına varılamayan, yapılamayan şey: *Sensiz buralar haramdır bana. O günden sonra uyku bana haram oldu.* **—4.** *Bir şeyi (bir kimseye) haram etmek*, o şeyi kullanılmaz, yararlanılmaz duruma getirmek. ||*Haram helal ver Allahım, garip kulun yer Allahım*, "kazanç olsun da isterse dinin ve yasaların buyruklarına aykırı olsun, aldırmam" diyen kimsenin tutumu ve dileği için söylenir. ||*Haram olsun*, "bir şeyin hayrını görmesin, onu kullanamasın" anlamında söylenen ilenme sözü. ||*Haram para*, hak edilmeden ya da yasadışı yollardan kazanılan para.

◆ a. **1.** Haram olan şey. **—2.** *Haram yemek*, dinsel inançlara aykırı olarak hakkı olmayan bir şeyi sahiplenmek, ona el atmak: *Dürüst biridir, kesinlikle haram yemez.* ||*Harama uçkur çözmek*, nikâhlı olmadığı biriyle cinsel ilişkide bulunmak (tkz.).

—*Esk.* *Haramkâr*, nikâhsız olarak cinsi ilişkide bulunan. || *Haram-nemek*, nankör, hayırsız, tembel evlat. || *Haram-zade* → HARAMZADE.

—İsl. huk. *Haram liaynihi*, yasağa konu olan şey, içki, kumar, domuz eti vb. ||*Haram ligayri*, herhangi bir nedenden haram kapsamına giren şey. (Bir başkasının malını ondan habersiz almak vb.)

—ANSİKL. İsl. Efâl-i mükellefin (yükümlülüğe elverişli durumda olanların) yaptıkları işler için konulan dinsel hükümlerden biri olan haram, doğrudan ve dolaylı olarak ikiye ayrılır: *doğrudan haram* (li-aynihi) insan eti, kendiliğinden ölmüş hayvan eti (laşe), kan ve şarap gibi özü dolayısıyla ve herkese haram olan; *dolaylı haram* (li-gayrihi) aslında helal olmakla birlikte, bir başkasının hakkı olması nedeniyle başkasına haram olandır.

Bir farzın özürsüz yerine getirilmemesi haram, haram olanın yapılmaması (terk edilmesi) farzdır. Haram olan şeylere *muherremat* denir. Dince haram olan şeylerin bırakılması sevap, yapılmasıysa ceza (azap) sonucunu doğurur. Ehl-i sünnet inancına göre, açık ve kesin bir dinsel dogma (nas) ile yasaklanmış, haram olduğu konusunda görüş birliğine varılmış bir işi özürsüz olarak yapan kişi günahkâr sayılır. Böyle bir haramı, bilerek helal sayan ise, dinden çıkmış kabul edilir.

HARAMA a. Ayakkc. Fora dikişini dikmek ve gizlemek için harama bıçağı ya da harama makinesiyle taban köselesine açılan yarık. ||*Harama açmak*, fora dikişini gizlemek için taban köselesine yarık açmak. ||*Harama bıçağı*, ayakkabıcının harama açmak için kullandığı bıçak. ||*Harama makinesi*, harama açmada kullanılan makine.

HARAMİ a. (ar. *haram* ve -*i*'den *harami*). *Esk.* Yol kesen, haydut, eşkıya.

HARAMİLİK a. Hırsızlık, haydutluk, eşkıyalık.

—Tar. Osmanlı devletinde başlarında komutan niteliğinde bir kişi bulunmaksızın, küçük akıncı birliklerinin düşman ülkelere düzenledikleri akınlar için kullanılan terim. (Akınlara sayısı yüzünden az akıncı katılırsa, buna "çete baskını" ya da "çetecilik" denirdi. Haramilik yöntemiyle yapılan akınlarda da büyük akınlardaki kurallar geçerli olduğundan, devlet ele geçirilen tutsaklardan *pençik* adıyla beşte bir vergi alırdı. Ancak, *akıncı kadısı* ya da *pençikçibaşı*'nın bulunmadığı çeteden bu resim alınmazdı.)

HARAMSIZ sıf. Haram karışmamış, haram olmayan, elde edilmesinde, kullanılmasında dine aykırı bir durum bulunmayan şey için kullanılır: *Haramsız bir lokma. Haramsız kazanç.*

HARAMZADE a. (ar. *haram* ve fars. *zade*, evlat'tan). **1.** Evlilikdışı ilişkiden doğan çocuk; piç: *Aslını inkâr eden haramzadedir* (atasözü). **—2.** Haram yiyen, haram yollardan zengin olan kimse.

HARANA a. *Yörs.* Büyük tencere, kazan.

HARANGOZÓ (Gyula), macar dansçı, koregraf ve bale yöneticisi (Budapeşte 1908 - *ay. y.* 1974). Budapeşte operası'nın dans okulunda eğitim gördükten sonra topluluğun baş dansçılığına getirildi (1928). İlk koregrafisi olan *Csárdás scene*'i 1936'da gerçekleştirdi. Budapeşte operası'nın baş koregrafı olunca, ulusal topluluğun repertuvarını klasik ve folklorik yapıtlarla zenginleştirmeye çalıştı: *Romeo ve Juliet* (müz. Çaykovskiy, 1939), *Harika Mandaren* (müz. Béla Bartók), *Orman prensi* (müz. Béla Bartók, 1939), *Furfangos diákok* (müz. Ferenc Farkas, 1949), *Keszkenö* (müz. Jenö Kenessey, Jenö Hubay'dan esinlenerek, 1951).

HARAP sıf. (ar. *harab*). **1.** Eskimiş, yıkılacak duruma gelmiş; yıkık, viran: *Harap bir köşk.* **—2.** Aşırı ölçüde bitkin, yorgun; perişan: *Bu harap bedenle böyle ağır bir yükü kaldıramazdı. Onu son gördüğümde harap bir haldeydi.* **—3.** *Esk.* Çok sarhoş. **—4.** *Bir şeyi harap etmek*, onu harap duruma sokmak. ||*Harap olmak*, perişan, harap bir duruma gelmek: *Ağlaya ağlaya harap olmuştu.* ||*Bağdat harap, viran*, "karnım aç" anlamında kullanılır.

—*Esk.* *Harab-âbâd*, dünya. || *Harab-ender-harab*, büsbütün harap olmuş, bozulmuş, yıpranmış.

HARAPLAŞMAK gçz. f. Harap duruma gelmek, viran olmak.

HARAPLIK a. Harap olma durumu; yıkınlık.

HARAPPA, Pakistan'da kent, Lahor'un G.-B.'sında aynı adı taşıyan eskiçağ kenti yakınında yeni yeni gelişti. Tekstil sanayisi. Deri işleme.

HARAPPA, Pakistan'da (Pencab), Ravi ırmağının eski yatağı kıyısında arkeolojik sit. Eski İndus* uygarlığı ("Harappa uygarlığı" da denir) burada kurulmuştur. Daha fazla harap olmuş bulunmasına rağmen, Mohenco-Daro (650 km kadar G.-B.'sındadır) ile benzerlikler gösterir: bugün yalnızca surları, işçilerin oturduğu mahalleleri, atölye ve mahzenleri kalmış olan çok büyük bir kale (İ.Ö. 2500-1500 dolayları). Güneyde, İndus uygarlığı sonrası bir nekropolis (çeşitli boyalı kapka-

HARAR a. (ar. *gırar* ya da *gırare*'den *harar*). **1.** Genellikle kıldan dokunmuş büyük çuval. **—2.** *Harar gibi*, içine çok şey alabilen geniş, büyük eşyalar için kullanılır: *Harar gibi bir torba.*

HARAR, Etyopya'da kent, il merkezi, Addis Abeba'nın D.'sunda; 63 000 nüf. Surlarla çevrili eski kent. Ticaret merkezi (kahve) ve Etyopya'da müslümanların toplandığı başlıca merkez. —*Harar ili*, Etyopya'

Giraudon



Harappa
pişmiş topraktan ana tanrıça
İndus uygarlığı
Karaçi Ulusal müzesi

nın (G.-D.) dörtte birlik bölümünü kaplar; 259 700 km²; 4 931 547 nüf. (1990).

—Tar. Aden körfezi ve Hint okyanusu'ndan gelen kervanların buluştuğu Harar kenti, islam dini için bir ileri karakol oldu. Kentin adı ilk kez imparator Amda Tsion (1314-1344) islam ilerlemesine karşı çıktığında XIV. yy.'da kroniklere geçti. XVI. yy.'da, daha yaygın olarak Ahmet Gran adıyla bilinen Ahmet bin İbrahim el-Gazi, Etyopya*'da ele geçirilen tüm müslüman toprakların egemeni olarak imam unvanını aldı. Ahmet Gran'ın ölümünden sonra (1543) yeğeni emir Nur, Gallalar'ın saldırılarına karşı koyabilmek için kenti surlarla çevirdi. XVII. yy. ortalarında Harar emirliği adı altında bağımsız bir islam devleti kuruldu; kent bir ticaret ve islam bilimleri merkezi durumuna geldi. 1875-1885 arasında bir Mısır garnizonu kentte kaldı ve 1877'de kenti alarak hıristiyan Habeş İmparatorluğu'na katan Menelik, buraya ras Makonnen'i vali atadı. 1855'te ingiliz gezgin Richard Burton'un ziyaret ettiği kentte, 1880'den 1891 başlarına kadar A. Rimbaud yaşadı.

HARARE, esk. **Salisbury,** Zimbabve'nin başkenti; 910 000 nüf. (1988). (1978'de nüfusun 117 500'ü Avrupa kökenliydi). Salisbury, zenci banliyölerinden birinin adını aldı; sözkonusu ad ise, Afrikalı bir şefin (Neharava) ülkeye gelen ilk kolonlarca biçimi bozulan soyadından türemiştir. 1890'da ılıman High veld'in ortasında kurulan (1 500 m yükseltide), bir ingiliz sömürgesinin, bir ayrılıkçı devletin, daha sonra da bağımsız bir devletin başkenti olan kent, üniversite ve kültür alanları bakımından bölgesel merkez olma özelliklerinin yanı sıra çok çeşitli sanayi kollarını (önemli bir tütün imalatı) da içerir (ülke üretim hacminin yarısı).

HARARET, -ti a. *(ar. ḥarāret).* **1.** Isı, sıcaklık: *Havanın harareti. Sobanın harareti arttı.* **—2.** Normalin üstüne çıkan beden ısısı; ateş: *Hastanın harareti yükseldi.* **—3.** Susuzluk: *Hararetini soğuk içkilerle gidermek.* **—4.** Bir eylemdeki ya da anlatış, davranış biçimindeki coşkunluk, canlılık, atılganlık: *Hararetle tartışmak.* **—5.** *Hararet basmak,* aşırı ölçüde susamak; vücut ateşi yükselmek. ‖*Hararet kesmek, söndürmek,* susuzluğu gidermek. ‖*Hararet vermek,* susatmak.

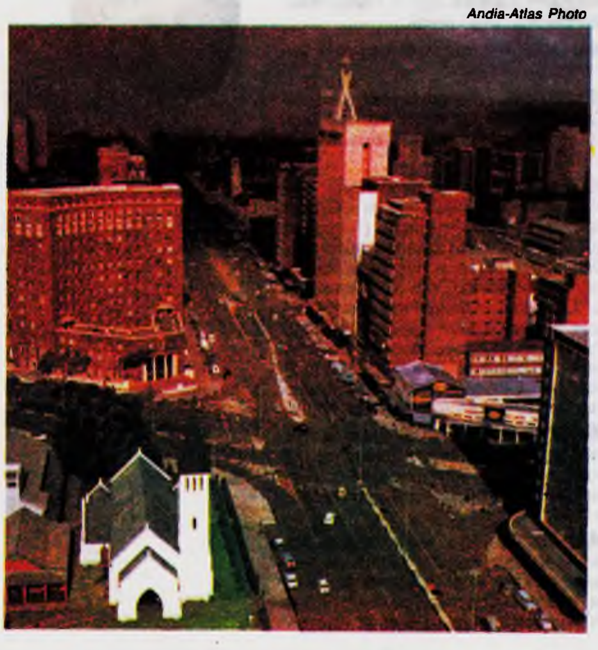
HARARETLENDİRMEK → HARARETLENMEK.

HARARETLENMEK gçz. f. **1.** Canlanmak, coşmak, kızışmak: *Toplantı giderek hararetlendi.* **—2.** Ateşi yükselmek; ateşlenmek: *Çocuk bu gece birden hararetlendi, doktor çağırdık.*

◆ **hararetlendirmek** ettirg. f. Canlandırmak, coşturmak, kızıştırmak.

Harare'den bir görünüm (1970'e doğr.)

Andia-Atlas Photo



HARARETLİ sıf. **1.** Coşku, canlılık ve heyecan gösteren şey için kullanılır; ateşli: *Hararetli bir konuşma. Konuşmasının en hararetli yerinde sözünü kestiler.* **—2.** Vücut ısısı yüksek; ateşli.

HARARİ a. Harar kenti müslümanlarının konuştuğu etyopya dili.

HARÂS a. (fars. *harās*). *Esk.* **1.** Hayvanla döndürülen değirmen. **—2.** *Harâs-ı harab,* harap, köhne değirmen; dünya.

HARÂSET a. (ar. *ḥarāṣet*). *Esk.* Ekincilik, çiftçilik.

HARASZTİ (Emil), macar müzikbilimci (Nagyvárad, bugün Oradea, Romanya, 1885 - Paris 1958). Felsefe doktoru unvanını aldı. Budapeşte konservatuvarı'nda önce öğretmenlik, sonra da müdürlük yaptı (1920-1928). Macaristan Ulusal kitaplığı'nın müzik bölümünü yönetti. Araştırmalarını, XVI. ve XIX. yy.'larda Macaristan ve Batı Avrupa arasındaki müzik ilişkileri ve Liszt üzerinde yoğunlaştırdı. Başlıca yapıtları: *Macar müziği* (1933), *Béla Bartók* (1938), *Berlioz ve "Macar marşı"* (1946), *Franz Liszt* (ölümünden sonra 1967'de yayımlandı).

HARAŞO a. (rusça sözc.). El sant. Yün örgüde bir ilmek atma biçimi. (İlmeğin arasından öne doğru geçirilen şişe iplik dolayıp arkaya doğru çıkartarak yapılır. *Ters örgü* de denir.)

HARA TAKAŞİ, japon siyaset adamı (Morioka 1856 - Tokyo 1921). Daha sonra prens olan İto ile Seiyukai partisi'ni (liberal parti) kurdu, içişleri bakanlığı (1906, 1911 ve 1913) ve başbakanlık (1918) yaptı. Hükümeti, parlamento kurallarına sıkıca bağlı kalan ilk hükümet oldu. Barışın korunmasından yanaydı, bir öğrenci tarafından öldürüldü.

HARAUTİ a. Racastan'ın merkezinde ve doğusunda (Kota ve Bundi bölgesi) yaklaşık 600 000 kişinin konuştuğu racastani lehçesi. (Devanagari yazısıyla yazılır.)

HARAVİL dağı → YİĞİT dağı.

HARAYEB, Lübnan'da köy, Tir'in kuzey-doğu'sunda, Leytani yakınında; arkeolojik kazılarda İ.Ö. IV. -I. yy.'dan kalma bin kadar küçük heykel bulundu.

HARAZA a. *Yörs.* **1.** Ağız kavgası. **—2.** Öfke, sinir, heyecan.

HARAZA a. *Yörs.* Sığırın öd kesesinden çıkan ve halk arasında sarılığa karşı kullanılan taş.

HARBAT a. (fars. *har,* iri, büyük ve ar. *baṭṭ*'tan *har-baṭṭ*). *Esk.* İri kaz.

◆ sıf. **1.** Ahmak, budala. **—2.** Hilebaz, dolandırıcı.

HARBE a. (ar. *ḥarbe*). *Esk.* **1.** Piyadelerin kullandığı kısa mızrak. **—2.** Köşklü denilen yangın habercilerinin kullandığı ucu sivri demirli mızrak.

HARBECİ a. (ar. *ḥarbe*'den). *Esk.* Kısa mızrakla silahlandırılmış eski bir asker sınıfı.

—Kur. tar Osmanlı devletinde muhzır ağanın yönetiminde suçluların tutuklanarak hapsedilmeleriyle görevli olan asker. (Yeniçeri ocağı'na bağlı olan harbeciler, sırtlarına kaplan postu, başlarına keçe külah giyerler, bellerine savaş baltası asarlar ve ellerinde de harbe [kısa mızrak ya da süngü] taşırlardı. Yeniçeri ağası bir yerden bir yere giderken, yanında harbeciler bulunurdu. Yeniçeri ocağı'yla birlikte [1826] ortadan kaldırıldı.)

HARBEL, Liberya'da kent, Monrovia'nın D.'sunda kauçuk ağacı büyük işletmelerinin bulunduğu bir bölgede; 40 000 nüf. —Yakınında havalimanı.

HARBEN be. (ar. *ḥarb*'den *ḥarben*). *Esk.* Savaşarak, silah zoruyla.

HARBENDE a. Kur. Tar. Osmanlı sarayında has ahırlardaki katırların bakımından sorumlu olan katırcı.

—ANSİKL. Harbendeler on bir bölükten oluşur ve her birinin başında bir bölükbaşı bulunurdu. Yüz elli kişiden meydana gelen her bir bölükte yarıya yakın sayıda *şakirt* (çırak), katırların palanlarını yapmakla görevli sekiz *bitanin* (kolancı), bir o kadar nalbant ve iki de *kebe-i hımari* (katır semeri yapan usta) bulunurdu. Harbende bölükleri, büyük imrahora bağlıydılar. Bunlardan birincisinin bölükbaşısı aynı zamanda harbendebaşı, ikincisininki de harbendeler kethüdasıydı.

HARBENDEBAŞI a. Kur. tar. Osmanlı devletinde saray katırlarının bakımıyla görevli katırcıların başı. (Bölükbaşıların en kıdemlisi birinci harbende bölüğünün başına getirilir, böylece aynı zamanda harbendebaşılık görevini de üstlenirdi.)

HARBİ sıf. (ar. *ḥarb* ve *-ī*'den *ḥarbī*). Esk. **1.** Savaşla ilgili. **—2.** Müslüman olmayan.

◆ a. Düşman.

HARBİ a. (ar. *ḥarbe* ve *-ī*'den *ḥarbī*). Sil. **1.** Namluyu temizlemeye, namluda sıkışmış çekirdeği çıkarmaya yarayan alet. **—2.** XVII. ve XIX . yy.'lar arasında, ağızdan dolma tüfek ya da tabancalara, barut doldurup bastırmaya yarayan çelik ya da ahşap çubuk. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** İlk yivli silahlarda mermiyi namlu içine itmeye yarayan çubuk.

—Denizc. Kilitlerin açık uçlarındaki yuvalardan geçirilen, genellikle vidalı ya da damaklı pim.

—Fişekç. Fişeklerde barutu ya da bazı cephanelerde patlayıcıyı elle değiştirmeye yarayan silindir biçiminde ağaçtan parça.

—Tar. Osmanlı devletiyle savaş durumunda bulunan ya da henüz barış antlaşması imzalamamış bulunan ülkeler ve bunların Türkiye topraklarında yaşayan uyruklarına verilen ad. (Elçiler ve elçilik çalışanları dışında özel izinle türk topraklarında yaşayıp geçimini ticaretle sağlayan harbilere "müstemen"* denirdi. Bunlara bir yıl izin verilir, bu sürenin bitiminde Türkiye'den ayrılmak ya da cizye ödemek şıklarından birini seçmeye zorunlu tutulurlardı. Cizye vermeyi kabul edenler türk uyruğu sayılır, bunlara "zimmi" denirdi.)

◆ sıf., be. *Arg.* **1.** Doğru, hilesiz, mert, açık: *Harbi adamdır, her sözüne inanırım. Harbi zar. Harbi laflar etmek. Harbi konuşalım suç bizde. Harbi davranmak.* **—2.** *Harbi bas,* haydi, doğru, hızlı yürü anlamında söylenir. ‖*Harbi keriz, harbi marşandiz,* işin doğrusu, gerçeği, aslı.

—ANSİKL. Çelik ya da pirinçten yapılan harbiler, atışlardan önce ve atışlardan sonra tabanca, tüfek vb. hafif ateşli silahların namlularının barut çamurunu temizlemekte kullanılıyordu. Ayrıca ağızdan dolma silahlarda, silahı atışa hazırlamak ve sıkılamak da harbilerle sağlanıyordu. Dumansız barutun buluşundan sonra kullanılan harbiler, tüfeğin el kundağının üst yanında, namluya koşut olarak açılan harbi yatağına vidalanarak taşınıyordu. Üç harbi birbirine vidalanarak namlunun kolaylıkla temizlenmesi sağlanıyordu.

HARBİG (Rudolf), alman atlet (Dresden 1913 - Doğu Prusya'da 1944). İlk kez 1939'da düzenlenen 800 m (1 dk 46 sn 6/10) ve 400 m (46 sn) rekorlarını kırdı.

HARBİLİK a. **1.** Ateşli silahlarda harbinin takıldığı yer. **—2.** *Arg.* Doğruluk, mertlik, açıklık.

HARBİN, çince **Ha'ır-bin,** Çin'in kuzey-doğusunda kent, Heilognciang ilinin merkezi, Sungari ırmağı kıyısında; 2 930 000 nüf. (1989). XIX. yy. sonunda basit bir köy olan Harbin, D.-B. yönündeki Manzhuli-Vladivostok demiryoluyla Harbin'den Dalien'a ve özellikle de Pekin'e giden yolların birleştirilmesi sayesinde gelişti. Mantar kent olarak, 1911'de 40 000 olan nüfusu, 1942'de 750 000'e ulaştı. Zengin bir tarıma ve çevredeki birçok maden kaynağına (Hıgang ve Şuangyaşan'ın maden kömürü; G.-D.'da kurşun, bakır, demir, tungsten) dayanan modern Çin'in en geniş sanayi komplekslerinden birinin odak noktası olduğundan kentin gelişmesi sürdü. Büyük metalürji, kimya, tekstil, besin fabrikaları kente ve dört uydu kentine (Açıng, Caodong, Hulan ve Binşien) dağılır.

HARBİYE sıf. (ar. *harbî*'nin dişl. *harbiyye*). *Esk.* Harple ilgili: *Fünun-ı harbiye* (savaş bilgileri, savaş tekniği).

◆ a. Ask. tar. **1.** Harp okulu'na eskiden verilen ad. **—2.** *Harbiye ambarı*, Askeri* müze'nin eski adlarından biri. ‖*Harbiye muhasebeciliği*, Mahmut II döneminde askeri kuruluşlar arasında mühimmat ve levazım işlerini düzenlemek amacıyla kurulan Mühimmat-ı harbiye nazırlığı'nın parasal işleriyle ilgili kalem. (Daha sonra kurulan Seraskerlik'e bağlandı.) ‖*Fünun-u harbiye*, muharip birliklerin savaş tekniği, sevk ve idaresi ile ilgili bilgilerin tümüne birden verilen ad.

HARBİYE, antik **Daphne*** Hatay'ın merkez ilçesi Antakya'ya bağlı bucak; 32 705 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi *Harbiye*, 17 248 nüf. (1990). Şelaleler ve dinlence yeri.

HARBİYE, İstanbul'un Beyoğlu ilçesinde, Taksim'le Şişli arasında uzanan semt. Adını XIX. yy.'da burada kurulan Harp okulu'ndan (Mektebi harbiye) alır. İstanbul Radyoevi, Hilton, Divan, Sheraton otelleri, Orduevi, Askeri müze, Lütfi Kırdar spor salonu, Açıkhava tiyatrosu vb. kuruluşların yer aldığı semt, günümüzde İstanbul'un en canlı iş, kültür ve eğlence merkezlerindendir.

Harbiye nezareti, Osmanlı devletinde askerlik işlerinin yürütüldüğü en yüksek makam. Bu günkü Milli savunma bakanlığı'nın yürüttüğü görev ve yetkilere sahip olan bu makamın adı, daha önce "Bab-ı seraskeri" idi. Bu makam, ilk kez Abdülaziz döneminde ikiye ayrıldı, ilk bölümüne "Bab-ı seraskeri", ikinci bölümüneyse yardımcı bir makam olarak "Harbiye nezareti" denildi. Sonradan Harbiye nezareti kaldırılarak yeniden eski durumuna dönüldü. Abdülhamit II döneminde, "Bab-ı seraskeri" adı, Harbiye nezareti'ne çevrildi (1879). Bu ad da 1884'te terk edilerek, yeniden "Bab-ı seraskeri" denilmeye başlandı. 1876'da Bab-ı seraskeri'de serasker paşanın maiyetinde bir müsteşar, bir mektupçu, bir nizamiye muhasebecisi ve bir de hassa muhasebecisi bulunmaktaydı. Abdülhamit II döneminin sonlarında Bab-ı seraskeri makamı seraskeri dairesi, mektupçuluk kalemi, şifre kalemi, tercüme kalemi, nizamiye evrak kalemi bölümlerine ayrılmıştı. İkinci meşrutiyet öncesinde kurulan Sait Paşa kabinesi sırasında Bab-ı seraskeri'nin adı, yeniden Harbiye nezareti'ne çevrildi. 1912'de çıkarılan genel salnameye göre Harbiye nezareti Şûrayı askeri, tahrirat, hukuk müşavirliği, erkânıharbiyei umumiye, piyade, suvari, sahra topçu ve nakliye kıtaatı ağır topçu müfettişi umumiliği, sıhhiye kıtaatı fenniye ve mevakı müstahkeme müfettişi umumiliği, heyeti teftişiye, levazımatı umumiye, matbaai askeriye, terbiye ve tedrisatı askeriye müfettişi umumiliği vb. daireler halinde çalışmaktaydı. Harbiye nezareti, Osmanlı devletinin sonuna kadar sürdü. Ankara hükümeti'de bu makamın adı "Milli müdafaa vekâleti" oldu.

HARBİYELİ a. Harp okulu öğrencisi.

HARBORD (James Guthrie), ABD'li general (Bloomington, İllinois, 1866 - Rye, New York, 1947). Birinci Dünya savaşı'nda Fransa'da çarpışan ABD kuvvetlerinin kurmay başkanlığını yaptı. Savaştan sonra ABD senatosu'nun kararıyla kurulan bir komisyonun başkanı atandı. Kurtuluş savaşı sırasında Anadolu'ya gelerek Sıvas'ta Mustafa Kemal Paşa ve öteki yetkililerle görüştü. Ermeni ve manda sorunları konusunda hazırladığı gerçekçi ve tarafsız bir raporu Senato'ya sundu. ABD Genelkurmay başkanlığı yaptı (1921-1922). Emekli olduktan sonra RCA şirketi yönetim kurulu başkanlığına atandı (1930). General Harbord'un raporu türkçe olarak da yayımlandı: Seçil Akgün: *General Harbord'un Anadolu gezisi ve ermeni meselesine dair raporu* (1981).

HARBOU (Thea VON), alman kadın yazar ve senaryocu (Tauperlitz, Bavyera, 1888 - Berlin 1954). Fritz Lang'ın (1934'e kadar Fritz Lang'ın karısıydı) filmlerinin senaryosunu yazdı: *Der müde Tod* (1921), *Das testament des Dr. Mabuse* (1922), *Die nibelungen* (1923-24), *Metropolis* (1926), *M* (1931). F. W. Murnau'nun *Der brennende Acker* (1922) ve E. A. Dupont'un *Variety* (1925) adlı filmlerinin de senaryoları onundur. Sinemada anlatımcılığın tarihinde rol oynadı. Hitler'in iktidara gelmesiyle, yeni rejimin ideolojisini benimsedi. 1933-34'te iki film yönetti.

HARBOUR GRACE, Kanada'da liman, Newfoundland adasında, Conception Bay (Avalon yarımadası) kıyısında; 2 900 nüf. Besin sanayileri.

HARBURG, Almanya'da eski kent, Elbe kıyısında, Hamburg'un karşısındaydı ve 1937'de Hamburg'a katıldı.

HARBÜZ ya da **HARBÜZE** a. (fars. *harbüz, harbüze*). *Esk.* **1.** Karpuz, kavun. **—2.** *Harbüzezar*, bostan. ‖*Harbüze-füruş*, kavun, karpuz satan kimse. ‖*Harbüze-i rubah*, ebucehil karpuzu.

HARBÜZE → HARBÜZ.

HARC (EL-) Suudi Arabistan'ın orta kesiminde vaha, Riyad'ın G.-D.'sunda.

HARCAMA a. **1.** Harcamak eylemi. **—2.** Parayı kullanma, sarf. **—3.** Harcanan para tutarı, masraf: *Hesapta olmayan harcamalar yapmak. Seyahat harcamaları, şirket tarafından ödenir. Devlet harcamalarını kısmak.*

—Akışkan. mekan. Bir kaptan, bir saniyede akan sıvı ya da gaz miktarı.

—İkt. *Değişken harcamalar*, toplam üretimin azalan ya da artan bir fonksiyonu olarak tanımlanan harcamalar. ‖ *Geçici harcamalar*, süreklilik gösteren bir üretim sürecinde, çıktıların bir fonksiyonu olarak aynı sürekliliği gösteren harcamaların aksine, geçici nitelik taşıyan harcamalar. ‖ *Sabit harcamalar*, üretim düzeyinden bağımsız, üretilen ürün miktarına göre değişmeyen harcamalar. ‖ *Sermaye harcaması*, üretim sürecinde sermaye mallarının aşındıkları, yıprandıkları oranda toplam harcamalara katılması. ‖ *Verimli harcamalar*, üretim sürecinde, kendi tutarlarından daha fazla bir üretim artışına neden olan harcamalar.

—İstat. *Harcama kalemi*. Bir harcama grubu içinde en fazla satılan maddelerin tümü. (Bunlardaki gelişme o grubun fiyatını belirler.) — Aylık tüketici fiyatları indeksinin hesabında aile bütçelerindeki maddeler için kullanılan başlık. (Örneğin, İstanbul Ticaret odası'nın "ücretliler geçinme indeksi" 107 harcama kalemi ya da maddeden oluşur.)

—Kamu mal. *Harcama yetkisi*, bir ita amirine yasayla ya da bazen bir yönetmelikle verilen harcama yapma izni. ‖ *Bağlı harcama*, yetkili merci tarafından, bir kamu tüzel kişiliğini borçlandırmak için yapılan harcama. ‖ *Kamu harcaması*, kamu idaresi mal varlığı hesabına yapılan harcama. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Sosyal harcamalar*, toplumsal yaşamın, sağlık, yaşlılık, aile, konut gibi farklı kesitlerine ilişkin harcamalar. ‖ *Zorunlu harcama*, bir yerel yönetimin yapmakla yükümlü bulunduğu harcama. (Yerel yönetim üzerinde vesayet yetkisini kullanan merci, sözkonusu yönetimin bütçesine zorunlu harcama türlerini geçirir.)

—Muhs. *Harcama belgesi*, veznedar tarafından, bir kasa çıkışını belgelemek için düzenlenip daha sonra, bir muhasebe kaydına dayanak oluşturan belge.

—ANSİKL. Kamu mal. *Kamu harcaması*, özel girişimin tek başına etkili bir biçimde karşılayamadığı toplumun ortak gereksinimlerini giderme amacı taşıyan harcamadır; güvenlik, düzen, sağlık, eğitim gereksinimleri gibi. Ekonomik açıdan kamu harcamaları ya üretim ve tüketimle ilgili harcamalar ya da transfer harcamaları (sosyal yardım harcamaları, emeklilik aylığı ya da para yardımları, devlet borçları servisi vb.) olabilir. Üretim etmeni satın alarak devletin gerçekleştirdiği yatırım ve cari harcamalara *reel harcama* da denir. Gözlemler zaman içinde kamu harcamalarının arttığını ve yapısal değişim geçirdiğini gösterir. İlk kez XIX. yy. sonu ile XX. yy. başlarında alman iktisatçı A. Wagner, "mali gereksinimlerin genişleyerek büyümesi yasası" adını verdiği devlet harcamalarının artışından söz etmiştir. Bunun sonucu olarak, kamu gelirlerinde de bir genişleme kapasitesi olduğu, başka bir deyişle, kamu gelirlerinde, harcamalardaki bu genişlemeye uyum sağlayacak bir esnekliğin bulunması gerektiğini ileri sürmüştür. Wagner, genel olarak, kamu harcamalarının uzun dönemde hemen hemen gayrısafi ulusal hasılaya koşut bir biçimde arttığını saptamış ve bu artışın yalnızca mutlak değil, oransal olduğuna da dikkati çekmiştir. Pek çok sanayileşmiş ülkede kamu harcamalarındaki artışlar, ulusal savunma (savaşlar, silahlanma), devlet borçları, kentleşme akımları, eğitim, teknik gelişme, nüfus artışı, devletin ekonomik etkinliklerde rol alması, toplumsal yardımlardaki artışlar vb. nedenlere bağlanmıştır. Ama, özellikle, kamu harcamalarının artışında ekonomik büyümenin rolü daha önemli olmuştur. Büyüme ve kalkınma devletin klasik işlevlerinin maliyetini artırır: örneğin, kentleşmenin yükü, sağlık hizmetlerinin, polis ya da eğitim hizmetlerinin artmasına yansır. Yaşam düzeyindeki gelişme, vatandaşları, kamu hizmetlerine ilişkin beklentilerinde daha titiz yapar. Bu, özellikle yaşam düzeyinin niteliğiyle ilgili alanlarda daha geçerlidir. Teknik gelişmeler, yeni araçların kullanımını özendirir: otomobil (otoyol), tıbbi gelişmeler, geniş altyapı harcamaları (hastaneler vb.). Büyüme nihayet sektörel yardımların gerekliliğini ortaya koyar: konut, gemi yapımı, tarım ve arazinin düzenlenmesi gibi.

Bu gelişme bazı iktisatçıları, devlet tarafından zorunlu olarak üstlenilen bütün kamu harcamalarının devletçe yüklenilmesinin gerekli olup olmayacağını ve eğer gereklilik yoksa, onları özel kesimin üzerine almasının araştırılıp araştırılmayacağını düşünmeye yöneltmiştir. Bu konu, toplumun üretken kaynaklarının en iyi kullanımını elde etmek için kamu harcamalarına *iktisadi hesap**ların uygulanmasıyla sonuçlandı.

HARCAMAK g. f. **1.** *(Para) harcamak*, bir alışveriş, bir hizmet vb. karşılığı olarak para kullanmak; sarf etmek: *Tüm aylığını harcamak. Parasının büyük bölümünü yiyeceğe harcamak.* **—2.** *Bir şeyi (somut) harcamak*, onu bir şey yapmak, bir aygıtı, aracı işletmek için kullanmak, tüketmek: *Bu etek için ne kadar kumaş harcadın? Bu fırın çok az elektrik harcar. Suyu çok harcamayın, idareli kullanın.* **—3.** *Bir şeyi (soyut) bir şeye, bir şey için harcamak*, onu, bir şeyi yapmak kullanmak: *Bütün gücünü harcadı ama bu işi başaramadı.*

Davranışlarının ona zarar verdiğini anlatmak için çok zaman harcadım. **—4.** *Tkz. Bir kimseyi harcamak,* toplum içindeki yerini sarsmak ya da onu görevinden uzaklaştırmak: *Yeni genel müdürü de harcamaya çalışıyorlar;* ona değerini düşürecek, onurunu kıracak biçimde davranmak: *Yine harcadın beni;* yok etmek, öldürmek: *Gözünü kırpmadan iki kişiyi harcadı.* **—5.** *(Bir kimse, bir şey için) kendini, bir şeyini harcamak,* o kimse ya da şey uğruna kendini ya da bir şeyini feda etmek: *Evladı için kendini harcadı. Bir aşk uğruna gençliğini harcamak.*

◆ **harcanmak** edilg. f. Harcamak eylemine konu olmak: *Evin çatısı onarılırken umulandan çok fazla kereste harcandı. Bu işte harcanan ilk adam sen değilsin.*

HARCANABİLİR sıf. Harcanma özelliği olan.
—Metalürj. Diğer bir metale göre anot konumunda bulunan ve böylece onun yerine tepkimeye girerek onu koruyan metal (katodik koruma) için kullanılır. (Eşanl. GALVANİK.)

HARCANMAK → HARCAMAK.

HARCIÂLEM sıf. (ar. *ḫarc* ve *ʿalem*'den *harc-ı ʿālem*). **1.** Herkesin alıp kullanabileceği, bol ve ucuz şey için kullanılır: *Harcıâlem bir kumaş. Harcıâlem eşyalar. Harcıâlem bir giysi.* **—2.** Hiçbir özgünlüğü olmayan, sıradan, basmakalıp şey için kullanılır: *Harcıâlem düşünceler.*

HARCIRAH a. (ar. *ḫarc* ve fars. *rāh*'tan *ḫarc-ı rāh*). YOLLUK'un eşanlamlısı.

HARCLAY (Andrew) **Carlisle** kontu, ingiliz kaptan (öl. Carlisle 1323). Edward II zamanında Cumberland şerifi olarak İskoçlar'a karşı Kuzey İngiltere'nin savunma sorumlusu oldu. Kral Boroughbridge'e isyan eden Lancasterli Thomas'ı yendi (1322), ancak dönüşünde İskoçlar ile anlaşmaya çalıştığı için başı vuruldu.

HARCOURT (Henri DE LORRAINE, — *kontu*), fransız subay (1601 - Royaumont 1666). Elbeuf dükü Lorraineli Charles I'in oğlu; Piemonte ordusuna komuta etti (1639) ve Torino'yu ele geçirdi (1640). Katalonya kral naibi oldu (1644), Rosas ve Balaguer'i aldı, ancak Lérida önlerinde yenildi (1646). Parlamento Fronde'u sırasında önce sarayı destekledi, 1652'de prenslerin tarafına geçti ve Brisach'ı işgal etti. Bu davranışı Anjou bölgesinin yönetiminin ona verilmesini sağladı (1654). Lorraine hanedanın büyük oğlu (cadet) ve kulağında inci (perle) bir küpe taşıdığı için CADET-LA-PERLE diye anıldı.

HARCOURT (Henri, *—dükü*), Fransa mareşali ve diplomat (1654 - Paris 1718). 1693'te tümgeneral oldu. Neerwinden zaferinin kazanılmasında önemli bir rol oynadı. 1698 - 1701 arasında Madrid sefiri oldu. Ölümünden sonra tahtını Anjou dükü'ne (geleceğin Felipe V'i) bırakması için Carlos II'yi ikna etti. 1700'de Harcourt dükü, 1709'da Chambre des pairs üyesi, 1703'te de Fransa mareşali oldu.

HARCOURT (Simon 1. *vikont*), Büyük Britanya başyargıcı (Stanton Harcourt, Oxfordshire, 1661 - Londra 1727). Torylerdendi, George I'in tahta çıkması üzerine görevini kaybetti, ama kralın yokluğunda Büyük Britanya'yı yöneten naipler meclisindeki yerini korudu.

Harcourt Brace Jovanovich İnc., 1919'da New York'ta kurulan amerikan yayınevi. Belli başlı yayınları edebiyat, insan bilimleri, güzel sanatlar, çocuk kitapları ve eğitim kitaplarıdır. Şubesi Johnson Reprint Corporation ise reprint alanında uzmanlaşmıştır.

HARÇ a. (ar. *ḫarc*). **1.** Resmi kuruluşlarda görülen kimi işlerin karşılığı olarak ilgili kimselerce devlete ödenen para: *Tapu harcı. Mahkeme harcı.* **—2.** *Esk.* Harcanan para, gider. **—3.** *Harç yatırmak,* ödenmesi gereken bir harcı, ilgili vezneye yatırmak.
—Ask. tar. Osmanlı ordusunda asker atama, sevk, alınacak asker sayısını belirten deyim.
—Eğit. Yükseköğretim kurumlarınca, eğitim ve öğretim giderlerinin bir bölümünü karşılamak amacıyla, dönem başında ilk kayıt yaptırma ya da kayıt yenileme sırasında öğrencilerden alınan para. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Huk. Kamu hizmetlerinden yararlanma karşılığı olarak ödenen para. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İkt. tar. *Harc-ı evamir,* osmanlı döneminde, yazılan emirler dolayısıyla iş sahiplerinden alınan resim. (Bu harçlar, işin niteliğine göre azalır ya da çoğalırdı.) || *Harc-ı ferman,* verilen fermanlar için sahiplerinden alınan resim. (Bu harçlar, ferman verilen kişilerin önemine göre değişir, azalır ya da çoğalırdı. Beylerbeyi beratlarından 15 bin akçe, zuama beratlarından 800 akçe, tımar beratlarından 120 akçe alınırdı.) ||*Harc-ı hademe,* hademe masrafı karşılığında alınan resim.
—Kamu mal. Bazı idari işlemlerden alınan, ikincil önemde kamu geliri (örneğin pasaport harcı).
—Kur. tar. *Harcı hassa,* Osmanlı devletinde saray harcamaları için ayrılan paranın saklandığı dolabın adı. ||*Harcı hassa kalemi,* şehremanetinde saraya ilişkin harç ve levazım hesaplarını tutan daire. (Tanzimat'tan sonra kaldırıldı.)
—ANSİKL. Eğit. Her yıl öğrencilerin yükseköğretim kurumlarına ödemek zorunda bulundukları harçlar, öğrenim dallarının nitelikleri ve süreleri ile Yükseköğretim kurulu'nun önerisi ve Bakanlar kurulu'nun onayı ile belirlenir. Varsa yabancı dil hazırlık öğrenimi dahil, her eğitim-öğretim programının maliyet bedelinin en çok beşte biri öğrencilerden harç olarak alınır. İsteyen öğrenciler için bu harç, borçlanma ya da hizmet yükümlülüğü karşılığı devlet tarafından da ödenebilir. Bir yükseköğretim kurumunu bitirdikten sonra ikincisine başlayanların harcı devlet tarafından karşılanmaz. Yabancı uyruklu öğrencilerden alınacak harçların tutarı, Yükseköğretim kurulu'nun görüşü alınarak Bakanlar kurulu tarafından ayrıca belirlenir.

Gereken durumlarda harçların devletçe açılacak kredi ile karşılanması amacıyla her yıl Maliye bakanlığı bütçesine Kredi ve yurtlar kurumu'na aktarılmak üzere yeterli ödenek konur. Bu yoldan ya da doğrudan üniversitelerin bütçelerine katılan harçlar, her üniversite bütçesinde açılacak öğrenci sosyal yardım bölümünden, kurulacak Öğrenci harçlar fonu'na aktarılır. Bu fonda toplanan paralar öğrencilerin beslenme, kültür ve spor etkinlikleriyle öteki sosyal gereksinimleri için kullanılır.
—Huk. Harç, devletin yerine getirdiği bazı hizmetler için yalnızca bu hizmetlerden yararlanan kişilerden aldığı paradır. Bu niteliği yani belirli hizmetin karşılığı olması açısından vergiden ayrılır. Anayasa'nın 73. maddesine göre vergi, resim, harç ve bunlara benzer mali yükümlülükler yasayla konulur, değiştirilir ya da kaldırılır. Türk hukuk sisteminde harçlar 2 temmuz 1964 tarih ve 492 sayılı yasayla düzenlenmiştir. Yasada belirtilen harçlar şunlardır: 1. yargı harçları; 2. noter harçları; 3. vergi yargısı harçları; 4. tapu ve kadastro harçları; 5. konsolosluk harçları; 6. pasaport, oturma belgesi, vize ve Dışişleri bakanlığı tasdik harçları; 7. gemi ve liman harçları; 8. ayrıcalık belgesi (imtiyazname), izin belgesi (ruhsatname) ve diploma harçları; 9. trafik harçları.

HARÇ a. (ar. *herc,* karışıklık'tan). **1.** Bir karışımın oluşturulmasında kullanılan şeyler: *Bir sosun harcı.* **—2.** Giysilerin dikiminde kullanılan tamamlayıcı ya da süsleyici şeyler. (→ ŞERİT.) **—3.** *(Bir kimsenin) harcı olmak,* bir iş sözkonusuysa, bir kimseye özgü ya da onun yapabileceği, üstesinden gelebileceği nitelikte olmak (genellikle olumsuz): *Bu iş senin harcın değil, çok zor.* || *(Bir kimsenin) harcını vermek,* o kimseyi azarlayıp paylamak (arg.).
—Bayınd. *Bitümlü harç,* koruyucu ve kenetleyici bir sıva oluşturmak için yol üzerine serilen bitüm emülsiyonu ve kum karışımı.
—Hidr. bağl. *Hava harcı,* prizi kuruma, sertleşmesiyse havayla karbonlaşma sonucu gerçekleşen harç. (ADİ HARÇ da denir.) || *İnce taneli harç,* çimento, su ve kumdan oluşan ve en iri taneleri 1 mm'yi aşmayan harç. (Klasik bir harçta tane boyutları 3 mm, hatta bazen daha büyüktür.)
—İnş. *Harç tablası,* duvarcıların ve alçı ustalarının sıvayı yüzeye yaymak için kullandıkları dikdörtgen biçiminde levha. || *Çamur harcı,* yağlı toprak ve samandan ya da kesik kuru ottan oluşan ve ahşap çatkıların arasını doldurmaya yarayan harç.
—İnş. ve Bayınd. Çoğunlukla çimento, kireç, kum (tane boyutu 0,1-5 mm arasında), su ve gereğinde katkı maddelerinden oluşan karışım. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Metalürj. *Demirci harcı,* demirhane fırınını kaplamada kullanılan, kül, toprak ve çalı çırpı karışımı.
—Mutf. Bir yemeğin malzemesini oluşturan tuz, baharat, soğan, domates vb. öğeler. || *Börek harcı,* böreğin içine konmak üzere çeşitli malzemelerle hazırlanmış iç. (Peynirі maydanozla karıştırarak, soğan ve kıymayla, süt ve ıspanakla vb. şekillerde hazırlanır.) || *Dolma harcı,* dolma türü yiyeceklerin içine konmak üzere hazırlanmış iç. (Kıymalı ya da zeytinyağlı olur.)
—ANSİKL. İnş. ve Bayınd. Kum tanelerinin boyutuna göre harçlar, ince, orta ve kaba harç adlarını alır. "Yağlı" harçlar, "zayıf" harçların tersine bol miktarda bağlayıcı içerirler. "Melez" harçlarda, çimento ve kireç bir arada bulunur. Kireç, karışıma plastiklik ve yapışabilirlik özelliği kazandırırken, çimento da mekanik dayanımı artırır. Harçlar şantiyede hazırlanabildiği gibi, fabrikada üretilip kullanılmaya hazır 40 kg'lık torbalarda da piyasaya verilebilir (sanayi harçları) ya da santralda yapılıp taze halde vagonlarla taşınırlar (geciktirici içeren ya da stabilize harç). Satışa sunulan çok sayıda harç türü vardır. Yoğun ya da hafif olabilirler. Bazıları yalıtkan sıvalar, bazılarıysa ateşe dayanıklı sıvalar yapmaya yöneliktir (bunlar ateşe dayanıklı bağlayıcı ve özel agrega esaslıdır).

Hidrolik bağlayıcılı harçlar özellikle küçük öğelerin (yer karoları, panolar...) üretiminde, duvarcılıkta derz yapmada, gömme ve onarım işlerinde, sıva hazırlamada, geçirimsizlik şapı ve döşeme şapı yapımında kullanılır.

Bağlayıcısı reçine türlerinden biri (epoksi, poliüretan vb.) olan reçine harçları da vardır. Bunlar özellikle onarım işlerinde ve sanayi yapılarının tabanlarını hazırlamakta kullanılır.

HARÇ beli, Ordu-Mesudiye yolunun Karadeniz dağlarını aştığı yüksek geçit (1 940 m).

HARÇÇILIK → ŞERİTÇİLİK.

HARÇENG a. (fars. *ḫarçeng*). *Esk.* Yengeç.
—Esk. gökbil. Yengeç burcu.

HARÇLAMA a. Terz. Bir kumaşın üzerine süsleme amacıyla ya da kumaşın tarazlanmasını engellemek için bordür şeklinde şerit dikme eylemi.

HARÇLI sıf. Yapılması harç ödemeyi gerektiren iş için kullanılır: *Harçlı işlemlerde harç tutarını ilgili memura hesaplatabilirsiniz.*

HARÇLI sıf. **1.** Harçla sıvanmış ya da harç konularak örülmüş yapı için kullanılır: *Harçlı duvar.* **—2.** Harca bulanmış, üzerine harç bulaşmış. **—3.** Harçla bezenmiş giysi için kullanılır.
—Yerbil. *Harçlı yapı,* pekişmiş ince tozlar-

la sarılmış iri parçacıklardan oluşan kataklastik yapı.

HARÇLIK a. (ar. *ḫarc*'dan). Ufak tefek gereksinimler için kullanılacak para: *Babasından harçlık istedi. Yol harçlığı. Okul harçlığı.*

HARÇLIKÇI a. Ask. tar. Osmanlı ordusunda savaş sırasında, tımarlı sipahilerin harçlıklarının getirilmesi için izinle memleketlerine gönderilen görevlilere verilen ad.
—ANSİKL. Uzun süren sefer dönemlerinde kışlamak zorunda kalan tımarlı sipahilerden beş ya da on kişilik gruplar oluşturulur, bunlar orduda kalanlara harçlıklarını getirmek için memleketlerine gönderilirdi. İlk kez Düzmece Mustafa olayı sırasında Cüneytoğlu Hamza Bey'in uyguladığı ve daha sonra gelenek halini alan yönteme göre harçlıkçılar, orduda kalanların yakınlarıyla haberleşmelerini de sağlamış olurlardı.

HARÇSIZ sıf. Yapılması, harç ödemeyi gerektirmeyen iş için kullanılır: *Bu harçsız bir işlem, vezneye para yatırmanız gerekmez.*

HARÇSIZ sıf. Yapımında, oluşturulmasında harç kullanılmamış şey için kullanılır: *Harçsız duvar çabuk yıkılır*

HARD sıf. ve a. HARD-CORE ve HARD -ROCK'ın tkz. kısaltması.

HARDAL a. (ar. *ḫardal*). **1.** Avrupa ve Asya'da çok yaygın olarak yetişen ve alt yaprakları tüysü tipte parçalı olan biryıllık otsu küçük bitki. (Bil. a. *sinapis;* turpgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl. Bot.] **—2.** Bu bitkinin tohumu. (Bk. *ansikl.* böl. Eczc.) **—3.** Bazı hardal çeşitlerinin tohumlarının öğütülmesiyle elde edilen baharat. (Bk. *ansik.* böl. Bes. san.) **—4.** *Hardal rengi,* yeşilimsi sarı renk.
—Ask. *Hardal gazı,* kokusu yüzünden iperit gazına verilen ad.
—Eczc. *Hardal kâğıdı,* yapışkan bir çözelti emdirildikten sonra üzerine yağsız hardal tohumu ekilmiş kâğıt. (Hardal kâğıdı 1865 yılında Boggio tarafından yapılmış, daha sonra, 1867'de Jean-Paul Rigollot (1810-1873) tarafından geliştirilmiştir. 40°C'tan aşağı düşük sıcaklıktaki suyla nemlendirildikten sonra deri üzerine yapıştırılarak kullanılır. Her 100 cm^2'sinin 12 mg alilsenevol içermesi gerekir.) || *Hardal lapası,* yağı alınmış siyah hardal tohumu tozundan yapılan kan toplayıcı lapa. —Duruma göre yağı alınmış hardal tohumu tozu ekilmiş ya da karıştırılmış keten tohumu lapası. (Bu karışıma yumuşatıcı ya da tıbbi maddeler de eklenebilir.)
—Mutf. *Hardal sosu,* tereyağı, taze krema ve hardaldan oluşan sos.
—ANSİKL. Bes. san. Hardal, hem kara hardalın *(Brassica nigra),* hem esmer hardalın *(Brassica juncea)* ya da her ikisinin karışımı elenerek ya da elenmeden öğütülerek elde edilir. Macun hardal, öğütülen hardal tohumları, koruk suyu, şarap, sirke ya da bu sıvıların kırışımına su, az miktarda tuz, şeker, baharat ve aroma maddeleri karıştırılarak hazırlanır.
—Bot. Hardalın sarı çiçekleri dalların ucunda yalın salkımlar halinde bulunur. Meyveleri uzun, hafifçe yuvarlak ya da dörtköşemsidir. Tarla hardalı tarlada kendiliğinden biten çok yaygın zararlı bir ottur. Hardalın iki türü herkesçe bilinir. *Sinapis alba,* ak hardal ve *Sinapis nigra,* kara hardal. Bunlar eczacılıkta ve bahar olarak mutfaklarda kullanılan tohumları için yetiştirilir. Çok hızlı büyüyen ak hardal, yeşil gübre ya da yem bitkisi olarak da ekilebilir. Bu iki tü.ün tohumlarından elde edilen un, aynı adı taşıyan uyarıcı maddenin bileşimine girer.
—Ecz. Hardal tohumu kara hardalın olgun tohumları kaynatılıp içilerek iştah açıcı olarak, ezilip dıştan verilerek (hardal lapası, hardal yakısı ya da hardal banyosu) kanı cilde toplamak ve ağrı kesmek için kullanılır. Bunun uyarıcı ya da yatıştırıcı etkisi, bileşimindeki sinigrozidin, su ve mirozin enzimiyle parçalanması sonucunda ortaya çıkan alilsenevoldan ileri gelir.

HARDALİYE a. (ar. *ḫardal*'dan *ḫardaliyye*). İçine hardal tohumu katılarak dayanıklı hale getirilmiş ve mayalanarak şaraplaşması önlenmiş taze üzüm şırası.
—ANSİKL. Trakya bölgesinde, özellikle Kırklareli, Tekirdağ ve çevresinde çok tüketilen bir içecek olan hardaliyenin iştah açıcı, kuvvet verici ve harareti kesici etkileri vardır.
Hardaliye yapmak için şıraya dövülmüş hardal tohumundan % 2 oranında katılır ve fıçılara konup yaklaşık yirmi gün bekletilir. Siyah hardalda bulunan sinigrin, beyaz hardaldaki sinalbin glikozitleri, şırayla temasa gelince mirozinaz enzimi etkisiyle parçalanarak karakteristik kokulu bir yağ açığa çıkarır. Bu yağ şıranın mayalanmasını (fermantasyonunu) önler. Fıçıdan hardaliye alındıkça üzerine aynı ölçüde üzüm suyu eklemek gerekir.

HARDALLI sıf. (ar. *ḫardal*'dan *hardalli*). Mutf. İçinde hardal bulunan. || *Hardallı pekmez,* içine bir çıkın içinde hardal tohumu konarak yapılan üzüm pekmezi. || *Hardallı salça,* limon suyu, zeytinyağı, hardal, tuz, biber, sarmısak ve ince kıyılmış maydanozla yapılan beyaz salça. (Balık ve av etleri ızgaralarında kullanılır.) ||*Hardallı sos,* içine hardal katılarak yapılmış sos. (Daha çok et yemeklerinde kullanılır.)

HARDALLIK a. Hardal koymaya yarayan küçük kap.

HARDALSI sıf. Bot. *Hardalsı meyve,* kenarlarında tohumları taşıyan zar halinde bir bölme bulunan uzun iki çenetten oluşan meyve. (Olgunlaşınca iki çenet açılır. Bu meyve tipi turpgillerin belirgin özelliğidir. [Eşanl. SİLİKA.] ||*Hardalsı meyvecik,* hardalsı meyveye benzeyen, ama boyu eninin üç katını aşmayan küçük meyve. (Eşanl. SİLİKULA.)

HARDANGERFJORD, Norveç'in (Hordaland) batı kıyısında uzun fiyord, yanı başında bazen yüksekliği 1 000 m'yi aşan yalıyarlar yükselir. Kıyıdan içerilere doğru 100 km'den çok sokulur. Bir turizm ve sanayi (elektroteknik, gemi yapımı, besin sanayileri) bölgesidir.

HARDANGERVİDDA. Batı Norveç'te dağ kütlesi, en yüksek noktaları Hardangerjøkulen (1 862 m) ve Hallingskarvet' tir (1 933 m). Kütle, yükseltisi 1 200 - 1 400 m arasında değişen bir plato oluşturur. B.'da Hardangerfjord ve Sörfjord'a egemendir. Issız bir bölgedir.

HARD-BOP a. (*sert bop* anlamında amerikanca sözc.). Yumuşak ve tatlı, ama biraz yavan kalan cool caza olduğu kadar, 1940'ların aşırı karmaşık bop'ına da tepki olarak 1954'e doğru ABD'de ortaya çıkan caz üslubu. (Çok belirgin bir blues ve gospel etkisi taşıyan hard-bop, her şeyden önce cazın zenci kökenlerini yaşatmak istiyordu. Hard-bop'ın belli başlı temsilcileri, davulcu Max Roach ve onun beşlisiyle [trompetçi Clifford Brown ve saksofoncu Sonny Rollins burada ünlendiler] yine davulcu Art Blakey ve onun Jazz Messengers adlı topluluğudur.)

HARD-CORE sıf. (amerikanca *hard -core* [*pornography*], *hard,* sert ve *core,* çekirdek'ten). Gerçek cinsel sahnelerin gösterildiği pornografik filmler için kullanılır. (Kısalt. HARD.)
◆ a. Pornografik film.

HARDECAHUTE → HARDEKNUD.

HARD-EDGE a. (ing. *hard,* katı ve *edge,* kıyı'dan). 50'li yıllarda ortaya çıkan amerikan soyut resim akımı: bu akımın özelliği, geometrik kesinlik, biçimsel kuruluş ve düz renkli yüzeylerin netliğidir.
—ANSİKL. Hard-edge, soyut anlatımcılığın karşıtında ve Albers'in araştırmalarının çizgisinde yer alır. Biçim ve renk tamamen çakışır ve yapıt, tuvaliyle özdeşleşir (tuval bazen dik olmayan bir figüre göre kesilir [*shaped canvas*]). Hard-edge sanatçılarının (Kelly, Noland, ya da belli bir ölçüde F. Stella) tutumu, minimal sanatın oluşmasına yol açmıştır.

HARDEKHUD, HARDİCANUTE ya da **HARDECAHUTE** (1019'a doğr. -Lambeth 1042), Danimarka (1035) ve İngiltere kralı (1040-1042), Büyük Knud'un oğlu. Babasının ölümünde Danimarka' daydı. Annesi kraliçe Emma, ingiliz -danimarka birliğini korumak için, kardeşi Harold'un zararına onu kayırdı. Harold ölünce (1040), tek başına İngiltere kralı oldu. Aziz Olav'ın oğlu iyi Magnus ile yaptığı bir görüşmede, 1038'den başlayarak Norveç üzerindeki her türlü hak iddiasından vazgeçti. Genç yaşta ölen Hardeknud, kendi yerine geçmek üzere üvey kardeşi Edward'ı seçmişti.

HARDEN (İsidor WİTKOWSKİ, **Maximilian** —denir), alman yazar ve gazeteci (Berlin 1861 - Montana, İsviçre, 1927). Berlin' deki, Freie Bühne'nin kurucularındandır; sonra 1892'de *Gelecek* (Die Zukunft) adlı derginin kurucuları arasında yer aldı. Wilhelm II'nin siyasetine karşı yoğun bir basın kampanyası sürdürdü. Ayrıca, son derece etkili bir edebiyat polemiğine girişti, Almanya'da İbsen, Tolstoy ve Dostoyevskiy'i destekledi. Geriye çok sayıda deneme, yaşamöyküsü ve anı kitabı bıraktı.

HARDEN (*sir* Arthur), ingiliz kimyacı (Manchester 1865 - Bourne End, Buckinghamshire, 1940). 1917'de, Londra Üniversitesi biyokimya profesörlüğüne atandı, şekerin canlı hücreler tarafından kullanılmasını inceledi. Sakkarofosfat üzerinde yaptığı araştırmaların sonuçları modern biyokimya kuramlarına büyük etki yaptı. Mayalanma mekanizmaları, enzimler ve vitaminler üzerine çalışmalarından ötürü, H. von Euler-Chelpin ile 1929 Nobel kimya ödülü'nü aldı.

HARDENBERG, Hollanda'da (Overijsel) komün, Almanya sınırı yakınında: 28 000 nüf. (bir bölümü kırsal kesimde). Makine yapımı.

HARDENBERG (Karl August, *prens* VON), prusyalı devlet adamı (Essenrode, Hannover, 1750 - Cenova 1822). Hannover'in (1770) ve Braunschweig'in (1782) hizmetinde bulunduktan sonra Prusya dışişleri bakanı oldu ve aynı zamanda iç yönetimde önemli sorumluluklar yüklendi (1804). Önceleri Fransızlar ile ittifaktan yanaydı, böylelikle Hannover'i elde etmeyi umuyordu. Tilsit antlaşmalarından (1807) sonra, Napoléon tarafından emekliliği istendi. 1810'da şansölye (başbakan) olunca, Napoléon'un güvenini kazanmak için liberalleri onun polisine teslim etti. Fakat, "kurtuluş savaşı"nı hazırlamak amacıyla, Prusya'yı liberal yöntemlerle kalkındırma işine kendini verdi. Prusya'nın bütün siya-



ak hardal *(Sinapis alba)*


hard-edge
Midi Hit **(1958)**
Ellsworth Kelly
özel kol.
Maeght galerisi

Windsor şatosu



prens von Hardenberg
Lawrence'in bir resminden ayrıntı
Windsor şatosu

B.İ.P



Thomas Hardy

BBC-Hulton Picture Library



Godfrey Harold Hardy (1941 yılında)

sal ve toplumsal yapısını yeniden düzenledi; bürokrasiyi ve Napoléon I'inkinden taklit edilmiş yasaları geliştirdi; toprak köleliğini lağvetti; köylülere işledikleri toprakların mülkiyetini verdi, angaryayı kaldırdı ve Yahudiler'e özgürlük tanıdı; soyluların ve korporasyonların vergi ayrıcalıklarına son vererek ve genel bir arazi vergisiyle meslek vergisi (patent) koyarak bütçe gelirlerini artırdı. Soyluların muhalefeti, onu tarım reformunu sınırlı tutmak (1811), yasalar karşısında ve vergi bakımından eşitlik ilkesinden vazgeçmek zorunda bıraktı. Fakat yine de, feodal hakların satın alınabileceği ve yönetimin herkese açık olduğu ilan edildi. Hardenberg, anayasal bir rejim kuramadı ve ancak soyluların egemen olduğu bir danışma meclisinin kurulmasını sağlayabildi. 1813'te, Prusya'yı Napoléon karşıtı koalisyona ancak en elverişli anda sokmayı başardı, Paris (1814) ve Viyana (1815) müzakerelerinde krallığı temsil etti; Fransa'nın parçalanmasını sağlayamadığı gibi, Germen konfederasyonu içinde Avusturya'nın üstünlüğünü de engelleyemedi. 1815'te Prusya'nın iç siyasetini yönetmeyi bıraktı. Aachen (1818), Troppau (1820), Laibach ve Verona (1822) kongrelerinde Prusya'yı temsil etti ve Metternich'in önerilerini destekledi.

HARDENBERG (Friedrich, *baron* VON) → NOVALİS.

HARDER (Jean-Jacques), isviçreli anatomi bilgini (Schaffhausen 1656 - öl. 1711). Basel Üniversitesi profesörü, beynin sert zarındaki Pacchioni taneciklerini, ayrıca kendi adını taşıyan salgıbezini buldu.

Harder bezi. Karş. anat. Dörtayaklı omurgalılarda gözlerin iç köşesinde bulunan gözyaşı salgıbezi.

HARDERWİJK, Hollanda'da (Gelderland) kent, Doğu polderi'nin G.'inde; 28 700 nüf. XV. yy.'dan kalma kilise. Makine sanayileri. Delfinaryum. 1647-1811 arasında kentte bir üniversite vardı.

HARD GROUND a. (ing. sözc. sert dip). Petrogr. Deniz çökellerinde, bir biyotürbasyona uğramış, genellikle demir oksitle kaplı yüzey; çökelim sürekliliğinde bir kesiklik oluşturur.

HARDİCANUTE → HARDEKNUK.

HARDİE (James Keir), ingiliz sendikacı ve siyaset adamı (Legbrannock, Holytown yakınında, Lanark kontluğu, 1856 - Glasgow 1915). Maden işçisiydi, İskoçyalı madencilerin yeni federasyonu'nun sekreteri (1886) oldu, sendikal etkinliklerinden ötürü işten atıldı, incil eğilimli, etkin bir hıristiyanlığı benimsedi ve işçi sınıfında yıkımların tanıklık ettiği alkolizme şiddetle karşı çıktı. Liberal parti'den ayrıldı, İskoçya İşçi partisi'nin (1888), ardından İndependant Labour Party'nin (1893) önde gelen kurucuları arasında yer aldı. (İşçi partisi'nin [1900] kökeni Labour Party'ye dayanır.) II. Enternasyonal'in bürosunda da bulundu (1893). 1892'de Londra banliyösünden milletvekili seçildi; İngiliz parlamentosu'nun ilk sosyalist milletvekiliydi.

HARDİNG (Warren Gamaliel), amerikalı devlet adamı (Blooming Grove yakınlarında, Morrow County, Ohio, 1865 - San Francisco 1923). Cumhuriyetçi parti üyesi; Birinci Dünya savaşı sırasında Ohio senatörüydü. Barış konferansı sırasında Wilson'ın politikasına karşı çıktı. 1920'de ABD'nin yirmi dokuzuncu başkanı oldu. Milletler cemiyeti'ne ve müttefikler arası borçların iptaline karşı tutum aldı, Merkezi imparatorluklar ile ayrı bir barış antlaşması imzaladı (ağustos 1921) ve Washington Deniz konferansı'nın gerçekleşmesine öncülük etti (1921-22). İç politikada, yüksek gümrük tarifelerini ve göçmen kabülü konusundaki kısıtlamaları yeniden yürürlüğe koydu. Savaş vergilerini kaldırdı ve Wilson'ın mali politikasını bırakarak federal bütçe sistemine döndü. Bazı skandallara adı karıştı, başkanlık süresi sona ermeden öldü.

HARDİNG (*sir* John), ingiliz mareşal (Yeovil, Somerset, 1896). 1942'de El -Alameyn'de 7. zırhlı tümen komutanı, İtalya'da Alexander'in genelkurmay başkanı oldu. 1952'de imparatorluk genelkurmay başkanlığına, daha sonra Kıbrıs valiliğine (1955-1957), 1958'de de Lordlar kamarası üyeliğine getirildi. Çeşitli bankalarda, şirketlerde yöneticilik yaptı.

HARDİNGE (Henry, *vikont*), ingiliz mareşal (Wrotham, Kent, 1785 - South Park, Tunbridge Wells, 1856). Fransa'ya karşı yapılan seferlere katıldı (1808-1815). 1828'de ve 1840'ta, Savaş bakanlığı'nda müsteşarlık yaptı ve 1844'te Hindistan genel valisi oldu, Sihler'in ayaklanmasını bastırdı. Lordlar kamarası üyeliğine getirildi ve 1852'de ordu başkomutanı oldu.

HARDİSTONİT a. (fr. *hardystonite*'ten). Miner. Doğal çinko ve kalsiyum silikat.

HARDOUİN-MANSART (Jules) → MANSART.

HARD-ROCK a. (*sert kaya* anlamında ing. sözc.). Çok yüksek sesle çalınıp söylenen aşırı enerjik rock türü. (Tkz. kısaltması HARD, eşanl. HEAVY METAL.)
—ANSİKL. "Heavy metal" [ağır metal] denilen hard-rock şu birkaç öğeden oluşur: gitarın olağanüstü bir hızla çalınması, şarkıcının en tiz seslerde dolaşması, hantal bir ritim ve tüm bunların, kulağın dayanma gücünün sınırlarını zorlayan bir ses yüksekliğiyle icra edilmesi. 1968'de, Led Zeppelin ve Deep Purple gruplarıyla İngiltere'de ortaya çıkan hard-rock, ABD'de (Aerosmith, Van Halen, Motorhead, Reo Speedwagon vb.) ve tüm dünyada (Avustralya'da AC/DC, Almanya'da Scorpions ve Fransa'da Trust) çok büyük bir başarı kazandı.

HARDUN a. Doğu Akdeniz ülkelerinde yaşayan agama türü. (Bil. a. *Agama stellio;* agamagiller familyası.)

HARDVAR, Hindistan'da (Uttar Pradeş) kent, Ganj kıyısında, ırmağın ovaya girdiği yerde; 78 000 nüf. Elektrikli gereçler. Ülkenin başlıca hac yerlerinden biridir: her nisan ayında, özellikle de on iki yılda bir, Dakşeşvar tapınağı çevresinde büyük hac sırasında, mücazların "Vişnu'nun izi" adını verdiklerine saygı göstermek için büyük bir kalabalık toplanır.

HARDWARE a. (ing. sözc). Bilş. DONANIM'ın eşanlamlısı.

HARDWİCKE → YORKE (Philip).

HARDY (Alexandre), fransız oyun yazarı (Paris 1570'e doğr. - öl. 1632). Modern çağların ilk profesyonel oyun yazarıdır: "düzenli" trajediye karşı "hümanist trajedi"yi savundu. Tiyatro kumpanyalarına sözleşmeyle bağlanarak birçok oyun yazdı. Bunların yalnızca 34'ü, yaşamının sonunda 1623-1628 arasında yayımlandı. Bu yapıtlarından bazıları şunlardır: aralarında, her biri 5 perdede sahnelenen 8 *gün* süreli *Théagène* et *Chariclée*'nin de bulunduğu 3 "manzum oyun", 5 pastoral oyun, *Gésippe* ve 7 yıllık bir süreyi kapsayan *la Force du sang* gibi 14 traji -komedi ve en ünlüleri *Didon se sacrifiant* ve *Mariamne* olan 12 trajedi. Hardy, son oyunun dışında üç birlik ilkesini benimsemez; oyunun akışı hızlıdır, uzun monologlara pek rastlanmaz, olaylar yoğun, çoğu zaman şiddetlidir.

HARDY (Thomas), ingiliz siyaset adamı (Larbert, Stirling kontluğu, 1752 - Londra 1832). Londra'ya yerleşmiş iskoç bir kunduracıydı. 1792'de, reform yanlısı bir işçi kulübü olan London Corresponding Society'yi kurdu. Hükümet tarafından suçlandı (1794), ancak aklanarak büyük bir ün kazandı.

HARDY (*sir* Thomas DUFFUS), ingiliz arşivci (Port Royal, Jamaika, 1804 - öl. 1878). 1861'den ölümüne kadar *Public Record Office*'in başında ingiliz kaynaklı önemli yayın koleksiyonlarını tasarladı ve yayımladı; bunlar arasında en ünlüsü *Rolls Series*'dir.

HARDY (Gathorne GATHORNE-HARDY) → GATHORNE-HARDY.

■**HARDY** (Thomas), ingiliz yazar (Upper Bockhampton, Dorset, 1840 - Max Gate, Dorchester, 1928). Amatörce müzikle uğraşan bir duvar ustasının oğluydu, mimarlığı bıraktı ve sanat yaşamına pastoral romanlarla başladı (*Under the greenwood Tree*, 1872). Adını vermeden yazdığı *Far From the madding crowd* (1874) G. Eliot'a atfedildi. *The Mayor of Casterbridge* (1886) ve *Tess* of the d'Urbervilles* (1891) karısından ayrıldığı dönemin yapıtlarıydı; bunlarda neşeye duyulan özlem gittikçe artıyor, belirginlik kazanıyor ve umutsuzca kadınların cinsel özgürlüğü savunuluyordu. *Jude* the Obscure*'de (1895) açık açık victoriacılığın tersini savundu: Tanrı ölüdür, kader toplumdur, uzlaşma insanı öldürür, çaba bir işe yaramaz, Tanrı'nın ölümünü kutlamak için sev, ama sevmek reddedilmektedir; arzu dansı yalnızca uzaktan yapılır. Derin ben (*self*) hiçbiri başarıya ulaşamayan birçok "ben"e ayrılır. Köktenci kötümserliğinden gelen başkaldırının şiddeti Hardy'yi değiştirdi ve salon şairlerinin en büyüğü yaptı, alaycı bir lirizme, dönemler üzerinde düşünmeye, bilinçaltına ve tarihe yöneltti. *Poems Wessex* (1898), *Poems of the Past and the Present* (1901), *The Dynasts* (1903-1908) adlı yapıta önçalışma oluşturdu, *Second Faust*'ta ruhlar acımasızca insanlığı yönetti. Tıpkı Bilinçsiz istenç'in bireye yaptığı gibi, İçkin istenç de imparatorları da garibanları da kendilerinden esirgenmiş kurtuluşlarına götürür. *Time's Laughing -Stocks and other verses* (1907), *Moments of vision* (1917), *Late Lyrics and earlier* (1923) ve 1923'te yayımlattığı (*The Famous Tragedy of the Queen of Cornwall* kendi alanlarında, Rilke ve Maeterlinck'in sanatına eşdeğerde aşırı öfke ve özlem haykırışlarıydı.

■**HARDY** (Godfrey Harold), ingiliz matematikçi (Cranleigh, Surrey, 1877 - Cambridge 1947). Oxford (1919-1928) ve Cambridge'de (1931-1942) matematik profesörü olarak çalıştı. Kendini sayılar kuramı üzerine araştırmaya verdi ve J.E. Littlewood ile birlikte, yüzden fazla inceleme yazısı yayımladı. 1913'te özöğrenimli parlak bir hintli matematikçi olan Ramanucan'ı keşfetti.

HARDY (Oliver) → LAUREL (Stan).

Hardy ve Weinberg yasası. Genet. Birinci kuşağın gen yapısıyla ikinci kuşağın genotipik yapısı arasındaki bağıntıların tümü. Çaprazlamaların rasgele olduğu, ayıklanma, değişinim ve göçlerin sonuçları pek etkilemediği ve gerçek insan sayısının yeterince yüksek olduğu varsayılarak yapılan basit olasılık hesapları, birinci kuşağın gen yapısının ikinci kuşağın genotipik yapısına şu bağıntılarla bağlı olduğunu göstermiştir; $P_{(g+1)ii} = ({}_gP_i)^2$, $P_{(g)ij} = 2\,{}_gP_i\,{}_gP_j$, burada $P_{(g+1)ij}$ bir a_ia_j genotipinin g+l kuşağında görülme sıklığı ve ${}_gP_i$ bir g kuşağında a_i alelinin bulunma sıklığını gösterir.

Hardy ve Weinberg yasası'nı ifade etmek için gereken varsayımlar pek gerçekçi gibi görünmese de, gözlenebilen her olayda iyi bir yaklaşım hesabı yapılarak bağıntılar doğrulanmıştır.

Bu bağıntılar hasta birey sayısı bilindiğinde, çekinik genle geçen o hastalığı kimlerin taşıdığını hesaplamaya yarar. Pankreasta oluşan kistik fibroza tutulan bireyler birer homozigottur (mm); Avrupa'da yaklaşık her 2 500 doğumda bir bu hastalık görülür;bu durumda $p_m^2 = \frac{1}{2\,500}$, buna göre de $p_m = 1/50$ ve $P_{mn} = 2\,\frac{1}{50}\,\frac{49}{50} = \%\,4$ olur. Bu sonuca gö-

re Fransa gibi batılı bir ülkede bu ender kalıtsal hastalığı taşıyanların sayısı 2 milyondur. Bu durum "kusurlu aile" sözünün göreceliğini gösterdiği gibi çekinik kalıtsal bir hastalığa tutulacak olanların ortaya çıkmasını engellemek ya da ayıklamak amacıyla alınacak önlemlerin boşuna olduğunu da göstermektedir.

Sonuç olarak denebilir ki, Fransızlar'ın genetik yapısında kistli fibroz genleri % 98 oranında heterozigotlarda gizli kalmakta, yalnız % 2'sinde hastalık belirmektedir.

HARE a. (fars. *hara, hare*). **1.** Kimi şeyler üzerinde dalgalanır gibi görünen parlak çizgiler: *Tuttuğum balığın üzerinde renkli hareler vardı. Gözlerindeki hareler.* **—2.** Üzerinde dalgalı çizgiler, desenler bulunan kumaş, kâğıt. **—3.** *Esk.* Çok sert taş, mermer.

—Denizbil. Yağ döküntüsünü andıran, değişik renkli, iç dalgaların sırtında ya da iki akıntı hattı arasında görülen leke. (Bazen, yüzeydeki cisimler burada birikir.)

—Dokmc. Dokumasındaki özellik nedeniyle menevişli görünümü olan bir tür ipekli kumaş. (Özellikle mor renkte olanları yeğlenirdi. İşlemelileri de vardı.)

—Metalürj. *Metal haresi*, kimi metallerde yüzeysel işlemle oluşturulan ve kumaşlarda elde edilenlere benzeyen etki.

—Opt. Kıvrımlı levhalarla renkli bir yüzeyin matlığına etki eden ve ona parlak bir görünüm veren renk bozulması.

HARE (Robert), amerikalı kimyacı (Philadelphia 1781 - *ay. y.* 1858). 1818'den 1847'ye kadar Pennsylvania Üniversitesi'nde kimya profesörlüğü yaptı. Sanayide civa katotunu ve kimyasal çözümlemeyi ilk kullanan ve toprak alkali metalleri metal halinde ilk elde eden odur; oksihidrojen hamlacını buldu (1802).

Hare sistemi. Anayas. huk. Nispi seçim usullerinden biri. Bu sistemde listeye değil tek adaya oy verilir, fakat verilen oy başka adaylara da aktarılma sonucu doğurur. Birden çok adayın seçileceği bir seçim çevresinde seçmen yalnız bir tek aday için oyunu kullanabilir, sonra başka bir aday ya da adaylar için tercihini belli eder. Seçilme sayısını elde etmiş olan aday seçilmiş sayılır, artan oylar birinci, ikinci,... sırada gelen tercihli adaylara aktarılır. Bu sistem İrlanda ve Avustralya'da uygulanmaktadır.

HAREK a. Müz. EŞİK'in eski eşanlamlısı.

HAREKÂT çoğl. a. (ar. *hareket*'in çoğl. *harekât*). *Esk.* Davranışlar, hareketler, eylemler: *Harekât-ı müştereke* (ortak davranışlar). *Harekât-ı na-pesendane* (hoşa gitmeyen davranışlar). *Harekât ve sekenat* (davranışlar, gidişat).

—Ask. Belirli bir hedefi yok etmek ya da ele geçirmek amacıyla belirli bir bölgede askeri birliklerce gerçekleştirilen her tür çarpışma ve manevraların tümü: *Harekât alanı. Harekâtın inisiyatifini ele almak. Harekâtta olmak.* (Bk. *ansikl.* böl.) || Hareket, ateş ve darbe etkisini birleştiren savaş taktiğinin başlıca öğesi. || *Harekât alanı* (HA), belirli bir stratejik görevin yerine getirilmesi için gerekli olan coğrafi bölge. (Harekât alanı komutanı, ortak komuta görevini yerine getirir.) || *Harekât alanı silahları*, başta avrupa harekât alanı olmak üzere, bir harekât alanında kullanılmaya özgü nükleer silahlar. (Bu silahlar, güç ve menzilleri bakımından, taktik silahlarla stratejik silahlar arasında yer alır; güçleri birkaç yüz kilo tona, menzilleriyse birkaç bin kilometreye kadar varır.) || *Harekât harbi*, sabit bir cephenin olmadığı ve mekanize birliklerin kullanımına dayanan savaş türü. (MEVZİ SAVAŞI'nın karşıtı.) || *Harekât tarzı*, bir muharebe durumu içerisinde zaman, mekân ve kuvvet faktörlerinin ışığında, görevlerin başarılmasını sağlayan önlemler ve eylemler bütünü. Harekât tarzı, dost birliklerin olanak ve yeteneklerine göre seçilir. Düşmanın kendi olanak ve yetenekleri içerisinde yapabileceği eylemlerine de önlemler getirir ve engel olur. Harekât tarzının seçiminde arazi faktörü kesinlikle dikkate alınmalıdır.|| *Stratejik harekât yeteneği*, kara kuvvetlerinin bir harekât bölgesinden diğerine geçmek ya da yayılmak gibi büyük çaplı bir eylemi gerçekleştirme yeteneği. (Bu yetenek, deniz ve hava kuvvetlerinin özelliklerindendir.) || *Taktik harekât yeteneği*, bir birliğin, savaş sırasında, düşman ateşine karşın her türlü arazide manevra edebilme yeteneği. || *Yurtdışı harekât alanı* (YHA), ülke toprakları dışında kalan harekât bölgesi. Belirli bir stratejik görevin yerine getirilmesi için gerekli harekâtla bu harekâtı ilgilendiren ikmal ve idari işlerin yapıldığı bölge.

—Ask. denizc. *Filo harekâtı*, bir filoda yer alan bütün gemilerin ortaklaşa gerçekleştirdiği harekât.

—Ask. havc. *Harekât komutanlığı*, ana jet üssünde birliğin uçuş, harekât ve eğitiminden sorumlu olan ve üs komutanlığından sonra gelen en kıdemli makam.

—Postc. *Harekât çok ivedi*, PTT'nin çalışma saatleri dışında kabul ettiği telgraf türü. Kodu 00'dır. || *Harekât savaş*, PTT'nin çalışma saatleri dışında kabul ettiği telgraf türü. Kodu YY'dir. || *Harekât yıldırım*, PTT'nin çalışma saatleri dışında kabul ettiği telgraf türü. Kodu ZZ'dir.

—ANSİKL. Ask. Harekât, stratejinin tam anlamıyla askeri yanı ve askeri manevralarla ilgilidir; stratejiyle karıştırmaksızın, anlam olarak taktikten daha geniş bir anlam içerir. Strateji sözcüğü savaş kavramı içinde yer almakla birlikte terimin siyaset, iktisat vb. gibi birçok alanda da kullanımı yaygınlaşmıştır.

HAREKE a. (ar. *hareke*). Esk. dilbilg. Arapça, farsça ve osmanlıcada kısa ünlüyü gösteren üstün (e), esre (ı) ve ötre (ö) işaretleri.

HAREKELEMEK g. f. *Bir metni, bir sözcüğü harekelemek*, arap abecesiyle yazılmış bir metinde ya da sözcükte harekeleri göstermek.

HAREKELİ sıf. (ar. *hareke*'den). *Esk.* Hareke ile işaretlenmiş harf ya da yazı için kullanılır.

HAREKET, -ti (ar. *hareket*). **1.** Bir cismin yer değiştirmesi, uzamda devinmesi; devinim: *Bir sarkacın salınımlı hareketleri.* **—2.** Bir kimsenin bedenini, bedeninin bir bölümünü oynatması, kımıldatması, durumunu değiştirmesi: *Bacağını hareket ettiremiyor. Pantolonumun darlığı hareketlerimi güçleştiriyor. Dudak hareketlerinden konuşulanları anlamak.* **—3.** Bedeni, onun bir bölümünü geliştirmeye ya da sportif, estetik bir amaca yönelik bedensel devinimler bütünü: *Jimnastik hareketleri. Yüzme sporunun temel hareketleri.* **—4.** Bir şeyin, bir aracın, bir insanın, bir topluluğun yer değiştirmesi: *Yıldızların hareketlerini gözlemlemek. Düşman birliklerinin hareketlerini dikkatle izlemek. Taşıt hareket halindeyken başınızı dışarı çıkarmayın.* **—5.** Hareket etme, tepki gösterme, davranma biçimi; bir kimseye karşı alınan tavır; davranış: *Bu hareket hiç de doğru değil. Bu dostça bir hareket sayılamaz. Bu hareketini hiçbir zaman bağışlamayacağım.* **—6.** Yapılanmasını görece tamamlamış, toplumsal, siyasal vb. örgütlenme; bu örgütlenmenin ortak eylemleri; akım: *Halkçılık, türkçülük, islamcılık hareketi. Feminist hareket. Sendikal hareketler. Uluslararası sosyalist hareket.* **—7.** Toplumsal, siyasal vb. değişime yönelik toplu eylem: *Osmanlı İmparatorluğu'nda halk hareketleri. Yıkıcı hareketleri önlemek. Bir hareketi bastırmak.* **—8.** Bir şeydeki, bir yerdeki şu ya da bu biçimdeki canlılık, hareketlilik: *Bu kentte hiçbir hareket yok. Hayatında biraz hareket olsaydı, bu kadar sıkılmazdın.* **—9.** Gitmek, yola çıkmak eylemi: *Hareketimiz saat altıya ertelendi.* **—10.** Deprem. **—11.** Bir müzik yapıtının yavaşlık, çabukluk derecesi. **—12.** Demiryolculukta ulaşımın düzenlenmesiyle ilgili işlerin bütünü: *Hareket cetveli. Hareket memuru. Hareket dairesi.* **—13.** *Hareket etmek*, hareket halinde olmak, yer değiştirmek: *Bulutlar gökyüzünde hareket ediyor;* bedeni oynatmak, kımıldatmak: *Ayak karına doğru çekilirken, baş öne doğru hareket edecek;* davranmak: *Böyle hareket ederseniz sonunda pişman olursunuz;* yola çıkmak, gitmek: *Birazdan hareket ederiz.* **—14.** *Hareket noktası*, üzerinde durulacak ya da işlenecek bir konunun, açıklanıp geliştirilecek bir düşüncenin başlangıcı olarak seçilen nokta; bir işe ya da yolculuğa başlanan yer. || *Harekete geçirmek*, bir işin ya da etkinliğin yapılmasına yol açmak, canlandırmak: *Müfettişin geleceği haberi, tüm okulu harekete geçirdi.* || *Harekete geçmek*, bir işi yapmaya girişmek, bitirmek amacıyla işe başlamak: *Bütün hazırlıklar tamamlandı, ancak bir türlü harekete geçmiyorlar.* || *Harekete getirmek*, kımıldatmak, canlandırmak.

—*Esk. Hareket-i arz*, yer sarsıntısı, deprem. || *Hareket-i devriye*, bir daire üzerinde yinelenen hareket. || *Hareket-i gayr-i ihtiyariye, hareket-i gayr-i iradiye*, istemsiz hareket. || *Hareket-i gayr-i muntazama*, düzensiz hareket.

—Bayınd. *Toprak hareketi*, toprak işlerini kapsayan bir proje içinde (örneğin karayolu projesi), kullanılabilir yarma malzemelerinin, en düşük maliyetle dolgulara taşınması. (Toprak hareketi genellikle, kabarmayı ve sıkışmayı da göz önünde bulundurarak yarmalarla dolguların dengelenmesini öngörür; ancak, yarma malzemelerinin bir bölümünün depoya atılmasını ve dolguların bir bölümünün inşası için ariyet ocaklarının işletilmesini de kapsayabilir.)

—Biyol. Canlılarda, özellikle hayvanlarda organizmanın bir bütün olarak yer değiştirmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || Organizmanın ya da bölümlerinden birinin, diğer bölümlere göre yer değiştirmesini içeren mekanik eylem. (Bk. *ansikl.* böl. Bot. ve Fizyol.) || *Sitoplazma* ya da *protoplazma hareketleri*, hücre sitoplazmasının zarın içinde yer değiştirmesi. (Buna, hücre zarının, bitki hücrelerindeki gibi esnek olmadığı durumlarda bile rastlanır.)

—Denizc. *Hareket noktası*, bir geminin sefere çıktığı liman.

—Dilbil. *Hareket dili, hareket iletişimi*, hareketlerle, jestlerle aktarılan anlamlı sözceler bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hareket fiili*, durum fiilinin tersine *koşmak, sıçramak, yürümek, almak* vb. bir eylem bildiren fiil.

—Dy. *Hareket servisi*, bir demiryolu ağında trenlerin seyrini, izleme aralıklarını ve hızlarını düzenlemekle görevli servis. || *Yanal hareket*, seyir halindeki bir demiryolu taşıtının bakışım düzlemine dik bir eksen çevresinde yaptığı yalpa. (Buna düşey salınım eşlik ederse galop adını alır.) — Demiryolu taşıtlarında görülen hızlı yanal salınım. (Bu olay sıkışık raylı yollarda görülür.)

—Esk. fiz. *Hareket-i intikaliye*, bir cismin sabit olmayan noktalara göre hareketi. || *Hareket-i izafiye*, hareketli bir noktanın sabit olmayan noktalara göre hareketi. || *Hareket-i kasriye*, dış bir nedenin etkisiyle oluşan hareket. || *Hareket-i mutlaka*, hareketli noktanın, hareketsiz noktalara göre hareketi. || *Hareket-i muttasıla*, sürekli biçimde bir tarafa yönelen bir cismin hareketi. || *Hareket-i müstakime*, doğru bir çizgi üzerinde olan hareket. || *Hareket-i müstedire*, dairesel hareket. || *Hareket-i mütehavvile*, türlü nedenlerle eşit zamanlarda aldığı mesafelerde çoğalan ya da azalan noktanın hareketi, değişken hareket. || *Hareket-i mütesaviye*, eşit zamanlarda eşit yol alan noktanın hareketi, düzgün değişen hareket.

—Esk. fizyol. *Hareket-i amibiye*, lenf ve kanda bulunan akyuvarların hareket biçimi. || *Hareket-i anife*, dış etkenlere karşı direnmek ya da yabancı maddeyi atmak için bazı organlarda görülen aşırı çaba, kasılma. || *Hareket-i dîani, hareket-i dûdi*,

bağırsak vb. organlarda görülen solucan biçiminde büzülüp ilerleme hareketi. || *Hareket-i iradiye*, istemli, yani istendiği zaman yapılan hareket.

—Fizs. mekan. DEVİNİM'in eşanlamlısı.

—Güz. sant. Bir sanat yapıtına hayat veren, gerek kullanılan düzenleme yöntemlerinden, gerekse anlatılan olaydan kaynaklanan canlılık. || Bir insan ya da hayvan figüründe durgun olmayan belli bir duruşun betimlenmesi. || Bir desenin çizgilerine, bir heykelin kıvrımlarına vb. canlılık kazandıran girinti ve çıkıntıların tümü.

—Havc. Bir uçağın uyguladığı zincirleme devinimler bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İş örgüt. *Ardışık düzenli hareket*, bir makinede ya da otomatik tesisatta, önceden düzenlenmiş bir sıraya göre birbirini izleyen bağımsız işlemler; bu işlemlerin her biri.

—Müz. *Armonik hareket*, çoksesli bir yapıtta, bir partinin, eşzamanlı olarak gelişen başka bir partiye göre, inici ya da çıkıcı olarak ilerlemesi. (Üç tür armonik hareket vardır: 1. *ters hareket*, iki partinin, karşıt [biri iniciyse öbürünün çıkıcı] olarak ilerlemesidir; 2. *eğri hareket*, partilerden biri inici ya da çıkıcı olarak ilerlerken, öbürünün sabit bir sesten oluştuğu harekettir; 3. *paralel* ya da *koşut hareket* ise, partilerin aynı yönde aralarında hep aynı aralığı koruyarak ilerlemesidir.)

—Nörol. *Anormal hareket*, istemsiz olan tüm hareketler.

—Nörol. ve Psikol. *Bilinçli hareket*, belli bir amaca yönelik eşgüdümlü hareket sistemi. (Refleksler, otomatik ve istemsiz hareketler bu sistemin dışındadır.) J. Piaget' ye göre, çocuk, tutma ve görmeyi birleştirmeyi başardığı anda, yani duyu-hareket zekâ döneminin ikinci alt-evresinin sonuna vardığı anda artık bilinçli hareketten söz edilebilir.

—Nüfbil. *Nüfus hareketi*, bir dönem içinde nüfus sayısının artma ya da azalma yönünde değişmesi: bu değişikliği, doğumlar ve ölümler bilançosu (doğal artış) ile göç bilançosunun (net göç) toplamı verir.

—Oy. Bir oyunda taşlardan her birinin yer değiştirme biçimi.

—Ruhbil. *Hareket testi*, bir ereğe yönelik olsun olmasın, öznenin temel hareket etkinliğini ölçmekte kullanılan test. (En çok kullanılanları tapping, noktalama ve kertikli levhadır.)

—Saatç. *Açı* ya da *yay hareketi*, bir parçanın (örneğin otomatik ara çarkı) etkisiyle bir başka parçanın bir açı ya da yay boyunca yer değiştirmesi.

—Spor. Halterde yarışma türü. (Resmi yarışmaların programlarında iki hareket bulunur: koparma ve silkme.) || *Zorunlu hareket*, artistik patinajda, patencinin belli kurallara göre yapmak zorunda olduğu figür; sporcu her bacağı üstünde bakışımlı çemberler çizer ve çeşitli dönüşlerle hareketi zenginleştirir. || *Serbest hareket*, artistik patinajda, patencinin istediği kadar yaptığı sıçrama, burgu, yürüme, vb. hareketleri; genellikle figürlerin ve bağlantıların ritmine uygun bir fon müziği harekete eşlik eder.

—Ted. *Hareket tedavisi* → KİNEZİTERAPİ.

—Uz. havc. *Hareket direği*, düşey kalkışlı bir uzay aracının elektrik kablolarını, kanallarını, denetim ve kumanda aygıtlarını hareket prizinden ayrıldığı ana değin taşıyan metal direk. || *Hareket prizi*, bir kablo ve kanal ağıyla bir uzay aracını besleme ve denetim düzeneklerine, fırlatma alanı kumanda aygıtlarına bağlayan fırlar birleştirici.

—ANSİKL. Biyol. İki önemli yer değiştirme biçimi vardır: homojen ortamda yer değiştirme ve farklı iki ortam içinde yer değiştirme. Homojen ortamda, canlılar yalnız havada (uçma), suda (yüzme), toprağın içinde (kazma) hareket ederler; farklı kıvamda iki ortamda ise havada-yerde (yürüme, sıçrama, sürünme, tırmanma, vb.), havada-suda (yüzme ve su yüzeyinde yürüme), suda-yerde (sürünme ya da suyun dibinde yürüme) hareket ederler. Bütün bu hareket biçimlerinin ortak bir özelliği vardır: arkaya yönelik aşırı basınç ya da daha ender olarak canlının kendini öne doğru çekmesi gibi çok enerji gerektiren hareketlere dayanır. Tümü, bedenin arka arkaya biçim değiştirmesine yol açar, ikinci hareket yönteminde bundan başka, canlının, kendini öne doğru çektiği yüzey ya da sıvının üstünde geçici olarak bir yere tutunması ya da asılması gerekir.

Yoğunluğun değişmesi nedeniyle deniz hayvanlarının yaptığı dikey hidrostatik hareketleri ayrıca incelemek daha doğru olur, çünkü canlılar bu hareketleri, mekanik enerji yerine kimyasal enerji (yağ ya da gaz yapımı) kullanarak yaparlar. Ayrıca, genellikle bitkilere özgü olan edilgin hareketler (→ DAĞILIM, ÇİÇEKTOZU) hayvanlar âleminde de görülür: ya bir tür kendini bir başka türe taşıtır (*forezi:* pagurusların denizgülü, remora vb.) ya su yüzeyinde (velella) ya da katı toprağın üstünde (ağ ipliğinin ucundaki genç örümcekler) rüzgârın etkisiyle hareket eder.

—Bot. Bitkilerde görülen *taktizm**, *yönelim** ve *nasti**ler dışında bir de *özerk hareketler* vardır. Bu hareketler, organizmanın içinde başlar, ancak dış etmenlerle değişikliğe uğrayabilir (cıvıkmantarların hareketi [yalancıayaklar] kirpik ya da kamçıların oynaması [chlamydomonas]). *Nemeyönelim hareketleri* ise genellikle olgunlaşmış bazı organlarda aniden başlar ve ortamdaki nem oranına bağlı olarak, bir daha düzelemeyen (meyvelerin, erkek organ başçıklarının ve sporkesesinin açılganlığı) ya da düzelebilen (*atkuyruğu* sporlarındaki elaterlerin kıvrılıp açılması, meryemçiçeği sapının büzülmesi) biçim bozukluklarına yol açar.

—Dilbil. "Hareket dili" deyimi hareketin (bedenin ya da yüzün hareketi ya da durumu) yalnızca bir edim olmadığını, bir iletişim isteğinde anlam taşıyıcı bir öğe olduğunu gösterir: gözlüğün düzeltilmesi için elin kaldırılması her şeyden önce bir edimdir; elin, birine veda etmek için kaldırılması, her şeyden önce bir göstergedir.

Bazı hareket dilleri doğal dillerle aynı göstergesel yapıdadır, çünkü bu diller, önceden varolan bir dil durumuna göre, bu dillerin modeline dayanarak, bilinçli olarak kurulmuştur: örneğin sağırdilsizlerin daktilolojik abecesinin ya da kol hareketleriyle iletilen mors abecesinin durumu böyledir. Burada sözkonusu olan yazımsal bir kopyadır, ikinci derecede dilin yerine geçen bir koddur: hareket kodundaki her birimin göstereni bir hareket, gösterileni de bir grafemdir. Yani bir başka kodun göstereninin bir öğesidir: yazılı dil; bu grafemin göstereni bir grafik biçimdir ve gösterilen de bir sesbirimdir, yani üçüncü bir kodun, konuşma dilinin öğesidir.

Birçok durumda, gösteren nitelikli hareket, bir sözcükle değil, gerçekleşmiş bir dilsel sözceyle (örneğin bir cümleyle) eşdeğerlidir. Bir biçimbirimle eşdeğerliliğiyse sözkonusu değildir; doğal dillerin tersine hareket dilinde birinci eklemlilik yoktur; elin belli bir hareketi "Buraya gel" anlamındadır. Ancak anlam hareketin bütününden çıkar, "gelmek" "emir kipi", "2. tekil kişi" biçimbirimlerini ayrıştırma olanağı yoktur. O halde, "hareketlerle konuşmak," sözcüklere bölünemeyen cümlelerle konuşmaktır denilebilir. Ancak, hareket dillerinin sözcük ve biçimbirimleri kullanmaması bu dilin tüm ayrık birimlerden yoksun olduğu anlamına gelmez. Gerçekten de, hareket dillerinde, bu dillere özgü sayılabilen birimler vardır, bunlar gerek tam hareketler düzeyinde, gerekse hareketi oluşturan öğeler düzeyinde değiştirim işlemiyle ayrılabilir. Tam hareketler sözce özelliği taşır yani belli oranda özerk ve yeterli iletişim birimleridir: örneğin toplumumuzda gösterileni (anlamı) "olumluluk" (ya da kabul etme) göstereni baş sallama olan bir hareket vardır; buna karşılık bir başka hareketin gösterileni "olumsuzluk" (ya da red) ve göstereni başın yatay bir eksende sallanmasıdır. (Bununla birlikte, başka kültürlerde bu anlam ilişkisinin tersine döndüğünü unutmamak gerekir.) Günlük yaşamda hareketin somut gerçekleşimi sırasında konuşucu, gösteren özün belirgin özelliği olan başın "dikey" (ya da yatay) hareketine kişisel değişkeler ekler. Bu değişkeler "evet"le "hayır"ı karıştırmadıkları sürece gösteren tözü etkilemez. Sesbilimden aktarılan değiştirim yöntemi, belirgini belirgin olmayandan ayırt etme olanağı verir; ancak bu değiştirim işlemi, bir sistem oluşturan hareket kümesinde yer almalıdır, yani anlamlarını birbirlerine göre alan ve aynı halk tarafından, aynı çağda kullanılan hareketler olmalıdır.

Bağımsız durumda görülmeyen ancak birleşimleriyle tam hareketin anlamını ayırt etmeye olanak veren ayırıcı öğeler düzeyinde hareket dili ayrıca değiştirim işlemiyle ayrıştırılabilen birimler içerir. Sosyokültürel bir selamlaşma sisteminde, bir noktada anlatılan kavramın (göstergenin) dönüşümü anlatan işaretin (gösterilenin) de kısmen dönüşümüne yol açıyorsa, değiştirim göstergenin kimi öğelerini birbirine bağlar; örneğin izcilerin selam hareketi küçük bir dizge oluşturur: yavrukurt iki parmağını, izci ise üç parmağını kaldırarak selamlar; her iki durumda bu hareket, başka öğeler de içerir (omuz hizasına götürülen elin konumu, vb.). Yavrukurtun hareketi "yavrukurt" anlamına gelmez, ancak "yavrukurt olarak selamlıyorum" demektir (izci için de aynı durum sözkonusudur); yukarı kaldırılan parmak sayısı ise hareketin göstereninin bir parçasından başka bir şey değildir ve "yavrukurt" (ya da izci) anlamı da hareketin gösterileninin bir parçasıdır: hareketin kısmi bir dönüşümü anlamın da kısmi olarak dönüşümüne yol açar; bu da hareketin parçalarının da bir anlamı olduğunu ve hareketten daha küçük hareket birimlerinin var olduğunu gösterir.

Hareketler türlerine göre çeşitli biçimlerde sınıflandırılabilir. Bu sınıflamalardan biri, hareketlerin az ya da çok doğal (ya da yapay) özelliğine dayanır ve betimleyici, doğal (bir eşyanın uzunluğunu göstermek için elin iki yana açılması, bir şeyin parmakla gösterilmesi) anlatımsal hareketlerle (hoşgeldin demek için kolların iki yana açılması) ve simgeci hareketlerle (örneğin asker selamı, ya da nanik) bir karşıtlık oluşturur; bunlar en kalıplaşmış hareketlerdir. Roman Jakobson, C. S. Pierce'in çalışmalarından kalkarak göstergeye dayanan bir başka sınıflama önermiştir. Buna göre R. Jakobson, aşağı yukarı önceki sınıflandırmanın yapay ya da simgesel hareketlerine denk düşen simgesel hareketler, anlatılan gerçekle bir benzerliğin görülebileceği ikonik hareketler (bir durumu taklit eden anlatımsal hareket) ve bir hareketle aktardığı gerçeğin yakınlığına dayanan belirti hareketler arasında karşıtlık öngörür.

—Fizyol. Canlılar âleminde, bütün organizma ya da yalnızca bir organ, bir hücre ve hücre içindeki organitler hareket eder.

• Hayvanlar âleminde hareket (bükülme, açılma, yaklaştırma, uzaklaştırma ya da kol ve bacağın bir bölümünü, başı, gözleri, döndürme) kaslarla sağlanır. Derinin hemen altında bulunan *deri kasları* ve omurgalılarda, kemiklere bağlı olan *iskelet kasları* genellikle çizgili kastır; bu tür kaslar, kimisi refleks, kimisi istemli olan ya da karmaşık bir mekanizmaya dayanan hızlı tepkiler verir. *İçorgan kasları* düz kastır ve genellikle çizgili kasları yöneten merkezlerden farklı sinir merkezlerince yönetilen yavaş ve hep bir düze hareketler sağlar; özellikle sindirim borusunda görülen sığamsal hareketleri* doğurur.

Bazı protistlerin (amipler) ve insan kanındaki akyuvarlar gibi dolaşan hücrelerin hareketleri yalancıayakların çıkarılmasıyla sağlanır; bunların hareketini başka birçok etmenin yanı sıra geçişme basıncı değişikliği, elektriksel kutuplaşma, adsorpsiyon, yüzey gerilimi, vb. belirler.

Kamçılı hücreler (protistlerin birçoğu, spermatozoitler, nefridyumların flama hücreleri, vb.) ile kirpikli hücreler (kirpikli protistler, solunum yollarının kirpikli epitelyumu), bir ucu hücrenin içine gömülü öbür ucu dışa dönük organitler sayesinde hareket eder; bu organitler bazen hücrenin ölçülemeyecek kadar hızlı hareket etmesini sağlar.
• Hücrenin içinde, özellikle ışığın etkisiyle, sitoplazma hareketleri (çevreleme) meydana gelir. Hücre zarının esnek olmadığı durumlarda bile (bitki hücresi) görülen bu olay, kloroplastları harekete geçirir. Hücre bölünmesi de, mitoz sırasında oluşan bazı hareketlere bağlıdır.
—Havc. Hava akrobasisinde *kumandasız* ve *kumandalı* olmak üzere iki tür hareket vardır. İlk türde pilot uçağını belirli bir andan sonra, yalnız dış kuvvetlerin etkisiyle istenilen hareketi yapacak konuma getirir. Kumandalı harekette ise uçağı sürekli olarak pilot yönlendirir; konumunu lövye ve yön pedalıyla denetim altında tutar. Ağır tono gibi yavaş hareketler genellikle kumandalıdır. Hız yitiminde yapılan tüm hareketler ise (örneğin dikey dengesizlik ya da dönüşte kanat üstünde kayma) kumandasızdır. Vril* kumandasız ya da kumandalı yapılabilir ve iki farklı akrobasi türünü oluşturur.

Hareket ordusu, 31 mart olayı diye anılan ayaklanmayı (13 nisan 1909) bastırmak üzere Selanik'ten İstanbul'a gelen sivil-asker gönüllülerden oluşan birliğin adı. İkinci meşrutiyet'in ilanından yaklaşık 9 ay sonra düzenin değişmesiyle çıkarları bozulanların kışkırtmaları, İttihat ve Terakki'nin yanlış tutumu dolayısıyla, avcı taburlarının ayaklanması ile İstanbul'da olaylar başladı (31 mart 1325 / 13 nisan 1909). Şeriat isteyen ayaklanmacılar, İstanbul'daki Meclisi mebusan binasını bastılar, bazı önemli yerleri, kilit noktaları ele geçirdiler ve önlerine çıkan parlamento üyelerini, mektepli genç subayları da öldürerek kan dökmeye başladılar. İstanbul'daki bu kanlı olaylara ilişkin Selanik'e İsmail Canbolat imzasıyla çekilen ilk telgraf üzerine 3. Ordu bünyesinde hazırlanan ve gönüllülerden oluşan özel birlik (bu birliğe Hareket ordusu adını, birlikte yer alan erkânıharp yüzbaşı Mustafa Kemal koymuştur) trenlerle Selanik'ten İstanbul'a hareket etti (16 nisan 1909). Yeşilköy'de, bu birliğin başına önce en yüksek rütbeli subay olarak Hüseyin Hüsnü Paşa geçti, sonra ordunun komutanlığını Mahmut Şevket Paşa üstlendi (22 nisan 1909). Sirkeci, Aksaray, Edirnekapı yönlerinden İstanbul'a giren Hareket ordusu (24 nisan 1909) Taksim, Beyoğlu, Harbiye, Kurtuluş ve Feriköy'de yapılan sokak çarpışmaları sonunda ayaklanmacıları dağıttı, elebaşlarını da yakalayarak şiddetle cezalandırdı. Bu arada, Yeşilköy'e kaçan mebuslar (milletvekilleri) ve âyan üyeleri burada Meclisi milli olarak toplanıp ayaklanmayı kışkırttığı ileri sürülen padişah Abdülhamit II'yi tahttan indirmeye karar verdi (25 nisan 1909). Âyan meclisi üyesi olan padişahın yaverlerinden amiral Gürcü Arif Hikmet Paşa, Meclisi mebusan üyesi Draç milletvekili jandarma generali Arnavut Esat Toptani Paşa, ermeni katolik cemaati temsilcisi Aram Efendi, musevi cemaatinden Selanik milletvekili Emanuel Karasu Efendi'den oluşan bir kurul, Meclis adına Abdülhamit II'ye tahttan indirildiğini bildirdi (27 nisan 1909) ve eski hünkâr Selanik'te Alatini köşkü'ne gönderildi. Yerine veliaht Mehmet Reşat Efendi, Mehmet V adıyla tahta çıkarıldı (27 nisan 1909). [→ Ka, n.]

Hareketi arz madalyası, 1894 / 1895'te İstanbul'da meydana gelen on derece şiddetindeki depremden sonra çıkarılan madalya. Altın, gümüş ve bakırdan iki boy olarak bastırılan madalyalar, bu olayda hizmet ve yararlılıkları görülenlere verilmek üzere hazırlanmıştı.

HAREKETLENDİRİCİ sıf. Bir kas ya da kas grubunu harekete geçirecek ya da hareketini artıracak maddelere ya da olgulara denir.

HAREKETLENDİRME a. Hareketlendirmek eylemi.
—Ruhbil. Genellikle bir güdülenim, bir tutum ya da tutumlar topluluğu etkisiyle, birini etkinliğe geçirmek. || Merkezi sinir sisteminin genel uyarılganlığındaki artış. (Bu artış, uyanıklık düzeyinin özgül olmayan bir yükselişine yol açar.) || Tikel bir ruhbilimsel yapının işletilmesi.

HAREKETLENDİRMEK → HAREKETLENMEK.

HAREKETLENMEK gçz. f. Bir yer, bir şey sözkonusuysa, hareketlilik, canlılık kazanmak: canlanmak: *Günün ilk ışıklarıyla birlikte sokaklar da hareketlendi. Piyasa giderek hareketleniyor.*
◆ **hareketlendirmek** ettirg. f. *Bir yeri, bir şeyi hareketlendirmek,* bir yerin, bir şeyin hareketlenmesini sağlamak.

HAREKETLİ sıf. **1.** Hareket edebilen, yer, durum değiştirebilen, sabit olmayan şey için kullanılır; devingen, müteharrik: *Bir aygıtın hareketli parçaları.* **—2.** Hareket, coşku, canlılık gösteren bir kimse, bir şey için kullanılır; canlı: *Hareketli bir çocuk. Hareketli bir film.* **—3.** Çeşitli ve yoğun etkinliklerle dolu zaman kesiti için kullanılır: *Hareketli bir yaşam sürmek. Hareketli bir gün.* **—4.** Çeşitli etkinliklerin yoğun biçimde gerçekleştiği yer için kullanılır; canlı: *Hareketli bir liman kenti.*
—Mak. san. *Hareketli kanat,* bir türbinde dağıtıcı kanatların yönelttiği akışkanı (su, buhar, gaz) alarak enerjisini kullanan, devingen çark kanatlarından her biri.
—Saatç. *Hareketli parça,* İŞLER* PARÇA'nın eşanlamlısı.

HAREKETLİLİK a. Hareketli olan şeyin durumu; hareketli bir şeyin, bir kimsenin niteliği, özelliği; devingenlik.

HAREKETSİZ sıf. **1.** Hareket etmeyen, aynı yerde kalan, kımıldamayan; durgun, devinimsiz, sabit. **—2.** Canlılıktan yoksun: *Hareketsiz bir yaşam sürmek.*
—Zool. *Hareketsiz devre,* yumurtalarda (ipekböcekleri), larvalarda (sinekler), nemflerde (birçok örnek sayılabilir) ya da erişkin böceklerde (buğdaybiti) gözlenen, gelişme sürecinin ya da etkinliğin durduğu dönem. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ be. **1.** Hareket etmeden, devinmeksizin: *Olduğu yerde hareketsiz kalmak. Öyle hareketsiz yatıyordu.* **—2.** Canlılıktan yoksun biçimde: *Hareketsiz geçen durgun bir gün.*
—ANSİKL. Böceklerin gelişmesinde, hareketsiz bir devrenin araya girmesi, bu böceklerin yaşamını, hareketsiz devre süresinden çok daha fazla uzattığı sanılır. Bununla beraber, yalnızca kesinlikle belirlenmiş bir yaşta ve bazı çevre koşullarında hareketsiz devreye girilir; eğer bu koşullar "kritik" yaşta tamamlanmazsa, ölüm oranı artar. Hareketsiz devreyi başlatan başlıca çevre koşulları, kuraklık, soğuk, kısa fotoperiyotlar gibi kış koşulları ve bazen de besinlerin yapısıdır. Bir embriyonun (örn. ipekböceği) karşılaştığı koşullar, bir sonraki kuşağın hareketsiz devreye elverişliliğini artırır ya da azaltır. Bu atipik kalıtım biçimi (büyük olasılıkla hormon yapısına bağlıdır), böcekteki fotoperiyotluğun içinde yaşanılan enlem kuşağına uyarlandığını gösterir. Hareketsiz devre genellikle kışa rastlar; ama, kurak yaz mevsiminde hareketsiz devreye giren böcekler de vardır.

HAREKETSİZLEŞME a. Hareketsizleşmek eylemi.
—Zool. *Refleks hareketsizleşme,* dış ortamdan gelen bazı uyarıların algılanmasından sonra etkinliğin birdenbire durması (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. *Refleks hareketsizleşme,* bireyin tehlike habercisi (düşmanlar, davetsiz konuklar) saydığı bir uyarıyı algılaması sonucu ortaya çıkar. Bu davranış, memelilerde de gözlenir (genellikle kısa sürelidir). Eklembacaklılarda hareketsizleşme saatlerce sürebilir. Refleks hareketsizleşmenin başlıca 2 etkisi vardır: birincisinde, birey ölü gibi görünerek, güçlü avcılardan korunur (kokuyla değil de görmeyle avlanan kuşlara karşı kullanılır); ikincisindeyse birey bedenini çevredeki biçimlere benzetmeye çalışarak, düşmanından saklanır (akasya savanlarında zürafaların hareketsizleşmesi).

HAREKETSİZLEŞMEK gçz. f. Hareketsiz duruma gelmek, hareket edebilme gücünü yitirmek.

HAREKETSİZLİK a. Hareketsiz olanın durumu.

HAREKİ sıf. (ar. *ḥareket*'ten *ḥarekī*). *Esk.* Hareketle ilgili; devimsel. (fr. *cinétuque* karşılığı olarak kullanılmıştır.)
—Esk. ruhbil. Hareket yaratan sinir için kullanılır.

HAREKİYAT a. (ar. *ḥareket* ve *-iyyāt*'tan *ḥarekiyyāt*). Esk. fiz. Hareket bilimi, kinematik. (fr. *cinematique* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

Hare Krişna, hindu esinli modern mezhep. Svami A. C. Bhaktivedanta (1896 -1977) tarafından kurulan ve merkezi ABD'de olan bu mezhebin müritleri, bazıları Avrupa ülkelerinde olmak üzere, cemaatler halinde yaşarlar.

HARELEME a. Harelemek eylemi.
—Matbaac. Mürekkep haznesini, daha sonra mürekkep verme tablasında birbirine karışacak olan değişik renkte mürekkeplerle dolu bölmelere ayırarak yapılan baskı. (Hareleme, daha çok afiş basımında kullanılır. *Mürekkep haznesiyle baskı* ya da *kesintili mürekkep haznesiyle baskı* da denen bu yöntem, makine üzerinden tek bir geçişte birçok renk elde etme olanağı verir.)
—Tekst. Hare etkisi vermek için kumaşları özel silindirler arasından geçirme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Metalürj. Teneke yaprağının yüzeyini harelemede, yaprak nitrik asit banyosuna daldırılır; asit düzensiz biçimde yüzeyi kemirerek dekoratif ağaç görünümü verir. Çinkoyla hareleme elektrolitik metal kaplama banyosunda gerçekleştirilir; bu işlemde yaprak düzensiz bir çinko katmanıyla kaplanır.
—Tekst. Hareleme işleminde, kumaşların pütürlerini ezmek, onlara dalgalı ve parlak bir görünüm vermek için özel kalenderler ya da ısıtılmış içi boş silindirler kullanılır. Silindirlerin bütün yüzeyinde, istenilen hare desenine göre az ya da çok derin çizgiler halinde oymalar bulunur.

HARELEMEK g. f. Bir şeye, bir yüzeye hareli bir görünüm vermek.
—Metalürj. Çinko ya da kalay gibi kimi metallerin yüzeyine hareli görünüm vermek.
—Tekst. Kalenderden geçirerek kumaşlara hareli bir görünüm vermek.
◆ **harelenmek** dönşl. f. Kıpırdadıkça üstünde yuvarlak ve parlak çizgiler görünmek, hareler oluşmak: *Esintiyle harelenen sular.*

HARELENME a. Harelenmek eylemi.
—Camc. Cam yüzeyinde ortaya çıkan ve gökkuşağı renklerini gösteren yansıma. (Harelenme, cam yüzeyindeki genellikle kimyasal kaynaklı, indis ayrıklıklarından ileri gelir.)
—Elektroakust. Bir plakta, iz genişlik ve derinliğinin çok alçak frekansta kiplenmesinden kaynaklanan ve kayıt yapılmış plağın yüzeyinde, hareli, anormal bir görünüm oluşturan gravür hatası.

HARELENMEK → HARELEMEK.

HARELİ sıf. Haresi olan, hare izlenimi veren: *Hareli mermer. Güzel, hareli gözler. Hareli camdan kadehler. Gölün hareli yüzü.*

—Kuşç. Bedeni ince çizgili ya da dalgalı renkli güvercin.
—Metalürj. *Hareli metal,* hareleme işlemiyle parıltılı bir görünüm verilmiş metal.
—Orm. san. *Hareli tahta,* biçme ya da testereyle dilme sonucu elde edilen ve yüzeyi bazı yanardöner kumaşların harelerini andıran kaplama tahtası.
—Parac. Bazı paraların üstünde yer alan ve başları çevresinde ışından bir taç bulunan kişilerin portreleri için kullanılır. Bu kişiler güneş tanrısına benzetilirdi (yunan kralları, roma imparatorları).
—Tekst. *Hareli kumaş,* MUARE'nin eşanlamlısı.

HAREM a. (ar. *ḥarem*). **1.** İslam ülkelerinde saray, konak ve evlerde yabancı erkeklerin girmesine izin verilmeyen, yalnızca kadınlara ayrılmış daire ya da bölüm; orada yaşayan kadınların tümü (Antik yunan evlerinde Gynaikonitis ile benzerdir): *Topkapı sarayı harem dairesi. Harem kapısı. Padişahın haremi. (Bk. ansikl.* böl.) **—2.** Mim. İÇ AVLU*'nun eşanlamlısı.**—3.** *Esk.* Karı, zevce, eş: *İlk hareminden üç oğlu var.* **—4.** *Tkz.* Bir erkeğin çevresinde bulunan ve onunla ilişkiye giren kadınlar grubu: *Yanında haremiyle toplantıya geldi.* **—5.** Herkesin girmesine izin verilmeyen kutsal yer. **—6.** Hicaz'da ihrama girilen yerden Kâbe'ye dek uzanan bölüm.
—*Esk. Harem ağası* → HAREMAĞASI. ‖ *Harem dairesi* → HAREMİ HÜMAYUN. ‖ *Harem-seray,* sarayda harem dairesi; caminin iç kısmı. ‖ *Harem-i hümayun* → HAREMİ HÜMAYUN. ‖ *Harem-i nebevi, harem-i resulullah,* Medine ve dolayları. ‖ *Harem-i şerif,* Kâbe ve çevresi. ‖ *Harem-i yâr,* sevgilinin odası.
—ANSİKL. İslam hükümdarları, emirler, soylular ve zengin kişilerin konutlarında harem nikâhlı kadınlar, gözdeler, cariyeler, odalıklar, müstefreşeler (azatlı köleler), köle kızlar, haremağaları, kâhya kadınlar gibi bir topluluktan meydana gelirdi. Harem halkını oluşturan kadınlar topluluğu buradan ancak belirli zamanlarda (aile ya da komşu ziyareti, hamam, ender olarak haremağası eşliğinde gezinti vb.), daha önceden izin alarak ayrılabilirdi. Hükümdar ya da evin beyi özgür bir kadınla nikâh yaptıktan başka köle kadınlar arasından müstefrişe adıyla azat ettiklerinin dördünü gözde olarak seçebilir ve bunlar ona bir erkek çocuk doğururlarsa özel bir saygınlığa kavuşurlardı. Haremin sorumlusu *kızlarağası* ya da *haremağası* adıyla anılan siyahi bir hadımdı. Saray ve konaklarda bayramlardan bir hafta önce harem dairesinde temizliğe başlanır, kimi zaman burası yeniden döşenip düzenlenirdi. Saray, kasır, konak ve zengin köşklerinin bahçelerine bayram eğlenceleri için atlıkarınca, dönme dolap ve salıncaklar kurulur, harem halkı burada bayram süresince hadım ağalarının gözetiminde eğlenirler, neşeli saatler geçirirlerdi. Bayram sabahı namazdan sonra sarayın harem dairesine gelen devlet büyüklerinin eşlerini kapıda kethüda kadın ve teşrifatçı kalfalar karşılar, padişah da selamlıkta erkeklerle bayramlaşmanın ardından hareme gelerek onlara katılırdı. Harem halkı ve hanım konuklar muayede salonunda konumlarına göre yer aldıktan sonra hükümdarla bayramlaşırlardı. Bayram süresince haremde kimi zaman padişahın da katıldığı çeşitli eğlenceler eksik olmazdı.

Büyük Larousse



haremağası
Atatürk kitaplığı, İstanbul

HAREMAĞASI a. Kur. tar. Eskiden sarayların ve büyük konakların harem dairelerinde görev yapan hadımlaştırılmış habeş ya da zenci köle.
—ANSİKL. İlkçağlarda asur, pers ve roma; ortaçağlarda bizans, abbasi, memluk saraylarında önemli görevlerde bulunarak kurumlaşan haremağalık, sonunda osmanlı sarayına da geçti. Sarayın kadınlara özgü bölümü olan Haremi hümayun' da koruma ve gözetim görevi yapan haremağaları, Kızıldeniz kıyılarında arap köle tüccarlarınca hadımlaştırıldıktan sonra genellikle Mısır valileri tarafından padişaha armağan olarak gönderilirdi. *En aşağı* unvanıyla Haremi hümayu'na alınan hadım ağaları, sırasıyla *acemi ağa, nöbet kalfası, ortanca* ve *hasıllı* olurlardı. En kıdemli hasıllı yükselince, *yaylabaşı gulamı,* sonra da *Eski saray başkapı gulamı* unvanını alırdı. Bunlardan yetenekli olanlar *Yeni saray ağalığı* ve son aşama sayılan *kızlarağalığı*'na yükselirlerdi. Öte yandan, valide sultan ağaları, şehzade koruma ağaları, saray kadınlarının namaz kıldıkları mescidin imamı ve müezzini olan ağalar da saygın haremağaları arasına girerlerdi. Haremi hümayun harcamalarına bakan hazinedar ağa, oda lalası, hazine kethüdası da haremağalarının önde gelenlerinden bazılarıydı. Zenci haremağaları dışında akağalar* diye anılan bir de beyaz haremağaları vardı. Saraydan ayrılarak devlet hizmetine geçenlere vezirlik payesi verilirdi. Aralarında Hadım Ali Paşa, Hadım Sinan Paşa, Gürcü Mehmet Paşa gibi sadrazamlığa yükselenler de oldu.
Osmanlı sarayında haremağalık kurumunun kaldırılması için kimi zaman girişimlerde bulunulduysa da bu tasarılar uygulama alanına konulamadı. Ahmet III döneminde sadrazam Şehit Ali Paşa, Habeşler'in hadımlaştırılmamaları konusunda Mısır valisine yazılı bir buyruk gönderdiyse de (1775), ertesi yıl ölünce, buyruğun uygulanması durduruldu. Böylece haremağalık saltanatın kaldırılışına kadar varlığını korudu.

Haremde dört kadın, yönetmenliğini Halit Refiğ'in yaptığı film (1965). Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki özgürlük girişim ve savaşımını, bir paşa konağında dönen olaylar çerçevesinde ele alır. Türk sinemasını kendine özgü ve halkın beğenisini yansıtan ulusal bir sinema olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunan Halit Refiğ görüşlerini en tutarlı biçimde bu filmde yansıtmıştır.

HAREMEYN a. (ar. *ḥarem*'in ikili çoğl. *ḥaremeyn*). *Esk.* **1.** Müslümanlarca kutsal sayılan Mekke ve Medine kentleri. **—2.** *Haremeyn-i şerifeyn,* Mekke'deki Kâbe ile Medine'deki Ravza-i Mutahhare.
—Kur. tar. *Haremeyn dolabı,* sarayda Haremeyn evkafına ilişkin gelirlerin saklandığı yer. ‖ *Haremeyn evkafı,* Haremeyn' deki (Mekke ve Medine) dinsel (kutsal) yerlerin giderlerini karşılamak amacıyla kurulmuş vakıflar. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Haremeyn hazinesi,* Haremeyn evkafının ve mallarının yönetildiği daire. (Darüssaade ağalarının yönetiminde çalışan bu daire, saray halkından mirasçısız olarak ölen kişinin mallarını satar ve hazineye teslim ederdi.) ‖ *Haremeyn ikramiyesi,* Mekke ve Medine yoksullarına yardım için aylığı 25 liradan yüksek olan devlet memurlarının yalnız mart aylığından kesilen %10'luk para. ‖ *Haremeyn mansıbı,* Mekke ve Medine kadılığı. (Bu mansıp, biladı hamse (yani Mısır, Şam, Edirne, Bursa ve Filibe) mevleviyetinden bir derece üstün, Galata kadılığı mansıbından bir derece aşağıydı.) ‖ *Haremeyn muhasebesi,* darüssaade ağalarının yönetiminde Haremeyn'e ait vakıfların hesaplarını tutan ve bunların tüm işlemleriyle uğraşan kalem. (Haremeyn evkafının tüm muhasebesi her yıl burada tutulur ve baş muhasebeye teslim edilen büyük defterin bir nüshası kalemde kalırdı.) ‖ *Haremeyn mukataası,* Haremeyn'e ilişkin evkaf, toprak ve mülk için alınan vergileri düzenleyen kalem. (Her yıl Mekke ve Medine'ye gönderilen surrelerin ve Haremeyn'e ilişkin mukataanın kayıtları burada yapılıp korunurdu.) ‖ *Haremeyn müfettişi,* Haremeyn evkafının ve haneda-

Haremi hümayun

Hünkâr sofası
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

Büyük Larousse



Valide Sultan dairesi
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

Büyük Larousse



na ilişkin vakıfların her işlemlerini denetleme yetkisine sahip görevli. || *Haremeyn nazırı*, Haremeyn nezaretinin başındaki görevli. || *Haremeyn nezareti*, Mekke ve Medine vakıflarını yönetmekle görevli kuruluş (1586-1838). [Bk. *ansikl.* böl.] || *Haremeyn payesi*, bir ilmiye rütbesi. (Bunlar haremeyn mansıbına fiilen gitmezler, sadece rütbe olarak alırlardı.)

—ANSİKL. Kur. tar. *Haremeyn evkafı.* Başlangıçtan 1586 yılına kadar kapıağaları tarafından yönetilen Mekke ve Medine vakıfları, daha sonra darüssaade ağalarının yönetimine verildi. Haremeyn nezaretine devrine kadar (1836) devam etti. Bu kuruluşun muhasip, kâtip, müfettiş vb. gibi birçok görevlisi vardı. Haremeyn'e ilişkin bazı evkafın gelirl doğrudan toplanmaz, belirli bir miktar, *Haremeyn mukataası* adı altında karşılığı alınarak mültezimlere bırakılırdı. Darüssaade ağaları gözetimleri altındaki vakıfların işlerini incelemek üzere her çarşamba günü bir divan kurarlar, evkaf müfettişi, Haremeyn muhasebecisi ve mukataacısı, ruznamçeci, baş halife, ağa yazıcısı bu divanda hazır bulunurlardı. Ortakapının dışındaki ağa yazıcısı dairesinde kurulan divanda, mukataaların ihaleleri, mirasçısı olmayan bir ölünün evkafa kalan mirası ve intikal işleri, evkaf çalışanlarının görevden alınma ve atanmaları, mütevellilere ilişkin işlemler karara bağlanırdı.

• *Haremeyn nezareti.* Mekke ve Medine vakıfları kapıağaları tarafından yönetilirken, sarayda nüfuzu önemli ölçüde artan ve ilk darüssaade ağası olan Habeşi Mehmet Ağa, Haremeyn evkafını kendi denetimi altına alarak bu nezareti kurdu (1586). Böylece onun ardılı olarak görev üstlenen darüssaade ağalarına da "Haremeyn nazırı" dendi. Abdülhamit I döneminde (1774-1789) hanedana ilişkin vakıflara bakan Hamidiye evkafı kaymakamlığı da bu nezarete bağlandı. Selim III döneminde (1789-1807) sayıları giderek artan vakıflar, bir süre Darphane-i amire nezaretiyle birleştirildiyse de Evkafı hümayun nezareti kurulunca (1826), Haremeyn nezareti doğrudan bu kuruma bağlanmaksızın onun gözetimi altında çalışmaya başladı. Haremeyn işlerini yürütmek için kurulan müdüriyet (1834), daha sonra kaldırılınca, bu görevi yaklaşık iki yıl Haremeyni Şerifeyn evkafı adıyla meydana getirilen nezaret üstlendi (1836-1838). Darüssaade ağalarının nazır olarak başında bulundukları Haremeyni Şerifeyn evkafı'nı kaldıran Mahmut II, Haremeyn evkafı'nı yeni kurduğu Evkafı hümayun nezareti'ne bağladı (1838). Bu kuruluş Tanzimat'tan sonra Evkaf nezareti, Cumhuriyet döneminde de Mekke ve Medine ile hiçbir ilişkisi kalmadığından yeniden düzenlenerek Vakıflar genel müdürlüğü adını aldı. (→ Kayn.)

Haremeyn evkafı nezareti → HAREMEYN* NEZARETİ.

HAREMGÂH a. (ar. *ḥarem* ve fars. *-gāh*'tan *ḥaremgāh*). *Esk.* Harem dairesi.

Haremi hümayun, Topkapı sarayı'nda Babüsselam'dan girildikten sonra ikinci avlunun (Birun) sol yanından başlayarak üçüncü avlunun (Enderun) içerisine doğru uzanan kadınlara özgü bölüm. İlk kez Murat III döneminde yapımına başlandı (1578) ve genellikle her padişahın yaptırdığı eklerle XIX. yy.'ın ilk yarısına kadar sürekli genişledi. Arabalar kapısı, Dolaplı kubbe, Şadırvanlı taşlık, Kule, Karaağalar mescidi, Karaağalar koğuşu, Kızlarağası dairesi, Kadınefendiler taşlığı, Valide Sultan daireleri, Hünkâr hamamı, Hünkâr sofası, Ocaklı sofa, Murat III hasodası, Ahmet I okuma odası ve Çifte kasırlar, yaklaşık 400 odadan oluşan Haremi hümayun'un başlıca bölümleridir. Bugün hareme ziyaretçi olarak demirden, iki kanatlı Arabalar kapısından girilir. Daha sonra haremin asıl girişine kadar uzanan üzeri açık, dar ve uzun bir avluya geçilir. Bu bölüm Dolaplı kubbe, Şadırvanlı taşlık, Kule, Baş hazinedar ağa dairesi, Baş musahip ağa dairesi, Meşkhane kapısı, Karaağalar mescidi, Karaağalar koğuşu, Kızlarağası dairesiyle çevrilidir. Arabalar kapısından, dört pandantifin taşıdığı tek kubbeli ve kare planlı bir alana geçilir. Duvarlarındaki büyük gömme dolaplarından ötürü Dolap kubbe adıyla anılan bu yerden çift kanatlı bir kapının açıldığı, aynalı tonos ve kubbeyle örtülü, dikdörtgen planlı Şadırvanlı taşlığa girilir. XVII. yy. olarak tarihlenen çinilerle kaplı taşlığın şadırvanı bugüne ulaşabilmiş değildir. Dar ve dik bir yokuşa açılan Meşkhane kapısının karşısında yükselen kare planlı ve oldukça uzun Kule, Topkapı sarayı'nın dış görünümünde önemli bir yer tutar. İki katlı Kule'nin taş merdivenlerinden birinci kattaki kafesli pencereye, oradan da daha geniş pencereli ikinci kata ulaşılır. XVIII. yy. Avrupa mimarlığının etkisini taşıyan kulenin üzeri konik bir çatıyla örtülüdür. Şadırvanlı taşlığın, üzerinde mermer bir ayet bulunan kapısından kare planlı ve düz çatılı Karaağalar mescidi'ne geçilir. XVII. yy. çinileriyle kaplı olan mescidin tavanı kalem işi oymalarla bezelidir. Birbirini izleyen sıra odalardan oluşan Karaağalar koğuşu, haremde oldukça uzun bir koridorun iki yanında yer alır. Kızlarağasından sonra Haremi hümayun'un ikinci yöneticisi olan Başkapı gulamı ağasına ayrılan daire, koğuşun ilk katının tamamını kaplar. Burada ayrıca XVII. yy. çinileriyle kaplı olan selamlık, yatak, konuk ve yemek odaları da yer alır. İkinci kat ortanca karaağalara, üçüncü kat hasılılara, dördüncü katsa acemilere aittir. Karaağalar koğuşunun üst katlarına çıkan merdivenlerin altından Kızlarağası dairesinin girişine varılır. Haremi hümayun'un baş yöneticisi olan kızlarağasına ait dairenin solundan haremin kadınlara özgü asıl girişine geçilir. Çift kanatlı demir kapılarla duvarlardaki büyük aynaların yer aldığı ve karaağaların nöbet tuttuğu taşlık, haremin her yönüne açılan bir kilit noktasıdır. Taşlığın hemen karşısında üç kadınefendinin daireleri bulunur. Valide Sultan daireleri, Hünkâr sofasından sonra Haremi hümayun'un en önemli bölümlerini meydana getirir. Yemek, namaz gibi çeşitli odalardan oluşan bu bölüm, haremin tam orta yerini kaplar. Duvarları XVII. yy. çinileriyle kaplı dairede, sedef ve bağa kakmalarıyla ahşap dolap kapakları, görkemli bir görünüm taşır. Valide Sultan dairesinin girişi üstünde 1667 tarihli bir yazıt, duvarlarda XIX. yy. başları batı etkisiyle yapılmış manzara ve bitki resimleri görülür. Dairenin birinci katı ahşap korkuluklu sedirlerle çevrilidir. Selim III'ün annesi Mihrişah Valide Sultan için yaptırdığı üst kat, barok ağaç bezemelidir. Valide Sultan dairelerinden dar bir koridorla Hünkâr sofasına geçilir. Bu koridorun hemen sağında Hünkâr hamamı yer alır. Klasik osmanlı hamamı üslubunda soyunma yeri, soğukluk ve sıcaklıktan meydana gelen hamam, mermer kurnaları ve musluklarıyla ilginç bir görünüm verir. Osman III döneminde (1754-1757) Hünkâr sofası önemli ölçüde onarım gördü. Pandantifleri yardımıyla dört sivri kemerin taşıdığı büyük kubbeli sofa, üç tonoslu eklerle daha da genişletildi. Girişin tam karşısında padişaha ayrılan yer bulunurken, sağında arkası aynalarla kaplı uzunca bir sedir vardır. XVIII. yy. barok-rokoko karışımı ağaç işleri, resimle süslü duvarlarda, Avrupa etkisinde yapılmış çiniler görülür. Burada yapılan törenlerde çalgıcılar balkonda; valide sultan, kadın efendiler, cariye ve gözdeler balkon altındaki sedirlerde; harem halkından usta ve kalfalar da öteki yerlerde oturulardı. Hünkâr sofasından Çeşmeli ve Ocaklı sofalara geçilir. Valide Sultan taşlığına açılan Ocaklı sofa girişinin karşısında büyükçe bir ocak (şömine) dikkat çeker. Haremdeki mangalların ateşleri buradan dağıtıldığı için ocağın önüne kilitli bir parmaklık konulmuş olduğu göze çarpar. Murat III'ün hasodası Haremi hümayun'da en az değişime uğrayan bölümdür. XVI. yy. yapımı klasik mermer kapısından girilen kare planlı hasodanın üstü, dört köşesinden üçgen sütunların taşıdığı oldukça büyük bir kubbeyle örtülüdür. Mimar Sinan yapımı olan hasodanın girişinde oturma yerleri ve büyük bir ocak; sol yanda Bursa kemerli niş içerisinde bir çeşme; duvarlarda da gömme dolaplar vardır. Geri yanı boş yer bırakılmamacasına çinilerle kaplanmış olan duvarların üst bölümlerini mavi-beyaz Ayet ül-kürsi boydan boya dolaşır. Buradan Ahmet I'in okuma odasına geçilir. Yine dört köşesinden üçgen sütunların taşıdığı küçük bir kubbeyle örtülü kare planlı bu odanın duvarları da çinilerle kaplıdır. Duvarların üst bölümlerinde yer alan pencerelerin kapakları sedef, bağa ve fildişi kakmalıdır. Odanın çıkışının solunda şehzadeler dairesi bulunur. Birkaç basamakla çıkılan ve iç içe iki odadan oluşan bunlardan ilki ahşap kubbeli, öteki de düz tavanla örtülüdür. Mavi-beyaz çini yazıtlar ve XVI. yy. çinileriyle kaplı olan odaların duvarları, kalem ve ağaç işçiliğinin güzel bir örneğini verirler. Ancak, süslü salonları, görkemli odaları yanında izbe avluları, karanlık merdivenleri ve alçak tavanlı daireleriyle Haremi hümayun gerçekte sıkıntılı bir yerdir. Padişahlar bu nedenle çoğu zamanlarını Enderun'da geçirirlerdi. Yüzlerce cariyenin barındığı bir kurum niteliğindeki harem dairesiyse özel yasalar ve yöntemlerle yönetilirdi. Cariyeler, İstanbul gümrük emini ya da devlet ricalince padişaha armağan edilen güzel ve yetenekli kızlardı. Osmanlı devletinin son dönemlerinde genellikle çerkez cariyeler yeğlendi. Haremi hümayun protokolu acemi cariyeden başlar, en üst düzeydeki valide sultana kadar aşamalar gösterirdi. Ak ve karaağalar dışında hazinedar ustalar, gedikliler vb. harem dairesinin kadın yöneticilerini meydana getirirdi. Cariyeler *sofa* denen koğuşlarda; gözdeler, ikballer ve kadınlar da *daire* adıyla anılan odalarda yatıp kalkarlardı. Buralara yalnız harem ağaları girebilirdi. (→ Kayn.)

Haremi şerif ya da **El-harem üş-şerif,** Mekke ve Medine'den sonra müslümanlar arasında kutsal sayılan üçüncü yer. Eski Kudüs kentinin G.-D.'sunda, insan eliyle yapılmış bir platformdur. Burası bir yahudi mabedi olarak hazırlandı; çevre duvarları ise Eyyubiler, Memluklar ve Osmanlılar döneminde yapıldı. Merkezinde İbrahim, Yakup, Yusuf, İsa ve Hz. Muhammet gibi peygamberlere adanmış birçok makam yer alır. Bunlardan en önemlileri Kubbetüssahra ve Hz. Muhammet'in Burak'a binip miraca çıktığı makam olarak kabul edilen Mescidülaksa ya da Mescidülharam'dır. Haremi şerif'te çok sayıda minber, mihrap ve Memluklar döneminden kalma çeşme de vardır.

HAREMLİK a. **1.** Saray ve konaklarda kadınlara ayrılan bölüm; harem. (Karşt. SELAMLIK.) **—2.** Karılık, zevcelik. **—3.** *Haremlik selamlık olmak*, kadınlı erkekli toplantılarda kadınlar bir yanda, erkekler bir yanda ayrı oturmak.

HAREZM → HARİZM.

HAREZMİ, türk şair (XIV. yy.). Yaşamı hakkında bilgi yalnızca *Muhabbetname* adlı mesnevisinde vardır. Bu yapıtının 1352'de, Altınordu devlet adamlarından Muhammet Hoca Bey'in isteğiyle ve Sir Derya (Seyhun) ırmağı boyunda yazıldığı anlaşılmaktadır. Hocendi, Seyf Sarayi, Ali Şir Nevai gibi şairlerin ondan övgüyle söz etmesi, ününün geniş bir alana yayıldığını, sonraki yüzyıllara ulaştığını gösterir. Yazarın dinsel didaktik mesnevisi *Muhabbetname* harizm türkçesinin günümüze kalan önemli ürünlerindendir. Biri uygur abecesiyle dört yazması bulunmuştur.

HARF a. (ar. *ḥarf*). **1.** Abeceyi oluşturan, tek başına ya da başkalarıyla birleşerek dildeki bir sesi yazıda göstermek için kul-

lanılan işaretlerden her biri: *Türk abecesinde yirmi dokuz harf vardır.* **—2.** Abecedeki işaretlerden birini gösteren basım ve dizgi kalıbı. **—3.** *Harf atmak*, laf atmak, dokundurucu söz söylemek. || *Harfi harfine*, birbirinin tıpa tıp benzeri olan, biri ötekine tümüyle uygun olan söz, yazı vb. için kullanılır; eksiksizce: *Yazdığı öykü, harfi harfine sizinkine benziyor. Söylediklerime harfi harfine uyacaksınız.*

—*Esk. Harf-aferin*, söz yaratan; Tanrı; şair ya da hatip. || *Harf-aşina*, harfleri tanıyan; söz anlayan.|| *Harf-be-harf*, olduğu gibi, aslının aynı, tastamam.|| *Harf-çîn*, başkasının işine karışan; dedikoducu. || *Harf-gîr*, her işte ayıp ve noksan arayan. || *Harf-keş*, yazıcı, hat çizen; can sıkıcı, anlaşılmaz biçimde konuşan. || *Harf-peyma*, çok güzel konuşan. || *Harf-zen*, geveze. || *Harf-i abdar*, güzel ve anlamlı söz. || *Harf-i bimağz*, boş, anlamsız söz. || *Harf-i gülû-suz*, sert söz; kılıcın keskin tarafı. || *Harf-i hatır-renc*, gönül kırıcı, inciten söz. || *Harf-i huşk*, kuru söz. || *Harf-i mağzdar*, değerli söz. || *Harf-i müselsel*, birbiriyle ilgili birkaç düşünce üzerine tartışma. || *Harf-i müşkil-âlud*, çıkmaza giren tartışma. || *Harf-i pehlûdar*, kinaya. || *Harf-i sebük, harf-i sehl*, anlamsız, boş söz. || *Harf-i serd*, sert, kırıcı söz. || *Harf-i vahi*, boş, saçma söz. || *Harf-i vahid*, bir tek söz. || *Harf-i zumuht*, kaba, çirkin söz.

—Dilbil. Yazı göstergelerinin her biri. Her dilde sınırlı sayıda bulunan bu göstergelerin bütünü abeceyi oluşturur. Tek başlarına ya da, kimi dillerde, öbür harflerle birleştiklerinde dilin bir sesine denk düşerler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dilbil. ve Paleogr. *Harf çevirisi*, bir yazı dizgesinden başka bir yazı dizgesine geçerken, söyleyişi göz önüne almadan, birinci dizgenin ikinci dizgeninkilere denk düşen her yazıbirimini harf harf çevirip yazma işlemi.

—Esk. astrol. *Harf-i âbi, harf-i mai*, ح ,ج ,ك ,ع ,ص ,ز ,ر harflerinin her biri. || *Harf-i âlâ,harf-i nurani*, ا ,ح ,ر ,س ,ص ,ه ,ع ,ق ,ك ,ل ,م ,ن ,و ,ى harflerinin her biri. || *Harf-i arzi, harf-i haki*, ح ,د ,ز ,ش ,ع ,ق ,ل harflerinden her biri.|| *Harf-i âteşi, harf-i merfu*, ا ,ت ,س ,ض ,ط ,م ,لا harflerinden her biri. ||*Harf-i edna, harf-i halk*, ب ,ت ,د ,ذ ,ش ,غ harflerinden her biri. ||*Harf-i hevai*, ب ,ث ,ظ ,ق ,ن ,و ,ى, harflerinden her biri. || *Harf-i hindi*, arapça rakamlar: ١ ,٢ ,٣ ,٤ ,٥ vb. || *Harf-i kalb*, bir sözcüğün ortadaki harfi. || *Harf-i maruf*, uzun "ū" olarak okunan (و) ya da uzun "ī" olarak okunan (ى) .|| *Harf-i mehmus*, ث ,ت ,ح ,خ ,س ,ش ,ص ,ف ,ك ,ه harflerinden her biri. || *Harf-i mektubi*, م ,ن ,و harflerinden her biri. || *Harf-i melfuzi*, üç harfle yazılan, hiçbiri yinelenmeyen on üç harfin her biri. || *Harf-i mesruri*, adı iki harfle yazılan harf; م ,ن ,و harflerinden her biri. || *Harf-i veted*, bir sırada bulunan harflerin birinci, dördüncü, yedinci ve onuncusuna verilen ad.

—Esk. dilbilg. İlgeç, bağlaç; harf. || *Harf-i asli*, bir sözcüğün kökünde bulunan temel harf. || *Harf-i atfi*, iki sözcük ya da cümleyi birbirine bağlayan bağlaç. || *Harf-i cer* → CER. || *Harf-i cevab*, yanıt cümlesinin başına gelen sözcük. || *Harf-i havi*, uzun "a" yerine kullanılan (ى). || *Harf-i illet*, ا ,و ,ى harflerinden her biri. || *Harf-i inhiraf*, akıcı ünsüz (ر) ve (ل) harfleri. || *Harf-i istidrak*, ayırıcı bağlaç görevi olan harfi. || *Harf-i istifham*, soru belirtmede kullanılan sözcük. || *Harf-i istisna*, kuraldışı olanı belirtmek için kullanılan ilgeç. || *Harf-i istitale*, ض harfi. || *Harf-i kameri*, başına "el" harf-i tarifi geldiğinde şeddesiz okunan harf; ا ,ب ,ج ,ح ,خ ,ع ,غ ,ف ,ق ,ك ,م ,و ,ه ,ى harflerinden her biri. || *Harf-i kasr*, sözcük sonuna gelen kısa (ا) ve (ى). || *Harf-i mana*, fiil ya da ad olmayan herhangi bir sözcük. || *Harf-i meczum, harf-i sakin*, harekesiz olarak okunan harf. || *Harf-i merfu*, yalın haldeki sözcüğün sonunda bulunan ünsüz. || *Harf-i musavvat*, belli bir ünlüyü belirten harf. || *Harf-i müfred*, biçim bakımından diğerlerinden apayrı olan harf; ا ,م ,و ,ه harfleri. || *Harf-i nefy*, olumsuzluk eki. || *Harf-i nida*, ünlem. || *Harf-i safir*, ıslığı andıran ses. || *Harf-i sait*, ünlü. || *Harf-i samit*, ünsüz. || *Harf-i şefehi, harf-i şefevi*, dudaksıl harfler. || *Harf-i şemsi*, başına "el" harf-i tarifi geldiğinde, şeddeli (ikili) okunması gereken harf; ت ,ث ,د ,ذ ,ر ,ز ,س ,ش ,ص ,ض ,ط ,ظ ,ل ,ن harflerinden her biri. || *Harf-i tarif* →TANIMLIK. || *Harf-i tarif-i gayr-ı muayyen*, belirsiz harf-i tarif. || *Harf-i tarif-i muayyen*, belirli harf-i tarif. || *Harf-i zaid*, bir sözcükteki asli harfler dışındaki harf.

—Hat. *Harf çıkartmak*, hat hocasının, öğrencisine verdiği ödevde, beğenmediği harfin hemen altına doğrusunu yazması.

—Matbaac. Abecenin öğelerinden birini gösteren karakter. || Metinlerin dizgisinde yararlanılan tipografi karakterlerinin tümü. ||*Harf genişliği*, bir harfin ya da bir dizgi işaretinin yatay olarak kapladığı yer: bu alan, harfin resmiyle, dizgi sırasında komşu harflerden yeterince ayrılmasını sağlamak için her iki yanında bırakılmış boşluklardan oluşur. || *Harf yüksekliği*, iki satır arasına ara bırakmaksızın yerleştirilmiş aynı cins harflerden oluşan satırın düşey olarak kapladığı aralık. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Harf yüksekliği aralığı*, iki satır arasına yerleştirilmiş bir karakterin ya da bir karakter satırının kapladığı en küçük düşey aralığın değeri. (Kurşun dizgide harf yüksekliği aralığı geleneksel olarak puntolarla ifade edilir.) || *Beyaz harf*, yalnızca çevre çizgisi çekilerek, içi boş bırakılmış büyük harf. || *Biçim harfi*, ilkel tipografilerin özel karakteri; adını çıkıntılı köşeleri ve çok belirgin noktalarından alır. (Biçim harflerine 1447 Takvimi'nde, 1455 ve 1456 Kutsal Kitap'ında, 1457 Mezamiri'nde rastlanır.) || *Dönen harf*, Summa harfinin baş harfini oluşturan yuvarlak biçimli büyük harf. || *Gri harf* ya da *süslü harf*, içleri siyah olacağına az çok taramalı ya da süslü olan büyük harf. || *İki puntolu harf*, bir yapıtın herhangi bir bölümünün başlangıcında bir ve bazen de birçok satırı kaplayan büyük harf. || *Kesikli harf*, bir yatay ya da eğik çizgiyle uçları doğru olarak kesilen harf. || *Kuyruklu harf*, *p* gibi alt bölümü satırdan taşan harf. || *Summa harfi*, aziz Thomas Aquinus'un *Summa*'sının baskısında kullanılan harfe benzer harf; burada biçim harfindeki gereksiz eklentiler yoktur. (Summa harfi batardlarda ve yuvarlak harflerde varlığını sürdürmektedir.) || *Süslü harf*, türlü süsleme motifleriyle güzelleştirilmiş ve eski yazıcıların yaptığı gibi bir bölüm ya da paragrafın başına yerleştirilmiş iri harf.

—Müz. Harflerle müzikte şunlar gösterilebilir: 1. Hucbald ve Boetius (on beş harf) dizilerinin sesleri; Almanya'da ve anglosakson ülkelerinde bugün de kullanılan sekiz harflik dizinin (A'dan G'ye: *la*'dan *sol*'e değin) sesleri; 2. günümüzde 4/4'lük (C) ya da 2/2'lik (₵) ölçüler; 3. nüans (*p, f, mp, ff, sf* vb.) ve yayla ilgili (*t* [topuk], *m* [orta], *p* [burun] kısaltmalar; 4. çalgıcıların prova sırasında tekrarlanacak pasajları kolayca bulmasını sağlayan partisyon bellikleri; 5. tablaturadaki pozisyonlar.

—ANSİKL. Dilbil. Harfler, dilin sesbirimlerini yazıyla göstermeye yarar. Bununla birlikte, harfle sesbirim arasında kesin bir denklik yoktur: gerçekten de, bir harf, tek bir sesbirime (*a* söylenişi [a]), kimi dillerde bir sesbirim öbeğine (*x* söylenişi [ks] ya da [gz] eşdeğer olabilir, başka harflerle bir araya gelip tek bir sesbirimi gösterebilir (fransızcada *ain* söylenişi [ɛ̃]) ya da hiçbir sesbirimi belirtmez (fransızcada okunmayan *h* ya da "couteaux" / bıçak / sözcüğündeki *x*).

—Matbaac. *Harf yüksekliği*, bacaklı bir harfin (l, b, d...) en tepe noktasıyla kuyruklu bir harfin (p, y, g...) en alt noktasına harflerin bir üstteki ya da bir alttaki harfe yapışmasını önleyecek kadar boşluk bırakılmasıyla elde edilen aralıktır. Değe ya da harf yüksekliği aralığı geleneksel olarak birimi Didot puntosu olan tipografi ölçüleriyle ifade edilir. Harf yüksekliklerinin ölçüsü en küçük değerden başlayarak genelinde şöyle gelişir: 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 18, 24, 30, 36 vb. punto. Bir fransız normu NF Q 60 010, 1979'da harf yüksekliği aralığının değerlerinin ifadesi için uluslararası birimler sistemine tipografi ölçülerinin metre sistemi kavramını soktu. En küçük harf yüksekliklerinin, tercihli değer ölçüsü 1/4 mm olarak belirlenmiştir. Bu da gözle algılanabilecek en düşük değerdeki farktır.

Harf devrimi, Türkiye'de kullanılagelen arap abecesi yerine latin abecesine dayanan türk harflerinin benimsenmesi. Doğu islam kültürünün bir simgesi olan arap abecesinin yerine, Batı ile bütünleşmeyi ve okuyup yazmayı kolaylaştırıcı bir etmen olarak latin kökenli türk harflerinin kabul edilmesi için uzmanlarca çeşitli ön çalışmalar yapıldı (1927 - 1928). Çalışmalar bitince Mustafa Kemal Paşa yeni türk abecesinin uygulanmaya başlayacağını, İstanbul Sarayburnu parkı'nda yaptığı bir konuşmada açıkladı (9 ağustos 1928). TBMM'de görüşülüp kabul edilen (1 kasım 1928) "Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkındaki" 1353 numaralı yasayla yeni abecenin uygulanmasına başlandı. Ardından, arap abecesinin kullanımı yasaklandı (1 ocak 1929).

HARFENDAZ sıf. (ar. *harf* ve fars. *endāz*'dan *harf-endāz*). *Esk.* Söz atan, kinayeli söz söyleyen: *"Göksu veya Kâğıthane mesirelerinde zarafetle harfendaz olan zarif ve mükellef çelebiler.."* (F. Köprülü).

HARFENDAZLIK a. (ar. *ḥarf* ve fars. *endaz*'dan). *Esk.* Söz atma; kinayeli söz söyleme, takılma: *"Gel bu harfendâzlıktan vazgeç ve benimle beraber ol..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

HARFİYEN be. (ar. *ḥarfiyyen*). Tam anlamıyla, hiçbir değişiklik yapmadan, olduğu gibi, harfi harfine: *Söylediklerimi ona harfiyen anlatabilirsin.*

HARFLİ sıf. **1.** *Sayı sıf.* + *harfli*, içinde belirtilen sayıda harfi olan sözcük için kullanılır: *Altı harfli bir sözcük.* **—2.** Harfi olan, içinde harf bulunan.

HARG, Basra körfezinde İran adası. Petrol terminali.

—Arkeol. Buşir'in 55 km K.-B.'sında R. Ghirshman'ın giriştiği kazılar, adanın, buraya İKAROS adını veren İskender zamanından beri Fırat deltasını İndus deltasına bağlayan yol üzerinde önemli bir iskele olduğunu kanıtladı. İran-Irak savaşı'nda Irak uçakları tarafından sürekli bombalandı.

HARGÂH ya da **HARGEH** a. (fars. *ḫargah, ḫargeh*). *Esk.* **1.** Büyük çadır, otağ. **—2.** *Hargâh-ı mah, hargâh-ı kamer*, ayın çevresindeki parıltılı halka, hale.

HARGE ya da **EL-HARİCE,** Batı Mısır çölünde vaha. Kuzey-güney yönünde uzanan, 300 m derinliğinde, 180 km uzunluğunda ve 15-30 km genişliğinde bir çöküntü alanıdır. Vahadaki on kadar köyde 40 000 kadar insan yaşar. 200'den fazla ılık (30°C) artezyen kaynağı sayesinde kocadarı, arpa, sebze yetiştirilir. Hurma ve turunçgiller, dar hatlı bir demiryoluyla Nil vadisine gönderilir. Fosfat yatakları. Yönetim merkezi *Harge*'dir.

—Arkeol. Vahanın başkenti, yanı başında tanrı Amon'a adanmış büyük bir tapınağın yapıldığı ve Yunanlılar'ın *Hibis* adını verdikleri yerdi. Bu tapınak, boyutları (42×20 m) ve iyi korunmasıyla (yüzyıl başlarında onarım gördü) dikkati çeker. Dara tarafından yaptırılan anıt, sonradan birçok değişikliğe uğradıysa da yöre refahının güvencesi tanrı Seth'e verilen önemi vurgulayan çok sayıda mitolojik sahnenin

yer aldığı son derece mükemmel süslemeler bozulmadan korunabilmiştir. Vaha ayrıca bir kültür evresine de adını vermiştir. Taş endüstrisini kapsayan ve Harge evresi adıyla bilinen bu evre "Levallois" tekniğiyle elde edilmiştir; avrupa Üst Yontmataş çağıyla çağdaştır.

HARGEH → HARGÂH.

HARGEİSA, Somali'de kent, İngiliz Somalisi'nin eski başkenti; 90 000 nüf. (1990). Ülkenin kuzeyinde başlıca yönetim ve ticaret merkezi. Mezbaha.

HARGELE → HERGELE.

HARGHİTA, Romanya'da dağlık kütle, Boğdan Karpatları'nda, Caliman kütlesinin G.'inde. Püskürük kayaçlardan oluşur ve 1 800 m yüksekliğe ulaşır.

Hargraves hücresi. Der. hast. Döküntülü akut lupus hastalığına yakalanmış hastaların kemik iliğinde ve kanında görülen özgül hücre. (İçinde kromatin yapısını yitirmiş çekirdeği kenara doğru iten bazofil iri bir cisimcik bulunan bir akyuvar biçimindedir. Hargraves hücreleri lupuslu hastaların serumundaki Haserick etmeni kullanılarak laboratuvarda normal kişilerin akyuvarlarından da üretilebilir.) [Eşanl. LE HÜCRESİ.]

HARGREAVES (James), ingiliz mekanikçi (Blackburn ? 1710'a doğr. - Nottingham 1778). 1764'te "spinning jenny" denilen ilk mekanik iplik tezgâhını yaptı. 1770'te bir bröve aldı, ama bu bröve, makine daha önceden işletildiği için geri alındı. Jenny çok çabuk yayıldı, ancak yerli sanayinin sınırlarını aşamadı.

HARGREAVES (James), ingiliz kimyacı ve sanayici (Hoarstones, Lancashire, 1834 - Widnes 1915). Sabun üretimini geliştirdi. 1873'te pirit fırını gazlarının deniz tuzuna etkimesiyle hidroklorik asit üretme yöntemi ortaya koydu ve sodyum hidroksitin elektrolitik üretimini gerçekleştirdi.

HARHARA a. (ar. *ḫarḫara*). *Esk.* Sürekli horultu, hırıltı.
—Vet. Solunum güçlüğüne tutulan atların talim yaparken çıkardıkları özel ses.

HARHARİAS a. Zool. CANAVARBALIĞI'nın eşanlamlısı.

HARHARYASGİLLER a. Beş solungaç yarıklı, birinci sırt yüzgeci çok önde bulunan köpekbalıkları familyası. (Pamukbalığı ve kaplanköpekbalığı gibi türleri su altına dalan insanlar için tehlikelidir; camgöz ve özköpekbalığıysa daha küçük, kıyıya yakın yaşayan köpekbalıklarıdır. *Galeiformes* takımı.) [Eşanl. KARKARYASGİLLER.]

HÂRIK sıf. (ar. *ḫarḳ, yakma*'dan *ḫāriḳ*). *Esk.* **1.** Yakan, yakıcı. **—2.** Yanıcı, tutuşmuş.

HARIL HARIL be. (yansıma sözc.). **1.** Aralıksız olarak, bütün gücüyle: *Harıl harıl ders çalışmak.* **—2.** Güçlü ve gürültülü bir biçimde: *Ocak harıl harıl yanıyor. Harıl harıl akan su.*

HARILANMAK gçz. f. Hayvan sözkonusuysa, huysuzlanmak.

HARILDAMAK g. f. (yansıma sözc.). **1.** Gürültüyle ve sürekli olarak akmak, yanmak. **—2.** Harıltı çıkararak çalışmak.

HARILTI a. (yansıma sözc.). Harıldama sesi: *Makinenin harıltısı başımı ağrıttı.*

HARIM a. *Yörs.* **1.** Sebze ve meyve bahçesi. **—2.** Tarla, bahçe çevresine çekilen çit.

HARIN ya da **HARUN** sıf. (ar. *ḥarūn*). *Esk.* **1.** Duran, yürümeyen. **—2.** İşsizlikten hamlamış ya da bir şeyden huylandığı için yürümeyen, geri geri giden hayvan için kullanılır. **—3.** İnatçı kimse için kullanılır.

HARINLAMAK ya da **HARUNLAMAK** gçz. f. (ar. *ḥarūn*'dan). *Esk.* İnatçı olmak, inatçılaşmak.

HÂRİ a. (fars. *ḫar* ve *-î*'den *ḫarî*). *Esk.* Horluk, aşağılık.

HARİATİ ya da **ZİPPASLA-HARİATİ ÜLKESİ,** Eskiçağ'da, Anadolu'da Arzava* konfederasyonu'nu oluşturan devletçiklerden biri. Dağlık bir bölgede bulunan bu ülkenin yeri tartışmalıdır.

HARİ BOLİ a. Modern dönemde Kuzey Hindistan'da konuşulan brajın değişik bir biçimi. (Moğol İmparatorluğu'nun yayılmasıyla hindular ile müslümanların ortak dili durumuna gelen karma bir dildir. Hari Boli, hindî ve urdu dilinin ilk biçimidir.)

HARİCAN, *Tanrı'nın yaratığı* anlamında, sanskritçeden türemiş hintçe sözcük (Hari Vişnu-Krişna'nın bir adıdır). Gandhi bu sözcükle yüzyıllardır "dokunulmaz" olarak kabul edilenleri yeniden hint toplumuna kazandırmaya çalışmıştı. Mahatma'nın gucarati dilindeki gazetesi *Navacivan* da 1933'te *"Harican"* adını almıştı.

HARİCEN be. (ar. *ḫaric*'den *ḫaricen*). Dıştan, dışarıdan: *Bu ilaç ancak haricen kullanılabilir.*
—Esk. mat. *Haricen mersum,* dışına çizili.

HARİCİ sıf. (ar. *ḫaric* ve *-î*'den *ḫaricî*). **1.** Dıştan olan, dışla ilgili şey için kullanılır: *Harici hastalıklar.* **—2.** Yabancı ülkeler ve devletlerle ilgili olan: *Harici düşmanlar.*

◆ sıf. ve a. Hariciler mezhebinden olan kimseye denir.

HARİCİLİK a. Müslüman hariciler mezhebinin öğretisi.

HARİCİLER, Hz. Ali ile Muaviye arasındaki anlaşmazlığın giderilmesi için başvurulan hakemlik yöntemine karşı çıkarak Ali'den ayrılan ve her iki tarafa da muhalefet edenler. Halife Osman'ın katillerinin cezalandırılmadığı gerekçesiyle Ali'nin halifeliğini tanımayan Şam valisi Muaviye ile Ali arasında çıkan Sıffin savaşı (657-658) sürerken, gelişmeleri aleyhinde gören Muaviye, iki taraftan birer hakem seçilerek bunların vereceği karara göre sorunun çözümlenmesini önerdi. Bu arada, ünlü komutan ve siyaset adamı Amr bin As'ın buluşu ile mızraklarının başına Kuran sayfaları takan Muaviye ordusu, "Kuran, aramızda hakem olsun!" diye bağırdı. Bunun bir aldatmaca olduğunu askerlerine anlatamayan Ali, hakem seçme önerisini kabul etmek zorunda kaldı. Hakemlerin kararı Ali'nin aleyhine sonuçlandı. Bu gelişmeler üzerine çoğu Temim kabilesinden olan bazı Ali taraftarları "Hüküm (verme yetkisi) yalnız Allah'ındır" yolundaki ayeti öne sürüp Ali'yi, hakeme başvurduğu için suçlayarak terk ettiler ve Kûfe yakınındaki Harura kasabasına çekildiler. Abdullah bin Vehb er-Rasibi'yi başkan seçen bu ilk ayrılıkçılar (Hariciler), kendilerine *el-Harururiye* ya da *el-Muhakkime* adlarını verdiler. Aşırı bağnaz ve şiddet yanlısı olan Hariciler, Ebubekir ve Ömer'in halifeliklerini kabullenmekle birlikte, halifeliğinin altıncı yılından sonra doğru yoldan saptığı gerekçesiyle Osman'ı suçlu gördüler; dolayısıyla Muaviye'nin Osman'ın katillerinin cezalandırılması isteğini yersiz bularak Muaviye'ye de karşı oldular. Bu görüşlerinde kendilerine katılmayanların kâfir olduklarını ve öldürülmeleri gerektiğini öne sürerek kadın erkek pek çok müslümanı öldürdüler. Harici'ler'i bu tutumlarından vazgeçirmek için önceleri barışçı girişimlerde bulunan halife Ali, sonunda çareyi savaşmakta aradı ve Hariciler'i ağır bir yenilgiye uğrattı (658). Bu savaşta başkanları ibn Vehb'in de içinde bulunduğu pek çok harici öldürüldü. Bununla birlikte harici ayaklanmaları bütünüyle ortadan kaldırılamadı ve sonunda Ali, Kûfe'de sabah namazı için camiye girerken Abdurrahman bin Mülcem adlı bir harici tarafından kılıçla ağır bir biçimde yaralandı; üç gün sonra da öldü (661).

Muaviye, Hariciler'e karşı daha temkinli ve etkili olmasına karşın, 20 yıl süren halifeliği sırasında da Hariciler faaliyetlerini ve ayaklanmalarını sürdürdüler. Muaviye' nin aldığı etkin önlemler karşısında geliştirdikleri süvari birlikleriyle köyleri ve kasabaları basıp arkasından dağlık bölgelere çekildiler. Emeviler'in daha sonraki dönemlerinde Irak'ın çeşitli bölgelerinde Hariciler'in ayaklanmaları sürdü. Hariciler'in bir başka eylem alanı da Abdullah bin Zübeyr'in yönetimi sırasında (684-691) Arabistan'da oldu. Başlarında bulunan Ebu Talut, Necde bin Amr ve Ebu Füdeyk art arda Yemame, Hadramut, Yemen ve Taif yörelerini ele geçirdiler. Dinsel kaygılar nedeniyle yalnızca Mekke ve Medine'ye saldırmadılar. Ancak, emevi halifesi Abdülmelik'in emriyle Mekke'ye gelen Haccac bin Yusuf'un komutasındaki kuvvetler büyük çabalar sonucu Hariciler'i etkisiz duruma getirebildiler.

Abbasiler döneminde (Irak: 750-1258, Mısır: 1261-1517) Hariciler etkinliklerini yitirdiler. Ancak, Arabistan'ın doğusunda, K. Afrika ile, sonraları Afrika'nın doğusunda ibadiye kolu önemli siyasal ve dinsel etkinlikler gösterebildi. Ehl-i sünnet inancına en yakın olan ibadiye, kendilerine özgü inanç, ibadet ve ayinleriyle günümüze kadar yaşamayı başardı.

Şehristani, *el-Milel ve'n-nihal* adlı yapıtında Hariciler'in 20 kadar kolu olduğunu belirtir. Bunların belli başlıları: ezarika, muhakkime, necedat, acaride, vakıfiye, sufriye ve ibadiye'dir.

Hariciler, bilimsel yönden islam dünyasında etkili oldular; imamlık (halifelik) ve itikat konularındaki görüşleri, karşı düşüncelerin gelişmesine yol açtı. Daha çok bedevi Araplar'dan oluşan bu mezhep inançları, özellikle şiir ve hitabet alanlarında da başarılı yapıtlar bıraktılar.

Hariciler, halifenin Kureyş kabilesinden olması gerektiği yolundaki yaygın inancı tanımazlar. Çöl özgürlüğü, onları, bireylerden çok topluma yöneltmiştir denilebilir. Bu nedenle, "imamın yanılmazlığı" biçimindeki şii inancına karşı çıkarlar. Ahlakça ve dince kusursuz olan bir zenci kölenin bile imam olabileceği ilkesini benimserler. Onlara göre, amel (ibadet ve ahlak) imanın ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle, büyük günah işleyenler kâfir olur. Bu ilkeden yola çıkarak harici olmayan bütün müslümanları dinden çıkmış (mürtet) kabul ederler; bu tür müslümanların ve onların kadınlarının, çocuklarının kanlarını, ırzlarını ve mallarını kendilerine helal sayarlar.

HARİCİYE a. **1.** → DIŞİŞLERİ. **—2.** → CERRAHİ. ‖ *Hariciye mütehassısı,* cerrah. ‖ *Hariciye servisi,* hastanelerde genel cerrahi bölümüne verilen ad.
—Kur. tar. *Hariciye müdürü,* osmanlı yönetiminden ayrılmamış, ancak özerklik tanınmış (mümtaz) eyaletlerde Tanzimat'tan sonra atanan dış ilişkilerle görevli memur. (Mısır, Tunus, Bulgaristan, Karadağ gibi eyalet ve prensliklerde birer hariciye müdürü görev yapardı.)

Hariciye nezareti, Osmanlı devletinde dış ilişkileri yürütmekle görevli reisülküttablık yerine, Avrupa ülkelerindeki benzerlerine özenilerek kurulan makam (1835). Önce *Umuru hariciye nezareti* adı verilen yeni kuruluşa, son reisülküttab Akif Paşa nazır olarak atandı. Dış ülke temsilcilikleri yeniden düzenlenerek elçilikler buraya bağlandıktan sonra konumunu sadrazamlıktan daha etkili duruma getiren Mustafa Reşit Paşa'nın nazırlığı döneminde (1837-1841) kurumun adı *Hariciye nezareti* oldu.

HARİCİYECİ a. **1.** Dışişleri bakanlığı'nda görevli memur ya da dış siyasetle uğraşan devlet adamı: *Hariciyeciler arasında geniş çaplı atamalar yapıldı.* **—2.** Bazen CERRAH'a verilen ad.

HARİCİYECİLİK a. Hariciyecinin yaptığı iş.

HARİÇ a. (ar. *ḫāric*). **1.** Bir yerin dışı, dışarısı: *Demirbaş eşya işyeri haricine çıkarılamaz. Şehir haricinde trafik denetimi sıklaştı.* **—2.** Bir sınırın ötesi; dış: *Ayrılan bütçenin haricine çıkmak.* **—3.** Yabancı ülke, bir ülkenin sınırları dışında kalan yerler: *Hariçten gelen mallar.* **—4.** *Hariçten gazel okumak, atmak,* bilgisi olmadığı bir konu ya da sorunla ilgili olarak görüş ve düşünce belirtmek; kendisini ilgilendirmeyen bir konuya yersiz ve zamansız olarak katılmak (tkz.).

—*Esk. Haric-ez-defter,* hesaba katılmayan, yok sayılan. ‖ *Haric-i vatan,* yurtdışı.

—Esk. eğit. *Hariç dersleri,* Hariç* medreselerinde okutulan derslere verilen genel ad.

—Esk. mat. *Haric-i kısmet,* BÖLÜM'ün eşanlamlısı.

—Esk. topogr. *Haric-i an-il-merkeziyet,* gerekli aygıtlar konulamayan bir noktada gözlem yapabilmek için, yakınında bir yere aygıtları yerleştirdikten sonra yapılan gözlemlerin o noktaya çevrilmesi hesabı; merkeze çevirme yöntemi.

—İsl. huk. Bir malı elinde bulundurmayan ve onu bir mal sahibi gibi kullanmayan kişi.

—Spor. Voleybolda topun oyun alanını sınırlayan çizgilerin dışına düşmesi. (AUT da denir.)

—Uluslarar. huk. *Haric ez-memleket,* ÜLKEDIŞILIK'ın eşanlamlısı.

◆ sıf. *Esk.* Günahkâr, suçlu.

◆ be. Dışta kalmak üzere, bir yana bırakılırsa: *Üç kişi hariç, hepimiz geziye katılıyoruz.*

Hariç medreseleri, temel din bilgileri veren medrese aşaması. Bu öğretim kurumlarında ana kitap olarak *Hidaye* adlı bir fıkıh kitabı okutulur, bazı zamanlar Buhari ve Müslim'in yapıtlarına da yer verilirdi. Kırklı medreselerini bitirenler Hariç medreselerine girerler, buradan da Dahil medreselerine geçilirdi.

HARİD a. (fars. *ḫarīden,* satın almak'tan *ḫarīd*). *Esk.* **1.** Satın alma. **—2.** *Harîd ü füruş,* alım satım.

HARİDAR ya da **HIRİDAR** sıf. ve a. (fars. *ḫarīden,* satın almak'tan *ḫarīdār, ḫırīdār*). *Esk.* Satın alan, müşteri: *"Vaz geldüm şimdiden girü hırîdâr olmadan"* (Vasfi, XVI. yy.).

HARİDE sıf. (fars. *ḫarīde*). *Esk.* Satın alınmış: *Bende-i direm harîde* (satın alınmış köle).

HARİF a. (ar. *ḫarīf*). *Esk.* Sonbahar, güz.

HARİF a. (ar. *ḥırfet*'ten *ḥarīf*). *Esk.* **1.** Meslektaş, sanat arkadaşı. **—2.** Teklifsiz dost. **—3.** → HERİF.

HARİFAHE → ARİFANE.

HARİFE a. (ar. *ḫarīf*'ten *ḫarīfe*). *Esk.* Evde yapılan sonbahar hazırlığı.

Roger Pic



Duska Sifnios ve Germinal Casado *Harika mandaren*'in bir sahnesinde (D. Parlic'in koregrafisi) [Champs-Élysées tiyatrosu, Paris, 1962]

HARİHARA, Tanrı Vişnu ile Şiva'nın tek bir tanrı biçiminde birleşmesi. Hindistan'da hâlâ Harihara'ya adanmış tapınaklar bulunmaktadır. Sağ yarısı korkunç görünümlü Şiva, sol yarısı barışçı görünümlü Vişnu biçiminde temsil edilir.

HARİHARA, kannara diliyle yazan yazar (XII. - XIII. yy.). Basava'nın ardılı ve *Bhakti* (ibadet) okuluna bağlıydı; viraşaivalar için yazdı. Altmış üç şiva azizinin yaşamöyküsünü içeren *Sivagana da Regalegalu*'da kıta ve nakaratlar biçiminde kafiyeli düzyazıdan oluşan yeni bir üslup kullandı ve *Hariharamarga* adı verilen yeni bir dinsel eğilim geliştirdi.

HARİK a. (ar. *ḥarḳ*'tan *ḥarīḳ*). *Esk.* **1.** Yangın, ateş: *Harîk-i hânûmân-suz* (evi yakan, kül eden ateş). **—2.** *Harîk-zede,* yangında malı mülkü yanmış, yangın felaketine uğramış.

—Denizc. *Harik baltası,* gemilerde, yanan bir yerdeki ağaç aksamı sökmek ya da yıkmak için kullanılan keskin ve ağzı kavisli balta. ‖ *Harik gerdeli,* gemilerde, yangın olasılığına karşı içi her zaman su dolu olarak tutulan ağaç kova. ‖ *Harik mastalyası,* yangına karşı içi her zaman su dolu olarak tutulan büyük leğen.

Harik köşkü, osmanlı döneminde Ağakapısı'nda, yangınları görüp haber vermek için yapılmış yüksek kule. Bugünkü Beyazıt* yangın kulesi'nin yerinde ahşap bir harik köşkü vardı. Dideban ya da köşklü denilen gözcüler yangını mahalle bekçilerine bildirir, onlar da halka duyururdu.

HÂRİK sıf. (ar. *ḫarḳ,* yırtmak'tan *ḫārīḳ*). *Esk.* **1.** Yırtan, yırtıcı. **—2.** *Hârik-i âde, hârik-ul-âde* → HARİKULADE.

HARİKA a. (ar. *ḫarīḳ*'in dişl. *ḫarīḳa*). **1.** Güzelliği, büyüklüğü, yetkinliği vb. herhangi bir özelliğiyle büyük bir hayranlık uyandıran şey: *Bir doğa harikası. Bu araba bir harika.* **—2.** *Harikalar yaratmak,* herkeste hayranlık uyandıracak olağanüstü işler başarmak.

◆ sıf. Herhangi bir özelliğiyle hayranlık uyandıran, şaşırtıcı, etkileyici, olağanüstü bulunan, çok beğenilen şey ya da kimse için kullanılır: *Harika bir görünüm. Harika bir düşünce. Harika bir roman. Harika bir insan.*

◆ ünl. Bir şeyin beğenildiğini, onaylandığını belirtir: *—Sınavı kazandım. —Harika! —İzmir'e gidiyoruz. —Harika!*

HÂRİKA a. (ar. *ḥarḳ*'tan *ḥarīḳa*). *Esk.* Ateş: *Hârika-i sevda* (aşk ateşi).

Harika mandaren *(A csodálatos mandarin),* Béla Bartók'un senfonik süiti (op. 19). Librettosu Menyhért Lengyel'indir. 1919'da bestelenen yapıt, ilk kez 1926'da Köln'de sahnelendi. Üç hayduttan yardım gören bir fahişe, yaşlı bir atlıyı ve bir delikanlıyı baştan çıkarır. Haydutlar onları soyarken bir mandaren çıkagelir. Kız onu barınağına doğru sürükler. Mandaren kıza sahip olacakken arkalarından yetişen haydutlar adamı yaralar. Yaralarının acısını duymayan mandaren kıza doğru ilerler. Tiksintisini bastırmayı başaran kız, onun kendisine yaklaşmasına ses çıkarmaz. Tam o anda yaraları kanamaya başlayan mandaren ölür.

Aurel Milloss'un hazırladığı ilk koregrafik versiyon 1942'de Scala di Milano'da sahnelendi. Daha sonra, birçok koregraf aynı partisyondan esinlendi.

HARİKAT çoğl. a. (ar. *ḫarīḳa*'nın çoğl. *ḫarīḳāt*). *Esk.* İnsanda hayret uyandıran, şaşılacak şeyler: *"Sanki cidden o hârikât-i ukûl / Geliyormuş bütün vücuda gibi / Titriyordum"* (Tevfik Fikret).

Harikatha (*Hari üzerine anlatılar* anlamına gelen sanskritçe sözc.), tanrı Hari ile ilgili öykülerin, bazen müzikli, şarkılı ve danslı bir tiyatro biçimindeki anlatısı. Bu toplumsal-dinsel anlatım biçimine özellikle dinsel bayramlar sırasında Hindistan'ın hemen her yerinde, en çok da Karnataka eyaletinde yer verilir.

HARİKAVİ sıf. (ar. *ḫārīḳa* ve -*ī*'den *ḫarīḳavī*). *Esk.* Harika gibi.

HARİKULADE sıf. (ar. *ḫarīḳ,* yırtan ve *ʿade*'den *ḫārīḳ-ul-ʿade*). Herhangi bir yönüyle büyük hayranlık uyandıran, eşi benzeri görülmemiş, şaşırtıcı, etkileyici şey ya da kimse için kullanılır; olağanüstü: *Harikulade bir güzellik. Harikulade bir kadın. Harikulade bir hikâye.*

HARİKULADELİK a. Harikulade olma durumu, niteliği; olağanüstülük: *Hiçbir harikuladeliği yok.*

HARİM a. (ar. *ḥarem*'den *ḥarīm*). *Esk.* **1.** Biri için kutsal olan şey; yabancıların bilmesi ve girmesi istenmeyen yer. **—2.** Saray, konak vb. yerlerdeki harem dairesi. **—3.** Gizli, bilinmeyen yön, duygu, düşünce vb.: *"...Neyzenin harîmine sokulmak merak ve arzusu cesaret vermişti"* (Neyzen Tevfik). **—4.** Yakın arkadaş, dost. **—5.** Hacıların, hac zamanında büründükleri örtü. **—6.** *Harim etmek,* gizlemek, saklamak: *"Cilâlı perdesin çekmiş cemâline harîm etmiş"* (Niyazi-i Mısri, XVII. yy.). **—7.** *Harim-i has,* önemli bir kişinin özel dairesi. ‖ *Harim-i ismet,* kutsal ocak, namus ocağı: *"Düşmanı vatanın harîm-i ismetinde boğacağız"* (Atatürk). ‖ *Harim-i kâbe-i aşk,* aşk kâbesinin gizli ve kutsal yeri.

—Mim. DIŞ AVLU*'nun eşanlamlısı.

HARİM sıf. (ar. *ḫarīm*). *Esk.* Çekinmez, saygısız; kaygısız, vurdumduymaz.

HARİME a. (ar. *ḫarīme*). *Esk.* Kişinin dilediği gibi kullanabildiği malı.

HARİMİ, şehzade Korkut'un şiirlerinde kullandığı mahlas. (→ KORKUT.)

HÄRİNG (Wilhelm) → ALEXİS (Willibald).

HÄRİNG (Hugo), alman mimar ve kuramcı (Biberach 1882 - Göppingen 1958). Berlin'e yerleşmiş olan Häring, 1923'te Lübeck yakınında gerçekleştirdiği örnek çiftlikte doğanın katkısını dışlayan organlaştırıcı bir anlayış sergiledi. Biçimi geometriden değil, fonksiyondan çıkarsamak istiyordu. Hugo Häring, 1923'te Deutscher Werkbund'daki Berlinliler'i yeniden bir araya getiren *Der Ring*'in kuruluşunda görev aldı ve 1925'ten, derneğin dağıldığı 1933 yılına kadar, sekreterliğini yaptı. Derneğin dağılması üzerine, oradan ayrılmadı ve on yıl boyunca yöneteceği özel bir sanat okulu kurdu.

HARİNGEY, Londra'nın (Büyük Britanya) kuzeyinde *borough;* 203 200 nüf.

HARİHGTON (*sir* John), ingiliz yazar (Kelston, Somerset, 1561 -*ay. y* 1612). Doğuştan soyluydu, vaftiz annesi Elizabeth I'in emriyle *Orlando Furioso*'yu (1591) çevirdi. Hiciv ve epigramlarından (*The Metamorphosis of Ajax,* 1596) dolayı saraydan uzaklaştırıldı, *A Short View of the State of Ireland*'ı (1605) yazarak geri dönmeyi denedi. Anıları (*Nugae Antiquae,* 1769-1775) bu serüven düşkünü yazarın yaşamını gün ışığına çıkardı.

HARİNGTON (*sir* Charles Robert), ingiliz hekim ve biyokimyacı (Llanerfyl, Wales, 1897). 1926'da tiroksinin yapısını açıkladı ve 1927'de bireşimini gerçekleştirdi. En önemli yapıtı: *The Thyroid Gland; its Chemistry and Physiology* (Tiroit bezi; kimyası ve fizyolojisi) [1933].

HARİR a. (ar. *ḥarīr*). *Esk.* İpek: *Câme-i harir* (ipekten yapılmış giysi).

—Kur. tar. *Harir nazırı,* Osmanlı devletinde ipekçilikle ilgili kuruluşun başındaki görevli. (Devlet fabrikalarına ve öteki ipek işleyen yerlere dokunmak üzere ipek buradan verildiğinden, harir nazırı ipeğin hammadde olarak işlendiği Mısırçarşısı'ndaki ilişkileri denetler, üretimin artırılmasına özen gösterirdi. Tanzimat'tan sonra bu memurluk kaldırıldı.)

HARİR sıf. (ar. *ḥarr*'dan *ḥarīr*). *Esk.* Ateş-

li, hararetli: *Kalb-i harîr* (ateşli kalp).

Harir müsabakası madalyası, Abdülhamit II döneminde ipekçiliği özendirmek amacıyla çıkartılan madalya (1904). Altın, gümüş ve bakırdan bastırılmıştı.

HARİRİ, HARİRİYE sıf. (ar. *ḥarīr* ve *-î*'den *ḥarīrī*, dişl. *ḥarīriyye*). *Esk*. İpekten yapılmış olan, ipek gibi.
—Kâğ. sant. İpekten yapılmış değerli bir kâğıt türü. ‖ *Hariri hindi*, Hindistan'da yapılan hariri kâğıt. ‖ *Hariri Semerkandi*, Semerkand'da yapılan hariri kâğıt. (Boyutları Hindistan'da yapılanlardan daha küçüktü.)

HARİRİ (Ebu Muhammet el-Kasım bin Ali **EL-**), arap şair ve dilbilimci (Meşan, Basra, 1054 - Basra 1122). Varlıklı bir ailedendi. Çocukluğunu doğduğu yerde geçirdikten sonra öğrenimini Basra'da tamamladı ve buraya yerleşti. İki dilbilim yapıtının dışında ona asıl ününü *Makamat*'ı kazandırdı. Arap yaşamını yansıtan ve elli söyleşiden oluşan yapıt, tumturaklı ve kafiyeli bir düzyazı ile yazılmış, araları manzum parçalarla süslenmiştir. Bediüzzaman Hemedani'nin aynı adlı yapıtının önemli ölçüde benzeri olmakla birlikte, sonradan yazılanlardan hiçbiri onun düzeyine çıkamamıştır. İslam dünyasında büyük ilgi gören bu yapıtın görkemli minyatürlerle süslenmiş elyazmaları vardır. Bunlardan en güzelleri Paris B. N.'de, Londra'da British Museum'da, Leningrad Bilimler akademisi ve İstanbul Süleymaniye kütüphanesi'ndedir. Yapıt birçok batı diline olduğu gibi türkçeye de çevrilmiş ve Milli eğitim bakanlığı şark klasikleri arasında yayımlanmıştır.

HARİRİYE → HARİRİ.

HARİS sıf. (ar. *ḥırṣ*'tan *ḥariṣ*). Bir şeye doymak bilmeyen bir istek duyan kimse için kullanılır; hırslı, açgözlü: *Bütün zenginliğine rağmen kuruşu hesaplayan haris bir insan.*
—*Esk. Haris-i cah*, mevki, makam düşkünü. ‖ *Haris-i mal*, mal düşkünü, mal canlısı. ‖ *Haris-i şöhret*, şöhret düşkünü: *"Sâf yahud haris-i şöhret kimselerde işe karışır"* (Baha Tevfik).

HARİS sıf. ve a. (ar. *ḥirāset*'ten *ḥāris*). *Esk*. Koruyan, bekçilik, gözcülük eden, bekçi, gözcü: *Haris-i vatan* (vatanın bekçisi, koruyucusu).

HÂRİS a. ve sıf. (ar. *ḥarṣ*'ten *ḥariṣ*). *Esk*. Eken, ekici; çiftçi: *Hâris-i gayur* (çalışkan çiftçi).

HARİS BİN HİLLİZE EL-YEŞKÜRİ, arap şair (öl. 580). Bekr bin Vail kabilesindendir. Adı, Hire hükümdarı Amr bin Hint döneminde (554-570) Bekr ve Tagli kabileleri arasındaki bir anlaşmazlığın çözümü nedeniyle ünlendi. İki kabilenin iki şairi Amr bin Hint'in sarayında karşılaştılar. Taglib kabilesinin şairi Amr bin Kulsûm *muallaka**'sını okuduktan sonra Haris de kendi muallakasını okudu ve onunki beğenildi. Bu kasidesi Kâbe duvarlarına asılan yedi muallakanın sonuncusu oldu. Yapıtın Şerafettin Yaltkaya tarafından yapılan türkçe çevirisi *Yedi askı* adlı kitapta yer almıştır.

HARİS-İ MUHASİBİ → MUHASİBİ (Ebu Abdullah bin Haris **EL-**).

HARİSTAN ya da **HARZAR** a. (fars. *ḫar*, *-istan* ve *-zar* 'dan *ḫaristan*, *ḫarzar*). *Esk*. Dikenlik, çalılık yer: *"Bu hâristânın içinde ana gülzâr olur peydâ"* (Niyazi-i Mısri, XVII. yy.).

HARİŞCANDRA, Bharatendu —denir, hindî dilinde yazan şair (Benares 1850 - *ay. y.* 1885). *Braj* dilini şiirde büyük bir ustalıkla kullandı. Ayrıca hindî dilinde de manzum yapıtlar yazdı. Tiyatro yapıtlarının bazıları sanskritçeden uyarlama *(Ratnavali; Karpurmancari; Pakhand Vidamban)*, bazıları ise günlük konuları işleyen özgün yapıtlardır. Makale ve denemeleri tarihsel temaları işler.

HARİTA a. (yun. *harta*, ar. *ḫarīṭa*). **1.** Somut hatta soyut, ancak uzayda yeri her zaman belirlenebilecek olayların genellikle düzlemsel, saymaca gösterimi: *Coğrafya haritası. Üniversitelerin haritasını çizmek. Şarap bölgelerinin haritası.* **—2.** *Esk*. Meşinden yapılmış kese, torba. **—3.** *Haritada olmak*, bir şey sözkonusuysa, göz önünde bulundurulması zorunlu olmak, tasarlanıp düşünülmek. ‖ *Haritadan silmek (silinmek)*, herhangi bir nedenle yok olmak, ortadan kalkmak (kaldırılmak): *Deprem, nice kentleri ve köyleri haritadan silmişti. Savaşın sonunda birçok ülke haritadan silinmişti.*
—Bot. ve Ormanc. *Bitki örtüsü haritası*, bitki örtüsünü gösteren harita. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Orman haritası*, değişik özellikteki orman örtülerini ve ormanların mülkiyet durumunu gösteren ve konuya ilişkin diğer bilgileri de içeren harita. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Coğ. *Coğrafya haritası*, belli bir mekân (ülke, bölge, yönetim bölgesi, vb.) içindeki coğrafi olayların bir düzlem üzerinde itibari olarak gösterilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizc. *Harita derinliği*, deniz haritalarında kulaç ya da metre olarak belirtilen derinlik. ‖ *Deniz haritası*, derinlikleri, kıyı şeritlerini, akıntıları gösteren ve üzerinde gemi seyri sırasında yararlanılacak birçok bilgi bulunan harita.
—Genet. *Gen haritası*, belli bir türün bilinen tüm genlerinin kromozomlar üzerindeki yerlerini gösteren harita. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Gökbil. *Gökbilim haritası*, yıldızlı gökyüzünün bir bölümünün ya da Güneş, Ay, gezegenler vb. gibi görünen boyutları ayırt edilebilen bir gökcisminin bir düzlem üzerinde gösterimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Haritc. *Harita alımı*, arazide ya da hava fotoğrafları yardımıyla bir planı ya da haritayı çizmek için gerekli geometrik işlemleri yapmak eylemi. (Bk. *ansikl.* böl. Topogr.). —Arazilerin yüzeylenmelerine göre, bir topografya haritası üzerine jeolojik oluşum sınırlarını aktarma. ‖ *Eğim haritası*, eğimin hemen hemen değişmez ya da önceden saptanmış sınırlar içinde olduğu kuşakları sınırlayan harita.
—Havc. *Aletli yaklaşma haritası*, aletle yaklaşmada izlenecek işlemleri yatay ve düşey olarak veren, bir havaalanı haritası. (Aletli yaklaşma haritaları, seyrüsefere ait radyo yardımını, engellerin yeri ve yükseklikleri konusundaki bilgileri de gösterir.) ‖ *Görerek yaklaşma haritası*, görerek yaklaşmada kullanılan ve bir havaalanı ile çevresini grafik olarak gösteren harita. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Havacılık haritası*, hava seyrüseferinde kullanmak için özel olarak hazırlanan harita. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İniş haritası*, bir havaalanının hareket alanını genellikle 1/25 000 ölçeğinde gösteren ve yaklaşmayı kolaylaştırmak için gerekli, gözle görünebilir işaretleri, önemli işletme yapılarını, engelleri ve pilotun yönünü belirlemesine yardımcı olacak bütün öğeleri içeren harita. (İniş haritaları genellikle aynı havaalanının yaklaşma haritaları ile birlikte aynı kâğıda basılır.)
—Jeofiz. *Gravimetrik harita*, yerçekim anomalilerinde aynı değerlerin gözlendiği yerleri birleştirerek elde edilmiş eğriler (eşsapma) gösteren harita. ‖ *Makrosismik harita*, makrosismik anket sonucu elde edilen ve bir depremin yol açtığı zararın dağılımını gösteren harita. ‖ *Manyetik harita*, Yer'in farklı yerlerine ait manyetik öğelerin değerlerini (yükselim, manyetik eğim, yeğinlik) veren harita. ‖ *Sismotektonik harita*, belli bir zaman aralığında bir bölgenin depremselliğini gösteren harita. (Haritada sözkonusu dönemde kaydedilen odaktaki mekanizma ve deprem yeğinliği gibi temel tektonik olaylar görülür. Kandilli rasathanesi, Türkiye sismotektoniği konusunda bir harita yayımladı.)
—Pedol. *Toprak haritası*, belli bir bölgede bulunan ve bir toprak türüyle ya da en azından değişim göstermeyen toprak topluluğuyla tanımlanan çeşitli "birim -topraklar"ın (genellikle toprak ve malzeme üstüne bilgileri birleştirir) dağılımının gösterimi. (Toprak haritalarında amaçlara göre, çok değişik ölçekler kullanılır. Türkiye'de, üniversite ve bazı kamu kuruluşlarınca büyük ya da küçük, değişik ölçekte toprak, toprak kullanımı haritaları yapılmaktadır [1/5 000, 1/10 000 ve daha küçük ölçekli]).
—Siyas. bil. *Seçim haritası*, seçim sonuçlarının belirli bir coğrafi esasa göre gösterilmesi. (Seçim haritaları, seçmen davranışlarının değişen ve değişmeyen özelliklerini, bunun yanı sıra da çeşitli siyasal akım ve partilerin durumlarını yerel düzeyde inceleme olanağını sağlar).
—Topogr. *Harita problemi*, topografyada çok sık karşılaşılan geriden kestirme problemi. (Bu problem şöyle verilebilir: bir harita üzerinde üç A, B, C noktası işaretlenir; M noktasından AB ve BC uzunluklarının görüldüğü açılar verilerek dördüncü bir M noktasının belirlenmesi istenir.)
—Yerbil. *Yerbilim haritası*, topografya zemini üzerinde arazilerin yüzeyce eş düzeyde ve sınırları yerbilimsel çevre çizgilerini oluşturan litolojik yaş ya da türünün saymaca renkler ve işaretlerle gösterimi. (Özel haritalar daha çok toprakları [pedoloji haritası], kayaçların tür ve fasiyeslerini [litoloji haritası ve fasiyes haritası], başkalaşımın şiddet ve gradyanını [başkalaşım haritası], vb. göstermeyi amaçlar. Yapısal haritalar, yapıların gösterilmesine öncelik verir; tektonik haritalar dağoluşum döngülerini ve kıvrımlı bölgelerin dengeli bölgelere göre birbirini izleyen tektonik evrelerini ayırır.) ‖ *Paleocoğrafya haritası*, ele alınan dönemde kıtaların ve denizlerin çevre çizgilerinin ve ortamın etkenlerini belirten verilerin (sıcaklık, tuzluluk, akıntılar, vb.) aktarıldığı saymaca çizim.
—ANSİKL. Bot. ve Ormanc. *Orman haritası*. Batı ülkelerinde bu tür haritaların ölçeği 1:100 000 olarak kabul edilmiş ve topografik temel olarak aynı ölçekteki yeni haritalar esas alınmıştır. Bu haritalarda ayrıca odunsu bitki toplulukları, ormanların mülkiyet durumu, orman alanının işletilmesini ilgilendiren diğer veriler (yangın şeritleri, orman evleri, ormanlara ilişkin yer adları), ormanın tür bileşimi de gösterilmiştir. Türkiye'de orman mülkiyeti ve orman haritaları ile ilgili ilk yasal düzenleme 1838 yılında fransız ormancılara hazırlattırılan orman nizamnamesidir. Aynı konu Cumhuriyet döneminde 1937 tarihli ve 3116 sayılı kanunla ele alınmış, Türkiye ormanları, mülkiyet durumuna göre devlete, vakıflara, köy ve belediyelere ve özel şahıslara ait olmak üzere dört sınıfa ayrılmış ve yine aynı yıl 3024 sayılı teşkilat yasası ile Orman genel müdürlüğü'ne bağlı Harita ve kadastro şubesi kurulmuştur. Türkiye orman haritaları bu şubeye bağlı elemanlar tarafından 1965 yılına kadar klasik yöntemlerle (pusulalı poligon, takeometrik poligonlama) yapılmış, 1970'ten sonra haritalama işlerini hızlandırmak amacı ile fotogrametrik yöntemlere ve elektronik uzaklık ölçümlerine ağırlık verilmiştir. Son yıllarda uzaktan algılama yöntemleri ve orto-foto tekniği ile harita üretimi için çalışılmaktadır. Türkiye'de üretilen orman haritalarının ölçekleri genellikle büyük olmakla birlikte, amaca göre değişen aşağıdaki ölçekler kullanılır: işletme haritaları 1:10 000 - 1:50 000; amenajman, yetişme çevresi, koruma ve yangın haritaları 1:10 000 - 1:25 000; yol ve ağaçlık haritaları 1:2 000 - 1:10 000; kadastro haritaları 1:5 000. Türkiye'de ormanların dağılışı ve tür yapıları ise, H. Gökmen tarafından eldeki verilere dayanılarak hazırlanan ve Orman genel müdürlüğü tarafından yayımlanan 1:2 500 000 ölçekli bir haritada ana çizgileriyle gösterilmiştir.
• *Bitki örtüsü haritası*. Yeryüzünün ya da belli bir ülkenin bitki örtüsünü gösteren haritalar konusunda ilk çalışmalar XIX. yy.'da başlamıştır. Günümüzde, ölçekleri ve güvenilirlik dereceleri farklı olmakla birlikte, birçok ülkenin ve bölgenin bitki top-

luluğu haritaları yayımlanmıştır. Bu tür haritaların yapımında yöntem bakımından birbirinden farklı iki yaklaşım vardır. Bunlardan birinde, bitki toplulukları fizyonomik -ekolojik özelliklerine dayanılarak, yani morfolojileri, ortam istekleri ve evrimleri dikkate alınarak potansiyel ve gerçek yayılış alanlarıyla haritalanır. Diğer yaklaşımda ise ayrım bitki örtüsünün flora ve genetik özelliklerine ve bileşimine dayanır. Bu farklı yöntemlere göre yapılan haritalar, amaç bakımından farklı olduğundan birbirine uymaz. Öte yandan, her iki yönteme göre haritalamada da ölçek, sözkonusu alanın boyutlarına göre değişir. Dünyanın ve geniş bölgelerin bitki örtüsü haritaları çok küçük ölçekli olmak zorundadır. Oysa daha sınırlı alanların, küçük bölgelerin ve yörelerin topluluk ya da tür dağılış haritaları 1:100 000, hatta daha büyük (örneğin 1:5 000 - 1:20 000) ölçekte yapılır. Geçen yüzyıldan bu yana Candolle, Engler, Drude, Diels, Firbas, Hayek ve Alyohin gibi jeobotanikçiler tarafından dünyanın büyük flora kuşaklarını, bölgelerini, alt bölge ve bölümlerini gösteren birçok küçük ölçekli harita yayımlanmıştır. Yine küçük ölçekli, ama fizyonomik -ekolojik sınıflandırmaya dayanan bitki toplulukları haritaları arasında özellikle Brockman-Jerosch ve Rübel'in haritaları dikkate değer. Bazı ülke ya da bölgeleri kapsayan daha büyük ölçekli aynı tür haritalar arasında İsviçre, K. ve G. Afrika, Akdeniz ülkeleri, Zaire, Nijer, Malaysia, Nepal, Kanada ve eski Sovyetler Birliği haritaları ile 1:1 000 000 ölçekli bitki örtüsü uluslararası haritası sayılması gereken başlıca örneklerdir.

Türkiye'de sistemli flora çalışmalarının başlangıcı, Çihaçef gibi bazı bilgin -gezginlerin verileri bir yana bırakılırsa, Krause ile başlamış, Regel, Walter ve Yaltırık ile sürmüş ve Davis'in *Flora of Turkey* isimli çok ciltli yapıtında derlenmiştir. Türkiye bitki topluluklarının, fizyonomik -ekolojik özelliklerine göre sınıflandırılarak yapılmış ilk haritası ise alman coğrafyacı Louis'e aittir. Bunu İnandık'ın ve Atalay'ın Türkiye genelinde, Dönmez'in Trakya ve Kocaeli yarımadasında, genç araştırmacıların Marmara'nın D. ve G. kesimleri ile Ege'de, tür bileşimini de dikkate alarak yaptıkları bölge ölçüsündeki ayrıntılı haritalama çalışmaları izlemiştir.

—Coğ. Coğrafya haritaları belli yöntemlere göre hazırlanır. Bunların en önemlisi, elipsoit biçimindeki yüzeyi (Yeryuvar) düz bir yüzeye aktarma olanağı veren matematiksel bir işlem olan *projeksiyon*' dur. Benimsenen projeksiyon, haritanın hazırlanmasına yön verir; bu projeksiyonun özellikleri (uzaklıkların, açıların ve yüzeylerin korunması ya da korunmaması), haritayı kullanma ve okuma kurallarını belirler. Başka bir itibari kural da *ölçek*'tir; ölçek, harita üzerindeki çizgisel uzaklıklarla, bunların arazide ölçülen uzaklıkları arasındaki orantıyı belirtir. Harita grafik diline çevrilmiş bilgileri gösterir. Bu grafik dili, bilgi işlemeye ve görsel (biçim, boy, değer, renk, yön) değişkenlere başvurur ve bunlar *lejand*'da açıklanır.

Haritaların birçok sınıflandırması vardır; en yaygın sınıflandırma, konularına göre öbeklendirilmiş harita tiplerine dayanır. Konularına göre sınıflandırıldıklarında haritalar iki kategoriye ayrılır.

Topografya haritası, belli bir anda yeryüzünde bulunan somut, sabit ve sürekli öğelerin, arazi biçimlerinin bir düzlem üzerinde itibari olarak gösterilmesidir. Topografya haritaları, ülkenin coğrafi donanımlarının gereksinimlerine yanıt verecek biçimde çeşitli ölçeklerde olabilir. Türkiye' de kullanılan ölçekler şunlardır: 1:25 000, 1:100 000, 1:250 000, 1:500 000. *Temel harita*, doğrudan doğruya ölçümlere ve haritalamaya (yerölçümbilim, topografya ve 1930'lu yıllardan bu yana fotogrametriye dayanan ve bütün ülkeyi kapsayan ya da kapsaması gereken haritalardır. Temel haritalar, bazı indirgemeler ve yeni çizimlerle, daha az ayrıntı kapsayan, daha şematik (yani genelleştirilmiş) haritaların yapılmasına olanak verir. Günümüzde Türkiye'nin temel haritası 1/25 000 ölçekli topografya haritasıdır. *Özel haritalar*, ayrıntıların yerleştirilmesinde topografya haritalarından temel olarak yararlanır; ama yönelik olduğu amacın çerçevesi dışında kalan bilgiler yerine bu çerçevenin içine giren bilgileri verir: sözgelimi, engebeleri ihmal eden ya da sadeleştiren karayolu haritaları. Denizcilere rotalarını çizme olanağı veren *deniz haritaları*'nı topografya haritaları öbeğine sokabiliriz. Marcator projeksiyonu loksodromi*'yi meridyenleri sabit açı ile kesen bir doğru çizgiye indirger. Deniz haritaları denizciler için yararlı bilgiler içerir: kayalıklar ve sığ dipler, eşderinlik eğrileri (izobatlar), diplerin yapısı, deniz fenerleri, ışıklar, işaret şamandıraları vb. Bir geminin konumunu deniz haritasına işaretlemek için, ya gökbilimsel ya da radyoelektrik gözlemler yapılarak ya da karalara bakılarak kerteriz yolu ile yer belirlemesi yapılır.

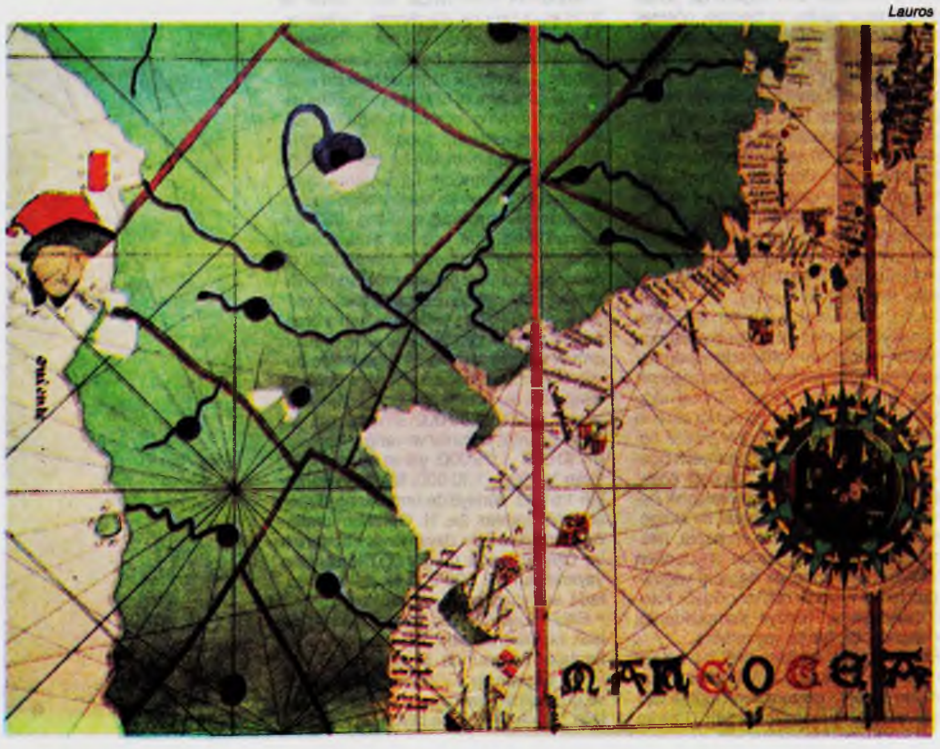
Tematik haritalar, topografik, hidrografik ya da herhangi bir haritanın oluşturduğu temel üzerinde, ister nitel, ister nicel olsun yeri belirlenebilecek her çeşit olguyu gösterir. Tematik haritalar analitik ve sentetik olmak üzere ikiye ayrılabilir. Bu altbölümlerin her biri, zaman ya da mekân içindeki belli bir anı ya da evrimi gösterir. Analitik (irdelemeli) haritalar, belli bir olgunun yayılımını ve dağılımını gösterir ve bunu yaparken de yalnızca söz konusu olgunun coğrafi mekânla ilişkilerini belirlemeyi amaçlar. Sentetik (bireşimsel) haritalar, açıklama, tanıtma ve araştırma haritalarıdır. Gösterilen veriler arasındaki bağıntıları gösterebilir ya da çeşitli tipleri belirleyebilir. Jeomorfoloji, bitki örtüsü, toprağın tarımsal kullanımı haritaları tematik haritalardır.

• *Uluslararası dünya haritası.* Düzenlenen birçok konferanstan (1909, 1913, 1928, 1962) sonra başlıca büyük devletler, 1/ 1 000 000 ölçekli, aynı ilkelere bağlı kalınılarak gerçekleştirilecek bir haritanın yayımlanmasına karar verdi. 6 boylam derecesiyle 4 enlem derecesi kapsayan her pafta, polikonik projeksiyona göre yapılmıştır. 1962'den beri bu haritayla, çoğunlukla temel olarak kendisinden yararlanan aynı ölçekteki hava yolları haritasının karşılaştırılması, Lambert'in 4°'lik kuşaklardan oluşan konik projeksiyonun benimsenmesine yol açtı. Bu haritada, yüzey şekilleri yükseltiye göre değişen renklerle gösterilir ve yer adlarında ulusal biçimler korunur.

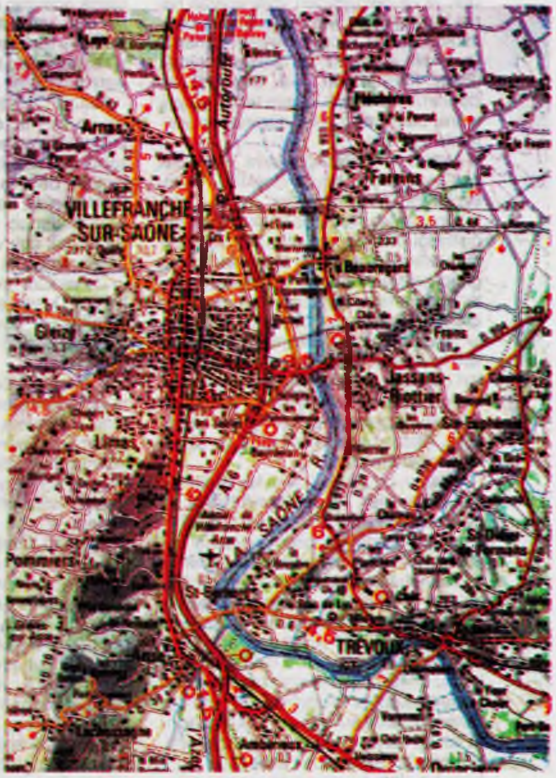
• *Türkiye haritaları.* Antikçağ coğrafyacılarının yapıtlarında, Ortaçağ ve Yeniçağ türk ve batı harita ve portolanlarında ve atlaslarında yer alan çok küçük ölçekli ve şematik haritalar bir yana bırakılırsa, ayrıntılı sayılabilecek ilk Türkiye topografya haritaları XIX. yy.'da ve XX. yy. başlarında yabancılar tarafından meydana getirilmiştir. Bunların başlıcaları alman Heinrich Kiepert tarafından hazırlanan 1:1 milyon ölçekli harita (1845) ile oğlu Richard Kiepert'in 24 paftadan oluşan 1:400 000 ölçekli Küçük Asya haritası (1902), İngilizler tarafından yayımlanan, 70 kadar paftalı *Asia Minor* ve *Eastern Turkey in Asia* (1: 250 000 ölçekli) haritası ve A. Philippson'un 1:300 000 ölçekli Batı Küçük Asya topografya ve jeoloji haritalarıdır. Bunlardan Kiepert'in antik coğrafi adları da içeren paftaları uzun bir süre eski harflerle yayımlanan bazı Türkiye haritalarına temel olmuştur. Kendi olanaklarımızla ve uzmanlarımızca harita yapımı, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, türk haritacılığının kurucusu sayılan ve sonradan ilk harita genel müdürü olarak korgeneralliğe yükselen Mehmet Şevki Bey'in hazırladığı bir programa göre 1909'da başlatılmış; Cumhuriyet döneminde bu görev 2 mayıs 1925'te çıkan kuruluş yasası ile askeri bir kurum olan Harita genel müdürlüğü'ne verilmiştir. Bu kurumun yoğun çalışmaları sayesinde 1928'de Türkiye'nin 1:200 000 ölçekli açınsama paftaları yayımlanmış, bunu yakın zamanlarda çağdaş fotogrametrik yöntemlerle hazırlanan 1:25 000 ölçekli topografya haritalarının tamamlanması izlemiştir. Bu arada, aynı kurum birbiri ardından Türkiye'nin 1:800 000, 1:500 000, 1:250 000, 1:100 000 ölçekli paftaları ile 1:500 000 ölçekli paftalardan oluşan *Yeni Türkiye atlası*'nı (1973), ayrıca 1:1 000 000 ölçekli Türkiye fiziki ve idari haritalarını yayımlamıştır. Yurdumuzda öteki kuruluşlar ya da kişiler tarafından hazırlanan Türkiye haritalarının temeli bu yapıtlara dayanır. Bunların arasında ilk baskısı Avusturya'da yapılan *Büyük atlas*'ın

Kristof Kolomb'un kılavuzu Juan de la Cosa'nın yaptığı haritadan bir ayrıntı. Harita, Hispaniola'nın (Haiti adası; belge üzerinde yukarıda sağda) güneyinde Güney Amerika'nın kuzeyini göstermektedir Madrid Deniz müzesi'nde saklanan haritanın tıpkıbasımı *Bibliothèque nationale, Paris*

Lauros







solda: 1/25 000 ölçekli temel **harita**da Toulon paftasından bir parça
sağda: Villefranche-sur-Saône çevresinin 1/100 000 ölçekli **harita**sından bir ayrıntı

1:2 milyon ölçekli, ilk baskısı İtalya'da yapılan *Büyük Dünya atlası*'nın aynı ölçekli Türkiye haritaları; Tanoğlu, Erinç ve Tümertekin tarafından hazırlanan *Türkiye atlası*'nın (1961) 1:800 000 ölçekli paftaları, Milli eğitim bakanlığı tarafından okullar için B. Darkot başkanlığında bir komisyona hazırlatılan *Türkiye fiziki duvar haritası* (1:800 000) sayılabilir: Konusal (tematik) Türkiye haritalarının dayandığı kartografik ve topografik temel de aynıdır. Bunların başlıcaları Maden tetkik ve araştırma enstitüsü'nün değişik ölçekte yayımladığı Türkiye jeoloji haritaları (önce 1:800 000, sonra 1:500 000 ve günümüzde yayımına başlanan 1:100 000 ölçekli) ile Oakes tarafından jeoloji paftaları hazırlanan *Türkiye toprak haritası* (1:800 000), Devlet su işleri'nin yayımladığı hidrojeoloji haritalarıdır. Harita genel komutanlığı'nın karaların haritalanması ile uğraşmasına karşılık Seyir, hidrografi ve oşinografi dairesi türk denizlerinin haritalanması ile görevlendirilmiştir; bu kurumun çabaları sonucunda değişik ölçekte pek çok deniz haritası yayımlanmıştır.

—Genet. Belli bir genin belli bir kromozom üzerindeki yerinin kesin olarak belirlenmesi ilk olarak 1970'te gerçekleştirilebildi. Günümüzde 300 kadar genin yeri insan kromozomları üzerinde hemen hemen kesin olarak bilinmektedir. Örneğin, şimdi Rh kan grubu geninin 1 no'lu kromozomun kısa kolu üzerinde, ABO grubununkinin 9 no'lu kromozomun uzun kolunun ucunda bulunduğu, vb. belirlenmiştir. Bu gen yerleşimleri artık şempanze, goril, babun gibi çeşitli primat türlerinde, hatta Yeni Dünya maymunları gibi insana uzak maymunlarda belirlenmeye başlanmıştır. Tüm bu türlerde insanlarınkiyle homolog olan kromozomlar üzerinde aynı yerleşimlere rastlanmaktadır. Aynı şekilde, laboratuvar hayvanlarıyla (sıçanlar, fareler, kobaylar), kedi ve tavşan gibi hayvanların da değişen oranlarda gen haritası bilinmektedir. (→ KROMOZOM.)

—Gökbil. Gökyüzünün bir bölümünü gösteren bir gökbilim haritasında yıldızlar, belli bir izdüşüm sistemi göz önüne alınıp, ışınım güçlerinin gösterimi konusunda gökbilimciler arasında varılan belirli uzlaşmalara uyularak, koordinatlarına göre yerleştirilir.

Fotoğrafik gök haritası, tüm Yer yüzüne yayılmış 18 gözlemevinin işbirliği yaptığı önemli bir uluslararası girişimdi. Bu amaçla parlaklığı 14. kadire kadar varan yıldızların fotoğrafları çekildi; daha sonra bunlardan 11. kadire kadar olanların koordinatları yayımlandı; harita 10 000 fotoğraf içeriyordu. Bu önemli yapıta, 1887'de, Paris gözlemevi'nin müdürü amiral Mouchez'in girişimiyle başlandı; katalog tamamlandı, ama harita yarım kaldı.

—Havc. Uluslararası sivil havacılık örgütü'nün (OACI) standartlaştırdığı havacılık haritaları çeşitli ölçekler taşır: büyük yükseltilerde görerek seyrüsefer için 1/2 milyon; görerek seyrüsefer ve uçuş hazırlıkları için 1/1 000 000 (1/1 000 000 ölçeğinde dünya havacılık haritası); küçük ve orta uzaklıklarda, düşük hızlarda ve görerek seyrüsefer için 1/500 000 ve 1/250 000. Bu haritalar canlı renklerle boyanarak havacıların gereksinmelerine uyarlanmış topografik haritalardır. Ayrıca soluk renkleri minimuma indirgenmiş topografik fon içeren havacılık haritaları da vardır; bu haritalarda havacılıkla ilgili bilgilere öncelik verilir: elektronik yardım, radyoseyrüsefer, yaklaşma, iniş, engel haritaları, terminal bölgelerinin haritaları, havaalanı haritaları, duyarlı yaklaşma için yer profili haritaları vb.

Aletli ya da görerek yaklaşma haritaları genellikle 1/250 000 ölçeğindedir.

—Topogr. Her harita alımı işlemi iki evreye ayrılır: bütünün kanavasının belirlenmesi ve ayrıntıların harita alımı. Bütünün kanavası hesaplamalı ya da grafik açısal üçgenleme ya da poligon geçkisiyle çıkarılır; böylece kimi noktaların konumu çok kesin bir biçimde elde edilir, bunlar diğer işlemlerden önce, kanava üzerinde bir dik koordinat eksenleri sistemine taşınarak ve yükseltileri hesaplanarak gösterilir. Ayrıntıların çıkarılması esas olarak ölçeğe bağlıdır; amaç planimetriyi ve gerektiğinde yükseltiölçümü göstermektir. (→ TOPOGRAFYA.)

Doğrudan harita alımı, bugün, çok büyük ölçeklerde (1/1 000'den büyük) ve çoğu kez, büyük ölçeklerde çok ince bir duyarlık istendiğinde, zaman darlığı havadan fotoğraf çekimine olanak vermediğinde ya da toprak mülkiyetinin belirlenmesi arazide uzun süre kalmayı gerektirdiğinde (→ KADASTRO) kullanılmaktadır. Hava fotogrametrisi, arazide çok kısa bir süre kalarak iyi bir duyarlık ve büyük bir homojenlik elde edilmesini sağlar (→ FOTOTOPOGRAFYA.) Elektronik takeometrelerin gelişmesi ve fotogrametrik yöneltme aygıtları üzerinde kaydedicilerin kullanılması, *sayısal harita alımı*'nın gerçekleştirilmesini sağlamıştır: yükleme işlemlerinin tüm duyarlığı korunur, çeşitli ölçeklerde birçok grafik çıkış (plan) ekonomik biçimde gerçekleştirilebilir ve gerektiğinde, topografik veriler, yerleri belirlenmiş diğer verilerle karşılaştırılabilir. (→ JEOMATİK.)

Harita genel komutanlığı, Türkiye'de kara ve hava haritalarının alımı ve yayımlanması ile görevli askeri kuruluş. 2 mayıs 1925'te Harita genel müdürlüğü adı ile, yasayla kurulmuş, zamanla gelişerek dünyanın, çağdaş araç ve gereçlerle donatılmış sayılı kuruluşlarından biri haline gelmiştir.

Harita genel komutanlığı matbaası, Ankara'da askeri basımevi. Özellikle harita subayları, topografları, jeodezistleri ve kartograflarının hazırladıkları çeşitli harita, kroki ve foto çalışmalarını basarak yayımlar. Basımevi hizmet bakımından kolordu düzeyindeki Harita genel komutanlığı'nın kuruluş ve emrindedir. Birçok uzman görevli ve araç-gerece sahip olan bu kuruluş daha çok askeri amaçlarla görevlendirilmiştir. Harita genel komutanlığı Milli savunma bakanlığı'na bağlıdır.

Harita genel müdürlüğü → HARİTA GENEL KOMUTANLIĞI.

HARİTACI a. Harita yapan kimse. (Eşanl. KARTOGRAF.)

—Ask. denizc. *Deniz haritacısı*, askeri gemilerde deniz haritalarını okumakla, akıntıların yönünü, sığlıkları ve derinlikleri belirlemekle, ayrıca geminin demirlemesi için uygun derinliği saptamakla görevli hidrografya uzmanı.

HARİTACILIK a. **1.** Dolaysız gözlemler-

den ya da belgelerden yararlanarak harita hazırlanması, yazımı, çizimi ve basımı konusunda yapılan bilimsel, sanatsal ve teknik inceleme ve işlemlerin tümü. (Eşanl. KARTOGRAFİ.) —**2.** Otomatik (özdevinimli) haritacılık, bilişim teknik ve yollarına başvuran harita düzenleme yöntemlerinin tümü.

—ANSİKL. • *Haritacılığın tarihi.* Haritacılık başlangıçta çok büyük ölçekliydi: ilk insanlar için "zihinsel harita" içinde topluluğun varlığını sürdürebilmek için yer değiştirdiği ortamın görüntüsünü biçimlendirmekteydi. Çeşitli ilkel toplumlar sık sık gidip geldikleri araziyi, engebeleri belirten çakıllardan, kum üzerine çizilen çizgilerden yararlanarak büyük bir doğrulukla yansıtabiliyorlardı. Marshall takımadalarının yerlileri, deniz yollarını liflerle, adaları da deniz kabuklarıyla şemalaştırmışlardı. Eskimolar nerdeyse hidrografi dairelerinin belgeleriyle çakışan harita taslaklarını, kafadan çizebilecek düzeyde olduklarını göstermişlerdi.

Ortamın bu görüntüsüne koşut olarak, çok geçmeden, büyük ölçekli başka bir haritacılık gelişti: bu haritacılık otlakların, tımar arazilerinin, mülklerin sınırlarını belirlemeyi amaçlıyordu. Buna bakarak ilk kadastro haritalarını tarih öncesinde Alpler'deki Camonica vadisinde yaşamış olan insanların yaptıklarını ileri sürenler oldu. Mısırlılar, 5 000 yıl önce, kuşku götürmez bir biçimde kadastro haritaları yaptılar. Bu belgeler, Nil nehrinin her kabarmasında bozulan tarla sınırlarını yeniden düzene koymakta kullanılıyordu. Daha sonra da Romalılar imparatorluk düzeyinde, kimileri yüz kilometreden daha fazla uzunlukta bir alanı kapsayan kadastro haritaları yaptılar.

Aynı biçimde çok eski zamanlarda yapılan çok küçük ölçekli haritalar, evrenin büyüklüğünün bilincine varınca, insanın yerküreyi nasıl düşündüğünü göstermeye yönelikti. Bu izlenim çoğunlukla bir arada bulunan dört bilgi kaynağının sonucu idi: bu kaynaklarsa bilginlerin, yönetici ve askerlerin, denizci ve kâşiflerin, son olarak da efsane yaratıcılarının kaynaklarıydı.

• *Bilginlerin haritacılığı.* Daha İ.Ö. IV. yüzyılda, Eski Yunanlılar, yerkürenin küreselliğini düşünmüşlerdi. İ.Ö. III. yüzyılda Eratosthenes, yerkürenin boyutlarını dikkate değer bir doğrulukla ölçmüş, gerçekte 40 bin km olan ekvator çevresini 39 690 km'ye eşdeğer bir uzunluk olarak hesaplamıştı. Ayrıca, denizcilerden ve gezginlerden sağladığı bilgileri kullanarak Cebelitarık'taki Hercules sütunları ile Ganj nehri ağzı arasında kalan meskûn yerlerin haritasını çizmiştir.

Yaklaşık yüz yıl sonra da Posidonios hesapları yeniden ele almış, ancak yanlışların üst üste gelmesiyle yerkürenin boyutlarını 1/4 oranında küçültmüştü. Bu hatalı değerlendirme, daha sonraki büyük keşifler için son derece büyük bir önem taşıyacaktı. Gerçekten, İ.S. II. yüzyılda Ptolemaios tarafından yeniden ele alınan bu hesaplar Ortaçağ sonlarının bilim alanına aktarılacak, Kristof Kolomb da bu hesapları benimseyecekti. Ama, haritacılık alanında, Ptolemaios'un dikkat çekici *Coğrafya*'sı, Kuzey Avrupa ile Çinhindi arasındaki kesimde bilinebilecek her şeyi belirginleştirmişti. Bu haritada efsane coğrafya ancak Afrika'nın "ay tepeleri" ve Hint okyanusu'nu güneye doğru sınırlayan büyük kıta ile sınırlı kalıyordu.

Daha sonra, Eski Yunan verilerini Araplar doğuya doğru tamamlayacaklardı. IX. yüzyılın başlarında halife El-Me'mun'un bir araya getirdiği bilginler, önemli çalışmalar yaptılar. Yerküre yeniden büyük bir kesinlikle ölçüldü. Ama, Kolomb bu verileri göz önüne almadı. İdrisi, Sicilya'nın normandiyalı kralları için 1154 yılında, Avrupa'nın ve Doğu'nun biçimlerini belirleyen çok güzel bir gümüş planisfer ile çeşitli haritalar yaptı. XI. yy.'ın ilk yarısında Biruni, Avustralya kıtasını Afrika'ya bağlı olarak gösteren efsaneyi yadsıdı. Son olarak, XVI. yy.'da türk amirali Piri Reis, Doğu ile Avrupalılar'ca araştırılan Batı yarıküre üzerindeki bilgilerin sentezini gerçekleştirdi.

Avrupa'da Ortaçağ sonlarındaki düşünsel kaynaşma, özellikle Roger Bacon'la birlikte, dünyanın küreselliğinin yeniden kabul edilmesi ile belirlenen bilimsel kavramlara dönüşe yol açar. Önce İtalya ve Katalonya'da, daha sonra da tüm Batı Avrupa'da denizci ve kâşif haritacılığına koşut olarak çok verimli haritacılık okulları gelişti. İzdüşüm sistemleri çoğaldı. XVI. yy.'da yerküre haritaları, keşiflerin (özellikle fransız Desceliers'nin 1546'da, Flaman Ortelius'un 1564'te ve Mercator'un 1569'da yaptığı buluşlarının) bileşimini oluşturdu.

XVII. yy.'da, önce sarkaçlı saatin, sonra sekstantın (açısal yükseklikölçer) bulunması enlemlere, daha yaygın olarak da boylamlara ilişkin büyük hataların ortadan kalkmasını sağladı. Buna koşut olarak, yerküre ölçümleri daha da kesinleştirildi: Rahip Picard 1669-70 yıllarında Paris ile Amiens kentleri arasındaki bir meridyen yayını ölçtü. Özellikle XVIII. yy.'da Maupertuis'nin Laponya'ya ve La Condamine'in Peru'ya giden bilimsel kurulları en sonunda yerkürenin gerçek bir betimlemesinin (yani kutuplarda biraz yassılaşmış bir hacimin betimlemesinin) yapılmasına olanak verdi. Bu dönemde bilimsel kesinliğin zaferi özellikle Anville'in 1747'de yapmış olduğu Afrika haritasında ortaya çıktı: kıtanın iç kesiminde henüz bilinmeyen birçok bölge, geçmişte yapıldığı gibi masalsı hayvanlarla gösterilmek yerine beyaz bırakıldı. Ama haritadaki son beyaz yerler Afrika için XIX. yy.'ın sonlarında, Antarktika için de ancak XX. yy.'da ortadan kalktı. Birçok ıssız bölge ancak uçaklar yardımıyla haritalanabilecekti. XX. yy.'ın sonunda, uydular, jeodeziyi yenileştirmektedir. Uzay görüntülerinin kullanılması ve bilişim haritacılığa çok geniş boyutlar kazandırmaktadır.

• *Yöneticilerin ve askerlerin haritacılığı.* İktidarın ayrıcalıklı bir öğesi olan haritacılık, çok eskilerden beri, ülkeyi vergilendirmeye olanak sağlayan bir kadastro olmuştur. Bu tür haritacılıkla ilgili olan başka belgeler de, bir imparatorluğun bir noktasından öbürüne yolculuğu kolaylaştırmak ve iktidarın emirlerini daha iyi ulaştırmak amacıyla çizilmiş olan yol haritaları ve rehber el kitaplarıdır. Romalılar'ın haritacılığı hakkında bilgi veren kendine özgü "Peutinger yol haritası" bunlardan biridir.

Arap haritalarının bir bölümü de -halifeliğin çeşitli eyaletleri için çizilmiş olan haritalar- yöneticilere hizmet için yapılmıştır. (X. yy.'da Belhî'nin ve kendisini izleyenlerin yapıtı.)

İsa'dan sonraki ilk yüzyıllardan bu yana çok zengin olan, ayrıca, XVI. yy.'ın sonlarında cizvit papazlarının teknik katkıları ile geliştirilip Orta İmparatorluğu'nun bir atlasını yayımlayan çin haritacılığı da gene yönetim ağırlıklıdır.

Fakat haritacılık savaşta da kullanılır. Fransa'da 1696'da, Vauban bir mühendisler müfrezesi kurarak orduda ve özellikle topçu sınıfında ayrıntılı haritalar yapımı ile görevlendirmiştir. XVIII. yy.'da yapılmış olan 1/86 400 ölçekli "Cassini" haritası krallığın nerdeyse tüm yüzeyini kapsamıştır. XIX. yy.'da bu haritanın yerini alacak 1/80 000 ölçekli haritayı yapmakla doğrudan askerler görevlendirilmişlerdir.

• *Denizci ve kâşiflerin haritacılığı.* Denizciler de kendilerinden öncekilerin toplamış oldukları bilgilerden sürekli biçimde yararlanarak bir dizi görgül harita hazırladılar; bu haritalar, çok sayıdaki sentezlerle durmaksızın dünya haritasını düzenleyip geliştiren bilginlerin haritalarının temelini oluşturdu.

XIV. yy.'dan başlayarak pusulanın yaygınlaşması deniz ulaşımı için portulan adı verilen özel bir harita türünün ortaya çıkmasına yol açtı; bu haritada birbirlerinden uzaklaşan çizgilerden oluşan ağlar, bir noktadan öbürüne gitmek için izlenmesi gerekli başlıca yönleri gösteriyordu.

Gemiciler de harita yapacaklardı: Kolomb, Büyük Antiller'in büyük ölçüde kesin bir krokisini verdi; yol arkadaşı J. de La Cosa ise 1500 yılında dünyanın genel bir haritası üzerinde yeni ülkeleri gösterdi. Fakat uygulamada, portulanların görgül haritacılığı okyanuslardaki uzun mesafeli ulaşıma artık denk düşmemekteydi. Bundan böyle denizcilerin haritaları bilginler tarafından hazırlanan ve gökbilimin saptadığı konumları aktarmaya olanak veren sistemleri izleyeceklerdi.

• *Efsanevi haritacılık.* Babil'e göre yerküre okyanus üzerinde yüzen yassı bir tekerdi, bu anlayış Antikçağ'da çok yaygındı. Fakat Eski Yunanlılar'a göre İ.Ö. 500 yılında Miletoslu Hekataios, bu teker üzerine, Akdeniz ile Karadeniz hakkında oldukça kesin veriler işledi. Romalılar'a göre yer-teker, imparatorluk ve sınırlarındaki bölgelerden oluşuyor ve Asya dünya haritasının üst bölümünü kaplıyordu. Ülkeleri olan Orta İmparatorluğu'nu yersel diskin ortasına yerleştiren Çinliler'in de anlayışı aynıydı. Bu düşünceyi yansıtan bir XVII. yy. Kore haritasında Çin'in ötesinde "kıllı insanlar ülkesi", "bağırsaksız insanlar ülkesi", "tek gözlü devler ülkesi" vb. yer almıştır. Burada efsanevi coğrafya, yöneticilerin ve cizvitlerin coğrafyası ile çağdaştır.

Buna karşılık, Ortaçağ Avrupası'nda, Araplar'ın elinde olan antik bağlar koptuğundan XIII. yy.'a kadar efsane haritacılığı tek başına egemen olacaktı. Bu haritacılık çoğu kez III. yy.'da yerkürenin yuvarlaklığını reddeden Lactantius'un başlatmış olduğu Ortaçağ "bilmesinlerciliği" nin en belirgin simgesi olarak gösterilmişti. O zamanların en yaygın yerküre haritası, yalnızca tanrıbilimsel bir anlayışın yansımasıdır: "O içinde T" türünden haritalar yerküreyi hıristiyanlık haçının simgesini yansıtarak biçimlendiriyordu. Haçın Don nehrini gösterdiği kabul edilen sol kolunun, haritanın, cennet ile taçlanmış tüm üst kesimini kaplayan Asya-Avrupa kıtalarını, sağ kolunu oluşturan Nil nehrinin Avrupa ile Afrika'yı ayırdığı, Akdeniz'in ise haçın ekseninin karşılığı olduğu varsayılmaktaydı.

Büyük haritabilim efsanelerinin ilki ve aynı zamanda en uzun sürmüş olanı, Güney yarıküre'de var olduğu sanılan ve okyanusları dünyanın çok küçük bir kesimine sıkıştıran geniş bir kıtaya ilişkindir. Çok genel olarak Eski Yunanlılar "denge" nedenleriyle Avrasya ve Afrika'ya bakışık kıtaların ekvatorun güneyinde Hint okyanusu boyunca yer aldığını düşünüyorlardı. Aynı türden bir uslamlama, XVIII. yy.'ın ortalarında Brosses tarafından yinelenmişti. Pythagoras'a göre "Antikhton" (karşıt dünya), bizim üzerinde yaşadığımız "Oekumene"e bakışımlıydı. Görüşü V. yy.'da Macrobius tarafından yinelenen Plinius'a göre, bu öteki dünya tropikal kuşağın ölümcül sıcaklıkları nedeniyle hep ulaşılmaz bir yer olarak kalacaktı; bu kuşak, XV. yy.'da Portekizliler'in Afrika'nın tropikal kıyılarını keşfetmelerine kadar denizcilerin büyük korkularından biri oldu. Bu efsaneler, "büyük keşifler" ile araştırmalar sonucu yavaş yavaş yıkılacaktı.

• *Haritacılığın rolü ve yöntemleri.* Haritacılığın amacı, dünyanın bilimsel olarak tanınmasıdır. Fiziksel ortama ilişkin bilgi kaynağı ve aynı zamanda coğrafi yer belirlemeye elverişli tüm bilgilerin dayanağıdır.

Ulaşılacak amaca ve bilgi düzeyine göre haritalar çözümlemeye ya da senteze ağırlık verirler; kimi kez de iki yöntemi birleştirerek nokta biçiminde simgeleri ve yüzeye ilişkin özellikleri bir arada gösterebilirler: örneğin beşeri coğrafyada yerleşim yerleri yapılarına ve belli bir görüş açısından önemlerine göre betimlenebilir, renkler de idari birim için nüfus yoğunluğunu yansıtır. Harita, zaman içersinde bir evrimi de açıklayabilir: boyalı alanlar, doğru-

dan doğruya yoğunlukları yansıtmak yerine, bu yoğunlukların iki tarih arasındaki değişim katsayısını belirtebilirler.

Topografya envanteri ya da çeşitli konuların görüntülenmesi, eğitsel, teknik, askeri ya da turistik bir gereç olarak, harita çeşitli ve çok yönlü görünümler sunar: bir bölgenin aynı ölçekli birçok haritası yalnızca haritacılığın bütün kollarında ortak öğe olan coğrafi temel açısından birbirlerine benzeyebilir. Hepsi de kendine özgü anlatım yollarının hazırlanıp kullanılmasıyla okuyucunun hemen anlayabileceği biçimde bilgiler ortaya koymayı amaçlar. Bilgiler çoğu kez onları üzerinde taşıyacak olan haritanın yüzeyinden çok daha zengin olduğundan, sürekli bir basitleştirme ve açıklığa kavuşturma çabası gereklidir.

Kesinlik çoğu haritalar, özellikle üzerindeki bütün nesnelerin, doğru belirlenmiş coğrafi koordinatlara göre yer almış olmaları gereken temel topografya haritaları için zorunlu bir niteliktir. Bunun sonucu olarak da biçimlere uygundur. Öte yandan harita, arazideki ayrıntıların ve coğrafi olguların eksiksiz dökümünü yansıtma iddiasında olmadan dengeye ve hiyerarşiye uymak zorundadır. Bu da hem ussal bir ayıklama, hem de ana çizgilere dokunmadan biçimleri yalınlaştırmayı içeren genellemenin temel amacıdır. Topografik alanda, arazinin fotoğrafını çektikten sonra (bugün hava fotoğrafları başlıca bilgi kaynağıdır), önce arazinin portresinin (ayrıntılı temel harita), sonra da, gitgide daha şematik duruma gelen karikatürünün (türev haritaları) çizildiği söylenebilir. Ölçeğe tamamiyle uygun olarak küçültülmüş nesneler düzleminden yola çıkılarak, biçimi hatırlatan geleneksel simgelere, daha sonra da benzetmeli ya da soyut simgelere geçilir. Aynı şemalaştırma işlemi konusal haritalara da uygulanır; bunlarda çoğu kez özellikle ekonomi alanında olayların niceliksel ve evrimsel yönlerini daha iyi yansıtan diyagramlar resimsel gösterime yeğ tutulur.

• *Otomatik haritacılık.* Üç farklı evre içerir:

—Harita gösterimi için bütün noktaların dik eksen sistemine yerleştirilmesiyle sağlanan sayısal veriler tablosu ve her noktanın bağlandığı ayrıntının türünü tanımlayan bir kodun oluşturulması. Bu iş çeşitli biçimlerde gerçekleştirilebilir: gerek fotoğrafla yeniden kurma evresinde hava fotoğraflarından yola çıkılarak, gerekse grafik bir belgeden yola çıkılarak elle izleme yoluyla (her iki durumda da gösterici iğnenin hareketi kaydediciye aktarılır); son olarak da (süpürme) yoluyla otomatik okuma ile.

—Verileri ayıklamak, bağdaştırmak, eğrileri ve çevre çizgilerini çizmek, gelenesel simgeleri hesaplayıp yerleştirmek, yani çeşitli harita yorum ve genelleme problemlerini çözmek için, kaydedilmiş olan verileri bilgisayarda işleme. Bu evrede bir görüntü ekranı gerekli düzeltmeleri bulmaya olanak verir; bu düzeltmeler sayısal veri tablosuna aktarılır; bunlar da haritacı ve bilgisayar uzmanı arasındaki bir görüşme sonucunda görüntülenirler.

—Çizim masasına aktarım: işlenmiş ve sınıflandırmış olan sayısal veriler, haritanın noktasal, çizgisel ve yüzeysel öğelerini kâğıt ya da plastik levha üzerine çizen bir otomatik çiziciye (koordinatograf'a) komuta ederler; bunu ya çizim katmanı üzerindeki dereceli gereçler yardımıyla, ya da duyarlı katman üzerindeki laser ışınları ile yaparlar.

Bu yöntemler uydu kökenli görüntülere de uygulanabilir; bu uygulamalar, incelemenin sayısal işlemleri ile, Yer yüzeyinin suları, karörtüsü, ormanları, tarımı, bayındır alanları, kirlenmeler vb. gibi Yer yüzeyinin tanınabilen olaylarının çizgeli anlatımı yardımıyla küçük ölçekli haritacılığı hızlandırmaya ve yenilemeye olanak sağlar.

HARİTALAMAK g. f. Bir yerin haritasını çizmek.

HARİTALIK a. Coğrafya haritalarının sınıflandırılıp saklandığı yer. (Eşanl. KARTOTEK.)

HARİVARA VİPRA, XIV. yy.'da yaşamış assamlı şair. Konuları *Mahabharata*'dan esinlenmiş anlatı türünde yapıtların yazarıdır. *Babruvahanar Yuddha,* Pandava Arcuna ve oğlunun Manipur'da karşılaşmalarını konu alır *(Lava Kuşar Yuddha).*

HARİZİ (Yehuda ben Şelomo), haham (Jerez 1170 - ? 1235). İspanyol İbrani şiirinde altın çağın son temsilcisi sayılır.

HARİZM, HAREZM ya da **HARZEM.** Tar. coğ. B. Türkistan'da Amu Derya (esk. Ceyhun) nehrinin aşağı çığırında, Kızılkum ve Karakum çölleri arasında tarihi bölge. Günümüzde Özbekistan ve Türkmenistan cumhuriyetleri arasında paylaşılan bölgenin başlıca kentleri Urgenç, Hive (Harizm) ve Taşauz'dur.

—Tar. Hazar denizi'ne doğru uzanan Balhan dağları yöresinde yaşayan bir iran kavmi, İ.Ö. 400'lü yıllarda Harizm'e yerleşerek bu bölgenin adını aldı ve Türkistan'ı egemenlikleri altında tutan Ahemeniler'e bağlandı. Bazı kaynaklara bakılırsa, Harizm hanedanını Afrig adında biri kurdu (İ.S. III. yy.). Harizm kenti de onun oğlu Kat tarafından kuruldu. Daha sonra Hazarlar'a söz geçirebilmek için kendilerini türk hakanları soyundan gösteren harizm kralları (VI. - VII. yy.'lar), hazar hakanlarının yönetimi altına girdiler. Harizm'i ele geçiren Araplar (717), Afrigoğulları soyundan gelme harizm hükümdarlarını egemenlikleri altına alarak onları müslümanlaştırdılar. Bu soyun islamlaşmış hükümdarlarından Muhammet bin İraki, bölgeye ağırlığını koyan Samaniler'e bağlandı (894). Samaniler'in Gürgan (Gürgenç) merkez olmak üzere Batı Harizm valisi Ebul Abbas Memun bin Muhammet, Doğu Harizm valisi Abdullah Muhammet bin Ahmet'i yenerek tüm Harizm'i yönetimi altında birleştirdikten sonra bağımsızlığını ilan edip Memunoğulları hanedanını kurdu. Oğlu Memun II öldürülünce (1017), Harizm Gazneli Mahmut'un eline geçti. Mahmut burasının yönetimini emirlerinden Altıntaş'a bıraktı. Altıntaş'ın oğlu Harun, Cent emiri Şah Malik'in eline tutsak düştü. Ancak, kısa bir süre sonra Şah Malik de selçuklu Çağrı Bey tarafından Harizm'den kovuldu. Selçuklular döneminde Harizm valilerce yönetildi. İlk vali Anuştigin, bölgenin türkleşmesi için büyük çaba harcadı. Onun oğlu ve ardılı Kutbettin'den sonra yerine geçen torunu Atsız, selçuklu sultanı Sencer'in ölümü üzerine (1157), bağımsızlığını ilan ederek Harizmşahlar* hanedanını kurdu. Atsız'ın oğlu Tekiş ve torunu Alaettin Muhammet'ten sonra tahta çıkan Celalettin Harizmşah döneminde (1220-1231) ülke moğol istilasına uğradı ve Harizmşahlar devleti ortadan kalktı. Hulagu İran'ı alınca (1256), yapılan ulus bölüşümünde Batı Harizm Cuci ulusuna, Hive ve Kat'ı içeren Doğu Harizm Çağatay ulusuna bağlandı. Cuci ulusu, Harizm'de müslümanlığın yayılmasına yardımcı oldu. Timurlular döneminde (1375-1506) burası genel valiler tarafından yönetildi. Timurlu İmparatorluğu parçalandıktan sonra bölgeyi istila eden Şeybani Özbekleri, Harizm'de bağımsız Hive hanlığını kurdular (1511). Yadigâr Şeyban hanedanının kurucusu ve ilk hanı İlbars döneminde (1511-1531) bölgeye Doğu Sibirya'dan pek çok özbek boyu gelip yerleşti: Mangıtlar, Kongratlar, Naymanlar, Kıpçaklar, Kıyatlar, Nüküzler vb. XVII. yy.'da başlayan kalmuk saldırıları her defasında püskürtüldüyse de Hive hanlığının giderek zayıflamasına yol açtı. Bu dönemde hanlar ülkeyi kongrat, mangıt, uygur beyleri arasındaki anlaşmazlığı körükleyip onları birbirine kırdırarak yönettiler. XVIII. yy. başlarında Şir Gazi Han, Rusya çarı Petro'nun Hindistan yolunu açmak için general Bekoviç komutasında gönderdiği rus kuvvetlerini Hive kenti önlerinde yok etti (1717). Harizm'i alarak Yadigâr Şeyban hanedanına son veren Nadir Şah (1740), Kazaklar'ın başbuğu Bahadır'ı kendisine bağlı Hive hanı ilan etti. Nadir Şah öldürülünce (1747), iran yönetimine karşı ayaklanan Harizmliler'in başına geçen Gayıp Han, bağımsızlığını ilan ederek Şeybaniler'in ikinci derecede bir kolu olan Arapşahlar hanedanını kurdu. Birçok yenilikler yapmak isteyen Gayıp Han, ölüm yatağında yerini kardeşi Karabay Han'a bıraktı (1762). Ancak, Mangıtlar onu tahttan indirerek hanlığa Temir Gazi'yi getirdiler. Ertesi yıl Temir Gazi'yi öldüren Mehmet Emin Irak, Harizm'de Kongrat hanedanının egemenliğini kurdu (1763). Torunu İltüzen, babası Ebu Gazi bin Yadigâr'ı tahttan indirerek kendini han ilan etti (1804). Hive hanlarının zayıf yönetimi yüzünden birbirine düşen Harizmliler'in kargaşa ortamından yararlanan Ruslar, Hive kentini ele geçirdiler (1873). Böylece hanlık Rusya'nın denetimi altına girdi. Ekim 1917 devrimi'nden sonra Harizmliler, Cüneyt Han önderliğinde Sovyetler'e karşı ayaklandılar. Başkent Hive'yi işgal eden Kızılordu birlikleri, hanlık düzenine son verdiler ve burada Harizm Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edildi (1920). Harizm'in ilk cumhurbaşkanı Pehlivan Niyazi Hacı Yusuf ile Sovyetler arasında imzalanan anlaşmaya göre, SSCB bu yeni halk cumhuriyetinin bağımsızlığını tanıdı.



Kern et Cie S.A

otomatik **haritacılık** araçları; kabartmayı örneksemeli ve stereoskopik olarak çeşitli ölçeklerde yöneltme işlemini gerçekleştirir *solda:* terminal klavyesi, planimetri ve yükseltiölçüm koordinatlarını gösteren aygıt *sağda:* harita arıçizimi için otomatik çizici tablo

Ancak, Moskova'nın Harizm Halk Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırma kararı alması üzerine, son cumhurbaşkanı Peyvaniyaz Hacı görevden uzaklaştırılınca (1924), harizm toprakları Özbekistan, Türkmenistan ve Karakalpakistan arasında bölüştürülmüş ve o günün Sovyetler Birliği topraklarına katılmış oldu.

HARİZM ya da **HAREZM TÜRKÇESİ** a. Harizm'de ve Sir Derya'nın aşağı kesiminde karahanlıcanın oğuz (türkmen) ve yerli kıpçak ağızlarının etkisinde kalmasıyla oluşmuş türk dili.

—ANSİKL. Harizm türkçesi karahanlıcadan çağataycaya geçiş aşamasını oluşturur. Belli başlı yazılı ürünleri Rabguzi'nin siyer derlemesi olan *Kısas ül-enbiya*'sı (1310), İslam adlı yazarın manzum din bilgileri kitabı *Muin ül-mürid* (1313), Kutb'un *Hüsrev ü Şirin* mesnevisi (1341), Harizmi'nin (Horazmi) aşk mesnevisi *Muhabbetname* (1352), Kerderli Ali'nin kırk hadis kitabı *Nehc ül-feradis* (günümüze ulaşan en eski yazmasının tarihi: 1358), *Miraçname* (günümüze ulaşmış uygur harfli yazmasının tarihi: 1436) vb.'dir.

Bazı özellikleri şunlardır: kök hecede e'lerin sık sık i'ye dönüştüğü görülür: *yil* (yel). Eski türkçenin w, d ünsüzleri varlıklarını korurlar: *yawuz, kadgu* (kaygu). Ancak bu sesler artık v ve y'ye çevrilmeye de başlamıştır. Dudak ünsüzünden sonra bağlantı ünlüsü yuvarlaklaşmıştır: *Ewüm* (evim), *kimüñ* (kimin), *sewüg* (sevi). Sözcük içinde -k- yanında -h- da vardır: *Ohsa* (oksa-). Y- öntüremesi sık görülür: *Yırak* (ırak). Görülen geçmiş zaman 1. çoğul çekiminde -dımız, şeklinin yerine -duk eki yaygınlaşmıştır. Sözcük başında k-, t- sesleri görülür: *kün* (gün), *tedi* (dedi). Ad çekiminin ilgi hali -nıñ (*oknuñ* [okun]), yönelme hali -ka (*tamuğka* [cehenneme]), yükleme hali -nı (*yolnı* [yolu]) vb. ile yapılır. Kişi adılları *men* (*meniñ, maña* vb.), *bizler* vb.'dir. Sıfatlarda karşılaştırma eki -rak (*yahşırak* [daha iyi]), sıra sayısı eki -nç,-nçı (*birinç* [birinci]), beraberlik bildirme eki -egü'dür (*biregü* [her biri]). Fiil çekimi *kele turur men* (geliyorum), *kelmiş men* (gelmişim), *kelgey men* (geleceğim) vb. biçimindedir. Bazı isim fiiller şu eklerle yapılır: -gan (*yığlagan* [ağlayan]), -daçı (*keldeçi* [gelecek]), -ğlı (*birigli* [veren]) vb. Bazı zarf fiiller şu eklerle yapılır: -ğalı (*kılğalı* [yapalı]), -ğınça (*bilgince* [bilince]), -ğaç (*sürtgeç* [sürtünce]) vb. Bazı edatlar da şunlardır: *Takı* (dahi, ve), *bolmasa* (onun için), *erse* (yaptığı zaman), *ok* (pekiştirme anlamı taşır), *uş* (işaret anlamı taşır), *yana* (gene).

HARİZMCE a. Ortaçağ'da Harizm'de konuşulan, Doğu İran öbeğinden ölü dil.

—ANSİKL. Harizmce avesta, sogd vb. dilleriyle ilişkilidir. Harizmliler'in XI. yy.'da yazıyı kullandıkları arap kaynaklarında bildirilmektedir. Arap coğrafyacıları bu dili başka toplumların anlayamadıkları bir dil olarak tanımlamışlardı. Kaynaklara harizmceden bazı sözcükler aktarılmıştır (hâr [et], pekend [ekmek] vb.). Biruni harizmceyi "fars ağacının dillerinden biri" diye tanımlar. Zemahşeri'nin bazı sözcük ve tümcelerini arapça ve farsça karşılıklarıyla birlikte aktardığı harizmce XIV. yy.'da artık unutulmuştu. Türkçeye de geçen akşam (ahşam) sözcüğü bu dildendir.

HARİZMİ (Ebu Cafer Muhammet bin Musa **EL-**), arapça yazan matematikçi, gökbilimci, coğrafyacı (IX. yy. sonları). Yaşamına ilişkin yalnızca abbasi halifesi Memun döneminde (813-833) Beytülhikme'de çalıştığı bilinmektedir. Yapıtlarından başlıcaları: birinci ve ikinci dereceden denklemlerin çözümüyle ilgili *el-Muhtasar fi hisâb il-cebr ve'l mukabele;* arapça metni kaybolan ancak çevirisi *(Liber alghoarismi di praktica arismetrice)* bulunan arap rakamlarıyla ilgili *Kitâbu Hisâb il-aded il-hindi;* gökbilim ile ilgili *Zîc üs-sindhind;* Ptolemaios'un coğrafyasından esinlenen ancak onunkinden farklı bilgileri de içeren *Kitabu sûret il-arz.*

HARİZMİ (Ebu Abdullah Muhammet bin Ahmet **EL-**), iranlı bilgin (Belh X. yy.). Ailesi Harizm'den Belh'e yerleşti. Yaşamı ile ilgili ayrıntılı bilgi olmamakla birlikte yapıtlarından köklü bir öğrenim gördüğü anlaşılır. Daha çok "Bilimlerin anahtarları" anlamına gelen *Mefâtîh ül-ulum* adlı yapıtı ile tanındı. Bu yapıt, her biri bir kitap niteliğindeki iki makaleye (bölüm) ayrılır. Birinci makalede fıkıh, kelam, dilbilgisi, kâtiplik, şiir ve aruz, tarih; ikinci makalede felsefe, mantık, tıp, matematik, geometri, gökbilim, astroloji, müzik, teknik araçlar, kimya konuları yer alır. Yazar, arap olmayanların bilimleri anlamına *Ulum ül-acem* adını verdiği ikinci makaledeki bilimlerle, kendi döneminde yalnızca yabancıların uğraştıklarını belirtir.

HARİZMLİLER, Amu Derya'nın aşağı çığırının iki yanında yaşayan ve farsça konuşan doğu iranlı halk. XIII. yy.'a değin dilini koruyan bu kavimle ilgili ilk yazılı bilgilere Herodotos'ta rastlanır. Ona göre Harizmliler, Amu Derya nehrinden alınan kanallarla ovada sulama tarım yapıyorlardı. Ahemeniler'in yönetimine geçtikten sonra kanalları barajlarla kapatıp sulamayı denetimleri altına aldılar. Özgün kültürleri egemenlikleri altına girdikleri imparatorlukların (İ.Ö. VI.-V. yy.'lar Pers, İ.Ö. II. - İ.S. II. yy.'lar Kuşana) etkisi altında kaldı. Büyük İskender'in istilasından önce İran'a bağımlı olmaktan kurtuldular ve bu tarihten sonra bir daha İran'a bağlanmadılar. Büyük İskender'le dostluk ve askeri antlaşma yaptılar. Kâs ve Ürgenç önemli kentleriydi. Çin kaynaklarında büyük arabalarla çeşitli ülkelere gidip ticaretle uğraştıkları belirtilir. 712'de Araplar'ın egemenliği altına girdiler.

HARİZMŞAH (Celalettin) → CELALETTİN HARİZMŞAH.

HARİZMŞAHLAR, Harizm merkez olmak üzere Yakındoğu ve Orta Asya'da hüküm süren türk devleti (1157-1231). Oğuzlar'ın Beğdili kolundan Anuştigin Garca, köle olarak satıldığı Büyük Selçuklu sarayında parlak zekâ ve yeteneğiyle sivrildikten sonra Melikşah döneminde (1072-1092) Harizm valiliğine atandı. Ölümü üzerine (1097) yerine geçen büyük oğlu Kutbettin Muhammet, otuz yıl Harizm'i başarıyla yönetti, burada ailesinin etkisini ve gücünü pekiştirdi. Ölümünden sonra valiliğe oğlu Alaettin Kızılarslan Atsız getirildi (1127). Sencer ile birlikte birçok sefere katılan Atsız, daha sonra Cend ve Mangışlak gibi Seyhun ötesi yerlerde, sultanın iznini almaksızın fetihlerde bulunarak gücünü iyice artırdı. Karahitaylar'la yaptığı Katavan savaşı'nda Sencer'in ağır bir yenilgiye uğraması sonucu (1141) bağımsızlığını ilan etti ve durumdan yararlanıp Horasan üzerine yürüyerek Selçuklular'ın başkenti Merv'i ele geçirdi, ertesi yıl da Nişapur'u aldı (1142). Ancak, Horasan'da egemenliğini yeniden kuran Sencer, büyük bir orduyla Harizm üzerine yürüyünce, Atsız aman dileyerek Sencer'e bağlılığını bildirdiği gibi, Merv'de ele geçirdiği selçuklu hazinelerini de geri vermek zorunda kaldı (1144). Horasan'da patlak veren ayaklanmada (1153) sultan Sencer Oğuzlar'a tutsak düşünce Atsız, Harizm'i bildiği gibi yönetmeye başladı ve Sencer'i Oğuzlar'ın elinden kurtarmak için arabuluculuk yaptı. Sencer tutsaklıktan kurtulduktan sonra ona kutlama mektupları göndererek yeniden bağlılığını bildirdi (1156). Harizmşahlar ancak Sencer öldükten sonra (1157) tam anlamıyla bağımsızlıklarına kavuştular. Babasının ölümü üzerine ilk gerçek harizmşah olarak tahta çıkan İl Arslan (1157), Nişapur'u kendisine başkent seçtikten sonra devletini Doğu İran'ın en büyük gücü konumuna getirmek için çalıştı. Önce Tus, Bistam, Pamyan yörelerini ele geçirdi. Ardından Karahitaylılar'a verilen yıllık vergiyi kesti. Karahitaylılar onu cezalandırmak için Harizm üzerine yürüdüler. İl Arslan onları karşılamak için bir ordu hazırlarken Nişapur'da öldü (1172). Bunun üzerine annesi Melike Terken tarafından Nişapur'da harizmşah ilan edilen İl Arslan'ın küçük oğlu Sultan Şah, Cend valisi olan ağabeyi Alaettin Tekiş'i Harizm'e çağırdı. Ancak, bu buyruğa uymayan Tekiş, Karahitaylılar'a sığınarak onlardan askeri yardım istedi. Bunu fırsat bilen Karahitaylılar, isteğini yerine getirdiler. Böylece güçlü bir karahitay ordusuyla Harizm üzerine yürüyen Alaettin Tekiş, kardeşiyle üvey annesinin Irak Selçukluları'na sığınmaları üzerine tahtı ele geçirerek harizmşah oldu (1172). Saltanatının daha ilk yıllarında kardeşi Sultan Şah'ın yanına sığındığı Irak naibi Melik Ay Aba'nın güçlü selçuklu ordusunu Subarlı yakınında pusuya düşürerek yok etti ve yakalanan Ay Aba'yı öldürttü (1174). Bu yenilgi üzerine Sultan Şah ile annesi Melike Terken kaçtılarsa da peşlerini bırakmayan Tekiş, üvey annesinin sığındığı Dilhistan'ı ele geçirerek onu burada boğdurttu. Kaçmayı başaran Sultan Şah, Gurlular'a sığındı. Bu arada, babası gibi yıllık vergi vermeyi reddeden Tekiş, Karahitaylılar'la bozuştu. Bu durumdan yararlanan Sultan Şah, Karahitaylılar'la anlaşarak yönetimine verilen güçlü bir orduyla ağabeyinin üzerine yürüdü. Harizm topraklarını Ceyhun ırmağının suları altında bırakarak düşman ordusunun hareketini güçleştiren ve başkentinde büyük ölçüde savunma önlemleri alan Tekiş karşısında başarı kazanamayacaklarını anlayan Karahitaylılar, Sultan Şah'ın komutasında bir miktar asker bırakıp çekilmek zorunda kaldılar. Böylece Sultan Şah'a Merv, Serahs ve Tus kentleriyle yörelerini içeren küçük bir emirlik kurması için olanak sağladılar. Kimi zaman ağabeyiyle dostça ilişkiler kuran Sultan Şah, Tekiş'in İran seferine çıkmasını fırsat bilerek Nişapur üzerine yürüdüyse de (1187), kenti almayı başaramadan Merv'e döndükten bir süre sonra burada ölünce (1192), ona bağlı beldelerle ordusu ve hazinesi Tekiş'in eline geçti. Kardeşinden kurtulduktan sonra Bağdat'taki abbasi halifesiyle ittifak kuran Tekiş, son Irak Selçukluları sultanı Rüknettin Tuğrul III'ü Rey yakınlarında yenip öldürterek bu devleti ortadan kaldırdı (1194). Daha sonra Acem Irak'ında (Hemedan) birçok selçuklu kalesini ele geçirmesi sonucu kendisini Büyük Selçuklu devletinin mirasçısı sayarak zaferinin onuruna kestirdiği yeni sikkelere kendi adıyla birlikte *sultan* unvanını kazıttı. Irak'ı elinden almak isteyen halife ordusunu da yenen Tekiş (1196), İsmaililer'in egemenliğinde bulunan bazı kaleleri aldıktan sonra Harizm'e döndü ve orada öldü (1200). Babasının yerine geçen Alaettin Muhammet, önce Gurlular'la savaşmak zorunda kaldı. Tekiş'in ölümünü fırsat bilen Gurlular, Merv ve Tus'u aldıktan sonra harizm ordusunu Karasu'da yenerek başkent Nişapur'u kuşattılar. Ancak, Alaettin'in yardıma çağırdığı karahitay ordusunun yetişmesi üzerine Gurlular kuşatmayı kaldırıp çekilince, Horasan yeniden Harizmşahlar'ın egemenliği altına girdi. Daha sonra güçlü sultanları Şahabettin Muhammet Gazne'de öldürülünce (1206), Gurlular bir çöküş dönemine girdiler. Bu fırsatı kaçırmayan Alaettin Harizmşah, kısa sürede Herat'ı aldı ve Belh üzerine yürüyerek bu kenti de ele geçirdi (1207). Böylece Harizmşahlar'ın karşısında her yıl vergi vermek zorunda oldukları Karahitaylar'dan başka büyük bir devlet kalmadı. Bu devleti ortadan kaldırmak amacıyla Maveraünnehir seferine çıkan Alaettin Harizmşah, Karahitaylar'ı kesin yenilgiye uğratarak Buhara'yı aldı (1208). Semerkand'ı da ele geçirip Karahitay devletini tam anlamıyla yıktıktan sonra tüm Maveraünnehir Harizmşahlar'ın egemenliği altına girdi (1212). Ardından Gazne'yi alarak Gurlular'ı ortadan kaldıran Alaettin Harizmşah (1215), bu bölgenin yönetimini büyük oğlu Celalettin'e bıraktı. Fars ve Azerbaycan atabeylerini denetimi altı-

na aldığı sıralarda (1218) moğol hakanı Cengiz Han'ın doğuda kazandığı zaferleri duyan ve kendisini Asya'nın en güçlü hükümdarı sayan Alaettin Harizmşah, ona bir elçi gönderdi. Karşılıklı gönderilen elçilerle iki büyük devlet arasında bir ticaret anlaşması yapıldı. Ancak, Cengiz'in bir kervanı Otrar'da harizmşahlı vali İnalçuk tarafından yağmalanıp kervan halkı da kılıçtan geçirilince, Cengiz İnalçuk'un kendisine teslimini ve malların bedelinin ödenmesini istedi. Bu isteği reddeden Alaettin Muhammet, moğol hükümdarına savaş çağrısında bulundu. Böylece 200 000 kişilik çok disiplinli ordusuyla Harizmşahlar'ın üzerine yürüyen Cengiz Han, Maveraünnehir'deki berkitilmiş kaleleri ve kentleri tek tek ele geçirmeye, dayanmakta direnen kalelerin halkını da işgalden sonra topluca kılıçtan geçirtmeye başladı. Buhara, Semerkand, Otrar, Kend, Cend, Hokent gibi önemli kentler kısa sürede Moğollar'ın eline geçti. Devletabad yakınlarında yapılan meydan savaşında yenilen ve Moğollar'ın eline düşmekten güçlükle kurtulan Alaettin, Abiskun'da sığındığı küçük adada hastalanarak öldü (1220). Yerine geçen oğlu Celalettin Harizmşah, henüz Moğollar'ın eline geçmemiş olan Harizm'e gitti. Ancak, orada tutunamayacağını anlayınca, kendisine bağlı küçük bir kuvvetle Horasan'a geçti. Bu arada Harizmşahlar'ın yeni başkenti Gürgenç de dört aylık bir kuşatmadan sonra Moğollar'a teslim oldu (1221). Harizmşahlar'ın son hükümdarı Celalettin, moğol istilasına uğrayan topraklarında, kimi zaman onlardan geri almayı başardığı yörelerde meydana getirdiği birliklerle düşmanı engellemeye çalıştı. Yaklaşık on bir yıl süren yiğitçe çabalarına karşın, büyük moğol selini durdurma olanağını bulamadı. Yine Cengiz ordularına karşı vur -kaç taktiği uygulayarak çekilmeye çalıştığı sırada kıstırılıp öldürülünce (1231), Harizmşahlar devleti ortadan kalktı. (→ Kayn.)

HARK a. *Yörs.* Ark.

HARK a. (ar. *ḥarḳ*). *Esk.* Yakma: *"Ateşe yansa cihan hark olmaz"* (Lütfiye, XVIII. yy.).

HARKA a. (ar. *ḥarḳa*, devinim). **1.** Arap ülkelerinde siyasal ya da dinsel bir merci tarafından oluşturulan milis. **—2.** 1954-1962 arasında düzenli fransız birliklerinin eylemini desteklemek için Cezayir' de toplanan yedek güç.

HARKAFA a. (ar. *ḥarḳafa*). Esk. anat. Kalça kemiği, uyluk kemiğinin başı.

HARKARVY (Benjamin), amerikalı koregraf ve eğitimci (New York 1930). American Ballet okulunda öğrenim gördü. Ayrıca Paris'te Preobrajenska'dan ders aldı. İlk kez Brooklyn Lyric Opera'da sahneye çıktı. Burada *La Traviata*'nın danslarını düzenledi. Fokine School'da öğretmenlik yaptı. 1955'te New York'ta kendi okulunu kurdu. 1956'da bir konser topluluğu oluşturdu. Bu topluluk ilk gösterilerini 1957'de Jacob's Pillow festivali'nde sundu. Royal Winnipeg Ballet'in sanat yönetmenliğini (1957-58) ve Nederlands Ballet' in bale yöneticiliğini (1958) yaptı. 1959'da Lahey'de Nederlands Dans Theater'ı kurdu. Topluluğun baş koregraflığını yaptı *(Septuor, Grand Pas espagnol, Madrigalesco, Récital pour violoncelle et huit danseurs, Aswingto)*. Ayrıca İvo Cramér, Glen Tetley, John Butler, Job Sanders, Hans Van Manen gibi koregraflarla çalıştı. 1969'da Harkness Ballet'in, 1970-71'de Het Nationale Ballet'in sanat yönetmen yardımcılığına getirildi. New York'taki İgor Youskevitch School'da öğretmenlik ve Pennsylvania Ballet'te sanat yönetmenliği yaptı (1972).

HARKİ a. (ar. sözc.). Bir harka'da görev yapan asker. (Aileleriyle ilişkilerini, topraklarıyla bağlarını sürdüren harkilerin sayısı 1959'da 30 000'di. 1954'ten 1962'ye kadar, Cezayir Kurtuluş hareketi'ni bastırmak isteyen fransız birlikleriyle işbirliği yaptılar. Bağımsızlıktan sonra birçoğu [illegible]dürüldü; birkaç bini de Fransa'ya sığın[illegible])

HARKNESS (Rebekah) [kızlık soyadı SEMPLE], amerikalı kadın bale düzenleyicisi ve sanat koruyucusu (Saint Louis 1915 - New York 1982). ABD'de ve tüm dünyada dansın gelişmesi uğrunda etkinlik göstermek ve yeni kurulmuş amerikan kumpanyalarına yardım etmek üzere 1961'de Rebekah Harkness vakfı'nı kurdu. Bu vakfın desteğiyle 1964'te New York'ta Harkness Ballet topluluğunu oluşturdu. Bu topluluğun sanat yönetmenliğini yapan R. Harkness, Harkness Ballet School adı altında bir de dans okulu açtı. 1972'de New York'taki eski Colonial Theatre binasını (1905'te yapıldı) satın alarak restore ettirdi. 1974'te hizmete giren ve dünyanın tek dans tiyatrosu olan Harkness Theatre, 1976'da yıkıldı.

Harkness Ballet, Rebekah Harkness tarafından 1964'te New York'ta kurulan amerikan bale topluluğu. İlk sanat yönetmeni George Skibine'di. Dans okulunun yönetimine New York City Ballet'dan Patricia Wilde getirildi. Topluluk gösterilerine 1965 başlarında Cannes'da başladı. R. Harkness, 1969'da The Young Harkness Ballet adlı ikinci bir topluluk kurdu. 1970'te Harkness Ballet dağıldı. İki topluluğun dansçıları ilk topluluğun adını taşıyan yeni bir toplulukta bir araya geldi. ABD'nin en önemli topluluklarından biri olan Harkness Ballet 1975'te tüm etkinliklerine son verdi. Okul ise 1976'da kapandı.

HARKOV, Ukrayna'da kent: 1 611 000 nüf. (1989). Donbas'ı Moskova bölgesine bağlayan demiryolu ağının başlıca kavşak noktası olan ve zengin bir tarım bölgesinin ortasında bulunan Harkov, makine yapımında (tarım makineleri, taşıma gereçleri, nükleer santral türbinleri) uzmanlaşmış güçlü bir sanayi merkezidir. Doğu Ukrayna'daki bölgesel merkez olma özelliklerine uygun hizmetleri, yönetimsel ve kültürel işlevleri yerine getirir. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra yeniden yapılan kentin çok geniş bir alana yayılması bir metronun yapılmasını gerektirmiştir.

—Tar. 1655-56'ya doğru kurulmuş bir kazak kalesi olan kent, 1765'te Ukrayna Slobidska'nın hükümet merkezi oldu. 1805'te bir üniversiteye kavuştu. Aralık 1917'de kurulan Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti'nin merkezi ilan edilen Harkov, 1934'e kadar öyle kaldı. 24 ekim 1941'de alman işgaline uğrayan Harkov'a mayıs 1942'de Timoçenko, başarısız bir saldırı gerçekleştirdi. 16 şubat 1943'te Golikov'un kuvvetlerince kurtarıldıysa da 15 martta Manstein karşı saldırısı sırasında yeniden işgal edildi, ancak 23 ağustosta kesin biçimde kurtarıldı.

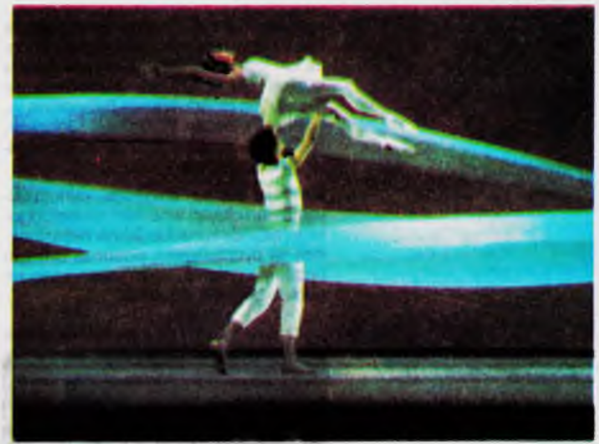
Harkuşta → ALKUŞTA.

HARLAMAK g. f. (ar. *ḥarr*, ateş'ten). **1.** Ateş sözkonusuysa, kuvvetlenmek, alevlenmek; harlı bir biçimde yanmak: *Gazı dökünce ateş birden harladı.* **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, birden öfkelenerek bağırmak.

◆ **harlatmak** ettirg. f. *Ateşi harlatmak,* kuvvetlendirmek, alevlendirmek.

HARLAN a. Zool. KÜÇÜK JİBON'un eşanlamlısı.

HARLAN (Veit), alman sinemacı (Berlin 1899 - Capri 1964). Tiyatro oyunculuğu ve yönetmenlik yaptı, 1935'te film çalışmalarına başladı. *Kreutzersonate*'yi (1936) gerçekleştirdi ve ardından o tarihte egemen olan nazi ideolojisine sıkı sıkıya bağlı temaların işlendiği filmler çevirdi (*Der Herrscher,* 1937; *Jugend,* 1938; ve özellikle *Jud Süss,* 1940; *Der grosse König,* 1942 ve *Kolberg,* 1944). 1942'de, Agfacolor adına *Die goldene Stadt* filmini yaptı. Savaş sonrası, III. Reich'a olan yakınlığı nedeniyle yargılandıktan sonra 1951'de yönetmen olarak çalışmalarına yeniden başladı. *Sterne über Colombo* (1954), *Anders als Du und Ich* (1957) son filmlerinden bazılarıdır.



Serge Lido

Harknes Ballet tarafından 1966'daki Avrupa turnesi sırasında sahnelenen *Macumba*'dan bir sahne (koregrafi Alvin Ailey'in, müzik Rebekah Harkness'ın)

HARLATMAK → HARLAMAK.

HARLEK kaplıcaları, Kütahya ilinin Ilıca köyünde hipertermal (43°C), hipotonik, sülfatlı, bikarbonatlı, oligometalik, düşük radyoaktiviteli kaynak sularının kullanıldığı balneoterapi merkezi.



Koene-Explorer

Harkov
Rosa-Luxemburg meydanı

HARLEM, New York'ta semt, Manhattan'ın kuzey-doğu'sunda. ABD'deki en büyük zenci topluluğu burada yaşar.

Harlem *(Dance Theatre of),* New York City Ballet'in yıldız dansçısı Arthur Mitchell tarafından kurulan klasik bale topluluğu. Dansçıların tümü de zencidir. 1968'de eğitime başlayan bir okulda ye-

J. Launois - B.S. Rapho



New York'taki Harlem semtinden bir görünüm

tişen ve topluluğa katılan dansçılarla ilk kez 1970'te sahneye çıkan Dance Theatre of Harlem, 1974'ten beri New York'ta düzenli olarak etkinlik göstermektedir. Topluluğun repertuvarında Balanchine, A. Mitchell, T. Beatty, W. Dollar, L. Johnson, R. Page, J. Taras ve W. Scott'ın, vb. yapıtları yer almaktadır.

Harlem Globe Trotters, yalnızca siyahlardan oluşan amerikan basketbol takımı (1927'de kuruldu). Teknik başarılarından ve oyuncularının aldatmalı oyunları nedeniyle ünlenen takım yavaş yavaş bir gösteri takımına dönüştü.

ch. Petit-Vandystadt



Harlem Globe Trotters'in topu çembere bırakan oyuncusu

HARLEY (Robert), **Oxford** kontu, ingiliz siyaset adamı (Londra 1661 - *ay. y.* 1724). Püriten bir ailedendi, babası sir Edward Harley'le birlikte etkin bir biçimde 1688 devrimi'ne katıldı, 1689'da Parlamento'da whig milletvekili olarak yer aldı. Ancak "cunta"nın şiddetli eylemleri üzerine partiden ayrıldı ve Komünlerin *speaker*'ı oldu (1701-1705), toryler'e katıldı ve her zaman ılımlı eğilimin başında yer aldı: Marlborough'nun koruması sonucu devlet bakanı oldu (1704-1708), bu görevindeyken İskoçya ile birleşmek için büyük çaba harcadı. Ancak, kraliçe yanında şeflerine karşı entrika çevirdiği gerekçesiyle istifa etmek zorunda kaldı. Marlborough'nun gözden düşmesi üzerine 1710-1714 arasında hükümete başkanlık etti. Mali durumu düzeltti, 1711'de Güney denizi şirketi'ni kurdu, savaşı sona erdirmek için tüm çabalarını seferber etti, Utrecht antlaşması'nın (1713) sonuçlanmasında önemli rol oynadı. İç çekişmelere kurban giderek 1714'te görevinden alındı. George I'in tahta çıkışında ihanetle suçlanarak tutuklandı (1715-1717). Dostları arasında Defoe ve Swift gibi yazarlar vardı, siyasetini savunmak için bu arkadaşlarının ününden yararlandı, daha sonra British Museum'a kalan önemli bir kitap ve elyazması koleksiyonunu yaptı (Harleian Collection).

National Portrait Gallery



Robert Harley, Oxford kontu G. Kneller'in bir resminden (1714) ayrıntı *National Portrait Gallery Londra*

Harley hastalığı, soğukta gece oluşan paroksistik hemoglobinüri.

HARLI sıf. Harıl harıl yanan; kuvvetli ateş için kullanılır.
—Mutf. *Harlı ateşte pişirmek,* kuvvetli ateş üzerinde pişirmek.

HARLİNG a. (isveççe sözc.). Derin ve geniş ırmaklarda, gemi ya da çapariyle yapılan sombalığı avı.

HARLİNGEN, Hollanda'da (Friesland) liman kenti, Wadden denizi kıyısında; 12 500 nüf. Balıkçılık. Kulesi 1730'da yapılmış belediye konağı. Eski evler.

HARLOW, Büyük Britanya'da (Essex) kent, Londra'nın K.-K.-B.'sında; 79 000 nüf. Bu kent 1950-1970 arasında hızla gelişti ve Londra yerleşmesinin aşırı sıkışıklığının artmamasına katkıda bulundu.

HARLOW (Harry Frederick), amerikalı psikofizyolojist (Fairfield, İowa, 1905). Farelerde toplumsal yaşamın kolaylaştırılması üzerine çalışmaları (1932), kendisini, maymunların cinsel davranışlarında hareket sekanslarının kazanılması ve düzenlenmesinde toplumsal çevrenin rolünü incelemeye yöneltti (1962). Maymunlarda anne-yavru ilişkilerinin incelenmesinde, anne yerine, az çok karmaşık taklitlerini kullandı ve bu çevrenin, denek hayvanın ana-baba ile ilgili davranışlarının gelişimi üzerindeki etkisini gözlemledi. Annenin varlığı (doğal ya da yapay) yavrunun korku tepkilerini azaltıyordu. Yavrunun altı ay ya da bir yıl boyunca tümüyle yalnız tutulması ise, onun toplumsal davranışlarında kalıcı bozukluklara yol açmaktaydı (kolayca korkuya kapılma gibi). Başlıca yapıtı: *Learning to Love* (Sevmeyi öğrenmek) [1971].

HARLOW (Harlean CARPENTİER, **Jean** —denir), amerikalı kadın oyuncu (Kansas City 1911 - Los Angeles 1937). Sinemaya yapımcı Howard Hughes tarafından lanse edilen Harlow birkaç yıl süresince yeni bir vamp tipini canlandırdı: platin sarışın. *Platinum Blonde* (F. Capra, 1931), *Halk düşmanı* (The Public Enemy) [W. Wellman, 1931], *Dinner at Eight* (G. Cukor, 1933), *China Seas* (T. Garnett, 1935), *Personal Property* (W. S. Van Dyke, 1937), *Saratoga* (J. Conway, 1937) gibi filmlerde başarılı oyunlar çıkardı.

HARM a. (ar. *harm*). Ed. Aruz vezninde mefâîlün (.———) kalıbından mef'ûlün (———) kalıbının meydana getirilmesi. (Mefâîlün'deki "â" (elif) düşürülünce geriye mef'îlün (———) kalır; ya da mefâîlün'ün başındaki "m" düşürülünce, geriye fâilün (———) kalır. Bunların yerine aynı değerdeki mef'ûlün kullanılır.)

HARMAKHİS, mısır tanrısı **Hor-em -Ahet** "ufukta beliren Horus" adının yunanca transkripsiyonu. Güneş tanrısı özellikle Gize'deki sfensk imgesinde ortaya çıkardı. Adına birçok tapınak yapılmıştı: Abydos-Kalabşah'ta Derr ve Nübye'de Ebu Simbel.

HARMAL *(tel)* → ŞADUPPUM.

HARMAN a. (fars. *ḫermen, ḫırmen*). **1.** Bazı bitkilerin (tahıllar, baklagiller, yağlı tohumlular) tanelerini hasattan sonra yapışık kaldıkları organlardan (başak, badıç, koçan, vb.) ayırma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl. Tarım.) **—2.** Bu işin yapıldığı yer ya da dönem: *Geceleri harmanda kalmak. Harmanda askere gidecek.* **—3.** Bir ürünün değişik türlerini birbiriyle karıştırma işi, bu iş sonucunda ortaya çıkan karışım: *Tütün harmanı. Çay harmanı.* **—4.** *Harman çorman* → KARMAN* ÇORMAN. ‖ *Harman dilencisi,* harman zamanı köylerde harman harman gezip dilenen kimse. ‖ *Harman etmek, yapmak,* genellikle bir ürünün değişik çeşitlerinden bir parça alıp yeni bir karışım oluşturmak. ‖ *Harman gibi,* büyük bir yığın oluşturan şeyler için kullanılır. ‖ *Harman sonu,* büyük bir iş ya da varlık tan artakalan bölüm.
—Bilş. *Harman işlem,* TOPLU* İŞLEM'in eşanlamlısı.
—Camc. Camın üretiminde kullanılan hammaddelerin karışımı. ‖ *Harman dairesi,* camlaşabilir maddelerin gelip dolaşıma girdiği, belirli, değişmez ve homojen, camlaşabilir karışım oluşturmak için işlendiği, özel yapı ve aygıtlar (huniler, besleyiciler, konveyörler, denetim otomatları) bütünü. (Bu camlaşabilir karışım fırına konteynerlerle ya da taşıyıcı bantlarla gönderilir.) [Küçük imalathanelerde harman atölyesi denir.] ‖ *Harman yükleyicisi,* camlaşabilir karışımın belirli ve kesin bir miktarını ya da debisini fırının içine sokmaya yarayacak şekilde tasarlanmış aygıt. (Debi elle ya da otomatik olarak ayarlanabilir. Çalışma dönemli olarak sürekli ya da kesintilidir. Pek çok durumda bu aygıt camlaşabilir karışımı küçük bir stoklama hunisinden alır ve bunu, dağıtıcı ve itici görevi yapan almaşık hareketli bir bölme aracılığı ile fırın hücresine bütün genişliğince dağıtır.)
—Ciltç. Bir kitabı oluşturan forma ve sayfaları elle ya da mekanik olarak numara sırasına göre bir araya getirmek işlemi. ‖ *Harman makinesi,* cildi oluşturan formaları otomatik olarak harmanlayan makine.
—Kâğ. san. Kâğıt ya da karton üretiminde kâğıt hamurunu oluşturan, su dışında, lifli ve lifsiz bileşenlerin karışımı.
—Matbaac. *Harman-dikiş makinesi,* bir broşürün basılmış formalarını kartonlayan, karton arasına alınmış bütün sayfaları metal zımba teller yardımıyla sırttan geçirerek büken ve bu sayfaların bağlanmasını sağlayan makine.
—Sabunc. Sabun yapımı için çeşitli bitkisel ya da hayvansal yağlardan ya da yağ asitlerinden oluşturulan karışım. (Bu karışımın bileşenlerinin türü ve miktarı hazırlanacak sabunun özelliklerine ve maliyetine bağlıdır.) ‖ Önceden sabunlaşmış karışıma, maliyeti azaltmak ve bitmiş üründeki sabunlaşmış yağ asitlerinin yüzdesini yasal değerde tutmak için katılan dolgu maddesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Şarapç. *Harman etme,* homojen bir şarap elde etmek üzere aynı cinsten olan şarapların birbirleriyle karıştırılması, paçal yapılması.
—Tarım. *Harman dövmek,* tahılları harman yerine yayarak at ya da öküz koşulu dövenlerle dövmek. ‖ *Harman savurmak,* tahılın tanelerini sapından ayırmak için dövülme işleminden sonra rüzgâra karşı savurmak. ‖ *Harman sonu,* tahıl kaldırıldıktan sonra harman yerinde kalan toprakla karışık tahıl artığı.
—Tarım mak. *Harman makinesi,* özellikle tahılların dövülmesinde taneleri başaklardan ve kavuzlardan ayırmak için kullanılan sabit makine. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Pedallı harman makinesi,* özellikle tropikal ülkelerde çeltik harmanında kullanılan ilkel makine. (İşçi, üzerinde çelik tellerden yapılmış dişler bulunan bir merdaneyi ayaklarıyla çevirir ve saplarından tuttuğu çeltik başaklarını iki eliyle merdanenin üzerine bastırır.)
—ANSİKL. Sabunc. Sabunculukta en sık kullanılan yağlı harmanlar, içyağı ve diğer hayvansal yağlar, palmiye yağı, kopra yağı ve (rafine edilmiş ya da çeşitli işlemlerden geçirilmiş yan ürünlerden elde edilen) damıtık yağ asitleridir.

Kimi zaman, zeytinyağı, bademyağı, vizon yağı gibi daha değerli sıvı ya da katı yağlar katılır. Dolgu maddeleri şunlardır: amyant, talaş, tebeşir, baryum sülfat, kaolen, talk, kil, bentonit, vb.
—Tarım. Harman, hasadı izleyen ilk işlemdir. Değişik yöntemlerle yapılan bu işlem tarımın makineleştiği sanayileşmiş ülkelerde, bu arada Türkiye'de son yıllarda ortadan kalkmış durumdadır. Başlıca harman yöntemleri şunlardır: gerçek anlamda harman, insan ve hayvan ayaklarıyla çiğneme, bir yere vurarak dövme (çırpma), taneleme ya da dibekte dövme.

Gerçek deyimiyle harmanda, bitkiler harman yerine taşınır, burada hayvanların çektiği dövenle ya da sopa, sırık, döveç, tokaç gibi şeylerle dövülerek taneler başaklardan, badıçlardan vb. çıkartılır. Saplar ayrıldıktan sonra, harman yerinde kalan ince samanla karışık taneler kalbur la elenip ayıklanır. Döveçle harman, eskiden, Akdeniz ülkeleri dışında, bütün Avrupa'da yaygındı; bugün Çin'de rastlanmaktaysa da orada da önemini yitirmiştir.

Çiğneme bitkilerin, insan ayağıyla (Endonezya, Zenci Afrika) ve hayvanların ayaklarıyla (Akdeniz ülkeleri, Yakındoğu, Kuzey Çin, Hindistan'ın büyük bir kısmı) çiğnenerek dövülmesidir. İkinci durumda işlemin verimini artırmak için, hayvanlar bazen dövene ya da merdaneye koşulur.

Çırpma'da işçi eline bir tutam bitki alır ve bunu sabit bir desteğe (seki, bir kabın kenarı...) vurur. Çırpmada taneler ya yere ya da kabın içine dökülür. Bu yöntem, Avrupa'da, şurada burada özellikle yalın tane elde etmek ya da çavdardan çok uzun saman elde etmek istendiği zaman kullanılırdı. Yöntem Uzakdoğu'da, Güney Hindistan, Güney-doğu Asya ve Güney Çin'de de pirinç bölgelerinde yaygındır.

Taneleme'de saplar bir çeşit tarağın dişleri arasından çekilir; tarağın alıkoyduğu taneler yere düşer (Japonya'da, bazı pirinç cinsleri). *Dibekte dövme*'de, saplarından ayrılan başaklar, bir dibeğe, yerde bir çukura ya da herhangi bir kabın içine konur, düşey olarak hareket ettirilen bir tokaçla ya da tokmakla dövülür. Bazı darılar Zenci Afrika'da ve Endonezya'da bu şekilde dövülür. Mısır daha değişik bir şekilde dövülür. Taneleri ayırmak için, koçanlar, bir çeşit demir cetvele ya da bir kabın sivri köşesine sürtülür. Mekanik sistemli harman makinesinde dışı dişli bir silindir, içi dişli bir silindirin içinde dönerek taneleri saptan ayırır. Hayvan gücü ya da suyla çalışan ilk harman makineleri, İskoçya'da 1780 yıllarında yapılmıştır. Fakat makineli harman, ancak buhar makinesinin icadıyla XIX. yüzyılın sonunda yaygınlaşabilmiştir.

Makineleşmiş tarımlarda, harman işlemi biçerdöverler sayesinde artık hasatla birlikte yapılmaktadır (1836'da icat edilmiş olan bu araç, ancak benzinli motorlar ve şişme lastikler sayesinde Amerika Birleşik Devletleri'nde 1930 yıllarında, Türkiye' deyse 1960 yıllarında yaygınlaşmıştır). Tanelerin ve sapların tarlada ayrılması, hasadın hızlı yapılmasını kolaylaştırır ve döverin iyi bir şekilde ayarlanması da eski tekniklerle ekseriye önemli olan tane kayıplarını çok azaltır.

—Tarım mak. *Harman makinesi*, tanelenecek bitkinin, dişli döner silindirler arasında dövülüp ezilmesi yoluyla iş görür; birbirinin içinde dönen silindirlerden içtekinin dış yüzü, dıştakinin iç yüzü döveç denen çıkıntılı metal çubuklarla kaplıdır. Bitkinin harman makinesinden geçmesinden sonra sallantılı bir elek taneleri saplardan ayırır, ayrılan samanlı taneler bir ya da birkaç üflemeli gözerden daha geçirilerek temizlenir.

1786 yılında Meikle'in icat ettiği harman makinesi, harmanlama işlerinde iş verimini büyük ölçüde artırmış, tahıl üreten ülkelerde geniş ölçüde yaygınlaşmış, ama İkinci Dünya savaşı'ndan sonra giderek yerini biçerdövere bırakmıştır.

HARMANCI a. Harman işiyle uğraşan kimse.

HARMANCIK, 4 temmuz 1987 tarihli yasa ile ilçe oldu. Daha önce Bursa'nın Orhaneli ilçesine bağlı bucak idi; 12 149 nüf. (1990); 26 köy. Merkezi *Harmancık* (esk. Çardı), 3 210 nüf. (1990).

HARMANCILIK a. Harman işçiliği.
—Tekst. İplikçilikte, pamuk ya da yün liflerinden oluşmuş yumakları açmak için yapılan ilk işlem.

HARMANDALI, a. Ege bölgesinde oynanan türkülü, zeybek türü bir halk oyunu.
—ANSİKL. Harmandalı, erkekler tarafından genellikle tek kişi olarak oynanır. Özellikle İzmir ve Manisa yörelerinde yaygın olan oyunun, Çanakkale ve çevresinde çok sayıda kişiyle de oynandığı görülmektedir. Eşlik çalgıları genellikle davul zurna ya da davul klarinettir. Ağır tempolu ezgi eşliğinde oynanan oyunun figürlerine yiğitçe ve efece bir tavır egemendir. Bergama ve çevresinde oynanan *dörtlü harmandalı zeybeği*'nin, oyunun özgün biçimine en yakın olanı olduğu öne sürülür. Harmandalının ezgisi 1916'da notaya alındı ve buna *yeni harmandalı* adı verildi.

HARMANDİA a. Larvaları kavak yapraklarında mazılar oluşturan küçük sinek cinsi. (Üyeleri *contarinia* cinsi üyelerine benzer. Mazısineğigiller familyası.)

HARMANİ, HARMANİYE a. Bütün bedeni saran, kolsuz ve kimi zaman kukuletalı bir tür üstlük; pelerin.
—ANSİKL. Harmani, Mahmut II döneminde yapılan giyim düzenlemelerinden sonra orduda yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Kullanımındaki kolaylık nedeniyle kaputa yeğlenen harmaniler, genellikle haki ya da lacivert çuhadan ya da kaput bezinden yapılıyordu.

HARMANİYE → HARMANİ.

HARMANİYE a. Tekst. Karde yün iplikçiliğinde kullanılan bir tarak asortimanının ilk tarağı.

HARMANLAMA a. Harmanlamak eylemi.
—Elektroakust. Kökenleri farklı ses ya da görüntü işaretlerini bir görüntü, bir işitsel etki, bir radyo ya da televizyon programı vb. oluşturmak amacıyla belirli oranlarda karıştırmaya dayanan işlem. (Eşanl. İŞARET KARIŞTIRMA.) || *Harmanlama konsolu*, kaydedilmiş ya da edilmemiş ses kaynaklarından çıkan işaretleri uygun düzeylerde karıştırmaya yarayan aygıt. (Eşanl. KARIŞTIRMA MASASI.)

HARMANLAMAK g. f. *Şeyleri harmanlamak*, onları birbirlerine karıştırmak; harman etmek.
—Ciltç. Cildi oluşturan forma ya da yaprakları işaret sırasına göre bir araya getirmek.
—Elektroakust. Bir harmanlama gerçekleştirmek.
—Mad. oc. Bir ocaktan çıkarılan cevherin yararlı madde oranını hileli olarak yüksek göstermek için örneğe cevher katmak. (Bu yöntem eskiden altın ya da değerli metal yataklarında satış işlemlerinde uygulanırdı.)

◆ gçz. f. Bir çember oluşturacak biçimde dönmek, dolaşmak.
—Denizc. Yanaşmak ya da bir engelin çevresinden dolaşmak için dümeni az bir açıyla iskeleye ya da sancağa basarak büyük bir daire çizmek.

◆ **harmanlanmak** edilg. f., Tütün, çay, içki vb. çeşitleri sözkonusuysa, birbirine katılıp karıştırılmak.

◆ **harmanlanmak** dönşl. f. Ay sözkonusuysa, çevresinde ağıl oluşturmak.

HARMANLANMA a. Harmanlanmak eylemi.
—Jeomorfol. *Donmayla harmanlanma*, yüzeysel oluşumlar içinde yer alan maddelerin, donma ve çözülme almaşması nedeniyle yer değiştirmeleri. (Bu olay, maddelerin yeniden düzenlenmesiyle sonuçlanır; derinlerde donma-çözülme yapıları, yüzeyde ise taş gülleri, tundra çokgenleri, çizikli topraklar gibi çeşitli toprak yapıları oluşur.)

HARMANLANMAK → HARMANLAMAK.

HARMANLAYICI a. Elektroakust. Harmanlama yapmaya yarayan düzenek. (Eşanl. İŞARET KARIŞTIRICISI.)
—Telekom. Girişte bir işaret bileşimi gerçekleştiren ve doğrusal olmayan düzenek; özel olarak FREKANS DEĞİŞTİRİCİ'Sİ'nin eşanlamlısı.

HARMANLI sıf. Giy. *Harmanlı çarşaf*, üst parçası pelerine benzeyen bir tür çarşaf.

HARMANLI, Bulgaristan'da (Haskovo yönetim bölgesi) kent; 15 000 nüf. Sulu tarım (çeltik tarlaları), meyve ve sebzeleri tüketime hazırlama; pamuk ve tütün işleme. Peynirler.



Pierre Paillard-Explorer

buharlı harman makinesi ile harman

HARMANLI, esk. **Pervari,** Adıyaman'ın Gölbaşı ilçesine bağlı bucak; 6 348 nüf. (1990); 4 köy. Merkezi *Harmanlı*, 3 911 nüf. (1990).

HARMATTAN a. (Afrika'daki *haramata* dilinden). Sahra'da ve Batı Afrika'da doğudan ya da kuzey-doğu'dan esen çok kuru rüzgâr.

HARMENE → ARMENE.

HARMİN a. (fr. *harmine*). Org. kim. Formülü $C_{13}H_{12}N_2O$ olan bileşik; üzerlikten *(Peganum harmala)* çıkarılır. Sulu çözelti durumunda fluorışı özelliği gösteren harminin merkez sinir sistemi üzerinde uyarıcı bir etkisi vardır.

HARMODİOS, atinalı yurttaş (öl. Atina İ.Ö. 514). Uğradığı kişisel haksızlıkların öcünü almak için, Aristogeiton'la birlikte Peisistratos'un oğlu tiran Hippias'ı öldürmek için bir komplo hazırladı. Ancak kendilerine ihanet edildiğini sanarak karşılarına çıkan ilk Peisistratos Hipparkhos'u vurdular. Harmodios hemen öldürüldü, Aristogeiton'a suç ortaklarını ele vermesi için işkence edildi. Daha sonra Atina'da sitenin özgürlüğü uğruna ölen iki kahraman olarak anıldılar.

HARMONİ → ARMONİ.

HARMONİA. Yun. mit. Ares ile Aphrodite'nin kızı. Kadmos'la evlendi ve armağan olarak uğursuz tılsımlar olan bir peplosla bir kolye aldı. Kadmos gibi Thebai' den sürüldü ve yılana dönüştürüldü, daha sonra Campi Elysii'ye taşındı.

HARMONİCORDE a. (fr. sözc.; "telli armonika" anlamındaki *harmoni [ca à] cordes*'dan). Geleneksel serbest dil sisteminin, yerini metal tel sistemine bıraktığı harmonium. (Bu çalgı, 1851'de Paris'te, Alexandre François Debain [1809-1877] tarafından yapıldı.)

HARMONİK → ARMONİK.

R **HARMONİUM** ya da **HARMONYUM** a. Bir körük takımı ve bir klavyesi bulunan,



bir harmandalı gösterisi



L. L.

dört buçuk takımlı **harmonium** Fransa, 1860 *özel kol.*

serbest dilli, borusuz, otomatik aktarıma elverişli havalı çalgı. (Küçük mekânlarda org yerine kullanılır.)
—ANSİKL. Bu türden çalgılar, XIX. yy.'ın ilk çeyreğinde yapılmaya başladı. 1842'de Alexandre Debain, yeni bir harmonium yaptı. Bu çalgıda, ayakla çalıştırılan iki körük sayesinde bir depoda hapsedilen ve parmakların tuşlara dokunmasıyla serbest kalan hava lamları titreştiriyordu. Başlangıçta 5 oktavla sınırlı kalan ses alanını genişletmek amacıyla yapımcılar, ancak yarısı sol, yarısı sağ elle ya da ikisi bir arada kullanılabilecek biçimde ikiye bölünebilen registerler eklediler. Daha sonra, takım sayısı 15'e değin çıkabilen, 2 klavyeli, bazıları pedallı harmoniumlar yapıldı.

Roger-Viollet



Adolf von Harnack

HARMONOGRAM a. (fr. *harmonogramme*). İş örgüt. İş sürecinde gecikmeleri ve aşırı yüklenmeleri gidererek işgücü ve donanım konusunda optimal bir kullanım elde etmek için üretimi uyumlu bir biçimde düzenlemenin yollarını gösteren grafik.

Harmony Society, George Rapp tarafından 1805'te Pennsylvania'da kurulan toplumsal nitelikli dinsel topluluk.

HARMONYUM → HARMONİUM.

HARMOSTES a. (yun. *harmostes, harmodzein,* düzenlemek'ten). Esk. Yun. **1.** Hegemonyaları sırasında Lakedaimonlular'ın dost kentleri korumak ve denetlemek amacıyla buralara gönderdikleri askeri valilere verilen ad. (Tam yetkiyle donatılan bu valiler yalnızca ephoroslara hesap verirlerdi. Oligarşik yönetimlere dayanmaya çalışmış, Atina'da Otuzlar'ı desteklemişlerdi. İ.Ö. 371'de ortadan kaldırıldılar.) **—2.** Askeri vali.

HARMOTOM a. (fr. *harmotome*). Miner. Zeolit grubundan, hidratlı, doğal potasyum ve baryum alüminosilikat.

HARMS (Claus), alman tanrıbilimci (Fahrstedt 1778 - Kiel 1855). Schleiermacher ve Prusya kilise birliği'ne karşı olan "eski lutherci" akımın önderi, 1817'de Luther'in tezlerini yeniden değerlendirmek için yankılar uyandıran tezler yayımladı. 1830'da katolik dinbilim üzerine bir kitap yazdı.

Giraudon



kral Harold II Edwige'i (William'ın oğlu) huzura kabul ederken "Kraliçe Mathilde'in halısı"ndan ayrıntı XI. yy. sonu *Kraliçe-Mathilde müzesi Bayeux*

HARMSWORTH (Alfred), vikont **Northcliffe,** ingiliz gazeteci (Dublin 1865 -Londra 1922). Deneyimi ve orta sınıfın gereksinmeleri konusundaki üstün sezgisiyle kardeşi HAROLD'ın (lord **Rothermere**) [Londra 1868 - Hamilton, Bermuda, 1940] yardımıyla gerçek bir basın imparatorluğu kurdu: *Evening News* (1894), *Daily Mail* (1896), *Daily Mirror* (1903). Alfred Harmsworth, 1906'da, *Times*'ın kontrolünü ele geçirdi ve ülkenin siyasal yaşamında büyük etkisi oldu.

HARNACK (Adolf VON), lutherci alman tanrıbilimci (Dorpat 1851 - Heildelberg 1930). Profesör (1876), sonra Berlin Bilimler akademisi üyesi (1890) oldu, akılcı ve eleştirici okulun kurucusu olarak kabul edildi. 1881'de *Theologische Literaturzeitung*'un yöneticisi, O. Gebhardt'la beraber *Texte und Untersuchungen zur altchristlichen Literatur* (Eski hıristiyan edebiyatı üstüne metinler ve araştırmalar) [1882'den beri] koleksiyonunun yayımcısı olan Harnack, 1905'te Berlin Kraliyet kütüphanesi'nin müdürü oldu. Ona göre imanın temeli İsa'yı örnek alarak Tanrı'ya duyulan sevgide yatardı. Kitaplarında, hıristiyanın, dogmayı eleştirmekte serbest olduğunu söyledi; ona göre dogma, düşüncenin tarihsel gelişiminin bir evresine bağlı olan ve platonculuk ve aristotelesçilikten etkilenmiş bulunan İncil'in, düşünsel bir çevirisinden başka bir şey değildi.

Harname, Şeyhi'nin, toplumsal eşitlik düşüncesini işleyen, yergi yollu 126 beyitlik mesnevisi (1415). Çelebi Sultan Mehmet'e sunuldu. Bir söylentiye göre Şeyhi, padişahın Karaman seferi sırasında hastalığını tedavi etmiş, ödül olarak Tokuzlar köyü kendisine tımar olarak verilmişti. Köye giderken yolda tımarın eski sahipleri tarafından dövüldü ve *Harname*'yi bu nedenle yazdı. "Dirlik umdukça zahmet gördüğünü, düzen istedikçe mihnet bulduğunu" söyleyen şairini, kendi durumuna benzeterek anlattığı hikâyeye göre, yük çekmekten şikâyetçi, sırtına bir sinek konsa yorulan, zayıf ve hasta bir eşeği sahibi otlağa salar. Eşek orada semiz öküzler görür. Ağzında yular, sırtında palan taşımayan öküzlerin boynuzlarına hayran olur. Kendi durumunu düşünür, niçin bu durumda kaldığını kendinden daha akıllı ve yaşlı bir eşeğe sorar. O da öküzün rızk nedeni ile yaratıldığını, gece gündüz arpa, buğday işlediğini, tahılın oluşmasına yardımcı olduğunu, bundan ötürü de semirdiğini söyler. Eşeklerin işinin ancak odun taşımak olduğunu, bu yüzden zayıf kaldıklarını anlatır. Eşek arpa, buğday işleyip rahata kavuşmayı düşlerken yolda yeşermiş bir tarla görür. Tarlaya girip ekini yer bitirir ve anırmaya başlar. Sonunda tarla sahibi eşeği döver, kuyruk ve kulaklarını keser. Harname'nin konusunun arapça bir atasözü ile Heratlı Emir Hüseyin'in *Zad ül -müsafirin* adlı yapıtındaki küçük bir hikâyeden alınmış olduğu ileri sürülmektedir. (→ Kayn.)

HARNONCOURT (Nikolaus), alman orkestra yöneticisi (Berlin 1929). 1952-1969 arasında Viyana Senfoni orkestrası'nda çello çaldı. Eski müziğe ve eski çalgılara ilgi duydu: viol ile birçok konser verdi, Rönesans dönemi ve barok çağ çalgılarının yer aldığı bir koleksiyon oluşturdu. 1953'te Viyana'da "Concentus musicus"u kurdu. 1200-1800 yılları arasındaki avrupa müziğini o dönemlerin çalgılarıyla seslendirmek üzere kurulan bu topluluk, Monteverdi, Bach, Rameau, Händel gibi bestecilerin yapıtlarını -aslına uygun olma kaygısıyla yapılan icralara ve üsluplar konusundaki derin bilgiye dayanarak- ilk biçimlerine kavuşturma yolunda bir öneri getirdi.

HÄRNÖSAND, İsveç'te liman kenti, Västernorrland'ın merkezi, Botten körfezi kıyısında, Ångerman'ın denize döküldüğü yerin yakınında; 27 300 nüf. Yönetim merkezi. Bölge açık hava müzesi.

HARNUP ya da **HARRUP** a. (ar. *ḫarnūb*). *Esk.* KEÇİBOYNUZU'nun eşanlamlısı.

HARO, İspanya'da (Castilla la Vieja) kent, Logroño'nun B.-K.-B.'sında; 8 400 nüf. Rioja bağcılık bölgesinin ticaret merkezi.

Haro gökadaları, meksikalı gökbilimci Guillermo *Haro* tarafından keşfedilen ve mavi bölgede bir yayım fazlalığı ile belirlenen gökada türü.

HAROERİS ya da **ARUERİS.** Esk. Mıs. Kom Ombo tapınağı'nı paylaşan iki timsah tanrıdan biri.

HAROLD I, Harefoot ("Tavşan ayağı") denir (öl. Oxford 1040), İngiltere kralı (1035-1040). Büyük Knud'un yasadışı oğlu, iki yıl boyunca iktidarı ele geçirmek için yasal varis Knud Hardeknud'a karşı savaştı. Kral seçildi, kısa süren saltanatında ülke bir iskoç istilasına uğradı.

HAROLD II (1020'ye doğr. - Hastings 1066), Anglosaksonlar'ın kralı (1066), Wessex kontu Godwine'in oğlu. Günah çıkaran Edward'ın hükümdarlığı sonunda İngiltere'ye egemen oldu; ancak, aristokrasiye ve dinsel hiziplere boyun eğdirtemediği gibi, Walesliler'le İskoçyalılar'ın ülkeyi çiğnemelerini de önleyemedi. Ocak 1066'da, Edward'ın ölümü üzerine taç giydi, ancak tahta hak iddia edenlerin ve düşmanların baskılarını göğüslemek zorunda kaldı: Norveç kralı Harald III Hårdråde'ı Stamford Bridge'de yendi (25 eylül), Hastings'te Normandiya dükü William'a yenildi ve öldürüldü (14 ekim 1066).

HARP, -bi a. (ar. *ḥarb*). **1.** İki ya da daha çok devlet arasında silahlı çatışma; cenk, savaş: *İstiklal harbi. Balkan harbi. Harp esiri. Harbe girmek.* **—2.** *Harp malülü,* savaşta sakatlanan kimse. ‖ *Harp zengini,* savaş sırasındaki karışıklıklardan yararlanarak kısa sürede yasadışı yollarla zenginleşen kimse.
—*Esk. Harb-cû,* savaş çıkarmak için bahane arayan, kavga arayan. ‖ *Harb-darb,* savaş, mücadele. ‖ *Harbgâh,* savaş yeri. ‖ *Harb-i umumi,* genel savaş, Birinci Dünya savaşı.
—Ask. *Harp ceridesi,* askeri birliklerin sevk ve idaresine ilişkin bütün önemli olayların, birlik komutanının sevk ve idareyle ilgili karar ve talimatlarının yazıldığı, birliğin günlük etkinlikleri, yapısı, personel ve malzemesi üzerine de bilgiler veren defter. ‖ *Harp esiri,* savaşta tutsak düşen asker. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Harp meydanı,* iki düşman ordunun karşılaştığı arazi. ‖ *Harp planı,* olası bir savaş için büyük komutanlıklarca alınan önlemlerin tümü. ‖ *Nizami harp,* birçok hatta yığılmış düzenli askeri kuvvetlerin karşı karşıya geldiği harp. ‖ *Özel harp paketi,* savaş sırasında her askerin yanında bulundurduğu, bir yaralanmada ilk tedavi için gerekli olan eşyaları içeren paket.
—Ask. denizc. *Harp atımı,* tam barut hakkıyla yapılan atış. ‖ *Harp bandırası,* kimi ülkelerin donanmalarına çekilen bayrak; genellikle ulusal bayrağın renklerini ve sembollerini taşır, ancak kimi farklar içerir. ‖ *Harp başlığı,* torpidoların patlayıcı madde taşıyan ilk bölümü. ‖ *Harp oyunları,* harita üzerinde uygulanan taktik ve stratejik eğitim.
—Huk. SAVAŞ'ın eşanlamlısı. ‖ *Harp malülü,* savaşta sakatlanan kişi. (Harp malülü sayılmanın koşullarıyla harp malüllerine bağlanacak aylık ve yardımlar 8 haziran 1949 tarih ve 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli sandığı k.'nun 64. ve 65. maddelerinde ayrıntılı olarak belirtilmiştir.)
—Tar. ve Din. telm. *Harp hiledir,* bir avuç müslümanın, sayıca kendilerinden çok üstün olan Kureyşliler'e karşı yaptığı Hendek savaşı'nı, hendekler kazıp suyla doldurarak kazanması üzerine Hz. Muhammet' in söylediği söz.
—ANSİKL. Ask. Harp esirlerinin yazgısı ancak 1870 savaşından önce bir düzene bağlandı, ama ancak Lahey sözleşmesi' nin imzalanmasından (1907) sonra gerçekten düzeldi. Bu sözleşme de Cenevre* sözleşmesi'yle (1929) tamamlandı. Milyonlarca savaşçının tutsak edildiği İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, sivil halkın korunması sorunuyla birlikte, bu sorun da yeniden ele alındı. 1949'da Cenevre'de bu sorunlar uluslararası bir düzenleme konusu oldu ve Kızılhaç harp esirlerini koruyan antlaşmaların uygulanmasını denetlemekle görevlendirildi.
Türkiye'de harp esirleri Askeri ceza kanunu'na tabidirler. Harp esirleri bir suç işlerlerse bu yasaya göre cezalandırılırlar. Harp esirleri arasında astlık üstlük ilişki-

leri esaret durumu başladıktan sonra geçerli değildir. Bunlar arasında astlık ve üstlük ilişkileri yetkili komutanlar tarafından verilen emirle kurulabilir (Ask. Cez. k. md. 158).

HARP a. (fr. *harpe*). Müz. → ARP.

HARP ya da **HARB** a. (ar. *ḥarb*). Ed. Aruz vezninde mefâîlün (. _ _ _) kalıbından mef'ûlü (– – .) kalıbının meydana getirilmesi. [Mef'ûlün'ün başındaki "me", sonundaki "n" düşürülür. Geriye kalan fâîlü'nün (– – .) yerine aynı değerde mef'ûlü kalıbı kullanılır.]

Harp akademileri, Türk silahlı kuvvetleri'ne yüksek sevk ve yönetim yeteneklerine sahip komutan ve kurmay subay yetiştiren, Genelkurmay başkanlığı'na bağlı bilim ve uzmanlık kurumu. (→ KARA HARP AKADEMİSİ, DENİZ HARP AKADEMİSİ, HAVA HARP AKADEMİSİ.)

Harp esirleri *(la Grande İllusion)*, 1937'de Jean Renoir tarafından gerçekleştirilen fransız filmi. Başrolleri Pierre Fresnay, Jean Gabin ve Erich von Stroheim paylaştı. Birinci Dünya savaşı sırasında, bir alman esir kampında, biri fransız (Fresnay), öteki alman (Stroheim) iki soylu asker ile, makine ustalığından gelme bir subay (Gabin) ve zengin bir yahudinin (Dalio) simgeledikleri toplumun yeni efendileri arasındaki uyuşmazlığı konu alır.

Harp madalyası, Mehmet V (Reşat) döneminde çıkarılan (1914) osmanlı madalyası. Birinci Dünya savaşı'nda, Kafkasya, Çanakkale, Mısır, Irak ve Galiçya'da çarpışmış askerlere verilmek üzere hazırlanmış, ancak dağıtılmamıştır. 40×50 mm boyutlarındaki tunçtan madalyanın ön yüzünde bir çelenk içinde yukarıya doğru bakan ay-yıldız, üstünde tuğra, altta iki çapraz kılıç, arka yüzünde madalyanın adı ve basım yılı bulunuyordu. Yeni bir düzenlemeyle 1915'te bastırılanlar ise beş köşeli yıldız biçimindeydi. Ortada ay içinde tuğra işlenmiş, zemin kırmızı minelerle süslenmişti. Bir nişanı andıran bu madalya iğneyle göğse takılıyordu.

Harp okulları, Türk silahlı kuvvetleri' ne subay yetiştirmek amacıyla kurulan askeri yüksekokullara verilen ad. (→ KARA HARP OKULU, DENİZ HARP OKULU, HAVA HARP OKULU.)

Harp tarihi dairesi, Genelkurmay başkanlığı bünyesinde, askeri tarih ve türk harp tarihi ile ilgili çalışmaları yürüten bölüm. Genelkurmay başkanlığı karargâhına bağlı Harp tarihi dairesi başkanlığı olarak kuruldu (1949). 1978'de "Genelkurmay askeri tarih ve stratejik etüt başkanlığı" adını aldı. Askeri tarih ve stratejik etüt başkanlığı bu görevlerini Ankara'daki merkezinde I. ve II. Askeri tarih kurulları ve stratejik etüt kurulu ile İstanbul' daki Askeri tarih kurulu ve Askeri müze ve kültür sitesi komutanlığı'nın çalışmalarıyla yürütür. Kurum, Genelkurmay başkanlığı karargâhının bir parçası olduğundan, görevlerini doğrudan bu makama bağlı olarak yapar.

Harp ve sulh → SAVAŞ VE BARIŞ.

HARPA a. Sıcak denizlerde yaşayan, şişkin kavkılı, kabarık çizgili, kapakçıksız, çeşitli renklerde olabilen karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (*Harpidae* familyasının örnek tipi.)

HARPACTES HOMBERGİ a. Ağaçların kabuğu altında ipeksi bir yuvada yaşayan pembe ve gri küçük örümcek. (*Harpactes* cinsi üyelerine daha çok Akdeniz ülkelerinde rastlanır. *Dysderidae* familyası.)

HARPACTİCOİDEA a. (yun. *harpaktikos*, yırtıcı, ve *eidos*, görünüş'ten). Hem tatlısuda, hem denizde tortullar arasındaki boşluklarda ve dipte yaşayan çok küçük (en çok 2 mm) kabukluları içeren kürekayaklılar alttakımı. (2 000'i aşkın türü bilinir.)

Harpagon (yun. *harpaks, -agos*, açgözlü'den). Molière'in oyunu *Cimri*'nin başkişisi.

HARPAGOPHYTUM a. (yun. *harpaks, -agos*, çengel, ve *phyton*, bitki'den). Güney Afrika'da yetişen, çengelli meyveleri koyunların yününe takılan ve köklerinde iltihap önleyici bir madde bulunan bitki.
—ANSİKL. Bot. *Harpagophytum procumbens* (pedaliaceae familyası) derin, kumlu topraklarda yetişir. Yaprakların koltuğundan çıkan çiçekleri parlak kırmızı renktedir. Meyveleri, Güney Afrika'dan ithal edilen koyun yünlerine karışarak Avrupa'ya gelir. Yalnızca yan kökleri etkili maddece zengindir (% 1,2 ila % 2,5).
—Eczc. *Harpagophytumun kökü*, yatıştırıcı, yara iyi edici ve müshil etkileri nedeniyle yerliler tarafından kullanılır. 1978 yılında, antienflamatuar etkinliği ortaya çıkarıldı. Würzburg Üniversitesi'nden Tunman ve Lux, acı lezzetli bir etken madde olan *harpagozit* adlı glikozidi elde ettiler. Harpagophytumun başlıca kullanıldığı yer kronik romatizma hastalığıdır. Elde edilen sonuçlar fenilbutazonun ve sterolt yapılı antiemflamatuarların etkisine yakın olup bunların yan etkilerini göstermez. Ağrı kesici ve antienflamatuar etkinliği yanında, kolesterolemi azaltıcı, idrar söktürücü ve kan şekerini düşürücü etkileri vardır. Yan kökleri infusyon ve ana tentür halinde, özütü kapsül ya da şırıngalık ampul şeklinde kullanılır.

HARPAGOS, med soylu (İ.Ö. VI. yy.). Herodotos'a göre Keyhüsrev, pers Kambiz I'in ve Astyages'in kızı Mandane'nin oğluydu; Harpagos, Astyages'in kendisini tahttan indirmesinden korktuğu torununu yok etmesine engel oldu. Astyages, öcünü, Keyhüsrev'in Med'e karşı ayaklanmasını destekleyen Harpagos'un oğlundan aldı. Harpagos, bilinmeyen bir nedenle efendisi Astyages'e ihanet etti ve Keyhüsrev'in tarafına geçti. Keyhüsrev 547'den sonra Harpagos'u Anadolu'daki Yunanlılar'ı, Karialılar'ı ve Lykialılar'ı egemenlik altına almakla görevlendirdi.

HARPAGOZİT a. (fr. *harpagoside*'den). Eczc. Harpagophytum adlı bitkide bulunan ve ilaç olarak kullanılan etkin madde.

HARPALOS, Büyük İskender'in yardımcısı (öl. Girit'te, İ.Ö. 324), İskender, Babil' in yönetimini ve krallık hazinesinin korunmasını Harpalos'a bıraktı. Harpalos hazinenin bir bölümünü çaldı ve Atina'ya sığındı. Demosthenes'in önerisi üzerine Atinalılar Harpalos'u teslim etmeye ve Babil altınını yediemine vermeye karar verdiler. Ancak, Harpalos Girit'e kaçtı ve orada öldürüldü. Atina'dan kaçışından sonra, paranın yarısının eksik olduğu anlaşıldı, aralarında Demosthenes'in de bulunduğu görevliler aleyhine bir dava açıldı.

HARPALUS a. (yun. *harpaleos*, çok güzel'den). Taşların altında ya da toprakta yaşayan, madensel parıltılı ya da koyu renkli koşarkınkanatlı cinsi. (Çoğunlukla geceleri etkinlik gösterir. 1 cm uzunluğundaki bakırrengine çalan yeşil renkli *Harpalus oeneus*, tohumlarını yemek için maydanozgillere tırmanır; *H. rufipes* çileklere zarar verir. Geri kalan türlerse etçildir; koşarkınkanatlıgiller familyası.)

HARPE. Esk. D. (yun. sözc.). Kesici yönü kıvrık orak biçiminde kılıç. Harpe ya da benzeri bir silah, İ.Ö. III binyıl Sümer anıtlarında görülür. Tunçtan yapılmış en eski harpeler Byblos nekropolisinde bulundu. Yazılıkaya'da hitit tanrıları, harpeyi omuzlarında taşır durumda canlandırılmışlardı. İbraniler, ölüm getiren bu keskin silaha bir tür kişilik vermekteydi. Demir kılıç, tunç harpenin yerini alınca bu silah Asurlular'da, bir tür kanca biçiminde bir komutanlık işareti durumuna düştü. Harpe XVIII. hanedan döneminde Mısır'da taklit edildi.

HARPER, Liberya'da liman kenti, yönetim bölgesi merkezi, Fildişi Kıyısı sınırı yakınında; 11 700 nüf.



x

Jean Renoir'ın *Harp esirleri*'nden (1937) bir sahne Erich von Stroheim (solda), Jean Gabin (ortada), Pierre Fresnay ve Marcel Dalio

Harper and Row, 1817'de James ve John Harper tarafından New York'ta kurulan ve 1962'ye kadar Harper and Brothers diye anılan amerikan yayınevi. Edebiyat, din, eğitim, tıp, çocuk kitapları ve magazinler yayımlamaktadır.

Harper's, 1850'de New York'ta, dördü de yayıncı olan *Harper* kardeşlerin *Harper's New Monthly Magazine* adıyla yayımladıkları aylık resimli dergi. Büyük Britanya ve ABD'nin tanınmış yazarlarının katkıda bulunduğu bu derginin tarihi, Amerika'da XIX. yy. edebiyatı tarihinin bir yansımasıdır. Amerika'nın en önemli edebiyat dergileri arasındadır.

HARPES a. (yun. *harpe*, orak, çengel' den). Avrupa ve Kuzey Afrika'da Devon devri topraklarında fosillerine rastlanan trilobit cinsi. (*Harpes*'lerin temel özelliği, yarı çember biçimindeki baş kenarlarının geniş ve delikli, gözlerinin küçük olmasıdır.)

HARPOCERAS a. (yun. *harpe*, orak, çengel, ve *keras*, *-atos*, boynuz, duyarga' dan). Üst Lias dönemi topraklarında fosillerine bol rastlanan ammonit cinsi. (Halkaları yassı, kaburgaları orak biçiminde ve çıkıntılı karinalıdır. *Hildoceratidae* familyası.)

HARPODON a. (yun. *harpe*, orak, çengel, *odus*, *-ontos*, diş'ten). Hint okyanusu'nda yaşayan, fosforlu kemiklibalıkları içeren cins. (Haliçlere yaptığı göç sırasında trol ağıyla bol bol avlanır. Hindistan'da kurutularak ve tuzlanarak tüketilir. *Salmoniformes* takımı, *Harpodontidae* familyası.)

HARPOKRATES, Tanrıça İsis'in, Osiris' in ölümünden sonra doğurduğu ve birçok güçlüklerden sonra kutsal Mısır kralı olarak babasının yerine geçen Mısır tanrısı Hor-pa-hered, "Çocuk Horus"un yunanca çevriyazısı. Birçok heykelcikte onu, çıplak, saçları örgülü olarak sağ omuzunda ve bir parmağı ağzında bir çocuk biçiminde gösterir. Bu çocukça davranışı yanlış anlayan Yunanlılar Harpokrates'ı Sessizlik tanrısı yapmışlardı.

harpeyle silahlanmış hitit tanrıları Yazılıkaya'daki (Sungurlu) bir kabartmadan ayrıntı [İ.Ö. XIII. yy.]

Giraudon





Harput Sarahatun camisi

Harpoon, 1979'dan beri Amerikan deniz kuvvetleri'nde kullanılmakta olan denizden-denize güdümlü taktik füze. Gemilerden ve denizaltılardan (RGM-84A) ya da hava taşıtlarından (AGM-84A) fırlatılabilir. Maksimum erimi 109 km'dir.

HARPUŞTA a. ve sıf. (fars. *har*, eşek, ve *püşt*, sırt, *har-püşt*, eşek sırtı'ndan *har -püşta*). İnş. DUVAR SEMERİ*'nin eşanlamlısı.

—Mim. *Harpuşta köprü*, harpuşta biçiminde, tek kemerli köprü. (G.- D. Anadolu'daki; artuklu köprüleri, çoğunlukla bu türdendir. Malabadi köprüsü gibi.)

HARPUT, Elazığ'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 5 035 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi *Harput*, Elazığ Belediyesi sınırları içinde mahalle. Günümüzde hemen hemen terk edilmiş, görkemli harabeler kenti görünümünde olan Harput XIX. yy.'da nüfusu 20 000'i geçen ve Mamuret el-Aziz vilayetinin merkezi olan önemli bir kent ve kültür merkezi idi. Eski Agavat mezrasının kısa bir sürede gelişerek il merkezi haline dönüşmesi nedeniyle, bu işlevini yitirerek sönükleşmiştir.

• TARİH. Çok eski çağlardan beri yerleşime açık olan bölgeyi imparator Diocletianus döneminde (İ.S. 245-313) ele geçiren Romalılar, burada *Ziata castellum* adıyla bir kale yükselttiler. Zamanla kalenin çevresine kurulan konutlar ve pazar yerleri burasını bir kent konumuna getirdi. İmparatorluğun ikiye ayrılması üzerine (395) kale-kent Bizanslılar'ın payına düştü. Araplar ele geçirdikleri bu kaleye *Hısn Ziyad* adını verdilerse de (640) *Hartabird* diye anılan kent, yaklaşık üç yüzyıl sürekli Bizanslılar'la müslümanlar arasında el değiştirdi. XII. yy. başlarında Artuklular'ın yönetiminde bulunan Harput, XIII. yy.'da Alaettin Keykubat I tarafından Anadolu Selçuklu devletinin topraklarına katıldı (1233). Anadolu Selçuklu devletinin çöküşünden sonra sırasıyla Dulkadıroğulları, Eretna beyliği, Memluklar, Kadı Burhanettin, Timur, Akkoyunlular, Safeviler (1507) Harput'a egemen oldular. Sonuçta Selim I (Yavuz Sultan) döneminde osmanlı yönetimine giren kent (1515), önce Diyarbakır eyaletine bağlı bir sancak merkezi durumuna getirildi. Mahmut I döneminde (1730-1754) Kebanmadeni denen ve Diyarbakır, Malatya, Halep, Urfa, Gümüşhane, Yozgat gibi kentleri içeren büyük bir eyaletin merkezi oldu. Vali Reşit Mehmet Paşa, eyalet merkezini Uluabad (Uluova) nahiyesine bağlı *Muzafferiye* adını verdiği bir mezraya taşıdı (1834). Daha sonra, Abdülaziz'in tahta çıkışının beşinci yıldönümünde (1866) vali Hacı Ahmet İzzet Paşa buraya Mamuret-el-Aziz adını verdi. Bugün Elazığ denilen Mamuret el-Aziz'in elverişli konumu nedeniyle hızla gelişimi sonucu dağlık bölge yerleşimi olan Harput geriledi. 1898'de Harput'ta kolera salgını baş gösterince, zaten azalmış olan nüfusun büyük bölümü, yeniden El-Aziz'e göçtü. Birinci Dünya savaşı sırasında rus kuvvetlerinin ileri harekâtı karşısında büsbütün terk edilen kent, iyice bakımsız durumda kaldı. Cumhuriyet döneminde canlandırılmasına çalışılan Harput, bugün Elazığ iline bağlı bir bucak merkezidir.



Harput Ulu camisi

• MİMARLIK. Harput'ta artuklu, akkoyunlu ve osmanlı mimarlığının dinsel, savunma ve sivil yapılarından önemli örnekler bulunmaktadır. Artuklu mimarlığının izlenebildiği birkaç önemli merkezden biri de, Harput'tur. Tarihi Urartular'a değin inen Harput kalesi, görkemli ve anıtsal bir yapıdır. Kentin G.-D.'sunda ovaya bakan yalçın kayalar üzerindeki kale 1115'te Artuklular'ın eline geçti. Yazıtlarına göre Nizamettin İbrahim (1205), Dulkadıroğulları, Akkoyunlular ve osmanlı dönemlerinde onarıldı. Dış kale ve iç kaleden oluşan yapının girişi, D.'da Harput yönündedir. İçinde toprak damlı evler bulunan kalenin günümüzde yalnızca görkemli burçları sağlamdır. Kalenin yakınındaki kayalara kurulu olan Meryemana kilisesi, süryani kiliselerinin yöredeki ilk örneklerindendir. Dikdörtgen planlı yapının dışa taşkın absidasının önü yarım kubbe, öteki bölümleri tonoz örtülüdür. Kiliseden kaleye ulaşan gizli yollar vardır. Mardin'deki süryani metropolitliğinin kayıtlarına göre, 1179 ve 1845'te onarılmıştır. 1156/57'de artuklu hükümdarı Fahrettin Karaarslan döneminde yapılan Ulu cami'de İran ve selçuklu camileriyle Anadolu mimarlık gelenekleri kaynaşmıştır. Harput ve çevresinin en eski anıtlarından olan caminin, kalın duvarlarıyla dışa kapalı bir görünümü vardır. Avlulu bir cami olmakla birlikte, burada havuzlu avlu caminin içine alınmış, küçülmüş ve çevresine mekânlar yerleştirilmiştir. G.'de, mihrap duvarına koşut, enine gelişen üç sahınlı ana mekân yer alır. Mihrap önünde bir sahın genişliğindeki kubbe küresel bingilere oturur. Öteki bölümler tonoz örtülüdür. Avlunun K.- B.'sında, duvarın iç yanında, kalın silindirik gövdeli tuğla minare yükselir. Zikzak motifiyle doldurulmuş iki çerçeveli mihrap, yalın bir niş biçimindedir. Abanoz ağacından minber Kurşunlu cami'dedir. Artuklu döneminden bir başka yapı, 1202-1204 tarihli Alacalı cami'dir. Dikdörtgen planlı, küçük bir örnek olan cami, siyah-beyaz taştan iki renkli mimarisiyle dikkati çeker. Ana mekân, mihraba dik üç sahınlıdır. Osmanlılar döneminden olduğu sanılan ahşap tavan kırmızı, siyah ve lacivert renkli, geometrik örgü ve yıldız motifleriyle süslüdür. Tek şerefeli minaresi de siyah-beyaz taştandır. Cami günümüzde müzeye dönüştürülmüştür.

Anadolu Selçukluları dönemi anıtlarından olan Arapbaba mescidi ve türbesi'ni Gıyasettin Keyhüsrev III zamanında Yusuf bin Arap Şah yaptırmıştır (1279). Kare planlı, kubbeli camide, kubbeye geçiş çini süslemeli üçgenlerle sağlanmıştır. Mihrap da çini kaplıdır. Bitişiğindeki Arapbaba türbesi'ne mescitten girilmektedir. Artuklu ya da selçuklu yapısı olduğu sanılan Esediye (Aslanlı) camisi'nden yalnızca mukarnaslı taçkapı kalmıştır. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın annesi Sara Hatun'un yaptırdığı (1465'ten sonra) Sarahatun camisi'ni, Murat III döneminde Hacı Mustafa onartmış (1585), Harput müftüsü Hacı Ahmet Efendi de yeniletmiştir (1843). Bu yüzden özgünlüğünü yitiren yapının ana mekânı, kare kaideli dört kalın sütunu bağlayan hafif sivri kemerlerle bölünmüş, orta bölüm küresel bingilere oturan büyük bir kubbe, yan bölümler beşik tonozlarla örtülmüştür. Köşeler ise çapraz tonozludur. Mihrap beyaz kesme taştan, minber mermerdendir. Osmanlı döneminden Kurşunlu camisi'ni, Çarsancak beylerinden Osman Ağa'nın yaptırdığı sanılmaktadır. Kare planlı, kubbeli yapının minberi Ulu cami'den getirilmiştir, mihrabı yalın bir niş biçimindedir. İlk kez 1159'da Pervane Ağa'ca yaptırılan Ağa camisi, 1889'da Hacı Abdülhamit Efendi tarafından kâgir olarak yenilenmiştir. Bunların dışında, yapım tarihi tartışmalı Ahmetbey camisi (VII. yy. Araplar ya da XV. yy. Akkoyunlular), Harput'taki tek ahi yapısı olan Ahimusa mescidi ve türbesi (1185), artuklu döneminden sekizgen planlı Mansurbaba türbesi, Yavuz Sultan Selim'in sipahi beylerinden Cemşit Bey'in yaptırdığı, klasik osmanlı hamamları planındaki Cemşit hamamı, gene klasik plandaki Hocahasan hamamı, yörenin en eski yapılarından olan Kale hamamı, XIII. yy.'da İmadettin Ebubekir'in yaptırdığı Dere hamamı, derin bir eyvan biçimindeki Üçlüleli çeşme (1906) anılabilecek tarihsel anıtlardır.

Harput'un yer değiştirmesi yüzünden ünlü konak (Sarıeyüboğulları konağı, Uzunhasan köşkü) ve evleri günümüze ulaşmamış, ancak mimari özellikleri Elazığ'daki yapılarda sürmüştür.

Harput müzesi, Harput ilçesinde, Alacalı cami'de açılan müze (1960). Müzede urartu kralı Menua'ya ait çivi yazılı bir yazıt, roma yazıtları, bizans lahitleri, Korucutepe höyüğü buluntuları, Artuklu ve Dulkadıroğulları dönemlerinden yazıtlar, Akkoyunlular'dan kalma koç biçiminde mezar taşları sergilenmektedir.

Harputlu, karagöz oyununda yer alan saf ve kibirli Anadolu kişisi tiplemesi. Adı, genellikle Hass[illegible]ır. Çocuksu, yumuşak huylu ve sakin bir yapıyı simgeler. Uğraşları hamallık, hamal kâhyalığı, aşçı yamaklığı ya da bekçiliktir. Başında keçe külah, elinde uzun bir sopa, ayaklarında çiftçi çarığı, üzerinde mavi şalvar, çizgili entari, sırtında maşlah ve yünden kolsuz cüppe bulunur.

Harput'ta bir amerikalı, C. F. Başkut'un üç perdelik oyunu (1955). Yüzeyde kalan batı taklitçiliğini hicveden oyun, Amerika'ya göç etmiş ve orada servet sahibi olmuş bir harputlunun, yıllar sonra kardeşini aramak için Türkiye'ye gelişi konusunu ele alır. Oyunda para düşkünü, kişiliğini ve özbenliğini yitirmiş insanlarla gelenek ve göreneklerine bağlı insanlar karşı karşıya getirilir. 1955'ten başlayarak Devlet ve İstanbul Şehir tiyatrolarında, bazı özel topluluklarda sahnelendi.

HARPYALAR. Yun. mit. Kanatlı cin, Thaumas ve Elektra'nın kızı. (Harpyalar üç kız kardeştir; Aello, Okypete ve Kelaino. Pençeli ve kanatlı kadınlar olarak gösterilmişlerdir; kimi zaman da kadın başlı kuş görünümündedirler. Efsaneler Harpyaları çocukları ve ruhları kapıp kaçıran varlıklar olanak gösterir. Cenaze tanrıçaları olan Harpyalar Furiae adı verilen cehennem tanrıçaları ile karıştırılmıştır.)

Harpyalar anıtı, Antalya'nın Kaş ilçesi Kalkan bucağına bağlı Kınık köyünde (an-

tik Ksanthos*) likya mezar anıtı. Adını K. ve G. cephelerdeki kabartmalarda yer alan harpyalardan alır. Paye mezar biçimindeki anıt, kent içinde tiyatronun yanındadır. Kabartmaları 1842'de Fellows tarafından Londra'ya götürülmüş, yerine 1957'deki onarım sırasında alçı kopyaları konmuştur. Anıtın tek parça taştan yapılmış, 5,50 m yükseklikteki paye bölümü, kayaya işlenmiş bir kaide üzerindedir. Bunun üzerindeki mermer mezar odası kapak taşıyla örtülüdür. Bu bölümün çevresinde yer alan kabartmalı frizde mezar sahibinin yaşamından sahneler işlenmiştir. Mezar, kabartmalarının üslubuyla İ.Ö. V. yy.'a tarihlenir.

HARRAKA a. (ar. *ḥarķ*, yakma'dan *ḥarrāḳa*). Esk. denizc. Osmanlılar'ın düşman gemilerini ve kıyılarını ateşe vermede kullandığı savaş gemisi.

HARRAN, G.-D. Anadolu bölgesinde, Şanlıurfa iline bağlı ilçe; 27 325 nüf. (1990); 63 köy. Merkezi, Şanlıurfa'nın 45 km güneyinde *Harran*, 2 267 nüf. (1990).

—Tar. İ.Ö. XXVI. yy.'dan beri bilinen Harran, Sin tapınağı'yla ünlüydü. Mitanniler'e bağlandı (İ.Ö. XVI. - XIII. yy.), Asurlular'ca ele geçirildi (İ.Ö. 855) ve kente ayrıcalıklar tanındı. Licinius Crassus'un ordusunun Parthlar tarafından yok edildiği savaşa (İ.Ö. 53) adını veren kent (Carrhae), 639'da müslümanların eline geçti; Son emevi halifesi Mervan II, çoğunlukla Harran'da oturdu ve abbasi ihtilaline karşı Harran'dan harekete geçti. Sabii* halkının başlıca dinsel ve kültürel merkezi oldu. 1104'te Haçlılar'ın Doğu'ya doğru yayılmaları, hıristiyanların Musul atabeyinin ve Diyarbakır emirinin ordularının yenilmesinin ardından Harran'da durduruldu. 1127'de yönetimi altına girdiği Nurettin Zengi döneminde gelişti, XII. yy. sonunda Muzafferettin Ebu Sait Gökbörü, Selahattin Eyyubi'nin egemenliğini tanıdı. Selahattin Eyyubi'nin 1192'de kardeşi el -Adil'e verdiği kent, 1237'de Moğollar'ın eline geçti; 1240'ta eyyubi en-Nasır tarafından geri alındı. 1260'ta yeniden Moğollar'a geçen Harran yıkıma uğratıldı. 1303'te Moğollar'ı yenen Mısır Memlukları'na bağlandı, ama hiçbir zaman eski durumuna gelemedi. Selim I'in Mısır seferi sırasında osmanlı topraklarına katıldı (1516).

—Arkeol. ve Mim. Tarihi boyunca kültürel ve dinsel merkez olma konumunu koruyan Harran'da tapınılan Ay tanrısı Sin'in tapınağının yeri bulunamadı. Günümüze ulaşan toprakūstü kalıntılarının çoğu islam dönemindendir. Seton Lloyd 1951'de burada araştırma ve kazılar yaptı. Oval planlı surlarla çevrili kentte Ulu cami ya da Cuma camisi, iç kale, Halep kapısı, Şeyh Hayt el Harrani türbesi önemli kalıntılardır. Ünlü Harran üniversitesi'nin yalnızca gözetleme kulesi günümüze ulaşmıştır. Altı kapısı bulunan surların (Anadolu, Aslanlı, Bağdat, Musul, Rakka ve Halep kapıları) en iyi korunmuş girişi Halep kapısı'dır (1192). Tümüyle taştan, dikdörtgen planlı, üç katlı iç kale pek çok odadan oluşur. Köşelerde kuleler vardır. Kalenin Hititler'den beri kullanıldığı sanılmaktadır. Yörede 1983'te Nurettin Yardımcı'nın yönetiminde başlayan kazılar sürdürülmektedir. İlk çalışmalarda özellikle XII. ve XIII. yy.'lardan eyyubi ve selçuklu sikkeleri, sırlı seramikler ve yapı kalıntıları ortaya çıkarıldı. (→ Kayn.)

HARRAN a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

HARRAN ovası ya da **ALTINBAŞAK ovası,** G.-D. Anadolu'da Şanlıurfa'nın G.-D.'sunda Güllap ve Karakoyun akarsularının geçtiği ova; önemli tarım alanı. Alüvyonla kaplı alanı yaklaşık 1 500 km^2. GAP kapsamında Aşağı Fırat projesinin temmuz 1993'de tamamlanacak Şanlıurfa-Harran tesisinin işletmeye açılmasından sonra ovanın hemen hemen tamamının (1 478 km^2) sulanması öngörülmüştür. 1993 başında ovanın G. kesiminde yeraltı suyu ile sulama yapılmaktaydı.



Harran ovası
Urfa

HARRANGÜRRA be. (yansıma sözc.). Gürültülü bir biçimde ve özensiz olarak: *Harrangürra konuşuyorlar.*

HARRAR → HARAR.

HARRÂS a. (ar. *ḥarş*, tarla sürme'den *ḥarrāş*). *Esk.* Toprağı işleyen, çiftçi.

HARRAŞ (EL-), esk. **Maison-Carrée,** Cezayir'de komün, Cezayir yerleşme alanında; 182 000 nüf. Uved el-Harraş ırmağının, Mitica ovasını denizden ayıran tepelerden geçtiği yerde bulunan kentte 1746'dan kalma bir türk kalesi ve 1868'de kurulmuş bir manastır vardır. Bir ticaret, üniversite ve sanayi (otomobil yapımı, tuğla üretimi, ayakkabı, ambalaj) merkezidir.

HARRAŞ (uved), Cezayir'de ırmak; El -Buleyde Atlası'ndan doğar; 95 km. Mitica ovasını geçen bu uved Harraş Cezayir kentinin 10 km D.'sunda Akdeniz'e dökülür.

HARRÂT a. (ar. *ḥart*'tan *ḥarrāṭ*). *Esk.* Doğramacı, tesviyeci, marangoz; tornacı.

HARRÂTİN çoğl. a. (ar. *ḥarrāṭ*'ın çoğl. *ḥarrāṭīn*). *Esk.* Doğramacılar.

—Kur. tar. *Harratini hassa*, osmanlı sarayında tornacılar sınıfı. (Bunlar demir eşyanın tesviyesini, silah yiv ve bileziklerini, tornada çark işlerini yaparlardı.)

HARRE → HAR.

HARRİCANAW, Kanada'da (Québec ve Ontario) ırmak, James koyuna dökülür; 480 km.

HARRİER a. (ing. sözc.). Tavşan avında kullanılan ingiliz koşucu köpek tipi. (Bu, sağlam bedenli, hızlı koşan, foxhound'a benzeyen ama daha küçük olan köpeğin postu çok çeşitli olabilir: beyaz-turuncu, beyaz ya da gri vb.)

HARRİMAN (William Averell), amerikalı maliyeci ve siyaset adamı (New York 1891 - Yorktown Heights, New York, 1986). "Büyük demiryolu sanayicisi" Edward M. Harriman'ın oğlu. Kendisi de demiryolu şirketlerinin başkanlığını yaptı. F.D. Roosevelt'in danışmanı oldu, 1941'de ABD'nin Büyük-Britanya'ya yaptığı yardımın koordinasyonunda ve Lend-Lease Act'ın iyi işlemesini sağlamakla görevlendirildi. Moskova (1943), sonra Londra (1946) büyükelçisi, ardından ticaret bakanı oldu (1946), Avrupa'da çeşitli görevlerde bulundu (1948-1950), Marshall planının gezici büyükelçiliğini yaptı. New York Eyaleti'ne vali seçildi (1955-1959), başkan Kennedy'nin gezici büyükelçisi oldu (ocak-kasım 1961). Bakan yardımcılığına (1961), daha sonra da siyasi işler müsteşarlığına getirildi (1963). Mayıs 1968'de Paris'te Kuzey Vietnam temsilcileriyle ön görüşmeleri başlatan amerikan delegasyonunu yönetti.

HARRİMANİİDAE a. (öz. a. *Harriman*'dan). Ne eklentisi ne de çıkmazları bulunan hayvanlar familyası. (Yutaksolungaçlılar sınıfı.)

HARRİNGTON (*sir* Charles) ingiliz asker (Chichester 1872 - Londra 1940). Birinci Dünya savaşı'nda albay rütbesiyle Fransa'daki ingiliz ordusu kurmay başkanlığı görevini yürüttü, savaşın sonunda generalliğe yükseltildi, Kanada'da bir göreve atandı, ardından İngiliz İmparatorluğu genelkurmay başkanlığına getirildi (1918). Osmanlı devletinin Mondros ateşkesi'yle teslim olmasından sonra İstanbul'daki ingiliz işgal kuvvetleri komutanı oldu (1918-1923). Sonraki yıllarda ordu komutanlıklarında bulundu, Cebelitarık valiliği



Harran, Harran üniversitesi (arkada) ve gözetleme kulesi
Urfa

yaptı (1931-1938). *Sir* sanı verildi.

HARRIOT (Thomas), ingiliz matematikçi, fizikçi ve gökbilimci (Oxford 1560'a doğr- Londra 1621). Matematik alanında, Viète'in kuramlarını, özellikle, *Artis analyticae praxis* adlı kitabında geliştirdi. Burada, cebirsel denklemleri ele aldı ve kendinden öncekilerin kullandıklarından daha basit bir yazım sistemi kullanımını başlattı. Optik konusunda, kırılmayı ve renklerin oluşumunu inceledi. Galilei'den sonra, 1610'da, yıldızların incelenmesinde gökdürbünü kullanan ilk kişi oldu. Denizcilik gökbilimiyle de ilgilendi.

HARRIS, Lewis ve Harris adasının (Büyük Britanya) güney bölümü, Hebrides takımadasında.

HARRIS (James), ingiliz filozof ve dilbilimci (Salisbury 1709 - Londra 1780). Uluslararası dilbilgisi üzerine yaptığı felsefi araştırmalarla döneminde büyük yankılar uyandırdı.

HARRIS (James), 1. **Malmesbury** kontu, ingiliz diplomat (Salisbury 1746 - Londra 1820). Petersburg'da büyükelçilik yaptı (1777-1782), Lahey'de ortaelçiyken (1784-1788) Orange prensinin eski durumunu yeniden kazanmasına katkıda bulundu, 1788'de Üçlü İttifak'ı (Büyük Britanya, Birleşik Eyaletler, Prusya) sonuçlandırmayı başardı; 1796-97'de, Fransa ile yaptığı barış görüşmelerinde başarı sağlayamadı.

HARRIS (Anthony Charles), İskenderiye'ye yerleşmiş ingiliz tüccar (1790-1869). Büyük bir koleksiyon yaptı, pek çok papirüs topladı, bunlar arasında özellikle Ramses III döneminden kalma *Harris büyük papirüsü* (firavunlarca tapınağa yapılan bağış ve hayırların dökümünü veren bu istatistiksel belge günümüzde bilinen en uzun papirüstür), *Harris sihirli papirüsü,* mezarların soyulması vb. ile ilgili papirüsler. Harris'in koleksiyonu British Museum'ca kızından satın alındı.

HARRIS (Joel Chandler), amerikalı gazeteci ve yazar (Eatonton, Georgia, 1848 - Atlanta 1908). Zenci halk masalları derlemesi (*Uncle Remus: His Songs and His Sayings,* 1880) ve Remus amca kişisini kullandığı öyküleri ve Georgia anıları (*Mingo, and Other Sketches in Black and White,*1884; *Gabriel Tolliver,* 1902) amerikan edebiyatında zenci temasının yerleşmesine ve kölelik sorununa tarafsız bir yaklaşım getirilmesine katkıda bulundu.

HARRIS (Frank), ingiliz yazar (Gaillimh, İrlanda, 1856 - Nice 1931). ABD'de yaşadığı hareketli gençlik döneminin ardından gazeteciliği seçti ve *Evening News*'u bir sansasyon gazetesine dönüştürdü, *Fortnightly Review* ve *Saturday Review*'u yönetti. Seçkinler çevresinde yaşadı, Wilde, Shaw ve Wells'in dostu, Meredith'in en beğendiği romancıydı; tiyatro oyunları ve yaşamöyküleri de yazdı (*Oscar Wilde, his life and Confessions,* 1916; *Contemporary Portraits,* 1915-1930); aşklarını açık açık anlattığı erotik özyaşamöyküsünün (*My Life and Loves,* 1923-1927) satışı 1968'e dek yasaklandı.

HARRIS (Lawren) → YEDİLER GRUBU.

HARRIS (*sir* Arthur Travers), ingiliz hava mareşali (Cheltenham, Gloucestershire, 1892). 1932'den 1935'e kadar RAF genel kurmayında planlama bölümünü yönetmekle görevlendirildi, 1940'ta bir bombardıman filosuna komuta etti. 1941'de hava mareşali oldu, 1942'den 1945'e kadar RAF stratejik bombardıman komutanlığı görevinde bulundu.

HARRIS (Roy), amerikalı besteci (Lincoln County, Oklahoma, 1898 - Santa Monica, Kaliforniya, 1979). Önce Los Angeles'ta Farwell'ın, sonra da Paris'te Nadia Boulanger'nin öğrencisi oldu (1926-1928). 1932-1973 arasında, ABD'deki çeşitli kolejlerde ve üniversitelerde ders verdi. İzlenimciliğin etkisinde kaldığı bir dönemin (klarinet ve yaylılar için dörtlü, 1927) ardından, katı bir çoksesli üslup geliştirdi (trio, 1934; 7.senfoni, 1952). Ama yaratıcılığının her döneminde, Batı Amerika halkının iç dünyasını yansıttı (*When Johnny comes marching Home,* 1935; *Western Landscape,* 1940; *Folk Fantasy for Festivals,* 1956). Bununla birlikte modern besteleme tekniklerine de kayıtsız kalmadı (*West Point Symphony,* 1952).

HARRIS (Zellig Sabbetai), amerikalı dilbilimci (Balta, Ukrayna, 1909). Pennsylvania Üniversitesi'nde profesör (1947'den beri) oldu. Öncelikle, tamamen bloomfieldci bir bakış açısıyla, sami dilleri üzerinde betimsel dilbilim incelemeleri (doktora tezi fenike dilinin dilbilgisi üzerinedir, ayrıca kenan lehçeleri konusunda bir çalışma yazdı) ve amerind dilleri üzerinde çalıştı. Çok farklı dillere duyduğu bu ilgi, her şeyden önce kuramsaldı: doğal dillerin gittikçe biçimselleşmiş bir betimlemesine varmak amacıyla dolaysız kuruculu çözümleme ilkelerini en son sonuçlarına kadar götürerek dağılımsal* çözümleme kuramını geliştirdi ve bunu bileşim çalışması olan *Methods in Structural Linguistics* (Yapısal dilbilim yöntemleri) [1951; 1963'te *Structural Linguistics* (Yapısal dilbilim) adı altında yeniden yayımlandı] adlı yapıtında açıkladı. Doğal dillerin en önemli biçimsel niteliklerini değerlendirmek amacıyla, sistematik olarak denklemler, eşdeğerlik bağıntıları ve yerdeğiştirimler kullandı: dilbilimde varsayımsal -türetimsel yöntemi ilk onun kullandığı söylenebilir. Ancak, kısa sürede dolaysız kurucularla betimlemenin kısıtlamalarıyla karşı karşıya kaldı ve daha sonra öğrencisi Noam Chomsky'nin üretimsel dilbilgisi çerçevesinde ele alacağı dönüşüm kavramını getirdi (*Mathematical Structures of Language* [Dilin matematiksel yapıları], 1968). Harris söylem* çözümlemesi üzerine çalışmalarıyla da bir öncü olarak görüldü. (*String Analysis of Sentence Structure* [Cümle yapısında sıra çözümlemesi], 1962; *Discourse Analysis Reprints* [Söylem çözümlemeleri], 1963). Cümle çerçevesinde kullanılan dağılımcı ilkeleri metin alanına uygulayarak uzun sözcelerdeki biçim dönüşlerinin yapıları ortaya çıkardığını gösterdi. Dilin bu yapılarıyla ilgili görüşünü *Notes du cours de syntaxe* (1976) adlı yapıtında sergiledi, bu çalışmada kendi derin yapı kavramını sundu ve olası dönüşümlerin bir listesini verdi.

HARRIS (Theodore Wilson), ingilizce yazan guyanalı romancı (New Amsterdam, Guyana, 1921). Ülkesinin yitmekte olan görkemi karşısında duyduğu acıdan esinlenerek evrensel mitler yaratmayı denedi (*Eternity to Season,* 1954). *The Palace of the Peacock*'ta (1960), Conrad'ın *Hart of Darkness* adlı yapıtında dile getirilen içsel soysuzlaşmayı çağrıştıran bir ortamda, bir nehrin kabarışını anlattı. İşlediği parçalanma ve yeniden yaratılma temaları sonunda Batı'ya başkaldırma çağrısına dönüştü (*Companions of Day and Night,* 1978).

HARRISBURG, ABD'de kent, Pennsylvania'nın yönetim merkezi, Susquehanna kıyısında; 52 376 nüf. Kent, Apalaşlar'da Great Valley'de kurulmuştur. Çelik üretimi. Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Hazır giyim. —Yakınında, Three Miles İsland nükleer santralı.

HARRISMITH, Güney Afrika'da (Orange eyaleti) kent, Natal sınırı yakınında, Platberg kütlesinin eteğinde; 15 500 nüf. Ticaret merkezi. —Yakınında, Boşimanlar'dan kalma duvar resimleri.

HARRISON (John), ingiliz saatçi (Foulby, Pontefract yakınında, Yorkshire, 1693 - Londra 1776). Boylamları belirlemekte kullanılan ilk denizci kronotmetresini gerçekleştirdi. Başlangıçta marangozdu, kardeşi James'le birlikte yanlızca ahşap saatler yaptı. İlk buluşu, ızgaralı balanstır; iki farklı metalin ısıl genleşmelerini dengelemek için karşıt yönde genleşme özelliğini kullandı; bu balansla 1735'te tamamlanan ilk deniz kronometresini yaptı. Değişmez kuvvetle çalışan bir düzenek ve iki sarkaçla donatılmış ikinci bir kronometre kendisine 1745'te Royal Society'nin en büyük ödülü Copley madalyasını kazandırdı. 1749'da tamamlanan ve denemesi 1757'de yapılan üçüncü kronometresinde ızgaralı dengeleyicinin yerini alan ve pandülün (raket*) bir ucuna destek olan çiftmetalli bir lam vardı. 1762'de Jamaika'ya giden bir gemide denenen ve öncekinden çok küçük olan, saat biçiminde bir kronometre yaptı.

HARRISON (William Henry), amerikalı devlet adamı (Charles City County, Virginia, 1773 - Washington 1841). Northwest Territories'ye (1798), sonra da İndiana'ya vali (1801-1812) oldu, Tippecanoe'de Kızılderililer'i yendi (1811). 1812'de tuğgeneral oldu, ingiliz Proctor'u yendi (1813), senatör seçildi (1825-1828), Kolombiya elçiliğine getirildi (1828-29), 1840'ta ABD'nin dokuzuncu başkanı seçildi. Göreve başladıktan bir ay sonra öldü.

HARRISON (Frederic), ingiliz yazar (Londra 1831 - Bath 1923). Avukat, tarihçi ve edebiyat eleştirmeniydi. İngiltere'de olguculuğun savunuculuğunu yaptı (*Order and Progress,* 1875).

HARRISON (Benjamin), amerikalı devlet adamı (North Bend, Ohio, 1833 - İndianapolis 1901), William Henry Harrison'un torunu. İç savaş sırasında, tümen komutanı, 1860'tan sonra İndiana'nın cumhuriyetçi senatörü, 1888'de yirmi üçüncü başkan seçildi (1889-1893). "McKinley yasası" (1890) adı verilen korumacı gümrük tarifesini ilan etti. 1892 başkanlık seçimlerini Stephen Cleveland karşısında kaybetti.

HARRISON (Julius), ingiliz besteci, orkestra yöneticisi ve müzik yazarı (Stourport, Worcestershire, 1885 - Harpenden, Hertfordshire, 1963). Londra'daki Royal Academy of Music'te ders verdi. 1925'ten sonra Händel Society'yi yönetti. Oda müziği parçaları, melodiler, koro parçaları, senfonik yapıtlar *(Worcestershire Suite),* bir missa, bir requiem besteledi ve Brahms ile Dvořák üzerine çeşitli yazılar kaleme aldı.

HARRISON (Wallace Kirkman), amerikalı mimar (Worcester, Massachusetts, 1895 - New York 1981). 1935'te J. A. Fouilhoux ile birlikte çalışmaya başladı. New York, Rockefeller Center'ın yapımında görev aldı. İkinci Dünya savaşı sonunda, Max Abramovitz (doğm. 1908) ile birlikte, yüksek yapılar konusunda uzmanlaşmış acentalıkların en önemlilerinden birini kurdu; bu acentalık, New York'ta, Birleşmiş milletler (1947-1953) ve Lincoln Center (1962-1968) binalarının yapımını gerçekleştirdi, Pittsburgh'de, Alcoa Building'i (alüminyum cephe levhalarıyla, 1953) ve New York'ta Corning Glass Building'i (camdan, 1959) yaptı.

HARRISON (Lou), amerikalı besteci (Portland, Oregon, 1917). San Francisco'da H.Cowell'ın ve Los Angeles'ta A. Schönberg'in öğrencisi oldu. J. Cage ile çalıştı ve C. İves'ın birçok yapıtını yayımladı. Aynı zamanda müzik eleştirileri de yazan Harrison, 1961-62'de bir Uzakdoğu yolculuğu yaptı. Seçmeci bir üslupla ses ve çalgı yapıtları besteledi. Bunların tınıları, yer yer, aynı zamanda çalgı yapımcısı da olduğuna tanıklık eder. Yapıtlarından, *Rapunzel* operası (1954) ve barışı savunduğu *Young Caesar* adlı kukla operası da (1971) önemlidir.

HARROD (*sir* Henry Roy Forbes), ingiliz iktisatçı (Londra 1900 - Hold 1978). Keynes'in çalışmalarını temel alarak, kapitalist bir ekonominin dengeli büyüme koşullarını ve olası istikrarsızlık etmenlerini in-

celedi; *International Economics* (Uluslararası iktisat) [1933], *The Trade Cycle* (Ticari devreler) [1936], *Towards a Dynamic Economics* (Dinamik bir iktisada doğru) [1948], *Money* (Para) [1969].

HARROGATE, Büyük Britanya'da (West Yorkshire) kent, Penninler'in yanı başında, Leeds'in K.'inde; 65 000 nüf. Suları daha çok romatizmaya iyi gelen kaplıca merkezi. Kongre. Üniversite.

HARROW, Londra'nın (Büyük Britanya) kuzey-batısında konut *borough*'u; 198 800 nüf. 1571'de kurulmuş kolej.

HARRUBE a. (ar. *ḫarrūb,* keçiboynuzu'ndan). Sikke ağırlıklarının belirlenmesinde kullanılan küçük bir ağırlık birimi. (Ağırlığı, dönemlere göre farklıdır. VII.-VIII. yy.'da Mısır'da 30-35 habbe ağırlığında bakır felslere rastlanmaktadır. Aynı dönemden cam sikke kopyalarında [cam vezinleri] harrube 0,196 g [yaklş. 3 habbe] olarak hesaplanır. Harrubenin habbeye oranı genellikle 1/3 ya da 1/4'tür ve bu 0,177-0,212 g ağırlıkların karşılığıdır.) —Nümism. Tunus sikke birimi. (Bir harrube 1/4 akçe değerindeydi. Mahmut I döneminin harrubeleri yaklş. 1,30 g ağırlığında, 14 mm çapındaydı. Ağırlıkları giderek düşen harrubeler, Mahmut II döneminde 0,60-0,70 g oldu. Abdülmecit zamanında 1/8 riyal karşılığı, 0,40 g ağırlığında, 12,5 mm çapında gümüş harrubeler bastırıldı.)

HARRUP → HARNUP.

HARRUŞ (EL-), Cezayir'de (Skikda vilayeti) kent, Skikda'nın G.'inde; 38 100 nüf.

HARRY the Minstrel ya da **BLİND HARRY,** iskoçyalı şair (1440'a doğr. - 1492'ye doğr.), büyük bir olasılıkla James V'in sarayında hizmet etti. Barbour'un *The Bruce*'üne yanıt olarak, İngiltere'ye karşı Fransa ile ittifak yapılmasını övdü ve James III'ü eleştirdi. Bir türlü yastan kurtulamayan, ihanete, yenilgiye uğrayan Wallace tipiyle uydu bir milletin trajik kahramanını yarattı (*The Acts and Deeds of the İllustrious and Valiant Champion sir William Wallace, Knight of Elderslie*, 1488).

HARS a. (ar. *ḫarṣ*). *Esk.* **1.** Toprağı sürme; tarım. **—2.** Sürülmeye hazırlanmış tarla. **—3.** Kültür: *"Harsla siyaset, her hususta birbirinden ayrı olan iki müstakil faaliyettir"* (Ziya Gökalp).

HARSA, tam adı **Harsavardhana**'dan (590'a doğr. - 674), eski Hindistan kralı. Kendisine öne Vardhanalar ya da Pusyabhutiler denilen ailesinin yurdu olan Sthanvişvara krallığı (bugün Thanesar, Delhi'nin yaklaşık 100 km K.'inde) miras kaldı, daha sonra Kanyakubca krallığı'nı da (bugün Kanauc, Ganj kıyısında Kanpur'un yukarısında) topraklarına ekledi. Fatih kral Harsa, Hindistan'ın kuzeyinin yarısının büyük bir bölümünü egemenliği altına aldı. Bu hakanın iktidarı, *Harsacarita* (Harsa'nın destanı) adlı yapıtı günümüze kadar gelen Bana'nın saray şairi olması ve çinli gezgin Şüen Zang'ın Harsa'yı ziyaret etmesi nedeniyle oluşturulan kayıtlar dolayısıyla eski Hindistan tarihinin en iyi bilinen dönemlerinden biridir. Sanskritçe yazılmış üç tiyatro yapıtı (*Priyadarşika, Ratnavali* ve *Nagananda*) Harsa'ya mal edilir.

HARSÁNYİ (Tibor), macar besteci, piyanocu ve müzikbilimci (Magyarkanizsa 1898 - Paris 1954). Kodály'nin öğrencisi. 1923'te yerleştiği Fransa'da, piyano virtüozu ve orkestra şefi olarak tanındı. Orta avrupalı müzikçilerin oluşturduğu "Paris okulu" denilen müzik çevresine katıldı. Her türden çok sayıda yapıt besteledi (çalgı yapıtları, operalar, baleler). Yapıtlarında macar müziğinden anımsadıklarını cazla karıştırdı.

HARSDORFF (Caspar Frederik), danimarkalı mimar (Kopenhag, 1735 -*ay.y.* 1799). N. H. Jardin'in öğrencisi oldu, yeniklasikçiliği benimsedi, özellikle Roskilde katedrali'nde, Frederik V'in mezar capellası'nı yaptı.



Harşit suyu

HARSİ sıf. (ar. *ḫarṣ* ve *-ī*'den *ḫarṣī*). *Esk.* **1.** Kültürle ilgili, kültürel. **—2.** Çiftçilikle ilgili.

HARSİZSK, Ukrayna'da kent, Donetsk'in doğusunda; 55 000 nüf. Doğal gaz boruları. Kablolar. Tahıl depolama siloları.

HARSPRÅNGET, İsveç'te (Norrbotten) yer, Lule ålv yakınında. Yeraltı hidroelektrik santralı.

HARSTAD, Norveç'te liman kenti, Vesterålen takımadasında, Hinnoy adasının kuzey-doğu kıyısında; 20 000 nüf. Büyük ringa balıkçılığı merkezi. Konservecilik. Tersaneler. Uluslararası balıkçılık festivali. Tiyatro festivali.

HARŞEF a. (ar. *ḫarşef*). *Esk.* **1.** Balık pulu. **—2.** Enginar bitkisi.

HARŞEFİ sıf. (ar. *ḫarşef* ve *-ī*'den *ḫarşefī*). *Esk.* Balık pulu biçiminde, balık puluna benzeyen.

HARŞİT suyu, Orta Karadeniz bölümünde akarsu; 160 km. Trabzon dağlarının G., Gümüşhane dağlarının K. yamaçlarından inen kaynak kolların birleşmesi ile oluşur. K.- B.'ya yönelerek Gümüşhane ve Torul'dan geçer. Tirebolu'nun D.'sunda Karadeniz'e dökülür. Rejimi sel özelliği gösterir. Ortalama akımı 26 m³/sn. Nisanda eriyen karlarla kabarır; eylülde en az su geçirir. Trabzon-Erzurum karayolu yukarı çığırının vadisini izler.

HART be. (yans. sözc.). **1.** Sert bir şeyi ısırırken ya da yerken çıkan sesi belirtir. **—2.** *Hart hart,* kaba ve sert bir ses çıkararak: *Hart hart kaşınmak.* || *Hart hurt,* tüm ağzıyla ve seslice: *Elindeki ayvayı hart hurt ısırarak yemeye başladı.*

HART a. (ar. *ḫarṭ*). *Esk.* **1.** Ağacın yaprak ya da meyvelerini dallarından sıyırma, ağacın kabuğunu soyma. **—2.** Torna tezgâhında biçim verme.

HART (Heinrich), alman yazar (Wesel 1855 - Tecklenburg, Westfalen, 1906). Kardeşi JULİUS (Münster 1859 - Berlin 1930) ile birlikte şiir kitapları (*Weltpfingsten,* 1872) ve denemeler (*Kritischen Waffengânge* [Tehlikeli silah ticareti], 1882-1884) yayımladı. Bu yayınlarında, XIX. yy.'ın insanlığa hizmet amacı güden idealini milliyetçiliğiyle uzlaştırmaya çalıştı.

HART (William Surrey), amerikalı oyuncu (Newburgh, New York eyaleti, 1870 -Los Angeles 1946). Far West'te yetişti. Kendisine Triangle için birçok western çevirten ve bu türde Tom Mix ve Broncho Billy'nin rakibi olan Thomas İnce'in ilgisini çekti. W. S. Hart, Fransa'da RIO JIM takma adıyla tanındı.

HART (*sir* Raymund), ingiliz hava mareşali (Norton, Surrey, 1899 - Aston Rowant, Oxfordshire, 1960). 1939-40'ta, Büyük Britanya'nın radarlarla korunma kuşağını düzenledi, bu sistem Luftwaffe taarruzunu, daha sonra 1944'te V1'lerin saldırısını başarısızlığa uğrattı. Daha sonra RAF'ın gece uçuşlarını denetlemek için bu düzeneğin kullanımını geliştirdi. 1959'da Radio Industry Council'e başkan oldu.

HARTA a. "Yersiz, zamansız ve saygısızca davranışlarda bulunmak" anlamında *hartası hurtası olmamak* deyiminde geçer.

HARTADAK be. (yans. sözc. *hart*'tan). Ansızın ve sertçe yapılan, ısırma, kapma sesini belirtmek için kullanılır: *Ayvayı hartadak ısırdı.* (HARTADAN, HARTTADAK da denir.)

HARTADAN → HARTADAK.

HARTAMA a. Geleneks. mim. **1.** İnce, ahşap plakalardan oluşan eğimli çatı örtüsü. (Karadeniz bölgesinde, özellikle D. Karadeniz mimarlığında görülür.) **—2.** Kiremit yerine kullanılan ya da kiremit altına yerleştirilen ince, ahşap plaka. (Hartamaların boyu yaklş. 80 cm'dir.)

HARTAMA a. *Yörs.* Padavra.

HARTAVİ a. Esk. giy. Sipahilerin giydiği bir tür keçe külah.

HARTE (Francis BRETT, **Bret** — denir), amerikalı yazar (Albany, New York Eyaleti, 1836 - Camberley, Surrey, 1902). Kaliforniya'da edindiği deneyimden -sırasıyla altın arayıcılığı, eğitimcilik, matbaacılık yapmıştı- gazetecilik girişimleri (*Californian*'a katkılar, *Overland Monthly*'nin yaratılması) ve "Far West" anlatıları için gerekli olan yerel renk duygusunu ve keskin gözlem yeteneğini edindi. *The Luck of Roaring Camp* (1868) adlı yapıt ününü pekiştirdi ve Batı'nın beylik tipleri ni -fahişe, masum, kumarbaz- belirledi. *Mrs. Skagg's Husbands* (1873), *Tales of the Argonauts* (1875) bir iyi ve kötü retoriği çerçevesinde duygusallık ve gerçekçiliği birleştirme yeteneğini açıkça gösterir.

HÄRTEL (Gottfried Christoph) → BREITKOPF & HÄRTEL.

HARTFORD, ABD'de kent, Yeni İngiltere'de, Connecticut'un yönetim merkezi, Connecticut ırmağı halicinin kıyısında; 139 740 nüf. (1990). Üniversite. Irmak, deniz ulaşımının Hartford'a kadar ilerlemesini sağlar. Kent, sigorta ve çeşitli sanayi şirketlerinin (takım tezgâhlar ve tarım makineleri, ölçü aygıtları, hazır giyim) merkezidir.

—Güz. sant. Müzesi (Wadsworth Atheneum), ABD'de halka açık ilk sanat müzesidir (1844). Çeşitli bağışlarla zenginleşen müzede, amerikan resminin yanı sıra,

primitiflerden bugüne kadar uzanan çeşitli avrupa okullarını içeren değerli bir resim koleksiyonu vardır. Piero di Cosimo, Veronese, Tintoretto, Caravaggio, il Guercino, Poussin, Lorrain, Zurbarán, El Greco, Rubens, Ruysdael, Van Dyck, Watteau, Fragonard, Tiepolo, Gainsborough, Constable, İngres, Delacroix, Courbet, Corot, Renoir, Lautrec yapıtları sergilenen başlıca sanatçılardır.

HARTİG (Georg Ludwig), alman ormancı (Gladenbach, Marburg yakınında, 1764 - Berlin 1837). *Anweisung zur Holzzucht für Förster* (Ormancılar için ağaç bakımı üzerine bilgiler) [1791], *Lehrbuch für Förster, Lehrbuch für Jager* (Ormancılar için el kitabı, avcılar için el kitabı) [1816-1822] adlı yapıtları yazdı. —Oğlu THEODOR (Dillenburg 1805 - Braunschweig 1880), Almanya ormanlarında yetişen bitkileri anlatan *Lehrbuch der Pflanzenkunde und vollständige Naturgeschichte der forstlichen Kultur-Pflanzen* adlı yapıtı yazdı.

HARTİNGTON markisi, Devonshire dükleri Cavendishler'in taşıdıkları unvan.

HARTLEBEN (Otto Erich), alman yazar (Clausthal, Harz, 1864 - Salo, Kuzey İtalya, 1905). Güler yüzlü ve alaycı bir yaşam anlayışına bağlandı. Oyunları içinde en ünlüsü olan *Rosenmontag*'da (1900) yoksul bir genç kıza olan aşkı yüzünden mesleğini bırakan bir subayın yaşamını sahneledi. Öteki komedileri arasında, İbsen'in bir parodisi olan *Der Frosch* (1889) anılabilir. Geleneksel fars temalarını modernleştirmekte ustaydı.

HARTLEPOOL, Büyük Britanya'da (Cleveland) yerleşme alanı, Kuzey denizi kıyısında, *East Hartlepool* ile *West Hartlepool*'dan oluşur; 94 000 nüf. 1191'de yapılmış kilise. Tersaneler. Demir-çelik (gerilemektedir). Nükleer santral.

HARTLEY (Marsden), amerikalı ressam (Lewiston, Maine, 1877-Ellsworth, Maine, 1943). Yapıtları Stieglitz tarafından Gallery 291'de sergilenen ressamlardan biriydi. 1912-1914 arasında Paris ve Berlin'de yaşadı. Simgesel kompozisyonları onu soyut sanatın sınırlarına götürdü; daha sonra, A.P. Ryder gibi simgeci sanatçılara duyduğu gençlik hayranlığını yansıtan, yalın bir somutluğa döndü.

HARTLEY (Ralph Windon Lyon), amerikalı elektrik mühendisi (Spruce, Nevada, 1888). 1913'ten 1925'e dek *Western Electric Company*'de araştırma bölümü başkanı olan Hartley, daha sonra *Bell American Telephone and Telegraph Company*' ye geçti. Özellikle, kendi adını taşıyan elektronik tüplü salınım üreteciyle tanındı. Ayrıca, kuranportörlü telgraf ve telefon sistemlerini mükemmelleştirdi. 1928'de *Transmission of İnformation* (Bilgi iletimi) başlıklı incelemesinde, bilgi miktarının logaritmayla ölçümünü önerdi.Birim zamanda iletilebilen en fazla bilgi miktarının, kullanılan iletim yolunun bant genişliğiyle orantılı olduğunu gösterdi. Bu en büyük değer yolun kapasitesidir.

HARTLEY (Leslie Poles), ingiliz yazar (Fletton Tower, Peterborough yakınında, Northamptonshire, 1895 - Londra 1972). Henry James'in fantastik tanımlamasını benimsedi, kuşaklar (*The Messenger*, 1953) ve ırklar arası (*Facial Justice*, 1960) ilişkileri derinlemesine inceledi. Çocuksu bir açık görüşlülüğü titiz bir incelikle sergiledi. Korku dalında da ustaydı (*Night Fears*, 1924; *My Sisters' Keeper*, 1970).

HARTLİNE (Haldan Keffer), amerikalı biyofizikçi (Bloomsburg, Pennsylvania, 1903 - Fallston, Maryland, 1983). Retinanın duyu hücreleri konusundaki elektrofizyoloji çalışmaları için 1967 Nobel tıp ve fizyoloji ödülü'nü Granit ve Wald ile paylaştı. Komşu hücreler bir uyarı alınca bir duyu hücresinden kaynaklanan sinir akısının iletilmesinde bir frenlemenin varlığını gösterdi.

HARTLİNG (Poul), danimarkalı siyaset adamı (Kopenhag 1914). Liberal çiftçi partisi başkanı ve dışişleri bakanıydı (1968-1971). Muhalefete geçmeden önce Danimarka'nın AET'ye girmesi için çalıştı. Aralık 1973'te A. Joergensen'in yerine başbakan oldu. Ocak 1975'te seçime gitti, ardından tutarlı bir liberal azınlık hükümeti kurdu. Folketing'de azınlığa düşürülen Hartling istifa etti ve liberal parti başkanlığından ayrılarak mülteciler yüksek komiseri olarak BM'de görev aldı (1978-1985).

HÄRTLİNG (Peter), alman yazar (Chemnitz 1933). Schwaben'e yerleşti. Edebiyata şiir kitaplarıyla başladı, sonra romana yöneldi. Şair Lenau'nun yaşamının bir bölümünü anlatan, *Niembsch oder Der Stillstand* (1964) adlı romanını, kolektivist bir dünyada insanın varlığı ve kimliği sorununu ele alan *Janek* (1966) adlı romanı izledi. *Zwettl* (1973) ise, adını, Hartling ailesinin Çekoslovakya'dan ayrıldıktan sonra sığındığı küçük Avusturya kentinden alıyordu. Härtling, ayrıca bir tarihçi gibi çalışarak, 12 yaşındaki yaşamını yeniden canlandırmaya çalıştı ve böylece herkesin kendince bir "tarih" olduğuna ilişkin kişisel savının somut bir örneğini sergiledi. İki düşsel yaşamöyküsü yazdı: *Eine Frau* (1974) ve *Hubert oder die Rückkehr nach Casablanca* (1978).

Härtling, yapıtlarının kurgu ve yazısına sürekli bir özen gösterdi ve yazısını yavaş yavaş bir tür maniyerizmden kurtararak açıklıktan ve imgeden yana zenginleştirdi. Ayrıca, dört ahlaksal öyküden oluşan ortak bir çalışmaya katıldı ve Heinrich Böll, Adolf Muschg ve Gabriele Wohmann ile birlikte, Almanlar'ın nazi dönemindeki tutumlarına karşı bir suçlama yazdı. Romanlar da yayımladı: *Das Windrad* (1983), *Felix Guttmann* (1985), *Der Wanderer* (1988), *Herzwand* (1990).

HARTMANN, alman asıllı danimarkalı müzikçi aile. —JOHANN ERNST, kemancı ve besteci (Glogau, Silezya, 1726 - Kopenhag 1793), 1766'da Danimarka'ya yerleşti. Senfoniler, sonatlar, bir keman konçertosu ve J.Ewald'ın iki oyunu (*Balders Død*, 1779 ve *Fiskerne*, 1780) için müzik besteledi. —AUGUST WİLHELM (Kopenhag 1775 - *ay. y.* 1850), öncekinin oğlu. Orgcu ve besteciydi. —JOHANN PETER EMİLİUS (Kopenhag 1805 - *ay. y.* 1900), öncekinin oğlu. Damadı Gade ile birlikte, Danimarka müziğinin önderlerindendir. 1843'te Kopenhag'daki Vor Frue kilisesi' nin orgculuğuna atandı. 1867'de aynı kentteki konservatuvarın yöneticileri arasına girdi. Operalar (*Ravnen*, 1832; *Korsarerne*, 1835; *Liden Kirsten*, 1846), bir melodram (*Guldhornerne*, 1834), bale müzikleri, oda müziği parçaları, orkestra yapıtları, piyano ve org parçaları besteledi. —WİLHELM EMİLİUS (ya da EMİL) [Kopenhag 1836 - *ay. y.* 1898], öncekinin oğlu. Orgcu ve besteciydi. Bir süre Leipzig' de kaldıktan sonra 1861'de Kopenhag'a dönünce Sankt Johan kilisesi'nde, 1871'de de Christiansborg şatosu'nun capella'sında orgculuğa getirildi. Operalar (*Elverpigen*, 1867; *Korsikaneren*, 1872; *Ragnhild*, 1896; *Det store Lod*, 1897), bale müzikleri ve senfoniler besteledi.

HARTMANN (Franz), alman gizlibilimci (Donauwörth 1838 - Kempten, Allgäu, 1912). Özellikle Hindistan'da ve Amerika' da tanıdığı ve sonunda da bütün ilişkilerini kestiği teozofi derneğinin ve daha birçok çağdaş gizli derneğin en ileri gelenlerinden biriydi. Başlıca yapıtları ak ve kara büyü üzerinedir.

HARTMANN (Eduard VON), alman filozof (Berlin 1842 - Grosslichterfelde 1906). Yapıtları: *Philosophie des Unbewussten* (Bilinçsizlik felsefesi) [1869]; *Neukantianismus, Schopenhauerianismus und Hegelianismus* (Yenikantçılık, schopenhauercilik ve hegelcilik) [1877]; *Die Religion des Geistes* (Ruhun dini) [1882]; *Die Moderne Psychologie* (Modern ruhbilim) [1901]. Hartmann'a göre, mantıksal düşünce ile mantıkdışı istenç, dünyayı hareketlendiren bilinçdışı bir ruhta birbirlerine karışır.

HARTMANN (Martin), alman doğubilimci (? 1851 - Berlin 1918). İslam ülkelerinin kültür ve edebiyatı üzerinde yaptığı çalışmalarla tanındı. Uzun süre Beyrut'ta almanca çevirmenliği yaptı; arapça, türkçe ve farsça öğrendi. Çin Türkistanı'na yaptığı gezi sırasında yerli türk lehçelerini araştırdı. Başlıca yapıtları: *Dichter der neuen Türkei* (Yeni Türkiye'nin şairleri, 1919), *Zur Geschichte des İslam in China* (Çin'de islamiyetin tarihi üzerine, 1921). Ayrıca türk diyalektolojisi, *Kutadgu bilig*' in vezni, Kâşgar türkçesi gibi konularda incelemeleri çeşitli bilimsel dergilerde yayımlandı.

HARTMANN (Johannes Franz) alman gökbilimci (Erfurt 1865 - Göttingen 1936). Göttingen gözlemevi (1909), sonra Arjantin'de La Plata gözlemevi'ni yönetti (1921-1934). Çok sayıda tayfgözlemi yaptı. Bir mikroışıkölçer (1899) ile tayfkomparatörünü icat etti (1904).

HARTMANN (Max), alman biyolog (Lauterecken, Rheinland-Pfalz, 1876 -Buchenbühl 1962). Tübingen'de Max -Planck biyoloji enstitüsü'nün müdürlüğünde bulundu. Döllenme biyokimyası, kalıtım ve evrim üzerine çalışmalar yaptı.

HARTMANN (Richard), alman doğubilimci (Neunkirchen, Württemberg, 1881 -Berlin 1965). Arap kültürü, dili, edebiyatı ve islamiyet konularındaki çalışmalarıyla tanındı. Çeşitli üniversitelerde kendi alanında dersler verdi. Berlin Üniversitesi'nde profesörlük yaptı (1936-1950). Başlıca yapıtları *El-Kuschairis Darstellung des Sûfitums* (Kuşeyri risalesi, 1914), *İm neuen Anatolien* (Yeni Anadolu'da, 1928), *Religion des İslam* (İslam dini, 1944), *Das tübinger Fragment des Chronik İbn Tuluns* (İbn Tulun tarihinin Tübingen yazmasından parça, 1964).

HARTMANN (Nicolai), alman filozof (Riga 1882 - Göttingen 1950). Marburg, Berlin ve Göttingen'de ders verdi. Metafiziği yenikantçılık (Marburg okulu) ile fenomenolojiden (Husserl) kaynaklanıyordu. Ona göre tasarımsal imge, bilinç aracılığıyla olduğu kadar bilinçdışı aracılığıyla da kavranabilirdi; çünkü bu imge, gerçeğe yönelen ve ona erişen eksiksiz bir edimin geçit yeriydi. Bilgi kuramıysa, şeylerin özü ile varoluşunun birbirine bağlı oldukları bir varlıkbilime dayanmaktaydı. En önemli yapıtları: *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis* (1921), *Zur Grundlegung der Ontologie* (1935), *Möglichkeit und Wirklichkeit* (1938), *Der Aufbau der realen Welt* (1940).

HARTMANN (Heinz), Avusturya kökenli amerikalı hekim ve psikanalizci (Viyana 1894 - Stony Point, New York, 1970). E. Kris ve R. Loewenstein'la birlikte, çözümsel tedavinin ereğinin benin gerçekliğe uydurulması olduğunu ileri süren *ego -psycology* okulunun başlıca temsilcilerinden biriydi.

HARTMANN (Karl Amadeus), alman besteci (Münih 1905 - *ay. y.* 1963). H. Scherchen ve A. Webern'in öğrencisi. Nazi döneminde, kendi isteğiyle müzik yaşamından uzaklaştı. 1945'te Münih'te, önemli bir müzik derneği olan ve yeni müziğin gelişmesi için çalışan "Musica viva"' yı kurdu. Tek sahne yapıtı, konusunu Grimmelshausen'den aldığı ve barışı savunan *Simplicius simplicissimus*'tur (1935; 1955'te gözden geçirdi). Başlıca yapıtları: yaylılar için 2 dörtlü, konçertolar (keman ve yaylılar için *Cenaze konçertosu* [1939; 1959'da gözden geçirdi] önemlidir) ve 8 değerli senfoni. *Symphonische Fragmente* (Senfonik fragman) adlı birinci senfonisini 1936'da, öbürlerini de 1946-1962 arasında besteledi. Konusunu Jean Giraudoux'nun *Sodome et Gomorrhe*'undan al-

dığı, bariton ve orkestra için *Gesangsszene* adlı yapıtını tamamlamak üzereyken öldü.

HARTMANN VON AUE, alman şair (Schwaben'de -öl. 1210 - 1220 arası). Aue senyörlerinin hizmetinde şövalyeydi, bir haçlı seferine katıldı (muhtemelen 1189-1192 arasında). Chrétien de Troyes' nın *Erec* ve *Yvain* adlı yapıtlarından esinlenerek yazdığı iki manzum romanla (*Erec*, 1185'e doğr.; *Iwein*, tamamlanışı 1205'ten önce) alman edebiyatına saray şiirini getirmiş oldu. Bundan başka, din ve ahlak esinli iki manzum yapıt yazdı *(Gregorius; Der arme Heinrich)*.

HARTMANNSWİLLERKOPF, Fransa'da, güney Vosges'da (Haut-Rhin) doruk, Alsace ovasının yukarı kesiminde, Thur ve Lauch vadileri arasında; 956 m. 1915'te, halk arasında *Vieil Armand* adıyla bilinen bu doruktaki gözlemevlerini ele geçirmek için Fransızlar'la Almanlar arasında şiddetli ve uzun çarpışmalar oldu.

Hartnup hastalığı (hastalığın ilk kez saptandığı ingiliz ailesinin adından), çekinik yolla geçen ve triptofan metabolizmasındaki bir bozukluktan ileri gelen kalıtımsal hastalık. Deride pellagramsı kırmızı lezyonlar (fotodermatoz), sinirsel (beyincik ataksisi) ve ruhsal (zihinsel gerilik) bozukluklarla belirgindir. Biyolojik muayenede, triptofan, indol, indoksilin ve indokan gibi maddelerin idrarla dışarı atımında bir çoğalma görülür.

HARTREE a. (öz. a. *Hartree*'den; bir fizikçinin adı). Atom fiz. Atom fiziğine uyarlanmış enerji birimi; aşağıdaki bağıntıyla ifade edilir:

$$H = \frac{me^4}{\hbar^2};$$

bu bağıntıda *m* elektronun kütlesi, *e* elektron yükü ve $\hbar$ indirgenmiş Planck değişmezidir. Bu birim 2 rydberg, yani 27,2 eV değerindedir.

HARTSFİELD. ABD'de (Georgia) yer, Atlanta yakınında. Havalimanı.

HARTSHORNE (Richard), amerikalı coğrafyacı (Kitanning, Pennsylvania, 1899). *The Nature of Geography* (Coğrafyanın doğası) [1939] adlı yapıtında düşüncelerin evrimi üzerine tarihsel bir inceleme aracılığıyla coğrafi yöntemin özgül yanını kavramaya çalıştı; Kant'tan, Humboldt, Ritter, Richthofen ve Hettner'e kadar uzanan alman geleneği üzerinde özenle durdu. Bu bilim dalında modern bilimkuramı çalışmalarını başlattı ve anglosakson coğrafyasında kalıcı bir iz bıraktı. Siyasi coğrafyaya ve bölgesel analize de önemli katkılarda bulundu.

HARTSOEKER (Nicolaas), hollandalı fizikçi (Gouda 1656 - Utrecht 1725). Birçok optik aracını, özellikle de spermatozoidleri keşfetmesini sağlayan mikroskobu geliştirdi. On iki yıl Paris'te kaldıktan sonra Rotterdam'a geldi. 1699 yılında çar Büyük Petro'ya ders vermek üzere Amsterdam'a çağrılan Hartsoeker, daha sonra, Düsseldorf Üniversitesi'nde matematik ve felsefe kürsüsünü yönetmeyi kabul etti. Hartsoeker, Dünya'daki manyetizmayı Dünya'nın Güneş etrafındaki dönüşüne bağlıyordu.

HARTSVİLLE, ABD'de (Tennessee) kent, Nashville'in K.-D.'sunda, Cumberland ırmağının yakınında; 8 000 nüf. Nükleer santral.

HARTTADAK → HARTADAK.

HARTUÇ a. (fr. *cartouche*'tan). Sil. **1.** Topla atış yaparken kullanılan ve hazır barut hakkı taşıyan kâğıt ya da kumaş kese. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kovanlı hartuç*, obüs (lehimsiz) taşıyan bir kovandan ve ayarlanabilir barut hakkından oluşan top cephanesi.

—ANSİKL. İlk kez XVIII. yy.'da görülen hartuç yapımında önce sert kâğıt, sonra parşömen, ince şayak, yün kumaş ve nihayet ipek ya da amyant dokumadan yararlanıldı.

Büyük çaplı toplarda (155 mm ve daha büyük) kullanılan hartuçlar sonraki dönemlerde yerini, doldurmayı kolaylaştıran nitratlı kartondan yanıcı kovanlara bıraktı.

HARTUM, ar. **Hurtum** ("Fil hortumu"), Sudan'ın başkenti ve yönetim bölümü merkezi, Mavi Nil ve Beyaz Nil'in kavşağında; 476 218 nüf. (sadece kent nüfusu). Sudan'ın siyaset, yönetim, üniversite ve bankacılık merkezidir. Sanayisi gelişmiştir (pamuk işleme, makine sanayisi, çimento fabrikası, vb.). Hartum, aslında üç yerleşme biriminden oluşur: Beyaz Nil'in batı kıyısındaki Omdurman; doğu kıyısında, Mavi Nil'in güneyinde, avrupalılaşmış bir kent görünümündeki asıl Hartum; iki ırmağın kavuştuğu yerin hemen aşağısında, İngilizler'in kurduğu Kuzey Hartum. Üçünün birden nüfusu 1 343 651'dir (28 165 km^2'lik bir alanı kaplayan *Hartum ili* nüfusunun [1 802 299] yarıdan fazlası).

—Tar. 1821'e doğru Osmanlı devletinin Mısır valisi Mehmet Ali Paşa tarafından kuruldu, kısa sürede önemli bir yönetim ve ticaret (zenci köle ticareti) merkezi durumuna geldi. Mehdi ayaklanması sırasında, kent uzun bir kuşatma sonunda Abdullah Bin Teaşi'nin kuvvetlerince ele geçirildi; kenti savunan İngiltere genel valisi Gordon öldürüldü (1884). Yönetim merkezini Omdurman'a taşıyan Mehdi'nin adamlarının terk ettiği Hartum, Mehdi kuvvetlerini yenilgiye uğratan İngilizler tarafından ele geçirildi (1898). Kitchener'in planlarına göre yeniden kuruldu. 1898-1954 arasında Sudan'daki İngiliz -Mısır ortak yönetiminin, daha sonra bağımsız Sudan Cumhuriyeti'nin başkenti oldu.

HARTUNG (Hans), alman ressam (Leipzig 1904 - Antibes, Fransa, 1989), yabancı lejyonda çarpıştıktan sonra, 1946 yılında fransız yurttaşlığına geçti. Önceleri anlatımcılığın etkisinde kaldı, 1922-1923'den sonra, ilk soyut resim çalışmalarına başladı (desenler, biçimsel olmayan suluboyalar). Öğrenimini tamamladıktan, uzun yolculuklar yaptıktan ve özellikle kübist resim "alıştırmaları"na çalıştıktan sonra, kendi "sezgisel tarzını buldu ("mürekkep lekeli" tuvaller, 1934-1938). 1935'te Paris'e yerleşti ve savaşın araya girmesine ve kendisini sakat bırakan ciddi bir yaraya karşın, hem kendiliğindenliği, hem ustalığıyla belirginleşen güçlü ve tutarlı bir yapıt geliştirdi (*T-1935-I*, 1935, Art moderne ulusal müzesi, Paris). Savaştan sonra, yeni soyut sanatın öncülerinden biri olarak adını duyurdu ve yapıtlarının önemi kısa bir zaman sonra bütün dünyaca kabul edildi. Esnek ve hareketli bir anlatıma yönelmeden önce (1954-1959) grafizme ağırlık verdi - siyah, vurgulu ve devingen; daha sonraları, 50'li yılların başında, daha dural - 60'lı yıllarda, taze boya üzerinde kazıma çalışmaları, daha sonraları ise, büyük koyu lekeler biçiminde (boya tabancasıyla buharlaştırılmış), çok az çizgili ya da hiç çizgisiz bir resim anlayışı ortaya koydu (*T-1967/H 25*, 1967, Art moderne ulusal müzesi). 1970'ten beri yapıtlarındaki belirgin özellik, kazıma ve buharlaşma etkilerinin de eklendiği genellikle soğuk ve kontrastlı renklerle işlenmiş güçlü yapıtlardır. Hartung'un yapıtları arasında pek çok desen, gravür ve taşbaskı da vardır.

HARTZENBUSCH (Juan Eugenio), ispanyol yazar (Madrid 1806 -*ay. y.* 1880). Baba tarafından alman kökenli idi. Tiyatro yazarlığına fransızcadan çeşitli çeviriler yaparak başladı. *Los amantes de Teruel* (1837) adlı yapıtının kazandığı büyük başarı onu birden üne kavuşturdu. Çok sayıdaki tiyatro yapıtları romantik tarzda tarihi dramları (*La boda en la Inquisición*, 1838; *Alfonso el Casto*, 1841), güldürüleri (*Juan de Viñas*, 1844) ve peri oyunlarını (*La redoma encatada*, 1839) içerir.



Naud-A.A.A.

Hartum'dan bir görünüm

HARUC *(cebel)*, Libya'nın orta kesiminde yanardağ kütlesi, yükseltinin 800-1 200 m arasında değiştiği Sirenayka ve Trablus sınırında.

HARUN → HARIN.

HARUN, Kuran'a göre peygamber Musa'nın büyük kardeşi. Musa çok güzel, etkili ve inandırıcı konuşan Harun'u kendisine yardımcı bir peygamber olarak göndermesini Allah'tan diledi (XXVIII, 34). Bunun üzerine Harun'a vahiy geldi (IV, 163). Musa, Firavun'un ölmesini sağlamak amacıyla kırk gün oruç tutacağı sırada Harun'u kendisine vekil yaptı. Ancak, o günlerde Samiri'nin buzağı sorunu ortaya çıktı. Harun, buzağıya tapılmayarak kendisine uyulması gerektiğini söyledi ve Harun ile Musa'ya Tevrat indi.

Harun'un ölümü ile ilgili şu efsane çok yaygındır: Musa ile Harun, bir gün içinden ışık fışkıran bir kuyu görürler. Kuyunun içine girdiklerinde altından bir taht ile karşılaşırlar. Tahta, Musa sığamadığından Harun oturur ve oturur oturmaz da Azrail gelip canını alır. Musa, İsrailoğulları'na durumu anlatınca, İsrailoğulları onu kardeşinin katili olmakla suçlarlar. Ancak, o sırada melekler yetişerek durumu aydınlığa kavuştururlar ve böylelikle sorun kapanmış olur.

İsmaililer, Harun'u Musa'nın yanında bir hüccet (İsmaililer'de belirli bir görev ya-

Larousse



Hans Hartung
T-1964/H 44 adlı tablo (1964)
özel kol.



photothèque des Musées nationaux

Harunobu Suzuki elinde ferman tutan genç adam ve genç kadın brokar estamp (nişiki-e) [renk zenginliğinden dolayı öyle adlandırılmıştır] *zen Kanzan ve Cittoku adındaki keşişlerin Tarih parodisi adındaki yapıtlarından* *Guimet müzesi, Paris*

pan kişi) ya da vasi kabul ederler.

HARUN BİN MUSA → BUĞRAHAN.

HARUNA geçidi, Doğu Anadolu'nun Hakkâri bölümünde, Yüksekova'yı Şemdinli'ye bağlayan karayolunun aştığı geçit (2 110 m).

HARUNİ a. (ar. *ḫarūn* ve fars. *-ī*'den *ḫarūnī*). *Esk.* Atın huysuzluk etmesi, inatçılık.

HARUNİYE → DÜZİÇİ.

HARUNLAMAK → HARINLAMAK.

HARUNOBU SUZUKİ, japon estamp ustası (Edo, bugün Tokyo, 1725 *-ay. y.* 1770). 1765'te estamp sanatına çokrenkliliği sokarak yeni bir yol açtı. Hayranlık uyandıracak güzellikteki *nişiki-e*'leri (brokar estamp), özellikle de doğal bir çerçeve ya da mimariye oturtulmuş ve neredeyse insanüstü bir incelikle donatılmış kadın portreleri, izleyiciyi lirizm ve romantizm izleri taşıyan kırılgan bir dünyaya götürür.

B.N., Paris



silahlanmış bir delikanlı görünümünde betimlenmiş Harunurreşit Kemalettin Bihzad'ın minyatürü XV. yy. *Bibliothèque nationale, Paris*

HARUNURREŞİT (Rey 766 - Tus 809), abbasi halife (786-809). Halife Muhammet el-Mehdi'nin küçük oğlu. Annesi ise Hayzuran adlı yemenli bir cariyedir. Yahya bin Halit Bermeki'nin gözetiminde yetişti. Şehzadeliği döneminde Bizans'a karşı açılan seferlere islam arap ordularının komutanı olarak katıldı ve bir seferinde Üsküdar kıyılarına kadar ilerledi (782). Mısır, Suriye ve Azerbaycan vilayetlerinin genel valiliğine atanan genç şehzade, kendisi sürekli seferlere çıktığı için yönetim işlerini hocası Yahya bin Halit Bermeki'nin güvenilir ellerine bıraktı. Babası ölünce (785), annesi ve hocasının tüm çabalarına karşın tahta çıkamadıysa da ağabeyi el-Hadi ertesi yıl esrarlı bir biçimde ölünce halife oldu (786). Tahta çıkınca, hocası Yahya bin Halit Bermeki'yi tam yetkiyle vezirliğe getirdi. Bu arada birçok iç karışıklıklarla uğraşmak zorunda kaldı. Suriye'de Emeviler'e sadık kalan kabilelerin çıkardığı ayaklanmalar ancak vezirinin oğlu Cafer' in bölgeye gönderilmesinden sonra bastırılabildi (796). Mısır'da patlak veren iki ayaklanma (788 ve 794) komutanlarından Herseme bin Âyan tarafından güçlükle bastırıldı. İfrikiye'de çıkan ayaklanmalar (794 ve 797) sürüp gidince, halife bölge valiliğini para karşılığında İbrahim bin Aglebe bırakmak zorunda kaldı. Böylece İdrisi hanedanı Mağrib'de (788), Aglebiler de İfrikiye'de (800) bağımsızlıklarını ilan ederek Kuzey Afrika ve İspanya'da abbasi egemenliğine son verdiler. Yahya bin Abdullah'ın Deylem'de (792), Velit bin Tarif önderliğindeki Hariciler'in Elcezire'de (794), yine harici önderlerinden Hamza bin Abdullah'ın Sistan'da (796) ve Horasan halkının vali Ali bin İsa bin Maha'nın kötü yönetimine karşı (797) başlattığı ayaklanmalar uzun sürede ve şiddete başvurularak bastırıldı. Öte yandan, dışta kendisinden önceki halifeler gibi Bizans'la sürekli çetin savaşlar yapmak zorunda kaldı. Bizans sınırında kurduğu ve Avasım adını verdiği eyaleti bir askeri hareket üssü gibi kullanarak buradan Bizans'a hemen her yıl akınlar düzenledi. Bizans'ta karışıklıklar çıkmasından yararlanarak büyük bir orduyla Anadolu içlerine yürüdü (797). Ancak, Bizanslılar'ın müttefiki Hazarlar'ın Kafkaslar üzerinden saldırıya geçmeleri üzerine Bizans'ı vergiye bağlayıp elde ettiği ganimetlerle yetinmeyi yeğledi. Tahta yeni çıkan imparator Nikephoros Phokas (802), vergi vermeye yanaşmayınca, Bizans'a karşı iki sefer (803 ve 806) daha düzenledi. Sonuncusunda, Konya Ereğlisi'ni (Herakleia) aldıktan sonra İstanbul üzerine yürürken, bu sırada Bulgarlar'la uğraşmakta olan Nikephoros Phokas, vergiyi iki katına çıkarmayı kabul edip halifeyle barış yaptı. Halife, güçlü bir donanma hazırlatmaktan da geri kalmadı. Bu donanmayla Kıbrıs'a karşı büyük bir deniz seferi düzenlendi; ada yıllık vergiye bağlandı (806). Bu arada frank kralı Charlemagne ile dostça ilişkiler kuran halife, ona Avrupa'da o zamana kadar hiç bilinmeyen bir çalar saat armağan etti. Bitmez tükenmez iç karışıklıklara ve Bizans ile yapılan savaşlara karşın, Harunurreşit dönemi Abbasiler'in en parlak çağlarından biridir. Bu dönemde ayrıca ticaret ve sanata da büyük önem verildi. Bilim ve teknik alanlarında yapılan aşamalar sonunda Bağdat islam dünyasının bir kültür merkezi oldu. Yaşamı ve sarayı *Binbir gece masalları*'na konu olan halife, çocukluğundan beri sevip saydığı Bermeki ailesini yönetim kadrolarının başına geçirerek rahatına baktı. Ancak, gücüyle birlikte ülkede manevi baskısını da artıran ve söz dinlemez duruma gelen aileye hile yoluyla ağır bir darbe indirip Bermekiler'i yönetimden uzaklaştırdığı gibi, köklerini de kuruttu. Döneminin son yıllarında yönetime karşı ayaklanan Rafi bin Leys, Semerkand'ı ele geçirdi (807). Bu büyük ayaklanmayı bastırmak için oğullarıyla birlikte Semerkand üzerine yürürken, Tus'ta (Meşhed) hastalanarak öldü. (→ Kayn.)

HARÛR a. (ar. *ḫarr*'dan *ḫarūr*). *Esk.* **1.** Güneş ısısı, sıcaklık. **—2.** Gece esen sıcak rüzgâr.

HARÛRİ sıf. (ar. *ḫarūr* ve *-ī*'den *ḫarūrī*). *Esk.* Hararetle, sıcakla ilgili olan: *"Kömürün veyahut buğdayın fiyatında birinin harûrî diğerinin gıdaî havassına tekabül eden bir santimin bile bulunduğunu kimse iddia edemez"* (Şükrü Kaya).

HARUT sıf. (*Hārūt*'un adından). *Esk.* **1.** Büyücü. **—2.** *Harut-fer,* usta, hünerli büyücü. ‖ *Harutsitan,* büyücü ülkesi: *"Safha bir lâhzada Hârût-sitân oldu yine"* (Nedim, XVIII. yy.).

HARUT ile MARUT, adları Eski Mısır kaynaklarında, *Avesta*'da ve kapalı bir biçimde Kuran'da (II,102) geçen iki meleğin adları. Anlatıldığına göre, İdris peygamber göğe çıkarıldığında melekler insanların günahkârlığı ile alay ettiler. Allah, meleklere "Yeryüzünde olsanız, siz daha çok günah işlersiniz; isterseniz aranızdan ikisini oraya göndereyim" dedi ve Harut ile Marut'u yeryüzüne yolladı. İki melek, yeryüzüne geldikten sonra Babil'de kadılık yapmaya başladılar. Bir gün, çok güzel bir kadın bir sorun için kendilerine başvurdu. İkisi de kadına sevdalandılar ve birbirlerinden habersiz aynı saatte evinde buluşmak için kadından söz aldılar. O saatte ikisi de kadının evine giderek kendilerine teslim olmasını istediler. Kadın, "Domuz eti yer, şarap içerseniz size teslim olurum!" dedi. Bu iki günahı işlediler. Ancak, kadın son olarak kendisine Tanrı'nın en büyük adını (ism-i azam) öğretmelerini de istedi. Bu isteği de yerine getirilince kadın gökte yıldız (Zühre, Anahid ya da Biduht) oldu. Büyücülük yaptıkları için Harut ile Marut ise cezalandırılarak Babil'de bir kuyuya baş aşağı asıldılar. Bir başka efsaneye göre, zina işlerken kendilerini yakalayan adamı öldürdüler. Tanrı, onların bu durumunu öteki meleklere bildirince, melekler, yine büyücülük yaptıklarından Harut ile Marut'un sonsuza kadar cezalandırılmalarını Tanrı'dan istediler. İkisi Babil'de bir zindana atılarak sonsuza kadar sürmek üzere işkence görmeye başladılar.

HARUTİ a. (*Harut* ve fars. *-ī*'den *ḫarūtī*). *Esk.* Büyücülük.

◆sıf. Büyücü.

Harvard barometresi, "Harvard Comittee on Economie Research" (Harvard iktisadi araştırma komitesi) [kuruluşu 1917] tarafından oluşturulan ve farklı dönemlerde geçen iki ya da daha fazla sayıda iktisadi olay arasında karşılıklı bir ilişki bulunması durumunda ilk olaya ilişkin değişikliklerin incelenmesiyle ikinci olayın önceden bilinebileceği görüşüne dayanan konjonktür göstergesi. Çok sıkı bir biçimde uygulanmasına karşın, Harvard barometresi, ekim 1929 iktisadi bunalımını önceden kestirememişti. Harvard barometresi, karşılıklı ilişkiler ve ayrılıklar yöntemine *(lead and log method)* dayanmaktaydı.

Harvard University Press, Harvard üniversitesi'nin yayın bölümü. 1872'de kuruldu. ABD'deki üniversite yayınlarının en önemli ve en etkinlerinden biridir.

Harvard üniversitesi, Cambridge'te (Massachusetts) bulunan, amerikan yükseköğrenim kurumu. 1936'da John Harvard tarafından kuruldu. ABD'deki özel üniversitelerin en eskisi ve en ünlülerinden biridir.

HARVEY (Gabriel), ingiliz şair (Saffron, Walden, Essex, 1545 *-ay. y.* 1630). Spenser'ın dostu, pikaresklerin (Greene ve Nashe) düşmanıydı, sert bir dille klasik değerleri savundu (*Foure Letters and Certaine Sonnets,* 1592).

HARVEY (William), ingiliz hekim (Folkestone 1578 - Londra 1657). 1615'te Krallık koleji'nin anatomi ve cerrahi kürsüsüne atandı. James I ve Charles I'in özel hekimi oldu. Kan dolaşımını buldu. Kendisinden önce elde edilen bölük pörçük verileri tamamlayarak büyük ve küçük kan dolaşımının mekanizmalarını gösterdi. Üreme üzerine birçok çalışma yaptı; *Omne vivum ex ovo* (Her canlı yaratık bir yumurtadan doğar) belitini ilk ortaya atan ve bunu deneysel olarak kanıtlayan bilim adamıdır.

HARVEY (William Henry), irlandalı botanikçi (Summerville, Luimneach yakınları, 1811 - Torquay 1866). Güney bitki örtüsü üzerine yaptığı araştırmalarla, daha sonra da deniz bitkileri ve yosunlar üzerindeki çalışmalarıyla ün yaptı.

HARVEY (Lilian), ingiliz kadın sinema oyuncusu (Londra 1907 - Cap-d'Antibes 1968). Önce Berlin'de dansçı olarak çalıştı. Sonra, 1925'te sinemaya geçti. Henri Garat ile birlikte oynadığı Viyana havasında iki müzikal filmle 1931'de uluslararası üne kavuştu: *Die Drei von der Tankstelle* (W. Thiele, 1930) ve *Kongre eğleniyor* (Der Kongress tantz) [E. Charell, 1931].

HARWELL, İngiltere'de (Oxfordshire) yer, Oxford'un G.'inde. Nükleer araştırma merkezi.

HARWİCH, Büyük Britanya'da (Suffolk) kent, Stour halicini sınırlayan yarımadanın

ucunda; 15 000 nüf. Yolcu ve ticaret limanı (otomobiller, konteyner).

HARY (Armin), batı alman atlet (Quierschied, Saarland, 1937). Olağanüstü hızda kısa mesafe koşucusuydu. 1960'ta 100 m'yi 10 saniyede (el kronometresi) koşan ilk erkek atlet oldu. Aynı yıl gene bu mesafede olimpiyat şampiyonluğunu kazandı.

HARYALAR, Orissa ve Bihar'da kabile. Bir munda dili konuşan Haryalar'ın nüfusu 250 000'in üstündedir. Babasoylu ve babayerli bir toplum oluştururlar; avcılık, balıkçılık, toplayıcılık ve yakılmış orman yerinde tarımla geçinirler. Haryalar, hıristiyanlaştırılmış olanları dışında gençler için evlilik öncesinde cinsel ortaklığın kurumlaştığı yatakhaneler yaparlar.

HARYANA, Hindistan'ın kuzeyinde eyalet; 44 000 km²; 12 922 618 nüf. Merkezi, *Çandigarh.* Pencab'dan (sih egemenliğinde) ayrılan Haryana'nın halkı çoğunlukla (% 90) hindudur. Pencab ve Racastan'daki büyük sulama sistemlerinden yararlanan Haryana temelde bir tarım eyaletidir: nüfusunun % 80'i tarımla geçinir. Besin bitkileri üretimi, özellikle buğday, pirinç, darı, baklagiller bakımından bölge gereksinimlerini aşar. Öbür ürünlerse şeker kamışı, yağ bitkileri ve pamuktur. Haryana, kırsal kesimini elektriğe kavuşturmayı başarmış bir Hindistan eyaletidir. Bisiklet ve traktör yapımı, tekstil (pamuk), kâğıt, şeker, cam eyaletin başlıca sanayi etkinlikleridir. Çandigarh dışındaki başlıca kentler Ambala, Karnal ve Rohtak'tır.

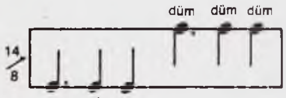
HARZ, eski AFC ile eski ADC'yi ayıran sınırın geçtiği orta yükseklikte dağ kütlesi; *Brocken*'de 1 142 m. K.'den gelindiğinde Harz, deniz üstünde yükselen bir adaya benzer. Harz en çok incelenen dağların başında gelir; Hercynia dağoluş hareketi burada tanımlanmıştır. En sık rastlanan kayaçlar, şistli kayaçlar ve grauwacke'lardır. Mineralleşme çok ileridir ve Harz'ı zengin madenli bir kütle haline getirmiştir (demir, bakır, gümüş, kurşun, çinko, kalay, flüor, uranyum). Kütle bakışımsızdır: K.'yi daha yüksektir. Kütlenin bütünü, kütleyi karmaşık bir yapıya dönüştüren kırıklarla yarılmıştır. İnsanların kütleye yerleşmesi 1000 yılından sonra, macar istilalarının durması üzerine hızlanmıştır. Saliens hükümdarları, Harz kütlesini bir dizi konut ya da şatoyla çevrelemişlerdir (Goslar, Quedlinburg, Harzburg, vb.). XVIII. yy.'da, bugün üniversiteye (ve maden müzesine) dönüşmüş ünlü Bergakademie'nin (maden okulu) çekirdeği olan Clausthal-Zellerfeld kurulmuştur. Maden filizlerinin tükenmesi nedeniyle maden çıkarımı azalmakta, maden çıkarma etkinlikleri, Harz kütlesi çevresine kaydırılmaktadır. Harz kütlesinin iç kesimleri dağdan çok bir plato görünümündeyse de tarım yapılabilecek alanlar çok azdır. Bugün kütlenin kuzeydoğu yamaçlarında madencilik ve sanayi etkinlikleri sürdürülmektedir, ama her iki tarafında da turizm büyük gelişme içindedir: güvercinlikli, görkemli evlerle dolu birçok kent turist çeken merkezlerdir: ormanlar (avcılık) ve göller (balıkçılık) yakın kentlerde oturanları çeker. Bununla birlikte iki ülke arasındaki sınır, uzun yıllar bölgenin gelişmesini engellemiştir.

—Folk. Efsanevi bir bayram olan ve cadıların cehennemi bir rondo yaptıkları Walpurgis gecesi *(Walpurgisnacht)*, alman efsanelerine göre Harz'da, özellikle de Brocken'de yapılırdı.

HARZAR → HARİSTAN.

HARZBURGİT a. (fr. *harzburgite*; Almanya'da bir kent adı *Harzburg*'dan). Petrogr. Ortorombik piroeksenli peridotit.

HARZEM a. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir küçük usul. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoksa da 14 zamanlı olduğu bilinmektedir.)



harzem usulü

HARZEM → HARİZM.

HAS sıf. (ar. *hașș*). **1.** Bir kimseye, bir şeye özgü, özellikle o kimsenin, o şeyin olan: *Bu bölgeye has bir adet.* **—2.** En iyi cinsten, katışıksız, saf: *Has altın. Has yün.* **—3.** Tüm iyi nitelikleri kendinde toplamış olan, değerli kimse için kullanılır: *Anası has kadındı.* **—4.** Bir kimseye yakın ve bağlı olan kimse için kullanılır: *Ahmet onun has adamıdır.*

—Dokmc. *Has ül-has,* hilat* yapılmak üzere dokunmuş değerli kumaş.

—Elektron. *Has bölge,* yarıiletkenli bir düzenekte (diyot), katkısız bölge. || *Has iletim,* yarıiletkenlerde, yalnızca atomların ısıl çalkalanmasından kaynaklanan iletim. (Sıcaklıkla birlikte hızla artar.)

—Kur. tar. Osmanlı devletinde yıllık geliri yüz bin akçeden yukarı olan dirlik ve tımarlar için kullanılan terim. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Has ahır* (*İstablı amire* de denir), osmanlı sarayında, özellikle padişahların atlarına ve bunların bakımıyla görevli kişilere ayrılan yer. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Has ahır erkânı* → İMRAHOR. || *Has ahır hazinedarı,* saray ahırlarına ilişkin değerli eşyadan sorumlu görevli. (Has ahırda çok değerli eyer ve koşum takımları bulunduğundan bunlara *has ahır murasaat hazinesi* denir ve kaybolmalarını önlemek için takımların korunmasından sorumlu bir görevli atanırdı.) || *Has ahır kaşıkçısı,* saray ahırlarında hayvan tımarıyla görevli kişiler. || *Has ahır kethüdası* (*Has kethüda* da denir), saray ahırlarının sözü geçen kıdemli görevlisi. || *Has ahır külahı,* saray ahırları görevlilerinin giydikleri özel başlık. || *Has ahır rahtvanları,* saray ahırlarındaki değerli eşyanın bakım, yapım ve temizliğinden sorumlu olan görevliler. || *Has bahçe* → HASBAHÇE. || *Has fırın,* Osmanlı devletinde yalnız saray halkına ekmek pişiren özel fırın. || *Has matbah,* osmanlı sarayında yalnız padişah ve yakınlarına yemek hazırlayan özel mutfak. || *Has sofra,* osmanlı sarayında konuk yabancı elçilere, protokolde önde gelenlere sunulan yemek. (İkinci derecede görevlilerle onlara bağlı kişilerin yemek yedikleri sofraya *harcı sofra* denir, has sofraya on beş, harcı sofraya ise yedi türlü yemek çıkarılırdı.) || *Haslar kadılığı,* Osmanlı devletinde Eyüp kadılığının unvanı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Haslar mukataacısı,* Osmanlı devletinde yeni fethedilen ülkelerde "havassı hümayun" olarak ayrılan toprakların hesabını tutmak, dağıtım ve kiraya verilmesi gibi işlemleri gözetmekle görevli memur.

—Mutf. *Has yufka,* kepeksiz buğday unu ile hazırlanan hamurdan yapılmış yufka. (Kalorisi yüksek, besin değeri düşüktür.)

—Tekst. *Has boyalı,* birinci kalite maddelerle boyanmış kumaş için kullanılır. || *Has ipekli,* en iyi kalitede ipekli kumaş için kullanılır.

—ANSİKL. Kur. tar. Osmanlılar'a Harizmşahlar ve Anadolu Selçukluları'ndan geçen ve Fatih kanunnamesi ile yeniden düzenlenen bu kurumun padişaha ilişkin dirlikleri için "hassı hümayun" terimi kullanılırdı. Hassı hümayun gelirinin bir bölümü devlet hazinesine girerken, bir bölümü de doğrudan padişaha ait olurdu. Padişahın annesine (valide sultan), kadınlarına, kız kardeşlerine, hasekilerine ve kızlarına yaşam boyu ayrılan haslara "paşmaklık" denir; beylerbeyleri, sancak beyleri ve öteki vezirlere bağışlanan haslar da "havassı vüzera" adıyla anılırdı. Bu hasların yıllık gelirleri bir milyonla bir buçuk milyon akçe arasında değişirdi. En büyük haslar padişaha, sonra da sadrazama aitti. Sadrazam ve vezirlere verilen haslar görevle ilgiliydi. Has sahiplerinin vergilerini voyvoda adı verilen görevliler toplardı. Köylü, hastaki toprakları gerektiği gibi ekip biçmezse, işlediği arazi elinden alınarak bir başkasına verilirdi. Gelir artışını sağlamak amacıyla devlet zamanla hasları daha çok vergi ödeyene vermeye başladı. Bu durumdan özellikle voyvoda denen vergi toplayıcıları yararlanarak bulundukları yerin kesin egemeni oldular. XVII. yy.'da bu duruma bir çözüm arandıysa da olumlu bir sonuç elde edilemedi. Dirlik olarak dağıtılan topraklar otuz yılda bir yeniden deftere yazılır, her padişah değişiminde has sahiplerine biçilen para karşılığı yeni beratları gönderilirdi.

•*Has ahır.* Bir tek yerde değildi. Topkapı sarayı'nda, ortakapıdan girince sol yanda, bugün müzenin Arabalar dairesi olan bölümde bir ahır vardı. Padişah ile yakınlarına ait 200 seçme at burada barınırdı. Yine aynı avluda 50 kadar cins atın bakım gördüğü bir başka ahır daha vardı. Ayrıca, Sarayburnu yönünde, Romalılar'dan kalma zafer sütununun önünde de bir has ahır dairesi bulunurdu. Enderunlular, hasodalılar ve harem ağalarına ilişkin atların ahırlarıysa Ahırkapı tarafındaydı. Vefa semtinde, Kadırga limanında bulunan ahırlar, saray dışında yer alan has ahırlardı. Dolmabahçe sarayı yapılıp padişahlar burada oturmaya başladıktan sonra Beşiktaş'ta, sarayın karşısında da bir istablı amire dairesi kuruldu. Bunların dışında Edirne, Bursa, Selanik başta olmak üzere Rumeli ve Anadolu'nun birçok yerinde saray için atlar beslenir ve yetiştirilirdi. Has ahırlarda bulunan atların ortalama sayısı 5 000 ile 6 000 arasında değişirdi. Has ahırın en üst düzeydeki yöneticisine "büyük imrahor" ya da "imrahoru evvel", bir alt kademede olan yardımcısına da "küçük imrahor" ya da "imrahoru sani" denirdi.

•*Haslar kadılığı.* İstanbul fethedildikten (1453) sonra, biri surların içinde, öteki de surların dışında olmak üzere iki kadılık örgütü kuruldu. Bunlardan sur içindekine İstanbul kadılığı, sur dışındakilerine de "Havassı refia" ya da kısaca "Haslar kadılığı" dendi. XVII. yy.'da merkezi Eyüp'te olan Haslar kadılığına bağlı 700 köy vardı ve Hadımköy, Terkos, Büyükçekmece ve Küçükçekmece gibi çevredeki 26 nahiyede Eyüp kadısının birer naibi görev yapardı. XVIII. yy.'da Haslar kadılığı Çatalca, Büyük ve Küçük Çekmeceler, Silivri, Midye, Burgaz ve Terkos bucaklarının bağlı oldukları 500 akçe maaşlı bir mollalıktı. İstanbul kadısı gibi görev yapan Haslar kadılığının başındaki kişi, kol gezer, davalara bakar, sağlık işleriyle ilgilenir, halkın şikâyetlerini dinlerdi. Gerektiğinde bir kararı uygulamaya geçirmek için Yeniçeri ocağı'nın ya da bölge mülki amirinin yardımlarından yararlanabilirdi.

Harz
Clausthal-Zellerfeld (AFC) yakınında Wildemann köyü

M. Thonig-Zefa



NAS, -ssı a. (ar. *ḥass*). *Esk.* **1.** Birini bir işe teşvik etme, kandırıp ayartma. **—2.** *Hass ü ığra,* teşvik ve kışkırtma.

HAS a. (fars. *ḥass*). *Esk.* **1.** Dal parçası, ot kırıntısı, süprüntü; yonga. **—2.** *Has ü haşak,* çerçöp.

HAS (Wojciech Jerzy), polonyalı sinemacı (Kroków 1925). Kraków Sinema enstitüsü'nden mezun olduktan sonra, kısa ve orta metrajlı belgesel ve eğitsel filmlerle sinemacılığa başladı. 1958'de uzun metrajlı konulu filmlere yöneldi (*Kaygan düğüm, Veda*). Öteki filmleri: *Düşlerimin altını* (1962), *Sevilme sanatı* (1963), *Saragossa'da bulunan elyazması* (Jan Potocki'nin yapıtından) [1964], *Kurallar* (1966), *Bebek* (1968), *Su saati* (1973), *Balthasar Kober'in serüvenleri* (1988).

HAS (Mehmet Ali) → MEHMET ALİ HAS.

HAS (Şeref) → ŞEREF HAS.

HAS KEFAL a. Zool. KEFAL'e bazen verilen ad.

HASA → HASSE.

HASA → HASSA.

HASÂ ("Kuyular"), Suudi Arabistan'da il, Basra körfezi kıyısında, Kuveyt ve Katar yarımadası arasında. Yönetim merkezi *Dammam.* Büyük vahaları, bu arada ülkenin başlıca vahası el-Hufuf'u içeren önemli bir geleneksel yaşam merkezidir. Bu vahalar Orta Arabistan'da yaşlı Necit kütlesinden başlayarak, kütlenin tortul örtüsünün eğimine bağlı olarak Basra körfezine doğru akan, burada yüzeye çok yakın olan ve yer yer artezyen örtüsüne dönüşen fosil yeraltı örtülerinin sonucudur. Ayrıca, petrol yatakları, Dammam, Dahran, el-Cubail sanayi ya da liman yerleşmeleriyle birlikte bu bölgeyi, yarımadanın ve Suudi Arabistan'ın başlıca modernleşme merkezi ve yarımadanın öbür yanındaki geleneksel merkez Hicaz'a rakip haline getirdi.

HASA (EL-), Ürdün'de yer, -Tefile'nin G.-D.'sunda. Demiryoluyla el-Akabe limanına bağlanan fosfat yatakları.

HASÂDET a. (ar. *ḥased*'den *ḥasādet*). *Esk.* Hasetlik, kıskançlık.

HASÂFET a. (ar. *ḥaṣāfet*). *Esk.* **1.** Düşüncede, yargıda sağlamlık, güç ve olgunluk: *"Tanzim-i nizamâta taalluk eden cihetlerince ibraz-ı hasâfet ve liyakat eylemiştir"* (Fuat Paşa, XIX. yy.). **—2.** Doğru oy.

HASAĞASI (Rauf), türk atlet ve yönetici (İstanbul 1903 - *ay.y.* 1992). Galatasaray'da yetişti. 1920'li yıllarda kısa mesafeli koşularda adını duyurdu. 50 m'de 6.00,100 m'de 11.4 ve 11.2'lik derecelerle Türkiye rekorlarının sahibi oldu.

HASANEYSA (EL-), Sudan'da kent, Mavi Nil kıyısında, Uved-Medani'nin aşağı kesiminde. Tekstil kompleksi.

HASÂİL çoğl. a. (ar. *ḥaṣā'il*). *Esk.* Hasletler, iyi, güzel huylar: *"...tercih ettiği hususî tedris, kâbiliyetli olduğu bütün hasâili câmi olacak olursa..."* (H. C. Yalçın).

HASÂİS çoğl. a. (ar. *ḥaṣiṣa*'nın çoğl. *ḥaṣā'iṣ*). *Esk.* Bir şeye özgü olan nitelikler: *Hasâis-i insaniye* (insanlık nitelikleri).

HASALBAN a. BİBERİYE'nin eşanlamlısı.

HASAN ya da **HASEN** (Ebu Muhammet) → HASAN ASKERİ.

HASAN Yabguoğlu, selçuklu şehzade (öl. 1048). Selçuk Bey'in torunu ve Musa Yabgu'nun oğlu. Büyük selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in buyruğuna uyarak 20 000 kişiyle Bizans üzerine yaptığı sefer sırasında Pasinler ovasını ve Erzurum'u ele geçirdiyse de Büyük Zap (Starga) suyu üzerinde düşman ordusu tarafından pusuya düşürülüp öldürüldü.

HASAN Büzürg (öl. 1356), Bağdat'ta Çelayir hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarı (1340-1356). İlhanlı hükümdarı Ebu Sait döneminde Bağdat emiri oldu. Ebu Sait'i öldürme girişimiyle suçlanarak tutuklandı (1332). Affedilerek Anadolu genel valiliğine atandı (1333). Ebu Sait'in ölümü üzerine (1336), yerine geçen Musa'ya karşı ayaklanarak ele geçirdiği Tebriz'i başkenti yaptı. Sonuçta Musa'yı kesin yenilgiye uğratıp Bağdat'ı aldı ve bağımsızlığını ilan ederek (1340) hanedanın kurucusu oldu.

HASAN, Tunus'ta hafsi hükümdarı (1526-1542). 1534'te Barbaros Hayrettin tarafından tahttan indirildi; 1535'te Karl V tarafından yeniden tahta çıkarıldı. Halkı tarafından sevilmediğinden oğlu Ahmet Hamit kendisini gene tahttan indirince (1542), İtalya'ya sığındı.

HASAN Temeşvarlı, Gazi, türk halk şairi (XVII. yy.). Rumeli sınır boylarında yaşadı. İkinci Viyana kuşatması'ndan (1683) sonra söylediği türkülerle serhat halkının duygularını, bozgunun acılarını yansıttı. Budin'in düşmesi (1686) üzerine aruzla söylediği şiir, ülkenin her yöresinde okundu. Aruzla divan biçiminde yazdığı Belgrad'ın düşüşüne ilişkin (1688) türküsü, hece ile koşma biçiminde yazdığı Temesvar türküsü de tanınmıştı. Yaşlılık yıllarında Mustafa II'nin Lugos kalesini aldığı sefere katıldı. Padişahın önünde saz çalıp deyişlerini okudu. Emekli olarak Temesvar'a çekildi. Yaşamının sonuna kadar orada tarımla uğraştı. Bazı şiirleri Hasan Dede'ninkilerle karışmış, bektaşilerce de benimsenmiştir. Pek çok şiiri günümüze ulaşmıştır.

HASAN, türk şehzade (1699-1733). Mustafa II'nin oğlu. Tahttan indirilen babasının yerine amcası Ahmet III padişah olunca (1703), kardeşleri şehzade Mahmut, Osman, Ahmet II'nin oğlu İbrahim ve babası Mustafa II ile birlikte Edirne'den İstanbul'a getirildi. Önce Ayvansaray'daki Haticesultan sarayı'nda, sonra da Yalı köşkü'nde oturmaya zorunlu tutuldu. Yaklaşık 30 yıllık hapis yaşamı burada sona erince, Yenicami türbesi'ne gömüldü.

HASAN, türk halk şairi (Erkilet, Kayseri, 1771 -*ay. y.* 1856). Medrese öğrenimi gördü. Çiftçilik ve ticaretle uğraştı. Kelime oyunları yaparak yazdığı muammaları, tasavvuf içerikli gazelleri vardır. Kimi gazellerinden "Zihni" mahlasını da kullandığı anlaşılmaktadır. Koşmaları daha sonra derlenerek yayımlandı (1946). [→ Kayn.]

HASAN I, 1873'ten 1894'e kadar hüküm süren alevi Fas sultanı. Hükümdarlığı sırasında Rifliler melillalı İspanyollar'a saldırdılar, böylece Fas sorunu uluslararası bir boyut kazanmaya başladı. Yerine oğlu Abdülaziz geçti.



Michel Artauld-Gamma

Fas kralı Hasan II (Paris, 1976)

■**HASAN II** (Rabat 1929), Fas kralı (1961). Muhammet V'in büyük oğlu. Babasıyla sürgüne gitti, dönüşünde (1956) silahlı kuvvetler komutanlığına getirildi, 1957'de veliaht prens oldu. 1960'ta Muhammet V tarafından kurulan Hükümet konseyi'nin başkan yardımcılığına seçildi, 1961'de Muhammet V'in yerine tahta çıktı. Hasan II iç politikada üç ilkeye: islamiyet, krallık ve sosyal demokrasiye dayanan bir milli birlik siyaseti uygulamaya çalıştı. Bu siyaset daha liberal bir anayasaya (1962) ve bir toprak reformuna dayanıyordu. Ama kralın desteklediği siyasal parti, Anayasal kurumları savunma cephesi ilk seçimlerde (1963) çoğunluğu sağlayamadı ve 1965 martında Casablanca'da ayaklanmalar baş gösterdi. Kral olağanüstü durum ilan etti ve iktidarı kişisel olarak ele aldı.

Dış politikada, ülke diplomasisi üçlü bir yol izliyordu: "Büyük Birleşik bir Mağrib" arayışı (1959 martında Tunus'la imzalanan antlaşma; 1962'deki Cezayir-Fas konferansı), Birleşmiş "arap milletine" ve Afrika birliğine dayanma (Casablanca grubu'nun kurulması). 2 haziran 1961 temel yasası ile kesinleştiği üzere, Doğu ve Batı arasında tarafsızlık. Ancak birtakım güçlükler ortaya çıktı: Moritanya'nın tanınmaması, İspanya ile toprak anlaşmazlıkları, Cezayir ile sınır konusundaki çatışmalar. Hasan II Fransa'ya yaklaştı, ama Bin Berke'nin ortadan kaybolması (29 ekim 1965) Rabat ve Paris arasında bir gerginlik yarattı.

Hasan II olağanüstü duruma son vermek için 1970'te anayasal bir reform önerdiyse de bir sonuç alamadı.

İspanyol Sahrası'nın sömürgelikten kurtulması ve Fas'ın bu topraklarla ilgili istekleri kral ve muhalefetin bir anlaşma zemini bulmalarını sağladı. "Yeşil yürüyüş" (kasım 1975) resmi muhalefetin büyük bir bölümünün 1972'de önerilen "demokratik açılma"yı kabul etmesine neden oldu. Böylece 1977 haziranında seçimler düzenlendi. Bu arada Batı Sahra'nın ülkeye katılması, özellikle de Cezayir ve Libya hükümetleri tarafından desteklenen Polisario Cephesi ile uzun bir çatışma başlamasına yol açtı. Hasan II'nin, başkanlık ettiği Arap birliği zirvesi Fas'ta toplandı ve bir barış planı üzerinde anlaşma olanağı sağlandı (1982). Muhammet Lamrani başkanlığında bir koalisyon hükümeti kurdurdu. Bu hükümet B. Sahra'nın durumu için referandum yapacak, parlamento seçimlerini gerçekleştirecekti. Öte yandan Libya'yla bir federasyon kurulması için Kaddafi ile bir anlaşma imzaladı. Temmuz 1986'da İsrail başbakanı Şimon Perez ile Arap birliği'nin barış planı üzerinde görüştü. Görüşmeye İran, Cezayir, Libya ve Suriye'den tepki gelmesi karşısında Arap birliği başkanlığından çekildi (temmuz 1986). 1989 yılında, 13 yıl aradan sonra, önce Polisario temsilcileri, sonra da Cezayir devlet başkanı Şadli bin Cedid'le görüştü. Mağrip arap birliği (Cezayir, Tunus, Libya, Moritanya ve Fas) Hasan II'nin girişimleriyle kuruldu (1989).

HASAN AĞA *(Mühürdar),* türk yönetici ve tarihçi (XVII. yy.). Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'nın mühürdarı olarak çalıştı; onun devlet işleriyle ilgili yazılarını temize çektiği için hükümet işleri konusunda tam bir bilgi sahibi oldu. *Cevahir üt-tevarih* adlı beş bölümlük yapıtında; Fazıl Ahmet Paşa'nın Erzurum ve Şam valiliklerini, sadrazamlığı dönemindeki olayları ve Macaristan, Venedik, Kandiye'nin alınmasına kadar Girit'e yapılan seferleri ayrıntılı biçimde anlatır.

HASAN AĞA Benli → BENLİ HASAN AĞA.

HASAN AĞA, türk mimar (XVII. yy.). Murat IV döneminin baş mimarlarındandır (1638-?). Topkapı sarayı'nın Bağdat ve Revan köşkleri onun ürünüdür.

HASAN AĞA Enfi → ENFİ HASAN AĞA.

HASAN AĞA, türk asker (XVII. yy.). Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın kardeşi ve Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa'nın babası. İkinci Viyana kuşatması sırasında (1683) türk ordusunun sağ kanat komutanı olarak Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın buyruğunda savaştı. Polonya (Leh) kuvvetlerinin geriden saldırması üzerine türk ordusunun kötü durumda kaldığını görünce kuşatmanın kaldırılarak Belgrad'a çekilmek gerektiğini Kara Mustafa Paşa'ya bildirdiyse de sözünü dinletemedi. Böylece türk ordusunun yenilmesine ve sadrazamın başına mal olan ünlü bozgun olayı gerçekleşti.

HASAN ÂLİ EFENDİ → ÂLI EFENDİ (Hasan).

HASAN ALİ HAN, iranlı elçi (XVIII. yy.). Osmanlı devletiyle sınır anlaşmazlığına düşen Nadir Şah, Doğu Anadolu'daki türk topraklarına saldırıp üst üste yenilgiye uğrayınca, barış istedi. Babıâli, Murat IV döneminde yapılan Kasrışirin antlaş-

ması (1639) esas alınmak koşuluyla barışa yanaşabileceğini bildirdi. Böylece Tahran ile Kazvin arasındaki Kerden kasabasında buluşan türk temsilcisi Mustafa Nazif Efendi ve iran elçisi Hasan Ali Han, yapılan beş toplantı sonunda türk isteklerinin kabul edilmesi üzerine barış antlaşmasını imzaladılar (1746).

HASAN ASKERİ (Ebu Muhammet), imamiye mezhebindeki on iki imamdan on birincisi (Samerra, 846 - *ay. y.* 874). Onuncu imam Ali Naki'nin zamanından başlayarak halk tarafından çok sevildi. Bu durum, siyasal yönden abbasi yöneticilerinde kuşku uyandırdı. Halife Mutemit'in emriyle zehirlenerek öldürüldüğü söylenir.

HASAN BASRİ, soyadı **Çantay,** türk din bilgini, yazar, siyaset adamı (Balıkesir 1887 - İstanbul 1964). İdadi öğreniminin yanı sıra medrese eğitimi gördü. Öğretmenlik, yerel gazetelerde yazarlık yaptı. Balıkesir il genel meclisi üyesi iken milli mücadeleyi savunan yazılarıyla ünlendi (1918-1919). İlk TBMM'ye Karesi milletvekili seçildi (1920-1923). Mehmet Akif Ersoy'un yakın arkadaşıydı, laikliğe ve Abece devrimi'ne karşı görüşlere sahipti, milletvekilliğinden sonra Balıkesir'de öğretmenlik ve yazarlığa devam etti, hastalığını öne sürerek öğretmenlikten emekli oldu (1928). Uzun bir suskunluk döneminden sonra çeşitli konularda yapıtlar yayımladı. Başlıca yapıtları: *Kur'an-ı hakim ve meal-i kerimi* (3 cilt, 1957), *Hadis ve mealleri* (3 cilt, 1958), *Kara günler ve ibret levhaları* (tarihsiz, anılar), *Zekâ demetleri* (1962) ve oğlu tarafından yayımlanan *Babamın şiirleri* (1964).

HASAN BEDRETTİN, türk gazeteci ve yazar (Kandiye, Girit, 1870 - İstanbul 1926). Bedrizade Rauf Bey'in oğlu. İstanbul'da çeşitli gazetelerde yazar ve çevirmen olarak çalıştı, yazı işleri müdürlüğü yaptı. Basın çevresinde "Beybaba" adı ile tanındı. Günlük gazetelerde "Hasan Merzuk", "Nakş-ı Nur" takma adlarını da kullandı. Arapça, farsça, fransızca, italyanca ve almanca biliyordu. Şemsettin Sami'nin 1879-1880 yıllarında türkçeye çevirdiği ve forma forma yayımlarken yarım bıraktığı V. Hugo'nun *Sefiller*'ini tamamladı (1912). Goethe'den *Minyon* (1914), Abbé Prévost'dan *Manon Lesko* (1923), P. Louis'den *Kadın ve kukla* (1922) çevirileri ile *Cinlerle muhabere yahut ispritizma, fakirizm, manyatizm* (Hasan Merzuk adı ile, 1912, 2 c.), *Bizans* (1913), *İtalya nedir* (1913) gibi yapıtları vardır. Kimi kaynaklarda isim benzerliğinden ötürü çevirileri Hasan Bedrettin Paşa'nınkilerle (1850-1914) karıştırılır.

HASAN BEDRETTİN PAŞA, türk asker (Simav 1850 - İstanbul 1914). Harbiye'yi kurmay yüzbaşı olarak bitirdi (1872). Harp okulu'nda ders veren yabancı öğretmenlerin çevirmenliğini yapmakla görevlendirildi. Bu arada Harp okulu için kozmografya ve atıcılıkla ilgili ders kitaplarını türkçeye çevirdi. Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın yakın adamı olarak Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde önemli rol oynadı. Albaylığa yükseltildi. Abdülhamit II tarafından rütbesi alınarak Şam'a sürüldü. İkinci meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a döndü. Rütbesi geri verildikten bir süre sonra paşalığa yükseldi. Bu arada bazı opera yapıtlarını türkçeleştirdi ve arkadaşı Manastırlı Rıfat Bey'le birlikte bir tiyatro külliyatı oluşturdu: *Temaşa*. Tanzimat döneminin aydın askerlerinden olan Hasan Bedrettin Paşa, *İskat-ı cenin* (1874) adlı bir tragedya denemesiyle *Bir günlük ikbal* (1874) adlı bir opera komik dışında, Manastırlı Mehmet Rıfat'la birlikte bazı oyunlar da yazmış (*Ahmet Yetim ya da Netice-i sadakat*, 1880; *Ebülfeda*, 1876; *Kölemenler*, 1876, vb.) ya da çevirmiştir (*Laleruh*, 1876; *Othello*, 1877; *Antoni yahut ikmal-i namus*, 1877 vb.).

HASAN BEY (Ebülgazi), Anadolu selçuklu emiri (XI. yy.). İznik emiri Ebülkasım'ın kardeşi. Kılıç Arslan I'in yanında Haçlılar'a karşı savaştı. "Ebülgazi" sanını aldı. Ebülkasım'ın emir Bozan tarafından öldürtülmesinden sonra İznik emiri oldu (1092). Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra İznik'e kardeşiyle gelen Süleyman Şah'ın oğlu Kılıç Arslan I'e kenti teslim etti (1093). Kılıç Arslan I tarafından Kappadokia emiri olarak Kayseri'ye yollandı. Selçuklular'ın Anadolu'yu ele geçirmelerinde ve Haçlı seferlerinde kahramanlıklar gösterdi. Haçlılar'a karşı savaşırken (1095) çekildiği Niğde Aksaray'ındaki dağa daha sonra Hasan dağı denildi. Kılıç Arslan I'in ölümünden sonra Bizanslılar Anadolu'ya yeniden egemen olmaya başlayınca bağımsız hareket eden Hasan Bey ordusunu toplayarak Bizanslılar'ın üzerine yürüdü (1109-1110); bozguna uğradı. Şahin Şah'ın selçuklu tahtına çıkmasından sonra öldürtüldü.

HASAN BEY, avusturya kökenli türk kadı (öl. 1576). Avusturya ordusunda subaydı, Türkler'e tutsak düşünce, müslümanlığı benimseyip Hasan adını aldı. Türkçe öğrenerek eğitim gördükten sonra müderrisliğe, ardından da Şam ve Mısır kadılıklarına atandı. İstanbul kadısı oldu (1573). İbni Kemal'in yapıtlarını onun üslubuna sadık kalıp basitleştirerek yeniden yazdı. Emekliye ayrıldığı yıl öldü.

HASAN BEY Küçük, türk reisülküttap (öl. 1586). Haremi hümayun'da yetişti. Çeşitli görevlerde bulunduktan sonra ikinci vezir Mesih Paşa tarafından reisülküttap vekilliğine (1584), üç ay sonra paşanın sadrazam olması üzerine de reisilküttaplığa getirildi (1585). Ertesi yıl şirpençeden öldü.

HASAN BEY Cedavi, kölemen beyi (XVIII. yy.). Mustafa III döneminde Mısır'da yönetimi ele geçiren çerkez kölemen beylerinden Ali Bey'e (Bulutkapan) katıldı ve komutasına verilen orduyla Hicaz'ı ele geçirdi (1770). Muhammediye mezhebine bağlı çerkez kölemen beylerinden İbrahim ile Murat'ın ayaklanmaları üzerine alevi önderlerinden Büyük İsmail Bey'in saflarına katılarak bu ikisine karşı savaştı. Savaşı kazanmak üzere olan İsmail Bey' in kendisini öldüreceği kuşkusuna kapıldı ve ondan ayrılarak muhammediye tarafına geçti, yenildi. Bunun üzerine Mısır'a kaçtı ve buradaki durumu düzeltmek için gönderilmiş olan Gazi Hasan Paşa tarafından Mısır emirülhaclığına atandı. Yönetime karşı yeniden ayaklanan eski dostları Murat ve İbrahim beyleri Gerce savaşı'nda (1786) yenilgiye uğrattı.

HASAN BEY Gamsız, türk denizci (Hemşin 1804 - İstanbul 1873). Mahmut II döneminde deniz eri olarak türk donanmasına katıldı. 1821 yunan ayaklanmasında gösterdiği büyük yararlıklar sonunda topçu çavuşluğuna yükseldi. Başarılı hizmetleri nedeniyle subay sınıfına geçirildi. Veliaht Murat Efendi'nin Kılıç Ali adlı maiyet gemisinin komutanlığına atandı. Girit ayaklanması sırasında savaş gemisi İzzettin'in komutanı olarak yunan gemisi Erkadi'yi izleyip yakalayarak tüm personelini kılıçtan geçirdi; yarbaylığa yükseltildi. Bir süre sonra da albay olarak Abdülaziz'in maiyetine verildi.

HASAN BEY Zerdabi, Melikzade, azerbaycanlı gazeteci, eğitimci (Zerdab, Gökçay, 1841 - Bakü 1907). Tabii ilimler fakültesi'ni bitirdikten sonra Bakü'de tabiiyat öğretmenliği yaptı. Azerbaycan'da türkçe eğitim yapacak ulusal okulların açılması; ulusal tiyatro, hayır cemiyetleri, ulusal basının gerçekleşmesi için çalıştı. 1875'te Azerbaycan'ın ilk türkçe gazetesi *Ekinci*'yi çıkardı. Bu gazetede ve *Hayat* gazetesinde makaleleri yayımlandı. Tarımla ilgili risaleler de yazdı.

HASAN BEY (Hasan Sabri, **Udi** — denir), türk besteci (İstanbul 1865 -*ay. y.* 1920). Gözlerinin bozulması üzerine Maarif nezareti'ndeki görevinden emekliye ayrıldıktan sonra kendini öğrenci yetiştirmeye adadı. Repertuvardaki yaklaşık 40 şarkısının en ünlüleri: *Sen de mi hâlâ esir-i zülf-i yâr olmaktasın* (ısfahan), *Her dem sözüm efsus ile eyvah olacaktır* (bestenigâr).

HASAN BEYZADE AHMET PAŞA → AHMET PAŞA Küçük Hasan Beyzade.

HASAN BİN ABDULLAH, türk tezhipçi (XV.-XVI. yy. başı). Bayezit II döneminin (1481-1512) ünlü hattatı Şeyh Hamdullah'ın yazdığı Kuran'ların tezhiplenmesinde görev aldı. Biri Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi'nde, öteki İstanbul Üniversitesi kitaplığı'nda bulunan iki Şeyh Hamdullah Kuran'ında, tezhipçi olarak adı geçer. XVI. yy. başında osmanlı Kuran tezhipçiliğinin kurallarını belirleyen sanatçılardan biri olarak nitelenir. Bayezit II dönemi tezhibinin özellikleri olan, altın ile lacivert rengin dengeli bir biçimde kullanılmasıyla elde edilmiş kompozisyonların, ince işçilikte tezhiplerin yaratıcısıdır.

HASAN BİN AHMET, türk ciltçi (XVIII. yy.). Osmanlı döneminin ünlü ciltçilerindendir. 1734'te Topkapı sarayı'nda sermücellit (ciltçibaşı) olarak görev aldı.

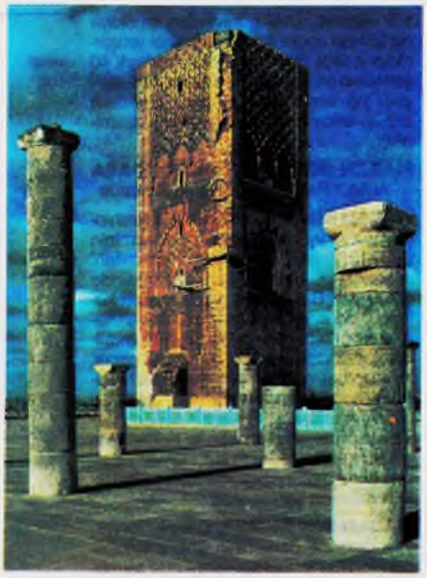
HASAN BİN ALİ BİN EBU TALİP (Ebu Muhammet), halife Ali'nin oğlu, Hz. Muhammet'in torunu (Mekke 625 ? - Medine 669). Annesi, Hz. Peygamber'in kızı Fatıma*'dır. Babası ve kendisinden küçük kardeşi Hüseyin* ile iyi geçinemedi. Sıffin savaşı'na katılmadı. Hz. Ali öldürüldükten (661) sonra halife ilan edilmek istendiyse de, siyasal tutkuları olmadığından bunu kabul etmedi. Muaviye ile anlaşarak onun kendisine bağladığı yüklüce bir aylıkla Medine'de yaşamaya başladı. Yüz kadar kadınla evlenip boşandığı, bu yüzden *Mitlak* (boşayıcı) lakabıyla anıldığı söylenir. Yumuşak huylu, eli açık bir yaradılıştaydı. 44 yaşlarında *istiska* (vücudun bir bölümünün ya da karnın su toplaması) hastalığından öldü. Muaviye tarafından zehirlettirilerek öldürüldüğü de ileri sürülür. Şii taziye törenlerinde başlıca kişilerden biri olarak adı geçer. Genellikle peygamberlerden sonra, önderliğin (imamlığın) kesintisiz olarak Hz. Ali'nin hakkı olduğuna inanan imamiyenin on iki imamlı (isna aşeriye) ya da yedi imamlı (seb'iye) kollarında yer alan ikinci imamdır. Şiiliğin önemli bir kolu olan imamiye*, imam olarak Hasan'ı ve oğlu Hasan el-Müsenna'yı, torunu Abdullah'ı, torununun oğlu Muhammet en-Nefs üz-Zekiye'yi tanır.

HASAN BİN BİŞR → AMİDİ (Ebulkasım el-Hasan bin Bişr).

HASAN BİN EBÜLHASAN (El-Basri) → HASAN EL-BASRİ.

HASAN BİN ES-SABBAH, iranlı nizari propagandacı (Kum ? - Alamut 1118). Öğrenimini Rey'de yaptı. Ömer Hayyam ve Nizamülmülk ile birlikte öğrenim gördüğü ve onlarla arkadaş olduğu yolundaki bilgiler gerçekle bağdaşmaz. On yedi yaşında ismailiye mezhebini benimsedi. İsmaililer'in baş daisi (propagandacısı) Abdülmelik bin Attaş'ın vekili oldu (1071). Mısır'a gönderilerek üç yıl orada kaldı (1076-1079). İran'a döndükten sonra İsmaililer'in nizarilik kolu için çalıştı. Çevresine kalabalık ve silahlı bir mürit kitlesi toplamayı başardı. İsmaililesen muhafızların da yardımlarıyla Deylem'de Rudbar'daki Alamut kalesini ele geçirdi (1090). Fatımiler'den Nizar'ın İmamlığını kabul ederek daha da güçlendi ve birçok kaleyi ele geçirerek güçlü bir siyasal ve dinsel örgüt kurdu. Ancak on dört yıl sonra Muhammet bin Melikşah komutasındaki bir ordu bu kalelerin bazısını geri alabildi (1104). Muhammet'in ölümü Alamut kalesinin alınmasını engelledi. Hasan bin es-Sabah böylelikle Rudbar'daki egemenliğini sürdürdü.

Sabbah'ın, özellikle Batı kaynaklarında



S. Marmounier

Rabat'taki **Hasan camisi**'nin minaresi (XII. yy. sonu)

Büyük Larousse



Hasan Çelebi enamından bir sayfa
Topkapı sarayı kütüphanesi İstanbul

esrar içirerek sersem ettiği müritlerine cinayetler işletmek yoluyla batıniliği yaymaya çalıştığı öne sürülür ve tarikatı haşşâşin (ya da haşişîyûn) [haşhaş içenler] diye adlandırılır. Sabbah, gerçekten çelişkilerle dolu bir yaşam sürdü; iki oğlundan birini adam öldürdüğü, ötekini de içki içtiği için idam ettirdi. Nizar'ın ortadan kayboluşundan sonra onun yaşayan delil-i hücceti sayıldı. Adı yerine çoğu kez Seyidna (Efendimiz) sözcüğü kullanıldı. Kurduğu güçlü örgüt, onun ölümünden yıllarca sonra Hülagu'nun Alamut'u ele geçirmesiyle ortadan kaldırılabildi (1256).

HASAN BİN FİRUZ, türk mimar (XII. yy.). Yaşamına ilişkin bilgi yoktur, ancak Merağa'lı olduğu bilinmektedir. Divriği'deki Kale camisi (1180-1181) onun yapımıdır.

HASAN BİN HAMZA Üsküdari → HASAN ÜSKÜDARİ.

HASAN BİN MAHMUT Bayati, türk tarihçi (XV. yy.). Halvetiye tarikatının ruşeniye kolunun kurucusu Sultan Dede Ömer Ruşeni'nin yanında yetişti. Hac sırasında tanıştığı Cem Sultan'ın isteği üzerine, osmanlı hanedanının Oğuzname'ye dayalı şeceresini içeren *Cam-ı Cem-ayin* adlı yapıtını yazdı.

HASAN BİN NUMAN Üsküdari, Sani, türk hattat (? - İstanbul 1732). Ahmet III döneminin ünlü hattatlarındandır. Sülüs ve nesih yazıyı Hafız Osman'dan öğrendi. Eski saray'a (Sarayı atik) meşk hocası olarak atandı. Bu görevi sırasında pek çok Kuran yazdı.

HASAN BİN YUSUF (EL-) → HİLLİ.

HASAN BİN YUSUF, türk tarihçi (XVIII. yy.). Ahıskalıdır, Tunus dayısı Mehmet'in maiyetinde bulundu. *Tehzib üt-tevarih* adlı yapıtında, Tunus beyliği ile Venedik arasında geçen savaşları (1774) anlatır.

HASAN BİN ZEYD Alevi-i Hasani → DAİ-İ KEBİR.

Hasan camisi, Fas'ın Rabat kentinde Muvahhitler döneminden cami (XII. yy.). Yakup el Mansur'un yaptırdığı cami, büyüklüğü (139,40 m genişliğinde, 183,10 m eninde bir alanı kaplar) ve değişik planıyla ilgi çeker. Yapıyı çevreleyen kerpiçten yüksek duvarlar ön cephede dört, yanlarda altışar kapıyla dışa açılır. Caminin ana mekânı iki bölümlüdür. Ön bölüm revaklı bir avluyla bunun G.'indeki yedişer kemerli yirmi bir sahından oluşur. Kare planlı ikinci bölümün ortasında on bir sahınlık bir mekân, yanlarda avlular yer alır. Avlularla çevre duvarı arasında revaklar ve uzunlamasına yan avlular vardır. Bu bölüm, mihrap duvarına koşut üç sahınla son bulur. Ön cephenin ortasında bulunan minare hem dıştan, hem içten çıkıntılıdır. Pembe renkli kesme taştan, kare planlı minare, sağır kemerler içinde yer alan küçük pencereler ve baklava biçimi geometrik motiflerle süslüdür.

HASAN CAN ÇELEBİ, iran kökenli türk saray adamı (1490 - İstanbul 1567). İsfahanlı müezzin Hafız Mehmet Efendi'nin (öl. İstanbul 1542) oğlu ve *Tac üt-tevarih* adlı yapıtın yazarı şeyhülislam Hoca Sadettin Efendi'nin babası. Çaldıran zaferinden (1514) sonra Tebriz'i ele geçiren Yavuz Sultan Selim tarafından İstanbul'a götürüldü. Babası hafız, kendisi de Yavuz'un nedimi oldu. Padişahla birlikte Mısır seferine katıldı ve Sultan Selim onun kolları arasında yasin suresini dinleyerek öldü (1520). Kanuni Sultan Süleyman döneminde Enderun'da musiki hocası olarak çalıştı ve pek çok öğrenci yetiştirdi.

HASAN CEMAL, türk gazeteci (İstanbul 1944). Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi (1965). Dergi ve gazeteler de çalıştı. 1973 yılında *Cumhuriyet* gazetesine girdi. 1981'de genel yayın müdürlüğüne getirildi. 1992'de Cumhuriyet'ten ayrıldı, köşe yazarı olarak Sabah gazetesine geçti. Başlıca yapıtları: *Tank sesiyle uyanmak* (1986), *Demokrasi korkusu* (1986), *Tarihi yaşarken yakalamak* (1987), *Özal hikâyesi* (1989).

HASAN ÇAVUŞ, türk ulak (XVI. yy.). Kanuni Sultan Süleyman'ın çıktığı Zigetvar seferinde ölmesi üzerine (1566) sadrazam Sokullu Mehmet Paşa, divan çavuşu olarak görev yapan Hasan Çavuş'u bir mektupla şehzade Selim'e gönderdi. Padişahın ölüm haberini götürdüğünü bilmeksizin ve dinlenmeksizin 8 günde Zigetvar'dan (Szeged) İstanbul'a geldi. Buradan da 4 günde Kütahya'ya ulaşarak kırlarda avlanan şehzadeyi buldu ve mektubu ona verdi.

HASAN ÇELEBİ Benli → AHİ Benli Hasan.

HASAN ÇELEBİ, asıl adı **Hasan bin Abdullah,** türk hattat (?, ? - İstanbul 1594'ten sonr.). *Tuhfet ül-hattatin*'e göre çerkez olduğundan Çerkez Hasan olarak da tanınır. XVI. yy.'ın ünlü hattatı Ahmet Karahisari'nin azatlı kölesi, manevi evladı ve öğrencisidir. Önceleri Ahmet Karahisari'nin kurduğu okulun en başarılı uygulayıcılarından olmuş, daha sonra Şeyh Hamdullah'ın sülüs ve nesih yazılardaki üslubunu benimsemiştir. Edirne'deki Selimiye camisi'nin tüm yazılarıyla İstanbul'daki Süleymaniye camisi'nin kubbe ve tabhane dışındaki yazıları onundur. Süleymaniye camisi'nin celi yazıtı onun ustalığını gösterir. Topkapı sarayı müzesi kitaplığı'ndaki enamı da güzelliğiyle dikkati çeker.

Büyük Larousse



HASAN ÇELEBİ Kınalızade → KINALIZADE HASAN ÇELEBİ.

HASAN ÇELEBİ Ahdeb, türk tezhipçi (XVII. yy.). Yaşamına ilişkin bilgi yoktur; ancak Beyazî Mustafa'nın öğrencisi olduğu bilinmektedir. Dönemin ünlü hattatı Hafız Osman'ın yazdığı Kuran'ların önemli bir bölümünü o tezhiplemiştir.

HASAN ÇELEBİ Lagari, türk mucit ve asker (XVII. yy.). Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'nde anlatıldığına göre, Murat IV'ün kızı Kaya Sultan'ın doğduğu gece onuruna Sarayburnu'nda yapılan şenlikler sırasında kendi icadı olan 50 okka barut macunuyla dolu ve 7 kollu bir büyük fişeğe bindi. Yardımcıları tarafından ateşlenen fişekle gökyüzüne fırlatılan mucit, uçma hünerini gösteren ilk türk oldu. Gök fişeğinin barutu bitince, önceden hazırladığı kanatları açıp Sinanpaşa sarayı önünde denize yumuşak iniş yaptı. Bu şaşırtıcı gösteri üzerine padişah tarafından Sipahi ocağı'na alınarak ödüllendirildi. Kırım'da Selamet Giray Han'ın buyruğunda savaşırken vurularak öldü.

HASAN ÇELEBİ, türk hattat (İnciköy, Oltu, Erzurum, 1937). Halim Özyazıcı, Hamit Aytaç ve Kemal Batanay'ın öğrencisi oldu. Hamit Aytaç'tan sülüs ve nesih, Kemal Batanay'dan talik yazılarda icazet aldı. İslam konferansı örgütü'nün hat işlerini yapmak üzere Cidde'ye gitti (1981). Ravza-i Mutahhara'nın (Hazreti Muhammet'in yattığı mescit) yazılarının onarımı çalışmalarını yürütmek üzere Medine'ye gönderildi (1983). Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki camilerin kapı ve mihrap yazılarını hazırladı (Üsküdar Selamiali camisi, Eskişehir Reşadiye camisi, Kayseri İkikapılı cami, Trabzon Taşhan camisi, vd.).

HASAN dağı, İç Anadolu bölgesinin Konya bölümünde genç volkan konisi. Orta Toroslar'ın iç kenarına paralel olarak G.-B'da Karadağ'dan K.-D.'da Erciyes'e kadar uzanan bir kırık boyunca sıralanmış volkanik kütlelerden biri olan Hasan dağı, tabanı eliptik biçimli bir kütle oluşturur. İki doruğu vardır. Daha yüksek (3 268 m) olan B. doruğuna Büyük Hasandağ, daha D.'dakine Küçük Hasandağ denir. Yapı bakımından genç bir stratovolkandır. Doruğunda küçük ama çok belirgin bir krater vardır. Miyosende başlayan andezitik püskürmelerle dağın temel kısmı oluşmuş, Kuaterner'de devam eden püskürmelerle de bu daha eski temel üzerinde bazaltik lavlar, lapilliler ve küllerden oluşan taze koni meydana gelmiştir. Dağın yamaçlarında yeni lav akıntıları ve bazı parazit koniler vardır.

HASAN DEDE, türk halk şairi (XVI. yy.). Anadolu'ya Horasan'dan gelerek Kalecik ilçesinde (Ankara), bugün kendi adıyla anılan köye gelip yerleştiği, 1578 tarihli bir fermana dayanılarak ileri sürülmektedir. Süleyman I'in (Kanuni) birinci Viyana kuşatmasına (1529) topladığı askerlerle birlikte katıldı. Gösterdiği yararlıklardan ötürü kendisine tımar verildi. Bektaşiler arasında nefesleriyle tanınır. *"Eşrefoğlu al haberi / Bahçe biziz gül bizdedir"* diye başlayan ünlü nefesi bestelemiştir.

HASAN EFENDİ Hatip Zakiri, türk besteci (Foça 1545 ? - İstanbul 1623). Genç yaşta İstanbul'a gelerek ünlü mutasavvıf Nurettinzade'ye bağlandı, onun tekkesinde zakirbaşı oldu. Ayrıca cami hatipliği yaptı. Günümüze yalnızca 5 bestesi ulaştı. Bunlar, cami müziğinin en seçkin yapıtlarındandır: Bayati bayram ya da cuma salâtı *(Ya Mevlâ Allah);* hüseyni cenaze salâtı; ırak temcit *(Ya hazret-i Mevlâ mevla'l mevali);* ırak naat *(Allahümme salli alâ seyyidi'l-verâ ve senedi'l-fukarâ);* nühüft *Mersiye-i İmam Hüseyin.* Ayrıca *Zakirî* mahlâsıyla şiirler de yazdı.

HASAN EFENDİ Lali, türk din bilgini (Manastır XVI. yy. sonu - ? XVII. yy.'ın ilk yarısı). İnançlarla ilgili *Bahr ül-kelam min el-akaid*'i ve ihlas suresini *Terceme-i ihlas ül halise* adıyla türkçeye çevirdi. Ayrıca halife Ali'nin özlü sözlerini *Şerh-i kelimat-i Ali* adıyla şerh etti.

HASAN EFENDİ Zülali, arnavut kökenli türk kadı (öl. 1731). İlmiye sınıfına katılarak çeşitli görevlerde bulundu. İstanbul kadısıyken (1728), kentte başgösteren kıtlık ve pahalılık onun uğursuzluğuna yorumlanarak görevden alındı. Bu yüzden Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya düşman kesilerek halkı sadrazama karşı kışkırtmak için her çareye başvurunca, bir bahaneyle saraya çağrılarak hapse atıldı. Ancak, Lale devri'ni sona erdiren Patrona ayaklanması'nın başarı kazanması üzerine halk kahramanı sayılarak Anadolu kazaskerliğine atandı (1730). Ayaklanmacıları ortadan kaldırmaya girişen Mahmut I tarafından görevden alınarak Girit adasına sürüldü (1731), Resmo kentinde boğduruldu.

HASAN EFENDİ Şeyh Kürdi, islam din bilgini ve sufi (Ba.. ? - Şam 1734). Batı İran'dan gelerek yerleştiği Şam'daki medreselerde ders verdi. Tasavvufla ilgili *Fusus ül-hikem,* gökbilimle ilgili *Mevâki ün -nucum* ve dilbilgisiyle ilgili *Evamil ül -cürcaniye* gibi yapıtları şerh etti.

HASAN EFENDİ Gevrekzade Hafız → GEVREKZADE HAFIZ HASAN EFENDİ.

HASAN EFENDİ Yeniköylü, Zakir, Hafız, Sırrı, türk besteci, hattat (İstanbul 1823 - *ay. y.* 1905). Yeniköy Raufi tekkesi şeyhi Tevfik Efendi'den hat, Kazasker Mustafa İzzet Efendi'den hat ve müzik dersleri aldı. Sırrî mahlasıyla levhalar yazdı. İsmail Dede Efendi ve Külhanbeyi Hüseyin Dede'den aldığı derslerle müzik bilgisini geliştirdi. Pek çok öğrenci yetiştirdi (Hacı Faiz Bey, Hadi Bey, Şeyh Cemalettin Efendi, Şeyh Nida Efendi, Nuri Şeyda Bey, İbrahim Erkal en tanınanlarıdır.) Önce Eskişehir mevlevihanesi şeyhi Dede Efendi'ye, sonra Yenikapı dergâhı şeyhi Osman Selahattin Dede'ye bağlandı. Konya'daki Mevlana sandukasının puşidesini hazırladı. İlahiler ve şarkılar besteledi *(Düştü câna akibet sevdayı aşk, Yine yaz ayları geldi, Âleme başka âlem derdim ol bahar, Düşmüş amma aşkı izhar etmiyor, Cûş edip gözyaşı ister çağlamak.)*

HASAN EFENDİ → KEL HASAN.

HASAN EL-BASRİ (Ebu Sait bin Ebilhasan Yesar), iranlı vaiz ve tabiun (Medine 642 - Basra 728). Babası Piruz Irak'ta tutsak edilerek Medine'ye getirildi. Burada azat edildikten sonra kendisi gibi azatlı olan Hayra adlı kadınla evlendi. Hasan, dünyaya geldikten sonra Vadil-kura'da büyüdü ve köklü bir öğrenim gördü. Gittiği Basra'da geniş bilgisi ile büyük bir ün yaparak saygıyla karşılandı. Doğru bildiğini söylemekten çekinmedi. İnsanın, akla gelen her türlü davranışlarından sorumlu olduğunu ileri sürerek insanları günah işlemekten alıkoymaya çalıştı. Mümin için inancın yeterli olduğunu savunan *mürcie'* ye karşı, yalnızca ağızla iman getirmenin yeterli olmayacağını, günah sayılacak her türlü davranış ve eylemden sakınmak gerektiğini savundu. Döneminin büyük vaizlerinden biri kabul edilen Hasan el-Basri, dürüstlüğü, zühd ve takvası ile tasavvufun gelişmesinde de etkili oldu. Nitekim, birçok tarikatın silsilenamelerinde onun adı da geçer.

HASAN FEHMİ, türk gazeteci (? - İstanbul 1909). Mülkiye mektebi'ni bitirdikten sonra Jön Türkler'le birlikte Paris'e gitti; daha sonra yaşamını Mısır'da sürdürdü. İkinci meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a gelerek Mevlanzade Rifat'ın yönetimindeki *Serbestî* gazetesine başyazılar yazdı. İttihatçılar'ı eleştiren bu yazılarını çeşitli baskı ve tehditlere karşın sürdürünce, 5 nisan 1909 akşamı üç arkadaşıyla birlikte Galata köprüsü'nden geçerken kurşunlandı. Ertesi gün yayımlanan *Serbestî* gazetesinin birinci sayfasında yalnızca basın özgürlüğünün ilk kurbanı Hasan Fehmi'nin ölüm haberine yer verildi.

HASAN FEHMİ BEY, türk hukukçu (Babadağı 1880 - Eskişehir 1922). İstanbul hukuk mektebi'ni bitirdi, adliye vekâletinin çeşitli hizmetlerinde çalıştı, savcılık yargıçlık yaptı, Birinci Dünya savaşı süresince Bursa Mahkemei temyiz reisi idi. Son Osmanlı Meclisi mebusanı'na Bursa milletvekili seçildi (1919). Bu meclis dağılınca Ankara'da toplanan ilk TBMM'ye Bursa milletvekili olarak katıldı (nisan 1920), aynı yılın eylül başında Ankara Hükümeti temyiz mahkemesi oluşturunca bunun başkanlığını yeğleyerek milletvekilliğinden ayrıldı. Türkiye'nin ilk yargıtay başkanı oldu.

HASAN FEHMİ BEY → ATAÇ (Hasan Fehmi).

HASAN FEHMİ EFENDİ, türk şeyhülislam (Akşehir 1795 - Medine 1885). Ilgınlı Osman Efendi'nin oğlu. Çocuk yaşta Konya'ya gelerek ulumu âliye eğitimini tamamladı. İstanbul'da müderrislik yaparken, şehzade Abdülaziz'in hocalığına getirildi. Abdülaziz tahta çıkınca (1860), Mekke (1862), Anadolu (1863), Rumeli (1864) mollalıklarında bulundu. Padişahın Mısır gezisine katıldıktan sonra Anadolu (1867), ardından da Rumeli (1868) kazaskeri oldu. Aynı yıl şeyhülislamlığa getirildi. Üç yıl sonra kendi isteğiyle görevinden ayrıldı (1871). İkinci kez şeyhülislamlığa atandı (1874). Mithat Paşa ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle sadrazam Gürcü Mahmut Nedim Paşa tarafından görevden alındı (1877) ve Medine'de oturmaya zorunlu tutuldu.

HASAN FEHMİ PAŞA, türk siyaset adamı (Muradiye, Batum, 1836 - ? 1910). İstanbul da özel öğrenim gördü, Babıâli tercüme odası'nda yetişti, avukatlık yaptı. Birinci meşrutiyet'in ilk meclisine İstanbul mebusu olarak girdi (1877). Meclisi mebusan reisi oldu (1878). Meclisin kapatılmasından sonra hazinei hassa nazırı ve vezir atandı. Hukuk mektebi'nde ticaret ve devletler hukuku dersleri okuttu. Ders kitabı olarak yazdığı *Tahsili hukuku düvel* adlı kitabı Abdülhamit II yönetimince sakıncalı görülerek toplatıldı. İkinci meşrutiyet'ten sonra da özgürlük düşüncelerinden ötürü "ihtiyar Jön Türk" diye anıldı, olağanüstü elçilik, bakanlık ve valilik görevlerinde bulundu.

HASAN HAFİ Akhisari, türk kadı (öl. Prusaç 1616). Dönemin ünlü din bilginlerinden Bali Efendi'nin yanında yetişti. Saraybosna kadılığına atandı (1578). Mehmet III'ün Eğri seferine katıldı, bu konuda kaleme aldığı yapıtlarla tanındı: *Usul ül-hikem fi nizam ül-âlem, Tarih ül-Eğri* vb. Ayrıca, dinsel konularla ilgili yapıtları da vardır.

HASAN HAYRULLAH EFENDİ → HAYRULLAH EFENDİ (Hasan).

HASAN HÜSEYİN, soyadı **Korkmazgil,** (Sivas 1927 - Ankara 1984). Gazi eğitim enstitüsü'nü bitirdi (1950). Göksun'da edebiyat öğretmeni olarak çalışmaya başladı; bu görevdeyken Ceza yasası'nın 142. maddesine göre 3 yıla mahkûm oldu. Cezaevinden çıkınca arzuhalcilik, tabelacılık, gezici ressamlık, tarım işçiliği, daha sonra gazetecilik yaptı. Halk edebiyatından geniş ölçüde yararlanan, sıfatlar, benzetmelerle yüklü, yer yer söylev tonu taşıyan şiirleri (*Kavel,* Yeditepe, şiir armağanı, 1964; *Kızılırmak,* 1966; *Filizkıran fırtınası,* Toprak ve Nevzat Üstün şiir ödülleri, 1981 vb.) coşkulu bir söyleyiş içinde toplumsal konuları, kırsal kesimde yaşayanların, işçilerin sorunlarını işler. Gülmece öyküleri de (*Made in Turkey,* 1970; *Bıyıklar konuşuyor,* 1971 vb.) vardır.

HASAN HÜSNÜ PAŞA, türk yönetici (öl. 1873). Girit valisi Mustafa Naili Paşa'nın oğlu. Babasının yanında yetişti. Onun girişimleriyle mirimiran oldu. Bu görevde başarılı olunca, Belgrad muhafızlığına (1856), ertesi yıl vezir payesiyle Filibe (1857), hemen ardından Kandiye (1858) mutasarrıflığına atandı. Daha sonra Kastamonu, Rodos ve Hanya mutasarrıflıkları da yaptı. Son görevinden İstanbul'a çağrılışını izleyen aylarda öldü.

HASAN HÜSNÜ PAŞA, Hocaoğlu, türk şair ve yazar (Mısır ? - İstanbul 1897). Selanik'in Doyran kasabasından Sehrapzade ailesindendir. Babasının görevi sırasında Mısır'da doğdu, orada öğrenim gördü. Mısır'da çıkan çeşitli gazetelerde çalıştı. İstanbul'a geldi, Cemiyeti rüsumiye üyeliğinde bulundu. 40'a yakın yapıtının çoğu arapça olup Mısır'da yayımlandı. Arapça şiirlerini *Semerat ül-hayrat* (1882, 2. c.), gazetelerde çıkan yazılarını *An neşr üz-zahri* (1885) adlı kitaplarında topladı. İslamda hilafet meselesine ilişkin *İcmal ül-kelam* (1891), islam dininin temelleri üzerine *Hüccet ül-kiram* (1891), seyahat ve coğrafyanın faydası *Mesabih ül -fikar* (1884) başlıca yapıtlarındandır.

HASAN İZZET EFENDİ, türk tarihçi. Selim III döneminde yaşadı. *Ziyaname* adlı yapıtında sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın doğudaki isyanları bastırışını, Fransızlar'ın Mısır'dan çekilmelerini anlatır. Yapıt bir "mukaddime", bir "destan" ve bir "hâtime"den oluşur. İçerisinde yerli ve yabancı devlet adamlarının, özellikle Cezzar Ahmet Paşa'nın, yaşam öyküleri yer alır.

HASAN KARAMANİ, Sakini Karaman da denir, türk tezhipçi ve ciltçi (XIX. yy.). Mahmut II döneminin önde gelen sanatçılarındandır. Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi'nde bulunan, İbrahim Sikutî ketebeli Kuran'ın rokoko üslubundaki tezhipleri onundur.

HASAN LEYLEK DEDE, türk ressam, hattat (? - 1827). XVIII. - XIX. yy.'ın ünlü mevlevi ressamlarındandır. Hatta da başarılı olmuş, bu iki sanatı kaynaştırarak ilginç kompozisyonlar elde etmiştir. Sülüs yazıyla meydana getirdiği *"yürüyen leylek"* resmiyle tanınır.

HASAN MAZHAR PAŞA, türk hekim (İstanbul 1845 - *ay. y.* 1920). Mektebi tıbbiyei şahane'yi, yüzbaşı rütbesiyle bitirdi (1869). Cerrahi öğrenimi için Fransa'ya gönderildi (1871). Anatomi ve cerrahi ihtisası yaparak yurda döndü (1874). Askeri tıbbiye'de anatomi ve histoloji muallim muavinliğine getirildi (1874). Karadağ, Sırbistan ve Rus savaşlarında görev yaptı. Savaştan sonra tekrar Askeri tıbbiye'de görevlendirildi (1878). Anatomi muallimi oldu (1879). İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra görevinden istifa etti (1909) ve Askeri tıbbiye'de fahri müderris olarak ölünceye değin ders vermeyi sürdürdü. Türkiye'de modern anatominin kurucusu sayılan Hasan Mazhar Paşa, fransızca öğrenim yapan tıbbiyede derslerin türkçeleştirilmesi ve sivil tıbbiyenin kurulması için çaba harcadı. Fransızca anatomi terimlerine bulduğu karşılıklarla dikkati çekti. Fransızca terimlere arapça karşılıklar bulması eleştiri konusu olduysa da bu işe yaptığı yıllarda (1879) özellikle bilim dili arapça ağırlıklıydı. Meclisi tıbbiyei mülkiye ve

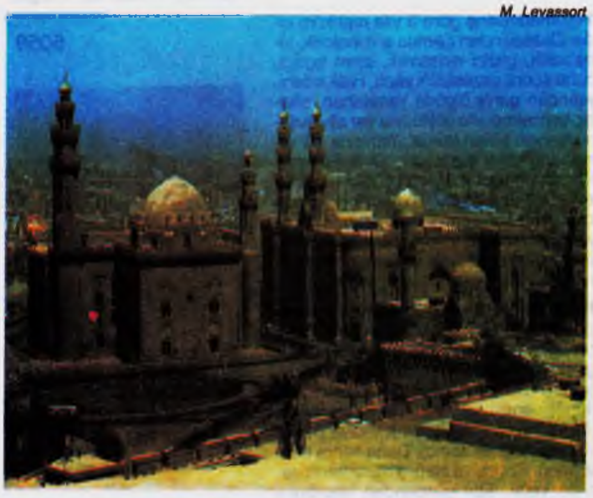


Hasan Fehmi Paşa



Hasan Hüseyin

M. Levassort



Sultan Hasan medresesi (solda) Kahire'de (1356)

Cemiyeti tıbbiyei osmaniye'nin üye ve başkanlarındandı. İkinci meşrutiyet'ten sonra bir süre tıbbiye nazırlığı da yaptı ve ferik (korgeneral) rütbesine değin yükseldi. Başlıca yapıtları: *İlmi teşrihi tavsifi* (A. Jamin'den çeviri [1880-1881]); *İlmi teşrihi tavsifi* (Yusuf Rami ile [1890]); *İlmi teşrihi topoğrafi* (1908); *Mebhas ül-asap* (tarihsiz).

Hasan medresesi (Sultan). Kahire'de Memluklar döneminden medrese (1356 -1362); arap tarihçi Makrizî, islam dünyasının en büyük ve mimari düzeniyle en ilginç anıtı olduğunu bildirir. Boyutlarının büyüklüğünün yanı sıra (150 m uzunluğunda, 68 m genişliğinde, 37 m yüksekliğinde), arabesk süsleri, mozaikleri ve yazılarıyla da dikkati çeker. Medrese, islam dinindeki dört mezhebin (maliki, hanefi, şafii, hanbeli) öğretilerini kapsayacak biçimde düzenlendiğinden büyük bir kompleks oluşturur. Yapı sekiz bin m²'lik bir alanı kaplar. Ön cephenin sağ köşesine yerleştirilen taçkapısında selçuklu sanatının etkisi belirgindir (girift örgüler, dikey süs şeritleri, kemer ayaklarını taşıyan ince köşe sütunçeleri, içi geometrik motifli, üstü mukarnaslı mihrabiyeler). Medresenin taş mimariden doğan kütlesel etkisi, mukarnaslı pencereler ve zambak biçiminde mazgal siperli çatıyı taşıyan yüksek mukarnas friziyle hafifletilmiştir. Yapı ana şemasıyla büyük bir kare avlunun dört yanına yerleştirilmiş beşik tonozlu eyvanlardan oluşur. Daha derin ve geniş olan D. eyvanı mescittir. Mihrabın yanlarındaki kapılardan, Sultan Hasan'ın gömülü olduğu kubbeli türbeye geçilir. Öteki eyvanlar dershane niteliğindedir. Medresenin dört köşesinde, birer küçük avlu çevresinde toplanmış, öğrencilere ayrılmış mekânlar vardır.

Büyük Larousse



Hasan Nakkaş
Eğri fetihnamesi'nden minyatür Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

Hasan Mellah ya da sır içinde esrar, Ahmet Mithat'ın Rodos'ta sürgündeyken yazdığı roman (1875). Monte Kristo'nun etkisinde kalan ve bu yapıtın çevirisinin büyük bir ilgi ile karşılandığını gören yazar, ona bir tür nazire olarak kaleme aldığı romanında, rastlantılarla dolu ilginç serüvenlere yer verir: babasının katilini öldürdükten sonra kaçarken atından düşen ve baygın halde korsanlar tarafından kurtarılan roman kahramanı, korsanlarla birlikte İspanya'ya gelir. Burada Alfonso'nun evini soymaya karar verir. Ev sahibinin güzel kızı Cozella'ya âşık olur. Kız da eski mesnevilerde ve halk hikâyelerinde olduğu gibi daha önce bir resmini görerek âşık olduğu Hasan Mellah'ın ilgisine karşılık verir. O sıralarda kente gelen Pavlos, Cozella'ya evlenme teklif eder. Reddedilince de onu kaçırır. Bu kez Hasan Mellah bir gemi kiralar ve onların peşine düşer. Uzun serüvenlerden sonra sevgilisini kurtararak onunla evlenir. Kötüler de cezalarını bulurlar.

HASAN NAKKAŞ, türk minyatürcü (? - İstanbul 1622/1623). Mehmet III döneminin (1595-1603) önde gelen minyatürcülerinden. XVI. yy.'ın son çeyreğiyle XVII. yy.'ın başlarında eser verdi. *Nakkaş Hasan Paşa* diye de anılan sanatçının adına ilk kez 1581 tarihli osmanlı sarayı harcama defterlerinde rastlanır. 1582 tarihli bir başka belgeden Enderun'da yetiştiği, kapıcı olarak görevlendirildiği, nakkaş Osman'a hizmet edenler arasında olduğu ve bölükbaşılığa getirildiği belirtilir. Daha sonra anahtar ağası, tülbent gulamı, kapıcıbaşı, yeniçeri ağası, beylerbeyi ve vezirlik görevlerinde bulundu. Üslubu klasik dönemin ünlü ustası Osman'dan farklıdır. Murat III'ün isteği üzerine hazırlanmaya başlanan 6 ciltlik *Siyer-i Nebi*'nin (birinci, ikinci ve altıncı ciltleri Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi'ndedir) minyatürlerinin yapımında görev aldı. *Eğri fetihnamesi*'nin (1598) minyatürleri de onundur. Ayrıca, 1596-1600 arasında resimlendiği sanılan *Şemailname-i âl-i Osman* ve 1595'e tarihli *Kitap ül-acaib ve'l garaib* adlı yapıtların minyatürlerinin de Hasan Nakkaş atölyesinin elinden çıktığı düşünülmektedir.

HASAN PAŞA, türk denizci (1491 - Cezayir 1549). Evlatlığı olduğu Barbaros Hayrettin Paşa'nın yanında yetişti. Kaptanıderyalığa atanan Hayrettin Paşa'nın tüm zamanını denizlerde ya da İstanbul'da geçirmeye başlaması üzerine onun vekili olarak Cezayir beylerbeyliğini üstlendi (1534). Cezayir'e saldıran imparator Karl V ile babalığının ezeli düşmanı Andrea Doria'ya karşı büyük bir zafer kazandı (1541). Vezirlik payesiyle asaleten Cezayir beylerbeyliğine atandı (1542). Bu görevi süresince Cezayir'de bayındırlık işlerine önem verdi ve birçok hayır kurumu yaptırdı. Sağlığı bozulduğu için görevden ayrılıp köşesine çekildi (1544).

HASAN PAŞA Barbaroszade, türk denizci (öl. İstanbul 1570). Barbaros Hayrettin Paşa'nın oğlu. Denizci olarak babasının yanında yetişti. Preveze deniz savaşı'na (1538) babasının komutasında filo komutanı sıfatıyla katıldı. Savaştan sonra tutsak alınan iki düşman amiraliyle birlikte zafer haberini vermek için İstanbul'a gönderildi. Habere çok sevinen Kanuni Sultan Süleyman tarafından beylerbeylik rütbesiyle ödüllendirildi (1544). Barbaros'un evlatlığı olan ağabeyinin yerine Cezayir beylerbeyliğine getirildi (1545). İspanyollar'la Faslılar'ı yenerek Tlemsen'i geri alması üzerine Fas'ın fethine doğru ilk adımı attı. İstanbul'a çağrılınca (1551), yerini yeni beylerbeyi Salih Paşa'ya bıraktı. İstanbul'da Süleyman I'in (Kanuni) deniz danışmanı olarak görev yaptı. Salih Paşa'nın ölümü üzerine (1556) yeniden beylerbeyi sıfatıyla Cezayir'e gönderildi. İspanyol ve Faslılar'a karşı birçok zafer kazandıktan sonra yine İstanbul'a çağrıldı (1561). Üçüncü kez Cezayir beylerbeyi oldu (1562). Malta kuşatması'nda (1565) hem eniştesi hem de kayınpederi olan Turgut (Reis) Paşa'nın yanında savaşa katıldı. Yaşlılığı nedeniyle görevden ayrılıp İstanbul'a yerleşti (1567).

HASAN PAŞA Telli, türk vezir (öl. Kulpa 1593). Avusturyalılar'a karşı yapılan savaşlarda kazandığı başarılar göz önünde tutularak vezir payesiyle Bosna beylerbeyliğine getirildi (1590). Barışa karşın Avusturya topraklarına yaptığı akınlardan elde ettiği kesik başları, zincirli tutsakları ve alay bayraklarını zafer belirtisi olarak İstanbul'a göndermesi üzerine (1592) imparatorun elçisi padişaha verilen yıllık verginin kesildiğini bildirdi. Bunun üzerine 10 000 kişilik ordusuyla Kulpa ırmağı kıyısındaki Sissek kalesini kuşatan paşa, yardım alan düşmanın 40 000 kişilik kuvveti karşısında yenilgiye uğrayarak tüm asker ve komutanlarıyla birlikte şehit düştü (1593). Böylece tarihe "Kulpa bozgunu" adıyla geçen olayın kahramanı oldu.

HASAN PAŞA Hadım, türk sadrazam (öl. İstanbul 1598). Enderun'da akağalar koğuşunda yetişti. Hazinedarbaşı olarak görev yaparken, Mısır valiliğiyle taşraya çıkarıldı (1580). Hakkında yaygınlaşan rüşvet ve yolsuzluk iddiaları üzerine İstanbul'a çağrılarak hapse atıldı. Ancak, Murat III'ün annesi Valde Nurbanu Sultan'a verdiği para ve armağanlarla kendini affettirmesini becerdi. Şirvan, ardından da Revan beylerbeyliğine atandı (1583). Mehmet III'ün Eğri seferi sırasında (1596) başkente çağrılarak İstanbul kaymakamlığına getirildi. Ertesi yıl sadrazam oldu (1597). Ancak, yeniçeri ağası Tırnakçı Hasan Ağa ile işbirliği yapan şeyhülislam Hoca Sadettin Efendi'nin savaşlarda uğranılan başarısızlıkların, sadrazamın bu üzücü olayları kendisinden saklamasından kaynaklandığına padişahı inandırması sonucu daha altıncı ayında görevinden alınarak Yedikule zindanında öldürüldü.

HASAN PAŞA Sokulluzade → SOKULLUZADE HASAN PAŞA.

HASAN PAŞA Tırnakçı, türk vezir (öl. Bağdat 1602). Enderun'da yetişti. Büyük imrahor (1594), yeniçeri ağası (1595) oldu. Vezir payesiyle Bağdat valiliğine atandı (1600). Vezirlik payesi alınarak görevinden uzaklaştırıldı. Yeniçeri ağalığına getirildi. Vezirlik payesi geri verilerek yeniden Bağdat valisi oldu (1602). Ancak, anlaşmazlığa düştüğü sadrazam Yemişçi Hasan Paşa tarafından aynı yıl öldürtüldü.

HASAN PAŞA Yemişçi, türk sadrazam (öl. İstanbul 1603). Zülüflü baltacılar ocağında yetişti. Çaşnigirbaşı, sonra da kapıcılar kethüdası (1580) ve kapıcıbaşı (1589) oldu. Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın Eflak seferi sırasında (1593) görevden alınan Mehmet Ağa'nın yerine, yeniçeri ağalığına getirildi. Vezirlik rütbesiyle Şirvan vilayeti valiliğine atandı (1595). Hadım Hafız Ahmet Paşa'nın yerine sadaret kaymakamı oldu (1600). Sadrazam ve serdarıekrem İbrahim Paşa'nın Macaristan seferi sırasında ölmesi üzerine sadrazamlığa getirilerek (1601) hemen Macaristan'a gitmesi buyruldu. Belgrad doğrultusunda yola çıkan paşa (1601), düşman eline geçen İstoni-Belgrad (Székesfehérvár) kalesini kuşattıysa da almayı başaramadı. Bunun üzerine kuşatmayı kaldırarak Kanije'de sıkışık durumda bulunan Tiryaki Hasan Paşa'nın yardımına gitmeye karar verdi. Ancak, erken bastıran kış ve askerin isteksizliği yüzünden yarı yolda Zigetvar'a dönmek zorunda kaldı. Ertesi yıl kendisine katılan Lala Mehmet Paşa'nın olağanüstü çabası sayesinde İstoni-Belgrad'ı geri aldı (1602). Başkentte durumun karışık olduğunu öğrenince İstanbul'a döndü. Sipahilerin başlattığı ayaklanmayı, yeniçerileri kendi yanına çekerek kanlı bir biçim-

de bastırdı. Ancak, gücendirdiği yeniçeri ağası Kasım'ın kışkırtmasıyla ayaklanan yeniçeriler tarafından yakalanarak öldürüldü.

HASAN PAŞA Yemenli, türk yönetici (öl. İstanbul 1607). Bostancı ocağı'nda yetişti. Bostancıbaşı oldu. Ardı arkası kesilmeyen ayaklanmaları bastırmak için vali olarak Yemen'e gönderildi (1580). Çok sert önlemlere başvurduğu için yemen halkının şikâyeti üzerine görevden alındı (1585). Yeniden bostancıbaşılığa getirildi. Vezirlik payesiyle Mısır valiliğine atandı (1604). Ertesi yıl İstanbul'a geri çağrıldı (1605).

HASAN PAŞA Tiryaki → TİRYAKİ HASAN PAŞA.

HASAN PAŞA Deli → DELİ HASAN PAŞA.

HASAN PAŞA Çatalcalı, türk kaptanıderya (öl. Tirhala 1632). Darüssaade ağası Mustafa Ağa'nın yanında yetiştikten sonra saraya alındı. Çeşitli görevlerde yükselerek kaptanıderyalık rütbesiyle dış hizmete gönderildi (1626). Çabucak hazırladığı bir donanmayla Karadeniz'e açılarak Kazaklar'ın çıkardığı ayaklanmayı bastırdı (1627). Ayrıca, Canıbek Giray Han II'yi yeniden Kırım hanlığına, onun kardeşi Devlet Giray'ı da kalgaylığa getirmeyi, Ruslar tarafından yıkılan Özi kalesini yeniden yaptırmayı başardı. Bu güç görevleri birbiri ardınca yerine getirmesi üzerine Murat IV'ün gözüne girdiyse de saray erkânının kıskançlığını çekti. Söylentilere kulak asmayan padişah, çok sevdiği kaptanıderyasını kız kardeşi Fatma Sultan ile evlendirdi. Ancak, onu kendisine rakip olarak gören Topal Recep Paşa'nın ısrarlarına dayanamayan padişah, kaptanıderyayı görevinden aldı ve Budin beylerbeyliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırdı (1631). Budin'e giderken yine Recep Paşa'nın bir oyunuyla bu görevi de elinden alınınca, yolda üzüntüsünden hastalanarak öldü.

HASAN PAŞA Damat, türk vezir (öl. Yenişehir 1632). Saraçhane'de yetişti. Matbah emini, çavuşbaşı, kapıcıbaşı ve büyük imrahor oldu. Ahmet I'in kızlarından biriyle evlenerek damat paşa unvanını aldı. Osman II'nin padişahlığı döneminde vezirlik rütbesiyle kaptanıderyalığa getirildi (1620). Murat IV tarafından görevden alındı (1625). Yenişehir muhafızı olarak öldü.

HASAN PAŞA Hazinedarbaşızade, türk yönetici (öl. Halep 1638). Enderun'da yetişti. Hasoda kethüdası olarak görev yaparken, Eskişehir mutasarrıflığıyla taşraya çıkarıldı (1627). Ertesi yıl Hamid mutasarrıfı oldu. Anadolu beylerbeyliğine getirildi. Vezir rütbesiyle Belgrad muhafızlığına (1636), daha sonra da Halep valiliğine atandı (1637).

HASAN PAŞA Abaza → ABAZA HASAN PAŞA.

HASAN PAŞA, türk vezir (öl. Debre 1684). Pek çok savaşta gösterdiği nice yararlıklar sonunda beylerbeyi olarak Uyvar muhafızlığına atandı. Rumeli beylerbeyi oldu (1683). Budin'i başarıyla savunmasından ötürü vezirlik rütbesiyle ödüllendirildi. İkinci Viyana kuşatması sırasındaki bozgunda geri çekilmeyip birliklerinin başında düşmana karşı vuruşurken şehit düştü.

HASAN PAŞA Firari, türk yönetici (öl. İstanbul 1704). Sadaret kethüdasıyken Şehrizor (Suriye) eyaleti valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Orada yönetime karşı ayaklanarak idam fermanını getiren çavuşu öldürttü, sonra da gizlice İstanbul'a gelip bazı yakınlarının yanında saklandı. Mustafa II'yi tahttan indirmek için Edirne'ye yürüyen ayaklanmacıların elebaşlarından biri olduğu için yeni padişah Ahmet III tarafından Rumeli beylerbeyliğine atandı (1703). Ancak, yerinden hoşnut olmadığını bildirerek huzursuzluk yarattığından Mısır valiliğine getirildiyse de göz koyduğu sadrazamlıkta diretip bu görevi kabul etmeyince, İstanbul'a çağrıldı ve burada idam edildi.

HASAN PAŞA Hacı Kıran, türk yönetici (öl. Silifke 1710). Enderun'da yetişerek rikabdar oldu. Vezir payesiyle Şam valiliğine atandı (1694). Yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle görevden alınarak Sakız adasına sürüldü (1700). Ahmet III tahta çıkınca (1703) affedildi. Sırasıyla Van, Halep, Maraş, Konya, Anadolu ve Basra valiliklerinde bulundu (1703-1709). Silifke sancakbeyi olarak öldü.

HASAN PAŞA Enişte, Damat, türk sadrazam (öl. Rakka 1713). Mora'dan devşirme olarak saraya alındı. Enderun'da yetişti. Silahtarken, Mısır valisi sıfatıyla dış hizmete gönderildi (1688). Mehmet IV'ün kızı ve Süleyman II ile Ahmet III'ün kız kardeşi Hatice Sultan ile evlendiği için "damat" ve "enişte" lakaplarıyla anılır. Sakız muhafızlığına atandı (1691). Ancak, burasını Venedikliler'e teslim etmek zorunda kaldığından görevinden alındı ve hapse atıldı (1693). Affedilerek Azak kalesi muhafızlığına atandı (1694). Eniştesi olduğu Mustafa II tarafından rikabı hümayun kaymakamlığına getirildi (1695). Ahmet III'ün sadrazamı oldu (1703). Görevinden alınarak İzmit'e sürüldü (1704). Affedildikten sonra sırasıyla Mısır (1707), Trablusşam (1709) ve Anadolu (1712) valiliklerine gönderildi. Rakka eyaleti valisi olarak görev yaparken vebadan öldü.

HASAN PAŞA Eyüplü, türk yönetici (öl. 1723). Enderun'da yetişti. Çakırcıbaşı ve miralem oldu. Mustafa II döneminde (1695-1703) Rumeli beylerbeyliğine, sonra da kapıcılar kethüdalığına yükseldi. Konya valisiyken Mevlana türbesini onarttırdı. Ahmet III döneminde (1703-1730) Bağdat valiliğine atandı ve uzun süre kaldığı bu görevde öldü.

HASAN PAŞA Seyit, Hacı, türk sadrazam (öl. Diyarbakır 1748). Yeniçeri ocağı'nda yetişti. Birçok sefere katıldı. Katar ağası oldu (1718). Kul kethüdası olarak İran seferinde (1733) gösterdiği yararlıklar sonunda yeniçeri ağalığına getirildi (1738). Belgrad'ın fethinde önemli rol oynadı. Hekimoğlu Ali Paşa'nın yerine sadrazamlığa atandı (1743). Yolsuzluğu görüldüğü için görevden alınarak Rodos adasına sürüldü (1746). Affedildikten sonra İçel sancağı mutasarrıflığına (1747) ve aynı yıl Diyarbakır valiliğine getirildi.

HASAN PAŞA Kazıkçı, macar kökenli türk vezir (öl. Belgrad 1768). Yeniçeri ocağı'nda yetişti. Zağarcıbaşı ve kul kethüdası oldu (1747). Yeniçeri ağalığına getirildi (1750). Hotin mutasarrıflığına atandı. Vezir rütbesiyle Belgrad muhafızlığına gönderildi (1757). Kaptanıderya olarak görev yaptı (1761-1762). Edirne muhafızıyken (1762), vezirlik rütbesi alınarak Resmo'ya sürgüne gönderildi. Affedilince, önce Kıbrıs, sonra da Eğriboz adası valisi oldu (1763). Ardından sırasıyla Mısır valiliği (1764), İçel mutasarrıflığı (1765), Maraş ve Tirhala valilikleri (1766-1767) yaptı. Belgrad valisi olarak öldü.

HASAN PAŞA, türk yönetici (öl. 1770). Mirimiran rütbesiyle Çıldır valiliğine atandı (1760). Ertesi yıl vezirlik payesiyle Gürcistan seraskerliğine getirildi (1761). Başarısızlığı üzerine görevden alındı (1762). Bir süre sonra Köstendil valiliğine (1765), ardından da Özi ve Hotin muhafızlığına atandı (1770). Ruslar'la yapılan savaşta yaralanarak öldü.

HASAN PAŞA Yörük, Çavuşbaşızade, türk yönetici (öl. İnebahtı 1772). Enderun'da yetişti. Kapıcıbaşı, sonra da mirimiran oldu. Selanik ve Tirhala sancakbeyi (1696), Mora seraskeri (1697) olarak görev yaptı. Aynı yıl vezir payesiyle Basra seferine hazırlanan ordunun komutanlığına getirildi. Ardından sırasıyla Belgrad (1702), Sayda (1705), Timişora (Temeşvar) [1708], Eğriboz (1717), Sakız (1725), Şehrizor (1731), Basra (1742), Musul (1766) valiliklerinde bulundu. İnebahtı muhafızı olarak öldü.

HASAN PAŞA İstanköylü, türk yönetici (öl. Silistre 1781). Kütahya valisi Vanlı Ali Paşa'nın kethüdasıyken, mirimiranlığa yükseltilerek Teke mutasarrıflığına atandı (1770). Vezirlik payesi verilerek Özi muhafızlığına getirildi (1773). Silistre savaşlarında gösterdiği başarıdan ötürü önce Belgrad, sonra da Mora valiliğine gönderildi. Son görevinde halkın şikâyetlerine yol açması sonucu vezirlik rütbesi alınarak valilikten uzaklaştırıldı (1777). Affedildikten sonra Aydın valiliğine atandı (1778). Silistre valisi olarak öldü.

HASAN PAŞA Şerif, Çelebizade, türk sadrazam (öl. Şumnu 1791). Rusçuk âyanı Çelebi Süleyman ağa'nın oğlu. Kırım hanı Adil Giray'ın Ruslar'la yaptığı savaşa serdengeçti sıfatıyla gönüllü olarak katıldı ve yararlıklarından ötürü kapıcıbaşılıkla ödüllendirildi (1769). Vezir rütbesiyle Rusçuk muhafızlığına atandı (1773). Ancak, sürüp giden Türk-Rus savaşı, Rusçuk düşman eline geçtikten sonra Osmanlı devletinin yenilgisini simgeleyen Küçük Kaynarca antlaşması'yla sonuçlanınca (1774), bundan sorumlu tutulan paşa, gözden düşerek önce Filibe'ye, ardından da Selanik'e sürüldü. Rusya'ya yeniden savaş ilan edilmesi üzerine (1787) çarpışmalar sürüp giderken Abdülhamit I ölünce (1789), Selim III tahta çıktıktan sonra Cezayirli Hasan Paşa'nın ölmesi sonucu sadrazamlık ve serdarıekremliğe (başkomutanlık) getirildi (1790). Ancak, Kili ve İsmail kalelerinin Ruslar'ın eline geçmesinden, düşman karşısında ardı ardına alınan yenilgilerden, idaresizliğinden sorumlu tutularak padişahın buyruğuyla gece yatağında uyurken kurşunlanarak öldürüldü.

HASAN PAŞA Zihnell, türk vezir (öl. 1800). Enderun'da yetişti. Kapıcıbaşı, ordu defterdarı ve sarayı hümayun emini oldu. Vezirlik payesiyle İshakçı muhafızı olarak taşraya çıkarıldı (1787). İsmaili seraskeri olarak görev yaparken, Türk-Rus savaşı'nda tutsak düştü. Kurtulduktan sonra Rumeli'deki dağ eşkıyasını sindirmek göreviyle Silistre valiliğine atandı (1793). Ertesi yıl Diyarbakır valisi olduysa da altı aya kalmadan görevden alındı (1794). Kocaeli mutasarrıfı Hakkı Paşa'nın maiyetinde çalışırken (1796), Boğaz muhafızlığına (1798), ardından da Edirne valiliğine getirildi (1799). Rumeli valisi olarak öldü.

HASAN PAŞA Cenaze, çerkez kökenli türk sadrazam (öl. Yenişehir 1810). Kazıkçı Hasan Paşa'nın kölesiyken azat edilince, Melek Mehmet Paşa'nın hizmetine girerek onun kethüdası oldu. Mehmet Paşa'nın görevden alınması üzerine vezirlik payesi verilerek onun yerine Vidin muhafızlığına getirildi. Görevindeki başarısından ötürü bir süre sonra sadrazamlığa atandı (1789). 5 ay 26 gün sadarette kalan Hasan Paşa'ya "Cenaze" lakabının takılmasının nedeni, kendisinden önceki sadrazamın ordunun başındayken azledilmesi, Hasan Paşa'ya hasta yatarken sadaret mührünün verilmesi ve o haliyle cepheye gitmesinden dolayıdır. Başarısızlığından ötürü azledildi (1789). Vezirliği geri verilerek Tirhala sancakbeyliğine ve Rusçuk muhafızlığına gönderildi. Mora (1798), üçüncü vezirlik payesiyle İnebahtı (1800) muhafızlığına getirildi. Yaşı ilerlediğinden devlet görevinden ayrılarak Yenişehir'e yerleşti (1807).

HASAN PAŞA Çeçenzade, çeçen kökenli türk yönetici (öl. Erzurum 1831). Mirimiranlık rütbesiyle Kars mutasarrıflığı yaparken (1818), vezirlik payesi verilerek Kaş muhafızlığına, ardından Trabzon valiliğine (1823), sonra da Çerkezistan muhafızlığına atandı (1826). Ruslar'a karşı kafkas mücahitlerini başarıyla örgütlemesi üzerine Doğu Anadolu seraskerliğiyle ödüllendi-



Hasan Rıza
Kadın portresi

rildi (1829). Ertesi yıl Sıvas valisi oldu. Bu görevden emekliye ayrılarak doğum yeri olan Erzurum'da köşesine çekildi.

HASAN PAŞA Çeşmeli, türk denizci ve yönetici (öl. Belgrad 1849). Tersane'de yetişti. Gemi kaptanı olarak denize açıldı (1831). Akdeniz'de İspanyollar'a karşı başarılı savaşlar yapması sonucu bahriye ferikliğine, bir süre sonra da Trablusgarp eyaleti valiliğine getirildi (1836). Halkın sürekli şikâyeti üzerine görevden alındı (1838). Beylerbeyi rütbesiyle Belgrad muhafızlığına atandı (1847). Bu görevini yürütürken öldü.

HASAN PAŞA Abdullah Paşazade, türk yönetici (öl. Canik 1880). Enderun'da yetişti. Kapıcıbaşı olarak görev yaparken mirimiran rütbesiyle dış hizmete çıkarıldı. Bir süre sonra beylerbeyi payesiyle Filibe, ardından da Karesi mutasarrıflığına atandı. Canik mutasarrıfı olarak öldü.

HASAN PAŞA Tatar, türk asker (öl. 1881). Akkâ kalesinin Mehmet Ali Paşa'nın elinden geri alınışında topçu subayı olarak önemli rol oynadı (1840). Tuğgeneral (mirliva) rütbesiyle İstanbul boğazı muhafızlığına atandı (1845). İşbirliği yapamış gibi göründüğü Çerkez Hüseyin Paşa'nın ihanetini haber verince de tümgeneralliğe (ferik) yükseltildi (1850).

Hasan Tahsin
İlk kurşun anıtı
Konak-İzmir



HASAN PAŞA Yedi-Sekiz, türk asker ve yönetici (öl. İstanbul 1905). Hiç öğrenim görmedi. Basit bir jandarma eriyken, Abdülhamit II'nin sadık bir adamı olarak müşirliğe (mareşal) kadar yükseldi. İmzasını eski türkçe 7 ile 8 yazıp bu iki sayıyı bir çizgiyle birleştirerek attığından, halk arasında "Yedi-Sekiz Hasan Paşa" lakabıyla anılırdı. Kaynaklara bakılırsa, "çok iri yapılı, öküz kadar güçlü bir adamdı". Padişah tarafından Beşiktaş muhafızlığına getirildi. Uzun süre yürüttüğü bu görevi sırasında Çırağan vakası'nda (20 mayıs 1878) Abdülhamit II'yi tahttan indirmek ve Murat V'i yeniden tahta çıkarmak için çevresine topladığı birkaç yüz kişiyle Çırağan sarayı'na saldıran Ali Suavi'yi elindeki sopayla başına vurarak öldürdü, Ayaklanmacıları da dağıttı. Böylece padişahın oturduğu Beşiktaş ve çevresini tam bir güvenlik altına alarak Abdülhamit II'nin tahtını uzun yıllar sadakatle koruduğu gibi, bu hizmetlerine karşılık kendi konumunu da güçlendirdi. Bir süre sonra müşirliğe yükseltildi ve bektaşi tarikatına girdi. Özellikle oruç yiyenlere, sarhoşlara karşı çok sert davranır, bunları ünlü sopasıyla döver, sonra salıverirdi. Torunlarının Vaniköy'de oturdukları yalısı 1966'da yandı.

HASAN PAŞA CEZAYİRLİ Gazi → CEZAYİRLİ HASAN PAŞA Gazi, Palabıyık.

HASAN RAMİ PAŞA, türk denizci (1842-1923). Bahriye mektebi'ni bitirdi (1863). Öğrenimini tamamlamak için İngiltere'ye gönderildi. Yurda dönünce (1870), binbaşı rütbesiyle "Hıfzırrahman" korveti süvariliğine atanarak Girit'e gönderildi. İngiltere'de yaptırılan "Mesudiye" fırkateynini teslim alarak İstanbul'a getirdi. Yarbaylığa yükseldi (1874). 1877-1878 Türk-Rus savaşı sırasında albay rütbesiyle "Osmaniye" zırhlısının komutanı olarak Karadeniz'de düşman kıyılarını topa tutması Ruslar'ın mühimmat depolarının önemli ölçüde hasara uğramasına yol açtı. Savaştan sonra yeni kurulan zırhlı gemiler komodorluğuna atandı (1884). Tersane komutan vekilliğine getirildi (1885). Mirliva (1886), ferik (1893) rütbelerine yükseldi. Bahriye nazırlığına getirildi (1905). İkinci meşrutiyet'in ilanı üzerine Abdülhamit II döneminin kimi öteki nazırlarıyla birlikte tutuklanarak hapse atıldı (1908). Aynı yıl devlet hazinesine 100 000 lira bağışlamasından sonra serbest bırakıldı. Kendisini nazırlık görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle suçlayanları *Mukaddeme-i hatırat* adlı kitapçığı ve *Hatırat* adıyla kaleme aldığı özyaşamöykusü niteliğindeki kitabıyla yanıtladı. Ayrıca, İngiltere'de katıldığı bir deniz savaş oyununu anlatan *Manevra-i bahri* adlı bir kitabı daha vardır.

HASAN RIZA Şehit, türk ressam (İstanbul 1860 - Edirne 1912). Aralarında Şeker Ahmet Paşa, Keçecizade Rifat, Hoca Ali Rıza, Halil Paşa gibi hemen hepsi aynı yaşlarda olan asker ressamların bulunduğu kuşaktandır. Çocukluğundan beri resim yapardı. 17 yaşındayken gönüllü olarak katıldığı 1877-1878 Türk-Rus savaşı (93 harbi) sırasında çizdiği karakalem resimlerle bir italyan gazetecinin dikkatini çekti. Savaş sona erdikten sonra Deniz harp okulu'nda öğrenciyken, Abdülhamit II'nin Sultaniye yatının kamaralarındaki resimleri başarıyla onardığı için teğmen rütbesiyle arkadaşlarından önce mezun edildi. Bundan rahatsız olan Hasan Rıza, istifa ederek İtalya'ya gitti ve oradaki ressamlardan ders aldı. Bir süre Mısır'da kaldı. Türkiye'ye döndükten sonra Edirne Sanayi mektebi müdürlüğüne atandı. Bu görevde bulunduğu sırada Edirne'yi işgal eden Bulgarlar tarafından şehit edildi. Genellikle kalabalık savaş tabloları üzerinde çalışan Hasan Rıza'nın yapıtlarından bazıları İstanbul, Beşiktaş'taki Deniz müzesi'nde ve Ankara orduevi'ndedir.

HASAN RIZA EFENDİ, türk hattat (İstanbul 1849 - *ay. y.* 1920). İlk yazı derslerini Hafız Münip Efendi'nin okulunda aldı. Yahya Hilmi Efendi'den sülüs ve nesih yazı öğrendi. Muzikayı hümayun'a girerek buranın hüsnühat hocası Şefik Bey'in öğrencisi oldu ve ondan icazet aldı. Kazasker Mustafa İzzet Efendi ve Sami Efendi'nin katkılarıyla yazısını geliştirdi. Şefik Bey'den sonra Muzikayı hümayun'un hat hocalığına atandı (1879). Medreset ül-Hattatin açıldığında (1914), okulun hat hocalığına getirildi. Başta nesih olmak üzere, sülüs, celi ve talik yazılarında pek çok eser verdi. Cihangir camisi'nin levhalarının yanı sıra, Mekke'deki Makamı İbrahim'in dört halifenin adlarını içeren levhaları onundur. Yapıtları arasında on dokuz Kuran (Mehmet V için yazdığı ünlüdür), sekiz ciltlik *Sahih-i Buhari*, hilyeler, kıtalar vardır. Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi'nde, İstanbul Üniversitesi kitaplığı'nda ve özel koleksiyonlarda yapıtları bulunmaktadır.

HASAN SALİH Hacı, türk tezhipçi (XIX. yy.). Yaşamına ilişkin bilgi yoktur, ancak Abdülmecit ve Abdülaziz döneminin usta tezhipçilerinden olduğu bilinmektedir.

HASAN SUBAŞI Aydınoğlu, Aydınoğlu İbrahim Bey'in küçük oğlu (öl. Gelibolu 1426). Aydınoğlu İsa Bey'den İzmir'i teslim alan Bayezit I (Yıldırım), kentin yönetimini onun kardeşi Hasan Subaşı'ya verdi (1390). Ankara savaşı'ndan (1402) sonra Aydınoğlu beyliğini yeniden canlandıran Timur, İsa Bey'i devre dışı bırakarak Selçuk'u (Ayasuluğ) Hasan Bey'e, İzmir'i de onun ortanca ağabeyi Cüneyt Bey'e bıraktı. Cüneyt Bey'le güçbirliği yaparak Murat II'nin üzerine yürüyen Hasan Subaşı, Gelibolu'da yenilince yakalandı ve padişahın buyruğuyla idam edildi.

HASAN TAHSİN (Recep), **Osman Nevres** de denir, türk gazeteci ve eylem adamı (Selanik 1888 - İzmir 1919). Selanik Fevziye lisesi'nden sonra Paris Hukuk fakültesi'ni bitirdi. Türkiye'ye dönüşünde İttihat ve Terakki cemiyeti'ne katıldı (1908). Teşkilatı mahsusa'da görev aldı. Birinci Dünya savaşı'nın başlarında (1914) Bükreş'te Baxiston kardeşler diye anılan iki ingiliz diplomata suikast düzenledi. Tutuklanarak on yıl hapisliği istendi. Bir yıl kadar hapiste kaldıktan sonra Bükreş'e gelen Hilmi Paşa'nın girişimiyle özgürlüğüne kavuştu, bu arada sosyalist görüşleri benimsedi. Mütareke yıllarında yerleştiği İzmir'de *Hukuk-u beşer* (1918-1919) adlı gazeteyi yayımladı. Yunanlılar İzmir'i işgal edince, çevresindeki aydınlarla birlikte "Redd-i ilhak" bildirisini hazırladı. İzmir'de karaya çıkan yunan askerlerine Konak meydanı'nda silahlı bir saldırıda bulundu ve efzun alayı bayraktarını öldürdü, aynı yerde yunan askerleri tarafından şehit edildi (15 mayıs 1919). Adına, Konak meydanı'nda *İlk kurşun anıtı* dikildi (1973). Bu tarihten başlayarak İzmir Gazeteciler cemiyeti'nin her yıl düzenlediği gazetecilik yarışmasına *Hasan Tahsin gazetecilik ödülleri* adı verildi.

HASAN TAHSİN BEY Aynizade → AYNİZADE (Hasan Tahsin Bey).

HASAN TEVFİK, türk şair (Livane, Artvin, 1834 - İstanbul 1908). İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Bahariye mektupçuluğu, Islahatı bahriye komisyonu üyeliği görevlerinde bulundu (1865-1888). Musul mektupçuluğuna (1889), İşkodra mektupçuluğuna (1893) atandı. Hastalığı nedeniyle emekli oldu (1895). Yazma bir *Divan*'ı vardır. *Hayâlât-ı dil* (1868), *Ravza-i âl-i abâ* (1876), *Ravza-i muhavere* (1870) adlı yapıtları yayımlandı.

Hasan Uğurlu barajı ve hidroelektrik santralı, Samsun'un Çarşamba ilçesinde, Yeşilırmak üzerinde kurulu baraj. Eski adı Ayvacık barajı ve hidroelektrik santralı olan tesisin yapımına 1971'de başlandı, 1981'de tamamlanarak işletmeye açıldı. Elektrik enerjisi üretmek amacıyla

yapılan barajın gövdesi kaya dolgu tipinde, kret kotu 195 m, temelden yüksekliği 175 m, talvegden yüksekliği 135 m, normal su kotu 190 m, normal su kotunda su toplama hacmi 1 073,75 milyon m³, göl alanı 22,66 km²'dir. Üç birimden oluşan hidroelektrik santralının ise toplam kurulu gücü 500 MW, yıllık elektrik enerjisi üretimi 1 717,5 milyon kWh'tır.

HASAN ÜSKÜDARİ, asıl adı **Hasan bin Hamza,** türk hattat (İstanbul ? - *ay. y.* 1614). Şeyh Hamdullah'ın torunu Pir Mehmet bin Şükrullah'ın öğrencisi oldu ve ondan icazet aldı. Sülüs ve nesih yazıda Şeyh Hamdullah okuluna bağlı kaldı. Üsküdar'daki Atikvalidesultan camisi'nin celi yazıları onun ürünüdür.

HASAN ZÜHTÜ NAZİF BEY, türk hekim (İstanbul 1861 - Tesalya 1897). Mektebi tıbbiyei şahane'yi bitirdi (1883). Aynı okulda emrazı umumiye (genel patoloji) muallim muavini oldu. Bakteriyoloji öğrenimi için Fransa'ya gönderildi (1890). Val de Grâce askeri tıp okulu'nda bakteriyoloji öğrenimini tamamladıktan sonra Pasteur enstitüsü'ndeki kurslara da katıldı (1892). Ertesi yıl İstanbul'daki kolera salgınında kolera vibriyonunu ayırarak hastalığın tanımını yapan iki türk hekiminden biri oldu. Bu konuda Dr. Chantemesse'e İstanbul'daki çalışmaları sırasında yardım etti. Bakteriyolojihane'nin kurulmasında Dr. M. Nicolle ile birlikte çalıştı, yöneticiliğini yaptı. Türk-Yunan savaşı'nda (1897) geçici olarak görevlendirildiği Tesalya'da tifüsten öldü. *Mirat-ı tıp* (1891) adlı bir yapıtı vardır.

HASANAĞA, Bursa'nın Nilüfer ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 1 480 nüf. (1990). Baraj.

Hasanağa barajı, Bursa'nın Nilüfer ilçesinde, Hasanağa suyu üzerinde baraj. 1985'te işletmeye açılan sulama amaçlı barajın, gövdesi toprak ve kaya dolgu tipinde, su toplama hacmi 3,95 milyon m³, göl alanı 0,31 m², sulama alanı 700 ha'dır.

HASANBEYLİ, Adana'nın Bahçe ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 393 nüf. (1990). Belediye.

HASANCAN (Hamit), türk maliyeci (İstanbul 1870 - *ay. y.* 1943). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1889). Öğretmenlik ve idadi müdürlüklerinde bulundu (1891-1906). Darülhayri medresesi'nde muhasebecilik yaptı ve aynı yıl yeniden Maarif nezareti'ne dönüp şube müdürü oldu. İstanbul Hukuk mektebi'nde genel ekonomi, Ticaret okulu'nda da maliye dersleri okuttu (1908-1910). Bu görevlerinin yanı sıra Maliye nezareti düyunu umumiye şubesi müdürlüğüne getirildi, Osmanlı bankası'nda Maliye nezareti'ni temsil etti. Mütarekede (1918) Kızılay ikinci başkanıydı ve Kurtuluş savaşı başladığında direniş örgütleriyle ilişkiye girdi. Ankara hükümeti'nin İstanbul temsilciliğine atandı (1921 haziran). Türk ordusu İstanbul'a gelinceye kadar da bu görevini sürdürdü (ekim 1922). Mali danışman olarak Lozan'a giden türk delegasyonunda görev aldı (1922), bu görevinden affedildikten sonra emekli oldu, banka denetçiliği yaptı.

HASANÇELEBİ, Malatya'nın Hekimhan ilçesine bağlı bucak; 5 696 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi *Hasançelebi,* 1 534 nüf. (1990).

HASANDEDE, Kırıkkale'nin merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 998 nüf. (1990).

HASÂNET a. (ar. *ḥaṣānet*). *Esk.* **1.** Bir yer ya da binanın sağlamlığı: *Hasânet-i hisar* (hisarın, kalenin zapt olunamayacak ölçüde sağlam olması). **—2.** Kadının iffetli, temiz, namuslu olması.

HASAN-I MÜSENNA (Ebu Muhammet Hasan bin Hasan bin Ali). Haşimiler' in önde gelen ilk Ali yanlılarından (Medine 664 - ? 715). Kerbela olayı'nda yaralandı. Emeviler'den Abdülmelik döneminde (685-705) gittiği Şam'da halifeden saygı gördü. Sonradan Ali yanlısı Abdurrahman bin Eş'as'ın çıkardığı ayaklanmada ayaklanmacıları destekledi. Abdurrahman yenilince gizlendiyse de Abdülmelik'in oğullarından Velit ya da Süleyman tarafından zehirletilerek öldürüldü.

HASANİLER, XVI. yy.'dan başlayarak Fas'ın bir bölümünü yöneten sülale. Kendilerini Peygamber'in torunu Hasan bin Ali'ye bağlayan Hasaniler, alevilerin bir kolu olarak Fas'ta yönetimi bir süre ellerinde tuttular. Daha sonra kendi soylarını özellikle Hasan'ın torunu Muhammet en -Nefs ez-Zekeriya'ya kadar götüren Sadiler ve Filaliler karşısında geriledilerse de Hasani şerifeleri bugün bile Fas'ın bir bölümünde söz sahibidirler.

HASANKALE, Erzurum'un Pasinler ilçesinin merkezi. 19 144 nüf. (1990). Pasinler ovasında, Aras kenarında.

HASANKEYF a. Gaziantep yöresinde yetiştirilen, orta boy, kalın yapraklı, kirli gri renkli tütün çeşidi.

HASANKEYF, esk. **Hısnıkeyfa,** G.-D. Anadolu bölgesinde, Batman iline bağlı ilçe; 11 690 nüf. (1990); 21 köy. Merkezi, Batman'ın 36 km G.-D.'sunda *Hasankeyf,* 4 399 nüf. (1990).

—Tar. Diyarbakır *(Amida)* ile Cizre *(Bezebda)* arasında ve İran sınır hattında bir köprübaşı olarak konaklama yeri konumundaki yöreye Romalılar sağlam bir kale yaptılar. Zamanla Abbasiler'in, Hamdaniler'in, Mervaniler'in eline geçen kale, sonunda Hasankeyf Artukoğulları tarafından alınarak bu beyliğin merkezi oldu (1101-1231). Eyyubiler, beyliğe son vererek kenti ele geçirdiler (1231). Moğol istilasına uğrayıp (1260) yıkılan kent, Akkoyunlular döneminde yine eski canlılığını kazandı. Çaldıran zaferinden (1514) bir süre sonra safevi yönetiminden kesin olarak osmanlı egemenliğine geçti (1516). Osmanlı yönetiminde önce Diyarbakır (Diyarbekir) eyaletinin bir sancak merkeziyken, giderek bir köy konumuna geldi. Cumhuriyet döneminde Raman'da petrol kuyuları açılmaya başlanınca yeniden önem kazandı.

—Mim. Hasankeyf artuklu başkenti olarak önemli yapılarla donatılmıştı. Albert Gabriel'in ayrıntılı olarak incelediği bu yapıların ancak bir bölümü çok yıkık da olsa günümüze ulaşmıştır. Dicle nehrinin G.'inde 100 m yüksekliğindeki bir tepe üzerinde kurulmuş olan kalenin yedi kapısı vardı (bugün üçü görülebilir). Kalenin içinde birçok yapı bulunuyordu. Bunlardan yalnızca hisarın en yüksek yerindeki Ulu cami sağlamdır. T biçiminde birbirini kesen iki sahından oluşan cami XIV. yy. başlarında yapılmış, değişik dönemlerde onarılmıştır (1394 tarihli onarım yazıtı var). Sahınların kesişme noktasında kubbeli mihrap, T'nin sağ kanadında küçük bir mekân, solundaysa üç mekân yer alır. Ulu cami'nin biraz aşağısındaki Hasankeyf sarayı'ndan geniş temeller, duvar ve kemerler kalmıştır. Mimari özellikleriyle Artuklu dönemine tarihlenen (XII. yy.) sarayın duvarları kesme taştan, kemerleri tuğladandır. Öteki yapılar kalenin dışındadır. Kentin K.-D.'sunda, Eyyubiler'den Sultan Süleyman'ın yaptırdığı (1409) Camielrızk çok yıkıktır, ancak minaresi sağlamdır. Yerleşmenin ortasındaki Sultansüleyman camisi'nin yalnızca minaresi, Koç camisi'nin ise duvarları (XIV. yy. sonu - XV. yy. başı) kalmıştır. Dicle'nin karşı kıyısındaki İmamabdullah zaviyesi'nin yapım tarihi bilinmemektedir. Yazıtı 1474'te onarıldığını göstermektedir. Yapılar dikdörtgen bir avlunun çevresine yerleştirilmiştir. K.'de tonoz bingilere oturan kubbeyle örtülü İmamabdullah türbesi, K.-D.'da kare planlı kule, kule ile türbe arasında beşik tonoz örtülü giriş bulunmaktadır. G.'deki uzun, dikdörtgen mekânın mescit olduğu sanılmaktadır. Kentin K.-B.'sındaki Zeynelbey kümbeti, Uzun Hasan'ın 1473'te Otlukbeli savaşı'nda ölen oğlu Zeynel Bey için yaptırılmıştır (XV. yy. sonu). Dıştan silindirik, içten sekizgen planlı yapı, miğfer biçiminde kubbeyle örtülüdür. Yöre mimarisinin tersine, türbenin gövdesi ve kubbesi, dıştan firuze renkli sırlı tuğlayla kaplanmıştır. Mimarının Pir Hasan olduğunu bildiren bir yazıtı bulunması açısından da önemli bir anıttır. Dicle nehri üzerinde, anıtsal bir yapı olan Hasankeyf köprüsü de çok yıkıktır. Mimari özellikleriyle artuklu dönemine tarihlenen (XII. yy. başı) köprüde, kesme ve moloz taş yanında çok az tuğla ve ahşap kullanılmıştır. 40 m genişliğindeki ana gözün bir yanında 22 m genişliğinde üç göz, Hasankeyf yönünde bir küçük göz vardır. Büyük açıklığı çevreleyen kule biçimi ayaklarda kemerler ve tonozlu hücreler bulunmaktadır. Orta ayaklardaki kabartma insan figürlerinin (Malabadi köprüsü kabartmalarıyla benzerlikler gösterir) astrolojiyle ilişkili olduğu sanılmaktadır.

Hasanlar barajı, Bolu ilinde, Küçük Melen suyu üzerinde kurulu baraj. Sulama ve taşkından koruma amacıyla 1965'te yapımına başlanan baraj, 1972'de işletmeye açıldı. Barajın gövdesi kaya dolgu tipinde, su toplama hacmi 55 milyon m³, göl alanı 2,85 km², sulama alanı 21 540 ha'dır.

HASANLU, İran'da Urmiye gölünün güney kıyısından birkaç kilometre uzakta arkeolojik sit. Burada, Yenitaş çağı sonlarından (İ.Ö. 6000-5000'e doğr.) bazı kesintilerle islam çağına kadar uzanan on dönem saptandı. İ.Ö. 1300'den İ.Ö. 400'e ka-



Hasan Rami Paşa



Hasankeyf'ten bir görünüm
Batman



H. Stierlin-Ziolo

Hasanlu'da bulunan çekiçle işlenmiş altın vazo İ.Ö. IX.-VIII. yy. *(Tahran müzesi)*



Hasanoğlan Idolü

C. E. M. E. F.



hasar örneği
bir bakır örneğinin kopmuş bölgesi çevresindeki oyuk (75 kez büyütülmüş)

dar süren Demir çağı dönemleri en iyi bilinen dönemlerdir. Bu çağın tahkimli küçük kuruluşlarını tanıtma bakımından IV. dönem özellikle önemlidir. Ana tel, kerpiçten yapılmış heybetli bir surla çevrilidir. Mimari yapısı, önünde bir sofayla revakın yer aldığı sütunlu ve geniş bir salon çevresinde gelişen iki büyük yapı, bu dönemde İran'da bilinen en önemli siyasal-dinsel yapı topluluğunu oluşturur. İ.Ö. 800'e doğru tahrip edilen bu yapılar, işgalcilerin üzerine yıkılmış, bunun sonucu yerde kırkı aşkın iskelet bulunmuştur. Buralarda aralarında, özgün kuzey-batı İran üslubunda işlenmiş, Mezopotamya ya da Suriye ikonografi temalarıyla süslü, biri altın, öteki gümüş, iki kupanın da bulunduğu zengin malzeme ele geçirilmiştir III. dönem bu yıkımın hemen arkasından gelmez, özellikle Medler ve Ahemeniler dönemini temsil eder; işgal Selefkiler (II) ve islamiyet (I) dönemlerine kadar uzanır.

HASANOĞLAN, Ankara'nın Elmadağ ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 8 595 nüf. (1990). Öğretmen okulu.

Hasanoğlan Idolü, Ankara'nın Elmadağ ilçesi merkez bucağına bağlı Hasanoğlan köyü yakınında, köylülerce bulunmuş (1951), çıplak ana tanrıça heykelciği. Ankara Anadolu medeniyetleri müzesi'nde sergilenen heykelcik özel bir alaşımdan yapılmış, başından boynuna kadar maske biçiminde altın bir levha geçirilmiştir. Göğüs bölümünde de çapraz altın levhalar, ayak bileklerinde altın halkalar vardır. Farklı üslubuyla yerel bir kültüre ait olduğu sanılan yapıt, İlk Tunç çağa (yaklş. İ.Ö. 2300-2100) tarihlenmektedir.

Hasanpaşa kebabı, soğanla pişirilmiş koyun etinin üzerine beşamel sos döküp fırında üzerini kızartarak yapılan yemek.

HASAR a. (ar. *hasār*). Şiddetli bir olayın, bir felaketin, bir kazanın neden olduğu zarar, yıkım: *Dün geceki kasırga büyük bir hasara yol açtı. Hasar tespiti yapmak. Depremde hasara uğrayan köyler. Ev büyük bir hasar görmedi.*

—Esk. *Hasar-dide,* zarara uğramış.

—Avc. Hayvanların tarım alanlarına verdiği zararlar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ger. day. Biçim değişimine uğramış bir malzemede görülen mikroçatlakların ya da mikrooyukların oluşumu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mad. oc. *Yüzey hasarı,* yeraltı işletmesindeki çöküntünün yüzeyde oluşturduğu zarar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Oto. İki taşıt çarpıştığında ortaya çıkan çeşitli parametrelerdeki ayırdedici özelliklerin tümü ve daha geniş anlamda, bu olayın yol açtığı sonuçlar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Savunm. *Hasar yarıçapı,* belli bir nükleer silah, belli tip ve derecede hasar için, eşit sayıda, hasar görmüş ve görmemiş öğe içeren ve sıfır patlama noktasını merkez alan dairenin yarıçapı. (Gerçekten de nükleer bir patlamada, sıfır patlama noktasından uzaklaştıkça hasarın yoğunluğu azalır, ama hedefi oluşturan öğeler değişik biçimlerde hasara uğrar. Genellikle bu dairenin içinde kalan hedef öğelerinin yüzde 15'i hasardan kurtulur, dışında kalan öğelerin ise yüzde 15'inin hasara uğramaya elverişli olduğu varsayılır.)

—Sig. Sigortacının, sigortalısına tazminat ödemesini gerektiren durum. || *Hasar fazlası reasürans,* belirli bir sınırı aşan hasarların, yine belirli bir sınıra kadar reasürör tarafından ödenmesini öngören reasürans. || *Dahili su hasarlarına karşı sigorta,* sigortalı bina içindeki su depolarının, sarnıçların, boruların, kazan ve radyatör ile tüm su donanımının patlaması, taşması, tıkanması ve donması nedeniyle oluşabilecek hasarlara karşı sigorta. || *Elektrik hasarlarına karşı sigorta,* atmosferdeki elektriğin ve bu elektrik akımının, çeşitli elektrik aygıtlarına ve donanımına doğrudan vereceği maddi zararlara karşı sigorta. || *Muallak hasar sigortası,* gerçekleşmiş olmakla birlikte henüz ödemesi yapılmamış hasarlar ile olabilecek hasarlar için yıl sonunda ayrılan miktar.

—ANSİKL. Avc. Av hayvanlarının neden olduğu hasar bazı ülkelerde önemli boyutlara ulaşmaktadır. Av hayvanları içinde en çok yabandomuzları, geyikler ve tavşanlar hasara yol açar. Tarım alanlarının korunması için en iyi yol, buraları elektrikli çitlerle çevirmek ve hayvanların çitleri fark etmesi için çitlere kumaş şeritler asmaktır. Sürekli çayırların oluşturulması ve baltalıkların kesilmesi geyiklerin tarım alanlarında dolaşmasını önler.

—Ger. day. Hasar üç evrede gelişir: çatlakların (iki boyutlu) ya da oyukların (üç boyutlu) oluşmaya başlaması; bu özürlerin büyümesi; özürlerin birleşmesi sonucu malzemede *sünek kopma.* Metallerde ya da alaşımlarda görülen hasar genellikle kalıntılardan ya da çökeltilerden kaynaklanır; çoğunlukla kalıntıların çatlaması ya da kalıntı-matris arayüzeyinin yırtılması sonucu ortaya çıkar. Hasar malzemenin yoğunluğunu ve mekanik özelliklerini değiştirir. Bu olay, bütün biçimlendirme işlemlerinde karşılaşılan önemli bir sorundur.

—Huk. Satım sözleşmesinde hasarın kime ait olacağı konusunda yasa bir ilke koymuştur. Buna göre satılan şeyin hasarı (tıpkı yararı gibi), sözleşmenin yapıldığı andan başlayarak, alıcıya geçer (Borçlar k. md. 183). Bunun sonucu olarak, satılan mal alıcıya teslim edilmeden önce kaza sonucu yok olur ya da değerini kaybederse, alıcı yine karşılığını ödemek zorundadır. Bu kuralın işlemesi için, yalnız türüyle belirlenmiş olan satılan malın ayırt edilmiş olması gereklidir. Ayrıca, satılan mal başka bir yere gönderilecekse satıcının bu mal üzerindeki zilyetliği de sona ermiş olmalıdır. Hasarın malın tesliminden önce alıcıya geçmesi ilkesi hukukçular tarafından eleştirilmektedir. Ancak bu kural emredici nitelikte değildir. Satış sözleşmesinde buna aykırı kural konabilir, örneğin hasarın teslimle geçeceği kararlaştırılabilir. Aslında yasanın koyduğu ilke de koşullara bağlıdır. Yasaya göre, hasarın alıcıya geçmesi kuralı, durumun gereğinden ya da özel koşullardan doğan istisnalar dışında geçerlidir. Örneğin malın teslimi, satıcının yararına olarak gecikirse, hasarın da satıcıya ait olacağı kabul edilmektedir.

Kira sözleşmesinde, kiraladığı şeyin kaza sonucu ortadan kalkması halinde onu kiracıya teslim etmek borcundan kurtulur, buna karşılık kiracıdan kira bedelini isteyemez. İstisna sözleşmesinde, yapılan mal teslim edilmeden önce kaza sonucu yok olursa yüklenici (müteahhit) ne yaptığı işin ücretini ne de giderlerinin ödenmesini isteyebilir (Borçlar k. md. 368).

—Mad. oc. Başlıca yüzey hasarları şunlardır: duvarlarda çatlaklar ve düşeylik sapması; kapılarda çarpılma, pencerelerde kapanma bozuklukları, döşemelerde eğimler; yeraltı su ve gaz borularında kaçaklar; ırmak yakınındaki arazilerde alçalma sonucu oluşan taşkınlar; kanallarda su düzeyinin değişmesi; içme suyu kuyularında alttaki geçirimsiz arazinin çatlaması sonucu kuruma. Maden ocağı işletmecisi, işletmeden kaynaklanan yüzey hasarlarından sorumludur.

—Oto. Bir çarpışma sırasında hasar, farklı iki biçimde incelenebilir. ABD'de, taşkın kütlesi göz önüne alınmadan yalnız arabanın sabit bir engele çarpması dikkate alınır. Avrupa'da, yalnız ters yönde hareket eden iki araba arasındaki çarpışmanın sonuçları değil, ayrıca taşıtların bükülmezliği, kütlesi, yapısı vb. gibi kimi parametreler de hesaba katılır; böylece birbirine çarpan iki taşıt için üç tür hasar belirlenir: bükülmezlik hasarı, kütle hasarı ve yapı hasarı. Daha çok Fransa'da görülen bu ikinci tez, olayı gerçeğe daha yakın şekilde incelemeye olanak verir. Bu tez, aşağıdaki varsayımlara göre yürütülmüş kuramsal ve uygulamalı araştırmalarla elde edilen sonuçlara dayanır: iki taşıtın saptanan kütle oranı 1'e karşı 2'dir; deneylerin göreli hızları: çarpışma sırasında ya 100 km/sa (taşıtlar ters yönde 50 km/sa hızla ilerler) ya da 140 km/sa (her taşıt 70 km/sa hızla yol alır); saptanmış biçim değiştirmeye göre sabit bir engele karşı uygulanan kuvvetler yasasına dayanarak yapılan matematiksel inceleme. Sonuçlar, iki taşıtın birbiriyle eşdeğer olup olmadığını ya da birinin diğerinde hasara yol açacak nitelik taşıyıp taşımadığını öğrenme olanağı verir.

• *Bükülmezlik hasarı.* Kütleleri birbirine eşit olmak koşuluyla, bükülmezliği daha zayıf olan bir taşıtın, sağ kalma alanını koruma şansı daha azdır. Ancak, sağ kalma hacimleri korunduğunda, göz önüne alınan iki oturma mahallinin yavaşlamaları düzeyinde fark yoktur.

• *Kütle hasarı.* Ağırlıkların oranı 1'e 2, yani 1 950 kg ve 975 kg olduğunda, sabit bir engele çarpan hafif taşıtta 32 cm'lik bir çökme, oysa iki kat ağır ikinci taşıtta 45 cm'lik bir biçim değiştirme görülür. Öte yandan bu iki arabanın birbiriyle çarpışması halinde ağır arabanın 24 cm'lik bir biçim değiştirmemesine karşılık, hafif araba 67 cm'lik bir çökmeye uğrar.

—İki taşıtın ezme kuvvetleri özdeş olursa, hafif olan, bir engele çarptığında 34 cm'lik, ağır olan 58 cm'lik bir çökmeye uğrar. Ancak bu iki taşıt birbirine önden çarparsa biçim değiştirmeleri özdeştir ve 42 cm'ye ulaşır. Bu olgu sabit bir engele çarpması anında hafif taşıtın maksimum yavaşlama arasında göstermesine rağmen bu iki araba arasında tam bir bağdaşırlığın bulunduğunu kanıtlar.

—Ezme kuvvetleri farklı olduğunda, sabit engele çarpma, hafif taşıtta 39 cm'lik, iki kat daha ağır taşıtta da 63 cm'lik bir biçim değiştirmeye yol açar. Buna karşılık, bu iki arabanın birbiriyle önden çar-

Peugeot deneme merkezi



yapı hasarı
dinamometrik durdurucuda inceleme

pışması halinde, ağır olan 58 cm'lik, hafif olan da 36 cm'lik bir biçim değiştirmeye uğrayacaktır. Bu sonuç hafif araba için çok elverişlidir, ancak sorun karmaşıklaşır, çünkü yavaşlama eğrilerinin incelenmesi çarpışma anındaki ağır taşıtın ezme kuvvetinin hafif taşıtınkinden büyük olduğunu ve hafif taşıtın tümüyle ezileceğini gösterir. Bu da, ağır taşıtın birbirine eklenen kütle hasarı ve bükülmezlik hasarı gibi iki hasar oluşturma olgusundan kaynaklanır. Amerikan yönetmeliği 80 km/sa hızla duvara çarpan bir arabanın, ağırlık 2 500 kg'ı geçtiğinde, yerçekimine bağlı g ivmesinin (9,81 ms^{-2}'ye eşit) 40 katına eşit değişmez bir yavaşlama göstermesini zorunlu görür. Bu koşul yalnız etkisiz değil tehlikelidir de; çünkü, böyle bir taşıt, ters yönden gelen daha hafif bir taşıtla tam çarpışma halinde güvenli bir taşıt olarak kabul edilemez.

• *Yapı hasarı.* İki taşıtın kütleleri birbirinden farklıysa, kütle hasarının etkileri yapılar düzeyinde ortaya çıkar; dolayısıyla maksimum ezme kuvvetlerini, taşıtın yolcu mahallinde yani yavaşlamanın kütleyle ters orantılı olduğu yerde kütleyi durduracak şekilde ayarlamak gerekir. Yapı hasarı dinamometrik durdurucuda incelenir. Kütleler eşit olduğu gibi ezme kuvvetleri de maksimumdur. Maksimum kuvvet noktası konumunun, taşıtın içindeki çeşitli kütlesel ve bükülmez organların düzenine göre değiştiği saptanır. Bu sonuç, sabit engele karşı biçim değiştirme eğrilerinin incelenmesiyle de doğrulanır. Böylece; kuvvet noktası en arkada olan arabada engele çarpma sonucunda 44 cm'lik bir biçim değiştirme görülürken, diğer arabada 35 cm'lik bir biçim değiştirme ortaya çıkar. Bu iki taşıtın önden çarpışma varsayımında, birincide 51 cm'lik, ikincide de 27,5 cm'lik bir çökme oluşacaktır. Yavaşlama eğrileri özdeştir, bu da, taşıtların içindekilerle ilgili olarak ortaya çıkan sorunun yalnız sağ kalma alanıyla sınırlı olduğunu ortaya koyar.

HASARAT çoğl. a. (ar. *ḫasār*'ın çoğl. *ḫasārāt*). *Esk.* Zararlar, ziyanlar.

HASARSIZLIK a. Hasar olmama durumu.
—Sig. *Hasarsızlık indirimi*, genellikle kasko sigortalarında belirli bir süre içinde hasar yapmayan aracın sigortası yenilenirken sigorta priminde yapılan indirim.

HASÂSET a. (ar. *ḫasāset*). *Esk.* **1.** Cimrilik. **—2.** Alçaklık, bayağılık.

HASAT a. (ar. *ḥaṣād*). **1.** Tarım ürünlerini biçme, toplama, kaldırma işi; toplanmış ürünler. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Toplanan ya da toplanacak olan ürün: *Bu yıl hasat iyi olacak.* **—3.** Ekin biçme, ürün toplama zamanı: *Hasattan sonra düğün yapmak. Oğlu hasatta askerden döndü.*
—ANSİKL. Uzun zaman aletlerle (tahıl ve ot için orak ve tırpan) ya da elle (meyve, sebze) yapılan hasat XIX. yüzyılda makineleşmeye başladı (tahıl, ot). İlk aletlerdeki gelişmeler ve her ürün tipine uygun yeni makinelerin yapılması, makineyle hasadı yapılan ürünlerin sayısını çok artırdı: tahıllar, patates, pancar, tarla sebzeleri, üzüm.
Tahıllarda hasat, tanelerin olgunlaşma ve kurumasına bağlıdır. Aynı ortamda bile hasat zamanı, türlerin ve çeşitlerin erkenciliğine ve geçliğine göre değişir. Türkiye'nin güneyinde (Adana, Antalya yöresi) haziran ortalarında başlayan hasat yazlık buğdaylarda Kuzey ve Doğu Anadolu'da eylül başına kadar uzanır. Günümüzde ekin hasadı ileri sanayi ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de çoğunlukla biçerdöverle yapılmaktadır; ne var ki bunun için tohumların iyice olgunlaşmasını beklemek gerekir (tahıllar için biçilme nemi oranı %15-16).
—İkonogr. Mısır'da Eski İmparatorluk döneminde ortaya çıkan hasat betimlemeleri (Ti mastabası'ndaki alçakkabartma, Sakkare), Trento şatosu'ndaki bir freskte, Bassano'nun (Viyana), Baba Bruegel'in (New York), Oudry'nin (Trianon), Wouwerman'ın (Viyana), Daubigny'nin (Louvre) resimlerinde de görülür. Ayrıca, Ugo Da Carpi'nin G.Romano'dan alınmış bir gravürü, Pigalle'in bir heykeli (*Hasatçı kadın*, özel kol.); Millet'nin *Hasatçıların dinlenmesi* (Louvre), L. Robert'in *Hasatçıların Pontins bataklıklarına gelişi* (Louvre), Lhermitte'in (Carcassonne) ve Van Gogh'un (Essen) *Hasat* adlı tabloları da sayılabilir.

HASÂT a. (ar. *ḥaṣāt*). *Esk.* **1.** Küçük taş parçası, çakıl taşı. **—2.** Çakıl taşları bol olan yer. **—3.** Mesane, karaciğer, böbrek gibi yerlerde oluşan taş.
—Esk. tıp. *Hasât-ı bevliye*, böbreklerde ve idrar yollarında oluşan taş. ||*Hasât-ı ihliliye*, erkeklerin idrar yollarında oluşan taş. ||*Hasât-ı kilyeviyye*, böbrek taşı. ||*Hasât-ı mesane*, sidik torbasında oluşan taş. ||*Hasât-ül-ema*, bağırsaklarda oluşan taş.

HASATAKARIGİLLER a. Böcbil. KOŞARKENEGİLLER familyasının eşanlamlısı.

HASATÇI a. Ekin biçme, ürün kaldırma işiyle uğraşan kimse.

HASATÇILIK a. Hasatçının yaptığı iş, hasat işçiliği.

HASAVYURT, Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde (Rusya Federasyonu) kent, Groznıy'ın D.'sunda; 54 000 nüf. Makine ve besin sanayisi. Tuğlacılık. Hazır giyim.

HASAYAZ, Ankara'nın Kalecik ilçesine bağlı bucak; 14 992 nüf. (1990); 13 köy. Merkezi *Hasayaz*, 444 nüf. (1990).

HASB- önek (ar. *ḥaseb*, miktar'dan *ḥasb*). *Esk.* "Göre", "bakarak", "gereğince", "dolayı", anlamında sözcüklerin başına eklenerek belirteç yapar: *hasb-el-beşeriye* (insanlık nedeniyle, insanlık gereğince), *hasb-el-emr* (emre uyarak, emir dolayısıyla), *hasb-el-hamiye* (insanlık, insaniyet icabı), *hasb-el-icab* (durum gereği olarak), *hasb-el-iktiza* (gerektiği için), *hasb-el-imkân* (olabildiği kadar), *hasb-el-kader* (→ HASBELKADER), *hasb-el-lüzum* (gerektiği için), *hasb-el-makdur* (gücü yettiği kadar), *hasb-el-memuriye* (memurluk dolayısıyla), *hasb-el-meram* (düşünüldüğüne göre), *hasb-el-mevsim* (mevsime göre), *hasb-el-ubudiye* (kulluk gereğince), *hasb-el-vazife* (görev nedeniyle, dolayısıyla), *hasb-en-nezaket* (nezaket gereğince), *hasb-ı hal* (→ HASBIHAL).

HASBAHÇE a. Kur. tar. Osmanlı sarayının sınırları içinde yalnız padişahla yakınlarına ayrılmış bulunan bahçe ve bostanlar. || *Hasbahçe bostancıları*, Bostancı ocağı mensuplarından saraya ilişkin bahçe ve bostanların bakımıyla uğraşan görevliler. (Saray dışındaki bahçe ve bostanlarla ilgilenen takımına da *hassa bostancıları* denirdi.) [→ BOSTANCI• OCAĞI.] || *Has bahçe ocağı*, osmanlı sarayına ilişkin bahçelerle bostanlarda çalışan bahçıvanların bağlı oldukları ve bostancıbaşı ile silahtarağanın amiri olduğu ocak.

HASBANİ, Ürdün ırmağının yukarı çığırının adı, Lübnan topraklarında.

HASBEK, Yozgat'ın Sarıkaya ilçesine bağlı bucak; 9 553 nüf. (1990); 19 köy. Merkezi *Hasbek*, 682 nüf. (1990).

HASBELKADER be. (ar. *ḥasb* ve *kader*'den *ḥasb-el-ḳader*). Kaderin etkisiyle; rastlantı sonucu: *Savaşı, hasbelkader yitirdiklerine inanıyorlardı. Kendi evini bile çekip çeviremezken, hasbelkader müdür oldu.*

HASBETENLİLLAH ünl. (ar. *ḥasbeten, li-* ve *Allāh*'tan *ḥasbeten-li-llāh*). *Esk.* Allah rızası için, Tanrı aşkına anlamında kullanılır.

Hasbey darülhuffazı, Konya'da, Karamanoğulları'ndan Mehmet II zamanında Hacı Has Bey oğlu Mehmet Bey'in yaptırdığı darülhuffaz (1421). Kare planlı yapı, türk üçgenlerine oturan yüksekçe bir kubbeyle örtülüdür. Tuğla duvarların üç cephesi kesme taş, ön cephesi yıldız geçmeler ve örgü motifleriyle süslü renkli mermer levhalarla kaplıdır. Mihrap selçuklu üslubunda firuze ve mor renkli çinilerle bezelidir. İç mekânda duvarlar iki metre yüksekliğe kadar yeşil renkli altı köşeli levhalar, mor renkli üçgen levhacıklarla kaplıdır. Ahşap işlemeli kapısı Taş ve ahşap eserler müzesi'nde sergilenmektedir.


Büyük Larousse

Hasbey darülhuffazı
Konya

HASBIHAL, -li a. (ar. *ḥasb* ve *ḥal*'den *ḥasb-ı ḥal*). **1.** Sohbet tonunda yapılan karşılıklı konuşma, dertleşme; söyleşi: *Salona geçip uzun bir hasbıhale başladılar.* **—2.** *Hasbıhal etmek*, söyleşmek, dertleşmek.

HASBİ sıf. (ar. *ḥasb* ve *-ī*'den *ḥasbī*). **1.** Karşılık beklemeden, çıkar gözetmeksizin, gönüllü yapılan iş; bedava, parasız: *Hasbi çalışma.* **—2.** Nedensiz, haksız yere, boşu boşuna. **—3.** *Hasbi geçmek*, bir şeyi önemsememek, üzerinde yeterince durmamak (tkz.).

HASBİ SÜLEYMAN, türk yazar (Drama ? - İstanbul 1909). Hekimlik, saray kâtipliği yaptı. Daha sonra sır kâtibi oldu. Gelenbevizade Ahmed Tevfik Efendi'nin çevirisini yarım bıraktığı *Tehafüt ül-felasife*'yi tamamladı. Nablusi'nin rüya yorumlarıyla ilgili *Ta'tir ül-enam fi tabir il-menam* (1872) adlı yapıtını, Abdülkadir Geylani'nin *Delail*'i (1888) ile *Umdet ül-salikin*'ini (1885) türkçeye çevirdi. Fıkıhla ilgili *Tavsil-i kavaid-i külliye şerhi* (1882) adlı bir yapıtı vardır.

HASBİLİK a. Karşılık beklemeden iş yapma; gönüllülük.

HASBİYA, Lübnan'da kent, Ürdün ırmağının ana kollarından biri olan *Hasbani*'nin doğduğu yerin yakınında, Hermon kütlesinin eteğinde 750 m yükseltide; 8 100 nüf. Tahıl, tütün, zeytin, badem ve üzüm üretimi yapılan bir bölgenin tarım pazarı. XIII.-XIX. yy.'lar arasında dürzi ülkesinin merkezi.

HASDEU (Bogdan Petriceicu), rumen tarihçi, dilbilimci ve yazar (Cristineşti. Besarabya. 1838-Cîmpina, Bükreş yakınında, 1907). Devlet arşivleri müdürü ve Bükreş Üniversitesi'nde filoloji profesörüydü. Derin bir bilgiye dayanan yapıtlar yayımladı: *Histoire critique des Roumains jusqu'au XIV^e siècle* (fr. çev.) [XIV. yy.'a kadar Rumenler'in eleştirel tarihi], 1873-1875; *Etymologium magnum Romaniae* (1886-1898). Ayrıca manzum bir romantik dram (*Răzvan ve Vidra*, 1867) yazdı.

HASDİNGLER, büyük vandal kabilelerinden biri. İlk kez II. yy.'da yukarı Wisła ile yukarı Dniestr arasındaki topraklarda ortaya çıktılar. 400 yılından kısa bir süre

C.I.K.

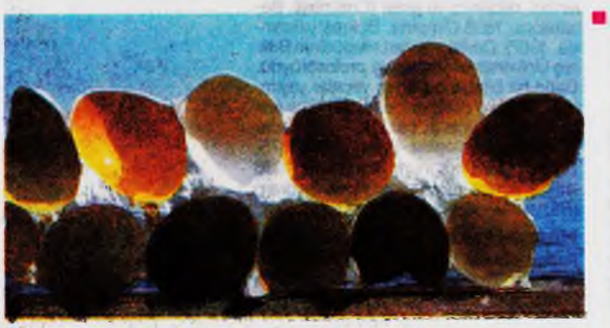


Jaroslav Hašek



haseki
Atatürk kitaplığı, İstanbul

Metin Haseki
Form, 1971



önce batıya doğru gittiler ve Silingae kabilesiyle aynı zamanda etkinlik gösterdiler.

HASDRUBAL, kartacalı devlet adamı ve general (İ.Ö. VI. yy.'ın sonu - V. yy.'ın başı), Magon'un oğluydu. On bir kez suffes (yüksek yargıç) oldu, İ.Ö. 489'a doğr. Sardinya'yı fethe başladı.

HASDRUBAL, kartacalı general (İ.Ö. IV. yy.). Siracusa'ya karşı yapılan savaşta (İ.Ö. 339) Sicilya ordusuna komuta ederken Krimisos'da Timoleon tarafından yenilgiye uğratıldı.

HASDRUBAL, kartacalı general (İ.Ö. III. yy.). 251-250'ye doğru Palermo surları önünde prokonsül L. Caecilius Metellus'a yenildi.

HASDRUBAL, Güzel lakabıyla anılır, kartacalı general (İ.Ö. 270'e doğr. - 221), Annibal'in kayınbiraderi. Hamilkar Barka kendisini İspanya'daki yönetimine ortak etti. Barka ölünce (İ.Ö. 229), onun yerine geçti. İspanya'nın fethini sağlamlaştırdı ve Cartagena'yı kurdu. Romalılar'la bir antlaşma yaparak Ebro nehrinin ötesine geçmemeye söz verdi (İ.Ö. 226).

HASDRUBAL Barka, kartacalı general (İ.Ö. 245'e doğr. - 207). Annibal'in kardeşiydi. İspanya'da fethedilmiş toprakları savunmaya çalışırken 215'te Ebro nehri üzerinde Hibera'da (Dertosa) Cnaeus Scipio'ya yenildi; Annibal ile birleşemedi ve Kartaca'ya geri çağrıldı (212). Sonra gene İspanya'ya döndü, Cnaeus ve Publius Scipio'yu yenilgiye uğrattı. Her iki Scipio da bu savaşta öldüler (211). Baecula savaşı'nda (208), gizlice çekilerek yenilgiden kurtulmayı başardı ve Annibal'a yardım için İtalya'ya geçti; Metaurus'ta yenildi ve öldürüldü.

HASDRUBAL, "Kel" lakabıyla anılır, kartacalı general (İ.Ö. III. yy.'ın ikinci yarısı). 215'te Romalılar'a karşı ayaklanan Sardinyalılar'ı destekledi ve ustalığına karşın Titus Manlius tarafından yenilgiye uğratıldı.

HASDRUBAL, Haedus (teke) lakabıyla anılır, kartacalı devlet adamı (İ.Ö. III. yy.'ın ikinci yarısı). Annibal'in siyasi rakibi ve Roma ile barışın kararlı savunucusuydu.

HASDRUBAL, kartacalı general (İ.Ö. III. yy.'ın sonu - II. yy.'ın başı). Giskon'un oğluydu. İspanya'da senatonun çıkarlarını temsil etti ve Barkaslar'ı göz altında tuttu, sonra Afrika'da Scipio'ya karşı savaştı ve Numidia kralı Syphax'ın yardımıyla Scipio'yu Utica'dan uzaklaştırdı, kızı Sophonisba'yı Syphax'la evlendirdi. Sonunda yenildi (İ.Ö. 203) ve komutanlığını kaybetti.

HASDRUBAL, kartacalı general (İ.Ö. II. yy.). İ.Ö. 153'te Masinissa'ya yenildi, sonra Kartaca senatosu tarafından ölüme mahkûm edildi. Kaçtı, daha sonra Kartaca'yı savunmaya çağrıldı (İ.Ö. 149'un başı). Kuşatma sırasında vahşice bir zorbalık gösterdi, sonra da gizlice Scipio Aemilianus'a teslim oldu. Karısı ise, çocuklarıyla birlikte kendini diri diri ateşe attı (İ.Ö. 146).

HASDRUBAL, kartacalı general (öl. İ.Ö. 147). Numidialılar'ın kralı Masinissa'nın torunu. Kartaca'yı savunmak için öncekiyle işbirliği yaptı. Roma donanmasını yok etmeye çalıştı, ancak başarılı olamadı.

HASE, Almanya'da, Aşağı Saksonya eyaletinde ırmak, Ems'in kolu (sağ kıyıdan); 193 km (havzası 3 100 km^2). Teutoburger Wald'dan doğar.

HASE (Karl August VON), alman tanrıbilimci (Steinbach 1800 - Jena 1890). 1830'dan 1883'e kadar Jena'da tanrıbilim profesörlüğü yaptı. Çağdaş bilimle hıristiyanlığı kaynaştırmak istiyordu. Görüşlerini *Evangelisch-protestantische Dogmatik* (İncil-protestan dogması) [1826] ve özellikle *Lehrbuch der Kirchengeschichte* (Kiliseler tarihi) [1834] adlı yapıtlarında sergiledi; bu kitaplarında katolikliğe şiddetle karşı çıktı.

HASEBİYET a. (ar. *ḥaseb* ve *-iyyet*'ten *ḥasebiyyet*). *Esk.* Akrabalık.

HASEBİYLE a. (ar. *ḥaseb,* bakımından' dan *ḥasebiyle*). *Esk. Bir şey hasebiyle,* ondan dolayı, ondan ötürü, o nedenle: *Yakını olması hasebiyle bütün sırlarını ona açardı.*

HASEÇE, Suriye'de kent, il merkezi, Habur kıyısında; 33 000 nüf. Cezire'nin tarımsal açıdan değerlendirilmeye başlanması, kentin hızla gelişmesine katkıda bulunmuştur. Tahıl ve koyun ticareti. — *Haseçe ili,* Suriye'nin kuzey-doğu ucundadır; 23 400 km^2; 894 000 nüf. (1990).

HASEGAVA KİYOŞİ, japon gravürcü (Yokohama 1891 - Paris 1980). Tokyo'da öğrenim gördükten ve bir süre ABD'de kaldıktan (1918) sonra 1919'da Fransa'ya yerleşti. Çok ince bir gözlemciliğin ürünü olan natürmort ve peyzajlarında özellikle mezzotinto (önce siyah, sonra renkli) tekniğini kullandı.

HASEGAVA TATSUNOSUKE → FUTABATEİ ŞİMEİ.

HASEGAVA TOHAKU, japon ressam (Nanao, Noto eyaleti, 1539-1610). Sesşu'nun seçkin bir tilmiziydi, çokrenkli büyük bezeme düzenlemelerinde olduğu kadar tekrenkli lavi'de de ün kazandı.

HASEK a. (ar. *ḥasek*). *Esk.* **1.** Düşmanlık, kin. **—2.** Üç köşeli, üzerinde demirden dikenler bulunan savaş aleti.

HAŠEK (Jaroslav), çek yazar ve gazeteci (Prag, 1883 - Lipnice nad Sázavou 1923). Pasif bir direnişin simgesi olan, özellikle de baskı karşısında kurnazca davranan kendi yarattığı kahraman Aslan Asker Şvayk'ı çok andıran bir mizaçla birçok hiciv öyküsü yazarak edebiyata başladı (*les Misères de M. Jadis* [fr. çev.], 1912; *Mon commerce de chiens et autres contes* [fr. çev.], 1915), anarşist basınla işbirliği yaptı ve Prag'da, alay amacıyla ılımlı bir ilerici parti kurdu. Partinin kuruluşunu anlattı (*Chronique* [fr. çev.]). Askere alındı, 1915'te rus cephesinde tutsak edildi. Önce çek lejyonunda görev aldı, sonra Kızıl ordu'nun saflarına katıldı ve bolşevik partiye girdi. Birçok angaje makale, ayrıca hicivli anlatı olan *Commandant de la ville de Bougoulma* (fr. çev.) [1921] adlı kitabı bu dönemde yazdı. Düşleri yıkılmış olarak ülkesine döndüğünde, son olarak 4 ciltlik *Aslan Asker Şvayk'ı* (Dobrý vojak Švejk) [1921-1923] yazdı; kitabın son cildini tamamlayamadı.

HASEKİ a. Kur. tar. **1.** Memluk ve osmanlı saraylarında hükümdar hizmetindeki silahlı koruma görevlisi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Osmanlı sarayında seçkin harem kadınlarının unvanı. (Bunlardan en seçkinlerine *hünkâr hasekisi,* çocuk doğuranlara *haseki sultan* denir, erkek çocuk dünyaya getirenlerin başına taç giydirilirdi. İçlerinde *kadınefendi* unvanını alan en gözde olanlarının sayısı 4 ile 7 kişi arasında değişirdi.) **—3.** *Haseki ağası,* osmanlı sarayının erkek görevlilerinden bir bölümünün adı. (Kadınlar arasında da bu unvanı taşıyanlar bulunduğu için, birbirinden ayırt edilmeleri bakımından erkeklerine ağa sözcüğü de eklendi. Genellikle arnavut kökenli kişilerin getirildiği haseki ağalığı, sarayda bostancıbaşıdan sonra gelen bir konumdu. Bunlar arasında daha yüksek makamlara yükselenler, sadrazam olanlar vardır.) ||*Haseki başkâtibi,* haremeyn vakıfları gelirini toplamakla görevli bostancının yardımcısı olan baltacı. (Buyruğunda çalışan kâtiplerle birlikte haremeyn vakıfları gelirlerinin kayıtlarını tutardı.) ||*Haseki ortaları,* Yeniçeri ocağı'nın yeniçeri hasekilerini oluşturan 14., 49., 66. ve 67. ortalarına verilen ad. (Her bir ortanın ayrı bir komutanı vardı. Bunlara *yayabaşı* denirdi. Bu dört ortanın yayabaşıları padişah camiye giderken, ikisi solunda, ikisi sağında olmak üzere iki yanında yürürlerdi. Dört haseki ortasının toplam sayısı yaklaşık 1 000 kişiydi. Bunlara *hasekiyanı piyade* de denirdi.) ||*Haseki oturağı,* haseki ortalarında (14., 49., 66. ve 67. ortalar) görev yapmış olanlara bağlanan emekli aylığı.

—ANSİKL. Memluk sarayında bu sınıf, sultanın en sadık köleleri arasından seçilir ve bunlar her zaman hükümdarın yanında bulunurlardı. Aylıkları dışında sultandan değerli armağanlar da alan hasekiler, sırmalı giysi giyerler, kılıç kuşanırlardı. Osmanlı sarayında *bostancı hasekileri* ve *yeniçeri hasekileri* olmak üzere iki haseki sınıfı vardı.

1. *Bostancı hasekileri,* bostancı ocağından, özellikle arnavut kökenli görevliler arasından seçilirlerdi. Bunlar kırmızı çuhadan giysi, arkalarına da kırmızı çuhadan dolama giyerler; başlarında iki karış uzunluğunda külah, bellerine doladıkları çuha kuşağın içinde gümüş hançer, ellerinde kendilerine özel bir törenle verilen gümüş asa bulunurdu. Padişahın her gittiği yerde en az 60 kişilik bir topluluk halinde yer alırlardı. Ayrıca, yeni padişah tahta çıkınca, valide sultan olan annesi Yeni saray'a taşınırken, onun korumasını üstlenirlerdi. Padişahın gezileri sırasında koruma ve asayiş işlerini bunların başı olan haseki ağası düzenlerdi. Yüz kişi olan bostancı hasekilerinin on ikisi *tebdil hasekisi* adıyla anılır ve padişahın en yakınında yer alırlardı. Bu hasekiler ayrıca padişah tarafından bazı gizli işler için de kullanılır; valiler, taşradaki devlet adamları gibi kişilere gönderilirlerdi. Yaşlanan bostancı hasekileri nanpare ve çırağ olurlar, kendilerine yüklü bir emekli aylığı bağlanırdı. Bu kurum Yeniçeri ocağı'ndan iki yıl sonra ortadan kaldırıldı (1828).

2. *Yeniçeri hasekileri,* Fatih Sultan Mehmet döneminde (1451-1481) kuruldu. Yeniçeri ocağı'nın dört haseki ortasından meydana gelen yeniçeri hasekileri, atlı ve yaya olmak üzere ikiye ayrılırdı. Bunlar yeniçeriler arasında saygın bir sınıf olduğundan, kendilerine *ağa* denirdi. Başlarına tüylü sorguç takarlar, ortaların yayabaşıları da divan giysisi ve sarı çizme giyerlerdi. Dört ortanın en kıdemli yayabaşısına baş haseki denirdi. Baş haseki yükselince turnacıbaşı olurdu. Yeniçeri hasekileri padişahın avlanması sırasında besledikleri av köpekleriyle birlikte hazır bulunurlar, yeniçeri ağası sefere katılmadıkça savaşa gitmezlerdi. Yeniçeri hasekilerinin gündeliği Kanuni Sultan Süleyman döneminde 24 akçeyken, sonradan 27'şer akçeye kadar yükseldi. Yeniçeri ocağı'yla birlikte ortadan kaldırıldı (1826).

HASEKİ (Metin), türk heykelci (Sıvas 1943). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi heykel bölümü'nde Hüseyin Gezer'in öğrencisi oldu. Aynı okula asistan olarak girdi (1970), yardımcı doçent oldu (1982). Çağdaş eğilimlere açık bir sanat görüşüyle, özellikle figürsüz çalışarak yapıtlar verdi. Bornova ve Kastamonu Atatürk anıtlarını yaptı. Yargıtay 100. yıl madalyon ve Şair Eşref büst yarışmalarında birincilik ödülü kazandı (1977).

Haseki hamamı ya da **Ayasofya hamamı,** İstanbul'un Sultanahmet semtinde, Kanuni Sultan Süleyman'ın başkadı-

nı Haseki Hürrem Sultan için Mimar Sinan'ın yaptığı çifte hamam (1553-1556). Bulunduğu yerin özel koşulları içinde biçimlenen Sinan yapılarının en önemli örneklerindendir. Burada Sinan klasik hamam şemasına bağlı kalmakla birlikte, kadınlarla erkekler bölümlerini ayrı eksene yerleştirerek değişik bir plan uygulamıştır. Birbirinden bir duvarla ayrılan iki bölümün uzunluğu 75 m'dir. Erkekler ve kadınlar bölümleri art arda dizilmiş kubbeli bir soyunmalık, üç kubbeli soğukluk, yıldız biçimi dört eyvan, dört halvet hücreli sıcaklık bölümlerinden oluşur. Bir dizi kesme taş, iki dizi tuğla örgülü duvarlar ve erkekler bölümünün önündeki bütün cepheyi kaplayan beş kemerli, ortası kubbeli revak da hamam mimarisinde yeniliktir. Hamamın anıtsal giriş kapısında, kemerin üzerinde biri beyaz, ötekisi kırmızı iki palmet motifi vardır. Uzun yıllar kapalı kalan yapı onarılıp müze olarak açılmıştır.


Büyük Larousse

Haseki hamamı
İstabul

Haseki hastanesi, İstanbul'da sağlık kurumu. İkinci meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra, günümüzdeki Belediye sağlık işleri müdürlüğü'nün görevlerini yapmak üzere kurulan Müessesatı hayriyei sıhhiye müdüriyeti'ne bağlanan Haseki darüşşifası, Müessesatı hayriyei sıhhiye Haseki nisa hastanesi adını aldı. Sakat ve düşkün hastalar Darülaceze'ye taşındı, yatak sayısı 250'ye yükseltildi. Daha sonra eski ahşap hasta barakaları (1910) ve eski daruşşifa binası (1913) onarıldı; akıl hastaları için bir tecrit koğuşu durumuna getirildi. Ek binalarla yatak sayısı 300'e yükseltildi (1924). Ertesi yıl Haydarpaşa'daki tıp fakültesi klinikleri İstanbul yakasına taşınınca, dahiliye, nisaiye ile tedavi ve farmakoloji klinikleri Haseki hastanesi'ne yerleştirildi. Ancak, aynı yıl sonunda klinikler yeniden Haydarpaşa'ya döndü. Üniversite reformunda (1933) tıp fakültesi bütünüyle İstanbul yakasına taşınınca kadın doğum kliniği, tedavi ve farmakoloji ile II. hariciye servisi buraya yerleştirildi. 200 kişilik bir anfi yapılarak kliniklerin ve polikliniklerin laboratuvarları burada etkinlik göstermeye başladı. Bir süre sonra anfinin üstüne yapılan ikinci katta septik doğum servisi hizmete girdi (1935). Bu kliniğin başarılı çalışmaları hastaneye bir doğum hastanesi kişiliği verdi. Çocuk hastalıkları servisinin açılmasıyla (1948) hastane 100 yatak daha kazandı. Günümüzde poliklinik binası olarak kullanılan Darüşşifa binası aynı yıl yeniden onarıldı. Fahrettin Kerim Gökay'ın İstanbul vali ve belediye başkanlığı sırasında hastanede bir de "Klakson yasağı pavyonu" açıldı (1950). Bu tarihten sonra fakülte klinikleri zamanla Cerrahpaşa ve Gureba'da yapılan yeni binalara taşındı. Fizik tedavi ve rehabilitasyon ile Elektroansefalografi ve miyolografi merkezlerinin (1965), Psikoloji laboratuvarı'nın (1968) ve AİDS kliniğinin (1992) faaliyete geçmesi ile çağdaş bir hastane durumuna geldi. 550 yatak kapasitesiyle İstanbul'un en büyük hastanelerinden biridir (1993).

Haseki külliyesi, İstanbul'un Haseki semtinde cami, medrese, sübyan mektebi, şifahane, imaret ve çeşmeden oluşan yapılar topluluğu. Kanuni Sultan Süleyman'ın başkadını Haseki Hürrem Sultan adına Mimar Sinan tarafından gerçekleştirildi (1538-1539). Caminin özgün biçimi, tek kubbeli ana mekân ile beş kubbeli son cemaat yerinden oluşuyordu. Ahmet I döneminde bir kubbe daha eklenerek genişletildi (1612). Mimar Sinan yapısı olan ilk kubbe, istiridye motifli tonoz bingilere oturur. Öteki yapılar camiden ayrı olarak yolun karşısına yerleştirilmiştir. Medrese, kare avluyu çevreleyen revaklar ardına dizili odalar ve giriş ekseni üzerindeki büyük kubbeli dershanesiyle, klasik şemadadır. Pencere alınlıklarını süsleyen çini panoların bir bölümü Topkapı sarayı müzesi'ndedir. Avludan iki kare mekândan oluşan sübyan mektebine çıkılır. İmaret dikdörtgen planlı avluyu çevreleyen kubbeli revaklara iki yanlarda yer alan odalardan, şifahane ise G.'i, D.'su ve B.'sı odalarla çevrili sekiz köşeli avludan oluşur. Şifahane avlusunun G.'inde bir köşesi pahlanmış kare eyvanlar biçiminde, kubbeli iki mekân vardır. Sivri kemerli mermer çeşme medresenin yanındadır.

HASEKİ MEHMET PAŞA → MEHMET PAŞA Haseki.

HASEKİBAŞI a. Kur. tar. Osmanlı sarayında haremeyn vakıfları gelirini toplamakla görevli bostancının unvanı.

HASEKİKÜPESİ a. Ilıman bölgelerde yetişen ve her taç yaprağı uzun bir boru biçiminde uzanan gözalıcı renkli ve parlak çiçekli çokyıllık bitki. (Bil. a. *aquilegia;* 50 tür; düğünçiçeğigiller familyası.)

HASEKURA TSUNENAGA, japon diplomat (1561-1622). Samuraylığı sırasında, 1613'te Avrupa'ya gönderilen japon elçilik heyetini yönetti. İspanya'da hıristiyan oldu, 1615'te Madrid'te vaftiz edildi. Papa Paulus V tarafından Roma'da kabul edildi. Japonya'ya geri döndüğünde hakkında bir işlem yapılmadı. Ama babası gibi katolik dinine geçen oğlu Tsuneyori 1640'ta idam edilecekti.

HASEN, HASENE sıf. (ar. *ḥasen*, dişl. *ḥasene*). *Esk.* Güzel: *Vech-i hasen* (güzel yüz). *Hasen-üs-sevt* (güzel sesli). *Amal-i hasene* (güzel işler).

◆ **hasene** a. İyilik, güzellik.
—Nümism. Osmanlı döneminde kullanılan bir tür altın para.

HASEN (Ebu Muhammet) → HASAN ASKERİ.

HASENAT çoğl. a. (ar. *ḥasene*'nin çoğl. *ḥasenat*). *Esk.* İyi, güzel, yararlı işler: *Sahib-ül-hasenat* (güzel şeyler meydana getiren).

HASENCLEVER (Walter), alman yazar (Aachen 1890 - Les Milles, Bouches-du-Rhône, 1940). Anlatımcı tekniğe göre tasarladığı *Der Sohn* adlı dramı (1914'te yazıldı, 1916'da oynandı), çağının eğitimini eleştiriyordu. Anarşist düşünceleri öteki oyunlarında da ortaya çıktı: *Der Retter* (1916), Wilhelm II döneminin bir yergisiydi: *Die Entscheidung* (1919) adlı komedisinde ise devrimci diktatörlükleri eleştirdi. 1920'den sonra genellikle Paris'te yaşadı, 1940'taki alman istilası sırasında kapatıldığı kampta kendini öldürdü.

HASENE → HASEN.

HASENEYN a. (ar. *ḥasan*'ın ikili çoğl. *ḥaseneyn*). *Esk.* Hz. Ali'nin oğulları imam Hasan ile Hüseyin.

HASEP a. (ar. *ḥaseb*). *Esk.* **1.** Kişisel özellikler, nitelikler. **—2.** Asalet, soyluluk. **—3.** *Haseb ü neseb,* kişisel ve kalıtımsal özellik. ||*Hasebi nesebi,* soyu sopu.

Haserick testi (amerikalı deri hast. uzmanı Roger *Haserick*'in [doğ. 1915] adından), normal granülositleri, kollajenozlu hastaların, özellikle yaygın döküntülü lupuslu hastaların serumları ile temasa getirerek Hargraves hücreleri üretmeyi amaçlayan deney.

HASET a. (ar. *ḥased*). **1.** Bir kimsenin mutluluğunu ya da üstünlüklerini kıskanma; kıskançlık, çekememezlik: *Zengin kimselere hasetle bakmak.* **—2.** *Haset etmek,* kıskanmak, çekememek.
—ANSİKL. İsl. Kuran'da müslümanlara bu duyguyu taşıyanların kötülüğünden korunmaları için Allah'a sığınmaları öğütlenir (CXIII,5). Hz. Muhammet de bir müslümanın kalbinde iman ile hasedin birleşemeyeceğini, ateşin odunu yaktığı gibi hasedin de iyiliklerin sevabını yakıp bitiren bir duygu olduğunu belirtir. Müslüman ahlakçılar haset duygusunu, kişisel ve toplumsal kötülükleri yönünden en kötü huylardan (ahlak-ı redie) biri sayarlar.

HASETÇİ sıf. Kıskanç, hasut.

HASETLENMEK gçz. f. Haset duymak, kıskanmak.

HASETLİK a. Kıskançlık, çekememezlik: *Artık bu hasetlikten vazgeç.*

HASF a. (ar. *ḥasf*). *Esk.* **1.** Yere batma, çökme. **—2.** Işığı azalma, sönme. **—3.** Ay tutulması.

HASHÖYÜK. Arkeol. Kırşehir'in merkez ilçesinde, kente yaklaşık 35-40 km uzaklıkta höyük. 1931-1932'de fransız Louis Delaporte'un başlattığı kazılar Halet Çambel yönetiminde sürdürüldü (1943). İlk Tunç çağın çeşitli evrelerinin ortaya çıkarıldığı höyüğün en alt katmanlarında yerleşme izine rastlanmadı. Orta katmanda iyi pişirilmiş, siyah renkli, astarlı çanak çömlekler bulundu. Daha üst katmandaysa kirli kil renginde, az fırınlanmış, çanak çömlekler ortaya çıkarıldı. Ayrıca boynuzdan yapılmış adaklar ve muska olarak kullanılan mühürlere de rastlandı. En üstte ise sıkıştırılmış kilden surlar bulundu. Batı ve Orta Anadolu İlk Tunç çağ kültürleriyle benzer özellikler taşıyan buluntular İ.Ö. IV. binyıl sonlarıyla III. binyıl başlarına tarihlenir. Yerleşme İ.Ö. II. binyıl sonlarına doğru terk edildi.



haseklküpesi



alt yapraklar

Büyük Larousse



Haseki külliyesi
İstanbul

Guillemot-Connaissance des arts



hasır büro koltuğu Delanois'nın yapıtı (1765'e doğr.) *özel kol.*

Hasır şapka* Rubens *National Gallery, Londra

E. Lessing-Magnum



HASIL a. Tarım ve Zootekn. Yeni başak tutmaya başlamış yeşil ekin ve yem bitkisi.

—ANSİKL. Yeşil durumda kullanılabilecek çeşitli bitkiler, genellikle biçilerek hayvanlara yedirilir. Hayvanlara hasıl yedirilmesi genellikle pahalıdır. Bununla beraber kurak zamanlarda otlakların kavrulması nedeniyle süt ineklerine, hatta koyunlara hasıl vermek gerekebilir. Öte yandan şehir kenarlarında, arazisi az olan çiftçiler, oluş sırasıyla birbirini izleyen tarihlerde yetişmek üzere ve mevsim süresince hayvanları yemlemek amacıyla hasıl bitkileri yetiştirirler. En iyi hasıl bitkileri, baklagillerden yonca, tırfıl, korunga, fiğ, burçak, yem bezelyesi, buğdaygillerden kışlık arpa, yulaf ve çavdardır.

HÂSIL sıf. (ar. *ḥāṣıl*). **1.** Ortaya çıkan, olan, oluşan. **—2.** Üreyen, biten. **—3.** *Hâsıl etmek*, oluşturmak, ortaya çıkartmak: *"Her şey için, lâyıkı ile öğrenmeden, seri zekâsıyla bir fikir hâsıl etmişti"* (H. E. Adıvar). ||*Hâsıl olmak*, ortaya çıkmak, oluşmak, meydana çıkmak: *Siz müzakerelerin çıkmaza girdiğini söylediğiniz için böyle bir sonuç hâsıl oldu.*

—*Esk. Hâsıl-ı kelam*, sözün kısası, sonuç olarak. ||*Hâsıl-ı tahsil etmek*, boşuna çabalamak, zamanını harcamak.

—Esk. dilbilg. *Hâsıl-ı mastar*, isim fiil.

—Esk. mat. Dört işlemden alınan sonuç. ||*Hâsıl-ı cem*, toplam. || *Hâsıl-ı darb* ya da *hâsıl-ı zarb*, çarpım. ||*Hâsıl-ı ref*, bir sayının kendisiyle bir ya da daha çok kez çarpımından elde edilen sayı. ||*Hâsıl-ı taksim*, bölüm. ||*Hâsıl-ı tarh*, çıkarma işlemi sonucu.

HÂSILA a. (ar. *ḥaṣıl*'ın dişl. *ḥāṣıla*). *Esk.* **1.** Bir şeyden elde edilen sonuç; kazanç: *Milli hâsıla.*

HÂSILAT, -tı a. (ar. *ḥaṣıl*'ın çoğl. *ḥāṣılat*). **1.** Bir işten, bir işletmeden vb. elde edilen kazanç, gelir: *Bu marketin günlük hâsılatı on milyon lirayı aşıyor. Bu karşılaşmanın hâsılatı açlara yardım kampanyasına bağışlanacak. Bir filmin hâsılatı.* **—2.** Topraktan alınan şeyler; ürün.

—*Esk. Hâsılat-ı gayrısafiye*, kazancın, gelirin hepsi. ||*Hâsılat-ı safiye*, net kazanç; masraflar çıktıktan sonra elde kalan kazanç. ||*Hâsılat-ı seneviye*, yıllık kazanç.

—Huk. *Hâsılat kirası* → KİRA.

HÂSILATLI sıf. İyi kazanç ve gelir getiren, iyi ürün veren.

HASILI be. (ar. *ḥāṣıl*'dan). Sözün kısası, kısacası: *Hasılı, ne yaptıksa fayda etmedi.*

HASILLANMAK gçz. f. Ekin ya da çocuk sözkonusuysa, büyümek, boy atmak.

HASILLI ya da **HASIRLI** a. Kur. tar. Osmanlı sarayında Haremi hümayun görevlilerinin bir sınıfı. (*En aşağı* unvanıyla sarayda harem hizmetine alınan zenci hadım ağaları, zamanla yükselerek sırasıyla *acemi ağa, nöbet kalfası, ortanca* ve sonunda da *hasıllı* olurlardı. Bunların toplam sayısı on iki kişiydi. *Hasıllı ağa*'sı denen kıdemlileri, Haremi hümayun kapıcılarını denetlerdi.)

HASIM, -smı a. (ar. *ḫaṣm*). **1.** Bir başkasına kötülük yapmak, zarar vermek isteyen kimse; düşman: *O, bizim hasmımızdır.* **—2.** Bir davada, bir oyunda ya da yarışta vb. karşı taraf; rakip: *Finale bütün hasımlarını tuşla yenerek geldi.* **—3.** *Hasmının ağzına ot tıkamak*, onu büyük bir yenilgiye uğratmak, konuşamaz duruma düşürmek.

—Huk. Bir davada, karşılıklı konumlarına göre, davacı ve davalının her biri.

HASIMLIK a. Bir kimseye hasım olma durumu; düşmanlık.

HASIR a. (ar. *ḥaṣīr*). **1.** Kurumuş bitki sapları ya da saz gövdelerinin birbirine geçirilmesiyle örülen yaygı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Samanı andıran ve aynı amaçlarla, örneğin örgü için kullanılan madde. **—3.** *Bir şeyi hasır altı etmek*, gerekli işlemi yapmayarak onun yürümesini durdurmak ya da bilerek ve isteyerek haksızca örtbas edip unutturmak: *Verdiğimiz dilekçeleri hasır altı etmiş, hiçbirini ilgili yerlere göndermemişti.* ||*Hasır etmek*, çalıp çırpmak (arg.). ||*Hasır gibi serilmek*, yere boylu boyunca uzanmak. ||*Hasır olmak*, oyunda yenilmek (arg.). ||*Hasıra sarmak*, çalmak, hırsızlık etmek (arg.). ||*Hasıra serilmek*, sözkonusu şoförse, o gün hiç iş yapmamış olmak (arg.).

—Çamaşır san. İki ayrı ipliğin birbirini tam örtecek biçimde bir arada örülmesinden oluşan örme türü. ||*Hasır kılavuzu, hasır platini*, örme makinesinin, hasır etkisi sağlayacak biçimde tasarlanmış organı.

—Çiçekç. Genellikle çavdar sapından yapılan ve bitkileri soğuğa, bazen de güneşe karşı korumaya yarayan örtü.

—İnş. Duvar, perde, döşeme gibi geniş yüzeyli betonarme öğelerde kullanılan çelik donatı. (4-12 mm çapındaki çelik çubuklar, 5-30 cm aralıklarla bir kafes oluşturacak biçimde düzenlenir ve üst üste gelen çubuklar nokta kaynağıyla birleştirilir. Fabrikada üretilen ve piyasada hazır olarak bulunan hasırlara *hazır betonarme hasırı* ya da *çelik hasır* denir.)

—İstihkc. Araçların yumuşak zeminde batmalarını önlemek amacıyla, tekerleklerin altına konulan gereçlere verilen ad. (Önceden sac levha ve tel kafes biçiminde hazırlanmış standart hasırlar olduğu gibi, gereksinim duyulduğu anda çevreden sağlanan çalı ve dallardan hazırlanmış demetlerden yapılanları da vardır.)

—Kur. tar. *Hasır ovası*, suçluların üzerinde falakaya yatırıldıkları hasıra verilen ad. (Topkapı sarayı'nda falaka çekme işleminin yapıldığı bahçe de aynı adla anılırdı.)

◆ sıf. Hasırdan ya da hasır örgüsüyle yapılmış olan şey için kullanılır: *Hasır şapka. Hasır koltuk, sandalye.* (Bk. *ansikl.* böl. Mobc.)

—El sant. *Hasır örgü*, şeritlerin iplerin vb. karşılıklı olarak bir üstten, bir alttan geçirilmesiyle oluşturulan örgü. || *Hasır örgü bağlama*, makrame* yapımında kullanılan hasır örgüye benzer bir bağlama biçimi. (Dört çift iplikle, iplikler birbirinin bir üstünden bir altından geçirilerek yapılır. Örümcek bağlamayla birlikte kullanıldığında dantel görünümü verir.)

—Kuyumc. *Hasır örgü*, bir dokuma görünümündeki altın ya da gümüş tel işi.

—Mobc. *Hasır örgü*, dolap kapaklarında, radyatörlerin önünde, koltuk ya da sandalyelerin yanları, oturakları ve arkalarında kullanılan, hintkamışı, bambu kabuğu lifi, plastik şerit vb. gibi gereçlerden yapılan örgü. (Eşanl. HEZAREN.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Süslem. sant. *Hasır örgü*, Roma ve Bizans sütun başlıklarında, sepet ve kornişlerde kullanılan hasır örgüsü biçiminde yatay süsleme.

—ANSİKL. Hasır yapımında en çok *hasırotu* denen ve bataklık yörelerde yetişen bir tür saz ve söğüt çubuğu kullanılır. 2 -2,5 m uzunlukta kesilip dövülen ve özü alınan söğüt çubukları kurutulur, daha sonra ıslanarak işlenir. *Pirinç hasırı*, pirinç sapından yapılan ve dekorasyon işlerinde ya da plaj hasırı gibi daha ince işlerde kullanılan türdür. *İtalyan hasırı*'ysa makinede işlenir. Hasır yer örtüleri boydan boya gerilmiş iplikler arasına iki üstten bir alttan ya da bir üstten bir alttan ince sazlar geçirilerek yapılır. Sepet, zembil, şapka, çanta, sandalye, şişe kılıfı vb. küçük eşya ise elde örülür.

Hasır eski türk evlerinde en çok kullanılan yaygılardandı. Avlunun taş ya da toprak, odaların toprak ya da tahta zemini üzerine hasır yayılırdı. Camilerin zeminine de hasır serilirdi. Eski Türkler çadırlarının altına hasır serer, üzerine de halı yayarlardı.

Hasırcılık Osmanlılar döneminde XVII. yy.'dan başlayarak önemli sanat kollarından biri durumuna gelmişti. Yapıldığı sazın incelik, kalınlık ve türüne göre Trablus hasırı, Mısır hasırı, kaba hasır vb. adlar verilmişti. Boyanmış sazlarla hasırlara desen de yapılırdı. Yeniçeri odalarına serilen hasırların sazları Manyas'tan getirilirdi. Manyas halkı bu sazları sağlamakla görevlendirilmişti. İstanbul'da ayrı bir hasırcılar çarşısı vardı.

Hasır eskiye oranla azalmış olmakla birlikte bugün de özellikle kırsal kesimde en çok kullanılan yaygı ve eşyalardandır. Günümüzde bitkisel lifler yerine daha çok suni elyaflar kullanılarak hasır dokunmaktadır.

—Mobc. Hasır örgü yapımının temeli lifleri çerçeveye tutturmaya dayanır. Bu amaçla açılan deliklerden geçirilen lifler ağaç çivilerle çerçeveye çakılır. Lif uçları bant, kordon, şerit gibi gereçlerle kapatılır. Genellikle yüzey verniklenir. Sandalye, koltuk ve taburelere hasır geçirilmeye ancak XVII. yy.'da başlandı. Samandan daha temiz ve gösterişli olan bu yeni kaplama gereci kısa sürede büyük yaygınlık kazandı.

Hasır şapka, Rubens'in, ikinci eşinin kız kardeşi Suzanne Fourment'ı yarı beline kadar gösteren portresine (79×55 cm, National Gallery, Londra) verilen ad. (*Hasır* terimi, eski "güneşlik" anlamında kullanılmış olabilir.)

HÂSIR sıf. (ar. *ḥaṣr*'dan *ḥāṣır*). *Esk.* Belli bir yerin çevresini kuşatan, muhasara eden.

HASIRCI a. **1.** Hasır ören ve / ya da satan kimse. **—2.** *Arg.* Hırsız.

HASIRCILIK a. Hasır örme ve / ya da satma işi.

HASIRCIYAN a. (*hasırcı*'dan osmanlıca *hasırcıyan*) [*Hasırcıyanı hassa* da denir], Osmanlı devletinde saray hasırcıları. (Tüm sarayların, yeniçeri odalarının ve acemi kışlalarının yıllık gereksinimi için hasır dokuyan bu görevliler, acemi oğlanları arasından seçilir, dokunacak hasırlar Manyas ovasından sağlanırdı. Bugün var olmayan koğuşları, Aya İrini kilisesi ile Sur Sultani arasında yer alırdı.)

HASIRLAMAK g. f. Bir şeyin, bir yerin üstünü hasırla kaplamak, bir yere hasır döşemek.

◆ **hasırlanmak** edilg. f. Hasırla örtülmek, hasırla döşenmek.

HASIRLANMAK → HASIRLAMAK.

HASIRLI sıf. Hasırla kaplanmış.
—Hidr. bağl. *Çelik hasırlı beton,* küçük çaplı çelik tellerle ya da birçok kat, tel örgüyle donatılmış çimento harcından oluşan gereç. (Çelik hasırlı beton ince tonozların, gemi teknelerinin [7 ile 16 m uzunluğunda ve 15 ile 25 mm kalınlığında] yapımında kullanılır. İlginç esneklik ve mekanik dayanım özellikleri, darbelere karşı olağanüstü bir davranış gösterir.)
◆ a. Hasırla kaplanmış damacana.

HASIRLI → HASILLI.

HASIRLI, bugün **Çetinkaya,** Samsun'un Bafra ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 531 nüf. (1990).

HASIROTU a. Su kıyılarında yetişen şemsiyemsi pembe çiçekli, çok uzun dik yapraklı, silindir biçiminde dik saplı su bitkisi. (Bil. a. *butomus;* hasırotugiller familyası.)

HASIROTUGİLLER a. Su kenarlarında yetişen hasırotu gibi bitkileri kapsayan birçenekli bitkiler familyası. (Bil. a. *butomaceae.*)

HASIRPALMİYESİ a. Mascareignes adalarında yetişen ve büyük yelpazemsi yaprakları hasırcılıkta kullanılan görkemli palmiye.

HASIRSAZI a. Serin ya da bataklık yerlerde yetişen genellikle çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *juncus;* hasırsazıgiller familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL.Hasırsazının yaprakları çoğunlukla kök boynundan sürer ve düz ya da silindirimsi biçimdedir, fakat kimi türlerde küçülerek bürgü yaprağı biçimini alır. Genellikle erdişi olan yeşil ya da kahverengi çiçekleri tek başına, yumak, talkım ya da az çok tıkız başak halinde bulunur. Hasırsazı otlaklar için zararlı olduğundan gerektiğinde akaçlama yoluyla yok edilir. Mavi hasırsazı *(Juncus glaucus)* ip ve kaba hasır yapımında kullanılabilir.
Hasırsazının Türkiye'de yetişen başka türleri de vardır: kurbağa hasırsazı *(J. bufonius)*, yumuşak hasırsazı *(J. effesus)*, kara hasırsazı *(J. gerardi*), sahil hasırsazı *(J. maritinus)*, vb.

HASIRSAZIGİLLER a. Çayırotu ve hasırsazı gibi, nemli yerlerde yetişen birçenekli bitkiler familyası. (Bil. a. *joncaceae.*)

HASİ a. Hasiler'in konuştuğu mon khmer dili.

HASİB sıf. (ar. *ḥasib*). *Esk.* Soylu, değerli kimse için kullanılır.

HÂSİD sıf. (ar. *ḥāsid*). *Esk.* Kıskanan, kıskanç, haset eden: *"Sûzân-ı hased o kalb-i hâsid"* (A. H. Tarhan).

HASİDİM a. (*dindarlar* anlamında ibranice sözc.). **1.** Makabi isyanını destekleyerek Antiokhos IV Epiphanes'in hellenleştirme hareketine karşı çıkan yahudi dindarlar gurubu. (Hasidim büyük olasılıkla Ferisiler ve Essenliler tarikatlarının kaynağıdır.) **—2.** Ortaçağ ve çağdaş hasidliğin üyesi (tekili *hasid*).

HASİDLİK a. Biri Ortaçağ'da, öteki XIX. yy.'da gelişmiş olan iki mistik yahudi akımına verilen ad.
—ANSİKL. Ortaçağ hasidliği (XII. ve XIII. yy.) alman yahudiliğinin geleneklerine büyük katkılarda bulundu. Fransız yahudiliği ve ispanyol kabalacıları üstünde de azımsanmıyacak etkileri oldu. Belirgin özellikleri çilecilik ve üst düzeye ulaşmış bir insan sevgisidir.
Modern hasidlik XVIII. yy. ortalarında Ukrayna'da ortaya çıktı. Kurucusu efsanevi Ba'al Şem Tov'dur (1700-1760). Modern hasidlik Talmud okulu geleneklerini terk ederek aynı zamanda hem keramet sahibi, hem de peygamber bir dindar tipini yüceltir. Hasidci imanın ana öğesi sevinçtir ve çileciliğin bütün biçimlerini reddeder. Günümüzde yahudi toplulukları içinde hasidlik çok coşkulu ve inançlı gruplar oluşturur.

HASÎF sıf. (ar. *ḥaṣif*). *Esk.* Olgun, aklı başında kimse için kullanılır.

HÂSİF sıf. (ar. *ḥāsif*). *Esk.* Solmuş, solgun, parlaklığını yitirmiş, rengini kaybetmiş.

HASİLER, HASSİLER ya da **HASSİALAR,** Assam ve Meghalaya'da yaşayan, 370 000 kişilik halk. Hasiler avcı ve demircidir; özellikle yakılarak açılan orman yerinde *(ohum)* tarım yaparlar. Kendi içinde kastlara ayrılan anasoylu ve anayerli dıştanevlilik ilkesine bağlı klanlar biçiminde örgütlenirler. Köyün işleri durbarlarda düzenlenir. Hasiler animisttirler.

HÂSİM sıf. (ar. *ḥasm,* kesme'den *ḥāsim*). *Esk.* Kesip atan, kesen: *"İlm-i nezahette müsellem âlim, hâkim, hâsim idi"* (A. R. Altunay).

HASÎN sıf. (ar. *ḥaṣīn*). *Esk.* Sağlam, kuvvetli, korunaklı: *Bina-yı hasîn* (sağlam bina). *Hısn-ı hasîn* (sağlam, iyi korunan kale).

HASİP DEDE, türk şair ve müzikçi (Konya 1800 - *ay. y.* 1870). Medrese öğrenimi gördü. Mevleviliğe bağlanarak Konya Mevlevihanesi'nde neyzenbaşı oldu (1829). Mısır'da İbrahim Paşa'nın sarayında hekimlikle ilgili bilgisini geliştirdi. Resimle de uğraştı; Konya tekkesi mutfağında asılı "Tâbut-ı Ali" adlı bir tablosu, tablonun kenarlarında *Mesnevi*'nin ilk 18 beyti, ortasında da kendi şiiri bulunmaktadır. Senginsemai usulüyle bestelenmiş tek sazsemaisi olan *Nihavent sazsemaisi* çok ünlüdür.

HÂSİR sıf. (ar. *ḥasret*'ten *ḥāsir*). *Esk.* **1.** Özleyen, hasret çeken, arzusuna erişemeyen. **—2.** Çıplak; korunmasız, silahsız adam için kullanılır.

HÂSİR sıf. (ar. *ḥasar*'dan *ḥāsir*). *Esk.* Zarara uğrayan, zarar görmüş; perişan: *"Soluk dudaklarının ihtizâz-ı hâsirine / bakıp sükût ediyorlardı"* (Tevfik Fikret).

HASİS sıf. ve a. (ar. *ḫisset,* cimrilik'ten *ḫasis*). Parasını harcamaktan kaçınan, malını herkesten esirgeyen kimse için kullanılır; cimri, pinti.
◆ sıf. Bayağı, insanı küçülten şey için kullanılır: *Hasis çıkarlar peşindeydi.*

HASİSLİK a. **1.** Hasis bir kimsenin niteliği, hasisçe davranış; cimrilik, pintilik. **—2.** *Hasislik etmek,* cimrice davranmak; pintilik etmek.

HASİYET a. (ar. *ḫāṣṣiyyet*). *Esk.* **1.** Bir şeye özgü nitelik; hassa. **—2.** Bir yiyecek ya da içecekten sağlanan yarar, onların etkisi.

HASİYETLİ sıf. **1.** Kendine özgü bir niteliği olan. **—2.** Yararlı, etkili yiyecek, içecek için kullanılır.

Haskala, Aydınlanma felsefesinden esinlenmiş Orta ve Doğu Avrupa yahudiliğinin kültürel ve toplumsal bir hareketini belirten ibranice terim (*sekel,* akıl, düşünce'den) [XVIII. yy. sonu - XIX. yy.]. Yahudiliğin tarihsel geleneklerine bağlı kalarak batı uygarlığına açılan modern yahudi rönesansının temelini oluşturur.

HASKELL (Arnold Lionel), ingiliz dans yazarı ve eleştirmeni (Londra 1903 - Bath 1980). 1930'da Londra'da Camargo Society'nin kurucuları arasında yer aldı. Marie Rambert balesi'nin yönetimine katıldı. 1936'da Sadler's Wells (bugün Royal Ballet) Benevolent Fund'u kurdu ve Sadler's Wells School'u yönetti (1947 - 1964). Büyük Britanya ve Commonwealth'te balenin yaygınlaşmasına katkıda bulundu. 1956'da Royal Ballet'ın başına getirildi, 1965'te topluluğun fahri yöneticisi unvanını aldı. *Balletomania* (1934), *Diaghileff* (1935), *Ballet: A Complete Guide to Appreciation* (Her yönüyle baleyi değerlendirmek için rehber) [1938], *The National Ballet* (Ulusal bale) [1943], *The Russian Genius in Ballet* (Bale sanatında rus dehası) [1963] gibi çalışmaların yanı sıra özyaşamöyküsünü (*In His True Centre* [1951]; *Balletomane at large* [1972]) yayımladı. 1946 -1963 arasında *The Ballet Annual*'ın başyazarlığını yaptı.

HASKİL (Clara), rumen kadın piyanocu (Bükreş 1895 - Brüksel 1960). Daha çocukken yeteneği ortaya çıkınca, müzik öğrenimi görmek üzere Viyana'ya, daha sonra da Paris'e gitti. Paris konservatuvarı'nda A. Cortot'nun öğrencisi oldu. Ayrıca Busoni'den de ders aldı. 1910'da, çeşitli ülkelerde konserler vermeye başladı. Ama çok geçmeden sağlığı bozulduğundan, ancak 1949'da üne kavuşabildi. Soloculuğunun yanı sıra, oda müziği de yaptı; Ysaÿe, Casals, Enesco ve daha sonra A. Grumiaux ile birlikte çaldı. Grumiaux ile çok sayıda plak doldurdu (Beethoven' ın keman-piyano sonatlarının tümü; Mozart'ın sonatları). Omurgasında ciddi bir bozukluk baş göstermekle birlikte, olağanüstü güçlü kişiliğiyle, bedensel engelini aşmayı başardı. Derin bilgisi ve üstün yeteneği, özellikle klasik çağ yapıtlarında kendisini gösterdi.

HASKOVO, türkç. **Hasköy.** Bulgaristan'da kent, yönetim bölgesi merkezi, Meriç ırmağı havzasında; 81 000 nüf. (1987). Sulamayla tarım yapılan verimli bir bölgenin orta kesiminde bulunan Haskovo bir tarım ve sanayi merkezidir.
—*Haskovo yönetim bölümü* ; 4 063 m^2; 303 064 nüf. (1987).

HASKÖY, esk. **Hoçuvan,** Ardahan'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 15 775 nüf. (1990). 20 köy. Merkezi *Hasköy,* 1 564 nüf. (1985).

HASKÖY, Edirne'nin Havsa ilçesine bağlı bucak; 3 246 nüf. (1990); 4 köy. Merkezi *Hasköy,* 1 007 nüf. (1990).

HASKÖY, Doğu Anadolu bölgesinde Muş iline bağlı ilçe; 23 662 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi, Muş'un 18 km güneydoğusunda *Hasköy,* 10 532 nüf. (1990).

Hasköy tersanesi, İstanbul'da, Hasköy vapur iskelesi ile Halıcıoğlu arasında kurulu tersane. 1861'de, Şirketi hayriye gemilerinin onarım işlerini yapmak amacıyla kuruldu. 1884 ve 1910'da birer kızak daha eklendi. 1934'te küçük çapta gemi yapımına da başladı. 1945'te Denizyolları'na, 1952 yılında Denizcilik bankası'na, 1983 yılında T. Denizcilik kurumu'na bağlandı. İstanbul şehir hatları gemilerinin bakım ve onarım işlerini yapmaktadır.

HASLET a. (ar. *ḫaṣlet*). *Esk.* Yaradılış, huy, doğuştan gelen özellik: *Haslet-i cemile* (güzel huy).

HASLIK a.**1.** Tekst. Renkli bir dokumanın yıkamaya, ışığa ve klora karşı dayanımlı olma özelliği. **—2.** *Haslık kontrolü,* basınçlı.bir otoklavda ya da kaynama noktasına getirilmiş alkali bir banyoda, ıslatıcı etkenler eşliğinde tekstil maddelerini yıkama işlemlerinden geçirerek boyalarının dayanıklılığını deneme.

HASLILAR a. Kur. tar. Osmanlı devletinde dirlik olarak kendilerine tımar ve zeamet adı altında toprak ya da köy verilen görevliler. (Bunlar genç yaşta Enderun'a alınarak orada eğitilirler, kıdemli olduktan sonra ulufe ve maişet defterine geçmeye hak kazanırlar, dolayısıyla *haslı* unvanını taşırlardı. Tanzimat'tan sonra bu devlet memurlarının dirlikleri kamulaştırılarak kendilerine aylık bağlandı. Böylece "haslı" terimi ortadan kalktı.)

HASLİ, Brienz gölünün (İsviçre Alpleri) yukarı kesimindeki Aar vadisine verilen ad. Yaklaşık 40 km uzunluğundaki Hasli, sürgüler ve boğazlarla kesilen bir buzul vadisidir ve Brienz gölünden kazanılmış bir alüvyon ovası sayesinde Meiringen' de genişlemektedir.



hasırotu *(butomus)*


adi hasırsazı *(Juncus communis)*

mavi hasırsazı *(juncus glaucus)*

J.-P. Leloir


Clara Haskil (Paris, 1959)

HASM a. (ar. *ḫasm*). *Esk.* **1.** Kesme, ikiye ayırma, kesip atma. **—2.** Son verme, çözümleme: *Hasm-ı dava* (davanın çözümlenmesi).

HASMANA ya da **HAPSAMANA.** Tar coğ. Ordu iline bağlı Gölköy ilçesinin eski adı.

HASMANE be. (ar. *ḫa şm* ve fars. *-āne*'den *ḫaşmāne*). *Esk.* Düşmanca, hasım gibi.

HASMEN be. (ar. *ḫasm*, çözümleme' den *ḫasmen*). *Esk.* Kesin olarak, halledilmiş olarak, bir sonuca bağlayarak.

HASMEYN a. (ar. *ḫaşm*'ın ikili çoğl. *ḫaşmeyn*). *Esk.* İki hasım, davalı iki taraf.

HASMÎ a. (ar. *ḫaşm* ve fars. *-î*'den *ḫaşmî*). *Esk.* Düşmanlık.

HASMONLAR, Makabiler* soyundan gelen rahiplik ve krallık hanedanı. Hanedan, Makabiler'in ayaklanmasından sonra bağımsızlığını kazanan Filistin'de, İ.Ö. 134'ten 37'ye kadar saltanat sürdü.

Hirkan I (134'ten 104'e) Samiriler'i boyunduruğu altına aldı ve onların Gerizim dağındaki tapınaklarını yıktı (128). Ancak Ferisiler'in güçlü dinsel partisinin düşmanlığını üstüne çekti. Ferisiler, Hirkan I'i, dinden çok siyasal işlerle uğraşan ruhani aristokrasinin partisini oluşturan Sadukiler'le ittifak kurmakla suçladı. Bu kopma, ardılları Aristobulos I (104-103), sonra Ferisiler'in neden olduğu karışıklıkları sertçe bastıran Aleksandros İannaios (103-76) ile hızlandı. Tahta, yerine karısı Aleksandra geçti (76-67), Ferisiler ve halkın hıncını yatıştırdı. Aleksandra'nın iki oğlu Aristobulos II (67-63) ve Hirkan II (63-40) arasındaki rekabet, Pompeius'a Roma'nın vesayetini kabul ettirme fırsatını verdi (İ.Ö. 63'te Kudüs'ün alınması). Hasmonlar hanedanının son yıllarında Roma'nın güvenini kazanmış olan İdumealı Antipatros, procurator unvanıyla, Hirkan II'nin yanında -gerçekte onun üstünde- hanedanlığı yönetti ve kendi ailesini iktidara getirdi. Antigonus'un saltanatı bir ara yönetimden başka bir şey değildi (40-37). İ.Ö. 40'ta, Herodes, Roma senatosu tarafından Yahudiler'in kralı olarak tanındı ve lejyonların desteğiyle kuşattığı Kudüs'e 37'de girdi. Antigonos idam edildi: bu Hasmonlar hanedanının sonu oldu.

HASNA sıf. (ar. *ḥaşna'*). *Esk.* Güzel, iyi kadın ve kızlar için kullanılır: *Hasna-yı müstesna* (en seçkin güzel, eşi olmayan güzel).

HASODA a. Kur. tar. **1.** Osmanlı sarayında Enderun'un başlıca bölümlerinden biri. (Bk. *ansikl.* böl.). **—2.** *Hasoda erkânı*, hasoda görevlilerinin önde gelenleri. ||*Hasoda eskileri*, kırk kişi ve üç sınıftan oluşan hasoda görevlilerinin kıdemlileri. (Bunlar on iki kişiydiler.) ||*Hasoda gılmanları*, hasodanın acemileri. (Bunlar yirmi kişiydiler. Zamanı geldiğinde aralarından yükselenler hasoda eskisi, sonra da ağa olurdu.) ||*Hasoda hazinesi*, bu bölümdeki değerli eşyanın saklandığı sarayın üç hazinesinden biri. ||*Hasoda hüddamı*, hasoda görevlilerinin saraydaki genel adı.

—ANSİKL. Hane-i hassa da denilen Hasoda, Mehmet II (Fatih) tarafından mevcudu otuz iki kişi olarak kuruldu. İlk hasoda koğuşunu Hırkai saadet dairesi'nin altında yaptıran Selim I (Yavuz), hazine ve kiler koğuşlarının kıdemlileriyle emektarlarından bir bölümünü de buraya taşıyarak odanın görevli sayısını 40'a yükseltti. Murat IV döneminde eskisinin tam karşısına yeni hasoda koğuşu yapılarak orası boşaltıldı. Hasodanın amirleri şöyle sıralanırdı: hasodabaşı, silahtar, çuhadar, rikaptar, tülbent gulamı, miftah gulamı. Hasodabaşı, koğuşun bunlar dışındaki görevlilerini gerektiğinde cezalandırabilirdi. Hasodaya kurallara uygun yollar dışında hazine, kiler, seferli koğuşlarının kıdemlileri de padişah buyruğuyla alınabilirdi. XVII. yy.'dan başlayarak yine padişahların istek ve buyrukları gereği, daha aşağı dereceli saray görevlilerinden, hatta saray dışından bile birçok kişinin hasodaya alındıkları oldu. Hırkai saadet dairesi'ni süpürüp tozunu almak, belirli kutsal gecelerde ödağacı yakarak gülsuyu serpmek, Kuran okumak, padişahın sarayda özel maiyeti olarak ona ait hizmetleri görmek ve gerektiğinde hükümdara arkadaşlık etmek hasodalıların başlıca görevleriydi. Padişahın yemek takımlarını peşkir gulamı korur, yıkanmayla ilgili leğen, ibrik hizmetlerini de ibriktar görürdü. Ayrıca, hünkâr müezzini, sır kâtibi, başçuhadar, sarıkçıbaşı, kahvecibaşı, tüfekçibaşı, berberbaşı gibi görevliler de hasodaerkânı arasında sayılırdı. Dereceleri bundan sonra gelen kıdemlilere "köşebaşı" denirdi. Dış hizmetlere çıkan hasodalıların acemilerine çaşnigirlik, kıdemlilerine müteferrikalık, kimi zaman da sancak beyliği verilirdi. Hasodabaşı, silahtar, çuhadar, rikaptar, tülbent gulamı, miftah gulamı gibi altı büyük ağa dış hizmetlere çıkarılırsa bunlar vezirlik payesiyle eyalet valiliği, kaptanıderyalık ve yeniçeri ağalığı türünden birinci derecede devlet memurluklarından birine atanırlardı.

HASODABAŞI a. Kur. tar. Enderun'da hasoda bölümünün amiri.

—ANSİKL. Resmi törenlerde padişahın giysilerini giydirmek, çıkarmak başlıca görevlerinden biriydi. "Erkânı havvası cüvvani" denilen ağaların en büyüğü olarak padişah nereye giderse yanında bulunurdu. Bu göreve genellikle "tavaşi" (hadım) adıyla anılan akağalar ya da Enderun'da yetişmiş yetenekli içoğlanları seçilirdi. Gündeliği 60 - 70 akçe arasında değişen hasodabaşı, padişahın en yakınlarından biri olarak "sahibi arz" (hükümdara doğrudan isteklerini bildirme) yetkisi olan sayılı erkândandı. Derecesi kapıağası ile eşit olmakla birlikte, protokolde ondan sonra gelirdi. Padişahın dört mührü onda dururdu. 1681'de hasodabaşılık kaldırıldıysa da Süleyman II'nin tahta çıkışıyla (1687) yeniden kuruldu. Protokoldeki yerini korumasına karşılık hasodanın, dolayısıyla Enderun'un baş yöneticiliği resmen silahtarağaya geçmiş olduğundan eski önemini yitirdi.

HA SON BİNH, Vietnam'da il, Hanoi' nin D.'sunda; 5 881 km²; 1 840 000 nüf. (1989). Merkezi *Ha Dông.*

HASPA a. *Tkz.* Kızlara ya da kadınlara şaka ya da küçümseme yollu söylenen söz: *Ne giyse yakışır haspaya. Haspam hiçbir şeyi beğenmez.*

—Ed. telm. *Yakışır haspaya,* başkasında eleştirilen şeyi kendi yakınlarından birinde görünce durumu bağışlatmaya çalışan kimse tarafından söylenir. Nasrettin Hoca' nın vaazında kadınların bir davranışını kınadığı, kendi eşinin de kınanması gerektiği ileri sürülünce bu sözü söylediği anlatılır.

HASPOLAT, rumca **Miamilia,** KKTC'de Lefkoşe ilçesine bağlı köy.

HASPÛŞ sıf. (fars. *ḫas*, çalı çırpı ve *pūş*' tan *ḫas-pūş*). *Esk.* **1.** Çalı çırpı ile örtülmüş. **—2.** Alçak, kötü huylu.

HASR a. (ar. *ḥaşr*). *Esk.* **1.** Bir yere sıkıştırma, kapatma. **—2.** Kuşatma, etrafını çevirme. **—3.** Bir şeye ait kılma, ona ayırma: *Hasr-ı iştigal* (bir tek şeyle uğraşma). *Hasr-ı nazar* (bir tek noktaya bakma, bakışı bir yere yöneltme). **—4.** *Hasr etmek* → HASRETMEK.

HASREN be. (ar. *ḥaşr*'dan *ḥaşren*). *Esk.* **1.** Etrafını çevirerek, kuşatarak. **—2.** Yalnız bir şeye has olarak; sadece onun için.

HASRET, -ti a. (ar. *ḥasret*). **1.** Bir şeyi, bir kimseyi özleme, ona duyulan özlem: *Vatan hasreti. Bir kimseyi hasretle düşünmek. Hasretine dayanamamak.* **—2.** *(Bir şeye, bir kimseye) hasret çekmek,* onları görme, onlara kavuşma isteği içinde kıvranmak, özlem duymak: *Köyünün çıplak kırlarına bile hasret çekiyordu.* ||*(Bir kimseye, bir şeye, bir yere) hasret gitmek,* görmek, kavuşmak istediği bir kimseyi, bir şeyi ya da bir yeri görmeden, kavuşmak özlemi içinde ölmek: *İki oğluna da hasret gitmişti.* ||*(Bir şeye, bir kimseye) hasret kalmak,* özlediği şeye ya da kimseye kavuşamaz durumda olmak: *Şöyle buz gibi bir suya hasret kaldık burada.* ||*(Bir şeyin, bir kimsenin) hasretini çekmek,* bir şeyi, bir kimseyi aşırı ölçüde özlemek: *Köyünün, çocuklarının hasretini çekiyordu;* gereksinim duyduğu bir şeye kavuşamamanın, onu elde edememenin üzüntüsü içinde bulunmak: *Bu yaban ellerde gerçek bir dostluğun hasretini çekiyordu.*

—*Esk. Hasret-dide,* hasret görmüş, özlem çekmiş. ||*Hasret-figen,* özlem gideren. ||*Hasret-keş,* hasret çeken, özleyen. ||*Hasret-zede,* hasrete uğramış, ayrı düşmüş.

HASRETÎ, türk halk şairi (XIX. yy. ortası). 1834 - 1853 yıllarında hayatta olduğu bilinmektedir. Bektaşi inancına bağlı nefesler, Hz. Ali sevgisini işleyen âşıkane koşma ve semailer yazdı.

HASRETLİK a. Hasret çekme, sevilen bir kimseden, bir şeyden ayrı olma durumu; ayrılık: *Bu hasretliğe dayanamıyorum, gel artık.*

HASRETMEK g. f. (ar. *ḥaṣr*, vakfetme' den). Kendini ya da bir şeyini bir kimseye, bir şeye adamak; ayırmak, vermek: *Zamanını bir kitap yazmaya hasretmek. Kendini, yaşamını çocuklarına hasretmek.*

HASSA a (ar. *ḫuṣūṣ*'tan *ḫaṣṣa*). Bir kimseye ya da bir şeye özgü nitelik: *Bazı bitkilerin kimi hastalıkları iyileştirme hassası vardır. Körlerin duyma ve dokunma hassaları genellikle gelişkindir.*

—Esk. denizc. *Hassa kadırgaları,* yelken döneminde osmanlı donanmasını oluşturan kadırgalara verilen ad. ||*Hassa reisi* ya da *kaptanı,* osmanlı donanmasında kullanılan kalyonların önem kazanmasına kadar, hükümet tarafından yaptırılan gemilere komuta eden kaptan. (Hassa reisi olabilmek için savaşta bir düşman gemisini ele geçirmek ya da buna denk bir hizmette bulunmak gerekirdi.)

—Kur. tar. Osmanlı devletinde padişaha ve saraylara özgü hizmetler için kullanılan terim. ||*Hassa alayı,* saraya bağlı hassa askerlerinin oluşturduğu birlik. ||*Hassa askerleri,* padişah ve yakınlarını korumakla görevli hassa alayı eri. (Bu görevi kapıkulu askerlerinden yeniçeriler yerine getirirdi.) ||*Hassa avcıları,* padişahın tüm av işleriyle uğraşan görevliler. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Hassa bostancıları* → HADAİK. ||*Hassa çamaşırcıları* (*came şuyanı hassa* da denir), saraya ait çamaşırları yıkayan görevliler. (Bu sınıf çamaşırcı denen ustalarla şakirtlerden [çıraklar] meydana gelirdi. Şakirtler yükselince çamaşırcı olur, çamaşırcılar da zamanı geldiğinde kapıkulu süvariliği rütbesiyle dış hizmetlere çıkarılırdı. Boşalan şakirtliklere Acemi ocağı'ndan yetenekli olanlar seçilirdi.) ||*Hassa çayırı* (*beylik* de denir), padişahın malı olan ve yalnız saray hayvanlarının otlamasına ayrılan otlaklar. (Özellikle İstanbul ve çevresinde bulunan bu çayırlardan sadrazamla kubbealtı vezirlerinin hayvanlarına da ot verilirdi.) ||*Hassa doğancıları* → DOĞANCI. ||*Hassa harç emini,* osmanlı saray halkının tüm alacaklarını toplamak ve saraya ilişkin her tür gereksinim maddelerini satın almakla görevli memur. ||*Hassa harici matbah,* darüssaade ağasıyla harem dairesi halkı dışında kalan öteki saraylılar için yemek pişirilen mutfaklar. ||*Hassa hazinesi* → HAZİNEİ* HASSA. ||*Hassa hekimbaşısı* ya da *tabipleri* → HEKİMBAŞI. ||*Hassa kaptanı* (*hassa reisi* de denir), osmanlı donanmasının kürekle hareket eden bir gemisinin komutanı. (Bunlar gemi azaplarıı bölükbaşıları olan reisler arasından seçilir ve bu unvanı alabilmek için savaşta bir düşman gemisi ele geçirmek gerekirdi.) [→ AZAP.] ||*Hassa matbahı,* osmanlı

sarayında harem halkına yemek pişirilen mutfaklar. (Padişaha ait olanına "has matbah", darüssaade ağası için yemek pişirilen yere "darüssaade matbahı", harem halkından olmayan öteki saraylıların yemeklerinin hazırlandığı mutfaklara da "hassa harici matbah" denirdi.) ||*Hassa müezzinleri,* Topkapı sarayı içindeki camide müezzinlik yapan din görevlileri. (Bunlar ayrıca padişahın cuma ve bayram namazlarını kıldığı camilerde de müezzinlik yaparlardı.) ||*Hassa nökerleri,* Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinde savaşlarda hükümdarları korumakla görevli yaya ve atlı, Safeviler'de doğrudan şaha bağlı atlı türkmen saldırı birlikleri. ||*Hassa ordusu,* Osmanlı devletinde merkezi İstanbul'da olduğu için sarayı korumakla da görevli bulunan askeri güç. ||*Hassa terzileri,* padişaha ilişkin kürkleri, hilat ve giysileri diken terziler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL • *Hassa avcıları.* *Şikar halkı* da denen bu görevliler, avlanmakta kullanılan şahin, atmaca, doğan gibi kuşlarla, çeşitli av köpeklerinin yetiştirilip eğitimiyle uğraşırlar, padişahla birlikte ava çıkarlardı. *Çakırcıbaşı* denen padişahın avcı başısı, hassa avcılarının da başıydı. Fatih kanunnamesi'ne göre çakırcıbaşı protokolde imrahordan sonra gelirdi. Protokolde kimi zaman meydana gelen bazı değişikliklere karşın, çakırcıbaşılık önemini asla yitirmedi. Çakırcıbaşı yükselerek dış hizmete çıkarsa beylerbeyi olur, yerine şahincibaşı geçerdi. Osmanlı padişahlarının yaşamında av önemli bir yer tutar, hükümdarlar devlet işleri ve seferler dışındaki zamanlarının büyük bölümünü avlanmakla geçirirlerdi. Özellikle bu merakın bir hastalık boyutlarına eriştiği Mehmet IV (Avcı) döneminde (1648 - 1687) hassa avcıları örgütü tüm Anadolu ve Rumeli'yi kapsayan çok geniş bir kuruluş durumuna geldi. Çakırcılar, şahinciler, sekbanlar, sasoncular, zağarcılar vb. gibi sınıflara ayrılan bu kuruluş, daha sonra askeri örgüt içine alındı. (→ AVCI.)

• *Hassa terzileri.* Bunlar iki sınıfa ayrılırdı: hilat dikenler grubu olan "hayyatini hilat" ve saraya ilişkin öteki giysilerle padişah mektuplarının kılıflarını dikenlerin oluşturduğu "hayyatini hassa". Üç bölükten oluşan hayyatini hilat, 13'ü şakirt (çırak) olan 36 kişiden meydana gelirdi. Bunlar "ser hayyatini hilat" denen başlarının yönetiminde çalışırlardı. Hayyatini hassa adıyla anılan öteki sınıfsa, padişahla birlikte sefere gitmek zorundaydı. Beş bölükten meydana gelen bu grubun toplam sayısı yaklaşık 65 kişiydi. Bunların ayrıca ipekçi ve hallaç bölükleriyle bir miktar da şakirtleri vardı. Başları olan "ser hayyatini hassa" yükselince terzibaşı olurdu. Tüm hassa şatırları hazinedarbaşıya bağlıydı. Bu terziler Alay köşkü'nün karşısındaki binada çalışırlardı. XVI. yy.'da yaklaşık 400 kişi olan toplam sayıları, XVII. yy.'da 300, XVIII. yy.'da 100, XIX. yy.'da 40 kişiye indirildi.

HASSA, Akdeniz bölgesinde Hatay iline bağlı ilçe; 47 131 nüf. (1990); 495 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 27 köy. Merkezi, Antakya'nın 78 km K.-K. D.'sunda *Hassa,* 7 714 nüf. (1990). Tahıl. meyve, pamuk, zeytin üretimi.

HASSAF (Ebu Bekir Ahmet bin Ömer), hanefi fıkıh bilgini (öl. 875). Fıkhın yanı sıra muhasebe konusunda da derin bilgisi vardı. Abbasi halifesi Muhtedi'nin (869-870) isteği üzerine fıkıh konusunda *Kitâb ül-harâc*'ı yazdı. Öteki fıkıh yapıtları: *Ahkâm ül-evkaf, Kitâb ül-vesaya, Kitâb üş-şurut, Kitâb ün-nafakat, Kitâbu adap il -kadi.*

Hassal cisimciği. Biyol. Memelilerin timus bezinde bulunan asidofil hücre öbeği.

HASSAM (Childe), amerikalı ressam (Dorchester, Massachusetts, 1859 - East Hampton, Long İsland, 1935). Önceleri gravürcülük yaptı ve kitap resimledi. Tablolarında, özellikle ışık etkilerini değerlendiren gerçekçi kent görünümlerini, sokak sahnelerini işledi. Paris'te birkaç yıl kalması (1886-1889) izlenimciliği benimsemesine neden oldu.

HASSAN, türk şair (XIV. yy. sonu -1444'ten önce). Saruhanlı olduğu sanılıyor. 1 münacat, 1 kasidesiyle 18 gazeli günümüze ulaştı. "Şair-i Murat Han" adıyla anılması, şiirlerinde Murat II'nin adından cinaslı ya da tevriyeli olarak söz etmesi onun saray tarafından korunduğunu gösterir. *Mecmuat ün-nezair, Cami ün-nezair* gibi yapıtlarda Şeyhi, Ahmet Dai, Nesimi, Atai gibi şairlere nazireleri vardır. *Mecmuat ün-nezair*'i derleyen Ömer bin Mezit onu kendine usta saydığını belirtir. (→ Kayn.)

HASSÂN sıf. (ar. *ḥasen*'den *ḥassān*). *Esk.* En güzel olan.

HASSAN BİN SABİT, arap şair (563 ? - 682 ?). Babası Sabit de şair ve kabilesinin önde gelenlerindendi. Hassan'ın yaşamı ile ilgili bilgiler daha çok *Divan*'ındaki şiirlerinde anlattıklarına dayanır. Cahiliye döneminin parlak ve önde gelen şairlerinden sayılır. Bu dönemde kabileler arasındaki çatışmalarda kendi kabilesini, yazdığı şiirlerle başarılı bir biçimde savundu. 60 yaşına doğru müslümanlığı kabul etti ve bu tarihten sonra sürekli olarak Hz. Muhammet'in yanında kaldı. Savaşlara katılmamakla birlikte Hz. Muhammet'i hicvetmeye kalkışanları, karşı hicivleriyle bastırdı, Peygamber'i öven şiirler yazdı. Tamim kabilesinin hatip ve şairlerini de bir kasidesi ile alt ettiği gibi bu kabilenin müslümanlığı kabul etmesini sağladı. Bu nedenlerle islam topluluğunda büyük saygınlık gördü ve Peygamber'in şairi olarak ünlendi. Arada gittiği Gassaniler'in sarayında da iyi kabul gördü. Halife Ömer döneminde (634-644) ilerlemiş yaşına ve gözlerinin kör olmasına karşın şiir söylemeyi sürdürdü. Halife Osman'ı destekledi ve ölümünde (656) onun için bir mersiye yazdı. Ali'ye biat etmeyerek Şam'a gidip bir süre Muaviye'nin yanında kaldı, sonra yine Medine'ye döndü. *Divan*'ının hangi tarihte düzenlendiği saptanamamıştır.

HASSANAL BOLKİAH (Muizzettin Vaddaulah, *sir* Muda), Brunei sultanı (doğm. 1946). Sandhurst'te eğitimini tamamladıktan sonra babasının yerine tahta çıktı (1967), başdanışman olarak seçtiği babasıyla işbirliğini sürdürdü. 1 ocak 1984'te ülke bağımsızlığa kavuşunca ilk hükümeti kurdu; önemli bakanlıkları ailesinin üyeleri arasında dağıttı.

HASSANİ a. Moritanya ve Mali'de konuşulan mağrib arap lehçesi.

HASSAS sıf. (ar. *ḥassās*). **1.** Algıladıklarını doğru biçimde yansıtan duyu ve yetiler için kullanılır; duyarlı: *Hassas bir kulağı olmak.* **—2.** Dış etkilerden kolayca zarar görebilen, herhangi bir dış duyuma çok çabuk tepki gösteren canlı varlık, bedenin bir bölümü, bir organ için kullanılır; duyarlı: *Hassas ciltler için özel bir krem. Bu çiçekler soğuğa karşı çok hassastır. Hassas bir bünyesi var. Hassas bir midesi olmak.* **—3.** Bedenin, ağrının hissedildiği bölümü için kullanılır; duyarlı: *İltihap kurutuldu, ama bu bölge hâlâ hassas.* **—4.** Büyük bir duygu inceliği ortaya koyan, acıma duygusuna, sevecenliğe açık kimse; onun davranışı için kullanılır; duyarlı: *Hassas bir erkek. Başkalarının acılarına karşı çok hassastır.* **—5.** Bir şeyden (soyut) kolayca etkilenen kimse için kullanılır; duyarlı: *Eleştirilere karşı hassas olduğunu söyleyemem.* **—6.** Çok küçük uyartılara cevap veren, duyarlı aygıt için kullanılır: *Hassas ölçü aletleri.*

—Ask. Stratejik önemi bulunan yapı, tesis vb. için kullanılır. || *Hassas bölge,* savaş anında bir devletin, kuvvetin ya da harekâtın başarı kazanması için yaşamsal önemi olan bölge.

—Sil. *Hassas tapalı mermi,* toprağa ya da hedefe değer değmez patlayan mermi. (Bu özelliğiyle, İHTİRAKLI MERMİ'den ayrılır.)

HASSASANE be. (ar. *ḥassās* ve fars. *-āne*'den *ḥassāsāne*). *Esk.* Hassas bir biçimde, ince, duygulu bir tarzda.

HASSASİYET, -ti (ar. *ḥassāsiyyet*). **1.** DUYARLIK'ın eşanlamlısı. **—2.** Duyarlı, acıma duygusuna, sevecenliğe yatkın bir kimsenin niteliği; duygululuk: *Onda başkalarının acılarına karşı büyük bir hassasiyet var.* **—3.** Bir şeye karşı tepki vermeye yatkınlık: *Bu konudaki hassasiyetinizi anlayabiliyorum. Bir kimsenin sorumluluklan karşısındaki hassasiyeti.*

HASSASLAŞMAK gçz. f. Hassas, duyarlı duruma gelmek; duyarlılığı artmak.

◆ **hassaslaştırmak** edilg. f. Bir şeyi duyarlı duruma getirmek ya da duyarlığını artırmak.

HASSASLAŞTIRMA a. Matbaac. Fotomekanik yöntemlerde, baskı kalıplarının yapımında kullanılan taşıyıcı taban (tipografik klişeler, ofset levhalar, çukurbaskı silindirleri, serigrafi elekleri) üzerine ışığa duyarlı bir katman yayma.

HASSASLAŞTIRMAK → HASSASLAŞMAK.

HASSASLIK a. Hassas olma durumu; hassas olan kimsenin, şeyin niteliği; hassasiyet, duyarlık.

HASSATEN be. (ar. *ḫuṣūṣ*'tan *ḫāsseten*). *Esk.* Özellikle, ayrıca, bilhassa: *Hassaten sizi görmeye geldim.*

HASSE a. (ar. *ḥiss*'ten *ḥāsse*). **1.** DUYU'nun eski eşanlamlısı. **—2.** *Hasse-i lems,* dokunma duyusu. || *Hasse-i rü'yet,* görme duyusu. || *Hasse-i selime,* sağduyu. (XIX. yy.'da fr. *bon sens* karşılığı olarak kullanılmıştır.) || *Hasse-i sem,* duyma, işitme duyusu. || *Hasse-i şemm,* koku alma duyusu.

HASSE a. Tekst. Pamuklu bir dokuma çeşidi.

—ANSİKL. Hasse genellikle bezayağı armürle dokunur ve örgüsünde çoğunlukla 56 metrik numara yani 18 teks (Nm 56) çözgü ipliği ile 74 metrik numara yani 13,5 teks (Nm 74) atkı ipliği kullanılır. Hasseler sıklıklarına ve atkı sayılarına göre birçok çeşide ayrılır. Ağartılan ve az ya da çok aprelenen hasseler daha çok giysi ve iç çamaşırı yapımında kullanılır.

HASSE (Johann Adolf), alman besteci (Bergerdorf, Hamburg, 1699 - Venedik 1783). Hamburg operası'ndan sonra Braunschweig operası'nda tenor olarak sahneye çıktı. İlk operası *Antioco* da 1721'de Braunschweig'da sahnelendi. Daha sonra Napoli ve Venedik'te çalıştı. Venedik'te ünlü şarkıcı Faustina* Bordoni ile evlendi. 1731'de Dresden'e yerleşen çift, otuz yıl boyunca bu kentte etkinlik gösterdi. Bu arada Londra, Münih, Paris (1750), Varşova ve Berlin'e gittiler. Dresden kuşatması (1760) sırasında Hasse'nin kendi eliyle yazdığı notaların büyük bölümü yok oldu. Friedrich August II'nin ölümünden sonra gözden düşen besteci, önce Viyana'ya (1764), oradan da Venedik'e (1773) gitti. Son operası *Ruggiero,* genç Mozart'ın *Ascanio in Alba* adlı operasıyla rekabet halinde Milano'da oynandı (1771). Hasse adı, XVIII. yy.'ın ortalarında, opera türünün ve italyan üslubunun germen ülkelerine egemen oluşunu simgeler. Librettolarının çoğunun yazarı Metastasio ile opera seria'nın tipik temsilcisi olan Hasse, 60'a yakın opera, 13 intermezzo buffo, 11 oratoryo, 10 missa vb. besteledi. Başlıca operaları: *Didone abbandonata* (1742), *Arminio* (1745), *Demofoonte* (1748), *Adriano in Ciria* (1752), *İl Re pastore* (1755) [beşi de ilk kez Dresden'de sahnelendi] ve *Partenope* (Viyana, 1767). Hasse'nin yapıtlarının değeri, sağlam dramatik kurgularında ve inşada dayalı güzel üslubundadır. Opera seria modası ge-

çince bu yapıtlar unutulmakla birlikte, J. S. Bach, J. A. Hiller, J. F. Reichardt, J. Haydn gibi birbirine hiç benzemeyen besteciler, hatta H. Berlioz, Hasse'nin operalarından büyük ölçüde yararlandılar.

HASSEK höyük. Arkeol. Şanlıurfa'nın Siverek ilçesinde, Fırat ırmağının üzerindeki Tille köprüsünün yaklaşık 3,5 km D.'sunda höyük. Münih Üniversitesi ile Alman arkeoloji enstitüsü'nün, Prof. B. Hrouda yönetiminde başlattıkları kazılar M. R. Behm-Blancke başkanlığında yürütüldü (1978-1986). Bu çalışmalarda Son Bakırtaş dönemine inen (yaklş. İ.Ö. IV. binyıl ortaları) bir yerleşme saptandı. Bu dönemden taş temelli, kerpiç duvarlı, orta avlulu, bakışık düzende yapılar, Mezopotamya'nın Uruk mimarisiyle benzerlikler gösterir. Bu katmanın büyük bir yangınla son bulması, yapıların pişip sertleşerek günümüze sağlam ulaşmasını sağladı. Buluntular arasında astarlı çanak çömlekler, küpler, pişmiş topraktan ve taştan ağırşaklar, kemik ve metal iğneler, çakmaktaşından gereçler vardır. Bunun üstündeki İlk Tunç çağ yerleşmesinde daha farklı bir mimariyle karşılaşılmıştır. Bu katta yapılar bazalt ya da kırık taş temelli, küçük evlerden oluşur. Yalnızca İlk Tunç çağ sonlarına tarihlenen bir yapı ötekilerden daha büyüktür. Höyüğün B.'sında çocuklara ait küp mezarlar bulunmuştu. Önceki dönemin çanak çömlek üslubu bu dönemde de sürmüştür. Astar bezemeli çanak çömlekler, silindir mühürler, muskalar başlıca buluntulardır. Yerleşmenin bir km dışında ortaya çıkarılan küp mezarlar dönemin ölü gömme geleneğini aydınlatmaktadır. Burada ölüler küpler içine hoker durumunda gömülmüş, yanlarına çanak çömlekler, metal iğneler vb. armağan olarak bırakılmıştır. (→ Kayn.)

HASSEL (Odd), norveçli kimyacı (Oslo 1897 - *ay. y.* 1981). 1926'da Oslo'da profesör, 1934'te aynı yerde Fen fakültesi fiziksel kimya bölümü'nün yöneticisi oldu. Çalışmalarının en önemli bölümü, siklan kimyasıyla ilgiiidir. Halojenler ile organik moleküller arasındaki katılma tepkimeleri üzerine incelemeleri, bu alandaki ilerlemelerin hareket noktasıdır. Elektron kırınımıyla kimyasal moleküllerin yerleşimini konu edinen araştırmasıyla, ingiliz D. Barton ile 1969 Nobel kimya ödülü'nü aldı.

HASSELL (Ulrich VON), alman diplomat (Anklam 1881 - Berlin 1944). 1926-1938 yılları arasında Avrupa'nın birçok başkentinde büyükelçilik yaptı. Roma'da görevdeyken Hitler tarafından geri çağrıldı. Rejime karşı olanlarla ilişkiye geçti, 20 temmuz 1944 suikastının başarısızlığa uğraması üzerine tutuklandı ve 8 eylülde asıldı.

HASSELT, Belçika'da, Limbourg'un merkezi kent, Demer kıyısında, Alber kanalı yakınında yer alır; 66 559 nüf. (1991). Yükseliş bayramı sırasında yapılan hac ziyareti. Gotik üslubunda St-Quentin ve XVIII. yy. başından kalma Notre-Dame (sanat eserleri) kiliseleri. Ticaret ve yönetim merkezi. Gübre. Un fabrikası. Damıtımevi ("hasselt" denilen tohumdan elde edilen içki).

HASSİ BAHBAH, Cezayir'de (el-Celfa vilayeti), el-Celfa'nın K.-K.-B.'sında; 36 400 nüf. Alfa işletmesi. Sepetçilik.

HASSİ EL-GELLA, esk. **Er-Rahel,** Cezayir'de (Sidi Bel Abbas vilayeti) kent. Ayn Temuşent'in K.-K.-D.'sunda; 9 200 nüf. Tarım ve bağcılık merkezi.

Hassi Mesut, Vargla'nın D.-G. D.'sunda, Cezayir Sahrası'nda yer alan önemli petrol yatağı. 14 haziran 1954'te bulunan bu yatak, 1956'dan bu yana işletilmektedir; 1990 yılında 56 Mt ham petrol çıkarılmıştır. Petrol'ün büyük bölümü Havd El Hamra'dan Arziv, Bıcaye ve Skikda limanlarına yollanır; burada bir kısmı arıtılır, diğer kalanı da ham olarak ihraç edilir.

Hassi R'Mel, Cezayir Sahrası'nda, Vargla'nın B.-K. B.'sında önemli doğal gaz yatağı. Yatak üretimi (1990'da tahmini rezervleri yaklaşık 3 000 milyar m^3) Cezayir bölgesinde, Arziv'de ve Skikda'da bulunan sıvılaştırma fabrikalarına (ve dışsatım limanlarına) yollanır; ayrıca uzunluğu yaklaşık 2 500 ile 2 250 km olan gaz boruhatları, kısmen deniz altından geçerek, doğal gazı Kuzey İtalya'ya (Tunus ve Sicilya üzerinden) ve İspanya'ya taşır.

HASSİYET a. (ar. *ḫaṣṣ*'ten *ḫāṣṣiyyet*). *Esk.* **1.** Bir şeye özgü olan kuvvet, etki, durum. **—2.** Özellik.

HÄSSLEHOLM, İsveç'te (Kristianstad) kent, Hälsinborg'un D.'sunda; 17 000 nüf. Demiryolu kavşağı. Makine sanayileri. Hazırgiyim. Besin sanayisi.

HASSLER (Hans Leo), alman besteci (Nürnberg 1562 - Frankfurt am Main 1612). 1584'te İtalya'ya gitti ve Venedik'te Andrea Gabrieli'den ders aldı. Kont Octavianus Fugger'in ve Augsburg katedrali'nin orgculuğunu yaptıktan (1586) sonra, Nürnberg'deki Unsere Damen katedrali'nin orgculuğuna, 1601'de de kentin müzik yöneticiliğine atandı. Aynı yıl Prag'da imparator Rudolf II'nin hizmetine girdi. 1608'de Dresden'de Saksonya seçicisinin orgcusu oldu. Başlıca yapıtları: 4 sesli canzonetta'lar (1590), 4-8 ya da daha çok ses için sacra cantio'lar (1591), Roman madrigalleri ve canzonetta'ları tarzında 5-8 sesli yeni alman şarkısı (1596), 5-8 sesli madrigaller (1596), 4-8 sesli missalar (1599), 4-12 sesli sacri concentus (1601), 4 sesli kilise ezgileri: mezmurlar ve dinsel şarkılar (1608), 7 sesli alman litania'ları (1619). —KASPAR, alman besteci (Nürnberg 1562 - *ay y.* 1618), öncekinin kardeşi. Dinsel müzik derlemeleri yayıncısıydı: *Sacrae Symphohiae diversorum excell. authorum* (4-16 ses için; çeşitli usta bestecilerin dinsel senfonileri) [1598, 1600, 1613]. —JAKOB (Nürnberg 1569 - Eger 1622), öncekilerin kardeşi olan besteci.

HASSOLAR, Pöller ile Malinkeler'in melezleşmesinden ortaya çıkan ve Haut-Sénégal'de, Kayes ile Bafoulabé arasında kurulan krallıkların tümü. XVIII. yy.'da büyük bir gelişme gösterdiler. Sonra, kardeş kavgaları yüzünden zayıfladılar ve Karta Bambaraları'nın egemenliği altına girdiler. 1854-55'te, el-Hac Ömer'e bağlandılar, sonra düş kırıklığına uğrayıp Fransa ile bir protektora antlaşması imzaladılar. Bu antlaşmayı izleyen savaş ve çok büyük bir açlık ülkeyi yıkıma sürükledi.

HASSUNA (Muhammet Abdülhalik), mısırlı siyaset adamı ve diplomat (Kahire 1898). Diplomatik görevlerde bulunduktan sonra, sosyal işler bakanı (1949), ardından eğitim bakanı (1952) oldu. 1952'de dışişleri bakanlığına atandı, sonra da Arap devletleri birliği'nin genel sekreterliğine getirildi (1952-1972).

HASTA sıf. ve a. (fars. *ḫaste*). **1.** Bir hastalığa yakalanmış canlı varlık için kullanılır; sayrı: *O gelmeyecek, iki gündür hasta. Hasta at. Bu bitkilerin bazıları hasta.* **—2.** *Tkz.* Ruhsal dengesi bozuk; deli: *Hasta mısın sen, hiç buradan atlanır mı?* **—3.** *Bir şey hastası*, onun delisi, tutkunu olan kimse için kullanılır: *Bunlar giyim hastası. Adam futbol hastası, görmediği maç yok.* **—4.** *Hasta, hastayım*, bir kimseye aşırı ölçüde tutkun olmayı anlatmak için söylenir (tkz.). ‖ *Hasta çorbası tasta*, yemesi içmesi yerinde olan sözde hastalar için şaka yollu söylenir. ‖ *(Bir kimseyi) hasta etmek*, bir kimsenin hastalanmasına neden olmak; bir kimseyi aşırı ölçüde tedirgin etmek, sinirlendirmek, bir taşıt sözkonusuysa, bir kimseyi tutmak. ‖ *Hasta olmak*, hastalanmak; psikolojik olarak kendini kötü hissetmek: *Terliyken soğuk su içme, hasta olursun. Yapılan haksızlıkları gördükçe hasta oluyorum.* ‖ *Hastaya çorba sorulur mu?*, "elbette isterim, sormaya ne gerek var" anlamında söylenir.

◆ sıf. **1.** Hastalığa yakalanmış organ, bedenin ya da bitkinin bir bölümü için kullanılır: *Hasta ciğeri, böbreği tedavi etmek. Asmanın hasta dallarını kesmek.* **—2.** Bir hastalıkla eş tutulabilecek bir bozukluk, bir anormallik gösteren şey için kullanılır: *Hasta bir zihniyet. Hasta bir ekonomi. Hasta bir toplum.*

—Tar. telm. *Hasta adam*, XIX. yy.'ın ikinci yarısından sonra avrupalı siyaset adamlarının Osmanlı devleti için kullandıkları deyim.

◆ a. **1.** Sağlığı bozulmuş olan kimse: *Biraz sessiz olun, evde hastamız var. Hasta ziyareti.* **—2.** Bir doktorun, bir dişçinin müşterisi: *Hastalarıyla yakından ilgilenmek.*

—*Esk.* *Hasta-bend*, sargı, sargıbezi. ‖ *Hasta-ciğer, hasta-dil*, ciğeri, gönlü yaralı; âşık. ‖ *Hasta-hal*, hasta olan, rahatsız. ‖ *Hasta-mizaç*, kolay hastalanan. ‖ *Hasta-yı bi-şifa*, şifasız, iyileşemeyecek hasta. ‖ *Hasta-yı hicran*, ayrılık hastası: *"Su uyur, düşman uyur, haste-i hicrân uyumaz"* (Galip Dede, XVIII. yy.).

—İsl. *Hasta ziyareti*, müslümanlığın önemle öğütlediği ahlaksal erdemlerden biri. (Bu görevi titizlikle yerine getiren Hz. Muhammet, müslümanların birbirleri üzerindeki belli başlı haklarından söz ederken, bunlar arasında hasta ziyaretlerini de sayar. Hasta ziyaretlerinin önemini ve yöntemini açıklayan hadislerin çokluğundan dolayı, hadis kitaplarında bu konu için ayrı yer ayrılmıştır.)

—ANSİKL. İsl. Akıl, bütün yükümlülüklerin temel koşulu olarak kabul edildiğinden, akıl hastalarının dinsel buyrukları yerine getirmeleri aranmaz. Bedensel hastalıkları bulunanlardan herhangi bir dinsel görevi kurallarına uygun olarak yerine getiremeyecekleri hekimce saptananlar için-

Hassi Mesut
bölgenin genel görünümü


Vernier-Explorer

de müslümanlıkta uygun kolaylıklar getirilmiştir. Örneğin, sağlığı elverişli olmayan bir kişi, varlıklı da olsa, hacca gitmek ve oruç tutmak zorunda değildir. Ayakta namaz kılamayan hasta, oturarak, yan ya da sırtüstü yatarak *ima* (baş hareketleriyle) ile namazını kılabilir. Buna da gücü yetmeyen hasta, namazlarını iyileşeceği zamana erteler. Sürekli hastalar oruç tutmakla yükümlü değillerdir. Bu gibilerden parasal olanakları elverenler, her oruç için uygun bir yoksula *fidye* (bir günlük yiyecek) verirler.

HASTA, Brahma dini ayinlerindeki danslarda ellerin konumunu belirten sanskritçe sözc. Hasta, buddha ritüelindeki mudralara denk düşer. Geleneksel hint dansında da vardır.

HASTA a. (lat. sözc.). Eski madalyaların üstünde görülen, iyilik tanrılarına özgü sivri uçlu demiri olmayan mızrak.

HASTABAKICI a. Hastalara yaşantılarının basit işlemlerinde (beslenme, temizlik, vb.) ve gerektiğinde çırpınma ya da koma hallerinde, hemşirelerin görevlerine karışmadan, yardım eden kimse.

HASTABAKICILIK a. Hastabakıcının mesleği.
—ANSİKL. Türkiye'de dinsel inançlar ve yasaklar nedeniyle yüzyıllarca erkek hastalara erkek, kadın hastalara kadın hastabakıcılar baktılar. Yalnızca Haseki hastanesi gibi bazı hastaneler kadınlara özgü olduğundan bütün hastabakıcılar kadındı. İlk kez Birinci Dünya savaşı yıllarında (1914-1918) Darülfünun tıp fakültesi ile Gülhane'de açılan kurslarda yetiştirilen türk kızları askeri hastanelerde yaralı ve hasta askerlerin bakımını üstlendiler. Sonraki yıllarda hemşirelik kavramının gelişmesiyle hastalara bakan kişiler hemşire ve hastabakıcı olarak ikiye ayrıldı.

HASTALANMAK gçz. f. Sağlığı bozulmak; hasta olmak: *Çok sık hastalanıyor. Soğuktan hastalanmak.*

HASTALIK a. **1.** İnsanın ya da hayvanın sağlığını bozan organ ya da işlev bozukluğu; sayrılık, maraz: *Hastalıkların sınıflandırılmasında kullanılan geleneksel yöntemler.* (Bk. *ansikl.* böl. Patol.) **—2.** Bir bitkinin gelişimine ya da yaşamına zarar veren organik bozukluk: *Asmalarda görülen küf hastalığı.* **—3.** Hasta olan bir kimsenin durumu; ona acı veren rahatsızlıklar bütünü: *Hastalıktan yeni kalkmak. Hastalık izni.* **—4.** Aşırı, anormal, saplantılı tutum: *Her şey kusursuz, düzenli olsun istiyor, bu onda bir hastalık. Her şeyi yönetme hastalığı var. Temizlik hastalığı.* **—5.** *Hastalık almak, kapmak,* hastalığa tutulmak, bulaşıcı bir hastalığa yakalanmak. || *Hastalık hastası,* hiçbir hastalığı olmamasına karşın sürekli olarak kendisini hasta sanan kimse için alay yollu söylenir.
—Huk. *Hastalık sigortası,* sigortalı işçiye ve onun yakınlarına yapılan sağlık yardımlarını kapsayan sigorta türü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Huk. Hastalık sigortası, 506 sayılı Sosyal sigortalar k.'nun 32. ve onu izleyen maddelerinde düzenlenmiştir. Yasaya göre, hastalık sigortasıyla şu yardımlar sağlanır: 1. sağlık yardımı; 2. protez araç ve gereçlerinin sağlanması, takılması, onarılması ve yenilenmesi; 3. geçici işgöremezlik süresince günlük ödenek verilmesi; 4. gerekli durumlarda muayene ve tedavi için yurtiçinde başka bir yere gönderilmesi. Sigortalılarla bunların geçindirmekle yükümlü oldukları kimselere yapılan sağlık yardımları şunlardır: 1. doktor muayenesi, teşhis için gerekli klinik ve laboratuvar muayenesi ve tedavi; 2. teşhis ve tedavi için gerekirse sağlık kurumlarına yatırma; 3. tedavi süresince gerekli ilaç ve iyileştirme araçlarını sağlama (ayakta yapılan tedavilerde ilaç bedellerinin % 20'sini sigortalı öder). Sağlık yardımlarından yararlanmak için sigortalının belirli bir süre sigortalı çalışarak prim ödemesine gerek yoktur. Ancak sigortalının eşiyle, geçindirmekle yükümlü olduğu çocukları ve ana-babasının sağlık yardımlarından yararlanabilmeleri onun, hastalığın anlaşıldığı tarihten önceki bir yıl içinde en az 120 gün hastalık sigortası primi ödemiş olmasına bağlıdır. Hastalık sigortasıyla sağlanan sağlık yardımlarının süresi, ilgililerin tedavi altına alındığı tarihten başlayarak, altı ayı geçemez. Ancak tedavinin sürdürülmesiyle malullüğün önlenebileceği ya da önemli oranda azaltılabileceği, sağlık kurulu raporlarıyla anlaşılırsa bu süre on sekiz aya kadar uzatılabilir. Sosyal sigortalardan sürekli işgöremezlik geliri, malullük ya da yaşlılık aylığı alanlar tüm sağlık yardımlarından yararlanırlar.
—Patol. Hastalıklar nedenlerine göre çeşitlere ayrılır: *travma hastalıkları,* şoktan, yaralanmadan, ezilmeden vb.; *fiziksel etkilerden doğan hastalıklar,* sıcaktan, soğuktan, elektrikten, vb.; *zehirlenme hastalıkları,* organik zehirlerden (striknin, yılan zehri, vb.), mineral zehirlerden (arsenik, cıva vb.); *asalak hastalıkları,* genellikle bağırsak asalaklarından (örneğin amipler), kan asalaklarından (örneğin sıtma), organ ya da doku asalaklarından (örneğin akciğer ya da deri mantarları); *enfeksiyon* ya da *virüs hastalıkları,* mikroplardan (pnömoni, difteri, vb.), virüslerden (grip, kızamık vb.); *metabolizma hastalıkları,* beslenme bozukluklarından (gut, şeker hastalığı, vb.) ileri gelir.

Hastalık hastası *(le malade imaginaire),* Molière'in üç perdelik komedisi (1673). Molière, yazdığı ve oynadığı son oyun olan bu komedinin dördüncü temsilinden sonra öldü. Oyunun konusu kısaca şöyledir: Argan, bir hastalık uydurarak evine kapanır. Kesin bir yalnızlıktan çok, kendisini dış saldırılardan koruyacak huzurlu ve rahat bir ortam aramaktadır. Ne var ki, Angélique'in küçümsemesi ve hizmetçisi Toinette'in alayları bu rüyayı bozmaktadır. Ama aslında, karısı, doktorlar ve dalkavukları kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmezlerken, Argan ile gerçekten ilgilenenler bu ikisidir. Hastalık hastası, *Tabib-i aşk* adıyla Ahmet Vefik Paşa tarafından 1885-1886'da adapte edilmiştir.



Bernard

Molière'in ***Hastalık hastası*** oyunundan bir sahne (1975) yönetmen Jacques Charron

HASTALIKLI sıf. **1.** Sürekli hastalanan ya da bir hastalığı sürekli olarak çeken kimse için kullanılır: *Hastalıklı bir çocuk.* **—2.** Herhangi bir hastalığı olan hayvan, bitki için kullanılır: *Hastalıklı civcivleri sağlıklılardan ayırmak. Hastalıklı bir ağaç.* **—3.** Bir hastalığı dışa vuran şey için kullanılır: *Yüzünün hastalıklı bir görünümü var.* **—4.** Hastalıkla bir tutulabilecek dereceye varan aşırı bir tutum, bir duygu için kullanılır: *Hastalıklı bir ilişki. Hastalıklı bir aşk.*

HASTANE a. (*haste* ve *hane*'den *haste-hane*). **1.** Tedavi edilmek üzere tüm hastaları kabul edebilen devlete bağlı ya da özel sağlık kurumu; sayrılarevi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Bir kimseyi hastaneye kaldırmak, yatırmak,* onu tedavi amacıyla hastaneye götürmek.
—Ask. *Askeri hastane,* görevde bulunan ya da emekli olan subay, astsubay ve askeri memurlarla, bunların iç hizmet kanun ve yönetmeliğine göre bakmakla yükümlü oldukları yakınlarına, ayrıca askeri öğrencilerle, erbaş ve erlere sağlık hizmeti vermek amacıyla kurulmuş hastanelere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizc. *Hastane gemisi,* hastaların ya da yaralıların tedavisi ve taşınması için düzenlenmiş gemi. (Hastane gemileri uluslararası antlaşmaların koruması altındadır. Bu gemiler Cenevre bandırası altında seyreder ve gündüz olduğu gibi gece de görünen çok belirgin işaretler taşır.)
—Psikan. ve Psik. *Hastane hastalığı,* 15 aydan küçük bebeğin uzun bir süre hastanede yatma sonucu ortaya çıkan ruhsal ve bedensel anlatım karışıklıklarının tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Türkiye'de hastanelerin çoğunluğu kamusaldır: devlet hastaneleri, üniversite hastaneleri, Sosyal sigorta kurumu hastaneleri, özel idare ve belediye hastaneleri, resmi kurum (PTT, DDY, vb.) hastaneleri, asker hastaneleri. Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı'nın izniyle açılmış özel hastaneler de vardır ve bunların tümü büyük kentlerdedir. Kamusal hastanelerin giderleri kurum bütçelerinden karşılanmakla birlikte hastane giderlerine katkı olmak üzere hastalardan da muayene, yatak ve ameliyat ücreti alınır. Devlet memurlarının, sigortalıların ve emeklilerin tedavi ücretleri kendi kurumlarınca hastanelere ödenir. Hastanelerde tüm hastaların bakım ve tedavisi hekimler, hemşireler ve ilgili personelce sağlanır.

tarihçe

Türkiye'de hastane niteliğindeki sağlık kurumları için zaman zaman ve yer yer *darüssıhha, darülafiye, darürraha, darüttıb, maristan, bimaristan, bimarhane, tabhane, memen ül-itirahe, şifahane* ve *darüşşifa* gibi sözcükler kullanıldı. *Hastane* sözcüğü ise ilk defa *Bezmiâlem gureba-i müslimin hastanesi* adı ile türk tıp literatürüne girdi.

Selçuklular döneminde Artukoğulları'ndan Necmettin İlgazi'nin kardeşi Emünittin'in (1108-1122) Mardin'de yaptırdığı Maristan adıyla bilinen hastane ve kitabesi, yeni bulunan Harput'taki hastane Anadolu'da kurulan ilk sağlık kurumları arasında yer alırlar. XII. yy. sonu ile XIII. yy. başlarında Konya'da hizmete girdiği sanılan ve *Maristan-ı atik* adıyla bilinen hastane ile Alaettin darüşşifası ve eski Malatya'da Velalettin Kartay'a atfedilen darüşşifa, günümüze kadar ulaşamadı. Konya Aksaray, Erzincan, Kütahya'da birer darüşşifa, Kastamonu'da Ata Bey darüşşifası ve Sıvas'ta Şehzadeler darüşşifası için de durum aynıdır.

Günümüze kalabilen en eski selçuklu hastanesi, Nurettin Zengi'nin Şam'da kurduğu (1154) darüşşifa oldu. İbn Ebi Useybiya'nın *Tabakat ül-etibba* adlı yapıtından

anlaşıldığına göre, Bimaristan el-Nuri adıyla da anılan bu hastane, bir tıp fakültesi niteliğindeydi. Bu hastaneden birçok ünlü hekim yetişti. Haçlı seferleri sırasında buraya gelen (1218) Hugo von Lucca, hastanede esrar, banotu ve adamotu suyuna batırılmış sünger ile anestezi yapma yöntemini öğrenerek Bologna'da bu temele dayanan bir okul kurdu. Şam'daki bu hastanede akıl hastaları ilaçların yanı sıra, müzik ile de tedavi görüyorlardı. Selçuklu şehzadesi Seyfettin el-Kaymeri'nin yine Şam'da yaptırdığı (1248) hastanenin kalıntıları günümüze kadar geldi.

Tam teşekküllü bir hastane olan Mardin Emünettin darüşşifası, Kayseri Gevher Nesibe darüşşifası (1205-1206), Sıvas İzzettin Keykavus darüşşifası (1217-1218), Divriği Sultan Turan Melik darüşşifası (1228-1229), Çankırı Atabey Cemalettin Ferruh darüşşifası (1235), Kastamonu Pervaneoğlu Ali Darüşşifası (1272), Tokat Muinittin Pervane darüşşifası Anadolu'daki günümüze kadar korunabilen hastaneler arasında yer alırlar. Ayrıca, Sultan Mahmut Olcayto Hüdabende'nin eşi İlduş Hatun'un kölesi Anber bin Abdullah ve Anadolu emiri Ahmet Bey'in yaptırdığı (1308-1309) Amasya Anber bin Abdullah darüşşifası'nda ünlü hekim ve cerrah Şerafettin Sabuncuoğlu 14 yıl çalıştı (XV. yy.).

Anadolu beylikleri döneminde ise Dulkadıroğulları (1337-1522), Kayseri'de bir cüzamhane, Saruhanoğulları (1300-1410) da Manisa'da bir körhane yaptırdılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılma döneminde ele geçirilen kentlerde yeni hastaneler yapıldı. Bunların ilki Bursa'daki Yıldırım darüşşifası oldu (1400). Bayezit I'in yaptırdığı külliye içinde yer alan darüşşifada tıp derslerinin okutulduğu bir de dershane vardı. *Şeyhi* mahlasıyla şiirler de yazan Yusuf Sinanettin (XV. yy.), Ömer Şifai Dede (XVIII. yy.) ile öğrencisi Ali Münşi burada hekimlik yaptılar. Avrupa yakasında ilk olarak Edirne cüzamhanesi kuruldu (1421-1451); bunu Mehmet II'nin İstanbul'da yaptırdığı külliyesinde yer alan Fatih darüşşifası izledi (1470). 70 odası olan bu darüşşifa, döneminde Avrupa'nın en büyük hastanelerinden biriydi. Yatakta tedavinin yanı sıra ayakta tedavinin de (poliklinik) yapıldığı Fatih darüşşifası tam teşekküllü bir sağlık kurumu niteliğindeydi ve yoksul hastalardan bakım ve ilaç parası alınmıyordu. İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'nin çekirdeği olarak kabul edilen bu hastane, yeniçeriliğin kaldırılmasından (1826) sonra kapandı ve çeşitli yangınlar nedeniyle büsbütün ortadan kalktı. Mimarbaşı Hayrettin tarafından yapılan (1488) Edirne'deki Bayezit II darüşşifası ise az personelle çalışan, merkezi bir sisteme göre planlanmıştı. Kusursuz bir havalandırma sistemi de olan darüşşifada Evliya Çelebi, hastalara haftada üç kez müzik konserleri verildiğini bildirir. Doksanüç harbi'nde (1877-1878) boşaltılan binası yeniden açıldığında (1894) yalnızca akıl hastalarına ayrıldı. Balkan savaşı'nda ise büsbütün kapatıldı (1912).

Türkiye'de Osmanlılar döneminde başkentlerin dışında yapılan ilk hastane, Manisa'daki Hafsa Sultan bimarhanesi oldu (1539). İlk hekimliğini Merkez Muslihittin Efendi'nin yaptığı bu sağlık kurumu da XIX. yy.'ın sonlarında akıl hastalarına ayrıldı. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra (1918) harap olan bina boşaltıldı.

En bakımlı darüşşifa olan Haseki hastanesi (1551) günümüze kadar geldi. XVIII. yy.'da zührevi hastalıklara yakalanan kadınlara ayrılan bu hastane bir ara Nisa tevkifhanesi (kadın tutukevi) olarak kullanıldı (1860-1861). Daha sonra Zaptiye nezareti'ne devredildi ve kadın mahkûmlar ceza sürelerini burada çektiler (1869). Bu dönemde *Haseki mahbesi* adıyla anıldı. Bina İstanbul belediyesi'ne devredilince (1880), düşkünler yurdu olarak kullanıldı ve 1885'te 100 yataklı hastane olarak hizmete başladı. Süleymaniye külliyesi'nin bir parçasını oluşturan Süleymaniye darüşşifası'nda (1556) ayrı bir asabiye (nöroloji) servisi vardı. Burada da hastalara müzikle tedavi yöntemi uygulanıyordu. Bu sağlık kurumunda ayrıca "Asakir" adı verilen bir ilaç yapım ve deposu da bulunuyordu. Üsküdar'daki Toptaşı, Atik Valide ya da Nurbanu Sultan bimarhanesi (1583) uzun yıllar tam teşekküllü bir hastane olarak sağlık hizmeti verdi. Eskimeye başlayan binada XIX. yy. başlarından sonra akıl hastaları tedavi edildiler. Buradaki hastalar yeni açılan Akliye ve asabiye hastanesi'ne (1927) taşınınca, binaya cüzamlılar yerleştirildi. Günümüzde var olmayan Sultanahmet darüşşifası da (1617) bir külliyenin içinde yer alıyordu. İlke olarak medrese planından gelişen osmanlı darüşşifaları her zaman bir külliyenin parçası olarak oluşturuluyor ve sağlık hizmetlerinin yanı sıra usta-çırak yöntemiyle bu sağlık kurumlarında hekim de yetiştiriliyordu. Darüşşifalar XIX. yy.'ın sonlarına kadar bu işlevlerini sürdürdüler.

XIX. yy.'da her alanda değişime giren Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok yeni kurumlar arasında, askeri ve sivil hastaneler de ortaya çıktı. Çağdaş anlamdaki ilk askeri hastane, Zeytinburnu askeri hastanesi oldu (1794-1955/1956). Asakiri mansure ya da Selimiye hastanesi (1799) ve Levent çiftliği hastanesi (1799) Selim III'ün tahttan indirilişi sırasında (1807) kapatıldıysa da, daha sonra yeniden açıldı (1834).

Mahmut II (1808-1839) döneminde birçok hastane açıldı. Başlıcaları: Taksim topçu hastanesi (1809), Hassa askeri hastanesi (1828), Cebehane ya da Mühimmatı harbiye dairesi hastanesi (1828), Mektebi harbiye hastanesi (1834), Tophane hastanesi (1834), Humbarahane hastanesi (1835), Bahriye merkez hastanesi (günümüzdeki İstanbul Deniz hastanesi, 1838), Alay hastanesi (1838), Anadolukavağı'ndaki Askeri hastane (1838), Mektebi tıbbiyei şahane hastanesi (1839). Abdülmecit döneminde (1839-1861) bunlara şu kuruluşlar eklendi: Toptaşı askeri hastanesi (1841), Bab-ı seraskeri hastanesi (1841), Tarabya hastanesi (1844), Kuleli (Çengelköy) hastanesi (1844), Haydarpaşa askeri hastanesi (1845), Gümüşsuyu askeri hastanesi (1846). Abdülaziz döneminde ise (1861-1876) Demirkapı hastanesi (1866), Zaptiye hastanesi (1866) ve Emirgân hastanesi (1872) gibi yeni askeri hastaneler yapıldı. Abdülhamit II döneminin (1876-1909) ilk yıllarında başlayan Doksanüç harbi (1877-1878) nedeniyle bir yandan Plevne, Erzurum gibi cephelerde geçici hastaneler kurulurken, bir yandan da Avrupa gazetelerine ilan verilerek buralara sağlık personeli, hekim ve cerrah sağlandı. Bu savaşı izleyen hızlı geri çekiliş yüzünden İstanbul'a yığılan askerlerin ve göçmenlerin sağlık gereksinimlerini karşılamak için yeni sağlık kuruluşları yaptırıldı. Beylerbeyi, Serviburnu (sonradan karantina idaresine geçti), Maçka, Çatalca ve Şemsipaşa muhacirîn (göçmenler) hastaneleri bu sırada kuruldu. Türk-Yunan savaşı (1896) dolayısıyla Yıldız sarayı'nın bahçesinde açılan Yıldız hastanesi'nde Dr. Esat Feyzi ve Dr. Rıfat Osman dünya askeri tıp tarihinde ilk kez savaş yaralılarının muayenesinde röntgen ışınlarını kullandılar. Faaliyetteki askeri hastanelerin artık eskidiklerini gören Abdülhamit II Avrupa'dan hekim ve uzmanlar getirterek Gülhane seririyatı ve askeri tatbikat mektebi'ni kurdu (1898).

Türkiye'de Osmanlılar döneminde yeniçeriliğin kaldırılmasından (1826) sonra açılan ordu merkezlerine bağlı hastanelere, "merkez hastaneleri" adı verildi. Tümen merkezlerindeki askeri hastanelere "mevki hastaneleri", alay ve taburlardakine ise yalnızca "hastane" denildi. Bağlı olduğu birliğin hastalarına bakan bu kuruluşlar dışında İstanbul, Konya, Trabzon gibi büyük kentlerde de askeri hastaneler vardı. Bu sürekli hastanelerin yanı sıra, Balkan savaşı ve Birinci Dünya savaşı sırasında yalnızca İstanbul'da 40 kadar geçici hastane kuruldu.

XIX. yy.'da açılan sivil hastanelerin ilki, saray mensuplarına hizmet veren Topkapı sarayı'ndaki Mabeyn hastanesi (1834) oldu. Edirnekapı'da Mihrimah medresesi'nde Gariplere ve bekârlara mahsus hastane (1837), Yenibahçe'de yaptırılan Bezmiâlem gureba-yı müslimin hastanesi açılınca (1845) kapatılarak uygunsuz kadınlara ayrıldı. Yoksul ve kimsesiz müslümanların bakımı için kurulan, günümüzdeki adı Vakıf gureba hastanesi olan kuruluşun ilk resmi adı, Yenibahçe'de kâin Bezmiâlem vakıf gureba hastanesi idi. O tarihlerde mikrop ve bulaşma ile ilgili açık ve yeterli bir görüş olmamasına karşın veba ve bulaşıcı hastalıklar koğuşu ayrı bir yerdeydi. Uzun yıllar bir hastane olarak faaliyet gösteren Zeynep Kâmil hastanesi (Nuh kuyusu hastanesi), sonraları bir doğumevi haline getirildi. Altıncı daire-i nisa hastanesi zührevi hastalıklara yakalanan genelev kadınlarının tedavileri için açıldı (günümüzdeki Zührevi hastalıklar hastanesi, 1878). Beyoğlu Zükur hastanesi (Beyoğlu belediye hastanesi, 1878) eğlence yerlerinin yoğun olarak bulunduğu Beyoğlu çevresindeki yaralanma olaylarında yaralıları tedavi amacıyla açıldı. Daülkelp ameliyathanesi (Kuduz tedavi müessesesi) Zoeros Paşa'nın başhekimliğinde kurulan Yakındoğu'nun ilk kuduz hastanesi oldu (1887). Nuh kuyusu hastanesi Zeynep Kâmil hastanesi binasında kolera hastaları için ayrılmış bir karantina evi niteliğindeydi. Mektebi tıbbiyei mülkiye (sivil tıbbiye) hastanesi Sirkeci'de Demirkapı askeri tıbbiyesi'nin bir bölümünde faaliyete geçti (1897). Darülaceze hastanesi (1895), günümüzde Şişli çocuk hastanesi adını taşıyan Türkiye'nin ilk çocuk hastanesi Hamidiye etfal hastanesi 1899'da kuruldu. Bu sağlık kurumlarını Cerrahpaşa hastanesi (1910), Haydarpaşa İntaniye hastanesi (1924), Heybeliada sanatoryumu (1924), Bakırköy akıl ve ruh hastalıkları hastanesi (1927) gibi sağlık kurumlarının hizmete girmesi izledi. Cumhuriyet'ten sonra Türkiye'deki hastanelerin sayısı giderek arttı. Tıp fakültelerine bağlı hastanelerin yanı sıra, büyük kentlerle birlikte bütün il ve birçok ilçede resmi, özel, sivil çok sayıda hastane hizmete girdi, çeşitli ilçe, bucak ve köylerde hastane öncesi hizmet veren sağlık ocakları açıldı.

Türkiye'de, özellikle İstanbul'da yabancılar da hastaneler açtılar. Bunların başlıcaları: Alman hastanesi (1847), Fransız Pastör hastanesi (1853-1991), Fransız La Paix hastanesi (1856), İtalyan hastanesi (1876), Bulgar hastanesi (1902-1988), Amiral Bristol hastanesi (1920).

—Ask. Türk silahlı kuvvetleri'nde 3 tip askeri hastane vardır: 1. *60 yataklı seyyar cerrahi hastanesi,* savaş halinde muharebe alanında ve tümenler seviyesindeki birliklerde, genellikle çadırlarda kurulan gezici askeri hastanelerdir. Bu hastanelerin olanakları sınırlıdır; hasta ve yaralılara ilk müdahale ve acil ameliyatlar yapılır. Buralarda tedavi edilemeyecek durumdaki hasta ve yaralılar, daha gerilerde bulunan tahliye hastanelerine gönderilir. 2. *Tahliye hastanesi,* savaş sırasında ordu, kolordu düzeyinde açılan ve olanakları daha fazla olan 400-800 yataklı seyyar askeri hastanelerdir. 3. *Sabit askeri hastanesi,* büyük garnizonlarda barış koşullarında kurulan, savaş ve barışta sürekli sağlık hizmeti veren sabit hastanelerdir. Bunlara "yurtiçi hastaneleri" de denir. Ankara'da bulunan Gülhane askeri tıp akademisi ve buna bağlı olan İstanbul'daki Haydarpaşa eğitim hastanesi de birer sabit hastanedir; Türk silahlı kuvvetleri'nin en üst düzeydeki sağlık kuruluşu durumundadır.

Osmanlı ordusunda XIX. yy. sonlarına kadar, hasta ve yaralı askerlerin tedavisi için düzenli bir örgütlenme yoktu. Kolordu ve tümenlerde seyyar hastanelerin kurulmasına bu tarihten sonra başlandı. Cephenin hemen gerisinde kurulan birin-

ci hat seyyar hastanelerinde ilk tedavisi yapılan hasta ya da yaralılar, yeniden cepheye dönecek durumda değillerse, ateş alanının bütünüyle dışındaki ikinci hat seyyar hastanelerine taşınırdı.

—Psikan. ve Psik. İlk olarak R. Spitz tarafından betimlenen (1945) hastane hastalığı, anasından birdenbire ve vaktinden önce yoksun kalan ve bir ana ikamesiyle giderici bir duygusal ilişkiden yararlanamayan çocuktaki toptan duygusallık eksikliğinden ileri gelir. Bu hastalık kendini genellikle, bazı durumlarda kaskatı kesilmeye, hatta ölüme yol açabilen toptan bir gelişim gecikmesiyle gösterir. Sürekli ve bazen de tersinir olmayan kalıntıları, kendilerini temel duygusallık bozuklukları, çevreye uyumsuzluk, düşünsel yetersizlik, büyüme yavaşlığı ve organik hastalıklar karşısında direnç azalması olarak gösterirler.

HASTANELİK sıf. **1.** Hastaneye kaldırılmayı gerektiren durum, bu durumdaki hasta için kullanılır. **—2.** *Bir kimseyi hastanelik etmek,* onu aşırı ölçüde dövmek; hastanede yatacak duruma getirmek. ‖ *Hastanelik olmak,* hastaneye yatmayı zorunlu kılacak ölçüde hastalanmak; çok dayak yemek.

HASTATİ, *pilum* (ağır mızrak) ile silahlandırılmış ve ön saflarda çarpışan romalı lejyonerleri belirten lat. sözc. (*hastatus*' un çoğulu).

HASTE → HASTA.

HÂSTE sıf. (fars. *ḫ̮asten,* istemek'ten *ḫ̮āste*). *Esk.* İstenmiş, istenen.

◆ a. İstek.

HÂSTE sıf. (fars. *ḫasten,* kalkmak'tan *ḫāste*). *Esk.* **1.** Kalkmış, ayakta **—2.** Uzanmış.

HASTEGÂN çoğl. a. (fars. *ḫaste*'nin çoğl. *ḫastegan*). *Esk.* Hastalar, sayrılar.

HASTEGİ a. (fars. *ḫaste* ve *-ī*'den *ḫastegī*). *Esk.* Hastalık, rahatsızlık.

HASTELLOY a. (tesc. edil. a.). Çok az miktarda karbür içeren nikel (% 45-82), kobalt (% 15-25), krom (% 1-22) ve demir (% 2-19) alaşımlarının yaygın adı. (Bu alaşımların bileşimine molibden [% 0-28], tungsten [% 4], bakır [% 3] ve vanadyum gibi diğer elementler de katılabilir. Yoğunlukları 7, 8-9, 24, erime noktaları 1 121-1 400°C arasında değişen bu alaşımlar, özellikle sıcak, derişik asit ortama [hidroklorik ve fosforik asitler] ve yüksek sıcaklığa [gaz türbini kanatçıkları, jet motorları egzosları, güdümlü füze ve roket parçaları] karşı gösterdiği dayanımları nedeniyle ilgi çekicidir.)

HASTİNAPURA, *Mahabharata*'da Kurular'ın başkentine verilen ad. Ganj'ın sağ kıyısında, Meerut'un (Uttar Pradeş) 17 km K.'inde bulunduğu sanılmaktadır.

HASTİNG, danimarkalı viking önder (IX. yy.). İspanya ve İtalya kıyılarına akınlar yaptı, 845'te Loire nehrinden yukarı çıktı, İtalya'da korsanlık eylemlerinde bulunduktan sonra Fransa'ya döndü ve orada, 866'da Kuvvetli Robert'i yenilgiye uğratıp öldürdü. Somme üzerine yaptığı bir seferden sonra (889), İngiltere'ye gitti, orada barış yapmak ve iki oğlunu vaftiz ettirmek zorunda kaldı (893).

HASTİNGS, Büyük Britanya'da (East Sussex) kent, pas de Calais boğazı kıyısında; 112 000 nüf. Fatih William I'in yaptırdığı şatonun harabeleri. Sayfiye ve turizm merkezi. —Çevrede (11 km K.-B.'da), Battle* manastırı'nın kalıntıları.

—Tar. Jütler *(Haestinga)* tarafından kurulan kent anglosakson döneminde biraz önem kazandı. XIII. yy.'da Beş* Liman konfederasyonu kurulunca Hastings, bu birliğin en önemli üyesi oldu ve donanmanın yarısını sağladı. Limanın kumla dolması kentin gerilemesine yol açtı.

14 ekim 1066'da Hastings yakınındaki *Senlac* tepesinde yapılan büyük savaşta anglosakson kralı Harold öldürüldü ve İngiltere, Normandiyalı William'ın egemenliği altına girdi.

HASTİNGS, Yeni-Zelanda'da kent, North İsland'ın güney-doğusunda; 57 748 nüf. (1991). Tarımsal besin sanayileri. Gübre. Kereste sanayileri.

HASTİNGS (Warren), ingiliz yönetici (Churchill, Daylesford yakınında, Oxfordshire, 1732 - Daylesford 1818). Hindistan şirketi'nin hizmetinde, Bengal valisi (1772), daha sonra Hindistan genel valisi oldu (1774); Clive'in kurduğu çifte hükümet rejimine son verdi ve Bengal'i gerçek bir sömürgeye dönüştürdü, ancak Bengal, geleneklere göre yönetilen yerli bir devletti: bir hindistan kanunları kitabının yapılmasını, Kalküta'da müslüman bir kolejin açılmasını ve Asya derneği'nin kurulmasını sağlarken, diğer taraftan açlığa karşı mücadele etmek, ülkenin haritasını çıkarmak, Tibet'e kadar, komşu bölgeleri keşfetmek için önlemler aldı. Bu dev örgütlenme yapıtı zor koşullarda gelişti: üç başkanlığın anarşik özerkliği, Francis tarafından canlandırılan Konsey'in sistematik olarak engellenmesi, yeni hint kuvvetleri ve Fransa ile savaş (1778-1783). Bununla birlikte, Hastings meslektaşlarının muhalefetinin üstesinden gelmeyi başardı. Maratalar'ı yendi (1778-1782), Maysor'u engelledi (1780-1783), Suffren'in çabalarına rağmen fransız askeri postalarını ele geçirdi ve Audh'i vasal bir devlete dönüştürdü (1774-1784). Pitt, 1784'te şirketi krallığın denetimine sokan bir yasayı kabul ettirdi, Hastings, bu durumdan hoşnut olmadı ve 1785'te istifa etti. İngiltere'ye döndü, whiglerin düzenlediği büyük bir kampanyayı yönetti; 1788'de kendisine karşı yankılar uyandıran bir dava açıldı, dava 1795'e kadar sürdü ve beraatle sonuçlandı; Hastings her şeyini kaybetmiş olarak öldü.

HASTİNGS (Thomas), amerikalı mimar (New York 1860 - Mineola, New York yakınında, 1929). Paris'te, Jules André'nin öğrencisi oldu. John Merven Carrère'le ortaklık kurdu (1858-1911), özellikle, New York'ta 5. Cadde'deki halk kütüphanesini ve Washington'daki Meclis ve Senato'nun yönetim binalarını inşa etti.

HASTİNGS markisi → RAWDON-HASTİNGS.

HASTON (Dougal), ingiliz dağcı (Currie, İskoçya, 1940 - Leysin, İsviçre, 1977). Alpler'de, Eiger'in kuzey yüzünü durmadan geçmek gibi (1966) birkaç büyük keşif gerçekleştirdi, özellikle Himalaya'da büyük gezilere katıldı: Annapurna'nın güney ve Everest'in güney-batı yüzlerini tırmandı (1975).

HASUDANE be. (ar. *ḫasūd* ve fars. *-āne*'den *ḫasūdāne*). *Esk.* Kıskançlıkla, kıskanarak: *"Millî lisanımızı gayet müteyakkızane ve hasûdâne muhafaza etmekle..."* (H. C. Yalçın).

HASUDİ a. (ar. *ḫasūd* ve fars. *-ī*'den *ḫasūdī*). *Esk.* Kıskançlık.

HASUNA *(tel),* Irak'ın kuzeyinde, Dicle' nin sağ kıyısı yakınında, Musul'un aşağısında arkeolojik sit. İkinci Dünya savaşı'ndan hemen sonra, R. J. Braidwood başkanlığında amerikalı bir ekip tarafından kazıldı. Bu kazılar, Zagros vadilerinden gelen çiftçi topluluklarının ovaya yerleşmeleri sırasında, o tarihlerde çok az bilinen Kuzey Mezopotamya kültür evriminin belirlenmesine yardımcı oldu. "Samerra" adı verilen bütün bir Mezopotamya'da ve Kuzey Suriye'de son derece yaygın boyalı seramiğin ortaya çıkış tarihinin saptanmasını sağladı. Kazılarda yakın yenitaş ve eski bakırtaş dönemlerinden (İ.Ö. VI. binyıl) kalma bir köy ortaya çıkartıldı. Burada, tarım ve hayvancılık daha başlangıçtan bu yana son derece gelişmiş durumdadır. Kerpiç yapılar hızla, eski bakırtaş döneminin özelliklerini taşıyan çok sayıda dikdörtgen odanın yer aldığı sağlam evlere dönüşür. Bu ayrımın sonlarına doğru sulama sisteminin ortaya çıktığı gözlenir.

HASUT sıf. (ar. *ḫased*'den *ḫasūd*). *Esk.* Haset eden, kıskanan, kıskanç.

HASYURT, Antalya'nın Finike ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 392 nüf. (1990). Belediye.

HAŞA a. (ar. *ġāşiyye* örtü'den). **1.** Eyer altına konan keçe, pamuklu, yünlü kumaş ya da yumuşak deriden örtü; belleme. **—2.** Büyük çuval.

—Saraç. *Eyer haşası,* eyerin altına serilen ve üzerinde atın numarasının siyah olarak belirtildiği beyaz ince kumaş.

HÂŞÂ ünl. (ar. *haşa*). **1.** Bir kimsenin kendisine yüklenilen bir söz ya da davranışı kesinlikle yadsıdığını belirtir; Allah göstermesin: *Hâşâ, ben öyle bir şey yapmadım.* **—2.** Dine aykırı düşen bir olasılıktan zorunlu olarak söz edildiğini belirtir: *Hâşâ, ben Tanrı'yım dese inanır mısın?* **—3.** *Hâşâ huzurdan, huzurunuzdan,* kaba, pis, iğrenç bir sözcük kullanmak gerektiğinde karşısındakinden özür dilemek için söylenir: *Hâşâ huzurdan, öküzün tekidir.* ‖ *Hâşâ, sümme haşa,* "böyle olmasına olanak yok" anlamında söylenir.

HÂŞÂK a. (fars. *ḫaşak*). *Esk.* Çöp, yonga, süprüntü: *"... düşman ise bir yığın hâşâk idi"* (Namık Kemal, XIX. yy.).

HAŞARAT, **-tı** çoğl. a. (*ḫaşere*'nin çoğl. *ḫaşarat*). **1.** Böcekler: *Bu bölgede çeşit çeşit haşarat vardır. Bir haftadır evdeki haşaratla uğraşıyoruz.* **—2.** Zararlı, değersiz, önemsiz kimseler.

HAŞARI sıf. (ar *ḫaşere*'den). **1.** Hareketli, ele avuca sığmaz, yerinde duramayan çocuk için kullanılır; afacan, yaramaz: *Ne haşarı çocuksun sen böyle.* **—2.** Kolay kolay dizginlenemeyen, huysuz, azgın hayvan için kullanılır: *Haşarı bir at.*

HAŞARICA sıf. Biraz haşarı olan çocuk için kullanılır.

◆ be. Haşarı bir çocuğa yaraşır biçimde: *Haşarıca davranmak.*

HAŞARILAŞMAK gçz. f. Giderek yaramazlaşmak; afacanlaşmak: *Bu çocuk son günlerde çok haşarılaştı.*

HAŞARILIK a. **1.** Haşarı olma durumu; haşarı çocuğun ya da hayvanın niteliği; yaramazlık: *Haşarılığıyla herkesi yıldıran bir çocuk.* **—2.** Haşarıca davranış: *Haşarılık etmek.*

HAŞAT sıf. *Arg.* **1.** Kullanılmaz duruma gelmiş, işe yaramayan, bozuk araç vb. için kullanılır: *Bu haşat arabayı neden satın aldın? Bu testere haşat.* **—2.** Fazlasıyla yorgun düşmüş, bitkin kimse için kullanılır: *Bugün haşatım, bana hiç iş buyurmayın.* **—3.** *Bir şeyi, bir kimseyi haşat etmek,* bir şeyi bozarak, çok kötü kullanarak vb. işe yaramaz duruma sokmak; bir kimseyi aşırı ölçüde yormak ya da çok kötü dövmek: *Arabayı direğe çarpıp haşat etmiş. Herifi on yerinden bıçaklayarak haşat etmişler.* **—4.** *Haşat olmak,* sözkonusu bir nesne ise, kullanılamaz duruma gelmek; bir kimse ise, aşırı yorulup bitkin düşmek. **—5.** *Haşatı çıkmak,* sözkonusu bir kimseyse, çok yorulup bitkin bir duruma düşmek; bir şeyse, bozulup işe yaramaz, kullanılmaz bir duruma gelmek.

HAŞEB ya da **HAŞEBE** a. (ar. *ḫaşeb, ḫaşebe*). *Esk.* **1.** Kuru ağaç, kereste yapımında kullanılan ağaç, odun. **—2.** *Haşeb-pare,* odun parçası; yonga.

—Esk. bot. *Haşeb-i kâzib,* ağacın kabuğa yakın yumuşak kısmı. ‖ *Haşeb-i sadık,* ağacın odun halini alan kısmı. ‖ *Haşeb-ül-enbiya,* peygamberağacı.

HAŞEBE → HAŞEB.

HAŞEBİ, HAŞEBİYE sıf. (ar. *ḫaşeb* ve *-ī*'den *ḫaşebi,* dişl. *ḫaşebiyye*). *Esk.* Oduna benzeyen, odunsu; odun yapısında, odundan: *"... ma'mûlât-ı haşebiye Avrupa'da en büyük müzelerin bile..."* (İsmail

National Portrait Gallery



Warren **Hastings**
sir Joshua Reynolds'un
bir portresinden
(1766'ya doğr. - 1768) ayrıntı
National Portrait Gallery
Londra

Suphi, XIX. yy.).
—Esk. bot. Ağaçsıl.
—Kâğ. sant. Ağaç liflerinden yapılan bir tür eski yazı kâğıdı. (Gelibolulu Mustafa Âli, bu tür kâğıdın hattatlar açısından makbul olmadığını yazar.)

HAŞEBİYE → HAŞEBİ.

HAŞEBİYET a. (ar. *ḫaşeb*'den *ḫaşebiyyet*). *Esk.* Odunsuluk; odunluk.

HAŞEFE a. (ar. *ḫaşefe*). Esk. anat. Erkeklik organının baş kısmı.
—Esk. bot. Başçık.

HAŞELİLLAH ünl. (ar. *ḫaşe li-llāh*). *Esk.* "Allah korusun" anlamında iyi dilek sözü: *"Hâşe li'llâh ki bu divâne-i şevk-i hatına / Sebeb-i kayd ola zincir-i sutur-ı mushaf"* (Senin yanağındaki ayva tüylerinin özlemiyle yanan bu divaneye, mushaf satırları zincirinin bağ olmasından Allah korusun) [Fuzuli, XVI. yy.].

HAŞEM a. (ar. *ḫaşem*). *Esk.* **1.** Maiyet, ileri gelen bir kimsenin çevresindeki adamlar, onunla birlikte olanlar: *"Bakıya kangı gönül şehrine girse şeh-i aşk / Bile enduh û belâ hayl û haşem gibi gelir"* (Ey Baki, aşk şahı hangi gönül şehrine girse, onunla birlikte gam ve bela da gelir) [Baki, XVI. yy.]. **—2.** *Haşem-nişin*, göçebe.

HAŞERE a. (ar. *ḫaşere*). Sinek, akrep, örümcek gibi kanatlı ya da kanatsız küçük hayvanlara, böceklere verilen genel ad.
—Kim. *Haşere ilacı*, besinlere, tarım bitkilerine ve insanlara zararlı böceklerle savaşmak amacıyla kullanılan kimyasal madde. ‖ Daha başka omurgasız hayvanları (akarlar, çokayaklılar) yok etmek için kullanılan madde. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Haşere ilaçları, toprağı, tohumları, bitkilerin havada kalan kısımlarını, zahireyi ve bunların saklandığı yerleri, hayvanların barınaklarını ve kendilerini (dışasalaklarla savaş) ilaçlamak için kullanılır. Haşere ilaçlarından insan hastalıklarını bulaştıran böcekleri (sivrisinekler) öldürmek için de yararlanılır. Bu ilaçlar, böceklerin (ya da diğer omurgasızların: akarlar, çokayaklılar) örtenekleriyle temas ederek, sindirim sistemine ya da solunum sistemine girerek etki gösterir. Bitkinin kökleri ve yapraklarınca emildikten sonra besisuyuyla taşınan ilaca *sistematik haşere ilacı* denir: besisuyunu emen böcek zehirlenerek ölür. Haşere ilaçları çoğu kez özgül değildir ve oldukça çok böcek türünü birden öldürür.
İlk kez, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, ABD'de zararlı böceklerle savaşmak için kimyasal maddeler (patates böceğine karşı asetoarsenit, koşnile karşı siyanhidrik, vb.) kullanıldı. İlk üretilen haşere ilaçları madensel kökenliydi. Günümüzde bunlardan birçoğunun (arseniatlar) kullanımı yasak olmasına karşın, petrol, antrasen ve katran türevleri hâlâ kullanılmaktadır. Bitkisel kökenli haşere ilaçları (nikotin sülfat, rotenon, piretrin) artık hiç kullanılmamaktadır. Günümüzde en çok yararlanılan haşere ilaçları bireşim yoluyla elde edilenlerdir. Bunların birçok türü vardır.
Organohalojenli bileşikler, kullanıldıktan sonra etkileri uzun süre devam eder, bazıları çok zehirlidir: D.D.T., H.C.H. ve izomeri gamma, lindan; klordan ve ona yakın bileşikleri; terebentin özünden elde edilen klorlu kamfenler.
Organofosforlu bileşikler, genellikle organohalojenli bileşiklerden daha zehirlidir, ama etkileri uzun sürmez. Böceklerin sinir sistemini etkileyen bu bileşikler dış haşere ilaçları ve sistematik haşere ilaçları olmak üzere iki gruba ayrılır.
Karbamatlar, karbonik asit türevleridir ve öncekilerden daha yenidir (karbaril dışında).
Sentetik piretrinoitler, zehirleyici etkileri zayıf ilaçlardır. Hem kullananların sağlığını hem de doğayı korumak ve uygulamada başarılı olmak için haşere ilaçları, ürün ambalajları üzerindeki etiketlerde yazılı olan kullanma talimatlarına uygun olarak ve gerekli önlemler alındıktan sonra kullanılmalıdır.

Haşet kitabevi → HACHETTE KİTABEVİ.

HAŞHAŞ a. **1.** Dalların ucunda tek çiçek açan ve bazı türlerinden afyon elde edilen bir, iki ya da çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *papaver;* gelincikgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kapsülünden afyon, tohumlarından yağ elde edilen otsu bitki *(Papaver somniferum.)*
—Yağ. mad. *Haşhaş yağı,* haşhaş tohumlarından özütlenen yenebilir yağ. (Linoleik asit bakımından çok zengin olan bu yağ kurutucudur ve ince boyaların üretiminin yanı sıra radyolojide, kontrast etkeni olarak yararlanılan iyotlu bir bileşiğin yapımında da kullanılır.)
—Zootekn. *Haşhaş küspesi,* yağı alınmış haşhaş tohumu artığı. (Ortalama % 30-35 protein içerir. Haşhaş tarımı yapılan bölgelerde hayvan beslenmesinde kullanılabilmektedir. Önceleri, bileşiminde bir miktar afyon alkaloidi bulunduğundan yalnız besi hayvanlarına verilirdi. Özellikle olgunluğunu tamamlamamış üründen elde edilen haşhaş küspeleri daha çok morfinli olduğundan hayvanlara zararlı olabilir. Olgun tohumlardan elde edilen küspe, genellikle genç hayvanlara, gebelere, damızlıklara ve atlara yedirilebilir. Süt ineklerine günde 1 kg'dan fazla verilmemelidir. Fazla verilirse sütün yağ oranını azaltıcı etki yaptığı ileri sürülmektedir.)
—ANSİKL. Haşhaşın yaprakları almaşık çıkışlı ve değişik biçimlerde parçalıdır. Çiçekler uzun sap ve dalların ucunda yer alır; her çiçekte, çiçek açılır açılmaz dökülen iki çanakyaprak, çiçek açılmadan önce çanağın içinde buruşuk olarak duran dört taçyaprak ve pek çok sayıda erkekorgan bulunur. Meyvesi kapsül biçimindedir. Bütün dünyada dönenceler dışı bölgelerde elli kadar türü yetişir. Türkiye'de yetişen haşhaş türlerinin sayısı otuza yakındır. Bunların en önemlisi, afyon ve yağ elde etmek amacıyla yetiştirilen haşhaştır *(Papaver somniferum).*
Haşhaş Hititler döneminden beri (İ.Ö. 2000 yılları) Orta Anadolu'da yetiştirilen bir bitkidir. Afyon'un hitit dilindeki adı olan "haşşika" ile haşhaş sözcüğü arasındaki benzerlik ilgi çekicidir. Osmanlı döneminde haşhaş ekimi çok yaygındı ve haşhaş kapsülleri çizilerek elde edilen afyon çok önemli bir dışsatım ürünüydü. (Örneğin 1858 yılında İzmir limanından İngiltere'ye 41 130 kg, ABD'ye 40 800 kg afyon ihraç edilmiştir.) Cumhuriyet döneminde de haşhaş üretimi sürmüş, ancak ekimi 1933 yılından sonra devlet iznine bağlanmıştır. Bir ara ekimi tamamen yasaklanmışsa da (1972) bundan kısa sürede vazgeçilmiştir. Bugün haşhaş ekimi yalnız kapsül ve tohum elde etmek için Orta Anadolu'da yedi ilde yapılmaktadır (Afyon, Burdur, Denizli, Isparta, Konya, Kütahya, Uşak). Türkiye'nin toplam haşhaş üretimi 22 538 t'dur (1991). Bolvadin'de, Toprak mahsulleri ofisince kurulan afyon alkaloitleri fabrikası 1983 yılında morfin üretimine başlamıştır.
Haşhaş türlerinden bazılarının tomurcukları ya da meyveleri çiğ olarak yenir. Adam haşhaşı *(P. macrostomum)* Orta ve Doğu Anadolu'da yetişen biryıllık otsu bir bitkidir, Van yöresinde kapsülleri yenir. Doğu haşhaşı *(P. orientale)* Doğu Anadolu bölgesinde (Ağrı, Erzurum, Kars) yetişen çokyıllık bir türdür. Bunun da genç meyveleri yenir.
Kurutulmuş haşhaş başı (kapsül) dekoksiyon yapılarak halk hekimliğinde gargara halinde diş ağrılarına karşı kullanıldığı gibi bazı yörelerde çocukları uyutmak için de kullanılır.
Haşhaş yağı, haşhaş tohumlarının soğukta sıkılmasıyla elde edilir ve yemeklik yağ olarak kullanılır. Eczacılıkta bazı ilaçların yapımında da kullanılır.
—El. sant. Doğal boyamacılıkta haşhaş çiçeğinden eflatun renk boya elde edilir.



haşhaş
(Papaver somniferum)

HAŞHAŞ a. (ar. *ḫaşḫaş*). *Esk.* Zırh giyen asker, topluluk.

HAŞHAŞİYE sıf. (ar. *ḫaşḫaş*'tan *ḫaşḫāşiyye*). *Esk.* Haşhaşla ilgili.
—Esk. bot. *Fasile-i haşhaşiye,* gelincikgiller.

HAŞHM ÜL-GIRBA, Sudan'da yer, Atbara kıyısında. Sulama barajı ve hidroelektrik santralı. Şekercilik.

HAŞIL a. Tekst. **1.** Çözgü ipliklerini haşıllamada kullanılan bileşik. **—2.** *Haşıl makinesi,* haşıllama işleminde kullanılan makine. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Haşıl sökme,* dokuma işleminden önce, dayanımlarını artırmak için çözgü ipliklerine uygulanmış nişastalı ya da bireşimsel haşıl maddelerini giderme. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Haşıl sökmek,* haşıl sökme işlemini gerçekleştirmek.
—ANSİKL. • *Haşıl makinesi.* Bir haşıl makinesinin ana öğesini, çözgü çözme sırasında ipliklerinin sarıldığı leventleri taşıyan bir çözgü cağlığı oluşturur. Bu çözgü leventlerinin açılması sonucu oluşan çözgü iplikleri tülbenti, akışkanlığını korumak için uygun derecede ısıtılmış haşıl maddesini içeren bir tekneye girer. İplikler daha sonra haşıl maddesi fazlasını eleyen sıkma silindirlerinin arasından geçerek kurutma aygıtına gelir; kurutma aygıtı buharla ısıtılan ve ipliği temasla kurutan belli sayıda tamburdan (tamburlu haşıl makinesi) ya da iplik tülbentine sıcak hava üfleyen bir odadan (sıcak havalı haşıl makinesi) oluşur. Kurutulan çözgü iplikleri dokuma tezgâhının arkasına takılacak çözgü leventine sarılır. Kurutma denetimi çok önemlidir: çok modern makinelerde denetim elektronik aygıtlarla sağlanır.
• *Haşıl sökme.* Nişastalı türevleri (nişasta, mısır nişastası vb.) elemek için, dokuma, malttan özütlenmiş enzimli ürünlerle sürekli fularlama ve daldırma işleminden geçirilir; bu işlemi 40-50 °C'ta saatler süren bir olgunlaşma evresi izler. Dokuma, daha sonra sabun-sodyum karbonat ortamında yıkanır, ardından durulanır. Ayrıca asitlerin, alkalilerin (ancak bu işlemlerin elyafı bozma tehlikesi vardır) ya da nişastalı ürünleri alkali ortamda çözünür maddelere dönüştüren yükseltgen ürünlerin (alkali persülfatlar, sodyum bromit) etkisinden de yararlanılabilir.
Bireşimsel haşıl maddelerini (vinil ya da akrilik türevleri) elemek için, dokuma, ıslatıcı etkenler eşliğinde, sıcak suda kesiksiz olarak yıkanır.
Ağır metal iyonlarıyla çözünmezleştirilmemiş karboksimetilselülоz ya da alginat kökenli maddeleri elemede, suda şişirme işleminden sonra banyoda soğuk durulamaya başvurulur.
Son olarak, daha dayanıksız çamaşırlık dokumalara uygulanan haşıl sökme işlemi, organik çözücülerle kesintili olarak gerçekleştirilir.

HAŞILLAMA a. Tekst. Gücülere dizilecek çözgü ipliklerini haşıl maddesiyle yüzeysel olarak kaplama.
—ANSİKL. Tekst. Bir haşıl makinesi üzerinde gerçekleştirilen haşıllama işlemi, çözgü ipliklerini, dokuma sırasında uğrayacakları sürtünmelerden koruyan ve dayanımlarını artıran bir maddeye batırmaya dayanır. Genel olarak, yalnız çok kalın ve çokkatlı iplikler haşıllama işleminden geçirilir. Yün, pamuk, keten ve jüt için kullanılan haşıl, genellikle yapışkanlığını artırmak için kimi ürünler (mumlar, sabunlar, yağlar) katılan nişastalı maddelerden oluşur. Haşıl maddesi otoklavda suyla pişirilerek hazırlanır. Sentetik ipliklerde, genellikle jelatin, akrilik polimerler vb. gibi ürünler kullanılır. Haşıllama işlemi ayrıca pastalar ya da manşonlar halinde de gerçekleştirilir.

HAŞILLAMAK g. f. Tekst. Dokuma işleminden önce, çözgü ipliklerini bir haşıl banyosuna batırmak ve kurutmak.

HAŞIM HAŞIM be. Haşlanmak eylemini pekiştirmek için kullanılır: *Haşım haşım haşlanmak.*

HÂŞIR sıf.(ar. *ḥāşır*). *Esk.* Toplayan, bir araya getiren: *Nida-yı hâşır,* toplayıcı, bir araya getirici ses.

HAŞIR HAŞIR ya da **HAŞIR HUŞUR** be. (yansıma sözc.). Haşırdayarak, haşırtılı bir ses çıkararak: *Kitapları haşır huşur karıştırdı.*

HAŞIR HUŞUR → HAŞIR HAŞIR.

HAŞIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Kâğıt, kolalanmış kumaş vb. sert şeyler sözkonusuysa, birbirine sürtünürken bir haşırtı sesi çıkarmak.

HAŞIRTI a. (yansıma sözc.). Sert nesnelerin birbirine sürtünmesinden çıkan ses.

HÂŞİ sıf. (ar. *ḥāşi*). *Esk.* Alçakgönüllü; mütevazı.

HAŞİANE be. (ar. *ḥāşiᶜ* ve fars. *-āne*'den *ḥāşiᶜāne*). *Esk.* Alçakgönüllüce, alçakgönüllü bir biçimde.

HÂŞİEN be. (ar. *ḥaşiᶜ*'den *ḥaşiᶜen*). *Esk.* Alçakgönüllülük göstererek.

HAŞİM sıf. (ar. *hāşim*). *Esk.* **1.** Çorbaya ekmek doğrayan. **—2.** Ezen, kıran, yaran, parçalayan.

HAŞİM (İbrahim), ürdünlü siyaset adamı (Nabulus 1884 - Bağdat 1958). Emir Faysal'ın yanında, arap milliyetçi hareketi içinde önemli bir rol oynadıktan sonra Maverai Ürdün'ün adalet bakanı (1922-1933) oldu, sonra hükümete başkanlık etti (1933-1938 ve 1945). Londra'da, emir Abdullah ile birlikte Maverai Ürdün'ün bağımsızlığını görüştü (mayıs 1946). Başbakanlığa getirildi (1946-47; aralık 1955 - ocak 1956; temmuz-ekim 1956; 1957-58), Irak ve Ürdün'ün oluşturduğu Arap federasyonu'nun başbakan yardımcılığına atandı (mayıs 1958). 14 temmuz 1958 hükümet darbesi sırasında öldürüldü.

HAŞİM BABA (**Üsküdarlı Seyit Mustafa** —denir), türk mutasavvıf (İstanbul 1717 - *ay. y.* 1783). Üsküdar, Bandırmalı tekkesi şeyhiydi. Celvetiye*'nin haşimiye* kolunu kurdu. Yapıtları: *Divan* ve *Anka-yı maşrık.*

HAŞİM BEY Müezzinbaşı, türk besteci (İstanbul 1815 -*ay. y.* 1868). Çocukluğunda Enderun'a alındı, Dellalzade İsmail Efendi ve İsmail Dede Efendi'nin öğrencisi oldu. 1849'da Abdülmecit I'in musahipleri arasına girdi. Aynı zamanda, serhanende olarak saray fasıl heyetini yönetti. 1861'de Abdülaziz tahta çıktıktan sonra müezzinbaşılığa getirildi. Hem mevlevi hem de bektaşi olan Haşim Bey, besteciliğinin yanı sıra hanende olarak da ünlenmişti. Öğrencileri arasında Hacı Arif, Bolahenk Nuri, Hacı Faik ve Neyzen Salim Beyler anılmalıdır. Günümüze 73 yapıtı ulaşabildi: 1 mevleviayini (suzinâk), 8 beste, 3 ağırsemai, 3 yürüksemai, 36 şarkı, 2 köçekçe. Bunların en ünlüleri 4 şarkıdır: *Kaçma mecburundan ey ahûy-i vahşi ülfet et* (bestenigâr), *Âteş-ı aşkınla ey şuh-i şenim* (şedaraban), *Nimet-i vaslın için ey gonca-leb* (bayatiaraban), *Mesken oldu bize dağlar* (suzidil).

Tarzınevin makamını bulan Haşim Bey, *Mecmua-ı Haşim* diye bilinen bir de güfte derlemesi yayımladı. Bu yapıtının başında, makamlar ve usulleri açıklayan bir bölüm vardır.

HAŞİM BEY (Hüseyin), **Yenişehri Fenari** de denir, türk hattat, şair ve ressam (Yenişehri Fener [bugün Larissa] 1861 - İstanbul 1920). Doğduğu kentte öğrenimi sırasında Muallim Naci'den edebiyat alanında yardım gördü. 1880'de ailesiyle birlikte İstanbul'a geldi. Babıâli'de Eyaleti mümtaze kaleminde görev aldı. Sanayii nefise mektebi'nde resim ve hüsnühat dersleri aldı. Sami Efendi'den talik yazı meşketti. Zekâi Dede ve Bolahenk Nuri Bey'den müzik öğrendi. Harbiye nezareti'nde başkâtipliğe atandı. Emekliye ayrıldıktan sonra, 1914'te kurulan Medreset ül-hattatin'de hat dersleri verdi. Türk, arap ve fars yazını konusunda bilgili olan Haşim Bey, *Tercüman-ı hakikat* gazetesinde takma adlarla gazeller yazdı. Şiirlerini *Şihab* (1888) ve *Mülhemât* (1897) adlı kitaplarında topladı.

HAŞİM BİN ABDÜMENAF, Haşimiler'e adını veren bu soyun atası. Arap kaynaklarında hacılara her özveriye katlanarak su sağladığı (sikaye), saygın ve varlıklı bir tüccar olarak Mekkeliler'in her yıl dışarıya gönderdikleri iki kervanı donatıp yüklediği belirtilir.

HAŞİM EFENDİ (Mehmet), türk hattat ve tuğrakeş (? - İstanbul 1845). Çerkez asıllıdır. Dönemin ünlü hattatı Mustafa Rakım Efendi'nin azatlı kölesi, manevi çocuğu ve en tanınan öğrencilerindendir. Sülüs, nesih ve sülüs celisinde usta olan Haşim Efendi, Sikkei hümayun ressamlığı, Divanı hümayun hocalığı ve darphane sersikkezenliği görevlerinde bulundu. Mahmut II'nın ve Abdülmecit'in tuğralarını hazırladı. İstanbul'daki Nusretiye camisi'nin dış yazılarını, hocası Mustafa Rakım Efendi'nin ölümü üzerine o tamamladı (1826). Mahmut II türbesi'nin celi yazıları da onun ürünüdür.

HAŞİMİ Emir Osman, türk şair (Sıvas 1543 - İstanbul 1594). Amasya'da medrese öğrenimi gördü. İstanbul'da Fatih medresesi'nde okudu. Gördüğü bir düş üzerine, Vize'de bayrami-melami şeyhi Alaettin Ali'ye bağlandı. İstanbul'da Kasımpaşa'da bir dergâh açtı, kısa sürede tanındı. Bir ara yolundan saptı: daha sonra tövbe ederek Şeyh Nurettinzade Mustafa Muslihittin'e bağlandı. Yeniden Kasımpaşa'daki dergâhına döndü ve halvetiliği benimsedi. Daha çok ilahilerden oluşan tasavvuf içerikli şiirler, *Divançe-i Haşimı Emir Osman Efendi* adıyla torunu Seyit Mehmet Süreyya tarafından bastırıldı (1913).

HAŞİMİ Seyit Mehmet, türk şair (Bursa ? - İstanbul 1627). Kafzade Faizı tezkiresinde "Emır Haşimi" diye anılır. Peygamber soyundan geldiği için Haşimi mahlasını aldı. Öğrenimini bitirdikten sonra müderrislik ve kadılıklarda bulundu. Daha sonra Bursa'da bir saraç dükkânı açtığı söylenir. Tarih düşürmedeki ustalığı ile tanınır. *Divan*'ının (İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi, M.K. İnal bölümü no. 2617) büyük bölümü çeşitli olaylara düşürdüğü tarihlerden oluşur. Sultan Ahmet camisi'nin yapımı üzerine yazdığı 53 beyitlik kasidenin her mısrası ebcet hesabıyla 1026 (1617) tarihini verir.

HAŞİMİLER, Hicaz, Irak ve Ürdün'de egemen olan kral ailesi. Kureyş'in Haşimi ailesinin Zevu Avn kolundan gelen Hüseyin bin Ali ve oğulları Ali, Abdullah, Faysal; Abdülhamit II döneminde, güvenliklerinin sağlanması gerekçesiyle İstanbul'a götürüldüler (1894). İkinci meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Hüseyin* bin Ali Mekke'ye şerif ve emir olarak atandı (1908-1925). Faysal* I, Irak kralı oldu (1921-1933). Yerine Gazi* I (1933-1939), daha sonra da Faysal* II geçti (1939 -1958). Abdullah*, Ürdün'de ingiliz mandası altında emir, sonra bağımsız kral tanındı (1921-1950). Ölünce yerine önce oğlu Talal* (1950-1952), sonra onun oğlu Hüseyin* (1952) geçti. (→ Kayn.)

HAŞİMİYE a. Üsküdarlı Seyit Mustafa Haşim'in (Haşım* Baba) kurduğu tarikat. Celvetiye'nin kollarından biri. Bununla birlikte, haşimiyede melamilik ve bektaşilik izlerinin görülmesi, hatta Haşim Baba'nın bektaşilerce "Dede Baba" sayılması nedeniyle, celvetiler bu tarikatı kendilerinden saymazlar.

HAŞİMİYE, Abbası ailesi üyelerine (VIII.-IX. yy.), yandaş ve savunucularına verilen ad. Daha başlangıçta Hz.Muhammet, Ali ve Abbas'ın ataları olan Haşim bin Abdümenaf'ın soyundan gelenlerin hepsi bu adla anıldılar. Emeviler döneminde sözcük, imamlığın Muhammet bin el -Hanefiye'den oğlu Ebu Haşim'e geçtiğine inananlar için de kullanıldı. Ebu Haşim öldükten sonra yandaşları birçok kola ayrıldı. Bu kollardan biri, imamlığın Muhammet bin Ali bin Abdullah bin el-Abbas'a, onun aracılığı ile de Abbasi hanedanına geçtiğini öne sürdü. Abbasi devletinin kuruluşundan sonra Haşimiye (ya da Haşimiyun) terimi yukarıdaki anlamlarını yitirdi. Abbasiler'in üçüncü halifesi el-Mehdi, imamlığın Muhammet bin Hanefiye'den ve Ebu Haşimi'den geldiği iddialarından vazgeçti.

HAŞİMOĞLU (Yasin), sonradan **Akdağ** soyadını aldı, türk siyaset adamı (Oltu 1895 ? - Manisa 1986). Rüştiyeyi bitirdi, öğretmenlik yaptığı Oltu, Kars-Ardahan ve Batum'la birlikte 93 savaşı'ndan sonra (1877-1878) ülke sınırları dışında kaldığı halde, son Osmanlı meclisi mebusanı'na buradan mebus seçildi (1919), ancak İstanbul'un İngilizler'ce işgali ve meclisin dağılması üzerine bu meclisin çalışmalarına katılamadan Ankara'ya geldi, ilk TBMM'ye Oltu milletvekili olarak kabul edildi (1920-1923). Bu mecliste Maarif ve İrşat komisyonlarında görev yaptı. Başlangıçta TBMM içindeki 1. müdafaai hukuk grubu'na bağlı üyeler arasındayken sonradan muhalefet oluşturan 2. grup'a katıldığından 1923'te yenilenen seçimlerde milletvekili olamadı, siyasal yaşamı bitti.

HAŞİN sıf. (ar. *huşūnet*'ten *haşin*). Sert, hoşgörüsüz, kırıcı kimse ve ona özgü şey için kullanılır: *Haşin bir insan. Haşin bakışlar.*

◆ be. Haşin bir biçimde: *Ona karşı çok haşin davranıyorsun.*

HAŞİNLEŞMEK gçz. f. Sert, kırıcı bir insan haline gelmek; haşin davranışlarda bulunmak: *Gün geçtikçe haşinleşiyor.*

◆ **haşinleştirmek** ettirg. f. Haşinleşmesine neden olmak: *Eleştiriler onu büsbütün haşinleştiriyordu.*

HAŞİNLEŞTİRMEK → HAŞİNLEŞMEK.

HAŞİNLİK a. Haşin bir kimsenin özelliği; sertlik, kırıcılık.

HAŞİR a. (ar. *haşr*). *Esk.* **1.** Toplama, toplanma, bir araya gelme. **—2.** Kıyamet gününde ölülerin dirilip bir araya gelmeleri: *Yevm-ül-haşr, rûz-ı haşr* (mahşerde dirilme günü). (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Mahşer, kıyamet. **—4.** *Haşir etmek* → HAŞRETMEK. || *Haşir olmak* → HAŞROLMAK. || *Haşir neşir olmak,* kaynaşmak, sıkı fıkı olmak; bir işle uğraşıp durmak: *Kısa sürede haşir neşir olduk. Bütün gün tarla işleriyle haşir neşir olup duruyor.* **—5.** *Haşr ender haşr,* mahşer gibi kalabalık anlamında kullanılır. || *Haşr ü neşr,* toplanma ve dağılma.

—ANSİKL. İsl. İslam inançlarına göre, bütün insanlar öldükten sonra yeniden dirilecek (basübadelmevt*) ve Tanrı huzurunda toplanarak dünyada yaptıklarının hesabını vereceklerdir. Kuran'da bu konuda şöyle denir: "Allah'tan korkunuz ve biliniz ki O'nun huzurunda toplanacaksınız" (II, 203).

HAŞİŞ a. (ar. *ḥaşiş*). *Esk.* **1.** Kuru ot. **—2.** Hint kenevirinin yaprağı ve bundan elde edilen esrar.

HAŞİŞE ya da **HAŞİŞET** a. (ar. *ḥaşiş'* ten *ḥaşişe, ḥaşişet*). *Esk.* Ot.

—Esk. bot. *Haşişet-üd-dik,* ökseotu. || *Haşişet-ül-buzâk,* tükürükotu. || *Haşişet-ül -cereb,* uyuzotu. || *Haşişet-ül-hattaf,* kırlangıçotu. || *Haşişet-ül-himar,* eşekotu. || *Haşişet-ür-rie,* ciğerotu. || *Haşişet-ür -ruhban,* papazotu. || *Haşişet-üz-zibak,* yabani fesleğen. || *Haşişet-üz-zücac,* yapışkan otu.

HAŞİŞİ sıf. (ar. *ḥaşiş* ve *-ī*'den *ḥaşişī*). *Esk.* Ot gibi, ot cinsinden otsu; otla ilgili.

HAŞİŞİYUN → HAŞŞAŞİN.

HAŞİV, -şvi a. (ar. *ḥaşv*). *Esk.* **1.** Doldurma. **—2.** Dolgu maddesi olarak kullanılan şey.

—Ed. Anlama katkısı olmayan gereksiz söz. || *Haşv-i gayr-i müfsit*, anlamı bozmayacak nitelikteki haşiv. || *Haşv-i kabih*, anlamı bozmayan, ancak sözü çirkinleştiren haşiv. || *Haşv-i melih*, sözü güzelleştiren haşiv. || *Haşv-i mutavassıt*, anlamı bozmayan, ancak söze ne güzellik ne de çirkinlik katan haşiv. || *Haşv-i müfsit*, anlamı bozan haşiv.
—Esk. anat. Vücuttaki bez dokusu. || Bazı vücut boşluklarında yer alan organlar.
—Esk. bot. Yaprak, filiz ve meyvede boşlukları dolduran doku: *Haşv-i varak* (yaprağın etli kısmı).

HAŞİYE a. (ar. *ḥaşiye*). **1.** HAMİŞ'in eşanlamlısı. **—2.** Bir yapıtın anlaşılması güç yerlerini açıklayan kitap. **—3.** *Esk.* Kumaş kenarı, pervaz. **—4.** *Esk.* Kitap sayfalarının kenarlarındaki boşluk.

Haşiye-i tecrit medreseleri, osmanlı medreselerinin ilk aşamasına verilen genel ad. Bu medreselerde *Haşiye-i tecrit* adlı bir kelam kitabı ile sarf*, nahiv*, hesap*, hendese* ve belagat* dersleri okutulurdu.

HAŞİYELEMEK g. f. Bir yazıya not ya da açıklama eklemek.

HAŞİYELİ sıf. Sayfa kenarlarında ya da altında açıklamaları bulunan kitap, sayfa vb. için kullanılır.
—Hat. *Haşiyeli levha*, elyazması kitaplarda saçak biçiminde süsleri olan yaldızlı sayfalara verilen ad. (Özellikle ilk iki sayfa bu nitelikte olurdu.)

HAŞLAK sıf. *Yörs.* Sıcak rüzgârın etkisiyle tam iriliğini alamamış, cılız kalmış ekin, bostan ya da meyveler için kullanılır.

HAŞLAMA a. **1.** Haşlamak eylemi. **—2.** Yemeği haşlayarak pişirme yöntemi: *Eti kızartmayın, haşlama yapın.*
—Bes. san. Meyve ve sebzelere, konserve edilmelerinden önce (soğukta ya da appert yöntemiyle ısıda), seçme ve sınıflandırmadan sonra uygulanan işlem. (Buna göre, meyve ve sebzeler kısa bir süre kaynar su ya da buhar banyosuna daldırılır ya da mikro dalgayla ısıtılarak konserve edilmeleri sırasında doku ve renklerini değişime uğratabilecek enzimlerin yok edilmesi sağlanır.) || Bir besin ürününü daha sonra uygulanacak işleme hazırlamak amacıyla niteliklerini değiştirmeye yönelik sıcak suya daldırma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl. Kasapl.) || *Haşlama kabı*, konservecilikte, içinde sebze ve meyvelerin haşlandığı aygıt.
—Mutf. Suda kaynatılarak hazırlanmış yiyecek. (Bk. *ansikl.* böl.) || Genellikle havuç, patates, kereviz vb. sebzelerle kaynatılarak yapılan et yemeği.
—Şekerc. Şekerlemecilikte, meyveleri, hücrelerini genleştirmek amacıyla kaynar sudan geçirme.
◆ sıf. ve a. Haşlama yöntemiyle yapılan yemek için kullanılır: *Haşlama patates. Doktor, haşlamadan başka bir şey yemesine izin vermiyor.*
—ANSİKL. Kasapl. Haşlama işlemi (suyun sıcaklığı 60-65°C arasında olduğunda) domuz karkasları, dana başı ve paçaları üzerinde, kılların kolayca temizlenmesi için uygulanır; hayvanların mideleri de, sonradan kazınarak mukozalarından kolayca temizlenip yenebilir duruma gelmeleri için haşlanır.
—Mutf. Söğüşler, suda kaynatılarak hazırlanmış et ve sebzeler haşlama türü yiyeceklerdir. Haşlama yapılırken mümkün olduğu kadar az su koymak gerekir. Tuzlu suda ve kısa süreli pişirme, besleyici değerin düşmesini önler. Haşlama sırasında tencerenin kapağının da iyice kapalı olması gerekir. Sık sık açılırsa vitamin kaybı olur ve vitaminlerin oksitlenmesi kolaylaşır. Haşlama yapılırken kolay pişmeyi sağlamak ve renk vermek üzere karbonat vb. katkı maddeleri koymak C vitamini kaybına neden olur.
Haşlama iki biçimde yapılır. Yiyecekler soğuk suya atılıp ateşe konur, 60-70°C'ye kadar besin maddesindeki besleyici maddeler diyaliz yoluyla suya geçer ve lezzetli bir su elde edilir. Ya da besin maddeleri kaynamakta olan suya atılır. Diyaliz olayı olamadığından haşlanan yiyecek lezzetli, suyu lezzetsiz olur.

HAŞLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi haşlamak*, o şeyi suda kaynatıp pişirmek: *Patates, yumurta haşlamak;* üzerine kaynar su dökmek ya da onu kaynar suya daldırmak: *Çay haşlamak.* **—2.** *Bedenini, bedeninin bir bölümünü haşlamak*, sıcak ya da kaynar bir sıvının etkisiyle yanmak ya da yanmasına neden olmak: *Ocaktaki demlik devrilince sıcak su çocuğun ayağını haşlamış. Elimi haşladım.* **—3.** Don ya da kırağı sözkonusuysa, meyve ve bitkilere zarar vermek. **—4.** Böceklerden söz ederken, sokmak, dalamak, yakmak. **—5.** *Tkz.* Bir kimseyi haşlamak, onu azarlamak, sertçe paylamak.
—Bes. san. Bir besin ürününü, muhafazasını kolaylaştırmak için kaynatmak ya da buhardan geçirmek.
◆ **haşlanmak** edilg. f. Haşlamak eylemine konu olmak: *Et haşlandı. Kızgın yağ devrilince sağ eli haşlanmış. Müdür tarafından haşlanmak istemiyorsan, işe zamanında gelmelisin.*
◆ **haşlatmak** ettirg. f. *Bir şeyi haşlatmak*, onu suda pişirtmek ya da üzerine kaynar su döktürmek, kaynar suya daldırtmak: *Öğle yemeği için büyükçe bir patates ve iki yumurta haşlatmak. Sebze haşlatmak.*

HAŞLAMLILAR a. Zool. KİRPİKLİLER sınıfının eşanlamlısı.

HAŞLANMA a. Haşlanmak eylemi.

HAŞLANMAK → HAŞLAMAK.

HAŞLATMAK → HAŞLAMAK.

HAŞMET a. (ar. *ḥaşmet*). **1.** Büyüklük, heybet, görkem: *Binaların haşmeti hepimizi büyüledi.* **—2.** *Esk.* Kibarlık, nezaket. **—3.** *Esk.* Alçakgönüllülük, tevazu.

HAŞMET, asıl adı **Mehmet,** türk şair (İstanbul ? - Rodos 1768). Kazasker Abbas Efendi'nin oğludur. Medrese öğrenimi gördü. Müderrislikte bulundu. Sadrazam şair Koca Ragıp Paşa'nın yakın adamlarındandı. Onunla ve Fıtnat Hanım'la şakalaşmaları, karşılıklı söyledikleri şiirler ünlüdür. Yergileri yüzünden Bursa'ya, daha sonra Rodos'a sürüldü (1761). *Divan*'ını (bas. 1841) Bursa'da sürgündeyken İmamzade Sait Efendi düzenledi. Ancak yergi niteliğindeki şiirleri bu divanda yoktur. Şiirlerinde Nabi, Nef'i ve Koca Ragıp Paşa'nın etkisi görülür. Şiiri ve şairliği konu edindiği düzyazı *Sened üş-şuara* (1871), Mustafa III'ün 1758'de doğan kızı Hibetullah Sultan için düzenlenen şenliği anlattığı *Surname* ya da *Viladetname-i hümayun* (R.E. Koçu yayını, 1940) gibi yapıtları vardır.

HAŞMETLİ sıf. **1.** Çok büyük, gösterişli, heybetli: *Haşmetli bir yapı.* **—2.** Ulu, yüce, heybetli kimse için kullanılır: *Dedem çok haşmetli bir insandı.* **—3.** Hükümdarlar için kullanılan san. (→ HAŞMETLU.)

HAŞMETLU sıf. ve a. Osmanlı devletinde, Tanzimat'tan sonra yabancı hıristiyan hükümdarlar için onların *majeste* (ulu, yüce) deyimi karşılığı olarak kullanılan terim.

HAŞMETMEAP sıf. *Esk.* "Haşmetli, ulu" anlamında hükümdarlara hitap sözü.

HAŞMONAİMLER → HASMONLAR.

HAŞOR, bugün **Tellülkıdah,** Taberiye gölünün 14 km kuzeyinde Filistin'in eski kenti. Haşor, önceleri, Mari krallığı (İ.Ö. XVIII. yy.) ile bağlantılı önemli bir kenan krallığının başkenti olan *Haşura*'ydı, daha sonra firavuna bağlandı (İ.Ö.XV.-XIII. yy.). Kutsal Kitap'a göre, Haşor İ.Ö. XIII. yy.'da Yeşu tarafından yıkıldı. İ.Ö. X. yy.'dan başlayarak, Haşor'un yahudi kenti ve krallık kalesi oldu; İ.Ö. 733'te Asurlular tarafından yıkıldı. Haşor'un arkeolojik tarihi, İ.Ö. 2900 ile 2600 arası, İlk Tunç II çağında başlar ve Hellenistik döneme kadar uzanır. Haşor, ortaya çıkarılan en eksiksiz sitlerden biridir. Aşağı kent, Orta Tunç II B'den (İ.Ö. XVIII.-XVII. yy.) Son Tunç çağa kadar (İ.Ö. XIII. yy.) yerleşim yeri olarak kullanıldı. İ.Ö. II. binyıl'ın zengin kenti, bir toprak siperle sağlamlaştırılmış güçlü bir surla çevrilmişti ve birçok tapınağı vardı.

Haşor sitinin havadan görünümü

Gerster-Rapho



HAŞPAPİ a. Yumuşak deriden yapılan, altı genellikle kauçuk ya da lastik bot.

HAŞR → HAŞİR.

haşr suresi, Kuran'ın 59. suresi. 24 ayettir. Mekke'de inen surenin 2-27. ayetlerinde, yapılan anlaşmaya karşın, mekkeli müşriklerden yana çıkarak müslümanlara ihanet eden yahudi kabilesi Nadıroğulları'nın sürülmesi anlatıldığından toplama, sürülme ya da sürme anlamına gelen Haşr adıyla anılır.
Allah'ın adını yücelten (tesbih) ayetle başlayan surede, bozgunculuk ve ihanetleri yüzünden sürgünle cezalandırılan Nadıroğulları'ndan kalan ganimetin (fey') bölüşülmesinde izlenecek yol belirtilir; münafıkların savaş konusundaki gevşeklikleri ve tutarsızlıkları anlatılır. Surenin 9. ayetinde müslümanlar arasındaki toplumsal dayanışma şu biçimde dile getirilir; "Onlar, kendi öz canlarını yeğ tutarlar. Nefislerinin cimriliğinden kurtulanlar kurtuluşa ermişlerdir" Surenin son üç ayetinde Allah'ın on altı adı (esmayı hüsna) sıralanır. Hz. Muhammet'in bir hadisi uyarınca bu üç ayetin sabah ve akşam namazlarından sonra okunması sevap sayılır.

HAŞRETMEK g. f. (ar. *ḥaşr*'dan). *Esk.* Toplamak, bir araya getirmek.

HAŞROLMAK gçz. f. (ar. *ḥaşr*'dan). *Esk.* Toplanmak, bir araya gelmek; karışmak: *"...orası aydınlıklarla karanlıkların haşrolduğu bir yerdi"* (R.N. Güntekin).

HAŞŞAŞ sıf. (ar. *ḥaşşaş*). *Esk.* Esrarkeş, esrar vb. uyuşturucu kullanan.

HAŞŞAŞ, Hitit panteonunda, hint-avrupa kökenli Ocak tanrısı.

HAŞŞAŞİN ya da **HAŞİŞİYUN** a. Ortaçağ'da Suriye'deki ismailiye tarikatının nizarilik koluna verilen ad. (→ NİZARİLİK.)

HAŞUR a. (fr. *hachure*). Tekst. Bir baskı silindiri üzerine enine oyulmuş koşut çizgiler.

HAŞVİ sıf. (ar. *ḥaşv* ve *-î*'den *ḥaşvî*). *Esk.* **1.** Anlamsız konuşan. **—2.** İç organlarla ilgili.

HAŞVİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *ḥaşv*'den çoğl. *ḥaşviyyāt*). *Esk.* Anlatımda kullanılan gereksiz sözler; doldurmalar.

HAŞYET, -ti a. (ar. *ḥaşyet*). *Esk.* **1.** Korku; korkma: *"...elini uzattığına nâdim, haşyetle uzaklaştı"* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—2.** *Haşyet-ul-lah,* Tanrı korkusu.

HAŞYETEN be. (ar. *ḥaşyet*'ten *ḥaşyeten*). *Esk.* Korkuyla, korkarak: *Haşyeten min-Allah* (Allah'tan korkarak).

HAT, -ttı a. (ar. *ḫatt*). **1.** Çizilerek oluşturulan iz, çizgi. **—2.** İki öğeyi ayıran gerçek ya da düşsel çizgi: *Sınır hattı. Ufuk hattı.* **—3.** İki karşıt güç arasında sınır oluşturan bölge; cephe: *Düşman hatlarını yarmak. Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır* (Atatürk). **—4.** İletişim aygıtlarında iletişimi sağlayan yol; sistem: *Telefon, telgraf hattı. Hatlar kesik olduğu için Ankara'yla telefon bağlantısı kuramıyoruz.* **—5.** Elektrik akımını bir yerden bir yere ileten tel ya da kablo sistemi: *Elektrik hatlarında arıza var.* **—6.** Ulaşım yolu (ulaşım sağlayan bir taşıtın uğrak yerlerini belirterek de kullanılır): *Demiryolu, tramvay hattı. Ankara-İstanbul karayolu hattı.* **—7.** Yüzü biçimlendiren çizgi: *Yüz hatları çok gergin. Yüz hatları annesine benziyor;* bedenin dış çizgileri: *Vücut hatları düzgün bir kadın.* **—8.** *Hat bekçisi,* demiryolu, telgraf hatlarını korumakla görevli kimse. || *Hat çekmek,* telefon, telgraf, elektrik vb. kablolarını döşemek ya da bir direkten ötekine germek. || *Boru hattı* → BORUHATTI. || *Fır hattı* → FIR.

—*Esk. Hatt-ı batıl, hatt-ı hata,* bir yazıyı iptal etmek için üzerine çekilen çizgi. || *Hatt-ı fâsıl,* sınır çizgisi, iki şeyi birbirinden ayıran çizgi: *"Bulundukları nokta Sudan'la Sahrayıkebir arasındaki hatt-ı fâsıldı"* (E. E. Talu). || *Hatt-ı hareket* → HATTIHAREKET. || *Hatt-ı hudud,* sınır çizgisi; sınır. || *Hatt-ı intiha,* son çizgisi, yazının sona erdiğini belirten çizgi: *"... saat-ı hayat-ı sefilânesinin son sütununa bir hatt-ı intiha çekmiş..."* (H. Z. Uşaklıgil). || *Hatt-ı hisal, hatt-ı mendel,* sihirli daire. || *Hatt-ı ufk,* ufuk çizgisi. || *Hatt-ı ufki,* yatay çizgi.

—Ask. Hat düzenindeki birliğin düşman yönündeki cephesi. || *Hat birliği,* hatta savaşan birlik (özellikle piyade). || *Hat düzeni,* birimleri (personel, araç vb.) yan yana dizili bulunan birliğin düzeni. || *Ara hattı,* iki savunma örgütünü birbirine bağlayan iç savunma hattı. || *Asıl muharebe hattı,* asıl muharebe sahasının en ileri hattında bulunan silahların namlu uçlarından geçtiği tasarlanan ve buluşma noktalarını birleştiren hat. || *Ateş hattı,* düşman mevzilerinin yakınında bulunan ve düşmanla her an temasa geçebilecek olan hat. || *Bomba emniyet hattı,* hava destek atışlarının kara birliklerine zarar vermeden yapılabileceği sahanın beri kenarı. || *Nükleer emniyet hattı,* kullanılan nükleer silahların etkisinden, taarruz eden dost kıtaların zarar görmemesi için, birliklerin en son olarak güvenlikle yanaşabileceği hat. || *Taarruz çıkış hattı,* taarruz unsurlarının, emredilen düzende ve zamanda taarruza başlayacakları hat.

—Ask. denizc. *Pruva hattı,* bir filoda yer alan gemilerin belli aralıklarla birbirinin dümen suyunda mevki alarak seyretmesi. || *Savaş hattı,* gemilerin savaşmak üzere oluşturduğu düzen. (Bk. *ansikl.* böl.). || *Savaş hattı gemisi,* savaş hattında yer alan büyük savaş gemisi. —Bir deniz filosunun ana öğesini oluşturan, güçlü silahlarla donatılmış ve korunmuş büyük savaş gemisi. (Eskiden savaş hattı gemisi görevini ana silahı top olan zırhlılar yapardı, ancak 1945'ten bu yana bu görev uçak gemilerince yerine getirilir.)

—Denizc. *Pruva hattı,* bir pusula üzerinde geminin eksenini gösteren çizgi. || *Su hattı,* su kesimine koşut bir düzlemin gemi karinasında oluşturduğu kesit.

—Dy. Birbirine koşut bir çift ya da iki çift raydan oluşan ve trenlerin çalışmasına yarayan demiryolu. (Bk. *ansikl.* böl.). —Bir garda trenin hareketini sağlayan yolların her biri: *Tren gara 14 numaralı hattan giriyor.* || *Hat bekçisi,* bir demiryolu hattının gözetimiyle yükümlü demiryolu görevlisi ya da asker. || *Hat demeti,* iki ucundan birbirine bağlı birçok koşut hattan oluşan küçük garaj yolu demeti. || *Hat genişliği,* rayların iç kenarları arasındaki uzaklık. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hat hizmeti,* manevra hizmeti dışında sevk ve yönetim hizmeti. || *Ana hat,* kentleri birbirine bağlayan büyük erimli hat. —Trenlerin gara giriş ya da çıkışını sağlayan temel hat. —Gar, atölye, depo dışında hizmet veren hat. || *Direkt hat garı,* tek hattın uzantısında trenlerin durak yapmadan geçmesini sağlayan direkt bir hat ile bir korunma yolu içeren tek yollu hat garı. || *Geniş hat,* ray aralıkları olağan hatlardan daha geniş olan hat. || *Metrelik hat,* hat genişliği bir metre olan dar hat. || *Servis hattı,* ana hattın dışında kalan hat. || *Sol hat garı,* gar kesiminde ikiye ayrılarak geliş ve gidiş yönündeki trenlerin yalnız sol hattı kullanmasına izin veren tek yollu hat garı. || *Tek hat,* hem gidiş, hem geliş yönünde kullanılan tek yollu hat. (Bu hatlarda karşıt yönlerden hareket eden trenlerin karşılaşmasını önlemek için alınacak önlemler yönetmelikle belirlenir.) || *Temas hattı,* katener hattıyla akım dağıtımında pantograf tabanının sürtünme yoluyla akım aldığı kablo. || *Yanaşma hattı,* doğrudan doğruya gemilerden vagonlara ya da vagonlardan gemilere yük aktarmaya yarayan hat.

—Elektron. *Geciktirme hattı* ya da *gecikmeli hat,* giriş işaretine göre çıkış işaretinde belirli bir gecikme sağlayan elektronik bileşen. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Elektrotekn. Elektrik iletkenlerinden ve bunları yalıtmaya, taşımaya vb. yarayan organlardan oluşmuş bütün. || *Hat gerilimi,* FAZ*-NÖTR GERİLİMİ'nin eşanlamlısı. || *Elektrik hattı,* belirli bir yol boyunca elektrik enerjisini iletmeye yarayan iletkenlerin tümü.

—Esk. coğ. *Hatt-ı bâlâ,* doruk çizgisi. || *Hattı içtimai miyah,* bir akarsu yatağının en alçak noktalarını birleştiren çizgi, talweg*. || *Hattı taksimi miyah,* su bölümü çizgisi.

—Esk. fiz. *Hatt-ı tacil,* HIZUCU* EĞRİSİ'nin eşanlamlısı.

—Esk. gökbil. *Hattı istiva* ya da *hattı üstüva,* ekvator çizgisi. || *Hatt-ı istiva-i semavi,* Yer'in merkezinden geçen ve eksene dik olarak düşürülen düzlemin gökküre ile arakesitine verilen ad. || *Hatt-ı itidal,* ekvator çizgisinde Güneş'in geçtiği daire; Güneş saatinde doğuyla batıyı gösteren çizgi. || *Hatt-ı nısf-ül-leyl,* usturlapta geceyarısını gösteren çizgisi. || *Hatt-ı nısf-ün-nehar, hatt-ı vasat-üs-sema,* meridyen. || *Hatt-ı şafak ü fecr,* usturlabın üzerindeki şafak ve tan çizgileri. || *Hatt-ı vedet-ül-arz,* usturlapta Yer'in tutulum derecesini gösteren çizgi.

—Esk. mat. *Hatt-ı münkesir,* KIRIK* ÇİZGİ'nin eşanlamlısı. || *Hatt-ı müvecceh,* YÖNLÜ GRAF*'ın eşanlamlısı. || *Hatt-ı müveccih,* ya da *müveccih,* DOĞRULTMAN'ın eşanlamlısı. || *Hatt-ı müstakim* ya da *müstakim,* DOĞRU'nun eşanlamlısı. || *Hatt-ı muntasıf* ya da *nâsıf,* AÇIORTAY'ın eşanlamlısı. || *Hatt-ı tesir,* TAŞIYICI'nın eşanlamlısı. || *Hatt-ı vasıt* ya da *vasıt,* KENARORTAY'ın eşanlamlısı. || *Hatt-ı zemin,* YER* ÇİZGİSİ'nin eşanlamlısı.

—Huk. *Gümrük hattı* → GÜMRÜK.

—İnş. *Mahya hattı,* MAHYA ÇİZGİSİ*'nin eşanlamlısı.

—Mad. oc. *Ateşleme hattı,* fünyeleri manyetoya bağlayan elektrik devresi.

—Spor. *Atış hattı,* bir atış standında, ardışık birçok atış merkezinden oluşan dizi. || Bir hedefe ateş etmek için her atıcıya ayrılmış olan yer.

—Su işler. *Boşaltma hattı,* bir yerleşim birimini arıtma merkezine ya da doğal boşaltma noktasına bağlayan, kollektörsüz pis su boşaltma hattı.

—Tasav. *Hatt-ı istiva,* mevlevilerin semahanelerinde, şeyhin oturduğu posttan başlayarak, postun tam karşısına düşen meydan kapısına kadar uzandığı varsayılan ve üzerine basılması uygun görülmeyen düz çizgi.

—Telekom. Elektromanyetik işaretleri, özellikle bir telefon iletişimini sağlamak amacıyla, iki nokta arasında iletmek için aynı yolu izleyen iletkenler kümesi: *İletim hattı, telefon hattı. Hat meşgul.* (Bk. *ansikl.* böl.) || *Abone hattı,* telekomünikasyon ağının bir abonesini, telefon santralına bağlayan hat. || *Direk hat,* özel telefon santralı kullanan bir kuruluşta, doğrudan dış telefon ağına bağlı hat. || *İç hat,* bir abonenin, çoğu kez aynı yapı içindeki iki telefon aygıtını birleştiren ve özel telefon santralından geçen hat.

—Uluslarar. huk. *Esas hat* → ESAS ÇİZGİ*.

—ANSİKL. Ask. denizc. *Savaş hattı,* XVII. yy.'ın ortasında ortaya çıkan ve yelken döneminin sonuna kadar bir kural olarak kalan bir deniz taktiğidir. Filonun yanaşık düzende, yani filoyu oluşturan gemilerin birbirine çok yakın olarak seyretmesine dayanırdı. Savaş sırasında bu gemiler borda bordaya çarpışırlar ve bir gedik açana kadar düşman gemilerini topa tutarlardı. Bu yöntem XVIII. yy.'ın başında büyük bir başarı kazandı. Ancak fazla etkili olmadığından, Nelson gibi cesur amirallerce benimsenmedi.

—Dy. Hat, trenlerin en iyi konfor ve güvenlik koşullarında seyretmesini sağlama amacı güder. Olağan koşullarda iki gerilme sisteminin etkisi altındadır: trenin ağırlığından kaynaklanan düşey kuvvetler; özellikle kurbalarda etkili olan enine kuvvetler. Sanat yapıları dışında, hattın döşendiği altyapı düşey kuvvetlere dayanıklı bir platformdan oluşur; bu platformun, atmosfer koşulları ne olursa olsun, ayırtedici fiziksel niteliklerini koruması, özellikle akaçlamanın eksiksiz yapılması ve killi ya da çamurlu olmaması gerekir.

Bir demiryolu güzergâhı aşağıdaki özellikleri taşır: 1. enine kesit ardışık doğrusal aliniyimanlardan ve parabolik bağlantılarla birleştirilmiş kurbalardan oluşur; kurbaların eğrilik yarıçapları uygun biçimde gelişerek dönemeçlerde vuruları önler; 2. boykesit ise ardışık düz kesimler, rampalar ve şevlerden oluşur; rampalar, yarıçapları çok büyük (10 000 m düzeyinde) çember yaylarıyla birbirine bağlanır.

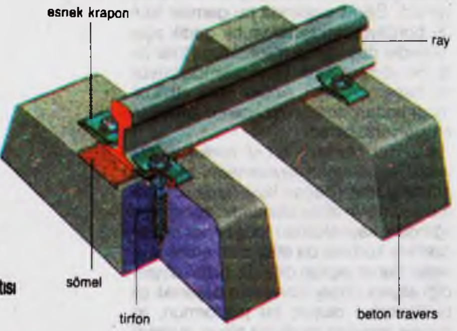
Hat güzergâhının, coğrafyaya ve işletme koşullarına göre düzenlenmesi gerekir. Nitekim genellikle kurba yarıçapları 1 000 m'nin altına düşmemesi ve rampaların metrede 8 mm'yi geçmemesi yeğlenir. Tam anlamıyla hat, traverslere bağlanmış koşut raylardan oluşur; traversler, raylara iyi bir esneklik ve enine kuvvetlere dayanma özellikleri sağlayan balast katmanına oturur.

Raylar uzun yıllar yaklaşık 35 m uzunluğunda birim parçalardan oluşuyor ve birbirine haddelenmiş profillerle ya da cebirelerle bağlanıyordu; cebireler rayların boyuna genleşme payı bırakılarak cıvatalanırdı. 30'larda yapılan bazı deneyler sonucunda rayları birbirine kaynakla bağlayıp döşenme kurallaştı; kuşkusuz küçük yarıçaplı kurbalarda bu yöntem uygulanmaz. Atölyelerde kıvılcımlama ya da indükleme yöntemiyle birbirine kaynaklanarak 288 ile 400 m arasında değişen boyutlarda raylar elde edilir; daha sonra bunlar, gerçekte bir dökümhane işlemi olan ve alüminotermi adı verilen bir kaynaklama yöntemiyle arazide birleştirilir.

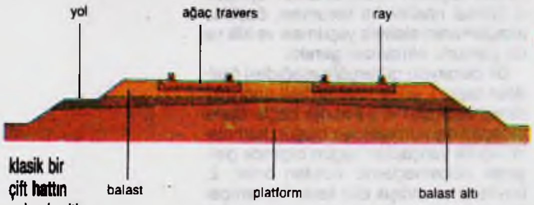
Traversler (km başına 1 500 - 2 000) ağaçtan ya da betondan yapılır; ağaç ya da beton kullanımı bu gereçlerin fiyatlarına, dolayısıyla konjonktüre bağlıdır. Tropikal ülkelerde, ağaç kemirici böcekler yüzünden metal traverslerin kullanımı yeğlenir.

Raylar traverslere çeşitli bağlantı malzemeleriyle bağlanır. Platformun aylarca don altında kaldığı ülkelerde raylar tra-

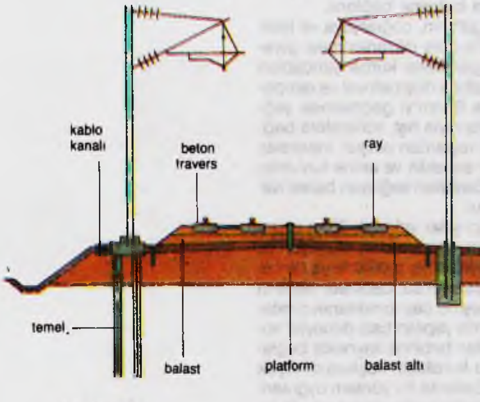
verslere krampon adı verilen ve rayın traverse belli ölçüde vurmasını sağlayan kalın çivilerle çakılıyordu. Günümüzde traversin türüne göre genellikle tirfonlar ya da cıvata-tirfonlar kullanılır. Raylar kaynakla birleştirildiğinde traversler üstünde sıkıştırma kuvvetinin zaman içinde sabit kalması sağlanarak, yol şasisinin enine dayanımı büyük ölçüde artırılır; çünkü cebirelerin soğurduğu genleşmeden doğmuş sıkışma gerilmeleriyle artacak enine itme kuvvetine yolun dayanması gerekir. Böylece tirfon başlarına yerleştirilen esnek krapolar ve traversler ile ray pateni arasına yerleştirilen plastik maddeden oluklu sömellerle bağlantı malzemesine dengeli bir esneklik kazandırılır. Bu döşeme yöntemi bütün hızlar, hatta en yüksek olanlar için elverişlidir. Betonarme yol üstüne deneysel amaçlarla döşenen raylar, yüksek maliyetleri yanında, beklenen sonuçları da vermedi; bu yöntemin kullanımı birkaç özel alanla (viyadükler, yeraltı yapıları, metro) sınırlıdır.



klasik bir çift hatta ayrıntılı ray bağlantısı



klasik bir çift hattın enine kesiti



bir yüksek hız hattının enine kesiti

Hat bakımında şu işlemler yapılır: 1. düzleme, alinyimanlarda hattı yatay tutmaya ve trenin hızına bağlı merkezkaç kuvvetin etkilerini dengelemek için kurbalara verilen deverin (dıştaki rayı yükseltme) zamanla değişmezliğini sağlamaya yarar; 2. düzeltme, yatay düzlemde eksiksiz bir geometrik biçimi korumaya olanak verir. Bu işlemler otomatik makinelerle gerçekleştirilir. Öte yandan her yıl yapılan ot temizleme işlemleriyle balast katmanı kuru ve temiz tutulur.

• *Hat genişliği.* Dünyada en yaygın hat genişliği *normal hat* da denilen, 1,435 m aralıkla döşenen hattır; dünyanın 2/3'ünde özellikle Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da bu genişlik kullanılır. En sık kullanılan diğer hat genişlikleri şunlardır: 1,67 m (İspanya, Portekiz, Güney Amerika, Hindistan); 1,60 m (İrlanda, Brezilya, Avustralya); 1,524 m (Rusya, Finlandiya); 1,067 m (Afrika, Japonya, Filipinler); 1 m ya da *metrelik hat* (Hindistan, Afrika, dünyanın çeşitli yerlerindeki bölgesel hatlar); 0,76 m (Hindistan, Afrika, Avrupa'daki bölgesel hatlar); 0,60 m (dekovil sistemi).

—Elektron. *Geciktirme hatları.* Bunlar zaman çoğullamasında, kodlu darbelerle iletimlerde, elektromanyetik algılama ve televizyon tekniğinde kullanılır. Küçük gecikmeler için, indüktans-sığa türü filtre hücreleri dizisinden yararlanılır. Büyük gecikmelerde elektrik salınımları, piezoelektrik türdönüştürücülerle, bir katıda ya da cıva gibi bir sıvıda görece daha yavaş yayılan mekanik salınımlara dönüştürülür.

—Tar. telm. *Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır,* İkinci İnönü savaşı'ndan sonra ve Sakarya savaşı'ndan önce, türk kuvvetlerinin Sakarya ırmağının doğusuna çekilmeleri üzerine başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın (Atatürk) "Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır; bu satıh bütün vatandır" şeklindeki düşüncesinin özetlenmiş biçimi. (Bu söz, savaş sırasında yazılı ya da sözlü bir komuta biçiminde verilmiş olmayıp başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın düşündüğü ve uyguladığı bir yöntemdir. Mustafa Kemal Paşa, daha sonra bu düşüncelerini *Nutuk*'ta sözlü hale getirmiştir.)

—Telekom. Abone hatları dışında, telekomünikasyon hatlarının ve devrelerinin birçoğu sınırlanmamıştır ve frekans ya da zaman çoğullamasıyla, telefon işaretlerini olduğu kadar, telgraf, veri, telekopi ya da başka işaretleri de iletebilir.

HAT, -ttı a. (öncekiyle eşkökenli). *Esk.* **1.** Genellikle harfleri, özellikle de arap harflerini zarif ve süslü biçimde düzenlemeye dayanan yazı sanatı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Parmağın on ikide biri değerinde bir uzunluk ölçüsü. **—3.** Yeni çıkan sakal ve bıyık: *"Ey hatt riyâz-ı çehrede sünbül müsün nesin"* (Nâmi, XVIII. yy.). **—4.** *Hat-şinas,* yazıdan anlayan, hat uzmanı. ‖ *Hatt-âver,* sakalı bıyığı yeni çıkmış; genç. ‖ *Hatt-ı âb,* suyla yazılan yazı; çabuk kaybolan ya da görülmeyen. ‖ *Hatt-ı azadi,* özgür bırakma yazısı. ‖ *Hatt-ı bendegi,* köle alımında kullanılan sahiplik belgesi. ‖ *Hatt-ı dest,* el yazısı. ‖ *Hatt-ı eman,* özellikle düşman topraklarında verilen yolculuk ve himaye belgesi; af, özür dilemek için yazılan yazı. ‖ *Hatt-ı evvel,* elif harfi; Allah'ın ebedi ve ezeli emirleri; Allah'ın tahtı olduğuna inanılan Mekke şehri. ‖ *Hatt-ı hûn,* baş kesilmesini buyuran ferman. ‖ *Hatt-ı kerdar* ya da *hatt-ı kirdar,* insan davranışlarının melekler tarafından kaydedildiğine inanılan ilahi yazı. ‖ *Hatt-ı mihi,* çivi yazısı: *"....hatt-ı mîhîye benzer bir şeyler resmeder"* (H. R. Gürpınar). ‖ *Hatt-ı nil,* çocuğu kötü bakıştan korumak için alnına konulan işaret. ‖ *Hatt-ı pây-ı kelâğ, hatt-ı pençe-i gürbe,* okunaksız yazı. ‖ *Hatt-ı pişani,* alınyazısı, kader. ‖ *Hatt-ı sebz,* yeni çıkan ince tüyler; şimdiki zamanla sonsuzluk arasında bulunduğuna inanılan görünmez dünya.

—Ed. Divan edebiyatında sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Hat. *Hatt-ı afitabi,* kuyruklu harflerin sonu süslemeli arap yazısı. ‖ *Hatt-ı ateşhan,* ateşe tutularak okunabilen arap yazısı. ‖ *Hatt-ı beyzavi,* kuyruklu harflerinin sonu oval kıvrımlı arap yazısı. ‖ *Hatt-ı celi* → CELİ. ‖ *Hatt-ı çeşm-i muri,* çok küçük ve ince harflerden oluşan arap yazısı. ‖ *Hatt-ı divani* → DİVANİ. ‖ *Hatt-ı gubari* → GUBARİ. ‖ *Hatt-ı gülzar,* harflerinin çevresi çiçeklerle süslenmiş arap yazısı. ‖ *Hatt-ı kûfi* → KÛFİ. ‖ *Hatt-ı nesih* → NESİH. ‖ *Hatt-ı nestalik* → NESTALİK. ‖ *Hatt-ı reyhani* → REYHANİ. ‖ *Hatt-ı rık'a* → RIKA. ‖ *Hatt-ı siyakat* → SİYAKAT. ‖ *Hatt-ı sülüs* → SÜLÜS. ‖ *Hatt-ı şeceri,* süslemeli bir tür arap yazısı. ‖ *Hatt-ı şikeste* → ŞİKESTE. ‖ *Hatt-ı talik* → TALİK. ‖ *Hatt-ı zerendûd,* altın yaldızlı arap yazısı.

—Kur. tar. *Hattı hümayun* (*hattı şerif* de denir), padişahların herhangi bir iş için bizzat yazdıkları yazılar. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Hattı hümayunla muveşşah ferman,* üzerinde padişahın el yazısı bulunan ferman. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. • *Uzakdoğu.* Hat sanatının Çin'de, aydınlarca benimsenmiş bir tür düşünce eylemi olarak özel bir yeri vardır. Yazıdan doğan hat sanatı, Hanlar döneminin sonlarından başlayarak, haberleşme işlevini bir yana iterek hattatın kendi duyarlığını anlatmaya yarayan biçimsel ve plastik bir yaratıcılığın dayanağı durumuna geldi. Hat sanatı, eski dikilitaşlardan bugünün duvar ilanlarına kadar çin yaşamının bütün alanlarına girdi ve IV. yy.'dan beri üç ana üslupta ele alındı: düzgün *(kaişu),* yarı işlek *(şingşu),* işlek *(tsaoşu).* Yazı sanatının tarihi ve gelişimi, bu sanatı devamlı uygulamış olan Çin İmparatorluğu aydınlar yönetimine sıkı sıkıya bağlıdır; saygınlığı ve en büyük uygulayıcıları da bu gelişmeden doğmuştur: Vang Şici (321-379), oğlu Vang Şianci (344-388), Huaisu (725-785), Su Dongpo (1036-1101) ve Mi Fu (1051-1107), Vın Cıngming (1470-1559) ve Dong Çiçang (1555-1636), vb. Japonya'da Kore ve Vietnam'da olduğu gibi V.-VI. yy.'lara doğru çin hat sanatı benimsendi, ancak zamanla, duygusal izler taşıyan, dekoratif bir boyuta sahip, özgün bir üslup geliştirildi.

• Arap sanatında *hüsn-i hat* (hüsnihat, hüsnühat) olarak ifadelendirilen güzel yazı, daha sonra arapçada çizgi, yazı anlamına gelen *hat* sözcüğüyle karşılandı. Müslümanların kullandığı hattın temeli, Araplar gibi sami ırktan olan ve bugünkü Ürdün'ün B.'sıyla, Lût gölünün G.'inde yaşayan Nabatiler'in yazısına dayanır. Bu kavim ortadan kalktıktan sonra Araplar onların yazısını benimsediler. Hz. Muhammet'in doğumundan iki yıl önce, 568'de yazılmış, bir kiliseye ait olan Harran yazıtlarındaki hattın ilkel arap yazısıyla benzerlikler gösterdiği saptanmıştır. İslamiyetten önceki yakın tarihlere ilişkin öteki yazıtlarda ve papirüslere yazılmış metinlerde, harflerin bir bölümünün köşeli, bir bölümünün de yuvarlak oluşu, başlangıçta arap hattının da bu iki özelliği taşıdığını gösterir. Arap bilgini Kalkaşandi (XIV. yy.), nabati hattının Irak'taki Enbar ve Hire kentlerine, ticaretle de VI. yy. sonlarında Orta Arabistan'a, Mekke'ye geldiğini bildirir. Arap bilginler arap hattına, yazıldığı ve kullanıldığı yerlere göre çeşitli adlar verdiler. Kimi bilginler bu yazının temelini (yanlış olarak) G. Arabistan'da yaşayan Himyeri krallığı'nın *müsned* adlı yazısına dayandırdıklarından, ona önceleri "kopma, ayrılma" anlamına gelen *cezm* adını verdiler. Oysa himyeri hattında her harf, latin yazısında olduğu gibi bağımsızdır. Kimi bilginler de arap hattını, Mekke'de kullanıldığı için *hatt-ı mekkî,* Medine'de kullanıldığı için de *hatt-ı medenî* olarak adlandırdılar. Bu tarihlerde yazı *mâil* (dikey harfleri uzun ve sağa doğru eğik) ve *meşk* (yatay harfleri fazlaca uzun) olarak iki üsluba ayrıldı. Dört halife döneminde (632-661) birçok bölgenin ele geçirilmesiyle arap hattı yaygınlaştı, yeni adlarla gelişimini sürdürdü. Basra'da *hatt-ı basrî,* halife Ali'nin Kûfe kentini merkez yapmasından sonra da *hatt-ı kûfi* adını aldı. Emeviler döneminde (661-750) islam devletinin sınırları Türkistan'dan Endülüs'e kadar uzanırken, arap yazısı çeşitli islam ülkeleri ta-



Larousse

çin hat sanatı
Cang Şü, kıvrımlı üslup, VIII. yy.
özel kol.



Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin bir hilyesi



çeşitli hat örnekleri
muhakkak, tevki (icaze)
celi divani, icaze, talik

rafından kullanılan ortak bir yazı haline geldi ve *islam hattı* olarak anılmaya başlandı. Emeviler'in son dönemlerinde hatt-ı kûfi değişikliğe uğradı ve harflerin köşeli biçimleri yuvarlaklık kazanmaya başladı. Abbasiler döneminin başlarında kûfiden *aklâm-ı sitte* (altı kalem) denilen ve muhakkak, reyhani, sülüs, nesih, tevki ve rıka'dan oluşan altı tür yazı meydana geldi. Aklâm-ı sittenin doğuşuyla, kûfi yazı önemini yitirdiyse de, süs öğesi olarak günümüze değin kullanıldı (Anadolu'da Süleyman I dönemine değin, daha sonra da XIX. yy.'da). Abdülhamit II döneminin ünlü gazetecisi ve yazarı Mehmet Tevfik Ebüzziya (1848-1923) kûfi yazıyla güzel yapıtlar bıraktı (kitap başlıkları, Yıldız camisi'nin kuşak yazısı). İstanbul'da Kızıltoprak'taki Zühtüpaşa camisi'nin kuşak yazısı da kûfi hatla yazılmıştır. Günümüzde Prof. Emin Barın (öl. 1987) kûfi yazıyla güzel kompozisyonlar meydana getiriyordu. İranlılar'ın dinsel yapılarında da bu yazının başarılı örnekleri bulunmaktadır. Günden güne değişen aklâm-ı sitte, ünlü arap veziri ve hattatı İbni Mukle'nin (886-940) yazılarında belirli kurallara kavuştu. Sanatçı noktayı, elif harfini ve yuvarlakları ölçülere bağladı ve bu ana ölçüler içinde yazdı. Günümüzde islam ülkelerinde kullanılmakta olan aklâm-ı sittenin özellikleri şunlardır: muhakkak yazı sülüse göre köşeli olduğu gibi, yuvarlak harflerinin derinliği az, uzunlukları fazladır. Reyhani yazı, muhakkakın küçük yazılan biçimidir, kuralları aynıdır. Sülüs yazı muhakkaka oranla boy ve genişlik olarak biraz daha küçüktür, yuvarlak harflerinin derinliği biraz fazla, boyları ise kısacadır. Tevki yazı sülüsün küçüğüdür. Başka harfe bağlanması olanağı bulunmayan kimi harflerin bileşme ve bağlanma eğilimi göstermesi, bu hattın özelliklerindendir. Rıka yazı tevkinin küçük yazılan biçimidir ve kuralları değişmez. Muhakkak ve reyhani yazılar XVI. yy.'a değin özellikle büyük boy Kuran'ların yazılmasında kullanılmıştır. Sülüs ve nesih hatların kullanım alanı geniştir. Tevki yazıyla daha çok vakfiyeler, rıka ile de dua kitapları, vakıfnameler ve icazetnameler yazılmıştır. Bu yazılar çok küçük ayrılıklar gösterdiklerinden, bunlardan birini bilen hattat, ötekileri de kolaylıkla yazabilmektedir. Doğruluğu tartışmalı olmakla birlikte kimi kaynaklar, Emeviler döneminde *siyakat* hattının varlığından söz ederler. Anadolu Selçukluları'nca bilinen bu yazının sanatsal bir özelliği yoktur; yaklaşık 1878'e değin maliye, tapu ve evkaf kayıtlarında kullanılmıştır. Kûfi kökenli olan bu yazının okunması bilgi ve deneyime bağlıdır, bu yüzden hesaplarda gizliliği korumak amacıyla bulunduğu sanılır. Kaynaklara göre XI. yy.'da İran'da ortaya çıkan *talik* yazının, tevki, rıka, nesih ve hatta İranlılar'ın eski alfabelerinin (avesta, pehlevi) karışımından meydana geldiğine inanılır. Bu yazı XIII. yy.'da gerçek kişiliğine kavuştu, XV. yy.'ın başından sonra önemini yitirdi ve yerini *nestalik* yazıya bıraktı. "Asılı, asılmış" anlamına gelen talik yazıda hemen hemen tüm harfler birbiriyle bileşir ve birbirine asılı durumda gibidir. İran ve Afganistan'da kullanılan bu yazı, günümüzde de yalnızca bu iki ülkede sanat yapmak için uygulanmaktadır. İranlı sanatçıların buluşu olan nestalik yazının ilk örneklerine XIII. yy.'da rastlanır. Bu yazı gerçek formuna XV. yy.'da ulaşmış, kırlangıç kanatlarını andıran görünüşüyle daha çok şiir kitaplarının yazımında kullanılmıştır. Kurallara uymaksızın yazılan nestalike *şikeste nestalik* denir.

İranlılar'ın tarassul ve talik yazılarından esinlenerek türk hattatlarca bulunmuş olan *divani* yazı Divanı hümayun'dan çıkacak resmi yazışmalarda ve kararların yazımında uygulandı. Bu yazıda harfler



Solange Ory

arap hat sanatı
Şah İsmail için Mir İmad'ın yaptığı talik üslupta iran resmi, XVI. yy.
Arlasez kol., İstanbul

sola, aşağıya doğru eğiktir. Satır sonları da hafifçe yukarıya doğru yükselir. Bütün harfler birbiriyle bileştiği için okunması ve yazılması güçtür. Divaninin irisi anlamındaki *celi divani*, daha kalın, geniş uçlu kalemle yazılır; harfleri farklı ve süslüdür. Divani gibi Divanı hümayun'dan çıkan ferman, menşur ve temliknamelerde kullanılan bu yazıya Mehmet II'den (Fatih) sonra rastlanır. Osmanlı hattatlarınca, divaniden esinlenerek geliştirilmiş olan *rıka*'nın ilk örnekleri Ahmet III dönemindendir. Divanı hümayun'da ve Babıâli'de kullanılan rıka yazıda dikey harflerin boyları kısa, eğimleri azdır. Yazılması ve okunması kolay olduğundan yazımı yaygındır. Hattın olabildiği ölçüde küçük yazılmasına *hurda* (küçük), *gubari* (toza benzeyen, toz gibi) ya da *hafi* (gizli) denir. Normal ve büyük yazılarda görülen sanatsal nitelik hurda yazılarda yoktur. Bir pirinç tanesine yazılmış Fatiha suresi hurda hatta örnek gösterilebilir. Büyük, daha doğrusu geniş ölçüdeki yazılara *celi hat* denir. Genellikle üç mm'yi aşan hat celi sayılır. Türk hattatlarının sülüs celisiyle yazılmış büyük levhaları özellikle dikkati çeker. Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin (1801-1876), günümüzde Ayasofya müzesi'nde bulunan sekiz levhası, dünyanın en büyük celi yazıları sayılır. Bunlarda harflerin genişliği 35 cm, levhaların çapı da 7,5 m'dir.

Hatt-ı müselsel (zincir gibi yazı), harfleri birbirine bağlanarak yazılan ve sülüs hatta uygulanan bir yazı biçimidir. Alay

Ahmet Karahisari'den bir kıta (XVI. yy.)
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul





Şeyh Hamdullah'ın bir kıtası (XVI. yy.) *Topkapı sarayı müzesi İstanbul*

emini Arif Bey, sülüs ve rıka hatlarda, harflerin ağaç dalları biçiminde düzenlenmesini denemiş *(hatt-ı şeceri)*, ancak bu üslup tutunmamıştır. Dinsel eğitimlerde alınan icazetnamelerle, hattat icazetnamelerinde kullanılan rıka yazıya *hatt-ı icaze* ya da *hatt-ı icazet* denir. İkili ya da iki bölümden oluşan yazılar ise *hatt-ı müsenna* diye adlandırılır. Bu tür yazılarda sağdaki bölüm, soldakinin tersidir. Güzel bir görünümü olan bu yazılara *aynalı yazı* da denir. Her tür yazıya uygulanabilen *hatt-ı muamma*, sözün okunması zor bir biçimde düzenlenmesi istifinden oluşur. *Hatt-ı sünbüli* de bu türdendir. Hattat Arif Hikmet tarafından uygulanan bu yazıda harfler sümbüle benzetilir. Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun (öl. 1978) buluşu olan *alev yazısı*'nda harfler alev biçimindedir. Ancak bunlar bir hat türünden çok birer üslup denemesi olarak nitelenir.

Geçmişte hat, dönemin ünlü hattatlarının verdiği özel derslerle öğreniliyordu. Osmanlı döneminde Enderun'da da hat dersleri vardı. 1914'te Medreset ül-hattatin açıldı, Cumhuriyet'ten sonra Hattat mektebi adıyla yeni harflerin kabulüne değin (1928) etkinliğini sürdürdü. Daha sonra İstanbul Güzel sanatlar akademisi'nde türk süsleme sanatları bölümünde öğretildi (1936-1963). Günümüzde Mimar Sinan üniversitesi güzel sanatlar fakültesi'nde hat sanatı dersleri verilmektedir. (→ HATTAT, HATTATLIK.)

• *Batı.* Hat sanatı özellikle manastırlarda gelişti. Heykelcilerin model olarak yararlandıkları tezhip sanatı yapıtlarıyla yakın ilişki içindedir: Moissac ve Autun katedrallerinde roma tarzı alınlık tablalarındaki kumaş kıvrımları son derece belirgin hat özellikleri taşır. Büyük harfler ve baş harfler hayvan, çiçek ve arabesk motifleriyle bezeli ilginç biçimlere ulaştı. En bilinen hat sanatçıları arasında Brugge noteri Karlin (XIII. yy.), Orléanslı Raoulet (XIV. yy.), Nicolas Jarry (XVII. yy.) sayılabilir. Louis XIV. Nicolas Jarry'yi "yazarı ve müzik notacısı" olarak atadı; onun başyapıtları arasında, Montausier markisinin 1641'de Julie d'Angennes için yaptırttığı *la Guirlande de Julie* sayılabilir.

—Ed. "Sebz, çemen" diye de adlandırılan ayva tüyleri ile yazı anlamına gelen hat arasında da bağ kurulur: *"Hatın devrinde eşk-i âl ile derd ü gamın şerhin / Dem olmaz kim ruh-i zerd üzre müjgânım rakam etmez"* (Yüzündeki ayva tüyleri zamanında [yüzünün çevresinde] derdimin açıklamasını sararmış yanağıma durmadan kırmızı gözyaşıyla yazar) [Fuzuli]. Hat, yüzdeki tüyler kesreti (çokluğu), yüz ise vahdeti (Tanrı'nın birliğini) simgeler. Vahdete kesretten gidilir. Buna ulaşmak için acılar çekilir ve bu acı, sarı yüz üzerine kırmızı gözyaşı ile yazılır. Yazan da kaleme benzeyen kirpiklerdir.

—Kur. tar. *Hattı hümayun.* XVI. yy.'a kadar padişahlar seyrek olarak ve pek sınırlı konularda yazılı emirler verirler, daha çok sadrazam ya da öteki görevlilerce hazırlanan fermanları onaylarlardı. Vezir ve kazaskerlerin huzura kabul edildikleri arz günlerinde sadrazamlar tarafından kendilerine arz edilen konular hakkında, sözlü olarak düşüncelerini söylerler ve sadrazamlar da gereken işlemi yaparlardı. Padişahlar görüşlerini bu biçimde sözlü olarak bildirdikleri gibi, kimi zaman kendilerine sunulan yazılı kâğıtların üst kenarına kısaca kendi el yazılarıyla yazarlardı.

Murat III (1574-1595) sadrazamlarına güvensizliğinden emirlerini bizzat hattı hümayun ile vermeye başladı. Padişah adına Divanı hümayun'dan yazılan tuğralı fermanların önemi azaldı; bunlara güven duyulmadığından mutlaka hattı hümayun istenmeye başlandı. Bu durum, Divanı hümayun'un önemini azalttığı için devlet işlerinin aksamasına neden oldu. Murat II-I'ten sonra tahta çıkan bazı genç ya da aklen rahatsız padişahlar zamanında daha da bozulan hattı hümayun usulü Köprülüler'in dirayetli yönetimleri sayesinde makul bir biçime sokulabildi.

Osmanlı padişahlarının dört türlü hattı hümayunları vardı: 1. Tümüyle padişahın yetkisinde olan Enderunı hümayun'a nakil ve atanmalar ile Enderun'dan dış hizmetlere atanmalar (çıkma) hakkındaki yazılar. 2. Herhangi bir sorun hakkında sadrazamların "telhis" ya da "takrir" denilen arz tezkirelerinin üzerine bizzat padişah tarafından yazılan mütalaa. 3. Herhangi bir konuda bizzat padişah tarafından yazılan ferman (beyaz üzerine hattı hümayun). 4. Divanı hümayun'dan çıkan tuğralı fermanın üzerine padişahın kendi el yazısıyla yazdığı not (hattı hümayunla muveşşah ferman).

XVIII. yy. ikinci yarısından başlayarak kendilerine sunulan sorunlar hakkında padişahların hattı hümayun ile verdikleri emirler önem kazandı. Sorumluluktan kaçan sadrazamlar, her şeyi padişahtan sorarak hattı hümayun ile emir almayı gelenek haline getirdiler. Bu dönemde devlet işlerini bizzat izleyen ve en çok hattı hümayun çıkaran padişah Abdülhamit I'dir.

Hattı hümayunlar, "talik", "talik kırması", "nesih" ve "rika" ile yazılırdı. Mahmut II'den başlayarak yalnızca "rika" ile yazılması âdet oldu ve bu osmanlı saltanatının sonuna kadar sürdü. "Telhis", "takrir", "ferman" ya da "hattı hümayun" yazılması usulü 1832 yılından başlayarak bırakıldı ve yerini "irade" aldı. Bu tarihten sonra başkâtipler, sadrazam tarafından sunulan evrakı padişaha okuduktan ve onun sözlü iradesini aldıktan sonra gereğini bir tezkire ile Babıâli'ye bildirmeye başladılar. Padişah tarafından bizzat çıkarılan iradeler de yine başkâtip tarafından bir tezkire ile sadrazama bildirilirdi. Sadrazamların "tezkirei samiye" denilen arz tezkirelerinin üzerine bazı hattı hümayunların yazıldığı görülürse de bunlar pek azdı. Bundan başka, bizzat padişahın yazısı olmayıp, fakat devlette yapılacak esaslı ıslahata ilişkin padişahın emir ve iradesi ile ilan edilen fermana da "hattı hümayun" denilirdi (1839 tarihli Gülhane hattı hümayunu). Sadrazamlar azledildikleri zaman, yerine geçen yeni sadrazama hitaben yazılarak, Babıâliye gönderilen ve devlet işleri hakkında bir talimat niteliğinde olan hattı hümayunlar da vardı. Bunlar çok kere padişahların kendi yazıları ile olur ve yazının kime ait olduğu bilindiğinden altına imza konulmazdı. Eğer padişah bu hattı hümayunu kendisi yazmamış ise, kendi iradesiyle yazıldığını belirtmek için altına imzasını atardı. Tanzimat'tan önce yeni sadrazama hattı hümayun, atanmasından 3 gün sonra gönderilirdi. Bu tarihten sonra hattı hümayunun sadaret alayı ile birlikte, başkâtip tarafından Babıâli'ye getirilmesi gelenekleşti. Tanzimat'ın ilanına kadar, Enderun atamalarına ilişkin olanlar dışında hattı hümayunlar reisülküttaba teslim edilir ve her aya ait hattı hümayunlar bir torbaya konulup üzeri mühürlenirdi. Sonra hepsi bir sandığa yerleştirilerek o da mühürlenir ve işi bitmiş olanlar arşivde saklanırdı.

• *Hattı hümayunla muveşşah ferman.* Doğrudan doğruya Divanı hümayun'dan ya da maliyeden yazılarak padişahın tuğrası çekilen bir fermanın üzerine ya da baş tarafına padişah kimi zaman kendi el yazısı ile fermanda geçen hükümleri onayladığını bildiren bir cümle yazardı. "Padişahın elyazısı ile süslenmiş ferman" anlamında "hattı hümayunla muveşşah ferman" denilen bu tür fermanlar kendisine gönderilen kimse için büyük iltifat sayıldığından, vezirler arasında çeşitli rekabetlere de neden olurdu. Örneğin, hattı hümayun ile tayin edilmiş bir komutan, başarısızlığı nedeniyle harp içinde sadrazam tarafından azledilmek istenince hattı hümayun ile atandığını ileri sürerek direnebiliyordu.

Hat ve hattatlar, İran asıllı Habib Efendi'nin, türk ve iranlı hattatlar, müzehhipler ve ciltçilere ilişkin kitabı. (1882'de bastırılan kitap, başlangıcından 1880'lere uzanan dönemi kapsar.)

HATA a. (ar. *ḫaṭa*). **1.** İyi düşünmemekten, beceriksizlikten vb. kaynaklanan yanlış davranış; kabahat, kusur: *Küçük, büyük, bağışlanabilir bir hata yapmak. Öfke birtakım hatalar yapmama neden oldu. Gençlik hataları.* **—2.** Kurallara bağlı bir etkinliğin gereklerini yerine getirmeme: *Küçük bir hata büyük bir kazaya neden olabilir. Direksiyon hatası.* **—3.** Bir düzenlemeye, bir oyun kuralına uymama; faul: *Hata yaptığı için cezalandırılan oyuncu.* **—4.** Bir kurala, bir ilkeye, bir yönteme uymamaktan kaynaklanan şey; yanlış: *Daktilo hatası. Türkçe, imla, baskı hatası.* **—5.** Satışa sunulan bir üründeki kusur; defo: *Mallarımızda hiçbir hata yoktur.* **—6.** Yanılma olgusu, gerçeğe uygun olmayan bir görüşü benimseme, ortaya koyma, yanlış olanı doğru sayma; yanılgı: *Mantık hatası. Adli hata.* **—7.** *Hata benden, ata senden,* bir yanlışlık yapılması durumunda bağışlanma dileği belirtmek için söylenir. || *Hata etmek, işlemek,* bilerek ya da bilmeyerek yanılmak, yanılgıya düşmek. || *Hataya düşmek,* yanılmak, farkında olmadan bir yanlışlık yapmak. || *Hata payı,* bir ölçünün gözlenen değeri ile gerçek değeri arasındaki fark: *Hata payının yüksek ya da düşük olması.*

—*Esk. Hata ve hatar,* suç ve suçun tehlikeleri. || *Hata sevap cetveli,* kitapların sonunda bulunan "yanlış-doğru" cetveli. || *Hata-bahş,* kusuru, kabahati hoşgören, bağışlayan. || *Hata-kâr,* suç işleyen, yanılan. || *Hata-pûş,* suçları görmezlikten gelen, örten, kapatan.

—Arit. Bir a sayısının a' değerbiçimi ile a doğru değeri arasındaki fark. (Hata Δa ile gösterilir; $\Delta a = a' - a$. a' ün, a nın eksik ya da artık bir değerbiçimi oluşuna göre, Δa pozitif ya da negatiftir; öyleyse "mutlak hata" deyimini kullanmaktan kaçınmalı.) || *Hata yüzdesi,* t_a, a nın hata oranı olduğuna göre % 100 t_a ya eşit değer. || a *nın hata oranı, a* sıfır değilse $\frac{\Delta a}{a}$ ya eşit t_a bölümü.("Bağıl hata" deyimini kullanmaktan kaçınmalı.)

—İsl. huk. Kasıt bulunmaksızın dine aykırı olarak yapılan iş. (Bu özelliği ile hata, cezayı ya hafifletir ya da bütünüyle ortadan kaldırır [Kuran, IV, 92; XXXII, 5]. Fıkıh usulünde hata, sevap [yerinde yargıya varma] teriminin karşıtıdır. Hz. Muhammet'in bir hadisine göre, müçdehit içtihadında hata ederse, günahkâr sayılmayacağı gibi sevap kazanmış da olur.)

—İstat. → YANILGI.

—Mat. çözlm. ve Olasıl. *Hata fonksiyonu,* $\frac{2}{\sqrt{\pi}} e^{-t^2} dt$ nin 0 dan x e kadar integrali olarak tanımlanan fonksiyon. (Bu fonksiyon erf (x) ile gösterilir. erf(+ ∞)= +1 dir. Hata integrali de denen hata fonksiyonu, olasılıklar hesabında ve istatistikte sözkonusu olur.)

—Ölçbil. Bir ölçümün, gözlenen değeri ile gerçek ya da tam değeri arasındaki fark. (Eşanl. YANILMA.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Hata giderme,* ölçme işlemlerine en küçük ka-

relerle değerlendirme tekniğini uygulama. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Beklenmedik hata,* ölçme programında bulunmayan, ama uygulamadaki eksiklerden kaynaklanan hata. (Beklenmedik hatalar genellikle uygulayıcıdan kaynaklanır ve her iki yönde de oluşabilir.) || *Değerlendirme hatası,* hesaplanan değer ile gerçek değer arasındaki fark. || *Göreli hata,* mutlak hata ile büyüklüğün değeri arasındaki oran. (Fiziksel bir ölçümün doğruluğu göreli hatayla belirlenir.) || *Gözlem hatası,* gözlem yöntemleri konusunda insanın ya da aygıtların yetersizliğinden kaynaklanan hata. || *Mutlak hata,* bir büyüklüğün ölçülen değeri ile gerçek değeri (genellikle bilinmez) arasındaki fark. || *Rastlantısal hata,* gerek aygıta, gerek uygulayıcıya bağlı birçok kısmi hatanın rastlantısal olarak birleşmesinden kaynaklanan hata. || *Sistemli hata,* sürekli nedenlerden (kullanılan deney yöntemi, ölçü aygıtının iyi ayarlanmaması vb.) kaynaklanan ve daima aynı yönde oluşan hata.

—Siber. Bir otomatik denetim sisteminde, giriş ve çıkış büyüklükleri arasındaki fark. (Hata, mutlak değer olarak ve zıt işaretle sapmaya eşittir.)

—Spor. Bireysel ya da takım oyunlarında oyuncuların teknik olarak yaptıkları kuraldışı hareket. || *Çift hata,* teniste servisi atan oyuncunun, üst üste iki kere topu fileye takması ya da sahanın dışına atması (puan rakibin hanesine yazılır); voleybolda her iki rakibin aynı anda hata yapması (puan ortada kalır). || *Kişisel hata,* takım oyunlarında bir oyuncunun rakip oyuncuyla temas ederken yaptığı kuraldışı davranış. (FAUL de denir.)

—Tekst. *Atkı hatası,* atkının, yanlış kalkan bir çözgü ipliğinin arasından geçmesiyle oluşan hata. || *Ayar hatası,* silindirin iğne tahtasına düzensiz olarak vurması.

—ANSİKL. Huk. Hata, borçlar hukukunda iradeyi sakatlayan nedenlerden biri olarak anılır. Sözleşme yapılırken esaslı bir hata işleyen kişi o sözleşme ile bağlı olmaz (Borçlar k. md. 23). Yasaya göre esaslı hata sayılan durumlar özellikle şunlardır: 1. hata ettiğini ileri süren tarafın bir sözleşme hakkında rızasını bildirirken başka bir sözleşmeyi düşünmüş (kastetmiş) olması; 2. hata ettiğini ileri süren tarafın, sözleşmenin konusu olan şeyden başka bir şey düşünmüş ya da üzerine borç alırken başlıca göz önünde tuttuğu kimsede yanılmış olması; 3. hata ettiğini ileri süren tarafın üstlendiği edimin düşündüğü şeyden önemli ölçüde çok ve karşı-edimin önemli ölçüde az olması; 4. hata ettiğini ileri süren tarafın sözleşmenin temel öğelerinde yanılmış olması (Borçlar k. md. 24). Bir kişinin, kendisini sözleşme yapmaya iten nedenler üzerinde hata etmesi sözleşmeyi sakatlamaz. Örneğin bir satım sözleşmesinde satıcı elindeki malı satarken onun değerinin yakında düşeceğini hesaplayarak elinden çıkarmak isteyebilir ve bu konuda yanılabilir. Bu durumda sözleşme sakatlanmış sayılmaz. Bu kural yasada "akdin yalnız saiklerine taalluk eden hata, esaslı değildir" biçiminde dile getirilmiştir (md. 24). Bunun dışında, olağan hesap yanlışlıkları da sözleşmenin geçerliliğini zedelemez, bunlar düzeltilmekle yetinilir (md. 24). Hatanın hukuksal sonucu, hata yapan tarafın sözleşmeyle bağlı olmamasıdır. Ancak bu sözleşme karşı taraf için bağlayıcı niteliğini korur. Hata yapan taraf, sözleşmenin gereklerini yerine getirmeme konusundaki kararını hatayı öğrenmesinden başlayarak bir yıl içinde karşı tarafa bildirmek zorundadır. Böyle bildirimde bulunmazsa sözleşmeyi onaylamış sayılır ve onunla bağlanır. (→ BUTLAN.) Bir sözleşmenin yapılmasında hataya düşen taraf, objektif iyi niyet kurallarına aykırı olarak buna dayanamaz. Bu kuralın sonucu olarak kendi yararına sonuç doğuran bir sözleşmeyi bozamayacağı gibi yalnızca karşı tarafa zarar vermek için de böyle bir girişimde bulunamaz. Bunun dışında, özellikle yapmayı düşündüğü sözleşmeyi karşı taraf yerine getirmeye hazır olduğunu bildirirse bu sözleşme onu bağlar (md. 25). Sözleşmenin sonuçlarından kurtulmak için hata ettiğini ileri süren taraf, eğer hata kendi kusurundan ileri gelmişse, sözleşmenin bozulmasından doğan zararı gidermek zorundadır. Ancak, karşı taraf hatayı biliyor ya da bilmesi gerekiyorsa giderim borcu doğmaz (md. 26).

—Ölçbil. Ölçübilimde hatalar genellikle işlemsel bir eksikliğin ya da bir önemsememenin sonucu değildir. Hiçbir ölçüm sonsuz duyarlıkla yapılamaz; ölçübilimsel hata işte bu olgudan kaynaklanır. Mutlak hata ölçülen büyüklüğün birimi cinsinden belirtilir; göreli hata bir sayıdır. Bir uzunluk ölçülerek 83,258 mm bulunursa ve gerçek uzunluk (bilindiği varsayılan) örneğin 83,263 mm olursa, mutlak hata − 0,005 mm, göreli hata ise 0,005/83,26; yani 6/100 000'dir. Bir büyüklüğü duyarlı olarak belirlemede, hiçbir zaman tek ölçümle ya da tek gözlemle yetinilmez; aranan duyarlığın yüksekliğine göre değişen sayılarda ölçüm ve gözlem yapılır. Bu yolla elde edilen bütün sonuçlar arasından, en iyi sonuç olarak kabul edilen bir A değeri seçilir. Bu durumda gözlemlerden herhangi birinin sonucu olan a_p nin kabul edilen A değerine göre sapmasına $a_p$nin r_p *kalan sapma*'sı ya da *kalan*'ı adı verilir ve şu eşitlikle gösterilir:

$$r_p = a_p - A$$

Seçilecek en iyi değer işaretleriyle birlikte alınan kalan sapmaların toplamını sıfırlayan değerdir ve bireysel sonuçların aritmetik ortalaması alınarak elde edilir; *ortalama* değer denilen bu sonuç aşağıdaki eşitlikle ifade edilir:

$$A = (a_1 + a_2 + ... + a_n) / n.$$

Ayrıca ortalama değer kalan sapmaların karelerinin toplamını minimuma indirgeyen değerdir.

Bir ölçme yapılırken bilinen bütün özel hata nedenlerini (sıcaklık, basınç vb.) ortadan kaldırmak için doğal olarak büyük özen gösterilir. Bütün bu özene rağmen saptanamayan hata kaynakları vardır. Bu kaynakların bir bölümü, gözlemler yinelenirken birbirine benzer şekilde ve aynı yönde etkili olur (örneğin gözlemcinin kişisel eğilimi, sıcaklıkölçerlerin bilinmeyen hatası); öteki bölümü ise rastlantısal olarak kimi kez bir yönde kimi kez öbür yönde gözlemleri etkiler. İlk türe *sistemli hatalar,* ikinci türe de *rastlantısal hatalar* denir. Rastlantısal hatalar gözlemleri yineleyerek yavaş yavaş giderilebilir; buna karşılık sistemli hataların tümü sonuç üstünde etkisini sürdürür; önüne geçmek için tek yol gözlem koşullarını maksimum düzeyde değiştirmek, altüst etmektir.

Çok sayıda ölçüm yapılır ve sonuçların değerleri apsislerle, çok küçük aralıklarda elde edilmiş sonuçların sayısı ordinatlarla gösterilerek bir grafik çizilirse "çan" biçiminde bir eğri elde edilir; bu grafik çizim ölçülen değerlerin *dağılım eğrisi*'ni oluşturur. Ortalama değer çanın ağırlık merkezinde yer alır ve en güvenilir değer olduğu kabul edilir.

Bireysel ölçüm sonuçlarının dağılımıyla elde edilen son sonucun duyarlığı üzerine fikir edinilebilir. Bu dağılım, *ölçümün standart sapması*'yla belirtilir ve genellikle bu sapmanın karesi, bütün kalan sapmaların kareleri toplamının ölçüm sayısının bir eksiğine bölümüne eşittir.

Bağımsız hataların bileşimi incelendiğinde şu özellikler kolayca gösterilebilir:
1. bileşke standart sapmanın karesi bileşen standart sapmalarının kareleri toplamına eşittir;
2. *n* belirtimin ortalama standart sapması tek belirtimin, $\sqrt{n}$ ye bölümünün standart sapmasına eşittir.

Genellikle bir büyüklüğün ölçümünü, bu ölçüme etki eden bir etkene ait bir büyüklüğün ölçümünden ayrı tutmak olanaksızdır. En sık rastlanan etken sıcaklıktır; dolayısıyla, her ölçümün yapıldığı andaki sıcaklığı ölçmek ve iki bilinmeyeni belirlemek gerekir: sıcaklık katsayısı ve belli bir sıcaklıkta ölçülen büyüklüğün kendisi. Bilinmeyenlerin en geçerli değerlerini araştırmada *en küçük kareler* yöntemi kullanılır; bu yöntem, ölçüm programı, değişmez koşullarla birbirine bağlı değerleri belirlemek olsa bile yaygın olarak uygulanır. Bu yöntemde bilinmeyenlerin en geçerli değerleri şöyle bulunur: hesaplanmış değerlerle ölçülen bütün değerlerin sapmalarının kareleri toplamı alınır ve en küçük toplamı veren değerler seçilir.

Standart sapma, farklı ağırlıklar verilmesi gereken, duyarlıkları farklı gözlemler sözkonusu olduğunda da tanımlanabilir. Standart sapma *belirsizlik*'i, yani bir ölçümden (ölçümün standart sapması) ya da *n* ölçümün ortalamasından (ortalamanın standart sapması) elde edilen değeri, gerçek değer kabul ederek yapılan hataların büyüklük düzeyini (büyüklüğü ve işareti bilinmez) belirtir.

Genellikle gerçek sapmanın, standart sapmadan küçük olma olasılığı üçte ikidir. Bu nedenle belirsizliği belirtmek için çoğu kez istenen güven derecesine bağlı olarak (20'de 19 olasılık, 300'de 299 olasılık ya da daha çok) standart sapma iki, üç ya da daha büyük bir sayıyla çarpılır.

Rastlantısal hataların istatistik özellikleri ve kestirimi olasılık hesabıyla incelenir.
• *Hata giderme.* Değerleri birbirine bir ya da birkaç bağıntıyla bağlı olan birçok büyüklük, örneğin toplamları 2 π radyana eşit olması gereken bir üçgenin üç açısı ölçüldüğünde, genellikle ölçülen değerler ölçüm belirsizlikleri yüzünden sözkonusu bağıntıları tam doğrulamaz. Hata giderme, ölçümleri ve bunların belirsizliğini göz önüne alarak her büyüklüğün zorunlu bağıntılarla bağdaşabilecek en akla yakın değerini araştırma işlemidir.

Olasılık hesabında bu amaçla geliştirilen en küçük kareler yöntemi özellikle jeodezide kullanılır.

HATA, islam kaynaklarında Çin'in K.'indeki ülkelere (Mançurya, Moğolistan ve D. Türkistan) verilen ad. Bu ad, buralara bir ara bir türk kabilesi olan Karahıtaylar'ın egemen olmaları nedeniyle verilmiştir. (*Hatay, Hattan, Hıta, Hittay* da denir.)

—Ed. Hata, misk ahuları ile ünlü bir kent olması nedeniyle divan şiirinde saçın kokusunu belirleyen mazmunlardan biridir. Sevgilinin yüzündeki tüyler de aynı çağrışımı yaptırır. Çin, zülf, ahu, sevda sözcükleri ile birlikte görülür. Çin, aynı zamanda "kıvrım" anlamınadır. Kıvrım ise saçta olur. Şairler "hata" sözcüğünün, "yanlış" anlamına da gelmesinden yararlanarak sözcük oyunları yaparlar: *"Müşg-i Çin zülfün ile eylese da'vî ne acep / Ne olur yüzü kara kulda hatâdan gayri"* (Çin'de yetişen misk senin saçınla yarışmaya kalksa buna şaşmamak gerek. Yüzü kara olan kuldan hatadan başka ne beklenir) [Fuzuli]. Bu mazmun *hoten, huten, hıta, hıtay* biçiminde de kullanılır.

HATAB → HATAP.

HATA ÇİTEİ, XI. yy.'da yaşamış japon ressam (Onami'de doğdu, bugünkü Osaka). 1069'da, Nara'da Horyu-ci manastırı için yapılmış ve en eski japon resmi olduğu kesinlikle kabul edilen, *Prens Şotoku' nun yaşamı* adlı resmin yaratıcısı.

HATAEN be. (ar. *ḫaṭā*'dan *ḫaṭāen*). *Esk.* Yanlışlıkla, yanlışlık sonucu.

HATAİ → HATAYİ.

HATAİ → HATAYİ.

HATÂİR çoğl. a. (ar. *ḫaṭīre,* önemli iş'in çoğl. *ḫaṭā'ir*). *Esk.* Önemli işler.

HATALI sıf. **1.** Herhangi bir yanlışlığı, eksikliği, kusuru bulunan şey için kullanılır: *Hatalı bir davranış. Hatalı bir metin.* **—2.** Bir hata yapmış olan kimse için kullanılır: *Hatalıyım, özür dilerim.*

—Spor. *Hatalı vuruş,* voleybolda, topu, hemen başkasına geçirme ya da vurma yerine çok kısa bir süre (saniyenin bir bö-

lümü) için bloke etme ya da topu elle itme. (Bu hareket faul kabul edilir ve rakıp takım bir puan ya da servis kazanır.)

◆ be. Bir eylemin, bir davranışın yanlışlığını belirtir: *Hatalı düşünüyorsun.*

HATAMOTO a. (japonc. sözc.). Bir daimyo'nun değil, bir şogunun doğrudan vasallığı altına giren samuray. (Tokugava döneminde, hatamotoların sayısı 80 000' di.)

HATANGA, Rusya'da ırmak, Orta Sibirya'da. Ana kolları Kotuy ve Heta'dır. Kollarıyla birlikte, Bıyrranga sıradağlarının güney yamacında (Taymir yarımadasında) ve Sibirya kalkanının kuzey kenarında 364 000 km²'lik bir havzayı akaçlar. Çok derin bir haliçle Laptev denizi'nde son bulur.

HATAP a. (ar. *ḥaṭab*). *Esk.* Odun. —El sant. Deve semerlerinin dayanıklı olması için iki yanına konulan ağaç parça. Havutlar genellikle hataplıdır; hatapsız olanları yalnızca bir, iki yaşına gelmiş dorumları havuta alıştırmak için vurulur. —Kur. tar. *Hatap ambarı,* osmanlı sarayının odun deposu. || *Hatap ambarı ocağı,* sarayda has ahıra bağlı oduncular bölüğü. (Sarayın ısınma işlerinden sorumlu olan kuruluş, bunun için gerekli odun ve kömürü sağlamakla görevliydi.)

HATAPÇI a. Kur. tar. Hatap ambarı ocağına bağlı oduncu.

HATAR a. (ar. *ḫaṭar*). *Esk.* **1.** Tehlike: *"Vasfi mahallesinde hazer kıl rakîbden / K'ol yirde kim hatar ola andan hazer gerek"* (Vasfi, XVI. yy.). **—2.** *Hatar-engiz,* tehlike yaratan: *"o çünki pek hatar-engiz, o çünki pek müellim / bir ihtisas olacak; ben tahammül eyleyemem"* (Tevfik Fikret). || *Hatargâh,* tehlikeli yer. || *Hatarnâk, hatarmend,* tehlikeli: *"İhtiyat eyle ki gayet-de hatar-nâk seferdür"* (Fuzuli, XVI. yy.).

HATÁR (Győző HATÁR, **Viktor** —denir), macar yazar (Budapeşte 1914). İlk romanı *Heliane* (1947), gerçeküstücülüğünü beğenmeyen eleştirmenlerce kötü karşılandı. Daha sonra rus ve batılı yazarlardan çeviriler yaptı. 1957'de Macaristan'dan kaçtı, Londra'ya yerleşti. Londra'da bir şiir kitabı (*Pont de cheveu* [fr. çev.], 1970), tiyatro oyunları (*Larmes et rires* [fr. çev.], 1972) ve iki siyasi-felsefi deneme (*İntramuros,* 1978; *Déferlement de l'indifférence* [fr. çev.], 1980) yazdı. Özgün bir düşünür, bir dil ustası, çevirmen ve Céline hayranı olan Határ'ın romanları da (*Pepito et Pepita* [fr. çev.]; *Anibel* [fr. çev.]; *Archie Dumbarton* [fr. çev.]) vardır.

HATARASI sıf. Elektrotekn. *Hatarası gerilim,* FAZARASI* GERİLİM'in eşanlamlısı.

HATARAT çoğl. a. (ar. *ḫaṭar*'ın çoğl. *ḫaṭarāt*). *Esk.* Tehlikeler.

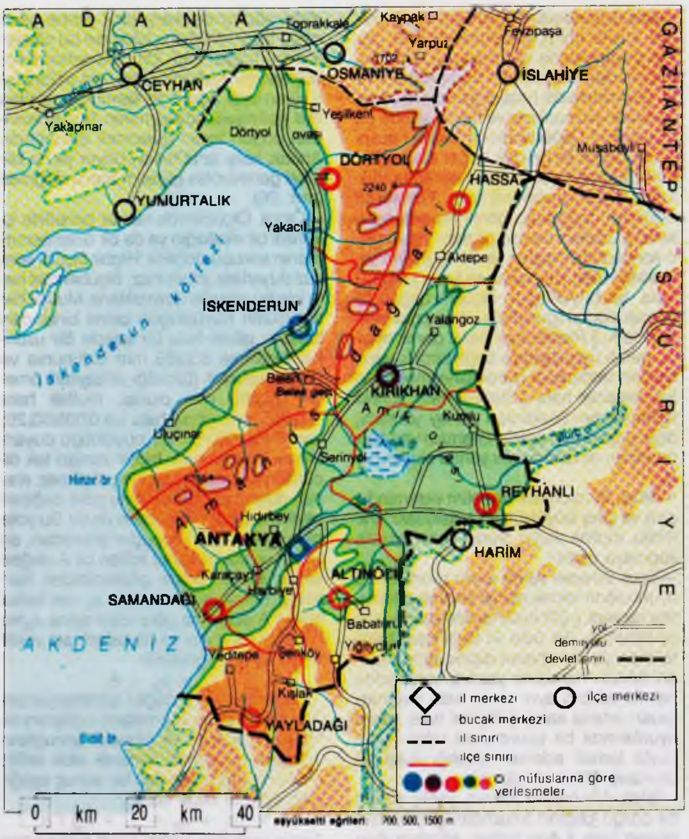
HATASIZ sıf. **1.** Hatası, yanlışı olmayan şey için kullanılır: *Hatasız bir metin.* **—2.** Bir işte, bir durumda hatalı bir davranışı olmayan kimse için kullanılır: *Hatasız kul olmaz.*

◆ be. Hata yapmadan: *Hatasız konuşuyor.*

—Binc. *Parkuru hatasız tamamlamak,* bir parkuru hiçbir yanlış yapmadan geçmek.

HATAT a. (ar. *ḥatāt*). *Esk.* Süt kaymağı, kaymak.

HATAVAT çoğl. a. (ar. *ḫaṭve*'nin çoğl. *ḫaṭavāt*). *Esk.* Adımlar.



Hatay il haritası

HATAY, Akdeniz bölgesinin Adana bölümünde, B.'da İskenderun körfezi, D.'da Suriye toprakları arasında il; 1 109 754 nüf. (1990); 5 403 km²; merkez ilçe dışında 11 ilçe; 13 bucak, 385 köy. Merkezi *Antakya,* 284 195 nüf. (1990).

Yüzey şekilleri bakımından il toprakları G.-B. - K.-D. doğrultusunda uzanan farklı birimlerden oluşur. K.-B. kesiminde İskenderun körfezinin K.-D.'sunda Misis dağları ile Amanoslar'ın arasında, üzerinde yer yer genç bazalt konilerinin de yükseldiği bir birikim alanı olan Dörtyol ovası yer alır. İkinci morfolojik ve jeolojik birimi G.-D. Toroslar yayının B. ucunu oluşturan Amanoslar meydana getirir. Orta kesiminde Belen geçidi ile aşılan bu sürekli ve dağlık kütlenin B. yamaçları nispeten tatlı bir eğimle dar bir kıyı ovasına iner. Çok daha dik olan D. yamaçları D. Afrika'dan başlayarak Suriye üzerinden bu bölgeye kadar sokulan bir çöküntü alanı ile sınırlanmıştır. Asi nehri ve kolları Burç (esk. Afrin) ve Karasu ırmaklarının yöneldiği bu çukurun daha geniş olan G. kesimine Amik ovası ya da Hatay ovası denir. Çöküntü ovasını D.'dan ve G.'den platolar çevirir. İl kışları ılık (Antakya ocak ort. sıc. 8 °C) ve yağışlı, yazları kurak ve sıcak (Antakya temmuz ort. sıc. 26,9 °C) tipik akdeniz ikliminin etkisindedir. Yıllık yağış tutarı konuma ve bakıya göre değişir; B.'da 1 000 mm'yi aşar. D.'ya gidildikçe azalarak 600-700 mm'ye iner. Bitki örtüsü akdeniz iklimi özelliklerine uymuştur. Kıyıda makiler, Amanos dağları üzerinde geniş kızılçam, karaçam, meşe toplulukları yaygındır; yükseldikçe ve K.'e gidildikçe bunlara köknarlar da karışır.

Hatay, Türkiye'nin en yoğun nüfuslanmış yörelerini kapsayan illerimizden biridir. Ortalama yoğunluk km²'ye 205 kişi ile Türkiye ortalamasının 3 katına yakındır. Nüfusun % 48'i kentlerde yaşar. Bunun da % 52 kadarı il merkezi ile ondan daha kalabalık bir nüfus barındıran İskenderun'da toplanmıştır. Nüfus artış oranı (‰ 20,38) Türkiye ortalamasının biraz altındadır. Hatay Türkiye'nin en önemli tarım bölgeleri arasındadır; topraklarının yaklaşık % 31'i tarıma ayrılmıştır. Bu oran ovalarda daha yüksektir ve % 70'i aşar. En geniş yeri sanayi bitkileri; özellikle pamuk (Türkiye genel üretiminin % 8'i), zeytin ve yağlı tohumlar (susam, yerfıstığı, soya) kaplar. Tahıllar başta buğday olmak üzere ikinci derecede gelir. Hatay aynı zamanda özellikle turunçgiller üretimi bakımından başta gelen illerimizdendir. Ayrıca, çok sayıda koyun ve keçi beslenir. Maden yatakları Amanoslar'da toplanmıştır. Bunların başlıcaları krom, demir, bakır amyant ve kurşundur. Son yıllardaki gelişmeler sayesinde Hatay Türkiye imalat sanayisinde önemli sayılabilecek bir yere ulaşmıştır. Başlıca sanayi dalları pamuk, çırçır, iplik, besin, çeltik fabrikaları gibi eski kollar ile yeni bir kuruluş olan ve türk ekonomisinde önemli bir yer tutan İskenderun demir-çelik tesisleridir. İl bütün tarih boyunca olduğu gibi bugün de İç Anadolu ve Akdeniz kıyılarımızı Suriye ve Lübnan'a bağlayan önemli yollar üzerindedir. İskenderun Türkiye'nin en işlek limanlarından biridir ve yurdun büyük bir kısmına hizmet verir.

—Arkeol. Hatay yöresi, özellikle Amik ovası, konumu nedeniyle, Tarihöncesi'nden başlayarak önemli yerleşim alanlarından biri olduğundan, arkeologların ilgisini çekmiştir. (→ AMİK OVASI.)

HATAY → HATA.



Hatay il merkezi Antakya'dan bir görünüm

Hatay Arkeoloji müzesi, Antakya kentindeki dünyanın en ünlü mozaik müzelerinden. Müze yapısı fransız işgali sırasında tamamlandı (1933-1938). Hatay Türkiye'ye katıldıktan sonra (1939), yeni bir düzenlemeyle ziyarete açıldı (1948). Ek yapının bitiminden sonra, çağdaş müzecilik anlayışına uygun biçimde yeniden düzenlendi (1975). Buluntu yerlerine göre sergilenen yapıtlar Antakya ve çevresindeki kazı ve araştırma alanlarından gelir (Tel Teynet, Tel Açana, El Mina, Daphne [Harbiye], vb.). Yedi oda, iki salonda sergilenen yapıtlar Yontmataş, Yenitaş, Bakırtaş, Sümer, Asur, Hitit, Yunan, Roma, Bizans, Anadolu-İslam ve Osmanlı dönemlerini kapsar. Bunlar arasında II.-V. yy.'lar arasına tarihlenen heykeller ve mozaikler (Sarhoş Dionysos, Orpheus, Dans edenler, Ariadne, Yakto, Mevsimler) en ünlüleridir. Müzenin ayrıca bir konferans salonu ve laboratuvarı bulunmaktadır.

HATAY ovası → AMİK ovası.

Hatay sorunu ve antlaşması, Hatay'ın Türkiye ya da Suriye sınırları içine alınmasına ilişkin olarak ortaya çıkan sorun ve Türkiye'nin Suriye'nin mandateri olan Fransa ile yaptığı antlaşma (23 haziran 1939). TBMM, Fransa ile imzaladığı Ankara* itilafnamesi'nde ulusal sınırlar içinde olmasına karşın Hatay'ı sınırların dışında bırakmayı politik koşullar nedeniyle uygun buldu. Antlaşmada yöre halkının çoğunluğunun türk olduğu ve kültürel gelişmelerinin engellenmemesi gerekliliği açıkça belirtildi ve türkçenin Hatay' da resmi dil olması sağlandı. Bu arada Hatay, San Remo antlaşması uyarınca fransız mandası altına alındı (25 nisan 1920). Böylece Fransa, Hatay'da muhtar bir yönetim kurdu. 9 eylül 1936'daki antlaşma ile Fransa'nın Suriye'deki mandasının sona ermesi, Hatay sorununu tekrar gündeme getirdi. Antlaşmanın Fransa'nın tüm hak ve görevlerini Suriye'ye devretmesini belirten 3. maddesi, Hatay'ın Suriye sınırları içinde kalmasına ve türk halkın durumunun tehlikeye düşmesine neden oluyordu. Bunun üzerine Türkiye, sorunun Milletler cemiyeti'nde görüşülmesini istedi. Konuyu gündemine alan Milletler cemiyeti konseyi, Fransa'nın izniyle italyan, norveç ve isviçreli 3 gözlemciyi Hatay'a gönderdi. Sorunun raportörlüğünü ise İsveç temsilcisi Sandler yaptı.

Hazırlanan raporda, İskenderun ve Antakya'nın içişlerinde bağımsız olması, dışişlerinin ise bazı koşullara bağlı olarak Suriye tarafından yürütülmesi, bölgenin ayrı bir statü ve anayasayla yönetilmesi, Suriye ile gümrük birliğinin kurulması, türkçenin resmi dil olarak kullanılması, zorunlu askerlik kuralının uygulanmaması, bölgenin silahlandırılmaması, toprak bütünlüğünün Fransa ve Türkiye tarafından garanti edilmesi ilkeleri yer alıyordu.

Milletler cemiyeti bu raporun ardından Hatay'a özel bir yönetim tanıdı (27 ocak 1937). Ancak raporda yer almadığı halde türkçenin yanı sıra arapça da resmi dil olarak kabul edildi. Ardından, Türkiye ile Fransa arasında Cenevre'de Hatay'a ulusal bütünlük kazandıran antlaşma imzalandı (29 mayıs 1937). Aynı gün Milletler cemiyeti Hatay'ın anayasasını onayladı. Buna göre, Hatay'a ilişkin statünün 55, anayasanın 37 maddesi vardı. Statüye göre, anayasa hükümleriyle statü hükümleri arasında aykırılık olması durumunda statü hükümleri uygulanacaktı. Türkiye uygulamaya hemen geçilmesini istediği halde, Fransa'nın kışkırttığı Araplar uygulamalara karşı çıktılar. Bu nedenle statüde ve anayasada öngörülen seçimler gecikti. Ayrıca, Milletler cemiyeti'nce görevlendirilen komisyonun önerisi, seçim sistemini saptırdığı gerekçesiyle Türkiye tarafından kabul edilmedi. Seçim sistemi Milletler cemiyeti'nce değiştirildi. Seçimlerin güvenliğinin sağlanması konusunda Türkiye ile Fransa arasında çıkan uyuşmazlık 3 temmuz 1938'de askeri bir antlaşma ile sona erdi. Antlaşma uyarınca görevlendirilen 6 000 kişilik güvenlik kuvvetinden 1 000'i Hatay'dan, geriye kalanı da, eşit güçte türk ve fransız kuvvetlerinden sağlanacaktı. Ayrıca taraflar 29 mayıs 1937 antlaşmasında belirtilen görevleri yerine getirmeyi kabul ettiler.

Yapılan seçimlerde meclisin 40 üyeliğinden 22'sini Türkler kazandı (22 ağustos 1938). Meclis, 2 eylül 1938'deki ilk toplantısında, "Hatay devleti"nin kuruluşunu ilan etti ve Tayfur Sökmen devlet başkanı oldu. Hatay sorunu, Suriye'nin toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının Türkiye tarafından kabul edilmesi üzerine son buldu (23 haziran 1939). Antlaşma görüşmelerini Türkiye adına dışişleri bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Fransa'nın Ankara büyükelçisi Rene Massigli yönetti. Antlaşma 30 haziran 1939 tarihli ve 3658 sayılı kanunla kabul edildi. Bu arada Hatay meclisi olağanüstü bir toplantı ile Türkiye'ye bağlanma kararı aldı (29 haziran 1939). Böylece, Türkiye ile Hatay arasındaki sınır kalkacak, fransız kuvvetleri bölgeden çıkacak, Hatay vatandaşları türk vatandaşlarının haklarını kazanacaktı. Ayrıca, Türkiye kendi sınırları içinde, Fransa Suriye sınırları içinde komşu devletlerin güvenlik ve rejimlerine yönelmiş hareketleri önlemeyi kabul ediyordu. TBMM 30 haziran 1939'da yaptığı toplantısında Hatay'ın Türkiye'ye katılışını kabul etti. (→ Kayn.)

Hatay Tarım İşletmesi, Hatay ilinin Reyhanlı ilçesinde kurulu devlet çiftliği. 1941'de 7 500 da alan üzerinde kuruldu. 1950'de Devlet üretme çiftlikleri genel müdürlüğü'ne bağlandı. 1972'de arazisi 24 700 da'a çıkarıldı. Büyük ölçüde sulu tarım yapılan çiftlikte pamuk, şekerpancarı, soya fasulyesi, yerfıstığı, buğday, mısır ve yem bitkileri yetiştirilmekte, büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ve kümes hayvancılığı yapılmaktadır.

HATAYİ sıf. (ar. *Ḫaṭa* ve *-ī*'den *Ḫaṭāyī*). *Esk.* Hata ülkesine ait.

—Esk. dokmc. Bir tür ipekli kumaş. (*Sade hatayi, telli hatayi, nevzuhur hatayi* gibi türleri vardı.)

—Kâğ. sant. Eskiden, Çin'in K.'indeki Hata bölgesinde yapılan ve güzel sanatlarda kullanılan (tezhip, hat, minyatür) bir tür kâğıt.

—Süslem. sant. Kökeni Uzakdoğu'ya, Çin'e, Orta Asya'ya uzanan, stilize çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan bezeme biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Süslem. sant. Türk sanatında, ilk dönemlerden başlayarak çok stilize çiçek ya da ağaç motifleri kullanılmıştır. Selçuklu ve Beylikler dönemlerinde daha çok geometrik ve palmetli, rumili bezeme yaygın olmakla birlikte, çok stilize çiçek motiflerine de rastlanır. Özellikle "hayat ağacı" motifi, kabartma olarak yapı cephelerinde ya da figürlü çinilerde görülür. Osmanlılar'daysa kıvrık dallar arasında, stilize edilmiş çeşitli çiçeklerden oluşan süsleme üslubu yaygındır. Bu tür bezemede şakayık, nar çiçeği gibi çiçekler bir ölçüde ayırt edilebilirse de, motifler genellikle çiçeklerin türlerini belirleyemeyecek ölçüde stilizedir. Süslemede yüzeyi kaplayacak biçimde uygulanan bu motifler de belirli biçimlere bağlı kalınmakla birlikte serbest bir üslup egemendir. Özellikle osmanlı çini sanatında, XVI. yy. ortalarına değin hatayi süsleme geniş yer tutar. Ayrıca kitap sanatlarında, tezhipte de çokça kullanılmıştır.

HATAYİ ya da **HATAİ,** Şah İsmail'in şiirlerinde kullandığı mahlas. (→ ŞAH İSMAİL.)

HATCH, ABD'de (Georgia) yer, Altamaha River kıyısında, Savannah'ın G.-B.'sında. Nükleer santral.

HATCHETT (Charles), ingiliz kimyacı ve mineralog (Londra 1765 - *ay. y.* 1847). 1801'de Connecticut'ta bir madende niyobyumu yalıttı ve birçok kimya kitabı yayımladı.

HATEM a. (ar. *ḫatem*). *Esk.* **1.** Mühür, yüzük gibi parmağa takılan mühür: *"Dir idüm kim dehen-i dilbere benzer hâtem"* (Vasfi, XVI. yy.). **—2.** En sonda bulunan, sonuncu. **—3.** Yüzük: *"Hîn-i yağmada bir topçu neferinin hareminin parmağındaki hâtemi almak isteyib..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). *Elmas-ı hatem* (yüzük elması). **—4.** *Hatem-bend,* mühürcü, mühür yapan. ‖ *Hatem-i Cem* ya da *hatem-i Cemşid,* Sultan Cem'in mührü. ‖ *Hatem-i enbiya, hatem-ül-nebiyyûn,* peygamberlerin sonuncusu; Hz. Muhammet'in lakabı. ‖ *Hatem-i güyâ,* sevgilinin ağzı. ‖ *Hatem-i sadaret, hatem-i vekâlet, hatem-i şerif,* sadrazamlara padişah tarafından verilen mühür. (Önceleri yüzük biçiminde ve parmağa takılı olarak kullanılırdı. Sonraları boyunda taşındı.) ‖ *Hatem-ül-mülk,* hükümdar mührü. ‖ *Hatem-ül-vahy,* vahiy mührü; Hz. Muhammet. ‖ *Hatem-ün -nübüvvet,* peygamberlik işareti; Hz. Muhammet'in iki omuzu arasında bulunan ben.

—Ed. Divan şiirinde sevgilinin ağzı ve dudakları. "Mühür" ve "Hazret-i Süleyman" sözcükleri ile birlikte kullanılır: *Saçlarından isteyem derdim bu gönlüm hâtemin / Güldüğünden korkarım ağzında pinhan olmasın"* (Gönül mührümü saçlarında bulurum diyordum, ama sen gülünce onun, ağzında saklı olabileceğini düşündüm) [Ahmet Paşa].

—İsl. *Hatem ül-enbiya,* peygamberlerin mührü. —Son peygamber Hz. Muhammet. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sey. oy. Türk gölge oyunu argosunda zil.

—ANSİKL. Kuran'da Hz. Muhammet için *hatem ün-nebiyyûn* deyimi geçerse de, aynı anlama gelen *hatem ül-enbiya* daha yaygın olarak kullanılır. İslam inancına göre, Hz. Muhammet son peygamber, müslümanlık da son dindir. Bu nedenle Hz. Muhammet'e hem peygamberlerin sonuncusu, hem de bütün peygamberleri onaylayan anlamına *hatem ül-enbiya* denilmiştir.

HATEM AHMET EFENDİ Akovalızade, türk bilgin ve şair (öl. 1754). Nakşibendi büyüklerinden Ahmet Curyani'nin yanında yetişti. Divanı hümayun'da kalem memuru olarak çalıştı. Türkçe, arapça, farsça yazdığı şiirlerinin toplandığı *Divan*' ından başka farsça yazılmış manzum bir sözlükle ilgili *Şahidi şerhi* ile matematiğe ilişkin *Şerh ül-lem'a* adlı yapıtları vardır. Arapça olarak çeşitli konularda verdiği dersler, öğrencisi Muhammet Sait tarafından *Fevâid-i Hatemiyye* adıyla toplandı.

HATEMALLAH ünl. (ar. *ḫateme,* bitirsin ve *Allāh*'tan *ḫatem-Allāh*). *Esk.* "Allah sonuna erdirsin!" anlamında iyi dilek sözü.

HATEMAT çoğl. a. (ar. *ḫatm*'ın çoğl. *ḫatemāt*). *Esk.* **1.** Bir kitabı başından sonuna dek okumalar, bitirmeler. **—2.** *Hatemat-ı fürkan-ı Kerim,* Kuran'ı birkaç kez hatmetme, baştan sona okuyup bitirme.

HATEMİ sıf. (*Ḫātem-i Tā'ī*'nin adından *Ḫātemī*). *Esk.* **1.** Hatem'le ilgili. **—2.** Cömertlikle ilgili.

◆ a. **1.** Cömertlik. **—2.** *Hatemi-kerem,* Hatem Tai'nin cömertliği.

HATEMİ, asıl adı **İbrahim,** türk şair (Edirne ? - *ay. y.* 1595). Sipahi sınıfındandı. Selim II'nin sarayında bulundu. Defterdar oldu. Sonradan şiire tutkusu arttı; mesleğini bırakarak yolculuklar yaptı. Şiirleri bir *Divan* oluşturur. Özdeyiş biçiminde tekrarlanan *"Erişir menzil-i maksuduna aheste giden"* dizesi onundur.

HATEMİ ABDURRAHMAN ÇELEBİ Müeyyetzade, türk şair ve bilgin (Amasya 1456 - İstanbul 1516). Yakut Paşa zaviyesi şeyhi Divriklizade Şemsettin Müeyyet Çelebi'nin torunudur. Gençliğinde şehzade Bayezit'in dostları arasına girdi. Bayezit'in içki ve afyona alıştırılmasından suçlu görülerek hakkında idam fermanı çıka-

D. Blouin



Deyr ül-Bahri'de kraliçe Hatşepsut'un mezar tapınağı'nın Hathor sütun başlığı kireçtaşı Yeni İmparatorluk, XVIII. hanedan

rıldı. Şehzadenin yardımıyla Halep'e kaçtı (1479). Tebriz'e giderek Celalettin Devvani'nin yanında öğrenim gördü. Şeyh Hamdullah'tan hat dersleri aldı. Bayezit II' nin tahta çıkmasıyla İstanbul'a geldi (1482). Kalenderhane medresesi müderrisliğine atandı (1483). Edirne kadılığı (1494), Anadolu (1501) ve Rumeli (1505) kazaskerliği yaptı. Selim I (Yavuz) döneminde Kareferye kadılığına, 1513'te yeniden Rumeli kazaskerliğine getirildi. Çaldıran seferine katıldı. Tezkirelerde şiirlerinden övgüyle söz edilir. En ünlü yapıtı *Müeyyetzade cöngü* adıyla bilinen fetva mecmuasıdır, fıkıh kitaplarına şerhleri vardır.

HATEMKÂRÎ a. (ar. *ḫatem*, fars. *-kar* ve *-î*'den *ḫâtemkârî*). Süslem. sant. Ahşap, metal ya da taş üzerine mühür, yazı ya da motifler oyarak, boşlukların renkli taş, fildişi ya da bir başka metalle, kakma tekniğinde doldurulmasıyla yapılan süsleme.

HATEPİNU. Mit. Hitit panteonunda tarım ve bereket tanrısı Telibinu*'nun karısı.

HATF a. (ar. *ḫatf*). *Esk.* **1.** Kapma, kapıp kaçma. **—2.** Kuvvetli bir ışığın gözü kamaştırması, gözü alması. **—3.** *Hatf eylemek*, kamaştırmak: *"bin hey'ete birden giriyor; berk-i hınâmı / hatf eyliyor enzâr-ı henesdâr-ı gâramı"* (Tevfik Fikret). **—4.** *Hatf-i ebsâr*, göz kamaşması. ‖ *Hatf-i ebsar etmek*, gözü kamaştırmak.

HATFİELD, Büyük Britanya'da (Herfordshire) kent, Londra'nın K.'inde; 45 100 nüf. Salisbury ailesinin mezarlarını içeren kilise. Yeni bir kent olarak gelişen Hatfield' de hava taşıtları, makine ve elektronik aygıt sanayileri vardır.

Hatfield House, 1611'de Hatfield'de (Hertfordshire), 1. Salisbury kontu Robert Cecil tarafından yapılan önemli şato; tuğla ve taştan, belirgin yatay hatları olan bu bina Tudor üslubunun uzantısında yer alan bir yapıttır.

HATHAWAY (Henry), amerikalı sinemacı (Sacramento 1898 - Los Angeles 1985). Frank Lloyd'un asistanıydı. 1929'da film yapmaya başladı ve 1974 yılına değin düzenli olarak her yıl iki film çekti. Birbirleriyle eşdeğerde olmayan ve uyumsuzluk gösteren çalışmaları yine de birçok başarılar kazandı: *Bengal'in üç süvarisi* (The Lives of a Bengal Lancer) [1935], *Peter İbbetson* (1935), *Kadın ve deniz* (Spawn of the North) [1938], *Öldüren buse* (Kiss of Death) [1947], *Ondördüncü saat* (Fourteen Hours) [1951], *Batının zaferi* (How the West was won) [J. Ford ve G. Marshall ile birlikte; 1962], *Nevada katilleri* (Nevada Smith) [1966], *İz peşinde* (True Grit) [1969], *Rommel'e baskın* (Raid on Rommel) [1971].

HATHA-YOGA, güç yogası anlamına gelen ve bir yoga biçimini belirten sanskritçe sözc. Patancali tarafından sistemleştirilmiş olan yogadan farklı olarak fizik duruşlarla *(asana)* her türlü fiziksel, psişik ve zihinsel kısıtlamalardan kurtulmayı amaçlayan solunumlara *(pranayama)* çok önem veren bir yoga biçimi sözkonusudur. Geleneksel kökenbilime göre *hatha* sözcüğü iki heceden oluşur: Güneş anlamına gelen *ha* ile Ay anlamına gelen *tha*; böylece bu yoga, iki gücün birleşimi biçiminde öngörülür. Hatha, diğer yogalara göre Hindistan'da olduğu kadar Batı'da da bedensel ve ruhsal acılara bir çare bulmak amacıyla en sık uygulanan yogadır. Bu yogayı açıklayan yapıtların çoğunun Gorakhnath'a ait olduğu sanılmaktadır.

HATHOR, yun. **Athyr,** adı, "Horus'un Evi" (Güneş) anlamına gelen eski Mısır tanrıçası. Kadın ya da inek olarak betimlenmiş gövdesi gökyüzünü oluşturur; güneşi (her şafakta, çocuk ya da altın dana) doğurur, öğleyin erkek ya da boğaya dönüşen güneş onu döller, akşam, onun ağzında kaybolur ve gece, gebe kalmasına yol açardı; hem eş, hem anne olan dişi bir ilke aracılığıyla her gün yaşamsal öz güçlerinden doğan bu gökcisminin kaçınılmaz çevrimini anımsatan sözkonusu mit, güneşe "annesinin boğası" niteliğini kazandırdı. Akşam güneşi karşılayan Hathor, aynı zamanda Batı'nın da tanrıçasıdır; gezintilerinde ölüyü korur, çöllerde ve yabancı ülkelerde egemendir; İ.Ö. 2500'den sonra, Fenike'deki Byblos'ta tapınılan bu tanrıça aynı zamanda Sina'ya sahiptir (türkuvaz ve zümrüt madenlerini korur), Punt* (Somali) ülkelerinin de tanrıçasıdır. Başındaki lir biçiminde iki büyük inek boynuzu arasında sıkıştırılmış güneş diskiyle de betimlenir, bu görüntüsüyle "altın yaldızlı"dır, Müzik ve Dans tanrıçasıdır. Mısır'ın birçok yerinde Hathor'a tapınılırdı; Denderah*'taki büyük tapınağı hâlâ görkemli yıkıntılar sergilemektedir. Hathor ile ilgili birçok efsane vardır.

HATHORLAR, çocuğun yazgısını doğuştan belirleyen yedi mısır tanrıçası. (Rolleri özellikle masallardaki perilerinkini andırır.)

HÂTIB sıf. (ar. *ḫatıb*). *Esk.* **1.** Oduncu, odun toplayan. **—2.** İyiyi kötüden ayırt edemeyen. **—3.** *Hâtıb-ı leyl* ya da *hâtıb -ül-leyl*, gece vakti odun toplayan; geveze, saçmasapan konuşan.

HÂTIF sıf. (ar. *ḫatıf*). *Esk.* **1.** Bir şeyi kapıp kaçan. **—2.** Göz kamaştıran: *Berk-i hâtıf* (göz kamaştırıcı şimşek).

HATIL a. (ar. *ḫatıl*). İnş. **1.** Ağırlığı yatay doğrultuda dağıtarak duvarda düşey çatlakların oluşmasını önlemek için duvar içine boydan boya uzatılan ahşap ya da beton bağlama öğesi. **—2.** *Taban hatılı*, bir inşaatın altyapısında temel kütlelerini geren betonarme kiriş. (Temel çelik kazıklardan oluşuyorsa taban hatılı metalden yapılır.)

HATILLAMAK g. f. *Bir duvarı hatıllamak*, onu güçlendirmek için hatıl kullanmak.

HATIR a. (ar. *ḫaṭır*). **1.** Hafıza, zihin, akıl: *Hatırımda kaldığına göre, bu sokakta oturuyordu. Dün gibi hatırımda, beni yolcu ederken üstünde siyah bir yağmurluk vardı.* **—2.** Gönül: *Onun hatırını kıracak tek bir söz söylemedim. Hatırımı almak için ne diller döktü.* **—3.** Bir kimseye karşı duyulan saygı, sevgi; bir şeye verilen değer: *Babasının hatırı var, yoksa bir gün onunla çalışmam. Bunu hatırın için yaptım, yoksa hiç istemiyordum. Üç beş kuruşun hatırı için bunca zahmete katlanıyoruz.* **—4.** "Sormak" fiiliyle bir kimsenin durumu, hali; keyif: *Her karşılaşmamızda hatırımı sorar, durumumla ilgilenirdi. Hatırımızı bile sormaz oldu.* **—5.** *Hatır almak*, bir kimsenin gönlünü hoş ederek onu memnun etmek, gönül almak. ‖ *Hatır belası*, kendisine sevgi, saygı duyulan bir kimsenin memnun olması ya da isteğinin yerine getirilmesi için katlanılan sıkıntı. ‖ *Hatır gönül bilmemek, tanımamak, saymamak*, saygı ve sevgi duyduğu bir kimsenin kırılmasını da göze alarak doğru olduğuna inandığı bir işi yapmak: *O hatır gönül bilmez, kim haklıysa ondan yana olurdu;* kırıcı ve incitici davranışlarda bulunmak. ‖ *Hatır gönül kalmasın*, "ileride kimse kırılıp gücenmesin" anlamında söylenen uyarı sözü. ‖ *Hatır için*, zorunlu olduğu için değil, bir kimseyi kırmamak, onun gönlünü hoş etmek düşüncesiyle: *Hatır için çiğ tavuk yenir* (atasözü). ‖ *Hatır sormak*, → HAL* HATIR SORMAK. ‖ *Hatıra hayale gelmemek*, olacağını hiçbir biçimde düşünmemek: *Hatıra hayale gelmeyen şeyler, kişinin başına gelir.* ‖ *(Bir kimsenin) hatırı kalmak*, bir kimseye kırılmak, gücenmek: *Bize uğramazsanız doğrusu hatırım kalır.* ‖ *Hatırı sayılır*, önemli, oldukça çok: *Bugün hatırı sayılır bir sıcak var;* saygınlığı olan kimseler için kullanılır: *Mahallenin hatırı sayılır kişilerinden biriydi.* ‖ *Hatırına bir şey gelmesin*, bir sözün ya da davranışın karşısındakine yönelik olmadığını, alınmaması gerektiğini belirtmek için söylenir. ‖ *(Bir kimsenin) hatırından çıkmamak*, sevgi ve saygı duyduğu bir kimsenin isteğini geriye çevirmemek, gönlünü kırmaktan, gücendirmekten çekinmek. ‖ *Hatırdan çıkarmak*, unutmak: *Hatırdan çıkarmayın bizi, ara sıra da olsa yazın.* ‖ *Hatırından hayalinden geçmemek*, hiçbir biçimde düşünmemek, aklına gelmemek: *Onlarla karşılaşacağı hatırından hayalinden geçmezdi.* ‖ *Hatırını hoş etmek*, sevindirmek, memnun etmek: *Yaşlılar alıngan olur, sen onların hatırını hoş etmeye çalış.* ‖ *(Birinin) hatırını saymak*, bir kimseyi sevip saydığını davranışlarıyla göstermek: *Babasının hatırını saydığım için oğluna ses çıkarmadım.*

—*Esk. Hatır-asa, hatır-azade, hatır-cem*, huzurlu, kaygısı olmayan. ‖ *Hatır-aşüfte*, kızgın, gönlü perişan. ‖ *Hatır-azar*, gönül kıran. ‖ *Hatır-azürde*, gönlü kırılmış. ‖ *Hatır-cû*, nazik, gönül alıcı. ‖ *Hatır-firib*, gönül aldatıcı. ‖ *Hatır-girifte*, üzgün, kırgın. ‖ *Hatır-güşa* ya da *hatır-küşa*, gönül açan ferahlatan. ‖ *Hatır-güzar*, hatırı sayılan: *"....şurası âcizane ve kasırane hatır-güzar olmuştur ki..."* (Mustafa Reşit Paşa, XIX. yy.). ‖ *Hatır-hâh*, arzu edilen. ‖ *Hatır-hırâş*, rahatsız eden: *"Kühendür bu bünyad-ı hatır-hırâş"* (Sabit, XVIII. yy.). ‖ *Hatır -mande*, gücenmiş: *"Kıbrıslı ana hatır -mande olmağla Arabistan'a gönderilmesi ve gitmez ise nefy edilmesi emrinde ısrar ediyordu"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). ‖ *Hatırnaz, hatır-nevaz* ya da *hatır-nüvaz*, gönül okşayan. ‖ *Hatır-nişan*, ezberde olma; unutulmayan şey, unutulmayacak durum. ‖ *Hatır-nişin*, zihinde yerleşmiş; sevgili. ‖ *Hatır-pesend*, sevilen, beğenilen. ‖ *Hatır-pürs*, hatır soran. ‖ *Hatır-saz*, gönül yapıcı, gönlü hoş eden. ‖ *Hatır-şiken*, gönül kırıcı. ‖ *Hatır-zâd*, akla gelen. ‖ *Hatıra hutur etmek*, akla gelmek. ‖ *Hatır-ı âtır*, "değerli hatırınız" anlamında yazışmalarda kullanılır.

—Tic. huk. *Hatır senedi*, bir borcun karşılığı olmaksızın, yalnızca kredi sağlamak amacıyla verilen senet. (Hatır senedi, gerçek bir alacak-borç ilişkisine dayanmaz. Gerçekte borçlu olmadığı halde birine senet veren kişi ona kredi sağlamış olur.)

—ANSİKL. Tasav. Allah'tan, melekten, şeytandan ve nefisten olmak üzere dört türlü hatır kabul edilir. Allah'tan olana *hatır-ı Hak*, melekten olana *ilham*, şeytandan olana *vesvese*, nefisten olana ise *hevacis* denir. Hatır-ı Hak ve ilham, Allah'ın iyi kullarına bir ikramı ve hidayeti olarak kabul edilir. Bunların, insanları doğru ve yerinde işlere yönelttiğine inanılır. İnanca göre, Allah'ı anmaktan (zikrullah) uzaklaşan ve kendilerini dünyanın geçici heveslerine kaptıranlar, şeytanın vesveseleri ve nefsin hevacisi ile doğru yoldan saparak kötülükler işlerler. Sufi önde gelenleri, dinsel kurallara uygun olan hatırların Allah' tan ya da melekten; aykırı olanlarınsa şeytandan ya da nefisten geldiğini belirtirler.

HATIRA a. (ar. *ḫaṭıra*). **1.** Geçmiş bir duyumun, geçmiş bir izlenimin, geçmiş bir heyecanın, geçmiş bir olayın bellekteki kalıntısı, anı: *Hatıralarını yazmak. Bir olayla ilgili pek çok hatırası olmak. Acı tatlı hatıralar. Çocukluk hatıraları. Hoş bir hatıra.* **—2.** Ölmüş bir kimse ya da geçmişteki bir olayla ilgili anı; bu kimseden, bu olaydan zihinde kalan iz: *Kocasının hatırasına bağlı kalmak. Bir kimsenin, bir olayın hatırasını yaşatmak.* **—3.** Bir kimsenin ya da bir olayın anısını yaşatan nesne, andaç: *Bu yüzüğü bir hatıra olarak kabul edin.* **—4.** Özellikle geçilen yerleri anımsatmak amacıyla turistlere satılan nesne: *Bir Bodrum hatırası.* **—5.** Yaşanmış olayları anlatmak üzere yazılan anlatı; hatırat, anı. **—6.** *Hatıra defteri*, anıların yazıldığı defter. ‖ *Hatıra eşya*, bir yeri ziyaret edenlerin orayı anımsamaları için aldıkları eşya.

—Nümism. *Hatıra para*, bir önemli olay ya da yıldönümü anısına basılan para. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Pulc. *Hatıra pulu* → ANMA* PULU.

—ANSİKL. Nümism. Antikçağ'dan beri basılan ve islam dünyasında da görülen hatıra paraların madalyalarla ayrımını yap-

mak ancak XIX. yy.'dan sonra kolaylaştı. Günümüzde üzerinde yazılı itibari (nominal) ve gerçek değeri farklı olan hatıra paralar devlet darphanelerinden isteyen herkes tarafından satın alınabilirse de, piyasada dolaşıma sürülmemektedir. Cumhuriyet döneminin ilk hatıra parası 27 mayıs 1960 devrimi'nin gümüş on lirasıdır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışının ellinci yılı gümüş yirmi beş lirası (1970), Malazgirt zaferi'nin dokuz yüzüncü yıldönümü gümüş elli lirası (1971), 30 ağustos zaferi'nin ellinci yıldönümü gümüş elli lirası (1972), Cumhuriyet'in kuruluşunun ellinci yılı altın beş yüz, gümüş yüz ve elli liraları (1973) ve FAO'nun (Gıda ve tarım örgütü) kutlama günleri hatıra paraları Cumhuriyet'ten sonra basılan örneklerdendir.

HATIRA a. Denizc. Arabistan kıyılarında kullanılan tekne.

Hâtıra-i Abide-i meşrutiyet madalyası, İstanbul'daki Abidei hürriyet'in (hürriyet anıtı) yaptırılması anısına Mehmet V (Reşat) tarafından bastırılan madalya (1908). Beş adedi altından yirmi sekiz adedi de gümüşten bastırılan bu madalyaların altınları Mehmet V'e ve anıtın yapımında hizmeti geçen kişilere verilmiştir. Altınları 49,50 g, gümüşleri 13,50 g ağırlığında olan madalyalar 40 mm çapındadır. Ön yüzünde Abidei hürriyet'le birlikte bir ışın demetinin üzerine işlenmiş tuğra yer alır. Arka yüzündeyse "hâtıra-ı Abide-i meşrutiyet" yazısıyla basım tarihi bulunur. Yapı Kredi bankası koleksiyonundaki iki altın örnekte, Ebul Fuat Refik ve mimar Mehmet Muzaffer'in adları vardır.

HATIRALIK a. *Yörs.* Bir şeyi hatırlatmak için verilen şey, hatıra, andaç.

HATIRAT, -tı çoğl. a. (ar. *ḫatıra*'nın çoğl. *ḫatırat*). *Esk.* **1.** Hatıralar. **—2.** Bir kimsenin anılarını anlattığı yapıt.

HATIR HATIR ya da **HATIR HUTUR** be. (yansıma sözc.). Sert bir şey yerken, keserken, koparırken çıkan sesi anlatır.

HATIRLAMA a. Hatırlamak eylemi; anımsama.

HATIRLAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi hatırlamak,* onu belleğine getirmek, anımsamak: *Dedem öldüğünde çok küçüktüm, yüzünü bile hatırlamıyorum. İlkokuldaki öğretmenimizi hatırladın mı? Geçen yazı hatırlıyor musun?* **—2.** *Bir şeyi yaptığını, yapmış olduğunu, yapıp yapmadığını hatırlamak,* onu zihinde bulundurmak, bilmek, anımsamak: *Sana söz verdiğimi hatırlamıyorum.* **—3.** *Bir kimseyi, bir şeyi hatırlamak,* (genellikle zaman tümleciyle) unutulan bir kimseyi, bir şeyi birden anımsamak: *Şimdi hatırladım, biz evden çıkarken ocak açıktı. Seni şimdi hatırladım.* **—4.** *Bir kimseyi (bir şeyle) hatırlamak,* o kimseyi (o şey yoluyla) sevindirmek: *Ayda yılda bir, mektupla da olsa bizi hatırlıyor.*

◆ **hatırlanmak** edilg. f. Hatırlanmak eylemine konu olmak; anılmak, anımsanmak.

◆ **hatırlatmak** ettirg. f. **1.** *(Bir kimseye) bir şeyi, bir kimseyi hatırlatmak,* bir kimsenin onu hatırlamasını sağlamak; hatırlamasına yol açmak ya da onu çağrıştırmak; anımsatmak: *Bu hançer bana dedemi hatırlatıyor. Bana hep babamı hatırlatıyorsunuz. Bu olay bana başka bir olayı hatırlatıyor.* **—2.** *(Bir kimseye) bir şeyi, bir şey yapmasını, yapması gerektiğini hatırlatmak,* o şeyi unutmaması için bir kimseyi uyarmak; anımsatmak: *Bana hatırlat da ona mektup yazayım. Bir kimseye görevlerini, sorumluluklarını hatırlatmak.*

HATIRLANMAK → HATIRLAMAK.

HATIRLATMA a. **1.** Hatırlatmak eylemi, anımsatma. **—2.** Dikkati çekme, uyarma: *Konunun iyice anlaşılması için bir hatırlatma yapıyorum.*

HATIRLATMAK → HATIRLAMAK.

HATIRLI sıf. Hatırı sayılan, değer verilen, etkili kimse için kullanılır: *Hatırlı birini bulup işini yaptırmak.*

HATIRŞİNAS sıf. (ar. *ḫatır* ve fars. *şinās*'tan *ḫāṭır-şinās*). Hatır, gönül kırmayan, saygılı kimse için kullanılır.

HATIRŞİNASLIK a. Hatırşinas olma durumu; hatırşinas kimsenin niteliği.

HATÎ sıf. (ar. *ḫaṭā*'dan *ḫaṭī*). *Esk.* Yanıltan, yanıltıcı; hataya düşüren.

HATÎA a. (ar. *ḫaṭī'a*). *Esk.* **1.** Günah, suç, kabahat. **—2.** Yanlış, yanlışlık: *"Türkçe kelimelerin eşkâl-i hatîasında her sâhib-i kalemin kendi zevki hükümrân olduğunu isbat için..."* (Cenap Şahabettin).

HATİBANE be. (ar. *ḫaṭīb* ve fars. *-āne'*den *ḫaṭībāne*). *Esk.* Hatiplere yakışacak biçimde, hatip gibi.

HATİBÎ (Abdülkebir), fransızca yazan faslı yazar (El-Cedide 1938). Toplumbilim profesörü. "Sömürgeci köleliğinden kurtulmuş birinin özyaşamöyküsü" olarak nitelediği *la Mémoire tatouée* (1971) ile kimlik ve farklılık sorunlarını ele aldığı *le Livre du sang* (1979) adlı iki yapıt yayımladı. Yalan yanlış inançlarla savaşan bir oyun yazarı olarak, *le Prophète voilé*'yi (1979) yazdı ve *la Blessure du nom propre* (1974) adlı yapıtıyla göstergebilim araştırmalarını sürdürdü.

HATİBOĞLU-KILIÇOĞLU (Vecihe), türk dilbilimci (İstanbul 1917). Dil ve tarih -coğrafya fakültesi'nin Türkoloji ve Sümeroloji bölümlerini bitirdi (1940). 1945'te bu fakültenin Türk dili ve edebiyatı bölümü'nde görev aldı; profesör oldu (1961); emekliye ayrıldı (1983). Türk dil kurumu'nda aralıklarla dilbilgisi kolu başkanlığında bulundu (1951-1955; 1961-1981). Eski Anadolu türkçesiyle (*Cerrahiye-i İlhaniye,* 1956), Türkiye türkçesiyle (*Türk kelimelerinin önsesleri,* 1961; *Yeni imla kılavuzu,* 1963; *Dilbilgisi terimleri sözlüğü,* 1969; *İkileme,* 1971; *Türkçenin sözdizimi,* 1972; *Pekiştirme ve kuralları,* 1973; *Türkçenin ekleri,* 1974) ilgili çalışmaları yayımlandı. Atatürk'ün dil ve tarih kuramlarıyla ilgili görüşlerini kanıtlayan yayımlar yaptı (*Ölümsüz Atatürk ve dil devrimi,* 1981). İlkçağ türk tarihinin bilinmeyen yönleri üzerinde çalışarak sümercenin, kasçanın türkçe olduğunu, bu dillerin metinleriyle türk tarihinin en az İ.Ö. 3000 yılına dayandığını, hititçenin türk Kus (Kuz "kuş") kavminin konuştuğu eski farsça olduğunu savundu.

HATİCE sıf. (ar. *ḫadīc*'in dişl. *ḫadīce*). *Esk.* Erken doğan kız çocuğu için kullanılır.

HATİCE, Hz. Muhammet'in ilk eşi (öl. 619). Kureyş kabilesinden ticaretle uğraşan varlıklı bir kadındı. Daha önce yaptığı iki evlilikten de çocukları olmuştu. Ticaret işlerini bir süre Hz. Muhammet yönetti. Evlendiklerinde Hatice 40, Hz. Muhammet 25 yaşındaydı. O yaşadığı sürece Hz. Muhammet başka bir evlilik yapmadı. Hatice'den Hz. Peygamber'in dört kızı (Zeynep, Ümmü Külsüm, Fatma, Rukiye) ve bir ya da iki oğlu (el-Kasım, Abdullah) dünyaya geldi. Müslümanlığı kabul eden ve Hz. Muhammet'in arkasında namaz kılan ilk kadın o oldu. Hz. Muhammet'in ilk eşi olarak islam dünyasında büyük saygınlık gördü ve *Haticet ül-kübra* (Büyük Hatice) lakabı ile de anıldı. Hz. Muhammet'in peygamberliğinin başlarında, eşinin büyük yardımcısı ve destekçisi oldu.

HATİCE SULTAN, padişah kızlarının bazısının ortak adı. — Bayezit II'nin kızı. Faik Paşa ile evlendirildi. Ahmet Çelebi'yi dünyaya getirdi. Çukurbostan'da bir cami, mektep ve çeşme yaptırdı. Bursa'daki türbesine gömüldü. —Selim I'in (Yavuz) kızı ve Süleyman I'in (Kanuni) kız kardeşi (İstanbul 1498 - *ay. y.* 1582). Ağabeyi tarafından sadrazam Makbul İbrahim Paşa ile evlendirildi (1524). Bu evlenmeden olan oğlu Mehmetşah çok yaşamadı. Daha sonra bir kızı oldu. İbrahim Paşa öldürülünce dul kaldı (1536). Öldüğünde babasının yanındaki türbeye gömüldü. — Mehmet IV'ün kızı (İstanbul 1662 - *ay. y.* 1743). İkinci vezir Musahip Mustafa Paşa ile evlendirildi. Bu evlenmeden dört oğlu oldu. Mustafa Paşa'nın ölümü üzerine (1686) sadrazam Moralı Hasan Paşa ile evlendirildi (1691). Hasan Paşa öldükten (1713) sonra bir daha evlenmedi. Hayli yaşlanmış olarak öldüğünde Yenicami türbesine gömüldü. — Mustafa II'nin kızı (İstanbul 1691 - *ay. y.* 1698). Çok küçük yaşta öldü. — Ahmet III'ün kızı (İstanbul 1710 - *ay. y.* 1738). Evlenip evlenmediği belli değildir. Üsküdar'da Bülbüldere çeşmesini ve ayrıca İstanbul'un başka semtlerinde iki çeşme daha yaptırdı. Ölünce, Yenicami hazİresine gömüldü. —Mustafa III'ün kızı (İstanbul 1768 - *ay. y.* 1822). Abdülhamit I tarafından Seyit Ahmet Paşa ile evlendirildi (1786). Arnavutköy'de aldığı büyük arsa üzerine Hatice Sultan sarayı'nı (1809), ayrıca Mısır çarşısı'nın kasaplar bölümündeki Hatice Sultan çeşmesi'ni yaptırdı. Eyüp'te Mihrişah Valde Sultan türbesi'ne gömüldü. — Abdülhamit I'in kızı (İstanbul 1776 - *ay. y.* 1777). Padişahın tahta çıktıktan sonra dünyaya gelen ilk çocuğu olduğundan doğumunda yapılan törenlere büyük önem verildiyse de ertesi yıl öldü. Yenicami hazİresine gömüldü. —Mahmut II'nin kızı (İstanbul 1825 - *ay. y.* 1842). On yedi yaşında Beşiktaş sarayı'nda öldü. Divanyolu'nda babasının türbesine gömüldü. —Murat V'in kızı (İstanbul 1870 - Beyrut 1925). Babasının tahttan indirilmesi üzerine Çırağan sarayı'na kapatıldı. Otuz yaşından sonra Yıldız sarayı'na alındı. Amcası Abdülhamit II tarafından paşalık rütbesi verilen, alaydan yetişme Vasıf Bey adlı çok çirkin bir adamla evlendirildi (1902). Kocasını yatak odasına almayan güzel sultan, amcasından öç almak amacıyla Abdülhamit'in en sevgili kızı Naime Sultan'la evli bulunan Gazi Osman Paşa'nın oğlu Kemalettin Paşa'yı baştan çıkardı. Bunu duyan padişah, kızını Kemalettin Paşa'dan boşattığı gibi, eski damadının rütbesini de geri alarak onu Bursa'ya sürdü (1904). İkinci meşrutiyet'ten sonra kocası Vasıf Paşa'dan boşanan Hatice Sultan, Dışişleri kâtiplerinden yaşça kendisinden çok daha küçük Rauf Bey'le evlendi (1909). Bu evlilikten bir oğluyla bir kızı oldu. Birinci Dünya savaşı sırasında Rauf Bey'den de boşandı. Cumhuriyet'in ilanı üzerine iki çocuğuyla birlikte Beyrut'a gitti. Bir süre eski kocasından bağlanan nafakayla geçindiyse de Rauf Bey'in işten atılması üzerine gönderilen para kesilince, çok sıkıntılı günler yaşadıktan sonra öldü. —Abdülhamit II'nin kızı (İstanbul 1897 - *ay. y.* 1898). Sekiz aylıkken bilinmeyen bir hastalıktan ölünce, bu olaya çok üzülen padişah, bugün Şişli'deki Etfal hastanesi'ni yaptırdı ve dönemin en değerli hekimlerini de buraya atadı.

HATİCE TURHAN SULTAN → TURHAN SULTAN Hatice.

HA TİEN, Vietnam'da liman kenti, Tayland körfezi kıyısında, Kampuçya sınırı yakınında. Khmer kökenli bu kent, XVIII. yy. başında Vietnam'a katıldı. Çimento fabrikası.

HÂTİF sıf. (ar. *hātif*). *Esk.* **1.** Seslenici, seslenen. **—2.** *Hâtif-i gayb* ya da *hâtif-i gaib,* görünmez seslenici; vicdan.

◆ a. **1.** Gaipten gelen ses. **—2.** Gaipten haber verdiğine inanılan melek: *"Gizli bir his bana, hâtif gibi, ihtar ediyor"* (Y. K. Beyatlı). **—3.** *Hâtiften gelmek,* gaipten ses gelmek: *"O esnada hâtiften mi köpekten mi geldiğini anlayamadığım bersani bir seda; kulağıma akseden bir ses işittim"* (Neyzen Tevfik).

HÂTİF ALİ, türk ciltçi (XVIII. yy.). Türk cilt sanatının önemli ustalarındandır. Abdülhamit I ve Selim III dönemlerinde Saray'da sermücellit (ciltçibaşı) olarak görev yaptı (1777-1797).



hatıra para 'Alparslan'ın anısına çıkarılan (1971) paranın ön ve arka yüzü



Vecihe **Hatipoğlu-Kılıçoğlu** (1956'da)

HÂTİFANE be. (ar. *hâtif* ve fars. *-ane*'den *hâtifane*). *Esk.* Gaipten gelen bir ses gibi, derinlerden gelircesine.

HÂTİFÎ sıf. (ar. *hâtif* ve *-î*'den *hâtifî*). *Esk.* **1.** Gaipten gelen sesle ilgili. **—2.** Gaipten ses veren.

HATİFÎ ABDULLAH, iranlı şair (Harcird, Herat, ? - ? 1521). Cami*'nin (1414 -1492) kız kardeşinin oğlu. Timur'un savaşlarını ve fetihlerini konu edinen *Zafername* ya da *Timurname* adlı destanı Lucknow'da taşbasmasıyla yayımlandı (1869). Bir hamse* yazmaya giriştiyse de ancak *Leyla ve Mecnun* adlı bölümü tamamlayabildi. *Heft Manzar* ve Şah İsmail için kaleme aldığı, yarım kalmış bin beyitlik *Şahname* adlı yapıtları da vardır.

HATİM, -tmi a. (ar. *ḫatm*). **1.** *Esk.* Sona erdirme, bitirme. **—2.** Kuran'ı başından sonuna kadar okuma. **—3.** *Hatim etmek* → HATMETMEK. || *Hatim indirmek,* Kuran'ı başından sonuna değin okuyup bitirmek. || *Hatim sürmek,* bitirmek amacıyla Kuran'ı okumaya devam etmek.
—İsl. Kuran'ın baştan sona, tümünü okuyup bitirmek. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hatim duası,* hatim tamamlandıktan sonra yapılan dua.
—Tasav. *Hatm-i hacegân,* nakşibendilikte müritlerin şeyhin izin ve gözetimi altında yaptıkları zikir ayini. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İsl. Müslümanlıkta, ibadet niyetiyle ve Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak amacıyla Kuran'ı hatmetmek büyük sevap sayılır. İnanca göre, Hz. Muhammet de kendisine indirilen Kuran ayetlerini Cebrail karşısında birkaç kez baştan sona okurdu. Kuran'ı hatmetmenin (*hatim indirme* de denir), belli bir süresi olmamakla birlikte, az bir zamanda yapılması sevaptır. Ancak, çabuk bitirme telaşıyla tecvit* ve tilavet* kurallarının zedelenmesi doğru sayılmaz. Hz. Osman ve Ubey bin Kâb gibi bazı sahabilerin, Kuran'ı yaklaşık bir hafta içinde hatmettikleri söylenir.
Hatim indirmek için özel bir zaman bulunmamakla birlikte, özellikle ramazan ayında her gün bir cüz (Kuran'ın otuzda biri) okuyarak otuz günde hatim indirilmesi, ölünün ardından hatim okunması, hatim tamamlandıktan sonra *hatim duası* yapılması, Kuran okumayı yeni öğrenmiş çocukların ilk indirdikleri hatmi kutlamak için *hatim cemiyeti* düzenlenmesi Türkiye'deki dinsel geleneklerdendir. Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e salat ve selamla başlayan hatim duasında hatim indirmekle kazanılan sevaplar, başta Hz. Muhammet ve öteki peygamberler olmak üzere din büyüklerinin, bilginlerin, şehitlerin ve öteki müslüman ölülerin, özellikle de hatim okuyan, okutan ve dinleyenlerin geçmişlerinin ruhlarına bağışlanır.
—Tasav. Müritler şeyhin işaretiyle *istiğfar* ederek zikre başlarlar. İstiğfar, şeyhin isteğine göre 5 ile 15 arasında değişir. Sonra gözler kapalı *rabıta** kurularak zihin ve düşünce Allah'tan başka her şeyden arındırılır (mâ-sivadan tecerrüt). Zikir halkasının sağından 7 kişi birer Fatiha okuduktan sonra 100 salavat-ı şerife, 79 kez İnşirah suresi ve 1 001 İhlas-ı şerif okunur. Bu kez soldan 7 kişi birer Fatiha ve 100 salavat okur. En sonunda okunan bir aşr-i şeriften ve şeyhin yaptığı duaya topluca "amin" denilmesinden sonra zikir ayini bitirilir.
Bayezit Bistami, Hoca Hasan Harkani, Yusuf Hemedani, Hoca Abdülhalik Gucduvani, Bahaettin Nakşibent gibi ünlü sufilerin bu yolda zikir ayini yaptıkları söylenegeldiğinden bu tür zikre *hatm-i hacegân* (hocaların hatmi) denildi ve bu hatmin sıkıntıları azaltıp belaları gidereceğine inanıldı.

HÂTİM sıf. (ar. *ḫatim*). *Esk.* **1.** Bitiren, sonuçlandıran. **—2.** Sonuncu. **—3.** Mühürleyen, mühürleyici, mühür basan.

HÂTİME a. (ar. *ḫatim*'den *ḫatime*). *Esk.* **1.** Son, bitim. **—2.** Sonsöz. **—3.** *Hâtime çekmek,* bitirmek, sona erdirmek. **—4.** *Hâtime-keş,* sona erdiren, bitiren.
—Ed. Bir kitabın son bölümüne verilen ad, sonsöz.
—El sant. Tespihlerde TEPELİK*'in eşanlamlısı.
—İsl. *Hatime duası* → HATİM* DUASI.
—Kur. tar. Osmanlı devletinde resmi yazışmalarda yazılan son cümle hakkında kullanılan deyim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kur. tar. Vezirlere, müşirlere, bâlâ ve sudur rütbesindeki kimselere yazılan yazılara; "olbapta emrü ferman hazreti menlehülemrindir", feriklere, ûlâ evvel rütbesinde olanlara ve beylerbeyilere yazılan yazılara; "olbapta emrü irade efendim hazretlerinindir", öteki rütbe sahiplerine yazılan yazılara rütbelerine göre; "olbapta emrü irade efendimindir", "olbapta irade efendimindir", "efendim" gibi cümleler eklenirdi.

HÂTİM TAİ ya da **HÂTİM EL-TAİ,** arap şair (VI. yy. sonu - VII. yy. başları). Cahiliye* döneminin ünlü şairleri arasında yer aldığı gibi, konukseverliği, elinin son derece açık oluşu, yardımseverliği gibi nedenlerle adı efsaneleşti. Öteki şairler kahramanlık, savaş, aşk vb. konuları işlerlerken, o eliaçıklık, insan sevgisi, yardımseverlik vb. konuları ele aldı. Bu yönüyle arap edebiyatında yeni bir çığır açmış oldu. Bir *Divan*'ı vardır.
—Ed. Arap, iran ve türk edebiyatlarında cömertlik simgesi olarak anılır. Türk edebiyatında Hatem Tay, Hatem-i Tai olarak da tanınır. Divan şiirinde övülen kişinin cömertliğine örnek olarak, onun elinin ne kadar açık olduğu anlatılır. İranlı şair Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin *Kısas u âsâr-ı Hatim Tai* ya da *Risale-i Hatimiye* diye tanınan yapıtında yaşamı, yaptıkları konu edinmektedir. Bu yapıt *Destan-ı Hatim Tai* adıyla türkçeye çevrildi (1872). *Hatem-i Tai hikâyesi* adıyla da Ebu Ali Sina ve Bülbülname hikâyelerinin kenarında birçok kez yayımlandı (1864, 1874, 1879); kazan türkçesine de çevrildi (1876).

HA TİNH, Vietnam'da kent, Güney Çin denizi kıyısı yakınında. Küçük bir kıyı ovasının ticaret merkezi.

HATİP a. (ar. *ḫaṭib*). **1.** Bir topluluk karşısında söz söyleyen kimse, konuşmacı: *Hatibin sözünü kesmeden, sabırla dinlemek.* **—2.** Etkili, güzel, düzgün konuşmasıyla bir düşünceyi anlatmada, bir duyguyu aşılamada başarılı olan kimse: *Toplantıda ünlü bir hatip de konuşacak.*
—*Esk. Hatip kılıcı,* göstermelik, faydasız şeyler için kullanılır.
—İsl. Cuma ve bayram namazlarında cami ve mescitlerde minber*de hutbe* okuyan din görevlisi. (Hatibin, hutbe sırasında aptesli, namaz kılabilecek giysiler içinde olması ve hutbeyi ayakta okuması vaciptir. Hatip ile imamın aynı kişi olmaları gerekmez. Hatip, konuşmasını [hutbe] cuma namazlarında namazdan önce, bayram namazlarında ise sonra yapar.)
—Süslem. sant. *Hatip ebrusu,* XVIII. yy.'da Ayasofya hatibi Mehmet Efendi'nin bulusu olan bir tür ebru. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Süslem. sant. Hatip ebrusunda, açık renk zemin üzerine, kalın bir iğneyle, küçük aralıklarla birer damla koyu renk boya damlatılır. İç içe birkaç kat renk de katılabilir. İnce bir iğne ya da tek at kuyruğu kılı bu damlalar üzerinde aşağıdan yukarıya, sağdan sola gezdirilerek damarlı mermere benzeyen desenler, çarkıfelek, yürek, yıldız, vb. motifler elde edilir.

HATİP, Konya'nın Meram ilçesine bağlı bucak; 6 524 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi Meram ilçesinin mahallesi olmuştur.

HATİP, Kocaeli'nin merkez ilçesi merkez bucağında belde; 7 743 nüf. (1990).

HATİP çayı, İç Anadolu'da akarsu. Ankara'nın K.-D.'sunda İdris dağının G. yamaçlarından doğar; B.'ya yönelerek,üzerinde Ankara kalesi'nin bulunduğu andezit kütlesini epijenik bir boğazla yarar ve B.'daki ovaya çıkar.

Hatip üstüne *(De oratore),* Cicero'nun retorik üzerine üç ciltlik incelemesi (İ.Ö. 55). Hatip Antonius ile Licinius Crassus ve onların öğrencileri Aurelius Cotta ile Sulpicius arasında bir diyalog biçiminde sunulan bu yapıtta Cicero, Roma'da ilk kez olarak retorikten ayrılan ve pratik yararıyla tanımlanan hitabet konusunda bir görüş önerdi. Hitabet pratik yararıyla tanımlandığı için, hatibin eğitimi büyük bir önem taşıyordu. Çünkü onun doğal yetenekleri dışında, güçlü bir genel kültür edinmesi ve her şey üzerine bilgi sahibi olması da gerekiyordu (kitap I). Daha sonra Antonius hatibin yaratıcılık ya da kanıt bulma sanatı, düzenleme ve bellek gibi üç yeteneği üzerinde duruyordu (kitap II). En sonra da Crassus, hitabete ilişkin üslup, anlatım ve "etki"nin zorunlu kurallarını açıklıyordu (kitap III). Cicero, retorikçilerin kuru bilgiçliğine karşı cephe aldığı bu incelemesiyle, okul retoriği modasını önleyemedi.

HATİP ZAKİRÎ HASAN EFENDİ → HASAN EFENDİ Hatip Zakirî.

Hatipler üstüne diyaloglar *(Dialogus de oratoribus),* İ.S. 81 yılında Tacitus tarafından kaleme alınıp 106'ya doğru yayımlanan ve kimin olduğu uzun büre tartışılan yapıt. 75 hatibin katıldığı bir toplantı biçiminde sunulan yapıtta, Tacitus hitabet ve şiirin değerlerini karşılaştırır.

HATİPLİ, Ordu'nun Fatsa ilçesi merkez bucağında belde; 4 022 nüf. (1990).

HATİPLİK a. **1.** Hatip olma durumu. **—2.** Camilerde hutbe okuyan hocanın görevi.

HATİPOĞLU Şerefettin, selçuklu beylerbeyi (öl. 1276). Gıyasettin III'ü ve selçuklu beylerini Moğollar'a karşı ayaklanmaya ikna etti. Ayrıca, memluk sultanı Baybars'a da Anadolu'ya gelmesi için elçiler yolladı. Baybars'ın bin kişilik bir birliği Elbistan'a göndermesi, ayaklanmacıları sevindirdi. Ancak Baybars, ordusunun Mısır'da olması nedeniyle, harekete geçilmeyip beklenilmesini istedi. Bunun üzerine Moğollar ayaklanmayı bastırdılar. Moğol töresi gereği ilhanlı komutanları önünde yapılan yargılama sonunda bazı selçuklu beyleriyle birlikte Hatipoğlu da idam edildi.

HATİPOĞLU (Ubeydullah) → UBEYDULLAH EFENDİ.



Şevket Raşit Hatipoğlu

■ **HATİPOĞLU** (Şevket Raşit), türk siyaset adamı, iktisatçı (Menemen 1898 - Ankara 1973). Bursa Ziraat okulu'nu bitirdiği yıl (1915) yedek subay olarak Suriye cephesine gönderildi, savaşın son yılında İngilizler'e tutsak düştü (1918). Mütareke'den sonra salıverilip İstanbul'a geldiğinde Halkalı ziraat mektebi âlisi'ne girdi (1919). Burayı bitirince devlet tarafından tarım ve ekonomi öğrenimi için Fransa ve Almanya'ya gönderildi (1923). Leipzig Üniversitesi'nde doktora yaptı ve yurda döndü (1932). Ankara Yüksek ziraat enstitüsü ile Mülkiye mektebi'nde tarım ve ekonomi okuttu, profesör oldu. Yapılan ara seçimlerinde CHP'den Afyon (1940-1943), daha sonraki seçimlerde de Manisa milletvekili (1943-1950) seçildi. Şükrü Saraçoğlu hükümetinde tarım bakanlığı (1942-1946) yaptı. 1960 Kurucu meclisi'nde CHP temsilcisi olarak bulundu (1961). Yeniden Manisa milletvekili seçildi (1961-1969). İsmet İnönü'nün başkanlığını yaptığı ikinci ortaklık hükümetinde (koalisyon) milli eğitim bakanı olarak görev aldı (1962-1963). CHP ortanın solunda bir politika benimseyince Turhan Feyzioğlu ile birlikte bu partiden ayrılıp Güven partisi kurucularından biri oldu, 1969 seçimlerinde seçilemeyince siyasi hayatı son buldu. Başlıca yapıtları: *Dış ticaretimizde ziraatın payı* (1936), *Ziraatta hububatın yeri ve ehemmiyeti* (1937), *Türkiye'de çay iktisadiyatı* (1939), *Ziraat âleminden vakıalar ve düşünceler*

(1939), *Ormancılıkta vakıalar ve düşünceler* (1965).

HATİPOĞLU (Aydın), türk şair, yazar (Urfa 1940). Haydarpaşa lisesi'ni bitirdi. Hukuk ve Edebiyat fakültelerinde okudu. *Ataç* (1963) ve *Yeni gerçek* dergisi (1967-1968) yazıişleri müdürlüğü, Edebiyatçılar birliği ile, Türkiye sanatçılar birliği genel sekreterliği (1968-1971) yaptı. Yapıtları: *Çömçe gelin* (1966), *Gebe* (1968), *Hoyrat* (1973), *Hz. İbrahim* (1975), *Beynim yüreğim* (1978), *Ben size konuk gelende* (1979), *Kuşçu* (1983), *Köroğlu* (1983), *Son değil* (1983).

HATİPZADE CEMAL BEY, Ahmet de denir, türk yönetici (öl. Kütahya 1928). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1897). Liselerde öğretmenlik yaptı. İttihat ve Terakki fırkası'ndan Osmanlı meclisi mebusanı'na Kütahya mebusu seçildi (1908-1912). Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin protokol müdürlüğünde, Bilecik ve Isparta mutasarrıflıklarında bulundu. Kastamonu, Sıvas, Edirne ve Trabzon'da valilik yaptı. Kurtuluş savaşı sırasında Kastamonu valisiyken, Bolu ayaklanmasının Kastamonu'ya sıçramasını önledi.

HATİPZADE MUHYİTTİN EFENDİ, türk din bilgini (Kastamonu ? - İstanbul 1496). Babası Tacettin İbrahim, Ali'yi Tusi ve Hızır Bey gibi bilginlerden öğrenim gördü. Kendini beğenmiş ve kıskanç yaradılışta biriydi. Bu huyları yüzünden özgür düşünceli Molla Lütfi'nin öldürülmesine neden oldu.

HATİPZADE OSMAN EFENDİ, türk besteci (öl. İstanbul 1680 ?). Yaşamı üzerine pek bilgi yoktur. Din adamı olduğu sanılıyor. Günümüze ulaşabilmiş 5 dindışı sözlü yapıtının en ünlüsü, 15 makamlı ve 15 usullü rast ķârnatıktır *(Rast geldim mürg-i zâr içre o şuh-i dilkeşe).*

HATİR sıf. (ar. *ḫatir*). *Esk.* **1.** Şan ve şeref sahibi; yüce, ulu. **—2.** Tehlikeli, muhataralı.

HATME a. (ar. *ḫatme*). *Esk.* Kuran'ı ya da bir kitabı okuyup bitirme, hatim indirme.

HATMETMEK* g. f. (ar. *ḫatm*'den). **1.** *Esk. Bir şeyi hatmetmek,* onu sona erdirmek, bitirmek. **—2.** *Kuran'ı, bir kitabı hatmetmek,* başından sonuna kadar okuyup bitirmek.

HATMİ a. Eski Dünya'nın ılıman bölgelerinde yetişen bir, iki ya da çokyıllık bitki. (Bil. a. *althaea*; ebegümecigiller familyası.)
—ANSİKL. Tıbbi hatmi *(Althaea officinalis)* 2 m kadar boylanabilen, yumuşak tüylü, tam ya da üç parça yapraklı, pembemsi beyaz çiçekli otsu bir bitkidir. Anadolu'da oldukça yaygındır, sulak yerlerde, dere ve tarla kenarlarında yetişir. Bitkinin bütün kısımlarında yumuşatıcı, idrar söktürücü, öksürük kesici ve ağrı dindirici bir helme vardır. Ancak Türkiye'de yetişmesine karşın ticarette bu türden elde edilen droglar bulunmaz, onun yerine başka türlerin (*Althaea cannabina, A. pallida, A. setosa,* vb.) çiçek, kök ve yaprakları kullanılır. Türkiye'de hatmi çiçeği yerine gülhatmi çiçeğinin kullanımı daha yaygındır. Hatmi kökü ayrıca mide, bağırsak, ağız ve boğaz ülserlerinde ve yaraların tedavisinde kullanılır.

HATO MAYOR, Dominik Cumhuriyeti'nde kent, adanın doğusunda, San Pedro de Macorís'in K.'inde; 12 700 nüf. Pirinç ekim alanının merkezi.

HATOYAMA İÇİRO, japon siyaset adamı (Tokyo 1883 - *ay. y.* 1959). Liberal parti'yi kurdu (1945); 1954-1956 arasında başbakanlık yaptı. Çin Halk Cumhuriyeti ve SSCB'ye yaklaşarak, SSCB ile ülkesi arasındaki savaş durumuna son veren bir anlaşma imzaladı (ekim 1956) ve ülkesinin Birleşmiş milletler örgütü'ne kabulünü sağladı (aralık 1956).

HATRA, bugün **el-Hadr,** Kuzey Mezopotamya'da arkeolojik sit. Musul'un birkaç yüz kilometre güneyinde, İ.S. II. ve III. yy.'larda önemli bir Parth krallığı merkezinin bulunduğu yerdedir. Kent, tuğla ya da taş kulelerle güçlendirilmiş büyük bir kerpiç surla çevrilidir. Bu kentin merkezinde, Palmyra'daki gibi hellenistik esintiler de taşıyan, ama daha çok doğu tarzında üçbölmeli bir plan üzerine, ustaca işlenmiş kesme taştan yapılmış çok sayıda tapınak kalıntısı yükselir; bu tapınaklar iki yanında küçük iki salon bulunan, geniş ve tonoslu bir salondan oluşur. Hatra'nın güneş tanrısı Şamaş'a adanmış çok önemli bir din merkezi olduğu sanılmaktadır. Çok sayıda aramca yazıt ve yunan tanrılarıyla tümü geçmişteki asur-babil elyazmalarından ve İran'a özgü çizgilerden alabildiğine esinlenmiş anadolu ve yunan-roma dönemi suriye tanrılarını bağdaştıran sayısız resim bunu kanıtlamaktadır. Bu bakımdan sit, parth sanatı üzerine bildiklerimize önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

HATRAS, Hindistan'da kent, Uttar Prades'te, Âgrâ'nın K.'inde 74 000 nüf.

HATŞEPSUT ya da **HAÇEPSUT,** Mısır kraliçesi (İ.Ö. 1520 - 1484). XVIII. hanedan döneminde yaşadı. Tutmosis I'in kızıydı. Yasal bir oğlu olmayan Tutmosis I'in evlilikdışı oğlu olan üvey kardeşi Tutmosis II ile evlenerek onun tahta çıkmasını sağladı. Fakat bir oğlan çocuk doğuramayan Hatşepsut'un büyük kızı Tutmosis II'nin evlilikdışı oğlu genç prens Tutmosis (gelecekteki Tutmosis III) ile evlendi. Ancak, kocası ölünce Hatşepsut iktidarı ele geçirdi (yaklş. 23 yıl). Zorbalığını, kendini Amon'un yeryüzündeki kızı ilan ederek yasallaştırdı (Amon, babasının yerine geçerek annesi kraliçeyle birleşmiştir: bu, Mısır'da tanrılarla yapılan ilk resmi evliliktir). Mısır'ı gözdeleri durumundaki birkaç yüksek yöneticinin yardımıyla yönetti; bunlar arasında vezir ve başrahip olan Amon (Hapuseneb) krallık yönetimi için tehdit edici bir unsur durumuna geldi. Askeri seferleri yönetemediğinden dış ilişkiler hassaslaştı. Mimar Senmut'a Deyr ül-Bahri'de anıt mezarını yaptırdı.(→ HAÇEPSUT TAPINAĞI.)

HATTA bağ. (ar. *ḥatta*). **1.** Üstelik, hem de, dahi: *Onu gördüm, hatta yakından gördüm.* **—2.** "Bile" ya da "de" bağlacıyla birlikte anlamı güçlendirmek için kullanılır: *Kimseye inanmıyor, hatta size bile.*

HATTA (Muhammet), endonezyalı siyaset adamı (Bukittinggi, Sumatra, 1902 -Cakarta 1980). 1920'den başlayarak bağımsızlık savaşı içinde etkin rol oynadı, Hollandalılar tarafından tutuklandı (1927-28 ve 1935-1942). Japonlar tarafından özgürlüğüne kavuşturulduktan sonra 17 ağustos 1945'te Sukarno ile birlikte bağımsızlığı ilan etti. Başkan yardımcılığı (1945), başbakanlık ve savunma bakanlığı görevlerini yürüttü (1948), Hollandalılar tarafından yakalandı. Serbest bırakıldıktan sonra yeniden başbakan (1949-50), sonra başkan yardımcısı oldu (1950-56). Batı tipi bir demokrasi yanlısıydı, Sukarno'nun düşüncelerine ters düştü ve istifa etti. 1965 darbesinden sonra, yeni rejimi olumlu karşıladıysa da çok geçmeden Suharto'ya karşı çıktı.

HATTÂB a. (ar. *ḥaṭṭāb*). *Esk.* Oduncu.

HATTÂN a. (ar. *ḫatn,* sünnet etme'den *ḫattan*). *Esk.* Sünnetçi.

HATTAT, -tı a. (ar. *ḫaṭṭāṭ*). Güzel yazı yazan, hat sanatıyla uğraşan kimse.
—ANSİKL. İyi bir hattat olabilmek, yeteneğin yanı sıra, usta bir hattattan yazının kurallarını öğrenmeye bağlıdır. Bir üstattan hat meşketmeye (öğrenmeye) başlayan ve geçmişte çırak, çömez, şakirt ya da tilmiz denilen öğrenci, seçtiği hat türünde önce harfleri birer birer, sonra da iki harfin bileşik biçimlerini yazmayı öğrenir. Her ders *meşk* denilen birer satırdan oluşur. Öğrenci üstadının meşkine bakarak yazdığı yazıyı bir hafta sonra ona gösterir. Daha sonra öğrenciye iki harfin nasıl bileşeceği öğretilir. Harflerin birer birer ve bileşik bir biçimde yazılmasına *müfredat meşki* denir. Aldığı meşki kopya eden öğrencinin yazısında, beğenilmeyen harfin altına üstadı tarafından doğrusu yazılır (harf çıkartmak). Müfredat bittikten sonra, ikiden fazla harfin bileşimini sağlayacak bir kaside, daha sonra da Kuran'dan ayetler, hadisler, şairlerden beyitler yazılır. Hat öğreniminde bu döneme de *mürekkebât* denir. Bu aşamadan sonra öğrenci *icazetname* (diploma) almaya hak kazanır.
Hattatlar üç grupta toplanabilir. Meşk hocası olarak görev yapanlar birinci grubu oluşturur. Bunlar resmi ya da vakıf okullarında ücret karşılığı çalışırlardı. İkinci grup Divanı hümayun ve Enderun'da devlet hizmetinde çalışır, resmi evrakı yazardı. Üçüncü grup ise istinsah (kopya) etmekle uğraşırdı.
Tüm yazılarda usta olan hattatlara *reis ül-hattatin* sanı verilirdi. Son reis ül-hattatin İstanbul Güzel sanatlar akademisi'nin hat hocası Hacı Kâmil Akdik*'tir. Yaşayan hattatların en yaşlısı da *şeyh ül-hattatin* sanı alırdı.

HATTATLIK a. (ar. *ḫaṭṭāṭ*'tan). Hattatın yaptığı iş, güzel yazı yazma sanatı.
—ANSİKL. İslam sanatlarının bir kolu olan hattatlığın temeli, arap abecesinin ve harflerinin, sözcüğün başında, ortasında ve sonunda değişik biçimlerde yazılması kuralına dayanır. Ayrıca harflerin kısa ya da uzun yazılışı da hattata hünerini gösterme olanağı sağlar.
İslam hattatlığının başlangıcı Hz. Muhammet zamanına değin uzanır. Hz. Muhammet, 622'de Medine'ye gelip, islam devletini örgütlemeye çalıştığı sırada yaptırdığı mescidin sofasını, Kuran ve yazı öğrenenlere ayırmıştı. Ayrıca iç ve dış yazışmalar için yanında kâtipler bulunduruyordu. Bu kişiler o dönemin ilk hattatları sayılır. Araplar'la aynı ırktan olan Nabati kavminin abecesine dayanan arap alfabesi, islamlıktan sonra, yavaş da olsa sürekli olarak gelişti. Bunda Kuran'ın ve Peygamber'in sözlerinin güzel yazı ile yazılması isteği etkili oldu. Hz. Muhammet döneminden günümüze ulaşan yabancı hükümdarlara gönderilmiş, ince deri üzerine yazılmış mektuplar ve Medine yakınındaki Sala dağında kayalıklara kazınmış yazılar incelendiğinde, harflerde yuvarlaklıkla, dönüş noktalarında sertliğin bir arada kullanıldığı görülür. Bu, yuvarlak yazıyla daha ilkel olan köşeli yazının birlikte geliştiğini kanıtlar. Hz. Muhammet döneminde yazı, buna bağlı olarak da hattatlık henüz gelişmemişti. Buna karşılık dört halife döneminde (632-661), yazının bir ölçüde estetik kazandığı söylenebilir. Medine' de *medeni* denilen yazı iki farklı üsluba



Babey-Ziolo

Hatra
temenosun eyvanı İ.S. I. yy.



kraliçe **Hatşepsut**
kayık tapınağındaki (Karnak)
bir taş blokundan ayrıntı
granit
Yeni İmparatorluk, XVIII. hanedan
Luksor müzesi



hatmi
(Althaea officinalis)

göre yazılıyordu. Harfleri sağa doğru eğik olana *mail*, yatay harfleri fazlaca uzatılarak yazılana ise *meşk* deniyordu. Dördüncü halife Ali'nin (656-661), Kûfe kentini başkent yapmasıyla, *kûfi* yazı büyük gelişme gösterdi. Kaynaklara göre Emeviler döneminin ünlü hattatı Kutbe el-Muharrir bu yazıda önemli değişiklikler yaptı. Onun dört tür yazıyı geliştirdiği bildirildiğine göre, bu sanatçı islam hattatlığının dönüm noktasına imzasını atan hattat olmalıdır. Hattatlıkta asıl gelişme Abbasiler'in (750-1258) başlangıç döneminde görülür. Zamanın güçlü veziri ve hattatı İbni Mukle (886-940), kûfiden meydana gelen ve *aklâm-ı sitte* (altı kalem, altı tür yazı) denilen muhakkak, reyhani, sülüs, nesih, tevki ve rıka adlı altı tür yazı geliştirdi; bu yazılara estetik kazandırmak için kurallar saptadı. Bu nedenle İbni Mukle hattatlığa yön veren ilk büyük reformcu olarak nitelenir. Kendisini Bağdatlı İbni Bevvab izledi (XI. yy.). Hatta estetik kazandırma çalışmaları türk asıllı Yakut tarafından sürdürüldü (XIII. yy.). Ancak estetik açıdan eksiklerin tamamlanması türk hattatların yapıtlarında gerçekleşti. Abbasiler'in yıkılmasından sonra, XIV. yy.'dan başlayarak aklâm-ı sitte Anadolu'da hızla gelişti, ünlü hattatların kurduğu okullarla, doruk noktasına ulaştı. Yazı ve hattatlık İran'da da büyük gelişme gösterdiyse de, osmanlı-türk hattatlığı tüm islam ülkelerinde büyük beğeni kazandı. Mehmet II'den (Fatih) sonra İstanbul islam dünyasının hat merkezi oldu. Amasyalı Şeyh Hamdullah (1436-1520) kendi adıyla anılan bir okul oluşturdu ve Yakut okulunun estetik anlayışını ortadan kaldırdı, aklâm-ı sittede türk üslubunu yarattı. Aynı dönemde yetişen Ahmet Karahisari (1468-1556), Yakut okulunun üslubunu sürdürmekle birlikte, onu aşmayı başardı. Karahisari üslubu, uygulayıcısının azlığı yüzünden XVII. yy.'dan sonra ortadan kalktı. XVII. yy.'ın ikinci yarısında yaşayan Hafız Osman'ın (1641-1698) üslubunda aklâm-ı sitte yeni bir aşama geçirdi. Bu sanatçı, Şeyh Hamdullah'ın eksiklerini tamamlayarak, altı tür yazıyı güzelliğin doruğuna ulaştırdı, Hafız Osman okulunu kurdu. XVII. yy. sonlarından başlayarak tüm hattatlar onun üslubunda çalıştı. Günümüz hattatları da onun izinde yürümektedir.

Aklâm-ı sittenin celisi de (iri, büyük yazılan biçimi) türk hattatların elinde gelişti. Ali bin Yahya Sofi (XV. yy.), Hasan Üsküdari (öl. 1614), Seyit Kasım Gubari (öl. 1624), Teknecizade İbrahim (öl. 1688) ve Mustafa bin Süleyman (öl. 1744) celi yazının gelişiminde etkili oldular; Mustafa Rakım (1757-1826) ise doruğuna ulaştırdı. Günümüzde islam dünyasının hattatları onun kurduğu okulun kurallarını izlemektedir. Aynı dönemde yetişen ve güçlü bir sanatçı olan Mehmet Celalettin (?-1837), eski üstatların yazılarını inceleyerek, özgün bir üslup yarattı. Bu üslup haşin ve sert görünümü yüzünden tutulmadı ve kendisini izleyen birkaç hattattan sonra ortadan kalktı. Ancak kurduğu okulun türk hattatlığında özel bir yeri vardır.

Aklâm-ı sittede ve celisinde arap ülkeleri türk hattatlarının etkisinde kaldılar. İran'da aklâm-ı sitte başarılı olamamış, özellikle nesih yazı nestalik karakterine bürünmüştür. Bu alanda İran'ın en ünlü hattatları arasında Ali Rıza Abbasi (XVI. yy. ilk yarısı), Ali Neyrizi (XVIII. yy.), Visâl Şirazi (öl. 1845) sayılabilir.

Aklâm-ı sitteden sonra ortaya çıkan siyakat yazının sanatsal bir özelliği yoktur. İlk, basit örneklerine XIII. yy.'da rastlanan nestalik yazı XV. yy. başlarında Azerbaycan'da gelişmeye başladı. Bu yeni yazı kısa sürede Afganistan, Orta Asya, müslüman Hint, Anadolu, Rumeli ve arap ülkelerine yayıldı. İran ve çevresindeki bölgeler İran nestalik okulunun etkisinde kaldılar. Kaynaklarda, bu yazının azerbaycanlı Mir Ali Tebrizi (öl. 1446) tarafından bulunduğu belirtilirse de, bu sanatçı yalnızca yazının kurallarını belirlemiştir. Nestalik yazı Safeviler döneminin ünlü hattatı İmâd (öl. 1615 ya da 1617) tarafından geliştirildi ve estetik açıdan doruğuna ulaştırıldı. Türk hattatları, XIX. yy.'da yetişen, Yesari Mustafa İzzet'in etkisiyle (öl. 1849), İran okulunu terk ettiler, bu yazı türünde de yeni bir okul oluştu. Günümüz hattatları da bu yazı türünde Mustafa İzzet okulunun üslubunu izlemektedir. XVII. yy.'da Safeviler döneminde görülmeye başlayan şikeste nestalik, talik ile nestalik yazıların kurallarında yapılan kimi değişikliklerle oluşmuştur. Anadolu'da kullanılmayan bu yazı türünün en büyük ustası Abdülmecit Talkânî'dir (öl. 1771).

Yalnızca Osmanlılar'da ve arap ülkelerinde görülen divani yazı, XV. yy.'dan önce Türkler tarafından bulundu. Belirli kuralları olan ve çok zor okunabilen bu yazının, Divan'dan çıkan resmi yazışmaların herkes tarafından okunamaması ve üzerlerinde herhangi bir değişiklik yapılamaması için kullanıldığı sanılmaktadır. İlk örneklerine Süleyman I (Kanuni) döneminde rastlanan celi divani de türk hattatlarının buluşudur. Gösterişli bir yazı olan celi divani Divan'dan çıkan ferman, menşur ve anlaşmaların yazımında kullanılmıştır. Türk hattatlığının bir başka buluşu olan rıka yazı XVIII. yy.'dan sonra gelişti. Günümüzde arap ülkelerinde de görülen rıka, çok hızlı yazılabildiğinden tüm devlet dairelerinde kullanılıyordu.

Çeşitli gereksinimlerin sonucu ortaya çıkan bu yazı türleri, islam hattatlığının gelişiminde etkili olmuş ve her biri, ayrı bir sanat kolu olarak hat tarihinde yer almıştır. Hattatlığın gelişiminde belirtilen gereksinimlerin yanı sıra, devlet ileri gelenlerinin de rolü oldu. Osmanlı sultanları arasında Ahmet III, Mahmut II ve Abdülmecit türk hattatlığında önde gelen kişilerdir.

Hattatlıkta kişinin yeteneği ve eğitiminin yanında kullanılacak mürekkebin ve kamış kalemin de büyük önemi vardır. Hattatlarca tutulan mürekkep, özel yöntemlerle bezir yağından yapılıyor, kalemler G. İran, Basra, Hint ve Cava'da yetişen bir tür kamıştan elde ediliyordu. Hattatlıkta güzellik ölçüsü, kalem ucunun kâğıt üzerinde bıraktığı noktalarla belirlenir. Nestalik yazıda elif harfinin boyu üç, uzatılmış harflerin boyu on nokta olarak kurala bağlanmıştır. Bu ölçülere uyulmadığında yazıda estetik sağlanmış olmaz.

HATTERAS burnu, ABD'nin (Kuzey Carolina) doğu kıyısında yüksek burun, Atlas okyanusu'nu Pamlico denizkulağından ayıran bir kum dilinden oluşur. Ulusal park. Kuşbilim merkezi.

Hatteras oluşumu. Meteorol. Daha önce var olan bir cephe üzerinde gelişen bir dalganın doğurduğu ılıman siklon. Kışın, Hatteras burnundan Newfoundland adasına değin uzanan bölgede Gulf Stream'in ılık suları ile çok soğuk Amerika kıtası arasında bir cephe oluşur; çünkü yakınsama şiddetli bir ısıl gradyana eşlik eder. Cephenin bozulması için arktik bir akıntı yeterlidir ve dalgalanmalar, Avrupa'ya doğru kayan iki cepheli siklonları *(Norveç siklonları)* belirler. Siklon doğuran aynı tip gelişim, karşıt ısı taşıyan hava kütlelerine çok güçlü bir soğuk hava etkinliğinin eşlik ettiği bölgelerde ortaya çıkar (sözgelimi, kışın Asor adaları ve Cebelitarık dolayları).

HATTIHAREKET, -ti a. (ar. *ḫaṭṭ* ve *ḫareket*'ten *ḫaṭṭ-ı ḫareket*). Davranış biçimi, tutulan ya da tutulacak yol.

Hattı hümayun madalyası, Abdülmecit döneminde, Hattı hümayun'un (Islahat fermanı) okunması anısına çıkarılan bronz madalya (1856). 42,60 g ağırlığında, 64 mm çapındaki madalya, brükselli Hart adlı bir sanatçı tarafından hazırlanmıştı. Ön yüzünde altı kollu bir yıldızı andıran motif üzerinde Abdülmecit'in portresi, arka yüzündeyse ortada defne ve zeytin dallarından oluşan bir çelengin üzerinde Hattı hümayun'un okunuş tarihi vardır.

HATTİ sıf. (ar. *ḫaṭṭ* ve *-ī*'den *ḫaṭṭī*). *Esk.* Hatla ilgili, hatta benzer.
—Esk. mat. DOĞRUSAL'ın eşanlamlısı.

HATTİ DİLİ ya da **HATTİCE** a. Hititler' in gelişinden önce, Orta Anadolu halklarından Hattiler'in konuştuğu yerel dil. (Hint-avrupa dillerinden değildi. Bitişken dillerden olup önek ve sonek alabiliyordu. Boğazköy arşivlerindeki çiviyazılı metinlerin din, büyü, sihirle ilgili bölümlerinde bu dille ilgili bulgulara rastlanır. İ.Ö. II. binyıl içinde zamanla ortadan kalkan bu dilin öteki dillerle akrabalığı, belge sayısının yetersiz olması nedeniyle saptanamadı.) [Eşanl. PROTOHİTİTÇE.]

HATTİ ÜLKESİ. Tar. Orta Anadolu'da, Kızılırmak kıvrımı içinde kalan bölge. (Bu bölgede İ.Ö. III.-II. binyıllarda Hattiler oturuyordu. Daha sonra Hitit devletinin kuruluş yıllarında kapsadığı bölgedir.)

HATTİCE → HATTİ DİLİ.

HATTİNA ya da **UNKİ,** Anadolu'da Hatay, özellikle Amik ovası ve dolaylarını kapsayan Geç Hitit krallığı. Bölgede yapılan kazılarda (Tel Teynet, Tel Cüdeyde, Tel Açana, vd.) bu döneme ilişkin yazılı belgelere rastlanmadı. Hattina krallığı'na ait bilgiler, daha çok asur belgelerine dayanır. Asur orduları Asurnazirpal II döneminde Hattina'ya girdi (İ.Ö. 875'ten sonra) ve krallık haraca bağlandı. İ.Ö. 858'de Salmanasar III, Suriye seferi sırasında Hattina topraklarının bir bölümünü işgal etti. İ.Ö. 831'e tarihlenen belgelere göre Hattina'da çıkan karışıklıklar sonucu kral Lubarni II'nin yerine Surri geçti; ancak Asur'un işe karışmasıyla Surri tahttan indirildi ve yerine Sasi kral oldu. Daha sonra bölge aramileşti ve *Unki* ya da *Amk* (günümüzde Amik) olarak anılmaya başladı. Tiglatpileser III döneminde, Unki kralının haraç vermeyi reddetmesi üzerine asur orduları bölgeyi yakıp yıktı ve kendi topraklarına kattı (İ.Ö. 739).

HATTİNGEN, Almanya Federal Cumhuriyeti'nde (Kuzey Vestfalya Renanyası) kent, Ruhr'da, Bochum'un G.'inde; 57 600 nüf. Demir-çelik. Makine. Lokomotifler.

HATTON, Germanya başpiskoposu ve naibi (Schwaben'de 850'ye doğr. - Mainz 913). Reichenau başpapazı (888) oldu. Arnulf tarafından Mainz başpiskoposluğuna getirildi (891). Çocuk Ludwig tahta çıkınca (899) onun vasisi ve Germanya naibi oldu, hükümdarlığı süresince işlerin yönetimini elinde tuttu. Ludwig ölünce (911) Franken dükü Konrad'ı seçtirdi, Konrad da Hatton'u imparatorluk naipliğine getirdi. Saksonya dükü Heinrich, başpiskoposluğun Saksonya ve Thüringen'deki topraklarını talan etti.

HATTUŞ. Tar. coğ. Asur ticaret kolonileri çağında (yakls. İ.Ö. II. binyıl başları), Boğazköy'de (Hattuşaş), asurlu tüccarların konakladığı pazar yerleşmesi (karum). Boğazköy'de, Büyükkale'nin Vb-a, IV d ve K.-B. yamacın VIIIb-a katlarını kapsayan Hattuş, Kussara kralı Anitta*'nın saldırıları sonucu yakıldı, yıkıldı (İ.Ö. XVIII. yy. ortaları). Boğazköy'de ortaya çıkarılan, ticaret anlaşmalarını içeren pek çok tablette asur adları geçer. Dönemin silindir mühürleri de Mezopotamya özelliği gösterir.

HATTUŞAŞ. Tar. coğ. Hititler'in merkezi kent. (→ BOĞAZKÖY.)

HATTUŞİLİ ya da **HATTUŞİLİŞ,** üç hitit kralının ortak adı. —HATTUŞİLİ I ya da LABARNA II (yaklş. İ.Ö. 1640-1610). Boğazköy'de ele geçen ve kralın vasiyetnamesi olarak nitelenebilecek akkadca ve hitit dilindeki yazılmış iki belge, dönemin siyasal tarihine ilişkin ayrıntılı bilgi içerir. Yönetim merkezini Kussara'dan Hattuşaş'a (esk. Hattuş) aktardı. G.-D. Anadolu ve K. Suriye'ye, Yamhad krallığı'na, Anadolu' daki düşmanlarına (Arzava) karşı seferler düzenledi. Tel Açana (Alalah) kentini ele geçirdi (yaklş. İ.Ö. 1630). Hitit devletinin

temeli onun zamanında atıldı ve dış siyasetin ana ilkeleri bu dönemde belirlendi. —HATTUŞİLİ II. Dönemine ilişkin bilgiler kesin değildir. Kimi kaynaklara göre İ.Ö. XV. yy.'da, Alluvamna ile Tuthalya II arasında, kimilerine göreyse İ.Ö. XIV. yy.'da hüküm sürdü. —HATTUŞİLİ III (yaklş. İ.Ö. 1288-1265). Kardeşi Muvatallis ve yeğeni Urhi-Teşup (Mursilis III) dönemlerinde önemli yönetsel ve askeri görevlerde bulundu. Ülkenin K.'indeki Kaşkalar'ı yendi. Özyaşamöyküsü niteliğindeki metin, dönemin siyasal ve askeri tarihine ışık tutar. Askerlikteki yeteneği, iç ve dış siyasetteki başarısının yanı sıra, yönetimde etkin rol oynayan, kizzuvatnalı karısı Puduhepa'nın da yardımıyla, dönemi barış ve refah içinde geçti. Yasal reformlar gerçekleştirdi. Asur tehlikesine mitanni tehlikesi de eklenince, Mısır'la olan sürtüşmelere son vererek barış antlaşması imzaladı (İ.Ö. 1283) ve kızını Mısır firavunu Ramses II ile evlendirdi.

HATUN a. (esk.türkç. *ḳatun*'dan fars. ve ar. *ḫātūn*). **1.** Kadın. **—2.** "Hanım" anlamında adların sonuna getirilen san: *Emine Hatun. Nene Hatun.* **—3.** Eş, zevce: *Bizim hatun annesine gitti.* **—4.** *Hatun kişi,* kadın.
—*Esk. Hatun-ı Arap, Hatun-ı kâinat,* Mekke. ‖ *Hatun-ı cennet, hatun-ı kıyamet,* Hz. Fâtıma. ‖ *Hatun-ı cihan, hatun-ı felek, hatun-ı yağma,* güneş. ‖ *Hatun-ı hum,* şarap.

HATUN, Hatay'ın İskenderun ilçesinde köyken, Konarlı, Övündük ve Şarkonak köyleriyle birleşerek Karaağaç beldesini oluşturdu (1987).

HATUN ANA, Kadıncık Ana da denir, Bacıyanı rum topluluğundan, bektaşilikte efsaneleşmiş bir kadın (Sulucakarahöyük, Kırşehir, XIII. yy.). Bektaşi inançlarına göre, Hatun Ana daha Hacı Bektaş Veli'yi tanımadan, rüyasında koynuna dolunayın girdiğini görerek bu rüyayı ileride hayırlı çocuklar doğuracağı biçiminde yorumladı. Hacı Bektaş Veli, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelince Hatun Ana'nın Sulucakarahöyük'teki evine konuk (mihman) oldu. Bektaşi inançlarına göre, Hatun Ana'nın rüyasına yaptığı yorum gerçekleşti ve Hatun Ana, başta Hacı Bektaş'tan sonra onun yerine geçen Balım Sultan olmak üzere öteki çelebileri dünyaya getirdi. Bunların Hacı Bektaş Veli'nin manevi sulbü olduklarına da inanılır.

Hatuniye hamamı → ORHANGAZİ KÜLLİYESİ.

Hatuniye medresesi → ÇİFTEMİNARELİ MEDRESE (Erzurum).

HATUNSARAY, Konya'nın Meram ilçesinde bucak; 8 275 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi *Hatunsaray,* 2 162 nüf. (1990).

HATUNSUYU, Malatya'nın Battalgazi ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 434 nüf. (1990).

HA TUYÊN, Vietnam'ın kuzeyinde il; 13 519 km^2; 1 026 000 nüf. (1989). Merkezi *Ha Giang.*

HATVAN, Macaristan'da (Heves yönetim bölgesi) kent, Budapeşte'nin D.'sunda; 24 000 nüf. Gyöngyös'e giden karayolu buradan geçer. Şato (XVIII. yy.). Tarım merkezi. Bağlar. Besin sanayileri.

HATVE a. (ar. *ḫatve*). *Esk.* **1.** Adım: "..., *mitralyözler saatlerce nasıl boşanırlar bir kaç yüz hatveden gördüm*" (Y. K. Beyatlı). **—2.** *Hatve-endaz,* adım atan. ‖ *Hatve-şümar,* adım sayan; ihtiyatlı, dikkatli yürüyen. ‖ *Hatve-zen,* adım atan, başlayan.
—Mak. san. ADIM'ın eşanlamlısı.

HAT YAİ, Tayland'ın güneyinde kent, Malezya yarımadasında; 139 357 nüf. (1989). Ticaret (tekstil) merkezi.

HATZFELD (Adolphe), fransız dilbilimci (Paris 1824 - *ay. y.* 1900). Darmesteter ve Thomas ile birlikte *Dictionnaire général de la langue française du commencement du XVII^e siècle jusqu'à nos jours*'u (XVII. yüzyılın başlangıcından günümüze fransız dilinin genel sözlüğü) [1890-1900] yazdı.

HAUBENSTOCK-RAMATİ (Roman), Avusturya yurttaşlığına geçmiş polonyalı besteci (Kraków 1919). Kraków ve Lwów'da öğrenim gördü. 1947-1950 arasında Kraków radyosu'nda müzik yayınlarını yönetti. 1950-1957 arasında İsrail'de yaşadı. 1957'de Paris'te somut müzik üzerinde çalıştı. Daha sonra 1968'e değin, Viyana'daki Universal yayınevi'nde çağdaş müzik yayınları danışmanlığı yaptı. İzleyen yıllarda, kendini bestelemeye ve öğrenci yetiştirmeye (özellikle Avusturya'da) verdi. İlk yapıtlarında Stravinski ve Szymanowski'nin etkileri görülür. 1938'den sonra Webern'in müziğiyle yakından ilgilendi; ses ve 9 çalgı için *Blessings* (1954) ve klavsenle orkestra için *Recitativo e aria* adlı yapıtlarında dizisel ilkelere bağlılığını belirtti. Örneğin *Mobiles* (ilki 1959'da) başlıklı dizisinde değişken biçim anlayışına yöneldi. Konusunu Kafka'nın yapıtından aldığı *Amerika* (1964) adlı operasında, *Multiples* dizisinde (ilki 1969'da) ve *Vermutungen über ein dunkles Haus* (1963), *Tablo I-III* (1967-1971), *Senfoniler* (1977) ve *Noktürnler* (1981) gibi orkestra yapıtlarında devingenlik / durağanlık bağıntısını önceden keşfetti. 1959'da Donaueschingen'de müzik grafizmi üzerine ilk sergiyi düzenledi.

HAUD, Somali'nin güney bölümünde ve Etyopya'nın güney-doğu'sunda çorak yüksek plato. Kuzey-doğu musonlarının getirdiği yağışları alan Haud'dan somalili göçebeler kış otlağı olarak yararlanır.

HAUDRİCOURT (André Georges), fransız antropolog ve dilbilimci (Paris 1911). Araştırmaları etnobotanik, dilbilim ve teknoloji konularında yoğunlaştı. Başlıca yapıtları: *l'Homme et les plantes cultivées* (Louis Hédin ile birlikte), 1945; *l'Homme et la charrue à travers le monde* (M. Jean-Brunhes-Delamarre ile birlikte), 1955; *la Notation des langues, phonétique et phonologie* (J. Thomas ile birlikte, 1967).

HAUENSTEİN, İsviçre Jura'sında geçit, altındaki tünelden (2 495 m) Olten-Basel demiryolu geçer. —İkinci Hauenstein tüneli, daha uzundur (8 134 m), ama yükseltisi daha azdır ve daha D.'dadır.

HAUER (Josef Matthias), avusturyalı besteci (Wiener-Neustadt 1883 - Viyana 1959). Schönberg'den kısa bir süre önce ve ondan habersiz olarak, kromatik gamın on iki sesinin de kullanılması temeline dayalı atonal tekniği tasarladı. İki opera (*Salambô,* 1930; *Die Schwarze Spinne,* 1932), orkestra yapıtları (8 süit, konçertolar, *Sinfonietta*), kantatlar, oda müziği, piyano ve koro parçaları, liedler ve bini aşkın onikiton oyunları *(Zwölftonspiele)* besteledi. *Deutung des Melos* (1923), *Vom Melos zur pauke* (1925) ve *Zwölftontechnik* (1926) gibi kitaplarında, besteleme yöntemini açıkladı.

HAUERİT a. (fr. *hauérite;* alman yerbilimci *Hauer*'in adından). Miner. Doğal manganez bisülfür.

HAUFF (Wilhelm), alman yazar (Stuttgart 1802 - *ay. y.* 1827). Sanat yaşamına fantastikle mizahı karıştırdığı hikâyelerle başladı. Walter Scott tarzında *Lichtenstein* (1826) adlı tarihsel romanı yazdı. Ayrı ayrı yayımlanan öyküleri arasında *Jud Süss* (1827) ve *Die Bettlerin vom Pont des Arts* (1827) en tanınmışlarıdır. Schwaben okulunun en önemli temsilcilerindendir. Ayrıca bir halk öyküleri derlemesi de vardır.

HAUG (Martin), alman doğubilimci (Ostdorf, Balingen yakınında, Württemberg, 1827 - Bad Ragaz 1876). Puna'da, ardından Münih'te sanskritçe ve karşılaştırmalı dilbilgisi profesörlüğü yaptı, hint-iran araştırmalarının kurucularındandır. Başyapıtı, en eski veda ayinlerinden birinden yaptığı çeviri olan *Aitareya Brahmana of the Rigveda*'dır (1863).

HAUG (Émile), fransız yerbilimci (Drusenheim 1861 - Nierderbronn 1927). Sorbonne'da profesörlük yaptı. Bilim akademisi üyeliğine seçildi (1917). *Traité géologie* (Yerbilim incelemesi) [1908-1911] adında klasik bir yapıtı vardır. Haug ilk önce kıta alanlarını, gelecekteki sıradağlar olan senklinallere açık ve seçik bir biçimde karşıt gösterdi; buna göre deniz, birine doğru ilerlediğinde, diğerinde geriye gitmektedir. Bu çürütülen son görüş dışında, Haug'un düşünceleri değerini korumaktadır.

HAUG (Hans), isviçreli besteci ve orkestra yöneticisi (Basel 1900 - Lozan 1967). Çalgı ve ses için yapıtlar, baleler, özellikle de operalar besteledi. En ünlü operaları: *Don Juan à l'étranger* (1930), *Orphée* (1937).

HAUGESUND, Norveç'in (Rogaland) güney-batı kıyısında liman kenti; 27 000 nüf. Balıkçılık limanı (ringabalığı). Gemi yapımı. Alüminyum metalürjisi. Tekstil. Balık konserveciliği.

HAUGHEY (Charles James), irlandalı siyaset adamı (Caisléan an Bharraigh 1925). 1957'den başlayarak Dáil Éireann üyesi oldu, 1960'tan 1970'e ve 1977'den 1979'a kadar Fianna Fáil partisi'nce kurulan çeşitli hükümetlerde yer aldı. 1979'dan itibaren bu partinin başkanlığını yaptı, aynı yıl John Lynch'in yerine başbakan oldu. Fakat ekonomik durumun bozulması ve Kuzey İrlanda olayları, Fianna Fáil'in haziran 1981 erken seçimini kaybetmesine yol açtı. Ch. Haughey, mart -kasım 1982 hükümetinde yeniden başbakan oldu. Güvenoyu alamayınca görevden ayrıldı. 1987'de tekrar bir azınlık hükümeti kurdu. Önceki hükümetin 1985'te İngiltere'yle imzaladığı anlaşmayı uygulayacağını açıkladı. 1992 şubatına dek başbakanlık görevini sürdürdü.

HAU GİANG, Vietnam'da il; 6 263 km^2; 2 682 000 nüf. (1989). Merkezi *Cân Tho.*

HAUGWİTZ (Christian, *kont* VON), prusyalı devlet adamı (Peuke, günümüzde Byków, Silezya, 1752 - Venedik 1832). 1792'de dışişleri bakanı oldu, Polonya'nın ikinci bölüşülmesiyle ilgili görüşmelere katıldı (1793) ve Fransa ile Basel antlaşması'nı imzaladı (1795). 1805-06'da, Fransa (Schönbrunn antlaşması, 1805) ve Rusya ile girişilen dönüşümlü görüşmeleri yönetti.

HAUKE (Józef, *kont*), **Bosak** denir, polonyalı general (Varşova 1834 - Dijon yakınında 1871). Flaman kökenliydi; rus ordusunda görev aldı; ardından Polonya'da, 1863'te rus yönetimine karşı başlayan ayaklanmaya katılarak yiğitçe savaştı. Galiçya'ya, sonra Fransa'ya sığındı. 1870'te fransız ordusuna girdi ve Dijon savaşı'nda öldü.

HAUKSBEE → HAWKSBEE.

HAUPTMANN (Moritz), alman besteci (Dresden 1792 - Leipzig 1868). Dresden, Viyana ve Kassel'de kemancı olarak çalıştı. 1842'de Leipzig'deki Sankt Thomas okulu'nda kantor oldu. Daha sonra aynı kentin konservatuvarında ders verdi. J. S. Bach'ın hayranıydı, 1850'de Bachgesellschaft derneği'nin kurucuları arasında yer aldı. Sonatlar, dörtlüler, motet'ler ve missa'lar dışında, kuramsal kitaplar yazdı: *Erläuterungen Zu Bachs "Kunst der Fuge"* (Bach'ın "Füg sanatı"nın açıklanması) [1841], *Die Natur der Harmonik und Metrik* (Armonik ve metrik üzerine) [1853], *Die Schule der Harmonie* (Armoni okulu) [1868].

HAUPTMANN (Gerhart), alman yazar (Bad Salzbrunn, Silezya, 1862 - Agnetendorf 1946). Salzbrunnlu bir otelcinin oğluydu, 1885'te heykelciliğe başladı. Düz-

yazı denemelerini, şiir ve öykülerini (*Hat bekçisi Thiel* [Bahnwärter Thiel], 1892) gene bu dönemde yazdı. İlk yapıtlarında, kaygılarını daha kolay dile getirmesini sağlayan natüralizme yöneldi. 1889'da Berlin'de oynanan *Güneş batarken* (Vor Sonnenaufgang) adlı toplumsal dramı büyük bir yankı uyandırdı. Ardından *das Friedensfest*'i (1890) ve taşra burjuvazisinin sert bir eleştirisi olan *Yalnız insanlar*'ı (Einsame Menschen) [1891] yazdı. *Kollege Crampton* (1892) ve *Michael Kramer*' de (1900), deha sahibi ama hiçbir işte dikiş tutturamamış bir kişiyi anlattı. Bir dram olan *Dokumacıların isyanı* (die Weber) [1892], Silezya'daki bir grevi (1844), *Florian Geyer*'de (1896) ise köylülerin mücadelesini konu aldı. Hauptmann bu yapıtlarında özgün bir teknik geliştirdi: anlatılarının asıl kahramanı olarak kitleyi seçiyor ve çıkışı olmayan bir durumu gözler önüne sermek için, peş peşe çok sert ve gerçekçi tasvirlere başvuruyordu. Kendi acılarından ve merhametinden doğan acıma duygusuna toplumsal bir boyut ekleyen Hauptmann, böylece insanlığın durumunu sorguluyordu. *Hannele's Himmelfahrt* (1893) ve özellikle *die versunkene Glocke* (1896) gizemci ve simgesel özellikleriyle yazarın yaratısında yeni bir döneme işaret ederler. Hauptmann, *Fuhrmann Henschell*'le (1898) aile dramına, *Rose Bernd*'le (1903) gerçekçi trajediye yönelmekle birlikte, *der Bogen des Odysseus*'da (1914) antik sanata özenir. *Kunduz kürk* (der Biberpelz) [1893] modern alman komedilerinin en iyilerinden biridir. 1912'de Nobel edebiyat ödülü'nü alan Hauptmann, Birinci Dünya savaşı'ndan sonra daha çok roman yazdı. *Der Ketzer von Soana* (1918) ve *die İnsel der Grossenmutter* (1924), çoktanrıcılıkla hıristiyanlığı birleştiren bir doğa dini özlemi vardır. Hauptmann'ın bu yönelişi, *der Narr in Christo Emmanuel Quint* (1910) adlı daha eski bir anlatısında da görülebilir. Simge ve efsane arayışı Hauptmann'ı sonunda büyük epik ve evrensel şiirlere yöneltti (*Till Eulenspiegel*, 1928; *der grosse Traum*, 1942). Bununla birlikte son yapıtı gene bir romandı (*Winckelmann*, 1954).

Larousse



Gerhart Hauptmann
(eylül 1942'de *Signal*'de çıkan resmi)

HAUPTMAN (Herbert Aaron), amerikalı matematikçi, fizikçi ve araşırmacı (New York 1917). New York City Üniversitesi'ni bitirdi (1937). ABD nüfus sayım bürosunda istatistik uzmanı (1940-1942), İkinci Dünya savaşı sırasında hava kuvvetlerinde radar eğitmeni (1942-1944) olarak çalıştı. 1947'de Washington'da Deniz araştırma laboratuvarı'nda fizikçi olarak bilimsel çalışmalarına başladı. Burada Jerome Karle ile birlikte X ışınlarının kristaller içinde kırılmalarını yorumlamada yeni bir teknik geliştirdi. Bu ışınların kristallere çarparak ikincil ışınların doğmasına yol açtığını saptadı ve yönleriyle yeğinliklerinin kristal atomlarının düzenli dizilişine ve aralıklarına sıkı sıkıya bağlı olduğunu ortaya koydu. Kristal yapıların X ışınlarıyla belirlenmesi üstüne Karle ile birlikte yaptıkları çalışmalardan dolayı 1985 Nobel kimya ödülü'nü paylaştılar.

Raoul Hausmann
Mühendisler (1920)
suluboya
Schwarz galerisi, Milano

Mario Gerardi



HAURA, Hindistan'da (Batı Bengal) kent, Hugli ırmağı kıyısında, Kalküta'nın karşısında; 946 732 (1991). Sanayi ırmak kıyısında, Bombay ile Madras demiryolları boyunda gelişti; makine ve kimya sanayisi; tekstil (jüt ve pamuk); camcılık; pirinç yetiştiriciliği.

HAUROWİTZ (Felix), çek hekim (Prag 1896). Prag Alman üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1922). Biyokimya profesörü oldu (1930). Ülkesinde meydana gelen siyasal karışıklıklar sırasında (1939). Türkiye' den yapılan çağrıyı kabul ederek İstanbul üniversitesi biokimya enstitüsü'nde profesör olarak göreve başladı. O zamana kadar Türkiye'de ilgi görmeyen biyokimya dalında birçok uzman ve öğretim üyesi yetiştirdi. ABD İndiana Üniversitesi'nden çağrılınca Türkiye'den ayrıldı (1948). ABD'de verdiği konferanslarla Türkiye'deki tıp düzeyinin tanıtılmasında etkin rol oynadı. İndiana Üniversitesi'nde emekliye ayrıldıktan (1968) sonra çalışmalarını emeritüs profesör olarak sürdürdü. İstanbul Üniversitesi kendisine *Doctor honoris causa* unvanını verdi (1972).

HAUSA a. Çad öbeğinden hami-samı dili. Hausalar'ın konuştuğu bu dil, tüm Batı Afrika'nın bildirişim aracıdır. (En önemli iki lehçe Sokoto ve Kano lehçeleridir. Kano lehçesine dayalı yazılı dil eskiden arap harfleriyle yazılırdı. XX. yy.'ın başından bu yana latin abecesi kullanılmaktadır. Özellikle dinsel ve teknik alanlarda hausa, arapçadan çok sayıda sözcük aktarmıştır.)

HAUSALAR, Nijerya'nın kuzeyi ile Nijer'in güneyinde yaşayan, yaklaşık 42 milyon nüfuslu halk. İslam'ın ve aynı bölgelerde yaşayan Pöller'in güçlü etkisi altında kalan Hausalar, egemen soylu ailelerin temsilcileri tarafından yönetilen ve başkentleri dinsel merkezler (camiler) ve yoğun bir ticari etkinlik merkezi olan devletler biçiminde örgütlenmişlerdir. Eskiden köleci olan ve bugün de çok hiyerarşili bir nitelik taşıyan hausa toplumu, özellikle Pöller'in hayvansal ürünleriyle mübadele ettikleri tarım ve zanaat ürünleriyle geçinirler.

HAUSDORFF (Felix), alman matematikçi (Breslau 1868 - Bonn 1942). Leipzig, Greifswald ve Bonn'da ders vermeden önce, optik ve gökbilim çalışmalarına karşın, daha çok felsefe ve edebiyatla ilgilendi. Soyut uzaylar konusundaki çeşitli yaklaşımların bireşimini yaparak, dolay kavramı üzerine topolojik ve metrik uzaylar kuramını geliştirdi. *Grundzüge der Mengenlehre*'nin (Küme öğretisinin ilkeleri) zenginliği ve estetiği bunların ilerdeki araştırmaların çerçevesini oluşturmasına olanak verdi. Cebir, çözümleme, topoloji ve kümeler kuramı alanlarında ayrı ayrı önemli sonuçlar elde etti. 1935'teki zorunlu emekliliğinin ardından toplama kampına sürülmemek için karısı ve kız kardeşiyle birlikte intihar etti.

Hausdorff uzaklığı. Topol. (X, d) bir metrik uzay olmak üzere $\mathfrak{F}(X)$ üzerindeki kümeler arasında tanımlanan uzaklık.

$F \subset X$ için $B(F,\rho):\{x \in X / d(x,F) \leq \rho\}$ biçiminde yazılır. X in F ve G gibi iki parçası verildiğine göre, bunlar arasında δ ile gösterilen bir uzaklık tanımlanır:

$$\delta(F,G) = \operatorname{Inf} \{\rho / F \subset B(G,\rho) \text{ ve } G \subset B(F,\rho)\}.$$

δ nın $\mathfrak{F}(X)$ üzerinde tanımlı bir uzaklık olduğu kolayca tanıtlanır. Kuşkusuz $\delta(E, F)$ ile, E ve F gibi iki küme arasındaki uzaklık olan $d(E, F)$ yi karıştırmamak gerekir; bu durumda d, $\mathfrak{F}(X)$ için birinci uzaklık belitini gerçeklemez.

δ uzaklığı, X in bütün tıkızlarına ilişkin K(X) uzayına, bir metrik uzay yapısı kazandırır. Daha da ötesi, X, sınırlı bütün kapalıların tıkız olduğu bir kümeyse (düzgülü bir vektör uzayının $\mathbb{R}$ ya da $\mathbb{C}$ üzerindeki parçaları gibi) bu durumda $(K(X), \delta)$ tamdır. Son olarak, X tıkızsa, $(K(X), \delta)$ da tıkızdır.

Hausdorff uzayı. Topol. AYRIK* UZAY' ın eşanlamlısı.

HAUSEN (Max, *baron* VON), alman general (Dresden 1846 - *ay. y.* 1922). Saksonya savaş bakanlığı yaptı (1902-1910), Saint-Gond bataklıklarında yenilen III. Alman ordusu'na komuta etti (1914) ve bu başarısızlıktan sonra görevinden alındı.

HAUSER (Kaspar), kimliği belirsiz alman (1812'ye doğr. - Ansbach 1833). 1828'de, üzerinde köylü giysileri, şaşkın şaşkın etrafına bakınarak Nürnberg'de ortaya çıktı. Elinde de doğar doğmaz köylülere bırakıldığını bildiren bir mektup vardı. Birkaç kişinin dikkatini çekti; eğitimiyle uğraşıp doğumundaki esrarı çözmek istediler: bir varsayıma göre grandük Badenli Karl'ın oğluydu. Edebiyat, ardından da sinema bu öyküye dört elle sarıldı.

HAUSER (Henri), fransız tarihçi (Oran 1866-Montpellier 1946). XVI. yy. tarihinin iktisadi sorunlarıyla ilk ilgilenenlerden biridir; bu konuda *Origines du capitalisme moderne en France*'ı (Fransa'da modern kapitalizmin kökenleri) ve kapitalizmin başlangıcını inceledi ve bunu protestanlığın gelişmesine bağladı (*Travailleurs et marchands de l'ancienne France* [Eski Fransa'nın emekçileri ve tüccarları], 1920; *les Débuts de l'âge moderne* (Modern çağın başlangıcı, A. Renaudet ile birlikte, 1927).

HÄUSERMANN (Pascal), isviçreli mimar ve mühendis (Biel 1936). Yumurta kabuğu biçimli konut türü üzerinde araştırmalarda uzmanlaşmıştır. İlk yapıtları (*Belledonne balkonu*, Savoie, 1966), dağ barınakları ya da otelleri, kafes armatür üzerine serpme çimento olarak tasarlanmıştır. Daha sonra, katmanlaştırılmış plastikler, Häusermann'a, dileğe göre eklemlenebilen, hatta üst üste dizilebilen "domobiles" (Saint-Die'deki otel, 1974) adını verdiği birimlerini sanayileştirme olanağını sağladı.

HAUSHOFER (Karl), alman jeopolitikçi ve general (Münih 1869 - Bavyera 1946). Bavyeralı general (1918), Münih Üniversitesi'nde profesör (1921). Bu üniversitenin jeopolitik enstitüsünü yönetti ve *Zeitschrift für Geopolitik* (1924) dergisini kurdu. Sınırlar coğrafyasıyla ilgili nazi tezlerini hararetle savundu, daha sonra görevinden uzaklaştırıldı (1938) ve sürüldü. Onun çalışmalarını sürdüren oğlu, Gestapo tarafından öldürüldü (1945). Nürnberg mahkemesi'ne çıkarılan Haushofer, serbest bırakıldıktan sonra intihar etti.

HAUSMANN (Raoul), avusturyalı sanatçı (Viyana 1886 - Limoges 1971). 1917'de kurulan Berlin dada grubu üyesiydi, pek çok öncü gösteri ve dergiye katkıda bulundu. Eleştirici ve kışkırtıcı bir anlayışla değişik teknik uyguladı, özellikle kolaj (*ABCD*, 1923-24 Art moderne ulusal müzesi, Paris); asamblaj (*Günümüzün anlayışı* 1919, *ay. y.*), fotomontaja yer verdi; sesbilgisi ve tipografiye (basma) dayanan şiirler de yazdı. Hitler'in iktidara gelişinden birkaç yıl sonra Fransa'ya sığındı.

HAUSMANNİT a. (fr. *hausmannite;* alman mineralog *Hausmann*'ın adından).

Miner. Mn_3O_4 formülünde doğal manganez oksit.

HAUSRUCK, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) yüksek tepeler kütlesi, Salzburg'un K.-D.'sunda; en yüksek noktası *Göbels Berg*'de 800 m. Üçüncü Zaman molaslarından oluşur. Ormanlar. Wolfsegg linyit madenleri.

HAUSSMANN (Jean Michel), fransız kimyacı ve imalatçı (Colmar 1749 - Strasbourg 1824). Boya kimyasındaki yöntemleri geliştirdi. Kumaş baskısında taşbaskı gravürü ilk uygulayan odur. 1788'de trinitrofenolü, diğer adıyla pikrik asidi buldu.

HAUSSMANN (Georges Eugène, *baron*), fransız yönetici ve siyaset adamı (Paris 1809 - *ay. y.* 1891). 1857'de baron ve senatör, 1867'de Güzel sanatlar akademisi üyesi oldu. Napoléon III'ün isteği üzerine Paris'i yenileştirme işine girişti. Sanayi ve ticaretin gelişmesiyle zorunlu hale gelen başkentin değişik bir çehreye kavuşturulması işi, gereksiz yıkımlara, merkez mahallelerinde orantısız boşluklara yol açmakla birlikte, kenti vazgeçilemeyecek bazı ana geçitlere kavuşturdu, mevcut pazar, kışla, hastane, tiyatro, park ve gezinti yerleri gibi yapılara yenilerini ekledi. Haussmann'ın, idari, iktisadi ve teknik olanaklarının genişliği bakımından benzersiz olan şehirciliği Torino, Roma ve Viyana' da yapılan değişikliklere örnek olmasına rağmen, mimari bakımından fazla beğeni toplamamıştır.

HAUTECŒUR (Louis), fransız sanat tarihçisi ve yönetici (Paris 1884 - *ay. y.* 1973). Petersburg'daki Fransız enstitüsü'nde ders verdi, daha sonra değişik yönetim kademelerinde görev aldı. Mısır Güzel sanatlar genel müdürlüğü (1927-1930), Lüksemburg müzesi müdürlüğü (1938 -1940), Güzel sanatlar genel sekreterliği (1942-1944) ve savaştan sonra Cenevre Güzel sanatlar müdürlüğü yaptı. *Histoire de l'architecture classique en France* (Fransa'da klasik mimarinin tarihi) [10 cilt, 1943-1957] adlı değerli yapıtın yazarı. Öteki başlıca kitapları: *Louvre et les Tuilleries* (1924), *Littérature et peinture en France, du XVII^e au XX^e s.* (Fransa'da, XVII. yy.'dan XX. yy.'a kadar edebiyat ve resim) [1942], *Louis David* (1954), *l'Artiste et son œuvre, essai sur la création artistique* (Sanatçı ve yapıtı, sanatsal yaratıcılık üzerine deneme) [1972].

HAUTECOMBE, Fransa'da (Savoie) köy, Saint-Pierre-de-Curtille komününde, Bourget gölü kıyısında. —XII. yy. başında kurulan ve Cîteaux tarikatına bağlanan *Hautecombe manastırı*'na burayı koruyan Savoia ailesi gömülüdür.

HAUTERİVE, Kanada'da kent, Québec'te, Saint Lawrence'in sol kıyısında, Manicouagan'ın denize döküldüğü yerde; 14 700 nüf.

HAUTERİVE KATI a. (İsviçre'deki *Hauterive*'den). Kretase döneminin bir katı. (→ KATMANBİLİM.)

HAUTES-ALPES *(département des)* → ALPES (*Hautes* —).

HAUTE-SAÔNE *(département de la)* → SAÔNE (*Haute* —).

HAUTE-SAVOİE *(département de la)* → SAVOİE (*Haute* —).

HAUTES-PYRÉNÉES *(département des)* → PYRÉNÉES (*Hautes* —).

HAUTESSE a. (fr. sözc.; *haut*, yüksek' ten). Eskiden bazı önemli kişilere, özellikle osmanlı sultanına fransa'da verilen onur unvanı.

HAUT-RHİN *(département du)* → RHİN (*Haut* —).

HAUTS-DE-SEİNE, Fransa'da (Île-de-France bölgesi) *départ.*; 175 km^2; 1 391 658 nüf. (1992). Merkezi *Nanterre*.

HAUZ, Güney Fas'ta ova; K.'inde Cebiletler, G.'inde Yüksek Atlas, B.'sında Şiyedme ve Haha platoları bulunur. Başlıca kenti *Marakeş*.

HAÜY (*rahip* René Just), fransız kristalograf (Saint-Just-en-Chaussée, Oise, 1743 - Paris 1822). Bir dokumacının oğluydu. Cardinal-Lemoine koleji'nde (Paris) onuncu sınıf öğretmenliği yaptı. Jardin des Plantes'ta Daubenton'un derslerini izledikten sonra Doğa bilimler ulusal müzesi'n de Daubenton'un yerini aldı ve ayrıca Paris Fen fakültesi'nde bir mineraloji kürsüsünün başına geçti. 1783'te Bilimler akademisi'ne seçildi. Haüy, kristallerin anizotropisini ve bakışım öğelerinin varlığını ortaya koydu. Aynı kimyasal türün değişik kristallerinin, ilkel bir biçimden aşınma sonucunda türediklerini gösterdi ve bu konuda adı geçen aşınmaların olanaklı yönelimlerini sınırlayan değişmez özellikler yasasını ortaya attı. Haüy kristalografinin yaratıcısı olarak kabul edilir.

HAÜYNİT a. (R. J. *Haüy*'ün adından). Miner. Kübik sistemde yer alan doğal sodyum alüminosilikat; kalsiyum sülfat içerir ve volkanik kayaçlarda gök mavisi kristaller halinde bulunur.

HAV a. (ar. *ḫav*). Kadifenin, çuhanın, halının vb. yüzeyindeki ince tüy: *Havı dökülmek.*

—Halıc. Halının yüzeyinde, ilme atıldıktan sonra uzunca bırakılarak aynı boyda kesilen atkı ipliklerinden oluşan kabarık görünümlü tüyler. ‖ *Hav yüksekliği*, halının tüylü yüzeyini oluşturacak atkı ipliklerinin ilme yapıldıktan sonra kesildiği uzunluk. (Yıkanmayan halılarda kırkım, tezgâh üzerinde yapılır ve hav yüksekliği değişmez. Yıkanan halılarda ise yıkanma sonucu hav yüksekliği değiştiğinden bu işlemden sonra da kırkım yapılır.)

—Tekst. *Hav bıçağı*, ipek ya da yün buklelerini kesmeye yarayan dar ve keskin bıçak. ‖ *Hav eziği*, kadifelerin uzun süre demir üzerinde kalmış bölümlerinde hav çöküntüleri biçiminde görülen üretim hatası. ‖ *Hav ipliği*, makine halısı sanayisinde, değişik renklerde kadife iplikleri topluluğu. (Çıkarılacak desene göre bu renkli ipliklerden bir bölümü üstte, diğerleri halının zemininde kalır.) ‖ *Hav işçisi*, hav makinesini kullanan işçi. ‖ *Hav kılavuzu*, pelüş dokuyan kimi tezgâhlarda, kesim yüksekliğini ayarlayan metal çerçeve. ‖ *Hav makinesi*, yünlü dokuma sanayisinde, dokumaları havlandırmada kullanılan makine. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Tekst. Hav makinesi, ince metal uçlarla donatılmış bir dizi küçük silindir (24 ile 36) taşıyan büyük bir tambur-dan oluşur. Bu uçların eğim yönü bir silindirden diğerine almaşık olarak değişir. Bütün bu silindirler döner ve işlenecek dokuma bu silindirlere temas ederek ilerler. Metal uçların dokuma öğelerinden biri üzerine yaptığı etki (genellikle oldukça az bükümlü atkı) dokumanın yüzeyinde ayırtedici özellikte tüylü bir görünüm oluşturur.

HAVA a. (ar. *hevā'*). **1.** Yer atmosferini meydana getiren ve gazlardan oluşan akışkan: *Hava, eski fiziğin dört temel öğesinden biriydi. Ciğerlerine temiz hava çekmek. Havayla temas edince bozulan bir madde.* (Bk. *ansikl.* böl. Fiz. ve Kim.). **—2.** Meteorolojik olaylar açısından ele alınan bu akışkan: *Balkanlar'dan gelen soğuk dalgası nedeniyle hava soğuyacakmış. Dün hava çok güzeldi. Hava birden bozdu. Sisli, karlı, yağmurlu havalar başlıyor.* **—3.** Bir yerin iklimi: *İzmir'in havası kışları bile oldukça yumuşaktır. Oranın havası çok serttir, sana yaramaz.* **—4.** Yerküre üzerinde atmosferin kapladığı uzam, kuşların, hava taşıtlarının güdümlü ya da her çeşit merminin hareket ettiği uzam: *Havaya yükselmek. Havada uçan kuşları seyretmek. Havada binlerce mermi vınlıyordu.* **—5.** *Havaya, havada*, yukarıya doğru, yere karşıt yönde: *Rüzgârdan masanın örtüsü havaya kalkıyor. Bir çocuğu havaya kaldırmak. Ayakları havada dinleniyordu.* **—6.** Bir tamlayanla, atmosfere, havacılığa ilişkin şeyi belirtir: *Hava akımları. Hava ulaşımı. Hava saldırısı. Hava üssü.* **—7.** Hafif rüzgâr, esinti: *Pencereyi aç da biraz hava gelsin. Hava durursa balığa gidebiliriz.* **—8.** Bir kimsenin çevresinde bıraktığı etki, izlenim: *Son derece alçakgönüllü bir havası var.* **—9.** İçinde yaşanılan çevre; atmosfer, ortam: *Kasabanın sıkıcı havası. Toplantının havası giderek gerginleşiyordu.* **—10.** Bir kimsenin ruhsal durumundaki iyilik; keyif: *Bugün havam yerinde değil. Havamda değilim.* **—11.** Müzik parçalarında tür, genellikle de ezgi: *Doğu Anadolu havaları. Köy havaları. Bir dans havası çalsa da dans etsek.* **—12.** Bir kimsenin, bir şeyin bir kimseyi, bir şeyi çağrıştıran tarzı, üslubu: *Şiirleri ustasının havasında.* **—13.** Herhangi bir sonuca ulaşamayacağı düşünülen anlamsız, boş söz, davranış, vb.: *Bütün bu emeklerin hepsi hava. Onu tanırım, verdiği her söz havadır.* **—14.** Bir kimsedeki alımlılık, çekicilik: *Güzel olduğu söylenemez ama havası vardır. Bu adamın havasına kapıldım.* **—15.** *Hava almak*, sözkonusu bir kimseyse, açık havaya çıkmak, açık havada gezerek dinlenmek: *Dışarı çıkıp biraz hava alalım*; eline hiçbir şey geçmemek, umduğu gerçekleşmemek: *Böyle giderse bu işten de hava alacağız* (arg.); bir şeyse, içine hava girmek: *Konserveler hava alınca bozulmuş.* ‖ *Hava atmak, hava basmak*, üstünlük taslamak, çalım satmak: *Yeni arabasıyla bize hava atıyor* (arg.). ‖ *Her biri başka bir hava çalmak*, bir topluluk sözkonusuysa, onu oluşturan kimseler arasında uyum, anlaşma bulunmamak. ‖ *Hava çarpmak*, bir kimse sözkonusuysa, bir yerin ikliminden kötü biçimde etkilenmek. ‖ *Hava değişimi*, hastaların daha çabuk sağalması, dinlenip kendilerine gelmesi için yapılan çevre değişikliği, bu değişiklik için verilen izin; tebdilhava. ‖ *Hava değiştirmek*, bir yerden iklimi değişik başka bir yere giderek bir süre dinlenmek: *Hava değiştirmek sana çok iyi gelir.* ‖ *Hava deliği*, bir şeyin, bir yerin havalanmasını sağlamak için bırakılan delik. ‖ *Hava estirmek*, istenilen doğrultuda bir ortam yaratmak. ‖ *(Bir kimseye göre) hava hoş*, bir şeyin öyle ya da *böyle olması fark etmez, nasıl olursa olsun anlamında söylenir.* ‖ *Hava iyi ya da kötü esiyor*, ortamın istenilen biçimde olup olmadığını belirtmek için kullanılır. ‖ *Hava kaçırmak*, bir nesne sözkonusuysa, içindeki havayı dışarı vermek: *Arabanın ön, sağ lastiği hava kaçırıyor.* ‖ *Hava kararmak*, güneşin batması ya da gökyüzünün bulutlarla kapanması sonunda ortalık yarı karanlık duruma gelmek: *Hava kararmadan köye vardılar. Hava karardı, neredeyse yağmur başlar.* ‖ *Hava kırılmak*, havanın

Lauros-Giraudon



baron **Haussmann**
Adolphe Yvon'un bir portresinden ayrıntı
Carnavalet müzesi, Paris

L.L.-École nationale supérieure des mines



rahip René Just **Haüy**
ressamı bilinmeyen resim
Ecole nationale superieure des mines, Paris

Hautecombe manastırı
(XIX.yy.'da bütünüyle onarıldı

Lauros-Atlas-Photo



soğukluğu azalmak, hava ısınmaya başlamak. || *Hava köprüsü,* zorunlu koşullarda iki yer arasında sağlanan hava ulaşım yolu.|| *Hava payı,* yer darlığı ve sıkıntısı çekmemek için gereğinden fazla bırakılan boş alan. || *Bir şeye hava vermek,* onun içine hava basmak, hava doldurmak; bir şeyden söz ederken, bir şeyin, bir yerin etkileyici, göze çarpıcı bir nitelik kazanmasını sağlamak: *Bu çiçekler salona değişik bir hava verdi.* || *Havada kalmak,* sözkonusu bir şeyse, gerekenden daha yüksekte olmak; bir düşünce ya da savsa, kanıtlanabilirlikten yoksun olmak; bir işse, belli bir sonuca ulaşamamak. || *Havadan sudan konuşmak,* önemli ve belirli bir konu üzerinde değil, şundan bundan, dereden tepeden söz etmek: *Bütün gün asıl konuya gelmeden havadan sudan konuştular.* || *Havanın gözü yaşlı,* yağmur yağdı yağacak anlamında söylenir. || *Bir kimsede (bir kimsenin) havası olmak,* bir kimseyle benzerliği bulunmak, onu anımsatmak: *Çocukta hem babasının hem de annesinin havası var.* || *Havasına uymak,* bulunduğu ortama göre davranmak ya da birisinin huyuna göre hareketlerini düzenlemek. || *Havasını bulmak,* sözkonusu bir kimseyse keyiflenip neşelenmek. || *Havaya,* boşuna, sonuçsuz olarak: *Havaya uğraşmak.* || *Havaya gitmek,* havaya uçmak, bir işe yaramamak, boşa gitmek: *Bunca emek, bunca para havaya gitti.* || *Havaya pala, kılıç sallamak,* gereksiz, boş yere çaba harcamak. || *Bir şeyi havaya savurmak,* boş yere, gereksiz olarak harcamak. || *Havaya uçmak,* bir patlamanın sonucunda parçalanıp dağılmak, yok olmak: *Bomba patlayınca köyün alt başındaki evler havaya uçmuştu.* || *Havayı bozmak,* bir topluluğun düzenini olumsuz yönde etkileyecek, kişiler arasındaki ilişkiyi kötüleştirecek davranışlarda bulunmak: *Geldi, söyledikleriyle havayı bozdu.*

—Esk. *İlm-i cevv-i hava* ya da *ilm-ül-cevv,* hava değişikliklerini konu alan bilim dalı, meteoroloji.

—Ask. *Hava değişimi,* hasta ya da yaralıların revir ya da hastane çıkışı, izinli olarak belli bir süre görevden bağışık tutulması. || *Hava desteği* → DESTEK. || *Hava hareket yeteneği,* manevra ya da savaş sırasında arazinin engellerinden kurtulmak amacıyla, hava sahasından yararlanarak askeri malzemeyi ya da birlikleri hareket ettirme yeteneği. || *Hava köprüsü,* tam teçhizatlı birlikleri uzak cephelere nakletmek, savaş boyunca birliklerin her tür malzeme, yedek parça ve cephane ikmalini yapmak için stratejik nakliye uçaklarıyla kurulan kesintisiz hava yolu bağlantısı. (Gelişmiş ülkelerde bu amaçla özel nakliye birlikleri kurulmuştur.) || *Hava kuvvetleri,* askeri havacılığı oluşturan muharebe birliklerinin tümü. || *Hava savunması,* bir hava sahasını gözetlemek, her tür hava saldırısını bulup ortaya çıkarmak ve havadan yapılan saldırılara karşı koymak için kullanılan araçlar ve alınan önlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hava üssü* → ÜS. || *Taktik hava kuvveti,* Türk hava kuvvetleri'ne bağlı en büyük muharebe birliği komutanlığı; bir korgeneral tarafından komuta edilir.

—Ask. denizc. *Hava depolan,* hava tulumbalarını çalıştırmadan torpidoya hava göndermede kullanılan ve birbiriyle bağıntısı olan içi hava dolu silindirler.

—Ask. havc. *Hava ulaşımı,* birlikleri cepheye uçakla taşıma. || *Hava polis birliği,* hava piyade sınıfından seçilmiş subay, astsubay ve erlerden kurulan özel birlik. || *Havadan taşımak,* askeri birlikleri ya da malzemeleri hava yoluyla kullanılacakları yere taşımak. (Birlikler ve malzemeler götürüldükleri yere inerek bırakılır ya da paraşütle atılır.) || *Yakın destek hava birliği,* kara birliklerine doğrudan destek sağlamada uzmanlaşmış hava birliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Avc. *Havayı koklamak,* av köpekleri ve diğer hayvanlar için, her yönü koklamak.

—Balıkç. *Hava yutma,* hastalanmış ya da suyun sıcaklığından rahatsız olmuş bir balığın daha çok erimiş oksijen bulabilmek için yüzeye çıkarak ağzını yarı yarıya su yüzeyi üstüne çıkarıp aynı anda hem hava hem su yutması.

—Bayınd. *Hava payı,* bir barajda, baraj tepesiyle normal biriktirme alanı düzeyi ya da öngörülen en yüksek kabarma sırasında biriktirme alanı düzeyi arasındaki fark.

—Binc. *Havadada hareket,* süvarinin isteğiyle yapılan atlayış; bu atlayışlarda at, aynı anda ön ayaklarını (hafifçe şahlanma) ya da arka ayaklarını (krupad) ya da dördünü birden kaldırır (kabriol).

—Çevrebil. *Hava kirletici,* havada bulunan ve solunum aygıtına zararlı etki yapma olasılığı taşıyan yabancı eleman.

—Denizc. *Hava yemek,* şiddetli fırtınaya yakalanmak. || *Havasını bulmak,* saptanan rotada seyir için rüzgârın uygun yönde estiği, yelkenli teknelerin yeterince yelken açma olanağı bulduğu, motorlu teknelerin rahat ilerlediği bir ortamda ve konumda seyretmek.

—Esk. sil. *Hava şahidi,* Osmanlılar'da, *kabza** *almak* isteyen okçuya, Şeyh ül -meydan huzurunda tanıklık eden okçulara verilen ad. (Bu törende ayrıca *ayak** *şahidi* de bulunurdu.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Hava yeri,* okun düştüğü yer.

—Foto. *Hava nirengisi,* ardışık ve stereoskopik iki çift hava fotoğrafı üzerinde ortaklaşa bulunan bazı noktaların koordinatlarının ölçülmesiyle, önceki fotoğraf çifti üzerindeki noktalara koordinat taşınmasını sağlayan fotogrametrik yöntem.

—Giz. bil. Gizli bilimlerde, ilksel ruhlar ile başka birçok iyi ya da kötü ruhun bulunduğu yer. (Hava, görünme olaylarının en sık rastlandığı yer ve astral ışınların yayıldığı ortamdır. Simyada, hava önemsiz bir rol oynar; öteki elementler gibi, bir cisim olarak değil de, maddenin bir hali olarak kabul edilir.) || *Hava falı,* Varron sınıflandırmasına göre hava öğesine dayanan kehanet türü.

—Havc. ve Coğ. *Hava hattı,* bir hava taşımacılık işletmesinin düzenli olarak çalıştığı yol. || *Hava taşımacılığı,* hava taşıtlarıyla, özellikle uçaklarla yapılan yolcu, yük ve posta taşımacılığı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Hidr. pnöm. *Sıkıştırılmış hava,* genişlerken kullanmak amacıyla basıncını artırmak için sıkıştırılarak hacmi küçültülen hava. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *Hava hukuku,* hava sahasına, hava ulaşım ve taşımacılığına ilişkin hukuk kuralları bütünü. || *Hava parası,* işyeri ya da konut olarak kiraya verilen taşınmazlarda, kiracının belirlenmiş olan kiradan ayrı olarak, taşınmazın sahibine ya da eski kiracısına verdiği para. (18 mayıs 1955 tarih ve 6570 sayılı Gayrimenkul kiraları hakkında k.'nun 16. maddesi, hava parası olarak ya da her ne ad ve biçimde olursa olsun kira bedelinden fazla para alınmasını yasaklamıştır. Bu madde hükmüne aykırı hareket edenlere altı aydan bir yıla kadar hapis ve üç yıllık kira bedeli tutarınca ağır para cezası verilir.)

—Isıbil. *Hava deliği,* bir küllüğün kapısında bulunan ve ocak ızgarası altındaki havanın debisini değiştirmeye yarayan ayarlanabilir açıklık.

—Isıt. havld. *Hava giderici,* bir ısıtma devresinin havasını gidermeye yarayan aygıt.

—Isıt. havld. ve Meteorol. *Nemli hava,* genellikle fizikte göz önüne alınan ve su buharı içermeyen *kuru hava*'nın tersine azot, oksijen, soy gazlar ve su buharından oluşan gerçek hava. (Nemli havanın termodinamik evrimi meteorolojide ve hava koşullandırmasında temel bir işlev görür.)

—Kim. *Havasını alma,* bir sıvı ya da çamurlu bir karışımın içerdiği havayı giderme. || *Havasını almak,* bir yerde, ya da bir maddede bulunan hava ya da diğer gazları uzaklaştırmak.

—Koregr. *Havada,* hareketin yerden yükselerek havada yapıldığını belirtir. (Karşt. anl. YERDE.)

—Mad. oc. *Hava direnci,* bir kanaldan, galeriden vb. geçen hava akımına karşıt yöndeki direnç. (Galerilerde ve kuyularda, hava direnci yapının eşdeğer çapının beşinci kuvvetinin tersiyle orantılı bir değişim gösterir.) || *Hava köprüsü,* hava çıkış galerisiyle kavşakta her tür bağlantıyı önlemek için belli ölçüde saptırılmış hava giriş galerisi (ya da tersi).

—Mak. san. *Hava boşaltma çanı,* bir pompa gövdesine havayı boşaltmak için yerleştirilen hunili küçük musluk.

—Metalürj. *Havada sertleşen alaşım,* havada soğutularak su verilen alaşım.

—Meteorol. *Hava durumu,* belirli bir yerde ve belirli bir anda atmosferin durumu (sıcaklık, nem, rüzgâr). [Bk. *ansikl.* böl.] || *Hava tahmini* → TAHMİN.

—Müz. *Hava kanalı,* org somyesinin olukları. (Bunlar sayesinde hava, boruların alt ağızlarına değin ulaşır.) —Orgda, somye üzerine yerleştirilemeyen, ama somyeden uzakta da olmayan en büyük borulara hava gitmesini sağlayan küçük boru. —Üflemeli bir çalgıda, üflenen havanın bizoya ya da dile çarpmasını sağlayan küçük boru. (Blok flütün beki ya da krumhornun kapsülü, hava kanalı işi görür.)

—Ormanc. *Hava kurusu odun,* ılıman iklimlerde, yeterli süre açıkta kalarak kuruyan odun. (Nem oranı % 15 dolayında olur.)

—Oto. *Hava saati,* lastiklerin şişme basıncını ölçmeye yarayan denetim aygıtı.

—Patol. *Hava tutması,* bir uçuş sırasında uçağın karmaşık yalpa, sallantı, titreşim, hafif ani düşüş hareketleri yüzünden bazı kişilerde görülen bozuklukların tümü.

—Postc. *Hava mektubu,* tek yapraklı ve kenarları yapıştırılarak katlanınca zarf biçimi alan pratik posta gönderisi.

—Res. *Havadan perspektif,* eşyaların göreceli uzaklığını veren, ilk planlardan son planlara doğru tonların giderek zayıflaması.

—Seram. *Hava kabarcığı,* seramik hamuru içinde kalan havanın, sırlı pişim sırasında eşyanın yüzeyde oluşturduğu kabarcıklar.

—Sil. *Havadan havaya roket* ya da *güdümlü mermi,* bir hava taşıtından fırlatılan uçaksavar roketi ya da güdümlü mermisi. || *Havadan karaya güdümlü mermi,* bir hava taşıtından belli bir kara hedefine atılan güdümlü taktik roket. —Bir hava taşıtından bir kara ya da deniz hedefine atılan taktik ya da stratejik güdümlü füze.

—Soğut. san. *Hava ayırıcı,* buhar sıkıştırmalı bir soğutma devresinde, yoğuşturulamayan gazları, özellikle havayı boşaltmaya yarayan organ. (Eşanl. GAZ GİDERİCİ.)

—Spor. *Hava atışı* → HAKEM* ATIŞI.

—Ted. *Hava boşaltma,* doğal ya da patolojik bir boşlukta bulunan anormal gazların dışarı atma (en başta pnömotoraksın boşaltılması). || *Hava değişimi tedavisi,* sağlığı koruma ya da düzeltme amacıyla çeşitli iklim niteliklerinin kullanılması. || *Sıcak hava tedavisi,* tedavi amacıyla sıcak havanın kullanılması. (Eşanl. AEROTERMOTERAPİ.)

—Teknol. *Hava deliği,* bir tuğla fırınında dış havanın geçmesi için açılmış delik. || *Hava pompası,* ya sabit bir merkezde elektrikle ya da eskiden olduğu gibi otomobil motoruyla çalıştırılan ve lastikleri şişirmeye yarayan taşınabilir küçük pompa. — Şişirme yatak ve yastıkları şişirmeye yarayan, elle ya da ayakla çalıştırılan küçük pompa.

—Telekom. *Hava devresi* ya da *hava hattı,* genellikle direklerin, kimi kez yapıların ya da yapılara tespit edilmiş kolların taşıdığı, çıplak telden ya da yalıtılmış kablodan oluşan telekomünikasyon devresi ya da hattı. (Genellikle bir karayolu ya da demiryolu boyunca çekilir.)

—Tıp. *Hava tıbbı* ya da *havacılık tıbbı,* çok yükseklerde uçmaktan doğan bütün biyolojik ve fizyolojik sorunları inceleyen ve dolayısıyla uçuş personelinin sağlığını koruma amacı güden uzmanlık dalı. (Bu-

gün, uzay uçuşlarından doğan sorunlara doğru genişlemektedir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Hava yutma,* havanın yutularak sindirim borusuna gönderilmesi. (Hava yutma ancak aşırı derecede olursa patolojiktir. Geğirmelere ve mide şişkinliğine neden olur; sinirli kimselerde sık rastlanır.) [Eşanl. AEROFAJİ.]

—Uluslarar. huk. *Hava sahası,* bir devletin ülkesini oluşturan kara parçaları ile bunlara bitişik karasuları üzerindeki hava sütunu. (Hava sahasında, altındaki ülke devletinin egemenlik yetkileri vardır. Hava sahasının yükseklik olarak sınırlarını saptayan bir hukuk kuralı yoktur. Bu nedenle hiçbir devletin egemenliğine girmeyen atmosfer dışı uzay ile hava sahası arasındaki sınır sorunu, öğretide çeşitli ölçütlere göre ele alınır.) || *Hava ulaşım özgürlüğü,* bir devletin, kendi hava sahasında diğer bir devletin sivil hava araçlarına tanıdığı hak. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Zool. *Hava kanalı, Actinopterygii* altsınıfından bazı balıklarda, yüzme kesesiyle yemek borusunu birleştiren kanal. (Bu balıklara, yukarıdaki özelliklerinden ötürü, *fizostomlar* da denir.) || *Hava kesecikli kemik,* kuşlarda, iliğin bulunduğu bölümünde bir hava kesesi bulunan, akciğerlerle bağlantılı kemik. || *Hava kesesi, Sauropsidae* familyası üyelerinde, akciğerlerin dışında bulunan, hacmindeki değişiklikler sonucu havanın akciğerdeki hava kılcal damarlarına girmesini sağlayan soluk borusu çıkmazı. (Kuşlarda, beyin, köprücükkemikleriarası, öngöğüs, ardgöğüs ve karın keseleri, kemiklerin ilik bölümünde yer alan ve "hava kesecikli kemik" adı verilen çıkmazlar vardır.) —→ SES* KESESİ.

—ANSİKL. Ask. • *Hava değişimi.* Hava değişimiyle istirahatı birbirine karıştırmamak gerekir. İstirahat alan asker görev bölgesini, er ise kışlasını terk edemez. Hava değişiminde ise asker izinli olduğu süreyi istediği yerde geçirebilir. Bu sürenin üç aylık bölümü askerlik hizmetinden sayılır. Üç ayı aşan süreler için hizmetin yapılması gerekir.

• *Hava hareket yeteneği,* silahlı kuvvetlerin muharebe etkinliğinin ana öğesi olan hareket yeteneği, önce uçağın, daha sonra helikopterin kullanılmasıyla büyük olanaklara kavuştu. İkinci Dünya savaşı'nda uygulanan hava-indirme* harekâtlarıyla, Cezayir savaşı sırasında Fransızlar'ın, daha sonra Vietnam'da Amerikalılar'ın helikopterlerle yaptıkları indirme harekâtları, "hava hareket yeteneği" kavramının önemini ortaya çıkardı. Bu kavram çok sık değişikliğe uğramaktadır ve doğrudan doğruya, kullanılan araçlara bağlıdır. Vietnam savaşı'nda, çok sayıda helikopterin kaybedilmesi, 60'lı yıllarda yepyeni araç ve gereçlerin araştırılmasına yol açtı: "hava çevik araçları" (dikey kalkış ve iniş yapabilen ve bir uçak gibi uçabilen araçlar) vb. O zamandan beri, yakıt ikmali yapmadan kat edebileceği yol, seri hareket edebilme ve hızdan çok uçuş üstünlükleri açısından klasik helikopterlerin geliştirilmesine ve hareket yeteneklerinin artırılmasına önem verildi.

• *Hava savunması.* Hava tehdidi, Birinci Dünya savaşı'ndan başlayarak gelişti ve bu savaş sırasında özellikle psikolojik bir etki yaratmak amacıyla kullanıldı. İkinci Dünya savaşı sırasında, sonuca varmanın temel etkenlerinden biri oldu: Hollandalılar, 1940'ta Rotterdam'ın bombalanmasından sonra teslim oldu; Reich 1944-45'te topraklarının sistemli bir biçimde bombalanmasına karşı koyabilmek için önemli araç ve gereçleri bu yöne kaydırdı. Büyük Britanya, savaş çabalarını Luftwaffe'nin aralıksız tehdidi altında sürdürmeyi başardı. Savaşın sonunda, hava sahası uçaktan başka araçlara da tanık oldu; Müttefikler, V1 ve V2 tipi savaş araçlarına karşı kendilerini savunmak zorunda kaldılar. 1945'ten beri sorunun öğeleri havacılıktaki yeni gelişmeler ve nükleer silahla güdümlü füzenin ortaya çıkması sonucu altüst oldu.

Hava savunması deyimi 1960-1970'li yıllarda kesin olarak yerleşti. Bu savunma *pasif savunma*'yı (havadan kullanılan silahların etkilerine karşı korunma önlemleri) olduğu kadar *aktif savunma*'yı da (havadan saldıran düşmana ateşle karşı koymayı sağlayan askeri olanakların tümü) kapsar. Bu savunma, gerek askeri kuvvetlerin gerekse halkın ve ülke topraklarının korunmasını içine alır. Türkiye'de 1950'den başlayarak örgütlenen hava savunması tümüyle Hava kuvvetleri komutanlığı'na verilmiştir. 1970'te bir ara, Hava savunma komutanlığı kurulmuş ve denenmiş ancak daha sonra bundan vazgeçilerek Hava kuvvetleri komutanlığı harekât başkanlığı bünyesinde Av savunma daire başkanlığı tarafından görev yürütülmüştür. Bu kuruluşta, komutanlık bünyesinde bir Hava savunma harekât kontrol merkezi ve buna bağlı Hava savunma kontrol grupları vardır. Bütün istihbarat, ülkenin çeşitli yerlerine yerleştirilmiş radarlar tarafından Hava savunma harekât kontrol merkezi'nde işlenerek değerlendirilir ve saldırı amacı taşıyan hava ihlalleri, yerde alarm durumunda hazır bekleyen Av birlikleri tarafından önlenir.

Uluslararası düzlemde, savaş uçakları alanında, teknolojide görülen büyük ilerleme sonucu, kullanılan silah sistemleri uçakların performansını bile geçmektedir. Binlerce kilometre uzaklıktaki hedeflere ulaşabilecek yeteneğe sahip havadan havaya uzun menzilli güdümlü füzelerle (Matra "Süper 530" ya da "Phœnix" "SS -1" ve "2"), pilotun, radardan yararlanarak, uçağını en iyi atış konumuna getirmesi yeterli olmaktadır. "Klasik" uçakların yanı sıra ("Mig-23" ve "25", "Mirage F-1", "Mirage 2000" ve "F-16") şimdi uçan radarlardan da yararlanılmaktadır (Boeing "E-3A AWACS" ve Tupolev "Tu-126 Moss"); bu radarlar, alçakta seyreden düşman uçaklarını bulup ortaya çıkarmaya olanak verir.

Hava savunmasında uçakların etkisine küçük çaplı topların ve yerden havaya güdümlü füzelerinin etkisi de eklendi. Kara kuvvetlerinin savunması konusunda, Vietnam savaşı ve 4. İsrail-Arap savaşı deneyimleri, amerikan "Redeye" gibi, uçağa ve görerek atılan güdümlü füzeye dayalı sistemlerin ve fransız "Roland" gibi, radarları da içine alan daha karmaşık sistemlerin tamamlayıcılığını ortaya koydu. Hava savunmasının özel bir durumu, stratejik güdümlü füzelerin taşıdığı patlayıcı maddelere (klasik ya da nükleer) karşı yapılan savunmadır. Bu savunı..a "ABM* savunma" adıyla bilinir.

Pasif savunma nükleer tehdit yaygınlaşınca tümüyle değişti. Halkın korunması, bugün, uzmanlaşmış kuruluşların yetki alanına girerken (→ *sivil* SAVUNMA), askeri güçlerin korunması da çok gelişti. Nükleer silahların etkisine karşı korunmalı araç ve gereçlerin üretilmesinden kısa bir süre sonra, bunların yakın atışlara pek dayanamadıkları görüldü. Dağılma ve harekette, düşmana hedef olmayı engellemeye yönelik çalışmalara başlandı. Öte yandan, Ortadoğu ve Vietnam savaşları, modern silahların klasik hava saldırılarında dayanıksız olduğunu gösterdi; 1970'ten başlayarak önce Varşova paktı kuvvetlerinde, ardından da Kuzey atlantik paktı kuvvetlerinde uçakların koruma altına alındığı gözlendi.

Hava savunması tam bir değişim içindedir. Bununla birlikte barış zamanında gökyüzünde huzuru sağlaması, kriz zamanındaysa hava trafiği özgürlüğünü garanti altına alması gerekmektedir. Tüm tehditleri zamanında bulup ortaya çıkarabilmek ve alınması gereken ani alarm önlemlerini alabilmek için, genel hava harekât durumunu günü gününe izlemek görevi de her zaman hava savunmasına düşmektedir.

Türkiye'de hava savunması, Cumhuriyet'in ilanından sonra Hava müsteşarlığı yapısı içerisinde oluşturulan Av şubesi'nce yürütülmeye başlandı. Bu amaçla önceleri av uçaklarıyla donatılmış tabur ve bölükler kullanılıyordu. 1930'da av birlikleri alay düzeyine çıkartılarak İngiltere ile Almanya'dan alınan uçaklarla (Spitfire, Foke wolf) donatıldı. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra hava ordusu kuvvet komutanlığı olarak örgütlenince Av şubesi de Hava savunma dairesi olarak bu kuruluşa katıldı. 1954'ten sonra satın alınan jet uçaklarıyla hava savunma sistemi güçlendirildi. Türk hava savunma sahası yaklaşık on radar istasyonu, İstanbul'daki bir füze istasyonu, Balıkesir, Mürted ve Merzifon'daki jet uçaklarıyla donatılmış anajet üs komutanlıkları, havaalanlarındaki oerlikon tipi uçaksavar bataryaları ile bunların bağlı oldukları hava savunma kontrol grup komutanlıkları (Eskişehir, Diyarbakır) ve Ankara'daki Hava savunma harekât merkezi'nce denetlenir. Bu komutanlık ve birliklere Hava savunma daire başkanlığı ile Füze-uçaksavar daire başkanlığı komuta eder.

—Ask. havc. • *Hava polis birliği.* Bu birliğe seçilenler, özel kurslardan geçirilirler. Ana üs komutanlıkları muhafız bölükleri bünyesinde kıta teşkilinde bulunurlar. Hava birlik ve kuruluşlarında gezici ve sabit kuruluş olarak görev yaparlar. Hava garnizonlarının bulunduğu şehirlerde emniyet yönünden merkez komutanlıkları bünyesinde görev yaparlar.

• *Yakın destek hava birliği.* İtalyan general Douhet'nin geliştirdiği stratejik hava savaşı anlayışına yanıt biçiminde yurttaşı Mecozzi'nin 20'lerin başında tanımladığı yakın destek hava birliğinin görevi, yalama uçuşu ya da pikeyle taktik kara hedeflerine saldırmak, kara kuvvetlerini doğrudan desteklemektir. İspanya savaşı'nda geliştirilen muharebe yöntemlerini İkinci Dünya savaşı'nda büyük ölçüde alman Stuka, sovyet Stormovik, ingiliz Typhoon ve fransız Breguet 693 uçakları kullandı.

1945'ten bu yana görülen yerel çatışmalar, yakın destek uçaklarının önemini doğruladı; nitekim havadan karaya güdümlü mermi ve konvansiyonel bomba taşıyan hızlı uçaklar (4. İsrail-Arap savaşı) ya da küçük kara birliklerinin yürüttüğü harekâtların (Çinhindi, Cezayir) temposuna uyum sağlayan düşük hızlı uçaklar, bu alanda kendilerini kanıtladı. Avrupa ülkelerinde son yıllarda kullanılan başlıca yakın destek uçakları Buccaneer, Harrier (yalnızca VTOL* hizmettedir) ve Jaguar'dır. Öte yandan bu tür uçaklar arasında, Varşova paktı'nın zırhlı araçlarına karşı kullanmak üzere Amerikalılar'ın geliştirmiş olduğu Fairchild A-10 uçağı, Ruslar'ın Suhoyi Su-25 uçakları sayılabilir. Roket ve bombaların laserle güdümü uçakların etkinliğini çok büyük ölçüde artırdı. Helikopterlerin özellikle tanklara karşı kara kuvvetlerini yakın destekte oynadığı rol gittikçe önemli boyutlara ulaştı. (Ruslar'ın Mil Mi-24 "Hind" ve Amerikalılar'ın Bell 209 "Tow Cobra" helikopterleri). Nakliye uçakları ise, birlikleri cepheye taşıyarak kara muharebelerine katılır (hava ulaşımı).

—Çevrebil. Hava kirleticiler gaz biçiminde (CO ya da NO_2), madeni tanecikler biçiminde (silis, kömür, asbest), organik tanecikler biçiminde (çiçektozu, mantarlar ...) ya da aerosol biçiminde (sülfürikasit, nitrikasit...) olabilir. Bunların solunum yollarında az ya da çok derine girmesi çaplarına bağlıdır (10 μm'den aşağı).

—Esk. sil. Kabza almak isteyen okçu, belirlenen gün ve saatte, ustası ile birlikte Okmeydanı'na gider, hava ve ayak şahitlerinin önünde atışlarını yapardı. Başarılı olursa, meydan şeyhinin huzuruna çıkardı. Meydan şeyhi kabza almak isteyen adaya "sen talib-i kabza mısın" diye sorar, sonra ayak ve hava şahitlerinin tanıklıklarına başvururdu. Onlardan aldığı olumlu yanıt üzerine adaya törenle kabza verilirdi.

—Fiz. ve Kim. Hava, belli sayıda bileşenden oluşan bir karışımdır. Su buharı ve karbondioksit gibi değişik oranlardaki bileşenlerden kimileri, katışkı maddeleri olarak kabul edilir. Katışkı maddelerinden arındırılmış havanın, ya da başka bir deyişle *arı hava*'nın değişik bölge ya da yükseltilerde gerçekleştirilen çeşitli çözümlemelerinin de gösterdiği gibi dikkat çekici, değişmeyen bir bileşimi vardır. Hacimsel bileşimi bakımından havada ortalama % 78,05 azot, % 21,017 oksijen, % 0,000 54 helyum, % 0,932 argon, % 0,00 1 neon, % 0,000 1 kripton ve % 0,000 01 de ksenon bulunur.

Havadaki su buharı niceliğini saptamak için, birim hacimdeki bir hava, nem soğurucu bir dizi tüpten geçirilir; soğurucu tüplerin deney öncesi ve sonrası ağırlıkları tartıldığında ortaya çıkan fark, su buharı niceliğini verir. Yer ve zamana göre son derece değişken olan su buharı oranı, *nemölçümsel durum* ya da *bağıl nem*'le belirtilir. Bağıl nem, atmosferde belli sıcaklıktaki su buharının kısmi basıncının (f), gene aynı sıcaklıktaki doymuş buhar basıncına (F) oranıdır (f/F). Karbondioksidin havadaki varlığı, organik maddelerin yanması, bitki ve hayvanların solunumu, mayalanma vb. olaylardan ileri gelir. Buna karşılık, yeşil bitkilerdeki fotoklorofil işleviyle tüketilir. Karbondioksit, gerek suda çözünmesi, gerekse bikarbonat oluşumuna bağlı olarak havadaki oranının sürekli ayarlanması nedeniyle havada yaklaşık 3/10 000 oranında bulunur. Diğer katışkı maddeleri arasında oranı kimi zaman 1/10 000'e ulaşan hidrojeni, özellikle kırsal alanlarda yoğunlaşan ozonu, çok az miktarda metanı, amonyağı, nihayet daha çok sanayi merkezlerinde görülen organik ve anorganik tozları ve mikropları saymak gerekir.

• *Arı havanın çözümlenmesi.* Eski insanlar, havanın, toprak, su ve ateşle birlikte doğanın dört öğesinden biri olduğuna inanıyorlardı. 1668'de Mayow, havada, yanmayı sağlayan bir cismin bulunabileceğinden kuşkulandı. Priestley, 1774'te oksijeni buldu. Lavoisier ise 1777'de, ünlü deneyiyle havanın gerçek doğasını ortaya koydu. Tam 12 gün boyunca belli miktarda bir havayla cıvayı ısıttı. Deney sonunda hava hacminin yaklaşık 1/5 oranında azaldığını, geriye kalan gazın, yani, azotun yanma işlevini sürdüremediğini saptadı. Cıva yüzeyinde kırmızı pulcuklar oluşmuştu ve bu pulcuklar daha yüksek sıcaklıkta ısıtıldığında oksijen veriyordu. Böylece başlangıçtaki havanın bileşimi yeniden elde edilmişti.

Lavoisier'ninkinden çok daha kesin başka yöntemlerle havanın bileşimi tam olarak belirlendi. Bunlar, hacimölçüm ya da ağırlıkölçüm yöntemleriydi. Özellikle ağırlıkölçüm yöntemleriyle daha kesin sonuçlar elde edildi.

Hacim çözümlemesi şöyle yapılır: 1. *Odyometreyle.* Odyometreye, belirli hacimde hava ile gene belirli hacimde hidrojen konur; ancak hidrojenin hacmi havaya oranla daha fazladır. Hidrojen, bir elektrik kıvılcımıyla yakılır. Bu sırada yoğuşarak su oluşur. Böylece geriye azot, havada bulunan diğer gazlar ile hidrojen fazlası kalır. Oksijenin hacmi, oluşan suya denk düşen hacmin azalmasından hesaplanır. 2. *Soğukta fosforla.* Bir birim hacim havada bulunan oksijen, beyaz fosfor çubuğuyla soğrulur. Birkaç saat sonra hacimde görülen azalma, oksijenin hacmini verir.

İlk ağırlık çözümlemesi, 1840'ta, Dumas ve Boussingault tarafından yapılmıştı. Bu amaçla kızıl dereceye dek ısıtılmış bakır talaşı üzerinden arı ve kuru bir hava akımı geçirilir: bakır, oksijenle birleşerek bakır oksidi verir. Azot, önceden havası ve darası alınmış bir balonda toplanır. Bakır kütlesindeki artış, kullanılan havadaki oksijenin kütlesini verir. Ayrıca azotun ağırlığı da ölçülebilir.

Azotlu bir bileşikten özütlenen azot (kimyasal azot) ile oksijeni ayrıldıktan sonra havadan elde edilen azot (atmosfer azotu) arasında düzenli olarak bir yoğunluk farkı (1/200) olduğunu gözleyen Ramsay, havada azot ve oksijenin dışında daha başka gazların da bulunabileceği varsayımını ortaya attı. Bir süre sonra da *soy gazlar*'dan helyum, neon, argon, kripton ve ksenonu buldu. Bu gazlar, kızdırılmış lityum ya da kalsiyumla soğrularak azottan ayrılabilir. Soy gazlar ayrıca havanın sıvılaştırılması ve daha sonra bölümsel damıtılmasıyla da elde edilir.

• *Fiziksel özellikleri.* Hava kokusuz, tatsız bir gazdır. İnce bir katmanken renksiz ve saydam olan hava, kalınlaştığında mavileşir. Işığın, gaz molekülleriyle yayınımı sonucu oluşan bu renklenme, özellikle kısa tayf ışınımlarında daha yeğindir. Ancak bu renklenme, daha uzun dalga boyundaki ışınımları yayındırabilen iri parçacıklardan oluşmuş toz, duman ve sisle bozulur. Güneş ufka yaklaştıkça, ışınları atmosferin nem ve toz yüklü daha kalın alt katmanlarından geçer ve bu yüzden ışığının rengi sarı ya da kırmızı bir görünüm alır. Havanın ağırlığı ilk kez XVII. yy.'da önce normal, daha sonra basınçlı bir havayla şişirdiği balonu tartan Galilei tarafından belirlendi. 0°C'ta ve 76 cm cıva basıncında ölçülen bir litre arı havanın ağırlığı, 1,293 g'dır. Bu özgül kütle, önce boş, sonra hava ve daha sonra da damıtık su dolu bir balonun tartılmasıyla belirlenmiştir (Regnault). Havanın sıkışabilirlik ve genleşme yasaları, H basıncında (cm cıva) ve *t* sıcaklığında (°C) V hacmi (litre olarak) ile *m* kütlesinin (gram cinsinden) hesaplanmasını sağlar:

$$m = 1{,}293\ V \frac{H}{76} \frac{1}{1 + \alpha t}$$

bağıntıdaki α=1/273, gazların genleşme katsayısıdır.

Atmosfer basıncı, havanın ağırlığından kaynaklanır ve ilk kez 1643'te Toricelli'nin Floransa'da yaptığı ünlü deneyle kanıtlanmıştır. Cıva dolu bir tüp, açık ucu parmakla kapatıldıktan sonra, içinde cıva bulunan bir kaba daldırıldığında, cıva kolonunun kaptaki cıva yüzeyinden yaklaşık 76 cm yukarıda kaldığı görülür. Bu deney, atmosfer basıncının ölçülmesine yarar. (→ BAROMETRE.) Havayı oluşturan gazlardan her biri, suyla temas ettiğinde kendilerine özgü çözünürlüklerine ve havadaki kısmi basınçlarına göre çözünür. Oksijen azottan daha çok çözündüğünden, suda çözünen oksijen oranı atmosferdekinden daha yüksektir. Havada % 21 olan bu oran suda % 33'e çıkar. Hava, iyonlaşmadıkça kötü bir ısı ve elektrik iletkenidir, kırılma indisi de birin biraz üstündedir (normal koşullarda D çizgisi için 1,000 292 6).

• *Sıvı hava.* Uzun yıllar, hep bir gaz olarak kabul edilen hava (yani her tür koşul ve basınçta gaz halinde olduğu düşünülüyordu), ilk kez 1877'de Cailletet ile Pictet tarafından sıvılaştırıldı. Ancak sıvılaştırma* işlemi, 1895 yılına değin çok sınırlı bir düzeyde kaldı. Bu tarihten sonra Linde, sıvılaştırmayı Münih'te sanayisel bir işlem haline getirdi. Linde yöntemi, Georges Claude yöntemiyle daha da geliştirilerek verimi artırıldı.

Sıvı hava renksizdir. Atmosfer basıncında −193°C'a doğru kaynamaya başlar. Bu sırada çıkan gaz, genellikle azottur. Kaynama sıcaklığı azar azar yükseltildiğinde −182°C'a doğru hemen hemen arı oksijen damıtılır.

Sıvılaştırma işleminden sonra uygulanan bölümsel damıtma, sanayide azot, oksijen ve soy gazları üretmenin en önemli yöntemidir. Sıvı havayla sağlanan düşük sıcaklıkların cisimlerin özelliklerini inceleme, çeliğe güçlü suverme ve gözenekli kömürle vakum oluşturma gibi pek çok uygulama alanı vardır. Nihayet oksijen bakımından zengin olan sıvı hava, patlayıcıların üretiminde kullanılır.

• *Kimyasal özellikleri.* Havadaki en etkin element oksijendir; bu nedenle havanın kimyasal eylemlerinde genellikle en önemli rolü oynar; bununla birlikte düşük bir basınçta bulunur ve etkisi, arı oksijeninkinden genellikle daha azdır. (→ YANMA, YÜKSELTGENME, SOLUNUM.) Bundan başka, özellikle su buharı ile karbondioksit gibi katışkı maddeleri de etkin bir rol oynar. Nitekim nem çekici pek çok madde havayla temas ettiğinde sulanır. Bu nedenle pek çok metal, havada korozyona uğrar: alüminyum oksitlenirken, demir hem oksitlenir, hem de hidratlanır. Bakır, çinko ve kurşunun üzeri, oksijen, su ve karbondioksidin üçlü etkisiyle bazik bir karbonat katmanıyla kaplanır.

—Giz. bil. Hava falı, bulutların oluşması ve bu arada aldıkları biçimler, hatta yıldızların genel görünümü (yıldızların kehanet amacıyla incelenmesi astroloji alanına girer) gibi hava olaylarının gözlemlenmesine dayanır. Bu yöntemde, Kaspar Peucer'e göre (1553), yüzü örtülü bir falcının sorusu üzerine, çevredeki havanın, falcının önünde duran bir kap içindeki suyun yüzeyinde bir dalgalanma veya kaynama meydana getirip getirmediğine bakılır.

—Havc. ve Coğ. Hava taşımacılığı iki havalimanı arasında yapılır; çıkış noktasından varış noktası arasında doğrudan uçuşla bağlantı kurulabileceği gibi teknik ya da ticari amaçlarla ara havalimanlarında bir ya da birçok durağa başvurulabilir.

Doğrudan hava bağlantıları dünya çapında gelişmiş bir hava ulaşım ağının temel kollarını oluşturur; ama bu kolların eklem yerlerinin ve kullanımının, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeylerde çözümlenmesi, hatta açıklık kazandırılması gerekir. Bir hava hattı, sözkonusu ulaşım ağı üzerinde doğrudan bir bağlantı ya da birbiriyle ilişkili birçok bağlantı içeren bir güzergâhın bir havayolu şirketince kullanıldığını gösterir. Bu bağlantılar uçuş sahasında radyogüdüm yöntemleriyle bir havalimanından ötekine en iyi ve en güvenli şekilde ulaşmayı sağlayan yollarla kurulur; bu yollar geçilen bölgelerin hava koşullarına göre az çok değişebilir.

Hava taşımacılığında hizmet, birim taşıma sığaları farklı uçaklar belli aralıklarla sefere konularak sunulur. Sunu ve istemin karşılaştırılması sonucu doğan hava trafiğinde zaman ve alan bakımından büyük yönelimleri açıklamadan önce ulaşım yolları ağının tipini ortaya koymak gerekir; bu ağlar, teknik, tüzel ve ekonomik etkenlere göre havayolu şirketleri ve devletlerin katılmaları sonucu doğar.

• *Teknik, tüzel ve ekonomik etkenler.* Havayolu ağlarının kurulmasında, kullanılan uçakların erimleri, uçuş hızları ve tavan yükseltilerindeki evrimler gibi teknik etkenler büyük rol oynar. Ticari hava taşımacılığı gerçek anlamda 1919'da Londra, Paris, Amsterdam ve Brüksel arasında düzenli hava bağlantılarının kurulmasıyla doğdu. Kullanılan ilk uçakların erimleri 400 ile 900 km, hızları 110 ile 180 km/sa ve uçuş tavanları 4 000 m'ydi. Bu uçaklar kısa sürede İstanbul'a (1922) ve Dakar'a (1925) kadar düzenli seferler yapmaya başladı; ne var ki deniz uçaklarının kullanımına rağmen sıradağlar ve okyanuslar en önemli engelleri oluşturma özelliğini koruyordu. Amerika kıtasını aşan ilk düzenli bağlantı, uçuş tavanının 6 000 m'ye yükseltilmesi sonucu New York ile Los Angeles arasında 1930'da gerçekleştirildi. Atlas okyanusu'nu geçen ilk düzenli bağlantı ise Martin "M 130" uçağıyla 1936'da San Francisco ile Manila arasında kuruldu; bir deniz uçağı olan "M 130"un erimi 5 130 km'ydi. 1936 ve 1937'de Zeppelin güdümlü balonuyla yapılan deneylerin kötü sonuçlanmasından sonra Kuzey Atlas okyanusu üzerinde ilk düzenli bağlantı, savaş yüzünden uzun bir gecikmeyle 1946'da Shannon (İrlanda) ile Gander (Newfoundland) arasında sağlandı. Savaş öncesi uçakları arasında en iyi örnek Douglas "DC-3" oldu; uzun süre seferde kalan bu uçak, 21 yolcu taşıyor, 300

km/sa hızla 2 880 km'lik bir erime ulaşıyordu; uçuş tavanı ise 7 300 m idi.

İkinci Dünya savaşı boyunca askeri havacılıktaki gelişmeler ticari havacılığa da yansıdı. 1945 ile 1957 arasında hizmete giren, pistonlu motorla donatılmış pervaneli uçakların hızlarında (400 km/sa'ten fazla) ve erimlerinde belirgin bir gelişme görüldü. 1950'den sonra türbopropların kullanımı sonucunda, ses hızına yakın hızlar elde edildi, uçuş tavanı 13 000 m'nin üzerine çıktı ve Boeing "747 SP"de (1969) erim 11 000 km'yi aştı. Sesüstü "Concorde" (2 100 km/sa) uçağının 1976'da hizmete girişi, daha büyük hızlara ulaşmak için yapılan yarışa son verdiyse de, ulaşım ağlarının gelişmesi üzerinde duyarlı bir etkisi olmadı. Uçuş tavanının yükselmesi, bir yandan hava hareketlerinden etkilenen atmosfer katmanları üstünde büyük bir konforla güvenli uçuş sağladı, öte yandan ulaşım ağını sıradağlardan hemen hemen tümüyle bağımsız hale getirdi. Erimin büyümesi, Atlas okyanusu'nu aşan yol üzerinde, Gander ya da Shannon'da olduğu gibi, teknik nedenlerin doğurduğu ara durakların kaldırılmasını, Avrupa ile Uzakdoğu arasında kutup üzerinden geçen yolun açılmasını, ayrıca New York ve Tokyo arasında (11 000 km'nin üstünde) duraksız uçuş yapılmasını sağladı. Gerçekten, ulaşım ağları düzenlenirken düğümler arasındaki uzaklık, artık teknik koşullar yerine ekonomik koşullar göz önünde tutularak saptanır. En kısa uçuş uzaklığı boğazların aşılmasında ya da adalara ulaşımda ortaya çıkar ve genellikle, öbür taşıt araçlarının rekabetine bağlıdır. Gerek maliyet gerek zaman kazancı bakımından 700 km'den kısa uçuş yolları pek kârlı görülmez; 300 km'den kısa hatlar kârlılıktan uzaktır. Dolayısıyla kısa yol (genellikle 1 000 km'den az), orta yol (1 000 ile 3 000 km arasında), uzun yol (3 000 km'nin üstünde) uçakları ya da uçuş hatları biçiminde bir ayırım yapılmasının nedeni budur.

Uçuş hatlarının düzenlenmesinde tüzel, hatta politik etkenler büyük rol oynar. Bu etkenler 1919'da Paris'te imzalanan ve bir devletin kendi toprakları üzerindeki hava bölgesinde "tam ve mutlak" egemenlik hakkını tanıyan anlaşmaya dayanır. Bu anlaşmanın ilk sonucu iç hatlarla dış hatların birbirinden ayrılması oldu; iç hatlarda ulusal hukukun geçerliği benimsendi ve işletilmesi ulusal şirketlere bırakıldı; dış hatların açılmasında ise iki yanlı ya da çok yanlı anlaşmalar yapmak zorunluluğu getirildi. Böylece 1919 ile İkinci Dünya savaşı arasında, sömürge imparatorluklarının çerçevesinde kalan ağlar geliştirildi. Daha sonra bu ağlar, iç hatların yeni kurulan devletlere bırakılması ve uluslararası trafiğin kısmen eski sömürgeci ülkelerin havayollarına verilmesi sonucu parçalandı. Sözkonusu anlaşmanın ikinci sonucu, "hava taşımacılığının beş serbestliği" adı verilen ilkelerle devletlerin egemenliğini bağdaştıracak yolların araştırılması oldu. Bu beş ilkeden ilk ikisi teknik düzeydeydi ve bir devletin toprakları üzerinden uçma ve teknik nedenlerle iniş yapma haklarıydı. İki ilke Chicago anlaşması'nı (1944) imzalayan devletlerce kabul edildi ve Uluslararası sivil havacılık örgütü kuruldu; örgüte planlı ekonomisi olan ülkelerin dışında 114 ülke üye oldu. Ticari alanla ilgili öbür üç serbestlik ilkesi konusunda uluslararası bir anlaşma yapılamadı. Bu üç ilke şunlardır: bir devletin kendi ülkesinden gelen yolcu ve yükü indirme hakkı; kendi ülkesine giden yolcu ve yükü alma hakkı; üçüncü ülkelere giden ya da üçüncü ülkelerden gelen yolcu ve yükü alma ya da indirme hakkı. Bu yüzden bir havayolu şirketinin yeni bir hava hattını işletmeye açması için devletler arasında iki yanlı ya da çok yanlı görüşmelerin yapılması gerekir. Bu görüşmeler sonunda çoğunlukla karşılıklılık ilkesine dayanan anlaşmalara varılır. Bu zorunluluk yüzünden İkinci Dünya savaşı'ndan sonra sovyet, Doğu Avrupa ve Çin hava ulaşım ağları dünya ağından uzun süre soyutlandı. Batı Avrupa ile Japonya arasındaki bağlantı için Güney Asya'da Singapur ya da Bangkok ve Hongkong üzerinden geçen uçuş hattı geliştirildi. Yine aynı nedenle Güney Afrika, Tayvan ve İsrail uluslararası ağı birleştirildi.

Bununla birlikte hava ulaşım ağlarının düzenlenmesinde ekonomik etkenler en önemli yeri tutar. Bir havalimanı bir hava hattı içine alınırken hizmet göreceği bölgenin nüfusu göz önünde tutulur. Bu bölgenin sınırlarını belirlemede de komşu havalimanlarının ve kara taşıt araçlarının etkisi vardır. Ama bu konuda nüfus yoğunluğu tek etken değildir. Ticari ve politik ilişkiler karşılıklı olarak uluslararası organizasyon merkezlerine ve ekonomik bakımdan gelişmiş ülkelerin büyük kentlerine ayrıcalık tanır; turizm, hac ziyaretleri, hatta işçi göçleri bazı havalimanlarına üstünlük sağlar; nitekim bu tür havalimanlarının trafiğiyle yerleşik nüfus azlığı arasında bir bağlantı kurulamaz. Ağları geliştirme ve düzenleme girişimleriyle hava taşıma pazarı kamu, karma ya da özel havayolu şirketlerinin, bazen bunları destekleyen devletlerin elindedir.

• *Havayolu şirketleri ve ağları.* Yeryüzünde yaklaşık 2 000 havayolu şirketi vardır ve bunların yalnızca onda biri belirli hatlarda ve ulaşım ağlarında düzenli hizmet sunar. Bu kuruluşların arasında, 99 ülkeye ait 151 şirket (1991 yılı verileriyle) 1919 yılında kurulan ve 1945 yılında yeniden düzenlenen İATA'nın (İnternational Air Transport Association) üyesidir. İATA yedi bölgesel trafik toplantısı uyarınca uluslararası hava taşımacılığı ücretlerini saptar.

Havayolu şirketleri aşağıdaki ölçütlere göre sınıflandırılabilir.

—dünya ölçeğinde dallanarak yayılmış ulaşım ağlarıyla beş kıtanın en az dördüne, on altı uçuş bölgesinden en az onuna sefer yapan havayolu şirketleri. Bu tür 9 şirket vardır ve 8'i Avrupa'dadır: Lufthansa (Almanya), Sabena (Belçika), Air France (Fransa), Alitalia (İtalya), KLM (Hollanda), Swissair (İsviçre), British Airways (İngiltere), Aeroflot (Rusya) ve Delta Airlines (ABD). Duruma göre bu şirketler kendi ülkelerinde yalnız birkaç ana terminalden faydalanır ya da iç hatların tümü ya da bir bölümü ile bütünleşir;

—dünya ölçeğinde yoğun ulaşım ağlarıyla beş kıtanın en az dördüne ve en çok on uçuş bölgesine sefer yapan havayolu şirketleri. Bu tür 17 şirket vardır; 6'sı Avrupa'da (Scandinavian Airlines System, Olympic Airways [Yunanistan], Jugoslovenski Aerotransport [Yugoslavya], LOT [Polonya], Tarom [Romanya] ve CSA [Çek Cumhuriyeti]), 1'i Afrika'da (South African Airways [Güney Afrika Cumhuriyeti]), 5'i Asya'da (İran Air [İran], El Al İsrael Airlines [İsrail], Air İndia [Hindistan], Pakistan İnternational Airlines [Pakistan], Japon Airlines [Japonya]), 1'i Avustralya'da (Qantas Airways), 2'si Kuzey Amerika'da (Canadian Pacific Airlines [Kanada], Trans World Airways [ABD]) ve nihayet son 2'si Latin Amerika'da (Cubana de Aviación [Küba], VARİG Brasilian Airlines [Brezilya]);

—en az üç kıtaya ulaşım sağlayan ve çeşitli uluslararası hatlarda çalışan şirketler. Bu tür 14 şirket vardır. Avrupa'daki British Caledonian Airways, Transportes Aéreos Portugueses, İberia [ispanyol] Asya ve Avustralya hatlarında çalışmaz; Afrika'daki Royal Air Maroc, Air Algérie, Egypt Air, Nigerian Airways, Ethiopian Airlines, East African Airways, Avustralya'ya, Asya'ya ve Amerika'ya sefer düzenlemez; nihayet Asya'daki Kuwait Airways Corporation, Middle East Airlines, Syrian Arab Airlines, Türk havayolları, Garuda İndonesian Airways Amerika'ya, bazen Afrika'ya ve Avustralya'ya sefer yapmaz. Bu şirketlerden 28'i dünya trafiği konusunda başta gelen 40 şirket arasında yer alır;

—uluslararası ulaşım ağının henüz ilk basamağında yer alan toplam 128 şirketin 20'si kıta dışı, 33'ü kıta içi, 19'u bölgesel hatlarda çalışır. Bu havayolları arasında İkinci Dünya savaşı'ndan sonra günümüze değin bağımsızlık kazanmış ülkelerde doğan çok sayıda yeni girişim vardır. Bunların bazıları, örneğin Korean Air Lines'ın, uluslararası ağlarından umulmayacak kadar önemli bir trafik sağlar. Ayrıca fransızca konuşan belirli sayıdaki Afrika devletinin uluslararası bağlantısını sağlamak için 1961 yılında kurulan Air Afrique gibi çokuluslu az sayıda havayolu şirketi vardır. Adı geçen havayolları şirketlerinin çoğu kendi ülkelerinde iç ulaşımı da sağlar;

—yalnız ulusal ya da iç hatlarda çalışan şirketler. Bunların bazısı, ayrıca uluslararası hatlarda çalışan şirketlere sahip ülkelerin iç ulaşımını sağlar. Diğerleri ise dış bağlantı kuramayan ülkelere ait şirketlerdir. Yalnız iç hatlarda ya da hem iç, hem dış hatlarda çalışan şirketlerin iç ulaşım ağları ülkenin büyüklüğünden, coğrafyasından ve nüfus dağılımından etkilenir. Bu koşullardan bağımsız iç ulaşım ağlarında iki büyük tip görülür. Birinci tipte, ağlar, politik ya da ekonomik bakından önemli anakentlerin çevresinde bir yıldız oluşturur. İkinci tip ağlar çeşitli bağlantı biçimleri gösterir ve çok duraklı devreler oluşturur. Her iki tipte de, hava taşımacılığının kârlı minimun uçuş uzaklığı ağın konumunu belirleyen en önemli etkenlerden biridir. Nihayet yalnız iç hatlarda çalışsalar bile, kimi şirketler çok büyük bir trafik sağlayabilir. Özellikle American Airlines, Eastern Air Lines, Delta Air Lines, United Air Lines ya da Western Airlines gibi büyük amerikan şirketleri bu türün örneklerini oluşturur;

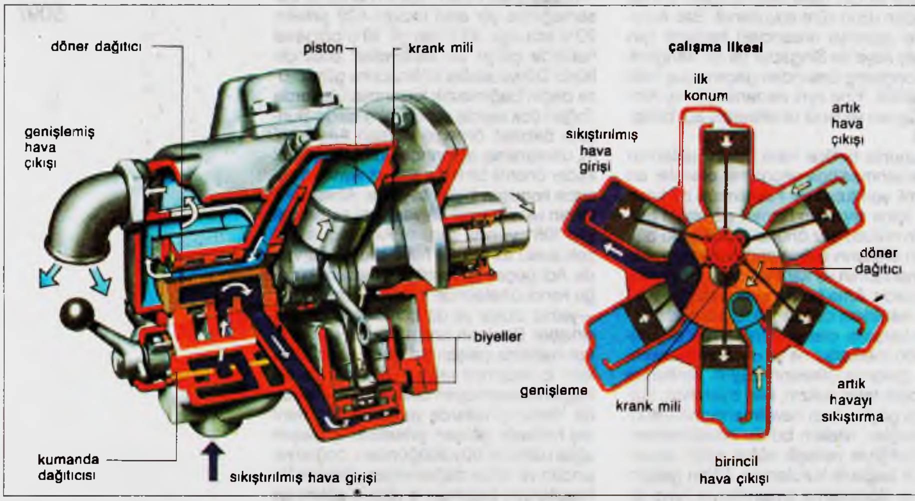
—bölgesel düzeyde çalışan şirketler. Yüzölçümü büyük ülkelerde, özellikle ABD, Kanada, Avustralya, Yeni-Zelanda ve Güney Afrika'da bu tür şirketler gerçek bir bölgesel trafik ağı kurar. Dünyanın öteki bölgelerinde, özellikle Avrupa'da, daha çok bir ya da birkaç bölge ile siyasal ya da ekonomik anakentler arasında bağlantı kuran şirketler sözkonusudur.

Bu sürekli hatlar dışında, bazı şirketler, turizm ya da hac ziyaretleri için mevsimlik seferler açar. Yolcuların ve arabalarının boğazları geçmesini sağlayan kısa hatların son günlerde yaygınlaşma eğilimi gösterdiğini de belirtmek gerekir. Nihayet istek üzerine büyük grupları, örneğin petrol şantiyeleri personelini taşıyan ya da iş gezilerinde çalışan işletmeler vardır. Bu işletmeler küçük özel uçaklardan oluşan filolardan yararlanır ve böylece genel havacılık adı verilen taşımacılık ortaya çıkar. Öte yandan yolcu taşıma hatları ve ağları dışında yük ya da kurye taşıma hatlarını da saymak gerekir.

Belli aralıklarla belli sayıda uçağı sefere koyarak yapılan taşıma sunusunu yeterli bir istemin karşılaması gerekir; bu istem bir yandan mutlak değerlerle hesaplanmış bir trafikle, öbür yandan, taşıyıcının işletme bilançosunda önemli etkisi apaçık görülen uçak doldurma katsayısıyla ölçülür.

Yolcu-km ya da ton-km biçiminde ölçülen hava trafiği bir evrim geçirdi; bu evrim Uluslararası sivil havacılık örgütü'ne üye şirketlerin trafiğini istatistik olarak özetleyen bir tabloda gösterilir.

1965'ten sonra hava trafiğinde görülen büyük artış, bir yandan büyük uçakların ortaya çıkışı ve pazara çarterlerin girişi sonucunda taşıma ücretlerindeki göreli düşüşten, öte yandan 1975'e değin süren ekonomik büyüme döneminde Avrupa ülkelerinde yaşam düzeyinin yükselmesinden kaynaklandı. Hava trafiğinin dağılımında ise, ortalama yaşam düzeyi göz önüne alınarak belirlenen dünya nüfus dağılımının ve ABD, Avrupa, Japonya gibi politik ve ekonomik kutupların etkisi açıkça görülür. Dolayısıyla uluslararası düzeyde trafiğin önemine göre bazı eksenler belirlenebilir. Bunların en önemlisi



SIKIŞTIRILMIŞ HAVA pistonlu, volumetrik bir motorun çalışma ilkesi
Atlas Copco belgesine göre

1976'da dörtte biri çarterlerle taşınan 13 826 000 yolcuyla Kuzey Atlas okyanusu'nu geçen eksendir. İkinci önemli eksen kuzey kutbundan ya da eski sovyet cumhuriyetlerinden ve Güney Asya'dan (Avustralya sapağıyla) geçen Batı Avrupa-Japonya eksenidir. Öbür büyük eksenler arasında şunlar sayılabilir: Kuzey Amerika - Latin Amerika, Avrupa - Batı Afrika - Güney Amerika, Avrupa - Doğu Afrika - Güney Afrika. İç trafik ise büyük ölçüde ülkelerin büyüklüğüne, nüfusuna ve uluslararası anlaşmalardan tümüyle bağımsız iç hat ücret tarifelerine bağlıdır.

—Hidr. pnöm. Sıkıştırılmış hava sanayinin birçok alanında yaygın olarak kullanılır. Bu tür havayı sağlayan tesisat aşağıdaki bölümlerden oluşur: bir ya da birçok taşınır ya da taşınmaz kompresör; bir dağıtım ağı (ortalama tüketime göre düzenlenmiş borularla anlık yüksek tüketim noktaları yakınına yerleştirilmiş tampon depolardan oluşur); genellikle *koşullandırma* birimleriyle donatılmış alıcı aygıtlar. Sıkıştırılmış hava en çok etkileyicilerin *pnömatik* kumandasında kullanılır; bu aygıtlarda hava genellikle bir *kriko* silindiri içinde devinen pistona etkir; ayrıca pnömatik çekiç, anahtar, taş tezgâhı, matkap vb. gibi taşınır aygıtlarda kullanılan pistonlu, paletli ya da dişli volümetrik motorları çalıştırmada yararlanılır. Hızları dakikada on binlerce devire ulaşan bu motorlar aynı boyutlardaki elektrik motorlarından üç kat daha büyük güç ve üç kat daha büyük kuvvet çifti sağlar; bunların bir başka üstünlüğü de direnç kuvvetinin artması halinde bile ısınmamalarıdır. Öte yandan sıkıştırılmış hava, püskürtme yoluyla şu alanlarda kullanılır: makineleri temizleme, bitmiş parçaları kalıptan çıkarma; aşındırıcı tozları ya da sıvı metalleri, boyaları, yağlayıcıları, yakıtları püskürtme, ısıl işlemlerde parçalara su verme; sıcak havayla gereçlere kaynak yapma vb.

Sıkıştırılmış hava, yeraltı işletmelerinin özel koşullarına uyan elektrikli donatımlar ve patlamalı motorlar geliştirilmeden önce maden ocaklarında en çok kullanılan ve kirletici olmayan enerji biçimini oluşturuyordu. Elektrikle çalışan donanımların ve patlamalı motorların, kimi sakıncalarına (sıcaklık, nem, egzos gazları) rağmen, enerji verimleri sıkıştırılmış havaya oranla çok yüksektir; sıkıştırılmış hava yalnızca çok özel birkaç alanda, örneğin lağım deliklerine dökme patlayıcı yüklemede ve delici çekiçlerin vurma mekanizmalarında kullanılır; son günlerde bu sonuncu alanda hidrolik sistemler, sıkıştırılmış havayla rekabet etmeye başlamıştır.

Tüketimin düştüğü saatlerde bir yeraltı deposunda (örneğin kaya tuzu yatağındaki boşluk) enerji depolamak için de sıkıştırılmış havadan yararlanılır. Havayı, sıkıştırma sırasında soğutmak, kullanma sırasında ise türboalternatöre giren gazların (hava + yanma buharı) genleşmesini artırmak için ısıtmak gerekir. 1980'de Bremen (Almanya) yakınlarında bu ilkeye göre çalışan bir deneme santralı kuruldu. Toplam depolama sığası 300 000 m^3'e, basınç ise 70 kgf/cm^2'ye ulaşır.

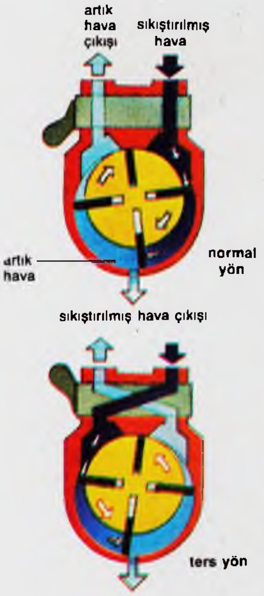
Sıkıştırılmış havanın öteki uygulama alanları arasında şunlar sayılabilir: demiryolu vagonları ve kimi karayolu taşıtlarının frenleri; geri çekme yaylarının yerini alan esnek yastıklar; toz halindeki malzemeleri taşıma ve akışkanlaştırma; yüksekfırınlarda ve dökümhanelerde üfleme; diesel motorlarına yol verme vb. Nihayet sıkıştırılmış hava sanayisel süreçleri denetlemede, ölçmede ve düzenlemede kullanılır; bu süreçlerde hava akış kesitindeki değişim genellikle işlenen işareti oluşturur. Sıkıştırılmış hava uygulama alanlarına göre farklı basınçlarda verilir; bu basınç mantık devrelerinde 30-40 milibar düzeyindedir; kimya sanayisinde ise 1 000 barı aşar. Sanayi ağları 6 ya da, 7 barlık basınç altında sıkıştırılmış havayla beslenir. Yük kaybı ve türbin dışında, depolanmış enerjinin kademeli kullanılamaması yüzünden orta bir verim sağlamasına rağmen sıkıştırılmış havanın birçok üstün yanları vardır.

—Meteorol. ve İklimbil. Dar anlamda hava durumu geçici, anlık, kısa bir süre sonra artık var olmayan bir birleşimdir. Bu kavram uygulamada daha geniş bir sürede ele alınır ve bileşen öğeler az çok özdeşse günlük ya da birkaç günlük hava durumundan söz edilir. Bu geniş ve yaklaşık kavram dinamik ilkimbilimde kullanılan tek kavramdır. (→ İKLİM.) Daha geniş bir kavram da *hava türü*'dür. Bir birleşim benzer fiziksel ve fizyonomik etkileri belirleyen birbirine çok yakın öğelerle sık sık yeniden belirirse, bu birleşim bir hava türünü oluşturur.

—Patol. Hava tutmasının başlıca özelliği dengesizlik ve güvensizlik duygusudur. Bu duygunun ardından soğuk ter, esneme ve bol tükrük salgısı gelir, solunum hızlanır, sonra bulantı hali ve kusmalar görülür. Hava tutmasının ana nedeni, iç kulağın labirent bölümünün uçağın hareketleriyle anormal uyarılmasıdır. Bunun yanında ikincil nedenler de vardır: görsel izlenimler, havanın azlığı, ısı, kokular, sıkı giysiler, sarsıntı ve gürültü, psikolojik etkenler (sıkıntı) gibi.

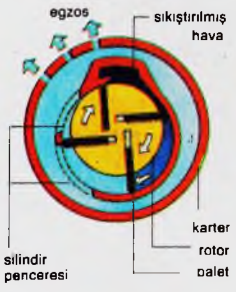
—Ted. İklim tedavisi yapılacak olan istasyonlar çeşitli süreğen ve mikroplu hastalıklar için kullanılır. Nitekim, yaylalardaki ve yüksek yerlerdeki sanatoryumlar uzun süre akciğer vereminin tedavi yeri olmuş, kemik veremi ise deniz kıyısındaki istasyonlarda tedavi edilmiştir. Bugün, vereme karşı kullanılan antibiyotiklerden elde edilen tedavi sonuçlarının iyiliğine karşın iklim kürleri yine de bir destek olmakta devam etmektedir. Tüberkülozlu olmayan solunum yolları hastalıkları da (astım, süreğen bronşit, vb.) hem kısa süreli kürlerle, hem sürekli oturmakla uygun iklim koşullarının bulunduğu yerlerde tedavi edilmektedir. Hava değişimi tedavisinde, iklim yalnız başına genellikle etkili değildir. İklim elemanlarının birini ya da birkaçını eklemek ya da artırmak gerekir (örneğin hava kürü ile birlikte uzun istirahat, güneş banyosu ve güneş tedavisi). Kasların yeniden eğitilmesi, deniz banyoları, su tedavisi, beslenme rejimi ve yaşam tarzının uygun hale gelmesi de bu konuda önemli etmenlerdir.

—Tıp. Hava tıbbının tarihi havacılığın tarihiyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. 1785'te, amerikalı bir doktor, John Jeffries, fizyolojik gözlem amacıyla Manş denizi'ni balonla geçti. Fakat, havacılık tıbbının kurucusu, 1877'de yayımlanan *"Barometrik basınç"* adlı kitabında bu tıbbın ilkelerini ortaya koyan fransız Paul Bert'dir. Havacılık tıbbı, Birinci Dünya savaşı sırasında büyük bir



tersinir paletli volumetrik bir motorun çalışma ilkesi

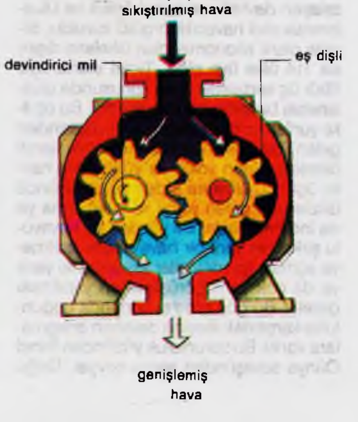
tersinir olmayan paletli, volumetrik bir motorun çalışma ilkesi



sıkıştırılmış hava pnömatik çekiç ve taşınır kompresör



dişli volumetrik bir motorun çalışma ilkesi



gelişme gösterdi, bu dönemde ilk uçuş personeli seçim merkezleri ve sürekli araştırma laboratuvarları kuruldu. Sonra, hemen hemen bütün ülkelerde, hava tıbbı çalışmalarına yer veren kurumlar açıldı. Bu tıp dalı için birçok dernek kuruldu ve pek çok yayın yapıldı. Hava tıbbı dünyada birçok tıp fakültesinde öğretim konusu oldu.

—Uluslarar. huk. 1944 Chicago Uluslararası sivil havacılık sözleşmesi, her devletin "ülkesi üzerindeki hava sahasında tam ve tekelci egemenliği"ni tanımıştır. Sözleşme, devletler arasında anlaşmalara konu olabilecek 5 temel özgürlük (serbestlik) içerir: 1. yabancı bir devletin toprakları üzerinden yere inmeksizin geçme ayrıcalığı (transit geçiş); 2. ticari olmayan nedenlerle (teknik konaklamalar, vb.) yabancı devlet ülkesine inebilme hakkı, (teknik özgürlükler denen bu iki özgürlük sözleşmeye taraf olan bütün devletlerce tanınmıştır); 3. hava aracının, uyruğu olduğu devletin ülkesinden aldığı yolcuyu, posta ve yükü diğer devletin ülkesine indirme hakkı; 4. hava aracının uyruğu bulunduğu devletin ülkesine gidecek yolcu, posta ve yükü diğer devletin ülkesinden alma hakkı; 5. bir devletin, diğer bir devletin taşıyıcılarına tanıdığı, kendi ülkesiyle üçüncü devletler arasında taşıyıcılık yapma hakkı. (Bu son üç özgürlük ticaridir.) Türkiye, 5 haziran 1945 tarih ve 4749 sayılı yasa uyarınca Chicago sözleşmesi'ne taraftır.

Hava harp akademisi, Hava kuvvetleri'nden sınavla seçilmiş subayları, her çeşit birlik ve karargâh görevlerini yapabilecek nitelikte kurmay subay olarak yetiştiren ve komutanlık görevleri için hazırlayan askeri akademi. 1936'ya kadar sınavla seçilen subaylar, Kara harp akademisi'nde alman yöntemlerine göre üç yıl süreli eğitim ve öğretim görürlerdi. 1937'de Harp akademileri komutanlığı'na bağlı olarak Hava harp akademisi kuruldu. 1949-1950 yılı içinde İkinci Dünya savaşı deneyimleri ve Batı ülkelerinde uygulanan yöntemler temel alındı. Hava harp akademisi'ne öğretmen yetiştirilmek üzere, Amerikan hava harp akademisi'ne hava kurmay subaylar gönderildi. Öğretim 1953'ten sonra iki sınıflı olarak yapılmaya başlandı. Akademide birinci yıl, üs ve taktik hava kuvvetleri düzeyinde nükleer ve nükleer olmayan koşullarda her türlü harekât, idari ve lojistik etkinlikler tanıtılır. İkinci yıl, harekât alanı Hava kuvvetleri komutanlığı düzeyine kadar, nükleer ve nükleer olmayan koşullarda hava kuvvetlerinin stratejik, taktik, idari, istihbarat ve lojistik alanda kullanılması incelenir. Hava harp akademisi, Ayazağa'da bulunan Harp akademileri topluluğu içerisinde öğretim yapmaktadır.

Hava harp okulu, türk ordusuna uçucu ve uçucu olmayan hava subayı yetiştiren askeri yüksekokul. İstanbul Yeşilyurt'ta bulunan okulun öğretim ve eğitim süresi dört yıldır. Askeri liseleri bitiren askeri öğrenciler ya da gereksinim duyulduğu oranda sivil liselerin fen ve matematik kollarını pekiyi derece ile bitirerek açılan sınavı kazananlar okula alınır. Öğrenciler birinci sınıfa başlamadan önce 4-6 hafta süren askeri uyum eğitimine katılırlar. Dördüncü sınıf sonunda yapılan sağlık denetimini kazananlar pilot adayı olur, kalanlarıysa Hava kuvvetleri komutanlığı'nca saptanan sınıflara ayrılarak teğmen rütbesiyle okulu bitirirler. Pilot adayları pilot eğitimi, ötekilerse sınıf okullarında gerekli eğitimi gördükten sonra kıta ve kurumlarda göreve başlarlar. İlk üç sınıf sonunda akademik öğretimin ardından beş hafta süreli uçuş ve kamp, dördüncü sınıf sonunda ise dört haftalık uçuş tazeleme eğitimi yapılır. 1951'e değin Hava kuvvetleri'nin uçucu subay gereksinimi Kara kuvvetleri'nden karşılanıyordu. Gereksinimin artması üzerine ekim 1951'de Eskişehir'de iki yıl süreli Hava harp okulu açıldı. Bu okul, zamanla yetersiz duruma gelince İzmir'e taşındı (1954), havacılıktaki gelişmelere koşut olarak yeniden düzenlendi. 1967'de ise İstanbul Yeşilyurt'taki yeni binasına taşındı. 1969'da üç yıla çıkartılan öğretim süresi, 1974'te dört yıl olarak artırıldı.

Hava kurumu *(Türk),* sivil havacılığın geliştirilmesine çalışmak, askeri ve sivil havacılığa destek ve yardımcı olmak, yurtiçi ve yurtdışı hava taşımacılığı yapmak amacıyla kurulmuş, kamuya yararlı dernek. 16 şubat 1925 tarihinde kuruldu, merkezi Ankara'dadır. Yetmiş iki il ve dört yüz kırk sekiz ilçede şubesi vardır. Türkkuşu genel müdürlüğü de Türk hava kurumu içinde yer alır. Türkkuşu genel müdürlüğü'nün başlıca görevleri şunlardır: uçuş, planör uçuşu, paraşüt, yelkenkanat, balon ve model uçak eğitimleri.

Hava kuvvetleri komutanlığı, Türkiye'nin hava sahasını, hava hak ve çıkarlarını korumak amacıyla 1944'te kurulmuş komutanlık. Genelkurmay başkanlığı'na bağlı, Hava kuvvetleri komutanının emir ve komutası altındadır. Etkin ve üstün muharebe yeteneğine sahip hava kuvveti oluşturmak, eğitimini sağlamak; havacılığı ulusal çıkarlar doğrultusunda geliştirmek; harp silah, araç, gereç ve tesislerinin etkinliklerini sürdürmesini sağlamak; Hava kuvvetleri'nin bütçesini hazırlamak, önermek ve kendisine ayrılan bütçeyi uygulamak görevlerinin başlıcalarıdır. Hava kuvvetleri komutanlığı, şu birlik ve kuruluşlardan oluşur: karargâh (Hava kuvvetleri komutanına yardımcı birlik ve personelden oluşur), taktik hava kuvveti komutanlıkları (bağımsız olarak ya da bir orduyla birlikte, taktik hava harekâtını gerçekleştirecek biçimde örgütlenmiş hava kuvveti), hava eğitim komutanlığı (Hava kuvvetleri'ne bağlı her sınıftan personelin eğitimini yürüten komutanlık), hava ulaştırma üs komutanlığı (Türk silahlı kuvvetleri'nin havadan yapacağı her türlü ulaştırma hizmetini yürüten komutanlık). Toplam 56 bini personelin (66 000 yedek), yaklaşık 500 uçağın bağlı olduğu Hava kuvvetleri komutanlığı Ankara'dadır.

Hava kuvvetlerini güçlendirme vakfı *(Türk),* Hava kuvvetleri'ni uçak yapımı ve bakımında dışa bağımlılıktan kurtarmak, ulusal uçak sanayisinin kurulmasına öncülük etmek amacıyla 1970'te kurulmuş vakıf. Amacını gerçekleştirmek için yaptığı yatırımların (HAVELSAN, ASELSAN, PETLAS, TUSAŞ) yanı sıra yabancı sermaye ortaklığıyla, Eskişehir'de jet uçaklarının bakım ve onarımını gerçekleştirecek Jetsan adlı kuruluşun açılmasını sağladı. 17.6.1987 tarih ve 3388 sayılı yasayla Türk Deniz kuvvetlerini güçlendirme vakfı ve Türk Kara kuvvetlerini güçlendirme vakfı ile birleşerek Türk Silahlı kuvvetlerini güçlendirme vakfı'nı oluşturdu.

Hava müzesi *(İstanbul),* Yeşilköy'de açılan müze (1985). Havacılık tarihini yansıtan bir müzenin kurulmasına ilişkin ilk çalışmalar, İzmir'de başlatıldı ve Cumaovası havaalanında kullanımdan kaldırılmış uçaklarla, çeşitli eşya ve uçak maketlerinin sergilendiği bir müze oluşturuldu (1971-1978). 1974'te bu müzenin İstanbul'a aktarılması çalışmaları başladı. 1985'e değin süren bu çalışmalar sonucunda, çağdaş müzecilik anlayışına uygun bir hava müzesinin kurulması gerçekleştirildi.

Hava şehitleri günü, Türk hava kuvvetleri şehitlerini anmak için her yıl Silahlı kuvvetler'in bütün garnizon şehitliklerinde yapılan anma törenleri. Törenler, 1916'dan başlayarak çeşitli tarihlerde yapılırdı. 1935'ten bu yana her yılın 15 mayıs günü düzenlenir.

HAVAALANI a. Uçakların iniş ve kalkışları için özel olarak düzenlenen ve uçakları uçuşa hazırlamak için gerekli altyapısı olan alan. (Havaalanında kalkış ve iniş pistleri, kontrol kulesi, park alanları, bakım ve onarım atölyeleri, yolcular için gerekli bütün servisleri sağlayan havaalanı terminali bulunur.) || *Yedek havaalanı,* varış alanının kullanılamaz durumda olması halinde, uçağın inebileceği alan.

—ANSİKL. Huk. Gerçek ve tüzel kişilerin havaalanı ve iniş şeritleri inşa etmesi ve işletmesi Genelkurmay başkanlığı'nın olumlu görüşü ve Ulaştırma bakanlığı'nın iznine bağlıdır. Sivil amaçlı havaalanı pist, hangar, hizmet ve işletme tesisleri, Genelkurmay başkanlığı, Bayındırlık ve iskân bakanlığı ve Ulaştırma bakanlığı'nın eşgüdümü ve işbirliği ile kurulur.

HAVABİÇİMLİ sıf. Fiz. Hava görünümünde olan; havanın fiziksel özelliklerini taşıyan.

HAVÂC çoğl. a. (ar. *hâcce*'nin çoğl. *havâcc*). *Esk.* Hacca gitmiş olan kadınlar.

HAVACI a. **1.** Hava taşıtlarında görevli kimse. **—2.** Hava kuvvetlerinde görev yapan asker. **—3.** *Esk.* Okçulukta okların düştüğü yeri kontrol eden kimse.

—Ask. havc. Uçucu personel olsun ya da olmasın, hava kuvvetlerinde görev yapan asker.

—Esk. sil. Osmanlılar'da, ok atımında, okun düştüğü yeri saptayanlara verilen ad.

—Patol. *Havacı hastalığı,* uçakta bulunanlarda görülen anormal belirtilerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Patol. Havacı hastalığı ya da havacı yorgunluğu hava tutması ile karıştırılmamalıdır. Bu hastalık, çok sık ve çok uzun uçuşların, zor koşullarda gerçekleştirildiği hallerde ortaya çıkan psikosomatik bir hastalıktır. Hafif şekli, bir halsizlik, sinirlilik, kaçınılmaz, zorunlu bir uyku isteği ile kendini belli eder. Hastada tansiyon yükselmesi, taşikardi, kol ve bacaklarda titreme görülür. Böylesi "hafif hastalık"tır. Ağır olan başka bir şekli, ileri derecede yorgunluk, zayıflama, sindirim ve kalp-damar bozuklukları ile kendini belli eder. Ayrıca, savaş zamanı yapılan gözlemlere dayanılarak tanımlanan daha da ağır bir şekli vardır ki, bunda ruhsal bozukluklar ön planda gelir (havacı psikonevrozu).

HAVACILIK a. **1.** Hava seyrüseferini ve havacılık tekniğini konu alan bilim dalı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Havacının yaptığı iş; havada uçma tekniği. **—3.** Hava ulaşımı kapsamına giren her şey. **—4.** *Askeri havacılık,* askeri amaçlar güden havacılık. (Kimi ülkelerde askeri havacılık özel adlar alır: *armée de l'air* [Fransa], *Royal Air Force* [İngiltere], *US Air Force* [ABD], *Luftwaffe* [Almanya], *Hava kuvvetleri* [Türkiye]). [Bk. *ansikl.* böl.] || *Genel havacılık,* askeri ve ticari olmayan havacılığın her türü. || *Sağlık havacılığı,* hasta ve yaralıları uçak ya da helikopterle taşıma amacı güden havacılık. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ticari havacılık,* yolcu ve yük taşımacılığında kullanılan uçakların, tesislerin ve personelin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. XIX. yy.'ın ikinci yarısında havadan daha ağır, uçan bir aracın yapılmasından çok önce Alphonse Pénaud ve sir George Cayley gelecekteki uçakların ayırtedici özelliklerini tam olarak belirledi ve havacılık tekniğinin en büyük öncüleri ününü kazandı. İlk kez bir pilotun yönettiği havadan ağır bir aracın *(Éole)* havalanmasını ise, Clément Ader başarıyla gerçekleştirdi. İlk mekanik uçuştan önce, henüz bir bilim dalı olmayan aerodinamik fark edilmiş ve bulunmuştu. Bununla birlikte bir aerodinamik uçağın ortaya çıkması için 1913 yılını beklemek gerekti. Nitekim tekkanatlı Deperdussin, Maurice Prévost yönetiminde 200 km/sa'i aşan ilk uçak oldu. Bu uçak gelecek uçakların bütün çizgilerini taşıyordu.

Aynı dönemde, tek ve çiftkanatlı uçaklar arasında büyük bir çekişme izlenmekteydi. 1914'e değin yapılmış ilk uçaklarda tek ve çiftkanatlı çözüm eşit ölçüde kullanıldı; ama Birinci Dünya savaşı'nda tekkanatlı uçaklar tümüyle ortadan kalktı. An-

cak savaştan sonra tekkanatlı uçaklar yeniden ele alındı ve benimsendi.

1914 ile 1939 arasında havacılık tekniğinin gelişmesinde hava yarışları önemli bir yer tuttu. 1913'te yapılan Schneider ve 1931'de yapılan Deutsch de La Meurthe kupası yarışları uçak yapımcılığının hızla gelişmesini sağladı. İlk yarışta, yalnızca hız üzerinde durulmuştu; dolayısıyla motorların (itici) gelişmesine ve uçaklara uygulanmasına büyük katkı sağladı. Motor silindir hacmini sınırlayan ikinci yarışsa, uygulamalı aerodinamiğin gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Uçak yapımında 1912'ye kadar yalnız ağaç ve bez kullanıldı; bu tarihte ilk metal uçak, Primard ve Ponche'un Tubavion'u (1912) ortaya çıktı. Ardından bu yapım yöntemi büyük ölçüde yaygınlaştı ve en azından büyük uçaklarda ahşap yapının tümüyle ortadan kalkmasına yol açtı. Metal yapımda en önemli gelişmeyi, gövdenin dayanım ve sağlamlığını artıran kaplama yönteminin kullanımı sağladı. Günümüzde yapımcılar uçaklardan istenen yüksek yetkinlik nedeniyle çok çeşitli tekniklere başvurur. Bu alanda hemen hemen genelleşmiş hafif alaşımlara, titan ve çelik kullanımı eklenir. Bu arada ardışık katmanlar biçiminde yerleştirilmiş birçok eleman içeren "sandviç yapılar" ya da metal "petekler"le eleman sayısı minimum düzeye inen hücreler elde edildi. Nihayet perçinin yerini büyük ölçüde metali metale yapıştırma yöntemi aldı.Kanatların göreli inceliği zorunlu olarak bu çağdaş tekniklerin uygulanmasına yol açtı. Özellikle "katmanlı" ya da "sandviç" adı verilen yapılarda cam elyafı ve karbona dayalı karma malzemelere gittikçe daha çok yer verilmeye başlandı.

İticilerin (motor) gelişmesi de havacılık tekniğinin evrimini büyük ölçüde etkiledi. Motor gücünün sürekli artışı, aerodinamiğe koşut olarak yetkinliğin gelişimini sağladı. İkinci Dünya savaşı eşiğine değin pistonlu motorlar egemendi; bu dönemde motorlara yalnızca kompresörün eklenmesi sonucu (Birinci Dünya savaşı sırasında ilk kez Breguet 14'e takılmıştı), yetkinlikte bir sıçrama elde edildi. 1926'da özellikle yüksek uçuş için tasarlanmış Spad 61'e Rateau türbokompresörü takıldı. Öte yandan aerodinamik bakımdan çiftkanat çözümü bu uçakla kesin sonuca ulaştı. İticinin havacılık tekniğine önemli bir değişiklik getirmesi için tepkili motorla itmenin ortaya çıkmasını beklemek gerekecekti.

1945'ten bu yana türbojetlerin büyük gücü havacılığa çok büyük bir devrim getirdi; pervaneye oranla çok yüksek hızların geliştirilmesini ve uçak tasarımının tümüyle yalınlaşmasını sağladı. Böylece 1960'a değin laboratuvarların ve araştırma kuruluşlarının çabalarını tekeline alan havacılık, 2, hatta 3 mach düzeyindeki yüksek hızların elde edilmesine yöneldi. Bununla birlikte günümüzde daha ekonomik, yani yolcu başına kilometrede daha az yakıt tüketen uçakların yapımı yönünde bir akım doğdu; bu amaçla çiftakılı, hatta özel pervaneli türbojetlerin kullanımı yoluna gidildi. Öte yandan konfor artışı ve dış gürültünün azaltılması konusunda getirilen büyük gelişmelere rağmen, yerleşim bölgelerinde uçuşların çoğalışı, toplumlarda tepkiyle karşılandı. STOL* gibi kısa, VTOL* gibi düşey kalkış ve iniş yapan uçaklar başarıyla gerçekleştirildiyse de pahalı olmaları yüzünden kullanımı yalnız askeri alanla sınırlı kaldı. Buna karşılık, helikopter gibi döner kanatlı araçlar, 1945'ten sonra, yapımı çok basit, çok sağlam rotorların (karma malzemeden üretilen yüksek dayanımlı palalar) ve pistonlu motorlardan daha hafif türbomotorların kullanımı sonucu çok büyük gelişme gösterdi. Genellikle sesüstü askeri uçakların yönetim ve denetimi, uçuş bölgelerinin tümünde pilota yardımcı olan elektronik hesaplayıcıların ve elektrikle iletim sağlayan uçuş kumanda devrelerinin kullanımı sonucu çok kolaylaştı. Daha güvenilir olan sivil ulaştırma uçakları gittikçe büyüdü; 1969'da ilk "büyük taşıyıcı" ya da Jumbo-jet (400-500 koltuk) ortaya çıktı ve büyük sığalı öbür uçaklar için (McDonnell-Douglas DC-10, Lockheed L-1011, Avrupa'da Airbus) yol gösterici rol oynadı. Sesüstü yolcu uçakları arasında (Concorde, Tupolev Tu-144), yakıt fiyatlarının artışı ve çok gürültü yapmaları yüzünden hizmette kalan çok az sayıda uçak vardır. Helikopterlerse gittikçe daha yüksek hızlara ulaştı (300 km/sa'e kadar) ve daha güçlü tipler geliştirildi. Günümüzde 10 ile 20 ton arasında yük taşıyabilen helikopterler yapıldı. Karma ya da melez araçlar, yani helikopter-uçaklar henüz ilkörnek evresindedir, ama gelişmeler, bu tip uçakların ileride kullanılabileceği umudunu vermektedir. Nihayet pervaneli, hatta tepkili hafif uçakları, özel ve tüzelkişiler, tarımsal işletmeler (zararlılara karşı ilaçlama) başarıyla kullanmaktadır.

havacılığın tarihi

4 haziran 1783'te Montgolfier kardeşler ilk montgolfierin havalanma deneyini başarıyla sonuçlandırarak "havadan hafif" araçlara uçuş yolunu açtı; ilk uçuş deneyini Pilâtre de Rozier yaptı. Bir yüzyılı aşkın bir süre montgolfier önce serbest, sonra güdümlü balon biçiminde başarı ve dramlarla sonuçlanan evrimler geçirdi; 9 ağustos 1884'te Renard ve Krebs' in yönetiminde gerçek anlamda güdümlü balona dönüştü.

"Havadan daha ağır" araçların kökeni konusunda eldeki bilgi daha azdır. Yalnızca ingiliz mühendis Cayley'in çalışmalarını ve ilkelerini anmak gerekir; birçok araştırmacı bu ilkelerden etkilendi; örneğin Alphonse Pénaud aynı ilkelerden esinlenerek 1871'de resmi denetim altında küçük bir modeli, büküm verilmiş kauçukla çalıştırılan bir pervaneyle donatarak uçurmayı başardı. Birçok araştırmacı tutunma yasalarını aydınlattı ve çözülmesi gereken sorunları belirleyerek çeşitli yöntemler geliştirdi. Motorların gücü, uçan araçları devindirmede yetersiz kaldığı dönemlerde planör formülü değerli bir sıçrama aracı işlevi gördü. Jean-Marie Le Bris 1856'da planörünün hacmi ve ağırlığıyla sınırlı sonuçlar alan ilk araştırmacılardan biri oldu. Alman Lilienthal 1869'da ölmeden önce daha hafif kanatlarla 2 000'in üstünde planör uçuşu yapmıştı. Daha sonra Amerika'da Chanute, Langley ve Wright kardeşler, Fransa'da kaptan Ferber, Gabriel Voisin aynı yolu izledi. Voisin 1905'te Sen üzerinde bir tekneyle çekildi.

Bununla birlikte, motorlu bir araçla havalanan ilk kişi Clément Ader oldu. İlk deneyini 9 ekim 1890'da Armainvilliers şatosu'nun parkında *Eole*'le gerçekleştirdi. Ader, Satory kampında daha gelişmiş modeller üzerinde, çağdaşlarının benimsemesini beklemeden deneylerini 1897'ye kadar sürdürdü. Bu modellerin en son örneği *Avion III*'tür. Amerika'da planörleriyle daha geniş bir deneyim kazanan Wright kardeşler, "havadan daha ağır" araçların motorla donatımı ve kullanımı konusunda ustalaşmıştı.

XX. yy. başında öncüler çağı başladı. Wright kardeşler 17 aralık 1903'te ilk kez bir motorlu araçla havalandı; Paris'te Santos-Dumont 12 kasım 1906'da *Demoiselle*'in ilk uçuşunu başarıyla gerçekleştirdi ve bu olayı 30 mart 1907'de yine Bagatelle arazisi üzerinde Charles Voisin'in uçuşu izledi. Aynı yıl 27 ağustosta Volumard'ın kullandığı, helikopterin atası olan *Gyroplane* Breguet ilk uçuşunu yaptı. Henri Farman ise 13 ocak 1908'de Issy -les-Moulineaux'da gidiş-geliş 1 kilometrelik ilk uçuşu gerçekleştirme başarısına ulaştı; 30 ekimde ise bir kentten diğerine (Châlons-Reims) uçtu; 9 eylülde Orville Wright bir saatin üstünde havada kalma başarısını elde etti. 24 temmuz 1909'da Louis Blériot ilk kez deniz üzerinden Calais'den Dover'e geçti.

Türkiye havacılık alanına 1911'de kurulan Havacılık komisyonu'yla girdi. İlk uçaklar Fransa'dan alındı; bunları İngiltere ve Almanya'dan alınanlar izledi. İlk uçak fabrikası ise Kayseri'de 1925'te kuruldu ve alman Junkers firması'yla uçak yapımına başlandı. Bunu Eskişehir Uçak onarım fabrikası izledi. 1935'te işadamı Nuri Demirağ, İstanbul'da Beşiktaş'ta kurduğu fabrikada metal çatkılı, bez kaplama ND 36 uçağından 12 tane üretti; bunu altı kişilik, çift motorlu ND 38 izledi.

İki savaş arasındaki dönemin ayırtedici özelliğini, rekabet oluşturdu; böylece hava hatları kuruldu, taktik ve teknik daha da gelişti. Rekorlar birbirini izledi. Deniz uçaklarında 1923'te 280 km/sa olan hız, 1934'te italyan Agello ile 709 km/sa'e ulaştı. Büyük Britanya'da 1913-1934 arasında her yıl yapılan Schneider kupası, deniz uçaklarının özellikle Büyük Britanya, Fransa ve İtalya'da başarı kazanmasında büyük rol oynadı. ABD'de 1929 ile 1938 arasında Thomson-Trophy, 1929 ile 1936 arasında Bendix-Trophy kupası (ABD'yi bir uçtan bir uca geçme) yarışları yapıldı. Fransa'da 1933 ile 1936 arasında Deutsch de La Meurthe kupası kondu. Böylece hız rekorları birbirini izledi: 1920'de 276 km/sa' le Sadi Lecointe'un kırdığı rekor, 1934'te 505 km/sa'le Delmotte'un, 1936'da 567 km/sa'le amerikalı Hughes'un eline geçti. Son rekor 1939'da Messerschmitt 109 uçağıyla 755 km/sa yapan alman Wendel'in oldu. Yükselti rekorları ise bu ölçüde başarılı bir gelişme göstermedi. 1920'de amerikalı Rudolph W. Schroeder 10 000 m'yi aşan yükseltiye ulaştı. Rekorlar art arda Büyük Britanya'ya, Almanya' ya, Fransa'ya, İtalya'ya geçti; nihayet 1937'de yeniden ABD'ye döndü: Adam 16 440 m'ye değin yükseldi. Buna karşılık uzaklık rekorları tekniğin uzun yol ulaşımına getirdiği gelişmeleri daha iyi vurgular. Resmi olarak onaylanmış ilk rekoru düz yol üzerinde 4 305 km ile 1926'da fransız Arrachart kırdı. 1931'de 10 000 km'yi kapalı devrede ilk geçenler Doret ve Le Brix oldu; ama düz yolda rekor Gromov kumandasında 10 148 km uçan rus ekibinindi. İki savaş arasının son rekorunu düz yolda 11 520 km'yle ingiliz Bennett ve Harvey kırdı. Bütün bu uluslararası rekorlar resmi olarak denetimden geçirildi ve Uluslararası havacılık federasyonu tarafından belgelendi.

Yarışmalar, bu klasik başarıların ötesinde dünyada malzemenin olanaklarını, mürettebatın ustalığını değerlendirmeye, gelecekte kurulacak hava hatlarının güzergâhlarını çizmeye yönelik bir işlev gördü; gerçekte hava ulaşımı savaştan sonra doğdu. Ülkeden ülkeye, kıtadan kıtaya, Kuzey kutbu'ndan Güney kutbu'na, ekvatorun bir yanından öbür yanına ulaşma yarışları uluslararası kamuoyunda ilgi ve heyecanla izlendi. En büyük başarılardan birkaçı şunlardır: ingiliz Alcock ve Brown 14-15 haziran 1919'da Newfoundland'dan Clifden'e (İrlanda) ilk kez Atlas okyanusu'nu geçti; Kuzey Amerika kıtasını 1923'te ilk kez duraksız aşan MacReady ve Oakley G. Kelly oldu; 3 amerikalı 1924'te 3 Douglas DT2 ile 6,5 ay süren ilk dünya turunu gerçekleştirdi; Charles Lindbergh 20-21 mayıs 1927'de tekmotorlu Ryan ile New York'tan Paris'e 33 sa, 30 dk'da uçtu. 1919'da başlayan bu Kuzey Atlas okyanusu fethi çerçevesinde 1934'e kadar başarılı 85 uçuş yapıldı, ama bir o kadar da trajediyle karşılaşıldı. 1930 eylülünün başında Costes ve Bellonte Paris-New York uçuşunu gerçekleştirdi. 1930'da dev alman deniz uçakları DO-X'ler (12 motor) ortaya çıktı. Her yanda uzun yol uçuşları görüldü: Willy Post New York'tan Berlin'e, Jim Mollison ya da Amy Johnson Londra'dan Melbourne'a ve Cape'e, amiral Byrd kutup bölgelerinde, Mermoz, Guillaumet, Dabry, Saint-Exupéry Aéropostale ile Fransa-Brezilya arasında uçuşlar yaptı. 1933'de Codos ve Rossi New York'

tan Reyak'a (Lübnan) uçtu (9 104 km); ertesi yıl general Vuillemin bir Afrika seferinde 30 Potez 25 uçağından oluşan bir filoyu yönetti. Mareşal Balbo 1931'de ve 1933'te iki defa ekibiyle Atlas okyanusu'nu aştı. Amerikalılar, Ruslar, Japonlar ve Fransızlar, Avrupa'dan ya da ABD'den Uzakdoğu'ya giden güzergâhlarda boy ölçüştüler. Howard Hughes, Willy Post, Amelia Earhart (ABD), Tsukakoşi (Japonya), Doret, Libert, Japy, Moench, Maryse Hilsz (Fransa) Uzakdoğu seferlerinde başarı kazanan pilotlardı. 30 aralık 1936'da Maryse Bastié ilk kez tek başına tekmotorlu Simoun ile Güney Atlas okyanusu'nu geçti; temmuz 1938'de Howard Hughes dünya turunu 4 günden kısa sürede tamamladı.

İkinci Dünya savaşı yeni gelişimlere neden oldu: daha güçlü motorlar; artan özerklik; birlikleri havadan indirmek için uçak ve helikopter yapımı (ABD'de Sikorsky 1941'den başlayarak seri halde helikopter üretti); radar ve türboreaktörlerin gerçekleşmesi. Alman deney uçağı Heinkel 178, 27 ağustos 1939'da uçan ilk tepkili uçak oldu. 1941'de ingiliz Gloster -Whittle E 28 ve 1 ekim 1942'de amerikan Bell Airacomet tepkili uçakları uçuş deneylerini başarıyla tamamladı.

Öte yandan tepkili uçaklar iş uçuşlarında sürekli artan bir başarı sağladı; bazısı (Dassault Falcon 50) olağan hatlarda uçan uçaklarla karşılaştırılabilecek bir yetkinlik gösterdi. Dünyada parkı artsa bile hafif uçak ve planör kullanımı gittikçe düşmektedir.

Nihayet Ruslar ve Avrupalılar 1962 yılından sonra, birbirlerinden bağımsız olarak askeri programlardan türeyen sesüstü ulaşımı incelemeye başladılar. TU-144 31 aralık 1968'de, Concorde 2 mart 1969'da ilk uçuşlarını yaptı. Uzun süren denemeler ve verimdeki kötü izlenime rağmen yalnız fransız-ingiliz yapımı Concorde, Air France ve British Airways şirketlerinde 21 ocak 1976'da hizmete girdi: 2 mach hızla 100 yolcu ve 20 000 m'nin üstünde bir yükselti.

ticari havacılık

İlk ticari iç hat bağlantısı Almanya'da (Berlin-Leipzig-Weimar) 5 şubat 1919'da kuruldu. Üç gün sonra, ilk uluslararası hava hattını, Paris-Londra arasında Farman Goliath tipinde 11 yolcu taşıyan çiftmotorlu bir uçakla Bossoutrot açtı. Ardından Paris -Brüksel-Amsterdam, Köln-Berlin, Antibes -Tunus, Toulouse-Casablanca-Dakar vb. -Montréal (1950), Paris-Mexico (1952), Paris-Chicago (1953) vb. hatları hizmete girdi.

1958'de hava ulaşımı ilk tepkili uçakların kullanımı sonucu önemli bir gelişme gösterdi: Havilland Comet, Boeing 707, Caravelle, Douglas DC-8 gibi uçaklar yaklaşık % 50 oranında artan bir hız ve daha yüksek sığa (150 yolcuya kadar) sağladı. On iki yıl sonra üç sıra koltuk taşıyan büyük yolcu uçakları (Boeing 747 Jumbo Jet, Douglas DC-10, Lockheed L-1011 Tristar, Airbus A-300) yeni bir gelişme sağladı. Bu uçaklar koltuk-kilometre başına işletme ücretlerini düşürdü, konfor anlayışına yeni bir boyut kazandırdı, havalimanlarının ve terminal bölgelerinin tıkanıklığını giderdi. Nihayet petrol krizi, iniş ve kalkıştaki çok yüksek gürültü ve kimi devletlerin toprakları üzerinden sesüstü hızda uçulmasını reddetmesi yüzünden az sayıda hizmete giren Concorde uçağı daha yetkin, daha az gürültü yapan ikinci kuşak sesüstü uçakların yolunu açtı; ne var ki bunların 1990-1995'den önce hizmete girme şansı çok azdır.

1990'da dünya "yolcu" trafiği 1 888 milyar "yolcu-kilometre"yi geçti. Kargo uçaklarıyla yük taşımacılığıysa, 1990 yılı rakamlarıyla % 68'lere ulaştı.

TİCARİ HAVACILIK

altta: sol üstte 1933'te Aéropostale'ın Güney Amerika hattında çalışan fransız Latécoère 28-1 uçağı (1928)
altta: sağ üstte İsveç hava hattında çalışan alman JU-52/3m uçağı (1932) [burada "İkinci Dünya savaşı"ndaki biçimiyle]









üstte: sol altta eski Pan American Grace Airways Inc. renklerinde amerikan Douglas DC-3 uçağı (1936)
üstte: sağ altta 1947'de Air France hatlarında çalışan amerikan Lockheed Constellation uçağı (1946)

Gelişmiş askeri nakliye uçakları 1945'ten sonra yeniden sivil uçaklara dönüştürüldü; Douglas, Boeing ve Lockheed şirketleri ABD'ye üstünlük kazandırdı. New York - Paris hattı, 1 mart 1946'da Constellation ile açıldı.

Araştırma büroları her tür teknik üzerinde çalıştı. Savaş sonrası yenilikleri arasında şunlar yer alır: delta kanat, karma itme, kısa kalkış, değişebilir ok açılı kanat, düşey kalkış, uçarken ikmal, otomatik iniş sistemi vb. Öte yandan rekor kırma girişimleri yeniden başladı: 14 ekim 1947'de C. Yeager, Bell X-1 ile ses hızını aşan ilk pilot oldu; 1967'de hız rekoru 6,75 mach'a ulaştı. 1952'de ingiliz yapımı Comet hizmete giren ilk tepkili yolcu uçağı oldu (daha sonra teknik yetersizlik yüzünden hizmetten alındı); bunu, 26 ekim 1958'de uzun yol uçağı Boeing 707, 6 mayıs 1959'da orta yol uçağı Caravelle izledi. 1965'te Bourget'de ortaya çıkan dev sovyet kargo uçağı Antonov 22, taşıma gücü yüksek ilk uzun yol uçağı Boeing 747'nin yapımına yol açtı (ilk uçuş 9 şubat 1969). Avrupa'da üretilen Airbus A-300 ise taşıma sığası yüksek ilk orta yol uçağı oldu (ilk uçuş 23 mayıs 1974).

gibi hatlar kuruldu. Bu son bağlantı birçok pilotun özellikle Jean Mermoz'un başarı kazandığı Güney Atlas okyanusu hattını hazırladı.

1919'da Société générale d'entreprises aéronautiques'i (sonra *Aéropostale*'in doğmasını sağladı) kuran Pierre Latécoère daha 1918'de Fransa ve Güney Amerika arasında hava bağlantısı kurulmasını önermişti. Bu nedenle, Fransa 1919'da Atlas okyanusu'nun iki yakasını birleştirecek ticari hat hazırlamak için Güney Amerika'da hava ulaşım şirketleri kurdu. 1 haziran 1925'ten başlayarak Toulouse -Casablanca-Dakar yolu düzenli olarak posta ulaşımına açıldı ve 1930'da bir Latécoère 28 deniz uçağıyla Avrupa ve Güney Amerika arasında havadan ilk bağlantı kuruldu. Bununla birlikte bu hat ancak 1936'da yolculara açıldı. 1940'a kadar 500 ticari uçuş yapıldı.

Kuzey Atlas okyanusu hattını kurmak daha uzun zaman aldı; çünkü İkinci Dünya savaşı bu tasarının gerçekleşmesini bir süre engellemişti. İlk düzenli Kuzey Atlas okyanusu hattı, 17 haziran 1939'da PAA'nın Boeing 314 deniz uçağıyla açıldı; daha sonra Paris-New York (1946), Paris

Filoların yönetimi, trafik kontrolü, bilet ayırma ve satma sistemlerinde şirketler birbirine bağlı güçlü bilgisayarlardan yararlanır; ne var ki terminal bölgelerinde hava sahası tıkanıklığı henüz çözüm bekleyen bir sorun olma niteliğini korumaktadır; trafiğin kontrolünü otomatikleştirme sorunu özellikle Avrupa'da ulusal sistemlerle çatışır; çünkü henüz ortak sistem (Euro-Control) oluşturma çalışmaları bir sonuca ulaştırılamamıştır. Bununla birlikte radyoseyir uydularının ortaya çıkışı durumun iyileşmesi konusunda umut vermektedir. Büyük havalimanlarının sayısı ise, kendilerine özgü yaşam düzenleriyle gerçek siteler biçiminde artmaktadır.

Bölgesel, ulusal ya da uluslararası olsun hava ulaşımının gelişimi, yakıt tüketimini % 20-25 oranında düşüren çiftakılı ve daha az gürültülü türbojetlerin piyasaya çıkması sonucu fiyatların düşmesinden kaynaklanır. Gürültüyü azaltmaya yönelik normların belirlenmesi gerçekten gittikçe daha ciddi biçimde ele alınmaya başlandı; bu normların havalimanları çevresinde toplanan ve aşırı gürültülü uçakların uçmasını istemeyen halkın somutlaştırdığı hava ulaşımına karşıtlığı

üçmotorlu orta yol ticari ulaştırma uçağı Boeing B-727 (1963)

azaltacağı umudunu doğurdu.

Yapımcılar ise toplam kütlesi 500 t'u aşan çok büyük (800 - 1 000 koltuk, 150-200 t yük) uçakların ön tasarısı üzerinde çalışmaktadır. Ama bu boyutlarda uçakların yapımı için çok büyük yatırımlar gerekir; dolayısıyla gerçekleşmesinde güçlükler vardır.

mı için gereken araçlarla ilgili teknik sorunlar büyük boyutlara ulaşır. Tepkili ticari uçakların ortaya çıkışı ve hava ulaşımının sürekli yaygınlaşması bu sorunları daha karmaşık hale getirmiştir. Kuzey Atlas okyanusu'nu (dünyada hava trafiğinin en yoğun olduğu bölge) aşan bir uçak yerde güçlü bir altyapıyla sürekli bağlantısını korur: 30'un üstünde düzenli havaalanından ve 40'dan çok ara havaalanından yararlanır. Uçuş boyunca kısa ve uzun yol radyoelektrik yardımları, yaklaşma yardımı görür. Yerle iletişim, uyduların kullanımı sonucu kolaylaşmıştır; bu uydular ayrıca meteoroloji merkezlerinden gelen bilgileri iletir.

Boeing Aircraft Co





Boeing Aircraft Co

dörtmotorlu büyük kapasiteli uzun yol ticari ulaştırma uçağı Boeing B-747 Special Performance (1975)

Günümüz ticari havacılığında, yolcuların rahatı için büyük çaba harcandı. Bütün iç donanımlar, özellikle koltukların biçim ve konumu incelendi, uçağın sınıfına göre değiştirildi. Çok büyük yükseltilerde uçan modern uçaklarda iç basınç ayarlandı, ses geçirimsizliği sağlandı ve havalandırma aygıtları kullanılmaya başlandı. Ayrıca, yolculuğun iyi geçmesi için her tür hizmet kesiksiz olarak hosteslerce sunulur. Hostesler yolcu uçaklarında ilk yemeğin verildiği 30 temmuz 1927'den bu yana personel arasında yer alır.

Özel fiyatların (örneğin turist sınıfı ve ekonomik sınıf) uygulanması sonucu uçakla taşınan yolcu sayısı gittikçe arttı. Gerçekten bütün dünyada hava ulaşım ağındaki yolcu sayısının düzenli olarak her yıl 6 ile 8 arasında arttığı görülür. Uçuş yardımı, alan altyapısı ve uçakların bakı-

Michel Isaac-Air et Cosmos



uluslararası bir havalimanında körüklü bir köprü önünde park etmiş büyük kapasiteli, çiftmotorlu orta yol ticari ulaştırma uçağı MBB-Aérospatiale Airbus A-300 B2 (1974)

genel havacılık

Genel havacılıkta, hafif uçak ve spor havacılığı, iş gezileri, karayolu trafik denetimi, kıyıların gözetimi, tarımsal ilaçlama, sağlık hizmetleri, hava fotoğrafçılığı, orman yangınlarını söndürme, havadan reklam gibi alanlar yer alır.

Batı ülkelerinde 1970 ile 1980 arasında tam bir güvenlik içinde aletli uçuş yapan uçakların ortaya çıkışı sonucu iş alanında havacılık büyük ölçüde gelişti. Bu alanda genellikle 300 ve 500 km/sa hızla uçan ve 6 ile 12 yolcu taşıyan çiftmotorlu pervaneli uçaklar kullanılır. Son zamanlarda 800 km/sa hızla 1 000 ile 2 500 km'lik erimlere ulaşan jet uçakları devreye girdi. Ayrıca 250-300 km/sa hızla uçan helikopterler kullanılmaya başlandı. Günümüzde iş adamları ve sanayiciler arasında uçak kullanımı gittikçe yükselen bir eğri çizer.

Hafif uçak ve spor havacılığı. Bu kavram gerçek anlamda 1936'da Batı ülkelerinde doğdu. Daha önce bireysel girişimler turizm havacılığı alanında toplanıyordu. Her şeye rağmen daha 1922'de yarışlar düzenlenmiş, birçok pilot üne ulaşmıştı. Günümüzde bu alanda uğraş veren birçok kulüp vardır ve binlerce genci toplar. Etkinlik alanları şunlardır: uçak modelciliği, havacılık eğitimi, yelkenli uçuş, motorlu uçuş, sivil paraşütçülük ve 1970'te ortaya çıkan yeni bir etkinlik alanı, serbest kanatla uçuş (bir tür basitleştirilmiş planör uçuşu).

Türkiye'de sözkonusu alanda etkinlik gösteren en önemli kuruluş Türk hava kurumu'na bağlı Türk kuşu'dur ve aşağıdaki konularda çalışır:

—*uçak modelciliği;* bunun amacı gençlere havacılığı sevdirmek ve model uçakçı yetiştirmektir. Model uçak şampiyonaları düzenler ve milli takımın uluslararası yarışmalara katılmasını sağlar.

—*havacılık eğitimi;* gençler uçak kullanmayla birlikte aerodinamik, gereç dayanımı, meteoroloji, pilotaj alanında eğitilir.

—*sivil paraşütçülük;* her yıl haziran ile ağustos ayları arasında Eskişehir'deki tesislerde kurslar düzenler ve kursu bitiren gençler Türkiye Paraşütçüler federasyonu'nda toplanır. Ayrıca her yıl düzenli olarak paraşüt yarışmaları yapılır. Bu yarışmalar 1986 yılında uluslararası nitelik kazanmıştır.

—*planörcülük;* belirli dönemlerde Eskişehir'deki tesislerde gençlere planör kursları düzenlenir.

Aérospatiale

dörtmotorlu sesüstü ticari Concorde uçağının (1976) boy eksenine göre verilen planı



—*tarımsal mücadele;* 1961'den bu yana tarım alanında zararlılara karşı ilaçlama alanında çalışır; bu amaçla bir filo kurulmuştur.

askeri havacılık

XX. yy.'ın başında Avrupa'da uçakların askeri alanda kullanımı için ilk deneyler başladı; 1909'da uçaklar ilk kez büyük manevralarda yer aldı. Böylece askeri havacılık Rusya, Büyük Britanya, Almanya ve ABD'de başarıya ulaştı. Bununla birlikte 1914'te yalnız gözlem ve istihbarat görevlerini yerine getirmek için kara kuvvetlerinin emrine verilmiş tamamlayıcı bir araç olarak değerlendirildi. Savaş boyunca mürettebat kendi inisiyatifleriyle yanlarına hafif silah (tüfek ve makineli tüfek) alıyor ve düşman gözlemcilerine karşı kullanıyordu. Hava sahasını düşman gözlem birliklerinden temizleme gereksinimi komutanlıkları yeni bir silah oluşturmaya yöneltti. Bu silah *avcı* uçaklarıydı. Böylece havacılık görevlerinin etkinliğinde kaçınılmaz olan hava üstünlüğü kavramları ortaya çıktı. 1915'ten sonra *bombardıman uçakları* gelişti. Başlangıçta yalnızca devingen hedeflere bomba atarak topçuların işini tamamlama görevi verildiyse de, daha sonra etkinliği stratejik düzeyde yaygınlaştı. Bu dönemde askeri havacılık, teknoloji (pervane arasından makineli tüfekle atış, yerle radyo bağlantısı, artan yetkinlik) ve kullanım öğretileri alanında büyük bir atılım yaptı. Sanayi de dev adımlar atmıştı (1914 ile 1918 arasında savaşan güçler 200 000 uçak yaptı). Savaş sonrası durgunluğuna rağmen sömürge savaşları, uzun hatların açılışı ve bazı kuramcıların hava savaşı konusundaki düşünceleri (Büyük Britanya'da Trenchard, İtalya'da Douhet ve ABD'de Mitchell) askeri havacılığın gelişimini sürdürmesini sağladı. İki savaş arası dönemde, bağımsız bir hava gücünün yandaşlarıyla askeri havacılığı komutası altında tutmaya kararlı kara ordusunun sorumluları arasında şiddetli tartışmalar ortaya çıktı.

Hitler'in iktidara gelmesinden kaynaklanan tehlikeler Fransa ve Büyük Britanya'yı topraklarının hava savunmasını sağlayacak güçte bir av havacılığı geliştirme çabasına itti. Buna karşılık Almanya, Luftwaffe için kıta ölçeğinde bir savaşta kullanılacak saldırı araçları hazırlıyordu. Alman hava kuvvetleri'nin başarısı 1939'dan 1941'e kadar eksiksizdi; ama İngiltere'ye yapılan saldırıda görülen başarısızlık hava harekâtlarının sınırlarını ortaya koydu; dolayısıyla hava harekâtlarının Royal Air Force gibi teknik bakımdan yetkin, kararlı bir savunmayla karşılaştığında tek başına stratejik sonuca ulaşamayacağını gösterdi. Savaşan güçler, bu deneyimleri göz önüne almak ve askeri havacılığa başvurmada daha farklı bir strateji belirlemek gerektiğini anladı. 1945'te kesin olarak hava üstünlüğünü ele geçiren Anglosaksonlar taktik birlikler hazırladı ve hava harekâtlarını kara muharebeleriyle bütünleştirdi. Ayrıca ağır bombardıman uçaklarına dayanan stratejik birlikler kuruldu; ama kaçınılmaz olarak avcı ve keşif uçaklarının bombardıman uçaklarına eşlik etmesi sağlandı. Nihayet İkinci Dünya savaşı'nda yeni bir uçak, *nakliye uçakları* devreye girdi. Taktik alanda olduğu kadar stratejik alanda da görev alan bu uçakların, hava indirme harekâtlarına katılmaları, yalnızca özel bir görev oluşturuyordu. Havacılık tekniklerinde artan gelişme (tepkili motor, cayroskopik nişan aygıtları, radar, radyoelektrik uçuş), savaşta askeri uçaklara verilen görevler, bu uçakların her tür çağdaş stratejide belirleyici bir rol üstlenmesini sağladı. İkinci Dünya savaşı'nda karşıt güçler, savaş giderlerinin yaklaşık % 40'ını hava silahlarına ayırdı; 1939 ile 1945 arasında Almanya, Amerika, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Japonya'da yapılan uçak sayısı yaklaşık 750 000'e ulaştı. Bununla birlikte savaş sonuna doğru askeri havacılık alanında iki yeni silah görüldü: ilk örneğini alman V2'lerin oluşturduğu özel silah ve *atom bombası*. Bunlar başlangıçta havacılık alanında kullanıldı ve birincisi havacılık için ürkütücü bir düşmandı; ikincisi ise bu bombayı taşıyan uçağa tartışmasız bir güç sağlıyordu.

Bununla birlikte, atom bombasının gerçek bir "nükleer silah"a dönüşümü, yerden olduğu kadar gemi ya da uçaktan fırlatılan güdümlü mermilerin genelleşmesi, dolayısıyla bu iki silahın birleşimi askeri havacılık tekeline son verdi (1955-1958). Uzun erimli güdümlü mermilerin ortaya çıkışı sonucunda aceleci bir davranışla mahkûm edilen askeri havacılık savaşın yeni koşullarına kısa sürede uyum sağladı ve temel silah olma özelliğini yeniden kazandı. 1960'larda savaş teknik ve biçiminin evrimine bağlı derin değişiklikler görüldü. Askeri havacılıkta temel etkeni, özellikle uçak fiyatlarının gittikçe artışı, dolayısıyla sayılarının azalışı oluşturur. 1970 ile 1980 arasında askeri havacılığın işlevi üç büyük kullanım kategorisi içinde toplanır: *muharebe* (bombardıman, av ve keşif); *ulaştırma* (geleneksel görevleri yanında, havada ikmal, radarla ileri gözetim, nükleer çatışma halinde askeri ve sivil yöneticilerin güvenliğini sağlama amacıyla hareketli kumanda merkezi oluşturma gibi yeni işlevler yüklenir); *destek* (helikopterler ve hafif uçaklarla kara kuvvetlerine ateş desteği sağlama, görerek ya da fotoğrafla keşif, topçu tanzim atışı, hafif komando birliklerini paraşütle indirme vb.). Uzmanlaşmada bu üç yeni biçim teknik açıdan ortak bir eğilim gösterir: örneğin uzun beton pistler gerektiren güçlükleri yenmek için kısa ya da düşey kalkış ve iniş araştırması.

Vietnam savaşı'nın sonu askeri havacılığın evriminde önemli bir dönüm noktasını oluşturdu. Amerikalıların ve Rusların bu savaşa dolaylı ya da dolaysız katılışı yüksek yetkinlikte yeni malzemeler üzerinde çalışmayı ve hizmete sunmayı yavaşlattı. Giderek uluslararası yumuşama, askeri bütçelere göreli bir denge getirdi.

Dassault-Breguet



üç düzeyde üç motorlu iş ve ticari ulaştırma uçağı Dassault-Breguet Falcon 50 (1976)









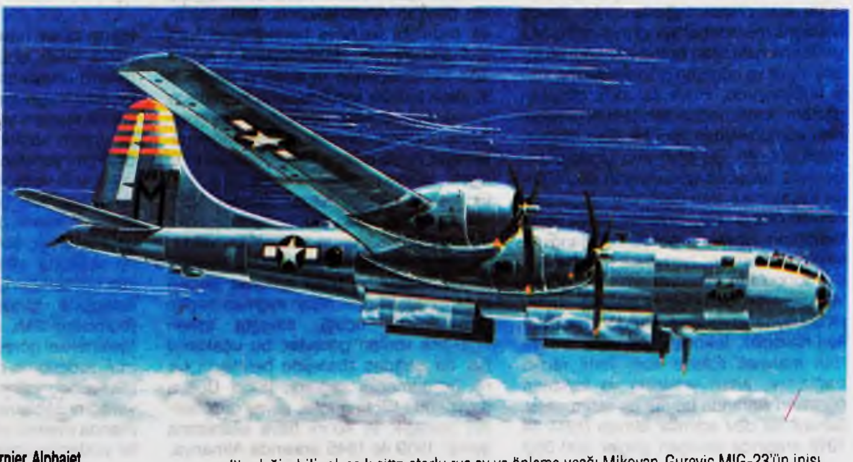
ASKERİ HAVACILIK
altta:
sol üstte **fransız av uçağı Nieuport Ni 17-C Superbébé (1916) [1917'de italyan ordusu renkleriyle]**
altta:
sağ üstte **mart 1941'de Coastal Command'da hizmet veren uzak keşif ve bombardıman uçağına dönüştürülmüş C sınıfından ingiliz ticari deniz uçağı Short Empire S-23 (1936)**

üstte: sol altta **1942'de Ayn ül-Gazale'de (Libya) üslenmiş alman av uçağı Messerschmitt BF 109-F3/Trop. (1941) [Luftwaffe'nin çöl bölgelerindeki uçaklar için uyguladığı kumla saklama yöntemi]**
üstte:
sağ altta **aynı yıl Filipinler'de 3. Hava Komandoları amerikan av uçağı North American P-51 D Mustang (1944)**





üstte solda: haziran 1951'de Kore savaşı'nda tepkili rus av uçağı Mikoyan-Gureviç MİG-15 bis (1949)
sağda: şubat 1945'te Baltık için uyarlanmış rus uçağı İlyuşin İL-2 m 3



yanda
Uzakdoğu'daki harekâtta kullanılan dörtmotorlu amerikan bombardıman uçağı Boeing B 29-40 BW (1944)

1. Çiftmotorlu fransız eğitim ve taktik destek uçağı Dassault-Breguet/Dornier Alphajet. Hizmete giriş tarihi: 1977; silah: 30 mm ya da 27 mm'lik 1 top ya da 12,7 mm'lik makineli tüfek ve 2,2 t çeşitli bomba; hız: yüksekte 900 km/sa

2. Düşey kalkış ve iniş yapabilen çokamaçlı, tekmotorlu ingiliz uçağı Hawker-Siddeley Harrier GR-Mk 3'ün kalkışı. Hizmete giriş tarihi: 1971; silah: 30 mm'lik 2 top ve 2,4 t çeşitli bomba; hız: alçakta 1 160 km/sa

3. Değişen geometrili çokamaçlı, çiftmotorlu amerikan uçağı Grumman F-14 Tomcat. F-14 A'nın hizmete giriş tarihi: 1972; silah: 20 mm'lik bir top. 8 güdümlü mermi ya da 6,5 t bomba; hız: yüksekte 2,34 mach

4. Çokamaçlı, tekmotorlu fransız uçağı Dassault-Breguet Mirage F-1 C. Hizmete giriş tarihi: 1973; silah: 30 mm'lik 2 top, 4 güdümlü mermi ya da 4 t çeşitli bomba; hız: 12 000 m yüksekte 2,2 mach

altta: değişebilir ok açılı çiftmotorlu rus av ve önleme uçağı Mikoyan-Gureviç MİG-23'ün inişi (MİG-23 S'nin hizmete giriş tarihi, 1971); silah: 20 mm'lik 1 top ve havadan havaya Apex ve Aphid güdümlü mermileri; hız: 11 000 m yüksekte, 2,3 mach

Roger Demeulle



British Aerospace Corporation

2



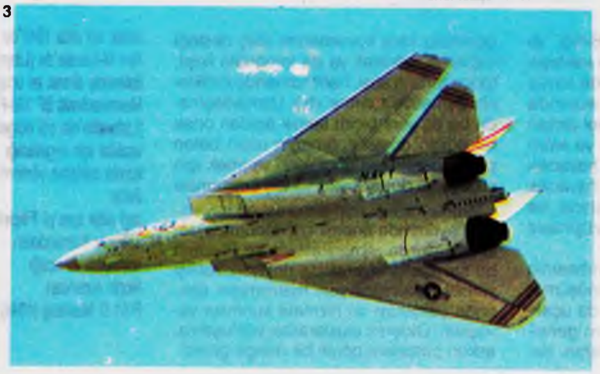
1



Roger Demeulle

Michel İsaac-Air et Cosmos

3



Dassault-Breguet

4



Vietnam savaşı'ndan sonra ABD, Avrupa rekabeti karşısında yeni programlar geliştirdi. Ama 1973 bunalımının yol açtığı durgunluk planlayıcıların girişimlerini ciddi olarak engelledi. Özellikle Fransa Mirage 2000 ile yetindi, gelecekteki savaş uçağı projesini ve Mirage 4000'i mali nedenlerden dolayı bir yana bıraktı. 70'lerde teknolojik alanda sovyet askeri havacılığında büyük bir gelişim görüldü. Hizmete giren yeni uçakların kalitesi ve yetkinliği batılı uzmanlarda şaşkınlık doğurdu. Öte yandan Varşova paktı, uçakları standartlaştırarak, NATO ülkeleri üzerinde belirgin bir üstünlük sağladı. Bu üstünlüğü dengelemek için kimi NATO ülkeleri amerikan F-16 uçaklarını benimsedi. Nihayet, kimi Avrupa ülkeleri Alphajet (Dassault -Breguet/Dornier), Jaguar (Breguet/British Aircraft Corporation) ve Tornado (British Aircraft Corporation/Messerschmitt -Bölkow-Blohm/Aeritalia) gibi çokamaçlı uçaklar üretmek için birleşti.

1970'ten sonra kullanım açısından uçakları iki büyük grupta sınıflandırma eğilimi görüldü: *stratejik uçaklar* (ağır bombardıman ve nakliye uçakları); *taktik uçaklar* (nükleer ya da klasik). Güdümlü mermi ve denizaltıların yanı sıra Triad'ın üçüncü bileşeni olan bombardıman uçağı caydırma kavramındaki yerini korudu. Amerikalılar 1973 İsrail-Arap savaşı'nı izleyen ekonomik durgunluk sonucu stratejik B-1 uçaklarının yapımından vazgeçtilerse de, kısa erimli saldırı füzeleri ve cruise güdümlü füzelerini kullanabilen yenileştirilmiş B-52 G ve H filosunu korudular. Öte yandan Ruslar Tupolev TU-26 Backfire stratejik bombardıman uçağını uçak parkına kattılar. Bu uçak Avrupa için doğrudan bir tehdit, ABD için potansiyel bir tehlike oluşturuyordu, ayrıca çatışma anında Avrupa ile Amerika arasındaki deniz bağlantısını tehlikeye düşürebilecek güçteydi. Son yıllarda hava ordularının bombardıman uçaklarını korumaya çalıştıkları görülür; bununla birlikte kimi görevlerin güdümlü mermilere bırakıldığı da kuşku götürmez bir gerçektir.

Nakliye havacılığı düzenli olarak artan gereksinimi karşılamak zorundadır. Kıta ve malzeme nakliyatına, özellikle hava köprülerinin başarısından bu yana lojistik görevler eklendi. Hız ve taşıma gücü alanında nakliye uçaklarına getirilen dev gelişim, önemli boyutta kuvvetlerin en kısa sürede binlerce kilometre uzaklıklara intikaline olanak verdi. Stratejik nakliye uçakları 1973 ekiminde İsrail-Arap savaşı'nda malzeme ve yedek parça ikmali için hem Sovyetler'in, hem Amerikalılar'ın kurdukları hava köprülerinde büyük bir başarı gösterdi. Angola İç savaşı'nda sovyet hava nakliye uçakları Angola Halk kurtuluş hareketi birliklerinin ikmalini sağlayıp, Küba birliklerini cepheye ulaştırarak belirleyici rol oynadı. Bu filolar etkinliklerini, 1979 aralığında ağır malzemeyle donatılmış çok sayıda sovyet birliğini hızla Afganistan'a taşıyarak yeniden kanıtladı. Öte yandan Ruslar ve Amerikalılar nakliye filolarını, gereğinde ticari filolarından yararlanarak % 50 oranında güçlendirebilir.

60'ların sonunda av uçaklarının nükleer silah alma kapasiteleri *taktik havacılığa* destek görevlerinde o güne kadar bilinmeyen bir potansiyel sağladı. Klasik araçlarla donatılmış nükleer olmayan taktik uçaklar İkinci Dünya savaşı'nın sonundan bu yana sınırlı çatışmalarda (Vietnam, 1973 İsrail-Arap savaşı) kendilerini sürekli kanıtladı. Vietnam'da bu harekâtların özel koşullarından doğan yeni sorunları çözmek ve özellikle gizlenen düşmanı saptamak için tüm radar, televizyon, kızılaltı ve laser kaynakları kullanıldı. Bu sınırlı çatışmalar 1945'te bilinmeyen yeni tip hava muharebelerine de yol açtı. Bununla birlikte 4. İsrail-Arap savaşı'nda taktik havacılığın rolü büyük ölçüde tartışma konusu oldu. Çok gelişmiş sovyet karadan havaya güdümlü mermileriyle donatılmış Mısır ve Suriye uçaksavar silahları (SAM 7 güdümlü mermileri ve ZSU 23/4 radarıyla güdülen toplar) İsrail hava kuvvetleri'ne ağır kayıplar verdirdi ve İsrailliler'i acilen düşman izleme ağlarını bozacak ve kızılaltıyla güdülen füzeleri yanıltacak elektronik karşı-önlemler almaya zorladı. Bu savaş sonrasında kara savaşına taktik uçakların katılma gücü konusunda kuşku uyansa bile, kara birliklerini doğrudan desteklemesinin düşman uçaksavar savunma araçlarının yok edilmesine bağlı olduğunu söylemek yerinde olur.


Lockheed Aircraft Co

bir amerikan askeri nakliye uçağı
Lockheed C-130 Hercules
C-130 A'nın hizmete giriş tarihi: 1956
yük: 16 t ya da 92 yolcu
hız: 6 100 m yüksekte 603 km/sa


Genelkurmay genel sekreterliği

Türk hava kuvvetleri'nin
RF-5 tipi
av bombardıman uçağı


Genelkurmay genel sekreterliği

Türk hava kuvvetleri'nin
F-104 tipi
av bombardıman uçağı


Genelkurmay genel sekreterliği

Türk hava kuvvetleri'nin
F-16 tipi
savaş uçağı

sağlık havacılığı

Her dönemde yaralıların hızlı taşınmasına verilen önem insanları uçak kullanımına yöneltti. 1910'da hollandalı askeri doktor De Mooy yaralıları savaş alanından çıkarmak için havataşıtları kullanmayı önerdi; 1912 manevraları sırasında doktor Reymond yaralıların aranmasında uçaktan yararlandı.

Sırbistan çekilmesi sırasında 12 arkadaşını ağır yaralı olarak düşmanın eline bırakmak istemeyen yüzbaşı Dangelzer ve teğmen Paulhan onları uçaklarıyla Prizren'den İşkodra'ya taşıyarak gerçekleştirdiği ilk denemeye rağmen, doktor Chassaing ancak 1917 şubatında milletvekilliğinden yararlanarak bazı yaralıların taşınması için sağlık uçak birliğinin kurulmasını istedi. Gövdedeki boş alanı 2 sedye yerleştirilecek biçimde düzenlenmiş Dorand A. R. uçağıyla Chassaing'in yaptığı başarılı deneylerden sonra, aynı tipte 4 uçak 1918'de Fas'a gönderildi. Ertesi yıl Suriye-Kilikia'da general Gouraud emrindeki filo pilotları savaş uçuşları sırasında cephede tedavi edilemeyecek ağır yara-



Pomagalski SA belgesine göre

lıları Halep, İskenderun ve Adana hastanelerine taşıdı. Bu deneylerden sonra sağlık havacılığı kendini kanıtladı. Ardından bu amaçla Levant'a ve Fas'a Breguet 14 A2 uçağı gönderildi. Bu uçaklar savaş uçaklarıyla aynı modeldeydi, ama yatan iki kişiyi taşıyacak biçimde Chassaing düzeneğiyle donatılmıştı. Ertesi yıl Fas üç kişilik Breguet 14 T bis uçaklarını aldı. Bu tip uçaklar 3 yaralı (2 yatan, 1 oturan) ya da bir hemşire, bir doktor ve 2 yaralı (yatan) taşıyordu.

Bununla birlikte uzun hatlarda kütle halinde yaralı taşınabileceğini İspanya İç savaşı'nda (1936-1938) Almanlar kanıtladı. İkinci Dünya savaşı'nda sağlık havacılığı büyük bir atılım yaptı.

Kimi koşullarda bir operatör ve yardımcıları yaralıya eşlik etmeye başladı; bu ağır yaralılar için Nemirowski ve Tilmant acil bir ameliyat yapılacak biçimde düzenlenmiş nakliye uçaklarının kullanımını önerdi. Günümüzde uçuş halinde acil müdahale yapmak için gereken aygıtlarla donatılmış uçaklar vardır. Ayrıca yaralıları boşaltma işlemlerinde helikopterler kullanılır.

HAVACIVA a. Akdeniz bölgesinde ve Batı Anadolu'da kalkerli yamaçlarda yetişen, mavi ya da firfiri kırmızı çiçekli, sık tüylü, çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Alkanna tinctoria.)* [Bk. *ansikl.* böl.] || *Sarı havacıva,* Orta ve Doğu Anadolu'da yetişen, sarı çiçekli, sık tüylü, çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *A. orientalis.*)

◆ sıf. *Tkz.* Hiçbir önemi, hiçbir değeri olmayan şey için kullanılır; boş, önemsiz: *Bu tür havacıva işlerle ilgilenmekten vazgeç.*

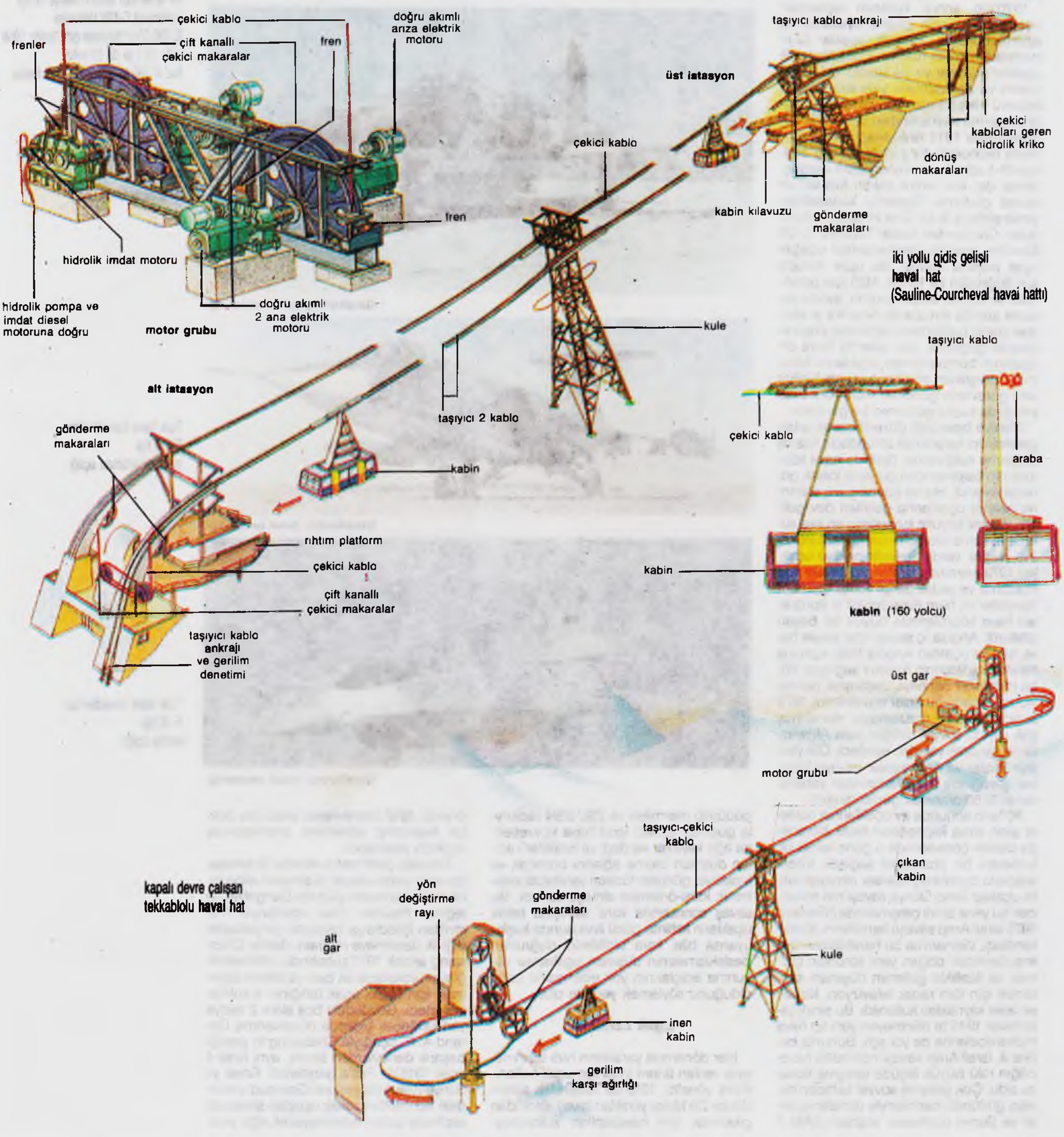
—ANSİKL. Havacıvanın kurutulmuş kökleri mum, tanen ve % 5-6 oranında kırmızı renkli bir boyarmadde (naftakinon türevleri) içerir. Peklik verici ve yara iyi edici özellikleri vardır. Köklerden elde edilen boyarmadde, eczacılık sanayisinde merhemlerin, dudak boyalarının ve yağların boyanmasında kullanılır. Sarı havacıvanın kurutulmuş kökleri halk hekimliğinde infusyon halinde âdet kesici olarak kullanılır.

HAVÂCİB çoğl. a. (ar. *ḥācib*'in çoğl. *ḥavācib*). *Esk.* Perdeler

HAVAÇARPITMASI a. Bir uçağın yapısının aerodinamik kuvvetlerin etkisiyle genel ya da yerel olarak şekil değiştirmesi. (1950'den bu yana havaçarpıtması konusundaki incelemeler büyük gelişme gösterdi; mühendisler var olan kuvvetler arasındaki çoğunlukla karmaşık etkileşimlere egemen oldu, hatta bunları uçakları geliştirmede kullanmayı başardı.)

Havaçor, Erzincan'ın Kemaliye ilçesi ve çevresinde, yalnız erkekler tarafından oynanan halay türü bir halk oyunu. (Adını, yöredeki bir yayladan almıştır.)

HAVADAN be. Hiçbir çaba göstermeksizin, emek vermeden; açıktan: *Bu parayı*



havadan kazandık.

HAVADAR sıf. (ar. *hevā'* ve fars. *-dār'* tu-tan'dan *hevā'-dār*). Hava akımlarına açık, bol ve temiz hava alabilen ya da havası kolayca yenilenen, açık ya da kapalı yer için kullanılır: *Çok havadar bir yer. Havadar bir oda.*

HAVADARLIK a. Havadar olan yerin durumu.

HAVADİS a. (ar. *ḥādise*'nin çoğl. *ḥavādis*). **1.** İlgiyle karşılanabilecek haber: *Bu önemli bir havadis. Gazetedeki havadislere göre katil percereden kaçmış.* **—2.** *Esk.* Olaylar, hadiseler, durumlar.
—*Esk. Havadis-i mütevaliye-i muhtelife-i kevniye,* dünyadaki çeşitli ve birbirini izleyen olaylar, durumlar.

HAVAELEKTROHİĞİ a. **1.** Elektronik tekniklerini havacılık alanında uygulama. (Eşanl. AVİYONİKS.) **—2.** Bir havataşıtının elektronik donanımının tümünü belirten genel terim.
—ANSİKL. Ask. havc. Günümüzde savaş uçaklarının borda donanımının tümünde sayısallaştırma ve küçültme (hesaplayıcılar ve mini bilgisayarlar) sürmektedir. Bilgi işleme aygıtlarıyla (uçuş ve bombardıman bilgisayarları) başlayan bu yönelim, algılayıcılara (radarlar, eylemsizlik merkezi), görüntüleme (yönlendirici) ve kumanda aygıtlarına (otomatik pilot) değin yaygınlaştı. Bugün sözkonusu yöntem uçuş kumandasına da uygulanmaya başlandı (Mirage 2000, 4000; F-16, F-18 vb.). Bu alandaki evrim son birkaç yıldır sistemlerin gerçek bütünleşmesiyle (tümleşik elektronik) noktalandı. Bütünleşme uçağın tasarımı evresinde istenen işlevlerin tümü göz önüne alınarak sağlanır. Bu çalışmalarda pilotun görevini kolaylaştırma anlayışı egemendir; dolayısıyla otomatikleşmeyle bütün uçuş verilerini eli altında bulan pilot dikkatini temel görevi üstünde yoğunlaştırır.

HAVAGAZI a. **1.** → GAZ. **—2.** *Arg.* Hiçbir değeri olmayan boş söz; önemsiz şey.

HAVAİ sıf. (*hava'* ve *-ī*'den *hava'ī*). **1.** Hava ile ilgili, havada bulunan: *Havai hat.* **—2.** Açık mavi renkte olan. **—3.** Aklına estiği gibi davranan, anlık istekler peşinde koşan, ağırbaşlı olmayan kimse için kullanılır; uçarı: *Ona bakma, çok havai bir insandır.* **—4.** Değersiz, boş şey için kullanılır: *Havai konuşmalar.* **—5.** *Arg.* Hileli zar.
—Dy. *Havai metro,* tek ya da çift putrelle asılı bir sistem oluşturan, viyadük biçiminde inşa edilmiş metro.
—Esk. sil. *Havai top,* osmanlı ordusunda havan topu yerine kullanılan deyim.
—Fişekç. *Havai fişek* → FİŞEK.
—İkt. tar. *Havai hisse,* Osmanlı devletinde zeamet sahiplerine ve sipahi timarlarına verilen ek paylar.
—Ulaş. *Havai hat,* yolcu kabini ya da yük vagonu bağlı bir arabanın gidip gelmesini sağlayan bir ya da birçok kablodan oluşmuş yolcu ya da yük taşıma tesisi. (Yalnız yolcu taşıyanlara daha çok TELEFERİK denir.)
—ANSİKL. Ulaş. *Havai hat,* kara ya da demiryoluyla bağlanması güç ve pahalı olan iki nokta arasında insan ve yük taşımaya yarar. Havai hatların kullanım alanları şunlardır: cevher, kömür, kum, taşocaklarından taş taşıma; yüksekfırınları ve kok fırınlarını yükleme; cüruf ve kısırları artık dökme alanlarına boşaltma; şeker fabrikalarında pancar ve kireç taşıma; ormandan tomruk taşıma; fabrika ve cebri boruların montajı; kış sporları alanlarında sporcuları taşıma, vb.

Havai hat tesislerinde genellikle kabloları taşıyan belli sayıda kule bulunur. Genellikle iki tür havai hat vardır: taşıyıcı ve çekici kabloları farklı olan havai hatlar; "tekkablolu" denilen havai hatlar. Birinci türde bir ucundan üst istasyona sağlamca bağlanan taşıyıcı kablo alt istasyonda gerilme makarasından geçer ve bir kuyuya sarkan serbest ucunda genellikle 20 ile 450 ton arasında değişen bir karşı ağırlık taşır. Bu kablo, kanallı tekercik takımına asılan ve çekici bir ya da birçok kabloyla çekilen vagonlar için yuvarlanma yolu işlevi görür. Tek kablolu havai hatlarda kablo hem taşıyıcı, hem çekicidir ve vagonları kabloya çenelerle bağlı askı düzeneği taşır. İstasyonlardan birinde, eksenlerinde bir karşı ağırlık bulunan makaralar çekici kabloya gerilim verir. Çekme kuvvetini daima bir elektrik motoru sağlar; yolcu taşıyan havai hatlarda elektrik motoru dışında, kesinti halinde kullanılan bir imdat termik motor grubu yer alır.

Kimi tesislerde vagonlar 160 kişi taşıyabilir ve 11 m/sn'lik hızlara ulaşabilir. Ayrıca özel tipte daha hafif havai hatlar da vardır.

HAVAİ → HAWAİİ.

HAVAİ, asıl adı.**Kuburizade Abdurrahman Rahmi,** türk şair ve hattat (İstanbul? - Mısır 1715). Medrese öğrenimi gördü. Ruznamçe kaleminde çalıştı. Hacca giderken öldü. Büyük bölümü yergilerden oluşan bir *Divan*'ı (Millet Kütüphanesi, Ali Emiri bölümü, manzum 510) vardır.

HAVAİLİK a. Havai olma durumu; havaice davranış, uçarılık, hoppalık: *Koca adam oldu ama havailikten bir türlü vazgeçemedi. Havailik etmek.*

HAVAİMAVİ a. Açık mavi.
◆ sıf. Bu renkte olan şey için kullanılır.

HAVA-İNDİRME sıf. Havadan indirme yoluyla yapılan askeri harekât için kullanılır.
—ANSİKL. Paraşütçüler askeri amaçlar için ilk kez 1930'a doğru SSCB'de denendi. Ama birliklerin uçakla ya da planörle ilk kez taşınması İspanya savaşı (1936) sırasında Almanlar ve Arnavutluk'ta (1939) İtalyanlar tarafından gerçekleştirildi. O dönemden başlayarak, bu konuda iki öğreti geliştirildi: özel görevli küçük ekiplerin cephe gerisine indirilmesi ya da büyük taburların kütlesel biçimde kullanılması. Bunların birincisinden, Danimarka ve Norveç'te (1940) ve özellikle Belçika (Eben Emael, Albert kanalı, mayıs 1940) ile Hollanda'da kesin sonuca götüren savaşlar yapan alman paraşütçü komandoları doğdu. Kazandıkları başarılar arasında Mussolini'nin kaçırılması da (eylül 1943) sayılabilir.

Ne var ki, ilk gerçek hava-indirme harekâtı 1941'de Girit'in alman paraşütçüleri tarafından alınması sırasında gerçekleştirildi. Almanlar'ın bu savaşta karşılaştıkları güçlükler, paraşütçülerin gelecekte diğer muharip sınıfların mensupları ve geri hizmet çalışmalarıyla desteklenmesi gerektiğini gösterdi. Böylece, uzun bir hazırlık döneminin ardından 1943'te hem Almanlar, hem de Müttefikler tarafından hava-indirme tümenleri oluşturuldu. Luftwaffe'nin çökmesi nedeniyle, Almanya'da bu tümenler bir etkinlik gösteremedi. Bunun tersine, anglosakson hava-indirme tümenleri *(Airborne division)* Sicilya'da (1943), Normandiya'da (1944) ve Arnhem'de yeniden toplanıp 1. Hava indirme ordusu haline gelmeden önce Wesel'de (1945) kesin biçimde etkili oldular. O dönemde, her hava-indirme tümeni iki paraşütçü alayı, bir piyade alayı, tanksavar birlikleri, hafif zırhlılar, istihkâm birlikleri (atlama bölgelerinden geçici biçimde yararlanmayla görevli) ve geri hizmet birliklerini içeriyordu. Toplar ingiliz tümeninde (24 parça) planörlerle taşınıyor, amerikan tümenindeyse (48 parça) paraşütle atılıyordu. Bunların tümü 13 000 kişiden oluşuyor ve taşınmaları için 310 uçak ve 600 planör (ingiliz), 450 uçak ve 900 planör (amerikan) gerekiyordu.

Altmışlı yıllar sırasında, hava-indirme harekâtlarının tarzı, Fransızlar tarafından Cezayir savaşı'nda başlatılan helikopter kullanımının yaygınlaşmasıyla, yavaş yavaş biçim değiştirdi. Yeni *hava hareket yeteneği* kavramına uyan Amerikalılar 1965'ten başlayarak Vietnam'da tümden helikopterle taşınan ilk süvari tümenini savaşa soktular. Hava-indirme birlikleri 1970'ten bu yana, dış savaş alanlarına en kısa zamanda ulaştırılabilen ve "müdahale" kuvvetleri adı verilen güçlerin çekirdeğini oluşturmaktadır.



havai hat
ara istasyonu
Etibank şarkkromları işletmesi Elazığ

Türk hava-indirme ve komando birlikleri Türk kara kuvvetleri ve Jandarma genel komutanlığı bünyesinde tugay düzeyinde oluşturulmuştur. Komando tugaylarının eğitim merkezi Eğirdir gölü yakınlarındadır. Personel'in özel eğitimi sayesinde, havadan ve karadan hedef bölgesine yapılan hücumlarda çok başarılıdırlar. Havadan nakillerde paraşütle atlama yetenekleri de vardır. Muhtelif tip hafif silah, makineli tüfek, havan ve geri tepmesiz toplarla donatılmışlardır.

Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta gerçekleştirilen Barış harekâtı'nda, Türk hava kuvvetleri nakliye uçakları ve Türk kara kuvvetleri helikopterleri tarafından havadan taşınarak hedef bölgelerine paraşütle atılma ve indirme biçiminde sevk edilen komando tugayları, harekâtın başarısında önemli bir rol oynadılar.

Hava-İş, havacılık işkolunda etkinlik gösteren sendika. Sivil havacıları ilk örgütleyen sendika Petrol-İş'tir. 1962'ye değin Petrol-İş THY'de çalışan 420 teknik elemanın 300 kadarını örgütlemişti. Bu tarihlerde havacılık işkolunda özgün sendika kurulması gereksinimi doğdu ve 1962'de Hava-İş sendikası kuruldu. Uzun süre sendika yöneticileri amatör kadrolardan oluştu. İlk toplu sözleşmesini 1964'te yaptı. Türk-İş'e üye olan sendikanın THY, HAVAŞ ve özel havacılık şirketlerinde çalışan yaklaşık 9 500 üyesi vardır (1993).

HAVAİYAT çoğl. a. (ar. *havā'ī*'nin osm. çoğl. *ḥavā'iyyāt*). *Esk.* Değersiz, küçük işler; gereksiz şeyler.

HAVAİYİT a. (fr. *hawaiite;* öz. a. *Hawaii'* den). Petrogr. Sodyum plajioklaz içeren alkali bazalt.

HAVÂKİH çoğl. a. (*hakan*'ın ar. çoğl. *ḥavāḳīn*). *Esk.* Hanlar, hakanlar, padişahlar.

HAVAKMAK gçz. f. *Yörs.* Yara sözkonusuysa, irin toplayarak şişmek; azmak.

HAVAKÜRE a. ATMOSFER'in eşanlamlısı.

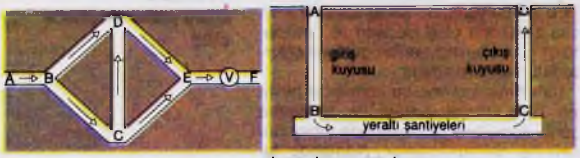
HAVALAHDIRICI a. Isıt. havld. Bir odayı doğal olarak ve sürekli bir biçimde havalandırmayı sağlayan aygıt ya da düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Arıc. Kovanın girişinde duran ve kanatlarını olanca gücüyle çırparak, kovanın sıcaklığını düşürmek için hava akımı yaratmaya çalışan işçi arı.
—Hidr. bağl. Havalı beton elde etmek için kullanılan ürün.

—Metalürj. Sıkıştırmayı kolaylaştırmak için yığın halindeki döküm kumunu homojenleştirmeye ve yoğunluğunu düşürmeye yarayan aygıt.
—Su ür. kül. Bir sıvının oksijenlenmesini artırmak için yapılmış paletli ya da türbinli donanım.
—ANSİKL. Isıt. havld. Devingen paletli, sürgülü, palalı ya da kanatçıklı havalandırıcı sistemlerinin etkinlik düzeyi yerleştirilecekleri odanın ya da yerin konumuna bağlıdır. Devingen paletler pencerenin üst camı yerine takılır; sürgülü havalandırıcılar ve çift camlı çerçeveler çok çabuk toz toplamaları ve güç temizlenmeleri nedeniyle daha az etkilidir; palalı ya da kanatçıklı havalandırıcılar özellikle pencerenin üst camına takıldığında çok kullanışlıdır; bu tür bir yerleştirme olanaksız olduğunda aygıt dışarıya bakan bir duvar içinde yuvalandırılabilir. Ayrıca, havalandırma sistemlerine giren buğu aspiratörleri de vardır.

HAVALANDIRILMAK → HAVALANMAK.

HAVALANDIRMA a. **1.** Havalandırmak eylemi. **—2.** Havalandırmayı sağlayan düzenek: *Havalandırma borusu. Bu odanın havalandırması yetersiz.*
—Deric. Postları, güderi yapımı sırasında yağda tokaçlarken, belli zaman aralıklarıyla açık havada tutmak işlemi. ‖Sepicilikte, derinin kurutulması sırasında, deriyi kusursuz bir düzlüğe sahip olması için ikinci kez rüzgâra tutmak işlemi.
—Fizyol. *Akciğer havalandırması,* solunum hareketleri ile akciğer alveollarındaki havanın yenilenmesi. (Alveolların havalandırılması her bölgede aynı değildir; normal hallerde, büyük bir çaba dışında, akciğerlerin tepeleri çok az havalandırılır, patolojik bir durum sözkonusu olunca, bir konjestiyona, dolgunluğa, bir bronş engeline, diyafram felcine vb. bağlı olarak akciğerin bir bölümü anormal bir havalandırma bölgesi olabilir.
—Isıt. havld. Bir mekânın havasını doğal yolla değiştirme. —Bir mekânın havasını mekanik aygıtlarla değiştirme.
—İnş. Düşey boşaltma borularını uzatan ve bunların açık havaya açılmasını sağlayan boru donatımı bölümü. ‖*İkincil havalandırma,* boşaltım boyunca gerekli havayı taşımak ve sifonların su yüksekliğinin emilmesine engel olmak için döşenen boru. ‖*Statik havalandırma bacası,* üzerine bir tür baca şapkası takılan ve böylece rüzgâr etkisiyle kirli havanın çekilmesi sağlanan havalandırma kanalı.
—Mad. oc. Yeraltı maden ocaklarında genellikle vantilatörlerle havayı değiştirme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖*Havalandırma borusu,* kör bir galeriyi havalandırmada kullanılan ve geçirimsizleştirilmiş bezden, sactan ya da plastik maddeden yapılan büyük çaplı boru. ‖*Havalandırma perdesi,* maden ocaklarında havalandırma düzeneği.
—Metalürj. *Döküm kumunu havalandırma,* uygun bir işlemle görünen yoğunluğunu azaltma.
—Petr. san. *Depoları havalandırma,* çevre sıcaklığındaki değişimler depolanmış bir ürünün hacmini ve buhar basıncını değiştirdiğinde, bir stoklama deposundaki havayı emme ya da buharı dışarı atma.
—Pnömol. *Havalandırma hastalığı,* havalandırma aygıtlarının boşluklarında asalak yaşayan organik toz halindeki mikroorganizmaların (sıcaksever aktinomisetler) solunum yoluyla alınmasına bağlı, bağışıklık sistemiyle ilgili akciğer hastalığı. (Ayrıca "lejyoner hastalığı"na neden olan mikroorganizmaların da büyük yapıların havalandırma aygıtlarında geliştikleri düşünülmektedir.)
—Reanim. *Yardımcı havalandırma.* SOLUNUM YARDIMI*'nın eşanlamlısı.
—San. *Havalandırma donanımı,* havalandırmaya ya da kimi işlemlerin gerektirdiği hava akımını oluşturmaya yarayan makine ya da makineler topluluğu. ‖*Havalandırma merkezi,* bir fabrikada kompresörlerin yerleştirildiği bölüm.
—Teknol. Hava değişimini sağlayan teknik ya da donanım. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tekst. Boya banyosundan çıkarılan bir kumaşa ya da çileleri parlatmak için ipeklere hava vermek işlemi. ‖Bir hav makinesi üzerinde gerçekleştirilen ve yünlü ya da pamuklu dokumalara tüylendirme yoluyla pelüşlü ve yumuşak bir görünüm veren işlem.
—ANSİKL. Bayınd. Demiryolu tünellerinde havalandırmanın amacı lokomotiflerden yayılan ısının ve Diesel motorlarından çıkan zehirli gazların dışarıya atılmasıdır. Karayolu tünellerinde Diesel motorlarından yayılan dumanlara rağmen görüşün yeterli olmasını sağlamak ve özellikle taşıt motorlarından çıkan zehirli ya da pis kokulu gazların havadaki yüzdesini belirli bir sınırın altında tutabilmek için havalandırma yapılır. Başlıca kirleticilerden olan karbon monoksidin yüzdesi ve havanın ışığı ne ölçüde soğurduğu optik yöntemlerle ölçülebilir. Doğal havalandırmanın etkinliği, tünelin durumuna, tünel başlarının yükseklik farkına ve meteorolojik koşullara bağlıdır ve sınırlıdır. Tünel içindeki trafik tek yönlüyse, trenlerin ya da taşıtların sürükleyici etkisiyle havalandırma sağlanabilir. Bunun için demiryolu tünellerinde, trenin geçişi sırasında havanın atılması ve yenilenmesi için tünel başı tavanlarına birer kapı yerleştirilebilir. Bir kilometreden daha kısa olan tek yönlü karayolu tünellerinde trafiğin hızlı bir biçimde sürekli akması sağlanabiliyorsa, böyle bir havalandırma yeterlidir. Boyuna havalandırmada taşıtların sürükleyici etkisi hızlandırıcılarla artırılır. Bu yöntem, hızlandırıcıların düşük verimli olması ve tünelden geçenleri rahatsız edecek hava akımlarını önleme zorunluluğu nedeniyle ancak sınırlı olarak uygulanabilir. Enine havalandırmada tünele uzunluğu boyunca bir yandan düzenli olarak taze hava verilirken, öte yandan eşit miktarda kirli hava çekilerek dışarı atılır. En uzun karayolu tünellerinde uygulanan havalandırma yöntemi budur. Yarı-enine havalandırmada, tünele boydan boya, düzenli olarak taze hava gönderilebilir ve kirli havanın tünel başlarından dışarı çıkması sağlanır. Yangın sırasında dumanların dışarı atılabilmesi için havanın tünel içine ters yönde gönderilebilmesi de öngörülmelidir. Kimi durumlarda, bu son iki sistem arasında kalan düzenler de uygulanmaktadır.
—Mad. oc. Yeraltı işletmelerinde havayı sürekli olarak yenilemek gerekir. Çünkü çalışanların solunumu, odun, kömür vb. gibi maddelerin yükseltgenmeleri ve öbür yanma olayları (patlayıcı maddeler, patlamalı motorlar) oksijen tüketimine yol açar. Bu tüketimi dengelemek için ocağa kişi başına 50 l/sn debiyle taze hava vermek gerekir. Ayrıca aşağıdaki zararlı etkenleri boşaltmak için de hava akımına başvurulur:
—*zehirli gazlar* (uranyum ocaklarında radyoaktif radon, karbonmonoksit, patlama ya da egzos gazlarındaki azot oksitler, bazen yeraltı sularındaki hidrojensülfür);
—*patlayıcı gazlar* (grizu);
—*ısı* (elektrik motorları, bütün yükseltgenmeler ve sürtünmeden doğar; ayrıca kayaç içinde bulunan ve bölgenin jeotermik gradyanına göre derinlikle artar);
—*su buharı* (ocak içinde buharlaşma).
Hava debisi, her maden ocağında zararlı en önemli etken göz önüne alınarak, kesin standartlara göre belirlenir; bu debi makineleşme düzeyi zayıf küçük ocakların gerektirdiği birkaç m³/sn ile derin kömür ocaklarında istenen yüzlerce m³/sn arasında değişir.
Doğal havalandırma birkaç m³/sn'lik hava debisi için yeterli olabilir; ancak daha önemli debileri karşılamak için ek olarak vantilatörlerle *ikincil havalandırma*'ya başvurmak zorunludur. Vantilatörler maden ocağı hava girişleri ile hava çıkışları arasında hava dolaşımını güçlendirir. Hava akımı şantiyenin gereksinimleri uyarınca kendiliğinden dağılmaz; devrenin çeşitli dallarından (galeriler, kuyular, şantiyeler) kaynaklanan karşıt hava dirençlerini göz önüne almak gerekir. Dolayısıyla havalandırma donanımını ocağın her kesimi gerekli temiz havayı alabilecek biçimde düzenlemek zorunludur. Ana havalandırma aşağıdaki şekilde düzenlenir:
—*emici havalandırma* ile *üfleyici havalandırma* arasında seçim; birinc türde hava çıkış ağzına yerleştirilen vantilatör ocakta basıncı düşürerek hava girişini sağlar; ikinci türde ise hava giriş ağzına yerleştirilen vantilatör ocak içinde basıncı artırarak kayaçlardaki gazların açığa çıkmasını sınırlar;
—*yükselen havalandırma* ile *alçalan havalandırma* arasında seçim; birinci yöntemde en kısa yoldan ocağın en alt kesimlerine inen temiz hava tekrar şantiyenin üst kesimlerine doğru yükselir; böylece havadan daha hafif olan grizunun seyrelmesini kolaylaştırır; bu olgu kömür ocaklarında yükselen havalandırma yöntemine başvurmanın yararını açıklar;
—*çapraz havalandırma* ile *döngülü havalandırma* arasında seçim; ilk türde hava giriş ve çıkışı yatağın iki ucuna yerleştirilir, bu yöntem yerüstü işletmelerinin dağınık biçimde kurulmasına yol açar; ikinci türde hava giriş ve çıkışı birbirine çok yakındır, dolayısıyla hava akımında önemli kaçaklar doğurur. Bununla birlikte havalandırma ferelerini açmada çap genişletme makinelerinin getirdiği kolaylık hava akımının en iyi biçimde dağılımını sağlayan çapraz havalandırma yönteminin yaygınlaşmasını sağladı.
İkincil havalandırma kör galeri çalışmalarında zorunlu bir yöntemdir; bu yöntemde iyi havalandırılan bir galeriyi kör galerinin ucuna bağlayan bir havalandıma borusundan mekanik yolla hava emilir ya da üflenir.

HAVALANDIRMA



V : emici vantilatör
A, B ... F : devre düğümleri
AB, BC ... EF : devre dalları
BCD : devre gözü
1 oklar hava dolaşım yönünü gösterir.

akımın oluşması için havanın B ile C arasında ısınması yeterlidir; dolaşım yönü A ile D noktaları arasındaki yerel sıcaklık ve basınç koşullarına bağlıdır. 2

1. Bir **havalandırma** devresinin basitleştirilmiş şeması.
2. Doğal **havalandırma** ilkesi.



Mopy-Charbonnages de France

bir kömür ocağı galerisinde **havalandırma** vantilatörü

Hava akımını istenen yerlere yöneltmek için genellikle bazı hava geçiş yollarını kapamak ya da en azından havalandırma barajları, frenler (havalandırma bezi) ya da *havalandırma kapıları*'yla hava direncini artırmak zorunludur. Bununla birlikte bir galeriyi personel ve malzeme dolaşımı için açık tutmak gerekiyorsa, *havalandırma eklüzleri* yerleştirilir; bazen bu eklüzlerin yerini *hava perdeleri* alır; bu teknikte çeperlere koşut lülelerle galeri merkezi yönünde sıkıştırılmış hava üflenerek direnç sağlanır; bu da makinelerin dolaşımını engellemez. Nihayet sıcak ve nemli ocaklarda, bileşke sıcaklığın 30 °C'ı aşmasr halinde genellikle şantiyelerin hemen yakınına kurulan hava soğutma sistemlerine başvurulur.

• *Havalandırma yasaları.* Bir devrenin bütün dallarındaki hava direnci bilinirse, debi dağılımı yeterince duyarlı olarak hesaplanabilir; bu amaçla ya bir denklem sisteminin bilgisayarla yaklaşık çözümüne ya da devrenin her dalı ve her vantilatör bir elektronik bileşenle gösterilerek örneksemeli benzeşim yöntemine başvurulur. Gerçekten devrenin her dalındaki (Δ X) yük yitimi, dalın (R) hava direncine ve (Q) debisine deneysel $\Delta X=RQ^2$ bağıntısıyla bağlanabilir. Devrenin her düğümüne birinci Kirchhoff yasası uygulanır: düğümden çıkan debi giren debiye eşittir. Herhangi iki düğüm arasında ise ikinci Kirchhoff yasası geçerlidir: izlenen yol ne olursa olsun, yük farkı değişmez.

Gözlü şebekeler kuramı, yazılabilen bütün denklemler arasından, değişkenlerin sayısına eşit ranklı bir denklem sisteminin seçilebileceğini gösterir. Bu sistemin çözümündeki temel güçlük kimi denklemlerin ikilenik biçiminden kaynaklanır.

—Teknol. Çeşitli amaçlar taşıyan havalandırma donanımlarına genellikle insanların ya da hayvanların barınaklarında sağlanan bir ortam oluşturmak için başvurulur. Bu halde insanların varlığından, sanayisel ya da konutsal etkinliklerinden doğan zehirli, zararlı ve rahatsız edici ürünleri boşaltma sözkonusudur.

Bu tür donanım, vantilatörle ya da doğal çekmeli havalandırma borusuyla kirli havayı dışarı atan bir *boşatma* düzeneği içerir. Dışarı atılan kirli havanın yerini yapı duvarlarının geçirgenliği nedeniyle içeri sızan ya da giriş ağızlarından gelen *yeni hava* alır. Her konutta bu tür bir düzenek bulunmayabilir; bu durumda, hava akımının en az kirli odadan başlayarak en kirli olana doğru dolaşımı yeğlenir. Örneğin konutlarda havanın mutfaktan, banyodan ya da tuvaletten boşalması sağlanır. Nitekim dış hava oturma ya da yatak odalarından girip temizledikten sonra mutfak, banyo ya da tuvalete yönelerek dışarıya ulaşır. Kirli hava çatıdaki bir havalandırma sistemiyle mekanik olarak boşaltılıyorsa *denetimli mekanik havalandırma*'dan söz edilir.

Havalandırmanın ısıyı azaltma, nemi ve kokuları giderme gibi amaçları da vardır. Nem giderme, mutfak ve diğer odaların kokularını doğrudan dışarı atma gibi işlevler yukarıda adı geçen denetimli mekanik havalandırmanın amaçlarından birini oluşturur. Kirlenme ve nem kaynakları üzerine uygun davlumbazlar yerleştirilmesi havalandırmanın etkinliğini büyük ölçüde artırır.

İç ortamdaki aşırı sıcaklıkları önlemek sözkonusu olduğunda, havalandırma donanımı, yalnızca iç havayı çok miktarda dış havayla değiştirerek iç sıcaklığın dış sıcaklığa yaklaşmasını sağlar; gerçek serinletici etki yaratmaz. Bununla birlikte dış sıcaklık çok yüksek olmadığında havalandırmanın oluşturduğu hava akımının hızı, kimi kez iç ortamda rahatlık duygusunu artırabilir. Bir oturma ortamında havayı devindirmek için doğrudan vantilatör kullanımının nedeni de budur.

HAVALANDIRMAK → HAVALANMAK.

HAVALANDIRMALI sıf. Mak. san. *Kendinden havalandırmalı,* ÖZHAVALANDIRMALI'nın eşanlamlısı.

HAVALANMA a. Havalanmak eylemi.
—Kuşç. Kuşun kendini ileri doğru havaya fırlatması.

HAVALANMAK gçz. f. **1.** Bir yer sözkonusuysa, havası değiştirilmek, temiz duruma getirilmek: *Oda iyi havalanmamış.* **—2.** Uçabilen bir nesne, bir taşıt, bir hayvan (özellikle kuş) sözkonusuysa, yerden kalkıp göğe doğru yükselmek: *Uçak hızla havalandı. Uçurtmam havalanmıyor. Kuşlar sürüler halinde havalandı.* **—3.** Bir şey sözkonusuysa, hava akımıyla yükselmek, yer değiştirmek: *Rüzgârın önünde havalanan kuru yapraklar.* **—4.** Bir kimse sözkonusuysa, yerinde duramamak, kendini gezmeye tozmaya vermek; üstünlük taslamaya, çalım satmaya başlamak: *Bu çocuk son zamanlarda fazla havalandı, dersleri iyice boşladı. Amma da havalandın ha, bu parayı nasıl beğenmezsin?*
—Havc. Bir uçak sözkonusu olduğunda, kalkmak; yolcu, mürettebat ve yük için uçakla yola çıkmak: *Uçak bir saat sonra havalanacak. Bir saat sonra havalanıyoruz. Bagajlarımız bir önceki uçakla havalandı.*

◆ **havalandırmak** ettirg. f. **1.** Kapalı bir ortamdan kirli havayı boşaltmak; bu ortama dış ya da koşullandırılmış hava vermek; orada hava dolaşımını sağlamak: *Bir odayı havalandırmak.* **—2.** *Bir şeyi (ürün, nesne) havalandırmak,* kokusunu, nemini gidermek vb. için açık havaya çıkarmak: *Çarşafları havalandırmak.* **—3.** *Bir şeyi havalandırmak,* onun yerden kalkmasını, yükselmesini, havalanarak yer değiştirmesini sağlamak: *Uçurtmayı bir türlü havalandıramadı. Hızla geçen bir taşıt tozu toprağı havalandırdı.*
—Tarım. *Taneleri havalandırmak,* kızışmalarını önlemek için taneleri karıştırmak ve havayla temasa getirmek.
—Tekst. *Kumaşları havalandırmak,* oksijenin neden olduğu tepkimeleri geliştirmek amacıyla, boyama sırasında havayla temas eden yüzeyleri canlandırmak için kumaşları dövmek.
—Tıp. Bir hastaya makine yardımıyla solunum havası vermek.

◆ **havalandırılmak** edilg. f. Havalandırmak eylemine konu olmak.

HAVALAT çoğl. a. (ar. *ḥavāle*'nin çoğl. *ḥavālat*). *Esk.* **1.** Havaleler. **—2.** Siparişler.

HAVALE a. (ar. *ḥavāle*). **1.** Bir şeyi ya da bir işin yapılmasını başkasının sorumluluğuna bırakma, devretme: *Bu işin yapılabilmesi için dilekçenizin bakanlığa havalesi gerekiyor.* **—2.** Postane, banka vb. aracılığıyla gönderilen para: *Bankaya uğradım, havalem hâlâ gelmemiş.* **—3.** Paranın banka, postane vb. aracılığıyla gönderilmesinde kullanılan kâğıt, havale kâğıdı, havalename: *Banka memurunun önünde bir sürü havale birikmişti.* **—4.** Resmi bir kâğıdı, ilgili yere göndermek üzere yetkili bir kimse tarafından yapılan işlem: *Evrakınızın havalesini yaptırıp müdür beye götürün.* **—5.** Bir arsayı çevrelemek, kapamak için yapılan perde ya da duvar. **—6.** Bir taşıtın yükünün normalin üstünde olan hacmi, yüksekliği: *Bu kamyon köprünün altından geçemez, havalesi çok fazla.* **—7.** *Esk.* Bir yere hâkim olma, orayı görme. **—8.** *Esk.* Saldırma, bir şeyle vurma. **—9.** *Havale etmek,* bir şeyin yapılmasını, yerine getirilmesini, gerçekleştirilmesini bir kimseye bırakmak, devretmek: *İşleri ona havale ettik, bakalım nasıl sonuçlanacak;* yollamak, göndermek: *Dilekçenizi bize havale edecekler.* ‖ *Havale göndermek, yollamak,* banka, posta aracılığıyla birine para ödenmesini sağlamak.
—Huk. Bir kimsenin başka birine para, kıymetli evrak ya da misli olan bir eşya vermeye üçüncü bir kişiyi yetkili kılması. (Havale ilişkisinde üç kişi vardır: havale alıcısı, havale ödeyicisi ve havale veren [Borçlar k.md. 457-462].)
—İsl. huk. Borcun bir zimmetten ötekine devredilmesi. (Borçlu alacağını bir kimsenin üzerine havale eder, o da kabul ederse borç borçludan o kişiye devredilmiş olur.) ‖ *Havale-i muaccele,* havale olunan şeyin hemen ödenmesi gerektiğini bildiren havale. ‖ *Havale-i mukayyede,* havaleyi yapan kimsenin, havaleyi ödeyecek olan kişinin zimmetinde olan malından vermek üzere diye üstünde kayıt olan havale. ‖ *Havale-i mutlaka,* üstünde herhangi bir kayıt olmayan havale. ‖ *Havale-i müeccele,* havale edilen malın belli bir sürenin sonunda verilmesi gerektiğini bildiren havale.
—Kur. tar. Osmanlılar'da, devletten alacağı olanlara verilen yazılı buyruk ya da izin kâğıdı. (Havale sahipleri alacaklarını, para karşılığında mültezimlerden tahsil ederlerdi.)
—Patol. Gebe kadınlarda, küçük çocuklarda görülen bir çeşit çırpınmalı, kimi zaman da ateşli hastalık. (Eşanl. EKLAMPSİ.)
—Telekom. Banka ya da postayla para gönderme işlemi. (Bu işlemde para doğrudan gönderilmez; alıcı, kendisine gönderilen bir alındı kâğıdıyla, belli bir banka ya da postaneden hesabına çıkarılan parayı alır.)
—Tic. *Havale mektubu,* para yatıran bir kimseye verilip bunun tarafından paranın lehdarına gönderilen ve lehdarın tahsil için postahaneye gösterebildiği ya da tutarını oradaki posta cari hesabına geçirtebildiği değerli kâğıt.

HAVALEGÂH a. (ar. *ḥavale* ve fars. *-gāh*'tan *ḥavālegāh*). *Esk.* **1.** Zor durumda kalındığında başvurulan yer. **—2.** İnsanların gezme ve eğlenme amacıyla gittikleri yer; mesire.

HAVALELİ sıf. **1.** Havalesi olan, havale edilmiş: *Havaleli evrakları ayırmak. Havaleli senet.* **—2.** Yükseklik bakımından çok yer kaplayan yük, eşya ya da yükü gereğinden çok yüksek olan taşıt için kullanılır: *Havaleli yük. Araba çok havaleli.*

HAVALENAME a. (ar. *ḥavale* ve fars. *name*'den *ḥavāle-nāme*). Banka, postane vb. aracılığıyla para gönderilirken üstüne gönderenin ve alıcının isimleriyle para miktarının yazıldığı kâğıt; havale kâğıdı, havale.

HAVALETEN be. (ar. *ḥavale*'den *ḥavāleten*). Havale yoluyla bir başkasına aktarılarak: *Borcunu havaleten ödedi.*

HAVALI sıf. **1.** *Nit. sıf. + havalı,* havası belirtilen nitelikte olan yer için kullanılır: *Burası temiz havalı, güzel bir yerdi.* **—2.** Hava dolaşımının iyi olduğu genellikle kapalı uzam için kullanılır; havadar: *Evin en havalı odası bu oda.* **—3.** Çekiciliği, alımı, albenisi olan kimse, genellikle kadın için kullanılır: *Çirkin ama havalı bir kızdır.* **—4.** Sıkıştırılmış havayla çalışan aygıt, düzenek vb. için kullanılır: *Havalı piston. Havalı fren.*
—Bot. Hava taşıyan, ileten, dağıtan organa ya da kanala denir.
—Hidr. bağl. *Havalı beton,* hacim olarak kütlesi içinde düzgün bir biçimde dağılmış % 4 ile 5 hava kabarcığı içeren beton.
—Müz. *Havalı çalgılar* → AEROFON.
—Oto. *Havalı* ya da *hidrolik direksiyon,* SERVODİREKSİYON'un eşanlamlısı.
—Soğut. san. *Havalı soğutucu,* taşıdığı suyu dış havayla soğutan ısı değiştirici. (Eşanl. SOĞUTMA KULESİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Soğut. san. Genellikle iki tür havalı soğutucu vardır: ıslak havalı soğutucu; kuru havalı soğutucu. Birinci türde önceden damlacıklar haline getirilen su, hava akımıyla doğrudan temas ederek taşınım ve kısmi buharlaşmayla soğutulur. İkinci türde su, havayla doğrudan temas etmez ve kanatlı ısı değiştirici bataryalar içinde dolaşır. Her iki türde de soğutma havasının dolaşımı ya bir bacayla doğal

çekmeye, ya vantilatörle cebri çekmeye (ya da üfleme) ya da her iki yönteme birlikte başvurularak sağlanır. Havalı soğutucular termik ve nükleer santral kondansörleri ya da büyük soğutma kuruluşları gibi yüksek güçlü sanayi tesislerinin açığa çıkardığı büyük miktardaki ısıyı, nehirleri kirletmeden boşaltmaya olanak verir. Havalı soğutucu tipinin seçiminde çevre üzerindeki etkileri göz önüne alınır: gürültü, su tüketimi, yoğuşmadan kaynaklanan bulanma, iklimsel etkiler vb.

HAVALIK a. İnş. *Çatı havalığı*, bir çatı arasının havalandırılmasını sağlayan açıklık.
—Uz. havc. Bir ergol devresinin çevre ile bağlantısını sağlayan organ.

HAVALİ a. (ar. *ḥavl*, çevre'nin çoğl. *ḥavālī*). **1.** Bir bölgenin sınırlı bir bölümü; yöre: *Bu havalide pek av bulunmaz.* **—2.** Komşu, yakın yerler; çevre, civar, dolay: *Manisa ve havalisi.*

■ **HAVALİMANI** a. **1.** Sivil havacılıkta hava taşıtları için iniş, kalkış, bakım, ikmal, park, yolcu ve yük indirip bindirme gibi işlemlerin yapılmasını sağlayan tesis. **—2.** *Havalimanı müdürlüğü*, bu altyapıyı düzenleme, işletme ve geliştirmeden sorumlu kuruluş.

—ANSİKL. Havalimanlarının boyutlarını, trafik artışı göz önüne alınarak büyütme eğilimi vardır; havalimanındaki trafik, iniş ya da kalkış sayısı, inip binen yolcu sayısı ve ton olarak transit geçen yükle ifade edilir. Büyük tonajlı uçaklar (Boeing B-747, 360 t) için iniş ve kalkış pisti 3 800 m uzunluğa, 60 m genişliğe ulaşabilir. Havalimanlarının çoğunda, iniş trafiğini kalkış trafiğinden ayırmak için, egemen rüzgârlara göre yönlendirilmiş, birbirine koşut iki pist bulunur; diğer yönlerden esen rüzgâr varsa, ilk iki pistten farklı doğrultuda bir üçüncü pist kullanılır. Betonlaşmış bu pistlerin ayırtedici özelliği, uçakların maksimum ağırlığı ve normal bir tekerlek basıncıyla belirtilir. Sodyum buharlı güçlü lambalardan oluşmuş kenar işaretleri, kötü görüş koşullarında, pilotların pisti görmelerine ve pist kenarlarını belirlemelerine olanak verir; ayrıca pistin önünde yer alan ışıklı rampa ve radyoelektrik biykınlar, önceden belirlenmiş noktaların aşıldığını pilota otomatik olarak bildirir.

Öte yandan piste yaklaşma sırasında zayıf görüş koşullarında iniş tamamlanıncaya kadar radyoelektrik demetler pilota yol gösterir; bu demetlerden alınan işaretleri borda aygıtları otomatik olarak değerlendirir ve ideal iniş eksenine göre uçağın konumunu pilota bildirir. Bu sisteme İLS (*İnstrument Landing System* [aletli iniş sistemi]) adı verilir ve tüm dünyada benimsenir. Farklı erim ve duyarlığı olan radarlar kontrol kulesindeki kontrolörlere yaklaşan uçakların konumunu bildirir; kontrolörler çarpışma tehlikesini önlemek ve kimi uçakların bekleme bölgesinde beklemede kalmasını sağlamak için mürettebata gereken buyrukları verir.

Uçaklar kalkışta piste ve inişte terminale ulaşmak için pist gibi işaretlenmiş yollardan ya da ''taxiway''lerden yararlanır. Piste yerleşme, iniş ve kalkış izinlerini kontrol kulesi radyoyla verir.

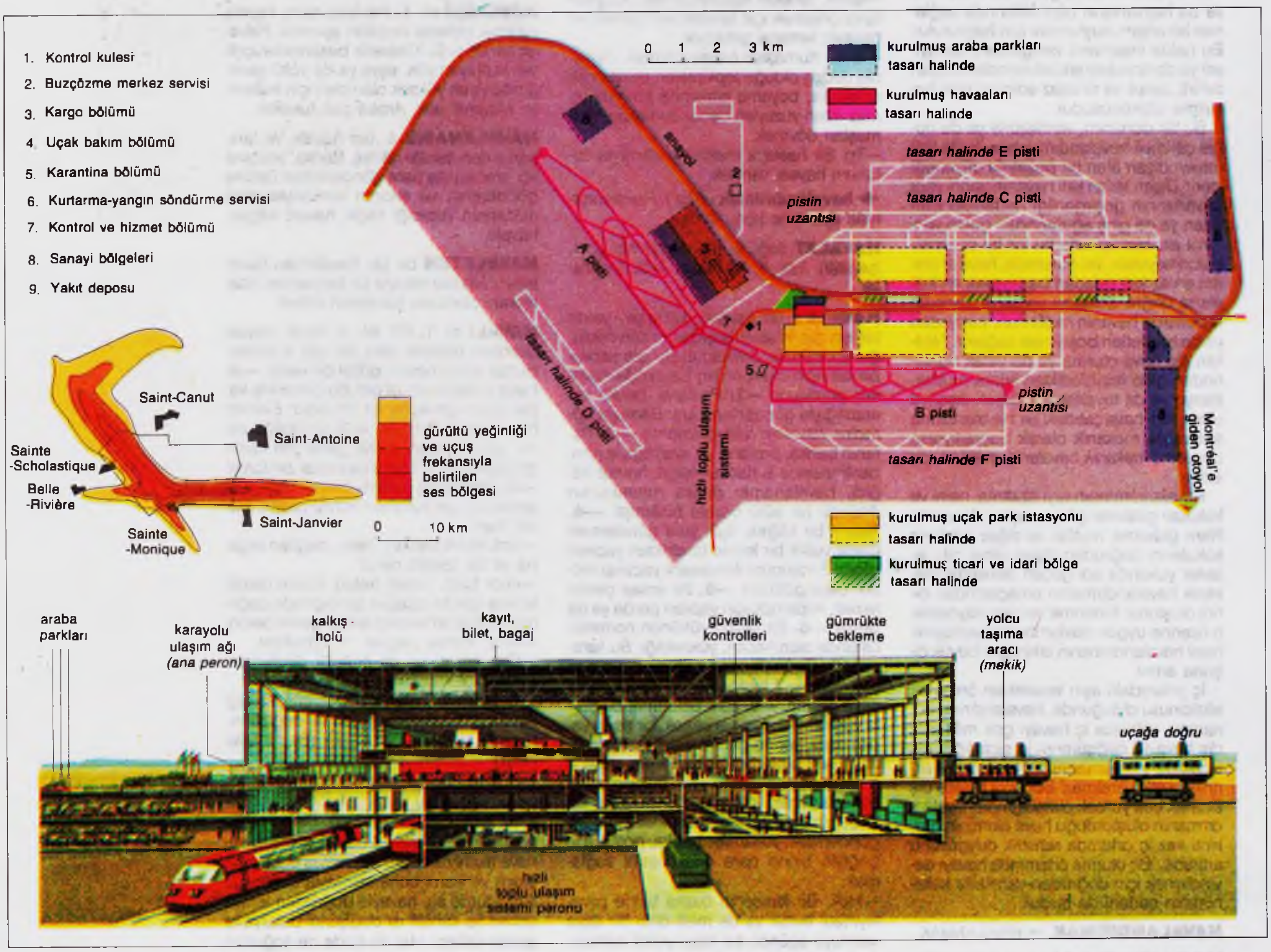
Park alanındaki uçaklara kamyon pompalar yeraltı depolarından çekerek yakıt ikmali yapar. Uçakların bakım ya da gözden geçirme işlemleri, bazen dev hangarlarda uygulanır.

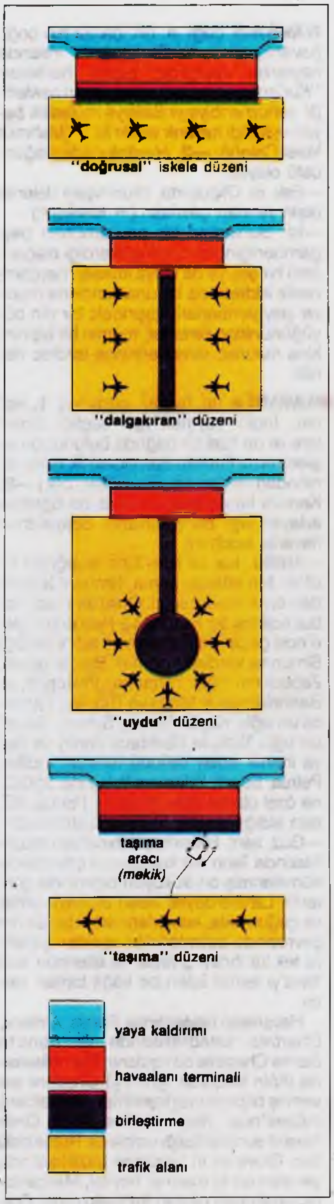
Günümüzde merkezileşmiş havalimanı kavramının yerini, çoğunlukla küçük havalimanlarından oluşan bir sistem alır; bu sisteme katılan her havalimanı uçakların park yapmasını sağlayan uydularla donatılır. Yolcu biletini satın aldığı şirkete ait hava terminaline giderek bagajlarını kaydettirir; sonra genellikle gümrük ve polis kontrolünden geçerek girilen bir yeraltı koridorundan belirtilen uyduya gelir; bu koridorda patlayıcı maddelerin ve silahların uçağa sokulmasını önlemek için güvenlik kontrolü yapılır. Uçağa, genellikle yürüyen merdivenlerin yerini alan bir körüklü köprüden geçilerek girilir. Bununla birlikte havalimanı ile uçak arasında yolcuları özel taşıtlarla taşımaya dayanan başka sistemler de vardır; bu taşıtlarda bulunan ayarlanabilir kabin uçağın giriş kapısına değin yükselir.

Bagajlar kendilerine ayrılmış bir devreyi izler. Bunlar da X ışınları ile kontrol edildikten sonra uçağın bagaj bölmelerine yüklenmelerini kolaylaştıran konteynerlere yerleştirilir. İyi tasarlanmış modern bir havalimanında yolcu, otomobilini terminal yakınında bulunan bir park yerine bırakır ve hemen terminale ulaşır; böylece uçağa varmadan önce çok kısa bir yol yürür.

Çağdaş havalimanı pistleri, terminalleri, park yerleri, garajları, otelleri ve yük bölgeleri ile 2 000 ha kadar yer kaplayan dev bir bütün oluşturur. Bu havalimanları arasında Riyad, Los Angeles, Atlanta, Dallas, Montreal ve Roissy-en-France (Charles-de-Gaulle) havalimanları sayılabilir; bununla birlikte büyük havalimanı anlayışı varlığını sürdürür.

uluslararası Montréal-Mirabel **havalimanı**'nın planı ve havaalanı terminalinin kesiti





değişik havalimanı düzenleri

Hâvamâl, öğretici nitelikte mitolojik iskandinav şiiri; X. yy.'da yazılmış *Manzum Edda*'da yer alır.

HAVAMOTORU a. Havayla (örneğin rüzgâr etkisi) çalışan motor.

HAVAN a. **1.** İçinde kimi besinlerin ya da kimyasal maddelerin bir havaneliyle dövüldüğü dayanıklı bir maddeden yapılmış dibi yarı yuvarlak kap. **—2.** Eskiden tütün kesmekte kullanılan ağzı bıçaklı bir araç. **—3.** *Havan dövücünün hık, hınk deyicisi,* bir işi yapana yardım edecek gücü bulunmadığı halde yardım ediyormuş gibi bir havaya girerek ona yardakçılık eden kimse. ‖*Havan eli* → HAVANELİ. ‖ *Havanda su dövmek,* bir konuda sonuç alamayacak biçimde boş yere hep aynı şeyleri yapmak.

—Balist. *Havan atışı,* 45°'den daha geniş bir açıyla yapılan atış. (Eşanl. DÜŞEY ATIŞ.)

—Sil. *Havan topu,* parabol biçiminde bir mermi yolu (atış açısı 45° ile 90° arasında) çizerek örtülü ya da gizlenmiş hedefleri vurabilen, namlusu çapına oranla kısa, genellikle yivsiz top. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Piyade havanı,* ilk kademedeki piyade ya da zırhlı birliklere destek sağlamada kullanılan havan. ‖ *Siper havanı,* Birinci Dünya savaşı'nda büyük çaplı ve kısa erimli havanlara verilen ad.

—ANSİKL. Sil. XV. yy.'da havan topu, kentlerin ve şatoların surları üzerinden aşırtma biçiminde taş gülleleri atan bir silahtı. Çok çeşitli olan havan modelleri XVII. yy.'da dörde indirildi (8, 10, 12, 14 pusluk). Gribeauval bu topu üç modelle (22, 27 ve 42 cm) sınırladı. Bunlar sabit açı (45° ya da 60°) altında atış yapan ve erimleri 2 ile 4 km arasında değişen, iki çap boyunda havanlardı. 1918'e kadar namlu boyları on çapın altındaki toplara havan deniyordu. Daha sonra topçu sınıfında obüs (aşınma atışlı) ve top (yatık mermiyollu) biçiminde bir ayrım yapıldı; ucuz, kullanımı kolay, seri atışlı, genellikle yivsiz, frensiz ve geri getirme düzeneği bulunmayan bu silahlar, piyade birliklerinin ideal destek silahı oldu.

Birinci Dünya savaşı'nda yedi ile sekiz çap boyunda yivli, mermi çıkış hızı düşük (200 ile 400 m/sn) havanlar, tekerlekli kundaklara yerleştirildi. 1914'te alman kolordularında 150 mm ve 210 mm'lik havanlarla 420 mm'lik yedek havanlar vardı. Bu silahlar kentlere ya da tahkimli sistemlere (7-16 ağustos 1914 Liège saldırısı) saldırılarda kullanıldı. Avusturyalılar'ın elinde 305 mm'lik çok iyi bir havan vardı. Başlangıçta 220 mm'lik havanlarla donatılmış fransız ordusuna, sonra 370 mm'lik Filloux ve 220 mm ile 280 mm'lik Schneider havanları verildi. Almanlar daha savaş başlangıcında, özellikle siper savaşlarına elverişli, piyade havanlarının gerçek öncüsü sayılan "Minenwerfer"leri kullandı. 1917'de hafif ingiliz Stokes havanları ortaya çıktı; hızla yer değiştirebilen bu havanlar 1918'de büyük yararlar sağladı. Dev havanlar alanında İkinci Dünya savaşı'nın 610 mm'lik "Thor" havanı görüldü; bunları Sivastopol önünde Wehrmacht kullandı. Savaşan tarafların bütün piyade birlikleri takım ve bölük düzeyinde daha ağır havanları (120 mm'lik rus ya da 4,2 pusluk amerikan) kullanmaya başladı. Amerikan havanı kısa erimlerde (11 km yerine 3 km) 105 mm'lik topçu obüsünün etkisini yapıyordu. 1918 modeli Stokes'tan türeyen ve Brandt tarafından geliştirilen bütün bu silahlar üç parçadan oluşur: namlu, çatal ayak, taban; ayrıca nişan aleti ve

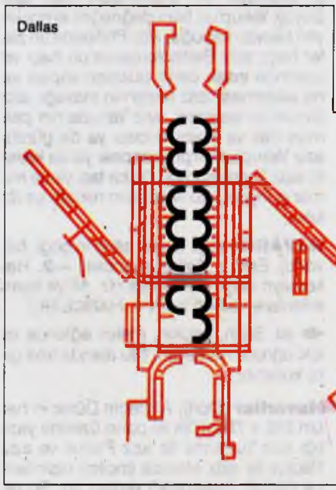


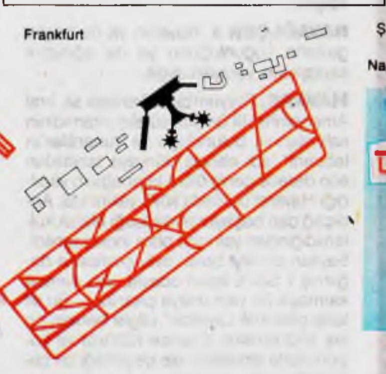
tunç havan

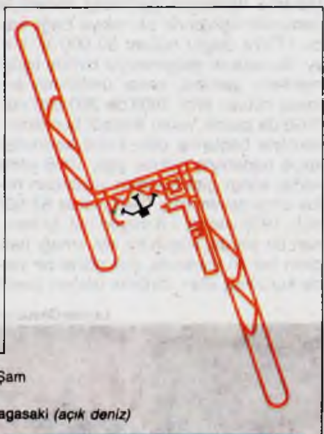
Ministry of Defence

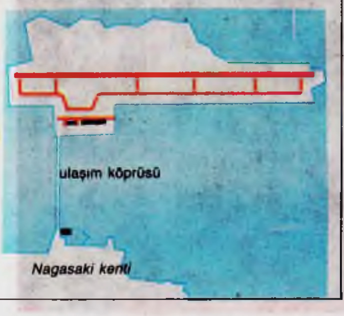


ingiliz ordusunda hizmette olan 81 mm'lik havan









Dallas-Fort Worth (Texas, ABD), Frankfurt (Almanya), Nagasaki (Japonya, açık deniz havalimanı) ve Şam (Suriye) **havalimanları**nın planı



C. Jannel-Objectif 2000

Havana'dan genel görünüm (ön planda Spor enstitüsü)

nişan çubukları vardır. 1939 ile 1945 arasında geniş ölçüde kullanılan 81 ve 60 mm'lik havanlar özellikle yeraltı savaşlarında büyük yarar sağladı: karakollara saldırı ya da bunların savunmasında, hareket halindeki birliklere yakın destek sağlamada; nitekim kontrgerilla birliklerinin hafif zırhlı araçları bu silahlarla (çift kama doldurmalı havan topu ya da AML Panhard, 1960) donatıldı. Aynı zamanda klasik topçu birliklerine destek olarak ağır havanlar geliştirildi. Günümüzde 81 ve 60 mm'lik havanların yanı sıra toplam ağırlığı 92 kg olan 120 mm'lik havanlar parçalar halinde taşınır. Bunlar dakikada 15 atış yapar. Ayrıca tekerlekli kundağa oturtulan 120 mm'lik çeşitli havanlar tanksavar ve ihtiraklı mermileri 13 000 m'ye ulaştırır.

HAVANA a. (öz. a. *Havana*'dan). **1.** Küba'da Havana'nın G.- D.'sunda yetiştirilen ve puro imalinde çok makbul sayılan tütün. **—2.** Bu tütünden yapılan puro.

HAVANA, isp. **La Habana,** Küba'nın başkenti ve il merkezi; 2 096 054 nüf. (1989). Kentin gelişmesi, ilginç coğrafi konumu (Florida kanalının kıyısında, Meksika körfezinin girişinde) nedeniyle denizcilik ilişkilerine sıkı sıkıya bağlı kaldı. 1730'a doğru nüfusu 30 000'di. XIX. yy.'da, adanın gelişmesiyle birlikte (göçmenlerin gelmesi, şeker üretiminin artması) nüfusu arttı: 1898'de 250 000 nüf. 1929'da patlak veren iktisadi bunalımın etkisiyle başlamış olan kırsal kesimden kaçış nedeniyle nüfusu şişti; 1958 yılına kadar süren gizli bunalım yüzünden nüfus artışı devam etti: 1943 yılında 83 567 nüf.; 1958 yılında 1,3 milyon nüf. İyi korunan bir koyda, küçük bir kıyı ırmağı halicinin her iki kıyısında, çok güzel bir yerde kurulmuş olan, birbirini izleyen çeşitli rejimlerce dikkatle yönetilen, geniş modern semtler içeren (El Vedado, Marianao) Havana, devrimin hemen öncesinde, ülke zenginliklerinin büyük bir bölümünü benliğinde toplayan parlak bir vitrindi. Yeni rejim, daha iyi bir bölgesel denge sağlayabilmek için kentin gelişmesini frenlemeye çalıştı (ama bu konuda elde edilen başarılar sınırlıdır). Bununla birlikte Havana, dış ilişkilerin başlıca merkezi olarak kaldı (liman, havalimanı); sanayiler (çeşitli tüketim malları sanayileri, rafineri, çimento fabrikası), balıkçılık, yönetim ve düşünsel etkinlikler, Küba nüfusunun yaklaşık beşte birini Havana'da toplar.

—Tar. 1519'da Diego Velázquez'in kurduğu Havana, XVI. yy.'da birçok kez ingiliz korsanlarının ya da fransız flibustier'lerin saldırısına uğradı ve Felipe II'nin buyruğu üzerine tahkim edildi (1589). Havana, XVII. yy.'da, Amerika'daki İspanyol İmparatorluğu'nun başlıca askeri üslerinden biri haline geldi: müstahkem mevki, Atlas okyanusu'nu aşarak Avrupa'ya giden ya da bu kıtadan dönen gemi konvoylarının toplandığı yer, antrepo niteliğine büründü. 1762'de ingiliz işgaline uğrayan kent, Yedi Yıl savaşı sonunda yeniden İspanyollar'ın eline geçti (1763). XIX. yy. başında en parlak dönemini yaşayan Havana, dünyanın en büyük ticaret merkezlerinden biridir.

— Mim. → KÜBA.

Havana konferansı, altıncı panamerikan (amerikalılar arası) konferansı (16 ocak - 20 şubat 1928). Başlıca Amerika devletlerini federasyon benzeri bir örgüt içinde toplamaya çalıştıysa da başarıya ulaşamadı.

Havana konferansı, 3-15 ocak 1966'da, Eskidünya ve Yenidünya'daki devrimci örgütlere tanışma ve dayanışmayı geliştirme olanağı sağlamak amacıyla, Fidel Castro'nun girişimiyle Havana'da toplanan konferans. 512 delege ya da gözlemcinin katıldığı bu konferans emperyalizmi mahkûm etti ve "Üçüncü dünya'nın yağma edilmesi"ni kınadı. Konferans sonunda, merkezi Havana'da olan ve ilk sekreterliğini kübalı O.Cienfuegos'un yaptığı afrika, asya ve latin amerika halkları arasında bir dayanışma örgütü kuruldu.

Havana sözleşmesi, Birleşmiş Milletler'in 24 mart 1948 tarihli ticaret ve istihdam konulu konferansında saptanan metin. Temel olarak, liberal ve serbest dolaşımcı bir yapısı olan sözleşme, uluslararası ticaretle ilgili bazı kurallar koymak amacını güdüyordu. Her ne kadar yürürlüğe girmediyse de, kurallarının büyük bir bölümü, Gümrük* tarifeleri ve ticaret genel anlaşması'nda (GATT) yer aldı.

HAVANELİ a. Havanda bir maddeyi dövmek için kullanılan bir ya da iki ucu şişkin ve yuvarlak tahta, metal, toprak ya da porselen tokmak.

HAVANT, Büyük Britanya'da (Hampshire) kent, Portsmouth yerleşmesinin kuzey-doğu'sunda; 109 000 nüf. (Waterloo ile birlikte). Makine ve elektrikli gereçler sanayisi. Oyuncaklar. Plastikler. Turizm. Yatçılık.

HAVAÖLÇER a. Havanın ya da başka gazların yoğunluğunu ya da ağırlığını saptamaya yarayan aygıt.

HAVARE, Fayyum'da, arkeolojik sit, kral Amenemhat III'ün (XII. sülale) piramidinin kalıntılarının bulunduğu ve Yunanlılar'ın labirent* adı altında dünyaya tanıttıkları son derece geniş ölüm tapınağının yapıldığı Havaret ül-Makta köyü yakınında. Antikçağ'dan başlayarak taşocağı olarak kullanıldığından yalnızca planı incelenebildi. Sayıları on ikiyi bulan avlu çevresine dağılmış 1 500'ü aşkın odayla, son derece karmaşık bir yapı ortaya çıkarıldı. —Bu sit talaş çıkarmalı Levallois* dilgisi benzeri bir taş endüstrisine (Havare kültürü) ve kopuntularla lamellerin ele geçirildiği bir çekirdeğe adını vermiştir.

Lauros-Giraudon



Oniki havarili sunakarkalığı (1509) ahşap üzerine heykel Tilman Riemenschneider'in Bad Windsheim kilisesi için yaptığı çalışma *Pfalz müzesi, Heidelberg*

HAVÂRIK çoğl. a. (ar. *harika*'nın çoğl. *ḫavārık*). *Esk.* **1.** Olağanüstü, insanda hayranlık uyandıran şeyler, harikalar: *"Kur'an'ın Tevrat'tan ve İncil'den naklettiği, yahud enbiya-yı Salifeye müteallik beyan eylediği havarık vardır ki..."* (Mahmut Velet Çelebi). **—2.** *Havârık-ı ade,*olağanüstü olaylar.

—Esk. sil. Okçulukta, okun nişanı delerek öteki yandan çıkması. (→ HAVÂSIK.)

—İsl. Bunlardan bir peygamberin peygamberliğinden önce gösterdiği olağanüstü bir şey ya da olaya *irhasat*, peygamberlik iddiasında bulunanlarınkine *mucize*, peygamberlerin dışındaki bir din büyüğününkine *keramet*, mümin bir kişininkine *maunet*, dinsizlerinkine *istidrac* denilir.

HAVARİ a. (ar. *ḥavārī*, yardımcı). **1.** İsa'nın, İncil'i yaymak için seçtiği Oniki'lere ya da özel bir çağrıda bulunduğu kişilere (aziz Paulus, Barnabas) ilk Kilise tarafından verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kendini bir davaya, bir fikre, bir öğretiye adayan kişi: *Barış havarisi. Sosyalizmin havarisi kesilmek.*

—ANSİKL. İsa, bir süre Tanrı krallığı'nın İncil'ini ilan ettikten sonra, tilmizleri arasından on iki havari seçti. Oniki'lerin adı, kabul edilmiş üç İncil'de ve Resullerin işleri'nde geçer: İsa'nın Petrus adını verdiği Simun ve kardeşi Andreas, Büyük Yakup, Zebedi'nin oğlu Yuhanna, Philippos ve Bartholomaeus, Matta ve Thomas, Alpheios'un oğlu Küçük Yakup, Simun, Yakup'un oğlu Yahuda (Taddeus denir) ve İsa'ya ihanet eden Yahuda İskariot. İnciller, Petrus, Büyük Yakup ve Yuhanna üçlüsüne özel olarak atıfta bulunur. Petrus, İsa'dan aldığı onayla, hepsinin üstündedir.

—Güz. sant. Havariler, ilk hıristiyan mozaiklerinde Tanrı'nın kuzusunun çevresinde kümelenmiş on iki koyun biçiminde gösterilir. Lahitlerdeyse insan biçimini alırlar ve çoğunlukla, kemerlerin altında, İsa'nın çevresinde betimlenirler; ayakları çıplaktır, tek tür ihram giyerler ve ellerinde Yeni Yasa'yı temsil eden bir kâğıt tomarı vardır.

Havarilerin heykellerine Reims, Amiens, Chartres katedrallerinde ve Paris'te Sainte-Chapelle'de rastlanır. Bazı kiliselerde (Köln katedrali, XIV. yy.) direklere sırt vermiş biçimde yerleştirilirler. Heidelberg müzesi'nde, Riemenschneider'in *Oniki havarili sunakarkalığı* sergilenir. Roma'daki San Giovanni in Laterano bazilikası'nda yer alan on iki mermer heykel, Marcantonio tarafından oyulan Raffaello dizisi, Correggio'nun, Parma katedrali'nin kubbesinde ve Jean Jouvenet'nin İnvalides'in kubbesinde yer alan freskleri de anılmaya değer sanat yapıtlarındandır.

Her havarinin kendine özgü simgeleri vardır: aziz Petrus'un papalık tacı, horozu ve iki anahtarı; aziz Paulus'un bir kılıcı; aziz Andreas'ın, XIV. yy.'a değin bir haçı, ardından "X" biçimindeki haçı; aziz Büyük Yakup'un hacı değneğini simgeleyen hayvan kabuğu; aziz Philippos'un zafer haçı; aziz Bartholomaeus'un haçı ve üzerinde insan derisi bulunan sopası ya da saldırması; aziz Matta'nın mızrağı, aziz Simun'un testeresi, aziz Yahuda'nın palmiye dalı ve kitabı, sopası ya da gürzü; aziz Yakup'un çırpma sopası ya da kesesi; aziz Thomas'ın büyük bir taşı ya da mimar gönyesi; aziz Mattias'ın nacağı ya da kılıcı.

HAVÂRİC çoğl. a. (ar. *ḫaric*'in çoğl. *ḫavaric*). *Esk.* **1.** Asiler, isyancılar. **—2.** Hakemeyn olayından sonra Hz. Ali'ye isyan edenlere verilen ad. (→ HARİCİLER.)

◆ sıf. Sefih, çapkın, malını eğlence ve içki uğruna harcayan. (Bu alanda tekil gibi kullanılır.)

Havariler *(Dört)*, Albrecht Dürer'in her biri 215 x 75 cm'lik iki pano üzerine yaptığı aziz Yuhanna ile aziz Petrus ve aziz Paulus ile aziz Markos (incilci) resimlerine (Münih pinakoteki) verilen ad. Bu re-

simlere *Dört Mizaç* adı da verilir. Ressamın 1526'da Nürnberg Belediye sarayı'na verdiği *Havariler*, XVII. yy.'da Bavyeralı Maximilian'a devredildi.

HAVARİLİK a. **1.** Bir havarinin ya da havarilerin görevi: *Aziz Paulus'un havariliği.* **—2.** Hıristiyan inancını yayma amacıyla yapılan etkinlik.

Havarişko, Gaziantep ve çevresinde, özellikle Baraklar* arasında yaygın halay türü bir halk oyunu. (Kadın erkek birlikte oynanır.)

HAVARİYÛN çoğl. a. (ar. *ḥavari*'nin çoğl. *ḥavariyyūn*). *Esk.* Havariler, İsa peygamberin on iki yardımcısı.

HAVAS çoğl. a. (ar. *ḥaṣṣ* ve *ḥaṣṣa*'nın çoğl. *ḥavāṣṣ*). *Esk.* **1.** Özellikler, nitelikler: *"Bütün melekeleri, bütün havası onu birer birer terk edip gidiyordu"* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—2.** İleri gelenler; okumuş kimseler, bilginler: *"Yüzelli adamı ile birlikte imana geldi ve havass-ı ashab-ı kirâmdan oldu"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—3.** Eskiden *avam*'a karşıt olarak üstün sayılan, kendilerine ayrıcalık gösterilen yurttaş sınıfı. **—4.** Büyü yapmak için okunan dualar. **—5.** *Havas ü avam,* ileri gelenler ve halk. ‖ *Ehl-i havas,* büyücüler.

—Kur. tar. *Havassı bendegân,* padişahın seçkin kulları. (Sarayda padişahın yakını olan, onunla yiyip içme, eğlenme ayrıcalığı bulunan bu kişiler, Mabeyni hümayun kadrosunu meydana getirirlerdi. Çoğu padişaha şehzadeliğinde arkadaşlık ya da hizmet etmiş bulunduğundan, görevleri önemli olmasa da bazı durumlarda sarayda sözleri sadrazamdan bile daha geçerliydi.) ‖ *Havassı hümayun,* Osmanlı devletinde yeni fethedilen topraklardan hazine payı olarak ayrılan haslar. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Havassı memurin,* Osmanlılar'da önde gelen devlet görevlileri. ‖ *Havassı refia* ya da *Havassı Konstantiniye,* Eyüp kadılığı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Havassı vükela,* Osmanlı devletinde sadrazamla güvendiği nazırlardan (bakanlar) oluşan özel kurul. (Önemli konuları vekiller heyetinden ayrı olarak görüşmek gerektiğinde, sadrazamın başkanlığında bir iç kabine toplantısı yapılır ve kimi zaman bu tür toplantılar padişahın gözetiminde sarayda gerçekleştirilirdi.) ‖ *Havassı vüzera,* Osmanlı devletinde vezir payesindeki ümeraya ayrılan haslar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Kur. tar. *Havassı Hümayun.* Yeni fethedilen topraklar tımar, zeamet ve has adıyla üç sınıfa ayrıldıktan sonra 500 köylü bir sancağın 200-300 köyü ikişer ya da üçer köy olarak 80 ile 90 arasında değişen tımara bölünür ve buraları hak kazanan askerlere dağıtılırdı. Geriye kalanı zeamet ve has sayılarak vezirler, beylerbeyleri, sancak beyleri vb. gibi ümera arasında bölüştürülürdü. Bundan arta kalanlar da Havassı hümayun adıyla devlet hazinesine bırakılırdı. Havassı hümayun kaydına geçirilen topraklar da aynı tımar gibi eski sahiplerinin elinden alınmaz, yine onlar tarafından ekilip biçilir, yalnız bunlar üzerinden alınan öşür ve benzeri vergiler hazineye aktarılırdı. Havassı hümayun haslarının vergi ve öteki gelirleri hazinei amire tarafından atanan kethüdalar ve eminler aracılığıyla toplanır, yıllık vergi ya da gelir değerlendirmesi de, yine bu görevliler tarafından yapılırdı. Osmanlı devletinin gerileme döneminde baş gösteren parasal bunalım sonucu Havassı hümayun'un eminler aracılığıyla yönetimi konusundaki kurallara uyulmaz oldu. Böylece Havassı hümayun hasları "iltizamat", tımar ve zeamet gelirleri de "mukataat" adı altında her yıl mültezimlere açık artırmaya çıkarma ve bedelleri sarraflar aracılığıyla hazineye aktarma yöntemi getirildi. Zamanla para sıkıntısı arttıkça, has bedellerinin birkaç yıllığının götürü olarak değerlendirilmesi ve paranın topluca peşin alınması sonucu buraların "malikâne" adıyla satılmaları yoluna gidildi. Tanzimat'tan sonra tımar ve haslar ortadan kaldırılarak Havassı hümayun yönetimi Maliye nezareti'ne devredildi.

• *Havassı refia.* Resmi yazışmalarda Eyüp kadıları hakkında "Havassı refia" denildiği gibi, "Havassı Konstantiye" de denirdi. Eyüp mevleviyeti de denilen Eyüp kadılığının sınırları Çatalca'ya kadar uzanırdı. Çatalca'da kadının bir naibi (vekili) bulunurdu. Eyüp kadılığı, Galata ve Üsküdar kadılıklarıyla birlikte "bilâdı selâse kadıları" deyimi ile de ifade edilirdi. Galata kadıları hakkında "Mahrusai Galata", Üsküdar kadıları hakkında da "Medinei Üsküdar" deyimleri kullanılırdı. İkinci meşrutiyet'in ilanına (1908) kadar Eyüp mevleviyeti, ilmiye terfileri gereğince sırası gelene verildi. Mahkeme işleri onun tarafından atanan bir naip tarafından yönetilirdi. Meşrutiyet döneminde öteki kadılarla birlikte Eyüp kadısına da maaş bağlandı. Şer'i mahkemeler nizami mahkemelerle birleştirilince kaldırıldı.

• *Havassı vüzera.* Bu haslar konumla ilgili olduğundan, görevden uzaklaştırılan kişinin elinden alınarak ardılına verilirdi. Havassı vüzera, tımar gibi toprağa bağlı haslarla birlikte yıllık vergi olarak alınan gelirleri de içerirdi. Eyalet paşalarının hassı bir buçuk milyon (on beş yük), sancak beylerininki beş yüz bin (beş yük) akçeye kadar çıkabilirdi. Anadolu'da has sahibi olan beylerbeyleri ve sancak beyleri sefer sırasında her üç bin, Rumeli'de her beş bin akçesi için bir cebelu götürmek zorundaydılar. Ancak, Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Basra, Lahsa, Cezayir, Trablusgarp, Tunus gibi bazı eyaletlerin tüm gelirleri devlet tarafından alındığından, oralardaki beylerbeyleri ya da vali paşalara has yerine salyane (yıllık ödenek) verilirdi. Bunların salyaneleri bir milyonla bir buçuk milyon (on yükle on beş yük) akçe arasında değişirdi. XVIII. yy.'da kaldırılan bu yöntemlerin yerine eyalet valilerinin ödenekleri için barışta "imdadiye-i hazariye" ve savaş sırasında "imdadiye-i seferiye" denen iki tür vergi kondu. Tanzimat'tan sonra bu yöntem de ortadan kaldırılarak vali aylıkları doğrudan Maliye nezareti'nce ödenmeye başlandı.

HAVÂS çoğl. a. (ar. *ḥāsse*'nin çoğl. *havass*). *Esk.* **1.** Duygular, hasseler, duyular: *"Çünkü herşey havasımızla öğrenilir ve havasımızla öğrenilen şeyler 'şahsi' olur"* (Baha Tevfik). **—2.** *Havâs-ı hamse,* beş duyu: *"Havass-ı hamsesinden ziyade kalbinde ve dimağındadır"* (Cenap Şahabettin). ‖ *Havâs-ı hamse-i batına,* içteki beş duyu; *hiss-i müşterek* (ortak duyu), hayal (imgelem), vehm (korku), hafıza (bellekte tutma), mutasarrıfa (edinim). ‖ *Havâs-ı hamse-i zahire,* dıştaki beş duyu; görme, işitme, tatma, koklama, dokunma duyuları.

Havas ajansı, 1879'da kurulan, reklamcılık ve turizmde uzmanlaşmış anonim şirket. 1832'de Charles Louis **Havas,** yabancı haberleri çeviren bir büro kurdu. *Havas bürosu* (Bureau Havas), 1835'te *Havas ajansı* (Agence Havas) adını aldı. 1840'ta Havas ajansı ilk haber ajansı durumundaydı. Bunun yanı sıra habercilik kolundan bağımsız bir de reklamcılık kolu *(Société générale des annonces)* kuruldu, ancak 1920'de Havas ajansı'na katıldı. 1940'ta Havas ajansı ikiye ayrıldı: habercilik kolu devlet tarafından alınarak 1944'te Agence France-Presse'e dönüştü. Reklamcılık koluysa (Agence Havas) devletin hisselerin % 50'sinden fazlasını elinde bulundurduğu bir anonim şirket halinde kaldı. 1982 yılında tümüyle devletleştirildiyse de, 1987 yılında, hisselerinin yarıdan fazlası devletin kalmak koşuluyla, bir defa daha kısmen özelleştirildi. Havas ajansı'nın çalışma alanı oldukça geniştir: reklamcılık (*Eurocom, Avenir Publicité, Mediavision, Métrobus* vb), turizm (*Havas tourisme, Touropa* vb.), basın (Havas, yayınları arasında *l'Usine nouvelle*'inde yer aldığı *Compagnie européene de publication*'un % 36 hissesine sahiptir) vb.



Scala

Dört Havariler (1526)
Albrecht Dürer
Alte Pinakothek, Münih

HAVÂSIK a. Esk. sil. Okçulukta okun nişanı delip yeleğine kadar geçmesi ve düşmeden kalması. (→ HAVÂRIK.)

HAVASIZ sıf. **1.** İçinde hava bulunmayan, havası boşaltılmış: *Havasız deney tüpleri.* **—2.** Havası temiz olmayan ya da yeterince hava akımı almayan yer, özellikle de kapalı yer için kullanılır: *Burası çok havasız, biraz havalandırın.* **—3.** Çekiciliği, alımı, albenisi olmayan kimse için kullanılır: *Güzel ama havasız bir kız.*

HAVASIZLIK a. **1.** Bir yerdeki hava yetersizliği: *Madende kalanlar havasızlıktan ölüm tehlikesi atlatmışlar.* **—2.** Havası temiz olmayan yerin durumu: *Bu havasızlıkta nasıl çalışabiliyorsunuz?*

Havasor, Van ve çevresinde, kadın erkek birlikte oynanan halay türü bir halk oyunu.

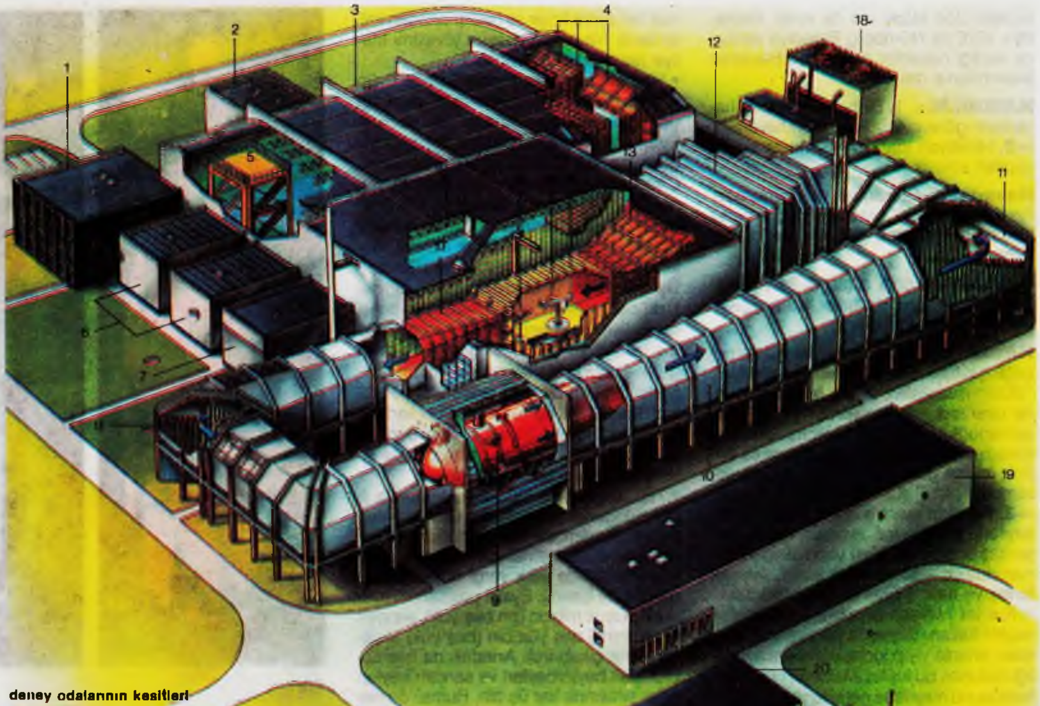
HAVÂŞİ çoğl. a. (ar. *ḥāşiye*'nin çoğl. *ḥavāşi*). *Esk.* **1.** Haşiyeler, bir yazının kenarına ek olarak yazılan not ya da açıklamalar. **—2.** Kuyruklar. **—3.** Maiyet adamları.

—İsl. huk. Usul ve fürudan olmayan yakınlar, kardeşler, amcalar, dayılar vb.

HAVATAŞITI a. Havada yükselebilen ve dolaşabilen taşıtların genel adı.

—ANSİKL. Huk. Havataşıtlarında ya da bunlara karşı işlenen suçlarda türk mahkemelerinin yetkisini düzenleyen, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler şunlardır: 1. uçaklarda işlenen suçlara ilişkin 1963 tarihli Tokyo sözleşmesi; 2. uçakların yasadışı yollarla ele geçirilmesinin önlenmesine ilişkin 1970 tarihli Lahey sözleşmesi; 3. sivil havacılığın güvenliğine karşı yasadışı eylemlerin önlenmesine ilişkin 1971 tarihli Montréal sözleşmesi.

Türkiye'de tescil edilmiş bir havataşıtında işlenen tüm suçlarda türk mahkemeleri yetkili olduğu gibi ülke dışındayken bu taşıtlara karşı işlenen suçlarda da türk mahkemeleri yetkilidir. Türkiye'de tescil edilmemiş havataşıtları için türk mahkemelerinin yetkili olmasının koşulları şunlardır: 1. işlenen suçun sonuçlarının Türkiye'de de oluşması; 2. suçun türk uyruğu tarafından ya da türk uyruklu birine karşı işlenmesi ya da Türkiye'de sürekli olarak oturan (ikametgâhı bulunan) kişi tarafından ya da ona karşı işlenmesi; 3. suçun Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye sokması;



Emmeloord (Hollanda) yakınında, K.-D. polderinde Alman-Hollanda ortak yapımı kapalı devre **havatüneli**

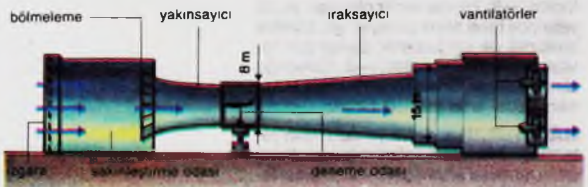
1. İdari bina; 2. Ayarlama salonu; 3. Depo; 4. Yakınsayıcılar deneyi beklerken; 5. Kaldırma portiği; 6. Model hazırlama salonları; 7. Deney salonu; 8. Kontrol salonu; 9. Vantilatör (türbin); 10. Hava dolaşım tüneli; 11. Saptırma kanatları; 12. Izgaraları içeren bölüm; 13. Iraksayıcı; 14. Deney tüneli; 15. Denenecek model; 16. Modelin hidrolik desteği; 17. Iraksayıcı; 18. Soğutucular; 19. Sıkıştırılmış hava istasyonu; 20. Dönüşüm postası.

deney odalarının kesitleri



DNW belgesine göre

bir açık devre **havatünel**inin şeması

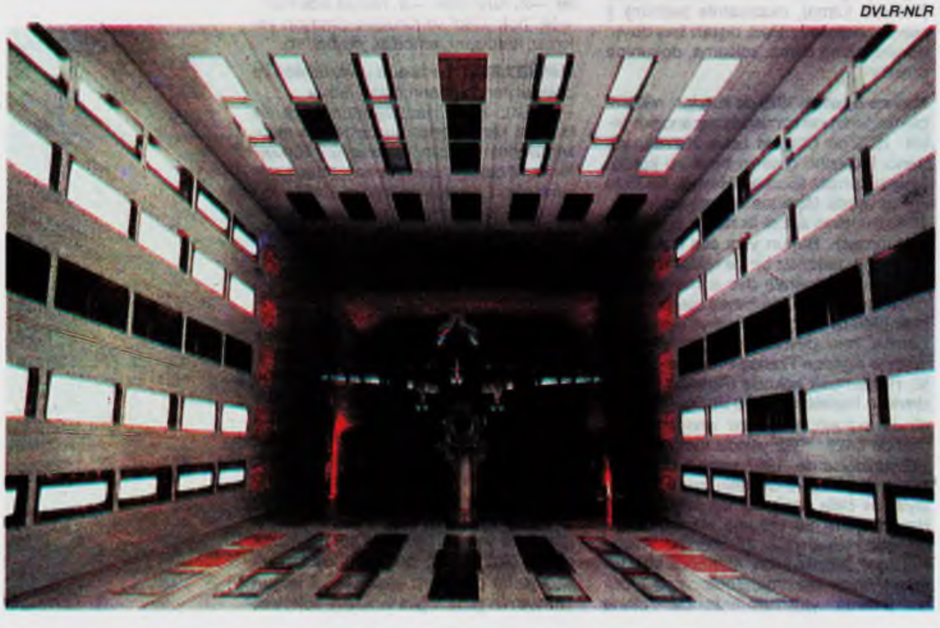


4. Türkiye'de yürürlükte olan kuralların bu yetkiyi kullanmayı Türkiye için bir yükümlülük olarak görmesi.

Öte yandan 1970 Lahey ve 1971 Montréal sözleşmelerine göre uçak kaçırma olaylarında ve sivil havacılığın güvenliğine karşı işlenen eylemlerde Türkiye uçağın kendi siciline kayıtlı olması ya da suç işleyenin Türkiye'ye gelmesi gibi durumlarda, yargı yetkisinin saptanmasında söz sahibidir. Havataşıtlarına ilişkin bu sözleşmeler "uçuş halinde bulunma"yı farklı biçimde düzenlemişlerdir. 1963 tarihli Tokyo sözleşmesi'ne göre uçak motor gücünün kalkış amacıyla kullanılmaya başlamasından inişin son bulmasına kadar uçuş halinde sayılır. 1970 Lahey sözleşmesi'ne göre uçağa binişten sonra dış kapıların kapanmasından çıkış için uçağın kapılarından birinin açılması anına kadar uçak uçuş halinde sayılır. Zorunlu iniş halinde uçak ile uçaktaki yolcu ve eşyaların sorumluluğu, yetkili makamlarca üstleninceye kadar uçuş halinin sürdüğü varsayılır. Bu sözleşmeler askeri hizmetlerle gümrük ve polis hizmetlerinde kullanılan uçaklara uygulanmaz. Havataşıtları, 14 ekim 1983 tarih ve 2920 sayılı yasada devlet hava araçları ve sivil hava araçları olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yasanın 3. maddesine göre devlet hava aracı askerlik, güvenlik ve gümrük hizmetlerinde kullanılan araçlardır. Bunların dışında kalan ve mülkiyeti devlet ya da kamu tüzelkişilerine ya da türk vatandaşlarına ait olan araçlar türk sivil hava aracı sayılır.

Emmeloord (Hollanda) **havatünel**inin deney tünelinde bir ticari taşıma uçağının maketi

DVLR-NLR



HAVÂTIR çoğl. a. (ar. *ḫaṭır* ve *ḫāṭıra*'nın çoğl. *ḫavāṭır*). *Esk.* **1.** Hatıra gelen şeyler, hatıralar. **—2.** Fikirler, düşünceler. **—3.** *Havâtır-ı nefsaniye,* nefisle ilgili düşünceler. || *Havâtır-ı rabbaniye,* tanrısal ilhamlı düşünceler, telkinler. || *Havâtır-ı şeytaniye,* şeytani telkinler.

HAVÂTİM çoğl. a. (ar. *ḫatem*'in çoğl. *ḫavātim*). *Esk.* **1.** Mühürler: *Havâtim-i resmiye* (resmi mühürler). **—2.** Sonlar, bitişler.

HAVÂTİN çoğl. a. (ar. *ḫatun*'un çoğl. *ḫavātin*). *Esk.* Hatunlar, saygın kadınlar.

HAVÂTMÎ (Nâyif), filistinli siyaset adamı (el-Salt, Maverai Ürdün, günümüzde Ürdün, 1935). Yunanlı-katolik hıristiyan, Arap milliyetçileri hareketinin yöneticilerinden biri. Bir süre Irak'ta yaşadı (1958-1963), sonra Güney Yemen'de İngilizler'e karşı direnişe katıldı. 1967 savaşı'ndan sonra Ürdün'e dönerek Filistin Ulusal kurtuluş cephesi'nin sol kanat liderlerinden biri oldu. Şubat 1969'da, Havâtmî ve yandaşları, Filistin Demokratik halk kurtuluş cephesi'ni kurdular. Bu kuruluş, daha sonra Filistin Demokratik kurtuluş cephesi adını aldı (ağustos 1974). Bu hareketlerin genel sekreteri olan Havâtmî, 1970-71 Filistin-Ürdün boy ölçüşmesinde önemli bir rol oynadı. Batı Şeria ve Gazze'de küçük bir Filistin devleti kurulmasını öneren (ağustos 1973) ilk filistinli yöneticidir. Marxçı-leninci olan Havâtmî, Sovyetler Birliği ve onun bölgedeki müttefikleriyle (özellikle Suriye) sıkı ilişkiler kurdu. Ürdün'le Filistin'in bir federasyon oluşturması önerisine karşı çıktı (1983). Reagan planı'nı da kabul et-

medi. Arafat'ın Mısır cumhurbaşkanı Mübarek ile görüşmesini kınadı (aralık 1983). Filistin Ulusal meclisi'nin 1987'deki toplantısında ise FKÖ ve Arafat'ı destekledi.

HAVATÜNELİ a. Aerodinamikte, hızı ve nitelikleri bilinen bir hava akışının, bir cisim üzerindeki etkisini incelemede kullanılan donanım. (Eşanl. AERODİNAMİK TÜNEL.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Düşey havatüneli*, özellikle maket üzerindeki serbest vrili incelemeye yarayan havatüneli.

—ANSİKL. 1896'da albay Renard bir havatüneli yaptı; ama çağdaş donanımların ilkesini, ilk havatünelini 1909'da gerçekleştiren Eiffel ortaya attı. Havatünellerinin sınırlı boyutları, denenen nesne ister bir engel, ister bir araç olsun, küçültülmüş ölçekte bir maket üzerinde çalışmayı gerektirir. Deney sonuçlarının gerçek boyuttaki engel ya da araca uygulanması, akışkanlar mekaniğinin, benzeşim yasalarına dayanır ve Reynolds* sayısının, büyük hızlar halinde Mach* sayısının korunumunu gerektirir. Genellikle emmeyle çalışan günümüz havatünelleri, üç ana bölümden oluşur:

1. deney kanalının girişinde bir *kolektör* ya da bir *yakınsayıcı* yer alır; yakınsayıcı içinde hava akımı, hız dalgalanmaları sönümlenerek, kademeli olarak hızlandırılır. Aygıt girişinde, hava akımı damarı içinde hızları düzgünleştirmek için yaygın olarak bir "gözenekli filtre" kullanılır. Çoğu kez filtreyi, yakınsayıcının izlerini gideren ve akışın burgaç düzeyini azaltan ince gözlü bir ya da birçok metal ağ izler. *Sakinleştirme odası* ve hava damarını büyük ölçüde daraltan yakınsayıcı, aynı etkileri oluşturmak için çoğu kez birlikte kullanılır;
2. *deney odası;* odanın kesiti sabittir ve hiçbir noktasında akış koşulları değişmez.
3. deney hava damarının çıkışında bir *dağıtıcı* ya da *ıraksayıcı* bulunur; bu organ çıkışta havanın hızını düşürür, böylece yitirilen kinetik enerjiyi, sonuç olarak tüketilen gücü azaltır.

Havatünelleri, *açık devre* (Eiffel tipi) ya da *kapalı devre* ("dönüşlü havatüneli" Prandtl tipi) halinde olabilir. Birinci tipte, çevre atmosferinden sürekli emilen hava, vantilatörle doğrudan havatüneline üflenir. Yatırım giderleri özellikle düşük olan bu tesis, kapalı devre havatünelinden daha az yer tutar. Buna karşılık ikinci tip güç tasarrufu sağlar; çevre havasından farklı ya da sıcaklığı ve basıncı koşullandırılmış bir akışkan kullanılmak istendiğinde bu tipi seçmek gerekir.

Ayrıca dönüşlü havatüneli, hava damarını atmosferin bozucu etkilerinden yalıtma üstünlüğü taşır. Öte yandan sözkonusu bozucu etkiler Eiffel tipi havatünelleri, kapalı bir alana yerleştirilerek de giderilebilir. Prandtl tipi bir havatünelinin dönüş devresi, yalın, ikili ya da hava damar ekseni çevresinde dolanımlı olabilir. Gerçek büyüklükte uçak ya da büyük ölçekte maket denemelerinde kullanılan dev havatünelleri çoğu kez Eiffel tipidir. Deney kanalı "serbest" olabilir; bu durumda Eiffel tipi, sızdırmaz ya da kesiksiz çeperlerle "kılavuzlanmış" bir oda gerektirir.

• *Yüksek hızlı havatünelleri.* Yüksek hızlar için gereken güçlü alçak basınç ancak vantilatör yerine bir vakum pompası ya da çok kademeli bir kompresör kullanılarak elde edilebilir. Gerekli gücü azaltmak için, hava damarının boyutları çoğu kez küçük tutulur. Kimi donanımlarda, çalışma kesiklidir; hava akışı ya yüksek hava deposundan yüksek basınç altında gelen havayla ya da havası alınmış bir depo deney odası yoluyla atmosfere ansızın bağlanarak sağlanır. Bu tiplere *hamleli* havatüneli denir; çünkü, çalışma süresi, deponun sığası yüzünden yalnızca birkaç saniye ya da 15-20 saniyeyle sınırlıdır. Böyle bir havatünelinin üstünlüğü pompa ya da kompresörün gücü çok düşük olması ve depoyu boşaltma ya da doldurma süresi kısıtlı olmamasıdır. Ne var ki çeşitli büyüklükleri (hız, basınç, sıcaklık) çok kısa sürede ölçmek zorunludur; dolayısıyla ölçü aygıtları için büyük yatırımlar gerektirmesi yukarıda belirtilen üstünlüğünün büyük ölçüde önemini yitirmesine yol açar. Bu havatünellerinde deneme daha güçtür; çünkü çalışma süresi, kimi kez, sürekli rejimin oluşumu için çok kısadır ve kimi olaylar (özellikle ısıl alışverişler) için gerekli rejime asla ulaşılamaz. Bu sakıncalara rağmen, bu çözüm, birkaç özel halde, yani çok yüksek başlangıç basıncı (7 düzeyinde bir Mach sayısı için 250 kg/cm²) gerektiren *sesüstü havatünelleri*'nde kullanılır.

• *Özel denemelere yönelik havatünelleri. Düzlem hava akımlı havatünelleri,* kesitinin değişmez ve kanat açıklığının sonsuz olduğu varsayılan bir uçak kanadının bir dilimi çevresinde oluşacak akışı çözümlemeye yarar. Bu durumda hava akış damarı, çok yüksek ve çok dardır. Bu havatünelleri, akışın akım çizgilerini "görüntülemek" için çoğu kez, duman ipçikleri üreten düzeneklerle donatılır. *Düşey havatüneli* de denen bir *vril havatüneli*'nde, maketin düşme hızını sıfırlamak için, düşey doğrultuda yükselen hava akımına başvurulur. Çok hafif olan bu maket, genellikle zamanlama devresiyle kumanda edilen dümenlerle donatılmıştır; bu da, vrile giriş ve çıkışın ayırtedici niteliklerini incelemeye olanak verir.

Serbest uçuş denemeleri için havatünelleri, maketlerin değişken uçuş koşullarındaki davranışını gözlemleme amacı güder. Bu uçuş koşullarını oluşturmak için, akış damarına, hava hızı, gözlemciye göre devinimsiz kalan maket hızını sıfırlayacak yön verilir.

En ünlü aerodinamik havatünelleri arasında şunlar sayılabilir: Fransa'da, Chalais-Meudon, Modane-Avrieux, Fauga (Toulouse) ve Saint-Cyr aeroteknik enstitüsü'nün havatünelleri; Büyük Britanya'da Farnborough havatüneli; ABD'de Pasadena ve Langley Field havatünelleri; Hollanda'da, 1979'da hizmete giren, Avrupa'nın en büyük ve en modern havatüneli olan Emmeloord.

HAVAYASTIĞI a. Bir taşıtta, bir gemide, hafif basınçla (genellikle 0,1 barın altında) üflenen havanın taşıma işlevi görmesine dayanan askı sistemi.

—ANSİKL. Havayastığı oluşturmak için taşıtın gövdesi altına yerleştirilen bir ya da birçok çan içine hava üflenir; bu hava çan kenarları ve taşıyıcı öğe (kara ya da deniz) arasındaki aralıklardan dışarı çıkar. Başlangıçta bükülmez malzemeden yapılan çan J. Bertin'in *etek* sistemini bulmasından sonra esnekleşti. Çan içinde basınç oluşturmada kullanılan iki teknik vardır: çevresel perde tekniğini Anglosaksonlar (hovercraft) kullanır ve bükülmez tek çandan yararlanılır; ikinci tekniği esnek etekler oluşturur ve birçok çan kullanılır. Öte yandan Boeing ve De Havillan Canada şirketleri uçaklar için havayastığı üstüne iniş sistemi geliştirmek için çalışmaktadır.

HAVAYASTIKLI sıf. Havayastığı olan.

—Aktar. ve depo. *Havayastıklı konveyör,* yerle yük arasında bir hava katmanı yaratarak çalışan, böylece sürtünme olayını ortadan kaldıran ve kısa uzaklıklarda, onlarca tonluk yüklerin aktarılmasını, taşınmasını kolaylaştıran aygıt.

—Denizc. *Havayastıklı tekne,* alt bölümünde bulunan şişirilmiş bir havayastığının üzerinde kayarak ilerleyen ve klasik iticilerle donatılmış (pervaneler ya da reaktörler) kara ya da deniz taşıtı. (Eşanl. HOVERCRAFT.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Dy. *Havayastıklı tren,* özel bir yol üzerinde büyük bir hızla kayan havayastıklı taşıt. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Denizc. Havayastıklı teknenin atası 1916'da avusturyalı D. Muller von Thomanhül'ün yaptığı torpido gemisidir. Ancak, ingiliz mühendis Christopher S. Cockerell'in tasarladığı ve Westland'da (Saunders Roe) inşa edildikten sonra 1959'da hizmete giren *Hovercraft SR-NI* ilk havayastıklı tekne oldu. Fransa'da Bertin ve Cie şirketince gerçekleştirilen ve 1962'de hizmete giren bu tipteki ilk araç *Terraplane BC-4*'tür (havayastıklı kara taşıtı).

Havayastıklı birçok tekne tipi vardır. "Basınç odalı" ya da "hazneli" sistemde, teknenin alt bölümünde bir boşluk bulunur ve bu boşluk üfleyici bir kaynaktan gelen basınçlı havayla beslenir. Böylece araç, teknenin altından hava kaçmaya başlayana kadar yerden yirmi otuz santimetre yükselir. Üflenen havanın debisi kaçan havanın debisine eşitlendiğinde denge kurulur. Bu şekilde elde edilen havayastığı, ilerlemedeki tüm hidrodinamik direnci ortadan kaldırır ve teknenin çok büyük hızına ulaşmasını sağlar. Denizin ve arazinin düzensizliklerine uyması için, taşıt, kauçuktan ya da sentetik gereçten esnek "eteklerle" donatılır. Ayrıca, havayastığı iç eteklerle birbirinden bağımsız odalara ayrılır. Bu odalar birçok üfleyici kaynakla beslenerek, taşıtın özkararlılığı sağlanır. Fransa'da kullanılan hava yastıklı tekneler bu tiptendir.

"Çevresel jetli" sistem biraz farklıdır: üfleyici kaynaktan sağlanan basınçlı hava akısı, taşıtın çevresinde yer alan halkamsı bir alana doğru yöneltilir. İngiliz SR-N5 ve SR-N6 aygıtları bu tiptedir ve bunlar en yaygın havayastıklı teknelerdir.

Kimi havayastıklı tekneler etekler yeri-



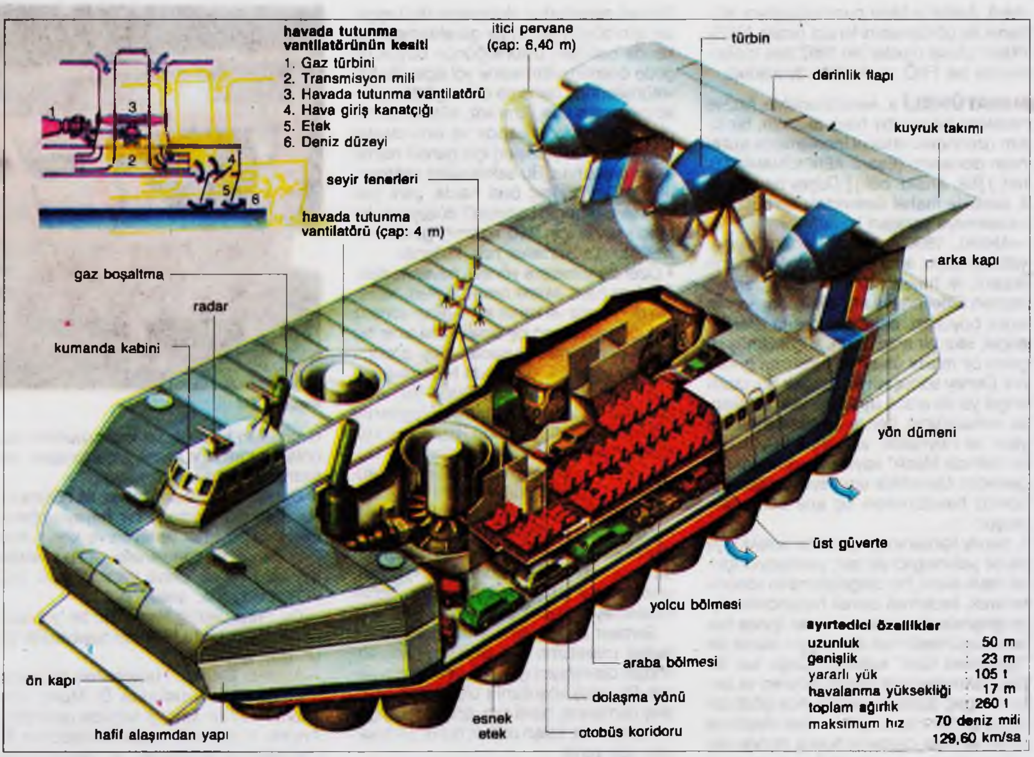
Bertin et Cie

şasiye salınımlı montajla bağlanmış dört pateni bulunan havayastıklı konveyör

Bell Aerospace Canada Ltd.



sığ sularda ve bataklık bölgelerde yük taşımak için düzenlenmiş amerikan havayastıklı teknesi *Voyager*



fransız **havayastıklı** teknesi *Naviplane N 500*

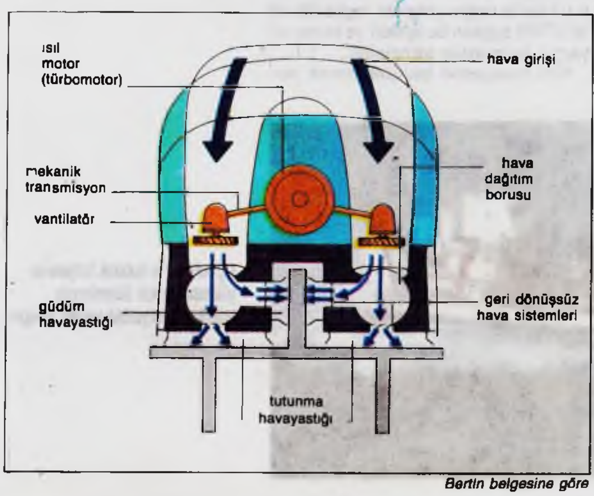
S.E.D.A.M. belgesine göre



S.Lebrun

Calais-Dover arasındaki bağlantıyı sağlayan ingiliz **havayastıklı** teknesi *Hovercraft SR-N4*

havayastıklı trenin çalışma ilkesi



Bertin belgesine göre

ne yan omurgalarla donatıldı; ne var ki bu tekneler henüz prototip evresindedir ve özellikle ABD'de denizaltılara karşı kullanmak için 2000 t'luk, saatte en az 90 deniz mili hız yapacak birçok havayastıklı tekne inşa etmeyi amaçlayan bir araştırma programı çerçevesinde gerçekleştirildi. Havayastıklı teknelerin üstünlükleri havada tutunmasından kaynaklanır: tekne bölümü suya gömülmediğinden, bu araçlar gemilerde sakıncalar doğuran çok büyük hızlara ulaşabilir; ayrıca bataklık arazilerde ve geniş sığ su alanlarında kolayca kullanılabilirler; nihayet amfibi özellikleri, havayastıklı teknelerin kullanımlarını kolaylaştırdığı gibi uygulanma alanlarını da genişletir.

Günümüzde havayastıklı tekneler, ticari, turistik (Calais-Dover arası 30 dk) ya da askeri amaçlı kısa deniz yolu bağlantılarında devrim yaptı. Askeri alanda, amerikalı yapımcılar Vietnam'da deniz ve kara ordusunca kullanılan, ingiliz modellerinden türetilmiş tekneler gerçekleştirdi. Fransız havayastıklı tekne sanayisi de, yaralıları taşımada, sahil korumada, polis ve çıkarma harekâtlarında kullanılan araçlar geliştirdi.

—Dy. Havayastıklı tren Fransa'da, mühendis Paul Guyenne'in çalışmaları sonucu Bertin ve C[ie] şirketinde geliştirildi. Bu tren gerçekte düşük basınçlı (0,05 ile 0,10 bar) bir havayastığıyla tutunan, "yer etkili" bir taşıttır. Havayastığını, tren dururken ya da düşük ve orta hızla ilerlerken motorların çalıştırdığı vantilatörler sağlar. Yüksek hızlarda ise havayastığını büyük ölçüde dinamik bir prizden alınan hava oluşturur; böylece taşıt düşey bir orta dikmeyle (ters T biçiminde) donatılmış beton pistten oluşan yol üzerinde sürtünmeden kayar; orta dikmenin iki yanına yerleştirilen ve tutunma havayastıklarıyla aynı anda beslenen küçük havayastıkları yanal güdümü güvence altına alır. 1965-1976 yılları arasında uzun süre denenen bu yöntem birçok üstünlük taşır: havayastığı özsönümlü pnömatik bir askı donanımı gibi çalışır ve hız ne olursa olsun yolculara büyük bir konfor sağlar; ilerleme için gereken enerjinin hemen hemen tümünü aerodinamik sürüklenme karşılar, dolayısıyla havayastığı üstünde kayma için çok az bir güç yeterlidir; havayastığı yol üstündeki yük basıncını tüm taban yüzeyine dağıtır ve dengeli bir dağılım elde edilir; böylece hafif bir karoseri kullanımına, dolayısıyla ek bir enerji tasarrufuna olanak verir; ters T biçimindeki rayın dikmesi yüksek hızlarda bile taşıtın raydan çıkmasını kesinlikle önler; bu nedenle yolculuk son derece güvenlidir; ayrıca imdat freni tekerlekli taşıtlardan daha güçlüdür ve havayastıklarını besleyen havanın kesilmesi frenleme için yeterlidir. Frenleme halinde taşıt havayastığının oluşturduğu birkaç santimetrelik bir yükseklikten yavaşça düşer ve tüketilebilir malzemeden (örneğin ağaç) yapılmış güvenlik patenleri üzerinde kayar. Taşıtın yolla hiçbir teması olmadığına göre tek sorun itme sorunudur; yükün gözardı edilemeyecek bir yüzdesini taşıyan tekerlekler bulunmaz; bu da taşıttan beklenen yararın büyük bir bölümünü engeller.

Dünyanın çeşitli yerlerinde havayastıklı trenlerin deneyleri sürmektedir. Brezilya'da türbojetli TALAV (20 yolcu, 320 km/sn), ABD'de, Rohr yapımı doğrusal motorlu havayastıklı tren (60 yolcu, 230 km/sa). Teknisyenler, doğrusal motorun gelişmesi sonucu havayastıklı trenin sanayisel ve ticari alanda önemli oranda yaygınlaşacağını öne sürmektedir. Bununla birlikte hava yastıklı tren, manyetik tutunmalı taşıtların rekabetiyle karşı karşıyadır.

HAVÂYİC çoğl. a. (ar. *ḥâcet*'in çoğl. *ḥavā'ic*). *Esk.* **1.** İhtiyaçlar, gerekli şeyler, **—2.** *Havayic-i zaruriye*, giderilmesi gereken ihtiyaçlar: *"Filhakika havâyic-i zarûriye cins-i beşerin tâbi olduğu aynı kanunlar ile..."* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya).

—Isl. *Havayic-i asliye*, bir insanın kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için zorunlu olan temel gereksinimleri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Müslümanların zekât vermek

ya da kurban kesmekle yükümlü olabilmeleri için aranan koşullardan biri de, mal varlığının havayic-i asliyeden fazla olmasıdır. Fıkıhçıların çoğunluğu, nema (artma, büyüme) değeri taşımayan ya da havayic-i asliyeden sayılan ev, ev eşyası, giysi, hizmetçi, köle, binek, yük ve tarım işlerinde kullanılan hayvanlar, silahlar, yiyecek maddeleri, altın ve gümüş dışında kalan süs eşyası, kitaplar, sanat ve meslek araç ve gereçleri gibi varlıkları, zekâtın dışında tutarlar. Bunlar ancak, temel gereksinmeleri karşılamak amacıyla değil, ticaret amacıyla bulunduruluyor ve alınıp satılıyorlarsa zekâtın hesaplanmasında göz önüne alınırlar.

HAVAYİÇSALAR a. Kur. tar. Anadolu selçuklu sarayının sultan ve yakınları için pişirilen yemeğinden sorumlu olan aşçıbaşısı. (Kiler bölümünü de içeren saray mutfağına, *havayiçhane* denirdi.)

HAVAYOLU a. **1.** Hava taşıtlarının uçuş sırasında izledikleri yol, uçuş güzergâhı. **—2.** *Havayoluyla,* uçakla.

HAVAYUVARI a. ATMOSFER'in eşanlamlısı.

HAVBE a. Kâğ. san. KURUTMA TÜNELİ*'nin eşanlamlısı.

HAVDALA a. (*ayırma, farklılaşma* anlamında ibranice sözc.). Yahudi dininde kutsal tatil günlerini ve şabbatı sona erdiren ve yıldızların doğuş anında, çalışılabilir günlere dönüldüğünü haber veren dinsel tören.

HAVE a. (fr. *havée*). Mad. oc. Potkopaç makinesinin geçişiyle kazı arını boyunca açılan ayak yüzeyi.

HAVEL, Almanya'da ırmak, Elbe'nin kolu (sağ kıyıdan); 341 km. (havzası 24 350 km²). Yukarı çığırı birçok göllü akaçlar. Havel iç ulaşım için düzenlenmiştir ve Berlin ile Elbe bağlantısını sağlamaktadır: Elbe-Havel kanalıysa Brandenburg dolaylarını Magdeburg dolaylarına, Berlin'i Mittellandkanal'a bağlar.

HAVEL (Václav), çek oyun yazarı (Prag 1936). Makinistlik, ışıkçılık ve sekreterlik yaptıktan sonra, çağdaş toplumun açmazlarını sergileyen ve onu çek seyircisinin en beğendiği yazarlardan biri durumuna getiren oyunlar yazdı (*Zahradní slavnost*, 1963; *Vyrozumění*, 1965). Bir üçleme oluşturan *Audience* (fr. çev.), *Vernisáž* ve *Protest* adlı oyunları 1980-81'de Paris'te sahnelendi. Görüşlerinden ötürü 1977 ve 1979'da mahkûm edildiyse de boyun eğmeyi reddetti. 1985'te Amsterdam'da bir kültür vakfınca verilen Erasmus ödülü'nü kazandı. 1989 yılı başında birkaç defa tutuklandı, sonra serbest bırakıldı. Komünist rejime karşı muhalefet hareketini başlatan "Sivil Forum"un kurucuları arasında yer aldı. Kasım ayında rejimin yıkılmasından sonra devlet başkanı seçildi (aralık 1989). Demokratik seçimlerle göreve gelen milletvekillerinin oluşturduğu parlamento, temmuz 1990'da, Havel'in başkanlığını % 82'lik çoğunlukla onayladı. Çek ve Slovak cumhuriyetlerinin ayrılmasına karşı çıkan Havel, 1992 temmuzunda devlet başkanlığı görevinden istifa etti. Ocak 1993'teki bölünüşün ardından Çek Cumhuriyeti devlet başkanı seçildi.

HAVELÂN a. (ar. *havelan*). *Esk.* **1.** Dönme, dolaşma. **—2.** Değişim.

HAVELLAND, Almanya'da bölge, Brandenburg'da, *Havel*'in kıyılarında. Kumlu topraklarından hayvancılık ve şekerpancarı ekiminde yararlanılır (verimi artırılmış topraklarda).

Havelsan (*Hava elektronik sanayi ve ticaret aş*), Türk hava kuvvetleri'nin gereksinimi olan elektrik malzeme, donanım ve sistemlerinin bakım, onarım ve üretimi amacıyla kurulan şirket. Yabancı şirketlerin katılımıyla kurulan bu şirketin sözleşmesi 1982'de imzalanarak fiilen kuruldu.

HAVENE çoğl. a. (ar. *ḫā'in*'in çoğl. *ḫavene*). *Esk.* Hainler, hıyanet edenler.

HAVER a. Müz. Türk müziğinde bir makam. (Biri XVI., öbürü XIX. yy.'dan kalma iki örneği vardır.)

HÂVER a. (fars. *ḫāver*). *Esk.* **1.** Doğu, güneşin doğduğu yön. **—2.** *Hâver ü bahter,* doğu ile batı.

HAVERAN. Tar. coğ. Horasan'da (İran), Nesa ve Serahs arasında bölge ve kent. Bağlık, bahçelik. Şair Enveri'nin doğum yeri.

HÂVERAN çoğl. a. (fars. *ḫāver*'in ikili çoğl. *ḫāverān*). *Esk.* Doğu ile batı.

HAVERHİLL, ABD'de (Massachusetts) kent, aşağı Merrimack kıyısında; 46 100 nüf. Makine ve elektrikli gereçler sanayileri. Kereste sanayisi.

HÂVERİ sıf. (fars. *ḫāver* ve ar. *-ī*'den *ḫāverī*). *Esk.* Doğu ile ilgili, doğuya ait.

HAVERİNG, Londra yerleşme alanının doğu-kuzey-doğu'sunda borough; 240 300 nüf.

HÂVERİSTAH a. (fars *ḫāver* ve *-istān*' dan *ḫāveristān*). *Esk.* Doğu yönü.

Havers kanalları (XVII. yy.'da yaşamış bir ingiliz hekimin adından). Dokubil. Tıkız kemik dokusunun içinde bulunan silindir biçimindeki küçük kanallar.

HAVF a. (ar. *ḫavf*). *Esk.* **1.** Korku, korkma: *"Yunan ordusunun vicdanında, fikrinde hasıl olan bu havf ve haşyet bütün Yunan milletine intikal etmişti"* (Atatürk). **—2.** *Havf etmek, eylemek,* korkmak: *"...re'is-i usât olan Gume dehâlete mecbur olup ancak Dersaadet'e gelmekten havf etmekle..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). *"Havf eylerem ki nâgeh ire gönlüne melâl"* (Vasfi, XVI. yy.). **—3.** *Havfnâk,* korkulu, korku veren. ‖ *Havf-i bârî,* Tanrı korkusu. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Havf ü telaş,* korku ve telaş: *"...muharebenin iadesinden herkes havf ü telaş üzere idi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

—Esk. ruhbil. Korku. (XIX. yy.'da fr. *phobie* karşılığı olarak kullanılmıştır.) ‖*Havf-ül-rutube,* nem korkusu. (fr. *hygrophobie* karşılığı olarak kullanılmıştır.) ‖*Havf-ül-ziya,* ışık korkusu. (fr. *photophobie* karşılığı olarak kullanılmıştır.) ‖*Havf-ül-mâ,* su korkusu. (fr. *hydrophobie* karşılığı olarak kullanılmıştır.) ‖*Havf-i füshat, havf-i meydan,* meydan korkusu. (fr. *agoraphobie* karşılığı olarak kullanılmıştır.) ‖*Havf-i mehat,* kapalı yer korkusu. (fr. *claustrophobie* karşılığı olarak kullanılmıştır.) ‖*Havf-i teceddüd,* yenilik korkusu.

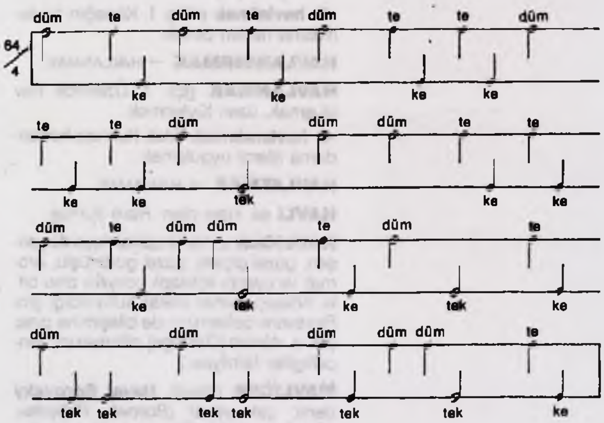
—ANSİKL. Sufiler, Allah'tan korkmanın gerektiğini Kuran'ın çeşitli ayetlerinden (XXX, 16; III, 175; XVI, 51 vb.) çıkarırlar. Bu korku, Allah'ın kullarını dünyada ya da ahirette cezalandıracağı düşünce ve inancına dayanır. Bu düşünce ve inanç, kuldaki korkuyu sürekli kılar. Korku, gelecekle ilgilidir ve Allah'ın kendisinden kaçanları yola getiren kamçısı, kalbin iyiyi ve kötüyü ayırt etmedeki yardımcısıdır. Havf'ın insandaki başlıca belirtisi onu hüzün içinde bırakmasıdır ve haşyet ve heybet adında iki türü daha vardır. Havf genel olarak "İman etmişseniz benden korkun" (III, 175) ayetinde olduğu gibi imanın, "Tanrı'dan ancak bilgili kulları korkar" (XXXV, 28) ayetinde olduğu gibi bilimin, "Tanrı, kendisinden sakınmamızı buyurmaktadır" (III, 28) ayetinde olduğu gibi, Tanrı hakkında duyguları ile gerçek bilgi sahibi olmanın (marifetin) koşuludur. Ancak, Tanrı'ya karşı böylesine bir korku içinde bulunan kulda, ibadet ettiği ve Tanrı'ya ortak koşmadığı sürece O'nun tarafından bağışlanacağı umudu (reca) vardır.

HAVFEN be. (ar. *ḫavf*'tan *ḫavfen*). *Esk.* **1.** Korkuyla, çekinerek, **—2.** *Havfen min Allah,* Tanrı'dan korkarak, Tanrı korkusuyla.

HAVHAV a. (yansıma sözc.). Çocuk dilinde köpek.

HAVİ sıf. (ar. *ḥavī*). *Esk.* **1.** Kapsayan, içine alan, toplayan: *"Bir ordunun mürekkep kısımlarının tabirlerini hâvi bir kelimat fihristi halindedir"* (F. Köprülü). **—2.** *Havi olmak,* kapsamak, içine almak, içinde bulundurmak.

HAVİ a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. (64 zamanlı, 49 vuruşludur. Peşrev ve birinci beste formlarında kullanılmıştır.)



havi usulü

HÂVİ, HÂVİYE sıf. (ar. *ḫavī*, dişl. *ḫāviye*). *Esk.* Issız, tenha, şenliksiz.

◆ **hâviye** a. Boş çöl.

HAVİD → POŞET.

HAVİL, -vli a. (ar. *hevl*, korku'dan bozulmuş). "Ölüm korkusuyla" anlamına gelen *can havliyle* deyiminde geçer. (→ CAN.)

HAVİLLAND (*sir* Geoffrey DE) → DE HAVİLLAND (*sir* Geoffrey).

HAVÍROV, Çek Cumhuriyeti'nde (Kuzey Moravya bölgesi) kent, Ostrava yakınında; 93 200 nüf. Konut alanı.

HAVİYE a. (ar. *hāviye*). *Esk.* Cehennemin yedinci katı.

HÂVİYE a. (türkç. *havya*'dan osm. *ḫāviye*). *Esk.* Havya.

HÂVİYE → HÂVİ.

HAVKALE ya da **HAVLAKA** a. (ar. *ḥavḳale, ḥavlaḳa*). *Esk.* **1.** "La havle velâ kuvvete illa billahi" (güç ve kuvvet yalnız Allah'tan gelir) sözü, ünlemi. **—2.** *Havkale-gû,* la havle çeken.

◆ sıf. *La havle* sözünün anlamından kaynaklanarak, güçsüz ve yaşlı anlamında kullanılır.

HAVL a.(ar. *ḥavl*). *Esk.* **1.** Yıl. **—2.** Çevre, etraf. **—3.** Güç, kuvvet, kudret: *Lâhavle velâ kuvvete illâ billahi* (kuvvet ve kudret ancak Allah'tan gelir). **—4.** *Havl-perver,* dayanıklı, sağlam: *"Bunlar birçok dağları birbiri üzerine yığarak semavâta doğru bir ma'ber-i havl-perver vücuda getirmişler idi"* (Mehmet Tevfik).

—İsl. Zekâta konu olan malın yıllanması. ‖*Havl-i havelan,* zekâta konu olan mala sahip olunduktan sonra, zekâtın farz olması için dolması gereken süre. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Varlıklı bir müslümanın zekât vermekle yükümlü tutulabilmesi için aranan koşullardan biri de zekât verebilecek kadar bir mala sahip olduğu günden başlamak üzere bir yılın dolmasıdır. *Havl-i havelan* denilen bu süre dolmadıkça zekât vermek farz olmaz. Bu süre üreme, ticaret vb. yollarla artıcı (nâmi) nitelikteki malın nisap* ölçüsüne ulaştığı günden başlar. Bir yılın bitiminde nisap ölçüsünde ya da üzerinde bulunan malın tümü için zekât vermek gerekir. Bu ölçünün altına düşen maldan zekât vermek gerekmez. Ancak, yıl içinde nisap ölçüsünün altına düşmekle birlikte, yıl sonunda bu ölçüye ulaşan mal için zekât gereklidir.



Václav **Havel**

HAVLAKA → HAVKALE.

HAVLAMA a. Havlamak eylemi; havlama sesi: *Uzaktan köpek havlamaları geliyordu.*

HAVLAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). **1.** Köpeklerden söz ederken, bağırmak, ürümek. **—2.** *Kaba.* Bir kimse sözkonusuysa, karşısındakini tedirgin edecek biçimde bağırıp çağırmak.

◆ **havlatmak** ettirg. f. Köpeğin havlamasına neden olmak.

HAVLANDIRMAK → HAVLANMAK.

HAVLANMAK gçz. f. Üzerinde hav oluşmak, üzeri tüylenmek.

◆ **havlandırmak** Tekst. Kumaşa havlandırma işlemi uygulamak.

HAVLATMAK → HAVLAMAK.

HAVLI sıf. Havı olan: *Havlı kumaş.*

HAVLICAN a. Yarı tropikal Asya'da yetişen, güzel çiçekli, güzel görünüşlü, aromalı ve uyarıcı köksaplı çokyıllık otsu bitki. Köksapı bahar olarak kullanıldığı gibi Fioravantı belseminin de bileşimine girer. (Bil. a. *Alpinia* [*Galanga*] *officinarum;* zencefilgiller familyası.)

HAVLIČEK (Karel), **Havel Borovský** denir, çek yazar (Borová, Přibyslav, 1821-Prag 1856). Papaz okulunu bırakarak gittiği Rusya'dan (1842-1844) düş kırıklığına uğrayarak ayrıldı (*Images de la Russie* [fr. çev.], 1904). Prag'a dönünce, ilkin hükümet yanlısı basında *(Pražské Noviny)* çalıştı, sonra kendi son derece liberal ve özellikle vatansever nitelikteki *Národní Noviny* gazetesini (1848-1850), ardından da *Slovan*'ı kurup çıkardı (1850-51). Suçlandı ve 1851-1855 arasında Brixen'e (Tirol) sürüldü, hasta döndü ve bir yıl sonra da öldü. Ülkesindeki modern siyasal gazeteciliğin gerçek kurucusuydu (*l'Esprit du Journal national* [fr. çev.], 1851; *Epîtres de Kutná Hora* [fr. çev.], 1851). Epigramları, özellikle 1848 arifesinde yazdığı epigramlar ve hiciv şiirleri (*Král Lávra,* 1854; *Tyrolské Elegie,* 1861; *Křest svatého Vladimíra,* 1876), ulusal kalıtın ayrılmaz bir parçası durumuna geldi.

HAVLÍČKUV BROD, esk. **Nemecky Brod,** Çek Cumhuriyeti'nde kent, Bohemya'nın doğusunda, Jihlava'nın K.'inde; 24 700 nüf. XIV. yy.'dan kalma katedral. 1422'de Sigismond'un, Zizka'nın husçular'ı karşısında bozguna uğraması.

HAVLU a. Kurulanmakta kullanılan havlı, yumuşak dokuma: *Yüz havlusu. Banyo havlusu.*
—El sant. *Havlu iğnesi,* ipliği sayılabilen kumaşlar üzerine, işleme ipliği üstte bol bırakılıp yüzeye tüylü bir görünüm verilerek yapılan işleme. (Kumaş yüzeyine alınan iplik bol bırakılıp dibine çapraz iğne yapılarak işlenir. Böylece havlu yüzeyindeki gibi tüylü bir görünüm elde edilir. Muntazam olabilmesi için kumaşın ipliklerinin sayılabilir olması gerekir.)
—Giy. *Havlu çorap,* tek ya da her iki yüzünde, havlu kumaşa benzer ince iplikçikler bırakılarak örülmüş pamuklu çorap. (Öteki çoraplara oranla esnekliği azdır.)
—Spor. *Havlu atmak,* boksör antrenörü ya da menajerinden söz ederken, oyunun durdurulması için (boksör kötü durumda ya da yaralıysa) havluyu ringe fırlatmak.
—Tekst. *Havlu kumaş,* tuvalet eşyalarının (havlular, bornozlar, banyo halıları) yapımında kullanılan dokuma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tekst. Havlu kumaşın her iki yüzünde, zemindeki çözgü ipliklerinden ayrı olarak işleyen ve *bukle iplikleri* denilen özel çözgü iplikleriyle oluşturulmuş bukleler vardır. Bukleler, oluşumları için gerekli bukle çözgüsü uzunluğunu devirli olarak sağlayan ve dokuma tezgâhına monte edilen kimi mekanik düzeneklerle (değişken kurslu tefe ya da sıkıştırmalı tarak) elde edilir. Bu dokumaların üretiminde genellikle pamuk kullanılır. Ağartma işleminden sonra, havlu kumaşlara çok yüksek bir su emme yeteneği kazandırılır; bu da, bu dokumaların kullanım alanlarını açıklar. Ayrıca, bukle ipliklerine bir jakar mekaniğiyle kumanda edilerek, çeşitli renkteki ipliklerin kullanımıyla dokuma üzerinde düzenli ya da düzensiz değişik desenler oluşturulabilir.

HAVLUCU a. Havlu dokuyan ve / ya da satan kimse.

HAVLUCULUK a. Havlu dokuma ve / ya da satma işi.
—ANSİKL. *Türkiye'de havluculuk,* XVIII. yy. başından sonra Bursa'da kadife dokumacılığının bir yan ürünü olarak gelişti. Daha sonra Buldan, Gaziantep ve İstanbul'da da dokunmaya başlandı. İlk dönemler el tezgâhlarında dokunan havluların hammaddesini oluşturan pamuk ipliği elde ve basit araçlar yardımıyla bükülüyordu. Kullanılacak pamuk ipliğinin kalınlığı ve niteliği, dokunacak havlunun cinsine göre değişiyordu. Havluların renklendirilmesi ve desenlendirilmesi de iplik kadar önemli bir konuydu. Renklendirmede yalnızca doğal boyalardan yararlanılıyor ve bu sayede havlunun solmaması ve desenlerin zemini boyamaması sağlanıyordu. Doğal boyamacılık özellikle başta Bursa olmak üzere Edirne ve İstanbul'da gelişmişti. Keten ipliğinden dokunan işlemeli ve havsız peşkirlerse ayrı bir üretim konusuydu. Dokunduktan sonra iki ucu ya da yüzeyi çeşitli malzeme ve tekniklerle işlenmiş havlular da vardı. Havluculuk da birçok sanat kolu gibi gedik teşkilatına bağlıydı. Dokunan havlular gedik teşkilatı tarafından kontrol ediliyor, uygun nitelikteyse mühürlenip bundan sonra piyasaya sürülüyordu. Bursa havlularının XVIII. ve XIX. yy.'lar boyunca birçok yabancı ülkelere ihraç edildiği, alıcılarının başında da Hindistan, İran, Suriye, Mısır ve Balkan ülkelerinin geldiği kayıtlardan öğrenilmektedir.
Bugün havluculuk bir sanayi kolu haline gelmiştir. XIX. yy.'dan başlayarak Batı'daki hızlı gelişme ve makineli üretime geçiş karşısında rekabet gücünü yitiren el tezgâhlarının yerini hızla makineler almış, elde bükülen pamuk ipliği yerine çeşitli kalite ve kalınlıkta hazır iplikler ve çeşitli elyaf kullanılmaya başlanmış, doğal boyalar yerini yapay boyalara bırakmıştır. Bunun sonucu olarak düşük kaliteli havlular piyasaya sürülmeye başlanmış ve bu üretim dalı günden güne gerileyerek özelliklerini yitirmiştir.

HAVLULUK a. **1.** Havlu asmak için yapılmış askı; havlu asacağı. **—2.** Banyoda içine havlu konulan dolap.

◆ sıf. Havlu yapmak için özel olarak dokunmuş kumaş için kullanılır.

HAVLUPÜSKÜLÜ a. Çin'de, Himalayalar'da ve Japonya'da yetişen, ilkbaharda beyaz ya da sarı renkli, kimi türlerde kokulu, bol çiçek veren ve kışın yapraklarını döken ağaççık. (Birçok türü ve melezleri süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *deutzia;* taşkırangiller familyası.)

HAVM ya da **HOVM** a. **1.** Sasani Persler'in haoma'ya verdikleri ad. **—2.** Simg. Genellikle her iki yanında bakışımlı bir biçimde iki hayvan bulunan yaşam ağacı. (Bu simge, doğu kumaşları aracılığıyla hıristiyan Batı'ya [erken Ortaçağ ve roman dönemi] aktarılan asur ve pers sanatlarına ait bir simgedir.)

Giraudon



havm
koç başlı iki kanatlı sfenksle çevrili Suriye-Fenike sanatı fildişi, İ.Ö. VIII. yy.
Arkeoloji müzesi, Halep

HAVOLALILAR, lat. **Hevelli** ya da **Heveldi,** VI. yy.'da Havola (bugün Havel) ırmağı bölgesinde yerleşen eski slav, vend ya da polab halk. Germenleşmeye karşı direndiler. 1150'de markgraf Ayı Albrecht, Branibor'u (Brandenburg) işgal etti, onları zorla hıristiyanlaştırdı ve topraklarına birçok kolon yerleştirdi. Berlin bu topraklar üzerinde kuruldu.

HAVÖZ a. (fr. *haveuse*). Mad. oc. POTKAPAÇ* MAKİNESİ'nin eşanlamlısı.

HAVRA a. (ibranice *hevra,* topluluk'tan). **1.** Yahudi dininde ayin yapılan büyük yapı. (→ SİNAGOG.) **—2.** Çok gürültülü yer.

HAVRAN, Balıkesir'in Ege bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 25 711 nüf. (1990); 559 km^2; 26 köy. Merkezi, Balıkesir'in 78 km B.'sında *Havran,* 8 878 nüf. (1990). Önemli zeytin üretim alanı. Ayrıca tahıl, pamuk, üzüm, incir üretimi.

HAVRAN, Suriye'nin güney-batı'sında yanardağ kökenli alçak plato (400-600 m), Golan ve cebel Druz arasında. Eski lav akıntılarını kaplayan kil tabakası, içindeki taşlar ayıklandıktan sonra (kurak geçen yıllar bir yana bırakılırsa) tahıl tarımına olanak verir. Hidrolik düzenlemeler, Romalılar döneminden bu yana yöreye halkların (bir bölümü dürzidir) yerleşmesine neden oldu. K.'den G.'e giden yolların geçtiği (özellikle Mekke yolu) Havran, uzun süre Şam'ın buğday ambarı oldu.
—Tar. Roma İmparatorluğu ikiye bölününce Bizans'ın payına düşen bölge, müslüman Araplar'ın eline geçerek (634) Şam vilayetine bağlandı. Haçlı seferleri sırasında Filistin'den buraya göçen müslümanlar, bölgeyi hıristiyanlara karşı başarıyla savundular. Osmanlı yönetimi döneminde, özellikle XVIII. yy.'da Lübnan Dürzileri buraya yerleşmeye başladılar. Babıâli, vergi vermemekte direnen Dürziler'i denetim altına almak için asker gönderdi (1852), ancak Kırım savaşı'nın çıkması üzerine türk birlikleri geri çağrıldı. Daha sonra Dürziler'le barışçı yollardan anlaşmaya çalışan Mithat Paşa, dürzi şeyhlerinden birini kaymakamlığa atadı ve bu kaymakam Havran sancağını osmanlı yönetimine uygun biçimde denetim altına almayı başardı. Bir süre sonra yine ayaklanan Dürziler, burada müslüman halkı öldürmeye ve camileri yıkmaya başladılar (1895). Abdullah Paşa komutasındaki türk kuvvetleri dürzi ayaklanmasını bastırarak dirlik ve düzeni yeniden kurdular (1900). Birinci Dünya savaşı sonlarında (1918) İngilizler'in eline geçen Havran, ertesi yıl Suriye'deki fransız manda yönetimine bırakılarak türk egemenliğinden çıktı.

HAVRAN çayı, antik **Euenos,** Ege bölgesinde, Edremit körfezine dökülen küçük akarsu.

HAVRÂNÎ (Ekrem **EL-**), suriyeli siyaset adamı (Hama 1914). Irak'ta Kilani rejimini destekledikten sonra, 1943'te milletvekili seçildi ve 1947, 1949, 1954 seçimlerini de kazandı. 1950'de Arap sosyalist partisi'ni kurdu. Bu parti üç yıl sonra Michel Eflak'ın Baas partisi'yle birleşti. Havrânî, Suriye Millet meclisi başkanı (1955), sonra da Birleşik Arap Cumhuriyeti başkan yardımcısı oldu ve bunun yanı sıra adalet bakanlığı görevini de üstlendi (1958), fakat Nasır'a muhalifliğinden ötürü istifa etti. Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin parçalanması, Baasçılar arasında da bir bölünmeye yol açtı (1961). Mart 1963 baasçı hükümet darbesinden sonra sürgünde yaşamak zorunda kaldı.

HAVR EL-HAMMAR → HOR EL-HAMMAR.

HAVRUZ a. (fars. *ābrīz*'den). *Esk.* Lazımlık.

HAVSA, Marmara bölgesinin Ergene

bölümünde Edirne iline bağlı ilçe; 27 900 nüf. (1990); 545 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 21 köy. Merkezi, Edirne'nin 28 km G.-D.'sunda *Havsa*, 9 237 nüf. (1990). Tahıl, ayçiçeği, şekerpancarı, üzüm, hayvancılık.

—Tar. Türkler'den önce *Ostudizus* adıyla bilinen yerleşme, 1361'de Murat I döneminde osmanlı topraklarına katıldı. Mehmet II'nin (Fatih) vezirlerinden Mahmut Paşa'ya has olarak verildiğinden *Havass-ı Mahmutpaşa* olarak da anılıyordu. Sokullu Mehmet Paşa döneminde bayındırlık hizmetleri hızlandı. 1839'da kaza merkezi, Cumhuriyet'in ilanından sonra nahiye, 1954'te de ilçe oldu.

—Mim. İlçedeki en önemli anıt, Mimar Sinan'ın yapıtı olan Sokullumehmetpaşa ya da Kasımpaşa külliyesi'dir (1576/1577). Cami, iki kervansaray, medrese, imaret, çifte hamam, tekke, arasta ve köprüden oluşan külliyeden, günümüze yalnızca cami, hamam, arastanın dua kubbesi ve külliyeye sonradan eklenmiş olan çeşme kalmıştır. Külliye, yapıları, Mimar Sinan'ın menzil külliyelerinde uyguladığı bir yenilik olarak yolun iki yanına yerleştirilmiştir. Kesme taştan, kare planlı, tek kubbeli caminin mermer mihrabı mukarnas süslemeli bir niş biçimindedir. Minberin yalınlığına karşılık, ahşap pencere ve dolap kapakları geometrik geçmeli bezemeleriyle dikkati çeker. Cami avlusuyla kervansaray arasındaki dua kubbesinin altından geçen yolun yanlarında arastanın dükkânları bulunuyordu. Kubbeyi, dört ayağa oturan kemerler taşıyordu. Çifte hamamın K.-D.'sundaki barok kubbeli, geniş saçaklı çeşme, Abdülhamit I dönemindendir (1778).

HAVSALA a. (ar. *ḥavṣala*). **1.** *Esk.* Kuş kursağı, taşlık. **—2.** *Esk.* Mide. **—3.** Zihnin anlama, kavrama yetisi. **—4.** *Havsalası almamak, havsalasına sığmamak*, aklı almamak, kabul etmemek: *Böyle bir şeyi nasıl yaparlar, doğrusu insanın havsalası almıyor.* ||*Havsalası geniş*, hoşgörülü ya da hiçbir şeyi umursamayan kimse için kullanılır.

—Esk. anat. Kalça kemikleri arasındaki boşluk; leğen.

HAVSALA a. Hayvanlarda bacakların üst kısmı ile o kısma bitişik vücut bölümüne verilen ad.

HAVSALİ sıf. (ar. *ḥavṣala* ve *-î*'den *ḥavṣalî*). *Esk.* Havsalaya ait, havsala ile ilgili.

HAVSIZ sıf. Tekst. Havlandırma işlemi görmemiş ve tüyleri kısa olan bir kumaş için kullanılır: *Havsız kadife.*

HAVŞA a. Denizc. Kaplamalara çakılan çivilerin, kaplama yüzeyinde çıkıntı oluşturmaması için çakılacağı noktalara önceden açılan yuva.

—İşlem. Bir mekanik parçadaki deliğin girişine, vida başını yerleştirmek için açılmış kesik koni biçiminde oyuk. ||*Havşa açmak*, bir deliğin girişini, bir vida başını yerleştirmek için genişletmek.

—Kuyumc. *Havşa açmak*, kuyumculukta, metal üzerinde süsleme amacıyla ya da taşevi olarak konik delikler açmak. (Bu işlem için matkap, freze ya da özel havşa kalemleri kullanılır.)

—Marangl. Vida başının gömülmesi için ahşap içine açılan yuva. (Kavelalı birleştirmede tutkal boşluğu açmak ve kenar pürüzünü almak için delik ağzına açılır.) ||*Havşa matkabı*, havşa açmada kullanılan ve uca doğru 75-80 derecelik açıyla konik bir biçim almış bir ya da daha çok ağızdan oluşan matkap. (Kavela uçlarına pah vermede kullanılan türüne *dişi havşa matkabı* adı verilir.)

HAVŞALAMA a. İşlem. Bir parçada, özellikle somun, rondela vb. için dayanak yüzeyi işleme.

HAVTÜYLÜ sıf. Bot. Kısa ve sık tüylerle kaplı yüzeylere denir.

HAVTÜYÜ a. **1.** Kuşlarda, rakhissiz ya da çok kısa rakhisli çevre tüyleri ya da örtü tüyleriyle kaplı, ufak boylu tüylerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Memelilerin yavrularında ya da soğuk yerlerde yaşanan memelilerde ısı yalıtımını sağlayan, ince esnek ve sık kılların tümü. (Havtüylerinin ve uzun, sert kılların tümü kürkü oluşturur.)

—ANSİKL. Yumurtadan yeni çıkan kuşlarda, deriyi yalnızca havtüyleri korur; buna karşılık gençlerde, sonra erişkinlerde tüyler iyice oluştuktan sonra da havtüyleri oldukça azalır. Havtüyünün her tüycüğü, birbirlerine bağlı olmayan çok sayıda kılçıktan oluşur; bu yapı, kuşun bedeninin büyük hacimde hava kapsayan (böylece iyi bir ısı yalıtkanı olur), çok hafif tüylerle örtülmesini sağlar. Havtüyleri, ayrıca, yorgan ve yatak örtülerinin ya da manşonların yapımında kullanılmaktadır; ne var ki sentetik maddeler giderek havtüyüne ciddi bir rakip olmaktadır. Havtüyü elde edilen kuşların başlıcaları kuğu, tavuk, ördek ve evcil kazdır.

HAVUÇ a. **1.** Kökü sebze olarak kullanılan otsu bitki. (Bil. a. *Daucus carota;* maydanozgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl. Bot. ve Tarım.] **—2.** Aynı bitkinin kökü.

—Nük. müh. *Radyoaktif havuç çıkarma*, radyoaktiflik sondajı için kesit alma. (Eşanl. RADYOAKTİF KAROT ÇIKARMA.)

—ANSİKL. Bot. ve Tarım. Yabani havuç, yol kenarlarında ve çayırlarda yetişen, beyaz köklü, ikiyıllık bir bitkidir. Sebze bahçelerinde yetiştirilen renkli iri köklü havuçlar bundan türemiştir. Havucun yaprakları çok parçalıdır; çiçekleri şemsiye biçiminde bir arada, küçük, beyaz ve sıktır. Tohumları dikenlidir. Sayıca pek çok olan havuç çeşitleri iki grupta toplanabilir: genellikle turuncu olan sebzelik havuçlar ve daha iri olan beyaz ya da sarı renkli yemlik havuçlar. En çok yetiştirilen havuç tipi silindir köklü "yarı uzun" havuçlardır; bunların topaç gibi çok kısadan, sivri uçlu çok uzuna kadar birçok çeşidi vardır. Islah edilmiş çeşitlerde çok turuncu-kırmızı renkte ince bir özek bulunur. Havuç derin ve kumlu topraklarda iyi yetişir. Ekimi (metrekareye 150 kök) şubattan temmuza kadar yapılır. Çeşidine ve bölgelere göre de hazirandan başlayarak bütün kış boyunca hasat edilir. Korunaklı yerlerde ilkbaharda da ürün alınır.

Havuç çiğ olarak yendiği gibi (salata, turşu) pişirilerek ve başka yemeklere katılarak da yenir. Çocuklar için çok yararlı bir sebzedir, % 9 oranında karbonhidrat ve ona ilginç tıbbi özellikler kazandıran bir pigment (karoten ya da provitamin A [büyüme, gece görme]) içerir.

Bebeklerde ve küçük çocuklarda, ishal ya da enterit durumlarında havuç çorbası tavsiye edilir. Ama bu rejim ancak birkaç gün için uygulanmalıdır.

—Halk hek. Havucun meyvesi (halk arasında 'tohum' denir) sindirimi kolaylaştırıcı, gaz söktürücü, idrar artırıcı, kurt düşürücü, âdet getirici, gebeliği önleyici ve cinsel gücü artırıcı olarak kullanılır. İnfusyon halinde (%5) günde 2-3 bardak içilir. Meyvenin dövülmesiyle elde edilen toz, hap halinde günde 1-3 gram alınır.

HAVUÇSİNEĞİ a. Larvasının havuç ve lahana köklerine verdiği zararla bilinen sinek. (Bil. a. *Psila rosae; Psilidae* familyasının örnek tipi.)

Havuş, Hatay ve çevresinde kadın erkek birlikte oynanan türkülü, halay türü bir halk oyunu. (Özellikle düğün törenlerinin başlıca oyunlarındandır.)

HAVUT a. (fars. *huveyd, havid*'den). **1.** *Esk.* Deve semeri. **—2.** *Havutuyla yutmak* → DEVE'Yİ HAVUTUYLA YUTMAK.

—Seram. Sırça öğütmekte kullanılan, granitten yapılmış, oval ya da dikdörtgen biçiminde, sığ havuz. (Bu havuzlar Kütahya seramik atölyelerinde, 1940'lara değin kullanıldı.) ||*Havut çekme*, havut elini ileri geri hareket ettirerek sırça öğütme. (Havut çekme bir ya da karşılıklı iki kişiyle yapılır.) ||*Havut eli*, sırça öğütmekte kullanılan, granitten yapılmış ağır, düzgün taş.

HAVUTLU, Adana'nın Yüreğir ilçesi Doğankent bucağına bağlı belde; 5 187 nüf. (1990). Belediye.

HAVUZ a. (ar. *ḥavż*). Su biriktirmek, yüzmek ya da çevreyi güzelleştirmek için dibi ve yanları su geçirmeyecek biçimde yalıtılarak suyla doldurulan çukur yer.

—*Esk.* *Havz-ı behişt*, cennet havuzu. || *Havz-ı hayal*, hayal havuzu. || *Havz-ı kevser*, cennette bulunan bir havuz. || *Havz-ı mevt*, suyundan içene her şeyi unutturduğuna inanılan havuz; ölüm havuzu. || *Havz-ı resul*, kıyamet günü cennette bulunanların suyundan içeceğine inanılan havuz. || *Havz-ı sâbih*, yüzer havuz. || *Havz-ı tersa*, içinde şarabın mayalandığı yer.

—Balıkç. Dalyanın üçüncü bölmesi. (Eşanl. KURNA.) || Akarsuyun kenarında bulunan, doğal olarak taşlar ya da kayalarla çevrilmiş küçük su birikintisi.

—Bayınd. Etrafı güvenlik seddeleriyle çevrili ve içinde tehlikeli ürünleri stoklamaya yarayan haznelerin bulunduğu yer.

—Camc. Bir fırında, ateşe dayanıklı özel malzemeden yapılan ve hazırlama aşamasında cam banyosunu içeren bölüm.

—Deniz yap. *Havuz kapağı*, bir kuru havuzun düşey eksenli silindir biçiminde ya da düzlemsel bir kesondan oluşan kapama organı; keson, bazıları geçirimsiz, bazıları da denizle bağlantılı, yani gelgit etkisiyle yükselen bölmeler içerir. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kanal havuz*, bir limanın rıhtımlar ve seddelerle sınırlanan ve yükleme -boşaltma işlemleri için gemilerin yanaşmasına elverişli olan bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kuru havuz*, içine, bakım ve onarımı yapılacak gemilerin çekildiği havuz. (Bk. *ansikl.* böl.)

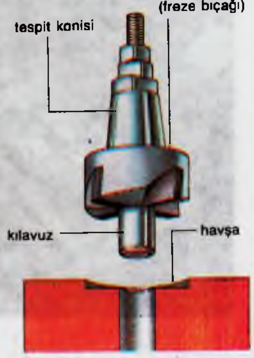
—Denizc. Bir ticaret gemisinin güvertesi üzerinde yer alan üstyapıları ayıran boşluk. || Eski gemilerde orta kasara ile kıç kasarası arasında kalan bölüm. || Küçük teknelerin kıç tarafında bulunan ve yolcuların oturduğu oturaklarla çevrili bölüm. (Eşanl. OTURMA MAHALLİ.) || Bir geminin bakımının ve onarımının yapıldığı, her türlü donanıma sahip yapı. (Gemilerin tonajına göre değişik havuzlar kullanılır: kuru havuz, yüzer havuz, raylı çekek yeri, karina ızgarası.) || *Gemi model havuzu*, gemilerin ilerlemeye karşı dayanıklılık sorunlarını, gemilerin ve platformların soluğan üstündeki dinamik duruş sorunlarını küçültülmüş modeller üzerinde çözmeyi sağlayan donanım. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kuru havuza girmek*, bir gemiden söz ederken, onarım için kuru olarak havuzlanmak. || *Yüzer havuz*, yatay bir metal bölge ile kenarları oluşturan düşey iki metal bölmeden inşa edilen ve geminin su altında kalan bölümünün açık havada kuru olarak bakımını ve onarımını yapmada kullanılan havuz. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Deric. Toprağa gömülü, silindir biçiminde büyük tekne; burada sepilemeyi tamamlamak için, su emdirilmiş sepi tabakalarının arasına deriler yığılır. (Havuz, "ağır sepileme" denilen eski usul sepileme uygulamasında kullanılır. "Ağır sepileme"de deriler havuzdan iki ya da üç kez geçer. Derilerin havuzda her kalış süresi üç ayı bulur. Hızlı sepileme yönteminde havuz yerine dolaplama fıçısında dolaplama işlemi uygulanır.) || *Havuza yatırmak*, derileri bir havuz içine yığmak.

—El sant. *Yıkama havuzu*, boyama ve kaynatma işleminden sonra, yazmaların içine atıldığı büyük havuz. (Yazmalar, içinde temiz su bulunan bu havuzda yıkama işleminden geçer ve açık havada kurutulur.)

—Esk. gökbil. *Havz-ı maki*, balık burcu.

—Mad. oc. *Arıtma havuzu*, atık suları arıtmaya ya da atımdan önce işlemeye yarayan havuz. || *Çöktürme havuzu*, cevher zenginleştirme fabrikasında atılacak kısırların çöktürülerek cevherin ayrılmasını sağlayan havuz.



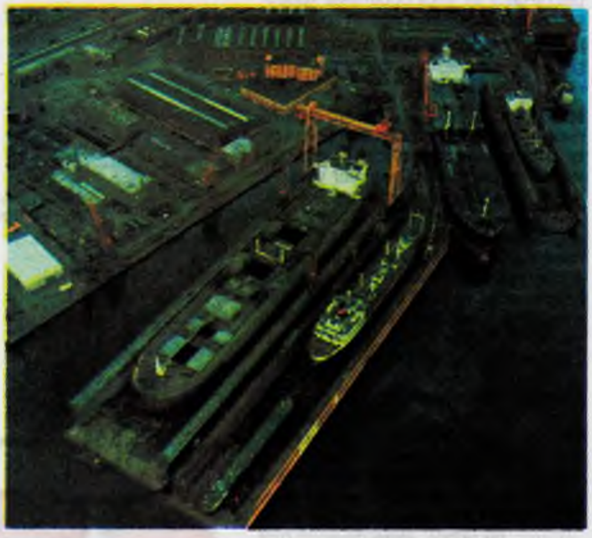
bir freze tezgâhında uygulanan havşalama



havuç
(çiçekli dal [ortadaki kara çiçek bu bitkiye özgüdür])



havuçlar



Götaverken AG

Göteborg (İsveç) limanındaki yüzer **havuzlar** (soldakinde 230 000 t'luk gemilerin bakımı yapılabilir)

—Metalürj. *Döküm havuzu,* kalıbın üzerine, sınırlı bir bölgede sıvı metal basıncını artırmak için yerleştirilen kap. || *Yolluk havuz* ya da *havuz,* dökümcülükte, kalıbın sıkılması sırasında kumu tutmak için kullanılan derece öğesi.

—Nük. müh. *Havuz tipi reaktör,* kalbi birkaç metre derinlikte su içine daldırılmış olan nükleer reaktör. (Bu su, hem yavaşlatıcı, hem soğutma suyu, hem de biyolojik koruma görevi görür.) || *Etkinsizleşme havuzu,* radyoaktif maddelerin ve özellikle kullanılmış yakıtın depolandığı yer. (Bu maddelerin etkinliği burada yavaş yavaş azalır. Havuzu dolduran su hem personeli ışınımlara karşı koruyan bir ekran, hem de radyoaktiflikten doğmuş artık ısıyı almaya yarayan bir ortam oluşturur.) || *Reaktör havuzu,* olağan sulu reaktörlerde, reaktör kabının üstünde yer alan ve özellikle reaktör çalıştığında ya da durduğunda, yakıt boşaltma ve yükleme işlemleri yapılırken personelin biyolojik korunmasını sağlayan su dolu havuz.

—Pastac. Hamura katılacak çeşitli maddelerin içine konduğu, un kümesinin ortasına açılan çukur.

—Seram. *Havuzda bekletme,* kili dinlendirmek için havuza yerleştirme. (Tuğla ya da kiremit üretiminde kullanılacak kil, bir süre havuzda bekletilir sonra işlenir.)

—Spor. *Atlama havuzu,* uzun atlama ya da üç adım atlamada atletin içine düştüğü kum dolu çukur. || *Çırpınma havuzu,* küçük yaş gruplarının yüzme eğitiminde kullanılan (20×10 m boyutlarında 0,50 m derinliğinde) havuz. || *Kum havuzu,* atletizmin uzun atlama ve üç adım uzun atlama dallarında kullanılan kum ile dolu havuz. || *Yüzme havuzu,* değişik boyutlarda (üst düzeyde yarışmalar için uzunluğu 50 m ve minimum genişliği 21 m) havuz ve etrafındaki tesisler; yüzme için, zaman zaman da atlama (kule ve tramplen) ya da sutopu için kullanılır.

—Su işler. Suları işleme çalışmalarının bir bölümünün yapılmasını sağlayan yapı (arıtma, havalandırma havuzu). || *Ortak havuz,* su arıtma işlemlerinin tümünü yapmaya yarayan ve her bölümü özel bir işlevle donatılan yapı. || *Yağmur suyu toplama havuzu,* bir yağmur suyu şebekesine derivasyon kanalı biçiminde yerleştirilen ve bu şebekenin yetirsiz kaldığı bölümündeki artık suyu toplayarak, işleme istasyonuna varış debisini düzenleyen yapı.

—Su ür. kült. Su ürünlerinin yetiştirilmesi için topraktan, çimentodan yapılan büyük hacimde su çukuru. || Büyümeleri için istiridyelerin bırakıldığı yapay havuz ya da çit. (Eşanl. İSTİRİDYELİK.) || *Kafesli* ya da *ağlı havuz,* düşey yerleştirilmiş birçok kafes ya da ağın birleşmesinden oluşan havuz. (Bu havuz, balıkları canlı canlı saklama olanağı verir.) || *Kafesli istiridye havuzu,* ince dallar ya da çitlerle çevrili istiridye havuzu.

—Tekst. Suya daldırma yoluyla tekstil bitkileri saplarının çürütüldüğü yer. (Durgun suda havuzlamada, hendek, kaynak, su birikintisi, gölcük ya da akarsu kenarında açılmış bir çukurdan [Asya'da, Afrika' da jüt ve kenaf için] ve "sıcak suda havuzlama" denilen keten havuzlamada da sıcaklık denetimli sanayisel bir tekneden yararlanılır.)

—ANSİKL. Deniz yap. *Havuz kapağı.* Kapalı konumdayken keson, döşekteki girinti içine batırılır ve yan duvarlara dayanır. Bu durumda keson hem kendi ağırlığının hem de suyun dış basıncının etkisiyle dayanakların sızdırmazlık parçalarına yaslanır ve böylece kuru havuzun suyu akıtılır. Açmak için, kuru havuzun doldurulmasıyla su, iki yüz arasında eşit düzeye gelince keson yüzer duruma getirilir ve ardından yandaki bir oyuk içine çekilir. Bu manevralar sırasında kimi bölmelerin pompalama yoluyla boşaltılması, kimilerinin de sıkıştırılmış hava gönderme yoluyla doldurulması gerekir. Havuz kapakları metal bir iskelet biçiminde olabilir ya da son uygulamalarda görüldüğü gibi öngerilmeli betonla gerçekleştirilir. Örneğin, dedveyti 550 000 t olan gemiler için tasarlanmış Brest kuru havuzu (Fransa, uzunluk 420 m, genişlik 80 m), 85,40 m uzunluğunda, 17,50 m genişliğinde ve 18,35 m yüksekliğinde, öngerilmeli betondan bir kapakla donatılmıştır ve bu kapak kendi kategorisi içinde dünyanın en önemli uygulamasıdır (1980'in ilk üç ayı).

• *Kanal havuzlar,* gelgit olayının görülmediği denizlerde bir giriş geçidiyle ön limana bağlanır: bunlar *açık havuzlar*'dır. Gelgit bulunan denizlerde ön limanla serbestçe birleşen ve düzeyi deniz düzeyiyle birlikte değişen *gelgit havuzları* ve bir eklüzle ön limana bağlanan ve düzeyi değişmeden hemen hemen yüksek deniz düzeyiyle aynı kalan *yüzdürme havuzları* ayırt edilir. Eklüzün bir tek kapağı varsa, gemilerin hareketleri ancak büyük gelgit yaklaşırken gerçekleşebilir. Eklüz iki kapakla ve odanın doldurulması ve boşaltılması için gerekli düzeneklerle donatılmışsa, gelgitin herhangi bir evresinde eklüze alma yoluyla hareketler mümkündür. Kanal havuzların boyutları yanaşacak gemilerin boyutlarına ve trafik yoğunluğuna uyarlanmalıdır. Koşullar elveriyorsa, kaldırma makinelerinin daha rahat kullanılmasına olanak veren uzun kanal havuzlar yapılması tavsiye edilir. Genişlikse, yüklenen ya da boşaltılan iki gemi arasından üçüncü bir geminin geçmesine, aynı zamanda da, karşıt yönde yüzer vinçlerin ya da şalopaların bulunmasına olanak vermelidir.

• *Kuru havuz*'un limandaki öteki havuzlarla bağlantısı devinimli bir kapama organıyla (genellikle havuz kapağı) donatılmış bir girişle sağlanır. Bu kapama organı, yapının başını oluşturan kâgir duvarlara dayanır. Havuzun pompalama yoluyla boşaltılmasından sonra gemi, önceden hazırlanmış omurga iskemleleri üzerine oturtulur ve havuzlama işlemi açık havada gerçekleştirilebilir. Geminin yeniden yüzdürülmesi için, çoğunlukla yalnızca çekim kuvvetinden yararlanılır.

Kuru havuzun boyuna kesiti eklüz odasının kesitine benzer ve bir döşekle birleştirilmiş iki yan duvar içerir. Kuru havuz boş olduğunda, yukarıya doğru, döşeğin alt yüzüne etkiyen basınç kuvvetleri nedeniyle, döşeğin yapımında bazı özel önlemler alınmalıdır. Bu amaçla çeşitli çözümler öngörülmüş ve uygulanmıştır: kendi ağırlığıyla bu basınca direnen kalın döşek, yan duvarlara gömülen ya da eklemlenen ince, betonarme ya da öngerilmeli döşek, zemine gömülen döşek ve son yıllarda uygulanan, temel zemininin sıvı akışıyla sürüklenmesini önleyen süzücü bir katman üzerine yerleştirilmiş az çok geçirimli bir döşek. Doldurma ve boşaltma işlemleri kâgir duvarlara yerleştirilen bir kanal ağını ve yapının başına merkezkaç pompalar döşenmesini gerektirir. 3-4 saatlik "normal" bir sürede havuzu kurutmak için, büyük havuzlarda pompalama gücü önem kazanır (Brest'in 3 no'lu kuru havuzunda, 20 m su altında toplam debisi 120 000 m³/sa olan 3 pompa). Döşekte birçok omurga iskemlesi bulunur (3-5) ve bunlar bakım ve onarımı yapılacak geminin biçimine göre kimi zaman uzaktan kumandayla ayarlanır. Yan duvarlar üzerinde gidip gelen ve havuzun herhangi bir noktasına, genellikle 100 t'un üzerindeki yükleri 50 m mertebesinde bir açıklığa aktarabilen vinçler, donanımı tamamlar.

Verolme (Hollanda), Lisnave (Portekiz),

Margueira'daki (Portekiz) Lisnave onarım tersanesinin kuru **havuzu** (boyutları [520 x 97 x 13 m] bu havuza 500 000 t'dan büyük petrol gemilerinin girmesine olanak verir)

Lisnave



Marsilya ve Brest (Fransa), Kavasaki (Japonya) kuru havuzları, en büyük petrol tankerlerinin (550 000 t dedveyt ve daha fazla) bakım ve onarımını yapabilecek büyüklüktedir.

—Denizc. *Gemi model havuzu.* Yakın bir geçmişe kadar gemi model havuzları, özellikle indirgenmiş modeller üzerinde gemi teknesi kalıplarının denenmesinde kullanılıyordu. Petrol arama işlemlerinin gelişmesi, içinde düzenli biçimde soluğanların oluşturulduğu gemi model havuzlarının yapılmasına yol açtı; bu da, denizde petrol arama işlemlerinde kullanılan platformların bütün sorunlarını inceleme olanağı verdi: yedekte çekme, denize indirme, konumlandırma, demirleme.

• *Yüzer havuz.* Yüzer havuz, klasik duvarlı kuru havuza göre çok daha hızlı yapılır ve yapıldığı yerden kullanılacağı yere kadar yedekte çekilebilir. Yatay bir ponton ile düşey doğrultuda iki yanal bölme içerir. Bu ponton ve bölmeler balast tankı görevi gören birçok sızdırmaz bölmeye ayrılır. Gemiyi havuza almak için vanalar açılır ve balast tanklarına su alınır; bu da yüzer havuzun suya gömülmesini sağlar. Yüzer havuz sudan yükselene ve gemi kuru olarak havuzlanana kadar aynı balast tankları pompalarla boşaltılır. Bu sırada gemi döşek denilen büyük takozlar üzerine oturur. Donanımlar, kaldırma aygıtları ve havuzun suya batmasına ve yüze çıkmasına kumanda eden organlar yüzer havuzun yan duvarlarının üst bölümünde bulunan sızdırmaz bir kabindedir. Havre özerk limanı için 1980'de Atlas okyanusu tersanelerinde inşa edilen 50 000 t'luk kaldırma gücüne sahip yüzer havuzun boyutları örnek olarak verilebilir: uzunluk 240 m, genişlik 64,6 m, en alt noktadan en üst noktaya kadar olan yükseklik 22,4 m.

Pasifik savaşı sırasında, Amerikalılar ileri üslerinde bulunan yüzer havuzlardan geniş bir biçimde yararlandılar. Atölyeler içeren, sökülebilir ve özdevinimli olan bu havuzların kimileri 50 000 t'luk bir kaldırma gücüne sahipti ve çok büyük gemilerin bakımında da kullanılabiliyordu. Yüzer havuzlar günümüzde de büyük güce sahip donanmalarca kullanılır.

HAVUZBALIĞI a. Doğu Asya'nın ılık iklimli bölgelerinden (Çin, Japonya) Türkiye'ye getirilen tatlısu balığı. (Bil. a. *Carassius auratus;* sazangiller familyası; boyu 40 cm'ye kadar.) [Eşanl. KIRMIZIBALIK.]

—ANSİKL. Türkiye'de havuzbalığı adıyla bilinen bu hepçil balığın ağzı küçük ve suratının ucundadır. Ağız köşelerinde bıyık yoktur. Sırt yüzgeçleri gövdenin ortasından kuyruğa kadar uzanır. Bedenleri parlak kırmızı, yüzgeçleri daha açık kırmızıdır. Başın üstü ve ense koyu kahverengi ya da yeşilimsidir. Soğukça yerlerde yaşayanların renkleri biraz daha koyu olur. Türkiye'deki tatlısularda bulunmaz, yalnızca akvaryum ve havuzlarda süs balığı olarak beslenir.

HAVUZCUK a. Anat. Böbreğin idrar boşaltıcı kısmında, büyük kalislerin birleştiği yerde bulunan ve üreterle devam eden bölüm.

HAVUZLAMA a. Denizc. Bir geminin karinasını temizlemek ya da onarmak eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

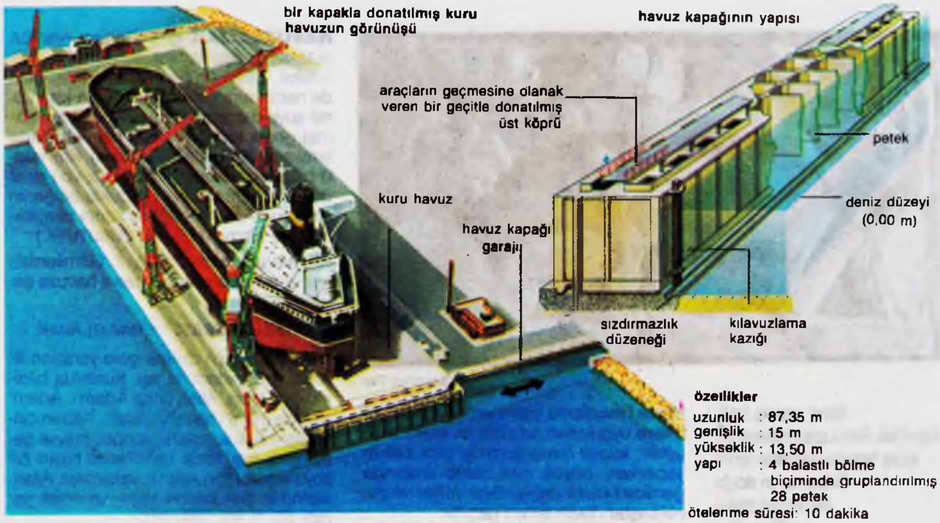
—Kâğ. san. *Havalandırmalı havuzlama,* kâğıt hamuru, kâğıt ya da karton fabrikalarının boşaltma sularındaki organik maddeleri gidermek için hava eşliğinde uygulanan işlem.

—Su ür. kül. Balıkları ya da daha başka su organizmalarını su haznesinde toplama. (Özellikle anaçlar yapay üretimden önce havuzlanırlar). || Havuza bırakma eylemi.

—Tarım. Atık suları ve sulu şerbetleri (idrarlı sular) açık havada, doğal çukurlarda ya da kazılarak hazırlanmış havuzlarda bekleterek arınmalarını sağlama işlemi. (İki çeşidi vardır: sığ havuzlarda yapılan aerobi havuzlama, 1,5 m'den derin havuzlarda yapılan anaerobi havuzlama. Havuzlamayla arıtma işlemi mekanik havalandırıcı ya da oksijenleyici aygıtlar kullanılarak hızlandırılabilir.)

—Tekst. Tekstil bitkilerini havuzlamak eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Denizc. Büyük ya da orta tonajlı gemileri havuzlama kuru havuzlarda ya da kimi kez yüzer havuzlarda gerçekleştirilir. Küçük gemiler için kızak ızgaralar kullanılır, hatta kimi kez gemiler ters çev-



Marsilya özerk limanının bir belgesine göre

bir havuz kapağının havadan görünüşü ve çalışma ilkesi

Paoli-Marsilya özerk limanı



Marsilya özerk limanının 10 no'lu kuru havuzunda bir petrol tankeri



Martinot-Top

Havva uzanmış halde Autun'daki Saint-Lazare katedrali'nin kuzey taçkapısı atkısından ayrıntı Gislebertus'un olduğu ileri sürülen heykel XII. yy. başı *Rolin müzesi, Autun*

rilerek havuzlama işlemi yapılır. Askeri gemilere uygulanan havuzlama işlemi ikiye ayrılır: *küçük havuzlama*'da yıllık bakım yapılırken, *büyük havuzlama* sırasında gemide önemli değişiklikler yapılır ve gemi baştan başa elden geçirilir.

—Tekst. Havuzlama, bitkilerin üzerinde bulunan aerobi ve anaerobi bakterilerinin ve mantarlarının salgıladığı enzimlerin yol açtığı biyokimyasal tepkimelerin sonucudur. Bakışımsız bir karbona sahip bu enzimlerin pektik, odunsu vb. bağlayıcılar üzerinde seçici bir etkisi vardır ve odunsu selülozik bağları indirgeyerek bunları kısmen parçalarlar; böylece de sıyırma işlemi sırasında soymuk liflerin ayrılmasını ve demetlerin açılmasını kolaylaştırırlar.



Lauros-Giraudon

Havva'nın yaratılışı *İnsanın Aynası*'ndan minyatür Flandre XV. yy. *Condé müzesi Chantilly*



Lauros-Giraudon

Havva Yaşlı Lucas Cranach'ın bir resminden *(Âdem ile Havva)* ayrıntı *Güzel sanatlar müzesi, Besançon*

Her zaman nemli bir ortamda (yaşamın gelişebilmesi için zorunlu koşullarda) gerçekleştirilen bu işlem, gerekli ve yeterli miktarda denetlenmeli ve sınırlandırılmalıdır; gerçekten de, bu işlem, çok kısa olduklarından tekstil maddelerinin üretiminde kullanılamayan lifli hücrelerin (bir keten gövdesinde 30 000'den 50 000'e kadar) birbirlerinden tamamen ayrılmasına neden olur. Nehirlerin kirlenmesine yol açan akarsuda havuzlama, Avrupa'da artık uygulanmamaktadır. Çok fazla el emeği ve enerji gerektiren kapalı teknede havuzlama da aşağı yukarı 1960'tan bu yana Fransa'da yapılmamaktadır.

Makineyle gerçekleştirilen hasadın ilerlemesi sayesinde toprakta havuzlama suda havuzlamaya baskın çıktı. Makine, namlı biçimde söktüğü bitkileri toprağa bırakır ve aerobi mantarları ağırlıklı mikroorganizmalar sıcaklık, nem, çiy, yağmur vb. koşullara bağlı olarak gelişir. Bununla birlikte, toprakta havuzlama her bölgede gerçekleştirilemez; iklim koşulları uygun olmayan bölgelerde (Belçika, Polonya, vd.) hâlâ suda havuzlama işlemi yapılır.

Havuzlama işlemini her zaman, gövdelerin samanını ve odunsu bölümlerini elemek ve demet çıkarmak için sıyırma işlemi izler.

HAVUZLAMAK g. f. Denizc. HAVUZA ALMAK*'ın eşanlamlısı.

—Tekst. Lifleri özütlemek amacıyla, gövde namlılarını gerek uzun ya da kısa süreli suya daldırma yoluyla (suda havuzlama) gerek toprakta ısı ve nem etkisinde bırakarak (toprakta havuzlama), kimi tekstil bitkilerinin (keten, kenevir, jüt vb.) elyaf demetlerinde bulunan kabuklu bölgenin odunsu ve pektik bağlayıcılarını parçalamak ve elemek. (Eşanl. ÇÜRÜTMEK.)

◆ **havuzlanmak** edilg. f. Gemilerden söz ederken onarılmak üzere havuza çekilmek.

HAVUZLANMAK → HAVUZLAMAK.

HAVVA, kitaplı dinlere göre yaratılan ilk kadın, Hz. Âdem*'in eşi. Kuran'da bildirildiğine göre, Allah önce Âdem'i, Âdem'den de (nefs) Havva'yı yarattı. İkisinin cinsel ilişkide bulunmaları sonucu Havva gebe kaldı. Karı koca, kendilerine hayırlı bir soy vermesi için Allah'a yakardılar. Allah, ikisinden çok sayıda kadın ve erkek yarattı (IV, 1; VII, 189-190).

Hz. Muhammet bir hadisinde Havva'nın Âdem'in sol kaburga kemiğinden yaratıldığını belirtir, başka hadislerinde de kadınların çabuk darılan, kırılan doğalarını Havva'nın bu yolla yaratılmış olmasına bağlar.

Tevrat'ta "yasak meyve"yi Âdem'e Havva'nın yedirdiği bildirilir. Bu nedenle yahudi ve hıristiyan inançlarına göre "ilk günah"ın işlenmesinde birinci sorumlu kadın sayılır (Eski ahit, Yaradılış, III 4-6, 12). Kuran'daysa Âdem ile Havva cennettelerken şeytanın onlara "ilk günah"ı birlikte işlettiği, bu nedenle cennetten çıkarıldıkları, sonra pişman olarak tövbe ettikleri ve Allah'ın da kendilerini bağışladığı bildirilir (II, 35-37; VII, 22-25).

—İkonogr. Geleneksel olarak çıplak olan Havva heykelleri, çoğu kez katedrallerin taçkapılarına yerleştiriliyordu (Reims, Rouen, Bamberg, Trogir, Sibenik); ayrıca Autun katedrali'ndeki (XII. yy.) alçakkabartma, Clermont-Ferrand'da N. D.-du-Port katedrali'ndeki sütun başlığı, Rizzo'nun mermer heykeli (Dukalar sarayı, Venedik), Van Dyck'in (*Mistik kuzu*, Gent), Dürer'in (Madrid) ve Van Scorel'in (Haarlem) resimleri, Jean Cousin'in, fransız resminin ilk çıplağı olarak kabul edilen *Eva Prima Pandora*'sı (Louvre) sayılabilir. *Havva'nın yaratılışı* Michelangelo'nun Sistina capellası'ndaki resimlerinden birinde betimlenmiştir; Hildesheim katedrali'nin bronz kapılarındaki *Âdem ile birleşme* (1015), Saint-Savin freskleri ve *Yahudi antikçağı*'ndaki bir minyatür (XV. yy., B. N., Paris); *Âdem ile Havva'nın cennetten kovulması*, Verona'da S. Zeno'nun kapılarında, Bologna'da S. Petronio'nun taçkapısında (Jacopo della Quercia), Masaccio'nun (Floransa), Michelangelo'nun (Sistina capellası), Raffaello'nun (Vatikan), Pontormo'nun (Floransa), G. Cesari'nin (Louvre), Domenichino'nun (Louvre) resimlerinde, Holbein'in ve Leidenli Lucas'ın gravürlerinde, Brüksel'deki St-Michel katedrali'nin *Doğruluk Kürsüsü*'nde işlenmiştir. Rodin'in Cehennem Kapısı'ndaki *Havva utanç içinde*'sini de saymak gerekir. (→ CENNET, GÜNAH.)

HAVVAANAELİ a. **1.** Turpgillerden bir bitkinin kurusu *(Anastatica hierochuntia).* Eskiden bu bitkiyle hazırlanan sulu özütler âdet söktürücü olarak kullanılırdı. Günümüzde bitkinin kurusu Samsun, Sivas gibi yörelerde doğumu kolaylaştırıcı olarak kullanılır. Bitki doğum yapacak kadının yanında, bir kap içinde suya konur. Dalların açılması ile doğumun kolaylaşacağı kadına anlatılır ve bitkinin bulunduğu sudan doğuracak kadına içirilir. Doğumdan sonra bitki gene bir çiviye asılarak kurumaya bırakılır. Kuruyan dallar büzülüp kapanır. Bir tek bitki pek çok doğumda kullanıldığı için dalın şişmesi için içine konduğu suyun hamile kadına içirilmesinin bir ilaç etkisi olamaz. Ancak manevi bir etkisi olduğu düşünülebilir.

HAVVARA, Libya'nın Trablus bölgesindeki dağlık kesimlerde yaşayan berberi kabileler grubu. Bazı Havvara kabileleri de Trablus bölgesinin iç kısımlarıyla Fizan arasında, dağınık bir biçimde yaşarlar. VII. ve XII. yy.'larda K. Afrika tarihinde önemli bir rol oynamışlardır.

HAVYA a. Kaynakç. Bir sapa bağlı sivri bir metal kütleden oluşan ve yumuşak lehimde kullanılan alet. (Havya kaynakta kullanılmaz ve burnunu gereken sıcaklığa getirmek için odun kömürü ateşiyle, alevle ya da elektrik direnciyle ısıtılır.)

HAVYAR a. Mersinbalığının yumurtalarıyla hazırlanan yarı konserve (hafif tuzlu) ürün. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Havyar kesmek,* yapması gerekli işle uğraşacağına vaktini boş geçirmek (arg.).

—Balıkç. Sardalya avında olta yemi olarak kullanılan, tuzlu balık yumurtaları (özellikle morina yumurtası).

—ANSİKL. Hazar denizi'ndeki mersinbalıklarından elde edilen havyarı Ruslar XVI. yy.'dan beri bilmektedir. XIX. yy.'ın sonlarına doğru, balıkçılığın gelişip sanayileşmesiyle birlikte, taneli havyar tekniği geliştirildi ve Hazar denizi'nin İran kıyılarında da ilk soğuk hava tesisleri kuruldu. İlkinin kökeni 1893'e kadar inen İran'daki *balıklavaları* 1953'e kadar Sovyetler işletti; 1953'te, Musaddık hükümeti *balıklavaları* ulusallaştırdı, ama buralarda gene de SSCB'nin yöntemleri uygulandı. SSCB günümüzde en büyük havyar üreticisidir; İran'daki devrime kadar ikinci sırayıysa İran alıyordu. Bu iki ülke dünya havyar üretiminin % 95'ine varan bölümünü sağlamaktadır.

Balıklar yumurtlama döneminde denizlerden ırmaklara girmek için ayrıldıkları sırada avlanırlar; dişinin karnından sağlan yumurtanın ağırlığı kendi ağırlığının yaklaşık % 10'unu, mersinmorinasında % 30'unu bulur. Boylara ayırmak, yıkamak, süzmek ve tuzlamak için yumurtalar bir elek üzerine yayılır, daha sonra da işlenir. Elde edildiği mersinbalığının tipine göre havyar çeşitlere ayrılır: ağırlığı 800 kg'ı bulabilen mersinmorinasından iri tanelı, gri renkli havyar elde edilir; karacabalığın havyarı sarı, taneleri orta büyüklüktedir; taneleri en küçük havyar bir mersinbalığı türünden *(Acipenser stellatus)* elde edilir, ama bu havyar çok kokuludur.

Preslenmiş havyar, birlikte sıkıştırılmış ve tuzlu bir karışımla sulanmış çok olgun tanelerden oluşur; tadı taneli havyardan daha keskindir. *Beyaz havyar,* beyaz mersinbalığından elde edilir ve tadı çok daha az keskin olur.

Mersinbalığı dışındaki balıkların, örneğin sombalığının *(kırmızı havyar),* gerçek havyarla aynı biçimde hazırlanan yumurtalarına havyar değil, balıkyumurtası denir.

HAVYARLI sıf. Balıkç. Yumurtası olan balıklar için kullanılır.

HAVZ a. (ar. *ḥavż*). *Esk.* **1.** Suya girme. **—2.** Tehlikeli bir işe girişme.

HAVZA a. (ar. *ḥavża*). **1.** Bir akarsuyun ve bunun kollarının beslenme alanını oluşturan ve bu akarsuyla kolları tarafından akaçlanan bölge. (Bk. *ansikl.* böl. Hidrol.) **—2.** Maden bakımından zengin yöre: *Zonguldak kömür havzası. Ruhr havzası.*

—Coğ. *İşgücü havzası,* nüfus olaylarına ve iktisadi evrime bağlı olarak, işgücüne ilişkin özellikler taşıyan coğrafi alan. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizbil. → ÇANAK.

—Hidrol. *Kapalı havza,* suları denize ulaşamayan havza. ‖ *Beslenme havzası,* sel düzeyinin üst kesimi; vadiciklerin birleşmesiyle dağın yamacını kertikleyen son derece düzensiz koni biçimi bölümler içeren genel bir görünümle belirginleşir.

—Yerbil. ve Jeomorfol. Genellikle topografya açısından çökmüş biçime sahip ve herhangi bir jeolojik dönemde çökellerle

dolmuş büyük doğal bölge. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Coğ. *İşgücü havzası.* Bir sanayi ya da ticaret kuruluşunda ya da bir iktisadi etkinlik alanında ücretle çalışanların coğrafi kökeninin çözümlemesi, işçi sağlama alanının sınırlandırılmasını gerektireceğinden, işgücü havzası kavramında geleceğe dönük yan ağır basmalıdır. Bununla birlikte, burada, sözkonusu kavram hem işgücü potansiyeline sahip bölge olarak daha dar, hem de işgücü sağlanan alana ilişkin olarak daha geniş anlamda ele alınacaktır. Ücretlilerin kökeni, doğum ya da çalışma öncesi son yerleşim yeri itibariyle çözümlenebilir. Doğum yerine ilişkin bilgi, ücretlinin olası iç göçlerini hesaba katmasa da doğal artışa ilişkin öngörü çalışmalarıyla doğrudan bağlantısı kurulabilir. Son yerleşim yerine ilişkin bilgi, işgücü kaynağı olan bölgelerin daha iyi belirlenmelerine olanak verir. Bu bölgeler, bir yandan az ya da çok yerel işgücü potansiyeline, öte yandan işçilerin az ya da çok akışkanlığına bağlı olarak çok geniş olabilirler. Bu durumda işgücünün sağlandığı alan, bölge dışı, ulusal ya da uluslararası bir havza olabilir. Böylece niteliksiz işgücünün azgelişmiş bölge ya da ülkelerden daha gelişmiş bölge ya da ülkelere, yönetici, mühendis ve teknisyenlerin de ters yönde göçlerine tanık olunur.

Çoğu kez çakışmalarına karşın, ücretlilerin geldiği bölgeyi istihdam sonrası yerleşim yerleriyle karıştırmamak gerekmektedir. Sözkonusu yerleşim bölgelerinin boyutları, işgücünün günlük dönüşümlü yer değiştirmelerinin örgütlenme biçimince koşullanırlar. Sonuçta, yerleşim bölgeleri çok genel olarak, toplu ya da bireysel ulaşım olanaklarının gelişimiyle yakından ilgilidir. Sanayi devriminin ilk evrelerinde ve özellikle XIX. yy.'da, toplu ulaşım olanaklarına daha büyük ölçülerde bağımlılaşma (tramvaylar ya da banliyö trenleri) sözkonusu yerleşim bölgelerinin, alansal olarak değilse de, niteliksel olarak gelişmesi sonucunu doğurdu. Bireysel ulaşım olanaklarının gelişmesiyse, yerleşim bölgelerinin oluşmasında önemli bir dönüşüm gerçekleştirdi; alansal genişleme ve mekân yayılması. Bu tür bir dönüşüm karayolu ulaşım olanakları sağlandığı ölçüde kent dışında, kırsal alanlarda sanayi kuruluşlarının yerleşmesine yabancı değildir.

Bir sanayi ya da ticaret kuruluşunun ya da bir sanayi bölgesinin işgücü yerleşim alanlarına ya da işçilerin geldiği bölgelere göre, işgücü havzası kavramı, niceliksel ve niteliksel açıdan çözümlenebilen bir işgücü potansiyeline sahip bir alanın sınırlandırılmasını gerektirmektedir. Bu durumda, nüfus yapılarının bir işlevi olarak, bugün ya da gelecekte işçi bulabilme olanakları üzerinde durulur. İşgücünün, çoğunlukla maliyetinin görece düşüklüğüyle atbaşı giden yenilenebilir bolluğu, sanayi yerleşimlerin belirleyici bir etmeni olmuştur. Bugün de iki koşula bağlı olarak bu olgu geçerlidir: özellikle çok kırsal alanlarda, işgücünün bolluğuyla birlikte görülen nitelik eksikliği önemli bir engel oluşturmuyorsa ve işgücü havzası ile çevre bölgelerde nüfus, düşük akışkanlık özellikleri gösteriyorsa. Akışkanlık oranı yüksekse, işgücü istihdam bölgelerine doğru yönelir. Sonuçta, özel gereksinimler, iktisadi etkinlik tiplerine göre büyük değişiklik gösterebilir. Bu nedenle, bir işgücü havzasının nüfus çözümlemesi, yalnızca nüfus olaylarının dinamiklerine değil, aynı zamanda cinsiyetin, yaşın yapısına, genel ya da mesleki eğitim düzeyine yöneltilmelidir.

—Hidrol. Havza kavramı ilk kez, XVIII. yy.'ın ortalarında Philippe Buache tarafından ortaya atıldı. Hidrografik havza (ya da yamaç havzası) kavramı her zaman jeolojik havza ya da dağbilimsel havza kavramının eşdeğeri olmayabilir. Önceleri sanıldığının tersine, havzanın her zaman tepelerle ya da dağlarla sınırlanmış olmak gibi bir durumu yoktur: sınır bataklık bir bölgede de yer almış olabilir ve uygulamada belirgin olmayabilir. Kapmalar* nedeniyle, havzayı sınırlayan su bölümü çizgileri değişebilir: en hareketli ağlar, havzalarını, komşu ağların zararına genişletenlerdir. Hidrografya ağının çizgisi, yani havzanın genel biçimi kabarmalar üzerinde belli başlı bir etkinliğe sahiptir: dandritik ağlı ya da balık kılçığı biçiminde uzamış bir havzada kabarmalar yaygınlık kazanır ve yelpaze ağlı değirmi bir havzadakinden daha az şiddetlidirler. Bir havza bunların yanı sıra bazı rakamsal verilerle de belirginleşir: yağış göstergesi, akış göstergesi, akış eksikliği, akış katsayısı, eğim göstergesi, yoğunluk (sıkılık) göstergesi.

—Yerbil. ve Jeomorfol. *Karasal havzalar,* bir kıtanın iç kesimlerinde yer alan ve zayıf bir taşınmaya uğramış karasal çökellerle dolmuş çöküntülerdir (gölsel havzalar). *Çökme havzaları,* gerilme kuşaklarında (rift) yer alan kırıklarla sınırlıdır ve çok kalın karasal çökellerle doludur; bu çökeller çoğu kez yanardağ akıntılarıyla (Limagne) birleşir. Asıl *tortul havzalar,* sığ denizlerle örtülü temelin bir bölümü üzerinde yer alan alçalma alanlarına karşılık oluştururlar; bu denizler, kirecin ve kilin egemen olduğu çökeller bırakır: Paris havzası, triyastan miyosene kadar geçen süre içinde oluşmuş ve 3 000 m kalınlıklı bir çökelle dolmuştur. *Okyanus havzaları,* kıta kenarları, okyanus sırtları ve depremsel ya da volkanik olmayan dağlarla sınırlanmışlardır; taban, daha iri taneli çökellerle ara katmanlaşmış denizel çamurlarla örtülüdür; hareketsiz kıta kenarlarıyla sınırlı havzalarda çökeller daha kalındır ve karasal gereçler egemendir (türbiditler); çökeller, etkin kıta kenarlarıyla çevrili havzalardaysa daha incedir ve ayrıca pelajik ya da yanardağ kökenli gereçler egemendir. Gerek asıl tortul havzalar, gerekse okyanus havzaları, daha sonraki dağoluş hareketleri tarafından kıvrımlanabilir ya da bunun tersi sözkonusu olabilir.

HAVZA, Orta Karadeniz bölümünde Samsun iline bağlı ilçe; 62 564 nüf. (1990); 793 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 81 köy. Merkezi, Samsun'un 81 km G.-B.'sında *Havza,* 17 962 nüf. (1990). Şekerpancarı, tahıl üretimi. TMO siloları. Un fabrikaları. Kaplıcalar.

—Arkeol. ve Mim. İlçenin 21 km D.'sundaki *Lerdüge* tümülüsleri* Antikçağ'dan günümüze ulaşan başlıca kalıntılardır (İ.Ö. I. - İ.S. II. yy.'lar). İlçe merkezindeki Mustafapaşa camisi (1256), osmanlı döneminde iki kez onarıldı. Kesme taştan, kiremit örtülü basit bir yapı olan caminin kare planlı ana mekânı üç sahınlıdır. Havza ya da Mustafabey imareti, Amasya emiri Yörgüç Paşazade Mustafa Bey tarafından yaptırılmıştır (1429). 1938-1940'ta onarılan imaret Atatürk kütüphanesi olarak halka açılmıştır. Yapı dikdörtgen planlı ana mekân ile, iki kapıyla bu mekâna bağlanan üç beşik tonozlu, kare planlı bir odadan oluşur. Mustafabey hamamı da (Küçük hamam, Şifa kaplıcası) 1429 tarihlidir. Mustafabey türbesi (1429), kubbeye geçişi sağlayan geometrik motifli tuğla süslemeleriyle dikkati çeker. Kare planlı türbenin duvarlarının alt bölümü kesme taştan, üstü taş ve tuğla dizilerinden oluşur. Büyük hamam, Sadipaşa hamamı gibi adlarla anılan Kızgözü kaplıcası bir Bizans yapısının yerine yapılmıştır (1256).

Havza genelgesi, Mustafa Kemal'in Havza'dan komutanlar, yöneticiler ve resmi kurumlar için yayımladığı genelge (28 mayıs 1919). Genelgede, yurdun işgal altında olduğu, ulusun yok olma tehlikesi yaşadığı açıklanmaktadır. Ayrıca genelgede, düşmanın istila hareketine karşı halka dayalı çete kuvvetleri oluşturulması, düzenli ordunun dikkatle kullanılması, protesto mitingleri düzenlenmesi, İstanbul hükümetinin uyarılması ve bütün dünyanın dikkatinin Anadolu'ya çekilmesi istendi. Gönderilen genelgede "Milletin esaretten kurtuluşu, hâkim ve müstakil olarak topraklarımızda yaşayabilmesi ancak azimkâr ve namuslu ellerin milleti kısa ve doğru yoldan müdafaai hukuk ve istiklale sevkiyle kabil olacaktır" denildi.

HAWAİİ, Büyük Okyanus'ta takımada, ABD'nin eyaleti, Polinezya'da; 16 600 km²; 1 115 274 nüf. (1990). Yönetim merkezi *Honolulu.*

coğrafya

Yengeç dönencesinin tam G.'inde yer alan takımada, K.-B.'dan G.-D.'ya doğru uzanan başlıca sekiz adadan oluşur: Niihau, Kauai, Oahu, Molokai, Lanai, Kahoolawe, Maui ve Hawaii (bu adaların hepsi yanardağ kökenli ve dağlıktır). Tropikal iklimin etkisindeki takımadada, rüzgâr alan çok yağışlı kıyılarla (K.-D.) rüzgâr almayan, çok daha kurak kıyılar (G.-B.) arasında büyük bir iklim farklılığı görülür.

Takımadada, sayılarının 1830'a doğru 130 000 olduğu sanılan Polinezyalılar çok azaldı: 1905'te 37 000; günümüzdeyse saf ırktan Polinezyalılar'ın sayısı 10 000'i geçmez. Yerlilerin çoğu, takımadaya akın eden çeşitli halk öbekleriyle (özellikle Japonlar, Çinliler, Filipinliler ve Kuzey Amerikalılar) karışarak melezleşmiştir. Yaşam düzeyinin hızla yükselmesi bütün bu topluluklarin bütünleşmesini kolaylaştırmıştır. (Gelir düzeyi, Amerika kıtası genel ortalamasından yüksektir.)

Başlıca geçim kaynağı öncelikle şekerkamışıdır; şekerkamışı üretimi için çeşitli Asya ülkelerinden işçi getirilmiştir. Makineleşme ve yüksek verim, şekerkamışı üretiminin, ücret giderlerinin çok yüksek olmasına karşın, 1 Mt dolayında tutulmasına olanak vermiştir. Tersine, hasat döneminde çok sayıda işçiyi gerektiren ananas işletmeleri gerilemektedir. Geniş alanlarda yaygın yöntemlerle ve süt üretimi için de yoğun yöntemlerle büyükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Balıkçılık önemlidir (uzunkanat tonbalığı).

Tarımsal üretimden sağlanan gelir, bugün askeri harcamaların (Pearl Harbor, Büyük Okyanus'taki en büyük hava-deniz üssüdür) ve turizm etkinliklerinin yanında düşük kalır: 1955'te 110 000 olan turist sayısı, 1990'larda yaklaşık 4 milyona yükselmiştir. Özellikle ABD'den (% 75) ve Japonya'dan (% 20) gelen bu turistlerin çoğu, Oahu adasındaki Honolulu'nun plajı olan Waikiki'de konaklamaktadır.

tarih

Tahiti asıllı olan Hawaiililer, takımadaya yaklaşık 1000 yılında geldiler. Yalnızca sözlü kültürü olan, ama çok gelişmiş gemicilik ve tarihlendirme tekniklerine dayanan feodal tipte bir toplum kurdular. Kaptan Cook 1778'de çıktığı bu adalara ingiliz donanma bakanının onuruna "Sandwich" adaları adını verdi. Bir yıl sonra buraya geri döndü ve öldürüldü.

• *Batı istilası (1780-1850).* Kral Kameha-

J. C. Dusanter-Explorer



Hawaii
Kauai adasından bir görünüm

meha I (1782-1819) Avrupa silah ve tekniklerinden yararlanmayı bildi ve adaların çoğunda kalıcı bir krallık kurdu. Amerikalı balina avcılarının adalarda kışlamasından, birçok kâşif, tüccar ve serüvencinin gelmesinden ve kaptan Vancouver'in 1794'te sürü hayvanları getirmesinden yararlandı.

1820'de ilk Yeni İngiltere presbiteryen misyonerleri geldi. 1825'te Picpus tarikatına bağlı rahipler papa tarafından adaları hıristiyanlaştırmakla görevlendirildi. 1831'de protestanlar katoliklerin adalardan sürülmesini sağladılar. Fransız hükümeti ve misyonerleri (1838'de) dinsel ve ticari bakımdan protestanlarla eşit haklara sahip olmak istediler. 1842'de bir ingiliz konsolosun gelmesi ve Royal Navy'nin (Krallık donanması) Hawaii hükümeti üzerinde yaptığı baskılar, olayların artmasına yol açtı. Palmerston döneminde, özellikle 1835 ve 1851 yıllarında huzursuzluk iyice yoğunlaştı; bu arada amerikalı misyonerlerin etkisi giderek arttı. Kamehameha hanedanı bağımsızlığını korumaya çalıştı, ama anayasal bir hükümeti (1839) ve yazılı bir anayasayı (1840) kabul etmek zorunda kaldı. 1842-43'te Büyük Britanya, Fransa ve ABD, takımadanın bağımsızlığına saygı taahhüdünde bulundular; ama yollarla donatılan, avrupalılaşan (dil, okullar, din) Hawaii tümüyle değişti.



Stephen William **Hawking**

• *Amerikan egemenliği (1850-1900).* Amerikalılar, Hawaii limanlarına serbestçe girme hakkını elde ettiler (1849), ama Kamehameha III'ün ilhak isteğini geri çevirmeleri, Hawaii'nin Fransa ve İngiltere ile yakınlaşmasına yol açtı. Amerikalı kahve ve şekerkamışı ekicilerinin yerleşmesi, Hawaii ürünlerinin tek dış pazarı olan ABD ile karşılıklı ticareti geliştirdi (1875). 1887'de Pearl Harbor koyu bu ekicilere bırakıldı.

Amerikan pazarı Hawaii şekerine kapatılınca bunalım baş gösterdi (1890 himayeci tarifesi). Kraliçe Liliuokalani, amerikanlaştırılmaya karşı tepki gösterdiyse de, 1893'te bir grup amerikalı ekici ve misyoner tarafından tahttan indirildi. Takımadanın, ABD'ye ilhakını isteyen bir cumhuriyet ilan edildi. Başkan Cleveland önce bu isteği reddetti, ama emperyalist dalga 1898'de Hawaii'nin ABD tarafından ilhakına ve 1900'de ülke toprağı statüsüne alınmasına yol açtı.

• *Bir amerikan toprağı (1900'den beri).* Meyve ve şeker satışının yanı sıra, 1922'den sonra yoğun biçimde askeri tesislerin kurulması takımadanın refahını sağladı. Pearl Harbor önemli bir üs durumuna geldi. Özellikle japon ağırlıklı büyük bir göç hareketi karşısında yerli nüfus azınlıkta kaldı.

Savaş, Japonlar'ın 7 aralık 1941'de Pearl Harbor'a saldırmasıyla başladı. Bir daha tehdit edilmeyen adalar, yoğun bir askeri etkinliğin ve (asya kökenli halkın özgürlüklerinin askıya alınması pahasına) Pasifik savaşı'nın merkezi oldu. Özerklik yanlılarının başarısızlığa uğramasından sonra, 1959'da Hawaii'ye eyalet statüsü tanındı.

J.-P. Leloir



Coleman **Hawkins** (Pleyel salonu, Paris, 1966)

arkeoloji

Hawaii'de yerleşmiş olan Polinezyalılar'ın araç ve gereç kültürü görece bir yalnızlık içinde yavaş yavaş gelişti. Hawaiililer, kalıntılarına bugün de bolca rastlanan tapınaklar *(heiao)* yaptılar: bir duvarla çevrili, taraçaları, tören bölmeleri olan avlular, daha önemli avlularda üstleri kabuk örtüsüyle *(tapa)* kaplanmış dallardan yapılan "kâhinler" kulesi adı verilen kuleler.

HAWAİİ, *Hawaii takımadaları*'nın en büyük adası; 10 400 km²; 92 053 nüf. (1990). Yanardağları dünyanın en büyük yanardağları arasında yer alır. Mauna Loa (4 168 m) ve Kilauea etkindir. Sönmüş olan Mauna Kea (hava gözlem istasyonu) 4 208 m'ye ulaşır. Tarım (K.'de şekerkamışı, G.'de kahve) günümüzde turizmden (ulusal park) daha az önemlidir. Başlıca kenti, kuzey kıyısındaki Hilo'dur.

HAWAİİ DİLİ a. Eskiden Hawaii adaları'nda konuşulan polinezya dili.

HAWAİİ GİTARI a. Müz. Altı çelik telli elektro gitar türü. (Çalınışındaki en belirgin özellik, madeni bir blokun sap üzerinde kaymasıyla sağlanan titreşimdir.)

Hawk, sesüstü hızla alçak, orta ve yüksek (18 000 m'ye kadar) uçuş yapan uçaklara karşı kullanılan karadan havaya güdümlü mermi. 40 km erimli olan bu güdümlü mermiler NATO ülkeleri silahlı kuvvetlerinin donatımı içinde yer alır.

HAWKE (Robert), avustralyalı siyaset adamı (Bordertown, Güney Avustralya, 1929). 1970-1980 arasında Sendikalar konseyi (ACTU) başkanı ve 1983 şubatından başlayarak İşçi partisi başkanı; partisinin mart 1983 seçimlerindeki zaferinden sonra başbakanlığa geldi. İktisadi başarılarıyla en sevilen başbakanlardan biri oldu. Aralık 1985'te erken seçimlere gitti. Seçim sonucunda partisi Temsilciler meclisi'nde çoğunluğu korudu. Kimi hükümet üyelerine yöneltilen eleştiriler Hawke'un durumunu sarsmadı. 1987'de erken seçimleri kazanarak üçüncü kez başbakan oldu. Aralık 1991'de yerini kendi partisinden Paul Keating'e bıraktı.

HAWKES (John), amerikalı yazar (Stamford, Connecticut, 1925). Roman ve öyküleri (*The Cannibal*, 1949; *The Beetle Leg*, 1951; *The Goose on the Grave* ve *The Owl*, 1954; *Lime Twig**, 1961; *Second Skin*, 1964; *Lunar Landscapes*, 1969; *The Blood Oranges*, 1971; *Death, Sleep and Traveller*, 1974; *Travesty*, 1976; *The Passion Artist*, 1979; *Virginie: Her Two Lives*, 1982; *Adventures in the Alaskan Skin Trade*, 1985; *Whistlejacket*, 1988) deneysel amerikan edebiyatının en iyi örnekleri olarak kabul edilir. Şiddet ve boğuntu kurgulamaları olan yapıtlarında, klasik konular, düşcülük ve cinsel simgeler bir araya gelir.

HAWKE'S BAY, Yeni-Zelanda'nın istatistik alanı, North İsland'da; 11 303 km²; 141 800 nüf. (1990). Merkezi *Napier*.

HAWKİNG (Stephen William), ingiliz kuramsal fizikçi (Oxford 1942). Oxford'daki University College ve Cambridge'deki Trinity College'da öğrenim gördü. Gonville'de ve Oxford'daki Caius College'da araştırma görevlisi seçildi. 1960'ların başlarında, tedavisi olmayan amyotrofik lateral skleroz hastalığına yakalandı. Hastalığın giderek ağırlaşan etkisine karşın çalışmalarını sürdürdü. Görelilik kuramı ile kuvantum mekaniğinden yararlanarak patlayan kara delikler kuramını geliştirdi. Ayrıca uzay-zaman tekillikleri üzerine çalışmalar yaptı. Eskiden bilinemez olarak kabul edilen kara deliklerin özelliklerini kuramsal olarak belirleme çabalarına hız kazandırdı. Çalışmaları, bu kuramsal özellikler ile klasik termodinamiğin ve kuvantum mekaniğinin yasaları arasındaki ilişkiyi ortaya koyduğu için de önem taşır. Fiziğe katkıları nedeniyle birçok ödül kazanan Hawking 1974 yılında Royal Society'nin en genç üyesi oldu ve 1979 yılında Cambridge üniversitesinin Lucas kürsüsüne getirildi. Başlıca yapıtları şunlardır: *The Large Scale Structure of Space-Time* (G.F.R. Ellis'le birlikte; Uzay-zaman'ın büyük ölçekli yapısı, 1973), *General Relativity: An Einstein Centenary Survey* (Genel görelilik: doğumunun yüzüncü yılında Einstein değerlendirmesi, 1979), *Superspace and Supergravity* (Üstünuzay ve üstünçekim, 1981), *The Very Early Universe* (Evrenin ilk dönemi, 1983), *300 Years of Gravitation* (Yerçekiminin 300 yılı, 1987), *Zamanın kısa tarihi* (A Brief History of Time, 1988).

HAWKİNS (*sir* John), ingiliz amiral (Plymouth 1532 - Puerto Rico açığında 1595), William Hawkins'in oğlu. Afrika ile Amerika'daki ispanyol sömürgeleri arasında köle ticareti yapan (1562) ilk ingiliz olarak ispanyol tekeline darbe indirdi. 1573'te Kraliyet deniz kuvvetleri hazinedarı olduktan sonra, 1588'de Yenilmez Armada'yı yenen filolardan birine komuta etti. 1590 Portekiz seferini Frobisher ile birlikte yönetti, 1595 Antiller savaşı sırasında Drake'in yardımcısı olarak büyük savaşlara katıldı ve bu son savaş sırasında da öldü.

HAWKİNS (*sir* John), ingiliz müzik tarihçisi (Londra 1719 - *ay. y.* 1789). Händel'in dostuydu. 1776'da *A General History of the Science and Practice of Music* (Kuram ve uygulama bakımından genel müzik tarihi) adlı beş ciltlik yapıtını yayımladı. Kimi konularda Ch. Burney'in aynı konudaki yapıtından ayrılan bu tarih, bugün bile başvurulan bir kaynaktır.

HAWKİNS (Coleman), amerikalı caz saksofoncusu (Saint Joseph, Missouri, 1904 - New York 1969). "Bean" ("fasulye") adı takılan Coleman Hawkins, tenor saksofonu önemli bir solo çalgısına dönüştüren ilk cazcıdır. 1922'de Fletcher Henderson'ın orkestrasında profesyonel müzik yaşamına başladı. 1934'te bu topluluktan ayrılarak Avrupa'ya gitti. Burada geçirdiği beş yılı aşkın süre içinde, önce İngiltere'de, sonra -Rambler'ler ile plak doldurduğu- Hollanda'da ve -Django Reinhardt ile birlikte çaldığı- Fransa'da sanatını sergiledi. Savaş arifesinde New York'a dönünce birkaç ay büyük bir orkestrayı yönetti, başyapıtı olan *Body and Soul* plağını bu orkestrayla doldurdu (1939). Bir yıl sonra başladığı bağımsız meslek yaşamını ölümüne değin sürdürdü, dönemin cazcılarının çoğuyla (başlangıçta Thelonious Monk ile daha sonra Miles Davis, Duke Ellington, Sonny Rollins vb. ile) çaldı. Çalgısından çıkan yumuşak olduğu kadar güçlü ve etkileyici tını, melodi yaratma yeteneği ve armoni bilgisiyle, Lester Young'dan önceki tenor saksofoncuların çoğu üzerinde belirleyici etki bıraktı. Başlıca plakları: *Honeysuckle Rose* (1937), *She's Funny that Way* (1939), *İndian Summer* (1941), *How Deep is the Ocean* (1943), *Yesterday* (1944), *Just Friends* (Sonny Rollins ile birlikte, 1963).

HAWKİNS (Erick), amerikalı dansçı ve koregraf (Trinidad, Colorado, 1915'e doğr.). American Ballet (1936-37) ve Ballet Caravan'da (1936-39) çalıştı. İkinci topluluktayken ilk koregrafisini yaptı: *Show-piece* (1937). Martha Graham'ın sürekli eşlikçisi olan Hawkins, Graham ile birlikte on yıl boyunca önemli erkek rollerini yorumladı (bunların bir bölümü ilk yorumdur): *Every Soul is a Circus* (1939), *Letter to the World* ve *El Penitente* (1940), *Deaths and Entrances* (1943), *Appalachian Spring* (1944), *Night Journey* (1947). 1951'de kendi topluluğunu oluşturdu. Yapıtlarının çoğu sınırlı sayıda dansçı için düzenlenmiştir: *Eight Clear Places* (1960), *Early Floating* (1962), *Geography of Moon* (1964), *Lords of Persia* ve *Naked Leopard* (1965), *Black Lake* (1969), *Of Love* (1970), *Angels of the İnmost Heaven* (1971), *Classic Kite Tails* (1972), *Greeks Dreams, With Flute* (1973), *Dawn Dazzled Door* (1974), *Death is the Hunter* (1975).

HAWKS (Howard), amerikalı sinemacı (Goshen, İndiana, 1896 - Hollywood 1977). Birinci Dünya savaşı sırasında avcı pilotuydu, bir rastlantı sonucu 1920'de Hollywood'ta sahne donatımcısı oldu. Kurgucu, yönetmen, ardından senaryo yazarı olarak çalıştı; ilk yönetmenliğini 1926'da yaptı. 1928'den başlayarak, *A Girl in Every Port* ile kendini gösterdikten sonra, *The Dawn Patrol* (1930) ile yeteneklerini kanıtladı. Daha sonra da amerikan sinemasında tutulan her türde film çevirdi. Başlıca yapıtları: *Scarface* (gangster filmlerinin ilk örneği) [1932]; *The Crowd roars*, 1932; *Twentieth Century*, 1934; *Viva Villa*, 1934; *Barbary Coast*, 1935; *Bringing up Baby*, 1938; *Melekler kanatlıdır* (Only Angels have Wings) [1939]; *Aslan yürekli çavuş* (Sergeant York) [1941]; *Cuma kızı* (His Girl Friday)

[1942]; *Air Force,* 1943; *To have and have not,* 1945; *Büyük uyku* (The Big Sleep) [1946]; *Kanlı nehir* (Red River) [1948]; *I was a Male War Bride,* 1949; *Yeşil gözlü esire* (The Big Sky) [1952]; *Erkekler sarışınları tercih eder* (Gentlement prefer Blondes) [1953]; *Kahramanlar şehri* (Rio Bravo) [1958]; *Vahşi avcı* (Hatari) [1962]; *El Dorado,* 1966; *Son darbe* (Rio Lobo) [1970].

HAWKSBEE ya da **HAUKSBEE** (Francis), ingiliz fizikçi (öl. 1713'e doğr.). 1706 yılında, Otto von Guericke'nin kükürt küresinin yerine bir cam silindir koyarak elektrostatik bir makine yaptı. Cıvalı barometrenin, oynatıldığında haznesinde meydana gelen elektro-ışıldama olayını açıklığa kavuşturdu. Pnömatik makineyi geliştirdi ve Guericke'nin vakumda seslerin zayıflaması deneylerini tamamladı: suyun sesi ilettiğini kanıtladı.

HAWKSMOOR (Nicholas), ingiliz mimar (Nottinghamshire 1661 - Londra 1736). 1690-1725 arasında, Vanbrugh ile birlikte, ingiliz barok okulun ustalarındandı. 18 yaşında Londra'ya geldi, *domestic -clerk* olarak Wren'in hizmetine girdi, üç yıl sonra da Chelsea hastanesi'nde onun yardımcısı oldu. 1683'te Winchester Palace çalışmalarına katıldı, 1689'dan başlayarak Hampton Court ve Kensington çalışmalarını yönetti. 1691-1712 arasında, Londra'daki St Paul katedrali'nin yapılmasında Wren'in yardımcılığını yaptı. 1698'de Greenwich'te *clerk of works* ve *surveyor's clerk* olarak çalıştı. 1699'dan başlayarak Vanbrugh ile sıkı bir ilişki içinde etkinlik gösterdi (Londra'da birçok kilise inşaatı; Cambridge ve Oxford [Queen's College] için planlar; Castle Howard [Yorkshire], ardından Blenheim Palace [Oxfordshire] inşaatları). 1715'te, Whitehall, Saint James ve Westminster sarayları yapım çalışmalarının sorumluluğu ona verildi.

HAWKWOOD (*sir* John), ingiliz kökenli condottiero, İtalya'da **Giovanni Acuto** adıyla tanınır (Hedingham Sibil, Essex 1320'ye doğr. - Floransa 1394). İngiliz ordusunda yüzbaşıydı. Brétigny antlaşması'nın ön görüşmeleri sırasında açığa alındı (1360). Bunun üzerine, *Beyaz Bölük* adlı bir kuvvet (3 000 kişilik) kurarak, sırasıyla birçok italyan devletinin hizmetinde çalıştı.

HAWORTH, Büyük Britanya'da (West Yorkshire) kent, Charlotte ve Emily Brontë burada doğdu (doğdukları ev müzeye dönüştürülmüştür). Brontë kardeşlerin mezarları kilisededir.

HAWORTH (*sir* Walter Norman), ingiliz kimyacı (Chorley, Lancashire, 1883 - Birmingham 1950). Durham (1920), sonra Birmingham (1925) üniversitelerinde profesörlük yaptı, terpenler ve glüsitler üzerine araştırmalar gerçekleştirdi. C vitamini ya da askorbik asidin yapısını belirledi ve ilk bireşimini gerçekleştirdi (1933). Bu çalışmasıyla, P. Karrer ile 1937 Nobel kimya ödülü'nü paylaştı.

HAWORTHİA a. (öz. a. *Haworth*'tan). Güney Afrika'da yetişen sarısabırlara yakın bitki. (Benekli, etli ve sapsız yaprakları rozet biçimindedir. Burgu yaprakçıklarıyla sarılmış küçük çiçekleri iki dudaklı olup salkım ya da başaklar halinde toplu bulunur. 60 tür; zambakgiller familyası.)

HAWTHORNE, ABD'de (Kaliforniya) kent, Los Angeles yerleşme alanında, havalimanının G.-D.'sunda; 56 400 nüf.

HAWTHORNE (Nathaniel), amerikalı yazar (Salem, Massachusetts, 1804 - Plymouth, New Hampshire, 1864). Yapıtlarında Yeni İngiltere'ye özgü arkaizmlere çokça yer verdi. Püriten bir aileden geliyordu (dedesinin dedesi Salem büyücülerinin davasında yargıçtı). *Kızıl* damga* (The Scarlet letter) [1850] adlı romanında püritenliğin etkisi fark edilebilir: bir papazın çocuğunu taşıdığı halde bir doktorla evlenen genç bir kadının öyküsüdür bu. Roman bir yandan yanlış bir adımın yol açtığı felaketi, bir yandan da sonunda yatışan manevi bir bunalımın öyküsünü anlatır. Hawthorne, gene püriten düşüncenin soyutlamalarını aşamayan bir üslupla öyküler yazdı (*Twice-told Tales,* 1837; *Mosses from an old manse,* 1846). *The Blithedale Romance*'da (1852), Brook Farm topluluğu'nun eleştirisi çerçevesinde hem alegorinin hem de aşkınlık düşüncesinin sınırlarını çizdi. *House* of seven gables*'da (1851) ise, edebi uğraşı, bir ilkörnek değeri taşıyan ve çok eski bir yerin, geçmişle şimdinin iç içe geçtiği bir yerin anlamını tanımlamak olarak belirledi. Yabancı ülkelere yolculuk Hawthorne'un ilgi alanını genişlettiyse de (*The Marble Faun,* 1860; *Our Old Home,* 1863) onu alegori eğiliminden de kötülük saplantısından da kurtaramadı.

HAWTHORNE (William Rede), ingiliz mühendis (Benton, Newcastle yakınında, 1913). Frank Whittle'ın ilk türbojetinin yanma odalarını tasarlayıp gerçekleştirdi; bu türbojet tepkili uçakların yapımında (1941) hareket noktasını oluşturdu.

HAWTREY (*sir* Ralph George), ingiliz iktisatçı (Slough, Buckinghamshire, 1879 - Londra 1975). 1904'ten başlayarak Hazine'de çalıştı, Harvard'da (1928-29) ve Royal İnstitute of İnternational Affairs'te ders verdi. Para sorunları uzmanı olarak, paranın tedavül hızı kavramına aydınlık getirdi ve iktisadi dalgalanmaları banka sisteminin işleyişiyle açıkladı (*The Economic Problem* [İktisat sorunu], 1926; *Capital and Employment* [Sermaye ve istihdam], 1937; *The Art of Central Banking* [Merkez bankacılığı sanatı], 1932).

HAY ünl. (fars. *hay*). Beklenmedik bir durumla karşılaşıldığında söylenen şaşkınlık, sevinç, kızgınlık, hayıflanma vb. belirten kimi kalıp kullanımların başına getirilir: *Hay Allah bu da nerden çıktı? Hay sen çok yaşa e mi? Hay Allah kahretsin.*

◆ a. *Hay hayı gitmek vay vayı kalmak,* gençliğini, güzelliğini, sağlığını yitirmiş olmak. ||*Haydan gelen huya gider,* "emek harcanmadan kolayca elde edilmiş şeyler aynı kolaylıkla elden çıkar" anlamında kullanılır.

HAY ya da **HAYY** a. (ar. *ḥayy*). *Esk.* **1.** Allah'ın adlarından. **—2.** *Hayy-ı lâyemut,* ölümsüz Tanrı. || *Hayy-ül-kayyum,* kendiliğinden var olan ölümsüz Tanrı.

◆ sıf. Diri, canlı.

HÂY ya da **HÂ** sıf. (fars. *ḫayiden,* çiğnemek'ten *ḫāy, ḫa*). *Esk.* "Çiğneyen" anlamında bileşik sözcükler türetilmiştir: *jaj -hây* (→ JAJHÂ), *şeker-hây* (şeker çiğneyen; tatlı söz söyleyen) vb.

HAY (*uved* **EL-**) → ZA.

HAY (Jean) → HEY.

HAY (James), **Carlisle** kontu, iskoçyalı saray adamı (öl. 1636). James I ve Charles I hesabına birçok diplomatik görevi başarıyla sonuçlandırdı; onlar da kendisine Amerika'da geniş topraklar verdiler.

HAY (Lucy), **Carlisle** kontesi, James Hay'in ikinci karısı (1599-1660). Kızlık adı Percy olan Hay, XVII. yy. ortasındaki karışıklıklar sırasında büyük bir siyasal etkinlik gösterdi. Presbiteriyen partiye bağlıydı; 1642'de parlamento üyelerini kralın tasarılarından haberdar etti. Buna karşılık, ikinci savaşta da kralın hakkını savundu. Gerçekte her iki partiye de ihanet etti. Sonradan krallığın yeniden kurulması için çalıştı.

HAY (John Milton), ABD'li diplomat (Salem, İndiana, 1838 - Lake Sunapee, Newbury, New Hampshire, 1905). Dışişleri bakan yardımcılığı (1879-1881), Londra büyükelçiliği (1897), son olarak da dışişleri bakanlığı (1898-1905) yaptı. Büyük Britanya ile iyi ilişkileri korumaya çalıştı ve 1903'te Hay-Bunau-Varilla antlaşması'nı imzaladı. Yapıtları: *Pike County Ballads* (Baladlar) [1871] ve *Abraham Lincoln* (Abraham Lincoln'ün yaşamı) [1890].



J. - L. Passek kol.

Howard **Hawks**'ın Lauren Bacall ve Humphrey Bogart ile (ortada) çevirdiği *To have and have not*'tan (1945) bir sahne

HAY (Gyula), macar yazar (Abony, Budapeşte yakınlarında, 1900 - Ascona, Maggiore gölü, 1975). Çok genç yaşta siyasal mücadelelere katıldı ve macar komününün (1919) başarısızlığa uğraması üzerine ülkesinden ayrılarak, sırasıyla Berlin, Viyana, İsviçre ve SSCB'de yaşadı. Macaristan'a dönüşünde (1945) resmi görevlere atandı, fakat 1956 ayaklanmasına katıldığı için altı yıl hapse mahkûm edildi. 1960'ta affa uğradı, İsviçre'ye çekildi. Başka yapıtları arasında bir de 1935'te yazdığı, imparator Sigismond ile Jan Hus arasındaki çatışmayı konu alan ve insanın alınyazısı ve iktidarın kullanılması üzerine yüksek düşünceleri içeren bir oyunu vardır: *Dieu, empereur, paysan* (fr. çev.) [1935].

Hay tepkimesi, safra tuzlarını idrarda görünür hale getirmeye yarayan tepkime. (Bu tepkime, safra tuzlarının, yüzeysel gerilimi değiştirmesi ilkesine dayanır.)

HAYA a. (fars. *ḫāye*). **1.** Erbezi. **—2.** *Esk.* Yumurta.

—*Esk. Haye-i iblis,* şeytan hayası; bir efsaneye göre, kartalların yumurtlamayı kolaylaştırmak için yuvalarına götürdükleri taş (kartal taşı da denir). || *Haye-i zer,* altın yumurta; güneş.



Nathaniel **Hawthorne**

HAYÂ a. (ar. *ḥayā*). **1.** Utanma, sıkılma. **—2.** Ahlak kurallarına bağlılık; ar, namus, edep.

—*Esk. Hayâdâr,* utangaç, sıkılgan.

—ANSİKL. İsl. İslam ahlakçıları hayayı doğal (fıtri) ve dinsel olarak ikiye ayırırlar. Doğal hayâ, her insanda bulunan utanma duygusudur. Bu duygu kişiyi toplumun ayıp saydığı ve yadırgadığı davranışları açıktan açığa işlemekten alıkoyar. İslam inancına göre bütün peygamberler doğuştan hayâ duygusuna sahiptirler. Bu konuda Hz. Muhammet ile ilgili olarak sahabeden Ebu Sait el-Hudri şöyle der: "Hz. Muhammet, evinde işiyle uğraşan bir genç kızdan daha utangaçtı." Dinsel hayâ ise, Allah'a inanmanın kazandırdığı bir erdemdir. Bu erdem, *Allah'ın her yerde hazır ve nazır olduğu* inancının kişinin vicdanında yer etmesiyle oluşur ve onu gizli açık her türlü günahtan korur. Bu nedenle Hz. Muhammet "Hayâ, imanın bir parçasıdır" derken, Kuran'da da kötüler kötülüklerini insanlardan saklasalar da Allah'tan saklayamayacakları için eleştirilirler (IV, 108).

HAYA DE LA TORRE (Víctor Raúl), perulu siyaset adamı (Trujillo 1895 - Lima 1979). Soylu bir ailedendi, siyasal yaşamına Peru Öğrenci federasyonu yöneticiliğiyle başladı. 1924'te, Meksika'da başka latin amerikalı sürgünlerle birlikte Alianza* Popular Revolucionaria Americana'yı (APRA) kurdu ve 1930'da bu kuruluşun Peru

şubesini örgütledi. 1931'de ilk kez girdiği cumhurbaşkanlığı seçimini bir askere karşı kaybetti. Hapiste bulunduğu bir sırada (1932-33) yandaşları ayaklandı (1932) ve ayaklanmanın bastırılması yüzlerce kurbana mal oldu. 1945'te APRA, Peru'nun en önemli siyasal gücüydü; 1948'de yasaklandı ve Haya de la Torre beş yıl boyunca Kolombiya elçiliğine sığınmak (1948-1953), sonra da 1956'ya kadar sürgüne gitmek zorunda kaldı. Giderek daha ılımlı bir reformculuğa kaymasına rağmen, iktidar yolu kendisine hep kapalı kaldı. 1962'de, kazanmak üzere olduğu seçimler, ordu tarafından iptal edildi ve 1968'de ordu, iktidara el koydu. Haya de la Torre, ancak 1978'de, APRA'nın seçimlerdeki görece başarısından sonra, Kurucu meclis başkanlığına gelebildi.

HAYÂDİD çoğl. a. (macarca *haydut*'un osm. çoğl. *ḥayādīd*). *Esk.* Haydutlar.
—Dilbil. Arapça kurala göre osmanlıcada türetilmiş bir sözcüktür.

HAYAKAVA SESŞU, japon aktör (Çiba, Tokyo yakınında, 1889 - Tokyo 1973). ABD'ye yerleşti, önceleri roman yazdı, tiyatroya yöneldi, Othello rolüyle dikkatleri çekti, sonra Thomas İnce tarafından keşfedilerek sinemaya geçti. Çevirdiği amerikan filmleri arasında *Typhon* (T. İnce, 1914) ve *Forfaiture* (C. B. De Mille, 1915) sayılabilir. Fransa'da *la Bataille* (E. Violet, 1923), *Yoshiwara* (M. Ophuls, 1937), *Macao l'enfer du jeu'de* (J. Delannoy, 1940) oynadı. Yeniden ABD'ye döndü, 1957'de, D. Lean'ın *Kwai köprüsü* (Bridge on the River Kwai) filminde rol aldı.

HAYAL, -li a. (ar. *ḥayāl*). **1.** Zihnin, doğrudan deneyimi olmadan durumları, nesneleri, canlıları soyut, duyarlı bir biçimde canlandırma işlevi, yetisi: *Bu romanda anlatılan kişiler ve olaylar bütünüyle hayal ürünüdür. Olanlar insanın hayalini aşıyor. Hayale sığmayan davranışlarda bulunmak.* **—2.** Düş gücünü denetlemeksizin ve gerçekle karıştırmaksızın doğal akışına bırakma olgusu; bu düşsel oluşumun kendisi: *Hayalle gerçek arasında gidip gelmek. Hayaller görmek.* **—3.** Düşlerin, gerçeklikten uzak düşüncelerin etkisinde yaşayan kimsenin tasarıları: *Bir hayal dünyasında yaşamak. Boş hayaller peşinde koşmak.* **—4.** İstenilen bir şeyin düşünsel ya da düşsel tasarımı; düş: *Bir gençlik hayali. Ne hayallerim vardı. Hayatının en büyük hayalini gerçekleştirmek.* **—5.** Bir kimsenin ya da şeyin bellekte kalan görüntüsü: *Ölmüş bir insanın, kötü bir olayın hayali. Çocukluğunun hayali birden gözlerinin önünde belirdi.* **—6.** Bir şeyin, bir kimsenin yansıtıcı bir yüzeye ya da ayna üzerine yansıması sonucu görülen şey; görüntü: *Aynadaki solgun hayaline baktı.* **—7.** Belli belirsiz görülen biçim; gölge: *Ağaçların arasında bir hayal belirip kayboldu.* **—8.** *Hayal âlemi,* gerçeklerle bağdaşmayan, insanın iç dünyasını kuşatan hayaller bütünü. || *Hayal etmek,* bir şeyi gerçekmişçesine kafasında tasarlayıp canlandırmak: *Hayal etmek başka. gerçekleştirmek başka* || *Hayal gibi,* aşırı ölçüde zayıf, ince, zarif kimseler için kullanılır. || *Hayal gücü,* zihnin hayal kurma, oluşturma yetisi; düş gücü, imgelem. || *Hayali ham,* gerçekleşmesi olanak dışı tasarım. || *Hayal kırıklığı,* tasarlanan bir şeyin gerçekleşmemesinden doğan üzüntü: *Anlaşmanın sağlanamayışı hayal kırıklığı yarattı. Hayal kırıklığına uğramak.* || *Hayal kurmak,* özlenilen, gerçekleşmesi istenen bir şeyi düşünmek, onu hayalde yaşamak: *Gelecek yıllar için ne hayaller kurmuştu.* || *Hayal meyal,* bulanık bir biçimde, belli belirsiz: *Annesini hayal meyal anımsıyordu.* || *Hayal olmak,* geçmişte kalarak anı niteliği kazanmak: gerçekleştirilememek: O güzel günler şimdi bir hayal oldu. || *Hayale dalmak,* dış dünyadan ve gerçeklerden koparak anıları ya da gerçekleşmesi istenen şeyleri düşünmek. || *Hayale kapılmak,* hayallerin etkisi altında kalmak, o etki doğrultusunda davranmak: *Gerçekçi ol, hayallere kapılmayı bırak.* || *Bir şeyi hayalinden geçirmek,* onun olmasını düşünmek, istemek.
—*Esk. Hayal-baz* → HAYALBAZ. || *Hayal -gede,* bu dünya; hayallerinin bulunduğu yer. || *Hayal-hıraş,* hayali parçalayan. || *Hayal-perver,* hayale fazlasıyla düşkün. || *Hayal-i aşıkane,* aşıkça hayal. || *Hayal-i batıl,* boş hayal: *"Ya şiiri bir tutuyorlar hayal -i bâtıl ile"* (Tevfik Fikret). || *Hayal-i hâb,* rüya. || *Hayal-i ham,* ütopya. || *Hayal-i hodgâm,* bencilce hayal: *"Yeter, yeter bize aşkın hayal-i hodgâmı"* (Tevfik Fikret). || *Hayal-i sefid,* beyaz hayal. || *Hayal-i zıl,* gölge oyunu.
—Fels. → İMGELEM.
—Sey. oy. Gölge oyunu, kukla vb. seyirlik oyunlara eskiden verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hayal ağacı,* karagöz oynatılırken perdede iki ya da daha çok görüntü varsa, hareketsiz duran bu görüntülere destek vermek ya da kullanılmayan figürleri asmak için yararlanılan Y harfi biçiminde çatal sopa. (Ucu *peş* tahtası*'ndaki deliklere sokulur, görüntünün sopası çatal biçimli kısma yerleştirilir. Karagözcü göğsünü öne verip sopayı ittirerek perdeye yapışmasını sağlar.) || *Hayal oyunu* → GÖLGE* OYUNU. || *Hayal perdesi,* karagöz oyunlarında görüntülerin üzerine yansıtıldığı, arkadan aydınlatılmış, ak patiskadan gergi. —İpli kuklada, oynatanı izleyicilerden gizleyen perde. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hayal sandığı,* karagöz oyunlarında tam bir fasıl dağarcığı için gerekli görüntülerin tümü. (*Takım* da denir.)
—ANSİKL. Sey. oy. Hayal sözcüğü uzun süre araştırmacılar tarafından gölge oyununu anlatmak üzere kullanılan bir terim olarak kabul edilmiştir. Oysa bu sözcük gölge oyununun Anadolu'ya girdiği XVI. yy.'dan önce de çeşitli seyirlik oyunlar için kullanılıyordu. Genel anlamda öykünmeye dayalı seyirlik oyunları ifade eden ve "oyun" anlamına gelen sözcük, gölge oyununun yaygınlaşmasından sonra ortaya çıkan *hayali zıll* teriminin yanı sıra da kullanıldı. Gölge oyunu, kukla türü seyirlik oyunlar yanında genel olarak "oyun"u da ifade etti. Daha sonra seyirlik oyunlar arasındaki farkı belirlemek üzere gölge oyunu için *hayali zıll* kukla için *çadırhayal* vb. terimler türedi.
• *Hayal perdesi,* gölge oyununun Anadolu'ya girdiği XVI. yy.'dan önce, ipli kukla oynatan sanatçıları izleyicilerden gizleyen perde için kullanılıyordu. Kukla oyunlarına tasavvufi bir anlam verildiği gibi hayal perdesi de özellikle fütüvvetnamelerde tasavvufi bir sembol olarak ifade edilmiştir.
Karagöz oyunlarındaki *hayal perdesi'* nin boyutları ilkin 2×2,5 m idi. Daha sonra 1 10×0,80 m olarak değişti. Kıyıları çiçekli bezden, görüntünün yansıtıldığı kısım beyaz ve ince patiskadandır. Önceleri perdenin görüntü yansıtılan kısmı çerçeveye dikilmez kenarlarından on iki düğmeyle tutturulurdu. Buna on iki bent denir ve bektaşi tarikatında kullanılan sembolleri ifade ederdi. Daha sonraları çerçeve ve perde birbirine dikilmeye başlandı.

Hayal, Türkiye'de tanzimat ve meşrutiyet dönemlerinde yayımlanmış olan bazı dergi ve gazetelerin adı. —Bunlardan ilki, *Diyojen*'in kapatılması üzerine onun sahibi Teodor* Kasap tarafından İstanbul'da çıkarıldı (1873-1878). Zamanın iktidar sahiplerine karşı etkili ve ödün vermez yayınlarıyla tanındı. 1876 Anayasası'ndaki basın özgürlüğüne ilişkin bir madde dolayısıyla gazetede çıkan eli ayağı bağlı adam karikatürü Abdülhamit'i kızdırdı. Gazete bir bahane ile kapatıldı; mahkemeye verilen Teodor Kasap üç yıl hapse mahkûm oldu. —Mehmet Rauf'un imtiyaz sahibi olduğu "musavver mizah gazetesi." 1871 -1876 ve 1908-1909 tarihlerinde İstanbul' da yayımlanan gazetenin ilk sayıları Londra ve Paris'te basılmıştır. Mehmet Rauf 18 mart 1910 - 3 Ocak 1911 tarihleri arasında da *Hayal-i cedid* gazetesini çıkardı. —Jön Türk Ali Şefkati Bey'in 1895 yılında Londra'da türkçe olarak çıkardığı mizah dergisi. Taşbaskısıyla yayımlanan dergide Abdülhamit'in tutumu ve ülkenin sorunları Hacivat-Karagöz konuşmaları biçiminde verildi.

HAYALAT çoğl. a. (ar. *ḥayāl* ve *ḥayālet'* in çoğl. *ḥayālāt*). *Esk.* **1.** Hayaller: *"Hayat göründüğü gibi mütemadiyen korkan ve değişen hayalatla dolu idi"* (H. E.Adıvar). *Hayalat-ı âliye* (yüksek hayaller). *Hayalat-ı askeriye* (askerlik hayalleri). **—2.** Boş ve gereksiz düşünceler, kuruntular: *"Ben bütün bir gecelik cuşiş-i ahzanımla o hayalat-ı perişanımla / müteşekki, lâim.."* (Tevfik Fikret). **—3.** Hayaletler.

HAYALBAZ a. (ar. *hayāl* ve fars. *-bāz*, oynayan'dan *hayāl-bāz*). *Esk.* Kukla ve gölge oyunu gibi seyirlik oyunlar oynatan kişilere verilen ad. (XVI. yy.'a değin kuklacılar, XVI. yy.'dan sonra bunların yanı sıra gölge oyunu oynatanlar için de kullanılmıştır.)

HAYALBİLİM → BİLİM-KURGU

HAYALCİ sıf. ve a. **1.** Geleceğe ilişkin tasarılarında gerçekten çok hayale dayanan, kendi zihinsel tasarımlarını gerçekleşmiş ya da kesinlikle gerçekleşecekmiş gibi ele alan kimse için kullanılır; hayalperest; düşçü: *Bu konuda hayalci değilim. O hep hayalciydi.* **—2.** Hayal kurmaktan hoşlanan, sürekli hayal evreninde yaşayan kimse için kullanılır; hayalperest, düşçü.
◆ a. Sey. oy. KARAGÖZCÜ'nün eşanlamlısı.

HAYALEH be. (ar. *ḥayālen*). *Esk.* Zihinde tasarlayıp canlandırarak, hayal ederek.

HAYALET, -ti a. (ar. *ḥayālet*). **1.** Ölünün gerçek bir varlık biçiminde görünmesi. (Modern parapsikoloji bu görünüşün salt sanrısal nitelikte olduğunu kabul eder; bununla birlikte, bu sanrılardan bazılarının olası paranormal niteliğini de reddetmez.) **—2.** Bu biçimde beliren görüntü: *Evinin çevresinde her gece bir hayaletin dolaştığını söylüyor. Hayaletlere inanmak.* **—3.** Belli belirsiz görülen biçim, gölge. **—4.** Çok zayıf ve solgun kimse: *Geçirdiği hastalıktan sonra hayalete döndü.*
—Elektron. Çözümleyici bir elektron tüpünde, bir görüntünün parlak alanlarından kaynaklanan ve istenmeyen ek görüntü. (Hedeften yüksek hızla yansıyarak, hedefin başka noktalarına dönen fotoelektronlar doğurur.)
◆ sıf. Telekom. *Hayalet devre,* iki birleştirici devreden oluşan çakışık devre. (Birleştirici devrelerde, iki tel, çakışık devrenin iki telinden birini oluşturmak için koşut olarak gruplanır.) [Eşanl. FANTOM DEVRE.] || *Çifte hayalet devre,* iki hayalet devrenin birleşiminden oluşan çakışık devre. (Her hayalet devrenin dört iletkeni, çakışık devrenin iletkenlerinden her birini oluşturmak için koşut olarak kullanılır.)

Hayaletler sonatı *(Spöksonaten),* Strindberg'in "oda oyunları" ("Kammarspel") grubuna giren dramı (1907, oynanışı 1908). Kin, tecavüz ve yalan, insan yaşamını bir yaşam hayali, ölümü de tek gerçekçilik durumuna dönüştürür.

HAYALHANE a. (ar. *ḥayāl* ve fars. *ḥane*'den *ḥayāl-ḥāne*). **1.** *Tkz.* Hayal kurma yetisi; hayal gücü. **—2.** Gölge oyunu oynatılan yer.

Hayalhâne-i osmani kumpanyası, Güllü Agop'un metne dayalı türkçe oyunlar oynama tekeline karşı, 1875 yılında Kavuklu Hamdi Efendi tarafından İstanbul, Aksaray'da kurulan tiyatro. 300 kişilik olan, ayrıca bir sıra locası bulunan bu tiyatroda Kavuklu Hamdi, bir italyan orkestrası eşliğinde Molière'den bazı uyarlamaları doğaçlamadan oynamayı denedi. Çalışmalarını 1880'lerin başlarına değin sürdü-

ren tiyatroda Küçük İsmail, Büyük İsmail, Püzant, Tahir ve Peruz Hanım gibi sanatçıların yer aldığı biliniyor.

HAYÂLI sıf. Utanma, sıkılma, namus duygusu olan.

HAYALİ sıf. (ar. *ḫayāl* ve *-ī*'den *ḫayālī*). Hayal ürünü olan, hayal niteliği taşıyan şey için kullanılır; düşsel, imgesel: *Hikâye hayali bir ülkede geçiyor. Hayali bir kahraman.*
—Sey. oy. *Hayali zıll*, XVI. yy.'dan başlayarak yaygınlaşan gölge oyununu, öteki seyirlik oyunlardan ayırmak için kullanılan terim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tıp. *Hayali kol* ya da *bacak*, kesilip atıldığı halde sakat kişinin var olduğunu duyumsadığı kol ya da bacak. (Genellikle kol ya da bacağın kesilmesinden hemen sonra ortaya çıkan bu kuruntu, eksilmiş olmasına karşın kişide vücudun bütünüyle yerinde olduğu bilincinin süregeldiğinin belirtisidir.)
◆ a. Sey. oy. KARAGÖZCÜ'nün eşanlamlısı.
—ANSİKL. Sey. oy. Hayali zıll, XVI. yy.'a gelinceye değin hayal sözcüğü kukla vb. seyirlik oyunlar için kullanılıyordu. XVI. yy.'dan başlayarak gölge oyununun yaygınlaşmasıyla bir ayırım yapma gereği ortaya çıktı ve gölge oyunu için hayali zıll sözcüğü kullanılmaya başlandı. Evliya Çelebi *Seyahatname**'sinde iki tür gölge oyunundan söz eder ve bunlardan birine hayali zıll, ötekine de hayali zıll-i tasvir adını verir. Araştırmacılar Seyahatname'de hakkında bilgi verilmeyen bu ikinci türün gölge oyunundan farklı yanının, görüntülerin perde arkasından oynatılmayıp sinemadaki gibi karşıdan perdeye yansıtılması olabileceğini öne sürmektedirler.

HAYALİ Abdülvehab, türk şair (Selanik ? - İzmir 1524). Fatih Sultan Mehmet dönemi müftülerinden Abdülkerim Efendi'nin oğludur. Medresede okudu; Mevlana Kesteli'nin yanında yetişti. Eyüp Kalenderhane medresesi'nde müderrislik; daha sonra kadılık yaptı. Yavuz Sultan Selim'in şehzadeliği sırasında Trabzon'da yanında bulundu; onun tahta çıkması üzerine baş-defterdar oldu. İzmir kadılığı sırasında öldü. Bazı tezkirelerde, *Leyla vü Mecnun* mesnevisi olduğu kayıtlıdır. Mecmualarda gazelleri vardır.

HAYALİ, türk halk şairi (XVI. yy. sonu). Yaşamıyla ilgili bilgi azdır. 1578'de İran'la yapılan Çıldır savaşı'nı konu edindiği iki şiirinden bu dönemde yaşadığı, Lala Mustafa Paşa ile birlikte bu savaşa katıldığı anlaşılmaktadır. Aruzla da yazdı. Günümüze çok az şiiri kalmıştır.

HAYALİ AHMET EFENDİ Molla, türk din bilgini (İznik 1426 - Bursa 1470). Yaşamı ile ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Çok sayıdaki yapıtlarından başlıcaları; islam inançlarıyla ilgili *Haşiye-i şerh-i akaid*, Allah'ın buyrukları hakkındaki *Haşiyet ül -feraiz*, fıkıh konusundaki *Talikat-i ali evail-i tecrit*.

HAYALİ BEY, asıl adı **Mehmet, Bekâr Memi** de denir, türk şair (Yenice Vardar, Yunanistan ? - Edirne 1557). Düzenli bir öğrenim görmedi. Genç yaşta Baba Ali Mest-i Acemi adlı bir kalenderi şeyhi ile birlikte kent kent dolaşıp İstanbul'a geldi. Kadı Sarı Gürz Nurettin öğrenim görmesine yardımcı oldu. Defterdar İskender Çelebi, sadrazam Makbul İbrahim Paşa'dan yardım gördü, Süleyman I'in korumasına girdi. Padişahın gösterdiği yakınlık, verdiği paralar ve zeamet dönemin şairlerini kıskandırdı. Özellikle Taşlıcalı Yahya, onun için ağır yergiler yazdı. İskender Çelebi ve İbrahim Paşa'nın idamından sonra gözden düştü. Rüstem Paşa'nın sadrazamlığı sırasında sancakbeyi olarak saraydan ayrıldı. Tezkirelerde "sultan üş -şuara", "Rumeli şairlerinin serdarı" olarak söz edilir. Tek yapıtı *Divan*'ıdır. (A. N. Tarlan yayını, 1945). Şiir sanatlarına, söz oyunlarına yer vermeyen Hayali zengin bir iç dünyaya sahiptir. Yalın ve içten şiirler yazmıştır. Divanının büyük bölümü gazellerden oluşur.

HAYALİ KÜÇÜK ALİ, asıl adı **Mehmet Muhittin Sevilen,** türk karagözcü (İstanbul 1886 - Ankara 1974). Davutpaşa rüştiyesi'ni bitirdi (1909), Posta idaresi'nde görev aldı. Birinci Dünya savaşı sırasında yaptığı askerlik görevinden dönüşte Posta idaresi'ndeki işini sürdürdü. Ankara Paket postanesi'ndeki görevinden 1944'te emekli oldu.
Çocuk yaşlarda ilgi duyduğu karagözcülüğü, Hayali Safvet Efendi, Kâtip Salih, Behiç Efendi, Serçe Mehmet Efendi, Arap Cemal gibi dönemin usta sanatçılarından öğrendi. Fatih'in Draman mahallesinde verdiği ilk temsilden sonra (1900) Hayali Küçük Ali adını aldı. Bundan sonra altmış yıla yakın bir süre bu sanatı özgünlüğünü bozmadan sürdürmeye çalıştı.
Hayali Küçük Ali, eski karagözcülerin kaba, açık saçık sözcüklerle oluşturdukları karagöz dilini benimsemedi; yalın, yapmacıksız ve samimi bir üslup geliştirdi, kendi yaptığı tasvirlerle koleksiyonlar oluşturdu. Türkiye radyolarında yirmi yılı aşkın bir süre yayımlanan yeni Karagöz oyunlarıyla, bu sanatın geleneksellliğini yitirmeden XX. yy.'a aktarılmasını sağladı. Doldurduğu on dokuz ses bantı Milli kütüphane'nin Müzik bölümü'ndedir. Derlediği Karagöz oyunlarından bazıları yayımlandı. Bunların başlıcaları: *Karagöz'ün hamam eğlencesi* (1928); *Karagöz'ün kâğıthane sefası* (1928); *Hayal perdesi* (1931); *Karagöz* (1969).

HAYALİFENER a. (ar. *ḫayālī* ve *fenār*, *ḫayālī-fenār*'dan). **1.** Çok zayıf kimseler için şaka yollu kullanılır. **—2.** *Hayalifenere dönmek*, çok zayıflamak.

HAYALİMURAT a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HAYALİYAT çoğl. a. (ar. *ḫayāliyye*'nin çoğl. *ḫayāliyyāt*). *Esk.* Hayalle ilgili şeyler.

HAYALPEREST, -ti sıf. ve a. (ar. *ḫayal* ve fars. *perest*'ten *ḫayāl-perest*). Gerçekleşmesi olanaksız tasarıları olan, sürekli hayal peşinde koşan, hayal kurmayı seven kimse için kullanılır; hayalci, düşçü.

HAYALPERESTLİK a. Hayalperest bir kimsenin niteliği.

HAYAM VURUK, cava hanedanından gelen Macapahit kralı (Cava 1334 - *ay. y.* 1389). **Racasanagara** adıyla uzun bir naiplik döneminden sonra 1350'de tahta çıktı. Başbakanı ünlü Gacah Mada'ydı. Saltanat dönemi, Güney-doğu Asya takımadalarına yapılan ve Çin ve öteki G.-D. Asya krallıklarıyla ilişkiler kuran Macapahit'in en parlak çağı oldu. Ölümünden sonra krallığın bölünmesi üzerine Macapahit'in gerileme dönemi başladı.

HAYÂSIZ sıf. Utanması, sıkılması olmayan, ahlak kurallarını hiçe sayan.

HAYÂSIZCA be. Hiç utanıp, sıkılmadan; alçakça, namussuzca: *Hayâsızca konuşmak. Hayâsızca gülmek.*
◆ sıf. Utanıp sıkılmadan yapılan: *Hayâsızca işler yapmak.*

HAYÂSIZLIK a. Hayâsız kimsenin niteliği; bu biçimde yapılan davranış; utanmazlık, sıkılmazlık.

HAYAŞİ TADASU, japon diplomat (Çiba, Tokyo yakınlarında, 1850 - Tokyo 1913). Dışişleri bakan yardımcılığı yaptı (1891-1895), önce Çin'de (1895-96), sonra Rusya'da (1897-1899) tam yetkili ve olağanüstü temsilci olarak bulundu. Çin -Japon savaşı sona erince, iki ülke arasında bir ticaret anlaşması yapılmasını sağladı, daha sonra da Japonya ile İngiltere arasında 1902 ve 1905 ittifak antlaşmalarını imzaladı.

HAYAT a. (ar. *ḥayy*'dan *hayāt*). **1.** Canlıların gelişmesini ve yaşamasını sağlayan organların etkinlik süreci. (→ YAŞAM.) **—2.** Canlı varlıkların belli bir yerdeki varoluşları; yaşam: *Bu gezegende hayat var mı? Dünyada hayatın başlangıcı.* **—3.** Canlı varlıkların tümüne özgü yaşama özellikleri ve yaşama koşulları bütünü; yaşam: *Bitkilerin, hayvanların hayatını incelemek.* **—4.** Yaşama süresi, ömür; bu sürede art arda gelen olaylar bütünü: *Hayat çok kısa. Böyle bir olay hayatta bir kez başına gelir. Mutlu, sessiz, çalkantılı, tehlikeli bir hayatı olmak. Bana bütün hayatını anlattı.* **—5.** Biyografi: *Bir yazarın hayatı. Atatürk'ün hayatı.* **—6.** Özel uğraşların, etkinliklerin belirlediği, bir kimsenin, bir grubun yaşama biçimi (bir sıfat ya da bir tamlayanla): *Özel hayatı ile iş hayatını ayırmak. Gündelik hayat. Gece hayatı. Entelektüel hayat. Askerlik hayatı.* **—7.** Yaşama olgusu; özellikle insanın varoluşu: *Bir kimsenin hayatını kurtarmak. Hayatını korumak. Hayat her şeyden daha değerlidir.* **—8.** Yaşamı yönlendirdiği düşünülen güç; kader: *Hayat bu, her şey olabilir. Hayatın cilveleri.* **—9.** Bir kimsenin, bir eylemin, bir yapıtın dinamizmi, coşkusu, canlılığı; bir yerdeki canlılık: *Hayat dolu bir adam. Bu filmde hayat var. Hayat dolu bir mahalle.* **—10.** Toplumsal, ekonomik, kültürel, tarihsel vb. koşulların belirlediği bir döneme, bir gruba, bir bölgeye özgü yaşama biçimi: *İlkellerde hayat. Ortaçağda hayat. Osmanlılarda hayat. Köy hayatı.* **—11.** Kişinin varlığını sürdürdüğü koşullar, özellikle de maddi koşullar bütünü; varlığını sürdürmeyi sağlayan tüketim malları: *Hayat pahalılığı. Hayat çok zor, her şey ateş pahası. Hayatını kazanmak.* **—12.** *Hayat adamı*, zamanın gereklerine kolayca uyum sağlayan ve giriştiği her işi başarıyla sonuçlandıran kişi. ‖ *Hayat arkadaşı*, birbirlerine göre karı ve kocadan her biri, eş: *İkisi de birbirine iyi birer hayat arkadaşı olmuştu.* ‖ *Hayat bu!*, olayları yönlendirmenin olanaksızlığından ötürü onlara boyun eğmeyi anlatır. ‖ *Hayat dolu*, yaşama isteği güçlü, neşeli, canlı kimse için kullanılır. ‖ *Hayat kadını*, orospu, fahişe. ‖ *Hayat memat meselesi* → ÖLÜM* KALIM MESELESİ. ‖ *Hayat mücadelesi, kavgası*, geçinmek ve yaşamını sürdürmek için gösterilen çabaların tümü. ‖ *Hayat pahalılığı*, geçim için satın alınması gerekli şeylerin fiyatlı oluşu, fiyatların yüksekliği. ‖ *(Bir şeye) hayat vermek*, bir şeyi canlandırmak, canlı ve hareketli duruma getirmek. ‖ *Hayata atılmak*, geçimini sağlamak amacıyla bir işte çalışmaya başlamak: *Hayata atıldıktan sonra gerçekleri daha iyi göreceksiniz.* ‖ *Hayata gözlerini yummak, kapamak*, ölmek. ‖ *Hayata küsmek*, yaşama sevincini yitirerek kötümser ve karamsar olmak. ‖ *Hayatı kaymak*, işleri tümüyle ters gitmek, yıkıma uğramak (arg.). ‖ *Hayatın baharı*, gençlik çağı. ‖ *Hayatına girmek*, yaşamına katılmak, yaşayışında yer almak: *Hayatına bir değil birçok kadın girmişti.* ‖ *Hayatını birine borçlu olmak*, ölümden birinin yardımıyla kurtulmuş olmak; yaşamı bir başka kimsenin desteği ve yardımlarıyla sağlanmak: *Bugünkü hayatını o iyi yürekli insana borçluydu.* ‖ *Hayatını kazanmak*, geçimini kendi kazancıyla sağlamak: *Pazarlarda limon satarak hayatını kazanıyordu.* ‖ *Hayatını yaşamak*, karışanı görüşeni olmadan hiçbir baskıya uğramaksızın dilediği gibi yaşam sürmek. ‖ *Hayatta*, sağ, canlı; asla, hiçbir zaman: *Bana bu yaptıklarından sonra, onun evine hayatta gitmem.*
—*Esk. Hayat-bahş*, hayat veren, canlılık, zindelik kazandıran. ‖ *Hayat-feza* ya da *hayat-efza*, hayat artıran, canlandıran: *"İlelebed onu sevmek, ilelebed mülim / fakat hayât-fezâ / bir ibtilâ ile sevmekti en güzel emelim"* (Tevfik Fikret). ‖ *Hayat -engiz*, yaşatan, yaşamaya zorlayan, yaratan: *"Nasıl berk-i dehâetdir ki lemh-i in' ikâsiyla / hayat-engîz olur bir kütle-i câmid-*



Hayali Küçük Ali

de?..." (Tevfik Fikret). ‖ *Hayat-ı alil,* hastalıklı yaşam. ‖ *Hayat-ı askeriye,* askerlik hayatı. ‖ *Hayat-ı beşer* ya da *hayat-ı insani,* insan hayatı: *"Hayat-ı beşerdeki bilcümle harekât! Bi-fehimânenin güzel bir misâlidir"* (Baha Tevfik). ‖ *Hayat-ı cavidani,* sonsuz, daimi hayat. ‖ *Hayat-ı hususiye,* özel hayat. ‖ *Hayat-ı maneviye,* manevi hayat. ‖ *Hayat-ı müzebzeb,* karmakarışık hayat: *"Her gün biraz bu aleme rabt eyliyor beni / her gün biraz ölen bu hayat-ı müzebzebim!"* (Tevfik Fikret). ‖ *Hayat-ı muhayyel,* hayal edilen hayat: *"Bütün hayatımda her ferdin, kavmin, cinsin takib ettiği hayat-ı muhayyeli tahlil etmek isterdim"* (H. E. Adıvar). ‖ *Hayat-ı müstear,* geçici hayat; insanın bu dünyadaki ömrü. ‖ *Hayat -ı uhreviye,* ebedi hayat, ahiret hayatı.

—Postc. *Hayat yıldırım,* PTT'nin çalışma saatleri dışında kabul ettiği telgraf türü.

—Sig. *Hayat sigortası,* sigortalının ölümü durumunda, eşine, bir hak sahibine ya da bir üçüncü kişiye; ölüm dışındaysa, belirtilen belli bir süre sonunda, bizzat sigortalının kendisine bir anaparanın ya da bir iradın ödenmesini garanti eden sigorta sözleşmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Sig. Bir kimsenin hayatının sigorta edilebilmesi için o kimsenin hayatının devamında sigorta ettirenin maddi ya da manevi yararının bulunması zorunludur. Hayat sigortalarında, mal sigortalarının aksine sigorta bedelinde bir sınırlama söz konusu değildir. Bir kimse, yaşamını dilediği bedel üzerinden bir ya da birden fazla sigortacıya sigorta ettirebilir. Bu özellik hayat sigortalarını mal sigortalarından ayıran temel noktalardan biridir. Hayat sigortasıyla ilgili hükümler, Türk ticaret kanunu'nun beşinci kitabında yer almış bulunmaktadır.

Hayat sigortaları çeşitli açılardan gruplandırılabilir:

• *Riziko (tehlike) bakımından:* ölüm hali için sigorta; hayatta olma hali için sigorta; bu iki hali kapsayan karma (muhtelit) sigorta olarak üç gruba ayrılır: ölüm hali için sigortada sigortacı, sigortalı kişinin ölümü halinde sigorta bedelini öder. Hayatta olma hali için sigortada sigortacı, sigortalı belli bir süre içinde ya da sonunda hayattaysa sigorta bedelini öder. Sigortalının ölümü halinde herhangi bir ödeme yapılmaz. Karma ya da muhtelit sigorta hem ölüm, hem de hayatta kalma hallerini kapsar. Bu tür sigortada, belirtilmiş sigorta süresi içinde sigortalının ölümü ya da sürenin içinde ya da sonunda hayatta bulunması durumunda bir tutarın ödenmesi öngörülür.

• *Sigortacının edim biçimi bakımından:* hayat sigortaları, kapital sigortası ve irat sigortası olarak ikiye ayrılır: sigortalının ölümü ya da hayatta bulunması halinde, sigortacının taahhüdü, toptan bir tutar ödenmesi biçimindeyse bir kapital sigortası, eğer belirli aralıklarla (aylık, üç aylık, altı aylık ve yıllık) bir tutar ödenerek yerine getirilmekteyse irat sigortası sözkonusudur.

• *Güvence süreleri bakımından:* hayat sigortaları süreli ya da ömür boyu olmaktadır. Süreli sigortalarda güvence bir süreyle sınırlıdır. Sigortacının taahhüdü, sigortalının belli bir süre içinde ölümü ya da hayatta bulunması haline ilişkindir. Ömür boyu yapılan sigortalarda güvence, sigortalının ölümüne kadar sürmektedir. Bu sigortalara örnek olarak, ömür boyunca ölüme karşı sigortalar ya da ömür boyunca irat sigortaları gösterilebilir.

• *Ücret ödeme süresi bakımından:* hayat sigortalarında ücret ödemesi, süreli ya da ömür boyu olabilmektedir.

• *Sigortacının taahhütlerinin başlangıcı bakımından:* hayat sigortaları, taahhütleri anında ya da belli bir süreden sonra yerine getirilecekler olarak ikiye ayrılabilir. Ölüm halinde sermayesi hemen ödenen ya da sigortanın aktinde başlayarak irat almayı öngören sigortalar birinci duruma örnek gösterilebilir. İkinci durumda, rizikonun gerçekleşmesinde sigorta bedeli belli bir süre sonunda ödenir ya da ödenmeye başlar. Uygulamada "müeccel sermayeli (kapitalli) sigorta", "müeccel iratlı sigorta" ve "muayyen vadeli hayat sigortası" olarak tanınan sigortalar buna örnektir.

• *Prim ödeme biçimleri bakımından:* hayat sigortaları, sigorta primi bir kerede toptan ödenen "tek primli sigortalar" ya da prim ödemeleri "yıllık, altı aylık, üç aylık ya da aylık gibi taksitlere bağlanan sigortalar" olarak da ikiye ayrılabilir.

Hayat sigortaları, uygulamada, amaçlarına göre de çeşitli adlar alırlar:

• *Uyumlu (kombina)* ya da *seçenekli (opsiyonlu) hayat sigortası:* bu sigorta, sigortalının belirlenmiş süre içinde ölümü halinde bir tutar ödenmesini öngördüğü gibi süre sonunda hayatta bulunduğu takdirde, kendisine, sigortayla ilişkisini keserek belli bir miktar sermayeyi almak ya da belli bir miktar sermayeyi derhal almakla birlikte ölüm halinde yine aynı tutar üzerinden sigortalı kalmak ya da ömür boyu belirli bir tutar üzerinden ölüme karşı sigortalı kalmakla birlikte irat almak ya da ölünceye kadar (kaydı hayatla) belirli miktarda irat almak seçeneklerini sağlar.

• *Artan sermayeli* ya da *endeksli hayat sigortası:* sigorta süresi içinde belli aralıklarla bedeli artırılan sigorta çeşididir. Bu tür sigorta genellikle enflasyon karşısında değerini kaybeden sigorta bedelinin ayarlanmasını sağlamak amacıyla yapılır. Yapılan ayarlamalarda çoğunlukla fiyat endeksi göz önüne alınır.

• *Azalan primli sigorta:* sigorta bedeli aynı kalmakla birlikte belirli zaman aralıklarıyla primi azalan sigortadır. Bu sigorta çeşidi, sigortalının ileride doğacak çeşitli gereksinimlerinin, gelirleriyle dengeli olarak karşılanabilmesi için prim ödeme yükünün sigorta süresi içinde aşamalı olarak hafifletilmesi gereğinden doğmuştur.

Bekleme süreli (karans müddetli) hayat sigortası: bu sigortada güvence, sigortacının başlangıçta bazı rizikoları üstlenmekten kaçınması nedeniyle, sigorta sözleşmesinin yapıldığı tarihten belli bir süre sonra başlar. Sigortalının intiharının, belli bir bekleme süresinden -genellikle 2 ya da 3 yıl- sonra sigorta güvencesi içine alınması bir kuraldır. Bekleme süresi, uygulamada, genellikle sigortalının sağlık denetimine tabi tutulmadığı sigortalarda öngörülmektedir.

• *Çok başlı hayat sigortası:* birden fazla kişinin hayatlarının devamında maddi ya da manevi çıkarlarının bulunması koşuluyla, bir poliçeyle çeşitli kombinezonlarda ölüm ya da hayatta kalma hallerine karşı birbirlerine bağlı olarak sigortalanmalarıdır. Uygulamada genellikle eşler arasında yapılan "iki başlı muhtelit" sigorta en yaygınıdır. Sigorta süresi içinde eşlerden birinin ölümü halinde ötekine ya da süre sonunda her ikisinin hayatta bulunmaları durumunda kendilerine bir sermaye ödenir. Çok başlı hayat sigortası iratlı olarak da yapılır.

• *Ek* ya da *tamamlayıcı sigorta:* hastalık ve sakatlık rizikolarını karşılamak üzere hayat sigortalarının kapsamına alınan sigortalardır.

Kâr iştiraklî sigorta: sigortanın yapısından oluşan teknik ve yatırımdan sağlanan mali kârdan sigortalının pay almasını öngören sigortadır. Kâr payları, genellikle dağıtılmayıp sigorta bedellerinin artırılmasına ayrılmaktadır. Enflasyonun hayat sigortaları üzerindeki yıpratıcı etkilerini karşılayabilmek için kâra katılma sistemi başlıca önlem olarak görülmektedir.

• *Halk sigortası:* özellikle dar gelirli kimselerin yararlanmalarına sunulan hayat sigortası biçimidir. Bu sigortanın özelliği, genellikle ölüm hali için yapılması, bir bekleme süresi öngörülerek sigortalının sağlık muayenesine tabi olma zorunluğunun bulunmaması ve sigorta bedeliyle primlerinin düşük düzeyde tutulmasıdır. Primlerin ayrıca aylık, 15 günlük ve hatta haftalık taksitlerle ödenmesi sağlanır.

• *Grup sigortası:* Bir kuruma bağlı personelin sigortacıyla kurum arasında bağlanan bir poliçe altında topluca sigorta edilmelerini sağlayan bir sigorta biçimidir. Grup sigortasının özelliği kurum çalışanlarının tümünün sigortaya sokulması, genellikle sağlık muayenesinin bulunmaması, primin grubun ortalama yaşı üzerinden hesaplanması ve uygulamadaki kolaylığı bakımından primlerde bazı giderlerin düşük tutulmasıdır. Bu sigortada primler, genellikle personelin almakta olduğu ücretin belirli bir yüzdesi olarak belirlenir ve güvence tutarları buna göre değişir. Güvencenin ve primin eşit olarak saptanmış olduğu durumlar da vardır.

HAYAT, -tı a. (ar. *ḥıyat,* duvarlar'dan). Köy ve kasaba evlerinde üstü kapalı, önü avluya bakan, bir ya da birkaç yanı açık sofa.

—ANSİKL. Türk evinin mekânsal biçimlenişinde önemli öğelerden biri olan hayat, yöreden yöreye değişik adlarla anılır (sayvan, sergâh, tahtaboş, çardak, çağnışır, yazlık, önlük, divanhane, hanay, ev ortası, vb.). Birinci katta yer alan hayatın bir yanında odalar bulunur, öteki cephesi avluya ya da bahçeye açılır. Odalar ve katlar arasında bağlantıyı sağlayan bu mekân evin ortak yaşama birimidir, burada oturulur, çalışılır, büyük toplantılar yapılır. İklim koşullarının elverdiği yörelerde hayatın üç yanı açık, üstü örtülüdür. Yanlarda taht denilen oturma yerleri vardır.



bir Muğla evinde **hayat**

Hayat, XX. yy.'da yayımlanmış bazı süreli yayınların adı. —Bu adla yayımlandığı bilinen ilk gazete, günlük olarak azeri türkçesiyle Bakü'de çıktı (ocak 1904 -1906). Kafkasya'da yaşayan müslüman halka yönelik gazetenin 190 sayısı Paris'te özel bir koleksiyonda bulunmaktadır. —Müdafaa-i hukuk cemiyeti adına Ömer Niyazi tarafından Samsun'da yayımlanan (1920-1921) gazete. 24 sayı çıkabilen gazetenin başyazarı Ethem Veysi idi. —Mehmet Emin (Erişirgil) ve Faruk Nafiz (Çamlıbel) tarafından Ankara'da çıkarılan aylık dergi. 2 aralık 1926'dan başlayarak mayıs 1930'a değin 146 sayı çıkan dergide, özellikle Mehmet Emin, Ziya Gökalp'in dogmatik ve mekanik toplumculuğuna karşı, bireyciliği savunan yazılar yazdı. Derginin yazı kadrosunda Mehmet Fuat (Köprülü), Ali Canip (Yöntem), Mustafa Şekip (Tunç), Faruk Nafiz (Çamlıbel), Necmettin Sadık (Sadak) da vardı. —Yapı ve kredi bankası'nın yan kuruluşu olan Doğan kardeş yayınları'nın desteğiyle Şevket Rado'nun yönetiminde yayın hayatına 1956'da giren haftalık aktüalite dergisi. Sonraki yıllarda *Hayat-re-*

simli roman (mart 1965), *Hayat-tarih mecmuası* (şubat 1965), *Hayat-ayna* (aralık 1970), *Hayat-spor* (mart 1974) adlı süreli yayınlar da çıkarıldı.

Hayat ansiklopedisi, yeni harflerle yayımlanmış ilk türk ansiklopedisi (1932 -1936). *Cumhuriyet* gazetesince *Compton's pictured encyclopaedia* esas alınarak ve *American educator* adlı öğretmenlere yönelik ansiklopediden de yararlanılarak çıkarılan ansiklopedi. —Hayat yayınları tarafından yayımlanan (1961-1963) genel kültür ansiklopedisi (6 cilt).

HAYATAĞACI a. Bir soyun zincirlemesini gösteren çizelge; soyağacı, soykütüğü, soyzinciri.
—Nöroanat. → AĞAÇ.
—Süslem. sant. Eski Türkler'de şamanlık inanışından kaynaklanan, dünyanın merkezini belirleyen ve kuşlarla birlikte betimlenen ağaç. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Süslem. sant. *Hayat ağacı*, Selçuklular'da ve beylikler döneminde çini, taş ve benzeri süslemelerde yaygın biçimde kullanıldı (Divriği Ulu camisi, Erzurum Çifteminareli medrese, Kubadabad sarayı çinileri, Kayseri Döner kümbet, vd.). Kuşlar şamanlığa göre Şaman'ı, islam inanışına göreyse cennet kuşlarını, kimi örneklerde rastlanan nar motifi de cenneti simgeler. Bazı süslemelerde ağacın üstünde ya da çevresinde görülen rozetlerin ise gezegenleri simgelediği sanılmaktadır. Hayatağacı gökle yeri birbirine bağlayan bir öğe olarak nitelendirilir. Selçuklu mimarlığında hayatağacı motifi cami, medrese, saray gibi yapıların önemini vurgular. Osmanlı sanatında da görülen bu motif, daha çok halk sanatlarına özgü bir bezeme olarak kilim, halı, vb. eserlerde günümüze değin kullanılmıştır.

HAYATİ sıf. (ar. *ḥayāt* ve *-ī*'den *ḥayātī*). **1.** Hayatla ilgili şey için kullanılır; yaşamsal: *Organların hayati fonksiyonları.* **—2.** Yaşamın sürekliliğini sağlayan şey için kullanılır: *Beslenme hayati bir gereksinimdir. Hayati ihtiyaçlar.* **—3.** Bir kimse için temel, kesinlikle gerekli ve o kişinin yaşamında vazgeçilmez olan şey için kullanılır: *Bağımsızlık, onun için hayati bir önem taşır. Bu, benim için hayati bir mesele.* **—4.** Bir grubun, bir bölgenin, bir girişimin vb. varlığını, gelişmesini sürdürmesi için kesinlikle gerekli olan şey için kullanılır: *Tarım, ülke için hayati bir önem taşır.*

HAYATİ Hacı Ahmet, türk din bilgini (öl. İstanbul 1881). Elbistan'da doğup yetişti. Babasının ölümü üzerine onun yerine müftülüğe getirildi. Daha sonra İstanbul'a yerleşerek Ayasofya'da din dersleri verdi. *Tuhfe-i Vehbi*'ye yazdığı farsça şerh dışında dönemin bilim kitaplarından özetler ve bu konuda bilgiler içeren *Tuhfet-i müstahrice* adlı bir yapıtı daha vardır.

HAYATİYAT a. (ar. *ḥayatiyye*'nin çoğl. *ḥayātiyyāt*). *Esk.* Biyoloji. (XIX. yy.'da fr. *biologie* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

HAYATİYET a. (ar. *ḥayāt* ve *-iyyet*'ten *ḥayātiyyet*). **1.** Canlılık belirtisi; bir canlının yaşadığını gösterir iz, işaret: *Adam ölmüştü, vücudunda hiçbir hayatiyet yoktu. Hasta hayatiyetini giderek kaybediyor.* **—2.** Canlılık, dirilik: *Hayatiyet dolu bir insan.* **—3.** Varlığını uzun süre sürdürebilme yeteneği; dinamiklik: *Bir siyasi rejimin hayatiyeti.*

HAYATİYÛN çoğl. a. (ar. *ḥayātiyye*'nin çoğl. *ḥayātiyyūn*). *Esk.* Biyoloji bilginleri, biyologlar.

HAYATİZADE ŞAKİRDİ (Mustafa bin Mehmet bin Ahmet et-Tabip), türk hekim (öl. 1744). Hayatizade Küçük Mustafa Feyzi Efendi'nin öğrencisi olduğundan bu adla tanındı. Sultanahmet darüşşifası'nda tabibi evvel (birinci hekim) olarak çalıştı. Hocası adına *Risalei Feyziyye fi lügatı müfredat üt-tıbbiye* adını taşıyan bir tıp sözlüğü yazdı. Bitkisel, madensel ve hayvansal ilaçların türkçe ve arapça karşılıklarını verdiği bu sözlüğün ünlüdür. Ancak adı nedeniyle bu sözlüğü hocası tarafından yazıldığı sanılmıştır. *Düstûr üt-tabib fi ameli mizan it-terkîb* adlı yapıtı ilaç yapımında kullanılan ölçülerle ilgilidir. Bu yapıtı reisületibba Ömer Efendi adına yazmıştır. Ayrıca *Nüzhet ül-ebdân fi tercemeti gayret il-etkân* ve *Hulasat üt-tıbb* adını taşıyan iki tıp kitabı daha vardır.

HAYATİZADELER, XVII. yy.'ın ikinci yarısı ve XVIII. yy.'ın ilk yarısı boyunca osmanlı sarayına hizmet etmiş hekim aile. —MUSTAFA FEYZİ EFENDİ Büyük (? - İstanbul 1692). Musevi asıllıydı. Müslüman oldu ve Süleymaniye tıp medresesi'nde müderris olarak çalıştı. Hassa (saray) hekimliğine, daha sonra Mehmet IV tarafından hekimbaşılığa getirildi (1667). Süleyman II döneminde de sürdürdüğü görevinden Ahmet II döneminde uzaklaştırıldı (1692). En tanınmış yapıtı *Hamsei Hayatizade*'dir. Kendisinin *Risail ül-müşfiye li -emraz il-müşkile* adını verdiği yapıt, beş kitaptan oluşur. Kitabının önsözünde bu yapıtı eski tıp kitapları, latin hekimlerinin kitapları ve kişisel deneyimlerinden yararlanarak yazdığını ve Murat IV'e sunduğunu belirtir. Yapıtı oluşturan beş kitap sırasıyla *Risale-i reddiye, Risale-i maraz-ı pilika, Risale-i maraz-ı efrence, Risale-i savda-i maraziye, Risale-i merakiye* adını taşır. —SÜLEYMAN EFENDİ Damat (? - İstanbul 1716). Öncekinin damadı. Bu nedenle "Hayatizade Damadı" adıyla da bilinir. Medrese öğreniminden sonra tıp okudu. Hekim ve kadı olarak çeşitli devlet görevlerinde bulundu. Hassa hekimi oldu, uzun süre bu görevde kaldı. İlmiye mesleğinde İstanbul kadılığına yükseldi (1715). Halepli Salih bin Nasrullah'ın latinceden arapçaya çevirdiği akarabadini *Tercüme-i krabadin-i cedit* adıyla türkçeye çevirdi. —MUSTAFA FEYZİ EFENDİ Küçük (? - İstanbul 1738). Mustafa Feyzi Efendi'nin torunu. Hassa hekimliği ve müderrislik yaptı. Ömer Efendi'nin yerine hekimbaşı seçildi (1723-1724). On dört yıl süren bu görevi sırasında tüm ilmiye payelerini elde etti. —MEHMET EMİN EFENDİ (? - Şam 1748). Hayatizade Büyük Mustafa Feyzi Efendi'nin torunu, Küçük Mustafa Feyzi Efendi'nin kardeşi. İlmiye sınıfından yetişti. Öğrenimini bitirince Edirne kadısı oldu (1735). Kardeşi Küçük Mustafa Feyzi Efendi'nin yerine hekimbaşı (1737), kısa sürede İstanbul kadısı oldu (1740). Aynı yıl Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine ve daha sonra da Pirizade Mehmet Sahip Efendi'nin yerine şeyhülislamlığa getirildi (1746). Yaşlı olması ve gösterişe düşkünlüğü nedeniyle altı ay sonra azledilerek Bursa'ya sürüldü. Mekke kadılığına atandığında (1748), göreve giderken Şam'da hastalanarak öldü. Hekimbaşıyken şeyhülislam olmuş tek kişidir. —MEHMET SAİT EFENDİ (? - İstanbul 1757). Hayatizade Mehmet Efendi'nin akrabasıdır. İki kez hekimbaşılık görevine getirildi. 1746'da atandığı ilk görevinin kısa sürmesine karşın, ikinci kez atandığında (1748) bu görevi yedi yıl sürdürdü.

Hayatlar *(Bioi parelleloi),* Plutarkhos'un yapıtı (İ.S. I. yy.). Kırk iki tanesi ikişer ikişer ve bir romalı karşısında bir yunanlı olacak şekilde; dört tanesi iki romalı karşısında iki yunanlı; ve dördü tek başına olmak üzere toplam elli kişiyi içeren bir yaşamöyküleri derlemesidir. Antikçağ yunan-latin uygarlığının önemli kişilerinin tanınmasında değerli bir kaynak oluşturan yapıt, edebi açıdan da şanslıydı ve özellikle Fransa'da Amyot'un çevirisiyle (1559) ün kazandı. Ahlaksal ve yurtsever bir bakışla kaleme alınmış olan yapıt (bir yandan bir gelenek yaratmaya, öte yandan Yunanlılar ile Romalılar'ın aynı ölçüde değerli oldukları gösterilmeye çalışılır), küçük gerçek olayların, "ruhun belirtilerinin" en anlamlı olaylar gibi değerlendirildiği psikolojik yaşamöyküsünü amaçlar. Türün yapaylığına rağmen, Plutarkhos, ayrıntıların bolluğu ve anlatı yetenekleri (anlatım tarzının uygunluğu, anlatıların dramatik yapısı) sayesinde şaşırtıcı derecede canlı portreler çizmeyi başarmıştır.

HAYAZ höyük, Adıyaman'ın Samsat ilçesinde höyük. Aşağı Fırat kurtarma projesi kapsamında İstanbul'daki Hollanda Tarih ve arkeoloji enstitüsü ve türk arkeologlarca, J. J. Roodenberg yönetiminde kazılara başlandı (1979). Kazılarda Yenitaş dönemine değin inen buluntulara rastlandı. Höyükte, Yenitaş dönemine tarihlenen önemli bir yontmataş işliği ortaya çıkarıldı. İşlikte çakmaktaşı ve obsidyenden pek çok dilgi, ok uçları, deliciler, kalemler, kazıyıcılar, yongalar, vb. bulundu. Yontmataş endüstrisinin yanı sıra öğütme taşları ve delikli taşlar, baltacıklar, muska olarak kullanıldığı sanılan kireçtaşından eşyalar ele geçti. Bakırtaş döneminden çeşitli boyutlarda dikdörtgen mekânlı, tek sıra halinde yapı kalıntıları ortaya çıkarıldı. Yontmataş aletlerin bu dönemde de kullanıldığı saptandı. Daha üstte İlk ve Orta Tunç çağlardan çanak çömlekler, yapı kalıntıları, içinde on iki iskelet ve çeşitli ölü armağanları bulunan dehlizli bir mezar odası saptandı. Höyüğün en üstündeyse bir bizans köyünün kalıntıları vardır. (→ Kayn.)

HAYBE sıf. (ar. *ḫaybet*, yoksun olma' dan). *Arg.* Boş, işe yaramayan, anlamsız.
◆ a. **1.** Boş, yararsız şey. **—2.** *Haybeye kürek çekmek*, boşu boşuna uğraşmak, eline hiçbir şey geçmemek. || *Haybeye gitmek*, boşa gitmek.

HAYBECİ a. *Arg.* **1.** İşsiz güçsüz, sebatsız kimse. **—2.** Dolandırıcıların tuzağa düşürmek istedikleri safça kimse.
◆ sıf. Bedavacı, beleşçi.

HAYBEDEN be. *Arg.* Bedavadan, hiç çaba harcamadan: *Haybeden para kazanmak. Haybeden yaşamak.*

HAYBER geçidi, Kâbil ırmağı vadisini (Afganistan) Safid Kuh'un doğu ucundan geçerek Peşaver'e (Pakistan) bağlayan geçit. Geçidin doğu ucundaki Cemrud (Pakistan) ile Dhaka (Afganistan) arasında, bir kervan yolu ve taşıt geçebilen bir karayolu geçitten yararlanarak uzanır. Cemrud ile Afganistan sınırındaki Landi Hane arasından bir de demiryolu geçer. Orta kesimde, Ali Mescid'de, Hayber geçidi, yüksekliği 400 m'yi bulan kayaçlar arasında 10-12 m genişliğinde bir dehlize dönüşür. İstilacıların geçiş yolu olan Hayber geçidinde, 1842'de, Afganlar bir ingiliz ordusunu kılıçtan geçirdi.

Hayber kalesi cengi, Hz. Ali'nin kahramanlıklarıyla ilgili türk halk hikâyesi. Hz. Muhammet'in komuta ettiği islam ordusunun Şam yolu üzerinde Yahudiler'e ait Hayber kalesini ele geçirmesini anlatır. Gözü pekliği ve gücüyle kalenin alınmasını sağlayan Hz. Ali'nin çölde başından geçen daha başka serüvenleri de konu edinir. İslam dinini kabul eden Hayber kalesi beyi Merhap, onun kızı ve Peygamber'e eş olan Safiye, savaşçı Alkame, sevgilisi Zülkammer iyiler arasında yer alır; kötüler arasındaki islam düşmanı Hişam, kardeşi Utarit vb., cezalarını çekerler.

HAYBET a. (ar. *ḫaybet*). *Esk.* **1.** Hayal kırıklığı, isteğine ulaşamama. **—2.** *Haybet-zede,* istediğini elde edememiş, hayal kırıklığına uğramış.

Hay-Bunau-Varilla antlaşması, 18 kasım 1903'te ABD dışişleri bakanı John Hay ile Kanal şirketi başmühendisi -ve bu arada yeni Panamá devletinin temsilcisi olan- Philippe Bunau-Varilla arasında imzalanan antlaşma. Buna göre Panamá, yapılacak kanalın her iki kıyısında 10 mil uzunluğunda bir şeridi süresiz olarak ABD'ye bırakıyordu. ABD ayrıca, Panamá'nın bağımsızlığını güvence altına almak için bu ülkeye askeri müdahale hakkını da elde ediyordu. Buna karşılık, Panamá yıllık bir ödenti alıyordu.

HAYDA ünl. **1.** *Tkz.* Şaşkınlık belirtir:

Hayda! Şimdi bunun sırası mı? **—2.** Hayvanların hareket etmesini sağlamak için söylenen söz.
—Avc. Av köpeklerini, avlanırken yüreklendirmek ve doğru yolda tutmak amacıyla kullanılan ünlem.

HAYDALAMAK → HAYDAMAK.

HAYDAMAK g. f. **1.** Arkasından bağırarak hayvanı harekete geçirmek, sürmek. (HAYDALAMAK da denir.) **—2.** *Arg.* Kovmak, defetmek.

Haydamaklar, at hırsızlığıyla ünlü olan Ukrayna Kazakları'na Türkler'in verdikleri ad. XVIII. yy.'da bunlar Polonya yönetimine karşı ayaklandılar. Atlı birlikler halinde köyleri basarak yağmaladılar, pusu kurma yöntemiyle leh ve rus kuvvetleriyle savaştılar (1750-1769). Daha sonra üzerlerine gönderilen düzenli ordu birliklerince yok edildiler.

HAYDAR a. (ar. *ḥaydar*). *Esk.* **1.** Arslan. **—2.** Cesur, yürekli kimse. **—3.** Hz. Ali'nin lakaplarından biri. (Bu kullanımda büyük harfle yazılır) **—4.** *Haydar-ı kerrâr,* defalarca, tekrar tekrar saldıran anlamında Hz. Ali'nin niteliklerinden biridir: *"Seyran bahçesinin bir yanı elma / On sekiz bin âlem nuru dediler / Muhammet Mustafa, Haydarı kerrâr / Hünkâr Hacı Bektaş Veli dediler"* (Veli Baba).

HAYDAR ALİ, Hindistan'daki müslüman Maysor hanedanının kurucusu (Dodballapur, Bangalor yakınında, 1721 -Çittor yakınında 1782). Hindu Maysor hükümdarının küçük bir cagirdarının oğluydu; XVIII. yy.da Dekkan'ı çalkalayan çatışmalar içinde bu devleti önemli bir askeri güç durumuna getirdi. İktidarı 1759-1772 arasında, Maratalar'a karşı giriştiği savaşımlar sırasında eline geçirebildi (1761). Maratalar'a karşı, ama bu kez Fransızlar'ın yanında, 1779-1782 savaşı'nda da savaştı. 1782'de yerine oğlu **Tippu Sahib** geçti.

Haydar Baba'ya selam, İran Azerbaycanı'nda yetişmiş türk şairi Şehriyar*'ın şiiri. Ününü farsça şiirleriyle sağlayan şairin 40 yaşından sonra azeri türkçesiyle yazdığı şiirler arasında en büyük yankıyı bu yapıtı yarattı. (→ Kayn.)

HAYDAR BEY, türk besteci (İstanbul 1846 - *ay. y.* 1904). Muzikayı hümayun'da yetişti. Daha sonra bu kurumda sermualimlik yaptı. Abdülhamit II'nin ikinci mabeyncililiğine getirildi. Türk makamlarıyla bestelediği operetler *(Pembe kız, Çengi, Binbirdirek)* o dönemde halkın beğenisini kazandı. Ayrıca şarkıları ve marşları vardır.

Haydarabad (Hindistan)
Çarminar camisi (1591)



Michaud

HAYDAR BEY Ali, soyadı **Yuluğ,** türk yönetici (İzmir 1879 - İstanbul 1937). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1902); Ege bölgesinde çeşitli ilçelerde kaymakamlık yaptı. 1912 seçimlerinde Menteşe (Muğla) milletvekili seçildi. Meclisi mebusan'ın kapanması üzerine yöneticiliğe döndü; mülkiye müfettişi oldu (1914). 1915'te mutasarrıflığa atandı. Bolu mutasarrıflığı sırasında Milli mücadele'ye katıldı. 1921'de Sıvas valisi, 1923'te İstanbul şehremini oldu; valiliği de üstlendi. İstanbul'da itfaiye teşkilatını motorlu araçlarla donattı, mezbahayı ıslah etti, Belediye basımevi'ni kurdu. 1924'te Ankara vali ve şehreminliğine atandı. İstanbul milletvekili oldu. Serbest cumhuriyet fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. Kendisinden izin almadan partiye katılması Atatürk'ü kızdırdı. TBMM'ye iki ay gelmediği gerekçesiyle milletvekilliğinden ıskat edildi (19 ocak 1931). İstanbul, Sultanahmet'te bakkallık yaptı.

HAYDAR ÇELEBİ, türk reisülküttap (öl. İstanbul 1525). Selim I'in (Yavuz) Mısır seferi ruznamesini kaleme alarak padişaha sundu. Bu çalışmasına karşılık reisülküttaplıkla ödüllendirildi. Süleyman I (Kanuni) tahta çıkınca da görevinde bırakıldı. Ancak, adı yeniçeri ayaklanmasına karıştığı için yeniçeri ağası Mustafa Ağa ile birlikte idam edildi.

HAYDAR EFENDİ → ALİ HAYDAR EFENDİ (Büyük Molla).

HAYDAR HAREZMİ, tür şair (Harezm XIV. yy.). Yaşamı hakkında bilgi yoktur. Nizami'nin *Mahzen ül-esrar* adlı mesnevisine aynı adla bir nazire yazdı ve Timur'un torunu İskender bin Ömer Şeyh Mirza'ya sundu. Ali Şir Nevai'nin *Mecalis ün -nefais*'inde "Türkî-gûy" (türkçe söyleyen) lakabıyla tanındığı yazılıdır. Şiirlerindeki akıcılık ve teknik üstünlükle dikkati çeker. Lütfi'den sonra en güçlü çağatay şairlerden biri sayılır.

HAYDAR MİRZA (Muhammet —denir), türk tarihçi (1500-1551). Çağatay sülalesinden Yunus Han'ın torunu ve Babur Şah'ın anne tarafından yeğeni. Babasının öldürülmesi üzerine (1508) Buhara'dan Kâbil'e kaçarak dayısı Babur Şah'a sığındı (1509). Babur'la birlikte Özbekler'e karşı açılan ve Buhara ile Semerkand'ın ele geçirilmesiyle sonuçlanan sefere katıldı. Ancak, daha sonra dayısını yüzüstü bırakıp Fergana hükümdarı Sait Han'ın yanına gitti (1512) ve bu hanedandan bir kızla evlenerek "gürkan" (damat) unvanını aldı. Sait Han'ın ölümü üzerine (1533) Duglat sülalesine düşmanlık besleyen Abdülreşit tahta geçince, ülkeden uzaklaşmak zorunda kalarak Timurlular'ın hizmetine girdi. Buyruğuna verilen orduyla Keşmir'i ele geçirip hükümdarlığını ilan ederek orada bağımsız bir devlet kurdu (1541). Yönetimine karşı ayaklanan yerli halk tarafından öldürüldü (1551). Tuğluk Timur'un tahta geçişinden (1348) başlayarak çağatay tarihini konu alan birinci bölümüyle, kendi başından geçenleri ve döneminin olaylarını anlatan ikinci bölümünden oluşan *Tarih-i reşidi* (1541-1547) başyapıtı sayılır. Yalnız Türkistan'da değil, Hindistan ve İran'da da büyük ün kazanan bu farsça yapıtını, yine kendisi çağatay türkçesine çevirdi. Ayrıca, eski bir hint öyküsünü Türkistan Türkleri çevresine uygulayarak yazdığı *Cihanname* adlı bir manzum yapıtı daha vardır. 125 sayfalık bu yapıtın tek elyazma nüshası Almanya'dadır.

HAYDAR MİRZA, safevi şehzadesi (1555-1576). Tahmasp I'in oğlu. Kendisini çok seven babasınca veliaht ilan edildi. Tahmasp I ölünce hükümdarlığını ilan ettiyse de (1576) saltanatı bir gün sürdü, kız kardeşinin kışkırtmasıyla öldürüldü.

HAYDAR PAŞA Koca, türk vezir (Gelendost, Isparta, 1512 - Bükreş 1595). Eğridir ve Akşehir medreselerinde öğrenim gördü. İstanbul'a gelerek Mimar Ağa ocağı'na ve üstün başarısı sonucu Darüssanayi odası'na girdi. Hadım Süleyman Paşa ile birlikte Cidde'ye giderek orada ilk türk donanma üssünü kurdu. Bunun üzerine padişah tarafından İç Anadolu bölgesindeki sulama kanallarıyla askeri yollar üzerindeki köprülerin, Şam ve Bağdat yollarının, Ulukışla'daki büyük kışlaların plan ve yapım işleriyle görevlendirildi. Ardından, Konya ovasının sulanması ve Beyşehir bölgesinin bataklıklarının kurutulması işini gerçekleştirince bir tuğlu paşalık rütbesiyle ödüllendirildi. Macaristan seferi sırasında bir istihkâm birliğinin başında Budin'in fethine katıldı. Süleyman I'in (Kanuni) İran seferi'nde görev aldı (1548), iki tuğlu paşalık rütbesine yükseldi (1550). Sadrazam Rüstem Paşa'nın buyruğuyla Erdel seferi sırasında (1551) Sokullu Mehmet Paşa'nın maiyetine verildi ve Segedin (Szeged) baskınına katıldı (1552). Sadrazam Rüstem Paşa ile birlikte görevden alındı (1553). Sadrazamlığa getirilen Temeşvar fatihi Kara Ahmet Paşa'nın idam edilmesi üzerine (1555) Rüstem Paşa yeniden sadrazam olunca, ona da rütbesi geri verildi. Ayrıca, birçok yabancı dil bildiğinden (arapça, farsça, rumca, fransızca, macarca) türk-macar görüşmelerinde Osmanlı devletini temsil etmekle görevlendirildi. Sokullu Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı döneminde ikinci vezirliğe yükseltildi (1565). Zigetvar'ı kuşatan ordunun komutanı olarak Baboça kalesini aldı, sonra da Köstence'ye girdi (1566). Kanuni'nin ölümü üzerine Selim II tahta çıkınca, kubbealtı veziri oldu (1567). Kıbrıs'ın fethinde ve İnebahtı savaşı'nda büyük yararlıklar gösterdi. Tunus beylerbeyliğine atandı (1572). Halk el-Uved'de İspanyollar'la Venedikliler'i yendikten (1574) sonra Cezayir beylerbeyliğine getirildi (1575). Sıvas beylerbeyi oldu (1582). Özdemiroğlu Osman Paşa ile birlikte İran seferine katıldı (1583). Van, Ağrı ve Hakkâri bölgelerini Safeviler'e karşı başarıyla savundu (1585) ve bir süre karşı saldırıya geçerek Gence'nin fethedilmesinde önemli rol oynadı (1588). Tahta çıkan Mehmet III tarafından İstanbul'a çağrıldı (1595). Sadrazam Sinan Paşa'nın yardımcı komutanı olarak Eflak seferi'ne katıldı. Bükreş önlerinde yapılan savaşta bir top güllesinin isabetiyle şehit düştü.

HAYDAR REİS → NİGÂRİ.

HAYDAR RİFAT → YORULMAZ (Haydar Rifat).

HAYDARABAD, Hindistan'da kent, Andhra Pradeş eyaletinin merkezi; 2 991 884 nüf. (1991). 1589'da kurulan Haydarabad, Musi (Krişna'nın kolu) kıyısında, Dekkan platosunda, yaklaşık 500 m yükseltidedir. Haydarabad, ikiz kardeşi Secunderabad ile birlikte bir bitişikkenttir ve Haydarabad yerleşmesi büyük kayalık tepeler arasında oluşturulan yapay göl Hüseyin Sagar'ın çevresinde gelişmiştir. 1725-1948 arasında nizam merkezliği yaparak önem kazanan kentin halkı, urdu dili konuşan çok küçük bir müslüman azınlık dışında, telugu dili konuşur. Yönetim, üniversite etkinlikleri ve metalürji, kimya, demiryolu sanayileri ve bir sigara imalathanesi kentin başlıca etkinlikleridir.
—Tar. Haydarabad'ı 1590'da Golconda sultanı Muhammet Kuli Kutb Şah (1580 -1612) kurdu. Kutbşahiler denilen bu hanedanın yıkılmasından sonra (1687) kent Türk-Moğol İmparatorluğu'nun bir merkezi oldu. Daha sonra, Nizamülmülk kenti aldı ve 1725'ten başlayarak bağımsız hükümdar olarak ülkeyi buradan yönetti. Haydarabad, İngilizler ile bağlaşma yap-

tı ve 1798'deki antlaşmayla İngilizler'in boyunduruğu altına girdi. Hindistan'ın bağımsızlığına kavuşmasıyla (15 ağustos 1947) müslüman hükümdar olan nizam (ama çoğunluğu Hintliler'den oluşan bir devletin hükümdarı) Hint birliğine girmeyi kabul etmedi. 13 eylül 1948'de, hint ordusu bu devletin direnişini kırdı ve devlet 1956'da bölünerek ortadan kalktı.

—Güz. sant. Muhammet Kuli Kutb Şah, kendisi de amatör bir mimar olduğundan, "Bahçeler kenti" diye anılan Haydarabad'ı görkemli anıtlar, saraylar ve camilerle donattı. Çarminar camisi (1591), hint arap üslubundaki mimari tasarımı, açık revakları, köşelerde yükselen iki şerefeli dört minaresiyle bu dönemin başyapıtıdır. Mescidi cami (1598), Mekke mescidi (1614-1692) ve nizamların sarayları belirtilebilecek öteki anıtlardır.

HAYDARABAD, Pakistan'da kent, Sind'de, İndus'un yakınında; 795 000 nüf. Karaçi'nin 150 km K.-D.'sunda (bu durum gelişmesini engellemektedir), özellikle bir tarım pazarı, bir ticaret merkezi ve bir üniversite kentidir; ayrıca birkaç geleneksel sanayisi de vardır: tekstil, kuyumculuk.

HAYDARABAD NİZAMLIĞI, Hindistan'da devlet (1725-1956). Hint-Türk imparatoru Şah Cihan'ın komutanlarından Abid Kılıç Han Semerkandi'nin torunu Çin Kılıç Han (Nizamülmülk) tarafından kuruldu. Çeşitli genel valiliklerde bulunan, daha sonra Hint-Türk İmparatorluğu'nun büyük vezirliğini yapan Çin Kılıç Han, Dekkan eyaleti genel valisiyken, bağımsızlığını ilan ederek Haydarabad nizamları hanedanını kurdu (1725). Ondan sonra yerine geçen Mir Ahmet Han (1748) öldürülünce (1750), kızının oğlu Ceng Hidayet Muhittin Han ardılı oldu. Ancak, onun da bir aya kalmadan öldürülmesi üzerine (1751) Çin Kılıç Han'ın üçüncü oğlu Salabet Ceng Han tahta çıktı (1751). Ağabeyine karşı ayaklanan Ali Han (1762), onu yenip öldürttükten sonra tahtı ele geçirdi (1763). Babasının ardılı olan İskender Han'ın (1802-1829) yerine geçen oğlu Ferhunde Ali Han 28 yıl saltanat sürdü (1829-1857). Ölümü üzerine taht oğlu Mahbud Ali Han I'in oldu (1857-1869). Dokuzuncu nizam olarak yerine geçen oğlu Mahbud Ali Han II (1869-1911), 42 yıl saltanat sürdükten sonra ölünce, tahta, oğlu Osman Ali Han (1911-1956) çıktı. 1858'e kadar Baburlular'ın egemenliği altında kalan Haydarabad devleti, bu tarihten sonra Hindistan'ı denetimine alan İngilizler'e bağlandı. Böylece öteki hint devletleri (racalıklar) gibi Haydarabad nizamlarının da dış bağımsızlıklarını ortadan kaldıran İngiltere, iç işlerinde onlara özerklik tanıdı. Devletin resmi dili önceleri türkçeyken, sonra farsça oldu. Bugünse ülkede urduca (hindustani dilinin bir lehçesi) konuşulur. Otuz milyonu aşkın nüfusu bulunan ülkede Hindular çoğunluğu oluştururken, müslümanlar azınlıktadır. Hanedansa müslümanlığın sünni mezhebindendir. Hindistan bağımsızlığını kazanınca (1948), nizam Osman Ali Han da Haydarabad'ın bağımsız bir devlet olması için savaşa girişti. Ancak, kuvvetlerinin hint ordusuna yenilmesi sonucu bu isteğini gerçekleştiremedi, ingiliz generali rütbesini taşıyan oğlu Hidayet Âli Bahadur, bu tarihten sonra babasının yerine naipliğe atandı (1948). Ayrıca, Berar prensi unvanını da alan Hidayet Âli Bahadur, son halife Abdülmecit Efendi'nin kızı Dürrüşehvar ile evlendi. Bu evlilikten veliaht Bereket Ali Han ve prens Keramet Ali Han dünyaya geldi. Haydarabad Nizamlığı 1956'da bölünerek ortadan kalktı. Ancak, günümüzde sadece bir unvan olarak varlığını sürdüren nizamlık, saraylarını ve efsaneleşmiş servetinin bir bölümünü, özellikle eşsiz mücevher koleksiyonunu korumaktadır.

HAYDARANE be. (ar. *ḥaydar* ve fars. *-āne*'den *ḥaydarāne*). *Esk.* Aslanlar gibi; Hz. Ali'yi hatırlatan bir şekilde, Hz. Ali gibi.

Haydarbey köşkü, Kayseri'de Anadolu Selçukluları döneminden köşk. 17×22 m boyutlarında, düzgün kesme taştan, mazgal pencereli, kale benzeri sağlam bir yapıdır. Köşk, basamaklı bir sofa ile iki yanına odalar sıralanmış tonoz örtülü uzun bir holden oluşur. Yazıtı bulunmamasına karşılık Erkilet'teki Hızırilyas köşkü'yle benzerliğinden ötürü XIII. yy. ikinci yarısında yapıldığı sanılmaktadır.

HAYDARİ a. (ar. *ḥaydar* ve *-ī*'den *ḥaydarī*). Esk. giy. Dervişlerin giydiği kolsuz, yakasız, omuz başlarında üçgen biçimli birer parça bulunan bir tür kısa üstlük. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Haydari yaka*, giysilerde V harfi biçiminde oyulmuş yaka.

—Mutf. Yoğurtla yapılan soğuk meze türü bir yiyecek. (Torba yoğurda ya da bir süre bezde bekletilmiş yoğurda, sarmısak, nane, ince kıyılmış dereotu, maydanoz, vb. karıştırılarak yapılır.)

—ANSİKL. Esk. giy. Haydari adını halife Ali'nin savaşlarda giydiği salta biçimli üstlükten almıştır. Yalnız erkekler giyer, genellikle aba ya da çuhadan yapılırdı. Mintan üzerine giyilir, kolsuz olduğundan aptes alınırken çıkarılması gerekmezdi. Boyu mintanı örtecek uzunluktaydı. Bektaşilerin giydiği haydariler ise, dizkapağına değin uzanırdı. Bu uzun haydariler, bazı esnaf kolları arasında da giyilmiştir. Savaşa gidenlerin giydiği haydarilerin üzerine çeşitli ayetler yazılırdı.

HAYDARİLİK ya da **HAYDARİYE** a. Seyit Kutbettin Haydar'ın kurduğu şii eğilimli tarikat (XIII. yy.).

—ANSİKL. Batınilik izleri taşıyan bu tarikatta Ali'ye ve On iki imama derin bir bağlılık ve saygı vardır. Bu bağlılık ve saygının belirtisi olarak on iki dilimli külah giyerlerdi. Kollarına bağladıkları *mengüş* denilen halkalar ve boyunlarına taktıkları *tavk-ı hayderi* adı verilen demirden bir kolye Ali'nin kulu kölesi olduklarını simgelerdi.

Yesevilik tarikatının Anadolu'da kalenderilikle karışmış kollarından biri olarak da tanımlanabilen haydarilikte içki içmek, esrar çekmek, ibadetlere ilgisizlik gibi tutumlar yaygındı. Haydariler, birçok sünni tarikatta görülen özel giysilere, toplu ibadete, ezkar (zikirler) ve evrada (okunması gelenek olan dualar) önem vermezler; buna karşılık onlara göre, kişinin Tanrı'ya içten bir bağlılıkla kendinden geçmesi, dünya ve ahiret nimetlerine ilgisizliği, geçici varlıklara bağımlılıktan kurtulması, ölümsüzlüğün ve Tanrı'ya yaklaşmanın tek yoludur. Tanrısal coşkuyu yaşamak ve tanrısal güzellikleri duyabilmek için "sohbet" gereklidir. Gönüllerin birliği olan sohbet, canların gerçeği ve güzelliği yakalamaları için tek yoldur.

HAYDARİZADE İBRAHİM EFENDİ, türk şeyhülislam (Bağdat 1863 - İstanbul 1933). Bağdat'ın ulema ailesinden biri olarak medrese öğrenimini tamamladı. İstanbul'a gelerek Darülhikmet ül-islamiye üyeliğine seçildi. Tevfik Paşa'nın başkanlığındaki hükümette şeyhülislamlığa getirildi (1918). Hükümetin düşmesi üzerine (1919) görevden ayrıldı. Tevfik Paşa'nın üçüncü kabinesinde yine aynı göreve atandı (1919). Yaklaşık iki ay sonra istifasını verdi. Aynı yıl Ali Rıza Paşa'nın kurduğu hükümette şeyhülislam olarak görev aldı. Düşen hükümetle birlikte görevden ayrıldı (1920). Salih Paşa kabinesinde dördüncü kez şeyhülislam olduysa da 25 gün sonra istifa ederek köşesine çekildi.

HAYDARLI, Afyonkarahisar'ın Dinar ilçesinde bucak; 36 493 nüf. (1990); 15 köy. Merkezi *Haydarlı*, 11 485 nüf. (1990).

HAYDARPAŞA, İstanbul'un Anadolu yakasında semt; liman ve Anadolu demiryollarının başlangıç noktası, gar. Kadıköy ile Selimiye arasındadır. Marmara üniversitesi tıp fakültesi (eski Haydarpaşa lisesi), İstanbul Göğüs cerrahisi merkezi, Numune hastanesi, Gülhane tıp akademisi eğitim hastanesi (Haydarpaşa askeri hastanesi), Haydarpaşa lisesi gibi kuruluşlar buradadır.

Haydarpaşa askeri hastanesi, Abdülmecit tarafından, Selim III'ün vezirlerinden Haydar Paşa'nın arazisi üzerine yaptırıldı (1845). Askeri hekimler için bir uygulama okulu durumuna getirilen hastane (1870), Gülhane açılıncaya (1898) kadar bu işlevini sürdürdü. Hastane yapısı içinde açılan pratik cerrahlık ve eczacılık okullarından çok sayıda er, cerrah ve eczacı olarak yetişti (1876-1896). Buradan yetişen cerrah ve eczacılar, *Haydari* ya da *Haydarlı* lakaplarıyla anıldılar. Hastane, 1200 yatak kapasiteyle sağlık hizmeti vermeyi sürdürmektedir.

Haydarpaşa garı, İstanbul'un Asya yakasında, Anadolu'nun ve dış ülkelerin birçok yöresinden gelen ve bu yörelere giden yolcu ve yükün dolup boşaltıldığı, banliyö hattıyla kentsel ulaşımda da önemli bir yeri olan büyük tren istasyonu. Yapımına 1906'da başlandı, 1908'de işletmeye açıldı. Gar binasının plan ve projesini Otto Ritter ve Helmuth Cuno adlarında iki alman mimar, yapım işlerini Ph. Holzmann inşaat firması üstlendi. Her biri 21 m uzunluğunda 1 700 kazık üzerine oturtulan gar binasının mimarisi Prusya yenirönesans üslubunda gerçekleştirildi. Binanın temelinde Hereke'den getirtilen pembe granit, dış yüzünde ise Lefke'den getirtilen kolay işlenebilir, sert hava koşullarına dayanıklı taşlar kullanıldı. Başlangıçta 255 m²'lik bir alanı kaplayan gar binası, daha sonra, genişletilerek 3 836 m²'ye çıkartıldı. 6 eylül 1917 günü çok sayıda insanın ölümüne ve gar binasının önemli ölçüde hasar görmesine neden olan bir sabotaja uğrayan gar, daha sonra onarılarak yeniden hizmete açıldı. Garda, halen elektrikli ve motorlu trenlerin iş-



Ali Haydar Bey

Büyük Larousse



Haydarpaşa garı
İstanbul



Colette Masson

Marcia Haydee ve Egon Madsen John Neumeier'in, Stuttgart operası'nın bale topluluğunca sahnelenen *Kamelyalı kadın*'ında (Champs-Élysées tiyatrosu, Paris, aralık 1979)

Schwerin şatosu müzesi



Joseph **Haydn**
Christian Ludwig Seehas'ın bir portresinden ayrıntı
Schwerin şatosu (Almanya)

Henri Hayden
***Üç müzisyen* (1920)**
Art moderne ulusal müzesi Paris

photothèque des Musées nationaux



lediği 8 demiryolu hattı bulunmaktadır.

Haydarpaşa lisesi, İstanbul'da ortaöğrenim kurumu. Osmanlı döneminden kalan tarihi binasında öğretime açıldı (1934). Binanın yapımını italyan mimar Alexandre Vallaury gerçekleştirdi (1893-1902). Barok üsluptaki bina başlangıçta tıp öğrenimi için kullanıldı. Abdülhamit II döneminde Mektebi tıbbiyei şahane burada açıldı (1903) ve binada 1933'e kadar tıp öğrenimi yapıldı. Tıbbiye Beyazıt'a taşınınca bir yıl boş kaldı. Atatürk'ün emriyle Haydarpaşa lisesi bu binada öğretime geçti (1934). Okul, kısa sürede gelişerek yatılı ve gündüzlü ortaöğretim gereksinmesini karşılar duruma geldi. 1978'den sonra yatılı bölüm kaldırıldı ve okula kız öğrenci de alınmaya başlandı. 1983'te lise geçici olarak Haydarpaşa endüstri meslek lisesi binasına taşındı. Aynı tarihte bina Marmara üniversitesi hukuk fakültesi'nin kullanımına verildi ve harap olan bölümlerin onarımına başlandı. Bu arada Koşuyolu'ndaki Öğretmenler hastanesi'nin bahçesinde büyük bir okul binasının yapımına geçildi. Haydarpaşa lisesi 1989'da bu yeni binada öğretime başladı. Okulda, 1992-1993 öğretim yılında, kız ve erkek toplam 3 187 öğrenci öğrenim görmektedir.

Haydarpaşa numune hastanesi, İstanbul'da sağlık kuruluşu. Tıp fakültesi'nin İstanbul yakasına taşınması (1925) üzerine, kentin Anadolu yakasında tam kuruluşlu bir hastane kalmayınca, Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı Tıp fakültesi'nin eski binalarında yeni bir hastane kurulmasını kararlaştırdı. 1 şubat 1936'da 270 yatakla açılan hastane giderek gelişti. Bugün 800'ü aşkın yatak kapasitesiyle sağlık hizmetlerini sürdürmektedir.

HAYDEE (Marcia PEREIRA DA SILVA, **Marcia** — denir), brezilyalı kadın dansçı (Niterói 1939). Londra'daki Sadler's Wells Ballet School'a girdi (1954/55), Marquis de Cuevas'ın topluluğuna katıldı (1957), burada solocu oldu (1961). Aynı yıl Stuttgart'taki Württemberg Staatstheater'in bale topluluğuna girdi, burada John Cranko en büyük balelerini onun için sahneye koydu (*Romeo ve Juliet*, 1962, *Onegin*, 1965, *Hırçın kız*, 1969, *Carmen*, 1971, *Initialien RBME*, 1972). Ayrıca, J. Cranko'nun 1963'te düzenlediği *Kuğu gölü*'nü (tam versiyon) yorumladı ve K. MacMillan'ın *Las hermanas* adlı balesinin prömiyerinde dans etti (1963). Konuk dansçı olarak Kanada Ulusal balesi'nde 1964'te *Romeo ve Juliet*'te rol aldı. 1966'da Rudolf Nureyev ile, K. MacMillan'ın *The Song of the Earth* adlı yapıtının yeniden sahnelenişinde dans etti (bu bale aynı yıl Stuttgart'ta ilk kez sahnelenmişti). 1970'te Stuttgart' ta MacMillan'ın düzenlemesiyle *Mademoiselle Julie*'yi ve Glen Tetley'in düzenlemesiyle *Voluntaries* (1973) ve *Daphnis et Chloé*'yi (1975) ilk kez yorumladı. 1976'da John Neumeier'in *Hamlet: Connotations* adlı yapıtının prömiyerinde oynadı. 1976'da Stuttgart balesi'nin sanat yönetmenliğine atandı.

HAYDEN (Henri), fransız yurttaşlığına geçmiş polonyalı ressam (Varşova 1883 - Paris 1970). 1907'de Fransa'ya yerleşti; Gauguin'in, sonra da Cézanne'ın etkisinde kaldı, 1915'ten başlayarak sentetik kübizme yöneldi (*Üç müzisyen*, 1920, Art moderne ulusal müzesi, Paris). 1920'li yıllarda, gitgide arınan renkli bir üslupla gerçekçiliğe döndü (natürmortlar, manzara resimleri).

HAYDİ ya da **HADİ** ünl. **1.** Cesaretlendirme, isteklendirme, sabırsızlık, acele ettirme vb. belirtir: *Haydi, korkacak bir şey yok. Haydi gidelim. Haydi acele et biraz, geç kalıyoruz. Haydi çabuk ol.* **—2.** Kabul ve onaylama belirtir: *Haydi senin istediğin fiyata olsun.* **—3.** Olasılık belirtir; tutalım ki, diyelim ki, farz edelim ki: *Haydi bir an için doğru söylediğini düşünelim. Kaç şişe içebilirdi? Bir, iki, üç, haydi dört...* **—4.** Alay, hafifseme, inanmazlık belirtir: *Haydi, olur mu öyle şey! Haydi git de bunları başkasına yuttur.* **—5.** Hoşgörü, anlayış belirtir: *Haydi gelmedin, bari gelmeyeceğini bildirseydin.* **—6.** *Haydi haydi,* "fazla uzatma, bizi kandıramazsın, kısa kes" anlamında kullanılır: *Haydi haydi, bizim öylesi laflara karnımız tok. Haydi haydi ne haltlar karıştırdığını bilmiyor muyuz sanki?* || *Haydi haydi,* bol bol, kolay kolay: *Onlara yettiğine göre bize haydi haydi yeter;* olsa olsa, en çok: *Bunun değeri olsun da haydi haydi bin lira, daha fazla etmez.* || *Haydi canım (sen de),* alay, inanmazlık belirtir. || *Haydi oradan,* bir kimseyi bir yerden kovmak, azarlayıp paylamak ya da onun söylediğinin doğru olmadığını sert bir biçimde belirtmek için söylenir.

HAYDİN ünl. "Haydi" sözcüğünün birden çok kişiyi isteklendirmek, acele ettirmek vb. için söylenirken aldığı biçim: *Haydin gidiyoruz.*

HAYDİNDİ ünl. Haydi, acele et.

HAYDİSENE, HADİSENE ünl. *Tkz.* Haydi ünleminin buyurma, dilek bildiren pekiştirmeli biçimi: *Haydisene, kalkma saati çoktan geldi.*

HAYDN (Joseph), avusturyalı besteci (Rohrau an der Leitha, Aşağı Avusturya, 1732 - Viyana 1809). Babası bir araba yapımcısıydı. 1740'ta soprano olarak, Viyana'daki Sankt Stephan katedrali'nin çocuklar korosuna girdi. Buradan, -büyük olasılıkla- 1749'da ayrıldıktan sonra Viyana'da sıkıntılı yıllar geçirdi, bir süre kendi kendini yetiştirmeye çalıştı. Sonra besteci N. A. Porpora'nın yardımını gördü. Carl Philipp Emanuel Bach'ın yapıtlarını dikkatle inceledi, ders vererek hayatını kazandı. Yaylılar için ilk dörtlülerini 1757'ye doğru, baron von Fürnberg için besteledi. İlk senfonileriniyse, kont Morzin'in hizmetindeyken, 1758'den başlayarak yazdı. 1761'de, capella yönetmen yardımcısı olarak prens Esterházy'nin hizmetine girdi, ölümüne değin Esterházy ailesinin hizmetinde kaldı (1766'dan sonra capella yöneticiliği yaptı). Sırayla dört Esterházy prensine hizmet etti. Bunların en önemlisi, 1762-1790 arasında iktidarda olan Muhteşem Nicolay'dır. Haydn, 1790'a değin, Nicolay tarafından Viyana ve Eisenstadt saraylarında, özellikle de 1768'den sonra başlıca saray olan Esterháza şatosu'nda düzenlenmiş tüm şenlikler, tüm konserler, tüm tiyatro ve opera temsilleri için beste yaptı. Esterháza şatosu, Haydn için zamanla, bir hapishaneye dönüştü ve bestecinin Viyana'ya (aralarında Mozart'ın da bulunduğu arkadaşları bu kentte yaşıyordu) gitmesi engellendi. Ama, yapıtları şato dışında da seslendirildi ve Haydn, yavaş yavaş Avrupa çapında ünlendi, böylece de önemli siparişler aldı. Bunların başlıcaları, 6 senfoni (82-87 op. no'lu *Paris senfonileri;* 1785-86) ve *İsa'nın yedi sözü* adlı yapıtıdır. Muhteşem Nicolay'ın 1790'da ölümünden sonra yerini alan prens, müziği sevmiyordu. Bu yüzden orkestrayı dağıttı ve Haydn'ın iki kez Londra'ya gitmesine izin verdi. Besteci Londra'ya iki gidişinde de onsekizer ay kaldı (1791-92 ve 1794-95). Bu dönemde bestelediklerinin en önemlileri, son 12 senfonisidir (93-104 op. no'lu *Londra senfonileri*). İki Londra yolculuğu arasında, Beethoven'a ders verdi. 1795'ten sonra bağımsız müzikçi olarak Viyana'da yaşadı. 1796-1802 arasında, yeni Esterházy prensi Nicolay II için yalnızca 6 missa (her yıl bir tane) besteledi. Bu dönemde ayrıca, en parlak yapıtları arasında olan, yaylılar için son dörtlülerini, özellikle de iki büyük oratoryosu *Yaradılış* (Die Schöpfung, 1798) ve *Mevsimler*'i (Die Jahreszeiten, 1801) yazdı.

Haydn, XVIII. yy.'ın ikinci yarısının en önemli çalgı müziği bestecilerindendir. Gerçi yaylılar için dörtlüyü ve senfoniyi Haydn yaratmadı, ama bu türlere o saygınlık kazandırdı. Mozart ve Beethoven ile birlikte, "üç Viyana klasiği"ni oluşturur. Senfoninin ve dörtlünün, dört bölümlü klasik yapıya (aralarına ağır ritimli bir bölümün girdiği hızlı iki ritim ve bir menuet) kavuşmasına katkıda bulundu. Tema açısından olduğu kadar, tonal açıdan da, karşıtların art arda gelmesinden doğan olanakları sonuna değin ilk kez kullandı ve sonat türünde, batılı bestecilere, en azından yüz elli yıl boyunca yön verdi. Haydn'ın yapıtları, dramatik olmaktan çok epiktir. Yarım yüzyıl boyunca beste yaptı; uzun yaratıcılık yaşamı, barok çağın sonlarında başladı ve romantizmin başlangıcına ulaştı. Onun başlıca hedeflerinden biri, tutarlı bir çerçeveye, yabancı, beklenmedik öğeler ve biçimsel düzensizlikler katmaktı. Bunu, 1780'e doğru kesin olarak başardı. Böylece, Mozart'ın büyük konçertolar ve büyük operalar dizisine başladığı bir dönemde, büyük dörtlüler, büyük senfoniler, büyük koro yapıtları dönemine girdi. Güçlülük, buluşlardaki zenginlik, düşüncelerin birbirini kovalaması, yer yer hüzünlü bir derinlik, Haydn'ın yapıtlarının temel özellikleridir.

•BAŞLICA YAPITLARI: 104 senfoni (gençliğinde bestelediği numaralanmamış iki senfoni dışında), 3 pianoforte (klavsen) konçertosu, 5 org konç., 4 keman konç. (biri kayıp), 2 çello konç., 1 kontrabas konç. (kayıp), 1 flüt konç. (kayıp), 1 fagot konç. (kayıp), 3 korno konç. (biri kayıp), iki korno için 1 konç. (kayıp), 1 trompet konç., danslar, marşlar, divertimentolar, baryton için yapıtlar, yaylılar için 68 dörtlü, yaklaşık 60 pianoforte sonatı (yedisi kayıp), yaklaşık 40 piyanolu üçlü, çeşitli oda müziği parçaları, *İsa'nın yedi sözü* (önce orkestra için yazdı, sonra oratoryoya dö

nüştürdü), 3 oratoryo *(Il Ritorno di Tobia, Yaradılış, Mevsimler)*, 14 missa (biri kayıp), 1 *Stabat Mater*, 2 *Te Deum*, 3 *Salve Regina*, 1 *Ave Regina*, çeşitli dinsel yapıtlar, 47 lied (on dördü ingilizce sözlü), 15 ikili, üçlü ve vokal dörtlü, 13 italyan tarzı opera, 5 ya da 6 alman kukla operası (biri dışında tümü kayıp), kantatlar, konser aryaları, başkalarının operaları için aryalar, kanonlar, İskoçya ve Wales halk şarkılarından düzenlemeler.

HAYDN (Michael), avusturyalı besteci (Rohrau an der Leitha 1737 - Salzburg 1806). Kardeşi Joseph Haydn gibi, o da Viyana'daki Sankt Stephan katedrali'nin çocuk korosuna girdi (1745'e doğr.). 1753'te Macaristan'a giderek Grosswardein piskoposunun capella yöneticisi oldu (en geç 1757'de). Daha sonra Salzburg prens-başpiskoposunun hizmetine girdi (en geç 1763'te). Salzburg'dan bir daha ayrılmadı, burada Leopold ve onun oğlu Wolfgang Amadeus Mozart ile birlikte çalıştı. Yaşadığı dönemde özellikle dinsel yapıtlarıyla tanındı: 30 dolayında missa, 2 requiem (ikincisini tamamlayamadı), offertorium'lar vb. Ayrıca güzel çalgı yapıtları (yaylılar için beşliler ve dörtlüler, serenadlar, divertimento'lar, 50 dolayında senfoni ve bir çello konçertosu) besteledi. —JOHANN, avusturyalı müzikçi (Rohrau an der Leitha 1743 - Eisenstadt 1805), öncekilerin kardeşi. Esterházy'lerin topluluğunda tenordu.

HAYDON (Benjamin Robert), ingiliz ressam (Plymouth 1786 - Londra 1846). Gerçek yeteneğini aşan bir tutkunun yansıdığı tarih tabloları hiçbir zaman başarıya erişemedi, oysa gündelik yaşamı konu alan küçük resimleri beğeniliyordu. Royal Academy ile çatışma halinde bulunan sanatçı, Londra parlamentosu'nun süsleme çalışmalarına çağrılmadığı için kızarak intihar etti. *Autobiography*'si 1847'de yayımlandı.

HAYDUT a. **1.** Soygun yapan kimse, eşkıya. **—2.** Kaba, iri yarı, sert davranışlı, görünüşüyle insana korku veren kimse. **—3.** *Tkz.* Ele avuca sığmaz, canlı, hareketli, cana yakın, yaramaz çocuk için sevecenlikle söylenen söz. **—4.** *Haydut gibi*, iriyarı, görünüşüyle insana korku veren kimse için kullanılır; ele avuca sığmaz, canlı, hareketli, cana yakın çocuk için kullanılır.
—Tar. Macar savaşçı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tar. Macar soyluları tarafından bir ulusal örgüt olarak kurulan ve XV. yy. sonlarında Macaristan'ın güney sınırını savunmakla görevlendirilen silahlı *hajdú* (çoğl. *hajdúk*) ve süvari milisleri, türk egemenliği döneminde küçük gruplara bölünüp eşkıya çetelerine dönüştüler. XVII. yy. başlarında Macaristan'a tanınan geniş özerklik haklarından yararlanarak Szabolcs ve Bihar bölgelerinde düzenli birlikler biçiminde yeniden örgütlendiler. Macar halk şarkılarında efsaneleştirilen haydut birliklerine romantik bir yurtseverliğin gerçek kahramanları gözüyle bakıldı. XIX. yy.'da bunlara sağlam bir ahlak ve disiplin ülküsü aşılayan macar bağımsızlık hareketinin önderi Rakoçi, kuvvetlerinin çekirdeğini oluşturan haydutlarla birlikte Avusturyalılar'a karşı savaştı.

Haydutlar *(die Räuber)*, Schiller'in ilk dramı; 5 perdelik olan ve 1782'de Mannheim'da oynanan bu oyunun konusu, trajik bir biçimde sonuçlanan iki kardeş arasındaki rekabet ve toplumsal düzene bir meydan okuyuştur.

HAYDUTLUK a. **1.** Haydut olma durumu ya da haydutça davranış; eşkıyalık. **—2.** *Haydutluk etmek*, yol kesip soygun yapmak, eşkıyalık etmek.

HAYEK (Friedrich August VON), avusturya asıllı ingiliz iktisatçı (Viyana 1899 - Fribourg 1992). Viyana (1929-1931), Londra (1931-1950) ve Chicago'da (1950-1962) ders verdi, sonra Viyana'ya döndü. "Yeni iktisatçılar"ın önderi Hayek'in yapıtları şunlardır: *Geld und Konjunkturtheorie* (Para ve konjonktür kuramı) [1929], *Preise und Produktion* (Fiyatlar ve üretim) [1931], *The Pure Theory of Capital* (Saf sermaye kuramı) [1941], *The Sensory Order* (Duyarlı düzen) [1952]. 1974'te, K. G. Myrdal ile birlikte Nobel iktisat ödülü'nü kazandı.

Hayem Faber sendromu ya da **kansızlığı,** FABER SENDROMU ya da KANSIZLIĞI'nın eşanlamlısı.

HÂYEHDE sıf. (fars. *ḫayīden*, çiğnemek'ten *ḫāyende*). *Esk.* Ağızda çiğneyen, çiğneyici.

HAYES (Rutherford Birchard), amerikalı devlet adamı (Delaware, Ohio, 1822 - Fremont, Ohio, 1893). Kongre üyeliği (1864), Ohio valiliği yaptı. ABD başkanlığına cumhuriyetçi aday olarak Blaine'e tercih edildi. Tilden'i yenerek 19. başkan seçildi (1876). Amerikan iç savaşı'nın izlerini silmeye ve güneyci devletlerin haklarına saygı göstererek barışı yeniden kurmaya çalıştı. Kayırma sistemine karşı çıkınca, kendi partisinin yöntemlerine ters düştü. 1881'de de yeniden seçilmedi.

HAYES (İsaac Israel), amerikalı gezgin (Chester County, Pennsylvania, 1832 - New York 1881). Elisha Kent Kane'in Grönland ile Ellesmere adası arasındaki Smithsound'a yaptığı keşif gezisine cerrah olarak katıldı (1853-54). 1860'ta iki direkli küçük *United States* yelkenlisinin komutanı olarak yeniden yola çıktı ve Kuzey Buz denizi sınırına ulaştığı inancıyla 80° 14' K. enlemine vardı. 1869'da Grönland'a bir keşif gezisi düzenledi. Thule amerikan üssünün bulunduğu Grönland'ın K.-B. yarımadasına Hayes'in adı verildi.

HAYES (Bob), amerikalı atlet (Jacksonville, Florida, 1942). Çok güçlü bir kısa mesafe koşucusu olan Hayes, 1964'te Tokyo'da, 100 m ve 4 × 100 m olimpiyat şampiyonluğunu kazandı.

HAYEVİ, HAYEVİYE sıf. (ar. *ḥayye*, yılan ve *ḥayy*, canlılık ve *-ī*'den *ḥayevī*, dişl. *ḥayeviyye*). *Esk.* **1.** Yılanla ilgili. **—2.** Canlı, dirimsel, hayatla ilgili. (fr. *vital* karşılığı olarak kullanılmıştır): *Efail-i hayeviye* (dirimsel, hayati eylemler). *Hasse-i hayeviye* (hayati özellikler).

HAYEVİYE → HAYEVİ.

HAYEZ (Francesco), italyan ressam (Venedik 1791 - Milano 1882). Önceleri yeniklasik üslupta yapıtlar veren Hayez, tarihsel-yazınsal temaları işleyen romantik bir resme yöneldi (*Sicilya ikindisi*, 1822 [özel kol.] ve 1846 [Roma, Galleria d'Arte moderna]); portreleri (*Sant'Antimo prensesi*, Napoli) en başarılı yapıtlarıdır.

HAYF ya da **HAYFÂ** ünl. (ar. *ḥayf*, *ḥayfa*). *Esk.* **1.** Yazık! Eyvah! Heyhat!. *"Hayfâ küdaz-ı sine-i hasretkeşiden"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** *Hayfâ ki*, yazık ki: *"Gülmedin hayfâ ki bir dem bile ber-vefk-i merâm"* (Şekip Tokadizade).

HAYFA, İsrail devletinin başlıca liman kenti, Karmel dağının kuzey-doğu yamacında, Akkâ körfezinin G.'inde; 223 600 nüf. (1990). Yerleşme, bugün, 15 km K.'deki Akkâ kentiyle birleşmiştir. Hayfa, XIX. yy.'ın sonunda, musevilerin buraya yerleşmesi, Hicaz'a giden demiryolu hattının (1905) ve sonra da Büyük Britanya mandası altındaki Gazze'ye giden kıyı demiryolu hattının başlangıç yeri olarak seçilmesi, derin sulu bir liman yapılması (1933), Irak'tan gelen petrol borularının burada son bulması (1936) sayesinde gelişti. Hayfa önemli bir sanayi (petrol rafinerisi [boruyla Eilat'a bağlıdır], kimya, makine, vb.) merkezidir. Limanın trafiği 5 Mt dolayındadır.

HAYFÂ → HAYF.



Giraudon

Francesco Hayez
Hüzünlü düşünce (1842)
Brera pinakoteki, Milano

HAYFETMEK g. f. (ar. *ḥayf*'tan). *Esk.* Üzülmek, yazıklanmak, esef etmek.

HAYFORD (John Fillmore), amerikalı yerbilimci (Rouse Point, New York, 1868 - Evanston, İllinois, 1925). Coast and Geodetic Survey'de hesap uzmanı olarak çalıştı (1889), sonra kendini izostazinin incelenmesine verdi ve izostazi kuramını bir dünya elipsoitinin boyutlarının araştırılmasına uyguladı. Bu dünya elipsoiti, "Hayford elipsoiti" adıyla, birçok bilimsel çalışmada hâlâ geçerliktedir.

HAYHAY ünl. "Olur, peki, seve seve" anlamında bir onaylama belirtir: *Rica etsem, bana gelebilir misiniz? —Hayhay, hemen geliyorum.*

HAYHUY a. (fars. *hāy hūy*). **1.** Herkesin birden konuştuğu, konuşmanın, koşuşmanın yoğun olduğu telaşlı ve gürültülü ortam: *Bu hayhuyda kimse kimsenin dediğini anlamıyordu.* **—2.** Boş ve sonuçsuz çabalama: *Tatilim bir hayhuy içinde geçiverdi.*
—*Esk. Hay u huy* ya da *haya-huy*, zevk ve eğlence gürültüleri, velvele.

HAYIF, -yfı ünl. (ar. *ḥayf*). *Esk.* Vah, yazık, eyvah.
◆a. **1.** Üzülme, yerinme. **—2.** Haksızlık, insafsızlık.

HAYIFLANMAK gçz. f. *(Bir şeye, bir şey için, çekimli fiil + diye) hayıflanmak*, yitirilen bir şey, yapılan bir davranış, kaçırı-

Gamma



Friedrich August von Hayek

Hayfa
kentten ve limandan
bir görünüm

Allan Cash-Vloo



lan bir fırsat vb. için üzülmek, acınmak, esef etmek: *Daha erken davranmadığıma hayıflanıyorum. Yapmadım diye hayıflanmanın şimdi ne anlamı var?*

HAYIN → HAİN.

HAYIR, -yrı a. (ar. *ḫayr*). **1.** İyilik, karşılıksız yapılan yardım: *Ondan hayır bekleme, kendisi yardıma muhtaç. Az da olsa bir hayrımız dokunsun istedik.* **—2.** Yarar, çıkar: *Arabaya onca para yatırdı ama hiç hayrını görmedi. Bu yıl kuraklık yüzünden ekinlerden hayır görmedik.* **—3.** *(Bir şeyden ya da kimseden) hayır beklememek,* bir kimseden ya da bir şeyden yararlı olabilecek bir sonuç, iyilik beklememek. ‖ *Hayır etmemek,* hiçbir yarar sağlamamak; etkisi olmamak: *Bu kadarcık para ne bana hayır eder, ne de sana;* düzelememek, iyileşememek. ‖ *Hayır gelmez, hayır yok,* bir kimsenin ya da şeyin yararı olmayacağını belirtmek için söylenir: *Artık ondan size hayır gelmez.* ‖ *Hayır işlemek,* din ve insanlık yönünden övülecek iyi, güzel bir davranışta bulunmak. ‖ *Hayır işleri,* yoksullara yardım amacıyla yapılan işler. ‖ *(Bir şeyde) hayır kalmamak,* yararlı olmaktan çıkıp işe yaramaz duruma düşmek: *Arabada da, atlarda da hayır kalmamıştı artık.* ‖ *Hayır kurumu,* hayır işleriyle uğraşan kurum: *Mirastan eline geçen parayı bir hayır kurumuna bağışladı.* ‖ *Hayır ola* → HAYROLA. ‖ *Hayır sahibi,* iyiliksever. ‖ *Hayra alâmet, (hayra alâmet değil)* iyiye (kötüye) yorulan iyi (kötü) bir durumun belirtisi sayılan bir şeyden söz ederken kullanılır. ‖ *Hayra karşı,* hayırlı olması dileğiyle anlamında söylenir. ‖ *Hayra yormak,* bir düşü ya da olayı olumlu yönde yorumlayarak ortaya çıkacak iyi ve güzel bir durumun başlangıcı saymak. ‖ *Hayırdır inşallah,* anlatılan bir düşün iyiye yorumlanması için söylenir; şaşma ve merak yaratan olgular, durumlar karşısında söylenir. ‖ *Hayrı dokunmak,* yararı ve iyiliği görülmek: *Bize bir hayrı dokunmadıktan sonra zengin olmuş neye yarar.* ‖ *Hayrını gör,* yeni alınan bir mal için "iyi günlerde kullan,senin için iyilikler getirsin" anlamında kimi zaman da kırgınlık, sitem yollu söylenir. ‖ *Hayırla anmak, yad etmek,* ölmüş bir kimsenin ardından iyi şeyler söylemek, onu çekiştirmemek: *Onu hep hayırla anar, yaptıklarından övgüyle söz ederlerdi.*
—*Esk. Hayr-endiş,* iyilik düşünen. ‖ *Hayr-hah,* → HAYIRHAH. ‖ *Hayr-ül-beriye, hayr-ül-beşer, hayr-ül-enam, hayr-ül-vera,* âlemin, insanların, varlıkların en hayırlısı; Hz. Muhammet. ‖ *Hayr-ül-halef,* hayırlı evlat: *"Bedri inşaallah ihtiyar babasına hayrülhalef olacak"* (R. N. Güntekin).

◆ sıf. İyi, hayırlı, yararlı şey için kullanılır: *Hayır haberlerini bekleriz.*



Eyüp Sabri Hayırlıoğlu



Ragıp Haykır

HAYIR be. (ar. *ḫayr*). **1.** Olumsuz bir yanıt belirtir: *Gelecek misiniz? —Hayır (gelmeyeceğim);* bir belirteç ya da yinelemeyle güçlendirilebilir: *Tabii ki hayır, hiç gider miyim! Hayır, hayır gitmeyeceğim.* **—2.** Olumsuz bir cümlenin önünde olumsuzluğu pekiştirmek için kullanılır: *Üstümde bir tuhaflık vardı, hayır hasta değildim, ama titriyordum. Hayır, bin kez hayır, özgürlüğümüzden ödün vermeyeceğiz.* **—3.** Bir itiraz güçlendirmek için genellikle yüklemle birlikte kullanılır: *—Benimle geleceksin. —Hayır gelmeyeceğim.*

◆ a.**1.** Karşı çıkış, onaylamama, olumsuz yanıt: *Ağzından hayırdan başka söz çıkmadı. Halkoylamasında ne kadar hayır vardı? Evet ya da hayır, olumlu, olumsuz bir yanıt ver.* **—2.** *Hayır dememek,* olumsuz yanıt vermemek, her şeye evet demek.

HAYIRDUA a. İyi dua, iyilik dileği: *Annesinin hayırdualarını almadan yola çıkmadı. Bir kimseye hayırdua etmek.*

HAYIRHAH sıf. (ar. *ḫayr* ve fars. *ḫ^vāh*, isteyen'den *ḫayr-ḫ^vāh*). **1.** Herkesin iyiliğini isteyen kimse için kullanılır. **—2.** Hayırlı, sonucu iyi: *Pek de hayırhah sözler etmedi. Senin için pek de hayırhah bir çözüm değil.*

HAYIRLAŞMAK gçz. f. Alışverişte uzlaşmaya varıldıktan sonra, el sıkışarak karşılıklı hayır dilemek.

HAYIRLI sıf. **1.** Bir kimseye iyiliği, yararı, hayrı dokunan kimse ya da şey için kullanılır: *Hayırlı evlat. Hayırlı komşu. Hayırlı bir iş.* **—2.** Çoğul bir addan önce, onunla ilgili iyi dilekte bulunmak için kullanılır: *Hayırlı akşamlar Hayırlı işler. Hayırlı yolculuklar.* **—3.** *Hayırlı, hayırlısı olsun,* hangisi hayırlıysa o olsun ya da sonuç iyi olsun anlamında söylenen iyi dilek sözü. ‖ *Hayırlısı Allah'tan,* bir durum ya da sorundan söz ederken, gerekli çabalar gösterildi, bundan ötesi Tanrı'nın dileğine bağlı anlamında kullanılır. ‖ *Hayırlısıyla,* hayırlı olanı dilemek için söylenir.

HAYIRLIOĞLU (Eyüp Sabri), türk din adamı (Konya 1884 - Ankara 1960). Darülfünunu hukuk mektebi'ni bitirdikten (1911) sonra Uşak Bidayet mahkemesi'nde müddeiumumi (savcı) olarak çalıştı (1913-1919). İlk günlerden başlayarak Kuvayı milliye saflarında yer aldı. Konya'dan milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi (1923-1927). Cumhuriyet'in ilanı görüşmelerinde yapılacak bir değişiklikle devlet şeklinin cumhuriyet olduğunun Anayasa' da belirtilmesi gerektiği görüşünü destekledi. 1927'den sonra Konya'da uzun yıllar avukatlık yaptıktan sonra diyanet işleri başkanlığı görevinde bulundu (1951 -1960).

HAYIRPERVER a. (ar. *ḫayr* ve fars. *perver*'den *ḫayr-perver*). Yardımsever, iyiliksever.

HAYIRSEVER sıf. ve a. Yardıma gereksinim duyan kimselere karşılıksız yardım eden, daha geniş anlamda herkese yardım eden, yardım etmeyi seven kimse için kullanılır; yardımsever: *Bir hayırsever tarafından yaptırılan okul, çeşme. Annesi öldüğünden beri ona hayırsever bir akrabası bakıyor.*

HAYIRSEVERLİK a. Hayırsever kimsenin niteliği; davranışı.

HAYIRSIZ sıf. **1.** Bir kimseye iyiliği, yardımı, yararı dokunmayan kimse için kullanılır: *Hayırsız evlat. Hayırsız komşu, akraba.* **—2.** Kendisinden beklenen sevgi, ilgi ve bağlılığı göstermeyen kimse için kullanılır: *Çok hayırsız çıktın, bunca yıldır ne aradın ne sordun.*

HAYIRSIZADA a. Üzerinde yerleşme bulunmayan ve çoğunlukla küçük adalara verilen tür adı. İstanbul yakınındaki Kızıladalar'ın en küçüklerinden olan Sivri ve Yassı adalar, eskiden genellikle bu adla anılırlardı. Ayrıca, Türkiye kıyılarında bu adı taşıyan bazı küçük adalar vardır.

HAYIRSIZLIK a. Hayırsız olma durumu, hayırsız kimsenin niteliği, tutumu.

HAYIT a. El biçiminde parçalı yapraklı, mavimsi çiçekli, çalı görünüşünde bitki. (Bil. a. *Vitex agnus-castus;* mineçiçeğigiller familyası.)
—ANSİKL. Hayıt Akdeniz çevresindeki bütün ülkelerde yetişir; Anadolu'da da yaygındır. Küre biçimindeki küçük (3 mm çap) meyvesi sert, kokulu ve hafif acımsıdır. İnfusyonu halk hekimliğinde idrar artırıcı, gaz söktürücü ve yatıştırıcı olarak kullanılır. Ayrıca dalları sepet örmekte ve kumaşları sarıya boyamakta kullanılır.

HAYIZ, -yzı a. (*ḥayż*). *Esk.* **1.** Kadınlarda âdet, aybaşı. **—2.** *Hayz görmek,* aybaşı olmak. ‖ *Hayzdan nifastan kesilmek,* âdetten kesilmek, doğurganlık özelliğini kaybedip menopoza girmek.
—ANSİKL. İsl. Fıkıhta hayız kanamasının (aybaşı ya da âdet durumu) başlaması kadınlarda ergenlik çağının başlangıcı sayılır. Bu çağ, müslümanlığın yaygın olduğu sıcak ve ılıman ülkelerde en erken 9 yaşında başlar, en geç 55 yaşında sona erer. Fıkıh kaynaklarına göre,hayız durumundaki kadınlar temiz sayılmadıklarından namaz kılamaz, oruç tutamaz, Kâbe'yi tavaf edemez, camiye giremez, Kuran okuyamaz ve Kuran'a el süremezler. Hayız kanamaları bütünüyle sona erenler tutamadıkları oruçları kaza etmek zorundadırlar. Bu gibilerin kılamadıkları namazları kaza etmeleri gerekmez. Kuran, karı kocaya, kadın hayız durumundayken cinsel ilişkide bulunmayı yasaklar (II,222).

HÂYİDE sıf. (fars. *ḫayīden* çiğnemek' ten *ḫāyīde*). *Esk.* **1.** Ağızda çiğnenmiş. **—2.** Ağızdan ağıza dolaşarak eskimiş, bayatlamış söz için kullanılır. **—3.** *Hâyide-gû,* bayağı, değersiz söz söyleyen, şiirleri değersiz olan şair.

HAYK ya da **HAYG**, Ermeniler'i yöneten ilk kişi; Thorgom'un oğlu, Nuh'un oğlu Yafet'ten olma torunu Gomer'in torunu. Ermeniler kendilerine *Hayk* (ya da çoğulu *Hay*), ülkelerine de *Hayastan* diyorlardı.

HAYKIR (Ragıp), türk tiyatrocu (Trabzon 1917 - İzmir 1989). Ankara Devlet konservatuvarı tiyatro yüksek bölümü'nü bitirdi (1944). Tatbikat sahnesi'nde başlayan çalışmalarını Ankara Devlet tiyatroları'nda sürdürdü (1945). Bursa Ahmet Vefik Paşa tiyatrosu'nun kuruluşu için görevlendirildi; oyuncu ve yönetmen olarak çalıştı (1957-1960). İzmir Devlet tiyatrosu'na geçti (1960). Emekli oluncaya kadar burada çalıştı (1979). *Otelci kadın, Yanlışlıklar komedyası, Tartuffe, Kahvehane, Hile ve sevgi, Baba, Köşebaşı, Paydos, Kıskançlar, Bu gece başka gece* gibi oyunlarda oynadı. *Avanak, Kibarlık budalası, Volpone, Cimri* ve *Papatya falı* oyunlarını sahneye koydu ve oynadı.

HAYKIRI a. Bağırma, haykırma.

HAYKIRIŞ a. **1.** Haykırmak eylemi ya da biçimi: *Öyle bir haykırış haykırdı ki herkes titredi.* **—2.** Haykırırken çıkarılan ses: *Bir haykırışla irkilmek.*

HAYKIRIŞMAK → HAYKIRMAK.

HAYKIRMA a. Haykırmak eylemi.

HAYKIRMAK gçz. f. **1.** Telaş, öfke, korku, heyecan vb. nedenlerle yüksek sesle bağırmak: *Ansızın karşıma çıkınca boş bulunup haykırdım.* **—2.** *Bir kimseye haykırmak,* onu yüksek sesle çağırmak, ona bir şeyi bağırarak duyurmak.
◆ g. f. Ed. *Bir şeyi, bir şey olduğunu haykırmak,* bir şeyden söz ederken, bir durumu, bir niteliği çok açık biçimde ortaya koymak, göstermek: *Bakışları seni sevdiğini haykırıyor. Nasıl anlamazsın, herşeyiyle mutsuzum diye haykırıyor.*

◆ **haykırışmak** işt. f. Birlikte ya da karşılıklı olarak haykırmak.

◆**haykırtmak** ettirg. f. *Bir kimseyi haykırtmak,* onun haykırmasına neden olmak.

HAYKIRTI a. Bağırma, haykırma.

HAYKIRTMAK → HAYKIRMAK.

HAYL a. (ar. *ḫayl*). *Esk.* **1.** At. **—2.** At sürüsü. **—3.** Süvari takımı. **—4.** Kalabalık, topluluk, takım: *"Kılmadın hayl-i melâik secde-i âdem henüz"* (Fuzuli, XVI. yy.).

HAYLAMAK g. f. *Yörs.* **1.** Bağırıp çağırmak; haykırmak. **—2.** Bir hayvanı bağırarak ürkütmek ya da sürmek, kovalamak.

HAYLAZ sıf. ve a. **1.** Çalışmaktan kaçan; aylak, tembel. **—2.** Hoşa gitmeyen davranışları olan; hayta, yaramaz: *Ne haylaz çocuk, kırmadığı eşya kalmadı.*

HAYLAZLAŞMAK gçz. f. Haylazlık, yaramazlık etmeye başlamak.

HAYLAZLIK a. **1.** Haylaz bir kimsenin niteliği; tembellik, yaramazlık. **—2.** Haylazca davranış: *Haylazlık etmek.*

HAŸ-LES-ROSES, Fransa'da *arrondissement* (Val-de-Marne) merkezi, Paris'in güney banliyösünde: 29 841 nüf. (1992). Ünlü gül bahçesi.

HAYLİ sıf. (fars. *ḥaylî*). Çok sayıda, oldukça fazla; epey: *Çözümlememiz gereken hayli problem var. Aradan hayli zaman geçti. Okul, buradan hayli uzakta, arabayla gidelim.*

◆ be. Oldukça fazla: *Kocasının ölümünden sonra hayli çöktü. Hayli yaşlandı. Hayli yoruldum.*

◆ a. *Hayliden hayliye*, oldukça, epeyce.

HAYLİ, asıl adı **Ahmet,** türk şair (Bursa ? -Bağdat 1630). Sipahi ocağı'ndan yetişti. Söylentiye göre Bursa'da bir kahvede meddahın abartarak anlattığı öyküye karşı çıktı; meddah da onun sakat olan gözü ile alay edince adamı öldürdü ve tutuklandı. Ahmet Paşa'nın "Kerem" kasidesinin bir dizesini tazmin ve tahmis ederek kadı Razi Efendi'ye sundu, cezası affedildi (1616). İstanbul'da sipahi kâtipliği yaptı. 1630'da Hüsrev Paşa'nın Bağdat seferine katıldı ve savaşta öldü. Klasik şiir geleneğinde güçlü bir şair sayılmasa da, başından geçtiği anlatılan meddah olayı ilgi çekicidir. *Divan*'ı Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi H. 1090'dadır.

HAYLİCE be. Epeyce, çokça.

HAYLÛLET a. (ar. *ḥaylûlet*). *Esk.* Yolu kapama, araya girme, engel olma: "... *içtimai mezhebin şüyu'una nasıl haylulet edilebilecek*" (Ahmet Reşit).

HAYMAN (Francis), ingiliz ressam (Exeter 1708 - Londra 1776). Sanat yaşamına Pope, Milton, Shakespeare gibi yazarların kimi kitaplarını resimleyerek başladı. Fransız rokokosundan türeyen üslubu, gündelik yaşam sahnelerini yansıtan süsleyici bir resim anlayışı içinde gelişti. Hayman, Royal Academy'nin kurulmasına katıldı.

HAYMANA a. *Yörs.* **1.** Hayvan sürüsü. **—2.** Ağıl. **—3.** Başıboş hayvanların salıverildiği çayırlık. **—4.** *Yörs.* Tembel. **—5.** *Haymana beygiri gibi dolaşmak*, işsiz güçsüz dolaşmak, aylakça gezip tozmak. ‖ *Haymana öküzü, mandası*, iriyarı, ağır kanlı, hantal ve tembel kimseler için söylenir (kaba.).

HAYMANA, İç Anadolu bölgesinde Ankara iline bağlı ilçe; 55 527 nüf. (1990); 2 976 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 79 köy. Merkezi, Ankara'nın 59 km G.-B.'sında *Haymana*, 9 144 nüf. (1990). Tahıl (buğday, arpa), şekerpancarı, ayçiçeği üretimi. Kaplıca.

HAYMANA platosu, İç Anadolu'da Ankara'nın G.'i ile Tuz gölünün bulunduğu çukur arasında G.-B.-K.-D. doğrultusunda uzanan geniş plato. Eosen, oligosen ve pliyosen depoları ile kaplı bir aşınım yüzeyi olan platonun yükseltisi ortalama 1 100 m dolayındadır; üzerinde yer yer birkaç yüz metre daha yüksek bazı tek dağlar yer alır.

Haymarket, Londra'da aynı adlı sokakta, Royal Theatre'ın karşısında bulunan tiyatro. 1720'de kurulan bu tiyatroyu Fielding, Walpole tarafından kapatılmasına (1737) kadar yönetti. Samuel Foote (1747-1776) tarafından ele alınarak değişikliğe uğratılmasından sonra, Covent Garden'ın da operaya yönelmesi üzerine, Londra'nın en önemli tiyatrosu durumuna geldi ve XX. yy.'da da J. Gielgud sayesinde yüksek düzeyine yeniden erişti.

HAYMATLOS a. ve sıf. (alm. *heimatlos*). Uluslarar. huk. → VATANSIZ'ın eşanlamlısı.

HAYME a. (ar. *ḥayme*). *Esk.* **1.** Çadır: *"Hayyâm ki dikti haymeler hikmetten"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** *Hayme-berduş*, serseri, göçebe. ‖ *Hayme-dûz*, çadır dikici. ‖ *Haymegâh* ya da *haymegeh*, çadır kurulan yer. ‖ *Hayme-i gerdun-cenab*, gökyüzü kadar geniş bir alana kurulmuş çadır. ‖ *Hayme-i ezrak, hayme-i kebud*, mavi çadır; gök, sema. ‖ *Hayme-nişin*, çadırda oturan; göçebe: *"Ol havâlide hayme-nişin olan..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). ‖ *Hayme-nişini*, göçebelik, çadırda oturma. ‖ *Hayme-saray*, otağ, hükümdar çadırı.
—Sey. oy. *Hayme-i şebbazî*, İran'da çadırlarda oynatılan bir tür ipli kuklaya verilen ad.

HAYNAU (Julius, *baron* VON), avusturyalı general (Kassel 1786 - Viyana 1853). Hessen seçiciprensi Wilhelm IX'un evlilikdışı oğlu. 1801'de avusturya ordusunda hizmet etti. İtalya'da komutanlık yaptı (1848), Brescia ayaklanmasını şiddetle bastırdı, macar isyanını ezdi (1849) ve Macaristan'ı diktatörce yönetti.

Hayrabat, Nabi'nin mesnevisi (1705). İranlı şair Attar'ın *İlahiname*'sinden esinlenilerek yazılmıştır Padişah Hürrem'in sarayındaki Cavit adlı gençle ilişkisini, bu gencin başından geçen olayları ve Çâlâk adlı usta hırsızdan yardım görerek, Tamtam adlı devin hapsettiği kızla evlenmesini konu edinir. Masal öğelerinden yararlanan, tasavvuf düşüncesine, simgelere, mecazi aşka yer vermeyen yapıt, döneminde sürükleyici konusu, hareketli anlatımıyla beğenildi. Katıldığı bir şiir toplantısında bu mesnevinin bir benzerinin yazılamayacağı konusundaki değerlendirmelere karşı Şeyh Galip, Nabi'nin İran şairlerinin anlatımına bağlı kaldığını, yeni bir yol açmadığını ileri sürerek daha ustalıklı bir mesnevi yazmaya giriştiğini ve *Hüsn*ü aşk* adlı yapıtını meydana getirdiğini anlatır.

HAYRABOLU, Marmara bölgesinin Ergene bölümünde Tekirdağ iline bağlı ilçe; 45 640 nüf. (1990); 1 035 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 43 köy. Merkezi, Tekirdağ'ın 57 km K.-B.'sında *Hayrabolu*, 16 923 nüf. (1990). Tahıl (buğday, arpa), ayçiçeği, şekerpancarı, üzüm, baklagiller üretimi.

HAYRAN sıf. (ar. *ḥayran*). **1.** Bir şeyi, bir kimseyi çok beğenen, ona hayranlık duyan kimse; bu kimsenin tutumu için kullanılır: *Bu marka arabalara hayranım. Herkes bu kadına hayran. Onu hayran bakışlarla süzdü.* **—2.** *Hayran etmek*, hayranlık duygusu uyandırmak. ‖ *Bir şeye, bir kimseye hayran olmak, kalmak*, onu çok beğenmek, onun karşısında hayranlık duymak.

HAYRANİ a. (ar. *ḥayran* ve fars -*î*'den *ḥayrânî*). *Esk.* Şaşkınlık.

HAYRANİ, Deli Hüseyin de denir, türk halk şairi (Erzurum 1819 - *ay. y.* 1899). Ahmet Yesevi'nin soyundan geldiği ileri sürülür. Bektaşiliğe bağlıydı; şiirlerini saz çalmadan söylerdi. Çevresinde pek çok âşık toplandı. Din konulu, tasavvuf içerikli nefesler yazdı. Şiirlerinde Hz. Ali'ye, on iki imama olan sevgisini belirtir. Şiirlerinin tümü toplanmadığından günümüze ulaşanların sayısı fazla değildir.

HAYRANİ AŞİRETİ, Dersim bölgesinde yaşayan aşiret. Bölgede göçer-konar yaşam sürdüren aşiret, Kurtuluş savaşı sırasında eşkıyalık yapmaya başladı. Yunan istilasına karşı savaşmak zorunda kalan Ankara hükümeti, Doğu'da da başka düşmanlarla uğraştığından, işlerin daha çok sarpa sarmaması için aşiret ağalarına savaş süresince ilişmekten kaçınarak yumuşak davranma siyaseti izledi. Cumhuriyet'ten sonra denetim altına alınan aşiret, göçer-konarlıktan yerleşik yaşam biçimine geçirildi.

HAYRANLIK a. **1.** Bir kimsenin kendi güzellik, iyilik, yücelik idealine erişmiş saydığı kimse ya da şey karşısında duyduğu aşırı beğenme duygusu: *Büyük bir hayranlık içinde olmak. Hayranlığını saklamamak.* **—2.** *Hayranlıkla*, hayran kalarak, çok beğenip imrenerek: *Onları hayranlıkla izledik.*
—Fels. Kant'ta, aklın düşünceleriyle bunların görüngüsel tasarımları arasındaki uygunluktan doğan sürekli estetik doyum. (Hayranlık, "yeniliğin ortadan kalkmasıyla son bulmayan bir hayrettir" [*Kritik der Urteilskraft* (Yargı yetisinin eleştirisi), 1, 1, 2].)



Büyük Larousse

Hayli'nin *Divan*'ından iki sayfa
Topkapı sarayı kütüphanesi İstanbul

HAYRAT, -tı a. (ar. *ḥayret*, iyilik'in çoğl. *ḥayrat*). **1.** Sevap kazanmak için yapılan işler, iyilikler. **—2.** Herkesin yararlanması için yapılan okul, cami, çeşme vb. yapılara verilen ad. **—3.** Tamlayan olarak, sevap kazanmak için yapılmış olan şeyi belirtir: *Hayrat çeşmesi. Hayrat görevlisi.*

HAYRAT, Doğu Karadeniz bölümünde, Trabzon iline bağlı ilçe; 20 506 nüf. (1990); 26 köy. Merkezi, Trabzon'un yaklaşık 62 km doğusunda *Hayrat*, 4 168 nüf. (1990).

HAYRET, -ti a. (ar. *ḥayret*). **1.** Beklenmedik, garip bir şeyin yol açtığı şaşkınlık; şaşırma: *Bir haber karşısında hayretini gizleyememek.* **—2.** *Hayret etmek*, şaşmak, şaşırmak. **—3.** *Hayrete, hayretlere düşmek, hayretler içinde kalmak*, şaşırmak, şaşakalmak: *Adamın konuşması karşısında hayrete düşmekten kendini alamamıştı.* ‖ *Hayretle*, şaşarak, şaşkınlıkla: *Hayretle yüzüme baktı.* ‖ *Bir kimseyi hayrette bırakmak*, bir kimsenin şaşmasına yol açmak.
—*Esk.* *Hayret-bahş* ya da *hayret-bahşa*, hayret veren, şaşırtıcı: *"Yunanlının Diojen'i kadar Türkün Neyzen'i hayretbahştır.."* (A.C. Yöntem). ‖ *Hayret-efza* ya da *hayret-feza*, hayret artıran, şaşırtan: *"...muazzam ve hayret-efza bir medeniyet vardı"* (F.Köprülü). ‖ *Hayret-engiz*, hayret içinde bırakan. ‖ *Hayret-gede*, şaşkınlık yeri; bu dünya. ‖ *Hayret-zâ*, hayret doğuran, şaşkınlık veren. ‖ *Hayret-zede*, hayrete düşmüş, şaşkın bir şekilde kalmış olan. ‖ *Hayret-i gam*, üzüntüden doğan şaşkınlık.



Haymana platosu

HAYRET, türk şair (Darende ? - Mısır 1826). Divanı hümayun kalemi'nden yetişti. Hacegân rütbesiyle sadrazam Yusuf Ziya Paşa, Celal Paşa, M. Galip Paşa, A. Şakir Paşa'nın divan kâtipliğini yaptı. Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın kâtipliğinde bulundu. Divan edebiyatı yolunda şiirler yazdı. *Riyâz ül-kütebâ ve hıyâz ül-üdeba* adlı münşeat mecmuası basıldı (1826). *Sezebân* adlı manzum farsça bir sözlük düzenledi.

HAYRET Adanalı, asıl adı **Mehmet Bahaettin,** türk şair (Adana 1848 - İstanbul 1913). Adanalı bilginlerden arapça, farsça okudu. İstanbul'a gelerek Süleymansubaşı medresesi'ne girdi. Öğretmenlik için açılan sınavı kazanarak Darülmuallimin'den diploma aldı. Adana ve Söğüt rüştiyelerinde öğretmenlik yaptı. Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın konağında özel dersler verdi. Kütüphaneler müfettişliğinde, Kandiye idadisi'nde edebiyat öğretmenliğinde, Darülfünun ulum-u diniye ve edebiye bölümlerinin müdürlüğünde bulundu. 31 Mart olaylarında *İslam* gazetesine yazdığı bir yazı nedeniyle Rodos'a sürüldü. Halit Ziya'nın (Uşaklıgil) aracılığı ile affedilerek emekli edildi (1911). Şiirleri genellikle hiciv ve hezel niteliği taşır. *Suk -i ukâz* (ts, düzyazı), *Şehrayin ve sihr-i beyan* (Şiir, 1886) gibi yapıtları vardır.

HAYRETİ Mehmet, türk şair (Yenice Vardar, Yunanistan, ? - *ay. y* 1535). Mevlevi şairlerinden Yusuf Sineçak'ın kardeşidir. Şiirlerinden tımar sahibi bir sipahi olduğu, bir süre İstanbul'da kaldığı, önce gülşeni tarikatına girdiği, ardından bektaşiliğe bağlandığı anlaşılmaktadır. Üsküp ve Belgrad'da bulundu. Yenice Vardar'da bir tekke yaptırdı. Yaşamının sonlarına doğru gözleri kör oldu. *Divan*'ının (M. Çavuşoğlu ve A. Tanyeli yayını, 1981) büyük bölümü gazellerden oluşur. Sanat kaygısı gütmeden yalın dille yazdığı şiirlerinde tasavvuf, vahdeti vücut ve mecazi aşkı işledi. Belgrad ve Yenice *Şehrengiz*'lerinde bu şehirlerin güzellerini konu edindi. (→ Kaynak.)

HAYRETTİN, türk mimar (XV. - XVI. yy.'lar). Mehmet II ve Bayezit II dönemlerinin ünlü mimarıdır. Yaşamına ilişkin bilgiler kesin değildir. Bayezit II'nin isteğiyle Edirne'deki Bayezit külliyesi'ni gerçekleştirdi (1484-1488). Kimi kaynaklara göre Amasya'daki Bayezit külliyesi de onunundur (1481-1486). [İstanbul'daki Bayezit külliyesi'ni de mimar Hayrettin'in yaptığı sanılırken, daha sonra bu külliyenin mimarının Yakup Şah bin Sultan Şah olduğu anlaşılmıştır.] Sütun yükseklikleri, kalınlıkları, aralıkları arasındaki oranı kurallara bağlayarak yapılarında daha uyumlu ve dengeli sonuçlara ulaşmış, bu yüzden klasik osmanlı mimarlığının öncüsü sayılmıştır. Mimar Sinan'ın da ustası olduğu sanılmaktadır. İstanbul'da, Divanyolu'ndaki Sinanpaşa türbesi'nin karşısında bulunan Mimarhayrettin mescidi'nin yanında gömülüdür.

HAYRETTİN MARAŞİ, türk hattat (Kahramanmaraş, ? - ?, 1471/1472). Yaşamına ilişkin bilgiler kesin değildir. Yakut okulu'ndan Abdullah Sayrafi'nin öğrencisi ve başlangıçta Şeyh Hamdullah'ın hocası olduğu sanılmaktadır.

HAYRETTİN PAŞA (Çandarlı Kara Halil) → ÇANDARLI KARA HALİL HAYRETTİN PAŞA.

HAYRETTİN PAŞA → BARBAROS HAYRETTİN PAŞA.

HAYRETTİN PAŞA Tunuslu → TUNUSLU HAYRETTİN PAŞA.

HAYRİ, HAYRİYE sıf. (ar. *ḫayr* ve -*i*'den *ḫayri*, dişl. *ḫayriyye*). *Esk.* Hayırla, iyilikle ilgili, hayıra, uğura ve kutluluğa ait.

HAYRİ, asıl adı **Süleyman,** türk şair (Nevşehir 1844 - İstanbul 1892). Ressam Feyhaman Duran*'ın babası. Enderun'da okudu. Yapıtları: Şiirlerini derleyen *Güvah-ı dil* (1874), fars dili kurallarına ilişkin *Levhat ül-kavaid* (1886), 1886-2080 yılları arasında doğacak çocuklara ebced hesabına göre konacak ad ve mahlas örneklerini veren *Hayri Bey kütüğü* (1886).

HAYRİ, asıl adı **Mehmet Hayrullah,** türk şair (Harput 1860 - İstanbul 1910). Ergani ve Dersim mutasarrıflığı yaptı. Şiirlerini *Hatıra-i ahd-i şebâb* (1885) adlı kitabında topladı. *"Sinemde bir tutuşmuş yanmış çerağ olaydı"* diye başlayan bestelenmiş gazeli ünlüdür.

HAYRİ EFENDİ Ürgüplü, asıl adı **Mustafa,** türk din ve siyaset adamı (Ürgüp 1867 - İstanbul 1927). Medrese öğrenimi gördü, icazet aldı. Ardından İstanbul Hukuk mektebi'ni bitirdi, İttihat ve Terakki cemiyeti'ne girdi, 1908'de Meşrutiyet ilan edildiğinde Niğde mebusu olarak Meclisi mebusan'a seçildi. Evkaf nazırı (1910) sonra adliye nazırı, ardından Şûrayı devlet reisi atandı. Yeniden evkaf nazırı oldu, 1914'te şeyhülislamlığa getirildi. Osmanlı devleti Birinci Dünya savaşı'na katıldığında ilan edilen "Cihadı ekber" onun şeyhülislamlığı dönemine aittir. Mütareke' de İngilizler'ce tutuklanıp Malta adasına sürüldü (1919). Şeyhülislamlığının yanı sıra 33. dereceye kadar yükselmiş bir masondu.

HAYRİ MEHMET EFENDİ, türk reisülküttap ve şair (Viranşehir 1734 - Kalas, Romanya, 1789). İstanbul'a geldi ve kethüda kalemine girip baş halifeliğe yükseldi. Hacegân arasına katıldı (1764). Kethüda kâtibi (1769), beylikçi (1771) oldu. Üç kez reisülküttaplığa, sonra da sadaret kethüdalığına atandı. Fokşan kasabası yakınında yapılan savaşta uğranılan bozgun sonunda Boza suyu üzerinden çekilirken çıkan kargaşada köprünün çökmesi üzerine ırmağa düşerek boğuldu (1789). *Haydarabad* adlı manzum bir tarihi ve bir de *Divan*'ı vardır (İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi T. 2814).

HAYRİYE → HAYRİ.

HAYRİYE a. Nümism. Mahmut II döneminde çıkarılan bir tür altın sikke. Halk arasında *Sandıklı* ya da *Gazi* altını diye de bilinen bu sikkeler, sultanın tahta çıkışının yıldönümlerinde İstanbul, Edirne, Bağdat, Mısır ve İngiltere'de basıldı. Çift (3,45 g, 27 mm), tek (1,73 g, 20 mm) ve çeyrekleri (0,86 g, 15 mm) bulunan bu sikkelerin tümü aynı ayardaydı (% 0,873). Ön yüzünde daire içinde tuğra, arka yüzündeyse basım yeri ve tarihi vardır.

Hayriye, Nabi'nin öğretici nitelikte mesnevisi (1701). Şair, oğlu Ebülhayr'a seslenirken yetişen kuşaklara da Ortaçağ islam toplumlarının ortak dünya görüşünü ve geçerli bilgileri kazandırmayı amaçlar. Metin içinde yapıtını, Hayriname diye adlandırır. Verilen öğütlere göre insan, dinin kurallarına tam olarak uymalı, toplumda düşman kazanmamak için sabırlı olmalı, azla yetinmelidir. Göze batmayan, sorunlara yol açmayan bir meslek olarak Divan-ı hümayun kâtipliği mesleğine girmelidir. Bir bilim ve kültür merkezi olarak İstanbul'u ve güzelliklerini öven şair, kendi izlediği öğretici şiir yolunun üstünlüklerini dile getirir. Nabi'nin yapıtı, Sümbülzade Vehbi'nin aynı nitelikteki *Lutfiye* adlı mesnevisine esin kaynağı oldu.

Hayriye, Erzincan'ın Kemaliye ilçesi ve çevresinde, kadınlar tarafından oynanan türkülü, halay türü bir halk oyunu.

Hayriye tüccarı, Osmanlı döneminde, ayrıcalıklı müslüman tüccarlara verilen ad. Mahmut II döneminde Avrupa* tüccarlarına tanınan ayrıcalıklarla, müslüman olmayan bu tacirlerin sağladıkları yüksek kazançlar, müslüman tacirlerin kendilerine de ayrıcalık tanınmasını istemelerine yol açtı. Babıâli'nin de bu istekleri kabul ederek bir bölüm tüccara ayrıcalık tanıması üzerine, "Hayriye tüccarı" adı verilen yeni bir ticari sınıf ortaya çıktı. Yapılan düzenlemelere göre Hayriye tüccarı hakkını edinebilmek için berat almak gerekliydi. Berat almak için de beratta yazılan koşulların yerine getirilmesi zorunluluğu konuldu. Bu koşullara göre, Hayriye tüccarları namuslu, dindar, kötü üne sahip kişilerle ticaret yapmayan kişiler arasından seçilir, hile ile berat alanların beratları geri alınırdı. Berat alan Hayriye tüccarları, bu ayrıcalıktan dışişlerini gördürdükleri adamlarından ikisini de yararlandırabilirlerdi.

Hayriye tüccarları, Avrupa tüccarlarının aksine, yalnızca Avrupa ile değil İran ve Hindistan ile ticaret yapmışlardır. Bu tüccarların sayıları başlangıçta çok kısıtlı kalmıştır; 1810 tarihli bir belgeye göre, İstanbul'da 40, İzmir, Şam, Halep ve Kıbrıs gibi ticaret merkezlerinde 10 tanedir. Ancak, XIX. yy.'ın sonlarına doğru, Avrupa ile ilişkiler geliştikçe bu sayı da artmıştır.

HAYROLA ünl. (*hayır ola* > *hayrola*). "Ne var", "ne oluyor" anlamında kullanılır: *Hayrola! Neden güldünüz? Hayrola! Sen bu kadar erken gelmezdin.*

HAYRULLAH sıf. (ar. *ḫayr* ve *Allah*'tan *ḫayr-ul-lāh*). *Esk.* Tanrı katında hayırlı olan, hayırlı tutulan.

HAYRULLAH BİN İBRAHİM, türk hekim (XVIII. yy.). Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. En önemli yapıtı, bugün bir örneği Veliyüddin Efendi kütüphanesi'nde bulunan *Tuhfet ül-mütenaimin* adlı türkçe tıp kitabıdır. Bunun yanı sıra Abbasi dönemi hekimlerinden Ahmet bin İbrahim' in *Hilkat ül-mi'de* adlı yapıtını da türkçeye çevirmiştir.

HAYRULLAH EFENDİ Hekimbaşı, Küçük, türk hekim (İstanbul 1820 - Tahran 1866). Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın oğlu, şair Abdülhak Hamit'in babasıdır. Mustafa III ve Abdülhamit I dönemlerinde hekimbaşılık görevinde bulundu. Mektebi tıbbiyei adliyei şahane'de (Askeri tıbbiye), Dr. Bernard'ın ilk öğrencilerindendi. Okuldayken hazırladığı tezi *Makalatı tıbbiye* adıyla yayımladı (1843). Mezun olduktan sonra (1844) aynı okulda ders nazırlığı görevine getirildi. Encümeni daniş ikinci başkanlığına (1848), daha sonra da tıbbiye nazırlığına atandı (1859). Bu arada 6. daire başkanlığı kumbarahane şefliği ve uzun süre de Meclisi vâlâ (Şûrayı devlet) üyeliği yaptı. Maarif müsteşarı oldu, eğitim ve okullar üzerine araştırma yapmak üzere Avrupa'ya gönderildi (1864). Tahran elçisiyken öldü. *Malumatı fenniye* (1851) ve *Beytidehkânî* (1848) adlı iki çevirisi vardır. *Hikâyei İbrahim Paşa ve İbrahim Gülşenî* adlı tarihi piyesi, Türkiye' de yazılan ilk tiyatro yapıtı olarak nitelendirilmektedir. Felsefeye ilişkin *Mesaili hikmet* (1848) ve osmanlı tarihine ilişkin *Tarihi devleti âliyye* öteki yapıtlarıdır. Bunlar dışında *Lügatı tıbbiye* ve *Avrupa seyahatnamesi* adlı yayımlanmamış iki yapıtı daha vardır.

HAYRULLAH EFENDİ Hasan, türk şeyhülislam (İstanbul 1834 - Taif 1898). Hacı Hafız Ahmet ve Eğinli Mehmet Kasım efendilerin yanında yetişti. Sesinin güzelliği ve kıraattaki ustalığından ötürü saraya alındı (1852). Abdülmecit döneminde padişahın ikinci imamı olarak görev yaptı. Abdülaziz'in tahta çıkmasından sonra birinci imamlığa getirildi (1860). Anadolu kazaskerliği payesine yükseldi (1862) ve Abdülaziz'in Mısır (1863), Avrupa (1866) gezilerine katıldı. Rumeli kazaskerliğine (1870), tersane müftülüğüne (1871) atandı. Şeyhülislam oldu (1874). Aynı yıl görevden alındıysa da bir süre sonra yeniden şeyhülislamlığa getirildi (1876). Velinimeti Abdülaziz'in ve ardından Murat V'in tahttan indirilmesi için fetva verdi. Abdülhamit II tarafından görevden alındı (1877). Önce şeyhül haremlik payesiyle Medine'ye gönderildi, sonra da Taif'te oturmaya zorunlu tutuldu (1879).

Hayr ül-beşer, insanların en hayırlısı

anlamına; Hz. Muhammet için kullanılır.

HAYSİYET, -ti a. (ar. ḥaysiyyet). **1.** Kişiyi kendine ve başkalarına olan saygısını korumaya yönelten duygu; onur, şeref: *Onda biraz haysiyet varsa doğruyu söyler. Bir kimsenin haysiyetiyle oynamak.* **—2.** Bir kimsenin, bir topluluğun, toplum içindeki değeri, saygınlığı; itibar: *Meslek haysiyeti. Ailesinin toplum içindeki haysiyetini sıfıra indirdi.*
—Huk. *Haysiyet divanı* → ONUR* KURULU'nun eşanlamlısı.

HAYSİYETİYLE be. *Esk.* Dolayısıyla, nedeniyle.

HAYSİYETLİ sıf. Saygınlığına, onuruna gölge düşürmeyen kimse için kullanılır; onurlu, şerefli: *Bu davranış haysiyetli bir kimseye yakışmaz.*

HAYSİYETSİZ sıf. Saygınlığını, onurunu yitirmiş kimse için kullanılır; onursuz, şerefsiz: *Bu hakaretlere katlanacak kadar haysiyetsiz misin?*

HAYSİYETSİZLİK a. **1.** Onurunu, saygınlığını yitirmiş bir kimsenin durumu, niteliği. **—2.** Onurun, saygınlığın yitirilmesine neden olan davranış: *Bu haysiyetsizlikten sonra insan içine çıkamaz.*

HAYŞUM a. (ar. ḥayşūm). Esk. anat. Geniz.

HAYŞUMİ sıf. (ar. *ḥayşūm* ve *-ī*'den *ḥayşūmī*). Esk. anat. Genize ait, genizden gelen.

HAYT a. (ar. *ḥayṭ*). *Esk.* **1.** İplik, iplik teli, tire. **—2.** Uzun boylu ve ahmak. **—3.** *Hayt-ı batıl*, örümcek ağı iplikleri; ışıkta görülen toz zerrecikleri hattı. ‖ *Hayt-ı ebyaz, hayt-ı esfel*, gün ağarırken ufukta görülen ışık demetleri, beyazlık, ağartı. ‖ *Hayt-ı hayme*, çadır ipi. ‖ *Hayt-üş-şua*, güneş ışınları.
—Esk. anat. *Hayt-ür-rakabe*, omurilik. (fr. *moelle épinière* karşılığı olarak kullanılmıştır.)
—Esk. bot. Tel gibi olan organ.

HAYTA a. Ask. tar. Osmanlı ordusundaki bir sınıf askere verilen ad. (Savaş yeteneği üstün askerler arasından seçilirler, sınır boylarında düşman topraklarına yapılan akınlarda görev alırlardı. Yeniçeri ocağı'nda olduğu gibi düzenleri bozulunca eşkıyalığa başladılar, bu nedenle "hayta" sözcüğü "haydut", "haylaz" anlamını aldı.)
◆ sıf. ve a. Başıboş dolaşan, serseri kimse için kullanılır: *Bu haytayla nasıl baş edeceğimi bilemiyorum. Hayta delikanlılar akşama kadar ortalığı karıştırmaktan başka bir şey yapmadılar.*

HAYTALIK a. **1.** Başıboş, işsiz güçsüz dolaşma; serserilik; başıboşluk: *İşin gücün haytalık.* **—2.** *Haytalık etmek*, serserilik etmek, başıboş dolaşmak.

■ **HAYTER** (Stanley William), ingiliz gravürcü ve ressam (Londra 1901 - Paris 1988). 1926'da Paris'e yerleşti. 1927'de bir atölye kurdu. "Atelier 17" adıyla tanınan bu atölyede birçok sanatçı gravüre başladı ve onun buluşu olan yöntemleri öğrendi. Hayter, gerçeküstücülere bağlandı, rastlantının etkilerini, özellikle çakışma oyunlarını ve otomatik deseni denedi. Uzun bir süre ABD'de kaldıktan (1940-1950) sonra, hem resimde, hem de gravürde, güçlü dalgalar halindeki grafizmin, canlı renklerin düzenli bir örgütlenmesiyle birleştiği kesin ve dinamik bir sanata yöneldi. *New Ways of Gravure* adlı bir yapıt yayımladı (1946).

HAYTİYE a. (ar. *ḥayṭ*'tan *ḥayṭiyye*). Esk. zool. İpsiler.

■ **HAYVAN** a. (ar. *ḥayvān*). **1.** Bitkilerin tersine, örgütlenmiş, genellikle hareket edebilen ve ne klorofili ne de selülozlu hücre zarı bulunan canlı varlık. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** İnsana karşıt olarak eklemli bir dili olmayan ve hareket edebilen canlı varlık: *Yabani, evcil hayvan. Kara, deniz hayvanları. Yararlı, zararlı hayvanlar. Kasaplık hayvan. Bir hayvanı ehlileştirmek.* **—3.** Değişik bağlamlarda evcil hayvan: *Bu yük hayvanı yorar. Hayvanlara yem vermek. Hayvanı biraz dolaştır. Apartmanda hayvan beslemek yasaktır.* **—4.** *Esk.* Hayat: *Ab-ı hayvan* (hayat suyu). **—5.** *Hayvan, hayvanlar*, kaba bir azarlama, aşağılama sözü: *Hayvanlar, ben size gitmeyin demedim mi!* ‖ *Hayvan gibi*, kaba, duygusuz, incelikten yoksun; iri yarı kimse için kullanılır (kaba.). ‖ *Hayvan parkı*, hayvanların içinde özgürce dolaştıkları halka açık park. ‖ *Hayvan ressamı, heykelcisi*, plastik sanatlarda hayvan betimlemelerini konu alan sanatçı. (Bk. *ansikl.* böl. Güz. sant.)
—Eczc. *Hayvan kömürü* → KÖMÜR.
—İsl. *Yenilebilecek hayvanların kesilme yöntemleri*. Fıkıh kitaplarına göre iki türlüdür: 1. *nahr:* develerin kesilmesinde uygulanır ve hayvan, boğazının göğsüne yakın yerinden kesilir; 2. *zebh* ya da *tezkiye:* Deve dışındaki hayvanların kesiminde uygulanır ve hayvanın boğazı, başına yakın bölgeden kesilir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. huk. *Hayvanlar için vakıf*, hayvanların bakım ve tedavileri için kurulan vakıf. (Zayıf hayvanların otlayıp beslenmeleri için mera ve çayırlar ayrılması, kış aylarında kuşların beslenmesi, hasta leyleklerin bakım ve tedavisi, hayvanlara gıda ve su verilmesi için vakıflar kurulmuştur.)
—Kim. *Hayvan kömürü*, kemik, fildişi ve boynuzu kavurarak elde edilen çok ince taneli karbon; yüzde tutucu ve renk giderici özelliklerinden başka pigment olarak da kullanılır.
—Ruhbil. *Hayvan psikolojisi*, psikolojinin hayvan davranışları ile ilgilenen dalı. (Günümüzde başka bilimler, özellikle etoloji* bunun yerini almıştır.)
—Sig. *Hayvan hayat sigortası*, çiftlik hayvanlarının, kümes hayvanlarının, yarış atlarının ve evcil hayvanların belirli nedenlerle ölme ya da yaralanma durumlarına karşı yapılan sigorta.
—Zool. *Hayvan coğrafyası*. Hayvanların Yeryüzündeki dağılımını inceleyen bilim dalı.
◆ sıf. ve a. *Kaba*. Davranışlarından, varlığından hoşlanılmayan, kendisine kızılan ya da hayvanca davranışlarda bulunan kimse için kullanılır: *O hayvan buraya gelirse sakın içeri almayın. Babası hayvanın teki, çocuğu az daha sakat bırakıyordu.*
—*Esk.* *Hayvan-ı gayrı-natık*, konuşamayan yaratık; hayvan. ‖ *Hayvan-ı natık*, konuşan hayvan; insan.
—ANSİKL. Canlı doğanın iki büyük "evren"inden birini, 1 milyondan fazla türü olan hayvanlar, öbürünü bitkiler oluşturur; günümüzde birhücreli türleri ya da protistleri kapsayan üçüncü bir canlılar evreni tanımlama eğilimi vardır. Aşağıda belirtilen özellikler protistlerle ilgili değildir; ne var ki *Protozoa*'ların (örneğin terliksihayvan) bazılarında bu özelliklerin ilkel biçimlerine rastlanır ve bu durumdaki türler "hayvanlığa yatkınlıkları" olan canlılar sayılır.
• *Hücrebilim*. Hayvan hücresi, birçok olumsuz (sitoplazmayı çevreleyen selüloz çeper, plastlar [klorofil, nişasta ya da boyarmadde taneleri] hayvan hücresinde bulunmaz; vaküom daha küçüktür) ve çok daha az önemli olumlu (santrozom ve genellikle kolayca görülebilen bir Golgi aygıtı) özellikleriyle en çok farklılaşmış hücre olan canlı bitki hücresinden ayrılır.
• *Dokubilim*. Hayvansal dokular, ya bağlantısız ama doğrudan yan yana dizilmiş bir ya da birçok hücre tabakası (epitelyum dokular) halindedir, ya da içinde hücrelerin birbirinden hareketsiz bir dokulararası sıvıyla (bağdokuları) ayrıldığı bir kütle oluşturur; ama her iki durumda da bedenin içindeki hücreler dolu ve canlıdır; oysa bitkilerde bunların yerini havayla dolu boşluklar (mantar) ya da bitki özsuyu (odun damarları) alabilir.
• *Morfoloji*. Hayvanların çok büyük bir bölümünde, gövdenin normal duruşunda, önden arkaya doğru uzanan ve bedeni dışardan bakıldığında birbirinin aynı iki bölüme (sağ ve sol) ayıran iki yanlı bir bakışım vardır. Ama bu bakışımın iç yapıda bulunması zorunlu değildir (sözgelimi beden içinde, solda mide, sağda karaciğer, vb. vardır); hatta bazen dış görünümde bile bulunmayabilir (istiridye, karındanbacaklılar, pavurya, vb.). Buna karşılık, halkalısolucanlarda ve kırkayaklarda en iyi örnekleri görülen iki yanlı bakışıma insanlarda da rastlanır: omurların dizilişi; kol ile bacaklar arasındaki benzerlikler; organların çizgisel yinelenmesi. Bitkilerde çok yaygın olan bir yinelenme ekseni çevresindeki ışınsal bakışım, hayvanlarda yalnızca derisi dikenlilerde (5 kol) ve selenterelerde (4, 6 ya da 8 kol) vardır.
• *Anatomi ve fizyoloji*. İlkel canlılarda belirsiz, olağandışı bir yaşam biçimi seçmiş canlılardaysa (asalaklık) yavaş yavaş gerileyerek kaybolan ve yalnızca hayvanlarda görülen bazı özellikler vardır. Tüm hayvanlarda değilse bile çoğunluğunda bulunan bu özellikler aşağıda sıralanmaktadır:
1. *Avları yakalama hareketleri*, bir süngerin ya da midyenin kirpiksi hücrelerinin titreşmesinden, bir arının çiçek özü toplamasına ya da aslanın antilop üzerine atlamasına kadar tüm hareketleri kapsar. Bitkiler evreninde bu türden hareketlere yalnız bazı ender böcekçil bitkilerde (sinekyakalayan) rastlanır.
2. *Bir "ilişki aygıtı"nın varlığı* (sinir sistemi, duyu organları, kaslar) avı yakalamak, avcıdan kaçmak, ya da buna benzer durumlarda hayvanı uyarır ve hemen harekete geçmesini, çıkarlarr doğrultusunda davranmasını sağlar.
3. Bir giriş deliğiyle donanan, öğütme, emme ya da yalama (ağız) organlarına bağlı olan, kullanılması olanaksız besinlerin atılması için bir de çıkış deliği ve besin lokmasının tek yönde ilerlemesini sağlayan bir düzenek kapsayan bir *sindirim borusu*'nun bulunması.
4. *Dolaşım*, sindirim ve solunum yüzeylerinden uzakta yer alan hücrelere sindirilmiş besinleri ve oksijeni taşımak için kalp yardımıyla ya da kalp yardımı olmadan boşluklarda ya da damarlarda dolaşan kan ya da su aracılığıyla gerçekleşir;
5. *Farklılaşmış bir solunum aygıtı* (solungaçlar, trakeler ve akciğerler) üstün yapılı iri türlerde bulunur.
6. *Boşaltım aygıtı*, hücrelerdeki yanmaya bağlı zehirli ya da gereksiz ürünlerin ön-

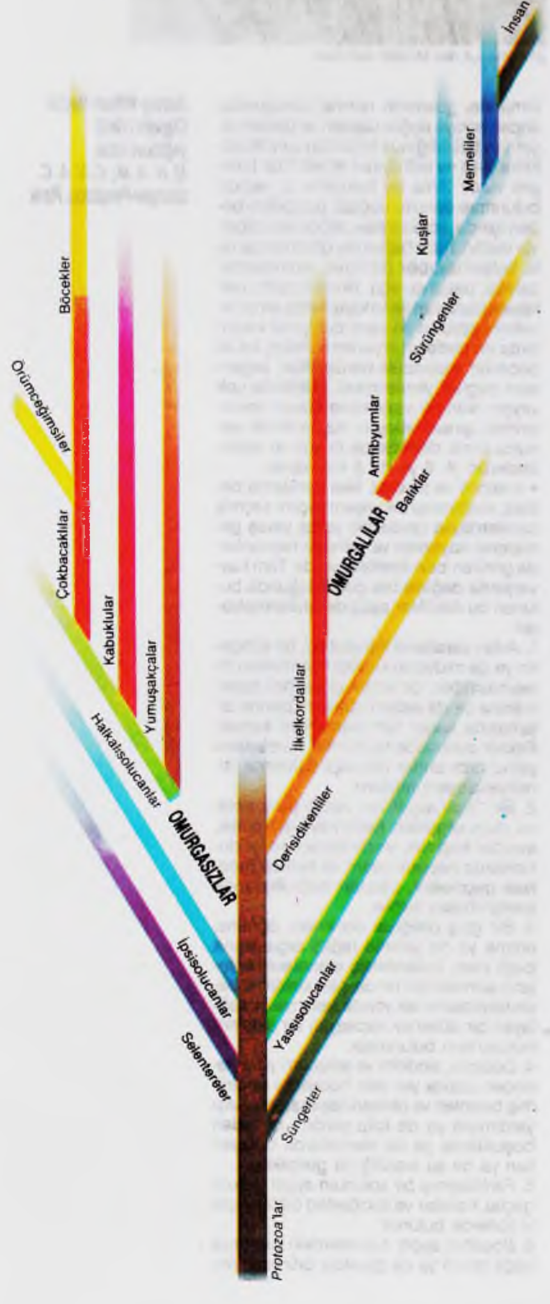


photothèque des Musées nationaux

Stanley William Hayter
Clapotis (1963)
yağlıboya tablo
M. N. A. M., C. N. A. C. Georges-Pompidou, Paris

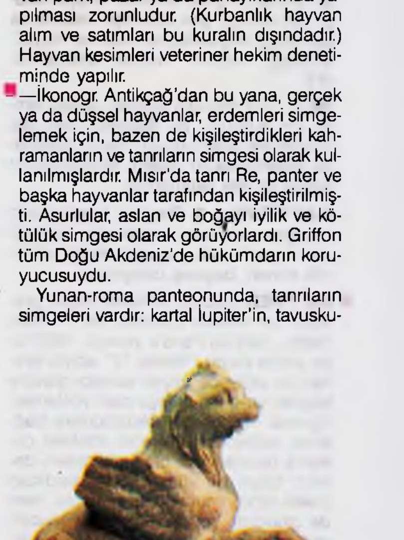
ce hücreden sonra tüm bedenden atılmasını sağlar; böylece bitkilerdeki parankima hücreleri gibi yaşlanmaya ve çabuk ölmeye eğilimli hücreler korunur.
7. *Dokuların karşılıklı bağımlılığı:* yaşamsal bir organın bozulması ya da çalışmaz duruma gelmesiyle tüm organizma hemen ölür; oysa bitkilerdeki (örneğin ağaç) ölü dokular canlı organlara destek görevi yapar.
8. *Üreme,* eşeyli ya da eşeysiz, genellikle ayrı eşeyli olarak ve yumurtlamayla olur, hiçbir zaman haploit spor ve protal içermez ve tümüyle diplobiyonttur.
Yukarıda sayılan bu tipik özellikleri taşımayan kural dışı üyeler arasında süngerler (çok ağızlı), karıncaaslanının larvası (dışarda önsindirim, ağız bulunmaması), bazı denizyıldızları (dışarda önsindirim, işlevsel bir anus bulunmaması), tenya (iç sindirim aygıtı yoktur, konağının sindirdiği besinleri doğrudan soğurur, yaşam biçimi mantarınkine benzetilebilir), vb. sayılabilir. Ne var ki bu canlılar hayvanlara özgü çok sayıda özellik taşıdıklarından sınıflandırmadaki yerleri kuşkulu değildir.
—Güz. sant. Mısır ve asur sanatları, ayrıntılarıyla işlenmiş görkemli hayvan betimlemelerine yer vermiştir (örneğin Karnak ve Persepolis kabartmaları). Vatikan'ın bir salonunda, çeşitli evcil hayvanlardan oluşan zengin bir yunan ve roma heykelleri koleksiyonu yer alır. Ortaçağ sanatlarının çeşitli dallarında da çok sayıda hayvan betimlemesine rastlanır (örneğin üzerinde hayvanlı armalar yer alan çeşmeler), ama hayvan betimlemeleri ancak XVII. yy.'da özgün bir sanat dalına dönüştü. Yüzyılın sonunda flaman Snijders ile Desportes ve Oudry gibi fransız sanatçılarla XVIII. yy.'da Huetler bu alanda ün kazandılar. XIX. yy.'daysa, resimde Charles ve Rosa Bonheur, heykelde Barye ve Frémiet adlarını saymak gerekir. XX. yy.'daysa Pompon, Brâncusi ve Picasso, değişik anlayışlarda hayvan heykellerine yer verdiler. (→ FAUNA.)
—Huk. Türk hukuk sisteminde hayvanlara ilişkin kurallar değişik yasalarda yer alır. Türk Cez. k.'nun 491. maddesinin 5. fıkrası ile 492. maddesinin 9. fıkrasında hayvan hırsızlığına ilişkin hükümler vardır 491. maddenin 5. fıkrasına göre mandıra, ağıl gibi yerlerde ya da kırsal alanda bulunan hayvanları çalanlar bir yıldan beş yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. 492. maddenin 9. fıkrasına göre oturulan bir evin yanındaki yapıda ya da duvarla çevrilmiş bir yerde bulunan bir hayvanı çalanlar iki yıldan beş yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Türk Cez. k.'nun 521. maddesine göre başkasına ait bir hayvanı öldüren ya da işe yaramaz hale getiren kişi, sahibinin şikâyeti üzerine dört aya kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Borçlar k.'nda hayvan alım satımına ve hayvanların verdikleri zararlara ilişkin kurallar vardır. Hayvan alım satımında satıcı, yazılı bir güvence vermedikçe ya da alıcıyı aldatmadıkça güvence yükümü altına girmiş sayılmaz (md. 195). Hayvan alım satımında güvence süresi yazılı olarak saptanmamışsa ve güvence hayvanın bir niteliğine ilişkin değilse satılan hayvanda bulunan sakatlıklar için satıcının sorumluluğu teslimin yapıldığı ya da alıcının teslim almada temerrüde düştüğü (direnimi gerçekleştiği) günden başlayarak dokuz gün içinde durumun satıcıya bildirilmesine bağlıdır. (Borçlar k. md. 199). Hayvanların yaptıkları zararlara ilişkin sorumluluk Borçlar k.'nun 56. maddesinde saptanmıştır. Bu maddeye göre, bir hayvanın yaptığı zarardan o hayvanı elinde bulunduran kişi sorumludur. Ancak bu kişi hayvanı tutma ve gözetmede (ona göz kulak olmada) durumun gerektirdiği özeni göstermiş olduğunu ya da özen göstermiş olsaydı bile zararın doğacak olduğunu kanıtlarsa sorumluluktan kurtulur. Birine ait hayvan başkasına ait bir taşınmaza zarar verirse taşınmazın zilyedi (elmeni) o hayvanı yakalayabilir ve kendisine verilebilecek tazminatın karşılığı olarak ona el koyabilir. Ancak taşınmaz zilyedinin durumu hayvanın sahibine bildirmesi, tanımıyorsa onu bulmak için gerekli girişimlerde bulunması gerekir (Borçlar k. md. 57). Türk Med. k.'nda da hayvanlara ilişkin hükümler vardır. Anılan yasanın 692. maddesine göre tutulan bir av hayvanı kaçar ve sahibi onu yeniden yakalamak için hemen aramaya koyulmazsa o hayvan sahipsiz hale gelir. Türk Med. k.'nun 854. maddesi hayvan rehnine ilişkin düzenlemeler getirmiştir. 8 mayıs 1986 tarih ve 3285 sayılı Hayvan sağlığı ve zabıtası kanunu, hayvanlardan ve hayvan ürünlerinden kaynaklanan hastalıklara karşı alınacak önlemleri, bulaşıcı hayvan hastalıklarına karşı mücadele yöntemlerini düzenler. Yasaya göre yabancı ülkelerle yapılacak her tür hayvan ve hayvan ürünlerinin dışalım ve dışsatımı (ithali ve ihracı) Tarım orman ve köyişleri bakanlığı ile Maliye ve gümrük bakanlığı tarafından birlikte saptanan gümrük kapılarından yapılır. Sağlık raporu olmayan hayvan ve hayvan ürünlerinin yurda sokulmasına izin verilmez. Yurdun herhangi bir yerinde görülen hayvan hastalıklarının ilgili kamu organlarına bildirilmesi gerekir. Hastalık haberini alan makamlar en yakın Tarım orman ve köyişleri bakanlığı il ve ilçe müdürlüklerine bildirirler. Veteriner hekim gelinceye kadar bölge koruma altına alınır, sağlık zabıtası önlemleri alınır. Yine bu yasaya göre kent ve kasabalarda hayvan alım satımlarının hayvan park, pazar ya da panayırlarında yapılması zorunludur. (Kurbanlık hayvan alım ve satımları bu kuralın dışındadır.) Hayvan kesimleri veteriner hekim denetiminde yapılır.
—İkonogr. Antikçağ'dan bu yana, gerçek ya da düşsel hayvanlar, erdemleri simgelemek için, bazen de kişileştirdikleri kahramanların ve tanrıların simgesi olarak kullanılmışlardır. Mısır'da tanrı Re, panter ve başka hayvanlar tarafından kişileştirilmişti. Asurlular, aslan ve boğayı iyilik ve kötülük simgesi olarak görüyorlardı. Griffon tüm Doğu Akdeniz'de hükümdarın koruyucusuydu.
Yunan-roma panteonunda, tanrıların simgeleri vardır: kartal İupiter'in, tavusku-

HAYVANLAR EVRENİNİN BAŞLICA ŞUBELERİ VE SINIFLARI




B.N., Paris

masalsı **hayvanlar**
ejder biçimine girmiş İblis'i alt eden Azize Margareta Kuzey Fransa'dan bir resim derlemesi'nden (XIII. yy. sonu) *Bibliothèque nationale, Paris*


Lauros-Giraudon

masalsı **hayvanlar**
yazgının tekerleğini elinde tutan griffon mermer, İ.S. 210 *(İsrail müzesi, Kudüs)*

şu İuno'nun, gecekuşu Minerva'nın, geyik Diana'nın vb.

Hıristiyan sanatının başlangıcında (örn. Calixtus katakomplarında) İsa'yı simgelemek için kuzu, güvercin, geyik, tavuskuşu ve balık (yun. *ikhthys*, balık, İsa'nın monogramıdır) imgeleri kullanılmıştır. Kuzu, Ravenna'daki Galla Placidia mozolesi'nin mozaiklerinde, daha sonra da Van Eyck'in *Kuzuya tapınma* tablosunda İsa'nın simgesidir. Bu hayvan simgeciliği kökenini Kutsal Kitap'tan alır. İncilciler'in simgeleri Vahiy'den kaynaklanır.

Ortaçağ skolastik faunasında tekboynuz, sfenks, griffon, yarı kentauros, siren gibi canavarlara gerçek hayvanların karıştığı da görülür. Bunlar, İsa'nın yaşamından özel bir anı canlandırırlar (Yükseliş için kartal, Çarmıha geriliş için pelikan). İblis'in canlandırıldığı bir bestiariumdaysa İblis, teke, yarasa ve ejder tarafından simgelenir. Ancak, hayvan simgeciliği çift anlam taşır: aslan, İsa'yı olduğu gibi Deccal'ı da simgeleyebilir. Skolastik dönemden kalma bu bestiarium*un kaynağı, V. yy.'da latinceye çevrilmiş bir II. yy. yunan intihali olan *Physiologos*'tur; yapıt, hayvanların renk kattığı bir tür efsanedir.

İslamöncesi türk sanatında hayvan figürleri sıkça kullanılmıştır. Pazırık kurganlarında bulunmuş yapıtlar, hun sanatında hayvan figürlerinin çok kullanılan motiflerden olduğunu ortaya koymuştur. Bu kurganlarda bulunmuş bir halı üzerinde süvari figürlerinden geniş bir su, geyik figürlerinden ikinci bir bordür, grifonlardan olu-



Kazvini'nin
***Acaib ül-mahlukat* adlı**
yazmasından leylek minyatürü
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

şan iç ve dış bordürler yer alır (İ.Ö. III.-II. yy.'lar). Kurganlardan birinde ortaya çıkarılan mumyalanmış bir ölünün vücudunda düşsel hayvan figürlerinden oluşan döğmeler vardır. Eyer altı örtülerindeki dağ keçisine saldıran griffon sahnesinde, figürler gerçekçi bir üslupta başarıyla işlenmiştir. Aima-Ata'da Esik kurganlarında yapılan kazılarda ortaya çıkarılan mezarda bulunmuş ölünün üzerindeki giysinin kolları aslan başı, kemeri efsanevi bir kuşun geyiğe saldırışı, külahıysa çift yeleli dağ koyunu ve çift kanatlı dağ koçu gibi hayvan motifli levhalarla süslüdür. Külahın arkasında da kanatlı aslan, dağ keçisi, pars figürlü altın levhalar vardır. Sayıları dört bini bulan altın levhalardaki at, kaplan, geyik, pars, kurt, dağ keçisi, aslan, yırtıcı kuş figürleri, İ.Ö. IV. yy.'da Kuzey ve Orta Asya maden sanatındaki gelişmişliği yansıtır.

Göktürkler döneminden Kültigin heykelinde, tacın önüne kabartma halinde, kanatlarını açmış bir kartal arması işlenmiştir. Hunlar zamanında da kullanılan bu motif gücü simgeliyordu ve daha sonra Selçuklular'da da sıkça görüldü. Göktürk mezarlıklarında bulunmuş, koç biçiminde mezar taşları geleneği (VIII. yy.), Anadolu'da Karakoyunlular ve Akkoyunlular'da da sürdürülmüştür.

Sorçuk'ta bulunmuş, Uygurlar'dan kalma (VIII.-IX. yy.'lar) kalıptan alçıya alınmış bir at başı, kabarmış yeleleri ve değişik yüz ifadesiyle dikkati çeker. Kalıptan alçıya alınmış bir fil başı ise, (VIII.-IX. yy.'lar), oldukça stilize üsluptadır. Bu tür fil başı figürlerine Kuça'daki duvar resimlerinde de rastlanır. At, deve, keçi gibi hayvan motifleriyse çok gerçekçi bir üslupta işlenmiştir. Hoço'da bulunmuş VIII.-IX. yy.'lardan, dört nala koşan bir at freski de Uygurlar'ın gerçekçi üslubuna örnek gösterilebilir. Bezeklik'teki, IX.-X. yy.'lara tarihlenen bir freskte, gölde yüzen beyaz yeleli, çift boynuzlu, küçük kanatlı bir ejderle, ağaçlar arasında bir gazal başı işlenmiştir.

İslam sanatı figürlü süslemeyi yasaklamıştır. Ancak özellikle Selçuklular'da ve İlhanlılar'ın Anadolu'daki yapıtlarında simgesel olarak kullanılmış hayvan motiflerine sıkça rastlanır. Özellikle aslan ve kartal figürleri gücü simgeler. Anadolu Selçukluları döneminden pek çok yapıda çoğunlukla çift başlı kartal kabartmaları bulunur (Niğde Sungurbey camisi, Divriği Ulu camisi, vd.). Bu motif Alaettin Keykubat'ın arması olarak Kubadabad sarayı'nın çinilerine de işlenmiştir. Dönemin yapılarında heykel ve kabartma olarak aslan figürü kullanılmıştır (Kayseri iç kalesi, Divriği kalesi, Çardak han'ın taçkapısı, Diyarbakır Ulu camisi, Niğde Alaettin camisi, vb.). Aslan ve kartalın yanı sıra en çok rastlanan hayvan figürleri boğa ve ejderdir. Osmanlı yapılarındaysa hayvan figürlü süslemeler bulunmaz.

Minyatür sanatında da hayvan figürleri kullanılmıştır. Artuklu emiri Necmettin Alpi (XII. yy.) için hazırlanan *Kitâbül-Haşâ'iş*'te çeşitli hayvan resimlerinin yanı sıra bitki ve insan resimleri de vardı. Topkapı sarayı müzesi'nde bulunan Mehmet Siyahkalem'in Fatih albümünde de gerçekçi bir üslupta işlenmiş eşek, deve, kaplanla boğuşan boğa figürleri yer alır.

—İsl. Kurallarına uygun bir kesim işleminde hayvan, eziyet çektirilmemeye çaba gösterilerek kesim yerine getirilir, karnı kıble yönüne gelecek biçimde yere yatırılır ve kesim sırasında debelenmemesi için ayakları sıkıca bağlanır. İyice keskin olması gereken bıçak hayvanın boğazına çalınırken "Bismillahi Allahu ekber" denildikten sonra hayvanın soluk borusu, yemek borusu, su borusu ve bunlar arasındaki iki damarın kesilmesiyle işlem tamamlanır. Hayvanın yüzülmesi için can çekişmesini tamamlaması gerekir. Şafiilik dışındaki üç mezhebe göre, Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanın etini yemek haram sayılır (unutulmuş olması durumunda haram değildir). Müslüman erkek ve kadınlar ile birlikte, kitap ehlinden (yahudi, hıristiyan) olanların kestikleri etler de yenilebilir.

• *Etleri yenilebilen ve yenilemeyen hayvanlar.* Kuran'ın dört ayetinde (II,173; V, 3; VI,139; XVI,155) kendiliğinden ölmüş hayvan etinin (meyte), hayvanın bedeninden dışarı akan kanın (dem-i mesfuh), domuz etinin ve Allah'ın adı anılmaksızın kesilen, öldürülen ya da avlanan hayvan etinin haram olduğu bildirilir.

Fıkıh kitaplarındaki etleri yenilebilen ve yenilemeyen hayvanlarla ilgili bilgiler hadislere, ilk dönemlerdeki uygulamalara ve törelere dayandığından hangi hayvanların etlerinin helal ya da haram olduğu konusunda fıkıh bilginleri arasında tam bir görüş birliği yoktur.

Fıkıh bilginleri, kural olarak vahşi ve yırtıcı olmayan, insanlarda tiksinti duygusu uyandırmayan hayvanların etlerinin yenilebileceğini belirtirler. Buna göre: 1. azı dişleri ile kapıp avlayan, parçalayan ve kendilerini savunan kurt, ayı, arslan, kaplan, pars, sincap, samur, maymun, sırtlan, fil, köpek, kedi, tilki gibi hayvanların; 2. pençeleriyle yakalayıp avlayan kartal, akbaba, yarasa, alakarga, atmaca, şahin, çaylak, kuzgun gibi kuşların; 3. pis olduğu kanısı yaygın olan ve tiksinti uyandıran domuz, fare, akrep, yılan, kurbağa, sinek, arı, köstebek, kirpi, solucan gibi hayvanların; 4. balıkların dışında kalan ve balık biçiminde olmayan yengeç, midye, istiridye, ıstakoz, deniz aygırı gibi su canlılarının etleri yenmez; 5. katır ve eşeğin eti haramdır.

İslamlık geleneğinde, savaş hayvanı sayılan atın etinin yenilmesi tahrimen (harama yakın) mekruhtur.

Aslında eti helal olmakla birlikte kendiliğinden ölmüş (meyte), kurallara uygun kesilmek yerine boğulmak, başı koparılmak, başına tokmak vurulmak, şiş saplanmak gibi yollarla öldürülmüş ya da Allah'ın adı bile bile anılmaksızın kesilmiş hayvanların etleri yenmez.

Avlanmak yoluyla hayvan öldürmeye *hükmi ve ıztırari tezkiye* denir ve bu durumda *gerçek ve ihtiyari tezkiye*'deki olağan kesilme koşulları aranmaz. Ancak, avcının ava silah atarken, avcı hayvanını salarken, tuzak kurarken besmele çekmesi gerekir. Yakalanan hayvan kesilmeye zaman kalmadan ölürse, eti yenilebilir; ancak, yakalandığında canlı ise boğazının kesilmesi gerekir. Avcı olarak eğitilmemiş bir hayvanın yakaladığı av, ölü olarak ele geçmişse, eti yenmez.

HAYVAN FOSİLBİLİMİ a. Yalnızca hayvan fosillerini konu alan fosilbilim. (Eşanl. PALEOZOOLOJİ, HAYVAN PALEONTOLOJİSİ.)

◆ sıf. Hayvan fosilbilimine ilişkin.

HAYVAN PALEONTOLOJİSİ → HAYVAN FOSİLBİLİMİ.

HAYVANAT, -tı çoğl. a. (ar. *ḥayvan*'ın çoğl. *ḥayvanāt*). **1.** *Esk.* Hayvanlar. **—2.** *Esk.* Zooloji, hayvanbilim. **—3.** *Hayvanat bahçesi*, çeşitli hayvanların (özellikle ender rastlanan), kafesler içinde ya da yarı özgür olarak beslendiği, korunduğu ve ziyaretçilere gösterildiği park ya da bahçe. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Esk. zool. *Hayvanat-ı bahriye*, deniz hayvanları. || *Hayvanat-ı berriye*, kara hayvanları. || *Hayvanat-ı ehliye*, ehli, insana alışık hayvanlar. || *Hayvanat-ı iptidaiye*, tek hücreli hayvanlar. || *Hayvanat-ı lâhime*, et yiyen, etobur hayvanlar. || *Hayvanat-ı nakia*, sulu yerlerde gelişen hayvanlar. || *Hayvanat-ı şibh-i nebatiye*, bitkiye benzeyen, bitkimsi hayvanlar. || *Hayvanat-ı tâliye*, çok hücreli hayvanlar. || *Hayvanat-ı vahşiye*, vahşi hayvanlar.

—İkt. tar. *Hayvanat-ı ehliye rüsumu*, osmanlı döneminde, ehli hayvanlardan alınan vergi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İlk hayvanat bahçesi, firavunlar devrinde kuruldu. Sonraları, eski yunanda ve Roma'da, imparatorlar, zevkleri için vahşi hayvan beslediler. Daha yakın dönemlerde, Fransa kralı Louis XIV, Versailles'da, Batı Avrupa'nın en ünlü vahşi hayvan koleksiyonunu oluşturdu ve buradaki hayvanlar bilim adamlarının incelemelerinde kullanılarak hem halk tarafından ziyaret edildiler, hem de bilimin gelişmesine katkıda bulundular.

XIX. yy. sonuna kadar, vahşi hayvanlar kafesler, hücreler ya da duvarlarla çevrili, genellikle çok dar, kapalı alanlarda halka gösteriliyordu. XX. yy. başlarında, hamburglu vahşi hayvan dışalımcısı Carl Hagenbeck, hücrelerin parmaklıklarını kaldırmayı ve hayvanları açık havada, aşamayacakları hendeklerle çevrili alanlarda sergilemeyi düşündü.

Bu yöntem geliştirilerek, çok sayıda kuruluşta uygulanmaya başlandı. Bu tür hayvanat bahçelerinin çoğunda halkın görebileceği hiçbir barınak bulunmamasına karşın hayvanların geceyi geçirmek ve kötü havalarda sığınmak için yararlandıkları kalıcı düzeneklerin yer aldığı kayalıklar vardı. Dünyadaki, büyük kentlerin çoğunda önemli hayvanat bahçeleri bulunur, örneğin: Anvers, Basel, Berlin, Köln, Frankfurt, Hannover, Londra, Madrid, Montreal, Moskova, Münih, New York, Ro-

ma, San Diego (tüm Amerika'nın en eksiksiz koleksiyonunun bulunduğu ender bir bahçedir), Tokyo, Washington, Zürich hayvanat bahçeleri.
• *Türkiye*'de hayvanat bahçeleri yeterli düzeye ulaşamamıştır (yalnızca Ankara, İstanbul ve İzmir'de birer hayvanat bahçesi vardır). Abdülhamit II'nin Yıldız'da yaptırdığı küçük ve basit hayvanat bahçesinden sonra bu konuda ilk çağdaş anlamdaki girişim Ankara'da, Atatürk orman çiftliği'nde kurulan hayvanat bahçesidir (1940). Bahçede akvaryum, hayvanlar için barınaklar, karantina yeri, hayvan hastanesi, müze ve gezenlerin dinlenebilecekleri kuruluşlar vardır. İstanbul'da Gülhane parkı içinde de küçük bir hayvanat bahçesi kuruldu (1955). Gene İstanbul'da, Tarabya sırtlarında, 782 000 m^2'lik bir alanda çok büyük bir hayvanat bahçesinin kurulması öngörüldü. Sonra bu projeden vazgeçildi. 1993 yılında Florya'da yeni bir projenin altyapı çalışmalarına başlandı. İzmir'de Kültürpark içinde de küçük bir hayvanat bahçesi yer alır.
—İkt. tar. Eskiden yalnızca deve ve manda gibi ehli hayvanlardan alınan hayvanat-ı ehliye rüsumu, Abdülhamit döneminde mali güçlük içinde olan devletin gelirini artırmak üzere, tarım ve taşıma işleri ile savaşlarda kullanılan hayvanlardan da alınmaya başlandı (1903). O dönemde Osmanlı ülkesinde 10 milyon dolayında ehli hayvan vardı. At, deve, öküz, inek, katır gibi hayvanlardan onar lira, eşekten üç kuruş vergi alınması durumunda 1 milyon lira kadar gelir sağlanacağı hesap ediliyordu. Bu vergileri toplama işi 1904'ten başlayarak Teçhizat-ı askeriye nezareti'ne verildi. Ancak, ülke içinde (özellikle Erzurum'da) yer yer ayaklanmalar başlayınca bu vergi kaldırıldı (1907).

HAYVANBİLİM a. hayvanların bilimsel yöntemlerle incelenmesi. (Eşanl. ZOOLOJİ.)
—ANSİKL. *Altbölümler. Morfoloji* ya da betimleyici hayvanbilim, hayvanları betimler; *sistematik,* hayvanları kesin kategorilerde sınıflandırır: şube, sınıf, takım, familya, oymak, cins, tür; *sınıflandırma* Linné'nin ortaya attığı, iki adla adlandırma kuralıyla, hayvanları adlandırır (her türün iki latince adı vardır: köpek [*Canis familiaris*], *caninae* oymağı, köpekgiller familyası, etçiller takımı, memeliler sınıfı ve omurgalılar şubesindendir. *Anatomi,* organların yapısını inceler ve pek çok dala ayrılır: *kemikbilim* (kemikler), *kasbilim* (kaslar), *deri hastalıkları bilimi* (dermatoloji), *nöroloji* (sinir sistemi), *endokrinoloji* (iç salgı bezleri), vb.; *dokubilim* dokuları, *hücrebilim* hücreleri inceler. *Embriyoloji,* hayvanların, yumurtadan erişkinliğe kadar uzanan gelişme sürecini araştırır; *hayvan fosilbilimi* ya da *paleozooloji,* fosil türlerle ilgilenirken, *soyoluş* bilimi türler arasındaki yakınlıkları araştırır. *Genetik,* özelliklerin bir kuşaktan diğerine geçişini inceler. *Hayvan coğrafyası,* hayvan türlerinin yerküre üzerindeki dağılımını konu alır. *Etoloji,* hayvanların kendi aralarındaki davranışlarıyla; *ekoloji,* yaşadıkları ortamla kurdukları ilişkilerle ilgilenir. *Hayvan fizyolojisi,* organların ve organizmaların işleyişini; *biyokimya,* hayvanlar evrenine özgü molekülleri; *biyofizik,* organların işleyiş mekanizmasını ele alır.
İncelenen hayvan öbeğine göre, hayvanbilimi de alt bölümlere ayırabiliriz: *memelibilim* memelileri, *antropoloji* insanı, *kuşbilim* kuşları, *sürüngenbilim* sürüngenleri ve amfibyumları, *balıkbilim* balıkları, *böcekbilim* böcekleri, *yumuşakçabilim* yumuşakçaları, *kurtçukbilim* asalak kurtları, *protistoloji* birhücreli türleri vb. inceler.
• *Tarih.* Aristo, yaşadığı zamanda tanınan hayvanları cinslerine göre sınıflandırarak, akılcı hayvanbilimin temelini attı: bugünkü omurgalıları ve omurgasızları karşılayan, kanlı ve kansız hayvanlar. Aristo ve Yaşlı Plinius gibi başka eski bilim adamlarının derlemelerinden Ortaçağ boyunca yararlanıldı.
XVI. yy.'dan başlayarak, araştırma yapma düşüncesi gelişti: gezginler ve doğabilimciler, yöntemli bir biçimde, hayvanları örneklediler ve betimlediler. XVI. yy.'ın başlıca bilim adamları arasında Guillaume Rondelet (1507-1566), Belon (1517-1564) ve Aldrovandi (1522-1605) sayılabilir.
XVII. yy.'da, önemli çalışmaları daha çok fizyologlar ve biyologlar yaptı; Malpighi (1628-1694), Van Leeuwenhoek (1632-1723) ve Swammerdam (1637-1680) ilk kez mikroskop kullandı.
XVIII. yy.'da, Réaumur (1683-1757), böceklerin alışkanlıklarını ve gelişmelerini, ustaca gözlemledi. Buffon (1707-1788) ise, doğayı büyük bir başarıyla betimledi. *Doğanın sistemi,* adlı kitabı yazan Linné, İsveç'te sistematik bilimini kurdu. Almanya' da, İngiltere'de, hayvanbilim, güneş gibi parlamaya başladı; Londra'da kurulan bilim topluluklarından biri, büyük doğabilimciler yetiştirdi: sözgelimi, XIX. yy.'da yaşayan Richard Owen (1804-1892). Fransa'da devrimden sonra, fransız hayvanbilimi altın çağını yaşadı. Doğa tarihi müzesi'nin (Muséum d'histoire naturelle) kurulmasıyla, Lamarck (1744-1829), Lacepède (1756-1825), Cuvier (1769-1832) ve Geoffroy Saint-Hilaire'ler (Etienne [1772-1844] ve İsidore [1805-1861], burada ders verdiler, çalıştılar ve yazdılar. Modern hayvanbilim, hayvan fosillerini sistematik açısından ilk kez inceleyen ve sayısız gözlemle, özellikler arasında karşılıklı bağıntılar bulunduğunu ortaya koyan, Georges Cuvier ile başladı. Cuvier'nin çalışmalarını bu bilim adamının izinde yürüyenler sürdürdü: Constant Duméril (1774-1860), Blainville (1777-1850), Valenciennes (1794-1865) ve Milne-Edwards (1800-1885). Milne-Edvards, bir canlının, gelişimi sırasında geçtiği evrelerin önemini gösterdi. Bu arada, betimleyici hayvanbilim, keşif yolculuklarında ortaya çıkarılan hayvan örnekleriyle zenginleşti. İngiliz Charles Darwin (1809-1882), biçimlerin ve floranın evrimi üzerine, son derece sağlam ve geniş kapsamlı açıklamalar yaptı.
XX. yy.'ın ilk yarısında, çok sayıda teknik gelişme sağlandı. Nicel hayvanbilim, biyokimya ve biyofizik ortaya çıktı. Ancak hayvanbilimde özellikle son otuz yılda hem tıptaki buluşlar, hem kayıt araçlarının gelişmesi, hem de bilgisayarın nicel verileri değerlendirmeye başlamasıyla büyük ilerlemeler gerçekleştirildi.

HAYVANBİLİMCİ a. Hayvanbilim uzmanı. (Eşanl. ZOOLOG.)

HAYVANCA sıf. Çok kaba ve hoyrat eğilim, davranış, eylem vb. için kullanılır: *Hayvanca bir iştah. Hayvanca bir dürtü.*
◆ be. Bir davranışın, bir eylemin çok kaba ve hoyrat biçimde yapıldığını belirtir: *Hayvanca davranmak.*

HAYVANCIK a. Ancak mikroskopla görülebilecek çok küçük hayvan.

HAYVANCILIK a. Değişik yönleriyle insanlara yararlı evcil hayvanların bakım, besleme, üretim ve yetiştirilme işi.
—ANSİKL. Hayvancılık, tarihöncesi dönemde başlamıştır. Özellikle göçebelik döneminde insanın başlıca geçim kaynağı hayvanlar olmuş, yerleşik yaşama ve tarıma geçildikten sonra da hayvancılık önemini korumuştur. Günümüzde de hayvancılık, bütün dünya ülkelerinde, ekonomik açıdan önemli bir yer tutmaktadır.
• *Hayvancılık tipleri ve ürünleri.* Yaşam düzeyi orta ya da yüksek olan ülkelerde hayvancılık, insan beslenmesinde büyük önem taşıyan üstün değerli besinlerin, özellikle proteinlerin karşılanmasında önemli rol oynar. Hatta bazı durumlarda (kutup bölgeleri, çöller) insan beslenmesinin başlıca kaynağıdır. Et ve süt kadar değerli bir madde olan yumurta ve arılardan elde edilen bal da yine evcil hayvanların insanlara verdikleri değerli besinlerdir. İnsanların yetersiz beslenme ve açlıkla karşı karşıya bulunduğu Üçüncü dünya ülkelerinde, hayvansal protein (süt, et, yumurta, vb.) üretimi artırılarak ancak beslenme sorununa çözüm bulunabilir. Öte yandan evcil hayvanlar, gerek binek ve yük, gerek çeki ve koşum hayvanı olarak tarla ve taşıma işlerine kullanılmaktadır. Gelişmiş sanayi ülkelerinde terk edilmiş olmasına karşın, azgelişmiş ülkelerde bu kullanım günümüzde de geçerlidir. Yolların iyi olmadığı, motorlu araçların çalıştırılamadığı fakir ülkelerde ve yeryüzünün dağlık, engebeli yerlerinde hayvanlardan yararlanılmaktadır. Atın binek hayvanı olarak kullanıldığı gelişmiş ülkelerde at yetiştiriciliğinde yeniden bir canlanma gözlenmektedir. Dünyanın birçok yerinde sığır, manda, koyun, keçi, domuz, tavşan ve kümes hayvanları gelir getiren hayvanların temelini oluştururken, at, eşek, katır gibi toynaklı hayvanlar ile deve ve lama gibi gevişgetiren hayvanlar, sığır ve mandalarla beraber koşum ve taşıma işlerinde kullanılır. Genellikle eskiden ya da günümüzde evcilleştirilmiş bazı değişik hayvan türleri, dünyanın çok değişik bölgelerinde önemli roller oynar: Himalayalar'da yak (süt, et, taşıma), Laponya'da Ren geyiği (süt, et, taşıma), bazı step bölgelerinde antiloplar (et), Hindistan ve Hint-Malezya yarımadasında fil (taşıma ve orman işleri), tatlı ya da acı su balıkları (beslenme), kürkünden yararlanılan hayvanlar (vizon, gümüşi tilki, susamuru, vb.).
İnsan yaşamında giyim kuşam bakımından hayvanlar yine önemli katkı sağlamaktadır. Yapağı (yün), tiftik, tüy, ipek, post, kürk, deri gibi doğal olarak hayvanlardan elde edilen maddeler sağlıklı giyim ve kullanım eşyasının başlıca hammaddeleridir. Ayrıca deri kullanımının çok yaygın bir alanı vardır ve büyük bir sanayi oluşturmaktadır. Bu ürünlerin üretimi, gelişmiş olsun, gelişmekte olsun, her iki tipe giren ülkelerde de çok önemli ekonomik katkılar sağlar.
Türlere ve uygulama alanlarına göre, hayvanların mezbaha kalıntılarından, yağlarından, kıllarından, tırnak ve boynuzlarından, kemik ve kıkırdaklarından, bağırsaklarından, et artıklarından ve kanlardan, vb., işleme tekniğinin ileriliğine bağlı olarak çok yarar sağlanmaktadır. Özellikle mezbaha artıklarından insan sağlığıyla ilgili olarak, değerli ilaçlar üretilmektedir. Spor ve binicilik konularında da hayvancılığın katkıları vardır. Av sporlarında kullanılan hayvanların başında at ve köpek gelir. Atlar koşu hayvanı olarak ve diğer sportif içerikli etkinlikler için binek hayvanı olarak önemlidir. Birçok ülkelerde bu gibi spor kollarının gereksinmelerini karşılamak amacıyla kurulmuş pek çok yetiştirme yerleri vardır. Köpek, kedi ve benzerleri, daha başka bazı hayvan türleriyle beraber çok yaygın bir biçimde ev hayvanı olarak yetiştirilir. Ayrıca köpekler hayvan sürülerinin korunması, polis ya da ordu hizmetleri için kullanılır.
Dış piyasalarda hayvan ve hayvan ürünleri için her zaman alıcı bulunmaktadır. Hayvancılığı ilerlemiş ülkeler bu yoldan çok iyi gelir sağlamakta, elde edilen döviz ülke refahına hizmet etmektedir.
Hayvancılık iklim, toprak, toplum ve pazarlara göre değişik biçimler alır. Genellikle çoban ya da yetiştirici tarafından üretilen hayvanların basitçe işletilmesi hayvancılığın en ilkel şeklidir. Bu çeşit hayvancılığa Asya ve Afrika'nın bazı yörelerindeki toplumlarda rastlanır. Tuzak ve av tipi hayvancılık da bu tip içine girer. *Yaygın hayvancılık* genellikle Güney yarıkürede ve nüfusu az olan bölgelerde gelişmiştir. Bu tip hayvancılık genellikle otçullar başta olmak üzere, et ya da süt üretimi için az sayıda hayvanın kullanacağı alanın bitki örtüsünü değerlendirme esasına dayanır. Yetiştirici elden geldiğince az üretim etmeninden yararlanır: asalaklardan ve salgın bulaşıcı hastalıklardan korunmak için aşı ve ilaç kullanma, otlak, gezinti yerleri ve bunları çevreleyen çitlerin yapımı,

düzenlenmesi, vb. *Yoğun hayvancılık*, toprağın az ve pahalı bir etmen olduğu yerlerde metrekare alana düşen hayvan miktarını artırmaya ve çayırlık üretimini yoğunlaştırmaya dayanır. Böylelikle gerçekleştirilen yatırımlar, hayvan genelinde üretim artışı sağlayacak (sanayi ürünlerinin kullanılması, verimli hayvanların seçilmesi, özel uygun barınakların yapılması, vb.) ve ayrıca işçilerin verimini artıracak (serbest sistem yemleme, hayvancılık işlerinin makineleşmesi, hatta otomatizasyonu, otlak ve parsellerin çitle çevrilmesi, vb.) yöntemlerin aranmasını gerektirir. Yeterli arazisi olmayan yerlerde de hayvancılık yapılabilir. Bu durumda yem ihtiyacı komşu çiftliklerden ya da sanayiden sağlanır ve hayvanlar kapalı barınaklarda ya da çitle çevrili alanlarda yetiştirilir. Bu biçim hayvancılık gelişmiş ülkelerde daha çok kümes hayvanlarına ve domuzlara uygulanır.

• *Hayvan üretiminin işletme ekonomisindeki yeri.* Gelişmiş ülkelerde, hayvansal üretim işletmenin diğer bileşenleriyle (yem üretimi, binalar, el emeği, vb.) yakından ilintili olarak tarım işletmesinin bütünleyici bir bölümünü oluşturur. Gerçekte hayvancılık, çoğu zaman bitkisel ürünlerin ya da sanayi alt ürünlerinin hayvan ürünlerine dönüştürülmesini amaçlar. Bu bakımdan, hayvan türlerini iki kategoriye ayırmak gerekir: sindirim sistemlerinde bulunan mikroorganizmalar sayesinde ekilen ya da kendiliğinden yetişen selüloz oranı yüksek olan bitkileri kullanabilenler (geviş getirenler, at, tavşan) ve sadece taneler gibi selüloz oranı düşük olan daha değerli yemleri kullananlar (domuz, kümes hayvanları). Birinci durumda hayvancılık, sözkonusu işletmelerde, bitkisel üretime bağlı bir dönüşüm işlevi görür: bitkiler hayvanlara yem sağlar, hayvanlar da onlara gübre verir. Bu tip hayvancılığın gelişmesi, tarımsal yapılara ve yem sağlama olanaklarına bağlıdır. Buna karşılık ikinci durumda (domuz, kümes hayvanları) yem ihtiyacı dışardan ya da işletme içindeki bir yem fabrikasından karşılanır. Bu tip hayvancılık yanı başında otlak olmadan da yapılabilir. Bazı ülkelerde bu tip hayvancılığın gittikçe bir sanayi haline dönüştüğünü de belirtmek gerekir. Bu eğilim bütün hayvan türleri için geçerli olmakla birlikte aile işletmesi tipindeki üretimin, iyi yönetilmek ve hammadde ve pazar açısından bol olanaklı (kooperatifler, üretici birlikleri, vb.) bir çevrede bulunmak şartıyla sanayi tipi işletmeler kadar başarılı olduğu da söylenebilir. Gerçekten, hemen hemen her durumda, tarımsal yapı olarak, tarım işletmelerinin içinde yer alan bir hayvancılık, işletme sahibi açısından bir hazine değerindedir. Bu durum özellikle süt gibi günlük üretimler sözkonusu olduğunda çok doğrudur. Hayvansal üretimin gelişmesi, pazarların örgütlenmesine, ürünleri işleme ve dağıtım ağının kurulmasına bağlıdır. İşletme sahibi, pazarın isteğine uygun bol miktarda standart ürün üretmek zorundadır.

Günümüzde dünya hayvan varlığı sayı olarak şöyledir: 64,6 milyon at (özellikle Çin, Brezilya ve Arjantin'de); 15,2 milyon katır (Çin, Meksika, Brezilya, Etyopya, vd.); 40,5 milyon eşek (Çin, Etyopya, İran, vd.); 1 287,4 milyon sığır (Hindistan, Brezilya, Çin, Rusya, Arjantin, Etyopya, Avustralya, Kolombiya, Sudan, vd.); 142,5 milyon manda (Hindistan, Çin, Pakistan, vd.); 17,4 milyon deve (Somali, Sudan, Hindistan, Etyopya, vd.); 1 194,5 milyon koyun (Avustralya, Çin, Rusya, Yeni Zelanda, İran, Türkiye, Güney Afrika, İngiltere, Pakistan, vd.); 572,5 milyon keçi (Hindistan, Çin, Pakistan, İran, Nijerya, Etyopya, Türkiye); 860 milyon domuz (Çin, Rusya, ABD, Brezilya, vd.).

• *Türkiye'de hayvancılık.* Hayvanların tümüne yakın çoğunluğu eskiden beri halkın elindeki hayvanlardan ve pek az bir bölümü de devlet hayvanlarından oluşur. Hayvancılığın doğal koşulları ve olanakları bölgeden bölgeye değişiklik gösterir. Ülkemiz bir bütün olarak çeşitli tür ve ırklarda hayvanların yetiştirilmesine elverişli sayılmaktadır. Gerçekten çeşitli iklim ve çeşitli arazi yapılarına sahip olması nedeniyle, birbirinden farklı tarım bölgelerine ayrılan yurdumuzda çiftlik hayvanlarının bölgelere göre dağılışı, türlerin bileşimi, yapılan hayvancılığın biçimi, hayvancılığın tarım işletmesi içersindeki yeri, hayvan ve bitki üretiminin karşılıklı durumları bölgeden bölgeye değişmektedir.

Genel olarak at, sığır, koyun gibi hayvanlar memleketin her tarafında yetiştirilmekte, temel hayvan varlığını davar ve sığır oluşturmaktadır. Deve ortadan kalkmak üzeredir. At sayısında da, son zamanlarda tarımda ve orduda motorlu araçların hızla çoğalması nedeniyle önemli ölçüde azalma olmuştur. Sayı bakımından en çok Kuzey-doğu Anadolu bölgesi, Karadeniz sahili ve buna ilişkin alanlar ve Orta Anadolu'nun kuzey bölümlerinde bulunan sığır, et-süt-iş gibi çeşitli verimleri dolayısıyla çiftlik hayvanlarının en önemlisidir.

En çok Orta Güney, Orta Kuzey Anadolu ile Güney-doğu Anadolu'da yapılan koyun üretimi genellikle ağıl dışı sürü rejimine dayanır. Genellikle et üretimi için yetiştirilmekte olan koyunlardan süt de üretilmektedir. Ayrıca yapağı ve derilerinden ekonomik yarar sağlanmaktadır. Halen gerek et ve süt verimi, gerek yapağı bakımından ıslah çalışmaları sürdürülmektedir.

Türkiye'de bugün sayıca en çok ve yayılma alanı en geniş olan keçi ırkı kılkeçisidir. İkinci olarak tiftik yahut ankara keçisi gelir. Tiftik keçileri Orta Anadolu'da, kılkeçileri bütün bölgelerde yetiştirilir. 1991 istatistiklerine göre ülkede yaklaşık olarak 40 milyon koyun, 9,5 milyon kılkeçisi, 1,2 milyon tiftik keçisi, 12 milyon sığır, 366 000 manda, 2 000 deve, 496 000 at, 944 000 eşek, 188 000 katır, 10 000 domuz bulunuyordu. Devlet hayvancılığı teşvik etmek için sürekli çaba göstermektedir. Bu amaçla hayvancılık kredilerinde faiz oranları 1993 yılı ocak ayından itibaren sıfıra indirilmiştir.

HAYVANİ sıf. (ar. *ḥayvan* ve *i*'den *ḥayvanī*). **1.** Hayvana özgü olan, ondan üretilen; hayvansal: *Hayvani yağlar.* **—2.** İnsandan çok hayvana yakıştırılan; hayvanca, hayvansal: *Hayvani arzular, istekler.* —Besl. *Hayvani gıda*, hayvanlardan elde edilen et, süt, yumurta, yağ vb. besin maddelerinin genel adı. ||*Hayvani yağ*, hayvanlardan elde edilen tereyağı, içyağı, kuyrukyağı vb. yağ türü besin maddelerinin genel adı.

HAYVANİYET sıf. (ar. *hayvan* ve *-iyyet*'ten *ḥayvāniyyet*). *Esk.* Hayvanlık.

Hayvanları koruma günü, her yıl 4 ekimde, ilkokullarda öğrencilere hayvan sevgisini aşılamak için düzenlenen gün.

HAYVANLAŞMA a. İnsanlık niteliğini yitirme, kabalaşma.

HAYVANLAŞMAK gçz. f. Hayvanca davranmaya başlamak.

HAYVANLIK a. **1.** İnsan yetilerine karşıt olarak hayvana özgü nitelikler, davranışlar bütünü. **—2.** Kaba, görgüsüz, saldırgan bir kimsenin durumu, niteliği; hayvanca davranış: *Bu eziyeti hayvanlığından yapıyor. Yaptığına hayvanlık denir.* **—3.** *Hayvanlık etmek*, hayvanca davranışlarda bulunmak.

HAYVANSAL sıf. **1.** Bitkisel'e karşıt olarak hayvana özgü olan; hayvani: *Hayvansal besinler.* **—2.** İnsandan çok hayvana yakıştırılan; hayvanca, hayvani: *Hayvansal güdüler.*

HAYVANSITMASI a. Vet. AĞRIMA'nın eşanlamlısı.

HAYWARD, ABD'de kent (Kaliforniya), San Francisco koyunun doğu kıyısında; 111 500 nüf. (1990). Üniversite.

HAYWOOD (Eliza FOWLER, *Mrs.*), ingiliz kadın edebiyatçı (Londra 1693 - *ay. y.* 1756). Steele onu "Sappho" olarak adlandırdı. Yazdığı kırk yedi duygusal ya da "çılgın" roman (*The History of Jemmy and Jenny Jessamy*, 1753), hep yakınıyla yatma konuları çevresinde döner. Korku romanının öncüsüydü, ilk ingiliz kadın dergisini (*The Female Spectator*, 1744-1746) de o kurdu.

HAYWOOD (William), amerikalı sendikacı ve siyaset adamı (1869 - Moskova 1928). *Western Federation of Miners* sekreteriydi (1893), ABD sosyalist parti üyesi (1901) ve partinin sol kanat lideriydi; 1905'te devrimci sendika örgütü İndustrial Workers of the World'un kurucuları arasında yer aldı. ABD'de yüzyıl başındaki büyük grevlerde çok etkin bir rol oynadı. 1917'de ABD'nin savaşa girmesine karşı çıktı, bolşevik devrimi destekledi ve ABD komünist partisine girdi.

HAYWORTH (Margarita Carmen CANSINO, **Rita** —denir), amerikalı sinema oyuncusu (New York 1918 - *ay. y.* 1987). Meslek yaşamına kabare şarkıcısı ve dansçısı olarak başladı. Hollywood'da küçük rollerde, özellikle *Yalnız melekler kanatlı olur* (Only Angels Have Wings) [H. Hawks, 1939] ve *Kanlı meydan* (Blood and Sand) [R. Mamoulian, 1941] adlı filmlerde oynadı. *Gilda* (Charles Vidor, 1946) adlı film onu öylesine ünlendirdi ki, Bikini adasında denenen atom bombasına bu filmde yorumladığı kadının adı verildi. Fakat en iyi rolünü, 1947'de kendisini *Şanghaylı kadın*'da (The Lady From Shanghai) oynatan ve o zamanlar evli bulunduğu Orson Welles'e borçludur. Daha sonra birçok filmde rol aldı: *Dişi şeytan* (Miss Sadie Thompson) [C. Bernhardt, 1953], *Salome* (W. Dieterle, 1953), *Çıplak ayaklı dansöz* (Fire Down Below) [R. Parrish, 1957], Bir çapkının maceraları (Pal Joey) [G. Sidney, 1957], *Ayrı masalar* (Separate Tables) [D. Mann, 1958], *Kordura kahramanları* (They Came To Cordura) [R. Rossen, 1959], *Sirk dünyası* (Circus World) [H. Hathaway, 1964], *Maceralar beldesi* (The Rower) [T. Young, 1967], *Road to Salina* (G. Lautner, 1970).



Rita **Hayworth**

HAYY → HAY.

HAYYA → HAYYE.

HAYYÂKALLAH ünl. (ar. *ḥayyā*, yaşatsın *-ke*, seni ve *Allāh*'tan *ḥayyāk-allāh*). *Esk.* "Allah sana uzun ömürler versin" anlamında kullanılan iyi dilek sözü.

HAYYÂL sıf. ve a. (ar. *ḥayl*'den *ḥayyāl*). *Esk.* **1.** At yetiştiren, at terbiyecisi. **—2.** Süvari, binici.

HAYYÂL sıf. (ar. *ḥīle*'den *ḥayyāl*). *Esk.* Hileci, dalavereci.

HAYYAM sıf. (ar. *ḥayyām*). *Esk.* Çadırcı.

HAYYAM (Ömer), iranlı filozof, şair ve matematikçi (Nişapur 1047'ye doğr. - *ay. y.* 1122). 1070'te Semerkand'da yaşıyordu; daha sonra İsfahan'a gitti ve Melikşah'ın ölümüne kadar orada kaldı, gözlemevinin başına geçti ve eski iran takviminde reform yaptı. Üçüncü dereceden denklemleri inceleyen ve ayrıca denklemlerin bir sınıflamasını içeren bir kitap yazdı *(Cebr ve mukabele).* Bu kitabında, iki koniğin arakesitini kullanarak üçüncü dereceden her denklem tipi için köklerin bir geometrik çizimi (pozitif) bulunduğunu belirtir ve bu köklerin varlık koşullarını tartışır. Ömer Hayyam, ayrıca, koşutlar kuramıyla da ilgilendi ve dışındaki bir noktadan bir doğruya ancak bir tek koşut çizilebileceğini söyleyen 5. Eukleides koyutunu kanıtlamaya çalışırken, bu koyutla dörtgenin, dolayısıyla üçgenin açıları toplamı arasındaki bağlantıyı buldu.

Rubai (iki bölümlü dizelerden oluşan iran dörtlüğü) ustası olan Ömer Hayyam, halk arasında yaygın bu eski nazım biçimini, şüpheci düşünceleri dile getirmekte kullanan ilk şairdir. Bu dörtlük türü geleneği, onun adına bağlı olarak, özellikle



B.N., Paris

Ömer Hayyam'ın rubaileri iran nestalik hattıyla yazılmış bir elyazması kitaptan (XVII. yy. başı) [*B.N., Paris*]

moğol egemenliği döneminde gelişti. Ancak yüz kadarı gerçek sayılabilen Hayyam rubailerini Batı'ya tanıtan, Edward Fitzgerald'ın ingilizce çevirisi (1859) olmuştur. (→ Kayn.)

HAYYAT a. (ar. *ḫayyaṭ*). *Esk.* Dikici, terzi: *hayyât-ı mahir* (usta terzi).

HAYYÂTİN çoğl. a. (ar. *ḫayyaṭ*'ın çoğl. osm. *ḫayyāṭīn*). *Esk.* Terziler.
—Kur. tar. *Hayyatini hassa* ya da *Hayyatini hilat* → HASSA* TERZİLERİ.

HAYYE a. (ar. *ḫayye*). *Esk.* Yılan: "... *bu bır hayye gibi / çocuğun mâil-i uluiyyet olan tıynetini / sanki tesmim ederek, ...*" (Tevfik Fikret). *Hayye-i esved* (kara yılan).

HAYYE ya da **HAYYA** ünl. (ar. *ḥayye*). *Esk.* **1.** "Toplanıp gelin, acele edin" anlamında kullanılır. **—2.** *Hayye-ale-s-salâ*, toplanıp namaza koşun. ‖ *Hayye-ale-l-felah*, toplanıp kurtuluşa, selamete koşun.

HAYYEN be. (ar. *ḥayy*'dan *ḥayyen*). *Esk.* **1.** Diri ve canlı olarak: "... *yüzelli kadarı dahi hayyen ele geçirilmiş ve asahir-i şahâneden haylice nefer şehid... olmuştur*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *Hayyen ve meyyiten*, diri ve ölü.

HAYYETMEK g. f. (ar. *ḥayy*'dan). *Esk.* Diriltmek, canlandırmak.

HAYYİR sıf. (ar. *ḫayyir*). *Esk.* **1.** İyiliksever. **—2.** Çok hayırlı.

HAYYİZ a. (ar. *ḥayyiz*). *Esk.* **1.** Yer, mekân, taraf, mevki, yön. **—2.** *Hayyiz-i husul*, hâsıl olma yeri, ortaya çıkma, meydana gelme yeri: "*Mustafa Kemal... tekrar ediyor: ... bilhassa insani ve medeni mefkurelerin hayyiz-i husule çıkmasına fevkalade tarafdardır*" (Y.K. Beyatlı). ‖*Hayyiz-i imkân*, imkân alanı. ‖*Hayyiz-i itibar*, saygı gösterilen mevki, yer, durum.
—Esk. anat. Göğüs boşluğu. ‖*Hayyiz-i tabii*, göğüs boşluğunu ikiye ayıran zar.

HAYZRÂN ya da **HAYZURÂN** a. (ar. *ḫayzrān*). *Esk.* Hezaren, bambu (lat. *calamus rotang*).

HAYZURÂN → HAYZRÂN.

HAZ, -zzı a. (ar. *ḥazz*). **1.** Bir şeyden hoşlanma, ondan zevk, tat alma; hoşnutluk duygusu: *Haz almak. Haz vermek. Okumaktan haz duymak.* **—2.** Cinsel zevk. **—3.** Nezaket sözlerinde herhangi bir onamayı, hoşnutluğu belirtmek için kullanılır: *Sizinle konuşmaktan büyük bir haz duydum.* **—4.** Haz etmek → HAZZETMEK.
—İkt. *Haz düzeyi*, V. Pareto'nun, iktisadi karar birimlerinin belli bir durumda karşılaştıkları tatmin düzeyini belirtmek için kullandığı kavram.
—Psikan. *Haz ilkesi*, freudcu birinci topikte, ruhsal işleyişi düzenleyen ilke. Bu ilkeye göre birey, ruhsal aygıta üşüşen birçok uyartının doyumundan -yani boşaltılmasından- başka hiçbir erek gütmez.

HAZ ya da **HAZA** a. (ar. *ḥazᶜ*, *ḥazaᶜ*). *Esk.* **1.** Kesme, kesip ayırma. **—2.** Ameliyat.
—Esk. tıp. *Haza-i şezen*, hastanın nefes almasını kolaylaştırmak için nefes borusunda delik açarak masura yerleştirme.

HAZ a. (ar. *ḥazz*, devenin kuyruğunu kesmek'ten). Ed. Aruz vezninde mütefâilün (‿‿—‿—) cüzünden meydana gelen feilün (‿‿—) cüzü. (Mütefâilün'ün sonundaki ilün parçası kaldırıldıktan sonra geriye kalan mütefâ'nın yerine aynı değerde feilün cüzü kullanılır.)

HAZA sıf. ve adl. (ar. *hāẕā*). **1.** *Esk.* Bu, şu, o: "*Bir güzel gördüm bugün, haza hakikat hoşça şey*" (Gevheri, XVIII. yy.). *Fi yevmina haza* (bugünkü günde). *Li-haza*, (bunun için). **—2.** *Arg.* Tam anlamıyla: *Bu adam, haza eşek.*

HAZA → HAZ.

HAZAEL, Şam kralı (842'ye doğr. - 797). Krallığı zorbalıkla ele geçirerek, kendinden önceki kral Bar-Hadad II'yi öldürttü; Asurlular'ın saldırılarına uğradıysa da, İsrail ve Yuda'yı yendi.

HAZAİ (György), macar türkolog (Budapeşte 1932). Budapeşte Lorand Eötvös Üniversitesi'nde okudu. G. Nemeth'in yanında çalıştı. Bulgaristan'da türk ağızlarını araştırdı (1954-1955). Sofya Üniversitesi'nde türk lehçeleri konusunda ders verdi (1956-1957). Makedonya'da türk ağızları ve Balkan slav dilleri üzerinde yaptığı araştırmalarını *Beiträge zur kenntnis der türkischen mundarten Mazedoniens* (Makedonya türk ağızları üzerine katkılar, 1959), *Remarques sur les rapports des langues slaves des Balkans avec le turc -osmanli* (Balkan slav dilleri ile osmanlı türkçesi arasındaki ilişkiler üzerine notlar, 1961) adlarıyla çeşitli dergilerde yayımladı. Berlin Üniversitesi'nde Alman bilimler akademisi Turfan koleksiyonundaki uygur yazmalarının basılması için oluşturulan kurulun başkanlığına getirildi. Bu konuda P. Zieme ile birlikte *Berliner Turfantexte I*'i (1971) yayımladı. *Bibliographisches Handbuch der Türkologie I*'i (Barbara Kellner-Heinkele ile birlikte, Türkoloji kaynakçası el kitabı, 1986) hazırladı.

HAZÂİN çoğl. a. (ar. *ḫizāne*, *ḫazīne*'nin çoğl. *ḫazāʾin*). *Esk.* Hazineler: *Hazâin-i medfune* (gömülü hazineler).

HAZÂİR çoğl. a. (ar. *ḥaẓīre*'nin çoğl. *ḥaẓāʾir*). *Esk.* **1.** Mezarlıklar. **—2.** Etrafı duvar ya da çit ile çevrili ağıllar.

HAZAKAT, -ti a. (ar. *ḥaẕāḳat*). *Esk.* **1.** Bir hekimin ustalığı, mahareti. **—2.** *Hazâkatzede*, hekim hatasının kurbanı olan kimse için alay yollu kullanılır: "*Bir hazâkatzedeyim midemi tıp tepti benim / Kırk katır tepse yıkılmazdı bu aciz bedenim*" (Neyzen Tevfik).

HAZAL a. *Yörs.* Kuruyup dökülen ağaç yaprağı.

HAZAN a. (fars. *ḫazān*). **1.** Sonbahar, güz. **—2.** *Hazan yaprağı gibi titremek*, korku ve üşüme gibi nedenlerle titremek.
—*Esk. Hazan-dide*, sonbahar görmüş; sararıp solmuş. ‖ *Hazangâh, hazanistan*, hazan görmüş, sararıp solmuş yer; âlem, dünya. ‖ *Hazan-lika*, hazan yüzlü; sararmış, soluk yüzlü: "*Ey benim, ey hazenlika güzelim / Bir dimağı vedad ü ref'etle / Kalalım serbeser tabiatla*" (Cenap Şahabettin). ‖ *Hazan-nüma*, sonbahar görünüşlü, hüzün verici: "*Bilmem niçin yakıştırıyordum hazannüma / Bir çin-i infiali cebin-i bülendine*" (Tevfik Fikret). ‖ *Hazan-reside*, sonbahara erişmiş; solmuş sararmış: "*Hazan-reside çemen sanki sürte-i zerdin*" (Tevfik Fikret).

HAZAN a. Müz. Türk müziğinde XIV. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur. (Rehavi* makamına eskiden *hazan* dendiği sanılmaktadır.)

HAZAN a. (ibranice sözc.). Özellikle dua okumak, çocuklara din bilgisi vermek ve zaman zaman da cemaatlerin sekreterliğini yapmakla görevli yahudi din görevlisi.

HAZÂNE → HİZÂNE.

HAZANİ sıf. (fars. *ḫazān* ve ar. *-ī*'den *ḫazānī*). *Esk.* Güz mevsimine ait, sonbahar ile ilgili.

HAZAP ya da **HAZAPİN gölü** → AKTAŞ gölü.

HAZAR a. (ar. *ḥaẓar*). *Esk.* **1.** Barış, barış zamanı: "*Yeğdür ki hazarda ola kişt sefer üzre*" (Vasfi, XVI. yy.). **—2.** Köy, kent gibi belirli yerleşme merkezlerinde oturanların durumu. **—3.** *Hazar ve sefer*, evde oturma ve yolculuk; barış ve savaş zamanı.
—Ask. Seferberliğin kaldırılmasından sonra, yeni bir seferberlik ilanına kadar geçen süreye verilen ad.

HAZAR, Elazığ'ın Maden ilçesine bağlı bucak; 5 326 nüf. (1990); 15 köy. Merkezi *Kavak*, 795 nüf. (1990).

HAZAR dağı → HAZARBABA

HAZAR denizi ya da **HAZAR,** esk. **KUZGUN denizi** ya da **gölü,** yerkürenin en geniş kıta içi su örtüsü (yaklaşık 360 000 km^2). Rusya, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan arasında yer alır. Okyanus düzeyinden 28 m aşağıdadır. Derinlik kuzey bölümünde 25 m'yi aşmaz; oysa, güney çanağında, yüksek İran sıradağlarının eteğinde diplerin en derin yeri 1 000 m'yi geçer. Suların tuzluluğu (ortalama ‰ 13) K.'den G.'e ve B.'dan D.'ya doğru artar. (En yüksek tuzluluk oranları Karaboğaz-Göl körfezinde [bugün kapanmış ve asıl Hazar denizi'nden ayrılmıştır] ölçülmüştür.) Akarsulardan gelen sular, yöredeki kurak ve karasal iklimin neden olduğu buharlaşmanın yol açtığı su kayıplarını artık karşılamadığından deniz düzeyinde bir alçalma ve kıyı şeridinde değişmeler ortaya çıkmaktadır. Hazar denizi'ne dökülen başlıca ırmak Volga'da gerçekleştirilen düzenlemeler (birikme barajları, sulama tesisleri), Bakü açıklarında petrol çıkarımının gelişmesi, ekoloji dengesini bozmaktadır. Bol bulunan balık türlerinin (kilka) çoğalması, ırmak ya da kıyı sularında yaşayan değerli balıkların (mersinbalığı, tirsibalığı) azalması ve balıkavaları (375 000 t) olumsuz etkilenmesi sonucunu doğurmaktadır. Hazar kıyısındaki en etkin limanlar Bakü, Astrakhan, Mahaçkale, Guriev, Krasnovodsk, Bender-Enzeli ve Bender-Türkmen'dir.
—Tar. Çin ve Hindistan'la Yunanistan arasındaki ticaret yolları üstünde oluşu dolayısıyla tarih boyunca büyük bir önem taşıyan Hazar denizi'nin, daha İ.Ö. VIII. yy.'dan başlayarak, Karadeniz kıyılarında kolonileri bulunan Yunanlılar tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Strabon'un verdiği bilgilere göre, Karadeniz'den Rion ve Kivirili ırmaklarına giren Yunanlılar, karadan Kura ırmağına ulaştıktan sonra yerli denizcilerin yardımıyla Hazar'ın karşı kıyısına doğru yollarına devam ederlerdi.

Sonraki yüzyıllarda rus korsanları da Kura ırmağından inerek, Bağdat'tan sonra müslümanların en büyük kenti olan Barda'yı (Berzaa) ve kıyılarda yer alan öteki kentleri yağmaladılar. XII. yy.'da Karadeniz'in Kafkasya, Azak ve Kırım kıyılarında bulunan eski yunan kolonilerini ele geçiren Venedikliler ve Cenevizliler, Don ve İdil ırmaklarından Hazar denizi'ne geçtiler ve buradaki bazı limanları ticaret merkezleri haline getirdiler. Böylece Avrupa devletleri de aralarında yaptıkları bir antlaşmayla, kendilerine Anadolu yolunu kapatan Mısır'a karşı, Çin ve Hindistan'dan gelen malları İskenderiye'den almayarak, Hazar denizi üzerinden taşımaya başladılar. XVI. yy.'ın sonlarına doğru, Ruslar'ın Hazar denizi'ne açılmak için bazı girişimleri görüldü. Osmanlı-safevi savaşlarının kızıştığı bu dönemde Kırım ve Kafkasya'yı ele geçirerek Karadeniz'de egemenliklerini kabul ettiren Osmanlılar da buralardaki venedik ve ceneviz kolonilerini ortadan kaldırdıktan sonra Hazar denizi'ne geçmek için Don ve İdil ırmaklarını bir kanalla birleştirmeyi düşündüler. Ancak daha atik davranan İngilizler, Kuzey denizi'nden başlayarak Moskova yoluyla indikleri Hazar kıyılarında ticari üstünlük sağladılar. 1558-1581 yılları arasında Bubara'ya, İran'a ve Şirvan'a birçok seferler yapan İngilizler, Şirvan ve Dağıstan'ın Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi üzerine Hazar'dan çekildiler. Bununla birlikte XVII. yy.'ın ikinci yarısına doğru buralardan geçmiş olan Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*'nde deniz ticaretinin hâlâ canlılığını koruduğunu, Şirvan limanlarından birinde bin doiayında gemi gördüğünü, Çin'den ve Rusya'dan Bakü'ye gelen tüccarların buradan tuz, safran, ipek aldıklarını yazmaktadır. XVIII. yy.'da Osmanlılar, İran'ın Hazar denizi kıyılarındaki eyaletlerini fethetmek isteyen rus çarı Petro I'e karşı harekete geçtilerse de, Fransa'nın araya girmesiyle imzalanan antlaşma sonucu, Gürcistan, Azerbaycan ve Dağıstan'ın bağımsız kalmaları koşuluyla Hazar denizi kıyılarının Ruslar'da kalması kabul edildi. Ne var ki Türkistan ve Kafkas Türkleri, Hazar denizi'nin Ruslar'ın denetimi altında bulunmasına uzun yıllar direndiler. Şeyh Şamil'in teslimi (1859), özellikle de Türkistan'ın Çarlık Rusyası tarafından işgal edilmesi üzerine bölgede egemenlik, bütünüyle Ruslar'ın eline geçti. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra kısa bir süre İran, Azerbaycan, Türkistan ve Dağıstan'ın denetimi altına giren, daha sonra güney bölümü dışında SSCB sınırları içinde kalan Hazar denizi, SSCB'nin dağılmasıyla kıyı devletleri arasında bölüşüldü. Kuzey bölümü Rusya'da, güney bölümü İran'da kalırken, orta batısı Azerbaycan, doğu bölümü güneyde Türkmenistan, kuzeyde Kazakistan sınırları içinde kaldı.

HAZAR gölü ya da **GÖLCÜK,** Güneydoğu Toroslar'ın orta kesiminde, Çilemelek ve Hazarbaba dağları arasında derin göl, 86 km²; denizden 1 248 m yükseklikte. Faylarla sınırlanmış tektonik kökenli ve derin bir göl olan Hazar, G.-B.-K.-D. doğrultusunda uzanır. Uzun ekseni yaklaşık 20 km, genişliği ortalama 5 km kadardır. Dicle nehri kaynağını gölün D. ucundan alır. Seviyesi yazın yükselir, kışın alçalır. Suları açılan bir tünelle, Uluova kenarında kurulan hidroelektrik santralını besler.

Hazar hidroelektrik santralı, Elazığ ilinde, Hazar gölüne açılan kanal üzerinde kurulu hidroelektrik santralı. İki ayrı birimden oluşan santralın ilk birimi, 1957'de işletmeye açıldı. 20,12 MW gücünde olan Hazar I santralı, yılda 128 milyon kWsa elektrik üretmektedir. Yıllık elektrik enerjisi üretimi 64 milyon kWsa olan 10 MW gücündeki Hazar II hidroelektrik santralı ise, 1967'de işletmeye açıldı.

HAZAR KAPILARI. Tar. coğ. esk. **Dervaze-i Hazar,** günümüzde **Serderre-yi Har,** İran'ın kuzeyinde, bugünkü Elburz'u aşan geçit.

HAZAR ÜLKESİ, Hazar İmparatorluğu'nu (VII.-X. yy.) oluşturan ülkeler topluluğu. İmparatorluğun çöküşünden sonra, Hazar ülkesi terimi uzun zaman Doğu Kırım'ı adlandırmak için kullanıldı.

HAZARBABA ya da **HAZAR dağı,** G.-D. Toroslar'ın orta kesiminde, Hazar gölünün G.-B. kıyısında dağ kütlesi (2 344 m).

HAZARD (Paul), fransız profesör (Noordpeene, Nord, 1878 - Paris 1944). Karşılaştırmacıydı,Sorbonne ve Collège de France'ta ders verdi. Fransız-italyan edebi ilişkileri ve Stendhal üzerindeki çalışmalarından başka, XVII. yy. üzerine iki anıtsal inceleme (*la Crise de la conscience européenne, 1680-1715*, 1935; *la Pensée européenne au XVIIIe s.*, 3 cilt, 1946) yazdı ve J. Bédier ile birlikte, *Histoire de la littérature française illustrée* (1923-24) adlı yapıtı yönetti. (Fr. akad. 1940.)

HAZARET a. (ar. *ḥażır*'dan *ḥażāret*). *Esk.* **1.** Hazır olma, yakınında bulunma. **—2.** Uygarlık.

HAZARİ, HAZARİYE sıf. (ar. *ḥażar* ve *-ī*'den *ḥażarī* dişl. *ḥażariyye*). *Esk.* **1.** Köy, kasaba yaşamıyla ilgili. **—2.** Barış ve güvenle ilgili; barış zamanına ait: *Kuvve-i hazariye* (barış zamanındaki asker gücü).

Hazaribag, Hindistan'da (Bihar) ulusal park, *Hazaribag platosu*'nda, Rançi'nin B.'sında; 184 km².

HAZARİYE → HAZARİ.

HAZARİYE a. Tekke, dergâh gibi yerlerin yemek, ısıtma vb. gereksinimlerinin karşılanması amacıyla Saray tarafından verilen para ya da malzeme.

HAZARLAR, İdil (Volga) kıyılarıyla Kırım yarımadası arasında devlet kuran türk boyu. Batı Hun İmparatorluğu'nun çökmesi üzerine (468) Don-İdil-Kafkasya üçgeni içinde güçlü bir devlet kuran Sabirler, VI. yy. ortalarına kadar bölgeyi tam anlamıyla egemenlikleri altında tuttular. Ancak, 550'li yıllardan sonra durumları sarsılınca, bölgede Onogur, Uygur, Bulgar, Dokuz Ogur, Avar, Akogur, Kalaç ve Abdallar gibi başka bir türk boyu olan Hazarlar, zamanla onların yerini aldı. Böylece 560'tan sonra Göktürkler'e bağlı ve bu imparatorluğun batı kanadını oluşturan Hazarlar, Kafkasya'da öteki türk boyları üzerinde egemen duruma geçtiler. 586'dan başlayarak Göktürk İmparatorluğu'nun izlediği siyaset uyarınca Sasaniler'e karşı Bizans'ı destekleyen Hazarlar, bu İran kavmiyle sürekli savaştılar. Bizanslılar Suriye'de Sasaniler'le savaşırken, Hazarlar da öte yandan Hazar denizi'nin güneyine inerek Derbent'i ele geçirdiler (589). VII. yy. başlarında hazar kağanı Bulan Han'la ittifak kuran imparator Herakleios, kendi ordusuna katılan 40 000 kişilik hazar kuvvetiyle birlikte İran üzerine yürüyerek Sasaniler'i bozguna uğrattı (627). Bir süre sonra Göktürk devletinin çökerek Çin egemenliği altına girmesi üzerine (630) bağımsızlığını ilan eden Bulan Han, Hazarlar'ı Kuzey Kafkaslar, aşağı ve orta İdil boyu ile Azak denizi kıyılarına kadar egemen kılarak kağanlığını Göktürk İmparatorluğu'nun mirasçısı saydı. Hazarlar'la Bizans arasındaki bağlaşma bağımsız Hazar hakanlığı döneminde de varlığını sürdürdü. Hatta ülkesinden kovulduğu için Hazarlar'a sığınan imparator İustinianos (695-705), burada Ubaca Han'ın kızıyla evlendi. Bu evlilikten doğan ve Leon IV unvanıyla Bizans tahtına çıkan oğlu, "Hazar Leon" adıyla da anıldı. Bu arada Dniepr ırmağına kadar uzanan tüm düzlükleri ele geçiren Hazarlar, büyük Bulgar hanlığı'nın İdil Bulgarları ve Tuna Bulgarları olarak ikiye bölünmesine yol açtılar. İdil Bulgarları hazar yönetimi altına girerken, Balkanlar'ın kuzeyine göçmek zorunda kalan Tuna Bulgarları, daha sonra hıristiyanlaşıp slavlaşarak türk dünyasından koptular. Öte yandan, Kafkasya'ya saldıran müslüman Araplar, Derbent'i alarak Hazarlar'ın başkenti Belender'i kuşattılarsa da kent önünde yapılan büyük savaşta püskürtüldüler. Bir süre sonra yeni bir saldırıya geçen arap kuvvetleri (707), Derbent'i yeniden ele geçirdilerse de Şirvan'a giren hazar ordusu Azerbaycan'ın büyük bölümünü onlardan geri aldı (717). Arap kuvvetlerinin başına geçirilen Ebu Ubeyde Cerrah, öç almak amacıyla hazar ülkesine girerek bu kez kesin bir zafer kazandı (722). Daha sonra Hazarlar'ın güçlü bir saldırısı karşısında ağır kayıplar veren Araplar, Azerbaycan'a kadar çekildiler (730). Ancak, Azerbaycan valisi Mervan bin Muhammet komutasındaki 150 000 kişilik bir arap ordusu hiç beklenmedik bir zamanda hazar ülkesine karşı ansızın saldırıya geçti (737). Şaşkına dönen ve karşı koyamayan hazar birliklerini önüne katarak Etil kentine doğru hızla ilerleyen Mervan, Hanuka Han'ı orada kuşattı. İdil ırmağının öteki kıyısına çekilen hakan, Tarhan komutasındaki 40 000 kişilik seçkin kuvvetini Araplar'ın ırmağı aşmalarını önlemekle görevlendirdi. Ancak, tulumlarla ordusunu İdil'in doğu kıyısına geçirmeyi başaran Mervan, hazar kuvvetlerini yok etti ve ele geçirilen başkomutan Tarhan öldürüldü. Bunun üzerine savaşacak gücü kalmayan Hazarlar, arap egemenliğini ve müslümanlığı kabul ederek barış yapmak zorunda kaldılar. Araplar çekildikten sonra hazar hakanı yeniden eski dinine döndü. Abbasiler döneminde büyük kuvvetlerle Kafkasya'da harekete geçen Hazarlar, Tiflis'i ele geçirdiler (764). Halife Harunurreşit döneminde hakan olan Menaşe II zamanında museviliği devletin resmi dini olarak kabul eden Hazarlar, Derbent geçidi ve Güney Kafkasya ile Azerbaycan üzerindeki egemenliklerinden Araplar yararına vazgeçmek zorunda kaldılar (799). Güneyde, Araplar karşısında pek başarılı olamayan Hazarlar, Doğu Avrupa'da ve Bizans sınırlarında etkinliklerini sürdürdükleri gibi, özellikle Kırım ve Azak yörelerinde daha da güçlü bir duruma geldiler. Kırım'da got egemenliğine son veren Hazarlar, yönetimleri altındaki geniş alanda ulaşım, dirlik ve güvenliği sağlayarak Doğu Avrupa'da VIII.-IX. yy.'lar arasında "Hazar barışı" adıyla anılan bir çağı gerçekleştirdiler. Bu barış döneminde Hazar devleti tam bir dinsel hoşgörü içindeydi. Halkın büyük çoğunluğu eski türk dini olan şamanlığa bağlıyken, özellikle tüccar sınıfı arasında müslümanlık oldukça yayıldı. Bu arada, papaz Konstantinos Kiril de Bizans sınırında ve Kırım'da yaşayan Hazarlar'ı ortodokslaştırmayı başardı (860-861). Öte yandan, devletin üst tabakasıyla kağan ve saray çevresi de museviliği kabul etmişlerdi. Bugün Kafkasya'da, Ukrayna ve Polonya sınır çevresinde yaşayan Karay Yahudileri bu soyun süreğenidir. IX. yy. ortalarından sonra bir ara yeniden müslümanlığı benimseyen Hazarlar, Harun I döneminde doğu bozkırlarından gelen Peçenekler'in saldırısına uğradılar (860-880). İdil ırmağını aşan Peçenekler'in Don (Ten) ve Kuban boylarını ele geçirmeleri üzerine devletin Harizm'le yaptığı ticaret aksadı; hazar yönetimi sarsıldı. Peçenekler'e karşı Oğuzlar'la birleşen Hazarlar, düşmanlarının batıya doğru ilerlemesini durduramadılar. Ardından eski bağlaşıklarına ihanet ederek Slavlar'ı desteklemeye başlayan Bizanslılar, Kiev kentini Hazarlar'ın elinden alan Ruslar'ın Kiev prensliği'ni kurmasına yol açtılar (900). Giderek güçlenen Kiev prensliği'ne bağlı rus kuvvetleri hazar kentlerini sürekli basarak yağmalamaya ve yakıp yıkmaya başladı. Sonunda Kiev knezi (prens) Svyatoslav komutasındaki rus ordusu son hazar hakanı Yusuf ya da Yasef döneminde Don boyu ve Kuban ağzına kadar olan yerleri, Tamatarhan kentini ele geçirerek prensliğin topraklarına kattı (965-968). Devlet

olarak siyasal varlıkları bu tarihte sona eren Hazarlar, Azak ve Kırım'da küçük beylikler kurarak varlıklarını sürdürmeye çalıştılar. Ancak, Bizans donanmasının yardımıyla Ruslar bu beylikleri de ortadan kaldırarak kendi topraklarına kattılar (1016). Öte yandan, aşağı İdil ve Terek' teki hazar beyliklerini egemenlikleri altına alan Kıpçaklar, hanlığın güçsüz kalıntılarına son darbeyi indirdiler (1030). Dağılan hazar halkı Selçuklular, Kıpçaklar, Peçenekler vb. gibi güçlü türk boylarına karıştı.

—Dil. Hazar kağanlığı'nda bulgarca, macarca gibi dillerle birlikte en yaygın dil olarak türkçe konuşuluyordu. Ancak bu şiveyle ilgili olarak günümüze kalan belgeler çok sınırlıdır. Arap, İran, ibrani, ermeni vb. kökenli Ortaçağ kaynaklarında bazı özel adlar (*Alp ilut-Uer* [Alp il Teber], *İrt-Gin* [İl Tigin, Er Tigin]), unvanlar (*bek* [bey], *cebu* [yabgu], kağan, *katun* [hatun]), kurumlar ve günlük yaşamla ilgili sözcükler (tamgan [damga]) vb. saptanmıştır. *Hazar, İtil* (volga), *Belencer* (bir Hazar kenti) gibi yer adları da bu dildeki sözcüklerdendir. (→ Kayn.)

İsrail büyükelçiliği, Fransa



Hayyim **Hazaz** (1967'de)

HAZAZ (Hayyim), israilli yazar (Sidoroviçi, Ukrayna, 1898-Kudüs 1973). Gelenekçi bir aileden geliyordu. Kiev Konut komiserliği'nde görev aldı (1917). "Siyonist sabotajcı" olduğundan kuşkulanılması üzerine Türkiye'ye kaçtı, ilkin Berlin'e (1921), ardından Paris'e yerleşti, en sonra da Filistin'e göç etti (1931). İbrani yazarlar birliği başkanı ve İbrani dil akademisi üyesiydi; "altı gün" savaşı'ndan sonra İsrail Bütünlük hareketi'nin kurucuları arasında yer aldı. Romancı olarak, 1917 devrimi sırasında Ukrayna köylerinde yaşayan Yahudiler'in, daha sonra İsrail'de yaşayan yemenli Yahudiler'in yaşamını betimledi. İsrail'de yaşayan yemenli Yahudiler için gerçek bir destan yazdı (*Yaiş*, 1947-1952). Ayrıca Filistin'deki ingiliz mandasının son yılları sırasındaki savaşımlar üzerine de bir roman kaleme aldı (*Bekolar ehad*, 1963). Ayrıca bir tiyatro oyunu da vardır: *Be-Ketz ha-yamin*.

HAZCI sıf. Hazcılıkla ilgili şey için kullanılır. (Eşanl. HEDONİST.)

◆ sıf. ve a. Hazcılık yanlısı kimse için kullanılır. (Eşanl. HEDONİST.)

HAZCILIK a. **1.** Fels. Yaşamın amacı olarak hazzı seçen felsefe sistemi. (Eşanl. HEDONİZM.) **—2.** Hazza aşırı düşkünlük. (Eşanl. HEDONİZM.)

—İkt. İktisadi etkinliğin, en az çabayla en çok tatmin elde etme çabasına bağlı olması.

HAZEF a. (ar. *ḫazef*). *Esk.* **1.** Topraktan yapılan çanak çömlek: *"Hazef mi gördüğüm âyine mi sâgar mıdır bilmem"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** *Hazef-pare, hazef-rize*, çanak çömlek kırıntısı, parçası.

HAZEFİYE a. (ar. *ḫazef* ve *-iyye*'den *ḫazefiyye*). *Esk.* **1.** Çanak çömlek gibi topraktan yapılmış şeyler. **—2.** Çanak çömlek yapma sanatı, çömlekçilik. **—3.** Seramik.

HAZELAT çoğl. a. (ar. *ḫazele*'nin çoğl. *ḫazelāt*). *Esk.* Yüzsüzler, alçak, bayağı kimseler.

HAZELE çoğl. a. (ar. *ḫazil*'in çoğl. *ḫazele*). *Esk.* **1.** Yüzsüzler, alçaklar, kalleşler. **—2.** *Hazele bezele*, alçak, rezil.

HAZELTİNE (Louis Alan), amerikalı elektrik mühendisi (Morristown, New Jersey, 1886-Maplewood, New Jersey, 1964). 1918'de, lambalı salınım üreteci üzerine ilk matematiksel incelemeyi yayımladı; 1923'te süperheterodin montajlarda özsalınımları önlemeye yarayan nötrodin montajı icat etti. Bunun üretim lisansı, Hazeltine Electronics Corporation tarafından birçok yapımcı firmaya satıldı. NTSC renkli televizyon yöntemi de yine bu kuruluşun laboratuvarlarında gerçekleştirildi.

HAZEN a. (ar. *ḥazen*). *Esk.* Üzüntü, tasa, gam, keder: *Âm-ül-hazen* (üzüntü yılı; Hz. Hatice ile Hz. Ebu Talip'in öldüğü yıl). *Beyt-ül-hazen* (üzüntüler evi; Yakup peygamberin evi).

HAZER a. (ar. *ḥazer*). *Esk.* **1.** Sakınma, çekinme, kaçınma, korunma: *"Sıkılır sanki ruh-i pür hazerim"* (Tevfik Fikret). **—2.** *Hazer etmek, eylemek, kılmak*, sakınmak, çekinmek: *"... bir mahlûku her istikâmette inkişaf etmeğe teşvik etmekten hazer eyleyiniz"* (H. C. Yalçın). *"Bî-vefâlardan hazer kıl dut tarik-i ihtiyât"* (Fuzuli, XVI. yy.). ‖ *Hazer üzre olmak*, tetikte, dikkatli, uyanık olmak.

HAZERAT çoğl. a. (ar. *ḥażret*'in çoğl. *ḥażerāt*). *Esk.* Saygıdeğer kişiler, hazretler: *Eimme-i isna aşer hazeratı* (on iki imam hazretleri). *Sıbteyn-i ekremeyn hazeratı* (Hz. Muhammet soyundan olan saygıdeğer iki torun). *Vüzera-yı izam hazeratı* (saygı değer ulu vezirler).

—Tasav. *Hazerat-ı hamse*, tasavvuf düşüncesine göre, varlıkların Tanrı'da sudur etmelerinden (doğmalarından, taşmalarından) başlayarak *insan-ı kâmil* (olgun insan) durumuna gelinceye kadar geçirdikleri beş aşama. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bu aşamalar sırasıyla şunlardır: 1. *Hazret-i gayb-ı mutlak* (Allah'ın daha ad ve sıfatlarıyla tecelli etmediği varlık alanı); 2. *âlem-i ceberrut* ya da *âlem-i emr* (salt ruhsal âlem); 3. *âlem-i melekut* ya da *âlem-i misal* (salt ruhsal âlem ile maddesel âlem arasındaki geçiş âlemi); 4. *âlemi şehadet* (cisim ve madde âlemi); 5. *mertebe-i insan-ı kâmil* (öteki dört âlemin özelliklerini kendisinde buluşturan, bu nedenle *âlem-i camia* da denilen olgun ve kusursuz insanlık aşaması).

HAZF → HAZIF.

HAZFETMEK g. f. (ar. *ḥazf*'tan). *Esk.* Yok etmek, silmek, ortadan kaldırmak, gidermek: *"Düşünmek istediği akşamlar, yemeği hazfeder"* (Ömer Seyfettin).

HAZI sıf. (ar. *ḫāżıᶜ*). *Esk.* Alçakgönüllü, mütevazı.

HAZIANE → HAZIEN.

HAZIEN ya da **HAZIANE** be. (ar. *ḫāżıᶜ*'dan *ḫāżıᶜan* ya da fars. *-ane* ile *ḫāżıᶜane*). *Esk.* Alçakgönüllü olarak, alçakgönüllülükle.

HAZIF ya da **HAZF** a. (ar. *ḥazf*). *Esk.* **1.** Ortadan kaldırma, aradan çıkarma, yok etme, silme. **—2.** Sözün uzamasını önlemek için, bazı sözcüklerin çıkarılması.

—Ed. Arap abecesindeki noktasız harflerden oluşmuş sözcüklerle şiir ya da yazı yazmak. (Böyle metinlere "mahzûf" adı verilir. Bunlar için "tecrit" ve "mücerret" terimlerini kullananlar da vardır. Bu merakı çok ileri götürüp koca bir divan oluşturanlardan söz edilir. Ziya Paşa da *Harabat*'ına böyle iki kaside aldığı için *Tahrib-i harabat*'ta Namık Kemal tarafından sert bir şekilde kınanmıştır.)

HAZIK sıf. (ar. *ḥazāḳat*'tan *ḥāzıḳ*). *Esk.* **1.** İşinin ehli, usta doktorlar için kullanılır. **—2.** Uz, becerikli. **—3.** *Hazık-tazık*, akıllı becerikli.

HAZIK MEHMET EFENDİ, türk din bilgini ve şair (Erzurum 1690 - *ay. y.* 1763). Medrese öğrenimi gördükten sonra İbrahimpaşa medresesi'nde müderrislik ve Erzurum müftülüğü yaptı. *Marifetname* adlı yapıtın yazarı Erzurumlu Şeyh İbrahim Hakkı'nın farsça hocasıydı. Beyzavi'nin tefsiri ile ilgili *Talikat alâ tefsir el-Beyzavi* adlı yapıtının yanı sıra şiirlerini bir araya getirdiği bir de *Divan*'ı (Abdürrezzak Hilmi tarafından 1900'de yayımlandı) vardır.

HAZIKANE be. ar. *ḥāzıḳ* ve fars. *-ane*'den *ḥāzıḳane*). *Esk.* Ustalıkla, ustaca.

HAZIKİYET a. (ar. *ḥazıḳ* ve *-iyyet*'ten *ḥazıḳiyyet*). *Esk.* Ustalık.

HAZIM, -zmı a. (ar. *hażm*). **1.** SİNDİRİM'in eşanlamlısı. **—2.** Benimsenme, katlanma.

—*Esk. Hazm-ı nefs*, nefsine hâkim olma, katlanma, dayanma.

HÂZIM sıf. (ar. *ḥazm*, İhtiyat'tan *ḥāzım*). *Esk.* İhtiyatlı, akıllı, gözü açık olan.

HÂZIM sıf. (ar. *hażm*, sindirme'den *hāżım*) *Esk.* Sindiren, sindirici.

HAZIMLI sıf. **1.** Kendine yönelik olumsuz söz ve davranışlara aldırmayan, onlara katlanan, kabullenmiş görünen kimse için kullanılır: *Amma da hazımlı adamsın, nasıl katlandın o sözlere.* **—2.** Elde ettiği üstün bir duruma uyum sağlayan kimse için kullanılır.

HAZIMSIZ sıf. **1.** Yediklerini kolay sindiremeyen kimse için kullanılır. **—2.** Şakalara, takılmalara olgunlukla, hoşgörüyle yaklaşmayan, onlara tepki gösteren; çabuk kızan kimse için kullanılır: *Hazımsız bir adam, hemen parlıyor* **—3.** Sonradan eriştiği durumlara uyum sağlayamayan kimse için kullanılır.

HAZIMSIZLIK a. **1.** Sindirim bozukluğunun (örneğin bulantı, kusma, şişkinlik, ishal) belirtisi olan bozuklukların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kendisine yapılan bir şakayı olgunlukla, hoşgörüyle karşılamama. **—3.** Sonradan elde ettiği üstün bir duruma uyum sağlayamama.

—ANSİKL. Genellikle yemeklerden sonra ortaya çıkan sindirim bozukluğu. Mide bölgesinde ağırlık, şişkinlik, yanma duyusu, bulantı, çarpıntı, vb. belirtilere yol açar. (Aslında bu bir hastalık değil, bir sendromdur. Hazımsızlıkların nedenleri çeşitlidir: karaciğer-safra kesesi hastalıkları [safra taşı, karaciğer iltihabı], mide hastalıkları, bağırsak hastalıkları [kolitler], vb. Hazımsızlık bazen sinirsel de olabilir.)

—Vet. Mide ya da bağırsak hazımsızlığı atlarda ve ender olarak sığırlarda karın sancılarına yol açar. Atlarda mide hazımsızlığı, çok soğuk su içilmesinden (su sancıları) ya da aşırı besin alımından sonra ortaya çıkar. Sığırda hazımsızlık işkembe, börkenek, kırkbayır ve şirdende meydana gelebilir. İşkembede gaz yapıcı yemlerin (baklagiller) sindirimine bağlı olarak ya da aşırı besin alımından sonra gelişebilir; bu durumda, bağırsak hareketlerini artırmak için müshile başvurulmalıdır. Şirden hazımsızlığı çok ağırdır ve genellikle, kullanılan çeşitli ilaçlara cevap vermez. Şirden hazımsızlığı, danada (genellikle bir bağırsak ishalinin habercisi olan süt hazımsızlığı) ve yetişkin ineklerde, çok soğuk su içilmesinden sonra (su sancıları) görülür.

Etçiller ve domuzlar kolay kustukları için ender olarak mide hazımsızlığı çekerler.

Kuşlarda hazımsızlık kursakta meydana gelir. Eğer bölgenin ovulması yetersiz kalırsa, kursak bisturi ile kesilmeli ve parmakla boşaltılmalıdır.

HAZIN a. *Yörs.* İnsan ve hayvanların kışlık yiyeceği.

HAZIR sıf. (ar. *ḥāżır*). **1.** Hazırlığını tamamlamış, dışarı çıkabilecek, bir kimseyi kabul edebilecek durumda olan ya da hazırlığı tamamlanmış, belli bir şey için gerekli koşulları sağlanmış kimse için kullanılır: *Ben hazırım, istediğin zaman gidebiliriz. Hasta hazır, doktorun gelmesini bekliyoruz.* **—2.** *Bir şeye, bir şey yapmaya hazır*, onu yapabilecek durumda: *O adamla gitmeye hazırdı. Her türlü ahlaksızlığı yapmaya hazır bir adam. Bu karşılaşmaya henüz hazır değilim.* **—3.** Gerekli bütün işlemleri görülerek belli bir kullanıma uygun duruma gelmiş şey için kullanılır: *Elbisen hazır, istediğin zaman gelip alabilirsin. Odalar henüz hazır değil. Yemek hazır, sofraya oturabilirsiniz.* **—4.** *Ismarlama*'ya karşıt olarak, belli öl-

çü ve kalıplara göre seri halinde imal edilerek satışa sunulan şey için kullanılır: *Hazır elbise, ayakkabı.* **—5.** Belli bir işlemden geçirilmekle birlikte son işlemi alıcıya bırakacak biçimde sunulan bir ürün, bir nesne, bir eşya için kullanılır: *Hazır çorba.* **—6.** *Hazır evin has kadını*, kendinden önce kurulmuş düzenden yararlanan, ancak ona hiçbir katkısı olmayan kimse için kullanılır. ||*Hazır mezarın ölüsü*, her şeyi başkalarından bekleyen, kendileri hiçbir iş yapmayan tembel kimseler için söylenir. || *Hazır yiyici*, hiçbir iş yapmayan, önceden kazanılmış elde bulunan parayı harcayarak geçinen tembel kişi.

—*Esk. Hazır ü müheyya* ya da *hazır u amade*, hazırlanmış ve göz önünde bulunan. ||*Hazır ü nazır*, her yerde bulunan ve her şeyi gören; Tanrı. ||*Hazır-bi-l-meclis*, mecliste bulunan adam.

—Ask. *Hazır kıta*, gerektiği zamanlarda, en kısa sürede görevlendirilmek üzere kışla, konak, ordugâhlarda hazır bulundurulan birliğe verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bayınd. *Hazır beton*, şantiyede hazırlanan betonun karşıtı olarak, atölye ya da fabrikada hazırlanan beton.

—Denizc. *Hazır gemi*, sefere çıkmak için gerekli yiyeceğini ve yakıtını almış, mürettebatı tamam gemi.

◆ a. **1.** Hazırlanmış olan şey. **—2.** *Hazıra konmak*, kendi emeğinin ürünü olmayan, başkasının emeğiyle kazanılmış bir şeyden yararlanmak. || *Hazırda*, el altında yararlanılacak durumda. || *Hazırdan yemek*, bir işi, bir kazancı olmaksızın eski kazandıklarını harcamak: *Üç yıldır hazırdan yiyoruz, buna para mı dayanır.*

◆ be. **1.** Hazır olarak; hazır durumda: *Bu elbiseyi hazır aldım, diktirmedim. Komiser, herhangi bir baskın olasılığına karşı, adamlarını hazır bekletiyor.* **—2.** Bir eylemin fırsat sayıldığını belirtir: *Hazır gidiyorsun, çocuğu da okula bırakıver.* **—3.** *(Bir yerde) hazır bulunmak, olmak*, bir yerde kendisi bulunmak, bir görevi yerine getirecek durumda olmak ya da gelecek için gerekli önlemleri almış olmak. ||*Hazır olmak*, hazır durumda bulunmak.

—Matbaac. *Baskıya hazır olmak*, kitap, yazı vb.'nin dizgi, düzelti, sayfaya konulma ya da pikaj ve montaj gibi evrelerden geçip basılabilme evresine gelmesi.

◆ **hazır ol** ünl. Ask. Bir askeri birliğin uyarılması ve hazırol durumuna geçirilmesi için sözle, boru sesiyle ya da silah sesiyle verilen komut ya da emir.

—Denizc. *Hazır ol toka!*, savaş gemilerinde, sancak töreni nedeniyle mürettebatı güverteye toplamak için verilen komut.

—ANSİKL. Ask. Hazır kıtanın kurulacağı zamanı ve kuvvet miktarını garnizon komutanı saptar. Bu birlik erbaş ve erlerinin hepsi bir arada, (geceleri de seferi teçhizatlı ve giyimli) silah ve cephanesi her an kullanılabilecek yerde hazır olarak bulundurulur. Uyku gereksinimi nöbetle uygulanmak üzere ilgili komutanlıkça düzenlenir. Komutanı subay ya da astsubaydır; gereken kuvvet ve silah sayısı, beklenen hizmete göre önceden saptanır. Hazır kıtanın kuvveti, bir mangadan daha az olamaz. Hazır kıtada görevlendirilecek kuvvetler, dönüşümlü olarak garnizondaki yaya birliklerden çıkarılır; bu kuvvetler yeterli görülmezse garnizondaki öteki birliklerden takviye alınabilir. Çevrede olağanüstü olayların çıkması beklenen durumlarda garnizonda bulunan bütün birlikler hazır kıta olarak görevlendirilebilir. Hazır kıta subay, astsubay, erbaş ve erleri kışladan izinsiz ayrılamaz.

HÂZIR sıf. (ar. *ḥazer*'den *ḥazır*). *Esk.* Korkup çekinen, sakınan.

HAZIRAN ya da **HAZIRAT** çoğl. a. (ar. *ḥāżır*'ın çoğl. *ḥażıran, ḥażırat*) Esk. Bir yerde bulunanlar, hazır olanlar.

HAZIRAT → HAZIRAN.

HAZIRCEVAP sıf. Söylenen bir söz karşısında, fazla düşünmeden hemen ve yerinde yanıtlar veren.

HAZIRCEVAPLIK a. Hazırcevap olma durumu; hazırcevap bir kimsenin özelliği.

HAZIRCI a. **1.** Hazır giysi satan kimse. **—2.** Hiçbir emek harcamadan her şeyi hazır olarak elde etmek isteyen kımse.

HAZIRCILIK a. Hiçbir emek harcamadan hazır olanı elde etme alışkanlığında olan kimsenin durumu, niteliği.

HAZIRGİYİM a. **1.** Standart ölçülere göre çeşitli renk ve bedenlerde seri olarak hazırlanıp satışa sunulan giyim eşyası. [Eşanl. KONFEKSİYON.] **—2.** Çoğu kez bir moda stilisti tarafından tasarlanan ve mevsimlik olarak sunulan dizi halindeki giysilerin tümü; bu giysilerin üretimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Hazırgiyim ve konfeksiyon ülkemizde hazırgiyim eşyalarını belirten eşanlamlı sözcükler olmakla birlikte batıda, özellikle modanın merkezi sayılan Fransa'da hazırgiyim, bir moda stilistinin oluşturduğu mevsimlik kreasyona göre hazırlanan bir dizi giysi anlamını taşımaktadır. XIX. yy.'ın sonundan İkinci Dünya savaşı'na değin ısmarlama olarak model giysi çalışan isim yapmış terzilerle konfeksiyoncular, giyim üretiminin farklı toplumsal sınıflara yönelik iki ayrı kesimini oluşturuyordu. 1949'da sanayici R. Weill tarafından ortaya atılan hazırgiyim düşüncesi, bu iki uç arasında köprü işlevi gördü. 1950'den başlayarak model çalışan terzilerin geleneksel müşterilerinin azalması, konfeksiyonculuğun aşama kaydetmesi sonucu hazırgiyim, yaşam düzeyi yükselen ve zevkleri incelen tüketim toplumunun gereksinimlerini karşılamaya başladı. 1960'lardan sonra hazırgiyim, savaş sonrası toplumun en kalabalık yaş grubunu oluşturan, büyük bir alım gücüne ve bağımsızlığa sahip gençlere yöneldi.

Konfeksiyon ve hazırgiyim terimleri 1960'lara değin bir arada kullanıldılar. Hazırgiyim her zaman daha kaliteli ve lüks bir üretimi çağrıştırıyordu. Giderek konfeksiyonda da kalite yükseldi ve hazırgiyim ile konfeksiyon arasındaki ayrım ortadan kalktı. 1960'tan 1970'e kadar çoğunluğu orta boy aile işletmeleri olan şirketlerin dörtte birinden fazlası Ortak Pazar çerçevesindeki gruplaşmalar ve birleşmeler sonucu silinip gittiler. Spor ve rahat giysilerin kentlerde de giyilebilmesi, eskiden pek çok dala ayrılmış olan giyim sektöründe uzmanlaşmanın kalkmasıyla sonuçlandı. Yapay ve sentetik tekstillerin yayılması yeni üretim yöntemlerine (ısıyla yapıştırma vb.), kullanımla ilgili bazı niteliklerin geliştirilmesine (su geçirmezlik, yanmazlık vb.) ve doğal ipliklere nitelik kazandırılmasına yol açtı. Üretim düzeyinde ise elektronik, zaten çok gelişmiş olan makineleşmeyi hızlandırdı. (→ GİYİM.) Kamu araştırmaları, planlama ve görüş alışverişi, hazırlığı bir yıl süren bir koleksiyonun oluşturulmasına katkıda bulundu. Böylece Cacharel, Karting, G. Jaunet, Hechter, Weill gibi önemli işletmeler doğdu. Bazı işletmeler de patent alarak büyük terziler adına çalıştılar (örn. Mendès), zaman zaman da piyasaya kendi adlarına mal sürdüler. Değişen moda ve tüketim düzeyiyle baş edemeyen perakendecilerin siparişlerini karşılayabilmek amacıyla, yabancı el emeğine gerek duyuldu ve el emeğinin ucuz olduğu yerlerde paralel üretim ağları oluşturuldu.

Hazırgiyim 60'lı yıllarda C. Bailly, E. Khanh, M. Rosier, günümüzde de A. M. Beretta, J. C. de Castelbajac, J. Delahaye, J. P. Gaultier, Tan Giudicelli, Jacobson, T. Mugler, G. Paulin, S. Rykiel, C. Thomass gibi stilistler olmadan gelişemezdi; bu stilistler hazır giyimi dikiş sanayisine bağımlılıktan kurtardılar. Bunlar arasında üretimi baştan sona üstlenen (Jacobson [Dorothée Bis], D. Hechter, Cacharel) çok azdır.

Bütün bu stilistler üretim ağlarını etkilediler ve gençlerin aradığı rahat, ilgi çekici giysileri satan "butikler" çağını başlattılar. Bunların ilki Fransa'da "Dorothée Bis" (1962), Büyük Britanya'da "Biba" (1964) oldu: bunlar 1977'de S. Rykiel'in "Trois Suisses"'in kataloğu için tasarladığı ilk modelle yeni satış yolları keşfettiler, 1982'de de büyük mağaza zincirlerinde (Carrefour) ortaya çıktılar.

Hazırgiyim üretimi düzenli etkinliklere neden oldu: Paris'te *Uluslasarası kadın hazırgiyim salonu, Uluslararası erkek giyim salonu* ve 1980'den bu yana *Mevsimiçi kadın hazırgiyim salonu ve butiği* ile Düsseldorf'ta İGEDO, Torino'da SAMIA ve Hongkong'da *Moda festivali*.

Birbiriyle rekabet halinde bulunan büyük stilistler arasında şunlar sayılabilir: W. Albini, G. Armani, L. Biagotti, J. B. Caumont, N. Cerruti, G. Versace vb. (İtalyan); Hiroko Koşino ve Cunko Koşino, Kenzo, Hanae Mori, Kansai, Rei Kuvakubo ("Erkek çocuklar gibi" adı altında), Kansai Yamamoto, Yohci Yamamoto, Yuki Torii. (→ DİKİŞ, GİYİM, MODA.)

Türkiye'de hazırgiyim halen tam gelişmemiş bir pazardır. Bununla birlikte ulusal gelir ve istihdam bakımından önemli bir yer tutar ve ülke ihracatı içindeki önemi de giderek artmaktadır. Hazırgiyim sektörünün türk ekonomisine katma değeri her yıl biraz daha yükselmektedir. Bunun yanı sıra, tekstil ürünleri ihracatının hemen de yarısını bu üretim karşılar durumdadır.

Ülkemizde hazırgiyim üretimiyle uğraşan firma sayısı çok fazladır ve piyasaya giriş-çıkışlar oldukça kolay olduğundan, işletme sayısı kesin olarak belirlenememektedir. Bu işletmelerin çok büyük bir bölümünü pamuklu hazırgiyim üretenler oluşturur. İşletmelerin bölgesel dağılımına bakıldığında % 80'inin İstanbul ve çevresinde yoğunlaştığı, geriye kalanların da İzmir, Ankara, Bursa, Eskişehir, Adana yörelerinde kümeleştiği görülmektedir. Mülkiyet açısından bakıldığında, bir kamu işletmesi olan Sümerbank'ın giyim üretimi içindeki payı azalmaktadır. Özel kesime ait en büyük hazırgiyim kuruluşları arasında İGS, Karamürsel, Vakko, Beymen sayılabilir.

Hazırgiyim üreten firmalar büyüklük bakımından atölyeler, küçük ve orta boy işletmeler ve fabrikasyon üretim yapan işletmeler olarak üç grupta toplanabilir. Atölye tipi işletmelerin birbirinden farklı yapıları vardır ve sayıları çoktur. Bunlar genellikle kendileri için değil, sipariş üzerine üretim yaparlar. Küçük ve orta boy işletmeler büyük atölyeler olarak düşünülebilir. Bunlar, kendi hesaplarına üretimde bulundukları gibi, daha büyük ihracatçı firmalar için fason üretim de yaparlar. Fabrikasyon üretim yapan işletmelerin sayısı 1970'li yıllarda hazırgiyim talebi ile birlikte artmaya başlamıştır. Başlangıçta yalnız gömlek ve pardesü üreten hazırgiyim fabrikalarının üretim türleri de artmıştır. Ancak ihracat konusunda zorluklarla karşılaşınca, iç pazara yönelmek durumunda kalan bu firmaların kapasite kullanım oranları azalmaktadır. Bu nedenle de son yıllarda dünyadaki genel eğilime koşut olarak büyük boyutlu hazırgiyim kuruluşlarının dış firmalar için fason üretim yaptıkları görülmektedir.

Hazırgiyim ihracatına bölgeler itibarıyla bakıldığında Almanya Federal Cumhuriyeti başta olmak üzere AET ve diğer Avrupa ülkeleri, bunun ardından ABD, Kanada gibi Kuzey Amerika ülkeleri, İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan gibi Ortadoğu ülkeleri, Libya gibi Kuzey Afrika ülkelerinin yer aldığı görülür. İhracatla ilgili sorunların en başında, sanayileşmiş ülkelerin gümrük tarifeleri aracılığıyla uyguladığı engellerin yanı sıra tarife dışı uyguladıkları engeller gelir. Örneğin AET ülkeleri ve ABD belirli hazırgiyim türlerinde, Türkiye gibi ihracatçı ülkeleri ikili anlaşmalar yoluyla saptadıkları kotalara uymaya zorlamaktadır.

HAZIRÎN → HAZIRÛN.

HAZIRLAMA a. Hazırlamak eylemi.
—Boyac. *Yüzey hazırlama,* boya sürmeden hemen önce uygulanan ve temiz ve düzleştirilmiş bir yüzeye ince bir sıva sürdükten sonra, orta pütürlü bir perdah maddesiyle perdahlayıp yünlü bir kumaş parçasıyla astarlamaya (astar boyası sürmeye) dayanan işlem.
—Kim. Bir maddenin elde edilmesini sağlayan işlemlerin tümü.
—Mad. oc. *Mekanik hazırlama,* kısırın cevherden ilk kaba ayrımını yapmak için uygulanan işlemlerin tümü (toz giderme, yıkama, kalburlama vb.). [Bu işlemler kömür ve fosfat gibi kimi mineraller için yeterli olsa bile ham cevherlerin birçoğunu hazırlamada daha sonra derişim işlemi uygulamak gerekir.]
—Tekst. *Hazırlama fitili,* flayerli çekme makinesinden ya da finisörde elde edilen fitil. ||*Hazırlama makineleri,* iplik makinesine verilecek elyafı hazırlamada kullanılan makinelerin ve aygıtların tümü.

HAZIRLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi (bir şey, bir kimse için) hazırlamak,* onu kimi işlemlerden geçirmek, özellikle de onu bir kullanıma uygun, elverişli, hazır duruma getirmek: *Konuklar için bir oda hazırlamak. Balığa çıkmak için ağları hazırlamak.* **—2.** *Bir kimseyi hazırlamak,* onun kimi gereksinmelerini tamamlamak, onu bir şey için gerekli olabilecek şeylerle donatmak: *Çocukları hazırlayıp okula götürmek.* **—3.** *Bir şeyi hazırlamak,* gerçekleşecek bir eylem, bir işlem için gerekli olacakları önceden seçmek, almak, düzenlemek, hazır etmek: *Sen paranı hazırla, yarın kira sözleşmesini imzalarız. Toplantı için gerekenleri hazırlamak. Kış için odunu kömürü hazırlamak. Sınav sorularını hazırlamak.* **—4.** *Bir şey hazırlamak,* çeşitli şeyler kullanarak onu yapmak: *Yemeği hazırlamak. Kahvaltıyı her sabah kocası hazırlıyor. Eczacı yara için bir merhem hazırladı. Bir kitap hazırlamak.* **—5.** *(Bir kimseye) bir şey (eylem) hazırlamak,* bir kimseye, onunla ilgili bir şey yapmayı önceden düşünmek, tasarlamak; düzenlemek: *Ona küçük bir sürpriz hazırlıyorum.* **—6.** *Bir şey (eylem, durum) hazırlamak,* onu önceden düşünmek, tasarlamak, esaslarını, yöntemlerini oluşturmak: *Yanıtını hazırlamıştı. Bir gösteri hazırlamak.* **—7.** *Bir kimseyi bir sınava, bir sınamaya hazırlamak,* ona çalışmalarında yol göstermek, yardımcı olmak, başarmak zorunda olduğu şeye yönelik olarak çalıştırmak: *Öğrencilerini üniversite sınavlarına hazırlayan bir öğretmen. Çocuğu hayata hazırlamak.* **—8.** *Bir kimseyi bir şeye, hazırlamak,* onu bir engeli aşması, bir şeye daha kolay katlanmasına olanak sağlayacak bir duruma doğru yavaş yavaş götürmek; alıştırmak: *Ailesini kötü habere hazırlamak.* **—9.** *Bir şeyi hazırlamak,* onun olmasına, gerçekleşmesine neden olmak, buna yol açmak: *Bu sonucu sen kendin hazırladın.*
—Ask. *Bir silahı atışa hazırlamak,* bir silahı kullanmadan önce onun çalışması için gerekli işlemleri yerine getirmek.
—Bilş. Bir bilgisayar için yazılmış bir programda, bunu bir başka tip bilgisayarda da kullanmak için, gereken değişiklikleri yapmak.
—Ed. *Bir metni hazırlamak,* çeşitli baskı ya da elyazmalarını karşılaştırarak, o metnin aslına en yakın biçimini ortaya çıkarmak.
—Kim. Bir maddeyi elde etmek.
—Mutf. Bir eti, kümes hayvanını ya da balığı pişirilmeye hazır duruma getirmek.
—Müz. *Bir uyumsuzluğu hazırlamak,* bir sesi duyurduktan sonra onu, bir uyumsuz akor içinde kullanmak.

◆ **hazırlanmak** dönşl. f. **1.** Kendini, bir şey ya da bir şey yapmak için hazır duruma getirmek: *Hazırlandıysan gidebiliriz.* **—2.** *(Bir şeye [soyut]) hazırlanmak,* zamanı geldiğinde hazır olmak için (ona) önceden çalışmak: *Sınava hazırlanan bir öğrenci. İyi hazırlanmamış olan adayların hemen hepsi elendi.*

◆ **hazırlanmak** edilg. f. Hazır duruma getirilmek, hazırlamak eylemine konu olmak.

◆ **hazırlatmak** ettirg. f. Hazır duruma getirtmek: *Balığa çıkmak için ağları hazırlatmak. Bir sofra hazırlatmak. Bir gösteri hazırlatmak.*

HAZIRLANMA a. Hazırlanmak eylemi.

HAZIRLANMAK → HAZIRLAMAK.

HAZIRLATMA a. Hazırlatmak eylemi.

HAZIRLATMAK → HAZIRLAMAK.

HAZIRLAYICI sıf. Patol. Organizmayı hastalığa daha kolay yakalanmaya hazırlayan etken için söylenir.
—Ruhbil. Gelecekteki bir etkinliği sezdiren ve öznenin bu ikinci etkinliğe bir ön uyarlanımını sergileyen, gözlemlenebilir ya da gözlemlenemez nitelikteki her türlü ruhbilimsel etkinlik için kullanılır. || *Hazırlayıcı tutum,* öznede varsayılan ve öznenin, henüz harekete geçmemekle birlikte, gelecekteki bir eyleme hazırlandığının kabul edilmesine yol açan iç durum. (Hazırlayıcı tutumun anaörneği, bir uyartı beklemektir.) ||*Hazırlayıcı dönem,* öznenin gelecekteki bir eyleme "hazırlandığı" dönem.

HAZIRLIK a. **1.** Bir şeyi kullanıma hazır duruma getirmek; bir şeye hazır olmak, hazırlanmak için gerekli işler, işlemler: *Uzun bir ön hazırlık gerektiren bir yemek. Son kitabının basım hazırlıkları içinde. Herkes bayram hazırlıklarına başladı. Hazırlık çalışması.* **—2.** *Hazırlık devresi, dönemi,* hazırlanmak için gereken süre. || *Hazırlık görmek,* yapılacak bir iş için gereken şeyleri sağlamaya çalışmak.
—Balist. *Atış hazırlığı,* ilk mermileri hedefin olduğunca yakınına düşürmek için, ateş açmadan önce yapılan ölçüm, hesap ve işlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Topçu hazırlık ateşi,* bir saldırıdan önce düşman savunma düzenini bozmaya yönelik topçu ateşi.
—Cez. huk. *Hazırlık soruşturması,* kamu davası açılmasının gerekli olup olmadığını saptamak için cumhuriyet savcıları tarafından yapılan araştırma faaliyeti. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizc. *Hazırlık mektubu,* bir taşıma sözleşmesiyle bir sefere bağlanmış geminin kaptanı tarafından, yükleyiciye geminin yüke hazır olduğunu bildirmek için verilen mektup. (Eğer hazırlık mektubu öğleden önce verilmişse yükleme zamanı aynı gün saat 13.00'te, eğer hazırlık mektubu öğleden sonra verilmişse yükleme zamanı ertesi gün saat 08.00'de başlar.)
—Eğit. *Hazırlık sınıfı,* öğrencilere, belli bir öğretim programını izlemek ya da belli bir okulda okumak için gerekli temel anlayış, bilgi ve becerileri kazandırmak amacıyla bir öğretim kurumuna bağlı olarak açılan sınıf.
—Kaynakç. *Kenar hazırlığı,* istenen derinlikte kaynak yapmak ya da kaynağı kolaylaştırmak için parçaların kenarlarına uygun bir biçim verme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Koregr. Yapılacak dönüş ya da adımdan önce vücudu, kolları ve bacakları gerekli duruma getirme.
—Mad. oc. *Hazırlık işleri,* bir panoyu işletmeye geçmeden önce bu işletmede gerçekleştirilmesi gereken ocak yapılarının tümü (ayak üretimi için tavan ve taban yolları, taban katları, başyukarılar, damar için fereler). ||*Bir yatağın hazırlık işleri,* işletme birimleri oluşturmak için bir yatağa giriş altyapıları (kuyular, desandriler, yamaç eteğindeki galeriler) gerçekleştirme ve pano yolları açma.
—Müz. Klasik batı armonisinde, bir kakışmanın doğurduğu sertliği gidermek için alınan önlem. (Bu önlem, uyumsuz akordan önceki akorda bu kakışmaya neden olduğu düşünülen sesi önceden duyurmaktır.)
—Spor. *Hazırlık maçı,* asıl karşılaşmadan önce yapılan özel maç.
—ANSİKL. Balist. *Atış hazırlığı.* Bu işlemler atışın ilk öğelerini (yatay açı, yükseliş açısı vb.) saptamaya olanak verir. *Topografik hazırlık,* yalnızca hedefin topografya öğelerini (uzaklık, yer) sağlar. *Kuramsal hazırlık* (atış hesaplayıcısıyla) atışın balistik ve hava koşullarını göz önüne alır. Bazen *deneysel hazırlık* yapmak için atış gözleminden doğan hatalar düzeltilir.
—Cez. huk. Hazırlık soruşturması, savcılar tarafından ihbar ya da bir suç işlendiğinin öğrenilmesi üzerine başlatılır. Soruşturmayı yürüten savcı, doğrudan doğruya ya da emrindeki kolluk kuvvetleri aracılığı ile her türlü araştırmayı yapar. Bu araştırma sırasında, kanıtlar toplanır, sanık ve suç belirlenir, gereken koruma önlemleri alınır. Bu işlemler hazırlık soruşturmasından sonra gelen son soruşturmayı hazırlamak, onun daha çabuk, daha güvenli yapılabilmesini sağlamak için yapılır. Savcılar bu aşamada tanıkları dinleyebilir ve gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda bilirkişi seçer ve keşif yapabilirler.
Yapılan soruşturma sonunda toplanan kanıtlar, kamu davası açılmasına yeterli ise cumhuriyet savcısı mahkemeye bir iddianame vererek kamu davasını açar. Kamu davasının açılması için yeterli kanıt bulunmaması ya da dava açmaya değer görülmemesi durumunda ise cumhuriyet savcıları koğuşturmaya yer olmadığına karar verir.
—Kaynakç. *Kenar hazırlığı.* Hazırlık metalin türü, parçaların kalınlığı, kaynak konumu ve yöntemi gibi zorlayıcı koşullara bağlıdır. Kullanılan başlıca biçimler şunlardır: *dik kenarlar*'da kenarlar arası açıklık 0 mm ile birkaç milimetre arasında değişir ve parçaların yüzeyine diktir; *kıvrık kenarlar*'da, saclardan en az birinin kaynaklanacak kenarı kıvrılır; *yüzeylenmiş kıvrık kenarlar*'da kıvrık kenarlar kaynak sırasında kaynak dikişini beslemek için erir; *kaba kıvrık kenarlar*'da kaynaktan sonra bir kenar kıvrık konumunu korur; *ağız açılmış kenarlar*'da (pahlı) kenarlardan en az birine, belli bir biçim vermek amacıyla oksijenle kesme ya da mekanik işleme yoluyla biçimlendirme işlemi uygulanmıştır.

HAZIRLIKLI sıf. **1.** Önceden hazırlanmış, yapılması gerekli işlemleri tamamlanmış şey için kullanılır: *Hazırlıklı konuşma.* **—2.** Bir engeli aşabilecek, bir durumu karşılayabilecek duruma gelmiş kimse için kullanılır: *Kötü haberi almaya hiç de hazırlıklı değildi.*

◆ be. **1.** Hazırlanmış olarak: *Toplantıya hazırlıklı geldik. Sınava hazırlıklı girdi.* **—2.** *Hazırlıklı olmak, bulunmak,* hazır durumda olmak.

HAZIRLIKSIZ sıf. Önceden hazırlanmamış.

◆ be. **1.** Hazırlıksız olarak: *Kış bizi hazırlıksız yakaladı. Sınava hazırlıksız girmek.* **—2.** *Hazırlıksız olmak, bulunmak,* hazırlanmamış olmak.

HAZIRLOP sıf. **1.** Sarısı katılaşıncaya kadar kaynatılmış yumurta için kullanılır. **—2.** *Tkz.* Başkası tarafından hazırlanmış, emeksiz zahmetsiz elde edilen şey için kullanılır.

HAZIROL a. Askerlerin bazı durumlarda yapmaları gereken ve yetişme, bedence olgunlaşma derecesinin ölçüsü olan esas duruş vaziyeti (ayakta, kımıldamadan, topuklar birleşik, eller serbestçe aşağı bırakılmış, parmaklar birleşik, orta parmak pantolon çizgisinde, göğüs hafifçe kabarık, karın içeri çekik, baş dik, gözler ileri bakar).

HAZIRÛN, HAZIRİN çoğl. a. (ar. *ḥażır*'ın çoğl. *ḥażırūn, ḥażırīn*). *Esk.* Hazır olanlar, huzurda bulunanlar "... *hazırûnu selamlayarak bir köşeye oturdular*"(Neyzen Tevfik).
—Tic. huk. *Hazırûn cetveli,* anonim ortak-

lıklarda, genel kurulun toplantı anında hazır bulunan pay sahibi ya da temsilcilerinin ad ve soyadlarıyla ikametgâhlarını ve pay miktarını göstermek üzere düzenlenen ve başkan tarafından imza edilerek ilk oyların toplanmasından önce hazır olanların görebilecekleri uygun bir yere asılan cetvel. (Hazırûn cetvelini hazırlamak, yönetim kurulunun görevleri arasındadır. Genel kurulda görüşmelere başlanabilmesi için gereken toplantı yeter sayısının olup olmadığı, yönetim kurulu başkanınca, yoklama yapmak ve bu cetveli denetlemekle saptanır.)

HAZİL suyu → HEZİL suyu.

HÂZİM sıf. (ar. *hezimet*'ten *hāzim*). *Esk.* Bozguna uğratan, galip.

HAZİME a. (ar. *hazım*'dan *hāzıme*). *Esk.* Midenin yiyecekleri sindirme gücü.

HAZİN sıf. (*ar. ḥazin* **1.** Uzun süreli ve yoğun bir iç acısı uyandıran şey için kullanılır: dokunaklı, hüzünlü, acıklı: *Bu çok hazin bir öykücük. Uzaktan gelen hazin bir türkü.* **—2.** Bir kimsenin acısını, hüznünü yansıtan tutumu, davranışı için kullanılır; *Onun hazin bakışları gözümün önünden hiç gitmiyor.* **—3.** Acıklı: *Ölümün bu kadar hazin bir şey olduğunu ilk kez düşünüyordum.*

HAZİN (Muhammet bin Ali Talip), **Şeyh Ali Hazin** de denir, iranlı yazar ve şair (Isfahan 1692-Benaras, Hindistan, 1766). Safeviler'in atası Safiyettin Erdebili'nin şeyhi halveti tarikatından Zahidi Gilani'nin soyundan geldiği söylenir. 1722'deki afgan istilası onu gezgin bir yaşama zorladı. Mekke'ye ve Bağdat'a gittikten sonra İran'a döndüyse de askeri ve siyasi olaylar nedeniyle bu kez de Hindistan'a geçti (1734) ve ömrünün geri kalan kısmını burada tamamladı. Başlıca yapıtları: yaşadığı çalkantılı dönemin olayları ve önde gelen kişileri hakkında önemli bilgileri içeren anı niteliğindeki *Tarih-i ahval*, çağdaşı İran şairlerinin yaşamöykülerini konu edinen *Tezkiret ül-muasirin*, av hayvanlarından söz eden *havâss ül-hayavân* ya da *Tezkire-i saydiyye*, şiirlerini bir araya getirdiği *Divan*.

HÂZİN a. (ar. *ḫazine*'den *ḫāzin*). *Esk.* Hazine bekçisi, hazineyi koruyan muhafız.

—Kur. tar. *Hazini babıhümayun*, hazinenin korunmasından sorumlu görevlilere verilen ad. (Bunların amirlerine "ser hazin" denilirdi. İç ve dış hazinelerin görevlilerinin karıştırılmaması için, iç hazine sorumlusu "ser hazini enderun", dış hazineninki ise "ser hazini birun" diye adlandırılırdı.)

HAZİN (Ebu Cafer Muhammet bin Muhammet el-Horasani **EL-**) → EBU CAFER MUHAMMET BIN EL-HASAN EL-HAZİN.

HAZİNE a. (ar. *ḫazine*). **1.** Bir yerde gizlenmiş değerli nesneler bütünü: *Kralların hazineleri. Hazinelerin saklandığı yerin haritası.* **—2.** Değerli şeylerin saklandığı yer: *Hazine dairesi. Hazine bekçisi.* **—3.** Gömülü ya da saklıyken bulunan değerli şeyler bütünü; define: *Hazine avcıları.* **—4.** Devlet malı, parası ya da paraya çevrilebilir değerlerin saklandığı yer; maliye; bu değerli şeylerin tümü: *Hazine arsaları. Hazinedeki altın miktarı. Devlet hazinesi.* **—5.** Bazı ansiklopedilere, başvuru yapıtlarına ya da kaynak kitaplara denir: *Bilgi hazinesi. Türk dilinin hazineleri. Kütüphanelerimizde türk kültürünün hazineleri saklı.* **—6.** Paha biçilmez değerde kabul edilen şey ya da kimse: *Doğruluk bir hazinedir. Sağlık insanın en büyük hazinesidir. Çocuklarım benim için hazinedir.*

—Arkeol. Büyük yunan tapınaklarında, bir site ya da bir tiran tarafından tapınağa armağan edilen ve içinde sunular, exvotolar duran küçük yapı. (En önemlileri arasında, Delphoi'deki Atinalılar hazinesi'ni, Olympia'daki Hazineler taraçası'nı sayabiliriz.) ‖*Para hazinesi*, sahibi tarafından, çoğu kez bir karışıklık döneminde, topluca saklanan para, define.

—Esk. Rom. *Hazine gladyatörü*, hazine hesabına beslenen gladyatör.

—Kamu mal. Bütçenin gelirlerini toplayan, paraları saklayıp işleten, gerektiğinde borç para bulan, bütçe giderlerinin gereken yerde ve zamanında ödenmesini sağlayan devlet kurumu. (Bk. *ansikl.* böl) ‖ *Hazine bonosu*, kamu kuruluşlarının, alacaklılarına yaptıkları ödemelerde kullandıkları ve hazine kefaletine sahip ödeme araçları.

—Kur. tar. *Hazine baş yazıcısı*, Hazinei hümayun'un kayıt işlerini yapan yazıcıların başı. (Bu görevin Mehmet II döneminde var olduğu bilinmektedir.) ‖*Hazine defterdarı* (*mal defterdarı* da denir), eyaletlerdeki maliye görevlisi. (Doğrudan merkeze bağlı olarak çalışırlardı.) ‖*Hazine kethüdası*, Hazine koğuşunun ikinci amirine verilen ad. (Hazinedarbaşı'dan sonra gelirdi. İç hazinenin amiri olması nedeniyle bu hazinenin mühürlendiği Selim I'e [Yavuz] ait mühür onda dururdu. Dış hizmete çıktığında kendisine vezirlik verilirdi.) ‖*Hazine koğuşu*, enderun koğuşlarından ikincisi. (Kiler koğuşundan bir derece yüksek, hasodadan bir derece aşağı idi. Mehmet II döneminde kuruldu. Mevcudu 60-80 arasında idi. Görevleri iç hazineyi korumaktı.) ‖*Hazine sarrafı* (*kuyruklu sarraf* da denir), devletle mali ilişkileri bulunan ve kefaletleri devletçe kabul edilen sarraflara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Hazinei amire, Osmanlılar'da dış hazineye verilen adlardan biri. ‖*Hazinei amire dairesi*, Bab-ı defteri'nin dairelerinden biri. (Amiri büyük ruznamçeci idi. "Büyük ruznamçe", "küçük ruznamçe", "Rumeli muhasebesi", "Anadolu muhasebesi" ve "mukabele" kalemleri buraya bağlıydılar.) ‖*Hazinei amire defterdarlığı*, Mahmud II döneminde oluşturulan defterdarlıklardan biri. (→ DEFTERDAR.) ‖*Hazinei birun* (Dış hazine). [Bk. *ansikl.* böl.] ‖*Hazinei emiriye*, Osmanlılar'da dış hazineye verilen adlardan biri. ‖*Hazinei enderun* (iç hazine). [Bk. *ansikl.* böl.] ‖*Hazinei esliha*, Askeri müze'nin eski adı. ‖*Hazinei evrak*, 1846'da kurulan sadaret arşivine o zaman verilmiş olan ad. (Bugün "Devlet arşivleri genel müdürlüğü"ne bağlı "Osmanlı arşiv dairesi" diye anılmaktadır.) ‖*Hazinei hassa*, iç hazineye XVIII. yy'dan başlayarak verilen ad. ‖*Hazinei hassa nazırı*, Hazinei hassa nezareti'nin başında bulunan kişi. (Hazinei hassa nezareti kurulurken "mabeyn nazırı" unvanının değiştirilmesiyle oluşturuldu. İkinci meşrutiyet'in ilanından [1908] sonra "müdürü umumi" denildi. Bu görev saltanatın kaldırılmasına kadar sürdü.) ‖*Hazinei hassa nezareti*, Hazinei hassa'nın yönetimiyle görevli nezaret. ‖*Hazinei hümayun*, iç hazineye verilen adlardan biri. ‖*Hazinei raht*, Saray'da koşum takımlarının korunduğu yer. (Bunlar değerli taşlarla süslendiği için korundukları yere has ahır hazinesi anlamında bu ad verilmiştir.)

—Pulc. *Hazine pulları*, damga, harç vb. pullara verilen ad. (*Fiskal pullar* da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Verg. huk. *Hazine güvencesi*, devlet hazinesinin, vergi tahsilatını sağlamak konusunda (vergi yükümlüsünün vergisini ödeyemez durumda olduğu haller de dahil olmak üzere) yararlandığı ayrıcalık. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Kamu mal. Bütçenin uygulanması, bir yandan gelirlerin toplanması, öteki yandan giderlerin yapılması demektir. Bu iki grup işlemin birlikte yürütülebilmesi için gelirlerle giderler arasında uyum sağlanmasına *hazine işlemleri* adı verilir. Hazine, en büyük müşterisi "bütçe" olan bir bankaya benzetilir. Hazinenin bankaya olan benzerliği nedeniyle, çoğu kez, devletler hazine kuracak yerde bankalardan yararlanmışlardır. Hazinenin, devletin tüzel kişiliği dışında bir kişiliği yoktur. Hazine devlet tüzel kişiliğinin mali cephesini oluşturur. Büyük bankalar gibi, hazinenin de ülkenin çeşitli yerlerinde şubeleri vardır. Türkiye'de bu şubelere *malsandığı* adı verilir. Hazine işlemlerinin yer bakımından uyumlaştırılmasında, başka bir deyişle, nakit hareketlerinde bankalardan yararlanılır. Türkiye'de hazinenin nakit hareketlerinin yürütülmesinde bankalardan yararlanılmaya, 1863 tarihinde Osmanlı bankası'nın kurulmasıyla başlanmıştır. Osmanlı bankası, devletin veznedarlık ve para nakit işleriyle görevlendirilmişti. Cumhuriyet döneminde, Maliye bakanlığı, Ziraat bankası ile 1927'de hazine paralarının nakli konusunda bir anlaşma imzaladı. Dış ülkelere para nakil işi de İş bankası'na verildi. 1930 yılında, Merkez bankası'nın kuruluşuna kadar hazine işlemleri bu bankalar aracılığıyla yapıldı. TC. Merkez bankası'nın 18 ocak 1970'te kabul edilen 1211 sayılı yasanın "temel görev ve yetkiler" bölümünde, bankanın, hükümetin hazinedarı olduğu açıkça belirtilmiştir.

—Kur. tar. • *Hazine sarrafı*. Bunların beratlarında "kuyruklu imza" bulunduğu için kendilerine "kuyruklu sarraf" da denirdi. Vergilerin iltizama verildiği zamanlarda mültezimler, hazineye bir hazine sarrafını kefil göstermek zorundaydılar. Devlet, alacağını mültezimden değil, kefil olan sarraftan isterdi. Hazine sarraflarının adları, gerek Hazinei maliye'de gerek Hazinei hassa'da kayıtlıydı. Ölenlerin hazine sarraflığı sıfatları çocuklarına geçerdi. Bunların davaları iltizam işlerinden dolayı ise Hazinei maliye'de, adi ve hukuka ait işlerden dolayı ise Hazinei hassa'da görülürdü. Bu yüzden hazine sarraflığı ayrıcalıklı bir sınıf sayılırdı. Normal sarraflardan biri hazine sarrafları arasına katılmak isterse, bir dilekçe ile başvurmak zorundaydı. Başvurusu Hazinei hassa nezareti tarafından incelenir, uygun görülürse Babıâli'ye sunulup irade alınarak Divanı hümayun kalemi'nce beratı verilir ve hazineye bildirilirdi. Hazine sarrafları gerektiğinde devlete borç verirler, kefil oldukları mültezimler ve mukataalardan büyük çıkarlar sağlarlardı. Bankaların açılması bunların çıkarlarına büyük darbe vurdu. Osmanlı devletinin kuruluşunda "beytülmal" denilen devlet hazinesi "defterdar" adlı memurun yönetiminde çalışan bir örgüt tarafından yönetilirdi. Daha sonraları iki hazine gelişti. Biri "Hazinei birun" (dış hazine), ikincisi "Hazinei enderun" (iç hazine) adını aldı.

• Hazinei birun (dış hazine), hazinei maliye, hazinei devlet, hazinei millet, hazinei amire gibi adlarla da anılırdı. Başlangıçta Divanı hümayun'da bulunan dış hazine defterdarların gözetiminde açılıp kapanır ve sadrazamda bulunan padişahın mührü ile mühürlenirdi. Dış hazinenin başlıca gelirlerini tasarrufu devlete ait topraklardan alınan şeri ve örfi vergilerle doğrudan doğruya devlete ait vergiler, maktu vergi veren eyaletlerle devlete bağlı emaretlerden elde edilen gelirler, bazı devletlerden alınan haraç, savaşta elde edilen ganimetlerin beşte biri, gayri müslim tebaanın ödediği cizye oluşturuyordu. Bu hazineden yapılan başlıca harcamalar ise, kapıkulu askerleri ve donanmanın giderleri, sefer masrafları, devlet memurlarının maaşları ile devlet dairelerinin her türlü giderlerinden oluşuyordu. Dış hazineden para çıkması belli bir usule bağlıydı. Önce, çıkacak paranın ne için ve nereye harcanacağı, defterdarın bir tezkiresi (hazine tezkiresi) ile sadrazama sunulur; sadrazam bu tezkirenin üzerine "pençe" ve "sah" işaretini koyduktan sonra defterdara geri yollardı. Defterdar bunun üzerine yapılan işlemleri onay anlamına gelen bir "sah" daha koyarak, tezkireyi maliye veznedarı olan "sergi halifesi"ne gönderirdi. Sergi halifesi bu pusulaya dayanarak ödemeyi yapar ve bu ödemeyi gösteren bir "sergi tezkiresi" hazırlardı. Sonra bunları her akşam defterdara verirdi. Defterdar da tezkireleri karşılaştırıp mahsubunu yaptıktan sonra, mahsup işaretini koyarak saklanmak üzere ruznamçe kalemine gönderirdi. Hazine tez-



Büyük Larousse

hazine baş yazıcısı
Atatürk kitaplığı, İstanbul

kirelerini ise, gerektiğinde hesap verebilmek için sergi halifesi saklardı. Tanzimat'tan sonra daha çok hazinei amire adıyla anılan dış hazinenin yönetimi yeni oluşturulan Maliye nezareti'ne verildi.

• Hazinei enderun (iç hazine) savaş ve olağanüstü harcamalar için bir yedek hazine işlevini görürdü. İç hazine biri haznedarbaşının, biri hazine kethüdasının, biri de hasodabaşının yönetiminde üç bölümden oluşuyordu. Hazinei hümuyun da denilen asıl iç hazine, hazine kethüdasının yönetiminde olandı. İç hazinenin başlıca gelirlerini havassı hümayun hâsılatı, ganimetlerden padişaha düşen pay ve hediyeler oluşturuyordu. Ayrıca devletin gelirlerinin yüksek olduğu dönemde her yıl dış hazinede artan para iç hazineye aktarılırdı. Dış hazine paraca sıkıntıya düştüğünde sadrazamın arzı üzerine ve sadrazam ve defterdarın padişaha birlikte verdikleri senet karşılığında iç hazineden borç alınırdı. İç hazineden alınan bu borçlar çoğu zaman kapatılmamıştır. Selim I (Yavuz) "benim altınla doldurduğum hazineyi ahfadımdan her kim mangırla doldurursa hazine onun mührü ile mühürlenmesin ve illa benim mührümle mühürlenmekte devam edilsin" diye vasiyet ettiği için, iç hazine gelenek olarak hep onun mührü ile mühürlendi. İç hazine XVIII. yy. ortalarından başlayarak "Hazinei hassa" diye anılmaya başladı. İç hazine'nin "Hazinei hassa" adı altında ve sarayın öteki kuruluşlarından ayrı olarak örgütlenmesi, Tanzimat'tan (1839) sonradır. Bunda Avrupa saraylarının da büyük etkisi olduğu sanılmaktadır. Bu hazinenin gelirleri, devlet bütçesinden padişaha ayrılan paralarla saltanata mahsus yerlerin gelirlerinden oluşuyordu. Zamanla bu gelirler arttı, Abdülhamit II döneminde bir kısım boş arazilerin padişah adına tapuya bağlanması ve bazı gelirlere el atılması yüzünden hayli kabarık bir toplama ulaştı. İkinci meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra bazı gelirler Hazinei hassa'dan alınarak maliye hazinesine verildi. Hazinei hassa, "nezaret" diye anılır ve başında hükümdarların güvenini kazanmış nazır unvanlı birisi bulunurdu. Sarayın bütün masrafları ve saraya mensup kimselerin maaş ve ücretleri Hazinei hassa'dan ödenirdi. Sadrazam Sait Paşa ve Agop Paşa gibi ünlü kişiler Hazinei hassa'nın başında nazır sıfatıyla bulunmuşlardır. Bu kuruluş saltanatın sonuna kadar devam etmiştir.

—Pulc. Bu tür pulların gelirleri hazinenindir. Başlangıçta posta hizmetlerinde de kullanılırdı. Günümüzde yalnızca resmi evraka yapıştırılır. Türkiye'de çıkarılmış başlıca hazine pulları şunlardır: 1. Evlad-ı şüheda pulları (Birinci Dünya savaşı yıllarında [1914-1918] çıkarıldı); 2. Milli müdafaa pulları (İkinci Dünya savaşı yıllarında [1939-1945] çıkarıldı); 3. Tayyare pulları (bayramlarda posta maddelerine yapıştırılırdı).

Hazine pullarından postada zorunlu olarak kullanılmış olanları, posta pulu koleksiyonuna girerler.

—Rom. tar. Hazine *(fiscus caesaris)*, Augustus'tan başlayarak imparatora bağlanan kamu hazinesinin bir bölümüydü. İmparatorluk eyaletlerinin gelirleriyle senato eyaletlerinin bazı gelirlerinden (madenler, taş ocakları, tuzlalar, imparatorluk mülkleri, vb.) meydana geliyordu. Claudius bu bölümün başına bir procurator *a rationibus* ("hesap memuru procurator") getirerek, yönetimini merkezileştirdi (procurator *a rationibus*, bütün eyaletlerde temsilcileri, procuratorları olan bir azatlıydı). Traianus döneminde bu görev kesinlikle atlı sınıftan birine verildi ve procuratorluk mesleğinin doruğu durumuna geldi. Bu *fiscus*'un gelirleri, ordunun bakımında, bayındırlık işlerinde (yollar), *cursus publicus*'ta ve memur ücretlerinin ödenmesinde kullanılıyordu.

—Verg. huk. *Hazine güvenceleri.* Bu güvenceler, zincirleme sorumluluk ilkesinden kaynaklanır. Bunlar, vergi yükümlüleri (örneğin, gelir vergisi konusunda, evli çiftler), kayıt harçları konusunda sözleşme tarafları, ölüm dolayısıyla varaset ve intikal vergisi sözkonusu olduğunda mirasçılar, vb. arasındaki zincirleme sorumluluk; ya da dolaysız vergilerin tahsili konusunda, hazine saymanları arasındaki zincirleme sorumluluktur. Bu güvenceler, aynı zamanda, vergi tahsilatını sağlama bağlayan ayrıcalıklardan kaynaklanır. Yükümlünün başka alacaklıları olsa bile, Hazine'nin sahip olduğu ayrıcalık, onu bütün öteki alacaklıların önüne geçirir (mahkeme giderleri ve ayrıcalıklı ücret türlerinin haczedilemez bölümü dışında).

Hazine ve dış ticaret müsteşarlığı, ekonomi ve dış ticaret politikalarının saptanmasına yardımcı olmak ve bu politikaları uygulamak, hazine, para, kredi hareketleri ile devletin iç ve dış borç işlemlerini yapmak, ilgili yasaları hazırlamak, vb. görevleri yerine getirmek amacıyla kurulmuş, Başbakanlık'a bağlı müsteşarlık.

1983'te kurulan müsteşarlık önce 1986'da bir yasayla, sonra nisan 1989 ve ağustos 1991 tarihlerinde kanun hükmünde kararnamelerle yeniden düzenlenmiştir.

HAZİNEDAR → HAZNEDAR.

Hazine-i evrak, Mahmut Celalettin Paşa ve Samipaşazade Baki tarafından, İstanbul'da yayımlanan haftalık dergi. 1882-1883 yıllarında yayımlanan dergi, halkın eğitiminin yalnız öğretim kurumlarıyla olamayacağını, batı ülkelerinde benzer dergilerin bu işlevi üstlendiğini belirterek, toplumun eğitim ve kültür düzeyinin yükselmesine yayın yoluyla katkıda bulunmayı amaçlıyordu. Tanzimat döneminin önde gelen yazarlarıyla genç kuşağın yazarlarına sayfalarını açması, yeni düşüncelere açık olması ve içeriğinin çeşitliliği yönünden önemli, ama kısa ömürlü bir dergi oldu.

HAZİNEMANDE a. (ar. *ḫazîne* ve fars. *mande*'den *ḫazîne-mande*). *Esk.* Sahibi üzerinden kaydı silinerek devlete kalan mal, para.

HAZİRAN a. (süryanice sözc.). Yılın altıncı ayı.

HAZİRANBÖCEĞİ a. Orta Avrupa'dan Moğolistan'a kadar uzanan alana yayılan, esmer, 15-20 mm boyunda, yaprakduyargalı böcek. (Bil. a. *Amphimallon solstitiale* ya da *Amphimallus solstitialis;* yaprakduyargalıgiller familyası.)

—ANSİKL. *Anızböceği* adıyla da bilinen haziranböceği mayısböceğine benzer; ama hem bedeninin daha küçük, hem de duyarga topuzunun üç parçalı oluşuyla mayısböceğinden ayrılır. Bitkilerin yaprakları, başakları ve kökleriyle beslendiğinden çok zararlı bir böcektir.

HAZİRE a. (ar. *ḥaẓire*). *Esk.* **1.** Çevresi duvar ya da çitle çevrili ve içine girilmesi olanaksız yer. **—2.** Cami, türbe, tekke bahçesinde bulunan ve çevresi duvar ya da parmaklıklarla çevrili mezar. **—3.** Duvarla çevrili ağıl. **—4.** *Haziret-ül-Kuds,* cennet.

HAZÎZ a. (ar. *ḥażîż*). *Esk.* **1.** En aşağıdaki, en alttaki yer, makam: *"Hasan bu hâle inanmazdı: bir cılız kurşun / Demir vücûdunu sersin hazîz-i ihmâle!"* (Tevfik Fikret). **—2.** *Hazîz-i mezellet,* aşağılığın en son noktası.

—Esk. gökbil. Bir gezegenin güneşine en uzak olduğu yer. ‖Ay, Güneş ve gezegenlerin Dünya'ya en yakın bulunduğu nokta.

HAZLETON, ABD'de (Pennsylvania) kent, Wilkes-Barre'ın G.'inde, Apalaşlar'ın kuzeyinde; 27 300 nüf. Tekstil. Makine. Hava taşıtları için gereçler.

HAZLİTT (William), ingiliz yazar (Maidstone, Kent, 1778-Londra 1830). Amerika'ya isyancıların davasını desteklemeye giden unitarian bir papazın oğluydu. Dokuz yaşında İngiltere'ye döndü. Önce resmi denedi. Wordsworth ve Coleridge'den esinlenerek radikal faydacılara, Bentham'ın "ihanetin"'e ve Malthus'a karşı özgecilik ve cömertliği savundu (*On the Principles of Human Action* [İnsan davranışlarının ilkeleri üzerine],1805). Gazetecilik yaptı, cumhuriyetçiydi, edebiyat eleştirisini ideolojik bir silah haline getirdi. Shakespeare'i ve Elizabeth dönemi yazarlarını yüceltti, Keats ve Shelley'i savundu. Karısından ayrıldıktan sonra (1819) dile getirdiği üzüntü (*Liber Amoris or The New Pygmalion* [Acı aşk ya da yeni Pygmalion], 1823) giderek genellik kazandı (*The Spirit of the Age* [Çağın ruhu], 1825). *Life of Napoleon* (1828-1830) adlı yapıtı, Stendhal'in beğenisini kazandı.

HAZM a. (ar. *ḥazm*). *Esk.* **1.** Kararlı olma, sebat, direnme. **—2.** Doğru ve sağlam karar, oy ve istek. **—3.** Göz açıklığı, uyanıklık.

HAZMEDİLMEK → HAZMETMEK.

HAZMETMEK g. f. (*hazım etmek > hazmetmek*). **1.** *Bir yiyeceği hazmetmek,* onu sindirmek: *Yediklerini hazmetmek.* **—2.** *Bir sözü, bir davranışı hazmetmek,* kendisine yönelik olumsuz bir söze, bir davranışa karşı çıkmamak, tepki göstermemek, katlanmak, dayanmak: *Bu sözü bir türlü hazmedemiyorum.*

◆ **hazmedilmek** edilg. f. Sindirilmek; katlanılmak, dayanılmak: *Hazmedilmeyen besinler. Bu yaptığı kabalık hazmedilecek gibi değil.*

HAZMETTİRİCİ sıf. ve a. Sindirimi kolaylaştıran madde için kullanılır.

—ANSİKL. Eczc. Hazmettirici maddeler mide özsuyunu artırarak (sarısabır, yıldızanasonu, zencefil, karanfil), safra salgılanmasını kamçılayarak (zeytinyağı, magnezyum sülfat, pepton, boldo) ya da yetersiz salgılanan bir maddenin (pepsin, papain, tripsin) yerini alarak etki gösterir.

HAZNE a. (ar. *ḫazine*'den). **1.** Bir şeyin toplandığı, biriktirildiği yer; depo: *Su haznesi. Dolmakalemin haznesi.* **—2.** Hazine.

—Anat. → DÖLYATAĞI.

—Bayınd. Bir kanal-köprüde, suyu tutması için yapılan kılıf. ‖ *Yıkama haznesi,* içinde kanalizasyon yapılarının temizlenmesini kolaylaştıran suyun biriktiği hazne.

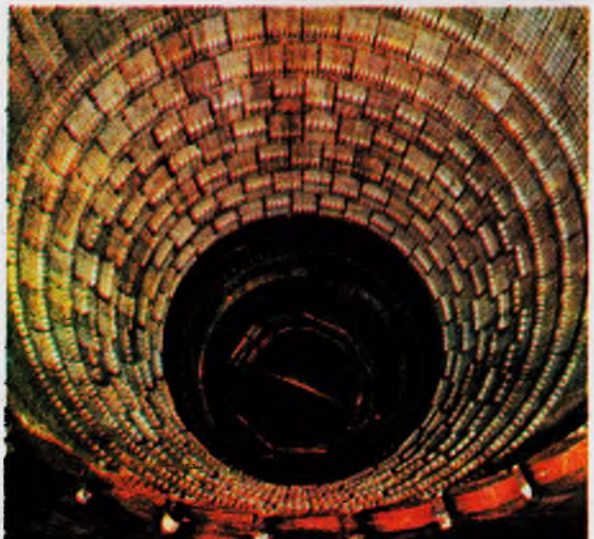
—Esk. sil. Ağızdan dolma ateşli silahlarda namlu içinde barutun konduğu yer.

—Ev eşy. Bir ev aygıtının (çamaşır makinesi, buzdolabı vb.) iç bölümü.

—Hidr. pnöm. Sıvı ya da gaz koymaya yarayan kap. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Inş. Dere ya da dam oluğundan inen yağmur borusunun geniş ağızlı başı.

—Metalürj. Bir yüksekfırında, erimiş metalin toplandığı alt bölüm. ‖ Bir metalürji



bir yüksekfırın **haznesinin** içi (aşağıdan yukarıya görünüşü)

Delattre-Levivier-Information et graphisme

fırınının tabanında, eriyen metalin toplanması için açılmış oyuk (özellikle arıtma fırınlarında). || Bir metalürji tesisinde üretilmiş ürünün toplandığı çukur bölüm. || Bir sürekli döküm makinesinin çeşitli hatlarını bağımsız ve kesiksiz biçimde beslemeye yarayan, içine sıra halinde birçok sıvı çelik potası boşaltılan yalıtılmış kap. || Presle çekilecek metal kütüğün konduğu silindir. || *Hazne üstü,* yüksekfırınlarda göbek ile tüyer bölgesi arasında kalan bölüm.
—Sil. YATAK'ın eşanlamlısı.

◆ sıf. Yerbil. *Hazne kaya,* işletilebilir akışkanların bulunduğu (su, gaz, petrol vb.) gözenekli ve geçirgen kayaç. (Kireçtaşı, kumtaşı ya da dolomit olan bu kayaçların, akışkanların birikmesine elverişli ve kaçmalarını engelleyen jeolojik bir konumları vardır.)
—ANSİKL. Hidr. pnöm. Hidrolik hazne, bir doldurma deliği, bir boşaltma vanası ve bir temizleme deliği taşıyan kapalı bir kaptan oluşur. Eğik hazne tabanı katışkıları durultmaya olanak verir; kapak, gaz giderme ürünlerini atmosfere atmaya yarayan bir filtre içerir. Akışı düzenleyen bir ya da birkaç kısmi perde, bir filtreyle donatılmış emme düzeneğini doldurma bölgesinden ayırır; nihayet hazne içerdiği akışkanı ısıtmaya ya da soğutmaya yarayan aygıtlarla da donatılabilir.

HAZNEDAR a. (ar. *ḫazine,* ve fars. *dār; ḫazine-dār*'dan). *Esk.* Hazineyi korumak ve yönetmekle görevli kimse.
—Kur. tar. *Haznedar ağa,* sarayın harem bölümüyle ilgili harcamalardan sorumlu haremağası. || *Haznedar usta* ya da *haznedar kalfa,* padişahın giydirilip soyunması gibi özel hizmetlerini gören cariyelere verilen ad. (Padişahın kendi isteği doğrultusunda bu göreve getirilen cariyeler, geceleri de onun yatak odasının önünde nöbet tutarlardı.)

HAZNEDARBAŞI a. Kur. tar. Enderun'da hazine koğuşu denilen birimin başındaki yetkili kişi.
—ANSİKL. Hasodalılar arasından seçilerek haznedarbaşılığa getirilen kişi gerek barış gerekse sefer zamanlarında padişahın yanında bulunur, cuma günleri padişahtan önce camiye giderek onun namaz kılacağı seccadeyi yayardı. Hadım olduklarından kapı ağalığına terfi edebilirler, gerektiğinde kızlarağasının görevlerini vekâleten yürütürlerdi. Enderun'daki bu görevinin yanı sıra, bir de dış maliye haznedarbaşılığı vardı. Onun da görevi dış hazine için gerekli malzeme ve eşyanın satın alınması, korunması ve ilgili yerlere teslimiydi.

HAZNEDARLIK a. Esk. Hazineyi yönetme görevi.

HAZOUMÉ (Paul), beninli yazar (Porto-Novo 1890-Kotonu 1980). Krallıkta önemli görevlerde bulunmuş bir ailedendir. Önceleri öğretmenlik yaptı. 1937'de İnsan müzesi'ndeki görevinden ayrıldı, çok sayıdaki etnografik çalışmasıyla dahomey toplumunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulundu. En tanınmış çalışması *le Pacte de sang au Dahomey*'dir (1937). Kral Abomey'in sarayındaki yaşantıyı anlatan *Doguicimi* (1935) adlı kitapla ilk tarihi afrika romanını yayımladı.

HAZRA → HADRA.

HAZRET, -ti a. (ar. *ḫażret*). **1.** *Esk.* Ön, huzur: *Hazret-i emire arz-ı hal edildi.* **—2.** Dince kutsal sayılan kimselerin adları önüne farsça tamlama kuralınca getirilen san (kısaltılışı Hz.): *Hazreti İsa. Hazreti Ali. Hazreti Muhammet.* **—3.** *Tkz.* Arkadaşlar arasında seslenme sözü olarak ya da bir kimseden adı anılmadan alaylı biçimde söz ederken kullanılır: *Hazret, bu akşam demlenelim mi? Hazret bu gece geç gelecekmiş.*

◆ **hazretleri** çoğl. a. *Esk.* Saygı duyulan kimselerin adlarını ya da makamlarını gösteren sözcükten sonra kullanılır: *Mehmet Efendi Hazretleri. Vezir-i azam hazretleri.*

HAZRETİ MUHAMMET → MUHAMMET.

Hazreti Osman kılıcı, halife Osman'ın demirden yapılmış kılıcı. Topkapı sarayı müzesi'nin Hasoda ya da Hırkai Saadet denilen bölümünde, kutsal emanetlerle birlikte sergilenen kılıcın kını ve kabzası, osmanlı padişahları tarafından değerli taşlarla süslenmiştir.

HAZRO, G.-D. Anadolu bölgesinde Diyarbakır iline bağlı ilçe; 23 971 nüf. (1990); 1 601 km²; 22 köy. Merkezi, Diyarbakır'ın 70 km K.-D.'sunda *Hazro,* 8 048 nüf. (1990). Tahıl. Meyve. Hayvancılık.

HAZÛL sıf. (ar. *ḫazl*'dan *ḫazūl*). *Esk.* Yardım edecek kimsesi kalmamış; çaresiz.

HAZÛLANE be. (ar. *ḫazūl* ve fars. *-āne*'den *ḫazūlāne*). *Esk.* Kimsesiz ve umarsız kalmışçasına, çaresiz bir biçimde.

HAZÛR sıf. (ar. *ḥazer,* çekinmek'ten *ḥazūr*). *Esk.* Çok çekingen, çok dikkatli.

HAZUR NABİ ŞUAYB *(cebel),* Yemen'de yer alan dağ kütlesi; Sana'nın G.-B.'sında, billurlu kayaçlar ve kalın bazalt akıntılarından oluşmuştur. Doruğu, tüm Ortadoğu'nun en yüksek noktalarından biridir (3 760 m).

HAZV a. (ar. *ḥazv*). Ed. Divan şiirinde kafiyeyi oluşturan revi*'den önceki harfin harekesi. (Kafiyeli *"şair"* ve *"mahir"* sözcüklerinde "r", revi'dir. "Ayın" ve "ha" harflerinin "i" harekesiyle okunması kurala uygun kafiyeyi oluşturur. Oysa *"şehr"* ile *"mihr"* sözcükleri yan yana gelse biri "e" ile öteki "i" ile okunduğu için kafiyeli sayılmayacaktır.)

HAZZÂF a. (ar. *ḫazef*'ten *ḫazzāf*). *Esk.* Çanakçı, çömlekçi.

HAZZETME a. Hazzetmek eylemi; hoşlanma.

HAZZETMEK gçz. f. Hoşlanmak; zevk almak: *El şakasından hazzetmem.*

HAZZİ. Mit. Hitit panteonunda dağ tanrısı. Yazılıkaya kabartmalarında, bir başka dağ tanrısı olan Namni'yle birlikte, fırtına tanrısı Teşup'u omuzlarında taşır biçimde betimlenmiştir.

HBs Bağışıkbil. *Hbs antijeni,* Avustralya antijen*inin başka adı.

H.C.H., HEKSAKLOROSİKLOHEKSAN'ın kısaltması.

H.D. → DOOLİTTLE (Hilda).

HE be. *Tkz.* **1.** Evet anlamında kullanılır. **—2.** *He demek,* kabul etmek, onamak (tkz.).

HE a. (ar. *ha'*). Arap abecesinin 27., osmanlı ve fars abecesinin 30'uncu harfi. Ebced hesabında 5 sayısının karşılığıdır. (*Hâ-yı hevvez, hâ-yı resmiye* de denir.)

He Anorg. kim. *Helyum*'un simgesi.

HEAD a. (*baş* anlamında ing. sözc.). Jeomorfol. Çimentoyla sarılı küçük taşlardan oluşan buzul çevresinde toprak akması sonucunda meydana gelen kalıntı yamaç oluşumu.

HEAD (Barclay Vincent), ingiliz nümismat (İpswich 1844-Londra 1914). 1893-1912 arasında British Museum'da para ve madalyalar bölümü muhafızlığı yaptı. Başlıca yapıtları: *Historia Numorum* (Para tarihi) [1887; 2. bas., 1911] ve *Catalogue of Greek Coins in the British Museum* (British Museum'daki yunan paralarının kataloğu) [1873-1906].

HEAD (*sir* Henry), ingiliz nörolog (Londra 1861-Reading 1940). Lokalizasyon akımının aşırılıklarını eleştirdi, her işlev için ayrı bir "merkez" kavramını reddederek, "tercihli koordinasyon odakları" kavramını benimsedi. Duyarlık üzerine yaptığı dikkate değer çalışmalar sonucunda, iki anatomik sistem (epikritik ve protopatik) ayrımı yaptı ve özellikle bedenin duruşuyla ilgili bir vücut modeli tasarlayarak duyumları bu modele göre inceledi. Gerçekte var olmayan bir organın var sanılmasının, merkezi kökenli bir yanılgı olduğu tezini savundu. Sözyitiminin incelenmesini genel bir görüşle ele aldı: ona göre, dil simgesel bir anlatım işlevi olduğu için, sözyitimine uğramış kişide, önceden sözlü bir anlatımı gerektiren her harekette bir bozulma olabilir. Başlıca yapıtları: *Studies in Neurology* (Nöroloji üzerine incelemeler) [1919], *Aphasia and Kindred Disorders of Speech* (Sözyitimi ve benzeri konuşma bozuklukları) [1926].

Head bölgesi (*sir* Henry *Head*'in adından), duyarlığı bir içorganın duyarlılığına tekabül eden deri bölgesi. (Bu içorganın hastalanmasıyla, o kısımdaki deri bölgesi ağrımaya başlar ya da aşırı duyarlı olur. İçorgan duyarlılığıyla deri duyarlılığı arasındaki bu ilişkinin kaynağı henüz bilinmemektedir.)

HEADE (Martin Johnson), amerikalı ressam (Bucks, Pennsylvania, 1819 - öl. 1904), ışık düzenlerinin derin inceliğiyle dikkati çeken, sakin ve yaygın manzara resimleri gerçekleştirdi.

HEANEY (Seamus), irlandalı şair (Castle Dawson, Londonderry, 1939). Acılı bir lirizmle, uygarlık altına gömülmüş ulusal ve bireysel gerçekçilik belirtilerini ortaya çıkarmaya çalıştı (*Wintering out,* 1972; *Bog Poems,* 1975; *After Summer,* 1978; *The Watchman's Flute,* 1978; *Field Work,* 1979; *Sweeney Astray,* 1984; *Station Island,* 1984; *The Haw Lantern,* 1987; *Seeing Things,* 1991).

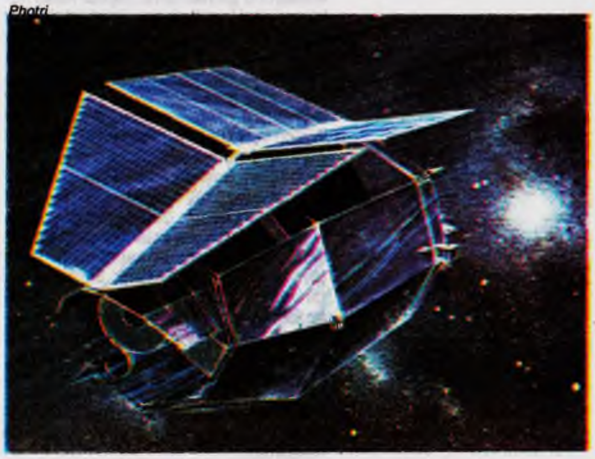
HEAO (*High Energy Astronomical Observatory*'nin kısaltması), amerikan gökbilimsel uydu ailesi. 12 ağustos 1977'de fırlatılan HEAO 1, gökyüzündeki X ışını kaynaklarını araştırmaya başladı; 13 kasım 1978'de yörüngeye giren ve Einstein gözlemevi de denen HEAO 2, 58 cm çapında bir teleskopla bazı özel X ışını kaynaklarının ayrıntılı olarak incelenmesini sağladı; 20 eylül 1979'da fırlatılan HEAO 3 gökyüzündeki γ ışını kaynaklarının incelenmesine ayrıldı. Kütlesi yaklaşık 3 t olan bu araçlar Atlas-Centaur füzeleriyle yörüngeye oturtuldu.

HEARD adası, Hint okyanusu'nda yanardağ kökenli ada, 53°6′ G. enleminde. 1947'den beri Avustralya'ya bağlıdır. Bilim merkezi.

HEARN (Lafcadio), japon uyruklu ingiliz yazar (Lefke, Yunanistan, 1850-Okubo, Tokyo, 1904). Babasıyla (irlandalı) annesi (yunanlı) 1856'da ayrıldılar; bir gözünü okulda kaybetti. Dilencilik, serserilik, gazetecilik yaptı, yazarlığa korku hikâyeleri, anketler (*Opium and Morphia,* 1875) ve çevirilerle (Gautier, Flaubert) başladı. Bir zenci kadınla evlendiği için işsiz kaldı, yur-



Photri



X ışını kaynaklarını incelemek için NASA'nın 13 kasım 1978'de fırlattığı HEAO 2 uydusunun çizimsel resmi



köklü **hebeloma**
(Hebeloma [Myxocybe] radicosa)
[yenebilir]



yanık **hebeloma**
(Hebeloma crustuliniforma)
[yenmez]

U. Edelmann



Friedrich **Hebbel**
Carl Rahl'in yapıtı
Freies Deutsches Hochstift
Frankfurt am Main

dunu terk edip önce Guadeloupe'a, sonra da Japonya'ya gitti. Yeniden evlenebilmek için japon uyruğuna geçti. **Koizumi Yakumo** adını aldı, Japonya'nın bilinmeyen yönleri (*Glimpses of Unfalimiar Japan,* 1894), buddhacı karman kavramıyla batının belirlenimciliği arasındaki ilişkiler üzerinde düşüncelerini yazdı, folklorla ilgilendi. *Kvaidan* (1904) adlı yapıtıyla japon fantastik edebiyatına bir başyapıt kazandırdı (Hearn'ın bu yapıtı, Kobayaşi tarafından sinemaya uyarlanmıştır [1964]).

HEARNE (Thomas), ingiliz tarihçi (White Waltham, Berkshire, 1678-Oxford 1735). 1716'ya kadar Oxford'taki Bodley kitaplığı'nda kütüphanecilik yaptı (o tarihte hannover hanedanına bağlılık yemini etmeyi reddetti); ortaçağ metinleri üzerinde önemli bir sınıflandırma ve basım çalışması gerçekleştirdi. Yayınlarının çoğundan bugün de yararlanılmaktadır.

HEARST, Kanada'da kent, Ontario'nun batısında Kanada'yı aşan otoyolun yanında; 5 200 nüf. Kereste fabrikası.

HEARST (William Randolph), amerikalı siyaset adamı (San Francisco 1863 -Beverly Hills, Kaliforniya, 1951). *New York American* gazetesinin sahibiydi, daha sonra tirajı iki milyonu bulan 40 kadar gazete ve dergiler zincirinin sahibi oldu. Ayrıca, *İnternational News Service*'in (Uluslararası haberler servisi) denetimini de ele geçirdi. Yayınlarında bol resim ve renk kullandı, sansasyon yaratıcı yazılara çok yer verdi, çoğunlukla hayali tehlike haberleri yayan, ama düzenli bir okuyucu kitlesi sağlayan basın kampanyaları düzenledi. Tutucu, alman yanlısı ve tekbaşınacıydı. New York belediye başkanlığı seçiminde MacClellan'a, eyalet başkanlığı seçiminde Hughes'e karşı adaylığını koyduysa da başarısızlığa uğradı.

HEARTFİELD (Helmut HERZFELD, **John** —denir), alman sanatçı (Berlin 1891 - *ay. y* 1968). Kardeşi Wieland Herzfeld ile birlikte Malik yayınevi'ni kurdu (1917), Berlin'de dadacılar grubuna katıldı, fotomontaj tekniğini geliştirdi ve buna etkin bir siyasal nitelik kazandırdı. 1933'te Prag'a göç etti, 1938'de Büyük Britanya'ya geçti, 1950'de Alman Demokratik Cumhuriyeti'ne yerleşti.

HEATH (Edward), ingiliz siyaset adamı (Broadstairs, Kent, 1916). Muhafazakâr Macmillan hükümetinde çalışma bakanıydı (1959-60), Avrupa kuruluşlarıyla müzakereye yetkili mühürhas lordu olarak görevlendirildi (1960-1963), sanayi bakanlığı müsteşarı ve ticaret bakanı oldu (1963-1964). 1965'ten başlayarak liderliğini yaptığı Muhafazakâr parti, 1970 seçimlerini kazandı. Büyük Britanya ekonomisine kesinlikle atılım yaptırmak isteyen Heath, başbakan olunca İngiltere'yi kararlı bir biçimde Avrupa Ortak pazarı'na soktu: 22 ocak 1972'de, Brüksel'de AET ile birleşme anlaşmasını imzaladı. Ancak, enflasyonu gemlemekte güçsüz kalan hükümeti, işçi kuruluşlarına ücret artışlarının sınırlandırılmasını kabul ettiremedi. Bu arada, işsizlik arttı ve enerji krizi İngiltere'yi etkilemeye başladı. Heath, erken seçim kararı aldı, ama seçimlerde yenilgiye uğradı (şubat 1974). İşçi partisi lideri Harold Wilson yeni hükümeti kurdu. 1975'te, Margaret Thatcher, Heath'in yerine Muhafazakâr parti başkanı oldu. Parti başkanlığından ayrıldıktan sonra milletvekilliğini sürdürdü. Öteden beri uğraştığı yatçılık alanında da uluslararası yarışmalara katıldı; ingiliz takımının kaptanlığını yaptı (Amiral kupası 1971, 1979; Sardinya kupası 1980). Orkestralar yönetti. Yazdığı kitaplar: *Old world, new horizons* (1970); *Sailing: A course of my life* (1975), *Music; A joy for life* (1976), *Our Europe* (1990).

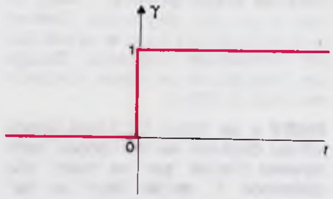
HEATHFİELD → ELIOTT.

HEATHROW, Londra'nın batı semti (Hillingdon borough'u). Londra'nın başlıca havalimanı.

HEAT-SET sıf. (*ısı alan* anlamında ing. sözc.). Graf. sant. Isı etkisiylc çok çabuk kuruyan ve ofset rotatiflerde çok hızlı basımda kullanılan bir mürekkebe denir.
—ANSİKL. Boyalı pigmentler ve sentetik bağlayıcı reçineler dışında, heat-set mürekkeplere, kurutma sırasında buharlaşan, kâğıdın üzerine kuru parlak ve sürtünmeye dirençli bir mürekkep katmanı bırakan eriticiler katılmıştır.

HEAVİSİDE (Oliver), ingiliz matematikçi ve fizikçi (Londra 1850-Torquay, Devon, 1925). Önceleri bir telgraf şirketinde mühendisti. 1874'ten başlayarak, kendini elektrik ve manyetikliği incelemeye verdi. Vektörel çözümleme yöntemlerini geliştirdi (Grassmann'ın kuaterniyonlarından ve çözümlemesinden ayrı olarak) ve Maxwell' in elektromanyetiklik kuramını vektörel terimlerle gösterdi. İyonlanmış bir atmosfer katmanının varlığını ileri süren ve kendi adıyla anılan bir varsayım ortaya koydu.

Heaviside birim basamak fonksiyonu. Siber. Zamanın, $t=1$ anından önce sıfıra ve bu andan sonra 1'e eşit γ fonksiyonu. Heaviside birim basamak fonksi-



yonu, Dirac fonksiyonunun zamana göre integralidir. Doğrusal bir sistemin Heaviside birim basamak fonksiyonuna yanıtı, birim basamak yanıtıdır.

HEAVY METAL a. (ing. *heavy,* ağır ve *metal,* metal'den). HARD ROCK'un eşanlamlısı.

HEBA a. (ar. *hebā'*). **1.** Boşa gitme, hiçbir işe yaramama, yok olma. **—2.** *Esk.* İnce toz, zerre. **—3.** *Bir şeyi heba etmek,* onu boşuna harcamak, ziyan etmek: *Ömrünü gereksiz işlerle heba etmek.* **—4.** *Heba olmak,* boşa gitmek, ziyan olmak: *Yangında bunca emek heba oldu gitti.*

HEBAT ya da **HEPAT.** Mit. Hurri kökenli baştanrıça. Fırtına tanrısı Teşup'un kutsandığı dinsel merkezler olan Kizzuvatna'da (Toros dağları bölgesi), K. Suriye ve Halep'te onun karısı olarak saygı gördü. Hitit panteonunda, Arinna'nın hatti kökenli Güneş tanrıçası'yla eşitlendi. Hebat'ın Teşup'la birlikte en ünlü betimleri, Boğazköy (Hattuşaş) yakınlarındaki açık hava tapınağı Yazılıkaya'dadır. Hebat burada, bir aslanın üzerine basar biçimde, Teşup'a dönük olarak gösterilmektedir.

HEBB (Donald Olding), kanadalı ruhbilimci (Chester, Nova Scotia, 1904-? 1985), McGill (Montréal) üniversitesi'nde araştırmacıydı, 1947'de profesör oldu. Çalışmaları deneysel psikolojiyle psikofizyolojinin buluşma noktasında yer alır. Hareketlendirme ve güdülenim, bunların davranışlar ve algılama süreçleriyle ilişkileri konusunda yeni görüşler geliştirdi. Başlıca yapıtları: *The Organisation of Behavior* (Davranışın düzene sokulması) [1949], *A Textbook of Psychology* (Metinlerle Ruhbilim) [1958].

HEBBEL (Friedrich), alman oyun yazarı (Wesselburen, Holstein, 1813-Viyana 1863). Bir duvarcı ustasının oğluydu. On dört yaşında yetim kaldı ve öğrenimini kendi olanaklarıyla tamamladı. İlk dramı *Judith* (1840) ve onu izleyen iki oyunu *Genoveva* (1854) ve daha gerçekçi bir yapıt olan *Maria Magdalena* (1844) ile tanındı. Tiyatro kuramlarını açıkladığı *Ein Wort über das Drama* (Tiyatro üzerine) [1844] adlı denemesinde, tiyatroyu fikir ile birey arasındaki mücadelenin ifadesi olarak gördü. Hebbel, Almanya'da trajediyle ilgili kanıyı değiştirerek, trajiği metafizik düzeye çıkaran karamsar bir tiyatro yarattı. Paris'te, sonra bir süre Roma'da kaldı (1844-45). Oyunlarında rol alan aktris Christina Enghaus ile evlendi, Viyana'ya yerleşti. Böylece daha klasik tarzda yapıtlar vermesini sağlayan iç huzuruna kavuştu (*Herodes ile Mariamne* [Herodes und Mariamne], 1849; *Agnes Bernauer,* 1852; *Gyges ve yüzüğü* [Gyges und sein Ring], 1855). Son yıllarında, hıristiyanlığın paganlığa karşı zaferini yücelten bir üçleme üzerinde çalıştı (*Nibelungen* [Die Nibelungentrilogie] 1861-62). Günlükleri *(Tagebücher),* ölümünden sonra yayımlandı (1885-1887).

HEBBURN, Büyük Britanya'da (Tyne and Wear) yer, Tyneside'de, Gateshead' in D.'sunda. Gemi yapımı.

HEBDOMON, İstanbul'a bağlı Bakırköy ilçesinin Antikçağ'daki adı.

HEBE. Yun. Mit. Kişileştirilmiş Gençlik; Zeus ile Hera'nın kızı. Ganymedes'in Zeus tarafından kaçırılmasından önce, Olympos'ta tanrılara nektarı bu genç kız sunuyordu.

HEBEFRENİ a. (fr. *hebéphrénie*). Psik. Şizofreninin, özellikle ergenlik çağındakilerde görülen, çabuk yerleşen ve egemen özelliği uymazlık olan ağır biçimi.
—ANSİKL. Hebefreni başlangıçta sinsi bir ilerleme gösterebilir (okulda zorluk çekmek, verim düşüklüğü, hipokondriyak şikâyetlerle birlikte artan yorgunluk hali). Kişilik çözülmesi, bu tutukluk zemini üzerinde hızla yerleşir ve çabucak baskın duruma geçer. Yapısal çözülme etkisini duygusal ve içgüdüsel yaşamda (ilgisizlik, [sevinç ve keder karşısında kayıtsızlık], hareketsizlik, ikiyanlılık, yabancılık duygusu), düşünce etkinliğinde (kesilmeler, fading, durgunluk, tutturma), mantık mekanizmalarında (dağılma), sözdiziminde (yinelemeler, tutarsızlıklar) ve hatta sözcük ve hecelerde de (ekolali [duyulan sözcükleri otomatik olarak tekrarlama], uydurma sözcükler kullanma) gösterir. Hasta ara sıra ya da fark edilmeden ve çoğunlukla açık anlatıma bürünmeyen hezeyan ya da sanrı halleri geçirir. Kapanım zayıftır. Bir bunama durumuna doğru kendiliğinden hızlı bir gelişme görülür.

HEBEİ → HIBEI.

HEBELOMA a. (fr. *hébélome;* yun. *hebe,* gençlik, ve *ioma,* püskül'den). Pas

John **Heartfield**: *Deutsche Eicheln* (1933)
nazi karşıtı afiş maketi *(J. H. Archiv, Berlin)*

Mario Gerardi



rengi sporları ve kirli esmer lamelleriyle belirgin, etli, bazitlimantar.

HEBENNEKA sıf. (ar. *hebenneka*). *Esk.* **1.** Ahmak olduğu halde kendini çok zeki sanan kimse için kullanılır. **—2.** Ahmaklığıyla ün yapmış Yezit adlı bir arabın lakabı.

Heberden düğümleri (ingiliz hekim William *Heberden*'nin [1710-1801] adından). Patol. Parmak uçlarının, özellikle işaret ve orta parmak uçlarının kalınlaşması. Ellerde artrozun belirtisi olarak, parmakların dış yüzünde ikinci ve üçüncü dizi kemiklerin birleşme yerinde görülür. Ortadan ince bir olukla ayrılmış, darı tanesi büyüklüğünde iki şişlik biçimindedir. Ender olarak ağrılı olan bu düğümler, hastalığın gelişimi sırasında ortaya çıkar. Altmış yaşını geçmiş kadınlarda daha sık görülür. Kalıtımsal geçişinin kadında başat, erkekte çekinik olduğu sanılmaktadır (Stecher). Mesleğe bağlı küçük travmalar (piyano, daktilo) düğümlerin oluşumunu kolaylaştırabilir.

HÉBERT (Jacques), fransız gazeteci ve siyaset adamı (Alençon 1757-Paris 1794). 1790'da kurduğu *le Père Duchesne* adlı gazete, Marat'nın öldürülmesi üzerine kapanan *Ami du peuple*'ün yerine aşırı devrimciliğin başlıca organı durumuna geldi. 1791'den başlayarak Cordelierler kulübü'nün etkili bir üyesi olan Hebert, 10 ağustos Komün ayaklanmasına katıldı, aralık 1792'de seçilen Paris komünü'nde savcı yardımcısı oldu ve Girondinler'e karşı amansız bir mücadele verdi. Onikiler komisyonu'nun emriyle tutuklandıysa da (mayıs 1793), Komün'ün tehditkâr bir girişimi üzerine 27 mayısta serbest bırakıldı. Montagnard partisi'nin aşırı devrimci hizbinin lideri oldu. (→ HEBERTCİ.) Şiddetli suçlamalarıyla (14-16 ekim 1793) Marie -Antoinette'in mahkûm edilmesinde rol oynadı. Ilımlılıkla suçladığı Robespierre'in fazla ilerisine gittiğinden tutuklandı, ölüme mahkûm edildi ve giyotine gönderildi (14-24 mart 1794).

HEBERTCİ sıf. ve a. (öz. a. J. *Hébert*'den). Devrimci J. Hébert'in yandaşı olana denir.

◆ sıf. Siyasal hebertcilikle ilgili olana denir.

—ANSİKL. Hebertciler'in Jacobinler grubu, Hébert'in teşvikiyle devrimin güçlenen kanadını oluşturdular ve geride kalmak istemeyen Montagnardlar'ı programlarının bir bölümünü uygulamak zorunda bıraktılar (sonbahar 1793-ilkbahar 1794). Hebertciler, belediyede halkın temsilcisi Chaumette, onun yardımcısı Hébert ve Paris belediye başkanı Pache ile Komün'e egemendiler. Aynı zamanda, Cordelierler kulübü'ne, halk derneklerinin çoğunluğuna ve bunlar yoluyla Paris'in askeri kesimine de egemen oldular. Hebertciler'in gücü bir ölçüde de Hébert'in *le Père Duchesne* adlı gazetesinden kaynaklanıyordu. Hayat pahalılığından ve kıtlıktan yakınan halk yığınları arasında "öfkeliler"in eşit güçte rakibi olan Hebertciler, besin maddelerinin vergilendirilmesini ve müsadere edilmesini isteyerek, stokçuları ihbar ederek, zenginlere karşı yoksulların savaşını ve terör siyasetini savundular. Yönettikleri ayaklanmanın baskısıyla Konvansiyon, terörü "gündeme" getirdi, Devrim mahkemesi'ni güçlendirdi (5 eylül 1793), "devrimci ordu"yu kurdu, kuşkulu kimselere ilişkin yasayla (17 eylül) en yüksek ücretleri saptayan yasayı (29 eylül) onayladı. Hebertciler'in teşvikiyle Paris'te katoliklere karşı zulüm hareketlerine girişildi ve Akıl kültü kuruldu. Aşırı vaatlere dayalı siyasetleri Robespierre ve Halk kurtuluş komitesi açısından tehdit edici bir görünüm aldı; hebertciler, kulüplerin içinde bile bir merkez komitesine bağlı kendi halk dernekleri ağını kurdular. Mart 1794'te, ayaklanma çağrısında bulundular, ancak halk kitleleri bu çağrıyı yanıtlamada kararsız kaldı. Robespierre hebertcilerin elebaşlarını tutuklattırdı. Devrim mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırıldılar ve cezaları 24 martta infaz edildi.

HEBERTCİLİK a. (J. *Hébert*'in adından). Jacques Hébert ve yandaşlarının siyasal öğretisi.

HEBERTCİLİK a. (öz. a. *G. Hébert*'den). G. Hébert'in beden eğitimiyle ilgili doğal yöntemine verilen ad. Daha genel bir biçimde, G. Hébert'in, eylemleri ve yazılarıyla oluşturduğu, aynı zamanda kişinin ahlaki ve toplumsal eğitimini de hedef alan harekete de aynı ad verilir.

HEBOYDOFRENİ a. (fr. *héboïdophrénie*). Psik. Hareketsizlik, iç sönüklüğü, duygunluk körelmesi, basmakalıp uğraşlar ve üzgün kapanımdan meydana gelen bir temel üzerinde topluma karşı şiddetli ve itkisel davranışlarla belirginleşen hastalıklı durum.

—ANSİKL. Heboydofreni, 1885'te K. L. Kahlbaum tarafından tanımlanan ve bazı yazarlara göre şizofreniye, bazılarına göreyse psikopatik kişiliklere yaklaşan belirsiz bir nozografi kavramıdır. Daha çok ergenlerde ve genç erginlerde görülen bu hastalık, çoğu kez ciddi suçluluk edimlerine yol açan sıkıntı ve uyumsuzluk nöbetleri gibi bunalımlara dönüşür.

Hebra kenarlı egzaması → EGZAMA.

Hebra-Kaposi hastalığı, yalnız gebe kadınlarda ender olarak görülen deri hastalığı. (Vücudun büyük kıvrım yerlerinden başlayıp tüm vücudu kaplayan sivilceli kırmızı lekeler halinde bir döküntüdür. Birkaç gün içinde ölüme yol açar.) [Eşanl. UÇUĞUMSU ÇAKMAK.]

HEBRİDES adaları ya da **WESTERN İSLES,** Büyük Britanya'ya bağlı adalar. İskoçya'nın K.-B.'sında, yaklaşık beş yüz ada içeren iki takımada oluşturur: *Western İsles yönetim bölgesi* (2 898 km² ve 29 800 nüf.) içinde yer alan *İnner Hebrides* (Skye ve Mull ile birlikte) ve *Outer Hebrides* (Lewis ve Harris, North ve South Uist). Billurlu kayaçlı bütün bu adalar, Dördüncü Zaman buzullarıyla örtülüdür; sözkonusu buzullar, burada, içinde birçok gölün ve G.-D.'dan K.-B.'ya doğru uzanan fiyordların yer aldığı vadileri biçimlendirmiştir. İkliminin temel özelliği, nemliliği, sık sık sis görülmesi ve çok yumuşak olmasıdır: burada ocak ayı ortalaması +6°C'tır. Adaların iktisadı, temelde, hayvancılığa ve -denizyolu ulaşımının güçlüğüne karşın- balıkçılığa dayanır. Yünlü kumaş üretimi Harris'te hâlâ sürmektedir *(Harris tüviti)*. Turizm önemlidir.

HEBRON → HALİL (EL-).

HEBROS, Meriç'in eski adı.

HECA ya da **HİCA** a. (ar. *hecā'*, *hicā'*). *Esk.* Bir kimseyi sözle yerme; hiciv.

HECAGÛ ya da **HİCAGÛ** a. ve sıf. (ar. *hecā'* ve fars. *gū*'dan *hecā'-gū*). *Esk.* Hiciv yazan, yeren, yergici, taşlamacı.

HECAİ sıf. (ar. *hecā'*, hece ve *-ī*'den *hecā'ī*). Esk. Hece ve hece ölçüsüyle ilgili: *vezn-i hecaı* (hece vezni).

HECAYA çoğl. a. (ar. *hecā'*, hece'nin çoğl. *hecayā*). *Esk.* Heceler.

HECCAV sıf. ve a. (ar. *hicv*'den *heccāv*). *Esk.* Yergi yazan ya da söyleyen kimse: *"Neyzen, kuvvetli heccavdır, fakat şiirlerinde nükte, cinas vardır da, temiz espri yoktur"* (H. Yücebaş).

HECE a. Kendisini oluşturan ses öğelerinin kaynaşmasıyla belirginleşen, sesbirimle sözcük arasında yer alan dil birimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dilbil. *Hece kitabı*, sözcüklerin hecelere ayrıldığı ve çocuklara okuma öğretilirken kullanılan temel kitap. ‖ Her simgenin bir sesbirimi değil de bir heceyi gösterdiği yazım göstergelerinin tümü.

—Ed. *Hece vezni*, ölçünün, hecelerin değeriyle değil de sayısıyla belirlendiği dize türü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Müz. *Hece şarkısı*, her hecenin tek bir notayla seslendirildiği şarkı.

—Sesbilg. Üretici sesbilimde tek başlarına hece oluşturabilen ya da hece merkezi işleri yerine getirebilen seslere verilen ad. ‖ *Hece yazısı*, her grafemin bir heceyi belirttiği yazı dizgesi.

—ANSİKL. Ed. Şiirin birinci dizesinde kaç hece varsa, öteki dizelerin hepsinde o kadar hece vardır. Hece vezni, türk dilinin yapısına uygun bir vezindir. Nazımla söylenen bütün halk verimlerinde, eldeki en eski örneklerden bugünkü halk şiirine kadar, hep bu vezin kullanılmıştır. Eskiden bu vezne "parmak hesabı" ya da "vezn-i benan" (parmak vezni) denirdi.

Hece vezninde dizeler iki ya da daha çok parçaya bölünür. Dizelerin bu bölüm yerlerine "durak" denir. Duraklar, sözcüklerin sonlarına raslatılır; yani, sözcükler, aruz vezninde olduğu gibi, ortalarından kesilemez.

Hece sayısı az olan (4, 5, 6, 7, 8) vezinlerde dizeler ya hiç bölünmez ya da ikiye bölünür; hece sayısı çok olan (9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16) vezinlerde, dizeler ikiye, üçe ya da dörde bölünür.

Hece vezninde kullanılan başlıca kalıplar şunlardır:

5 heceli kalıp: 3+2 ya da 2+3 ya da 5 (duraksız) [her üç şekil de bir arada kullanılabilir];

6 heceli kalıp: 3+3 ya da 6 (duraksız) [her iki şekil de bir arada kullanılabilir];

7 heceli kalıp: 4+3 ya da 3+4 ya da 7 (duraksız) [her üç şekil de bir arada kullanılabilir];

8 heceli kalıp: 4+4 ya da 8 (duraksız) [her iki şekil de bir arada kullanılabilir];

11 heceli kalıp: 6+5 ya da 4+4+3 [her iki şekil de bir arada kullanılabilir];

12 heceli kalıp: 4+4+4 ya da 7+5;

13 heceli kalıp: 4+4+5 ya da 8+5 [her iki şekil de bir arada kullanılabilir];

14 heceli kalıp: 7+7;

15 heceli kalıp: 4+4+4+3;

16 heceli kalıp: 4+4+4+4 ya da 8+4+4 [her iki şekil de bir arada kullanılabilir].

Hece vezninde her kalıbın kendisine göre belli yerlerinde duraklar bulunması, şairleri ister istemez aynı dış ahenge bağlı tutmakta idi. Cumhuriyet döneminde (1933) iki şairimiz (Cahit Sıtkı Tarancı, Ahmet Muhip Dıranas) hece vezninin hiç değişmeyen bu kalıplaşmış duraklarını atarak, bu vezne yeni ahenk olanakları kazandırmışlardır; bu duraksız hece vezni daha sonra başka şairlerce de kullanılmıştır.

Hece vezninin en eski örneklerine Kâşgarlı Mahmut'un *Divanü lügat it-türk* (1072) adlı kitabında rastlanmaktadır. İslamlığın kabulünden sonra, medreseden yetişen türk aydınları, arap ve fars edebiyatlarının etkisine kapılarak aruz veznini kullanmaya (XI. yy.) başlamışlarsa da, halk şairleri, hece veznini günümüze kadar sürdürmüşlerdir. XIX. yy.'ın ikinci yarısında bazı Tanzimat edebiyatı şairleri (Ethem Pertev Paşa, Akif Paşa, Ziya Paşa vb.) bu vezinle birkaç şiir yazmıştır. Hece vezni, aydın zümre sanatçıları tarafından 1897'den bu yana ciddi olarak ele alınıp kullanılmaya başlanmıştır. İlk kez Mehmet Emin (Yurdakul), İkinci meşrutiyet'ten (1908) sonra da Rıza Tevfik (Bölükbaşı) bu vezinle yazmışlardır. İkinci meşrutiyet döneminde başlayan türkçülük (ulusçuluk) akımının etkisiyle, özellikle Birinci Dünya savaşı (1914-1918) içinde, Ziya Gökalp'ın çevresinde toplanan genç şairler ulusal kökenli bu vezni sürekli olarak kullanmaya koyulmuşlar; yabancı kökenli olan aruz vezni bir süre sonra kullanılmaz olmuştur.

—Sesbilg. Hecenin, söz zincirinde her sesbirig birleşiminin temelinde yer alan bir yapı biçiminde ele alınmasına karşın, fiziksel nitelikleri kesin olarak kanıtlanamamıştır. Bu nedenle, heceye genellikle yalnızca sesbilimsel ya da ruhbilimsel bir özellik yakıştırılır. Hece yapısının temel ilkesi oluştuğu öğelerin karşıtlığına dayanır Yeğinliğin doruğunu oluşturan, bu neden-

le de en çok duyulan öğeye "merkez" ya da "çekirdek" denir. Bu işlevi genellikle ünlüler üstlenir. Ancak, kimi ünsüzlerin hece merkezi işlevi gördüğü diller de vardır. Örneğin, çekçedeki kent adı *Brno* ve ingilizce *cotton* sözcükleri iki hecelidirler ve /r/ ile /n/ ünsüzleri hece merkezini oluştururlar. Hecenin merkezini oluşturan ünlü ve ünsüzlere merkezcil sesbirim ya da hecebirim adı verilir. Bu işlevi üstlenmeyen sesbirimlere de ikincil sesbirim ya da "yan" birim denir. Birçok dilde ünsüzler ikincil sesbirim niteliğini taşır. Hece, genellikle bir merkezle bir ya da birçok "yan" birim içerir.

Hecenin özelliği, dilden dile değişen sesbilimsel kurallar bütünüyle tanımlanır. Açık hece (söylenen bir ünlüyle biter) tek bir ünlüden oluşabilir: bir ya da birçok ünsüzü izleyen ünlü de açık hece niteliğini taşıyabilir: kapalı hecenin (söylenen bir ya da birçok ünsüzle biter) çeşitli birleşimleri vardır. Evrensel tek hece tipi açık hecedir, ancak kullanım sıklığı dilden dile değişir. Örneğin bu sıklık, fransızcada % 76, ispanyolcada % 72, türkçede % 60, ingilizcede % 40, almancadaysa % 37'dir. İngilizce ve almancanın tersine fransızca, ispanyolca ve türkçenin hece dizgesi açık hecelerin sıklığıyla belirginleşir.

HECECİ sıf. ve a. Şiirlerini hece ölçüsüyle yazan şair için kullanılır.

Hececiler ya da **Beş hececiler,** Milli edebiyat döneminde hece vezniyle ürün veren beş türk şairinin (F. N. Çamlıbel, H. F. Ozansoy, O. S. Orhon, Y. Z. Ortaç, E. B. Koryürek) ortak adı. Hecenin beş şairi de denir. Sade türkçeyle ürün veren Hececiler, hece veznini kendilerinden bir önceki kuşağın temsilcisi M. E. Yurdakul'dan daha başarıyla kullandılar. Doğa ve sevgi temalarını geniş bir biçimde işlediler. Zaman zaman yurt gerçeklerini konu edindiler. Şiir yanında manzum hikâye, manzum tiyatro türünde ürünler de verdiler.

HECECİLİK a. Dilbil. Hecelere dayanan yazı dizgesi.
—Ed. Türk halk şiirinde olduğu gibi, hece sayısına dayanan nazım.

HECELEME a. Dilbil. Söz zincirinin bir dizilişini hecelere ayrıştırmaya dayanan işlem.
—Nörol. ve Ruhbil. *Heceleme bozukluğu,* çeşitli afazi biçimlerinde rastlanan, bir sözcüğü oluşturan harfleri sırasıyla söyleyebilme yeteneğinden yoksunluk.

HECELEMEK g. f. **1.** Bir sözcüğü hecelere ayırarak söylemek. **—2.** Bir yazıyı hecelere ayırarak okumak.

◆ **heceletmek** ettirg. f. Bir sözcüğün hecelerini teker teker söyletmek ya da böyle okunmasını istemek.

HECELETMEK → HECELEMEK.

HECELİ sıf. *Say. sıf.* + *heceli,* hecesi belirtilen nicelikte olan: *Bir heceli sözcükler.*

HECELİK a. Sesbilg. Hecenin merkezi olarak işlev gören sesbirim.

HECHT (Ben), amerikalı gazeteci, yazar ve senaryocu (New York 1894 - *ay. y.* 1964). Başarılı oyun ve roman yazarı, romanlarıyla sanat için sanat estetiğine bağlılığını gösterdi (*Erik Dorn,* 1921; *Gargoyles,* 1922; *1001 Afternoons in Chicago,* 1922). İlk senaryosunu 1927'de Josef von Sternberg için yazdı: *Underwold.* Çoğu kez Charles MacArthur ile birlikte çalışarak, Lewis Milestone'un (*The Front Page,* 1931), Howard Hawks'ın (*Alkapon* [Scarface], 1932), William Wylerin (*Ölmeyen aşk* [Wuthering Heights], 1939), Alfred Hitchcock'un (*Aşktan da üstün* [Notorius], 1946), Charles Vidor'un (*Silahlara veda* [A Farewell to Arms], 1957) bazı önemli filmlerinin başarısına katkıda bulundu. Kendisi de, Charles MacArthur'un işbirliğiyle birçok film çevirdi: *Crime without Passion,* 1934; *The Scoundrel,* 1935, vb. Ayrıca, tiyatro oyunları, bir özyaşamöyküsü (*A Child of the Century,* 1954) ve bir de yazışmalar kitabı (*Letters from Bohemia,* 1964) yayımladı.

Hecht tepkimesi, frenginin teşhisinde kullanılan ve hemoliz esasına dayanan serum tepkimelerinden biri. (Pek duyarlı olmadığı ve her zaman aynı sonucu vermediği için terk edilmiştir.)

HECİN DEVESİ → DEVE.

HECİNSÜVARİSİ a. Ask. Afrika'da, binek hayvanı olarak hecin adı verilen deveyi kullanan asker.

HECKE (Erich), polonyalı matematikçi (Buk, Poznań yakınlarında, 1887 -Kopenhag 1947). Göttingen'de Hilbert ve Klein'ın asistanlığını yaptı, Hamburg Üniversitesi'nde matematik dersleri verdi (1919'dan başlayarak). Aynı zamanda hem sayılar kuramı, hem de eliptik fonksiyonlarla ilgilenerek, asal sayılarla analitik fonksiyonlar arasında yeni ilişkiler buldu.

HECKEL (Erich), alman ressam ve gravürcü (Döbeln 1883-Radolfzell 1970). Die Brücke grubunun kurucularındandı; bireşimci ve keskin hatlı gravürlerinde (özellikle dikkate değer tahta gravürlerinde) ve önceleri göz alıcı, sonraları oldukça ağırbaşlı renkler kullanarak yaptığı resimlerinde kaygılı bir dünya görüşünü dile getirdi. Sanatı, Birinci Dünya savaşı'ndan sonra, daha geleneksel bir figür yapısına doğru gelişti.

Heckscher-Ohlin teoremi (isveçli iktisatçılardan Eli F. *Heckscher* [1879-1952] ile Bertil *Ohlin**'in adlarından), bir ülkenin, en çok sahip olduğu üretim etmenini ya da etmenlerini yoğun bir biçimde kullanabileceği üretim dallarında uzmanlaşmasının, o ülke için yararlı olacağını, uluslararası mübadeleler kuramı çerçevesinde, ortaya koyan teorem.

HECR → HİCR.

HECU, Kuzey Kore'de liman kenti, il merkezi, Sarı deniz kıyısında; 195 000 nüf. (1987). Ticaret merkezi. Balıkçılık. Bakır metalürjisi. Çimento fabrikası.

HEÇOK a. (ing. *hedgehog,* kirpi'den). Ask. denizc. 1942'de yapılan ve denizaltılara karşı savaşta kullanılan bir tür havantopu; diğer havantoplarının tersine, geminin pruvasına doğru, sonarın etkinlik bölgesinde atış yapmayı sağlar. (Günümüzde heçokun yerine daha güçlü silahlar, özellikle de roketatarlar kullanılır.)

HEDA (Willem Claesz), hollandalı ressam (Haarlem 1594 - öl. 1680'e doğr.). Çizgilerindeki kesinlik, renklerinin ölçülülüğü ve patlarının yoğunluğuyla hayranlık uyandıran natürmortlar yaptı. Bazen ona Chardin'in bir öncüsü gözüyle bakılmıştır. Yapıtları, Avrupa'nın belli başlı müzelerinde, özellikle Louvre'da sergilenmektedir *(Bir tatlı servisi).*

Willem Claesz **Heda**
Bir tatlı servisi (1637)
Louvre müzesi, Paris

photothèque des Musées nationaux



HEDÂHİD çoğl. a. (ar. *hüdhüd*'ün çoğl. *hedâhid*). *Esk.* İbibikler, çavuşkuşları.

Hedammu efsanesi, Kumarbi ve Teşup'un çekişmesi ile ilgili hitit efsanesi. Teşup tanrısal krallığının başına geçince Kumarbi bunu çekemez. Egemenliği tekrar ele geçirmek için Hedammu adında, dört başlı, yılan vücutlu bir canavar yaratır (yunan mitolojisinde: Typhon). Tanrılar arasındaki bu savaşım Teşup'un yengisiyle sonuçlanır.

HEDAYA çoğl. a. (ar. *hediyye*'nin çoğl. *hedaya*). *Esk.* Hediyeler, armağanlar.

HEDBERG (Tor), isveçli yazar (Stockholm 1862 - *ay. y.* 1931). Stockholm Kraliyet tiyatrosu yöneticiliğinde bulundu (1910-1921). İsveç akademisi'ne üye seçildi (1922), gerçekçi öykü ve romanlarında derin bir ruhbilimsel kavrayış gösterdi (*Paa Torpa gaard,* 1888). *Johan Ulfstjerna* adlı dramında (1907), finlandiyalı Eugen Schauman'ın rus vali Bobrikov'a karşı düzenlediği suikasttan esinlendi.

HEDBERG (Karl OLOF, **Olle** —denir), isveçli yazar (Norrköping 1899 - Tveggesjö, Östergötland, 1974). Burjuvazi çevrelerinin hicvinden oluşan romanlarında, ahlak ve din sorunları üzerinde durur (*Rymmare och fasttagare,* 1930; *Bekänna gärg,* 1947 vb.).

Hedda Gabler, İbsen'in dramı (1891). İdealden ve aşktan yoksun bir kadın, intihar edinceye kadar kahramanlık komedisi oynar.

HEDEBY ya da **HAİTHABU,** Vikingler'in Kuzey denizi'yle Baltık denizi arasında transit ticarette yararlanmış oldukları en büyük ticaret kenti (800 - 1 000). 1050' de Harald Hårdråde'ın yaktırdığı kent, o tarihten sonra terk edildi. Günümüzde arkeolojik bir sittir.

HEDEF a. (ar. *hedef*). **1.** Atmalı ya da ateşli silahlar için atışta nişan noktasını oluşturan gereç. (Bk. *ansikl.* böl. Ask.) **—2.** Nişan alınan somut nokta: *Kurşun hedefi buldu.* **—3.** Bir kimsenin, bir topluluğun eyleminin yöneldiği amaç, sonuç: *Ticaret politikasının hedeflerini belirlemek. Hedefinize ulaşmak pahasına da olsa bunu yapmamalısınız. Hedeflerimiz nelerdir?* **—4.** Bir eyleme konu olan, o eylemin yöneldiği kimse ya da nesne: *Saldırının gerçek hedefi bendim. Bütün eleştirilerin hedefi birinci olan filmdi.* **—5.** Bir tanıtma kampanyasının, bir pazar araştırmasının vb. ulaşmak istediği topluluk: *Hedefimiz 12-16 yaş grubudur.* **—6.** *Bir şeyi hedef almak,* onu nişangâh olarak belirtmek; ulaşılmak istenen bir ereğe doğru yönelmek; yermek, yıpratmak ya da eleştirmek için bir kimseyi karşısına almak. ‖ *Bir şeye hedef olmak,* hoş olmayan, can sıkıcı bir davranışa uğramak.
—*Esk. Hedef-i âmâl,* varılmak istenen nokta.
—Ask. Ateşle dövülecek (atış, bombalama) ya da harekât ve çarpışmayla (saldırı) ele geçirilecek olan nokta, hat ya da arazi bölgesi. ‖ *Hedef kıtası,* gerçek mermilerle atış yapılmayan, tek taraflı bir savaş tatbikatında düşmanı simgeleyen özel görev kuvveti. ‖ *Hedef listesi,* olası tüm kara ve hava hedefleriyle ilgili belgeler. (Fotoğraflar, yapı planları, hava ve iklim koşulları gibi muhtemel hedeflerle ilgili tüm belgeler genellikle istihbarat servisleri ve hava kuvvetlerinin keşif birlikleri tarafından sağlanır. Birlikler de bunları gerektiğinde kullanacak biçimde değerlendirirler.) ‖ *Hedef noktası,* atışlarda kullanılan hedefin merkez noktası. ‖ *Hedefi on ikiden vurmak,* mermiyi bu noktaya isabet ettirmek. ‖ *Canlı hedefler,* askeri birlikler ya da sivil halkı içine alan yerleşim bölgeleri gibi hedef türü. ‖ *Cansız hedefler,* taktik ve stratejik hedefleri içeren ve silah deposu, köprü, havaalanları, yollar gibi önemli yer ve yapıları içeren hedef türü. ‖ *Düşman hedef kıtası,* tatbikat ya da manevralarda, saymaca olarak daha güçlü birliklere kar-

şılık düşen küçültülmüş öğelerce temsil edilen düşman. (Düşmanın gerçek büyüklükte temsil edildiği tatbikata *iki taraflı tatbikat* denir.) || *Gözetleyici hedef şebekesi*, batarya için atış konusunda, gözetleyicinin yaptığı düzeltmeleri ateş edecek toplara göre değiştirmeye olanak veren grafiksel atış yöntemi. || *Hava hedefi*, hava ateşlemelerine bağlı tüm hedefler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ask. denizc. *Hedef değiştirmek*, bir hedefi izlemekten vazgeçerek, atış için başka bir hedef seçmek. || *Hedef halatı*, hedef çekmekte kullanılan halat. || *Hedef taksım etme*, bir filoda bulunan gemilerin ya da bir gemideki her topun ayrı ayrı hedefler üzerine ateş etmesi.

—Fişekç. *Hedef tablası*, mermi yoluna dikey konumda gerili bakır tellerle donatılmış çerçeve. (Mermi, telleri koparark elektrik akımını keser ve böylece bir kronometrenin çalışmasını sağlar. Çift hedef tablası hız ölçümüne yarar.)

—Jeod. *Hedef levhası*, kimi kez yer ölçümü işlemlerinde kullanılan ve bir jalonun sapı boyunca hareketli, genellikle kırmızı ve beyaz olan, iki renkli levha.

—Sil. *Hedef kâğıdı*, atış eğitiminde hedef olarak kullanılan karton levha.

—Tem. parç. ve Çekird. fiz. Çarpışmaları incelemek ya da farklı parçacıklar üretmek için, devinim halindeki bir parçacık demetinin darbe etkisinde bırakılan temel madde birimi (atom, çekirdek, nükleon). — Bu birimler kümesi, yani geçilen madde kalınlığı. — Bu maddeyi içeren düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Ask. havc. *Hedef uçak*, hava atış eğitiminde hedef görevi yapan uçak. (Günümüzde robot uçaklar ya da benzeri özel aygıtlar hedef uçak olarak kullanılır. Bunlar atış eğitiminde çekilerek devindirilen, havayla şişirilmiş balonların yerini aldı.)

—Endokrinol. *Hedef hücre* ya da *hedef organ*, ALICI'nın eşanlamlısı.

—Hematol. *Hedef alyuvar*, merkezde ve çeperde yoğunlaşmış hemoglobinin hücre içindeki dağılımına bağlı olarak, hedef tahtası görünümü almış alyuvar. (Bazı hemolitik anemilerde ve talasemilerde rastlanır.)

—İletiş. *Hedef kitle*, bir mesajın ulaşması amaçlanan belirli bir grup ya da kitle.

—Reklamc. *Hedef kitle*, bir ürünün, bir hizmetin yöneleceği seçilmiş kitle.

—ANSİKL. Ask. Ateşsiz silahlar için (yay, arbalet,mızrak) kullanılan son derece değişik modellerden sonra, ateşli silahlar için standart hedefler oluşturuldu. Bu hedefler, üzerinde çeşitli şekiller, iç içe daireler bulunan beyaz kartonla kaplı hafif tahtadan bir çerçeve ya da doğal büyüklükte tahta siluetler biçimindedir. Hava hedefleri, havadan bombalanmak üzere yere işaretlenmiş ya da inşa edilmiş hedeflerle, havada iken ateş edilmek üzere kullanılan rüzgâr tulumlarından oluşur. Hareket halindeki uçaklara ya da dronelere uzun bir iple bağlanarak havada hareket ettirilen bu tulumlara, diğer uçaklar ya da uçaksavar silahlarıyla ateş edilir. Deniz topçu hedefleri, gemi siluetleri ya da römorkörle çekilen pano biçimindedir. Modern savaş koşullarına benzetmek için yatar-kalkar, sabit, döner, hareketli vb. denilen ve sürekli hareket eden, görünüp kaybolan çeşitli hedefler kullanılır. Ayrıca atış eğitiminde her silahın kendine özgü atış görevi için çeşitli hedef türleri vardır. Bunlar *on ikili daire hedefi, baş hedefi, boy hedefi* gibi, genellikle sabit hedeflerdir.

• Hava hedefleri, taktik hedefler ve stratejik hedefler biçiminde ikiye ayrılır. Taktik hedefler, belirli bir muharebeyle (silah, cephane ve mühimmat depoları, kara ya da deniz ulaşım kavşak noktaları, yerdeki uçaklar, düşman havacılığı altyapıları); stratejik hedeflerse savaşın gidişatıyla (silah sanayisi, enerji ikmal kaynakları, büyük yerleşim bölgeleri) ilgili hedeflerdir.

—Tem. parç. ve Çekird. fiz. Sıvı hidrojenli bir hedef yalnız proton ve elektron taşır. Çoğu kez kalın olan ağır metal hedefler, parçacık üretmede kullanılır. Nükleer tepkimeleri incelemek için genellikle çok ince hedefler gerekir. Kutuplanmış hedeflerle, çok düşük sıcaklıkta, çekirdek spinlerinin seçimli yönelimi elde edilir.

HEDEFE a. Denizc. Pusuladan kerteriz almada kullanılan, dürbünlü ya da çıplak aygıt.

HÉDELİN (François) → AUBİGNAC.

HEDEMORA, İsveç'te (Kopparberg) kent, Dal ırmağı kıyısında; 19 000 nüf. 1446'da kurulan Hedemora, Dalarna'nın en eski kentidir. XV. yy.'da yapılmış kilise (duvar resimleri). Tarih ve arkeoloji müzesi.

HEDENBERGİT a. (fr. *hédenbergite*; isveçli kimyacı *Hedenberg*'in adından). Miner. $CaFeSi_2O_6$ formülünde doğal demir ve kalsiyum silikat; monoklinik piroksenler grubunda yer alır.

HEDENVİND-ERİKSSON (Gustav), isveçli yazar (Alanäs, Jämtland, 1880-Stockholm 1967). Tarım işçiliği, ray yerleştiriciliği, gemicilik ve çiftçilik yaptı; isveçli proleter yazarların ilk kuşağının temsilcisidir. Romanları genellikle sanayi devrimi karşısındaki insan üzerine bir düşündür (*Un rêve dans la nuit du siècle* [fr. çev.], 1919; *Contes du Jämtland* [fr. çev.], 1941); ancak, yazar kaynağını efsanelerden ve halk geleneklerinden aldığı romanlarında lirikleşir (*la Saga de Jorm* [fr. çev.], 1949).

HEDER a. (ar. *heder*). **1.** Boşa gitme, ziyan olma. **—2.** *Esk.* Bir cinayetin, dökülen kanın cezasız, karşılıksız kalması. **—3.** *Bir şeyi heder etmek*, çok daha iyi değerlendirilebilecek, yararlanılabilecek bir şeyi boşa harcamak; ziyan etmek. **—4.** *Heder olmak*, değerli, yararlı bir şey sözkonusuysa, boşa harcanmak; ziyan olmak: *Bunca para heder oldu gitti.*

HEDERA a. (*sarmaşık* anlamında lat. sözc.). Latin yazıtlarında sık rastlanan yaprak biçiminde noktalama.

HEDERA, İsrail'de kent, kıyı ovasında, Hayfa ile Tel-Aviv - Yafa arasında; 32 200 nüf. Doğu Avrupa'dan gelen öncüler, 1890'da kenti kurdular ve bölgede geniş portakal bahçeleri düzenlediler. Kırtasiye. Taşıt lastiği. Besin sanayileri.

HEDERAGENİN a. (fr. *hédéragénine*'den). Org. kim. Hederinin formülü $C_{30}H_{48}O_4$ olan aglükonu.

HEDERİN a. (fr. *hédérine*; lat. *hedera*, sarmaşık'tan). Org. kim. ve Eczc. Sarmaşığın *(Hedera helix)* zehirli glukoziti; suyla ayrıştırılması hederagenin, arabinoz ve ramnozu verir. (Damardaraltan ve alyuvar eriten bir etkisi vardır.)

HEDGİNG a. (ing. sözc., örtünme, korunma, kendini güvene alma). Uluslarar. ikt. Kambiyo piyasasında, bir mal varlığına ilişkin öğelerin değerini, bir referans parası üzerinden kendini güvenceye almaya dayanan işlem.

HEDİ a. (ar. *hedi*). Hac sırasında kesilen kurban. (İhramlıyken havyan öldürmek, traş olmak, ihram giysisini çıkartmak vb. kurallara aykırı davranışlar yüzünden ceza ve kefaret olarak kesilen hayvanlara da "hedi" denilir. Kurban* için öngörülen koşullar, hedi için de geçerlidir.)

HEDİK a. (erm. *hedig*). *Yörs.* Kaynatılmış buğday.

—Folk. *Hedik töreni* → DİŞBUĞDAYI.

HEDİN (Sven), isveçli kâşif (Stockholm 1865 - *ay. y.* 1952). Son büyük kâşiflerden biri olan Sven Hedin, XIX. yy.'ın sonunda Asya haritasında kalan "boşlukları" doldurmak için büyük emek harcadı. Uppsala, Berlin ve Halle üniversitelerinde öğrenim gördükten sonra, 1885'te İran ve Mezopotamya'yı, 1890-91'de de Türkistan'ı dolaştı. 1893-1897 arasında yaptığı ilk büyük seferinde, Lob Nor çukurundan ve Tibet'ten geçerek Orenburg'dan Pekin'e kadar bütün Asya'yı dolaştı. Gobi çölü yoluyla tekrar Sibirya'ya döndü. 1899 -1902 seferinde, Doğu Çin'de birçok eski sitenin kalıntılarını buldu, fakat Lasa' ya kadar gidemedi. 1905-1908 arasındaysa, Transhimalaya'yı keşfe çalıştı (bu dağ silsilesinin ilk kez tam bir betimlemesini yaptı) ve İndus ve Satlec'in kaynaklarını saptadı. 1927-1928 arasında, Çin'in batısında bir çin-isveç ortak araştırma seferinin ilk safhasına katıldı.

HEDİYE a. (ar. *hediyye*). **1.** Bir kimseye karşılık almadan verilen şey; armağan: *Hediye paketi. Sana bir hediyem var. Yılbaşı hediyesi.* **—2.** Kuran için, fiyat. (Sonradan bütün kitaplar için kullanılmaya başlanmıştır.) **—3.** *Bir şeyi (bir kimseye) hediye etmek*, onu (bir kimseye) armağan olarak vermek.

—*Esk. Hediye-i behiye* güzel hediye. || *Hediye-i dendan*, diş kirası.

—Md. huk. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tar. *Hediye beha*, Tanzimat'tan önceki devlet düzeninde halktan toplanan ve vali, beylerbeyi gibi yüksek düzeydeki görevlilerin bir yerden başka bir yere atanmaları halinde verilen para, bir çeşit yolluk. (Bu uygulama Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.)

—ANSİKL. Med. huk. Nişanlanma sırasında verilen hediyeler nişanın bozulmasıyla geri istenebilir. Hediye, yüzük, bilezik, altın gibi ekonomik değeri olan eşyaları kapsar. Nişanlılık ilişkisi sürerken ya da evlendikten sonra hediyeler geri istenemez. Nişan bozulur veya nişanlılardan biri ölür veya gaipliğine karar verilirse, nişanlıların birbirlerine veya ana ve babanın ya da onlar gibi hareket edenlerin diğer nişanlıya vermiş oldukları mutad dışı hediyeler verenler tarafından geri istenebilir. Hediye aynen mevcut değil ise, karşılığı iade edilir (Türk Med. k.'nun, 14.11.1990 tarih ve 3678 sayılı yasayla değişik 86. md.).

HEDİYELİK sıf. Armağan olarak verilmek üzere hazırlanan, armağan olacak nitelikteki şey için kullanılır: *Hediyelik eşyalar.*

HEDİYETEN be. (ar. *hediyye*'den *hediyeten*). *Esk.* Hediye ya da bahşiş olarak: *Hediyeten vermek.*

HEDLEY (William), ingiliz mühendis (Newburn, Newcastle yakınında, 1779 - Lanchester, Durham yakınında, 1843). Blackett'in yönetimi altında, trenlerin ceri için basit sürtünmeyle aderans ağırlığının kullanılmasının olanaklılığını kanıtladı ve bu ilkeye dayanarak çalışan *Puffing Billy* (1813) adlı ilk lokomotifi gerçekleştirdi, Puffing Billy 1864'e kadar çalıştı.

HEDM a. (ar. *hedm*). *Esk.* **1.** Yıkma, tahrip etme: *Hedm-i redm* (yıkma, açma). **—2.** *Hedm etmek, eylemek*, yıkmak: *"Anı hedm etmeğe memur olmakla varıp hedm eyledi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.)

HEDMARK, Norveç'in güney-doğusunda yönetim bölgesi, Mjøsa gölünün D.'sunda; 27 388 km^2; 186 909 nüf. (1990). Merkezi *Hamar.*

HEDONİST sıf. (fr. *hédoniste*). HAZCI'nın eşanlamlısı.

HEDONİZM a. (fr. *hédonisme*). HAZCILIK'ın eşanlamlısı.

HEDTOFT (Hans), danimarkalı siyaset adamı (Århus 1903 - Stockholm 1955). Sosyal demokrat parti genel sekreteriyken (1935), Folketing'e milletvekili seçildi. Alman işgali sırasında Direniş'e katıldı. Kurtuluş'tan sonra kurulan koalisyon hükümetinde çalışma bakanı (1945-1947), iki kez başbakan (1947-1950 ve 1953-1955) oldu ve ülkesinin Kuzey Atlantik paktı'na girmesine katkıda bulundu.

HEDWİG (Johann), alman botanikçi (Kronstadt, günümüzde Braşov, Romanya, 1730 - Leipzig 1799). Kriptogaminin yaratıcısı olarak kabul edilir. Yapıtları: *Fundamentum historiae naturalis muscorum frondosorum* (Yapraklı karayosunları doğabiliminin temelleri) [1782-83], *Specieis Muscorum Frondosorum* (Eğreltiotlarının cins ve türleri) [1801] vb.

HEDWİGE ANJOULU (Kraków 1374 - *ay. y.* 1399), Polonya kraliçesi (1384 -1399), Macaristan ve Polonya kralı Lajos I'in küçük kızı. Polonya soylularının ve rahipler sınıfının muhalefeti karşısında nişanlısı Avusturyalı Wilhelm'den vazgeçti. Polonya tahtına çıkarak, Macaristan ile arasındaki kişisel birliği bozdu. 1384'te Kraków'da "kral" *(rex)* olarak taç giydikten sonra , 1386'da Litvanya grandükü Jagellon ile evlendi. Vaftiz olan grandük bu evlilikle Polonya kralı durumuna gelerek Władysław II Jagellon adını aldı. Polonya ile Litvanya arasındaki henüz kişisel bir nitelik taşıyan birliği (iki ülke arasında gelecekteki siyasal kaynaşmanın ön belirtisi) perçinleyen bu evlilik. Litvanya'nın hıristiyanlaştırılmasına da yol açtı.

HEDYCHRİDİUM a. (yun. *hedykhroos,* güzel renkli'den). Parlak renkli, iğneli, küçük zarkanatlı böcekleri içeren cins. (Larvası başka zarkanatlılarda asalak yaşar. *Chrysididae* familyası).

HEDYSARUM a. (yun. *hedysaron,* korunga'dan). Gerçek korungaya *(onobrychis)* çok benzeyen ve ispanya korungası denen yem bitkisinin bilimsel cins adı.

HEEMSKERK (Theodorus), hollandalı siyaset adamı (Amsterdam 1852 - Utrecht 1932). Avukat ve 1901-1908 arasında karşıdevrimci Amsterdam milletvekili. 1908 -1913 arasında, toplumsal alanda yasal düzenlemeler yapan hıristiyan koalisyon hükümetine başkanlık etti ve sonra da çeşitli bakanlıklarda bulundu.

HEEMSTEDE, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) yer, Haarlem yerleşme alanının güneyinde. Konut merkezi ve çiçek yetiştiriciliği. Flora sergileme parkı.

HEER a. (*kara ordusu* anlamına gelen alm. sözc.). Ask. Bundeswehr'in kara kuvvetlerine verilen ad.

HEER (Oswald), isviçreli paleontolog (Niederuzwil 1809 - Lozan 1883). Zürich Polytechnicum'unda profesörlük (1836), aynı kentin botanik bahçesinde yöneticilik yaptı. Yapıtları: *Flora Tertiaria Helvetiae* (İsviçre'nin üçüncü jeolojik devir florası) [1854-1859], *Urwelt der Schweiz* (İsviçre'nin ilkel dünyası) [1865], *Flora Fossilis Arctica* (Kutup bölgelerinin fosil florası) [1868-1883]. Bu son yapıtı, Nordenskjöld' in topladığı belgelere dayanır.

HEERENVEEN, Hollanda'da (Friesland) kent, Leeuwarden'in G.'inde; 35 300 nüf. Tekstil ve besin sanayileri. Makine sanayisi. Bisiklet. Kimya.

HEERHUGOWAARD, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) kent, Alkmaar'ın K. -D.'sunda; 22 000 nüf.

HEERİNGEN (Josias VON), alman general (Kassel 1850 - Berlin 1926). Prusya savaş bakanlığı yaptı (1909-1913), alman askeri gücünü takviye eden yasalar çıkarttı, Vosges ve Aisne'de VII. Ordu'ya (1914 -1916), sonra kıyı savunmasına komuta etti. 1918'den sonra da milliyetçi eski muhariplerin başkanlığına getirildi.

HEERLEN, Hollanda'da (Limburg) kent, Aachen'ın K.-B.'sında; 92 000 nüf. Roma kaplıcalarının kalıntıları. Eski maden kömürü üretim merkezi. Metalürji. Makine sanayisi.

HEEZEN (Bruce Charles), amerikalı okyanusbilimci (Vinton, İowa, 1924 - öl. İzlanda açıklarında 1977). Okyanus derinliklerinin ayrıntılı harita uzmanı ve Orta Atlantik riftinin bulucusu. Levhalar tektoniğinin hazırlanmasına temel olan çalışmalar yaptı.

HEFEİ → HIFEİ.

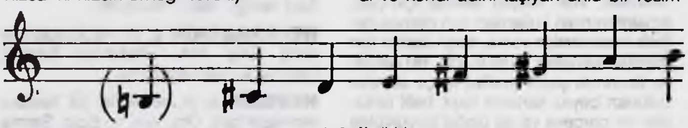
HEFEVAT çoğl. a. (ar. *hefve*'nin çoğl. *hefevat*). *Esk.* **1.** Sürçmeler, ayak kaymaları. **—2.** Yanılmalar, yanlışlıklar.

HEFNER-ALTENECK (Friedrich VON), alman elektroteknisyen (Aschaffenburg 1845 - Biesdorf, Berlin yakınında, 1904). Siemens doğru akım makinesinin tambur biçimli indüvisini buldu (1873).

HEFT sıf. (fars. *heft*). *Esk.* **1.** Yedi. **—2.** *Heft-âbâ,* yedi baba; yedi âlem: || *Heft -ahter, heft-banu, heft-ecram, heft-ejdeha,* yedi gök cismi; Ay, Güneş, Merih, Müşteri, Utarit, Zühal, Zühre. || *Heft-âsman,* yedi kat gök. || *Heft-ayine,* yedi yıldız. || *Heft -cûş,* altın, bakır, çinko, demir, gümüş, kalay, kurşunun eritilmesiyle oluşan alaşım. ||*Heft-dane,* aşure pişirmede kullanılan yedi tahıl çeşidi. || *Heft-derya, heft-muhit,* yedi deniz; Büyük Okyanus, Atlas okyanusu Akdeniz, Karadeniz ile Hazer, Aral ve Taberiye gölleri. || *Heft-devr,* yaratılıştan kıyamete dek geçecek olan yedi devir. || *Heft-elvan,* yedi renk; Hz. İsa'ya gönderildiğine inanılan yedi çeşit yemek; türlü. || *Heft-endam,* yedi organ; baş, göğüs, karın, iki el, iki ayak. || *Heft-gâne,* yedi tane, yedi türlü olan. || *Heft-hum,* cennetin yedi katı. || *Heft-hun,* cehennemin yedi katı. || *Heft-iklim, heft-kişver,* Batlamyus'un ayırdığı dünyanın yedi bölgesi. || *Heft-kalem,* yedi yazı çeşidi; muhakkak, nesih, reyhani, rıka, sülüs, tâlik, tevki. || *Heftkâr,* yedi türlü iplikle dokunmuş kumaş. || *Heft -merd* ya da *heft-merdan, heft-tenan,* yedi büyükler, ashâbıkehf; Ahyar, Ebdal, Evtad, Gavs, Kutb, Nücaba, Nükaba. || *Heft -meyve,* susuzluğu gideren yedi meyve; erik, hurma, incir, kayısı, kuşüzümü; şeftali, üzüm. || *Heft-peder* ya da *heft-peyker,* yedi kat gök, yedi gök cismi. || *Heft-reng,* yedi renk. || *Heft-ser,* yedi başlı.
—Esk. gökbil. *Heft-evreng,* Büyükayı ve Küçükayı'yı oluşturan yedi yıldız.

HEFTÂD sıf. (fars. *heftad*). *Esk.* **1.** Yetmiş. **—2.** *Heftad ü dü-şah,* insan ırkının yetmiş iki dalı; İslamiyet dışındaki yetmiş iki mezhep.

HEFTGÂH a. Müz. Türk müziğinde bir makam. (Dizisi, segâh dizisinin nim hicaz [do ♯] perdesine göçürülerek elde edilmiştir. Durağı, nim hicaz olan tek makamdır. Çok az kullanılmıştır. Repertuvarda yalnızca iki klasik örneği vardır.)



heftgâh dizisi

HEFTHAN (fars. *heft-hvan*). Mit. **1.** Firdevsi'nin *Şehname*'sinde, Rüstem'in Mazenderan'da tutsak edilen Keykâvus'u kurtarmak için yedi günde aldığı yol. (Rüstem yol boyunca insanlar, hayvanlar ve devlerle savaşmak zorunda kaldı.) **—2.** İsfendiyar'ın Ercasp'ı öldürerek elinde tutsak olan kız kardeşlerini kurtarmak için Belh ile Ruyindij arasında yedi günde katettiği yol.

Hefthan, Nevizade Atayi'nin *Hamse*'sindeki beş mesneviden biri (1626). Mecazi aşkı konu edinen 2 787 beyitlik mesnevi. Genceli Nizame'nin *Heft peyker** adlı mesnevisine nazire olarak düzenlenmiştir. *Heft peyker*'de görülen yedi ülkenin kızları tarafından anlatılan hikâyelere karşılık, *Heft han*'da hikâyeler âşığın yedi erkek arkadaşı tarafından anlatılır. "Âğâz-ı kitab-ı heft han" adı altında yedi meclis halinde anlatılan hikâyeler Anadolu'da, İstanbul'da, Bursa ve Edirne'de, Çin-i Maçin, Bağdat, Rey ve Belh'te vb. geçmektedir.

Heft peyker, Genceli Nizami'nin mesnevisi (1197). Meraga'da egemenlik süren türk hükümdar Alaettin Körp Arslan'ın isteği üzerine yazıldı ve ona sunuldu. Sasani hükümdarı Behram-ı Gûr'un (Behram V) yedi ayrı ülkenin padişah kızlarıyla serüvenleri, onlarla evliliği anlatılır. Yapıt yedi gezegeni simgeleyen yedi güzel kızın anlattığı öykülerle gelişir. Kahramanıyla ilgili olarak İran kaynaklarından aktarılan bilgilere, yazarın hayal gücünün renkli ürünleri ve yaşadığı döneme ilişkin gözlemleri eklenir. 5 600 beyitlik mesnevinin bilimsel yayımını H. Ritter ile J. Rypka yaptı (1934). Nevizade Atayi yapıttan esinlenerek *Hefthan** mesnevisini kaleme aldı (1626).

HEFTRENK a. Esk. dokmc. Yedi renkli olarak dokunan bir tür diba. (İran ve Venedik'te dokunur, buralardan ithal edilirdi.) ||*Heftrenk acem dibası,* İran'da dokunan hefrenklere verilen ad. || *Heftrenk Venedik dibası,* Venedik'te dokunan heftrenklere verilen ad.

HEFTÛM ya da **HEFTÛMİN** sıf. (fars. *heft*'ten *heftüm, heftümin*). *Esk.* Yedinci: *Bab-ı heftüm* (yedinci kısım, bölüm). *Sipihr-i heftümîn* (yedinci kat gök.)

HEFTÛMİN → HEFTÜM.

HEFTVÂNE a. (fars. *heftvâne*). *Esk.* Aşure.

HEFVE a. (ar. *hefve*). *Esk.* **1.** Ayak sürçmesi. **—2.** Yanılma, yanlışlık, hata. **—3.** Bağışlanabilir günah.

HEGANG → HIGANG.

HEGAU, Almanya'nın güney bölgesi, Konstanz gölünün K.-B.'sında. Bölge, kırıklı molas oluşumlarını ve Üçüncü Zaman'da oluşmuş birçok yanardağ doruğunu (bazaltlar) içerir; Ren buzulunun bıraktığı buzultaşlarla örtülüdür. Tek belirgin yüzey şekli eski yanardağ bacaklarıdır (fonolit). Hegau'da bağcılık ve tahıl ekimi yapılır.

HEGEDUŠİĆ (Krsto), hırvat ressam (Petrinja 1901 - Zagreb 1975). 1929'da Zemlja (Yeryüzü) grubunu kurdu; bu grubun ülküsü sanatta yaratım etkinliğinin temeli olarak toplumsal olgunun önceliğini ortaya koymaktı. Grup 1935'te yasaklanmazdan önce, Hırvatistan ve Slovenya'daki sanat yaşamını güçlü biçimde etkiledi. Sanatçı, 1930-1933'te, Hlebine*li köylü ressamlar derneği'ni örgütledi. Savaş sırasında siyasal tutuklu olan Hegedušić, ülkesinin kurtuluşunda, Zagreb Güzel sanatlar akademisi'nde profesörlüğe getirildi ve kendi adını taşıyan ünlü bir resim atölyesini yönetmeye başladı. Sağlam bir kurgusu olan, Bruegel'e özgü vurgular taşımasına rağmen gündelik yaşamdan esinlenen yapıtları her zaman insana yöneliktir. Resimleri, iki dünya savaşı arasında isyanı (*Su baskını,* 1932, Zagreb Modern sanat müzesi), savaştan sonra ise, derin bir trajik duyguyu (*Final,* 1957, Dubrovnik; *Kuraklık III,* 1961, Lahey) yansıtır.

HEGEL (Georg Wilhelm Friedrich), alman filozof (Stuttgart 1770 - Berlin 1831). Tübingen'deki protestan Stift'inde klasik bir felsefe ve tanrıbilim eğitimi gördü. Bu kentte Schelling ve Hölderlin ile dostluk kurdu. Fransız devrimi'nin etkisinde de bu dönemde kaldı. Çok geçmeden düş kırıklığıyla sonuçlanan bir coşku döneminden sonra, kendi olumlamasının gerçek koşullarıyla uyuşamayacak kadar "mutlak" olan bir özgürlüğün bu tarihsel başarısızlık nedenleri üzerinde düşünmeye girişti. Çağının tinsel hareketi üzerinde bir kenara çekilerek yeniden düşünmek istediği için, 1793-1800 arasında, ilkin bernli bir ailede, sonra Frankfurt'ta öğretmenlik yaptı. Fransız gazetelerini ve Paris'ten gelen her şeyi okudu. Kant felsefesini inceledi ve yayımlama ereği gütmeden özellikle hıristiyanlık ve halk dini üze-

rine birtakım metinler yazdı. 1907'de Hermann Nohl tarafından yayımlanan bu gençlik dönemi tanrıbilim yazıları *(Theologische Jugendschriften)* Hegel'in o zamana kadar bilinmeyen bir yanını ortaya çıkardı: gerçekten de bu yazılarda, büyük sistematik yapıtlardan önceki Hegel'in çok somut ve çok duyarlı uğraşları ve kavramın soğuk şaşmazlığından çok belli bir dirimselciliğe daha yakın olan bir düşünce tarzı görülüyordu.

Hegel o sıralarda, çağdaşlarının çoğu ve özellikle dostu Hölderlin gibi, antik Yunanistan'ın toplumsal örgütlenmesine ve ahlak yaşamını yöneten değerlere hayranlık duyuyordu. Ama bu modelin de sonunda düş kırıklığı yaratması, bu konuda uzun uzun düşünmesine yol açtı. Hegel benliğinde, bu pırıl pırıl evrensellik idealiyle tikel yazgılar düzeyinde bir mutlağın olumlanmasına yönelik hıristiyan geleneğin trajik karanlığı arasında bir savaş yaşadı. Sağlığını da etkilemekten geri kalmayan bu bunalım, o sırada Schelling'e yazdığı bir mektupta belirttiği gibi, "bilimsel" bir düşünce (ya da bir düşünce "sistemi") ortaya koymak için ayırdığı bu zamandan sonra, "insan yaşamı üzerine bir eyleme dönme" kararını verdiğinde sona erdi. Bu eylemin ilk biçimi, Jena Üniversitesi'ndeki öğretimi oldu.

Hegel 1800'de bu kente geldiğinde üniversite en ünlü çağını yaşıyordu. Schelling orada ders veriyordu ve Hegel ilkin onun izleyicileri arasında yer aldı. Tezini savunduktan sonra, Schelling ile birlikte bir tür edebiyat gazetesi olan *Kritisches Journal der Philosophie*'yi (Eleştirel felsefe gazetisi) kurdu. Bu gazetede Kant'ın, Fichte'nin, Schelling'in yapıtları ve kuşkuculuk sorunu üzerine yazılar yayımladı. Bu ilk öğretim yıllarından bir mantık, bir doğa felsefesi ve bir tin felsefesi çevresinde eklemlenmiş bulunan bir sistem kurmak için yararlandı. Ama bu konuda Jena'daki düşünce yaşamı iyice yozlaştı. Hegel, Schelling'den gitgide uzaklaştı, sonra da aralarına uzun süren bir dargınlık girdi: Tübingen'deki iki sınıf arkadaşı ancak 1827'de ve içtenlikten uzak bir biçimde barışacaklardı. Hegel, iyice seyrekleşen dinleyiciler karşısında, görüşlerindeki yeniliği anlatmanın güçlüklerini her yıl daha çok duyuyordu. Felsefe, özneyle nesnenin bağdaşık olmadıklarını ileri süren ve bilgi sorunlarını bitip tükenmez önkoşullar içine hapseden yüzeysel bir kantçılığın fazlaca etkisindeydi. Hegel, büyük sistematik yapıtlarının ilki olan *Tinin* görüngübilimi*'ni (*Phänomenologie des Geistes*) bu engelleri ortadan kaldırmak için yazdı.

Bu yapıtın 1807'de yayımlanması, Jena'daki üniversite yaşamının Napoléon savaşlarının acı sonuçlarının etkisi altında çöktüğü zamana rastladı. Hegel bir yıl süreyle meslek değiştirmek zorunda kaldı ve *Bamberger Zeitung*'un (Bamberg gazetesi) siyasal redaktörlüğünü yaptı. 1808'de bir ortaöğretim kurumunda; Nürnberg Kraliyet Gymnasiumu'nda görev almakla yetinmesi gerekti; profesör ve rektör olarak burada sekiz yıl kaldı. Bu dönem çok verimli oldu. Hegel daha genç öğrencilere ders vermekten yararlanarak düşüncelerini, ölümünden sonra *Philosophische Propädeutik* (Felsefeye hazırlık) adıyla yayımlanan bir tür özet sistem haline getirdi. Ama asıl, hem de yönetim ve eğitim sorunlarıyla uğraşmasına karşın, belki de en önemli yapıtı olan *Wissenschaft* der Logik*'i (Mantık bilimi) yazdı. Bu yapıtın üç bölümü olan "Varlık" (Sein), "Öz" (Wesen) ve "Kavram" (Begriff), sırasıyla 1812, 1813 ve 1816 yıllarında yayımlandı. Hegel bu yapıtında geleneksel mantığın biçimciliğinden kesin olarak ayrıldığını belirterek antik metafiziğin yerini alacak bir "spekülatif mantık" kurmaya girişti. Özneyle nesne arasındaki köken birliğine dayanan temel görüşüne uygun olarak, düşüncenin yapılarının gerçekliğin de yapıları olduklarını ve gerçek varlık olan kavramın, kendi özsel ve düşünümlü içselliğinden kaynaklanan varlık olduğunu göstermeye çalıştı.

1816'da Heidelberg Üniversitesine çağrıldı ve iki yıl orada kaldı. Derslerini dinleyenler için yazdığı bir tür özet olan *Enzyklopädie* der Philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (Felsefi bilimler ansiklopedisi) adlı yapıtını da 1817'de orada yayımladı. Mantığın hiç de soyut nitelik taşımayan bir düşünce sistemi olduğunu, nesnel ve öznel dünyanın tüm tarihsel biçimlerinin, doğa ve tin biçimleri altında, gerçekte mantıktan kaynaklanıp ortaya çıktıklarını ileri sürdü. Bu yapıt, hegelci felsefenin tamamlandığını gösteren ve Hegel'in somut gerçeklikle akılsallık ya da olumsallıkla kavram arasında bir köken birliği bulunduğuna ilişkin bir sezgisini başarıyla sonuçlandıran görkemli bir düşünce yapısıdır.

Hegel'in ünü o denli artmıştı ki, 1818'de Berlin Üniversitesi'ne çağrıldı. Hegel, hükümetin hem kayırdığı hem de gözetim altında tuttuğu bir tür resmi filozof durumuna geldi. 1821'de, *Enzyklopädie*'sinin "Nesnel tin"e ayırdığı bölümünü ayrıca ele alıp geliştirerek, sağlığında yayımlama sorumluluğunu yüklendiği sistematik yapıtlarının dördüncüsü ve sonuncusu olan *Grundlinien der Philosophie des Rechts*'i (Hukuk felsefesinin ilkeleri) yayımladı. Jena döneminden beri önem vermekten geri kalmadığı iktisadi ve siyasal toplum anlayışını bu yapıtta derli toplu bir biçimde ortaya koydu. Hegel'i uzun zaman Prusya mutlakiyetçiliğinin gözü kapalı övgücüsü olarak gösteren kanı, son yıllarda çürütüldü. Gerçekte Hegel'in gerçekçiliği onun, iktidarın kullanılmasının en usa yatkın biçimi olarak düşündüğü meşruti monarşi doğrultusunda en büyük gelecek umudu taşır gibi gördüğü rejimlere karşı derin, ama tam anlamıyla eleştirel bir ilgi duymasına yol açıyordu.

1818'den ölümüne kadar, sisteminin her bölümünü (tarih felsefesi, felsefe tarihi, hukuk felsefesi, estetik, din felsefesi) titizlikle öğretti. Kendisinin ve öğrencilerinin notları, felsefesini benimseyen kimseler tarafından toplanıp ölümünden sonra yayımlandı. Bu notlar *Berliner Vorlesungen* (Berlin dersleri) adını taşır. Hegel çok yer gezdi (Hollanda, Avusturya, yeniden Hollanda, Fransa); karısına ve iki oğluna yazdığı mektuplarda, hem derin duyarlığı, hem de kültür ve düşünce yaşamının bütün biçimlerine duyduğu evrensel ilgi açıkça görülür. O zamanın Avrupası'nı sarsan siyasal ve kültürel olayları, özellikle Büyük Britanya'daki toplumsal durumun gelişmesini yakından izledi. XVIII. yy.'ın sonunda Büyük Britanya'da filizlenen ekonomi politiğin ilk öğelerini değerlendirip sistemine katmasını bildi. Yayımlanan son yazısı da, bu ülkedeki seçim sistemi reformuyla ilgili bir makaleydi. Bu makale, Berlin hükümetinin onu kınamasına yol açtı. Ölümünden az önce, *Logik*'inin birinci kitabını gözden geçirerek, yeniden yazmıştı; bu ikinci baskının "önsöz"ü, imzaladığı son metin oldu.

HEGELCİ sıf. Hegel'in sistemine ilişkin. ◆ sıf. ve a. Hegel sistemi, yanlısı kimseye denir.

HEGELCİLİK a. **1.** Friedrich Hegel'in öğretisi. **—2.** Friedrich Hegel'e dayanan düşünce akımlarının tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Hegel, yaşadığı dönemde bile Almanya'da felsefi düşünceyi derinden etkilemişti. Ölümünden (1831) kısa bir süre sonra bu etki farklı, hatta birbirine karşıt yönlerde gelişti. Bu farklılıkların siyasal terimlerle ifade edilerek, hegelcilerin *sağ, sol* ve *merkez* olmak üzere sınıflanması hiç de rastlantı değildir (sağ ve merkez, *yaşlı hegelcileri*, sol ise *genç hegelcileri* bir araya getiriyordu). Gerçek olanla akılsal olanın özdeşleştirilmesi, aslında tutucu ya da devrimci tavırları haklı göstermek için kullanılabilirdi. Bu eğilimler için kendilerini gösterme fırsatı ilk kez David F. Strauss'un *das Leben Jesu* (İsa'nın yaşamı) [1835] adlı yapıtını yayımlamasıyla doğdu. İsa'yı yalnızca insanların en yücesi olarak gören ve Hegel'i tümtanrıcılığa yaklaştıran Strauss, İncil'de anlatılanların gerçek olduğunu savunan sağ kanat (Göschel, Gabler, Bruno Bauer) tarafından eleştirilirken, merkez kanadı oluşturanlar (Rosenkrantz, Schaller, Conradi, Vatke ve K. L. Michelet) daha ılımlı bir tavır aldılar. 1838'den başlayarak, B. Bauer'in aşırı sol kanada geçmesi ve A. Ruge'yle E.T. Echtermeyer'in yönettikleri *Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst* dergisinin kurulmasıyla çatışma sertleşti ve Ludwig Feuerbach, *Kritik der hegelschen Philosophie* (Hegel felsefesinin eleştirisi) adlı sert eleştirisini bu dergide yayımladı.

1840-1845 arasında hegelci sol gitgide tanrıtanımazlığa ve demokratik sosyalizme yöneldi. Feuerbach, *das Wesen des Christentums* (Hıristiyanlığın özü) [1841] adlı yapıtında, insaniçinci bir tanrıtanımazlığa temel oluşturmak üzere hegelci yabancılaşma kavramına başvurdu. Ruge'nin (hegelci devlet felsefesini eleştiriyordu), Bauer, Moses Hess ve Feuerbach'ın yazılarıyla tartışma siyasal düzeye aktarıldı ve doğrudan doğruya Prusya monarşisi hedef alındı. *Hallische Jahrbücher* 1843'te yasaklandı. Gene o yıl, başka bir genç hegelci olan Karl Marx, *zur Kritik der hegelschen Rechtsphilosophie* (Hegel'in hukuk felsefesinin eleştirisine katkı) adlı yapıtını kaleme alıyordu. Marx'ın *"1844 elyazmaları", "Tinin görüngübilimi*'nin büyüklük ve sınırları" üzerinde dururken, Marx ve Engels *Kutsal aile*'de (1845) Bauer ve Feuerbach'ı eleştirdiler. Engels'le birlikte yazdığı ve uzun süre yayımlanmayan *Alman ideolojisi*'nde Marx, genç hegelcilerden ve onların "eleştirel eleştiri"lerinden kesin olarak koptu (tartışma özellikle Marx Stirner'in anarşist bireyciliğini hedef alıyordu).

Buna karşılık, Rosenkrantz, Kuno Fischer ve J. E. Erdmann, aristotelesçi Trendelenburg'un saldırılarına karşı, daha ortodoks bir hegelciliği savunmayı sürdürdüler. R. Haym 1857'de yayımladığı *Hegel und seine Zeit* (Hegel ve dönemi) adlı yapıtıyla, tarihsel bakış açısından uzaklaştı (hegelciliğe göre). Bu sırada hegelci etki Almanya dışında İngiltere ve İskoçya (B. Jowett, J. ve E. Caird, J. E. Mc Taggart, T. H. Green ve daha sonra B. Bosanquet ve F. H. Bradley) ile İtalya'da (B. Spaventa ve XX. yy. başlarında B. Croce'yle G. Gentile) yayılmaya başladı. Bu felsefi akımlara *yenihegelcilik* adı verildi. Almanya'da R. Kroner ve T. Litt hegelciliği "geliştirmeye" çalışırlarken, W. Dilthey, Lasson, Nohl, Hoffmeister, Hegel'in Jena ve Berlin dönemlerine ait metinlerini yayımladılar ve özellikle de yapıtının daha çok anlaşılması için çalıştılar. Fransa'da da A. Kojève, J. Hyppolite ve E. Weil aynı tutumu benimsediler.

HEGEMONYA a. (yun. *hegemonia, hegemon*, şef'ten). **1.** Bir devletin, ülke ya da kentin öbür devletler, ülke ya da kentler üzerindeki egemenliği, bunları şu ya da bu ölçüde baskı altında tutması: *Büyük devletler hegemonyası.* **—2.** Bir devlet, sınıf ya da toplumsal grup tarafından uygulanan ideolojik, kültürel, siyasal ya da iktisadi egemenlik ve baskı.

—Fels. Gramsci'ye göre, Ekim devrimi'nden sonra batılı komünistlerin savunmaları gereken ve lenínci proletarya diktatörlüğü kavramını, siyasal iktidardan düşünsel ve kültürel iktidara doğru yayan iktidar tipi. (Gramsci'ye göre, ancak sömürülen halk ve aydın tabakalarını kent ve köylü proletaryası çevresinde birleştiren tarihsel bir blok, siyasal iktidarın ele geçirilmesinden önce hegemonyanın gerekli koşullarını meydana getirebilir.)

—Yun. tar. Askeri herekâtın yöntemi. (Eski Yunanistan'da her ittifak antlaşması, antlaşmacı kentlerden birinin hegemon-

İnterfoto-Bavaria Verlag



Georg Wilhelm Friedrich Hegel

yayı hangi koşullarda uygulayacağını belirliyordu. İttifak çok uzun sürdüğü zaman, hegemonya kenti müttefiklerinin iç işlerine müdahale etmek isteğini duyabilir, *hegemon* böylece bir imparatorluk sahibi [*arkhe*] durumuna gelebilirdi.)

HEGEMONYACILIK a. **1.** Bir devletin öteki devletler üzerinde siyasal egemenlik kurma eğilimi. **—2.** Fels. Gramsci'nin, hegemonya stratejisini savunan kuramı.

HEGESİAS, kyrene okulundan yunanlı filozof; İ.Ö. 300'e doğru yaşadı. Hazcılık onun döneminde karamsarlığa dönüştü. Hegesias'a göre, haz tek iyiydi ve ona ulaşmamız olanaksızdı; dolayısıyla tek çıkış yolu ölmekti. Ptolemaios onun okulunu kapatarak, söylentiye göre kendisini sürgüne gönderdi.

HEGESİPPOS, "Krobylos" (perçemli) lakabıyla anılır, atinalı hatip (öl. İ.Ö. 325'ten sonr). 357'de Euboia'nın (Eğriboz) baş eğmesini sağlamak için bir kararname önerisinde bulundu ve özellikle, Demosthenes ile Makedonya yanlısı partiye karşı mücadele etti.

Keystone



Johan Ludvig Heiberg

HEGUMENOS a. (yun. sözc.). Ortodoks manastırının başkanı. (Önceleri Rusya'da kullanılan hegumenos terimi günümüzde yaygınlaştı; eşanlamlı arkhimandrites terimi eskiden Yunanistan'da melki ve katolik melki patrikliklerinde kullanılıyordu.)

HEGYALJA yükseklikleri, Macaristan sırtının en doğudaki bölümü, slovak sınırı yakınında. Orman bütün yüksek kesimleri kaplar. Tisza ovasının yamaçları insanların yaşamasına elverişlidir. Meyve bahçeleri ve bağlar.

HEGZOT a. (fr. *hexode*). Elektron. Bir katot, bir anot, bir kumanda ızgarası ve genellikle ızgaralardan oluşmuş üç ek elektrot içeren altı elektrotlu tüp.

HEHELER, Tanzaniya'da yaşayan bir bantu etnisi. Eskiden steplerde avcılık yapan Heheler, günümüzde daha çok manyok ve darı ekerek geçimlerini sağlamaktadırlar. Toplum düzenleri, erkeğin ağır bastığı tek yönden ilerleyen bir soy ilişkisi sistemine bağlıdır. Buna göre, kadın bir ölçüde grupa yabancı bir kişidir. Komşu etnilerle, tabut ahdi ayinine dayanan saldırmazlık anlaşmaları yaparlar.

HEİBERG (Peter Andreas), danimarkalı yazar (Vordingborg 1758 - Paris 1841). Hicivci ve yergici bir yazar olarak, *Rigsdalersedlens haendelser* (1787-1793 arasında tefrika olarak yayımlandı) romanında olduğu gibi, bazen toplumsal olayları, *De vonner og de Vanner* (1792) adlı oyununda olduğu gibi, bazen soyluları ya da bir tür sözlük olan *Examen d'un langage* (fr. çev.) [1799] adlı yapıtında olduğu gibi bazen de krallığı ve ingiliz siyasetinin etkisini eleştirdi. Sürgün edilmesi üzerine Paris'e yerleşti ve Napoleon savaşları boyunca Talleyrand'ın yanından ayrılmadı.

Interfoto-Bavaria Verlag



Martin Heidegger (1968'de)

HEİBERG (Johan Ludvig), danimarkalı yazar (Kopenhag 1791 - Bonderup, Ringsted yakını, 1860), Peter Andreas Heiberg'in oğlu. Çok genç yaşta tiyatroya yöneldi, ispanyol tiyatrosu ve Calderón üzerine bir tez, vodviller (*Kong Salomon og Jørgen Hattemager*, 1825; *De Uadskillelige*, 1827), romantik dramlar (*Elverhøj*, 1828) ve *Syvsoverdag* (1840) gibi halk efsane ve şarkılarından esinlenen peri oyunları yazdı. Kiel'de ders verdi (1822-1825), Hegel felsefesini inceledi, bu felsefe onun kısmen ilk romantiklere yönelik eleştirel etkinliğinin temelini oluşturdu. Herkesin kulak verdiği bir yazar olarak, yirmi yıl boyunca (1830-1850) Danimarka edebiyatına yön verdi; bu da ona, Kraliyet tiyatrosu müdürü (1849-1856) sıfatıyla, İbsen ve Bjørnson'un ilk oyunlarını geri çevirmek yetkisini sağladı.

HEİBERG (Gunnar), norveçli yazar (Christiania, bugün Oslo, 1857 - *ay. y.* 1929). Arıtıcıydı, gazetecilik yaptı, sonra tiyatroya geçti. Bergen Ulusal tiyatrosu müdürü (1884-1888) oldu. Burjuva bir çevre içinde modernleşme istencinin somut örneğiydi. Hiciv yapıtlarının ilki olan *Tante Ulrikke* (1884) ile bu çevrenin saygıdeğerliğini eleştirdi. Aynı yönelişle *Kong Midas*'ta (1890) İbsen ve Bjørnson'un yüzlerine vurduğu ahlakçı ve sert bağnazlığa saldırırken durulup oturmuş toplumu da eleştirdi (*Des Store Lod*, 1895; *Folkerådet*, 1897; *Kjaerlighet Til Naesten*, 1902). Tiyatro başyapıtları (*Konstnere*, 1893; *Balkonen*, 1894; *Kjaerlighetens tragedie*, 1904), aşkla tutku, erkeksi etkinlik isteğiyle kadın sevgisi gereksinimi arasındaki çatışmayı ortaya koyuyordu. Ayrıca çeşitli denemeler de yazdı (*Vu et entendu* [fr. çev.], 1917; *İbsen et Bjørnson sur scène* [fr. çev.], 1918).

Heibonsha Ltd, 1914'te Şimonaka Yasaburo tarafından kurulan japon basımevi. Felsefe, güzel sanatlar ve edebiyat konularında yapıtlar yayımladıktan sonra, 1931'de ilk büyük japon ansiklopedisini çıkarmaya başladı. 1945'ten sonra iyice gelişerek çok çeşitli alanlara el attı. Magazinler de yayımlamaktadır.

Heici Monogatari, XIII. yy. japon epik yapıtı. Yazarı bilinmeyen yapıtta, Taira yönetimi dönemindeki olaylar anlatılır. (→ GUNKİ.)

Heiçu Monogatari *(Heiçu'nun öyküsü)*, manzum japon masalları derlemesi. Genellikle yazarı bilinmeyen bir yapıt sayılırsa da, muhtemelen Tamesuke tarafından 950 dolaylarında yazılmıştır. Elyazma nüshası, 1931'de Yamagişi Tokuhei ve Kavase Kazuma tarafından bulundu. Otuz dokuz bölümden oluşan ve her bölümü yer yer şiirlerle kesilen kısa bir öyküden oluşan yapıtta, Heiçu lakabıyla anılan Taira no Sadafumi'nin mutsuz aşk serüvenleri anlatılır.

HEİDE, Almanya'nın Schleswig-Holstein eyaletinde kent, Dithmarschen'de, Kiel'in B 'sında; 21 300 nüf. Küçük petrol yatağı. Makine sanayisi.

HEİDEGGER (Martin), alman filozof (Messkirch, Baden, 1889 - *ay. y.* 1976). Tanrıbilim ve felsefe öğrenimi gördü ve 1914'te tez çalışması olan *Die Lehre vom Urteil im Psychologismus*'u (Ruhbilimleştiricilikte yargı kuramı) yayımladı. 1923'te Marburg Üniversitesi'nde profesör oldu ve 1928'de, Freiburg im Breisgau Üniversitesi'nde Husserl'in yerine ders vermeye başladı. 1927'de, başlıca yapıtı *Sein* und Zeit* (Varlık ve zaman) ve bunun ardından 1929'da *Kant und das Problem der Metaphysik*'i (Kant ve metafizik problemi) yayımladı. 1933 yılı olayları onu nazi partisine girmeye götürdü ve aynı yıl Freiburg Üniversitesi rektörlüğünü kabul etti. Üniversitede musevi düşmanlığı propagandası yapılmasını ve rejime karşı olan iki dekanın görevden alınmasını kabul etmeyerek görevinden istifa etti. Dersleri ve yazıları yasaklandı. 1936'da, Nietzsche üzerine dersler vermeye başladı ve nazi rejiminin, bu düşünürü kendi çıkarına kullanmak istediğini açıkladı. 1944'te, bedenen çalışma yükümlülüğüne tabi tutuldu. O dönemde ders vermesine konulan yasak, Müttefikler tarafından da sürdürüldü ve Heidegger ancak 1950'de görevinin başına dönebildi.

Heidegger, eski bir soruna, yeni bir açıdan yaklaşır. Bu, varlık ve zaman sorunudur. Heidegger varlık sorununu, her şeyden önce, bir temel varlıkbilim (ontoloji) kurma tasarısı bakımından ele alır. Bu temel varlıkbilim daha sonra metafizik gelenek çerçevesi içindeki yerine konulacak ve varlığın makamı olarak alınan dil üzerinde bir araştırmaya dönüşecektir. Hareket noktası, insan değil, burada-varlık*tır *(Dasein)*. Burada-varlık, dünya içinde olan varlıktır ve bir aşkınlık içinde kendini aşma yeteneği olarak ortaya çıkar; bu aşkınlığın yapısı da zamansallıktır. Zamansallık bir bilincin içsellik biçimi değil, dünya içindeki varlığın "son olanağı"'nı, yani ölümü önceden bilebilmesini sağlayan bir yapıdır. Zamansallığın bu sonlu yapısı, burada-varlığa bir alınyazısı, yani bir tarih verir. Bu tarih, olayların art arda gelişi olarak değil de, özgürlüğün gelişi olarak anlaşılan bir tarihtir. Heidegger, *Was ist Metaphysik?* (1929) adlı konferansında bu durumun aşılmasını, burada-varlığın kendisini hıçlik olarak gösterdiği bunaltılı bir deneyim olarak düşünür. Bunun için, her varlığı bir hazır varolan olarak düşünüp, şimdi'ye ayrıcalık tanıyan sıradan zaman anlayışını, varlıkla varolan arasında varlıkbilimsel bir ayrım yapmayı olanaklı kılan gerçek zaman anlayışından ayırmak gerekir. Varlık ancak böylelikle insanda, zaman ve özgürlük olarak, kendi alınyazısını belirler ve insanoğlu, "hiçliğin vekili" sıfatıyla "varlığın çobanı" olur.

Öte yandan metafizik, düşünceyi bir görüntü, varlığıysa bir sürekli hazır bulunuş olarak anlar. Böylece, Heidegger, özü bakımından varlığın tarihi olarak düşünülen bir metafizik yorumuna yönelir. Böylece, gerçeğin özüne ilişkin geleneksel soru, gerçeğin bir açma* olarak düşünülmesi koşuluyla, özün gerçeği sorusu haline gelir. Metafizik, varolan olarak düşünülen varlığı, ancak başlangıçtaki zamansal yapısını, yani kendi içinde hiçliğin bulunduğunu unutma pahasına açabilir. Bunun için, geleneksel metafiziğin okunması metafizik binasının söküp yıkılması anlamına gelir. Böylece, söküp yıkma, gelenekten kurtulmak için kendini geleneğe vermekten ve onu olanaklı kılan gücü kavramaktan başka şey olmayan bir tekrardır. Heidegger'in Kant ve Nietzsche üzerindeki incelemelerinin anlamı budur. Nietzsche, metafiziğin nihai sonuçlarının düşünürü olduğu içindir ki metafiziğin ilkesinin nihilizm olduğunu anlamıştır. Platon' un mağara benzetmesi de, gerçeği, keşfetmeyle saklayıp gizleme arasındaki çatışma olarak gösterir. Descartes'tan kaynaklanan felsefede gerçek, öznenin, bir düşünen özne olarak kendi kendisi hakkındaki kesin bilgisi biçiminde anlaşılmıştır. Sözkonusu tasarıyı gerçekleştiren Nietzsche olmuştur. Nitekim Nietzsche, varlığın anlamını kudret iradesi olarak belirleyerek ve bu kudret iradesinin ilkesini üstün insan, konusunu sonsuz dönüş, sonucunu da Tanrı'nın ölümü (özlenen şeyin duyu ötesine aktarılması girişiminin iflası) olarak saptayarak bu işi başardı. Heidegger'in gördüğü biçimde, yani öznellik metafiziğinin en eksiksiz biçimi olarak Nietzsche'nin felsefesi böylece metafiziğin nihilist özünü dile getirir. Sorun, bir yeni felsefe kurmak değil, "metafiziğin dışına çıkmayı sağlayacak adımı atmaktır". Heidegger böylece Sokrates öncesi filozofları okumaya ve şiirle düşünce arasında diyalog kurmaya yönelir: çağımızın en büyük umutsuzluğu, teknik dünyanın umutsuzluğa yabancılığıdır; burada her şey kesin ve güvenli bir biçimde gösterilmekte, dil tümüyle bilgi iletimine indirgenmektedir. Heidegger ise, buna karşı, insanın dil üzerinde sahip olduğunu sandığı egemenlikten vazgeçmesi gerektiğini, her türlü sözü söylenebilir hale getiren temel nitelikli şiiri ancak bu yoldan anlayıp duyabilir duruma gelebileceğini ileri sürer. Başka bazı yapıtları: *Platons Lehre von der Wahrheit* (Platoncu gerçek kuramı) [1947], *Über den Humanismus* (İnsanlık üzerine) [1947], *Holzwege** (Hiçbir yere vardırmayan yollar) [1950], *Einführung in die Metaphysik* (Metafiziğe giriş) [1953], *Düşünmek* nedir?* (Was heisst Denken?) [1954], *Was ist das, die Philosophie?* (Felsefe nedir?) [1956], *İdentität und Differenz* (Özdeşlik ve farklılık) [1957], *Der Satz vom Grund* (Temel önerme) [1957], *Zeit und Sein* (Zaman ve varlık) [1962].

HEİDEGGERCİ sıf. Heidegger'in felsefesine ilişkin.

◆ sıf. ve a. Heidegger'in felsefesini benimseyen kimse için kullanılır.

HEİDELBERG, Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletinde kent, Neckar ırmağının ve Bergstrasse'nin kıyısında; 134 000 nüf. (1990). Almanya'dakilerin en eskilerinden biri olan ünlü Heidelberg Üniversitesi. Tarım ve ormancılık enstitüsü. Gözlemevi. Bitki bahçesi. Başlıca bölümleri Ruprecht sarayı (XV. yy.), Otto Heinrich sarayı (Ottheinrichsbau, XVI. yy.) ve Friedrich sarayı'ndan (XVII. yy.) oluşan şato. Eskiden üniversiteye bağlı olan Heiliggeistkirche (XV.-XVI. yy.). XVIII. yy.'dan kalma barok üslubundakı bir konakta Pfalz müzesi. Temelde bir konut ve üçüncü kesim kenti olan Heidelberg'de birkaç küçük sanayi vardır: tekstil, makine sanayileri, seramik, duyarlı aygıtlar. —Tar. Önceleri yalnızca bir şato olan kent daha sonra gelişti, kontların ve Ren'in Pfalz seçicilerinin oturduğu bir merkez oldu. 1386'da üniversite kuruldu ve XVI. yy.'da, Almanya'da calvinciliğin merkezlerinden biri durumuna geldi. Kent ve şato özellikle 1622'de Tilly tarafından ve 1689'da Louvois'nın buyruğu üzerine birçok defa yakılıp yıkıldı. 1803'te, Napoleon, Heidelberg'i Baden grandüklüğü'ne kattı.

Heidelberg inancası ya da **kateşizmi,** reformcu simgesel kitaplar arasında en önemlisi. Pfalz seçici prensi Friedrich III'ün emriyle yazıldı ve 1563'te Almanya'da yayımlandı. Ursinus ve Olevianus adlarında iki üniversite öğretim üyesinin kaleminden çıkan yapıt, biri eskiden Melanchthon'un öğrencisi olan derin bir bilgin, diğeriyse koyu calvinci bir vaiz ve eylem adamı olan iki yazarın özelliklerini taşır ve lutherciliğe karşı Calvin ve Zwingli'nin yanında yer alan seçici prensin görüşlerini yansıtır. Aşırı luthercilerin karşı saldırıya geçmesi üzerine, imparator Maximilian, kateşizmin Augsburg barışı'na aykırı olduğunu ilan etti. Fakat yapıt Almanya dışında da yayıldı ve Dordrecht sinodu (1618-19) tarafından tanındı. Yapıt, başarısını kısmen polemik ruhundan yoksun olmasına borçludur.

Heidelberg insanı, Mauer* insanı'nın diğer adı.

HEİDELOFF (Karl Alexander VON), alman mimar, ressam ve yazar (Stuttgart 1898 - Hassfurt 1965). Leipzig Katolik kilisesi'nin yenigotik üsluba göre inşa etti (1845) ve aralarında Nürnberg'deki *Frauenkirche* de bulunmak üzere pek çok kilise ve şatoyu onardı.

HEİDEN, İsviçre'de (Appenzell kantonu) komün, Konstanz gölü kıyısında; 3 600 nüf. Yaklaşık 800 m yükseltide sayfiye merkezi.

HEİDEN (Eric), amerikalı patenci (Madison, Wisconsin, 1958). Sürat patencisi. 1980'de Lake Placid'de beş olimpiyat şampiyonluğu kazandı (500 m, 1 000 m, 1 500 m, 5 000 m ve 10 000 m). —Kız kardeşi ELİZABETH (Madison, Wisconsin, 1959), 1979'da Lahey'de sürat patinajında, 1980'de de bisiklet yol yarışında dünya şampiyonu unvanını kazandı.

HEİDENAU, Almanya'nın Saksonya eyaletinde kent, Elbe'nin sol kıyısında, Dresden'in yukarı kesiminde; 21 200 nüf. Kâğıt. Baskı makineleri. Elektroteknik. Taşıt lastikleri.

Heidenhain ayçaları, çenealtı tükürük bezlerinin tabanında bulunan ve tükürükteki albümini salgılamakla görevli olan yeniay ya da ayça biçimindeki küçük hücreler. (GİANUZZİ AYÇALARI da denir.)

HEİDENHEİM AN DER BRENZ, Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletinde kent, Schwaben Jurası'nın arka yüzünde; 49 000 nüf. Ortaçağ kalıntıları ve şato (Rönesans). Makine sanayisi. Elektrikli gereçler. Tekstil.

HEİDENSTAM (Verner VON), isveçli yazar (Olshammar, Örebro yakınlarında, 1859 - Övralid, Stockholm, 1940). Doğu'ya yaptığı gezilerden dönüşünde ilk şiir kitabı *Vallfart och Vandringsår*'ı (1888) yayımladı. Kitabın lirik üslubu, 1889'da manifestosunu yayımladığı yeni romantik okulun *(Renässans)* doğuşunu muştuluyordu. Bu yeni esinle, büyük manzum romanı *Hans Alienus*'u (1892) yazdı. Yapıtın hüzünlü bir renk taşıyan üslubunun güzelliği, bir sonraki kuşağın hayranlığını kazandı. Bunu, *Dikter* (1895) adlı şiir kitabı izledi. *Karolinerna* (1897-98) adlı öyküler kitabında. İsveç'in Karl XII dönemindeki görkemli geçmişini övüp yüceltti. Bazı tarihsel romanlarında (*Sankt Gören Och Draken* [1900]; *Den heliga Birgittas pilgrimsfärd* [1901]) görüldüğü gibi, bir tür büyüklük mistisizmine yönelmekle birlikte, isveç milliyetçiliğinin öncülerinden biri olma niteliğini korudu. *Nya dikter* (1915) adlı yeni şiirleri, Heidenstam'ın en başarılı yapıtlarıdır. 1916'da Nobel edebiyat ödülü'nü kazandı.

HEİDER (Fritz), avusturya asıllı amerikalı toplum ruhbilimci (Viyana 1896). Kurt Lewin ile birlikte biçimsel ruhbilimin etkisinde kaldı. Nesnelerin algılanmasıyla ilgili yasaları kişilerin algılanmasına uyguladı. *The Psychology of Interpersonal Relations* (Kişilerarası ilişkiler ruhbilimi) [1958] adlı kitabı, kişilerarası ruhbilimin klasiklerinden sayılır. Heider, bu kitabında, bir öznenin gözlenen bir davranışıyla gözlemcinin ona yüklediği eğilim ya da motifler arasındaki nedensel ilişkilerin algılanmasıyla ilgili denge* kavramını ve atıf kuramını geliştirdi: böylece, bir başarı ya da başarısızlığın nedenini belli bir kişiye (onun yeteneklerine ya da gösterdiği çabaya) ya da dış koşullara (onun şansına ya da görevin özelliklerine) atfedebiliriz. Heider, buna "naif ruhbilim" ya da sokaktaki adamın sağduyusu adını verir.

HEİFETZ (Jascha), ABD yurttaşlığına geçmiş litvanyalı kemancı (Vilnius 1901 - Los Angeles 1987). Bir "harika çocuk"-tu. Daha on yaşındayken üne kavuştu. 1921'deki Almanya turnesi sırasında Nikisch ile tanıştı. 1917'de ABD'ye, 1921'de Avustralya'ya gitti. 1962'de Los Angeles'daki University of Southern California'da ders vermeye başladı. Uluslararası konser gezilerini 1973'te sağlığı bozuluncaya değin sürdürdü. Çalgısından elde ettiği son derece pürüzsüz tonla ve her an denetimli yorumuyla, gelmiş geçmiş en büyük keman virtüozlarından biri sayıldı. 1742 tarihli, Guarnerius "Del Gesù" yapısı kemanıyla çalardı.

HEİFİTS (Yosif), rus sinemacı (Minsk 1905). Aleksandr Zarhi ile birlikte 30'lu yılların en tanınmış filmlerinden birini gerçekleştirdi: *Baltık milletvekilliği* (1937); bu filmi *Hükümet üyesi* (1940) izledi. Daha sonra *Büyük bir aile* (1954), *Küçük köpekli kadın* (1960), *S'nin şehrinde* (1966), *Yalnız ve eşsiz* (1976) ve *Assia* (1978) filmlerini çekti.

HEİJERMANS (Herman), hollandalı oyun yazarı (Rotterdam 1864 - Zandvoort 1924). Yahudi bir aileden geliyordu; **Samuel Falkland** takma adıyla yazmaya başlayarak tefrikalar (1894-1911), ardından romanlar (*Diamantstad*, 1904) yayımladı. Ama özellikle estetlere ve biçimcilere karşı çıkan, dolambaçsız ve sosyalist bir tiyatronun gerçek kurucusuydu (*Ghetto*, 1899; *Op hoop van zegen*, 1900).

Heike monogatari, Taira ailesinin mücadelelerini anlatan, XIII. yy.'da yazılmış, yazarı bilinmeyen, japon epik yapıtı. (→ GUNKİ.)

HEİLBRONN, Almanya'da (Baden-Württemberg) kent, Neckar ırmağı kıyısında; 112 800 nüf. (1989). Çok onarım görmüş St Kilian kilisesi (XIII.-XVI. yy.). Gözlemevi. Irmak limanı ve sanayi merkezi: makine sanayileri; kimya sanayileri; tekstil ve besin sanayileri; ayakkabıcılık; kâğıt; camcılık. Tuz yatakları.



Veillier-Explorer

Neckar'ın sol kıyısındaki Heidelberg'den bir görünüm

HEİLBRONN (Alfred), alman kökenli türk botanikçi (Fürth, Bavyera 1885 -Münster 1961). Münih'teki Ludwig -Maximilian üniversitesi tabii ilimler fakültesi'ni bitirdi (1909). Almanya'da değişik üniversitelerde çalıştıktan sonra İstanbul Üniversitesi tarafından Türkiye'ye çağrıldı (1933). Fen fakültesi batonik enstitüsü'nde ordinaryüs profesör ve enstitü direktörü olarak göreve başladı. Ayrıca tıp fakültesi ile ona bağlı eczacı ve diş hekimliği okullarında da botanik dersleri verdi. Anadolu'ya düzenlediği gezilerde topladığı örneklerle fen fakültesinde kurduğu herbaryumu daha da zenginleştirmek için çaba gösterdi. TC uyruğuna geçti (1947). Emekli olduktan sonra da (1955) Türkiye'nin tıbbi bitkileri konusundaki araştırma ve çalışmalarını sürdürdü. Almanya'ya giderek Münster Üniversitesi'nde çalıştı (1960). Türkçeye çeşitli kişilerce çevrilen başlıca yapıtları: *Nebat biyolojisi* (1940), *Botanik ve genetiğe giriş* (1943), *Kalıtım biliminin temel anlamları ve temel vakıaları* (1947).

HEİLER (Friedrich), alman tanrıbilimci (Münih 1892 - *ay. y.* 1967). Katolikti, Münih Üniversitesi'nde dinler tarihi kürsüsünde ders verdi, 1919'da protestanlığı benimsedi ve 1920'de Marburg Üniversitesi'nde karşılaştırmalı dinler tarihi profesörü oldu. Protestanlıkta İncil'e dayanan birliği korumayı amaçlayan Yüksek Kilise'nin başı olarak, fransiskenliğe bağlı ayrı bir tarikat kurdu ve *Ökumenische Einheit* adlı derginin çıkarılmasında önemli bir rol oynadı.

Karsh-Parimages



Jascha Heifetz
Bibliothèque nationale, Paris

HEİLİGENBLUT, Avusturya'da (Kärnten) köy, Hohe Tauern'in güney yamacında; 1 400 nüf. Dağcılık ve kış sporları merkezi olan Heiligenblut, 1 300 m yükseltide, Grossglockner'e giden yolun başındadır.

HEİLİGENHAUS, Almanya'nın, Kuzey Vestfalya Renanyası eyaleti sınırları içinde yer alan kent, Essen kentinin güneyinde; 29 700 nüf.

HEİLİGENKREUZ, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) köy, Viyana'nın G.'inde; 1 000 nüf. 1135'te kurulmuş ünlü manastır.

HEİLİGENSTADT, Avusturya'da, bugün Viyana'nın bir bölümünü oluşturan yer. 1802'de, Beethoven sağırlığından şikâyet ettiği ve kardeşliğe çağrıda bulunduğu *Heiligenstadt vasiyetnamesi* adı verilen bir mektubu burada yazdı.

HEİLLER (Anton), avusturyalı orgcu (Viyana 1923 - *ay. y.* 1979). 1945'ten sonra Viyana akademisi'nde org öğretmenliği yaptı. Birçok ülkede konserler verdi ve org virtüozu olarak dünya çapında ün kazan-

Conservatoire national des Arts et Métiers



Josuè Heilmann

Kleimhemper



Heinrich Heine
Moritz Oppenheim'in bir tablosundan (1831) ayrıntı
Hamburg müzesi

dı. Piyano ve org parçaları, missalar, motetler, mezmurlar, kantatlar ve oratoryolar besteledi.

HEİLMANN (Josuè), fransız sanayici ve mucit (Mulhouse 1796 - *ay. y.* 1848). Tekstil sanayisiyle ilgili çeşitli makineler ve bu arada, hâlâ kullanılmakta olan bir nakış makinesi icat etti ve bunun yapımını gerçekleştirdi. 1844'te, tarama yöntemini tümüyle yeniden incelemeye başladı ve bu alanda devrim yapan bir tarama makinesi icat etti. Bu makinede, taraklar işlerken değişik dokuma lifleri çekiliyor, böylece taraklanmış şeritteki uzun liflerin tümü korunurken döküntü ve artıklar yok edilebiliyordu. Bugün de, düz tarama makinelerinde, Heilmann'ın beratını almış olduğu bu ilke uygulanır.

HEİLONG CİANG ya da **HEİLONG JİANG**, Amur ırmağının çince adı.

HEİLONGCİANG ya da **HEİLONGJİANG**, Kuzey-doğu Çin'de il, kuzey ve doğuda Amur ve Osuri ırmağıyla Rusya'dan ayrılır; 463 000 km^2; 35 214 873 nüf. (1990). Merkezi *Harbin.* Bu uçsuz bucaksız ilin (eski Mançurya'nın yarısı) orta kesiminde, K.-D.'sunda kereste bakımından çok zengin ve sistemli biçimde işletilen Küçük Kingan billurlu kütlesi ve B.'sında Büyük Kingan yükseklikleri (Moğol çölünde alçalır) bulunan çok verimli bir ova vardır. Demiryolu, önce rus sonra japon sömürge döneminde bütün bu bölgelerin çevreye açılmasını sağladı ve 1949'dan bu yana Heilongciang'ın değerlendirilmesi (belki de bütün öbür Çin illerinden çok daha hızlı olarak) aralıksız sürdü. Tarlaya dönüştürülmesi düşünülen 10 milyon ha'lık alanın 2 milyon ha'ı daha şimdiden devlet çiftliklerince işlenmeye başlamıştır. İle yönelik etkin bir göç gelişmeye yardımcı olmaktadır ve nüfus 1953'ten bu yana iki katını aşmıştır. Soya, mısır, buğday ve şekerpancarı üretimine kısa süre önce pirinç üretimi de eklenmiştir. Bölge kokkömürü bakımından zengindir (Hıgang, Şuangyaşan, Cışi); Aygun'da altın ve Daçing'de petrol vardır. Kentler (Ciamusi, Müdanciang, Tsitsihar, Harbin) demiryolu ağına bağlanmış ve sanayiler (kereste sanayisi, demir-çelik, kimya, otomobil sanayisi) burada yoğunlaşmıştır.

HEİLOS a. Esk. Yun. Sparta'da halka hizmet eden köle.
—ANSİKL. Sparta yurttaşlarına verilen topraklarda çalıştırılan ve devletin köleleri olan heiloslar satılamaz, azat edilemez, geri çevrilemez ve ödemek zorunda oldukları vergiler değiştirilemezdi. Kökenleri tartışma konusudur: en eskileri belki de Peloponisos'un yerli halkından geliyordu; Messinia heilosları ise İkinci Messinia savaşı'nda (İ.Ö. VII. yy.) Spartalılar'a yenilerek onların egemenliğine giren Messinialılar'dan oluşuyordu. Heilosların tarım işlerini üstlenmesi, Spartalıların sürekli seferberlik halinde bir ordu kurmalarına olanak veriyordu. Heilosların maddi koşulları kötü değildi: toprak kölesiydiler, toprakları istedikleri gibi işlerlerdi. Ödemek zorunda oldukları rant miktarının değişmemesi, yaşam koşullarının düzelmesine katkıda bulunuyordu. Ancak, hukuki statüleri çok kötüydü; her türlü siyasal haktan yoksundular, yasalarca korunmuyorlardı. Sayılarının çokluğu, azınlıkta olan Spartalılar'ı korkutuyordu, bu yüzden Spartalılar yasaklar, aşağılamalar (Plutarkhos, eğitimlerini tamamlayarak, krypteia* aşamasına gelen genç Spartalılar'ın heilos avına çıkmalarından söz eder) ve katliamlarla (Brasidas tarafından heiloslar arasından seçilen askerler görevlerini tamamladıktan sonra bir daha görülmemişlerdir) baskıyı artırıyorlardı. Buna rağmen özellikle Messinia'da (İ.Ö. 464'teki gibi) sık sık isyanlar görüldü. Bazen de, isyancılar yurttaşlıktan çıkarılmış Spartalılar'a ait heiloslarla işbirliği yapıyorlardı (Kinadon İ.Ö. 399'da). Yurttaşların, dolayısıyla askerlerin sayısının sürekli azalması üzerine, reformcular, heilosları da alarak yurttaş sayısını artırmayı düşündüler: İ.Ö. III. yy.'da Kleomenes III, heiloslara özgürlüklerini satın alma olanağı verdi; altı bin heilos bundan yararlandı. İ.Ö. II. yy.'ın başındaysa Nabis, heilosları azat etti.

HEİM (Albert), isviçreli yerbilimci (Zürich 1849 - *ay. y.* 1937). Zürich Politeknik okulu'nda (1873) ve üniversitesinde (1875) profesörlük yaptı. Sert kayaların bile derinlerde plastik maddeler gibi hareket edebildiğini kanıtladı (kıvrılmalarının nedeni buydu); buzulların yol açtığı aşınmanın önemsiz olduğunu belirtti.

HEİMAEY, İzlanda'nın güney-batı kıyısı açıklarında yanardağ kökenli ada; 16 km^2.

HEİMBERG, İsviçre'de (Bern kantonu) kanton, Aar kıyısında; 4 100 nüf. XV. yy.'dan başlayarak Heimberg ve Thun'da, kırmızımsı, ağır, toprak çömlekler üreten fabrikalar kuruldu.

HEİMDALL, iskandinav mitolojisinde bir tanrının adı. Odin ile Geirrendour'un dokuz kızının oğlu. Göğü yere bağlayan Bifrost köprüsünü (gökkuşağı) korumakla görevliydi. **Rig** adıyla dünyayı dolaştı ve insan soyunu ortaya çıkardı. Kıyamet günü tanrıları o çağıracaktır.

Heimwehren, Avusturya'da ulusçu dernekler. 1919'dan başlayarak, kurulu toplumsal düzeni savunmak amacıyla sosyal hıristiyanlar tarafından kuruldu. Sosyalist *Schutzbund*'a karşıydı. Sık sık gösteri yapan Heimwehren üyelerinin (en ünlüleri prens Starhemberg ve Emil Fey' di) özellikle 15 temmuz 1927 isyanından sonra çok güçlü siyasal etkileri oldu. Eylül 1931'de (bunalım dönemi), Steiermark'daki dernekler ayaklandılar, ama etkisiz duruma getirildiler. Dollfuss'un yeniden güçlendirdiği bu dernekler, Anschluss sırasında ortadan kaldırıldı (1938).

HEİN (Pieter PİETERSZOON) → HEYN.

HEİNDEL (Carl Louis HEİNDL, **Max** —denir), alman asıllı amerikalı gizlibilimci (Karlsruhe 1865 - öl. 1919). Theosophical Society üyesi, R. Steiner'in öğrencisi, Memphis-Misraïm locasından mason. Kaliforniya'da kendi okulu Rosicrucian Fellowship'i kurdu (1908). Bu okulun üyeleri, karakterlerini geliştirmeyi, bazı güçler edinmeyi ve aynı zamanda görünür ve görünmez gerçekliğe ilişkin bilgilerini geliştirmeyi amaçlıyor, ruhlarının her yeni bedene girişinin onları son kurtuluşa biraz daha yaklaştıracağına inanıyorlardı. Heindel'in, Rosenkreutz şövalyelerinin doğuşunu anlatan bir kitabı (1909) vardır.

HEİNE (Heinrich), alman yazar (Düsseldorf 1797 - Paris 1856). Yoksul bir yahudi ailenin çocuğuydu. Hamburglu zengin bir bankacı olan dayısının yardımıyla, Bonn'da, Göttingen'de ve Berlin'de hukuk okudu. Bonn'da (1819-20), profesörlerinden A. W. Schlegel'in etkisiyle romantizme yaklaştı; 1821'de Berlin'de okurken de, Hegel'in etkisi altında kaldı. Heine'nin kararsız kişiliği ve büyük edebi yeteneği, o dönemde kaleme aldığı yapıtlarında bile fark ediliyordu (ocak-haziran 1821 arasında bir ren gazetesine yolladığı *Briefe aus Berlin* ve özellikle aralık 1821'de yayımladığı ilk şiirleri [*Gedichte*]). Heine 1823'te *Lirik intermezzo*'yu (Tragödien nebst einem lyrischen İntermezzo) yayımladı; geleneksel romantik temalara bağlı kalmakla birlikte, sonraki yapıtlarında daha çok yer vereceği ironiye de başvurdu. Gene bu dönemde, *İntermezzo*'dan başka, oyun türünde başlıca yapıtları olan *Almansor* (Almanzor), ve *Ratcliff* adlı trajedileri yazdı. 1823'te Hamburg'a döndü, küçük kuzeni Theresia'ya tutuldu, karşılık görmediği halde ona evlenme teklif etti. Bu arada öğrenimini tamamlamak üzere Göttingen'e gitti, doktorasını verdi (1825) ve vaftiz oldu. Ama çabaları boşa çıkacak, Theresia 1828'de başka biriyle evlenecektir.

Bütünüyle Hamburg'un havasını taşıyan yeni manzum romanı *Dönüş*'te (Die Heimkehr) [1823-24] de görüldüğü gibi, bu dönemde Heine'nin sanatında bir olgunlaşma sezilir. Kuzey denizi'nden ve bir süre kaldığı Norderney adasından esinlenerek kaleme aldığı *Kuzey Denizi* (die Nordsee) [1825-26] adlı lirik dizi de gene bu döneme aittir. İlk kez 1827'de yayımlanan *Şarkılar kitabı* (Buch der Lieder) çeşitli yapıtların bir araya toplanmasıyla oluşmuştu ve şu bölümlerden meydana geliyordu: *Gençlik acıları* (Junge Leiden) adıyla kitaba alınan 1822 tarihli şiirler *(Gedichte); Lirik intermezzo; Dönüş; Harz Dağları gezisi* (Harzreise) ve *Kuzey Denizi.* 1827'de yayımlanan bu kitap ve *Seyahat tabloları* (Reisebilder) dizisinin ilk bölümü Heine'yi üne kavuşturdu. Heine 1826-1831 arasında İtalya ve Büyük Britanya'ya yaptığı yolculuklardan esinlenerek *Tablolar*'ın ilk cildine, daha sonra yeni bölümler ekledi. Büyük bir serbestlikle kaleme alınmış olan bu betimlemeler Heine'nin yeteneğine en uygun anlatım biçimini oluşturur. Heine bu yapıtında, yolculuk ettiği ülkelerden çok, hayalindeki yolculuklarını anlatır. Bunlar arasında en başarılısı, belki de başyapıtı olan *Büyük trampet*'tir (Das Buch Le Grand). Bu yazısında şair, Düsseldorf çevresinde, trampetini çalarak dolaşan ve tüm Napoléon dönemini canlandıran emekli bir fransız askerini anlatır. Heine devrimcilerin mirasçısı olarak gördüğü imparator Napoléon'un siyasal kişiliğine hayrandı. Liberal fikirlerle dolu olan bu kitaplarda siyasal görüşlerini ortaya koydu. Bu yüzden Almanya'nın birçok eyaletinde yapıtları sansür edildi.

1830 devrimi, Heine'ye, Fransa'ya geçme fırsatını verdi. Mayıs 1831'de Paris'e varan Heine, bir daha Fransa'dan ayrılmadı. Edebiyat çevrelerinde büyük ilgi gördü ve Fransa ile Almanya arasında düşünce düzeyinde bir yaklaşma sağlamak için büyük çaba gösterdi. Heine'nin bu tutumunu *Augsburger allgemeine Zeitung* için kaleme aldığı ve *Französische Zustände* (1832) başlığıyla kitap olarak da yayımladığı makalelerinde ve fransızca yayımlanan *Zur Geschichte* der Religion und Philosophie in Deutschland* adlı edebi incelemesinde görmek mümkündür.

Fransa'ya tam olarak yerleşen Heine, 1843'te *Atta Troll*'u, 1844'te de *Deutschland, ein Wintermärchen*'i yayımladı. Aynı yıl, daha çok romanslardan *(Romanzen)* oluşan *Neue Gedichte*'yi ve dostu Karl Marx'ın görüşlerinden etkilenerek kaleme aldığı "angaje" şiirlerini *(Zeitgedichte)* bastırttı. Heine'yi 1848'den 1856'ya kadar, tam sekiz yıl hareketsizliğe mahkûm eden ve sonunda ölümüne neden olan hastalığının iyice ilerlemesine rağmen, gene de 1851'de yayımladığı *Romanzero** da hastalığından esinlenerek kaleme aldığı değerli şiirler bulunuyordu.

Büyük alman romantiklerinin sonuncusu olan ve gençliğinden beri takdir gören Heine, 1851 tarihli vasiyetnamesine bakılırsa, Fransa ile Almanya arasında daha büyük bir yakınlaşma sağlamış olmayı en büyük başarı kabul ediyordu. Ama bugün özellikle çok parlak ve ünlü bazı şiirleriyle *(Lorelei*; die schlesischen Weber)* tanınıyor.

HEİNE (Heinrich Eduard), alman matematikçi (Berlin 1821 - Halle 1881). 1848'den başlayarak Halle Üniversitesi'nde profesörlük yaptı, Cantor'dan etkilendi, birbiçimli süreklilik kavramını ortaya koydu ve sürekli fonksiyonların birbiçimli süreklilği teoremini kanıtladı. Buluşları, E. Borel'in araştırmalarına esin kaynağı oldu. Küresel fonksiyonlar (Legendre polinomları) üzerine yazdığı kitap, 1930'a kadar başvuru kitabı olarak kullanıldı.

Heine teoremi. Topol Bir (E, d) tıkızı üzerinde sürekli olan ve değerlerini (E', d') den alan her fonksiyonun, (E', d)

üzerinde düzgün sürekli olduğunu belirten teorem.

HEINE (Thomas Theodor), alman ressam ve desinatör (Leipzig 1867 - Stockholm 1948). 1896'da *Simplicissimus* dergisinin kurucuları arasında yer aldı ve 1933'e kadar yayımlarına katkıda bulundu. Uyanık ve iğneleyici bir üslupla karikatürler yaptı. Afişleri ve kitap resimlemeleri Art nouveau'ya yakın niteliktedir.

HEINEMANN (Gustav), alman devlet adamı (Schwelm, Westfalen, 1899 - Essen 1976), Alman evangelische Kirche' nin nazi karşıtı kanadı olan Bekennenden Kirche'de önemli bir rol oynadı. 1945'te EKD (Alman protestan kilisesi) konseyine seçildi. Doğu-Batı sinodunun başkanı oldu (1949-1955). 1946'da Essen belediye başkanlığına getirilen Heinemann, Hıristiyan demokrat parti'nin (CDU) kurulmasına katıldı ve birinci Adenauer hükümetinde içişleri bakanlığını üstlendi. 1950'de Almanya Federal Cumhuriyeti'nin yeniden silahlandırılması tasarısına katılmadığını göstermek için CDU'dan ayrıldı, Helene Wessel ile birlikte Alman halkçı partisi'ni (GVP) kurdu. GVP, Doğu ve Batı Almanya'nın tarafsız ve birleşik bir Avrupa içinde yeniden birleşmesini öngörüyordu: 1957 seçim yenilgisinin ardından parti faaliyetine son verdi. Heinemann Sosyal demokrat parti'ye (SPD) katılarak milletvekili seçildi. Aralık 1966'da CDU-SDP "büyük koalisyonu" çerçevesinde adalet bakanlığına getirildi. 5 mart 1969'da Berlin'de Federal Almanya cumhurbaşkanlığına seçildi. Yeni şansölye Willy Brandt'ın Doğu' ya açılma siyasetini *(Ostpolitik)* destekledi. Mayıs 1974 başkanlık seçimlerine katılmadı.

Heine-Medin hastalığı (iki alman hekim, Jakob von *Heine* [1800-1879] ile Karl Oskar *Medin*'in [1847-1927] adından), ÇOCUK* FELCİ'nin eşanlamlısı.

HEINESEN (Andreas William), danca yazan, faerøerneli yazar (Thorshavn 1900 - *ay.y.* 1991). Gerçekçilikten gizemciliğe, ruhbilimsel çözümlemeden pitoresk betimlemeye geçen eski bir gazeteci. Şiir kitaplarında (*Stjernerne Waagner*, 1930 vb.), romanlarında (*Den Sorte Gryde*, 1949 vb.) ve uzun öykülerinde (*Gamaliels Besaettlse*, 1960 vb.), doğduğu adaların doğasını ve âdetlerini övgüyle anlatır.

HEINICHEN (Johann David), alman besteci (Krössuln, Weissenfels yakınında, 1683 - Dresden 1729). İtalya yolculuğu sırasında büyük opera bestecileriyle tanıştı. 1716'dan ölümüne değin, Dresden sarayı'nda capella yöneticiliği yaptı. Çok verimli bir besteciydi (100'ü aşkın dinsel yapıt, 14 opera, 63 kantat, 5 senfoni, 24 konçerto, çok sayıda oda müziği parçası). Ayrıca önemli bir kuramsal kitap yazdı: *Der Generalbass in der Composition*... (Beste içinde sürekli bas) [1728].

HEINKEL (Ernst Heinrich), alman mühendis ve sanayici (Grunbach, Württemberg, 1888 - Stuttgart 1958). 1911'de ilk uçağını yaptıktan sonra, 1913'te başmühendis olarak "Albatros" firmasına girdi. 1914'te, Hansa-Brandenburg işletmeleri, seri halinde askeri uçak yapımı için atölyelerinin teknik yönetimini ona verdiler. 1919'da, Versailles antlaşması ile Almanya'nın savaş uçağına sahip olması yasaklanınca, ülkesinden ayrıldı. 1922'de, geri dönerek Warnemünde'de kendi firmasını kurdu. Burada, onun yönetimi altında birçok uçak ve deniz uçağı imal edildi. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, tüm etkinliğini geçiş çarkları ve otomobil motorları yapımı üzerinde topladı ve hatta 1954'te scooter üretimine bile el attı. Heinkel firması, havacılık alanındaki etkinliğine ancak 1955'te dönebildi.

HEINLEIN (Robert Anson), amerikalı bilimkurgu yazarı (Butler, Missouri, 1907 - Carmel, Kaliforniya 1988). Altı yıl denizcilik yaptı. 1939 yılından başlayarak kendini bilimkurgu'ya verdi. Bilimkurgunun bütün "klasik" ve spekülatif kurgu" konularını ustalıkla işledi (*The Man Who Sold the Moon*, 1950-1963; *The Door into Summer*, 1957; *Stranger in a Strange Land*, 1961; *The Moon is a Harsh Mistress*, 1966).

İMPARATORLAR

HEINRICH I Kuşçu (875'e doğr. -Memleben 936), Germanya kralı (919-936). Slavlar'ı, ardından Macarlar'ı yenerek (906) Saksonya dükü oldu (912). Konrad I'e karşı olmasına rağmen, kralın yerine geçmek üzere onu ataması sonucu, mayıs 919'da Germanya kralı seçildi. Varlıklarını kabul ettiği ulusal düklüklere karşı uzlaştırıcı bir siyaset izledi, Schwaben'de ve özellikle Bavyera'da otoritesini kabul ettirdi ve Lorraine'i yeniden germen derebeylik sistemi içine katarak (925) kızı Gerberge'yi dük Gilbert ile evlendirdi. Güçlü bir askeri sistem kurdu (kentlerin tahkimi, hisarların yapımı), Slavlar'a (Lenzen zaferi ve Prag'ın işgali, 929), Macarlar'a (933) ve Danimarkalılar'a (934) karşı başarıyla savaştı.

HEINRICH II Aksak ya da **Aziz** (Abbach, Bavyera, 973-Grona, Göttingen yakınında, 1024), Germanya kralı (1002-1024) ve germen imparatoru (1014-1024), Heinrich I'in torununun oğlu. 1002'de Germanya kralı oldu. Arduin'in kral ilân edildiği (1002) İtalya'nın üzerine yürüdü (1004); Pavia'da İtalya kralı (mayıs 1004), Roma'da imparator olarak taç giydi (şubat 1014). Polonya dükü Bolesław I ile yaptığı bitmez tükenmez savaşlar sonunda (1004-1013; 1015-1018) Lausitz'i kaybetti, Polonya'nın fiili bağımsızlığını ve germen nüfuzunun Elbe'nin doğu kıyılarına kadar gerilemesini kabul etmek zorunda kaldı (Bautzen antlaşması, 1018). İtalya üzerindeki egemenliğini de korumayı başaramadı. Derin bir sofulukla, imanı iç ve dış düşmanlarından korumaya çalıştı, tanrıbilim tartışmalarına doğrudan katıldı, rahipliği destekledi ve ruhban sınıfını ahlaki bir reforma yöneltti. Sezarpapacılık geleneğine bağlı olan Heinrich II, imparatorun Kilise karşısındaki üstünlüğünü korudu. 1146'da azizlik mertebesine yükseltildi.
—İkonogr. Aziz imparatorun figürlerine alman sanatında bol bol rastlanır: Basel' deki altın antependium (Cluny müzesi); Bamberg evangeliariumu ile kutsal ekmek muhafazası (Münih), Basel katedrali'ndeki ya da Rott am İnn kilisesi'ndeki (İgnaz Günther'in) heykeller. Efsanesinin bazı bölümleri, Basel'deki yaldızlı kutsal ekmek kabı ve Heinrich II ile Kunigunde'nin Bamberg katedrali'ndeki anıtsal mezarı üzerinde betimlenmiştir.

HEINRICH III Kara (1017-Bodfeld, Harz, 1056), Germanya kralı (1039-1056) ve germen imparatoru (1046-1056), Konrad II'nin oğlu ve ardılı. Babasının sağlığında Romalılar'ın kralı seçildi (1028). 1039'da babasının yerini aldı ve Roma' da imparator olarak taç giydi (1046). Güçlü derebeyler karşısında imparatorluğun saygınlığını korumasına büyük önem verdi. Kuzey İtalya'da barışı sağladı, Güney İtalya'daki bölünmeyi çıkarlarına uygun bularak destekledi (1046). Guillaume V d'Aquitaine'in kızı Agnes Von Poitou ile evlendi ve İvois'da Fransa kralı Henri I ile karşılaştı (1043); aynı zamanda Doğu'yu denetimi altında tutmayı bildi; Bohemya (1041), Polonya ve Pomeranya Slavları ve Macarlar (1045) metbuluğunu tanıdılar. Toscana markisi Bonifacio'nun yardımıyla papa Gregorius VI, Silvester III ve Benedictus IX'u görevlerinden alıp yerlerine Clemens II (1046), Damasus II (1047), Leo IX (1048) ve Victor II'yi (1055) getirerek Kilise'yi denetimi altında tuttu; ayrıca Kilise bünyesindeki reform girişimini destekledi. 1046'dan 1056'ya kadar imparatorluk baskısına her yandan tepkiler geldi. İtalya'da Yukarı Lorraine dükü Sakallı Geoffroi, Bonifacio'nun dul karısı Beatrice di Lorena ile evlenerek (1053) Toscana'ya el koydu. Heinrich III Geoffroi'yı ele geçiremeyince karısını hapsettirdi (1055). Güney İtalya'da Roberto Guiscardo'nun Normanlar'ı, ele geçirdikleri toprakları genişlettiler. Macarlar (1049-1052) ve Slavlar (1056) Germenler'e karşı yeniden ayaklandılar, Kilise ise imparatorluk boyunduruğundan kurtulmak için mücadele etti.

HEINRICH IV (Goslar ? 1050 - Liège 1106), Germanya kralı (1056-1106) ve germen imparatoru (1084-1106), Heinrich III ile Agnes von Poitou'nun oğlu. Romalılar' ın kralı seçildi (1053), 1056'da babasının yerini aldı. Naipliğini yürüten annesi, 1062'de yerini Heinrich IV'ü yetiştiren başpiskopos Kölnlü Anno ve başpiskopos Bremenli Adalbert'e bırakmak zorunda kaldı. Mart 1065'te genç kral rüştünü ispat etti. Bavyeralılar'ın (1070-71) ve Saksonyalılar'ın (1069-1072) ayaklanmalarıyla baş etmek zorunda kalan Heinrich IV, aynı zamanda papa Gregorius VII'nin, imparatorluk otoritesinin özü konusunda kuşkular yaratan ve imparatorluğu Rahipleri* Atama kavgasına sürükleyen bir siyaset izlediği sırada (laik iktidarın piskoposluk ve başrahiplik seçimlerine müdahalesini yasaklayan 1074-1075 reform kararnameleri; papanın imparator karşısındaki üstünlüğünü ilan eden *dictatus papae*) başlayan, yirmi yıl sürecek iç bunalımla karşı karşıya kaldı. Heinrich IV, Worms meclisinde (ocak 1076) Gregorius VII'nin papalığının sona erdiğini ilan ettirdi, bunun üzerine papa kendisini aforoz etti ve krallığını tanımadı (şubat 1076). Tribur'da (ekim 1076) toplanan alman prensler ve piskoposlar, kralı papaya boyun eğmeye davet ettiler. İtalya'ya giden Heinrich IV, Canossa'da (ocak 1077) papa tarafından bağışlandı. Ancak kısa bir süre sonra, Heinrich IV'e düşman olan alman prensler papanın görevini kötüye kullandığını ileri sürerek, Schwaben dükü Rudolf'u Romalılar'ın kralı olarak seçtiler (mart 1077). Heinrich IV, Almanya'ya dönüşünde, Schwaben, Bavyera ve Kärnten düklerini azletti. Ancak Almanya bölünmüştü. Mellrichstadt (1078) ve Flarchheim'da (1080) kesin sonuç alınamayan iki çarpışmanın ardından Heinrich, Gregorius VII'nin gözünü korkutmaya çalıştı, başarılı olamadı ve yeniden aforoz edildi (mart 1080): düzmece papa Clemens III'ü seçtirdi (Brixen meclisi, haziran 1080), Schwabenli Rudolf'u öldürttü, İtalya'ya giderek dördüncü girişiminin sonunda Roma'yı ele geçirdi (mart 1084) ve Normanlar'ın papalığı desteklemesine rağmen kendisini Clemens III'e imparator ilan ettirerek taç giydi. Gregorius VII'nin ölümünden sonra (mayıs 1085), Victor III, Urbanus II ve Paschalis II, Heinrich IV'ün karşısına kend. oğullarını, İtalya kralı olarak taç giyen (1093) Konrad'ı ve geleceğin Heinrich V' ini (1104) çıkardılar. Heinrich V babasını tutuklattı ve tahttan çekilmeye zorladı (1105) ve kendisi taç giydi (1106). Kısa bir süre sonra Heinrich IV öldü.

HEINRICH V (1081 ya da 1086 - Utrecht 1125), Germanya kralı (1106-1125) ve germen imparatoru (1111-1125), bir öncekinin oğlu ve ardılı. Babasının sağlığında Romalılar'ın kralı olarak taç giydi (1099), papa Paschalis II'nin desteğiyle babasına karşı ayaklandı (1104). Heinrich IV'ün ölümünden az önce yeniden taç giyerek (1106) babasının piskopos ve rahip atamalarında izlediği aynı müdahale siyasetini izledi. İtalya'da Roma'yı işgal etti, güvenoyu konusunda sıkı pazarlıklardan sonra, papayı kendisine taç giydirmek zorunda bıraktı (Sutri antlaşması, 1111) ve ona laik atamaları yasallaştıran bir belge imzalattı. Ancak 1112 Laterano konsili'nde Avrupa'daki yüksek din adamlarıyla rahiplerin çoğu tarafından desteklenen Paschalis II, kapitülasyonundan vazgeçti. Aforoz edilen Heinrich V, bunun üzerine, 1118'de Paschalis II'nin yerine geçen Ge-

Lauros-Giraudon



imparator Aksak **Heinrich II**
Heinrich II ve Kunigunde'nin Bamberg katedrali'ndeki mezarından ayrıntı
(1499-1513 arasında Tilman Riemenschneider tarafından yapılmıştır)

Giraudon



imparator Kara **Heinrich III**
Codex Caesarus Upsaliensis'in bir minyatüründen
(1045'e doğr.) ayrıntı
Uppsala Üniversitesi kitaplığı

Bayerische Staatsbibliothek



imparator **Heinrich IV**
bir *Hirsau incili* minyatüründen
(XI. yy.) ayrıntı
Bayerische Staatsbibliothek Münih



Giraudon

İmparator Heinrich V
Rheinland sanatı, 1215
Katedral hazinesi, Aachen

Bildarchiv preussischer Kulturbesitz



İmparator Korkunç Heinrich VI
Codex Manesse'nin
bir minyatüründen ayrıntı
Almanya, XIII. yy.
Universitätsbibliothek, Heidelberg

Behrens



Aslan Heinrich
Saksonya ve Bavyera dükü
Braunschweig katedrali'nde bulunan
boyalı heykelden ayrıntı

lasius II'nin karşısına bir yalancı papa (Gregorius VIII) çıkardı. Soylularının ve piskoposlarının bir bölümü tarafından yüzüstü bırakılan, başkaldıran Köln, Saksonya ve Aşağı Lorraine tarafından Welfesholz'da yenilen (1115) ve kontes Matilda'nın mülklerini egemenliği altına alan Heinrich V, papa Calixtus II ile Worms* konkordatosu'nu imzalamak zorunda kaldı (1122). Heinrich V'in ölümünde, Almanya tam bir feodal bunalım içindeydi.

■**HEİNRİCH VI Korkunç** (Nijmegen 1165 - Messina 1197), Germanya kralı (1190-1197) ve germen imparatoru (1191-1197), Friedrich Barbarossa'nın oğlu. Romalılar'ın kralı ilan edilerek (Bamberg diyeti, 1169) İtalya kralı tacını giydikten (1186) sonra, babasının yerine geçti (1190) ve İtalya'da, özellikle Sicilya'da onun siyasetini izledi. Kendi düklüğü olan Saksonya'yı yeniden ele geçirmek üzere Almanya'ya dönen Heinrich ile savaştı (Fulda antlaşması, 1190). Ardından imparatorluk tacını giymek için Roma'ya gittiyse de (1191), Welfler'le Vestfalya Renanyası derebeylerini bir araya getiren Heinrich'in yeni bir ayaklanmaya yol açması üzerine Almanya'ya dönmek zorunda kaldı. Düşmanları arasındaki birliği, Haçlı seferi'nden dönerken (1193) tutsak ettiği ve büyük bir kurtulmalık karşılığı serbest bıraktığı Aslan yürekli Richard'ın etkisini kullanarak bozabildi. İtalya'ya döndü; orada Sicilyalı Ruggero II'nin kızı olan Costanza I ile evlenmesi (1186) ve bu sayede, önce ulusal kral Tancredi ile savaşmak zorunda kaldıktan sonra Palermo'da Sicilya kralı olarak taç giydi (1194). İmparatorluk ile Sicilya'yı birleştirmeye ve imparatorluğun babadan oğula geçmesini kabul ettirmeye çalıştı (Mainz diyeti, 1196), fakat oğlu Friedrich II'yi Romalılar kralı seçtirmekten başka bir şey yapamadı (1196).

HEİNRİCH (VII) VON HOHENSTAUFEN (1211-Martirano, Calabria, 1242), Friedrich II'nin oğlu, 1212'den başlayarak Sicilya kralı ve Schwaben dükü (1216). Babası onu Romalılar'ın kralı seçtirdi (1220) ve Köln başpiskoposu Engelbert'in vesayeti altında Almanya naipliğini ona verdi. Heinrich VII prenslere karşı kent burjuvazisine dayandı. Babası tarafından kınanması üzerine, Lombardia birliği'nin desteğiyle babasına karşı başkaldırdı (1234). Görevden alındı, intihar etti.

HEİNRİCH VII LÜKSEMBURGLU (Valenciennes ? 1274'e doğr.- Buonconvento, Siena yakınında, 1313), germen imparatoru (1312-1313). 1308'de papa Clemens V'in himayesiyle Güzel Philippe'in küçük kardeşine karşı imparator seçildi. Almanya'da düzeni yeniden sağladı ve oğlu Johann'ı Bohemya'nın vârisiyle evlendirerek (1310) Bohemya tacı'nın ona geçmesi için zemin hazırladı. 1310'da İtalya'ya giderek Roma'da taç giydi (1312). İtalya'ya giderken yarımadayı bölen çatışmalara karıştı; Welfeler'e karşı Ghibellinolar'dan destek gördü. Ancak birçok yenilgiye uğradı. Napoli krallığı'na karşı giriştiği bir sefer sırasında öldü.
—İkonogr. *Heinrich VII'nin Roma yolculuğu* adlı minyatürlerde imparatorun yaşamı anlatılır. Ayrıca, Pisa katedrali'ndeki mezar üstünde Tino da Camaino'nun yapıtı olan yatık heykel de anılmaya değer.

BAVYERA VE SAKSONYA

HEİNRİCH IV, Bavyera dükü (995-1004) → HEİNRİCH II, imparator.

HEİNRİCH VI, Bavyera dükü (1027-1042) → HEİNRİCH III, imparator.

HEİNRİCH X Kibirli (1080'e doğr. - Quedlinburg 1139). Bavyera dükü (1126-1138) ve Saksonya dükü (1137-1139); Welfler (ya da Welfeler) ailesinden gelen Henrich X, Saksonya'yı damadı olduğu imparator Lothar III'ten fief olarak almıştı. Gücü ve hoşgörüsüzlüğü, imparatorluğa yükselmesini engelledi. Fiefleri Konrad III tarafından elinden alındı (1138).

■**HEİNRİCH Aslan** (Ravensburg 1129 -Braunschweig 1195), Saksonya (1142 -1180) ve Bavyera (1156-1180) dükü. Kibirli Heinrich'in oğlu, Hohenstaufenler'i, babasına ait düklükleri geri vermeye zorladı. Genellikle Saksonya'da, Braunschweig'de oturan Heinrich, slav topraklarını ele geçirdi ve sömürgeleştirdi (Mecklenburg ve Batı Pomeranya). Alman komşuları Ayı Albrecht ya da Holsteinlı Adolf ile sürekli çatıştı. Holsteinlı Adolf'tan Lübeck'i aldı (1158). Tüm gücünü Baltık siyasetine yönelttiği için, kendisini her zaman desteklemiş olan imparator Friedrich Barbarossa'ya, Lombardia birliği'ne karşı yardım etmeyi kabul etmedi (1176). İmparator da Heinrich'i Halberstadt piskoposuyla arası açılınca kamu huzurunu bozmakla suçladı (1179). İmparatorluğun kara listesine alınan Aslan Heinrich Erfurt diyeti'nde aşağılandı (1181). Braunschweig, Lüneburg ve Billung ailesinin mülkiyetinde olan topraklar dışında diğer mallarından vazgeçti. Henry II Plantagenet'in kızı Matilda ile evlenerek (1168) onun sarayına sığındı. Barbarossa'nın Haçlı seferi'ne çıkmasından yararlanarak (1189) topraklarını yeniden ele geçirmeye çalıştı, ancak başarılı olamadı. Ölümünden az önce imparator Heinrich VI ile barıştı (1194).
Aslan Heinrich birçok önemli bina yaptırdı. (Münih, Braunschweig, Lübeck); Braunschweig katedrali'nde, bir bölümü bugün Cleveland müzesi'nde (ABD) bulunan bir hazine oluşturdu.

HESSEN

HEİNRİCH I Çocuk (1214-Marburg 1308), ilk Hessen landgrafı (1265-1308); Brabant dükü Heinrich ile Thüringenli Sophie'nin oğluydu. Thüringen'deki veraset hakkından payına, 1292'de landgraflık haline getirilen Hessen düştü (1265).

HEİNRİCH Kalkarlı *(saygıdeğer)*, **Ager** ya da **Egher** ("Hasta"), denir, çileci yazar (Kalkar, Kleve kontluğu, 1323-Köln 1408). Köln Piskoposluk kurulu üyesiydi, sonra aziz Bruno tarikatına girdi (1365). Çilecilik üzerine kitaplar yazdı. *Imitation*'u onun yazmış olabileceği ileri sürülmüştür.

HEİNRİCH Langensteinlı (**Hessenli Heinrich** olarak da anılır), alman tanrıbilimci (Langenstein 1325 - Viyana 1397). Öğrenim gördüğü Paris'te yıllarca ders verdi. Viyana Üniversitesi rektörü oldu. *Epistola concilii pacis* (1381) ve *İnvectiva contra monstrum Babylonis* (1393) adlı yapıtlarında, büyük ayrılığı ortadan kaldırmaya yardımcı olmak umuduyla bir konsil kuramı geliştirdi. Korkulan bir polemikçi olarak, astrologlara ve Wycliffe'e karşı yazıları ve *Summa republica* adlı bir siyaset kitabıyla ünlüdür.

HEİNRİCH von Morungen, XII. yy. sonunda ve XIII. yy.'ın başında yaşamış Thüringen asıllı alman minnesänger. Şiirleri, imgelerin güzelliği ve duyguların içtenliğiyle, "minnesang*" türünün başyapıtları sayılır.

HEİNRİCH von Meissen, alman minnesänger (Meissen 1260'a doğr - Mainz 1318). Liedler ve Bakire Meryem için dinsel şiirler yazdı. Bu şiirler Colmar elyazmasındadır. Şair, FRAUENLOB takma adıyla bilinirdi.

Heinrich von Ofterdingen, Novalis' in bitmemiş romanı (1799). 1802'de yayımlanan yapıtın yalnız ilk bölümü ("Bekleyiş") tamdır. XIII. yy. minnesänger'i Heinrich von Ofterdingen üzerindeki Ortaçağ efsanesinden esinlenen Novalis, Goethe'nin *Wilhelm Meister*'inin de etkisinde kaldı. Dikkat çekici bir güzellikte olan yapıt, romantik estetiğe göre ideal ardında koşan ozan imgesini işler.

HEİNS (Daniel) → HEİNSİUS.

HEİNSBERG, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaleti sınırları içinde kent, Mönchengladbach'ın güneybatısında, 36 300 nüf.

HEİNSE (Johann Jakob Wilhem), alman yazar (Langewiesen, İlmenau yakınlarında, 1746 - Aschaffenburg 1803). Ana yapıtı *Ardinghello und die glückselingen İnseln*'de (1787), tutku, aşk ve şehveti toplumsal baskılara karşı savundu. Ardinghello, Sturmund Drang akımının tipik bir kahramanıdır; yaşam ilkesi: "Yaşanan andan alabildiğine yararlanmak" biçiminde formülleştirilebilir; nitekim, dostlarıyla birlikte, Paros ve Naksos adalarında Eski Yunanistan'daki yaşamı yeniden canlandıracak bir krallık kurar. Heinse'nin diğer yapıtları (*Hildegard von Hohenthal*, 1795-96; *Anastasia und das Schachspiel*, 1803), estetik kuramları bakımından önemlidir.

HEİNSİUS ya da **HEİNS** (Daniel), hollandalı hümanist ve tarihçi (Gent 1580 - Leiden 1655). Leiden'de latince, sonra yunanca ve nihayet tarih profesörü oldu; 1605'te üniversitenin kütüphane yöneticiliğine getirildi. Gustaf Adolf, onu sarayın vakanüvisi yaptı. Dordrecht'teki ulusal sinod meclisi sekreteri oldu (1618), çoğunluğun tarafını tuttu ve Grotius ile ilişkilerini inkâr etti. Latince olarak *Elegiae et Silvae* (1603) ve hollandaca *Nederduytsche Poemata* (1616) adlı yapıtlarını yayımladı.
— Oğlu NİCOLAAS (Leiden 1620 - Lahey 1681), 1674'e kadar diplomatik görevlerde bulundu. Ovidius ve Vergilius'un yapıtlarını yayımladı; latince şiirler yazdı.

■**HEİNSİUS** (Anthonie), Hollanda yüksek valisi (Delft 1641 - Lahey 1720). Delft valisi iken, Hollanda temsilcisi olarak Louis XIV'ün yanına gönderildi (1683), bu görevden ateşli bir Fransa düşmanı olarak döndü. William III of Orange'in ihdas ettiği Hollanda yüksek valiliğine getirilen (1689-1720) Heinsius, Lahey büyük ittifakının gerçekleşmesinde önemli bir rol oynadı (1701). William III'ün ölümünden (1702) sonra Frieslandlı Jan Willem döneminde, iktidar aslında onun elinde bulunuyordu. Bu tarihten sonra Louis XIV'e karşı güçbirliğinin gerçek önderliğini yapan Heinsius, prens Eugène de Savoie ile Marlborough'da iki sağlam müttefik buldu. 1709'dan başlayarak Louis XIV'ün barış tekliflerini reddetti (Geertruidenberg görüşmeleri, 1710) ve ancak İngilizler'in baskısıyla anlaşmaya yanaştı. Heinsius, İngiltere'nin çıkarlarını birçok kez Hollanda'nın çıkarlarına tercih etmiş olmakla suçlandı. Anayasanın gözden geçirilmesini sağlayamadı (1716) ve son yıllarını silik bir yaşam sürerek geçirdi.

■**HEİNTZ** (Joseph), **Yaşlı** denir, isviçreli ressam ve mimar (Basel 1564 - Prag 1609). Roma'da kaldı (1584-1587) ve burada, Hans von Aachen'in öğrencisi oldu. İmparator Rudolf II'nin ressamı (1591) ve Prag sarayı'nda sürdürülen maniyerist üslubun temsilcilerinden biriydi (*Venüs ile Adonis, Diana ile Aktaion, İmparator Rudolf II*, Kunsthistorisches Museum, Viyana; *Uyuyan Venüs*, Dijon; *Ressam ve kız kardeşi*, Bern).

HEİNZ → ENZO.

Heinz ya da **Heinz-Ehrlich cisimleri.** Hematol. Alyuvarlarda anormal biçimde görülen globin inklüzyonları. Heksoz monofosfat yolunun alyuvar enzim bozuklukları (özellikle glükoz-6-fosfat dehidrojenaz yetersizliği) ya da kararsız hemoglobinler (→ HEMOGLOBİNOPATİ) gibi bazı doğuştan hemolitik kansızlıklarda ve yükseltgeyicilerle zehirlenme hemolizleri sırasında hemoglobinden oluşur. Sayıları dalağın çıkarılmasından sonra artar. Bu cisimler asetilfenilhidrazin gibi yükseltgeyici etkenlerle in vitro etkilenen normal alyuvarlarda da oluşturulabilir.

■**HEİSENBERG** (Werner Karl), alman fizikçi (Würzburg 1901 - Münih 1976). Münih Üniversitesi'nde A. Sommerfeld'in öğ-

rencisiydi, öğrenimini burada tamamlayıp doktora tezini 1923'te verdi. Önce Göttingen'de M. Born'un asistanı oldu, sonra Kopenhag'da Niels Bohr'un yönettiği enstitüde üç yıl çalıştı. 1927'de Leipzig Üniversitesi'nde fizik profesörlüğüne atandı. 1942'de Berlin Üniversitesi'nde profesör olarak çalıştı ve savaş sırasında atom enerjisi çalışmalarına etkin biçimde katıldı; bu yüzden Nazi Almanyası'ndaki rolü hep tartışma konusu oldu; 1946'da Göttingen'e profesör olarak atandı.

Çalışmalarıyla çağdaş kuramcıların en önemlilerinden biri durumuna geldi ve 1932 Nobel ödülü'nü aldı. Heisenberg öncelikle kuvantum kuramının kurucularından biridir. 1925'te, Kopenhag'da bir makale yayımlayarak kuvantum kuramının matris biçimciliğinin temellerini açıkladı. Bugün matris biçimciliği, Schrödinger'in "dalga mekaniği"nin yeniden formülleştirilmesi biçiminde görünse bile, Heisenberg'in çalışmalarını, Schrödinger'den bir yıl önce yaptığını unutmamak gerekir.

Aynı kuvantum nesnesi için, devinim miktarı tayfının genişliği ile konum tayfının genişliği arasındaki bağıntıları (bu bağıntılar kendi adını taşır) ilk formülleştiren de Heisenberg'dir. Kuvantum mekaniğinin doğuşuna öncülük eden tartışmalar, büyük ölçüde sözkonusu bağıntıların yorumu çevresinde toplanır. Olgucu bir bakış açısıyla, Heisenberg yalnızca gözlenebilen niceliklerin kuramsal bir tanımlamaya elverdiği üzerinde durdu: görüşüne göre, bir cismin konum ve hızı aynı anda gözlenemediğinden bu iki kavramı bir kuram içinde tanımlamaya çalışmak yararsızdı. Heisenberg bu konumu betimlemek için, büyük bir yetenekle "düşünce deneyleri"ni tasarladı; böylece bir kuvantum nesnesinin hızı ve konumunun aynı anda ölçümüne olanak bulunmayan koşulları ortaya koydu. Düşünce deneylerinin en ünlüsü "Heisenberg mikroskobu" deneyi adıyla bilinen deneydir.

Heisenberg kuvantum fiziğinin çeşitli alanlarına birçok katkı sağladı: ferromanyetiklik kuramı; hidrojen molekülünün allotropik biçimlerinin incelenmesi; nükleer fizikte eşspin ve değişim kuvvetlerinin kullanımı; yayınım kuramı (S matrisi). Temel parçacıkların doğrusal olmayan birleşik kuramı üstündeki son çalışmaları başarıya ulaşamadı. Heisenberg'in bilimsel yayınlarından başka açıklayıcı, tanıtıcı ve düşünsel yapıtları da vardır, *Die physikalischen Prinzipien der Quantentheorie* (Kuvantum kuramının fiziksel ilkeleri) [1930, 2. basım 1958], *Physik der Atomkerne* (Çekirdek fiziği) [1943], *Das Naturbild der heutigen Physik* (Çağdaş fiziğin yapısı) [1955], *Physik und Philosophie* (Fizik ve felsefe) [1959], *Der Teil und das Ganze* (Parça ve bütün) [1969] bunların en önemlileri arasında yer alır.

Heisenberg bağıntıları ya da **eşitsizlikleri.** Fiz. 1927'de Heisenberg'in ortaya koyduğu kuvantum kuramına özgü bağıntılar. Bunlar, $\hbar$ Planck değişmeziyle bir yandan, bir olayın Δp devinim miktarının artışını ayırtedici Δx boyuna ve öbür yandan bir kuvantum sisteminde tayfın ΔE enerji artışını, ayırtedici τ gelişme süresine bağlar. Bu bağıntılar aşağıdaki biçimde yazılır:

$$\Delta p \cdot \Delta x \geq \hbar$$

ve

$$\Delta E \cdot \tau \geq \hbar.$$

Geniş anlamda, eşlenik fiziksel büyüklükler (kinetik moment ve açı, yer tutma sayısı ve faz vb.) arasındaki, benzer bütün kuvantum eşitsizliklerine, Heisenberg eşitsizlikleri adı verilir.

Klasik fizikte bir sistem, enerji, devinim miktarı, çeşitli bileşenlerin konumu vb. gibi büyüklükler kümesiyle tanımlanır. Makroskobik sistemler incelenirken ortaya çıkan bu kavramların değişiklik yapılmadan mikroskobik alana aktarılabileceğini kanıtlayacak hiçbir olgu yoktur. Nitekim klasik kuramda enerji, her an belirlenen tek bir sayıyla nitelenmesine rağmen, kuvantum fiziğinde bir sistemin hali, ΔE aralığına dağılmış bir sayılar kümesi olan değerler tayfıyla belirtilir. ΔE'yi, sistemin ayırtedici τ gelişme süresine bağlayan Heisenberg eşitsizliği, enerjinin farklı temel niteliğini (klasik olmayan) gösterir. Benzer düşünceler başka büyüklük çiftleri için de geçerlidir. Bu anlamda Heisenberg bağıntıları, klasik fizik kavramlarının kullanılamayacağı sınırları belirler. Bu nedenle, Heisenberg eşitsizlikleri, kuvantum problemlerine niteliksel yaklaşımda son derece verimli, bulgusal bir rol oynar.

HEİSKANEN (Veikko Aleksanteri), fin landiyalı jeodezici (Kangaslampi 1895). Helsinki Üniversitesi'nde jeodezi profesörlüğü (1928), Helsinki İzostatik enstitüsü müdürlüğü (1936) yaptı, sonra Fin jeodezi enstitüsü müdürü oldu (1949), 1950'den sonra da ABD'de ders verdi. Çalışmalarını, Dünya'nın gravimetrik bakımdan incelenmesi üzerinde yoğunlaştırdı: Airy şemasına göre bir izostaziden yanaydı, jeoit'in biçimini belirlemek için Clairaut ve Stokes'un kuramlarını uygulamaya çalıştı.

HEİSS (Hermann), alman besteci (Darmstadt 1897 -*ay. y.* 1966). Yetişmesinde en büyük pay, Viyana'da öğrencisi olduğu J. M. Hauer'indir. Hauer, *Zwölftontechnik* (Onikiton tekniği) adlı incelemesini, öğrencisine ithaf etti. İyi bir piyanocu ve koro şefi olduğu kadar, iyi bir eğitimci de olan Heiss, Darmstadt yaz kurslarında ve Frankfurt Askeri okulu'nda ders verdi. Darmstadt'taki Elektronik müzik stüdyosu'nu yönetti (1955). Besteleri arasında org ve piyano parçaları, oda müziği yapıtları, senfonik partisyonlar (*Sinfonia atematica,* 1950; *Sinfonia giocosa,* 1954; *Configurations* [Paul Klee'nin tablolarından esinlenerek], 1956-1959), keman, piyano ve orkestra için ikili bir konçerto (1948), bir *Elektronische Komposition* (1954) vardır.

HEİSSENBÜTTEL (Helmut), alman yazar (Rüstringen, Wilhelmshaven, 1921), Ren-ötesi adı verilen "deneysel edebiyat"ın en önde gelen temsilcilerinden biri. Bazıları, Gertrude Stein ve Joyce'un etkisini taşıyan manzum ya da düzyazı şiir kitapları, retorik ve dilbilgisinin ötesinde ya da berisinde yer alan yeni bir dil kullanır. *Kombinationen* (1954), *Topographien* (1956) ve *Textbuch* (1960-1987) adlı yapıtlarında, kolaj yöntemini uygular: gerçek ya da düzmece alıntılar, resmi yazışma ya da reklam formülleri, klasik yazarların parodileri bu yapıtlarda "müzikal yapılar" biçiminde düzenlenmiştir. Yayımlanan son yapıtlar: *Das Ende der Alternative* (1980), *Ödipus made in Germany* (1981), *Von fliegenden Fröschen* (1982), Neue Herbste (1983).

HEİTLER (Walter Heinrich), alman asıllı irlandalı fizikçi (Karlsruhe 1904 - Zürich 1981). 1933'te Büyük Britanya'ya göç etti. Dublin Üniversitesi'ne profesör (1941), sonra müdür (1946) olarak atandı, 1949'da Zürich Üniversitesi'nde bir kuramsal fizik kürsüsünün başına getirildi. Heitler, F. London ile birlikte, hidrojen molekülü üzerine yazdığı ünlü bir inceleme yazısında (1927), iki özdeş atom arasındaki kimyasal ortak değerlik bağının, bir değişim enerjisiyle kurulduğunu ileri sürdü. Ayrıca, H. Bethe ile birlikte, kozmik ışıklardaki elektron ve foton demetleri kuramını ve atom çekirdeğinde mezonların üremesi kuramını ortaya koydu.

HE JİNGZHİ → HI CİNGCİ.

HEK a. (hurda, eskimiş, köhne sözcüklerinin baş harflerinden meydana gelen bir askeri terim). *Hek mal,* kullanılamaz durumdaki askeri malzeme, araç, gerece verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Hek toplama noktası,* heke ayrılan ordu mallarının savaş alanında ya da yetkili bulunan kademelerde toplandığı merkez. ‖ *Heke ayırma,* bir askeri malzemenin hek mal olduğunun yetkili uzmanlarca, bir raporla saptanması.

—ANSİKL. Ask. *Hek mal.* Barış koşullarında sürekli kullanılan askeri araçlar, eşyalar ve çok eski model silahlar zamanla hizmete uygunluklarını yitirirler. Bunlar onarım için bakım kademelerine gönderilir, onarılmayacak kadar eski, bozuk ve yıpranmış durumda olanları heke ayrılır. Savaştaysa, bozulan ya da hasar gören araç ve gereçlerle düşmandan ele geçirilen, onarılamayan tüm malzeme için de aynı işlem yapılır.

HEKABE, Priamos'un karısı, Hektor'un, Paris'in ve Kassandra'nın annesi. Truva savaşı sırasında hemen hemen çocuklarının tümünü yitirdi; kocası Priamos gözleri önünde öldürüldü. Odysseus'un kölesi olunca, oğlu Polydoros'u öldürten Trakya kralı Polymestor'u kör etti. Taşa tutularak öldürülme tehlikesiyle karşılaşınca köpeğe dönüştürüldü.

Hekabe, Euripides'in, İ.Ö. 424'e doğru oynanan trajedisi. Çifte konulu olan oyunun bütünlüğü Hekabe'nin kişiliğine dayanır. Birinci bölümün konusu, Hekabe'nin kızı Polyksene'nin savaşı kazanan Yunanlılar tarafından, Akhilleus'un ruhunu memnun etmek için, onun mezarı başında kurban edilmesidir; ikinci bölümdeyse, Trakya kralı Polymestor tarafından öldürülen oğlu Polydoros'un cesedini bulan Priamos'un dul karısının, Polymestor'dan aldığı korkunç intikam anlatılır. Seyircide uyandırdığı üzüntü ve heyecandan (Hekabe'nin yakınmaları, Odysseus'a yakarışları, Polyksene'nin soylu davranışı ve yazgısına boyun eğişi) ötürü patetik bir oyun olan *Hekabe,* aynı zamanda öcünü alan kindar insanın trajedisidir.

HEKALE. Yun. mit. Marathon boğasıyla dövüşmeye giden Theseus'u evinde konuk eden yaşlı kadın. Theseus, onun için ayrı bir kült düzenledi.

HEKATAİOS Miletoslu, ionialı tarihçi ve coğrafyacı (İ.Ö. VI. yy.). Pers İmparatorluğu'nu bir baştan bir başa dolaştı ve Ionia'nın Persler'e karşı ayaklanmasında önemli bir rol oynadı. İki yapıtı vardır: bunlardan biri, ziyaret ettiği ülkelerin toprağı, iklimi, ekonomisi ve siyasal düzeni üzerine bilgileri içeren *Periegesis* (Dünya gezisi), diğeri de mitleşmiş yunan ailelериyle ilgili efsaneleri bir araya toplayan ve ancak bazı parçaları günümüze kalmış olan *Genealogiai*'dir (Soyağaçları).

HEKATAİOS Abderalı, İ.Ö. IV. yy.'da



L.L.

Anthonie Heinsius
gravür
Bibliothèque nationale
Paris

Deutsches Museum



Werner Karl Heisenberg



Joseph Heintz
Venüs ile Adonis

yaşamış yunanlı tarihçi. İskenderiye'de, Ptolemaios I Soter'in verdiği bağışlarla yaşadı. Doğu hakkındaki yunan görüşünü yakından biliyordu; *Yahudiler* üzerine bir kitap, *Uzakkuzeyliler* üzerine düşsel bir öykü yazdı. İskenderiye'den Teb'e kadar gezdiği Mısır üzerine, yunanlı okurlarına uyarlanan idealleştirilmiş bir imge verdi *(Aigyptiaka)*. Hekataios, yapıtından günümüze çeşitli parçalar aktaran Diodoros'un ana kaynağıydı.

HEKATE. Yun. mit. Ay, cehennem ve denizin, üç biçimli (genellikle üç başlı ya da üç gövdeli) tanrıçası. Homeros şiirlerinde adı geçmez, Zeus ile Demeter'in ya da titan Perseus ile Asteria'nın kızı olduğu sanılır. Adının kökeni de bilinmez. Köpek ona adanmıştır. Hekate için, kamer ayının sonunda sunaklarının üzerine armağanlar konulurdu. Denizcilerin koruyucusu sayılır ve yolculuklarının iyi geçmesini sağlar, buna karşılık insanlara gece yaratıkları, hayaletler ve hortlaklar gönderirdi. Aigina'da, Trakya'ya (Semadirek) yakın adalarda, Anadolu'da (Karia'da Lagina), gizemlerinin kutlandığı tapınakları vardı. Kültü VI. yy.'da Atina'da benimsendi. Romalılar, Hekate'yi, kavşaklara resimlerini koydukları *Trivia* ile özdeşleştirdiler. İmparatorluk döneminde, Hekate'nin kişiliğinde, Cehennem büyüsü tanrıçasına tapınılırdı.

—İkonogr. Hekate, Artemis gibi peplos giymiş, çoğunlukla saçları alçak ya da yüksek, silindir biçiminde yapılmış, elinde uzun meşaleler taşıyan genç bir kadın olarak betimlenir. Bir sütuna sırtını dayamış üç yüzlü ya da üç gövdeli olansa üçlü Hekate'dir (Alkamenes'nin Atina akropolisine yaslanmış *Hekate Epipyrgidia*'sı). Bergama'daki Zeus sunağı'nda yer alan *Devlerin savaşı*'nda yine üçlü Hekate görünür.

Lauros-Giraudon



Hekate
roma mermeri
Sinj manastırı (Yugoslavya)

HEKATOGKHEİROİ. Yun. mit. Uranos ile Gaia'nın oğulları olan korkunç devler. Her birinin elli başı, yüz kolu vardı. Üç taneydiler: Kottos, Briareos ve Gyes. Kronos ve Titanlar'a karşı Zeus'un safında yer aldılar.

HEKATOMBAİON a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Atina yılının yedinci, daha sonraları birinci ayı. Büyük panathenaia bayramları (temmuza doğru) ve büyük "hekatombe" ayinleri (yüz sığırın kurban edilmesi) bu ayda kutlanırdı.

HEKATOMER sıf. (fr. *hécatomère;* yun. *hekaton,* yüz, ve *meros* kısım'dan). Nöranat. Omurilikte yer alan bir tür birleştirme nöronuna denir. Hekatomer nöronun gövdesi, omuriliğin bir yanında yer alır, aksonu ve bunun dalları ise ya aynı yanda ya da omuriliğin karşı yanında son bulur. (Hekatomer nöronlar, heteromer nöronların karşıtıdır. Hekatomer nöron, bir devimsel nöronu birçok duyumsal nöronla birleştirir. Bu birleştirme, omuriliğin çeşitli bölgelerinde, ya karşıtyanlı ya da eşyanlı biçimde olur.)

Hekatompedon. Esk. Yun. Atina akropolisi'nde arkaik Athena tapınağı. Peisistratos döneminde yapıldı, oğulları tarafından onarıldı ve zenginleştirildi.

HEKATOMPHONİA a. (yun. *hekaton,* yüz, ve *phonos,* öldürme'den). Esk. Yun. **1.** Bir savaşta öldürülen her yüz düşman için Ares'e sunulan kurban. **—2.** Messinia'da İthome dağında Zeus İthomatas onuruna düzenlenen büyük şenlik. (Lakedaimonlular'ı yenen Aristomenes tarafından ilan edildi.)

HEKATOMPYLOS. Tar. coğ. Hyrkania'da kent, Arsakiler zamanında Parthlar'ın başkenti. — Homeros'un Mısır'daki Teb* için kullandığı sıfat.

HEKET, eski Mısır tanrıçası; kurbağa başlı bir kadın olarak gösterilirdi. Doğuran kadınların koruyucusuydu. Ayrıca, Antinoupolis'teki tanrı Hnum*'un eşiydi.

HEKİK a. (ar. *hekīk*). *Esk.* Kadınsı erkek.

HEKİM a. (ar. *ḥakim*). Tıp öğrenimi görerek diploma aldıktan sonra kazandığı yetkiye dayanarak hastaları muayene ve tedavi eden kimse. (Eşanl. DOKTOR, TABİP.) || *Adli hekim,* idarenin ve adli mercilerin öngördüğü muayeneleri, bilirkişi incelemelerini gerçekleştiren hekim. || *İş hekimi* ya da *kurum hekimi,* bir kurumda çalışanları muayene ederek reçete veren ve ücreti işveren tarafından ödenen hekim. || *Resmi daire* (hükümet ve belediye) *hekimi,* idarenin yüklediği görevleri (gerekli raporların düzenlenmesi, ölüm saptamaları) yerine getiren hekim. || *SSK hekimi,* SSK'ya bağlı dispanser ve hastanelerde çalışan, sigortaya bağlı işçi ve personelin muayene ve tedavisini yapan, ilaçlarını veren, gereken raporları düzenleyen hekim. || *Tedavi eden hekim* (tabibi müdavi), bir hastalık süresinde hastaya bakan, teşhis ve tedavi için gerekli bütün girişimleri yapan ya da sağlayan hekim. || *Uzman* (mütehassıs) *hekim,* tüm çalışmalarını tıbbın bir dalında yoğunlaştıran hekim.

—ANSİKL. Türkiye Cumhuriyeti içinde hekimlik yapmak ve hasta tedavi edebilmek için 11 Nisan 1928 tarih ve 1219 sayılı Tababet ve şuabatı sanatlarının tarzı icrasına dair kanuna göre türk tıp fakültelerinden alınmış bir diploma sahibi ve türk olmak gereklidir. Yabancı ülkelerin tıp fakültelerinden diplomalı olan hekimler tıp fakültesi profesörlerinden seçilmiş bir jüri önünde sınavdan geçtikten sonra başarılı olurlarsa diplomaları Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı (SSYB) tarafından onaylanarak hekimlik yapmalarına izin verilir. Bir uzmanlık dalında hekimlik yapabilmeleri için tıp fakültelerince ya da SSYB'nin görevlendirdiği kurumlarca ya da yabancı ülkelerin tanınmış bir hastanesince verilen ve türk tıp fakülteleri tarafından onaylanan bir uzmanlık diplomasına sahip olmaları gereklidir.

21 Ağustos 1981 tarih ve 2514 sayılı kanuna göre hekimler tıp fakültesini bitirdikten sonra (asker tabipler, adli tıp hekimleri ve yurtdışında öğrenimlerini kendi paralarıyla yapmış olanlar hariç) pratisyenlikte iki yıl, uzmanlıkta iki yıl olmak üzere, SSYB'ce uygun görülen yerlerde hekimlik yapmakla yükümlüdürler.

Hekimin kendisine dükkân ve mağaza açıp ticaret yapması yasaktır. Özel izin alarak hastane, ayrıca eczacılık diploması varsa ve iki yıl bir eczanede çalıştığını ispatlarsa eczane açabilir. Eczanesi bulunmayan yerlerde hekim ecza dolabı sahibi olabilir. Yasanın belirttiği koşullara uymayıp tabiplik yapanlar yasanın öngördüğü cezalara çarptırılırlar. Hekimler bulundukları illerdeki tabip odasına kaydolmakla yükümlüdürler. Hekimler arasında ortaklığa dayanan kuruluşlar, gereken izinlerin alınmasından sonra gerçekleşebilir. Dispanser adı altında çalışan kurumlar bu türdendir.

Hekim meslek ahlakına ve yasaların belirttiği kurallara (bulaşıcı ve cinsel yolla geçen hastalıkların bildirimi, doğum ve ölüm bildirimleri, bazı raporların düzenlenmesi) uymak zorundadır. Meslek sırrını gizlemekle, fakülteyi bitirirken ettiği yemine sadık kalmakla yükümlüdür.

Bu koşullara uymayan hekim hakkında Tabip odaları bünyesinde kurulan haysiyet divanları karar verir.

HEKİM adası, İzmir körfezinde Urla yarımadasının K.-D. kıyısı açıklarında küçük ada; 2,3 km².

HEKİM ARAP → ARAP EFENDİ.

HEKİM BEREKET, türk hekim (XIV. yy.). Yaşamı konusunda bilgi yoktur. *Tuhfei mübarizî* adlı türkçe tıp kitabı ile tanınır. Önsözünde bu kitabı ilkin *Lubâb ün-nühâb* adıyla arapça yazdığını, daha sonra farsçaya ve Aydınoğlu Mehmet Bey adına (1330-1340) türkçeye çevirdiğini; İbni Sina'nın *El-Kanun fit-tıbb* adlı yapıtından yararlanarak yazdığı kitaba, kendi deneyimlerini de eklediğini belirtir. Ayrıca *Hulâsa* adlı bir tıp kitabı daha vardır.

HEKİMBAŞI a. Kur. tar. Osmanlı sarayının özel doktoru, padişahın tıbbi konulardaki danışmanı, saraydaki ve imparatorluk sınırları içindeki tüm sağlık personelinin amiri.

—ANSİKL. Hekimbaşılar 1836'ya değin ilmiye sınıfından, bu tarihten sonra mülkiye sınıfından da atanmaya başladı. Mehmet II döneminde İranlı Kutbettin Efendi bu göreve resmen getirilen ilk kişi oldu. Hasodalılardan baş lalaya bağlı olan hekimbaşılar, Mehmet II döneminde yaptırılan baş lala kulesinde otururlardı. Ülkedeki ve saraydaki tabiplerin, cerrahların, eczacıların göreve getirilmeleri ya da azledilmeleri ile bunların denetlenmeleri, mesleğe gireceklerin sınavının yapılmasıyla görevliydiler. 500 akçe gündeliklerinin yanı sıra padişahın buyruğuyla gittikleri zevattan aldıkları özel armağanlarla Gelibolu'da arpalıkları vardı. Baş lala kulesinde onun denetiminde hazırlanan ilaçlar baş lala tarafından mühürlenerek padişaha ya da ailesine sunulurdu. Padişah ölünce hekimbaşının da görevi sona erer, padişah hal edilirse görevini sürdürebilirdi. Devlet ileri gelenleri arasında saygın bir yeri olan hekimbaşına "reis ül-etibba" da denirdi. 1844'te unvanları ile hekimbaşı adı kaldırıldı, bu görevi yürütenlere "sertabibi şehriyari" denildi. Tıbbiye nezareti kurulunca (1850) saray doktorluğu hekimbaşının saraydaki işlerini üstlendi.

HEKİMBAŞI ABDÜLAZİZ EFENDİ, türk hekim ve besteci (İstanbul 1736 - İstanbul [yunanca adı Kos] 1783). Tarihçi Mehmet Suphi Efendi'nin oğlu. Çok iyi öğrenim gördü; tıp, edebiyat ve müziğin yanı sıra arapça, farsça, latince ve fransızca öğrendi. Genç yaşta dikkat çekerek 1765'te Mustafa III tarafından hekimbaşılığa getirildi. 1776'da Abdülhamit I tarafından azledildi.

Herman Boerhave'nin *Aphorismi de Congoscendis et Curandis Morbis* başlıklı yapıtını *Kıta'at-i nekave fi tercemeti kelimat-i Boerhave* (1771) adı altında çevirerek, türkçeye ilk kez latince tıp terimlerinin girmesini sağladı. Başka çevirileri de olan Abdülaziz Efendi, "Aziz" mahlasıyla yazdığı farsça ve türkçe şiirlerini bir *Divan*'da topladı. Bir de güfte derlemesi hazırladı: *Mecmuatü'l-letaif fi sandukatü'l maarif.*

Tab'î Mustafa Efendi'ninkine yakın bir üslupla besteler yaptı, bunların yalnızca 5'i günümüze ulaşabildi. En ünlü bestesi bayati yürüksemaisidir: *Söyle güzel ruh-i musavver misin nesin.*

HEKİMBAŞIZADE MUHİTTİN, Mehmet Muhittin Efendi de denir, türk hekim (İstanbul 1871 - *ay. y.* 1936). Mektebi tıbbiyei şahane'yi (askeri tıbbiye) bitirdi (1891). İmparatorluğun çeşitli tıp kurumlarında fenn-i menafi ül-âzâ (fizyoloji) dersleri verdi, kulak burun boğaz uzman hekimliği yaptı. Şehremini (belediye başkanı) Ziver Bey tarafından Belediye meclisi üyeliğine seçildi. Bu görevdeyken Dr. Ahmet Nurettin ile birlikte Avrupa'ya giderek çeşitli kent belediyelerinin sağlık kurumları hakkında bilgi edindi. Türkiye'ye dönüşünde belediyeye bağlı Müessesatı hayriyei sıhhiye idaresi (sağlık ve hayır kurumlan) fahri başkanlığına getirildi. Avrupa'da edindiği bilgilerin ışığı altında yürüttüğü çalışmalarla İstanbul'un temizlik, su, kanalizasyon, genel tuvaletler, gaz depolarının durumu, bent sularının ıslahı gibi konularda başarılı sonuçlar elde etti. Şişli Etfal, Haseki ve Beyoğlu hastanelerinin gelişmesinde, Cerrahpaşa hastanesi'nin kuruluşunda etkin rol oynadı. Beyoğlu Kızılay başkanlığı ve müfettişliği görevlerinde bulundu. Yaptığı öneriyle oyun kâğıtlarının gelirinin Kızılay'a bırakılması sağladı. Başlıca yapıtları: *Fenn-i menafi ül-âzâ-i tatbiki* (1899), *Rehber-i hayat* (1901), *Rehber-i mekulat* (1905), *Rehber-i sıhhat* (1905), *Sıhhat ve hayat-ı islam* (1909).

HEKİMDAĞ, esk. **Yarımca,** Eskişehir'in merkez ilçesine bağlı bucak; 1 641 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi *Hekimdağ,* 381 nüf. (1990).

HEKİMHAN, D. Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat bölümünde Malatya iline bağlı ilçe; 42 467 nüf. (1990); 1 869 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 58 köy. Merkezi, Malatya'nın 78 km K.-B.'sında *Hekimhan,* 13 748 nüf. (1990). Hayvancılık. Tahıl, kayısı, elma, üzüm üretimi. Demir yatakları.

HEKİMLİK a. **1.** Hastalıkların, yaraların ya da sakatlıkların tanısı, iyileştirilmesi ya da hafifletilmesi için gerekli olan bilgilerin tümü: *Hekimlik öğrenmek.* **—2.** Hekimin mesleği; doktorluk: *Hekimliği seçmek.*

◆ sıf. Hekime başvurulmasını gerektiren: *Hekimlik hasta. Hekimlik bir vaka.*

HEKİMOĞLU ALİ PAŞA, türk sadrazam (İstanbul 1689 - Kütahya 1758). Ahmet III tarafından hassa silahşoru olarak saraya alındı, 1713'te Zile voyvodası, 1719'da türkmen ağası, 1722'de Adana valisi oldu. Bu yörede devlet otoritesini zayıflatan birçok aşireti dize getirdi. 1724'te Halep valiliğinden başlayarak aşama aşama yükselmesini sürdürdü, Anadolu beylerbeyi, doğu serdarı atandı. Tahmasp III' e karşı Kuzican seferini (1731) başarıyla sonuçlandırması üzerine Topal Osman Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildi. Üç buçuk yıl kadar süren bu görevinden azledilerek Midilli'ye sürüldüyse de bir yıl sonra Bosna valiliğine getirilerek Avusturyalılar'a karşı büyük bir zafer kazandı. 1740'ta, Mısır'daki asi kölemen beylerini cezalandırdı. 1755'e değin birçok valiliklerde bulundu, iki kez daha sadrazam oldu. Silahtar Bıyıklı Ali Ağa'nın çevirdiği dolaplar üzerine Kıbrıs'a sürüldü, dördüncü kez Anadolu beylerbeyi olarak Kütahya' da bulunduğu sırada hizmetinde çalışanlar tarafından zehirlendi (bir söylentiye göre mesane hastalığından ölmüştür). Âli mahlasıyla şiirleri bulunan paşanın, İstanbul Davutpaşa semtinde kendi adını taşıyan bir camisi vardır.

Hekimoğlualipaşa külliyesi, İstanbul'un Cerrahpaşa semtinde, Mahmut I döneminde, sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın yaptırdığı külliye. 1734'te bitirilen külliyenin mimarları Çuhadar Ömer Ağa ve Hacı Mustafa'dır. Altı ayaklı camiler grubundan olan camisi, Cerrahpaşa külliyesi'nin camisi planındadır. Kesme taştan, kare planlı yapı, merkezi kubbelidir. Yan mekânlar yarım kubbelerle örtülüdür. Son cemaat yerinin girişine, ortada yarım kubbe, yanlarda ikişer küçük kubbeyle örtülü bir bölüm eklenmiştir. Son cemaat yeri, altı granit sütuna oturan, ortası aynalı çapraz tonozlu, yanları ikişer kubbeli beş bölümden oluşur. Cami klasik osmanlı üslubunun son örneklerinden biri olarak nitelenir, ancak mihrap, minber, sütun başlıkları ve kapılardaki süslemelerde barok etkisi belirgindir. Mermer mihrap mukarnas, kıvrık dallar, palmet, akanthos ve madalyonlarla süslüdür. İnce işlemeli minber mermerden, külahı ahşaptandır. İç mekân Tekfur sarayı atölyelerinde yapılmış açık mavi, yeşil ve sarı renkli çinilerle kaplıdır. Tek şerefeli minaresi birkaç kez onarılmıştır. Cami avlusunun sağında, iki kubbeli, geniş kemerle bağlanan iki kare bölümden oluşan türbe vardır. Burada Hekimoğlu Ali Paşa'nın ve ailesinin sandukaları bulunur. Dikdörtgen planlı kitaplık cami avlusunun kapısı durumundadır. Türbenin G.- B.'sında şadırvan vardır. Sol köşedeki muvakkithane yıkılmıştır. Avlu kapısının yanındaki köşede bulunan sekiz köşeli sebil külliyenin en ilgi çeken bölümlerindendir.

HEKİMYAN (Zabel), türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1856 - ?). Güllü Agop ve 1880'den başlayarak Mınakyan tiyatrolarında sahneye çıktı. İkinci meşrutiyet'ten sonra çeşitli topluluklarda çalıştı, Hekimyan hanım trupu'nu kurdu (1911). Bir süre de Sahnei tecdit topluluğu'nda yönetmenlik yaptı, başında Mınakyan'ın bulunduğu Osmanlı donanma cemiyeti heyeti temsiliyesi'ne girdi.

HEKLA, Güney İzlanda'da etkin yanardağ, Reykjavık'in 100 km. D.'sunda; 1 491 m. Yanardağdaki püskürmelerin etkisiyle meydana gelen buz çözülmeleri şiddetli taşkınlara yol açmaktadır.

HEKOGENİN a. (fr. *hécogénine*'den). Org. kim. Formülü $C_{27}H_{42}O_4$ olan bileşik; pek çok agave türünden özütlenir ve steroit hormonların hazırlanmasında kullanılır.

> **HEKSA-, HEKSO-,** 6 anlamına gelen ve birçok terimde yer alan yun. önek.

HEKSAAMMİN KOBALT III sıf. Anorg. kim. Kobaltın, formülü $Co(NH_3)_6X_3$ olan sarı renkli türevleri için kullanılır; burada X birdeğerli bir asit kökünü gösterir.

HEKSADEKAN a. (fr. *hexadécane*). Org. kim. Formülü

$$CH_3—(CH_2)_{14}—CH_3$$

olan doymuş hidrokarbon.

HEKSADEKANOİK sıf. (fr. *hexadécanoïque*). Org. kim. *Heksadekanoik asit,* PALMİTİK* ASİT'in eşanlamlısı.

HEKSADEKANOL a. (fr. *hexadécanol*). Org. kim. SETİL* ALKOL'ün eşanlamlısı.

HEKSADESİL a. (fr. *hexadécyle*). Org. kim. SETİL'in eşanlamlısı.

HEKSADİEN a. (fr. *hexadiène*). Org. kim. *1,5 Heksadien,* BİALİL'in eşanlamlısı.

HEKSADİENOİK sıf. (fr. *hexadiénoïque*). Org. kim. *Heksadienoik asit,* SORBİK* ASİT'in eşanlamlısı.

HEKSAFLUORÜR a. (fr. *hexafluorure*'den). Anorg. kim. **1.** Molekülünde altı flüor atomu bulunan bileşik. **—2.** *Uranyum heksafluorür,* formülü UF_6 olan bileşik; 56,5 °C'ta atmosfer basıncında süblimleşir; gaz halinde, gözenekli çeperlerden yayınması nedeniyle doğal uranyumun, 235 izotopu bakımından zenginleştirilmesinde kullanılır.

HEKSAGONAL sıf. (fr. *hexagonal*). Krist. Altıncı basamaktan bir bakışım ekseniyle nitelenen yedi kristal sisteminden biri için kullanılır.

HEKSAGRAM a. (fr. *hexagramme*). Çinliler'in kehanete yönelik altmış dört bileşiminin her biri, rüzgar gülü biçiminde düzenlenen 2 trigramdan oluşur; trigramların toplamı 8 adettir ve her biri üç düz ya da küçük çizginin bileşiminden oluşur.

HEKSAHİDRİT a. (fr. *hexahydrite*'ten). Miner. $MgSO_4$, $6H_2O$ formülünde hidratlı doğal magnezyum sülfat.

HEKSAKLOROBENZEN a. (fr. *hexachlorobenzène*). Org. kim. Formülü C_6Cl_6 olan bileşik; benzendeki tüm hidrojen atomlarının, klor atomlarıyla ornatılması sonucu oluşur. (Heksaklorobenzen 231°C'ta eriyen bir katıdır, mantar öldürücü olarak kullanılır.) [Eşanl. PERKLOROBENZEN.]

HEKSAKLOROFEN a. (fr. *hexachlorophène*). Org. kim. ve Eczc. Formülü $C_{13}H_6Cl_6O_2$ olan bis (trikloro - 2,3,5 hidroksi-6 fenil) metanın yaygın adı; etkin bir antiseptik olan heksaklorofen, özellikle gram pozitif mikroplara karşı etkili olması nedeniyle dıştan sürülerek uygulanır.

—ANSİKL. Heksaklorofen, deride yara olmaması koşuluyla deri hastalıklarında, akne, sebore ve dıştan mikrop kapma sonucu oluşan hastalıkların tedavisinde kullanılır. Cerrahide ve kadın hastalıklarında ellerin dezenfekte edilmesine yarar. Hekim tavsiyesine göre % 1-3'lük bir çözelti, ya da sabun olarak kullanılır. Zehirli bir madde olduğundan, eller yıkandıktan sonra bol suyla durulanmalıdır. 2,5 yaşından küçük çocuklarda kesinlikle kullanılmamalıdır.

HEKSAKLOROPALLADAT IV a. Anorg. kim. Genel formülü $M_2[PdCl_6]$ olan kompleks.

HEKSAKLOROSİKLOHEKSAN a. (fr. *hexachlorocyclohexane*). Org. kim. ve Eczc. Formülü $C_6H_6Cl_6$ olan bileşik; ışık eşliğinde benzene klor katılarak elde edilir. (Kısalt. H.C.H.) [Eşanl. GAMMA HEKSAKLORİT BENZEN]

—ANSİKL. Heksaklorosikloheksan, hepsi de benzene klor katılması sırasında az ya da çok değişik oranlarda oluşan 8 diastereo-izomer biçiminde bulunur. Yalnızca γ izomerinin böcek öldürücü özelliği vardır ve bu nedenle tarımda büyük miktarlarda tüketilir; eczacılıkta ise deri parazitozlarının tedavisinde yararlanılır. Böcekleri ancak değdiğinde öldürebilen H.C.H., toz halinde, bit ve larvalarının yok edilmesinde talk pudrasıyla karıştırılarak % 3'lük dozda kullanılır.

HEKSAKLORÜR a. (fr. *hexachlorure*). Anorg. kim. Formülünde altı klor atomu bulunan klorür (örneğin silisyum heksaklorür $[Si_2Cl_6]$).

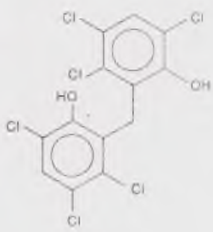
HEKSAKORD a. (fr. *hexacorde;* "altı telli" anlamındaki lat. *hexachordus*'tan). Müz. Ortasında her zaman yarımtonluk bir aralık bulunan altı seslik ardışık dizi. (Heksakord, Batı'da XI. - XVII. yy.'lar arasındaki dönemin müzik kuramının temeliydi. Başka seslere aktarımlanabilen bu dizi, *do*'dan başlarsa *doğal* heksakord, *fa*'dan başlarsa [ortaya gelen *si* bemol dolayısıyla] *yumuşak* heksakord, *sol*'den başlarsa [ortaya gelen *si* natürel dolayısıyla] *sert* heksakord diye adlandırılmıştır. Bunların bileşiminden müanslar sistemi elde edilmiştir.)

Heksameron ya da **Altı günün işleri üzerine konuşmalar,** aziz Basileios tarafından perhiz sırasında dünyanın yaratılışı üzerine yapılan dokuz konuşmalık (homilia) dizi. Altı evrendoğum gününü konu alan bu konuşmaların içerdiği açıklama, IV. yy. biliminin bir özetiydi.

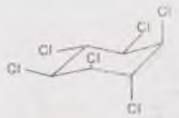
HEKSAMETAFOSFAT a. (fr. *hexamétaphosphate*). Anorg. kim. Bir bölüm fosforik asit anhidritinden türeyen tuz. (Sodyum heksametafosfat $[Na_6(PO_3)_6]$, sert suların yumuşatılmasında iyon değiştirici olarak kullanılır.)

HEKSAMETAPOL a. (fr. *hexamétapol*). Org. kim. Formülü $[(H_3C)_2N]_3PO$ olan heksametilfosfotriamit ya da H.M.P. T.'nin yaygın adı; organik bireşimde çözücü olarak kullanılır. (Hem susever, hem de susevmez bileşikleri çözmesine karşın kuvvetli kanser yapıcı özellikler taşır; çıplak elle kullanıldığında gerekli önlemler alınmalıdır.) [Eşanl. HEKSAMETİLFOSFOTRİAMİT.]

HEKSAMETİLEN a. (fr. *hexaméthylène*). Org. kim. Formülü $—(CH_2)_6—$ olan ikideğerli kök.



heksaklorofen

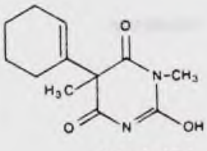


heksaklorosikloheksan γ izomeri

Büyük Larousse



Hekimoğlualipaşa külliyesi camisi İstanbul



heksobarbital

HEKSAMETİLENDİAMİN a. (fr. *hexaméthylènediamine*). Org. kim. Formülü $H_2N—(CH_2)_6—NH_2$ olan diamino-1,6 heksan'ın yaygın adı; adipik nitrilden elde edilir. Tuzu adipik asitle ısıtıldığında poliamit-6,6'yı (naylon) verir. (Eşanl. DİAMİNOHEKSAN.)

HEKSAMETİLENGLİKOL a. (fr. *hexaméthylèneglycol*). Org. kim. Formülü $HO—(CH_2)_6—OH$ olan dihidroksi-1,6 heksan'ın yaygın adı; etil adipat hidrojenlenerek elde edilir; yapay elyaf ve eczacılık ürünlerinin bireşiminde ara madde olarak kullanılır. (Eşanl. HEKSİLENGLİKOL.)

HEKSAMETİLENTETRAMİN a. (fr. *hexaméthylènetétramine*). Eczc. METENAMİN'in eşanlamlısı.

HEKSAMETİLFOSFOTRİAMİT a. (fr. *hexaméthylphosphotriamide*). Org. kim. HEKSAMETAPOL'un eşanlamlısı.

HEKSAMETONYUM a. (fr. *hexaméthonium*'dan). Org. kim. Formülü

$$(H_3C)_3\overset{\oplus}{N}—(CH_2)_6—\overset{\oplus}{N}(CH_3)_3$$

olan heksametilen bis (trimetilamonyum) katyonunun yaygın adı; tuzları, tansiyon yüksekliğine karşı kullanılır.

HEKSAMETROS sıf. (yun. sözc.). Eski nazım ölçüsü. Yunan ve latin nazmında, altı heceli dizeye, özellikle de destan türünde kullanılan heksametros daktylos'a ya da kahramanlık dizesine denir.

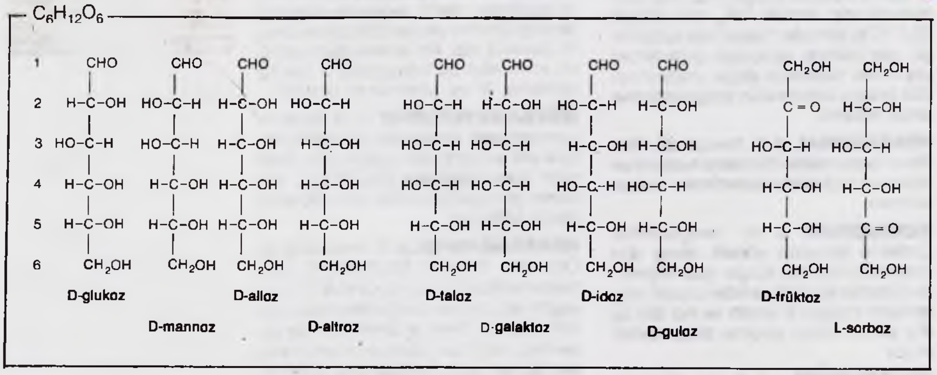
◆ a. Heksametros dize.

HEKSAMİDİN a. (fr. *hexamidine*). Org. kim. ve Eczc. Formülü

$$H_2N—CNH—C_6H_4—O—(CH_2)_6—$$
$$O—C_6H_4—CNH—NH_2$$

olan bis (paraamidinofenoksi) heksan'ın yaygın adı; etkili bir bakteri öldürücü ve çoğalma önleyici olan izetiyonatı, yerel antiseptik olarak kullanılır. (Renksiz bir görünümü olan heksamidin, yara, yanık ve ülser gibi derideki doku bozukluklarının

$C_6H_{12}O_6$



[lezyon] tedavisinde çözelti, merhem ya da toz biçiminde kullanılır.)

HEKSAMİN a. (fr. *hexamine*). Eczc. METENAMİN'in eşanlamlısı.

HEKSAN a. (fr. *hexane*). Org. kim. Formülü $H_3C—(CH_2)_4—CH_3$ olan doymuş hidrokarbon.

HEKSANDİOİK sıf. (fr. *hexanedioïque*). Org. kim. *Heksandioik asit*, ADİPİK* ASİT' in eşanlamlısı.

HEKSANDİON-2,5 a. (fr. *hexanedione -2,5*). Org. kim. ASETONİLASETON'un eşanlamlısı.

HEKSANİTRODİFENİLAMİN a. (fr. *hexanitrodiphénylamine*). Kim. Formülü $(NO_2)_3C_6H_2—NH—C_6H_2(NO_2)_3$ olan aromatik, patlayıcı nitrolu türev; 244 °C'a doğru erir, azota bağlanan hidrojeni asit özellikleri gösterir. (Patlayıcı olarak manyetik sualtı mayınlarında, potasyum tuzunun suda çok az çözünmesi nedeniyle de analitik kimyada kullanılır.)

HEKSANİTROMANNİT a (fr. *hexanitromannite*).Kim. Mannitolün, formülü

$$CH_2NO_3—(CHNO_3)_4—CH_2NO_3$$

olan heksanitratı; darbeye karşı çok duyarlı bir patlayıcıdır. (Eşanl. NİTROMANNİT).

HEKSANOİK sıf. (fr. *hexanoïque*). Org. kim. *Heksanoik asit,* KAPROİK* ASİT'in eşanlamlısı.

HEKSANOL a. (fr. *hexanol*). Org. kim. Formülü $C_6H_{13}—OH$ olan ve heksandan türeyen alkollerin genel adı. (Tek önemli izomeri, formülü $CH_3—(CH_2)_4—CH_2OH$ olan heksanol-1'dir; tavşancıl otunda [maydanozgiller] bulunur ve etil kaproat indirgenerek elde edilir. Antiseptiklerle hipnotiklerin hazırlanmasında kullanılır.) [Eşanl. HEKSİL ALKOL.]

HEKSANON a. (fr. *hexanone*). Org. kim. Formülü $C_6H_{12}O$ olan ve heksandan türeyen ketonların genel adı.

HEKSAPLOİT a. (fr. *hexaploïde*). Biyol. Altı haploit kromozom içeren, yani kromozom sayısı 6 n olan çekirdek ya da organizma.

Heksapolis, eski Yunanistan'da dinsel (küçük asyalı Dorlar) ya da siyasal (Pontos heksapolisi) bağlarla birbirine bağlı altı kentten oluşan grup.

HEKSAPTERYGOS a. Din. Doğulu hıristiyanlarda altı kanatlı bir serafimi simgeleyen boyalı ya da çekiçle işlenmiş simge. (Eşanl. RHİPİDİA.)

HEKSASTYLOS sıf. (yun. sözc.). Mim. Cephesinde altı sütun bulunan bir yapı için kullanılır.

◆ a. Heksastylos yapı.

HEKSATETRAEDR a. (fr. *hexatetraèdre*). Krist. Kübik sistemin hemiedrilerinden birine ait 24 yüz içeren çokyüzlü kristal biçimi. (Eşanl. YİRMİDÖRTYÜZLÜ.)

HEKSATİYONAT sıf. (fr. *hexathionique*' ten). Anorg. kim. Formülü $H_2S_6O_6$ olan ve serbest olarak bulunmayan asit için kullanılır.

HEKSEN a. (fr. *hexène*). Org. kim. Formülü C_6H_{12} olan ve heksandan türeyen etilensel hidrokarbonların genel adı.

HEKSENOL a. (fr. *hexénol*). Org. kim. Formülü $C_6H_{11}—OH$ olan ve bir heksandan türeyen alkollerin genel adı. (Tek önemli izomeri, formülü

$$CH_3—(CH_2)_2—CH=CH—CH_2—OH$$

olan heksen-2 ol-1 Z ya da sis izomeridir. Yeşil yaprak gibi kokması nedeniyle buna yaprak alkolü de denir. Pek çok bitkiden özütlenir.)

> **HEKSİL-** (fr. *hexyl-*). Org. kim. Bir molekülde heksil kökünün varlığını gösteren önek.

HEKSİL a. (fr. *hexyle*). Org. kim. Formülü C_6H_{13} olan ve heksandan türeyen birdeğerli kök. ‖ *Heksil alkol*, HEKSANOL'ün eşanlamlısı.

HEKSİLENGLİKOL a. (fr. *hexylèneglycol*). Org. kim. HEKSAMETİLENGLİKOL'ün eşanlamlısı.

HEKSİT ya da **HEKSİTOL** a. (fr. *hexite* ya da *hexitol*). Org. kim. Altı alkol işlevi taşıyan heksanın, formülü

$$HOCH_2—(CHOH)_4—CH_2OH$$

olan türevlerinin genel adı. (Heksitolun on stereo-izomeri vardır; bunlardan ikisi, yani dulsitol ile allitol, polarılmış ışığı döndürme gücünden yoksundur [mezo bileşikler]; geriye kalan diğer sekizi talitoller ya da altritoller, mannitoller, sorbitoller ya da gulitoller ve iditoller olmak üzere dört enantiyomer çifti oluşturur. Bunlardan yalnızca *dulsitol*, *mannitol* ve *sorbitol* önemlidir. Hepsi, ilgili heksozların indirgenmesi sonunda elde edilir.)

HEKSOBARBİTAL a. (fr. *hexobarbital*). Org. kim. Formülü $C_{12}H_{16}N_2O_3$ olan N-metilsikloheksen-1 yl barbitürik asidin yaygın adı; sodyum tuzu, kısa sürede etki eden, ama etkisi çabuk geçen bir hipnotiktir. (Hipnotik olarak 0,25 g'lık dozda ağızdan alınabildiği gibi kimi zaman da kısa süreli anestezilerde damardan şırınga edilir.)

HEKSOKİNAZ a. (fr. *hexokinase*). Biyokim. A.T.P.'deki bir fosforik kökü, ozun C_6'sı üzerine aktararak bir heksozun fosforillenmesini katalizleyen enzim. (Bu tepkime glukoz metabolizmasının ilk halkasını oluşturur; enzim çok sayıda ozu [glukoz, mannoz, galaktoz] fosforilleyebildiğinden az özgüldür; birçok dokuda [özellikle karaciğer ve kaslar] bulunur.)

HEKSOKTAEDR a. (fr. *hexoctaèdre*). Krist. Kübik sistemde yer alan ve 48 yüzü olan çokyüzlü bir kristal biçimi. (Eşanl. KIRKSEKİZYÜZLÜ.)

HEKSON a. (fr. *hexone*). Org. kim. Metil-2 pentanon-4 ya da metilizobutilketonun ticari adı.

HEKSONİK sıf. (fr. *hexonique*). Biyokim. Altı karbon atomu içeren ve protaminlerin hidrolizlenmesinden türeyen bazlara denir.

HEKSOZ a. (fr. *hexose*). Org. kim. Formülleri yandaki tabloda verilen ve heksandan türeyen ozların genel adı.

—ANSİKL. Org. kim. *Aldoheksozlar,* aldehit işlevi taşır ve 8 enantiyomer çifti (glukoz, mannoz, alloz, altroz, taloz, galaktoz, idoz, guloz) durumunda 16 bileşikten oluşur. Her bir çiftte, enantiyomerlerden biri D-gliseraldehit, diğeri de L-gliseraldehitten türer. Doğal aldoheksozların tümü, D serisine özgüdür. Aldoheksozlar, alkali ortamda, CHO grubuna yakın karbon atomu biçimlenmesinin değişmesiyle tersinir olarak epimerleşir. Aynı şekilde L serisinde olduğu gibi, D serisinde yer alan glukoz ile mannoz, alloz ile altroz, taloz ile galaktoz ve nihayet idoz ile guloz birbirine dönüşebilir.

Ketoheksozlar, keton işlevi taşıyan bileşiklerdir; bu bileşikler arasında en önemlileri 3, 4 ve 5 nolu karbon atomları üzerinde D-glukoz ve D-mannozla aynı biçimlenmeyi gösteren D-früktoz ya da levüloz ile, 3, 4 ve 5 nolu karbon atomları üzerinde L-idoz, L-guloz ve D-glukozla aynı biçimlenmeyi gösteren L-sorbozdur.

HEKSOZAMİN a. (fr. *hexosamine*). Biyokim. Bir alkollü hidroksil grubunun aminli bir grupla ornatılması sonucu oluşan heksoz. (Biyolojik önemi olan iki heksozaminden biri glukozamin [mukopolisakaritlerin bileşeni], öteki galaktozamindir [glikolipitlerin ve kıkırdakların kondroitin -sülfatının bileşeni].)

HEKSÖSTROL a. (fr. *hexœstrol*). Özellikle eskiden et piliçlerinin yetiştirilmesinde kullanılan, ama tüketicilerde yan etki yaptığı için yasaklanan sentetik östrojen.

> **HEKT(O)-,** yun. *hekaton*, yüz'den, kimi sözcüklerin bileşiminde yer alan ve önüne geldiği birimi 100'le çarpan SI öneki; *hektar, hektometre* vb.

HEKTAR a. (fr. *hectare*). Yüz ara ya da bir hektometre kareye ya da on bin metre kareye eşit yüzey ölçüsü (simgesi ha).

HEKTİK sıf. (fr. *hectique;* yun. *hektikos,* sürekli'den). Tıp. *Hektik ateş,* önemli düşüş ve çıkışlar gösteren, ilerleyici bir zayıflamaya ve kısa sürede kaşeksiye götüren uzun süreli ateş. ‖ *Hektik ısı,* yüksek ateşle birlikte görülen kuru sıcaklık.

HEKTOGRAFİ a. (fr. *hectographie*). Daktilo edilmiş ya da elle yazılmış bir metnin belli bir sayıda (yüz ya da iki yüz dolayında) kopyasını çıkarma işlemi. (Eşanl. ALKOL YÖNTEMİ.)
—ANSİKL. Arkasında, yağlı özel bir mürekkep katmanı bulunan ve kopya edilecek metnin yazılı olduğu, kuşe kâğıttan bir klişe, makineye verilir. Burada, alkol emdirilmiş keçe bir tampon temas edince yoğunluğu azalan mürekkep zemindeki kâğıtların üzerine geçer.

HEKTOGRAM a. (fr. *hectogramme*). Yüz gram değerinde kütle ölçüsü.

HEKTOKOTİL a. (fr. *hectocotyle;* yun. *hekaton,* birimin yüz ile çarpılması, ve *kotyle,* oyuk, boşluk'tan). Erkek kafadanbacaklıların genellikle, çiftleşmeyi gerçekleştirecek biçimde uyarlanma geçirmiş kolu. (Aynı tür içinde, uyarlanma geçiren hep aynı koldur; ama, tüm kafadanbacaklılar ele alındığında, bu çıplak gözle az çok fark edilebilen uyarlanmayı kollardan herhangi biri geçirmiş olabilir. Hektokotil sayesinde erkeğin spermatoforları dişinin örtenek boşluğuna aktarılır.)

HEKTOLİTRE a. (fr. *hectolitre*'den). Yüz litre değerinde hacim ölçüsü.

HEKTOMETRE a. (fr. *hectomètre*'den). Yüz metre değerinde uzunluk ölçüsü.

HEKTOR, truvalı kahraman; Priamos ile Hekabe'nin oğlu, Andromakhe'nin kocası ve Astyanaks'ın babası. Truva ordusunun komutanıydı, Truva'nın yıkılışını on yıl geciktirdi. Protesilaos'u yendi ve öldürdü, Aiaks ve Diomedes ile savaştı, yunan donanmasını ateşe verdi ve sonunda Patrokles'i öldürdü. Arkadaşının öcünü almak için, Akhilleus onunla dövüştü ve onu yenip öldürdükten sonra cesedini arabasına bağlayarak Truva surlarının çevresinde üç kez sürükleyerek dolaştırdı. Priamos'un yalvarmalarına dayanamayıp oğlunun cesedini ona verdi.

HEKTOS a. (*altıda bir* anlamında yun. sözc.). İ.Ö. V. ve IV. yy.'larda Küçük Asya'da (Midilli, Phokaia, Kyzikos) basılan ve bir stater elektrumun 1/6 ağırlığında olan para.

HEL, Polonya'da yarımada, 35 km boyunca Gdańsk körfezinde uzanır. Akıntıların Pomeranya kıyıları boyunca yaptığı etkilerin sonucu kumlu bir kıyı kancası oluşturur. Yarımadanın ucunda balıkçılık limanı ve sayfiye merkezi.

HEL ya da **HELA,** iskandinav mitolojisinde Ölüm tanrıçası. Loki ile büyücü Angrboda'nın kızı. Hela'nın öteki Ases'ler için ne kadar felaketli olacağını bilen yüce tanrı, onu sisler uçurumuna attı ve orada ölüleri buyur etmekle görevlendirdi.

HELA (ar. *ḫalā*', boşluk'tan *ḫelā*'). a. Boşaltım ihtiyacının giderildiği yer; tuvalet, ayakyolu.
—ANSİKL. Esk. Rom. Romalılar, kaplıcalarda genel ve özel helalar kullanırlardı. Genel helalar, dörtgen ya da yarım daire biçiminde odalardı; bu odaların çevresinde, genellikle yunus balığı biçiminde dirsekliklerin ayırdığı, çukur ve ortası delik, taştan ya da mermerden oturaklar bulunuyordu; bu oturakların altında, suyun devamlı aktığı boşaltma kanalları vardı. Özel helalar, bir ya da iki kişilik olmak üzere, daha küçük boyuttaydı.
Helanın Batı'ya, doğu ülkelerinden geçtiği kabul edilir. Yapılan arkeolojik kazılar da bu düşünceyi doğrular niteliktedir. Van çevresinde yapılan arkeolojik kazılar sonucu, Urartular'a ait kalelerde (İ.Ö. VIII. yy.) bugünkü alaturka helaların benzerlerine rastlanmıştır.
Anadolu'da, özellikle kırsal kesimde helalar bahçenin ya da avlunun bir köşesine, evin dışına yapılır. Kentlerde helalar evin bir bölümünü oluşturur, bir kuyuya ya da kentin kanalizasyon şebekesine bağlanır.* XIX. yy.'dan sonra binalarda, Batı' da geliştirilen alafranga helalar da kullanılmaya başlanmış ve giderek alaturka helaların yerini almıştır.

HeLa, bazı virüslerin elde edilmesi ve özelliklerinin belirlenmesi için kültürü yapılan kanserli insan hücresi.

HELÂHİL a. (ar. *hülhül,* öldürücü zehir' den *helāhil*). *Esk.* **1.** Panzehiri olmayan, öldürücü zehir, ağı. **—2.** *Helahil-nisar, helahil-riz,* öldürücü zehir saçan.

HELAK, -kl a. (ar. *helak*). **1.** Ölme, yok olma. **—2.** Bitkin, yorgun duruma gelme. **—3.** *Bir kimseyi helak etmek,* öldürmek, ortadan kaldırmak; aşırı biçimde yormak, bitkin duruma düşürmek: *Düşmanlarını helak etmek. Bu taşınma işi bizi helak etti.* **—4.** *Helak olmak,* ölmek, yok olmak: *Sürüdeki koyunlar birer ikişer helak olup gidiyordu;* yorulup bitkin duruma düşmek: *Zavallı adam bütün gün sağa sola koşup durmaktan helak olmuştu.*

HELAL, -li sıf. (ar. *ḥelāl*). **1.** Dinin kurallarına uygun olan, yapılmasında, kullanılmasında sakınca olmayan şey için kullanılır: *Helal kazanç. Helal para. Helal yollardan geçimini sağlamak.* (Karşt. HARAM.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Bir şeyi (bir kimseye) helal etmek,* onu, ona Tanrı'yı tanık göstererek bağışlamak; hakkın "helal olsun" diyerek bir başkasına bırakmak: *Kardeşinle barışmazsan sana analık hakkımı helal etmem.* **—3.** *Helal olsun, helalü hoş olsun,* bir hizmet, bir özveri ya da bir bağıştan söz edilirken, bunun seve seve yapıldığını, bundan pişmanlık duyulmadığını belirtmek için söylenir. ‖ *Helal olsun,* bir eylemi, bir davranışı çok beğenilen kimseye söylenilen takdir sözü: *Helal olsun çocuğa, bu yıl da birinci oldu.* ‖ *Helal süt emmiş,* temiz ruhlu, doğruluktan ayrılmayan kimseler için söylenir: *Helal süt emmiş biriymiş, bulduğu parayı geri getirmiş.*
—*Esk. Helal-nemek,* tuz hakkı bilen; içten bağlı, sadık.
◆ a. Birbirlerine göre nikâhlı eşlerden her biri.
◆ be. Dürüst yoldan, haram olmayarak: *Helal kazanılmış para.*
—ANSİKL. İsl. Genellikle aklın ve dinin (şeriat) iyi, yararlı ve güzel bulduğu ya da en azından yapılmasında bir sakınca görmediği her türlü davranış, helal sayılır. Kuran'a göre, ilke olarak "Allah, güzel şeyleri (tayyibat) insanlara helal, kötü ve çirkin şeyleri (habais) haram kılar (VII, 157). Bu nedenle, Allah'ın helal kıldığını haram saymaya Peygamber bile yetkili değildir (LXVI,1).
Fıkha göre, kural olarak haram olduğu dinsel bir buyrukla belirtilmemiş ya da kötü ve zararlı olduğu akıl ve deneyimle belirlenmemiş her şey, helaldir. Hz. Muhammet, "Helal belli, haram da bellidir. Bunların yanında bir de helal ya da haram oldukları kuşkulu bulunanlar vardır. Böylelerinden sakınanlar dinlerini korumuş olurlar" diyerek hakkında kesin kanıt (delil) bulunmamakla birlikte, kişinin akıl ve vicdanında zararlı ve kötü olduğu inancı ağır basan davranışlardan uzak durulmasını öğütler.

HELALDI, Sinop'un Türkeli ilçesine bağlı bucak; 8 280 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi *Güzelkent,* 2 867 nüf. (1990).

HELALİ ya da **HİLALİ** a. (ar. *helāl* ve *-i*'den *helālī*). Esk. dokmc. Çözgüsü ipek, atkısı pamuk ipliğinden, bezayağı örgüyle dokunmuş, yarım ipekli, bürümcük türü bir kumaş.
—ANSİKL. Erkeklerin saf ipekten giysi giymeleri inanışa göre haram sayıldığından, atkı ve çözgüsü ipek olan bürümcüklerin atkı ipliklerinde pamuk ipliği kullanılmış ve bu kumaş türüne "dince uygun" anlamında "helali" denmiştir. Genellikle el tezgâhlarında, çözgüsünde krep büküm ipek iplik, atkıda pamuk iplik kullanılarak dokunurdu. Atkı ipliği olarak iki pamuk bir ipek iplik kullanılan türleri de vardı. Pamuk ipliğinin teri emmesine karşı bükülü ipek ipliğin doku gözeneklerini açık tutması, terin kısa sürede ve sağlıklı bir biçimde kurumasını sağladığından özellikle erkek gömlekliği ve çamaşırlık olarak çok aranan bir kumaştı. Bu özelliği nedeniyle denizci ve kayıkçıların doğrudan tenlerine giydikleri gömlekler de "helali"den yapılırdı.

HELALİNDEN be. Helal edilerek; gönül hoşluğuyla, memnuniyetle: *Bu halıya helalinden beş yüz bin lira veririm.*

HELALLAMAK g. f. Sakalı sıvazlamak.

HELALLAŞMAK → HELALLEŞMEK.

HELALLEŞME a. Helalleşmek eylemi.
—Spor. *Helallaşma temennası,* yağlı güreş karşılaşmalarında pehlivanların güreşe başlarlarken yaptıkları, kendisine özgü geleneksel selamlaşma (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Yağlı güreşlerde peşrevin bitiminde rakip pehlivanlar karşılıklı geçerek tempolu, ağır bir yürüyüşle, avuçlarını kıspetlerine vurarak birbirlerini güreşe davet ederler ve el sıkışırlar. Sonra, ayrılıp aksi yönlere giderek yeniden dönüp birbirlerinin ellerini öper ve başlarına götürerek selamlaşmayı tamamlar, daha sonra da güreşe başlarlar.

HELALLEŞMEK gçz. f. (*helāl*'den *-leş-,* işt. ekiyle). **1.** *Bir kimseyle helalleşmek, birbirleriyle helalleşmek,* uzun süreli bir ayrılık öncesinde, ölüm tehlikesi anında ya da alışverişte karşılıklı olarak haklarını birbirlerine helal etmek: *Bütün komşularıyla helalleştikten sonra yola koyuldular.* **—2.** *Tkz. Bir kimseyle, helalleşmek,* onunla arasındaki bir hesabı kapatmak, ona emeğinin ya da malının karşılığını ödemek.
◆ **helalleştirmek** ettirg. f. İki kişinin birbirleriyle helalleşmelerini sağlamak.

HELALLEŞTİRMEK → HELALLEŞMEK.

HELALLİ sıf. ve a. Nikâhlı karı; zevce, eş için kullanılır.

HELALLİK a. **1.** *Esk.* Nikâhlı eş. **—2.** *Helallik dilemek,* bir kimseden hakkını helal etmesini, bağışlamasını istemek. ‖ *Helallik vermek,* bir kimseye hakkını helal etmek. ‖ *(Birini) helalliğe almak,* biriyle evlenmek.

HELALZADE a. (ar. *ḥelāl* ve fars. *zade*' den *ḥelāl-zāde*). **1.** *Esk.* Nikâhlı bir karı kocadan doğmuş kimse. **—2.** Doğruluktan, dürüstlükten ayrılmayan kimse.

HELANCA a. (tesc. edil. a.). Poliamit ipliklere büyük bir esneklik vermek için uygulanan özel işlem; bu işlemden geçirilmiş iplikler.

HELANDİT a. (fr. *hellandite*'ten). Miner. Doğal itriyum, alüminyum, demir ve kalsiyum silikat.

HELBIG (Wolfgang), alman arkeolog (Dresden 1839 - Roma 1915). Campania'daki Roma kentlerini ve bunların duvar resimlerini inceledi. Homeros'un destanını, anıtlara dayanarak açıklamayı amaçlayan bir yapıtında (1884), Homeros'un betimlemeleriyle Etruria'daki arkeolojik buluntular arasında benzerlikler bulunduğunu ileri sürdü.

HELCON a. (yun. *helkun,* yaralamak' tan). Delici zarkanatlıları içeren cins. (Çeşitli tekeböceklerinin, özellikle de *Callidium* cinsi üyelerinin larvalarında asalak yaşar. *Braconidae* familyası.)

Heldenbuch *(Kahramanlar kitabı),* Ger-


Eberhard Zwicker, Würzburg

Hektor ve Andromakhe
Vulci'de (Etruria) bulunan
Yazıtlar Ressamı tarafından
yapılmış sütuncuklu (siyah figürlü)
iki kulplu şarap testisinin
süslemesinden ayrıntı
Güney İtalya khalkidike sanatı
İ.Ö. 530'a doğr.
Martin von Wagner Museum, Würzburg

menler'in kahramanlık destanıyla ilgili şiirler derlemesi. Bu eski şiirler XV. ve XVI. yy.'larda yazıya geçirilmiş ya da yayımlanmışlardır.

HELDER (Den), Hollanda'da (Kuzey Hollanda) kent, Texel adasının karşısında, Marsdiep boğazının kıyısında; 64 000 nüf. 1825'te açılan Kuzey Hollanda kanalı sayesinde Amsterdam'ın ön limanı haline gelen Den Helder, XIX. yy. sonunda Kuzey denizi kanalı açılıncaya kadar refah içindeydi; bu tarihten sonra işlevini İjmuiden'e kaptırdı. Kuzey Hollanda'yı su baskınına karşı koruyan 77 m yüksekliğinde ve 10 km uzunluğundaki set burada sona erer. Askeri deniz üssü. Deniz savaş müzesi. Hayvanbilimsel araştırma enstitüsü. Balıkçılık. Tersaneler. Turizm.
—Tar 21 ağustos 1673'te Helder kıyısı karşısında d'Estrées komutasındaki fransız -ingiliz donanmasıyla Ruyter komutasındaki Hollanda donanması arasında sonucu belirsiz kalan bir deniz savaşı oldu. 1799'da İngilizler'in ele geçirdiği Helder, kısa bir süre sonra general Brune tarafından geri alındı. Helder'i "Kuzey'in Cebelitarık"ı durumuna getirmek isteyen Napoléon I, burada iki kale yaptırdı. 1826'da Hollanda bu çalışmaları tamamlattı ve limanı ülkenin en güçlü kalesi durumuna getirdi.

HELDER (Herberto), portekizli şair (Funchal 1930). Tamamen özgün bir şair olmakla birlikte, gerçeküstücü akımda da çok büyük bir başarı gösterdi (*l'Amour en visite* [fr. çev.], 1958). Şiir kitaplarının sayısı onun üzerindedir (*la Cuillère dans la bouche* [fr. çev.], 1961; *Lieu* [fr. çev.], 1962; *Electronicolírica*, 1964; *Vocation animale* [fr. çev.], 1971; *Photomaton et Vox* [fr çev.], 1979).

HELE be. (fars. *hele*). **1.** Önüne ya da sonuna geldiği söczüğü benzerlerinden ayırarak vurgulamaya yarar; özellikle: *Ağır sporlar yapmak, hele güreşmek sizin için çok zararlı olabilir. Evleri, yolları, hele çarşısı görülmeye değer. Hele siz, hiç konuşmamalısınız.* **—2.** Buyruk kipinde koşul anlamlı bir tümceyle kullanıldığında tehdit, uyarma, söz verme, bekleyiş bildirir: *Hele gelmesin ben ona gösteririm. Sen hele biraz para biriktir, gerisini biz tamamlarız. Hele gelsin de ne yapacağımızı sonra düşünürüz.* **—3.** "Bir dakika, dur" anlamında kullanılır: *Hele kenara çekil de şu kitabı alayım. Hele sus da müzik sesini duyalım.* **—4.** *Hele bak*, şaşkınlık belirtmek ve dikkati çekmek için kullanılır: *Hele bak neler yapmış.* || *Hele hele*, "biraz daha anlat, anlatmayı sürdür" anlamında kullanılır: *Hele hele, daha neler gördün?*; bir savı vurgulayıp pekiştirmek için söylenir: *Sınavlardan, hele hele sözlü sınavlardan hiç mi hiç hoşlanmazdım.* || *Hele şükür*, eylemin çok beklenmiş ya da gecikmiş olduğunu belirtir, çok şükür: *Hele şükür gelebildin.* || *Hele de*, üstelik.

HELECAN ya da **HALECAN** a. (ar. *ḫalecān*). *Esk.* **1.** Yürek titremesi, çarpıntı: *"Meraktan halecândan Gülsüm'ün eli ayağı titrer"* (H. R. Gürpınar). **—2.** *Helecan-ı kalb*, yürek çarpıntısı.

HELECANLANMAK gçz. f. Yürek çarpıntısına tutulmak.

HELENA, ABD'de kent, Montana'nın yönetim merkezi. Kayalık dağlar'ın kuzeyinde; 24 569 nüf. (1990). Bir tarım bölgesinin ticaret merkezi.

HELENA (Flavia Julia), imparator Constantinus'un annesi (Drepanum, Bithynia III. yy. ortası - Nikomedeia 335'e doğr.). 280'den önce Constantius Chlorus'un metresiydi; Constantius Theodora ile evlenmek (293) için Helena'dan ayrıldı. Constantinus, Helena'ya büyük bir saygı gösterdi ve 325'te ona resmen Augusta unvanını verdi. Hıristiyan olduktan sonra Helena, Doğu'da uzun bir teftiş gezisine çıktı (326). Filistin'de kutsal yerlere yaptığı ziyaret, bu gezinin en ünlü olayıdır. Eski bir gelenek gerçek haçın icadını ona mal ederse de, yazılı belgeler, bunun doğru olup olmadığını belirlememize olanak vermemektedir. Helena, Kudüs'te ve Beytüllahim'de kiliseler yaptırdı.

HELENA (Flavia Julia), romalı prenses (323'e doğr. - Viyana 360), imparator Constantinus'un kızı ve Julianus'un karısı (355'te). Julianus'un Galya ordusu tarafından Augustus ilan edilmesinden kısa bir süre sonra öldü.

HELENALİN a. (fr. *hélénaline*). Org. kim. Formülü $C_{15}H_{18}O_4$ olan lakton; hendezotunda bulunan çok zehirli, acı madde.

HELENE, Menelaos'un karısı, *İlyada*'nın ve çevrim şiirlerin başlıca kadın kahramanlarından biri. Tyndareos'un karısı Leda'nın doğurduğu bir yumurtadan çıkan Helene, kısa zamanda güzelliğiyle ünlenir. Theseus onu kaçırır ve Attike'ye götürür, ama kardeşleri Kastor ile Polydeukes onu kurtarıp yeniden Sparta'ya getirirler. Daha sonra Yunanistan'ın tüm kahramanları onunla evlenmek isterler. Genç prenses Menelaos ile evlenir. Ama Truva kralı Priamos'un oğlu Paris, Sparta'ya gelerek Menelaos'un bulunmadığı bir sırada Helene'yi kaçırır. Menelaos eski rakiplerini yardıma çağırınca Truva savaşı başlar. Helene, Paris'in ölümünden sonra onun kardeşi Deiphobos ile evlenir ve onu Truva'nın yağmalanması sırasında gözü dönmüş Yunanlılar'a teslim eder. Menelaos kendisini bağışlar ve ikisi birlikte Sparta'ya dönerler. Helene, dul kalınca Rodos'a sığınır, burada Tlepolemos'un karısı Argoslu Polykso onu öldürtür. En yaygın anlatı budur. Doğumuna, koca seçişine ve kaçırılışına ilişkin çok sayıda değişik anlatı vardır. Günümüz tarihçileri için Helene, köken olarak, onu ölüler krallığına sürüklemiş olan bir kaçırma olayının kurbanı, minoslu bir Bitki tanrıçası olarak görünür.
—Ed. Helene efsanesi, sofistlerin ve retorikçilerin gözde bir konusuydu: Homeros'a göre, tanrıların elinde basit bir araç olan Helene, Hesiodos ve Aiskhylos'a (*Agamemnon*) göre, uğursuz bir güçtü; Euripides (*Helene*) ise, ona yeniden saygınlık kazandırdı (Paris'in kaçırdığı bir hayaletti, asıl Helene Mısır'a götürülmüş ve kral Proteus tarafından korunmaya alınmıştı). Çağdaş sanatçılar için güzelliğin ölümsüz örneği olan Helene, Christopher Marlowe ve Goethe tarafından *Faust* efsanesiyle bütünleştirildikten sonra, Offenbach (*la Belle Hélène*, 1864), D'Annunzio ve Giraudoux (*Truva savaşı olmayacak*) için hafifmeşrep ve pasif kadınlığın timsali oldu.
—İkonogr. Eskiler, Polygnotos, Zeuksis ve Eumelos tarafından yapılmış Helene resimlerinden söz ederler. Bu konuda en eski belge, büyük bir olasılıkla, Magula dikme taşıdır (Sparta müzesi). Roma dönemine ait "âşıkane" tablolarda Truvalı Helene, Paris ile birlikte gösterilir. *Helene'nin kaçırılışı*'nı konu alan modern yapıtlar arasında Gozzoli'nin (Londra), G. Romano'nun (Mantova) resimlerini, M. Raimondi'nin Raffaello'ya dayanarak yaptığı gravürü, Tintoretto'nun (Madrid), G. Reni'nin (Louvre), Schiavone'nin (Torino), Procaccini'nin (Dresden), L. Giordano'nun (Caen) ve J.-B. Pierre'in (Aix) tablolarını, Romanelli'nin Mazarin galerisi'ndeki (Paris) fresklerini sayabiliriz. *Zeuksis'in yaptığı Helene resmi* teması, Beccafumi (Siena), Solimena (Dijon) ve Vincent (Louvre) için esin kaynağı oldu.

Lauros-Giraudon



***Helene**'nin kaçırılışı*
Luca Giordano
Güzel sanatlar müzesi, Caen

Helene, Euripides'in İ.Ö. 412'de oynanan trajedisi. Yapıtta daha önce Stesikhoros'un işlediği bir efsaneyi ele alan Euripides, Helene'nin gerçekte Paris tarafından kaçırılmadığını varsayar. Paris, kraliçeye benzeyen bir hayaleti Truva'ya götürürken, Hermes de gerçek Helene'yi Mısır'da Proteus'un sarayına kaçırır. Oyun başladığında Helene kendisiyle zorla evlenmek isteyen kralın oğlundan korunmak için bir sunağa sığınmıştır. O sırada bir deniz kazasından kurtulan Menelaos ortaya çıkar ve karısını tanır. Karı koca birlikte kaçarlar. Tümden fantastiğe dayalı bu oyunda tam anlamıyla trajik hiçbir çatışma yok gibidir.

HELENE Lekapene, bizanslı prenses (öl. 961), imparator Romanos I'in kızı ve imparator Konstantinos VII'nin karısı. Lekapeneler'in düşüşünden sonra (945), kocası üstündeki büyük otoritesini korudu, fakat oğlu Romanos II tahta çıkınca (959) bir manastıra kapatıldı.

HELENİN a. (fr. *hélénine*). Andızotunun (*Inula helenium*) kökünden çıkartılan ve öksürüğü kesici etki gösteren lakton. (Helenin mukoza iltihaplarının tedavisinde ve morfin bağımlılarını morfinden vazgeçirme tedavisinde de tavsiye edilir.)

HELENOPOLİS. Tar. coğ. Anadolu'nun Bithynia bölgesinde, Marmara denizi kıyısındaki Drepanum köyüne, annesi Helena'nın doğum yeri olması nedeniyle, imparator Constantinus I (Büyük) tarafından verilen ad. (Köy, günümüzdeki Yalova ilçesinin sınırları içindeydi.)

HELENOS, Priamos ve Hekabe'nin oğlu, Kassandra'nın ikiz kardeşi. Kâhin ve savaşçı olan Helenos, Truva savaşı tarihinde belli bir rol oynadı.

HELENOS, Epeiros kralı (İ.Ö. 292'ye doğr.). Pyrrhos'un oğlu. Babasının, İtalya, Sicilya ve daha sonra Yunanistan'a yaptığı seferlere katıldı. Pyrrhos'un öldüğü Argos kuşatmasında (272) ordunun başına geçtiyse de, kısa süre sonra Antigonos Gonatas tarafından tutsak edildi. Ama Antigonos Gonatas, Helenos'un Epeiros'a dönmesine izin verdi.

HELEPOLİS a. (lat. *sözc.*; yun. *helepolis, helein*, almak ve *polis*, kent'ten). Esk. sil. Kuşatan kuvvetlere sur düzeyin-

de çarpışma olanağı veren, Romalılar'ın büyük savaş aracı.

HELERNUS ya da **ELERNUS,** Tevere'nin ağzına yakın kutsal bir ormanda Carna ile birlikte kutsanan başlangıç dönemi roma tanrısı.

HELESA a. Folk. Ramazan ayında iftardan sonra çocukların ev ev dolaşıp maniler söyleyerek ve bahşiş toplayarak yaptıkları tören. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Helesaya çıkmak,* helesa adlı törene katılarak ev ev dolaşmak.

—ANSİKL. Helesaya çıkacak çocuklar iftardan sonra bir yerde toplanarak ya hep birlikte ya da dört beş kişilik gruplara ayrılıp mahalleyi dolaşmaya başlarlar. Birinin omzunda küçük bir davul asılıdır. Ötekilerden birinin elinde küçük bir çan ve birinde de muşamba ya da kâğıt bir fener bulunur. Davulu çalıp çanı sallayarak geldiklerini duyurur, önünde durdukları evin sahibine uygun maniler söylerler. Mani aralarında "helesa, yalese" diye bağırırlar. Evin sahibi çocuklara para, yiyecek vb. armağanlar verir. Toplanan bu armağanları aralarında eşit olarak pay ederler. Bu gelenek İstanbul'da İkinci meşrutiyet'ten sonra giderek ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte değişik biçimlerde, değişik zamanlarda ve farklı adlarla Anadolu'nun çeşitli yörelerinde benzeri törenlere rastlanmaktadır.

HELEZON a. (ar. *ḥelezūn*). Birbirini izleyen halkalar, dolamalar: *Duman helezonları.*

HELEZONİ sıf. (ar. *ḥelezūn* ve *-ī*'den *ḥelezūnī*). Burgu biçiminde olan şey için kullanılır; sarmal: *Helezoni merdiven.*

HELEZONLAŞMA a. Biyol. *Kromozom helezonlaşması,* mitozun çeşitli evrelerinde, kromozomun helezon biçiminde kıvrılması. (Helezonluğunu yitirmiş bir salyangoz kromozomu en az 240 μm, en fazla helezonlaştığı evredeyse [metafaz evresi] 1,5 ile 2 μm uzunluğundadır.)

HELEZONLAŞMAK gçz. f. Sarmal, kıvrımlı bir biçim almak.

HELEZONLU sıf. Helezonu olan, sarmal.

HELGA → OLGA.

HELGAFELL, İzlanda'nın güney kıyısı açıklarındaki Heimaey adasında bulunan etkin yanardağ.

HELGASON (Jón), izlandalı dilbilimci ve şair (Borgarfjörður 1899). Kopenhag'da izlanda edebiyatı profesörüydü (1929), ortaçağ izlanda edebiyatı üzerine çalışmaları ve geleneksel izlanda üslubunda yazılmış şiirleri (1939-1948) vardır.

HELGENAES, Danimarka'da (Randers *amt*'ı) yarımada, Jylland'ın doğusunda.

HELGİ → OLEG.

HELGOLAND, Kuzey denizi'nde, Almanya'nın Schleswig-Holstein eyaletine bağlı ada, Elbe'nin denize döküldüğü yerin karşısında; 25 ha; 2 500 nüf. Trias devri kumtaşlarından oluşan oldukça yüksek bir bölümle, deniz baskınlarına karşı korunması gereken bir alçak bölüm içeren adada, denizcilik, balıkçılık ve ticaretle uğraşan Frieslandlılar oturur. Helgoland turistik bir yer ve bir deniz tedavisi merkezidir.

—Tar. Frieslandlılar'ın oturduğu Helgoland, Schleswig düklüğü'ne katıldı (XV. yy.), Danimarka'nın eline geçti (1714) ve egemenliği altına girdi (1807); adayı daha sonra İngiltere işgal etti (1814); İngiltere adayı, Zanzibar'a karşı, Wilhelm II'ye verdi (1890); Wilhelm II adayı tahkim etti ve Prusya topraklarına kattı; Versailles antlaşması adayı askerden arındırdı (1919). Hitler adada denizaltı hangarları ve uçuş alanı yaptırdı. Müttefikler adayı bombaladı (1945), ada halkını boşalttı ve tesisleri tahrip etti (1947). Almanya Federal Cumhuriyeti'ne geri verilen ada doğal parka dönüştürüldü (1952).

Tegetthoff komutasındaki avusturya-prusya donanmasıyla Suenson komutasındaki danimarka donanması Düklükler savaşı sırasında adanın sularında savaştılar (9 mayıs 1864), 28 ağustos 1914'te, bir ingiliz deniz filosu, üç alman kruvazörüyle bir torpidobotunu batırdı.

HELGOLAND körfezi, Almanya'nın kuzey-batısında körfez. Kuzey denizi'nin, Jylland yarımadası'nın batı kesimiyle Friesland kıyı bölgesi arasındaki kısmında, Elbe ile Wesser'in denize döküldüğü yerdedir. Birçok ada (örneğin Helgoland) içerir.

HELİADES. Yun. mit. Helios'un oğulları ve kızları. Kızlar, Phaeton'un ölümünde, amber gözyaşları döktüler. Erkekler, gökbilimci oldular; mevsimlerin icadı, zamanın gün ve saatlere bölünmesi onlara mal edilir.

HELİAİA a. Esk. Yun. Antik yunan sitelerinin kimilerinde halk meclisine verilen ad; Atina'da mahkeme.

—ANSİKL. Atina Heliaia'sını Solon'un kurduğu söylenir. İ.Ö. V. yy.'da heliasteslerin (Heliaia meclisi üyeleri) sayısı 6 000 olarak saptanmıştı. Her kabile kurayla seçtiği 600 kişiyi bu meclise yollardı. *Dikasterion* adı verilen 10 ayrı bölümde 600'er kişilik gruplarla toplanan mecliste bir konunun karara bağlanması için en az 501 üyenin katılımı gerekliydi. Önemli konularda birkaç Dikasterion birlikte toplanabilirdi. Yılda yaklaşık olarak 300 gün toplantı halinde bulunan meclisin üyelerine ücret olarak, önceleri bir, daha sonra iki, 425 yılından sonra üç obol tutarında *misthos* ödenirdi. 411 yılında Dörtyüzler meclisi'nce lağvedilen Heliaia, daha sonra yeniden kurularak işlevini kesintisiz sürdürdü. Yaşlılar ve işsizler için büyük bir meşgale olan Heliaia'da tartışmalar halka açıktı, ama yalnızca davacı ve sanığın söz hakları bulunurdu. Konuşmalar davanın önemiyle ölçülü olarak uzayabilir, oylamaysa gizli yapılırdı. Meclisin yetkisi çok genişti, tüm alanları kapsayabilirdi, yalnızca özel mahkemeleri ilgilendiren dinsel konular yetki alanının dışında kalırdı.

HELİAK sıf. (lat. *heliacus,* yun. *heliakos,* Güneş'le ilgili). Gökbil. Bir gökcisminin Güneş'le aynı anda doğuşu (ya da batışı) için kullanılır.

—ANSİKL. Kaideliler'in, sonra Mısırlılar'ın büyük ilgi gösterdikleri yıldız heliak doğuşu, bu yıldızın gün ağarırken Güneş'in doğacağı ufuk bölgesinde göründüğü anı belirtir. Güneş'ten daha çabuk yükselen yıldız, ondan uzaklaştıkça daha iyi görülür. Eskiden en çok Regulus* ve Sirius*'un heliak doğuşları izleniyordu.

HELİANTHUS a. (yun. *helios,* güneş, ve *anthos,* çiçek'ten). Kuzey Amerika, Peru ve Şili'de yabani olarak yetişen ve yaprakları tüylü ya da sert, dişli ya da düz kenarlı olan, bir ya da çokyıllık büyük otsu bitki. (Çiçekleri oldukça büyük kömeçler üzerinde topluca bulunur. 55 tür; bileşikgiller familyası.)

—ANSİKL. *Helianthus annuus* herkesin bildiği "ayçiçeği*" ya da diğer adıyla "günebakan"dır; tohumlarından yüksek besin değeri olan çiçek yağı elde edilir. *H. tuberosus* yumruları sebze olarak yenen ve hayvan yemi olarak ya da alkol yapımında kullanılan yerelması*dır Helianthus türlerinin birçoğu da süs bitkisi olarak yetiştirilir.

HELİANTİN a. (fr. *hélianthine,* ayçiçeği'nden). Org. kim. Formülü $(CH_3)_2N-C_6H_4-N=N-C_6H_4-SO_3H$ (para) olan azo boyarmadde. (Sülfanilik asidin diazosunun, dimetilanilinle yoğuşturulması sonunda oluşan heliantin, renkli pH belirteci olarak kullanılır: pH_4'ün altında kırmızı, üzerinde sarıdır.) [Eşanl. METİL-ORANJ.]

Helias ya da **Elyas,** birçok chanson de geste'in kahramanı olan Kuğulu şövalye'nin adı; chanson'lardan biri *Elioxe* adıyla tanınır.

HELİASTES a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Atina'da halk mahkemesi heliaianın üyesi.

HELİCARİON a. Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde, özellikle de tropikal Afrika'da yaşayan, akciğerli, karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Sülük salyangozuna benzer. *Helicarionidae* familyasının örnek tipi.)

HELİCİDAE a. Karada yaşayan, akciğerli karındanbacaklı yumuşakça familyası. (Üçüncü Zaman'dan başlayarak özellikle Avrupa ve Afrika'ya yayılmış çok sayıda cinsi bilinir. Örnek tipi *Helix* cinsinden salyangozlardır.)

HELİCİGONA a. Akciğerli karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (*Helicigona lapicida* ve benzeri türleri bütün Avrupa'da bulunur. *Helicidae* familyası.)

HELİCİNA a. Karada yaşayan, öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Afrika dışındaki tropikal bölgelerde, özellikle de Antiller'de 500 kadar türü bilinir. *Helicinidae* familyası.)

HELİCOBASİDİUM a. Havuçta asalak olan *Helicobasidium purpureum* gibi fitopatojen mantarların cins adı.

HELİCOLENUS DACTYLOPTERUS a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin en sığ kıyılarıyla 1 000 m derinlikleri arasında yaşayan etçil kemiklibalık. (Türkiye sularında da bulunan, bu yavaş hareketli balığın dikenleri çabuk iyileşmeyen yaralar açar. İskorpitgiller familyası; boyu 30 cm'ye kadar.)

HELİCONİA a. Muz ağacına çok benzeyen, çok geniş yapraklı ve yaprak sapı kınlı bitki. (Parlak renkli çiçekleri, tek yanlı salkımlar halindedir. Güney yarıkürenin tropikal yörelerinde kendiliğinden yetişen 30 kadar türü vardır. *Scitamineae* takımı.)

HELİCONİA a. Güney Amerika'ya özgü, çeşitli renklerde olabilen, uzun yuvarlak kanatlı güzel kelebek cinsi. (Güdükbacaklıkelebekgiller familyası.)

HELİCOPHANTES a. Madagaskar'a özgü, çoğunlukla gece etkinlik gösteren, ağaççıl, akciğerli karındanbacaklı yumuşakçaları içeren cins. (*Acavacea* familyası.)

HELİCOSTYLUS a. Kavkısı parlak renkli, ağaççıl sümüklüböcek cinsi. (Birçok türü yalnızca Okyanusya ve Filipinler'de yaşar. *Eulotidae* familyası.)

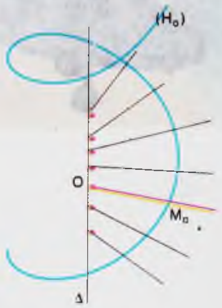
HELİK a. (yun. *khaliki,* çakıltaşı'ndan). *Esk.* Duvar örülürken büyük taşların aralarına konulan küçük taşlar.

HELİKE. Yun. mit. Zeus'a sütannelik eden nymphe'lerden biri; Kallisto* olduğu kabul edilir. Zeus'u yetiştirdiği için, Kronos onu cezalandırmak istiyordu. Kronos'un elinden kurtulmasını isteyen Zeus onu bir burç (Büyük Ayı burcu) haline soktu.

HELİKOİT a. (fr. *hélicoïde;* yun. *helikoeides,* sarmal biçiminde kıvrılmış, kıvrıntılı'dan). Geom. E_3 içinde, O başlangıcı bir Δ doğrusu çizen ve M_0 değişmez noktası da, (OM_0), Δ ya dik olmak üzere, ekseni Δ olan bir (H_0) helisi çizen bir $[OM_0)$ yarıdoğrusunun doğurduğu yüzey. $([OM_0)$'ın her noktası, ekseni Δ olan, (H_0)'la aynı adımlı bir çembersel helis çizer.) || *Açılabilir helikoit,* bir çembersel helisin teğetlerinin doğurduğu helikoit. || *Doğrultman düzlemli uzay helikoit,* helisin asal normallerinin doğurduğu helikoit.

HELİKON a. (fr. *hélicon;* yun. *helikos,* kıvrımlı'dan). Halkası boyundan geçirilen, sol omuza dayanarak çalınabilmesi için, büyük bir av borusu biçimi verilmiş kontrbas tuba.

Helikon, 1950'lerde Ankara'da etkinlik gösteren filarmoni derneği. İ. Usmanbaş,



helikoit

F. Güvenç, İ. Mimaroğlu, B. Ecevit ve arkadaşları tarafından kurulan ve klasik batı müziğine ilgiyi artırmak amacını güden dernek, pek çok oda müziği konseri, konferans ve dersler düzenledi. Bu konserlerin çoğunu, Usmanbaş'ın çello, Güvenç'in viyola çaldığı *Helikon kuarteti* diye tanınan yaylı çalgılar dörtlüsü gerçekleştirdi.

HELİKON, Boiotia'da dağ; Eski Yunanistan'da Musalar'ın burada oturduklarına inanılırdı; yamaçlarından, suları ozanları esinleyen *Hippokrene* kaynağı fışkırırdı.

HELİKON Kyzikoslu, İ.Ö. IV. yy.'da yaşamış yunanlı gökbilimci. Knidoslu Eudoksos ile Platon'un öğrencilerindendi. Siracusa tiranı Dionysios'a bir güneş tutulmasını önceden haber verdi.



Howard Levy

tektürbinli fransız SA—360 Dauphin helikopteri (sığa: 8 yolcu artı 2 mürettebat; uçuş hızı: 260-280 km/sa)



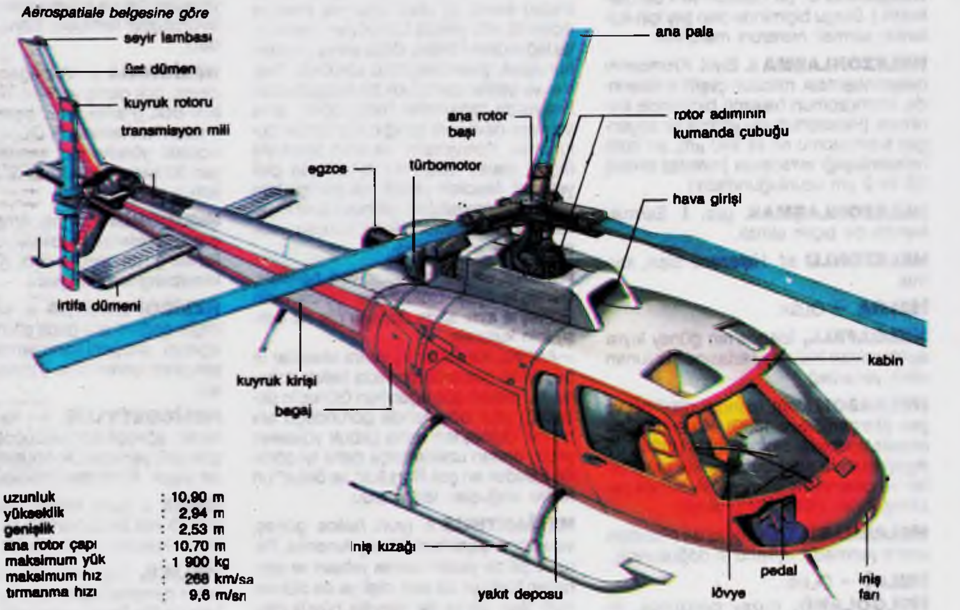
Sikorsky R-4 helikopteri (ilk uçuş 14 ocak 1942)

HELİKOPTER a. (fr. *hélicoptère*). **1.** Döner kanatla (ya da kanatlarla) havada tutunan ve hareket eden hava aracı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Helikopter alanı*, helikopterlerin iniş ve kalkış için geçici olarak kullandıkları yer.

—Ask. *Genel maksat helikopteri*, uçar birlik harekâtı, hasta ve yaralıları taşıma vb. gibi genel amaçlarla kullanılan helikopter. || *Hafif helikopter grubu*, özellikle uçar komuta merkezi görevi alarak komuta işlevini kolaylaştıran ve hafif havataşıtlarından oluşan kara kuvvetlerine bağlı hava birliği. || *Keşif* ve *gözetleme helikopteri*, kara ya da deniz kuvvetlerinde, ülke kıyıları ya da sınırlarında keşif ve gözetleme görevi üstlenen helikopter. || *Silahlı helikopter*, makineli tüfek ve topla donatılmış hafif helikopter. || *Taarruz helikopteri birliği*, zırhlı araçlara saldırı, yakın destek görevi üstlenen ve kara birliklerinin hızla yayılmasını sağlayan, çeşitli helikopterlerden oluşmuş birlik. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tanksavar helikopteri*, tanksavar roketleriyle donatılmış özel görev helikopteri.

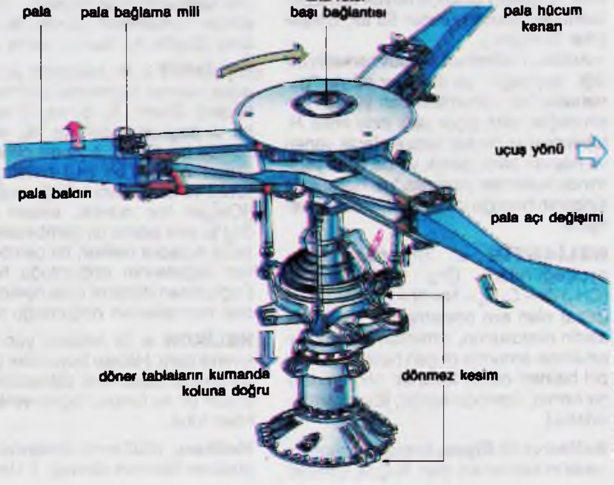
—ANSİKL. XV. yy.'da Leonardo da Vinci havada tutunmayı sağlayacak bir pervane düşünmüştü. Bununla birlikte, uçan ilk helikopter 1784'te Launoy ve Bienvenu' nün yaptığı bir oyuncaktı. XIX. yy. boyun-

Aérospatiale belgesine göre



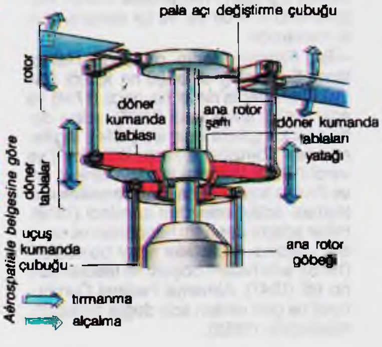
uzunluk	: 10,90 m
yükseklik	: 2,94 m
genişlik	: 2,53 m
ana rotor çapı	: 10,70 m
maksimum yük	: 1 900 kg
maksimum hız	: 268 km/sa
tırmanma hızı	: 9,6 m/sn

AS—350 Écureuil helikopteri



bir AS—355 Écureuil helikopterinin ana rotor başı

bir rotorun çalışma şeması





Genelkurmay genel sekreterliği

Türk silahlı kuvvetleri'nin
UH—1 genel maksat helikopteri



Sikorsky Aicraft

bir kamyonu taşıyan amerikan ağır helikopteri
S—64 E Skycrane



Boeing Vertol Company

Vietnam savaşı'nda
105 mm'lik obüsü indiren
amerikan Boeing CH—47
Chinook ağır helikopteri

ca birçok öncü, döner kanatlı hava aracı sorununu çözmeye çalıştı. Özellikle albay Renard havada tutunmayı sağlayacak pervane konusunda sayısız inceleme ve deney yaptı, birçok deney helikopteri geliştirdi. 1907'de Paul Cornu, Lisieux'de ilk defa pilotuyla birlikte bir helikopteri havalandırdı; aynı yıl, L. Breguet ve profesör Richet ilk helikopterlerini tamamladılar. Ama helikopterin gerçek anlamda yapılabileceğini ilk kez 1935'te bir fransız mühendis kanıtladı. Breguet'nin işbirliğiyle yapılan tersdönüşlü rotorla donatılmış "Gyroplane" ile Maurice Clarisse manevra yeteneğini gösteren sayısız kalkış ve iniş gösterisi gerçekleştirdi; bu hava aracıyla 22 eylül ve 14 aralık 1936'da ise 158 m yükseltiden 110 km/sa'lik hızla, 1 sa 2 dk 58 sn'lik uçuş yaparak 20 km yol aldı ve böylece ilk uluslararası rekorları kırdı; ayrıca motoru keserek kendiliğinden dönüşle iniş yapılabileceğini kanıtladı. René Dorand kanatların gelme açısı kumandasını sağlayan "döner tabla"yı buldu. Bu buluş helikopterin her yönde ötelemeyle uçmasına olanak verdi. Diğer girişimler özellikle Almanya'da başarıya ulaştı.

İkinci Dünya savaşı birçok yapımcıyı savaş helikopterleri geliştirme çalışmalarına itti. ABD'de Igor Sikorsky ilk kez seri olarak helikopter üretti; öte yandan Bell ve Hiller hemen savaş sonrasında kararlılaştırma sistemlerine dayanarak döner kanat takımı tekniğini geliştirdi; bu sistemler o güne dek güçlükler doğuran pilotajı kolaylaştırdı. Savaştan sonra helikopter önce askeri alanda, sonra sivil alanda önemli bir gelişme gösterdi. Gaz türbiniyle donatılmış ilk seri helikopter Fransa'da doğdu: Alouette (1952) adı verilen ve "Turbomeca" tipi turbomotorla donatılan bu helikopterlerden 3 000 tane üretildi. Ulaşılan hızlar ve yükseltiler (300 km/sa ve 10 000 m'nin üstünde) helikopterin uçakla rekabete girmesini sağladı ve bazı hallerde yeri tutulamaz bir araç niteliği kazandı. Bu alanları şöyle sıralayabiliriz: iki nokta arasında kısa bağlantı; deniz petrol platformlarını ("açık deniz" alanı) besleme; yaralıları hızla taşıma; yük kaldırma ("uçan vinç"); kıyıların gözetimi. Böylece sivil alanda helikopter büyük başarılar gösterdi. Yapımcılar, titreşim düzeyinin azalması sonucu gittikçe daha hızlı, daha büyük (onlarca tonluk), daha rahat araçlar üretti. Cam elyafı, karbon elyafı ve reçine gibi maddelerle elde edilen karma malzeme kullanılarak, daha az bakım isteyen, uzun ömürlü, basit rotorlar yapıldı. Dolayısıyla ABD'de ve Avrupa'da uzmanlaşmış bir sanayi doğdu.

Bununla birlikte helikopter mekanik karmaşıklığı yüzünden uçağa oranla daha pahalı ve görece daha nazik bir araçtır. Havada tutunma genellikle mekanik olarak çalıştırılan bir ya da birçok rotorla sağlanır. Palaların ucuna gaz püskürterek çalıştırma ilginçtir, ama büyük gürültü çıkarır. Dişlilerle donatılmış vites kutusuyla mekanik iletim ise, (tersdönüşlü rotor dışında) rotorun dönüş yönüne ters yönde gövdenin de dönmesine yol açan bir kuvvet çifti oluşturur. Dolayısıyla kuyrukta kuvvet çiftini gideren ve ayrıca helikopterin düz yönde uçuşuna olanak veren küçük bir denge pervanesi bulunur. Havada tutunma rotoru ya da rotorları, her palanın olası en iyi konumu almasını ve pilotun isteğine göre palaların gelme açılarını değiştirmesini sağlayan eklemlerle donatılmış bir kafa içerir; pilot palaların gelme açılarını ("ortak adım") artırarak helikopteri kaldırır (tırmanış). Helikopterin ilerlemesi için her palanın gelme açısı, taranan çember (dönüş adımı) üzerindeki konumuna göre değiştirilir; bu değişiklik kaldırma kuvvetine, öne ya da yana doğru bir eğim verir. Ötelenmede ilerleyen palanın hızı (dönme ve öteleme hızlarının bileşkesi) daha yüksek, gerileyen palanın hızı daha düşüktür; dolayısıyla her palanın kaldırma kuvveti taranan çember üzerindeki açısal konumuna göre değişir; bu olgu toplam kaldırma kuvvetinde kabul edilemez bir bakışımsızlığa yol açar. Denge gerileyen palaya silindirsel adım kumanda tablasıyla daha büyük bir gelme açısı verilerek yeniden kurulur. Ama her palayı tam bir kanat gibi "indirmek"ten kaçınmak için gelme açısını değiştirmede çok ileri gitmemek gerekir. Öte yandan, gürültü düzeyini sınırlamak, titreşimleri ve verim yitimini önlemek için pala uçlarının ses hızına yakın hızlara ulaşmasından kaçınmak zorunludur. Bu yüzden uçuş halinde 250-300 km/sa'i aşmayan helikopterlerin öteleme hızı çıkışta sınırlanır. Ama özel sistemlerle donatılmış deney helikopterleri 500 km/sa'e ulaşır, hatta aşar.

—Ask. havc. *Helikopterlerin askeri alanda kullanımı.* İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Malezya ve Kore'de, daha sonra da Çinhindi savaşında helikopter büyük bir gelişme gösterdi. Ama bu araçlar gerçek güçlerini Cezayir savaşı'nda kanıtladı; nitekim hava kuvvetleri ve kara ordusunun hafif hava birliklerinde uçak taktik komuta taşıtı (Alouette II), havadan ulaştırma taşıtı (Sikorsky H-19 ve H-34, Vertol-Piasecki H-21, La Banane), 20 mm'lik top ve 12,7 mm'lik makineli tüfekle donatılmış silahlı helikopterler (H-19, sonra H-14) biçiminde çeşitli amaçlarla kullanıldı ve başarılı sonuçlar verdi. Cezayir savaşı boyunca yalnızca helikopterler bir milyon komando, 40 000 yaralı ya da hasta taşıdı.

Vietnam savaşı'nda kara birlikleri helikopterlerden yoğun bir şekilde yararlandı. Helikopterle saldırı ve uçar birlik harekâtı kavramının genişlemesi, havataşıtlarının bu görev tipindeki rollerine göre uzmaşlaşmayı getirdi. Taktik ve lojistik ulaştırma görevi (Boeing-Vertol CH-47, Bell UH-1B ve 1D) dışında, güçlü silahlarla donatılmış yakın destek helikopterleri (Bell AH-1G ile *Gunship* görevi), iniş alanları çevresinde yakın keşif uçuşu yapan havataşıtlarını koruma görevi üstlendi (Hughes OH-6 ile *Pink Team* görevi). Harekâtın tümü bir Bell UH-1D helikopterine yerleştirilmiş uçar komuta merkezince yürütüldü. Bu taktiğin sistematik olarak uygulanması ve hava harekât tümeninin 1965 yılından itibaren kurulması, 1968 yılında 3 300 helikopterin yapılmasını sağladı. İlk şaşkınlığın azalması ve düşman uçaksavar savunmasının



Türk deniz kuvvetleri'nin AB—204 silahlı helikopteri silah donanımı: su üstü hedeflerine karşı güdümlü mermi ve denizaltılara karşı torpido

Genelkurmay genel sekreterliği

takviyesine rağmen araçların yitim oranı, 1968 yılında savaşa giren helikopterlerin ancak % 31'iydi (toplam 980 araç tahrip edildi).

1973'teki İsrail-Arap savaşı'nda helikopterler Avrupa'dakilere benzer koşullarda kullanıldı: bu arada zırhlı araçların sürekli hava tehdidi altında çatışmaları, Varşova paktı ülkelerinin zırhlı araçlarına karşı, batı ülkeleri, helikopterleri tank avcıları (tanksavar helikopterleri) olarak kullanmayı düşünmekteydi.

Günümüzde ise, bu konuda çatışan birçok görüş vardır: yalnız güdümlü mermilerle donatılmış hafif helikopter yandaşları; rus Hind ya da amerikan ordusuna ait Advanced Attack Helicopter AH-64 gibi ağır helikopter yandaşları; ağır savaş helikopterleri, top ve makineli tüfek gibi savunma silahı, güdümlü mermiler ve elektronik aygıtlarla donatılmıştır. Bu helikopterler birçok görevi yapacak niteliktedir ve daha hafif helikopterleri önlemeye elverişlidir.

• *Taarruz helikopter birlikleri.* Bu birlikler Fransa'da, alman Bundeswehr'de ve rus ordusunda bulunur.

Her orduda çeşitli görevleri karşılayan genel maksat helikopter birlikleri vardır. Ayrıca deniz kuvvetleri helikopterlere özel görevler verir. Bu görevleri şöyle sıralayabiliriz: denizaltılara karşı savaş (algılama aygıtlarını [çekilen sonar] değerlendirme, patlayıcı maddeyle anında müdahale); suüstü gemilerine karşı savunma (düşman güdümlü mermilerini saptama ve önleme); denizde güvenlik ve savunma. Refakat gemileri yalnızca hafif helikopterler taşır, buna karşılık rus ordusuna ait *Moskova* gibi büyük uçak gemileri ağır helikopter birlikleriyle donatılmıştır.

Jean Hélion "*Mayısta olup bitenler*" üçlüsünün (1968-69) panolarından biri *özel kol.*

C. N. A. C. Georges-Pompidou



HELİKOPTER GEMİSİ a. Helikopterler için uçuş güvertesi olan savaş gemisi; helikopterler, söz konusu geminin başlıca silahıdır.

HELİKOSPORLU sıf. Salyangoz biçiminde sarmal sporları olan basit mantarlara denir.

HELİKOTREMA a. (fr. *helicotrema;* yun. *heliks, -ikos,* sarmal, ve *trema,* delik'ten). Anat. Salyangozun, yani kokleanın tepesinde bulunan ve dalız çevresindeki lenf sıvısı ve kulak davuluyla iletişimi sağlayan delik.

HELİKS a. (fr. *hélix;* yun. *heliks, -ikos,* sarmal'dan). Memelilerde dış kulağın arka kıvrımı. (İnsanda ve maymunlarda kulak kepçesinin dışbükey kenarını oluşturur.)

HELİOCEREUS a. Meksika'da yetişen, yerde yaygın gövdeli kaktüs. (Bu cinsin türleriyle benzer türlerin melezlenmesinden bahçelerde süs için yetiştirilen birçok çeşit üretilmiştir.)

HELİOCOPRİS a. Öküzlerin ve mandaların dışkılarında yaşayan çok iri (boyu 7 cm'yi bulur) bokböceklerini içeren cins. (Toprakta, silindir biçiminde büyük delikler açar. *Ateuchus* cinsi üyeleri gibi, büyük pislik topları hazırlar ve larvası bunların içinde başkalaşım geçirir. Eski Dünya'nın tropikal bölgelerinde bulunur. Yaprakduyargalıgiller familyası.)

HELİODOROS, Selefki kralı Seleukos IV Philopator'un başbakanı (öl. İ.Ö. 175). Efendisinin buyruğuyla, Kudüs tapınağı'nın büyük rahip Onias tarafından korunan hazinelerini ele geçirmeye kalkıştı. Başarısızlığı, Makabiler'in II. kitabında (II, 24-34) Tanrı müdahalesiyle açıklanır. 175'te, Heliodoros, Seleukos'u öldürdü ve oğlu Antiokhos'u tahta oturtarak kendisini de naip ilan etti. Roma ve Bergama'nın yardımları sayesinde kral olan Antiokhos IV Epiphanes tarafından kısa süre sonra idam ettirildi.

HELİODOROS Emesoslu, yunanlı romancı (Emesos, Suriye, İ.S. III. ya da IV. yy.). Bu eski Güneş rahibi, *Syntagma* ton peri theagene kai Kharikleian aithiopikon* adında, XVI. ve XVII. yy. Avrupa edebiyatları üzerinde derin bir etkide bulunan bir roman yazdı.

HELİOGABALOS → ELAGABALUS.

HELİOLİTE a. Birinci Zaman'da yaşamış fosil polip cinsi. (Boyu büyük değildir. *Hexacorallia* öbeği üyelerine benzer.)

■ **HÉLION** (Jean), fransız ressam (Couterne 1904 - Paris, 1987). 1929'da, ödünsüz bir soyut anlayışı benimsedi, bu yaklaşımını 30'lu yıllarda "Somut sanat" ve "Soyutlama-Yaratma" gibi gruplarda geliştirmek fırsatını buldu. Ancak özgün kişisel dağarcığıyla şematik bir anlatıma yöneldi ve güncel olayları konu alan figüratif bir üslup geliştirdi (1939'da yaptığı "kafa" resimli panolar). Bu arayışlar sonunda Hélion, kendi yaşamından kesitlerin ve günlük, sıradan nesnelerin odak olduğu serbest, esnek, renkli ve anlatımcı yapıtlar verdi (*Çiçek arabası ve kasap,* 1964, özel kol.; "Metrolar" serisi, 1969-1970; "Çarşılar" serisi, 1973-1976). Helion son döneminde, masa ya da sandalyeler üzerine yerleştirdiği eşyalarla hazırladığı kompozisyonlar, atölye içi sahneler (*Modeli tarafından ciddiye alınmayan ressam*), sokak sahneleri (*Kent,* 1982) çizdi. 1980'de 56 yapıtı Çin'in değişik kentlerinde sergilendi. Yapıtlarından örnekler Vézelay (Legs Zervos) ve Paris Şehir müzesi'ndedir.

HELİOPHANUS a. Avrupa'nın sıcak bölgelerinde yaşayan örümcek cinsi. (Sıçrayıcıörümcekgiller familyası.)
—ANSİKL. *Heliophanus*'lar, güçlü ve kısa ayaklı, şık biçimde sıralanmış benekler ya da V şeklinde şeritlerle kaplı bedenli, sıçrayıcı, küçük örümceklerdir. *Heliophanus cambridgea* Orta Avrupa'da bulunur ve nemli yerleri sever.

HELİOPHİLA a. Uzun, beyaz, sarı, pembe ya da mavi salkımlar halinde çiçek açan ve dallanmış sapları olan otsu bitki ya da ağaççık. (Bu cinsin Ümit burnunda yetişen 40'tan fazla türü vardır. Gök mavisi çiçekler açan *Heliophila pilosa,* çiçek göbeklerini ve kenarlarını süslemek için yetiştirilir. Turpgiller familyası.)

HELİOPOLİS, Güneş tektanrıcılığından yana olan yeniplatoncularda Güneş'in gizemli sitesi. Bazı politikacılar devrimci olduğuna inandırmak istedikleri bir yönetim sağlamak amacıyla (*Aristonikos**), yunan topraklarında güneş siteleri kurmuş ve saygınlığını kaybetmiş düşkün kişileri buralarda toplamışlardır.

HELİOPOLİS, Baalbek'in antik adı.

HELİOPOLİS. Tar. coğ. Yunanlılar'ın Nil deltasının güney ucundaki Mısır kenti İunu'ya verdikleri ad. Günümüzde de ayakta bulunan Sesostris I adına yapılmış dikilitaş, kentin yerini belirtmektedir. Kent, koruyucusu Güneş tanrısı Re (adına ünlü bir tapınak yapılmıştır) sayesinde en eski zamanlardan beri, özellikle de Eski İmparatorluk döneminde, çok önemli bir siyasal ve dinsel rol oynadı. Mısır'dan kaçtıkları sırada Kutsal Aile, Heliopolis yakınındaki el-Matariye'de bir süre konakladı; ovada Yavuz Sultan Selim, 1517'de Memluklar'ı, Kléber de 1800'de İbrahim Bey komutasındaki türk ordusunu yendi. 1905'ten sonra baron Empain yatırım grubu ve mısırlı büyük bir toprak sahibi, *Aynu Şems* denilen yerde yeni **Heliopolis** kentini kurdurdu.

HELİOPOLİS, Cezayir'de kaplıca merkezi, Gelma'nın K.- D.'sunda; 8 000 nüf.

HELİOPORA a. Mavi kireçli, iskeletli, koloni oluşturan yakıcıkapsüller takımı. (*Octocorallia* öbeğine giren bu takımın fosillerine Silures devri katmanlarından başlanarak rastlanmaktadır.)

HELİOPOZ a. (fr. *héliopause*). Güneş rüzgârının enerji yoğunluğu ile yıldızlararası ortamın enerji yoğunluğunun birbirini dengelediği varsayılan helyosfer sınırı.

HELİORNİTHİDAE a. Zool. DALGIÇSUTAVUĞUGİLLER familyasının bilimsel adı.

HELİOS. Yun. mit. Hellenler'de tanrısal varlık, Güneş'in kişileştirilmişi. Hyperion ile Theia'nın oğlu, Eos ve Selene'nin kardeşiydi. Deniz perisi Klymene'den aralarında Phaeton'un da yer aldığı birçok oğlu

oldu. Savaş arabasını sürer, insanlara göz kulak olurdu. Etyopya'da ve Aiaia adasında oturmaktan hoşlanırdı, kutsal sürüleri vardı. Fazla ilgi görmeyen heykellerine ve kültüne, Phoibos (Apollon) tarafından gölge düşürülmüş, iki tanrı çoğu kez birbirine karıştırılmıştır. Helios'a Rodos adasında tapılırdı. Koruyuculuğunu yaptığı bu adanın limanında kolos bir heykeli bulunmakta ve onuruna *helieia* adı verilen şenlikler yapılmaktaydı. Başında ışınlı bir taçla betimlenmiştir. Pagancılığın sonunda yeniplatonculuk felsefesinden kaynaklanan, güneş tektanrıcılığı çerçevesinde yeni bir önem kazanmıştır.

Helios, uzayın Güneş'e yakın bölgelerinin incelenmesi için Almanya Federal Cumhuriyeti'nde yapılan ve amerikan füzeleriyle fırlatılan gezegenlerarası iki sondanın adı. 10 aralık 1974'te fırlatılan Helios 1, 15 mart 1975'te Güneş'e 48 milyon km yaklaştı; 15 ocak 1976'da gönderilen Helios 2 Güneş'e 45 milyon km yaklaşarak yeni bir rekor kırdı.

HELİOTHİS a. (*yun. heliotis*, güneşten). Kalın, benekli kanatlı, karnı bir kıl tutamıyla son bulan pervaneleri içeren cins. (Yeşilkurt [*Heliothis armigera* ya da *Chloridea obsoleta*], kırmızı, kahverengi ve sarıdır; çoğunlukla mısıra zarar veren, göçmen bir türdür. *H. dipsacea*'nın tırtılı hindiba, peygamberçiçeği, hezarençiçeği, vb. bitkilerde yaşar. *Heliothis* cinsine bazen *Chloridea* adı da verilir. Kelebekler takımı; gecekelebekleri alttakımı; kukumavpervanegiller familyası.)

HELİOTROP a. (fr. *héliotrope*). Miner. Koyu yeşil, kırmızı lekeli ve saydamsız kalsedoin çeşidi. (XVII. yy.'da değerli vazoların yapımında kullanıldı.) [Eşanl. KANTAŞI.]

HELİOTROPİN a. (fr. *héliotropine*). Org. kim. **1.** Formülü $C_8H_6O_3$ olan metilendioksibenzaldehitin yaygın adı; bambulotu gibi kokar. (Eşanl. PİPERONAL.) **—2.** *Amorf heliotropin*, heliotropin ve vanilin karışımının ticari adı.

HELİOZOA a. Zool. GÜNEŞHAYVANCIKLARI altsınıfının bilimsel adı.

HELİS a. (fr. *hélice;* lat. *helix;* yun. *heliks, -ikos,* sarmal). Geom. Teğetleri belli bir doğrultuyla değişmez bir açı yapan, çoğu kez uzay eğri. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Mak. san. *Helis yay,* helis biçiminde sarılmış metal telden yay.

—Radyotekn. *Helis anten,* helis biçiminde sarılmış iletken bir telden ve helis eksenine dik yansıtıcı bir yüzeyden oluşan ve hiperfrekanslarda çalışan yönlendirilmiş anten.

—ANSİKL. Geom. Bir (H) helisi çoğu kez, doğurucuları (H) ile değişmez bir açı yapan silindirsel bir (C) yüzeyi içinde yer alır. (Simit yüzeyindeki özel helisler bu sözcükle anılır.) (C) bir düzleme uygulandığında (H) nin görüntüsü bir doğrudur.

Önemli bir özel hal, çembersel helis halidir; burada ilişkin (C) silindiri dönel bir silindirdir. Bu silindiri nitelemek için, eksenini ve *r* yarıçapını sarılma yönünü (E_3 uzayı için seçilen yönlendirmeye uygun olup olmamasına göre doğru helis ya da tersyönlü helis denir) ve *h* adımını [değişmez bir doğuranın (H) ile ardışık iki arakesit noktasını ayıran değişmez uzunluk] bilmek gerekir.

Öte yandan indirgenmiş adım olan $\frac{h}{2\pi}$, sayısı ve mutlak değeri adıma eşit, işareti de, helis doğru ise +, tersyönlü ise − olan cebirsel adımda tanımlanır. Bir helis, E_3 ün dikdüzgülü bir işaretinde, aşağıdaki biçimde gösterilen, parametrelenmiş bir (ℝ, *f*) eğrisi olarak da göz önüne alınabilir:

$$\overline{f(t)} = r \cdot \cos t\vec{i} + r \cdot \sin t\vec{j} + h \cdot t\vec{k}$$

(ρ) eğrilik yarıçapı ve (τ) burulma yarıçapı değişmezdir; elverişli bir parametreleme olan

$$s(t) = (t - t_0) \cdot \sqrt{r^2 + h^2}$$

eğrisel apsis bu yarıçaplar şu değerleri alır:

$$\rho = \frac{r^2 + h^2}{r} \quad \text{ve} \quad \tau = -\frac{r^2 + h^2}{h}$$

Genel halde, helisler, kendilerini içeren silindirlerin jeodezikleridir.

HELİSE ya da **HELİSA** a. Mutf. **1.** Şeker, un ve yağla yapılan helvaya benzer bir tatlı. **—2.** Bazı yörelerde keşkeğe verilen ad. **—3.** Tarçın, şeker ve nişastayı kaynatarak yapılan bir tür yiyecek. (Halk arasında baş dönmesine iyi geldiğine inanılır.)

HELİSEL sıf. (fr. *hélice*'ten). Yerbil. Tektonik hareketlerin eşzamanlı gelişmeleri sonucunda oluşan burgu biçimi yapı için kullanılır.

—Geom. ve Fizs. mekan. *Helisel devinim,* bütün konumları aynı eksenli helisel izometrilerle birbirinden çıkarılabilen bir cismin devinimi. (Bu bir vida dişinin bir noktasının devinimidir.) ‖ *Helisel eksen,* göz önüne alınmış helisel izometriyi tanımlamaya yarayan Δ dönme ekseni. (Bu eksen, çoğu kez yönsüz olarak alınır, çünkü Δ^+, α ve $\bar{u}$ ile nitelenen helisel izometriye, Δ^- ise $(-\alpha)$ ve $(-\bar{u})$ ile nitelenen izometriye eşittir.) ‖ *Helisel izometri,* yönlü Eukleides uzayında yönlü Δ^+ eksenli ve α açılı bir dönme ile Δ nın doğrultman vektörü olan $\bar{u}$ vektörlü bir ötelemeden oluşmuş izometri. (Bir dönmeden farklı bir helisel izometri göz önüne alındığında $\bar{u} \neq \vec{0}$ dır. α nın ölçülerinden biri θ ise, ekseni Δ ve indirgenmiş cebirsel adımı $\frac{t}{\theta}$ olan bütün helisler değişmezdir.) ‖ *Helisel yerdeğiştirme,* pozitif helisel izometri.

HELİX a. Yumş. bil. Sümüklüböceğin cins adı.

HELİYOPROFİLAKSİ a. (fr. *héliophylaxie*). Başta raşitizm olmak üzere bazı hastalıklardan korunmak için güneş ışınlarının kullanılması. (Güneş ışığında bulunan morötesi ışınlar provitaminleri etkin vitaminlere dönüştürür.)

HELKE a. (yun. *halkos*'tan). Bakırdan yapılan dibi ve ağzı geniş bir tür kulplu kap.

HELLAAKOSKİ (Aaro), fince yazan finlandiyalı yazar ve yerbilimci (Oulu 1893 -Helsinki 1952). Helsinki Üniversitesi'nde yerbilim profesörüydü, Avrupa'daki edebiyat akımlarıyla ilgilendi ve bu akımların bazı düşüncelerini aşırı bireyci mizacına uydurarak benimsedi. Tam anlamıyla "fin çağdaşçılığının mihenk taşı" olan ve Apollinaire'in belirgin etkisini taşıyan *Miroir de glace* (fr. çev.) [1928] adlı şiir kitabı, devrin en yeni edebiyat akımlarının Finlandiya'ya girmesine yol açtı. Savaşın neden olduğu şiddetli bir kişilik bunalımından sonra, yalnızlığın ve soğuğun övgüsüyle doğayı yücelten bilginin huzuru arasında gidip gelen yeni bir şiir anlayışına ulaştı (*les Proues qui tanguent* [fr. çev.], 1946; *Cycles* [fr. çev.], 1952; ölümünden sonra yayımlanan *Demain il fera clair* [fr. çev.], 1953). Hellaakoski, ayrıca, hikâyeler, denemeler ve bilimsel yapıtlar da yayımladı.

HELLADA → SPERKHİOS.

HELLANİKOS Midillili, yunanlı tarihçi (Midilli İ.Ö. V. yy. ortası - Perperene, Midilli yakınlarında, V. yy. sonu). Herodotos' un çağdaşıydı, yabancı kavimler üstüne bazı yapıtlar, bir Pers tarihi ve özellikle Atina'nın ilk tarihi olan *Atthis*'i yazdı. Bu son yapıtında, arkhonlar, rahipler ve doğu krallarının bir listesine dayanarak, karşılaştırmalı bir kronoloji düzenlemeyi denedi.

HELLANODİKES a. Esk. Yun. Olimpiyat oyunlarını düzenlemekle görevli yüksek memur. (Hellanodikesler on kişi kadardı; oyunları hazırlıyor, atletleri değerlendirip ödüllendiriyorlardı.)

HELLAS. Tar. coğ. Homeros'a göre Tesalya'nın merkezi. Hellas adı, daha sonra Eski Yunanistan'ın orta kesimindeki illeri belirtti; en sonunda da, Yunanlılar'ın bütün ırklarına adını veren kahraman Hellen*'in adından yola çıkılarak, bütün Yunanistan'ı belirtmek için Hellas adı kullanılmaya başlandı.

HELLAS sıf. III. ve II. binyılda hellen dünyasında serpilip gelişen uygarlıklara denir (eski Hellas [2600-1950], orta Hellas [1750'ye değin], yakın Hellas [1200'e değin]).

HELLE. Yun. mit. Orkhomenos kralı Athamas'ın kızı. İno'nun öç almasından kurtulmak için erkek kardeşi Phriksos ile birlikte altın postlu uçan koç üzerinde Kolkhis'e doğru kaçarken *Hellespontos*'ta ("Helle Denizi", bugünkü Çanakkale boğazı) denize düştü.

HELLEN. Yun. mit. Hellen ırkının atası ve ona adını veren kahraman; Deukalion ile Pyrrha'nın oğlu. Oğulları Aiolos, Doros ve Ksuthos (Akhaios ile İon'un babası), belli başlı hellen kabilelerini yönettiler.

Hellenika, Ksenophon'un tarih kitabı. Thukydides'in *Syggraphes o istorion* adlı yapıtından sonra gelen bu yapıt, İ.Ö. 410'daki Kyzikos savaşı'yla 362'deki Mantineia savaşı arasında kalan dönemi kapsar. Yazarının Sparta yanlılığına ve Thebai düşmanlığına rağmen, çok büyük bir değer taşır.

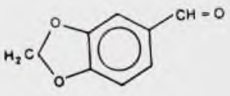
Hellenikon → HELLİNİKON.

HELLENİST a. (fr. *helléniste* yun. *hellenistes*'ten). Yunan dili, edebiyatı ya da uygarlığı uzmanı.

—Tar. Filistin'de doğan Yahudiler'e karşıt olarak Diaspora'da doğan ve kendi dillerini bırakıp yunanca konuşan Yahudiler'e verilen ad. ‖ İlk Kilise'de, yunanca konuşan ilk hıristiyan cemaat kesimi. (Aziz Stephanus ile aziz Paulus bu gruptandılar. Hellenistler Akdeniz dünyasındaki hıristiyan misyonun öncüleriydiler.)

HELLENİSTİK sıf. Tar. *Hellenistik uygarlık, klasik* (İ.Ö. V. - IV. yy.) ve *arkaik* (İ.Ö. VI. yy. ve daha öncesi) dönem yunan uygarlıklarına karşıt olarak hellenistik döneme özgü uygarlık. ‖ *Hellenistik krallıklar,* Büyük İskender imparatorluğundan, doğrudan (Makedonya'da [Antigonoslar hanedanı], Suriye'de [Selefkiler], Mısır'da [Lagoslar]) ya da dolaylı bir biçimde (Bergama'da [Attaloslar], Pontos, Bithynia, Baktria, Galatia, Kappadokia'da... olduğu gibi) kaynaklanan krallıklardır. ‖ *Hellenistik dönem,* Büyük İskender'in fetihlerinden Roma fetihlerine kadar uzanan tarihsel dönem.

—ANSİKL. Hellenistik dünya, Büyük İskender'in fetihleriyle kuruldu. Bu uygarlık Büyük Yunanistan'a, Sicilya'ya ve tüm Doğu' ya (Hindistan'a kadar) yayıldı. Hellenistik miras, egemenlikleri altına aldıkları Yunanlılar tarafından bir bakıma fethedilmiş olan Roma tarafından benimsendi. Hellenistik dünyada en önemli mevkiyi kral işgal eder ve savaş alanlarında kendisine zafer kazandıran tanrıların sevgili kuluydu; koruması altına aldığı insanların tek güvencesi, toplumsal yaşamlarını örgütleyen tek güçtü. Çünkü kral, *canlı yasa*'ydı *(nomos empsykhos)*; bu yüzden, ona, tanrılara yakın olanlara yakışan biçimde tapılırdı. Kralla birlikte, çevresindeki dostları da *(philoi)*, fethedilen ülke halklarından yararlanırlardı; bunlar devlete vergi ödeyen ve tek malsahibi sayılan kraldan toprak kiralayıp işleyen bağımlı köylülerdi. Hükümdarlar, onları izleyen Hellenler'e uygun bir yaşam ortamı sağlamak amacıyla megalopolisler (İskenderiye, Antiokheia) ya da daha küçük kentler (Ay-Hanum, Dura -Europos, Laodikeia-Nehavend, Ptolemais) kurdular. Böylece bir süre için, yunan tarzı yaşam biçimi Doğu'ya yerleşti: gymnasionlara gidildi, agoralarda gezil-



heliotropin

di. Daha önceleri kentin yaşamına sıkı bir biçimde bağlı olan, kent dışında varlık gösteremeyen Yunanlı, hellenistik dönemde belli ölçüde özgürlüğe kavuştu. Artık seyahat edebilir, onurunu, mallarını ve haklarını kaybetmeden istediği zaman kent değiştirebilirdi. Din de, özgürlüğe kavuşulmasına yardımcı oldu: kent tanrıları güçlerinden çok şey yitirdiler; artık herkes, öbür dünyadaki bireysel kurtuluşunu sağlayabilecek çok sayıda tarikat arasından dilediğini seçebilirdi. Kralların bilim ve sanat koruyuculuğu sonucunda (Ptolemaioslar İskenderiye'de Müze'yi kurdular; Bergama'daki kütüphane de bilginleri bünyesinde topladı) bilimlere karşı duyulan merak çoğaldı; gökbilimciler, fizikçiler, hekimler çok sayıda buluş yaptılar ve geçerlilikleri İ.S. XV. yy.'a kadar kabul edilen inceleme kitapları yayımladılar. Geçmişten kalanları geleceğe aktarma kaygısı da görülüyordu; böylece arşiv bilginleri, Homeros'un, trajedi yazarlarının ve ünlü hatiplerin metinlerini gelecek kuşaklara aktarabildiler. Girişimci, ihtiraslı ve meraklı kişilikleriyle Yunanlılar, hellenizme yeni bir anlam kazandırdılar ve evrenselliğe yaklaştılar.

HELLENİZM a. (fr. *hellénisme;* yun. *hellenismos*'tan). Yunan uygarlığının bütünü; bu uygarlığın niteliği.

—ANSİKL. "Hellenizm" adı altında, genel olarak yunan uygarlığının tümü belirtilmek istenir. Alman bilim adamlarının XIX. yy.'da ortaya koydukları çalışmalardaki bakış açısına bağlı kalmak isteyen bazı araştırmacılar (1836-1843'te J. G. Droysen, *Geschichte des Hellenismus*'u [Hellenizmin tarihi] yayımladı; bu yapıt, *Histoire de l'hellénisme* adıyla A. Bouché-Leclercq tarafından fransızcaya çevrildi), "hellenizm"i, hellenistik'ten türetilmiş bir ad olarak kullandılar.

Hellenizm, batı uygarlığının başlıca kaynağı kabul edilir. Tarih yazarları da, hellenizmi yücelttiler, yunan yayılmacılığına karşı çıkanları (Persler, Keltler, Hintliler, tüm göçebe kavimler) mahkûm ettiler ya da bunları gerçekleri görmemekle suçladılar. Bir halkın uygarlık düzeyi, onun hellenleşme düzeyiyle ölçülüyordu. Buna rağmen hellenizm, sürekli savaşlara, kölelerin ve serflerin hayasızca sömürülmesine, katliamlara, soykırımlarına, katılanların kendilerinden geçip her türlü rezilliği yaptıkları dinsel törenlere hiç de yabancı değildi. Hellenizmi değerli kılan, her şeyi özümsemesi ve pek çok şeyi de aktarmayı bilmiş olmasıdır.

HELLENOTAMİAİ a. (yun. sözc.). Delos birliği'nin en yüksek dereceli maliye görevlileri. (Bunlar on kişiydiler ve her yıl değişirlerdi; Atina konfederasyonu'na dahil bağımlı ya da müttefik sitelerden vergileri toplar ve federal hazineyi yönetirlerdi. Önce Delos'ta, sonra 454'ten başlayarak Atina'da görev yaptılar.)

HELLENÖNCESİ sıf. Yunanlılar'ın gelişinden önce Ege çevresinde kurulan uygarlıklar için kullanılır.

HELLENS (Frédéric VAN ERMENGHEM, **Franz** —denir), fransızca yazan belçikalı yazar (Brüksel 1881 - *ay. y.* 1972). Gerçek içinde düşsel ya da gizemli bir anlam bulmayı seven bir yazar olarak *Mélusine* (1921), *Moreldieu* (1948), *les Marées de l'Escaut* (1953) ve *Mémoires d'Elseneur* (1954) gibi romanlar yayımladı. Ayrıca şiir kitapları ve denemeleri de vardır: *Poétique des éléments et des mythes* (1966), *le Fantastique réel* (1967).

HELLER a. Eski avusturya para sisteminde, esas para birimi kuronun yüzde biri.

HELLER (Stephen), macar piyanocu (Budapeşte 1813 - Paris 1888). Bir "harika çocuk"tu. Anton Halm'dan ders aldı. 13 yaşındayken Viyana'da iki konser verdi. 15 yaşında Almanya'da uzun bir konser gezisine çıktı. 1830-1838 arasında Augsburg'da kaldı. Sonra Paris'e yerleşti, bu kentte virtüoz ve piyano öğretmeni olarak büyük ün kazandı. Tümü de piyano için 150 yapıt bestelediyse de, besteci olarak önemli bir başarı elde edemedi. Altı defter tutan, teknik geliştirici etütleri dikkate değer.

HELLER (Binem), yiddiş dilinde yazan israilli şair (Varşova 1908), 1956'dan başlayarak İsrail'e yerleşti. 1930'dan bu yana, birçok şiir kitabı ve bir de oyun yayımladı (*Une chambre dans le ghetto* [fr. çev.], 1952).

HELLER (Joseph), amerikalı yazar (Brooklyn 1923). Gazete yazarıydı; savaşın saçmalığı üzerine yazdığı, askeri çevrelerin hicvi ve adsız insanın övgüsü olan romanı *Catch 22* (1961) ile kendini kabul ettirdi. *Something Happened* (1974) *Good as Gold* (1979) ve *God Knows* (1984) adlı romanları ve *We Bombed in New Hawen* (1968), *Clevinger's Trial* (1974) adlı oyunlarıyla alaylı gözlem yeteneğini, giderek daha da güçlendirdi. Yayımlanan son romanları şunlardır: *God Knows* (1984), *Poetics* (1987), *Picture This* (1988).

Heller ameliyatı. Cerr. Aşırı genişleyen yemekborusunu tedavi etmek için midedeki kardia bölgesinin mukoza dışından kesilmesi esasına dayanan cerrahi müdahale.

HELLERUP, Kopenhag (Danimarka) yerleşme alanının kuzeyinde yer, Øresund kıyısında. Bira fabrikası.

HELLESPONTOS ya da **HELLESPONTUS.** Tar. coğ. Çanakkale boğazının Antikçağ'daki adı. İ.Ö. 670'lerde Lesboslular Sestos'ta, Miletoslular da Abydos'ta ticaret kolonileri kurdular. —Vespasianus döneminde kurulan roma eyaleti, Trakya'nın bütünü ile Mysia'dan ayrılan birkaç Küçük Asya kentini kapsıyordu. Domitianus döneminde yeniden Asya eyaletine (Provincia Asia) bağlandı, ancak imparatorluğun son dönemlerinde yeniden kuruldu. Merkezi, *Kyzikos* ya da *Cyzicus* idi.

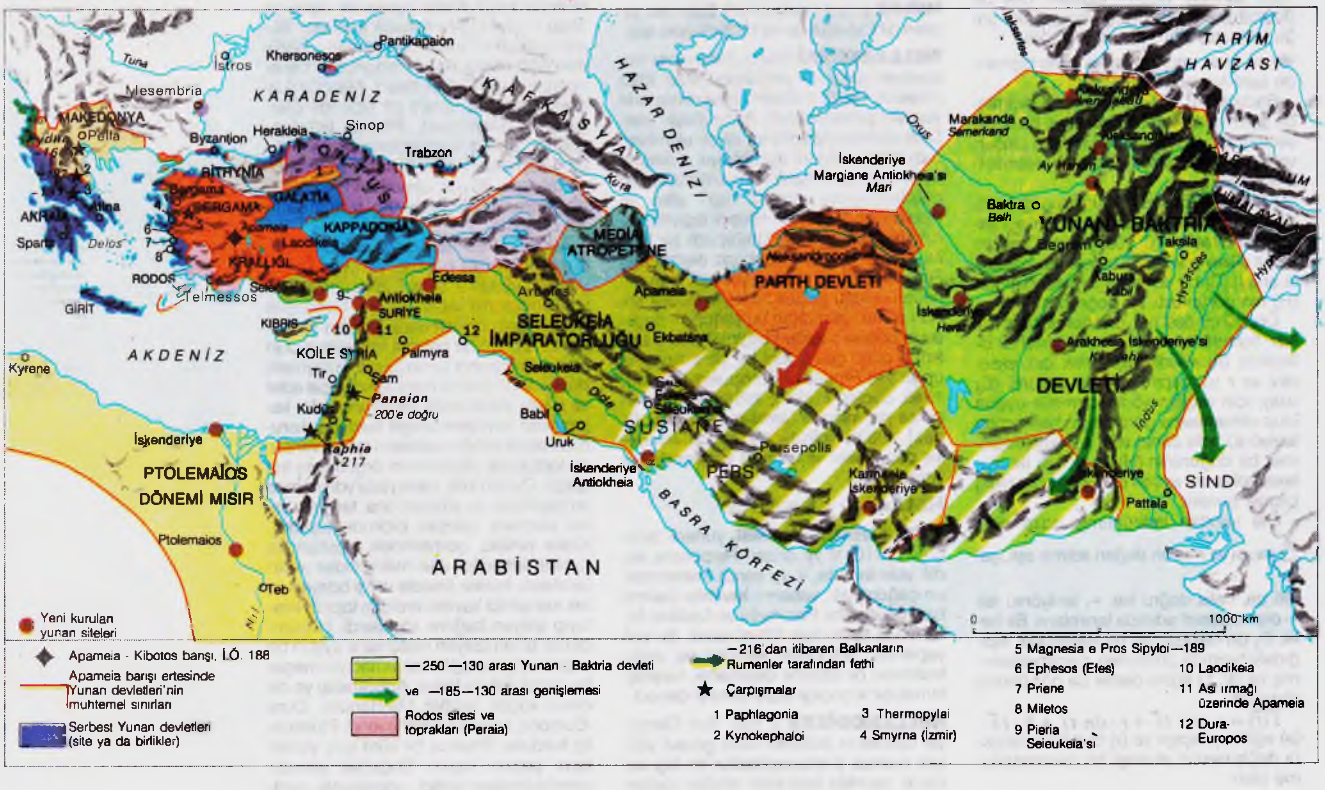
HELLEVOETSLUİS, Hollanda'da (Güney Hollanda) kent, Haringvliet'in kuzey kıyısında; 14 200 nüf.

Hellinikon, Hellenikon ya da **Ellinikon,** Atina'da (Yunanistan) kent merkezinin G.'inde bulunan havalimanı.

HELLMAN (Lillian), amerikalı kadın edebiyatçı (New Orleans 1905 - Harthas, Vineyard, 1984). Tiyatro oyunlarında (*The Children's Hour,* 1934; *The Little Foxes,* 1939; *Watch on the Rhine,* 1941; *The Searching Wind,* 1944) faşizme ve nazizme götüren siyasi bakış açılarını güçlü bir psikolojiyle ve olanca şiddetiyle canlandırdı.

HELLMANN (Karl), alman hekim (Würzburg 1892 - İsrail 1959). Würzburg Tıp fa-

APAMEİA BARIŞI ERTESİNDE İ.Ö. 188'DE HELLENİSTİK DÜNYA



kültesi'ni bitirdi (1919). Heidelberg ve Würzburg'da kulak burun boğaz kliniklerinde asistanlık yaptı. Münster Tıp fakültesi'nde ordinaryüs profesörlüğe yükseldi (1928). Çağrılı olarak geldiği İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'nde yedi yıl çalıştı. (1936-1943). Anlaşması bitince İsrail'e gitti.

HELLSTRÖM (Gustaf), isveçli yazar (Kristianstad 1882 - Stockholm 1953). Ruhbilimsel güçlükler ve toplumsal sorunlarla ilgilenen bir romancıydı (*Snörmakare Lekholm får en idé*, 1927; *Storm Över Tjurö*, 1931). Özyaşamsal bir dizide (*Stellan Petreus: en man utan humor* [1921-1925, 1938-1952]) gençlik anılarını ve yabancı ülkelerdeki gazetecilik deneyimini anlattı.

HELL VİLLE, Nosy Be adasının güney kıyısında liman kenti, Nosy Be yönetim bölümünün merkezi; 11 000 nüf. Madagaskar'a (Antseranana ili) bağlıdır; Adada yetiştirilen şeker ve karabiberi dışarıya satan liman. Parfüm damıtım evleri.

HELME a. (ar. *helime*, yapışkan'dan). **1.** Fasulye, pirinç, buğday vb. nişastalı yiyeceklerin kaynatılması sonucu oluşan kıvamlı sıvı. **—2.** Yapışkan bir maddenin suda erimesiyle oluşan yoğun sıvı. **—3.** *Helme dökmek*, fasulye, nohut, buğday vb. tanelerinden söz ederken, kaynayarak suyu koyulaşmak. || *Helme gibi*, iyice pişmiş yemekler için kullanılır.

—Bot. Bazı bitkilerde bulunan koyu kıvamda yapışkan madde. (Sitoplazmanın salgıladığı pektik bileşikler hücreleri birbirinden ayıran ara bölmelerde birikir; bu maddelerin peteleşmesiyle de helme oluşur; helmeler şişerek dokuları birbirinden ayırabilir ve fazlalaşınca bu miktar dışarıya akar. Helmeler havada kuruyunca zamka dönüşür [Arap zamkı, kitre zamkı]. Bu olay, özellikle gülgillerle baklagillerde görülür. Helmeler, büyük emme güçleriyle [200 bar], özellikle yağlı bitkilerde yedek su depolamaya yarar.)

—Yağ. mad. Ham yağlarda bulunan ve kendiliğinden ya da istemli hidratlamayla bunlardan ayrılan fosfolipit. || *Helme giderme*, ham yağda bulunan helmeleri eleme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Yağ. mad. Helme giderme için önce ham yağa su, su buharı ya da bir elektrolit çözeltisi (genellikle fosforik asit) katılır; sonra bu katkılarla yağda oluşan hidratlı, çözünmez helmeler merkezkaçla ayrılarak elenir. Merkezkaçla ayırma sonucunda "helme giderme hamurları" (yağlardan, fosfolipitlerden oluşan karmaşık ürünler) ve tam anlamıyla helmeler (poliholozitler) elde edilir. Arılaştırılmış fosfolipitler besin sanayisinde, özellikle çukulata ve margarin sanayisinde kullanılır.

HELMELENMEK gçz. f. Çok pişerek koyu kıvamlı duruma gelmek, helmesi çıkmak; helme dökmek.

HELMELİ sıf. Helme durumunda olan, helmelenmiş şey için kullanılır.

—Eczc. Helme içeren kimyasal madde.

HELMERT (Friedrich Robert), alman yerbilimci (Freiberg, Saksonya, 1843 - Potsdam 1917). Aachen'ın Polytechnikum'unda yerölçümbilim profesörü (1870), Berlin Üniversitesi'nde enstitü müdürü olan Helmert; çağdaş yerölçümbilim kuramlarının öncüsüdür. Dünya'nın şeklinin incelenmesi çalışmaları için, gravimetriden, gökbilimden ve düzlenmeden en geniş ölçüde yararlandı.

HELMHOLTZ (Hermann Ludwig Ferdinand VON), alman fizikçi ve fizyolog (Postdam 1821 - Charlottenburg 1894). Önce Postdam'da askeri hekimlik yaptı (1843), sonra Königsberg (1849), Bonn (1855) ve Heidelberg'de (1858) anatomi ve fizyoloji dersleri verdi. Sonunda, 1871'de, Berlin Üniversitesi'nde fizik kürsüsünde görev aldı. XIX. yy.'ın en büyük bilginlerinden biriydi. 1847'de, bir incelemesinde, fiziksel olayların, yalnızca, enerji biçimlerinin değişimleri olduğunu öne sürdü; potansiyel enerji kavramını ortaya attı ve sakınım ilkesinin tanımını verdi; aynı incelemede, leyde şişesinin boşalımının titreşimsel niteliğine dikkat çekti. Mekanikte, burgaç kuramının temel yasalarını tanımladı (1858). Akustik dalında seslerin tınısını, 1862'de, üst üste gelen armoniklerin varlığıyla açıkladı. Armonikleri tanımaya, karmaşık seslerin çözümlemlesini ve birleşimlerini yapmaya olanak veren ve kendi adını taşıyan rezonatörler tasarladı. Elektrolizle ilgili Faraday yasalarını yorumlamak için 1881'de elektriğe, madde gibi tanecikli bir yapı vermek gerektiğini belirtti. Optikte, mikroskopun seçme gücünün sınırı üstünde kırınımın etkisini inceledi. 1854'te, Güneş enerjisinin kaynağını açıklamak için, bu yıldızın sürekli büzülmesinden yararlanma düşüncesini geliştirdi. Geometrinin temelleri üzerine yazdığı kitapta (1868), bu bilimin deneysel yanını ilk vurgulayan kişidir. Sinirsel akının hızını ölçtü (1850).

HELMİNTİYAZ a. (fr. *helminthiase*'dan). Bir solucan ya da kurttan ileri gelen asalak hastalığı. (Helmintiyazlar arasında sestodozlar, trematodozlar ve nematodozlar sayılabilir.) [Eşanl. HELMİNTOZ.]

HELMİNTOİT sıf. (fr. *helminthoïde*'den). Kurda benzeyen hayvanlar için kullanılır. (Sineklerin ya da etkurdunun larvası helmintoittir.)

HELMİNTOKORTON a. (fr. *helminthocorton*'dan). Korsika'da ve bazı Akdeniz adalarında, deniz kıyısındaki kayalıklarda rastlanan kırmızı bir suyosununun *(Alsidium helminthocorton)* etkili maddesi. (Dioskorides'ten bu yana, dekoksiyon halinde ağızdan alınarak ya da makattan verilerek kılkurtlarına ve bağırsak solucanlarına karşı kullanılır.)

HELMİNTOLOJİ a. (fr. *helminthologie*'den). KURTÇUKBİLİM'in eşanlamlısı.

HELMİNTOSPORİYOZ a. (fr. *helminthosporiose*'dan). *Helminthosporium* cinsi bir mantarın yol açtığı hastalık. (*Helminthosporium maydis*, kısır erkek mısırlarda hastalık yaparak önemli zararlara neden olabilir.)

HELMİNTOSPORYUM a. Birçok türü, buğdaygiller başta olmak üzere, tarım bitkilerinde hastalık yapan basit mantar.

HELMİNTOZ a. (fr. *helminthose*). HELMİNTİYAZ'ın eşanlamlısı.

HELMOLD, alman kronikçi (Holstein 1120'ye doğr. - öl. 1177'den sonra). Lübeck bölgesi rahiplerindendi. Hıristiyan misyonların ve germen sömürgeleştirmenin 1172'ye kadarki evrelerini anlatan bir *Chronica Slavorum* (Slav kroniği) [1167-1172] yazdı. Bu yapıt Lübeckli Arnold tarafından sürdürüldü.

HELMOND, Hollanda'da (Kuzey Brabant) kent, Eindhoven'in D.'sunda; 60 000 nüf. Tekstil merkezi. Otomobil yapımı.

HELMSLEY, Büyük Britanya'da (North Yorkshire) kent, Cleveland Hills'in güneyinde. Eski bir manastırın (XII. yy.) ve bir Ortaçağ şatosunun harabeleri.

HELMSTEDT, Almanya'nın Aşağı Saksonya eyaletinde kent, Harz dağlarının kuzey eteklerinde, Braunschweig'ın D.'sunda; 27 000 nüf. Kilise (XII. yy.). 1576'da kurulmuş eski üniversite *Juleum*'un (1810'da kapatıldı) rönesans üslubundaki yapıları. Eski S. Ludgeri (karolenj kökenli) ve Marienberg manastırları. Gotik üslubunda S. Stephan kilisesi. Güvercinlikli evler. Linyit (termik santral) ve potas üretimi. Tekstil, kimya, makine sanayileri. Camcılık.

HELOBDELLA a. (yun. *helios*, güneş ve *bdella*, sülük'ten). Çok yaygın bir sülük cinsi. (*Glossosiphonia* cinsi üyelerine yakındır. Yassısülükgiller [*Glossosiphoniidae*] familyası.)

HELOBİAE ya da **HELOBİALES** a. Suda yetişen birçenekli bitkilerden oluşan birkaç küçük familyayı (potamogetonáceae, zosteraceae, hasırotugiller, suokugiller, vb.) kapsayan bitki takımı.

HELODERMA a. Karada yaşayan, hantal bedenli, kalın kuyruklu, ısırarak zehirleyen, gececi iri kertenkele cinsi. (Boncuklukertenkelegiller familyası; uzunlukları 80 cm'ye ulaşabilir.)

—ANSİKL. Özellikle Meksika ve ABD'nin güney-doğu'sundaki yarı kurak bölgelerde rastlanan iki türü vardır: boncuklu kertenkele *(Heloderma suspectum)*, korkunç boncuklu kertenkele *(H. horridum)*. Derin yeraltı yuvalarında yaşar, yağışlı mevsimlerde, kemiricileri avlamak ve kuş yumurtaları bulmak için, yalnızca geceleri dışarı çıkar. Zehirlerini yalnızca kendilerini savunmak için kullandıkları sanılır.

HÉLOÏSE, Abélard'ın karısı (Paris 1101 - Paraclet manastırı, Nogent-sur-Seine yakınında, 1164), piskoposluk kurulu üyesi Fulbert'in yeğeni. Fulbert, Héloïse'i önce Argenteuil manastırı'na yerleştirdi, sonra yanına getirtti ve Abélard'ın eğitimine verdi. Güçlü bir aşk, bu iki insanı kısa sürede birleştirdi. Bretagne'a sığınan Héoïse' in bir oğlu oldu ve Abélard ile gizlice evlendi. Abélard, Fulbert tarafından hadım edildiği halde aşkları devam etti. Héloïse ilkin kendini dine adayacağına söz verdi, ardından Paraclet manastırı başrahibesi oldu. Héloïse ile Abélard arasındaki mektuplaşma (latince) bundan sonra başladı ve Abélard'ın ölümüne (1142) kadar da sürdü. Bu yazışma, hayret verici bir dindarlık, tutku ve skolastik karışımıydı.

HELOMYZA a. (yun. *helos*, bataklık ve *mydzein*, emmek'ten). Larvası Kuzey yarıküredeki çeşitli mantarlarda yaşayan sarımsısinek cinsi. (*Helomyza tuberivora* domalanlara zarar verir. *Helozyzidae* familyasının örnek tipi.)

HELOPELTİS a. (yun. *helos*, çivi, ve *pelte*, kalkan'dan). Eski Dünya'da yaşayan, sırtında güdük bir diken bulunan bitki biti cinsi. (Türlerinden biri çaya, öbürleri pamuğa zarar verir. Köryarımkanatlıgiller familyası.)

HELOPHİLUS PENDULUS a. Yazın çiçeklerin üstünde uçuşan esmer ve sarı bedenli küçük sinek. (Larvası çürüyen bitkilerde yaşar. Süprüntüsineğigiller familyası.)

HELOPHORA a. (yun. *helos*, çivi ve *phoros*, taşıyan'dan). Su bitkileri arasında, su içinde yaşayan küçük susinekleri cinsi. (Kuzey yarıkürenin soğuk ve ılıman bölgelerinde yaşayan birçok türü vardır.)

HELOPS a. (yun. *helos*, çivi, ve *ops*, göz'den). Ağaç kabuklarında ve orman toprağında yaşayan kınkanatlı böcekleri içeren cins. (*Helops striatus* türü iyi bilinir. Karaböcekgiller familyası.)

HELOS. Tar. coğ. Peloponisos'ta kent, Lakonia körfezi kıyısında. İ.Ö. VIII. yy.'da Sparta ordusu, kenti yıktı ve halkını (Heloslular) köle yaptı. Yanlış bir etimolojiye göre bunlar ilk *Heiloslar*'dı (oysa ilk *Heiloslar*'ın varlığı Helos'un alınmasından eskiye dayanmaktadır).

HELPE, Fransa ve Belçika'da ırmaklar. En önemlisi *Büyük Helpe*, bir ara Fransa -Belçika sınırının bir bölümünü belirledi; daha sonra Avesnes'e geçen bu ırmak, Maroilles'ın K.-D.'sunda Sambre'a kavuşur (sağ kıyıdan); 58 km. Eppe-Sauvage ya da Val Joly gölü denen su örtüsü. — *Küçük Helpe*, biraz daha yukarıda sağ kıyıdan Sambre'a kavuşur; 45 km.

Helper etkisi. (ing. *helper*, yardımcı' dan). Bağışıkbil. Bazı T lenfositi kümelerinin antikor oluşturmak için B lenfositleriyle ya da hücresel bağışıklık tepkimeleriyle ilgili diğer T lenfositleriyle gerçekleştirdiği işbirliği.

HELPMANN (Robert), avustralyalı dansçı, koregraf (Mount Gambier 1909

Deutsches Museum



Hermann von Helmholtz



heloderma cinsinin örnek türü boncuklu kertenkele *(Heloderma suspectum)*



heloderma cinsinin başka bir türü: korkunç boncuklu kertenkele *(Heloderma horridum)*



Evert-Rapho

Helsingor
Kronborg şatosu
(1574-1585)

- Sidney 1986). Londra'daki Sadler's Wells Ballet'e girdi. Burada Margot Fonteyn'e eşlik etti, daha sonra koregraflık yaptı. Karakter dansçısı olan Helpmann, birçok balenin ilk sahnelenişinde dans etti: *Job* (1933), *Satranç* (1937) [N. De Valois'nın], *Nocturne* (1936), *les Sirènes* (1946) [F. Ashton'ın]. Kendi balelerinin prömiyerlerinde dans etti: *Hamlet* (1942), *Miracle in the Gorbals* (1944), *Adam zero* (1946). Tiyatro ve sinema alanlarında da çalıştı: Old Vic Theatre'da Shakespeare' in yapıtlarını sahneledi; *Kırmızı papuçlar* ve *Hoffman'ın masalları* adlı filmlerin koregrafilerini hazırladı. Australian Ballet'in sanat yönetmen yardımcılığını yaptı. Bu topluluk için *Yugen* (1965) adlı yapıtı düzenledi, 1966'da -1963'te ilk kez Londra'da sahnelenen- *Elektra*'yı yeniden sahneye koydu. 1965'te *Külkedisi*'nin bir versiyonunu hazırladı. Royal Ballet'in konuk sanatçısı olarak ingiliz koregrafların yapıtlarındaki büyük rolleri yorumladı: *Satranç*'taki Red King, *Külkedisi*'ndeki çirkin kardeş, *Coppelia*'daki Dr. Coppelius. Nureyev ile işbirliği yaparak *Don Quijote* balesinin filmini çevirdi (1973). 1975-76'da Australian Ballet'in sanat yönetmenliğine getirildi.

...inki'den bir görünüm
(arka ...nda Uspenski katedrali)

CH. Lenars-Atlas-Photo



HELSİNGØR, Danimarka'da liman kenti, Sjaelland adasının kuzey-doğu'sunda, Sund kıyısında; 56 000 nüf. Ticaret ve sanayi merkezi. Kauçuk. Gemi yapımı. Sayfiye merkezi. Shakespeare'in *Hamlet* trajedisinin geçtiği, XVI. yy.'da yapılmış Kronborg şatosu (şatonun kuzey bölümünde bir Ticaret ve Deniz müzesi vardır).

—Tar. 1857'ye kadar, Sund'dan geçen gemiler Helsingør'e bir geçiş vergisi ödüyordu. Kronborg şatosu, Tycho Brahe'nin planlarına göre 1574'te burada yapıldı. Birçok yangın geçiren (özellikle 1637'de) Helsingør'ü 1658'de İsveçliler aldıysa da 1660'ta kent yeniden Danimarkalılar'ın eline geçti.

HELSİNKİ, isveççe **Helsingfors,** Finlandiya'nın başkenti; 492 400 nüf. (1991). Güzel bir takımadanın koruduğu bir yarımadada yer alır. Finlandiya körfezinde İsveç'in ticari varlığını kabul ettirmeyi amaçlayan Gustaf Vasa'nın, Tallin'in karşısında kurdurduğu (1550) kentin stratejk önemini, Sveaborg (Suomenlinna) kalesi kanıtlamaktadır. 1808'de bir yangın sonucu harap olan ahşap yapılı kent, yavaş yavaş taş malzemeyle yeniden yapıldı; birçok park ve bahçeyle oldukça ferah hale getirilen zarif ve modern kentin bugünkü yeni klasik üsluptaki merkezi işte bu ikinci yapının sonucudur. J. C. L. Engel, E. Saarinen, A. Aalto, vb.'nin gerçekleştirdiği anıtlar. Müzeler (Ulusal müze, Güzel sanatlar müzesi, vb.). Önemli bir liman olan (yıllık trafiği 5 Mt dolayındadır) Helsinki' nin dinamik bir sanayi işlevi de vardır; ne var ki, çeşitli dallar (makine yapımı, elektrikli gereçler, tersaneler, beslenme, tekstil, kimya) Helsinki limanından çok Turku'ya bağlıdır. Yarımada üzerinde kurulu olmanın sancılarını çeken kentin yerleşme alanı, takımadanın çeşitli adalarına yayılmaktadır; öte yandan, kentteki nüfus yoğunluğunu azaltmak için önemli çabalar harcanmaktadır: sözgelimi Tapiola uydu kentinin (20 000 nüf.) kırsal kesimde kurulması.

—Tar. İsveç kralı Gustaf Vasa'nın kurduğu kent (1550). 1749'da tahkim edildi, 1809'da bir yangından sonra yeniden inşa edildi. 1829'da, bu tarihe kadar Åbo' da (Turku) bulunan hükümetin, daha sonra Finlandiya Cumhuriyeti'nin başkenti oldu. 1918'de, geçici bir sovyet hükümeti birkaç ay süreyle burada bulundu. Kent, Rus-Fin savaşı'ndan (1939-40) ve İkinci Dünya savaşı'ndan büyük zarar gördü. Helsinki, 1969'dan bu yana, önemli uluslararası konferansların merkezi oldu. 1 ağustos 1975'te, Avrupa* Güvenlik ve işbirliği konferansı sonuç belgesi (AGİK) burada imzalandı.

Helsinki konferansı → AVRUPA GÜVENLİK VE IŞBIRLİĞİ KONFERANSI.

HELTAİ (Gáspár), macar hümanist (Nagydisznód, günümüzde Cisnădie, 1510 - Kolozsvár, günümüzde Cluj, 1574). Kolozsvár'da protestan rahipliği yaptı, burada bir matbaa kurdu, masallarıyla (1566) ve *Chronica az Magyarocnan Solgairol* (Macar tarihi kroniği) [1574] adlı kitabıyla macarcanın gelişmesine katkıda bulundu. Ayrıca, Engizisyon'u suçlayan bir yergi kitabı (1570) ile bir Kutsal Kitap çevirisi vardır.

HELTAİ (Jenő), macar yazar (Budapeşte 1871 - *ay. y.* 1957). Fransız şansonlarını Heine'nin *lied*'leriyle bağdaştırarak, incelik ve espri dolu ilk macar café-concert şarkılarını yarattı. Öyküler, romanlar (*Az Utolso Bohem*, 1910; *Family Hotel*, 1912), sonra tiyatro oyunları yazdı. En ünlü oyunu *A Nema Levente*'dir (1936).

HELU ya da **HİLU** (Charles), lübnanlı devlet adamı (Beyrut 1911). 1949'da adalet ve haberleşme, temmuz 1951 - şubat 1952 arasında dışişleri, 1954-55'te adalet ve sağlık bakanlıklarında bulundu; 1961'de Ulusal turizm konseyi'ni kurdu ve başkanlığına seçildi. Şubat-eylül 1964'te eğitim bakanıyken cumhurbaşkanlığına getirildi (1964-1970). 1979'da devlet bakanlığına atandı (temmuz-ağustos).

HELVA a. (ar. *ḥelva*). **1.** Yağ, şeker, su ya da süte un, irmik ya da nişasta yapılan tatlı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Helva demesini de bilirim, halva demesini de,* "yerine göre kibar, yumuşak, yerine göre de sert ve kaba konuşmasını bilirim" anlamında söylenir. || *Helva yemek,* halt etmek.

—Folk. *Helva adağı,* dileğin gerçekleşmesi halinde dileyenin helva yaparak dağıttığı adak. || *Helva çekme,* un yedirilmiş ağdalı şekeri çekip uzatarak keten helva yapma. —Anadolu'nun bazı yörelerinde kadınlar arasında düzenlenen helva sohbetlerine verilen ad. || *Helva sohbeti,* kış geceleri helva yapıp çeşitli eğlenceler düzenleyerek yapılan toplantı. || *Cenaze (ölü) helvası,* ölenin cenazesi evden çıktıktan sonra yapılan ve yakın komşulara dağıtılan helva. || *Elli ikinci gece helvası,* ölümden elli iki gün sonra yapılan hatim duasından sonra dağıtılan helva. || *Kırk helvası,* ölümden kırk gün sonra yapılan ve komşulara dağıtılan helva. —Yeni doğan çocuğun kırkı çıktığında yapılıp komşulara ve akrabalara dağıtılan helva.

—Mutf. *Cem Sultan helvası,* kabuğu soyulmuş badem, irmik, yağ, süt, krema, vanilya, tarçın ve pudra şekeriyle yapılan bir tür helva. (Neden bu adın verildiği bilinmiyor.) || *Gaziler helvası,* şeker, un, sadeyağ, su ya da sütle yapılan bir tür helva. (Piştikten sonra biçim verilip üzerine pudra şekeri ya da dövülmüş toz şeker serpilir.) || *İrmik helvası,* ince irmik, sadeyağ, şeker, su ya da sütle yapılan helva. (Yağda kavrulan irmiğin içine kabukları soyulmuş badem ya da dolma fıstığı konur. Bunlar pembeleşince üzerine süt ya da su ve şeker dökülür. İyice kabarıp irmikler kaşıktan tane tane dökülünce piştiği anlaşılır ve biçim verilip tabağa konur.) || *Kâğıt helva,* un, şeker ve sudan yuvarlak, ince tabakalar halinde yapılan ve arasına koz helva sürülen tatlı yiyecek. || *Kar helvası,* kara reçel ya da pekmez karıştırarak yapılan tatlı yiyecek. *Karsambaç* ya da *kargabeyni* de denir. || *Keten helva,* ağdalanmış sıcak şekere un yedirip sürekli karıştırarak yapılan pamuk görünümlü helva. (*Pamuk helva* da denir. Genişçe bir siniye ağdalanmış sıcak şeker yayılır, üzerine azar azar elenmiş un dökülerek sürekli çevri-

ılır. Un ağdaya iyice yedirildiğinde helva keten iplikleri gibi lif lif ayrılır ve pamuk gibi bir görünüm kazanır. Sokak satıcıları bu tür helva yapımı için ateş üzerinde sürekli dönen özel bir kap kullanırlar ve çeşitli boyalarla helvayı renklendirirler.) || *Koz helva,* ceviz, şeker, su ve un ya da nişastayla yapılan sakız kıvamında helva. (Şekil verilip fındık, ceviz, fıstık vb.'ye bulanarak ya da kâğıt helva arasına sürülerek yenir.) || *Nişasta helvası,* sadeyağ, nişasta, su ya da süt ve şekerle yapılan helva. || *Susam helvası,* susam, şeker ve nişastayla yapılan ve kalıba konarak biçim verilen bir tür sert helva. || *Tahin helvası,* tahin, şeker ya da pekmez, çöğen suyu, su ve limon tuzuyla yapılan helva. (Kaynatılan şekerli su limon tuzuyla kestirilir. Koyulaşınca içine çöğen suyu katılır ve ılındığında tahine ağır ağır yedirilir. Helva kıvamını alınca yoğurulup biçimlendirilir. Sade, çikolatalı, fıstıklı, sakızlı türleri vardır. Pekmezle yapılanının rengi daha koyu olur.) || *Un helvası,* yağ, un, süt ya da su ve şekerle yapılan helva. (Anadolu'nun hemen her yöresinde bilinen ve yapılan bir helva türüdür. Yağda kavrulan un pembeleşince içine şekerli su ya da süt katılır. Bulamaç kıvamını alınca kaşıkla biçim verilerek tabağa alınır.) || *Yaz helvası,* şeker yerine pekmez kullanılarak yapılan bir tür un helvası. (Üzerine ceviz içi konur.) || *Esk. Helvayı hakani,* un, pirinç unu, nişasta, yağ, arıtılmış bal ve sütle yapılan bir tür saray helvası. (Başka yapılış yöntemleri de vardır. En önemli özelliği un, pirinç unu ve nişastanın yağda kavrulmasına karşın açık renkte tutturulmasıdır. XVII. ve XVIII. yy. saray kayıtlarında adına rastlanır.) || *Helvayı me'muniye,* şeker yerine bal konarak yapılan bir tür un helvası. (XVII. ve XVIII. yy. saray kayıtlarında adına rastlanmaktadır.) || *Mülûki sakız helvası,* içine sakız katılarak yapılan bir tür saray helvası.

—ANSİKL. Helvanın osmanlı dönemi günlük yaşamında önemli bir yeri vardı. Mahalle aralarında gezen helvacılar mesire yerlerinin de aranan kişilerindendi. Bunlar özel kaplar içindeki koz helva ya da kâğıt helvaları satarken çeşitli maniler söyleyerek hem mallarını hem de alıcıyı överler ve ortama renk katarlardı. Keten helvası, helva sohbetlerinin ana öğesiydi. Saray ve konaklardaki aşçıların hünerleri helva yapmadaki ustalıklarıyla ölçülürdü. Çeşitli vesilelerle komşulara ve yoksullara helva dağıtma da Anadolu'da yaygın bir gelenekti. Bu gelenek bugün de birçok yörede yaşatılmaktadır.

HELVACI a. Helva yapan ve / ya da satan kimse.

—Bot. *Helvacı çöveni* → ÇÖVEN.

HELVACI, İzmir'in Aliağa ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 3 992 nüf. (1990). Belediye.

HELVACIKABAĞI a. **1.** Anadolu'da yaygın olarak yetiştirilen bir kabak türü *(Cucurbita maxima).* [Meyvesi küremsi ya da basık küremsi, üzeri dilimli, pürtüklü ya da düz kabuklu, etli kısmı sarı-turuncudur. Genellikle tatlı yapılarak yenir.] **—2.** Bu bitkinin tatlısı yapılan ürünü.

HELVACIKÖKÜ a. Kimi yörelerde çövene verilen ad.

HELVACILIK a. Helva yapma ve / ya da satma işi.

HELVACIOĞLU (Yılmaz), türk tekvandocu (Gümüşova, Düzce, Bolu, 1961). Tekvandoya Almanya'da başladı (1976). Almanya gençler şampiyonluğunu kazandı (1977, 1978, 1979). 1980'de Almanya, Hollanda ve Danimarka'da yapılan şampiyonalarda birincilik elde etti. Aynı yıl Türkiye Federasyon kupası karşılaşmalarına katılarak birinci oldu. Yine aynı yıl Avrupa ikinciliğini kazandıktan sonra, 1983'te Kopenhag'da yapılan Dünya şampiyonası'nda birinciliği elde etti. Bu başarısı nedeniyle Sedat Simavi vakfı spor dalında ödül aldı (1984).

HELVACIYAN a. (*helvacı*'dan *ḥelvācıyān*). *Esk.* Helvacılara, tatlıcı esnafına verilen ad.

—Kur. tar. *Helvacıyan-ı hassa,* saray aşçılarından, tatlı, şurup, macun hazırlayanlarına verilen ad. (Helvahane'ye bağlı olarak görev yaparlardı. XVIII. yy.'ın ortalarında helvacıyan-ı hassa kadrosunda altı ustayla yüzü aşkın şakirt vardı.)

HELVADERE, Aksaray'ın merkez ilçesi Taşpınar bucağına bağlı belde; 3 003 nüf. (1990). Belediye.

HELVAHANE a. (ar. *ḥelva* ve fars. *ḫāne*'den *ḥelvaḫāne*). *Esk.* Genellikle helva pişirmek için kullanılan geniş ve derinliği az tencere.

—Kur. tar. Saray'da, mutfağın tatlıların yapıldığı bölümüne verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Kur. tar. Helvahane'de helva, şurup vb. tatlıların yanı sıra yılda bir kez hazırlanan macunlar padişaha ve Enderun önde gelenlerine verilir, ayrıca saç boyası, sabun ve pudra gibi terkipler de hazırlanırdı. Burada çalışan görevliler (helvacıyan-ı hassa) Helvahane ocağı'na bağlıydı.

HELVALIK sıf. Helva yapımına ayrılmış: *Helvalık yağ.*

◆ a. Bahşiş: *Çocuğa helvalık verdin mi?*

HELVELLA a. (lat. *helvella,* küçük lahana). Yenilebilen asklı mantar.

—ANSİKL. Helvellanın oldukça kalın, pürtürsüz ya da az çok düzgün çukur çizgili bir sapı ve sapın üstüne sarkan üç dört düzensiz lamlı ya da bunların birbirine bitişmesiyle oluşan bir şapkası vardır. Yenebilir, ama biraz sert olduğu için makbul sayılmaz.

HELVESİYEN a. (fr. *helvétien;* öz. a. *Helvétie*'den). HELVETİA KATI'nın eşanlamlısı.

HELVETİA. Tar. coğ. Galya'nın doğu bölümü (aşağı yukarı bugün İsviçre'nin kapladığı bölgeyi içine alır). Helvetler*'in ülkesiydi.

HELVETİA CUMHURİYETİ, İsviçre'nin fransız ordusu tarafından işgal edilmesinden sonra, 1798'de Directoire rejiminin İsviçre'de kurduğu hükümet. Merkezi Luzern'deydi. Ochs tarafından Paris'te yürürlüğe konan birlikçi 1798 Anayasası, sayıları on dokuza çıkarılan (on üç yerine kantonlar arasında eşitliği öngörüyordu. Rejimin isviçreli destekçileri La Harpe, Stapfer ve Glayre'dı. Birlikçi ve federalist partiler arasındaki mücadele yeni rejim taraftarlarını böldü. Helvetia Cumhuriyeti 1803'te Napoléon I tarafından ortadan kaldırıldı.

HELVETİA KATI a. Neojen sisteminin katı. (Eşanl. HELVESİYEN.) [→ KATMANBİLİM.]

—Yerbil. *Helvetia kuşağı,* İsviçre Önalpleri'nde tanımlanmış ve büyük bir yatık kıvrımdan türemiş örtü türü.

Helvetia inancaları, isviçre protestanlarının inanç açıklamalarını içeren kitap. Birinci Helvetia inancası (ya da ikinci Basel inancası) 1536'da Bullinger tarafından yazıldı. Amacı, İsviçreliler'in görüşleriyle Luther'in görüşlerini birbirine yaklaştırmaktı, ayrıca Luther'den onay da istemişti. İkinci Helvetia inancası da Bullinger tarafından yazıldı (1561), sonra almancaya çevrilerek (1566) yayımlandı. Öteki calvinci ortodoks kiliselerce de onaylanan (İsviçre; İskoçya, 1566; Macaristan, 1567; Fransa, 1571; Polonya, 1578) bu inanca, lutherciler için Augsburg inancasıyla eşdeğerdedir.

HELVÉTİUS (Claude Adrien), fransız filozof (Paris 1715 - Paris 1771). Kraliçe Marie Leśzczyńska'nın hekiminin oğluydu. Bir süre şiir ve matematikle ilgilendikten sonra, felsefeye yöneldi, 1758'de yazar adı koymadan *De l'esprit* adlı kitabını yayımladı. Locke ve Condillac'ın duyumcu felsefesine maddeci ve dine karşı bir yön veren bu yapıt kızgınlık yarattı: önce Krallık meclisi, sonra (1759 başında) papa Clemens XIII ve Paris parlamentosu tarafından *Ansiklopedi*'yle birlikte (Helvétius *Ansiklopedi*'ye yazı yazmamıştı) mahkûm edildi ve meydanda yakıldı. Helvétius, bütün inkârlarına rağmen saraydaki görevini kaybetti. Derin bir üzüntüye kapıldı, düşüncelerinden ötürü ansiklopedici dostları ve özellikle Diderot tarafından eleştiriye uğradı ve ölünceye kadar başka bir yapıt yayımlamadı.

HELVETLER. Esk. coğ. İ.Ö. I. yy.'ın ortasına doğru Helvetia'da yaşamış olan kelt halkı. Helvetler, içlerinde *Tigurini* kantonunun da bulunduğu dört kantona ayrılmışlardı. Yunan alfabesini kullanıyorlardı. İ.Ö. 112'ye doğru Germenler'ce kovalanınca, galyalı komşularını ve hatta Akdeniz kıyısındaki Roma kolonilerini birkaç kez tehdit ettiler. 107'de Divico'nun yönetiminde, konsül L. Cassius Longinus'un lejyonlarını yendiler, ama Marius tarafından topluca öldürüldüler. Daha sonra, germen tehditinden uzaklaşmak için Galya'ya gitmeye karar verdiler. Sezar tarafından geri püskürtüldüler (58). Galya'nın Romalılar'ın eline geçişinden sonra, toprakları *Helvetia* Galya'ya bağlandı ve çok geçmeden Nyon ve Augst kolonilerinin denetimine girdi. Helvetler federasyon statüsünü korudular. Başlıca siteler: *Aventicum* (Avenches) ve *Vindonissa* (Windisch).

HELVİA, hatip Annaeus Seneca'nın karısı ve filozof Seneca'nın annesi. Onun mutsuzlukları üzerine filozof ünlü *Consolationes*'ini yazdı.

HELVİDİUS PRİSCUS, romalı stoacı (öl. Terracina İ.S. 75'e doğr.). Thrasea Paetus'un damadıydı, onun ölümü (66) üzerine sürgüne gönderildi, sonra Galba tarafından geri çağrıldı. Vespasianus, rejime karşı gizli muhalefeti nedeniyle kendisini sürdürdü, sonra da intihara zorladı.

HELVİİ. Esk. coğ. Galya'da (Narbonensis I) halk; başkentleri *Alba Augusta*'ydı (önce *Aps,* sonra yeniden *Alba,* Ardèche adını aldı).

HELVİT a. (fr. *helvite*). Miner. Doğal manganez, demir ve berilyum silikat.

HELVİUS CİNNA → CİNNA.

> **HELYO-, -HELİ,** Güneş anlamındaki yun. *helios*'dan gelen ve birçok sözcüğün bileşimine giren önek ya da sonek.

HELYODOR a. (fr. *héliodore*'dan). Miner. Kuyumculukta kullanılan sarı beril.

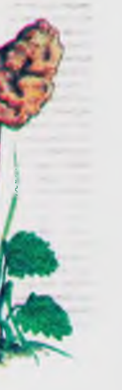
HELYOELEKTRİK sıf. (fr. *hélioélectrique*'den). Güneş enerjisini elektrik enerjisine çeviren bir süreç için kullanılır.

HELYOFOTOMETRE a. (fr. *héliophotomètre*'den). GÜNIŞIKÖLÇER'in eşanlamlısı.

Chauvel-Sygma

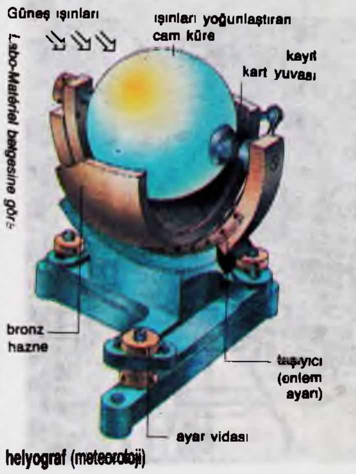


Charles Helu



helvella
(Helvella crispa)
[yenebilir]

Labo-Matériel belgesine göre



helyograf (meteoroloji)

Larousse



Claude Adrien Helvétius
Auguste de Saint-Aubin'in
bir gravüründen (1773) ayrıntı

HELYOGRAF a. (fr. *héliographe*'dan). Gök. fiz. Güneş'i fotoğraf ya da filmle izlemeye yarayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Meteorol. Güneş alma süresini saat olarak kaydeden aygıt.
—Telekom. Lescure'nin (1856) bulduğu optik telgraf aygıtı; almaşık olarak örtülen ya da açılan aynalarla yansıtılmış Güneş ışınlarını kullanır.
—ANSİKL. Gök. fiz. Tekrenkli helyograf, yine tekrenkli bir Lyot filtresiyle donatılmış, Güneş'in renkküresini (hidrojenin Hα tayf çizgisinin dalga boyunda), özellikle püskürtüleri otomatik olarak izlemede kullanılan küçük bir dürbündür. 1957-58 uluslararası gökfiziği yılı bütün Yer çevresine bu aygıtlarla donatılmış istasyonlar zincirini yerleştirme fırsatını verdi.

HELYOGRAFİ a. (fr. *héliographie*). Graf. **1.** Bir belgenin, gravürsüz, yedirmesiz kopya edilmesini sağlayan yöntem. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Saydam ya da yarı saydam asılların diazolu kâğıt üzerine kopyasının çıkarılması.
—Gökbil. Güneş'in betimlenmesi.
—ANSİKL. Graf. Bir çinko levha üzerine ya da bir taşbaskı taşının yüzüne, ışıktan korunarak lavanta esansında çözündürülmüş bir yahudiye bitüm tabakası sürülü. Güneş ışığına tutulur, sonra lavanta esansında banyo edilir. Levha ya da taş, taşbaskı yöntemiyle hazırlanır, sonra da baskıya geçilir.

HELYOGRAVÜR a. (fr. *héliogravure*). Graf. ENDÜSTRİYEL ÇUKURBASKI*'nın eşanlamlısı.

HELYOJEOTERMİ a. (fr. *héliogéothermie*'den). Güneş ısısını depolamak için jeotermik bir yatak, genellikle bir yeraltı sıcak su örtüsü kullanan teknoloji. (Bu yöntemin potansiyel üstünlüğü, yaz aylarında toplanan ısıyı kışın konutları ısıtmada kullanmak için uzun süre depolama özelliğinden kaynaklanır. Jeotermik açıdan bu teknik, ısısının kullanımı sonucunda yeraltı sıcak su örtülerinin soğumasını önlemeye yarar.)

HELYOMETEOROLOJİ a. (fr. *héliométéorologie*'den). Meteorolojinin, hava akımları ile Güneş etkinliği arasındaki ilişkileri inceleyen bölümü.

HELYOMETRE a. (fr. *héliomètre*'den). Gökbil. İki yarıobjektifi öteleyerek görüntüyü ikiye ayırmaya yarayan gökdürbünü. (Başlangıçta Güneş'in görünen çapını ölçmek için tasarlanan aygıt [Bouguer, 1748], sonra gezegenlerin görünen çapını ve yıldızların göreli konumlarını ölçmede kullanıldı. Bessel* ilk yıldız paralakslarını bu aygıtla saptadı.)

HELYON a. (fr. *hélion; héli[um]*'dan). Çekird. fiz. Alfa parçacığını oluşturan helyum çekirdeği.

HELYO-OFSET a. (fr. *hélio-offset*). Helyogravür baskı gruplarıyla ofset baskı gruplarını birleştiren baskı tekniği.

Odeillo Güneş fırınının **helyostatları** (Pyrénées-Orientales)



J. C. Pratt-D. Pries-Diaf

HELYOSANTRİK sıf. (fr. *héliocentrique*'ten). Gökbil. GÜNMERKEZLİ'nin eşanlamlısı.

HELYOSFER a. (fr. *héliosphère*'den). Astrofiz. Güneş rüzgârının enerji yoğunluğu, yıldızlararası ortamın yoğunluğundan daha büyük olan ve Güneş sistemini içeren uzay bölgesi.
—ANSİKL. Helyopozla sınırlı olan helyosfer, yıldızlararası ortama karşı, tıpkı Güneş rüzgârına bir gezegen manyetosferinin göstereceği davranışı gösterir. Boyutları Güneş etkinliğine göre değişir ve minimum düzeyde Güneş'ten 100 ab uzaklığa değin yayılır. Yapısı özellikle, 1972'de fırlatılan ve 1973'te Jüpiter'in üzerinden geçip, 1983'te Güneş'ten en uzak gezegenin yörüngesini aştıktan sonra yavaş yavaş uzayın içinde kaybolan amerikan sondası Pioneer 10 ile incelendi.

HELYOSTAT a. (fr. *héliostat*'dan). Astrofiz. ve Gün. enerj. Güneş'in ışığını belli bir doğrultuda yansıtmaya yarayan, tek aynalı sölosta.
—Ask. Eskiden optik telgraf aygıtlarında güneş ışığından yararlanmaya yönelik ve bir saat zembereği tarafından hareket ettirilen devingen aynalı düzenek.

HELYOTEKNİK a. (fr. *héliotechnique*'ten). Güneş enerjisini dönüştürme yöntemlerini inceleyen teknoloji dalı.

HELYOTERAPİ a. (fr. *héliothérapie*'den; yun. *helios*, güneş, ve *therapeuein*, tedavi etmek). Hastalıkların güneş ışınlarıyla tedavisi.
—ANSİKL. Helyoterapi, "cerrahi" olarak adlandırılan bazı verem çeşitlerinin (kemik, lenf bezi, periton) tedavisinde değerli bir tamamlayıcı tedavi öğesidir.

HELYOTERMİK ya da **HELYOTERMODİNAMİK** sıf. (fr. *héliothermique* ya da *héliothermodynamique*'ten). GÜNISIL'ın eşanlamlısı.

HELYOTROPİZM a. (fr. *héliotropisme*'den). GÜNEŞEYÖNELİM'in eşanlamlısı.

HELYUM a. (lat. *helium;* yun. *helios*, güneş'ten). En hafif soy gaz. (Simgesi He olan element).

Atom numarası: 2
Atom kütlesi: 4,0026
Erime sıcaklığı: −269,7°C
Kaynama sıcaklığı: −268,934°C
Özgül kütlesi: 0,126 g/cm³
Yükseltgenme derecesi: 0
Elektron biçimlenmesi: 1 s²
İzotopları: ⁴He ~ % 100
³He 1,3·10⁻⁴

—ANSİKL. J. Janssen ile N. Lockyer, 1868'de güneş tayfında, bilinen elementlere özgü çizgilerin dışında parlak bir çizginin daha bulunduğunu gözlemlediler. Bu çizginin, Güneş'teki başka bir elementten kaynaklandığına inanan bu bilim adamları, sözkonusu elemente *helyum* adını verdiler. Ancak 1895'te Ramsay, kimi uranyum cevherlerinden, özellikle cleveitten çıkan gazlarda helyumu belirledi. Daha sonra da 1 m³ havada 5 cm³ helyumun bulunduğu kanıtlandı.

• *Özellikleri.* Helyumun, iki proton ile iki nötrondan oluşan çekirdeği, radyoaktif cisimler tarafından yayınan alfa parçacığını oluşturur. Bu da atmosferde ve uranyumlu kayaçlarda helyum elementinin varlığını gösterir. Öteki soy gazlar gibi tekatomlu olan helyum, hidrojenden iki kat daha yoğundur. Ayrıca bütün gazlar içinde sıvılaştırılması en zor olanıdır. Atmosfer basıncında −268,934°C'ta kaynar. İlk kez 1908'de Kamerlingh Onnes tarafından gerçekleştirilen helyumun sıvılaştırılması işlemi, mutlak sıfıra çok yakın sıcaklıkların elde edilmesini sağladı. Soy gazlar grubunda yer alan diğer gazlar gibi helyumun da pratik olarak kimyasal bir etkinliği yoktur. Kararlı iki izotopu (^{3}He ve ^{4}He), düşük sıcaklıkta, kuvantum olaylarının makroskobik belirtisi olan oldukça dikkate değer fiziksel özellikler taşır.

Helyum, aynı koşullarda katı durumda bulunan diğer cisimlerden farklı olarak mutlak sıfır dereceye dek sıvı olarak kalır. Atomlar arasındaki etkileşim kuvvetleri, kimyasal eylemsizlikleri nedeniyle gerçekte kuvantum çalkalanmasına dayanamayacak kadar zayıftır; oysa mutlak sıfırda her parçacık bu çalkalanmaya uğrar; özellikle helyum atomları, kütlelerinin zayıf olması nedeniyle bu çalkalanmadan daha şiddetli etkilenir. Etkileşim kuvvetlerine ancak dıştan bir basınç uygulanarak helyumun katı durumda kalması sağlanabilir. Kuvantum çalkalanması, helyumun hem özgül kütlesinin, hem de normal koşullarda kaynama noktasının düşük olmasına (helyum-3 için 3,2 K, helyum-4 için 4,2 K) yol açar. Helyumun en dikkat çekici özelliği, aşınakışkanlığıdır: herhangi bir sıvının hemen tıkayabileceği kılcal yapılardan sürtünmeden geçer. ^{3}He için milikelvin boyutunda olan bu aşırıakışkan geçiş, ^{4}He için 2 dolayındadır. Helyum-4'ün aşırıakışkanlığı, kaynak etkisi gösteren ve çeperler boyunca tırmanan bir filmin oluşması gibi kimi şaşırtıcı olayların nedenini oluşturur. Bu iki izotop, benzerliklerine karşın, çekirdeklerinin yapısı bakımından birbirinden tümüyle farklıdır. ^{3}He atomları fermion, ^{4}He atomları bozondur. Bu nedenle ilgili kuvantum etkilerinin doğmasında da derin farklılıklar görülür: bunlar, aşırıakışkanlığın ortaya çıkışında saptanan önemli sıcaklık aralığı ile helyum-3 durumunda, birbirinden tümüyle farklı iki ayrı evrenin belirmesidir (bu durumda helyum-3, uzaysal anizotropi ve manyetik özellikler göstermesine karşın, helyum-4 hem manyetik değildir, hem de izotroptur).

Sıvı helyum-3 ile helyum-4, 0,87 K'nin üzerinde her oranda birbiriyle karışabilir. Karışım, bu sıcaklığın altında kendiliğinden iki evreye ayrılır. Bu evrelerin derişimleri, sıcaklığa bağlı olarak değişir. Mutlak sıfıra doğru, evrelerden biri arı helyum-3, diğeri % 6 helyum-3 içeren helyum-4'tür. Helyum-4 içinde seyreltik helyum-3 içeren bu karışımdan, soğutucularda yararlanılır.

• *Üretimi ve kullanım alanları.* Helyum, neon ile kendisi dışında tüm bileşenleri sıvılaştırılmış olan havadan özütlenir. Bu iki gaz daha sonra, −190°C'ta etkin kömür üzerinde yüzde tutulma farkından yararlanılarak (neon yüzde daha çok tutulur) birbirinden ayrılır. Helyum, ayrıca doğal gazdan da elde edilir. Balonların, özellikle sondaj balonlarının şişirilmesinde kullanılır. Balonları, hidrojene eş bir kuvvetle havalandırmasına karşın, tutuşmaması nedeniyle ondan daha üstün özellikler taşır. Ayrıca elektro-ışıldamalı tüplerde kullanılır. Akışmazlığının çok düşük ve eylemsizliğinin de çok zayıf olması nedeniyle helyumdan, çoğu kez hava azotu yerine astım tedavisinde ve sualtı dalışlarında (su yüzüne çıkışta gazın tıkanma tehlikesini azalttığından) yararlanılır. Ayrıca derin -soğutma sıvısı olarak da kullanılır.

HEM a. (ar. *hemm*). *Esk.* Üzüntü, kaygı, tasa.

HEM- fars. önek. Önüne geldiği sözcüğe eş, eşit durumda olan, ortak anlamlarını verir: *hem-aguş* (kucak kucağa, sarmaş dolaş), *hem-ahenk* (uygun, denk), *hem-ahenk olmak*, uyuşmak: "*kedinin mırıltısı ile hem-âhenk olarak guruldayan nargilesinin her nefeste savurduğu küller...*" (E. E. Talu), *hem-ârâmiş* (birlikte dinlenen): "*Bir köy bu sükûnetle azilmiş gibi / Her yer bu sükûnetle hem-ârâmiş cennet...*" (Tevfik Fikret), *hem-asl* (aynı asıldan olan), *hem-asr*, *hem-zaman* (çağdaş), *hem-aşiyan* (aynı yuvada beraber yaşayan), *hem-avaz* (aynı sesi çıkaran; arkadaş), *hem-aver* (arkadaş; efendileri bir olan köleler; kapı yoldaşı), *hem-averd* (savaşan iki kişiden her biri; hasım), *hem-aviz* (kavga eden iki kişiden her biri), *hem-ayar* (→ HEMAYAR), *hem-bâr* aynı yükü taşı-

yan), *hem-baz* (birlikte oynayan; arkadaş), *hem-ber* (birbirine yakın oturan), *hem -bezm* (içki arkadaşı, meyhane, meclis arkadaşı), *hem-bû* (kokuları bir olan; arkadaş), *hem-câ* ya da *hem-cây* (aynı memlekette oturan, hemşeri), *hem-cenah* (denk, eşit), *hem-cenb* (akran, yaşıt; arkadaş), *hem-cereyan* (aynı biçimde akan), *hem-cins* (→ HEMCİNS), *hem-civar* (komşu), *hem-cünah* (aynı biçimde olan), *hem-çû* (onun gibi), *hem-çûnan, hem-çûnin* (böylece), *hem-daman* (bacanak), *hem-dastan* ya da *hem-destan* (aynı sözleri söyleyen, ağızbirliği eden; macera arkadaşı), *hem-dem* (samimi, can ciğer arkadaş): *"Oluyor hem-deminiz bir sürü edna Kör Ali"* (Neyzen Tevfik), *hem -dem olmak* (yakınlaşmak), *hem-dem-i gam* (gam arkadaşı, üzüntüyü, derdi, tasayı bölüşen arkadaş), *hem-derd* (→ HEMDERT), *hem-dest* (el ele olan, kuvvetleri denk olan; ortak), *hem-diğer* (her bir), *hem-dih* (aynı köyden olan, hemşeri), *hem-dil* (düşünceleri, yürekleri bir olan, gönüldeş), *hem-firaş* (yatak arkadaşı), *hem-fiil* (suç ortağı), *hem-fikir* (→ HEMFİKİR), *hem-ginan* (bütün insanlar), *hem -gûze* (komşu), *hem-hâb* (birlikte uyuyan; eş): *"Hayal-i mevt idi hem-hâbı dâr-ı dünyada"* (A. H. Tarhan), *hem-hah* (istekleri bir), *hem-hal* (→ HEMHAL), *hem-hane* (aynı evde oturan kişiler), *hem-hudud* (→ HEMHUDUT), *hem-huy* (kişilikleri birbirine benzeyen), *hem-inan* (başı birlikte olan; yan yana bulunan; arkadaş): *"...rükûbu için bir at çekilmesini emredüb hem-inan olarak köşke giderler"* (Ali Fuat, XIX. yy.), *hem-kad* (aynı boyda), *hem-kadeh* (içki arkadaşı; sıkı fıkı dost), *hem-kadem* (ayaktaş; arkadaş), *hem-kâse* (kaseleri, kadehleri bir olan; çanak arkadaşı), *hem-keşf* (aynı ayakkabıyı giyen; arkadaş); *hem -kıran* (aynı yaşta olan; kuvvetleri eşit olan), *hem-kıymet* (eş değerde), *hem-kiş* (aynı din ya da mezhebe bağlı olan), *hem -kitab* (kitabı bir olan; aynı dersi gören, öğrenci; dindaş), *hem-kudret* (organların aynı görev için birleşmesi; görev birliği), *hem-kün* (meslektaş), *hem-mana* (anlamdaş), *hem-matleb* (istekleri bir olan), *hem -meşreb, hem-mizac* (huyları benzeyen), *hem-nam* (adaş), *hem-neberd* (rakib), *hem-nefes* (nefesleri bir; arkadaş): *"Ey dil bu demde sensin olan bana hem-nefes"* (Baki, XVI. yy.), *hem-nesl* (aynı soydan, aynı kuşaktan olan; yaşıt; aynı milletten olan), *hem-nişin* (birlikte yaşayan; teklifsiz dost): *"Ey Hayyam, eğer mest-i şerab isen, keyfine bak, eğer güzel bir genç ile hem-nişin isen, zevkine bak"* (Hüseyin Daniş), *hem-pa* (→ HEMPA), *hem-paye* (rütbece denk olan), *hem-pişe* (sanatı bir olan), *hem-rad* (cömertlikte ve yiğitlikte denk olanlar), *hem-rah* ya da *hem-reh* (yol arkadaşı, yoldaş): *"Yol korkuluk durur yine hem-rahtan sakın"* (Vasfi, XVI. yy.), *hem-râz* (sırdaş); *"... Paşa ile herkesten ziyade Fransız sefareti ile hem-râz idi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.), *hem-renk* (aynı renkte; aynı huyda), *hem-rev* (birlikte yürüyen, arkadaş), *hem-riş* (sakalları birbirine benzeyen; bacanak), *hem-rütbe* (aynı rütbede olan), *hem-rüzgâr* (çağdaş; dost), *hem-sâl* (yaşıt), *hem-saye* (komşu): *"eşit bir ormana hem-sâye bir küçük beldi..."* (Tevfik Fikret), *hem-saye-i mesih* (güneş), *hem-saz* (uygunluk, arkadaşlık; uygun, arkadaş), *hem-sebak* (birlikte ders çalışan, sınıf arkadaşı), *hem-sefer* (yol arkadaşı, yoldaş), *hem-seng* (bir tartıda, eş ölçüde), *hem-ser* (arkadaş, kafadar, erkek ve kadın eşlerden her biri): *"Birlikte açılmış iki zambak gibi hem-ser"* (Tevfik Fikret), *hem-sifal* (aynı tabaktan yiyen; kadeh arkadaşı), *hem-sin* (yaşıt), *hem-sohbet* (sohbet arkadaşı), *hem sûfre* (sofra arkadaşı), *hem -süvar* (birlikte ata binen; yol arkadaşı), *hem-şehri* (→ HEMŞERİ), *hem-şekl* (biçimce birbirine benzeyen, aynı biçimde olan), *hem-şehver* (kocaları bir; kuma, ortak), *hem-şikem* (ikiz), *hem-tâ* (eşit, benzer): *"Dehrde hem-tâ sana var peri yok dimen"* (Fuzuli, XVI. yy.), *hem-taziyane* (omuzdaş), *hem-tek* (yoldaş), *hem-terazu* (aynı ölçüde olan, denk), *hem-var* (uygun olan, düzgün), *hem-vâre* (her zaman sürekli), *hem-zad* (yaşıt), *hem-zaru* (yan yana oturan), *hem-zeban* (aynı dili konuşan). —Esk. fiz. *Hem-zeman*, EŞZAMANLI'nın eşanlamlısı.

HEM be. (fars. *hem*). **1.** Açıklama niteliğindeki ikinci cümlenin başına getirilerek anlamı güçlendirir: *Seviyorum, hem çok seviyorum. Gideceğim, hem çok uzaklara gideceğim. Yapacağım, hem en güzelini yapacağım.* **—2.** "Bir de", "şu da var ki", "zaten", "üstelik" anlamında bir kimseyi uyarmak, bir şeyi açıklamak ya da anlamı güçlendirmek için kullanılır: *Hem siz kim oluyorsunuz? Hem sen nereden bileceksin, orada yoktun ki. Hem kızmaya da hakkın yok.* **—3.** *Hem de*, öyle ki, öylesine ki anlamında kullanılır: *Soğuk, hem de donducuru bir soğuk.* ‖ *Hem de nasıl!*, oldukça çok, son derece: *Anneni özledin mi? —Hem de nasıl!;* dikkatle, büyük bir titizlik ve özenle: *Ortalığı temizledin mi? —Hem de nasıl!* ‖ *Hem İsa'yı hem de Musa'yı memnun etmek*, istekleri, tutum ve çıkarları birbirine karşıt olan iki tarafı da desteklemek, iki taraftan da yana olmak. ‖ *Hem döver hem ağlatmaz*, bir kimsenin yakınmasına yol açan davranışlarda bulunan ve bundan yakınmaya da izin vermeyen kimse için söylenir. ‖ *Hem kaçar hem davul çalar*, bir işi yapmaktan çekinir gibi davranıp gene de onu yapmayı sürdüren kimse için kullanılır. ‖ *Hem kel hem fodul*, eksikleri, yeteneksizliği ortadayken üstünlük taslayıp çalım satan kimseler için kullanılır. ‖ *Hem nalına hem mıhına vurmak*, birbirine karşıt olan iki tarafı da destekleyip memnun edecek biçimde konuşmak. ‖ *Hem suçlu hem güçlü*, suçlu olmasına karşın suçsuz gibi davranıp karşısındakini suçlamaya kalkan kimseler için kullanılır. ‖ *Hem şamdan paklandı, hem pilav yağlandı*, bir eylemle biri ötekinin sonucuna bağlı olan iki yararın elde edilmesi durumunda söylenir. ‖ *Hem ziyaret hem ticaret*, bir kimseyle görüşmeye gidişten yararlanarak başka bir iş de yapma ve bundan yararlı çıkma durumu.

◆ bağ. *Hem... hem...*, aynı görevdeki öğeleri birliktelik, birlikte olma ilişkisiyle birbirlerine bağlar: *Hem Ali hem Murat. Hem çalışıyor, hem okuyor.*

HEM a. (fr. *hème*). Org. kim. ve Biyokim. Formülü $C_{34}H_{32}FeN_4O_4$ olan ve hematoporfirinden türeyen demirli bileşik; hemoglobin, miyoglobin, katalaz, peroksidazlar ve kimi sitokromlar gibi heminik denen bazı proteinlerin prostetik grubunu oluşturur. (Hemoglobin durumunda, bir demir atomuyla porfirin III'ün birleşmesi sonucu oluşur. Birleşme, hemsentetaz denen bir enzimin etkisiyle gerçekleşir.)

> **HEM(O)-, HEMAT(O)-, -HEMİ,** kan anlamındaki yun. *haima, -atos'* dan gelen ve birçok sözcüğün bileşimine giren önek ya da sonek.

HEMAGLÜTİNASYON a. (fr. *hémagglutination*'dan). Bağışıkbil. Alyuvarların yüzeyinde bulunan antijenlerle birleşen immünoglobülinlerin (hemaglütininler) etkisiyle alyuvarların kümelenmesi.
—Virol. *Virüs hemaglütinasyonu*, hemaglütinin içeren kılıfı sayesinde bazı virüslerin (örneğin kızamıkçık, grip) alyuvarları kendiliklerinden kümelendirme özelliği.

HEMAGLÜTİNİN a. (fr. *hémagglutinine*'den). Bağışıkbil. Alyuvarların, yüzeylerindeki antijenlerle birlikte, doğrudan ya da dolaylı olarak kümelenmelerine yol açan immünoglobülin çeşidi.

HEMANJİYOENDOTELYOM a. (fr. *hémangio-endothéliome*'dan). Patol. *Kötücül hemanjiyoendotelyom*, kan içerikli damarsal kanallar oluşturan atipik endotelyum hücrelerinden oluşan ur. (Eşanl. HEMANJİYOSARKOM.)

HEMANJİYOM a. (fr. *hémangiome*'dan). Kan damarlarından (kılcal ya da kovucuklu) oluşan, kimisi çokhücreli ur.
—ANSİKL. Hemanjiyomlar özellikle süt çocuğunda görülür; genellikle çok sayıdadır ve deride, içorganlarda (karaciğer) ya da kemiklerde bulunur. Yapıları iyi huylu urlarınkine benzemekle birlikte, aşırı gelişmeleri tromboza, kanamalara ve kansızlığa yol açabilir. Bunlar lenf damarlarından oluşan lenfanjiyomlardan farklıdır.

HEMANJİYOPERİSİTOM a. (fr. *hémangiopéricytome*'dan). Patol. Perisitlerden gelişen ve ender görülen, genellikle iyi huylu, damar uru. (Eşanl. ANJİYOPERİSİTOM.)

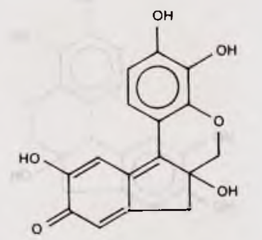
HEMANJİYOSARKOM a. (fr. *hémangiosarcome*'dan) Patol. KÖTÜCÜL HEMANJİYOENDOTELYOM*'un eşanlamlısı.

HEMÂRE be. (fars. *hem* ve *-vāre*, benzetme eki; *hem-vāre*'den *hemāre*). *Esk.* Her zaman, daima, hep.

HEMARİS a. Sfenks pervaneleri cinsi. (*Hemaris scabiosae* mayıs ve haziran aylarında uçuşur; temmuz ayından başlayarak, beyaz sırt çizgili, yeşil bedenli tırtılına tarakotugillerin ve hanımellerinin üstünde rastlanır; *H. fuciformis* türü de iyi bilinir. *Sphingidae* familyası.)

HEMARTROZ a. (fr. *hémarthrose*). Patol. Daha çok bir travmaya bağlı olarak eklem içine kan sızması.

HEMATEİN a. (fr. *hématéine*). Org. kim. Bakam ağacı odununun, formülü $C_{16}H_{12}O_6$ olan boyarmaddesi; hematoksilin yükseltgenerek elde edilir.



hematein

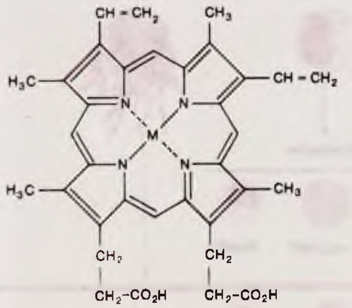
HEMATEMEZ a. (fr. *hématémèse*). KAN* KUSMA'nın eşanlamlısı.

HEMATİDROZ a. (fr. *hématidrose*). Tıp. Pembe ya da kırmızı renkli terleme.
—ANSİKL. İnsanda çok ender, hayvanlarda (at, sığır) daha sık gözlenen hematidroz, kanın renk maddesi olan hemoglobinin tere geçmesinden ileri gelir. Böylece ter kırmızıya boyanır; bu nedenle bazen *kan terleme* adı da verilen bu tablo, aslında gerçek bir kanama değildir, çünkü ter alyuvar içermez.

HEMATİMETRE a. (fr. *hématimètre*'den). Hematol. Kan yuvarlarında bazı ölçümler yapılmasına yarayan aygıt.

HEMATİMETRİ a. (fr. *hématimétrie*). Hematol. Kan yuvarlarında yapılan ölçümlerin tümü. (Alyuvarların, akyuvarların, hematokritin ve hemoglobin yoğunluğunun sayımını içerir.)

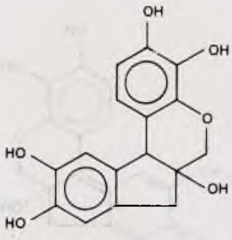
HEMATİN a. (fr. *hématine*). Org. kim. ve Biyokim. Hemoglobin protoporfirininin bir demir III atomuyla (üçdeğerli) meydana getirdiği bileşik. (Hematin, kimi zehirlenmeler sırasında kanda da oluşabilir.)



hem M = Fe
hematin M = FeOH
hemin M = FeCl

HEMATİNON a. Arkeol. Romalılar'ca mozaiklerde kullanılan, Pompei'de de çok sık rastlanan narçiçeği ve sülüğen kırmızısı arası renkli cam.

HEMATİT a. (fr. *hématite*). Miner. Fe_2O_3 formülünde doğal demir III oksit. (Eşanl. KANTAŞI.) (Bk. *ansikl.* böl.)
—Metalürj. *Hematit piki*, yalnızca çok dü-



hematoksilin

şük oranda fosfor içeren (< % 0,2) ve "hematit"ten elde edilen çok sert dökme demir.
—ANSİKL. Miner. Hematitler en önemli demir cevherleri arasında yer alır. Başlıca iki türü vardır: *esmer hematit*'ler, bileşiminde ortalama % 60 demir bulunan, en sık görülen ve en kolay indirgenebilen hidratlı oksitlerdir (karbonatlardan türerler; cevher bazen goethit ($Fe_2O_3.H_2O$) aşamasından geçerek anhidr hematite dönüşür); *kızıl hematitler*, anhidrdir; genellikle karbonatlara karışmış olarak bulunurlar.

HEMATODERMİ a. (fr. *hématodermie*). Patol. **1.** Kan yapıcı sistemin kötücül hastalıkları sırasında ortaya çıkan deri bozukluğu. **—2.** Deri içinde, kan ve lenf yapıcı ana hücrelerden türeme hücrelerin, kana geçmeksizin deride çoğalmasından ileri gelen belirti.
—ANSİKL. Hematodermiler özellikle fungoit mikoz, lenfoma ve lösemilerin, Hodgkin hastalığının, Kaposi sarkomunun deri belirtileri gibi kötücül hastalıkları içerir. Hepsinin ortak özelliği çok kaşıntılı olmalarıdır. Kaşıntı şiddetli, sürekli ve yaygındır. Deri belirtilerinden aylar, hatta yıllar önce ortaya çıkabilir ve çok değerli bir ön belirti oluşturur.

HEMATODOK a. (fr. *hématodoque*). Erkek örümceklerde, çiftleşme sırasında kanla dolarak şişmeyi sağlayan soğancığın alt bölümü.

HEMATOFAJ sıf. (fr. *hématophage*). Başka canlı hayvanların kanıyla beslenen hayvanlar için kullanılır.
—Asalbil. Asalak hastalığı taşıyan ve kanla beslenen bir asalak ya da böcek için kullanılır.
—Hematol. Alyuvarları yutan ve yok eden tek çekirdekli büyük akyuvara (makrofaj) denir.

HEMATOFAJİ a. (fr. *hématophagie*). **1.** Kandaki alyuvarların fagositozu. **—2.** Hematofaj asalakların ve başka hayvanların beslenme biçimi.

HEMATOİDİN a. (fr. *hématoïdine*). Biyokim. Hematomlarda ya da damar yaralarında bulunan ve hemoglobinin parçalanması sonucu ortaya çıkan bilirübin izomeri.

HEMATOKOLPOS a. (fr. *hématocolpos;* yun. *haima, -atos,* kan, ve *kolpos,* dölyolu'ndan). Patol. Kızlıkzarının kapalı olması nedeniyle dölyolunda âdet kanının birikmesi.

HEMATOKORNE a. (fr. *hématocornée*). Patol. Bir göz travmasından sonra korneaya kan sızması.

HEMATOKRİT a. (fr. *hématocrite*). Hematol. Bir kan hacminde alyuvarların kapladığı hacmin yüzde olarak değeri. (Bu değer normalde erkeklerde % 40 ila 54, kadınlarda % 35 ila 47 arasındadır.)

HEMATOKSİLİN a. (fr. *hématoxyline*). Biyokim. Bakam ağacının odunundan elde edilen $C_{16}H_{14}O_6$ formüllü bazofil boyarmadde. (Botanikte odunlaşmış zarlar için ayıraç, hücrebiliminde çekirdek boyama maddesi, özellikle bakır için analitik ayıraç olarak kullanılır.)

HEMATOLİT a. (fr. *hématolite*). Miner. Hidratlı doğal manganez arsenat.

HEMATOLOG ya da **HEMATOLOJİST** a. (fr. *hématologue* ya da *hématologiste*). Hematoloji uzmanı hekim. (Eşanl. KANBİLİMCİ.)

HEMATOLOJİ a. (fr. *hématologie*). Kanı, kan yapıcı organları ve bunların hastalıklarını konu alan bilim dalı. (Eşanl. KANBİLİM.)

HEMATOLOJİST → HEMATOLOG.

HEMATOM a. (fr. *hématome*). Tam sınırlı, yüzeysel ya da derin kan birikimi.
—ANSİKL. Yüzeysel bir hematom, hiç tedavi edilmese dahi on iki ila on beş gün süren değişik büyüklükte bir şişkinliğe yol açar; alışılmış tedavisi kanın geri emilmesini kolaylaştıran maddelerin yerel olarak uygulanmasıdır; önemli hematomlar ameliyat edilerek boşaltılmalıdır. Nörolojide hematomların en çok bulundukları yerler sertzar dışı aralık, sertzar altı aralık, beyin yarımküreleri, halka tümsek, beyincik ve omuriliktir (bu sonuncusu için hematomiyeli terimi kullanılır).

HEMATOMETRİ a. (fr. *hématométrie*). Patol. Dölyatağı boynundaki bir tıkanıklığa bağlı olarak âdet kanının dölyatağı içinde birikmesi.

HEMATOMİYELİ a. (fr. *hématomyélie'* den). Nörol. Omuriliğin bozmaddesinde kan toplanması. (Genellikle bir travmanın iyileşme döneminde ortaya çıkar ve ani gelişen bir siringomiyeliyi anımsatan belirtilerle ya da tam bir omurilik kesisi tablosuyla kendini belli eder.)

HEMATOPORFİRİN a. (fr. *hématoporphyrine*). Org. kim. ve Biyokim. Formülü $C_{34}H_{38}N_4O_6$ olan porfirin; bir farkla heminle aynı karbon iskeletini taşır. Hemindeki iki —CH=CH_2 grubu, —CHOH —CH_3 biçiminde hidratlanmıştır. (Hidroklorik asidin hematinle ısıtılması sonunda elde edilir.)

HEMATOPOYETİK sıf. (fr. *hématopoïétique*). **1.** Hematopoyezle ilgili. **—2.** Hematopoyezi kolaylaştıran maddeler ya da içinde hematopoyez gerçekleşen organlar için kullanılır. (Kemik iliği, lenf bezleri ve dalak insanın başlıca hematopoyetik organlarıdır.)

HEMATOPOYEZ a. (fr. *hématopoïèse*). Hematol. Kan yapıcı organlarda farklılaşmamış ana hücrelerden başlayarak kandaki çeşitli hücrelerin yapımıyla sonuçlanan süreçlerin tümü. (Bu süreçler sırasında, birbirinden türeme yoluyla, ana hücrelerle kanın olgun hücreleri arasında yer alan ara olgunlukta farklılaşmış hücreler ortaya çıkar ve böylece çeşitli kan hücreleri doğar: alyuvarlar, granüllü hücreler, trombositler, lenfositler ve monositler. Sözkonusu hücrelerin cinsine göre olgular eritropoyez, trombopoyez, lenfopoyez ya da monopoyez diye adlandırılır.) [Eşanl. HEMOPOYEZ, KAN YAPIMI.]

HEMATOSALPENKS a. (fr. *hématosalpinx*'ten). Patol. Dölyatağı dışı bir gebeliğe bağlı olarak dölyatağı borusunda kan toplanması.

HEMATOSARKOM a. (fr. *hématosarcome*). Patol. Kan yapıcı sistemde ortaya çıkan kötücül ur. (Hematosarkomlar grubu, ilik ve doku hücre çoğalması süreçleriyle birlikte lenfomaları içerir.)

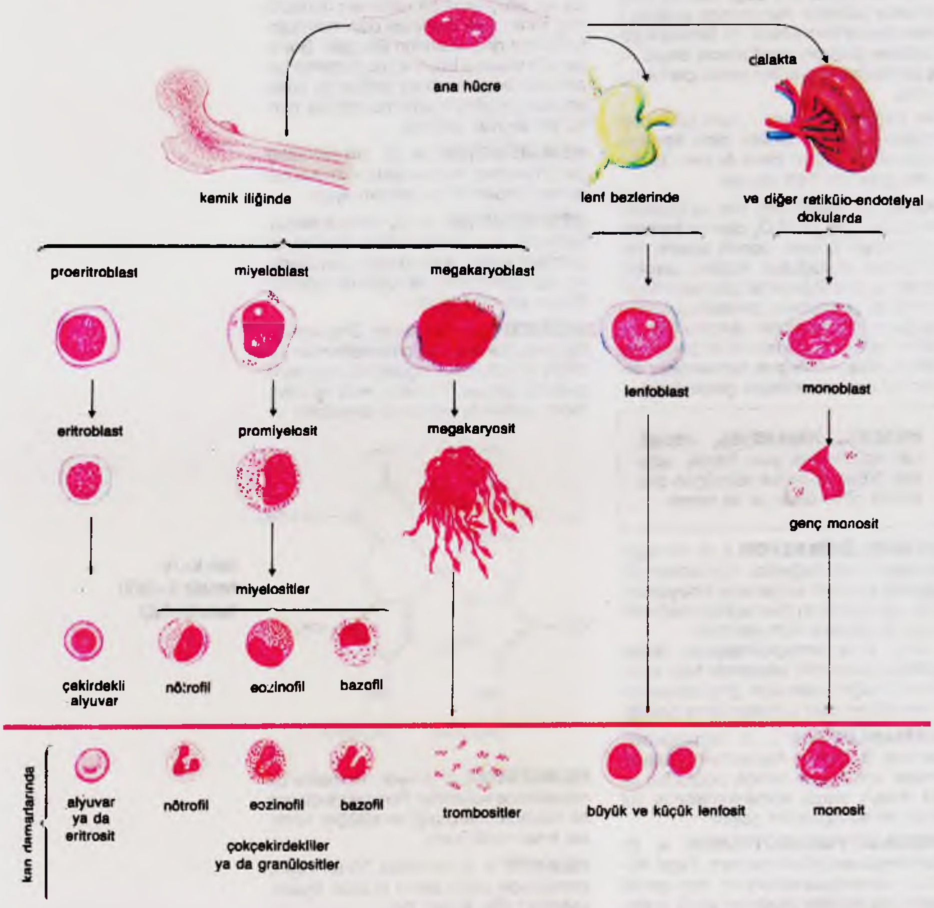
HEMATOSEL a. (fr. *hématocèle*). Patol. Kistleşmiş kan sızıntısı.
—Kad. hast. *Dölyatağı ardı hematosel,* dölyatağı dışı bir gebeliğin yırtılması sonucunda Douglas çıkmazında kist halinde kan toplanması.
—Ürol. *Erbezi kılıfı hematoseli,* erbezini saran kılıfın içinde oluşan kan kisti.

HEMATOSİTOLOJİ a. (fr. *hématocytologie*). Hematol. Kan hücrelerini, bunların öncülerini ve metabolizmalarını konu alan bilim dalı.

HEMATOT sıf. (fr. *hématode*'dan; yun. *haimatodes,* kanın doğası). Der. hast. Kan görünümünde olan ve sık sık kanamasıyla tanınan yumuşak ve mantarımsı urlara denir. (Genellikle bir karsinom sözkonusudur.)
◆ a. Hematot karsinom.

HEMATOZ a. (fr. *hématose;* yun. *haimatosis,* kana dönüştürmek'ten). Fizyol. Dolaşımdaki kana oksijen girmesi ve kandan karbondioksit atılması.
—ANSİKL. Hematozun gerçekleştiği vücut yüzeylerine solunum yüzeyleri denir. Bunlar ancak, yapıları gelişmiş hayvanlarda gerçek anlamda bir solunum aygıtı oluş-

hematopoyez
çeşitli kan hücrelerinin şeması



turur. Su ya da havadaki oksijen, aynı anda solunum yüzeyine gelen kandaki oksijenin basıncından çok daha yüksek ve yeterli bir basınca (yük gerilimi) ulaştığında hematoz geçişme ile gerçekleşir.

HEMATOZOER a. (fr. *hématozoaire*). Omurgalıların kanında asalak yaşayan birhücrelilerin genel adı. (Hematozoerler alyuvarlarda yaşayan hücre içi asalaklarıdır. Hemoglobinle beslendikten sonra bu hücreleri tahrip ederler; haemosporidia grubundan asalaklarsa hemoglobini, koyu renkli bir pigment olan hemozoine dönüştürürler. Hematozoerlerin en önemlileri, sıtma hastalığını yapan *plasmodium* cinsinden kan asalaklarıdır.)

HEMATÜRİ a. (fr. *hématurie*). KAN* İŞEME'nin eşanlamlısı.

HEMAYAR sıf. (fars. *hem* ve ar. *ᶜayār*'dan *hem-ᶜayār*). *Esk.* Eşit, aynı ayarda, birbirine denk.

HEMCİNS sıf. (fars. *hem* ve ar. *cins*'ten *hem-cins*). Bir başkasıyla aynı cinsten, aynı soydan olan; türdeş, soydaş: *Hemcinslerine yardım etmek.*

HEMCİNSLİK a. Aynı cinsten olma durumu.

HEMDAN ya da **HAMDAN,** Güney Arabistan yazıtlarında adı geçen, Yemen grubuna bağlı arap kabile. Sana'nın kuzeyinde eni ve boyu beşer günlük yol tutan bir bölgede yaşıyorlardı. Burası dışında kabilenin bazı kolları Hazar, Hadramut ve Şam'da oturdu. Hemdanlar Cahiliye döneminde Yagus ve Ya'uk adlı putlara taparlardı. Bedir savaşı'nın (624) yapıldığı gün, Yagus adlı putlarını çalan Muradlar'a savaş açtılar. Belharisliler'in yardımıyla onları yendiler. Daha sonra Belharisliler'in yanında Muradlar'la tekrar savaştılar. Daha önce Kâbe'yi yıkmak isteyen habeş kralı Ebrehe'nin üzerine öteki kabilelerle yürüdüler. Yemen'de Hz. Muhammet'i onaylamayan birkaç kabileden biri olmalarına karşın, onunla görüştüler (631-632). Hz. Muhammet, Hz. Ali komutasındaki bir orduyu üzerlerine göndererek Hemdanlar'ı kendine bağladı. Daha sonraki yıllarda müslümanlığın yayılmasında yararlılıklar gösterdiler.

HEMDANİ (Ebu Muhammet el-Hasan bin Ahmet **EL-**), arap bilgin ve şair (Sana ? - *ay. y.* 946). **İbnül Ha'ik** ya da **İbni Ebiddümeyme** diye de tanınır. Birçok yeri gezdikten sonra Yemen'e döndü. Hz. Peygamber aleyhindeki bir beyti nedeniyle hapsedildi ve hapiste öldü. Döneminde dilbilim, şiir, tarih, coğrafya, astronomi, geometri ve soybilim gibi çok çeşitli ve değişik alanlarda ün yaptı. Ancak, daha çok kendi ülkesinin insanları ve coğrafyası ile ilgilendi. Yemen'in tarihi, coğrafyası ve kabilelerin soyağaçlarından söz eden yalnızca son cildi günümüze kadar gelmiş on ciltlik *İklil;* Arap yarımadasının coğrafyasını konu eden *Sıfat ceziret il-arap* adlı yapıtları yazdı. Bunlar dışında günümüze kadar ulaşmamış, yalnızca adları bilinen *Sırr ül-hikme, Kitâb ül-hayavan il-müfteris, Kitâb ül-kuvvâ* adlı yapıtlar da onundur.

HEMDERT sıf. (fars. *hem* ve ar. *derd*'den *hem-dert*). Bir kimsenin derdini paylaşan, ya da onunla aynı dertleri yaşayan; dert ortağı, acıdaş.

HEME sıf. ve be. (fars. *heme*). *Esk.* Bütün, hep; her.

HEMEC a. (ar. *hemec*). *Esk.* Sivrisineğe benzeyen küçük bir böcek.

◆ sıf. Şaşkın, sersem.

HEMEDAN, İran'da kent, Elvend dağının kuzey yamacındadır; 274 274 nüf. (1986). Batı İran'ın bir bölümünün elsanatları ve ticaret (büyük ölçüde geleneksel yapısını korur) merkezidir. Tahran'ın çekim alanına giren ve anakente yönelik göç hareketini besleyen Hemedan'ın büyüme hızı çok yavaş ve nüfus artışı ülke geneline göre azdır.

—Tar. Kent İ.Ö. VII. yy.'da yapıldı. Önemli bir yerleşim ve ticaret merkezi oldu. Nehavend savaşı'ndan sonra Araplar'ın eline geçti. Rebia kabilesinden bir grup kente yerleşti. Memun'la Emin arasındaki halifelik kavgası (809-813) buranın uzun süre kuşatılmasına neden oldu. Kent Deylemli Merdavic'in soykırımına uğradı (931), ardından depremde yıkıldı (956). Oğuzlar tarafından ele geçirilen (1029) kenti, Selçuklular XII. yy.'ın ikinci yarısında başkent yaptılar. 1221'de Moğollar'ın yerle bir ettiği kent, İlhanlılar zamanında eski önemini kazandı. Daha sonraları Celayirliler'in, Timur'un ve Safeviler'in (1500) eline geçti. XVI. yy.'da değişik zamanlarda Osmanlılar'ın denetiminde kaldı. 1724'te Bağdat valisi Ahmet Paşa kenti aldı. 1732'de İran hükümdarı Nadir Şah'ın ele geçirdiği kent, 1789'da Kaçarlar'dan Ağa Muhammet'in egemenliği altına girdi.

—Arkeol. Hemedan, Medler'in başkentliğini yapmış olan (İ.Ö. VII. yy.), sonra Ahemeni soyundan Persler'in kışlık ikametgâh olarak kullandıkları eski Ekbatana'nın yerindedir. Herodotos'a göre sitenin, beyaz, siyah, lal rengi, mavi, turuncu, gümüş rengi ve yaldızlı mazgalları olan eşmerkezli yedi suru vardı. Sonuncu surda hazineler yer alıyordu. Antik kent ortaya çıkarılamamıştır.

Hemedan antlaşması, Osmanlılar ile İran arasında barış antlaşması (1727). Antlaşmaya göre Eşref Şah, Osmanlılar'ın B. İran ve G. Kafkasya'daki fetihlerini tanıdı; ayrıca Huveyze'yi Osmanlılar'a bıraktı. Buna karşılık, Osmanlılar Eşref'in şahlığını tanıdılar. Ancak, Safeviler'in Eşref Şah'ı tahttan uzaklaştırarak İran'da iktidarı ele geçirmeleriyle savaş yeniden başladı (1730).

HEMEDANİ (Ebülfazl Ahmet bin el-Hüseyin **EL-**), İran kökenli arap yazar ve münşi (Hemedan 968 - Herat 1008). Öğrenimini doğduğu yerde tamamladıktan sonra Rey'e yerleşti (990) ve Büveyhoğulları'ndan vezir İbn Abbad'ın korumasına girdi. Bir süre sonra İsmaililer ile ilişki kurduğu Cürcan'a, 992'de de Nişapur'a gitti. Bu kentte atıştığı münşi Ebu Bekr Harizmi öldükten sonra, onun bütün görevlerini elde etti. Bir süre sonra Sistan'da Zerenc'e giderek Emir Halef'e övgüler yazdı; ardından Gazneli Mahmut'a kapılandı. Yerleştiği Herat'ta öldü.

Hemedani'ye ün kazandıran en önemli yapıtı *Makamat*'ı oldu. Ona gelinceye kadar vaaz ve hutbe anlamına gelen "makame", onun bu yapıtında nükteli karşılıklı konuşma anlamında kullanıldı. Yazar, yapıtında 400 makame olduğunu belirtirse de bunlardan günümüze ancak 52'si ulaşabildi. Kafiyeli düzyazı niteliğindeki bu yapıtta, yazar döneminin toplum yapısını yansıtır. Yapıt, İstanbul (1881) ve Beyrut'ta (1889) basıldı. Mektuplarının bir bölümü İstanbul (1881) ve Beyrut'ta; *Divan*'ı ise Kahire'de yayımlandı (1903).

HEMEGÂN be. (fars. *hemegān*). *Esk.* Tümü, hepsi birden.

HEMEL HEMPSTEAD, Büyük Britanya'da (Hertfordshire) kent, Chiltern Hills' in arka yüzünde, Londra'nın K.-B.'sında 80 000 nüf. XII. yy.'dan kalma kilise. Kentte bir kentçilik planı denenmiştir. Kırtasiye. Elektrikli gereçler yapımı.

HEMELİTRA a. (fr. *hémélytre*; yun. *hemera*, gündüz, ve fr. *élytre*, elitra'dan). Çeşitkanatlı böceklerin üst kanadı. (Hemelitranın *koryum* adı verilen alt bölümü çok sert, *zar* adı verilen uç bölümüyse zarsıdır.)

HEMEN be. (fars. *hemān*). **1.** Hiç zaman geçirmeden, çabucak, acele olarak, derhal: *Polis hemen olay yerine gitti. Hemen harekete geçmek.* **—2.** Zamanda ya da uzamda yakınlığı belirtir: *Köşeyi dönünce hemen ilk ev. Ölümünden hemen önceki günlerde. Ben de hemen o sıralarda hastalanmıştım.* **—3.** *Esk.* Yalnız, sadece, tek. **—4.** *Hemen hemen,* nerdeyse, az sonra, birazdan: *Bekleyin, hemen hemen gelir;* yaklaşık olarak, tam değilse de ona yakın, aşağı yukarı: *Aradan hemen hemen yirmi yıl geçti.* ‖ *Hemen hiç,* yok denecek kadar: *Toplantıya bizden hemen hiç kimse katılmadı. Gece boyunca hemen hiç konuşmadı.*

—Mat. çözlm. *Hemen heryerde,* ölçüsü sıfır olan bir kümenin, ya da sayılabilir bir kümenin noktaları dışında, heryerde.

HEMENCECİK be. Anında, çok çabuk, derhal: *Biraz takıldın mı hemencecik kızar.*

HEMER, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Hagen'in doğusunda; 33 200 nüf.

HEMERALOPİ a. (fr. *héméralopie*). GECE* KÖRLÜĞÜ'nün eşanlamlısı.

HEMEROBİUS a. (yun. *hemerobios*, bir tek gün yaşayan'dan, lat. *hemerobion*). Esmer ya da grimsi renkli, az çok saydam kanatlı küçük böcek cinsi. (Özellikle yeşil ağaçlarda yaşar; larvası bitki bitlerini avlar. *Plannipennia* öbeği, *Hemerobiidae* familyası.)

HEMERODROMİA PRECATORİA a. Uzun bedenli, etçil, ön ayakları dirsekli ve avlarını yakalamaya elverişli ortoraf küçük sinek. (Dansçısinekgiller familyası.) [Eşanl. HEMERODROMİA ORATORİA.]

HEMERODROMOS a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Yüksek devlet görevlilerine ya da komutanlara acele haberleri ulaştıran koşucu.

HEMEROFONİ a. (fr. *hémérophonie;* yun. *emera*, gün'den). Psik. Geceleri konuşamama biçiminde ortaya çıkan histerik kökenli yeteneksizlik.

HEMEVİ → YAKUT HEMEVİ ya da YAKUT RUMİ (Ebu Abdullah Yakut bin Abdullah).

HEMEZE a. (ar. *hemeze*). *Esk.* İnsanı rahatsız eden yersiz düşünce, vesvese, kuruntu.

HEMFİKİR sıf. (fars. *hem* ve ar. *fikr*'den *hem-fikr*). Bir başkasıyla aynı düşüncede olan, aynı kanıyı paylaşan kimse; düşündeş: *Bu konuda sizinle hemfikirim.*

HEMHAL, -li sıf. (fars. *hem* ve ar. *ḥal*'den *hem-ḥāl*). *Esk.* **1.** Aynı ya da benzer durumda olan; haldeş. **—2.** *Hemhal olmak,* biriyle aynı durumda olmak; onunla sıkıntılarını, dertlerini paylaşmak.

HEMHUDUT sıf. (fars. *hem* ve ar. *ḥudūd*'dan *hem-ḥudūd*). *Esk.* Sınırları bir; sınırdaş.

HEMİ-, yun. önek *hemi-*, yarı, yarım'dan; birçok sözcüğün bileşimine girer: *hemialji, hemianopsi.*

HEMİAGÖZİ a. (fr. *hémiagueusie*). Patol. Dilin yarısında tat duyusunun yok olması.

HEMİALJİ a. (fr. *hémialgie*). Vücudun yalnız yarısında duyulan ağrı.

HEMİANGİOKARP sıf. (fr. *hémiangiocarpe*'tan). Himenyumu önce perde altındayken sonra olgunlaşmadan önce çıplaklaşan mantara denir.

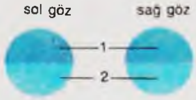
◆ a. Hemiangiokarp mantar.

HEMİANGİOKARPİ a. (fr. *hémiangiocarpie*). Hemiangiokarp mantarların özelliği.

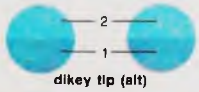
HEMİANOPSİ a. (fr. *hémianopsie*). Nörol. ve Oftalmol. Görme alanının bir yarısında görme kaybı.

—ANSİKL. *Dikey hemianopsilerde* tutulma sınırı yataydır, ve görme kaybı, gözlerin her biri için, görme alanının üst ya da alt yarısını ilgilendirir. Genellikle bir travmaya bağlı görme yolları üçüncü nöron ipliklerini ya da beyin kabuğunun kendisini kapsayan iki taraflı artkafa lezyonları sonucunda ortaya çıkar.

çeşitli hemianopsi tipleri



dikey tip (üst)



dikey tip (alt)

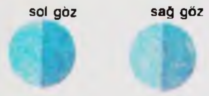
1. Görme alanının kaybolan bölümü
2. Görme alanının sağlam kalan bölümü



ters yan şakak görme alanları



ters yan burun gorme alanları



yöndeş sağ yan görme alanları



yöndeş sol yan görme alanları

Yan hemianopsilerde tutulma sınırı dikeydir. Bunların iki çeşidi vardır:
1. *Ters yan hemianopsiler,* burun tarafındaki iki yarı görme alanını ya da şakak tarafındaki iki yarı görme alanını kapsar. İki taraflı şakak hemianopsileri, burun tarafına ilişkin iki yarıretinadan çıkan liflerin zedelenmesiyle her iki gözün de şakak tarafındaki yarı görme alanında belirir (genellikle görsel çaprazın hipofiz bölgesindeki bir urun baskı yapması sonucunda ortaya çıkar); şakak tarafına ilişkin iki yarıretinadan çıkan liflerin zedelenmesiyle her iki gözün burun tarafındaki görme alanını kapsayan iki yanlı burun hemianopsilerinin mekanizması ise günümüzde tam olarak açıklanamamıştır.
2. *Daha sık görülen yöndeş yan hemianopsiler,* görme yollarında görsel çapraz gerisindeki bir lezyondan ileri gelir. Her zaman lezyonun karşı tarafında ortaya çıkan bu hemianopsiler, her gözde ya sağ ya da sol yarı görme alanını kapsar. Örneğin, bir sağ yöndeş yan hemianopside, sağ göz şakak tarafı görme alanıyla sol göz burun tarafı görme alanında bir görme yetersizliği gelişir. Görsel çapraz arkasındaki her tek taraflı lezyon, yeri (görsel şeritler, görsel lifler, kalkarin oluğu) ve yapısı (ur, damar lezyonu, travma) ne olursa olsun, karşı tarafta bir yöndeş yan hemianopsiye yol açar.

HEMİANOPSİK sıf. (fr. *hémianopsique*). Hemianopsiyle ilgili.

◆ sıf. ve a. Hemianopsiye yakalanmış (kişi).

HEMİANOZMİ a. (fr. *hémianosmie*'den). Patol. Koku duyusunun tek taraflı kaybı.

HEMİASOMATOGNOZİ a. (fr. *hémiasomatognosie*). Nöropsikol. Asomatognozinin bir çeşidini oluşturan sinirsel kökenli, vücut rahatsızlığı. (Eşanl. ANTON -BABİNSKİ SENDROMU.)

HEMİATROFİ a. (fr. *hémiatrophie*). Patol. Bir yanlı doku atrofisi.

HEMİBALLİZM a. (fr. *hémiballisme*). Nörol. Bedenin sağ ya da sol tarafını etkileyen ballik hareketlerin ortaya çıkmasıyla belirgin hastalık. (Damarlardaki bir lezyon, seyrek olarak da bir ur ya da travma nedeniyle, talamusaltı bölgesinde yer alan Luys cismindeki çekirdeklerden birinin ya da bağlantılarının tahrip olması sonucunda meydana gelir.)

HEMİCHROMİS a. Etçil ve çok yırtıcı tropikal balık cinsi. (Sihlidgiller familyası. Yoğun yöntemlerle balık yetiştirilen havuzlarda ya da denizlerde, kapasite fazlası balıkların ya da dışarıdan gelen yabancı balıkların yok edilmesinde bu cinsin bir türünden [*Hemichromis fasciatus*] yararlanılır.)

HEMİCİDARİS a. (yun. örnek *hemi-* yarım, yarısı ve *kidaris,* hükümdar tacı). Düzenli, fosil denizkestanesi cinsi. (*Hemicidaridae* familyasının örnek tipi.)

HEMİDROZ a. (fr. *hémidrose*). Patol. Vücudun bir yarısından aşırı ter salgılanması. (Hemidroz nörovejetatif sinir sistemindeki bir bozukluktan ileri gelir.)

HEMİEDR sıf. (fr. *hémièdre*). Krist. Hemiedri özelliği gösteren bir kristal için kullanılır. (Eşanl. YARIYÜZLÜ.)

HEMİEDRİ a. (fr. *hémiédrie*). Krist. Kristal kafeslerinin bakışımının yarısı kadar bir bakışım taşıyan kristallerin özeliği. (Eşanl. YARIYÜZLÜLÜK.)

HEMİEDRİK sıf. (fr. *hémiédrique*). Krist. Hemiedriye ilişkin.

HEMİEMBRİYON a. (fr. *hémiembryon*'dan). Biyol. İlk iki blastomerden birinin yıkılması ya da diğerinden ayrılması sonucu, vücudun bakışımlı iki yarısının yalnız birinden meydana gelen embriyon. (Kayalara yapışık yaşayan bir tulumlu hayvanın yumurtasında, 2. evrede ayrılan bir blastomer bir hemiembriyon verir. Deniz kestaneleri gibi, diğer hayvan gruplarında böyle bir durum sözkonusu değildir.)

HEMİFONİ a. (fr. *hémiphonie*). Kısık sesten başka bir sesle konuşamama.

HEMİGALUS a. Endonezya ve Malezya'da yaşayan, ağaççıl ve hepçil küçük miskkedisi cinsi. (Miskkedisigiller familyası.)

HEMİGRAMMUS OCELLİFER a. Amazon ormanlarındaki küçük göllerde yaşayan, akvaryumlarda da sıkça beslenen küçük kemiklibalık. (Bedeninde ışık yansıtan benekler vardır. *Characidae* familyası.)

HEMİHEKTOS a. (yun. sözc.). Küçük Asya'da hektos'un yarısı, yani elektrum stateri'nin on ikide biri.

HEMİKOLEKTOMİ a. (fr. *hémicolectomie*). Cerr. Kalınbağırsağın yarısının kesilmesi.

HEMİKRİPTOFİT a. (fr. *hémicryptophyte*). Kışın yalnız doğrudan toprağa değen kısımları (rozet yapraklar, alt tomurcuklar, sürüngen gövdeler, vb.) bitki döküntüleriyle, hatta karla hafif donlardan korunarak canlı kalan bitki.

HEMİLEİA a. (yun. *hemi-* yarı anlamında önek, ve *leios,* pütürsüz'den). *Hemileia vastatrix,* kahve ağacında pas hastalığına neden olan mantar. (Pasmantarları takımı.)

HEMİMATRİS a. (fr. *hémimatrice*). Kad. hast. Müller kanallarının birleşmemiş olması sonucu ortaya çıkan doğuştan dölyatağı biçim bozukluğu.

HEMİMELİ a. (fr. *hémimélie*). Biyol. Kol ya da bacaklardan bir ya da birkaçının ucunun bulunmamasıyla belirgin doğuştan biçim bozukluğu.

HEMİMELİTEN a. (fr. *hémimellitène*). Org. kim. Formülü $C_6H_3(CH_3)_3$ olan trimetil-1, 2, 3 benzenin yaygın adı.

HEMİMELİTİK sıf. (fr. *hémimellitique*). Org. kim. *Hemimelitik asit,* formülü $C_6H_3(COOH)_3$ olan benzen-1, 2, 3 trikarboksilik asidin yaygın adı.

HEMİMETABOL sıf. (fr. *hémimétabole*). YARIBAŞKALAŞAN'ın eşanlamlısı.

HEMİMORFİT a. (fr. *hémimorphite*). Miner. KALAMİN'in eşanlamlısı.

HEMİN sıf. ve be. (fars. *hemin*). *Esk.* Tıpkı bu, her zaman, hep bu biçimde.

HEMİN a. (fr. *hémine*). Biyokim. Hemoglobin çözeltisini asetik asit ve sodyum klorür ile ısıtarak elde edilen mikrokristaller. (Adli tıp incelemelerinde uzmanlar, inceledikleri sıvı ya da lekelerin kan içerip içermediğini bu mikrokristallerin oluşup oluşmamasıyla anlarlar.)

HEMİNGWAY (Ernest), amerikalı yazar (Oak Park, İllinois, 1899 - Ketchum, İdaho, 1961). Gerek estetik sorunlara duyarlığı, gerekse bazen kahramanlarıyla bazen kendi yaşamında, 20'li yılların manevi bunalımlarını yansıtmaya çalışması ve bu bunalımları 30'lu yılların ve İkinci Dünya savaşı'nın tarihsel bağlamına yerleştirmekte gösterdiği başarı, onu yitik* kuşağın başlıca temsilcilerinden biri durumuna getirdi. Öte yandan, amerikan edebiyatındaki *redskin, tough boy* gibi, tüm bir yaratıcılık anlayışını, sporcu, avcı, asker portreleriyle dile getirerek başarıyla temsil etti. Kuralları titizlikle belirlenmiş bu geniş düşsel evren, ne gerçekçi yazımın kesinliğini, ne de amerikan edebiyatına insanlığın durumunu anlatma olanağı veren geniş boyutlu simgeselliği dışlar. Hemingway'in çok boyutlu bir ilgi alanı olması ve buna sıkı sıkıya bağlı kalması, yapıtlarının, gerçek bir psikolojik çözümleme yerine ucuz kahramanlığa yer veren, yüzeysel bir nitelik taşıdığını düşündürür. *Three Stories and Ten Poems* (1923) ve *The Torrents of Spring*'den (1926), *Akıntı adaları*'na (İslands in the Stream) [1970] değin bir dizi yapıtta, savaş deneyiminden kaynaklanan imgeci anlatımlardan, Kızılderililer ve Amerika kıtası üstüne yansımalı bir öyküden, ada ve Okyanus temalarına ilişkin kurgulara dek uzanan betimlemeleri öylesine titizdir ki, karşıt güçleri saptamada ve gerçeğin serinkanlı bir görüntüsünü önermede hep aynı inat vardır. Gazetecilik deneyimi, Gertrude Stein'ın dersleri Hemingway'e nesnel bağıntı estetiğini benimsetir. Savaş sürekli bir esin kaynağıdır (*Silahlara* veda* [A farewell to Arms], 1929; *The Fifth Column and the First Forty-nine Stories,* 1938; *Çanlar* kimin için çalıyor* [For Whom the Bell tolls], 1940; *Irmağın ötesi* [Across the River and İnto the Trees], 1950) ve savaş konusu, av ve serüven öykülerinde (*Afrika'nın yeşil tepeleri* [The Green Hills of Africa], 1935; *İhtiyar* adam ve deniz* [Old man and the Sea], 1952) ele aldığı aşk, moral gücü ve yalnızlık konularıyla birleşir. Öykü türü (*Men without Women,* 1927; *Ya hep ya hiç* [To Have and Have not], 1937), günlük yaşamın tekdüzeliğinde bunalım anlarını saptama olanağı verir. 20'li yılların sürgününü anlatan *Güneş de doğar* (The Sun also raises) [1926] ve *Paris bir şenliktir* (A Moveable Feast) [1964] adlı yapıtlarında yazarın gizli ruhsal zayıflıklarıyla kırılganlığının düşsel evrenini ortaya koymak için seçilen yollar sergilenir. Hemingway, boğa güreşlerine ilişkin olarak anlattığı (*Death in the Afternoon,* 1932) bu belirsizlikler nedeniyle intihar ederek öldü. (1954 Nobel edebiyat ödülü.)

HEMİOBOLİON a. (yun. sözc.). Bir obolosun yarısı değerinde yunan antik parası.

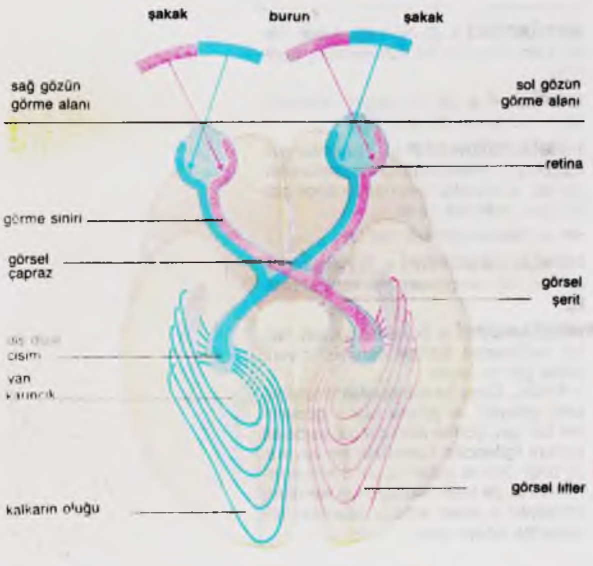
HEMİOKSİT a. (fr. *hemioxyde*). Anorg. kim. Bir oksijen atomunun, sözkonusu elementin iki atomuyla birleşmesi sonunda oluşan ikili bileşik. (Örneğin azot hemioksit [N_2O].)

HEMİONİTİS a. Genellikle sıcak seralarda yetiştirilen ve sürgünleriyle çoğalan tropikal eğreltiotu.

HEMİOPİK sıf. (fr. *hémiopique*). Nörol. *Wernicke hemiopik tepkisi,* görsel çaprazın ya da görsel şeritlerin zedelenmesine bağlı hemianopsilerde görülen ve kör görme alanı ışıkla uyarıldığında fotomotor refleks olmazken sağlam görme yarı alanı uyarıldığında gözbebeğinde normal daralma tepkisi şeklinde ortaya çıkan klinik belirti.

HEMİPARAKUZİ a. (fr. *hemiparacousie*). Patol. Vücudun bir yanından (yarısından) gelen ses titreşimleriyle sınırlı ses algılama anomalisi.

beyinyarım kürelerinin alttan görünüşünde görme yollarının şeması



HEMİPAREZİ a. (fr. *hémiparésie*). Nörol. Vücudun sağ ya da sol yarısını tutan ve tam olmayan kas gücü yetersizliği. (Bir hemiplejiden önce görülebilir.)

HEMİPENİS a. (fr. *hémipénis*). Birçok erkek sürüngende rastlanan ve bir çift oluşturan iki penisten her biri.

HEMİPENTOKSİT a. (fr. *hémipentoxyde*). Anorg. kim. Beş oksijen atomuyla sözkonusu elementin iki atomunun birleşmesi sonunda oluşan ikili bileşik. (Örneğin azot hemipentoksit [N_2O_5] ya da nitrik anhidrit.)

HEMİPLEJİ a. (fr. *hémiplégie*). → FELÇ.

HEMİPNÖSTİK sıf. (fr. *hémipneustique;* yun. önek *hemi-* yarımda, yarısında, ve *pneustikos,* solukla ilgili'den.) Böceklerde, bir ya da birçok kapalı hava deliği çifti kapsayan solunum sistemi için kullanılır. (Böcek larvalarında en çok görülen solunum tipidir.) [Karşt. anl. HOLOPNÖSTİK, APNÖSTİK.]

HEMİPROCNİDAE a. Zool. TEPELİSAĞANGİLLER familyasının bilimsel adı.

HEMİPTERA a. Böcbil. YARIMKANATLILAR takımının bilimsel adı.

HEMİPTEROİDEA a. Çeşitkanatlılar (tahtakuruları) ve eşkanatlılar (ağustosböcekleri, bitkibitleri vb.) gibi, delici ve emici ağız parçaları bulunan Heterometabol böcekler üsttakımı. (Eskiden yarımkanatlılar ya da *Rhyncota* adı verilen *hemipteroidea* üsttakımı, eşkanatlılar ve çeşitkanatlılar takımlarını içerir.)

—ANSİKL. *Hemipteroidea*'ların, genellikle başkalaşmasız beş kabuk değiştirme evresinden oluşan aşamalı bir gelişme çevrimleri vardır. Ön kanatları, arkadakilerden daha gelişmiştir. Bu böcekler, delme ve emmeye elverişli ağız parçalarıyla öbür böceklerden ayrılır: alt ve üst çeneler delme dikenlerine dönüşmüştür; delme dikenleri *tükrük kanalı*'nı ve *besin kanalı*'nı oluşturur; labium, yaralayıcı olmayan, koruyucu ve besin akışına yön verici bir oluktur. Hep sıvı besinlerle beslenen *Hemipteroidea*'ların zehirli ağız bezleri, bir tek sokmayla avlarını öldürme olanağı verir. Zararlı türleri çoktur: delme dikenleriyle, hayvan ya da bitki dokularını yaralayarak kan ya da özsularını emerler ve bu arada da hayvan ya da bitkilere hastalık yapıcı virüsleri, *Protozoa*'ları bulaştırırlar.

Hemipteroidea'lar, bütün dünyaya yayılan, bir milimetreye ulaşmayan çok küçük biçimleri (kabuklubitgiller) ya da 12 cm'ye varan çok büyük biçimleri (ağustosböceği, devsuyarımkanatlısıgiller, parlakağustosböceğigiller) içerir. On binlerce türü bilinmektedir. Fosil biçimlerine Lias'tan başlayarak, özellikle de Üçüncü Zaman'da rastlanmaktadır.

Kırmızıböcekleri ve bazı *Flatidae* familyası üyeleri boya ya da kimi cilalı ürünlerin yapımında kullanılmıştır.

HEMİRHAMPHİDAE a. YARIMGAGAGİLLER familyasının bilimsel adı.

HEMİSA, Cezayir'in Annaba vilayetindeki Roma sit alanı. Antik *Thubursicum Numidarum* adı, buranın Traianus döneminde municipium durumuna gelen ve 270'ten önce colonia'lığa yükseltilen bir Numidia kabilesi başkenti olduğunu göstermektedir. Hemisa'da iki forum, çok güzel bir tiyatro ve suyunu Mecerde'nin kaynağı olduğu söylenen bir kaynaktan alan bir nymphaion vardır.

HEMİSAKRALİZASYON a. (fr. *hémisacralisation*). Tıp. Beşinci bel omurunun enine çıkıntısının genişlemesine bağlı yapı anomalisi. (Bu genişleme kuyruksokumu kemiğiyle tam olarak kaynaşmaya dek varabilir. Hemisakralizasyonun, bazı siyatik ya da bel ağrılarının oluşumunda kolaylaştırıcı rolü olabilir.)

HEMİSELÜLOZ a. (fr. *hémicellulose*). Bitkisel hücrelerin zarlarında bulunan madde. (Alkalilerde çözünürlüğü ile selülozdan ayrılır. Çoğunlukla zamklara ve helmelere bağlıdır. Bazı hemiselülozların bağırsakları yumuşatıcı etkisi vardır.)

HEMİSENDROM a. (fr. *hémisyndrome*). Tıp. Vücudun yalnız yarısını ilgilendiren sendrom.

HEMİSET, Fas'ta kent, il merkezi, Zemmur bölgesinde; 21 800 nüf. Ticaret merkezi. Potas işletmesi. Elsanatları (hasır ve halı). —*Hemiset ili* 8 305 km²; 427 700 nüf.

HEMİSFEREKTOMİ a. (fr. *hémisphérectomie*). Nörol. İşlev bakımından harap olmakla birlikte sara krizlerine neden olabilen beyin yarımküresinin tamamen ya da kısmen çıkarılmasını öngören ameliyat.

HEMİS MELYANA, esk. **Affreville.** Cezayir'de (Eş-Şelif vilayeti) kent, Şelif vadisinde, Melyana kütlesinin eteğinde; 57 800 nüf. Şeker fabrikası.

HEMİŞE be. (fars. *hemîşe*). *Esk.* Daima, sürekli olarak her zaman: *"Fuzuli rind-i şeydâdır hemişe halka rüsvâdır"* (Fuzuli, XVI. yy.).

HEMİTELES a. (tamamlanmamış anlamındaki yun. sözc.). Kahverengi benekli kanatlı, daha çok asalak yaşayan küçük zarkanatlı böcek cinsi. (*Ichneumonidae* familyası.)

HEMİTELİA a. (yun. *hemiteles,* tamamlanmamış'tan). Tropikal bölgelerde yetişen, kongövdesi 4 m'ye varabilen ve ikili ya da üçlü tüysü yaprakları olan eğreiti. (*Cyatheaceae* familyası.)

HEMİTRAGUS a. Asya'da, Arabistan ile Himalaya arasında yaşayan, sakalsız, kısa boynuzları arkaya doğru kıvrık, iri yabani keçileri içeren cins. (Cinsin üç türü bilinir; boynuzlugiller familyası; *Caprinae* oymağı.)

HEMİTROPİ a. (fr. *hémitropie*). Krist. Özdeş kristallerin birleşme biçimi.

HEMİVAJİNA a. (fr. *hémivagin*'den). Kad. hast. Çift dölyatağına özgü, birbirleriyle kaynaşmamış iki ayrı dölyolunun her biri.

HEMLİ sıf. Biyokim. Prostetik grubu hem'le kurulan kimi proteinler için kullanılır.

HEMLOCK a. Kuzey Amerika'da, tanenli kabuğu için yetiştirilen, *tsuga* cinsinden kozalaklı 10 ağaç türüne verilen ad.



A. Held-Ziolo

Peter Hemmel
Müneccimler Tapınması tablosundan ayrıntı
XV. yy.'ın ikinci yarısı
l'Œuvre Notre-Dame müzesi
Strasbourg

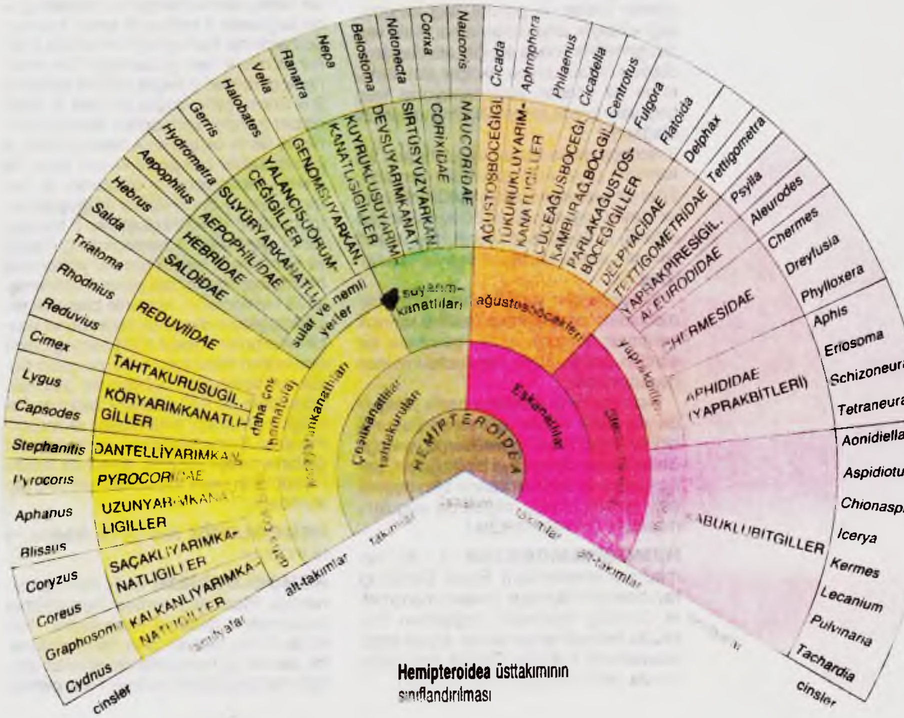
HEMMEL (Peter), **Andlaulu Peter** denir, alsaceli vitray ressamı (1425'e doğr. - XVI. yy. başı). Strasbourg'a yerleşti, gittikçe önem kazanan bir atölyenin başında birçok Alsace, Lorraine, Almanya ve Avusturya kilisesi için çalıştı (Walbourg [1461], Vieux-Thann, Sélestat, Salzburg, Obernai, Frankfurt, Ulm, Augsburg, Nürnberg, Saverne, Thann...). Schongauer ya da Amsterdamlı Koleksiyon Ustası gibi o dönem gravürcülerinin etkisiyle, yoğun renkler, belirgin hacimler ve üstünde birbirine geçmiş dalların yer aldığı sıkışık düzenlemelerle oluşmuş bir üslup geliştirdi (Nürnbergli aziz Laurentius'un *Yesse ağacı*).

Hemmung, Symptom und Angst *(Ketvurma, Belirti ve Boğuntu),* S. Freud'un 1926'da yayımlanan denemesi. Freud bu yapıtında nevrozlar kuramına ...pıtı içinde yer verdi. Metin gerçekte ...ızı yeni sorunlar ortaya çıkarıyordu: boğuntunun, artık libidonun dönüşümü olarak değil de, işareti olarak tanımlanması; boğuntu ile belirtinin ilişkileri; boğuntu, nesnenin kaybı ve yine-

Karsh of Ottawa-Camera Press-Parimages



Ernest Hemingway



Hemipteroidea üsttakımının sınıflandırılması

leme arasındaki bağların saptanması; nevrozların yineleme zorlanımlarına bağlanması.

HEMNİTSER (İvan İvanoviç), alman kökenli rus masalcı (Yenotayevska, Astrahan eyaleti, 1745 - İzmir yakınlarında 1784). Önce 1779'da, sonra 1782'de yazar adı belirtilmeden yayımlanan masalları, güçlü bir halk diliyle yazılmıştı. Gerçekçilikleriyle Krilov'un masallarını muştuluyorlardı.

HEMOBARTONELLOZ a. (fr. *hémobartonellose*). Vet. Hücreler arasına yerleşen bir asalağın köpekte *(Hemobartonella canis)* ve çok daha sık olarak kedide *(H. felis)* neden olduğu hastalık. (Başlıca klinik bulguları önemli bir anemi, büyük bir yorgunluk ve koyulaşmış idrardır.)

HEMOBİYOLOJİ a. (fr. *hémobiologie*). Kan ya da kan türevleri naklinin gerektiği durumları, şekillerini, gözetimini, etkinliğini ve ihtilatlarını inceleyen tıp dalı.

HEMOBİYOLOJİST a. (fr. *hémobiologiste*). Hemobiyoloji uzmanı hekim.

HEMODİFRAKTOMETRE a. (fr. *hémodiffractomètre*'den). Hematol. Kırınım ölçümü ilkelerine göre alyuvarların çapının ortalama değerini ölçen aygıt.

HEMODİLÜSYON a. (fr. *hémodilution*). Patol. Kan plazmasındaki su miktarının, eriyik halindeki maddelere ve yuvarlara oranla artması. (Eşanl. KAN SULANMASI.)
—ANSİKL. Hemodilüsyonda, ya yuvar kaybına (kanama), ya plazma yahut tuzlu çözelti nakillerinin dolaşımdaki kanın toplam kütlesini artırmasına bağlı olarak milimetre küpteki alyuvar ve akyuvar sayısı azalır.

HEMODİNAMİK a. (fr. *hémodynamique*). **1.** Kan kütlesinin damarlarda kalp verdisine bağlı olarak akımı yasalarını inceleyen fizyoloji dalı. **—2.** Daha basit olarak, damar ve kalp içi basınçların derlenmesi, kalp verdisinin kanlı yoldan ölçümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ sıf. Hemodinamikle ilgili.
—ANSİKL. Kardiyol. Tam bir hemodinamik inceleme, sondanın ucunun bulunduğu noktaya göre şu basınçların ölçümünü kapsar:
1. sağ boşluklara kateter uygulanması: tıkalı akciğer kılcaldamarları, akciğer atardamarı (dallar ve gövde), sağ karıncık, sağ kulakçık, ana toplardamar. Kalp verdisi genellikle sonda akciğer atardamarındayken ölçülür, ayrıca, akciğer atardamarında bir şöntten kuşkulanılıyorsa kalp boşlukları içinde bir gaz ölçümü yapılması olağandır.
2. sol boşluklara kateter uygulanması: sol karıncık, çıkan aort, gerekirse inen aort. Eğer bir kapakçık anomalisi düşünülüyorsa kateter uygulamasının bu evresi bir gaz ölçümü ve özellikle kalp boşlukları ve aort çıkışının saydamsızlaştırılmasıyla tamamlanabilir.
Bu verilerden yararlanılarak diğer hemodinamik parametreler, özellikle karıncık çalışması, karıncık atımı, gerekirse bir şöntten geçen kanın dakikadaki miktarı hesaplanabilir.
Hemodinamik inceleme hasta yatağında yapılabilir ve çok riski vardır. Bununla birlikte, diğer klasik gereklilikler de yerini giderek ekokardiyografiye bıraktığı için, yalnız basınç ve kan verdilerinin bilinmesinin çok gerekli olduğu olgularda uygulanmaktadır. (→ KATETERİZM.)

HEMODİNAMOMETRE a. (fr. *hémodynamomètre*'den). Fizyol. Damar içi kan basıncını ölçmeye yarayan manometre. (Ludwig tarafından değiştirilen Poiseuille hemodinamometresi ancak laboratuvarlarda kullanılır. Günlük tıbbi kullanımda yerini tansiyon aleti almıştır.)

HEMODİNAMOMETRİ a. (fr. *hémodynamométrie*). Atardamar ya da toplardamarın içindeki kan basıncının ölçümüyle uğraşan fizyoloji bölümü.

HEMODROMOGRAFİ a. (fr. *hémodromographie*). Fizyol. Kanın, belirli bir damar içindeki hızını ölçmeye yarayan yöntem. (Günümüzde bu ölçüm için ultrason aygıtları kullanılmaktadır.)

HEMODROMOMETRE a. (fr. *hémodromomètre*'den). Fizyol. Atardamar ya da toplardamar içinde kanın akış hızını ölçmekte kullanılan aygıt.

HEMOENDOTELİYAL sıf. (fr. *hémoendothélial*'dan). Tavşan plasentasının en son evresine denir. (Bu evrede, trofoblast kaybolduğundan dölütün kan damarları doğrudan ananın kan göllerinde yüzer. Ana kanını dölüt kanından ayıran tek perde endotelyum tabakasıdır.)

HEMOFİL a. ve sıf. (fr. *hémophyle*). Hemofili hastalığı olan kişi için kullanılır.

HEMOFİLİ a. (fr. *hémophilie*). Antihemoflik etkinlikte bir yetersizliğe bağlı yapısal kanama hastalığı.
—ANSİKL. X kromozomunun taşıdığı kusur, yalnız erkeklerde, özellikle kas ve eklem hematomları biçiminde klinik belirtilere neden olur; kusurun ileticileri sağlıklı olan heterozigot kadınlardır (çekinik tipte iletim). Pıhtılaşma yokluğunun, A ya da B antihemofili proteininin (etmenin) yokluğuna ya da bulunduğu halde etkinlik göstermediğine göre değişik iki çeşit hemofili (A ya da B hemofilisi) vardır (A hemofilisi: olguların % 85'i; B hemofilisi: olguların % 15'i).

HEMOFİLTRASYON a. (fr. *hémofiltration*). Tıp. Böbrek dışı temizleme sırasında kanın süzülmesi.

HEMOGLOBİN a. (fr. *hémoglobine*). Biyokim. Kandaki alyuvarlarda bulunan ve oksijen ile karbondioksidi taşıyan pigment.
—ANSİKL. Hemoglobin, globin denen proteinli bir kısım ile hem denen prostetik bir gruptan, hem ise protoporfirin denen tetrapirolik bir çekirdek ile bir demir -II atomundan oluşur. Hemoglobinin esas görevi kan gazlarını (O_2 ve CO_2), oksihemoglobin ve karbohemoglobin denen tersinir bileşikler biçiminde taşımaktır. Hemoglobin molekülü en iyi şekilde tanınan ilk protein molekülüdür. Bunda ikişer ikişer özdeş olan ve her biri bir prostetik gruba bağlanan 4 polipeptit zinciri bulunur. Şu halde her hemoglobin molekülü 4 demir atomlu 4 hem grubu taşır. Tüm insan hemoglobinleri 2 başka zincirle eşleşmiş 2 α zinciri içerir; başka zincirler β zinciri olabilir (yetişkinlerin toplam hemoglobininin % 98'ini oluşturan A hemoglobini), δ zinciri olabilir (yetişkinlerin geri kalan % 2'sinin hemoglobinini oluşturan A_2 hemoglobini), γ zinciri olabilir (doğuştaki hemoglobinin % 80'ini oluşturan F hemoglobini, geri kalanı A hemoglobini). Perutz ve Kendrew X ışınları kırınımı yöntemiyle hemoglobinin uzamsal yapısını belirlemişlerdir. Hemoglobin, oksijenle bileşerek oksihemoglobin oluşturur; tepkime tersinebilir. Karbonmonoksit (CO) hemoglobine oksijenden daha tutkundur; bu gazın büyük zehirleme gücü bundan ileri gelir. Karbondioksit de (CO_2) tersinir biçimde hemoglobinle bileşir, ama oksijen ve karbonmonoksit hemle bileşirken, karbondioksit globinle bileşir. Normal durumda kanda hemoglobin oranı 100 ml kan için 16 g dolayındadır.

HEMOGLOBİN A1c ya da **HbA1c** → GLİKOZİLLİ.

HEMOGLOBİNEMİ a. (fr. *hémoglobinémie*). Plazmada serbest hemoglobin bulunması. (Normal koşullarda 100 ml'de 5 mg'dan az olan hemoglobinemi, damar içi hemolizlerde, alyuvar içindeki hemoglobinin serbest hale gelmesine bağlı olarak artabilir.)

HEMOGLOBİNOMETRE a. (fr. *hémoglobinomètre*'den). Hematol. Kandaki hemoglobin yoğunluğunu ölçen aygıt.

HEMOGLOBİNOPATİ a. (fr. *hémoglobinopathie*). Hemoglobinin yapısında bir değişikliğin neden olduğu bir anomaliye bağlı kalıtsal alyuvar hastalığı.
—ANSİKL. Hemoglobinopati, genellikle globinin iki zincirindeki (α ve β) bir aminoasidin yerine değişinim ve daha ender olarak çaprazlaşma, eksilme ya da çift yer değiştirme sonucunda başka bir aminoasidin gelmesine bağlıdır. Değişinimin bulunduğu yere göre ya klinik olarak sessiz kalır, ya hemoglobinde bir dengesizlik, oksijene ilgisinde bir değişme ya da bir methemoglobin oluşumu (bazen hemolizle birlikte) şeklinde belirir. Klinik belirtiler homozigotlarda heterozigotlara göre daha belirgin ve daha ağırdır.

HEMOGLOBİNÜRİ a. (fr. *hémoglobinurie*). Patol. İdrarda hemoglobin bulunması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Vet. *Basilli hemoglobinüri*, sığırlarda, bazen koyunlarda ve domuzda, *Clostridium hemolyticum* türü anaerobi mikroorganizmalardan ileri gelen bulaşıcı hastalık. Çok akut bir gelişim gösterir, çoğunlukla ölümcüldür ve anatomik olarak hacimli bir karaciğer enfarktüsüyle kendini belli eder. (Hastalığın yaygın olduğu bölgelerde aşı yapılmalıdır.) || *Sağmal ineklerin loğusalık hemoglobinürisi*, doğumu izleyen ilk iki ya da üç hafta içinde meydana gelen nadir bir hastalıktır. Hemoglobinüri, iştah kaybı, süt üretiminin düşüşü ile kendini belli eder. (Bu hastalığın kökeni, büyük bir olasılıkla kalsiyum-fosfor metabolizmasındaki dengesizliktir.)
—ANSİKL. İnsanda idrarda hemoglobin çıkmasına, alyuvarların kütle halinde harap olması yüzünden plazmadaki hemoglobin oranının böbrek eşiğini aşması halinde rastlanır. Hemoglobinüri, bazı edinsel hemolitik kansızlıklardan (alyuvar parçalanma krizi), enfeksiyonlardan (*Clostridium perfringens* septisemisi), zehirlenmelerden (mantarlar, arsenikli hidrojen) ya da uyuşmaz kan nakillerinden sonra görülür. *Paroksistik hemoglobinüri* yinelenen akut krizler biçiminde ortaya çıkar. Soğukta (soğuğa bağlı paroksistik hemoglobinüri), uykuda (gece paroksistik hemoglobinürisi) ya da bir çabadan sonra (yürüyüş paroksistik hemoglobinürisi) gelişebilir. Harley hastalığı soğuğun neden olduğu ve gece ortaya çıkan bir paroksistik hemoglobinüridir.
—Vet. Hemoglobinüri, birçok patolojik halin belirtisidir: zehirlenmeler (bakır sülfat, nitratlar, kloratlar, cıva, solanin, acıçiğdem, yılan sokması), bulaşıcı hastalıklar (şarbon, leptospirozis, bağırsak toksemileri, piroplazmozis...).

HEMOGRAM a. (fr. *hémogramme*). Hematol. Kan hücrelerinin nitelik ve nicelik açısından incelenmesi. (Hemogram şunları içerir: 1. mm^3'teki alyuvar sayısı; 2. akyuvar sayısı; 3. trombosit sayısı; 4. farklı akyuvarların yüzde olarak dağılımı ya da kan formülü; 5. kanın cam lam üzerine yayılması ve boyanmasından sonra gözlenen çeşitli hücrelerin görünümü.) [Eşanl. KAN SAYIMI.]

HEMOHİDARTROZ a. (fr. *hémohydarthrose*). Patol. Eklem boşluğu içine kan ve seröz sıvıdan oluşan bir karışımın sızması.

HEMOKONSANTRASYON a. (fr. *hémoconcentration*). Patol. Toplam yuvar hacminde plazmanınkiyle orantılı bir azalma olmaksızın plazma hacminin eksilmesi.
—ANSİKL. Hemokonsantrasyon, kanın tüm şekilli öğelerinin ve hematokritin sayısal değerinin yükselmesi şeklinde kendini belli eder. Özellikle şu hallerde görülür: 1. plazmanın önemli ölçüde damar dışına sızdığı şok türlerinde (yanık şoku);

2. akut bağırsak tıkanmaları ya da peritonitlerde; 3. akut su kayıplarında (kolera benzeri sendromlar, durdurulamayan kusmalar, zehirlenmeler).

HEMOKORİYAL sıf. (fr. *hémochorial;* yun. *haima, -atos,* kan ve *khorion,* zar'dan). Embriyon trofoblastın annenin dölyatağı mukusunu kan damarlarının endotelyumuna kadar sindirim işleminden geçirdiği (böylece, içerisinde dölüt villuslarının bulunduğu "kan gölleri" oluşur) desidualı memelilerin etenesi için kullanılır. (Hemokoriyal eteneye, kemiricilerde, böcekçillerde, yarasalarda, tavşanımsılarda ve maymunlarda rastlanır.)

HEMOKRİNİ a. (fr. *hémocrinie*). İçsalgı bezleri tarafından salgılanan hormonların kana geçmesi.

HEMOKROMATOZ a. (fr. *hémochromatose*'dan). Patol. Birçok dokudaki fibroza eşlik eden yaygın ve aşırı demir yüklenme.
—ANSİKL. Bazı hemokromatozlar alkolik bir siroz ya da bazı süreğen kansızlıklar sonucunda ortaya çıkar. Çoğunlukla HLA -A3 ve B14 doku antijenleriyle yakından ilgili, büyük olasılıkla çekinik bir kalıtsal hastalık olan ve nedeni bilinmeyen bir hemokromatoz sözkonusudur; bu da bir aile araştırmasını gerektirir. Hemokromatoza yakalanmış hastalarda deride grimsi bir renk, önemli derecede karaciğer büyümesi, şekerli diyabet ve hipofiz kökenli bir cinsel yetersizlikle (erbezi atrofisi, cinsel istekte azalma, kadınlarda sıcaklık basması olmaksızın menopoz) birlikte içsalgı sistemi bozuklukları, değişken şiddette kalp hastalığı, karın ağrısı krizleri ve bazen romatolojik belirtiler gözlenir.
Teşhis, serum demir dozajı (100 ml'de 200 γ'dan fazla), % 60'ı aşan siderofilin doyma katsayısı, desferrioksamin testi (idrardaki demir oranı 6 saatin sonunda 1,5 mg'ı geçer) ve karaciğer ponksiyon biyopsisiyle konur. Tedavinin esasını düzenli aralıklarla önemli miktarda kan almalar ve her tür alkollü içkiden kaçınılması oluşturur.

HEMOKROMOJEN a. (fr. *hémochromogène*). Biyokim. Hem'in azotlu bazlarla (örneğin, piridin) ya da proteinlerin azotlu gruplarıyla bileşmesi.

HEMOKROMOPROTEİN a. (fr. *hémochromoprotéine*). Biyokim. Prostetik grubu hem olan kromoprotein.

HEMOKÜLTÜR a. (fr. *hémoculture*). KAN* KÜLTÜRÜ'nün eşanlamlısı.

HEMOKÜPREİN a. (fr. *hémocupréine*). Hematol. Süperoksit dismütaz adlı enzimin sitoplazmada bulunan şekli.

HEMOLENF a. (fr. *hémolymphe*'ten). Biyol. Omurgasızların, yalnız lökosit (akyuvar) içeren kanı. (Genellikle renksizdir, ama türlere göre, hemoglobinle kırmızı, hemosiyaninle mavi ya da klorokrüorin* ile yeşil renk alabilir.)

HEMOLİTİK sıf. (fr. *hémolytique*). Hemolizle ilgili.
—Hematol. *Yenidoğanın hemolitik hastalığı,* anne-dölüt arasındaki uyuşmazlığa bağlı aşırı bir hemolizle ilgili yenidoğan çağı hastalıklarının (özellikle ağır sarılık) tümü.
—Patol. *Hemolitik ve üremik sendrom,* hemolitik bir kansızlığın ve böbrek lezyonlarının (trombozlu küçük damar hastalığı ya da böbrek kabuğu nekrozu) bir arada bulunması.

HEMOLİZ a. (fr. *hémolyse*). Hematol. **1.** Alyuvarların yıkımı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Asitle hemoliz testi,* HAM VE DACİE TESTİ' nin eşanlamlısı.
—Bakteriyol. Bakteriler tarafından (örneğin kimi streptokoklar) salgılanan bazı maddelerin (hemolizinler) alyuvarların erimesine neden olması.
—ANSİKL. Hematol. Hemolizler ikiye ayrılır: birincisi ortalama 20 günlük bir yaşam sürecinden sonra alyuvarların normal yaşlanması sonucu olan fizyolojik hemolizdir (alyuvarların yıkımı, başta kemik iliği olmak üzere makrofajik sistemde [retikülohistiyositler] gerçekleşir); ikincisi alyuvarların ölümünün erken gerçekleştiği ve genellikle bir kansızlığa yol açan (ödünlenemeyen hemoliz) patolojik hemolizdir. Patolojik hemoliz damarlarda nadiren gerçekleşir (damar içi hemolizler), çoğunlukla başta dalak, karaciğer ve kemik iliği olmak üzere makrofajik sistemde gerçekleşir (damar dışı hemolizler). Damar içi hemolizlere hemoglobinemi, hemoglobinüri ve hemosiderinüri eşlik ederken, damar dışı hemolizler kavuşmasız hiperbilirübinemiye, ürobilinüriye ve dışkıda sterkobilinojen artışına neden olur. Her iki durumda da alyuvar ve retikülositlerin yenilenme belirtileri vardır; kemik iliğinde eritroblastlar çok artmış olup teşhisi anemisiz hemolizlere (ödünlenmiş hemolizler) yöneltir. Alyuvarların yaşam sürelerinin ölçümü orta derecede hemolizlerin ve bunların mekanizmalarının tanınmasını sağlar: hücresel hemolizler (kalıtsal mikrosferositoz gibi alyuvarlara özgü lezyonlar, enzim ya da hemoglobin hastalıkları) ya da hücre dışı hemolizler (bağışıklık sistemine, mekanik nedenlere ya da zehirlenmelere bağlı).

HEMOLİZİN a. (fr. *hémolysine*). **1.** Komplemanı bağlayarak alyuvarların zarında lezyonlara ve böylece alyuvar yıkımına neden olan antikor (örneğin tehlikeli evrensel vericinin bağışıksal anti-A'sı). [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Çift evreli Donath ve Landsteiner hemolizin'i* düşük ısıda alyuvarlara yapışarak (soğuk evre) ve 37°C'ta (sıcak evre) hemolize neden olarak, ender görülen paroksistik soğuk hemoglobinürisine yol açan IgG yapısında ve anti -P özgüllüğünde özantikor.
—ANSİKL. Hemolizinler genellikle, başka bir türün alyuvarları şırınga edilen hayvanların serumunda ortaya çıkar. Hemolizinler bitki, hayvan ya da mikrop kökenli çeşitli maddelerde de (bazı yılan zehirleri, hemolitik streptokoklar, vb.) bulunur. Bazı hemolizinlerin üretimini plazmitler kodlar.

HÉMON (Louis) fransız romancı (Brest 1880 - Chapleau, Kanada, 1913). Sekiz yıl İngiltere'de yaşadıktan sonra, Québec'in çekimine kapıldı, Kanadalı köylüleri incelemek üzere buraya gitti. Ancak *Maria Chapdelaine, récit du Canada français* (1914) adlı romanının başarısını göremeden bir tren kazasında öldü. Öteki yapıtları: *Battling Malone, pugiliste* (1926); *Monsieur Ripois* (1950).

HEMONKOZ a. (fr. *hémonchose*). Vet. Koyunda ve sığırda *Hemonchus concortus* türü asalağın şirdene yerleşmesinden ileri gelen asalak hastalığı. (4. evredeki larvalar ve erişkin asalaklar büyük miktarda kan emer ve hayvanda önemli ölçüde kansızlığa neden olurlar.)

HEMOPATİ a. (fr. *hémopathie*). Hematol. Kan ve kan yapıcı organların (kemik iliği, lenf gangliyonları ve dalak) hastalıklarını belirten genel terim.

HEMOPEKSİN a. (fr. *hémopexine*). β SEROMÜKOİT'in eşanlamlısı.

HEMOPERİKART a. (fr. *hémopéricarde*'dan). Patol. Perikart içine kan sızması. (Genellikle göğüs kafesi travması sonucunda gelişen hemoperikart, miyokart enfarktüsü sırasında pıhtılaşmayı önleyici ilaçlarla yapılan tedavinin bir karmaşası da olabilir.)

HEMOPERİTON a. (fr *hémopéritoine*'dan). Patol. Periton içine kan sızması.

HEMOPİROL a. (fr. *hémopyrrol*'dan). Biyokim. Bir kuvvetli asidin hematin üzerine etkimesinden oluşan oksijensiz bileşik.

HEMOPNÖMOPERİKART a. (fr. *hémopneumopéricarde*'dan). Patol. Perikart içinde hava ve kan toplanması.

HEMOPNÖMOTORAKS a. (fr. *hémopneumothorax*). Pnömol. Plevra boşluğunda kan ve hava toplanması. (Hemopnömotoraks genellikle ateşli ya da ateşsiz bir silahla göğsün yaralanmasından sonra ya da kemik parçasının plevra ve akciğeri delmesi sonucu kaburga kırığının karmaşası olarak meydana gelir.)

HEMOPOYEZ a. (fr. *hémopoïèse*'den). Hematol. HEMATOPOYEZ'in eşanlamlısı.

HEMOPTİZİ a. (fr. *hémoptysie;* yun. *haimoptyikos,* kan tüküren'den). Pnömol. Akciğer ya da bronşlardan gelen kanın öksürükle çıkarılması. (Eşanl. KAN TÜKÜRME.)
—ANSİKL. Uzun süre hemoptizinin en önemli nedeni akciğer veremiyken bu hastalığın gerilemesiyle, bronş-akciğer kanserleri, akciğer kistleri, bronşektazi, akciğer ambolileri kan tükürmeye yol açan en sık lezyonlar haline gelmiştir.

HEMOPTOİK sıf. (fr. *hémoptoïque;* yun. *haimoptyikos,* kan tüküren'den). Pnömol. Kanla bulaşık balgama denir.

HEMORAJİ a. (fr. *hémorragie*). KANAMA'nın eşanlamlısı.

HEMORAJİK sıf. (fr. *hémorragique*). Kanamayla ilgili olan ya da kanamaya eşlik eden.

HEMORE a. (fr. *hémorrhée*). Saldırıya uğrayan bazı böceklerde görülen, femur -tibyadan ya da başka eklemlerden kan fışkırtarak ölü taklidi yapma yeteneği. (Fışkıran kanda, saldırganı saldırıya son vermek zorunda bırakan zehirli ya da yakıcı özellikler bulunabilir.)

HEMOROİT a. (fr. *hémorroïde*'den). Tıp. BASUR'un eşanlamlısı.

HEMOROİTLİ sıf. BASURLU'nun eşanlamlısı.

HEMOSİDERİN a. (fr. *hémosidérine*). Hem halkası dışında bulunan demirin dokulara bağlanmasını ferritinle birlikte sağlayan protein. (Bu protein tarafından bağlanan demir pek hareket ettirilemez ve potasyum ferrisiyanürle (ortaya konulan varlığı [Perls tepkimesi] organizmanın demirle aşırı yüklü olduğunun kanıtıdır.)

HEMOSİDERİNÜRİ a. (fr. *hémosidérinurie*). Serbest tanecikler halinde ya da daha ender olarak böbrek kökenli hücrelerle birlikte, idrarda hemosiderin bulunması. (Anormal bir olgu olan hemosiderinüri, paroksistik gece hemoglobinürisinde olduğu gibi, damar içi hemolizin belirtisidir.)

HEMOSİDEROZ a. (fr. *hémosidérose*). Bir kanama sonucu yerel olarak ve kan naklinden sonra ya da belli bir nedene bağlı olmaksızın yaygın olarak dokularda hemosiderin birikmesi.
—ANSİKL. Akciğer hemosiderozu, septumlarla akciğer hücrelerinde hemosiderin birikmesine ve akciğer fibrozuna yol açan, alveol içi kanamalarla belirgin bir sendromdur. Akciğerlerde de bozukluğa neden olan bir kalp hastalığına (mitral darlığı) bağlı ikincil akciğer hemosiderozlarının yanı sıra, nedeni bilinmeyen birincil bir akciğer hemosiderozu da vardır (Ceelen hastalığı). Bu hastalık özellikle gençlerde ortaya çıkar, akut ya da süreğen solunum sistemi belirtilerinin (öksürük, nefes darlığı, hemoptizi ve akciğerlerde radyolojik koyulaşmalar) yanı sıra hipokrom bir kansızlığa yol açar. Akciğer içi kanamalara neden olan alevlenmelerle ilerler ve kısa zamanda hemoptizi ya da akciğer fibrozu sonucu ölüme yol açar. Goodpasture sendromundan ayırt edilmesi güçtür.

HEMOSİTOBLAST a. (fr. *hémocytoblaste*). Hematol. Granüllü kan hücrelerinin kaynağını oluşturduğu düşünülen az farklılaşmış kemik iliği hücresi (eskı). [Eşanl. MİYELOBLAST.]

HEMOSİTOMETRE a. (*hémocytomètre*'den). Kan hücrelerinin boyutlarını

belirlemek için kullanılan hematimetre.

HEMOSİYANİN a. (fr. *hémocyanine*). Yumuşakçaların kanında oksijeni taşıyan ve kana rengini veren yeşilimsi mavi renkli boyarmadde. (Hemosiyanin molekülünde bir bakır atomu bulunur; oysa omurgalıların hemoglobininde demir atomu vardır.)

HEMOSPERMİ a. (fr. *hémospermie*). Patol. Sperma içinde kan bulunması.

HEMOSPORİDİYOZ a. (fr. *hémosporidiose*). Hemosporidilerin neden olduğu hastalık.

HEMOSTATİK sıf. (fr. *hémostatique;* yun. *haimostatikos*, kan durdurucu'dan). Ted. Kanamayı durduran mekanik etkenlere (kompres, vb.), aygıtlara (dağlağı) ya da ilaçlara (pıhtılaştırıcı ya da damar daraltıcı ilaç) denir.

◆ a. Kan durdurucu nesne.

HEMOSTAZ a. (fr. *hémostase;* yun. *haimostasis*, kan durdurma'dan). Cerr. Kanın akmasını durdurma.

—ANSİKL. Hemostaz iki türlü olur: *kendiliğinden hemostaz* fizyolojik bir olgudur, kanın pıhtılaşabilme özelliğinden doğar; *istemli hemostaz* yapay olarak sağlanır. Bir travmadan sonra ya da cerrahi bir müdahale sırasında ortaya çıkan kanamaları durdurmak için, birçok yöntem kullanılır: kompres, kıskaçla kıstırma, elektrikle pıhtılaştırma *elektrokoagülasyon* ya da özellikle kanayan damarın bağlanması.

HEMOTELANJİYOZ a. (fr. *hémotélangiose*). Genellikle doğuştan olan kılcaldamar hastalıklarına verilen ad.

HEMOTİPOLOJİ a. (fr. *hémotypologie*). Kanın, özellikle kan gruplarının kalıtsal olarak belirlenen özelliklerini inceleyen bilim.

HEMOTORAKS a. (fr. *hémothorax*). Pnömol. Plevra boşluğuna saf kan sızması. (Genellikle travmaya bağlı olan hemotoraks dış kaynaklı [ateşli ya da ateşsiz silahlar] göğüs yaralanmalarında ya da bazı kaburga kırıklarının ihtilatı olarak görülür.)

HEMOZOİN a. (fr. *hémozoïne*). Alyuvarlara yerleşen plazmodyumlarda ya da sıtma asalağının alyuvarları yok etmesinden sonra dokularda bulunan siyah pigment; beslendiği hemoglobinin ayrışmasından doğar. (Eşanl. SITMA PİGMENTİ.)

HEMPA a. (fars. *hem* ve *pa*, ayak'tan *hem-pā*). *Esk.* Bir kimseye yaptığı kötü işlerde destek, arkadaş olan kimse.

HEMSENTETAZ a. (fr. *hème -synthétase*). Biyokim. Porfirin III içine demir girmesiyle hem oluşumunu katalizleyen enzim.

HEMŞEHRİ → HEMŞERİ.

HEMŞEHRİLİK → HEMŞERİLİK.

HEMŞERİ a. (fars. *hem* ve ar. *şehri*, şehirli; *hem-şehri*'den). **1.** Bir başka kimseyle aynı köyden, kasabadan ya da kentten olan kimse; memleketli. **—2.** *Tkz.* Tanıdık olmayan bir kimseye seslenirken kullanılır; arkadaş, ahbap: *Hemşerim, domatesler kaça?*

HEMŞERİLİK a. Hemşeri olma durumu.

HEMŞİN, esk. **Ortaköy,** Doğu Karadeniz bölümünde Rize iline bağlı ilçe; 5 102 nüf.; 8 köy. Merkezi, Rize'nin yaklaşık 60 km doğusunda *Hemşin*, 3 018 nüf. (1990).

Hemşin koyunu, Doğu Karadeniz bölgesinde yetiştirilen yerli koyun ırkı.

HEMŞİRE a. (fars. *hem* ve *şire*, süt'ten *hem-şire*). **1.** Kız kardeş. **—2.** Meslek eğitimi gördükten sonra, hastaların durumuna göre gerekli tüm yardımları yapabilen, sağlık koşullarının düzeltilmesi, hastalıkların önlenmesi için gerekli hizmetleri yüklenen kimse. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Hemşireler sağlık meslek ve özel hemşire meslek liselerinde eğitim görürler. Üniversitelerin bünyesinde yüksek hemşire okulları da vardır. Öğrenciler, okullarının bağlı olduğu hastanelerde staj görüp diploma alırlar. Türkiye'de hemşirelik yapabilmeleri için TC uyruklu olmaları gereklidir. Sağlık kurumlarında servislerin yönetimiyle (hasta bakımı ve temizlik işleriyle yükümlü personelin yönetimi, atanma ve terfileri, hekim denetiminde bakım işlerinin düzenli sürdürülmesi) görevli hemşireye başhemşire denir.

HEMŞİRELİK a. **1.** Kız kardeş olma durumu. **—2.** Hemşirenin mesleği.

Hemşirelik yüksekokulu, Ankara'da Hacettepe üniversitesi'ne bağlı yüksekokul.

Türkiye'de hemşirelik alanındaki lisans eğitimi Hacettepe çocuk sağlığı enstitüsü'ne bağlı *Yüksek hemşirelik ve sağman okulu*'nun açılmasıyla başladı (1961). Kısa bir süre sonra fizik tedavi, diyet ve tıbbi teknoloji lisans programlarının eklenmesiyle bu eğitim kurumunun adı *Sağlık bilimleri ve hemşirelik yüksekokulu* olarak değiştirildi. Hacettepe tıp ve sağlık bilimleri fakültesi kurulduğunda (1963), hemşirelik ve öteki sağlık bilimleri dalları fakültenin bölümlerini oluşturdular. 1964'te Diş hekimliği ve Temel bilimler yüksekokullarının eklenmesiyle Hemşirelik, Diyetetik, Fizik tedavi ve rehabilitasyon, fakültenin yapısı içinde bağımsız birer yüksekokul olarak kendi müdürleriyle yönetilmeye başlandılar. 1967'de Hacettepe üniversitesi tıp ve sağlık bilimleri fakültesi, ayrı fakülteler olarak örgütlenince Hemşirelik yüksekokulu Sağlık bilimleri fakültesi'nin yüksekokullarından birisi oldu. 1972'de Sağlık bilimleri fakültesi "mezuniyet sonrası eğitim fakültesi" olarak örgütlendi ve Hemşirelik yüksekokulu doğrudan rektörlüğe bağlandı.

HEMŞİREZADE a. *Esk.* Kız kardeşin oğlu ya da kızı.

HEMZE a. (ar. *hemze*). Dilbil. **1.** Arapçada aslında ünsüz bir harf olan hemze, sonradan (ا), (و), (ه)ve (ى) harfleri üzerinde gösterilen bir işaret (ء) biçimini almıştır. Sözcük başında (ا) in üzerinde gösterilir. (e) ve (i) sesini karşılar. Sözcük ortasında kendisinden önceki harflerin harekelerine göre (ا), (و) ya da (ى)nin üzerinde gösterilir. Sözcük sonunda ise kendisinden önce bir ünsüz ya da (آ) harfi varsa herhangi bir harf üzerine değil, açığa yazılır. Osmanlıcada bu hemze düşürülmüştür. Farsça tamlamalarda birinci sözcüğün son harfi (e) ya da (i) ise (ه)ya da(ى) üzerine konur. **—2.** *Hemze -i kati*, sözcük başında kullanılan ve daha önceki ile ilgisi olmayan hemze. || *Hemze-i sakine*, hece sonunda olan ve arkasından ünlü gelmeyen hemze. || *Hemze-i vasl*, belli durumlarda arkasından başka bir sözcük geldiğinde söylenmeyen hemze.

—Sesbilg. Kimi dillerin (arapça, danca, almanca) ünsüz dizgesinde yer alan, [ˀ] işaretiyle gösterilen gırtlak kapantılısı. (*Gırtlak vuruşu* da denir.)

HEMZEMİN sıf. (fars. *hem* ve *zemin*'den *hem-zemin*). *Esk.* Aynı düzeyde olan.

—Huk. *Hemzemin geçit*, karayoluyla demiryolunun aynı seviyede kesiştiği geçit, demiryolu geçidi de denir. (Karayolları trafik k. md. 3.)

HEN a. Büyük olasılıkla çince kökenli ve Güney-doğu Asya'da, özellikle de Laos'ta kullanılan ağızlı org türlerinden birine verilen ad.

HENAN → HINAN.

HENARES, İspanya'da ırmak, Castilla la Nueva'da; 113 km. Guadalajara ve *Alcalá da Henares*'ten geçen Henares, Jarama'ya kavuşur (sol kıyıdan).

HENAZIR ya da **HANAZIR** çoğl. a. (ar. *ḫınzır*'ın çoğl. *ḫenāzīr*). *Esk.* Hınzırlar; domuzlar.

HENCH (Philip Showalter), amerikalı hekim (Pittsburgh 1896 - Ocho Rios, Jamaika, 1965). Rochester'de Mayo kliniği romatizma bölümü'nde başkanlık, Minnesota Üniversitesi'nde profesörlük yaptı (1947), Kendall ile birlikte tedavide kortizonun etkinliğini keşfetti (1948). 1950'de Nobel ödülü'nü kazandı.

HENCKELL (Karl), alman şair (Hannover 1864 - Lindau 1929). *Strophen* (1887) ve *An die Jugend* (1923) adlı şiir kitapları sosyalizme ve natüralizme bağlılığını yansıtır.

HENDEK a. (ar. *ḫandek*'ten). **1.** Bir yeri (kent, kale vb.) savunmak, geçişi önlemek, biriken suların çıkışını kolaylaştırmak, orman yangınlarının yayılmasını engellemek, arsa parsellerini belirlemek vb. amacıyla uzunlamasına kazılmış çukur. (Bk. *ansikl.* böl. İstihkc. ve Ask.) **—2.** Genellikle yolun her iki tarafında açılan ve suların akmasına yarayan su yolu. **—3.** *Esk.* Birçok ölünün birlikte gömülmesi için açılan geniş çukur.

—Ask. *İrtibat hendeği*, siperlere ya da avcı boy siperlerine örtü altında ulaşmaya olanak veren dar, zikzaklı ve çukur yol. || *Tank hendeği*, zırhlı araçları durdurmak için kazılmış engel.

—Bayınd. Suları akıtmaya yarayan geniş ve derin çukur. || Bir karayolunun yükseltilmiş banketinde yer yer oluşturulan ve yol kenarına toplanan suları, toplama bacalarına boşaltmaya yarayan küçük kanal. || *Su hendeği*, yukarı çığırdan akan sel sularını toplaması için yapılan çukur. (Eşanl. KUŞAKLAMA ÇUKURU.)

—Denizbil. Bir ada, bir denizaltı dağı ya da bir başka tip çevreden kopuk yüksekliğin eteğinde kesintisiz ya da kesintili olarak uzanan halka biçiminde çöküntü alanı. (Denizaltı dağlarını çevreleyen hendekler, dip akıntılarının oyma etkisiyle ya da okyanus kabuğunun yanardağ yükünün ağırlığıyla bükülmesi sonucunda oluşurlar.)

—Dy. *Kurutma hendeği*, demiryollarında balastın geçirgenliği zayıf olduğunda, hat boyunca suyun akışını sağlamak için açılan dar kanal.

—Mim. *Kale hendeği*, bir kaleyi çevreleyen ve kaleye ulaşılmasını güçleştirmek için suyla doldurulan geniş çukur.

—Tarım. Arazi parçalarının sınırlarını belirlemek ve suların akmasını kolaylaştırmak için tarla kenarına boylamasına açılan çukur. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İstihkc. ve Ask. Topçu ateşiyle korunan, iç duvarları kaplamalı, geniş ve derin hendek, en çok kullanılan tahkimat biçimlerinden biridir. XVI. yy.'dan itibaren hendeğin kazılmasıyla çıkarılan toprak, kale bedenlerinin yapımında kullanıldı. Hendekler kuru, suyla dolu ya da suyla doldurulabilecek biçimde inşa edilirdi. Kuru hendeklerin içine, boylu boyunca ark adı verilen bir su yolu kazılır ve artık sular böylelikle atılırdı. Hendeğin iç duvarına *iç astar*, dış duvarına *dış astar* denir. Kuşatmanın amacı hendeği aşarak iç astar'da bir gedik açmaktı.

Zamanla, mermilerin tahrip gücünün artması ve menzilinin uzaması, iç astarın kaplamasında ve engelin boyutlarında bazı değişiklikler yapılmasını zorunlu hale getirdi. Ortaçağ'da çok önemli olan iç astar, XVI. yy.'a gelindiğinde hendek boyutlarının üçte birine inmişti. Vauban'ın ilk sistemlerinde hâlâ görülen iç astar, daha sonraki sistemlerde kullanılmaz oldu (1698, yarı-kaplamalı iç astar). 1858'de, yivli topların kullanılması, iç astarın eğik açıda inşa edilmiş korunaklarla desteklenmesini zorunlu kıldı. 1885'te mermilerin tahrip güçlerinin çok artması üzerine, iç astar, desteksiz basit bir şev haline geldi. Sözgelimi, Maginot hattının yapımında, maliyetlerin çok yüksek olması, tasarlanan hendeklerin çoğundan vazgeçilmesine ve bunların yerine kazık sistemleri ve dikenli tellerin yerleştirilmesine yol açtı.

Hendeklerin topçu ateşiyle korunması, caydırıcılıklarının en önemli unsuruydu. Bu korunma XVI. yy.'a kadar kulelerle, sonraları burçlarla, korunmalı top yuvalarıyla, daha sonraları da çokgen biçimindeki tahkimli mevzilerle sağlandı. Günümüzde, modern kazma araçları sayesinde, zırhlı araçların ilerlemesini durdurabilecek hendekler süratle açılabilmektedir. Bu hendekleri açmak içinse özel yöntem ve araçlar (köprü taşıyan zırhlı araçlar) kullanılmaktadır.

—Tarım. İki tarlayı birbirinden ayıran hendek, açılan çukurla o çukurdan çıkartılıp kenara yığılan tümsekten oluşur. Bazen bu tümseğin üzerinde canlı çit de yetiştirilebilir. Ağaçlı ekeneklerde hendek hem tarla ya da bahçenin sınırını belirler, hem de akaçlama kanalı olarak iş görür.

HENDEK a. Tüt. Sakarya-Hendek yöresinde yetiştirilen orta boy yapraklı, açık renkli, sert içimli tütün çeşidi.

HENDEK, Marmara bölgesinde Sakarya iline bağlı ilçe; 60 268 nüf. (1990); 581 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 69 köy. Merkezi, Adapazarı'nın 32 km. D.'sunda, E-5 yolu üzerinde *Hendek*, 23 397 nüf. (1990). Şekerpancarı, tütün, tahıl üretimi.

Hendek savaşı, Medine müslümanlarıyla Mekke müşrikleri arasındaki savaş (627). Hz. Muhammet'in dinine geçenlerin kendilerini Medine'den sürmelerine kızan yahudi Beni Nadir kabilesi Gatafan kabilesiyle bir antlaşma yaptı. Bir süre sonra Fezare kabilesinin de antlaşmaya katılması üzerine Mekkeliler de Ehabiş, Mürre, Eşca ve Süleym kabileleriyle anlaşarak Medine'ye karşı savaş hazırlıklarını başlattılar. Hz. Muhammet'i ordusuyla birlikte Medine'den uzaklaştırmak, böylece hem Medine'yi kolayca ele geçirmek, hem de Hz. Muhammet'in ordusunu tuzağa düşürmek amacıyla hazırlanan plan uyarınca, Medine'ye giden kervanlara saldırılar düzenlendi. Hz. Muhammet ise askerlerinin başında yola çıkmışken, planı öğrenince geri dönüp Medine'ye geldi ve kentin savunulması için hendek kazdırtmaya başladı. Yaklaşık 5,5 kilometre uzunluğunda, 9 metre eninde ve 4,5 metre derinliğinde olduğu ileri sürülen bu hendeklerden ötürü bazı kaynaklarda Ahzab, Hisar savaşları olarak adı geçen savaş, Hendek savaşı adıyla da anılır oldu. Medine'nin kuzeyinde ordugâh kuran 10 000 kişilik mekkeli müşrikler ordusu, 3 000 kişilik Medine ordusunun koruduğu hendekleri birçok saldırıya karşın aşamadı. Bunun üzerine Medine'de yaşayan Beni Kureyza Yahudileri'ni kışkırtarak, müslümanları arkadan vurmayı denediler, fakat Hz. Muhammet'in zamanında aldığı önlemlerle başarıya ulaşamadılar. Hz. Muhammet bu arada Gatafan ve Feraze kabilelerine anlaşma önerdiyse de sonuç alamadı. Ancak daha sonra çeşitli etkenler nedeniyle mekkeli müşriklerin ordusunda çözülmeler meydana geldi. Hac mevsiminin yaklaşması üzerine Ebu Süfyan, askerlerini alıp Mekke'ye döndü. Öteki kabileler de dağıldılar. (→ Kayn.)

HENDERSON (Alexander), iskoçyalı diplomat (Creich, Fife, 1583'e doğr. - Edinburgh 1646). *National Covenant*'ın (1638) yazılmasında, kralla, sonra da İngiliz parlamentosu'yla yapılan görüşmelerde önemli bir rol oynadı. 1643'te İngiltere'ye presbiteryen mezhebini kabul ettirmeyi amaçlayan *The Solemn League*'in İngiltere parlamentosu'nca onaylanmasını sağladı.

HENDERSON (Thomas), iskoçyalı gökbilimci (Dundee 1798 - Edinburgh 1844). Ümit burnu gözlemevi'ne müdür oldu (1832), gezegenler ve yıldızlar üstüne 60 bin gözlem yayımladı. Bessel'den kısa bir süre sonra, Erboğa'nın alfa yıldızının paralaksını ölçtü (1839); bu ölçüme dayanarak aynı yıldızın Güneş'e olan uzaklığını yaklaşık üçte birlik yanılmayla hesapladı.

HENDERSON (Arthur), ingiliz siyaset adamı (Glasgow 1863 - Londra 1935). Aktif sendikacı idi, 1903'te İşçi partisi'nden milletvekili seçildi. Birinci Dünya savaşı sırasında hükümetin politikasını kuvvetle destekledi. 1915-1917 arasında kabinede yer aldı. MacDonald hükümetlerine içişleri (1924) ve dışişleri bakanı (1929-1931) olarak katıldı, ancak 1931'de işsizlere verilen ödeneklerin kısılması üzerine başbakanla arası açıldı. 1932-33'te Cenevre Silahsızlanma konferansı'na başkanlık etti. 1934 Nobel barış ödülü'nü kazandı.

HENDERSON (James Fletcher), caz piyanocusu, düzenlemecisi, bestecisi ve orkestra yöneticisi (Cuthbert, Georgia, 1898 - New York 1952). Önceleri yalnızca para kazanmak için müzik yapan bir orkestrayı yönetti. 1924'ten sonra, cazda "big band" (büyük topluluk) anlayışının öncüsü olarak kendini kabul ettirdi. Döneminin en iyi solocularını çevresinde topladı: Louis Armstrong, Joe Smith, Tommy Ladnier, Rex Stewart gibi trompetçiler; Don Redman, Coleman Hawkins, Benny Carter, Ben Webster gibi saksofoncular; Jimmy Harrison ve Dickie Wells gibi tromboncular. Orkestrası dağılınca, piyanocu olarak Benny Goodman'in topluluğuna girdi. Goodman için, 1935'ten sonra çok sayıda düzenleme hazırladı. Başlıca plakları: *The Stampede* (1926), *Fidgety Feet* (1927), *King Porter Stomp* (1928), *Henderson Stomp* (Benny Goodman ile, 1940).

Henderson kutusu, Musul okuluna bağlanan, pirinçten yapılıp gümüş kakmalarla süslenmiş, kapaklı, silindir biçiminde kutu (British Museum). Üzerinde Musul atabeki Lülü'nün adı ve el-Melik-el-Rahim sanı bulunduğundan XIII. yy.'ın ilk yarısına tarihlenir. Gövde âşık yolu ve iç içe T motiflerinden oluşan zemin üzerine, bitkisel ya da figürlü kompozisyonların yer aldığı dört dilimli madalyonlarla süslenmiş, aralara yedi daireli rozetler yerleştirilmiştir. Kapağı ise hayvan figürlerinden oluşan fırıldak motiflidir.

HENDESE a. (ar. *hendese*). *Esk.* **1.** Geometri. **—2.** *Handese-hane*, Tanzimat'tan biraz önce açılmış olan mühendis okulu. ‖ *Hendesehane-i bahri*, Denizcilik Okulu' nun ilk adı.

—Esk. mat. *Hendese-i halliye* ya da *hendese-i tahliliye*, ANALİTİK* GEOMETRİ' nin eşanlamlısı. ‖ *Hendese-i musattaha* ya da *hendese-i müsteviye*, düzlem geometri. ‖ *Hendese-i mücesseme*, uzay geometri. ‖ *Hendese-i resmiye* ya da *hendese-i tersimiye*, TASARI GEOMETRİ*'nin eşanlamlısı. ‖ *Hendesi-i terkimiye* ya da *hendese-i murakkama*, KOTLU* GEOMETRİ'nin eşanlamlısı.

HEHDESEHANE, topçu ve istihkâm okulu → MÜHENDİSHANE-İ BERRİ-İ HÜMAYUN.

Hendesehane, osmanlı ordusuna topçu ve istihkâm subayları yetiştirmek amacıyla kurulan askeri okul. Humbaracı Ahmet Paşa tarafından batılı ölçülere göre yeniden örgütlenmesine çalışılan Humbaracı ocağı'nın bünyesinde kuruldu (1734). Üsküdar, Toptaşı'nda gizlice faaliyet gösteren Hendesehane, bu tür yeniliklere karşı olan yeniçerilerin baskısıyla kapatıldı. Bu okul, sonra kurulan mühendishanelerin ilk örneğini oluşturdu .

Hendesehanei bahri, osmanlı donanmasına deniz subayı yetiştirmek amacıyla kurulan askeri okul. 1773'te, Baron de Tott*'un yardımıyla Haliç'te Tersane yakınında kuruldu. 1784'te *Mühendishanei* bahrii hümayun* adıyla yeniden düzenlendi.

Hendese-i mülkiye mektebi, Türkiye'de ilk sivil mühendislik okulu. İstanbul'da açıldı (1884). Osmanlılar döneminde daha önce deniz ve kara ordusuna mühendis, bahriye ve topçu subayı yetiştirmek amacıyla okullar açılmıştı. Hendese-i mülkiye mektebi, başlangıçta idadi (lise) sınıflarını da kapsamaktaydı. Öğretim süresi, üç yılı idadi, dört yılı yükseköğretim, yedi yıldı. Okuldan 1888'de ilk olarak 13 kişi mezun oldu. Daha sonra gerekli sayıda öğrenci yetişince idadi sınıfları kaldırılarak yalnız yükseköğretim sınıfları faaliyetlerini sürdürdü. 1909'da okulun adı *Mühendislik mektebi*'ne çevrildi.

HENDESELİ sıf. (ar. *hendese*'den). *Esk.* Geometri kurallarına uygun olarak yapılmış.

HENDESESİZ sıf. (ar. *hendese*'den). *Esk.* **1.** Geometri kurallarına uygun olmayan. **—2.** Biçimsiz.

HENDESİ, HENDESİYE sıf. (ar. *hendese* ve *i*'den *hendesi* dişl. *hendesiyye*). *Esk.* Geometri ile ilgili, geometrik.

—Süslem. sant. *Hendesi süsleme* → GEOMETRİK* BEZEME.

HENDESİYE → HENDESİ.

HENDON, Londra'nın kuzey-batı'sında konut semti (Barnet *borough*'u). Hendon havaalanı İkinci Dünya savaşı'nda önemli rol oynadı.

HENDRİK VAN MECKLENBURG-SCHWERİN (Schwerin 1876 - Lahey 1934), Hollanda prensi büyük dük Frederik Frans II'nin küçük oğlu. 1901'de Hollanda kraliçesi Wilhelmina ile evlendi, ondan doğan kızı, daha sonra kraliçe Juliana oldu.

Hendrik Verwoerd, Güney Afrika'da baraj; Orange ırmağı üstünde yapılmıştır.

HENDRİX (Jimi), amerikalı gitarcı ve şarkıcı (Seattle 1945 - Londra 1970). Babası zenci, annesi Cherokee kabilesindendi. Kendi kendine gitar çalmayı öğrendi. 1961'de B. B. King, İke ve Tina Turner, Little Richard gibi blues şarkıcılarına eşlik etmeye başladı. 1965'te Curtis Knight ile anlaştı. Ertesi yıl ilk grubunu kurdu. İngiltere'de, iki ingiliz müzikçiyle, basçı Noel Redding ve davulcu Mitch Mitchell ile bir üçlü oluşturarak üne ulaştı. "The Jimi Hendrix Experience" adlı albümü, önce Büyük Britanya'da, sonra ABD'de olağanüstü bir ilgiyle karşılandı. 1967'de Monterey festivali'nde büyük başarı kazandı. Ertesi yıl *Electric Ladyland*'i yayımladı. 1969'da grubunu dağıttı. Aynı yıl Woodstock, 1970'te de Wight adası festivallerinde büyük ilgi gördü. Elektrikli ses yükselticilerden ve ses birleştirme olanaklarından alabildiğine yararlandı; ama blues ruhuna her zaman bağlı kaldı; 1960'ların sonlarındaki gitarcıların en özgünü olarak kendini kabul ettirdi. En ünlü şarkıları; *Hey Joe, Up from the Skies, Red House, Angel.* Başlıca albümleri: *Are you experienced ?* (1967), *Axis: Bold as Love* (1967), *The Cry of Love* (ölümünden sonra, 1971).

Hene → HENNE.

HENGÂM a. (fars. *hengām*). *Esk.* Zaman, çağ, devir, mevsim: *Hengâm-ı herem* (ihtiyarlık zamanı). *Hengâm-ı remz* (savaş zamanı). *Hengâm-ı şita* (kış mevsimi).

HENGÂME a. (fars. *hengām*'dan *hengame*). Gürültü, patırtı, kavga: *Bu hengâmede hiçbir şey işitilmiyor.*

—*Esk. Hengâmegâh*, toplantı yeri, kavga zamanı. ‖ *Hengâme-gîr*, kavgacı, gürültücü; çığırtkan satıcı. ‖ *Hengâme-i azab*, üzüntü, sıkıntı, işkence zamanı.

HENGÂMİ a. (fars. *hengām* ve *-î*'den *hengāmî*). *Esk.* Yalnız bir mevsim yaşayan canlı.

HENGÂMİ, türk halk şairi (Rusçuk ? - Bursa 1873 ?). Uzun süre kahvecilik yaptı. Anadolu'nun çeşitli şehirlerini dolaştı. Bektaşi babalarından Niyazi Baba'ya mürit oldu. İstanbul'a geldi. Burada tanıştığı Beşiktaşlı Gedayi, Hengâmi'nin ön dört kıtalık karı-koca destanına nazire yazdı. Söylentiye göre düğünlerde, eğlenceler-

J.-P. Leloir



Jimi Hendrix (1970'te)

Lauros-Giraudon



Henri II, Fransa kralı
XVI. yy. fransız okuluna ait
bir tablodan ayrıntı
Crozatier müzesi, Le Puy-en-Velay

Lauros-Giraudon



Henri III
bir portreden ayrıntı
XVI. yy. fransız okulu
Tessé müzesi, Le Mans

Lauros-Giraudon



Henri IV
sanginle yapılmış desen
Condé müzesi, Chantilly

de saz çalar, türkü söylerdi. Şiirlerinde koşma, divan, semai, ayaklı semai, kalenderi, gazel gibi nazım türlerini kullandı. Şiirlerinden kimisi basıldı (S. N. Ergun, *XIX' uncu asır saz şairlerinden Hengâmi*, 1933).

HENGELO, Hollanda'da (Overijssel) kent, Almanya sınırı yakınında yer alır; 77 000 nüf. Tekstil sanayisi. Metalürji. Elektronik. Tuz üretimi (çevredeki yataklardan elde edilir).

HENGİST ya da **HENGEST** (öl. 488), V. yy. ortalarına doğru Kent'e yerleşen bir jüt ücretli asker çetesinin yarı efsanevi önderi. Kent kralları, onun soyundan geldiklerini ileri sürerlerdi.

HENG SAMRİN, kampuçyalı devlet adamı (Kompong Çam ili 1934). Kampuçya Birleşik ulusal kurtuluş cephesi başkanlığına atandı (aralık 1978). Vietnamlılar tarafından Phnom Penh'te kurulan (ocak 1979) Kampuçya Halk Cumhuriyeti'nin Devrim konseyi başkanı (devlet ve hükümet başkanı) oldu. Khmer devrimci halk partisi siyasi büro üyesi iken, Pen Sovan'ın görevden alınması üzerine, onun yerine parti genel sekreterliğine getirildi (aralık 1981). Vietnam ordusunun desteğiyle Kampuçya Demokratik koalisyon hükümeti kuvvetlerine karşı savaşı sürdürdü. İlk beş yıllık planı açıkladı (ekim 1985). Mart 1986'da üç muhalefet grubunun da katılmasıyla dörtlü koalisyon hükümetinde yer aldı. 1987'den sonra yerini Hun Sen'e bıraktı.

HENG SHAN → HING ŞAN.

HENGYANG → HINGYANG.

HENİE (Sonja), norveçli artistik patinaj şampiyonu (Oslo 1912 - öl. uçakta, Paris'le Oslo arasında, 1969). On dünya şampiyonluğu kazandı (1927-1936) ve 1928, 1932 ve 1936 yıllarında Olimpiyat birincisi oldu. 1936'da profesyonelliğe geçti ve sinema oyuncusu oldu.

HENİFRA, Batı Fas'ta kent, il merkezi, Um er-Rebia kıyısında, Meseta ile Orta Atlas causse'unun birleştiği yerde; 25 500 nüf. Zayan aşiretlerini denetim altında tutmak için yapılmış mahzen kalesi. — Yakınında çokmetalli (kurşun, çinko, gümüş) maden yatağı ve antimon yatağı. — *Henifra ili*, 11 115 km²; 363 000 nüf.

HENLE (Friedrich Gustav Jacob), alman anatomici (Fürth, Bavyera, 1809 - Göttingen 1885). Zürich'te anatomi ve fizyoloji profesörü oldu (1840), Heidelberg (1844) ve Göttingen anatomi enstitülerini yönetti, anatomi elkitapları yazdı.

Henle halkası. Dokubil. Nefronun, böbrek kabuğu içinde, yumakçık filtresiyle boşaltıcı kanal arasında bulunan, tüp biçimindeki bölümü. Henle halkası idrar oluşumunda çok önemlidir. Çıkan dalın hücreleri tüp içindeki sodyumu etkin olarak ara dokuya taşır (sodyum pompası), bu da inen kısımda suyun geri emilmesini (idrarın yoğunlaştırılması) sağlar.

HENLEİN (Peter), alman zanaatçı (Nürnberg 1480 - *ay. y.* 1542). Saatin ağırlıklarını bir yayla değiştirerek, bu aleti taşınabilir duruma getirdi. 1511'de ilk cep saatini yaptı.

HENLEİN (Konrad), alman siyaset adamı (Maffersdorf, Liberec yakınında, 1898 - Pilsen, bugün Plzeň, 1945). Südetler'de yaşayan Almanlar'ın yurtseverler cephesini kurdu (1933), 1935 seçimlerinde büyük bir başarı kazandı ve Bohemya'daki Südetler Almanları'nın Reich'a katılmasında önemli rol oynadı. Südetler gauleiter'i (1939) olarak, İkinci Dünya savaşı sırasında, Bohemya sivil komiserliğini yürüttü. Müttefikler'e tutsak düşünce intihar etti.

HENLEY (William Ernest), ingiliz yazar (Gloucester 1849 - Woking, Londra yakınlarında, 1903). Bir bacağı kesikti -Stevenson, *Define Adası*'nda Long John Silver'i yaratırken ondan esinlenmiştir-, şiirlerinde direnci (*İn Hospital*, 1875), toryleri ve Kipling'i büyüleyen enerjik bir milliyetçiliği övdü. *İnvictus* (1875) adlı şiirinde "Kaderimin efendisi, ruhumun kaptanıyım" diyordu. Ayrıca, Boerler savaşı üzerine yazılmış *For England's Sake* (1900) adlı yapıtı ve ilk ingilizce argo sözlüğünü yazdı (1904).

HENLEY-ON-THAMES, Büyük Britanya'da (Oxfordshire) kent, Chiltern Hills' in D.'sunda Thames kıyısında; 11 900 nüf. Çok güzel görünümlü eski kent. Kilisede Dumouriez'nin mezarı. Ünlü kayık yarışlarının başlangıç yeri.

Henne ya da **Hene,** Ağrı ve çevresinde oynanan halay türü bir halk oyunu. (Yalnız kadınlar, sadece erkekler tarafından ya da kadın erkek birlikte oynanır.)

HENNEBERG KONTLUĞU, Almanya'da eski kontluk; Hessen, Thüringen, Fulda ve Würzburg toprakları arasında. *Henneberg kontları*, 1310'da imparatorluk prensleri oldular. Henneberg sülalesi 1583'te sönünce, toprakları Saksonya -Meiningen düklerine, Saksonya seçici prenslerine, Hessen landgraflarına, bir bölümü de 1815'te Prusya'ya geçti.

Hennebert belirtisi (belçikalı kulak -burun-boğaz hastalıkları uzmanı Camille *Hennebert*'in [1867-1954] adından), doğuştan frengiye bağlı labirent iltihabını gösteren belirti. Dışkulak yolundaki hava basıncında beliren ani değişiklikler nedeniyle göz küresinin hareketlenmesi biçiminde ortaya çıkar.

HENNEBİQUE (François), fransız mühendis (Neuville-Saint-Vaast 1841 - Paris 1921). Courtrai'de müteahhit-mimar olarak işe başladı, 80'li yıllarda Brüksel'de kalıplanmış betonarme isketli, yangına dayanıklı bir inşaat sistemini denedi, 1892-93'te çember bilezikle bağlanmış yuvarlak demirlerden armatürler için ihtira beratları aldı. Bir yerel temsilciler ağı kurdu ve bunlara merkezi bir inceleme bürosunun güvencesini sağladı. 1896'da Paris'e taşınan bu büro, 1898'de Danton sokağında beton bir binaya yerleşti. Bir tür manifesto olan bu binaya çok geçmeden Bourg-la-Reine'deki Hennebique yıllası da katıldı. Hennebique, çevresine École centrale des arts et manufactures mezunu mühendisler topladı, 1897'den başlayarak yerel temsilcileri için kongreler düzenledi ve yayınını kırk yıl sürdürmüş olan *le Béton armé* adlı bir dergi yayımlamaya başladı. Hennebique'in bu yöntemleri ve bunların 1900 Yılı sergisi'nde elde ettiği başarı (1911 Roma sergisi için yapılan Risorgimento köprüsü bu başarıyı daha da pekiştirdi), tek parça betonarme inşaat çatkısının, ince betonarmeyi saf dışı etmesini ve Perret kardeşler gibi mimarların moral güvencesiyle yarım yüzyıl boyunca kendini kabul ettirmesini sağladı.

HENNEF, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Bonn'un kuzey-doğusunda, 28 300 nüf.

HENNEPİN (Antoine, din adı **Louis**), fransız misyoner ve kaşif (Ath 1640 - Utrecht 1705 ?). La Salle'in keşif gezisine katıldı (1679), sonra Mississippi nehrini yukarıya doğru izleyerek İssatis gölüne (günümüzde Leech Lake) kadar vardı. Avrupa'ya dönünce (1682), Hollanda'ya çekildi ve burada William III'ün hizmetine girdi. 1697-98'de, *Nouvelle Découverte d'un très grand pays situé dans l'Amérique entre le Nouveau-Mexique et la mer glaciale* (Amerika'da, Yeni Meksika ile Kuzey Buz denizi arasında çok büyük bir ülkenin yeni keşfi) adlı kitabını yayımladı.

HENNESSY (Christine), amerikalı kadın dansçı (Providence, Rhode İsland, 1936). Ballet russe de Monte-Carlo'nun okulu'nda Marie Swoboda'nın öğrencisi oldu. Bu toplulukta iki yıl dans etti, sonra Bremen operası'na girdi (1956). American Concert Ballet ile Almanya ve Avusturya'da sahneye çıktı. 1959'da American Festival Ballet'te solocu oldu. 1964-72 arasında Royal Winnipeg Ballet'de çalıştı. Klasik repertuvarın yanı sıra Brian Macdonald'ın yapıtlarının ilk ya da yeniden sahnelenişlerinde dans etti (*Aimez-vous Bach ?*, 1968, *The Shinning People of Leonard Cohen*, 1969, *Pas d'action* ve *Labyrinthe*, 1970). 1969'da *l'Extase de Rita Joe* adlı baleyi (Nobert Vesak'ın) yorumladı.

HENNİNG (Walter Bruno), iranlı yazıtbilimci ve filolog (Ragnit 1908 - Berkeley, ABD, 1967). Londra (1948-1961) ve Berkeley üniversitelerinde (1961-1967) profesörlük yaptı, sasani yazıtbilimi, Turfan metinleri, avesta dili, sogdca, baktria dili ya da eski İran'ın dönemleriyle ilgilenenler için önemli bir dil olan harizmce üzerine çalışmalar yayımladı. Henning, aramcayla, klasik İran edebiyatı ve Zerdüşt'le de ilgilendi.

HENNİQUE (Léon), fransız yazar (la Basse-Terre, Guadeloupe, 1851 - Paris 1935). Yeni doğmakta olan natüralizm akımının çekiciliğine kapılarak Zola grubuna katıldı ve *Soirées de Médan*'da (1880) *l'Affaire du grand sept* adlı yapıtını yayımladı. Goncourt'ların dostuydu -Goncourt akademisi'nin ilk üyeleri arasında yer aldı-, Théâtre-Libre'i kurma girişimine katıldı. 1881'de Huysmans ile birlikte bir pantomim *(Pierrot sceptique)* yazdı, ancak pek başarılı olamadı; sonra günlük yaşamdan kesitleri konu alan öykü ve romanlar yazdı (*Benjamin Rozes*, 1882; *Minnie Brandon*, 1899). *Un caractère* (1889) ile fantastiğe ve gizlibilimciliğe yöneldi, ama bunu da fazla sürdürmedi. Ayrıca, birtakım komediler (*l'Empereur d'Assoney* 1879; *l'Argent d'autrui*, 1893) ve dramlar (*la Mort du duc d'Enghien*, 1888) yazdı.

Henoch purpurası → PURPURA.

HENOPHİDİA a. (yun. *henos*, eski, yaşlı ve *ophis*, yılan'dan). Zehir çengelsiz, bedeninde leğen kemiği kalıntıları bulunan ilkel yılan alttakımı. (*Aniliidae, Uropeltidae, Xenopeltidae Acrochordidae* ve boagiller familyaları bu alttakımda yer alır.)

HENOTEİZM a. (fr. *hénothéisme;* yun. *hen*, yansız, *heis*, bir ve fr. *théisme*, tanrıcılık sözcüklerinden). Din tar. XIX. yy.'dan beri ulusal ve göreli bir tektanrıcılığı adlandırmak için kullanılan terim. (Birçok eski halk kendi klanlarının, kendi uluslarının tanrısı olan yüce bir tanrıya tapmış, ancak bu yüzden öteki halklardaki öteki tanrıların varlığını yadsımamış ve kendi ulusal tanrılarını evrensel ve tek bir tanrı durumuna getirmemişlerdi.)

DOĞU LATİN İMPARATORLUĞU

HENRİ DE FLANDRE ET HAİNAUT (Valenciennes 1174 - Selanik 1216), ikinci doğu latin imparatoru (1206-1216). Doğu latin imparatoru olarak taç giyen ağabeyi Baudouin IX ile birlikte 4. haçlı seferi'ne katıldı; Baudouin'in, bulgar çarı Kaloyan'a tutsak düşmesi üzerine, kral naibi olarak kardeşinin yerine geçti. Ağabeyinin ölüm haberi gelince taç giydi (20 ağustos 1206), kısa bir süre sonra da Bulgarlar'a karşı saldırıya geçti (Selanik [1207] ve Philippopolis (Filibe) zaferleri [1208]); Epeiros Bizanslılarına (Mikhael I Angelos'un boyun eğmesi [1207]) ve Nikaia Bizanslıları'yla imparatorları Theodoros I Laskaris'e saldırdı (Luparkos ya da Rhyndakos muharebesi [ekim 1211] ve bunun sonunda imzalanan Nymphaion antlaşması [1214]). Papanın uzlaşmaz elçisi Pelagius'a karşı çıkarak imparatorluk içinde, dinsel bir hoşgörü politikası izledi, din adamlarının yunan ayin usulünü uygulamalarına izin verdi.

FRANSA

HENRİ I (1008'e doğr. - Vitry-aux-Loges, Orléans yakınlarında, 1060), Fransa kralı

(1031-1060) Sofu Robert II'nin oğlu. Tahta çıkarken, Bourgogne düklüğünü kardeşi Robert'e bırakmak zorunda kaldı (1032). 1043'e kadar güçlü Blois -Champagne ailesine karşı mücadele etmesi gerekti. Geleceğin Fatih William'ın vasisiydi, onu baronlarına karşı destekledi, sonra onunla bozuştu, ancak Anjou kontu Geoffroi Martel'le ittifak kurmasına karşın yenildi (Mortemer, 1054; Varaville, 1058). İkinci evliliğini Kiev büyük prensi Yaroslav I'in kızı Anna ile yaptı, ondan, biri geleceğin Phillippe I'i olmak üzere, üç oğlu dünyaya geldi.

HENRİ II (Saint-Germain-en-Laye, 1519 - Paris 1559), Fransa kralı (1547-1559). Kral François I ile kraliçe Claude de France'ın ikinci oğlu. Babası tarafından İtalya ile olan bağların güçlenmesi açısından Catherine de Médicis ile evlendirildi (1533). Ağabeyi François ölünce (1536), veliaht ilan edildi. 1547'de tahta çıktı. Krallığı dönemince çeşitli hiziplerin etkisi altında kaldı. Karısı Catherine de Médicis, gözdesi Diane de Poitiers, Guise dükü, Coligny ailesi, Montmorency connétable'ı dönem dönem kendisini yönlendirmeyi başardıysalar da esas olarak babası François I'in politikasını devam ettiren, tutumluluk yanlısı, içine kapanık, siyasi becerisi çok yüksek düzeyde olmayan bir kral olarak tanındı. İngiltere'ye savaş açarak Boulogne'u geri aldı (1550), daha sonra protestan alman prensleri ve osmanlı sultanı Kanuni Süleyman'la ittifak yaparak Karl V'in Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'na savaş açtı. Toul, Verdun ve Metz'i aldı (1552). Papa Paulus IV'e yardım etmek için yolladığı ordu 1556'da Napoli krallığı'nı ele geçirmesine rağmen 1557'de İspanyollar'a karşı bozguna uğradı. Ancak aynı ordular bir yıl sonra Calais'yi alarak (1558) kralın Cateau-Cambrésis barışı'nı (1559) gerçekleştirmesini sağladılar. Ülke içinde güçlü bir merkezi iktidarın devamını ve pekişmesini sağladı, protestanlara karşı şiddet ve baskı politikasını devam ettirdi. Bir turnuvada kaza sonucu yaralanarak öldü (1559), ölümü merkezi gücün zayıflamasına ve din savaşlarına yol açtı.

HENRİ III (Fontainebleau 1551-Saint -Cloud 1589), Polonya (1573-74), daha sonra Fransa kralı (1574-1589), Henri II ile Catherine de Médicis'nin üçüncü oğlu, Valois hanedanının son hükümdarı. Anjou dükü olarak Fransa orduları komutan yardımcılığına getirildi. Protestanlara karşı Jarnac Moncontour (1569) zaferlerini kazandı. 1572'de düzenlenen Saint -Barthélémy gecesi protestan katliamını onun örgütlediği söylenir. Polonya tahtına çıktıysa da (1573) başarısız oldu ve ağabeyi Charles IX'un ölümü üzerine Fransa'ya dönerek taç giydi (1574). Akıllı ve ileri görüşlü bir hükümdardı, ancak ahlaki zaafları ve kararsızlığı onu çoğu zaman kesin tavırlar almaktan alıkoydu. Navarralı Henri'nin öncülük ettiği calvinciler ile Guise dükünün başını çektiği katolikler arasındaki büyük çekişme, Henri III'ün krallık otoritesini kurmasını engelledi. Erkek kardeşi Anjou dükü François'nın ölümü üzerine (1584) kendinden sonra tahta geçme sırası gelen Navarralı Henri'nin protestan olması, katoliklerin büyük tepkisine yol açtı. Katolikler, İspanya kralının da desteğiyle Henri III'ün amcası Bourbon kardinalini veliaht ilan etmek için krala baskı yaptılar. Ancak krallık ordularının Coutras'da yenilmesi üzerine Henri III, Guise dükü tarafından Paris'i terk etmek zorunda bırakıldı (1588). Bunun üzerine Guise dükü ve onun kardeşi Lorraine kardinalini öldürten kral bir iç savaşa yol açtı. Navarra kralı Henri ile ittifak ederek Paris'i kuşattığı sırada (haziran 1589) dominiken rahibi Jacques Clément tarafından hançerlenerek öldürüldü. Ölmeden önce Navarralı Henri'yi yasal ardılı ilan etti.

HENRİ IV (Pau 1553 - Paris 1610), Navarra kralı (Enrique III) [1572-1610] ve Fransa kralı (1589-1610). Antoine de Bourbon ile Juana III de Albret'in ikinci oğlu. 1569'da calvincilerin başına geçti. Annesi öldüğünde Navarra kralı oldu (1572), Henri II ile Catherine de Médicis'nin kızı Marguerite de Valois ile evlendi, ancak evlenmesinden hemen sonra Saint-Barthélémy katliamından (24 ağustos, 1572) canını güçlükle kurtararak Paris'te yarı tutsak bir yaşam sürdürdü, zorla katolikliği kabullendi. 1576'da Paris'ten kaçarak yeniden calvinciliği benimsedi. Fransa kralı Henri III' ün kardeşi Anjou dükü ölünce (1584) Fransa tahtının vârisi oldu. Katolik prenslerin kurduğu Birlik buna engel olmak için amcası Bourbon kardinalini tahta aday gösterdi. İspanya kralı ve Papa Sixtus V'in katolikleri desteklemesine rağmen Henri IV Coutras'da büyük bir zafer kazandı (1587). Fransa kralı, ölmeden önce kendisini vâris ilan etti (1589). Henri IV'ün krallığa egemen olması kolay olmadı. Çok büyük çoğunluğu katolik olan Fransızlar bu protestan kralı tanımadılar, yalnızca beş kent egemenliğini kabul etti. Henri IV, İspanyollar'a komuta eden Mayenne dükünü Arques (1589) ve İvry'de (1590) bozguna uğrattı, ama Paris'i alamadı. 1593'te gerçekçi davranıp katolikliği kabul ederek Chartres'da taç giydi. Papa Clemens VIII'in kendisini bağışlaması (1595) otoritesinin pekişmesini sağladı. İspanyollar fransız topraklarından çekilerek Vervins barışı'nı (1598) imzaladılar. Katolik Birlik yandaşları da zamanla yatıştılar. Henri IV ilan ettiği Nantes fermanıyla (13 nisan 1598) protestanlara inanç özgürlüğü tanıdı ve belirli bir hoşgörünün yerleşmesi için çaba gösterdi. Krallık kurumlarına dokunmamasına rağmen merkeziyetçi bir siyaset izledi. Din savaşlarıyla yorgun düşmüş krallığa on iki yıl süren bir iç barış dönemi getirerek halkın desteğini sağladı; sanayi, özellikle silah, dokuma ve ipekli dokuma dalları gelişti, tarımda doğrudan vergileri hafifletti, ancak krallık bütçesini dengelemek için dolaylı vergileri artırmak zorunda kaldı. Yollar ve kanallar açılarak ya da yeniden düzenlenerek iç ticaretin büyük bir gelişme göstermesi sağlandı. Kanada'ya yönelik sömürgeci girişimler sonucunda 1608'de Québec'i kurdu. Kral, Savoia dükü ile kısa süren bir savaş sonucu doğu sınırlarını güçlendirdi. İç politikada mutlakıyetçi bir hükümdar gibi davranmakla birlikte Sully ve Laffemas gibi değerli danışmanlarla çalışmaya önem verdi. Hükümdarlığı sırasında iktisadi durum düzeldi, kentler büyük bir bolluk ve gelişme sürecine girdi, ama köylü kesimi kalıcı önlemler alınmadığından yoksulluktan kurtulamadı. Monarşi egemenliği artırılarak derebeylik kurumları güçsüzleştirildi. Henri IV mimarlık alanında da dönemini etkiledi, sanatçıları korudu. Habsburg hanedanına karşı savaşa hazırlandığı bir dönemde fanatik bir katolik olan Ravaillac tarafından hançerlenerek öldürüldü (1610).

HENRİ V → CHAMBORD kontu.

KIBRIS

HENRİ I LUSİGNANLI (Lefkoşa 1217 - *ay. y.* 1253), Kıbrıs kralı (1218-1253). Hugues I'in oğlu ve vârisiydi, Saint Louis'nin haçlı seferine yardımcı oldu, onunla birlikte Mısır'a geçti (1249).

HENRİ II LUSİGNANLI (1271-Strovils 1324), Kıbrıs (1285-1324) ve Kudüs kralı (1285-1324). Lusignanlı Hugues III'ün oğlu. 1285'te kardeşi Jean I'in yerine geçti, Kudüs kralı olarak Tir'de taç giydi ve 1286'da Akkâ'da krallığı tanındı, güçsüz ve zekâca geri bir kişiydi, Mısır'daki Memluklar'ın Kutsal Topraklar'ı ele geçirmelerine ses çıkarmadı (1291).

HENRİ Gentil, Ortaçağ filozof ve tanrıbilimcisi (Gent 1217 ? - Tournai 1293). Bir platoncu olarak, aziz Thomas'ı kınayanlara katıldı (1277), Duns Scotus'a daha da ağır bir eleştiri yöneltti. Felsefesinin temel kavramı olan mutlak öz kavramını İbni Sina'dan aldı. Mutlak özde insanın benimsemek zorunda kaldığı bir nesnellik vardı; ayrıca mutlak özler, Platon'un ideası gibi Tanrı'ya dayanıyorlardı. Bilgi görüşü de duyu verileri karşısında idea yararına sistemli bir güvensizlik duymasına yol açtı. *Quotlibeta* adlı bir kitap (1518'de yayımlandı) ile yarım kalan ve ölümünden sonra 1520'de yayımlanan bir *Summa theologica* yazdı. Gent'te, Tournai'de ve Paris'te ders veren düşünürler arasında önemli bir yeri vardı.

HENRİ (Robert), amerikalı ressam (Cincinnati, Ohio, 1865 - New York 1929). Öğreniminin bir bölümünü Avrupa'da yaptı; Velázquez, Hals ve Manet gibi ressamların katkılarını benimsedi. Sekizler grubu'nun ("Ash Can School") önde gelen üyesi oldu. Öğretim görevlisi ve kuramcı olarak da etkinlik gösterdi.

Henri IV *(Enrico IV)*, Pirandello'nun dramı (1922). Bir travma sonucunda kendisini Almanya kralı Heinrich IV ile özdeşleştiren kahramanı, aklı başına geldiğinde, zamanın iğrençliğinden kaçmak amacıyla bu saplantıyı ölene kadar sürdürmeye karar verir.

HENRİCİA a. (öz. a. *Henri*'den). Çeşitli denizlerde rastlanan denizyıldızı cinsi. (Atlas okyanusu kıyılarında bulunan *Henricia sanguinolenta* genellikle çok güzel kırmızı renktedir. *Echinasteridae* familyası.)

HENRİETTA ANNE OF ENGLAND → HENRİETTE D'ANGLETERRE.

HENRİETTA MARİA, İngiltere kraliçesi (Paris 1609 - Colombes 1669). Henri IV ile Marie de Médicis'nin küçük kızı. 1625'te İngiltere kralı Charles I ile evlendi. Önceleri siyasi yaşamdan uzak kaldı, iç savaş sırasında bütün gücüyle kocasına dışarıdan yardım sağlamaya çalıştı, ama pek başarılı olamadı. Beceriksiz, kararsız ve koyu katolikti, cesaretine ve iyi niyetine karşın, kralın davasına yarardan çok, zarar verdi.

HENRİETTE D'ANGLETERRE, Orléans düşesi (Exeter 1644-Saint-Cloud 1670). İngiltere kralı Charles I ile Henrietta Maria'nın kızıydı. 1661'de Louis XIV'ün kardeşi olan Orléans dükü Philippe I'le evlendi. 1670'te Dover antlaşması'nın sonuçlanmasını hızlandırmak üzere, kral tarafından İngiltere'ye, kardeşi Charles II' nin yanına gönderildi (1670). Cenaze konuşmasını Bossuet yaptı.

HENRİOT (Émile), fransız yazar ve edebiyat eleştirmeni (Paris 1889 - *ay. y.* 1961). Birçok roman (*Aricie Brun ou les Vertus bourgeoises,* 1924), anı (*Au bord du temps,* 1958) ve çoğu *Courrier littéraire* (1922-1959) başlıklı bir kitap dizisinde toplanmış olan önemli tarih ve eleştiri çalışmaları yayımladı. *Le Monde* gazetesinin edebiyat eleştirmenliğini yaptı. (Fr. akad., 1945.)

PORTEKİZ

HENRİQUE Bourgognelu (Dijon 1057'ye doğr. - Astorga 1112'ye doğr.), Portekiz kontu (1097-1112'ye doğr.), Bourgogne dükü Robert I'in torunu. İspanya'da Mağribliler'i yendikten sonra, Castilla ve León kralı Alfonso VI'nın evlilikdışı kızı Teresa ile evlenerek, Tajo ve Minho arasındaki Portekiz kontluğunu elde etti. Alfonso VI ölünce (1190) bağımsızlığını ilan ederek Portekiz'in doğmasına neden oldu.

HENRİQUE Gemici, portekizli prens (Porto 1394 - Sagres 1460). Kral João I'in oğlu. Septe'nin alınışı sırasında (1415), müslümanlara karşı verilen savaşlarda başarı kazandı. Yaşamını, dinsel, iktisadi ve bilimsel kaygılarla bir tür kişisel haçlı seferine dönüştürerek, müslümanlığın etkisini azaltmaya, Hindistan'a ya da rahip Johannes'in efsanevi krallığına ulaşabilmek için müslümanların elinde bulunan yollar

Giraudon



Henriette d'Angleterre
Pierre Mignard'ın yapıtından (ayrıntı)
Condé müzesi, Chantilly

Lauros-Giraudon



Henrietta Maria
İngiltere kraliçesi
ressamı bilinmeyen bir tablodan ayrıntı
XVII. yy.
Güzel sanatlar müzesi, Troyes



Giraudon

Gemici Henrique'nin olduğu sanılan portre Nuno Gonçalves'in *São Vicente çokkanatlısı*'nın bir panosundan ayrıntı *Eski sanat müzesi, Lizbon*

Lauros-Giraudon



İngiltere kralı Henry II'nin mührü *Ulusal arşivler, Paris*

B.N., Paris



Henry III İngiltere kralı *Livre des faits de Monseigneur saint Louis* (Monseigneur saint Louis'nin işleri) [XV. yy.] adlı kitabın bir minyatüründen ayrıntı *Bibliothèque nationale, Paris*

dışında geçitler aramaya adadı. Bu amaçla, São Vicente burnu yakınındaki Sagres'ye, küçük bir koyun tepesine yerleşti. Keşif gemileri burada yapıldı. Çevresine, kozmograf, kartograf ve gemi mühendisleri topladı; İsa mezhebinden mali destek sağladı.

İlk kez 1418'de ulaşılan Madeira'nın yeniden keşfinden sonra, karavelaların geliştirilmesi yeni denizcilik anlayışı için çok önemli bir aşama oldu ve "büyük keşifler"in yapılmasına olanak verdi. Karavelalarla, Ortaçağ efsanelerinin kaynayan sular ve korkunç canavarla dolu olduğunu ileri sürdüğü Batı Afrika kıyılarına iniş başladı. 1434'te Bojador burnu, 1441'de Beyaz burun aşıldı. O bölgelerde tutsak edilmiş bir göçebe, prense, Sahra, Zenci Afrika'nın iç kısımları, bölgedeki altın ticareti hakkında önemli bilgiler verdi. Daha sonraki yıllarda ortaya çıkan köle ticareti Henrique'in girişimine altın ticaretinden daha yararlı oldu ve 1454'te papa tarafından onaylandı. 1445'te Dinis Dias, Senegal nehrinin halicine girdi: kurak kıyıların ardından devasa baobap ağaçlarıyla kaplı yemyeşil bir dünyayla karşılaştı. Portekizli gemiciler yavaş yavaş, özellikle 1456'da Gambiya'ya ulaşan Ca'da Mósto'nun yolculuğundan sonra Afrika kıyısının kuzey-batı istikametine uzandığının farkına vardılar. 1460'ta prens öldüğü zaman son amaç iyice belirlenmişti ve yakın görünüyordu: sözkonusu olan Hindistan'a ulaşacak yeni bir yol açmaktı. Gerçekte, Bartolomeu Dias'ın Afrika güney ucunu aşması (1487) için daha 28 yıl beklemek gerekecekti.

HENRİQUE Kardinal (Lizbon 1512 - Almeirim 1580), Portekiz kralı (1578-1580), Büyük Manuel'in oğlu. Braga, ardından Evora başpiskoposluğu ve engizisyonculuk yaptı; biri yeğeni Sebastiao adına naip olarak (1526-1568), öbürü yeğeninin Alcaçar-Quivir'de ortadan yok olması üzerine kral olarak (1578), iki kez siyasal bir rol oynamak durumunda kaldı. Ölümünden sonra Portekiz tacı İspanya kralı Felipe II'ye geçti.

HENRY a. (öz. a. J. *Henry*'den). Ölçbil. SI'de elektrik indüktansı birimi (simgesi H); elektrik akımı düzenli olarak saniyede 1 amper kadar değiştiğinde 1 voltluk bir elektromotor kuvvet oluşturan kapalı bir devrenin elektrik indüktansına eşdeğerdir.

İNGİLTERE VE BÜYÜK BRİTANYA

HENRY I of England (Selby, Yorkshire, 1069 - Lyons-la-Forêt 1135), İngiltere kralı (1100-1135) ve Normandiya dükü (1106-1135). Fatih William I'in dördüncü oğlu. Meulan kontu Robert ve Salisburyli Roger'ın yardımıyla önemli yasal düzenlemelere girişti; monarşiyle Kilise arasında anlaşmazlıklara yol açan atamalar konusunu uzlaşmaya bağladı (1107). İngiliz fiefleriyle norman fieflerini ayırarak, derebeyler arasında savaş tehlikesini ortadan kaldırdı. Normandiya'yı ele geçirerek, kardeşi Robert Curthose'un entrikalarına son verdi (Tinchebray zaferi, 1106), ardından Blois kontluğunu etkisi altına alarak (Bremule zaferi, 1119) ve Kutsal İmparatorluk' la ittifak yaparak fransız tehdidini önledi. Anjou hanedanından gelebilecek tehlikeyi ise, aileler arası evlenmelerle önlemeye çalıştı: tek oğlu William'ı Anjou kontu Foulques V'in kızıyla evlendirdi; William'ın, *White Ship* deniz kazasında ölümünden sonra da (1120), kızı, imparatoriçe Matilda'yı Foulques V'in oğlu ve vârisi olan Anjou'lu Geoffroi ile evlendirdi; ancak yeğeni Stephen*'ın iktidarı zorla ele geçirmesine engel olamadı.

HENRY II (Le Mans 1133 - Chinon 1189), Geoffroi V Plantagenet ile Matilda'nın oğlu, Normandiya dükü (1150-1189), Anjou kontu (1151-1189) ve Aquitania dükü (1152-1189) [Alienor ile evliliği dolayısıyla], İngiltere kralı (1154-1189) [Stephen'ın ölümüyle]. Kral olduktan kısa bir süre sonra düzeni ve krallık otoritesini sağladı; kral Stephen zamanında kaybedilen kaleleri yeniden ele geçirdi. Dar feodal sınırların ötesine geçerek, İskoçya'dan Pireneler'e uzanan ve kilit noktasını Anjou düklüğünün oluşturduğu gerçek bir "imparatorluk"un geniş toprakları arasında bütünlük sağlamaya çalıştı. Aydınlar ve özellikle kilise hukuku ve Roma hukuku konularında bilgili kilise adamları arasından değerli yardımcılar seçmesini bildi (başyargıç Lucéli Richard, Normandiya'da hazine bakanı İlchesterli Richard, vb.), bunları il il dolaştırarak yeteneklerinden daha iyi yararlandı. Böylece, *Curia* regis'*ten başlayarak, merkezi bir yönetimin taslağı oluştu; feodal adaletin keyfiliğini sistemli bir biçimde yasa kurallarına dönüştüren kurultaylar aracılığıyla yoğun bir yasama eylemine girişti. Normandiya hanedanının geleneklerine yeniden sahip çıkan bu reformlar, baronların ve Kilise'nin ayrıcalıklarıyla çelişiyordu. Kral, İngiltere'de olduğu gibi Fransa'da da her an feodallerin muhalefetini engellemek zorundaydı (Fransa'da, yönetimini kraliçe Alienor'a bıraktığı Aquitania özellikle kaynaşma içindeydi). Bir zamanlar en iyi dostu olan Canterbury başpiskoposu Thomas Becket, Clarendon yasalarını (1164) onaylamayı reddedince onunla dramatik bir anlaşmazlık pahasına da olsa Kilise'yi denetimi altına aldı; başpiskopos, kilisesinde Henry II'nin adamlarınca öldürüldü (1170), ne var ki, kral sonradan halk önünde günah çıkarmak zorunda bırakıldı. Kral, orta sınıflardan destek aldı. Rouenlılar'a tanıdığı ünlü bağışıklık bildirgesinden başka kentlerin de yararlanmasını sağladı. "İmparatorluk"una değer kazandırmaya çalıştı ve Val de Loire'ı koruyan ilk setleri yaptırdı.

Dışarda "İmparatorluk"unun toprak bütünlüğünü güçlendirmeyi amaçlayan kral, 1166'da üçüncü oğlu Geoffroi adına Bretagne'a elkoydu. 1170'te İrlanda'yı ele geçirmeye çalıştı. Ayrıca, kurnazca armağanlarla walesli şeflerin tarafsızlığını sağladı ve İskoçya kralı Aslan William'ı, metbuluğunu kabul etmek zorunda bıraktı. 1173'te, Toulouse kontu da aynı durumla karşı karşıya kaldı. İmparatorluk, Sicilya ve Savoia ile bir uzlaşma politikası izledi. En çetin güçlükleri oğullarının başkaldırması üzerine yaşadı, önceleri bu isyanların üstesinden kolayca gelebiliyordu; örneğin 1173'te, müttefikleri İskoçya kralının uğradığı yenilgiden sonra Henry ile Richard'ı Avrupa'daki fieflerine çekilmek zorunda bıraktı; ama, sonradan Philippe Auguste, başkaldıran prensleri (1183'te Henry, 1186'da Geoffroi, 1188'de Richard ve 1189'da Yurtsuz John) destekledi.

HENRY Genç (1155-1183), İngiltere kralı Henry II'nin ikinci oğlu. Büyük kardeşi William'ın ölümü üzerine İngiltere tahtının yasal vârisi oldu. Louis VII'nin kızı Fransalı Margaret ile evlendi ve çeyiz olarak Vexin'i aldı. Babası, veraseti sağlama bağlamak için, York başpiskopusu eliyle ona taç giydirtti (1170). Bu olay, kralla Thomas Becket arasındaki anlaşmazlığı doruğuna çıkardı. Babasının sıkı vesayeti altında yaşayan Henry, Louis VII'nin yardımıyla, 1173'te başkaldırdı. Kardeşi Richard'ı kıskanarak 1182'de onunla savaşa tutuştu, böylece babasına karşı yeni bir isyana sürüklendi. Çatışma ancak ölümüyle son buldu.

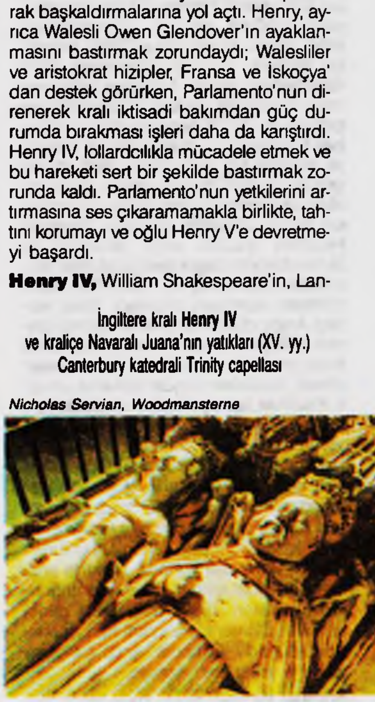
HENRY III (Winchester 1207 - Westminster 1272), İngiltere kralı (1216-1272) ve Aquitania dükü, Yurtsuz John'un büyük oğlu. Başlangıçta naip William Pembroke'un koruması altında olan genç kral, sonunda halkının çoğunluğu tarafından benimsendi ve 1217'de fransız kral adayı Louis'yi safdışı bıraktı. Henry, kolayca etki altında kalıyordu, bu yüzden otorite kuramadı, baronların, yargı yetkisine sahip Hubert de Burgh'u çekilmeye zorlamalarına seyirci kaldı (1212) ve yönetimi krallık görevlilerinin eline bıraktı. Sarayında, önceleri Poitoulular, sonra Savoialılar, Eleanor of Provence ile evliliğinin (1236) ardından da Provencelılar egemen oldular. Roma'ya karşı fazla yumuşak başlı bir politika izleyen Henry III'ün Avrupa politikası büyük harcamalara neden oldu (Alexander IV'ün zoruyla Sicilya'da, Manfredi'ye karşı girişilen ingiliz seferi) ve ülkenin itibarını sarstı. Kral 1242'de Fransa'ya savaş açtı ve Poitou, Saintonge ve Auvergne'i kaybetti; Poitou'nun kıyı kesimini ise ancak, yeniden metbusu olduğu Louis XI'in (Paris antlaşması, 1259) ılımlılığı sayesinde elde tutabildi. Krallığın güçsüz düşmesi ve uğradığı yenilgiler baronların 1258'de, Simon de Monfort'un önderliğinde ayaklanmalarına yol açtı; bunlar krala bir reform planını ve 15 kişilik sürekli bir konsey *(Oxford hükümleri)* kurulmasını kabul ettirdiler, kral da buna karşılık Saint Louis'nin arabuluculuğunu istedi. Louis, baronların tutumunu kınayarak Hükümler'i yasadışı ilan etti. Bir süre sonra muhalefet rakip gruplara bölündü. Henry III, durumu kendi çıkarı için kullanmaya çalıştıysa da, 1261'de yeniden başkaldıran Simon de Monfort tarafından Lewes'de yenilgiye uğratıldı (mayıs 1264). Monfort ülkeyi tam bir diktatör gibi yönetmeye başladı. Ancak, kısa bir süre sonra kral uğradığı yenilginin acısını çıkardı. Ağustos 1265'te Montfort Evesham'da yenildi ve öldürüldü.

HENRY IV (Bolingbroke, Lincolnshire, 1366 - Westminster 1413), Lancaster dükü, sonra İngiltere kralı (1399-1413), John of Gaunt ile Lancaster sülalesinden Blanche'ın oğlu. Norfolk düküyle bir anlaşmazlık sonucu ekim 1398'de sürgün edildi; babası, güçlü John of Gaunt'un ölümünden sonra ömür boyu sürgüne çarptırıldı ve mallarına elkondu: kral Richard II'nin ona karşı zor kullanması gerçekte bütün soyluların mallarına yönelik bir tehdit anlamı taşıyordu. Bu nedenle Henry, taht üzerinde hiçbir iddiası olmamasına rağmen, temmuz 1399'da Kuzey'de karaya ayak bastığında, soyluların büyük bölümünden destek gördü. Kral Richard'ın kolayca yenilgiye uğraması ve o yılın eylülünde tutuklanması üzerine Henry yönetime el koydu; ancak bu davranışı, yandaşlarının büyük bölümünün, özellikle Percyler'in ona karşı çıkmalarına ve durumdan hoşnut kalmayanların, henüz küçük bir çocuk olan yasal vâris Edmund Mortimer'ın çevresinde toplanarak başkaldırmalarına yol açtı. Henry, ayrıca Walesli Owen Glendover'ın ayaklanmasını bastırmak zorundaydı; Walesliler ve aristokrat hizipler, Fransa ve İskoçya'dan destek görürken, Parlamento'nun direnerek kralı iktisadi bakımdan güç durumda bırakması işleri daha da karıştırdı. Henry IV, lollardcılıkla mücadele etmek ve bu hareketi sert bir şekilde bastırmak zorunda kaldı. Parlamento'nun yetkilerini artırmasına ses çıkaramamakla birlikte, tahtını korumayı ve oğlu Henry V'e devretmeyi başardı.

Henry IV, William Shakespeare'in, Lan-

İngiltere kralı Henry IV ve kraliçe Navaralı Juana'nın yatıkları (XV. yy.) Canterbury katedrali Trinity capellası

Nicholas Servian, Woodmansterne



casterler'in iktidara gelişini konu alan iki bölümlük tarihsel oyunu (1597-98). Tarihsel traji-komedinin altında, ahlak dersi içeren eski tiyatro oyunlarından kalma bir yapı sezilir: onuru simgeleyen Hotspur (Yakan Mahmuz), iktidara göz dikmiştir. Falstaff, Mistress Quickly'nin meyhanesinde saltanat sürmektedir. Prens Hal (geleceğin Henry V'i), kral saygınlığını kazanabilmek için, aynı zamanda içki arkadaşı olan rakibini ortadan silmek zorundadır.

HENRY V (Monmouth 1387 - Vincennes 1422), İngiltere kralı (1413-1422), Henry IV'ün oğlu. İngiltere'ye karşı ayaklanan Wales'de barışı sağlayarak, komutan ve siyasetçi olarak kendini kabul ettirdi. Enerjik bir hükümdardı; saltanatının başından itibaren karşıt hizipleri uzlaştırmak için çaba gösterdi ve komplo girişimlerini sert biçimde bastırdı. Sofuluğundan ötürü onu destekleyen Kilise'nin (lollardlara karşı mücadele etti) ve Fransa'ya karşı savaşın yeniden başlatılmasını isteyen gentry'nin yardımıyla bir ordu kurdu ve Armagnaclar ile Bourgognelular'ın çatışmasından yararlanarak ağustos 1415'te Yukarı Normandiya'ya çıktı. Harfleur'ü aldı ve ekimde Azincourt savaşı'nı kazandı. Askeri başarılarını 1416-1419 arasında da sürdüren Henry V, 1420'de imzalanan Troyes antlaşması'ndan sonra, Fransa kralı Charles VI'nın kızı Catherine ile evlenmeyi başardı ve verasetin bu evlilikten doğacak erkek çocuğa bırakılacağına dair söz aldı. Böylece oğlunun vâris olacağı ikili bir monarşi kurduğuna inanıyordu. Ne var ki, 1421-22'deki zorlu sefer fransız direnişinin gücünü ortaya çıkardı. Bu arada hastalığının ilerlediğini gören Henry, Fransa naipliğini Bedford'a bıraktı ve ne pahasına olursa olsun Normandiya'nın elde tutulmasını ve Bourgogne ile ittifakın sürdürülmesini tavsiye etti.

Henry V, William Shakespeare'in yurtseverlik temasını işleyen oyunu (1598-99). Kral olan prens, zihinlere ve duygulara olduğu gibi ülkenin çeşitli bölgelerine de birliği, kuvvet zoruyla kabul ettirtir. Azincourt savaşı gibi onuruna düzenlenen bu ulusal idil, lirizmiyle Shakespeare'in öteki "tarihsel" oyunlarına karşıt niteliktedir. —Laurence Olivier, Shakespeare'in bu piyesinden bir film yaptı (1944). Bu filmde renkler, Ortaçağ tezhipçiliği üslubunda büyük bir başarıyla kullanılmıştır.

HENRY VI (Windsor 1421 - Londra 1471), İngiltere kralı (1422-1461 ve 1470-71), Henry V ile Catherine of France'ın oğlu. Rakibi Charles VII ile aynı zamanda "Fransa kralı" unvanını da taşıdı. Erginlik döneminden önce, iç barış tehlikedeydi. Amcası, Gloucester dükü Humphrey'nin çıkardığı karışıklıklar, kardinal Henry Beaufort'a tam zamanında yardım eden Bedford ve Parlamento'nun desteğiyle bastırıldı. Bu erginlik öncesi dönem, Charles VII'nin Troyes antlaşması'nın koşullarına karşı çıkışını destekleyen Fransa'nın ulusal uyanış dönemiydi. Askeri manevraları desteklemek için Fransa'da bulunan kral naibi Bedford, bir süre dengeyi sağladıysa da, Orléans önündeki yenilgi, geri çekilişin başlangıcını oluşturdu. Charles VII'nin 1435'te Philippe de Bourgogne ile barışması İngilizler'in durumunu büsbütün güçleştirdi. Gloucester'ın başını çektiği saldırgan partinin baskısı, kralın bu serüvenden zamanında çekilememesine yol açtı. Bu arada, İngiltere'de anarşi tırmandı. 1449'la 1453 arasında meydana gelen birçok felaket nedeniyle İngilizler, Fransa'daki topraklarının tümünü kaybetti. Bu yenilgiler İngiltere'de büyük kargaşalıklara yol açtı. 1453'te bir veliahtın, Edward of Lancaster'ın doğması, bir süre, tahtın geleceği konusunda dönen hesapları çürüttüyse de kral o sırada ilk delilik krizini geçirdi. Bunun sonucunda, York yanlıları ile Lancaster yanlıları arasında artan düşmanlık, 1445'te, İki* Gül savaşı'nın başlangıcını oluşturan bir iç savaşın patlamasına yol açtı. İç savaş 1459 ve 1461'de yeniden patlak verdi. Edward of York, Edward IV adıyla tahta çıktı ve Towton'da zafer kazandı. 1465'te yakalanarak Londra kalesine kapatılan Henry VI, Warwick kontu Richard Neville tarafından yeniden krallığın başına getirildi (ekim 1470). Oğlu Edward, Tewkesbury'de öldürüldü (mayıs 1471). Yeniden Londra kalesine kapatılan kral, kendisini görmeye gelen Gloucester dükü yanından ayrıldıktan sonra, 21 mayısı 22 mayıs 1471'e bağlayan gece öldü.

Henry VI, William Shakespeare'in üç bölümlük tarihsel oyunu (1589-1592). Birinci bölümü ancak 1623'te basıldı. Halk isyanlarıyla parçalanmış durumda olan İngiltere, güçlü bir iktidarın yokluğunda, derebeylerin yükselme hırsları ile yurtseverlerin yapıcı girişimleri arasında bocalamakta; onun karşısında yer alan ve bir büyücü, belki de uygunsuz bir kadın olan Jeanne d'Arc'la temsil edilen Fransa ise, daha da güçsüz bir durumda bulunmaktadır.

HENRY VII (Pembroke şatosu 1457 -Richmond, Londra, 1509). İngiltere kralı (1485-1509), Richmond kontu Edmund Tudor ile Margaret Beaufort'un oğlu. Ana tarafından Lancasterlar'ın son temsilcisi, gençliğini Fransa'da sürgünde geçirdi. Taht üzerinde doğrudan hakkı yoktu, bununla birlikte rastlantılar kendisine yardım etti. Richard III'ün İngilizler'in büyük çoğunluğunu Yorklar'dan soğutan cinayetleri; Avrupa'da güçlü rakiplerinin saf dışı kalmasına yol açan karışıklıklar (İtalya savaşları, İmparatorluk'taki sarsıntılar). Ağustos 1485'te saldırıya geçen Henry Richard III'ü (Bosworth'te öldürüldü) yendi; yeni kral kendini kolaylıkla kabul ettirdi. İyi bir devlet adamıydı, karşı partinin mirasçısı olan Elizabeth of York ile evlenerek ulusal barışı sağladı. 1492'de Etaples antlaşması imzalandı: buna göre, Fransa, Picquigny antlaşması'ndan geriye kalan borçları ve Bretagne'da bulunan ingiliz birliklerinin bakım masraflarını üstleniyordu. (Henry, Charles VIII'in Anne de Bretagne ile evlenmesinden önce bu bölgeyi yeniden ele geçirmeyi denemişti.) Kral, İtalya savaşı'nın kargaşasından da yararlanarak müttefiki olan Katolik Fernando II'nin baskısından sıyrılmayı ve İngiltere için olumlu birçok ticaret antlaşmasını imzalamayı da başardı.
—Güz. sant. *Henry VII capellası*, 1503 ile 1509 arasında Westminster'de yapılmıştır. Kral ve Elizabeth of York'un mezarları üzerinde P. Torrigiani'nin döktüğü iki yatık (1512-1518) yer alır.

HENRY VIII (Greenwich 1491 - Westminster 1547), İngiltere ve İrlanda kralı (1509-1547), Henry VII'nin ikinci oğlu ve halefi. Ağabeyi Arthur'un 1502'de ölmesiyle veliaht oldu ve 1509'da tahta çıkışının hemen ardından, dul kalan yengesi Catherine of Aragon ile evlendi. Gerek kayınpederinin ve papanın, gerekse ulusal geleneklerin etkisinde kalarak, Fransa'ya karşı kurulan Kutsal birlik'e (1511-1514) katıldı ve 1513'te Guinegatte savaşı'nda galip geldi. Aynı yıl, İskoçyalılar Flodden'da ezildi. Kral, hanedan için tehlike yaratabilecek kişileri ortadan kaldırırken, başbakanı Wolsey, yansız kalmanın olanaksız olduğu kanısıyla, belki de belli belirsiz bir denge arayışı içinde hareketli bir dış siyaset (Altın çadırlı ordugâh görüşmesi, 1520) izledi. Böylece, İngiltere 1527'ye kadar Karl V'in saflarında yer aldı, sonra bir ara Fransa'ya yaklaştı. Bu arada, Henry VIII din konusunda papalığı büyük bir coşku ve ustalıkla savundu ve 1521'de Luther öğretisinin çürütülmesi konusundaki çabaları sayesinde "imanın savunucusu" unvanını kazandı. Çok kültürlü, aydın bir dinbilimci, tam bir sporcu ve gençliğinde çok yakışıklı bir adam olan kral, bütün sanat dallarına (besteler yapardı, çok sayıda ünlü müzikçiyi sarayında toplamıştı) gösterdiği ilgiyle, ideal Rönesans hükümdarını mükemmel biçimde temsil ediyordu.

Otoritesinin gitgide ağır basmasına rağmen, zorba bir hükümdar değildi, çünkü 1529'dan sonra Parlamento'ya, özellikle de Avam kamarası'na başvurarak, yıldırmadan çok inandırma yoluyla yönetti. Henry, Catherine of Aragon'dan olan tek çocuğu, kızı Mary'nin, hanedanı sağlamlaştırmaya yeterli olamayacağı kanısıyla, 1529'da boşanmaya karar verdi. Karl V'in düşmanlığından çekinen papa Clemens VII, evliliğin geçersiz kılındığını kendi ağzıyla açıklamayı reddetti. Bu içinden çıkılmaz durum kralı öfkelendirdi ve Wolsey'in düşüşünü çabuklaştırdı. Henry VIII, 1531'den başlayarak İngiltere Kilisesi'ni, kendisini en yüksek başkan olarak tanımak zorunda bıraktı ve Anne Boleyn'e karşı duyduğu tutku, onu Roma'yla ilişkilerini kesmeye kadar götürdü (1533); İngiltere Kilisesi 1534'te, Üstünlük yasası'yla kesin olarak krallık yetkesinin emrine girdi. 1539 tarihli "Six Articles" (Altı madde) belli başlı reformcu öğretileri kesin bir biçimde mahkûm ettiyse de, "anglikan" ayrılıkçılığı İngiltere'yi protestan etkilerine açmış oldu. Her şeyden önce parasal nedenlerle alınan kararlar sonucunda, manastırların yıkılması ve çok sayıda kilise malına elkonmasıyla dinsel yaşamın geleneksel kadroları çözülürken, bu durumdan çıkar sağlayanlar da reform hareketine yakınlık duydu. Bununla birlikte, bu tutum, özellikle 1536-37'de "Pilgrimage of Grace" (Lütuf haccı) huzursuzluklarının patlak verdiği kuzey bölgelerinde güçlü bir katolik direnişiyle karşılaştı. Öyle ki, çıkan karışıklıklar Thomas More gibi saygınlığı olan katolikleri ölüme gönderirken, kralın, Cromwell ve Cranmer gibi luthercilere az çok yakın danışmanların etkisinde kalmasına yol açtı.

Henry VIII, ulusal Kilise üzerinde egemenliğini kurarken, feodal bağımsızlığın son kalıntılarını da yok etti. Wales 1536'da İngiltere'ye katıldı, daha sonra Markalar'daki eski feodal yargılama kurulları, Kuzey bölgesi, Markalar ve Wales danışma kurulları adıyla, krallık kuruluşları haline getirildi. Henry VIII 1535'ten başlayarak İrlanda'da da buna benzer bir uğraşım içine girdi; uygulamasında daha fazla zorlukla karşılaştığı bu ıslah ve birleştirme çalışmalarının ardından, 1541'de kendini İrlanda kralı ilan etti. Yarını olmayan bir eritme siyaseti denemesiydi bu.

Bu arada, hanedanın geleceği konusundaki kaygıları dağılmamıştı: belki de Jane Seymour (1536'da öldürülen Anne Boleyn'in yerini aldı), Anne of Cleves, Catherine Howard (1542'de idam sehpasında öldü) ve Catherine Parr ile peş peşe evliliklerinin nedeni, tutkulu yapısından ötürü olduğu kadar, bu kaygıdan da kaynaklanıyordu. Henry, krallığın dışında da girişimciydi. Flodden'dan sonra, İskoçya üzerindeki eski metbuluk iddialarını yeniden gündeme getirerek, ulusal duyguları canlandırdı; ne var ki, yeni savaş İskoçya için daha da yıkıcı oldu (Solway Moss, 1542). İngiliz orduları 1545'te Edinburgh'u yaktı ama fransız etkisini yok edemedi. Oysa, Fransa'ya karşı düşmanlık yeniden artmış (1544-1546) ve Boulogne müstahkem mevkisi ele geçirilmişti. Krallığın Avrupa'daki emelleri, deniz kuvvetlerinin gelişmesini kamçıladı: bu bakımdan Henry VIII ingiliz deniz gücünün yaratıcısı olarak kabul edilebilir.

Saltanatın son yılları dinsel (protestanlığa eğilim güçlendi), ekonomik ve toplumsal alanlarda hızlı bir evrimle kendini gösterdi. Kilise mallarının satışı soylular sınıfının ve burjuvazinin işine yaradı ve bunun sanayi alanındaki ilk yükselişte payı oldu. Ama toprak mülkiyetinin alt üst oluşuyla birlikte, tarlaların büyük bir hızla çitle çevrilmesi bir bölüm köylünün sırtına ağır vergiler bindirdi. Aynı anda para değerini yitirdi ve fiyatlar yükselmeye başladı; bu arada devlet hazinesi tehlikeli bir baskı altındaydı.

National Portrait Gallery



İngiltere kralı **Henry V**
ressamı bilinmeyen tablo (ayrıntı)
National Portrait Gallery
Londra

British Museum



İngiltere kralı **Henry VI**
bir XV. yy. elyazmasından
minyatür (ayrıntı)
British Museum, Londra

National Portrait Gallery



İngiltere kralı **Henry VII**
Michiel Sittow (1505)
National Portrait Gallery
Londra

Giraudon



Henry VIII,
İngiltere ve İrlanda kralı
Genç Holbein'in bir portresinden
(1540) ayrıntı
Ulusal eski sanat müzesi, Roma

J.-P. Leloir



Pierre Henry (Paris, 1981)

—İkonogr. Henry VIII'in en tanınan portresi Holbein tarafından yapıldı (Corsini galerisi, Roma). Bu arada, National Gallery' de bulunan ve biri kralı gençken gösteren, adı bilinmeyen bir sanatçının yaptığı, diğeri ise flaman ressamı G. Horenbout'un yaptığı sanılan iki tabloyu da anmak gerekir; ayrıca Hampton Court sarayı'nda, *Henry VIII Catherine Parr ile Edward VII'nin arasında* biçiminde adlandırılan bir tablo bulunmaktadır.

Henry VIII, William Shakespeare'in, John Fletcher ile birlikte yazdığı sanılan tarihsel dram (1612-13) Catherine of Aragon'un boşanmasını, Wolsey'in düşüşünü, Cranmer'in zaferini sergileyen oyun, kralın kızı Elizabeth'in görkemli vaftiz töreniyle son bulur. Oyunu Shakespeare'e Elizabeth'in kendisi sipariş etmiş, Globe tiyatrosu bu dramın oynanışı sırasında yanmıştı (1613).

HENRY Huntingdonlu, ingiliz kronikçi (Huntingdon 1084'e doğr.-1155). 1110'dan ölümüne kadar Huntingdon başdiyakozluğunda bulundu. Başlangıcından 1154'e kadar İngiltere tarihi üzerine yazdığı *Historia Anglorum,* XII. yy. ingiliz kroniklerinin en iyilerinden biriydi.

HENRY (Patrick), amerikalı devlet adamı (Studley, Hanover County, Virginia, 1736 - Red Hill, Brookneal yakını, Virginia, 1799). Avukat ve güçlü bir hatipti. Yeteneğiyle ABD'nin bağımsızlık idealini savundu. Virginia'nın ilk valisi oldu (1776). 1787 Federal anayasası'na karşı çıktı, antifederalist akımın önderlerinden biri oldu.

HENRY (William), ingiliz fizikçi ve kimyacı (Manchester 1775 - Pendlebury 1836). Su buharının karbon üstündeki etkisi ve bölünmüş platinin katalitik özellikleri üzerine çalışmalar yaptı. 1803'te kendi adını taşıyan yaklaşık yasayı buldu: "Bir gazın bir sıvı içinde belli sıcaklıkta çözünürlüğü, bu gazın, çözeltiye uyguladığı basınçla orantılıdır".

HENRY (Joseph), amerikalı fizikçi (Albany, New York, 1797 - Washington 1878). Albany'de (1828) ve Princeton'da (1832) profesördü. Elektromanyetiklik üstüne önemli çalışmalar yaptı. 1826'da elektromıknatısı geliştirdi. 1831'de bir mil uzunluğunda bir telgraf hattı kurdu. Daha çok 1832'de özindüklemeyi ve aşırı akımı bulmasıyla tanınır.

HENRY (Hubert Joseph), fransız subay (Pogny, Marne, 1846 - Mont-Valérien 1898). General De Miribel'in emir subayıyken 1877'de istihbarat servisine atandı, bir süre Tunus ve Tonkin'de görev yaptıktan sonra 1893'te gene aynı servise verildi. 1898'de, Zola davası sırasında, ekim 1896'da italyan askeri ateşesi tarafından alman meslektaşına yazılmış ve Dreyfus'u suçlu duruma düşüren sahte bir mektup hazırlamakla suçlandı. Tutuklanarak (30 ağustos 1898) Mont-Valérien'e kapatıldı, ertesi gün burada intihar etti.

HENRY (Charles), fransız bilgin (Bollwiller, Alsace, 1859 - Versailles 1926). Claude Bernard'ın, sonra Paul Bert'in laboratuvar asistanlığını yaptı (1881), Şorbonne' da kitaplık sorumlusu, sonra École des hautes études'te profesör ve duyum fizyolojisi laboratuvarı öğretim üyesi oldu (1892). Deneysel ruhbilim, akustik, optik ve bilimler tarihi alanlarında önemli araştırmalar yayımladı. Başlıca yapıtları: *Wronski et l'esthétique musicale* (Wronski ve müzik estetiği) [1887], *Cercle chromatique* [...] (Renk çemberi) [1888], *Harmonies de formes et de couleurs* (Biçim ve renk uyumları) [1891]. Yeniizlenimci ressamlar üzerinde etkili oldu.

■ **HENRY** (Pierre), fransız besteci (Paris 1927). Kendini tümüyle, öncülerinden biri olduğu elektroakustik müziğe adadı. Özellikle M. Boulanger, F. Passerone ve O. Messiaen'dan ders aldı. 1949'da, somut müzik üzerinde çalışmaya başlayan P. Schaeffer'e katıldı. Birlikte ilgi çekici birkaç yapıt ortaya koydular: *"Do" tonunda bir şey* (1949), *Yalnız bir adam için senfoni* (1950), *Orpheus 53* (1953; 1951'de gerçekleştirdikleri *Orpheus 51*'in yeniden düzenlenmiş biçimi) [P. Henry *Orpheus 53* için tek başına, sonradan *Orpheus'un örtüsü* adını verdiği sekansı besteledi]. P. Schaeffer'ın kurduğu Somut müzik grubu'nun (bu grup, daha sonra Fransız radyo TV kurumu [daha sonra Ulusal görsel -işitsel iletişim enstitüsü] müzik araştırmaları grubu adını aldı) çalışmalarını yönetti (1950-58). Ardından "ilk özel elektroakustik müzik stüdyosu" olan Stüdyo Apsome'u kurdu. İlk bireysel yapıtları şunlardı: *Ayarlı mikrofon* (Microphone bien tempéré, 1951), *Adsız müzik* (Musique sans titre, 1952), *Yüksek voltaj* (Haut Voltage, 1955). 1955'te Maurice Béjart'la kesintisiz işbirliği başlattı. *La Noire à soixante* (1961), konusu *Livre des morts tibétain* adlı yapıttan alınmış *le Voyage* (1962) ve *Variations pour une porte et un soupir* (1963) adlı balelere yaptığı müziklerle büyük bir dinleyici kitlesi kazandı. Bunları M. Béjart'ın bir gösterisi için yazdığı *la Reine verte* (1963), *Messe de Liverpool* (1967, ikinci versiyon 1970), *Messe pour le temps présent* (M. Béjart'ın bir koregrafisi üzerine, 1967), *l'Apocalypse de Jean* (1968) oratoryosu ile pop ve elektroakustik müziğin bir araya geldiği *Ceremony* (1969) adlı yapıtlar izledi. 1970'lerde art arda besteler yaptı: *Mise en musique de Corticalart* (R. Lafosse'un, 1971), *Deuxième Symphonie* (P. Schaeffer'e adanmıştır, 1972), *Corticalart II* (1972), ve *III* (1973), Nicolas Schöffer'in bir sibernetik gösterisi için yazılmış *Kyldex* (1973), danslı ve doğaçtan bir konser olan *Enivrez-vous!* (1973), *Futuriste* (1975), Beethoven'ın 9 senfonisinden oluşturduğu, *Dixième Symphonie, hommage à Beethoven* (1979). Son yapıtları şunlardır: *Noces chymiques* (1980), *Paradis perdus* (1982), *Hugo-Symphonie* (1985), *Berlin, symphonie d'une grande ville* (1987), *Livre des morts égyptien* (1988).

HENRY (William Sydney PORTER, **O.** —denir.) → O. HENRY.

POLONYA

HENRYK I Sakallı (1163'e doğr.-1238), Silezya dükü (1201-1298) Piast ailesindendi. Birtakım veraset oyunlarıyla Büyük ve Küçük Polonya'yı Silezya'ya bağladı ve alman kolonlarını buralara çekti. Silezya kentlerine Magdeburg hakkını (ilk kez Magdeburg'a tanınan serbest kent olma hakkı) tanıdı. Bu hak daha sonraları bütün Orta ve Güney Polonya'da kullanıldı.

HENRYK II Sofu (1191'e doğr.-1241), Silezya dükü, Sakallı Henryk'in oğlu. 1238'de onun yerine geçti. Moğol akınlarını durdurmaya çalıştı. Legnica savaşı'nda öldü (1241).

HENRYSON (Robert), iskoç şair (1425'e doğr. - 1506'ya doğr.). Robin Hood ve Marion teması üzerine iskoç edebiyatının ilk pastoralini yazdı. Yapıt Boccaccio üslubunda ve *Orpheus ile Eurydike* efsanesini anımsatır tarzda yazılmıştır. Masallarında ise hıristiyanlık alegorileri alaycı yergilerle iç içedir. Cüzamlı bir sokak kadını olan Kressida'nın sonunu anlattığı *The Testament of Cresseid* adlı yapıtında şairin Chaucer hayranlığı iyice belirginleşir. Henryson kibarlık endişesinden uzak, halktan gelen sözcüklerden oluşan ince bir dil kullanmıştır.

HENSCHKE (Alfred) → KLABUND.

HENSEL (Kurt), alman matematikçi (Königsberg 1861 - Marburg 1941). 1901'de Crelle'in *Gazetesi*'nin yayımcılığını üstlendi, soyut cebirin doğuşunda önemli bir rol oynadı. 1902'de, G. Landsberg ile birlikte, yüzeylerin cebirsel geometrisinin tümüyle cebirsel bir bireşimini sundu. Ama matematiğe asıl katkısı, taban bir p asal sayısı olduğu zaman oransal bir sayının ondalık yazılışını genelleştirerek elde edilen p-sel sayıların oluşturulması ve incelenmesi oldu.

HENSEL (Witold), polonyalı arkeolog ve tarihçi (Poznań 1917). Poznań Üniversitesi tarih fakültesi'nde profesörlük (1951-1956) ve dekanlık (1951-1953) yaptı, ayrıca Varşova Üniversitesi'nde ders verdi (1954). Poznań'ın banliyösü olan Oströw Tumski'de ve Bulgaristan'da kazılar yönetti. Başlıca yapıtları: *Studia nad osadnictwem Wielkopolski wczesno -historycznej* (Tarih çağı başında Polonya' daki insan kurumlarının incelenmesi) [3 cilt, 1950-1959]; *Najdawniejsze stolice Polski* (Eski Polonya başkentleri) [1960]; *The Beginnings of the Polish State* (Polonya devletinin başlangıç dönemi) [1960]; *La Naissance de la Pologne* (Polonya'nın doğuşu) [1966].

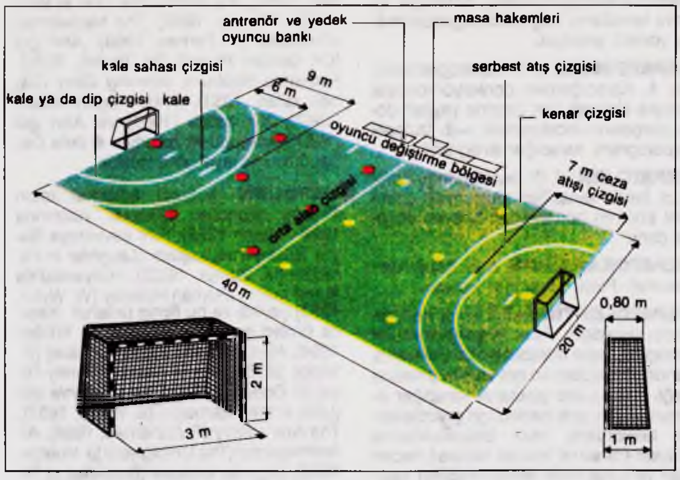
HENSLOWE (Philip), ingiliz tiyatro yönetmeni (Lindfield, Sussex, 1540'a doğr. - Londra 1616). The Rose Theatre'da (1592-1603), sonra *Fortune*'de (1600-1613) ve *The Hope*'da Elizabeth çağı oyun yazarlarının yapıtlarını sahneleyerek onları tanıtmakta önemli rol oynadı. 1845 yılında yayımlanan muhasebe kayıtları döneminin tiyatro yaşamı konusunda çok değerli bir belgedir.

HENŞİR-METTİŞ, Tunus'ta sit. Tebursuk'un K.-D.'sunda Ayn Tunga (antik *Thignica*) yakınında. Burada İ.S. 116-117 yılından kalma, Roma imparatorlarının Afrika' daki topraklarının yönetim bakımından örgütlenmesini açıklayan önemli bir yazıt metni ele geçirildi.

HENŞLA, Cezayir'de (Um el-Buvagi vilayeti) kent; 50 300 nüf. Avras ve Nemenşa dağları arasındaki geçidin ağzında önemli bir stratejik konumu vardı ve Roma kenti *Mascula*'nın yerinde kurulmuştu. Eski bir garnizon kenti olan Henşla, günümüzde bir ticaret merkezidir.

■ **HENTBOL** a. (alm. *Hand,* el, ve *Ball,* top'dan *Handball*). Yuvarlak bir top ve elle oynanan takım sporu. (Eşanl. ELTOPU.)
—ANSİKL. 1915'e doğru doğan bu spor, birçok ulusal oyunun (özellikle Belçika, Danimarka, Almanya ve Fransa'da oynanan) zamanla karışmasından meydana gelmiştir. Hentbol uzun bir süre iki farklı biçimde oynanmıştır: *açık alan hentbolu* (on bir kişiyle oynanır) ve *salon hentbolu* (yedi kişiyle oynanır.) Açık alan hentbolu, 1950'li yılların sonunda ortadan kalkmıştır. Salon hentbolunda her takım 12 kişiden oluşur (10'u saha oyuncusu, 2'si kaleci). Aynı anda sahada mücadele eden 7 oyuncu asil (1 kaleci, 6 saha oyuncusu), ötekiler yedek oyunculardır. Bütün oyuncular, hakeme haber vermeden oyuna girebilir ve çıkabilirler. Oyun, her biri otuz dakikalık iki devre halinde oynanır. Hentbol topunun çevre uzunluğu 55 ile 58 cm, ağırlığı 425 ile 475 g arasındadır. Kale alanı içinde yalnızca kaleci bulunabilir. Oyuncular vücudun alt kısmı ve ayaklar dışında öteki bölümleriyle topa dokunabilirler. Yalnız kaleci kalede ayaklarıyla savunma yapma hakkına sahiptir. Amaç rakip kaleye en fazla golü atmaktır. Oyuncu topu atmadan kale alanı çizgisine basarsa attığı gol sayılmaz. Önemli cezalar 7 m atışı, iki dakika tard (iki dakika oynamama cezası) ve ihraçtır.

Hentbol 1960'tan sonra dünya çapında bir yayılma göstermiştir. Uluslararası hentbol federasyonu (İHF) 1946'da Kopenhag'da kurulmuştur ve merkezi Stockholm'dedir. 70 ulusal federasyonu ve yaklaşık 4 milyon oyuncuyu bünyesinde toplar. Oyun, kısa bir unutulma döneminden sonra 1972 Münih Olimpiyatları'nda yeniden programa alınmıştır. Dünya şampiyonası 4 yılda bir ve Avrupa Şampiyon kulüpleri kupası ise her yıl düzenli olarak yapılır. Ruslar, Almanlar, Rumenler, Çekler, Slovaklar, Macarlar, İsveçliler, Sırplar,



bir hentbol sahası ve
başlama vuruşundan önce oyuncuların dizilişi



hentbol

Hırvatlar ve Slovenler bu dalda başarı göstermişlerdir. Türkiye'de 1930'da açık alan sporu olarak başlayan hentbol, 1942'de Spor oyunları federasyonu'na bağlandı. 1976'da bağımsız bir hentbol federasyonu kuruldu. Hentbol genç milli takımı 1981'de Balkan üçüncüsü oldu. 1985-86 sezonunda Eşref Taşucu Avrupa ve dünya bireysel gol rekorunu kırdı.

HENTBOLCU a. Hentbol oyuncusu.

HENTRİCH (Helmut), alman mimar (Krefeld 1905). New York'ta, mimar Norman Bel Geddes ile çalıştı. 1933'te Düsseldorf'a yerleşti, burada 1954'ten başlayarak mühendis Hubert Petschnigg ile işbirliği yaptı. Düsseldorf'ta, en önemlisi Phoenix-Rheinrohr binası (1957-1960) olan çeşitli gökdelenler ve Johannesburg'da (Güney Afrika Cumhuriyeti) Standard Bank kulesi anılmaya değer uygulamalarıdır. 1970'te tamamlanan bu kule, kayar kalıpla yapılmış merkezi bir direğe asılan önüretimli, beton bir yapıdır.

HENTSCH (Rudolf), saksonyalı subay (Keulen 1869 - Bükreş 1918). Moltke'nin irtibat ve muhabere şubesi başkanıydı, durum değerlendirmesi yapmak üzere Kluck ve Bülow'un yanına gönderildi, Bülow ile anlaşarak 1. Ordu'ya Marne üzerine çekilme emri verdi ve böylece Paris üzerine yürüme olanağını tümüyle ortadan kaldırdı (eylül 1914). Bunda kişisel bir hatası bulunmadığı sonucuna varılarak aklandı, daha sonra doğu cephesinde görev yaptı.

HENTY (George Alfred), ingiliz yazar (Trumpimgton, Cambridge yakınında, 1832 - Weymouth 1902). Kırım savaşı'na gönüllü olarak katıldı, savaş muhabirliği yaptı. Tirol dağlarında Garibaldi'yi, daha sonra da Carlistalar'ı izledi. Gençler için yazdığı öykülerde erkek sağlığını yücelt-ti: *Out on the Pampas* (1968), *With the Allies to Peking* (1904).

HENÜZ be. (fars. *henüz*). **1.** Bir eylemin yakın zamanda gerçekleştiğini belirtir; az önce, yeni: *Henüz döndü, kimseyle görüşmek istemiyor.* **—2.** Olumsuz cümlelerde, bir olaya ya da bir duruma göre öncelik belirtir; daha: *Henüz hazır değilim. Henüz kimse yola çıkmadı.*

HENZADA, Birmanya'da kent, İravadi ırmağı kıyısında, Rangoon'un K.-B.'sında; 283 700 nüf.

HENZE (Hans Werner), alman besteci (Gütersloh 1926). Savaş yüzünden yarım kalan müzik öğrenimine 1946'da yeniden başladı; önce W. Fortner'in, 1948'de de R. Leibowitz'in öğrencisi oldu. *Piyano için çeşitlemeler*'inin de gösterdiği gibi Darmstadt'taki kursları bir süre izledi (1949). Daha sonra konusunu Prévost'un *Manon Lescaut*'sundan aldığı *Boulevard Solitude* operasını besteledi (1951). 1953'te İtalya'ya yerleşti. Dizisel teknikleri kullandı, ama bunları ilk terk edenlerden biri oldu. Bir dizi operasıyla ünü gittikçe arttı: *König Hirsch* (1955; 1962'de gözden geçirerek adını değiştirdi: *Il re cervo*), *Der Prinz von Homburg* (1958), *Elegy for Young Lovers* (1961), *Der junge Lord* (1964), *Die Bassariden* (1965). İlk 5 senfonisini 1947-1962 arasında yazdı; bu arada *Beş Napoli şarkısı* (Fünf neapolitanische Lieder) [1956] ile Rimbaud'nun şiiri üzerine *Sarhoş gemi* (Being Beauteous) [1963] adlı kantatı besteledi. 1967'den başlayarak yapıtlarıyla öğrenci hareketlerinden ya da Küba'daki rejimden yana olduğunu yansıttı (örn. 6. senfoni [*Havana*, 1969]; *Das Floss der Medusa* oratoryosu [1969]; *Versuch über Schweine* [1968], *El Cimarrón* [1970] ve *Der langwierige Weg in die Wohnung der Natascha Ungeheuer* [1971]). Öteki önemli yapıtları arasında *We Come to the River* (müzikle öykü, 1976), *Orpheus* (6 sahnelik öykü, 1979), *El Rey de Harlem* (1980) ve *Pollicino* (çocuk operası, 1980) anılmalıdır. Ayrıca film müzikleri besteledi: *Acı hatıralar* (Muriel) [A. Resnais, 1963], *Der junge Törless* (V. Schlöndorff, 1966), *Katharina Blum'un çiğnenen onuru* (Der verlorene Ehre der Katharina Blum) [V. Schlöndorff, 1975].

HENZİ (Samuel), isviçreli darbeci (Bümpliz, Bern, 1701-Bern 1749). Hükümetten çıkarılan soylu yurttaşların düzenlediği bir komplo ile Bern hükümetini devirmeye kalkıştı (1749). Komplo ortaya çıkınca, Henzi öteki iki kişiyle birlikte ölüme mahkûm edildi ve boynu vuruldu.

HEOTOSKOPİ a. (fr. *héautoscopie*). Öznenin kendi imgesini aynada görür gibi gördüğü ender rastlanan görsel sanrı. (Eşanl. OTOSKOPİ.)

HEP be. **1.** Bütün öğeleri kapsar biçimde, hiçbirini dışta bırakmayarak; bütün: *Buradakiler hep arkadaşız.* **—2.** Sürekli olarak, her zaman; daima: *O hep mutsuzdu.* **—3.** *Hep beraber, hep birlikte*, topluca. ‖ *Hep bir ağız olmak*, anlaşarak bir konuda aynı şeyleri söylemek, ağız birliği etmek. ‖ *Hep bir ağızdan*, birçok kişinin aynı anda birlikte aynı şeyleri söylediğini belirtir: *Hep bir ağızdan türkü söylediler. Hep bir ağızdan konuşmayınız.*

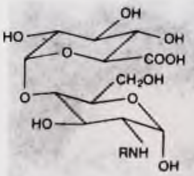
◆ adl. **1.** *Hepimiz, hepiniz*, üyelerinin tamamı ele alınan bir topluluğu belirtir: *Hepinizin mutlu olmasını dilerim. Hepimiz iyiyiz.* **—2.** *Hepsi*, (belirtilen bir ada gönderme yaparak) varlıkların, şeylerin tümü: *Hepsi de iyi çocuklardı. Araştırmanda bu kitapların hepsinden yararlanabilirsin.*

HEP → HALKIN EMEK PARTİSİ.

HEPARİN a. (fr. *heparine*; yun. *hepar*, "karaciğer'den). Biyokim. **1.** Bütün hayvansal dokularda, özellikle karaciğerde bulunan (ondan özütlenir) antikoagülan madde. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Heparin tolerans testi*, kireci alınmış ve sonra giderek artan miktarda heparin katılarak uygun biçimde yeniden kireçlendirilmiş bir plazmanın pıhtılaşma zamanının ölçümünde kullanılan ve klasik yöntemin daha incesi olan, pıhtılaşma değerlendirme yöntemi (Soulier tekniği).

—ANSİKL. Heparin birçok glukuronoglukozamin $C_{12}H_{19}O_{11}$—NHR biriminin yoğuşmasından oluşan bir poliholozittir. —NHR grubu, zincirlere göre, $—NH_2$ ya da $—NHSO_3$ olur ve doğal örnekler bu iki grubun göreceli oranlarına göre değişir.

Heparin, trombinin oluşmasını ve etkisini engelleyerek pıhtılaşmayı önleyici etki gösterir ve aynı zamanda tromboplastin ile plaketlerin etkisine de karşı koyar. Heparin ayrıca, hiperlipidemili kişilerin süt görünümlü plazmalarını durulaştırmaya yarayan lipoprotein-lipazın, yani "durultucu etmen"in etkinleştiricisidir. Fakat heparin her şeyden önce in vitro olduğu kadar in vivo olarak da çok hızlı pıhtılaşma önleyici etki gösterdiğinden şu alanlarda kullanılır: hemodiyaliz, vücut dışı kan dolaşımını gerektiren bütün cerrahi işlemler ve tromboz ya da amboliye bağlı bütün atardamar tıkanmaları. Sindirim borusunda parçalandığından parenteral yoldan, kalsiyum heparinat biçiminde deri altına ya da damar içine şırınga edilir ve idrarla çok çabuk atıldığından sürekli perfüzyon halinde verilir.



heparin
glukuronoglukozamin birimi

HEPARİNAT a. (fr. *heparinate*). Eczc. Heparin tuzu.

—ANSİKL. Kalsiyum heparinat protrombini nötralize ederek kan pıhtılaşmasını önleyici etki gösterir. Deri altına şırınga edilerek kullanılır. Sodyum heparinat ise damardan verilir.

Etamifilin heparinat zayıf antikoagülan etkili bir kan sulandırıcıdır. Ateroskleroz tedavisinde ve bunun meydana getirdiği karmaşaların önlenmesinde kullanılır.

Sodyum iyodoheparinat kan yağlarının ve fibrinojenin miktarını azaltır. Ağızdan ya da şırınga olarak verilir. Pomat şeklinde antiemflamatuar etkilidir ve özellikle bacakların toplardamar rahatsızlıklarında kullanılır.

Magnezyum heparinat, heparin ve magnezyumun tromboz önleyici etkilerini birleştirir. Deri altına derine şırınga edilerek kullanılır.

HEPARİNOİT a. (fr. *heparinoïde*). Kimyasal formülü ve pıhtılaşma önleyici etkisi bakımından heparine benzeyen mad-

de. (Pek çok bireşim heparinoiti incelenmiştir.)

HEPAT → HEBAT.

HEPATEKTOMİ a. (fr. *hépatectomie*). Karaciğerin bir bölümünün (kısmi hepatektomi) ya da tamamının (tam hepatektomi) ameliyatla çıkarılması.

HEPATİK sıf. (fr. *hépatique*). Karaciğere ait olan ya da karaciğere ilişkin.

HEPATİT a. (fr. *hépatite;* yun. *hepatitis'* den). Patol. Nedeni ne olursa olsun karaciğerin her çeşit iltihabı. (Eşanl. KARACİĞER İLTİHABI.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Bakteriyol. *Hepatit virüsü*, gerek ağız yoluyla (hepatit A virüsü), gerekse kan nakli, kirlenmiş bir şırınga ya da iğne ile yapılan her türlü enjeksiyon sonucu ya da cinsel yolla bulaşarak yayılan (hepatit B virüsü) iki çeşit insan hepatit virüsüne verilen ad. (Bazı virüslü hepatitlerin A ve B virüslerinden antijence farklı bir hepatit C virüsünden ileri geldiği sanılmaktadır.)

—Vet. *Dar bölgeli mikroplu koyun ve keçi hepatiti*, RİFT VADİSİ HUMMASI'nın eşanlamlısı. || *Düğümlü nekrozlu hepatit*, nekroz basilinin neden olduğu hastalık. Atta, sığırda ve koyunda görülür ve karaciğer parankimasında düğüm şeklinde apseler yapar. || *Mikroplu köpek hepatiti*, ateş yükselmesiyle başlayan, sindirim bozuklukları, akyuvar azalması ve bademcik iltihabıyla ilerleyen virüslü akut köpek hastalığı (otopside, karaciğer hafifçe büyük ve "portakal kabuğu" görünümündedir. Köpeklerin bu hastalığa karşı aşılanması uygundur.) [Eşanl. RUBARTH HASTALIĞI.] || *Nekrozlu bulaşıcı koyun ve keçi hepatiti*, anaerobi mikropların neden olduğu bulaşıcı hastalık. Çok çabuk ilerleyen bir zehirlenme tablosu gösterir ve karaciğer parankimasında yer yer nekrozlarla belirgindir. || *Piliç hepatiti*, her yaşta et pilicinde görülen virüs kökenli hepatit. || *Virüslü ördek hepatiti*, 3 haftalık ya da daha yaşlı palazlarda görülen çok akut virüs hastalığı.

—ANSİKL. Patol. *Zehirlenme hepatitleri*, gerçek zehirlerden (örneğin kloropromazin, iproniazit, vb.) ileri gelen hepatitleri kapsar. *Bulaşıcı hepatitler*, asalaklardan ya da bakterilerden ileri gelir (amibiyaz, leptospiroz, vb). *Virüs hepatitleri* iki tip virüsten ileri gelir: A tipi virüs, bulaşıcı salgın hepatit yapar, B virüsü ise iğneyle bulaşan hepatitlerden sorumludur. B virüsü hepatitinde, çoğu zaman kanda Avustralya antijeni* bulunabilir. Virüs hepatiti genellikle gribe benzer bir sendrom ve sindirim bozukluklarıyla başlar, arkasından deri ve mukozalarda sarılık meydana çıkar, üç haftada gerileyen bu sarlığı bazen uzun süren bir halsizlik evresi izler. Kanda belirgin bir şekilde yükselen transaminazlara, sarılık evresinde karaciğer yetersizliğinin değişik belirtileri eşlik eder, bunlar iyileşmeyle birlikte kaybolur. Tedavi sırasında tam bir dinlenme önerilir; yağsız ve alkolsüz bir rejim uygulanır ve bol miktarda protein alınması sağlanır. Bu tipik şekil yanında, sarılıksız virüs hepatitleri de vardır; bunlar gelişimlerine göre, ya birden çok ağır bir görünüm alır (karaciğerin sarı atrofisi) ya da sarılıktan sonra siroza dönüşür. *Aktif süreğen hepatit*, nedeni belli olmayan bir karaciğer iltihabıdır, bazen virüse bağlı olabilir; özellikle genetik bakımından bağışıklık bozukluğuna eğilimi olan kadınlarda görülür, bazen tedaviyle bile siroza dönüşmesi engellenemez.



Katharine Hepburn



Audrey Hepburn

HEPATİZASYON a. (fr. *hépatisation;* yun. *hepatidzein*, karaciğer görünümünde olma'dan). Patol. Zatürree sırasında görüldüğü gibi karaciğer görünüm ve kıvamında olan iltihaplı akciğer lezyonu.

HEPATOBLASTOM a. (fr. *hépatoblastome*). Patol. Çocuk karaciğerinde oluşan ve embriyon karaciğeri yapısı gösteren ilkel kötücül ur.

HEPATOENTEROSTOMİ a. (fr. *hépato-entérostomie*'den). Karaciğer içi safra kanallarını bağırsakla ağızlaştırmaya yönelik ameliyat.

HEPATOGRAM a. (fr. *hépatogramme*). Tıp. **1.** Karaciğerden ponksiyon-biyopsi yoluyla alınarak lam üzerine yayılan doku parçasının incelenmesi. **—2.** *İzotopik hepatogram*, karaciğer sintigrafisi.

HEPATOJEN sıf. (fr. *hépatogène*). Embriyol. İlerde karaciğeri oluşturmak üzere ilkel sindirim borusundan türeyen dokuya denir.

HEPATOKARSİNOM a. (fr. *hépatocarcinome*). Patol. Karaciğer kanseri.

HEPATOLENTİKÜLER sıf. (fr. *hépatolenticulaire*'den). Patol. *Hepatolentiküler yozlaşma*, bakır metabolizmasını etkileyip, kanda serüloplazmin oranının düşmesine bağlı bozukluklar yaratarak karaciğer sirozunun yanı sıra merkezi gri çekirdeklerde lezyonlara, renk bozukluklarına (Kayser-Fleischer kornea halkası) neden olan ve bunamayla sonuçlanabilen, çekinik otozomal yolla soydan geçen kalıtımsal hastalık. (Bir akut ve hızlı şekli [Wilson hastalığı], bir de süreğen ve yavaş şekli [Westphal-Strümpell yalancı sklerozu] vardır.)

HEPATOLOJİ a. (fr. *hépatologie*). Karaciğeri ve hastalıklarını inceleyen bilim dalı.

HEPATOM a. (fr. *hépatome*). Patol. Hepatositlerden oluşan karaciğer uru. (İyicil [adenom] ya da kötücül [hepatokarsinom] olabilir.)

HEPATONEFRİT a. (fr. *hépatonephrite*). Patol. Hem karaciğerde, hem böbrekte zehirlenmeden doğan (kurşun, fosfor, arsenik, vb.) ya da mikroplardan ileri gelen (leptospiro, sarılık-kanama, sarı humma, vb.) ağır hastalık.

—Vet. Genellikle dört yaşın üzerindeki pletorik köpeklerde görülen ve şiddetli susama, kötü soluk alma, düzensiz iştah ve köpüklü kusmalarla belirginleşen hastalık. (Hayvan su kaybeder ve zayıflar. Tedavisi uzun sürer ve itina ister.)

HEPATORAFİ a. (fr. *hépatorraphie*). Karaciğer yarasının dikilmesi.

HEPATORAJİ a. (fr *hépatorragie*). Karaciğer kanaması.

HEPATOSEL a. (fr. *hépatocèle*). Patol. Karaciğer fıtığı.

HEPATOSİT a. (fr. *hépatocyte*). Dokubil. Karaciğer hücresi.

HEPATOSPLENOMEGALİ a. (fr. *hépatosplénomégalie*). Karaciğer ve dalak hacminin artması.

HEPATOTOKSİK sıf. ve a. (fr. *hépatotoxique*). Karaciğer üzerinde zehirli etki yapan madde.

HEPATOTOKSİN a. (fr. *hépatotoxine*). Karaciğer hücrelerini tahrip edebilen zehirli madde.

HEPATOTOMİ a. (fr. *hépatotomie*). Karaciğerin ameliyat edilerek kesilmesi.

HEPAYAZ a. Oy. Her iki yarısı da beyaz olan domino taşı.

HEPBURN (James), **Bothwell** kontu → BOTHWELL.

HEPBURN (Katharine), amerikalı kadın sinema ve tiyatro oyuncusu (Hartford, Connecticut, 1909). Tiyatroda oynadıktan sonra 1932'ye doğru sinemaya geçti. Başlıca filmleri: *Little Women* (George Cukor, 1933), *Sylvia Scarlett* (G. Cukor, 1936), *Holiday* (G. Cukor, 1938), *Bringing Up Baby* (H. Hawks, 1938), *The Philadelphia Story* (G. Cukor, 1940), *Canavar tohumu* (Dragon Seed), (J. Conway, 1944), *Âdemin kaburga kemiği* (Adam's Rib) [G. Cukor, 1949], *Afrika kraliçesi* (African Queen) [J. Huston, 1952], *Bir yaz macerası* (Suddenly Last Summer) [J. Mankiewicz, 1959], *Beklenmeyen misafir* (Guess Who's Coming to Dinner) [S. Kramer, 1967], *Kış aslanı* (The Lion in Winter) [A. Harvey, 1969], *The Madwoman of Chaillot* (B. Forbes, 1969), *Altın göl* (On Golden Pound) [M. Rydell, 1981]. Katharine Hepburn, *Morning Glory* (Sabah zaferi, 1933), *Beklenmeyen misafir* (1967), *Kış aslanı* (1969) ve *Altın göl* (1981) filmlerindeki rolleriyle 4 defa Oscar ödülü'ne layık görülmüştür.

HEPBURN (Audrey), amerikalı kadın sinema oyuncusu (Brüksel yakınında 1929 - Lozan 1993). Film çevirmeye Büyük Britanya'da başladı (*Laughter in Paradise* [M. Zampi, 1950]). Hollywood'da *Roma tatili*'ni (Roman Holliday [W. Wyler, 1953] çevirdi ve bu filmle ünlendi. Başlıca filmleri şunlardır: *Sabrina* (B. Wilder, 1954), *Harp ve sulh* (War and Peace) [K. Widor, 1956], *Şahane macera* (Funny Face) [S. Donen, 1957], *Öğleden sonra aşk* (Love in the Afternoon) [B. Wilder, 1957], *The Nun's Story* (F. Zinneman, 1959), *Affedilmeyenler* (The Unforgiven) [J. Huston, 1960], *Çılgınlar kraliçesi* (Breakfast at Tiffany's) [B. Edwards, T. Capote'nin yapıtından, 1961], *Tehlikeli fısıltı* (The Children's Hour) [W. Wyler, 1962], *Öldüren şüphe* (Charade) [S. Donen, 1963], *Benim güzel meleğim* (My Fair Lady) [G. Cukor, G. B. Shaw'ın yapıtından, 1964], *Hırsız âşıklar* (How to Steal a Million) [W. Wyler, 1966], *Yolda iki kişi* (Two for the Road) [S. Donen, 1967], *Robin ve Marian* (Robin and Marian) [R. Lester, 1976], *Kanbağı* (Bloodline) [1979], *Hepsi güldü* (They All Laughed) [P. Bogdanoviç, 1982]. Son yıllarını çocuklara adadı, UNİCEF'in temsilcisi olarak dünyayı dolaştı.

HEPÇİL sıf. ve a. Çok çeşitli besin maddeleriyle (otlar ve et, böcekler ve meyveler, bitki ve hayvan döküntüleri, vb.) beslenen hayvanlar için kullanılır.

HEPGÜLER (Muzaffer), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (İstanbul 1918 - *ay. y.* 1979). 1934'ten başlayarak çeşitli topluluklarda sahneye çıktı; radyodaki "Meşhedi" tiplemesiyle tanındı. 1953'te İstanbul tiyatrosu'nun kurucuları arasında yer aldı; 1969'dan başlayarak çalışmalarını kendi adıyla kurduğu toplulukta sürdürdü. *Lüküs hayat, İstanbul yıldızları, Kapıcının kızı* vb. filmlerinde oynadı.

HEPHAİSTİEİA. Esk. Yun. Hephaistos onuruna Atina'da düzenlenen şenliği belirten yun. sözc. Pyanepsion'da (Attike yılının dördüncü ayı) kutlanan bu şenlik sırasında meşale yarışı yapılırdı.

HEPHAİSTİON, makedonyalı general, Amyntor'un oğlu (Makedonya - Ekbatana İ.Ö. 324). Kendisine kardeşi gözüyle bakan Büyük İskender'in dostu ve gözdesiydi, Asya'da ona eşlik etti; muhafız kıtaları komutanı olarak Arbeles'te başarı kazandı (331). Dara'nın kızı Drypetis ile evlendi. Kısa süre sonra sefahatten öldü. Onu, imparatorluğun ikinci adamı yapan İskender, naaşını Babil'e naklettirdi ve krallara layık, kahramanlara özgü bir cenaze töreni yaptırdı.

HEPHAİSTOS. Yun. mit. Ateş tanrısı; yeraltı ateşinin, sonraları evlerin ve zanaatçıların ateşinin kaynağındadır. Demircilik sanatının ve maden işlemeciliğinin üstadıydı. Zeus ve Hera'nın ya da tek başına Hera'nın oğlu olan bu tanrının iki ayağı da topaldı, belki de cüce ve pisti; ama acı kaderi onu en güzel kadınları sevmeye itmişti: Kharis, sonra Aglaia ve nihayet kendisini sık sık aldatan Aphrodite. Dumanları volkanlardan tüten yeraltı atölyelerinde, belden yukarısı çıplak, başında atinalı işçilerin giydiği takke, durmadan çalışırdı. Herakles'in zırhını, Zeus'un asa ve kalkanını, Akhilleus'un kalkanını vb. onun yaptığına inanılırdı. İ.Ö. VII. yy.'dan başlayarak Herakles'e Atina'da tapınılmıştır. Buna karşılık, Girit-Mykenai kökenli bir tanrı olduğu kesinleşmiştir. Romalılar'ın Vulcanus*'udur.

HEPİALİDAE a. Duyargaları çok kısa,

ağız aygıtı körelmiş, dinlenirken kanatlarını çatı biçiminde tutan, tibyaları sivri olmayan pulkanatlı böcek familyası. (Bu kelebeklere Avustralya'da bol rastlanır; soğuk ve ılıman iklimli bölgelerde yaşarlar. *Homoneura* alttakımı.)

HEPİALUS a. Uzun gövdeli (kanat açıklığı 25-65 mm) kelebek cinsi. (Dişisi kızıl sarı, erkeği beyazdır. Tırtılı kuzukulağı, buğdaygiller, çuhaçiçeği, eğreltiotu, şerbetçiotu vb. bitkilerin köklerine zarar verir. *Hepialidae* familyasının örnek tipi.)

HEPPLEWHİTE (George), ingiliz mobilyacı ve süslemeci (öl. Londra 1786). Atölyesi çok ünlüydü. J. ve R. Adam'ın tasarladığı yeniklasik mobilyaların yapımını pratik bir biçimde açıklayan derlemesi ölümünden sonra yayımlandı (1788). Üslubu yapmacıklı, güçsüz ve soğuktur.

Hepta epi Thebas *(Thebai'ye karşı Yediler)*, Aiskhylos'un trajedisi (İ.Ö. 467). *Laios* ve *Oidipus*'u kapsayan bir üçlemenin günümüze ulaşmış tek ve son piyesi.

HEPTAGENİA a. Larvası hızlı akan sularda, su altında bulunan taşlara tutunarak yaşayan sinek cinsi. (Birçok altcinsi ve türü vardır; birgünlüksinekler takımı.)

Heptaméron *(l')*, Navarra kraliçesi Angoulêmeli Margarita'nın Boccaccio'nun *Dekameron*'unu hatırlatan ve yetmiş iki hikâyeden oluşan derlemesi (1559). Yarım kalan yapıt ancak yedi günü içerdiğinden, yayımcı Claude Gruget buna *Heptaméron* adını verdi. Cauterets civarında, N.-D. de Sarrance'ta toplanan beş soylu ve beş hanım, birbirlerine acı ve eğlenceli hikâyeler anlatırlar: kibar beylerin, papazların, zevkine düşkün keşişlerin maceraları; genç kızların baştan çıkarılmaları; vasileri ve kocaları atlatmak için başvurulan hileler ve ayrıca aşkın zaferi. Kitap, her hikâyenin sonunda yer alan konuşmalar aracılığıyla bir ahlak dersi vermeyi amaçlar.

HEPTAMETRUM sıf. (lat. sözc.). Ed. Yedi heceden oluşan dizeye denir.

◆ a. Yedi heceli dize.

HEPTAMİNOL a. Eczc. Sentetik ilaç. Hidroklorür tuzu ağız ya da iğne yoluyla kardiyotonik, koroner genişletici ve idrar söktürücü olarak kullanılır. (Ayrıca zihin ve beden yorgunluğu üzerinde de etki gösterir.)

HEPTAN a. (fr. *heptane*). Org. kim. Formülü $CH_3—(CH_2)_5—CH_3$ olan doymuş hidrokarbon; benzinin oktan indisini tanımlamada etalon (ölçüt) olarak kullanılır.

HEPTANAL a. (fr. sözc.). Org. kim. Formülü $CH_3—(CH_2)_5—CH = O$ olan aldehit. (Hintyağı ya da metil risinoleattan ısıl krakingle elde edilen heptanal, meyve kokulu bir sıvıdır. Poliamit II [Rilsan] üretiminde bir yanürün olarak ortaya çıkar. Heptanaldan, indirgenmeyle heptanol-1, yükseltgenmeyle enantik asit, su gidermeyle de heptin elde edilir.) [Eşanl. ENANTİK ALDEHİT.]

HEPTANESOS → YEDİ ADA.

HEPTANOAT a. (fr. *heptanoate*). Org. kim. Heptanoik asidin tuzu ya da esteri.

HEPTANOİK sıf. (fr. *heptanoïque*). Org. kim. *Heptanoik asit*, formülü

$$CH_3—(CH_2)_5—CO_2H$$

olan asit. (Heptanalın yükseltgenmesi sonunda elde edilen heptanoik asidin, kötü bir kokusu vardır. Daha çok etil enantat adıyla bilinen etil esteri, yani etil heptanoat, fantezi konyaklar ile çeşitli yapay meyve esanslarının kokulandırılmasında kullanılır.) [Eşanl. ENANTİK ASİT; ENANTİLİK ASİT.]

HEPTANOL a. (fr. sözc.). Org. kim. Formülü $C_7H_{15}—OH$ olan ve heptandan türeyen alkollerin genel adı. (Tek önemli izomeri olan heptanol-1, heptanalın indirgenmesi sonunda elde edilir. Esterleri plastikleştirici olarak kullanılır.) [Eşanl. HEPTİL ALKOL.]

HEPTANOMİS. Tar. coğ. Orta Mısır'da "yedi *nomos*"tan oluşmuş il. İ.S. I. yy.'dan sonra bir epistrategosluktu. Arap istilasına kadar *Herculia*, daha sonra *Arcadia* adalarıyla varlığını sürdürdü.

HEPTANON a. (fr. *heptanone*). Org. kim. Formülü $C_7H_{14}O$ olan ve heptandan türeyen ketonların genel adı. (En önemli izomeri olan heptanon-2, tarçın ve karanfil esansının bir bileşenidir. Heptin-1 hidratlanarak elde edilir ve sanayide çözücü olarak kullanılır.)

HEPTARŞİ a. (fr. *heptarchie*'den). Yedi kişinin birlikte yönetimi.

—Tar. VI.-IX. yy.'lar arasında kurulmuş anglosakson krallıklarının yönetimlerine, genellikle XVI. yy.'dan sonra verilen ad. Hepsi de az çok önemli bir rol oynamış olan bu yedi kent şunlardı: Kent, Sussex, Wessex, East Anglia, Essex, Northumbria, Mercia (gerçekte sayıları 16 ya da 18'di). [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Bu krallıkların sınırları, aralarındaki bitmek bilmez savaşlar yüzünden sık sık değişti ve güçsüz olanlar diğerlerinin içinde eridi. Sussex VII. yy.'dan önce Wessex tarafından, Essex VIII. yy.'da Mercia tarafından, Kent de, gene Wessex tarafından yıkıldı. VI. yy. sonlarında en önemli rolü Kent oynadı. VII. yy.'da bu krallık Northumbria'ya bağlandı, sonra Northumbria ve Mercia arasında çekişme konusu oldu ve VIII. yy. boyunca Mercia'ya bağlı kaldı. IX. yy.'da ise Wessex tarafından geri alındı. Wessex XI. yy. başlarına kadar iskandinav istilasını durdurmaya çalıştı ve İngiltere'yi kendi yönetimi altında birleştirdi.

HEPTEN be. Tamamıyla, tümden, büsbütün: *Bu durumda hepten kaybettik demektir.*

HEPTEN a. (fr. *heptène*). Org. kim. Heptandan türeyen etilensel hidrokarbonların genel adı.

HEPTİL a. (fr. *heptyle*). Org. kim. Formülü C_7H_{15} olan ve heptandan türeyen birdeğerli kök.

◆ sıf. Org. kim. *Heptil alkol*, HEPTANOL'ün eşanlamlısı.

HEPTİN a. (fr. *heptyne*). Org. kim. **1.** Formülü C_7H_{12} olan ve heptandan türeyen asetilenik hidrokarbonların genel adı. (Heptinin tek önemli izomeri, heptin-1'dir [$CH_3—(CH_2)_4—C{\equiv}CH$]. Heptanal üzerine önce fosfor pentaklorür, sonra da sodyum amit etki ettirilerek elde edilir. Hidratlandığında heptanon-2'yi verir ve parfümcülükte kullanılan heptinkarboksilik aside [oktinoik] dönüştürülür.) **—2.** Parfümcülükte, etil heptinkarboksilata verilen ad.

HEPTİNKARBOKSİLAT a. (fr. *heptynecarboxylate*). Org. kim. Heptinkarboksilik asidin tuzu ya da esteri.

HEPTİNKARBOKSİLİK sıf. (fr. *heptynecarboxylique*). Org. kim. *Heptinkarboksilik asit*, formülü $CH_3—(CH_2)_4—C{\equiv}C—CO_2H$ olan asit. (Heptin-1'den elde edilen heptinkarboksilik asit, heptin adıyla parfümcülükte yararlanılan ve menekşe gibi kokan etil esterinin üretiminde kullanılır.) [Eşanl. OKTİNOİK ASİT.]

HEPTİT ya da **HEPTİTOL** a. (fr. *heptite* ya da *heptitol*). Org. kim. Formülü $HOCH_2—(CHOH)_5—CH_2OH$ olan ve yedi alkol işlevi taşıyan heptan türevlerinin genel adı.

HEPTOT a. (fr. *heptode*). Elektron. Bir katot, bir anot, bir kumanda ızgarası ve ayrıca ızgaralardan oluşmuş dört elektrot içeren yedi elektrotlu tüp.

HEPTOZ a. (fr. *heptose*). Org. kim. Heptandan türeyen ozların genel adı.

HEPTULOZ a. (fr. *heptulose*). Org. kim. Heptandan türeyen ketonlu ozların genel adı.

HEPWORTH (Barbara), ingiliz heykelci (Wakefield 1903 - Saint Ives 1975). Ben Nicholson ile evlendi (1933), 1934'ten başlayarak önce konstrüktivizmden etkilendi, sonra daha lirik bir yol seçti, sağlam bir soyut üslup geliştirdi; taş ve bronz vb. yapıtları yanında, genellikle içbükey olarak oyulmuş ve bazen çokrenklileştirilmiş tahtayı kullandı (*Spring*, 1966). Yavaş yavaş güçlü bir anıtsallığa yöneldi (*The Family of Man* grubu, 1970-71).

HEPYEK, -ki a. (*hep* ve fars. *yek*, bir' den *hep-yek*). Oy. **1.** Tavla oyununda iki zarın da biri göstermesi. **—2.** Her yarısında bir nokta bulunan domino. **—3.** GÜLBAHAR'ın eşanlamlısı.

HEPYEŞİL sıf. **1.** Bütün yıl üzerinde yeşil yapraklar bulunan bitkilere denir. **—2.** Ağaçları her zaman yapraklı olan ve yaprakları her zaman yeşil kalan nemli ve çok sık tropikal ormana denir.

HE QİFANG → Hı ÇİFANG.

HER belgsz. sıf. (fars. *her*). Tekil adlarla kullanılır. **1.** Bir bütün içinde yer alan varlıkların ya da nesnelerin tek tek ele alındığını belirtir: *Her yolcu biletini yanında bulundurmalıdır. Her insan aldanabilir. Bu tren her istasyonda durmuyor. Her söze kanmak. Her pazar spor yapar. İstanbul'a her gelişinde bize uğrar.* **—2.** *Her* + *say. sıf.* + *a.* + *bir*, periyodik bir yinelenme belirtir: *Her on adımda bir durup dinleniyor. Hastalık, bölgede her on çocuktan birinde görülmektedir.* **—3.** *Her aşın kaşığı*, her şeye karışan, her işe burnunu sokan kimse için söylenir. ‖ *Her biri*, sözkonusu olanların ayrı ayrı tümü: *Toplantıya katılanların her biri ayrı ayrı düşüncelerini belirttiler.* ‖ *Her boka maydanoz olmak*, bilgisi olsun ya da olmasın her işe burnunu sokmak, her şeye karışmak (arg.). ‖ *Her boyaya girip çıkmak*, çok değişik işlerde kısa sürelerle de olsa çalışmış olmak. ‖ *Her boyayı boyadık da fıstıki mi kaldı?*, asıl yapılması zorunlu işler dururken ayrıntı niteliğinde, önemsiz işlere ilgi duyulması durumunda söylenir ‖ *Her daim*, her zaman, daima. ‖ *Her dem taze*, yaşlı olduğu halde genç görünen kimse ve bütün yıl yeşil kalan bitki için kullanılır. ‖ *Her derde deva*, birçok şeye çare olan, birçok hastalığa iyi gelen anlamında söylenir. ‖ *Her gördüğü sakallıyı babası sanmak*, karşılaşıp konuştuğu her kişiye kanıp aldanmak. ‖ *Her ihtimale karşı*, her türlü olasılığı düşünüp göz önünde bulundurarak: *Her ihtimale karşı biz hazırlıklı bulunalım.* ‖ *Her işin hakkından gelmek*, her işin üstesinden gelmek. ‖ *Her kafadan bir ses çıkmak*, bir konu görüşülüp tartışılırken herkes rasgele, birbiriyle bağdaşmayan ayrı ayrı düşünceler öne sürmek: *Toplantıda her kafadan bir ses çıkıyor, kimin haklı kimin haksız olduğu anlaşılmıyor.* ‖ *Her keseye uygun*, hemen herkesin satın alabileceği ucuzlukta. ‖ *Her nasılsa*, beklenmeyen bir durumu belirtmek için kullanılır: *Her na-*



Barbara **Hepworth**
Pelagos (1946). Tahta, boya ve gerilmiş iplikler
Tate Gallery, Londra

Tate Gallery



Lauros-Giraudon



Hera
Sisam'daki Hera tapınağı'nda bulunan mermer heykel İ.Ö. 560'a doğr.
Louvre müzesi, Paris

sılsa o kanlı olaydan canını kurtarabilmiş. || *Her nedense,* nedeni belli olmayan ya da anlaşılmayan bir durum için kullanılır: *Her nedense vermekten kaçınmış.* || *Her ne hal ise,* uzatmayalım, geçelim: *Her ne hal ise bu soruna bir çözüm yolu aramalıyız.* || *Her ne ise,* ne olursa olsun, ne tutarsa tutsun anlamında söylenir: *Borcumuz her ne ise öderiz;* geçelim, üzerinde durmayalım: *Her ne ise biz geçmişe değil, geleceğe bakalım.* || *Her ne kadar,* başına geldiği koşul tümcelerinin bildirdiği yargının doğallığını, ancak bunun yetersiz olduğunu belirtir: *Her ne kadar ev büyükse de güneş görmüyor.* || *Her ne pahasına olursa olsun,* bir işi yapmak için koşulların güç ya da kolay olmasının önemi bulunmadığını belirtmek için söylenir: *Her ne pahasına olursa olsun bu gece oraya varacağız.* || *Her tarakta bezi olmak* → KIRK* TARAKTA BEZİ OLMAK. || *Her tarladan bir kesek,* birbiriyle ilgisi olmayan değişik konulardan birer parça söz edilerek yapılan konuşma için söylenir. || *Her telden çalmak,* elinden her iş gelmek, her işten anlamak. || *Her zaman,* ara vermeden, sürekli olarak, sık sık: *Her zaman beklerim, gelin oturup konuşuruz.*

—*Esk. Her-âyine,* mutlaka, herhalde, zorunlu. || *Her-bâr,* her defa, sürekli. || *Her-çend,* her ne vakit. || *Her-dem,* sürekli, daima. || *Her-dem bahar, her-dem taze,* bir tür çiçek. || *Her hal ü kârda,* her durum ve koşulda. || *Her-heft,* kadınların kullandıkları yedi türlü süs eşyası. || *Her-kes* → HERKES.

HERA. Yun. mit. Analığın yüceliğini ve egemenliğini simgeleyen Evlilik tanrıçası. Hera'ya Mykenai döneminden başlayarak tapınılırdı ve sami tanrıçası Aşerah ile aralarında benzerlikler kurulmuştu. Kronos ve Rhea'nın kızı olan Hera, kardeşi Zeus ile evlenir ve bu birlik, sadakatsizlik ve geçimsizliklere rağmen insanların evliliklerine örnek oldu. Hera aynı zamanda bereketli Toprak'ın, Bahar bitkileri'nin ve Çiçekler'in tanrıçası, evli kadınların koruyucusudur. Çoğunlukla kinci, kıskanç ve hırçın bir tanrıça olarak tanıtılır. Nitekim Truvalı Paris'in verdiği kararın öcünü almak için, Truva savaşı'nda kente karşı savaşır. Hera, Roma'da *İuno* ile özdeşleştirilmiştir.

—İkonogr. Arkaik dönemde Hera, giyimli ve başı örtülü olarak betimlenir. Kimi kez ayaktadır (Kheramyes Hera'sı [Sisam'daki Heraion'da bulunmuştur], Louvre), kimi kez de bir tahta oturur. Yüksek bir başlık ya da saçlarını süsleyen bir taç giyer. Polykleitos'un yaptığı fildişi ve altın kaplama heykel ise Hera'yı bir elinde asa, öbür elinde bir nar, otururken betimliyordu. Daha sonraları, başındaki örtü kalktı; ancak, tanrıça, ağırbaşlılığını hiç kaybetmedi (403-402'de Atina ile Sisam arasında imzalanan kararname).

HERACLİANUS, romalı general (öl. Kartaca 413). İmparator Honorius'un emriyle Stilicho'yu öldürttü (408), Afrika kontluğuna atandı (409); bağımsız bir prens gibi davrandı, imparatorluk erkini kendine mal edeceğini umarak İtalya'ya çıkarma yaptı. Otricoli'de ve Umbria'da yenilerek gemilerine geri çekilmek zorunda kaldı, suç ortaklarıyla birlikte idam edildi.

HERAİA. Esk. Yun. Hera onuruna düzenlenen şenlikleri belirten yunanca sözcük. Hemen tüm yunan dünyasında kutlanırdı. En ünlüleri Argos şenlikleriydi.

Heraion, Hera tapınağı. Mykenai ile Argos arasında bulunan *Argos Heraion*'u Argoslular'a ait bir tapınma yeriydi. Üç teras üzerine yayılan bu dinsel merkezde İ.Ö. VIII. yy.'dan kalma bir tapınak kalıntısı ile bunun biraz aşağısında Eupolemos tarafından İ.Ö. 420'de yaptırılan yeni bir tapınağın izleri görülür. Tanrıçanın, Polykleitos tarafından yapılmış olan altın ve fildişi kaplama heykeli de bu son tapınaktaydı. Tapınaktan bugün elimizde alınlık ve friz parçaları bulunmaktadır. II. binyıl'dan kalma eski bir tapınma yerinin üzerine kurulmuş olan *Sisam Heraion*'u, ion tarzında tapınakların geliştiği merkezlerden biridir. Daha eski iki tapınak kalıntısı üzerine İ.Ö. VI.yy.'da Rhoikos ve Theodoros tarafından inşa edilen görkemli tapınak, çift sıra sütunla çevriliydi (dipteros). Çok geçmeden yıkılan bu yapı tiran Polykrates tarafından yeniden yaptırıldı (İ.Ö. 530-525'e doğr.). *Sisam Heraion*'unda, küçük bronz heykellerin yanında çok sayıda mermer heykel de (Geneleos'un heykel grubu, Kheramyes'in Hera heykeli) vardı. Antikçağ'ın diğer ünlü Heraionlar'ı özellikle Büyük Yunanistan'da yer alır. Bunlar arasında Crotone yakınlarındaki *Hera Lacinia tapınağı*, Paestum'daki Heraion ve Silaris ırmağının denize ulaştığı noktada yer alan *Hera Argeia tapınağı* sayılabilir. Burada İ.Ö. VI. yy.'dan kalma bir "hazine binası" ile İ.Ö. 500-480 yıllarında yapılmış dor düzeninde bir tapınak ortaya çıkarıldı; ayrıca, çok sayıda adak eşyası (pişmiş toprak heykelcikler) ile bu yapılara ait iki metope dizisi de ele geçti (Paestum müzesi).

HERAKLEİA a. Esk. Yun. Herakles onuruna birçok yunan kentinde düzenlenen şenlikler. (Bu şenliklerde genellikle spor karşılaşmaları yapılırdı.)

HERAKLEİA. Tar. coğ. Antikçağ'da birçok kentin ortak adı; bu adlar Herakles' in bu kentlerden geçtiğine ilişkin yerel efsanelere bağlıdır: **Herakleia Pontika,** Bithynia bölgesinde, Karadeniz kıyısındadır; İ.Ö. 558'de Megaralılar tarafından koloni kenti olarak kuruldu. Özellikle İ.Ö. IV. yy.'da balıkçılık limanı olarak gelişti. (Bugün *Karadeniz Ereğli*si*); —**Herakleia Minoa,** Sicilya'nın G. kıyısında, Halykos'un ağzında yer alır, İ.Ö. VI. yy.'da Selinuslular, sonra da Spartalılar tarafından sömürgeleştirildi. Uzun süre Siracusalılar'la Kartacalılar arasında çekişme konusu oldu. Tiyatro kalıntıları (bugün *Platani*); —**Herakleia Lucania,** İtalya'da, Taranto körfezi kıyısında, Agri nehrinin ağzındadır. Bir Taranto kolonisi olarak kuruldu (İ.Ö. 433'e doğr.). Pyrrhos, bu kentin yakınında Romalılar'ı yendi (İ.Ö. 280). Bir yüzünde tapınağın mal varlığıyla ilgili bir metin, öteki yüzündeyse Sezar döneminden bir yasanın yazılı olduğu, bronz "Herakleia levhaları" burada bulundu (1732); —**Herakleia Kybistra,** Orta Anadolu'daki Kybistra kentine Bizans imparatoru Herakleios döneminde (VII. yy.) verilen ad (bugün *Konya Ereğli*si*); —**Herakleia,** günümüzdeki *Marmara Ereğli*si*'ne Roma imparatoru Diocletianus döneminden (284-305) başlayarak verilen ad; —**Latmos Herakleia**'sı, Bafa gölünün K.-D.'sunda, Beşparmak dağının (antik Latmos) G.-B. eteğinde kurulmuştur. Strabon'a göre önceleri "Latmos" olarak anılan kent, onun zamanında bile (yaklş. İ.Ö. I. yy.'ın son çeyreği) kıyıdaydı. İ.Ö. V. yy.'da Delos birliği üyesiydi. İ.Ö. IV. yy. ortalarında Mausolos ve Artemisia II'nin egemenliğini tanıdı. Hellenistik ve Roma dönemlerinde deniz ticaretiyle gelişti, zenginleşti. Erken Hıristiyanlık ve Bizans dönemlerinde de önemini korudu, piskoposluk merkezi oldu. Çevrede ve Bafa gölü üzerindeki küçük adalarda kilise ve manastır kalıntıları vardır. Hippodamos planına göre kurulmuş, düzgün bir kent olan Herakleia'nın K.-G. yönündeki uzunluğu iki km'yi bulur. İ.Ö. 287'de, Lysimakhos döneminde altmış beş kuleli, 6,5 km uzunluğunda güçlü surlarla çevrildi. Çevreye hâkim bir tepe üzerindeki Athena tapınağı, agora, buleuterion, nymphaion, Endymion tapınağı, bizans şatosu önemli yapılardır.

Herakleidai, Euripides'in trajedisi İ.Ö. 430'a doğr. - 427'de sahnelendi. Herakles'in oğullarının efsanesini anlatır.

HERAKLEİDES Pontoslu, yunanlı filozof (Pontos Herakleiası 388?-öl. 310?). Platon'un öğrencisiydi. Platon, Akademi'nin yönetimini ona bıraktı. Dünyanın kendi ekseni çevresinde döndüğünü kabul eden ilk gökbilimcidir.

HERAKLEİOS I (Kappadokia'da 575'e doğr.-öl. 641), Doğu Roma imparatoru (610-641). Kartaca genel valisinin oğlu, zorba Phokas'ı devirdi (610). İmparatorluğun durumu aşırı derecede kötüydü, ticaret ve devlet hazinesi iflas etmişti, ordu dağılmış ve ülke, Persler'in (Antiokheia'nın [611], Kudüs'ün [614] ve Mısır'ın [619] alınması), Avarlar'ın (Konstantinopolis önlerine kadar gelmeleri [619]) ve Lombardlar'ın (İtalya) istilasına açıktı. Herakleios, başkenti Afrika'ya nakletmeyi düşündü, ama patrik Sergios, kilisenin zenginliklerini emrine vererek onu tasarısından vazgeçirdi. Orduyu düzene soktu, Avarlar'ın hanı ile barış imzaladı (620). Fırat nehri kıyısında Persler'i püskürttü, Azerbaycan'a (623) ve Doğu Anadolu'ya (624-625) girdi ve Ganzak'taki (bugün Tebriz) Ateş tapınağı'nı yıktı. Persler'in dönüşüyle bu başarılar kesildi: Persler, Herakleios'u Kafkaslar'a geri çekilmeye zorladılar, Avarlar'ın, Bulgarlar'ın ve Slavlar'ın desteğiyle Konstantinopolis'e saldırdılar (626). Herakleios, Hazar denizi kıyılarında yerleşmiş olan Hazarlar'ın ittifakını parayla satın alınca üstünlüğü ele geçirdi (627). Gürcistan'ı işgal ettikten sonra Mezopotamya'ya girdi, Ninova yakınında pers ordusunu imha etti ve Ktesiphon üzerine yürüdü. Bu zaferler, Pers İmparatorluğu'nda bir devrime ve Hüsrev II'nin öldürülmesine (şubat 628) yol açtı; Hüsrev II'nin halefi Kavaz Şiroye, fethedilen toprakları ve gerçek Haç'ı Bizans İmparatorluğu'na geri verdi; Herakleios da bu Haç'ı görkemli bir şekilde Kudüs'e götürdü (630). Gerek Persler'in, gerekse Bizans'ın soluğunun kesilmesinden yararlanan Araplar, Suriye'yi ele geçirdiler (Acnadayn [634] ve Şam [635] zaferleri), Bizans ordusunu Yarmuk kıyısında imha ettiler (636); Kudüs'ü ele geçirdiler (638) ve Mezopotamya (639) ile Mısır'ı (639-642) fethettiler.

İmparatorluk içinde Herakleios, monofizitlerle ortodoksları uzlaştırma çaresini monotelizmde bulacağını sandı; ancak, her iki taraf da monotelizmi şiddetle reddetti ve durum daha da vahimleşti. Saltanatı sırasında, imparatorluk belirgin biçimde yunanlaştı: imparatorluk "basileus" unvanını aldı ve yunancayı resmi dil olarak kabul etti.

Herakleios I, önce Eudoksia ile, sonra yeğeni Martine ile (614) evlendi; birincisinden Konstantinos III, ikincisinden de Herakleios II doğdu.

Giraudon



Herakleios I, mineli ve yaldızlı bir levhadan ayrıntı
Meuse sanatı, XII. yy., *Dobrée müzesi, Nantes*

HERAKLEİOS II Heraklonas (618 - Rodos? 645), Doğu Roma imparatoru (641). Babası Herakleios I, ilk evliliğinden olan oğlu Konstantinos III'e tanıdığı hakları ona da tanıdı. Konstantinos III ölünce (mayıs 641), Herakleios II iktidarın tek sahibi olarak kaldı. Fakat, iktidarı annesi Martine ile paylaştığından, kamuoyunun baskısıyla, yeğeni Konstans II'ye taç giydirmek zorunda kaldı (eylül 641); çok geçmeden bir ayaklanma sonucunda ülkeden kaçtı (kasım 641).

HERAKLEİOSLAR, ermeni kökenli ünlü bizanslı aile. VII. ve VIII. yy.'larda altı Bizans basileus'u bu aileden çıktı: iki Herakleios, Konstantinos III, Konstans II, Konstantinos IV ve İustinianos II.

HERAKLEİTOS Efesli, yunanlı filozof (İ.Ö. 550'ye doğr. - İ.Ö. 480'e doğr.). Krallık ailesindendi. Kardeşi yararına krallıktan vazgeçtiği, antidemokratik düşünceleriyle tanındığı ve Pers kralıyla mektuplaştığı; kendinden önceki filozoflara karşı, özellikle miletoslu filozoflar ile onların deney ve gözleme dayanan yöntemlerine karşı sınırsız bir küçümseme gösterdiği söylenir.

Herakleitos'un sistemi bütünüyle akış kavramına dayanır: felsefesi genellikle "her şey akar", "aynı ırmakta iki kez yıkanılmaz" gibi formüllerle özetlenir. Ona göre varlık bütünüyle devingenlikten oluşur; ama her değişikliğe karşı onu etkisizleştiren karşıt bir değişiklik olduğu için, gerçekliğin bir başka gerçekliğe dönüşmesi sözkonusu değildir. Yalnızca devingensizliği algılayabilen insanlar, bu akışın farkında değildirler, nesnelerin akışkanlığı olasılığını akıllarına bile getirmezler. Herakleitos'a göre, evrenin iki durumu arasındaki çelişme, doğanın özünde olan bir zorunluluktur: dünyanın uyumunu, örneğin soğuk ile sıcak, kuru ile ıslak arasındaki iki kutuplu karşıtlık meydana getirir. Herakleitos, karşıtları birleştiren bu akılsallığa *logos* adını verir: logos karşıtların savaşımı ve özdeşliğidir. Herakleitos'un felsefesini, özlü ve çelişkili bir üslupla yazılmış parçalardan, ancak çok bölük pörçük olarak bilebiliyoruz. Filozofun metinlerindeki anlaşılma güçlüğü, ona daha sağlığında *Karanlık Herakleitos* adının takılmasına yol açmıştı.

HERAKLEOPOLİS, Yunanlılar'ın Mısır'da Het-nen-nesut (günümüzde Ahnes ül-Medine) kentine verdikleri ad, Yukarı Mısır'da 20'nci *nomos*'un anakenti, Fayyum*'un girişinde kurulmuştur. Kent tanrısı, koç Herişef'ti (Yunanlılar Herakles' le bir tutarlardı). İ.Ö. 2240'a doğru (birinci ara dönem boyunca) Herakleopolis hükümdarları, kral unvanı alarak IX ve X'uncu sülaleleri oluşturdular; böylece kent önemli bir siyaset merkezi oldu (yaklaşık iki yüzyıl boyunca).

HERAKLES. Yun. mit. Gücü simgeleyen ünlü yunanlı kahraman. Roma mitolojisindeki *Hercules**, Herakles'e benzer ve onunla özdeşleştirilir. Herakles'e ilişkin efsaneler çok karmaşık ve kimi zaman da çelişkilidir. En klasik çevrimlerde, Amphitryon'un karısı olan Alkmene ile Zeus'un oğlu olarak yer alır. Hera, daha beşikte bir çocukken onu öldürmeleri için iki yılan gönderir, ama Herakles onları elleriyle boğar. Çeşitli başarılardan sonra Thebai'ye yerleşir ve burada Kreon'un kızı Megara ile evlenir. Cinnet geçirdiği bir sırada karısını ve çocuklarını öldürür. Bu suçun cezasını çekmesi için Pythia onu Tiryns kralı Eurystheus'un yanına gönderir. Eurystheus ona *Herakles'in on iki işi* diye anılan bir dizi gücünü sınama görevi verir: 1. Nemea aslanını öldürmek; 2. Lerne ejderini öldürmek; 3. Keryneia geyiğini yakalamak; 4. Erymanthos yaban domuzunu yakalamak; 5. Stymphalos gölünün kuşlarını vurmak; 6. Augias'ın ahırlarını temizlemek; 7. Girit kralı Minos'un boğasını yakalamak; 8. Diomedes'i öldürmek; 9. Amazonlar kraliçesi Hippolyte'nin kemerini ele geçirmek; 10. Geryon'u öldürmek; 11. Hesperisler'in bahçesindeki altın elmaları toplamak; 12. Kerberos'un zincirlerini çözmek. On iki iş efsanesinin Mykenai dönemine kadar uzandığı ve doğu edebiyatından etkilendiği sanılmaktadır. Herakles, gürzünü eline alarak dünyayı dolaşır; despotların, haydutların ve canavarların kökünü kazır; Alkyoneus'u, Akheloos'u, Pholoe kentauroslarını, Mısır kralı Busiris'i yener; Atlas'a yardım etmek için gökyüzünü omuzlarına alır; Hesione'yi bir canavardan kurtarır; Argonautlar seferine katılır; dev Antaios'u ve kentauros Nessos'u öldürür; Kalpe ve Abila dağlarını birbirinden ayırır *(Herkül sütunları)*, Prometheus'u özgürlüğüne kavuşturur, tanrılarla bile savaşır vb. Birçok aşk macerası yaşayan Herakles, gücünü kadınlar karşısında kullanmaz, kendisini Omphale'ye köle yapar. Sonunda Deianeira ile evlenir, ama Iole uğruna onu terk eder. Deianeira, uçarı kocasına, Nessos'un kanıyla ıslatılmış bir gömlek gönderir. Zehirli giysiyi giyince acılar içinde yanmaya başlayan Herakles, Oiti dağında hazırladığı odun yığınına atılarak kendini yakar. Daha sonra Olympos'a kabul edilir ve Hebe ile evlenerek ölümsüzlüğe kavuşur.

Herakles aynı zamanda uygarlıkların koruyucusu ve denizci bir tanrı olarak tanınırdı. Pythagorasçılar, kynikler ve stoacılar, hıristiyan çağın başlangıcında, İsa' ya rakip olarak adil ve mutsuz bir Herakles görünümünün oluşmasına katkıda bulundu. Öte yandan özellikle Hellenistik dönemde, çok sayıda atlet, filozof ya da hükümdar, kendilerini Herakles ile karşılaştırdı ya da onunla özdeşleştirdi.

Herakles'e birçok tapınakta tapınılırdı. Gymnasionların koruyucusuydu; tehlikeleri ortadan kaldıran tanrıydı. —Herodotes tarihinde, Fenike ve Mısır kökenli bir başka Herakles'ten söz edilir. Orpheusçu çizgiler taşıyan bu Herakles'in Melkart ile bağlantısı vardır.

—Ed. Yunanistan ve İtalya'da çok popüler olan Herakles, yazarlar tarafından atletik yapılı ancak merhametli bir kahraman olarak betimlendi. Kahramanlıkları *İlyada'da, Aeneis*'te, Hesiodos'un *Aspis Herakleus*'unda, Pindaros'un *Epinikoi*'sinde ve birçok İskenderiye şiirinde anlatılmıştır. Nessos'un gömleği efsanesi Sophokles'in *Trakhis kadınları*'nda ve Seneca'nın *Hercules Oetaeus*'unda işlenmiştir. Kahramanın deliliği, Euripides'in *Herakles*, Seneca'nın *Hercules furens* adlı yapıtlarına konu olmuştur.

—İkonogr. Herakles önceleri kılıçlı bir savaşçı olarak betimlendi; sonra, gözde silahı, yay (Taşoz'da bulunmuş Herakles kapısı, İstanbul Arkeoloji müzeleri; Aighina tapınağı doğu alınlığı) ve özellikle gürz olmuştur. Bununla birlikte, kılıcını da sık sık taşır, baş tarafı alnının üzerine düşecek biçimde Nemea aslanının postuna bürünür. Herakles'in zaferleri, özellikle Arkaik dönemde, vazo ressamlarının en gözde konularındandı; birçok anıtın oyma süslemelerinde Herakles'in "işleri" yer alır (Delphoi'deki Siphnos hazinesinin frizi ve alınlığı; Delphoi'deki Atinalılar hazinesinin frizi; Olympia'daki Zeus tapınağı'nın metopeleri). Lysippos, kahramanı, değişik bir biçimde, kasları biraz abartmalı atlet tipinde betimlemiştir (*Herakles Farnese*, Napoli).

Herakles *(Günah ile Erdem arasında)*, Ksenophon'un *Apomnemoneumata Sokratus*'unda keoslu Prodikos'un öğütlü öyküsü. Herakles bir yol kavşağında iki kadına rastlar, kadınlar, karşısındaki iki yoldan birini seçmesini isterler. Bunlardan güzel ve verimli olanı Günah yolu, dik ve engebeli olanı Erdem yoludur. Kahraman bunlardan ikincisini seçer.

Herakles, Euripides'in trajedisi. İ.Ö. 424'e doğru sahnelendi. Herakles, bir çılgınlık anında, Eurystheus'un ailesini cezalandırdığını sanarak, kendi ailesinin tüm üyelerini öldürür. Düğümlerin çok olduğu oyunda duygusal sahneler ağır basar.

Herakles lahdi, Konya Arkeloloji müzesi'nde sergilenen Roma döneminden lahit. Konya-Beyşehir yolu üzerinde, Konya'ya yaklaşık 60 km uzaklıkta, bir köylü tarafından hendek açılması sırasında ortaya çıkarıldı. 7-8 ton ağırlığındaki, tek parça beyaz mermerden lahit 2,5 m uzunluğunda, 1,30 m genişliğinde ve 1,18 m yüksekliğindedir. Dönemin yöneticilerinden birine ait olduğu sanılan yapıt, Anadolu'daki Sidamara türü lahitlerdendir. Tüm cepheler yüksek kabartma tekniğinde, çok ayrıntılı biçimde işlenmiş figürlerle süslüdür (Herakles'in on iki işi). Kapak üzerinde de uzanmış bir kadın ve erkek figürü vardır. Lahdin baş cephesinde sütunlu bir tapınağın önünde, ortada oturan giyimli bir kişi, önünde uzun boylu bir kadın, arkasında da bir erkek figürü işlenmiştir. Araştırmacılar lahdin bulunduğu kesimin roma kenti Tiberiopolis olabileceği görüşündedir. Son incelemelere göre yapıt yaklaşık İ.S. 260'lara tarihlenir.

HERAKLESOĞULLARI, yun. **Herakleidai,** Herakles'in soyundan gelen mitoloji kişilerine verilen ortak ad. Heraklesoğulları, özel olarak dor şeflerini belirtirdi. Dor akınları yunan efsane anlatıcıları tarafından Eurystheus'un yoksun bıraktığı mirasçıların geri dönüşü olarak sunuldu. Bunların çoğu, Herakles'in soyundan geldiğini ileri süren yunan krallık hanedanlarıydı.

HERAKLİON → KANDİYE.

HERAKLİUS II (Telavi 1720 - *ay. y.* 1798), 1744'ten başlayarak Kahetya, sonra da Kartli-Kahetya (1762-1798) kralı. O sıralarda komşuları Osmanlılar'la İranlılar' ın ve dağıstanlı akınlarının tehdidi altında bulunan Gürcistan'ı çariçe Yekaterina II ile Georgiyevsk antlaşması'nı imzalayarak (1783) rus himayesi altına aldı.

HERAKLONAS → HERAKLEİOS II.

HERAPATİT a. (fr. *hérapathite;* öz. a. *Hérapath*'tan). Org. kim. Kininin, kristal durumdaki iyodosülfatı; kutuplu ışık veren lamların yapımında kullanılır.

HERASKOV (Mihail Matveyeviç), rus şair (Pereyaslav, Poltava ili, 1733 - Moskova 1807). Moskova Üniversitesi kayyumu'ydu, klasik odlar, trajediler yazdı, ayrıca Voltaire'in *Henriade*'ını örnek alarak iki büyük destansı şiir (*Rossiyada* [1779, Kazan'ın İvan IV tarafından fethi] ve *Vladimir* [1785]) yazdı.

HERAT, Afganistan'da kent, il merkezi; yaklş. 177 300 nüf. (1988). Ülkenin orta kesimindeki dağların B.'sında, Heri Rud ırmağı ağzında büyük vahadır. Herat'ın stratejik konumu önemlidir: Afganistan dağlarıyla Horasan dağları arasındaki geçide egemen konumu sayesinde, XIX. yy.'da Ruslar'ın Orta Asya'ya yayılmaları sırasında Hindistan yolunun kilit noktası oldu. —*Herat ili*, 41 600 km²; 669 000 nüf.

—Tar. Ahemeniler'den önce *Aria* adıyla bilinen Herat, bu dönemde *Haraiva* diye anıldı. Büyük İskender tarafından ele geçirildikten sonra *Aria Aleksandreia* adını aldı. Ortaçağ'da kervan yolları üzerindeki elverişli konumuyla Horasan bölgesinin en önemli merkezi oldu. Sasaniler döneminde de önemini koruyan kent, Horasan'la birlikte Araplar'ın egemenliğine gir-

Alinari-Giraudon



Efesli Herakleitos
antik bronz
Ulusal müze, Napoli

Scala



Herakles, Girit kralı Minos'un boğasını yakalarken
Antimenes ressamının resimlediği bir amforadan ayrıntı
siyah figürlü Attike seramiği
İ.Ö. 530'a doğr.-515
Etrüsk müzesi, Vatikan

Herakles lahdi
Konya Arkeoloji müzesi

Büyük Larousse



di (652, sonra 661), yörenin ticaret merkezi olarak gelişti. X. yy.'da samani komutanı Muhammet bin Cerrah'a karşı ayaklanan Herat, uzun süre sünni, ameli ve kerami mezheplerinin çatışmalarına sahne oldu. Gazneli Mahmut ve Sultan Sencer'in karargâhı ve ülkenin başkenti olan Herat, 1036'dan sonra Selçuklular, Gurlular ve Harizmşahlar arasında el değiştirdi. 1221'de Cengiz Han, oğlu Tuluy Han'ı göndererek kenti teslim aldı. Halk karşı koymadığından kente dokunulmadı, ancak kaleyi koruyan on iki bin asker kılıçtan geçirildi. Herat halkının ayaklanıp askeri valiyi öldürmeleri üzerine Cengiz Han'ın komutanlarından İlçigiday Noyan kenti kuşatıp, sanatçılar dışında halkın çoğunluğunu öldürttü ya da D. Türkistan'a ve Çin'e sürdü, Herat'ı yıktı (1222). Bu tarihten sonra 1237'ye değin harabe halinde kalan kent, Ögeday Kağan döneminde (1229-1241) Moğol devleti sınırları içine alındıktan sonra, özellikle dokumacılık alanında gelişti. 1244'te Gurlular'dan Şemsettin Kert'in melik olmasından sonra Herat Kert sülalesince yönetildi. Gıyasettin Pir Ali'nin melikliği sırasında kenti ele geçiren (1380/81) Timur, Herat'ın iç ve dış kalelerini önce yıktırdı, sonra yeniden yaptırdı. Timur'un oğulları Mirah Şah (1397'ye değin), sonra Şahruh (1397-1447) Herat ve Horasan valiliğine atandılar. Ebu Sait Mirza (1458-1468) ile Hüseyin Baykara (1469-1506) zamanında önemli bir kültür kenti olarak tarihinin en parlak dönemini yaşadı, bu arada Asya minyatürcülüğünün merkezi haline geldi. 1506'da Özbekler'in, 1510'da Şah İsmail'in, 1528'de de Şah Tahmasp'ın eline geçti. 1589'da Özbek Abdullah Han Herat'ı altı aylık bir kuşatmadan sonra zaptetti. Abbas I'den sonra (1590) kentte Çağatay ve Özbekler'in yerini Türkmenler aldı. XVII. yy.'ın sonlarına doğruysa safevi sultanı Hüseyin (1697-1722) Horasan'ın yönetimini Gergin ve Keyhüsrev'e teslim etmekle, Herat'ta Türkmenler'in egemenliğine son vermiş oldu. 1731'de Nadir Şah tarafından işgal edilen Herat, onun ölümünden sonra (1749), Abdalli emiri Ahmet Şah Dürrani egemenliğine girdi ve Dürraniler kenti uzun süre ellerinde tutabildiler. XIX. yy.'da Afganlılar'la Kaçarlar, İngilizler'in ve Ruslar'ın da kışkırtmasıyla, Orta Asya'da egemenliği ele geçirme savaşımına giriştiler. Herat kaçar ordusunca kuşatıldıysa da (1837-1838) Afganlılar'ın yönetiminde kaldı (1856'ya değin). Bu tarihten sonra İran yanlısı Hüsam el-Saltana tarafından yönetildi. 1863'te Dost Muhammet Han Herat'ı yeniden ele geçirdi. 1885'te İngilizler'in ve Ruslar'ın kurduğu hudut komisyonu kenti kesin olarak Afganistan'a bıraktı.

—Güz. sant. XV. yy.'da "Timur rönesansı" döneminde Herat, islam dünyasının en büyük kentlerinden biri haline geldi, İncil ve Hıyaban kanalları boyunca birçok cami, medrese, hastane, imarethane, hankah yapıldı. Başvezir Ali Şir Nevai ünlü bir şair ve yazar olmasının yanı sıra, sanatçıları koruyan, destekleyen kişiliğiyle de tanınıyordu. Onun döneminde Kemalettin Bihzad* Herat'ta en önemli eserlerini yarattı, Herat islam minyatür sanatının merkezi oldu. Kertler döneminde kurulan saraylar imar edildi, bunlara yenileri eklendi. 1410'da kurulan Bağ-ı Sefid'in duvarları üzerleri nakışlı yeşim taşlarıyla süslüydü. Bu saray Herat'ın ünlü sanatçılarının çalıştığı "Baysungur akademisi'nin bulunduğu yerdi. Hüseyin Baykara ise, kentin K.-D.'sunda mermerden Cihanara sarayı'nı yaptırmıştı. Bu sarayın ünlü bir botanik bahçesi de bulunuyordu. Vezirlerin yaptırdığı sarayların en görkemlisi ise Ali Şir Nevai'nin Bağ-ı Şah'ıydı. 1201'de Sultan Gıyasettin Guri'nin yaptırdığı Ulu cami (Camii kebir) Timurlular döneminde birkaç kez onarıldı, ön cephesi Ali Şir Nevai döneminde tümüyle yenilendi (1498 /99). Gevherşad camisi, Meşhed'dekinden daha büyük ve görkemliydi (1417-1448). Gevherşad'ın oğullarının türbesinin bulunduğu Gevherşad medresesi'nin hemen yakınında Baysungur hazìresi vardı. Sultan Hüseyin medresesi de (Medresei Sultaniye ya da Medresei Mirza) Gevherşad medresesi gibi baştan başa çinilerle kaplıydı. Ali Şir Nevai'nin döneminden Kudsiye camisi, İhlasiye ve Şifaiye medreseleri ve Helasiye hankahı da aynı ölçüde gösterişli yapılardı. Kentin önemli yapılarından biri de Şahruh dönemine tarihlenen ve kubbeli dükkânlardan oluşan büyük kapalı çarşısıdır. Kentteki gösterişli yapıların bir bölümü de türbelerden (Ensari türbesi [1425], Ahmet bin Abdullah el Herevi, Sultah Ahmet Mirza türbeleri) oluşur.

Bu yapıların çoğu 1885'te Ruslar'a karşı savunmada güçlük yaratacağı düşüncesiyle Abdurrahman Han tarafından yıktırılmış, geriye ancak birkaç minareyle türbeler kalmıştır.

Herat müzik okulu, türk müziğinin, Osmanlılar döneminden önceki en parlak dönemi. Merkezi, Timurlular'ın başkenti Herat olduğundan, bu okul böyle adlandırılmıştır. 1381'den 1510'a değin sürdüğü kabul edilir. Form, makam ve usul anlayışıyla osmanlı müziğini çok büyük ölçüde etkilemiş olan Herat okulunun en büyük temsilcileri Abdülkadir* Meragi ve Golam Şadi*'dir. Yalnız müzikte değil, tüm bilim ve sanat dallarında parlak bir gelişmenin görüldüğü bu dönemden günümüze hemen hiçbir beste kalmamışsa da, ilk dönem osmanlı bestecileri, Herat üslubunu sonraki kuşaklara aktarmıştır.

Herat tezhibi, türk-islam cilt sanatında, özellikle Herat, Şiraz, İsfahan kentlerinde uygulanan üslup. (Şemseli olan bu süslemede yaldız kullanılmaz.)

HERAUD (Javier), perulu şair (Lima 1942 - Puerto Maldonado 1963). Çok genç yaşta yeteneğini gösterdi (*le Fleuve* [fr. çev.], 1960; *le Voyage* [fr. çev.], 1961). Peru'nun Castro yanlısı gerilla kuvvetlerine katıldı, düzenli orduya karşı girişilen bir saldırıda öldü.

HÉRAULT, aşağı Languedoc'ta (Fransa) Aigoual'dan inen kıyı ırmağı; 160 km (havzası yaklş. 2 500 km²).

HERAULT, Fransa'da (Languedoc-Roussillon bölgesi) *département*, 6 113 km²; 794 603 nüf. (1992). Merkezi *Montpellier.* En büyük kentleri (Montpellier, Beziers, Sète) Rhône'dan Katalonya'ya giden yol üstündedir. Sanayi yayılmış değildir: eski etkinliklerin kalıntıları (tekstil, hiç dönüşümden geçirilmeyen boksit), yeni büyük firmaların kurulması ve özellikle yapı ve bayındırlık çalışmaları. Bununla birlikte Hérault her şeyden önce bir bağcılık bölgesidir; iktisadının temeli, ürettiği 12 Mhl şaraba dayanır.

HÉRAULT DE SECHELLES (Marie Jean), fransız yargıç ve siyaset adamı (Paris 1759 - *ay. y.* 1794). Paris Yüksek mahkemesi'nde avukattı, Yasama meclisi'ne, daha sonra Konvansiyon'a üye seçildi. 2 haziran 1793'te girondin milletvekillerinin tutuklanmasını isteyen Parisliler'in ayaklanarak Meclis'i kuşattıkları sırada, Meclis başkanıydı. Paris ordusunun lideri Hanriot'nun tehditlerine boyun eğdi. 1793 Anayasası'nı yazdı. Halk kurtuluş komitesi üyesiydi, kuşku uyandırdı ve Danton ile birlikte ölüme mahkûm edildi. *Théorie de l'ambition* (Hırs kuramı) ve *Visite à Montbard* (Montbard'ı ziyaret) adlı iki yapıt bıraktı.

HERBART (Johann Friedrich), alman filozof ve pedagog (Oldenburg 1776 - Göttingen 1841). İsviçre'de Pestalozzi'nin pedagoji yöntemlerini inceledi, Göttingen Üniversitesi'nde (1805), sonra Königsberg Üniversitesi'nde Kant'ın kürsüsünde ders verdi (1809), daha sonra yeniden Göttingen Üniversitesi'ne döndü (1833). Yapıtları: *Pestalozzis Idee eines ABC der Anschauung,* (Pestalozzi'nin sezginin ABC'si üstüne düşünceleri) [1802]; *Allgemeine Pädagogik* (Genel pedagoji) [1806]; *Lehrbuch zur Einleitung in die Philosophie* (Felsefeye giriş elkitabı), [1813]; *Psychologie als Wissenschaft* (Bilim olarak psikoloji) [1824-25]; *Allgemeine Metaphysik* (Genel metafizik) [1828-29]; *Encyklopädie der Philosophie aus praktischen Gesichtspunkten* (Pratik açıdan felsefe ansiklopedisi) [1831]. Herbart'a göre, tasarımlar birer güç, ruhsal yaşam da bu güçlerin karşılıklı etkilerinin sonucu olarak düşünülebilir. Burada ruhsal yaşama ilişkin bir statik, bir de mekanik ilke görülmektedir; böylece matematik artık ruhbilime uygulanabilir ve ruhbilim pozitif bir bilim düzeyine çıkabilir. Pedagoji alanında Herbart, eğitimin sınanmış değerlere dayalı sağlam ve tutarlı bir sistem gerektirdiğini ve geçmiş deneyimlerin meyveleri-

L.L.



Marie Jean Hérault de Sechelles
Laneuville'in
yapıtından Levachez'nin
bir gravürü (ayrıntı)
Bibliothèque nationale, Paris

Büyük Larousse



Herat tezhibi
Hüseyin Baykara divanı
XVI. yy.
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

ni genç kuşaklara aktarması gerektiğini düşünüyordu.

HERBARYUM a. **1.** Sistematik incelemeler için kullanılan, preste kurutulmuş, etiketlenmiş ve kesinlikle adlandırılmış, bitkiler ya da bitki parçaları koleksiyonu. (Bk. *ansikl.* böl. Bot.) **—2.** Bu kurutulmuş bitkilerin saklandığı enstitü.

—ANSİKL. Bot. Herbaryumlar, elden geldiğince tam bitki örneklerinden oluşur; bunlar önceden kurutulur, preslenir ve yıllar boyu böceklerin zararlarından korunmak için çoğu zaman ilaçlanır. Bir yaprak kâğıda tutturulmuş olan her bitki örneğinin üzerinde yetiştiği yer, oradan alındığı tarih ve toplayanın adı muhakkak yazılı olmalıdır, yoksa değerinden çok şey kaybeder. Bu şekilde hazırlanmış örneğe "herbaryum parçası" denir. Benzer örneklere bakılarak gerekli belirlemeler yapılır; bilim için yeni bir bitki sözkonusu olduğunda, bu işe yarayan bitki o türün örnek "tip"i kabul edilir. Bir herbaryumun zenginliği içerdiği parçaların ve tiplerin sayısıyla ölçülür. Sözgelimi Paris'teki Ulusal doğa müzesi herbaryumunda yaklaşık 6 500 000 parça ve çok sayıda örnek tip (200 000) bulunmaktadır. Diğer büyük herbaryumlar olarak, Londra yakınındaki Kew, New York'taki Botanical Garden, Sain Louis'de Missouri Botanical Garden sayılabilir. Fakat botanik sistematiği ile uğraşan bütün enstitülerde de herbaryum bulunur ve enstitüler arasında düzenli olarak örnek alış verişleri yapılır. Büyük merkezlerde, dünyadaki bütün bitkilerin elden geldiğince çok sayıda bölgeden gelme pek çok sayıda örneğinden oluşan (cinslere ve familyalara göre sınıflandırılmış) genel herbaryumlar bulunduğu gibi bir bölgeye özgü bitkilerden oluşan yerel herbaryumlar ve bir cinse, bir familyaya ya da daha yüksek sistematik birimlere özgü özel herbaryumlar da bulunur (damarlı kriptogam, yosun, liken, suyosunu, mantar herbaryumları). Ayrıca, doğrudan toplanmış olan, ama çoğunlukla incelemelerine temel oluşturmak üzere büyük botanikçiler tarafından bir araya getirilmiş bulunan tarihi herbaryumlar da vardır. Paris müzesi'nde A. L. de Jussieu, J.-B. Lamarck, J. Pitton de Tournefort, M. Adanson, F. A. Michaux, A. Humboldt ve A. Bonpland, S. Vaillant herbaryumları bunlara örnek gösterilebilir; Paris'teki en eski herbaryum J. Girault'nun herbaryumudur (1558). Linné'nin herbaryumu Londra'da Linné Derneği'nin merkezinde bulunmaktadır.

Büyük botanik enstitülerinde salt ağaçlara, tohumlara özgü koleksiyonlar da toplanır; örneğin Paris müzesi'ndeki "tohumluk"ta saklanan tohumlar sayesinde Paul Becquerel bazı tohumların ömrünü inceleyebilmiştir.

HERBERSTEİN (Sigmund VON), avusturyalı diplomat ve yazar (Vipava, Slovenya, 1486 - Viyana 1566). Maximilian'ın, sonra Karl V'in büyükelçisi oldu. 1549'da bir kitap yayımladı: *Rerum moscovitarum commentarii.* Bu kitaptaki Rusya haritaları, bu ülkenin en eski haritaları arasında yer alır.

HERBERT, Galesli baronların soyundan gelen ve 1551'den başlayarak Pembroke kontu unvanını taşıyan ingiliz soylu aile.

HERBERT (William), 1. **Pembroke** kontu (1501'e doğr. - Twickenham, Middlesex, 1570). Baldızı Catherine Parr'ın Henry VIII ile evlenmesi (1543) durumunu sağlamlaştırdı. Edward VI döneminde Northumberland ile birleşti ve kontluk payesini aldı (1551); ama Jane Grey'i tutmaktan caydı, Mary I'in safına geçti ve bilindiği kadarıyla ona sadakatla hizmet etti; Elizabeth'in tahta çıkışından sonra da görevlerini ve etkisini sürdürdü. —Oğlu HENRY, 2. **Pembroke** kontu (1534 ?- 1601), 1577'de Mary Sidney (Ticknell, Worcestershire, 1561 - Londra 1621) ile evlendi, edebiyata merak sardı ve yazarları korudu. —Oğulları PHİLİP, 4. **Pembroke** kontu (1584-1650), James I'in gözdelerindendi.

HERBERT (George), ingiliz şair (Montgomery, Wales, 1593 - Bemerton, Wiltshire, 1633). Yalnızca Tanrı sevgisinden söz etmiştir. Donne'a (annesinin arkadaşıydı) ve madrigalcilere (lavta çalardı) yakın "metafizik" bir yazar olan Herbert, *A Priest to the Temple* (1633) adlı yapıtında insanın iç dünyasının yorgunluğuyla, sevinçlerinin çatışmasını dile getirmiştir.

HERBERT (Arthur), **Torrington** kontu, ingiliz amiral (1647-1716). Kralcı olmasına karşın, *Test Act*'ın yürürlükten kaldırılmasını onaylamadı ve William III'ten yana tavır aldı. Amirallik birinci lordu (1689), Torrington kontu (mayıs 1689) oldu. Beachy Head'de Tourville'e yenildi (10 temmuz 1690).

HERBERT (Henry ve George), **Carnarvon** kontları → CARNARVON.

HERBERT (Jean), fransız doğubilimci (Paris 1897 - Cenevre 1980). Cenevre Üniversitesi'nde doğu mitolojisi dersleri verdi. Başlıca yapıtları: *l'Enseignement de Ramakrishna* (Ramakrişna'nın öğretisi) [1941], *Spiritualité hindoue* (Hindu tinselliği) [1947], *la Mythologie hindoue, son message* (Hint mitolojisi, bildirisi) [1953], *Introduction à l'Asie* (Asya'ya giriş) [1960].

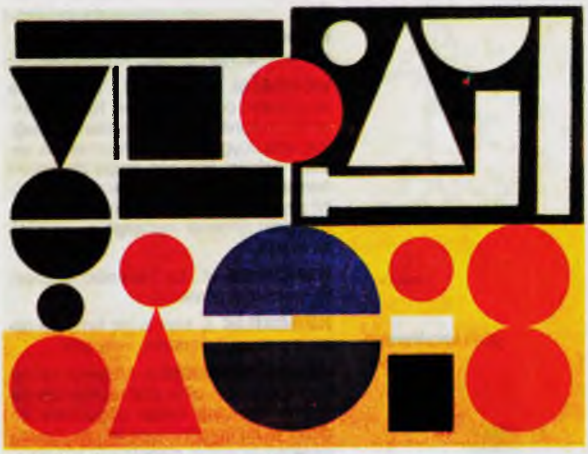
HERBERT (Xavier), avustralyalı romancı (Port Hedland, Batı Avustralya, 1901 - Alice Springs, Northern Territory, 1984). Eczacılık öğreniminden sonra, yazarlık eğilimi ağır basıncaya kadar çeşitli işlere girip çıktı. En iyi romanı *Capricornia* (1938), Avustralyalılar'ın yerlilere karşı ırkçılıklarının sert bir eleştirisi, bunun da ötesinde bir uygarlığın yargılanmasıdır. Kitapta, yer yer anlatılan trajik olaylara rağmen, olağanüstü canlılığı ve isteyerek karikatürleştirdiği sert mizahıyla, yazar varlığını her an duyurur. *Seven Emus* (1959), *Femmes de soldats* (fr. çev.) [1961], *Mon pauvre pays* (fr. çev.) [1975] yazarın öteki yapıtlarıdır.

HERBERT (Frank), amerikalı bilim-kurgu yazarı (Tacoma 1920 - Madison 1986). Fotoğrafçılık psikanaliz ve gazetecilikle uğraştıktan sonra 1945'te ilk öyküsü *Survival of the Cunning*'i yayımladı. Başyapıtı olan *Dune*'da (1965-1976), ıssız bir gezegende kendine özgü tarihi, dini ve çevresiyle bir dünya yarattı.

HERBERT (Zbigniew), polonyalı yazar (Lwów 1924). Tarihsel konuları alaycı bir dille işledi. Norwid ve Miłosz'un geleneğinden gelmesine karşın, hümanist geleneğe çok sıkı bağlıydı; çelişkilerini fazlasıyla duyduğu bir kültürün değeri üzerine, kendini aralıksız sorguladı (*Hermès, le chien et l'étoile* [fr. çev.], 1957; *Étude de l'objet* [fr. çev.], 1961; *Inscription* [fr. çev.], 1969; *Monsieur Cogito* [fr. çev.], 1974). Ayrıca radyo oyunları, bir piyes (*la Caverne des philosophes* [fr. çev.], 1956), *le Barbare dans le jardin* (fr. çev.) [1962] gibi avrupa sanatı üstüne denemeler yazdı. Kültür tarihi, doğa olayları ve bunların insanın ruh yapısı üzerindeki etkileri üzerine düşünceleri olan *Éléments,* (fr. çev.) [1975] adlı bir yapıtı da vardır.

HERBİERS (Les), Fransa'da kanton (Vendée) merkezi, Vendée Bocage'ında; 13 688 nüf. (1992). Ticaret merkezi.

HERBİN (Auguste), fransız ressam (Quiévy, Nord, 1882 - Paris 1960). İzlenimcilik, fovizm ve kübizm aşamalarından sonra, 1920'ye doğru, özellikle de 1926'dan sonra, yalın geometrik biçimlerin birbirine eklemlenmesine dayalı, kesin bir soyutlamaya yöneldi. 1931'de Soyutlama -Yaratma grubunun kurucu üyesi oldu. 40'lı yıllarda, arı renklerden, kolay anlaşılır figürlerden oluşan bir "plastik abece" hazırladı ve simgesel değerlerle yüklü olan bu öğelerin bileşimleri (bunlar *l'Art non figuratif non objectif* [Nesnel olmayan non-figüratif sanat, 1949] adlı yapıtında geliştirilmiştir) yapıtlarının temelini oluşturdu (*Çokrenkli ahşap kabartma,* 1921, Art moderne ulusal müzesi, *"Apollon" ve "Dionysos" adları üzerine kompozisyon,* 1947, Tourcoing müzesi).



Lauros-Giraudon

Auguste **Herbin**
Cuma I (1951)
M.N.A.M., C.N.A.C. Georges-Pompidou, Paris

HERBİSİT a. (fr. *herbicide*'den). OT* İLACI'nın eşanlamlısı.

HERBLAY, Fransa'da kanton (Val - d'Oise) merkezi, Sen kıyısında; 22 435 nüf. (1992). Sayfiye merkezi.

HERBRAND (Jacques HERBRANT, —denir), fransız mantıkçı (Paris 1908 - Saint-Christophe-en-Oisans, İsère, 1931, bir dağ kazasında). Matematik mantığa önemli katkılarda bulundu. 1930'daki tezi (*Recherches sur la théorie de la démonstration* [Tanıtlama kuramı üzerine araştırmalar] özellikle *özyeterlilik* tanıtlamalarında birçok uygulaması olan temel bir teorem içeriyordu. Bu teorem yüklemler* mantığında temel sayılır ve yüklemler hesabının geçerli bir formülü ile belirli kurallara göre bu formülden başlayarak kurulan nicelemecisiz geçerli (önerme hesabı anlamında) bir formül arasında bağıntı kurar. Kullandığı terimlerin karmaşıklığı nedeniyle kavranması oldukça güç olan mantık çalışmaları 1971'de Amerikalılar tarafından yeniden keşfedildi. Çalışmalarını kapsayan *Ecrits logiques* (Mantık yazıları) 1968'de yayımlandı.

Herbst cisimciği. Karş. anat. Kuşların gagasında ve damağında bulunan dokunma cisimciği. (Yapısal bakımdan me-

Auguste **Herbin**
Köpekli kadın (1909-1910)





yabani hercaimenekşe *(Viola tricolor)*

bahçelerde yetiştirilen hercaimenekşe

melilerdeki Pacini cisimciğine yakındır.)

HERC a. (ar. *herc*). *Esk.* **1.** Kargaşa, karışıklık. **—2.** *Herc ü merc* → HERCÜMERÇ.

HERCAİ sıf. (fars. *hercāʾī*). **1.** Duygu ve düşünceleri çok sık değişen, kararsız kimse için kullanılır. **—2.** Aşk ilişkilerinde bağlılık, vefa duygusundan yoksun kimse; vefasız, gelgeç: *Her gün sevgili değiştiren hercai bir kadın.* **—3.** *Hercai meşrep,* hiçbir şeyi yeterince önemsemeyen, kararsız, değişken. ||*Hercai menekşe* → HERCAİMENEKŞE.

HERCAİCE sıf., be. Hercailik, kararsızlık, vefasızlık gösteren.

HERCAİLİK a. Hercai bir kimseye özgü davranış; kararsızlık, vefasızlık.

HERCAİMENEKŞE a. Menekşe cinsinden küçük otsu bitki; dört taçyaprağı yukarı ve biri aşağı bakan çoğunlukla ikirenkli ya da üçrenkli (mor ve sarı, beyaz) çiçekleriyle tanınır, menekşe iki taçyaprağı yukarı ve üçü aşağı bakmasıyla bundan ayrılır. (Birçok türü ve melezi süs amacıyla ilkbaharda yetiştirilir. Yabani hercaimenekşe [*Viola tricolor*] saponin, salisilat ve flavonik bir glükozit içerir. Menekşegiller familyası.)

HERCEGNOVİ, esk. **Castel Nuovo,** Karadağ'da sayfiye ve turizm merkezi, Kotor'un denize döküldüğü yerin girişinde; 4 000 nüf. Kale.

HERCULANO (Alexandre), portekizli şair ve tarihçi (Lizbon 1810 - Vale de Lobos, Santarém yakınında, 1877). Genç yaşta romantik ve liberal akımlara katıldı. İngiltere'ye (1831) sonra Fransa'ya (1832) kaçtı. Önce şiir (*A Harpa do crente*, 1838), sonra siyasetçilere ve din adamlarına karşı yergiler yazdı. Döneminde Portekiz'in en büyük tarihçisiydi. *História de Portugal*'den (Portekiz tarihi) [1846-1853] başka, Portekiz'de engizisyon ve feodalite ile ilgili çalışmalar da yaptı. Söylevleri ve denemeleri *Opúsculos*'ta (10 c., 1873-1908) toplandı. Romantik ülküsüyle bağdaşan tarihsel romanlar da yazdı (*Eurico o presbytero,* 1844; *El monje del cister,* 1848).

Herculanum
Neptunus ve Amphitrite'nin evinde, İ.S. I. yy.'ın ikinci yarısından kalma duvar mozaikleriyle kaplı nymphaion (dip tarafta av sahnesi; sağda, Neptunus ve Amphitrite)

Scala



Scala



Herculanum'da bir sokak
(bazı evlerde ahşap bölümler vardı)
İ.Ö. I. yy.-İ.S. I. yy.

HERCULANUM, Antikçağ Campania'sında kent, Napoli'nin D.'sunda, Vezüv'ün eteklerinde (bugün *Ercolano*). Pompei, Stabiae ve Oplontis gibi, o da Vezüv'ün püskürmesi sonucu yıkıldı (İ.S. 24 ağustos 79). Halikarnassoslu Dionysios'un aktardığı efsaneye göre Herculanum, Hercules tarafından kurulmuştur. İ.Ö. VIII.-V. yy. arasında kentte Osklar, Etrüskler ve Yunanlılar'dan oluşan bir halkın yaşadığı sanılmaktadır. İ.Ö. V. yy. sonlarına doğru Samnitler, ele geçirdikleri kenti sosyal savaşa dek muhafaza ettiler; bu savaşla Herculanum bir Roma municipiumuna dönüştü (İ.Ö. 89). Lavların püskürmesi sırasında kent, sert bir kaya şeklinde katılaşan kalın bir çamur örtüsü altında kaldı. Bu nedenle bazı koşulları, küller altında kalan Pompei'ninkilerden çok farklıdır. XVIII. yy.'da açılan maden galerileri şeklindeki dehlizlerden geçilerek, yapıların mimari bütünlüklerine aldırmadan üzerlerindeki süslemeler alındı. Kentin, zarar görmeden kurtarılmasına, ancak XIX. yy.'da kısa sürelerle girişildi; bu yavaş çalışma, 1927'den İkinci Dünya savaşı'na kadar ve savaş sonrasında sistemli bir nitelik kazandı. Sınırları yaklaşık olarak belirlenen kentin üzerindeki 12 hektarlık örtünün yarısına yakını kaldırıldı. Bugünkü bilgilerimize göre yerleşmenin merkezinde, doğu-batı yönünde uzanan, üzerinde özellikle bazilika gibi çeşitli kamu yapıları bulunan geniş bir cadde *(decumanus maximus)* vardı; XVIII. yy.'da yapılan kazılar sonucu bazilikada, Flavianus zamanında kalma ve Telephos efsanesinin betimlendiği duvar resimleriyle bronz heykeller bulundu. Bugün bu yapıtlar Napoli Ulusal müzesi'ndedir. Ayrıca bu decumanus üzerinde, iki revak (bir tanesinin iki ucunda birer tetrapylon vardı), havuzlu bir palaestra, kentin koruyucusu Hercules'in tapınağı ve amacı belirlenemeyen bir başka büyük kamu yapısı yer almaktaydı. Bazı bilginlere göre bu decumanus forum rolü oynamıştır, ama italyan şehirciliğinde başka bir örneği bulunmadığı için bu varsayıma ancak daha kapsamlı araştırmalardan sonra varılabilir. Kentin kenar mahallesinde yer alan tiyatroya XVIII. yy.'da dehlizler yoluyla varılması göz kamaştırıcı süslemelerinin zarar görmesine yol açtı; bir eksedranın dip tarafında yer alan ana kapısıyla, sahne Augustus dönemine özgüdür. Bugün Dresden'de bulunan Demeter ve Kore'nin giyimli heykelleri bu tiyatroda ele geçirilmiştir. Kentin, çoğu merkez atriumlu evleri resim, mozaik süslemelerini ve çamur örtü sayesinde ahşap mobilyalarını korumuştur. Bunlardan en ilgi çekici olanları: 1. üslup süslemesiyle "samnit evi" (değerli mermerden kaplamaları taklit eden boyalı yalancımermerler); Claudius zamanında III. üslupta süslenmiş mozaikli atriumlu ev; IV. üslupta kırmızı duvarlı ev (Neron dönemi); nymphaionu duvar mozaikleriyle kaplı Neptunus ve Amphitrite'nin evi (bu sanatın Erken İmparatorluk dönemine ait korunabilmiş en eski örneği); 1939'da kazıldığında bir hıristiyan capellası olduğu sanılan iki yüzüncü yıl evi. Banliyöde, Sezar'ın kayınpederine ait olduğu sanılan Pison evi'nde, XVIII. yy.'da, göz kamaştırıcı bronz ve mermer eşyalar ile büyük bir kitaplık bulundu. Bu kitaplıkta yer alan papirüsler, 1763'te P. Piaggio'nun icat ettiği dahice bir aygıt sayesinde okunabildi; bunlar, özellikle epikurosçu filozof Philodemos'un yapıtlarıydı.

HERCULES, Herkül* takımyıldızının latince adı (kısalt. Her).

HERCULES. Lat. mit. Eski Roma'da yarı tanrı, *Herakles*'in latinleştirilmişi. Herakles dininin Latinler tarafından öğrenilmesi, Etruria ve Güney İtalya'daki Yunan kolonilerinin yardımıyla olmuştur. Hercules'in Fenike kökenli olduğu da sanılır. Roma'da ne zamandan beri tanındığı bilinmemektedir. Toprağın ve ticari iyi niyetin (Hercules yemini edilirdi) koruyucusu ve orduların tanrısı olarak ortaya çıkmıştır. Aralarında Cacus* kavgasının da yer aldığı özel efsaneler, İtalya ve bağlarını sağlar. Onuruna, Aventino tepesinin yamacında *Ara maxima* adlı tapınak kuruldu. Önceleri özel bir ibadet yeriydi, İ.Ö. 312'de halka açıldı. (Hercules'in işleri için → HERAKLES.)

—İkonogr. Antikçağ sanatçılarının ardından (→ HERAKLES) Ortaçağ ve çağdaş dönem ressam ve heykelcileri, kahramanı sık sık betimlemişlerdir. Ortaçağ yapıtlarında (Giovanni ve Andrea Pisano, P. Vischer vb.'nin heykellerinde) Hercules, temel erdem olan Güç'ü simgeler; bu simgeye fransız krallarının zafer alaylarını konu alan yapıtlarda da rastlanır: Henri IV Louis XIII ve Louis XIV bu yapıtlarda ve bazı madalyalar üzerinde Hercules olarak canlandırılmıştır. Ayrıca A. De Vries, il Tribolo, M. Anguier, Puget, M. Desjardins, L. Delvaux, Pigalle, Roubillac, Bourdelle de Hercules'i konu edinen heykeller yaptılar.

Hercules'in öyküsü ve işleri birçok ikonografi dizisine konu olmuştur: Bergamo'daki Colleoni capellası, Cremona Belediye sarayı, Floransa'daki Palazzo Vecchio'daki kabartmalar, Tours katedrali'nde Charles VIII'in çocuklarının mezar kabartmaları; A. del Pollaiolo (Floransa), Mantegna (Mantova), T. Zuccari (Vatikan), Annibale Carracci (Farnese sarayı), G. Reni (Louvre), Turchi (Münih), Zurbarán (Madrid), Le Brun (Lambert konağı) ve Laguerre'in (Hampton Court) yağlıboya panoları; XVI. ve XVII. yy. estampları.

HERCÜMERÇ (ar. *herc ü merc*). **1.** Karışıklık, kargaşa, altüst olma: *Bir hercümerç içinde yaşamak. Politik bir hercümerç.* **—2.** *Hercümerç etmek,* karıştırmak, altını üstüne getirmek. || *Hercümerç olmak,* karışık bir hal almak, altüst olmak.

HERCYNİA EVRESİ a. Devon sistemi (– 400 MA) ile perm devri sonu arasında (– 230 MA) yer alan ve kaledonya çevriminden sonra gelen üst poleozoyikin dağ oluşum döngüsü. (Birçok tektonik evreden meydana gelir: bretagne evresi [– 345 MA, sudetes evresi [– 325 MA], erzgebirge evresi [– 300 MA], asturias evresi [– 280 MA], saale evresi [– 250 MA] ve palatin [– 235 MA], bu evreler Avrupa'da yer almıştır ve burada eski masiflere [eski masiflerden biri de ona kendi adını veren Harz'dır] bölünmüş olan Hercynia evresi Orta Avrupa'nın çatısını oluşturur.)

HERCYNİA SİLVA. Tar. coğ. Eskiden, eski Germanya'yı, Hercynia devrinde oluşmuş (günümüzde *Erzgebirge*) Ren ve Ardenne dağ kütlelerini kaplayan uçsuz bucaksız orman. Varus'un lejyonları İ.S. 9'da bu ormanlarda *(saltus Teutoburgiensis)* yenilgiye uğradı.

HERÇİBADABAD be. (fars. *her-çi-bād-ā-bād*). *Esk.* Ne olursa olsun; ister istemez: *"Serhoş olur isek, her-çi-bâd-a-bâd der geçeriz"* (Hüseyin Daniş).

HERD-BOOK a. (ing. sözc.; *herd,* sürü ve *book,* kitap'tan). Sığır ve domur türlerinin soyağaçlarını konu alan kitap.

HERDEMTAZE a. Tabanda rozet halinde toplanmış basit yapraklı, etli sulu otsu bitki. (Bil. a. *Sempervivum tectorum;* dam-

koruğugiller familyası.) [Haşlanarak elde edilen suyu peklik verici, kan dindirici ve idrar artırıcı niteliktedir. Yaprakları nasıra iyi gelir. Yöresel olarak keçilahanası, kulakotu, nasırotu adıyla da anılır.]

HERDER (Johann Gottfried), alman yazar (Mohrungen, Doğu-Prusya, 1744 - Weimar 1803). Bir dokumacının oğluydu. Öğrenimini Königsberg'de tamamladı; orda Kant'ın derslerini izledi ve onun görüşlerini benimsedi. Riga'da profesörlük, daha sonra Königsberg'de vaizlik yaptı. 1769'da bu kentten ayrılarak uzun bir yolculuğa çıktı. Bir süre Fransa'da kaldı, Diderot, d'Alembert ve *Ansiklopedi'* nin yazarlarıyla yakınlık kurdu. 1771'de Strasbourg'da genç Goethe'yle tanıştı; onun üzerindeki etkisi bütün alman edebiyatına yayılacaktır. Herder daha *Fragmente über die neuere Deutsche Literatur*'da (Yeni alman edebiyatı üzerine) [1767], "bir ulusun dilinin, o ulusun edebiyatının temeli" olduğunu açıklamıştı. Gerçek şiir, Herder'e göre, kaynağını halkın ve ulusun özünden alır. Herder böylece, kendisinden sonraki şairlere çok verimli bir esin kaynağı veriyordu. Halk sanatının gücü yeniden keşfedilmişti; ama doğa bir de büyük dehaların yaratıcılığında, içten gelen ve özgür, ama Tarih'ten ayrı düşünülemeyecek bir yaratma ile kendini gösteriyordu. Herder *Kritische Wälder*'inde (1769), yazarları içten gelen ve ulusal bir edebiyat kurmaya teşvik etti ve böylece *Sturm* und Drang* akımının oluşmasına büyük ölçüde katkıda bulundu. Daha sonra *Volkslieder*'inde (1778-79) ilk büyük şiirleri bir araya topladı (İncil, Homeros, Shakespeare, Ossian). *Ideen zur Philosophie der Geschichte des Menscheit*'ta (İnsanlığın tarih felsefesi üzerine düşünceler) [1784-1791] yeni bir fikir, tarihsel görelilik fikrini, *Briefe zur Beförderung der Humanität*'te (İnsanlığın ilerlemesi üzerine mektuplar) [1793-1797] ise toplumsal örgütlenmenin gelişimi üzerine bir kuram ortaya koydu.

Herder, 1801'de Bartholomä Herder (1774-1839) tarafından Freiburg im Breisgau'da kurulan alman yayınevi. Din, tanrıbilim, felsefe yapıtları, tarih ve eğitimbilimle ilgili kitaplar ve ansiklopediler yayımlamaktadır.

HERDERİT a. (fr. *herdérite;* alman sanayici S. A. N. *Herder*'in adından). Miner. Doğal kalsiyum ve berilyum fosfat.

HEREB a. (ar. *hereb*). *Esk.* **1.** Kaçma, firar etme. **—2.** Şiddetli üzüntü.

HEREBAN a. (ar *herebān*). *Esk.* Korkup kaçma.

HEREDİA, Kosta Rika'da kent, il merkezi, Barba yanardağının eteğinde: 68 000 nüf. (1990). Kahve işletmeleri. —*Heredia ili*, 2 674 km^2; 238 376 nüf. (1990).

HEREDİA (José Maria DE), kübalı şair (Santiago de Cuba 1803 - Toluca, Meksika, 1839). Yirmi yaşında bağımsızlık yanlısı komploya katıldığı gerekçesiyle sürgün cezasına çarptırıldı, ABD'ye, sonra Meksika'ya sığındı. Klasik biçimdeki romantik içerikli şiirleri Amerika manzaralarının güzelliği ve yurt özlemiyle ün yaptı. *En el teocalli de Cholula*'da (1820) aztek harabeleri üzerine düşüncelerini yansıtıyor; *Oda al Niágara*'da (1824) otuz yıl önce ustası Chateaubriand'ı esinlemiş olan bir görünümünü betimliyordu. Heredia eleştirmenlik ve gazetecilik de yaptı.

HEREDİA (José Maria DE), fransız şair (La Fortuna, Santiago de Cuba yakınında, 1842 - Bourdonné şatosu, Houdan'ın yanında, 1905). Babası kübalı, annesi fransızdı. Genç yaşta Fransa'ya gitti. Parlak bir öğrenimden sonra edebiyat dünyasına girdi. Bundan sonra yalnız sanatı ve yöneticiliğini yaptığı Arsenal kitaplığı için yaşadı. Tek yapıtı *les Trophées'* de (1893) topladığı soneleri parnasyen estetiğinin kusursuz bir örneği olarak kaldı. Ayrıca *les Conquérants de l'or* adlı epik bir parça bıraktı. Eski yunan ve latin şairlerinden esinlenen soneleri türk edebiyatında özellikle Yahya Kemal Beyatlı üzerinde etkili oldu (Fr. akad., 1894).

HEREFORD sıf. (*Hereford* yönetim bölümü'nden). **1.** Önce Hereford yönetim bölümünde yetiştirilmiş, eti için beslenen ingiliz sığır ırkı. (Bu ırk, Kuzey Amerika başta olmak üzere, ingilizce konuşulan ülkelerde çok yaygındır. Çok dayanıklı ve merada beslenmeye çok iyi uyarlanmış olan hereford ırkının karkası Avrupa pazarları için çok yağlıdır.) **—2.** ABD kökenli, baş, ayaklar, karın ve kuyruktaki beyaz kıllar hesaba katılmazsa bütün bedeni kırmızı kıllarla kaplı domuz ırkı.

◆ a. Hereford ırkı domuz ya da sığır.



hereford ırkından boğa

HEREFORD, Büyük Britanya'da kent, Wales yakınında (*Hereford and Worcester yönetim bölümü*), Wye kıyısında; 47 700 nüf. Kentte, sur kalıntıları, eski evler ve ilginç bir katedral (sahını, XI. yy. sonu ve XII. yy. başı norman sanatının önemli bir örneğidir) bulunur; 1110'da yapılan koro yeri, yüksek pencerelerle, XIII. yy.'da yapılmış kubbelerle ve bir mihrapla donanır; mezarlar; *Mappa mundi* (XIII. yy. sonu dünyasının haritası). Yapıya bir kütüphane (elyazmalar ve basımcılığın ilk yıllarından kalma kitaplar), XV. yy.'dan kalma avlu çevresi dehlizi ve çeşitli eski yapılar eklenmiştir. Başka dinsel yapılar ve küçük müzeler Ticaret merkezi. Besin sanayileri.

HEREFORD, Bohun ailesi üyelerinin kontluk unvanı. Kral Henry IV de 1397 -1399 arasında Hereford dükü unvanını taşımıştı.

HEREFORD AND WORCESTER, Büyük Britanya'da yönetim bölümü, Midlands ile Wales arasında; 3 926 km^2; 671 000 nüf. (1988). Merkezi *Worcester.*

HEREK a. (yun. *kharaks,* kamış'tan). Sapları ya da dalları doğal olarak dik duramayacak kadar zayıf olan bitkilerin, özellikle asmaların bağlandığı sırık; ispalya. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bağc. *Herek kaldırmak*, asmaları tutan herekleri sökmek.

—ANSİKL. Herekler doğa koşullarına, bitkinin ya da asmanın çeşidine, sürgün verme gücüne göre çeşitli boyda ve kalınlıkta olur. Asmaları herekle destekleme daha çok kuzey ülkelerinde ve toprağı nemli olan kıyılarda uygulanır. Buralarda asmalar hereklere alınmakla toprağın, özellikle baharda ve yağışlardan sonra çabuk kuruması, böylece üzümlerin daha çok güneş ve ısı alması sağlanır. Bağlarda kullanılan hereklerin, uzun süre dayanmasını sağlamak için ilaçlanmaları gerekir. Bunun için katran, karbolineum, kreozot, süblime ve göztaşı gibi maddeler kullanılır. Günümüzde beton kazıklar üzerine gerili demir teller kullanılmaya başlayalı beri herek kullanımı azalmıştır.



Scala

Hercules ve Lerne ejderhası
Antonio del Pollaiolo
Uffizi galerisi, Floransa

HEREK → ERBAA.

HEREKE, Kocaeli'nin Körfez ilçesine bağlı belde; 13 872 nüf. (1990). Marmara denizi'nin kuzey kıyısında küçük bir sanayi merkezidir (Sümerbank dokuma ve halı fabrikaları, çimento fabrikası).

Hereke halısı, Hereke ve çevresinde dokunan ipek, yün ya da pamuk yün karışımı halılar.

Hereke'de halıcılığa ilişkin ilk çalışmalar, 1891'de Hereke dokuma fabrikası'na Gördes, Demirci ve Sıvas'tan getirtilen ustalarla başladı. Bu ustalar çevre köylerde bu sanatı öğretti ve halıcılık kısa sürede yaygınlaştı. Saray halıları ve yabancı devlet adamlarına armağan edilecek değerli halılar burada dokunmaya başladı. Özellikle 1943'ten sonra Hereke halıcılığında büyük bir canlanma görüldü. İlkin Gördes, Demirci türü halılar dokunurken daha sonra Uşak, Gördes, Bergama ve Saray halıları örnek alınarak özgün motifler oluşturuldu.

Hereke asıl ününü ipek halılarla yap-

Larousse



Alexandre Herculano

Lauros - Giraudon



José Maria de **Heredia**
Paul Chabas'nın bir çalışmasından (1895) ayrıntı
Versailles şatosu

Büyük Larousse



Hereke'den bir görünüm



Hereke halısı

mıştır. Bursa ipeğinden dokunan bu çok değerli halılar, yurtiçinde ve yurtdışında kolaylıkla alıcı bulabilmektedir. İpek Hereke halılarında santimetre karede ortalama 100 düğüm bulunur. Bu sayı kimilerinde 197'ye değin çıkabilmektedir. Santimetre karesinde 289 düğüm bulunan Hereke kalitesi de vardır. Bunlarda gül, karanfil, lale, erik ağacı motifleri çoğunluktadır. Kimilerinde çerçeve içine alınmış eski harfli yazılara ya da çiçek motifleri arasına yerleştirilmiş hayvan motiflerinden oluşan değişik kompozisyonlara da rastlanır. Seccadeler ise mihraplı olarak dokunmaktadır. Hereke halıları büyüklüklerine göre küçük yastık (40×25 cm), yastık (100×60 cm), çeyrek (53×36 cm), seccade (180×120 cm ya da 200×130 cm), karyola (220×150 cm), kelle (300×200 cm) gibi değişik adlar almaktadır. Bunlardan başka az da olsa taban halıları ve yolluk da dokunmaktadır.

Hereke'de dokunan yün halıların atkı ve çözgü iplikleri eskiden tamamen yün ipliğindenken bugün çözgü ipliği olarak pamuk ipliği kullanılmaktadır. Bunların düğüm sıklığı desimetre karede 60×60'tır. Halı yüzeyine egemen olan çiçek motifleri ve geometrik bezemelerin *binbir çiçek, lalezar, çeşmibülbül, zümrüdüanka* vb. değişik adları vardır.

Hereke yünlü sanayii müessesesi (SÜMERBANK), Hereke'de (Kocaeli) kurulu, dokuma sanayisinde uzmanlaşmış, Sümerbank'a bağlı kuruluş. Sultan Abdülmecit döneminde özel bir şirket olarak kuruldu (1843). İki yıl sonra Abdülmecit adına tescil edildi. Sarayın ipekli kumaş gereksinimini karşılamak üzere yeni birimler eklendi. 1878'de yandı. 1883'te yeniden üretime geçti. Halıcılık (1891), iplik, çuha, şayak ve yünlü dokuma birimleri eklendi (1902). 1925'te Sanayi ve maadin bankası'na devredildi. İkinci bir yangın geçirdi. 1932'de yeniden işletmeye açıldı. Aynı yıl Sanayi ofisi'ne, 1933'te de Sümerbank'a bağlandı.

Kuruluş günümüzde, yünlü iplik yanında flanel, blaizer, fresko, tweet, serj vb. çeşitli kumaşlar ve örtü takımları üretmektedir. 624 iğ, 74 tezgâhla yıllık üretim kapasitesi 321 ton iplik, 2,96 milyon m dokuma, terbiye ünitesinde 2,7 milyon m dokumadır. 430'u işçi 52'si memur olmak üzere 482 kişi çalışmaktadır (1993).

HEREKLEME a. Tarım **1.** Bir filizi, dalı ya da bitkiyi bir hereğe, bir çıkıntıya ya da çeşitli yüksekliklerde yatay olarak gerilmiş demir tellere belirli bir doğrultuda geliştirmek üzere bağlama işlemi. **—2.** *Kuru herekleme,* kıştan sonra, yapraklar ortaya çıkmadan önce yapılan herekleme. ‖ *Yeşil herekleme,* yapraklanma sırasında yapılan herekleme.

—ANSİKL. Bağc. Herekleme sayesinde bitkiler güneş ışınlarını daha iyi alırlar, salkımlar daha fazla havalanır ve bunları işlemek daha kolay olur. Üstelik herekleme köklerin karmaşıklığını önleyerek makinelerin, hayvanların ve insanların geçmesini kolaylaştırır. Hereklemede kullanılan demir tellerin sayısı 3 ile 5 arasında değişir. Bağlarda asmasına göre birinci tel yerden 30-40 ila 70-100 cm yükseklikte, sonuncu tel 1 ila 2 m yükseklikte yer alır.

HEREKLEMEK g. f. Bir fidanın ya da bir bitkinin tutunması ya da düzgün uzaması için onları hereğe bağlamak.

HÉRELLE (Félix Hubert D'), kanadalı hekim ve mikrobiyoloji uzmanı (Montréal 1873 - Paris 1949). Guatemala, Türkiye, Çinhindi, Mısır, Hindistan ve ABD'de önemli araştırma ve öğretim görevleri aldı. 1928'de ABD'de Yale üniversitesi'nde kendisi için kürsü kuruldu. 1934-1936 arasında SSCB'de Tiflis, Kiev, Harkov Bakteriyofaj enstitülerini kurdu. Bakteriyofaj olgusunu, 1915'te Maisons-Laffitte'te konaklamış olan askerlerde dizanteri basilini incelerken buldu ve önemini hemen sezdi.

HEREM a. (ar. *herem*). *Esk.* **1.** Yaşlanma, ihtiyarlama, kocama. **—2.** Zayıf düşme. **—3.** Mısır piramidi. **—4.** *Herem-dide,* yaşlanmış, ihtiyarlamış.

—Esk. mat. Piramit biçimindeki şekil.

HEREM a. (ibranice sözc.). **1.** Eski İsrail tarihinde, kutsal bir savaşta, Yehova'nın yardımını sağlamak için ele geçirilen şeylerin tümüyle ona adanması. (Her şeyin, canlıların ve ganimetlerin imha edilmesi ve savaşçıların evlerine elleri boş dönmesi gerekirdi.) **—2.** Daha sonraki yahudilikte, ağır suçlar için verilen geçici ya da sürekli olarak sinagog dışı bırakılma (aforoz) cezası.

HEREMAN a. (ar. *herem*'in ikili çoğl. *heremān*). *Esk.* Mısır'daki iki büyük piramit.

HEREMİ sıf. (ar. *herem* ve *-ī*'den *heremī*). *Esk.* Piramit ile ilgili, piramide benzeyen.

HEREMUN, Suriye ile Lübnan sınırında dağ kütlesi; Cebel el-Şeyh'te 2 814 m. Bazı coğrafyacılar Heremun'u Anti-Lübnan'ın G.'e doğru uzanan bir kolu sayarlar. Jura devrinde oluşmuş kireçtaşlı, kırıklı, tepesi kubbe biçiminde bir kütledir.

—Ask. tar. Son iki Arap-İsrail savaşı sırasında önemli bir stratejik konumu olan Heremun tepesi, 1967'de İsrail birlikleri tarafından işgal edildi, ama 4. savaş'ın başında (6 ekim 1973), Suriye ve Fas kuvvetleri tarafından sürpriz bir saldırıyla geri alındı ve 21 ekimde ağır kayıplar pahasına İsrail tarafından güçlükle yeniden işgal edildi. Haziran 1974 antlaşmalarıyla İsrail'in Heremun tepesindeki mevzileri BM kuvvetlerine bırakıldı.

HEREND, Macaristan'da (Veszprém yönetim bölgesi) kent, Veszprém'in B.'sında. Sanat porselenleri fabrikası; porselen müzesi.

HERENNİUS (Quintus Herennius Etruscus Messius Decius). İmparator Decius'un oğlu, 251'de babasıyla ortaklaşa saltanat sürdü ve aynı yıl Gotlar'a karşı yapılan bir savaşta öldü.

HÉRENS, alm. **Eringerthal,** İsviçre'de (Valais) vadi. Rhône'un kolu Borgne'un akaçladığı, eski sığır ırkı Hérens'in anayurdu olan bu vadide birçok turizm merkezi (Arolla, Evolène, Les Haudères) gelişmiştir.

Hérens ırkı, İsviçre kökenli, küçük bedenli sığır ırkı. Dişilerin kavgacı özelliği, inek dövüşlerinde bu ırktan yararlanılmasına yol açtı; bazı ülkelerde bugün bile yaşayan inek dövüşü geleneği, ırkın varlığını sürdürebilmesinde temel rol oynamaktadır.

HERERO a. Hererolar'ın konuştuğu bantu dili.

HEREROLAR, Namibya ve Botsvana'da yaşayan ve bir bantu dili konuşan halk. Kökenleri belirsiz, nüfusu 30 bin'dir. Tüm yaşamları otlak aramakla geçen Hererolar hayvancılık yaparlar. 1896 ve 1904'te ayaklandılar ve Almanlar'ın kıyımına uğradılar (1904-1906). Bu olay Erzberger*'in muhalefetine ve hükümet koalisyonunun bozulmasına yol açtı.

HEREVİ (Ebu Abdullah) → ABDULLAH ENSARİ, Ebu İsmail Abdullah bin Muhammet el-Ensari el-Herevi.

HERFORD, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaleti sınırları içinde kent, Teutoburgerwald dağı'nın kuzey yamacında; 63 400 nüf. XIII. ve XIV. yy.'dan kalma kilise. Makine ve elektrikli aygıtlar sanayileri. Mobilya. Hazırgiyim. Besin sanayileri.

Her gece Bodrum, Selim İleri'nin romanı (1976). Bir grup gencin tatil kasabası Bodrum'daki 3 günlük yaşamını dile getirir. Kasabayı ilk kez anlatmış olan Halikarnas Balıkçısı'nın doğa ve insan arasındaki bütünlüğe tanıklık eden dünyasının nasıl alabildiğine değiştiğini gösterir: hastalıklı doğa görüntülerinin kuşattığı kişiler yoğun yalnızlık acılarını, uyumsuzluğu, sevgisizliği yaşarlar. Olayları ve insan ilişkilerini bilinçaltındaki yansımalarıyla sergileyen roman Türk dil kurumu ödülü'nü aldı.

HERGELE a. (fars. *ḫar,* eşek ve *gele,* sürü'den *ḫargele*). Binilmeye ve yük taşımaya alıştırılmamış at, katır, eşek sürüsü; bu durumdaki yabani hayvan: *Köy hergelesinin yayıldığı otlak. Atlarının üçte biri hergele.*

◆ sıf. ve a. Terbiyesiz, görgüsüz: *Bırak şu hergeleyi, selamını bile işi düşerse verir.*

HERGELECİ a. Yaban atlarına bakan çoban.

HERGELECİ a. Zool. Ilıman ve Tropikal ülkelerde yaşayan ibis türü. (Türkiye'de yaşayanlar göçmendir: kışı tropikal Afrika'da ya da Güney Afrika'da geçirirler. Larvaları daha çok yengeçler, kurbağalarla beslenir. Bil. a. *Plegadis falcinellus;* ibisgiller familyası; uzunluğu: 25-30 cm.)

HERGELECİ İBRAHİM, türk pehlivan (İslopol köyü, Razgrad, 1848 - İzmit 1915). Köyünde hergele (bineğe ya da yük taşımaya alıştırılmamış at ya da eşek sürüsü) çobanlığı yaptığından bu adla anılır. Güreşe genç yaşta başladı ve kısa sürede Deliorman bölgesinde adını duyurdu. İstanbul'a gelerek Sait Halim Paşa'nın korumasına girdi. Başta Adalı Halil olmak üzere birçok ünlü pehlivanı yendi. Paris'te Koca Yusuf ile yaptığı karşılaşma olaylı geçtiğinden, yarıda kaldı. Yetiştirdiği Kara Ahmet'in dünya şampiyonu olmasında büyük katkısı oldu. Güreşe on kadar oyun kattı.

HERGELELİK a. Terbiyesizce davranan kimsenin niteliği; bu biçimdeki davranış: *Hergelelik etmek.*

HERGESHEİMER (Joseph), amerikalı romancı (Philadelphia 1880 - Sea Isle City, New Jersey, 1954). Aynı zamanda ressamdı, 20'li yılların modasına uyarak egzotizme ve şehvete ağırlık veren romanlar yazdı: *The Three Black Pennies* (1917), *Linda Condon* (1919). *Balisand* (1924), *The Limestone Tree* (1931).

HERGİZ ilg. (fars. *hergiz*). *Esk.* "Asla", "hiçbir vakit", "katiyen" anlamında olumsuzluk bildirir: *"Hergiz bilinmez mekânın seni nerde arayayım"* (Yunus Emre, XVIII. yy.).

HERHALDE be. **1.** Kesinliğe yakın bir olasılıkla düşünülen bir varsayımı, bir sanıyı belirtmek için kullanılır: *Herhalde sen de oradaydın. Herhalde gelirler.* **—2.** Kesinlikle, mutlaka, her durumda: *Herhalde toplantıya katılmalısın.*

HERHANGİ belgsz. sıf. **1.** Belirlenmemiş bir kişiyi, şeyi belirtir. **—2.** *Herhangi bir,* özellikle bir seçme olasılığında, belli bir özellik taşımayan, önemi olmayan, belirlenmemiş bir kişiyi, bir şeyi belirtir: *Bu çalışmayı herhangi bir öğrenci yürütebilir. Aradığım herhangi bir kitap değil, o kitabı istiyorum.* ‖ *Herhangi biri,* belli bir özellik taşımayan, önemi olmayan rasgele bir kişi ya da bir şey (adıl olarak kullanılır): *Sen onun için herhangi biri değilsin. Herhangi biri bu işi yapabilir.*

HERİADES a. Ölü odunda yuva yapan siyah arı. (16 türü vardır.)

HÉRİAT (Raymond PAYELLE, **Philippe** —denir), fransız yazar (Paris 1898 - *ay.y.* 1971). Boussardel üçlemesini (*les Enfants gâtés,* 1939 Goncourt ödülü; *Famille Boussardel,* 1946; *les Grilles d'or,* 1957) yazdı, bitmemiş romanı *Duel* (1974) ölümünden sonra yayımlandı. Ayrıca oyunlar (*l'İmmaculée,* 1947; *les Noces de deuil,* 1953; *les Joies de la famille,* 1961) ve anılar (*Retour sur mes pas,* 1959) yazmıştı.

HÉRICOURT, Fransa'da kanton (Haute-Saône) merkezi, Porte d'Alsace bölgesinde, Lisaine ırmağı kıyısında, Montbéliard'ın K.'inde; 9 937 nüf. (1992).

HERİF a. (ar. *ḥarīf*). Tkz. **1.** Adam, erkek: *Herifin ona bir şey yaptığı yok, kendisi huysuz.* **—2.** Aşağı görülen, güven uyandırmayan kimse (genellikle erkek): *Böyle heriflerle dolaşmanı istemiyorum.* **—3.** Koca.

HERİFÇİOĞLU a. *Tkz.* Kendisine kızılan ya da kendisinden beklenmeyen bir işi başaran, beceren erkek: *Herifçioğlu her işe karışıyor. Herifçioğlu sıkı çalışıyor, daha şimdiden kendisine bir ev aldı.*

HERİHOR, XXI. mısır hanedanından rahip kral (İ.Ö. 1085-1054). Amon başrahibiyken, Ramses XI kendisini Nübye veziri ve kral naibi atadı, sonra da Herihor kendini kral ilan etti. Herihor Yukarı Mısır'da hüküm sürerken, yasal hükümdar Smendes yalnız Delta'da gerçekten egemen olabildi.

HERİM sıf. (ar. *herim*). *Esk.* Çok yaşlanmış, çökmüş adam için kullanılır.

HERİMANN Behringenli → HERMANN Reichenaulu.

HERING (Loy), alman heykelci (Kaufbeuren 1484 - Eichstätt 1554'e doğr.). Adı önce Augsburg'da duyuldu, sonra 1513'te buradan ayrılıp Eichstätt'a gitti. Çalışmalarının büyük bir bölümünü burada, piskoposun hizmetinde gerçekleştirdi. Çalışmalarının en önemlileri Eichstätt katedrali'nde bulunan aziz Willibald'ın mezarıyla Würzburg katedrali'ndeki piskopos Konrad III'ün mezarıdır.

Hering yanılsaması. Ruhbil. Optik-geometrik türde yanılsama. Bu yanılsamada koşut doğrular, bir noktadan başlayarak yayılan eğik çizgilerle çiziklendirildikleri zaman içeriye doğru eğikmiş gibi görünürler. En basit biçiminde, bu nokta koşutların tam ortasında yer alır.



Hering yanılsaması (eğik gibi görünen *a* ve *b* çizgileri, gerçekte doğru ve birbirine koşutturlar)

HERİR a. (ar. *herīr*). *Esk.* Köpek hırlaması, köpek uluması.

HERİ RUD, Türkmence **Tecen,** Afganistan, İran ve Türkmenistan'dan geçen ırmak; yaklaşık 1 100 km. Kuh-i Baba'dan doğar, B.'ya doğru yönelir ve Herat ovasından geçerek birçok vahayı sular; suladığı yerlerde tahıl, bağcılık, meyve ağaçları, pamuk ve tütün tarımına olanak verir. Heri Rud'un çığırı İran-Afganistan sınırını izler. Daha sonra K.'de Türkmenistan-Afganistan sınırına yönelir ve Türkmenistan'a girer. Heri Rud, Tecen vahasının K.-K.-B.'sında sulamada kullanmak için su almalar, sızıntılar ve buharlaşma sonucunda kuruyarak yok olur. Eskilerin *Areios* ya da *Arius* adını verdikleri ırmak, yukarı vaha bölgesinde *Okhos* adını da alır.

HERİSAU, İsviçre'de (Appenzell kantonu) kent, Ausserrhoden yarı kantonunun merkezi, Sankt Gallen'in güneybatısında, Thur'un kolu Sittler'in kıyısında; 14 160 nüf. (1990). Kilise. Eski evler. Müze. Tekstil. Kimya sanayileri.

HERİSE a. (ar. *herīse*). *Yörs.* Mutf. Az kavrulmuş un ve tavuk eti dövülerek yapılan, pelte kıvamında bir tür yiyecek.

HERİŞEF, Yukarı Mısır'da 20. nomosun koç tanrısı. Herakleopolis kentinde Herişef'e tapınılırdı.

HERK a. (erm. *herg*). *Yörs.* **1.** Sürüldükten sonra nadasa bırakılan tarla. **—2.** *Herk etmek,* tarlayı sürüp bir yıl dinlenmeye bırakmak.

HERKE → HALKİ adası.

HERKELE sıf. (ar. *herkele*). *Esk.* İnce, zarif, hoş.

◆ a. İncelik, hoşluk.

HERKES belgsz. adl. (fars. *her* ve *kes,* kimse'den). **1.** İnsanların tümü; tek tek her biri: *Bu kural herkes için geçerlidir. Herkes burada, başlayabiliriz.* **—2.** Sözü edilen bir konuda farklılığı, ayrıcalığı, özelliği olan kimseler dışındakiler: *Bu kitabı herkes anlayamaz. Oraya herkes giremez.* **—3.** *Herkes gider Mersin'e, biz gideriz tersine,* bir işin açıkça herkesin yaptığı biçimde yapılmayıp akla aykırı olarak yapılması durumunda söylenir. ‖ *Herkese şapur şupur, bize gelince ya Rabbi şükür,* herkesin bol bol yararlandığı bir şeyden yararlandırılmak istenmeyen kimsece söylenir. ‖ *Herkesler,* bütün insanlar, herkes: *Bizi herkeslere rezil etti.*

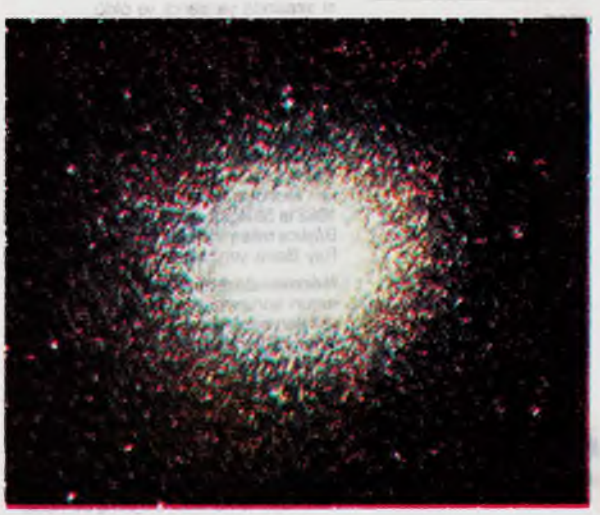
HERKOGAMİ a. (fr. *hercogamie*). Biyol. Bir çiçeğin tepeciği üzerinde birçok çiçektozunun birikmesini engelleyen ve dolayısıyla çiçeğin kendi kendini döllemesini önleyen, anatomik nitelikteki düzeneklerin tümü.

HERKÜL a. Böcbil. Guyana'da yaşayan *Titanus giganteus* ile birlikte dünyanın en büyük kınkanatlılarından biri olan *Dynastes* cinsinden bir türün *(Dynastes hercule)* yaygın adı. (Domuzlanböceğigiller familyası.)

HERKÜL, lat. **Hercules,** Çalgı ve Kuzey tacı arasında yer alan, gökyüzünün en geniş, kuzey yarıküre takımyıldızlarından biri. Herkül'de, en parlakları 2 kadirden, çıplak gözle gözlenebilen yaklaşık 140 yıldız vardır. Ana yıldızı, α ya da *Ras Algethi,* çapı Güneş çapının 457 katına ve kütlesi Güneş'in 16 katına ulaşan yaklaşık 450 ıy uzaklıkta, M5 tayf tipinde kırmızı bir üst-devdir. Bu takımyıldızda yer alan ζ yıldızı, HZ *Herculis* ve küresel M13 kümesi gözlenebilen en ilginç gökcisimleridir. ζ yıldızı yörünge dolanım süresi 34,4 yıl olan bir çift yıldızdır; 1782'de Herschel bulduktan sonra günümüze değin beş dolanım yaptı ve bu süre boyunca incelendi. Bu çiftyıldızın yörüngesindeki düzensizlikler, ana bileşen çevresinde görünmeyen üçüncü bir bileşenin varlığını ortaya koydu. HZ *Herculis* örten bir çift yıldızdır. İkincil bileşen her 1,7 günde bir ana bileşen arkasında 5,8 saat boyunca örtülür ve ana bileşenin maddesini yakalayıp çeken bir nötron yıldızı olduğu sanılmaktadır. Yıldızın manyetik kutupları üzerine aşırı sıcak gazların düşmesi, her 1,24 sn'de bir, kısa süreli parlamalar biçiminde yayım yapan, sisteme bağlı güçlü bir X ışını kaynağının *(Hercules X 1)* varlığını açıklar. 1714'te Edmond Halley'in bulduğu küresel M 13 kümesi, 4 ile 5 kadirden çıplak gözle görülen küçük bir bulutsu biçimi taşır. Yüzbinlerce yıldız, 200 ıy çapında küçük bir hacim içinde toplanmıştır. Uzaklığı yaklaşık 25 000 ıy'dır. Nihayet 1934'te takımyıldızın bir nova içerdiği saptandı; bu nova, 22 aralık 1934 maksimum parlaklığı sırasında 1,5 kadire ulaştı.

HERKÜL. Mit. → HERCULES.

HERKÜL SÜTUNLARI. Tar. coğ. D.'da, yani Akdeniz kıyısında Cebelitarık boğazının girişini belirten dağlık burunlar; K.'dekine *Kalpe dağı;* G.'dekine *Abyla kayası* denir. Efsaneye göre, Herkül (Herakles) görevlerini, dünyanın sınırları olarak belirlediği bu burunlarda tamamladı. Bu dar anlamından başka, "Herkül sütunları" deyimi, Strabon'a göre Gades adasını, hatta adanın çok daha uzak yerlerini de belirtir.



IPS

Herkül takımyıldızında küresel M 13 kümesi

HERKYNA. Yun. mit. Boiotia'daki kutsal Trophonios ormanında bulunan bir kaynağın nymphesi.

HERLİNG-GRUDZİŃSKİ (Gustaw), polonyalı yazar (Kielce 1919). Düzyazı, deneme ve eleştiri alanında yapıtlar verdi, savaştan sonra İtalya'ya yerleşti ve aylık *Kultura* dergisinin muhabirliğini yaptı. *L' Autre Monde* (fr. çev.) [1951] adlı romanında tutuklu olarak bulunduğu SSCB'deki çalışma kamplarının varlığını ilk olarak ortaya çıkaran yazarlardan biri olarak ünlendi. Ayrıca *Deuxième Venue* (fr. çev.) [1963], *les Spectres de la révolution* (fr. çev.) [1969], *Journal écrit la nuit (1971-1972)* [fr. çev.; 1973] adlı yapıtları yayımladı.

HERMAEA a. Avrupa denizlerinde yaşayan arttansolungaçlı yumuşakça. (*Hermaeidae* familyasının örnek tipi.)

HERMAFRODİT a. (fr. *hermaphrodite*). Biyol. ERDİŞİ'nin eşanlamlısı.

HERMAFRODİZM a. (fr. *hermaphrodisme*). Biyol. ERDİŞİLİK'in eşanlamlısı.

HERMAİA. Esk. Yun. Özellikle atletlerin tanrısı olarak kabul edilen Hermes onuruna düzenlenen şenlikleri belirten yunanca sözcük. Gymnasionlar ve palaestralarda kutlanan bu şenliklerde spor karşılaşmaları ve meşale yarışları yapılırdı.

HERMAİON. Tar. coğ. İstanbul'da, Boğaziçi'nin Avrupa yakasındaki Rumelihisarı burnunun antik adı. (Burada Hermes'in adak yeri vardı.)

HERMAN (Woodrow CHARLES, **Woody**—denir), amerikalı caz klarinetçisi, saksofoncu ve orkestra yöneticisi (Milwaukee 1913 - Los Angeles 1987). Zenci olmayan en önemli caz orkestra yöneticilerinden biri. Yetenekli müzikçileri keşfetme konusunda çok başarılıydı, birçok topluluk kurdu; bunlara "sürü" anlamındaki "herd" adını verdi. İlk topluluğunu 1936'da, olağanüstü saksofoncuların ("The Four Brothers": Stan Getz, Zoot Sims, Herbie Stewart, Serge Chaloff) yer aldığı ikincisini de 1947'de kurdu. 1940'ların sonuna doğru Carnegie Hall'da İgor Stravinski'nin özgün bir yapıtını, *Ebony Concerto*'yu seslendirdi. Başlıca plakları: *At the Woodchopper's Ball* (1939), *Caldonia* (1945), *Four Brothers* (1947), *Mo-Lasses* (1962), *Opus de Funk* (1965).

HERMANARICH ya da **ERMANRICH,** ostrogot kralı (öl. 375). Amales ailesindendi, Dniestr ile Don arasında, başkenti Kiev olan ve Urallar'a kadar uzandığı sanılan geniş bir imparatorluk kurdu. Komşu kavimler ve ülkesi içindeki ayaklanmalarla hiç durmadan uğraşmak zorunda kaldı. Kısa zamanda bir destan kahramanı oldu. Hunlar'ın saldırı-

hermella cinsi üyeleri kum borucukları içinde





borusundan çıkmış hermella cinsi üyesi

Lauros-Giraudon



sandaletini bağlayan Hermes Lysippos ya da okulu tarafından yapıldığı sanılan bir heykelin mermer antik kopyası *Louvre müzesi, Paris*

sı sırasında yaralandı ve öldü.

Hermanas *(Las)*, 1 perdelik bale. Konusunu F. García Lorca'nın *Bernarda Alba'nın evi* adlı yapıtından alan balenin librettosunu ve koregrafisini Kenneth MacMillan hazırladı. Müziği Franck Martin'in *Concerto for Harpsichord and Small Orchestra* (Klavsen ve küçük orkestra için konçerto) adlı yapıtıdır. Dekor ve kostümleri Nicholas Georgiadis yaptı. İlk kez 1963'te Stuttgart operası'nda sahnelendi. Başlıca rolleri Marcia Haydee, Birgit Keil, Ray Barra yorumladı.

Hermandad kardeşliği, kamu huzurunun korunması ve huzuru bozanların yakalanması amacıyla gerçekleştirilen ispanyol kuruluşu.

XIII. yy.'dan başlayarak, Santiago de Compostela'ya giden hacıları korumak, ticari değişim güvenliğini sağlamak, eşkıyalıkla ve derebeylerin yolsuzluklarıyla savaşmak için kimi komünler arasında Hermandad kardeşlikleri kuruldu. Zaragoza, Huesca ve Jaca'yı birleştiren bir hermandad, 1225'te kuruldu. Bu barış dernekleri zaman zaman krallık otoritesini tehdit ediyordu. XII. yy. sonunda Castilla'da kurulan ve Burgos Cortesi tarafından yeniden örgütlenen (1315) hermandad, 1325'te kralın emriyle kaldırıldı, sonra Enrique II tarafından yeniden kuruldu. Hermandadlar'ın okçuları ve mahkemeleri vardı. Madrigal de las Altas Torres Cortes, Castilla'da, silahlı soygun, ırza tecavüz, adam kaçırma ve adalete karşı gelme sanıklarını yakalamak üzere Santa Hermandad (Kutsal kardeşlik) birliği'ni kurdu (1476); bu örgüt, yargı yetkisi de bulunan gerçek bir jandarma kuruluşuydu. Cartagena piskoposu olan Lope de Ribas, üç sınıfı, yani kentlileri, din adamlarını ve şövalyeleri temsil eden *junta*'nın başkanıydı. Kral Aragónlu Juan II'nin evlilikdışı oğlu Alonso de Villahermosa'nın komutasına bırakılan, kentlerden ve köylerden toplanan piyade ve süvarilerden oluşan milis kuvvetlerinin masraflarını karşılamak için bir vergi konuldu.

1488'de, bu birlik bir krallık kuruluşu oldu ve çok geçmeden Aragón'u da içine aldı (1488); Granada'yı geri alan orduya 10 000 asker verdi. Zalimce yöntemlerle (sakat bırakma) İspanya'yı ülkeyi talan eden suçlulardan temizledi ve feodal anarşiyi azalttı. Görevini tamamladıktan sonra, yalnızca polis yetkisi kaldı (1498). Bu biçimiyle Aragón'da 1510'da dağıtılan Santa Hermandad Castilla'da varlığını 1835'e kadar sürdürdü.

HERMANJAT (Jacques Élie Abraham), isviçreli ressam (Cenevre 1862 - Aubonne 1932). Cenevre'de B. Menn'in öğrencisi oldu, uzun süre Cezayir'de kaldı. En iyi resimleri Cézanne etkisine tanıklık eden natürmortlar ve çiçek buketlerinden oluşan son dönem yapıtlarıdır.

HERMANN Reichenaulu ya da **HERİMANN Behringenli,** lat. **Hermannus Contractus,** alman benedikten rahibi ve tarihçi (Altshausen 1013 - Reichenau 1054). Schwaben kontu Wolferad'ın oğluydu. Reichenau'da öğrenci, keşiş, sonra da manastır başrahibi oldu. Başvuru kaynaklarının çokluğu bakımından önemli ve son bölümüyle özgün bir yapıt olan *Weltchronik*'i (Evrensel kronik) yazdı.

HERMANN Salzalı, Töton şövalyeleri tarikatı başkanı (Salza 1170'e doğr. - Salerno 1239). Çok genç yaşta Töton şövalyeleri tarikatına girdi, başkan oldu (1209-1239). 1211'de Macaristan kralı tarafından Transilvanya'yı savunmakla görevlendirildi; 1226'da Polonya dükü Mazovyalı Konrad'ın isteği üzerine ve Prusya'yı fethetmesi koşuluyla Chełmno arazisini has olarak aldı; bu toprakları pagan Prusyalılar'a karşı korumak bahanesiyle papanın bir haçlı seferi ilan etmesini sağladı (1234). Dostu Friedrich II'den de imparatorluk prensi unvanını aldı, böylece fethedilen toprakların sahibi oldu. Müstahkem mevkilerin (Thorn, Kulm, Marienwerder) ve germen kolonlarının yerleştirilmesiyle sürekli genişleyen geleceğin Prusyası'nın fethi Hermann'ın kişisel çabalarının sonucu sayılabilir.

HERMANN I (öl. Gotha 1217), Saksonya Pfalz kontu ve Thüringen landgrafı (1190-1217). Friedrich I'in yeğeniydi, önce Pfalz kontu (1180'e doğr.), sonra landgraf oldu (1190), 1197 haçlı seferine katıldı. Kimi zaman Philipp von Schwaben'e, kimi zaman Otto von Braunschweig'e bağlılık gösterdi (1198-1208); Friedrich von Hohenstaufen (Friedrich II) yanlısıydı, onun Germanya'ya gelmesiyle kurtuldu.

HERMANN von Sachsenheim, alman şair (1365'e doğr. - Stuttgart ? 1458). Schwaben kökenli soylu bir ailedendi. Uzun bir alegorik şiir yazdı: *Die Môrin* (1453). Ayrıca saray edebiyatını alaya alan yapıtlar verdi.

HERMANN (Gottfried), alman hellenist (Leipzig 1772 - *ay. y.* 1848). Klasik yunan yazarlarının yapıtlarının yayımını gerçekleştirdi, ayrıca antik nazım üstüne çalışmalar yaptı.

Hermann und Dorothea *(Hermann ile Dorothea)*, Goethe'nin 9 bölümlük şiiri (1797). Bir hancının tek oğlu ile fransız istilasından kaçan genç bir kız arasında geçen bu burjuva aşkının arka planını Fransız ihtilali oluşturur.

Hermann's Schlacht *(Hermann'ın savaşı)*, Klopstock'un dramatik şiiri (1769). Cherusci halkının komutanı olan ve P. Quintilius Varus'un lejyonlarını Teutoburg ormanında kılıçtan geçiren, Almanya'da da bir halk kahramanı sayılan (İ.S. IX. yy.) Arminius'un zaferine adanmış üçlemenin ilki. Bunu *Hermann und die Fürsten* (1784) ve *Hermann's Tod* (1787) izler. Konuyu aynı başlık altında yeniden ele alan Heinrich von Kleist (1808), büyük bir kahramanlık ve Almanya'yı Napoléon'a başkaldırmaya iten bir yurtseverlik dramı yarattı. Grabbe'nin esin kaynağı oldu (1838).

HERMANNSSON (Steingrimur), izlandalı siyaset adamı (doğm. 1928). ABD' de elektrik mühendisi oldu. Birkaç yıl sanayide çalıştıktan sonra Ulusal araştırma konseyi başkanlığına getirildi (1957-1978). Adalet, din işleri ve tarım (1978-1979); balıkçılık ve iletişim (1980-1983) bakanlıkları yaptı. 1979'da İlerici parti'nin başkanı seçildi. İlerici parti, Bağımsızlık partisi'yle koalisyon kurunca başbakan oldu (mayıs 1983). Bu görevi 1987'ye kadar sürdü.

HERMANS (Willem Frederik), hollandalı şair ve romancı (Amsterdam 1921). En acımasız hiciv yazarları arasında yer alır ve savaşa kurban edilen bir kuşağın isyanını dile getirir (*Manderijnen op zwaveIzuur,* 1963; *Entre professeurs* [fr. çev.], 1975; *Lettres méchantes de Bijkaart* [fr. çev.], 1977). *L'Univers sadique*'te (fr. çev.) [1966] çeşitli biçimleriyle işlediği nihilizmi, yapıtını çevirdiği ve ülkesinde tanıttığı Wittgenstein'ınkine benzer bir mantıkla desteklemekten de geri kalmaz. *Conserve* (fr. çev.) [1947], *Ne plus jamais dormir* (fr. çev.) [1966], *la Chambre noire de Damoclès* (fr. çev.) [1958], *Innombrables millions* (fr. çev.) [1981] adlı yapıtlarında açık/karanlık karşıtlığını ve paradoksu tam bir ustalıkla kullanır.

HERMANUBİS, Thot*'un (elinde asasını tuttuğu Hermes ile özdeşleştirilirdi) ve Anubis*'in karakterlerini birleştiren yunan tanrısı. İbis, atmaca ya da köpek başıyla gösterilir.

HERMANYA a. Güney Afrika kökenli ve hepyeşil yapraklı güzel ağaççık. (Salkım halinde toplu kırmızı ya da sarı çiçekleri beşli tiptedir; meyvesi kapçıktır. Yüz kadar türünden birkaç tanesi çiçekleri için seralarda yetiştirilir. Bil. a.: *hermannia; sterculiaceae* familyası.)

HERMAPHRODİTOS. Yun. mit. Hem erkek, hem dişi olan yaratık. Bu birbirine zıt iki doğayı aynı anda taşıyan yaratık kavramı Asya kökenlidir. Hellenistik çağda, Hermaphroditos artık dinsel bir simgenin kişileşmesi değil, bir masal kahramanıydı. Hermes ile Aphrodite'nin oğlu olan Hermaphroditos Karia'da bir gölde yüzerken, gölün perisi Salmakis onun güzelliğine âşık olmuş, ona sarılmış ve tanrılardan vücutlarını birbirine karıştırmasını istemiş, bundan da yeni bir yaratık doğmuştu. Çoğu kez Hermaphroditos, Dionysos'un arkadaşları arasında yer alır. Antikçağ heykelciliğinde, erkek cinsel özelliklerini taşıyan uyumlu bir kadın vücuduyla gösterilir. Bu görüntü Asya ve Paphos' taki korkunç betimlere hiç benzemez.

—İkonogr. Hellenistik dönemin başında yaratılan bu tip özellikle İ.Ö. II. yy.'da yaygınlaştı. Değişik duruşlarda betimlendi: ayakta (İstanbul Arkeoloji müzeleri), bir satyros ile dövüşürken (Dresden), özellikle tatlı ve hüzünlü bir uykuda (Louvre, Vatikan, Villa Borghese).

HERMELİN (Samuel Gustaf), isveçli haritacı (Stockholm 1744 - *ay. y.* 1820). İsveç'te resmi haritacılığın kurucusudur. 1795'ten 1818'e kadar çalışarak 33 paftalık İsveç haritası yaptı.

■ **HERMELLA** a. (yun. *herma*, destek noktası, kayaç'tan). Soğuk ya da ılıman denizlerde yerleşik yaşayan kıllı halkalısolucan cinsi. (Birbirine yapışmış kumlardan ya da çakıllardan yararlanarak önemli kütleler oluşturan borular yaparlar. *Sabellariidae* familyası.)

HERMENEUTİK a. (fr. *herméneutique*). Fels. YORUMBİLİM'in eşanlamlısı.

HERMENGİLD ya da **HERMENİGİLD** *(aziz)*, Vizigot prensi (öl. Tarragona 585), İspanya Vizigotları'nın kralı Leovigild'in oğlu. Eyalet valisiyken (573), Sigebert ile Brunhilde'nin torunu İngonthe ile evlendi. Katolik olan karısı, büyükannesinin zulmüne uğradı. Sevilla'ya gönderilen Hermengild, karısının ve piskopos Leandro'nun etkisiyle katolikliği kabul etti (579). Sevilla'nın alınmasından sonra dininden vazgeçmediği için öldürüldü.

HERMES a. Tanrı Hermes'in sütun biçiminde canlandırıldığı özgün heykel tipi. Hermes burada sakallıdır, kollarının yerini zıvana dilleri almıştır; heykelin gövdesindeyse oymalı bir phallus bulunur. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mim. *Hermes sütunu*, başlığı erkek başı biçiminde olan sütun ya da üzerinde bir hermes bulunan antikçağ sütunu.

—ANSİKL. Bu heykel tipi İ.Ö. VI. yy.'da ortaya çıktı. Kent girişlerini, yol kavşaklarını, gymnasionları korumak amacıyla kullanılmaktaydı. Atina akropolisi'nin girişinde Propylaion yakınında Alkamenes*'in bir hermesi vardı. İ.Ö. 415'te, tam Sicilya seferinin arifesinde, Alkibiades'in adının da karıştığı, hermeslere saldırı olayı üzerine büyük bir skandal patlak verdi. Sonraları, tanrı Hermes'in başının yerini başka bir tanrı, filozof ya da şairin başının alabildiği görülür. Bunlar çift yüzlü de olabiliyordu (çift hermes).

HERMES. Yun. Mit. Yunan öncesi dönemden bu yana tanınan, önceleri çoban tanrısı ya da koç tanrısı olan yunan tanrısı. Homeros çağında köklü bir değişikliğe uğradı. Klasik mitlere göre, Zeus ile Maia'nın oğludur ve Arkadhia'da doğmuştur. Becerikli ve kurnaz olan Hermes, Apollon'un öküz sürüsünü çalar ve bir kaplumbağa kabuğundan ilk liri yapmayı başarır. Birçok kez Truva savaşı'na müdahale eder. Yolları ve onların üzerinde seyreden habercileri, gezginleri ve satıcıları kollar, dolayısıyla ticareti, kent etkinliklerini, gerektiğinde de hırsızları korurdu. Roma ve Delos'taki tüccar dernekleri de onun himayesi altındaydı. Hermes ruhlanın ölümden sonra rehberiydi (psykhopompos). Son olarak da jimnastik tanrısıydı;

ona, Sparta, Atina ve özellikle Olympia palaestralarında tapınıldı. Romalılar'da Mercurius ile bir tutuldu.

—Giz. bil. Hermes, birçok işlevi bakımından gizlicilik alanına girer: tüm bilimlerin, özellikle de yazının ve büyünün mucidi, tanrıların habercisidir; gizli dinlere giriş törenleri sırasında ve ölümden sonra (psykhopompos) ruhların rehberidir. Hellenistik dönemde, Yunanlılar tarafından Mısır'ın ay tanrısı Thot'la birleştirildi; everosçuluğun etkisiyle, İ.S. II. ve III. yy.'larda bir Mısır kralı olarak görüldü ve "trismegistos" (üç kere çok büyük) biçiminde nitelendirilmeye başlandı. O dönemden sonra, hermesçilik ve *Corpus hermeticum* adlı felsefi bir antolojiyi de içeren bir dizi metin, Hermes Trismegistos'a atfedilmeye başlandı. (→ HERMES TRİSMEGİSTOS.)

Böylece, Hermes yanlış biçimde, batı gizliciliğinin babası ve simgesi haline geldi. Ortaçağ hıristiyanlığı onu bir peygamber olarak gördü. Rönesans döneminde ise Zerdüşt, Platon ve Musa'nın yanı sıra, eski tanrıbilim temsilcilerinden biri sayıldı.

—İkonogr. Hermes uzun süre, yol kenarlarında yer alan bir taş yığını ya da küçük bir dikilitaş biçiminde betimlendi. Sonra, İ.Ö. V. yy. ortalarına kadar, kısa bir khiton ile bir khlamys giyen, başında koni biçiminde bir başlık ya da geniş kenarlı bir petasos, elinde kutsal asa, ayağında kanatlı sandallar olan, sivri sakallı genç bir adam biçiminde betimlendi (Thasos alçakkabartması, Louvre). Sürülerin koruyucusu olarak, sırtında ya da koltuğunun altında bir koçla tasvir edildi (Hermes *kriophoros*). Daha sonra ise, kıvırcık kısa saçlı, sakalsız, çıplak, yakışıklı bir delikanlı biçimini aldı (çocuk Dionysos'u tutan Hermes, Olympia; Marathon Hermes'i, Atina; Lysippos'un bir heykelinin kopyası olan Oturan Herculanum Hermes'i, Napoli). Tanrının hızlılığı, saçlarında ya da asasındaki küçük kanatlarla simgelenir.

HERMES, 1937'de Heidelberg gözlemevi'nde Reinmuth'un bulduğu Apollo tipi küçük gezegen. Çapı yaklaşık 800 m olan bu küçük gökcismi 2,10 yılda Güneş'e uzaklığı 92 ile 398 milyon km arasında değişen çok basık bir eliptik yörünge çizer: günberi noktasında Güneş'e Venüs'ten daha yakın, günöte noktasında Mars'tan daha uzakta yer alır. Hermes 30 ekim 1937'de Yer'e 800 000 km uzaklıktan geçti, ama daha uygun koşullarda 300 000 km'ye değin yaklaşması olasıdır.

HERMES TRİSMEGİSTOS ("Üç kez büyük Hermes"), Yunanlılar tarafından Mısırlılar'ın ay tanrısı Thot'a verilen ad. Mısırlılar onu bütün sanatların ve bütün bilimlerin yaratıcısı olarak görüyorlardı. Yunanlı'lar kendisini astroloji ve simyayla ilgili pek çok kitap yazmış çok eski bir Mısır kralı olarak kabul ettiler. (→ HERMES, HERMESÇİLİK.)

HERMESÇİLİK a. **1.** Giz. bil. Başlangıcı tanrı Hermes Trismegistos'a atfedilen yunan-roma dönemine ait yazılar üzerine kurulu içrek öğreti. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Ortaçağ'da ve Rönesans'ta, simyacıların gizli öğretisi.

—ANSİKL. İsa'dan önceki ilk iki yüzyılda görülen halk arasında yaygın hermesçilik, astrolojiden, astrolojiye dayalı hekimlikten, simyadan ve büyüden doğdu. Bilimsel hermesçilik ise İ.S. II. ve III. yy.'da ortaya çıktı ve Hermes'in "trismegistos" ("Üç kez çok büyük") niteliğini aldığı dönemde yazdığı tahmin edilen dinsel felsefe ile ilgili bilimsel kitaplardan doğdu.

İskenderiye'de, Mağrib'de ve hatta Roma'da yazılmış çok sayıda yunanca, latince, süryanice, arapça, hintçe papirüsler ve elyazmaları aslında hermesçi metinlerdir, başka bir deyişle, bu yazılar Hermes' in adı altında toplanmıştır. Avrupalı Batı, arap kökenli Zümrüt masa'yı bile Hermes Trismegistos'a atfetti. Bu birliğin, bilimsel denilen hermesçiliğin söz ettiği gizemci ülküde birleşmeden kaynaklandığı varsayılmaktadır: bu tür hermesçilik -gizemcilik, gizli bilimler ve felsefe- bir yandan gnosisçiliğin ikinci anlayışını, öte yandan da hıristiyanlığın Mesih görüşünü reddederek, bu ikisi arasında bir din olarak ortaya çıkar. Amaç, yeryüzünde elde edilen bilgelik sayesinde ölümden sonra aklanmayı ve kurtuluşu sağlamaktır. Stoacılığın ve platonculuğun damgasını taşıyan bu felsefe, bireysel ermişliğe ulaşmayı sağlayan gizli bilimlerin gerekliliğini gösterir.

—*Corpus hermeticum,* bilimsel hermesçiliğe dayalı on yedi kitabı içeren, bizans kökenli bir antolojidir. En ünlü kitap *Poimandres*'tir; genelde bunlara, latince yazılmış olan *Asclepius* da eklenir.

HERMİNİA TARSİPLUMALİS a. Ormanda yaşayan gri ve esmer renkli kelebek. (Kukumavpervanegiller familyası.)

HERMİNİERA a. Orta Afrika'da çok derin olmayan akarsuların yataklarında çokça bulunan ve teknelerin ilerlemesini engelleyen ağaççık. (Baklagiller familyası.)

HERMİONE a. (öz. a. *Hermione*'dan). **1.** Göçebe, hemen her yerde yaşayabilen, sağlam ipekli, çokkıllı halkalısolucan cinsi. (*Aphroditidae* familyası.) **—2.** Kısa kanılı, sarı ya da yeşil benekli siyah sinek. (Larvası su otları üzerinde yaşar. Silahlısinekgiller familyası.)

HERMİONE. Mit. Menelaos ile Helene' nin kızı. Truva savaşı'ndan önce Orestes ile nişanlıyken, Menelaos kendisini Truva' nın alınması için yardımı zorunlu olan Neoptolemos'a vereceğine söz verdi ve onunla evlendirildi. Daha sonra Hermione tarafından çağrılan Orestes Neoptolemos'u öldürdü ve Hermione ile evlendi.

HERMİONE, günümüzde **Ermioni.** Tar. coğ. Argolis'te yunan kenti, Peloponisos' ta, Argolis körfezi kıyısında, Hydra adası karşısında. Peloponisos savaşı sırasında atina orduları kenti yerle bir etti. Kazılarda iki kentsel yerleşme alanı (Demeter ve Kore), Dionysos ve Artemis tapınakları ortaya çıkarıldı.

HERMİONELER, Germanya'da yaşayan barbar halklar topluluğu (Süevler, Hermunduri, Catti ve Cherusci halkları).

HERMİPPOS İzmirli, İ.Ö. 200 yıllarında yaşamış yunanlı filozof ve biyografi yazarı. Kallimakhos'un öğrencisiydi. Özellikle, filozofların yaşamlarıyla ilgili kitabıyla *(Bioi)* ünlüdür. Diogenes Laertios, Halikarnassoslu Dionysios ve Athenaios, bu kitaptan sık sık yararlanmışlardır.

HERMİTE (Charles), fransız matematikçi (Dieuze 1822-Paris 1901). École polytechnique'te, Paris Bilimler fakültesi'nde ve Collège de France'ta profesörlük yaptı. Bilimler akademisi üyeliğine seçildi (1856); yaptığı araştırmalarla birçok bilim adamının çalışmasına esin kaynağı oldu ve çok sayıda önemli buluşu önceden sezdi. Bir yandan Cauchy ve Liouville'in bir karmaşık değişkenli fonksiyonlar kuramı, öbür yandan Jacobi'nin eliptik ve aşırıeliptik fonksiyonlar kuramı üzerine yaptığı çalışmaları yakından izledi ve bu iki alanı, eliptik fonksiyonlar ve Abel fonksiyonlarıyla ilgili genel bir kuram halinde birleştirdi. Bu son kuramda, eliptik fonksiyonları yalın elemanlara ayırmak gibi temel sonuçlar ortaya koydu; sözkonusu ayırma işlemi, oransal kesirlerin ayrılmasında olduğu gibi, eliptik fonksiyonların doğrudan integrallenmesini sağlar. Sayılar kuramıyla bu sonuçlar arasındaki bağı inceledi ve bunları beşinci dereceden genel denklemin çözülmesinde uyguladı. Sürekli cebirsel kesirler üzerindeki incelemeleri Hermite'i, ünlü *Sur la fonction exponentielle* (Üslü fonksiyon üzerine) [1873] adlı yapıtı yazmaya yöneltti. Bu kitapta, *e* sayısının, tam katsayılı hiçbir cebirsel denklemin kökü olamayacağını (bir başka deyişle *e*'nin üstünlüğünü) tanıtladı. Ayrıca, Hermite, adıyla anılan bir polinom sistemini de bulmuştur.

Hermite biçimi *(Karmaşık sayıların* C *cismi üzerindeki bir* E *vektör uzayı üzerinde—),* E×E üzerinde aşağıdaki biçimde tanımlı birbuçuk doğrusal biçim:

$$\forall (x, y) \in E \times E, \quad f(y, x) = \overline{f(x, y)}.$$

|| *Karmaşık sayıların* C *cismi üzerindeki bir* E *vektör uzayının,* f *Hermite biçimine eşlik eden ikilenik Hermite biçimi,* E'den $\mathbb{R}$ içine, $q(x) = f(x,x)$ ile tanımlı q uygulaması.

Hermite birbuçukdoğrusal biçimi (*Ters*—). Ceb. TERS ÖZEKLİ* İKİLİ DOĞRUSAL BİÇİM'in eşanlamlısı.

Hermite çarpımı. Ceb. (x/y) skalerine verilen ad. [Dikdüzgülü bir tabanda:

$$(x/y) = x_1\bar{y}_1 + \ldots + x_n\bar{y}_n.]$$

Hermite düzgüsü. Ceb. Bir E Hermite vektör uzayından $\mathbb{R}^+$ içine tanımlanan uygulama; x e kendi skaler karesinin kare kökünü eşlik ettirir: $\|x\| = \sqrt{(x/x)}$ [Dikdüzgülü bir tabanda, $(x/x) = |x_1|^2 + \ldots + |x_n|^2$ eşitliği elde edilir.]

Hermite içdeğer biçmesi. Mat. çözlm. Bir D kümesi üzerinde sürekli türevlenebilir bir *f* fonksiyonunun, katsayıları, D nin sonlu sayıdaki noktasında, *f* nin ve kimi türevlerinin aldığı değerlere dayanarak elde edilmiş bir polinom biçiminde gösterimi.

Hermite içyapı uygulaması (*Ters*—) Ceb. TERS ÖZEKLİ* İÇYAPI UYGULAMASI'nın eşanlamlısı.

Hermite içyapı uygulaması ya da **işleyeni,** bir Hermite uzayının, bu uzaya eşit bir ek kabul eden içyapı uygulaması.

Hermite matrisi (*Ters*—). Ceb. Kendi ek matrisinin ters işaretlisine eşit, karmaşık elemanlı kare matris $(\alpha_{ij} = -\overline{\alpha_{ji}})$.

Hermite matrisi. Ceb. Kendi ekine eşit, karmaşık elemanlı kare matris.

Hermite polinomları. Mat. çözlm.

$$H_0(x) = 1\,;\ H_1(x) = x\,;$$
$$H_2(x) = x^2 - 1\,;\ H_3(x) = x^3 - 3x\,;\ \ldots;$$
$$H_n(x) = x^n - C_n^2 x^{n-2} + 1\cdot 3 C_n^4 x^{n-4} - 1\cdot 3\cdot 5\cdot C_n^6 x^{n-6} + \ldots$$

polinomları. Bu polinomların birkaç özelliği şöyle sıralanabilir:

$$H_{n+1}(x) = x\cdot H_n(x) - n\cdot H_{n-1}(x) = x\cdot H_n(x) - H_n'(x)\,;$$
$$H_n''(x) - x\cdot H_n'(x) + n\cdot H_n(x) = 0\,;$$
$$\int_{-\infty}^{+\infty} e^{-\frac{1}{2}x^2}\cdot H_n(x)\cdot H_m(x)\cdot dx = \begin{cases} 0 & (n \neq m \text{ ise}) \\ n!\sqrt{2\pi} & (n = m \text{ ise}). \end{cases}$$

Hermite vektör uzayı. Ceb. Karmaşık sayıların C cismi üzerindeki x e $\sqrt{q(x)} = \sqrt{f(x, x)}$ i eşlik ettiren bir düzgüyle donatılmış E vektör uzayı; burada q, E nin *f* Hermite biçimine eşlik eden, yoz olmayan, E üzerinde pozitif olarak tanımlı ikilenik bir Hermite biçimidir. (Karmaşık, ayrık önhilbert vektör uzayı da denir.)

HERMLİN (Stephan), alman yazar (Chemnitz 1915). Kültürlü ve zengin bir yahudi ailedendi, on altı yaşında Genç komünistler'e üye oldu, 1933 yılında bir süre için bir toplama kampına kapatıldı. 1936 yılında, nazi karşıtı eylemleri yüzünden ülkesinden ayrılmak zorunda kaldı, sırasıyla Filistin'e, İngiltere'ye ve Fransa'ya göçtü. Burada Paul Eluard ile dostluk kurdu, bazı yapıtlarını çevirdi. İspanya'da cumhuriyetçiler safında savaştı. 1947 yılında Almanya'ya geri döndü, Şiirler *(Zwölf Balladen von den grossen Städten,* 1945; *Die Strassen der Furcht,*

Pirou



Charles Hermite

1946; *Der Flug der Taube,* 1952; *Dichtungen,* 1956), romanlar ve denemeler (*Begegnungen,* 1964; *Lektüre, 1974*) yazdı. Pablo Neruda'dan ve Attila József'ten çeviriler yaptı.

HERMOGENES, yunanlı filozof (İ.Ö. V. yy.), Hipponikos'un oğlu ve Kallias'ın kardeşi, Sokrates'in tilmizi ve dostu. Ksenophon *Apomnemoneumata Sokratus* adlı yapıtında ondan birçok kez söz eder. Hermogenes Platon'un *Kratylos* adlı diyaloğunda da yer alır.

HERMOGENES, yunanlı mimar (İ.Ö. II. yy.). Hellenistik dönemde Anadolu'da ion düzeninde gerçekleştirdiği tapınaklarıyla ünlüdür (Magnesia e epi Maiandroi'deki Artemis, Teos'taki Dionysos, Lagina'daki Hekate tapınakları). Magnesia e epi Maiandroi'deki Artemis tapınağı'nda Hermogenes, sütun alt çapını sütunlar arası genişlikle oranlayarak yeni ilkeler geliştirdi. Mimarlıkla ilgili görüşlerini topladığı kitabı, daha sonra Vitruvius'un yararlandığı kaynaklar arasında yer aldı.

***Hernani*'nin son sahnesi**
Achille Deveria'nın deseni
Ratier'nin taşbaskısı
Arsenal kütüphanesi, Paris

Lauros-Giraudon





Lauros-Giraudon

Hernani kavgası
(25 şubat 1830)
Albert Besnard
Victor-Hugo müzesi, Paris

Hermogenianus yasası. Rom. huk. Gregorius yasası'nın eki. Doğu Roma İmparatorluğu'nda 314 ve 324 yılları arasında Hermogenianus adındaki biri tarafından hazırlandı. Gregorius yasası'nın yayımlanmasının durduğu 294 yılından 324 yılına kadarki dönemde çıkarılmış imparatorluk emirnamelerinin özel bir derlemesiydi.

HERMON → HEREMUN.

HERMONTHİS, Erment'in (Mısır) yunanca adı.

HERMOPOLİS, Yunanlılar'ın Mısır kenti Hmunu'ya (günümüzde El-Üşmuneyn) verdikleri ad; Nil'in sol kıyısına yakın bir yerde olan Hmunu, Yukarı Mısır 15'nci *nomos*'unun anakentidir. Kentin koruyucu tanrısı ve Hermopolis düşüncesine göre evreni yaratan Thot ile ilk başka sekiz tanrıya adanmış büyük tapınağın kalıntıları hâlâ varlığını sürdürmektedir. —Birkaç kilometre doğuda, Petosiriz'in mezarının bulunduğu Tune-el-Cebel yeraltı mezarlığı başlar. Bu mezarlığın dehlizlerinde Thot'un kutsal hayvanlarına (ibis ve babuin) ait birçok mumya bulundu

HERMOSİLLO, Meksika'da kent, Sonora eyaletinin merkezi, rio Sonora kıyısında; 341 000 nüf. Sulu tarım yapılan bir alanın ticaret merkezi (pamuk, tahıllar, meyveler). Çimento fabrikası. Yakınında, bakır madenleri.

HERMUNDURİ, Tuna ile Elbe arasında yaşayan eski germen halk. Tuzlaları ele geçirmek için 58'de Chatti halkıyla savaştı.

HERMUPOLİS ya da **ERMUPOLİS,** Yunanistan'da kent, Syra'nın doğu yamacında, Kykladesler *nomos*'unun yönetim merkezi; 13 500 nüf.

HERNÁD → HORNÁD.

■ **HERNÁNDEZ** ya da **FERNÁNDEZ** (Gregorio), ispanyol heykelci (Sarria?, Galicia, 1576'ya doğr.-Valladolid 1636). Valladolid'de Francisco del Rincón'un öğrencisi oldu ve bütün sanat yaşamı burada geçti. Barok gerçekçiliğin ve çokrenkli Castilla heykelciliğinin ustalarından biri olarak kendini kabul ettirdi. Atölyesinde çok sayıda oymalı sunakarkalığı ve kutsal haftada dindarlarca oluşturulan alaylarca arabalarda dolaştırılan dramatik gösterimler olan "paso"lar yapıldı. Heykelleri arasında, Salamanca'da Vera Cruz'daki *Meryem'in günahsız gebeliği* ve çeşitli İsa heykelleri, Valladolid'deki *Acı çeken Meryem* ve *Haç yolu* sayılabilir.

HERNÁNDEZ (José), arjantinli şair (Perdriel, San Martín, Buenos Aires yakınında, 1834-Buenos Aires 1886). Sığır çobanlarının ağzıyla yazılmış bir pampa destanı olan *Martín Fierro* (1872-1879) adlı şiirin yazarıdır.

HERNÁNDEZ (Mateo), ispanyol heykelci ve gravürcü (Béjar 1888-Meudon 1949). On iki yaşında ilk sütun başlığını yonttu, Madrid'de eğitim gördü, Salamanca'da portreler yaptı, 1914'te Fransa'ya yerleşti. Taş ya da sert ve değerli ahşap (granit, porfir, bazalt, abanoz) üzerinde çalıştı. Eski Mısır üslubunu anımsatan hayvan figürleri yaptı (*Denizaysı, Hippopotam,* Art moderne ulusal müzesi, Paris), aynı zamanda çok iyi bir portre ressamıydı. Gravürleri de önemlidir.

Gregorio Hernández
İsa'nın düşmesi
bir Haç yolu'ndan ayrıntı
Ulusal heykel müzesi, Valladolid

Oronoz-Ziolo



HERNÁNDEZ (Felisberto), uruguaylı yazar (Montevideo 1902-*ay.y.* 1963). Önce piyanistti, edebiyata daha fazla zaman ayırabilmek için devlet hizmetinde bir iş buldu. Bir motiften ötekine geçen düşüncelerin bir araya gelmesiyle gelişen, tuhaflık ve mizahla dolup taşan, nerdeyse masalsı öyküleriyle tanındı (*Las hortensias,* 1949; *La casa inundada,* 1960).

HERNÁNDEZ (Miguel), ispanyol yazar (Orihuela 1910-Alicante 1942). Köy kökenliydi, 1934'te Murcia'da *Perito en lunas* (1933) adlı kitabını yayımladıktan sonra Madrid'e geldi. J.Bergamín'in dergisi *Cruz y Raya*'da, kudas üzerine dramı *Quién te ha visto y quién te ve y sombra de lo que eras*'ı yayımlandı. Bunu *El rayo que no cesa* (1936), 1937'de angaje şiirlerinden oluşan *Viento del pueblo* ve *El labrador de más aire* (1937) adlı dramı izledi. İç savaş sırasında cumhuriyet için savaştı, birçok dergide yazılar yazdı ve tiyatro oyunları (*Teatro de la guerra,* 1937) yazdı. Franco yönetimi tarafından kapatıldığı Alicante hapishanesi'nde öldü. Hemen hemen tamamını hapishanede yazdığı *Cancionero y romancero de ausencias* (1958) ve *Los hijos de la piedra* (1954) adlı tiyatro oyunu ölümünden sonra yayımlandı.

HERNANDEZ (Amalia), meksikalı kadın dansçı, koregraf ve eğitimci (Mexico City 1915'e doğr.). La Argentinita ile ispanyol dansı çalıştı. Meksika dansları ve folkloru alanında uzmanlaştı. İnstituto Nacional de Bellas Artes'te öğretmenliğe atandı (1940). Görevinden ayrılarak kurduğu topluluk, 1961'de Meksika Folklorik balesi adını alarak ulusal bir topluluğa dönüştü. Amalia Hernandez meksika kültüründen yararlanarak çok geniş bir repertuvar oluşturdu: *les Mayas, Guelaguezta, Mocambo, les Tarascans, les Dieux aztèques, Enfants du Soleil, Noces à Theuantepec, Fête à Veracruz*). Kurduğu çeşitli okullarda yetişen dansçılar, Ballet Clasico'ya girdi (1970).

HERNÁNDEZ (Mariano), ispanyol ressam (Toledo 1928). 1960'tan başlayarak Paris'te çalışmaya başladı. Yalınlaştırılmış ve simgesel biçimler, sade ve net renklerle belirginleşen toplumsal içerikli (şenlikler, savaşan halkların tarihi) yapıtlar verdi.

HERNÁNDEZ BONCALO (Juan), XVI. yy. ispanyol kâşifi. Avrupa'ya tütünü getiren kişidir.

HERNÁNDEZ COLÓN (Rafael), porto rikolu siyaset adamı (Ponce 1936). 1956'da Johns Hopkins üniversitesi'nden hukuk diploması aldı, genel vali Sánchez Vilella'nın adli danışmanı oldu. Luis Muñoz Marín'in yakın yardımcıları arasında yer aldı, 1968'de senatör oldu, Demokrat halk partisi'nin başına geçti, 1972-1977 arasında Porto Riko genel valiliğini yaptı. 1985'te ve 1989'da bu göreve yeniden seçildi.

HERNANDO Y PALOMAR (Rafael), ispanyol besteci (Madrid 1822 - *ay. y.* 1888). Madrid konservatuvarı'nda Albéniz'in, Paris konservatuvarı'nda da M. Garcia'nın öğrencisiydi. 1850-1852 arasında Madrid konservatuvarı'nda armoni dersleri verdi. Bir dizi zarzuelasını da bu kentte sahneletti (*Colegialas y Soldados,* 1849).

HERNANİ, İspanya'da (Guipúzcoa ili) kent, San Sebastián yakınında; 23 300 nüf. 1875'te Carlos yandaşlarının kuşattığı kent şiddetli bir top ateşine tutuldu. Plastik maddeler. Kimya ve elektrokimya. Kırtasiye.

■ **Hernani,** Victor Hugo'nun beş perdelik

manzum dramı (eylül 1829). 25 şubat 1830'da oynandığında klasiklerle romantikler arasında şiddetli bir "kavga"ya yol açtı. Olay, İspanya kralının 1519'da imparatorluğa seçilmesini ele alır.

HERNE, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde, Ruhr bölgesinde kent; 175 100 nüf. (1989). Taşkömürü. Kok fabrikası. Kimya. Tekstil. Makine. Elektrikli ev aletleri. Radyo gereçleri.

HERNE BAY, Büyük Britanya'da (Kent) kent, Thames halicinin güney kıyısında; 26 500 nüf. Sayfiye merkezi. —Çevresinde, Romalılar'dan kalma siperler.

HERNİCLER, lat. **Hernici.** Esk. coğ. İtalya'da (Latium), Roma'nın G.-D.'sunda halk. Hernicler, başlıca kenti *Anagnia* olan bir federasyon oluşturmuşlardı. Tarquinius Superbus'un saltanat döneminde Roma'ya dostluk ve bağlılık yemini ettikten sonra ayaklandılar (İ.Ö. 478); hak eşitliğine dayalı yeni bir bağlılık antlaşması sağladılar. 386 ve 306'da antlaşmayı bozunca federasyonları yıkıldı. İ.Ö. III. yy.'da Roma yurttaşı oldular ve Latinler ile karıştılar.

HERNİNG, Danimarka'da (Ringkøbing *amt*'ında) kent, Jylland'ın merkezinde; 55 700 nüf. Karayolu ve demiryolu kavşağı. Tekstil ve makine sanayileri.

HERO, Sestos'ta Artemis rahibesi.

HERODAS, yunanlı şair (İ.Ö. III. yy.). Theokritos'un çağdaşı. Bir mısır papirüsü üzerinde ele geçen *Mimos*'unda sıradan insanların günlük yaşamlarını anlattı. Bu töre incelemeleri kendiliğindenlikleri ve pitoresk gerçekçilikleriyle değer taşır.

HERODES I Büyük (Askalon İ.Ö. 73-Eriha İ.Ö.4), Yahudiler'in kralı (İ.Ö. 37-4). İdumealı Antipatros'un oğluydu. İyi bir general ve usta bir siyasetçi olarak Romalılar'ın koruması ve desteği olmadan iktidara gelemeyeceğini anlamıştı. Durumunu yasallaştırmak için bir hasmon prensesi olan Miryam ile evlendi ve Roma'nın kendisine Yahudiye kralı unvanını vermesini sağladı (40). 39-37 arasında, krallığını son Hasmonlar* kralı Antigonos'a karşı korumak zorunda kaldı ve Roma lejyonlarının yardımıyla Kudüs'ü ele geçirdi; bu zaferle krallık unvanını tam olarak pekiştirmiş oldu (37). Hellenci eğilimleri ve kendisine yarı yahudi gözüyle bakılmasına neden olan yabancı kökeni yüzünden Yahudiler'ce pek benimsenmemekle birlikte, hoyrat ve acımasız enerjisi, siyaset adamı ve yönetici nitelikleri sayesinde kendisini kabul ettirmeyi başardı. Ülkesinde, sağlamlık ve güzellikleri arkeoloji kazılarıyla kanıtlanan gösterişli yapılar yaptırdı. Kudüs'te, Süleyman tapınağı'nın göz kamaştırıcı görkemini yaşatan ikinci bir tapınak inşa ettirdi. Bugünkü Ağlama duvarı'ndaki dev bloklar bu tapınağın kalıntılarıdır.

—İkonogr. Amiens katedrali'nin büyük kapısı üstünde bir Herodes heykeli vardır. Santa Maria Maggiore (Roma) kilisesi'nin mozaiklerinde *Müneccimlerin ziyareti* sahnesinde, Köln'de St. Maria im Kapitol kilisesi'nin kapıları üstünde, Chartres, Autun, Poitiers sütun başlıklarında ve St-Thibault (Thann) taçkapısında tasvirleri yer alır. Ayrıca Reims katedrali'nin arka cephesindeki kabartmalar, Siena'daki vaftizhanenin kapısındaki Ghiberti'nin yaptığı bir kabartma, Masolino'nun Castiglione Olona'daki freski, Hans Fries'in bir tablosu da (Basel) anılmaya değer. *Herodes'in alçaltıcı ölümü* Amiens'deki bir kabartmada ve bir XII. yy. mezamir kitabında (B. N., Paris) canlandırılmıştır. Nicola Pisano, Siena katedrali kürsüsü için *Herodes'in topladığı meclis* konulu bir kabartma gerçekleştirmiştir.

HERODES (öl. İ.S. 48), Khalkis kralı (41-48), Aristobulos'un oğlu, Herodes Agrippa I'in kardeşi ve damadı. İmparator Claudius kendisine Beka'yı kaplayan Khalkis krallığı'nı verdi. Ölümünden sonra krallığı Herodes Agrippa II'ye kaldı.

HERODES AGRİPPA I (İ.Ö. 10 - İ.S. 44), Yahudiler'in kralı (41-44), Büyük Herodes I'in torunu. Caligula onu korudu ve 37'de Herodes Philippos ve Abilene, 39'da da Celile ve Peraia tetrarşilerini ona verdi. İmparator Claudius da Herodes Aprippa'ya destek oldu ve 41'de Yahudiye ile Samiriye'yi ona verdi. Böylece, Herodes Agrippa, krallık unvanıyla birlikte büyükbabasının bütün topraklarını da geri almış oldu. Resullerin işleri'ne göre (XII, 1-23) hıristiyanlara ilk eziyet eden odur (Kudüslü Yakup'un öldürülmesi ve aziz Petrus'un hapse atılması).

HERODES AGRİPPA II (İ.S. 27'ye doğr. -öl. Roma 93 ya da 100'e doğr.), yahudi kralı (50-93 ya da 100'e doğr.), Herodes Agrippa I'in oğlu. Yahudiye hariç olmak üzere, babasından kalan topraklarda hüküm sürdü. Saltanatı sırasında Yahudiler ayaklandılar (66-70). Sarsılmaz bir sadakatle bağlı kaldığı Romalılar'ın gözünden düşmemek için çok çaba gösterdi. Hıristiyanlara hoşgörülü davranmakla suçlandı (Resullerin işleri, XXV-XXVI). Titus'un sevgilisi olan kız kardeşi Berenike ile olan ilişkileri dedikodulara yol açtı.

HERODES ANTİPAS (İ.Ö. 22'ye doğr. -İ.S. 39), Celile ve Peraia tetrarkhesi (İ.Ö. 4-İ.S. 30). Herodes I'in oğlu. Aziz Markos İncili'nde kral olarak geçerse de, bu ona halkın verdiği bir unvandır. Markos İncili'ne göre Taberiye'yi kurarak buraya yerleşti. Vaftizci Yahya'yı hapse attırdı ve öldürttü (Markos V, 17-29). İsa, yargılanması sırasında Herodes Antipas'ın huzuruna çıkartıldı (Luka XIII, 8-13). 39 yılında Romalılar tarafından, uzun süre inanıldığı gibi Lyon'a değil, Saint-Bertrand-de-Comminges olduğu sanılan *Lugdunum Convenarum*'a sürüldü.

HERODES ARKHELAOS, Büyük Herodes I'in oğlu → ARKHELAOS.

HERODES ATTİKOS (Tiberios Klaudios), yunanlı sanat koruyucusu ve retorikçi (Marathon 101'e doğr. - öl.177'ye doğr.). Asya özgür kentleri valisiydi (125). Hadrianus tarafından ilk Panhellenia oyunlarını düzenlemekle (131), Antoninus Pius tarafından da Marcus Aurelius ve Lucius Verus'un eğitimiyle görevlendirildi. 143'te konsül oldu. Bütün servetini Yunanistan'da genel yapılara harcadı; Atina'da bir hipodrom, bir odeon, Korinthos'ta bir tiyatro, Delphoi'de bir stadion, Thermopylai'de hamamlar vb. yaptırdı, birçok yunan kentini onardı. Atina'da retorik dersleri verdi. Attike klasik dil ve edebiyatının temsilcisi olarak, zamanının büyük sofistlerini yetiştirdi. Yapıtlarından yalnızca *Peri Politeias* (Devlet üstüne nutuk) kalmıştır.

HERODES PHİLİPPUS (öl. Julia İ.S. 34), yahudi tetrarkhes (İ.Ö. 4 - İ.S. 34), Büyük Herodes I'in oğlu. Basan, Gaulanitis, Trachonitis, Auranitis ve İturia gibi daha çok paganların yaşadığı bölgelerde hüküm sürdü. Babasını örnek alarak birçok bayındırlık işine girişti: Caesarea Paneas'ı (Baniyas) ve "Julia" adını verdiği Beytsayda'yı büyütüp güzelleştirdi. Paralara resmini bastıran ilk yahudi prensidir (bu Yahudi yasaları'na göre bir din suçuydu). Ölümünden sonra, tetrarşisi Suriye eyaletine katıldı, daha sonra da Herodes Agrippa I'in krallığına bağlandı.

HERODESÇİ a. İncil'de sözü geçen bir yahudi tarikatının üyeleri.

—ANSİKL. Aziz Matta (XXII, 16) ve Aziz Markos (III,6 ve XII, 13), Herodesçiler'den söz eder. Bu tarikatta, Herodes krallık ailesinin taraftarları da vardı. Üyeleri doğuştan yahudi ama kalben pagan kişilerdi. Müttefikleri varlıklı ve kuşkucu Sadukiler, düşmanları ise Musa dininin bekçileri olan Ferisiler'di. Bununla birlikte sonradan İsa'ya karşı Ferisiler ile birleştiler. (Hirodesi de denir.)

Herodiade, 1 perdelik modern dance work. Mallarmé'nin şiiri *Hérodiade*'dan esinlenerek koregrafisini Martha Graham, müziğini Paul Hindemith, dekorlarını Noguchi İsamu, kostümlerini Edithe Glyfond hazırladı. İlk kez *-Mirror Before Me* adıyla Washington'daki Library of Congress'te M. Graham ve May O'Donnell tarafından sahnelendi (1944).

HERODİANOS, lat. **Herodianus Aelius,** iskenderiyeli gramerci. Apollonios Dyskolos'un oğlu ve öğrencisi. Marcus Aurelius döneminde Roma'ya gitti ve şiir üstüne bir inceleme yazdı. Bazı parçaları günümüze kadar gelen bu yapıtını Marcus Aurelius'a ithaf etmiştir.

HERODİANOS, yunanlı tarihçi (Suriye İ.S. 165'e doğr. -öl. 255'e doğr.). Uzun süre Roma'da yaşadı ve kamu hizmetlerinde görev aldı. Commodus'tan (180) Gordianus III'e (238) kadar, yunanca, değerli bir imparatorlar tarihi yazdı.

HERODİAS, yahudi prenses (İ.Ö. 7 - İ.S. 39), Büyük Herodes I'in torunu. Önce Büyük Herodes ile Miryam II'nin oğlu olan amcası Herodes Philippos ile evlendi ve ondan Salame adlı bir kızı oldu. Daha sonra, öbür amcası Herodes Antipas ile evlenmek için kocasını terk etti. Bu uygunsuz birleşme Yahudiler'i öfkelendirdi. İncil'e göre, Herodias, Vaftizci Yahya'nın ölümünden sorumludur.

Hérodias, Gustave Flaubert'in *Üç* hikâye* adlı yapıtının bir bölümü. Bu bölümde Herodes'in, Vaftizci Yahya'nın kesik başını karısı Herodias'a ve Herodias'ın kızı Salame'ye götürmesine yol açan olaylar zengin bir dille anlatılır.

HERODOTOS, yunanlı tarihçi (Halikarnassos İ.Ö. 484'e doğr. - Thurium İ.Ö. 420'ye doğr.). Persler'e bağlı kalan Halikarnassos tiranı Lygdamis'e karşı koymakla tanınmış ve Sisam adasına göç etmek zorunda kalmış bir aileden geliyordu. Tiranı kovmak için çalışanlara katılmak amacıyla Halikarnassos'a döndü; sonra uzun yolculuklara çıktı; Asya (Sus kentine kadar gitti), Afrika (Nil nehrinden yukarı Elephantine adasına kadar ilerledi) ve Avrupa'yı dolaştı (kuzeyde Kimmerios Bosphoros'a ulaştı, kıta Yunanistanı'nı ve Büyük Yunanistan'ı gezdi). İ.Ö. 446-445'e doğru Atina'ya yerleşti. Perikles ve Sophokles ile tanıştı. İ.Ö. 443'te atinalı göçmenlerle Thurium'a gitti.

Herodot tarihi (hellenistik dönemden beri dokuz kitap halinde bölümlendirilmektedir), Med savaşlarını ve bu savaşlara katılan kavimleri incelemek isteyenler için en önemli kaynaktır; bu yapıt meraklı bir zihnin *araştırmalar*'ının (*historiai* sözcüğünün asıl anlamı bu olmalı) sonucudur: Herodotos, bazen Nil'in taşmalarını tartışan bir coğrafyacı, bazen bir etnolog, bazen de yazılı kaynakları inceleyen meraklı bir kişi olarak çıkar karşımıza (tapınakların arşivleri hakkında bilgisi vardır, kitabeleri okumasını ve yönetimle ilgili belgeleri kullanmasını bilir). Bununla birlikte, yapıtının önemi (uzun süre ona *tarihin babası* olarak bakılmasına rağmen), yapay bir dünya yaratmış olmasından (anlattığı kavimlerden her biri, dünya denilen satranç tahtasında, bulunmak zorunda olduğu yerdedir; her kavmin, ince bir geometrinin ölçütlerine göre değişiklik gösteren, kendine özgü bir davranışı vardır; her siyasal rejim kendine uygun olan iktidarı yaratır ve her bölge kendine uygun düşen toplumu meydana getirir) ve meskûn dünyanın evrenbilimini kurmuş olmasından kaynaklanır. Herodotos'un yapıtı bir filozofun yapıtıdır; alçakgönüllü olduğu için, kendini "barbarların ve Yunanlılar'ın yiğitlik öykülerinin" gölgesinde bırakır ve Med savaşlarının nedenleri üzerinde duruyor gibi görünse de, gerçekte araştırmasının konusu insanlığın durumu ve dünyanın düzenidir.

HÉROET (Antoine), **de la Maison-neuve** denir, fransız şair (Paris 1492'ye

Scala



Herodotos
mermer büst
roma kopyası
Ulusal müze, Napoli

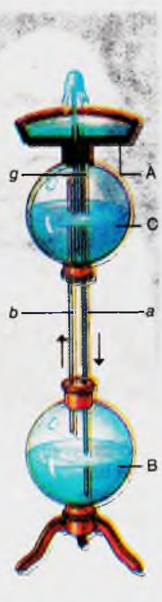
doğr. - *ay. y.* 1568), Digne piskoposu (1552). Navarralı Margarita ve Louise de Savoie tarafından himaye edildi. Clément Marot ve Saint-Gelais'nin dostu. *L' Androgyne* (1536) ve özellikle *la Parfaicte Amye* (1542) adlı yapıtlarında görüldüğü gibi, şiirde platoncu düşünceleri benimsemiştir.

Heroides, Ovidius'un şiir derlemesi (İ.Ö. 15'e doğr.). Yapıt, mitolojideki kadın kahramanların (Penelopeia, Phaidra, Helene) kocalarına ya da sevgililerine yazmış oldukları hayali 12 aşk mektubundan oluşur. Retorikçilerin uygulamalarından esinlendiği bu hayali yazışmalarda Ovidius, kendi aşk deneyimlerini ilginç bir biçimde nakleder ve mitolojideki efsaneleri Roma'nın kibar çevrelerine taşır.

HÉROLD (François Joseph), fransız piyanocu ve besteci (Seltz, Alsace, 1755 - Paris 1802). C. P. E. Bach'ın öğrencisiydi. Piyano sonatları besteledi. —LOUIS JOSEPH FERDİNAND, fransız besteci (Paris 1791 - *ay. y.* 1833), öncekinin oğlu. Théâtre-İtalien'de eşlikçilik (1815) ve Paris operası'nda şan şefliği (1826) yaptı. Başlıca yapıtları şunlardır: *Zampa* (opera, 1831), *le Pré-aux-Clercs* (opera, 1832), *Şımarık kız* (la Fille mal gardée) [bale, 1828].

HEROLD (Jacques), rumen asıllı fransız ressam (Piatra 1910). 1930'da Paris'e yerleşti, biçimlerin parçalandığı ve didiklendiği tablolarla (*Başlar,* 1939, özel kol.) ya da *Büyük Saydam* (1947) gibi anımsatmalı heykellerle gerçeküstücülük akımına katıldı. Daha sonraları, soyut ve zarif bir sanata yöneldi ve birçok kitabı resimledi (Sade, Gracq, Butor vb.).

HERON İskenderiyeli, yunanlı matematikçi ve mekanik uzmanı, İskenderiye'de doğdu ve İ.S. 1 yy.'da yaşadı. Daha çok seyircileri eğlendirmek ve şaşırtmak için kullanılan, *Heron çeşmesi* ile *eolipil* dahil birçok makineyi onun icat ettiği sanılmaktadır. Hidrolik orgun günümüze ulaşmış ilk teknik betimlemesini içeren *Pneumatika* ile *Peri Automatopoietikon* gibi birçok mekanik kitabından başka *Dioptra* adlı kitabı da kaleme aldı; bu çalışmada, yüzyıllar boyunca başlıca düzleme aleti olarak kullanılan, yer ve gökbilim gözlemlerinde teodolit olarak yararlanılan, ilk evrensel ölçü aleti diyoptrun betimlemesi ve kullanım biçimleri yer alır; ayrıca arabayla aşılan uzaklıkları otomatik biçimde kaydeden *yolölçer*'e de yer verilir. Heron, optikle de ilgilendi ve bu konuda *Katoptrikos* yapıtını yazdı; bu yapıtta içbükey, dışbükey ve düzlem aynalarda ışığın yansıması olayını inceledi. İlke olarak, ışığın en kısa yolu izlediğini ortaya koydu ve yansıma açısı ile gelme açısının eşitliğini göstererek yansıma yasasını kanıtladı. Ayrıca yazdığı matematik kitaplarında alan ve hacim ölçümlerini ele aldı; bu ölçümlerde Babilliler'le Mısırlılar'ın hesap ve yaklaştırım tekniklerini yunan geometri yöntemleriyle birleştirdi. Klasik yapıtlardan yalnızca uygulamalı ölçümlere yarayan formülleri aldı: "Heron formülü" şu şekilde verilir: $A = \sqrt{s(s-a)(s-b)(s-c)}$; bu formülde A, yarı çevre uzunluğu $s = \frac{1}{2}(a+b+c)$ olan bir üçgenin alanıdır; bu formül gerçekte Arkhimedes'ten alınmıştır. Heron, elde ettiği sonuçları jeodezi, yüzey ölçümü, duvarcılık, mimarlık vb. gibi alanlara uyguladı.



Heron çeşmesi

■ **Heron çeşmesi,** hava ve suyu sıkıştırarak su püskürten küçük aygıt: A, su bulunan küçük bir havuzdur ve *a* borusuyla yarıya kadar su dolu bir B balonuna bağlıdır. Havuzdaki su B kabına aktıkça, buradaki havayı sıkıştırır; bu hava *b* borusundan çıkarak, C balonuna gelir ve bu balonda biriken suyu sıkıştırıp, *g* borusundan çıkmaya ve fışkırmaya zorlar. Böylece A havuzunda toplanan bu su, B kabına yeniden iner. Bu çevrim, C kabındaki suyun, fışkırmayla B kabına geçişini sağlar.

HEROON a. (yun. sözc.). Esk. Yun. **1.** Bir kahramanın kutsandığı tapınak. **—2.** Bir efsane kahramanının mezarı.

HEROPHİLOS, yunan hekim ve anatomi bilgini. Asklepiades ailesindendi, İ.Ö. 335'e doğru Bithynia'da doğdu. İlk otopsiyi yapan odur. Söylentiye göre, Ptolemaios'un kendisine gönderdiği suçlular üzerinde deneylere girişti. İskenderiye okulunun kurucularından biridir. Rakibi Erasistratos ile birlikte anatomi çalışmalarını başlattı. Çok sayıda buluşuna adını verdi. Nabzın kalp atışları ile eşzamanlı olduğunu saptamıştır.

HEROSTRATOS, geçmişi karanlık bir efesli; adını ölümsüzleştirmek için, İ.Ö. 356'da, Büyük İskender'in doğduğu gece, Efes'teki Artemision'u yaktı. Efesliler onu işkence ile öldürdüler ve adının anılmasını yasakladılar. (Yasağa uymamanın cezası ölümdü.)

HÉROULT (Paul Louis Toussaint), fransız metalürjist ve alüminyum metalürjisinin kurucusu (Thury-Harcourt, Calvados, 1863 - Antibes koyu 1914). Bir sepicinin oğluydu. Genç yaşta alüminyum elde etmek için çalışmalara başladı. Babasının Gentilly'deki tabakhanesinde yaptığı uzun deneylerden sonra 1886'da elektroliz yöntemiyle madeni saf halde elde etmeyi başardı. Bu yöntem daha sonra bütün dünyada kullanılmaya başlandı. 1907'de, kendi adını taşıyan çelikten elektrik fırınını yaptı. Bu buluş sonucunda elektrometalürji sanayisinde büyük gelişmeler kaydedildi.

HERØYA, Norveç'in sanayi (elektrometalürji ve elektrokimya) merkezi, Skagerrak yakınında, Oslo'nun G.- B.'sında.

HERPANJİN a. (fr. *herpangine; herp [es]* ve *anjin*'den). A grubu *coxackie* virüslerinin neden olduğu anjin. (Özellikle küçük çocukları üç yaşından önce tutar, kabarcıklı anjin görünümündedir. Boğazın arka kısmı kabarcıklarla kaplıdır; bunlar kısa sürede patlar ve yerlerini küçük ülserasyonlar alır. Birkaç gün içinde kendiliğinden iyileşir. Herpanjin, *Herpes virus hominis*'in [HVH 1] neden olduğu esas herpes anjininden ayrıdır.)

HERPES a. (tuzlubalgam anlamında yun. sözc.). Der. hast. **1.** *Herpes virus hominis*'ten (HVH) ileri gelen ve kızarık bir taban üzerinde kabarcıklı bir döküntü şeklinde ortaya çıkan akut deri hastalığı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Herpes zoster,* ZONA'nın eşanlamlısı. **—3.** Gerçek herpesle ilgisi olmayan bazı deri hastalıklarına verilen ad: *herpes circinatum,* dermatofit mantarlardan ileri gelen saçsız deri hastalığı; *herpes cretaceum,* döküntülü lupusun bir çeşidi; *herpes iris,* çok şekilli eritemin bir çeşidi; *herpes gestationis,* gebe kadında görülen bir çeşit Duhring hastalığı.

—Virol. *Herpes virus,* özellikle herpes, su çiçeği ve zona virüslerini içeren virüs grubu. || *Herpes virus B,* maymunda bulunan, ısırmayla insana geçerek öldürücü bir beyin-omurilik iltihabı yapan herpes virüsü. || *Herpes virus hominis,* insanda herpes yapan virüs; iki tipi vardır: HVH 1 ağız ve yüzde, HVH 2 cinsel organlarda lezyonlara neden olur.

—ANSİKL. Virüs kökenli deri hastalıklarının en sık görüleni herpestir. Deri ya da mukozaların herhangi bir yerinde ortaya çıkabilir, ama en çok çıktığı yer ağız çevresidir (uçuk). Hafif bir yanma duyumundan 24 saat sonra, kırmızı bir leke belirir, sonra bunun üzerinde değişik sayıda, buket şeklinde dizili saydam kesecikler ortaya çıkar. Keseciklerin içeriği daha sonra bulanıklaşır, kesecikler patlar, kurur ve birkaç gün sonra dökülen kahverengimsi bir kabuk bağlar. Bazen belirsiz, iltihaba bağlı bir lenf bezi büyümesi de olabilir. Döküntünün başlangıcından on gün kadar sonra hiçbir iz kalmaz.

Herpesin bir kimsede ortaya çıkması için, herpese bağlı bir ilk enfeksiyon olması gerekir. Olguların çoğunda bu fark edilmez. Fakat şiddetli de olabilir. Özellikle çocukta, anneden alınan herpes karşıt antikorların kaybolmasından sonra, 1 ve 5 yaşlar arasında ateşli ve akut bir dişeti -ağız iltihabıyla belirti verebilir. Genç kızlarda, genellikle (bir zührevi bulaşmaya bağlı) akut bir vulvo-vajinit ortaya çıkabilir. Bulaşma bazen gözde (keratit) ya da parmak derisinde olabilir (yalancı dolama).

Annesi cinsel herpese yakalanmış yenidoğanda görülen ilk enfeksiyon en ağır şeklidir. Genellikle yaygın bir deri-mukoza herpesi ve bunun yanı sıra bir sinir sistemi hastalığı (menengo-ansefalit) ya da bir karaciğer hastalığı (hepatit ve sarılık) biçiminde ortaya çıkar ve çoğu zaman ölümle sonuçlanır.

İlk enfeksiyondan sonra, herpes bir sessizlik dönemine girer. Bir daha hiç ortaya çıkmayabileceği gibi arada bir belirebilir de. Bazen çok sık hastalık nedeni olabilir ve bu tabloya *nükseden herpes* adı verilir. Nüksler ateşli bir hastalık (sık rastlanan "ateş uçukları"), bir yorgunluk durumu (eski hekimlerin "çıkış hastalığı" dediği), güneşte kalma, bir heyecan yüzünden ya da ortada belli bir neden yokken gerçekleşebilir. Kadınlarda çoğu zaman âdet kanamasının başlangıcında gözlenir.

Herpesin ortaya çıktığı yer ilk enfeksiyonun geliştiği alandadır ve neden olan virüsün tipiyle belirlenir. Eğer ilk enfeksiyon 1. tipte (HVH 1) bir virüse bağlıysa, lezyonlar belden yukarıda ortaya çıkar, özellikle ağız-yüz bölgesini sarar. Eğer ilk enfeksiyon 2. tipte bir virüse bağlıysa, belden aşağıda, özellikle cinsel organlarda lezyonlar ortaya çıkar.

Cinsel herpes, bazen ancak sistemli laboratuvar incelemeleriyle (ultramikroskopta treponema aranması, serum tanısı) ayırt edilebilecek derecede frengiyle karışır. Ufacık bir frengi şankrı patlamış bir herpes uçuğu sanılabilir ya da patladıktan sonra, bitişik herpes uçukları frengi lezyonlarıyla karıştırılabilir. İki hastalığın bir arada bulunması da ender değildir, çünkü herpes uçukları frengi treponemasıyla enfeksiyona açık bir kapıdır.

Kanserin herpesle ilişkisi açık seçik belli değildir. Bununla birlikte, dölyatağı boynu kanseri cinsel herpes olan kadınlarda daha sık görülmekte ve HVH 2'nin kanserde başlatıcı rol oynadığı sanılmaktadır.

Gebe kadındaki cinsel herpes olgularında ise, yenidoğan için çok tehlikeli olan sonuçlar nedeniyle, gitgide daha sık olarak sezaryene başvurulmakta ve çocuk annesinden ayrılmaktadır.

Basit bir herpes nöbeti yaklaşık on günde kendiliğinden iyileşir.

HERPESTİNAE a. (yun. *herpestes,* sürüngen'den). Topluca yaşayan, uzun ve esnek bedenli, yırtıcı, etçil memeli oymağı. (Bu oymak, mangustları, firavunsıçanlarını vb. içerir. Miskkedisigiller familyası.)

HERPETOMONALES a. (yun. *herpeton,* sürüngen ve *monas,* birim'den). Öne doğru yönelmiş bir tek kamçı ve genellikle dalgalı bir zarla donanan *Protozoa* takımı. (Çoğunlukla asalak yaşarlar. Başlıca cinsleri: *Herpetomonas* [böceklerde]; *Trypanosoma* [insan ve sığırlarda uyku hastalığına yol açar]; *Leishmania.*)

HERPOBDELLA a. (yun. *herpein,* kıpırdamak ve *bdella,* sülük'ten). Tatlısularda çok yaygın sülük cinsi. (*Herpobdellidae* familyası.)

HERRAD Landsbergli, alman rahibe ve bilgin (1125'e doğr. - Sainte-Odile manastırı 1195). 1181'de Truttenhausen'de bir hastane kurdu. Papaz adaylarını yetiştirmek için yazdığı *Hortus deliciarum* (Zevk bahçesi) adlı incelemesiyle tanındı. Bu yapıtın güzel minyatürlerle süslü elyazması Strasbourg'daydı; 1870 kuşatması'nda zarar gören elyazması, 1899'da kısmen onarılabildi.

HERRATA, Cezayir'de (Bicaye vilayeti)

komün, Babor Kabiliyesi'nde, Agriyun uvedi kıyısında; 33 100 nüf. Gezinti merkezi. Deri işleme.

HERRENBERG, Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletinde kent, Stuttgart'ın güney-batısında; 24 800 nüf.

HERRERA, Panamá Cumhuriyeti'nde il, Panamá körfezinin batısında; 1 427 km²; 93 360 nüf. (1990). Yönetim merkezi *Chitré*.

HERRERA (Juan DE), ispanyol mimar (Mobellán, Santander, 1530'a doğr. -Madrid 1597). Orduda görev aldı (İtalya, Flandre), Karl V'le birlikte Yuste manastırı'na gitti, Felipe II'nin muhafız alayında yer aldı. Kral, el Escorial*'ın yapımında Juan Bautista de Toledo ile birlikte çalışmasını istedi. 1567'den sonra tek başına işi sürdüren Herrera, 1584'te sarayı tamamladı. Simancas şatosu'nda, alcázar de Toledo'da (1571) ve Valladolid katedrali'nde de (1585 projeleri) çalıştı, Sevilla'daki la Lonja'yı tamamladı (1583-1598). Madrid'deki Segovia köprüsü de onun yapıtıdır. Juan de Herrera, Felipe II tarafından istenen ciddi üslubun yaratıcısıdır. Bu üslup, italyan sanatına yaklaşan maniyerist öğeler de taşır. Madrid Krallık mimarlık akademisi'nin yöneticiliğini de yapan Herrera, F. de Mora gibi çok sayıda öğrenci yetiştirdi.

■ **HERRERA** (Fernando DE), ispanyol şair (Sevilla 1534 - *ay. y.* 1597). Basit bir aileden gelen Herrera bütün yaşamını Sevilla'da geçirdi, laik olmasına karşın bir kilise çevresinden yardım aldı. Birçok *canción* bıraktı, bunlardan en ünlüleri İnebahtı zaferini (1571) ve portekizli Sebastiao'nun Alcaçar-Quivir'de yenilgisini (1578) anlatır. Yaşamının neredeyse tümünü şiire adayan Herrera, Gelves kontesine karşı platonik bir aşk duydu ve onu *Eliodora, Lumbre, Luz, Estrella, Aglaia* gibi adlarla yüceltti. 1582'de şiirlerinden bazılarını yayımladı. Ancak, edebi önemini yapıtından çok, 1580'de, Garcilaso de la Vega'nın yapıtlarının bir baskısına yazdığı bir yorumda açıkladığı şiirsel kuramlarıyla kazandı. Böylece Sevilla okulunun önderi olarak görüldü. Ünü ona "Tanrısal" *(El Divino)* takma adının verilmesine yol açtı. İspanyolca söz dağarcığının zenginleşmesi ve yerleşmesinde ve şiire sabit nazım ve ölçü kurallarının kazandırılmasında çok büyük bir etkisi oldu.

■ **HERRERA** (Francisco), **el Viejo** ("Yaşlı") denir, ispanyol ressam ve gravürcü (Sevilla 1585-1590'a doğr. - Madrid 1657'den sonr.). Yakınlarına dehşet saçan çok sert bir mizacı olduğu söylenilen bu ressamın, Pacheco'nun öğrencisi olduğu sanılıyor. Meslek yaşamının ilk bölümünde yaptığı resimler maniyerist tarzdadır: 1624 tarihli, *Aziz Hermengild'in zaferi* (Sevilla, S. Hermenegildo). 1627-1629 arasında, *Aziz Bonaventura'nın öyküsü* adlı bir dizi için dört tablo gerçekleştirdi (Louvre; Prado; Greenville, ABD). Bu dizi daha sonra Zurbarán tarafından tamamlandı. Yaşlı insan ve peygamber figürleri *(Aziz Hieronymus*, 1636, Rouen müzesi) çoğu kez olağanüstü bir güç taşır (*Öğretisini benimseten aziz Basileios*, 1693, Louvre). Sanatçı, daha sonraları, Sevilla Başpiskoposluk sarayı'nın süsleme çalışmalarına girişti ve bu işi 1647'ye doğru tamamladı. Yaşamının son yıllarında, Madrid sarayı'na yerleşen Herrera'nın bu dönemine ilişkin hiçbir şey bilinmemektedir.

HERRERA (Francisco), **el Mozo** ya da **el Joven** ("Genç") denir, ispanyol ressam ve mimar (Sevilla 1622 - Madrid 1685). Francisco Herrera el Viejo'nun oğlu. Gençlik yıllarını Roma'da geçirdi ve orada gündelik yaşamı konu alan küçük tablolar, özellikle de balıkları betimleyen natürmortlar yaptı. 1657'de Sevilla'da, *Aziz Francisco*'yu (katedral) gerçekleştirdikten sonra Madrid'e gitti, kilise freskleri yaptı (bugün kaybolmuştur) ve karmelitler için, en büyük yapıtı sayılan *Aziz Hermengild*'i (Prado) yarattı; bu yapıt onun zengin görünümlü ve hareketli barok dönemini niteler. Saray ressamlığına (1672), sonra da krallık saraylarının başressamlığına (1677) getirildi. Zaragoza'daki Pilar bazilikası'nın daha sonra değiştirilen planlarını yapmıştır.

HERRERA (Luis Alberto DE), uruguaylı siyaset adamı (Montevideo 1873 - *ay. y* 1959). 1920'den ölümüne kadar Beyazlar partisi'nin (muhafazakâr) başkanlığını yaptı; 1920-1940 arasında birçok kez cumhurbaşkanlığına adaylığını koydu ve 1925-1927 arasında Ulusal yönetim konseyi'ne başkanlık etti. Partisi 1959 seçimlerini kazandığı sırada öldü.

HERRERA BARNUEVO (Sebastián), ispanyol ressam, heykelci ve mimar (Madrid 1619 - *ay. y.*1671). A. Cano'nun tilmiziydi; son derece barok bir üslupla, birçok Madrid kilisesinde süsleme çalışmaları yaptı (S. İsidro el Real'deki Sagrada Familia, Guadalupe'deki Descalzas Reales capellaları). Portre çalışmaları da vardır (*Çocuk Carlos II*, Barcelona. Gil kol.).

HERRERA CAMPİNS (Luis), venezuelalı devlet adamı (Acarigua 1925). Gazeteci ve tarih hocasıydı. General Marcos Pérez Jiménez'in diktatörlüğü sırasında yurdundan ayrıldı. Avrupa'da kaldığı süre içinde hıristiyan demokratlığı benimsedi ve yurduna dönüşünde Venezuela hıristiyan sosyal partisi'ni (COPEİ) baştan başa yeniledi. Birçok kez milletvekilliğine ve senatörlüğe seçildi, 1977'de başkanlığa aday gösterildi, 3 aralık 1978'de cumhurbaşkanı seçildi. Şubat 1984'de cumhurbaşkanlığı süresi doldu; görevden ayrıldı.

HERRERA Y REİSSİG (Julio), uruguaylı şair (Montevideo 1875 - *ay. y.* 1910). Modern akımın en özgün temsilcisiydi. Góngora'nın ve simgecilerin etkisinde kaldıktan sonra, gerçeküstücülüğe yakın, şaşırtıcı eğretilemeler ve imgelerle dolu şiirler yazdı (*Los éxtasis de la montaña*, 1904-1907; *Los pianos crepusculares*, 1910).

HERREROS (Bretón de los) → BRETÓN DE LOS HERREROS.

HERREYNS (Willem Jacob), flaman ressam (Anvers 1743 - *ay. y.* 1827). Mechelen akademisi'nin kurucusu, İsveç kralının ressamı (1780), Anvers akademisi'nin yöneticisi (1797) olan sanatçı, özellikle, sürgündeki David'in 1815'ten sonra Brüksel'de benimsetmeye çalıştığı katı klasikçiliğe karşı çıkmasıyla adından söz ettirdi. Yapıtları Anvers, Brüksel ve Köln müzelerinde sergilenmektedir.

HERRİCK (Robert), ingiliz şair (Londra 1591 - Dean Prior, Devon, 1674). Neşeli bir yaşam sürdü ve hafif şiirler yazdı. Şiirleri bestelenerek kral ve kraliçe önünde söylendi. Devonshire'daki Dean Prior vicariusluğuna getirildi. Yirmi yıl boyunca bir yandan kırsal kesim insanlarına vaazlar verirken, bir yandan da şiirler yazdı. Pagan esinli şiirlerini *(Hesperides)* ve dinsel nitelikli, ancak içtenliği pagan bir havayla bozulan *Holy Numbers*'ı tek cilt olarak 1648'de yayımladı.

HERRİCK (Robert), amerikalı yazar (Cambridge, Massachusetts, 1868 - Saint Thomas, Virgin İslands, 1938). İdealist görüşlü tezli romanlarla (*The Real World*, 1901; *A Life for a Life*, 1910) Chicago'nun maddeciliğini ve kokuşmuşluğunu anlatan gerçekçi öyküler (*The Gospel of Freedom*, 1898; *The Web of Life*, 1900; *The Common Lot*, 1904) yazdı.

Herrick hastalığı, DREPANOSİTOZ'un eşanlamlısı.

■ **HERRİOT** (Édouard), fransız siyaset adamı (Troyes 1872 - Saint-Genis-Laval, Rhône, 1957). 1905'te Lyon belediye başkanlığına seçildi, bu görevi ölümüne değin sürdürdü. Halk tarafından sevilmesi, hitabet yeteneği ve engin kültürü sayesinde III. Cumhuriyet'in önemli şahsiyetlerinden biri oldu. Senatörlük (1912-1919), radikal partiden Rhône milletvekilliği (1919-1940), 1916-17'de bayındırlık, ulaştırma ve donanım bakanlığı yaptı. 1919-1926, 1931-1936 ve 1945-1957 arasında radikal parti başkanlığında bulundu. İki dünya savaşı arasında partisini siyasal yaşamın önde gelen kurumlarından biri durumuna getirdi. 1924'te kurucusu olduğu Sol kartel yasama seçimlerini kazandı. Herriot, Doumergue tarafından hükümeti kurmakla görevlendirildi (haziran 1924 - nisan 1925). Aynı zamanda dışişleri bakanlığını da üstlenen Herriot, Milletler cemiyeti'ne bir silahsızlanma, güvenlik ve hakemlik planı önerdi, ama planı uygulanmadı. Mareşal Pétain'e tam yetki verilmesi için yapılan oylamaya katılmayınca evinde gözaltında tutuldu (1942), ardından Almanya'ya gönderildi (1944-45). 1945'te yeniden Lyon belediye başkanı ve meclis başkanı seçildi, ancak sağlık durumunun bozulması nedeniyle 1955'te görevlerinin birçoğundan ayrılmak zorunda kaldı. Önemli edebi yapıtlar bıraktı: *Dans la forêt normande* (1925), *la Vie de Beethoven* (1929), *la Porte océane* (1932), *Lyon n'est plus* (1937-1940). [Fr. akad. 1946.]

HERRÜ a. "Sonu ne olursa olsun" anlamındaki *ya herrü ya merrü* deyiminde geçer.

HERS a. (fr. *herse*). Tiyat. Sahneyi genişliği boyunca kaplayacak biçimde en tepeye yerleştirilen ve dekorların üst bölümünü aydınlatmaya yarayan aygıt.

HERSANT (Robert), fransız basın patronu (Vertou 1920). Birçok Paris gazetesi (*le Figaro, France-Soir, l'Aurore*) ile taşra gazetesinin sahibidir.

■ **HERSCHEL,** alman asıllı ingiliz gökbilimciler ailesi. —Sir WİLLİAM (Hannover 1738 - Slough, Buckinghamshire, 1822), çok genç yaşta, İngiltere'ye yerleşti. Önce müzik öğretmenliği ve orgculuk yaptı. Gökbilime olan tutkusu nedeniyle, gittikçe geliştirdiği teleskoplar yaptı ve döneminin en etkin gökbilimcilerinden biri olarak tanındı. 13 mart 1781'de, İkizler takımyıldızında kuyrukluyıldız olduğunu sandığı yeni bir nesne keşfetti. Oysa gördüğü o güne değin bilinmeyen Uranüs gezegeniydi. 1787'de, bu yeni ge-



A.G.P.

Fernando de Herrera

Keystone



Edouard Herriot (1932'de)

Lauros-Giraudon



Francisco Herrera el Viejo
Yahudiler Vaftizci Yahya'ya Mesih olup olmadığını soruyorlar
Güzel Sanatlar müzesi, Rouen

zegenin iki uydusunu, Titania ve Oberon'u, 1789'da da Satürn'ün iki uydusunu; Enceladus ve Mimas'ı keşfetti. Herschel 250'yi aşkın bulutsuyu incelemiş, ayrıca Güneş sisteminin Herkül takımyıldızı içindeki günerek noktasına doğru hareket ettiğini göstermiştir. Yıldız gökbiliminin gerçek kurucusu olan Herschel, çift yıldızları sistemli olarak incelemiş ve bu eşleşmenin bir perspektif etkisinden değil yıldızlar arasındaki fiziksel bir bağdan kaynaklandığını anlayan ilk gökbilimci olmuştur. Çiftin ortak ağırlık merkezi çevresinde Kepler yasalarına göre devindiğini göstermiştir. Yıldızların görsel fotometrisini kuran ve Gökada yıldızlarının sayımını yapmayı ilk deneyen de Herschel'dir. Son olarak, 1800 yılına doğru, kızılaltı ışınımın ısıl etkilerini keşfetmiştir. —Kız kardeşi CAROLİNE (Hannover 1750 - *ay. y.* 1848), özellikle yıldız kataloğunu hazırlamada ağabeyine yardımcı oldu. Sir JOHN (Slough, Buckinghamshire, 1792 - Collingwood, Kent, 1871), sir William'ın oğlu, babasının çalışmalarını sürdürdü ve özellikle Güney yarıkürede yer alan çift yıldızlar, değişken yıldızlar ve bulutsular üzerinde araştırmalar yaptı.

Larousse



sir William Herschel
John Russell'in bir pastelinden
bibliothèque de l'Observatoire
Paris

HERSE a. *Yörs.* Mutf. **1.** Haşlanmış ve dövülmüş buğday. **—2.** Mısırı şeker ya da balla karıştırarak yapılan bir tür tatlı. **—3.** Çok pişmiş ve lapa kıvamına gelmiş yiyecek.

HERSE a. (çiğ anlamında yun. sözc.). Çok uzun hortumlu, karnı pembe şeritli, gri ve siyah renkli, iri füzebedenlikelebek cinsi. (Tırtılı gündüzsefasında yaşar. Füzebedenlikelebekgiller familyası.)

HERSE. Yun. mit. Çiğ'in kişileştirilmişi, Kekrops'un kızı, Aglauros ile Pandrosos' un kız kardeşi. Küçük Erikhthonios'un koruyucusuydu.

HERSEK, sırpça **Herzegovina,** Balkanlar'da bölge. Bosna-Hersek Cumhuriyeti sınırları içinde yer alır. Dağ zincirleri ve kireçtaşlı yüksek kütleler, karstlı *poljeler* ve aşağı Neretva'nın alüvyon ovalarından oluşur. Başlıca kenti *Mostar.*

—Tar. Tarih öncesi çağlarda Illyrialılar'ın verleştiği bölge Romalılar, VII. yy. dolaylarında da bazı türk ve slav kavimleri tarafından ele geçirildi. XII. yy.'a değin Sırplar'la Hırvatlar'ın etkisi altında kaldı. Bosna-Hersek devletinin güçlü krallarından Ninoslav XIII'ün ölümünden sonra, önce Kotroman ailesinin (1314-1377) egemenliği altına geçen Hersek, sırp kralı unvanını alan Tvrtko'nun ölümüyle Bosna krallığı'nın ve Sava düklüğünün yönetimine girdi (1377-1463). İkinci Kosova savaşı'ndan sonra Bosna-Hersek'in bir bölümü osmanlı nüfuzu altına girdi; bir bölümü de Macarlar'ın eline geçti. Voyvoda Vukčić Hersek'i Bosna'dan ayırdıysa da onun ölümü üzerine (1466) Hersek ile Bosna yeniden birleştiler. 1528'e değin Bosna'ya bağlı olarak yönetilen Hersek, bu tarihte osmanlı ülkesine katıldı. 1878 Berlin antlaşması uyarınca Bosna ve Hersek Avusturya-Macaristan İmparatorluğu' na verildi; bu durum Birinci Dünya savaşı sonuna değin sürdü. (→ BOSNA-HERSEK.)

Musée de l'Homme kol., Paris



Melville J. Herskovits

Hersek ayaklanması, Hersek'te Osmanlı devletine karşı ayaklanma. 13 nisan 1875'te Nevesin kazası hıristiyanlarının başlattığı ayaklanma kısa sürede gelişerek tüm Hersek'e yayıldı. Osmanlı devleti başlangıçta Rusya'ya müdahale olanağı vermemek için kuvvet kullanmak yerine, ayaklanmayı barışçı yöntemlerle yatıştırmak istedi. Bu sonuç vermeyince gönderilen kuvvetler, arazinin dağlık olması nedeniyle kesin sonuç alamadılar. Ayaklanma 16 ağustosta Bosna'ya sıçradı. Öte yandan Rusya ve Avusturya Babıâli'ye var olan durumun korunacağına ilişkin güvence vermelerine karşın gizlice ayaklanmayı kışkırttılar. Avusturya-Macaristan dışişleri bakanı Andrássy'nin Hersek için hazırladığı ıslahat programı (Andrássy* layihası) Babıâli tarafından küçük değişikliklerle kabul edilmesine (31 ocak 1876) karşın, asilerce reddedildi. Bir süre sonra da Bulgaristan ayaklanması başladı (2 mayıs 1876). 2 temmuz 1876'da Hersek ayaklanması'nı öteden beri destekleyen Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı devletine savaş açtılar. Bu gelişmeler 1877-1878 Türk-Rus savaşı (Doksanüç harbi) ile sonuçlandı. Berlin antlaşması (1878) ile biçimsel olarak Osmanlı devletinin egemenliğinde kalan Hersek'in yönetimi (Bosna ile birlikte) Avusturya-Macaristan'a bırakıldı.

HERSEKLİZADE ARİF HİKMET → ARİF HİKMET Herseklizade.

HERSEME a. (ar. *herşeme*). *Esk.* **1.** Arslan. **—2.** Burnun ucu.

HERSEY (John), amerikalı yazar ve gazeteci (Tiencin, Çin, 1914). Time ve Life gibi önemli dergilerin savaş muhabirliğini yaptı (1942-1946). İkinci Dünya savaşı'nda Sicilya'yı işgal eden ABD birliklerinin öyküsünü anlatan Hürriyet çanı (*A Bell for Adano,* 1944) ile ününü pekiştirdi. Başlıca yapıtları: *Man on Bataan,* 1942; *Into the Walley,* 1943; *Hiroshima,* 1946; *Too far to Walk,* 1966; *The Conspiracy,* 1972; *The President,* 1975; *The Call,* 1985; *Blues,* 1987; *Antonietta,* 1991.

HERSHEY, Küba'da kent, Havana'nın D.'sunda. Şeker rafinerisi.

HERSHEY, ABD'de (Pennsylvania) kent, Harrisburg'un D.'sunda; 7 000 nüf. Besin sanayisinin önemli merkezi: öncelikle çikolata (bir çikolata müzesi), hamurlu ve dondurulmuş yiyecekler.

HERSHEY (Alfred Day), amerikalı biyokimyacı (Owosso, Michigan, 1908). Michigan State College'de profesör, Bakteriyofaj DNA'larının özgül yapılarını, özelliklerini ve bakterilerde yol açtıkları virüs enfeksiyonlarındaki rollerini konu alan araştırmalarıyla M. Delbruck ve S. E. Luria ile birlikte 1969 Nobel tıp ve fizyoloji ödülü'nü aldı.

HERSİLİA, sabinalı kadın kahraman; öteki sabinalı kadınlarla birlikte Romulus ve arkadaşları tarafından kaçırıldı. İki toplum arasında etkili bir arabulucu oldu. Hakkındaki efsanelerin kiminde Hostilius' un karısı, kimindeyse Romulus'un karısı olduğu söylenir.

HERSİNİT a. (fr. *hercynite*). Miner. $FeAl_2O_4$ formülünde magnezyumlu spinel türü. (Bohemya'da siyah taneli kütleler halinde bulunur.)

HERSİNYEN sıf. (fr. *hercynien;* lat. *Hercynia*'dan). Hercynia evresiyle ilgili.

HERSKOVİTS (Melville Jean), amerikalı antropolog (Bellefontaine, Ohio, 1895 - Evanston, İllinois, 1963). 1928-29'da Hollanda Guyanası'nda (Surinam) [*Rebel Destiny: among the Bush Negroes of Dutch Guiana* (Asi kader: Hollanda Guyanası'nın yabanıl zencileri arasında), 1934; *Surinam Folklore* (Surinam folkloru), 1936], ardından 1931'de Dahomey, Nijerya ve Côte-de-l'Or'da (*Dahomey: an Ancient West African Kingdom* [Dahomey: eski bir Batı Afrika krallığı], 1938; *The Economic Life of Primitive Peoples* [ilkel halkların ekonomik yaşamı], 1940), 1941-42'de Brezilya'da ve 1953,1956 ve 1957'de yeniden zenci Afrika'da alan çalışmaları yaptı. Kültürleşme ve kültür değiştirme süreçlerini inceledi (*Acculturation in Seven Indian American Tribes* [Amerika'nın yedi kızılderili kabilesinde kültürleşme], R. Linton ile 1940) ve amerikan kültürel antropoloji okulunun başlıca temsilcilerinden biri durumuna geldi (*The Human Factor in Changing Africa* [Değişen Afrika'da insan faktörü], 1962). 1948'de yayımlanan *Man and his Works* (İnsan ve yapıtları) adlı yapıtı, bu okulun çeşitli tezlerine bir giriş niteliğindedir.

HERSON → KERSON.

HERSTAL, Belçika'da (Liège yönetim çevresi) komün, Meuse kıyısında, Liège' in kuzey-doğu banliyösünde; 38 000 nüf. Silah imalatı. Otomobil montajı. Elektrikli gereçler. Belediye müzesi ve Sanayi arkeolojisi müzesi.

—Tar. Herstal'in bulunduğu yerde VIII. yy.'da, Karolenjler'in gücünün kaynağı olan ve adını, Charlemagne'ın burada doğduğu sanılan büyük dedesi Herstalli (ya da Héristalli) Pépin'e veren bir bölge vardı. Karolenjler'in tercih ettikleri bir ikamet yeri olan kent Nassau sülalesine geçti (1444). Prusya kralına bağlanan (1713) Herstal, Liège meclisi tarafından alındı (1740).

HERSTMONCEUX, Büyük Britanya'da (East Sussex) köy, Eastbourne'un K.'inde; 1 922 nüf. Greenwich gözlemevi 1958'de buraya taşındı.

HERTA ya da **HERTHA,** eskiden, Kuzey denizi'ne yakın bazı germen boylarının taptığı tanrıça. Tacitus'un *Nerthus* adını verdiği Herta "Toprak ana"yı temsil ediyordu.

HERTEN, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde, Ruhr bölgesinde kent, 70 000 nüf. Tarım makinaları. Tekstil. Kırtasiye. Besin sanayileri.

HERTER (Christian Archibald), amerikalı diplomat ve siyaset adamı (Paris 1895 -Washington 1966). Massachusetts parlamentosu'nda (1931-1943) ve Kongre'de (1943-1953) Cumhuriyetçi parti üyesi, Massachusetts valisi (1953-1957), dışişleri bakanı yardımcısıydı (1956). Dışişleri bakanlığında Foster Dulles'ın yerini aldı (nisan 1959) ve 1962'de Cenevre'de Kennedy Round görüşmelerine katılan amerikan heyetine başkanlık etti.

HERTFORD, Büyük Britanya'da kent, yönetim bölümü merkezi, Londra'nın K.'inde, Lea kıyısında; 28 000 nüf. Bir şatonun kalıntıları. Ticaret merkezi.

HERTFORDSHİRE ya da **HERTS,** Büyük Britanya'da yönetim bölümü, Londra'nın K.'inde; 1 634 km^2; 986 000 nüf. (1988). Merkezi *Hertford.*

HERTHA → HERTA.

HERTLİNG (Georg, *kont* VON), alman siyaset adamı (Darmstadt 1843 - Ruhpolding, Bavyera, 1919). Reichstag'da milletvekili (1875-1890 ve 1896-1912), katolik Merkez grubuna katıldı, bir süre bu topluluğun başkanlığını yaptı (1909). Kulturkampf'ın sona ermesinin ardından, Bismarck ile Papalık'ın arasını bulmaya çalıştı. 1912'de Münih'te Bavyera başbakanı ve dışişleri bakanı oldu, ayrılıkçı eğilimlerini açığa vurdu, ama Birinci Dünya savaşı başlarında Berlin'in emperyalist siyasetini benimsedi. Michaelis'in yerine İmparatorluk şansölyeliğine getirildi (1917), gerçek bir parlamenter rejimin kurulması ve onurlu bir barış için çaba gösterdi. 30 eylül 1918'de alman ordularının son bozgunundan önce görevinden ayrılmak zorunda kaldı.

HERTOGENBOSCH ('s-), Hollanda'da kent, Noordbrabant'ın merkezi, Aa ile Dommel ırmaklarının birleştiği yerde, Juliana kanalının ağzında; 86 800 nüf. Kentte ilginç anıtlar vardır: özellikle XVI. ve XVII. yy.'lardan kalma belediye sarayı ve XIV. - XVI. yy.'lar arasında fransız gotik üslubuyla yeniden yapılmış çok güzel bir yapı olan Sint Jan katedrali (1492'den kalma bakır vaftiz kurnası). Eski Sint Jacobs capellası'ndaki Noordbrabant eyalet müzesi. Makine yapımı. Dokumacılık. Ecza maddeleri. Lastik ve gıda sanayisi.

HERTS → HERTFORDSHİRE.

HERTWİG (Oskar), alman biyoloji bilgini (Friedberg, Hessen 1849 - Berlin 1922). Berlin Üniversitesi'nde profesördü. Hayvanlarda döllenmenin erkek gametle dişi gamet çekirdeklerinin birleşmesiyle olduğunu gösterdi.

HERTWİG (Richard VON), alman biyoloji bilgini (Friedberg, Hessen, 1850

- Schlederloh, Münih yakınında, 1937), Oskar Hertwig'in kardeşi. Münih Üniversitesi'nde profesördü. Işınlıların hücre yapısını inceledi ve nükleositoplazmik bağıntı ilkesini formülleştirdi. Bu bağıntının erkek tohum soyu dışında kalan soylarda hücre yaşamı boyunca yavaş yavaş azaldığını gösterdi.

HERTZ a. (öz. a. H. *Hertz*'den). Ölçbil. Dönemi 1 saniye olan dönemsel bir olayın frekansına eşdeğer frekans birimi (simgesi Hz).
—ANSİKL. 1964'te Uluslararası tartılar ve ölçüler komitesi'nce kabul edilen frekans ölçeği, sezyum atomunun doğal frekansıdır. Bu frekansa verilen değer 9 192 631 770 *hertz*'dir. Sezyumlu frekans ölçekleri ya da atom saatleri hertz frekans yayımlarını ve en duyarlı zaman işaretlerini 10^{-11}'den daha büyük bir duyarlıkla denetler. XIII. Tartılar ve ölçüler genel konferansı (1967) saniyeyi, sezyumlu frekans ölçeğinin 9 192 631 770 dönemlik süresi olarak tanımladı.

HERTZ (Henrik), danimarkalı oyun yazarı (Kopenhag 1797 - *ay. y.* 1870). Edebiyata, Baggesen'in *Comiske fortaellinge*' sinden esinlenerek yazdığı ve imzasız yayımladığı *Gjenganger-breve* (1830) adlı hicivle başladı, ama fransız zevkini ve biçimini savunduğu oyunlarıyla ünlendi. Aralarında başyapıtı *Sparekassen*'in de (1836) bulunduğu düzyazı komediler ve vodviller, romantik dramlar (*Svend Dyrings hus*, 1837) ve çok sayıda şiir yazdı.

■ **HERTZ** (Heinrich), alman fizikçi (Hamburg 1857 - Bonn 1894). Önce, Berlin Üniversitesi'nin fizik laboratuvarında çalıştı, burada, Helmholtz'un dikkatini çekti. 1885'te Karlsruhe Teknik yüksek okulu'nda, 1889'da Bonn Üniversitesi'nde profesörlüğe atandı. 1887'de, kendi salıngacıyla elektromanyetik dalgalar üretti ve bunların, ışığın tüm özelliklerine (yansıma ve kırılma, girişim, kırınım, kutuplanma, yayılma hızı) sahip olduklarını gösterdi. Bu çalışmalarıyla Maxwell'ın elektromanyetik ışık kuramını başarıyla doğruladı. Telsiz telgraf da, doğrudan doğruya bu çalışmalardan türetildi. Aynı yıl, hızlı salınımlar kullanarak, dielektriğin indüklemedeki rolünü gösterdi ve rezonatörünün eklatörü morötesi ışık aldığında, kıvılcım oluşumunun çok daha kolaylaştığını gözlemleyerek, ışılelektrik etkinin bir belirtisini keşfetti. 1892'de, katot ışınlarını ince altın ve alüminyum tabakalarından geçirerek, elektronların maddeyi katedebileceğini gözlemledi. Mekanikle ilgili ilkeleri ölümünden sonra yayımlandı (1894); bu çalışmada tüm mekanik bilimini tek bir temel ilkeden, en az etki ilkesinden yola çıkarak geliştirmeye çalışıyordu.

Hertz bağlantısı. Radiletiş. ve Telekom. Hertz dalgalarıyla gerçekleştirilen bağlantı.

Hertz dalgaları. Radiletiş. ve Telekom. Uzayda, optik dalgalardan daha düşük bir frekansla yayılan elektromanyetik dalgalar; bunların üst frekans sınırı uzlaşma gereği 3 000 GHz olarak saptandı.

Hertz dipolü. Elektromanyet. TEMEL ELEKTRİK ÇİFTİ* ya da HERTZ ÇİFTİ*'nin eşanlamlısı.

HERTZ (Gustav), alman fizikçi (Hamburg 1887 - Berlin 1975), Heinrich Hertz' in yeğenidir. Öğrenimini Göttingen, Münih, Berlin, Eindhoven (Hollanda) üniversitelerinde tamamladıktan sonra, 1925'te Halle üniversitesi'ne profesör olarak atandı ve 1928'de Berlin fizik enstitüsü'nün müdürlüğüne getirildi. 1945'te SSCB hesabına atom araştırmaları yaptı ve 1954'te Leipzig Üniversitesi'nde profesörlüğe atandı. İlk çalışmaları gazların yayınımını içerir. 1925'te, atom fiziği konusundaki çalışmalarından ötürü James Franck ile birlikte Nobel fizik ödülü'nü aldı: bu iki fizikçi, yoğunluğu azaltılmış bir gazın atomlarına hızlı elektronlar fırlatarak fluorışı olaylarının mekanizmasını aydınlattılar. İki meslekdaş daha 1913'te, kuvantum kuramına göre, atomdaki elektronların enerji düzeyi kavramını ortaya atmışlardı.

HERTZBERG (Ewald Friedrich, *kont* VON), prusyalı devlet adamı (Lottin, Neustettin yakınında, 1725-Berlin 1795). Saksonya'nın Prusya tarafından işgalini (1756) haklı gösteren *Mémoire raisonné* (Açıklamalı muhtıra) adlı yapıtının Friedrich II'nin ilgisini çekmesiyle ön plana çıktı. 1763'ten sonra dışişleri bakanı oldu, Friedrich'in siyasetine bağlı kaldı: Habsburglar'a ve Fransa'ya karşı savaş, İngilizler ile birleşme arayışı. Hubertsburg antlaşması'nı sonuçlandırdı (1763) ve Polonya'nın ilk parçalanmasında (1772) ve Fürstenbund'un (Prensler birliği) kuruluşunda (1785) payı oldu. *Sur la forme des gouvernements et quelle est la meilleure* (Hükümetlerin biçimi ve hangisinin en iyi olduğu üzerine) adlı yapıtı yetkileri sınırlı bir krallığın savunmasıdır.

HERTZOG (James), güney afrikalı siyaset adamı (Wellington, Cape ili, 1866 -Pretoria 1942). Önce Orange eyaletinde yüksek görevliydi, 1899-1902 savaşı sırasında yararlık gösterdi. Birinci Botha kabinesinde görev aldı, 1912'de National Party'yi (Ulusçu parti) kurmak üzere ondan ayrıldı. 1924'te İşçi partisi'nin desteğiyle başbakan oldu, Smuts ile United Party'yi (Birleşik parti) kurarak iktidarını 1933'te de korudu. 1939'da Almanya'ya savaş açmayı kabul etmedi ve Parlamento'da yenik düşünce istifa etti.

HERTZSPRUNG (Ejnar), danimarkalı gökbilimci (Frederiksberg, Kopenhag yakınında, 1873- Tølløse 1967). 1919'da Leiden Üniversitesi'nde gökbilim profesörlüğüne atandı. Bu kentin rasathanesinde müdür yardımcılığı (1919-1935) ve müdürlük (1935-1944) de yaptı. 1905'te Russell ile aynı zamanda, aynı tayf türündeki yıldızların* ışınım gücü yönünden birçok sınıfa ayrılabileceğini öne süren bir kuram geliştirdi ve sözkonusu yıldızlar ne kadar soğuksa sınıfların o ölçüde açıklık kazandığını gösterdi. Hazırladığı diyagram, bütün dünyada *Hertzs-prung-Russell* diyagramı olarak tanınır. Daha sonra Morgan tarafından geliştirilen bu diyagramın çizimi, yıldızların yapısal özelliklerinin incelenmesinde kullanılan çok hassas bir araçtır.

HERULLER, II.-III. yy.'larda İskandinavya çevresinde, Karadeniz yakınlarında ve Ren kıyısında yaşayan eski germen halkı III. ve IV. yy.'larda Kuzey denizi'nde korsanlık yaptılar. Doğu Heruller'i V.-VI. yy.'larda Avrupa'da dolaşıp durdular. Bazıları da Doğu İmparatorluğu hizmetinde paralı asker olarak çalıştı.

Herut ("Özgürlük"), 1948'de Menahem Begin tarafından kurulan İsrail Milliyetçi partisi. İrgun hareketinin ve Jabotinsky' nin siyonist revizyonistler partisinin mirasçısıdır. 1965'te Herut liberal partilerle Gahal adı verilen bir koalisyon kurdu. Gahal "altı gün" savaşları sırasında (1967) oluşturulan milli birlik hükümetine katıldı. Menahem Begin devlet bakanlığına getirildi. Programının temel unsurlarından biri Akdeniz'den Ürdün'e uzanan "Büyük İsrail"i kurmak olan Herut 1970'te Tel-Aviv'in Rogers planını kabul ettiğini ilan etmesi üzerine Gahal'deki yandaşlarıyla birlikte hükümetten ayrıldı. Rogers planı Güvenlik konseyi'nin 242 sayılı kararına dayanıyor (İsrail'in haziran 1967'de işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi bu kararın temel noktalarından biriydi) ve Yakındoğu'daki anlaşmazlığın görüşmeler yoluyla bir çözüme kavuşturulmasını öngörüyordu. Gahal 1973'te diğer sağ kuruluşlarla birleşerek Menahem Begin başkanlığında Likud'u oluşturdu.

HERVARİ a. Munda dillerinin santali, mundari ve ho'yu bir araya getiren kuzey öbeğine kimi kez verilen ad.

HERVÉ (Florimond RONGER, —denir), fransız orgcu, orkestra yöneticisi ve besteci (Houdain 1825 - Paris 1892). 1854'te Folies-Concertantes tiyatrosu'nu kurdu. Eldorado kulübü'nün orkestrasını yönetti. Bestelediği 130 kadar yapıtın en ünlüleri operetlerdir: *le Petit Faust* (1896), *Mam'zelle Nitouche* (1883).

HERVELE a. (ar. *hervele*). *Esk.* **1.** Aynı tempoda yürüyüş, at yürüyüşü. **—2.** Koşma. **—3.** *Hervele-nüma,* aksak yürüyüşlü.
—İsl. Hac sırasında Safa ile Merve arasında gidip gelirlerken (sây) erkek hacıların iki yeşil direk arasını koşar adım geçmeleri. (Haccın sünnetlerinden olan bu hareket, ilk müslümanların, mekkeli müşriklere karşı kendilerini güçlü ve kararlı göstermeleri için yapılırdı.)

HERVİEU (Paul), fransız yazar (Neuilly -sur-Seine 1857 - Paris 1915). Natüralizmden etkilendi, kötümser ve katı romanlarında, yüksek sosyetenin yaşam biçimini eleştirdi (*Flirt*, 1890; *l'Armature*, 1895). Zamanında çok beğenilen ahlakçı ve tarihsel oyunları (*les Tenailles*, 1895; *Théroigne de Méricourt*, 1902; *Bagatelle*, 1912) çabuk eskimiştir (Fr. akad., 1900).

HERWEGH (Georg), alman şair (Stuttgart 1817 - Baden-Baden 1875). Daha genç yaşlarda liberal ve demokratik düşünceleri savundu, Genç-Almanya örgütünde çalıştı ve 1848'de sürgünde olduğu Paris'ten bir gönüllü topluluğunu da peşine takıp dönerek, Baden bölgesinde devrim yapmaya kalkıştı; başaramadı, İsviçre'ye sığındı ve orada mücadele şiirleri yazdı. Almanya'ya ancak 1866'da döndü. Özgürlük kahramanları Winkelried ile Hutten'i yücelttiği *Gedichte eines Lebendigen* (1841) adlı yapıtı, siyasal ülküsünün açıklamasıdır.

Herxheimer tepkimesi, frengi belirtilerinin aşırılaşması. İlk şırıngaları çok yüksek dozlarda yapılmış olan ve hiçbir önlem almadan başlatılan frengi tedavisinde yüksek ateş ile birlikte görülür. İç organlarda üçüncü devre frengi ya da kişide doğuştan frengi varsa böyle bir tepkime ölümcül kazalara yol açabilir.

HERYERDECİLİK a. Tanrıbil. İsa'nın, Tanrı'nın her yerde hazır ve nazır olma niteliğine kendi insan yönüyle katılarak kudas'ta gerçek varlık olarak bulunuşunu açıklamak amacıyla Luther'in ileri sürdüğü geçici öğreti.

HERYERDELİK a. Hırist. Hıristiyan hajiyografisinde bir azizin iki yerde birden görülmesi şeklindeki mucize.
—İsl. Müslüman evliya menakıpnamelerinde bir velinin iki yerde birden görünmesi. (Örneğin, hacca gitmeyen bir veli aynı anda hem İstanbul'da hem de Arafat'ta görünür. Bu durum, velinin yer ve zaman dürme [*tayy-ı zaman* ve *tayy-ı mekân*] yetenekleriyle açıklanır.)

HERYÖNLÜ sıf. Radyotekn. Çoğu kez düzlem ya da koni biçiminde bir yüzeyin bütün doğrultularında eşit ışıma yapan bir anten ya da radyofar gibi bir yayın istasyonu için kullanılır.
—Elektroakust. Gelen akustik dalganın doğrultusundan hemen hemen bağımsız yanıt veren bir mikrofon için kullanılır.

HERZ (Henri), alman piyanocu ve piyano yapımcısı (Viyana 1803 - Paris 1888). Paris konservatuvarı'nda Pradher ve Reicha'nın öğrencisi oldu. Daha sonra Moscheles ile çalışarak tekniğini ilerletti. 1851'de Paris'te kurduğu piyano fabrikası, kısa sürede büyüdü. Herz, fabrikası için özel bir konser salonu açtı. 1842-1874 arasında Paris konservatuvarı'nda ders verdi. Ağabeyi Simon **Herz** (1794-1880) ile birlikte Paris'te bir özel piyano okulu açtı. Çok sayıda piyano parçası besteledi. Ayrıca kapsamlı bir piyano metodu yazdı.

Krenvaldt



Heinrich Hertz



Aleksandr İ. **Herzen**
Nikolay Nikolayeviç Gay'ın füzeni

Roger-Viollet-Viollet kol.



Theodor **Herzl**

Keystone



Maurice **Herzog**

HERZBERG (Gerhard), alman asıllı kanadalı fiziksel kimyacı (Hamburg 1904). Darmstadt Teknoloji enstitüsü'nde asistanlık yaparken, nazi yönetimi tarafından Almanya'dan kovuldu, 1935'te Saskatchewan Üniversitesi'nde (Kanada) fizik kürsüsünde, 1945'te Chicago'da Yerkes gözlemevi'nde tayfölçüm kürsüsünde ders vermeye başladı. Meslek yaşamını, atom ve moleküllerin tayfölçümüne adadı. Tayfölçümle iki ve çok atomlu çeşitli moleküllerin pek çok serbest kimyasal kökün elektron yapısını ve geometrisini belirledi. Gezegenlerin ve kuyrukluyıldızların atmosferinde, ayrıca yıldızlararası uzayda yer alan çeşitli kimyasal kökleri ve molekülleri tanıyıp ayırt etmek için bu yöntemlerden yararlandı. (1971 Nobel kimya ödülü.)

HERZBERG (Frederick), amerikalı işletme iktisatçısı (Lynn, Massachusetts, 1923), iş örgütlenmesi uzmanı. Western University'de (Cleveland) sanayi psikolojisi profesörlüğü yapan Herzberg, işletmelerde ve kuruluşlarda görevlerin içerikçe zenginleştirilerek memur ve işçilerin işe karşı ilgilerinin artırılması görüşünü savunan okulun lideridir. *The Motivation to work* (İşe özendirme) [1959] adlı yapıtı önemlidir.

HERZE a. (fars. *herze*). **1.** Anlamsız, saçma, boş söz; zevzeklik. **—2.** *Herze yemek*, anlamsız, yersiz konuşmak; can sıkıcı, taşkınca davranışlarda bulunmak: *Yediği herzeye bak. Akşam yediğiniz herzeleri duymayan kalmadı.*
—*Esk. Herze-çare, herze-derây, herze-gû, herze-kâ, herze-kâr, herze-pâş*, saçma sapan konuşan.

HERZEGOVİNA → HERSEK.

HERZEN (Aleksandr İvanoviç), rus filozof, edebiyat eleştirmeni, gazeteci ve yazar (Moskova 1812 - Paris 1870). **İskander** takma adıyla da bilinir. Bir rus soylusuyla bir alman mürebbiyenin evlilikdışı çocuğudur. Üniversitede Ogarev ile tanıştı ve sosyalist düşünceleri nedeniyle sürgüne gönderildi. Moskova'ya döndükten sonra, felsefi denemeler (*Diletantizm v nauke* [Bilimde heves], 1843), doğa bilimleri üzerine inceleme kitapları (*Pisma ob izuçenii priröd* [Doğanın incelenmesi üzerine mektuplar], 1845) ve siyasal-toplumsal bir roman (*Kabahat kimde* [Kto vinovat?], 1841-1846) yazdı; bu romanında, geçmişin kalıbında donakalmış ve baskıcı bir toplumun acı çeken, sorumsuz insanlarını anlattı. Herzen'in batıcılığı, tam anlamıyla bir Avrupa hayranlığından çok, akıldan ve özgürlükten yana bir tercihi yansıtır. Herzen, 1847'de, bir daha geri dönmemek üzere Rusya'dan ayrıldı ve Paris'e yerleşti; orada 1848 devrimi'ne tanık oldu. Avrupa'da düşkırıklığına uğrayan Herzen, umutlarını Rusya'ya bağladı; sosyalizmin geleceğini Rusya'da görüyordu (*Sur le développement des idées révolutionnaires en Russie* [fr. çev., Rusya'da devrimci fikirlerin gelişmesi üstüne], 1850). 1852'de Londra'ya yerleşti ve gizli bir yaşam sürmeye başladı; gizlice dağıtılan *Kolokol** (Çan) [1857-1867] adlı dergiyle yurttaşlarını çarlık rejimine karşı mücadeleye çağırdı; çarlık yönetiminin kokuşmuşluğunu açığa vuran bu dergi, büyük bir siyasal rol oynadı. Herzen, tarihsel belirlenimciliğe inanmıyordu. Umutlarını daha çok oluşun yaratıcı gücüne bağlıyordu; batıcılığa olan zaafına rağmen, rus köylü geleneğine inancını koruyordu; köy topluluğunu tarıma dayalı sosyalizmin temeli olarak görüyor ve bu topluluğu Rusya açısından korunması ve geliştirilmesi gereken bir kurum olarak değerlendiriyordu. Herzen aynı zamanda büyük bir yazardı; canlı üslubunu en iyi ortaya koyan yapıtları, siyasal yazılarının yer aldığı *Vom andern ufer* (alm. Karşı kıyıdan) [1850] ile kendi yaşamını anlattığı *Bıyloye i dumy* dir (Geçmiş ve düşünceler) [1852-1868].

HERZENBERGİT a. (fr. *herzenbergite*). Miner. SnS formülünde doğal kalay sülfür; rengi siyahtır; ortorombik sistemde yer alır.

HERZEVAT çoğl. sıf. (ar. *herze*'nin çoğl. *herzevât*). *Esk.* Saçmalıklar, anlamsız sözler.

HERZEVEKİL sıf. (fars. *herze* ve ar. *vekil*'den *herze-vekil*). *Esk.* **1.** Her şeye karışan, her işe burnunu sokan. **—2.** Boşboğazlık eden: *Herze-vekil-i kâinat* (boşboğazlığıyla ün salmış).

HERZFELD (Ernst Emil), alman arkeolog, mimar, sanat tarihçi, doğubilimci (Celle, Hannover, 1879 - Basel 1948). Charlottenburg, Münih ve Berlin üniversitelerinde mimarlık öğrenimi gördü. Asur kenti kazılarına katıldı (1903-1906). F. Sarre'yle birlikte Mezopotamya'da, Dicle ve Fırat vadilerindeki anıt ve ören yerlerini saptadı ve bu araştırmalarını dört cilt olarak yayımladı (*Archeologische Reisse im Euphrat und Tigris Gebiet*) [1911-1920]. Samerra'da ilk düzenli kazıları gerçekleştirdi (1910-1913); kazı sonuçlarını topladığı *Die Ausgrabungen von Samarra* adlı altı ciltlik yapıtı islam mimarlığı ve süslemesi konusunda önemli bir kaynak oluşturdu (1923-1948). Berlin Üniversitesi'nde Doğu arkeolojisi profesörü oldu (1920). Persepolis kazılarını yönetti (1929-1933). Princeton Üniversitesi ileri araştırmalar enstitüsü'nde görev aldı (1936). Daha sonra ABD'ye yerleşerek Mezopotamya ve İran tarihi, sanatı ve dini konusunda çalışmalarını sürdürdü (*Iran in the Ancient East* [Eski Doğu'da İran], 1941; *Zoroaster and His World* [Zerdüşt ve dünyası], 1946; *Monuments et İnscriptions d'Alep* [Halep anıtları ve yazıtları], iki cilt, 1947-1948).

HERZL (Theodor), siyonizmin öncüsü macar yazar (Budapeşte 1860 - Edlach, Avusturya, 1904). Önce Paris muhabirliğini (1891'den 1895'e kadar) yaptığı *Neue Freie Presse*'te edebi yazılar yazdı. Dreyfus olayıyla gündeme gelen yahudi düşmanlığı onu derinden etkiledi. O zamana kadar dinden uzak olan bu yahudi, *Der Judenstaat* (Yahudi devleti, 1896) adlı yapıtında kendi siyonizm kavramını ortaya atarak, Yahudiler'in güvenliklerini ve saygınlıklarını yeniden kazanabilmeleri için yalnızca kendilerine ait bir devlet kurmaları gerektiğini ileri sürdü. Yahudi sorununa, iktisadi ve siyasal nitelikte evrensel bir çözüm ilk kez öneriliyordu; Herzl birçok yandaş buldu, ancak birçok önemli yahudinin kayıtsızlığı ya da düşmanlığıyla da karşılaştı. Özellikle Doğu Avrupa'da tanındı, amacına yönelik birçok girişimde bulundu, Basel'de ilk siyonist kongreyi (1897) topladı, Ulusal yahudi bankası'nı ve Filistin'de toprak satın alınması için Yahudi ulusal kredi kurumu'nu kurdu. Bütün çabalarına karşın amacını gerçekleştiremedi. Kemikleri 1949'da Kudüs'e nakledildi.

HERZLİYA, İsrail'de kent, kıyı ovasında, Tel-Aviv-Yafa'nın K.'inde; 77 200 nüf. (1990). Kentin adı Theodor *Herzl*'den gelir. 1924'te kuruldu. Bir düşünce ve sayfiye merkezi. Sinema stüdyoları.

HERZOG (Hayim), israilli general ve devlet adamı (Belfast 1918). İsrail'in eski BM elçisi. İşçi partisi adayı olarak 1983 ve 1988'de İsrail devlet başkanı seçildi.

HERZOG (Maurice), fransız dağcı ve siyaset adamı (Lyon 1919). Fransızlar'ın Nepal Himalayası'na yaptığı geziye başkanlık etti (1950), L. Lachenal ile birlikte, ilk kez 8 000 m'den daha yüksek bir zirveye, Annapurna'ya (8 078 m) tırmanmayı başardı. İki dağcının da elleri ve ayakları dondu. *Annapurna, premier 8 000* (Annapurna, ilk 8 000 m) adlı bir yapıt yazdı. Gençlik ve spor bakanlığı'nda önemli görevlerde bulundu (1958-1966).

HERZOG (Werner), alman sinemacı (Sachrang, Bavyera, 1942). Yönetmenliğe *Lebenzeichen* (1968) adlı filmle başladı; bunu *Auch Zwerge haben klein angefangen* (1970), *Fata Morgana* (1971), *Land des Schweigens und der Dunkelheit* (1972) adlı filmleri izledi. *Aguirre, Tanrı'nın gazabı* (Aguirre, der Zorn Gottes) [1973] ile uluslararası bir ün kazandı. *Kasper Hauser* (Jeder für sich und Gott gegen alle) [1974], *Herz aus Glas* (1976), *Stroszek* (1977), *Nosferatu Phantom der Nacht* (1979), *Woyzeck* (1979), *Fittzcarraldo* (1982), *Yeşil karıncaların düş gördüğü yer* (Wo die Grünen Ameisen Träumen) [1984], *Aztec* (1985) ve *Gekauftes Glück* (1988) sanatçının diğer ünlü filmleridir.

HERZOGENBUCHSEE, İsviçre'de (Bern kantonu) komün, Solothurn'un D.'sunda; 5 100 nüf. Ayakkabı sanayisi.

HERZOGENRATH, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde, Aachen kentinin kuzeyinde kent; 42 500 nüf. Camcılık.

HESABİ sıf. (ar. *ḥesāb* ve *-ī*'den *ḥesābī*). Elisıkı, hesabını iyi bilen kimse için kullanılır.

HESAP a. (ar. *ḥesāb*). **1.** Hesap yapmak eylemi; birçok rakamın birleşiminden çıkacak sonucu bulmak için yapılan işlemin kendisi: *Yaptığınız hesap yanlış. Basit bir işlemle hesaplarımızın kontrolü yapılabilir. Bir arabanın günde ne kadar benzin yaktığının hesabını yapmak.* **—2.** Matematik problemlerini çözme yöntemi: *Hesabı kuvvetli olmak.* (Bk *ansikl.* böl. Eğit.) **—3.** Hesaplamak, değerlendirmek, düzenlemek, tahmin etmek eylemi; bir işi, bir işletmeyi başarıya ulaştıracak çeşitli önlemlerin tümü; istenilen sonuca götürecek tahminlerin tümü: *Bütün davranışları sinsi bir hesaba dayanıyor.* **—4.** Alacaklı ya da verecekli olma durumu: *On günlük hesabınızı çıkardık, hiç borcunuz kalmadı.* **—5.** Yapılan masraf, ödenecek ücret tutarı: *Garsondan hesabı istemek.* **—6.** Bir kimsenin başka bir kimseyle aralarında var olan çözümlenmemiş sorun, dava: *Benim onunla hiçbir hesabım yok.* **—7.** *Bir kimse, bir şey hesabı*, onun anlayışı, tutumu, onu anımsatan davranış: *Nasrettin Hoca hesabı eşeğe ters binmek. Benim yok senin de olmasın hesabı.* **—8.** *Hesap açmak*, gereğinde çekmek üzere bankaya yatırılan parayla ilgili olarak işlem yapmak: *Çocuklara da bankada birer hesap açtılar;* bir kimse için alışveriş yapması ereğiyle ona borçlanma olanağı tanımak ve hesap defterinde bunların yazılacağı bir yer ayırmak, kredi açmak. ‖ *Hesap adamı*, hesaplı, her şeyi ölçüp biçen kimse. ‖ *Hesap cüzdanı*, bankada hesap açtıranlara bankaca verilen, yatırılan ve çekilen paraların yazıldığı defter, banka defteri. ‖ *Hesap çıkarmak*, alacak ve vereceği bir kâğıda yazarak karşılaştırmak. ‖ *Hesap etmek*, bir işin gelir ve giderini hesaplayıp karşılaştırarak bir sonuca varmak; bir şeyi kendi kendine tartışıp düşünmek, tasarlamak: *Onun da karşımıza çıkıp bizi engellemeye çalışacağını hesap etmemiz gerekir.* ‖ *Hesap etmek, kitap etmek*, bir şeyi en ince ayrıntılarına değin iyice düşünmek. ‖ *Hesap görmek*, iş ve alışveriş konusunda alacaklarla vereceklerini karşılaştırıp sonucu saptamak, ödeşmek. ‖ *Hesap günü*, kıyamet günü. ‖ *Hesap kitap*, hesaplama sonunda; bir şeyi inceden inceye düşünüp taşındıktan sonra: *Hesap kitap anladım ki bu işten kâr edemeyiz.* ‖ *Hesap meydanda*, "her şey ortada, apaçık, belli" anlamında kullanılır. ‖ *Bir kimseye hesap sormak, hesabını sormak*, bir kimseyi yasadışı davranış ya da uygulamaları yüzünden sorgulamak: *Gün gelir bu yaptıklarınızdan dolayı hesap sorarlar size;* ondan bir konuda açıklama ya da savunma istemek: *Bana hesap soramazsın.* ‖ *Hesap tutmak*, alacağını, vereceğini ya da olan bitenleri bir yere yazmak: *Hesap tut bakalım, giderin ne olacak, gelirin ne?* ‖ *Hesap vermek, hesabını vermek*, yaptığı bir işlemin, bir harcamanın durumunu ilgililere bildirmek, göstermek; yasadışı bir yöntem ve uygulama yüzün-

den sorumlu tutulma durumunda açıklama, savunma yapmak, sorgudan geçirilmek: *Ben ancak ilgililere hesap veririm.* || *Hesap yapmak,* sayılar üzerinde işlem yapmak. || *Bir şeyi, bir durumu hesaba almak, katmak,* bir işi yaparken ya da yürütürken birtakım olasılıkları düşünmek, göz önünde bulundurmak: *Bunlara da para harcaman gerekeceğini hesaba almalısın.* || *Bir şeyi, bir kimseyi hesaba almamak, katmamak,* önemsememek; göz önünde bulundurmamak. || *Hesaba çekmek,* bir kimse ya da kuruldan yaptıkları işlerin doğruluğu, yasalara uygunluğu yönünde açıklama, savunma istemek, sorguya çekmek. || *Hesaba dökmek,* sayılarla belirtilip saptanabilecek bir konuyu açıklığa kavuşturma ereğiyle kâğıt üzerinde hesaplar yapmak. || *Hesaba gelmez,* sayılamayacak kadar çok, sayısız: *Ondaki mal mülk hesaba gelmez;* umulmadık, beklenmedik şeyler için söylenir: *Bu işler hesaba gelmez, bakarsın sonuç tersine dönmüş.* || *Hesabı kapamak, kapatmak,* tartışmaya son vermek, sürdürmemek: *İstemem o konuya dönmeyi, ben o hesabı çoktan kapadım.* || *(Bir kimseyle) hesabı kesmek,* bir kimseyle alışverişe ya da ilişkiye son vermek: *Ben onunla hesabı keseli yıllar oldu.* || *Hesabı kitabı yok,* bir şeyin çok fazla olduğunu belirtmek için söylenir: *Parasının, malının mülkünün hesabı kitabı yok.* || *Hesabı temizlemek,* borcunu tümüyle ödemiş, bitirmiş olmak. || *Birinin hesabına,* onun yönünden, onun için, onun adına, onun yararına: *Arkadaşımın hesabına bu sonuçtan üzüntü duydum.* || *(Bir kimsenin) hesabına, işine gelmek,* onün yararına olmak, o kimse için uygun koşullar, olanaklar taşımak: *Böyle bir sınırlama elbette senin hesabına gelir.* || *Hesabını almak,* yaptığı ya da yapılan bir iş sonunda hakkını almak. || *Hesabını, kitabını bilmek,* tutumlu olmak, gereksiz yere para harcamaktan kaçınmak: *Hesabını kitabını bilir, kazandığını çarçur etmez.* || *Hesabını görmek,* cezalandırmak ya da öldürmek: *Sonunda onun da hesabını görüp öteki dünyaya göndermişler.* || *Hesapta olmamak,* daha önce düşünülen şeylerin dışında olmak, beklenmedik: *Hesapta olmayan işler çıktı, bu yüzden gelemedik.* || *Birini, bir şeyi hesaptan düşmek,* yok saymak, hesaptan çıkarmak, borçtan, alacaktan indirmek.

—Arit. Matematiksel bir niceliği, yazımını yalınlaştırmak amacıyla gerekli işlem tekniği kurallarını uygulayarak dönüştürme.

—Bank. Bir banka, bir borsa acentası, bir mali kuruluş, vb. müşterisinin hesabının alacağına ya da borcuna geçirilen kayıtların tümü. || *Bir hesabı hareketlendirmek,* borç ve / ya da alacak kayıtlarıyla onun tutarını değişikliğe uğratmak. || *Borçlu* ya da *alacaklı faiz hesabı,* faizli bir banka hesabı üzerinden ödenecek ya da bir borçlu hesaptan alınacak faizlerin hesaplanması. (Hesabın işleyişini askıya almayan bir muhasebe işlemidir.) || *Mevduat hesabı ve* çek hesabı, bir bankanın, müşterisine açtığı ve hesap sahibinin mevduatlarıyla (kimi zaman da banka tarafından verilen bir avansla) beslenen ve para çekilişleri genellikle çek keşidesiyle yapılan hesap. || *Ortak hesap,* genellikle evli çiftler tarafından müştereken açılan ve çiftlerden her birinin vekâletnameye gerek olmaksızın, tek başına işletmek hakkına sahip bulunduğu ve ötekinin ölümünden sonra bile bakiyesini serbestçe çekebildiği hesap.

—Bilş. *Hesap makinesi,* toplama, çıkarma, çarpma, bölme gibi basit, kimi kez trigonometrik fonksiyonlar gibi karmaşık hesaplar yapmaya elverişli bilişim makinesi. || *Bellekli hesap makinesi,* birçok aritmetik ya da mantıksal işlem gerektiren önemli hesaplar yapmaya elverişli bilgi işleme makinesi. (Bellekli bir hesap makinesinde, belleğe aktarma, hesaplama, kumanda etme, veri giriş ve sonuç çıkış işlevleri gören az ya da çok gelişmiş organlar vardır.) || *Büro hesap makinesi,* birçok bellek kütüğü, bir sonuç görüntüleme ya da yazma sistemi taşıyan, çok sayıda işlemi yürütebilen, özerk, kullanıcı açısından doğrudan erişimli orta boy hesap makinesi. || *Cep hesap makinesi,* bir veri giriş klavyesi, işlev ve komut tuşları, bir görüntüleme kütüğü taşıyan, temel aritmetik işlemlerini yapabilen ve ileri ölçüde tümleşik bir elektronik teknolojisi kullanan çok küçük boyutlu hesap makinesi. (Kimi cep hesap makineleri, trigonometrik, üslü vb. fonksiyonların hesabı gibi daha geniş işlevler görebilir ve veri ya da program kayıt bellekleri taşıyabilir.)

—Denizc. *Handikap hesabı,* tonaj formüyle ratingini hesaplamak için, bir yatın boyutlarının ölçülmesi.

—Ed. Ebcet hesabında sözcüklerde ya da mısralardaki harflerin sayısal değerlerine göre yapılan işlem. (*Hesab-ı cümel* de denir.)

—El sant. *Hesap işi,* işlenecek deseni, atkı ve çözgü ipliklerini sayıp buna göre kumaşa geçirmeye dayanan bir sayılı nakış türü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Düz hesap işi,* soldan sağa ya da aşağıdan yukarıya doğru düz bir hat oluşturacak biçimde yapılan hesap işi. (Kumaş yüzüne alınan iğne, üç tel sola ve üç tel yukarı sayılarak verevine batırılır ve başlanan nokta üzerinden üç tel sola doğru sayılarak kumaşın altından birinci ipliğe paralel olmak üzere üste çıkartılır. Dönüşte düz yerler üstten, verev kısımlar alttan gidilerek boş yerler doldurulur ve tersinin de yüzüyle aynı görünümde olması sağlanır. Hesap işinin en basit işleme tekniğidir.) || *Sarmalı hesap işi,* belli sayıda kumaş tellerini sararak yapılan hesap işi. (Genellikle öteki hesap işi işleme teknikleriyle birlikte kullanılır. Eski türk işlemelerinde çok görülen bir nakış türüdür.) || *Verev hesap işi,* verevine basamaklar oluşturacak biçimde yapılan hesap işi. (Öteki hesap işi iğneleriyle birlikte çok kullanılan bir işleme tekniğidir.)

—Esk. mat. *Hesab-ı asgar na-mütenahi,* SONSUZ* KÜÇÜKLER HESABI'nın eşanlamlısı. || *Hesab-ı ihtimalat,* OLASILIK*LAR HESABI'nın eşanlamlısı. || *Hesab-ı nazari,* SAYI*LAR KURAMI'nın eşanlamlısı.

—Fels. Leibniz'e göre, düşüncenin biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *Hesap verme,* başkasının malvarlığını yöneten birinin, bir muhasebeci ya da vekilin, yönetimiyle ilgili hesapları sunma işlemi.

—İkt. *İktisadi hesap,* farklı iktisadi seçimleri (örneğin, yatırım projeleri konusunda) biçimselleştirmek amacıyla kullanılan tekniklerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İstat. *Üç aylık hesap bülteni,* birçok ülkede ekonomideki genel gidişi betimleyen istatistik yayın. (Kısa aralarla yeterince ayrıntılı makro-ekonomik bilgi vererek, hızlı bilgilendirme ile tam sentez arasında yer alır.)

—Kamu mal. *Bütçe devresini kapatan hesaplar,* Türkiye'de yargı ve yasama erklerinin gerçekleştirdiği bütçe denetimlerinin başlıca dayanağı olarak, idarenin hazırlayıp Sayıştay ve TBMM'ye sunduğu, bütçe devresinin kapanmasını sağlayan hesaplar. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kesin hesap kanunu,* ilişkin olduğu yıl bütçesinin hesap dönemi içinde elde edilen gelirlerle, gene o yılki ödemelerin gerçekleşmiş tutarını gösteren yasa. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mant. Kurma yasa ve kurallarına uyan, yüklemler ya da önermelere yönelik, kendi aralarında eşgüdümlü işlemler kümesi.

—Mat. çözlm. Bir işlemler sisteminin, belli matematiksel büyüklük tipleri arasında kurduğu özelliklerin tümü.

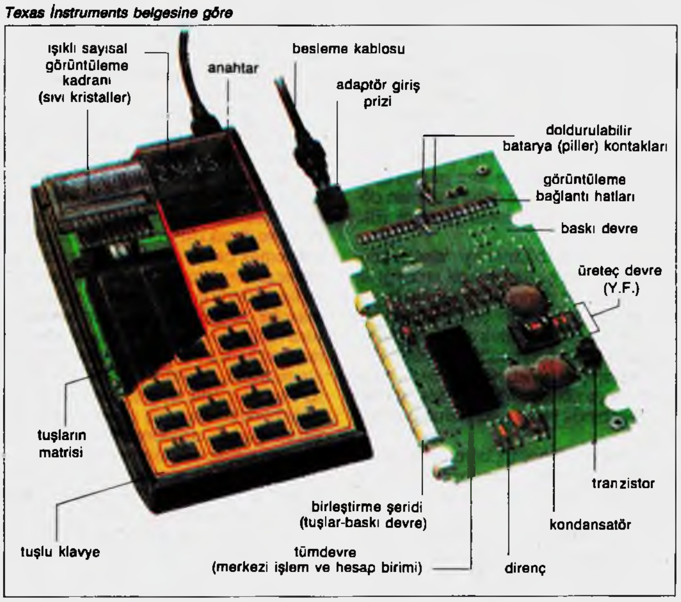
—Mil. muhs. *İşletme hesabı,* üretime bağlı ilk bölüşüm işlemlerinin (ücretlerde katma değer uygulaması, sosyal kesintiler, faizler, dolaysız vergiler, vb.) dökümünü yapan hesap. || *Karar birimleri hesabı,* çeşitli kurumsal kesimlerce uygulanan iktisadi işlemlerin, kullanımlar ve kaynaklar olarak, kaydedildiği hesap. || *Mali hesap,* finansman kapasitesine sahip kesimlere ait fazlalıkların, finansmana gereksinimi olan kesimlere devrini olanaklı kılan borç ve alacak değişikliklerini gösteren hesap. || *Sermaye hesabı,* sabit ya da döner sermayenin



C.I.C.-J.-L. Passek kol.

Werner Herzog'un *Herz aus Glas* (1976) adlı filminden bir sahne

Texas İnstruments belgesine göre



ELEKTRONİK CEP HESAP MAKİNESİ

oluşturulmasına yönelik tasarrufun iç kullanımını, bir kesimin finansman gereksinimini ya da kapasitesini belirten bakiyeyi gösteren hesap. || *Tahsis hesabı*, iktisadi karar birimi kategorilerinden herbirine ait gelirlerin kaynağını ve kullanılış biçimini belirten ve özellikle yararlanılabilir gelirin (aktarmalardan sonra) nihai tüketim ile tasarruf arasında bölüşümünü gösteren hesap. || *Üç aylık hesaplar*, ekonominin hareketini bütünü içinde gösteren istatistiksel araç. (Bu hesaplar, yıllık hesapların sağladığı bilgilerle uyuşan ayrıntılı bilgiler verir.) || *Üretim hesabı*, üretilen mal ve hizmetlerle ara tüketimlerin değeri arasında denge kuran ve bakiyesinde gayrısafi katma değeri gösteren hesap.

—Muhs. Değer birimleri sınıfı. || Borçların ve alacakların kaydedildiği iki sütunlu tablo. || *Hesap başlangıcı*, bir hesabın defterikebirde açılış tarihi. (Bir cari hesapta, hesabın başlangıcı, yeni hesaba aktarılan bakiye ya da işlemlerin herbiri üzerinden faiz hesaplanmasına başlangıç noktası olan tarihtir: bu tarihe, *dönem* adı verilir.) || *Hesap kesimi*, bir hesaptaki hareketlerin toplamlarını alarak onun bakiyesini belirlemekten ibaret işlem. (Muhasebede, bütün hesapların, hesap yılı sonunda mutlaka kesme işlemi yapılır ve bilanço hesaplarının bakiyeleri yeni hesaplara aktırılır.) || *Hesap maddesi*, bir hesabın, bir hesaplar grubunun ya da bir durum cetvelinin maddelerinden biri. || *Hesap özeti*, bir defterdeki kayıtları özetleyen belge; bir tüccarın muhabirine ya da bir komisyoncunun müşterisine gönderdiği hesap pusulası. || *Hesaba geçirmek*, bir tutarın, bir hesabın borcuna ya da alacağına geçirilmesi. || *Hesabı dengelemek*, gerekli bakiyeyi kaydederek, borç ve alacak toplamlarını eşitlemek. || *Hesabın aklanması*, bir hesabın doğruluğunun onaylanması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hesabın kapatılması*, hesabın borçlu ya da alacaklı bakiyesini toplamca düşük olan tarafa kaydetmekten oluşan işlem. || *Bir hesabı kapamak*, borç toplamı ile alacak toplamını eşitleyerek hesabı ortadan kaldırmak. || *Bir hesabın bakiyesini almak (ya da çıkarmak)*, bir borcun ya da bir alacağın pozitif ya da negatif sonucunu ya da eşitliğini saptamak. || *Bilanço hesabı* ya da *durum hesabı*, bakiyesi, hesap yılı sonu itibariyle kaynakların ve değer kullanımlarının durumunu belirten hesap. || *İşletme*; *akımlar* ya da *işlemler hesabı*, bakiyesi, hesap yılı boyunca değerlerin hareketini, yani, dönem içindeki kullanım ve kaynak değişikliklerini belirten hesap. || *Nazım hesap*, başka bir hesabın yanı sıra işleyen ve henüz tasfiye edilmemiş işlemleri gösteren hesap. (Nazım hesaplar, gerek aktifte gerekse pasifte aynı yekûnu gösterirler.) || *Sonuç hesabı*, bir işletmenin, bir hesap yılı içinde gerçekleştirdiği, işletmeye ait mali ya da istisnai işlemlerin tümünden doğan kâr ve zararları gösteren sentetik hesap.

—Muhs. ve Tic. huk. *Hesap dönemi*, bir işletmenin yaşamını, iki envanter arasında yer alan ve çoğu kez takvim yılına denk düşmekle birlikte kimi zaman bundan daha uzun ya da daha kısa olan dönemlere bölen muhasebe yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Postc. *Hesap bildirim fişi*, telefon faturalarının posta çekleri servisi aracılığı ile ödenmesinde; abonenin hesabında yeterli karşılık bulunması durumunda, çek merkezinin, fatura tutarını abonenin hesabından Telefon başmüdürlüğü ya da PTT merkezinin çek hesabına aktardıktan sonra aboneye gönderdiği fiş. (Fişte, abonenin hesabında kalan para durumu gösterilir.)

—Tic. *Kademeli hesap*, borca mahsuben yapılan ödemelerin, anaparadan önce faizlerden indirilmesini olanaklı kılan hesap.

—Uluslarar. ikt. *Hesap birimi*, borç ve alacakları ulusal paraların dalgalanmalarından olabildiğince soyutlayarak, onların değerini tam olarak saptamaya yarayan değer ölçüsü. (Özel çekme hakları ve Avrupa hesap birimi [1973'te altına göre tanımlandı ve 1979'da değeri Avrupa topluluğu ülkeleri paralarından oluşan bir sepete göre hesaplanan ECU*'ye dönüştü] birer hesap birimidir. || *Hesap parası*, bir borcun tutarını belirtmeye yarayan, ama doğrudan dolaşıma giren bir parayla temsil edilmesi zorunlu olmayan itibari birim. (Örneğin, Avrupa para sistemi içinde yer alan EKÜ*, Avrupa topluluklarına üye devletler arasında kullanılan hesap parasıdır.) || *Tarımsal hesap birimi*, AT bünyesinde tarımsal ürün mübadelelerinde kullanılan hesap birimi. (Eşanl. YEŞİL DOLAR.)

—ANSİKL. Eğit. Hesap, okuma ve yazmayla birlikte ilköğrenimin üç temel disiplininden biridir. Öğrenci daha hazırlık sınıfında rakamlar, sayılama ve dizmeyle tanışır. Anaokulu gerek fiziksel oyunlarla, gerek uzam ve zaman içinde yönlendirme üstüne odaklaşan oyunlarla bu etkinliği hazırlar. Freinet'nin eğitim sisteminde bilgi toplama, alışveriş yapma gibi gündelik işler ya da kurma-bozma yoluyla öğrencilere yaşayan hesap ya da yaşayan matematik öğretilir.

—El sant. Hesap işi, sayma esasına dayandığından atkı ve çözgü iplikleri sayılabilecek seyreklikte dokunmuş ipek,keten, pamuklu ya da yün kumaşlar üzerine yapılır. Fazlaca dikkat ve emeği gerektirdiğinden değerli bir işleme biçimidir. En büyük özelliği tersinin ve yüzünün aynı olmasıdır. Bu nedenle çift taraflı olarak kullanılan çevre, uçkur, peşkir, mendil, örtü vb. eşyalarda en çok yeğlenen işleme türlerinden olmuştur. Günümüzde de bu işleme türüne önem verilmekte ve çay takımı, bluz, elbise vb. süs ve giyim eşyalarına uygulanmaktadır. Çoğunlukla hesap işiyle yapılmış işlemelerde, motifin daha belirgin olması için çevresi koyu renk bir iplikle çerçevelenir. Hesap işi dantel, oya gibi sayıya dayanan el işlerinin de kaynağı olarak kabul edilir. Özellikle XVI. ve XVII. yy. eski türk işlemelerinde çok kullanılmıştır.

—Fels. Leibniz'e göre, hesap yalnızca matematikle ilgili bir şey değildir, çünkü bir usavurmayı gerektiren bütün konularda, aritmetikte ya da geometride yaptığımız her türlü işlemi yapabiliriz. Gerçekten de, "bütün düşüncelerimizi, aritmetiğin sayıları ifade ettiği gibi açık ve kesin bir biçimde ifade etmemizi mümkün kılacak karakter ve işaretler bulabilseydik", felsefe gibi en ihtilaflı konular da dahil olmak üzere, her türlü anlaşmazlık ortadan kalkardı: "bulunan ya da çıkarılan bir sonuç üzerinde herkesin fikir birliğini sağlamak mümkün olurdu, çünkü hesabın doğru olup olmadığı kolayca kanıtlanabilirdi [...]. Ve eğer birisi, ileri sürdüğüm düşünceyi kuşkuyla karşılayacak olursa ona: öyleyse hesaplayalım bayım, derdim; ve böylece kalemi ve mürekkebi alıp kolayca işin içinden çıkardık."

—İkt. Çoğu kez parasal olmayan dış etkilere yönelik olma özelliğini taşıyan (kentlerarası yollarda güvenliği artırma ya da zaman kazanma ya da tam tersine bir zarar, bir kirlilik meydana getirme) kolektif yatırım projelerinin (yollar, elektrik şebekeleri, deniz ve ırmak ulaşımı, vb.) rantabilitesini belirlemek gerektiğinde ya da iktisadi birimler arasında gelir transferleri yapılması durumunda (kentlerarası bir yolun açılması bir bölgede oturan bazı kimselere yarar sağlarken, başka bir bölgede oturan bazı kimselere, örneğin üreticilere, zarar verebilir), "iktisadi hesap" söz konusu olur. Bu nedenle, projelerin rantabilite değerlendirmeleri, dış etkilerin ve transferlerin parasal değerlendirilmesinde başvurulan hesap tekniklerine bağlıdır.

İktisadi hesap, olayların subjektif değil, objektif değerlendirilmesini yapar. Başka bazı yöntemlerle (sistemlerin çözümlenmesi, seçişlerin rasyonelleştirilmesi) birlikte, iktisadi hesap tekniği, bir siyasal seçişin sonuçlarını başka bir siyasal seçişe oranla nicelik bakımından değerlendirmeyi, bu sonuçları ayrıntılı bir biçimde çözümlemeyi ve belli bir seçişten hareketle alınması düşünülen kararın, varılmak istenen amaca (örneğin, kolektif tatmini en yüksek düzeye çıkarmak) uygun düştüğünden emin olmayı sağlar.

—Kamu mal. Türkiye'de bütçe devresini kapatan başlıca dört tip hesap vardır:

1. *Saymanların idare hesabı*, bir mali yıl için ve saymanın idare süresi itibariyle bütçeye dahil olan gelir ve giderleri ve bütçeye dahil olmasa bile saymanın görevi dolayısıyla eline geçen bütün emanetleri kapsayan hesaptır. Böylece saymanların idare hesapları nakit hesabı ve ayniyat hesabı olmak üzere ikiye ayrılır. Ayrıca, sayman sıfatına sahip olmadıkları halde devlet gelirlerini tahsil edip mallarını yöneten ve devlet adına harcama yapan bir bölüm memurun yaptığı işlemler dolayısıyla idare hesabı hazırlamakla yükümlü oldukları fiiliyat saymanlarının idare hesabı vardır.
2. *Bakanların gider kesin hesabı*, her bakanın, bakanlığına bir bütçe yılı içinde verilen ödenek miktarını, bu ödeneğin ne kadarının gider tahakkuk ettiğini tahakkuk eden giderlerin ne kadarının ödendiğini ya da bütçe emaneti hesabına alındığını, düyuna kaldığını ve bütçe yılı içinde kullanılmayıp iptal edildiğini kesin rakamlar halinde gösteren hesaptır Bu hesabın birer sureti Sayıştay'a ve Maliye ve gümrük bakanlığı'na gönderilir. Ayrıca bakanlığın "ayniyat kesin hesapları"da hazırlanır.
3. *Gelir kesin hesabı*, bir mali yıl içinde bütçedeki gelir tahminini, o yıla ait tahakkukları, geçen yıldan devren gelen bakiyeleri, yılı içinde yapılan tahsilatı ve gelecek yıla devrolunan bakiyeleri kapsayan hesaptır. Saymanlıklarca her ay Muhasebat genel müdürlüğü'ne "bütçe gelirleri tahakkuk ve tahsilat cetvelleri" gönderilir. Gelir kesin hesabı bu cetvellere dayanılarak hazırlanır ve Hazine genel hesabına dahil edilerek Sayıştay'a sunulur.
4. *Hazine genel hesabı*, bir mali yılda Hazine'nin tahsil ettiği gelirler ve ödediği giderlerin tutarını, bütçedeki tahmin ve ödenekleriyle karşılaştırmalı olarak kesin sonuçlarıyla gösteren hesaptır. Maliye ve gümrük bakanı, Muhasebat genel müdürlüğü'nde tutulan "defterikebir" kayıtlarından ve ilgili bakanlıklardan aldığı kesin hesaplara dayanarak Hazine genel hesabını hazırlatır ve bir suretini Sayıştay'a, diğerini de Kesin hesap kanunu' nun gerekçesi ile birlikte TBMM'ye gönderir.

• *Kesin hesap kanunu*, şekil ve bölümleri Bütçe kanunu ile tam karşılıklıdır. Kesin hesap kanunu projesi, TBMM'ye, Hazine genel hesabı ile birlikte sunulur. Esasen her ikisinin kapsamı hemen hemen aynıdır. 1982 Anayasası Kesin hesap kanunu' nun, gereken önemde incelenmesi için yeni hükümler getirmiştir. 164. maddesi ile Kesin hesap kanunu tasarısı en geç yedi ay içinde TBMM'ye sunulmakta ve yeni yıl bütçe kanunu tasarısı ile birlikte Bütçe komisyonu'nun gündemine alınmaktadır. Böylece her iki yasa tasarısının birlikte genel kurulda görüşülmesi sağlanırsa bir önceki yıl bütçe uygulaması da yasama organınca karşılaştırılmalı olarak denetlenmiş olur.

—Muhs. Aklama, bir hesabın ya da bir yönetim döneminin, sorumlu muhasebecisi bir daha herhangi bir işlemden sorumlu tutulmamak üzere, kesin olarak kapatılmasıdır. Kamu hukukunda, duruma göre, Sayıştay ya da idare mahkemeleri, devlet paralarına ait işlemlerle ilgili kişilerin hesaplarını aklamakla yükümlüdür. Bu muhasebecilere verilen aklanma belgesine "ibraname" denir.

• Her hesap yılı, bir önceki hesap yılından devraldığı durumdan kalkarak, kendi süresi boyunca yapılan bütün işlemlerin sorumluluğunu üstlenir. *Hesap yıllarının özelliği kuramı* adı verilen bu görüş, sonuç olarak, önceki ve sonraki hesap yıllarına düşen gelir ve giderlerin, kâr ve zararların artırılması amacıyla bazı hesaplar

açılmasını gerektirir: önceki hesap yıllarına ait kâr ve zararlar hesabı, ödenecek giderler hesabı gibi.

HESAPÇA be. Hesaba göre, hesaba uygun olarak: *Hesapça şimdiye kadar mektubu almamız gerekirdi.*

HESAPÇI sıf. **1.** Hesabını iyi bilen, tutumlu kimse için kullanılır. **—2.** Kendi çıkarını gözeten kimse için kullanılır; çıkarcı: *Sürekli kendi çıkarını kollayan hesapçı bir adam.*
—Ask. Topçu ateşinin teknik yönden sevk ve idaresi için, ateş idare merkezlerinde, ateş idare subayının denetimi altında yatay plancının verdiği mesafeye ilişkin yüksekliği ve barut hakkını hesaplayan görevli. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ask. Yapılan her atış görevi için hesapçı listesinde gereken kayıt işlemini yürüten hesapçı aynı zamanda cephane kayıtlarını da tutar. Atış sırasında, atış esaslarının yitirilmemesi için iş muhtırasının tutulması da hesapçının görevleri arasındadır. Topçu atış tekniğinin eğitiminde ateş idare subayının en yakın yardımcısı olan hesapçıların rütbesi genellikle çavuş ya da onbaşıdır.

HESAPLAMA a. Hesaplamak eylemi.
—Nöropsikol. *Hesaplama yitimi,* beyin kabuğundaki bir lezyon yüzünden rakamları ve aritmetik işaretlerini tanıma ya da yapma yetisini yitirme ya da bunları temel işlemlerde kullanamama. || *Uzaysal türde hesaplama zorluğu,* beyin zarı lezyonları sırasında gözlemlenen yazılı hesap bozukluğu. (Algoritmalar korunduğuna göre yanlışlıklar rakamların birbirlerine göre uzaysal düzenine uymamaktan ya da sayıların bir bölümünün ihmal edilmesinden kaynaklanmaktadır.)
—Psik. *Hesaplama zorluğu,* simgesel sistemi kullanma güçlüğüne bağlı hesap öğrenme güçlüğü. (Disleksi ile ilgili olabilen hesaplama zorluğu, okul çağındaki çocuklarda genellikle bir duygusal bozukluk belirtisi olarak görünür.)

HESAPLAMAK g.f. **1.** *Bir şeyi hesaplamak,* sayılarla hesaba vurarak sonucu belirlemek, ölçmek,saymak: *Bir toplamanın sonucunu akıldan hesaplamak. Bir arabının ne kadar yaktığını aşağı yukarı hesaplayabiliriz. Bir öğrencinin okula gelmediği günlerin sayısını hesaplamak. Bir aracın fren mesafesini hesaplamak.* **—2.** *Bir harcamayı, bir şeyi hesaplamak,* onu cimriliğe varan bir elisıkılıkla harcamak; hesaplı olmak: *Bahşişi de hesaplama artık. Bir armağan alırken bile neye patlayacağını hesaplamak.* **—3.** *Bir şeyi hesaplamak,* davranışını, öngördüğü bir olaya, bir olguya dayandırmak: *Hiç kimsenin anlamayacağını hesapladın ama yanıldın.* **—4.** *Bir şeyi (soyut) hesaplamak,* onu ayrıntılarıyla düşünerek, muhakeme ederek vb. belirlemek, tahmin etmek, değerlendirmek: *Bir tasarının avantajlarını, mahzurlarını hesaplamak. Göze alınacak riskleri hesaplamak. Başarı şansının ne kadar olduğunu hesaplamak.* **—5.** *Bir eylemi, bir davranışı hesaplamak,* onların iyi sonuç vermesini amaçlayarak ustaca birleştirmek, seçmek, hazırlamak: *İzleyiciler üzerinde bırakacağı etkiyi hesaplayan bir aktör. Atlamadan önce hızını hesaplamak.* **—6.** *Hesaplamak kitaplamak,* bir şeyi ayrıntılı olarak değişik yönleriyle düşünmek: *Hesapladım kitapladım, çıkar yol bulamadım.*

◆ **hesaplanmak** edilg. f. Hesaplamak eylemine konu olmak, hesap edilmek.
—Mant. *Edimsel olarak hesaplanabilir fonksiyon,* herhangi bir n-li için fonksiyonun değerini sağlayan bir algoritması olan n-li fonksiyon. || *Hesaplanabilir yarıfonksiyon,* tanım alanı Φ bir A kümesi içinde bulunan, değerlerini B kümesi içinde kazanan ve A'nın bir *a* öğesine uygulandığı zaman, eğer *a*, Φ alanına giriyorsa *φ (a)* değerini veren, girmiyorsa hiç bir sonuç vermeyen bir algoritması olan *φ* yarıfonksiyonu.

◆ **hesaplaşmak** işt. f. **1**. *Bir kimseyle hesaplaşmak,* karşılıklı olarak, birbirindeki alacakla vereceğin hesabını yapmak; aralarındaki sorunu zor kullanarak ya da tartışmayla çözümlemek, kozlarını paylaşmak: *Günü gelince seninle de hesaplaşırız.* **—2.** *Bir şeyle (soyut) hesaplaşmak,* onunla ilgili olarak düşünmek, yargıya varmak: *Geçmişiyle hesaplaşmak.*

◆ **hesaplatmak** ettirg. f. *Bir şeyi (bir kimseye) hesaplatmak,* hesaplamak işlemini (ona) yaptırmak: *Ücret artışını muhasebeciye hesaplatabilirsin.*

HESAPLANABİLME a. Mant. **1.** Hesaplanabilir olan şeyin niteliği. **—2.** *Bir fonksiyonun edimsel olarak hesaplanabilmesi,* edimsel olarak hesaplanabilir bir fonksiyonun özelliği.

HESAPLANMAK → HESAPLAMAK.

HESAPLAŞMA a. Hesaplaşmak eylemi.

HESAPLAŞMAK → HESAPLAMAK

HESAPLATMAK → HESAPLAMAK.

HESAPLAYICI a. Ask. havc. *Uçuş hesaplayıcısı,* uçuş koşullarını ve uçak-motor yapısını göz önünde tutarak pilotaj komutlarını işleyen, böylece pilotun bütün dikkatini savaş görevi üzerinde toplamasını sağlayan, uçağa yerleştirilmiş elektronik santral.
—Balist. *Atış hesaplayıcısı,* silahın ve hedefin, yeri, hava koşulları, cephanenin ayırtedici özellikleri vb. gibi bilinen verilere göre atış öğelerini hesaplamaya yarayan elektromekanik ya da elektronik aygıt.
—Foto. Işılelektrik fotosele bağlanan ve duyarlı filmin yeterince ışıklanmasını sağlamak için bir flaşın yayması gereken ışık miktarını belirleyen küçük elektronik parça. (Hesaplayıcının çakar lamba içine yerleştirilmesiyle oluşturulan flaşlar da kullanılmaktadır.) || *Hesaplayıcı flaş,* içinde hesaplayıcı bulunan çakar lamba

HESAPLI sıf. **1.** Fiyatça uygun, ucuz sayılabilecek şey için kullanılır; ekonomik: *Bu araba öbüründen daha hesaplı.* **—2.** Parasını ölçülü harcayan, tutumlu kimse için kullanılır: *Hesaplı adamdır, nereye ne harcayacağını bilir.* **—3.** İyice düşünülmüş, iyi tasarlanmış: *Hesaplı harcamalar.* **—4.** Düşünüp taşınarak davranan ya da işini bilen kimse, bu kimsenin tutumu için kullanılır: *Hareketleri hep hesaplıdır. Hesaplı bir adam.*
—İkt. *Hesaplı eskime,* bir mal henüz yararlanılabilecek durumda olduğu halde, isteyerek onun ömrünü kısaltma ya da yapay olarak eskimesini sağlama tekniği. (Eşanl. PLANLI ESKİME.) [Bk. *ansikl.* böl.]

◆ be. Bir şeyin sonucunu önceden hesaplayarak; ölçülü bir biçimde: *Hesaplı hareket etmek. Parasını hesaplı harcamak.*
—ANSİKL. İkt. Hesaplı eskime tekniğinin amacı, tüketiciyi bir malı çarçabuk yenilemeye özendirmektir. Hesaplı eskime, malın maddi yanlarından çok psikososyolojik yanlarından (taklit etkisi, gösteriş merakı) yararlanır. Çünkü, bir malın ömrünü kısaltmak ve salt maddi öğeleri (işleyişi, ticari biçimi, niteliği) üzerinde oynayarak onun kullanılmaz duruma gelmesini çabuklaştırmak, bazan tüketicilerde o mala karşı bir direnişin doğması tehlikesine yol açabilir. Gerçekte, çoğu kez, teknik özelliklerle psikososyolojik öğeler arasında bir karşılıklı etki vardır.
Bir modernleştirme eylemi dolayısıyla, bir malın, gereksinime daha iyi karşılık veren başka bir mal tarafından, fonksiyonel açıdan aşılması durumunda, değişikliğin benimsenmesi daha kolay olur: ama, bu durumda bile, yeniliğin gerçek bir ilerleme olduğunun kanıtlanması (ya da tüketicilerin buna inandırılması) gerekir. Eğer yalnızca yeni bir ticari biçim söz konusu ise, isteyerek saf dışı etme işlemi, eski malın, bütün fonksiyonel niteliklerini koruma-sına ve henüz kullanılabilir durumda olmasına rağmen, artık hoşa gitmez olduğu ard düşüncesine dayanır. Nihayet, yenileme işlemi, imalatın bilinçli bir biçimde kötü yapılmasıyla zorunlu hale getirildiği takdirde, bu, ilgili firma ya da ticarethane markasının uyandırdığı imajın giderek güvenilirliğini yitirmesi tehlikesini doğurur: ama, bir malın dayanıklılığını asıl etkileyen şey, onun tek bir parçasının bile bozulması durumunda onarımını olanaksız kılan bazı imalat teknikleridir.

HESAPLICA be. Hesaplı bir biçimde; hesaplı olarak: *Parayı hesaplıca harcamak. Hesaplıca yapılan bir davranış.*

HESAPSIZ sıf. **1.** Sayılamayacak kadar çok olan: *Hesapsız mal, mülk. Hesapsız para.* **—2.** Ölçüsüz, tutumsuz, savruk kimse için kullanılır: *Hesapsız bir adam.* **—3.** İyice düşünülmemiş, sonucu hesap edilmemiş şey için kullanılır: *Hesapsız bir girişim.* **—4.** Davranışları belli bir çıkar hesabına dayanmayan kimse, bunu gösteren şey için kullanılır: *Çıkar birliğine dayanmayan hesapsız dostluklar. İyi niyetli hesapsız bir insan.* **—5.** *Hesapsız kitapsız,* deftere geçirilmeden, herhangi bir belge ya da yazıya bağlanmadan yapılan iş için söylenir: *Hesapsız kitapsız verirsen, sonunda alan da inkâr eder;* sorumsuzca, ölçüsüz biçimde.

◆ be. Hesapsız olarak: *Hesapsız davranmak.*

HESAPSIZCA be. Hesapsız bir biçimde: *Hesapsızca para harcamak. Hesapsızca iş yapmak.*

HESAPSIZLIK a. Hesapsız olma durumu; hesapsızca davranış.

Heschl kıvrımı ya da **girusu,** şakak lobunun Sylvius yarığına bakan yanında enlemesine uzanan ilk kıvrım parçası. İşitme yollarının dizsi cisimdeki son aktarma işleminden sonra beyin kabuğuna ulaştıkları bölgedir (işitme demetleri). Heschl kıvrımı işitme alanının ilk bölgesidir ve seslerin frekansına göre düzenlenmiştir: nöronlardan her biri özgül bir tınıya karşılıktır (tonotopi). Yüksek frekanslı sesler orta bölüme, alçak frekanslı olanlar yan bölüme giderler. Bu kıvrımın harap olması eğer iki yanlı değilse sağırlığa neden olmaz. (Eşanl. ENİNE KIVRIM, ENLEMESİNE ŞAKAK GİRUSU.)

HESDİN, Fransa'da kanton (Pas-De-Calais) merkezi, Picardie ve Artois sınırında, Canche kıyısında; 2 743 nüf. (1992). 1554'te Karl V'in kurduğu eski tahkimli yer. —XVIII. ve XIX. yy'da yapılmış insan tasvirleriyle süslü fayanslar (askerler, süvariler, "Hesdin kadınları" denen kadın büstleri).

HESDİN (Jacquemart DE) → JACQUEMART.

HESİ (*Tel* **EL-**), Filistin'de, Gazze'nin 25 km uzağında sit. Yöntemli bir biçimde kazı yapılan ilk Filistin sitidir (F. Petrie, 1890). Kazılara 1970'te yeniden başlandı ve sitte Eski Tunç çağından Demir II çağına (İ.Ö. 800'e doğr.) kadar uzanan on bir düzey belirlendi. Üst katlarda yapılan çalışmalarda pers, hellen ve islam yerleşmelerinin izleri bulundu.

HESİODOS, yunanlı şair (Askra, Boiotia, İ.Ö. VIII. yy.'ın ortaları). Helikon dağının yakınında doğdu; boiotialı köylülerin zor yaşam koşulları içinde büyüdü. Kardeşi Perses onu babalarının mirasından mahrum bıraktı ve elindekini har vurup harman savurduktan sonra iflas etti; ardından Hesiodos'tan yardım istedi. Buna karşılık Hesiodos da onu dürüstlüğe ve çalışmaya teşvik etmek için *İşler* ve günler*'i kaleme aldı. *Theogonia** ve *Aspis* Herakleus*'u da Hesiodos'un yazdığı söylenirse de, bu iki yapıtın ona ait olmadığı sanılıyor. Öğretici şiirin yaratıcısı olan Hesiodos, Antikçağ'da Homeros kadar ünlüydü. Homeros ile aynı dönemde yapıt vermiş ol-

Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz

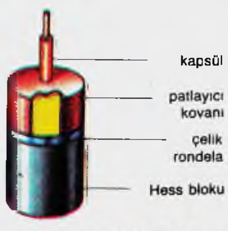


Moses **Hess**

N.Y.T.



Rudolf **Hess**
Königsberg kongresi'nde (1934'te)



atımdan sonra blokların durumu



parçalama gücü zayıf patlayıcı



parçalama gücü yüksek patlayıcı

Hess bloku

masına, aynı dili, aynı söz dağarcığını ve ritmi kullanmış olmasına rağmen, Hesiodos'un şiiri, Homeros'unkinden çok farklıdır. Hesiodos'un büyük dinsel efsanelere tam bir inançla bağlı olması ve ahlaksal sorunlara verdiği önem, öğretisine sert, bazen de kötümser bir hava katar. Köylülerin *İşler ve günler*'de anlatılan sıkıcı ve güçlüklerle dolu yaşamı, Homeros destanlarının temelini oluşturan savaş ve şölen öykülerine hiç benzemez. Bu hem gerçekçi hem yararcı yapıt, antikçağ halk inanışları ve tarım teknikleri üzerine eşsiz bir belgedir. Ayrıca Hesiodos'un, kişiliği ve kendi yaşamı üzerine verdiği bilgiler, ona Homeros'un yapıtında rastlamadığımız ilginç bir boyut kazandırmaktadır.

HESİONE a. Sıcak ve ılık denizlerde göçebe yaşayan, silindir biçiminde hortumlu çokkıllı halkalısolucan cinsi.

HESİONE. Yun. mit. Denizle bağlantılı üç efsanevi kadın kahramanın adı. En ünlüleri Truva kralı Laomedon'un kızıdır. Bir kâhinin buyruğuyla bir deniz canavarına kurban edilmiş, ama Herakles onu bıraktığı kayanın üzerinden kurtarmıştır. Daha sonra Herakles Hesione'yi kaçırmış ve onu Telamon ile evlendirmiştir.

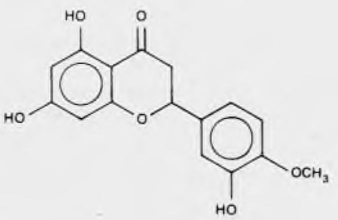
HESNARD (Angelo Louis Marie), fransız psikiyatr ve psikanalizci (Pontivy 1886 - Rochefort 1969). Paris Psikanaliz derneği kurucu üyesi (1926) ve Fransız psikanaliz derneği başkanı (1959-60) olarak Fransa'da psikanalizin tanınmasına öncülük etti. Çalışmalarında, psikanalizi komşu alanlarla (özellikle seksoloji ve kriminoloji) karşılaştırmaya özen gösterdi. Başlıca yapıtları: *la Psychoanalyse des névroses et des psychoses* (Nevroz ve psikozların psikanalizi) [1914, E. Régis ile birlikte], *l'Univers morbide de la faute* (Hatanın marazi evreni) [1949], *Morale sans péché* (Günahsız ahlâk) [1954], *la Psychologie du crime* (Suçun psikolojisi) [1962], *De Freud à Lacan* (Freud'dan Lacan'a) [1970].

HESPERANGE, Lüksemburg grandüklüğünde komün, Lüksemburg'un G.-G.-D.'sunda; 9 000 nüf.

HESPERANOPİ a. (fr. *héspéranopie*). Oftalmol. TAVUKKARASI'nın eşanlamlısı.

HESPERANTHA a. İkisıralı dar yaprakları ve gevşek başak biçiminde toplu küçük çiçekleri bulunan soğanlı bitki. Küçük ve çok kokulu olan çiçekleri geceleyin açılır. (Tropikal Afrika ve Cape bölgesinde 30 türü yetişir; süsengiller familyası.)

HESPERETİN a. (fr. *hespérétine*). Org. kim. Hesperidinin, kapalı formülü $C_{16}H_{14}O_6$, açık formülü



olan aglükonu. (Flavanondan türeyen sarı bir pigmenttir. Bazlarla, floroglusinol ile hesperetinik aside dönüşür.) [Eşanl. HESPERETOL.]

HESPERETİNİK sıf. *(hespérétinique)*. Org. kim. *Hesperetinik asit,* formülü

$$HO(CH_3O)C_6H_3{-}CH{=}CH{-}CO_2H$$

olan hidroksi-3 metoksi-4 sinamik asidin yaygın adı; hesperetinin alkalilerle tepkimesi sonunda elde edilir.

HESPERETOL a. (fr. *hespérétol*). Org. kim. HESPERETİN'in eşanlamlısı.

HESPERİA a. (akşamdan anlamında yun. sözc.). Kısa kanatlı, küçük, bodur kelebek cinsi. (Tırtılı, beslendiği bodur bitkilerin bükülmüş yaprakları arasında ipek bir koza içinde kundaklanır. *Hesperia carthami*'nin tırtılıysa yazın ebegümeçleri üzerinde yaşar. *Hesperidae* familyasının örnek tipi.)

HESPERİA (batı bölgesi anlamında yun. sözc.). Tar. coğ. Yunanlılar'ın İtalya' ya ve Romalılar'ın İspanya'ya verdikleri ad.

HESPERİDAE a. Zool. SEKENGİLLER familyasının bilimsel adı.

HESPERİDİN a. (fr. *hespéridine*). Org. kim. ve Eczc. Formülü $C_{28}H_{34}O_{15}$ olan glikozit; turunçgillerin (portakal, limon vb.) yaprak ve kabuklarından özütlenir; suyla, hesperetin ramnoz ve glukoza ayrışır. (P vitamini etkisi gösterir [kılcal damarları kuvvetlendirir].)

HESPERİSLER ya da **HESPERİDES.** Yun. mit. Gün batımı nympheleri. Bu üç kız kardeş, Gaia'nın Hera'ya verdiği ve Herakles'in çaldığı altın elmaların koruyucularıydı. Bu görevlerinde ejderha Ladon kendilerine yardım etmekteydi. Eskiler Hesperidler'in bahçesinin yerini batı dünyasının ucu olarak belirlemişlerdi. Coğrafya bilgileri artınca bu bahçelerin, Atlas dağının eteklerinde olduğu kabul edildi.

HESPERİSLER. Tar. coğ. Antikçağ'da dünyanın batı sınırı olarak kabul edilen adalar. (Günümüzdeki Cabo Verde ya da Kanarya adaları oldukları sanılmaktadır.)

HESPEROPHANES a. Uzun, kurşuni bedenli, alacakaranlıkta dolaşan tekeböceği cinsi. (Larvası, meşe, incir, badem, kavak ve reçinesiz ağaçlarda, hatta bu ağaçların işlenmiş kerestelerinde bile yaşar. Parkelere ve mobilyalara zarar verir. Tekeböceğigiller familyası.)

HESPERORNİS a. Kretase devrinde Kuzey Amerika'da yaşamış yenikuşlar altsınıfından fosil kuş. (Yüksekliği 1 m'yi bulan *Hesperornis*'in, uzamış bir kafatası, kesintisiz bir çizgi üzerinde sıralanmış dişler taşıyan alt ve üst çeneleri, göğüs kemeri ve kısalmış ön ayakları vardı. Boynu uzun, kuyruğu kısadır. Büyük bir olasılıkla kanatsız olan *Hesperornis*'ler suda yaşıyor ve avlarını dalarak yakalıyorlardı; tüyleri üstüne bilgi bulunmamasına karşın iskeletinin çeşitli özelliklerine bakılarak bu hayvanların bir kuş olduğu kanısına varılmıştır.)

HESPEROS. Yun. mit. Akşam yıldızının cini. Hesperos, Atlas'ın kardeşiydi. Bir gün kardeşinin omzuna çıkmış ufku incelerken, denize düşer, bu arada kardeşinin vücudunun bir parçasını kendisiyle birlikte götürür. Bu mit bir yer sarsıntısından yola çıkılarak yaratılmıştır.

HESS (Germain Henri), rusça **German İvanoviç Ges,** İsviçre asıllı rus kimyacı (Cenevre 1802 - Petersburg 1850). Petersburg Üniversitesi'nde profesördü. Gazların kimyası üstüne çalışmalar yaptı. 1840'ta, tepkime ısılarının dolaylı olarak belirlenmesini sağlayan, ilk durum ve son durum ısılkimya yasasını açıkladı.

HESS (Moses), alman siyaset kuramcısı (Bonn 1812 - Paris 1875). 1840'lı yıllarda K. Marx ve F. Engels ile dostluk kurdu, Komünistler birliği'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı. 1860'lı yıllarda lassalleci kuruluşlara üye olduysa da, daha sonra onlardan uzaklaştı, 1868 ve 1869'da I. Enternasyonal'in kongrelerine katıldı ve Sosyal demokrat işçi partisi'ne girdi. Yahudiler'in özgürlüklerine kavuşması sorunlarıyla da ilgilenen Hess, siyonizmin öncülerinden biridir.

HESS (Walter Rudolf), isviçreli fizyolog (Frauenfeld 1881 - Zürich 1973). Zürich Üniversitesi fizyoloji enstitüsü müdürüydü; sinir hastalıklarının tedavisi ve sinir cerrahisi üzerine yaptığı araştırmalarla, 1949 Nobel tıp ödülü'nü aldı.

HESS (Victor Franz), amerikan vatandaşlığına geçmiş avusturyalı fizikçi (Waldstein, Steiermark, 1883 - Mount Vernon 1964). Daha 1912'lerde balon uçuşları sırasında gözlediği kozmik ışınları keşfetti; bu ışınların yeğinliğinin yükseltiyle birlikte arttığını ortaya koydu. (1936 Nobel fizik ödülü.)

HESS (Rudolf), alman siyaset adamı (İskenderiye, Mısır, 1894 - Spandau, Berlin, 1987). 1920'de Nazi partisi'ne yazıldı, Münih darbesinde (1923) önemli bir rol oynadı, tutuklandı ve Hitler ile birlikte birkaç ay Landsberg'de hapsedildi. Führer'in özel sekreteri (1925), resmi yardımcısı (1933) ve 1939'da, Göring'den sonra ikinci halefi oldu. Mayıs 1941'de, hâlâ açıklığa kavuşmayan nedenlerle, İskoçya'ya kaçtı. Savaşın bitimine kadar gözaltında tutuldu. 1945'te savaş suçlusu olarak yargılanmak üzere Nürnberg'e götürüldü, ancak akıl durumundaki dengesizlik nedeniyle sorumlu tutulamayacağına karar verilerek yaşam boyu hapse mahkûm edildi (1946) ve Spandau'ya kapatıldı. 93 yaşında cezaevinde intihar etti. Alman hükümetinin kararıyla, ölümünden sonra cezaevi binası yıkıldı.

HESS (Ernst), isviçreli besteci (Schaffhausen 1912 - Egg, Zürich, 1968). N. Boulanger ve P. Dukas'nın öğrencisi. Zürich'te orkestra yöneticiliği yaptı, Winterthur'da ders verdi. Mozart uzmanı olarak tanındı. Senfonik yapıtlar, oda müziği parçaları, bir opera (*Fiammetta,* 1954) ve bir oratoryo (*Jeremia,* 1947) besteledi.

Hess bloku, bir patlayıcının parçalama gücünü ölçmeye yarayan, silindir biçiminde kurşun blok.

HESSE (Adolf Friedrich), alman orgcu ve besteci (Breslau 1809 - *ay. y.* 1863). Breslau'da orgculuk yaptı. Paris yolculuğu, fransız orgcuların çalış tekniğinde izler bıraktı. N. J. Lemmens'i yetiştirdi.

HESSE (Ludwig Otto), alman matematikçi (Königsberg 1811 - Münih 1874). Jacobi'nin öğrencisiydi; Königsberg (1845), Heidelberg (1856-1868) üniversitelerinde ve Münih Politeknik okulu'nda ders verdi. Cebirsel biçimler ve değişmezler kuramını eğrilerin ve cebirsel yüzeylerin incelenmesine uyguladı.

Hesse determinantı (*Bir* f *uygulamasının* $(x_1,...,x_n)$ *noktasındaki—*). Mat. çözlm. *f* nin $(x_1,...,x_n)$ noktasındaki Hesse matrisinin determinantı. (*f* nin gradyanına ilişkin Jacobi determinantının sözkonusu olduğu da söylenebilir.)

Hesse matrisi (*Bir* f *uygulamasının* $(x_1,...,x_n)$ *noktasındaki—*). Mat. çözlm. *f* nin bu noktadaki ikinci türevine eşlik eden matris; *f*, $\mathbb{R}^n$ nin $(x_1,...,x_n)$ yi içeren bir açığından $\mathbb{R}^n$ içine, iki kez sürekli diferansiyellenebilir bir uygulama ise, bu matris $\mathbb{R}^n$ üzerinde, bakışımlı ikili doğrusal bir biçim gibi göz önüne alınabilir. Bu *f* nin ikinci kısmi türevlerinin matrisidir.

HESSE (Hermann), 1923'te isviçre uyruğuna geçen alman romancı (Calw, Württemberg, 1877 - Montagnola, Ticino, 1962). Piyetizme sıkı sıkıya bağlı bir ailenin çocuğuydu, ilerde yapıtlarının büyük bir bölümünü derinden etkileyecek olan dinsel baskıya küçük yaşta karşı koydu. 14 yaşından sonra ailesinden koptu ve çeşitli işlerde çalıştı: Tübingen'de önce tamircilik, sonra gene bu kentte ve Basel'de kitapçılık yaptı (1899). Aileleriyle mücadele eden çocukların başkaldırısını anlattığı ilk romanıyla (*Peter Camenzind,* 1904) hemen üne kavuştu. Aynı konuyu *Unterm Rad*'da (1906) yeniden ele aldı. Bundan sonra kendi yaşantılarına dayanan bir insanlık felsefesi yaratmak isteği öne çıktı. *Gertrud*'da (1910) ve *Rosshalde*'de (1914) kendi evliliğine benzeyen mutsuz evlilikleri anlattı. *Rosshalde*'nin kahramanı Hindistan'a gidiyordu. Hesse de 1911'de Hindistan'a gitmiş, bu yolculuk ona, çağdaş dünyanın çelişkileri üzerinde düşünme ve gizli kötümserliğinden kurtulmak fırsatını

vermişti. 1914'te başlayan savaş onu derinden etkiledi: arkadaşı Romain Rolland gibi, "karışıklığın dışında" durmaya çalıştıysa da şiddetli iç çatışmalar ve sarsıntılar geçirdi. 1919'dan itibaren kaygılarını yeni bir romanda, büyük bir başarı kazanan *Demian*'da dile getirdi. Sonra *Siddharta* (1922) ile, bir hindu öyküsü biçimi altında, düşüncesinin çelişkilerini çözümleme girişimini yineledi. *Step* kurdu* (Der Steppenwolf) [1927] ve *Narziss und Goldmund* (1930) için de aynı şey söylenebilir. Bütün dünyanın savaşta olduğu bir sırada, doğu ve batı felsefelerinin bir çeşit sentezini oluşturan *Das Glasperlenspiel** (1943) ile Hesse'nin yapıtı doruk noktasına ulaştı. Bu yapıt, dünyanın bütün hırgüründen uzak bir kasabaya çekilen ve insan beyninin bütün buluşlarını bir tür simgesel cebirde toplamaya çalışan üstün insanları anlatan bir kurgu romandır (1946 Nobel edebiyat ödülü).

HESSE SİNEĞİ a. MAZISİNEĞİ'nin eşanlamlısı.

HESSEL (Johann Friedrich Christian), alman mineraloji uzmanı (Nürnberg 1796 - Marburg 1872). 1821'de Marburg Üniversitesi'nde profesörlüğe atandı. Kristal biçimlerinin sistematik sınıflandırmasını yaptı ve bu çalışmada yalnızca 32 sınıf bulunabileceğini gösterdi. *Kristallometrie oder Kristallonomie und Kristallographie* (Kristalometri ya da Kristalonomi ve Kristalografi) [1831] adlı bir yapıtı vardır.

HESSEN, Almanya'da eyalet, 1945'te birçok birimin birleştirilmesinden doğdu (Eski Hessen eyaleti ve Prusya'nın Hessen-Nassau ili); 21 110 km^2; 5 661 000 nüf. (1990). Merkezi *Wiesbaden*.

coğrafya

Mittelgebirge bölgenin temel iskeletidir. Küçük tortul kütleler (Taunus, Odenwald, Spessart) ve nitelikleri iyice belirlenmiş, kırıklarla sınırlı, yanardağ kökenli kütleler (Vogelsberg) iki büyük eksen boyunca toplanır: G.-B.'daki Ren ovası; Wetterau ve K.-D.'daki Weser'e doğru ilerleyen vadiler. Bu nedenle Hessen, Ren'den Aşağı Saksonya'ya (Hannover) ve Kuzey Almanya'ya geçişi sağlayan en önemli bölgedir. Kumtaşları önemli yüzeyler kaplar. Kumtaşları, içerdikleri demir oranı nedeniyle önemli bir maden kaynağıdır. Buna ek olarak ülkede bulunan başka maden kaynakları sanayi yaşamının erken gelişmişliğini açıklar. Orman bütün kütleleri örter (Grimm kardeşler, alman uygarlığını anlatan masallarını burada derlemişlerdir). Bütün dağ kentleri birer sanayi merkezidir. Evde çalışma çok yaygındır (Odenwald'da terziler, dokumacılar, vb.). Bugün madenlerin işlenmesi (makineler, donanımlar) ağır basmaktadır. Etkin nüfusun yarısından çoğu sanayide çalışır, ama köylü işçilerin sayısı da az değildir ve tarım buralarda büyük gelişmeler göstermiştir.

Darmstadt bölgesi Ren bölgesine özgü yapılar içerir. Tarım burada yoğundur (Rheingau'nun bağları, Ren ovasında meyve ve sebze ekimleri), ama Frankfurt'ta sanayi ön plana çıkar. Sanayi, başka kentlerde daha da erken gelişmiştir: Frankfurt'a katılan Höchst (kimya); Hanau (değerli madenler); Offenbach (tekstil, makine, deriler); vb. Otomobil sanayisi Rüsselsheim'da odaklanmıştır. Bugün birkaç dal ağır basmaktadır: petrol arıtma (10 Mt, Rotterdam'dan borularla getirilir), kimya, elektroteknik, değerli madenleri işleme, makine yapımı, otomobil, besin sanayisi. Halkın % 99'u 2 000'i aşkın nüfuslu komünlerde toplanır. Hessen'de beş üniversite (Frankfurt, Darmstadt, Giessen, Marburg, Kassel) ve başka kentlerde (Wiesbaden, Fulda, Friedberg, Rüsselsheim, vb.) birçok özerk yükseköğrenim kurumu vardır.

tarih

Aziz Bonifacius tarafından hıristiyanlaştırılan (744, Fulda manastırı) Chatti halkının yaşadığı Hessen, Franken düklüğüne, ardından Thüringen landgraflığına (1130) bağlandı; Thüringen'den ayrılarak landgraflık oldu ve Heinrich I*'e verildi (1299). Heinrich ölünce (1308) oğulları Otto ve Johann arasında paylaşılan Hessen, 1311'de yeniden birleştirildi ve sırasıyla Giessen, Treffurt, Schmalkalden (Smalkalde), Ziegenhain ve Nidda'yı alarak genişledi. 1458'de Hessen-Kassel ve Hessen-Marburg adıyla yeniden ikiye bölündü, sonra Katzenelnbogen, Klingenberg ve Eppstein'in katılmasıyla büyüdü ve 1493'te bir kez daha birleştirildi. 1509-1567 arasında landgraf olan Alicenap Philipp*, Franz von Sickingen'in yönettiği ayaklanmayı (1522-23), sonra köylülerin isyanını (1524-25) bastırdı, Reform'u benimsedi, Marburg'da protestan üniversitesini kurdu (1527) ve Saksonyalı Johann ile reformculara "protestan" adının verilmesine neden olan protestoyu imzaladı (Speyer diyeti, 1529). Schmalkalden birliği'ni örgütledi (1530) ve Avusturyalı Ferdinand'ı Nürnberg barışı'nı imzalamak zorunda bıraktı (1532); ama Mühlberg'den sonra Karl V'e boyun eğmek zorunda kaldı (1547). Ölünce landgraflık dört oğlu arasında paylaşıldı: Wilhelm, Aşağı Hessen'i (Ziegenhain, Schmalkalden), Ludwig, Yukarı Hessen'i (Nidda, Eppstein), Philipp, Katzenelnbogen kontluğu'nun kuzeyini, Rheinfels ve Sankt Goar'ı, Georg bu kontluğun güneyini ve Darmstadt'ı aldı. Philipp (1583) ve Ludwig'in (1604) ölümüyle Hessen, *Hessen-Kassel* ve *Hessen-Darmstadt* adıyla yeniden ikiye bölündü.

• *Hessen-Kassel* ya da *Hessen seçici prensliği.* Bilge Wilhelm'in (1567-1592) oğlu Moritz (1592-1627), payına düşen Yukarı Hessen'i, Hessen-Darmstadt'a bırakmak ve büyük oğlu Wilhelm V (1627-1637) yararına tahttan feragat etmek zorunda kaldı; İsveç kralı Gustaf II Adolf'un müttefiki olan Wilhelm V imparatorluk kuvvetleri tarafından eyaletlerinden kovuldu. Ölümünden sonra karısı Amalie Elisabeth naip oldu (1637-1651) ve Schaumburg-Lippe'yi ele geçirerek oğlu Wilhelm VI'ya (1651-1663) verdi. Wilhelm VI olası parçalanmaları önlemek için tahta babadan sonra büyük oğlun geçeceği kuralını yerleştirdi. Karl I döneminde (1670-1730), prenslik için büyük bir gelir kaynağı olan Hessenli paralı askerlerin yabancı devletlere satışı başladı (1776-1783 Amerika savaşı sırasında İngiltere'ye 20 000'den fazla paralı asker satıldı). Friedrich I (1730-1751), Karl XII'nin kardeşiyle evlenerek İsveç kralı oldu (1720); yerine geçen kardeşi Wilhelm VIII (1751-1760) Yedi Yıl savaşları'nda Prusya ve İngiltere'nin müttefikiydi. Wilhelm IX (1785-1821), Germen diyeti tutanağıyla (1803) seçici prens oldu. Ama, topraklarının mareşal Mortier tarafından işgal edilmesinden (ekim 1806) sonra tahttan indirildi ve prensliği Westfalen* krallığı'na katıldı (1807). Napoléon'un devrilmesiyle yeniden kurulan Hessen-Kassel'in prensi Friedrich-Wilhelm I (1847-1866), Avusturya'yı destekledi; Prusya tarafından ilhak edilen (1866) Hessen-Kassel, Hessen-Nassau'ya katıldı (1868).

• *Hessen-Darmstadt.* Hessen'in Main'in güneyindeki bölümünü içine alan bu prenslik, Hessen-Homburg'un ayrılmasıyla (1622) küçüldü, ama Ludwig V (1596-1626), Hessen-Marburg ve Hessen-Rheinfels'i işgal etti (1623). Otuz Yıl savaşları'nda yakılıp yıkılan prenslik, Hessen-Marburg'u paylaşmak zorunda kaldı (1648). Ludwig VI (1661-1678) paralı asker satışına son verdi. Ernst Ludwig (1678-1738) fransız kültürüne hayran olmasına rağmen imparatorun yanında yer aldı; Louis XIV kuvvetlerinin saldırısına uğradı. 1803 Germen diyeti tutanağıyla Starkenburg bölgesi Hessen-Darmstadt'a katıldı; prenslik 1806'da Rheinbund konfederasyonu'na bağlı bir grandüklük oldu. Napoléon'un devrilmesinden sonra, Westfalen'de yitirdiği bazı topraklara karşılık Worms ve Mainz'i alarak Hessen ve Ren grandüklüğü haline geldi ve Almanya konfederasyonu'na katıldı (1815). Grandük Ludwig III (1848-1877), Avusturya'nın tarafını tuttuğu ve Lautach'ta yenildiği (1866) için Hessen, Prusya ile askeri bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı. 1911'de genel oy sistemini benimseyen Hessen-Darmstadt, grandükün tahttan feragat etmesinden (1918) sonra, demokratik bir anayasayı kabul etti (aralık 1919). Hitler, Hessen-Darmstadt'a bir vali atadı (1933).

• *Hessen-Homburg.* Hessen-Darmstadt prensi Ludwig'in, küçük kardeşi Friedrich'e yurtluk olarak verdiği (1622) Hessen-Homburg, Homburg ve Meisenheim senyörlüklerini içine alıyordu. 1806'da Hessen-Darmstadt tarafından ilhak edildi, 1815'te yeniden özerk oldu, sonra Prusya ile birleşti (1866).

• *Hessen-Nassau.* Prusya krallığı'na bağlı bu eyalet, 1868'de, Hessen-Kassel, Hessen-Homburg, Nassau düklüğü ve Frankfurt am Main kentinin birleşmesiyle oluştu.

Hessiko, Ağrı ve çevresinde yalnız kadınlar tarafından oynanan halay türü bir halk oyunu.

HESSİT a. (fr. *hessite;* öz. a. G. H. *Hesse*'den). Miner. Formülü Ag_2Te olan doğal gümüş tellürür; Transilvanya'da bulunur.

HESSUS (Heluis Eobanus), alman hümanist **Koch**'un latince adı (Halgehausen, Hessen, 1488 - Marburg 1540). Değerli bir latinceciydi, Ovidius üslubunda latince *Heroides christianae*'yi (1514-1532) ve çeşitli şiirler (*Sylvae,* 1539) yazdı.

HESTİ a. (fars. *hestî*). *Esk.* **1.** Var olma. **—2.** Zenginlik, varlık. **—3.** Bencillik. **—4.** Vücut, beden.

HESTİA. Esk. Yun. Ocak tanrıçası, evli kadın ve yeni doğmuş çocukların koruyucusu bakire, Kronos ile Rhea'nın kızı. Her sitenin *prytaneion*'un da kutsanıyordu; onuruna sürekli olarak yakılan ocak kamu yaşamının merkeziydi. Oikistes kuracağı kentin kamu ateşini yakacak olan meşaleyi bu ocaktan tutuşturuyordu.

HESTON (Charlton), amerikalı sinema oyuncusu (Evanston 1923). 1949'dan 1950'ye kadar Broadway'de çeşitli tiyatrolarda oynadı ve 16 mm'lik iki filmde (*Peer Gynt* ve *Julius Caesar*) rol aldı. Hollywood'daki meslek yaşamına *Dark City* (W. Dieterle, 1950) adlı filmle başladı ve *Kaza kurşunu*'nun (Ruby Gentry) [K. Vidor,

D.P.A.



Hermann Hesse

J.C. Pratt-D. Pries-Diaf



Hessen
Rüdesheim'da Ren ırmağı

1952] dışında altı yıl boyunca hep B dizisinden filmlerde göründü, Cecil B. De Mille ona *On emir*'de (The Ten Commandments) [1956] Musa'yı canlandırması için şans tanıdı; bunu *Bitmeyen balayı* (Touch of Evil) [O. Welles, 1957], *Ben Hur* (W. Wyler, 1959), *El Cid* (A. Mann, 1961), *Kahraman binbaşı* (Major Dundee) [S. Peckinpah, 1965], Michelangelo'yu canlandırdığı *The Agony and the Ecstasy* (C. Reed, 1965) izledi. Öteki filmleri arasında şunlar sayılabilir: *Büyük ülke* (The Big Country) [W. Wyler, 1958], *The Buccaneer* (A. Quinn, 1958), *Savaş lordu* (The War Lord) [F. Schaffner, 1965], *Hartum* (B. Dearden, 1966), *Maymunlar gezegeni* (Planet of the Apes) [F. Schaffner, 1968], *Dostum silahımdır* (Will Penny) [T. Gries, 1968], *Anthony and Cleopatra* (yönetmen Charlton Heston) [1972], *Üç silahşörler* (The Three Musketeers) [Richard Lester, 1974], *Havaalanı* (Airport) [J. Smight, 1974], *Zelzele* (Earthquake) [M. Robson, 1974], vb. TV filmleri de çevirmiş olan Charlton Heston'un ayrıca, *The Actor's Life* (1979) adlı bir de kitabı yayımlanmıştır.

HESYKHİOS Miletoslu, iskenderiyeli yunan filozof (İ.S. VI. yy.). Yapıtları: başlangıçtan Anastasios'un ölümüne kadar geçen zamanı kapsayan *Historia Romaike te kai pantodape* (Roma tarihi ve evrensel tarih); edebi metinlerde geçmeyen, fakat yunan dili tarihinin bilinmesi bakımından çok yararlı olan, yunan lehçe sözcükleri sözlüğü *Onomatologos* (bugün kayıp durumdadır); İustinianos'un saltanat dönemini (518-527) anlatan bir tarih kitabı.

HEŞ sıf. (ar. *heşş*). *Esk.* **1.** Neşeli, keyifli, şen. **—2.** Gevrek, yumuşak ekmek için kullanılır. **—3.** Kolay kırılır.

HEŞT sıf. (fars. *heşt*). *Esk.* **1.** Sekiz. **—2.** *Heşt-behişt,* Kuran'da adı geçen sekiz cennet (Huld, Dar üs-selam, Dar ül-karar, Adn, Mev'a, Naim, İlliyin, Firdevs): *Heşt-i behiştten fariğ ol kim bulasın hazrete yol"* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy.).

Heşt behişt ya da **Heşt bihişt,** İdris Bitlisi'nin osmanlı tarihine ilişkin yapıtı. Bayezit II'nin emriyle Cuveyni, Vassaf, Muinettin Yezdi, Şerafettin Yezdi'nin tarihleri örnek alınarak yazıldı. Tümü sekiz bölüm (ketibe) halinde olan, farsça yazılmış yapıtta, kuruluşundan Bayezıt II'nin hal'i, Selim I'in tahta çıkışına kadarki osmanlı tarihi ayrıntılı biçimde anlatılır.

Heşt behişt ya da **Heşt bihişt,** Sehi Bey'in XVI. yy. başlarına kadar Anadolu'da türkçe ürün vermiş şairleri konu edindiği tezkire (1538). Anadolu türkçesinde bu türde yazılmış ilk yapıttır. Farsça *Baharistan* (Cami), *Tezkiret üş-şuara* (Devletşah), doğu türkçesiyle yazılmış *Mecalis ün-nefais* (Ali Şir Nevai) gibi yapıtları okuyan ve onların kendi edebiyatlarına uyguladığı biçimde osmanlı şairlerini konu edinme işine girişen yazar, Lutfi Paşa'ya sunduğu tezkiresinde, Anadolu'da yaşamış ve ürün vermiş 239 şairi konu edinir. 8 tabakaya (*Heşt behişt:* sekiz cennet) ayrılan tezkiredeki şairler şu çerçeve içinde ele alınır: 1. Kanuni Sultan Süleyman; 2. Kanuni'ye kadar gelen dönemde şiir yazmış osmanlı padişahları; 3. şair devlet adamları; 4. şair bilgin ve tasavvuf adamları; 5. yazarın döneminden önce ölmüş şairler; 6. yazarın dönemlerine yetiştiği şairler; 7. yazarın çağdaşları; 8. yetişmekte olan şairler. Yapıtta şairler kısa bilgiler verilerek tanıtılır. Bir iki sözle kişilikleri, sanatlarının özellikleri tanıtılır. Yapıtlarından örnekler verilir, yazar kendi çağdaşlarından öğrendiklerine yaşlılardan dinlediklerini eklemiştir. Kişilikleri kısa, özlü anlatımlarla tanıtmış, yer yer değer yargıları vermiştir. Yazarın anlatımında secilerden, kalıplaşmış anlatım özelliklerinden yararlandığı görülür. Bu kalıplara karşın dikkatli gözlemler ve titizlikle yapılmış değerlendirmeler eksik değildir. Arap abecesiyle basılan (1909) yapıt, almancaya çevrildi (1942); dili sadeleştirilerek yayımlandı (1980).

Heşt behişt sarayı, İran'da Safeviler döneminden saray. Şah Süleyman (1667-1694) tarafından yaptırılan sarayda ışınsal bir plan uygulanmış, ortası fenerli bir kubbeyle örtülü, fıskıyeli holün çevresine sekiz mekân yerleştirilmiştir. Revaklar, pek çok pencere ve kapıyla dışa açılan saray günümüzde çok yıkıktır.

HEŞTÂD ya da **HEŞTED** sıf. (fars. *heştad, heşted*). *Esk.* Seksen.

HEŞTED → HEŞTÂD.

HEŞTEK ya da **EŞTEK** a. Metalin heştek çivisi yardımıyla biçimlendirilmesinde kullanılan boy boy çukurları olan çelik küp. || *Heştek çivisi,* maden kabartma işlemeye yarayan, yuvarlak başlı demir ya da ağaç çubuk.

HEŞTÜM ya da **HEŞTÜMİN** sıf. (fars. *heştüm, heştümin*). *Esk.* Sekizinci: *Bab-ı heştüm* (sekizinci bölüm). *Sipihr-i heştümîn* (sekizinci kat gök).

HEŞTÜMİN → HEŞTÜM.

HETAEROLİT a. (fr. *hétaérolite*). Miner. $ZnMn_2O_4$ formülünde doğal manganez ve çinko oksit; kuvadratik sistemde yer alır.

HETAİRA a. (yun. sözc.). Antikçağ'da yunanlı kibar fahişe. (Phryne ya da Thais gibi bazı hetairalar ünlüdür. Bunlar parlak bir eğitim görmüşlerdi, oysa hangi soydan gelirse gelsin yunanlı kadınlar böyle bir eğitim görmüyorlardı. Hetairalarla bazı yurttaşların kendi denkleri olmayan eşlerini [*pallake*] [örneğin Perikles ile yaşadığı halde onunla evlenme hakkı olmayan Aspasia] birbirine karıştırmamak gerekir.)

HETAİREİA a. (yun. sözc.). **1.** Esk. Yun. Homeros kahramanlarının arkadaş birlikleri anımsanarak klasik çağda kurulan derneklere verilen ad. (Girit'te hetaireialar tüm haklara sahip bütün vatandaşları kapsar, dernek üyeleri kırda bir arada yaşar ve birlikte savaşırlardı [barış dönemlerinde bile yemeklerini birlikte yerlerdi]. Eski Atina'da hetaireialar etkin bir kişinin siyasal açıdan kullanmayı tasarlayarak kurduğu kulüplerdi [Euphiletos Hermes heykellerinin kırılması hareketini başlattı]. Hetaireialar çoğu zaman demokratik kurumların karşısında oldular.) **—2.** Bizans İmparatorluğu'nda yalnızca yabancı kökenli paralı askerlerden kurulu ve basileus'u korumakla görevli imparatorluk muhafız birliği. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Modern Yunanistan'da edebiyat ya da siyaset derneği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. • *Bizans İmparatorluğu'nda.* Mikhael III'ün tahta çıkmasından (842) önce kurulduğu sanılan hetaireia, dört süvari tümeninden oluşan, İstanbul'un savunmasıyla görevli eski federeler birliğini temsil ediyordu. Önce Slavlar'dan seçilen askerler, daha sonra tüm milletlerden toplanmaya başlandı. Her biri bir hetaireia liderinin yönetiminde, küçük, orta ve büyük olmak üzere üç hetaireia vardı.
• *Modern Yunanistan'da.* Hetaireialar Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasına katkıda bulundular. XVIII. yy.'ın sonlarında yunanlı Kostandinos Righas*, Viyana'da sürgündeki arkadaşları arasında gizli bir dernek olan *siyasi hetaireia*'yı kurdu. Righas bütün Balkan yarımadasını ve Anadolu'nun bir bölümünü kapsayacak büyük bir Hellas kurmayı düşlüyordu. Tutuklanınca dernek faaliyetine son verdi (1798). Korais'in etkisiyle 1812'de, Atina'da bir *Philomusai hetaireia* kuruldu. Bu dernek dergiler çıkarma, Yunanistan'da yeni okullar açma, müze ve kütüphaneler kurma amacını güdüyordu. Viyana kongresi bu kültürel ulusçuluğa ilgi duydu. Siyasal bağımsızlık isteklerine bağlı olarak 1814'te Odesa'da *Filiki* eterya*, daha sonra 1894'e doğru Londra'da *Etniki* eterya* kuruldu.

HETAO → HITAO.

HETEPHERES, IV. sülaleden birçok mısırlı kraliçenin adı. Gize'de, Keops'un annesi Hetepheres I'in (İ.Ö. 2700'e doğr.) mezarında, kakmalarla süslü bir mücevher ve mobilya hazinesi bulundu.

HETERADELF sıf. ve a. (fr. *hétéradelphe*). Biyol. Çifte ucube. (Çok eksik ve baştan, hatta bazen göğüsten yoksun olanı ötekinin bedeninin ön tarafına yapışık bulunur.)

HETERAKİS a. (yun. *heteros,* başka, farklı ve *akis,* iğnecik'ten). Tavuklarda çok yaygın olan asalak ipsisolucan. (Bağırsaksolucanıgiller [*Ascaridae*] familyası.)

HETERALİ a. (fr. *hétéralie;* yun. *heteros,* farklı, ve *halios,* kullanışsız, işe yaramaz' dan). Eşit olmayan bitişik ikiz ucube. (Küçük olanı çoğunlukla eksik bir organ halinde [büyük olanın başının üstünde tepe üstü yapışık] ve göbekten uzak bir yerde bulunur.)

HETERANDRİA FORMOSO a. Kuzey Amerika tatlısularında yaşayan küçük lebistesbalığı. (Lebistesgiller familyası; boyu 2 cm'ye kadar.)

HETERANGİUM a. Bot. Kömür yataklarında bulunan pteridospermae sınıfından fosil bitki saplarına verilen ad.

HETERENCHELİDAE a. Zool. Oldukça büyük ağızlı, silindir gövdeli, çıplak bedenli balık familyası. (Doğu Akdeniz'de familyanın bir tek türü bulunur: *Panturichthys fowleri.*)

HETERO- (fr. *heter*[o]-; yun. *heteros*), başka, farklı anlamına gelen ve birçok sözcüğün yapısına giren önek.

HETEROANTİJEN a. (fr. *hétéroantigène*). Bağışıklık kazanmış bireyin türünden farklı bir ya da birçok türün bütün bireylerinde bulunan antijen.

HETEROANTİKOR a. (fr. *hétéroanticorps*). Değişik bir türden gelen bir antijen üzerinde etkin olan antikor.

HETEROATOM a. (fr. *hétéroatome*). Org. kim. AYRIKATOM'un eşanlamlısı.

HETEROBRANCHUS a. Afrika ırmaklarında yaşayan kedibalığı cinsi. (Bu balıklarda, solungaçların dışında, kıyılarda dolaşmalarına olanak veren hava soluma organları vardır. *Clarridae* familyası.)

HETEROCELES a. Koanositleri kamçılı borucuklarda ya da titreşici sepetlerde bulunan kireçli süngerler altsınıfı.

HETEROCEPHALUS a. Doğu Afrika'nın kurak bölgelerinde yaşayan, kürksüz kemirici cinsi. (Dişleriyle toprakta derin dehlizler kazar, kök sapları ve soğanlarla beslenir. •Toprakkazangiller familyası.)

HETEROCERA a. Böcbil. GECEKELEBEKLERİ öbeğinin bilimsel adı.

HETEROCERUS a. Su kenarlarında yaşayan yassıkabukluknkanatlı cinsi. (Kendini balçık ya da kum içine gömer ve güneş yakıcı olduğunda uçar. *Heteroceridae* familyası.)

HETEROCOTYLEA a. Hem çekmenleri, hem de kancalı tutunma organları bulunan, tek konaklı, asalak yassısolucanlar sınıfı. (Eşanl. MONOGENEA.)

HETERODERA a. İpsisolucan cinsi. (Turp solucanı [*Heterodera schachti*] ve *H. radiciola* türleri, baklagiller, turpgiller ve şekerpancarı başta olmak üzere çeşitli tarım bitkilerine büyük zararlar verir. Altınkurt [*H. rostochiensis*] ve kök boğumsolucanı [*H. marioni*] türleri iyi bilinir. *Dorylaimidae* familyası.)

HETERODİM a. (fr. *hétérodyme*). sıf. ve a. Biyol. Eşit olmayan bitişik ikiz ucube. (Asalak olan birey bir baş, bir boyun ve kimisinde ilkel bir göğüs halinde ötekinin, yani büyük olanın ön yüzüne yapışıktır.)

HETERODİN a. (fr. *hétérodyne*). Radyotekn. Genellikle bir radyo alıcısında, bir frekans değişimi oluşturmak amacıyla kullanılan sinüzoidal elektrik salınımları üreteci.

◆ sıf. *Heterodin alıcı*, sönümsüz sinüzoidal dalga alıcısı. (İşaret, bir heterodinin ürettiği, frekansı kendi frekansına yakın salınımlardan kaynaklanan vurumla işitilir hale gelir.)

HETERODİNAM sıf. (fr. *hétérodyname*). Yaşama çevrimlerinin belli bir evresinde, çevreye bağlı olmaksızın oldukça uzun bir süre büyümesi duraklayan (yani hareketsizlik devresine giren) hayvan türleri (örn. böcekler) için kullanılır. (Karşt. anl. HOMODİNAM.)

HETERODON a. Kuzey Amerika'da yaşayan, suratı yukarıya kıvrık, ağır gövdeli yılan cinsi. (Yumuşak toprağı hızla kazabilir. Kurbağalarla beslenir. Suyılanıgiller familyası, *Xenodontinae oymağı*.)

HETERODONT sıf. (fr *hétérodonte*). Diş sisteminde işlev ve yapı bakımından farklılaşmış dişler bulunan omurgalılar için kullanılır (Memelilerin çoğu heterodonttur: diş sistemleri kesicileri, köpekdişlerini ve jugal dişleri kapsar ve genellikle bu dişlerin sayısı aynı türün bireylerinde birbirine eşittir.) [Karşt. anl. HOMODONT.]

◆ a. Heterodont omurgalı.

HETERODONTA a. Az sayıda temel dişi ve birçok tipte dişi bulunan ikiçenetli yumuşakça altsınıfı. (Bağlı bulundukları sınıfa özgü solungaç yapısına ve az çok gelişmiş sifonlara [*Solen, Pholas* vb.] altsınıfının bütün üyelerinde rastlanır.) [Eşanl. EULAMELLİBRANCHİA.]

HETERODONTİFORMES a. Heterodont dişli (önde küçük sivri dişler, arkada azıdişlere benzeyen iri dişler) köpekbalığı takımı. (Ağzındaki farklı dişler kavkılılarla ve denizkestaneleriyle beslenmelerine olanak verir. Güney-Doğu Asya'nın kıyı sularında yaşayan "Port Jackson köpekbalıkları" bu takıma girer.)

HETEROELYAF sıf. Tekst. İkibileşenli ve ikipolimerli elyaf için kullanılır.

HETEROFİL sıf. (fr. *hétérophile*). Bağışıkbil. Bir kimsenin hiçbir zaman temas etmemiş olduğu antijenlere tepki gösteren özgül antikorlara denir. (Örneğin koyun alyuvarlarını çökelten heterofil insan antikorları.)

HETEROFİLİ a. (fr. *hétérophyllie*). Biyol. Normal olarak çeşitli biçimde yaprakları olan bitkilere özgü karakter. (Heterofili gerek ortamın etkisine [alt tarafta su içindeki yaprakları şerit, yüzen yaprakları değirmi ve havada kalan yaprakları mızrak ucu biçiminde olan suoku], gerekse bitkinin gelişme durumuna bağlıdır [okaliptus, sarmaşık, amberparisin genç yaprakları]; bu sonuncu duruma *değişken gelişme* denir.)

HETEROFİTİK sıf. (fr. *hétérophytique*). Biyol. Heterofitizm ile çoğalan bitki türlerine denir.

HETEROFİTİZM a. (fr. *hétérophytisme*). Biyol. Üzerinde hem erkek gametofit üreten sporofitler, hem dişi gametofit üreten sporotifler bulunan bitkilerin özelliği. (Heterofitik kapalıtohumlulara *ikievcikli* denir; heterofitizm hayvanlardaki *gonokorizme* benzetilebilir.)

HETEROFONİ a. (fr. *hétérophonie*). Müz. Bir topluluktaki üyelerden her birinin, icra edilen melodinin değişik biçimini çalması. (Melodide değişiklik yaratan öğeler, ana çizgiyi bozmayan -genellikle doğaçtan- küçük eklemelerdir. Bu icra tarzına, teksesliliğin yaygın olduğu ülkelerde rastlanır. Teksesli türk müziği, XIX. yy.'da tam doğaçlamanın yanı sıra kısmi doğaçlamanın da önem kazanmasından sonra, heterofoni sayılabilecek biçimde icra edilir oldu. XIX. yy.'dan beri özellikle gazinolarda çalan topluluklar, heterofoninin tipik örneklerini sergilemektedirler. Tanburi Cemil Bey'i izleyen günümüz müzikçileri, heterofoninin, türk müziğine uygun bir icra tarzı olduğunu ileri sürerken, daha gelenekçi olanlar, buna karşı çıkarak tam teksesliliği savunmaktadırlar.) [→ DOĞAÇLAMA.]

HETEROFORİ a. (fr. *hétérophorie*). Oftalmol. Göz yuvarının oynatıcı kaslarındaki denge değişikliklerine bağlı çift gözle görme bozukluğu. (Karşt. ORTOFORİ.)

—ANSİKL. Heterofori ya dışa çekilme (ekzofori) ya içe çekilme (ezofori) ya da yükseğe çekilme (hiperfori) biçiminde belirebilir. Çift gözle görmenin normal durumu ortoforidir ve bunda herhangi bir gizli sapma yoktur. Ekzoforide görme eksenleri birbirinden ıraklaşma, ezoforide yakınlaşma ve nihayet hiperforide görme çizgilerinden biri ötekinden daha yüksek bir düzeye çıkma eğilimi gösterir.

HETEROOAMETLİ sıf. Biyol. İki çeşit gamet üreten cinsiyete (erkek ya da dişi) denir. (İnsanda ve memelilerde erkekler, kuşlarda dişiler heterogametlidir.) [Karşt. HOMOGAMETLİ.] (Bk. *ansikl.* böl.)

—Genet. *Heterogametli dişi*, birbirinden farklı birer eşey kromozomu içeren iki çeşit yumurta üreten dişi.

—ANSİKL. Sağlıklı hiçbir alelin başat olmadığı bir X kromozomundaki çekinik genlere bağlı kusurlara sadece heterogametli cinsiyetteki kişilerde rastlanır: hemofili, daltonizm heterogametli hastalıklar olduklarından salt erkeklerde görülür.

HETEROOAMETLİLİK a. Biyol. Döl hücresinden eşit sayıda iki değişik gamet kategorisi oluşumu; bir kısmı zigotun erkek vermesini, bir kısmıysa dişi vermesini sağlar. (Karşt. HOMOGAMETLİLİK.)

—ANSİKL. Erkek heterogametliliği, bir kısmı X cinsiyeti kromozomu, diğerleri Y cinsiyet kromozomu içeren eşit sayıda spermatozoit üretimi ile belirgindir. Çok ender olarak Y cinsiyet kromozomu bulunmaz. Bir kısım omurgasızlarda (böcekler, örümceğimsiler) ve memelilerde görülür.

Dişi heterogametliliği, bir kısmı Z cinsiyeti kromozumu, diğerleri W cinsiyet kromozomu içeren iki yumurta kategorisi üretimiyle belirgindir. Kelebeklerde ve kuşlarda ortaya çıkar. Her iki durumda da heterogametli cinsiyetin beden hücrelerinde (diploit hücreler) birbiriyle özdeş olmayan bir çift kromozom bulunur: bunların "formülleri" erkek memelilerde XY, dişi kuşlarda WZ'dir.

HETEROGAMİ a. (fr. *hétérogamie*). Biyol. **1.** Farklı görünüşteki iki gametin cinsel birleşmesi. (Bunun iki derecesi vardır: *anizogamide* iki gamet de hareketlidir; *oogamide* dişi gamet hareketsiz ve yumurta görünümdedir.) [Karşt. İZOGAMİ.] **—2.** Biyol. ve Bot. ÇAPRAZ DÖLLENME*'nin eşanlamlısı.

—Zootekn. Yalnız değişik fenotip ya da genotipten olan bireylerin çiftleştirildiği üretim düzeni.

HETEROGASTER a. Isırganotu ve yabani karanfil başta olmak üzere çayırlardaki bodur bitkilerde yaşayan küçük, gri tahtakurusu. (Uzunyarımkanatlıgiller familyası.)

HETEROGENEZ a. (fr. *hétérogenèse*'den). Biyol. **1.** Döl ya da kuşak almaşıklığı (örneğin, eşeyli bir form ile eşeysiz bir form, haploit ile diploit bir evre). **—2.** DEĞİŞİNİM'in eşanlamlısı. **—3.** Varsayım olarak canlının cansız maddeden türemesi.

HETEROGENİT a. (fr. *hétérogénite*'ten). Miner. Hidratlı, doğal kobalt oksit.

HETEROGONİ a. (fr. *hétérogonie*). Biyol. **1.** Çeşitli hayvan topluluklarında (tekerlekli kurtlar, kabuklular, supireleri, bazı zarkanatlılar ve yarımkanatlılar [çiçek bitleri]) gözlemlenen döllenmesiz ve eşeyli üreme almaşıklığı. **—2.** ALOMETRİ'nin eşanlamlısı.

HETEROGRAD sıf. (fr. *hétérograde*). İstat. *Heterograd dağılım* → NİTEL* DAĞILIM.

HETEROGREF a. (fr. *hétérogreffe*). Bir türe, değişik bir türden parça alınarak yapılan gref. (Eşanl. HETEROPLASTİ.)

HETEROİMMÜNİZASYON a. (fr. *hétéro-immunisation*). Hematol. *ABO heteroimmünizasyonu*, A ya da B maddesi içeren bakterisel ya da hayvansal bir maddenin (örneğin aşı maddesi [difteri anatoksini], serum [tetanos serumu], bazı ilaç maddeleri [doku özütleri]) organizmaya sokulmasıyla insan bünyesinde anti A ya da anti B bağışıklık heteroantikorlarının ortaya çıkması. Gebelikten önce gerçekleştiğinde çoğu zaman yenidoğana özgü ABO hemolitik hastalığının nedenidir.)

HETEROJEN sıf. (fr. *hétérogène*). AYRIŞIK'ın eşanlamlısı.

—Fizs. kim. Pek çok evreden oluşan madde için kulanılır. (ÇOKEVRELİ de denir.)

—Opt. *Heterojen ışık*, dalga boyları farklı ışınımlardan oluşan ışık (Eşanl. ÇOKRENKLİ IŞIK.)

—Tic. *Heterojen piyasa*, müşteri gruplarının farklı özellikler taşıdığı piyasa. (Bu durum, belirli bir ürün için, farklılaştırılmış ticaret politikalarının uygulanmasını ve aynı ürünün, bu farklı müşteri gruplarına uyum gösterecek biçimlerde sunulmasını zorunlu kılar.)

HETEROJİN sıf. (fr. *hétérogyne*'den). Zool. Heterojini özelliği gösteren tür için kullanılır.

HETEROJİNİ a. (fr. *hétérogynie*). Zool. Dişisinde birçok farklı biçim ya da kast görülen hayvan türlerinin özelliği. (Bütün karıncalar heterojindir. Heterojiniyi, dişilerin birbirinden yalnızca dış görünüş bakımından ayrıldığı durumu belirten poesilojini ile karıştırmamak gerekir.)

HETEROKARYOT sıf. (fr. *hétérocaryote*). Genet. Bir çift kromozomla birbirinden ayrılan monozigot ikizlere denir.

HETEROKROM sıf. (fr. *hétérochrome*). Opt. AYRIRENKLİ'nin eşanlamlısı.

HETEROKROMATİN a. (fr. *hétérochromatine*). Genet. Ökromatinden farklı bir yapısı, işlevi ve eşlenme biçimi olan kromozom parçası ya da ender olarak tam kromozom.

—ANSİKL. Başlangıçta "heterokromatin" sözcüğü, telefaz, interfaz ve erken profaz sırasında yoğun ve tıkız bir yapıya sahip kromozom parçası için kullanılırdı. Bugün bu olaya pozitif heteropiknoz adı verilmekte, heterokromatin terimi hücresel bölünme çevriminin herhangi bir anındaki heteropiknotik olan kromozom parçalarını belirtmektedir. Heterokromatin çoğunlukla interfaz sırasında yoğunlaşma şeklinde görülür ve içinde eşlenmesi gecikmiş bir DNA bulunur.

Heterokromatinde, kromozomun sürekli yapısını oluşturan ve her hücrede bulunan yapısal heterokromatin ile hücrelere ve zamana göre değişen bir istemli heterokromatin bulunur. İlke olarak, heterokromatinde, enzimlerin ve yapısal proteinlerin bireşimini gerçekleştirecek genler bulunmaz. Bunları ökromatin taşır.

HETEROKROMİ a. (fr. *hétérochromie*). KEDİGÖZLÜLÜK'ün eşanlamlısı.

HETEROKRON sıf. (fr. *hétérochrone*). Yerbil. AYRIKYAŞLI'nın eşanlamlısı.

HETEROKRONİ a. (fr. *hétérochronie*). Embriyol. Zamanla organlar arasında beliren gelişme farklılığı.

HETEROKRONİZM a. (fr. *hétérochronisme*). Nörol. Bir sinapsla birbirine bağlı iki nöron arasında sinir akısı iletimi hızındaki farklılık. (Heterokronizmin, sinir akısı iletimini engellediği sanılmaktadır; heterokronizm ayrıca, devindirici sinirin kas üzerindeki etkisini de önler.)

HETEROKSEN sıf. (fr. *hétéroxène*). Koyun karaciğer kelebeğinde olduğu gibi, üreme döngüsünü zorunlu olarak art arda birçok değişik konakta geçiren asalak hayvana denir. (Karşt. MONOKSEN.)

HETEROLESİT sıf. (fr. *hétérolécithe*). Vitellüsü eşit dağılmamış olan yumurtaya denir. (Bu çeşit yumurtada vitellüs hayvansal kutupta azdır, bitkisel kutba doğru gittikçe artar.)

HETEROLİTİK sıf. (fr. *hétérolytique*). Kim. Heterolizle elde edilen bir madde için kullanılır. (Çözelti halindeki trifenilmetil klorünün ayrışması, heterolitik bir tepkimedir.)

HETEROLİZ a. (fr. *hétérolyse*). Kim. Ortak değerlikli bir bağın, farklı yükte iki parçacığın oluşmasıyla birlikte bakışımsız olarak kopması; örneğin trifenilmetil klorünün aşağıdaki ayrışmasında görüldüğü gibi bir katyon (artı yüklü) ile bir anyon (eksi yüklü) ortaya çıkar:
$(C_6H_5)_3C—Cl \rightleftharpoons (C_6H_5)_3C^+ + Cl^-$.
(Heteroliz, kutuplu çözücülerde özellikle sıvı evrede gözlenir.)
—Biyokim. Organizmaya yabancı maddelerin yok edilmesi. (Karşt. OTOLİZ.)

HETEROLİZİN a. (fr. *hétérolysine*). Biyokim. Organizmadaki yabancı elemanları yok edebilen madde. (Çoğunlukla, bir başka kan grubuna ait alyuvarları yok etme gücüne sahip antikorlar sözkonusudur.)

HETEROLOJİK sıf. (fr. *hétérologique*). Mant. Kendine uygulanamayan bir niteliği belirten sıfat için kullanılır. ("Tekheceli", "ispanyol", "kısacık", sıfatları, Grelling* Nelson çatışkısına göre, *heterolojik* sıfatlardır.)

HETEROMER sıf. (fr. *hétéromère*). Nöroanat. Omurilikte bulunan birleştirme nöronlarının bir çeşidine denir. (Bunların gövdesi omuriliğin bir yanında bulunur, aksonu ve yan dalları öte yana geçerek orada sonlanır; böylece bir yandaki duyu nöronlarıyla öbür yandaki hareket nöronları arasında bağlantı sağlar.)

HETEROMERA a. İlk iki çiftayağının tarsuslarında beş, sonuncu çiftindeyse yalnızca dört eklem bulunan kınkanatlı öbeği (*Heteromera*'lar karaböcekgiller, *Cistelidae, Oedemeridae, Mordellidae*, yakıböceğigiller familyalarını kapsar.)

HETEROMETABOL sıf. Durağan nemf evresi bulunmayan ve başkalaşımları yavaş yavaş gerçekleşen (tamamen biçim değiştirmeksizin) böcekler için kullanılır. (Heterometabol böcekler iki öbekte toplanır: yarıbaşkalaşmalılar ve paurometaboller.) [Eşanl. YARIBAŞKALAŞMALI; Karşt. anl. TÜMBAŞKALAŞMALI.]

HETEROMETRUS a. Malezya'da yaşayan akrep cinsi. (Eni boyundan fazla olan çok geniş kıskaçları, beşgen bir sternumu vardır. Alnının ön bölümü oyuktur.)

HETEROMORFİT a. (fr. *hétéromorphite*). Miner. Doğal kurşun antimon sülfür.

HETEROMORFİZM a. (fr. *hétéromorphisme*). Biyol. İki birey ya da iki organ arasındaki istisnai biçim farklılığı. (En yaygın heteromorfizm biçimi *ikibiçimlilik**tir; iki biçimden daha fazlası varsa *çokbiçimlilik** sözkonusu olur.)

HETEROMORFOZ a. (fr. *hétéromorphose*). Biyol. Yenilenme anomalisi.
—ANSİKL. Yenilen kısımlar yerini alacakları kısımlardan, gerek yapıları (heteromorfoz), gerek anormal bakışımlarıyla (yalancı-heteromorfoz) farklı olurlar. Örneğin enlemesine iki yerinden kesilen bir planaryanın her iki ucunda yeni birer baş meydana gelir; kabuklu bir hayvanın göz sapının yerini bir duyargacık alır; phasmanın duyargasının yerinde küçük bir ayak çıkar.

HETEROMYİDAE a. Zool SIÇRARSIÇANGİLLER familyasının bilimsel adı.

HETERONEURA a. Ön ve arka kanatları farklı biçimlerde damarlı olan, ağızları çoğunlukla hortum biçiminde ve sarmal kıvrılmış pulkanatlılar alttakımı. (*Heteroneura* alttakımı, pulkanatlıların 9/10'unu kapsar, 8 büyük familyası ve üstfamilyası vardır; kelebekgiller, güvegiller, yaprakbükengiller, dişlikelebekgiller, kukumavpervanegiller, çadırpervanesigiller, *Psychidae*, piralgiller). [Karşt. anl. HOMONEURA.]

HETERONİM sıf. (fr. *hétéronyme*). Dilbil. **1.** Ayrı kökten gelen, ama birlikte anlamsal bir yapı oluşturan sözcüklere denir (örn. *kayınbirader* ve *baldız* ya da *yüzbaşı, general* vb.). **—2.** Bir dilden bir başka dile çeviride, yakın anlamlı ve tam olarak aynı gerçekliği göstermeseler de az ya da çok eşdeğerli sayılan sözcükler (örn. fransızca *fleuve* ve türkçe ırmak).
◆ a. Heteronim sözcük.

HETERONOMİ a. (fr. *hétéronomie*). Fels. → YADERKLİK.

HETEROOKSİN a. (fr. *hétéroauxine*). Org. kim. Otoburların idrarında, kimi mantar ve bakterilerde bulunan β-indol asetik asidin eski adı.

HETEROPAJ sıf. ve a. (fr. *hétéropage*). Biyol. Eşit olmayan bitişik ikiz ucube. (Çok az gelişmiş olan, ama ayrı bir başı ve hiç değilse leğene bağlı ilkel kol ve bacağı bulunan biri, daha gelişmiş olan ötekinin gövdesinin ön yüzüne yapışıktır.)

HETEROPEPTİT a. (fr. *hétéropeptide*'den). Biyokim. Tam hidrolize uğrayınca aminli asitler ve proteinli olmayan prostetik bir grup açığa çıkaran peptitli madde.

HETEROPİK sıf. (fr. *hétéropique*). Yerbil. Yaşları aynı ama fasiyesleri farklı olan yerbilimsel oluşumlar için kullanılır.

HETEROPİKNOTİK sıf. (fr. *hétéropycnotique*). Heteropiknozla ilgili olana denir.

HETEROPİKNOZ a. (fr. *hétéropycnose*, yun. *heteros*, farklı, ve *pyknosis*, yoğunlaşma'dan). Genet. Bazı kromozom ya da kromozom parçalarının yoğunluk ve boyanma devresindeki değişiklik. (Boyanma kromozomun öteki bölgelerine göre daha koyu ise heteropiknoz pozitif, daha açık ise negatiftir.)

HETEROPLAZİ a. (fr. *hétéroplasie*). Patol. Bir doku ya da organın embriyonsal gelişme sırasında aldığı durum nedeniyle ortaya çıkan anormal yapısal oluşum. (İyi gelişmemiş böbreklerin içinde görülen kıkırdaksı düğümler birer heteroplazidir.)

HETEROPOLER sıf. (fr. *hétéropolaire*). Elektrotekn. *Heteropoler makine*, AYRIKKUTUPLU* MAKİNE'nin eşanlamlısı.

HETEROPOLİOZİT ya da **HETEROPOLİSAKKARİT** a. (fr. *hétéropolyoside* ya da *hétéropolysaccharide*). Biyokim. Birçok değişik ozun yoğuşmasından doğan (HOMOPOLİOZİT karşıtı) yahut bir ya da birçok oz ile glusitsiz bir maddeden oluşan (örneğin lipopolisakkarit) poliozit.

HETEROPROTEİN ya da **HETEROPROTEİT** a. (fr. *hétéroprotéine* ya da *hétéroprotéide*). Kim. Bir proteinin, protitli olmayan bir maddeyle birleşmesi sonucu oluşan bileşiklerin genel adı. (Suyla ayrıştırılarak aminoasitlerle prostetik bir grup elde edilir.)

HETEROPS a. Antiller'de yaşayan, kıpkırmızı ya da yer yer mavi elitralı tekeböceği cinsi. (Tekeböceğigiller familyası.)

HETEROPTERA a. Zool. ÇEŞİTKANATLILAR takımının bilimsel adı.

HETEROPTERİS a. Salkım halinde küçük çiçekli, karşıt yapraklı ağaççık; tropikal Amerika'da 80 kadar türü bilinmekte, birkaçı Avrupa'da seralarda yetiştirilmektedir. (*Malpighiaceae* familyası.)

HETEROPTERUS MORPHEUS a. Böcbil. Buğdaygillerin üzerinde yaşayan küçük kelebek. (Sekengiller familyası.)

HETERORHİNA a. Eski Dünya'nın tropikal bölgelerine özgü, madensel pırıltılı büyük altınböcek cinsi. (Yaprakduyargalıgiller familyası.)

HETEROSEDASTİSİTE a. (fr. *hétéroscédasticité*). İstat. ve İkt. Ekonometrik bir modelde yanılgılara ilişkin olasılık dağılımlarının birbirlerinden farklı olduğunu öne süren varsayım.

HETEROSEKSÜEL sıf. ve a. (fr. *hétérosexuel*). Cinsel istekleri karşıt cinse yönelik olan (kimse).

HETEROSEKSÜELLİK a. Karşıt cinse yönelik cinsel istek. (S. Freud heteroseksüelliğin değişmez olmadığını göstermiştir. İnsan denilen yaratık yaşantısı boyunca homoseksüel ve heteroseksüel duygular arasında bocalar ve herhangi bir taraftaki bir hayal kırıklığı onu öteki tarafa itebilir.)

HETEROSERK sıf. (fr. *hétérocerque*). Balıklarda, lobları birbirine eşit olmayan düşey kuyruk yüzgeci için kullanılır.

HETEROSERKLİK a. (fr. *hétérocerque*'ten). Heteroserk balıklara has özellik.

HETEROSFER a. (fr. *hétérosphère*). Bir gezegen atmosferinin türbopoz üzerinde yer alan bölgesi. (Bölgenin başlıca bileşenleri çekim alanının etkisiyle üst üste katmanlar oluşturur. 100 km yükseltide başlayan Yer heterosferinin başlıca bileşenleri yükselti artışına göre, sırasıyla azot molekülü, oksijen atomu, helyum ve hidrojen atomudur [→ AERONOMİ].)

HETEROSİKL a. (fr. *hétérocycle*). Org. kim. AYRIKHALKA'nın eşanlamlısı.

HETEROSİKLİK a. (fr. *hétérocyclique*). Org. kim. AYRIKHALKALI'nın eşanlamlısı.

HETEROSİST a. (fr. *hétérocyste*). Bot. Mavi suyosunlarının hücre iplikçikleri üzerinde yer yer bulunan sarı içerikli iri hücre. (Asıl görevi henüz bilinmemekle birlikte bazen üreme görevi yaptığı görülür.)

HETEROSPHYRONİDAE a. Arka tarsusları iki, ön tarsusları tek bölütlü yalancıakrepler alttakımı (*Chthoniidae* ve *Tridenchthoniidae* familyalarını kapsar).

HETEROSTELEA a. Zool. SAPLIIŞINLILAR sınıfının bilimsel adı.

HETEROSTİLİ a. (fr. *hétérostylie*). BOYUNCUK* BENZEMEZLİĞİ'nin eşanlamlısı.

HETEROSTRACEA a. Ordovices ile Devon arasında yaşamış fosil çenesiz balıklar altsınıfı. (Üyelerinin gövdelerinde, ön bölümde deri kökenli bir sert kalkan, gövdesinde ve kuyruğunda pullar vardır. Günümüzde yaşayan en yakın akrabaları *Myxine*'lerdir. *Pteraspidomorphes* takımı.)

HETEROTAKSİ a. (fr. *hétérotaxie*). Biyol. Geoffroy Saint-Hilaire'in teratoloji sınıflandırmasına göre, iç organların kısmen ya da tamamen tersine yer alması ve tersliğin bu organların normal çalışmasına engel olmaması.

HETEROTİP sıf. ve a. (fr. *hétérotype*). Biyol. Eşit olmayan bitişik ikiz ucube. (Bunların eksik gelişmiş olanı, eklenti ve asalak olarak öbürünün gövdesinin ön kısmına yapışıktır ve ikisinin ortak bir göbekbağı vardır.)

HETEROTİPİK sıf. (fr. *hétérotypique*). Biyol. Meyozu oluşturan iki bölünmenin birincisine denir. (Bu bölünme normal bir mitozdan çok farklılıklar gösterir.)

HETEROTOPİ a. (fr. *hétérotopie*). Patol. Kırıkdak, altderi, üstderi ya da başka anotomik elemanların, yapıca normal oldukları halde organizmada her zaman bulunmadıkları yerlerde bulunmaları.

HETEROTOPİK sıf. (fr. *hétérotopique*). **1.** Patol. Heterotopiyle ilgili olan. **—2.** Nörobiyol. *Heterotopik yakınsama,* vücudun çeşitli bölgelerinden gelen duysal uyarıların aynı nöron üzerinde birleşmesi.

HETEROTRİCHA a. Zool. ÇEŞİTKİRPİKLİLER takımının bilimsel adı.

HETEROTROF sıf. (fr. *hétérotrophe*). Biyol. DIŞBESLEK'in eşanlamlısı.

HETEROTROFİ a. (fr. *hétérotrophie*). Biyol. DIŞBESLEKLİK'in eşanlamlısı.

HETEROZİGOT a. (fr. *hétérozygote*). Genet. Aynı genin iki farklı alelini taşıyan diploit hücreye ya da organizmaya denir. (Karşt. HOMOZİGOT.)

◆ a. Heterozigot kişi.

HETEROZİS a. (yun. *heterosis,* değişiklik). Genet. İki soy, iki ırk, iki alttür, hatta iki ayrı türün ürünlerinde rastlanan genel güç artımı. (Eşanl. MELEZ GÜCÜ.)

—ANSİKL. Heterozis daha hızlı gelişme, daha uzun boy, daha yüksek verim, enfeksiyonlara ve asalaklara karşı daha büyük direnç biçiminde ortaya çıkar. Aslında heterozis bitkilerde daha iyi bilinmekte ve bu nitelikten tarım alanında yararlanılmaktadır. Örneğin, mısırda öz döllenmeli soyların melezlenmesiyle elde edilen tohumların kullanımı bu bitkilerin yeni iklim bölgelerinde de üretilmesini ve veriminin artmasını sağlamıştır. Heterosiz biyoloji bakımından, bir yandan gücü şartlandıran genlerin başat hale gelmesinden, öte yandan homozigot duruma elverişsiz çekinik genlerin elenmesinden ileri gelir.

HETEROZİT a. (fr. *hétéroside*'den). Org. kim. ve Biyokim. Bir oz ya da bir holozitin değişik kökenli bir maddeyle (aglükon) birleşmesi sonunda oluşan glusitlerin genel adı. (Eşanl. GLİKOZİT; Karşt. HOLOZİT.)

—ANSİKL. Biyokim. Heterozitler, genellikle kristalleşebilen, renksiz, ışığın polarma düzlemini sola döndüren, acı bir tadı olan ve suda çözünmeyen bileşiklerdir. Bu bileşiklerden pek çoğu bireşim yoluyla sanayisel olarak üretilmektedir.

—Eczc. Heterozitler birçok bitkinin belirli bazı hücrelerinde bulunur. Çoğunlukla kuvvetli fizyolojik etki gösterir ve zehirli olmalarına karşın, önemli bir ilaç grubunu oluşturur. En ilginç olanları sarısabır, taflan, inciçeği, sinameki, strofantus ve özellikle yüksükotu heterozitleridir. Yüksükotunun yaprakları birçok kalp kuvvetlendirici heterozit içerir. Bunlar arasında en önemlisi Nativelle dijitalini, yani dijitoksozit olup hidroliz yoluyla dijitoksoz denilen bir şeker ve dijitoksijenin denilen bir jenin verir.

HETHERİNGTON (Henry), ingiliz siyaset adamı (1792-1849). Erkeklere genel oy hakkı verilmesini isteyen çartist hareketin başlıca yöneticilerinden biriydi. Attwood ve Lovett ile birlikte, çartizmin barışçı eğilimini temsil ediyordu.

HETHUM II (öl. Anazarba, Kilikia, 1307), Kilikialı derebeyi (1289-1293); 1295-96; 1300-1305), Hethum I'in torunu ve Levon III'ün oğlu. Mısır memluk sultanlarına karşı Moğollar'dan destek almayı sürdürdü. Bizans İmparatorluğu ve Kıbrıs ile dostça ilişkiler kurmak istedi. İslamlığı kabul etmekte olan Moğollar'ın desteğini kaybedince Batı hıristiyanlığına yanaştı, ama bundan olumlu bir sonuç alamadı. Moğollar tarafından öldürüldü.

HETHUM, Korikos kontu, tarihçi ermeni prens (öl. Poitiers 1308'e doğr.). Memluklar'a karşı giriştiği savaşlarda Hethum II'ye hizmet etti, daha sonra 1305'te Kıbrıs'a giderek orada Prémontré keşişi oldu. Poitiers'de kendi tarikatına ait bir manastırda, fransızca olarak, *Fleurs de l'histoire d'Orient* (Doğu tarihinin çiçekleri) adlı bir yapıt yazdı.

HETİAN → HITIEN.

HETK a. (ar. *hetk*). *Esk.* **1.** Yırtma, yarma. **—2.** *Hetk etmek,* onur kırmak, alçaltmak: *"...nezd-i Devlet-i aliyye'de şimdiye kadar tahsil buyurduğunuz kadr-ü haysiyeti bi-hâsıl yare gayb ve hetk etmeği zat-ı alinizin şanına düşürmem"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). ‖ *Hetk-i hicab-ı ismet, hetk-i perde-i ırz,* namus perdesini yırtma, ırza saldırma. ‖ *Hetk-i ırz ü namus,* ırza ve namusa dokunma, saldırma: *"...hanelerini yağma ve hetk-i ırz ve namusa ictina eylemekte..."* (Cevret Paşa, XIX. yy.).

HETMAN a. (lehçe sözc.). Tar. **1.** Polonya, Litvanya (XV-XVIII. yy.) ve Moldavya' da askeri önder. **—2.** Ukrayna'da kazak başkomutanı (XVI. yy. sonu-XVIII. yy.), daha sonra Ukrayna sivil hükümetinin önderi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Ukrayna'nın işgali sırasında (nisan-aralık 1918) Almanlar'ın P. P. Skoropadskiy'e verdikleri unvan.

—ANSİKL. Bogdan Hmelnitskiy'nin polonyalı yetkililere karşı giriştiği ayaklanmanın ve Pereyaslavl antlaşması'nın (1654) ardından, kazak birliklerinin lideri hetman, Ukrayna sivil hükümetinin başına geçti. Ukrayna'yı Polonya ve Rusya arasında paylaştıran Andrusovo antlaşması (1667) uyarınca genellikle iki hetman vardı: Dnipr'in sağ kıyısını ve sol kıyısını yöneten hetmanlar. Hetmanlık en parlak dönemini Mazeppa zamanında yaşadı ve Poltava bozgunuyla birlikte sona erdi (1709). Rus hükümeti, 1720'de Ukrayna'nın yönetimini *Küçük-Rusya koleji*'ne bırakmakla birlikte, hetmanlığı 1727-1734, sonra 1750-1764 arasında yeniden kurdu.

HETMANLIK a. Hetman'ın mevki ve görevi.

HETRODES a. (yun. *hetron,* karın ve *ode,* şarkı'dan). 4 cm boyunda, kanatsız, dikenli, esmer ya da yeşilimsi renkli çekirge cinsi. (Cezayir'de yaşayan Guyon çekirgesi [*Hetrodes guyoni*] siyah üzerine kırmızı beneklidir. Yeşilçekirgegiller familyası.)

HETSCH (Philipp Friedrich VON), alman ressam (Stuttgart 1758 - *ay. y.* 1838). Louis David'den etkilendi ve Württemberg sarayı'nın ressamı oldu. Yapıtlarının çoğu Stuttgart'tadır. —Oğlu GUSTAV FRIEDRICH (Stuttgart 1788 - Kopenhag 1864), mimar ve dekoratördü, Danimarka'da çalıştı.

HETTANGE a. Jura sisteminin bir katı. (→ KATMANBİLİM.)

HETTNER (Alfred), alman coğrafyacı (Dresden 1859 - Heidelberg 1941). Güney Amerika'yı gezdi (1882-83 ve 1889-90) ve 1894'te Leipzig'de profesörlüğe atandı. 1895'te *Geographische Zeitschrift*'i kurdu, Tübingen (1897) ve Heidelberg'de (1899-1928) ders verdi, Afrika ve Asya'ya geziler yaptı. Beşeri coğrafyada, doğal ortamdan kaynaklanan ile tarihsel evrime bağlı olanı ayırt etmeye çalıştı.

HETTSTEDT, Almanya'nın Saksonya Anhalt eyaletinde kent, Harz'ın doğu kenarında; 20 300 nüf. Bakır madeni ve dökümevi. Kurşun rafinerisi. Çeşitli metalürji. Kimya ve elektroteknik sanayileri.

HEULANDİT a. (fr. *heulandite;* ingiliz mineralog H. *Heuland*'ın adından.). Miner Hidratlı doğal kalsiyum alüminosilikat; zeolit grubundandır; kolayca dilinebilir.

HEUHEBURG, Baden-Württemberg'de ünlü sit, yukarı Tuna kıyısında, Sigmaringen yakınında. İ.Ö VI. yy. sonlarında V. yy. başlarında bir yerleşme merkeziydi. Yapılan kazılarda, taş temeller üstünde yükselen kerpiç bir sur gün ışığına çıkarıldı. Yunan yapım tekniklerinden izler taşıyan bu surun yanı sıra, çevredeki tümülüsler altında, bir bölümünün sitin ileri gelenlerine ait olduğu düşünülen zengin mezarlar bulundu. Bu kalıntılar, Akdeniz dünyasıyla bu müstahkem yerin efendileri arasında bazı ilişkiler bulunduğunu doğrulamaktadır.

Heure espagnole (*l'*), M. Ravel'in tek perdelik müzikli güldürüsü. Librettosunu Franc-Nohain'in yazdığı yapıt, 1907'de bestelendi, ilk kez 1911'de sahnelendi. Chabrier'nin geleneğini sürdüren bir mizah başyapıtı sayılabilecek bu partisyonun ritmi, duvar saatini çağrıştırır. İber müziği motifleriyle örülmüş partisyonun en başarılı yanı, gerçekçi ve alaycı bir inşatla pitoresk bir orkestrasyonu, olağandışı bir psikolojik gerçeği yansıtacak biçimde kaynaştırmasıdır.

HEUREAUX (Ulysse), dominikli devlet adamı (Cap Haitien 1844 - Moca 1899). Dominik Cumhuriyeti'nin haiti kökenli zenci başkan ve diktatörü (1884-1899); ülkeyi terör ve yolsuzluklarla yönettiyse de, ülkenin modernleşmesi onun zamanında başladı.

HEUSİNGER (Adolf), alman general (Holzminden 1897 - Köln 1982). 1930 -1944 arasında önce Genelkurmay harekât dairesi'nde, daha sonra OKH'de (*Oberkommando des Heeres*) [Kara kuvvetleri başkomutanlığı] çalıştı. 20 temmuz 1944 suikastında Hitler'in yanında yaralandı, suç ortağı olarak tutuklandı, kanıt yetersizliğinden serbest bırakıldı (ekim); Hannover'de oturmaya zorunlu tutuldu, orada Stumpff ordusuna katıldı. Amerikalılar'ın yanında üç yıl tutsak kaldıktan sonra Gehlen ve Speidel ile çalıştı, 1951'de Adenauer'ın askeri danışmanı, ardından Alman genelkurmay başkanları komitesi başkanı ve Savunma bakanlığı silahlı kuvvetler dairesi müdürü oldu (1956); 1957-1961 arasında Bundeswehr'in başmüfettişliğini yaptı, daha sonra NATO sürekli askeri komitesi başkanlığına seçildi ve 1964'e kadar bu görevde kaldı.

Heusler alaşımı, (Alman kimyacı Carl *Heusler'in* [1886-1947] adından). Ferromanyetik hiçbir madde içermemesine karşın, güçlü ferromanyetik özellikler gösteren bakır (% 61,5), manganez (% 23,5) ve alüminyumdan (% 15) oluşan alaşım.

HEUSS (Theodor), alman devlet adamı (Brackenheim, Württemberg, 1884 - Stuttgart 1963). Berlin'de siyaset bilimi okuttu, liberal *Die Hilfe* dergisinde yazı yazdı (1905-1912), Demokrat parti'ye girdi (1918), Reichstag'da partisini temsil etti (1924-1928, 1930-1933). Kitapları (*Hitlers Weg* [Hitler'in yolu]; 1932) Naziler tarafından meydanlarda yakıldı. Reichstag'ın dağıtılması üzerine (ekim 1933), Heidelberg'e çekilerek, 1936'da kapatılıncaya kadar *Die Hilfe* dergisini yönetti. Baden -Württemberg hükümetinde eğitim bakanlığı yaptı (1945-46), Freie Demokratische Partei (FDP) kurucuları arasında yer aldı. 1949'da Alman Federal Cumhuriyeti cumhurbaşkanı seçildi, 1954-1959 arasında bir dönem daha cumhurbaşkanlığı yaptıktan sonra 1959'da yerini Lübke'ye bıraktı.

N.Y.T.



Theodor Heuss
(Bonn, ocak 1950)

HEUZEY (Léon), fransız arkeolog (Rouen 1831 - Paris 1922). Louvre'da Antikçağ doğu uygarlıkları ve Antikçağ seramiği bölümleri müdürüydü (1885), bu müzenin Kalde ve İran arkeolojisi açısından en zengin müze olmasına katkıda bulundu. *Les Origines orientales de l'art* (Sanatın doğu kökenleri) [1891-1915] ve *Histoire du costume antique* (Antikçağ giyim tarihi) [1923] önemli yapıtlarıdır.

HEVÂ a. (ar. *hevā*). *Esk.* **1.** Heves, istek: *"Hevâ-yı aşka uyub kûy-i yare dek gideriz"* (Naili, XVII. yy.). **—2.** Aşk, sevgi. **—3.** Düşkünlük, tutkunluk. **—4.** *Hevâ-cû,* âşık. ‖ *Hevâ-dar,* taraftar; istekli; âşık. ‖ *Hevâ-hah,* sevgili, dost: *"Eyler seni îma bana ey mürg-i hevâ-hâh"* (Tevfik Fikret). ‖ *Hevâ-peresti,* nefsine düşkün olma. ‖ *Hevâ vü heves,* tutkular, gelip geçici arzular.

HEVÂCİS çoğl. a. (ar. *hācise*'nin çoğl. *hevācis*). *Esk.* Kuruntular, vehimler, endişeler.

HEVÂDİ çoğl. a. (ar. *hadi*'nin çoğl. *hevādi*). *Esk.* **1.** Doğru yol göstericiler, hidayete ermişler. **—2.** Rehberler, kılavuzlar.

HEVÂM çoğl. a. (ar. *hāmme*'nin çoğl. *hevāmm*). *Esk.* **1.** Böcekler, haşereler, sürüngenler: *"Adacıklar gibi sathında yüzen ebr-i hevamm"* (Tevfik Fikret). **—2.** *Hevâm-ı cerebi,* uyuzböceği.

HEVÂN a. (ar. *hevān*). *Esk.* Aşağılık, alçak ve hakir olma.

HEVAZİN, Kuzey Arabistan'da kabile. Necit'te ve Hicaz'ın doğusunda Mekke dolaylarında dağınık bir halde bulunuyorlardı. Hz. Muhammet Mekke'yi alınca (630), Malik bin Avf'ın komutasında Mekke üzerine yürümeyi kararlaştırdılar; Huneyn'de yenildiler ve islamlığı kabul ettiler. Hevazinler'in bir bölümü Ebubekir'in halifeliği dönemindeki genel ayaklanmaya katıldılar, öteki kabilelerle birlikte Halit bin Velit'e boyun eğdiler.

HEVEA a. (kiçua dilinde *hyeve*'den). Sıcak ülkelerde yetişen ve canlıyken kauçuk yapmak üzere lateks sızdırılan büyük ağaç. (Sütleğengiller familyası.)

—ANSİKL. Hevea 20 ile 30 m yüksekliğinde, silindirik gövdeli, tepe kısmı dallı ve koyu yeşil yapraklı bir ağaçtır. Üç küçük yapraktan oluşan bileşik yaprakları mevsimi gelince dökülür; çiçekleri bir eşeylidir; fıstık büyüklüğündeki meyvesi, kabuğu patladığında belirli bir uzaklığa fırlar. *Hevea brasiliensis* en ilginç türüdür; Amazon havzasından çıkan bu tür Uzakdoğu'ya götürülerek büyük tarım işletmelerinde üretilmeye başlamıştır.

Hevea derin, humusça zengin bir toprak, 18°C'ın altına düşmeyecek ortalama 27°C sıcaklık ister. Toprak belli dönemlerde çok nemli olmalı ve çevredeki hava en az yedi ay boyunca nemli kalmalıdır. Hevea genellikle tohumla ya da aşıyla çoğaltılır; genç fidanlar 1 m'ye eriştiklerinde yağmur mevsiminin başlangıcında esas yerlerine dikilir.

Ağaç ancak altı yaşına geldiğinde işletmeye başlanır. Bu sırada, kuru mevsimde ağacın gövdesine 10 ya da 15 cm aralıkla V biçiminde eğik ya da sarmal çentikler atılır. Lateks hemen akar ve küçük kaplarda toplanır; bu çentikler her altı ila sekiz günde bir yenilenebilir. Lateks daha sonra tütsülenir ve istenilen hacimde bir kütle oluşuncaya kadar (bölgelere göre 2 ila 50 kg) ince tabakalar halinde pıhtılaşır. Daha modern başka yöntemler de çeşitli pıhtılaştırıcılar ya da merkezkaçlama kullanır. Hektar başına verim yaklaşık olarak 400 kg kuru kauçuktur.

HEVELİUS (Johannes HOEWELKE, — denir), alman gökbilimci (Dantzig 1611 -*ay. y.* 1687). 1642-1645 arasında güneş lekelerini inceledi ve buna dayanarak Güneş'in kendi ekseni çevresindeki dolanım süresini hesapladı. Bu lekeleri çevreleyen parlak halkaları ilk tanımlayan odur. 1647'de ilk ayrıntılı Ay haritasını yayımladı. Ay'daki dağların yüksekliklerini hesapladı. 1657'de Tycho Brahe'ninkinden daha gelişmiş bir yıldız kataloğu hazırlamaya başladı, ama özel gözlemevi 1679'da kundaklanarak yakıldığı için bu yapıtını tamamlayamadı.

HEVENK a. (fars. *āveng*'den). **1.** Bir ipe ya da çubuğa dizilmiş ya da saplarından birbirine bağlanmış yemiş ya da sebze bağı: *Üç hevenk patlıcan. Elma hevengi.* **—2.** Bir sap üzerinde bir arada bulunan yemiş salkımı: *Muz hevengi.* **—3.** Kurutulmuş 5-6 tütün dizisinin birleştirilmesinden oluşan yaprak halinde tütün bağı.

HEVES a. (ar. *heves*). **1.** Bir şeye karşı duyulan istek; eğilim, arzu, şevk: *Yabancı dil öğrenmeye hevesi var. Okumaya hiç hevesi yok. Hevesi kırılmak.* **—2.** Bir şeye karşı duyulan gelip geçici istek: *Yüzme onun için bir heves olmaktan öteye gitmedi.* **—3.** *Esk.* Zevk, eğlence. **—4.** *(Bir şeye) heves etmek,* (o şeye karşı) istek duymak, eğilimi olmak. ‖ *Hevesi kursağında, içinde kalmak,* isteğine ulaşamamak ya da ondan hevesini alamamak. ‖ *Hevesini almak,* isteğine kavuşup ona doymak: *Futboldan da çabucak hevesini alıp bıraktı.*

—*Esk. Hevesdar,* hevesli; hevese bağlı. ‖ *Hevesnâk, heves-perver,* hevesli, istekli.

HEVES yönetim bölgesi, Macaristan'da yönetim bölgesi; 3 638 km^2; 335 000 nüf. (1990). Merkezi *Eger.*

HEVESİ (András), macar yazar (Budapeşte 1902 - Alsace cephesinde 1940). Paris'e birçok kez gidip geldikten ve özellikle Simone de Beauvoir ile dostluk kurduktan sonra, 1939'da bu kente yerleşmeye karar verdi. fransız ordusuna alındı, 1940 haziranındaki alman saldırısı sırasında öldü. *Pluie de Paris* [1936] adlı romanında, 30'lu yıllarda Paris'e göçen çevrelerin bir tablosunu çizdi.

HEVESKÂR sıf. ve a. (ar. *heves* ve fars. *-kar*'dan *heves-kār*). *Esk.* **1.** Bir şeye istek, ilgi duyan; hevesli, istekli. **—2.** Amatör.

Heveskâran cemiyeti, İkinci meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Reşat Rıdvan'ın girişimiyle kuruldu. Nurettin Şefkati, İbnürrefik Ahmet Nuri (Sekizinci), Rıza Fazıl, Abdürrezzak, Kınar Hanım, Raşit Rıza (Samako) gibi oyunculardan oluşan tiyatro kolu, İttihat ve Terakki cemiyeti yararına, Beyazıt meydanında *Vatan yahut Silistre*'yi oynadı. Bu temsilde seyircinin önünden gerçek topların geçirilmesi etkili bir sahneleme yeniliği oluşturdu.

HEVESKÂRLIK a. *Esk.* Hevesli olma durumu.

HEVESLENDİRMEK → HEVESLENMEK.

HEVESLENME a. Heveslenmek eylemi.

HEVESLENMEK gçz. f. *(Bir şeye, bir şey yapmaya) heveslenmek,* ona eğilim, ilgi, istek duymak; heves etmek, isteklenmek: *Bugünlerde müziğe heveslendi. Bunu yapmaya hiç heveslenme, izin vermezler.*

◆ **heveslendirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi heveslendirmek,* onun bir şeye eğilim, ilgi, istek duymasını sağlamak: *Bir çocuğu müziğe, yabancı dil öğrenmeye heveslendirmek.*

HEVESLİ sıf. ve a. **1.** Bir şeye, bir etkinliğe eğilim, ilgi, istek, duyan ya da ona merak sarmış kimse için kullanılır: *Hiçbir zaman okumaya hevesli değildi. Öğrenmeye hevesli bir çocuk.* **—2.** Bir işle, bir sanatla yalnızca zevk için uğraşan kimse için kullanılır; amatör, meraklı: *Bir heveslıden bundan fazlasını beklemek haksızlık olur.* **—3.** *Bir şeyin heveslisi,* onu yapmaya gönüllü, istekli olan: *Bu işin bir heveslisi çıkmadı.*

Hevesname, Tacizade Cafer Çelebi'nin mesnevisi (1943). Kimi kaynaklarda *Muhabbetname* diye de anılır. Yazarın kendi başından geçtiğini ileri sürdüğü bir aşk serüvenini konu edinir. XV. yy. sonlarında İstanbul'da günlük yaşam, saray hamamı, Galata kulesi, Ayasofya, Fatih camisi, Eyüp, Yedikule, Kâğıthane semtleri vb. ayrıntılarla konu edinilir. Bir nüshası İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi T. 9861'de kayıtlıdır.

HEVESSİZ sıf. Bir şeye, bir şey yapmaya eğilim, ilgi, istek duymayan kimse için kullanılır.

HEVESY DE HEVES (Georg), macar asıllı isveçli kimyacı (Budapeşte 1885 -Freiburg im Breisgau 1966). Freiburg Üniversitesi'nde (1926) ve Stockholm Organik kimya enstitüsü'nde (1944) profesör oldu. İyonların devingenliği ve izotopların ayrılması konularında araştırmalar yaptı. Kütle numarası 41 olan radyoaktif potasyum izotopunu elde etmesi önemlidir. İzotop belirleyicilerinin özellikle biyolojide kullanımını buldu. 1923'te, Bohr kuramının parlak bir uygulaması olan, 72 numaralı elementi (hafniyum) keşfetmesi kendisine 1943 Nobel kimya ödülü'nü kazandırdı.

HEVETİT a. (fr. *hewettite*). Miner. Hidratlı doğal kalsiyum vanadat.

HEVİR a. *Yörs.* Burulmuş erkek keçi; iki yaşındaki erkek keçi.

HEVL a. (ar. *hevl*). *Esk.* **1.** Korku, ürkme: *"Lakin isevi kilisesinin verdiği hevl ile hepsi bir kenara sinmiş yaşıyorlar"* (Y. K. Beyatlı.). **—2.** *Hevl-âver,* korku getirici, korkunç. ‖ *Hevl-engiz,* korkulu. ‖ *Hevlnâk,* korkulu: *Mevt-i hevlnâk* (korkunç ölüm). ‖ *Hevl-i mahşer,* mahşer korkusu: *"Kan döker çeşmim hayal ettikçe hevl-i mahşeri"* (Fuzuli, XVI. yy.).

HEWİSH (Antony), ingiliz astrofizikçi (Fowey, Cornwall, 1924). Cambridge üniversitesi'nde radyoastronomi profesörü (1971). Mullard gözlemevi'nde yaptığı araştırmalar sayesinde, 1967'de *pulsar**'ların bulunmasında etkin bir rolü oldu. 1974 Nobel fizik ödülü'nü Martin Ryle ile paylaştı.

HEWİTT (Peter Cooper), amerikalı fizikçi (New York 1861 - Neuilly-sur-Seine 1921). 1901'de cıva buharlı lambayı icat etti. Havacılık üzerine de araştırmalar yürüttü ve 1918'de bir helikopter yaptı.

HEWLETT (Maurice Henry), ingiliz romancı (Londra 1861 - Broad Chalke 1923). Yargıç ve sanat tarihçisiydi. Tarihsel romanları (*Richard Yea and Nay,* 1900), aşk öyküleri (*Forest Lovers,* 1898) ve kendine özgü, cüretli "gerçekçilik"iyle (*Half Way House,* 1908) adını duyurdu. Aynı zamanda nitelikli şiirler yazdı (*The Song of the Plow,* 1916).

HEXACORALLİA a. Dokunaç ve karın bölmeleri sayısı altı ya da altının katlarına eşit olan, yakıcı kapsüllü mercanlar sınıfı.

—ANSİKL. *Hexacorallia* sınıfı üyeleri tek tek ya da koloniler halinde yaşar. Bazıları çıplak bedenlidir; daha çok tür kapsayan geri kalanlarsa polip öbeği denen, dışderinin salgıladığı bir dış iskeletle donanırlar. Tropikal ülkelerde, polip öbekleri mercan kayalıklarının oluşumuna katkıda bulunur. *Hexacorallia*'lar 5 takıma ayrılır: tek tek yaşayan ve iskeletsiz *Ceriantharia;* boynuzsu iskeletli, koloni kuran *Anthipataria;* iskeletsiz, koloni kuran *Zoanthiniaria;* tek tek yaşayan ve iskeletsiz *Edwardssidea;* denizlalesi gibi tek tek yaşayan ve çıplak biçimlerle, kireçli iskeletli, tek tek ya da koloni halinde yaşayan *Madreporaria*'ları kapsayan *Actiniaria.*

HEXACRİNUS a. Devon devrinde yaşamış denizlalesi cinsi. (*Hexacrinidae* familyası.)

HEXACTİNELLİDA a. Zool. SİLİSLİSÜNGERLER sınıfının bilimsel adı.

Hexagone (*l'*), Montréal'de, Gaston Miron çevresinde kurulan (1953) québecli edebiyat topluluğu. Ne öğretisel kuramı, ne de dergisi olan -ama bir yayınevi işleten- bu topluluk bir ekip oluşturarak, şairlere hem bir buluşma yeri, hem de etkinlik olanağı sağladı. Topluluğun kurulmasından sonra, yalnızlık duygusu, yerini toplumu yenilemek için ortaklaşa bir çaba duygusuna bıraktı. Québecli çağdaş şairlerin hemen hepsi, ulusal bilinçlenmeye katkıda bulunan bu gruptan geçmiştir.

HEXANCHİFORMES a. Zool. CANAVARBALIĞIMSILAR takımının bilimsel adı.

HEXAS a. (lat. sözc.). 2 ons değerinde antik bronz sikke; İtalya'nın güneyinde ve Sicilya'da basılmıştır.

HEXHAM, Büyük Britanya'da (Northumberland) kent, Newcastle'ın B.'sında, Tyne ırmağı kıyısında; 10 000 nüf. Gezinti merkezi. Sakson döneminden kalma temeller üzerine yapılmış gotik kilise.

HEXİ koridoru → HIŞI.

HEY ünl. **1.** *Tkz.* Seslenme, dikkat çekme, uyarma belirtmeye yarar: *Hey oradaki, biraz bakar mısın? Hey arkadaş, önüne baksana! Hey, şu giden arabaya bakın!* **—2.** Sitem, özlem, üzüntü, azarlama,

beğenme vb. belirtmeye yarar (yinelenerek de kullanılır): *Hey vefasız, insan bir mektup olsun atmaz mı? Hey gidi günler. Hey gidi dünya, ne günlere kaldık. Hey Allahın cahili. Hey canım hey, nasıl da parlıyor.*

HEY ya da **HAY** (Jean), XV. yy.'ın sonunda ve XVI. yy.'ın başında Fransa'da çalışan hollanda kökenli ressam. Şair Lemaire de Belges tarafından dönemin en büyük sanatçılarından biri olarak anılır. Brüksel müzesi'nde imzalı ve 1494 tarihli *Ecce homo* adlı bir tablosu bulunmaktadır. Hey, belki de, le Maître de Moulins* diye bilinen kişidir.

HEYÂKİL çoğl. a. (ar. *heykel*'in çoğl. *heyakil*). *Esk.* Heykeller: *"Ağaçların koyu yeşil renkleri arasında ânî ve nâgihânî bir surette o sadelikleriyle nümâyân olan heyâkil-i cesime..."* (İsmail Suphi, XIX. yy.).

HEYAMOLA, HEYAMOL ünl. (ital. *eia molla*). **1.** Denizcilerin ya da balıkçıların yelken açarken, ağ toplarken, kürek çekerken gayrete gelmek için söyledikleri sözcük. (Eskiden ağır bir şey çeken işçilerce de söylenirdi.) **—2.** *Tkz. Heyamolayla*, birçok kişinin yardımıyla ve büyük güçlüklere katlanarak: *Kayayı yerinden heyamolayla oynattılar. Heyamolayla okul bitirmek.*

HEYAT çoğl. a. (ar. *hey'et*'in çoğl. *heyat*). *Esk.* **1.** Biçimler, kılık kıyafetler. **—2.** Görünüşler. **—3.** Durumlar: *"... çünkü hilkat kendi felsefesini zerre zerre değil, hey'at-ı mecmua üzerinde yürütür"* (Cenap Şahabettin). **—4.** Kurullar.

HEYBE a. (ar. *hakibe*, bohça, sırt çantası'ndan). **1.** Omuzda taşınan ya da binek hayvanının eyerine geçirilen, içine öteberi koymak için yapılmış, iki ucunda birer göz bulunan meşin, kilim ya da halı torba. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Tek gözlü, dörtgen bir torba biçiminde, genellikle kilimden yapılan ve sapı omuza geçirilen bir tür çanta.
—Marokenc. *Heybe çanta*, iki simetrik yüzden oluşan, alt kısmı yuvarlak, üst kısmının her bir ucu gaga biçiminde kadın çantası.
—ANSİKL. Heybe, daha çok kırsal kesimde kuru yiyecek (tahıl, kuru soğan, patates vb.), giyecek (çamaşır, giysi vb.) ve yolculukta gerekli eşya ve yiyeceklerin taşınmasında kullanılır. Meşinden, halı ya da kilim dokumasından yapıldığı gibi, arkası meşin önü dokuma olanları da vardır. Binek hayvanının eyeri üzerinden iki yana sarkıtılarak ya da omuzda taşınır. Ağızları uç uca getirilmiş iki torba biçimindeki heybelerde bazen torbaların arası yarık olur ve buradan baş geçirilir. Tek torbalı heybelerse saplarından omuza asılır.
Heybeler genellikle kilim, cicim ya da sili tekniğiyle dokunur. Üzerine yöresel özelliklere göre çeşitli motifler işlenir; düğme, boncuk, püskül ve çeşitli süs gereçleriyle bezenir. Üzerindeki motiflerden ve bezemelerden bir heybenin hangi yöreye ait olduğunu anlamak mümkündür. Heybe dokumada halı tekniğinden de yararlanılır. Bunların genellikle arkası kilim tekniğiyle, torbaların ön yüzüyse halı tekniğiyle yapılır ve çoğunlukla 60 × 60 ya da 40 × 40 cm boyutlarında olur. Tek torbalı heybelerin içine kıtık, yün vb. doldurularak yastık da yapılmaktadır. Günümüzde heybe küçük boyutlarda dokunarak kadın çantası olarak kullanıldığı gibi gazetelik ya da dekoratif bir öğe olarak evlere de girmiştir.

HEYBECİ a. Heybe yapan ve / ya da satan kimse.
—Kur. tar. *Heybeci ocağı*, Bostancı ocağı'na bağlı olup, saray ileri gelenlerinin yüklerini taşıyan görevlilere verilen ad.

HEYBELİADA, antik **Halki,** Marmara denizi'nin K.-D. kesiminde, Kocaeli şelfi üzerindeki Kızıladalar'ın alan bakımından ikinci büyük adası; 2,4 km². Girintili çıkıntılı bir biçim gösteren ada Paleozoyik yaşlı trakit, şist ve kuvarsitlerden yapılmış 3 tepeden oluşur. Bunların en yükseği (136 m) G.-D. kesimindedir. Heybeliada yerleşmesi, adanın K.-D. kesimindeki küçük bir alüvyal düzlükte ve bunu çeviren yamaçlarda kurulmuştur. Çamlarla kaplı bir yazlık ve dinlence yeri olan adanın G. kıyısında derin ve güzel bir koy olan Çamlimanı yer alır. Deniz lisesi, Ortodoks ruhban okulu, ayazma.

Heybeliada sanatoryumu, İstanbul'da sağlık kurumu. Heybeliada, Çamlimanı'ndaki Muhacirin idaresi binasında kuruldu (1924). 16 yatakla hizmete giren Türkiye'nin bu ilk sanatoryumu giderek gelişti ve yatak sayısı 1938'de 260'a, 1952'de 520'ye, 1955'te 700'e çıktı.

HEYBET, -ti a. (ar. *heybet*). **1.** Korku ile karışık bir saygı uyandıran şeyin, kimsenin görünüşü: *Adamın heybeti karşısındakileri sindirmeye yetti.* **—2.** Büyüklük, haşmet, görkem.
—Tasav. Tanrı'nın celal (yenme, ezme, kızma) sıfatı ile kulun kalbinde görünmesi (tecelli etmesi) sonucu meydana gelen büyük korku. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tasav. Heybet, kulu kendisinden geçirir ve kendisini kendisinde kaybettirir (gaybet). Tanrı cemal sıfatı ile kulun gönlünde görünürse onda üns (alışma, yadırgama ile birlikte sevinç) oluşur. Heybet ve üns birbirlerine karşıt hallerdir. Heybette kendinden geçme, ünste ise ayılma sözkonusudur. Kendinden geçme (gaybet) durumu bazılarında uzun, bazılarında kısa sürer. Sufi, bilincinde olduğu sıkılma (kabz) ve ferahlayıp genişleme (bast) hallerini aşmadan heybet ve üns hallerine erişemez. Bu nedenle heybet kabzdan, üns de basttan üstün sayılır. Heybet ariflere, üns ise müritlere özgüdür.

HEYBETLİ sıf. **1.** Görünüşü korkuyla karışık bir saygı uyandıran kimse; bu kimsenin tutumu, davranışı için kullanılır: *O heybetli duruşu, heybetli görünüşü altında yumuşacık bir kalbi vardır.* **—2.** Büyük, ulu, görkemli: *Heybetli bir yapı.*

HEYBETLİCE sıf. Oldukça heybetli: *Heybetlice bir yapı.*

HEYCÂ a. (ar. *heycā*). *Esk.* **1.** Kavga, dövüş, savaş: *Meydan-ı heycâ* (savaş alanı). **—2.** *Heycâzar, heycâgâh*, savaş yeri.

HEYDEN (*kont* Login Petroviç), hollanda asıllı rus amiral (Lahey 1772 - Reval 1850). 1795'te, Hollanda'nın fransız orduları tarafından fethi sırasında stathouder ile oğullarını İngiltere'ye götürdü. 1810'da çarın hizmetine girdi, 1817'de amiral oldu, Navarin'de (1827) ün kazandı.

HEYDRA ya da **HAÏDRA,** Tunus'ta arkeolojik sit, Cezayir-Tunus sınırında, antik Ammaedara'nın bulunduğu yerde Libyalı Musulami halkının toprakları üzerinde üslenen 3. Augustus lejyonunun ilk yerleşik ordugâhıydı. Burada Romalılar'dan kalma kemerler, anıt mezarlar, tapınaklar, pazar yeri ve tiyatro yer almaktadır. Ayrıca VI. yy. ortalarından kalma iyi korunmuş bir Bizans kalesiyle beş hıristiyan bazilikası vardır: bunlardan ikisi 1967'den bu yana F. Baratte ve N. Duval başkanlığında bir fransız heyet tarafından incelenmektedir.

HEYDRİCH (Reinhard), alman polis (Halle 1904 - Prag 1942). 1932'de Nazi partisi'ne girerek Himmler'in yardımcısı oldu. Münih siyasal polisinin başına getirildi (1933), haziran 1934 temizlik harekâtını yönetti. Tüm alman polis örgütünün şefi (1934), 1940'ta, işgal edilen bölgelerde Gestapo genel komiseri oldu. 1941'de Bohemya ve Moravya'da "Reich koruyucusu" olarak K. von Neurath'ın yerini aldı; insafsızlık ve sertliğiyle halkın nefretini kazandı ve çek yurtseverler tarafından öldürüldü.

HEYE (Wilhelm), alman general (Fulda 1869 - Braunlage 1946). Württemberg dükünün kurmay başkanıydı, genelkurmayda harekât dairesi başkanı oldu (1914 -1918); 1920'de, Seeckt, onu, dağıtılan genelkurmayın yerine bir kamuflaj olarak *Truppenamt*'ı kurmakla görevlendirdi. Heye, 1926'dan 1930'a kadar kara kuvvetleri komutanlığı yaptı.

HEYECAN a. (ar. *heyecān*). **1.** Korku, şaşkınlık, mutluluk vb. duyguların neden olduğu ve kişinin dış görünümüne de yansıyabilen ani, geçici ruhsal çalkantı: *Oğluna yeniden kavuşmanın heyecanıyla hiçbir şey söyleyemedi. Geç geleceğini bildirseydin bizi heyecanda bırakmazdın.* **—2.** Bir kimseyi herhangi neden saran ve hoşnutluk, sevinç vb. biçimde ortaya çıkan şiddetli duygu, coşku: *Okula başlamanın heyecanı. Yeni yıl heyecanı.* **—3.** *Heyecan duymak*, heyecanlanmak. ‖ *Heyecan vermek*, bir kimseyi heyecanlandırmak, heyecan duymasına yol açmak. ‖ *Heyecana gelmek*, heyecanlanmak, heyecan duymak. ‖ *Heyecana kapılmak*, telaşlanmak: *Soğukkanlı ol, heyecana kapılmana gerek yok.*
—Fels. J.-P. Sartre'a göre, insanın, belli bir duruma karşılık vermek için, genellikle kullandığı diğer bütün etkili araçlar kendisine yasaklandığı zaman, başvurduğu karşılık verme aracı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Psikan. S.Freud'a göre, dürtünün değişikliğine eşlik eden eskil durum. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. Oldukça yoğun bir duygusal nitelik taşıyan ve genellikle çevresel bir durum ya da uyartının yol açtığı tepki ya da geçici durum. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fels. Sartre'a göre, heyecanın doruk noktası olan bayılma, tehlikeyi değilse bile, tehlike bilincini ortadan kaldırır. Sartre şöyle yazar: "Bir heyecan [...] dünyanın bir dönüşümüdür [...] bilinç tarafından yönetilen bedenin, dünyayla ilişkilerini değiştirerek, dünyanın niteliklerini değiştirmesini sağlamak istemesidir" (*Esquisse d'une théorie des émotions* [Bir heyecan kuramı taslağı]).
—Psikan. Freud, *Kurtlu adam*'ı (1918) yazana kadar, heyecan olaylarında, kin dürtüleri durumuna gelen engellenmiş erotik dürtüler olan basit aşk/kin, olumlu/olumsuz ters çevrilmelerinden başka bir şey görmüyordu. *Kurtlu adam* ile Freud, bir iç dünya görüşüne yaklaştı. Bu iç dünyayı bütün sorumluluğuyla keşfetmek



Heybeliada'dan bir görünüm



heybe
XVIII. yy.
Türk ve İslam eserleri müzesi, İstanbul

sonradan Melanie Klein'a nasip oldu (bir tiyatro, bir sahne, oyuncular). Affektler dünyası bütün karmaşıklığı ile kendini burada gösterir.

Düşünmenin gelişimi bakımından heyecanın önemini de W. Bion araştırdı. Bebeğin özünde olan tüm öngörüşlerin gerçek görüşler, sonra kavramlar, en sonra da ona dünyayı keşfetme olanağını sağlayan tümdengelimli bir sistem durumuna gelebilmeleri için bir heyecan deneyimi zorunludur. Ancak heyecanlar bebeğe bir anda verilmiş değildir; duyu izlenimlerinden başlayarak, başlangıçta çocuğa ana tarafından sağlanan özgül bir işlev -alfa işlevi- ile bu duyusallık üzerinde gerçekleştirilen etki sayesinde oluşurlar. Alfa işlevi ruhsal bir işlevdir ve ilkel veriler olan duyumları, rüya ya da bilişsel işlevler tarafından kullanılmaya hazır heyecanlar ya da düşünme öğeleri durumuna dönüştürürler.

Bu nedenle heyecan, salt duyusallığın tersine, kendinde bir düşünme ve anlam başlangıcı taşır. Bu durumda heyecanlara karşı beslenen kin, yaşamın kendisine beslenen kin olarak görülebilir; oysa heyecan deneyiminin doğasındaki gerçeğin keşfi, zihinsel gelişme bakımından gerçek bir besin olabilir.

—Ruhbil. Heyecanın hem öznel, hem de nesnel görünümler içerdiği düşünülebilir. Heyecanın öznel yönleri, yalnız heyecanlanan kişiye açık ve ancak onun sözlü açıklamasıyla bilinebilecek yönlerdir. Heyecanın nesnel yönleriyse dıştan gözlemlenebilen yönlerdir. Ruhbilimciler, kuramsal yönelmelerine göre, bu iki görünüm kategorisinin birine ya da öbürüne daha çok önem verir ve aralarında farklı ilişkiler kurarlar. Bu konuda iki uç görüş vardır. Bunlardan biri, dış belirtileri, aslında bir iç olay olarak görülen heyecanın aslına uygun "anlatımları" durumuna getirir. Öteki ise tersine, heyecanın özünün nesnel fizyolojik olaylarda olduğunu, bunların bilinç durumlarınınsa türevsel bir olaydan başka bir şey olmadıklarını ileri sürer. Bu son görüş, 1884-85'e doğru özellikle William James ve Lange tarafından geliştirilmiştir.

HEYECANLANDIRMA a. Heyecanlandırmak eylemi.

HEYECANLANDIRMAK → HEYECANLANMAK.

HEYECANLANMAK gçz. f. İnsanı altüst eden bir iç karmaşası, bir heyecan duymak; bu iç karmaşasını, bu heyecanı ortaya koymak: *Heyecanlanacak kadar ciddi bir kaza değil. Heyecanlandığı için doğru dürüst konuşamadı.*

◆ **heyecanlandırmak** ettirg. f. *Bir kimseyi heyecanlandırmak,* onun heyecanlanmasına neden olmak, ona heyecan vermek, onu altüst etmek, coşturmak, duygulandırmak: *Seyircileri heyecanlandıran bir gol. Bu konu beni heyecanlandırıyor. Savaş söylentisi halkı heyecanlandırdı. Arabanın kayma tehlikesi geçirmesi yolcuları heyecanlandırdı.*

HEYECANLI sıf. **1.** Kolayca heyecanlanıp şaşıran, çabuk etkilenen, duyarlı kimse ve onun karakteri için kullanılır: *Heyecanlı bir genç. Heyecanlı bir mizacı olmak.* **—2.** Heyecanlanmaya yol açan, heyecan veren şey için kullanılır: *Heyecanlı bir film. Heyecanlı bir karşılaşma. Heyecanlı bir yolculuk.* **—3.** Heyecanla gerçekleştirilen şey için kullanılır: *Heyecanlı bir çalışma.*

—Ruhbil. Heyecanlılık karakter özelliğine sahip özne için kullanılır.

◆ be. Heyecanlı biçimde: *Heyecanlı konuşmak.*

HEYECANLILIK a. Genellikle önemsiz olaylardan etkilenmeye yatkınlık. (Heyecansızlığın tersi olan heyecanlılık, etkinlik ve yankılanma ile birlikte, G. Heymans ve E. Wiersma karakterolojisinin [1909] üç boyutunu oluştururlar.)

HEYECANSAL sıf. Heyecandan kaynaklanan.

—Ruhbil. *Heyecansal tepki,* yalnızca nesnel ve gözlemlenebilir belirtileri ile ve bir dış duruma cevap olarak görülen heyecan. (Ruhbilim incelemesi, bireyin kendi öznel durumları üzerine sözle verebileceği betimlemeleri de katarak, heyecanın yalnız bu bölümünü göz önünde tutabilir.)

HEYECANSIZ sıf. **1.** Kolay kolay heyecanlanmayan, herhangi bir şey karşısında heyecan, coşku duymayan kimse için kullanılır: *Heyecansız bir insan.* **—2.** Heyecanlandırmayan, heyecan vermeyen şey için kullanılır: *Heyecansız bir maç.* **—3.** Heyecan, coşku duymadan yapılan şey için kullanılır: *Heyecansız bir çalışma.*

—Ruhbil. Heyecansızlık karakter özelliğine sahip olan özne için kullanılır.

HEYECANSIZLIK a. Ruhbil. G. Heymans ve E. Wiersma karakterolojisinde, heyecanlılığın tersi olan ve kendine hâkim olma biçiminde görünen karakter özelliği.

HEYELAN a. (ar. *heyelān*). Jeol. ve Jeomorfol. Kayalardan, yamaç döküntüsünden ya da topraktan oluşmuş kütlelerin çekimin etkisi altında yerlerinden koparak yer değiştirmesi biçimindeki kütle hareketlerini belirten genel terim.

—ANSİKL. Heyelanlara neden olan ya da meydana gelişlerini kolaylaştıran birçok etken vardır. Vadilerle yarılmış, eğimlerin çok fazla olduğu bölgelerde heyelan olasılığı artar; insanlar da çeşitli etkinlikleriyle (kanal ve yol yapımı, moloz yığma) yamaçların ve gevşek gereçlerin denge açısının aşılmasına yol açarak heyelana elverişli şartları hazırlarlar. Ayrıca, şiddetli ve sürekli yağmurlar ya da karların erimesiyle toprağa sızan sular, sürtünmeyi azaltarak, denge açısını küçülterek ve ağırlığı artırarak heyelanları kolaylaştırır. Bazı kayaçlar özellikle killer ve killi kayaçlar (filiş, marn, tüf gibi) bileşimlerine su alınca kaygan hale geçerler.

Tabakaların duruş biçimleri, özellikle bunların yamaca koşut olarak eğimli olmaları ve aralarında kaymayı kolaylaştıran killi bir tabakanın bulunuşu da heyelan olasılığını büyük ölçüde artırır. Heyelanlar, bu nedenlerden birinin ya da birkaçının gerçekleştiği yerlerde ya da zamanlarda meydana gelir. Bol yağışlı, genellikle dik eğimli ve filiş karakterinde killi oluşukların çok yaygın olduğu K. Anadolu bu nedenlerle Türkiye'de heyelanların en sık görüldüğü ve en büyük boyutlara eriştiği bölgedir.

Genel olarak heyelan terimi ile belirtilen bu hareketler, yer değiştiren kütlenin boyutlarına, su ile doygunluk derecesine, hareketin hızına ve biçimine göre *asıl heyelan, göçme, kayma* ve *toprak kayması* adıyla 4 tipe ayrılır. *Asıl heyelan*'da su ile tamamıyla doygunlaşmamış büyük bir kütle, örneğin bütün bir dağ yamacı kaymaya elverişli hale gelen bir taban üzerinde yer değiştirir. Bunlar, yeryüzünde önemli değişikliklere yol açarlar; vadileri tıkayabilir, yolları kapayarak ulaşımı engelleyebilir, yerleşmelerin harabolmasına neden olan bir felaket niteliği alabilirler. Tortum gölü, bir heyelan kütlesinin Tortum çayı vadisini tıkamasıyla oluştuğu gibi, 1950 yılında 15 milyon m^3 kaya ve molozun yer değiştirmesine yol açan Sera (Trabzon) heyelanı sırasında da 4 km uzunlukta bir göl (Sera gölü) meydana gelmiştir. *Göçme,* yamaçtaki kayaç kütlelerinin bir kaşığa benzeyen içbükey kopma yüzeyleri boyunca hafifçe dönerek yer değiştirdikleri bir heyelan tipidir. Kayan kısımlardan herbiri geriye doğru meyillenmiş basamaklar oluşturur. Yamaçların alttan akarsular, dalgalar gibi etkenlerle oyulması, denge açısını aşan yol yarmaları göçme tipindeki heyelanların başlıca nedenlerindendir. *Kayma,* bir tabakanın ya da tabakalar kümesinin altta su ile doygunlaşarak kayganlaşmış killi bir tabaka üzerinde çekim etkisiyle aşağı doğru yer değiştirmesidir. (→ KAYMA.) *Toprak kayması,* çamur akıntılarına benzerlik gösteren bir heyelan türüdür. Su ile doygun hale gelen yüzeysel gereçlerin, molozların ya da toprağın kıvamlı bir hamur gibi yavaş yavaş yer değiştirmesi şeklinde oluşur.

HEYEMÂN → HEYM.

HEYET a. (ar. *hey'et*). **1.** Bir topluluğu temsil etmekle görevlendirilmiş kişilerden oluşan topluluk; komite, delegasyon. **—2.** Bir işi yapmak ya da yönetmekle görevlendirilmiş kişilerin oluşturduğu topluluk; kurul: *Mahkeme heyeti.* **—3.** *Esk.* Biçim, görünüş, kılık. **—4.** *Esk.* Durum, hal.

—*Esk.* *Heyet-i asliye, heyet-i hazıra,* esas, ilk biçim. ‖ *Heyet-i âyan,* senato. ‖ *Heyet-i içtimaiye,* toplantı kurulu; toplum. ‖ *Heyet-i ihtiyariye,* ihtiyar heyeti, ihtiyarlar kurulu. ‖ *Heyet-i mahsusa,* özel kurul. ‖ *Heyet-i mebusan,* mebuslar meclisi. ‖ *Heyet-i mecmua,* bir şeyin tümü, hepsi. ‖ *Heyet-i mecmua-yı milliye,* ulusal topluluk. ‖ *Heyet-i umumiye,* genel kurul. ‖ *Heyet-i vekile,* bakanlar kurulu, kabine. ‖ *Heyet-i zahire,* görülen durum.

—Esk. gökbil. *İlm-i heyet,* astronomi. ‖ *Heyet-i bahriye,* bir geminin bulunduğu yeri gökcisimlerine bakarak saptayan astronomi dalı.

Heyeti nasıha, Mondros ateşkesi'nden sonra Anadolu'da yabancı işgallerine karşı başlayan direnişleri önlemek ve halkı İstanbul'daki padişah ve hükümetine bağlı ve saygılı tutmak amacıyla İstanbul hükümetlerince Anadolu'ya gönderilen öğütçü kurullara verilen ad (1919).

Birinci Dünya savaşı sonunda yenilgiye uğrayıp teslim olan Osmanlı İmparatorluğu, Mondros ateşkes antlaşması'na dayanarak ülkenin çeşitli yerlerinin işgali karşısında tepki göstermeyip işgalcileri kızdırmadan bir barış anlaşması yapmak amacı peşinde koşmaya başladı. Ancak özellikle Yunanlılar'ın İzmir'i işgali üzerine türk halkı devlet ve hükümet örgütü dışında silaha sarılıp ulusal bir direniş başlatma çabasına girince, başta padişah Vahdettin ve İstanbul hükümetleri, kimi şehzadelerin başkanlığında öğüt kurulları gönderip bu direnişi önlemek, barışın ancak karşılıksız teslim ve düşmanı kızdırmamakla sağlanabileceği yolunda propagandaya başladılar. Balıkesir, Bursa, Manisa, Uşak, Konya gibi yerlerde yer yer etkin olan bu kurullar Erzurum ve Sıvas kongrelerinde alınan karşı koyma kararı karşısında etkinliklerini yitirdiler.

Heyeti temsiliye, Erzurum kongresi'nce (23 temmuz 1919) oluşturulan ve Sıvas kongresi'nce (4 eylül 1919) yeni kişilerin katılımıyla genişletilen ve bir tür Anadolu hükümeti görevi yapan kurul. Erzurum kongresi sonunda, kongre adına siyasi kararlar almak ve bu kararları uygulamak için Mustafa Kemal'in başkanlığında oluşturulan 9 kişilik kurulda, eski bahriye nazırı Hüseyin Rauf Bey (Orbay), kadı ve eski mebus Hoca Raif Efendi (Dinç), Trabzon eski mebusları Eyüpzade İzzet Bey, Hoca Salihzade Süleyman Servet Bey (Orkun), nakşibendi şeyhi Fevzi Efendi, eski Beyrut valisi Bekir Sami Bey (Kunduh), eski Bitlis mebusu Sadullah Efendi ve nutki aşireti reisi Hacı Musa Bey bulunuyordu. Sıvas kongresi'nde Erzurum kongresi'nce seçilenler kalmak kaydıyla Heyeti temsiliye üyelerinin sayıları 16'ya çıkarıldı. Yetki ve görevleri genişletilen Heyeti temsiliye'ye katılan yeni üyeler miralay Refet Bey (Bele), miralay Kara Vasıf Bey, eski valilerden Mazhar Müfit Bey (Kansu), eski Ankara mebusu Ömer Mümtaz Bey (Tanbi), yüzbaşı Hüsrev Sami Bey (Kızıldoğan), eski

mebus ve mutasarrıf Hakkı Behiç Bey (Bayiç) ve öğretmen Ratipzade Mustafa Efendi'dir. "Anadolu ve Rumeli Müdafaai hukuk cemiyeti heyeti temsiliyesi" adını taşıyan bu on altı kişilik kurul, geçici hükümet niteliğindeydi. Heyeti temsiliye reisi Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da TBMM toplanıncaya kadar bütün eylemlerini bu sıfatıyla yürüttü.

Heyet-i vükela, bugünkü Bakanlar kurulu'nun karşılığı olarak Osmanlılar döneminde kullanılan terim. *Meclis-i vükela* da denirdi.

HEYETİYLE be. Olduğu gibi, değiştirmeden; bütünüyle, hep birden.

HEYETŞİNAS a. (ar. *heyet* ve fars. *şınās*'tan, *heyet-şinas*). *Esk.* Astronom, gökbilimci.

HEYHAT ünl. (ar. *heyhat*). Yitirilen, elden kaçırılan bir şeye duyulan özlemi, yazıklanmayı belirtir; yazık, ne yazık: *Heyhat! O güzel günler geride kaldı.*

HEYHEY a. **1.** Sinir bozukluğu; sinirlilik. **—2.** *Heyheyler geçirmek,* aşırı ölçüde heyecanlanmak, büyük bir sinirlilik içinde olmak. ‖ *Heyheyleri tutmak, heyheyleri üstünde olmak,* çok sinirlenerek bağırıp çağırmaya başlamak.

HEYHEY a. (fars. *heyhey*). *Esk.* Ziyafet sonrasında içilen içkinin konduğu büyük kadeh.

HE YİNGQİN → HI YİNGÇİN.

HEYİT a. (fr. *heyite*). Miner. Monoklinik sistemde yer alan kurşun ve demir vanadat.

HEYKEL a. (ar. *heykel,* büyük ve gösterişli şey'den). **1.** Güz. sant. Tek ve eksiksiz bir figürü gösteren ve normal insan boyunun en az yarısı uzunluğunda olan tamoyma sanat yapıtı. (Eşanl. YONTU.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Heykel gibi,* dimdik, hareketsiz biçimde: *Orada saatlerce heykel gibi dikildik;* duygularını belli etmeyerek: *Karşımızda heykel gibi durmuş, boş gözlerle bize bakıyor;* boylu boslu, güzel, biçimli bir görünüşü olan kimse için kullanılır: *Heykel gibi bir kadın.*

—ANSİKL. Güz. sant. Heykeller insanı atlı, ayakta, yatar ve diz çökmüş durumlarda gösterebilir. Devâsâ, tam boy (1/1 ölçeğinde), yarım boy heykel olmak üzere çeşitli boyutları vardır. Birçok figürü bir araya getiren tamoymalar bir heykel grubu oluştururlar. Heykeller genellikle bir eteklik ya da ayaklık üstünde yükselen bir taban ya da kürsüye oturtulur.

—Katol. Kutsal bir kişiyi ya da bir azizi temsil eden heykel, ancak bir piskoposun denetiminde bir tapınma konusu olabilir. Böyle bir heykel kutsanabilir ve hatta taçlanabilir de (Meryem Ana'nın heykeli). Önce İznik konsili'nde (787) ikonakırıcılara karşı, sonra da Trento konsili'nde savunulan heykele tapınma, heykelin simgelediği azize yönelik olmalıdır.

HEYKEL (Muhammet Hüseyin), mısırlı yazar (Tanta 1888 - Kahire 1956). Paris'te hukuk öğreniminden sonra (1909), Kahire'de avukatlık yaptı (1913) ve Mısır'ın ilk çağdaş romanını yayımladı (*Zeynep,* 1914). Milli eğitim bakanlığı (1937), sonra Senato başkanlığı (1945) yaptı, *es-Siyase* adlı haftalık dergisiyle edebiyat alanında etkili oldu. *Hâkeza Hulikat* (1955) adlı romanı ve Hz. Muhammet'in yaşamını anlatan yapıtı önemlidir.

HEYKEL (Muhammet Hasaneyn), mısırlı gazeteci ve siyaset adamı (Kahire 1923). Günlük yarı resmi *el-Ehram* gazetesinin yöneticilik ve başyazarlığını yaptı (1957-1974). Bağımsız subaylar grubu' nun desteğiyle, 1968'de Sosyalist arap birliği sekreterliğine üye seçildi. Nâsır tarafından ulusal yönelim bakanlığına getirildi (1970). Sedat iktidara gelince çekilmek zorunda kaldı. Başlıca yapıtları: *Kahire dosyası* (1974), *Arap-İsrail savaşı ve Ortadoğu* (1975), *Sfenks ve komiser* (1978), *Öfkenin sonbaharı* (1983).

HEYKELCİ a. Heykel yapmayı meslek edinmiş sanatçı ya da zanaatkâr. (Eşanl. HEYKELTIRAŞ, YONTUCU.)

HEYKELCİK a. Küçük boyutlu, tamoyma heykel.

—ANSİKL. Heykelcik yapımı kilin çok kolay elde edilen bir madde oluşu nedeniyle, eskiden Yakındoğu'da yaygın bir sanattı. Bu bölgede gerçekleştirilen kazılarda, tüm katmanlarda, işleyerek biçimlendirilmiş ya da kalıpla dökülmüş heykelcikler ve hafif kabartmalı küçük levhalar bulundu. Bunların konuldukları yerlere göre değişik işlevleri vardı: tapınaklarda adak, mezarlarda şeytanlardan ve kötü ruhlardan korunma, evlerde de ibadet aracı olarak kullanılıyordu. Ur'da ele geçirilen ilk Mezopotamya heykelciklerinin başları yılan, gövdeleri kadın biçimindedir; bir bölümüyse çocuk emziren kadını betimler. Sus'takilerde yüz belli belirsizdir, kimilerinde ancak burun seçilebilir, kimilerinde de boya izlerine rastlanır. Gözler, saçlar ve bazı ayrıntıların yapımında yapıştırma ve kazıma tekniği kullanılmıştır. Kollar güdük, ayaklar bitişiktir. Bu tekniğe Suriye'de (Hama) ve İndus vadisinde de rastlanmıştır. İ.Ö. III. binyıl' da en çok, bereketliliği simgeleyen, göğüslerini tutar biçimde çıplak kadın heykelcikleri yapılmıştır. Ayrıca çok sayıda hayvan heykelcikleri de bulunmuştur.

III. Ur hanedanlığıyla I. Babil hanedanlığı dönemlerinde (İ.Ö. III. binyıl'ın sonu - II. binyıl'ın başı) tanrıları, tapınma sahnelerini (müzisyenler, adak olarak oğlak taşıyanlar) ya da günlük yaşamı betimleyen levhacıklar çok yaygındı. Filistin'deki arkeolojik buluntu yerlerinde (Megiddo, Gezer, Tel Beyt - Mirsim, Bethşean) Orta Tunç çağ ve Demir çağının ikinci evresinden (İ.Ö. 1400 - 600) birçok çıplak kadın heykelciği çıkarıldı.

Anadolu'da ilk heykelcik denemeleri Çayönü'nde ele geçti. Yenitaş dönemine tarihlendirilen (yaklş. İ.Ö. 7000) bu heykelcikler köpek, koyun, keçi, aslan başı biçimindedir. Çok stilize olan kadın heykelciklerinin daha sonraki dönemlerde görülen ana tanrıça kavramının öncüleri ve bereket tılsımı oldukları sanılmaktadır. Çatalhöyük kazılarında ele geçen taş ve pişmiş topraktan yapılmış tanrıça heykelcikleri çeşitli formlar gösterir (İ.Ö. VI. binyıl ilk yarısı). Burada ayrıca tanrı heykelcikleri de bulunmuştur. Özellikle boğa üzerindeki tanrı heykelcikleri daha sonra Hititler'de görülür. Ayrıca pişmiş topraktan adak heykelcikleri tüm ilkel kültürlerde yaygındır. Hacılar'daki ana tanrıça heykelcikleri Çatalhöyük'ün devamıdır (İ.Ö VI. binyıl ortaları). Tüm bu örnekler Yakındoğu'dakiler gibi, güdük kollu, toplu, bacakları bitişik biçimdedir. Hacılar'ın Bakırtaş döneminden, pişmiş toprak ana tanrıça heykelcikleri çok stilize üsluptadır (İ.Ö. VI. binyıl ikinci yarısı). Bunlar İlk Tunç çağda görülen ana tanrıça simgelerinin, idol tiplerinin öncüleridir. Canhasan'da bulunmuş, Bakırtaş döneminden tanrıça heykelciği de ilginç bir örnektir. İlk Tunç çağın stilize ana tanrıça heykelcikleri değerli metallerden, taşlardan ya da pişmiş topraktandır. Çoğu mezarlarda bulunmuştur. Hasanoğlan idolü'nde (İ.Ö. III. binyıl) gövdede yer alan altından yapılmış çapraz şeritler tanrıçanın giysisi ile ilgilidir. Horoztepe'deyse, Yakındoğu' da, Ur'da görülen çocuğunu emziren kadın betimlerinin benzerlerine rastlanmıştır. Bu konu Anadolu'da Yenitaş dönemine değin iner. İkiztepe'de ele geçen pişmiş topraktan heykelcik, K. Anadolu ile B., özellikle Balkan kültürleriyle ilişkileri örneklemesi açısından önemlidir. Kaşlar, gözler, burun kabartma olarak, gözler, burun delikleri ve ağız oyuklar halinde, takılar ve giysi derin çizgilerle belirtilmiştir. Kültepe'nin yassı mermer idolleri (İ.Ö. III. binyıl sonu - II. binyıl başı) ana tanrıça heykelciklerinin değerli bir grubunu oluşturur. İki başlı örnek ile Alacahöyük' ün ikiz idolleri, Çatalhöyük'teki ilk ikiz tanrıça heykelciğinin sürdürücüleridir. Aynı dönemden B. Anadolu kadın heykelcikleri (Demircihöyük, Afyonkarahisar) arasında Truva örnekleri çok daha stilize işlenmiştir. Konya Karahöyük'te bulunmuş, kurşundan dökme tekniğiyle yapılmış İştar heykelciği (İ.Ö. XVIII. yy.), yukarıya kalkık kolları, kulaklara doğru kıvrımlar yapan saçları, kanatlarıyla çok daha değişik bir üslup gösterir. Hitit döneminden altın tanrı ve tanrıça heykelciklerinin, halkalarından asılarak bir tür muska olarak kullanıldıkları sanılmaktadır. Tarsus'ta ele geçen ve Hitit İmparatorluğu dönemine tarihlendirilen, kristal taştan yapılmış bir heykelcik, Amasya ve Dövlek'te bulunmuş tunç tanrı heykelcikleri Hitit döneminin başyapıtları arasında sayılır. Gordion kazılarında ortaya çıkarılan, mermerden kadın heykelciği biçimindeki koku şişesi, Phrygia heykelciklerinin özgün örneğidir. Maden sanatlarında üstün bir düzeye erişmiş olan Urartular' daysa, tunç başlı iğnelerde görülen hayvan heykelcikleri takı olarak kullanılıyordu. Batı Anadolu'da, özellikle İonia bölgesindeki kentlerde, D.'nun fildişi ve bronz yapıtlarından esinlenmiş, ancak daha yumuşak bir üslupta işlenmiş heykelcikler yapıldı (Efes'te ele geçen arkaik üslupta rahip ve ipek büken kadın, Erythrai'de bulunmuş kadın ve tanrıça heykelcikleri).

Seramik alanında dünyaca ünlü örnekler arasında Tanagra (pişmiş toprak), Niederwiller (fayans), Meissen (sert porselen) ve Sèvres (bisküvi ve emay porselen) heykelcikleri belirtilebilir.

HEYKELCİLİK a. **1.** Heykel yapma sanatı. (Eşanl. HEYKELTIRAŞLIK.) **—2.** Bir dönemin, bir ülkenin, bir anıtın vb. heykellerinin tümü ve bu heykellerin özellikleri: *Klasik yunan heykelciliği.*

—ANSİKL. Tar. Taş, tahta, pişmiş toprak, fildişi ya da tunç gibi çeşitli gereçleri kullanan heykelcilik sanatların en eskisidir. Heykeller başlangıçta dinsel amaçlarla ya da anıt ve süs olarak kullanıldı. Din dışı heykeller ya da yalnızca estetik amaçlar güden heykeller, Hellenistik dönemde Yunanistan'da yapılmaya başlandı ve zamanla gelişerek heykelcilikte en yaygın tür haline geldi.

Daha tarihöncesi Aurignac evresinde (İ.Ö. 30 000 yılları), insanlar son derece anlatımcı bir üslupla tamoyma geniş kalçalı kadın figürleri yaptılar. Madeleine kültürü döneminde çok ince bir gerçekçilikle işlenmiş boynuz ve fildişinden hayvan figürleri ortaya çıktı. Ama asıl heykelcilik IV. binyıldan sonra, Ortadoğu krallıklarında başladı. Bu gelişim önce Mısır'da görüldü. Heykelcilik Mısır'da daha Eski İmparatorluk döneminde (İ.Ö. 2500) eşsiz bir yetkinliğe ulaşmıştı. Bu üstünlük binlerce yıl sürdü. Bunun yanı sıra Mezopotamya'da da önce Sümerler'de (III. binyıl), daha sonraları da Asur'da (İ.Ö. I. binyıl'ın ilk yarısı) heykelcilik güçlü bir gelişme gösterdi. Komşu halklar, yani Hititler ve İranlılar da, bronz ve altın küçük parçaların (Luristan) yanı sıra önemli taş yapıtlar verdiler.

Asya'da Çin'de önce bronz (Şang dönemi, İ.Ö. II. binyıl), sonra da taş ve ahşap heykeller (Vei ve Song dönemleri, İ.S. I. binyıl) yapıldı. Daha geç başlayan japon heykelciliğinde önceleri dinsel (Nara dönemi), sonraları dindışı yapıtlar verildi (maskeler ve fildişi heykeller). Hindistan'da, daha İ.Ö. II. binyıl'da özgün yapıtlar veren (Mohenco-Daro) heykelcilik, daha sonra Yunanistan'ın etkisinde kaldı (Gandhara sanatı) ve Gupta üslubuyla doruğuna ulaştı (İ.S. V.-VIII. yy.). Hindistan heykelciliği çevre bölgeler olan Seylan, Cava, Tayland ve Khmer krallığı'nda (Angkor), göz kamaştıran bir olgunluğa ulaştı.

D. Darr



Jaina'da (Meksika) bulunan pişmiş topraktan **heykelcik** maya sanatı klasik dönem (600-900) *Ulusal antropoloji müzesi Mexico*



Takaze-Ziolo

Muştulama ve ziyaret
Reims katedrali'nin taçkapısının sağ yanındaki şevde yer alan heykeller (iki ayrı atölyenin yapıtları; 1230'a doğr.-1255)



Kalamis'in olduğu sanılan
Histiaea Poseidon'u
bronz
İ.Ö. V. yy. ortaları
Ulusal müze, Atina

Scala



Scala

keman biçiminde kadın figürü, mermer
eski Kyklades sanatı
IV. binyıl sonu-III. binyıl'ın başı
Ulusal müze, Atina

Antikçağ Avrupası'nda önce Girit'te, sonra Yunanistan'da arkaik (İ.Ö. VI. yy.), ardından klasik heykelcilik gelişti. Yunan heykelciliğinin özelliği, insan bedeninin ideal bir biçimde yetkinleştirilmesiydi. Bu dönemin ilk heykelcilerine (Pheidias, Praksiteles, Polikleitos) ait yapıtların hemen hiçbiri özgün biçimiyle günümüze ulaşamadı. İtalya'da Etrüskler pişmiş topraktan heykeller yapmakta ustaydılar. Yunanistan'ın etkisinde gelişen Roma heykelciliği büstleri ve anıt heykelleriyle dikkati çeker.

Modern Avrupa'da heykelcilik, Ortaçağ'da yalnızca dinsel, daha sonra mitolojik, Rönesans ile birlikte de dindışı yapıtlar verdi. Bu sanatın en sürekli olduğu yerlerden biri Fransa idi ve roman ve gotik dönemlerinden başlayarak (taş, ahşap, fildişi) XIX. yy. (Rude, Carpeaux ve Rodin) ve XX. yy.'a kadar (Maillol, Bourdelle) sürdü. İtalya, heykelcilik alanında XIII. yy.'dan başlayarak (Nicola ve Giovanni Pisano), Rönesans döneminde (Donatello, Michelangelo) ve XVII. yy.'da (Bernini) büyük sanatçılar yetiştirdi. İspanya Katalonya'nın güçlü roman heykelciliğinden sonra çokrenkli ahşap heykellerde uzmanlaştı. Almanya ve Hollanda heykelciliğiyse özellikle XV. ve XVI. yy.'larda ilgi çekici yapıtlar verdi (Sluter, Vischer).

Amerika'da özellikle Meksika'da, İspanyollar'ın gelişinden önce özgün ve güçlü bir heykelcilik gelişti (olmek, aztek ve maya sanatları).

Afrika ve Okyanusya'nın ilkel halkları da heykel yapıyordu. Bunların son derece anlatımcı olan heykelleri daha çok ağaçtandı ve geçmişi çok eskiye dayanmamaktaydı.

Brancusi ya da Archipenko gibi büyük sanatçıların getirdikleri XX. yy. estetik devrimleri, çağdaş insanın kaygısını ve düşgücü zenginliğini yansıtan geniş yelpazeli bir gereç (madenler, plastik maddeler) ve biçim arayışı şeklinde ortaya çıktı.

• *Teknikler.* Heykeller, hiçbir tarafa bağlı olmadan, üç boyutu da tam olarak verilmiş *tamoymalar* ve az ya da çok bir fona bağlı olan *yüksekkabartma, yarımkabartma, alçakkabartmalar* olarak ikiye ayrılır. Amaçları açısından bakıldığında da anıtsal heykeller (tek ya da grup halinde) ve dekoratif heykeller olmak üzere iki tür ayırt edilir.

Heykel ya *modlaj* yoluyla (yumuşak malzemeden biçimlendirilerek ortaya konan heykel, daha sonra kalıba alınıp dökümü yapılır ve bronz, taş ve benzeri malzemeye geçilir) ya da taş, ağaç ve benzeri malzeme yontulmak suretiyle elde edilir. Heykeli yumuşak malzemeden yapmak için killi çamur, balmumu, plastilin kullanılır. Heykel, suyla karıştırılıp kullanılabilir koyulukta bir macun haline getirilen alçıyla da yapılabilir; ancak, alçı çabuk donan bir malzeme olduğundan, bu işlemi sık sık yenilemek gerekir. Cila-



Aziz Yahya'nın vaftizi
Floransa vaftizhanesi'nin ilk ana kapılarından birinin bir madalyonu
Andrea Pisano'nun yapıtı (1336)

Garanger-Giraudon



Acılar içerisinde Meryem Ana
Germain Pilon
çokrenkli pişmiş toprak
1565'e doğr.-1570
Louvre müzesi, Paris

Lauros-Giraudon


Oronoz

Simun'un yardımıyla Haçını taşıyan Isa
bir haç yolundan ayrıntı, çokrenkli ahşap
Gregorio Hernández'in yapıtı
Ulusal heykel müzesi, Valladolid



Calaisli burjuvalar adlı
heykel grubundan ayrıntı
Rodin'in yapıtı bronz
Rodin müzesi, Paris

Lauros-Giraudon



Prosərpina'nın kaçırılışı
Girardon
Versailles'daki grup heykelin
bronz taslağı
XVII. yy.'ın sonu
Güzel sanatlar müzesi, Strasbourg

Orman
Giacometti
bronz, 1950
Kunsthaus, Zürich


Lauros-Giraudon

bodhisattva
Lokanatha
Sarnath'ta bulunan heykel
Hindistan, gupta sanatı, V. yy
Yeni Delhi müzesi

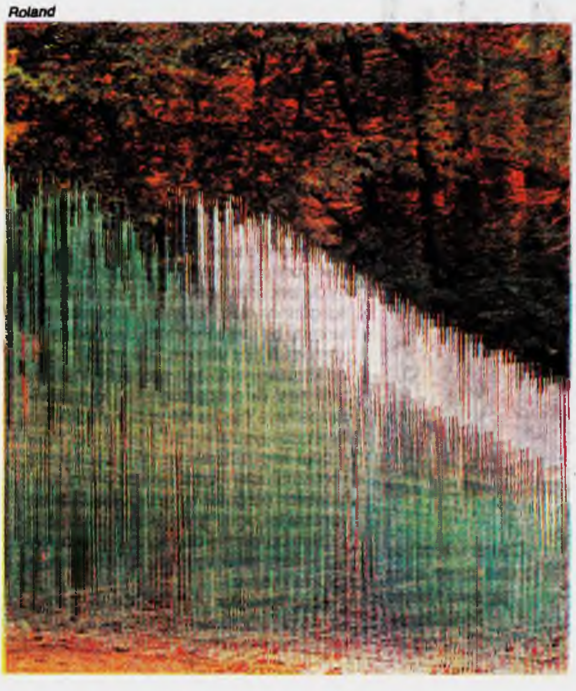

Scala


D. Bouquignaud-Top

Baule maskesi
(Fildişi Kıyısı)
ahşap
özel kol., Paris

Yeşil ve beyaz
Çifte gelişim
Soto'nun boyalı metal
çubuklarla yaptığı heykel
1969
Middelheim parkı, Anvers

Roland



lanmaya uygun bir malzeme olan yalancımermer de heykel malzemesi olarak kullanılabilir. Kili yeğleyen "modern" sanatçıların tersine, Antikçağ sanatçıları balmumunu kullanırlardı: Pheidias zamanında heykelcilere "mum modlajcısı" denirdi. Yumuşak malzemeden heykel yapabilmek için heykelci, döner bir sehpa üzerine, özel olarak yapılmış bir demir taşıyıcı koyar. Buna, kurşun ya da başka bükülüp biçimlendirilebilecek bir metalle, yapacağı heykelin iskeletini bağlar. Kilin yerinde kalmasını sağlamak ve ayrılıp düşmesine engel olmak için haç şeklinde hazırlanmış ağaç parçaları, bakır, alüminyum ya da yumuşak tellerle iskelete bağlanır. Daha sonra da, kil bu iskelet üzerine parçalar halinde üst üste eklenerek konur. Bu çalışma, heykel son biçimini alıncaya kadar merkezden yüzeye doğru sürdürülür. Heykelci, modlaj çalışması sırasında, taslak kalemi adı verilen genellikle tahtadan yapılmış aletler kullanır; ya da hiçbir alet kullanmadan, parmaklarıyla çalışabilir. Heykelci çalışmalarına ara verdiği zaman kil kuruyarak sertleşeceği, dolayısıyla da biçimlendirilmeye elverişli olmaktan çıkacağı için, taslak ince su püskürten aletlerle ıslatılıp, ıslak bezle (ya da naylon) sarılır. Plastilin gibi kurumayan malzemelerle çalışıldığında bu işleme gerek yoktur.

Modlaj tamamlandıktan sonra heykel kalıba alınıp alçıya dökülmek suretiyle dayanıklı bir malzemeye geçilir. Alçı ilke olarak bir ara malzemedir. Heykel alçı olarak elde edildikten sonra ya özel tekniklerle taşa (ya da ağaca) yontulur, ya da bronza dökülür. Bronz dökümü, alçı heykel üzerinden parçalı kum kalıbı almak suretiyle ya da kayıp balmumu yöntemiyle yapılır. Dökümden sonra bronz olarak ortaya çıkan heykel, özel aletlerle tesviye edi-



Hürriyet heykeli
Zühtü Müridoğlu
alçakkabartma
Anıtkabir, Ankara



Fatih heykeli
Hüseyin Gezer
İstanbul

Büyük Larousse



Akdeniz heykeli
İlhan Koman
İstanbul

Büyük Larousse

Giraudon



Chartres katedrali'nde kral kapısının merkezi açıtının sağ şevini süsleyen heykelsütunlar (XII. yy. ortaları)

lır, bronzun üzerine yapışmış yabancı maddeler temizlenerek asıl malzeme ortaya çıkarılır. Daha sonra, bazı asitlerle heykel okside edilerek renklendirilir. Kullanılan asitler ve renklendirme teknikleri, elde edilmek istenen renge (mavi, yeşil, kahverengi, siyah) göre değişir. Eski Yunan, özellikle Aighina ile Delos, bronz alaşımlarında büyük ustalığa ulaşmıştı. Bunlardan başka, bir de pişmiş toprak yöntemi vardır. Bu da, ya alçı heykel üzerinden parça kalıbı alıp, içerisine kil basmak yoluyla ya da kilden yapılmış heykelin içini oyup boşaltmak, hiç suyu kalmayacak ölçüde kurutup özel fırınlarda pişirmek suretiyle yapılır. Heykel, istenirse, özel tekniklerle parlatılarak ve değişik renkler verilerek, daha iyi görsel etki sağlayacak hale getirilir.

Antikçağ'da taş yontma tekniği doğrudan yontma yöntemidir. Bu yöntem XIX. yy.'da terk edilmişse de XX. yy.'da yeniden ilgi görmektedir. Hellenistik dönemde bulunmuş bir başka yöntem de noktalama yöntemidir. Bu yöntem, alçı model üzerine konulan noktaların pergel, noktalama makinesi ya da pantografla, yontulacak malzemeye (taş ya da ağaç) aktarılması suretiyle uygulanır. Bu yöntemde, eğer model küçültülerek ya da büyültülerek yontulmak isteniyorsa, belli bir orana ayarlanabilen pergeller kullanılır. Genellikle taş yontma tekniğini bilen ustalar tarafından yapılan bu işlemlerden sonra heykelci, çekiç, kalem, tarak ve törpü kullanarak son rötuşları yapar.

Ağaç heykeller yanında, XX. yy.'da, bakır, demir, alüminyum ve kaynak kullanılarak yapılan heykel çalışmaları da gelişmiştir.

—Mobc. Heykelcilik özellikle gotik üslupta, Rönesans'ta, XVII. ve XVIII. yy.'da mobilyaların görünüşlerini zenginleştirmek için kullanıldı. Eskiden testere ya da rendeyle kaba taslak ortaya çıkarılır, sonra da çeşitli keskilerle motife son biçimi verilirdi. Günümüzde heykelin kaba taslağı heykel oyma makineleriyle yapılır, ince işçilik kısmı ise eskiden olduğu gibi keskiyle çalışan kalifiye ustalara bırakılır. Heykel oyma makinesi, bir modele göre aynı anda birçok heykelin yapılmasına olanak veren bir makinedir. Makinedeki aletler, modelin bütün yüzeyini bir el gibi yoklayarak tarayan delgiler ve frezelerdir.

HEYKELSİ sıf. Güz. sant. Heykeli andıran özelliklere sahip. (Eşanl. PLASTİK.)

HEYKELSÜTUN a. Gotik sanatta, bir sütun ya da sütuncukla tek bir gövde oluşturacak biçimde oyulmuş heykel. (İlk heykelsütunlara, 1140'a doğru, Saint-Denis'nin Etampes'taki N.-D. - du - Fort' un ve Chartres'ın taçkapılarında rastlanır.)

HEYKELTIRAŞ a. (ar. *heykel* ve fars. *tırāş*, yontan'dan *heykel-tırāş*). HEYKELCİ' nin eşanlamlısı.

HEYKELTIRAŞLIK a. HEYKELCİLİK'in eşanlamlısı.

HEYM ya da **HEYEMÂN** a. (ar. *heym, heyeman*). *Esk.* **1.** Âşık olma. **—2.** Şaşkınlık.

HEYMANS (Corneilus), belçikalı eczacı (Gent 1892 - Knokke-le-Zoute 1968). Solunum ve dolaşım işlevlerinin metabolizmalarını inceledi. Yapıtları: *le Sinus carotidien et les autres zones vasosensibles réflexogènes* (Şahdamarı sinüsü ve damar etkileyici refleks doğurucu öteki bölgeler) [1929], *le Sinus carotidien et la zone homologue cardioaortique* (Aort damarı sinüsü ve buna denk yürek-aort bölgesi) [1933], *la Sensibilité réflexogène des vaisseaux aux excitants chimiques* (Kimyasal uyarıcılara karşı damarların refleks üretme duyarlığı) [1934] vb. (1938 Nobel fizyoloji ve tıp ödülü.)

HEYN ya da **HEIN** (Pieter PIETERSZOON, **Piet** —denir), hollandalı amiral (Delfshaven 1577 - Dungeness açıklarında 1629). Hindistan Şirketi'nin hizmetindeyken, Küba yakınlarındaki Matanzas'da zengin bir ispanyol filosuna elkoydu (1628). Hollanda büyük amiralliğine yükseltildi, bir deniz savaşında öldü.

HEYNE (Moritz), alman dilbilimci (Weissenfels, Prusya 1837 - Göttingen 1906). Halle, Basel ve Göttingen'de profesörlük yaptı, eski alman lehçeleri ve alman dilbilgisi üzerinde çalıştı. 1867'den başlayarak, Grimm kardeşler'in *Deutsches Wörterbuch*'una katkıda bulundu ve almanca bir sözlük hazırladı (1890-1895).

HEYROVSKÝ (Jaroslav), çek kimyacı (Prag 1890 - *ay. y.* 1967). Öğrenimini Prag'da yaptı, Londra Üniversitesi'nde W. Ramsay'ın derslerini izledi, Prag Üniversitesi'nde profesör oldu (1926) ve Fiziksel kimya enstitüsü müdürlüğü yaptı. Elektroliz sırasında katotta ayrılan maddeleri inceleyerek 1922'de kutupçizimi*'ni buldu. (1959 Nobel kimya ödülü).

HEYSE (Paul VON), alman yazar (Berlin 1830 - Münih 1914). Aydın bir ailenin çocuğuydu, öyküleriyle ünlendi. *Arrabbiata* (1855) başyapıtı olarak kabul edilir. Öteki öykü kitapları *Novellen vom Gardasee* (1902) ve *Ninon und andere Novellen*'dir (1902). Çocuk romanları *Kinder der Welt* (1873) ve *In Paradiese* (1875) yeterince güçlü değildir. Biçimle çok fazla uğraşan yazar dramda ve şiirde pek başarılı olamamış, ama yetenekli bir çevirmen ve zeki bir eleştirmen olduğunu göstermiştir. (1910 Nobel edebiyat ödülü.)

HEYSHAM, Büyük Britanya'da (Lancashire) yer, İrlanda denizi kıyısında. Nükleer santral. Petrol arıtma.

HEYTİNG (Arend), hollandalı mantıkçı (Amsterdam 1898 - Lugano 1980). Sezgici tipte bir mantık kurdu ve bu mantığı 1930'da belitledi. Başlıca yapıtları: *Mathematische Grundlagenforschung* (Matematiğin temelleri) [1934]; *Intuitionism, an Introduction* (Sezgiciliğe giriş) [1956].

HEYULA a. (yun. *hyle*, madde'den ar. *heyūlā*). **1.** Korkunç hayal; kâbus. **—2.** *Esk.* Madde. **—3.** Önemsiz şey. **—4.** *Heyula gibi*, korkutucu; çok iriyarı: *Heyula gibi bir gemi.*

—Esk. fels. Bütün cisimlerin ilk maddesi olarak varsayılan madde: *"Madde bir heyûlâdır"* (Mahmut Sadık, XIX. yy.).

—Tasav. Zihinde düşünülen şey, asıl biçim.

HEYULAİ ya da **HEYULANİ** sıf. (ar. *heyūlā* ve *-ī*'den *heyūlā'ī, heyūlānī*). *Esk.* **1.** Maddeye ait olan, maddi. **—2.** Bütün cisimlerin aslı ve ana maddesi olduğu varsayılan bir madde ya da biçimle ilgili.

HEYULANİ → HEYULAİ.

HEYULAZAR a. (ar. *heyūlā* ve fars. *-zār*'dan *heyūlāzār*). *Esk.* İlk madde âlemi.

HEYWOOD, Büyük Britanya'da kent, Manchester'in K.'inde; 30 400 nüf. Tekstil (pamuk), kimya ve makine sanayileri.

HEYWOOD (John), ingiliz yazar (Londra 1497 - Louvain ya da Mechelen'de sürgünde 1578 ?). Katolik, More'un dostu ve müzikçi. Epigramlar yazdı. Anglosakson

babacanlığını elden bırakmadan, ingiliz sahnesini yenilemek için fransız farsından esinlendi (*Interludes*, 1533).

HEYWOOD (Thomas), ingiliz yazar (Lincolnshire 1574 ? - Clerkenwell, Londra, 1641). Oyuncuydu, yaklaşık 220 oyun yazdı: Saray için maskeler (*Love's Mistress*, 1636), tarihsel dramlar (*King Edward the Fourth*, 1599; *The Rape of Lucrece*, 1608), bir mitoloji çevrimi (*The Ages*) ve oyuncuları savunduğu *An Apology for Actors* (1612); kent için aile dramları ve küçük giriş oyunları (*A Woman kilde with Kindnesse*, 1607; bu yapıtta çevredeki yoğun kadın düşmanlığı kötülenir); halk için de, melekleri ve cinleri anlatan yapıtlar ve sihirbaz Merlin'in yaşamı. Yergici olarak Laud'u hedef aldı.

HEYZA a. (ar. *heyżā*). *Esk.* **1.** Şiddetli kusma. **—2.** Kolera.

HEYZÜM ya da **HİZE** a. (fars. *heyzüm, hize*). *Esk.* Kuru odun: *Heyzüm pâre* (odun parçası).

HEZAN → KAYACIK.

HEZÂR sıf. (fars. *hezār*). *Esk.* **1.** Bin. **—2.** Pek çok: *"Gamunla her gice ey gönül hezâr âh iderem"* (Vasfi, XVI. yy.). **—3.** *Hezâr-aşina* ya da *hezâr-âşnâ*, tanıdığı çok olan. ‖ *Hezâr-bâr*, bin kere. ‖ *Hezâr-fen* → HEZARFEN. ‖ *Hezâr-mih*, gökyüzü; çok süslü; bin yerinden yamalı derviş hırkası. ‖ *Hezâr-pâ*, kırk ayak. ‖ *Hezâr-pare*, bin parça. ‖ *Hezâr-reng*, rengârenk. ‖ *Hezâr-tâbe*, güneş.‖ *Hezâr-yar*, bin kez, bin defa.

HEZÂR a. (fars. *hezār*). *Esk.* **1.** Bülbül: *"Güller yolunsun ah ü figân eylesün hezâr"* (Baki, XVI. yy.). **—2.** *Hezâr-avaz, hezâr-destan*, bülbül: *"Gördüm erenler yüzün hezâr-destan oldum ben"* (Yunus Emre, XIII. yy.).

HEZARACAT, Orta Afganistan'da Hezareler'in yerleştikleri dağlık bölge. Hezaracat'ın başlıca kenti Pencao'dur.

HEZÂRAN çoğl. a. (fars. *hezār*'ın çoğl. *hezārān*). **1.** *Esk.* Bülbüller: *"Hezârân şükr kıldı Hakka özüm"* (Ahmet Fakih, XIII. yy.). **—2.** Binlerce.

HEZARE, Afganistan, Belucistan, İran ve Orta Asya türk cumhuriyetleri arasında yaşayan halk. Adlarını Moğollar'ın askeri ve kabile örgütlenmesi hakkında kullandıkları, farsçada "bin" anlamındaki "hezare" sözcüğünden alırlar. Ama, bu ad genellikle, yalnızca Hezaracat halkını belirtmek için kullanılır. Şii olan ve farsça konuşan bu halkın Cengiz Han soyundan geldikleri ileri sürülmekle birlikte, türk-moğol ve yerli İran öğelerinin karışımını yansıtırlar. Konuştukları farsçayı bölgede bir süre egemenlik kurmuş olan Guriler'den aldıkları bilinen Hezare halkı, XIX. yy.'da başlayan afgan istilasına karşı direndiler; emir Abdurrahman'a karşı ayaklandılarsa da (1891-1892) boyun eğmek zorunda kaldılar. Afgan istilasından sonra halk her biri "mir" denilen bir ağanın yönetiminde gruplara ayrıldı. Köylerde yaşayanların topraklarının çoğu "erbeb" adı verilen kişilerin elinde toplandı. Sosyal örgütlenme "beyaz sakallılar" denilen ihtiyar heyeti üzerinde temellendi. Günümüzde tarım ve hayvancılıkla uğraşan Hezareler'in ellerindeki at sayısının çokluğu, göçebelik dönemlerinden kalan tek izdir. Afganlılar'ca küçük görülen bu halkın nüfusu hızla artmakta, (yaklş. 2-3 milyon), bir bölümü Kabil ve Kandahar gibi kentlere göç ederek ağır işlerde çalışmaktadırlar.

HEZAREN a. (fars. *hezār*, bin ve *reng*; *hezār-reng*'den *hezāren*). Avrupa, Asya, Etyopya ve Kuzey Amerika'da yetişen otsu bitki. (Almaşık dizili yaprakları çok parçalıdır; salkım ya da seyrek başak biçiminde toplu bulunan çiçeklerinde mahmuz gibi bir uzantı bulunur; meyvesi zehirli alkaloitlerce zengin tohumlar içeren bir kesecikt. Bu cinsin 200 kadar türünden [Anadolu'da 20'den fazla] bir kısmı süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bitotu ya da mevzek denilen bazı türlerinin tohumları halk hekimliğinde romatizma ve siyatik ağrılarına karşı yatıştırıcı ve dış asalaklara karşı öldürücü ilaç olarak kullanılır. Bil. a. *delphinium*; düğünçiçeğigiller familyası.)

HEZAREN a. (fars. *ḫayzrān*'dan). Kurumuş saplarından mobilya (sandalye, masa, vb.) yapılan bambu türü. (Bil. a. *Calamus rotang*; palmiyegiller familyası.)
—Mobç. HASIR* ÖRGÜ'nün eşanlamlısı.

HEZARESPİLER, G.-B. İran'ın Luristan bölgesinde hüküm süren (XII. yy. ortası - XIV. yy. ortası) Beni Fazloya soyuna verilen ad.

HEZARFEN sıf. (fars. *hezār* ve ar. *fenn*' den *hezār-fenn*). *Esk.* Çok şey bilen, her işten anlayan.

HEZARFEN Bursalı, türk tezhipçi (XVIII. yy.). Bursalı olmasının dışında yaşamına ilişkin bilgi yoktur, ancak döneminin ünlü tezhipçilerindendi.

HEZARFEN AHMET ÇELEBİ, türk bilgin (XVII. yy.). Özgeçmişine ilişkin fazla bilgi bulunmamakla birlikte, Murat IV döneminde yaşadığı, fen bilgisinin derin olduğu ve yapay kanatlarla uçma deneyimini gerçekleştirdiği bilinmektedir. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde açıkladığına göre, Galata kulesi'nin tepesinden kendini boşluğa bırakan Ahmet Çelebi, sert rüzgârın da etkisiyle Üsküdar'daki Doğancılar mevkiine kondu. Bu başarısından ötürü Sultan Murat IV tarafından ödüllendirilen Ahmet Çelebi, tehlikeli görüldüğü için de Cezayir'e sürüldü. Orada öldü.

HEZARFEN HÜSEYİN EFENDİ, türk bilgin (İstanköy ? - İstanbul 1678). Bir süre devlet hizmetlerinde çalıştı. Yaşamını özel dersler vererek sürdürdü. Öğrencileri arasında Mehmet IV de bulunuyordu. İlaç adlarının yunanca, ibranice, arapça ve farsça karşılıklarını içeren bir sözlük ve tıpla ilgili yapıtlarının yanı sıra *Tenkih üttevarih, Tarih-i devlet-i rumiye, Tuhfet ül-edib in-nafi'a* vb. adlı kitapları yazdı.

HEZARGRAD → RAZGRAD.

HEZARGRADİ MUSTAFA, türk tezhipçi (XVIII. yy.). Abdülhamit I döneminin (1774-1789) ünlü sanatçılarındandır, ancak yaşamına ilişkin bilgi yoktur.

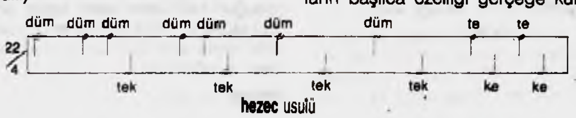
HEZARİ, türk halk şairi (Maraş XIX. yy.'ın ikinci yarısı). Yaşamını aydınlatan bir belgeye rastlanmadı. Ele geçen manzumelerinden, Anadolu'da büyük bir ün kazandığı ve güçlü bir saz şairi olduğu anlaşılır.

HEZARPARE AHMET PAŞA → AHMET PAŞA Hezarpare.

HEZARŞAH, Kayseri'nin Bünyan ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 721 nüf. (1990). Köy yakınındaki Hezarşah höyüğünde yapılan yüzey araştırmalarında Tunç çağ, Bakır çağ, Hitit ve Klasik dönem buluntularına rastlandı.

HEZEC a. (ar. *hezec*). *Esk.* **1.** Neşeli, canlı şarkı. **—2.** Ed. Mefâîlün mefâîlün (.——— .———) ve bundan türemiş kalıpları kapsayan aruz bahri. Mef'ûlü (——.) ile başlayan ahreb*, mefâîlün (.——) ile başlayan ahrem* kalıpları şekilndeki rubai vezinleri de bu bahirdendir.

HEZEC a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. (22 zamanlı, 15 vuruşludur. XX. yy. bestecilerinden Ahmet Avni Konuk'un *Şehnâz kâr*'ı dışında günümüze ulaşabilmiş klasik bir örneği yoktur. Peşrev, kâr ve ikinci beste formlarında kullanıldığı sanılmaktadır.)



hezec usulü

HEZEKİEL → EZEHYEL.

HEZEL a. (ar. *hezl*). *Esk.* **1.** Alay, şaka, mizah: *"Bu itibarla onları hicivden ziyade hezel olarak kabul edebiliriz"* (Neyzen Tevfik). **—2.** *Hezl etmek*, alay etmek. ‖ *Hezl-âmiz*, şaka ile karışık: *"Terennüm-i hezl-âmiz ile hayatın ilk cür'a-i tesliyetini tattı* (Baha Tevfik). ‖ *Hezl-gû*, şakacı.
—Ed. Divan edebiyatında, kimi zaman başka bir şairin ciddi bir şiiri örnek tutularak yazılmış mizah ya da hiciv şiiri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. huk. Hukuksal geçerlilik kazanması istenmeden söylenen söz. (Bu gibi sözler boşanma, evlenme ve köle azadı gibi konularda söylenmişse geçerli kabul edilir.)
—ANSİKL. Ed. Divan şairlerinin birbirlerini ve dönemin ünlülerini yermek için yazdıkları hezellerden bazıları aşırı biçimde açık saçıktır. Nevizade Atayi, Bahayi-i Küfri, Sümbülzade Vehbi, Ganizade Nadiri, Mürekkepçi Havayi, Süruri gibi şairlerin hezelleri tanınmıştır. Edirneli Güfti'nin konu edindiği şairleri türlü yönleriyle alaya alan tezkiresi *Teşrifat üş-şuara* bu türün örnekleri arasındadır. Milli edebiyat döneminde gülmece dergilerinde sık sık divan edebiyatından esinlenen hezeller yayımlandı. Bu dönemde F. A. Aykaç, F. N. Çamlıbel, H. N. Boztepe gibi şairler son hezel örneklerini verdiler. Karagöz oyununda (*Karagöz'ün âşıklığı*) Hacivat'ın okuduğu gazellere karşılık, Karagöz'ün bunlara benzeterek verdiği tekerlemeli yanıtlar da hezelleri andırır.

HEZELİYAT → HEZLİYAT.

HEZEYAN a. (ar. *hezeyān*). **1.** Anlamsız, saçma sapan konuşma, saçmalama; anlamsız saçma söz: *Yine hezeyana başladı. Bu hezeyanları dinlemek zorunda değilim.* **—2.** Yüksek ateşe bağlı olarak anlamsız sözler söylenmesine neden olan çırpınma durumu; sayıklama: *Hasta hezeyan durumundadır.* **—3.** Şiddetli tutkuların yol açtığı kendinden geçme durumu: *Kalabalık hezeyan içindeydi.* **—4.** *Hezeyan etmek*, saçmalamak, anlamsız sözler söylemek.
—Psik. Kişiliğin ve dış dünya ile ilişkilerin, gerçek dışı ve sağduyuya aykırı fikirler üretimine dayanan az ya da çok sürekli patolojik örgütlenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Psik. Hezeyan üretimi, ruhsal bir bozukluğu psikozlar kütüğüne geçirmek için yeterli ölçütlerden biridir. Hezeyanın evrimsel kipliklerine bağlı (ikinci derecede hezeyan, süreğen hezeyan), gerçekleştirme mekanizmalarına bağlı (sanrı, sezgi, yorum, imgeler), hezeyan konularının yapısına bağlı (sistemleştirilmiş, kötü sistemleştirilmiş) ve hezeyanın yer aldığı kişilik örgütlenmesi ve öznenin tarihine bağlı birçok hezeyan biçimleri vardır.
Fransız psikiyatri uzmanlarına göre, hezeyan dalgası ve karışık-düşsü durumlar, derin hezeyan ve/ya da sanrı deneyim tipinin ta kendisini temsil ederler. Hezeyan ve/ya da sanrı deneyimi birdenbire başlar ve öznenin dünya ile ilişkileri sürekli bir biçimde altüst olmaksızın iz bırakmadan kaybolur. Buna karşılık süreğen hezeyanlarda hezeyan, yaşamını bu hezeyana göre kurup örgütleyen öznenin kişiliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Henri Ey'i izleyen fransız psikiyatri okulu, süreğen hezeyanlar ya da uzun seyirli hezeyan psikozları arasında, bir bunama yetersizliği yönünde gelişen hezeyanlarla (yani şizofreniler grubu ve daha özel olarak paranoyit biçim) bir yetersizliğe doğru gelişmeyen hezeyanları birbirinden ayırır. Bu son grup içinde, süreğen sanrı psikozları (çeşitli nitelikteki sanrılarla zihinsel otomatizmin büyük bir yer tuttuğu süreğen hezeyanlar), parafreniler ya da düşsel hezeyanlar (bunların başlıca özelliği gerçeğe kuramsal



hezaren
(Delphinium elatum)

olarak korunan bir uygunlukla birlikte var olan zengin bir imge hezeyanıdır) ve son olarak, öznenin yaşamında kurnazca kökleşen hezeyan konularının mantıksal ve tutarlı örgütlenmesiyle belirlenen, sistemleştirilmiş süreğen hezeyanlar ya da paranoyalar yer alır.

Psikozların psikanalitik açıdan incelenmesi, hezeyanların anlaşılmasına bir yenilik getirdi. Gerçekten de S. Freud'a göre hezeyan, gerçekliğin bir onarımı, onu bir yeniden kurma girişimini temsil eder. Psikozda ben, gerçekliğin bir parçasından çekilerek o'nun hizmetine girer ve bu gerçeklik kaybı, artık o'nun istekleriyle çarpışmayan yeni bir gerçekliğin (hezeyan) yaratılmasıyla giderilir. Tıpkı rüya gibi, hezeyan da doğrudan doğruya bilinçdışı içerikleri dile getiren imgesel bir istek doyumunu temsil eder. Bununla birlikte, "reddedilen gerçeklik parçası, bastırılmış dürtünün nevrozda yaptığı gibi, durmadan ruhsal yaşam üzerinde etkili olmaya çalışır". S. Freud'a göre, sanrıların ve hezeyanların genellikle üzücü ve boğuntu verici niteliği de bundan ileri gelir.

HEZİK a. *Yörs.* İyi enenmemiş koç.

HEZİL suyu, Hazıl de denir. Doğu Anadolu'nun Hakkâri bölümünün B. kesiminde akarsu. Yaklaşık 80 km. Beytüşşebap B.'sındaki Yazlıca (2 943 m) ve İncebel (2 958 m) dağlarından inen kolların birleşmesiyle oluşur; G.-B.'ya yönelir ve Habur ırmağına dökülür. Aşağı çığırı yaklaşık 26 km boyunca Türkiye-Irak sınırını oluşturur.

HEZİMET a. (ar. *hezīmet*). **1.** Herhangi bir alandaki ağır yenilgi, büyük başarısızlık; bozgun: *Onların gücü karşısında hezimet kaçınılmazdı. Seçim hezimeti. Bu, onun için gerçek bir hezimet.* **—2.** *Hezimete uğramak,* çok ağır bir yenilgiye, bozguna uğramak.

HEZİON, Şam arami devletinin kurucusu (İ.Ö. X. yy.) ve Şelomo'nun düşmanı.

HEZLİYAT ya da **HEZELİYAT** çoğl. a. (ar. *hezeliyye*'nin çoğl. *hezliyyāt*). *Esk.* **1.** Şakalar, latifeler. **—2.** Alaylı bir dille yazılan nazım şekli.

Hf Anorg. kim. *Hafniyum*'un simgesi.

Hg Anorg. kim. *Cıva*'nın simgesi.

Hh sistemi. Hematol. Esas O grubu alyuvarlarda ve az miktarda A2, B, A, A1B alyuvarlarda, bir de tükürük çıkaranların tükürüğünde bulunan ve yalnız H antijeni taşıyan kan grubu sistemi.

ABO sisteminin anlaşılmasında büyük önem taşıyan genetik Hh sistemi, çok büyük bir sıklıkta H geninin ve istisnai olarak "şekilsiz" h geninin bileşimi sayılır. Bu sistem Se se, Le le, ABO sistemlerinden bağımsızdır. H geni eritroblastın ön maddesini H maddesine dönüştüren enzimi yapar, sonra A ya da B genleri olaya katılarak H maddesini A ya da B antijenine dönüştüren enzimleri üretirler. Bu genler bulunmazsa H alttepkeni bu antijenlere dönüştürülemez. Bu nedenle O grubu alyuvarlar yalnız H antijeni içerir. Böylece ABO sistemi Hh sistemiyle birlikte çalışır. (Şekilsiz) h geni enzim yapmaz. Çift dozda bulunması, H antijenini, dolayısıyla A ya da B antijenini içermeyen Bombay fenotipini gösterir.

HI a. (ar. *ḫā*). *Esk.* Arap abecesinin yedinci, osmanlı ve fars abecesinin dokuzuncu harfi. (Ebcet hesabındaki değeri 600'dür.)

HI be. *Tkz.* "Evet" anlamında kullanılan onaylama.

HIBA a. (ar. *ḫıba*). *Esk.* Yağmurdan korunmak için yapılan tente; çadır.
—Esk. gökbil. İki Ay konağı arası.

HIBEİ ya da **HEBEİ,** Kuzey Çin'de il, Bohai körfezi kıyısında; 180 000 km²; 61 082 439 nüf. (1990) (Pekin belediyesi dışında). Merkezi, *Şiciacuang.* G.-D yarısı Büyük Ova'ya girerse de bütün kuzey-batı kesimi dağlıktır ve K.-D.'da Cibei kütlesini ve Yen Şan sıradağlarını, K.-B.'da Moğolistan platosu kenarındaki (Şiaovutai Şan'da 3 491 m) Çangbai kütlelerini, B.'da, K.'den G.'e doğru 500 km boyunca uzanan Şanşi'nin kenarını oluşturan Taihang Şan'ı (2 000 m) içerir. İklim sert ve karasaldır (ocak: G.'den K.'e doğru –4°C ile –10°C; temmuz: 25°C); yağmurlar (yılda 500-600 mm) yazın şiddetli sağanaklar biçiminde yağar. Akarsuları düzenleme alanındaki büyük çalışmalar, ırmaklara egemen olma (Hai Hı ağı) ve 3 milyon ha'lık alanı sulama olanağı verdi; bundan başka kıyının tuzlu topraklarından 500 000 ha kazanılmıştır. Geleneksel tahıl ekimine (kışın buğday, yazın mısır) ek olarak pirinç ve pamuk yetiştiriciliği büyük gelişmeler göstermiştir. Alçak yamaçlarda meyvecilik (ceviz, kestane, kayısı, armut) gelişmiştir. Çin'in siyasal merkezi olan il, dört kömür havzasına (Kailan, Fıngfıng ve Pekin belediyesi içindeki iki başka havza), Longyen'in demir filizine (demir oranı % 50) ve körfezin deniz tuzuna dayanan sanayi atılımı konusunda gösterilen büyük çabalardan yararlandı. Kentler, Çin dünyasıyla K.'deki göçebelerin yaşadığı bölgeler (Kalgan, Çıngdı), ya da modern sanayinin yarattığı yenilikler (Baoding, Şiciacuang, Handan, Çinhuangdao, Tangşan ve Tiencin) arasında bağlantıyı sağlayan pazarlardır.

HI CİNGCİ ya da **HE JİNGZHİ,** çinli yazar (Şandong'da, 1924). *Baimo nu** (1945) operasının librettosunun başlıca yazarıdır.

HI ÇİFANG ya da **HE QİFANG,** çinli yazar (Siçuan'da 1912). Şiirler, denemeler ve edebiyat eleştirileri yazdı.

HIÇKIRIK a. (*hıçkırmak*'tan *hıçkır-ık*). **1.** Diyaframda meydana gelen ve insanda özgül bir soluk sesine neden olan ani kasılma ya da kasılmalar dizisi. (Hıçkırık diyafram sinirinin ya da beyin sapındaki sinirsel merkezlerin irkilmesinden ileri gelir.) **—2.** Ağlamada ortaya çıkan, kesik kesik iç çekme. **—3.** *Hıçkırık tutmak,* sürekli olarak, arka arkaya hıçkırmak.
—Müz. En az iki ses arasında, melodi çizgisinin her sesinin (ya da her iki ya da her üç sesinin) almaşmasına dayalı bestaleme işlemi. (Perotin, Jean de Garlande ve Guillaume de Machaut tarafından uygulanan bu işlem, XV. yy.'a değin rağbet gördü.) || Bu tarzda yazılmış parça.

HIÇKIRIŞ a. Hıçkırmak eylemi ya da biçimi.

HIÇKIRMA a. Hıçkırmak eylemi.

HIÇKIRMAK gçz. f. **1.** Diyaframda oluşan ani kasılma ya da kasılmaların etkisiyle havayı sesli olarak dışarı çıkarmak. **—2.** İçini çekerek ağlamak: *Acı haberi duyunca hıçkırarak ağlamaya başladı.* **—3.** *Hıçkıra hıçkıra,* hıçkırarak, hıçkırıklarla: *Hıçkıra hıçkıra ağlamak.*

◆ **hıçkırtmak** edilg. f. Bir kimsenin hıçkırmasına yol açmak.

HIÇKIRTMAK → HIÇKIRMAK.

HIDA a. (ar. *ḫudāᶜ*, hile, oyun'dan *ḫıdāᶜ*). *Esk.* Aldatma, hile, kandırma.

HIDANE ya da **HIZANE** a. (ar. *ḥıdāne, ḥıżāne*). **1.** Çocuğu kucağa alma, kucaklama. **—2.** Besleme ve terbiye etme.
—İsl. huk. Çocuk yetiştirme yetkisine sahip birinin belli bir süre çocuğa bakıp, eğitmesi. (Bir çocuğun hıdanesi öncelikle annesine aittir. Anne yoksa ya da anne bu hakkı herhangi bir nedenle yitirmişse ailedeki öteki kadınlar kullanır. Hıdane görevi yapanlar ücret alırlar. Bu ücret çocuğun malından, malı yoksa babası ya da çocuğun nafakasını veren kişiler tarafından sağlanır.) || Akıl hastası ve bunakların yetkili kişiler tarafından korunması, beslenmesi ve eğitilmesi.

HIDIR → HIZIR.

HIDIRBABA, esk. **Balıbey,** Elazığ'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 3 516 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Hıdırbaba,* 340 nüf. (1990).

HIDIRBEY, Hatay'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 44 296 nüf. (1990); 20 köy. Merkezi *Çekmece,* 7 606 nüf. (1990).

HIDIRLI, Adana'nın Seyhan ilçesi merkez bucağında köy; 4 217 nüf. (1990).

HIDİV ya da **HİDİV** a. (fars. *ḫıdīv*). XIX. yy.'ın sonlarıyla XX. yy.'ın başlarında Mısır'ın yöneticilerine verilen unvan.
—ANSİKL. Farsça "bey, prens, hükümdar" anlamına gelen bu unvanın Mısır valilerince kullanılışı, 1863-1879 arasında Mısır valisi olan İsmail Paşa'yla başlar. Ancak ondan önce Abbas Paşa (1848-1854) ve Sait Paşa (1854-1864) bu unvanı yarı resmi olarak ara sıra kullanmışlardı. Bu unvan bir anlamda, osmanlı sultanına bağlı Mehmet Ali Paşa soyundan Mısır valilerinin, kendilerini bütün öteki valilerden ayırmak ve onların üstünde bir sıfat bulmak amacıyla ilgilidir. İsmail Paşa'nın gerek Osmanlı devleti, gerekse Avrupa devletleriyle ilişkilerinde konumunu vurgulayacak resmi unvanlar edinme tutkusu, ailesi içinde iktidarını güçlendirmeyi hedefleyen çabalarına da sıkı sıkıya bağlıdır. İstanbul'a gönderdiği değerli armağanlar, saray çevresindeki etkili kişilere dağıttığı rüşvetler, Girit'teki bir ayaklanmayı bastırmak için padişaha gönderdiği yardımcı birlikler için yaptığı büyük harcamalar sonucu, Süveyş kanalının açılışından iki yıl önce, osmanlı sultanının 8 haziran 1867 tarihli fermanıyla İsmail Paşa'ya hıdiv unvanı resmen verildi. Böylece, sultanın Mısır'daki temsilcisi olan İsmail Paşa, basit bir vali düzeyinden hükümdarlığa daha yakın bir konuma tırmanmış oldu.

Bu unvan İsmail'in oğlu Tevfik Paşa (1879-1892) ve onun oğlu Abbas Hilmi Paşa (1892-1914) tarafından da kullanıldı. Birinci Dünya savaşı'nın patlamasından (1914) kısa bir süre sonra Mısır'ı himayelerine alan İngilizler, Abbas Hilmi Paşa'yı azlederek amcası Hüseyin Kâmil'i "sultan" unvanıyla Mısır'ın başına getirdiler.

HIDİVANE be. (fars. *ḫıdīv* ve *-āne*'den *ḫıdīvāne*). *Esk.* Vezire ya da elçiye yakışır biçimde.

HIDİVİYET a. (fars. *ḫıdīv* ve ar. *-iyyet*'ten *ḫıdīviyyet*). *Esk.* Mısır valiliği; Mısır valisinin idaresi altında olan yerler.

HIDİVLİK a. (fars. *ḫıdīv*'den). *Esk.* **1.** Hıdiv olma durumu. **—2.** Hıdiv yönetimindeki ülke.

HIDRELLEZ a. (*Hızır* ve *İlyas*'ın adlarından). Folk. Hızır ve İlyas peygamberlerin her yıl buluştukların, doğanın yeniden canlandığına inanılan ve halk takviminde yazın başlangıcı sayılan gün (6 mayıs); bu günde yapılan şenlik ve törenler.
—ANSİKL. Efsaneye göre Hızır ve İlyas peygamberler ölümsüzlük suyundan içmiş iki kardeş ya da dosttur ve her yılın 5 mayısı 6 mayısa bağlayan gecesi buluşup doğaya can vermek üzere sözleşmişlerdir. Hızır ak sakallı, kırmızı pabuçludur ve üzerinde çiçeklerden yapılmış bir cüppe bulunur. Baharın müjdecisi sayılan Hızır bitkilere can verir, darda olanların yardımına koşar. Ayaklarının bastığı yere baharın bereketi yerleşir. İlyas ise uzun boylu ve nur yüzlüdür. Elinde uzun bir değnek taşır, keçi derisinden yapılmış uzun bir gömlek giyer. O da suların ve bir inanışa göre hayvanların koruyucusudur. Gezindiği yerde hayvanların bereketi artar, sayıları çoğalır. Anadolu'nun birçok yöresinde hıdrellez gecesi dilenen dileklerin gerçekleşeceğine, hastaların iyileşeceğine, uğursuzlukların sona ereceğine, sorunlara çözüm bulunacağına, kısmetlerin açılacağına ve bereketin artacağına ilişkin yaygın bir inanış vardır. Bu nedenle de 5 mayısı 6 mayısa bağlayan gece kırmızı bir

bez içine madeni bir para konarak gül dalına asılır. Böylece bereketinin artacağına inanılan para, ertesi sabah erkenden yerinden alınıp cüzdana yerleştirilir ya da para ke[illegible]sinin altına dikilir. Ev sahibi olmak isteyenler dört yol ağzına ya da bir gül dalının dibine kibrit kutusu, hamur, çöp vb. şeylerle bir ev maketi yaparlar ve er[illegible]si sabah erkenden bunu alırlar. Evlenm[illegible]yi isteyen kızlar bir gelin maketi yapar ve gül dalına asarlarsa evlenecekleri kişiyi düşlerinde göreceklerine inanırlar. Aynı amaçla tuzlu yemek yiyip su içmeden yatmak da gelenektendir. Düşlerinde kendilerine altın tas içinde su veren kişinin kısmetleri olacağına inanırlar. Evlenmekte gecikmiş olanlar o gece başlarının üzerinde kilit açtırırlar. O yıl şansın açık olup olmayacağını sınamak üzere başvurulan uygulamalar da vardır. Anadolu'nun birçok yöresinde 5 mayıs gecesi kapının önüne süt dolu bir tas konur. Bu süt yoğurt haline gelirse evin bereketinin artacağına, evdekilerin şansının açılacağına inanılır. Yalnız uğurun bozulmaması için kimsenin bu konuda birbirine soru sormaması gerekir. Aynı amaçla boyları eşit iki yeşil soğandan birine beyaz, birine siyah iplik bağlanır. Ertesi gün beyaz iplik bağlanan büyümüşse o yılın uğurlu geçeceğine, siyah iplik bağlanan büyümüşse cefalı geçeceğine inanılır. Anadolu'nun hemen her yöresinde yaygın bir uygulama da 5 mayıs akşamı su dolu bir çömlek içerisine genç kızların yüzük, küpe, toka vb. eşyalarını koyup, gül dalının altına yerleştirmeleridir. Ertesi gün annesinin ilki olan bir kız çocuğuna bu eşyalar çektirilir ve bu sırada maniler okunur. Okunan mani, çömlekten eşyası çıkan kızın kısmetidir.

Anadolu'nun bazı yörelerinde de hıdrellez günü kasım ayından mayısa değin süren kış döneminin hesaplaşma günüdür. O gün hayvanların sayımı yapılır, çobanın hesabı kesilir, yaz dönemi için aynı çobanla ya da başkasıyla anlaşılır.

Anadolu'nun hemen her yöresinde hıdrellez günü kırlara çıkıp çeşitli eğlenceler düzenlemek gelenektendir. O gün kırlarda koşup oynayanların kışın dertlerinden ve sıkıntılarından kurtulacağına inanılır. Kırdan toplanan kırk tür bitkiyi kaynatarak elde edilen suyun tüm hastalıkları iyileştireceği inanışı da yaygındır. Osmanlılar döneminde İstanbul'da da tüm gün süren kır eğlenceleriyle kutlanan hıdrellez, Anadolu'nun birçok yöresinde günümüzde de yaşatılan bir gelenektir. Doğayla iç içe ve ona bağımlı olan kırsal yöre insanınca canlı bir biçimde yaşatılan bu gelenek, bir tür gündönümü şenliği niteliği taşımaktadır.

HIFEİ ya da **HEFEİ,** eski **Lucou,** Çin'de kent, Anhuei ilinin merkezi, Nankin'in B.'sında; 692 400 nüf. (1990). Tekstil (pamuk). Demir-çelik. Alüminyum metalürjisi. Kimya. Tarım gereçleri.

HIFZ a. (ar. *ḥıfẓ*). *Esk.* **1.** Bir şeyi koruma, saklama. **—2.** Bir metni hatırda tutma, ezberleme. **—3.** *Hıfz etmek* → HIFZETMEK. || *Hıfza çalışmak,* Kuran'ı ezberleme eğitimi görmek. **—4.** *Hıfz-ı bilâd ü ibad,* şehirlerin ve halkın korunması. || *Hıfz-ı emanet,* emaneti, canı saklama, koruma. || *Hıfz-ı hukuk,* hakları koruma. || *Hıfz-ı Kuran,* Kuran'ı baştan sona ezberleme. || *Hıfz-üs-sıhha* → HIFZISSIHHA.
—İsl. *Hıfz-ı lisan,* dili, kötü, zararlı sözlerden koruma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İslam ahlakçıları küfür, sövme, yalan, gıybet (arkadan konuşma, dedikodu), dalkavukluk, nemime (laf taşıma) gibi kötü davranışları *dilin afetleri* diye niteler ve başta gelen ahlaksızlıklar (rezail) arasında sayarlar. İslam ahlakında, gerektiğinde ve gerektiği kadar konuşmak da bir erdem olarak kabul edilir. Hz. Muhammet bir hadisinde "Ya yararlı söz söyle ya da sus!" der. Türkçeye "Söz gümüşse sükût altındır" biçiminde yerleşmiş olan mesel, islam ahlakının dili korumaya verdiği önemin toplumun yargısına yansımasının en belirgin örneklerindendir.

HIFZETMEK g. f. **1.** *Bir şeyi hıfzetmek,* korumak, saklamak; ezberlemek. **—2.** Kuran'ı ezberlemek: *Kendi başına hıfzetti.*

HIFZI → KAĞIZMANLI HIFZI.

HIFZI BABA, türk halk şairi (Gerede, Bolu, 1833 - Köprülü, bugün Titov Veles, 1927). Medrese öğrenimi gördü; bektaşi tarikatına girdi. Sofya'da, Bâli Paşa tekkesi şeyhi Ahmet Baba'nın müritleri arasına katıldı. 1878'de Sofya'nın işgali üzerine Köprülü'ye yerleşti. Bu kentin işgali sırasında *Divan*'ı yandığı için günümüze az sayıda şiiri ulaştı.

HIFZISSIHHA a. (ar. *ḥıfẓ* ve *ṣıḥḥa*'dan *hıfz -üs-ṣıḥḥa*). **1.** Sağlıklı yaşamak için alınması gereken önlemlerin tümü. **—2.** Sağlık bilgisi, sağlık koruma.

Hıfzıssıhha enstitüsü → REFİK SAYDAM MERKEZ ENSTİTÜSÜ.

HIFZİ SARI MEHMET Edirneli, türk şair (Edirne ? - Karaferye, Yunanistan, XVI. yy.). Yaşamı hakkında fazla bilgi yoktur. Şair Ahi'den sonra Karaferye'de müderrislik etti. Atasözlerini derleyen *Manzume-i durub-ı emsal* (bas. 1846) adlı bir yapıtı vardır. *Divan*'ı, *Münşeat*'ı ve görgü kurallarına ilişkin *Amâl-i salihat*'ı basılmamıştır.

HIGANG ya da **HEGANG,** Kuzeydoğu Çin'de (Heilongciang) kent, Küçük Kingan dağlarının D.'sunda; 500 400 nüf. (1990). Taşkömür yatağı.

HIK a. (yansıma sözc.). **1.** Hıçkırırken boğazdan çıkan ses; hıçkırma sesi. **—2.** *Hık demiş (anasının, babasının) burnundan düşmüş,* bir kimsenin anasına ya da babasına çok benzediğini, her yönüyle onu anımsattığını belirtmek için söylenir. || *Hık mık etmek, hık mık demek,* bir işten kaçmak, onu yapmamak için türlü bahaneler öne sürmek ya da sorulan bir soruya belirsiz karşılıklar vermek. || *Hık tutmak* → HIÇKIRIK* TUTMAK.

HIKD a. (ar. *ḥıkd*). *Esk.* Kin tutma, öç alma isteği, kötü niyetlilik. "*...bu amel-i hıkdın hatıratını ebedî kılmak için de...*" (Mehmet Tevfik, XIX. yy.).

HILANŞAN → ALAŞAN.

HILLİK ya da **HİLLİK** a. *Yörs.* Keçeden yapılmış çoban kepeneği.

HILT a. (ar. *ḫılṭ*). *Esk.* Bir karışımı oluşturan elemanlardan herbiri.
—Esk. tıp. Vücutta olduğu var sayılan ve fazla ya da az olmaları hastalıklara neden olan safra, balgam, kan, sevda gibi dört suyuktan her biri. || *Hılt-ı mahmud,* vücudun sağlıklı oluşu. || *Hılt-ı redi,* vücudun hastalığına sebep olan madde.

HILTAN a. Kimi yörelerde DİŞOTU'na verilen ad.

HILTAR a. *Yörs.* Buzağının boynuna takılan ip ya da kayış.

HILTİ sıf. (ar. *ḫılt* ve *-î*'den *ḫılṭî*). *Esk.* tıp. Dört hılttan biriyle ilgili.

HILTİYÛN çoğl. a. (ar. *ḫılṭî*'nin çoğl. *ḫılṭiyyûn*). *Esk.* Vücut sağlığının hıltlara bağlı olduğuna inanan hekimler. (fr. *humoriste* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

HIMBIL sıf. ve a. Uyuşuk, beceriksiz, budala.

HIMBILLIK a. **1.** Hımbıl olma durumu; hımbıl bir kimsenin niteliği. **—2.** Hımbıl bir kimseye özgü davranış: *Hımbıllık etmek.*

HIMHIM sıf. ve a. (yansıma sözc.). **1.** Burundan gelen bir sesle konuşan kimse için kullanılır. **—2.** *Hımhımla burunsuz, biri hımhım, biri burunsuz, birbirinden uğursuz,* iki kötü kimse karşılaştırılırken kötülükte birbirlerinden farklı olmadıklarını belirtmek için kullanılır.

◆ sıf. Burundan gelen ses; bu sese benzeyen gürültü için kullanılır. *Eski bir plağın hımhım sesi. Hımhım nağmeler.*

◆ be. Burundan, boğuk bir sesle: *Hımhım konuşmak. Nezleden sesi hımhım çıkıyordu.*

HIMHIMLAMA a. Patol. Aşırı bir burun çınlamasına ve seslerin niteliğinde (sesli ve sessiz harflerde) bozulmaya neden olan bir felcin ya da damak kubbesi ya da eteği delinmesinin etkisiyle, burun geçirgenliğinin aşırılaşmasından ileri gelen ses değişikliği.
—ANSİKL. Hımhımlamada burun çınlaması hem saf fonemler, hem normalde hafif bir burun çınlaması yapan fonemler *(m, n, ny, an, en, on, ön)* için aşırılaşır. Hımhımlama daha da artınca burundan konuşma halini alır.

Burun bölmesindeki bir biçim bozukluğu, damaktaki bir delik, küçük dilde çatallık, damak eteğindeki bir felç hımhımlamayı açıklamaya yetmez. Bunlara konuşmayı öğrenirken kötü edinilen ve kötü yerleşen şartlı refleksleri de eklemek gerekir.

HIMHIMLIK a. Söz ya da şarkı sesinin dışa verilmesi sırasında geniz-burun kıstağının tam olarak kapanmaması sonucunda ortaya çıkan ve ses zincirinin burundan gelmesine neden olan telaffuz.

HIMIŞ a. İnş. DOLMA'nın eşanlamlısı.

HINA ya da **HINNA** a. (ar. *ḥınā, ḥınnā*). *Esk.* Kına: "*.. yaradılışda gül penbesi rengiyle parmakları hınnâlı olan "Şafak"..*" (Mehmet Tevfik, XIX. yy.).
—Ed. Divan şiirinde kırmızı rengi nedeniyle kanlı gözyaşına ve şaraba benzetilir: *Hınna-i kadeh* (kadehteki kırmızı şarap).

HINAİ sıf. ve a. (ar. *ḥınā'* ve *-î*'den *ḥınā'î*). *Esk.* Kına satan kimse, kınacı.

HINAN ya da **HENAN,** Kuzey Çin'de il; 167 000 km²; 85 509 535 nüf. (1990). Yönetim merkezi *Cıngcou.* 300-400 m yükseklikte, löslerle örtülü, B.'da Funiu Şan'a (2 400 m) ve G.'de Dabie Şan'a (1 000 m) yaslanan tepeler, D.'ya doğru yükseltisi azalan, K. kesimini Huang Hı'nın, G. kesimini Huai'nin akaçladığı Büyük Ova'ya egemendir. Böylece rüzgârlardan korunan bölge, kışın az soğuk (ocakta -1°C), ama yazın yakıcıdır (temmuzda 27°C); yılda 600-700 mm yağış düşer (yarısı yaz boyunca sağanak halinde), kış ve ilkbahar kurak geçer. Böylece hem sulama yapmak, hem de aşırı kalabalık ovalarda yatak değiştirmelerini önlemek amacıyla bu ırmakları düzenlemek zorunludur: 1949'dan bu yana yapılan barajlar (Huang Hı üzerindeki Sanmın barajı, Huai üzerindeki on kadar baraj), kanallar (bir bölümü Huang Hı'dan Vei Hı'ya gelir) ve bentlerle bu amaca ulaşıldığı sanılır. Burada buğday, kaoling ve soya ile nöbetleşe yetiştirilir; sulanan kesimlerde pamuk ve pirinç ekimi yaygındır. Batıdaki tepelerde daha çok darı, mısır, tütün ve ılıman iklim meyveleri üretilir. Sanayi, ildeki kömürden (Hıbi, Ciaozuo, Hıbei havzasının devamı) ve Anyang'da bir demir-çelik ünitesinin kurulmasına olanak veren demirden yararlanır.

Hınan Çin ulusunun beşiğidir; krallıkların ilk başkentleri (Şanglar dönemi), daha sonra, Hanlar'ın (Luoyang) ve Kuzey Songları'nın (Kaifıng) başkentleriyle Çin'in kalbi buradaydı. Şi'an, Lancou ve Urumçi'ye giden doğu-batı yönündeki büyük demiryolu Cıngcou'da Pekin-Vuhan-Kanton güney demiryoluyla kesiştiğinden demiryolu ilde çok önemli rol oynadı. Yönetim merkezi dışındaki başlıca kentler, Anyang, Şinşiang, Şüçang, Şinyang, Kaifıng ve Luoyang'dır. Bütün bu kentler 1949'dan bu yana modern sanayilerle (makineler, tarım gereçleri, gübre, pamuk dokuma) donanmıştır.

HINÂS çoğl. a. (ar. *ḫünsā*'nın çoğl. *ḫınāṣ*). *Esk.* Kendisinde hem erkeklik hem dişilik özelliği bulunanlar, erselikler.

HINCAHINÇ be. Bir yerin çok kalaba-

lık olduğunu vurgulamak için kullanılır; dopdolu: *Bayramda tatil yerleri hıncahınç doluydu.*

HINÇ a. **1.** Öç alma isteğini de içeren öfke; kin: *Bir kimseye hıncı olmak. Yapılan bir haksızlıktan dolayı hınç duymak. Yumruğunu hınçla sıktı.* **—2.** *Hınç almak, hıncını almak, hıncını çıkarmak,* öcünü almak, öcünü çıkarmak. ‖ *Hıncını bir şeyden, bir kimseden almak, çıkarmak,* hıncını öfkesini bir başka kimseye, şeye yöneltmek: *İşten öfkeli döndü, bütün hıncını çocuklardan, çocuklarının oyuncaklarından aldı.*

Hınçak komitesi, ayrılıkçı, sosyal demokrat ermeni örgütü. Cenevre'de eğitim gören rusyalı ermeni gençleri tarafından 1887'de kuruldu. Marxçı bir program benimsedi. Önce Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermeniler arasında dayanışma ve yardımlaşmayı hedef alan komite, sonra ayrılıkçı bir siyaset güttü. Avrupa kamuoyunu etkilemek için Erzurum isyanı (1890), Merzifon, Kayseri, Yozgat olayları (1892-1893), Birinci Sason olayları (1895), Babıâli gösterileri (1895) gibi eylemler düzenledi. Ermeni kilise ve manastırları eylemlerde merkez ve silah deposu olarak kullanıldı. Patrik Matyos İzmirliyan, 1894'te komite başkanı seçildi. Rus konsolosları da komiteyi desteklediler. Komite, 1890'da ermeni komiteleri federasyonu olan Taşnaksütyun'a katıldıysa da bir yıl sonra ayrıldı. Abdülhamit II yönetimine karşı Jön Türkler'le işbirliğine gitti. Hınçak üyelerinden birkaçı 1908 ve 1912 seçimlerinde Osmanlı meclisi mebusanı'nda da yer aldılar.

HINÇER (İhsan), türk halkbilimci (Konya 1916 - İstanbul 1979). 1945'te Kemal Akça ile çıkarmaya başladığı *Folklor postası* dergisiyle halkbilim çalışmalarına yöneldi. Halkbilim, halk edebiyatı, vb. konularda inceleme, tanıtma yazıları yayımladı. 1949'da çıkarmaya başladığı *Türk folklor araştırmaları dergisi,* yazarın ölümünden sonra "İhsan Hınçer özel sayısı" ile (366. sayı) yayımına son verdi. Yapıtları: *Türklük bir yanardağdır* (şiir, 1936), *İstikbalimin menkıbesi* (şiir, 1937) vb.

HINÇLI sıf. Hınç besleyen, öfkeli kimse, bu kimsenin tutumu için kullanılır: *Bu haksızlıktan dolayı çok hınçlıydı.*

HINÇSIZ sıf. Hıncı olmayan.

HINDIM a. **1.** Çalgılı toplantı; eğlenti. **—2.** Bir şeyin üzerine aşırı düşme.

HINGNAM, Kuzey Kore'de liman kenti, Japon denizi kıyısında; 143 600 nüf. 1925'lere kadar basit bir balıkçı köyü olan Hıngnam, Hamhıng'ın sanayi mahallesi haline geldi (metalürji, gübre, kimya, sentetik tekstil).

HING SHAN ya da **HENG SHAN,** Çin'de (Hunan) dağ, Hıngyang'ın K.-K.-D.'sunda Buddhacılığın beş kutsal dağından biridir.

HINGYANG ya da **HENYANG,** Çin'de (Hunan) kent, Şiang Ciang kıyısında; 459 200 nüf. (1990). Demiryolu kavşağı ve ticaret merkezi. Dökümevleri. Maden sanayisi için makineler. Kimya sanayisi. Tarım gereçleri. Yangzi Ciang'a giden motorlu büyük gemilerin hareket noktası.

HINIS, D. Anadolu bölgesinde Erzurum iline bağlı ilçe; 45 514 nüf. (1990); 1 799 km². Merkez bucağı dışında 1 bucak, 82 köy. Merkezi, Erzurum'un 113 km G.-D.'sunda *Hınıs,* 16 005 nüf. (1990). Başta gelen ekonomik faaliyet hayvancılıktır. Tahıl, şekerpancarı üretimi.

HINIS çayı → KOCASU çayı.

Hınıs kolu kısası ya da **atı,** doğu illerinde, özellikle Hınıs yöresinde yetiştirilen yerli at. (Son zamanlarda çok azalmış olan bu atın, ön ayakları art ayaklarından kısadır [adı buradan gelir]. Bu nedenle düşük cidagoludur [ortalama 1,38 m]. Bu küçük yapılı atların vaktiyle Doksanüç harbi'nde Bağdat bölgesinden gelen yardımcı milislerin binek atlarının yerli atlarla birleşmesinden türediği sanılmaktadır.)

HINK a. (yansıma sözc.). **1.** Ağır bir şeyle bir yere, bir şeye vuran kimsenin çıkardığı ses. **—2.** *Hınk deyici,* yardım ediyormuş gibi görünen ya da dalkavukluk eden kimseyi tanımlayan *Balta vurucunun hınk deyicisi, Kahve dövücüsünün hınk deyicisi* gibi deyimlerde geçer.

HINNA → HINA.

HINS a. (ar. *ḥins*). *Esk.* Yemininin tersine hareket etme.

HINTA a. (ar. *ḥinṭa*). *Esk.* Buğday.

HINZIR sıf. ve a. (ar. *ḫinzīr,* domuz). **1.** Kötü yürekli ve kurnaz kimse için kullanılır: *Hınzır adam, kadını oyuna getirdi.* **—2.** Bir kimsenin zararsız kurnazlıklarının hoşa gittiğini belirtmek için şaka yollu söylenir: *Ne hınzırsın, onun oraya gelmeyeceğini biliyordun. Seni hınzır seni, gene neler tasarlıyorsun?* **—3.** Bir davranış ya da durumu hoşa giden kimse için şaka yollu kullanılır: *Son günlerde bir de güzelleşti ki hınzır.* **—4.** Yaramaz, söz dinlemez çocuklar için kullanılır: *Hınzır çocuk, yine nelerdeydin?*

—Tar. *Hınzır resmi,* Osmanlı devletinde domuzlardan alınan vergiye halkın taktığı ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Osmanlılar döneminde, 1779'a kadar Belgrad ve Alacahisar'da (bugün Krusevac) bulunan her domuz için dörder para vergi alınırdı. Daha sonra üreticilerin kazançları çok bulunarak vergi artırıldı. 1857-1858 yıllarındaki düzenlemelerle üç aylıktan büyük domuzlar onar kuruş vergiye bağlandıysa da bu parayı çok bulan üretici domuzlarını kesince vergi üç kuruşa indirildi. Daha sonraki yıllarda değişik oranlarda uygulanan vergi, eylül ayında başlanılan sayıma göre alınıyor, eylül, ekim ve kasım aylarında üç taksitte toplanıyordu.

HINZIR burnu, esk. **Res ül-Hınzır,** yeni haritalarda Akıncı burnu, Hatay'da Amanos dağlarının G. ucunda burun; İskenderun körfezini G.'den sınırlar.

HINZIR dağları, D. Toros sıradağlarının bir kesiminin adı. Yukarı Kızılırmak ile Zamantı ırmağının yukarı çığırı arasında, Pınarbaşı'nın K.'inde (2 641 m).

HINZIRCA sıf. Kötü yürekli bir kurnazlığın belirtisi olan şey için kullanılır: *Hınzırca sözler.*

◆ be. Kurnazca ve kötü yüreklilikle yapılan eylemi vurgular: *Beni kızdırıyor, sonra tüm sözlerinin yalan olduğunu söyleyerek hınzırca gülüyordu.*

HINZIRLIK a. **1.** Hınzır olma durumu; hınzırca yapılan davranış: *Yine ne hınzırlıklar düşünüyorsun kimbilir.* **—2.** Yaramazlık, haşarılık: *Bugün bütün hınzırlığı üzerinde.* **—3.** *Hınzırlık etmek,* zarar verici, öfkelendirip sinirlendirici davranışlarda bulunmak.

HINZİRE a. (ar. *ḫinzīr*'in dişl. *ḫinzīre,* dişi domuz). *Esk.* Katı yürekli, gaddar kadın.

HIR a. (yansıma sözc.). **1.** Kavga, dalaş. **—2.** *Hır çıkarmak,* kavgaya, gürültüye yol açmak. ‖ *Hır gür* → HIRGÜR. ‖ *Hır hır,* hırlaşarak.

HIRA sıf. *Yörs.* **1.** Cılız, zayıf, çelimsiz kimse için kullanılır. **—2.** Çok yiyen, obur.

HIRA (EL-) → HİRE.

HIRA ya da **HİRA,** Hz. Muhammet'e ilk vahyin indiği yer olan mağaranın bulunduğu dağ.

—ANSİKL. Hira dağı, Mekke'nin K.-D.'sunda yer alır ve kente yaklaşık 5 km uzaklıktadır; genellikle karşısındaki Sabir dağı ile birlikte anılır ve bu iki dağ, iki deniz dalgasına benzetilir.

Hz. Muhammet, peygamber olmadan önce sık sık Hıra'ya çıkar ve buradaki bir mağarada derin düşüncelere dalarak ruhunu aydınlatır, Tanrı'nın yüceliğini daha iyi kavramaya çaba gösterirdi. Kırk yaşındayken yine bu mağarada bulunduğu sırada, Cebrail adlı vahiy meleği gelerek ilk Kuran ayetlerini Hz. Muhammet'e duyurdu. Bu özelliği dolayısıyla Hıra dağının müslümanlar için özel bir değeri ve önemi vardır.

HIRAKİ (Muhammet bin Ahmet **EL-**), islam gökbilimci ve felsefeci (öl. Merv 1139). Harizmşahlar döneminde (XI. yy.'ın sonları - XIII. yy.'ın başları) yaşadı. Çalışmalarını Harizm hükümdarlarından Muhammet ya da Atsız tarafından görevlendirildiği Merv'de sürdürdü ve bu kentte öldü.

Başlıca yapıtları: yalnızca gökbilimi konu edinen *et-Tabsıra fi ilm il-heye,* aynı konuda olmakla birlikte Yerküre ile ilgili bilgiler de veren *Münteha'l-idrak fi taksim el-eflak.* Bu yapıtlarında İbnilheysem'in kuramını kolayca anlaşılır bir dil ve örneklerle açıklar. Bazı kaynaklarda Hıraki'nin felsefe ile ilgili sorunlarla da uğraştığından söz edilir.

HIRÂM a. (fars. *ḫırām*). *Esk.* **1.** Nazlı, salınarak, edayla yürüme. **—2.** *Hırâm etmek, eylemek,* salınarak yürümek.

HIRÂMÂN sıf. (fars. *ḫıraman*). *Esk.* **1.** Salınarak, naz ve eda ile yürüyen. **—2.** *Hırâmân olmak,* salınarak yürümek, dolaşmak: *"Baktıkça gülistanda hırâmân olan sana"* (Y. K. Beyatlı).

HIRÂMENDE sıf. (fars. *ḫırāmende*). *Esk.* Salınarak yürüyen, nazlı nazlı yürüyen.

HIRAŞ sıf. (fars. *ḫırāşīden,* tırmalamak'tan *ḫırāş*). *Esk.* "Tırmalayan", "kazıyan" anlamında bileşik sıfatlar türetir: *can-hıraş* → CANHIRAŞ, *dil-hıraş* (gönül tırmalayan, inciten), *hatır-hıraş* (gönül incitici), *samia-hıraş* (kulak tırmalayıcı) vb.

HIRBO sıf. ve a. *Arg.* Kaba saba görünüşlü, sersem, salak anlamında sövgü sözü olarak kullanılır.

—Sey. oy. Karagöz ve ortaoyununda Anadolu'dan gelmiş, iyi yürekli, güçlü kuvvetli, ama kaba ve görgüsüz kişi tiplemesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Hırbo, genellikle kastamonulu oduncu ya da bolulu aşçı olarak perdeye çıkar. Kimi oyunlarda da yufkacı, yoğurtçu, koç bakıcısı, kundura tamircisi, leblebici ya da bekçi olur. Adı çoğu kez Himmet Dayı, Dursun Ağa, Mehmet Usta,


Hınzır dağları

Tosun Ağa, Veli Dayı ya da Memiş Ağa'dır. İyi yürekli, saf ama kızdı mı gözü kimseyi görmeyen bir kişiliği temsil eder. Ortaoyununda başrole çıktığı da olur. Karagöz figürleri içinde en uzun boylu olanıdır.

HIRBOLUK a. *Arg.* Sersemlik, salaklık.

HIRÇA a. Denizc. Ambar kemerelerini berkitmek için iç omurga üzerine bindirilen puntel. || *Hırça mapası*, demir zincirinin alt ucunu zincirliğe bağlamada kullanılan çok sağlam halka.

HIRÇIN sıf. **1.** Olur olmaz şeylere kızarak saldırgan bir tavır takınan kimse için kullanılır: *Başarısızlık onu hırçın bir insan yaptı.* **—2.** Hırçınlığı ortaya koyan şey için kullanılır: *Birden hırçın bir sesle bağırmaya başladı.*

Hırçın kız [*The Taming of the Shrew*], Shakespeare'in komedisi (1593-1594 tiyatro mevsimi). 1623'te basıldı. Petrucchio adlı genç, padovalı bir soylunun şirret kızı Caterina ile evlenir. Kaba gibi görünerek kızı yola getirmeyi başarır. Bunu o kadar iyi yapar ki Caterina, kız kardeşi Bianca'nın evlenmesi sırasında, kadınların kocalarına karşı olan görevleri konusunda bir de nutuk çeker. —John Cranko'nun bu yapıttan esinlenerek gerçekleştirdiği iki perdelik balesi; müz. Scarlatti'den Kurt Heinz Stolze; koregraf ve yönetmen J. Cranko; ilk kez 16 mart 1969'da Stuttgart'ta Württemberg Devlet balesi tarafından oynanmıştır. —1977'de Covent Garden'da Royal Ballet tarafından yeniden oynandı.

HIRÇINLAŞMA a. Hırçınlaşmak eylemi.

HIRÇINLAŞMAK gçz. f. Hırçın duruma gelmek, hırçınlık etmek: *Annesi kardeşiyle ilgilenince küçük kız büsbütün hırçınlaşıyor.*

HIRÇINLIK a. Hırçın bir kimseye özgü davranış; bu davranışlarla kendini gösteren ruhsal durum; huysuzluk, terslik: *Hırçınlık etmek. Kızının hırçınlıklarına sessizce göz yumuyordu.*

HIRDAVAT, -tı çoğl. a. (fars. *ḫurde*, çerçöp'ün çoğl. *ḫurdevât*). **1.** Demirden yapılmış, kilit, reze, tel, çivi vb. küçük araç gereçler. **—2.** Önemsiz, gereksiz, ufak tefek eski eşya: *Ne bulduysa getirdi, evi hırdavatla doldurdu.*
—İkt. tar. *Hırdavat estimatörü*, XIX. yy.'da, osmanlı gümrüklerine gelen ufak tefek eşyanın fiyatlarını tahmin eden memurlara verilen ad. (Hırdavat estimatörleri kurşun, nikel, demir, teneke, gümüşlü maddeler ile bunlardan imal edilmiş maddelerin fiyatlarını tahmin ederlerdi.)
—İnş. Çivi, askılık, kama, çengel gibi, her çeşit metal eşya. || *Gömme hırdavat*, bir sıva katmanıyla kapatılabilmesi için ahşap içine derinlemesine yerleştirilen hırdavat. || *Takma hırdavat*, ahşap içine kendi kalınlığı kadar sokulan, böylece dışardan bakıldığında görülen hırdavat.

HIRDAVATÇI a. Hırdavat alan ve/ya da satan kimse. (Eşanl. NALBUR.)

HIRDAVATÇILIK a. Hırdavat satma işi. (Eşanl. NALBURLUK.)

HIRED a. (fars. *ḫıred*). *Esk.* **1.** Düşünme ve anlama yeteneği, akıl, us: *"Fethinde Felatun-ı hıred âcizdir"* (Esrar Dede, XVIII. yy.). **—2.** *Hıred-âmuz*, öğretici. || *Hıred-âşûb*, akıl dağıtan: *"...lâkin bakılsa en hıred-âşub ziynetin / Kızlıktır ol hicab ki hüsnin sefasıdır"* (Tevfik Fikret). || *Hıred-fersa*, akıl yıpratan, zor. || *Hıredmend*, *hıredver*, akıllı: *"Aşk ehli hıredmend ise cem-mezhep olur"* (Y. K. Beyatlı). || *Hıred-pesend*, akıllı, düşünen. || *Hıred-suz*, akıl yakıcı; şaşırtıcı.

HIRFET → HİRFET.

HIRGÜR a. (yansıma sözc.). **1.** Geçimsizlik, kavga, ağız dalaşı: *Evlerinde hırgür hiç eksik olmaz. Bıktım bu çocukların hırgüründen.* **—2.** *Hırgür çıkarmak*, kavga etmek, kavga çıkarmak.

HIRILDAMA a. Hırıldamak eylemi.

HIRILDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). **1.** Nefes alırken hırıltılı sesler çıkarmak: *Bebeği üşütmüşsün, göğsü hırıldıyor.* **—2.** Bir taşıt, makine vb. sözkonusuysa, boğuk bir ses çıkarmak.

◆ **hırıldanmak** dönşl. f. *Tkz.* Bir kimseye karşı kaba konuşmak.

◆ **hırıldaşmak** işt. f. *Tkz.* Ağız dalaşı yapmak; hırlaşmak.

HIRILDANMAK → HIRILDAMAK.

HIRILDAŞMAK → HIRILDAMAK.

HIRIL HIRIL be. (yansıma sözc.). Hırıltılı bir ses çıkararak.

HIRILTI a. (yansıma sözc.). **1.** Boğazdan herhangi bir nedenle boğuk çıkan ses: *Konuşması hırıltıya dönüştü.* **—2.** Bir araçtan, makineden vb. çıkan boğuk ses: *Makinenin hırıltısı bütün gün dinmedi.* **—3.** Geçimsizlik, kavga, dırıltı: *Evlerinde hırıltı eksik olmaz.*
—Tıp. Gırtlak kökenli (darlık), ıslık sesli, gürültülü soluk alıp verme. || *Solunum ya da kesecik hırıltısı*, sağlıklı bir kimsenin göğsüne kulak ya da stetoskop dayayarak işitilen, soluk almada tınısı yumuşak, vermede daha kısa ve şiddetli olan hafif ses.

HIRILTICI sıf. *Tkz.* Geçimsiz, kavgacı.

HIRILTILI sıf. (yansıma sözc.). Hırıltıyla çıkan, hırıltısı olan: *Hırıltılı bir sesle cevap verdi.*

HIRIZMA a. **1.** Kimi azgın hayvanların dudaklarına; oynatılan ayıların burunlarına geçirilen demir halka. **—2.** HIZMA'nın eşanlamlısı.

HIRİDÂR → HARİDÂR.

HIRİDE sıf. (fars. *ḫrîden*, satın almak'tan *ḫrîde*). *Esk.* Satın alınmış.

HIRİSTİYAN a. ve sıf. (fr. *chrétien*, lat. *christianus*'tan). İsa'ya iman eden vaftiz olmuş kimse. (İsa'nın ilk çömezleri Yahudiler tarafından *Nasıra*'lı ve *Celile*'li olarak adlandırılmıştır; bunlar kendilerine *kardeşler, inananlar, azizler, seçilmişler* adını vermişlerdi. Hıristiyan adı ilk kez Antakya'da [*Antiokheia*] kullanılmıştır [Resullerin işleri, XI. 26].)

◆ a. Tamlayan olarak, hıristiyanlıktan, İsa'nın dininden kaynaklanan şey için kullanılır: *Hıristiyan takvimi. Hıristiyan inancı.*

—Güz. sant. *Erken hıristiyan sanatı*, hıristiyanlığın doğuşundan Doğu'da İustinianos dönemine, Batı'da göçmen kavimlerin istilalarıyla (VI. yy.'a kadar) Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'daki arap istilasına kadar uzanan dönemdeki ilk hıristiyanların sanatı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tar. *Eski hıristiyan*, İspanya ve Portekiz'de, *yeni hıristiyan* (Mağribliler ve yahudi dönmeler) karşıtı olarak, eski kökenli hıristiyanlar için kullanılırdı.
—ANSİKL. Güz. sant. Bütünüyle hıristiyan bir sanatın ortaya çıkışı oldukça geç bir döneme (III. yy.) rastlar. Hıristiyanların, güvenlik nedenleriyle ya da resme düşman olduklarından, İsa'dan sonraki ilk iki yüzyılda özgül sanatsal yapıtlar verme arayışı içinde olmadıkları sanılmaktadır. Bununla birlikte, mezar resimlerinin tarihlendirilmesi, birçok durumda, kesin olmaktan uzaktır. Eski dönemlerde bu tarihleri daha gerilere götürme eğilimi ağır basmaktayken, günümüzde her zaman doğrulanamamakla birlikte, daha yeni tarihlerden söz edilmektedir.

Erken hıristiyanlık sanatı önceleri bir mezar sanatı görünümünde ortaya çıkmıştır: roma yeraltı mezarlarındaki resimler, yine roma lahitleri, çeşitli simgeler (çapa, haç tasvirinden önce balık, sürülerini otlatan çoban kılığında İsa vb.). Roma ve Kuzey Afrika mezar taşı yazıtları, 256'da Persler tarafından tahrip edilen "Hıristiyanlar evi"ndeki Dura-Europos vaftizhanesi'nin süslemeleri çok özgün bir yere sahiptir. Hıristiyan ikonografisine yeraltı mezarlarının *cubicula* ve *arcosolia* dekorlarında önceleri çok seyrek rastlanmaktaydı: bir öteki dünya simgeciliğinin vurgulandığı Eski ve Yeni Ahit sahneleri: Danyal aslanlar çukurunda, Hz. Yunus ve balina, ateşe atılan Üç Yahudi, İsa'nın mucizeleri (Âzir'in dirilişi). Bu arada hıristiyan temalarının yanında pagan mitler de varlıklarını sürdürdü ve kimi figürler (Davut, Orpheus, Helios) III. yy.'da hıristiyanca yorumlanmaya başlandı. Bu repertuvara, cenaze merasimi sahnelerinde belirsiz bir simgecilik (kuşlar, çiçekler) eklendi. III. yy.'ın ortasıyla IV. yy.'ın sonu arasında lahitlerin ikonografisi parlak bir gelişme gösterdi. Bu tarihten sonra süslemeler ikonakarşıtı bir nitelik kazandı ya da simgesel figürlerle doldu (Ravenna, Güney-batı Galya).

"Kilise Barışı" (313) ile birlikte dindışı mimarlıktan (sivil bazilika) esinlenmiş bir hıristiyan salon mimarlığı ortaya çıktı. Bu mimarlık yerel gelenekler ya da törensel gereklere göre çok çeşitli biçimler aldı. Kiliselerdeki en önemli süsleme unsuru mozaik kaplamalardı. Bunların en eski örnekleri Aquileia ve El-Asnem (Cezayir) mozaikleridir. Bu alanda bütünüyle hıristiyan bir ikonografiye başlangıçta çok ender rastlanmaktaydı ve günlük yaşam sahnelerine (av, balık avı) -bunlara simgesel anlamlar yüklemek herhalde doğru olmaz- yer verilmesinin nedeni, aynı mozaik atölyelerinin hem özel konutlar, hem de kiliseler için çalışmasıydı. Duvarlar genellikle mermer pervazlarla süslenmiş, üst bölümleriyse resim ve mozaiklerle kaplanmıştır. Bazı Roma (Santa Maria Maggiore), Ravenna ve İstanbul kiliselerinin cephelerinde bu düzenleme görülebilir. Yapı dışında (Suriye) ya da sütun başlıkları, koro parmaklıkları, sunaklar gibi iç yapı öğelerinde özgül bir mimari heykelcilik gelişmiştir.

Küçük eşyalar arasında yaldızlı fon üstüne cam (Roma), fildişi koleksiyonları (pyksisler, kutsal emanet sandıkları), pişmiş topraktan lambalar (özellikle Kuzey Afrika), gümüş ya da pişmiş topraktan kap kacaklar önemlidir. Hıristiyan süslemeciliği sonunda gündelik yaşamda kullanılan bütün eşyaları kaplamaya başladı. Bu nedenle, erken hıristiyan sanatını geç antikçağ sanatından ayırmak güçtür.

Hıristiyan-demokrat birliği (CDU) *Christlich-Demokratische Union*, Almanya'da hıristiyan demokrasisi ideolojisine bağlı siyasal parti. 1945'te kuruldu. Aynı tarihte oluşan Bavyera kanadının adı Sosyal hıristiyan birliği'dir (CSU). CDU, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, eski Zentrum (Alman merkez hareketi) liderlerinin girişiminden doğdu. Zentrum'dan farkı protestanları da üyeliğe kabul etmesidir. Çünkü bunlar arasında, nasyonal sosyalizme karşı mücadele çizgisinde birleşmiş olan ve Almanya'yı yeni iktisadi ve toplumsal temeller üzerinde yeniden kurmayı isteyen hıristiyan militanlar vardı. İlk başlarda bir ölçüde sol ideolojiden etkilenen CDU, 1949'dan sonra tutucu görüşlerin egemenliğine girdi ve merkez sağa kayarak, başlangıçtaki sosyalist eğilimli programını bir yana bıraktı. Kurucusu ve başkanı olan (1949-1965) şansölye Konrad Adenauer'in saygınlığından yararlanan CDU Almanya'nın en büyük partisi oldu. 1953-1961 arasında Bundestag'da mutlak çoğunluğu elinde tuttu ve 1969'a kadar aralıksız iktidarda kaldı. Ama 1969, 1972, 1976 ve 1980 seçimlerinde başarısızlığa uğrayarak muhalefete düştü. 1982'de parti başkanı Helmut Kohl, CSU ve FDP ile koalisyon hükümeti kurdu. 1983 ve 1987'de yapılan seçimlerde CDU büyük başarı kazandı. 1990'da Doğu Almanya ile birleşmeyi sağladı. O yıl yapılan seçimlerde en büyük parti olma durumunu korudu ve koalisyon iktidarını sürdürdü.

Hıristiyan-demokrat partisi (*İtalyan*), hıristiyan demokrasisi ilkelerini be-

Réunion musées nationaux



erken hıristiyan sanatı
***Capsella di Brivio* olarak adlandırılan kutsal emanet kutusu kapağı Âzir'in dirilişini, yanlarıysa Müneccimler'in tapınmasını anlatan kabartmalarla bezenmiştir yer yer yaldızlı gümüş İtalya, V. yy.**
Louvre müzesi, Paris



Publifoto

De Gasperi (ortada) İtalyan hıristiyan-demokrat partisi yöneticilerinin bir toplantısında Varello, temmuz 1950'de

nimseyen italyan siyasal partisi.
• *Kökeni.* Roma'nın 1870'te krallık İtalya'sınca işgalinden sonra papalık italyan katoliklerinden yerel yönetim dışındaki siyasal yaşama katılmamalarını istedi. Ancak XIX. yy. sonunda katolik eylem grupları içinde (1876'da kurulan Kongre çalışması) gelenekçi katoliklerle papaz Romolo Murri'nin çevresinde toplanan siyasal eylem yanlıları çatıştılar. Hıristiyan demokrasisini tanımlayan Papalık genelgesi *Graves de communi re* (1901) onu "bütün siyasal anlamı"ndan soyutladı ve "halk yararına çalışan yardımsever bir hıristiyan eylemi"ne indirgedi.
• *İtalyan halk partisi (Partito popolare italiano, PPI).* 1904'te Pius X Kongre çalışması'nın kapatıldığını açıkladı. Ama bazı katolik militanlar milletvekili seçilmeyi başardılar ve 1919'da Vatikan'ın onayıyla don Luigi Sturzo tarafından, programı sosyal katoliklikten esinlenen İtalyan halk partisi kuruldu. İtalyan halk partisi parlamentodaki 100 üyesiyle her parlamenter çoğunluğun ekseni oldu. 1923'te Mussolini ile ilişkilerini kesen parti, 1926'da iktidara gelen faşizmin darbeleriyle parçalandı. Yaşamının kısa sürmesine karşın parti katolik nitelikteki gerçek bir siyasal hareketin temellerini attı. Böylece, faşizm devrildikten sonra, don Sturzo'nun yardımcılarından biri olan Alcide De Gasperi Hıristiyan-demokrat parti'yi *(Partito della Democrazia cristiana)* kurdu.
• *Hıristiyan-demokrat partisi (Partito della Democrazia cristiana PDC)* cumhuriyetten yana çıkan parti 1946 seçimlerinde geçerli oyların yüzde 35,3'ünü alarak İtalya'nın en büyük siyasal kuruluşu oldu. 1946'da bir milyon civarında üyesi olan Hıristiyan-demokrat partisi bu tarihten itibaren hiç ara vermeden ülkenin siyasal yönetimini üstlendi. De Gasperi başbakan oldu ve ülkeyi 1947'ye değin komünistler ve sosyalistlerin de yer aldığı bir koalisyon hükümetiyle yönetti. 1948 yasama meclisi seçimlerinde oyların yüzde 48,4'ünü alarak mecliste mutlak çoğunluğu elde etti. 1953'e değin küçük merkez partilerini de iktidara ortak yaptı, ama De Gasperi'nin ölümünden (1954) sonra, Hıristiyan-demokrat partisi'nde muhalif akımlar ortaya çıktı ve parti içinde bulunduğu belirsizliği aşmada zorlandı: laik olmak isteyen, ama ortak paydası katoliklik ve din adamlarına dayalı kadrolaşma olan bir parti oldu. Öte yandan reformlar dönemini kapatan Hıristiyan-demokrat partisi bir dizi skandala (yolsuzluğa) karıştı. 1954'ten itibaren genel sekreter Amintore Fanfani'nin liderliğindeki akım parti içinde çoğunluğu sağladı. Fanfani, bir militan örgütü kurarak yeni bir örgütlenmeye girişti. 1959'da Fanfani devrildi, onun yerine genel sekreterliğe getirilen Aldo Moro, merkezci bir akımı başlatan Mariano Rumor ve Emilio Colombo, hareketin başına geçtiler. Sosyalist ve komünist solun baskısı karşısında Napoli kongresi (1962) "sola açılma"yı onayladı. Aldo Moro, 1963'te kurduğu hükümete Nenni sosyalistlerini de alarak bu siyaseti uyguladı. Ama hıristiyan-demokratlar arasında çalkantıya yol açan bu ittifakı korumak zorlaştı. Ayrıca italyan toplumundaki değişmelere uyum sağlamakta zorluk çeken Hıristiyan-demokrat partisi en ciddi yenilgisini boşanma konusunda yapılan referandumla (1974) aldı, bu oylamayı boşanmadan yana olanlar kazandı. Bölgesel seçimlerde, sonra yerel yönetim (1975) seçimlerinde partinin seçmen tabanı, solun, özellikle komünistlerin ilerlemesi karşısında aşındı. Bu başarısızlık, genel sekreterliğe Fanfani'nin yerine Zaccagnini'nin getirilmesine yol açtı. Yine de 1976 erken genel seçimlerinde Hıristiyan-demokrat parti, oyların yüzde 38,7'sini alarak İtalya'nın en büyük partisi olma özelliğini korudu.

Hıristiyan-demokrat partisi en ciddi bunalımını Aldo Moro'nun kaçırılması, sonra da öldürülmesiyle (16 mart - 9 mayıs 1978) yaşadı. Aldo Moro, Komünist partisi'nin parlamento çoğunluğuna katılmasını ve 16 martta Andreotti'nin kurduğu hükümete destek vermesini sağlayan "tarihsel uzlaşma"dan yanaydı. Yeni genel sekreteri Flaminio Piccoli ve başkanı Arnaldo Forlani olan hıristiyan-demokratların, komünistlerin hükümete girmesine karşı çıkmaları üzerine İtalyan komünist partisi 1979'da, hükümete verdiği desteği geri aldı. Ekim 1980'de Hıristiyan-demokrat partisi yeniden, parti başkanı Forlani'nin savaş sonrasının 40. hükümetini kurmasıyla bir merkez sol çözümü benimsedi. Forlani hükümetinin istifasına karşın (mayıs 1981), haziranda cumhuriyetçi G. Spadolini'nin kurduğu hükümette çoğunluğu elinde bulunduran Hıristiyan-demokrat partisi iktidarda kaldı. Mayıs 1982'de Ciriaco De Mita parti genel sekreterliğine seçildi. Hep koalisyonla iktidarını sürdüren parti nisan 1992'de oyların % 29,5'ini alarak kuruluşundan beri en ağır yenilgiyi tattı. Bununla birlikte yeni cumhurbaşkanı bu partiden seçildiği gibi başbakan da bu partiden oldu; Giulio Andreotti.

HIRİSTİYANLAŞMA a. Hıristiyanlaşmak eylemi.

HIRİSTİYANLAŞMAK a. Bir süreç içinde hıristiyanlığı benimsemek, hıristiyan olmak.

◆ **hıristiyanlaştırmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bir topluluğu hıristiyanlaştırmak,* ona, onlara hıristiyan dinini kabul ettirmek. **—2.** *Bir şeyi, bir tanrıyı hıristiyanlaştırmak,* ona hıristiyanlığın bir özelliğini aktarmak, hıristiyanlığın damgasını vurmak.

HIRİSTİYANLAŞTIRMA a. Hıristiyanlaştırmak eylemi.

HIRİSTİYANLAŞTIRMAK → HIRİSTİYANLAŞMAK.

HIRİSTİYANLIK a. **1.** İsa'nın kişiliği ve onun düşüncesini ve sözlerini ileten yazılar üzerine kurulmuş dinlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Hıristiyan halkların ve ülkelerin tümü. **—3.** Hıristiyanlar topluluğu. **—4.** Politikanın hıristiyan temellere oturtulduğu uygarlık.

—ANSİKL. Başlangıçta, yahudilikten türeyen bir mezhep olan hıristiyanlık, vahiy edilmiş yani tanrısal kökenli bir din olarak ortaya çıkmıştır, ama kurucusu İsa*'nın, Tanrı ve insanlık arasında basit bir aracı değil, Tanrı'nın bizzat kendisi olduğu kabul edilir. İsa'nın, kurtarıcı Tanrı'nın insanlar arasına geldiğini bildiren vahyine, aşıladığı umut açısından "İncil" (İncil'in yunancası *Euangelion* "müjde" anlamına gelir) adı verildi. Hıristiyan İncili'nin insanlığa getirdiği bildiri, tarihi insanla birlikte oluşturan bir Tanrı'nın yeni bildirisidir. Hıristiyan ahlakı, meşrutiyetçilik değil, İsa'nın kişiliğine ters düşmeden ve onunla birlik içinde bir ermişliğe ulaşma, kendini aşma çağrısıdır. Hıristiyanlık, dinsel kurum ve teknikler kavramını (gerekliliklerine rağmen) aşar; Mesih'in kurtarıcı görevini yerine getirmesi için, kişinin bu amaca kendini bağlamasıdır. Tarihsel koşullarla açıklanabilen bölünmeler (katolik hıristiyan, protestan hıristiyan, ortodoks hıristiyan) başlı başına bir birleştirme gücü olan İncil'e uymamaktan ileri gelir.

Hıristiyanlığın en can alıcı yarası, İsa'nın çağrısını değişik biçimde yorumlayan hıristiyanlar arasındaki bölünmeydi. Bu durum bugün de sürmektedir. Bu ayrılıkların ilkesi her tarihsel olayda farklılık gösterdi: İstanbul patriği Mikhael Kerularios, 1054'te ortodoks adı verilen Doğu kiliseleri'ni roma hıristiyanlığından kopararak üstün papalık katıyla ilişkisini kesti. Roma tarafından öğretilen biçimiyle hıristiyan öğretisi XVI. yy.'da, roma katolikliğinin dışında kalan protestan reformları nedeniyle yeniden tartışma konusu oldu .

XX. yy.'da slav ülkelerinde ve Balkanlar'da ağır basan din ortodoksluktur; anglosakson ülkelerde, Kuzey Almanya'da ve iskandinav ülkelerinde protestanlığın çeşitli biçimleri geçerlidir. Günümüzde, değişik inanışlar arasında birlik oluşturulmaya çalışılmaktadır. XX. yy.'da, özellikle II. Vatikan I. konsili'nden (1962-1965) bu yana, bu birleştirme hareketi ya da kiliseler birliği, hıristiyanların, yüzyıllardır hıristiyanlığın görünürdeki ve derindeki birliğini yitirme-

Belçika Hıristiyan-sosyal partisi'nin 12 haziran 1982 tarihindeki kongresi

Belga



sine neden olan yapılarını reddetme eğilimlerinin artığını göstermektedir. Yahudi-hıristiyan dünyasının, çağdaş dünyaya hükmeden adaletsizlik karşısında yapacak fazla şeyi kalmaması ve bilimle tekniğin, insanlığın sorularını yanıtlamaya gönüllü olması sonucunda gün geçtikçe hıristiyanlıktan uzaklaşılmaya başlandığı bu modern toplumda hıristiyanlık özellikle batı ülkelerinde yeniden tartışma konusu haline gelmiştir.

HIRİSTİYAN-SOSYAL sıf. SOSYAL-HIRİSTİYAN'ın eşanlamlısı.

Hıristiyan-sosyal partisi *(Belçika)*, Belçika Katolik partisi'nin İkinci Dünya savaşı'ndan sonra aldığı ad. Parti, 1947'de sosyalistlerle birlikte Speak hükümetine katıldı, 1949 seçimlerinde az bir farkla mutlak çoğunluğu kaçırdı, bu kez liberallerle anlaştı. Parti, Léopold III'ün, oğlu Baudouin yararına tahttan çekilmesini onayladı (1951); eğitim kurumlarının yeniden örgütlenmesi tasarısını hazırladı. 1954'te sosyalistler tarafından yenilgiye uğratıldı. 1958 seçimlerinde durumunu düzeltti ve on yıl içinde birçok koalisyona katıldı. 1968'de parti ikiye ayrıldı. Wallonlar partide kalırken, Flamanlar Hıristiyan halk partisi'ni kurdular. Parti başkanı P. V. Bueynants başbakan oldu. Parti 1981, 1985, 1987 ve 1991 seçimlerinde Hıristiyan birlik partisi'yle işbirliği yaptı ve başbakanlığı bu partinin başkanına bıraktı.

HIRİSTO TEYELİ → ÇAPRAZ* İĞNE.

HIRKA a. (ar. *ḫırḳa*). **1.** Genellikle yünden örülmüş ceket biçimindeki giysi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Eskiden erkeklerin cüppenin altına, gecelik elbisesinin üstüne giydikleri dize kadar ya da daha kısa kalın ya da içi pamukla beslenmiş kumaştan yapılan önden açık giysi. **—3.** Dervişlerin giydikleri üst giysisi. **—4.** *Hırkayı başına çekmek*, herkesle ilgisini kesmek, bir köşeye çekilip kimseyle konuşmamak.

—Tasav. Tarikatlarda dervişlerin giydikleri, yün vb.'den dokunmuş ya da kalın kumaştan dikilmiş, önü açık giysi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hırkai saadet* ya da *Hırkai şerif*, Hz. Muhammet'in, kendisi için bir kaside yazan şair Kâab bin Züheyr'e armağan ettiği ve günümüzde Topkapı sarayı'nda aynı adı taşıyan dairede saklanıp korunan hırkası (bürdesi).

—ANSİKL. Giy. Hırka, yünden örülür ya da kumaştan dikilir. Osmanlılar döneminde yaygın olarak kullanılan kumaş hırkaların yerini, günümüzde örgü hırkalar almıştır. Bunlar elde örülür ya da makinelerde dokunarak hazır satılır. Kesiminin özelliği, genellikle uzunca, geniş kollu ve önü kapalı olmasıdır.

Osmanlılar döneminde giyilen kumaş hırkalar genellikle astarlı olur, astarı ve yüzünün birbiriyle uyumlu kumaşlardan yapılmasına özen gösterilirdi. Astarla kumaş arasına pamuk yerleştirilmiş ve kapitone yapılmış olanları da vardı. Bu tür hırkalar bugün de Anadolu'nun bazı yörelerinde kullanılmaktadır.

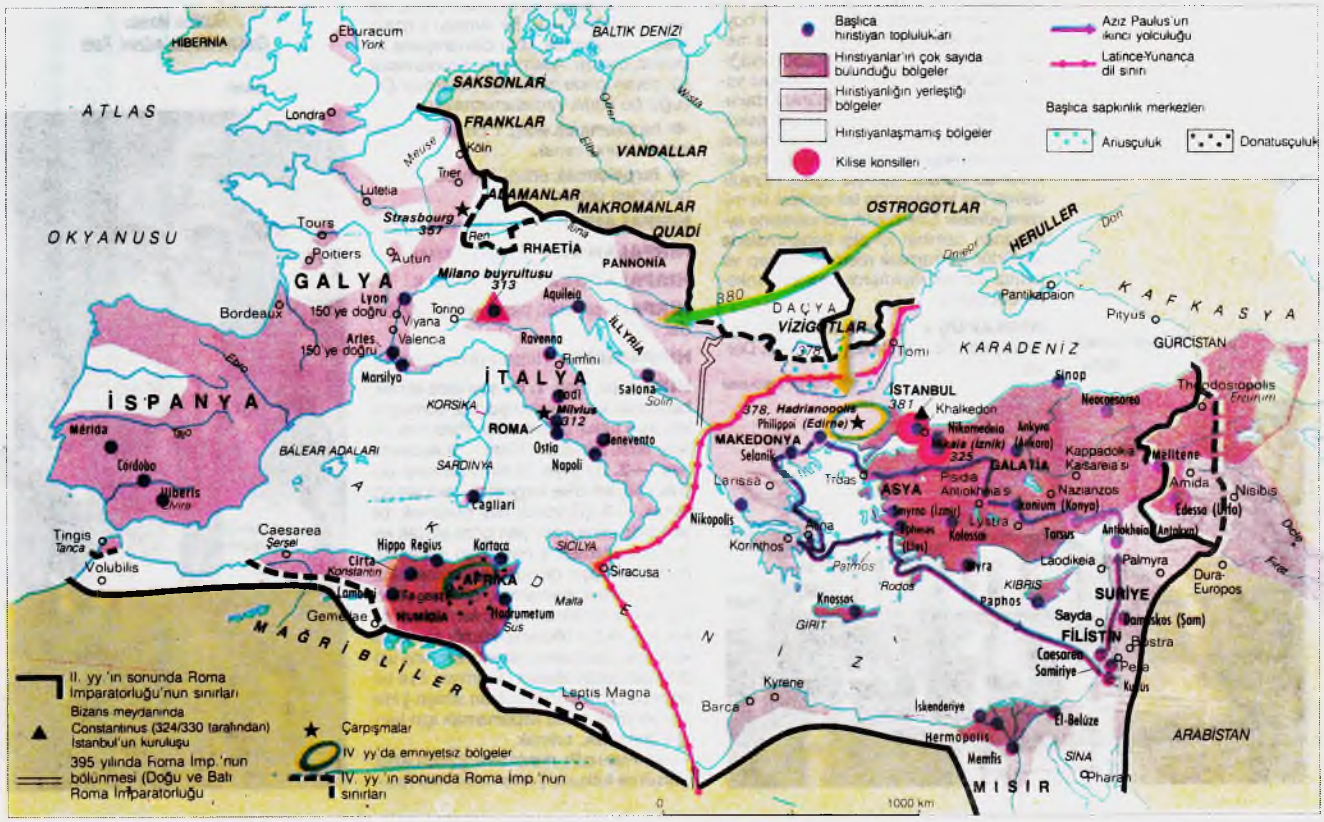
—Tasav. Arapçada *giysi parçası* anlamına gelen *hırka* sözcüğü, özellikle tasavvuf çevrelerinde zamanla tam bir giysi anlamı kazandı. Ebu Nuaym'ın *Hilyet ül-evliya* adlı yapıtında Hz. Muhammet'in giysilerinden birinin de hırka (bürde) olduğu belirtilir. Bir görüşe göre, eski parçalardan yapıldığı ve önü açık olduğu için bu adla anılan giysi, ilk dönemlerde çokça kullanılmamakla birlikte, sonraları Hz. Peygamber'in kalın ve eski giysiler kullandığı söylentileri üzerine, hırka giyilmesi özellikle *âbid** (kendilerini ibadete verenler) ve *zâhit*ler* (dünya bağlarını en aza indirenler) arasında yaygınlaştı. Hz. Muhammet'in Kâab bin Züheyr adlı ünlü şaire armağan ettiği ve sonraları *Hırkai saadet* diye anılan hırka, günümüzde Topkapı sarayı'nın aynı adı taşıyan dairesinde korunup saklanmaktadır. (Söylentiye göre Hz. Muhammet, Kaab'ın kendisi için söylediği kasideyi o kadar beğenmiştir ki, çıkarıp sırtındaki bürdeyi [hırkayı] şaire ihsan etmiştir. Bu yüzden bu kaside *Kasidei bürde* diye bilinir.) Hz. Muhammet'in Veysel Karani'ye armağan ettiğine inanılan bir başka hırka da Sultan Abdülmecit'in yaptırdığı Hırkaişerif camisi'nde korunmakta ve belirli zamanlarda halkın ziyaretine açılmaktadır. Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Ebu Sait el-Hudri, Enes, Huzeyfe, Selman-ı Farisi gibi sufiler tarafından tarikat uluları sayılan sahabilerin de hırka giydikleri söylenir.

Yoksulluğa ve alçakgönüllülüğe verilen önemi simgelemesi bakımından büyük bir değer ve anlam taşıyan ve tarikatın piri ya da halifesi tarafından giydirilen iki tür hırka vardı: 1. *Hırkat ül-irade* ya da *hırkat üt-tasavvuf*, şeyhin yalnızca gerekli riyazet ve sülûku (tasavvuf için gerekli çabalar) tamamlayan müride giydirdiği hırka. Bu hırkayı giyen, halife olarak atanabilirdi. 2. *Hırkat üt-teberrük* ya da *hırkat üt-teşebbüh*, tarikata yakınlık duyan (muhib) ve yeni girenlere giydirilen hırka. Bu hırka, müridin onu giymekle yeni ve özel bir kimliğe büründüğünü simgelerdi.

Derviş hırkasına, *hırkai fakr ü fena* (yoksulluk ve yokluk hırkası) da denirdi. Derviş hırkası dikişli, belden pilesiz, mevsimine göre yün ya da ketenden, koyu ya da açık renkte olurdu. Önü açık, düğmesiz, yakasız, kollu, geniş ve topuklara kadar uzundu. Tarikatlarda şeyhle müridi arasındaki manevi bağı simgelediği, dünyaya bağlı kalmaktan sıyrılıp kurtulma anlamını taşıdığı için hırka kullanmaya özel bir önem verilir ve hırka giymeye *hırkaya bürünmek*, dervişe de *hırkapuş* (hırka giyen) denirdi. Bazı dervişler, helal mal kazandıklarına inandıkları kişilerden bez parçaları alırlar ve bu parçalardan *murakka* (yamalı hırka) dikip giyinirlerdi. Dervişler, nefislerini baskı altına alan kişiler olduklarından *hırka altında sultan* diye anılırlar; olaylardan habersiz gibi görünmekle birlikte, tüm olup bitenleri neden ve sonuçlarıyla bildiklerini göstermek için dervişler hakkında *hırka altından dünyayı seyredenler* deyimi kullanılırdı.

Hırkai saadet dairesi, Topkapı sarayı'nın üçüncü avlusunda, Mehmet II (Fatih) tarafından yaptırılan bölüm; avlunun sol köşesinde, Hazine koğuşu'nun yanındadır. Önceleri "Hasoda" olarak adlandırılan bu bölüm, sultana hizmet veren görevlilere ayrılmıştı. Selim I'in (Yavuz) Mısır'dan İstanbul'a getirdiği Kutsal emanetler'in (Emanat-ı mukaddese) korunmasıyla da hasodalılar görevlendirilmişti. Bu görevlilerin koğuşları, yapının alt katındaydı. Hırkai Saadet dairesi'nin giriş bölümünde,

395'E KADAR HIRİSTİYANLIK'IN ROMA İMPARATORLUĞU'NDA YAYILMASI





Büyük Larousse

Hırkai saadet dairesi içindeki Hırkai saadet odası *Topkapı sarayı müzesi, İstanbul*

hasoda görevlilerinin cami olarak kullandıkları, çinilerle kaplı bir sofa bulunur. Dikdörtgen planlı, şadırvanlı ve setli olan sofanın sağında Arzhane ve Hırkai saadet odası, solundaysa Destmâl odası yer alır. Hırkai saadet odasının duvarları XVI. yy. İznik çinileriyle kaplıdır. Odanın sol köşesinde Murat IV'ün kuyumcubaşısı Zıllî Mehmet'e yaptırdığı altın yaldızlı taht vardır. Mahmut II dönemine değin tüm törenlerde kullanılan bu tahtın iki cephesi, bu sultan tarafından kafeslerle kapatılarak, kutsal emanetler buraya yerleştirildi. Arzhane, huzura alınacak kişilerin kullandıkları bir bölüm olup, yanlışlıkla Aslanhane de denir. Destmâl odası, Hırkai saadet ziyareti sırasında verilmesi gelenekten olan destmâllerin baskılarının yapıldığı bölümdü. Burası Murat IV dönemi çinileriyle kaplıdır.

■ **Hırkaişerif camisi,** İstanbul'un Fatih ilçesinde, Hırkaişerif semtinde, Abdülmecit döneminde yaptırılan cami (1850). Avlu kapısının üzerine sultanın büyük boyda tuğrası işlenmiştir. Sekiz köşeli ana mekân, kubbeyle örtülmüştür. Kubbe eteğini hattat Mustafa İzzet Efendi'nin ayet yazıtı dolanır. K.'inde iki katlı Hünkâr dairesi, G.'inde mihrap duvarına bitişik, sekizgen planlı, kubbeli Hırkai saadet dairesi vardır (ramazan ayında Hz. Muhammet'in hırkası burada ziyarete açılır). Hünkâr dairesi'nin köşelerinde tek şerefeli iki minare yükselir. Çok büyük pencerelerle aydınlanan caminin içi alçı kabartmalarla süslüdür. Mukarnaslı mermer mihrap ve kırmızı somaki mermerden minberi rokoko üsluptadır.

HIRKAPÛŞ a. (ar. *ḫırka* ve fars. *pūş*'tan *ḫırḳa-pūş*). *Esk.* **1.** Hırka giyen. **—2.** Derviş.

Hırkaişerif camisi *İstanbul*



Büyük Larousse

—Tasav. → HIRKA.

HIRKAPÛŞANE be. (ar. *ḫırḳa*, fars. *pūş* ve *-ane*'den *ḫırḳa-pūşane*). *Esk.* Hoşgörülü olarak, dervişçesine.

HIRKAPÛŞİ a. (ar. *ḫırka*, fars. *pūş* ve *-i*'den *ḫırḳa-pūşī*). *Esk.* Dervişlik.

HIRLAMA a. Hırlamak eylemi.

HIRLAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). **1.** Köpeklerden söz ederken, saldırganlığını ortaya koyan bir hırıltı, boğuk bir ses çıkarmak. **—2.** Hırıltılı bir biçimde nefes alıp vermek. **—3.** *Tkz.* Kızgınlıkla ters konuşmak: *Aksi adam, önüne gelene hırlıyor.*

◆ **hırlaşmak** işt. f. **1.** Köpeklerden söz ederken, karşılıklı birbirlerine hırlamak. **—2.** *Tkz.* İki ya da daha çok kimse sözkonusuysa, ağız kavgası yapmak: *Akşam, bizimkiler yine hırlaştılar.*

◆ **hırlatmak** ettirg. f. *Bir köpeği hırlatmak*, onun hırlamasına neden olmak.

HIRLAŞMA a. Hırlaşmak eylemi.

HIRLAŞMAK → HIRLAMAK.

HIRLATMAK → HIRLAMAK.

HIRLI sıf. *Tkz.* **1.** Dürüst, sağlam karakterli kimse için kullanılır: *Hırlı bir adam olsa işinden atılmazdı.* **—2.** İşe yarar, hayırlı şey için kullanılır: *Hiç hırlı bir işi yoktur.* **—3.** *Hırlı mıdır, hırsız mıdır?*, bir kimsenin huy ve davranış özellikleri konusunda kuşkuya düşüldüğü zaman söylenir: *Dur bakalım, hırlı mıdır, hırsız mıdır, sorup öğrenelim.*

HIRMAN ya da **HİRMAN** a. (ar. *ḥırmān*). *Esk.* Ümitsizlik, mahrum olma, istenilen şeyi elde edememe: *"Sabahtan akşama kadar araba arkasında devr ile fısk u hırmânı cemetmek..."* (Namık Kemal).

HIRNİK a. *Yörs.* Tavşan yavrusu.

HIRPADAK be. (yansıma sözc.). **1.** Birdenbire, hemencecik. **—2.** *Yörs.* Uygun, tıpatıp: *Kapak küpün ağzına hırpadak oturdu.*

HIRPALAMA a. Hırpalamak eylemi.

HIRPALAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi hırpalamak*, ona herhangi bir ölçüde ya da biçimde zarar vermek: *Kitabımı hırpalamadan oku. Arabayı çok hırpalamışsınız, her yanı dökülüyor.* **—2.** *Bir kimseyi hırpalamak*, onu dövmek; kötü davranışlarla incitmek, üzmek: *Adamı fena hırpalamışlar, kan revan içinde hastaneye kaldırdılar. Çocuğu bu kadar hırpalamamalısın.*

◆ **hırpalanmak** edilg. f. Hırpalamak eylemine konu olmak.

◆ **hırpalatmak** ettirg. f. Hırpalanmasına neden olmak.

HIRPALANMA a. Hırpalanmak eylemi.

HIRPALANMAK → HIRPALAMAK.

HIRPALATMAK → HIRPALAMAK.

HIRPANİ sıf. Üstü başı perişan; derbeder.

HIRPANİLİK a. Hırpani olma durumu.

HIRS a. (ar. *ḥırṣ*). **1.** Bir şeyi elde etmek, başarmak için duyulan şiddetli, sonsuz istek, aşırı tutku: *Şöhret hırsı. Para hırsı. İktidar hırsı. Bir sınavı birincilikle kazanma hırsı.* **—2.** Bir şeye, bir kimseye karşı duyulan şiddetli öfke, kızgınlık: *Hırsından ağlamak.* **—3.** *(Gözünü) hırs bürümek*, bir şeyi elde etmeyi her şeyi göze alacak kadar çok istemek. ‖ *Hırsından çatlamak, boğulmak*, aşırı ölçüde öfkelenmek, kızmak. ‖ *Hırsını alamamak*, öfkesini yenememek. ‖ *Hırsını almak, çıkarmak*, öfkesini, kızgınlığını öfkelenip kızdığı şey ya da kimseden başkasına yöneltmek, ona saldırıp sataşarak öfkesini gidermek: *Eve varınca bütün hırsını karısından almıştı.* ‖ *Hırsını yenmek*, hırsa kapılmamak için kendini zorlamak, tutmak.

—*Esk. Hırs-ı câh*, mevki hırsı. ‖ *Hırs-ı ikbal*, yükselme tutkusu. ‖ *Hırs-ı mal*, mal hırsı.

HIRS a. (fars. *ḫırs*). *Esk.* **1.** Ayı. **—2.** *Hırs-beçe*, ayı yavrusu.

HIRSIZ a. **1.** Başkasının olan bir şeyi çalan; hırsızlığı meslek edinmiş kimse; uğru. **—2.** *Hırsız anahtarı*, her kapıyı açabilen anahtar, maymuncuk. ‖ *Hırsız gibi*, hiçbir kimseye görünmeden, gizlice. ‖ *Hırsız var!*, hırsıza karşı yardım çağırmak için haykırarak söylenen söz. ‖ *Hırsız yatağı*, hırsızların barındığı ve çalınan eşyaların saklandığı yer. ‖ *Hırsıza yol göstermek*, ayrımında olmadan, bilmeyerek kötü işler yapan birine yardımcı olmak.

—Balıkç. Tatlısu etçil balıklarının avlanmasında kullanılan ve canlı yemlerin sırtına tutturulmaya elverişli bir düzenek taşıyan ikili ya da üçlü olta iğnesi. ‖ Ölü bir balığın (yılanbalığı için) ya da canlı bir yemin (turna balığı için) kullanılmasını sağlayacak biçimde düzenlenmiş bir çeşit dip oltası. (Oltaya, asıl iğnenin üstüne ikinci bir iğne takılır. Böylece, yakalanan büyük ağızlı balık birinci iğneyi yutsa bile [bu durumda iğne etkisiz kalır] ikinci iğne damağa saplanır ve av gerçekleşir.

■ —Din. tar. *İyi hırsız, kötü hırsız*, İsa ile birlikte çarmıha gerilen iki haydut. (Aziz Luka İncili'ne göre [XXIII, 39-43] birincisi, ölmeden önce hıristiyanlığı kabul eder. Asılsız bir söylentiye göre adları *Dismas* ve *Gestas*'tır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

◆ sıf. ve a. Kurnazlıkla ya da güçle başkasına ait bir şeyi çalan bir hayvan, bir kimse için kullanılır: *Hırsız kedi.*

—ANSİKL. İkonogr. İki hırsız, geleneksel çarmıha geriliş ikonografisinin birer parçasıdır. Sanatçılar, onları İsa'dan ayırt etmek için ya İsa'nın çarmıhını ortaya yerleştirmiş, ya da İsa'yı çarmıha çivili, onları da (T biçimindeki) çarmıhlarına bağlı olarak göstermişlerdir (Kuzey okulları). Çilesini kabul eden genç ve sakalsız iyi hırsız (Dismas) İsa'nın sağında, başkaldıran, sakallı kötü hırsızsa solunda yer alır. Flémallelı Usta'nın (Frankfurt), Foppa'nın (Bergamo), Antonello da Messina'nın (Anvers), Rubens'in (*Kargı darbesi*, Anvers) çarmıha geriliş temasını bu biçimde işledikleri yapıtları vardır.

İsa ve iki hırsız (1884'e doğr.)
Gustave Moreau
Gustave-Moreau müzesi, Paris

Lauros-Giraudon



HIRSIZASALAK a. Zool. Konağının yediklerini tüketen ortakyaşar hayvan.

HIRSIZLAMA be. Kimseye sezdirmeden, gizlice: *Bir yere hırsızlama girmek.*

◆ sıf. Başkasına ait bir şeyden gizlice alınan şey için kullanılır: *Bir yazıdaki hırsızlama bölümler.*

HIRSIZLIK a. **1.** Başkasının olan bir şeyi çalma. **—2.** Çalma suçu: *Hırsızlıktan bir yıla mahkûm olmak.* **—3.** *Hırsızlık etmek, yapmak,* başkalarına ait olan bir şeyi çalmak.

—Cez. huk. Başkasına ait taşınabilir bir malı, sahibinin rızası olmaksızın yararlanmak amacıyla almak. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İsl. huk. → SİRKAT.

—Sig. *Hırsızlık sigortası,* sigortalanmış yerlere çeşitli yollarla girerek ya da zor ve şiddet kullanarak yapılan hırsızlıklara karşı sigorta. || *Kasa hırsızlık sigortası,* kasalarda bulunan nakit ve değerlerin çalınmasına karşı sigorta.

—ANSİKL. Cez. huk. Türk Ceza k.'nun 491. ve onu izleyen maddelerinde düzenlenen hırsızlık suçunun unsurları (yani bir eylemin hırsızlık suçunu oluşturması için gerekli koşullar) şunlardır: taşınabilir bir malın alınması; bu malın başkasına ait olması; sahibinin rızasının bulunmaması; yararlanma kastı. Hırsızlık suçunun basit biçiminin cezası altı aydan üç yıla kadar hapistir. Türk Ceza k., hırsızlık suçunun ağırlatıcı nedenlerini ayrıntılı bir biçimde düzenlemiştir. Yasanın 491. maddesinde belirtilen ağırlatıcı nedenler: 1. hırsızlığın resmi dairelerde bulunan ya da kamuya ait olan eşyaya ilişkin olması; güveni kötüye kullanmanın bir sonucu olarak kendisine bırakılan bir mala ilişkin olması; gündüzün, duvarla çevrili bir yere girilerek işlenmesi; mandıra ve ağıl gibi yerlerde bulunan hayvanlara ilişkin olması. Bu koşullarda işlenen hırsızlık suçunun cezası bir yıldan beş yıla kadar hapistir. Türk Ceza k.'nun 492. maddesinde belirtilen ağırlatıcı nedenlerin başlıcaları ise şunlardır: 1. hırsızlık suçunun geceleyin bir binaya girerek işlenmesi; 2. ibadet yerlerinde ve mezarlıklarda, ulaşım araçlarında hırsızlık yapılması; 3. ormanlarda ve tarım alanlarında hırsızlık yapılması. Bu durumlarda hırsızlık suçunun cezası iki yıl ile beş yıl arasında hapistir. Aynı maddeye göre hırsızlık suçu enerji naklinde ya da haberleşmede kullanılan tel, kablo vb. iletkenlere ilişkinse, suçu işleyen kişi üç yıldan beş yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Hırsızlık suçu taklit anahtar kullanarak, bir yere girmeyi önleyen engelleri kırarak, kılık değiştirerek ya da yetkili olmadan resmi bir kimlik takınarak işlenirse, verilecek ceza üç yıldan sekiz yıla kadar hapistir (Türk Cez. k. md. 493).

HIRSLANDIRMA a. Hırslandırmak eylemi.

HIRSLANDIRMAK → HIRSLANMAK.

HIRSLANMA a. Hırslanmak eylemi.

HIRSLANMAK gçz. f. *(Bir şeye, bir kimseye) hırslanmak,* aşırı ölçüde kızmak, öfkelenmek: *Onun bu davranışını düşündükçe daha da hırslanıp öfkeleniyordu.*

◆ **hırslandırmak** ettirg. f. *Bir kimseyi hırslandırmak,* onun hırslanmasına neden olmak; öfkelendirmek, kızdırmak.

HIRSLI sıf. **1.** Bir şeye aşırı ölçüde istek duyan, hırs dolu kimse için kullanılır: *Hırslı bir gençtir, çok kısa sürede yeni işinde de yükselir.* **—2.** Aşırı ölçüde öfkeye, kızgınlığa kapılan kimse için kullanılır: *Ne hırslı adamsın, biraz sakin olsana.*

HIRSSIZ sıf. Hırsı, aşırı istekleri olmayan kimse için kullanılır: *Bu kadar da hırssız olma, yükselmek için çabala.*

HIRT sıf. ve a. *Arg.* Kaba, görgüsüz, sersem: *Hırt adamın biridir, onunla insanca konuşulmaz.*

HIRTAPOZ sıf. ve a. *Arg.* Kaba, anlayışsız, aptal; hırt.

HIRTAPOZLUK a. *Arg.* Hırtapoz olma durumu; hırtapoz birine özgü davranış: *Hırtapozluk yapmak.*

HIRTI PIRTI a. Eski püskü ya da işe yaramayan, değersiz eşya: *Evin içi hırtı pırtı dolu.*

HIRTLAMBA sıf. **1.** Kılıksız, derbeder giyimli. **—2.** Sürekli öksüren, hastalıklı. **—3.** *Hırtlamba gibi giyinmek,* yırtık pırtık olmuş, eskimiş şeyleri üst üste giymek. || *Hırtlambası çıkmak,* sözkonusu eşya ise, eskiyip dökülür duruma gelmek; bir kimseyse, eski püskü şeyler giyinmek ya da zayıf ve hastalıklı olmak.

HIRTLIK a. *Arg.* **1.** Kabalık, görgüsüzlük, sersemlik. **—2.** Bunu gösteren davranış: *Hırtlık etme de ne istediğini adam gibi anlat.*

HIRVANİ a. Esk. giy. Şehzade Abdülmecit'in okumaya başlaması dolayısıyla yapılan törende, yakınlarının giymesi istenen düz yakalı, önü ilikli bir tür giysi.

HIRVAT sıf. ve. a. Hırvatistan'dan olan.

◆ a. Tamlayan olarak, Hırvatlar'a ya da Hırvatistan'a ilişkin: *Hırvat dili.*

—El sant. *Hırvat işi,* genellikle haç iğnesiyle, kırmızının egemen olduğu, parlak renklerden ipek iplikle yapılan nakış.

HIRVATÇA a. Dilbil. Sırp-hırvat dillerinin Hırvatistan'da kullanılan biçimi.

HIRVATİ a. Tar. Eskiden sipahilerin başlarına giydikleri külah biçimindeki başlık.

HIRVATİ a. Pencab'ın güney-doğu'sunda, yaklaşık 700 000 kişinin konuştuğu racastani lehçesi.

HIRVATİSTAN, hırvatça **Hrvatska,** Balkan yarımadası'nın kuzey-batısında yer alan devlet; 56 538 km²; 4 685 000 nüf. (1989). Başkenti *Zagreb.*

COĞRAFYA

Sanayi alanındaki gelişmesi XIX. yy.'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu çerçevesinde başlayan Hırvatistan, Slovenya ile birlikte, bu bölgenin en gelişmiş devletidir. Bununla birlikte Hırvatistan, 1962-1973 arasında, Batı Avrupa ülkelerine doğru önemli bir işçi göçüne tanık olmuş, bu da yörenin doğal gelişme dengesini bozmuştur. Hırvatistan dört bölgeye ayrılabilir. Tepeler (Zagorje), küçük dağ kütleleri (Ivanscica) ve havzalarla kaplı orta kesim en sanayileşmiş bölgedir: Zagreb, ülkenin birinci sanayi merkezidir; Varazdin ve Karlovac'ta dokuma, Petrinja ve Koprivnica'da besin, Sisak'ta demir-çelik, Kutina'da kimya sanayileri gelişmiştir; Medjimurje'de petrol çıkarılır. Papuk ve Psunj kütlelerini çevreleyen Podravina ve Posavina geniş ova şeritlerinden oluşan Slavonya, büyük tarım-sanayi kombinaları içeren zengin bir tarım bölgesidir; buradan petrol da çıkarılır; çeşitli sanayiler Osijek, Vinkovci, Slavonski Brod'a canlılık verir. İç Hırvatistan'ı kıyıdan ayıran Dinar dağları, polyeleri çevreleyen (Lika) Velebit dağları gibi, kireçtaşlı bir zincir oluşturur. Zagreb-Rijeka büyük ulaşım ağının geçtiği, yer yer sanayi (Licki Osik) ya da turizmle (Plitvice gölleri) canlanan bu yöre yoksul ve tenha bir bölgedir. Hırvatistan, İstria, Kvarner ve Dalmaçya kıyılarıyla Adriya denizinin doğu kıyılarının % 70'ini kaplar. Eskiden ülkenin iç kesimiyle bağlantısı çok kötü iken, bugün çevreden kopukluktan kurtulmuş bu bölge, liman etkinliklerine (Rijeka, Split, Zadar, Dubrovnik, Trogir), sanayiye (gemi yapımı, kimya, çimento fabrikaları, Dalmaçya'nın boksitini işleyen Sibenik alüminyum kombinası), aynı zamanda Dalmaçya takımadalarının bazı adalarını da ilgilendiren ve yatak kapasitelerinin büyükçe bir bölümü özel sektörün elinde olan turizme (Dubrovnik, Split) dayanan hızlı bir iktisadi gelişme içindedir. Ekilebilir toprakların azlığı nedeniyle tarım (bağlar, turunçgiller) bu gelişmede çok az rol oynamaktadır.

TARİH

İsa'nın doğumundan sonraki ilk dönemlerde, İllyrialılar'ın oturduğu hırvat bölgeleri Romalılar'ın Pannonia ve Dalmaçya illeri içinde yer alıyordu; büyük istilalar sırasında, hırvat bölgelerinin bir bölümü Ostrogot, sonra Lombard, en sonunda da VII. yy.'da Avarlar'ın eline geçti; bu dönemde Hırvatlar buraya yerleştiler. Dalmaçya Hırvatistanı'nda, hırvat kabileleri prens Trpimir yönetiminde birleştiler (845'e doğr.-864). X. yy.'da kral Tomislav bütün ülkeye egemen oldu ve 925'te kendini rex Croatorum (Hırvatistan kralı) ilan



ederek bir hanedan kurdu. Tomislav, Macarlar, Bulgarlar ve Bizanslılar'la savaşmak zorunda kaldı, egemenliğini Pannonia'ya, Bosna'ya, kıyı kentlerine ve adalarına dek yaydı. Yerine geçenlerden Stjepan Držislav (969-997), Bulgarlar'la savaştı, Krešimir III (1000-1003) ise Bizans'ın egemenliğini tanımak zorunda kaldı. Hırvat kilisesi, latin ayin düzeniyle (katolik), IX. yy.'da Kiril ve Metodiy'in yaydığı slav ve doğu ayin düzeni (ortodoks) arasında bölündü. Petar Krešimir IV (1058-1074) Roma'ya yanaştı ve 1060'taki Split konsili latin ayin düzeninin (katolik) benimsenmesini zorunlu kıldı. Uzun mücadelelerden sonra, "latin" etkisi slav etkisine üstün geldi. Dmitar Zvonimir, 1076'da, Split'te papalık elçisinin elinden taç giydi. Zvonimir ölünce dul karısı Macaristan kralı olan kardeşinden yardım istedi; Macaristan kralı Hırvatistan'ın kuzeyini, Bizans ise kıyı bölümünü aldı. 1097'de, Slavlar'ın seçtiği son hırvat kralı Petar Svačić, Macarlar'la savaşırken öldürüldü ve Macaristan kralı Kálmán, 1102'de Biograd na Moru'da Hırvatistan kralı olarak taç giydi.

Bundan böyle kişisel bir bağla Macaristan'a bağlanan Hırvatistan, Aziz İstvan krallığı içinde sekiz yüzyıl boyunca kendi ban'ı ve diyeti olan, özel bir krallık oldu. Kıyı bölgelerini ele geçirme mücadelesi yoğunlaştı: Zadar barışı (1358) kıyıları yeniden Macaristan'a getirdi, ama 1420'den sonra Venedik, buraya, sürekli olarak (1797'ye kadar) egemen oldu. 1526'da Macaristan kralı Lajos II Mohaç'ta Osmanlılar'a yenildi. Varna (1444) ve İkinci Kosova (1449) meydan savaşlarından sonra Hırvatistan'ın sadece G. bölümünü denetim altına almış olan Osmanlı devleti, Süleyman I (Kanuni) döneminde Mohaç zaferinin (1526) ardından bölgenin büyük kesimini topraklarına kattı. XVI. yy. sonlarına kadar (1583), sancak beyleri tarafından yönetilen Hırvatistan, daha sonra bir eyalet konumuna getirilerek beylerbeyleri ve vali paşaların yönetimine verildi. İkinci Viyana bozgunundan (1683) sonra Osmanlı devleti Avrupa'da gerilemeye başlayınca, prens Eugène komutasındaki avusturya ordusu Hırvatistan'ı ele geçirdi (1697). Karlofça antlaşması'yla (1699) Besarabya'dan çekilen Türkler, Pasarofça antlaşması uyarınca da Sava ırmağının güney bölümünü yitirdiler (1718). Böylece Hırvatistan'daki osmanlı egemenliği sona erdi: aynı dönemde 1527'de, Cetin'de, hırvat soylular, Ferdinand I Habsburg'u kral seçtiler. Hırvat soylular Macaristan'a yanaştılar ve 1625'te Hırvatistan'ın ilk ban'ı macar devlet meclisinde yer aldı. 1671'de, Zrinski, Frankopan ve öbür hırvat ve macar soyluların Habsburglar'a karşı düzenledikleri komplo, katılanların öldürülmesi ve mallarına elkonulmasıyla sonuçlandı.

Karlofça barışı'yla (1699) Osmanlılar Hırvatistan'dan aldıkları toprakları bırakınca, slavon toprakları özellikle hırvat olmayan soylulara verildi. XVIII. yy. sonunda, Avusturya'nın mutlakıyetçi yönetimi macar ve hırvat soyluların birbirlerine yaklaşmasını sağladı; 1790'da hırvat diyeti, macar diyeti yararına bazı yetkilerinden vazgeçti. Napoléon I, 1805'te, hırvat ve sloven toprakları üstünde İllyria illerini kurduysa da 1813'te buralarını kaybetti. 1822'de Hırvatistan eski sınırlarına kavuştu ve Macaristan ile bağlarını yeniden kurdu. Macarlar kendi dillerini kabul ettirmek isteyince Hırvat ulusal hareketi'ni hızlandırdılar; Hırvat ulusal haraketi önce illyriacılık, yani halk dilinin ve kültürünün kabul edilmesini amaçlayan bir hareket olarak ortaya çıktı; daha sonra öteki Güney Slavları'na da yöneldi.

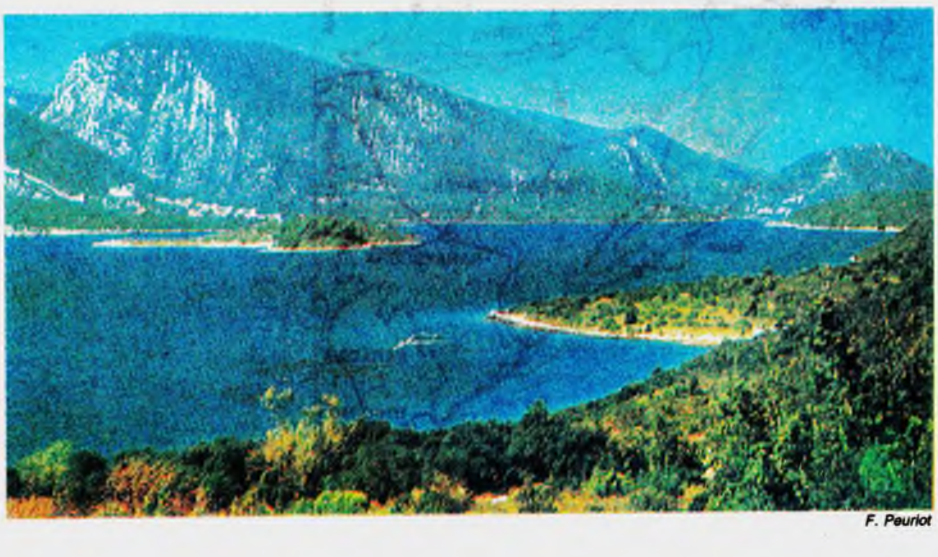
Macarlar 1848'de ayaklanınca, bunları Josip Jelačić yönetimindeki Hırvatlar, Habsburglar'ın safında savaştılar. Bu siyaset, hem Hırvatlar'ı katoliklik nedeniyle Avusturyalılar'a yaklaştıran ve ortodoksluk yüzünden Sırplar'a ters düşüren dinsel tavırdan, hem de Macarlar'a karşı bağımsız olmak isteğinden kaynaklanıyordu. (Macar ulusal devrimi Slavlar'ın aziz İstvan tacına bağlanması anlamına geliyordu. 1848'de kölelik kaldırıldı, ama Avusturya'ya verilmiş olan hizmetlere karşın, Hırvatistan'ın siyasal statüsü pek değişmedi; 1849'dan 1860'a kadar Avusturyalı bakan Bach'ın mutlakçı yönetimi ve germenleştirme hareketi ülkeye egemen oldu. Avusturya-Macaristan'da ikili rejimin kurulması (1867) sırasında, Hırvatistan kendini Macarlar'ın yönetiminde buldu, Rijeka kenti ise doğrudan yönetilmekteydi.

Hırvat diyeti, 1868'de, Budapeşte parlamentosu ile belli bir özerkliği ve hırvat dilini kullanma hakkını içeren bir antlaşma yaptı (1878'de gözden geçirildi), ancak ulusal partiler bu antlaşmayı yetersiz bularak karşı çıktılar. Djakovo piskoposu Josip Štrosmajer (ya da Strossmayer) bir Güney slav devleti kurulması, Eugen Kvaternik ile Ante Starčević'in Hak partisi'yse özerk bir Hırvatistan kurulması düşüncesini savundu.

Birinci Dünya savaşı sonunda, hırvat diyeti, ülkenin bağımsızlığını ve yeni Sırp, Hırvat, Sloven krallığı'na bağlandığını ilan etti. Ancak Hırvatistan, yeni Yugoslav devleti içinde özerklik elde edemedi; federasyon yanlısı Hırvatlar merkezci Sırplar'a ters düştüler. S. Radic'in yönettiği Hırvat köylü partisi, 1920 seçimlerinde büyük bir çoğunluk elde etti ve fazla merkeziyetçi bulduğu anayasayı onaylamayı reddetti. Köylü partisi 1925 yılında sırp monarşisini tanımak zorunda kaldı, ama kısa bir süre iktidara ortak olduktan sonra gene muhalefete geçti. 1928 yılında Radic'in ve bazı hırvat milletvekillerinin öldürülmesi ciddi bir bunalım yarattı ve Aleksandr I Karayorgiyeviç'in dikta yönetimine yol açtı: Bakan Dragiša Cvetković ile Köylü partisi'nin yeni başkanı Maček arasında bir uzlaşma ancak 1939'da sağlanabildi; sözkonusu anlaşma Bosna'nın da bir bölümünü içine alan bir Hırvat banovina'sına özerk bir statü veriyordu.

Almanlar'ın ve bağlaşıklarının işgal edip parçaladıkları Yugoslavya'da, Hırvatistan, Almanlar'ın ve İtalyanlar'ın denetiminde "bağımsız devlet" oldu; kısa süre sonra bu devlet, Tito'nun partizanlarıyla savaşan Almanlar'la işbirliği yapan Ante Pavelić ve Ustaşalar'ın yönetiminde bir krallık durumuna getirildi. 1943'te, antifaşist bir Ulusal kurtuluş meclisi kuruldu. Almanlar'ın mayıs 1945'te teslim olması üzerine hemen hemen bütünüyle özgürlüğe kavuşan Hırvatistan, Yugoslavya'nın federal bir cumhuriyeti oldu.

Fakat hırvat milli hareketi canlılığını hep korudu. 1989'da sosyalist ülkelerde dönüşüm ve dağılma süreci başlayınca Hırvatistan da Yugoslavya'dan ayrılmak isteğini dile getirdi ve çokpartili düzene geçti. 1990'da yapılan genel seçimleri milliyetçi sağ eğilimli Hırvat demokratik birliği kazandı ve parlamentodaki sandalyelerin üçte ikisini elde etti. Partinin başkanı Franjo Tudjman cumhurbaşkanı seçildi. 1991 haziranında Hırvatistan bağımsızlık ilan etti. Hırvatistan ile Sırbistan arasında şiddetli çatışmalar oldu. 1992 başlarında Avrupa topluluğu Hırvatistan'ın bağımsızlığını tanıdı. Sırbistan'la savaşa son vermek için BM'nin önerdiği barış planını kabul eden Hırvatistan, silahlı çatışmaya son verdi. Franjo Tudjman 2 ağustos 1992'de yapılan seçimde oyların % 56,7'sini alarak yeniden Hırvatistan devlet başkanı seçildi ve 12 ağustos'ta eski kabine başkanı Hrvoje Sarinic'i başbakanlık görevine getirdi.



Hırvatistan
Dalmaçya kıyısı ve Pelješac yarımadası (Ston bölgesi)

F. Peuriot

EDEBİYAT

• *Adriya denizi kıyı bölgelerinde edebiyat (XV.- XVIII. yy.).* Eski slav dilinin değişik bir türü olan slavon hırvat dilindeki ilk metinler (glagol yazısı ile yazılmıştır) XI. yy. sonunda kıyı kesiminde ve Adriya denizi'nin kuzey adalarında ortaya çıktı. Bunlar Kiril ve Metodiy'in dinsel tören geleneğini sürdürmekteydi. Bununla birlikte, Dalmaçya'da kiril ve latin alfabelerinin yayılmasına karşılık glagol yazısının yayılma alanı sınırlı kaldı. Yazıtlar ile yerel belgeler dışında, ele geçen metinler Batı'dan ya da Bizans'tan gelmiş yapıtların uyarlamalarıdır (hagiyografiler, destanlar, romanlar). XV. yy.'da italyan etkisi ağır basmaya başladı, ama latince yazan hümanistler (J. Šižgorić [G. Sisgoreus], V. Pribojević [V. Priboevius]) slav "ulusundan" olmanın gururunu taşıdıklarını ilan ettiler. Slav duygusu ve sözlü şiirle dengelenmekle birlikte, italyan kültür akımlarının yarattığı çekicilik, Dalmaçya ve Ragusa (Dubrovnik) edebiyatlarının değişmez öğesi olacaktı. Şiir biçimleri, latinceden çevrilen dinsel şarkılardan doğdu ve dinsel oyunlar büyük ilgi gördü. XVI. yy.'ın başında, latince yazan ahlakçı M. Marulić, Split'te, "hırvat dize biçimleriyle" konusunu İncil'den aldığı öğretici ve yurtsever şiirler yazdı. Petrarcacılığın etkisinde kalmış, daha sevimli bir şiir türü, daha sonraları Hvar adasında, P. Hektorović ve H. Lucić ile gelişti; aynı dönemde Zadar'da, P. Zoranić hem alegorik, hem pastoral bir roman yazdı. Çakavştina lehçesinde yazan bu yazarlarda hırvatlık duygusu oldukça belirgindi. Štokav dilinin ağır bastığı özerk cumhuriyet Ragusa'da, daha çok bir slavlık duygusu ve yerel bir yurtseverlik görülmekteydi. XV. yy.'ın sonunda, lirik şairler Džore Držić ve S. Menčetić zarif ve oldukça geleneksel yapıtlar verdiler. XVI. yy.'da, şiir anlayışı farklılaştı ve A. Čubranović, D. Zlatarić ve D. Ranjina gibi Petrarcacıların yanı sıra M.

Vetranović daha sert kimi zaman da yergici ve alaycı bir anlatım kullandı. Aynı dönemde, N. Nalješković, özellikle de latin ve italyan yapısı içinde göz kamaştırıcı bir esin gücüyle yurttaşlarının yaşamlarını sahneye koyan ve oligarşik bir toplumda halkın canlılığını dile getiren Marin Držić ile komik tiyatro doğdu XVII. yy.'da lirik gelenek kesintiye uğramadı, ama bir trajedi şairi (J. Palmotić) ve özellikle de büyük barok şair İvan Gundulić ortaya çıktı. Katolik ve coşkulu bir yurtsever olan Gundulić, Ragusa edebiyatının en kusursuz yapıtını verdi. İktisadi durumun bozulmasından ve 1667'deki deprem felaketinden sonra, ragusalı son büyük şair İ. Djurdjević'in lirik yapıtına karşın, XVIII. yy. bir gerileme dönemi oldu. Bununla birlikte, Dalmaçya'da iki fransisken keşiş halk yığınlarına sesleniyordu; birincisi, F. Grabovac bir hırvat yurtseverliğini dile getirirken, ikincisi A. Kačić Miošić, güneydeki slav kahramanların yüce eylemlerini anlatmak ve bunların anısını halk arasında yaşatmak için halk şiiri biçimlerini benimsemişti.

• *Kuzey Hırvatistan'da edebiyat (XVI.-XVIII. yy.).* Slovenya'da olduğu gibi Kuzey Hırvatistan'da da halk diliyle yazan ilk yazarlar protestanlardı (A. Dalmatin, S. Konzul). XVII. yy.'da, Avusturya merkeziyetçiliğinin tehdidi altındaki büyük derebeyleri ilk şairler oldu (P. Zrinski, F. K. Frankopan). J. Križanić ve P. Ritter Vitezović ulusal sorunlara duyulan ilgiye tanıklık ettiler. P. R. Vitezović, güneydeki slav dayanışması duygusunu, eski hırvat krallığının bağımsızlık anılarıyla birleştirdi. XVIII. yy.'da, M. A. Relković štokav diliyle yazdığı şiirlerde ve T. Brezovački kajkav lehçesinde yazdığı tiyatrolarda akılcı öğreticiliği benimsiyorlardı.

• *İllyria hareketi.* XIX. yy. başında, Hırvatlar'ın ardında uzun bir edebiyat geleneği vardı; ne var ki bu gelenek üç lehçe paylaşıyordu. Panslav esinli "İllyria" hareketi, Zagreb'de ve Ljudevit Gaj'ın atılımıyla, štokav dilini tek edebiyat dili olarak kabul ettirmeyi başardı; Karadžić de aynı lehçeyi sırp edebiyatının temeli saydı. Gaj, her harfi bir sırp kiril harfini karşılayan bir latin alfabesi düzenledi. Bir gazete ve onun edebiyat eki *Danica ilirska*'yı (1835-1849) yayımladı. *Matica hrvatska* kültür derneğini kurdu. İllyria hareketi, çağdaş bir hırvat edebiyatının doğmasını sağladı. Ragusa geleneğine dayanan, destan türüne yatkın İ. Mažuranić dönemin en iyi şairiydi. S. Vraz ve P. Preradović daha az özgündü.

• *Gerçekçilik.* İllyria hareketinin edebiyata kazandırdığı atılım 1848 olaylarını izleyen siyasal tepkiler nedeniyle tehlikeye düştü. A. Bach'ın mutlakiyetçi hükümeti sırasında yazarların çoğu yapıtlarını yayımlamaya ara verdi. Hırvat edebiyatının yeniden doğuşunu 1860'tan sonra, şiirleri, öyküleri ve ulusal konulu tarihsel romanlarıyla bir okur kitlesi edinmeyi bilen August Šenoa hazırladı. Šenoa, halkın duygularını anlatmak ve yönlendirmek zorunda olan, kesinlikle güdümlü bir "yöneltme" edebiyatı geliştirdi. Bu amaçları gerçekçi hareketi müjdeliyordu. Šenao'nın, piskopos ve sanatçıların koruyucusu J. Strossmajer'ın (Strossmayer) anladığı biçimde, Güney Slavları'nın birleşmesi düşüncesinden yana olmasına karşılık, ideolog ve yayımcı A. Starčević Hırvatlar'ın tarihsel haklarına dayanan dar ve uzlaşmaz bir milliyetçiliği savunuyordu. A. Starčević'in düşünceleri, XIX. yy.'ın son yirmi yılında yapıtlar yayımlayan gerçekçi yazarların çoğu üzerinde büyük etki yaptı. E. Kumičić, yabancı etkilerin ürünü olan ahlaki çöküşü anlattı ve tarihsel romanlarında ulusal geçmişi işledi. A. Kovačić, karmaşık olaylar içinde kente gelince doğru yoldan sapan köylüleri konu aldı. K. S. Gjalski, öykülerinde, küçük toprak soylularına eğildi ve romanlarında halk yaşamının yazarı oldu. V. Novak tezli romanlarına dekor olarak hırvat kıyılarını, J. Kozarac doğduğu Slavonya'yı seçti. Şair S. S. Kranjčević yurtsever ve devrimci başkaldırının sesini duyurdu.

• *"Moderna".* XIX. yy.'ın sonunda, *Moderna* adı verilen hareket, Batı'da ortaya çıkan yeni akımları hırvat edebiyatına sokma çabasına girişti. Uzun süre Belgrad ve Paris'te sürgünde kalan A. G. Matoš, şiirleri, öyküleri ve özellikle çok sayıdaki denemesiyle gerçekçilerin olguculuğuyla bağlarını kopardı ve güçlü estetik ölçütlere değer kazandırmak için mücadele verdi. V. Vidrić bütünüyle müzik dolu şiirler yazdı. Dramaturg İ. Vojnović simgeciliğe yakındı, V. Nazor'sa, sanatı iyimserlik ışıltıları saçan bir bireyciydi.

• *Çağdaş dönem.* Birinci Dünya savaşı' nın sonunda M. Krleža'nın güçlü kişiliği ortaya çıktı. Orta Avrupa anlatımcılığını ve leninci düşünceleri benimseyen M. Krleža, Avusturya-Macaristan yönetiminin hayaletleriyle de, bu yönetimi izleyen yugoslav rejimiyle de aynı coşkuyla savaştı. Kavga yazılarında yetenekli olan M. Krleža yerleşmiş biçimleri altüst etti ve çok çeşitli türleri denedi: şiir, tiyatro, öykü, roman, deneme, vb. M. Krleža günümüze kadar hırvat edebiyat yaşamına egemen olmuştur. Şair Tin Ujević aşağılık ile yüce arasında bocalayan bir bohemdir; A. B. Šimić anlatımcı bir yaklaşımla vücut ve sefalet temalarını geliştirir. Toplumcu gerçekçiliği A. Cesarec temsil eder. İkinci Dünya savaşı sırasında, İ. G. Kovačić, yugoslav edebiyatlarının en heyecan verici savaş şiirlerini yazdı. Savaştan hemen sonra, Yugoslavya'nın her yanında olduğu gibi, toplumcu gerçekçilik ağır bastı. 1950'den sonra, romanları ve öznelci denemeleriyle P. Šegedin, Krleža'nın izinden yürüyerek sanatta anlatım özgürlüğünü savundu. İ. Dončević, V. Kaleb, S. Kolar, N. Simić gibi öykücü ve romancılar ideolojik sınırlamalardan yavaş yavaş kurtuldular. Böylece romancı V. Desnica usta bir çözümleyici oldu. R. Marinković tiyatro yapıtlarında, öykülerinde ve romanlarında, alayı derinlemesine bir gözlem aracı olarak kullandı. Buna karşılık, şair D. Cesarić ve D. Tadijanović geleneksel anlatıma bağlı kaldılar. J. Kaštelan ve V. Parun büyük lirik yazarlar olarak, kişisel evrenlerinin özerkliğini dile getirdiler. 1960'a doğru ortaya çıkan kuşak (İ. Kušan, İ. Slamnig, A. Šoljan, S. Novak) edebiyatın bütün dogmalardan bağımsız olduğunu ilan etti. S. Mihalić ve D. Dragojević şiirsel anlatımı yenilediler. 60'lı yılların sonunda, kaynağı *Matica hrvatska* olan bir hareket, Hırvatistan'ın kültür ve özellikle de dil açısından tam bağımsız olmasını istedi. 1970-71 bunalımından ve milliyetçiliğin iktidar tarafından suçlanmasından sonra, edebiyat kendi içine kapandı. Siyasal açıdan katı Tito öğretisine bağlı ama çok açık düşünceli bir eleştiri (P. Matvejević), edebiyatın özgürlüğe kavuşmasına ve etkinlik kazanmasına katkıda bulundu.

HIRVATLAR, Güney Slavları grubuna dahil bir ulus. Hırvatistan, Slovenya, Sırbistan, Dalmaçya ve Hersek bölgeleriyle Bosna'nın bir bölümünde yaşarlar. Adlarına ilk kez VII. yy.'da Vrbas ve Cetina ırmakları arasındaki Dinar bölgesinde rastlanır. Aynı yy.'da Adriya kıyılarına kadar ilerlediler, bir bölümleriyse Bosna yakınlarına yerleşti. Bosna'daki Hırvatlar XIII. yy.'da güçlendiler ve hanlıklar kurdular. XV. yy.'da Sırplar'ca sınır güvenliği amacıyla kullanıldılar. Varna (1444) ve İkinci Kosova (1448) savaşlarında Osmanlılar' la savaştılarsa da yenilgiye uğradılar. XVI. yy.'da Hırvatistan'ın bir bölümüyle birlikte osmanlı egemenliğine girdiler. Habsburglar'ın hizmetinde bulunan Hırvatlar ise Otuzyıl savaşları'na hafif süvari alayları, Yediyıl savaşları'na piyade alayları oluşturarak katıldılar. Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Sırplar, Slovenler'le birleşerek Sırp, Hırvat, Sloven krallığı'nı kurdular (1918). Ancak bu birleşme ulusal yapı bakımından farklı olan Hırvatlar'la öteki uluslar arasındaki çatışmalara son vermedi. 1939'da özerk bir hırvat yönetimi kuruldu. İkinci Dünya savaşı sırasında nazilerle faşistlerin desteklediği Hırvatlar bağımsızlıklarını ilan ettilerse de, savaştan sonra kurulan Yugoslavya'ya katıldılar. Bağımsızlıklarına ancak 1991'de kavuştular.

HIRZ a. (ar. *ḥırz*). *Esk.* **1.** Korunmuş yer, sığınak: *"Hırz edindim sâkinin son cür'â-i ikramını"* (Neyzen Tevfik). **—2.** İnsan ve hayvanları türlü tehlikelerden koruduğuna inanılan ve sürekli taşınan nazar boncuğu ya da muska. **—3.** *Hırz-ı cân,* canı koruyan tılsım: *"Fazilet perver üstadın âlimane ve vâkıfane irşâdâtını hırz-i cân etmekten... başka bence yapacak bir şey yok"* (Mahmud Sadık, XIX. yy.) || *Hırz-ı cân etmek,* canı gibi korumak. || *Hırz-ı Yemani,* Hz. Muhammet'in halife Ali'ye öğrettiğine inanılan ibadet biçimi.

HISAL çoğl. a. (ar. *ḫaşlet*'in çoğl. *ḫısal*). *Esk.* Doğuştan var olan özellikler, huylar, karakterler.

HISAM a. (ar. *ḫısām*). *Esk.* Düşmanlık, çekişme, mücadele.

HISIM a. **1.** Soyca ya da evlilik sonucu aralarında bağ bulunan kimseler; birbirlerine göre bu kimselerden her biri; akraba: *Kendisi hısımımdır. Küçük köylerde neredeyse herkes birbiriyle hısımdır.* **—2.** *Hısım akraba,* yakın ve uzak tüm akrabalar: *Düğüne bütün hısım akrabayı çağırmak.*

HISIMLIK a. **1.** Med. huk. Kişiler arasında kan bağı ya da sözleşmeye dayanan yakınlık ilişkisi; akrabalık. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kan hısımlığı,* kan bağına dayanan hısımlık. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sıhri hısımlık,* evlenme dolayısıyla meydana gelen hısımlık. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Antropol. Evlilikle kurulan akrabalık ilişkisi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Vaftiz hısımlığı,* bir çocuğun akrabaları, vaftiz babası ve vaftiz anası arasında, özsel olarak vaftiz kutsamasıyla kurulan törensel akrabalık. (Bk. *ansikl. böl.*)

—ANSİKL. Antropol. Akrabalık alanında, kandaşlık (ya da biyolojik akrabalık) dışında, biri gerçek ya da yapıntılı soyzinciri ve / ya da katılma ilişkileri (örn. ortak bir atadan gelenler), öteki iki ayrı grubu, üyelerinden ikisinin evlenmesiyle birleştiren hısımlık ilişkileri olmak üzere, iki tip ilişki vardır. Soyzinciri, hısımlıktan ayrılamaz: evlilikler, birçok geleneksel toplumda, öznenin akrabalık grubu içinde tuttuğu yere bağlıdır. Cl. Lévi-Strauss akrabalığın, her zaman hem hısımlık, hem de soyzincirine (ego, baba, ana, dayı) dayanan bir "akrabalık atomu" çevresinde örgütlendiğini kanıtladı. Evrensel bir nitelik taşıyan yakınıyla yatma yasağı, olumlu bir yüküm, eşleri soyzinciri grubunun dışından almak (dıştan evlenme) ve dolayısıyla öteki soyzinciri gruplarıyla hısımlık ilişkileri kurmak yükümü içerir. Buna göre hısımlık yoluyla akrabalık, gerçek anlamda akrabalığın tamamlayıcı bir parçasıdır; evlilik değiş-tokuşu yoluyla bağlanan gruplar arasındaki dış ilişkilerin örgütlenme ilkesini ortaya koyar ve bunun da ötesinde, Cl. Lévi-Strauss'un gösterdiği gibi, toplumun temelini oluşturur.

• *Vaftiz hısımlığı.* Vaftiz babalığından daha genel bir nitelik taşıyan vaftiz hısımlığı, özellikle Latin Amerika ve Akdeniz Avrupası'nda değer taşır. Vaftiz hısımlığı özellikle kırsal nüfus arasında önemli bir törensel bağdır. Bireyler birbirine çok büyük bir dostluk ve üçüncü kişi (isp. *usted*) kullanımıyla dile gelen bir saygı gösterirler. Aralarındaki cinsel ilişkiler, yakınlarıyla yatma olarak görülür. Vaftiz hısımlığı, birçok vesilelerle (örneğin evlenme) kurulabilir.

—Med. huk. Hısımlık, gerçek kişiler arasındaki yakınlık ilişkisidir. Hısımlık ilişkisindeki bu yakınlık derece sözcüğü ile anlatılır. İki kişi arasındaki hısımlık derecesi,

aralarındaki doğum sayısına göre saptanır. Örneğin, bir kimsenin anne ve babası ya da çocuklarıyla olan hısımlığı birinci dereceden bir hısımlıktır. Çünkü aralarında bir doğum vardır. Oysa bir kişinin kardeşiyle olan hısımlığı ikinci dereceden bir hısımlıktır. Bu durumda, kendi doğumu ve kardeşinin doğumu olmak üzere iki doğum vardır. Bir kimsenin amca, dayı, hala ve teyzesi arasındaki hısımlık üçüncü dereceden bir hısımlıktır.

• Kan hısımlığı ikiye ayrılır: usul-füru hısımlığı ve cıvar hısımlığı. Usul-füru hısımlığı, bir kimsenin üst soyu ile alt soyu arasındaki hısımlık ilişkisidir. Buna düz çizgi hısımlığı da denir. Bu tür hısımlık bir kimsenin anne ve babasıyla onların anne ve babaları... çocuğu ve çocuğunun çocuğu arasındaki hısımlıktır. Bir kişinin anne ve babası, onların anne ve babaları (büyük anne ve büyük babalar) usul, o kişinin çocukları, çocuklarının çocukları (torunları) da füru diye adlandırılır. Cıvar hısımlığı, ortak bir dölden gelen ancak birbirinin dölünden olmayanlar arasındaki hısımlık ilişkisidir. Bir kişinin kardeşi, halası, dayısı... ve onların çocukları arasındaki hısımlık civar hısımlığıdır. Bu kişiler arasında ortak bir döl vardır. Örneğin, kardeşler arasında ortak döl ana-baba, dayı-yeğen arasında da büyük anne ve büyük babadır.

• Sıhri hısımlık, evlenmeyle kazanılır. Karı ya da kocadan her birinin kan hısımları diğerinin aynı derecede sıhri hısımları olur (Türk Med. k. md. 18). Sıhri hısımlık, bunu doğuran evliliğin sona ermesiyle ortadan kalkmaz. Evlatlık sözleşmesi de yapay olarak bir hısımlık ilişkisi doğurur. Evlat edinenle evlatlık arasında birinci dereceden bir usul-füru hısımlığı doğar.

HISN a. (ar. *ḥışn*). *Esk.* Korunmuş, ulaşılması zor yer; kale: *Hısn-ı hasin* (iyi korunmuş, alınması güç kale).

HISNIKEYFA → HASANKEYF.

HISNIMANSUR, Adıyaman* kentinin eski adı.

Hısnülekrad ya da **Hısnüssafh,** bugünkü Lazkiye'nin D.'sundaki Ansariye dağlarının G. kesiminde bulunan kale.

HISNÜLGURAB, Güney Arabistan'da dağ ve kale (Karga kalesi); Vahidi bölgesindedir.

Hısnüssafh → HISNÜLEKRAD.

HISNZİYAD → HARPUT.

HIŞA a. (ar. *ḥış'a*). *Esk.* Doğum anında ölen annenin, karnı yarılarak çıkarılan çocuğu.

HIŞ HIŞ a. (yansıma sözc.). İpekli kumaş vb. şeylerin sürtünmesinden çıkan ses; hışırtı.

HIŞILDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Hışıltı sesi çıkarmak; hışlamak.
—Sesbilg. Kimi sesleri hışıltılı bir biçimde söylemek (örn. *gelir misiniz?* yerine *gelir mişiniş?*).

◆ **hışıldatmak** ettirg. f. Hışıldamasına neden olmak.

HIŞILDATMAK → HIŞILDAMAK.

HIŞIL HIŞIL be. (yansıma sözc.). Hışıltı sesi çıkararak.

HIŞILTI a. (yansıma sözc.). Sert, sürekli ve kısık ses.
—Sesbilg. [ʃ] ve [ʒ] ünsüzlerini, [s] ve [z] yerine söylemeye dayanan sesletim bozukluğu. ‖ Bir gaz ya da sıvının dar bir ağızdan geçişiyle, bir oluktan akmasıyla ortaya çıkan gürültü.

HIŞILTILI sıf. Hışıltısı olan; hışıltıyla çıkan ses için kullanılır.
—Sesbilg. Kimi daraltılı ünsüzlere, özellikle öndamaksıllara denir. (*Şu*'daki [ʃ], *jilet*'teki [ʒ].)

◆ a. Hışıltılı ünsüz.



hıyar (Cucumis sativus)

HIŞILTISIZ sıf. Hışıltısı olmayan.

HIŞIM, -şmı a. (ar. *ḥışm*). **1.** Öfke, kızgınlık: *Hışımla ayağa fırladı. Onun hışmından korkulur.* **—2.** *Hışım gibi,* büyük bir hızla: *Yanımızdan hışım gibi geçti gitti.* ‖ *(Bir kimsenin) hışmına uğramak,* bir kimsenin öfkesini, kızgınlığını üstüne çekerek bundan zarar görmek.
—*Esk. Hışm-âlud, hışmgîn, hışmnâk,* dargın; öfkeli, kızgın.

HIŞIMLANMA a. Hışımlanmak eylemi.

HIŞIMLANMAK gçz. f. Öfkelenmek, kızmak, sinirlenmek.

HIŞIR a. **1.** Olmamış meyve, özellikle kavun, karpuz. **—2.** Hastalıklı, zayıf kimse ya da hayvan. **—3.** *Hışırı çıkmak,* sözkonusu bir eşyaysa, aşırı ölçüde yıpranıp örselenmek; bir kimseyse, ağır ve yorucu işlerde çalışarak bedence çok hırpalanmak.
—Deric. İyi tabaklanmadığından üzerinde bazı sert kısımlar kalmış deri.

◆ sıf. ve a. *Arg.* Olgunlaşmamış, kaba ve görgüsüz kimse için kullanılır.

HIŞIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Sert ve kuru nesneler sözkonusuysa, birbirlerine sürtünürken hafif ve hışırtılı bir ses çıkarmak: *Yere düşen yapraklar en ufak bir esintide hışırdıyor.*

◆ **hışırdatmak** ettirg. f. *Bir şeyi hışırdatmak,* onun hışırdamasına neden olmak: *Kâğıtları hışırdatmayın, dikkatim dağılıyor.*

HIŞIRDATMAK → HIŞIRDAMAK.

HIŞIR HIŞIR be. (yansıma sözc.). Hışırdayarak, hışırtılı bir ses çıkararak.

HIŞIRLIK a. *Arg.* Hışır olma durumu; görgüsüzlük, kabalık.

HIŞIRTI a. (yansıma sözc.). Kumaşların, kâğıtların vb. sürtünmesinden çıkan ses: *Kâğıt hışırtıları. Yaprakların hışırtısı.*
—Elektroakust. Yükseltme kazancı, yararlı her işaret dışında sağlandığında, bir iletim zincirinin ucundaki bir hoparlörün yayımladığı belirsiz yükseklikteki gürültülerin tümü.
—Tekst. Parmaklar arasında sıkıştırılan ipeğin, elde sıkıştırılan kar sesini andıran hışırdama sesi.

HIŞIRTILI sıf. Hışırtısı olan; hışırtı çıkaran.
—Kâğ. san. Elle yoklandığında görece yeğin bir ses yayan kâğıt için kullanılır.

HIŞIRTISIZ sıf. Hışırtısı olmayan.

HIŞİ ya da **HEXİ koridoru,** Çin'de (Gansu) bölge, Huang Hı'nın B.'sında içinde vahaların dağıldığı çölsü bir şerit oluşturur. 50-70 km genişliğindedir; bir platolar ve ortalama 1 000 m yükseltili bir çöküntüler dizisi biçiminde 100 km boyunca uzanır.

HIŞLAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Hışıltı sesi çıkarmak; hışıldamak.

HIŞT a. (fars. *ḫışt*). *Esk.* **1.** Kerpiç, tuğla: *"Eline bir hışt alup..."* (Yusuf Kamil, XIX. yy.). **—2.** Ortasındaki ipten yapılmış halkaya parmak sokularak atılan küçük mızrak biçiminde savaş aracı. **—3.** *Hıştek,* küçük tuğla. ‖ *Hışt-tabe,* tuğla fırını. ‖ *Hışt-zen,* tuğla yapan kimse. ‖ *Hışt-ı ham,* güneşte kurutulan kerpiç. ‖ *Hışt-ı puhte,* fırında pişirilen tuğla.

HITAİ → ALİ EKBER Hıtai.

HITAO ya da **HETAO ovası,** Çin'de (İç Moğolistan) sulanan ova, Huang Hı'nın kıyısında, Baotou'nun B.'sında.

HITAR çoğl. a. (ar. *ḫaṭar*'ın çoğl. *ḫıṭār*). *Esk.* Tehlikeler.

HITAT çoğl. a. (ar. *ḫıṭṭa*'nın çoğl. *ḫıṭaṭ*). *Esk.* Ülkeler, memleketler, diyarlar.

HITBE a. (ar. *ḫıṭbe*). *Esk.* **1.** Evlenmek üzere bir kadını isteme. **—2.** Evlenmek üzere istenen kadın.

HITİEN ya da **HETİAN,** Hotan'ın çince adı.

HITTA a. (ar. *ḫıṭṭa*). *Esk.* Kıta, ülke, memleket: *"Hıtta-i Mısriyye'nin bir kenarında..."* (A. H. Tarhan). *Hıtta-i Yemane* (Yemen ülkesi).

HIYABAN a. (fars. *ḫıyābān*). *Esk.* **1.** İki tarafı ağaçlı yol, bulvar. **—2.** Ortasından su akan ağaçlıklı yol.

HIYÂM çoğl. a. (ar. *ḫayme*'nin çoğl. *ḫıyām*). *Esk.* Çadırlar: *Rekz-i hıyâm* (çadırları dikme). *"...nam mahalde nasb-ı hıyâm-ı ikamet eylemiştir..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

HIYAM (EL-), Yahudiye çölünde Tarihöncesi'nden kalma mağara, Kudüs ile Lut gölü arasında. Burada 1962'de Üst Yontmataş'tan Yenitaş devrine uzanan önemli bir kültür katı ortaya çıkarıldı. Bu yatak, hemen hemen Vadi el-Nattuf fasiyesiyle aynı olan bir sanayi fasiyesinin *(Hıyam fasiyesi)* de adıdır.

HIYANAT çoğl. a. (ar. *ḫıyānet*'in çoğl. *ḫıyānāt*). *Esk.* Hainlikler, kötülükler.

HIYANET a. (ar. *ḫıyanet*). **1.** Kutsal sayılan bir şeye gerekli özeni, dikkati göstermeme, saygısızlık etme, saygısızlık edilmesine göz yumma; ona kötülük edilmesine yol açma ya da bunu bizzat yapma; hainlik: *Bu yaptığı vatana hıyanettir. Hıyanet içinde olmak.* **—2.** Aşkta vefasızlık; ihanet. **—3.** *(Bir şeye) hıyanet etmek,* hainlik etmek.
—*Esk. Hıyanetkâr,* hıyanet eden: *"En küçük vaz'ım Hint kaplanlarının hıyanetkâr, seyyal hareketlerinden daha füsunkârdı"* (H. E. Adıvar). ‖ *Hıyanet-i vatan,* vatan hainliği.
—İsl. huk. *Hıyanet-i vakf,* vakıf mütevellisinin vakıfla ilgili olarak, meşru olmayan işler yapması, vakıf malını bilerek ucuza kiraya vermesi, vakıf gelirlerini keyfi olarak kullanması. (Böyle durumlarda mütevelli, mahkeme kararıyla görevden alınır.)

◆ sıf. *Tkz.* Vefasız: *Ne hıyanet çocuk, aylardır bizi bir kere bile aramadı.*

HIYANETEN be. (ar. *ḫıyānet*'ten *ḫıyāneten*). *Esk.* İyiliğe karşı kötülük ederek, hıyanette bulunarak.

HIYANETLİK a. *Halk.* Hıyanet, hainlik: *Yanında çalışanların hıyanetliğine uğradı.*

■ **HIYAR** a. **1.** İri ve uzun meyveli otsu bitki. (Bil. a. *Cucumis sativus;* kabakgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Aynı bitkinin meyvesi. (Eşanl. SALATALIK.) **—3.** Eşek hıyarı *(Ecballium elaterium),* olgunlaştığında tohumlarını uzağa fırlatan yabani bitki.
—Mutf. *Hıyar salatası,* ince halkalar halinde doğranmış hıyarı maydanozla karıştırıp üzerine limon, zeytinyağı, tuz ve sarmısak karışımı sos dökerek yapılan salata. ‖ *Hıyar turşusu,* küçük ve körpe hıyarlarla yapılan turşu.

◆ sıf. ve a. *Arg.* Kaba saba, görgüsüz, budala kimse için kullanılır. (*Hıyar ağa, hıyar ağası* da denir.)
—ANSİKL. Hıyar Uzakdoğu kökenli biryıllık bir bitkidir. Sapları uzun ve sülükdallıdır. Çiçekleri bireşeyli ve sarıdır, az ya da çok pütürlü, az ya da çok tüylü ya da dikenli olan uzun meyveleri normal olarak çok sayıda tohum içerir. Yaprakları geniş ve parçalı, sert ve kaba yapılıdır. Meyveşi gevrek, sulu ve serinletici olduğundan sevilerek yenir.

Hıyarın pek çok çeşidi vardır: esas hıyarlar 20 ila 50 cm uzunluğunda, açık ya da koyu yeşil, düzgün ya da kabarcıklı meyvelidir; çok ve bol meyveli *kornişon* çeşidi hıyarlar sirke ya da tuzlu su içinde turşu yapılır.

Hıyar soğuktan çok korkar, dondan ölür, bu nedenle ancak yazın açık havada yetiştirilebilir. İlkbaharda ekilerek (nisan-mayıs) temmuzda ürün alınmaya başla-

nır. Şimdi batılı ülkelerde hıyar üretimi daha çok seralarda yapılır ve çekirdeksiz meyveli melez çeşitler yetiştirilir. Türkiye'de ve daha pek çok ülkede çekirdekli çeşitler tercih edilerek genellikle bahçede ve tarlada yetiştirilir.

Hıyarın yatıştırıcı ve deriyi yumuşatıcı etkisi vardır. Bu nedenle hıyar suyu güzellik losyonu ve kremlerinin yapımında kullanılır.

Hıyarda besleyici besinlerden çok su vardır, ayrıca, önemli miktarda A ve C vitamini bulunur.

HIYAR a. (ar. *ḫıyār*). *Esk.* Bir işi yapıp yapmamada serbest olma, serbestlik.

—İsl. huk. Tarafların bir sözleşmenin onaylanması ya da bozulması konusunda serbest olma yetkisi. ‖ *Hıyar-ı ayb,* satıştan sonra satılan malda bulunan kusur nedeniyle satın alanın satışı bozma yetkisi. ‖ *Hıyar-ı ataka,* efendisi tarafından evlendirilmiş bir cariyenin, özgürlüğüne kavuştuktan sonra nikâhı sürdürme ya da bozma yetkisi. ‖ *Hıyar-ı büluğ* ya da *hıyar-ı idrak,* ergin olmadan evlendirilen bir kişinin ergenlik çağına girdikten sonra evlilik sözleşmesini sürdürme ya da bozma yetkisi. ‖ *Hıyar-ı gabn,* taraflardan birinin ötekini aldatarak malı yüksek fiyata satması ya da çok ucuz fiyata satın alması nedeniyle aldanan taraf yararına doğan satışı bozma yetkisi. ‖ *Hıyar-ı hıyaneti murabaha,* maliyete belli oranda kâr eklenerek yapılan satışlarda maliyetin yüksek gösterildiği ya da veresiye alış fiyatının peşin alış fiyatı gibi gösterildiği durumlarda aldatılmış olan alıcının satışı bozma yetkisi. ‖ *Hıyar-ı hıyaneti tevliye,* maliyetine yapılan satışlarda maliyetin yüksek gösterilmesi nedeniyle alıcının satış sözleşmesini bozma yetkisi. ‖ *Hıyar-ı hıyaneti vaz'a,* maliyetin altında bir fiyatla yapılan satışlarda satıcının maliyeti yüksek gösterdiğinin ortaya çıkması nedeniyle alıcının satışı bozma yetkisi. ‖ *Hıyar-ı icazet,* yetkisiz bir kişinin bir başkası adına yaptığı satış sözleşmesini, adına sözleşme yapılan kişinin kabul edip etmeme yetkisi. ‖ *Hıyar-ı istihkak,* satın alınan ancak teslim alınmayan bir malın bir kısmının başkasına ait olduğunu öğrenen alıcının, satışı bozma yetkisi. ‖ *Hıyar-ı keşf-i hal,* bir mal herhangi bir kap ölçü ya da ağırlıkla ölçülüp tartılarak satıldığında, kap ölçü ya da ağırlığın gerçek durumunu öğrenen alıcının satışı bozma yetkisi. ‖ *Hıyar-ı nakit,* alıcı ve satıcının belli bir zamana kadar ödemede bulunmak, ödeme yapılmadığında sözleşmeyi bozmak konusunda yetkili olmaları. ‖ *Hıyar-ı rüyet,* bir malı görmeden satın alan ya da kiralayan kişinin malı gördüğünde sözleşmeyi bozma yetkisi. ‖ *Hıyar-ı şart,* sözleşmede taraflardan birinin ya da her ikisinin belli bir süre içinde sözleşmeyi bozma ya da kabul etmeyi koşul olarak koymak yetkisi. ‖ *Hıyar-ı tağrir* → HIYAR-I GABN. ‖ *Hıyar-ı tayin,* fiyatları farklı birkaç malın birini alıp ötekilerini geri verme konusunda alıcının yetkili olması. ‖ *Hıyar-ı vasıf,* satın alınan malda bulunması gereken bir niteliğin bulunmadığının ortaya çıkması ile alıcının sözleşmeyi bozma yetkisi.

HIYARCIK a. Kasık lenf bezlerinin iltihaplı şişliği.

HIYARLAŞMAK gçz. f. *Arg.* Kaba saba davranışlarda bulunmaya başlamak.

HIYARLIK a. *Arg.* **1.** Kaba saba, görgüsüzce, budalaca davranma; bu biçimdeki davranış. **—2.** *Hıyarlık etmek,* kaba saba, budalaca davranışlarda bulunmak.

HIYARŞEMBE a. **1.** Tropikal bölgelerde yetişen, tüysü yapraklı, sarıçiçekli büyük ağaç *(Cassia fistula).* **—2.** Aynı ağacın silindir biçimindeki (30-50 cm uzunluk, ortalama 3 cm çap) meyvesi. (Hıyarşembe şeker, pektin, helme ve antrasen türevleri içerir Ağrısız etki gösteren hafif bir müshildir Bu özelliğinden dolayı daha çok çocuklarda kullanılır.) [Eşanl. HİNTHIYARI.]

HIYAT a. (ar. *ḫıyaṭ*). *Esk.* **1.** İbrişim, ipek iplik. **—2.** Dikiş iğnesi.

HIYATE ya da **HIYATET** a. (ar. *ḫıyaṭe, ḫıyaṭet*). *Esk.* **1.** Dikiş dikme, terzilik. **—2.** *Hıyatet-hane,* dikimevi, terzihane.

—Esk. tıp. Ameliyattan sonra yaranın dikilmesi. ‖ Ameliyatlarda kullanılan iplik.

HIYATET → HIYATE.

HIYAZE ya da **HIYAZET** a. (ar. *ḫıyazet*). *Esk.* **1.** Bir şeye sahip olmak. **—2.** Toplamak.

—İsl. huk. Sahipsiz olan ve özel mülkiyete geçirilmesi dince sakıncalı olmayan bir malı elde ederek kendi mal varlığına geçirme.

HIYAZET → HIYAZE.

HIYERE ya da **HIYERET** a. (ar. *ḫıyere, ḫıyeret*). *Esk.* Benzerinden ayırma, beğenme, seçme.

◆ sıf. Beğenilmiş, seçilmiş, seçkin: *Hıyere-i nas* (seçkin kimseler). *Hıyeret-ullah* (Tanrı'nın seçtiği).

HIYERET → HIYERE

HI YİNGÇİN ya da **HE YİNGQİN,** çinli general (Gueicou 1889). Askeri öğrenimini Japonya'da tamamladıktan sonra 1938'den 1946'ya kadar genelkurmay başkanlığı ve Çankayşek'in savaş bakanlığını yaptı.

HIZ a. **1.** Bir devingenin geçtiği yol uzunluğunun, bu yolu geçmesi için gereken zamana oranı. (Bk. *ansikl.* böl. Fizs. mekan.) **—2.** Bir gücün etki derecesi, şiddeti: *Yağmurun hızı giderek arttı.* **—3.** Bir eylemin gerçekleştirilmesi için harcanan zamanla belirlenen büyüklük; sürat: *Bir kaplumbağa hızıyla gidiyor. Algılama hızı çok düşük.* **—4.** Bir olayın meydana gelme sürati, bir şeyin değişmesi, gelişmesi, ortaya çıkması için geçen zaman: *Ekonomik gelişme hızı. Saçları inanılmaz bir hızla uzuyor.* **—5.** Bir kimsenin, bir şeyin, bir taşıtın yer değiştirme sürati: *Hızını artırmak, azaltmak.* **—6.** Eylemdeki çabukluk: *Çalışma hızınız beni şaşırttı.* **—7.** *Hız almak,* bir engeli aşmak ve atlamak için geri geri çekilerek tüm gücüyle ileri doğru fırlamak. ‖ *Hız vermek,* hızını artırmak, hızlandırmak; isteklendirerek gayrete getirmek. ‖ *Hızını alamamak,* yavaşlayıp duramamak: *Hızını alamayıp duvara çarptım;* öfkesini yenememek. ‖ *Hızını almak,* şiddetini yitirmek, yavaşlayıp yatışmak: *Fırtına hızını aldı.* ‖ *Hızını kaybetmek, yitirmek,* etkisi, gücü, geçerliği kalmamak. ‖ *Hızını kesmek,* hızını azaltıp yavaşlamak; yavaşlatmak. ‖ *Hızla,* hızlı bir biçimde.

—Akışkan. mekan. *Kritik hız,* bir akışkanın akış rejiminin, laminer olmaktan çıkarak, türbülanslı hale geldiği hız. ‖ *Sıfır hız noktası,* bir akışkan içinde yer değiştiren her cismin ön bölümünde yer alan nokta. (Bu noktada, kuramsal akış hızı sıfırdır.)

—Ask. *Hız kolu,* DÜŞMAN* KOLU'nun eşanlamlısı.

—Dalga ve titr. *Yayılma hızı,* bir dalga olayının yayılma hızı (örneğin *ışığın, sesin yayılma hızı*). [Sesin, bir gaz içinde yayılma hızı $C = \frac{\sqrt{\gamma P_0}}{\rho_0}$ formülüyle verilir; bu formülde γ, değişmez basınç (C_p) ve değişmez hacimdeki (C_v) özgül ısıların oranını, P_0 gazın basıncını ve ρ_0 hacimsel kütlesini belirtir.]

—Denizc. *n mil hız yapmak,* bir gemiden söz ederken, bir saatte n mil yol almak. (30 saniyelik zaman aralığında denize bırakılan her parakete* düğümü saatte bir millik hıza denk düşer.)

—Dy. *Hız yükseltme,* trenlerin olası en yüksek hızda seyretmelerini sağlamak için altyapıların tüm olanaklarından yararlanmayı amaçlayan düzenleme. ‖ *Düşük hız,* uluslararası trafikte uygulanan ve komple vagon halindeki yükleri yüksek hız rejiminden daha düşük bir hızla taşımayı amaçlayan taşıma rejimi. ‖ *Yüksek hız,* uluslararası trafikte yükleri kısa sürede taşımaya olanak veren hız rejimi. ‖ *Zorunlu hız düzeneği,* kimi lokomotiflerde bulunan ve katarın hızını makinistin önceden seçtiği bir değere göre otomatik olarak ayarlayan düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fizs. kim. *Tepkime hızı,* bir tepkimenin gelişme derecesinde birim zamanda görülen değişme, yani bir tepkenin ya da bir ürünün mol sayısının cebirsel olarak artışının bu tepken ya da ürünün stokiyometrik katsayısına bölümü. (Tepkime hızı, değişmez hacimdeki bir tepkime için değişmez bir çarpan yanında tepkimeye katılan cisimlerden birinin molarlığının türevi biçiminde gösterilir.)

—Fizs. mekan. *Ani hız,* süre sıfıra doğru yaklaştığında, ortalama hızın limiti. ‖ *İlk hız,* başlangıç anındaki hız. ‖ *Ortalama hız,* sonlu bir süreyle ayrılmış t_1 ve t_2 anları arasında hesaplanan hız.

—Kardiyol. *Miyokart liflerinin çevresel kasılma hızı,* bölgesel kasılma anomalisi yokluğunda, sol karıncık miyokardının işlevsel değerini iyi bir şekilde gösteren bir parametre elde edilmesini sağlayan ölçüm. (Bu kasılabilme ölçütü, bir anjiyografi sırasında ya da ekokardiyografi ile belirlenebilir.)

—Mad. oc. *Hız kesici oluk,* bir kuyuya ya da aşırı eğimli bir galeriye dökülen ürünlerin inişini denetlemeye ve gerektiğinde yavaşlatmaya yarayan düzenek.

—Mak. san. *Hız büyütme oranı,* giriş mili dönüş hızının, daha yavaş dönen çıkış mili dönüş hızına oranı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Hız değişim oranı,* düşen ya da büyüyen hızın değişme oranı. ‖ *Hız düşürme oranı,* bir devinim iletiminde hızı azaltma oranı. ‖ *Hız düşürmek,* mekanik bir aktarma sisteminde hızı azaltmak. ‖ *Hız düşürücü,* hızın azalmasını sağlayan bir aktarma sistemi (zincir, dişli takımı vb.) için kullanılır. ‖ *İlerleme hız kutusu,* bir takım tezgâhında ilerleme devinimini düzenleyen vites kutusu. ‖ *Vida açma hız kutusu,* bir torna tezgâhında ana milin dönme devinimine kumanda eden vites kutusu.

—Metalürj. *Hız çeliği* ya da *yüksek hız çeliği,* yüksek hızla çalışacak kesme takımlarının yapımında kullanılan özel çelik. (→ ÇELİK.)

—Nörol. *Sinirsel iletim hızı,* sinirsel akının yayıldığı hız. (Normalde belirli bir akson için sabittir ve aksonun çapına bağlıdır. Bölümler halinde miyelin kaybına neden olan hastalık süreçlerinde [şeker hastalığı nöropatileri, poliradikülonevritler] bu hız azalır. Omurilik ön boynuzlarının lezyonlarında [amiyotrofik lateral skleroz] ise normal kalır.)

—Ruhbil. *Tepki hızı,* bazen tepki zamanı yerine kullanılan ölçü. —Öznenin bir testi cevaplandırma hızı.

—Siber. *Hız eğrisi,* doğrusal bir organın aktarma fonksiyonunu frekansa bağlı olarak gösteren eğri. (Kazancın ve fazın kutupsal ya da descartesci koordinatlarla gösterilmesine göre, Nyquist ya da Black-Nichols eğrisinden söz edilir.) ‖ *Ayarlama hızı,* belirli bir sapma için, ayarlanan büyüklüğün değişim hızı. ‖ *Etki hızı,* belirli bir sapma için, ayarlayan büyüklüğün, gecikmesiz olarak ayar organına uyması halinde elde edilen değişim hızı.

—Sil. *Bir merminin ilk hızı,* merminin, mermiyoluna girdiği andaki hızı. (Bu hız, saniyede metre cinsinden gösterilir.) ‖ *Fiili atış hızı,* bir silahın, kullanılması için gereken işlemleri (nişan alma, doldurma vb.) göz önüne almak koşuluyla bir hedefe bir dakikada yapabileceği ortalama atım sayısı. (Fiili atış hızı, nişancıya ve silahı kullanma koşullarına bağlı olduğu halde, kuramsal atış hızı yalnızca silahın teknik özelliklerine bağlıdır.) ‖ *Kalan hız,* merminin, mermiyolunun belirli bir noktasındaki hızı. (Hava direnci yüzünden ilk hızdan düşüktür.) ‖ *Kuramsal atış hızı,* bir silahın durmaksızın (ölü zamanlar dışında) bir dakika içinde yapabileceği atım sayısı.

—Tıp. *Nabız hızı,* kalp atımlarının sıklığı.

—ANSİKL. Dy. *Zorunlu hız düzeneği.* Bu

düzenek kumanda kabinine yerleştirilen ve seçilmiş hızı gösteren bir görüntüleme düzeneği ile dingil yatak kutusuna yerleştirilen ve katarın gerçek hızını ölçen takimetreli bir dinamodan oluşur. Elektronik bir komparatör görüntülenen hız ile gerçek hız arasındaki farkı belirler. Bu kompratör otomatik olarak cer ve frenleme organlarının kumanda devrelerine etkir. Bu sistem hızlı trenlerde makinistin işini hafifletmek ve dikkatini yol işaretleri üzerinde yoğunlaştırmasını sağlamak için geliştirildi.

—Fizs. mekan. Kinematiğin temel kavramı olan hızın, birçok tanımı vardır; ama bunları birbirine karıştırmamak gerekir.

t_1 ve t_2 anları arasında, M_1'den M_2'ye giden ve bu noktalar arasında, s uzunluğunda bir C eğrisi çizen bir devingen göz önüne alalım.

Devingenin yörünge üzerindeki hız değeri $v_m = \frac{s}{t_2 - t_1}$ eşitliğiyle verilir: bu değer, t_1 ve t_2 arasında *ortalama sayısal hız*'ı gösteren bir sayıdır ve bir otomobilin "ortalama" hızı bunun en iyi örneğini oluşturur. t_2-t_1 zaman aralığı, sıfıra doğru yaklaştığında, C'nin uzunluğunun zamana göre türevi olan *ani sayısal hız* elde edilir: $v = \frac{ds}{dt}$. Bir otomobilin hız göstergesinde okunan değer işte budur.

Öte yandan t_1 ve t_2 arasındaki bir ortalama hız vektörü de hesaba katılır:

$$\vec{V}_m = \frac{\overline{M_1M_2}}{t_2 - t_1};$$

t_2-t_1 sıfıra yaklaştığında, bunun limiti *ani hız vektörü*'nü verir. Dinamik yasalarında, işte bu son büyüklük göz önüne alınır. Bu büyüklüğün yörüngeye teğet ve düzgüsünün ani sayısal hıza eşit bir vektör olduğu kanıtlanabilir. Buna karşılık $\vec{V}_m$'nin düzgüsü, genellikle sayısal ortalama hızdan farklıdır.

—İda. huk. Karayollarında, yerleşim yerleri içinde ve dışında motorlu araçların cins ve kullanma amaçlarına göre sürülebileceği en çok ve en az hız yönetmelikle belirlenir. Hız sınırlarını gösteren işaret levhaları, gerekli görülen yerlere ilgili kuruluşlarca konur. Sürücüler trafik işaret levhalarında belirlenen hız sınırlarını aşmamak, hızlarını kullandıkları aracın yük ve teknik özelliğine, görüş, yol, hava ve trafik durumunun gerektirdiği koşullara uydurmak zorundadırlar.

—Mak. san. • *Hız büyütme oranı.* Bir dişli takımında birbirini devindiren iki öğenin dönme hızları, çapları ve diş sayılarıyla ters orantılıdır; hız büyütme oranı devindirilen dişli, devindiren dişliden daha hızlı döndüğünde sözkonusudur; bu olay bir vites kutusunda büyük bir dişli çark, devinimi küçük bir dişli çarka ilettiğinde görülür. Aynı durum birbirine bir kayışla bağlı iki kasnak için de geçerlidir. Bir bisiklette hız büyütme oranı, pedal takımının dişlisindeki diş sayısı ile tekerlek göbeğindeki dişlinin diş sayısı arasındaki orana eşittir ve bisikletin ilerleme miktarını hesaplamaya yarar.

• *Hız düşürme oranı.* Dişli takımıyla çalışan aktarma sistemlerinde hemen her zaman bir hız düşürme oranı vardır; bu olgu sözkonusu sistemlerin çoğunlukla tersinmez olmasına yol açar. Bir otomobilin motoru ve devindirici tekerlekleri arasında biri sürekli, öbürleri geçici birçok hız düşürme oranları bulunur. Sürekli hız düşürme oranı vites kutusunun çıkış mili ile çekici tekerlekleri birbirine bağlayan konik dişli çiftinin genellikle 3 ile 5 arasındaki hız düşürme oranıdır (ayna dişlinin diş sayısı ile eş dişlinin diş sayısı arasındaki oran). Öbür oranlara *geçici* hız düşürme oranı denir; vites kutusunun dişli düzenine bağlı geçici hız düşürme, kimi koşullarda sürücünün kumandasıyla konik çiftin hız düşürme oranına eklenir (devindirilen ve devindiren eş dişlilerin diş sayıları arasındaki oran). Bütün bu oranlar çarpılarak toplam hız düşürme oranı bulunur. n motorun dakikada devir sayısı, R konik çark çiftinin hız düşürme oranı, r_1, r_2, r_3... rastlantısal hız düşürme oranları ise devindirici tekerleklerin dakikadaki N devir sayısı aşağıdaki eşitlikle verilir:

$$N = \frac{n}{R \cdot r_1 \cdot r_2 \cdot r_3 \ldots}.$$

3 000 dev/dk hızla dönen bir motorla, konik çark çiftinin hız düşürme oranı 5, vites düzeni sayısı 4 olursa tekerlekler,

$$\frac{3000}{5 \times 4} = 150 \text{ dev/dk}$$

hızla döner.

HIZAL (Meriç), türk heykelci (İstanbul 1943). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi heykel bölümü'nde Hüseyin Gezer'in öğrencisi oldu (1974). Salzburg Güzel sanatlar akademisi'nin yaz kurslarına katıldı (1977). Paris École nationale supérieure des beaux arts'da morfoloji öğrenimi gördü (1981-1982). Türkiye'ye dönüşünde Mimar Sinan üniversitesi heykel bölümü'ne araştırma görevlisi olarak atandı (1982). Doçent oldu (1989). Figüratif anlayışta yapıtlar üretti. Büyükada'daki *Koca Yusuf* heykelini yaptı.

HIZANE → HIDANE.

HIZÂNET a. (ar. *hızānet*). *Esk.* **1.** Dadılık, sütannelik; çocuk bakımı için tutulmuş olma. **—2.** Hemşirelik. **—3.** Kucaklama. **—4.** Kuluçkaya yatma. **—5.** Eğitim.

HIZAR a. **1.** Tahta ve kereste biçmeye yarayan, su ya da elektrik gücüyle çalışan büyük bıçkı. **—2.** Al. tak. Geniş lamalı, her iki ucunda bir sap bulunan ve kullanımı iki kişi gerektiren testere.

—Ormanc. *Ormancı hızarı*, ormanda yer değiştirerek kesim yapan makineli hızar.

—Tekst. Tarak makinesinin tarayıcı silindirine teğet olarak yerleştirilen ve taranan madde tülbentini tarayıcı silindirin iğnelerinden koparmak için az genlikli, çok hızlı bir titreşim hareketiyle çalışan, üzerine çok ince dişler açılmış lama.

HIZARCI a. Daire, şerit vb. testere makineleriyle şantiye ya da atölyede ağaç doğrama işini yapan işçi.

HIZARCILIK a. Hızarcının işi.

HIZÇEKER a. Ölçbil. Hızları belirleyen ve kaydeden aygıt.

HIZIR a. (öz. a. *Hızır*'dan). **1.** İsl. Kuran'da adı geçmemekle birlikte, din bilginlerinin çoğunluğu ve tasavvuf önde gelenleri tarafından peygamber, bilge ya da veli sayılan, insanları her yönden kurtarıcılığı ağır basan kutsal kişi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Hızır gibi yetişmek*, bir kimseye en çaresiz ve sıkışık zamanında yardıma gelmek.

—ANSİKL. Bu kişiye arapçada *yeşil* anlamına gelen *Hadra*'dan (ya da *Hazra*) *Hızır* ya da *Hıdır* adının verilmesinin, Hz. Muhammet'ten rivayet edilen "Hızır'ın oturduğu kupkuru, otsuz bir yer, o kalkıp gittikten hemen sonra yemyeşil dalgalanan otlarla kaplanırdı" anlamındaki bir hadise dayandığı söylenir.

Kuran tefsircileri, Kehf suresinin ayetlerinde (XVIII, 59-82) adı verilmeden kendisinden söz edilen bilge ve ermiş kişinin Hızır olduğunu belirtirler. Bu ayetlerdeki bilgilere göre, Hz. Musa adı belirtilmeyen bir delikanlıyla *iki denizin birleştiği yer*'e doğru bir yolculuğa çıkar. İstenilen yere vardıklarında yanlarında bulunması gereken kurutulmuş balık akıllarına gelir. Ancak, balık canlanarak suya atlayıp kaybolur. Balığı ararlarken Allah'ın kendisine "rahmet ve özel bir ilim" verdiği bir kişi ile karşılaşırlar. Musa, Kuran tefsirlerinde adı *Hızır* olarak geçen bu kişiden, sahip olduğu özel bilgileri kendisine de öğretmesini ister. Hızır, Musa'ya bu bilgilere ulaşabilmesi için üstün bir sabır sınavından geçmesi gerektiğini söyler. Bu konuda kesin söz veren Musa, bilge kişi ile bir yolculuğa çıkar. Ne var ki, yol boyunca onun yaptığı bazı işlerin anlamını ve gerekçesini öğrenmek sabırsızlığını gösterir. Bilge kişi de ona sabırlı olacağı yolunda verdiği sözü hatırlatır. Musa, birkaç defa özür dilemesine karşın yine de sabırsızlık gösterince, Hızır ona "Şimdi anlayamadığın şeylerin içyüzünü açıklayayım" der ve Musa'nın bir anlam veremediği davranışlarının nedenlerini açıklar.

Kuran tefsirlerinde, yukardaki öyküde adı verilmeyen bilge kişinin *Hızır*, yanındaki gencin *Yuşa bin Nun, iki denizin birleştiği yer*'in de Süveyş boğazı ya da özellikle çağdaş tefsircilere göre Cebelitarık boğazının en batıdaki bölümü olduğu yolunda görüşler vardır.

Musa-Hızır öyküsüne, daha çok tasavvuf açısından bakan sufilere göre iki denizin birleşmesi, görünen âlemin (âlem-i şahadet) temsilcisi olan Musa ile aşkın âlemin (âlem-i gayb) temsilcisi olan Hızır'ın buluşmalarıdır.

Kuran'da Hızır'ın ölümsüzlüğü ile ilgili bilgi bulunmamakla birlikte, geleneksel halk inançlarına göre Hızır, dostu olan İsrafil (ölüm meleği) ile görüştükten sonra, yeryüzünde Allah'ın dinini koruyup kollamak için ölümsüzlüğe ulaşır. Dolayısıyla, zaman zaman kendisini göstererek çaresizlere yardımcı olur. Ancak, başta kelamcılar olmak üzere bazı din bilginleri de hiçbir peygamberin ölümsüz olamayacağını bildiren ayete (III, 144) dayanarak Hızır'ın da öldüğünü savunurlar.

Büyük ölçüde halk inançlarına da geçen sufilerin görüşüne göre, her dönemin bir Hızır'ı vardır ve Hızır, "veli" olması nedeniyle, üç kez adı çağrıldığında insanları hırsızlığa, boğulmaya, zorba hükümdarlara, şeytanlara, yılan ve akreplere vb. karşı korur. Hızır'ın hava, su ve karadaki her türlü olaylara karşı etkisi vardır. Suda ve karada Allah'ın halifesi, vekilidir. İstediği an görünmez olur, çok özel durumlarda ve çok az kişiye görünür. İbrahim Ethem, Maruf Kerhi, Bişr Hafi gibi bazı ünlü sufilerin Hızır'ı gördükleri söylenir. Muhyittin-i Arabi, *el-Fütühat ül-Mekkiye* adlı yapıtında Hızır ve onunla ilgili rumuzlara oldukça geniş yer vermiştir.

—Ed. Türk edebiyatında dinsel ve dindışı pek çok yapıtta Hızır'dan, İlyas Peygamber'in ve İskender'in onunla ilişkilerinden söz edilmiştir. Divan şairleri Hızır'ı ölümsüzlüğün, diriliğin, tazeliğin simgesi olarak anarlar: *"Tab'ım İskender-i ma'na kalemim Hızr-ı beyan / N'ola etse suhanım âb-ı hayatı icra"* (Şairlik yeteneğim anlamın İskender'i, kalemim anlatımın Hızır'ıdır. Sözüm ebedilik suyu gibi akarsa buna şaşılmasın) [Nazim]. Konu, halk şiirinde de benzer biçimde işlenmiştir *(Hızr eliyle ab-ı hayat istedim / Zulmette cevhere uğradım geldim)* [Alioğlu]. *Hızırname* diye de anılan divanın sahibi Şeyh Muhyittin, hemen her şiirinde Hızır'ı anmasıyla ün kazanmıştır. *Satuk Buğra Han menkıbesi*'nde Hızır, bu yapıtın kahramanı olan hükümdarın islam dinine girmesini sağlar. *İskendername* (örn. Ahmedi), *Battalname, Danişmentname, Saltukname* vb.'de bu destanların kahramanlarının Hızır'la olan serüvenleri konu edinilir. Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde, Hızır'ın Anadolu'da türlü yerlerde yaşamış, mucizeler göstermiş olduğunu anlatan halk inanışları anlatılır. Gene bu kaynakta Hızır Ayasofya camisi'yle ilgili bir inanışın kahramanı olarak görülür. *Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre, Âşık Garip* gibi halk hikâyelerinde de Hızır iyilere yardımcı olmak üzere zaman zaman sahneye çıkar.

—Folk. Hızır, Anadolu folklorunda peygamber ya da ulu bir ermiş olarak kabul edilir ve ondan "Hızır Aleyhisselam", "Hızır Nebi", "Hızır Peygamber" ya da "mübarek bir kişi" olarak söz edilir. İnanışa göre ölümsüzlük suyu (abıhayat) içmiştir ve zaman zaman dünyaya gelerek insanlarla ilişki kurar. Darda olanların yardımına koşar, doğaya yeniden can verir. Halk ara-

sında ayağında kırmızı pabuçlar, üzerinde çiçeklerden yapılmış bir cüppe bulunan ak sakallı, nur yüzlü bir yaşlı olarak düşlenir. Hasta olanlara şifa vermek, darda kalanların sorunlarını çözümlemek üzere insanlara göründüğüne inanılır. Halk takvimine göre yazın başlama tarihi olan 6 mayısta kardeşi ya da dostu İlyas'la buluşur ve birlikte doğaya can verirler. (→ HIDRELLEZ.) Bastığı yerde güller, çiçekler açar, ekinler yeşerir, bülbüller ötmeye başlar. Baharın müjdecisi, doğanın bereketidir. Elini sürdüğü yer ya da kişi dertlerden, uğursuzluklardan, hastalıklardan arınır, ömür boyu sürecek bir bolluğa kavuşur. Bir inanışa göre, Hz. Muhammet tarafından karada yaşayan ümmetini korumakla görevlendirilmiştir. İlyas'sa, denizdekilerin koruyucusudur. Bazı yörelerde Hızır denizlerin, İlyas karaların koruyucusu olarak kabul edilir.

Anadolu'da Hızır'a ilişkin pek çok halk hikâyesi, efsane, masal anlatılır ve Hızır'ın dolaştığı inancıyla kutsal sayılan birçok yer vardır.

HIZIR (Nusret), türk felsefeci (İstanbul 1899-Ankara 1980). Almanya'da fizik, matematik ve felsefe öğrenimi gördü. 1934'ten başlayarak İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi felsefe bölümü'nde Prof. Hans Reichenbach'ın asistanı oldu. Uzman olarak Türk tarih kurumu'nda (1937-1942), doçent ve profesör olarak Dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde çalıştı. Paris'te Ecole normale supérieure'de felsefe dersleri verdi (1963). Emekli olduktan (1968) sonra da Ortadoğu teknik üniversitesi, Hacettepe üniversitesi ve Basın-yayın yüksekokulu'nda felsefe ve mantık dersleri vermeyi sürdürdü. Asistanlığını yaptığı Reichenbach'ın etkisiyle mantıkçı olgucu okulun yaklaşımını benimseyen Hızır, sonraki yıllarda özdekçiliğe yöneldi. *Ant* dergisinde yayımladığı (1945) yazılarında faşizmin kaynaklarına ilişkin tezler ileri sürdü; *Yaprak* dergisinde çıkan yazılarındaysa (1949-1950) felsefe kavramlarına açıklık kazandırmaya önem verdi. Erasmus, Leibniz, Nietzsche gibi düşünürlerin bazı yapıtlarını türkçeye çevirdi. Felsefe ve mantık konularındaki yazılarından bir bölümünü *Felsefe yazıları* (1976) adıyla kitaplaştırdı. Bu yapıtıyla Türk dil kurumu'nun deneme ödülünü aldı (1977). Ölümünden sonra, yayımlanmış ve yayımlanmamış öteki yazıları, asistanı Füsun Akatlı tarafından derlenerek *Bilimin ışığında felsefe* (1985) ve *Geride kalanlar* (1987) adıyla kitap haline getirildi.

HIZIR AĞA Kemani, türk besteci (öl. 1760 ?). Lale devri'nin ve Mahmut I döneminin ünlü bestecilerindendir. *Müsebba* adını verdiği bir usul buldu. Günümüze ulaşabilmiş 4 saz eserinden 3'ü mehter peşrevidir. *Hızır Ağa edvarı* diye tanınan *Tefhîmu'l-makamât fî tevlîdi'n-negamât* (1749) adlı yapıtı, o dönemin müzik tarihi açısından önemlidir.

HIZIR BALI → BALIM SULTAN.

HIZIR BEY Hamidoğlu, Hamidoğlu beyi (öl. 1329). Felekuttin Dündar Bey'in oğlu. İlhanlılar'ın Anadolu'daki valisi Demirtaş tarafından öldürülen (1327) babasının yerine Hamidoğlu beyi oldu.

HIZIR BEY, Aydınoğulları beyi (öl. Ayasuluk 1360). İzmir'i kurtarmak için şehit olan (1348) Umur Bey'in kardeşidir. Umur Bey'in yerine geçtikten sonra papalık, Venedik, Rodos ve Kıbrıs birliklerinden oluşan haçlı gücüne karşı koyamadı ve ağır koşullu bir antlaşma yapmak zorunda kaldı. Buna göre beyliğin gemileri silahsızlandırılacak, haçlı gemilerine Aydınoğulları limanlarına serbest giriş çıkış hakkı tanınacak ve gümrük gelirlerinin yarısı Haçlılar'a bırakılacaktı. 1351'de Cenevizliler'le de benzer bir antlaşma yapmak zorunda kaldı. Bu durum Aydınoğulları beyliği'nin zayıflamasına yol açtı. Hızır Bey, Birgi'yi bırakıp beylik merkezini Ayasuluk'a (bugün Selçuk) taşıdı.

HIZIR BEY Çelebi, türk fıkıh bilgini, şair, İstanbul'un ilk kadısı (Sivrihisar 1407-İstanbul 1458). Nasrettin Hoca'nın torunlarından kadı Celalettin Emir Efendi'nin oğlu. Öğrenimini doğduğu yerde, Molla Mehmet Yegan'ın yanında yaptı ve onun kızıyla evlendi. Önce Sivrihisar'da kadılık, ardından Bursa, İnegöl ve Edirne'de müderrislik yaptı. İstanbul'un fethinden (1453) sonra Mehmet II (Fatih) tarafından kent kadılığına (İstanbul Efendisi de denir) getirildi. Günümüzdeki vali ve belediye başkanlığına benzeyen bu görevde ölünceye kadar kaldı. Kuşatma sırasında bir hayli yıkıma uğramış bulunan kentin ve surların onarımı ve baç* işleri onun tarafından yönetildi. Mezarı Zeyrek'te Voynuk Şücaittin mescidinin haziresindedir. İstanbul Belediyesi 1971'de hazireyi restore ederek, Hızır Bey'in kabrine İstanbul'un ilk "belediye başkanı" olduğunu belirten bir de yazıt koydurdu.

Türkçe, arapça ve farsça şiirlerinden ince ruhlu, duygulu bir şair olduğu anlaşılır. Başlıca yapıtı Fatih'e sunduğu, islam inançlarını (akaid) konu edinen *Kaside-i nuniye*'dir. Bu kaside, başta öğrencisi Hayali olmak üzere birkaç kişi tarafından şerh edilmiştir. Ayrıca, Fatih'in isteğiyle Seracettin Mahmut'un arapça *Metali ül-envar* adlı mantık yapıtını bazı eklentilerle farsçaya çevirdi.

HIZIR BİN ABDULLAH, türk müzik kuramcısı (XV. yy.). Murat II döneminin başlıca kuramcılarındandır. *Edvar* başlıklı yapıtı, müzik kuramı ve tarihi bakımından önemlidir.

HIZIR HAN, Hızr Han da denir, seyidi komutan (öl. Delhi 1421). Melik Süleyman'ın oğludur. Merdan Devlet'ten sonra Multan zeametinin başına geçti. Timur Delhi'yi alınca Dipalpur zeameti de ona verildi. Mahmut'un veziri Mallu'nun (İkbal Han) Multan'ı ele geçirmek istemesi üzerine onu öldürerek sınırlarını Delhi'ye kadar genişletti. Katihar ve Doab eyaletlerini istila etti. Başında Tagan Reis'in bulunduğu isyancı Türkler'i bastırdı (1417). Mevati ve Gvalior seferinden İtava'ya dönerken hastalanarak öldü.

HIZIR HAYRETTİN REİS Kurtoğlu, türk denizci (XVI. yy.). Barbaros Hayrettin'in arkadaşı Kurtoğlu Muslihittin Reis'in oğlu. Hint, Süveyş, Mısır kaptanlıkları unvanıyla önemli görevlerde bulundu. Selim II'nin, kuzey sumatralı Açe müslümanlarını Portekizliler'e karşı korumak üzere gönderdiği asker ve malzemeyi bu ülkeye götürdü (1569).

HIZIR İLYAS Hafız, türk tarihçi (doğ. 1801 - İstanbul 1864). Mehmet Emin Şükûhî Efendi'nin oğlu, ünlü osmanlı hekimleri Mustafa Behçet Efendi ile Abdülhak Molla'nın kardeşidir. 1812 yılında enderuna girdi. Daha sonra çuhadar ve çakırsalan oldu. 1830 yılında çırağ edilerek saraydan ayrıldı; 1840'ta devriye mevleviyeti, 1845'te de mahreç payelerini aldı. Sofya ve İstanbul kadılıklarında bulundu. Aynı zamanda Encümen-i daniş'in (Bilim akademisi) üyesi olan Hızır İlyas, *Tarih-i Enderun* olarak da bilinen *Vakayi-i Letâif-i Enderun*'da (1859), görevli bulunduğu 1812-1830 yılları arasında enderunda geçen olayları, gördüklerini ve yaşadıklarını ayrıntılarıyla anlatır; yapıtta adı geçen kişileri tanıtır, doğum ve ölüm tarihlerini verir.

HIZIR PAŞA Mihaloğlu, türk devlet adamı (öl. 1625). Rumeli beylerbeyliği, Vidin, Bağdat vb. yerlerde valilik yaptı. 1594'te kubbealtı veziri oldu.

HIZIR REİS → BARBAROS HAYRETTİN PAŞA.

HIZIRAĞAZADE SAİT, türk şair (İstanbul ? - *ay. y.* 1836). Enderun'da öğrenim gördü. Saray hizmetine alındı. Sofya'daki sipahi alaylarını müdürlüğünde (1830), Anadolu alaylarının yönetiminde (1831) görev aldı. Akdağmadeni'nde keşif ve kontrol işlerinde çalıştı. *Divançe*'si ölümünden sonra basıldı (1864).

Hızırbey camisi, Manisa'nın Soma ilçesinde, 1791 yılında yapıldığı sanılan cami. Yaklaşık 18 metreye 20 metre boyutlarında, kareye yakın dikdörtgen planlı bir yapıdır. Kuzey cephesini boydan boya kaplayan son cemaat yeri iki yana kıvrılarak, doğu cephesini kısmen, batı cephesini de bütünüyle sarar. Kâgir yapının ahşap çatısı ileri ve yanlara doğru taşarak bu son cemaat yerinin üzerini de örter. Çatının bu bölümünü, son cemaat yerinin kenarları boyunca sıralanan ahşap sütunlar taşır. Sütunların arası da ahşap bir parmaklıkla kapatılmış, yalnızca orta eksen üzerinde merdivenli bir giriş bırakılmıştır.

İç mekânda doğu, kuzey ve batı duvarlarının önünde "U" biçiminde bir kadınlar mahfeli dolanır. Ahşap ayakların taşıdığı ve cümle kapısından girilince hemen iki yandaki merdivenlerle ulaşılan bu mahfelin, caminin orta ekseni üzerine gelen bölümü bir loca gibi ileriye doğru taşmaktadır.

Hızırbey camisi yalnızca plan düzeni ile değil, aynı zamanda, dış ve iç duvarlarını dolduran kalem işi bezemeleriyle de son derece ilgi çekicidir. Geleneksel desenlerle barok örgelerin bir arada kullanıldığı kartuşların içi, naif bir üslupla çizilmiş Mekke, Medine ve çeşitli cami betimlemeleriyle, saray ve köşk gibi yapılarla antik harabelerin de yer aldığı mimari sahnelerle, kır ve bahçe kompozisyonlarıyla, kaleler, toplar ve yelkenli gemilerin de içinde bulunduğu deniz manzaralarıyla, hatta üzüm, karpuz, incir gibi meyvelerle yapılmış ölüdoğalarla süslenmiştir.

HIZIRİLYAS ağzı, rumence **Sfantu Gheorghe,** batı dillerinde **St. Georges,** Romanya'da, Tuna nehrinin Karadeniz'de yaptığı deltadaki başlıca üç ağız kolundan en G.'deki.

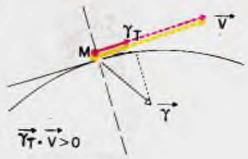
Hızırİlyas köşkü, Kayseri'de, Erkilet sırtlarında Anadolu Selçukluları döneminden köşk (1241/1242). Ovaya hâkim bir tepe üzerinde olduğundan gözetleme yeri olarak da kullanıldığı sanılmaktadır. 1850'de Mordtmann tarafından incelendi. Küçük bir yapı olmakla birlikte (13 x 10 m), koyu kırmızı renkli kesme taştan sağlam duvarları ve kuleleri, anıtsal görünümlü, zengin süslemeli mermer taçkapısıyla selçuklu kervansaraylarını andıran bir örnektir. Planı da ana çizgileriyle Karatay han'ınkine benzer; uzun bir koridorun sağında mihraplı mescit, buna bitişik tonozlu koridora açılan mutfak, solundaysa bir sofa ve iki oda bulunur. Kaybolan yazıtının parçaları, Erkilet'te cami avlusunda ve Kayseri müzesi'nde bulunarak M. Zeki Oral tarafından okundu (1953). Bu parçalarda yapım tarihiyle, dönemin sultanının (Gıyasettin Keyhüsrev II) sanları belirtilir. Ancak Gıyasettin Keyhüsrev II'nin adının yazılı olduğu bölüm bulunamamıştır.

HIZIRŞAH, son Saruhanoğulları beyi (öl. Manisa 1410). Babası Muzafferettin İshak Çelebi'den sonra bey oldu (1388). Ülkesinin Bayezit I tarafından işgali üzerine Timur'a sığındı. Ankara savaşı'ndan (1402) sonra beyliğini yeniden ele geçirdi. Osmanlı şehzadeleri arasındaki taht kavgası sırasında Emir Süleyman'ı destekledi; Mehmet Çelebi tarafından Manisa'da ele geçirilerek öldürüldü.

HIZLAN (Doğan), türk eleştirmen (İstanbul 1937). Gazeteci, yayınevlerinde redaktör ve danışman olarak çalıştı. 1980'den başlayarak *Gösteri* dergisini yönetti. *Cumhuriyet, Yeni gazete, Hürriyet*'te yayımlanmış kitap tanıtma yazıları ve edebiyat söyleşilerinden bir bölümü *Yazılı ilişkiler* (1983), *Günlerde kalan* (1983) kitaplarında toplanmıştır. Doğan Hızlan, 1990 yı-

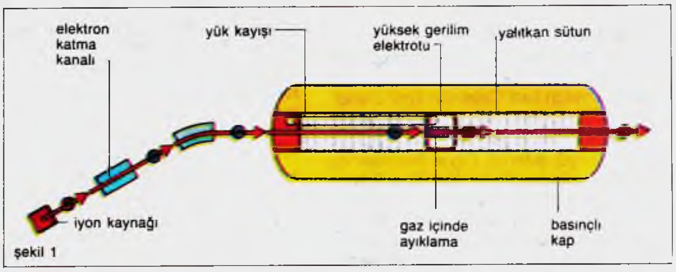


Nusret Hızır



hızlanan devinim (fiziksel mekanik)

tandem tipi Van de Graaff elektrostatik **hızlandırıcı**



şekil 1

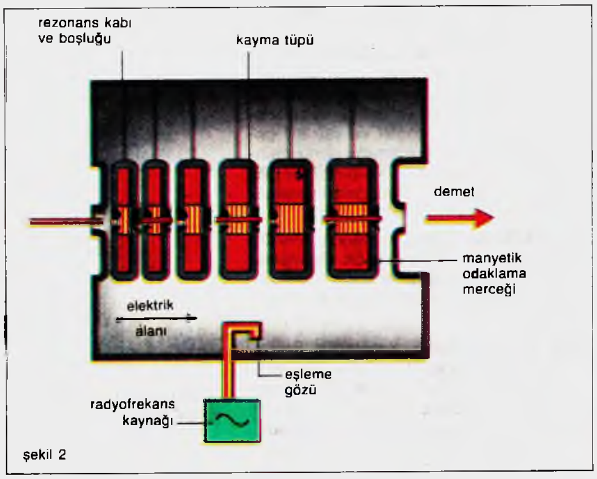
lında Hürriyet gazetesi yayın danışmanlığına getirildi.

HIZLANAN sıf. Fizs. mekan. **1.** *Hızlanan devinim,* hız modülünün zamanla arttığı devinim. ($\vec{V}$ ve $\vec{\gamma}$, sırasıyla hız ve ivme olmak üzere, hızlanan devinim koşulu, $\vec{V} \cdot \vec{\gamma} > 0$ eşitsizliğiyle verilir.) [Eşanl. İVMELİ DEVİNİM. Karşt. YAVAŞLAYAN* DEVİNİM.]

—2. *Düzgün hızlanan devinim,* teğetsel hızı değişmeyen hızlanan devinim.

HIZLANDIRICI a. Fiz. Genellikle maddenin yapısını araştırmak için iyonlara ya da temel parçacıklara enerji vermeye yarayan makine. (Bk. *ansikl.* böl.)

kayma tüplü doğrusal **hızlandırıcı**



şekil 2

—Fizs. kim. Bir tepkimenin hızını artıran madde. (Hızlandırıcılar özellikle yapıştırıcılarda ve fotoğrafçılıkta kullanılır; üre, bir emülsiyonun izhar evresinde yararlanılan bir hızlandırıcıdır.) [Eşanl. POZİTİF KATALİZÖR.]

—Foto. İçinde indirgeyici etken bulunmayan ve bu etkeni içeren gümüşlü duyarkatları izhar etme rolü oynayan çözelti.

—Hayvc. *Büyümeyi hızlandırıcı madde,* büyümelerini hızlandırmak için hayvanların yemine karıştırılan katkı maddesi.

—Hidr. bağl. Betonun, alçının tutma süresini kısaltmaya yarayan katkı maddesi.

—Mak. san. Devindirici milin devinimini devindirilen mile hızlandırarak aktaran düzenek. || *İş mili hızlandırıcısı,* takım tezgâhında (matkap tezgâhı, freze tezgâhı) iş milinin dönme hızını artıran düzenek. (Yüksek hızda dönmesi gereken çok küçük çaplı takımları kullanmayı sağlar.)

—Polim. Sertleşmesini çabuklaştırmak için ısılsertleşir bir reçineye ya da kükürtlenmesini hızlandırmak amacıyla bir elastomere katılan bileşik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tem. parç. *Çevrimsel hızlandırıcı,* manyetik alanı ve almaşık elektrik alan frekansı değişmez olan çembersel parçacık hızlandırıcısı. (Bu aygıtlara birçok yenilik getirildi; böylece üretilen demetlerin enerjisi ve yeğinliği artırıldı. Çevrimsel hızlandırıcılar nükleer araştırmada, örneğin ağır iyonları hızlandırmada ve tıp alanında kanserin tedavisinde kullanılır.) [Eşanl. SİKLOTRON.]

◆ sıf. Fiz. Bir şeyi hızlandıran bir düzenek, bir kuvvet için kullanılır.

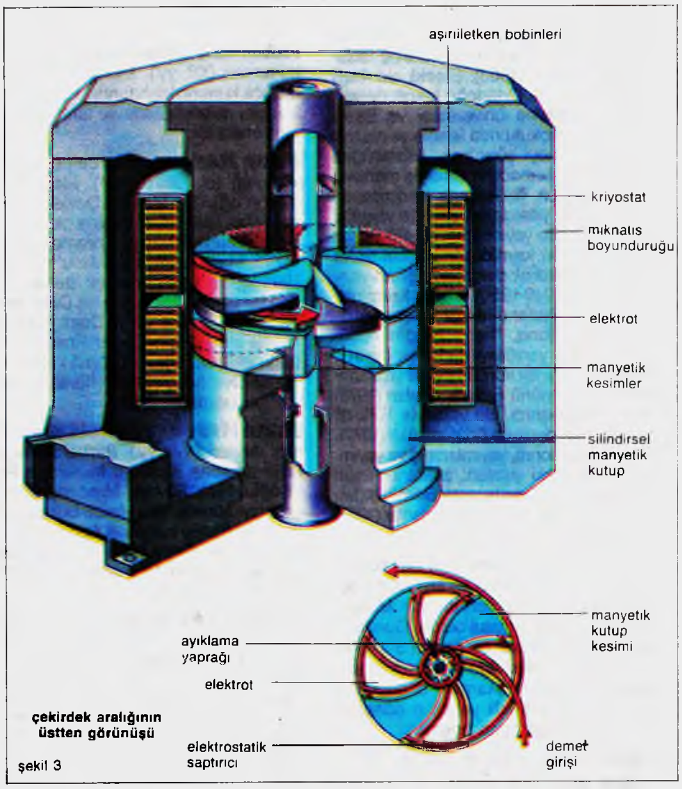
—ANSİKL. Fiz. Yalnızca, bir elektrik yükü taşıyan kararlı parçacıklar hızlandırılabilir: bunlar elektron ve pozitron, proton ve karşıtproton ve kararlı iyonlardır. Yükü *ne* olan (*e* elektronun yükü, *n* tamsayı) bir parçacık, yeğinliği E olan bir elektrik alanında yer alırsa, kendisini hızlandıran $F = neE$ kuvvetinin etkisinde kalır; hızlandırma, ulaşılan hızlar ışık hızına yakın düzeydeyse göreli mekaniğin, çok altındaysa klasik mekaniğin yasalarına uyar.

Bir hızlandırıcının işlevi özdeş parçacıklar kümesini, belirli bir kinetik enerjiye ulaştırmaktadır. Dar bir demet halinde toplanan bu parçacıklar, maddenin kristal, atom, çekirdek ve çekirdekaltı gibi çeşitli düzeylerdeki yapısını incelemeye yarar. Fizikteki gelişmeler sonucu, gittikçe daha yüksek enerjiler sağlayan hızlandırıcılar yapıldı. Bu enerjiler elektronvolt olarak ölçülür.

Bir hızlandırıcı genellikle, yüklü parçacıkları üreten bir kaynak, bunlara enerji aktaran bir sistem, hızlandırma boyunca bu parçacıkları yönlendirerek hedefe doğru fırlatan manyetik ya da elektrostatik bir sistem içerir. Fırlatma aşamasına dek, parçacıklar ileri bir vakum bulunan geçirimsiz kapalı bir kapta korunur. Üç büyük hızlandırıcı sınıfı vardır: elektrostatik, doğrusal ve çembersel hızlandırıcılar.

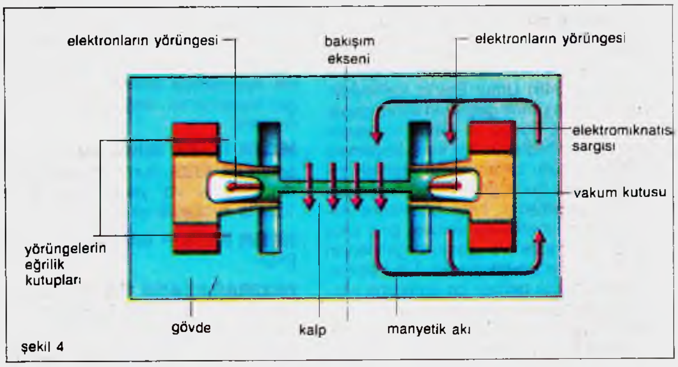
• *Elektrostatik hızlandırıcılar.* Bu tür hızlandırıcıların çalışma ilkesi, parçacıklara değişmez bir gerilim uygulamaya dayanır; bu gerilim, Cockroft ve Walton tipi hızlandırıcılarda, gerilim çoğullayıcı bir sistemle elde edilir. Buna karşılık Van de Graaff*

çembersel **hızlandırıcı:** eşsüreli çevrimsel hızlandırıcı ilkesi (aşırıiletken mıknatıslı Chalk River [Kanada] çevrimsel hızlandırıcısı)



şekil 3

çembersel **hızlandırıcı:** betatronun ilkesi



şekil 4

tipi bir hızlandırıcıda (*şekil* 1), elektrik yükleri uç etkisiyle yalıtkan bir kayış üzerinde toplanır ve bu kayışla yüksek gerilimli bir elektrota kadar taşınır. Hızlandırma tüpü, bu elektrot ile gövde arasında yer alır. Delinmeye yol açmadan, milyonlarca volt düzeyinde gerilimler elde etmek için, donanım, basınç altında gaz dolu bir dielektrik içine yerleştirilir. Yapımı ve kullanımı çok tehlikeli olmasına rağmen, özellikle yalıtım tekniklerindeki gelişmeler sayesinde ağır iyonları hızlandırmak için hâlâ bu tür hızlandırıcı tasarı ve yapım çalışmaları sürmektedir. Bu hızlandırıcılarda enerji, on binde birlik bir yaklaşıklıkla belirlenebilir. Elde edilen yeğinlik saniyede 10^{13} parçacık düzeyindedir. "Tandem" adı verilen biçimde (*şekil* 1), eski iyonlar gövdeden yüksek gerilimli elektrota doğru hızlandırılır; bu iyonlar elektrotta elektronlarını yitirerek pozitif iyonlara dönüşür ve gövdeye doğru, ikinci kez hız kazanır.

• *Doğrusal hızlandırıcılar.* Parçacıklar, almaşık bir elektrik alanıyla, düz bir hat üzerinde hızlandırılır. İki değişik yöntem kullanılır. Birincisinde alan, kayma tüpleri denen silindirsel oyuklar arasında oluşturulur. Tüplerin uzunluğu, alanın fazı, parçacıkların ilerleyişiyle eşzamanlı olacak biçimde hesaplanır. Böylece parçacıklar, bir tüpten öbürüne paket halinde geçerken bir vurum alır (*şekil* 2). İkinci yöntem, hızlandırıcı tüpte, ilerleyen bir elektromanyetik dalga oluşturmaya dayanır; bu dalga yayılırken bir parçacık grubunu dalga halinde sürükler. Elde edilen yüksek yeğinlikler saniyede 5.10^{15} parçacık düzeyindedir; enerji % 1 yaklaşıklıkla belirlenebilir, ama demet çok ince olabilir. Aşırı iletken oyukların kullanımı, daha yeğin manyetik alan üretilmesini sağlar; böylece uzunluk kısaldığı gibi gereken güç düşer. Henüz inceleme aşamasında olan bir başka yöntem elektronları hızlandırmaya dayanır; hızlanan elektronlar Coulomb kuvvetleriyle birkaç ağır iyonu sürükleyerek çok büyük hızlara, dolayısıyla çok yüksek enerjilere ulaştırır: buna *toplu hızlandırma*'nın ilkesi denir.

• *Çembersel hızlandırıcılar.* Bu hızlandırıcılarda eşit enerji için doğrusal hızlandırıcıların boyutlarından daha küçük boyutlar yeterlidir. Düzgün bir manyetik alana yerleştirilmiş, belli enerji taşıyan yüklü bir parçacık, çembersel bir yörünge çizer. Her devirde bir vurum alan parçacık, manyetik alanın sürekli etkisinde kalırsa yüksek bir enerjiye ulaşabilir. Bu ilke önce, büyük bir elektromıknatısın ürettiği değişmez bir alandan yararlanan *çevrimsel hızlandırıcılar*'da kullanıldı. Hızlandırma, iki oyuk elektrot arasında oluşturulan almaşık bir elektrik alanıyla sağlanır; yörüngeler çekirdek aralığında yer alan bu oyuk elektrotların içinden geçer. Parçacıklar, kaynağın bulunduğu, çekirdek aralığının merkezinden başlayarak yarıçapları artan yarıçemberler çizer. Başlangıçta elde edilen enerjiler 20 MeV düzeyindeydi. Daha sonra görelilik etkileri göz önüne alınarak yüzlerce MeV'luk enerjilere ulaşıldı. *Eşzamanlı çevrimsel hızlandırıcı*'da, vurumların hızlandırma döneminin sonuna kadar parçacıkların geçişiyle faz halinde olması için elektrik alanı kiplenir. *Çevrimsel hızlandırıcı*'da, mıknatısın dairesel kutupları, dilimlere bölünür (*şekil* 3). Dilimlerin manyetik alanları farklıdır; böylece yörüngeyi kısaltarak, göreli kütle kazancını denkleştirir. Bu makine tipi, günümüzde, ağır iyonları hızlandırmada kullanılır; bu amaçla ardışık iki çevrimsel hızlandırıcıya başvurulur: zayıf bağlı elektronlarını kaynak içinde yitiren iyonlar birinci çevrimsel hızlandırıcıda hızlandırılır; ardından iyonlar ince katı bir hedeften ya da bir gaz hedeften geçerek birkaç elektron daha yitirir (ayıklama ya da striping), sonra ikinci çevrimsel hızlandırıcıya fırlatılır. Mıknatıs çapı eşit olmak koşuluyla, enerji artışı, yük kazancı ile orantılıdır.

Yörüngeyi denetim altına almanın bir başka yolu da, parçacıkların enerjileriyle orantılı olarak manyetik alanı değiştirmektir; böylece parçacıklar değişmez bir çember çizer. Bu yöntem *betatronlar*'ın ve *eşzamanlı proton* ya da *elektron hızlandırıcıları*'nın çalışma ilkesini oluşturur. Betatronda, manyetik alanın artışı hızlanmaya yol açar. Hızlandırılmış elektronların akışı, bir transformatörün ikincil sargısından geçen akıma benzer (*şekil* 4).

Eşzamanlı hızlandırıcılarda, parçacıkların yörüngesini, çember yaylarından ve doğrusal kesimlerden oluşmuş, düzenli, kapalı bir yol üzerine dizilen bir mıknatıs takımı belirler. Kapalı yol üzerindeki doğrusal kesimlerde, hızlandırıcı oyuklar, parçacık püskürtme ve fırlatma düzenekleri yer alır. Elektrik alanının, oyuklardaki vurumu, parçacık paketlerinin geçişiyle faz halindedir, oysa manyetik alanın yükselişi, parçacıkların hızıyla orantılıdır. Parçacıkları, ideal yörüngeleri yakınında kararlılaştırmak için önce alanın, dışarıya doğru yönlendirilmiş zayıf bir gradyanı kullanıldı (zayıf odaklama), sonra, büyük bir iyileştirme sonucu bir mıknatısın güçlü, ama yönü bir sonraki mıknatısla alınmasan bir gradyanından (güçlü odaklama) yararlanıldı. Yaklaşık 100 m yarıçap için 30 GeV'a ulaşan Cern* ve Brookhaven* eşzamanlı proton hızlandırıcıları ve Serpoukhov'daki eşzamanlı proton hızlandırıcısı, bu ilkeye göre kuruldu.

Günümüzde düzgün alanlı, düzenli bir mıknatıs ve manyetik mercek dizisi (ayrı işlevlerde) kullanılır. En büyük eşzamanlı proton ya da elektron hızlandırıcıları bu modele göre yapıldı ya da tasarlandı: Fermilab* hızlandırıcısı (500 GeV'luk protonlar) ve Cern hızlandırıcısı (400 GeV'luk protonlar). Fermilab'da yapım halindeki 1 TeV'luk enerji çoğullayıcısında ve birçok TeV'luk sovyet U.N.K tasarısında, klasik mıknatıslardan iki ya da üç kat güçlü manyetik alan sağlayan aşırıiletken mıknatıslar kullanılacaktır. Elektron hızlandırıcılarında görülen bir başka evrim, bu büyük hızlandırıcıları çarpışma halkaları gibi çalışabilecek bir hale dönüştürmeye dayanır. Fermilab'daki enerji çoğullayıcısının amacı budur; oysa, Cern'de S.P.S, 540 GeV'luk proton-karşıt-proton çarpışmaları oluşturacak şekilde düzenlenmektedir.

• *Hızlandırıcıların uygulamadaki ayırtedici özellikleri.* Bu makinelerin kullanıcılarını ilgilendiren veriler şunlardır:

—çevrim ya da saniye başına parçacık akısı; yararlı akı, yani parçacıkların fırlatıldığı zaman aralığı buna bağlıdır; zamanın geri kalan bölümü püskürtme ve hızlandırma için gereklidir.
—donanımın esnekliği, yani aynı anda değişik enerjilerde ikincil parçacık (pion-

I.P.S.



500 GeV'luk Batavia (İllinois, ABD) eşzamanlı hızlandırıcısında temel halkanın havadan görünüşü

lar, kaonlar, nötrinolar vb.) demetleri verme yeteneği. Eşzamanlı proton hızlandırıcıları çok esnektir; bunlar, demet üreten ve taşıyan karmaşık donanımlarla aynı anda çok sayıda deney yapmaya olanak verir.

• *Laboratuvarlar.* Hızlandırıcılar, temel ve uygulamalı araştırmalarda kullanılır. Ayrıca sanayide (katıların yüzey ve yapı denetimi) ve tıpta (tümör tedavisi) bazı uygulamaları vardır. Sanayi ya da üniversite laboratuvarlarında genellikle özgün alanlarda kullanılan birkaç MeV'luk çok sayıda hızlandırıcı bulunur. Buna karşılık, çok büyük makinelerin boyutları, yapımı ve çalışma maliyetleri önemli ölçüde yüksektir, dolayısıyla birçok ekiple yapılan deneylerde kullanılır; bu yüzden büyük araştırma merkezlerinin çekirdeğini oluşturur; bu merkezlerde verileri işlemek için hesap aygıtları ve parçacık algılayıcıları yapan atölyeler yer alır. Nitekim bu hızlandırıcıların bazısı uluslararası işbirliğiyle yapılmıştır. Büyük hızlandırıcılar yakınında yapılan araştırmalar ya da *yüksek enerji fiziği,* ağır bilim dallarının bir örneğini oluşturur.

—Polim. Reçinelerde kullanılan sertleştirme hızlandırıcıları, reçinelerin doğasına göre çok çeşitlidir; sözgelimi yapıştırıcı olarak yararlanılan üre formaldehit reçinelerinin sertleştirilmesinde amonyum klorür, doymamış poliesterlerin sertleştirilmesinde ise organik aminler ile merkaptanlar kullanılır. Elastomerlerin kükürtlenme hızlandırıcıları, temel olarak aldehit ve aminlerin tepkime ürünleri, ditiyokarbamatlar, tiyuram sülfürleri ve tiyazollerdir.

HIZLANDIRILMAK → HIZLANMAK.

HIZLANDIRMA a. Hızlandırmak eylemi.

—İkt. *Hızlandırma ilkesi,* tüketim malları nihai talebindeki değişme ile üretim malları talebindeki değişme arasındaki fonksiyonel ilişki. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sine. Perdede hareketlerin gerçekte olduklarından daha hızlı görünmesini sağlayan sinema hilesi.

—ANSİKL. İkt. Hızlandırma ilkesi, 1910'a doğru Albert Aftalion ve M. Bouniatian tarafından ortaya kondu, daha sonra J. M. Clark ve R. F. Harrod tarafından geliştirildi

Bu ilkeye göre, teknolojik ve psikolojik nedenlerle, tüketim malları talebindeki küçük değişiklikler, üretim malları talebinde çok daha önemli değişikliklere yol açar: nihai talebin artması yatırımla orantısının gerektirdiğinden daha fazla bir artışa neden olur. Buna karşılık, nihai talepteki bir azalış, yatırımda daha önemli bir azalışa yol açabilir.

Gerek A. Aftalion'un, gerek J. M. Clark'ın göstermiş oldukları gibi, hızlandırma ilkesi, gözlenmesi güç olmakla birlikte, yatırımın sermaye mallarının ömrü ve kullanımı aracılığıyla, iktisadi etkinlikteki dalgalanmalarda oynadığı role ışık tutar. Örneğin, yıllık üretimin 200 (yıllık tüketim malları talebi) olması için gerekli makine ve araçlar 1 000 ise ve eğer sarmaye 10 yıl süreli olup 100'erlik yıllık dilimlerden oluşmuş ise, üretim mallarının yenilenmesiyle ilgili yıllık talep de gene 100 olacaktır. Ama ertesi yıl tüketim malları talebi % 10 artarsa (yani 220 olursa) makine ve araç talebi 100 artacaktır, çünkü 20 üretmek için 100'lük bir sermayeye gerekir. Böylece, üretim malları talebi 100'den 200'e çıkar ki, bu da % 100'lük bir artış oranı demektir. Eğer üçüncü yıl, talep 220'den 230'a yükselirse (yani bir önceki yıla göre daha düşük bir artış oranı gösterirse), makine ve araç talebi, eski üretim için de 50 olmak üzere, toplam 150 olur: tüketimin, eskisinden daha düşük bir tempo ile artması, yıllık yatırımda bir azalışa yol açar (220 yerine 150).

HIZLANDIRMAK → HIZLANMAK.

HIZLANMA a. Hızlanmak eylemi.

—Bot. *Bazifüj hızlanma,* üstün yapılı bitkilerin bazı organlarında, özellikle köklerde damar oluşumunun hızlanması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fizyol. Organizmanın bazı işlevlerinden (örneğin kalp ritmi, solunum) söz ederken, fizyolojik nedenlerle (kas çalışması, heyecan) ya da patolojik olarak daha hızlı bir ritimle gerçekleşme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Oto. ve Bisikç. *Anlık hızlanma,* bir taşıtın, anlık hızını artırma yeteneği. (Anlık hızlanma, taşıtın kütlesiyle gücü arasındaki orana bağlıdır.)

—Patol. *Nabız hızlanması,* nabız atışında sıklığın artması.

—Tar. *Tarihin hızlanması,* kimilerine göre, XVIII. yy. sonundan bu yana siyasi olayların ve iktisadi dönüşümlerin birbirini izlemekte gösterdikleri gittikçe artan hız.

—ANSİKL. Bot. Bu terimi Gustave Chauveaud öne sürdü. Odun ve soymuk damarlar önce genç organlarda almaşık dizilidir; bir ara evreden geçtikten sonra yaşlı organlarda karşı karşıya gelir. Kökte, organının gelişmesi sırasında bütün bu aşamalar görülür; buna karşılık, bu süreç hipokotil düzeyinde hızlanır; sapta da, sap genç olsa bile, odun ve soymuk damarlar karşılıklı yer alır. Olayın bu hızlanması aşağıdan (kök) yukarıya doğru olduğundan (sap) "bazifüj" olarak nitelenir.

—Fizyol. Hızlanma, işlevlere ya da organlara göre farklı etki gösterir: kütlelerin sıkışması ya da yer değiştirmesiyle akciğerler, beyin ve bağırsak bozulur; kalp ritminin yanı sıra, dolaşımın da aksaması (peteşiler, dalgıç "karıncalanma"sı) bayılma belirtilerine yol açar; işitmede ve denge duyusunda hiçbir değişiklik olmaz; görme işlevi bozularak geçici bir süre için ortadan kalkabilir.

Havacılıkta hızlanmalar. Uçakla uçma sırasında ortaya çıkan hızlanmalar, organizmayı etkileyen kuvvetler yaratır. Etkileri şiddetlerine, sürelerine ve kişinin vücut eksenine göre kuvvetin doğrultusuna bağlıdır. Çok kısa süreli hızlanmalar, şiddetli olsalar dahi, hiçbir fizyopatolojik etki yaratmazlar (fırlayabilen koltuğun fırlarken yarattığı darbe). Kısa süreli, ancak önemli hızlanmalar kırıklara ve doku lezyonlarına neden olurlar. Uzun süreli (birkaç saniye) hızlanmalar ise kan kütlesinin ve çeşitli organların yer değiştirmesine yol açar. Kuvvetler, baş-ayak doğrultusunda etkidiğinde, kan vücudun alt bölümünde toplanır; bacakların hacmi artar, retina atardamarlarında basıncın azalması gözde önce *gri perde,* sonra *kara perde* oluşmasına ve geçici olarak görme yitimine neden olur. Hızlanma uzarsa, bilinç kaybı ortaya çıkabilir. Güçler ayak-baş doğrultusunda etkirse, hızlanmalara daha zor dayanılır ve vücudun üst kısmına kan hücumu olduğundan gözde *kırmızı perde* oluşur.

Hızlanmalara bağlı güçlerin fizyopatolojik etkilerinden, baş-ayak doğrultusunda etkiyen kuvvetler sözkonusu olduğunda, vücudun alt kısımını otomatik olarak sıkıştıran giysiler (anti-giysiler) kullanılarak korunulur.

HIZLANMAK gçz. f. **1.** Bir ritimden, bir hareketten söz ederken, giderek hız kazanmak: *Yumuşak bir tonda başlayan müziğin ritmi birden hızlandı. Kalp atışları hızlanıyor.* **—2.** Bir kimseden söz ederken, hızlı, çabuk hareket etmek: *Hızlan biraz, tiyatroya geç kalıyoruz.* **—3.** Bir taşıttan söz ederken, hızı artmak: *Araba düz yola çıkınca birden hızlandı.* **—4.** Bir eylemden, bir durumdan söz ederken, yoğunlaşmak, büyük bir hız kazanmak: *Enflasyon hızlanıyor.*

◆ **hızlandırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi hızlandırmak,* hareket halindeki bir şeyin, bir mekanizmanın işleyiş hızını artırmak: *Kalp atışlarını hızlandırıcı bir ilaç. Şoför otomobili hızlandırdı.* **—2.** *Bir eylemi, bir süreci, bir olayı hızlandırmak,* bir eylemi çabuklaştırmak, bir süreci kısaltmak, bir olayın daha çabuk gerçekleşmesini sağlamak: *Hazırlıkları hızlandırmak. Hareketini hızlandırmak. Adımlarını hızlandırmak. Kimyasal tepkimeyi hızlandırmak. Enflasyonu hızlandırıcı bir politika. Arama çalışmalarını hızlandırmak.*

—Müz. *Ritmi hızlandırmak,* notaları daha kısa süreli olarak icra edip tempoyu çabuklaştırmak.

◆ **hızlandırılmak** edilg. f. Hızlandırmak eylemine konu olmak: *Hızlandırılmış bir araç. Hızlandırılmış kurslar. Hızlandırılmış bir çalışma.*

HIZLI sıf. **1.** Bir şeye oranla hızı daha çok olan ya da büyük bir hız gösteren şey için kullanılır; çabuk: *Bu yeni arabam eskisinden daha hızlı. Hızlı adımlarla yürümek.* **—2.** Belli bir tempoya göre ya da göreceli olarak hızı çok olan: *Hızlı müzik, dans.* **—3.** Kısa sürede yapılan bir şey için kullanılır: *Hızlı servis.* **—4.** Uçarı, çapkın, hovarda kimse için kullanılır.

—Dy. *Hızlı rejim,* perakende mallar için zorunlu, komple vagon halindeki mallar için isteğe bağlı taşıma rejimi. || *Hızlı tren,* ancak önemli garlarda duran, buna karşılık geç kaldıklarında aktarmalı trenleri beklemeyen tren.

—Hidr. bağl. *Çok hızlı sertleşen çimento,* birkaç dakikada tutan doğal çimento.

—Nörobiyol. *Hızlı uyku,* uykunun elektroensefalogramda hızlı bir ritim gösterdiği evre. (Aykırı uykuya tekabül eder.)

—Patol. *Hızlı nabız,* her zamankinden daha hızlı atan nabız.

—Sine. *Hızlı kaydırma,* görüntünün yatay izlere dönüştüğü çok hızlı panoramik. (Hızlı kaydırma, eskiden özellikle haberlerde iki sahneyi bağlamak için kullanılırdı.)

◆ be. **1.** Süratle, çabuk bir biçimde: *Hızlı okumak. Hızlı koşmak. Hızlı düşünmek.* **—2.** Güçlü ve şiddetli bir biçimde: *Hızlı vurmak. Kapıyı hızlı çal, duymuyorlar.* **—3.** Yüksek sesle: *Hızlı konuş, duymuyorum.* **—4.** Hızlı hızlı, çabuk çabuk: *Hızlı hızlı yürümek. Nabzı hızlı hızlı atıyordu.* || *Hızlı yaşamak,* eğlenceye aşırı ölçüde düşkün olarak yaşamak.

Hızlı lorke → ABRAVİ.

HIZLILIK a. Hızlı olma durumu; sürat.

—Telekom. *Kipleme hızlılığı,* sayısal ya da geçici bir işarette en kısa işaret öğesi ya da birim aralık süresinin tersi.

HIZMA a. Burun kanadına takılan altın, gümüş vb. madenlerden yapılmış küçük süs; burun bezeği. (Eşanl. HIRIZMA.)

—ANSİKL. Folk. Arap ülkeleri, Hindistan, Pakistan ve Afrika'nın bazı yörelerinde kadınların başlıca süslerinden olan hızma, burun kanadı delinip küpe gibi takılabildiği gibi yapıştırılarak da kullanılır. Bazı ilkel topluluklarda burnun ortasına takılan ağır hızmalara da rastlanır. Hızma kadının toplum içindeki yerini de belli eder. Bazı topluluklarda ancak evli kadınlar hızma takabilir, altın hızma varlık belirtisidir. Hızmanın kişiyi kötülüklerden, uğursuzluklardan koruduğu inanışı da vardır. G.-D. Anadolu'nun bazı yörelerinde ender olmakla birlikte günümüzde de kadınların hızma taktıkları görülmektedir.

HIZÖLÇER a. Ölçbil. Devinen bir cismin doğrusal hızını ölçmeye yarayan aygıt. (Yanlış olarak "radarlı denetim aygıtı" adı verilen Doppler hızölçeri yollarda taşıtların hızını denetlemede kullanılır.)

HIZRİ, türk halk şairi (XIX. yy.) yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. 1841'de yazılmış *Cem üş-şairan* adını da taşıyan 51 kıtalık *Şairname*'si (Ş. Elçin tarafından yayımlandı, 1977), XVIII. - XIX. yy.'larda yaşayan 363 aşığı tanıtır. İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi. T. 1038'de kayıtlı mecmuada, *Şairname*'yle birlikte iki şiiri daha vardır.

HIZUCU a. Fizs. mekan. ve Geom. M *nin deviniminin, A kutuplu hızucu eğrisi,* M, afin Eukleides uzayı E_3 ün, beli bir karşılaştırma sisteminde (I, *f*) ile gösterilen bir yörüngenin devingen bir noktası olduğu-

na göre P devingeninin, $\overline{AP} = \overline{f'(t)}$ eşitliğini doğrulayan yörüngesi. (Eşanl. HODOGRAF.)

HIZUYUMLU sıf. İşlem. Hızları birbirine uyan iki parça için kullanılır. || *Hızuyumlu makine,* ürün geçişinin kesintili olmasını gerektirmeksizin çalışabilen (örneğin bir hadde tezgâhı) ve genellikle kesme işlemi yapan (makas, biçme tezgâhı vb.) makine.

HIZYAZAR a. Ölçbil. Hız kaydedici aygıt.

HİALEAH, ABD'de (Florida) kent, Miami yerleşme alanının kuzey-batısında; 188 000 nüf. (1990). Konut banliyösü. Park (hipodrom, müze).

HİARBAS, Numidia kralı (öl. Bulla Regia İ.Ö. 80). Marius komutasındaki Romalılar'ın yardımıyla Hiempsal ve Masinissa'yı tahttan indirdi (İ.Ö. 82'ye doğr.). Ancak kısa bir süre sonra Pompeius tarafından kovuldu (80).

HİBA (*Tel el-*) → LAGAŞ.

HİBÂ a. (ar. *ḫibā'*). *Esk.* Göçebe çadırı, oba.

HİBÂL çoğl. a. (ar. *ḫabl*'in çoğl. *ḫibāl*). *Esk.* İpler, urganlar.

HİBÂLE a. (ar. *ḫibāle*). *Esk.* Tuzak, ağ: *Hibâle-i izdivac* (evlilik bağı). *Hibâle-i telbisat* (gizli kapaklı tuzak).

HİBAT çoğl. a. (ar. *hibe*'nin çoğl. *hibāt*). *Esk.* Bağışlar, hibeler.

HİBBERTİA a. (öz. a. *Hibbert*'ten). Genellikle funda yaprağını andıran tam yapraklı, sarılgan ya da tırmanıcı gövdeli çalı. (İçlerinden birçoğu ılık seralarda yetiştirilen yaklaşık seksen hibbertia türü bilinmektedir [Avustralya, Okyanusya adaları, Madagaskar]. Birkaç örnek: *Hibbertia dentata, H. perfoliata. Dilleniaceae* familyası.)

HİBE a. (ar. *hibe*). **1.** Bir kimseye, bir hayır kurumuna bir şeyi karşılıksız olarak verme; bağışlama, bağış. **—2.** *Bir şeyi hibe etmek,* bağışlamak.
—Esk. Hibe-name, bağışta bulunan kimsenin yazdığı senet.
—Huk. → BAĞIŞLAMA.

HİBERNASYON a. (fr. *hibernation,* kış uykusu'ndan). Anestez. ve Ted. *Yapay hibernasyon,* fiziksel koşulları değiştirerek ve ecza kullanarak sıcakkanlı bir canlıda hücrelerin canlılığını ve uyarılganlığını bozmadan metabolizmayı, oksijen alımını ve vücut sıcaklığını azaltmayı sağlayan yavaş yaşama durumu; bu durumu sağlamaya yarayan yöntemlerin tümü.
—ANSİKL. Anestez. ve Ted. *Yapay hibernasyon.* Vücut sıcaklığını önemli ölçüde düşürmeyi öngörür. Hibernasyona sokma hormonlar ve iyonlu sıvılar kullanılarak başlatılır: damardan şırınga edilmek suretiyle, sırasıyla önce ensülin ve glukoz, ondan sonra potasyum tuzları ve ardından kalsiyum ve magnezyum tuzları verilir. İkinci bir zamanlamada, farmakodinamik etkenlerden yararlanılır, bunlardan litik bir karışım elde edilerek perfüzyona eklenir. Bu karışımlardan en sık kullanılanları şunlardır: M1: klorpromazin+prometazin+petidin; M2: hiderjin+prometazin+petidin; M3: asepromazin+prometazin+petidin. Bundan sonra fiziksel yöntemler, yani dondurma yöntemi uygulanır. Soğuk ve nemli hava püskürtülmesi en uygun yöntem sayıldığı için artık vücuda buz keseleri yerleştirilmemektedir. Hibernasyon, dondurma durdurularak ve litik ilaçlar verilerek sona erdirilir.
Hibernasyonu tamamlayıcı bazı yan işlemler vardır; örneğin tüm bilinçsiz hastalara yapıldığı gibi hasta gözetim altında tutulmalı ve hastalığın türüne bağlı olarak tıbbi hibernasyonda tetanos serumu, antibiyotikler, cerrahi hibernasyonda narkotikler (% 50 azot protoksit, hidroksidiyon), kürarlayıcılar kullanılmalı ve çevresel tamamlayıcı anestezi, hatta raşianestezi yöntemine başvurulmalıdır.
Hibernasyon gerektiren durumlar şöyle özetlenebilir: 1. normal bir kimsede bile, şiddetli bir uyarana karşı organizma tepkilerinin çok şiddetli, çok yaygın ve çok uzun süreli olduğu durumlar (büyük yanıklar, vb.); 2. yedek besinlerin kullanılamamasından, onlara daha fazla gereksinme duyulmasından ya da besin girdilerinin çok kısıtlı olmasından dolayı (kaşetik olanların, kansız ve kanaması olanların durumu böyledir) kişinin*tepkisinin azalması; 3. geleneksel yöntemlerin yetersiz ya da çok acı verici olduğu durumlar (örneğin, çok nazik ve uzun süreli bir müdahale gerektiğinde) ve doğal olarak, bu çeşitli etmenlerin bir arada bulunması.

HİBERNİA, İrlanda'nın latince adı.

HİBERNİA a. (lat. *hibernus,* kış'tan). Büyük ormanlarda kasımdan marta kadar gözüken gecekelebeği cinsi. (Yalnızca erkekleri uçar; kanatsız olan dişiler ağaçlara tırmanır ve yumurtalarını bırakır; tırtılları, orman ve meyve ağaçlarına çok zararlıdır. *Hibernia defoliaria,* çoğunlukla kış kelebeği [*Operophtera brumata*] ile birlikte bulunur. Mühendispervanegiller familyası.) [HYBERNİA biçiminde de yazılır.]

HİBERNOM a. (fr. *hibernome*). Patol. Kış uykusuna yatan hayvanlardaki esmer yağ topağına benzeyen yağ uru.

HİBETULLAH EL CÜRCANİ, türk mimar (XII. yy.). Diyarbakır'da hüküm sürmüş Nisanoğulları dönemi (1142-1183) mimarlarındandır. Diyarbakır Ulu camisi'nde adının bulunduğu iki yazıt vardır. Kesin olmamakla birlikte bu dönem yapılarından olan Ömerşeddad ve Kale camilerinde de çalıştığı sanılmaktadır.

Hibet ül-hakayık → ATABET ÜL-HAKAYIK.

HİBİNİ kütlesi, Rusya'da dağ kütlesi, Kola yarımadasında; 1 191 m. Önemli apatit yatakları. Çıkarılan maden filizleri Kirovsk ve Apatiti merkezlerinde işlenerek fosfat (ülke üretiminin % 80'i) ve alümin elde edilir. Ayrıca bakır ve nikel yatakları da işletilmektedir.

HİBONİT a. (fr. *hibonite;* P. *Hibon*'un adından). Miner. Kalsiyum, seryum, alüminyum, titan ve magnezyum oksit; heksagonal sistemde yer alır.

HİBR a. (ar. *ḥibr*). *Esk.* **1.** Bilgin. **—2.** Öğretmen. **—3.** Yahudi hahamı, bilgini. **—4.** Saygıdeğer kimse. **—5.** Mürekkep.

HİBRE ya da **HİBRET** a. (ar. *hibre, ḫibret*). *Esk.* Bir iş için gereken tüm bilgi; deneyim.

HİBRET → HİBRE.

HİBRİT a. (fr. *hybride*'den). Biyol. MELEZ'in eşanlamlısı.

HİCA → HECA.

HİCABET a. (ar. *ḥicabet*). *Esk.* **1.** Perdecilik, kapıcılık. **—2.** Mabeyincilik. **—3.** Kâbe perdeciliği.

HİCABİ sıf. (ar. *ḥicab* ve *-ī*'den *ḥicabī*). *Esk.* Perde ve zar ile ilgili, zarsı.
—Geleneks. mim. Eski Trakya, özellikle Edirne evlerinde, sofanın dışa açılan cephesine, kış aylarında ısı kaybını önlemek amacıyla asılan kalın perde.

HİCAGÛ → HECAGÛ.

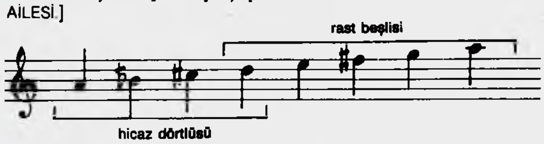
HİCÂL çoğl. a. (ar. *ḥacle*'nin çoğl. *ḥicāl*). *Esk.* Gerdekler, gelin odaları: *Rabbat-ül-hical* (hacle*sahibi olanlar; gelinler).

HİCAP a. (ar. *ḥicab*). **1.** Utanma, sıkılma, utanç duyma: *Hicabını gizlemeye çalışmak. Hicaptan yanakları kızarmak.* **—2.** *Esk.* Perde örtü. **—3.** *Hicap etmek, hicap duymak,* utanmak, sıkılmak: *Söylediğin sözlerden senin yerine ben hicap ettim.* || *Hicap perdesi,* namus, utanma, ar.
—Esk. Hicab-ı çehre, yüz perdesi; peçe. || *Hicab-ı ebr,* bulut perdesi. || *Hicab-ı kuhli, hicab-ı zulmani,* karanlık.
—Esk. anat. *Hicab-ı hâciz, hicab-ı sadr, hicab-ül-cevf, hicab-ül-kebed,* göğüsle karnı birbirinden ayıran zar. (fr. *diaphragme* karşılığı olarak kullanılmıştır.) || *Hicab-ı kalb,* kalp boşlukları arasındaki zarlardan her biri. || *Hicab-ı meşimi,* rahim zarı. || *Hicab-ı müstabtın,* akciğeri saran zar; plevra.
—Tasav. Sufinin, aşkın (müteal) âlem ile (âlem-i gayb) ilgili gerçeklere ulaşmasını engelleyen her türlü dünyasal varlık ve ilişkilerin oluşturduğu perde, engel. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kuran'da sekiz ayette geçen sözcük, tasavvuf anlayışına göre nefsin dünyasal tutkularından kaynaklanan ve tanrısal gerçeklerin kalbe doğmasını engelleyen bir perdedir. Bedenin her organına özgü bir tutku olduğuna göre, her organın bir hicabı vardır. Sıradan kişiler tutkularına az çok bağımlı olduklarından, bu tutkuların perdelerini veliler aşabilerek ancak onlar tanrısal gerçekleri kavrayabilirler (keşif*), kalbin hicaplanması (kabza*), hicaptan kurtulması, bast* durumunu doğurur. Kabza, kalbin perdeli olmaktan doğan sıkıntısını, bast ise Tanrı aşkı ile rahatlama ve hoşnut olmasını dile getirir.

HİCAPLI sıf. **1.** Hicap duyan, sıkılgan, utangaç kimse için kullanılır. **—2.** Perdeli, örtülü.

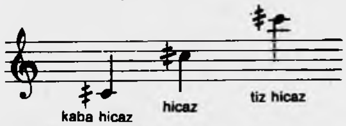
HİCAPSIZ sıf. **1.** Hiçbir şeyden hicap duymayan; utanmaz, sıkılmaz. **—2.** Örtüsü, perdesi olmayan.

HİCAZ a. Müz. Türk müziğinde bir basit makam. (Hicaz dörtlüsüne, neva [*re*] perdesi üzerindeki rast beşlisi eklenerek oluşturulmuştur. XX. yy.'da, hümayun, uzzal ve zengûle makamlarına kısaca hicaz da denmeye başlanmıştır.) [→ HİCAZ AİLESİ.]



hicaz dizisi

HİCAZ a. Müz. Türk müziğinde tiz sekizlideki *do*♯ ya da *re*♭ perdesinin adı. (Orta sekizlideki *do*♯ *kaba hicaz;* tiz tiz sekizlideki *do*♯ ise *tiz hicaz* adını taşır.)



hicaz perdesi

HİCAZ AİLESİ a. Müz. Dördünün de bileşiminde, hicaz dörtlüsü ya da beşlisi bulunduğundan, hicaz*, hümayun*, uzzal* ve zengûle* makamlarına verilen genel ad. (Kısaca hicaz diye anıldıkları gibi, bir yapıt içinde karışık olarak da kullanılabilirler.)

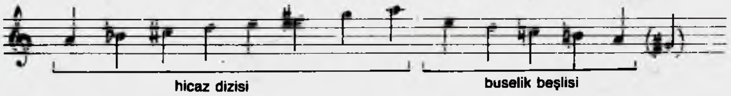
HİCAZ HÜMAYUN → HÜMAYUN.

HİCAZ ZENGÛLE ya da **HİCAZ ZİRGÛLE** → ZENGÛLE.

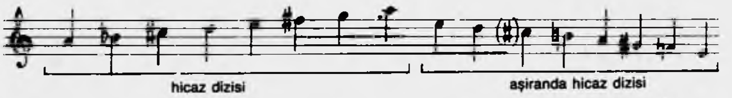
HİCAZ, Suudi Arabistan'ın Kızıldeniz kıyısında K.'de Akabe körfezi ve Ürdün'den G.'de Asir'e kadar dağlık bir şerit halinde uzanan tarihi bölge. Yönetim bakımından bir il oluşturur. 1 500 000 nüfus; merkezi *Mekke,* osmanlı döneminde Mekke, Medine ve Cidde sancaklarına ayrılan bir vilayet idi. Jeomorfoloji bakımından, eski bir kütle olan Arap platformunun Kızıldeniz boyunca uzanan faylarla sınırlanmış basamaklar biçiminde yükselmiş ve D.'ya doğru çarpılmış B. kenarını oluşturur. Orta kesimde daha az olan yükselti K.'de ve G.'de 2 000 m'yi aşar (K.'de Lavz dağı 2 580 m, Mekke G.'inde Karnayt dağı 2 386 m). Eski kütleyi parçalayan faylar boyunca çıkan genç bazaltik lavlar geniş

alanları kaplayan örtüler meydana getirir. Dağlık alan, Kızıldeniz'e yönelen bazı vadilerle yarılmıştır. Dağların D. yamacında engebeliğin genel eksenine paralel olarak uzanan Lukumi vadisi K.'e doğru yolların izlediği doğal bir koridor oluşturur. Hicaz'ın tarihsel birliği doğal temellere dayanır: Bu temeller, B.'daki dağlık alanın orta kesiminde alçalması sonucunda Kızıldeniz kıyılarından (Cidde limanı) iç kesimlere geçişin sağlanmış olması; iç kesimde dislokasyonların yol açtığı yarıklar boyunca yayılmış lav akıntılarının altından çıkan kaynaklara bağlı olarak büyük vahaların (Medine, Mekke) varlığıdır. Bu vahalarda yaşayanlar çok eski dönemlerden başlayarak bu ulaşım olanaklarını canlı bir kervan ticareti ile değerlendirdiler ve bu onları buhur (günlük) ülkeleri (G. Arabistan) ile Akdeniz alemi arasında bir aracı durumuna getirdi. İslamiyet bu ortamda doğdu ve o tarihten beri Hicaz'ın başlıca gelir kaynağını Mekke'ye yapılan hac ziyaretleri sağladı. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Hicaz demiryolu ile (1900 -1908) Şam'a bağlanan Hicaz kentleri petrol bulunmadan önce Arabistan'ın modernleşme odağı oldu.

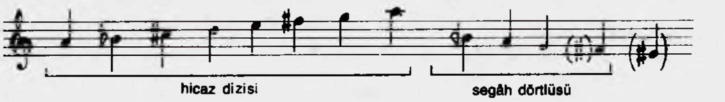
—Tar. Bölgenin kesin tarihi İ.Ö. 500'lü yıllarda başlar. Hellenistik çağda Kuzey Hicaz Mısır'a bağlıyken, Nebatiler'in güneyde kurdukları yeni bir arap devleti, zamanla Yemen'e kadar tüm Hicaz'a egemen oldu. Peygamber'in Medine'ye göç etmesiyle (622) doğan islam devleti, Mekke'nin fethinden sonra tüm ülkeyi egemenliği altına aldı. Hz. Muhammet'in etkisiyle Medine'nin üstünlüğünü kabullenmek zorunda kalan arap kabileleri, onun ölümünden sonra yönetime başkaldırdılar. Böylece halife Ebubekir'in elinde yalnız Medine ile Mekke kaldı. Abdullah bin Zübeyr'in, merkezi Mekke olmak üzere bağımsız bir Hicaz devleti kurma çabaları da sonuç vermedi. Bunun üzerine Abdülmelik döneminden başlayarak Şam'a bağlanan Hicaz, iki ayrı vilayete ayrıldı. Halife Mehdi döneminde Hüseyin bin Ali'nin Hicaz'da başlattığı ayaklanma sırasında Medine büyük yıkıma uğradı. Ancak Hüseyin, Mekke önlerinde abbasi kuvvetlerine yenilip öldürüldükten sonra Hicaz'da dirlik ve düzen yeniden kurulabildi. Sonraları abbasi halifeliği çökünce, bölge yine hızla kargaşa ortamına kaydı. Ali soyundan İsmail bin Yusuf'la kardeşi Muhammet'in başlattıkları ayaklanma sırasında (865-866) Medine ve Cidde önemli hasar gördü. X. yy. başlarında ortaya çıkan Karmatiler ise, 916'dan başlayarak hac yolunu kapadılar. Ardından Mekke'ye saldırarak gerçekleştirdikleri toplu kıyım sonucu Hicaz'ın Ali soyundan gelen şeriflerce yönetilmesini sağladılar. Öteden beri ekonomik açıdan Mısır'a bağlı olan bölge, zamanla siyasal açıdan da Mısır'da kurulan devletlere bağlanmak zorunda kaldığından Mekke şerifleri sırasıyla Fatımiler, Eyyubiler ve Memluklar'ın egemenliğini kabullendiler. Mısır'ı ele geçiren Yavuz Sultan Selim (1517), Hicaz bölgesini de osmanlı topraklarına kattı. Osmanlı egemenliğinde Hicaz, yine Mekke şeriflerinin yönetimine bırakıldı. XIX. yy. başlarında Hicaz, Mekke'ye giren emir Mesut'un, Ali soyundan gelen şerifleri kentten kovmasıyla Vahhabiler'in yönetimi altına girdi (1803). Ancak, Vahhabiler Suriye ve Mısır'dan gelen hacı kafilelerini Hicaz'a sokmayınca (1807), duruma el koyan osmanlı hükümeti, Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı bölgeyi Vahhabiler'den kurtarmakla görevlendirdi. Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, ordusuyla Mekke'ye girerek işgalcilerin çoğunu kılıçtan geçirdi; Hicaz'da vahhabi egemenliğine son verdi (1813). Vahhabi reisi Şeyh Galip, geriye kalan adamlarıyla Necd'e kaçarak canını zor kurtardı. Dünyanın en ünlü arap atlarının yetiştirildiği Hicaz bölgesi, 1845'e kadar Mısır valiliğinin denetiminde kaldıktan sonra yapılan barış antlaşmasıyla yeniden osmanlı yönetimine devredildi. Yine Peygamber'in soyundan gelen Mekke şeriflerinin yönetimine bırakılan Hicaz'a, özellikle Abdülhamit II döneminde halifelik makamının islam dünyasında etkinliğinin desteklenmesi amacıyla büyük ilgi gösterildi. İkinci meşrutiyet'in ilanı üzerine şerifliğe atanan Hüseyin (1908), Birinci Dünya savaşı'na giren Osmanlı devletine karşı İngilizler'le güçbirliği yaparak ayaklandı ve bağımsızlığını ilan etti (1916). Aynı yıl, Cidde ingiliz kuvvetlerinin eline geçtikten sonra kendisine tüm arap ülkeleri ve Hicaz kralı unvanını yakıştıran Hüseyin, İngilizler'in desteğinde kurulan ordusuyla Akabe'yi alınca (1917), Hicaz'daki osmanlı egemenliği bir bakıma sona ermiş oldu. Hicaz vali ve komutanı Galip Paşa Taif'te Şerif Hüseyin'in oğlu Şerif Abdullah'a (sonradan Ürdün kralı) teslim olduysa da Medine muhafızı Ömer Fahrettin Paşa (Türkkan), Mondros ateşkesi sonrasına kadar (1918) kenti savundu. Ancak İstanbul'dan gönderilen bir padişah buyruğu üzerine kenti Şerif'in güçlerine teslim etti (13 ocak 1919). Bir süre sonra Hicaz birliklerini yenilgiye uğratan Necd emiri Abdülaziz ibni Suud Taif'e girince, tahtını oğlu Ali'ye bırakan Şerif Hüseyin ülkesinden ayrıldı (1924). Bu kadarla yetinmeyen Vahhabiler'in Mekke'yi, bir süre sonra da Medine'yi ele geçirmeleri üzerine Cidde'ye çekilen Ali, krallıktan vazgeçerek (1924) önce bir ingiliz gemisiyle Aden'e, oradan da kardeşi Irak kralı Faysal'ın yanına kaçtı (1925). Böylece tüm bölgeyi egemenliği altına alan İbni Suud, Hicaz kralı ilan edildi (1926). Daha sonra Hicaz ile Necd'i kendi yönetiminde birleştiren Abdülaziz, kurduğu bağımsız devletin adına uygun olarak Suudi Arabistan kralı unvanını aldı (1932).
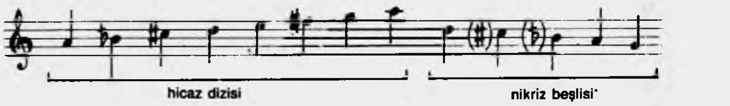


hicazbuselik makamı



hicazeyn makamı



hicazırak makamı



hicaztürki makamı

Hicaz demiryolu, Şam-Hayfa arasında 1 464 km uzunluğunda demiryolu. 1900'de yapımına başlanan hattın giderlerini karşılamak için Osmanlı devletinin sağladığı mali kaynakların yanında tüm islam dünyasından yardımlar toplandı, pullar bastırıldı, bazı vergiler konuldu. İlk yapım giderleri için Ziraat bankası'ndan 10 milyon liralık kredi sağlandı. Yapım işlerini yönetmek üzere İstanbul'da Hicaz demiryolu idare-i maliyesi nezareti, Şam'da ise İnşaat nezareti kuruldu. Km'si 2 361 liraya mal olan demiryolunun yapım işlerinde işçi ücretlerinin yarısı kadar gündelik alan askerler çalıştırıldı. Birçok işin ücretsiz yapılması, sermayeye faiz ödenmemesi, hattın oldukça ucuza mal olmasını sağladı. 1 050 mm genişliğiyle dar hatlar grubuna giren Hicaz demiryolu, yapımı ilerledikçe bölüm bölüm işletmeye açılarak 1908'de tamamlandı.

HİCAZACEM a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HİCAZAŞİRAN → RAHATFEZA.

■ **HİCAZBUSELİK** a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (İsmail Dede Efendi tarafından bulunmuştur. Hicaz makamının, buselik dörtlüsü ya da beşlisiyle sona eren biçimidir.)

HİCAZBÜZÜRK a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze Peçebaz Ahmet'in [XVIII. yy.] bir peşrev ve bir sazsemaisinden başka örneği ulaşamamıştır.)

■ **HİCAZEYN** a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Selim III'ün bulduğu makamlardandır. Abdürrahim Dede'nin bestelediği *Hicazeyn mevleviayini* unutuldu, günümüze başka örneği de ulaşamadı. Ama, hicaz makamının, önce dügâh [*la*], ardından da hüseyniaşiran [*mi*] perdeleri üzerinde kullanılmasıyla oluştuğu bilinmektedir.)

HİCAZGERDANİYE a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HİCAZGEVEŞT a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HİCAZIMUHALİF → RAHATFEZA.

■ **HİCAZIRAK** a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Hicaz makamının, segâh dörtlüsüyle, ırak [fa #] perdesinde sona eren biçimidir.)

HİCAZIREKB a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

■ **HİCAZITÜRKİ** a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoksa da, hicaz dizisine nikriz beşlisi eklenerek oluşturulduğu bilinmektedir. Durağı rast [*sol*] perdesidir.) [TÜRKİHİCAZ da denir.]

HİCAZİ a. Müz. Araplar'ın ve Herat müzik okulundan kimi kuramcıların hicaz makamına verdikleri ad.

HİCAZİ (Muhammet), iranlı yazar (1899 - Tahran 1974). 1925-1960 arasında Pehleviler dönemindeki İran'ın varlıklı sınıfları üzerinde büyük etkisi oldu. Öykü ve denemelerinde, modern yaşamın gelenek-

sel topluma zararlarını anlatmaya çalıştı, kendi toplumsal sınıfının yasaklarından ve batı edebiyatının etkisinden sıyrılamadı.

HİCAZİ (Abdülaziz), mısırlı iktisatçı ve siyaset adamı (Kahire 1923). Muhasebe uzmanıydı, Nasır tarafından hazine bakanlığına atandı (mart 1968 - mart 1973). Sedat'ın mart 1973'te kurduğu hükümette maliye, iktisat ve dış ticaret bakanı oldu, nisan 1974'te başbakan birinci yardımcılığına getirildi. Aynı yılın eylülünde, Sedat kendi yürütmekte olduğu hükümet başkanlığını ona devretti. Hicazi, nisan 1975'te bu görevden istifa etti. Üniversitede ders verdi; 1985 yılında Birleşik arap bankası yönetim kurulu başkanlığına getirildi.
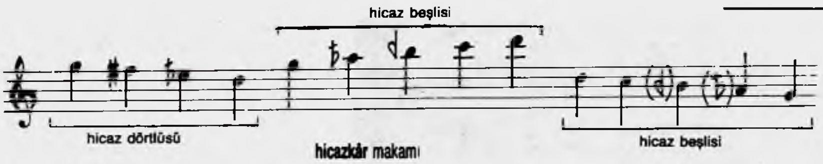
HİCAZİ (Ahmet Abdülmu'ti), mısırlı şair ve eleştirmen (Nil deltası 1935). Yoksul bir aileden gelen Hicazi, yapıtlarında, Fellahlar'ın ve küçük insanların sefaletini anlatır: *Ville sans coeur* (fr. çev.), 1959; *Ne demeure que la confession* (fr. çev.), 1965; *Les Êtres du royaume de la nuit* (fr. çev.), 1979. 1968'de Kahire Tiyatro enstitüsü müdürlüğüne atanmıştır.

HİCAZİHÜSEYNİ a. Müz. XV. yy. kuramcılarından Ali Şah'ın hisar makamına verdiği ad.

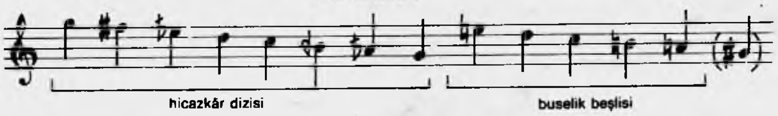
HİCAZİISFAHAN a. Müz. Türk müziğinde, XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HİCAZİUŞŞAK a. Müz. Var olan makamlardan birine uymayan ve bestecisi bilinmeyen bir nefesin makamsal bileşimine Rauf Yekta Bey'in verdiği ad. (Hicaz ya da hümayun makamına, uşşak dörtlüsü ya da hüseyni beşlisi eklenmiştir.)

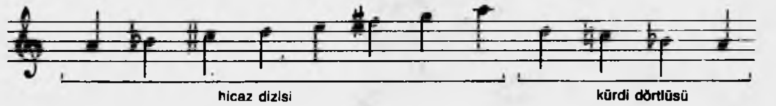
HİCAZKÂR a. Müz. Türk müziğinde bir göçürülmüş makam. (Dizisi, zengûle dizisinin, rast [*sol*] perdesi üzerine göçürülmesiyle elde edilmiştir. Şehnaz, evcârâ, şedaraban ve suzidil gibi makamlara oldukça yakın olmakla birlikte, birtakım seyir özellikleriyle bunlardan ayrılır.)



hicazkâr makamı



hicazkârbuselik makamı



hicazzemzeme makamı

HİCAZKÂRBUSELİK a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Santuri Ethem Efendi [1855-1926] tarafından bulunmuştur. Hicazkâr makamının, buselik dörtlüsü ya da beşlisiyle dügâh [*la*] perdesinde sona eren biçimidir.)

HİCAZKÂRKÜRDİ ya da **HİCAZKÂR-I KÜRDİ** → KÜRDİLİHİCAZKÂR.

HİCAZMAYE a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HİCAZNEVRUZ a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HİCAZSELMEK a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HİCAZŞEHNAZ a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HİCAZZEMZEME a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Hicaz makamının, kürdi dörtlüsü ya da beşlisiyle sona eren biçimidir.)

HİCCE a. (ar. *hicce*). *Esk.* **1.** Bir kere hacca gitme. **—2.** *Hiccet-ül-veda,* veda haccı; Hz. Muhammet'in son haccı.

HİCHENS (Robert Smythe), ingiliz yazar (Speldhurst, Kent, 1864 - Zürich 1950). Mısır'dan esinlenerek *Green Carnation* (1894) ve *Garden of Allah* (1904) adlı yapıtları yazdı. R. Haggard gibi Hichens de, egzotizmden hiç yaşlanmayan kadın arayışına (*Bella Donna,* 1909) ve gizemciliğe geçti.

HİCİV, -cvi a. (ar. *hicv*). **1.** Zamanının kötülüklerini, gülünçlüklerini taşlayan manzum parça. **—2.** Törelerin taşlandığı, genellikle şiirle düzyazının karışık olduğu yergi yazısı. **—3.** Bir kimseyi ya da bir şeyi alaycı bir dille eleştiren yazı, söyleşi, yapıt: *Bu film, ticaret hayatının bir hicvidir.* **—4.** Tamlayan olarak, edebiyatta hiciv türündeki yazılar ve bu yazıları kaleme alan kişileri belirtir: *Hiciv romanı. Hiciv yazarı.*

—ANSİKL. Sözcüğün geniş anlamıyla kişisel, siyasal, dinsel, ahlaki ya da edebi hiciv, büyük bir biçim çeşitliliği gösterir: kısa parçalar ya da uzun şiirler (d'Aubigné'nin *les Tragiques*'i gibi), düzyazı türünde (Voltaire'in *Candide*'i), düzyazı-şiir karışımı (Satire* Ménippée) yapıtlar. Yunanistan'da Arkhilokhos'un ya da Hipponaks'ın iamboslarının ve "eski komedi"nin (Aristophanes) sert kişisel hicvi dışında, hemen hemen yalnız Amorgoslu Semonides'in ahlaki hicvi, kynik filozof Menippos'un hicvi *(Menippeioi Satyrai)* kuşkucu Timon'un hicvi (*Silloi*), ve Lukianos'un küçük yapıtları bu türe bağlanır. Latinler hicvin kendi ulusal türleri olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hiciv özgür sohbet biçimini onlardan aldı. Horatius, Persius, Martialis, Juvenalis hicvi geliştirdiler.

Türk edebiyatında genellikle nazımla hiciv yazma geleneği yaygındır. Bu yoldaki şiirlere divan edebiyatında ve daha sonraki aydın kesim edebiyatında "hicviye", halk edebiyatında "taşlama", günümüz edebiyatında "yergi" denmiştir.

Divan edebiyatında hiciv, kötülükleri, kusurları belirtmenin ötesinde, çoklukla, kaba-saba, hatta açık-saçık sövgülere yönelmiştir. Fuzuli'nin ünlü *Şikâyetname*'si, Şeyhi'nin *Harname*'si yolundaki ince hicviyelere seyrek rastlanır. Kişileri hedef alan hicviyeler, doğal olarak, düşmanlıkların doğmasına neden olur, yazanın birtakım tehlikelerle karşılaşmasına yol açar; Nef'i'nin öldürülmesi, Eşref'in yıllarca yurtdışında yaşamak zorunda kalması bu yüzdendir. Divan edebiyatında en ünlü hiciv şairi Nef'i'dir (1572 ? -1635); o yoldaki şiirleri *Sihâm-ı kazâ* (Kader okları) adlı bir kitapta toplanmıştır. Nef'i, hiciv yazmayacağına dair Murat IV'e söz verdiği halde, kendini tutamayıp vezir Bayram Paşa'yı hicvettiği için boğdurularak öldürülmüştür.

Divan edebiyatının açık saçık, sövgü niteliğinde, yöneltildiği kişiyi alabildiğine aşağılayan kişisel hicvi Tanzimat'tan itibaren büyük ölçüde değişti. Bunda edebiyatın içerik bakımından toplumsallaşması kadar basın hayatının oluşmasının payı vardır. Hicivler artık kulaktan kulağa aktarılmaktan, elyazmalarında kapalı kalmaktan çıktı. İlk gülmece dergisi *Diyojen*'den (1869) başlayarak *Çıngıraklı tatar, Hayal, Geveze, Çaylak* vb.'de yayımlanan hicivler artık kamuoyunun ve daha etkili olarak da yasaların denetlemesine girmiştir. Ancak yönetime karşı çıkan yasadışı yayın organlarında sert hicivlerin yayımı da sürmüştür.

Tanzimat edebiyatında, sadrazam Âli Paşa'nın baskılı yönetimi dolayısıyla yurtdışına kaçmak zorunda kalan Yeni Osmanlılar cemiyeti üyelerinden Ziya Paşa'nın (1825-1880) sadrazam Âli Paşa aleyhine yazdığı *Zafername* (1868), bu türün en ünlü örneklerinden biridir.

Türk edebiyatında yalnız hicviye yazmayı uğraş edinen tek sanatçı Eşref'tir (1847-1912). Eşref, baskılı yönetim kuran Abdülhamit II'ye ve ona alet olan kişilere; ve gerek o dönemde, gerek daha sonraki İkinci meşrutiyet döneminde haksızlık, yolsuzluk ve gericiliğe karşı kaside, gazel, kıta ve musammat biçimleriyle yazdığı hicviyeleri *İstimdâd* (1906), *Deccal* (1904, 1907 2 c), *Hasbihal yahut Eşref ve Kemal* (1908), *Şah ve padişah* (1908), *İran'da yangın var* (1908) adlı kitaplarda toplamıştır.

Edebiyat-ı cedide şairlerinden Tevfik Fikret'in (1867-1915), İkinci meşrutiyet döneminde iş başındaki İttihat ve Terakki fırkası'nın yolsuzluklarını yeren *Hân-ı yağma* (yağma sofrası) adlı şiiri, edebiyatımızda hicviye türünün en ünlü ve en başarılı verimidir; Fikret, Edebiyat-ı cedide sanatçılarını "dekadanlar" diye suçlayan Ahmet Mithat için de, *Timsâl-i cehalet* (bilgisizlik simgesi) adlı bir hiciv yazmıştır.

Neyzen Tevfik'in tıpkı Eşref gibi başlangıçta Abdülhamit II'nin baskı yönetimine yönelttiği hicvi daha sonraki dönemlerin siyaset adamlarını, günlük yaşamın çelişki ve aksaklıklarını, şairin yaşamında etkili olan tıp adamlarını vb. kuşatmıştır.

Cumhuriyet dönemi edebiyatında Nazım Hikmet'in (1902-1963) Yakup Kadri, Ahmet Haşim, Hamdullah Suphi, Peyami Safa ve Süreyya Paşa aleyhine yazdığı ünlü yergiler, şairin *Portreler* (1935) adlı kitabında toplanmıştır. Bu dönemde daha başka sanatçılar da (O. S. Orhon, A. Nesin, Ü. Y. Oğuzcan, N. Cumalı) hicivler yazmışlardır. Refik Halit Karay'ın *Kirpinin dedikleri* (1916), *Ago Paşa'nın hatıratı* (1918) gibi yapıtları, hiciv niteliğindeki düzyazı ürünlere öncülük etmiştir.

Halk edebiyatında zaman zaman "taşlama" türünde de söylenen şairlerin en ünlüleri, Dertli (1772-1845), Seyrani (1807-1866), Ruhsati (1856-1899), Âşık Ali İzzet (1902-1981), Âşık İhsani (doğ. 1930) vd.'dir.

Hick yasası. Ruhbil. 1952'de önerilen ve birçok eşit olasılıkta uyartı sınıfları içinde yer alan uyartılara tepki zamanlarının kullanılan olasılık sayısına göre değiştiğini ileri süren yasa. Bu yasa t=K log N



Hinz-Ziolo

Edward **Hicks**
Nuh'un gemisi (1846), *Museum of Art, Philadelphia*

Associated Press



sir John Richard **Hicks**

A. Held-Ziolo



Sheila **Hicks**
Arc-en-Barrois (1975) karma teknik *özel kol.*

formülüyle tanımlanır: *t*, belli bir N sayısındaki olasılığa karşı tepki zamanını; K basit tepki zamanını gösterir; logaritma 2 tabanlıdır.

HİCKMANN (Hans), alman müzikbilimci (Rosslau 1908 - Blandford Forum, Dorset, 1968). 1957'de Kahire'deki Alman kültür enstitüsü'nü yönetti. Hamburg'da hem ders verdi, hem de *Archiv Produktion*'un plak bölümünü yönetti. Taşınabilen orglar üzerine çok geniş bilgi içeren *Das Portativ*'den (1936) başka, Eski Mısır müziğiyle ilgili incelemeler yazdı: *la Trompette dans l'Égypte ancienne* (Eski Mısır'da trompet) [1946], *Catalogue des instruments de musique du musée du Caire* (Kahire müzesi'ndeki çalgıların kataloğu) [1949], *Quarante-Cinq Siècles de musique dans l'Égypte ancienne...* (Eski Mısır müziğinin 4500 yılı...) [1956].

HİCKS (Edward), amerikalı ressam (Attleborough, Pennsylvania, 1780 - Newton, Pennsylvania, 1849). Tabela ressamı ve Quaker vaizi Hicks, amerikan resminin en hoş "primitif" ressamlarındandır. Tablolarında her zaman Kutsal Kitap'ın konularını işler ("Barış krallığı").

HİCKS (William), **Hicks paşa** denir, ingiliz general (1830 - Sudan'da 1883). Bengal ordusuna girdi (1849), Pencab'ta (1857) ve Abisinya'da (1867) savaştı. Mısır'ın hizmetine geçti, Mehdi'ye karşı savaşan birliklere komuta etti ve Hartum'u aldı. Pusuya düşürülerek öldürüldü.

HICKS (*sir* John Richard), ingiliz iktisatçı (Leamington Spa, Warwickshire, 1904 - Blockley, Glouchestershire, 1989). Cambridge, Manchester ve Oxford'da politik iktisat okuttu. Yeniklasik bir iktisatçı sayılmakla birlikte, *Value and Capital* (Değer ve sermaye, 1939) adlı yapıtında Walras ve Pareto'yu eleştirdi. Keynesçi kuramdan esinlendi, Hansen'le beraber, para ve bütçe siyasetlerinin ilişkilerini tanımlayan "İSLM" şemasını geliştirdi. Araştırmalarıyla 1972'de, Arrow ile birlikte Nobel iktisat ödülü'nü kazandı. Başlıca yapıtları şunlardır: *A Contribution to the Theory of the Trade Cycle* (Ticari devreler kuramına katkı) [1950], *Essays in World Economics* (Dünya ekonomisi üstüne denemeler) [1959], *Capital and Growth* (Sermaye ve büyüme) [1965], *Critical Essays in Monetary Theory* (Para kuramı üzerine eleştirel denemeler) [1967], *A Theory of Economic History* (İktisat tarihi kuramı) [1969], *Capital and Time* (Sermaye ve zaman) [1973], *Causality in Economics* (İktisatta nedensellik) [1979], *Collected Essays in Economic Theory* (İktisadi kuram üzerine denemeler derlemesi) [1981 -1983].

HİCKS (David), ingiliz dekoratör (Coggeshall, Essex 1929). Çok zarif bir dekorasyon üslubu ortaya koydu ve renkli, canlı ve karmaşık bir çevreye yerleştirdiği eski eşyaları canlandırmayı başardı. Çağdaş dekorasyonu geniş bir biçimde etkiledi. Yapıtları: *David Hicks and decoration* (David Hicks ve dekorasyon) [1966], *David Hicks and living with taste* (David Hicks ve zevkli yaşam) [1968], *David Hicks and bathrooms* (David Hicks ve banyolar) [1968] *Book of flowers arranging* (Çiçek düzenleme kitabı) [1976], *Living with design* (Tasarımlı yaşam) [1979], *David Hicks and garden design* (David Hicks ve bahçe tasarımı) [1982].

HİCKS (Sheila), amerikalı kadın tekstil tasarımcısı (Hastings, Nebraska, 1934). Yale Üniversitesi'nde, J. Albers yönetiminde resim öğrenimi gördükten sonra yerel tekstil geleneklerini incelemek üzere Meksika'ya gitti (1959-1963). Peru, Hindistan, İran, Fas ve Fransa'da da kaldı. 1966'da, Paris'te Atelier des Grands-Augustins'i kurdu. Biçim, renk ve malzemeye eşit ağırlık tanıyarak karşılaştığı çeşitli uygarlıkların estetiklerini ve tekniklerini (fransız gücü teli, düğümlü fas ilmikleri, hint ipeği sarmaları vb.) özümledi. En küçükten başlayıp anıtsal boyutlara ulaşan formaları, motifleri kadar çeşitlidir. Araştırmaları hazır kumaşı işleme türlerine yönelmektedir: buruşuk çamaşırlar, "yamalar".

HİCKS-BEACH (Michael), **Saint Aldwyn kontu,** ingiliz siyaset adamı (Londra 1837 - *ay. y.* 1916). 1864'te Muhafazakâr parti'den milletvekili seçildi. Sömürgeler (1878-1880) ve Maliye bakanlığı, Avam kamarası başkanlığı (1885-86) yaptı. Sömürgelerle ilgili sorun çıkmamasına özen gösterdi, serbest ticareti savundu. İrlanda'nın haklarına saygılı olmakla birlikte onun bağımsız bir devlet olmasına da, İrlandalılar'a baskı yapılmasına da karşı çıktı. 1909 bunalımı sırasında partisine ılımlı bir tutum öğütlediyse de sözünü dinletemedi.

HİCR ya da **HECR** a. (ar. *hecr*). *Esk.* **1.** Ayrılık, ayrılma: *"Bu Fuzuli elem-i hecr ile bîmâr henüz"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** Sayıklama.

HİCR (EL-). Tar. coğ. Suudi Arabistan'ın K.-B.'sında, Teyma'nın 110 km G.-B.'sında eski kent kalıntısı; Medayini Salih köyünün yakınındadır. Plinius'un *Egra* olarak sözünü ettiği ticaret yerleşmesi, *Cebeli Hacer* olarak da bilinir. 1876/77'de yöreyi inceleyen Ch. M. Doughty, Hicr'in B.'sındaki Asalis dağında, aile mezarlığı olan kayalara oyulmuş yapılar saptadı. Burada taşa kazınmış pek çok kuş ve hayvan resmiyle, yazıtlar vardır. Hacca gidenler Asalis dağında bir gün kalıp ibadet ederler.

—İsl. tar. Kuran'da bildirildiğine göre, bu kentte oturan Salih peygamberin Semud kavmi, kendilerine kayaların içine oyulma evler yaptılar. Salih peygamber, bir mucize göstererek, bir kaya çatlağından yavrusu ile birlikte bir deve çıkardı. Ancak, Semudlar develeri öldürdükleri gibi sapıklıklarında direndiler ve bu yüzden bir deprem sonucu yok oldular.

Hicr'de üzerlerinde anıtsal oymalar bulunan kayalara Araplar *Medayini Salih* (Salih'in kentleri) adını verdiler. İnanca göre İbrahim peygamber, Cebrail'in önerisiyle eşi Hacer ile oğlu İsmail'i burada bıraktı ve İsmail öldüğünde Hicr'e gömüldü.

Hz. Muhammet, ordusuyla Tebuk'tan geçerek Şam'a doğru ilerlediği sırada (631), Hicr'in yakınlarına geldi. Askerler, su sağlamak için burada konaklamak istedilerse de, Hz. Peygamber, Allah'ın gazabına uğramış bu kâfirler yurduna girilmesine izin vermedi.

Hicr suresi, Kuran'ın 15. suresi. 99 ayettir. Mekke'de inmiştir. 80. ayetinde Şam ile Medine arasında eski bir kent olan Hicr' den söz edildiğinden bu adla anılır.

"Kâfir olanlar, keşke müslüman olsaydık, diyerek pek çok yakınacaklar. (Ey Muhammet) bırak onları, yesinler içsinler. Yakında (başlarına gelecekleri) anlayacaklar" anlamında ayetlerle başlayan surede, her ülkenin ya da devletin bir yaşam süresi olduğu belirtilerek eski toplumların inançsızlıklarıyla Hz. Muhammet'in peygamberliğini tanımayanlar arasındaki benzerlikler gösterilir. Allah'ın gücü ile yeryüzünün ve yeryüzündeki yaşam koşullarının, rüzgâr ve yağmurun nasıl oluştuğu özetlendikten sonra insanın topraktan yaratıldığı, Allah'ın emri üzerine şeytan dışındaki bütün meleklerin bu yaratık karşısında secdeye kapandıkları belirtilerek, insanın değer ve onuruna dikkat çekilir. 49-50. ayetlerde "Kullarıma şunu söyle: ben gerçekten çok bağışlayıcı, çok merhametliyim; azabım da çok elemli bir azaptır" denilir. Daha sonra bazı peygamberlerle toplumları arasında geçen mücadelelerin ve bu toplumlara, azgınlıkları yüzünden verilen ve verilecek olan cezaların anlatıldığı sure, şu anlamdaki ayetlerle son bulur: "Tanrı'nı hamd ile sık sık an; secde edenlerden ol ve sana ölüm gelinceye kadar Tanrı'na kulluk et".

HİCRAN a. (ar. *hicrān*). **1.** Sevilen bir yerden, bir kimseden ayrılma; ayrılık: *Bu dayanılmaz bir hicran.* **—2.** *Ed.* Bu ayrılıktan kaynaklanan çok güçlü üzüntü, büyük acı: *Hicran yarası.* **—3.** *Hicran olmak,* bir şey sözkonusuysa, bir kimseye büyük üzüntü vermek; dert olmak: *Seni iyi ağırlayamadım, içime hicran oldu.*

—*Esk. Hicran-meal,* ayrılık, acı bildiren. ‖ *Hicran-zade,* üzüntüye uğramış, ayrılığa düşmüş.

HİCRET, -ti (ar. *hicret*). **1.** Göç. **—2.** Hz. Muhammet'in Mekke'den Medine'ye göç etmesi olayı. (Bu olay, hicri takvimin başlangıcı sayılır.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—3.** *Hicret etmek,* göç etmek.

—ANSİKL. Hicret islam terminolojisinde *Hicret-i nebeviye* diye de anılır. Medine' nin Peygamber'i destekleyen yerli halkına *ensar,* Mekke'den gelen müslümanlara *muhacirin* denir.

Hz. Muhammet, Mekke'de kendisine karşı çıkıldığını ve müslümanlığı yayma olanağının güçleştiğini görünce, Mekke' den ayrılıp, daha önce halkı ile anlaştığı, Medine'ye göç etmeye karar verdi. Sahabenin Medine'ye kendisinden önce gitmelerini istedi. Sahabe, kafileler halinde bu buyruğu yerine getirdi.

Hz. Peygamber de Mekke'den ayrılmaya karar verince kendisindeki emanetleri sahiplerine vermesi için Ali'ye bıraktı ve Ebubekir ile birlikte Medine'ye doğru yo-

la çıktı. Bu arada kureyşli düşmanları Hz. Muhammet'i öldürmek için evine baskın yaptıklarında karşılarında Ali'yi buldular ve Peygamber'i yakalamak için ardına düştüler. Hz. Peygamber, izlenildiğini anlayınca Ebubekir ile birlikte yolları üzerindeki bir mağaraya sığındı. İnanca göre, o sırada bir örümcek mağaranın girişine ağını ördü. Hz. Peygamber'i izleyenler bu durumu görünce mağarada insan olamayacağını sanarak Hz. Muhammet'in ardını bıraktılar.

Öte yandan Medine'deki müslümanlar her gün sabahları yollara çıkıp Hz. Muhammet ile Ebubekir'i öğle sıcağına kadar Harra'da bekliyorlardı. Sonunda Hz. Muhammet devesi ile Medine yolu'nun sağ tarafında yer alan Kuba'ya ilerledi ve kendisini konuk etmek isteyenlerin önerilerini kabul etmeyerek devesinin yularını serbest bırakıp deve kendisini nereye götürürse orada kalacağını söyledi. Deve, Sad bin Hayseme'nin evinin önünde durunca Peygamber orada konakladı. Aynı yerde ilk mescidi yaptırdı ve cuma namazını kıldırdı. Medine'de ise, Ebu Eyyub el-Ensari'nin evinde konuk oldu.

Aynı zamanda islam takviminin başlangıcı sayılan hicretin kesin tarihi belli olmamakla birlikte, gerçeğe en yakın sayılanı 16 temmuz 622'dir. Bu tarihin islam takviminin başlangıcı olarak kabul edilişi halife Ömer dönemine (634-644) rastlar. Buna neden de, bu dönemde gerek beytülmal gerek öteki devlet yönetimiyle ilgili evraka tarih konulması gereksiniminin duyulmuş olmasıdır. İslam takviminin adı *hicri takvim* diye anılagelmiştir.

HİCRİ sıf. (ar. *hicr* ve *-î*'den *hicrî*). *Esk.* **1.** Hicretle ilgili. **—2.** Hicreti başlangıç olarak kabul eden tarih ya da takvim için kullanılır: *Hicri 1310 yılındaki büyük deprem.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Halife Ömer, beytülmalın hesaplanmasında karşılaşılan güçlükler nedeniyle bir takvim başlangıcının esas alınmasının gerektiğini söyledi. Ali'nin Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye göçüş (hicret) tarihinin başlangıç olması önerisi kabul edilince 1 muharrem (16 temmuz 622) hicri takvimin başlangıcı oldu. Bu takvimde zaman ay yılına (kameri sene) göre hesaplandı. Ay yılı, Ay'ın Dünya'nın çevresinde 12 kez dolaşması sırasında geçen süredir. Bu dolaşmada aylardan her biri 29 gün 12 saat 44 dakika 3 saniyede tamamlanır. Buna göre Ay yılı 354 gün 8 saat 48 dakika 36 saniyedir. Böylece her Ay yılı Güneş yılından 11 gün eksik gelir. Her 33 ay yılı, bir yıl eksiği ile 32 Güneş yılına eşit olur. Kuran'a göre, ay ile yılın başlangıcı hilalin ilk görünmesi ile saptanır. Ay'ın Dünya çevresinde iki kez dönüşü 59 gün sürdüğüne göre, aylardan bir bölümü 29, bir bölümü ise 30 gün çeker. 30 gün çeken aylar muharrem, rebiyülevvel, cemaziyülevvel, recep, ramazan, zilkade; 29 gün çeken aylar safer, rebiyülahır, cemaziyülahır, şaban, şevval, zilhicce'dir.

İslam ülkelerinin çoğunda eskiden beri bu tarih kullanıldı. Osmanlılar'da hicri 1089'dan (1678) sonra sınırlı bir biçimde mali işlerin tarihlerinin saptanmasında mali yıl takvimi kullanılmaya başlandı ve hicri 1256'dan (1840) başlayarak bu takvim Rumi sene adı ile daha geniş ölçüde uygulandı. Cumhuriyet'in ilanından sonra kabul edilen bir yasa ile miladi takvimin kullanılmasına geçildi (1926).

Hicri ve miladi takvimleri birbirine çevirmek için bazı formüller varsa da bunlarla sağlıklı bir sonuca varılamaz. Bu nedenle bu konuda hazırlanmış bilimsel cetvellere başvurulur.

HİCVETME a. Hicvetmek eylemi.

HİCVETMEK g. f. *Bir kimseyi, bir şeyi hicvetmek,* onu alay yollu yermek, eleştirmek; onun için hiciv söylemek ya da yazmak: *Bir bakanı hicvetmek.*

HİCVİYE a. (ar. *hicv* ve *-iyye*'den *hicviye*). Ed. Divan edebiyatında insanların kusurlarını, eksiklerini, yanlış davranışlarını gösterip yeren şiir türü. (→ HİCİV.)

HİÇ be. (fars. *hîç*). **1.** Olumsuz bir cümlede eylemin olumsuzluğunu pekiştirmek için kullanılır: *Oraya hiç gitmedim. Hiç oralı olmadı. Hiç istek duymadım.* **—2.** Olumsuz bir cümlede, zaman gösteren bir belirteçle birlikte, sözkonusu eylemin ortadan kalkmışlığını, var olmama durumunun sürekliliğini pekiştirir; asla: *Bir daha hiç sigara içmedi. Onu o günden sonra hiç görmedim. Artık hiç sözünü etmiyor.* **—3.** Olumlu ya da olumsuz bir soru cümlesinde, eylemin o zamana kadar yapılıp yapılmadığını sorgular: *Hiç dağa tırmandın mı? Hiç uçağa binmedin mi? Bu sözü hiç duymadın mı?* **—4.** Bir soruya karşılık olarak verilen olumsuz ve belirsiz yanıt: *Ne düşünüyorsun? —Hiç. Ne dedi? —Hiç.* **—5.** Karşıt yanıtı içinde taşıyan bir soru cümlesinde karşıtlığı pekiştirir: *İnsan hiç arkadaşını arayıp sormaz mı?* (Elbette arayıp sorar). *Hiç gidilmez mi?* (Elbette gidilir.) **—6.** *Hiç bir* → HİÇBİR. || *Hiç de,* kesinlikle, hiçbir şekilde: *Hiç de söylediğin gibi değil.* || *Hiç değil,* asla, kesin olarak: *Size çok zahmet oldu. —Hiç değil.* || *Hiç değilse,* hiç olmazsa, önemli olmasa bile, başka bir yönü bulunmasa da: *Hiç değilse başını sokacak bir evi var. Hiç değilse gücü kuvveti yerinde, çalışır;* en azından: *Hiç değilse yarım milyon eder.* || *Hiç mi hiç, hiç ama hiç,* azıcık bile: *O kadar söyledim hiç mi hiç etkisi olmadı.* || *Hiç yoktan,* hiç yüzünden, nedensiz yere, durup dururken: *Hiç yoktan olay çıkarıp ortalığı birbirine kattılar.*

—*Esk.* *Hiç-â-hiç,* tamamıyla yok olan; bomboş. || *Hiçistan,* yokluk ülkesi. || *Hiç-kâre,* avare, tembel. || *Hiç-kes,* hiç kimse.

◆ a. **1.** Önemi, değeri olmayan şey ya da kimse: *Bir hiç yüzünden sinirleniyorsun. O benim için artık bir hiçtir. Bu raporun bir hiç olduğu ortada.* **—2.** *Hiçe saymak,* değer vermemek, azıcık bile önemsememek, yok yerine koymak: *Bu kuralları hiçe sayamazsın, onlara uyman gerekir.*

◆ sıf. *Hiç kimse,* insanların hiçbiri: *Hiç kimse bu kuralın dışına çıkamaz. Hiç kimse kapısını çalmadı. Hiç kimseden birşey istemiyorum.*

HİÇAN (Hümaşah) → GÖKER HİÇAN (Hümaşah).

HİÇBİR belgsz. sıf. Olumsuz cümlelerde, önüne getirildiği adla ilgili kesin bir yokluk belirtir: *Hiçbir şey görmedim. Bunun hiçbir sakıncası yok. Hiçbir yerde görülmemiş bir yoksulluk.*

◆ belgsz. adl. *(a + ın) (a + dan) hiçbiri, hiçbirisi, hiçbirimiz, hiçbiriniz,* olumsuz cümlelerde, bir bütünde bulunanlardan teki bile; bir toplulukta yer alanlardan hiç kimse: *Hiçbirinden (hiçbirisinden) yanıt alamadım. Dostlarından hiçbirine bu işten söz etmemiş. Bu çözümlerden hiçbiri uygun değil. Hiçbiriniz, bu işi başaramazsınız.*

HİÇİ a. (fars. *hîç* ve *-î*'den *hîçî*). *Esk.* Yokluk, boşluk, hiçlik.

HİÇLEMEK g. f. *Bir şeyi, bir kimseyi hiçlemek,* ona önem vermemek, onu yok saymak.

—Fels. Bir şeyi hiç olarak ortaya koymak.

HİÇLEŞTİRMEK g. f. Hiç durumuna getirmek.

HİÇLİK a. **1.** Fels. Yokluk, var olmama, var olmaktan çıkma. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Var olmama durumu; varoluşun öncesi ya da sonrası: *Hiçliğe geri dönmek.* **—3.** Bir kimsenin, bir şeyin değersizliği, önemsizliği, bir hiç olması: *Yaşamın hiçliği. Şan, şöhret vb.'nin hiçliği.*

—Güz. sant. *Hiçlik betimlemesi,* insanın sonunu temsil eden düzenleme, çoğunlukla da natürmort. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fels. Yunan felsefesinde, hiçlik kavramı, varlık kavramıyla tam bir karşıtlık içinde düşünülmüş ve anlaşılmıştır. Gerçekten de, Parmenides için "var olan vardır" ve "var olmayan yoktur" ve özellikle, "varlık, vardır; yokluk yoktur". Görülebileceği gibi Parmenides varlık'ı felsefi bir metinde sözkonusu eden ilk filozof olmakla birlikte, aynı zamanda bu varlık'ın bir karşıtı olabileceği düşüncesini, yani hiçlik'i, reddeder. Eleacılığın tersine, sofistler, Gorgias ile, "yokluk"un "var" olduğunu öne sürdüler. Platon, yokluğun belli bir gerçekliğe sahip olduğunu kabul eder; ve *Sofist* adlı diyaloğunda, Parmenides'in tezini eleştirir. Çünkü yokluğu reddetmek bile, ancak onu düşünmekle mümkündür. Böylece Platon, yokluğun bir bakıma var olduğunu ve varlık'ın da, gene bir bakıma var olmadığını kanıtlamak gereğini duyar (*Sofist,* 241).

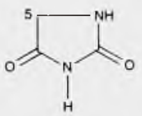
Pascal'de hiçlik, her şeyin, içinden çıktığı ortamdır: "Bütün şeyler hiçlikten çıkar ve sonsuza varır" (*Düşünceler* [Pensées], 2, 72, Brunschvicg baskısı). Descartes'a göre hiçlik, pozitif öğenin, Tanrı fikrinin, karşıtıdır ve insan bu iki öğenin ortası gibidir: "Deney bana öyle gösteriyor ki, ben Tanrı ile hiçlik arasında bir orta yer gibiyim, yani üstün varlık ile yokluk arasına o şekilde yerleştirilmişim ki, üstün bir varlık tarafından meydana getirilmiş olmam bakımından, beni yanılgıya sürükleyebilecek hiçbir şeyin bende olmaması gerekir; ama, şu ya da bu biçimde hiçliğe ya da yokluğa katıldığımı, yani üstün varlık olmadığımı düşündüğümde, kendimi sonsuz kusurlar işlemeye elverişli görüyorum [...]" (*Metafizik düşünceler* [Méditations métaphysiques], 4).

Hegel'de, her türlü düşünce sürecinin başlangıç noktası, "belirlenmemiş dolaysız" veri olarak, yani nesne olarak değil de, mantıksal ilke olarak ele alınan varlık'tır (*Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften* [Felsefi bilimler ansiklopedisi], 86). "İmdi, bu varlık salt soyutlamadır, böyle olduğu için de mutlak negatiflikti ve bu negatiflik yine dolaysızlığı içinde ele alınacak olursa, hiçlik'tir (alm. *Nichts*)" [ay. y. 87]. Demek ki, "salt varlık ile salt hiçlik aynı şeydir [...] Öyleyse onların hakikati, birinin dolaysız veriliğini ötekininki içinde kaybeden harekettir; oluş'tur. Bu böyle bir harekettir ki, bu iki şey, yani varlıkla hiçlik, birbirinden farklı olsalar bile, bu farklılık, bu hareketin içinde yine dolaysız bir biçimde ortadan kalkar (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], "Varlık", 1,1).

Heidegger, hiçlik (alm. *Nichts*) düşüncesini daha da derinleştirdi ve onu, yokluk'tan (alm. *Unsein*) ayırarak, imtiyazlı bir yere oturttu. Heidegger'e göre, hiçlik sorunu varlık sorununa sıkı sıkıya bağlıdır.

J.-P. Sartre'a göre, hiçliği, daha çok, insanın kendisinde aramamız gerekir. Sartre hiçliğin yapay özelliğine parmak basar. Bir yandan hiçlik yoktur, öte yandan, o ancak düşüncemiz tarafından ortaya konulabilir: "İnsan hiçliği dünyaya getiren varlıktır" (*l'Être et le Néant* [Varlık ve hiçlik], 1,1,5).

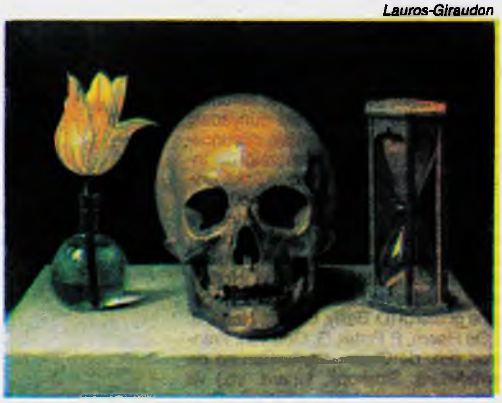
—Güz. sant. Yeryüzündeki yaşam ve bu yaşamın nimetleri (haz, bilgi, güç vb.) ile kimsenin kaçamadığı ve herkes için geçerli olan ölümü karşılaştıran hiçlik betimlemesi çeşitli simgesel eşyaları bir araya getirir: kurukafa (çoğu kez aziz Hieronymus ile), mum, kum saati, saat, kitaplar, bilimsel araçlar, solmuş çiçekler, kurumuş meyve ve yiyecekler vb. Bu dünyadaki nesnelerin hiçliği konusundaki düşünceler çok eskidir (bir Pompei mozaiği üstünde, Van der Weyden'in *Braque üçkanatlısı*'nın bir kanadının arkasında [1450, Louvre] ya da Fra Vincenzo da Verona'nın kakma bir panosunda [1520'ye doğr., Louvre] yer alan kurukafa; ölüm dansı teması). Ancak bu tür, XVII. yy.'da, Hollanda'da, özellikle de Leiden'da özerk bir gelişme gösterdi (D. Bailly, Claesz, Heda, J. D. De Heem, P. Potter, G. Dou vb.). Fransa'da (Ph. de Champaigne, Renard de Saint-André, Stoskopff, Linard, vb.) ve



hidantoin

Hiçlik
Philippe de Champaigne'e atfedilen ahşap üzerine resim flaman okulu, XVII. yy. *Tessé müzesi, Le Mans*

Lauros-Giraudon



İspanya'da da (A. de Pereda ve Valdés Leal'in alegorileri) yayıldı.

HİÇTEN be. Gereği, yararı, nedeni yokken; yok yere: *Hiçten masrafa girmek.*

HİDA dağları, Japonya'da dağ kütlesi ("Kuzey Alpler" de denir) ve tarihsel bölge, Honşu adasında. Çubu bölgesinin batısını oluşturur. Birçoğu 3 000 m'yi aşan, Alpler'e özgü görünümdeki doruklarıyla (Yarigatake, Norikuradake) çevrili bu eski ülke çevreden çok kopuktur ve en eski japon geleneklerinden bazılarını korumuştur. Marangozları Ortaçağ'ın başlangıç dönemlerinden beri ünlüdür ve bazı küçük köylerde de hâlâ Eskiçağ'a özgü konutlar bulunmakta, Eskiçağ aile yaşamı biçimleri sürdürülmektedir. Takayama, bugün ulusal parka dönüştürülmüş Hida dağlarının küçük merkezidir.

HİDÂB çoğl. a. (ar. *ḥadeb*'in çoğl. *ḥidāb*). *Esk.* Tümsekler, kamburluklar.

HİDÂK çoğl. a. (ar. *ḥadeḳa*'nın çoğl. *ḥidāḳ*). *Esk.* Gözbebekleri.

HİDALGO a. (isp. sözc.; *hijo de algo*'nun [bir şeyin oğlu] bileşik biçimi). Eski dönemde ispanyol soylusu.
—ANSİKL. Hidalgo, soyluluğun en alt derecesinde yer alır; *don* unvanını kullanma hakkına sahiptir. İspanya'nın kuzeyinde hidalgo'ya daha çok *infanzon* denir. Eskiden doğuştan hidalgoluk *(hidalgo de sangre)* ve kazanılmış hidalgoluk *(hidalgo de carta)* diye ikiye ayrılırdı. Varlıklı hidalgo, "şövalye" unvanını, fief sahibi senyör "bayrak ve kazan senyörü" *(señor de pendon y de caldera)* adını taşırdı (zira senyör silah arkadaşlarını beslerdi ve kazan resmi işaretlerde yer alırdı). Başlangıçta hidalgo özellikle vergiye tabi *pechero*'dan ayrılırdı. XVII. yy.'dan sonra hidalgolar fiyatların artması ve toprakların veraset yoluyla büyük erkek çocuğa kalması yüzünden gitgide güç koşullar altında yaşamaya başladılar. Ama gene de Cervantes'in *Don Quijote*'sinde dile getirdiği gibi unvanlarını gururla taşıdılar.

HİDALGO, 1920'de keşfedilen ve yörüngesi, tutulum düzlemine göre eğimin (42°) ve dışmerkezliğinin (0,66) olağanüstü değerleriyle ilgi çeken 944 no.lu küçük gezegen: günberi noktasında Güneş'e 300 milyon km'ye değin yaklaşmasına rağmen, günötede ondan 1450 milyon km uzaklaşır ve hemen hemen Satürn'ün yörüngesine ulaşır.

HİDALGO, Orta Meksika'da eyalet; 20 987 km²; 1 880 632 nüf. (1990). Merkezi *Pachuca.* Platonun doğu kenarını (Doğu sierra Madre) kaplar. Platolarında ılıman, K.-D.'sunda tropikal bir iklim görülen eyaletin, çeşitli tarım kaynakları vardır. Birçok maden yatağı: altın, kurşun, bakır, cıva, antimuan, vb.

HİDALGO (Elvira DE) → DE HİDALGO.

HİDALGO DEL PARRAL, Meksika'da (Chihuahua eyaleti) kent, Batı sierra Madre'nin kenarında, Chihuahua'nın G.'inde; 57 600 nüf. Madencilik merkezi (gümüş, kurşun, altın, bakır, çinko).

HİDALGO Y COSTİLLA (Miguel), rahip ve Meksika bağımsızlık mücadelesinin kahramanı (San Diego Corralejo, Guanajuato, 1753 - Chihuahua 1811). Bir hacienda kâhyasının melez oğluydu. Valladolid San Nicolás ruhban okulu'na rektör seçildi (Michoacán). Fransız devrimi ve Aydınlanma çağı'nın özgürlük fikirlerini benimseyerek Michoacán'da çeşitli kiliselerde rahiplik yaptı. Daha sonra madenleriyle ünlü Guanajuato bölgesinde Dolores kasabasının rahipliğine atandı. Fernando VII'nin tahttan feragat etmesi üzerine Yeni İspanya'nın bağımsızlığı için gizli faaliyetlere girişti. 16 eylül 1810'da Dolores'te Meksika devrimi'nin simgesi olacak ünlü "çağrı"sını yaptı; Bajio'nun yerli ve melez halkı bu çağrıya uyunca büyük bir köylü ayaklanması başladı. İspanyollar'a ve malikânelerine saldırılar çoğaldı. Guanajuato 28 eylülde, Valladolid ise 17 ekimde ele geçirildi. Hidalgo başkomutan seçildi, ancak iç savaş giderek toplumsal bir boyut kazandığı için İspanyollar'ın yanı sıra melez halkın bir kısmıyla kilise ona karşı cephe aldılar. 30 ekimde kazandığı Monte de las Cruces zaferi Hidalgo'ya Mexico'nun yolunu açtıysa da, o geri çekilmeyi tercih etti. 7 kasımda Aculco'da Calleja tarafından bozguna uğratıldı ve 15 ocak 1811'de tüm kuvvetleri Calderón köprüsünde yok edildi. ABD'ye kaçarken ihanete uğrayıp yakalanan Hidalgo (21 mart 1811) ölüme mahkûm edildi ve 29 temmuzda öldürüldü.

HİDANTOİN a. (fr. *hydantoïne*). Org. kim. ve Eczc. Formülü $C_3H_4N_2O_2$ olan imidazolidindion-2,4'ün (doymuş halkalı üreit) yaygın adı; şekercilikte üretim artıklarında bulunur, bireşimle kolayca elde edilir.
—ANSİKL. Hidantoin, sara hastalığına ve kalp atış hızındaki kimi düzensizliklere karşı düzenleyici olarak kullanılır. Türevleri, özellikle fenitoin ile mefenitoini de kapsayan maddeler grubunu oluşturur.

HİDANTOYİK sıf. (fr. *hydantoïque*'ten). Biyokim. *Hidantoyik asit,* ürenin glikokol ile ısıtılmasından elde edilen asit.

HİDARTROZ a. (fr. *hydarthrose*). Patol. Bir eklemde seroz sıvı toplanması. (Hidartroz çoğunlukla diz ekleminde yerleşir, dalgalanmalı bir şişlikle kendini belli eder ve dizkapağı içe itildiğinde geri teperek ele çarpar. Hidartrozun nedenleri, eklem kırıkları, eklem tüberkülozu, belsoğukluğu, menisk lezyonları, romatizmalar, enfeksiyon hastalıklarıdır.)

HİDATİK sıf. (fr. *hydatique*). Asalakbil. **1.** Hidatit içerene ya da hidatitle ilgili olana denir. **—2.** *Hidatik hışıltı,* çok sıvı içeren bir hidatik kist elle yoklandığında ani bir darbe vurulunca duyulan titreşim sesi. ‖ *Hidatik kist* ya da *hastalık,* köpek tenyasının *(Echinococcus granulosus)* larva evresi. (Altıçengelli bir embriyondan gelişir; bazen çok iri yuvarlak bir kist [hidatit] biçiminde ortaya çıkar; kistin dışı kalın beyaz bir kütiküla ile kaplıdır; bunun altında proliger ince bir zar yer alır; bu zar içeriye doğru kıvrımlanarak pek çok kesecik meydana getirir; keseciklerse kistin içini dolduran sıvıda yüzen pek çok skoleks üretir [çokembriyolu çoğalma].) [Eşanl. HİDATİDOZ.] (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Hidatik kist ya da kistler özellikle karaciğerde, ama ayrıca akciğerlerde, dalakta ve başka organlarda gelişir. Bir kistin patlaması çoğu zaman şok sendromuyla birlikte ciddi karmaşalara yol açar. Teşhis laboratuvarda yapılacak sero-immünoloji incelemelerine dayanır. Ayrıca ekografiye de başvurulur. Tedavi her şeyden önce ameliyata sağlanır; solucan ilaçlarından flüoromebendazol umut verici görünmektedir, hiç değilse, en azından ameliyatı kolaylaştırmaya yarar.

HİDATİT a. (fr. *hydatide*'den; yun. *hydatis, -idos,* suyla dolu kese). Hidatik kiste neden olan yassısolucanlardan köpek tenyasının *(Echinococcus granulosus)* larva biçimi. (Hidatik, gevişgetirenlerin karaciğerinde bulunan bir çeşit coenurus'tur. Bu, son konağa bulaşıp yerleşebilecek nitelikte milyonlarca skoleks içeren bir sıvıyla dolu çok büyük [5-15 kg] bir kesedir.)
—Anat. İki embriyon kalıntısına verilen ad. (Biri erbezinin ön ucunda [Morgagni sapsız hidatiti], ötekisi epididimin başının ön ucunda [saplı Morgagni hidatiti] uzantı biçiminde bulunur.)

HİDATOT a. (fr. *hydatode*' dan). Bot. Yapraklarındaki ince damarların ucunda, su salan bir hücre yığınından oluşan ve bir gözeneğin ağzından suyun dışarı sızmasını sağlayan küçük organ.

HİDATSALAR, Sioux* grubuna bağlı yerliler.

HİDAYET, -ti a. (ar. *hidāyet*). *Esk.* **1.** Doğru yolu arama, doğru yola girme. **—2.** Doğru yolu gösterme. **—3.** Tanrı tarafından bir kimseye ilham edildiği düşünülen doğru yolu, hak yolunu arama isteği. **—4.** *Hidayete ermek,* doğru yolu bulmak; İslam dinini benimsemek, müslüman olmak.

HİDAYET (Rıza Kuli Han bin Muhammet Hadi), iranlı şair ve yazar (Tahran 1800 - *ay. y.* 1871). İki yaşında yetim kaldı. Yakınlarının yardımıyla Şiraz'da eğitimini tamamladı. Sonra Muhammet Şah ve Nasirettin Şah'ın hizmetine girdi. Nasirettin Şah onu sırasıyla, Hive elçiliğine, milli eğitim bakan yardımcılığına ve darülfünun (üniversite) başkanlığına atadı. Başlıca yapıtları: yaklaşık 30 000 beyiti içeren *Divan; Hidayetname, Gülistan-ı İrem* ya da *Bektaşname* mesnevileri; tarihle ilgili *Fihrist üt-Tevarîh,* Mirhand'ın *Ravzat üs-safâ* adlı yapıtının ekinden ibaret olan *Ravzat üs-safâ-yi Nâsirî;* sufilerin yaşamöykülerini içine alan *Tezkire-i riyâz ül-ârifîn;* İran şairlerinin şiirlerinden yapılan seçmelerden ibaret olan *Mecme ül-füsaha.* Bu son yapıt, şiirleri kaybolmuş bazı şairlerin şiirlerini de içine alması bakımından önemlidir.

HİDAYET (Sadık), iranlı yazar (Tahran 1903 - Paris 1951). Soylu bir ailenin çocuğu olmasına karşın, alçakgönüllü bir yaşamı yeğledi. İran folklorunu inceledi. Yalın ve ustalıklı bir dille çok sayıda öykü yazdı. Ateşli bir eleştiriyle, toplumunun en çok ezilen insanlarının yaşamını anlattı. 1941-1947 arasındaki yazılarıyla siyasi mücadele verdi. En önemli yapıtı *Kör baykuş'* ta (Bûf-i Kûr) [1936] çok yeni bir anlatı tekniği kullandı. İran düzyazısı üzerinde büyük etkisi olmuştur.

HİDAYETULLAH EFENDİ (Mehmet —denir), türk kadı (öl. İstanbul 1813). Rumeli kazaskerlerinden Nurullah Efendi'nin oğlu; medrese eğitimini tamamladıktan (1765) sonra, İzmir ve Medine kadılıklarında bulundu. 1808 yılında İstanbul kadısı oldu, bu görevdeyken öldü.

HİDDENİT a. (fr. *hiddénite;* amerikalı mineralog W. E. *Hidden*' in adından). Miner. Kuyumculukta kullanılan, yeşil renkli spodümen türü.

HİDDEN PEAK → GASHERBRUM.

HİDDET, -ti a. (ar. *ḥiddet*). **1.** Sert tepkilerle birlikte görülen ani ve şiddetli öfke. **—2.** *Esk.* Keskinlik: *Hiddet-i basar* (göz keskinliği). *Hiddet-i zekâ* (zekâ keskinliği). **—3.** *Hiddet etmek,* kızmak, öfkelenmek. ‖ *Hiddete kapılmak, gelmek,* sinirlenmek, kızmak. ‖ *Hiddeti kabarmak,* öfkesi giderek artmak, öfkesi kabarmak.

HİDDETLENDİRMEK → HİDDETLENMEK.

HİDDETLENMEK gçz. f. *(Bir kimseye, bir şeye) hiddetlenmek,* ona kızmak, öfkelenmek: *Ben hiddetlenecek bir şey yapmadım. Hoşgörüsüz bir adam, tartışma sırasında birden hiddetlendi.*

◆ **hiddetlendirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi hiddetlendirmek,* onu kızdırmak, sinirlendirmek, öfkelendirmek, çileden çıkarmak: *Onu tuhaf sorularınla hiddetlendiriyorsun. Devamlı olan bu gecikmeler onu hiddetlendiriyor.*

HİDDETLİ sıf. Öfkeli, kızgın bir kimse ya da bunu gösteren şey için kullanılır: *Hiddetli bir üye başkanlığı protesto ederek salonu terk etti. Soruları hiddetli bir sesle yanıtlamak. Hiddetli bakışlarını üzerimde hissettim.*

HİDDETSİZ sıf. Öfkesiz, kızgınlığı olmayan.

HİDE a. (ing. sözc.; esk. ing. *hiwan'* dan). Tar. Erken Ortaçağ'da bazı ülkelerde (sakson İngiltere) mali ve askeri vergilerin hesaplanmasında temel olan tarımsal birim (20-50 ha).

HİDEM ya da **HİDEMAT** çoğl. a. (ar. *ḫidmet'* in çoğl. *ḫidem, ḫidemat*). *Esk.* **1.** Hizmetler. **—2.** *Hidemat-ı âmme,* kamu görevleri. ‖ *Hidemat-ı şâkka,* kürek mahkûmlarına yaptırılan ağır hizmetler.

HİDEMAT → HİDEM.

HİDETADA (1579-1632), ikinci Tokugava şogunu (1605-1622), birinci şogun İeyasu'nun oğlu. Gençliğinde babasıyla arası açıldı, 1616'ya kadar babası onun adına ülkeyi fiilen yönetti. O da babasının siyasetini sürdürdü: hıristiyanları baskı altında tuttu, Japonya'yı dış ülkelerden soyutladı ve imparatorluk sarayını sıkı bir gözetim altında tuttu.

HİDEYOŞİ → TOYOTOMİ HİDEYOŞİ.

HİDİV → HIDİV

HİDNOKARPİK sıf. (fr. *hydnocarpique*). Org. kim. *Hidnokarpik asit,* formülü $C_{16}H_{28}O_2$ olan asit; şolmogra ve çeşitli *hydnocarpus* türlerinin yağından özütlenir. (Sodyum tuzu, cüzam tedavisinde kullanılır.)

> **HİDR(O)-** (fr. *hydr(o)-,* yun. *hydor, -atos*), birçok sözcüğün bileşimine giren, su anlamında önek: *hidromekanik, hidrodinamik* (kimyada bir maddeye özellikle hidrojen ya da daha seyrek olarak su bağlayarak elde edilen bir başka maddeyi belirtir).

HİDRA a. Tatlısularda, tek başına yaşayan, küçük polip. (*Hydridea* sınıfının örnek tipi.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Hidra sapı,* hidra kolonilerinde hidrantları taşıyan dik sap.
—ANSİKL. Hidraların örnek tipi, bir desteğe tırnak tabanıyla tutunan, serbest ucunda dalayıcı hücreleri (ya da knidoblastları) taşıyan 6-10 dokunacı bulunan, birkaç milimetre uzunluğunda, uzun torba biçimi gövdeli *Chlorohydra viridissima'* dır. Hidra, knidoblastlarından salgıladığı zehirle felce uğrattığı hayvancıklarla ve özellikle de küçük kabuklularla beslenir. Gerektiğinde, tırnak tabanı üzerinde sürünerek ya da art arda bir ağzı, bir tabanı üzerinde taklalar atarak yer değiştirir. Kopmayan, denizanası biçiminde tomurcukları spermatozoitleri ya da ovulaları olgunlaştırır. Bu eşeyli üremeye ek olarak, hidralar, kendiliğinden iki ya da üç parçaya bölünür ve bu parçaların her biri tam bir hayvana dönüşür. Hidra'ya yeşil rengini, sindirim kesesindeki hücrelerde bulunan ve hidra ile ortakyaşar bir yaşam süren birhücreli su yosunları *(Chlorella)* verir.

HİDRADENOM a. (fr. *hidradénome*). Der. hast. Gelişmemiş ter bezlerinin yerinde epitelyum hücrelerinden oluşan küçük ur. (Hidradenomlar en çok yüzde, özellikle yaşlı kadınların alt gözkapağında ve boyunda yerleşir. Genç kimselerde vücudun tümüne dağılmış olabilir [fiskeli hidradenomlar]. Küretle kazınarak ya da elektrokoagülasyonla yok edilir.)

HİDRAK a. (fr. *hydrach'* tan). Arsenik tutkunlarınca (arsenikofaj) istenerek alınan arsenik tuzu.

HİDRAKRİLİK sıf. (fr. *hydracrylique*). Org. kim. *Hidrakrilik asit,* formülü HO—CH_2—CH_2—CO_2H olan hidroksi-3 propanoik asidin yaygın adı. (Nitrili, etilen oksitle hidrosiyanik asidin tepkimesi sonunda elde edilir ve su yitirerek akrilik nitrile dönüşür.)

HİDRALAR a. Üreme çevriminde almaşık olarak bir tutunmuş polip ve bir de hareketli medüz evresi bulunan, karın bölmeleri ve önbağırsağı bulunmayan yakıcıkapsüllüler (knidliler) altşubesi 4 sınıfa ayrılır: *Hydroida, Hydrocorallia,* sifonoforlar ya da borulumedüzler ve *Automedusea.*

HİDRALAZİN a. (fr. *hydralazine*). Org. kim. Formülü $C_8H_8N_4$ olan hidrazino-1 ftalazinin yaygın adı; hipertansiyona karşı kullanılır.

HİDRAHT a. (fr. *hydranthe*). Hidra Kolonisini oluşturan bireylerden (ya da poliplerden) her biri.

HİDRASİT a. (fr. *hydracide*). Anorg. kim. Oksijen içermemesine karşın bir ya da birçok ametalle birleşmiş hidrojen içeren asitlerin genel adı.
—ANSİKL. Hidrasitlerin adlandırılmasında, hidroklorik asit (HCl) ve hidrosiyanik asitte (HCN) olduğu gibi ametallerin önüne *hidro-*sonuna da *-ik* ekleri getirilir. Hidrosiyanik asitte ametalin yerine geçen ve siyan olarak adlandırılan birdeğerli —CN kökü, bir hidrasittir. Hidrasitler çözelti halinde asitlerin genel özelliklerini gösterir; bazlarla tepkimeye girerek *-ür* sonekiyle adlandırılan klorür, sülfür, siyanür vb. gibi tuzları oluştururlar.

HİDRASTİN a. (fr. *hydrastine; hydrastis'* ten). Org. kim. ve Eczc. Hidrastisin, formülü $C_{21}H_{21}NO_6$ olan alkaloidi; damardaraltan ve dölyatağında kan dindirici (hemostatik) olarak kullanılır.

HİDRASTİNİN a. (fr. *hydrastinine*). Org. kim. ve Eczc. Formülü $C_{11}H_{13}NO_3$ olan alkaloit; hidrastin yükseltgenerek elde edilir. (Damardaraltan ve dölyatağında kan dindirici [hemostatik] olarak kullanılır.)

HİDRAT a. (fr. *hydrate*). Kim. Bir cismin bir ya da birçok su molekülüyle oluşturduğu bileşik. (İki molekül kristalleşme suyu içeren maddeye ise, dihidrat denir.)
—Diyet. *Karbon hidrat,* GLUSİT'in eski eşanlamlısı.

HİDRATLAMA a. Kim. Kimyasal bir maddeye su bağlama; hidrata dönüşme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kâğ. san. Genellikle hamur açma sırasında uygulanan ve bitkisel liflerin selüloz elementlerine su bağlamaya dayanan işlem. (Hidratlama liflerin şişmesine ve hamurun yağlanmasına yol açar.)
—ANSİKL. Kim. Hidratlama, birbirinden farklı iki kimyasal süreci ifade eder. Bu süreçlerden ilki, bir kristale bir ya da birçok su molekülünün bağlanmasıyla ilgilidir. Bu durumda kristalde, kimyasal bir değişim görülmez. Alçının ($2SO_4Ca$, $1H_2O$) katılaşma sonucu alçıtaşına ($2SO_4Ca,4H_2O$) dönüşmesi, bu sürecin tipik bir örneğini oluşturur. Ancak ısı çıkışı oldukça sınırlıdır. Oysa ikinci süreç gerçek bir tepkimedir. Bu süreçte hidratlanmaya uğrayan kimyasal madde, başka bir maddeye dönüşür. Ayrıca tepkime sırasında büyük bir ısı açığa çıkar. Bu süreç kimi kez çok kolay, kimi kez de yavaş gerçekleşir. Örneğin sönmemiş kirecin, sönmüş kirece dönüşmesinde hidratlama kolayca gelişir. Çünkü iki oksijen atomu arasında her zaman hızla gerçekleşen bir proton $H^{\oplus}$ aktarımı söz konusudur:

$$O^{\ominus\ominus} + H{-}OH \longrightarrow OH^{\ominus} + OH^{\ominus}.$$

Bir katılma tepkimesi söz konusu olduğunda hidratlama, genel olarak yavaş gelişir; ayrıca asit ve/ya da bazlarla katalizlenmesi gerekir.

$$\underset{\text{sülfürik anhidrit}}{O_2S}{=}O + \underset{\text{su}}{H_2O} \longrightarrow \underset{\text{sülfürik asit}}{O_2S(OH)_2}$$

$$\underset{\text{izobütilen}}{(CH_3)_2C{=}CH_2} + \underset{\text{su}}{H_2O} \longrightarrow \underset{\text{üçüncül bütil alkol}}{(CH_3)_2C(OH){-}CH_3}.$$

HİDRATLAMAK g. f. Kim. Bir bileşiği hidratlamaya uğratmak.

◆ **hidratlanmak** gçz. f. Kim. Suyla işlenmiş olmak.

◆ **hidratlaşmak** dönş. f. Kim. Hidratlı duruma gelmek; karışık ya da birleşik su içermek.

HİDRATLANABİLİR sıf. Fizs. kim. *Hidratlanabilir madde,* hidrat katılabilen ya da hidrata dönüşebilen madde.

HİDRATLAHMAK → HİDRATLAMAK.

HİDRATLAŞMAK → HİDRATLAMAK.

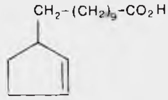
HİDRATLAŞTIRICI sıf. Kim. Hidratlanmaya yol açan ya da su veren bir madde için kullanılır.

HİDRATLI sıf. Kim. Bileşiminde hidrat bulunan (temel olarak su şeklinde) bir madde için kullanılır.
—Miner. *Hidratlı mineral,* suyla dolu küçük oyuklar içeren mineral.

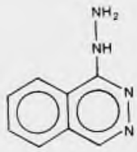
HİDRATROPİK sıf. (fr. *hydratropique*). Org. kim. *Hidratropik asit,* fenil-2 propanoik asidin yaygın adı; atropik asit hidrojenlenerek elde edilir.

HİDRAZİN a. (fr. *hydrazine*). Org. kim. **1.** Formülü $H_2N{-}NH_2$ olan ve azotla hidrojenin bileşmesi sonunda oluşan bileşik. **—2.** Bu bileşikteki bir ya da birçok hidrojen atomu yerine bir hidrokarbon kökünün geçmesiyle türeyen fenilhidrazin ($C_6H_5{-}NH{-}NH_2$) ve dimetilhidrazin [$(CH_3)_2$ N—NH_2] gibi organik bileşiklerin genel adı.
—ANSİKL. İkinci Dünya savaşı'ndan bu yana roketlerde itici etken olarak kullanılan hidrazinin günümüzde sanayideki üretimi, amonyak ya da üre üzerine sodyum hipoklorit etki ettirilerek gerçekleştirilir. Çok zehirli ve korozyona yol açan bir sıvıdır. Suyla karışır, 2°C'ta erir, 113°C'ta kaynar. Pek kararlı değildir; su ve azota kolayca yükseltgenir. Orta kuvvette bir baz (pKa = 8) ve indirgendir. Roketlerde ergol olarak hidrazin yerine kısmen dimetilhidrazinden yararlanılır. Ayrıca kazan sularında oksijen giderici, plastik maddelerde şişirme etkeni, yakıt pillerinde yanıcı olarak kullanılır.

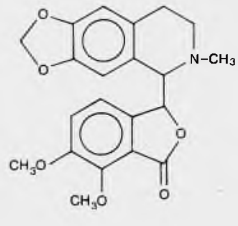
HİDRAZİNYUM a. (fr. *hydrazinium'* dan). Org. kim. Formülü H_2N—



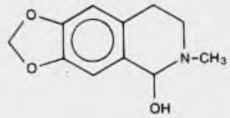
hidnokarpik asit



hidralazin

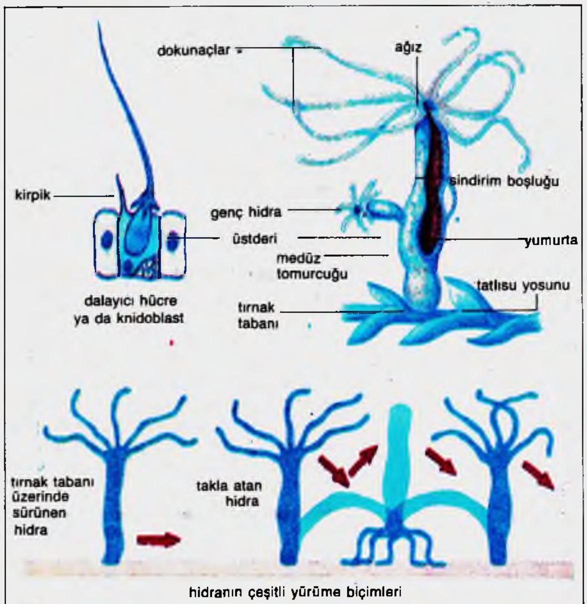


hidrastin



hidrastinin

tatlısu hidrası



hidranın çeşitli yürüme biçimleri

NH_3 olan katyon; hidrazine bir H protonunun bağlanmasıyla oluşur ve hidrazin tuzlarında bulunur.

HİDRAZİNOBENZEN a. (fr *hydrazino benzène*) Org. kim. FENİLHİDRAZİN'in eşanlamlısı.

HİDRAZİT a. (fr. *hydrazide*). Org. kim. Asitlerdeki OH grubu yerine NH—NH_2 ya da NH—NR_2 grubunun geçmesiyle türeyen bileşiklerin genel adı.

HİDRAZO a. (fr. *hydrazoïque*'ten). Org. kim. Genel formülü Ar—NH—NH—Ar′ olan hidrazinlerin genel adı. Formüldeki Ar ile Ar′, aril kökleridir. (İlk örneği hidrazobenzen olan hidrazo bileşikleri, asit ortamda yeniden düzenlenmeye uğrayarak benzidine dönüşür ve azo boyarmaddeler üretiminde ara madde olarak kullanılır. Alkali ortamda nitrolu bileşiklerin indirgenmesi sonucu elde edilir.)

HİDRAZOBENZEN a. (fr. *hydrazobenzène*). Org. kim. Hidrazinin, formülü C_6H_5—NH—NH—C_6H_5 olan türevi; diğer yöntemlerin yanı sıra nitrobenzenin bazik ortamda indirgenmesiyle elde edilir; asit ortamda benzidine dönüşür. (Eşanl. DİFENİL-1, 2 HİDRAZİN.)

HİDRAZON a. (fr. *hydrazone*). Org. kim. Genel formülü RR′C = N—NR″R‴ olan organik bileşiklerin genel adı; bir aldehit ya da bir ketonun (RR′C =O), bir hidrazinle (H_2NNR″R‴) yoğuşma tepkimesine girmesi sonucu oluşur, genellikle aldehitlerle ketonların tanınmasında kullanılır. (Hidrazonlar [RR′C═N—NH_2], bazik ortamda hidrokarbonlarla [RR′CH_2] azota [N_2] dönüşür.)

HİDRİNDAN a. (fr. *hydrindane*). Org. kim. Formülü C_9H_{16} olan stereo-izomer bisiklo (4,3,0) nonanların yaygın adı; indan hidrojenlenerek elde edilirler.

HİDROA a. Der. hast. **1.** Bir fiskeyle belirgin deri lezyonu. (Terim sadece bazı fiskeli deri lezyonları için kullanılır) **—2.** *Ağız hidroası*, çok şekilli eritemin ağız mukozasında yerleşmesi. *Aşı biçimli Bazin hidroası*, güneşte kaldıkları zaman çocuklarda görülen nadir hastalık. Açıkta kalan bölgelerde (yüz ve eller) kabarcıklı fiskeli lezyonlarla belirgin olup yerlerinde çiçek aşısınınkine benzer nedbeler bırakır. (Çoğu zaman ailevi olan bu hastalık erginlik çağında iyileşir. Doğuştan olma bir porfiriye bağlıdır.) || *Herpesimsi hidroa*, DUHRİNG HASTALIĞI'nın başka adı. || *Kabarcıklı Bazin hidroası*, çok şekilli eritem çeşidi.

HİDROAKTİF sıf. (fr. *hydroactif*). Fişekç. İçerdiği madde ile su arasındaki fiziksel ya da kimyasal tepkimeyle çalışan patlayıcı için kullanılır. (Genellikle denize atılan bir patlayıcı sözkonusudur.)

HİDROAPATİT a. (fr. *hydroapatite*). Doğal kalsiyum fosfat; hidratlı bir apatit türüdür.

HİDROAROMATİK sıf. (fr. *hydroaromatique*). Org. kim. Aromatik bileşiklere iki ya da daha çok hidrojen molekülünün katılması sonucu oluşan bileşikler için kullanılır.

HİDROBENZOİN a. (fr. *hydrobenzoïne*). Org. kim. Formülü C_6H_5—CHOH —CHOH—C_6—H_5 olan difenil-1,2 etondiol-1,2 diastereo-izomerlerin yaygın adı; benzoin indirgenerek elde edilirler.

HİDROBİYOLOJİ a. (fr. *hydrobiologie*). Suda yaşayan organizmaları inceleyen bilim. (Hidrobiyoloji yalnızca yaratıkların fizyolojisi ve metabolizması ile değil, davranışları [etoloji] ve çevresiyle de ilgilenir.)

Hidrobiyoloji araştırma enstitüsü → SU ÜRÜNLERİ YÜKSEKOKULU (İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ).

HİDROBORASİT a. (fr. *hydroboracite*). Miner. Hidratlı, doğal magnezyum ve kalsiyum borat.

HİDROBROMİK sıf. (fr. *bromhydrique*'ten). Kim. *Hidrobromik asit*, formülü HBr olan ve hidrojenle bromun birleşmesi sonunda oluşan asit.

—ANSİKL. Hidrobromik asit, keskin kokulu, 2,7 yoğunluğunda, oldukça kolay sıvılaşabilen (kaynama noktası −70°C) ve suda çok çözünen (0°C'ta 1 litre suda 600 litre HBr) renksiz bir gazdır. Çözeltisinden pek çok hidrat elde edilebilir. Hidrobromik asidin ayrıştırılması zordur, ancak fluor ve klorla bozunur. Oksijenle, kızıl derecede tersinir bir tepkime verir. Manganez dioksit, permanganat ve nitrik asit gibi yükseltgenler, bromun açığa çıkmasına yol açar. Kuvvetli bir asittir; metallerin çoğu ve bazlarla tepkimeye girerek klorürlerle eşyapılı olan tuzlarını, yani *bromürler*'i verir.

Hidrobromik asit sanayide, 375°C'ta, platinli amyant eşliğinde hidrojen ve bromun doğrudan birbirine etkimesi sonunda elde edilir.

HİDROBROMÜR a. (fr. *bromhydrate*'tan). Kim. Hidrobromik asidin, azotlu ya da fosforlu bir baz (bu durumda bir tuz sözkonusudur) ya da katlı bir bağ içeren bir bileşikle (bu durumda bromlu organik bir bileşik verir) oluşturduğu katılma ürünü.

HİDRODİCTYON a. (fr. *hydrodictyon*; yun. *hydor, -atos*, su, ve *diktyon*, ağ'dan). Kenosit yapılı bir ağ biçiminde olan ve tatlı sularda yetişen suyosunu (Chlorophyceae familyası).

HİDRODİNAMİK a. (fr. *hydrodynamique*). Akışkan. mekan. Sıkıştırılamayan sıvıların devinimi (akış hızı, sıvı ipçiklerin doğrultusu, debi, basınç), bu sıvıların, devinim halindeki cisimlere uyguladıkları direnç kuvvetleri üstündeki yasaları konu alan bilim dalı.

◆ sıf. Hidrodinamiğe ilişkin.

—ANSİKL. Hidrodinamik, genel dinamik yasalarını, sıkıştırılamayan akışkanlara uygular.

Sıcaklık değişimleri göz ardı edilirse, sıkıştırılamayan bir akışkanın değişmez bir ρ özgül kütlesi vardır. Akışkanla (sıvı ya da gaz) karşılaştığı engeller arasındaki göreli hızlar, sesin bu akışkan içinde ulaştığı hıza oranla küçük olduğu sürece, bu yaklaşıklık doğru kabul edilir. Olaya özgü bir hızın, sesin akışkan içindeki hızına oranını veren Mach sayısının önemi, buradan kaynaklanır: sıkıştırılamayan akışkanın yaklaşıklığı, Mach sayısı 1'den küçükse geçerlidir. Uygulamada bu yaklaşıklık, Mach sayısı 0,25'i, yani havada 300 km/sa düzeyindeki hızları aşmadığı sürece doğru sonuçlar verir.

Özgül kütle ρnın değişmez olduğu koşullarda, süreklilik (herhangi bir hacim öğesi içindeki kütlenin korunumu) denklemi aşağıdaki biçimi alır:

$$\frac{\partial V_x}{\partial x} + \frac{\partial V_y}{\partial y} + \frac{\partial V_z}{\partial z} = 0 \text{ (ya da div } \overline{V} = 0)$$

denklemdeki V_x, V_y ve V_z ifadeleri, $\overline{V}$ hızının, koordinatları (x, y, z) olan noktadaki bileşenleridir.

Dinamiğin temel bağlantısı, bir birim hacim öğesine uygulandığında şu eşitlik elde edilir:

$$\rho\vec{\gamma} = -\overrightarrow{\text{grad}}\ p + \vec{f}_{ext} + \vec{f}_{visc}$$

eşitlikte, $\vec{\gamma}$ ivme, p basınç, $\vec{f}_{ext}$ "dış" kuvvetlerin (sözgelimi çekim) hacim öğesi üzerine etkiyen bileşkesi ve $\vec{f}_{visc}$ akışmazlık* olaylarından kaynaklanan kuvvetlerin bileşkesidir. Çoğu kez, $\vec{f}_{ext}$ örneğin çekimden kaynaklanırsa, bir potansiyelden türer ve aşağıdaki biçimde yazılabilir:

$$\vec{f}_{ext} = -\rho\ \overrightarrow{\text{grad}}\ \Phi.$$

• *İdeal akışkan*, akışmazlık kuvvetlerinin gözardı edilebildiği bir akışkandır. Bu tür akışkanlar halinde denklem aşağıdaki biçimi alır:

$$\rho\vec{\gamma} = -\overrightarrow{\text{grad}}\ p - \rho\ \overrightarrow{\text{grad}}\ \Phi;$$

bu denklemin, üç eksen üzerindeki izdüşümü alındığında, x, y ve z ye bağlı, aşağıdaki biçimde üç bağıntı elde edilir:

$$\rho\gamma_x = -\frac{\partial p}{\partial x} - \rho\frac{\partial \Phi}{\partial x}.$$

Geriye, $\frac{d\overline{V}}{dt}$'ye eşit olmayan, γ ivmesini hesaplamak kalır: gerçekte V, akışkanın belli bir öğesinin hızı değil, (x, y, z) koordinatlı noktadaki hızdır. Bu halde $\vec{\gamma}$'nın değeri,

$$\vec{\gamma} = \frac{\partial\overline{V}}{\partial t} + \overrightarrow{\text{grad}}\left(\frac{V^2}{2}\right) - [\overline{V} \wedge \overrightarrow{\text{rot}}\ \overline{V}]$$

eşitliğiyle verilir ve sonunda devinimin denklemi, şu biçimi alır:

$$\frac{\partial\overline{V}}{\partial t} + \overrightarrow{\text{grad}}\left(\frac{V^2}{2}\right) - [\overline{V} \wedge \overrightarrow{\text{rot}}\ \overline{V}] = -\frac{1}{\rho}\overrightarrow{\text{grad}}\ p - \overrightarrow{\text{grad}}\ \Phi.$$

Sürekli rejim konumunda, yani akışkanın herhangi bir noktasındaki hızı zaman içinde değişmediğinde yukarıdaki denklem çok sadeleşir. Bu değişmez hız vektörleri, her noktadaki hız vektörüne teğet olan akıntı çizgilerini tanımlar.

Sürekli rejimde $\frac{\partial\overline{V}}{\partial t} = 0$'dır. Ayrıca, devinim denklemi, $\overline{V}$ ile skaler olarak çarpıldığında, köşeli parantez içindeki terim kaybolur ve şu bağıntı elde edilir:

$$\overline{V}\cdot\overrightarrow{\text{grad}}\left(\frac{p}{\rho} + \Phi + \frac{1}{2}V^2\right) = 0.$$

Bu bağıntı, bir akıntı çizgisi boyunca

$$\left(\frac{p}{\rho} + \Phi + \frac{1}{2}V^2\right)$$

ifadesinin değişmediğini gösterir: bu ifadeler, Bernoulli teoremini oluşturur. Bu teoremin, sürekli rejimde, sıkıştırılamayan ve akışmaz olmayan bir akışkana uygulandığını anımsatalım.

Φ ye, alışılagelmiş gZ biçimi verilerek (g, yerçekimi ivmesi ve Z keyfi bir başlangıç noktasına göre yükselti olmak üzere) bir akıntı çizgisi boyunca aşağıdaki denklem bulunur:

$$p + \rho g Z + \frac{1}{2}\rho V^2 = \text{değişmez.}$$

Bernoulli, kesiti yavaş değişen bir boruyu tam doldurmuş "tekboyutlu" bir akışkan için, enerjinin korunumunun doğrudan sonucu olarak bu denklemi kurdu.

Bu bağıntının birçok uygulaması vardır. Örneğin, doğrudan Torricelli bağıntısını bulmayı sağlar; Torricelli bağıntısı, bir kap içindeki sıvının serbest yüzeyinden h kadar derinde yer alan bir delikten çıkış hızını verir: $V = \sqrt{2gh}$.

Öte yandan bir boru içindeki debinin değişmezliği (değişmez özgül kütlede, kesit ile hızın çarpımının değişmezliği) göz önüne alınırsa, Bernoulli bağıntısıyla Venturi olayı açıklanabilir: kesit azalırsa, hız artar ve dolayısıyla basınç düşer. Değişken kesitli, yatay bir boruda basınç, kesitin karesiyle ters orantılıdır: bu olgu, su geçen borudaki daralmayla, alçak basınç oluşturan su trompunun çalışma ilkesidir.

Bernoulli, teoremini bir boru için kanıtlamıştı. Yukarıda ise, bir akıntı çizgisi boyunca, daha genel bir kanıtlama verildi. Teoremin, çok daha geniş bir uygulama

alanını, çevrintisiz akış hali oluşturur.

Hızlar alanının çevrintisi, her yerde sıfırsa, bu akışın *çevrintisiz* olduğundan söz edilir. Böyle bir akışta, devinim denkleminin köşeli parantez içindeki terimi her zaman sıfırdır ve Bernoulli teoremi her akış için doğrudur: herhangi iki noktada

$$\left(\frac{p}{\rho}+\Phi+\frac{1}{2}V^2\right)$$

ifadesi aynı değeri taşır.

Çevrintisiz akışlara, "potansiyelli akışlar"da denir Gerçekten hızlar alanının çevrintisi her yerde sıfır olursa, bu alan bir φ potansiyelinden türer; bunu dış kuvveti türeten Φ potansiyeliyle karıştırmamak gerekir. Bir düzlem akış halinde (sabit bir düzleme koşut olan hızlar, bu düzlemin bir normalinin her noktasında aynı değerdedir), hızın bileşenleri bu φ potansiyeline göre aşağıdaki bağıntılarla verilir:

$$V_x=\frac{\partial\varphi}{\partial x},\quad V_y=\frac{\partial\varphi}{\partial y}.$$

$\varphi(x, y)$ = değişmez denkleminin eğrileri, akışın *eşpotansiyelli çizgiler*'idir ve bunlar zorunlu olarak, her noktadaki, hız vektörüne diktir.

Öte yandan düzlem bir akış halinde, süreklilik denklemi (sıkıştırılamayan bir akışkan için)

$$\frac{\partial V_x}{\partial x}+\frac{\partial V_y}{\partial y}=0$$

biçimine indirgenir; dolayısıyla eşitlikleri doğrulayan bir $\psi(x, y)$ akıntı fonksiyonu' nun bulunduğu sonucuna varılır:

$$V_x=\frac{\partial\psi}{\partial y}\quad V_y=-\frac{\partial\psi}{\partial x}.$$

$\psi(x, y)$ = değişmez denkleminin eğrileri, her noktada hız vektörüne teğet olan *akıntı çizgileri*'dir ve eşpotansiyelli çizgilere diktir.

Bu durumda, $z=x+iy$ karmaşık değişkeninin fonksiyonu olan karmaşık bir $\varphi+i\psi$ potansiyeli göz önüne alınır; bu da hesapları önemli ölçüde kolaylaştırır.

Bütün bunlar, yalnızca akışmazlık taşımayan akışkanlar için geçerlidir. Ama, hava ya da su gibi, az akışmaz akışkanlar halinde, çoğu kez akışmazlığın, engellerin hemen yakınında etkili olduğu gözönüne alınır ve engellerin dışındaki her yere, potansiyelli akış yasaları uygulanır.

• *Akışmaz akışkan.* Akışmazlık kuvvetleri göz ardı edilemediğinde, devinim denklemi çok karmaşıklaşır. Bu denklem, üç eksen üzerine düşürülürse, *Navier-Stokes denklemleri* denen, doğrusal olmayan, ikinci dereceden kısmi türevli üç denklemlik bir sistem oluşur. Bunların dışında, çoğu kez modeller üzerinde deneysel incelemelere başvurmak gerekir: daha sonra gerçek büyüklükteki probleme geçmek için veriler boyutsuz sayılara (Mach sayısı, Reynolds sayısı) indirgenir; bu sayılar gerçek olay ve modeli için aynı olmak zorundadır. (→ AKIŞ.)

HİDROELEKTRİK a. (fr. *hydroélectricité*'den) Akarsuların ve çağlayanların hidrolik enerjisinden elde edilen elektrik enerjisi.

—ANSİKL. Coğ. Hidroelektrik üretimi, XIX. yy.'da gerçekleşen bir dizi teknik gelişmenin sonucudur. (→ BEYAZKÖMÜR.)

Hidrolik santrallar'ın toplam elektrik üretimi içindeki payı her zaman çok az olmuştur. (Bugün 1 500 TWsa dolayında yani toplam üretimin ancak % 20'si). Fabrikaların gücü, düzenlenen akarsuların debisine ve düşme yüksekliğine göre büyük farklılıklar gösterir. Üretkenlik güçleri de çok değişiktir: çok büyük sayıda küçük santralın yanı sıra, milyarlarca kWsa üreten birkaç fabrika da kurulmuştur (Bratsk 22).

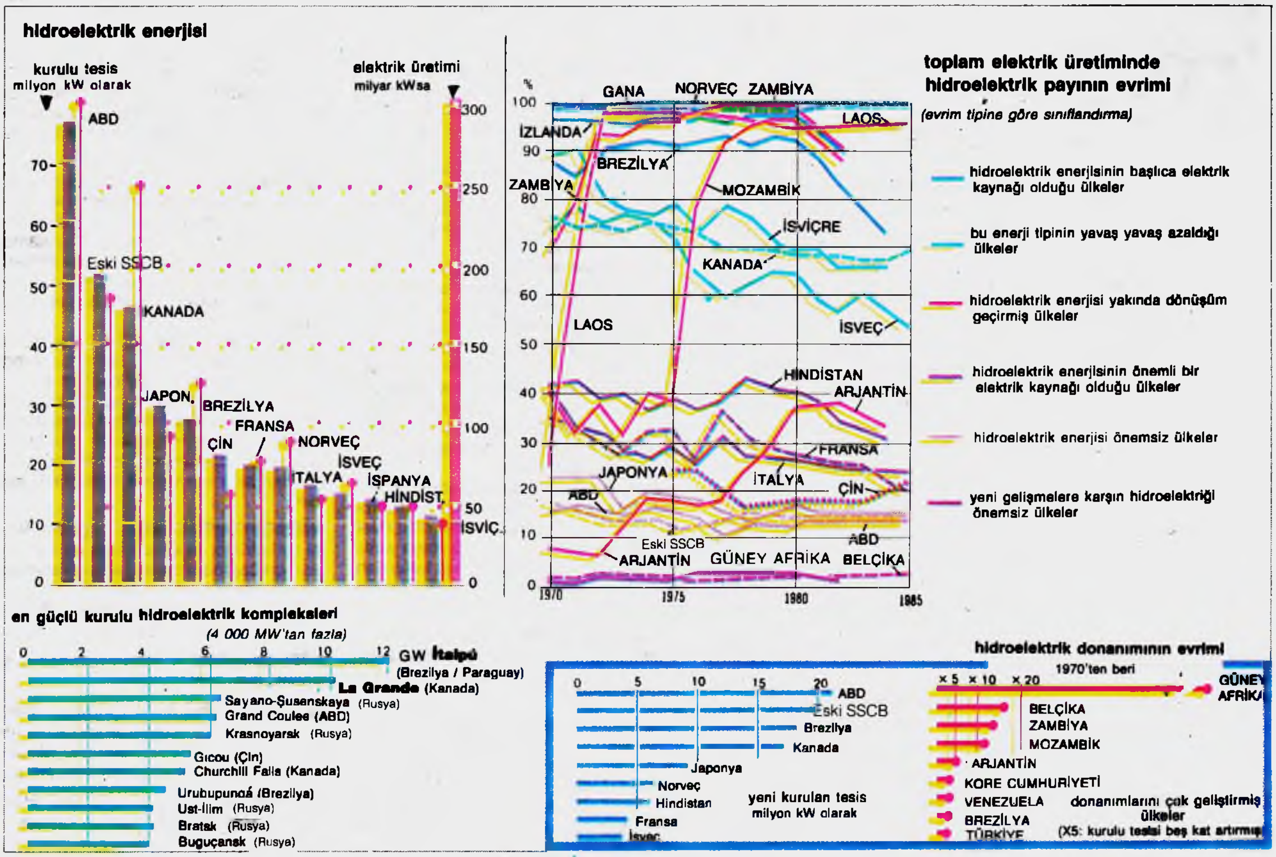
Bu üretkenlik gücü aslında, yıldan yıla değişen çok büyük üretim farklılıklarını gizler; üretim, üretkenlik gücünden fazla olduğunda hidroliklik yüksek, tersi olduğunda düşüktür. Barajlar, suyu biriktirerek yıllar arasındaki debi farklılıklarını ortadan kaldırmaya yetmez; bu farklılıklar, eriyen kar ve buzullarla beslenen akarsulara oranla yağmur sularıyla beslenen akarsularda (ve özellikle de kurak bölge yakınında) çok daha belirgindir. Buna karşılık barajlar, mevsimlik debi değişmelerini büyük ölçüde azaltır. Kapasiteleri çok farklı baraj gölleri de oluşturulmuştur. Bu baraj göllerini doldurmak için gerekli zamana bağlı olarak göl fabrikaları (400 saatten fazla) ve alavere havuzlu fabrikalar (2-400 saat arası) yapılmıştır; su boyunda kurulan fabrikalarda (2 saatten az) aslında suyu tutan hiçbir tesis yapılmaz.

Bir hidrolik santralın yapımı pahalı (daha sonra su satıldığı için masrafları karşılar), ama işletme olarak çok avantajlıdır. Ayrıca hidroelektrik, genellikle zengin ülkelerde üretilir: ABD dünya üretiminin % 39'unu, Batı Avrupa % 27'sini, Doğu Avrupa ve Rusya % 13'ünü ve Doğu Asya (özellikle Japonya) % 9'unu sağlar. Buna karşılık Güney Amerika'nın payı % 10, Zenci Afrika, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'nun herbirinin payı % 2'dir.

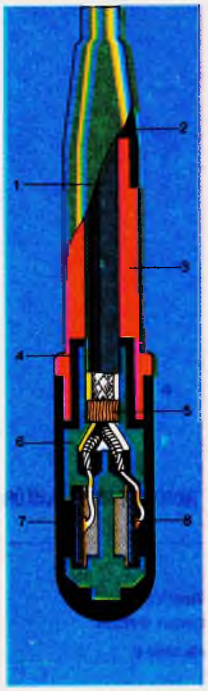
Birçok sanayi ülkesinde hidroelektriğin toplam elektrik üretimi içindeki payı gene de çok düşüktür: Büyük Britanya'da % 2, Almanya'da % 5, ABD'de yaklaşık % 10, Rusya, Ukrayna, Avustralya ve Japonya'da bunun biraz üstündedir. Kuzeybatı Avrupa'da sadece dağlık alanlarda (İskoçya, Wales, Rheinisches Schiefergebirge) ya da akarsular üzerinde (Moselle, Main, Neckar) birkaç tesis vardır. Eski SSCB ülkelerinde (Rusya, Ukrayna, Orta Asya cumhuriyetleri) 1 727 TWsa üretilir. Bu toplam üretimin üçte biri Avrupa kesiminde (Sen-Petersburg bölgesi, Dniepr, orta Volga ve Kama), biraz daha fazlasıysa Doğu Sibirya'dadır (Angora, Yenisey). ABD'de, çoğu devlet ya da karma şirketler tarafından kurulan fabrikalarda yaklaşık 2 981 TWsa üretilir: akımın üçte ikisi batıda (Columbia, büyük Kaliforniya vadisi, Colorado), % 15'i güneyde (Tennessee) ve geri kalanı Midwest ovasındaki ırmaklardan (Mississippi, Arkansas) sağlanır. Japonya'da, hidroelektriğin % 75'i, Honşu adasının ortasında orta büyüklükte barajların yanında kurulmuş birkaç küçük santralda üretilir.

Hidroelektriğin payı, Akdeniz, Alp veya

HİDROELEKTRİK ENERJİSİ ÜRETİMİ



Brüel Kizei belgesine göre



hidrofon
1- Düşük gürültülü kablo;
2- Neopren eklem;
3- Monel destek;
4- Yalıtkan pul;
5- Ekran;
6- Ekran tabanı;
7- Kalıplanmış neopren;
8- Piezoelektrik seramik.

Pirene ülkelerinde biraz daha fazladır: İtalya'da % 25; İspanya'da % 35; Fransa'da toplam üretimin yaklş. % 25'i (azalma eğiliminde); Türkiye'de % 37,6'sı.

1990 yılı rakamlarına göre hidroelektrik, birkaç tropikal ülkede (Brezilya'da % 80'den fazlası), Alp dağları ülkelerinde (Avusturya'da % 65, İsviçre'de % 70'ten fazla) ve yüksek enlemlerdeki bazı ülkelerde (Kanada'da % 65, Norveç'te % 95) büyük önem taşır. İsviçre'de (özellikle Valais ve Graubünden) 45 TWsa, Avusturya'da (özellikle Tirol ve Vorarlberg) 51 TWsa üretilir. Brezilya'da, % 70'i güneydoğuda Panama ve kollarıyla São Francisco üzerinde olmak üzere, 235,8 TWsa'ten fazla hidroelektrik enerjisi elde edilir. Norveç'te 121 TWsa üretilir (% 60'ı ülkenin güney ve güney-batı'sında; iç ya da kıyı kesimlerinde yüksekten düşen suların kenarındaki fabrikalarda). Kanada'da (İngiliz Kolombiyası, Ontario ve özellikle Québec) 482 TWsa sağlanır. Sonuç olarak, sanayi ülkelerinin potansiyeli büyük ölçüde değerlendirilirken, talebin çok düşük olduğu tropiklerarası ülkelerde çok büyük üretim olanakları vardır. Ama bu konuda, santral yapımının doğuracağı maliyet ve tüketim yerlerinden uzaklaşıldığı ölçüde nakil fiyatı hızla artacağı için üretimin en azından bir bölümünü üretim yerinde kullanma zorunluğu ortaya çıkmaktadır.

• Türkiye'de, ilk hidroelektrik santralı (HES) olan Visera, 1929'da Trabzon'da işletmeye açıldı. Visera, yılda 3 milyon kWsa'lık hidroelektrik enerjisi üretimiyle 20 yıl ülkenin tek hidroelektrik santralı olarak kaldı. 1951-1956 arasında Dinar, Bünyan, Derme, Murgul, Defne-Harbiye, Girlevik, Denizli ve Durucasu hidroelektrik santrallarının devreye girmesiyle, yıllık kapasite 83 milyon kWsa'a çıktı. 1956'da, yılda 400 milyon kWsa üretim kapasitesi olan Sarıyar HES ile 350 milyon kWsa kapasiteli Seyhan HES işletmeye açıldı. Bu santralları, yılda 400 milyon kWsa kapasite ile Hirfanlı* HES izledi (1959). 1972'ye kadar başlıcaları Doğankent I, Kadıncık I, Kovada II olmak üzere irili ufaklı birçok hidroelektrik santralı daha açıldı. 1972'de, 562 milyon kWsa kapasite ile o güne kadar açılan santralların en güçlüsü olan Gökçekaya HES üretime katıldı. 1975'te Keban'ın hizmete açılmasıyla yıllık hidroelektrik enerjisi üretim kapasitesinde 6 milyar kWsa artış sağlandı. Keban'ı, 1981 yılında Hasan Uğurlu ve Suat Uğurlu, 1984'te Aslantaş ve Oymapınar, 1987'de Karakaya ve nihayet 1992'de Atatürk hidroelektrik santralları izledi. Böylece Türkiye'de işletmeye açılmış 23'ü baraj santralı, 41'i nehir ve kanal santralı olmak üzere toplam 64 hidroelektrik santralından sağlanan yıllık elektrik enerjisi üretimi toplam 36 milyar kWsa'i buldu.

Türkiye'de, hidroelektrik potansiyelinin önemi, ülkenin öteki enerji kaynakları değerlendirildiğinde daha iyi ortaya çıkmaktadır. Petrol, doğal gaz ve taşkömürü bakımından zengin kaynakları olmayan ülkede, linyit yatakları da düşük kalorilidir ve büyük bölümü Elbistan'da toplanmıştır. Oysa ki Türkiye, 110 milyar kWsa'i bulan hidrolik enerji potansiyeli bakımından Avrupa'da Rusya ve Norveç'ten sonra üçüncü ülke durumundadır. Bu potansiyelin ise, 1992 sonunda, çalışmakta olan 64 hidroelektrik santralında üretilen yılda 36 milyar kWsa elektrik enerjisi ile, yalnız % 21'lik bir bölümü değerlendirilebilmektedir.

Bununla birlikte, 1993 başında inşaatları süren ve 2 000 yılına kadar devreye girmesi planlanmış olan yeni hidroelektrik santrallarla Türkiye'deki hidroelektrik enerji üretiminin 40 milyar kWsa'e çıkacağı hesap edilmektedir. Kesin projeleri yapılan, ancak henüz inşaatlarına başlanmamış olan hidroelektrik santrallarının gerçekleşmesi ile de bu miktar 50 milyar kWsa'e çıkacaktır. Kuşkusuz, bu projelerin en önemlisi, kısaca GAP diye adlandırılan Güneydoğu* Anadolu projesi'dir. 9 milyar kWsa kapasiteli Atatürk* HES' nın bir ünitesi ile 7 milyar kWsa kapasiteli Karakaya* HES işletmeye açılmıştır. Toplam 18 hidroelektrik santralının yapımının planlandığı bu projenin tümü gerçekleştiğinde, yılda 22 milyar kWsa elektrik enerjisi üretilecektir. Bu değer, Türkiye'de bugün üretilen hidroelektrik enerjiye yakındır. Türkiye'de 50 milyar kWsa hidroelektrik enerjisi üretildiğinde geriye, değerlendirilmeyi bekleyen 60 milyar kWsa' lik bir hidrolik potansiyel kalmaktadır.

HİDROELEKTROLİTİK sıf. (fr. *hydroélectrolytique*). Tıp. **1.** Aynı zamanda hem suya, hem elektrolitlere ilişkin olana denir. **—2.** *Hidroelektrolitik denge,* özellikle organizmanın hücre içi ve dışı sıvıları bakımından su ve elektrolitlerin dağılımı ve düzenlenmesi sonucu ortaya çıkan durum.

HİDROFİL sıf. (fr. *hydrophile*). Fizs. kim. SUSEVER'in eşanlamlısı.

HİDROFİLİ a. (fr. *hydrophilie*). SUSEVERLİK'in eşanlamlısı.

HİDROFLUMETİAZİT a. (fr. *hydrofluméthiazide'* den). Eczc. Klorürlerin, sodyumun ve daha az oranda potasyumun idrarla atılmasını artıran idrar söktürücü ilaç. (Ödem ve hipertansiyon tedavisinde kullanılır.)

HİDROFLUORİK sıf. (fr. *fluorhydrique'* ten). Kim. *Hidrofluorik asit,* formülü HF olan bir hidrasit. (Eşanl. HİDROJEN FLUORÜR)

—ANSİKL. Scheele'nin 1771'de bulduğu hidrofluorik asit, ilk kez Gay Lussac ile Thenard tarafından 1808'de arı olarak elde edildi. Hidrofluorik asit 19,4°C'ta kaynayan, molekülleri kuvvetlice kaynaşmış bir sıvıdır. Bu sıcaklıktaki buhar yoğunluğu, H_2F_2 molekül formülüne denk düşer, ancak sıcaklık yükseldikçe yoğunluk azalır. 100°C'ın altında molekülü HF biçimindedir. Hidrofluorik asit, HF bağının kuvvetli olması sonucu (134 kcal/mol) son derece zayıf bir asittir (pKa = 4). Suya karşı büyük bir ilgi gösterir, yakıcı olmasının nedeni de budur. Buharı, atmosferdeki su buharıyla bir hidrat oluşturduğundan havada tüter.

Elementlerinden önemli miktarda ısı çıkışıyla oluşan hidrofluorik asit, çok kararlı bir bileşiktir ve ısıyla ayrışmaz. Ametallar arasında yalnız silisyum ve borla bozunur. Buna karşılık metallerin çoğuyla tepkimeye girerek bir fluorür ile hidrojen verir. En dikkate değer özelliği, silis ve silikatlarla tepkimeye girerek silisyum fluorür gazı (SiF_4) oluşturmasıdır. Cam ve porselene de bu şekilde etki eder.

Hidrofluorik asit, fluoritle (kalsiyum fluorür) sülfürik asit ısıtılarak elde edilir. Tepkimenin gerçekleştirildiği kurşun karniden çıkan buharlar, sürekli soğutulan bir kurşun tüpte yoğuşturulur. Son derece arı bir asit elde edilmek istendiğinde yukarıdaki yöntemle oluşturulan asit, önce potasyum asit fluorüre (KH, HF) dönüştürülür, sonra da kristalleştirilerek arılaştırılır. Daha sonra bu madde ısıtılarak ayrıştırılırken hidrofluorik asit damıtılır.

Hidrofluorik asit, silis üzerindeki etkisinden dolayı cama gravür yapmada (fluorografi*) kullanılır. Ayrıca, metal dökümler üzerine yapışan kumu temizlemeye yarar. Emay ve optik cam yapımında kullanılan kimi fluorürlerin üretimi ile CF_2Cl_2 gibi freonların hazırlanmasında işe yarar.

HİDROFLUOROBORİK sıf. (fr. *borofluorhydrique'* ten). Kim. *Hidrofluoroborik asit,* formülü HBF_4 olan asit. (Eşanl. FLUOROBORİK ASİT.

HİDROFLUORÜR a. (fr. *fluorhydrate'* dan). Org. kim. Hidrofluorik asidin, azotlu ya da fosforlu bir baz (bu durumda bir tuz verir) ya da katlı bir bağ içeren bir bileşik (bu durumda fosforlu organik bir bileşik sözkonusudur) üzerine etkiyerek oluşturduğu katılma ürünü.

HİDROFOB sıf. (fr. *hydrophobe;* lat. *hydrophobus;* yun. *hydrophobos'* dan). SUSEVMEZ'in eşanlamlısı.

HİDROFON a. (fr. *hydrophone*). Elektroakust. Bir sıvı içindeki akustik salınımları, elektrik salınımlarına dönüştürmeye yarayan elektroakustik türdönüştürücü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ask. denizc. *Hidrofonla dinleme,* bir suüstü gemisinden bir denizaltıdan ya da bir havataşıtından denizin ilettiği dış gürültüleri algılamak için askeri denizcilikte kullanılan teknik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ask. denizc. Denizaltıları dinlemede, hidrofonlar ve özellikle erimi 10 000 ile 60 000m arasında değişen sonarlar kullanılır; ancak bu işlem derinlik koşullarına, yani suyun yoğunluğuna, tuzluluğuna ve özellikle sıcaklığına bağlıdır.

Hidrofonla dinlemede ayrıca, 50 mil düzeyinde denizaltıların konumunu kesin olarak algılamayı sağlayan edilgin hidrofonlardan oluşmuş sabit donanımlar da kullanılır. Amerikan sistemi "Sosus" ABD' nin kıta sahanlığı Kuzey Ayı burnu adaları, İzlanda-İskoçya, Ohotsk denizi ya da Çin denizi çevrelerini denetim altında tutar.

Gelişme aşamasındaki yeni bir sistem olan "Sutass" suüstü gemileri ya da denizaltılarla çekilen bir hidrofon ağından oluşur. Bu sistem dünya çapında, devingen bir örtü sağlar. "RDSS" sistemi ise, uçaklarla ya da denizaltılarla deniz dibine yerleştirilen bir dizi akustik şamandıradan oluşur ve bunalım ya da savaş sırasında hızla döşenebilir.

Denizaltılara karşı savaşta havataşıtlarının rolünün artışıyla birlikte, uçaklar ve helikopterler denizaltıların yer değiştirmelerini ve konumlarını saptamaya yarayan suüstü ya da sualtı akustik şamandıraları kullanmaya başladı.

—Elektroakust. Hidrofon özellikle petrol aramak, denizde sismik araştırmada sismik sarsıntılara bağlı basınç değişimlerini kaydetmek ya da dalmış denizaltıların yayınladığı gürültüleri algılamak için kullanılan bir sualtı algılayıcısıdır. Bu son kullanımında, hidrofonun yerini, gemilerdeki sonar alır. Ancak bu aygıtları, Amerikalılar, denizaltıları algılamada hâlâ kullanır: kıta sahanlığının güvenliğini sağlamak için *sosus* gibi büyük sabit donanımlar ya da gemi ve denizaltılarla çekilen *sutass* gibi büyük devingen şebekeler bu aygıtlarla donatılır; çekilen donanımların verileri karada toplanır ve işlenir.

HİDROFOR a. (fr. *hydrophore;* yun. *hydrophoros'* tan). Su işler. *Hidrofor grubu,* bir elektropompa grubu, hidropnömatik bir depo ve otomatik pompalama istasyonu görevi yapan bir presostattan oluşmuş bütün. (Genel şebekeye bağlı olmayan kırsal kesim evlerine su vermede kullanılır.)

—Zool. *Hidrofor borucuğu,* "madrepor levhası" denen, kireçli, delikli bir levha aracılığıyla deniz suyuyla bağlantı kuran, derisidikenlilere özgü organ. (Süzülen su böylece karmaşık bir su kanalları sistemine girer ve yürüme ayakları gibi şişer. Hayvan dinlenirken su, hidrofor borucuğundan akar ve yürüme ayaklarının şişi iner.)

HİDROFORMİLLEME a. Org. kim. Metal bir katalizör eşliğinde, katlı bir karbon -karbon bağına hidrojen-karbonmonoksit karışımının etkimesi sonucu H (hidrojen) ve CHO (formil) parçalarının katıldığı tepkime. (Eşanl. OKSO TEPKİMESİ)

HİDROFOSFAT a. (fr. *hydrophosphate*). Anorg. kim. Hidratlı fosfat.

HİDROFTALMİ a. (fr. *hydrophtalmie*). Sıvı ortamların (sulu cisim ve camsı cisim), hacminin artması yüzünden göz kılıflarının gerilmesi. (Gözün iç basıncını artırır.)

HİDROFÜJ a. (fr. *hydrofuge'* den). Hidr. bağl. SUGEÇİRMEZLİK* KATKISI'nın eşanlamlısı.

HİDROGLİSÖR a. (fr. *hydroglisseur*). Denizc. Bir hava pervanesiyle ya da tepkili bir motorla itilen, çektiği su az deniz taşıtı.
—ANSİKL. Hidroglisör, sürat teknelerinde olduğu gibi, hızı nedeniyle teknesinin düz dibine tepki yapan suyun etkisiyle sudan kesilir. Böylece geminin su kesimi git gide azalır ve gemi yalnız redanlarının uçlarıyla su yüzeyine temas eder. Pervanesi suyun içinde olmadığından otlarla kaplı sığ nehirlerde de seyredebilir. Motor doğrudan doğruya pervanenin eksen yüksekliğine yerleştirilir ya da teknenin dibine konur ve zincir ya da bir pinyon aracılığıyla pervaneye kumanda edilir.
Bu teknelerin hızı saatte 180 km'ye ulaşır, ancak bu hıza denizde ulaşabilmesi için suyun çok sakin olması gerekir; düz tekneye vuran dalgalar hızın büyük ölçüde azalmasına neden olur.

HİDROGRAF a. (fr. *hydrographe*). Hidrografi uzmanı.

HİDROGRAFİ → HİDROGRAFYA.

HİDROGRAFİK sıf. (fr. *hydrographique*) Hidrografyayla ilgili.

HİDROGRAFYA ya da **HİDROGRAFİ** a. **1.** Fiziksel coğrafyanın deniz sularını ve tatlı suları inceleyen dalı. **—2.** Bir ülkenin akarsularının ya da durağan su örtülerinin toplamı.
—Topogr. Deniz ve nehir tabanlarının planını çıkarmayı konu alan deniz topografyası.
—ANSİKL. Hidrografya iki farklı alana ayrılır: birincisi akarsuları (ırmak hidrolojisi) ve gölleri (gölbilim) inceler; ikincisi, kıyıların biçimini, deniz derinliklerini, deniz sularını, gelgit genliklerini, deniz akıntılarını, vb. konu alır (denizbilim*). Hidrografya mühendislerinin alanı, özellikle, kıyı biçimlerinin ve deniz derinliklerinin incelenmesidir.

Hidrografya enstitüsü *(Uluslararası)*, 1921'de Monako'da kurulan uluslararası örgüt; hidrografyaya ve deniz haritacılığına ilişkin bilgileri sınıflandırmak ve yayımlamakla yükümlüdür.

HİDROHALİT a. (fr. *hydrohalite*). NaCl, $2H_2O$ formülünde hidratlı, doğal sodyum klorür.

HİDROHALOJENLEME a. Org. kim. Bir bileşiğe bir hidrojen halojenür bağlama. (İki tür hidrohalojenleme vardır. Azotlu bir bazın $[R_3N]$, halojenli bir hidrasitle [HX] tepkimeye girerek bir amonyum tuzu $[R_3NH^{\oplus}X^{\ominus}]$oluşturması bir proton aktarımıdır; bu tepkime hızla ve kolayca gerçekleşir. Buna karşılık katlı bir bağa hidrojen halojenürün katılması, genellikle yavaş gelişir ve tepkimenin iyonsal ya da köksel niteliğine bağlı olarak çeşitli ürünler elde edilir [→ KATILMA].)

HİDROHEMİ a. (fr. *hydrohémie*). Vet. Genel durumu iyi olan bir hayvanın bağ dokusunun seröz bir maddeyle dolması.

HİDROİYODİK sıf. (fr. *iodhydrique*'ten). Anorg. kim. Formülü HI olan ve hidrojenle iyodun birleşmesinden oluşan bir asit için kullanılır. (Eşanl. İYODÜR ASİDİ.)
—ANSİKL. Anorg. kim. Gay-Lussac'ın 1814'te bulduğu hidroiyodik asit, boğucu kokulu, havada tüten renksiz bir gazdır. Yoğunluğu yüksek olan (4,4) bu gaz, −34 °C'ta sıvılaşır. Suda çok çözünür (1 hacim suda 450 hacim HI). Çözeltilerinin damıtılmasından % 60 asit içeren ve 127 °C'ta kaynayan eşkaynar bir karışım elde edilir. Zayıf oluşum entalpisi, hidroiyodik asidin az kararlı bir bileşik olduğunu gösterir. Gaz durumunda, 200 °C'ta ayrışmaya başlar. Diğer halojenlerle, içinde yandığı oksijenle, gümüş ve cıva da dahil olmak üzere metallerle kolayca bozunur. Ancak cıva üzerinde toplanmaz. Bazlarla tuzları, yani iyodürleri veren kuvvetli bir monoasittir. Hidroiyodik asidi gaz halinde elde etmek için kırmızı fosfor, iyot ve sudan oluşan bir karışımı yavaşça ısıtmak gerekir:

$$P + 5I + 4H_2O \rightarrow H_3PO_4 + 5HI.$$

HİDROJEL a. (fr. *hydrogel*). Fizs. kim. Asıltı ortamı su olan pelte.

HİDROJEN a. (fr. *hydrogène*). Suyun bileşimine giren, gaz halindeki yalın cisim. (Simgesi H olan kimyasal element.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Hidrojen fluorür,* HİDROFLUORİK* ASİT'in eşanlamlısı. (Daha çok gaz halindeki bileşik için kullanılır.) || *Hidrojen iyonu,* elektron yitirerek protona dönüşen hidrojen atomu. (Sulu çözelti durumundaki asitlerin özellikleri, bu iyonların varlığına bağlıdır. Bir ortamın asitliği ya da bazlığı, hidrojen iyonlarının derişimiyle [bir litre çözeltide bulunan H^+ iyonları sayısı] belirlenir. Daha çok eşlogaritma ya da pH biçiminde kullanılır.) || *Ağır hidrojen,* HİDROJENSÜLFÜR'ün eşanlamlısı.
—Ask. *Hidrojen bombası* ya da *H bombası,* termonükleer bomba.
—Fizs. kim. *Hidrojen bağı,* flour, oksijen, azot gibi çok elektronegatif bir element ile hidrojen içeren iki molekül arasındaki birleşme biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hidrojen giderici,* hidrojeni uzaklaştırmaya yarayan bir madde için kullanılır. || *Hidrojen giderme,* hidrojen gidermek eylemi. || *Hidrojen gidermek,* bir maddenin bileşiminde bulunan hidrojeni uzaklaştırmak.
—Petrokim. *Hidrojen giderme,* bir madde içindeki hidrojeni eleme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hidrojenle bitirme,* bir petrol ürününe, hidrojenle işleyerek son kalitesini verme yöntemi.
—ANSİKL. Simyacılar hidrojeni "tutuşkan hava" olarak biliyor, demir talaşı üzerine sülfürik asit dökerek elde ediyorlardı. Özellikleri ancak 1766'da Cavendish'in araştırmaları sonucu belirlenebildi.

fiziksel özellikleri

• *H_2 molekülü.* Hidrojen molekülü, birbirinden 0,75 Å uzaklıktaki iki atomun birleşmesinden oluşur. Aradaki bağ, iki elektronun ortaklaşa kullanılmasından meydana gelir ve çok yüksek olan ayrışma enerjisi ($\Delta H = +104$ kcal· mol^{-1}), molekülün çok kararlı olduğunu gösterir. Hidrojen, renksiz ve kokusuz bir gazdır. Havaya göre yoğunluğu 0,07'dir ve bu bakımdan tüm cisimlerin en hafifidir. Dolayısıyla gözenekli çeperlerden diğer gazların tümünden daha hızlı geçer. Aynı şekilde kızıl derecedeki demir, platin ve iridyum gibi metallerden de sızar. Hidrojen, helyumdan sonra sıvılaştırılması en zor gazdır. Dönüşül sıcaklığı −240°C olan hidrojen, atmosfer basıncında −253°C'ta kaynar, −259°C'ta katılaşır. Oldukça iyi bir ısı ve elektrik iletkenidir. Özellikle kendi hacminin bin kat fazlasını çözündürebilen palladyum gibi kimi metaller tarafından kolayca soğurulur.
Olağan hidrojen, molekül yapıları bakımından birbirinden farklı *ortohidrojen* ile *parahidrojen* gibi iki izomerinin karışımından oluşur. Ortohidrojen, oda sıcaklığında gazın dörtte üçünü meydana getirir; parahidrojenin oranı ise sıcaklık düştükçe artar. Parahidrojen ayrıca, ortohidrojene göre daha uçucudur. Öte yandan kusursuz bir elektrik iletkeni olması, karışımdaki niceliğinin belirlenmesini sağlar.

Atom numarası: 1
Atom kütlesi: 1,008 0
Erime sıcaklığı: −259,14°C
Kaynama sıcaklığı: −252,87°C
Özgül kütlesi: 0,071 g/cm³
Yükseltgenme derecesi: +1
Elektron biçimlenmesi: Is¹
İzotopları: 1, 2 ve 3
Doğal hidrojen: ¹H: 99,985
²H: 0,015

•*Hidrojen iyonları.* Hidrojen atomu, Is^1 şeklindeki elektron biçimlenmesiyle hemen her zaman ortak değerlikli bağlar oluşturur, ancak pozitif (H^+) ya da negatif (H^-) iyon durumunda da iyonlaşabilir. Hidrojenin H^+ biçimindeki iyonlaşma potansiyeli, çok yüksektir (313 kcal· mol^{-1} ya da 13,6 eV). Pozitif yükün yeğin bir elektrik alanı oluşturması nedeniyle H^+ iyonu, kutuplanabilir bir madde yanında tek başına bulunamaz. Nitekim hidrojen iyonu, suda H_3O^+'ya; amonyakta ise NH_4^+'e dönüşür. H^+ protonu, çözücü molekülüne bir elektron çiftiyle bağlanır. H^+ iyonu, elektron ilgisi çok yüksek olan maddeler (halojenler) eşliğinde meydana gelebildiği gibi, ayrıca HA asitlerinin suda H^+ ve A^- biçiminde ayrışmasıyla da oluşabilir.
Hidrojenin elektron ilgisi zayıftır (0,65 eV). H^- iyonu, elektrik boşalmalı tüplerde, düşük bir hidrojen basıncının etkisiyle elde edilir. Ayrıca alkali metaller gibi çok elektropozitif maddelerle verdiği tepkimeler sırasında da oluşur.

kimyasal özellikleri

Hidrojen; etkinleştirilmiş biçimleri dışında, soğukta pek etkin değildir. Buna karşın, sıcakta ya da katalizörler eşliğinde pek çok tepkimeye girer. Birdeğerli bir element olması nedeniyle çok belirgin elektropozitif bir özellik taşır. Orta kuvvette bir indirgendir: alkali metal oksitler (Al_2O_3) gibi çok kararlı bileşikleri indirgeyemez. Bununla birlikte NiO, CuO, vb. gibi pek çok metal oksidi indirger. Bu yolla katalizör olarak kullanılabilen çok ufaltılmış metaller elde edilir.
Hidrojen, alkali ve toprakalkali metallerle olduğu gibi, ametallerin çoğuyla da doğrudan birleşir. Halojenlerin dördüyle de tepkimeye girerek hidrasitleri verir: fluordan iyoda doğru gidildikçe hem tepkime hızında, hem de açığa çıkan ısı miktarında bir azalma görülür. Oksijenle, kızıl derecede ya da düşük sıcaklıkta bir katalizör eşliğinde (platin köpüğü) bileşerek su verir. Mavi bir alevle yanar, oksijenle karışımı, oksihidrojen hamlacında kullanılır. Kükürtle 250°C'a doğru birleşir. Azotla yüksek basınçta ve bir katalizör eşliğinde birleşerek amonyak* elde edilmesini sağlar.
Hidrojen, özellikle oksijen ve klora karşı büyük ilgi gösterir ve bu maddeleri bileşiklerinden uzaklaştırır. Kükürt, azot, arsenik oksitlerinden ametali açığa çıkarır, kurşun ve bakır gibi değerli metallerin oksitlerini indirger. Demir* ve demire yakın metallerin oksitleriyle tersinir tepkimeler verir.
Hidrojen, ayrıca karbonmonoksidi de indirger; işlemin gerçekleştirildiği koşullara uygun olarak (sıcaklık, basınç, katalizör) değişik ürünler oluşturur:
−250°C'ta indirgenmiş nikel (Ni) eşliğinde metan,

$$CO + 3H_2 \rightleftharpoons CH_4 + H_2O;$$

−190°C'ta 10 atmosfer basıncında doymuş hidrokarbonlar (Fischer-Tropsch bireşimi),

$$nCO + (2n+1)H_2 \rightarrow nH_2O + C_nH_{2n+2}$$

(sentetik yakıtlar da aynı yolla üretilir)
−200-350°C arasında yüksek basınçta ve ZnO katalizörlüğünde metanol

$$CO + 2H_2 \rightarrow CH_3 - OH$$

elde edilir.
Katalitik hidrojenlenme tepkimeleri arasında taşkömürü yağlarının ya da taşkömürünün doğrudan kendisinin hidrojenlenmesinin (sentetik yakıt üretiminde Bergius yöntemi) yanı sıra doymamış organik bileşiklere hidrojenin bağlanması da sayılabilir. Özellikle bu son tepkimeden sıvı yağların sertleştirilmesinde yararlanılır. İndirgenecek madde, hidrojenin elde edildiği aynı ortama konulduğunda indirgeme koşulları daha uygun bir hale gelir. Bu sırada *doğan hidrojen* atom durumunda olduğundan büyük bir olasılıkla çok daha etkindir. Aynı şekilde hidrojen üretimin-

de kullanılan hidroklorik asit ve çinko karışımına sülfit asidi katıldığında, hidrojensülfür (H_2S) oluşur.

Elektrik arkına hidrojen üflendiğinde olağanüstü indirgen özellikler taşıyan bir gaz elde edilir: buna Langmuir'in *atomsal hidrojeni* denir. Atomsal hidrojen, tüm oksitleri indirger ve soğukta ametallerin çoğuyla birleşir.

Hidrojenin, alkali ya da toprak alkali metaller üzerine etkimesi sonucu, iyonsal ya da tuz durumunda hidrürler elde edilir. Bunlar kristalleşmiş tuzlardır. Alkali hidrürler, bor ya da alüminyumla $LiAlH_4$ gibi çift hidrürleri oluşturur. Bu bileşikten, organik kimyada özel olarak polar çifte bağların hidrojenlenmesinde yararlanılır.

Hidrojen, geçiş metalleriyle çoğu kez stokiyometrik olmayan aradurum bileşikleri oluşturur. Bu bileşiklerde hidrojen atomları, kristal örgüde atomlar arasındaki boşluklara yerleşir. Demir (Fe), nikel (Ni) ve özellikle palladyum (Pd) gibi kimi metaller, önemli miktarda hidrojen soğurur. Böylece oluşan metal hidrürler, daha çok katalitik özellikleri nedeniyle kullanılır. Hidrojenle çalışan uzay araçlarında yakıt olarak kullanılan hidrojenin depolanması konusunda kimi metal hidrürler üzerindeki araştırmalar sürdürülmektedir.

doğal durumu

Hidrojen, evrende en bol bulunan bir element gibi gözükmesine karşın, Yer'de ilk sırayı almaktan uzaktır. Atmosferde az miktarda bulunur (3/10 000 hacim). Volkanlardan püsküren ya da doğal kaynaklardan çıkan gazlardaki oranı çok daha yüksektir. Suda, anorganik pek çok cisimde, organik maddelerin tümünde bileşmiş olarak bulunur. Yıldızlararası soğuk bölgede, dalga boyu 21 cm olan bir tayf çizgisinin yayınımı sonucu yansız durumda gözlenir. H11 bölgelerinde olduğu gibi sıcak yıldızların yakınında iyonlaşabilir. (→ BULUTSU.) Yıldızlar*da bulunan daha ağır elementler ise hidrojenden, termonükleer, tepkimeler sırasında oluşur.

üretimi

Hidrojen sanayide sudan ya da hidrojen içeren gaz karışımlarından (doğal gaz, kokhane gazı, petrol gazı) elde edilir.

Ayrıca sudan, demir elektrotlar eşliğinde sodyum hidroksit ya da sulu bir alkali karbonat çözeltisinin elektrikle ayrıştırılması sonucu özütlenir. Bu sırada katotta hidrojen, anotta oksijen açığa çıkar.

Su buharı 1 000°C'a doğru karbonla indirgenir. Bu sırada özellikle hidrojen ve bir karbonmonoksit karışımı olan "su gazı" elde edilir:

$$C+H_2O \rightarrow H_2+CO.$$

Karışım, demir oksitten oluşan bir katalizör üzerinden geçirildiğinde,

$$CO+H_2O \rightleftharpoons H_2+CO_2$$

tepkimesi görülür. Ayrıca su buharının demirle indirgenmesi yönteminden de yararlanılır:

$$3\ Fe+4H_2O \rightleftharpoons Fe_3O_4+4H_2.$$

Demir, karbonmonoksit etkisiyle yenileştirilir ve bu yöntem, bir öncekiyle birleştirilebilir.

Hidrojen temel olarak su buharının hidrokarbonlar üzerine etkimesi sonucu üretilir. Bu amaçla hidrokarbon karışımları, yani ham petrol krakinginden elde edilen yan ürünler kullanılır. Boksit üzerinden geçirilerek kükürtten arındırılan gaz evre, su buharıyla karıştırıldıktan sonra 800°C'ta nikel bir katalizör üzerine gönderilir. Bu sırada aşağıdaki tepkime oluşur:

$$C_3H_6+3H_2O \rightarrow 3CO+6H_2.$$

Fırından çıkan sıcak gazlara yeniden su buharı katıldığında sıcaklık 400°C'a dek düşer ve bu sırada ikinci bir tepkime görülür:

$$3CO+3H_2O \rightarrow 3H_2+3CO_2.$$

Gaz karışımı, ısıtılarak yenileştirilen etanolamin çözeltisiyle yıkanır ve hidrojen karbondioksitten arındırılır.

Hidrojen genellikle hidrokarbonların oktan indisini artırmaya yarayan arıtma işlemleri sırasında büyük miktarda üretilir. Uygulanan tepkime, naftalen ve parafinlerin hidrojeni giderilerek aromatik hidrokarbonlara dönüştürülmesidir.

Amerika'da üretilen doğal gaz ya da kokhane gazları, %50 oranında hidrojen içerir. Benzoller, diğer hidrokarbonlar, karbondioksit ve sudan arındırılan gaz, basınçla sıkıştırılır, hidrojen ve azot dışında tüm gazları yoğuşturan sıvı azotla işlenir.

Hidrojen laboratuvarda genellikle seyreltik hidroklorik asit, çinko üzerine etki ettirilerek elde edilir:

$$2HCl+Zn \rightarrow ZnCl_2+H_2.$$

Gaz, hafifliği nedeniyle bir tank içinde suyla yer değiştirerek suyun üzerinde toplanır. Ayrıca sürekli üretim aygıtları da vardır.

kullanım alanları

Hidrojen, sanayi gazlarının en önemlisidir. Serbest durumda balonların şişirilmesinde uzun süre kullanıldı. Ancak tutuşması yüzünden pek çok kazaya yol açtı (*Akron, Hindenburg* vb.); bundan dolayı yerini, hafifçe ağır olmasına karşın özellikle tutuşmaması nedeniyle helyuma bıraktı. Hidrojen ayrıca, pek çok kimyasal işlemde hammadde olarak kullanılır.

Sanayisel olarak üretilen hidrojen, temel olarak aşağıdaki katalitik hidrojenleme tepkimelerinde tüketilir:

—Haber yöntemiyle amonyak (NH_3) bireşimi;

—metanol (CH_3OH) bireşimi;

—bitkisel yağları doyurma;

—alkenleri "okso" yöntemiyle aldehit ve alkollere hidroformilleme;

—petrokimyada hidrojenle işleme.

Sıvı hidrojen, genellikle uzay araçlarının fırlatıcılarını itmede yakıt olarak kullanılır. Bu durumda çoğu kez, sıvı oksijen gibi bir yakıtla tepkimeye sokularak aracın olağanüstü bir hıza (4 500 m/sn'nin üzerinde) erişmesini sağlar. Nükleer ya da güneş kökenli elektrikle suyun elektrolizi sonunda üretilen hidrojen, verimin artırılması ve fiyatların düşürülmesi durumunda geleceğin önemli bir enerji kaynağı olabilir.

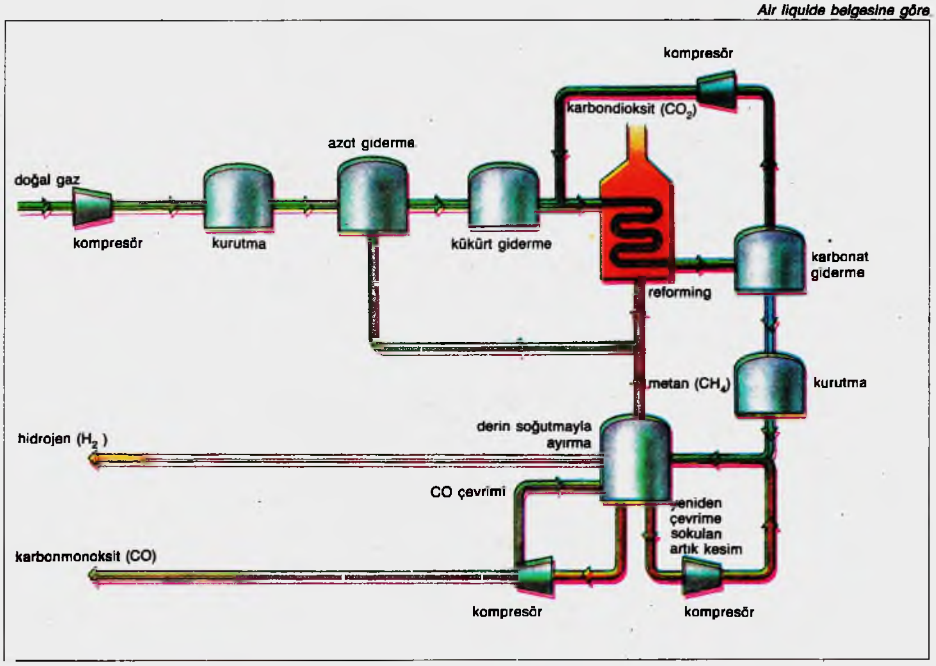
—Biyokim. Hidrojensizleşme biyolojik yükseltgenmelerin olağan biçimidir. Bir dezhidrojenazın etkisi altında organik bir bileşiğin hidrojen açığa çıkarmasıyla gerçekleşir.

—Fizs. kim. *Hidrojen bağı.* Bu bağ, bir molekülün pozitif kutbunu oluşturan hidrojenle, bir başka molekülün negatif kutbunu oluşturan atom arasındaki elektrostatik çekimden ileri gelir. Bu bağ göreli olarak daha uzun (3Å), sıradan ortak değerlikli bağlarla karşılaştırıldığında daha az kuvvetlidir. Buna karşın bilinen moleküllerarası Van der Waals çekim kuvvetlerinden daha güçlüdür. Hidrojen bağı, buz ve sudaki H_2O molekülleri ile sıvı amonyaktaki NH_3 moleküllerinin birleşmesini gösterir; kaynama noktalarının, ısıl büyüklüklerin, dielektrik değişmezinin aşırı ölçüde yüksek olması, hidrojen bağlarından kaynaklanır. Organik kimyada çok sık karşılaşılan hidrojen bağı (alkol molekülleri), biyokimyada da önemli bir rol oynar (proteinlerin yapısı).

—Jeokim. D-H parçalanma mekanizması, sıvı evrenin buhar evresine oranla döteryumca zenginleşmesine yol açar. Nitekim doğada, suyun çevriminde karşılaştırma standardı olarak benimsenen okyanus suyunun buharlaşması, buhar evresinde, hafif H izotopunun derişimini kolaylaştırır ve bu buharın yoğuşması da meteorik suları oluşturur. Buharlaşmanın yeğin olduğu kuşaklarda tuz bakımından çok yüklü olan sular, döteryumca çok zenginleşir. Döteryum ile oksijenin O^{18} izotopu arasında meteorik suları belirleyen bir bağıntı vardır; bu yüzden sözkonusu izotop jeotermal suların kökenini saptamada kullanılır.

—Petrokim. Alifatik ya da halkalı doymuş hidrokarbonlara uygulanan hidrojen gidermeyle, arıtmada ve petrokimyada çok büyük önemi olan olefinler ve aromatik hidrokarbonlar elde edilir. Böylece, katalitik reformingde sikloheksanlı naftenlerin hidrojeni elenir; hidrojeni giderilmiş ve halkalaştırılmış parafinler, üretilen benzine yüksek bir oktan indisi kazandıran benzenik hidrokarbonlar verir. Etanın buharla krakinginde, ısıl hidrojen gidermeyle etilen üretilir. Kimi katalizörler, stirolen elde etmek için etilbenzenin ve butadien elde etmek için de butanın (ya da *n* butenler) hidrojenini gidermeyi sağlar; bu ürünler kauçuk bireşiminin temel maddesini oluşturur.

Air liquide belgesine göre



Groningen doğal gazından aynı anda hidrojen ve karbonmonoksit üretimi

HİDROJEN-HALOJENÜR a. Hidrojenin halojenlerle oluşturduğu bileşiklerin genel adı. || *Hidrojen-halojenür giderme*, bir bileşikten, bir ya da birçok hidrojen -halojenür molekülünü ayırma tepkimesi. (Örneğin dikloro-1,2 etandan hidrojen -halojenür giderilerek vinil klorür elde edilir.)

HİDROJENİT a. (fr. *hydrogénite; hidrojen*'den). Anorg. kim. Isı etkisiyle hidrojen açığa çıkaran ferrosilisyum ve sudkostik karışımı madde.

HİDROJENLEME a. Kim. Yalın ya da bileşik bir cisme hidrojen bağlama. (Bk. *ansikl.* böl. Kim. ve Yağ. mad.)

—Karb. kim. *Kömürün hidrojenlenmesi*, kömürü, gaz ya da sıvı hidrokarbona dönüştürme; bu yöntem hem doğrudan (hidrojenin kömür üzerine bir katalizörle ya da katalizörsüz olarak etkimesi), hem de dolaylı bir biçimde (hidrojenin, kömürün gazlaştırılması sonucu elde edilen karbonlu bileşiklere etkimesi; örneğin Fischer-Tropsch yöntemi [→ GAZLAŞTIRMA, SIVILAŞTIRMA]) uygulanır.

—ANSİKL. Kim. "Hidrojenleme" terimini kimi tepkimelerle sınırlı tutmak gerekir; bu tepkimelerde molekül ya da (çok ender olarak) atom durumundaki hidrojen, alttepkene bağlanan hidrojen atomlarının kaynağını oluşturur; alttepken ise azot gibi yalın bir cisim ya da etilen gibi bir bileşiktir. Hidrojen molekülü (ya da atomu) kullanmadan hidrojen bağlayabilen tepkimeler, indirgeme tepkimeleridir; bu tepkimeler özellikle "doğuş durumunda" hidrojen denen hidrojen kullanılarak gerçekleştirilir; bu tepkimelerde hidrojen kaynağını bir elektron ile bir proton verici oluşturur. Hidrojenleme terimi, ayrıca katılma tepkimeleri için de kullanılabilir (etilenin durumu); ancak bunlara, alttepkenin parçalanmasına yol açan tepkimelerle (klorun durumu: $Cl_2+H_2 \rightarrow 2HCl$), hidrojenoliz denen tepkimeleri katmamak gerekir. Hidrojenoliz tepkimesiyle süren azot ve hidrojenin durumu, bu tür hidrojenleme tepkimelerinin belirgin örnekleridir:

$$N \equiv N+3H_2 \rightarrow NH=NH+2H_2$$
hidrojenleme
$$\rightarrow H_2H-NH_2+H_2 \rightarrow 2NH_3$$
hidrojenoliz

Molekül durumundaki hidrojenin ayrışma entalpisinin yüksek olması (104 kcal/mol), ya bir başlatıcının ya da bir katalizörün kullanımını gerektirir. Bir başlatıcıyı gerektiren bu tür tepkimeler, örneğin oda sıcaklığında oksijenin hidrojenlenmesi (su oluşumu) ya da yüksek sıcaklıkta karbonun hidrojenlenmesi (asetilen oluşumu) tepkimeleridir. Bu başlatıcı, bir elektrik kıvılcımı (oksijenin durumu) ya da sıcaklığın yükseltilmesi (karbonun durumu) biçiminde olabilir.

Sabatier ve Senderens'ten bu yana, hemen tümü metallerden (kobalt, nikel, palladyum, platin), seyrek olarak oksitlerden (demir oksit, bakır oksit, krom oksit) ya da sülfürlerden (kobalt sülfür, molibden sülfür, tungsten sulfür) oluşan katalizörlerle, katlı bağların hidrojenlenerek etkinleştirildiği biliniyor. Bu katalizörlerin tümü katıdır. Gaz, sıvı ya da çözelti halindeki alttepkenlerin tümüyle tepkimeye girebilirler. Bu durumda heterojen olarak nitelenen bir kataliz sözkonusudur.

Wilkinson, çok kısa bir süre önce, geçiş metallerinden türeyen kimi moleküllerin homojen ortamda hidrojenlenmeyi sağladığını gösterdi. Bu yöntemin en temel üstünlüğü, bakışımsız katalizörler kullanarak bakışımlı alttepkenlerden bakışımsız ürünlerin elde edilmesine olanak vermesidir (eczacılık sanayisinde kullanılmasının nedeni budur).

Katalitik hidrojenlenme, sanayide temel önemi olan bir tepkimedir; özellikle amonyak (azotun hidrojenlenmesi-hidrojenolizi) ve metanol (karbonmonoksidin hidrojenlenmesi) üretiminde bu tepkimeden yararlanılır. Ayrıca petrol arıtımında ve petrokimyada da yaygın olarak kullanılır.

—Yağ. mad. Besin olarak kullanılan yağlı madde sanayisinde, akışkan yağlardan (özellikle balık yağları) çevre sıcaklığında katı ya da yoğrukluğunu koruyan yağlı maddeleri hazırlamada katalitik hidrojenlemeden yararlanılır.

Ayrıca hidrojenleme, linolenik asidi (yağları sıcak depolamada ve kullanmada kararsızlık etkeni) linoleik aside dönüştürmede de başvurulur. Bu işleme seçici hidrojenleme denir. ABD'de tüketilen soya yağının bir bölümüne de hidrojenleme uygulanır. Yağ asitlerine hidrojen bağlamaya, sistrans izomerleşmesi ile konum izomerleşmesi tepkimeleri eşlik eder.

HİDROJENLEMEK g. f. Kim. Bir maddeye hidrojen bağlamak.

◆**hidrojenlenmek** gçz. f. Kim. **1.** Hidrojenle birleşmiş olmak. **—2.** Hidrojen içermek.

HİDROJENLENMEK → HİDROJENLEMEK.

HİDROJENLEYEN sıf. Kim. Kolayca hidrojen verebilen bir madde için kullanılır. || *Hidrojenleyen tepkime*, hidrojen bağlama ile ilgili tepkime.

HİDROJENOBAKTERİ a. (fr. *hydrogénobactérie*). Serbest hidrojenin yükseltgenmesiyle enerji sağlayabilen fotototrof ya da kimiyotrof bakteri. (*Rhodovibrio* gibi fototrof bakteriler hidrojenin karbon gazına etkimesiyle su açığa çıkararak, glusitlerin bireşimini gerçekleştirirler; salt kimiyotrof bakterilerse, etkinlikleriyle humusun aşırı asitleşmesine karşı koyan toprak bakterileridir.)

HİDROJENOLİZ a. (fr. *hydrogénolyse*). Kim. Kimyasal bir bağın hidrojen etkisiyle kopması.

—ANSİKL. Hidrojenolizle birlikte genellikle hidrojenleme tepkimesi de görülür. Hidrojenlemede olduğu gibi "hidrojenoliz" terimi de kimi tepkimelerle sınırlıdır; bu tepkimelerde alttepkene bağlanan hidrojen atomlarının kaynağını, molekül (ya da atom) durumundaki hidrojen oluşturur. Gene hidrojenlemede olduğu gibi hidrojenolizde de bir başlatıcı ya da bir katalizöre gerek vardır. Tepkime, bir ışık etkisi (klor ile bromun durumu), bir elektrik kıvılcımı (oksijenin durumu) ya da yalnızca sıcaklık yükseltilerek (iyodun durumu) başlatılır. Hidrojenolizde de hidrojenlemede kullanılan katalizörlerden yararlanılır.

Hidrojenoliz tepkimesi sanayide, pek çok yöntemde (amonyağın bireşimi, petrokimyada hidrojenle alkil ve kükürt giderme) kullanılır

HİDROJENSİ sıf. Atom fiz. Hidrojen atomu gibi, çekirdeği çevresinde yalnız bir elektron bulunan ve tayfları aynı biçimde yorumlanan iyonlar için kullanılır. (Bunlar He^{+}, Li^{++}, Be^{+++}, vb.'dir.)

HİDROJENSÜLFÜR a. Anorg. kim. Formülü H_2S olan asit. (Eşanl. KÜKÜRTLÜ HİDROJEN; SÜLFÜR ASİDİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Hidrojensülfür anyonu*, bir hidrojen atomu içeren sülfür.

—Anal. kim. *Hidrojensülfür ölçümü*, özellikle suda bulunan hidrojensülfürü hacimölçümsel olarak belirleme. (Hidrojensülfür ölçümü, şöyle yapılır: hidrojensülfür çözeltisine gereğinden çok katılan ayarlı iyot çözeltisi, hidrojensülfürün tümüyle parçalanmasından sonra nişastayı maviye boyar. Kullanılan iyodun santimetreküp değerinden kükürt oranı saptanır.)

—ANSİKL. Anorg. kim. Hidrojensülfürü 1773'te Rouelle buldu; Scheele ise bileşimini ortaya koydu.

Hidrojensülfür, bozuk yumurta kokusunu andıran pis kokulu, renksiz bir gazdır. Yoğunluğu 1,2 olan bu gaz, −60,7 °C'ta sıvılaşır. Normal koşullarda 1 litre suda 3 litresi çözünür. Aşırı derecede zehirlidir; lağım çukurlarından çıkan gazların yol açtığı zehirlenmelerin büyük bir bölümü hidrojensülfür yüzünden meydana gelir (lağımcı baygınlığı). Bir yerde bulunup bulunmadığı demir II sülfat ya da çinko klorürle anlaşılır.

Az kararlı olan hidrojensülfür, ısıtıldığında kolayca bozunur. Bileşenlerinin özelliğine bağlı olarak indirgeyici ve sülfürleyici bir niteliği vardır. Halojenlerle bozunur, yandığında su buharı ve kükürt dioksit verir. Ancak oksijenin yeterli olmadığı koşullarda, kükürt serbest duruma geçer. Bu nedenle çözeltileri havayla temas ettiğinde kükürdün çökelmesi sonucu bulanır. Ilık çözeltileri, katalizör rolü oynayan gözenekli cisimlerle sülfürik aside dönüşür. Hidrojensülfür, sıcakta metallere etkiyerek sülfür ve hidrojen verir.

Hidrojensülfür, zayıf bir diasittir. Alkalilere etkiyerek iki seri tuz oluşturur. Bunlar NaHS gibi hidrojensülfürler ile yanlış olarak yansız sülfürler denen Na_2S gibi gerçek sülfürlerdir. Hidrojensülfür, metal sülfürlerinin çoğu çözünmediğinden metalsel tuz çözeltisiyle çoğu kez özgün farklı renklerde çökeltiler meydana getirir.

Hidrojensülfür, volkanik fümerollerden ve *kimi mineral* kaynaklardan serbestçe açığa çıkar. Ayrıca hayvansal maddelerin (dışkı, yumurta, et vb.) çürümesi sonunda da oluşur.

Hidrojensülfür, kimyasal çözümlemede kullanılır. Tıpta, solunum yolları hastalıklarında kükürdün uyarıcı özelliklerinden yararlanılır, ayrıca, termal suların bileşiminde de bulunur (Eaux-Bonnes).

HİDROJEOLOJİ a. (fr. *hydrogéologie*). Yerbilimin, suyun toprak ve kayaçlar içindeki dolaşım süreçleri, yeraltı sularının araştırılması, alınması ve korunması konularıyla uğraşan bölümü.

—ANSİKL. Hidrojeoloji kurak bölgelerde (Sahra, Sahil, Peru kıyı çölü vb.) yaşayan halkların yaşamlarını sürdürmelerini sağlamak açısından çok önemlidir; bunun yanı sıra, yüzeysel su kaynaklarının, tüketimin çok altında olduğu yoğun nüfuslu sanayi bölgelerinde, su gereksinimini karşılamak açısından da önemli bir işlevi vardır. Akarsuların gün geçtikçe kirlenmelerine bağlı olarak gitgide artan iyi su talebi, bu bilimin hızla gelişmesini sağladı. Hidrojeoloji, son yıllarda derin su örtüleriyle ilgilenen düşük ve orta enerjili jeotermal araştırmalarda yeni bir uygulama alanı buldu. *Karstik hidrojeoloji* kalın bir kireçtaşı örtüsü bulunan bölgelerdeki yeraltı su ağıyla ilgilenir.

HİDROJET a. (fr. *hydrojet*). Denizc. SU* JETİ'nin eşanlamlısı.

HİDROKARBON a. (fr. *hydrocarbure*'den). Org. kim. Yalnız karbon ve hidrojenden oluşan bileşik. (Eşanl. HİDROKARBÜR.)

—ANSİKL. Org. kim. ve Petrokim. Hem motor yakıtı, yakıt ve yağlama yağı olarak kullanılan, hem de petrokimyasal bireşimlerin temel maddesi olan hidrokarbonların ekonomik bakımdan büyük bir önemi vardır.

Doymuş hidrokarbonlar, yalnızca yalın karbon-karbon ve karbon-hidrojen bağları içerir. Halkalı olmayan bu bileşiklere (asiklik hidrokarbonlar) alkanlar ya da parafinli hidrokarbonlar denir. Genel formülleri C_nH_{2n+2} olan bu bileşiklerin ilk örneği metandır (CH_4); halkalı hidrokarbonlar ise sikloalkanlardır (siklanlar); genel formülleri C_nH_{2n} olan bu bileşiklere naftensel hidrokarbonlar da denir (siklopropan, siklobutan, siklopentan vb.).

Doymamış hidrokarbonlar, moleküllerinde bir ya da daha çok katlı karbon -karbon bağının bulunmasıyla tanınır. Bir çifte bağ içerirler ve bunlara alkenler ya da olefinler denir. Genel formülü C_nH_{2n} olan bu bileşiklerin ilk örneği, petrokimyada temel önemi olan etilendir ($CH_2=CH_2$). Bu bileşikler, birden çok çifte bağ içerdiklerinde dien, trien vb. gibi ekler alır. Butadien ($CH_2=CH—CH=CH_2$),

sentetik kauçuk üretiminde önemli bir diendir. Üçlü bir bağ içeren bu bileşikler, alkinler ya da ilk örneği asetilen (HC≡CH) olan asetilenik hidrokarbonlardır, genel formülleri ise C_nH_{2n-2} dir.

Aromatik hidrokarbonlar, moleküllerinde en az bir benzen halkasının bulunmasıyla tanınır. Bunlar da bir öncekiler gibi doymamış bileşiklerdir. Ancak doymamışlığa yol açan elektronlar, halkalarda yöresizleşir ve bu da, bu tür hidrokarbonlara belirgin bir aromatik* özellik kazandırır. Aromatik hidrokarbonların en yalını, benzendir (C_6H_6); naftalenin ($C_{10}H_8$) birbirine bitişik iki halkası, bifenilin ($C_{12}H_{10}$) ise yalın bir bağla bağlanmış iki halkası vardır. Son olarak alkilbenzenlerden örneğin toluen ($C_6H_5—CH_3$) ile orto, meta ve para konumlarındaki ksilenleri de [$C_6H_4(CH_3)_2$] saymak gerekir.

Günümüzde hidrokarbonların ana kaynağı hampetrol ile doğal gazlardır; ancak bitümlü kömür, bitümlü kum ve bitümlü şistlerden de özütlenirler. Ayrıca bitki ve hayvanlardan da kimi hidrokarbonlar elde edilir. Sanayideki kullanımı bakımından nitelikli olmayan ve uygun oranda hidrokarbon içermeyen hampetrol, arıtma denen bir dizi işlemden geçirilir. Nitekim benzinin bileşimine giremeyecek kadar ağır olan hidrokarbonlar, katalitik kraking işlemine uğratılır. Nitelikleri bakımından motor yakıtı olarak kullanılamayacak ölçüde yetersiz olan hidrokarbonlar ise katalitik reforming işleminden geçirilir, alkanlar ile siklanlar bu işlem sonucu aromatiklere dönüştürülür. Petrokimyada temel ürünler olan alkenler (etilen, propilen, butadien) ile aromatikler (benzen, toluen, ksilen) buharla kraking yöntemiyle kimi petrol kesimlerinden elde edilir.

—Çevrebil. Rastlantısal kirlenmeler (→ PETROL KİRLENMESİ*) kadar çarpıcı olmayan süreğen hidrokarbon kirlenmeleri, önemli oldukları için (tüm kirlenmelerin % 95 kadarı, yani yılda 5 ila 10 Mt) daha tehlikelidirler. Bunlar deniz diplerinden gelen doğal atıklardan, denizdeki delme işlemlerinin atıklarından, sanayi ürünlerinden (rafineriler) ve daha çok, deniz taşımacılığında tankerlerin petrol ve gaz pisliklerini denize boşaltmalarından ileri gelir. Bu atıklar taşınan malın % 1 ila % 0,5'i dolayındadır.

HİDROKARBONAT a. (fr. *hydrocarbonate*). Anorg. kim. Hidratlı bazik karbonat. (Bakırpası, bir bakır hidrokarbonattır.)

HİDROKARBONLU sıf. Org. kim. Hidrojen ve karbon içeren bir madde için kullanılır.

—Bayınd. *Hidrokarbonlu bağlayıcı,* hidrojen karbür esaslı (bitüm ya da katran) kara yolu bağlayıcısı.

HİDROKARBÜR a. (fr. *hydrocarbure*). Org. kim. ve Petrokim. HİDROKARBON'un eşanlamlısı.

HİDROKİNOL ya da **HİDROKİNON** a. (fr. *hydroquinol* ya da *hydroquinone*). Org. kim. Formülü HO — C_6H_4—OH olan paradihidroksibenzenin yaygın adı.

—ANSİKL. Hidrokinole doğada glukozit, yani arbutin biçiminde rastlanır. Parabenzokinon indirgenerek elde edilir. Hidrokinol, 169 °C'ta eriyen, su, alkol ve eterde çözünen bir katıdır. Bazik ortamda önce kinhidron, sonra da parabenzokinona kolayca yükseltgenir. Fotoğrafçılıkta izhar maddesi ve polimer üretiminde polimerleşme yavaşlatıcısı olarak kullanılır.

HİDROKLİMATOLOJİ a. (fr. *hydroclimatologie*). Tıp. Maden sularının ya da ılıcaların ve iklimin organizma üzerindeki etkilerini bu etkilerin tedavide kullanılma yollarını inceleyen bilim dalı.

HİDROKLORİK sıf. (fr. *chlorhydrique*'ten). Klor ve hidrojenden oluşan bir bileşik (hidrojen klorür) ile bu bileşiğin sulu çözeltisi olan bir asit için kullanılır. (Eşanl. KLORÜR ASİDİ, TUZ ASİDİ).

—ANSİKL. *Hidrojen klorür* (HCl), asit tadında, keskin kokulu bir gazdır. Yoğunluğu 1,27 olan bu gaz, oldukça kolay sıvılaşır, atmosfer basıncında – 85 °C'ta kaynar. Suda çok çözünür. Bir litre su, olağan koşullarda 500 litre hidrojen klorür gazını (HCl) çözer. Sudaki hidrojen klorür (HCl) çözeltisi, *hidroklorik asidi* oluşturur; bu, sulu çözeltide tümüyle ayrışabilen kuvvetli bir asittir. Bu nedenle hidroklorik asit çözeltisinin kimyasal özellikleri, hem H_3O^+ iyonunun (asit özellikleri), hem de Cl^- iyonunun özelliklerini (indirgen özellikler) taşır. 22 °B (Baumé derece*si) simgesiyle gösterilen ticari derişik çözeltisi, % 37 asit içerir. Soğutulduğunda çeşitli hidratlar biçiminde kristalleşir. Çözeltilerin damıtılması, kaynama noktası 110 °C olan ve % 20 hidrojen klorür içeren eşkaynar bir karışımın oluşmasına yol açar.

Hidrojen klorür, ancak 1 500 °C'a doğru ayrışmaya başlayan çok kararlı bir maddedir. Bununla birlikte kızıl derecede fluor ve oksijenle bozunur; tersinir olan bu tepkime Deacon yönteminde kullanılır. (→ KLOR.) Mangan dioksit, permanganat ve kalsiyum klorür gibi yükseltgenler, klorun serbest duruma geçmesini sağlar. İster gaz, ister çözelti halinde bulunsun metallerin çoğuyla tepkimeye girerek bir yandan klorür oluştururken öte yandan hidrojeni açığa çıkarır. Böyle bir tepkime kuramsal olarak, ancak, metalin elektrokimyasal potansiyelinin, sözkonusu hidroklorik asit çözeltisine daldırılan hidrojen elektrotu potansiyelinden daha düşük olması koşuluyla gerçekleşir. Bu durum özellikle çinkoyla tepkimesi sırasında görülür; tepkime sonunda çinko klorür oluşurken, hidrojen açığa çıkar.

Altın ve platin, hidroklorik asitten etkilenmez, ancak hidroklorik ve nitrik asitten oluşan bir karışım *(kral suyu-altın suyu)* nitrik asidin yükseltgen özelliğinden dolayı bu metalleri çözündürebilir; nitrik asit, hidroklorik asidi aşağıdaki tepkimeye göre yükseltger:

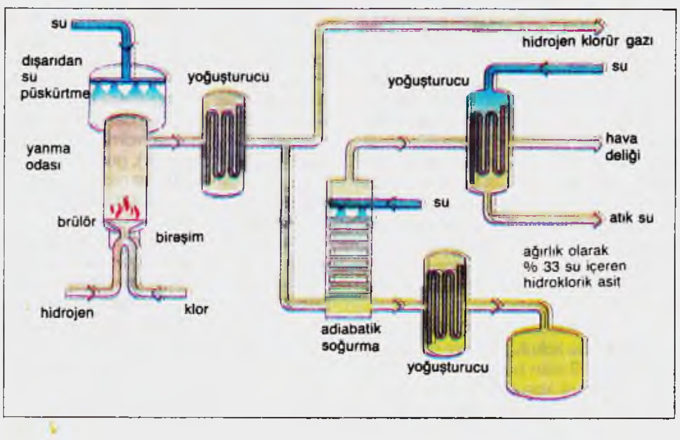
$$HNO_3 + 3HCl \rightarrow NOCl + Cl_2 + 2H_2O.$$

Hidroklorik asit, Leblanc yönteminde sodyum sülfatla aynı anda elde edilir ve karbonat üretiminde uygulanan Leblanc yönteminin önemli bir bölümünü oluşturur: sıcakta, deniz tuzu üzerine sülfürik asit etki ettirilir:

$$2NaCl + H_2SO_4 \rightarrow 2HCl + Na_2SO_4.$$

Hidroklorik asit, Solvay yönteminin geliştirilmesinden bu yana temel olarak elektrolitik hidrojen ile klorun bireştirilmesi sonucu elde edilir: klor eritilmiş silisten yapılan bir boruda aşırı hidrojen içinde yakılır. Böylece çok arı bir asit elde edilir.

Amonyum klorür, kloropren, metal klorürler ile plastik maddelerin üretiminde kullanılan hidroklorik asitten, ayrıca metal yüzeylerinin temizlenmesi işleminde de yararlanılır.



sanayide **hidroklorik** asit üretim şeması

HİDROKLOROTİYAZİT a. (fr. *hydrochlorothiazide*'den). Eczc. Klorotiyazitten türeyen ve idrar söktürücü etki gösteren ilaç. (Günlük idrar miktarını ve sodyum atılışını artırır; böylece kan basıncını düşürücü etki yapar.)

HİDROKOLESİST a. (fr. *hydrocholécyste*). Patol. Safranın boşalmasını güçleştiren bir engelden, genellikle bir safra taşından ileri gelen safra kesesi genişlemesi.

HİDROKOLOİT a. (fr. *hydrocolloïde*'den). Bazı suyosunlarından (rhodophyceae) çıkarılan agar-agar bileşiğinden oluşan ve dişçilikte kalıp alma işleminde kullanılan koloit.

—ANSİKL. Dişç. cerr. *Tersinmez hidrokoloitler,* kullanma anında hekim tarafından toz halinde suya karıştırılıp yoğurularak hazırlanır. Bunlar özellikle oynar protezlerde kullanılır.

Tersinir hidrokoloitler ise, kaynar suda benmari içinde sıvı haline gelmiş jel şeklinde hazırlanır, sonra kullanmadan iki dakika önce 46°C'taki bir banyoya konur. Kalıp alma sırasında, kalıp kılıfına bağlanmış bir soğuk su dolaşımıyla soğutulur. Bu koloitler özellikle sabit protezlerde kullanılır.

HİDROKOR sıf. (fr. *hydrochore*). Diyasporları akarsularla taşınan bitkiler için kullanılır.

HİDROKRAKİNG a. Petrokim. Genellikle ham petrolü arıtmada kullanılan ve damıtma ürününü vakum altında daha hafif ürünlere dönüştürmeyi sağlayan hidrojenle kraking yöntemi.

—ANSİKL. Kraking gibi hidrokraking de, ağır hidrokarbonları yüksek değerli hafif ürünlere dönüştürür. Ama hidrokraking yöntemleri daha esnektir, çünkü ağır benzinlerden vakumda damıtmayla elde edilen kesitlere kadar, çok çeşitli yükleri işletmeye olanak verir. Hidrokraking, yükün cinsine göre ya orta damıtma ürünü üretiminde ya da benzin elde etmede kullanılır; ayrıca sıvı ürünler bakımından, katalitik krakinge oranla çok yüksek verim sağlar.

Hidrokrakingin ayırtedici temel özelliği, 10-15 MPa düzeyinde çok yüksek bir hidrojen basıncına başvurmasıdır. Böylece parafinlerin, naftenlerin ve alkilaromatiklerin kraking tepkimeleri elde edilir; bu tepkimeler hidrojen eşliğinde ısıveren tepkimelere dönüşür.

$$\left.\begin{array}{l} RH + H_2 \rightleftharpoons R'H + R''H \\ C_6H_5-R + H_2 \rightleftharpoons C_6H_6 + RH \end{array}\right\} \quad \Delta H = -46 \text{ kJ/mol}$$

(R=hidrokarbon grubu).

Dolayısıyla hidrojen kullanılmayan krakinge göre, daha düşük sıcaklıklarda işlem yapılabilir; öte yandan sıcaklık, kullanılan yöntemlere göre 350-450 °C arasında değişir. Ayrıca bu yöntemle olefinler, aromatikler ve genel kural olarak kok oluşumuna elverişli, doymamış ağır ara ürünler kısmi olarak hidrojenlenebilir. Ama hidrojenleme göz ardı edilebilecek düzeydedir ve katalizörün etkinliği uzun süre devam eder. Üstelik hidrojenleme, krakinge çok dayanıklı aromatiklerin çok daha kolay tepkimeye giren doymuş türlere dö-

nüşmesini sağlar. Kaldı ki katalitik kraking birimlerinin yeniden çevrim gazolleri, yüksek oranda aromatik taşımaları yüzünden silis-alümin tipi katalizörlere çok az duyarlıdır ve hidrokrakıng için çok iyi bir yük oluşturur.

Hidrokraking, elde etmek istenen ürüne göre bir ya da iki aşamada gerçekleştirilebilir; bu işlem sırasında kimi kez yeniden çevrimden de yararlanılır. Daha çok orta distilatların (jet yakıtı, gazol, ince fuel -oil) üretimi amaçlandığında tek katlı bir yöntem benimsenir. Kullanılan katalizör, uygun asitlikte bir silis-alümin üzerine yerleştirilmiş, sülfür işlevi gören molibden ve nikel oksit karışımından oluşur. Bu katalizör, yük içinde bulunan ayrık atomların (kükürt ve azot) elenmesini ve hidrokarbonlu bileşenlerin sınırlı bir dönüşümünü sağlar. Yandaki şekil, yöntem ilkesinin şemasını gösterir; yeniden çevrim ürünleriyle ve hidrojenle karıştırılan taze yük bir fırında ısıtılır, ardından kararlı katmanlı bir reaktöre yollanır. Soğumuş sıvı ürünler, yeniden çevrim gazlarının özütlenmesini sağlayan yüksek basınçlı bir ayırıcıdan geçirilir, sonra ayırıma gönderilir. Ağır artık, yeniden reaktöre yollanır. Gazol verimi yüke göre hacim olarak % 75'e ulaşabilir.

Elde edilen orta distilatlar, ikinci kez işlemden geçirilir; bu aşamada yükün kükürt oranı düşük olduğundan, silis-alümin üzerine yerleştirilen platin ya da paladyum kökenli bir katalizör kullanılır. Böylece daha ileri kimyasal işlemden geçen yükten, oktan sayısı 80 dolayında önemli miktarda benzin elde edilir; hidrokraking benzini doymuş bileşiklerce zengin olması ve çok az aromatik bileşik içermesi nedeniyle katalitik reformingle işlenerek oktan sayısı önemli ölçüde artırılabilir.

Yükün hacim yüzdesi olarak belirtilen C_4^+ kesimleri (hafif benzinlerden orta distilatlara kadar) % 100'ün üstündedir; buna karşılık elde edilen benzin miktarı ağırlık olarak % 50-60'a ulaşır.

Hidrokrakingin kullanım esnekliği, ağır distilatları değerlendirmede, büyük önem taşır; ağır ürünler bu yöntemle, molekül ağırlıkları düzenli bir dağılım gösteren daha hafif ürünlere dönüştürülür.

Hidrokrakingin işlem giderleri oldukça yüksektir; bir metreküp yük başına 200 ile 700 m^3 arasında değişen hidrojen tüketimi zorunludur. Bu yüzden doğal gaz ya da nafta buharını işleyerek hidrojen üreten bir birimle hidrokraking birimini birleştirmek gerekir; bu da, gerekli yatırımın % 50 oranında artmasına yol açar.

Bu ekonomik değerlendirmeler, petrol ürünleri pazarında tüketilemeyen ağır kesitleri benzine dönüştürmede Avrupa rafinerilerinin ABD rafinerilerinin tersine neden katalitik krakingi seçtiğini açıklar.

HİDROKSAMİK sıf. (fr. *hydroxamique*). Org. kim. Genel formülü R—CO—NHOH olan organik asitler için kullanılır.

HİDROKSİ- (fr. *hydroxy-*). Org. kim. Bir molekülde hidroksil grubunun (OH) varlığını gösteren önek.

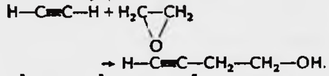
HİDROKSİALKİL a. (fr. *hydroxyalkyle*). Org. kim. Bir hidrojen atomunu bir hidroksil grubuyla ornatma sonunda oluşan alkil kökü.

HİDROKSİALKİLLEME a. Org. kim. Bir molekülde bir hidrojen atomunu bir hidroksialkil köküyle ornatma.

—ANSİKL. Hidroksialkilleme, pek çok durumda bir aldehit ya da bir ketonun (R'R"CO), bir alttepken (RH) üzerine etkimesi sonunda oluşur:

RH + R'R"CO → R — CR'R"C — OH.

RH alttepkeni, genellikle bir aldehit ya da ketonun kendisidir (bu durumda bir aldolleşme ya da ketolleşme sözkonusudur); ancak kimi zaman bir fenol (fenoplast reçinelerinin oluşumu), bir ester ya da bir nitril de olabilir. Hidroksialkilleme kimi durumlarda, örneğin bazik ortamda etilen oksitle de yapılabilir:



HİDROKSİANTRAKİNON a. (fr. *hydroxyanthraquinone*). Org. kim. Antrakinonun, hidroksilli türevlerine verilen genel ad; bunlar önemli boyarmaddelerdir.

HİDROKSİAPATİT a. (fr. *hydroxyapathite* ya da *hydroxyapatite*). Kemikte bulunan mikrokristal yapılı kalsiyum hidrofosfat.

HİDROKSİASETİK sıf. (fr. *hydroxyacétique*). Org. kim. *Hidroksiasetik asit*, GLİKOLİK ASİT'in eşanlamlısı.

HİDROKSİASETON a. (fr. *hydroxyacétone*). Org. kim. ASETOL'ün eşanlamlısı.

HİDROKSİAZO sıf. (fr. *hydroxyazoïque*'ten). Org. kim. Boyarmadde olarak kullanılan azoların hidroksilli türevleri için kullanılır.

◆ a. AZOFENOL'ün eşanlamlısı.

HİDROKSİBENZALDEHİT a. (fr. *hydroxybenzaldéhyde*). Org. kim. Benzaldehitin, formülü $HO—C_6H_4—CH=O$ olan hidroksilli türevi. (Tek önemli izomeri, acı badem kokusundaki orto izomeri, yani salisilaldehittir. Bazik ortamda fenol üzerine, kloroform etki ettirilerek elde edilir ve parfümcülükte kullanılır.)

HİDROKSİBENZEN a. (fr *hydroxybenzène*). Org. kim. FENOL'ün eşanlamlısı.

HİDROKSİBENZİL sıf. (fr. *hydroxybenzylique*'ten). Org. kim. *Hidroksibenzil alkol*, formülü $HO—C_6H_4—CH_2OH$ olan fenol alkol. (Tek önemli izomeri, orto izomeridir [salisil alkol ya da saligenin]. Salisinin bir aglükonu olan hidroksibenzil alkol, yerel anestezik olarak kullanılır.)

HİDROKSİBENZOİK sıf. (fr. *hydroxybenzoïque*). Halka üzerinde bir hidroksil grubu taşıyan benzoik asitler için kullanılır.

—ANSİKL. Üç hidroksibenzoik asitten ($HO—C_6H_4—COOH$), yalnızca orto ve para izomerleri önemlidir. Orto izomeri olan salisilik asit, sodyum fenolatın karbondioksitle ısıtılması sonunda elde edilir. Boyarmadde, konservecilik, parfümcülük (funda aroması olan metil esterinden, ayrıca yerel uyuşturucu olarak yararlanılır) ve eczacılık (aspirin yapımı) gibi çeşitli sanayilerde yaygın olarak kullanılır.

Potasyum fenolatın karbondioksitle ısıtılması sonunda elde edilen para izomerinden ise boyarmadde ve eczacılık sanayisinde yararlanılır.

HİDROKSİBUTİRİK sıf. (fr. *hydroxybutyrique*). Org. kim. *Hidroksibutirik asit*, butirik asidin, formülü

$$HO—C_3H_6—CO_2H$$

olan hidroksilli türevi. (Tek önemli izomeri, formülü

$$CH_3—CHOH—CH_2—CH_2—CO_2H$$

olan ve asetilasetik asidin indirgenmesi sonucu organizmada oluşan hidroksi-3 butirik asittir. D-enantiyomerinin, asetilasetik asidin butirik aside indirgenmesi sırasında ortaya çıkmasına karşın L- enantiyomeri, karaciğer hücrelerinde oluşur ve kanda asetilasetik asitle birlikte bulunur. Kanda aşırı ölçüde bulunmaları [bunlardan türeyen asetonla birlikte], şeker hastalarında görülen asıdoketoz olaylarına yol açar.)

HİDROKSİDİON a. (fr. *hydroxydione*). Org. kim. ve Eczc. Formülü $C_{25}H_{35}NAO_6$ olan hidroksi 21 pregnandion-3,20 süksinik asit monoester sodyum tuzunun yaygın adı; suda çözünen bir steroittir.

—ANSİKL. Hidroksidion, suda ve yüksek pH'da çözünen beyaz bir tozdur.

Merkez sinir sistemi üzerinde özellikle hipnotik bir etki gösterir; ancak analjezik etkisinin olup olmadığı tartışmalıdır. Solunum sistemi üzerinde herhangi bir etkisi olmamasına karşın, kalp-damar sistemine etki ederek damar genişlemesine yol açar; hastanın tansiyonunu önceden ne kadar yüksekse o kadar düşürür.

Hidroksidion, hastanın reanimasyonunda, ajitasyon durumlarında ve özellikle de delirium tremens (titremeli hezeyan) sırasında kullanılır.

HİDROKSİETİLSELÜLOZ a. (fr. *hydroxyethylcellulose*). Polim. Selüloz ve glikol monoeterlerinden bir grubun genel adı.

—ANSİKL. Hidroksietilselülozlar, alkali selülozlar üzerine glikol monoklorohidrin ya da etilen oksidin etki ettirilmesi sonunda elde edilir. Ancak uygulamada hemen her zaman ikinci yöntem kullanılır. Alkaliselülozlar suda, % 13 oranında etilen oksit bağlanmasından hemen sonra çözünmeye başlar ve bu oran arttıkça çözünme de artar. Hidroksi selülozlar, temel olarak saydam pulların yapımında kullanılır.

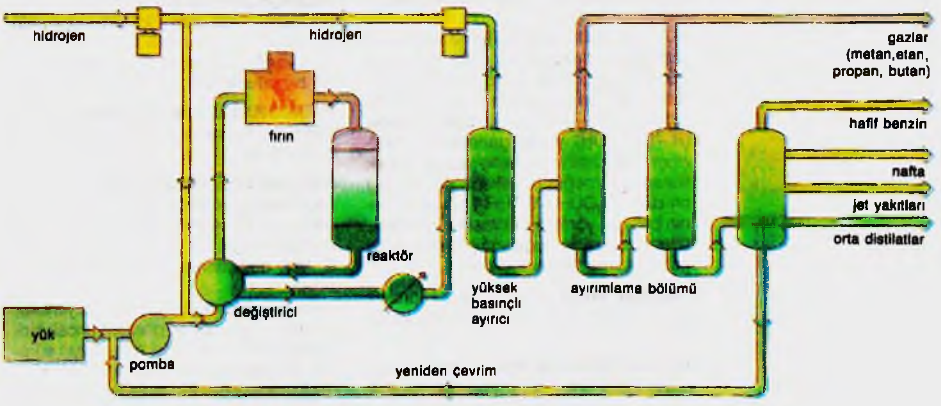
HİDROKSİHALOJENLEME a. Org. kim. Kimyasal bir bileşiğe bir hipohalojenit asidi bağlama. (Hidroksihalojenleme, sulu evrede, örneğin propilene klor katılımında olduğu gibi genellikle bir halojenleme işleminin uygulandığı sırada oluşur:

$$Cl_2 + H_2O + CH_3—CH=CH_2$$
$$\rightarrow ClH + CH_3—CHOH—CH_2Cl.$$

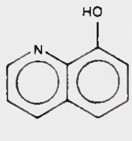
Bu tepkimeden aynı zamanda propilen oksidin öncüsü olan kloro-1 propanol-2'nin sanayisel üretiminde yararlanılır.)

HİDROKSİHİDROKİNOL ya da **HİDROKSİHİDROKİNON** a. (fr. *hydroxyhydroquinol* ya da *hydroxyhydroquinone*). Org. kim. Formülü $(HO)_3C_6H_3$ olan trihidroksi-1, 2, 4 benzenin yaygın adı. (Hidrokinon yükseltgenerek elde edilir ve bu bileşikle benzer özellikler taşır. Fotoğrafçılıkta izhar maddesi olarak kullanılır.)

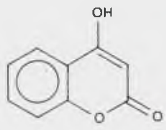
HİDROKSİ-İNDOLASETİK sıf. (fr. *hydroxy-indolacétique*). *5 hidroksi -indolasetik asit*, triptofan metabolitlerinden biri. (İdrardaki oranı, özellikle tedavi



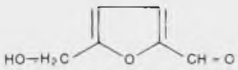
hidrokrakingin şematik gösterimi



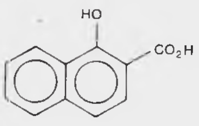
hidroksi-8 kinolein



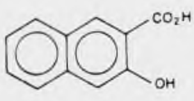
hidroksi-4 kumarin



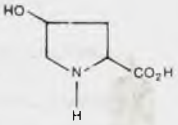
hidroksimetilfurfural



hidroksi-1 naftoik-2 asit



hidroksi-3 naftoik-2 asit



hidroksiprolin

edilmemiş ya da iyileşme sürecindeki spru'da [ishalli tropikal hastalık] daha da artar.)

HİDROKSİKAFEİN a. (fr. *hydroxycaféine*). Eczc. Kafeinden elde edilen idrar söktürücü ilaç.

HİDROKSİKİNOLEİN a. (fr. *hydroxyquinoléine*). Org. kim. Kinoleinin, formülü C_9H_7NO olan hidroksilli türevi. (Olası 7 izomerinden en önemlisi hidroksi-8 kinolein ya da oksindir; hem dezenfektan, hem de pek çok metal iyonunun kompleks yapıcı etkeni olarak kullanılır.)

HİDROKSİKLOROKİN a. (fr. *hydroxychloroquine*). Eczc. Sıtmaya karşı kullanılan antiemflamatuar etkili sentetik ilaç. Özellikle romatoit artrit ve kolajen doku iltihaplarında kullanılır.

HİDROKSİKOLEKALSİFEROL a. (fr. *hydroxycholécalciférol*). Org. kim. Kolekalsiferolün, formülü $C_{27}H_{44}O_2$ olan ve 25 numaralı karbon atomunun hidroksillenmesi sonunda oluşan türevi; bu türev hem B3 vitaminin kandaki temel biçimi, hem de dihidroksikolekalsiferol olan etkin biçimin öncüsüdür. (→ STEROİT.)

HİDROKSİKUMARİN a. (fr. *hydroxycoumarine*). Org. kim. Kumarinin, formülü $C_9H_6O_3$ olan hidroksilli türevi. (Yalnızca iki izomeri önemlidir; bunlar hidroksi-7 kumarin ya da başka bir deyişle ombeliferon ile hidroksi-4 kumarindir. Metil asetilsalisilatın halkalaşması sonucu elde edilen hidroksi-4 kumarin, dikumarol üretiminde kullanılır.)

HİDROKSİL a. (fr. *hydroxyle*). Kim. **1.** Formülü OH olan bir değerli kök; su, alkol, metal hidroksit, oksoasit vb.'de bulunur. (Eşanl. OKSİDRİL.) **—2.** *Hidroksil iyonu*, bir elektron kaparak eksi yükle yüklenen OH kökü. (Sulu çözeltisinin baz özelliği göstermesi bu iyonların varlığına bağlıdır [→ pH].)

HİDROKSİLAMİN a. (fr. *hydroxylamine*). Kim. Amonyağın, formülü $HO-NH_2$ olan hidroksilli türevi. (33°C'ta erir, suda çok çözünür. Amonyaktan daha az bazik olan [$pK_A=6$] hidroksilamin pek kararlı değildir. Aldehit ve ketonlarla [RR'CO] tepkimeye girerek oksimleri [RR'C=NOH] oluşturur. Nitritlerin kükürt dioksitle indirgenmesi sonunda elde edilir.)

HİDROKSİLAMONYUM a. (fr. *hydroxylammonium*'dan). Kim. Formülü $HO-NH_3^+$ olan katyonun adı; hidroksilamin üzerine bir protonun bağlanması sonucu oluşur ve bu bazın tuzlarında bulunur.

HİDROKSİLAZ a. (fr. *hydroxylase*). Biyokim. Hidroksil köklerini ortaya çıkaracak oksijenin bağlanmasını katalizleyen oksijenazlar grubundan (monooksijenaz) enzim. (Hidroksilazların koenzimi NADP H²'dir; bunlar mitokondrilerde ve mikrozomlarda yer alır.)

HİDROKSİLLEME a. Org. kim. Organik bir moleküle hidroksil grupları bağlama.

—ANSİKL. İki tür hidroksilleme vardır. *Ornatmayla hidroksilleme*, daha çok canlı hücrede görülür ve laboratuvarda pek uygulanmaz. En çok karşılaşılan durum, bir aldehitin (R – CO – H), karboksilik aside (R – CO – OH) yükseltgenmesidir. *Katılmayla hidroksilleme*, daha yaygın olarak kullanılır. Örneğin bir alkeni ($R_2C=CR_2$) bir diole ($R_2COH-COHR_2$) dönüştürmenin pek çok yöntemi bilinmektedir; hidroksilleme, tepkenin doğasına göre sis ya da trans katılma biçiminde gelişir.

HİDROKSİLLİ sıf. Fizs. kim. Hidroksil grubu (– OH) içeren bir bileşik için kullanılır.

HİDROKSİMALONİK sıf. (fr. *hydroxymalonique*). Org. kim. *Hidroksimalonik asit*, TARTRONİK* ASİT'in eşanlamlısı.

HİDROKSİMETİLFURFURAL a. (fr. *hydroxyméthylfurfural*'dan). Kim. Formülü $C_6H_6O_3$ olan ve heksozlardan su giderilerek elde edilen bileşik; melasların asitle tepkimesi sonunda elde edilir ve bireşim ara maddesi olarak kullanılır.

HİDROKSİNAFTALEN a. (fr. *hydroxynaphtalène*). Org. kim. NAFTOL'un eşanlamlısı.

HİDROKSİNAFTOİK sıf. (fr. *hydroxynaphtoïque*). Org. kim. *Hidroksinaftoik asit*, formülü $C_{11}H_{10}O_3$ olan ve naftalenden türeyen asit. (Hidroksi-1 naftoik-2 ve hidroksi-3 naftoik-2 asit olmak üzere önemli iki izomeri vardır; boyarmadde sanayisinde kullanılan bu izomerlerin her ikisi de karbondioksidin naftolatlar üzerine etkimesi sonunda oluşur.) [Eşanl. NAFTOLKARBOKSİLİK.]

HİDROKSİNAFTOKİNON a. (fr. *hydroxynaphtoquinone*). Org. kim. Naftokinonların formülü $C_{10}H_6O_3$ olan hidroksilli türevi. (Juglon ve lavson gibi kimi hidroksinaftokinonlar, doğal boyarmaddelerdir.)

HİDROKSİPROLİN a. (fr. *hydroxyproline*). Org. kim. Formülü $C_5H_9NO_3$ olan alkollü aminoasit; pek çok proteinin bileşiminde yer alır ve kollagende bol miktarda bulunur. (Günde normal olarak idrarla 15-60 mg arasında hidroksiprolin dışarı atılır, ancak bu miktar kemik ve paratiroit hastalıklarında önemli ölçüde değişir)

HİDROKSİPROPANOİK ya da **HİDROKSİPROPİONİK** sıf. (fr. *hydroxypropanoïque* ya da *hydroxypropionique*). Org. kim. Formülü $C_3H_6O_3$ olan iki izomer asit için kullanılır; bu izomerlerden biri hidrakrilik asit, diğeri laktik asittir.

HİDROKSİSALİSİLİK sıf. (fr. *hydroxysalicylique*). Org. kim. *Hidroksisalisilik asit*, HOMOGENTİSİK* ASİT''in eşanlamlısı.

HİDROKSİSİNAMİK sıf. (fr. *hydroxycinnamique*). Org. kim. *Hidroksisinamik asit*, formülü $HO-C_6H_4-CH=CH-CO_2H$ olan fenolsel asit. (Önemli olan iki izomeri, orto izomerin Z ve E konumundaki iki stereoizomeridir. Bunlara sırasıyla kumarinik ve kumarik asitler de denir.)

HİDROKSİSÜKSİNİK sıf. (fr. *hydroxysuccinique*). Org. kim. *Hidroksisüksinik asit*, MALİK* ASİT'in eşanlamlısı.

HİDROKSİT a. (fr. *hydroxyde*). Anorg. kim. **1.** NaOH gibi gerçek OH^- grupları içeren bazların genel adı. **—2.** Hidratlı oksitlere yaygın olarak verilen ad. (Bu bileşikler OH^- grupları içermez.)

—ANSİKL. Gerçek hidroksitlerin (bazlar) yapısal bir tek formülü vardır; bu formülde metal, değerliğine göre bir ya da birçok hidroksil (OH^-) grubuyla birleşir. Hidroksitler arasında, oksitlerinin doğrudan suyla bileşmesi sonunda oluşan sodyum hidroksit (NaOH) ya da kireç [Ca $(OH)_2$] gibi alkali ve toprak alkali hidroksitler sayılabilir.

HİDROKSİTOLUEN a. (fr. *hydroxytoluène*'den). Org. kim. Toluenin, formülü C_7H_7OH olan hidroksilli türevi. (Dört izomeri vardır; bunlardan üçü krezol, diğeri ise benzil alkoldür.)

HİDROKSİ-5 TRİPTAMİN a. (fr. *hydroxy-5 tryptamine*). Nörobiyol. SEROTONİN'in eşanlamlısı.

HİDROKSOKOBALAMİN a. (fr. *hydroxocobalamine*). Anorg. kim. ve Eczc. Kobalaminin bir türevi; bu bileşikte, siyanokobalamindeki CN grubu bir OH grubuyla yer değiştirmiştir. (Eşanl. B12b VİTAMİNİ.)

—ANSİKL. Hidroksokobalamin, siyanokobalaminle aynı etkileri gösterir; ancak hidroksokobalaminin etkisi daha uzun sürelidir. Biermer kansızlık hastalığı ile kimi nörolojik rahatsızlıkların tedavisinde kullanılır. Hidrosiyanik asidin etkin bir panzehidir.

HİDROKSONYUM a. (fr. *hydroxonium*'dan). Fizs. kim. HİDRONYUM'un eşanlamlısı.

HİDROLAKOLİT a. (fr. *hydrolaccolite*). Jeomorfol. Çapı birkaç metreden birkaçyüz hektometreye, yüksekliği metreden dekametreye kadar değişen ve yeraltı sularının donmasıyla oluşmuş ayrım buzu merceklerinin, yüzeysel oluşumları yükseltmesi sonucunda oluşan tepe. (Bu periglasiyal kabartı biçimleri, özellikle Kanada'nın kuzeyindeki, Avrupa Rusyası ve Sibirya'daki alüvyonlu ovalarda ya da nehir-deniz ovalarında görülmektedir. Eskimo dilinden gelen *pingo* adıyla da belirtilirler.

HİDROLAZ a. (fr. *hydrolase*). Biyokim. Bir su molekülündeki elemanların birini kendisine bağlayarak kimyasal bir bağın kopmasını sağlayan enzim. (Alttepkenin cinsine göre esterazlar, lipazlar, ozidazlar ve proteoliptik enzimler hep hidrolazdır.)

HİDROLE a. (fr. *hydrolé*). Eczc. Bir ya da birçok kimsayal ya da bitkisel maddenin su içinde çözündürülmesiyle elde edilen sıvı ilaç. (Limonatalar, kaynatılarak içilen bitki suları hidroledir.)

HİDROLİK sıf. (fr. *hydraulique;* lat. *hydraulicus;* yun. *hydraulikos*'tan). **1.** Suyla ilgili olan için kullanılır. **—2.** Basınç altında bir sıvıdan (özellikle yağ) yararlanan aygıtlar için kullanılır: *Hidrolik fren.*

—Akışkan. mekan. *Hidrolik enerji*, akarsulardan elde edilen enerji.

—Hidr. bağl. *Hidrolik harç*, hidrolik kireç ya da çimento harcı. || *Hidrolik kireç* ve *bağlayıcılar*, temel bileşenleri kalsiyum silikat ve alüminatlardan oluşan, suyun altında tutan ve sertleşen toz malzeme.

—Hidr. pnöm. *Hidrolik pres*, basınç kuvveti pistonlu bir silindire bir pompayla sıvı basarak elde edilen pres. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mad. oc. *Hidrolik delme*, vurma enerjisini hidrolik pompadan alan delici bir tabancayla delme yöntemi. || *Hidrolik dolgu*, dolgu malzemesini asıltı halinde suyla taşımaya dayanan dolgu yöntemi. || *Hidrolik dolgu malzemesi*, hidrolik dolgu borusuyla taşınan su ve taş karışımı. || *Hidrolik kazı*, yüksek basınçla su püskürterek kayaçları parçalama yöntemi. (Kullanılan basıncın yeğinliğine göre ikiye ayrılabilir; ''monitor makinesi'' onlarca barlık basınçlar kullanır; ''su bıçakları'' ise birkaç yüz ya da birkaç bin bara ulaşır. Monitor makinelerinden, temelde alüvyon kökenli ya da kırıntılı yatak işletmelerinde, su bıçaklarından ise sert kayaçları kazımada yararlanılır.) || *Hidrolik kürek, hidrolik tahkimat*, etkin kuvveti hidrolik krikolarla elde eden kürek, tahkimat.

—Tarım mak. *Hidrolik kaldırıcı*, tarım araçlarını taşınır duruma getirmeye ve daha genel olarak traktöre göre konumlarını ayarlayıp düzeltmeye yarayan mekanizmaların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ a. **1.** Akışkanlar mekaniğinin, sıvıları, yani sıkıştırılamayan akışkanları inceleyen dalı. (Bk. *ansikl.* böl. Akışkan. mekan.) **—2.** Basınçlı sıvıların (özellikle yağ) kullanımına ilişkin sanayisel teknik.

—ANSİKL. Akışkan. mekan. Hidrolik, hidrodinamiğin genel yasalarına başvurarak, su dağıtım ve boşaltım ağlarının hesabı, ulaşım ve sulama kanallarının yapımı, hidrolik enerji üretimine yönelik yapıların (barajlar, rezervuarlar) kurulması, suyun enerjisini kullanan ya da suyu devindirmeye yarayan makinelerin hesabı için gerekli öğeleri verir.

Yük altında ya da serbest yüzeyli sürekli akışlara uygulanan hidrodinamik yasalar birçok probleme çözüm getirir; örneğin deliklerden akış (bir haznenin boşalması), baraj ve eklüz vanalarından, savaklardan,

boru ya da kanallar içinden akış sorunlarının çözümünde bu yasalara başvurulur. Boru ve kanallardan akış problemlerinde borunun boyutlarına, çeperlerin yapısına ve ortalama akış hızına bağlı yük yitimlerini belirlemek sözkonusudur.

Sürekli olmayan akış kuramlarına, yük altındaki borularda, ani debi değişimlerinden doğan koç darbelerini incelemede başvurulur. Bu basınç dalgaları, sıvının buhar geriliminden düşük oldukları noktalarda boşluk oluşumu olaylarına yol açabilir.

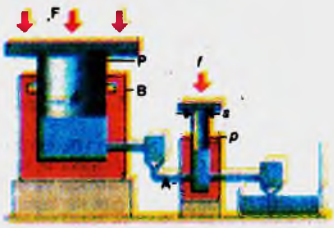
Hidrolik makineler, Arkhimedes vidası, çeşitli tipte pompalar ve türbinler, ya suyu yükseğe basmada ya da tersine, suyun düşerken verdiği enerjiden yararlanmada kullanılır.

Bu uygulamalara, çoğu kez sıvı olarak, hem çok az sıkıştırılabilen hem de devinim halindeki parçaları yağlayabilen bir mineral yağın kullanıldığı hidrolik mekanizmaları da eklemek gerekir. Bu mekanizmalara çok büyük kuvvetler üretmek ya da çok duyarlı konumlamalar elde etmek için başvurulur. Ayrıca yanıt verme hızları yüzünden, örneğin otomobil sanayisinde (güç yardımlı direksiyon, frenleme) olduğu kadar uzay havacılığında da doğrudan otomatik denetim uygulamalarına çok elverişlidir.

—Hidr. pnöm. *Hidrolik pres.* Pascal'ın tasarladığı bu aygıtın çalışma ilkesi, sıvıların sıkıştırılamaz olmasına ve basınçların bütün doğrultulara eşit ölçüde iletimine dayanır *(Pascal ilkesi)*.

İlk hidrolik presi, 1796'da, Londra'da Bramah yaptı. Çok dayanıklı ve su dolu bir B pompasında, kesiti S olan bir P pistonu yer alır; bu pistonun altına bir A basma pompası, *s* kesitli *p* pistonuyla bir haznenin suyunu gönderir. Sistem denge halindeyken, küçük piston üzerine ek bir *f* kuvveti uygulandığında suyun basıncı $p = f/s$ kadar artar ve büyük pistonu devinimsiz tutmak için ona bir $F = pS = f\,S/s$ kuvveti uygulamak gerekir. Böylece kuvvet S/s çarpanıyla çarpılmış olur ve yüksek değerlere ulaşabilir; bu kuvvet P pistonunun üst bölümü ile sabit bir tabla arasında, yağlı tohumlar gibi maddeleri sıkmada ve ezmede kullanılır.

Silah namlularının ve kazanların dayanımı da, hidrolik presle denetlenir. Hidrolik asansörler, kimi hidrolik akümülatörler de aynı ilkeye göre çalışır.



hidrolik presin ilke şeması

—Tarım mak. Tarımda yalnız hidrolik kaldırma sistemleri gelişmiştir. Traktöre bağlı aracın hareketi, yüksek basınç altındaki yağ sayesinde sağlanır. Bir kaldırma sisteminde başlıca şu kısımlar yer alır: bir yağ deposu, termik motorla çalışan bir yağ pompası, sürücünün yakınına yerleştirilmiş bir ya da birkaç levyenin kumanda ettiği bir distribütör, bir silindirden ve bunun içinde basıncın etkisiyle hareket eden bir pistondan oluşan bir kriko (piston aracın bağlama takımındaki kaldırma kollarını harekete geçirir), bir de bütün bunları birbirine bağlayan borular. Çok ağızlı bir çeşit musluk olan distribütörün kumandası kumanda koluyla doğrudan, kontrol sistemiyle dolaylı bağlantılıdır. Kontrol, durum kontrolü ve güç kontrolü olarak ikiye ayrılır. Birinci halde, kumanda kolunun her konumuna karşılık uygun bir konum, krikoda ise pistonun bir tek konumu, buna göre de aracın traktöre göre bir durumu vardır. İkinci halde, birinciden ayrı bir kumanda kolu sayesinde, belirli bir harekete uyan bir çalışma gücü seçilir. Bu güç kontrolünün yanıt hızı ve aynı zamanda aracın ağırlığına ve uzunluğuna göre sistemin duyarlılığı ayarlanabilir. Güç değişikliklerinin sağlanması, bağlama takımının üst çubuğu aracılığıyla ya da büyük araçlarda takımın alt çubuklarıyla yapılır. En çok kullanılan kontrol sistemleri, aynı zamanda hem mekanik ve hem de hidrolik olanlardır; en modern sistemlerde hidrolik devreye elektrik vanalarla kumanda eden elektronik düzenleyiciler kullanılır.

HİDROLİKÇİ a. Hidrolik ya da hidrolik donanımları uzmanı.

HİDROLİKLİK a. Hidr. bağl. Hidrolik harçların, kireçlerin ve çimentoların niteliği.

HİDROLİT a. (fr. *hydrolithe*). Anorg. kim. Formülü CaH_2 olan kalsiyum hidrür; soğukta suyla bozunarak hidrojen verir.

HİDROLİZ a. (fr. *hydrolyse*). Fizs. kim. **1.** Kimyasal bir bağı su etkisiyle koparma. (Eşanl. SUYLA AYRIŞMA.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Kimyasal bir bağın suyla kopmasını sağlayan tepkime. || *Hidroliz ürünü,* hidroliz sonunda elde edilen madde.

—Pedol. Kayaçları ve toprakları oluşturan minerallerin, yüzeysel sular içerisinde çözelti durumunda bulunan bikarbonatlar ve organik gereçler gibi kimyasal etkenlerin etkisiyle bozunma ve ayrışma süreci. (Soğuk bölgelerde hidroliz olayı, asit özellikli organik ortamda kolaylaşır. Ilıman iklim kuşağında hidroliz ölçülü ve az asitlidir. Buna karşılık sıcak ve nemli tropikal iklim kuşağında ise şiddetlidir.)

—Pedol. ve Jeomorfol. Silikatlı kayaçların ayrışma süreci. (Hidroliz suyun H^+ iyonlarıyla, kristal kafeste en az enerjiyle tutulan silikat katyonları arasındaki değişim tepkimeleriyle gerçekleşir. Ayrılmış olan iyonların bir bölümü oldukları yerde yeniden bileşerek en kırılgan kristallerin yüzleri üzerinde kil mineralleri oluşturabilirler.)

—Yağ. mad. Başlangıçtaki alkol ve yağ asidini yeniden elde etmek için bir monoalkol ya da polialkol esteri üzerine su bağlama işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fizs. kim. Hidrolizler, iki gruba ayrılır: birincisi proton aktarımıyla gerçekleşen hidrolizler, diğeri ise bir alttepken atomuyla sudaki oksijen atomunun etkileşimi sonunda oluşan hidrolizlerdir.

• *Proton aktarımıyla* gerçekleşen tepkimeler, hızlıdır. Sulu çözelti halindeki asit, baz ve tuzların hidrolizi bu gruba girer. Kuvvetli asit ve bazlar için tam olan bu hidroliz, zayıf asit ve bazlarda sınırlı biçimde gerçekleşir, $OH^{\ominus}$ ya da $H_3O^{\oplus}$ iyonları oluşturabildiği sürece çözeltiye, belirgin bir asit ya da baz özelliği kazandırır; örneğin kuvvetli bir baz,

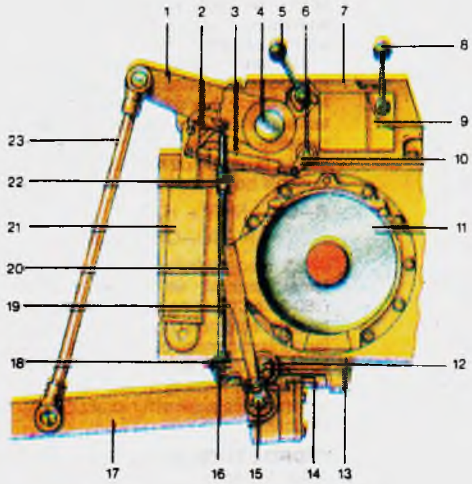
$$Na^{\oplus} + OH^- + H{-}OH^- \rightarrow Na^{\oplus} + HO - H + OH^-$$

biçiminde; zayıf bir asit ise

$$^{\oplus}NH_3{-}H + H_2O \rightleftharpoons NH_3 + H_3O^{\oplus}$$

tepkimesine göre hidrolize uğrar.

Tuzların hidrolizi, bunlardan apayrı bir örnek oluşturur: tuz iyonlarından her biri suyla temas ettiğinde iyonun kuvvetine göre asit ya da baz olarak tepkimeye girer. Nitekim NaCl, herhangi bir hidrolize uğramaz. Çünkü kuvvetli asit ve bazın birer eşleniği olan $Na^{\oplus}$ ve $Cl^{\ominus}$'ün, asit ve baz olarak gerçekte harhangi bir kuvveti yoktur; NaCl çözeltisi, yansızdır; buna karşılık NH_4Cl çözeltisi bir asittir; çünkü $NH_4^{\oplus}$ iyonu, zayıf bir asit olduğundan suyla ayrışır. Tam tersine sodyum asetat çözeltileri bazdır; çünkü asetat iyonu zayıf bir bazdır. Nihayet amonyum asetatın her iki iyonu da hidrolize uğrar.



ZF belgesine göre

tarım traktörü üzerinde **hidrolik** kaldırıcı (şematik kesit)

1. Kaldırma kolu;
2. İtme kolu;
3. Yay bağlantısı;
4. Kaldırma mili;
5. Seçici levye;
6. Ayar mili;
7. Kaldırma düzeneği;
8. Teorik değerin ayar levyesi;
9. Distribütör;
10. Levye;
11. Köprü;
12. Aktarıcı kol;
13. Tespit plakası;
14. Levye yuvası;
15. Alt salınımlı kolun oynak ekseni;
16. Kavrama çubuğu başlığı;
17. Salınımlı kol;
18. İtiş levyesi;
19. Kavrama çubuğu;
20. Lamalı zemberek;
21. Ek kriko;
22. Ayar somunu;
23. Kaldırma kolu.

Bu tip tepkimelere hidrür, nitrür, karbür ve metal fosfürlerin hidrolizi çok iyi bir örnektir; sözgelimi asetilen, kalsiyum karbürden (karpit) aşağıdaki tepkimeye göre elde edilir:

$$C_2Ca + 2H_2O \rightarrow C_2H_2 + 2Ca(OH)_2,$$

organometal bileşiklerin hidrolizi ise şöyledir:

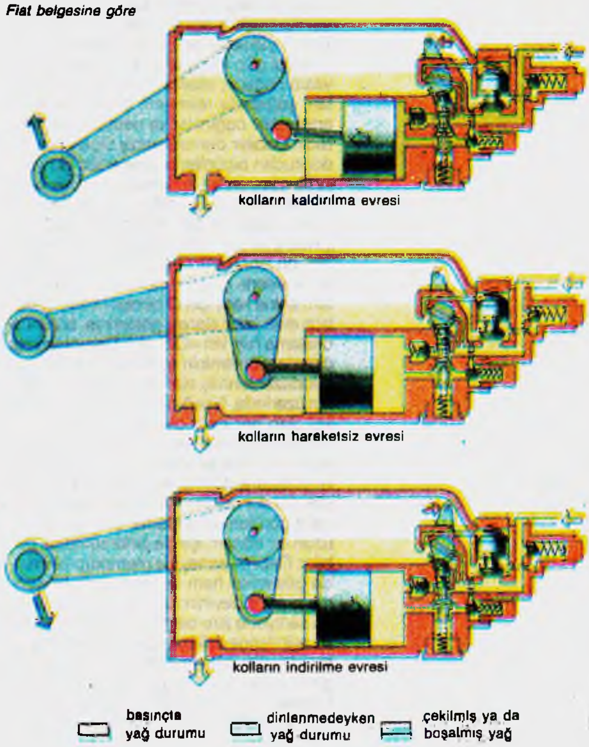
$$CH_3MgBr + H_2O \rightarrow CH_4 + HOMgBr.$$

• *Suyun oksijen atomunun başlattığı hidrolizler,* genel olarak çok daha yavaştır. Bu tepkimeler arasında, sülfürik ve fosforik asit esterleriyle benzerlerinin (kükürt ve fosfor atomları üzerine etkime), organik halojenürlerin, karboksilik asit esterlerinin (karbon atomu üzerine etkime) hidrolizi sayılabilir. Bu tepkimeler kimi zaman asit, çoğu kez de bazlarla katalizlenir. Sabun üretiminde kullanılması nedeniyle karboksilik asit esterleri hidrolizinin sanayide çok büyük bir önemi vardır:

$$R-CO-OR' + H_2O \rightleftharpoons R{-}CO{-}OH + HOR'$$

Bir asit ile bir alkol oluşumuna yol açan bu tepkime, yavaş ve sınırlıdır. Sabun sanayisinde bazik ortamda uygulanır (sa-

Fiat belgesine göre



hidrolik kaldırıcıda distribütörün ve kaldırma kolunun çalışma şeması

bunlaşma); yağlı maddelerde bulunan gliseritlerden asidin sodyum tuzunun, başka bir deyişle sabunun ve gliserolün elde edilmesini sağlar.

Esterlerin hidrolizi, organizmada yağlı maddelerin sindirimi sırasında enzimlerle katalizlenir. Aynı şekilde sindirimde, proteinlerin enzimlerle katalizlenen hidrolizi proteinlerin aminoasitlere dönüşmesini sağlar: bu durumda hidroliz, CO—N grubundaki bağın kopmasına denk düşer:

R—CO—NHR′+ H_2O

→ R—CO—OH + H_2NR'.

—Yağ. mad. Hidroliz, stearin sanayisinin temel işlemidir ve yüksek sıcaklıkta (180-200°C), basınç altında ve çeşitli katalizörler eşliğinde uygulanır; bu katalizörler şunlardır: metal oksitler (özellikle çinko oksit), sülfürik asit, sülfonik aril alkil asitler (özellikle Twitchell ayracı), kalay türevleri vb. Ayrıca enzimatik hidroliz de uygulanabilir.

HİDROLİZLEMEK g. f. Fizs. kim. Hidrolize uğratmak.

HİDROLİZLENEBİLİR sıf. Fizs. kim. *Hidrolizlenebilir madde*, suyla ayrıştırılabilen madde.

HİDROLİZLEYİCİ sıf. Hidrolizlenmeyi sağlayan bir madde için kullanılır.

HİDROLOG a. (fr. *hydrologue*). Hidroloji uzmanı.

HİDROLOJİ a. (fr. *hydrologie*). **1.** Suların mekanik, fiziksel ve kimyasal özelliklerini inceleyen bilim dalı. **—2.** *Akarsu hidrolojisi*, esas konusu, akarsu rejimlerinin, debilerin ve bunların değişimlerinin incelenmesi olan hidroloji kolu. (Eşanl. POTAMOLOJİ.) [Bk. *ansikl.* böl. Hidrol.] || *Deniz hidrolojisi*, DENİZBİLİM'in eşanlamlısı.

—Tıp. Maden sularını ve bunların tedaviyle ilgili özelliklerini inceleyen bilim dalı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Hidrol.

akarsu hidrolojisinin sayısal temelleri

• *Su yüksekliği ve debiler.* Hidrografların saptadıkları sıvı yüzeyi yükseklikleri, ya çekilme düzeyleri ya da sıfırları çok zayıf debileri gösteren ölçekler gibi karşılaştırma düzeylerinin üstünde hesaplanır. Su yükseklikleri, belli bir istasyonda taşkınlar konusunda karşılaştırmalı bilgiler verir; fakat rejimin başlıca öğeleri debilerde belirtilir. Taşkın yükseklikleri, kullanılabilecek devindirici güç ve sulama olanakları bu sayılara bağlıdır; akarsu hidrolojisinin yasaları, yağışlarla rejimlerin çeşitli nitelikleri arasındaki bağıntılar ve debilerle bağlantılıdır. Debiler derecelenmiş ölçekle ya da doğrudan ölçümlerle elde edilir. Bu yöntemlerden en sık kullanılanları, ıslak kesitin bir noktasından diğerine değişebilen akıntı hızlarının belirlenmesidir: olabildiğince çok sayıdaki ortalama yerel hızlar *Vm*, bu akıntıların uygulandıkları kısmi ıslak kesitlerle çarpılır; çarpımların toplamı, tüm enine kesit için Q debisini verir; S toplam ıslak kesit alanını gösterirse, bütünün ortalama hızı *Vm*=Q/S olur. Derecelenmiş ölçekler yönteminin sonuçlarına bağlı olarak düzenlenmiş olan akım anahtar eğrileri üzerinde, ölçeğin her düzeyinin karşılığı olan her debi okunur.

• *Anlamlı debiler.* Akarsu rejimleri bazı anlamlı debilerle tanımlanır: yıllık ya da aylık ortalama debiler, en yüksek ve en düşük debiler ortalaması, bilinen ya da olanaklı görülen uç değerler, bir yılda ya da uzun bir dönem içinde farklı sıklıktaki debiler. Debiler, sanayide metreküp biriminde gösterilen ham debiler, ya da beslenme alanı yüzeyinin kilometre karesi başına saniyede litre olarak hesaplanır. Akarsu rejimlerine ilişkin değerlendirmeler çok sayıda yıllık gözleme dayandırıldıkları ölçüde değer taşır. Olağanüstü taşkın ve çekilmeler için elli ya da yüz yılla yetinen gözlemler ağır yanılgılara yol açabilir. Fakat eldeki verilere dayalı olasılıklar hesabı, değerli ipuçları verebilir.

• *Bağıl akım ya da özgül akım.* Kilometre kare başına litre/saniye olarak hesaplanır, uzun yılları kapsayan bir dönem için bu sayının 31,557 ile çarpımı, tüm beslenme alanı için yağışın, akışa dönüşen bölümünü milimetre biriminde verir.

• *Yıllık yağışlar ve debiler bilançosu. Akış açığı.* P′ akış miktarını P yağış miktarıyla karşılaştıralım: P′/P oranı, yıllık akış katsayısını ya da bölümünü gösterir. Bu oran buharlaşma, terleme ve sızmayı etkileyen çeşitli şartlara bağlı olarak karalar üzerinde % 0'a yakın değerlerle % 95'i aşan değerler arasında değişir. (Orta Avrupa'da yılda 400-500 mm yağış alan yerlerde % 20, 700-800 mm yağış alan yerlerde % 40, daha yağışlı dağlık kesimlerde % 58-67, Fransa'da % 12-85, Türkiye'de Susurluk havzasında % 25 dolayında.) Büyük bir bölgede yıllık akış açığı (D) ya da P yağışı ile P′ akışı arasındaki farklar daha küçüktür. Belli bir yılda D, göller ya da karlarla yeraltına depolama nedenleriyle, izleyen yıl lehine artar. Çok sayıdaki yılların ortalamasında bu bozucu durum önemini yitirir ve toplam açık hemen hemen tümüyle, esas nedeni olan bitkisel terleme ve buharlaşmaya karışmış olur.

Uzun yıllar dizisi için toplam akış açığı yerkürede yaklaşık 1 400 mm gibi bir maksimuma erişir. Sibirya'nın büyük nehirleri için bu akış açığı 175-200 mm düzeyini aşmaz.

Fiziki coğrafyada akarsu akış açığı önemli bir veridir. Bu değer başlangıçta yıllık yağışa bağlı olarak yükselir, sonra da öncelikle hava sıcaklığıyla düzenlenen bölgesel tavan değerlerine ulaşır: Sibirya'nın, Rusya'nın ve Finlandiya'nın kuzeyinde bu açık 100 mm'nin altına kadar düşebilir. Eşdeğer yıllık yağış ve sıcaklık ortalamaları için yağış açığı, yazların sıcak ve yağışlı olduğu ölçüde yüksektir. Dağlık havzalarda ise bu açık, düşük sıcaklıklar nedeniyle azdır.

Kireçtaşı arazilerinde suyun, büyük derinliklere kadar hızla süzülmesi bitkisel terleme ve buharlaşmayı, bunun sonucu olarak da yıllık akış açığını önemli ölçüde (%20'den belki de en çok %30'a) hafifletir. Bataklıklarda durgunluk, hatta geçirimsiz düz arazi üzerindeki akış yavaşlığı akış kaybını artırır. Akış açığı ayrıca havadaki nemle ters orantılı bir biçimde değişim gösterir: kuru rüzgârlar açığı artırır. Akış açığı, bitki örtüsünün zenginliğiyle orantılı biçimde genellikle kuvvetlenir.

• *Yeryüzünde özgül akımlar.* Özgül akımların bölgelere göre çeşitliliği ortalama yağışta ve akış açığında görülen büyük çeşitlilikle açıklanır. Fransa'da Sen nehri, ağız kesiminde km^2 başına 5,75 litre/saniye su akıtır; Loire nehri 7'den fazla, Garonne 11, Rhône ise km^2'ye 18,5 litre/saniye özgül akım değeri gösterir. Türkiye'de bu değer Sakarya için 3, Yeşilırmak için 4,58, Dicle için 12,74, Fırat için 8,79, Ceyhan için 11,18, Seyhan için 8,77 litre/saniyedir. Fakat, Alp ve Pirene tipi bazı küçük ırmaklar için kilometre kareye 65 litre/saniye'ye kadar varan değerler saptanmıştır; aynı büyüklükteki yüzeyler için Şili'nin güneyinde ya da Yeni-Zelanda Alpleri'nin K.-B. yamaçlarında bu değerler km^2'ye 250 l/sn'ye kadar ulaşır. Türkiye'de de dağlık kesimlerde ve karstik kaynaklarla beslenen akarsu havzalarında özgül akım daha yüksek değerler gösterir (D. Karadeniz'de Fırtına deresi için 51,89 , karstik Manavgat suyu için 58,50 litre/saniye). Buna karşılık, hiç değilse yazın sıcak ve az yağışlı olan bölgelerde, özgül akım 1,5'i geçmez (Missouri, Tuzgölü çevresindeki akarsular); ABD'nin büyük ovalarının batısındaki bazı ırmaklar için, yine Kuzey Afrika'nın çok sayıdaki geçici deresi için bu değer 0,5'e erişmez, Nil nehri için 1'den az, Avustralya'daki Murray nehrinin 1 milyon km^2'lik beslenme alanı için yalnızca 0,4, Çin'deki Huang Hı ile Kızıl nehir için ise en fazla 2'dir. Sibirya'nın iki büyük nehri, yıllık ortalama yağışların düşük (400 mm'den az) olmasına karşın, akış açığının düşük olması sonucu göreli olarak iyi beslenmişlerdir: Yenisey için 7,6, Lena için 6,4.

• *Brüt verim.* Yıllık ortalama debiye karşılık olan brüt verim, beslenme alanı yüzeyinin özgül akımla çarpımıdır. Aşağıda buna ilişkin olarak bazı örnek değerler verilmiştir: Amazon için 180 000-200 000 m^3/sn, Zaire için 42 000, Yangzi Ciang için 35 000, Mississippi için 18 000, Yenisey için 19 800, Orinoco ve olasılıkla Brahmaputra için 15 000, Ganj için 16 000, Nijer için yalnızca 7 000, Nil için 2 500. Avrupa'da brüt verim Volgograd'da Volga için yalnızca 8 000 m^3/sn, Tuna için 6 300, Ren için 2 200, Rhône için 1 800, Wisla için 1 450, Duero için 630, Garonne için 630, Oder için 600, Sen ve Tajo nehirleri için ise 450'dir. Türkiye akarsularından Sakarya'nın brüt verimi 169 m^3/sn, Seyhan'ın 181 m^3/sn, Ceyhan'ın 237 m^3/sn'dir.

Eğer dereler, ya da nehirlerin ağızlarından uzak kesimleri incelenecek olursa, Madeira için 16 000-18 000 m^3, rio Negro için 10 000-11 000, Kasay için 10 000, Ohio için 7 000, Missouri için 2 000, Viyana ve Belgrad'da Tuna için 1 900, Lyon'da Rhône için 600, Dordogne için 375, İsère için 350, Yonne ve Marne için 95 m^3 değerleri bulunur.

taşkınlar

• *Taşkınların nedenleri.* Çok önemli taşkınların nedeni, debileri çok yüksek olmadığı sıralarda bile ırmak sularının, engellerin gerisinde birikmesi olabilir: bunlar dağlarda heyelan setleridir. Ovalarda ise bazı akarsuları (Doğu Avrupa'da ve Kanada'da) kış boyunca, diğer bazılarını (Tuna ve Ren gibi) ise az ya da çok düzenli bir biçimde örten buzlar, buzların çözülerek sürüklenmeye başladıkları sırada daralmış yerlerde birikerek yıkıcı taşkınlara (buz birikimlerine) neden olabilir (1784 yılı şubat-mart aylarında Ren'in Koblenz ve Köln'deki taşkınları, 1838 martında Tuna'nın Budapeşte'deki taşkını). Doğal ve yapay yüksek barajların yıkılması, debileri, akıntılarının karşı durulmaz şiddetleri ve gelişleri ile çok daha vahim olan buz taşkınlarına yol açar; İndus'un 1841 haziranında ve ağustosunda yol açmış olduğu felaketler (Karakurum'da Şyok akarsuyu üzerindeki bir buzul setinin yıkılması); 1912 yılı eylül ayında Romanche vadisinde ve Grenoble'de görülen (sel birikintilerinin oluşturduğu setin yıkılıp Oisans havzası geçici gölü sularının ani boşalımı) de bu tür olaylardır

Aşırı miktarlarda su geliminin neden olduğu taşkınlara çok daha sık rastlanır: kalın kar katmanlarının hızla erimesi ya da aşırı şiddetteki sağanaklar gibi. Kış taşkınları ya da yüksek dağlardan gelen ırmakların yaz kabarmaları, yanlışlıkla ya da abartmayla öncelikle ve yalnızca bu etkenlerin birincisine bağlanır. Her yıl rus ovalarına, Kanada ovalarına ya da Alp eteklerine gelen kar rejimi taşkınları gerçekte birçok karasal bölgeyi tehdit eden yağmur kökenli büyük taşkınlarla kıyaslanamaz: Rusya'da ve Sibirya'da yüzbinlerce ve hatta kimi kez milyonlarca kilometre karelik alanı kapsayan nehir taşkınları, dünyada hemen hemen benzersiz olaylardır. Gerçekte pek aşırı olmayan kar ve buz erimeleri taşkınlar sırasında debiyi dörtte bir, üçte bir ve hatta kimi kez de yarı yarıya artırabilir. Bu durum, tek başına özel bir tehlike oluşturmayacak akarsu kabarmalarını faciaya dönüştürmeye yeterli olabilir; nitekim 1936 yılı mart ayında Yeni İngiltere ırmakları için durum böyle olmuştur.

• *Yağmurlar ve taşkınlar.* Birçok bölgede küçük ve orta büyüklükte havzalar için en şiddetli ve yıkıcı olabilen tek taşkın türü aşırı yağmurdan kaynaklanmış olanıdır.

Fakat bunlar için bölgelere, havzalara ve mevsimlere göre, doğabilecek tehlikeli olayların çeşitliliği hızlı betimlemelerle kavranamaz. Sen havzasının Paris'ten yukarı kesimine iki ya da üç günde (1910 yılı ocak ayında) düşen toplam 72 mm'lik bir yağmur kayda değer niteliktedir; buna karşılık 2 230 km²'lik Ardèche havzasında aynı dönem içerisindeki 250 mm'lik yağışlar sıradan bir olaydır. Orta Texas'ta (9 ve 10 eylül 1921'de) görülen ve "Thrall" olarak adlandırılan korkunç sağanak, on sekiz saat içerisinde 25 900 km² üzerine 250 mm'lik yağmur boşaltmıştır. Bazı gözlem yerlerinde tek bir gün içerisinde (örn. ekim 1827'de Ardèche'teki Joyeuse'de) 792 mm'ye kadar, Réunion adalarının bazı kesimlerinde 1 000 ve 1 500 mm'den fazla, ekim 1951'de Calabria'nın bir yerleşim merkezinde 1 495 mm'lik yağışlar gözlenmiştir.

En yüksek taşkınlar düşük şiddetli, fakat uzun süreli ve hatta günlerce süren ve birbiri ardından yinelenen (Sen, Rhône havzasının tümü), kimi kez de haftalarca süren (Mississippi) yağışlardan kaynaklanır.

Engebeli bölgelerdeki küçük havzalar için en büyük debiler bazı bağıntılar aracılığıyla, birkaç saatlik yağmur yoğunluklarına bağlıdır. Her tarafta bu tür olayların ana öğelerinden biri taşkın katsayısıdır (ya da akış oranı); bu, taşkın süresince düşen yağmur suyu miktarının, bu taşkına neden olan yağmur ya da kar erimesi suyu miktarına oranı demektir. Kış aylarında, tümüyle sıvı haldeki çok büyük yağışlar için bu katsayı % 80'e ulaşır ya da bu değeri geçer. Yaz aylarında ise buharlaşma ve süzülme, büyük miktarlardaki suyun etkisini yok eder; dolayısıyla bu dönem içerisinde taşkın katsayısı ancak son derece olağandışı sağanaklardan sonra çok yüksek sayılara erişebilir. Çoğu kez yaz mevsimindeki taşkınların akış katsayıları, çok yıkıcı olanlar için bile % 40-50'yi geçmez; bu katsayı sonbaharın ilk taşkınları sırasında çoğunlukla orta düzeydedir. Zeminin, daha önceki doygunluk derecesinin dışında, yağış şiddeti, yağmurun süresi ve toplam miktarı kesin rol oynayan etkenlerdir; belli toplam yağış miktarlarının ötesinde süzülme büyük oranda azalmaya uğrar ya da tümüyle durur, buharlaşma ise artış göstermez.

• *Taşkınların yayılması ve artışı.* Taşkın debileri, suların yatakların dışına taşmadığı zamanki akış hızlarına yakın hızlarla akış aşağı yayılırlar, fakat yaygın su basmaları durumunda hız büyük ölçüde azalır. Büyük eğimli dağ ırmaklarında su aktarımı, saatte 12-15 km hızla gelişir; hatta taşmalı olmayan bazı çok büyük taşkınlarda aktarım hızı saatte 15-20 km'ye erişir (Causses'taki Tarn ırmağı, eylül 1900). Az eğimli ova ırmaklarında, su altında kalmayan yüksek yamaçlar arasında sel akıntıları saatte 5 km'den az yol alırlar. Saône ve Mississippi gibi çok büyük taşkınların görüldüğü durumlarda ise suyun hızı saatte 2 km'nin altına düşer.

Belli bir bölgede taşkınların çeşitli gelişme türlerini akış hızı, akarsuyun uzunluğu ve yağmurun süresi belirler; suların yükselmesi fırtına sırasında bazı sellerde çeyrek saatte sona ererken, Cévennes ırmaklarının üst yataklarında birkaç saatte, aşağı Ardèche'te 8-12 saatte, İsère ırmağının Grenoble yöresinde ise 24-36 saatte sona erebilir. Taşkın, Rhône nehrinin Lyon yöresinde 2-3 günde, Saône nehrinin yine Lyon yöresinde ve Sen nehrinin Paris yöresinde 9-10 günde, aşağı Mississippi'de ve aşağı Yangzi Ciang'da birkaç haftada meydana gelir. Taşkın yüksek debili kolların getirdikleriyle çok hızlanabilir (Cévennes bölgesindeki kabarmalar sırasında Rhône'un Ardèche ile birleştiği yerdeki durum budur). Son olarak, "patlamalı" sel sağanaklarınca başlatılmış taşkınlar sırasında, bazı küçük ırmaklarda, suların, özellikle başlangıçtaki yükselmesi yıldırım hızıyla gerçekleşebilir ve buzul çözülmesi dalgalarının alınlarını anımsatan gerçek bir "su duvarları" baskınını içerirler.

• *Taşkınların en büyük gücü.* Belli bir taşkın sırasındaki en büyük debiler, giderek artan beslenme yüzeyine hemen hemen üslü bir biçimde bağımlı olarak azalırlar. Fransa'da en büyük taşkın debisi değerleri, her bir km² yüzey için 10 m³/sn'yi geçmek durumundadır; 500 km² beslenme yüzeyli Vivarais ve Cévennes yörelerinde bu değer 6 m³/sn/km² olarak bulunmuştur. 10 000 km²'lik bir beslenme yüzeyi için Garonne nehri 23 haziran 1875'te, Toulouse kenti yöresinde en azından 0,7 m³/sn/km²'lik bir en büyük debiye ulaşmıştır. 100 000-150 000 km² arası bir beslenme yüzeyi olan Duero, Rhône ve Tuna'nın en büyük kabarma debileri 120-150 l/sn/ km² dolayındadır. Sen nehrinin 1910 yılı ocak ayında Paris'teki en büyük taşkın debisi saniyede, kilometre kare başına 50 l'yi pek geçmemiştir. Başka ülkelerin akarsuları göz önüne alınacak olursa, Yeni Meksika'da 9 100 km²'lik beslenme yüzeyli rio Pecos için haziran 1954'te, 2,5 m³/ sn/km²'den büyük ve 325 bin km²'lik beslenme yüzeyli Perles ırmağı için 1915'te 200 l/sn/km²'lik değerler örnek olarak gösterilecektir.

Eğer brüt en büyük taşkın debileri göz önüne alınacak olursa: Fırat için Birecik yakınlarında 1974 yılı mart ayında 5 374 m³; Ceyhan nehri için Misis'te 1980 yılı nisan ayında 2 481 m³; Kızılırmak için Bafra'da 1968 yılı mart ayında 1 673 m³; Büyük Menderes nehri için Güney'de 1980 yılı ocak ayında 1 272 m³; Po ırmağı için Piacenza'da 1951 yılı kasım ayında 12 800 m³; Ren için Hollanda-Almanya sınırında 12 500 m³; Volga için 1926'da Kuybişev'de 61 000 m³ değerleri dikkate değer niceliktedir. Brüt en büyük taşkın debileri için rekor değerler 120 bin m³ ile Yenisey'e, 110 000 m³ ile Lena'ya ve özellikle belki de 300 000 m³ ile Amazon'a aittir.

Belli bir debi için taşkın düzeyleri genişliklere, derinliklere ve hızlara bağımlı olarak değişir. Yangzi Ciang'ın Yiçang'dan daha yukarıdaki boğazlarında bazı taşkınlar alçak su düzeylerinin üzerinde 60-70 m yüksekliğe erişir. Aşağı Duero'da aralık 1909'da yer yer, çekilme düzeyinin 24-34 m üzerine kadar kabarmalar ölçülmüştür. Ohio nehrinin rekor değeri, Cairo'da 1937 şubatında saptanmış olan 18 m'yi aşkın taşkına ilişkindir. Türkiye'de, sıfır ölçek düzeyi üzerinde saptanmış bulunan en yüksek taşkın değerleri: Ceyhan için Misis'te 6 m; Fırat için Birecik'te 5 m; Büyük Menderes için Güney'de 4,5 m. Gömük vadide aktığından Fırat'ın taşkın suları büyük yatağı aşmaz; oysa Ceyhan Çukurova'nın, Asi nehri Amik ovasının, Büyük Menderes ise Söke yakınlarında ovanın büyük kesimini sular altında bırakır. Mississippi nehri 1882 yılında, Cairo'dan daha aşağı kesimde, Belçika ve Hollanda'nın toplam yüzölçümlerini aşan 90 000 km² gibi geniş bir alanı su altında bırakmıştı. Yangzi Ciang nehrinin 1931 ve 1954 yıllarındaki taşkınları da yaklaşık bu büyüklükteki bir arazi üzerine yayılmıştır. Bu iki taşkın olayında Yangzi Ciang, 20 milyon insanın barınağını yıkmış, 1931 taşkını ayrıca yüz binlerce insanın ölümüne neden olmuştur. Bugün rejimi düzenleme aşamasında olan Huang Hı nehri, daha da büyük can kayıplarına yol açmıştır.

Büyük su taşkınları bu denli büyük bir genliğe erişmedikleri zaman bile çoğu kez ulusal çapta yıkım olmuşlardır. Kansas'taki nehirlerin temmuz 1951'deki taşkınları bir milyar dolarlık zarara yol açmıştır. Nüfus yoğunluğu çok yüksek olan Japonya'da ani ve şiddetli taşkınlar, yıkımları çoğaltmaktadır.

—Tıp. Tüm doğal sularda erimiş halde madensel maddeler ve gazlar bulunur. Bu sular sıcaklıklarına göre soğuk (20 °C'tan aşağı), ılık (21 ila 30 °C), sıcak (45 °C'tan yukarı) olarak sınıflandırılır.

Suların ana kimyasal özelliklerine göre başka bir sınıflandırma da yapılabilir: 1. kükürtlü tedavinin en etkin öğesi olan kükürdü, alkali kükürt ya da kükürtlü hidrojen şeklinde içeren kükürtlü sular (bu sular sodalı kükürtlü, kireçli sülfatlı ya da klorürlü kükürtlü olabilir); 2. sodyum klorür oranlarına göre kuvvetli, orta ya da zayıf olan sodyum klorürlü sular (bazı sularda klorürlerle birlikte sülfürler, bikarbonatlar ya da sülfatlar bulunabilir); 3. soğuk ya da sıcak olabilen ve daha çok sodyum ya da kireç içeren bikarbonatlı sular; 4. sodyum ve magnezyum ya da kalsiyum içeren sülfatlı sular; 5. soğuk, ılık ya da sıcak olabilen az mineralli sular; 6. ayrıca her birinin ayrı bir kullanım alanı olan demirli, magnezli, bakırlı, lityumlu, radyoaktif ve karbon gazlı bazı sular.

HİDROMAGNEZİT a. (fr. *hydromagnésite*'den). Miner. Hidratlı doğal magnezyum karbonat.

HİDROMANYETİKLİK a. Akışkan. mekan. MANYETOHİDRODİNAMİK'in eşanlamlısı.

HİDROMEKANİK sıf. (fr. *hydromécanique*). Hidr. pnöm. Güç iletimi için genellikle basınçlı su ya da yağ gibi bir sıvıdan yararlanan bir mekanik donanım için kullanılır.

HİDROMEL a. (fr. *hydromel;* lat. ve yun. *hydromeli*'den). Eczc. → BAL.

HİDROMETALOPLASTİ a. (fr. *hydrometalloplastie*). Metalürj. SEMANTASYONLA* KAPLAMA'nın eşanlamlısı.

HİDROMETALÜRJİ a. (fr. *hydrométallurgie*). **1.** Sıvı bir faz içinde çözündürerek, ham ya da derişik bir malzemenin içerdiği metalleri özütleme yöntemleri ve tekniklerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu özütlemenin bilimsel temellerini inceleyen bilim dalı.

—ANSİKL. Hidrometalürji işlenecek cevheri liçing işleminden geçirmeye dayanır. Önce cevher sıvı bir ortamda çözeltiye dönüştürülür, sonra çözeltinin içerdiği yararlı maddenin çökelmesi sağlanır; çökelmeyi sağlamak için kendisi de çözünen (örneğin hurda) ve üzerine yararlı maddenin çökelmesine yol açan çözücü ürünler kullanılır.

Liçingle işleme, özellikle oksitli ya da karbonatlı bakır cevherlerine, uranyum ve değerli metal cevherlerine uygulanır. Kullanılan başlıca çözücüler şunlardır: bakır ve uranyum cevherleri için sülfürik asit; altın ve gümüş cevherleri için sodyum karbonat ve sodyum siyanür. İşlemlerin gelişmesi için gereken parametreler şöyle sıralanabilir: sıvı kütlesinin işlem sıcaklığı; cevheri öğütme düzeyi; liçing işleminin süresi; çözücünün derişimi; cevherin yükseltgenme derecesi.

Hidrometalürji işlemlerinin maliyeti göreli olarak düşüktür ve uygulama alanı hızla gelişmektedir. İleri ölçüde sanayisel deneme konusu olan ikl uygulama vardır: örneğin pirometalürji işlemi (dökümcülükte) gerektirmeyecek kadar arı metalleri, liçing işlemiyle üretme yöntemlerini araştırma; bakır cevherlerine, uygun yataklarda yerinde liçing uygulama.

HİDROMETALÜRJİK sıf. (fr. *hydrometallurgique*). Hidrometalürjiye ilişkin.

HİDROMETEOR a. (fr. *hydrométéore*). Meteorol. Su buharının yoğuşması ya da donması sonucu oluşan sulu meteor.

—ANSİKL. Hidrometeor gruplarından birincisi asıltı halindeki damlacıklardan (bulutlar, sis) oluşur; ikinci grup sıvı ya da katı yağışları içerir (yağmur, kar, dolu); üçüncü hidrometeor grubu, doğrudan doğru-

ya toprağa dokunduğunda oluşan katı ya da sıvı birikintilerden (çiğ, kırağı, kırç, cambuz) kaynaklanır. Nihayet rüzgârın yerden kaldırdığı taneciklerden (kar yığını) doğabilir.

HİDROMETRE a. (fr. *hydromètre*'den) Ölçbil. DÜZEYÖLÇER'in eşanlamlısı.

HİDROMETRİ a. (fr. *hydrométrie*). Suyun fiziksel özelliklerini, özellikle yüzey ve yeraltı sularının debisini ölçmeyi amaçlayan bilim dalı.

HİDROMİNERALÜRJİ a. (fr. *hydrominéralurgie*). Cev. hazl. SIVI CEVHERHAZIRLAMA*'nın eşanlamlısı.

HİDROMİYELİ a. (fr. *hydromyélie*). Nörol. Omurilik ependim kanalının genişlemesi.

HİDROMORF sıf. (fr. *hydromorphe*). Pedol. Hidromorfi sürecine uğramış bir toprak için kullanılır.

HİDROMORFİ a. (fr. *hydromorphie*). Öncelikle su rejimine bağlı olarak, bir toprağın bazı katlarının ya da tüm kesitinin en azından mevsimlik bir doygunlukla belirginleşen değişim biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tarım. Hidromorfi, aerobi mikroorganizmaları engelleyerek kökler için çok zararlı bir anaerobiyoza yol açar ve bitkide bazı fizikokimyasal dönüşümlere neden olur.

—ANSİKL. Hidromorfi, topraklara, su örtüsünün etkisiyle oksijen yetersizliğine bağlı olan indirgeyici ve soluk tıkayıcı özellikler verir. Az çok sürekli bir yeraltı suyu örtüsü içeren topraklar *(gleyler)* ve yağmur kökenli, mevsimsel tünek su örtülü, yüzeye yakın ve su geçirmeyen sıkı katlı topraklar *(sözde gleyler)* ayırt edilir. Gleyli topraklar (çöküntüler ve vadiler), denetimli bir akaçlamadan sonra çoğu kez sözde gleyli topraklardan daha verimli duruma (özellikle tarım ve kavaklık için) gelir.

HİDRONEFROZ a. (fr. *hydronéphrose*). Patol. Bir engel yüzünden boşalamayan idrarın birikmesi yüzünden böbreğin, özellikle böbrek havuzcuk ve kalikslerinin genişlemesi ve böbrek parankimasının atrofiye uğraması. (Nedeni edinsel bir engel [taş, ur] olabileceği gibi idrar yollarının doğuştan bir anomalisi de olabilir.)

HİDRONİMİ a. (fr. *hydronymie*). Özeladbilimin, akarsu adlarını inceleyen bölümü.

HİDRONYUM a. (fr. *hydronium*'dan). Fizs. kim. Formülü H_3O^+ olan iyonun adı; bir H_2O molekülüyle bir H^+ iyonunun birleşmesi sonucu oluşur. (Eşanl. HİDROKSONYUM.)

HİDROPERİKART a. (fr. *hydropéricarde*'dan). Kardiyol. Perikart içinde seröz sıvı toplanması.

HİDROPEROKSİT a. (fr. *hydropéroxyde*). Org. kim. Hidrojen peroksidin, genel formülü RO—OH olan tekornatmalı türevlerinin genel adı.

HİDROPHİLLACEAE a. Almaşık yapraklı, beş çanakyaprak ve beş erkekorgan içeren düzgün erdişi çiçekli bitkiler familyası. (Tohumları, kıkırdağımsı çok kalın bir albumen içeren bu familya bitkilerinin çoğu Kuzey-doğu Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişir; 150 dolayında tür; polemoniales takımı.)

HİDROPNÖMATİK sıf. (fr. *hydropneumatique*). Sıkıştırılmış havayla birlikte bir sıvıdan, genellikle basınçlı yağdan güç aktarma organı biçiminde yararlanan mekanik bir tesis için kullanılır.

HİDROPNÖMATİZASYON a. (fr. *hydropneumatisation*). Mak. san. Türbin ve aşağı çığır arasındaki düşme yüksekliğinin yalnızca yarısını yitirecek biçimde bir etki türbininin kullanımını sağlayan düzenleme.

HİDROPNÖMOPERİKART a. (fr. *hydropneumopéricarde*'dan). Patol. Perikart içinde hava ve seröz sıvı toplanması.

HİDROPNÖMOTORAKS a. (fr. *hydropneumothorax*). Pnömol. Plevra içine seröz sıvı sızması ve gaz toplanması. (Gaz bulunması travmaya [göğüs yarası, kaburga kırığı] ya da bir hastalığa [verem, akciğer apsesi, hava kisti] bağlı olarak plevranın delinmesinin sonucudur. Yerel bir irinleşme [kangrenli apse, kötü kokulu plörezi] nedeniyle de ortaya çıkabilir.)

HİDROPÜLSÖR a. (fr. *hydropulseur*). Dişleri temizlemek için iplik biçiminde su fışkırtan bakım aleti.

HİDRORİZ a. (fr. *hydrorhize*). Bir hidra kolonisinin katı bir altkatmana tutunmasını sağlayan kök stolonu.

HİDROSALPENKS a. (fr. *hydrosalpinx*'ten). Dölyatağı borusunun yumurtalığa bakan ağzının kistleşerek tıkanması.

HİDROSEFAL sıf. ve a. (fr. *hydrocéphale*). Patol. Hidrosefaliye tutulmuş olan.

HİDROSEFALİ a. (fr. *hydrocéphalie*). **1.** Beyin-omurilik sıvısının artmasına bağlı beyin için karıncık boşluklarının genişlemesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Normal basınçlı hidrosefali,* daha çok yaşlı kişilerde görülen ve menenjitlerden, beyin zarı kanamalarından, travmalardan ya da görünüşte böyle bir nedene bağlı olmadan ortaya çıkan, çeşitli boşluklarla bağlantılı hidrosefali çeşidi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Hidrosefalinin iki çeşidi vardır:

1. *Bağlantısı olmayan* ya da *tıkalı hidrosefali,* beyin omurilik sıvısının normal dolaşımını engelleyen bir lezyon bulunduğunda ortaya çıkar. Engelin (ur, şekil bozukluğu) üst tarafında karıncıkların genişlemesiyle belirgindir. Buna göre, Monro deliği bir urla tıkandığında yan karıncıklardan birinde genişleme olur; III. karıncık urlarında iki yan karıncık da genişler; Sylvius kanalı tıkandığında iki yan karıncıkla III. karıncık genişler; Magendie ve Luschka deliklerinin tıkanmalarında ise bütün karıncık sisteminin genişlediği görülür;

2. *Bağlantılı hidrosefali,* bütün karıncık sisteminin genişlemesiyle belirgindir; beyin-omurilik sıvısının aşırı salgısına ya da emilmesindeki bir engele bağlıdır. Menenjitlerde, beyin zarı kanamalarında ya da sertzar altı kan pıhtıları olgularında görülür.

• *Normal basınçlı hidrosefali.* İlerleyici zihinsel bozukluk, yürümede işlev bozukluğu ve idrar tutamama ile kendini belli eder. Tomodansitometre ile yapılan muayene ve beyin-omurilik sıvısından izotopların geçişi incelenerek teşhis konur. Bu muayeneler, karıncıkların bozulduğunu erken saptamaya yarar. Tedavi, beyin-omurilik sıvısının akım yönü karıncık-perituan ya da karıncık-atrium doğrultusunda değiştirilerek yapılır.

—Çoc. hekim. Doğuma izin veren hafif hidrosefali yine de çocuğun geleceği için ciddi bir tehlikedir. Baş hacminin artması doğumdan sonra da devam eder. Hidrosefali teşhisi konabildikten sonra çeşitli beyin ve sinir cerrahisi girişimleriyle beyin-omurilik sıvısının beyin karıncıkları ve beyin zarları dışına akıtılmasına çalışır.

HİDROSEL a. (fr. *hydrocèle;* yun. *hydrokele,* sulu ur'dan). Patol. Erbezini saran seröz kılıfın sıvı toplaması. (Ağrısız, saydam, bazen çok büyük bir değişik hacimde bir şişlik biçiminde ortaya çıkar. Karınzarı-erbezi kılıfı kanalının kapanma kusuru sonucunda doğuştan ya da vaginal zarın iltihabı yüzünden edinsel olabilir.)

HİDROSELENİK sıf. (fr. *sélénhydrique*'ten). Anorg. kim. *Hidroselenik asit,* formülü H_2Se olan asit. (Eşanl. HİDROJEN SELENÜR.)

HİDROSELÜLOZ a. (fr. *hydrocellulose*). Kim. Selülozun, seyreltik asitlerle sıcakta ayrışması sonunda oluşturduğu maddelerin genel adı.

—ANSİKL. Hidroselülozların, ilk yerleşik düşüncenin tersine, kısmi hidrolizle kısaltılan selüloz moleküllerinden değil, başlangıçtaki selüloz ile bu moleküllerden kimilerinin aşırı parçalanması sonunda oluşan ürünlerin bir karışımından meydana geldiği sanılıyor. Selülozun indirgen gücü, hidroliz sırasında daha da artar.

HİDROSEPARATÖR a. (fr. *hydroséparateur*). Cev. hazl. Hidrolik sınıflandırma aygıtı.

HİDROSERÜZİT a. (fr. *hydrocérusite*). Miner. Hidratlı, doğal kurşun karbonat.

HİDROSFER a. (fr. *hydrosphère*). SUKÜRE'nin eşanlamlısı.

HİDROSİKLON a. (fr. *hydrocyclone*). Kim. müh. Sulu ya da sıvı asıltıları ayırmaya yarayan siklon.

HİDROSİLİKAT a. (fr. *hydrosilicate*). Sulu silikat.

HİDROSİNAMİK sıf. (fr. *hydrocinnamique*). Org. kim. *Hidrosinamik asit,* fenil-3 propanoik asidin yaygın adı; sinamik asit hidrojenlenerek elde edilir.

HİDROSİSTOM a. (fr. *hidrocystome*). Der. hast. Sıcakla karşı karşıya kalmış yaşlı kadınların yüzünde çok sayıda görülebilen ve delindiğinde sulu bir sıvı salan, toplu iğne başı ve bezelye büyüklüğünde saydam ve sert görünümde küçük kabartı. (Ter deliği olmayan bir ter bezi kanalının kist şeklinde genişlemesinden doğar.)

HİDROSİT a. (fr. *hydrocyte*). Bot. Bataklık yosunlarında bulunan halka ya da helezon biçiminde kalınlaşmış çeperli iri ölü hücre. (Hidrositler nokta biçiminde deliklerle birbirine bağlıdırlar, bu sayede su biriktirmeye yararlar.)

HİDROSİYANİK sıf. (fr. *cyanhydrique*'ten). Org. kim. *Hidrosiyanik asit,* formülü H—C≡N olan metan nitrilin (formik asidin nitrili) yaygın adı; belirgin asit özellikleri içerir. (Esk. eşanl. PRUSİK ASİT.)

—ANSİKL. Org. kim. Scheele'nin ilk kez 1782'de Prusya mavisinden elde ettiği hidrosiyanik asidin kimyasal bileşimini, 1815'te Gay Lussac ortaya koydu. Kimi yapraklarda (karayemiş, süsşeftalisi) ve kimi meyve çekirdeklerinin içlerinde (badem, kayısı, erik) glukozit biçiminde bulunur.

Hidrosiyanik asit, acı badem kokusunda, suda çözünen renksiz bir sıvıdır. 26 °C'ta kaynar ve −13 °C'ta katılaşır. Son derece kuvvetli bir zehirdir. Formik asidin nitrili olan hidrosiyanik asit, suyla formik aside ayrıştırılabildiği gibi, metilamine de hidrojenlenir. Özellikle hidrojen atomunun kararsız oluşu, hidrosiyanik aside zayıf bir asit (pK_A = 9,3) özelliği kazandırır. Tuzlarına siyanür adı verilir. Alkali siyanürlerinin suda çözünmesine karşın, ağır metal siyanürleri çözünmez. Bununla birlikte potasyum ferrisiyanür ($[Fe(CN)_6]K_3$) ya da potasyum gümüş siyanür ($[A_g(CN)_2]K$) gibi kimi karmaşık tuzları suda çözünür. Ağır metallerin siyanürlerle kolayca kompleks oluşturması, bunların zehirli etkisini açıklar: asit ve tuzları, canlı organizmada oksijen iletimi ve kullanımıyla yükümlü demir bileşiklerini kompleks durumunda bağladığından boğulma olayına yol açar. Hidrosiyanik asit aldehit, keton ve oksiranlarla tepkimeye girerek siyanhidrinleri verir; bu bileşiklerden kimilerinin teknikte büyük bir önemi vardır. Ayrıca asetilene katılarak akrilonitrili oluşturur.

Hidrosiyanik asit sanayide, 1 000 °C'ta platin katalizör eşliğinde metanın amonyakla yükseltgenmesi sonunda ($CH_4+NH_3+3/2\ O_2 \rightarrow HCN+3H_2O$) ya da sodyum siyanürden elde edilir; sodyum siyanür ise sodyum siyanamitten hazırlanır. Hidrosiyanik asit ve tuzları akrilik, hidrakrilik ve metakrilik nitrillerin bireşiminde önemli ara maddelerdir.

HİDROSOL a. (fr. *hydrosol*). Fizs. kim. Dağılım ortamı, sudan oluşan sol.

HİDROSTATİK sıf. (fr. *hydrostatique*). Akışkan. mekan. Sıvıların dengesiyle ilgili şeyler için kullanılır. || *Hidrostatik terazi*, Galilei'nin, Arkhimedes ilkesini doğrulamak ve cisimlerin yoğunluğunu belirlemek için tasarladığı terazi.
—Hidrol. *Hidrostatik düzey*, → DÜZEY.
◆ a. Akışkan. mekan. Sıvıların denge koşullarını inceleyen mekanik dalı. (Bk. *ar. sikl.* böl.)
—ANSİKL. Hidrostatiğe ilişkin ilk önemli çalışmalar, kendi adıyla anılan ilkeyi bulan Arkhimedes (İ.Ö. III. yy.) zamanına rastlar. Ancak Arkhimedes'in elde ettiği sonuçlar, yaklaşık iki bin yıl boyunca, Aristoteles'in (bir yüzyıl önce yaşadı) yanlış görüşleri nedeniyle göz ardı edildi. Yeniden Arkhimedes'e dönmek için, Rönesans'ın sonunu, özellikle Galilei'yi beklemek gerekti. Bu dönemden başlayarak hidrostatik, önce Galilei'nin bir öğrencisi olan Torricelli, sonra özellikle Pascal'ın çalışmalarıyla hızla gelişti. 1653'te Pascal, kendi adını taşıyan ilkeyi ortaya attı. (→ PASCAL *ilkesi*.)
Başka bir anlatımla, özgül kütlesi ρ olan, denge halinde bir akışkanın, bir h yüksekliğiyle ayrılmış iki noktası arasındaki basınç farkı $\Delta P = \rho gh$ eşitliğiyle verilir; burada g yerçekimi ivmesidir.
Bu bağıntı birçok alanda uygulanabilir. Örneğin bir sıvının serbest yüzeyinin yataylığını ve birleşik kaplar olayını açıklamaya olanak verir.
Hidrostatiğin gazlara uygulanışı, bunların sıkışabilirlik problemini, yani özgül kütlelerinin basınçla değişimi sorununu gündeme getirir. Bununla birlikte, belli önlemler alınarak, örneğin özgül kütle değişimlerini göz ardı etmek için önce hacmi oldukça düşük öğeleri inceleyip bunların integralini alarak, hidrostatiğin yasaları, gazlara uygulanabilir.

HİDROSÜLFİT a. (fr. *hydrosulfite*). Anorg. kim. DİTİYONİT'in eşanlamlısı.

HİDROTAKSİ a. (fr. *hydrotaxie*). SUYAYÖNELİM'in eşanlamlısı.

HİDROTALKİT a. (fr. *hydrotalcite*'ten). Miner. Hidratlı, doğal alüminyum ve magnezyum karbonat.

HİDROTEKA a. (fr. *hydrothèque*'ten). Zool. ÇANAK'ın eşanlamlısı.

HİDROTELLÜRİK sıf. (fr. *tellurhydrique*'ten). Anorg. kim. *Hidrotellürik asit*, tellürün hidrojenle birleşmesi sonucunda oluşan asit. (Eşanl. HİDROJEN TELLÜRÜR.)
—ANSİKL. Hidrotellürik asit (H_2Te), keskin kokulu, oldukça zehirli, 4,5 yoğunluğunda renksiz bir gazdır. —2 °C'ta sıvılaşır ve suda çözünür. Az kararlı olan hidrotellürik asit, yanıcı bir indirgendir. Bazlarla tellürür denen tuzları verir. Alüminyum tellürür (Al_2Te_3) üzerine, hidroklorik asit etki ettirilerek elde edilir.

HİDROTERAPİ a. (fr. *hydrothérapie*). **1.** Suların fiziksel ve kimyasal niteliklerini çeşitli şekillerde tedavi amacıyla kullanan yöntemlerin tümü. **—2.** Banyo, su serpme ve duşla yapılan tedavi.
—ANSİKL. Soğuk ya da sıcak maden sularıyla yapılan tedavilere "ılıca tedavisi", her türlü suyla yapılan tedaviye "banyo tedavisi", deniz sularıyla yapılan tedaviye de "deniz tedavisi" denir.
Hidroterapide su çeşitli biçimlerde kullanılır; soğuk ıslak sargılar (iç iltihaplı hastalıklar), sıcak sargılar (apseler, travmalar), soğuk ya da sıcak losyonlar ya da serpmeler, genel dinlendirici banyolar (sinirsel ağrılar, romatizma), antiseptik yıkamalar (yaralar), asalak öldürücü sıvama (uyuz), ya da yerel yıkama (el ve ayak hastalıkları), duşlar (burkulmalar, kiriş iltihapları, eklem ya da kirişlerde su toplaması), sürekli sulama ya da şırınga, vb.

HİDROTERAPİST a. (fr. *hydrothérapeute*'ten). Özellikle hidroterapiyle hasta tedavi eden hekim.

HİDROTERMAL sıf. (fr. *hydrothermal*). Yerbil. Sıcak ve su bakımından zengin akışkanların yeraltı dolaşımlarına ilişkin. (Bazı elementlerce [F, S, Fe, Ti, Cu, Zn, Sn, Hg, Ag, U] zenginleşmiş ve sıcak [100 - 500 °C] hidrotermal çözeltiler, magmatizmaya bağlı birçok damarlı mineralleşmenin oluşum nedenidir.)

HİDROTERMALİZM a. (fr. *hydrothermalisme*). Yerbil. Sıcak ve su bakımından zengin akışkanların yeraltı dolaşımlarına bağlı olayların tümü. (Hidrotermalizm başkalaşımın önemli bir etkenidir. Bu olaylar, ayrımlaşmış magmaların su bakımından zenginleşmeleri sonucunda magmatizmanın geç evreleri sırasında da gelişir.)

HİDROTİMETRİ a. (fr. *hydrotimétrie*; yun. *hydrotes, nemli olma özelliği* ve *-metrie*, ölçü'den). Su işler. SERTLİKÖLÇÜM'ün eşanlamlısı.

HİDROTİPİ a. (fr. *hydrotypie*). Foto. 1880'de, Charles Cros tarafından bulunan bir fotoğrafçılık yöntemiyle elde edilen bikromatlanmış jelatin kabartmasıyla önceden tutulmuş suda çözünebilir boyarmaddelerin aktarımına dayanan işlem.

HİDROTORAKS a. (fr. *hydrothorax*). Patol. Plevrada sızıntı bir sıvının toplanması.
—ANSİKL. Hidrotoraks, plevra boşluğu içinde, birkaç santimetre küple birkaç litre arasında değişen saydam ve açık renkli bir sızıntının bulunmasıdır. Ateş, yan ağrısı, sürtünme sesinin olmaması, iki taraflılığı ve hareketliliğiyle plöreziden ayrılır; ponksiyonla alınan sıvı protein içermez (Rivalta tepkimesi negatiftir).

HİDROTROPİ a. (fr. *hydrotropie*). Fizs. kim. SUYAYÖNELİM'in eşanlamlısı.

HİDROTROPİZM a. (fr. *hydrotropisme*). SUYAYÖNELİM'in eşanlamlısı.

HİDROTÜBASYON a. (fr. *hydrotubation*). Kad. hast. İlaçlı bir eriyiğin basınç altında dölyatağı borularına şırınga edilmesi.

HİDROZ a. (fr. *hidrose*). Der. hast. **1.** Ter salgılanmasında bozukluk. **—2.** Ter salgı aygıtındaki ilkel organik lezyon.

HİDROZADENİT a. (fr. *hidrosadénite*). Patol. Ter bezinde oluşan yüzeysel apse. (Özellikle koltuk altında [yumrulu koltuk altı apsesi] ya da makatta rastlanır. Kendi kendine kaybolabilir, ama çoğunlukla irinleşir, yumuşar.)

HİDROZİNKİT a. (fr. *hydrozincite*'ten). Miner. Hidratlı, doğal çinko karbonat.

HİDROZOM a. (fr. *hydrosome*). Bir hidra kolonisi oluşturan poliplerin tümü.

HİDRÜR a. (fr. *hydrure*). Anorg. kim. Hidrojenin, bir bileşik ya da yalın bir cisimle oluşturduğu madde.
—ANSİKL. Hidrürler, şematik olarak dört grupta toplanabilir:
1. *tuz hidrürler.* NaH, CaH_2 gibi iyonsal bir nitelik taşıyan tuz hidrürler, kendi elementlerinden oluşur ve bu elementlerin elektronegatiflikleri, alkali ya da toprak alkali metaller ile lantanitlerde olduğu gibi 0,9 - 1,2 basamağı arasında değişir. Tuz hidrürlerin erime noktaları yüksektir; eridiklerinde elektrolit durumuna geçerler. Bunlar kristalleşmiş katılardır; soğukta suyla bozunarak hidrojen açığa çıkarırlar. Çok tepkin olan bu maddeler, önemli bireşim etkenleridir.
2. *metal hidrürler.* $TiH_{1,73}$ gibi kısmen iyonsal olan bu bileşikler, bir metal görünümündedir; iletken ya da yarıiletken olan metal hidrürler, kimi geçiş metallerinden elde edilir. Bunlar, gerçekte stokiyometrik olmayan alaşımlardır. Tuz ya da metal hidrürlerin çoğunluğu, metalin hidrojenli bir ortamda ısıtılması ya da hidrojenin metal katot üzerine elektrolitik olarak toplanması sonunda elde edilir. Kimi metal hidrürler, çok büyük miktarda hidrojen depolamaya yarar.
3. *moleküsel hidrürler.* NH_3 gibi ortak değerlik bağları içeren molekülsel hidrürler, B gruplarında yer alan (III B - VII B) pek çok elementten oluşur. Bunlar, oda sıcaklığında genellikle gaz halinde bulunur.
4. *polimerleşmiş hidrürler.* $(AlH_3)_x$ türündeki polimerleşmiş hidrürler, boranlar* ve silanlar* gibi iletken olmayan katılardır; hidrojen köprüleri biçiminde ortak değerlikli bağlardan oluşan bir yapıları vardır.

HIEIZAN ya da **HIEI DAĞI**, Japonya'da (Honşu) dağ, Kyoto'nun K.-D.'sunda; 850 m. Dengyo Daişi'nin kurduğu Tendai tarikatının manastırları (Enryakuci*) 788'de kuruldu ve tarikatın asker rahipleri Saray'a karşı maddi çıkarlarını güce başvurarak koruyan güçlü bir derebeylik oluşturdular. Hiei dağının rahipleri ve başrahipleri XVI. yy.'a kadar siyasal alanda büyük rol oynadılar. Biva gölünün ve manastırların görünümü Hiei dağını turistik bir yer haline getirmektedir.

HIELI KAĞAN → KIELI KAĞAN.

HIEMPSAL, Numidia kralı (İ.Ö. I. yy.), Masinissa'nın torunu ve Juba'nın babası. Roma'nın dostu olarak uzun süre saltanat sürdüyse de, Romalılar'ın iç anlaşmazlıklarına karıştığından bir süre tahttan uzaklaştırıldı (İ.Ö. 82-81'e doğr.).

HIERA ("Kutsal" anlamında yun. sözc.). Tar. coğ. Antikçağ'da Yunanlılar'ca kurulmuş bazı kentlerin adlarındaki önek. (En ünlüsü, Denizli'deki Hierapolis'ti. Kırlangıç burnuna da Hiera Akra deniyordu.) —İustinianos I'in Bithynia kıyısındaki imparatorluk villası.

HIERA. Yun. mit. Mysialılar'ın kralı Telephos'un karısı. İlk Truva seferi sırasında, ülkesinin kadınlarının başında Yunanlılar'a karşı savaştı.

HIERA AKRA. Tar. coğ. *Kırlangıç* burnu*'nun antik adı.

HIERAKONPOLIS, birçok Mısır kentine, özellikle de Yukarı Mısır 3. nomosunun metropolü Nehen'e Yunanlılar'ın verdiği ad (günümüzde *Kom ül-Ahmer*). Burada bir şahin Horus'a tapınılmaktaydı. Hierakonpolis kralları (Hierakonpolis belki de Yukarı Mısır tarihöncesi krallığı'nın başkentiydi), Aşağı Mısır'ı ele geçirdiler ve Narmer (aynı kentliydi) birleşik Mısır'ın ilk kralı oldu (İ.Ö. 3200'e doğr.); şahin Horus da böylece krallığın baş tanrısı durumuna geldi.

HIERAKS. Yun. mit. Küçük Asya'lı kahraman. Truvalılar'a silah ve yiyecek sağladığı için Poseidon tarafından şahine dönüştürüldü.

HIERAPOLIS ("kutsal kent"). Tar. coğ. Anadolu'nun Phrygia bölgesinde antik kent, bugün *Pamukkale.* Antik kalıntıların yanı sıra, kireçli beyaz traverten tortullarından oluşan doğal görünümüyle de ilgi çeker. Apollon ve Pluton'un tapınma merkezidir. Hellenistik dönemde, büyük bir olasılıkla Bergama kralı Eumenes II (İ.Ö. 197-159) tarafından kuruldu. En eski yazıtlar bu kralın annesi Apollonis'e aittir. Bergama'nın efsanevi kurucusu Telephos'un karısı Hiera'ya adanarak, Hierapolis adını aldı. Attalos III döneminde tüm Bergama krallığı'yla birlikte Roma'ya bağlandı (İ.Ö. 133). Tiberius döneminde büyük bir depremde yerle bir oldu (İ.S. 17). Yeniden kurulan kent, II. ve III. yy.'larda gelişti. Yörede musevilerin yoğun oluşu nedeniyle hıristiyanlık hızla yayıldı, ancak bu durum aziz Philippos'un burada öldürülmesini engelleyemedi (İ.S. 80). Bizans döneminde aziz Philippos adına büyük bir kilise yaptırıldı (VI. yy.) ve piskoposluk merkezi oldu.
Yörede ilk kazılar C. Humann yönetimindeki alman arkeologlarca gerçekleştirildi (1887). 1957'de Paolo Verzone yönetimindeki italyan arkeologlarca başlatılan kazı ve onarım çalışmaları Daria de Bernardi Ferrero başkanlığında sürdürülmektedir (1987). En sağlam kalıntılar Ro-



Hierapolis
tiyatro, İ.S.II.yy.

B.N., Paris



Hieron II
Siracusa'da basılan
bir tetradrahmonun ön yüzü,gümüş
İ.Ö. 269'a doğr.-265,
Bibliothèque nationale, Paris

ma hamamları ve tiyatrodur. Roma hamamlarının II. yy. ortalarında yapıldıkları ve birkaç kez onarıldıkları sanılmaktadır. Apollon tapınağı'nın temelleri Geç Hellenistik, üst bölümleriyse Roma dönemindendir (III. yy.). Kareye yakın dikdörtgen planlı yapı pronaos ve naos bölümlüdür. Tiyatro II. yy. Roma yapısıdır, oturma yerinin elli basamağı ortaya çıkarılmış ve onarılmıştır. Sahnenin ve yapının ön cephesini süsleyen kabartma ve heykellerde Septimius Severus ve ailesiyle Dionysos şenlikleri işlenmiştir. IV. yy.'dan çeşme kabartmaları ve heykelleriyle anıtsal bir yapıdır. Aziz Philippos'un mezarı (V. yy.) erken hıristiyanlık mimarisinin merkezi planlı örneklerindendir. 20x20 m ölçülerindeki kare kaide üzerinde sekiz köşeli gövde yükselir. Ortadaki ana mekâna altı bölüm açılır. Nekropolis, Anadolu'nun en büyük ve günümüze en sağlam ulaşmış antik mezarlığıdır. İki km'lik yol boyunca K.'e uzanan nekropoliste Geç Hellenistik - Erken Hıristiyanlık dönemlerinden pek çok tümülüs, lahit, oda mezar vardır. Bunların yanı sıra kentin sütunlu yolları, üç kemerli Domitianus kapısı (İ.S. 82-83) anılması gereken kalıntılardır. (→ Kayn)

HİERAPOLİS. Tar. coğ. Suriye'de kent. Gök fırtınası tanrısı Hadad'a ve bereket tanrıçası Atargatis'e adanmıştı. Bu tanrılar onuruna büyük dini törenler düzenlenirdi.

Hierapolis müzesi, Pamukkale'de (antik Hierapolis), onarılan bir Roma hamamında açılan müze (1972). Burada italyan arkeologlarca yapılan kazılarda ortaya çıkarılan sütun başlıkları, steller, yazıtlar, lahitler, heykeller, vb. sergilenmektedir.

Aziz Hieronymus
Lorenzo Lotto'nun yapıtı (1506)
Louvre müzesi, Paris

Lauros-Giraudon



HİERARKHES a. (baş papaz anlamında yun. sözc.). Doğu kiliselerinde bazı yüksek mevki sahiplerine, özellikle piskoposlara verilen unvan.

HİERATİKOS a. (kutsal kullanımlara özgü anlamında yun. sözc.). Bizans ayininde, aziz İoannes Khrysostomos ve aziz Basileios düzenlerinde ve başka dua kitaplarında, papazın ve diyakoz'un okuyacağı bölümü kapsayan kitap.
—Dilbil. Birinci hanedandan (İ.Ö. 3000'e doğr.), İ.Ö. 200'e kadar Mısır elyazmalarında kullanılan yazı türü. (Hiyeroglif anıt yazısının göstergelerini şemalaştıran hieratikos yazısı papirüs üstüne genellikle mürekkep ve kamışla yazılırdı. Başlangıçta dikey olan yazı çizgisi daha sonra sağdan sola doğru yatay duruma geldi. İ.Ö. VIII. yy.'dan sonra hieratikosun yerini demitikos aldı.)

HİEREMİAS TRANOS, İstanbul patriği (Ankhialos 1530 - İstanbul 1595). 1572'de İstanbul patriği seçildi. Sultan Murat III tarafından iki kez Rodos'a sürüldü (1579 ve 1584), Fransa ve Venedik büyükelçilerinin aracılığıyla görevine iade edildi. 1589'da Moskova metropolitliğini patrikliğe dönüştürdü. Lutherci din bilginleri Jakob Andreä, Andreas Osiander ve Martin Crusius'a yazdığı mektupları Wittenberg'de yayımlandı (1584).

HİERODULOS a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Bir tapınağın hizmetinde çalışan köle.

HİEROGLYPHUS a. (yun. *hieroglyphos*, hiyeroglif kazıyan). Hindistan'da buğdaygiller ile pirince zarar veren çekirge cinsi. (*Acrydiidae* familyası.)

HİEROGRAMMATEUS a. (yun. sözc.). Yunanlılar'ın tapınaklarda çalıştırılan mısırlı kâtiplere verdikleri ad.

HİEROKLES, yunan coğrafyacı. İ.S. 527-528'e doğru yazdığı *Synekdemos* adlı yapıtında, Doğu İmparatorluğu sınırları içindeki 64 eyalet ve 923 kentin dökümünü yaptı.

HİERON a. Esk. Yun. İçinde, genellikle çeşitli binalar (hazineler, hizmet odaları) ve bağışlarla (heykeller, sütunlar vb.) çevrili bir tapınağın da yer aldığı kutsal alan.

HİERON I, Siracusa tiranı (İ.Ö. 478-466), Gelon'un kardeşi ve halefi. Sarayında kalan Pindaros'un ve Simonides ile Aiskhylos'un da belirttikleri gibi, tiranlık onun döneminde en parlak çağını yaşadı. Cumae'deki Etrüsk devletini yıkarak (474) doğrudan doğruya site tarafından denetlenen ülke sınırlarını daha da genişletti.

■ **HİERON II** (Siracusa İ.Ö. 306'ya doğr. - öl. 215), Siracusa kralı (İ.Ö. 265-215). Ordunun başına geçerek Sicilya'ya saldırmakta olan Mamertini halkını Messina'da kuşattı ve dönüşünde Siracusalılar'ın ve birleşik kentlerin kralı ilan edildi (265). Mamertini halkı Romalılar'ı yardıma çağırınca Hieron, Sicilya'nın batısındaki Kartacalılar'la birleşti. Bu birinci Pön* savaşlarının başıdır. Siracusalılar 264'te yenilince Hieron, Roma ile on beş yıllık bir barış yaptı, Roma'ya bağlı olmayı kabul etti ve Roma ordusunun buğday ihtiyacını karşıladı (263). Böylelikle, akrabası Arkhimedes'in yardımıyla güzelleştirip güçlendirdiği Siracusa'yı refaha kavuşturdu.

HİERON, atinalı seramikçi (İ.Ö. V. yy.'ın ilk yarısı). Sayıları çok kabarık olan yapıtları, özellikle Makron tarafından süslenmiştir.

Hieron ya da **Zorbalık üstüne,** Ksenophon'un diyaloğu. Birinci bölümde Siracusa tiranı Hieron'un başına gelenler anlatılır. İkinci bölümde, şair Simonides tirana mutlu ve sevilen biri olmasını sağlayacak reformları sayar. Bu yapıtta Ksenophon aydın zorbalıktan yana olduğunu göstermiştir.

HİERONYMOS Kardialı, yunan tarihçi (İ.Ö. 370'e doğr.-265). Eumenes'in dostuydu. 316'dan sonra Antigonoslar'ın hizmetine girdi. *Historiai Ton Diadokhon* (Veliahtların tarihi) adlı bir yapıt yazdı (İ.Ö. 323-272). Böylece, yaşadığı ve önemli bir rol oynadığı dönem hakkında, bir eylem adamı, akıllı ve bilgili bir tarihçi olarak çok değerli bir tanıklık belgesi ortaya koydu. Diodoros bu yapıttan yararlanarak bazı belgelerin birinci elden günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

HİERONYMOS (İ.Ö. 230 - Siracusa 214), Siracusa kralı (215-214), ana tarafından Epeiros kralı Pyrrhos'un torunu, büyükbabası Hieron II'nin vârisi. Roma'yla yapılan antlaşmaları bozarak Kartacalılar' la ittifak kurdu.

■ **HİERONYMUS** (Eusebius, *aziz*), latin kilisesi büyüğü ve din bilgini (Stridon, Dalmaçya, 347'ye doğr. - Beytüllahim 419 ya da 420). Hıristiyan ve zengin bir ailedendi, Roma'da dilbilgisi uzmanı Donatus'un öğrencisi oldu ve çok iyi bir öğrenim gördü. 367'de Roma'dan ayrılarak imparatorluk yönetiminde görev alabileceği düşüncesiyle Batı imparatorunun oturduğu Trier'e gitti. Trier'deki manastır topluluğuyla kurduğu bağlar yaşamında bir dönüm noktası oluşturdu. Yöneticilikle ilgili tasarımlarından vazgeçerek kendini manastır yaşamına adadı. 374'te manastırların yaygın olduğu Doğu'ya gitti ve düşünsel çalışmalarından vazgeçmeden oraların, zor yaşamına ayak uydurdu. Kendini Kutsal Kitap'ın incelenmesine vererek ibranice ve aramca öğrendi. 382 ilkbaharında, papa Damasus, Hieronymus'u Roma'ya çağırdı; din bilgini olarak ünü, daha o Roma'ya varmadan, bütün kentte yayılmıştı. Papa'nın isteği üzerine, Yeni Ahit' in latince metnini gözden geçirmeye başladı. Fakat Damasus 384'te ölünce yeniden doğuya giderek Beytüllahim'e yerleşti. Geri kalan otuz yıllık yaşamını orada geçirdi; bu süre çok yoğun bir edebiyat etkinliği dönemi oldu. Çok geniş yazışmalarda bulundu ve birçok yapıtını çevirdiği Origenes ile pelagiusçuluk arasındaki dinsel tartışmalara katıldı. Fakat yapıtının en verimli bölümünü Kutsal yazılar alanında verdi. Kutsal Kitap'ı yeniden gözden geçirmekle yetinmeyerek ibranice metinden yeni bir çeviriye girişti. On beş yıl süren (391'den 406'ya) bu çalışmaların ürünü *Vulgatus* adını alacak ve latin kilisesinin resmi çevirisi olacaktı. Bu geniş kapsamlı çalışmaya birçok kutsal kitap yorumu ekledi. Tüm yapıtlarıyla Batı'nın en büyük Kutsal Kitap yorumcuları arasında yer aldı. Aziz Augustinus dışında hiçbir hıristiyan yazar klasik kültürü onun kadar benimsememişti.
—İkonogr. Aziz Hieronymus, hıristiyan sanatında en çok betimlenen azizlerden biridir. Bazen *Çölde bir tövbekâr* olarak: C. Tura (Londra), Gentile Bellini (Toledo, ABD), G. David (Frankfurt), Lotto (Louvre) Cranach (Viyana), Tiziano (Louvre, Brera), J. Bassano (Münih), Ribera (Madrid), Rubens (Dresden), A. Cano (Madrid), Van Dyck (Dresden), L. Giordano (Madrid, Toulouse), G. de La Tour (Stockholm, Grenoble) gösterilir. Kimi zaman *Çalışma odasında bir bilgin* görünümünde betimlenir: Van Eyck'in (Detroit), Antonello da Messina'nın (Londra), Gentli Justus'un (Louvre), Caravaggio'nun (Roma), Valentin'in (Torino vb.), Vouet'nin (Washington), La Tour'un (Louvre) ya da L. S. Adam'ın (St-Roch, Paris) yapıtları. Aziz Hieronymus'u *Bir Kilise bilgini* (M. Pacher, Viyana; Nicolas de Haguenau, Colmar) çizgileriyle temsil eden çalışmalar da vardır. Yaşamının çeşitli dönemleri, Sano di Pietro (Louvre) ve Raffaello'nun (Londra) predellalarında, Dürer'in estamplarında, Andrea* del Castagno (Floransa), Carpaccio (Venedik), Botticelli (New York),

Zurbarán (Guadalupe), Valdés Leal (Sevilla), il Guercino (Louvre), Ribera (Napoli), Domenichino (Vatikan), Agostino Carracci (*Aziz Hieronymus'un Kudas ayini*, Bologna), Subleyras (Milano), C. D. Asam (Sankt Anna, Münih) gibi sanatçıların tablolarında belirir.

HİEROPHANTES a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Eleusis ayinlerinin başrahibi.

HİEROPOLİS CASTABALA. Tar. coğ. Anadolu'nun Kilikia bölgesinde kent, Adana'nın Osmaniye ilçesi Tecirli bucağına bağlı Bahçe ve Kazmaca köyleri arasındadır. İ.Ö. I. yy.'da yerel bir krallığın merkeziydi. Augustus döneminde Roma topraklarına katıldı. Artemis Perasia'nın kült merkezi olarak ünlüydü. Daha sonra piskoposluk merkezi oldu. VII. yy.'da Araplar'ın eline geçti. Sütunlu yollar, tiyatro, nekropolis, erken hıristiyanlık döneminden iki kilise başlıca kalıntılardır.

HİEROPOLİS COMANA. Tar. coğ. Anadolu'daki Kappadokia Komana*sı'nın Roma dönemindeki adı. (Bugün Adana'nın Tufanbeyli ilçesi merkez bucağına bağlı Şarköy.)

HİERRO (José), ispanyol şair (Madrid 1922). İlk şiir kitapları *Alegría* (1947) ve *Tierra sin nosotros*'tan (1947) sonra, *Con las piedras, con el viento*'yu (1950) yazdı. Öznel lirizmden zamanın temel bir boyut olduğu "epik" şiire geçti (*Quinta del 42*, 1953; *Cuanto sé de mí*, 1957; *Libro de las alucinaciones*, 1964).

HİERRO adası, İspanya'ya bağlı Kanarya adalarının en küçüğü ve en az nüfuslusu; 264 km²; 10 000 nüf. (1990). Merkezi *Valverde*. Hemen hemen hiç su kaynağı bulunmaması tarımın geriliğini açıklar (bağlar, incir ağaçları). XVII. ve XVIII. yy.'da, bütün Avrupa ulusları, başlangıç boylamının bu adadan geçtiğini kabul ediyorlardı.

HİERTA (Lars Johan), isveçli gazeteci (Uppsala 1801 - Stockholm 1872). Bir yönetim kadrosunda o zamana kadar İsveç'te bilinmeyen stenograflık yaptı, 1830'da İsveç'in ilk büyük günlük gazetesi olan *Aftonbladet*'i kurdu.

HİF a. (fr. *hyphe;* yun. *hyphe*, dokuma, kumaş'tan). Bot. **1.** Hücre yapısında olan, klorofil içermeyen ve bir araya geldiklerinde liken ya da mantarlarda miselyumu oluşturan liflerin her birine verilen ad. **—2.** *Askojen hif*, gelişerek askları oluşturan hif.

HİFAD a. (ar. *ḫifaḍ*). Esk. antropol. Bazı kavimlerde uygulanan, klitorisi kesme âdeti.
—ANSİKL. Antropol. Müslümanlarda hifad, kız çocuklara uygulanan ve erkek çocukların sünnetinde (hitan) karşılığı olan bir operasyondur. Bazı hadislere göre (el-Buharî), hifad, islamiyet öncesi dönemden kalma bir uygulamadır. Hifadda, klitorisin yalnızca derisi kesilirdi, bu da hiçbir zaman zorunlu bir uygulama değildi. Günümüz müslümanlarında bu âdet yavaş yavaş terk edilmekte ve uzva simgesel bir çizik atmakla yetinilmektedir. Sünnet gibi hifad da, bazı Afrika toplumlarında geçerliğini hâlâ koruyan az çok belirgin bir geçiş törenidir.

HİFEMA a. (fr. *hyphéma;* yun. *hyphaimos*, kanla dolu'dan). Gözün ön odasına kan dolması.

HİFFET a. (ar. *ḫiffet*). *Esk.* **1.** Hafif olma hali. **—2.** Hoppalık. **—3.** Rahatlık: *"Matbuatın da muhlis bir lisan kullanmasından dolayı kesb-i hiffet etti"* (İsmail Suphi, XIX.yy.). **—4.** Çabuk hareket etme. **—5.** *Hiffet-i mizac*, hoppalık, hafiflik, basitlik. || *Hiffet-i yed*, el çabukluğu, beceriklilik.

Hİ-Fİ a. (ing. *hi* [*gh*] *fi* [*delity*]'nin kısaltması). Elektroakust. YÜKSEK BAĞLILIK'ın eşanlamlısı.

HİGAŞİ-OSAKA, Japonya'da kent, Honşu adasında, Osaka yakınında; 523 000 nüf. Eski Fuse, Hiraoka ve Kavaçi kentlerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Makine ve elektrikli gereçler sanayisi.

HİGDEN (Ranulf), ingiliz benedikten tarihçi (1280'e doğr. - Chester 1364). İngilizceye John of Trevisa tarafından çevrilip (1385) bir bölümü Caxton tarafından basılan (1482), *Polychronicon* adlı latince bir dünya tarihi yazdı; bu büyük eser İngiltere'de kendi türünün başyapıtı sayıldı.

HİGGİNS (Aidan), irlandalı yazar (Celbridge Co Kildare 1927). Avrupa'ya sürgün edildi, Güney Afrika'da kukla oynattı. Öykülerinde (*Felo de Se*, 1960) ve romanında (*Langrishe, Go Down*, 1966) ülkelerinin çöküşü karşısında, göçmen oldukları halde kendi kendilerini yiyip bitiren İrlandalılar'ı tutkuyla anlattı. İrlanda'ya döndüğünde çocukluk anılarını dile getirdi (*Scenes from a Receding Past*, 1977). Ayrıca *Balcony of Europe* (1972) adlı bir yapıtı vardır.

HİGGİNSON (Thomas Wentworth Storrow), amerikalı yazar (Cambridge, Massachusetts, 1823 - *ay. y.* 1911). Köleliğin kaldırılmasından yanaydı; özgürlüklerine kavuşan ilk köleler alayına komuta etti (1862) ve bu deneyim sonunda *Army life in a Black Regiment*'ı (1870) yazdı. Çeşitli denemelerinde Yeni İngiltere'yi anlattı; Longfellow (1902), Whittier (1902), Margaret Fuller'in (1884) yaşamöykülerini ve Emily Dickinson'ın şiirlerini yayınlaması, ona amerikan edebiyatı tarihinde seçkin bir yer kazandırmıştır.

HİGH BULK a. (ing. sözc.). Tekst. Şişkin ve hacimli bir görünüme sahip devamlı filament ipliği. (Bu iplik, filamentlerin dalgalandırılması ya da kıvrımlaştırılmasıyla elde edilir; kimi sentetik filamentlere uygulanan fikse etme ısı yoluyla gerçekleştirilir.)

HİGH CHURCH, anglikancılığın bir kolunu betimlemek için kullanılan ing. sözc.

HİGHGATE, Londra'nın kuzey semti. Mezarlığında George Eliot, Faraday ve Karl Marx yatmaktadır.

HİGH KEY a. (ing. *high*, yüksek, *key*, ton'dan). Foto. YÜKSEK IŞIK*LA AYDINLATMA'nın eşanlamlısı.

HİGHLAND sıf. (dağ anlamında ing. sözc.). Anayurdu Hebrides adaları ve Kuzey-batı İskoçya'nın yüksek dağları olan midilli ırkı için kullanılır.
◆ a. Highland ırkından midilli.
—ANSİKL. Orta Avrupa'daki "plato atları"nın soyundan gelen highland, ayaklarında zebranınkilere ve katırınkine benzeyen çizgiler bulunan gri, boz, al donludur; kuvvetli boynu, güçlü omzu, geniş ve kısa sırtıyla gösterişli bir hayvandır. Hainland tipinde binicilikte, island tipindense avda ve engel atlama gösterilerinde yararlanılır.

HİGHLAND, Büyük Britanya'da yönetim bölgesi, İskoçya'nın kuzeyinde; 25 141 km²; 201 900 nüf. (1988). Highland'ın bir bölümünde uzanır.



Hieropolis Castabala
Sütunlu yol
Osmaniye-Adana

HİGHLAND PARK, ABD'de (Michigan) kent, Detroit'in banliyösü; 35 400 nüf. Traktör yapımı.

HİGHLANDER a. (ing. sözcük, dağlı'dan). *Highlands*'ta ya da Yüksek Topraklarda yaşayan İskoçyalı dağlı.
—Ask. İskoçlar'dan oluşturulan, geleneksel giysili bazı ingiliz piyade alaylarına verilen ad.

HİGHLANDS, İskoçya'nın kuzeyinde coğrafi ve iktisadi bölge, Linnhe loch'unun ve Spey vadisinin ötesinde. Cambriaöncesi dönemden kalma kayaçları (gnayslar, kuvarsitler, mikaşistler) çoğunlukla çok serttir ve kıvrımlanmış eski dağ zincirlerinin kökeni bunlara dayanır. Devon devri kumtaşları da bu kayaçların parçalanmasıyla oluşmuştur. Üçüncü Zaman tektonik hareketleri, yanardağ etkinliklerine (Skye adası) ve Kaledonya kanalının geçtiği Great Glen (ya da Glen More) gibi büyük kırılmalara yol açtı. Üçüncü Zaman'da oluşmuş bir aşındırma yüzeyi üzerine, Ben Hope, Ben More ya da Büyük Britanya adalarının en yüksek noktası (1 343 m) Ben Nevis gibi kelle şekeri biçimindeki dağlar yükseldi. Dördüncü Zaman buzullaşması, derin tekne vadilerini (glena), fiyordları ve buzul göllerini (loch) biçimlendirdi.

Yağışların aşırı bolluğu, fırtınaların şiddeti, kıyının vahşi görünümü, kış gecelerinin uzunluğu, yüzey şekillerinin tuhaflığı, Highlands'ı, yazın çok sayıda turist çeken ro-

L.L.- Illustration belgesi



gayda çalan Sutherland
Higlander askerleri (1915)
Georges Scott'un
1 temmuz 1916 tarihli *Illustration*
dergisinde çıkan
bir suluboya resminden ayrıntı

Highlands
Toscaig ile Applecross arasından bir görünüm

Image Finders



mantik bir bölge haline getirmektedir. Ne var ki bölgenin kaynakları azdır. Geniş fundalıklar ve bütünüyle ıssız turbalıklar uçsuz bucaksız alanlar kaplar. Nüfus (1974'teki yönetimsel reformla kurulan *Highland bölgesi* için 180 000 nüf.) vadilerde ve kıyıda toplanır. Çok küçük tarım işletmeleri *(crofts)* güç ayakta durmaktadır. Balıkçılık, Mallaig gibi birkaç küçük liman kentine canlılık getirir. Evlerdeki tüvit dokumacılığı, kozalaklı ormanların işletilmesi, küçük hidroelektrik santralların çalıştırılması bir miktar iş sağlar. Yeni açılan tersanelerde (Loch Kishorn, Ardersier) Kuzey denizi için sondaj platformları üretilmektedir. İnverness, alüminyum ve petrokimya sanayileri ve ticari hizmetleriyle bölgenin merkezi görünümündedir.

HİGHLANDS, ABD'de (New York ve New Jersey eyaletleri) bölge. Apalaşlar platosunun kuzey-doğu bölümünde uzanır ve Hudson geçidinden Catskill dağlarıyla ayrılır.

HİGHMORE (Joseph), ingiliz ressam (Londra 1692 - Canterbury 1780). Sir G. Kneller'in öğrencisiydi. Yapıtları H. Gravelot'dan miras aldığı rokoko üslubunun izini taşırlar: *Mr. Oldham ve dostları* (1740'a doğr., Tate Gallery), Richardson'ın *Pamela* adlı yapıtını süsleyen 12 desen (1744'e doğr. Tate Gallery, Cambridge ve Melbourne), *Richardson'*ın portresi (1750, National Portrait Gallery).

Highmore cismi (ing. hekim Nathaniel *Highmore*'un [1613-1685] adından). Anat. Albugine zarının erbezinin üst ve ön kutbunda oluşturduğu kalın kabarıklık.

HİGH POİNT, ABD'de (Kuzey Carolina) kent, Piedmont bölgesinde, Apalaşlar'ın yamacında; 63 200 nüf. Mobilya. Sepetçilik.

High-school, İngiliz lisesi de denir. Eskiden İstanbul'da ingilizce öğretim yapan orta dereceli okul. 1905'te Nişantaşı'nda kuruldu. Birinci Dünya savaşı sırasında siyasal nedenlerle kapatıldı. Lozan antlaşması'ndan sonra yeniden açıldı. 1979'da Milli eğitim bakanlığı'na devredildi, Anadolu liseleri kapsamına alındı ve adı *Nişantaşı Anadolu lisesi* olarak değiştirildi.

Roger-Viollet



Patricia Highsmith (aralık 1979)

HİGHSMİTH (Patricia), amerikalı kadın edebiyatçı (For Worth, Texas, 1921). Hitchcock tarafından 1951'de filmi yapılan *Trendeki yabancı* (Strangers on a Train) [1950] adlı ilk romanıyla ünlendi, sonra *Bay Ripley* ile (1955); Ripleyler serisini yayımlamaya başladı. Günlük yaşamın işleyişini çözümleyerek ve betimleyerek insanlar üzerinde yaptığı etkileri değiştirmeye çalıştı. Fransa'ya yerleştikten sonra klasik öğeleri (Çehov, Tennessee Williams) en ilkel dehşet öğeleriyle birleştiren bir üslup geliştirdi. Öteki yapıtları: *The Boy Who Fullawed Ripley* (1980), *The Black House* (1981), *People Who Knock on the Door* (1983), *Found in the Street* (1986), *Tales of Natural and Unnatural Catastrophes* (1987), *Those Who Walk Away* (1988), *Carol* (1990), *Ripley Under Water* (1991).

HİGH-TECH a. (yüksek teknoloji anlamında ing. sözc. *higt-technology'nin* kısaltılmışı). Profesyonel kullanımlar için tasarlanmış malzeme, mobilya ya da eşyaların gündelik ev ortamına sokulmasıyla belirginleşen iç dekorasyon üslubu.

◆ sıf. Bu üsluba ilişkin: *High-tech mobilyalar.*

—ANSİKL. High-tech, mimarlıkta, Londra' da Crystal Palace (1851) ve Paris'te Eiffel kulesi (1889), G.-Pompidou sanat ve kültür ulusal merkezi (1977) ve 1928'de P. Charreau'nun yaptığı "Cam ev" gibi özel konutların temelindeki anlayışla yakınlık gösterir. Aynı zamanda tekniği yeniden sanat düzeyine yükseltmesiyle Bauhaus (1919) çizgisine de girer. Bu üslup, 1969' da, pek varlıklı olmayan sanatçıların New York'ta antrepolara *(lofts)* yerleşmesiyle başlar. Sanayi donanımını, gerek olduğu gibi kullanarak (fabrika reflektörleri, vestiyerler ya da metal merdivenler), gerek başka amaçlara yönelterek (mobilya yapımında kullanılan metal köşebentler, sehpa olarak kullanılan lağım kapakları) benimser. Takılarda da bu üsluba rastlanır: altından yapılmış ve elmas kakmalı dişli anahtar, G. Joneman'ın gerçekleştirdiği altın malalı tuğla duvar.

Erik Betting



Rosella Hightower ve W. Skouratoff, ilk kez marquis de Cuevas'ın Grand Ballet'si tarafından yorumlanan *Piège de lumière*'in bir sahnesinde (koregrafi John Taras'ın, müzik Jean Michel Damase'ın) [Empire tiyatrosu, Paris, 1952]

HİGHTOWER (Rosella), kızılderili asıllı amerikalı kadın dansçı ve eğitimci (Ardmore, Oklahoma, 1920). 1938-41 arasında Ballet russe de Monte-Carlo'da dans etti. American Ballet Theatre'da (1941-45), Leonide Massine'in Highlights adlı bale topluluğunda (1945/46) ve Original Ballet russe'te (1946/47) önce solocu, sonra da yıldız dansçı olarak çalıştı. 1947'de marquis de Cuevas'ın topluluğuna geçti, 1961'e değin burada kaldı. Geniş bir repertuvarı ustaca yorumladı: (*Giselle*, "Kara kuğu" çeşitlemeleri *Constantia, Sebastian, Dim Lustre, les Sylphides, Petruşka, Don Quijote* pas de deux'sü), *Dona Inès de Castro* (1952, A. Ricarda'nın), *Piège de lumière* (1952, J. Taras'ın), *l'Aigrette* (1953, B. Bartholin'in), *la Sylphide* (A. Bournonville'den yararlanarak Harald Lander'ın hazırladığı versiyon, 1953), *Corrida* (1957, D. Lichine'in), *Uyuyan güzel* (1960, B. Nijinska ve R. Helpmann'ın) adlı balelerin prömiyerlerinde başrol oynadı. 1961'de Cannes'da bir dans okulu açtı. Fransa'daki Grand Ballet classique'te (1964-67) ve Marsilya operası'nda konuk sanatçı olarak dans etti. Joseph Lazzini' den sonra Marsilya operası'nın bale topluluğunu yönetti (1969-72). Burada *Uyuyan güzel*'in bir versiyonunu sahneledi. Nancy tiyatrosu bale topluluğunun sanat yönetmenliğini yaptı (1973/74). XX. yy. balesi'nde konuk öğretmen olarak ders verdi. 1977-80 arasında Nice Dans konservatuvarı'nı yönetti. 1980'de Violette Verdy' nin ardından Paris operası'nın dans bölümü yöneticiliğine getirildi.

HİGHUMENİTSA → İGHUMENİTSA.

HİGH WYCOMBE, Büyük Britanya'da (Buckinghamshire) kent, Chiltern Hills'in arka yüzünde; 60 000 nüf. Bir bölümü XIII. yy.'da yapılmış kilise. Mobilyacılık. Kâğıtçılık.

HİGONNET (René), fransız mühendis (Valence 1902). Louis Moyroud ile birlikte ticari işlerde kullanılan ilk fotoğrafik dizgi makinesini icat etti: 1949'da New York'ta sergilenen *Lumitype 200*. İlk modeller Fransa'da Deberny ve Peignot, ABD'de Photon firmaları tarafından üretilip pazarlandı. Lumitype 200 ve daha sonra gittikçe gelişen modellerinin yapımıyla Higonnet ve Moynoud, dünyada fotodizgi çağını başlatmış sayılırlar.

HİGROFİL sıf. (fr. *hygrophile*). Bot. NEMCİL'in eşanlamlısı.

HİGROFİT a. (fr. *hygrophyte*). Bot. → NEMCİL* BİTKİ.

HİGROMA a. (fr. *hygroma*). Patol. Zedelenmeden ya da çok küçük bir travmadan dolayı, dayanma noktalarındaki (dizler, dirsekler) seröz keselerde sıvı toplanması.

—ANSİKL. Higroma özel bir bürsit biçimidir (dirsek ardı bürsiti, dizkapağı önü bürsiti). Bu seröz keselerde normal durumda, kendilerini oluşturan iki tabakanın kolayca kaymasını sağlayan az miktarda sıvı bulunur. Doğrudan doğruya bir travmaya bağlı zedeleyici bir etken, bir hareketin spora (haltercilik) ya da mesleğe (kaldırımcılar, duvarcılar, madenciler, din adamları) bağlı olarak tekrarlanması yüzünden ya da iltihaplı yahut mikroplu bir hastalık sırasında bu sıvının salgılanmasında artma olur.

Dizde iki çeşit higroma görülür: süreğen bürsit ve kireçlenmeli bürsit (rahibelerdeki sofuluk taşı ya da anglosakson hekimlerin "hizmetçi dizi" dedikleri). Tedavi için dinlenmeye, iltihap giderici ilaçlara, hatta cerrahi müdahaleye başvurulur.

—Vet. Higroma, atlarda dizde ortaya çıkan az ya da çok iri bir şekil bozukluğudur. Çoğu zaman, iltihaplanması yaygın bir ödeme yol açan seröz bir bürsit biçiminde olur ve bir travma sonucunda meydana gelir.

HİGROMETRE a. (fr. *hygromètre*'den). NEMÖLÇER'in eşanlamlısı.

HİGROSKOP a. (fr. *hygroscope*). Meteorol. Havanın nemini gösteren aygıt. (Higroskoplar kimi cisimlerin su buharını soğurarak görünümlerini değiştirme özelliğinden yararlanır. Anhidr halde mavi olan kobalt klorür nemli havada kırmızılaşır. Boynuz, kıl ve saçlar nemli havada uzar. Saçlı nemölçer de bir tür higroskoptur.)

HİGROSKOPİK sıf. (fr. *hygroscopique*). **1.** Higroskoplara ya da nemölçüme ilişkin olan. **—2.** Suya ilgi duyan ve yoğuşmayı kolaylaştıran bir cisim için kullanılır. **—3.** *Higroskopik çekirdekler*, yağmurların oluşmasında rol oynayan ve sulu tuz (magnezyum, sodyum, kalsiyum klorür) ya da asit (sülfürik, nitrik) çözeltilerinden oluşan yoğuşma çekirdekleri.

HİGROSTAT a. (fr. *hygrostat*). Havanın bağıl nemini ölçen ve bu nemi korumak için havalandırma donanımına etkiyen aygıt.

HİGROTROPİZM a. (fr. *hygrotropisme*). NEMEYÖNELİM'in eşanlamlısı.

HİGUÇİ İÇİYO (HIGUÇİ NATSUKO, —denir), japon kadın şair ve romancı (Tokyo 1872 - *ay. y.* 1896). İlk öyküsü *Yamizakura*, 1892'de yayımlandı. Sonra *Bungaku-kai* grubuna katıldı ve *Nigori-e* (1895), *Cusan-ya* (1895) ve özellikle, Tokyo'nun renkli ve yoksul kenar mahallelerinde çocuksu aşkların hüzünlü güzelliğini dile getiren başyapıtı *Takekurabe* (1895-96) ile yeteneğini kanıtladı. Dönemin edebi akımlarının (romantizm, idealizm, gerçekçilik) etkisinde kaldıysa da bunları feodalite sonrası japon toplumundaki kadınların yazgı ve özlemlerini sevgiyle dile getirerek aştı. Özgün yapıtlar vermesini, bir yandan ruhbilimsel yaklaşımına, bir yandan da klasik baskılardan kurtulmuş canlı üslubuna borçludur. Büyük yeteneğini kabul ettirdiği sırada, 24 yaşında öldü, öyküleri dışında 1887-1896 arasında yazdığı 40 ciltlik bir *Günlük* bıraktı.

HİİUMAA → DAGO.

HİJAR dükü → SARMİENTO DE SİLVA.

HİJYEN a. (yun. *hugieinon* > fr. *hygiène*). SAĞLIK* KORUMA'nın eşanlamlısı.

HİJYENİK sıf. (fr. *hygiénique*). **1.** Sağlıkla ilgili olan. **—2.** Sağlık için iyi olan: *Hijyenik gezinti. Hijyenik içit.* **—3.** Bedenin, özellikle bedendeki mahrem bölgelerin sağlığıyla ilgili olan: *Hijyenik sütyen. Hijyenik tuvalet kâğıdı.*

HİK a. (fars. *ḫik*). *Esk.* Deriden yapılmış kap, tulum: *Hîk-i şarap* (şarap tulumu).

HİKAR a. (fr. *hycar*). Polim. Uçlarında, karboksilik asit işlevlerine benzer tepkin gruplar taşıyan butadien ya da butadien-akrilonitril gibi oligomerlerin tescil edilmiş adı.

HİKÂYAT çoğl. a. (ar. *ḥikâye*'nin çoğl. *ḥikayât*). *Esk.* Hikâyeler, öyküler.

HİKÂYE a. (ar. *ḥikâye*). **1.** Bir olayın sözlü ya da yazılı olarak anlatılması: *Yolculuğun hikâyesi. Olay gecesinin hikâyesini bir de sizden dinleyelim.* **—2.** Dramatik yapıda kişi sayısı az kısa anlatı; öykü: *Hikâye anlatmak, yazmak. Aşk hikâyesi. Aldatılan bir eşin hikâyesi.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Aslı olmayan, bir kimseyi yanıltmak, kendini aklamak vb. için anlatılan şey; masal: *Bütün bunlar hikâye, sen borcunu ne zaman ödeyeceğini söyle. Bize hikâye anlatma.* **—4.** Genellikle üzücü, karmaşık

olaylar, olgular dizisi: *Bu hazin bir hikâyedir. Oraya atanması başlı başına bir hikâye.* **—5.** Bir tamlayanla, sorun, mesele: *Bir miras hikâyesinden dolayı kardeşiyle bozuştu.* **—6.** *Hikâye etmek*, bir olay ya da durumu ayrıntılarıyla anlatmak: *Babalarının ölümünden sonra karşılaştıkları güçlükleri uzun uzun hikâye etti.* **—7.** *Hep aynı hikâye*, koşulları değişmeksizin yinelenen olaylar, durumlar karşısında söylenir.

—*Esk. Hikâye-nüvis*, hikâye yazan, hikâyeci. || *Hikâye-nüvisi*, hikâye yazarlığı, hikâyecilik. || *Hikâye-perdaz*, bol bol hikâye anlatan.

—Dilbil. *Hikâye bileşik zamanı*, → BİLEŞİK* ZAMAN.

—ANSİKL. Hikâye, kısalığı ve kurgusuyla masala, kişilerinin nitelendirilmesi, eylemin işlenişi ve canlandırılmasıyla da romana yaklaşır. Önce Masuccio Salernitano'nun, sonra da Boccaccio'nun üne kavuşturduğu italyan hikâyesi *(novella)* eylemi olay karşısında ikinci plana atmadığı ölçüde fransız hikâyesinden *(nouvelle)* ayrılır. Goethe'ye göre, hikâyenin (alm. *Novelle*) belirleyici özelliği, olaylar zincirini saptayan ve bu türün gerçekdışıyla olan ilişkisini açıklayan, destansı ya da simgesel temel bir belirlenim olmasıdır (Kleist, Tieck, Hoffmann). Hikâyenin kısalığı, yapısal olarak, kişinin niteliğiyle giriştiği eylem arasındaki sıkı bağdan kaynaklanır; baştaki nitelemeye uymayan, türeme ya da rastlantısal her türlü ikincil eylem dışlanır. Bu kural Navarra kraliçesi Marguerite'den Çehov'a ya da Hemingway'e kadar süregelmiştir. Konunun yalınlığını sağlayan, her ayrıntının önem taşımasını açıklayan da bu kuraldır; akıldışı bir olguyu çizmek için de olsa, olayın tamamen akla uygun olarak gelişmesini biçimle birlikte at başı götüren Edgar Poe, bu kuralın estetik yoğunluklu bir etki yarattığını öne sürer. Antik kaynaklarla (Apuleius'un *Altın eşek*'i) bağları olan Boccaccio öykülerinin de etkisiyle hikâye, gülünç ya da açık saçık olma özelliğini yitirmiştir. Hikâyenin çerçevesi, çoğu kez anlatıcının durumu belirtilerek çizilir. Her şeye dışardan bakan hikâyenin oluşumunu, açıkça söylenmediği zaman bile bu nesnel anlatma durumu yönlendirir. Dolayısıyla bu tür, gerçekçi amaca (Maupassant), yeniklasik yavanlığa (Merimée) ve kaba gözlemden kaynaklandığını öne süren her türlü estetiğe (Hemingway) uyarlanabilir. Kısa olması, Joyce'a kendi dünyasını sergilemeye olanak verir *(Dublinliler)*. Aynı yazarın hem hikâye, hem de roman türünde ürünler vermesi (Moravia, Faulkner, K. Mansfield, Gogol) de dikkat çekicidir: uzun anlatı, kısa anlatının genişletilmiş bir biçimi değil, kişilerin niteliği belirleyici olmaktan çıktığında ağır basan anlam belirsizliği içinde, kısa anlatı imgeciliğinin yeniden ele alınmasıdır. Bu kesinlik ve katılıkla hikâye, başlangıçta gerçek bir zaman perspektifinden yoksun olduğu için, tarihsel olarak kısa anlatıların yan yana getirilmesi biçiminde oluşan romanın mirasına sahip çıkmıştır.

Türk edebiyatında, bir olayı anlatan sözlü ya da yazılı anlatılara -bunlar ister kısa, ister uzun olsun- hep "hikâye" adı verilmiş, manzum olanlarına "destan" da denmiştir. Divan edebiyatında "mesnevi" türü (*Leyla ve Mecnun, Husrev ve Şirin, Yusuf ve Züleyha* vb.) bunun en ünlü örneğidir. Halk edebiyatında, hikâyeci -âşık'lar tarafından kahvelerde, köy odalarında, düğün vb. toplantılarında söylenen hikâyeler, "halk hikâyesi" diye anılır. XV. yy.'da yazıya geçirildiği sanılan ve destansı bir nitelik gösteren *Kitab-ı Dede Korkut*'taki hikâyeler bunun ilk örnekleri sayılabilir. Anadolu'da, XVI. yy.'dan bu yana, sözlü halk geleneğinde sürüp gelen halk hikâyelerinde olaylar nesirle anlatılır, duygusal ve coşkulu haller nazımla ve saz eşliğiyle söylenir. Halk hikâyeleri, konuları bakımından, aşk hikâyeleri (*Tahir ile Zühre, Arzu ile Kanber, Kerem ile Aslı, Âşık Garip* vb.) ve kahramanlık hikâyeleri (*Köroğlu, Kirmanşah* vb.) olmak üzere ikiye ayrılır. Anlatımı birkaç saat, hatta birkaç gece süren bu hikâyeler, uzunlukları bakımından, roman niteliği göstermektedir. Halk edebiyatında "meddah" adı verilen bir anlatıcı tarafından el, yüz ve ses taklitleriyle anlatılan hikâyeler ise, "meddah hikâyesi" diye anılır. Halk hikâyesinin kasaba ve köylerde anlatılmasına karşılık, meddah hikâyesi büyük şehirlerde (özellikle İstanbul'da) uzun kış gecelerinde konaklarda düzenlenen sohbet toplantılarında; orta sınıf halk (esnaf, tüccar, memur vb.) içinse ramazan gecelerinde kahvehanelerde anlatılırdı.

Türk edebiyatında çağdaş hikâye ve roman, Batı'dakinin tersine olarak, halk hikâyesi ve masallarının gelişmesiyle oluşmamış; XIX. yy.'ın ikinci yarısında, doğrudan doğruya batı edebiyatının hikâye ve roman yolundaki verimleri örnek tutularak yazılmaya başlanmıştır. Batı uygarlığı çevresindeki türk edebiyatında, uzun zaman, roman karşılığı olarak "hikâye", hikâye karşılığı olarak da "küçük hikâye" terimi kullanılmıştır.

Edebiyatımızda Batıda'ki anlamıyla ilk hikâyeler, Tanzimat edebiyatı döneminde, Ahmet Mithat tarafından yazılmıştır. Yazarın *Kıssadan hisse* (1870), *Letâif-i rivâyât* (25 cüz, 1870-1895) adlı kitaplarında toplanan hikâyelerin kimi çeviri, kimi yerlidir. Bu yolda ürün veren ikinci yazar Emin Nihat'tır; *Müsâmeretname* (7 cilt, 1872-1875) adlı kitabında 7 hikâye toplanmıştır. Bu dönemde, gerek kurgu gerek anlatım bakımından başarılı sayılabilecek ilk örnekleri Samipaşazade Sezai yazmıştır: *Küçük şeyler* (1892). Bu dönemin başka bir hikâye yazarı da, Nâbizade Nâzım'dır.

"Edebiyat-ı cedide" döneminde hikâye türü iyice gelişir. Gerçekçi fransız yazarlarını (Maupassant, Daudet vb.) örnek alan bu dönem yazarları, hikâyeye önem vermişler, o yolda pek çok kitap yayımlamışlardır. Halit Ziya Uşaklıgil, *Hikâye* (1890) adlı incelemesinde bu türün Batı edebiyatındaki yerine ve önemine işaret etmiş, özelliklerini anlatmış; daha sonra, 13 hikâye kitabı yayımlamıştır: *Bir yazın tarihi* (1900), *Solgun demet* (1901), *Bir şiir-i hayal* (1914) vb. Aynı dönem yazarlarından Mehmet Rauf'un da hikâye türünde 12 kitap yayımladığını görüyoruz: *İhtizâr* (1909), *Âşikane* (1909), *Son emel* (1913) vb. Hüseyin Cahit Yalçın'ın hikâyeleri *Hayat-ı muhayyel* (1897), *Hayat-ı hakikiye sahneleri* (1910) vb., Müftüoğlu Ahmet Hikmet'in hikâyeleri *Hâristan* (1901), *Çağlayanlar* (1922) adlı kitaplarda toplanmıştır. Edebiyat-ı cedide topluluğu dışında kalan yazarların en önemlisi olan Hüseyin Rahmi Gürpınar da bu alanda 8 kitap yayımlamıştır: *Kadınlar vâizi* (1920), *Namusla açlık meselesi* (1933), *İki hödüğün seyahati* (1933) vb. Bu dönem yazarlarının hemen hepsi romancılığı öne almışlar, hikâyeciliği bir yan uğraş olarak kullanmışlardır.

"Milli edebiyat" dönemi yazarlarından Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Halit Karay, Reşat Nuri Güntekin vb., romancılıkla hikâyeciliği bir arada yürütmüşlerse de, aynı dönemde yetişen Ömer Seyfettin, F. Celalettin, daha sonra M. Ş. E. (Memduh Şevket Esendal), hikâyeyi temel uğraş seçmişler, bu türün tutunup yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Milli edebiyat dönemi yazarlarının hikâyeleri şu kitaplarda toplanmıştır: Halide Edip Adıvar, *Dağa çıkan kurt* (1910) vb.; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Bir serencam* (1914), *Rahmet* (1922) vb.; Refik Halit Karay, *Memleket hikâyeleri* (1919), *Gurbet hikâyeleri* (1940); Reşat Nuri Güntekin, *Sönmüş yıldızlar* (1927), *Tanrı misafiri* (1927) vb.; Ömer Seyfettin, *Ömer Seyfettin külliyatı* (10 cilt, 1938); F. Celalettin, *Talâk-ı selâse* (1923), *Kına gecesi* (1927), *Eldebir Mustafendi* (1943) vb.; M. Ş. E., *Hikâyeler* (2 cilt, 1946) vb.

Cumhuriyet döneminde türk hikâyeciliği en parlak çağına ulaşmıştır. Gözleme önem veren gerçekçilik (Bekir Sıtkı Kunt, Kemal Bilbaşar, Samim Kocagöz, Kemal Tahir, İlhan Tarus, Yaşar Kemal, Muzaffer Hacıhasanoğlu, Fakir Baykurt vb.), natüralizm (Reşat Enis Aygen), toplumcu gerçekçilik (Sadri Ertem, Sabahattin Ali, Orhan Kemal, Bekir Yıldız vb.), varoluşçuluk (Demir Özlü vb.) gibi çeşitli akımlar yanında; yine gözlemden yararlanmakla birlikte izlenimleri öne alan davranışlar (Sait Faik, Samet Ağaoğlu, Oktay Akbal, Nezihe Meriç, Vüs'at O. Bener, Tahsin Yücel, Bilge Karasu, Sevim Burak, Füruzan, Tomris Uyar vb.), Edgar Allan Poe yolunda korku ve tedirginlik temalarına yöneliş (Necip Fazıl Kısakürek), natüralist ve toplumcu gerçekçi yazarların alabildiğine sert ve acı anlatımları yanında güldürü (Aziz Nesin, Rıfat Ilgaz vb.), ironi ve humor (Haldun Taner), Cumhuriyet dönemi hikâyeciliğimize zengin bir çeşitlilik kazandırmıştır. Daha önceki dönemlerde şehirli gözüyle köye bakan sanatçıların (Nabizade Nazım, Ebubekir Hâzım Tepeyran, Refik Halit Karay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu vb.) açtıkları köye dönük edebiyat, bu dönemde doğrudan doğruya köyden yetişme sanatçıların (Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Talip Apaydın vb.) köy gerçeğini bütün yanlarıyla, daha ayrıntılı, daha bilgili ve bilinçli olarak hikâye ve romanımıza sokmalarıyla, önemli bir akım halini almıştır .

HİKÂYECİ a. **1.** Hikâye yazarı; öykücü: *Başarılı bir hikâyeci.* **—2.** Hikâye anlatan kimse.

HİKÂYECİLİK a. Hikâye anlatma ya da yazma sanatı; öykücülük.

Hikâye-i İbrahim Paşa ve İbrahim -i Gülşeni, Abdülhak Hamit Tarhan'ın babası Hayrullah Efendi tarafından yazılmış dört perdelik bir trajedi denemesi (1844). Kanuni Sultan Süleyman dönemi sadrazamlarından İbrahim Paşa'nın saltanat hırsına kapılması, ordu defterdarı İskender Çelebi ile mutasavvıf İbrahim Gülşeni'yi öldürtmek istemesini ele alan yapıt, Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'dan gelecek tehlikeleri anıştırır. Şinasi'nin *Şair* evlenmesi* adlı oyunundan on beş yıl önce yazılmış olmasına karşın, ilk kez İ. H. Danişmend'in girişimiyle *Türklük* dergisinde yayımlandı (1939), 1965'te kitap olarak basıldı.

HİKÂYELEME a. Bir dizi olayı edebi bir biçimle anlatmak eylemi; öyküleme.

Hikâyet-i ibda-ı yeniçeriyan ba bereket-i pir-i bektaşiyan şeyh Hacı Bektaş Veli-i müsliman, 1810'da yayımlanmış üç perdelik dram. Viyana'daki Doğu dilleri okulu öğretmenlerinden olduğu sanılan, aynı zamanda Avusturya imparatorunun sır kâtibi ve çevirmeni olan Thomas Chabert tarafından yazılmıştır. Doğu dilleri okulu'nda türkçe öğretmek amacına yönelik olan piyes, 1362'de yeniçeriliğin kuruluşunu, bektaşiliği ve mevlevi dervişlerini, müslüman törelerini ve Türkler'in çeşitli yönlerini yansıtır. Dili ağır olan yapıta, ayrıca fransızca bir özet eklenmiştir. (→ Kayn.)

HİKEM çoğl. a. (ar. *ḥikmet*'in çoğl. *ḥikem*). *Esk.* **1.** Hikmetler, bilgelikler. **—2.** Nedenler, sebepler.

HİKEMİ sıf. (ar. *ḥikmet*'ten *ḥikemī*). *Esk.* Hikmetle, felsefeyle ilgili.

◆ a. Felsefi söz ve düşünce.

HİKEMİYAT çoğl. a. (ar. *ḥikemī*'nin çoğl. *ḥikemiyyāt*). *Esk.* Hikmetli sözler, felsefeye ait düşünceler.

HİKMET, -ti a. (ar. *ḥikmet*). **1.** Bilgelik; bilim, bilgi. **—2.** Bilinmeyen neden, gizli gerçek: *Böyle konuşmasının bir hikmeti olmalı. Ucuzdur vardır illeti, pahalıdır vardır hikmeti* (atasözü). **—3.** Bilgece söylenmiş özlü söz, vecize, mesel. **—4.** *Esk.* Felsefe. **—5.** *Esk.* Fizik. **—6.** *Hikmet yumurtlamak*, başkalarınca önemsenmeyip ala-

ya alınacak bir düşünce öne sürmek. || *Hikmeti Huda*, Tanrı'nın işi anlamında söylenir. || *Hikmetinden sual olunmaz*, nedeni sorulmaz anlamında kullanılır.
—*Esk. Hikmet-amiz*, hikmetli, hikmetle karışık. || *Hikmet-âmûz*, hikmet, bilgelik öğreten. || *Hikmet-füruş*, bilgelik taslayan, hikmetli bir söz söylediğini sanan. || *Hikmet-perest*, felsefeyi seven, filozof. || *Hikmet-şinas*, felsefe bilen. || *Hikmet-i ameliye*, uygulanabilen, pratik bilgi. || *Hikmet-i hukuki*, hukuk felsefesi. || *Hikmet-i ilahiye*, Tanrı'nın hikmeti, ancak Tanrı'nın bileceği iş; ilahiyat. || *Hikmet-i hulkiye*, ahlak felsefesi. || *Hikmet-i madde*, işin hikmeti, fizik. || *Hikmet-i tabiiye*, fizik bilgisi. || *Hikmet-i riyaziye*, matematik. || *Hikmet-i tecrübiye*, deneye dayanan hikmet. || *Hikmet-i teşri*, Tanrı'nın buyruk ve yasaklarına karar veren tanrısal ilke. || *Hikmet-i vücud*, gerçek neden, varlığın gerçek nedeni.
—Ed. Ahmet* Yesevi'nin (öl. 1166) din ve tasavvuf konularını, yeseviliğin yolunu yordamını ele alan şiirlerine müritlerince verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || Yesevi dervişlerinin Ahmet Yesevi yolunda söyledikleri tasavvufi şiirlere verilen ad.
—Huk. *Hikmet-i hükümet*, bir işlemin kamu yararı ve devletin esenliği düşüncesine bağlanması. (Hukuk dışı işlemlerini haklı göstermek isteyen hükümetlerce ileri sürülür.)
—İsl. Allah'ın yalnız peygamberlere ve velilere verdiği üstün bilgi; tanrısal gerçekleri ve Kuran'ın derin anlamını kavramaktan doğan bilgiyle islam dininin ilkelerine uygun davranmaktan kaynaklanan üstün yaşam; Allah'ın insanların anlayamayacağı aşkın bilgisi ve gizli amacı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ed. Ahmet Yesevi'nin şiirlerini derleyen yapıt *Divan-ı hikmet* adını taşır. Ancak bu adın bu kitap için XVI. yy.'dan sonra kullanıldığı ileri sürülmektedir. *Divan-ı hikmet*'te Ahmet Yesevi'ye ait hikmetlerle dervişlerine ait olanlar birbirlerine karışmış durumdadır. Anadolu'da gelişen tasavvufi halk şiirindeki ilahi*'ye benzetilebilecek olan hikmetlerin büyük bölümü dörtlük sayısı 5 ile 25 arasında değişen, uyakları koşma*'yı andıran şiirlerdir. Mesnevi, gazel, musammat gazel biçimindeki bazı şiirler de gene aynı adı taşımaktadır. Hikmetlerde hecenin 12'li kalıbı kullanılmıştır. 14,16 heceli kalıplarla gazel biçiminde söylenmiş olanlar da vardır. Bazılarında ise yaygın hece kalıplarına (örn. 11 hece) denk düşen aruz kalıpları (örn. mefâîlün mefâîlün feûlün [·——— ·——— ·——]) kullanılmıştır.
—İsl. Sözcük, Kuran'ın yirmi ayetinde geçer ve Allah'ın peygamberlere kutsal kitaplarla birlikte verdiği özel bilgi anlamını içerir. Kuran tefsircileri, *hikmet* sözcüğüne din ilmi (fıkıh), akıl, doğru söz, kötülüğü ortadan kaldırarak, yerine güvenli bir yaşam düzeni kurmak, iyi ve yararlı bilgi ve bu bilgiye uygun iyi bir yaşam biçimi anlamını verirler. Ünlü Kuran tefsircisi Kadı Beydavi, sözcüğün anlamını açıklarken "Hikmet, kuramsal bilgileri ve elden geldiğince iyi işler yapma alışkanlığını tam olarak kazanmak yoluyla ruh olgunluğuna ulaşmaktır" der.
Kuran'a göre, "Allah, hikmeti dilediğine verir. O, hikmeti kime verirse ona birçok hayırlar bağışlamış demektir" (II, 269). Bu ayete göre, "Hikmet müminin yitiğidir; onu nerede bulursa alır" ve peygamberlerin dışındaki insanlar da hikmete ulaşabilirler.

HİKMET BEY Tanburi, türk besteci (İstanbul 1890 - *ay. y.* 1923). Tanburi Cemil Bey'in yeğenidir. Dayısından tanbur öğrendi. Galatasaray sultanisi'nde öğrendiği fransızca sayesinde batı edebiyatını yakından izledi. *Ben esir-i handenim, üftadenim ey gültenim* dizesiyle başlayan şevkefza şarkısı çok ünlüdür.

HİKMETEN a. (ar. *ḥikmet*'ten, *ḥikmeten*). *Esk.* Bilgelik açısından; felsefe bakımından; gizli bir nedene dayanarak.

HİKMETİ, asıl adı **Mehmet,** türk halk şairi (Konya ? - *ay. y.* 1895). Doğaçtan şiir söylemesi ve iyi saz çalmasıyla tanındı. Âşık karşılaşmalarına katıldı. Yurt sevgisini dile getiren bazı şiirleri cönklerdedir.

HİKMETİYE, Kocaeli'nin merkez ilçesine bağlı Derbent bucağının merkezi; 3 565 nüf. (1990).

HİKMETLİ a. *Esk.* Hikmet, bilgelik dolu: *Hikmetli sözler.*

HİKONE, Japonya'da kent, Honşu adasında, Biva gölünün doğu kıyısında; 85 100 nüf. Bir şato ile Kobori Enşu'nun (1579-1647) yaptırdığı ilginç bir bahçeyi koruyan eski derebeylik kenti. Tekstil. Çimento fabrikası.

HİKORİ a. (ing. *hickory*'den; amer. yerli algonkin dilinde *pohickery*). Kuzey Amerika'da yetişen ve ceviz ağacına çok benzeyen, az ya da çok renkli ağır ve dayanıklı bir odun veren ağaç. (Amerika beyaz cevizi de denen hikori ağacı, alet sapları, sandalye vb. yapımına yaradığı gibi eskiden kayık, uçak ve bambu ortaya çıkmadan önce olta kamışı yapımında da kullanılırdı. Bil. a. *carya;* cevizgiller familyası.)

HİL sıf. (ar. *ḥill*). *Esk.* **1.** Helal, yapılmasında sakınca olmayan. **—2.** Hac sırasında Mekke dışında bulunan saha.
—İsl. Bir davranış ve tutumda bulunulmasının, bir şeyin yenilmesinin, içilmesinin, kullanılmasının dinsel yönden helal olması. (→ HELAL.)

HİLAF a. (ar. *ḥilāf*). **1.** *Esk.* Karşıt, zıt, aykırı. **—2.** *Esk.* Karşıtlık, zıtlık, aykırılık. **—3.** Yalan: *Hilafım varsa gözüm kör olsun. Zerrece hilafım yoktur, olay aynen böylece oldu.* **—4.** *Hilaf olmasın*, "yanılmıyorsam", "sanırım ki" anlamında kullanılır.
—*Esk. Hilafgir*, aleyhinde, karşıt görüşte olan; muhalif. || *Hilafgiran*, karşıt görüşte olanlar; muhalifler: *"Bu cihetle heyet-i vükelâda Reşit Paşa'nın hilaf-girânı kuvvet buldu"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *Hilaf-ı hakikat*, gerçeğe aykırı. || *Hilaf-ül-ade*, alışılmışın dışında, kurallara karşı. || *İlm-i hilaf ü cedel*, tartışma yöntemlerini öğreten bilim.
—Esk. eğit. Cedel ilminin dallarından biri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Hilaf, kişinin karşısındakini inandırma ya da yenmesinde nasıl bir yol ve yöntem izleyeceğini, kanıtlarını nasıl ortaya koyacağını gösterir. Fıkıh bilgini Ebubekir bin Mehmet Şaşi'nin önerisiyle XV. yy.'da osmanlı medreselerinde ders olarak okutuldu.

HİLÂF a. (ar. *ḥilāf*). *Esk.* **1.** Söğüt ağacı. **—2.** *Hilaf-ı Belhi*, salkımsöğüt.

HİLAFEN be. (ar. *ḥilāf*'tan *ḥilāfen*). *Esk.* **1.** Tersine, aksine olarak, karşıt bir biçimde. **—2.** Yalan yoluyla.

HİLAFET a. (ar. *ḫilāfet*). HALİFELİK'in eşanlamlısı.
—*Esk. Hilafet-penah*, "hilafetin dayanağı olan", "hilafeti koruyan" anlamında padişah için kullanılır. || *Hilafet-penahi*, padişahlık.

Hilafet ordusu, Anadolu'daki Kurtuluş savaşı hareketini sindirmek ve Kuvayı milliye'yi dağıtmak için İstanbul hükümetinin İngilizler'in desteğinde kurduğu ordu (1920). İstanbul'un işgali (16 mart 1920) ardından kurulan 4. Damat Ferit Paşa hükümeti İzmit, Düzce, Hendek, Adapazarı yörelerinde Kuvayı milliye'ye katılmayan çeteleri destekleme kararı aldı. "Kuvayı inzibatiye" de denilen bu ordunun amacı, Kuvayı milliye'nin yöreye egemen olmasını önlemekti. Komutanlığına önce Süleyman Şefik Paşa'nın atandığı bu düzmece ordu daha sonra kendisine mirimiranlık (sivil paşalık) verilen ve İzmit mutasarrıflığına atanan Ahmet Anzavur Paşa yönetiminde Kuvayı milliye'ye karşı kimi girişimlerde bulundu. Ancak bu ordu (düzensiz birkaç alaydan oluşuyordu), Ankara hükümetinin üzerine düzenli birlikler göndermesiyle dağıldı.

HİLAFETÇİ a. Halifeliğin sürdürülmesinden yana olan. (3 mart 1924'te halifeliğin kaldırılmasından önce ve sonra bu girişimi engellemeye kalkanlar, halifelik kurumunun sürdürülmesini isteyenler bu adla anıldı.)

Hilafetin kaldırılması, TBMM tarafından laiklik ilkesine ters düştüğü gerekçesiyle halifeliğe son verilmesi olayı (3 mart 1924). TBMM 1 kasım 1922'de hilafetle saltanatı birbirinden ayırmış ve saltanatın ortadan kaldırılmasına karar vermişti. Vahdettin'in İstanbul'dan kaçmasının ertesi günü halifelik makamına Abdülmecit Efendi atandı (18 kasım 1922). Hilafet kurumu, Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından gereksiz ve zararlı görülmesine karşın TBMM'de halifeliğin islam dünyası üzerindeki etkinliğinden, devletin gücüne bu kurumun gücünün eklenmesinin yararından ve dinci düşüncelerden yola çıkan bazı muhalefet grupları halifeliğin kaldırılmasına karşı çıkıyorlardı. Özellikle Cumhuriyet'in ilanı ve Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra devletin yapısı ve devlet başkanlığı konularındaki tartışmalara son vermek için TBMM'ce 3 mart 1924 tarihli ve 431 sayılı "Hilafetin ilgasına ve Hanedan-ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti memaliki haricine çıkarılmasına dair kanun" çıkarıldı. Böylece osmanlı hanedanının siyasal etkinliğinin yanı sıra dinsel etkinliği de son buldu.

HİLAFETNAME a. (ar. *ḫilāfet* ve fars. *nāme*'den *ḫilāfet-nāme*). *Esk.* Tarikat şeyhi tarafından, belirli bir mertebeye yükselen dervişlere verilen icazet belgesi.

HİLAFINA be. Tersine, aksine, karşıt olarak: *Toplantı tahminlerin hilafına sakin geçti. Onun isteği hilafına davranmak mümkün değildi.*

HİLAFİ sıf. (ar. *ḫilāf* ve *-ī*'den *ḫilāfī*). *Esk.* **1.** Tartışmalı. **—2.** Tartışan, tartışmacı. **—3.** Tartışma sistemiyle ilgili.

HİLAFİYAT çoğl. a. (ar. *ḫilāfī*'nin çoğl. *ḫilāfiyyāt*). *Esk.* Polemik bilgileri.

HİLAFSIZ be. İnanılması güç bir şeyden söz ederken, gerçekten, kesinlikle: *Adam, hilafsız iki metre boyundaydı.*

HİLAİR (Jean-Baptiste), fransız ressam (Audun-le-Tiche, Moselle, 1751 - ? 1822'den sonr.). Leprince'in öğrencisi. *Okuma ve müzik* (1781) adlı yapıtı ve Türkiye'de çizdiği (1776) ve gravürleri yapılan desenleri (*Costumes orientaux* [Doğu giysileri]) Louvre müzesi'ndedir.

HİLAKKU. Tar. coğ. Kilikia'nın K.-B.'sındaki dağlık bölgede (Çukurova'nın K.'i) Geçhitit devleti. İ.Ö. 858'de kurulan Kuzey Suriye krallıkları birliğinde yer aldı. İ.Ö. 858-650 arasında Asurlular'la savaşmak zorunda kaldı. Sargon II (İ.Ö. 722-705), kızlarından biriyle evlenen Tabal kralı Ambaris'e Hilakku'yu armağan olarak verdi. Sanherib zamanında (İ.Ö. 705-681) Asur'a karşı ayaklandı. Asurbanipal döneminde (İ.Ö. 669-629) asur egemenliğini tanımak zorunda kaldı.

HİLAL a. (ar. *hilāl*). **1.** Yeniay, ayça. **—2.** Tırnak dibindeki ince, beyaz leke. **—3.** *Hilal gibi*, ince, düzgün kaş için kullanılır.
—*Esk. Hilal-ebru*, kaşı ay gibi olan. || *Hilal-i ahdar*, yeşilay.
—Mim. Cami kubbelerinin ya da minarelerin tepesindeki alemin yeni ay biçimindeki en üst bölümü.
—Zootekn. Güvercinlerde boynun ön kısmında bulunan dar ve renkli ayça.
◆ sıf. Hilal biçiminde olan: *Hilal kaş.*
—Havc. *Hilal kanat*, hücum kenarı, bir ok kanattaki gibi doğrusal olma yerine bir eğri çizen kanat türü. (Kanat merkezinde büyük olan ok açısı kenarlarda hemen hemen sıfırdır; hilal kanat, ok kanadın büyük hızlardaki üstünlüğünü düz kanadın iniş

ve kalkıştaki üstünlüğüyle birleştirir.)
—Zootekn. *Hilal güvercin,* paçaları tüylü bir süs güvercini ırkı. (Tüyleri parlak beyazdır; boynunun altında, esmer-kırmızı renkte büyük bir kolye vardır.)
—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında sevgilinin kaşları: *"Yine bir kaşı hilalin sitemi çerh gibi / Kaddimi kıldı kemer, takatimi eyledi tâk* (Yine feleğin çarkı gibi kaşı hilali andıran bir sevgilinin sitemi belimi büktü, direnme gücümü kırdı) [Baki]. Kaşın eğriliğiyle hilalin biçimi arasındaki benzerliğe dayanan bu mazmun, hilalin görünmesiyle bayramın başlayışını da çağrıştırır. Sevgiliye duyulan özlem, onun görünmesiyle sona erer. Bu da bayrama benzetilir. Sevgilinin küsmesi karşısında âşığın gönlünün üzüntüyle hilale döndüğü anlatılır.
—İsl. İslam dininde ramazan orucu, Ramazan ve Kurban bayramları ve özel günler Ay yılına göre hesaplandığından, Ay yılında her ayın başlangıcını gösteren hilalin (yeni ay) saptanması, büyük bir önem taşır. Hz. Muhammet bir hadisinde 30 günlük ramazan orucu için "Hilali gördüğünüzde oruca başlayınız; yine hilali gördüğünüzde orucu bozunuz" der. Müslümanların oruca başlamaları ya da orucun tamamlanmış sayılabilmesi için en az iki tanığın hilali gördüklerini söylemeleri gerekir. Bu amaçla güneşin batışı sırasında hilalin gözlenmesine "rüyet-i hilal" denir. Hz. Muhammet'in yukardaki hadisinin devamındaki açıklamasına göre, şaban ayının 29. gününün akşamında havanın kapalı olması nedeniyle hilali görme olanağı bulunamazsa, şaban ayı 30 gün sayılır. Aynı uygulama şevval ayının, dolayısıyla Ramazan bayramı'nın ilk gününün saptanmasında da geçerlidir. Buna göre, ramazan ayının 29. gününün sonunda hava açık olur ve hilal görülürse ertesi gün bayram yapılır. Hava kapalı olur ya da açık olmasına karşın hilal görülmezse, ramazan orucu 30'a tamamlanır.
Hilalin çıplak gözle görülmesinin olanaksız olduğu durumlarda astronomik verilere göre davranılmasının caiz olup olmadığı sorunu çözümlenmiş değildir. Bu konuda düzenlenen ve islam ülkelerinin resmi temsilcileri olan din ve astronomi uzman ve bilginlerinin katıldıkları "hilal konferansları"nda astronomik gözlemlerle elde edilen verilere, belli koşullarla uyulması ve böylelikle ramazan orucunun başlangıç ve bitişinin bütün islam ülkelerinde aynı günlere denk getirilmesi yolunda kararlar alındıysa da farklı uygulamalar sürmektedir (1988).
—Süslem. sant. Hilal motifi, Türkler'de Orta Asya'dan beri çadır başlarında, otağ tepeliklerinde, tuğlarda ve sancaklarda alem olarak kullanıldı. Osmanlı alemlerinin de bir bölümü hilal biçimindeydi. Cami kubbelerinin tepesindeki hilallerin uçları kıbleye dönüktür. Günümüzde de birçok islam ülkesinin bayraklarında hilal motifi yeralır.

Hilali ahmer → KIZILAY DERNEĞİ (Türkiye).

HİLÂL a. (ar. *ḫilāl*). *Esk.* **1.** İki şeyin arası, aralık. **—2.** Sıra, esna. **—3.** *Hilâl-i sütur,* satır aralığı.
—Denizbil. *Kumsal* ya da *plaj hilâli,* denize açıldığı kesim kubbe ya da üçgen biçiminde olan çöküntü alanı. (Bu çöküntü alanları, uçları plajın tabanına doğru incelen, kum ve yassı çakıl çukurları içeren sırtlarla birbirlerinden ayrılır. Bu yer şekilleri, büyük fırtınalar sırasında kıyı şeridinin yukarı kesiminde biriken gereçlerde görülen yüzden erime nedeniyle biçimlenmektedir.)
—Esk. eğit. Okumaya başlayan çocukların harfleri göstermede kullandıkları çubuk.
—Esk. el sant. Diş ve kulak karıştırmaya yarayan tahta, boynuz ya da kemikten yapılmış küçük ve ince araç. (Uçlarından biri sivri olur ve diş karıştırmaya yarar; öbür ucu yassı ve kaşık biçiminde oyulur, bununla da kulak karıştırılırdı.

HİLAL, Şırnak'ın Uludere ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 679 nüf. (1990). Belediye.

HİLAL *(Beni)* ya da **HİLALİLER,** bir arap kabilesi. Adını, ataları Hilal'den alır; Mudar kabilesinin Beni Amir bin Şaşaa kolundandır. İslam öncesi savaşlara katılan bu kabile müslümanlığı Huneyn savaşı'ndan sonra kabul etti (630) ve Necd bölgesine yerleşti. Fetihler sırasında önemli bir rol oynamadılar. Mekke ile Medine arasında eşkıyalık yaparak geçinirlerken VIII. yy.'da Mısır'da Nil deltasına göç ettiler. Burada Fatımiler'e karşı Karmatiler ile işbirliği yapınca halife el-Aziz tarafından Yukarı Mısır'a (Asuvan ve yöresi) sürüldüler. Ziriler'den el-Muizz bin Badis başkaldırınca halife Mustansır Hilaliler'i ayaklanmayı bastırmaları için el-Muizz'in üzerine gönderdi (1050). Kuzey Afrika'ya hızla yayılan Hilaliler'e başka kabileler de katıldı. El-Muizz bin Badis Hayderan'da bozguna uğratıldıktan sonra Kuzey Afrika kentleri birer birer Hilaliler'in eline geçti. Bütün bu savaşlar ve fetihler *Sire Beni Hilal* adlı bir aşk ve kahramanlık destanının doğmasına yol açtı. Üç ayrı hikâyeden oluşan bu destanın ilk hikâyesinde Hilaliler'in Serv ve Ubade ülkelerindeki yaşamı, Hilal, iki karısı ve çocukları; ikincisinde Necd, üçüncüsünde ise Batı'ya göçleri anlatılır.

HİLÂLDAN a. (ar. *ḫilāl,* kürdan ve fars. *-dān*'dan *ḫilāldan*). *Esk.* Kürdanlık.

HİLALE a. (ar. *hilāl*'in dişl. *hilāle*). *Esk.* Hale, ay ağılı.

HİLÂLET a. (ar. *ḫilālet*). *Esk.* İçten dostluk, arkadaşlık.

HİLALİ sıf. (ar. *hilāl* ve *-ī*'den *hilālī*). *Esk.* Yeniay gibi olan, yeniayla ilgili.
—Saatç. *Hilali saat,* kabı bakır ya da tombaktan yapılmış saat.
◆ a. Bir yazı biçimi.

HİLALİ → HELALİ.

HİLALİ PAŞA (Ahmet Necib **EL-**), mısırlı siyaset adamı (1891-1958). Vefd partisi yöneticisiydi, 1951'de partiden çıkarıldı, birkaç kez eğitim bakanı oldu (özellikle 1942-1944). General Necib'in darbesinden önceki dönemde (mart-haziran 1952) bağımsız Vefd karma hükümeti başkanı olarak yolsuzluklarla savaşmayı ve Mısır-İngiliz anlaşmazlıklarını çözümlemeyi denedi, ama başarılı olamadı. Darbeden sonra, siyasal hakları elinden alındı.

HİLALİLER → HİLAL (Beni).

HİLALİYE a. (ar. *hilāliyye*). Esk. bot. Kırlangıçotu denilen bitki.

HİLALİYE a. Şeyh Muhammet Hilal tarafından kurulan ve kadiriye*'nin kollarından biri olan tarikat (XVIII. yy.). Muhammet Hilal, tarikatı Şeyh Muhammet et-Tayf'tan aldı. Tarikat zinciri, dokuzuncu mertebede kadiriyenin kurucusu Abdülkadir Geylani'ye ulaşır. Bu nedenle kadiriyede olduğu gibi, hilaliyede de ibadet ve ayin sırasında zikre büyük önem verilir.

HİLALVARİ sıf. (ar. *hilāl* ve fars. *-vārī* gibi'den *hilālvārī*). *Esk.* Hilale benzeyen, hilal biçiminde olan.

HİLAMMAR a. (hititçe sözc.), hitit tapınağında, en kutsal odanın önünde yer alan ve buraya geçişi sağlayan bölüm. (Boğazköy'deki tapınaklarda hilammarı bölen ayakların ve duvarların aslan kabartmalarıyla süslenmesi bu bölümün önemini vurgular. Hilammar, kimi örneklerdeyse avludan bir ya da iki ön geçitle ayrılır.)

HİLANİ a. Arkeol. Birkaç basamakla çıkılan, önü iki ahşap sütuna dayanan revaklı, öteki cepheleri sağır duvarlı yapı biçimi. (Özellikle K. Suriye'deki saray komplekslerinin bir bölümü olarak ortaya çıktı. Asurlular'da, daha sonra da geçhitit mimarlığında kullanıldı. Bu yapılar kapalı planlarıyla genişlemeyi engeller, ancak merkezi avlu çevresinde düzenlenmiş birkaç hilaninin birleştiği büyük saraylar vardır, Tel Teynet, Zincirli sarayları gibi.)

HİLARA a. (lat. *hilaus;* yun. *hilaros,* neşeli'den). Sürüler halinde uçuşan etcil, ortoraf, küçük sinek. (Bataklık suların yüzeyinde kalabalık sürüler halinde dönüp duran *Hilara chorica*'ya bütün Avrupa'da rastlanır. Dansçısinekgiller familyası.)

HİLARA. Yun. mit. Leukippos'un kızı. Kız kardeşi Phoibe ile birlikte Dioskurlar tarafından kaçırıldı. Kastor ile evlendi. İkisi birden Leukippos kızları diye anılır.

HİLARİON, Kiev metropoliti (1051-1054). Bir piskoposlar konsili tarafından Akıllı Yaroslav'ın önerisiyle Kiev metropoliti seçildi. Bu göreve getirilen ilk rustur (o döneme kadar hep Yunanlılar'dan seçilirdi). Yazılarında hıristiyanlığın evrensel çağrısı ve Rusya'nın hıristiyan topluluğuna girişi üstünde durmuştur.

HİLARODİA a. (yun. sözc.). İskender döneminde özellikle Yunanistan'da çok tutulan kaba güldürü.
—ANSİKL. Hilarodia ya da *hilaro-trajedi'* nin ana öğesi edebi parodiydi. Edebi parodi ancak İ.Ö. IV. yy.'ın sonlarına doğru bir tiyatro oyununun bütününe egemen olmaya başladı. Bu türün yaratıcısı Rhinton, kaba güldürülü dramlarda *(Herakles, Amphitryon, İphigeneia)* klasik trajedi kahramanlarını soytarı haline soktu. Rhinton'un taklitçileri arasında Capreaeli Blaisos ve Paphoslu Sopatros sayılabilir. Bu tiyatro türü Romalılar'ın *atellana* ve *mimlerinin* gelişmesini sağladı.

HİLAT, -ti a. (ar. *ḫilʿat*). *Esk.* **1.** Padişah ya da vezir tarafından takdir edilen kimselere giydirilen kaftan: *"... sırtındaki eski püskü elbiseyi daima bir vezir hil'ati gibi taşıdı"* (Neyzen Tevfik). [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Hilat-baha,* hilat giydirecek denli önemsenmeyen kişilere armağan olarak verilen hilat bedeli. ‖ *Hilat-i beyza,* beyaz kaftan; Şeyhülislam'ın giydiği kaftan. ‖ *Hilat-duz,* hilat biçen ve diken terzi. ‖ *Hilat-i veda,* sarayda ağırlanan konuklara, saraydan ayrılırken verilen kaftan. ‖ *Hilat-i zerrin,* altın işlemeli kaftan.
—Kur. tar. *Hilat hazinesi,* iç hazinenin bölümlerinden biri. (Kumaş, hilat, kavuk, değerli silah vb. burada saklanırdı).
—Hat. *Hilat giydirme,* hat hocasının, öğrencisinin yazılarının üstüne çizgi çizmesi. (Bu çizgi hocanın yazıyı beğendiğini gösterirdi.)
—ANSİKL. Hilat giydirme geleneğinin Osmanlılar'a nereden geçtiği konusunda değişik görüşler vardır. Bazı araştırmacılar, bu geleneğin Bizanslılar'dan geldiğini ileri sürerken, bazıları da islam ve türk devletlerinin birçoğunda hilat geleneğinin olduğunu belirtirler. Hilat bir göreve atanma ya da bir hizmet ve yararlık dolayısıyla giydirilirdi. Padişahlar tarafından sadrazamlar, vezirler ve öteki devlet ileri gelenlerine hilat giydirildiği gibi, onlar da kendilerinden aşağı rütbedeki görevlilere hilat giydirirlerdi. Padişah hilatlarına "hilati fahirei şahane" denirdi. Padişahların hilat giydirdiklerine, sadrazamların da hilat giydirmesi usuldendi. Vezirlere seraser kaplı samur kürk, öteki görevlilere sade hilat giydirilirdi. Hilatların hassülhas, has, âlâ, bâlâ, elvan, savb gibi dereceleri vardı. Osmanlı sarayında hilat hazinesi ve sürekli hilat diken terziler bulunurdu. Hilat giydirme geleneği, Mahmut II döneminde kaldırıldı. Bunun yerine onurlandırılmak istenen kimselere saat, altın tabaka, enfiye kutusu, kılıç, köstek, nişan, vb. armağanlar verilirdi.

HİLAV (Selahattin), türk yazar ve çevirmen (İstanbul 1928). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi felsefe bölümü'nü bitirdi (1950). Çeşitli dergi ve gazetelerdeki deneme ve inceleme yazılarıyla tanındı.

Ünlü klasik ve çağdaş batılı yazarların birçok yapıtını türkçeye çevirdi. Türkçede felsefe terimlerinin zenginleşmesi için çaba gösterdi. İnceleme, deneme ve çevirilerinin de yayımlandığı *Yazko felsefe yazıları* dergisini yönetti (1982-1984). Çeşitli ansiklopedilerde çalıştı. Yapıtları: *Diyalektik düşüncenin tarihi* (1966), *100 soruda felsefe el kitabı* (1970).

HİLB a. ve sıf. (ar. *ḫilb*). Zampara delikanlı.
—Esk. anat. Yırtıcı hayvan ve kuşlardaki tırnak, pençe. || Ciğer perdesi.
—Esk. bot. Asma yaprağı. || Turp.

HİLBERT (David), alman matematikçi (Königsberg 1862 - Göttingen 1943). Königsberg'de (1892-1895), sonra Göttingen'de (1895-1929) profesörlük yaptı, XX. yy.'ın ilk otuz yılında alman matematik okulunun tartışmasız önderiydi. 1885'teki tezinden 1893'e kadar nerdeyse yalnızca cebirsel değişmezlerle ilgilendi. Bu değişmezlerin hesaplanmasına olmasa da varlıklarının tanıtlanmasına olanak veren yeni ve daha genel bir yaklaşım tasarladı. Bu kuramın daha sonraki gelişimi, soyut cebirinkiyle (halkalar, cisimler ve idealler kuramı) birleşti. 1893'te, Minkowski ile birlikte, sayılar kuramı üzerine bir bildiri yazmakla görevlendirilince, 1897'de ünlü "Zahlbericht"i sundu; bu bildiride mantıksal bakış açısından, cebirsel sayılar konusunda o güne dek elde edilmiş sonuçların tümünü yeniden düzenledi, daha sistemli bir dil ve işaret düzeni kullanarak tanıtlamaları yeniden biçimlendirdi. 1899'dan 1903'e kadar, türünü belirlemeden, yalnızca belitler sistemiyle ifade edilmiş bağıntıları (keyfi) doğrulayan matematiksel varlıklardan (nokta, doğru, düzlem vb.) yola çıkarak geometrinin temellerini kurmaya çalıştı (*Grundlagen der Geometrie* [Geometrinin temelleri], 1899). Bu araştırma belit yönteminin doğmasıyla sonuçlandı.


David Hilbert

Hilbert, 1900 kongresi'nde, bu yöntemi kullanmak için tutarlığın tanıtlanması, yani kuramdaki belitlerin birbiriyle çelişmemesi gerektiğini gösterdi. *Grundlagen der Geometrie*'de (Geometrinin temelleri), sözkonusu tanıtlamanın amacı, geometrinin belitlerinin sayısal bir modelini sergilemekti: böylece, geometri belitlerinin göreli tutarlığının bir kanıtı elde ediliyordu (gerçek sayılar kuramında çelişki bulunmaması koşuluyla, geometride de çelişki olmayacaktı). Bu dolaylı yöntem, kuşkusuz, sayılar kuramının tutarlığını tanıtlamak için uygulanamazdı. Nitekim Hilbert, Heidelberg kongresi'nde (1904) henüz pek belirgin olmayan, ama 20'lerden sonra kesinleşen bir biçimde, sayılar kuramını, tutarlığı çürütülemeyecek şekilde kurmaya ve bu tutarlıkla Cantor sonrası matematiğinin tümüne tartışılmaz bir temel sağlamaya yönelik bir program önerdi: her şeyden önce "kavramsal usavurma ve çizimlerin, biçimsel bileşenler olarak matematiğin yapısında tümleşecek şekilde, bütün matematik kuramlarının, tanıtlanmaları dahil, tam anlamıyla formülleştirilmesini tamamlamak" sözkonusuydu; böylece formülleştirilen kuramlar, yeni bir bilim dalı olan *üstmatematik** ya da tanıtlama kuramıyla *(Beweistheorie)* incelenecekti. Bu üstmatematik yalnızca tartışılmaz, yani sonulcu usavurmaları kullanacaktı.

P. Bernays'in işbirliğiyle *Grundlagen der Mathematik*'te (1934-1939) tamamlanan bu programın bir bölümü başarısızdı. (İkinci Gödel eksiklik teoremi [1931], bu programın en azından başlangıçta hazırlandığı biçimiyle gerçekleştirilmesinin olanaksızlığını gösteriyordu.) 1930'a kadar, hilbertçi okul içinden Ackermann, Bernays, Herbrand, von Neumann gibi matematikçilerin çalışmaları, matematik kuramlarının doğası üzerindeki bilgiyi büyük ölçüde artırdı. Bu arada, tanıtlama kuramı da yalnızca tutarlılık tanıtlamalarını ele alarak, özerk mantıksal bir bilim dalı oldu. Hilbert'in, matematiğin temelleri üzerindeki araştırmaların gelişmesine, kesin bir hız verdiği söylenebilir. Ayrıca 1904'ten 1909'a kadar yayımlanan ve 1912-1914 arası fiziğe uygulanan analiz çalışmaları da (değişim hesapları, integral denklemleri) aynı ölçüde yenilikler getirdi.

Hilbert belit dizgesi, Eukleides geometrisi için yirmi yedi belitten oluşan sistem. Bu belitler şunlardır:
1. Farklı iki noktadan en az bir doğru geçer;
2. Bu doğru tektir;
3. Bir doğru üstünde olmayan üç noktadan en az bir düzlem geçer;
4. Bu düzlem tektir;
5. Bir doğrunun bir düzlemde farklı iki noktası varsa, tümüyle bu düzlem içinde yer alır;
6. Ortak bir noktası olan iki düzlemin, farklı en az iki ortak noktası vardır;
7. Uzay, düzlemdeş olmayan en az dört nokta taşır;
8. Her düzlem, bir doğru üzerinde olmayan en az üç nokta içerir;
9. Her doğruda en az iki farklı nokta vardır;
10. A, B, C noktaları bir doğru üzerinde ve B, A ile C arasındaysa aynı zamanda C ile A arasındadır;
11. A ve B noktaları farklıysa, C, A ile B ve B, A ile D arasında olacak biçimde en az iki C ve D noktası vardır;
12. Farklı üç A, B, C noktası bir doğru üzerindeyse öbür ikisi arasında olan ancak ve ancak bir nokta vardır;
13. Dört A, B, C, D noktası verildiğinde, bunlar her zaman B, C ile D arasında, C, A ile B ve A ile D arasında yer alacak biçimde adlandırılabilir;
14. Üç A, B, C noktası bir doğru üzerinde değilse ve bunların düzlemindeki bir D doğrusu AB yi A ile B arasında keserse, D zorunlu olarak AC yi A ile C ya da BC yi B ile C arasında keser;
15. Bir D doğrusuyla dışındaki bir A noktasının belirlediği düzlemde, A dan geçen ve D yi kesmeyen ancak ve ancak bir tek Δ doğrusu çizilebilir (Eukleides koyutu);
16. Uzayın nokta ikilileri kümesi içinde, (A, B) = (A, B) olacak biçimde (A, B) = (C, D) ile gösterilen bir bağıntı tanımlanabilir; AB ile CD nin aynı ölçüde olduğu söylenir;
17. Her (A, B) ikilisi için (A, B) = (B, A) eşitliği elde edilir;
18. (A, B) = (C, D) ve (C, D) = (E, F) bağıntılarından (A, B) = (E, F) bağıntısı çıkarılır;
19. Başlangıç noktası O olan bir yarıdoğru, O ve bir başka A noktasıyla, M, O ile A arasında ya da A, O ile M arasında olacak biçimde M noktalarının kümesi olarak tanımlandığına göre, yarıdoğrunun bir (C, D) ikilisi için, (O, B) = (C, D) eşitliğini doğrulayan bir B noktası vardır;
20. B, A ile C arasında ve B′ ve A′ ile C′ arasında ise, (A, B) = (A′, B′) ve (B, C) = (B′, C′) bağıntılarından, ABC ve A′B′C′ doğruları farklı olsun ya da olmasın, (A, C) = (A′, C′) bağıntısı elde edilir;
21. Başlangıç noktaları ya da açıları aynı olan (*d*, *δ*) yarıdoğru ikilileri kümesinde, (*d*, *δ*) = (*d*, *δ*) olacak biçimde (*d*, *δ*) = *d′*, *δ′*) ile gösterilen bir bağıntı tanımlanabilir;
22. Her (*d*, *δ*) açısı için, (*d*, *δ*) = (*δ*, *d*) eşitliği vardır;
23. (*d*, *δ*) = (*d′*, *δ′*) ve (*d′*, *δ′*) = (*d″*,*δ″*) bağıntılarından (*d*, *δ* = (*d″*, *δ″*) bağıntısı elde edilir;
24. (*d*, *δ*) bir açı ve *d′* bir P düzleminin bir yarıdoğrusu ise, *d′* ü taşıyan D′ doğrusunun ve P nin, D′ üzerinde bulunmayan bir M noktasının tanımladığı yarıdüzlemde başlangıç noktası *d′* ile aynı olan ve (*d*, *δ*) = (*d′*, *δ′*) bağıntısını doğrulayan tek bir *δ′* yarıdoğrusu vardır [D′ ve M nin tanımladığı yarıdüzlem, D′nün noktaları ile başlangıç noktası D′ üzerinde bulunan ve M den geçen yarıdoğruların noktalarının kümesidir];
25. (A, B) = (A′, B′), (A, C) = (A′, C′) ve (AB, AC) = (A′B′, A′C′) ise (BC, BA) = (B′C′, B′A′) ve (CA, CB) = (C′A′, C′B′) bağıntıları elde edilir;
26. A_1, A ile B arasında, A_1, A ile A_2 arasında A_2, A_1 ile A_3 arasında, A_3 A_2 ile A_4 arasında vb. ise ve (A, A_1) = (A_1, A_2) = (A_2, A_3) = ... olursa, B, A ile A_n arasında olacak biçimde bir *n* tamsayısı vardır; bu *Arkhimedes belitidir;*
27. Bir doğrunun, sıralama ve uygunluk bağıntılarının uygulandığı noktalar kümesi, yukarıdaki bağıntıların ve yukarıdaki belitlerden çıkarılan doğrusal sıralama ve uygunluk temel özelliklerinin geçerli olduğu hiç bir genişlemeye elverişli değildir.

Hilbert boyutu (*bir* E *Hermite uzayının—*). Ceb. E nin bütün Hilbert tabanlarının ortak kardinali.

Hilbert programı, Hilbert'in 20'li yıllarda ortaya attığı araştırma programı. Matematiksel mantık araştırmalarına, kesin bir atılım kazandıran bu program, matematiği, klasik matematiğin sonsuz kavramına başvuran her bölümünü formülleştirip elde edilen formülleştirmenin tutarlılığını, yalnızca, devşirim kökenli temel yöntemlerle (sonlucu yöntemler) tanıtlayarak, sarsılmaz temellere oturtmaya dayanır.

Hilbert tabanı (*Bir* E *Hermite uzayının—*). Ceb. E nin, dikdüzgülü vektör ailesi; bu ailenin doğurduğu vektör altuzayı, E içinde sıktır. (Her Hilbert uzayının, bir Hilbert tabanı vardır.)

Hilbert uzayı, tam Hermite uzayı. (Boyutu sonlu olan her Hermite uzayı bir Hilbert uzayıdır.) Hilbert uzayı kavramı kuvantum kuramında temel rol oynar. Bu kuramda en çok kullanılan formülleştirmede fiziksel bir sistemin hali özel bir Hilbert uzayı içinde (haller uzayı) düzgülenmiş bir vektörle gösterilir. İki vektörün Hilbert skaler çarpımı, bu vektörleri karşılayan haller arasındaki geçişin olasılık genliğini verir.

Hilbert uzayı (*Gerçek* [ya da *karmaşık*] *ön—*). Ceb. Eşlik eden ikilenik biçimi (ya da Hermite biçimi) pozitif olan, bakışımlı ikili doğrusal bir biçimle (ya da özekli birbuçuk doğrusal bir biçimle) donatılmış ℝ -vektör uzayı (ya da ℂ vektör uzayı). [Ayrıca bu ikilenik biçim (ya da Hermite biçimi) yoz olmayan pozitif (pozitif tanımlı) ise, Eukleides uzayı (ya da Hermite uzayı) da denen gerçek (ya da karmaşık) ön Hilbert uzayından söz edilir.]

HİLBERT (Jaroslav), çek tiyatro yazarı (Loussy 1871 - Prag 1936). İlk piyesi *Vina* (1896) ile natüralist ve batılı bir akım getirerek çek tiyatrosunu yeniledi; hepsi de özgün olan sonraki oyunlarında din, tarih ve burjuva çevresini ele aldı (*Pest*, 1890; *Falkenstein*, 1903; *Hnizdo v Bourji*, 1919).

HİLDA *(azize)*, Northumbria prensesi (Northumbria 614 - Whitby, Yorkshire 680). Hartlepool başrahibesi (649-657). 657'ye doğru Whitby manastırı'nı kurdu ve burada ingiliz-kelt ruhani ayini üzerine bir konferans düzenledi (664).

HİLDEBRAND (Bruno), alman iktisatçı (Naumburg an der Saale 1812 - Jena 1878). Breslau (1836) ve Marburg'da (1841) profesördü. Thüringen'de İstatistik dairesi yöneticisi oldu. *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* adlı dergiyi kurdu (1863). Politik iktisadı, ulusların iktisadi gelişmesini inceleyen bilim olarak kabul etti. Klasik iktisatçılarca ileri sürülen doğal iktisat yasalarının varlığını reddetti. Tarihsel okulun kurucularındandır.

HİLDEBRAND, hollandalı yazar → BEETS (Nicolaas).

HİLDEBRAND (Hans), isveçli tarihçi (Stockholm 1842 - *ay. y.* 1913). Ilımlı tutucu parti'den Riksdag üyesi ve gazeteciydi. Bir İsveç tarihi yazdı (1903-1905).

HİLDEBRAND (Adolf VON), alman heykelci (Marburg 1847 - Münih 1921), B. Hildebrand'ın oğlu. Yönetiminde çalıştığı Zumbusch ile Roma'ya gitti. İtalya'da yirmi beş yıl kaldıktan sonra (özellikle Floransa'da), 1884'te Berlin'e döndü ve 1891'de Münih Wittelsbach çeşmesi'ni yaptı. *Das Problem der Form in der bildenden Kunst* (Plastik sanatlarda biçim sorunu) [1893] adlı bir incelemesi vardır.

Hildebrandslied *(Hildebrand'ın türküsü)*, en eski epik alman şiiri (70 dize). Yaklaşık 800 yılından kalma bir elyazmasıdır. Hildebrand, ostrogot kralı Theodorich'in (493-526) arkadaşlarından biridir. Theodorich otuz yıllık bir sürgünden sonra bir hun ordusunun başında İtalya'yı fethetmeye gelir; Hildebrand kendisine meydan okuyan genç bir askerin kendi oğlu Hadubrand olduğunu anlar. Onunla çarpışmak istemez. Ama babasının öldüğünü sanan Hadubrand onu sonunu bilmediğimiz bir dövüşe zorlar.

HİLDEBRANDT (Johann Lucas VON), avusturyalı mimar (Cenova 1668 - Viyana 1745). Roma'da C. Fontana'nın öğrencisi oldu. İmparatorluk sarayının mimarlığına getirildi. Avusturya barok üslubunun en önemli temsilcilerindendir. Başlıca yapıtları: Schwarzenberg sarayı (1699; daha sonra Fischer von Erlach tarafından değiştirilmiştir), Daun-Kinsky sarayı (1713-1716), özellikle de Viyana'daki aşağı Belvedere ve yukarı Belvedere külliyatı (1714-1723); Pommersfelden şatosu'na, Salzburg'daki Mirabell şatosu'na (1721 -1727), Würzburg malikânesi'ne yaptığı eklemeler (Neumann ile birlikte; 1720 -1744); birkaç kilise.

HİLDEBRANDT (Ferdinand Theodor), alman ressam (Stettin 1804 - Düsseldorf 1874). Lessing'le birlikte Düsseldorf okulunun romantik akımına katıldı. Ama gerçekçi yönüyle de çok başarılı bir portre ressamıdır (*Sanatçının babası*, Köln müzesi).

HİLDEBRANDT (Horst), alman general (Neustettin 1919). 1939'da asteğmen oldu, 1945'te bir piyade alayına komuta etti, Bundeswehr'e girdi (1956), yapısını değiştirip taktik ve donanımını modernleştirdiği kara ordusunun başına getirilmeden (1973) önce, aralarında Jylland'daki (COMLANDJUT) NATO kara kuvvetleri komutanlığının da bulunduğu değişik komutanlık görevleri yürüttü. 1979'da emekliye ayrıldı.

HİLDEGARD *(azize)*, mistik benedikten rahibesi (Bermersheim, Alzey yakınında, 1098 - Rupertsberg, Bingen yakınında, 1179). Disibodenberg manastırı'nın başrahibesiydi (1136). Rupertsberg (1147 - 1150) ve Eibingen (1165) manastırlarını kurdu. Kehanetleriyle ünlendi; prensler ve rahipler sık sık ona başvururlardı. Dante'ye Teslis imgesini esinleyen ve dogmatik bir inceleme olan *Scivias*'ı (1141-1151), bir tıp el kitabı, latince ve almanca önemli mektuplar kaleme aldı. Birsesli 155 yapıt besteledi. Bunların en önemlisi *Dullar senfonisi* ve bir dinsel oyunun öğelerini içeren *Ordo virtutum*'dur.

HİLDEN, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Ruhr'da, Düsseldorf'un G.-D.'sunda; 52 300 nüf. Çelik fabrikası. Makine yapımı. Tekstil. Kimya ürünleri. Mobilyalar.

HİLDERİCH (463 ?-533), vandal kral (523-530), Hunerich ve Eudoxia'nın oğlu, Thrasamund'un halefi. Konstantinopolis'te yaşadığından Roma kültürü ile yetişmişti; katoliklere tapınma özgürlüğü tanıdı ve İustinianos'a yaklaştı. Mağribliler'e yenilince ordu tarafından tahttan indirildi (mayıs 530), sonra da Gelimer tarafından öldürüldü.

HİLDESHEİM, Almanya'nın Aşağı Saksonya eyaletinde kent, Hannover'in G.-D.'sunda, 103 400 nüf. (1989). Eski Hansa kenti olan Hildesheim, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra onarılmış birçok eski ev ve çeşitli anıtlar içerir; özellikle, roman üslubu döneminden kalma St. Michael kilisesi (XI. ve XII. yy.); bronz kapı (XI. yy.); XIII. yy.'dan kalma, boyanmış ahşap tavan; aziz Bernward'ın mezarı ve katedral (sanat yapıtları, kutsal eşya). Üniversite, ticaret ve sanayi (otomobil aksesuarları, elektroteknik, ısınma aygıtları, kimya) merkezi.

—Arkeol. 1868'de Hildesheim'da Romalılar'dan kalma bir hazine bulundu (Berlin müzesi). Bu eşyaların galvanoplasti yöntemiyle yapılmış röprodüksiyonları vardır (Cluny müzesi). Hazinenin, Germenler'in romalı general Varus'u yenerek elde ettikleri ganimet olduğu sanılmaktadır. Hazinede Augustus döneminin en değerli ve güzel sofra takımları bulunmaktadır.

HİLDOCERAS a. Üst Lias döneminin niteleyici ammonit cinsi. (*Hildoceratidae* familyasının örnek tipi.)

HİLDRETH (Richard), amerikalı siyaset yazarı (Deerfield, Massachusetts, 1807 - Floransa 1865). Köleliğe şiddetle karşıydı ve konuyla ilgili olarak *The Slave: or Memoirs of Archy Moore* (Köle: ya da Archy Moore'un anıları) [1836] adlı bir roman yazdı. *History of the United States* (ABD tarihi) [1849-1852] adlı bir yapıtı daha vardır.

HİLE a. (ar. *ḥile*). **1.** Bir kimseyi aldatmak ya da yanıltmak amacıyla çevrilen düzen, oyun, dolap: *Hileyle bir kimsenin elinden parasını almak. Kazanmak için her türlü hileye başvurmak.* **—2.** Oyunda kazanmak için kuralları çiğneme: *İskambilde hile yapmak.* **—3.** Kazanç sağlamak amacıyla bir ürüne katılan değerce düşük madde; bir ölçme aracında yapılan değişiklik: *Bu sütte, bu tartıda bir hile var.* **—4.** *Hile hurda bilmez*, dürüst, başkalarını kandırmayan kimse için kullanılır. || *Hile yapmak*, bir kimseyi aldatıp kandırmak; çıkar sağlamak için satılacak bir mala değersiz bir şey katarak onun saflığını bozmak. || *Hilesi hurdası yok*, "yalanı dolanı yok", "gerçek" anlamında söylenir.

—*Esk. Hile-fürûş, hile-güzar, hile-perdaz, hile-saz, hilenâk*, hileci.

—Ask. *Savaş hilesi*, savaşta düşmandan gerçek amaçları, kuvvetleri ve planları gizleyerek onu yanıltmak amacıyla alınan önlemler.

—Avc. Peşine düşülen av hayvanının, avcıdan ve köpeklerden kaçmak için başvurduğu sapmalar ve kullandığı ustaca yöntemler.

—Hayvc. Bir satıcının gerek hayvanın bir kusurunu saklamak (atın daha genç görünmesi için dişlerini değiştirmek, huysuz bir hayvana uyuşturucu vermek, erbezleri meydanda olmayan bir köpeğe erbezi protezi koymak, vb.), gerek ileride insanların ve başka hayvanların güvenliğini tehlikeye sokacak bir kusuru gizlemek amacıyla alıcıyı aldatmak için başvurduğu düzen, oyun, dolap.

—İsl. huk. *Hile-i şeriye*, bir hukuk sorununun çözümlenmesi için bulunan şeri çare, kolaylık. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sine. ve Tiyat. Genel olarak alışılmadık etkiler yaratmak, görünümler oluşturmak amacıyla kullanılan göz yanıltma tekniklerinin genel adı.

—ANSİKL. Huk. Borçlar hukukunda iradeyi sakatlayan nedenlerden biri olarak anılır. Karşı tarafın hilesiyle sözleşme yapmaya kandırılmış olan kişi, hatası esaslı olmasa bile, o sözleşmeyle bağlı olmaz (Borçlar k.md. 28). Hile, bir kimseyi karanında hataya düşürmektir. Borçlar k.'nun 24. maddesine göre ancak esaslı sayılan hatalar sözleşmeyi sakatladığı halde 28. maddesine göre hile nedeniyle düşülen hata esaslı olmasa da sözleşmeyi sakatlar. Yasaya göre hile, hatanın nitelikli bir türüdür. Bir taraf hataya düşmekte ve buna neden olan etken diğer tarafın aldatıcı davranışları olmaktadır. Bu koşullar içindeki hata, yani hileden doğan hata esaslı olmasa da sözleşme sakatlanmaktadır. Hileli davranış sözleşmenin tarafından değil de üçüncü bir kişiden yapılmışsa ilke olarak sözleşme geçersiz olmaz. Ancak üçüncü kişinin bu davranışı sözleşmeye taraf olan kişice biliniyor ya da bilinmesi gerekiyorsa bu sözleşme bağlayıcı olmaz. Hilenin hukuksal sonucu sözleşmenin sakatlanmasıdır. Ancak hilenin etkisiyle sözleşme yapan kişi, sözleşmenin gereklerini yerine getirmek istemiyorsa bunu bir yıl içinde karşı tarafa bildirmek zorundadır; bir yılı geçirirse sözleşmeyi onaylamış sayılır. Bu bir yıllık süre hilenin anlaşıldığı tarihten işlemeye başlar. Hileyle sözleşme imzalayan taraf bu sözleşmeyi iptal ettirdikten sonra bu yüzden uğradığı zararın giderilmesini isteyebilir. Hile etkisiyle yapılmış sözleşmeyi onaylamak, tazminat isteğinden vazgeçmeyi gerektirmez. Sözleşme onanmış olsa bile bu yüzden doğan zarar istenebilir. (Borçlar k.md. 31).

—İsl. huk. Uygulamalarda islam hukukunun bir parçası olarak ortaya çıkan bu yöntem, yasal araçların, yasa dışı ya da yasada var olmayan amaçlara yönelik bir biçimde kullanılması olarak tanımlanabilir. Yasal olsalar da olmasalar da bu amaçlara, şeriatın sağladığı araç ve olanaklarla ulaşılabilir. Şeriat kurallarına bağdaşabilmek için başkaca bir seçenekleri bulunmayanlara, bu tür hileler, yasanın lafzına sadık kalmak koşuluyla istenilen sonuca ulaşılmasına olanak sağlar. Örneğin Kuran faizle borç para verilmesini yasaklar ve bu yasağın doğrudan ve açıktan açığa çiğnenmesine olanak yoktur. Oysa ticaret hayatında faizle borç alıp verme bu hayatın doğasının vazgeçilmez bir parçasıdır. Hem bu gereksinimin karşılanması hem de dinsel yasağın çiğnenmemesi için bir-



Österreichische Lichtbildstelle

Johann Lucas von **Hildebrandt**
Göttweig (Avusturya) manastırı
için proje
gravür

İngrid Geske-Antikenmuseum



Hildesheim hazinesi
kıvrımdal ve *putto*'larla süslü
gonca biçiminde
calix krater
gümüş
İ.Ö. I. yy.'ın sonu - İ.S. I. yy.'ın başı
Antikenmuseum, Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz, Berlin

Hildesheim
büyük bölümü XI.-XII. yy.'da yapılmış
St. Michael kilisesi

Schneiders-Ziolo



takım çarelere başvurulur. Bunlardan biri de çok yaygın olan çifte satış (bey'atan fi bey'a) biçiminde uygulananıdır. Örneğin, bir borçlu bir köleyi (fiilen) alacaklıya peşin fiyatına satsa ve hemen ondan daha yüksek bir fiyata satın alsa (ödeme sonradan), bu iki fiyat arasındaki fark kârı gösterir.

HİLEBAZ sıf. (ar. *ḥile* ve fars. *bāz*'dan *ḥile-bāz*). Hileci, hilekâr.

HİLECİ sıf. Hile yapan, bir işe hile karıştıran kimse için kullanılır, hilekâr, hilebaz.

HİLECİLİK a. Hileci olma durumu, hilekârlık.

HİLEKÂR sıf. (ar. *ḥile* ve fars. *-kār*'dan *ḥilekār*). Hileci, hilebaz.

HİLEKÂRLIK a. Hilecilik.

HİLELİ sıf. Karşısındakini aldatmak ya da yanıltmak amacıyla üzerinde değişiklik yapılmış ya da içine bir şey katılarak saflığı bozulmuş şey için kullanılır: *Hileli oyun kartları. Hileli zar. Hileli yağ.*
—Huk. *Hileli iflas* → İFLAS.
—Oy. *Hileli iskambil kâğıdı*, iskambil oyununda hile yapmak üzere hazırlanmış oyun kartı.
—Sirk. *Hileli bardak*, içinde çift cidar bulunduğundan sıvıyı akıtmayan su bardağı.

HİLESİZ sıf. İçine hile karışmamış, hilesi olmayan şey için kullanılır; katkısız, saf, halis: *Hilesiz süt.*

HİLF a. (ar. *ḥilf*). *Esk.* **1.** Birlik, ittifak. **—2.** Ant, yemin. **—3.** Yardımlaşma, sözleşme.
—Tar. İslamlıktan önceki arap kabileleri arasındaki antlaşmaya verilen ad. (*Hilf al -mutayyabin* [güzel kokulular antlaşması] Abd Menaf'ın Abd üd-Derler'e karşı Kureyş kabileleriyle yaptığı antlaşmadır. Bazı Kureyş kabilelerinin de, haksızlığa uğrayanları savunmak için yaptıkları antlaşmalara *hilf el-fuzul* adlı verilirdi. Hilf ilişkisi içinde olanlara "hülefa" denirdi.)

HİLFERDİNG ya da **HİLVERDİNG** (Franz Anton), Hollanda asıllı avusturyalı dansçı ve koregraf (Viyana 1710 - *ay. y.* 1768). Viyana'da edebiyat ve resim öğrenimi gördükten sonra Blondy'nin yanında dansını geliştirmek üzere Paris'e gitti (1734-1736). Viyana'ya dönünce (1737) klasik yapıtlarda dans etti, kendisi de aynı üslupta düzenlemeler yaptı. Ama yeni bir kostüm ve yorum anlayışı getirmek istiyordu. Bu yüzden, Ansiklopediciler'in sanat konusundaki düşüncelerini benimsedi. Danslarında yaşamı, gündelik olanı ve doğayı taklit etmeye çalıştı. Koruyucusu, imparator Karl VI'nın 1740'ta ölümünden sonraki yapıtlarını (konusunu Racine'in yapıtından aldığı *Britannicus;* konusunu Voltaire'den aldığı *Alzire*) Dresden'de sahneletti. Ne var ki bu yapıtların hangi yıllarda yorumlandığı kesin olarak bilinmiyor. 1740-1752 arasında Viyana ve Stuttgart'ta etkinlik gösterdi. 1758'de Petersburg'da Yelizaveta I'in sarayına girdi. Burada, *la Victoire de Flore sur Borée* (1760), *la Vengeance du dieu de l'Amour* (1762), *les Amours d'Acis et Galatée* (1764) adlı yapıtları düzenledi. Moskova'da *Amour et Psyché*'yi sundu (1762) ve Angiolini ile birlikte çalıştı. 1765'te Viyana'ya dönünce imparatorluk sarayında bale yöneticiliğine atandı. 1767'de yerine Noverre geçti. Yaşadığı dönemde anlaşılmayan Hilferding, Angiolini tarafından eylem balesinin yaratıcısı olarak övülmüştür. Angiolini, onun sağlığında ve ölümünden sonra sanat anlayışının ve getirdiği yeniliklerin sürmesini sağladı.



Rudolf Hilferding

HİLFERDİNG (Rudolf), avusturya asıllı alman marxçı kuramcı ve siyaset adamı (Viyana 1877 - Paris 1941). Hekim olarak Berlin'e yerleşti, Alman sosyal demokrat partisi'ne (SPD) üye oldu, 1907'den 1916'ya kadar bu partinin yayın organı olan *Vorwärts*'ı yönetti. 1914'te sosyal demokrat milletvekillerinin savaş kredilerine olumlu oy vermelerine karşı çıktı ve partisinin barış yanlısı azınlığına katıldı. 1919'da Almanya bağımsız sosyal demokrat partisi'ne (USPD) girdi, 1922 tarihine kadar bu partinin yayın organı *Die Freiheit* gazetesini yönetti. 1922'de SDP'ye döndü. 1919'da alman vatandaşlığına geçti. 1924'ten 1933'e kadar Reichstag'da milletvekilliği yaptı, iki kez maliye bakanı (ağustos-ekim 1923 ve haziran 1928 - aralık 1929) oldu. 1933'te Hitler'in iktidara gelmesi üzerine, Danimarka'ya gitti. Ardından 1938'e kadar Zürich'te ve Paris'te oturdu. 1941 şubatında Vichy hükümet yetkililerince alman polisine teslim edildi. Gestapo tarafından öldürüldüğü sanılır.
Böhm-Bawerks Marx-Kritik (Böhm -Bawerk'in marxçı eleştirisi) [1904], *Finanzkapital** (Mali sermaye) [1910] ve *Die Sozialisierung und die Machtverhältnisse der Klassen* (Sınıfların sosyalleştirilmesi ve güç koşulları) [1920] adlı yapıtları vardır. Ona göre, mali sermaye "bankaların elinde ve sanayicilerin hizmetindeki" sermayedir. Bu sermaye gitgide büyüyen yatırımlar sonucu sanayiye aktarılarak sanayi sermayesine dönüştürülmüştür. Bankalar ve sanayi arasındaki bu karşılıklı bağımlılık kapitalizmin son aşamasını (mali kapitalizm ya da "tekelci kapitalzm") oluşturur. Hilferding, 1910'da kapitalizmi yok edecek tek gücün işçi sınıfının siyasal mücadelesi olduğunu düşünüyordu. Ancak on yıl sonra karteller çağı kapitalizminin ulaştığı rasyonelleşme derecesi karşısında, sosyalizme geçişin barış içinde seçim yoluyla olabileceği kanısına vardı.

HİLİ, Birleşik Arap Emirlikleri'nde sit, Abu Zabi arazisinde, el-Ayn yakınında; bir fransız heyetinin 1977'den beri yaptığı kazılar, III. binyıl'ı bütünüyle kapsayan kesintisiz bir arkeolojik dizi oluşturulmasını sağladı.

HİLİM ya da **HİLM** a. (ar. *ḥilm*). *Esk.* **1.** İnsan tabiatında olan yavaşlık, yumuşak huyluluk, ağırlık. **—2.** Sabır ve katlanma.
—İsl. Müslümanlara, bütün insan ve canlılara karşı hoşgörülü ve yumuşak davranma erdemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Hilm, müslümanlığın cahiliye dönemi Arapları'nın sertlik ve acımasızlığına karşı konulan bir erdemdir. Sahabenin bu tür davranışını bütün müslümanlara örnek gösteren Hz. Muhammet, birinin sertliğini ve öfkelendiğini gördüğünde "cahiliyesi kabardı" derdi. Kuran'da geçen Allah'ın güzel adlarından (esmayı hüsna) biri olan "Halim" (hilm sahibi), müslümanlarca bir ahlak ilkesi olarak benimsenmiştir.

HİLKAT, -ti a. (ar. *ḫilḳat*). *Esk.* **1.** Yaratılma, yaratılış, yaratılmış olan şey: *Hilkat garibesi.* **—2.** Doğuştan gelen özellikler; yaradılış, huy, tabiat.

HİLKATEN be. (ar. *ḫilḳat*'ten *ḫilḳaten*). *Esk.* Yaradılış bakımından: *"Hulken kötü!... Hilkaten mübâyin..."* (A. H. Tarhan).

HİLKATİ sıf. (ar. *ḫilḳat* ve *-ī*'den *ḫilḳatī*). *Esk.* **1.** Yaradılışla ilgili. **—2.** Doğuştan gelen, doğal olan.

HİLKİ, HİLKİYE sıf. (ar. *ḫilḳat*'ten *ḫilḳī*, dişl. *ḫilḳiyye*). *Esk.* Yaradılışla ilgili olan, doğuştan: *"... eşarındaki fasâhat ve belagat onda kısbî değil, hilkî idi"* (Mehmet Tevfik).

HİLKİYET a. (ar. *ḫilḳat*'ten *ḫilḳiyyet*). *Esk.* Bir özelliğin yaradılıştan, doğuştan gelmesi.

HİLL (Abigail), lady **Masham** kraliçe Anne'in gözdesi (Londra 1670'e doğru -öl. 1734). Kuzini Marlborough düşesinin aracılığıyla kraliçenin sarayına girdi. 1707'de, Harley'in kuzeni sir Samuel Masham ile evlendi. Düşesten daha yumuşak huylu olduğundan, sarayda onun yerini almakta gecikmedi. Nüfuzunu toryler lehine kullandı.

HİLL (*sir* Rowland), ingiliz siyaset adamı (Kidderminster, Worcestershire, 1795 - Hampstead 1879). 1837'de, ingiliz posta sisteminde reform yapılmasını önerdi. Posta pullarının çıkarılmasına ve bir penilik tek tip bir tarife uygulanmasına dayanan bu reform fikri, 1839-40'ta kabul edildi. Hill, 1854-1864 arasında posta idaresi müdürlüğü yaptı.

HİLL (George William), amerikalı gökbilimci (New York 1838 - West Nyach, New York, 1914). Kırk yıl süreyle *Nautical Almanac*'ın hesap servisinde çalıştı ve kendini matematiksel gökbilim ile gök mekaniği araştırmalarına verdi. Bir yerçekimi alanındaki maddesel noktalar sisteminin hareketi, Ay'ın hareketi, gezegen yörüngelerindeki elemanların değişirliği, Jüpiter'in ve Satürn'ün hareketleri üstüne çalışmaları vardır.

HİLL (James), amerikalı iş adamı (Guelph yakınında, Ontario 1838 - Saint Paul, Minnesota, 1916). 1870'te *Red River Transportation Company* şirketi'ni kurdu. ABD'nin kuzey-batı'sının değerlendirilmesinde ulaşımın önemini ilk kavrayanlardan biridir. Saint Paul and Pasific Railroad şirketi'nin ulaşım ağını satın aldı. Büyük Göller üzerinde çalışan önemli bir gemi filosuyla Canadian Pasific Railway ağının oluşumuna katıldı. 1890'da Great Northern (Seattle ile Portland ve Chicago arasındaki hat) kampanyasına girdi ve 1901'de bu demiryolu şebekesini Morgan grubunun (New York Central, Erie, North Pacific ve Baltimore) şebekesiyle birleştirdi.

HİLL (Carl Fredrik), isveçli ressam (Lund 1849 - *ay.y.* 1911). 1873'te Fransa'ya yerleşerek Corot, Courbet ve izlenimci ressamların etkisinde manzara resimleri yaptı. 1878'de şizofreniye yakalanarak Lund'a çekildi; yaşamının bu döneminde iç dünyasından kaynaklanan sanrılı resimler yaptı (Malmö ve Stockholm ulusal müzesi).

HİLL (*sir* George Francis), ingiliz para uzmanı (Berhampur, Hindistan, 1867 - Londra 1948). 1893'te British Museum'a girdi, bu müzedeki yunan paralarının kataloglarını hazırladı ve *Corpus of italian Medals of the Renaissance* (Rönesans devri italyan madalyaları derlemesi) [1930] adlı bir yapıt yazdı.

HİLL (Alfred), avustralyalı besteci (Melbourne 1870 - Sydney 1960). Sydney konservatuvarı'nın kurucularındandır. Operalar, senfoniler ve dörtlüler (yaylılar için) besteledi.

HİLL (Archibald Vivian), ingiliz fizyolog (Bristol 1886 - Cambridge 1977). Manchester (1920) ve Londra (1923) üniversitelerinde profesördü; kas kasılmasının oluşturduğu ısı üstüne çalışmalarıyla 1922 Nobel fizyoloji ve tıp ödülü'nü Meyerhof' la paylaştı.

HİLL (Maurice Neville), ingiliz jeofizikçi (Cambridge 1919 - *ay. y.* 1966). Özellikle Atlas okyanusu ve Hint okyanusu'nda, deniz dibini arama tekniklerini (sismik, manyetik, gravimetri ve termik) ve araştırmalarını geliştirdi.

HİLL (Christopher), ingiliz tarihçi (York 1912). 1965'ten 1978'e kadar Balliol College'de (Oxford) öğretmenlik yaptı. İngiliz devrim tarihi ile XVII. yy. tarihinin özellikle düşünce ve ideoloji yönü üzerinde durarak bu alana köklü bir yenilik getirdi.
Başlıca yapıtları: *İntellectual Origins of the English Revolution* (1965), *Reformation to İndustrial Revolution* (1967), *God's Englishman* (1970), *The World of the Muggletonians* (1983), *Religion and Literature in 17 th-Century England* (1990).

HİLL (Graham), ingiliz otomobil yarışçısı (Hampstead 1929 - Arkley 1975). Dünya şampiyonasını (1962 ve 1968), 500 millik İndianapolis yarışlarını (1966) ve Mans'ta 24 saat'i (1972, Henri Pescarolo ile birlikte) kazanmış tek yarışçıdır. Bir turistik uçağı kullanırken öldü.

HİLLARY (*sir* Edmund Percival), yeni-zelandalı dağcı ve kâşif (Auckland 1919). Şerpa Tenzing Norgay ile Everest'e ilk tırmanan dağcıdır (1953). Doktor Fuchs ile birlikte Antarktika kıtasını baştan başa katetti (1957-58). 1985'te Hindistan'a büyükelçi atandı (Bangladeş, Bhutan ve Nepal'de akredite).

Hillbilly müziği, ABD'nin, Tennessee, Kentucky, Virginia gibi güney eyaletlerinin dağlık bölgelerinde yaşayan yoksul beyazların, iki dünya savaşı arasında yaptıkları müzik. Özü bakımından kırsal kökenli olan bu müziğe, adını, 1926'da kurduğu topluluğa, "dağların çocukları" anlamındaki *The Hill Billies* adını koyan kemancı Al Hopkins verdi. Hillbilly müziğini, basit bir aile eğlencesi düzeyinden, bir halk müziği düzeyine çıkaran şarkıcı ve gitarcı Jimmie Rodgers'tır (1897-1933). "Hillbilly" adı, doğrudan doğruya köyü çağrıştırdığından, ilkin "country"ye dönüştürüldü. 1950'lerde genç "hillbilly"ler, bu babadan kalma müziği biraz rock and roll katarak modernleştirdiler. Bu yüzden, cumartesi geceleri Texas ve Tennessee' nin dans salonlarında müzik yapan tüm küçük topluluklar için "rockabilly" adı kullanıldı.

HİLLE, Irak'ta il merkezi, Fırat'ın kolu *Şatt ül-Hille* kıyısında; 129 000 nüf. Babil kazı alanına doğru gezinti merkezi.
—Tar. XII. yy başlarında, Mezyediler'den Sadaka bin Mansur tarafından kurulduğu için "Beni Mezyet" adını alan kent, Osmanlılar döneminde Bağdat'a bağlı Hille sancağının merkezi idi.

HİLLEBRANDT (Alfred), alman doğubilimci (Grossnädlitz, Breslau, 1853 -Deutsch-Lissa, Breslau, 1928). Breslau' da sanskritçe ve karşılaştırmalı dilbilgisi profesörüydü, Vedalar üzerine kitaplar yazdı (*Vedische Mythologie* [Veda mitolojisi], 1891-1902, 3 cilt).

HİLLEL Büyük, yahudi doktor (Babylonia İ.Ö. 70'e doğr.-Kudüs İ.S. 10). Sanhedrin başkanı *(nasi)* olan Hillel, Şammay* okuluna rakip bir okulun önderliğini yaptı ve Yasa'yı daha bağnazlıktan uzak, daha hoşgürülü bir anlayışla yorumladı. Büyük bir etkisi vardı. "Sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma" sözünün onun olduğu söylenir.

HİLLER (Johann Adam), alman besteci, eğitimci ve müzik eleştirmeni (Wendisch Ossig, Görlitz yakınında, 1728 -Leipzig 1804). Görlitz, Dresden ve Leipzig'de öğrenim gördü. 1754-1758 arasında Dresden'de yaşadı. Leipzig'e yerleşti ve 1762'den ölümüne değin bu kentin müzik yaşamının canlanmasında, Grosses Konzert'in (1763-1771), Gewandhaus konserlerinin (1781-1785) yöneticisi ve Sankt Thomas kilisesi'nin kantoru (1789 -1801) olarak çok önemli rol oynadı. Modern anlamda ilk müzik dergisi olan *Wöchentliche Nachrichten*'i kurdu ve 1766'dan 1770'e değin yayımladı, müzikle ilgili çok sayıda eleştirel ve felsefi yazı yazdı. Orkestra şefi olarak 1786'da Händel'in *Messiah*'ını yönetti. Besteci olarak yalnızca vokal yapıtlar yazdı: odlar, liedler, kantatlar, koro parçaları. Şair Christian Felix Weisse ile singspiel türünü yarattı: *Lottchen am Hofe* (1767; konusu, Favart'ın yapıtından); *Die Jagd* (1770; konusu Collé'nin *la Partie de chasse de Henri IV*'ından); *Der Dorfbarbier* (1771; Sedaine'in *Blaise le savetier*'sinden yararlanarak ve C. G. Neefe ile işbirliği yaparak).

HİLLER (Johann, —*baronu*), avusturyalı general (Brody 1754 - Lemberg 1819). 1770'te topçu subayı oldu. Türkler'e (1788-1791), Fransızlar'a (1792-1797) ve 1799-1801 arasında, Hollanda'da İtalyanlar'a ve Almanlar'a karşı savaştı. 1805'te feldmareşalliğe yükseltildi. 1809' da arşidük Karl'ın emrinde, 6. kolordunun komutanlığına getirildi. Abensberg yakınında yenilgiye uğradıysa da, Neumarkt'ta başarı sağladı ve Essling muharebesinde yararlık gösterdi. Wagram' da ise onun komutasındaki kanat muharebeden galip çıktı. Hiller 1813'te de, İllyria'nın ve İtalya'nın fethedilmesinde rol oynadı.

HİLLER (Ferdinand), alman orkestra yöneticisi ve besteci (Frankfurt am Main 1811 - Köln 1885). Berlioz, Liszt, Chopin, Mendelssohn, Schumann ve Wagner'in olduğu gibi birçok ressam ve şairin de çok yakın dostuydu. Çeşitli ülkelerde etkinlik gösterdi, başarılar elde etti. 1850' de Köln'e yerleşti ve kent konservatuvarını yönetti. Piyano parçaları, oda müziği ve orkestra yapıtları, liedler, operalar besteledi, müzikle ilgili yazılar kaleme aldı.

HİLLERØD, Danimarka'da kent, Frederiksborg *amt*'ının merkezi, Sjaelland adasının kuzeyinde; 30 100 nüf. Pazar. Et konserveciliği. Frederiksborg* şatosu, *Hillerød gölü*ndeki adalardan birindedir.

HİLLER VON GAERTRİNGEN (Friedrich), alman yazıtbilimci (Berlin 1864 - *ay. y.* 1947). Santorini kazılarında görev aldı (1895-1902) ve birçok yunan yazıtını yayımladı.

HİLLERY (Patrick John), irlandalı devlet adamı (Miltown Malbay, Chláir 1923). Tıp eğitimi gördü. Sağlık konseyi üyeliği yaptı (1955-1957). Eğitim (1959-1965), sanayi ve ticaret (1965-66), çalışma (1966-1969) ve dışişleri bakanlıklarında (1969-1972) bulundu. Avrupa Toplulukları konseyi'nde sosyal işlerden sorumlu başkan yardımcılığına atandı (1973-1976). 1976'dan 1990'a kadar iki dönem cumhurbaşkanlığı yaptı.

HİLLİ (Cemalettin Hasan bin Yusuf EL-), şii fıkıh bilgini (Hille 1250 - Meşhed 1325). Din öğrenimini babası ve amcasından, felsefe öğrenimini de ünlü bilgin Nasırettin Tusi'den gördü. Geniş bilgisi nedeniyle kendisine *Allâme-i Hilli* (Hilleli çokbilen) unvanı verildi. Gittiği İran'da (1305) ilhanlı hükümdarı Olcaytu'yu, hıristiyanlıktan vazgeçirip şii yaptı. Olcaytu, onun yönlendirmesiyle paraların üzerine *Aliveliyullah* sözlerini yazdırdı. Yine onun çabalarıyla şiilik İran'ın resmi mezhebi oldu. Şiiliğe yaptığı hizmetlerden ötürü Meşhed'deki türbesi halkın ziyaret yeri oldu. Beş yüze yakın kitap ve risalesi arasında şii inançlarını ve ibadetlerini en iyi tanıtanları *el-Bâb ül-hâdi aşer* ve *Şerhü tecrid il-itikad* adlı yapıtlarıdır.

HİLLİ (Necmettin Cafer bin Hasan el), **Muhakkık-ı Hilli** ya da **Muhakkık-ı evvel** de denir, şii fıkıhçı (Hille 1240-? 1326). Şii fıkhının temel kitaplarından sayılan *Şerai ül-islam* adlı yapıtı yazdı.

HİLLİ (Safiyettin Abdülaziz bin Seraya), arap şair (Hille 1278 - Bağdat 1349). Kapılandığı Mardin Artukoğulları'na kasideler yazdı. Bir ara Kahire'ye giderek memluk sultanı Nasır'la görüşüp (1326) Mardin'e döndü. Gezmeye gittiği Bağdat'ta öldü. Şiirlerinde klasik arap şiir geleneğine bağlı kalmakla birlikte, halk şiiri öğelerinden de geniş ölçüde yararlanıp birtakım yenilikler yaptı. *Kitab ül-âtıl il-hal* adlı yapıtında arap halk şiiri hakkında bilgiler verir. Mardin Artukoğulları'ndan el-Melik ül-Mansur için yazdığı kasideleri *el-Kasaid ül-Artukiye* adı da verilen *Dürer ün-nuhur* adlı yapıtında topladı. *Divan*' ı basılmıştır (Beyrut, 1883).

HİLLİARD (Nicholas), ingiliz minyatürcü (Exeter 1547'ye doğr. - Londra 1619). Elizabeth dönemini en iyi yansıtan sanatçı olarak görülür. 1577-78 arası Fransa'ya gittiği sanılır; bu geziden sonra kraliçe Elizabeth'in portre ressamı oldu. Çoğu kez şiirsel bir duyguyu yansıtan ince üslubu, Victoria and Albert Museum'da korunan *An Unknown Youth Against a Tree Among Roses* ve *An Unknown Man Against a Background of Flames* gibi yapıtlarda en olgun çizgiye ulaşmıştır.

HİLLİK → HILLIK

HİLLİNGDON, Londra yerleşme alanının batı *borough*'u; 229 200 nüf.

HİLM → HİLİM.

HİLMEND, Afganistan'da, Kâbil'in B.'sında ırmak, İran-Afganistan sınırında; 1 200 km. Ülkenin orta kesimindeki dağlardan doğar, Sistan'ın içakışlı çanağında kaybolur. Hilmend ırmağı üzerinde, biri 1954'te Keceka'da, diğeri 1952'de Ergandab'da, Kandahar'ın B.'sında güney dağeteğindeki toplam 350 000 ha.'lık tarım alanlarını beslemek için iki büyük biriktirme barajı yapılmıştır. Fakat düzenleme çalışmaları oldukça yavaş ilerlemektedir.

HİLMİ sıf. (ar. *ḥilm* ve *-ī*'den *ḥilmī*). *Esk.* Huyca yumuşak olan, kibar, ağırbaşlı.

HİLMİ BEY Tunalı → TUNALI HİLMİ.

HİLMİ EFENDİ Mehmet, türk hattat (Ermenek, ? - İstanbul 1900). İstanbul'da medrese öğrenimi gördüğü sırada XIX. yy.'ın ünlü hattatı Kazasker Mustafa İzzet Efendi'den sülüs ve nesih yazı meşketti ve onun en başarılı öğrencileri arasında yer aldı. Meşihat dairesinde nakibüleşraf kâtipliği ve Şehzade rüştiyesinde hat hocalığı yaptı. Yazılarında Hafız Osman okuluna bağlı kaldı.

Hilmi kitabevi, İbrahim Hilmi Çığıraçan*'ın 1896'da İstanbul'da kurduğu İslam kütüphanesi'nin Cumhuriyet dönemindeki adı. Yazı devriminin gerçekleştirilmesi sırasında latin harfleriyle ilk kitapları yayımlayan Hilmi kitabevi, 1950'den sonra yayın çalışmalarını durdurdu, bir süre sonra da kapandı.

HİLMİ PAŞA (Hüseyin) → HÜSEYİN HİLMİ PAŞA.

HİLMİ VEYSEL PAŞA, türk asker (Manastır ? - İstanbul 1891). 1843'ten başlayarak orduda önemli görevlerde bulundu. Bosna ayaklanması sırasındaki başarısından ötürü (1878) paşalığa terfi etti. Ahmet Eyüp Paşa'nın yerine Şıpka kumandanlığına atandı. Çarlık ordusuyla yapılan savaşta, İstanbul'dan gelen emirleri uygulaması yüzünden tutsak düştü. Daha sonra müşir rütbesiyle 2. Ordu komutanı oldu (1885).

HİLMİYET a. (ar. *ḥilm* ve *-iyyet*'ten *ḥilmiyyet*). *Esk.* Yumuşaklık, yavaşlık, ağırbaşlılık.

HİLO, Hawaii adasının doğu bölümünde liman kenti; 37 000 nüf. Havalimanı.

HİLOZOİZM a. (fr. *hylozoïsme*, yun. *hyle* madde, *zoe* yaşam). Maddeye zorunlu ve canlı bir varlık atfeden felsefe sistemi.
—ANSİKL. *Hilozoizm* şu şekilde özetlenebilir: ne cansız madde, ne de canlı maddesiz yaşam vardır. Tüm metafizik, bu sorunda yatar; bütün sistemleri birer birer ele alıp, herbirindeki hilozoist ya da hilozoist olmayan eğilimleri belirtmemiz gerekir. İki çeşit hilozoizm olduğu söylenebilir. Birincisi, maddenin her parçasına bağımsız bir hayat atfeder (Demokritos, epikurosçular); ikincisi ise, evreni, bir ortak yaşama katılan sonsuz sayıda öğelerden oluşan tek bir canlı varlık sayar (ilk yunan filozofları, stoacılar).

HİLTİT a. (ar. *ḥiltīt*). → ŞEYTANTERSİ

HİLTON (Walter), ingiliz yazar ve gizemci (1340'a doğr. - Thurgarton Priory, Nottinghamshire, 1396). Piskoposluk kurulu üyesiydi, *The Scale of Perfection*'da münzevilere, içebakışı salık verdi. İnanan kişinin Tanrı'yı herhangi bir coşkuya, vecde gerek kalmadan, kendi içinde bulacağını savundu.

HİLTON (Conrad Nicholson), amerikalı iş adamı (San Antonio, New Mexico, 1887 -Santa Mónica, Kaliforniya, 1979). Önce Texas'ta, daha sonra da Büyük Okyanus

Keystone



Edmund Hilary
(1953'te Everest'e tırmanışından sonra)

Victoria and Albert Museum



Nicholas Hilliard
An Unknown Man Against a Background of Flames
Victoria and Albert Museum
Londra

kıyılarında oteller kurdu. 1942'den 1949'a kadar New York (Waldorf-Astoria) ve Chicago'daki birçok kurumu satın aldı. Daha sonra güçlü oteller zinciri Statler'i satın alarak, ABD'nin en önemli otelcilik grubunun denetimini ele geçirdi. Hilton İnternational'i kurdu ve örgütünü dünyanın en güçlü otelcilik ve turizm firmalarından biri yaptı.

HİLTON (James), ingiliz romancı ve senaryo yazarı (Leigh, Lancashire, 1900 - Long Beach, Kaliforniya, 1954). *Lost Horizon* (1933),*Goodbye, Mr. Chips* (1934), *Random Harvest* (1941) adlı romanlarıyla üne kavuştu. Bunların üçü de sinemaya aktarıldı: *Gaip ufuklar* (Frank Capra, 1937), *Güle güle Mr. Chips* (Sam Wood, 1939; Herbert Ross, 1969), *Unutulan yıllar* (Mervyn Le Roy, 1942).

HİLTON (Rodney), ingiliz tarihçi (Middleton, Manchester yakınında, 1916). Birmingham Üniversitesi'nde ders verdi; ingiliz Ortaçağı'nın iktısadi ve toplumsal tarihini, bir yandan bölgesel bir bakış (*A Medieval Society* [Ortaçağ toplumu], 1966), öte yandan marxçı bir sorunsal açısından ele alarak kökünden değiştirdi.

HİLTY (Carl), isviçreli hukukçu ve filozof (Werdenberg, Sankt Gallen kantonu, 1833 - Clarens 1909). Bern'de kamu hukuku profesörü, askeri mahkeme başkanı, Lahey Adalet divanı üyesiydi. 1890 -1909 arasında Ulusal konsey üyeliği yaptı. Protestan, aşırı dinci ve liberaldi. Anayasa hukuku, siyaset (*les Constitutions fédérales de la Suisse* [İsviçre federal anayasaları] 1891) ve felsefe alanında yapıtlar verdi.

HİLU (Charles) → HELU.

HİLVAN, Mısır'da (Gize ili) kent, Kahire'nin G.-D.'sunda, Nil ırmağının doğu kıyısında; 352 300 nüf. (1986). Tarihöncesi bir sit üzerinde kurulan Hilvan bir su kenti ve XIX. yy.'ın sonunda değerlendirilmeye başlanan iklimi sağlığa yararlı tedavi merkezidir: eskiden beri bilinen kaplıca kaynakları. Kent bir sanayi merkezi haline geldi: demir-çelik, otomobil ve hava taşıtları yapımı, tekstil, besin, kimyasal gübre, vb. Hava gözlemevi.

HİLVAN, G.-D. Anadolu bölgesinde Şanlıurfa iline bağlı ilçe; 35 566 nüf. (1990); 1 278 km^2; merkez bucağı dışında 2 bucak, 53 köy. Merkezi, Şanlıurfa'nın 54 km kuzeyinde *Hilvan,* 14 152 nüf. (1990). Tahıl, baklagiller, bağcılık, bahçecilik. Hayvancılık. Yem fabrikası.

HİLVERDİNG (Franz) → HİLFERDİNG.

HİLVERSUM, Hollanda'da kent, Amsterdam'ın güney-doğusunda; 106 778 nüf. Modern mimariyle yapılmış konut kenti. Hollanda radyo istasyonu. Kimya ve elektroteknik. Turizm merkezi (geleneksel balıkçı köyleri). —Yakınında, şatolar ve bir parktaki XVII. yy. evleri.

HİLYE a. (ar. *ḥilye*). *Esk.* **1.** Süs, ziynet. **—2.** İnsandaki güzel nitelikler, cevher: *"...diyerek hilye-i nebeviyyeyi beyan eyledi...."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—3.** Güzel yüz, fizik, görünüş.

—Ed. Hz. Muhammet'in dış görünüşünü, vücut yapısını, davranışlarını, hal ve hareketlerini, sıfatlarını anlatan nazım ya da nesir ile yazılmış edebi yapıtlara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Hat. Bir yazı stili. || *Hilye-i şerif,* Hz. Muhammet'in özelliklerini ve Allah'ın adlarını içeren yazılı levhalar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ed. Hz. Muhammet'in ölümünden sonra yazılmaya başlanan hilyeler, tanınmış, güvenilir hadis rivayetçilerinden alınan bilgilere dayanır. Aynı konuda hilyelerden önce *Şemail-i nebeviye'ler, Şifa-i şerif'*ler yazıldı. Bu konudaki ilk yapıt Tirmizi'nin *Şemail ün-nebeviye ve'l hasa-il ül-Mustafaviye* (türkçe çevirisi Eyüp Sabri Paşa, *Tercemet üş-şemail,* 1882) adlı kitabıdır. Bir başka yapıt da Yahsubi'nin *Kitab üş-şifa fi tarifi hukuk il-Mustafa'*sıdır (türkçe çevirisi İbrahim Hanif, *Şifa-i şerif tercümesi,* 1896-1899, 4 c.). Değişik dillere çevrilen bu tür kitaplara şerhler, haşiyeler yazıldı. Ayrıca Siyer ve Megazi gibi kitaplarda da yer yer hilye metinlerine rastlanır. Türk edebiyatında çok sayıda nazım ve nesir ile hilyeler yazıldı. Bunların içinde en ünlüsü ve en eskisi *Hilye-i Hakani'*dir. Başlıca hilyeler şunlardır: Altıparmak Mehmet Efendi, *Melâil-i nübüvvet fi şemali fütüvvet il-Ahmedi;* Ahmet bin Recep, *Nüzhet ül-ahyâr fi şerhi hilyet il-muhtar;* Süleyman Nahifi, *Hilyet ül-envâr* vb.

—Hat. Hilyenin birinci satırına tam ortaya gelecek biçimde sülüslü "oklu besmele", altına yuvarlak olarak besmelenin sağından başlamak üzere Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'nin adları yazılırdı. Dairenin *göbek** denilen orta bölümünde nesihle Peygamber'in özellikleri belirtilirdi. Bunun altındaki *etek** bölümünde de ayet ve yazanın adı bulunurdu. Etek'in sağ ve soluna Peygamber'in torunları Hasan ve Hüseyin'in adları yazılırdı. Ünlü türk hattatı Hafız Osman yazdığı hilyelerle de tanınır.

Hilye-i Hakani, Hakani'nin hilye kitabı (1848). Türk edebiyatında hilye türünde ilk yapıttır. Yapıtta besmelenin önemi belirtildikten sonra, her harfin özelliği dile getirilir. Şair, Hz. Muhammet'e duyduğu sevgiyi bir naatta coşkulu bir dille ifade eder. Hilye bölümünün başında Hz. Muhammet'in görünüş özelliklerini betimlemeye utangaçlıkla ve cesaretle giriştiğini belirten şair, divan şiirinin mazmunlarını kullanarak yalın ve ahenkli bir dille Peygamber'i anlatır. Yapıt, daha sonraki hilye kitaplarına örnek olmuş, çok sayıda taklitleri ve nazireleri yazılmıştır.

HİMAÇAL PRADEŞ, Hindistan'da eyalet; 55 300 km²; 4 238 000 nüf. Merkezi, *Simla.* İndus havzasının yüksek vadilerinde (Satlec, Beas, Ravi, Çinab) uzanan bir Himalaya eyaletidir. Himaçal Pradeş halkının % 97'si hindudur; bununla birlikte, Lahul ve Spiti yönetim bölümünde tibet dili konuşan ve tibet kültürüyle donanan bazı halklar vardır. Ormanlar eyalet yüzölçümünün üçte birinden çoğunu kaplar. İktisadın temeli tarıma dayanır: buğday, mısır, pirinç, meyveler. Çobanlık çok etkindir (koyunlar ve keçiler). Turizm Simla çevresinde ve Kulu vadisinde (Beas vadisi) gelişmiştir. En zengin ve en kalabalık bölgeler geniş Sivalik vadileridir *(dun).* Eğitim merkezi Simla'dan sonra başlıca iller, Kangra, Mandi ve Çamba'dır.

HİMALAYA, dünyanın en yüksek sıradağı, Pakistan, Hindistan, Nepal, Çin (Tibet), Bhutan topraklarında yer alır. Arakan ile Hindu Kuş arasında 2 800 km boyunca uzanır. Değişken olan genişliği, Ganj ovasıyla Kailas'ın Transhimalaya zinciri arasında 280 km'yi bulur. En yüksek noktası Everest'tir: 8 848 m.

yerbilim

Himalaya, Hindistan kıta blokunun (aynı zamanda ada yayları tipinde ara blokların) kaymasından, sonra da Avrasya ile çarpışmasından oluşmuş Alp tipi bir dağ zinciridir. İndus-Cangpu kenet izi gibi ofiyolitik gereçten kenet izleri, tetis okyanus ara bölgelerinin dalma-batmayla kaybolduğunu gösterir. Hindistan'ın kuzey yönünde deviniminin bir zımba gibi sürmesi (plaka çarpışması) kıtanın kuzey bölümünün ekaylanmasına yol açmış, büyük kabuk bindirmelerine ve buna bağlı olarak taşkürenin önemli ölçüde kalınlaşmasına neden olmuştur. Böylece Avrasya levhasında büyük kırılma olayları, özellikle de yanlarda büyük panoların oluşmasına neden olan yırtılma fayları meydana gelmiştir. Bugün bunların aralanması sonucu büyük depremler olmaktadır.

Himalaya, cambriaöncesi dönemden beri Himalaya denizi'nde ve son olarak Üçüncü Zaman'da Tetis'in artık bir bölümünde biriken tortul gereçlerden oluşmuştur; cambriaöncesi kökenli gereçler yenilerden daha önemli bir yer tutar. Eski dağoluşum pek az bir iz bırakmıştır. Bugünkü engebe, yerel olarak paroksizmaya ulaşmış büyük bir Alp-Himalaya kabarmasının sonucudur. Yerbilimciler Himalaya kabarmasında birçok evre gözlemlemişlerdir: bir dağoluşum kuşağı oluşturan Thorung evresi (Üst Kretase), daha güneyde, çok büyük sürüklenme örtülerini güneye atarak büyük bir zincir oluşturan sürüklenme evresi (Miyosen), Tibet levhacığını 5 000 m'ye yükselten ve Himalaya'yı en yüksek noktaya ulaştıran Miyosen sonrası evre. Bu devinimler, bugün de sürmektedir ve güçlü bir aşınma engebeyi alçaltmakta ve yıkmaktadır. Sert tabanların yanal devinimlerinin (Dekkan ve Kuzey Asya anakarasının yaklaşması), zincirin ola-

HIMALAYA





Fred Kohler

Batı Himalayalar'daki Ladak'tan bir görünüm

ğanüstü yükseltisinin nedeni olduğu kabul edilmektedir.

coğrafya

• *Doğal çevre.* Himalaya'nın engebeleri kuşak halinde sıralanır. Ganj ovasından yola çıkıldığında sırasıyla şu engebelere rastlanır: 1. kırıntılı Pliyosen arazilerinden oluşan, az yüksek (600-2 000 m) Önhimalaya zinciri olan Sivalikler; 2. dorukları 3 000-4 000 m'yi bulan sürüklenme örtüleri kuşağı olan Orta Himalaya; 3. 6 000 m'yi ve 8 000 m'yi aşan doruklarıyla en yüksek eksen olan Büyük Himalaya; 4. Tibet'te yüksek plato ve batıda, Karakurum dağ kütlesinden oluşan Transhimalaya kuşağı. Thorung evresinden oluşmaya başlayan en önemli su bölümü çizgisi, daha geç dönemlerde yükselme geçirmiş Büyük Himalaya'nın kuzeyindedir. Bunun sonucu olarak, İndus, Satlec, Arun, Brahmaputra gibi birçok akarsu, boğazlarla Büyük Himalaya'yı aşmaktadır.

Himalayalar'da, 1 000 m'nin üstünde, ılıman ve soğuk iklim katlarına rastlanır: ormanların üst sınırı 3 900 m'ye doğru son bulur; sürekli karların alt sınırıysa 5 000 m'ye doğru başlar. Himalayalar'da nem dağılımında büyük çelişkiler gözlenir: doğu kesimi çok nemlidir: orta kesimde muson iklimi egemendir; batı kesimindeyse çok daha kurak, kışları yağışlı akdeniz iklimi görülür. Transhimalaya kesimiyse çöl ikliminin egemenliğindedir.

• *Nüfus.* Çok karışıktır. 3 000 m'nin üstünde Tibetliler yaşar. Orta Himalaya'nın ve alçak yerlerin doğu kesiminde Moğol kabilelerine, batı kesiminde Hindistan'dan ve Orta Doğu'dan gelmiş halklarla, Tibet kökenli bazı yerel öbeklere (Bhutanlılar, Nevarlar, vb.) rastlanır. Bu çeşitlilik, kültür ve özellikle de dinsel farklılıklar doğurur. Himalayalar'ın bütününde yaklaşık 30 milyon insan yaşar; bunların büyük bölümü sıcak ılıman kuşakta, 1 000 m ile 2 500 m arasındaki köylerde toplanır. Kent yaşamı, alçak vadilerde (Kangra, Dehra Dun) bazı siyasal merkezlerde (Katmandu, Srinagar) ve bazı iyi iklimli yerlerde (Simla, Darciling) gelişmiştir.

Coğrafya ve uygarlık koşullarına bağlı olarak iktisat tiplerinde büyük çeşitlilik görülür. 2 000-2 500 m'ye doğru, iki ekoloji çevresi arasında geçiş bölgesi yer alır: sözkonusu yükseltinin altında, yılda iki kez ürün alınan (buğday, patates, mısır, pirinç) taraçalı yoğun tarım tipinin uygulandığı tropikal ve sıcak ılıman iklimler egemendir; sözkonusu yükseltinin üstündeyse, aralıklı taraçalarda yapılan ekime (buğday, karabuğday, patates) ve hayvancılığa dayanan tibet tipi görülür. Batı Himalaya'da, yaylaya çıkma uygulamasına yer verilen bir hayvancılığa rastlanır Doğu Himalayalar'da, 1 800 m'nin altında, yakılarak açılmış tarlalarda göçebe tarım sürdürülür. Eskiden taşıma koşullarının (insan ya da at, katır, koyun gibi hayvanların sırtında yapılırdı) sınırladığı iktisadi yaşam, karayollarının yapılmasından, otobüs ve kamyonla yapılan taşımacılıktan giderek daha çok etkilenmektedir; ne var ki, motorlu taşımacılığın ulaşamadığı köyler (sayıları çoğunluktadır) bu nimetlerden yararlanamamaktadır.

Himalaya bölgesinin siyasal bölüşümü doğal çevre ve kültür coğrafyası göz önünde tutularak yapılmamış, İngiliz emperyalizmiyle komşu ülkelerin güç oranlarına göre gerçekleştirilmiştir; ne var ki çizilen sınırlar, günümüzde, Hindistan ile Pakistan (Keşmir) ve Hindistan ile Çin (Ladak, Arunaçal Pradeş) arasında şiddetli anlaşmazlıklara yol açmaktadır. Bu anlaşmazlıklar rakip devletlerin büyük askeri çabalara girişerek karayolu ağları yapmalarına yol açmakta ve bu yollar Himalaya insanlarını çevreden kopukluktan kurtarmaktadır. Ama, bu anlaşmazlıklar sınırlardan geçişi de güçleştirdiğinden, eskiden Tibet halklarının yaylaya çıkışları sırasında yapılan sınırlar ötesi ticaret sistemi günümüzde işlemez hale gelmiştir. Aynı zamanda, dorukların spor amacıyla fethedilmesi girişimleri de koşullara bağlanmıştır.

• *Bölgeler.* Çok geniş ağızlı vadileriyle bol nemli bir biyokimyasal çevre olarak nitelenen Doğu Himalaya bölgesi, siyasal açıdan, Doğu Nepal, Bhutan ve Hindistan (Arunaçal Pradeş, Sıkkım ve Darciling yönetim bölümü) arasında paylaşılmıştır. Tarihsel açıdansa, Doğu Himalaya, sık bitki örtüsü ve Assam ovasıyla bataklık ve sağlıksız Nepal teraisi'nin oynadığı koruyucu rol nedeniyle, hep sıradağın en az ulaşılan bataklık ve sağlığa zararlı bölümü oldu. Bunun sonucu olarak müslümanlık ve hinduculuk bölgeye giremedi. Ne var ki tibet etkisi bhutan uygarlığının gelişmesini sağladı. Dış etki, önce, XIX. yy.'dan beri ingiliz himaye bölgesi olan, nepalli buddhacıların oturduğu Sıkkım'a girdi. Ama öbür bölgeler ancak XX. yy.'ın ikinci yarısında dış dünyaya açılmaya başladı.

Arun'un batısında ve Satlec'e kadar uzanan topraklarda bulunan *Orta Himalaya,* muson rüzgârları etkisindeki iklimiyle ve sıcak ılıman katının iyice tarıma açılmasıyla öbür bölgelerden ayrılır. Hint kökenli öğeler, hinduculuğu ve kast toplumunu yerleştirerek Nepal'in moğol kabileleri ve hint topraklarındaki (Kumaon, Garhval) yerli topluluklar üzerinde egemenlik kurdu. Ne var ki terai ve Sivalikler'in oluşturduğu set yüzünden bölgeye giriş çıkış her zaman güç olmuş ve verimli Katmandu havzası sayesinde özgün nepal uygarlığı çevreden kopuk olarak gelişme olanağı bulmuştur.

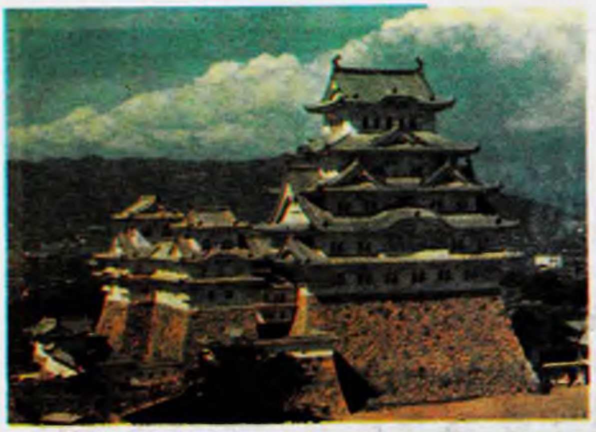
Siyasal açıdan Hindistan ile Pakistan arasında paylaşılan *Batı Himalaya* daha kurak iklimlidir: bölge musonların, daha çok da kışın düşen akdeniz yağmurlarının etkisindedir. Bitki örtüsü biçimleri Ortadoğu'nunkine benzer. Dış dünyaya daha açık olan bölgede büyük çoğunluğu Ortadoğu'dan gelmiş beyaz bir halk yaşar. Halkının bir bölümü müslümandır. Keşmir, parlak kültürü ve zenginliğiyle bölgenin öbür kesimlerinden ayrılır ve bir vaha dizisi biçiminde sıralanan yukarı İndus' un çöl kuşağıyla karşıtlaşır.

dağcılık

Himalaya'nın sistemli biçimde keşfine XIX. yy.'da başlandı; Hindistan jeodezi dairesinin *(Survey of India)* topografları, 1830'dan başlayarak G. Everest'in emriyle noktalama çalışmaları yaptılar.

Dağcı kafileleri hemen sonra ortaya çıktı: Schlagintweit kardeşler Garhval'a (1855), W. W. Graham Sıkkım'a (1883) çıktılar. M. Conway of Allington, Karakurum'a (1892) gitti, A. F. Mummery, Nanga Parbat'ta kayboldu (1895). D. Freshfield Kangçıncunga'nın çevresinde dolaştı (1899). Birinci Dünya savaşı öncesinde fethedilen yalnızca iki önemli tepe vardı: Trisul (1907) ve Kun (1913). İki savaş arasında kafileler çoğaldı ama, İngilizler Everest'te yedi kez başarısızlığa uğradılar (1921'den 1938'e kadar). Almanlar ise 5 kez, Nanga Parbat'ta (1932'den 1939'a kadar) ve Kangçıncunga'da (1929 ve 1931) yenildiler. 8 000 m yüksekliğinde hiçbir tepeye tırmanılamadı; en yüksek tepe, 1936'da varılan Nanda Devi'ydi (7 816 m).

Koşullar 1945'ten sonra temelden değişti: teknik olarak malzemeler iyileştirildi ve oksijen akılcı biçimde kullanıldı, tıbbi



Camera-Press-Parimage

Himeci
Beyaz balıkçıl şatosu
(XIV. - XV. yy.)

açıdan iklim değişikliği daha iyi öğrenildi; siyasal olarak da, Tibet sınırları kapandı ve Nepal sınırları açıldı (1950). 8 000 m. den yüksek tüm tepelere birer birer çıkıldı: Annapurna (1950), Everest ve Nanga Parbat (1953), K2 ve Ço Oyu (1954), Makalu ve Kangçıncunga (1955), Manaslu ve Lhotse (1956), Dhaulagiri (1960), Şişabangma (1964), daha sonra da, 50 yıl önce Alpler'de olduğu gibi, ya yükseklikte "ikinci sınıf" ama çok zor tepeler hedeflendi (Cannu 1962), ya da önceden tırmanılmış ama başka yolları denenmemiş (Annapurna'nın güney kanadı 1970'te, Makalu'nun batı eteği 1971'de, Everest' in güney-batısı 1975'te) tepelere çıkıldı. 1979'da, Çin sınırlarının açılması yabancı dağcılara yeni olanaklar sağladı.

Bu savaş sonrası döneminde "himalaya" adı verilen teknik geliştirildi: yükseklerde kamp kurma, otomatik kilitler sayesinde ilerlemeyi sağlayan sabit iplerin yerleştirilmesi. Tonlarca malzeme gerektiren bu tür seferler, ancak yüzlerce taşıyıcı ve önemli kredilerle gerçekleştirilebiliyordu. 1970'li yıllardan itibaren az parayla, az adamla gerçekleştirilen seferler başladı. Ağustos 1980'de R. Messner Everest'in K. yamacına tek başına tırmandı. Mayıs 1982'de bir rus ekibi (V. Homitov, V. Piçkov ve Y. Golodov) K.-B. yamaçtan Hidden Peak'e çıktı. Eylül 1988' de fransız Marc Batard Everest'e, 22 saat 24 dakikada tek başına tırmandı.

HİMALÇULİ, Nepal'de Himalayalar'a bağlı dağ, Manaslu'nun güneyinde; 7 893 m. Dağa ilk tırmanışı bir japon ekibi (Tanabe ve Harada) 1960'ta gerçekleştirdi.

HİMALİA, Jüpiter'in 1904'te amerikalı C. Perrin tarafından keşfedilen altıncı uydusu. Yıldız dolanım dönemi 250,6 g. Yörüngesinin yarı büyük ekseni 11 478 000 km. Tahmini çapı 170 km.

HİMANTHALİA a. (yun. *himas, -antos,* kayış, ve *halios,* deniz'den). Ensiz kayış biçiminde ve 1 ila 3 m uzunluğunda esmer suyosunu.

HİMANTURA UARNAK a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin kıyı bölgelerinde yaşayan kemiklibalık. (Süveyş kanalının açılmasından sonra kıyılarımıza ulaşan bu etçil balık, omurgasızlar ve balıklarla beslenir. Dikenlielektrikbalığıgiller familyası; boyu 3 m'ye kadar.)

HİMAR a. (ar. *ḥimār*). *Esk.* **1.** Eşek: *"Senden ister bir himar oduncu kul"* (Ahmedi, XIV. yy.) **—2.** *Himar-ül-vahş,* yabaneşeği.

HİMARA, Arnavutluk'un güneyinde kent, Adriya denizi kıyısında. Turunçgiller üreten bir bölgenin ortasında, *Arnavutluk rivierası*'nın merkezi.

HİMARİ sıf. (ar. *ḥimār* ve *-ī*'den *ḥimārī*). *Esk.* Eşekle ilgili.

◆ a. Eşek gibi olma, aptallık.

HİMARİYET a. (ar. *ḥimar* ve *-iyyet*'ten *ḥimāriyyet*). *Esk.* Eşeklik, aptallık.

HİMATİON a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Yunanlılar'da kadın ve erkeklerin giydikleri çok bol harmani.

HİMAYE a. (ar. *ḥimāye* ya da *ḥimāyet*). **1.** Bir kimseyi, bir topluluğu tehlikelere, güçlüklere karşı koruma, ona yardım etme; onu başkalarına karşı kollama, kayırma: *Güçlü birinin himayesine girmek.* **—2.** *(Bir kimseyi) himaye etmek,* bir kimseyi korumak; kayırmak, ona arka çıkmak. ‖ *Himaye görmek,* biri tarafından korunup gözetilmek, kayırılmak. ‖ *Bir kimseyi himayesine almak,* onun koruyucusu olmak: *Daha üç yaşındayken büyükbabam onu himayesine almış.*

—*Esk.* *Himayekâr,* koruyan, koruyucu, yan tutan. ‖ *Himaye-i etfal cemiyeti,* çocuk esirgeme kurumu. ‖ *Himaye-i hayvanat cemiyeti,* hayvanları koruma derneği.

—İkt. KORUMA'nın eşanlamlısı.

—Uluslarar. huk. *Himaye altında devlet* → PROTEKTORA.

HİMAYECİ a. İkt. KORUMACI'nın eşanlamlısı.

HİMAYECİLİK a. İkt. KORUMACILIK'ın eşanlamlısı.

HİMAYELİ sıf. Himaye altına alınmış, korunan.

HİMAYESİZ sıf. Himayeden yoksun; korumasız.

HİMECİ, Japonya'da kent, Honşu'nun güneyinde (Hyogo ili); 454 360 nüf. (1990). Derebeylik dönemi japon kaleleri'nin en güzelinin (*Beyaz balıkçıl* şatosu XIV.-XV. yy.) bulunduğu eski tarihsel merkez. Kent, askeri ve sanayi (demir-çelik, makine, petrokimya, tekstil) alanlardaki işlevleri nedeniyle gelişti.

HİMEM çoğl. a. (ar. *himmet*'in çoğl. *himem*). *Esk.* Çalışmalar, emekler, çabalar: *"Kara toprağ idi lütfun himeminden buldu / Bu kadar zînet ü zîb ü bu kadar fer hâtem"* (Vasfi, XVI. yy.).

HİMEMAT çoğl. a. (ar. *himem*'in çoğl. *himemāt*). *Esk.* Emekler.

—Dil. *Himmet*'in çoğulu olan *himem*'in çoğuludur.

HİMEN a. (fr. *hymen*). KIZLIKZARI'nın eşanlamlısı.

HİMENOFOR a. (fr. *hyménophore*). Bot. Himenyumu taşıyan organ.

HİMENOTOMİ a. (fr. *hyménotomie*). Kad. hast. Deliği bulunmayan ya da cinsel ilişkiyle bozulmayan kızlık zarının ameliyatla kesilip açılması.

HİMENYUM a. (fr. *hyménium;* yun. *hymenion,* küçük zar). Bot. Mantarlarda sporların oluştuğu yüzeysel tabaka.

—ANSİKL. Bazitlimantarların himenyumu yan yana dizili bazitlerden oluşur, fakat sistit denilen kısır öğeler de içerebilir. Asklımantarların himenyumu, yan yana dikine dizili ve kimisinde kısır parafizlerle karışık asklardan oluşur.

HİMERA. Tar. coğ. Kuzey Sicilya'da kent, Tirren denizi kıyısında, *Himera* ırmağının denize döküldüğü yerde İ.Ö. 648'de yunanlı kolonların kurduğu kent, önce Phalaris'e, sonra Agrigentolu Theron'a boyun eğdi. Persler'in Salamis'te yenildiği sırada Gelon burada Hamilkar' ın yönetimindeki Kartaca saldırısını durdurdu ve böylece Batı Yunanistan'a gönenç sağladı (İ.Ö. 480). İ.Ö. 409'da kenti yıkan Kartacalılar, İ.Ö. 480'de ölen Kartacalılar'ın ruhu huzur içinde olsun diye 3 000 yunanlıyı kılıçtan geçirdiler ve ırmağın öbür yakasında yeni bir kent kurdular. —Kazılarda, aslan başlı güzel kiriş yuvalarının (Palermo müzesi) bulunduğu ve İ.Ö. 480'den sonra yapıldığı belirlenen dor üslubunda bir tapınak ortaya çıkarıldı.

HİMERAİOS, atinalı hatip (öl. Aighina İ.Ö. 322), Phaleronlu Demetrios'un kardeşi. Ateşli bir yurtseverdi, Antipatros tarafından sürgün cezasına çarptırıldı ve Hypereides ile birlikte Aighina'ya sığındı, burada tutuklandı ve öldürüldü.

HİMERA PENNARİA a. Eylül ve ekim aylarında uçan, siyah benekli pervane. (İnce ve kıllı tırtılı, meyve ağaçlarında, meşeağacında ve huşağacında yaşar. Mühendispervanegiller familyası.)

HİMES (Chester Bomar), amerikalı yazar (Jefferson City, Missouri, 1909 - Benisa, İspanya 1984). Ghetto'da yetişti, hırsızlık suçundan tutuklandı ve 1928'de 20 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Beyazların şiddet hareketlerini, siyahların devrim karşısında pasifliğini ve şaşkınlığını dile getiren bir dizi öykünün ardından Marcel Duhamel'in önerisiyle polis romanlarına yöneldi. *The Primitive* (1955), *The Five -Cornered Square* (1958), *Be Calm* (1958), *Dare-Dare* (1959) adlı yapıtlarında polisiye romanı bir toplumbilimsel bilgi aracı olarak kullandı.

HİMİLKON, İ.Ö. V. yy.'da yaşamış kartacalı denizci. Latin şair Avienus, bu denizcinin kurşun ve kalay ticaretini örgütlemek amacıyla Bretagne'a ve belki de Cornwall'a ya da İrlanda'nın güneyine kadar uzanan bir gezi yapmış olduğundan söz eder.

HİMİLKON, kartacalı general (öl. İ.Ö. 212). Marcellus'un kuşattığı Siracusa'ya yardıma gönderildi, çoğu askeri ile birlikte vebadan öldü.

HİMİLKON, Phameas lakabıyle anılır, kartacalı general (İ.Ö. II. yy.). Süvari komutanı olarak, Üçüncü Pön savaşı sırasında kendini gösterdi, sonra düşman tarafına geçti ve ülkesinin yakılıp yıkılmasına yardımcı oldu (İ.Ö. 147).

HİMKİ, Moskova (Rusya) kent alanı içinde yerleşme, Moskova-Volga kanalının başı ve Moskova'nın ırmak limanı; 118 000 nüf. Makine sanayileri. Yapı gereçleri.

HİML a. (ar. *ḥiml*). *Esk.* **1.** Yük, ağırlık: *Himl-i cesim, himl-i sakil* (ağır yük). *Himl-i hafif* (hafif yük). **—2.** Ekin, mahsul.

—İsl. huk. Bir deve yükü, yetmiş sekiz bin dirhemlik ağırlık ölçüsü, yaklaşık iki yüz otuz iki kg'dır.

HİMMELBJERG ("Göğün dağı"), Danimarka'da (Skanderborg *amt*'ı) tepe, Jylland'ın orta kesiminde (147 m). Tepeye, Frederik VII onuruna bir kule yaptırılmıştır.

HİMMERLAND, Danimarka'da bölge, Jylland'ın (Ålborg *amt*'ı) K.'inde, Ålborg'un G.'inde. Başlıca özelliği kumların ve fundalıkların çok geniş alanlar kaplamasıdır.

HİMMET, -ti a. (ar. *himmet*). **1.** Bir kimseye yapılan iyilik, yardım; kayırma: *Himmetinizle bu okulu bitirdi, var olun, sağolun.* **—2.** Bir işe verilen gayret; emek, çalışma. **—3.** *Himmet etmek,* yardım etmek; emek vermek. ‖ *Himmetin var olsun,* bir kimsenin yardım ve emeği için teşekkür anlamında söylenir.

—*Esk.* *Himmet-ür-rical takla-ül-cibal,* "becerikli insanların gayreti, dağları yerinden söker" anlamında kullanılır.

—Tasav. Velinin, olağanüstü bir yolla varlık ve olayların doğal düzenini ve işleyişini etkileme gücü. (→ KERAMET.)

HİMMET EFENDİ *(şeyh),* türk şair ve mutasavvıf (Gice köyü, Bolu ?, 1609 - İstanbul 1684). İstanbul'da öğrenim gördü, Zeyrekzade Yunus Efendi'den icazet aldı. Halveti tarikatına bağlandı. Bolu'ya giderek bayrami tarikatının şemsiye koluna halife oldu. İstanbul'da Üsküdar Divitçiler tekkesinde şeyhlik, çeşitli camilerde vaizlik yaptı. Hece ve aruzla yazdığı şiirlerinde Yunus Emre'nin etkisi vardır. Bestekâr da olan şairin birçok şiiri kendisi ve

başkaları tarafından bestelenmiştir. *Divan*'ı (Millet kütüphanesi, Ali Emiri bölümü manzum 509/1) dışında *Tarikatname, Zübdet ül-hakayık, Manzume-i mirâc* adlı yapıtları olduğu osmanlı müelliflerinde kayıtlıdır.

HİMMETDEDE, Kayseri'nin Kocasinan ilçesine bağlı bucak; 12 526 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi *Himmetdede,* 1 912 nüf. (1990).

HİMMETİYE a. Bolulu Himmet Efendi tarafından kurulan bayramilik tarikatının kollarından biri (XVII. yy.). Himmetiye inancına göre insanın mutlak gerçeği yakalayabilmesi ve tanrısal varlıkla bütünleşmesi en yüce amaçtır. Bu amaca ulaşabilmek için *kendini bilmek, hakikati görmek, tanrısal aşk, zikir ve vahdet-i vücut*'tan oluşan beş ilke benimsenir. Kendini bilen insan, asıl benliğindeki manevi varlığının *tabiat, nefs, kalp ve sır*'dan meydana gelen bir yapıya sahip olduğunu anlar. İnsanın bütün eylemlerinin temelindeki *şehvet* tabiattan, *akıl* nefsten, *aşk* kalpten, *tanrısal hakikatlerin keşfi* de sırdan kaynaklanır. Şehvet, insanın hamlık düzeyidir ve bu düzeyde kalan insanın öteki canlılardan hiçbir farkı yoktur. Olgunluğa (kemal) ancak şehvet, nefs ve kalp aşamalarından geçip sır aşamasına yükselmekle ulaşılır. Şeyh, bu yolculukta (süluk) müridin rehberidir. Yolculukta ön koşul *muhabbet*'tir (Tanrı ve varlık sevgisi); yolculuk sırasında sâlik zaman zaman *cezbe*'ye (kendinden geçiş) kapılır; sonunda tanrısal sırrı keşfeder ve böylece kullukta fani, Tanrı'da baki olur.

Bayramilik gibi himmetiye de vahdet-i vücut felsefesini benimser. İnsanı, tanrısal varlıkta erimeye götürülen yolun, zikir olduğuna inanılır. Tarikatın temeli sayılan zikir ayini davul, zil, kudüm gibi çalgılar eşliğinde ilahiler okunarak yapılır.

HİMMETLİ sıf. Yardım, iyilik eden, lütuf gösteren kimse için kullanılır: *Himmetli sultanım.*

HİMMETZADE ABDİ → ABDİ (Abdullah) Himmetzade.

HİMMLER (Heinrich), alman siyaset adamı (Münih 1900 - Lüneburg 1945). Özel görev birliklerinde yer aldı (1920), Naziler'e katıldı, Gregor Strasser'ın sekreteri oldu ve Münih darbesine katıldı (1923). Örgütleme konusundaki yetenekleri sayesinde, 1929'da Hitler tarafından SS Reichsführer'liğine atandı. Hitler'in iktidarı ele geçirmesinden sonra siyasal polisin, yani Gestapo*'nun başına getirildi (nisan 1934): Gestapo şefi olarak, Hitler düşmanlarının yok edildiği "Uzun bıçaklar gecesi"nde (30 haziran 1934) önemli bir rol oynadı. Alman polis örgütünün başına getirildi (1938): idamlar, kestirme yoldan yargılamalar, toplama kampları Himmler'in alışılmış silahlarıydı. İçişleri bakanı olarak görev aldığı (kasım 1943) İkinci Dünya savaşı sırasında işgal altındaki Avrupa ülkelerinde terör uyguladı ve adı insanları bıkıp usanmadan gönderdiği ölüm kamplarıyla (→ TOPLAMA *kampları*) birlikte anıldı. Başarıya ulaşmayan 20 temmuz 1944 komplosundan sonra, bütün iç güvenlik kuvvetlerinin başına getirildi. Kont Bernadotte'un (şubat 1945) aracılığıyla, Müttefikler'le olanaksız bir ateşkes için görüşmeler yapmaya çalıştı. Hitler tarafından geri çağrılınca, Schleswig'e kaçtı, burada İngilizler tarafından tutuklandı (mayıs). Kısa bir süre sonra intihar etti.

HİMYERİLER, İ.Ö. I. yy. ile İ.S. VII. yy. arasında Güney Arabistan'da hüküm sürmüş bir kavim. Bugünkü Suudi Arabistan toprakları üzerinde yaşamış olan Himyeriler, Kızıldeniz'den Hint okyanusu'na değin çok geniş bir bölgede egemenlik kurmuşlardı. IV. yy.'a gelinceye değin bu kavim hakkında, krallarının adlarından başka fazla bir şey bilinmemektedir. IV. yy.'ın ortalarında Roma imparatorlarından Constantinus II, Zafar ve Aden'de kiliseler yaptırarak bölgede hıristiyanlığın yayılmasına çalıştı. 521 yılında Himyeriler'in yahudi dininden olan kumandanları Zu Nuvas, Habeşliler'e karşı ayaklandı; ele geçirdiği yerlerdeki hıristiyanlara işkence yaptığı için Aksum kralı Kaleb ela-Asbaha tarafından öldürüldü, Himyeriler'e ait topraklar da Habeşliler'in eline geçti (526). VI. yy.'ın ikinci yarısında, Ebrehe soyunun son hükümdarı olan Masruk, himyeri reislerinin yardımına gelen İranlılar'la savaşırken öldü. Yönetimi himyeri meliklerine bırakan İranlılar, Sana'yı da başkent yaptılar. Hz. Muhammet ilk sahabilerini Yemen'e yolladığı zaman himyeri melikleri islam dinini kabul ettiler. Güney Arabistan'da bulunmuş olan ve genellikle himyeri yazıtları denilen yazıtlardaki "musnad" yazısının habeş yazısına çok yakın olduğu ve fenike abecesinden çıktığı anlaşılmaktadır.

HİN a. (ar. *ḫin*, zaman'dan). *Tkz.* Cin fikirli; kurnaz, sinsi: *Onun ne hin olduğunu bilmezsiniz.*

HİN a. (ar. *ḫîn*). *Esk.* **1.** An, zaman, sıra: *"Sultan Mehmet, ol hinlerde Sevez'e gelmişti"* (Neşri, XV. yy.). **—2.** *Hin-i hacette,* gerektiğinde, gerektiği zaman. *"...hin-i hâcette yemeğini kendi pişiremezse iyi bir ev kadını değil demektir"* (H. C. Yalçın). || *Hin-i sefer,* yolculuk anı; ölüm: *"Dehrin ve sefâ var acaba sim üzerinde / İnsan bıragur hepsini hin-i seferinde"* (Ziya Paşa, XIX. yy.).

HİNÂ a. (fars. *ḫinâ*). *Esk.* **1.** Şarkı söyleme. **—2.** *Hinâger,* şarkı söyleyen ya da müzik aleti çalan, müzisyen.

HİNAULT (Bernard), fransız bisiklet yarışçısı (Yffiniac, Côtes-du-Nord, 1954). Komple bir bisikletçiydi (iyi bir yarışçı, yokuşçu ve finişçi). Klasik, etaplı ve saate karşı yarışlarda aynı başarıları gösterdi. Beş kez Fransa turu'nu (1978, 1979, 1981, 1982 ve 1985), üç kez İtalya turu'nu (1980, 1982 ve 1985) ve iki kez İspanya turu'nu (1978, 1983) kazandı. 1980'de Dünya yol yarışı şampiyonu oldu. Ayrıca, Uluslar büyük ödülü turunu kazandı (1977, 1978, 1979, 1982 ve 1984).

HİNAYANA, *Küçük Taşıt* anlamına gelen sanskritçe sözcü. Buddhacılığın *mahayana* (Büyük Taşıt) geleneği yanlılarının, daha tutucu okullara verdikleri ad. Eski geleneğe bağlı olanlar, aslında *theravadin* ("eskilerin yolunu izleyenler") okulunu oluştururlar.

HİNCKLEY, Büyük Britanya'da (Leicestershire) kent, Leicester'in G.-B.'sında 48 000 nüf. Kilise (XIII. yy.). Ayakkabıcılık.

HİNCMAR, fransız papaz ve tanrıbilimci (806'ya doğr. - Épernay 882). Germen Ludwig'in işgaline (858) ve Theutberge'yi bırakmak isteyen imparator Lothar II'ye karşı Kel Charles'ı destekledi. 869'da Metz'de imparatorluk tacını giydirdiği Kel Charles'ın yirmi yıla yakın bir süre danışmanlığını yaptı. Onun vasiyetini uygulamakla görevlendirildi (877). Çeşitli öğreti sorunları üstüne birçok yapıt yazdı. Yapıtlarının en ünlüleri: *De una et non trina deitate* (Tanrı'nın üç değil bir olduğu üstüne), *Ferculum Salomonis*'tir (Süleyman'ın kutsal eşyaları).

HİNÇİN (Aleksandr Yakovleviç), rus matematikçi (Kondrovo 1894 - Moskova 1959). 1927 yılında Moskova'da profesör oldu. A. N. Kolmogorov*'la birlikte, yüzyılın en etkili kuramlarından biri olan rus olasılık kuramı okulunun kurucularındandır.

HİND → HİNT.

HİND, Ebu Süfyan'ın eşi, halife Muaviye'nin annesi (VII. yy.). Babası Bedir gazası'nda Hz. Muhammet'in amcası Hamza tarafından öldürülünce Hz. Muhammet'e ve müslümanlara olan kini arttı. Medine kuşatmasına öteki Kureyşli kadınlarla birlikte katılarak erkekleri yüreklendirmeye çaba sarfetti. Uhut gazası'nda Hamza'yı, Vahşi adındaki kölesine öldürttüğü ve şehit olan Hamza'nın ciğerlerini yediği söylenir (625). Hz. Muhammet, Mekke'yi savaşmadan ele geçirince Hind'i önce ölüme mahkûm ettiyse de sonradan bağışladı. Ebu Süfyan, daha sonra onu boşadı. Hind'in, halife Ömer ya da Osman döneminde öldüğü söylenir.

HİND (John Russell), ingiliz gökbilimci (Nottingham 1823 - Twickenham 1895). 1840'ta Valencia (İspanya) boylamının belirlenmesine katkıda bulundu, 70'ten fazla gezegen ve kuyrukluyıldızın yörüngelerini hesapladı ve 1847 ile 1854 arasında, 10 küçük gezegen keşfetti. 1853'te, *Nautical Almanac*'ı (Seyir almanağı) yönetmekle görevlendirildi.

HİNDE (Robert Aubrey), ingiliz etoloji bilgini (Norwick 1923). Cambridge Üniversitesi'nde profesör. Hayvanlarda etkinliğin dış uyarılarla içsalgılara bağlı olarak zamanla bir düzene kavuştuğunu ortaya koyan yapıtlar yazdı. Davranışlar arasındaki bağıntıların düpedüz olmadığını, karmaşık bir süreç oluşturduğunu gösterdi. Davranışlar ancak zamanla birtakım denemelerden sonra kotarılabilir. İspinozlar üzerinde yaptığı melezleme çalışmaları, davranışlara ilişkin karakterlerin çokgenli kalıtımla geçtiğinin anlaşılmasına yaradı. Başlıca yapıtları: *Animal behaviour. A synthesis of ethology and comparative psycology* (1966); *Social relationships and Cognitive development* (1985); *Agression and war: their biological and social bases* (1988); *The institution of war* (1991).

HİNDEMİTH (Paul), alman besteci (Hanau, Hessen, 1895 - Frankfurt am Main 1963). Frankfurt konservatuvarı'nda A. Mendelsshon ve B. Sekles'in öğrencisi oldu. Sanat yaşamının başlangıcında öncü bir tutum içindeydi. Daha sonra geleneğe yöneldi ve germen kültüründen beslenen bir üslup geliştirdi. 1915'te Frankfurt operası'nın birinci kemanları arasına girdi. 1921'de viyolacı olarak Amar dörtlüsü'ne katıldı. 1921 -1926 arasında Donaueschingen festivali'ni yönetti. 1927'de Berlin konservatuvarı'nda besteleme öğretmenliğine getirildi. Bu dönemde, *Mörder, Hoffnung der Frauen* (oda operası, 1921), *Sancta Susanna* (oda operası, 1921), *Hin und Zurück* (skeç, 1927), *Neues vom Tage* (opera, 1929) gibi "nesnel" ve "rötuşlanmamış, kaba" yapıtlarıyla skandal yarattı. (*Neues vom Tage* operasındaki yıkanan kadın sahnesi, daha sonra Hitler'i kızdıracak ve nazi yönetiminin şimşekleri Hindemith'e yönelecektir.) Aynı dönemde birçok oda müziği parçası, konser ve sahne yapıtları da besteledi (örn. *Cardillac* operası [1926] ve *Das Marienleben* [1925] başlıklı melodi dizisi). *Mathis der Maler* (1934) adlı operası, nazi yönetimiyle çatışmasına yol açtı. 1937'de Almanya'dan ayrılan besteci Türkiye'ye yerleşti. (Hindemith daha önce de, ilki 1934'te olmak üzere birkaç kez Ankara'ya gelmiş, incelemeler yaptıktan sonra Ankara Devlet* konservatuvarı'nın müzik bölümünü örgütlemişti.) 1939'da ABD'ye gitti. Yale üniversitesi'nin müzik bölümünün başına geçti. XX. yy.'ın en verimli bestecilerinden olan Hindemith'in önemli yapıtları arasında, Kepler'in yaşamını ele alan *Die Harmonie der Welt* (1957) operası; *Nobilissima Visione* (Aziz Francesco d'Assisi'ye saygı, 1938) gibi baleler; Weber'in temaları üzerine *Symphonische Metamorphosen* (Senfonik değişimler) [1943] gibi orkestra yapıtları da vardır. *Unterweisung im Tonsatz* (Besteleme dersleri) [1937] baş-



Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz

Heinrich Himmler Minsk bölgesinde teftiş gezisinde 1941 yazı

Bob Thomas-S.A.M.



Bernard Hinault (Fransa turu, 1981)

İngi



Paul **Hindemith** (Pleyel salonu, Paris, 1955)

Illustrierte Zeitung belgesi



mareşal **Hindenburg** (1915'te)

lıklı büyük kuramsal yapıtında açıkladığı armoni anlayışını, *Ludis tonalis* (12 füg ve 12 enterlüd) örnekledi.

HİNDENBURG (Paul VON BENECKENDORFF UND VON), alman mareşal ve devlet adamı (Poznań 1847 - Neudeck, Doğu Prusya, 1934). Harp okulu'nu bitirdi, 1866'da ve 1870-71'de piyade olarak savaşa katıldı. Harp akademisi'ne kabul edildi, Moltke ve Schlieffen zamanında genelkurmay heyetinde, daha sonra Verdy du Vernois zamanında bakanlıkta görev aldı. Magdeburg'da 4. Kolordu'ya komuta ettikten sonra, 1911'de emekliye ayrıldı, Prittwitz'in Doğu Prusya'da Ruslar'ı durduramayacağı anlaşılınca yeniden göreve çağrıldı (22 ağustos 1914). Ludendorff'un kurmay başkanı olduğu VIII. Ordu'nun başına geçerek Ruslar'ı Tannenberg'de (ağustos sonu) ve Mazurya gölünde (eylül) yendi. Falkenhayn'ın ısrarıyla yapılan talihsiz Varşova saldırısının (ekim) ardından Doğu kuvvetleri komutanlığına getirildi (1 kasım), Ruslar'ı Mazurya'da bir kez daha yendi, 1915 Polonya seferi boyunca rus geri kuvvetlerini vurabilmek için sağ kanatlarını yarmaya çalıştıysa da başaramadı. Takviye yokluğu yüzünden rus saldırılarına karşı koymakla yetinmek zorunda kaldı (1916). 29 ağustosta Falkenhayn'ın yerine başkomutan oldu. Gene Ludendorff'un yardımıyla savaşın gidişini ve stratejik planlamayı yönetti. Hindenburg ile Ludendorff'un işbirliği *(Dioskurlar)* kendilerine göre "başarılı bir birliktelik"ti: bütün büyük işlerde Ludendorff bir çözüm öneriyor, Hindenburg karar veriyor ve Ludendorff uyguluyordu. Gerçekte, sorumluluk, kazandığı saygınlıkla imparatorun ve şansölyenin otoritesine gölge düşüren Hindenburg'un üzerindeydi. Önce Romanya'yı ezerek (ekim 1916), Galiçya'da ve Piave kıyılarında Avusturyalılar'a yardım etmek amacıyla Batı cephesinde bilinçli olarak bir savunma taktiği benimsedi. Rumenler'i ve Ruslar'ı ateşkese zorladı (kasım 1917) ve tüm birliklerini Fransa'ya göndererek art arda dört saldırıya girişti (21 mart - 15 temmuz 1918), ama müttefik cephesini dağıtmayı başaramadı. Fransa'da Foch'un, Balkanlar'da Franchet d'Esperey'in saldırısı karşısında, cephenin çökmesinden önce hükümetin ateşkes imzalamasını sağladı ve hanedanın kurtarılması için imparatora tahttan el çekmesini öğütledi. Ludendorff'un yerini alan Groener ile terhis harekâtını yönetti ve Versailles antlaşması'nın (1919) imzalanmasından sonra Hannover'e çekildi.

1925'te *İmparatorluk bloku* (sağın bir bölümü) kendisine sol kesimden bir grubun desteklediği katolik Marx'a karşı Ebert'in yerine geçmesini önerdi. Hindenburg, Tirpitz'in ısrarları üzerine bunu kabul etti. Seçilince, hükümet yönetimini çoğunluğu demokratik olarak seçilmiş şansölyelere bıraktı, ancak iktisadi bunalımın ağırlığı karşısında Brüning azınlık hükümetini denedi, sonra Reichstag'ı dağıttı (1930). Seçimler naziliğin yükselişini güçlendirdi. Papen'i, sonra Schleicher'i göreve çağırdı, ancak kendilerine tam yetki vermedi. Karışıklıkların artması ve Papen'in ve sanayi çevrelerinin ısrarları üzerine Hitler'i göreve çağırmaya karar verdi, o da sağ ile bir koalisyon kabinesi kurdu (30 ocak 1933). Yorulan ve Hitler tarafından her gün biraz daha iktidardan uzaklaştırılan Hindenburg, Reichswehr'in başına Frisch'i kabul ettirmeyi başardıysa da Führer'in diktatörlüğünü hazırlayan kararnamelere de imzasını attı. Ölümünden sonra, başkanlık görevi şansölyeye geçti. Hindenburg anılarını yazmıştır *(Aus meinem Lebern).*

Hindenburg hattı, Birinci Dünya savaşı sırasında Almanlar'ın asker sayısından tasarruf etmek ve Fransa'da işgalleri altında bulunan topraklardaki konumlarını sağlamlaştırmak için kurdukları tahkimli mevzilerin bütünü. İleri mevziler -Siegfried hattı- cepheyi 70 km kısaltan geri çekilme harekâtında (Alberich harekâtı) kullanıldı ve eylül 1918'de İtilaf devletleri'nin saldırılarını durdurdu. Sissonne bölgesindeki ikinci mevzilerde, ekim 1918'de fransız saldırılarına karşı güçlü bir direniş gösterildi. Hindenburg hattı, savunma, yenilgi ya da geri çekilme durumunda bulunan bir ordunun tahkimli mevzilerden bekleyebileceği desteğin önemini gösterdi.

HİNDİ a. **1.** Kuzey Amerika kökenli tavuksu kuş. (Aztekler'in evcilleştirdiği hindi, XVI. yy.'da Avrupa'ya getirildi ve eti için yaygın biçimde üretilmeye başlandı. Hindinin iki yabani türü, benekli hindi [*Agriocharis ocellata*] ve evcil ırkın atası hindi [*Meleagris gallopavo*] vardır; hindigiller familyası.) **—2.** *Arg.* Kolaylıkla aldatılabilen, aptal, şaşkın. **—3.** *Hindi gibi kabarmak,* büyüklük taslamak, gururlanmak, kurum satmak.

—Tavukç. *Hindi üretimi.* (Bk. *ansikl.* böl. Tavukç.) ‖ *Baba hindi,* damızlık erkek hindi. (Her mevsim için bir kümeste yalnız bir baba hindi bulundurmak yeter.) ‖ *Beyaz beltsville hindisi,* hızlı gelişen, sıkı etli, küçük boy hindi ırkı (ortalama canlı ağırlık dişilerde 5, erkeklerde 10 kg). ‖ *Bronz hindi,* en iri ve ağır hindi ırkı (ortalama canlı ağırlık dişilerde 7 kg, erkeklerde 16 kg).

—ANSİKL. Hindinin esmer tüyleri, parlak yeşil parıltılıdır; alnı, başı ve boynu çıplaktır; dikilgen etçikleri, on sekiz kuyruk teleğinden oluşan bir kuyruğu vardır. Günümüzde, sanayi yöntemleriyle yetiştirilir. Ticari amaçlı sürülerdeki hayvanlar, beyaz tüylüdür. 3-4 haftalık olana kadar, özel bölmelerde ya da odun yongası yayılmış toprakta büyütülür. Damızlıklar açık havada da yetiştirilebilir; ancak, ışıklandırma ve sıcaklık gibi, yoğun üretim için gerekli koşulları daha iyi sağlayabilmek için kapalı yerlerde yetiştirilmeleri daha uygundur. Et üretimi için ayrılan hayvanlar, 18. ve 23. haftalar arasında kesilir. Dişilerin canlı ağırlığı, 20. haftada, 6 ile 7,7 kg arasındadır; erkeklerinki, 23. haftada 13 kg'ı geçebilir. Damızlık dişi hindi, 29. ve 32. haftalar arasında cinsel olgunluğa ulaşır. 25 hafta süren yumurtlama mevsimi boyunca, 60-95 yumurta yapar.

HİNDİ sıf. (ar. *hind* ve *-î*'den *hindî*). *Esk.* **1.** Hintli. **—2.** Hindistan ya da Hintliler'le ilgili.

—Dilbil. Hindi diline ilişkin.

—Esk. bot. *Temr-i hindi,* demirhindi denilen ve su ile ezilerek içilen kara bir meyve.

—Hat. *Hindi kalem,* Hindistan'da yetişen, üzeri benekli bir tür kamıştan yapılan kalem.

◆ a. Dilbil. Kuzey Hindistan'da konuşulan ve Hint birliği'nin resmi dili olan hint-ari dili. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kâğ. sant. Eskiden Hindistan'da yapılan bir tür kâğıt.

—ANSİKL. Dilbil. Farsçada kullanılan "hindi" terimi önceleri, hint-ganj ovasında, Hindular'ın konuştuğu çeşitli hint-avrupa dillerini belirtiyordu. "Hindui" terimi de aynı anlamda kullanılırdı. Gerçekte, bu bölge çeşitli derecelerde farklılaşmış dilsel bölgeler kapsar. Gerçekten, sanskritçeden kaynaklanan ve Kuzey Hindistan'daki bölgesel dillerin kökenini oluşturan birçok prakrit ve apabhramşa gelişti. Günümüzde bu dilleri iki büyük dala ayırmada görüş birliği vardır: prakritler ve apabhramşa şauraseniden türeyen yerli dillerini bir araya getiren batı hindi ve prakritlerle apabhramşa magadhiden etkilenen doğu hindi. Birinci öbek, pencabi, gucarati, racastani, pahari ve hindiyi; ikincisi avadhi ile bihariyi kapsar. Bunların her biri lehçesel çeşitlilikler sunar. XII. yy.'dan başlayarak, kimi lehçeler, siyasal, toplumsal ve dinsel nedenlerle geliştiler. Böylece de edebiyat dili oldular. Örneğin braj, krişna edebiyatının ve avadhi de sama edebiyatının anlatım aracı olarak kullanıldılar. Hintli müslümanların islam gizemciliği de aynı dillerle anlatıldı. Meerut-Delhi-Âgrâ üçgeninde konuşulan brajın bir çeşidi, hindularla müslümanlar arasında iletişim dili olarak hızlı bir yayılım gösterdi. Sözkonusu dil, Batı'da yaygın olan pencabinin (Pencab, müslüman akınlarının yolu üstündedir) ve moğol sarayıyla, saraya yakın aydın çevrelerin dili olan farsçanın etkisini taşır. Brajın bu kolu, ayrıca, yayılımına katkıda bulunan kimi gezgin din adamlarının da diliydi; gündelik dilden alınan nitel bir terim olan ve yazılı olarak ilk kez, 1803'te Lalluci Lal'in en büyük yapıtı *Prem Sagar*'ın önsözünde andığı "khari boli" (yükselen dil) terimiyle adlandırıldı. Moğol ordularıyla Dekkan'a taşınan bu dil, XIV. yy.'da Behmeni hanedanınca yönetim dili olarak benimsendi. Müslümanlarca okunmasını kolaylaştırmak için, Kayastha'lar (kâtipler kastı), arapça-farsça abeceyi bu dilin sesçil gösterimine uyarladılar. Bu dönemde, "dakkhini hindi" ya da "rekhta" (karışık) adıyla tanındı. Moğol yaşam biçiminin etkisindeki şehir çevrelerince kullanılan farsçayla ilişkisi bu dili giderek müslümanların getirdiği tüm bir arapça-farsça sözcük dağarcığıyla doldurdu. Bu durumda, "hindustani" terimiyle belirtildi. XVIII. yy.'da, edebi üslup "urdu" diye adlandırıldı. XIX. yy.'ın başında, İngilizler bu karma dili oluşturan çeşitli öğeleri ayırmaya çalıştı ve kimileri nagari harfleriyle, elden geldiğince arapça-farsça sözcüklerden arınmış, kimileri de arap-fars harfleriyle ya da arapça-farsça sözcüklerle daha yüklü olan ayrı ayrı metinler yazdırdılar. XIX. yy.'ın ortalarından başlayarak, iki topluluk arasında giderek büyüyen çekişme ve bunu kışkırtan ingiliz etkisi, hindi khari boli'nin, hindu ve urdu uygarlığının olduğu denli hint-islam uygarlığının da anlatım dili olarak kabul edilmesi sonucunu doğurdu. Hindistan'ın tüm kuzeyine iyice yerleşmiş olan hindustani, ortak sözlü dil düzeyini gösterir. Günümüzde, toplumsal-dinsel tüm çeşitlilikleri içeren hindiyi, geniş anlamda, anadili olarak konuşan 154 milyon kişi vardır. Hindistan'ın bu en önemli tekdilli öbeği, nüfusun % 32'sini kapsar. Buna, hindiyi ikinci dil olarak konuşan 20 milyon dolayında kişiyi de eklemek gerekir.

Hindi, devanagari harfleriyle yazılır. Modern hindi, ayrıştırma derecesi prakritlerden ve apabhramşadan çok daha yüksek ve Ortaçağ dönemi (XIV.-XVII. yy.'lar) lehçelerininkinden biraz daha çok olan bir ayrışkan dildir. Biçimbilimsel yapı oldukça yalındır. Eski ad çekimlerinin yerini, işlev belirticileri ve ilgeçler almıştır. Yalın durumu ya da dolaysız durumu, bükünlü ya da dolaylı durumun tersine, hiçbir işlev belirticisi izlemez; bununla birlikte, zaman ve yer adları, işlev belirticisinin izlemediği dolaylı durumda olabilir: böylelikle de belirteçleşirler.

Ad için iki cins vardır: eril ve dişil. Sanskritçeden aktarılan yansız sözcükler farsçadan (cins kavramı olmayan dil) alınan sözcükler, dağılım ölçütleri tam anlamıyla belirlenemese de, bu iki cins arasında bölüştürülmüştür. 4 çekim paradigması içeren ad bükünü, adın cinsine ve bitimine bağlıdır. Bir *a* ile bittiği durumlar dışında, sıfat, cins ve sayıca değişmez. İki gösterme öğesi vardır (yakın/uzak); bunlar ay-

benekli **hindi** *(Agriocharis ocellata)*





evcil **hindi** *(Meleagris gallopavo)*

nı zamanda 3. kişi adıllarıdır; birincisi cansız adların, ikincisi de canlı varlık adlarının yerini tutar. Bu canlı-cansız karşıtlığı soru durumlarında da ortaya çıkar. Fiilin biçimsel düzeni, modern oldukça yalınlaşmıştır. Üç kip (bildirme, buyrum ve istek [ya da isteme]) ve üç zaman (şimdiki, geçmiş, gelecek) vardır; görünüş kavramı (bitmişlik/bitmemişlik) önemli bir görev yerine getirir. Bükünsel çekim ekleri kişi ve sayıya göre değişir; yine, kimi zamanlarda, cinse göre bir değişiklik saptanır. Belli bir sayıda yarı yardımcı fiil, görünüşün çeşitli biçimlerini dile getirmeyi sağlar (sonuçlandırıcı, başlatıcı, izinverici, sürdürücü, vb.). Yalın cümle, genellikle başta yer alan dolaylı tümleçler, bir özne ve bir nesne (çeşitli belirleyenlerin önünde yer alan ya da yer almayan), sona geldiğinden, özneyle uyum yapan bir fiil kapsayabilir. Ayrıca, geçişli fiil bitmişlik görünümünde olduğunda, bir eden ergatif, ve → özne kuruluşu da vardır. Karmaşık cümlede, ilgi ve koşul cümleleri temel cümlenin önünde yer alır; ilgi adılı, temel cümlede bir adılla yinelenen öncülünden önce gelir. Sözlü dilde bu bağımlı tümceler oldukça seyrektir; ilgi cümleleri yerine fiil-sıfat biçimleri ve bağlaçlı bağımlı tümceler yerine daha kısa, anlatımsallık yönü daha güçlü olan eylemlik ya da ortaç tümceleri getirilir.

Hindi dilinin sözcük dağarcığı önemlidir. Sesçil bir evrimden sonra sanskritçeden kaynaklanan (bunlar, "tadbhava" denilen sözcüklerdir) özgün bir temelden, doğrudan sanskritçeden alınan sözcüklerden (bunlar "tatsama"lardır), "deşi" ya da "deşac" denilen, çoğun karışık yerel kökenli sözcüklerden ve giderek azalan bir oranda farsça, arapça, portekizce, türkçeden alınan sözcüklerden oluşur. Günümüzde giderek artan ingilizceden alınan sözcükleri de bunlara eklemek gerekir. Yeni sözcüklerin yaratımı, sanskritçenin kalıtı olan biçimbilimsel dizgeyle kolaylaşmıştır. Önek ve soneklerle yapılan türetme, çok sayıda birincil (fiil kökü üzerine) ve ikincil türevlerin (ad kökünden) oluşturulmasını sağlar; sonekleme özellikle verimlidir. Böylelikle, bilimsel ve teknik terimler, bu ilkelere göre (sanskritçe gösteren ve ingilizce gösterilenli) oluşturulmuştur. Bu yeni sözcük dağarcığının alınması, hindinin sözdizimini de etkilemiştir.

—Ed. Gorakhnatha'nın (X. yy.) özdeyişleri, hindi şiirinin başlangıcı olarak kabul edilir. Cand Bardai'nin *Prithiviraca Raso* adlı yapıtı gibi, müslümanlarla yapılan savaş öykülerini konu edinen kahramanlık şiirleri özellikle Racastan'da yayıldı. Moğol döneminde, *braj* (→ SUR DAS) ya da *avadhi* (→ TULSİ DAS) dilinde yazılan ve Krişna ya da Rama'ya ithaf edilen *bhakti* (bağlılık) *saguna* (tanrı ve nitelikleri) şiiri gelişti. *Nirguna* şairleri, bilgiyle yaklaşılan ve nitelikleri olmayan bir tanrıya seslendiler (Kabir, Dadu ve sih mezhebinin kurucusu Nanak). Birçok müslüman şair de (Abdurrahim Hanhana, Cayasi) hindi şiirine katkıda bulundu. XVII. yy., Bihari Lal' in *Satsai* adlı yapıtında da sergilendiği gibi, belagat ve şiir ustalığının çağıdır. XVIII. yy.'ın sonunda sanskritçeden alınan manzum yapıtların düzyazıya çevrilmesiyle, modern çağ başlar. Yalnızca, İnşallah Han'ın *Rani Ketaki ki Kahani* adlı yapıtı özgündür. Düzyazı, XIX. yy.'da, Bharatendu da denilen, şair, dramaturg ve denemeci Harişcandra'nın etkisiyle çabucak yerleşen bir sanskritleştirmeye uğradı, çünkü, düşüncenin ve toplumsal-siyasal bağlamın modernleştirilmesi, özel bir ayrıcalığa sahip olan klasik dilin dağarcığındaki sözcüklerin yeniden oluşturulmasına ve ödünç alınmasına yol açtı. Mahavir Prasad bu akımı destekledi ve bölgesel dilde yazılan şiir, hindi dilinin yanında ikinci sırada kaldı. Ulusçuluk ve yeniden canlandırma akımlarından etkilenen M. Ş. Gupta, "Navin" ve "Dinkar", şiiri zenginleştirdiler, *çayavad* adlı romantik grubun, bu edebiyat dalını daha mükemmel yerlere ulaştırması için yol açtılar. Marxçılık sayesinde, edebiyata, ilerlemeci ve varoluşçu akımlar yerleşti ve bu akımlar "yeni şiir" ile roman ve öyküdeki yerini aldı. Daha sonra da psikanaliz, yazarların, bireyin ruhbilimsel sorunlarına yönelmelerini sağladı. İnsan artık, geleneksel bağlamın belirttiği gibi toplumda belirli bir yeri olan bir kozmos parseli değildi. *Ego* en önemli inceleme konusu oldu. Bu değişiklik sayesinde yeni bir yabancılaşma duygusu gelişti. Bu duygu, Agyeya, Kamleşvar, Nirmal Varma, Muktibodh, Gyanrancan ve özellikle şairlerden oluşan birçok genç yazar tarafından anlatıldı.

HİNDİBA a. **1.** Parçalı ve tüylü mavimsi yeşil yapraklı, geniş kömeçler halinde bileşik açık mavi çiçekli bir, iki, ya da çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *chicorium;* bileşikgiller familyası.) [Eşanl. GÜNEĞİK.] (Bk. *ansikl.* böl.). **—2.** *Hindiba tozu* ya da *kahvesi,* hindiba kökünün kavrulup öğütülmüş olan tozu (kaynamış suya karıştırılarak içilir).

—Mim. Hindibanın kıvırcık ve tırtıklı yaprağını taklit eden bezeme (alevli gotik).

—ANSİKL. Yabani hindiba *(Chicorium intybus)* 100 cm kadar boy atabilen çokyıllık otsu bir bitkidir. Anadolu'da boş tarlalarda ve yol kenarlarında yetişir. Ak hindiba *(Ch. endivia)* Türkiye'de yabani olarak bulunmaz.

Hindibanın bu iki türü, özellikle Batı ve Güney Avrupa'da sebze olarak yetiştirilir. Yabani hindibanın italyan hindibası, brüksel hindibası, kahve hindibası, kıvırcık hindiba gibi, bahçelerde yetiştirilen birçok çeşidi vardır. İtalyan hindibaları genellikle kırmızımsı renklidir. Sebze bahçelerinde yetiştirilir ve kasımdan marta kadar ürün alınır.

Kahve hindibası (ya da iri köklü hindiba) Avrupa'da kökleri için yetiştirilir. Kökler parça parça doğrandıktan sonra kavrulup öğütülerek kaba toz haline getirilir; özgül kokusu için ya da tasarruf için kahveye katılır.

Ak hindiba 1865 yılında Belçika'da keşfedildi. Bahçelerde yetiştirilen brüksel hindibasının *(Ch. intybus)* yumrulaşmış kökü karanlık ortamda filizlendirilerek elde edildi. Bunun için yaprakları yolunan kökler yerde açılan bir çukura yan yana yerleştirilir, üzerleri önce toprakla, sonra ekin saplarıyla kaplanır, üstü su geçirmez bir örtüyle örtülür. Toprak, yere gömülen ve içinden sıcak su geçirilen borularla ısıtılır. Böylece 100 ila 200 g gelen iri tomurcuklar elde edilir.

1875'ten beri özel teknikler kullanılarak toprak örtüsüz çeşitler üretilmeye başlanmıştır. Dünya'da hindibanın en çok üretildiği ülke Fransa'dır, ondan sonra Belçika ve Hollanda gelir.

HİNDİGİLLER a. Zool. Anavatanı Amerika olan tavuksu kuş familyası. (Meksika ve ABD'de hâlâ yabanıl yaşam süren evcil hindi [*Meleagris gallopavo*] ve Orta Amerika'da bulunan benekli hindi [*Agriocharis ocellata*] gibi türleri vardır. Bil. a. *Meleagrididae.*)

HİNDİSTAN hindi dilinde **Bharat,** Güney Asya'da devlet; 3 287 000 km^2; 843 900 000 nüf. (1991). Başkenti *Yeni Delhi.* B.'sında Umman denizi, D.'sunda Bengal körfezi, K.'inde Çin, Nepal ve Bhutan ve D.'sunda Bangladeş ve Birmanya vardır. Resmi dilleri *hindi* ve *ingilizce.*

COĞRAFYA

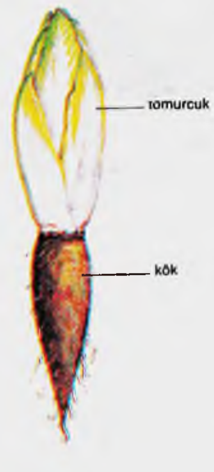
doğal çevre

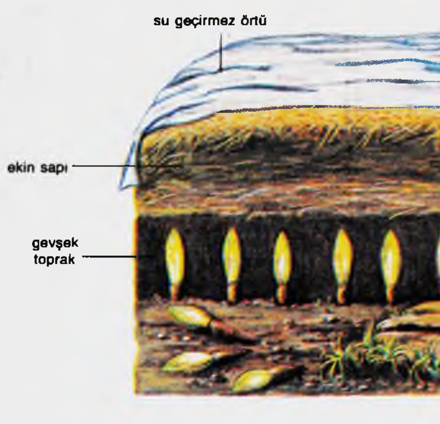
Hindistan'ın büyük bölümü, Hindistan yarımadasındaki üç doğal bölgeden oluşur: Himalaya; İndus-Ganj ovası; Dekkan. İklimi, ülke bütünüyle ele alındığında, tropikal muson iklimidir; ülkenin hemen her yeri en çok yağışı haziran-eylül arasında alır. Ama, özellikle yağmur dağılımının eşitsizliği nedeniyle, Hindistan'da birçok bölgesel iklim çeşidine rastlanır. Kurak dönem genellikle kış ve ilkbahardır. Bununla birlikte ülkenin kuzey-batı'sında, özellikle de Keşmir'de, daha çok kışı yağışlı, akdeniz tipine benzeyen bir iklim görülür; güney-batı'da (Kerala), kurak mevsimi olmayan, ekvator iklimine benzeyen bir iklim vardır. Himalaya ve Dekkan'ın geniş dağlık bölgelerindeyse, insan yaşamı bakımından çok yararlı, katmanlı bir iklim çeşitliliği gözlenir; yükseklere özgü özel bitki örtüleri içeren bu dağlık bölgeler dışında, Hindistan temelde bir tropikal orman lar ülkesidir. Ne var ki doğal çevre Yenitaş devrinden bu yana insan tarafından büyük ölçüde değiştirilmiştir. Tarıma açılmamış topraklarda, bitki örtüsünün çeşitli görünümlerini tanımlama olanağı veren oldukça çok miktarda doğal bitki topluluğu bulunur. Hepyeşil tropikal ormanlara çok yağışlı kuşaklarda (kuzey-doğu, Batı Gatlar'ın batı yamaçları) rastlanır. Özellikle Dekkan'ın dağ kütlelerine çoğunlukla geniş yapraklı ormanlar egemendir. Pencab, Racastan ve Dekkan'ın iç platoları boyunca uzanan kurak kuşakta dikenli çalılar ve yalancı bozkırlar ağır basar. Sürüp giden aşırı otlatma nedeniyle gerçek savanlar artık yok olmuştur (Assam bataklıklarının kıyısındaki savan dışında). Bu doğal çevreler önemli bir tropikal fauna içerir: filler, gergedanlar, kaplanlar, maymunlar, mandalar ve hatta Kathiavar'da aslanlar.

nüfus

• *Bileşimi.* Hindistan'da insanların yoğun yaşadıkları bölgeler doğal bölgelerle çakışmamaktadır. Oldukça bağdaşık bir uygarlık altında gerçekte çok değişik öğelerden oluşan bir nüfus vardır. Nüfusun en eski kökü, koyu renk derili, düz saçlı, genellikle Kafkasyalılar'a özgü hatlı, melanezyalı-hintli adı verilen insanlara dayanır. Bunların en önemlisi, İsa'dan binlerce yıl önce yöreye göçmüş bir halk olan (ana dillerini yalnızca Dekkan'ın bir bölümünde koruyabilmişlerdir) Dravidler'dir; bunlara, bazı yerli kabilelerde az çok melezleşmiş olarak üyelerine rastlanan, çok daha eski halkları, Australoyitler'i ya da Veddalar'ı da eklemek gerekir. Beyaz halkın temeli, İ.Ö. II. ve I. bin'de kuzey-batı'dan gelerek sanskritçeye dayanan özel bir kültürü yöreye sokan Hint-Ariler'dir. Hint uygarlığı, dravid ve hint-ari öğelerinin bireşiminden oluşmuştur. Daha sonraki istilalar, özellikle de müslüman istilaları, Ortadoğu'dan gelen bazı beyaz halkları Hindistan'a sokunca bu halklar özellikle kültür ortamını ve toplumsal yapıyı değiştirmişlerdir.

Günümüz insan coğrafyasında, beyaz ırk kuzey-batı bölgesini (Pencab, Haryana, Racastan) olduğu kadar Kuzey Hindistan'ın üstün kastlarını (brahman, ksatriya) da oluşturur. Beyaz ırk, melezler aracılığıyla, kuzeydeki kastların ve başka bölgelerdeki halkların içine sızdığından, Hintliler'in temel özelliği olan çeşitli koyuluktaki esmer deri rengi ortaya çıkmıştır; ne var ki, üst sınıflarda açık ten rengi ağır





ak **hindiba** ve üretim yastığından bir kesit



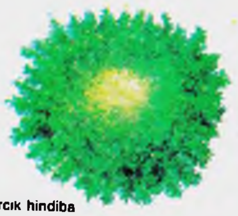
kahve hindibası



tatlı hindiba



yabani hindiba



vırcık hindiba

hindibalar
(birkaç yabani ve bahçe türü)

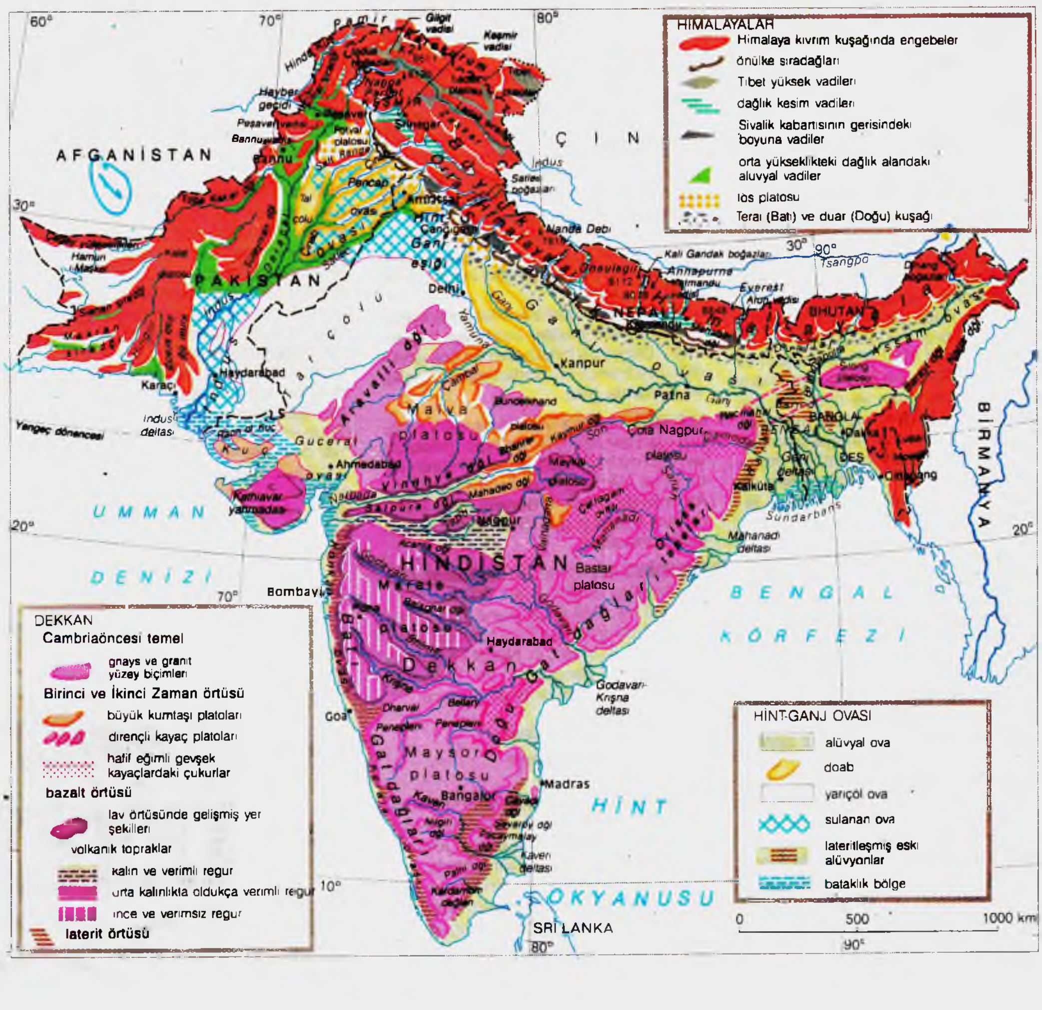
basmaktadır. Melanezya-dravid ırkları Dekkan'da, özellikle de Güney'de ağırlığını sürdürmektedir.

• *Dinler.* Dinler coğrafyasında, hinduculuk (nüfusun % 83'ü), ülkedeki yaygınlığıyla, ulusal bir kültürün varlığını vurgular, İslam dini (% 12) çok daha eşitsiz dağılmıştır. Müslümanların uzun süre siyasal iktidarı elinde tuttukları bölgelerde (örneğin Bihar ve Uttar Pradeş, Keşmir vadisi, ya da Assam ve Batı Bengal) müslümanların sayısı çoktur. Öbür eyaletlerin çoğunda müslümanların oranı % 10'un altındadır (Kerala dışında). Diğer dinsel topluluklar daha çok belli yerlerde sıkışıp kalmışlardır. Hıristiyanlar (% 4,2) Güney'de ve bazı kabilelere özgü bölgelerde daha kalabalıktır. Sihler Pencab'da toplanmıştır (% 1,9). Caynalar daha çok Gucerat'ta, Maharaştra'da, Madhya Pradeş'te bulunur. Bu çeşitlilik, Hindistan gibi çok kültürlü uluslarda genellikle bir uyum kazanırsa da müslümanlarla brahmanlar sürekli çatışmaktadır. Buddhacılarınsa özel bir durumu vardır: Hindistan'da yalnızca 600 000 buddhacı bulunmaktaydı; ne var ki, brahman toplumunu benimseyen paryaların Maharaştra'da kitle halinde din değiştirmelerinden sonra sayıları 3 200 000'e ulaştı.

• *Kırsal kesim ve kentler.* Hindistan'da 1991 verilerine göre 600 000 köy vardır. İlke olarak nüfusları 5 000'den az olan bu köyler, varlıkları Yenitaş devrine kadar inen toplumsal bir çerçevedir. Geleneksel toplum, her biri özel sokaklarda ya da mahallelerde toplanan (köyün uzağındaki küçük köylerde yaşayan haricanlar dışında) kastlarıyla en iyi köylerde gözlenir. Hintliler'in büyük bölümü (% 66,5'i) doğrudan doğruya tarım ve hayvancılıkla geçinir. Ülke genelinde yaşama düzeyinin düşük olmasının birinci nedeni de budur. İşletme yöntemleri, bölgesel iklimlere bağlı olarak değişir; bununla birlikte, gene de, bütün ülkede görülebilen birkaç özellik bulunabilir. Asya' da gelenek haline gelmiş küçük işletmeler, genellikle sulanan bir ha'lık alanı bulmaz; oysa verimli bir tarım işletmesi için en az sulanan 2 ha'lık arazi gereklidir. Giderek artan aşırı nüfus yükü, yalnızca toprakların daha da küçük parçalara ayrılmasını büyük oranda artırmaktan öte hiçbir işe yaramamıştır: köy toplumu, birkaç varlıklı toprak sahibinin yanı sıra, yoksul toprak sahiplerinden, ortakçılardan, topraksız köylü kitlelerinden oluşur. Düşük eğitim düzeyinin daha da kötüye götürdüğü yoksulluk, tarım teknolojisini, zaman kayıplarına ve düşük verime yol açan geleneksel bir çağdışılığa iter. Geleneksel köyde toprak, Antikçağ'dan bu yana, başkasına devredilemezliğini korumaktadır. Ne var ki, sömürge rejiminin baskısıyla toprak alınıp satılmaya başlamıştır: günümüzde toprak ipotek edilebilmekte ve satılabilmektedir. Bunun sonucunda, borçlu köylülerin toprakları giderek tefeci ve tüccar sınıfının eline geçmektedir. Öte yandan, bütün köy iktisadı, işveren ile işçiyi kalıtsal olarak birbirine bağlayan hizmetleri ücretlendirme sistemi olan cacmani tarafından düzenleniyordu. Ne var ki modern iktisadın yarattığı şok, cacmaninin gerilemesine ve burjuva sınıfıyla işçi sınıfları arasındaki ilişkilerin cacmaninin yerini almasına yol açtı. Böylece, köy yaşamının geleneksel çerçevesi giderek daha çok parçalanmaya başladı.

Kentler (nüfusu en az 5 000 olan yerleşmeler) Hindistan nüfusunun yalnızca % 28'ini kapsamaktadır. 1921'den önce kent nüfusu, toplam nüfusun ancak % 9'uydu, 1921'den bu yana kent nüfusunda görülen artış gerçekleşen nüfus patlamasının ve sanayi etkinlikleriyle hizmet kesiminin giderek ülke iktisadında ağırlık kazanmasının sonucudur. Ne var ki bu artış oldukça yavaştır. Bugün Hindistan'da, nüfusu milyonu geçen yalnızca on iki yerleşme vardır. Ayrıca, kırsal kesimin sürekli kanayan yarası olan açlıktan kaçan insanların kente akınıyla kentte yaşayanların sayısı her geçen gün artmaktadır. Denetlenemeyecek boyutlara ulaşan göçler, en büyük kentlerin coğrafi ve toplumsal görünümlerinde büyük değişiklikler yaratmaktadır.

Geleneksel kent görüntüsü, birçok küçük kentte ve değerli mimari kalıtlarıyla, işporta tezgâhlarıyla, dar dükkânlı pazarlarıyla, hâlâ ineklerin, öküz arabalarının, insanların çektiği arabaların dolaştığı ve yalnızca bir tek tip malın satıldığı sokaklarıyla Delhi, Benares, Haydarabad, Madras gibi büyük kentlerin eski merkezlerinde bugün bile sürmektedir. Ne var ki, az katlı yapıların yeğlenmesi nedeniyle bütün yerleşmeler ölçüsüz biçimde genişler. Bu nedenle, geniş alanlara yapılan çok sayıda dağınık mahalleye rastlanır: bahçelerin yeşilliği içinde, villalarıyla batı üslubunda mahalleler; yoksul mahalleleri ve sanayi mahalleleri; gecekondu mahalleleri; ve hatta, hiçbir barınağı olmayan, "kaldırımlarda yaşayanlar"ın geceledikleri yerler. Barınaksız insanlarla gecekondularda yaşayanların (ülke genelinde kentli nüfusun % 70'i) sayısının, Kalküta'da 3, Büyük Bombay'da 1,5 milyona, Madras'ta 900 000'e ve Delhi'de 800 000'e yükseldiği sanılmaktadır. Nüfusun farklı mahallelerde toplanması gelir düzeyinden çok kast sisteminin sonucudur. Kentlerde, en gösterişli zenginliklerle en derin sefalet yan yanadır ve bu durum önemli toplumsal sorunlar doğurmaktadır: işsizlik, suç işleme, yetersiz beslenme, hastalıklılık ve bütün bunlara eklenen altyapı sorunları (su getirme ve akaçlama, elektrik, ulaşım).



JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

• *Nüfus yapısı.* Ülke ekonomisinin temeli hâlâ tarıma dayalı olduğundan nüfus sıklığı, yağışlara ve sulamaya bağlı kalır. En aşırı kalabalık eyaletler, Batı Bengal ve Kerala gibi (kırsal kesimlerinin nüfus sıklığı km^2'ye 1 000 kişiyi aşar) en çok suyu olan eyaletlerdir. Kuru tarımın egemen olduğu Maharaştra ve Racastan gibi eyaletlerin birincisinde nüfus sıklığı km^2'de 150, ikincisinde 75'tir. Bu durum nüfus fazlalığına çare bulmayı güçleştirmektedir. Oysa, yılda ‰ 33'lük bir doğum oranıyla ‰ 11'lik ölüm oranının yarattığı % 2'lik bir nüfus artışı yüzünden Hindistan'ın nüfusu 1961-1971 arasında 108 milyon, 1971-1981 arasında 136 milyon, 1981-1991 arasında 158 milyon arttı. Çocuk ölümleri oranı ‰ 96'ya düştü.

Günümüzde, siyasal yöneticiler nüfus tehlikesinin bilincine varmışlardır: çünkü 1901'de 283 milyona yükselen Hindistan nüfusu, 1951'de 436 milyona, 1991'de 844 milyona yükselmiştir ve 2000 yılında büyük olasılıkla 1 milyara ulaşacaktır. Doğumları denetim altına alabilmek için, birçok beş yıllık plan uygulaması sırasında, gebeliği önleyici teknikler, özellikle de erkekleri kısırlaştırma uygulaması başlatılmıştır. Ne var ki çeşitli etkenler (ülkenin çok büyük ve sağlık personelinin yetersiz olması, geleneksel aileye bağlılık, uygulamadaki beceriksizlik) yüzünden başarı sağlanamamıştır.

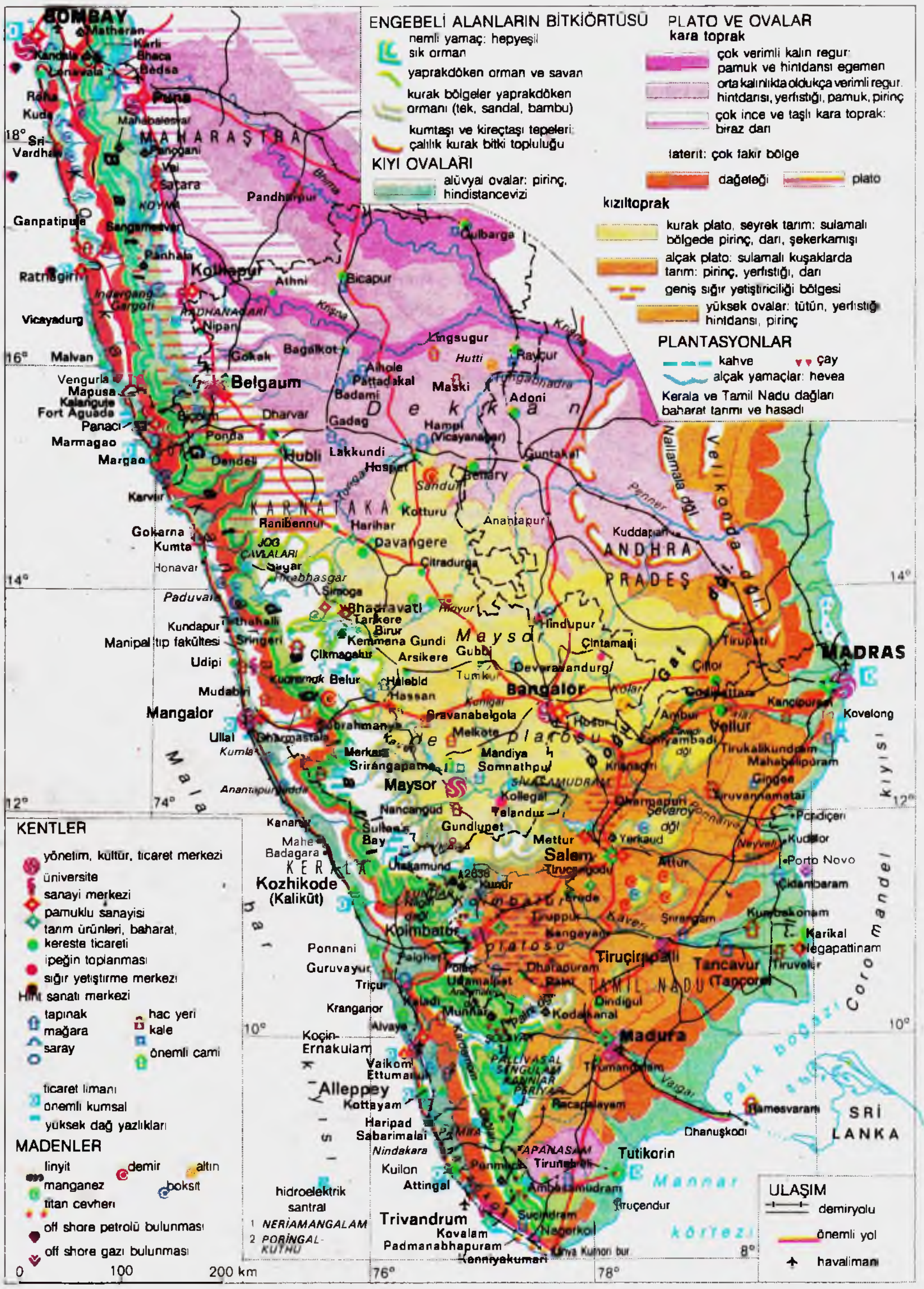
Denetim altına alınamayan bu nüfus artışı, tarım üretimindeki gelişmeye karşın, nüfusun büyük bölümünün yetersiz beslenmesine yol açmaktadır. Nüfus artışı, okuma yazma bilmeyenlerin sayısındaki artışın da sorumlusudur: Son yıllarda yoğunlaşan çocukları okula gönderme çabasına ve okuma yazma bilen oranının artmasına karşın, okuma yazma bilmeyenlerin sayısı 1971-1991 arasında 386 milyondan 437 milyona yükselmiştir. Hâlâ nüfusun % 51,8'i okuma yazma bilmemektedir. Ayrıca istihdamla işsiz sayısı arasında derin uçurumlar bulunan bu toplumdaki işsizliğin ve eksik istihdamın başlıca nedeni çok hızlı nüfus artışıdır.

ekonomi

• *Tarım, hayvancılık ve balıkçılık.* Çok büyük bir nüfusu beslemek zorunda olan *tarım,* birçok bölgelerde pirince (74 Mt), Kuzey-batı topraklarıyla merkezi Ganj bölgesinde daha çok buğdaya (49 Mt) dayanan bir beslenme tarımı niteliği taşır. En yoksul bölgeler (Racastan, Dekkan'ın içerileri) sorgho, küçük darı, hint pirinci ve daha başka darı türleri üretirler. Mısır ve manyok ancak yerel bir değer taşır. Bu tahıl üretimi protein sağlayan baklagiller (mercimek, nohut, vb.) ve birçok meyve (mangao, muz, hindistancevizi, turunçgiller) üretimiyle tanımlanır. Pek çok köylü ailesi kendine yeterli üretim yapma geleneğini sürdürmekte olduğundan, temel besin üretiminin bir kısmı ticaret dışı kalır. Bunun için, gelir sağlayan ekimler, temel besin üretiminden ayrı ve genellikle bölgelere özgü ekimlerdir (1989-1990 değerleriyle): pamuk (1,9 Mt), Batı Bengal'de ve Assam'da jüt (7,1 Mt), kenevir, yağlı bitkiler, en başta yerfıstığı (6 Mt), şekerkamışı (200 Mt), tütün (0,43 Mt). Ayrıca plantasyonlar da vardır. Genellikle köylü tarımından sayılmayan bu plantasyonlar, dağlık yerlerdeki toprakları tarıma açmış olan kökeni sömürgecilik dönemine uzanan büyük kapitalist işletmelerdir. En önemli ürün çaydır (0,7 Mt); Batı Bengal ve Assam'ı çevreleyen Himalaya'lar şeridinde ve Güney'de batı Gat dağlarında yetiştirilir. Hevea, areka (bir tür hurma), kahve, okaliptus, Güney'de Batı Gat dağlarının farklı yüksekliklerinde yetiştirilir. Plantasyon tarımı, Hindistan'ın zenginliklerinden birini oluşturur. Özellikle çayda, Hindistan dünya üretiminde birinci sırayı alır.

Hayvancılık genellikle geneleksel tarıma bağlıdır. Hörgüçlü zebu öküz ve inekleri ile rutubetli bölgelere daha uyumlu olan mandalar hayvancılığın temelini oluşturur: bunlar, Tarihöncesi'nden beri Hintliler'in yaşam biçimine bağlı uygarlık olgularıdır. Bu bakımdan ekonomiye katkıları, modern ekonomi açısından oldukça kuşkuludur; kaldı ki, sayıları (180 milyon zebu, 73,7 milyon manda) verimleriyle orantılı olmaktan uzaktır: gördükleri iş, yani özellikle karasabana koşulmak, iyi beslenmemeleri ve arkaik koşum sistemi (boyunduruk) yüzünden etkili değildir; üstelik, çok sıkışık olan çiftliklerde tam randımanla kullanılmazlar. Süt üretimi çok düşüktür (inek başına yılda 658 litre). Sığır eti hindularca yenilmez. Ama, sığır derisini kullanan önemli bir sanayi vardır. Dışkıları da evlerde yakacak olarak kullanılır.

Hayvancılığın diğer türleri daha kârlıdır, ancak özensiz yapılır. Kümes hayvanlarının beslenmesiyle ilgilenilmez; ve bunlar, brahmancılığın etkili olduğu Kuzey'de oldukça ender görülür. Domuz, özellikle aşağı kastlar tarafından yetiştirilen bir hayvandır ve eti hindularca kücümsenir. Buna karşılık, koyunculuk (53,5 milyon baş), kurak bölgelerde, bazı kabilelerin çiftçilik-çobanlık karışımı ekonomisine bağlı olarak iyi durumdadır. Tarımın modernleştirilmesi, 1970'lerden bu yana, "Yeşil devrim" adıyla sürdürülmüştür. "Yeşil devrim", toprakların sulanması ve gübrelenmesi işinin sistemli bir biçimde geliştirilmesine, tohum türlerinin seleksiyonuna ve yüksek verimli hububat (Filipin pirinci ve Meksika buğdayı) kullanılmasına dayanıyordu. Bu girişim göreli bir başarıya ulaştı. Üretim, Hindistan'ın gittikçe artan nüfusunu besleyebilecek duruma geldi, ama tam bir besin doygunluğu sağlayamadı. Musonun elverişli olduğu bazı yıllarda Hindistan tahıl dışsatımı yapan bir ülke oldu: 132 Mt yiyeceklik tahılla rekor bir üretim düzeyine ulaşan 1970 yılında olduğu gibi. Ne var ki, tarımdaki ilerleme, daha çok, elinde mali olanaklar bulunan ve elverişli faiz oranlarıyla krediler alabilen refah düzeyi yüksek bir mülk sahipleri sınıfını zenginleştirmekle kaldı; küçük toprak sahipleri ile tarım işçilerinin kaderinde ise hissedilir hiçbir iyileşme olmadı.



GÜNEY HİNDİSTAN



eşyükselti eğrileri : 200, 500, 1000, 2000, 4000, 5000 m



Ülke içindeki tatlısularla deniz kıyılarında, genellike bu işte uzmanlaşmış kastlar tarafından yapılan balıkçılık, son derece eski yöntemlere dayanan bir zanaat etkinliği olarak kalmıştır. Balık çoğu kez kurutulduktan sonra pazarda satılır. İç bölgelerde hemen de sıfır olan yıllık balık üretimi Tamil-Nadu'da kişi başına 6 kg'ı, Kerala'nın güneyinde 10 kg'ı bulur. 1989-1990 sezonunda ülkede 3,152 Mt balık avlanmıştır. Norveç'in yardımıyla donatım ve yöntemlerin modernleştirilmesi, bütün az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, avlanan balıkları modern teknolojinin gerektirdiği fiyatlarla eritemeyen yoksul piyasanın engeliyle karşılaşmaktadır.

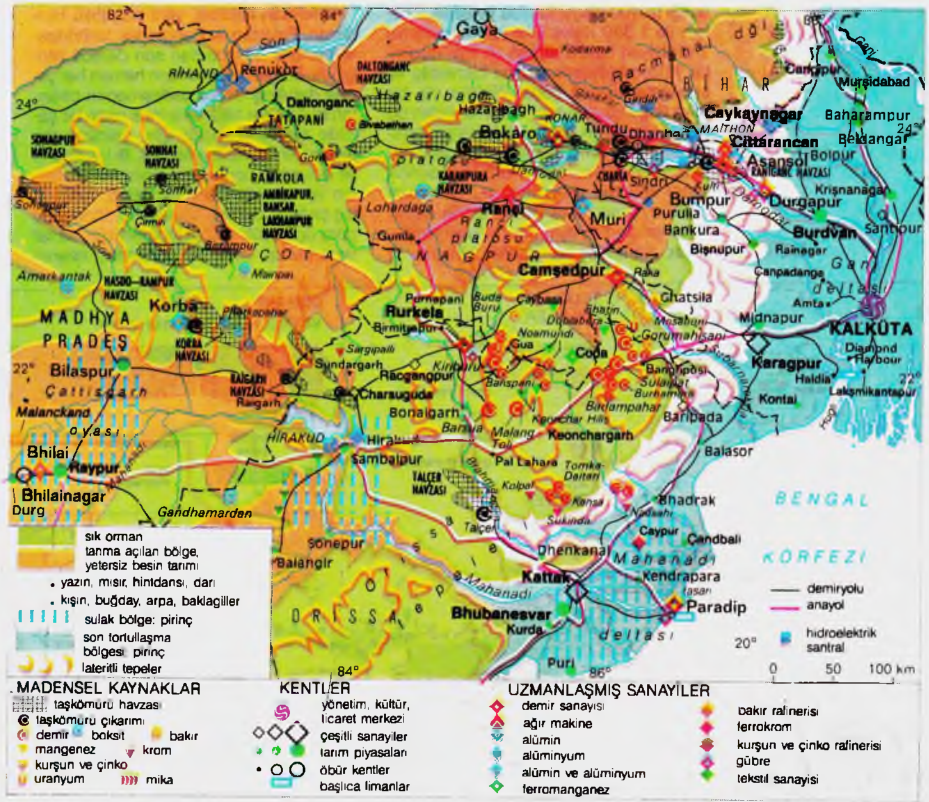
• *Sanayi.* Hindistan, geçmişinden çok önemli bir zanaat kesimi devralmıştır. Kentlerde ve köylerde milyonlarca emekçinin geçimini sağlayan bu kesimin sermaye yoğunluğu düşüktür ve çok büyük bir ucuz işgücü teketicisidir. Odun kömürüyle çalışan maden sanayisi ile çıkrık iplikçiliği, büyük sanayinin rekabetiyle ortadan kalkmıştır. Gene de birçok zanaat varlığını sürdürür. Bunlar, besin maddeleri (bitkisel yağlar, esmer şeker), dokuma (kendi renginde ve emprime pamuklular, ipekliler), metalürji (kuyumculuk, sıcak maden işçiliği) ile ilgili zanaatlerdir. XIX. yy.'dan beri, bidi denilen küçük sigara imalatı gelişmiş, eski dericilik yeniden canlanmıştır.

İngiliz egemenliği sırasında birkaç merkezde toplanan modern sanayi, bağımsızlıktan bu yana özel yatırımlar, bir kamu sanayi kesimi kurulması ve teknoloji transferleri nedeniyle büyük ölçüde gelişmiştir. Hindistan'ın tarımsal hammaddeleri yanında madensel hammaddeleri de vardır (demir [25 Mt maden rezervi], çinko [127,4 Mt], boksit [4,4 Mt], tuz, mika, kalker, bakır, manganez [1,3 Mt], vd.). Hidrokarbürlerden yana yoksul olan Hindistan (11 Gm^3 doğal gaz ve 34 Mt ham petrol), kömür (199,5 Mt maden kömürü) ve beyaz kömürden yana çok zengindir. Ülkenin toplam elektrik üretimi 230 milyar KWsa'tir. Özel sanayi kesimi, özellikle kolay sürüm ve çabuk kâr olanağı sağlayan tüketim maddeleri sanayilerinden oluşur. Bazı çok güçlü işletmelere rastlanırsa da bu kesim daha çok mikro-işletmelerden oluşmuş bir kesimdir ve bu işletmeler çoğu kez anonim şirket biçimi altında bir aile kuruluşunu gizler. Kamu kesimi ise, tersine, özel sanayi için pek çekici olmayan üst sanayi işletmelerinden oluşmuştur: büyük barajlar, ağır maden sanayisi, demiryolu donatımı, nükleer sanayi.

Dışsatıma yönelik bir sanayi olan dokuma sanayisi, jüt (Kalküta), yün (Kanpur, Âgrâ, Amritsar), ipek (Kançipuram, Bangalor, Şrinagar, Kalküta) ve özellikle pamuk ve sentetik elyaf (Bombay, Ahmedabad, Madurai, Koimbatur, Madras) ile hint sanayisinin en önemli kesimini oluşturur; 1 Mt pamuk ipliği üretir. Kimya sanayisi yapay gübre üretimini artırmıştır (2 Mt nitratlı, 850 000 t fosfatlı gübre). Ağır metalürji (13,5 Mt çelik) Dekkan'ın kuzeydoğusundaki büyük maden yataklarının yakınında (Batı Bengal, Bihar, Orissa) gelişmiştir.

Makine sanayisi dalında, yılda 6,6 milyon bisiklet, 1,8 milyon radyo alıcısı, ama 100 000'den az otomobil üretilmektedir. Tüketim sanayisi çok büyük bir çeşitlilik gösterir ve ülke piyasasını (gerçekte, tüketicilerin yoksulluğu nedeniyle, gereksinimleri sınırlı bir piyasadır bu) tümüyle kaplar. Hint sanayisinin göreli başarısı, onun eksikliğini çektiği şeyleri gözlerden saklayamaz: sermaye kıtlığı, donanım yetersizliği ya da köhneliği, ulaşım yetersizliğinden doğan darboğazlar, enerji ya da hammadde akımındaki düzensizlik, kötü beslenme ve hastalıklar yüzünden işgücünün verim düşüklüğü. Hint sanayisinin rekabet gücü genellikle bu işgücüne verilen çok düşük ücretlerden kaynaklanır.

• *Dış ticaret.* Ham ya da işlenmiş tekstil ürünleri (pamuk, jüt) ile ağır maden sanayisi ürünleri ve çay dışsatımın başlıca kalemlerini oluşturursa da özellikle hidrokarbürler ve donanım malları dışalımı nedeniyle, dış ticaret büyük ölçüde açık verir. Hindistan'ın ticaret yaptığı ülkelerin başında Amerika Birleşik Devletleri ve Rus-



DEKKAN'IN KUZEY-DOĞU'SU

ya gelir. Bu iki ülkeyi, hâlâ önemli bir piyasa olma niteliğini korumakta olan Büyük Britanya ile Almanya ve Japonya yakından izler.

EKONOMİ

• *Sorunlar.* Az gelişmiş ülkeler arasında, Hindistan her türlü yeniliğe ve ilerlemeye kapalı, eski bir uygarlığın, uyum yeteneğinden yoksun sosyo-ekonomik yapılarıyla hareketli bir dünyaya girmek gibi çok özel bir sorunla karşı karşıyadır. İngiliz sömürgeciliği, brahmanların kültür tekeline son vererek modern bir aydınlar katmanının doğmasına yol açmıştır. Ancak kültür ve üretim donanımında ekonomiden götürdüklerini karşılayacak biçimde bir modernleşme getirmiştir. Ve asıl önemlisi, sömürgecilik Hindistan'a çok korkunç bir armağan bıraktı: ölüm oranında, doğum oranıyla aynı ölçüde olmayan bir düşüş. Günümüzde Hindistan'ın, belki XVIII. yy. Avrupası'nınkiyle karşılaştırılabilir olan yoksulluğu, nüfusun, aynı oranda bir ekonomik gelişmeyle birlikte gitmeyen artışından kaynaklanmaktadır. Bu yoksulluk çeşitli rakamlarla belirtilebilir. Örneğin GSMH'nın düşüklüğü (kişi başına yılda yaklaşık 350 dolar), açlık (bir hintli günde ortalama 2 000 kalorilik besin maddesi tüketmektedir), sağlık personelinin yetersizliği (3 400 kişiye Batı'da yetişmiş 1 hekim ve 1 350 kişiye ülke içinde yetişmiş 1 pratisyen hekim düşer) ile ilgili rakamlar. Kültürel (okuma yazma bilmezlik) ve ekonomik türden çeşitli ölçütler de bu yoksulluğa tanıklık eder. Bağımsızlıktan bu yana uygulanan beşer yıllık planlar, tartışılmaz bir ilerleme olanağı sağlamıştır. Bu planlar, özellikle, ülkenin tahıl konusunda kendi kendine yeter duruma gelmesini olanaklı kılmış, ama varlıklı sınıfla varlıksızlar arasındaki aykırılığı da keskinleştirmiştir. Sanayileşme, işsizler kitlesine iş sağlamayı başaramamıştır. Ulaşım, hissedilir bir kötüleşme gösteren demiryollarıyla, modern bir ekonominin işleyişi için yetersiz kalmıştır. Modern bir kesim ile tefeci bir kesim arasında bölüşülen kredi, büyük bölümüyle gelişme için yetersizdir. Rüşvet ve suiistimal, ülke ekonomisini kemiren yayılıcı bir kangren gibidir. Onlarca yıldan beri gerçekleştirilen iktisadi ilerlemelerin, halkın yaşam düzeyini iyi kötü korumaktan başka bir şey yapmamış olduğu, nüfus artışının dizginlenemediği sürece, maddi yaşam koşullarında hiçbir temelli iyileşme gerçekleştirmeyeceği söylenebilir.

Besin maddeleri üretimindeki artışa karşın dış ticaret açığı, Hindistan'ın donatım, silah ve etrol gereksinimi nedeniyle gittikçe büyümektedir. Bir milyonu aşkın kişiden oluşan bir ordu, bütçenin % 22'sini ve GSMH'nın % 4'ünü tüketmektedir. Bununla birlikte, döviz rezervleri oldukça önemli ve ödenecek dış borç faizleri görece hafiftir. Ancak dış yardım vazgeçilmez bir gereksinim olarak kalmaktadır.

TARİH

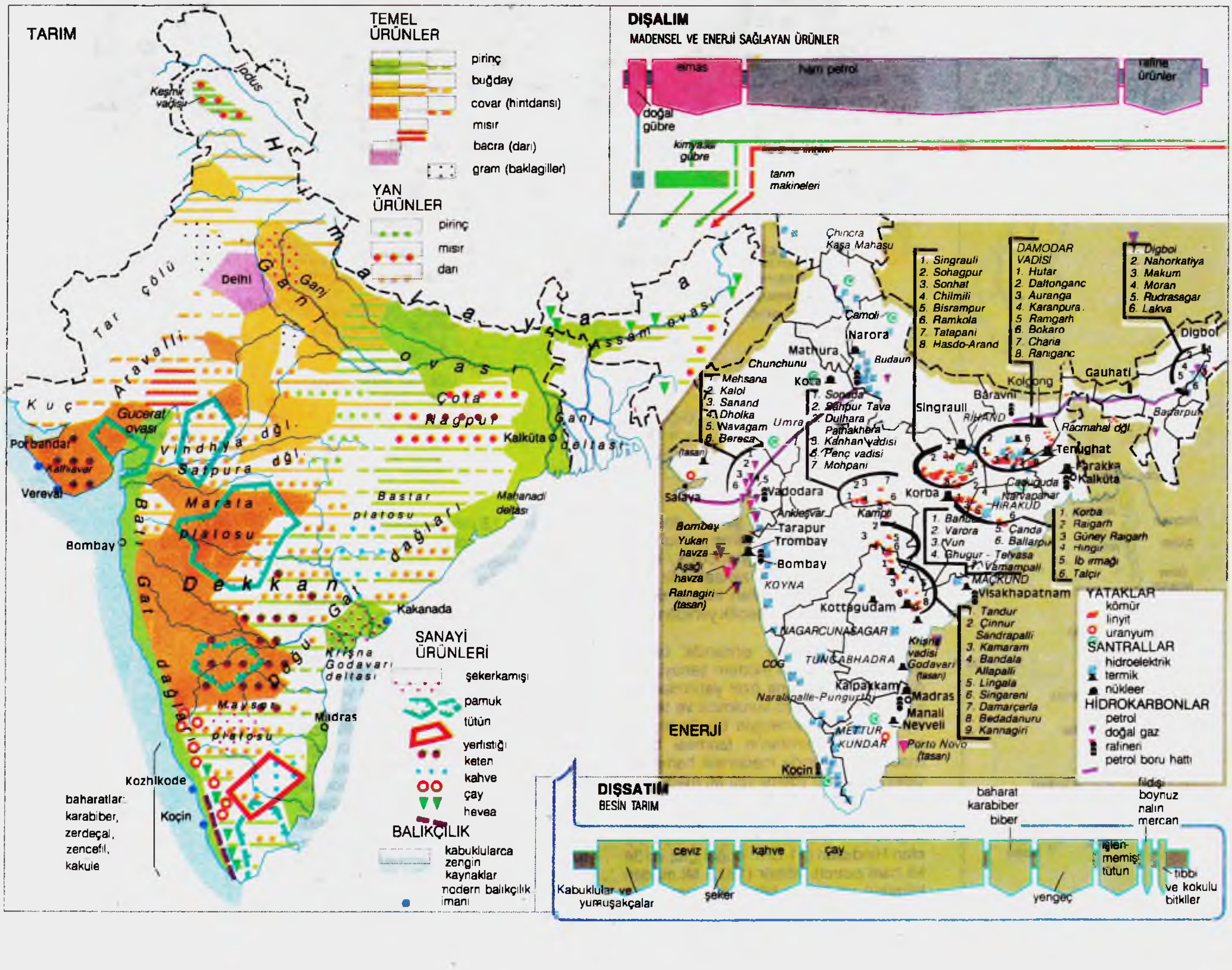
tarihöncesi ve öntarih

Hindistan altkıtası, yani bugünkü Hindistan, Pakistan ve Bangladeş, tarihöncesi kalıntılar bakımından son derece zengindir. Bu geniş toprakların hemen her yerine dağılmış birçok yerleşmeden çıkarılan buluntular hâlâ yeterince kesin bir şekilde tarihlenemediği için, yalnızca taş aletleri sınıflamakla yetinildi; ilk insanların ve onlardan sonra gelenlerin faaliyetlerinin tek kalıntıları olan bu aletler, Yontmataş çağının birbirini izleyen üç dönemine göre üç büyük grupta toplandı (Bk. *sanat ve arkeoloji.* böl.); bu dönemler, insanın evrimi bakımından, archanthropus'tan neantropiyen'e, yani yaklaşık —35 000 ile —15 000 arasında ortaya çıktığı sanılan bugünkü insana geçiş süreciyle çakışmaktadır. Bu durumda mikrolitik endüstriler bütünüyle neantropiyen'in eseri olarak belirmektedir, çünkü bu endüstrilere Hindistan'da Holosen çağından önce rastlanmaz (yaklş. —10 000). Günümüzde ilk insansıgillerin bölgeye, kimilerinin düşündüğü gibi kuzey-batı'dan mı geldikleri, bu evrimin bizzat Hindistan'da mı gerçekleştiği, yoksa yarımadaya, çok eski zamanlarda denizaşırı yerlerden gelmiş toplulukların mı yerleştiği kesin olarak bilinmiyor.

Eski Dünya'da ilk kez Ortadoğu'daki Bereketli Hilal'de (İ.Ö. IX.-VII. binyıllar arasında) görülen ve üretim ekonomisiyle belirgin olan "yenitaş devrimi", Pakistan'da, Hindistan altkıtasındaki kadar eski yerleşmelerin bulunmasıyla ortaya çıktı (Mehrgarh* gibi). İndus havzasına hâkim olan Belucistan'ın bu kesiminde, daha o tarihlerde köylerin bulunuşu, "İndus*" ya da "Harappa" adı verilen ilk hint uygarlığının, altkıtanın bu bölgesinde doğmuş olabileceğini düşündürmektedir: oysa aynı tarihlerde Hindistan'ın geri kalan tüm bölgelerinde, insan toplulukları çok daha geri bir uygarlık aşamasındaydılar.

İ.Ö. IV. binyıl'da gelişmeye başladığı sanılan İndus uygarlığıyla birlikte, Tunç çağı, yani Hindistan'ın öntarihi başlar. Yaklaşık İ.Ö. 2500-1750 arasında en yüksek düzeyine ulaşan bu uygarlık yazıyı biliyordu. Ancak harappa yazısı ve dili henüz çözülemediğinden maddi özellikleri bakımından oldukça iyi tanınmakla birlikte, bu uygarlık bizim için hâlâ bir bilmecedir.

İndus uygarlığının parlak dönemini izleyen ve asıl tarih dönemlerinin başlangıcına (geleneksel olarak İ.Ö. VI. yy., yani



Buddha dönemi) dek uzanan binyıl da bilinmezliğini koruyor. Bu binyılın aydınlatılması bütünüyle ünlü "Ariler" sorununa bağlıdır. Bir yandan, en eski hint edebiyat derlemesi olan *Rigveda* ile onu izleyen çeşitli derlemelerin İ.Ö. II. binyıl'ın ikinci yarısından sonra Kuzey-Batı Hindistan'dan kaynaklandığı sanılmaktadır; bunlar bir hint-avrupa dili olan sanskritçeyle yazılmıştır. Öte yandan arkeologlar, bugüne dek bu dönemde ve bu bölgelerde, belirgin göç hareketi izlerine rastlamadılar. Pencab'ın hem Pakistan hem de Hindistan kesiminde sadece geç harappa kültürlerinin kalıntıları bulundu; bunları, birkaç yüzyıl sürdüğü sanılan bir duraklama döneminin ardından, başka seramik tipleriyle (özellikle boyalı ve gri hamurlu çömlekler) belirgin olan ve daha çok Doab'da (Ganj ve Yamuna ırmakları arasında) ve yukarı Ganj vadisinde gelişen yeni bir kültürün kalıntıları izledi. İ.Ö. I binyıl'ın başlarında geliştiği tahmin edilen bu kültürden sonra, bu kez kesintisiz bir şekilde, merkezi Orta Ganj vadisi olan daha gelişmiş bir kültür ortaya çıktı (gri hamurlu çömlekler bakımından da daha ileri teknikler kullanılmıştı). Bu kültür, İ.Ö. I. binyıl'ın ikinci yarısında da devam ettiği için tarih dönemine aittir. Eldeki veriler çerçevesinde, göçebe oldukları anlaşılan ve göç hareketlerini iyi bilmediğimiz kabilelerin hint-avrupa dili ve ideolojisini taşıdıkları bir dönemde, Ariler'in Hindistan'a dilleri ve uygarlıklarıyla girmiş oldukları öne sürülebilir. Hint-avrupa kültürünün Hindistan'a girmesi sorununu da, harappa dilinin yapısıyla ilgili büyük varsayımlardan biri doğruysa (yani bu dil o tarihlerde bir hint-avrupa diliyse), yeniden incelemek gerekecektir.

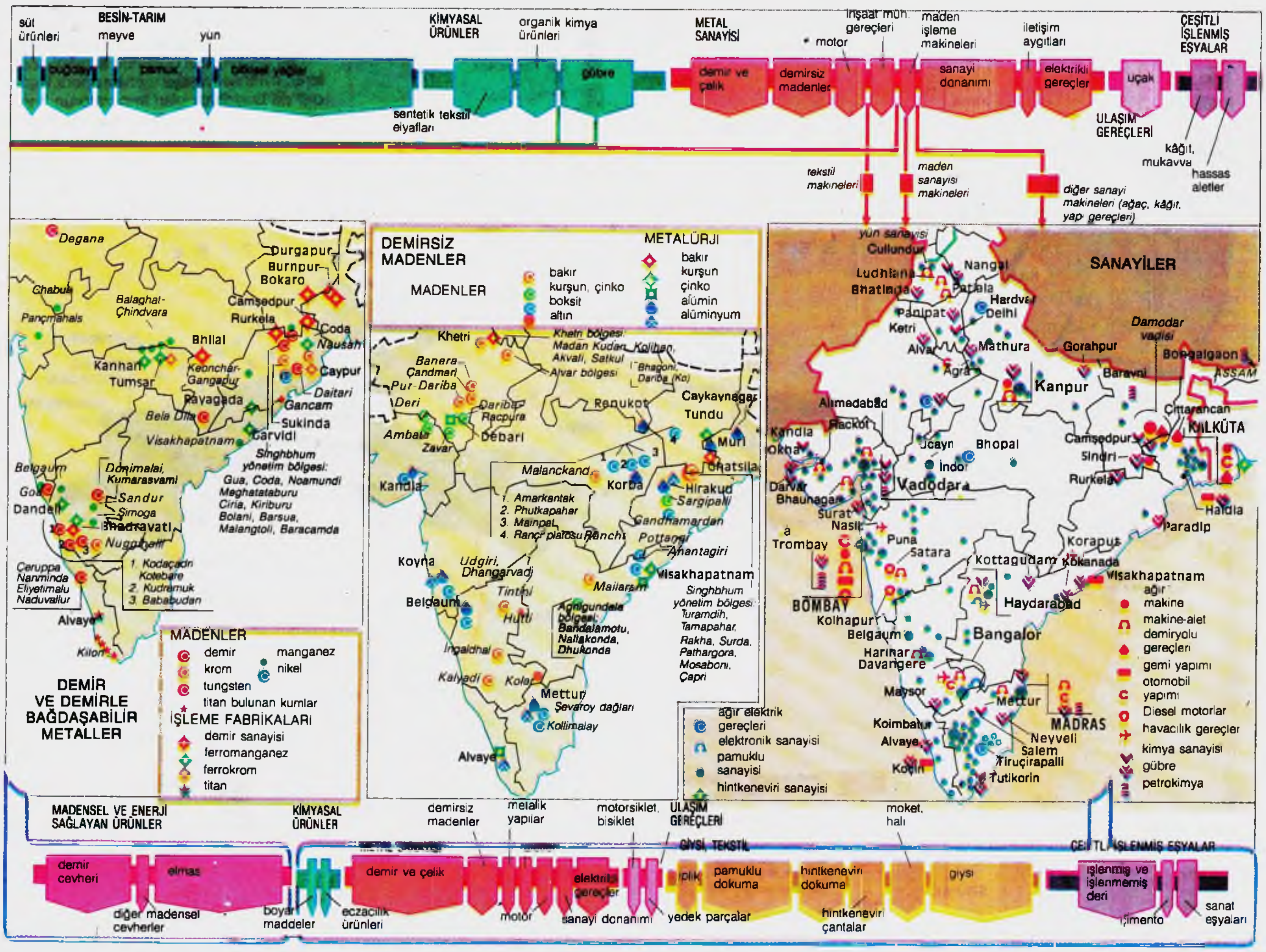
Eski Hindistan

Eski Hindistan tarihi genellikle, kronolojik açıdan Buddha dönemi ile İ.S. 1206'da Delhi'de ilk müslüman iktidarın kurulduğu dönem arası olarak düşünülür. Bu tercih, her şeyden önce şu gerçeğe dayanmaktadır: ne zaman yeni bir din doğsa, onunla birlikte ülkenin tarihini aydınlatmak için yararlanılan edebi kaynaklar da değişmektedir; yoksa siyasal ya da toplumsal köklü bir değişim sözkonusu değildir: Hindistan'da buddhacılığın ve islamiyetin rolü önemli olmakla birlikte, Hindistan'ın çoğunluğu dün olduğu gibi bugün de hindudur. Burada sözkonusu olan tek şey kaynakların tarihsel olaylara uygunluğu sorunudur. Buddha kaynakları, gelişmesini İ.Ö. I. binyıl'ın ortasında tamamladığı sanılan veda edebiyat kaynaklarından daha açıktır. Öte yandan, bir inceleme konusu olarak tarih, Hindistan'a yaklaşık 2 000 yıl sonra, islamiyetle birlikte girmiştir.

Bu noktada, Eski Hindistan tarihçilerinin karşılaştığı en ciddi sorunlardan birine değinmek gerekiyor. Başlıca kaynaklar olarak kalan edebi metinler, ister buddhacılığa isterse caynaya ya da brahmancılığa ait olsunlar -brahmancılığın kaynakları en önemlileridir- geniş anlamda dini ya da sadece edebi yapıtlardır. Bu yüzden, Eski Hindistan'ın, dünyanın en büyük uygarlıklarından biri olarak geliştiği dönemlerdeki tarihi, çok daha güvenilir bir ideolojiler tarihi karşısında son derece şematik kalmaktadır ve bugüne kadar bu iki tarihi birleştirmek mümkün olmamıştır. Başka bir deyişle en eski zamanlar için güçlükle, sonraları paralar ve özellikle yazıtlar sayesinde daha kolayca hazırlanmış bir kronoloji, bize başlıca etkinlikleri saldırmak ve savunmak olan kralların listelerinden başka bir şey vermezken, toplumsal tarih de, toplumun en önünde yer almak isteyen brahmanların çizdiği donmuş ve büyük ölçüde ülküleştirilmiş bir görüntüye indirgenmiştir.

Bununla birlikte daha Guptalar döneminin sonunda (yaklaşık İ.S. 550'den sonra) başladığı sanılan bir gelişme, daha sonraki yüzyıllarda, yanlış olarak hint ortaçağı denilen bir döneme kadar sürdü: hint ortaçağı, kralın o zamana dek sadece brahmanlara, çeşitli dini topluluklara ya da tapınaklara yaptığı, dinsel bir anlamı olan toprak bağışlarından başka, çevresindekilere de, hizmetlerinin karşılığında toprak bağışında bulunmasıyla başlar. Yavaş yavaş, bu bağışlar, hükümdarın hizmetine verilerek askeri birliklerin gereksinimlerini sağlama zorunluluğunu getirdi; ayrıca, önceleri zamanla sınırlı olan bağışlar, sonraları babadan oğula geçmeye başlayınca bir tür derebeylik soyluluğu oluştu. Pek çok hint krallığının tarihi, bağımsız olabilmek için bu toprak bağışlarından yararlanmasını bilen hanedanların tarihidir; bu hanedanlar zayıflayınca yerlerini başkaları almıştır. Bazen metbu, bazen vasal olarak yüzyıllarca devam eden hanedanların sayısının bu kadar çok oluşu bundan kaynaklanmaktadır.

• *Eski Hindistan: kronolojik bakış.* Cayna dininin kurucusu Mahavira'nın yaşadığı dönemle çakışan Buddha döneminde (İ.Ö. 560'a doğr. - İ.Ö. 480), yerli ya da "arileşmiş" çeşitli kabile toplulukları varlıklarını hâlâ sürdürüyorlardı. Bu tür topluluklar uzun süre ayakta kaldılar: bugün bile bunlara rastlamak mümkündür; hatta yüzyıl öncesine kadar Yenitaş çağının yaşam biçimlerini koruyan topluluklar vardı. Sözgelimi Buddha, Şakyalar kabilesin-



AŞOKA İMPARATORLUĞU VE PARÇALANMASI



den (*Şakyamuni*, "Şakyalar'ın bilgesi" adını buradan almıştır) yönetici bir ailenin çocuğuydu. Ama daha önceleri Ganj vadisinde krallıklar kurulmuştu. İ.Ö. I. binyıl'ın ilk yarısından itibaren demir endüstrisi sayesinde bu vadinin değerlendirilmeye başlanması, aynı binyılın ortasına doğru ırmak boyunda ilk kentlerin kurulmasına olanak verdi. Buddhacı kaynaklarda, tümü de altkıtanın kuzey yarısında kurulmuş bazı krallıkların adı anılmaktadır. Altkıtanın güney yarısındaysa tarihöncesi çok daha uzun sürdü, hatta İ.Ö. 1500'e kadar geldi; güney halklarından ilk kez Aşoka'nın saltanat döneminde söz edilir. (İ.Ö. 269'a doğr. - İ.Ö. 232). Bu krallıklardan biri olan Magadha krallığı (bilinen ilk kralı Bimbisara Buddha'nın çağdaşıydı) önem kazandı ve iki yüzyıl sonra Maurya hanedanı döneminde ilk Hint İmparatorluğu'nun merkezi haline geldi. Magadha (bugünkü Bihar'ın güneyi), büyük bir olasılıkla çok zengin bakır ve demir yatakları sayesinde gelişti. Başkent önce bu yatakların yakınındaki Racagriha, sonra Ganj kıyısındaki Pataliputra'ydı (bugün Patna).

İ.Ö. 327 - İ.Ö. 325 arasında İskender, Hindistan'ın kuzey-batı sınırlarına ulaştı. İndus ırmağını geçti, ama Hyphasis'i (bugünkü Bias, Pencab'ın beş büyük ırmağından biri) aşamadı. Hint kaynaklarında bu sefere ilişkin hiç bir kayıt yoktur; ama klasik kaynaklar, İskender'in gelmesinden çok kısa bir süre sonra iktidarın İ.Ö. 320'ye doğru, belki bu seferin de yardımıyla, ilk Maurya hükümdarı Candragupta'nın eline geçtiğini gösterir.

Eski Hindistan tarihinin en ünlü hükümdarı bu hanedandandır. Takma adı Aşoka olan Piyadasi, sütunların ve kayaların üzerine, İran Ahemenileri gibi fermanlar kazdırdı; Hindistan tarihinde benzeri olmayan bu fermanlar ilk hint yazıtlarıdır. Bu yazıtlarda Aşoka'nın imparatorluğunun genişliği ve siyaseti üzerine bilgiler verilir; *dhamma* (sanskr. *dharma*) adıyla bilinen bu siyaset, en geniş anlamda "yasa"ya, yani dini düzende ve bu düzenin teminatı olan siyasal düzende kendini gösteren evrensel yasaya uymayı önerir. Kendisi de buddhacı olan imparatorun hoşgörü siyaseti kısmen, buddhacılığın oldu-

solda GUPTA İMPARATORLUĞU *sağda* HARŞA DÖNEMİ SONUNDA HİNDİSTAN





ğu kadar brahmancılığın da temelini oluşturan bir kavrama dayanır.

Ama imparatorluğun birliği, Aşoka'nın ölümünden sonra çok kısa bir süre devam etti. Çöküş dönemi tam olarak bilinmiyor; Mauryalar'dan sonra, İ.Ö. I. yy. ortasına doğru kesinlikle bilinmese de, giderek küçüldüğü sanılan bir krallığın başına geçen Şungalar ve Kanvalar'ın iktidar dönemleri de henüz aydınlığa çıkarılamamıştır. Aşoka, Eski Hindistan'ın, yaşadığı kesinlikle bilinen tek hükümdarıdır. İ.Ö. 606-647 arasında Kanauc (Doab'da) kentinde hüküm süren ve sanskritçe yazılmış (ama tamamlanmamış) ender romanlardan biri olan *Harsacarita* sayesinde tanınan Pusyabhuti hanedanı hükümdarı Harsa dışında, Eski Hindistan'ın öbür hükümdarları sadece adlarıyla bilinir.

Eski Hindistan'ın, kalıntıları hâlâ ayakta olan yapıtlar bırakmış hanedanları ve krallıkları, ayrı olarak ele alınacaktır. (→ ÇOLA, GUPTALAR, GURCARA - PRAHİTARA, HARSA, KANVA, KERALA, KUŞANA, MAURYA, PALA, PANDUA.)



İlk müslüman iktidarlar (1206-1526)

Asıl Hindistan'ın bir bölümünün bir islam ordusu tarafından fethi, Irak valisi Haccac'ın yeğeni ve damadı Muhammet bin el-Kasım'ın 712'de Sind'i ele geçirmesiyle başlar. Ama islamiyet Hindistan'a beş yüz yıl kadar sonra, 1206'da sultan Gurlu Muhammet'in köle komutanı Kutbettin Aybek'in Delhi sultanlığı'nı kurduğu sırada, Afganistan'a yerleşmiş Türkler tarafından yayıldı. Gurlu Muhammet'in fetihlerini (1186'da Lahor, 1193'te Delhi, 1202'de Bengal), 1000-1027 arasında türk sultanı Gazneli Mahmut'un Kuzey Hindistan'ın en büyük kentlerine karşı düzenlediği akınlar izledi. Delhi sultanlığı, kısa sürede Kuzey Hindistan'ın en büyük devleti haline geldi ve hindu krallıklarını yıkarak genişleyen bu sultanlıktan, kendisine benzeyen devletler doğdu. 1526'da Delhi sultanlığı'nın yıkıntıları üzerinde Hint-Türk imparatorluğu kurulmaya başladı.

Sonuncusu dışında, en azından kökeni bakımından hepsi türk olan beş hanedan, 1206-1526 arasında Delhi'de hüküm sürdüler: Memluk sultanlar hanedanı (1206-1290), Halaciler hanedanı (1290-1320), Tuğluklar hanedanı (1320-1414), Seyitler hanedanı (1414-1450) ve nihayet, Hindistan'a yerleşmiş bir afgan aşiretinden gelen Ludiler hanedanı (1451-1526). İltutmuş (1211-1236) ve Balaban (1265-1286), sultanlığı sağlam temellere oturttular; Alaettin Halaci (1296-1315), bir süre için, komutanı Melik Kâfûr'un Dekkan ve güneydeki son büyük hint krallıklarını fethetmesi sayesinde sultanlığı bir imparatorluk haline getirdi (bu krallıklardan Devagiri'de Yadava 1307'de, Dvarasamudra'dan Maysor'a dek Hoysala 1310'da, Varangal'dan Telingana'ya dek Kakatiyalar 1309'da, iyice güneyde Madura'da Pandya 1311'de) fethedildi. Öncelleri gibi Alaettin'de, Kuzey-batı'yı sürekli tehdit eden Moğollar'ı durdurdu.

Muhammet Tuğluk'un saltanat döneminde (1325-1351) bazı eyaletler bağımsızlıklarını ilan ettiler: Delhi sultanlığı'ndan, başka güçlü sultanlıklar, hatta bir hindu krallığı doğdu. Celalettin Ahsen Şah, Madura sultanlığı'nı (1335), Harihara I de eski Hoysala krallığı'nın toprakları üzerinde Vicayanagar krallığı'nı (çok geçmeden imparatorluk haline geldi) kurdular; Hasan Gangu kendini Dekkan sultanı ilan etti ve Behmeniler hanedanını kurdu (1347); 1338'de Melik Hacı İlyas da, Lakhnavati'de (Bengal) İlyas Şah hanedanını kurdu.

Firuz Şah Tuğluk (1351-1388), kendisine kalan toprakları korumayı başarmakla birlikte Delhi'nin son büyük sultanı oldu. 1398'de Timur kenti ele geçirdi ve yağmaladı. Bu yenilgi sultanlığın parçalanmasını hızlandırdı: Malva 1401'de, Gucerat 1403'te bağımsız sultanlıklar haline geldiler ve Ludiler'in son hükümdarı İbrahim (1517-1526) Panipat'ta Babur'la yaptığı savaşta ölene dek çeşitli isyanları bastırmakla uğraştı.

Avrupalılar'ın gelişi (1498-1669)

1494'te denizlerin egemenliğini İspanyollar'la paylaşan (Tordesillas antlaşması) Portekizliler, Hindistan'a ulaşan ve burada ticaret üsleri kuran ilk Avrupalılar'dı. Vasco da Gama, 1498'de Kalikût'e vardı; Pedro Alvarez Cabral, 1500'den itibaren burada ticaret yapmaya başladı. Barışçı amaçlar gütmeyen Portekizliler, Albuquerque'in Goa'yı Bicapur sultanlığı'ndan alması (1510) üzerine ülkeye kesin olarak yerleştiler. Albuquerque'in müttefiki ve işbirlikçisi olan Vicayanagar İmparatorluğu ayakta kaldığı sürece (1565'e dek) portekiz ticareti çok gelişti. Portekizliler, hemen hemen tüm XVI. yy. boyunca Hint okyanusu'nun gerçek hâkimleri oldular.

Yenilmez Armada'nın bozguna uğraması (1588), o zamana dek gizli tutulan portekiz haritalarının Hollandalılar tarafından ele geçirilmesini (1595) ve böylelikle protestan güçlerin Hindistan yolunu kullanabilmelerini sağladı. İngiliz ve Hollanda Doğu Hindistan şirketleri, sırasıyla 1600 ve 1602'de kuruldu. İngilizler, 1608'de Hint-Türk İmparatorluğu'nun başlıca limanı olan Surat'a çıktılar. Uzun görüşmelerden sonra ilk ticaret acentalarını burada kurdular (1612).

1623'te Güney-Doğu Asya'da Hollandalılar'la şiddetli çatışmalarda gerileyen İngilizler'in ticaret acentaları, bu tarihten sonra Hindistan'da gelişme gösterdi. Bunun üzerine İngiliz şirketi Hindistan'a doğru geri çekildi ve burada rakiplerini geçmişte alabildiğine zenginleştirmiş olan "üçgen" ticaretinden yararlanabilmek için Coromandel kıyısına yerleşti: daha sonra Madras yakınında, Saint George adı verilen bir kale inşa ettirdi (1639). Şirket 1658'de Ganj'ın başlıca kolu olan Hooghly'nin kıyısında, Bengal körfezinin 160 km kuzeyindeki eski bir portekiz ticaret acentasını işgal etti. Üçüncü merkez üssü de, 1668'de İngiliz krallığı'ndan kiraladığı Bombay'dı (Bombay, o tarihte Catherine of Braganza'nın çeyiziydi). Bunun üzerine Surat terk edilerek Bombay 1669'da tahkim edildi. İngiltere'de, Charles I döneminde iflasın eşiğindeyken Cromwell tarafından kurtarılan Şirket (1657 yasası), gitgide daha büyük ayrıcalıklar elde etti.

XVII. yy.'ın ikinci yarısında Fransa da, Hindistan'a yerleşti. Colbert, 1664'te Fransız Doğu Hindistan şirketi'ni kurdu. Fransızlar önce San-Thomé'yi (Madras) işgal ettiler (1670-1672), sonra François Martin, Bicapur sultanından Pondiçeri'ye yerleşme hakkını aldı (1674). Augsburg Birliği savaşı sırasında Hollandalılar tarafından ele geçirilen bu ticaret bölgesi, Ryswick antlaşması'nın imzalanmasından (1697) sonra, 1699'da Fransa'ya geri verildi. Öbür fransız ticaret acentalarıysa XVIII. yy.'da kuruldu (Masulipatam, Kalikût,

Mahe ve Yanaon [1721-1723] ile 1739'da Karikal). [→ FRANSIZ HİNDİSTAN*I.]

Hint-Türk İmparatorluğu

Hindistan'da Hint-Türk İmparatorluğu'nun kurulması, Timurlular'dan Babur'un eseridir. Orta Asya'yı fetih tasarısı XVI. yy.'ın başlarında Özbekler'in güçlenmesiyle engellenince, Babur Kâbil'e yöneldi ve Delhi sultanlığının çöküşünden yararlanmayı bildi. 1526'da Panipat'da Ludiler'in son hükümdarı İbrahim'e karşı, 1527'de Hanua'da bir racput konfederasyonuna karşı ve 1529'da Gogra yakınında bir afgan koalisyonuna karşı kazandığı zaferlerle Kuzey Hindistan'ı egemenliği altına aldı. Hint topraklarında 1526'da kurulan Hint-Türk İmparatorluğu'nun tarihi, yaklaşık iki yüzyıl boyunca, Evrengzib'in 1707'de ölmesine dek, her şeyden önce hanedanını ayakta kalmasını ve bütünlüğünü sağlayan mücadeleler ve savaşların, her seferinde uğrunda acımasızca dövüşülen taht mücadelelerinin ve bunlar sona erince başlayan fetih ya da yeniden fetih savaşlarının tarihidir. Çağatay Türkleri'nde kesin bir veraset hukukunun oluşmamasından kaynaklanan bir tür doğal ayıklanma, son derece yetenekli ve korkusuz fatihlerin tahta çıkmasına olanak verdi. Babur'un oğlu Hümayun (1530-1556), hükümdarlığını kendi soyundan gelenlere ancak 10 yıl içinde kabul ettirebildi. 1540'ta krallığını, birçok bakımdan daha yetenekli olan afganlı Şir Şah'a kaptırdı; ama Şir Şah'ın soyundan gelenler iktidarı koruyamadılar. Bunun üzerine Hümayun, ölümünden birkaç ay önce yeniden tahta çıktı.

Ekber (1556-1605), hem askeri hem idari alanlardaki olağanüstü yetenekleriyle ve güçlü kişiliğiyle babası Hümayun'un iyice zayıflamış krallığından sağlam ve tam anlamıyla hintli bir imparatorluk kurdu. Afganistan'dan Bengal'e ve Himalayalar'dan Dekkan'ın kuzeyine dek çeşitli güçler ve bölgeler, birbiri ardından Ekber'e boyun eğdiler ve birçok idari özelliğiyle ingiliz egemenliğinin en azından ilk zamanlarına dek süren bir imparatorluk yapısı içinde bütünleştiler. İmparatorun en önemli yeteneklerinden biri de halkının farklı unsurlardan oluştuğunu bilmesi ve yönetirken de bu olguyu dikkate almasıdır. Müslüman hükümdarlarca müslüman olmayanlara uygulanan kafa uçurma cezasının kaldırılması ve hinduların en üst düzeye dek yönetime katılması bu anlayışla alınmış önlemlerdi. Siyasal kaygıların ötesinde, gizemciliğe büyük bir eğilimi olması ve sık sık farklı dinlerin temsilcileriyle görüşmesi, tebaasının ruhani önderi olmak isteyen Ekber'i bir tür dinsel bağdaştırmacılığa yöneltti. Yeni imparatorlukta sanat, özellikle mimarlık, aynı açık fikirliliği yansıtıyordu.

1605-1627 arasında Cihangir'in, 1628-1658 arasında da Şah Cihan'ın saltanat dönemleri, en azından saray çevresinde (önce Âgrâ'da, 1648'den itibaren de Delhi'de) ve başlıca taşra kentlerinde, ihtişamın doruğa ulaştığı dönemlerdi. Cihangir'in ve daha çok karısı İran prensesi Nur Cihan'ın hükümdarlığı sırasında, İsfahan'ın iki katı büyüklüğe ulaşan Âgrâ, safevi zerafetinin simgesi oldu. Şah Cihan ise, Hindistan'ın o tarihe dek gördüğü en muhteşem yapıları inşa ettiren hükümdar olarak kaldı. Her ikisi de Âgrâ'da olan Tac Mahal ve İnci camisi ile yedinci Delhi kenti olan Şah Cihanabad onun eseridir.

Ama, onun zamanında bile Ekber ve Cihangir'in hoşgörü anlayışının yerini, bazı müslüman çevrelerin, Evrengzib döneminde (1658-1707) bağnazlığa varan tepkisi aldı; bu yüzden Ekber zamanından beri tahta bağlı olan Racputlar'ın desteği yitirilince, imparatorluğun çöküşü hızlandı. Daha önce Şah Cihan'ı tehdit etmiş olan tuzağa Evrengzib düşmekten kurtulamadı. Tuzak Dekkan, özellikle de Bicapur ve Golconda sultanlıklarındaydı. Bu iki krallığı ilhak etmek için yapılan ve pahalıya mal olan yıkıcı seferler 1631'de başladı ve Evrengzib'i 1681'de ölene dek uğraştırdı.

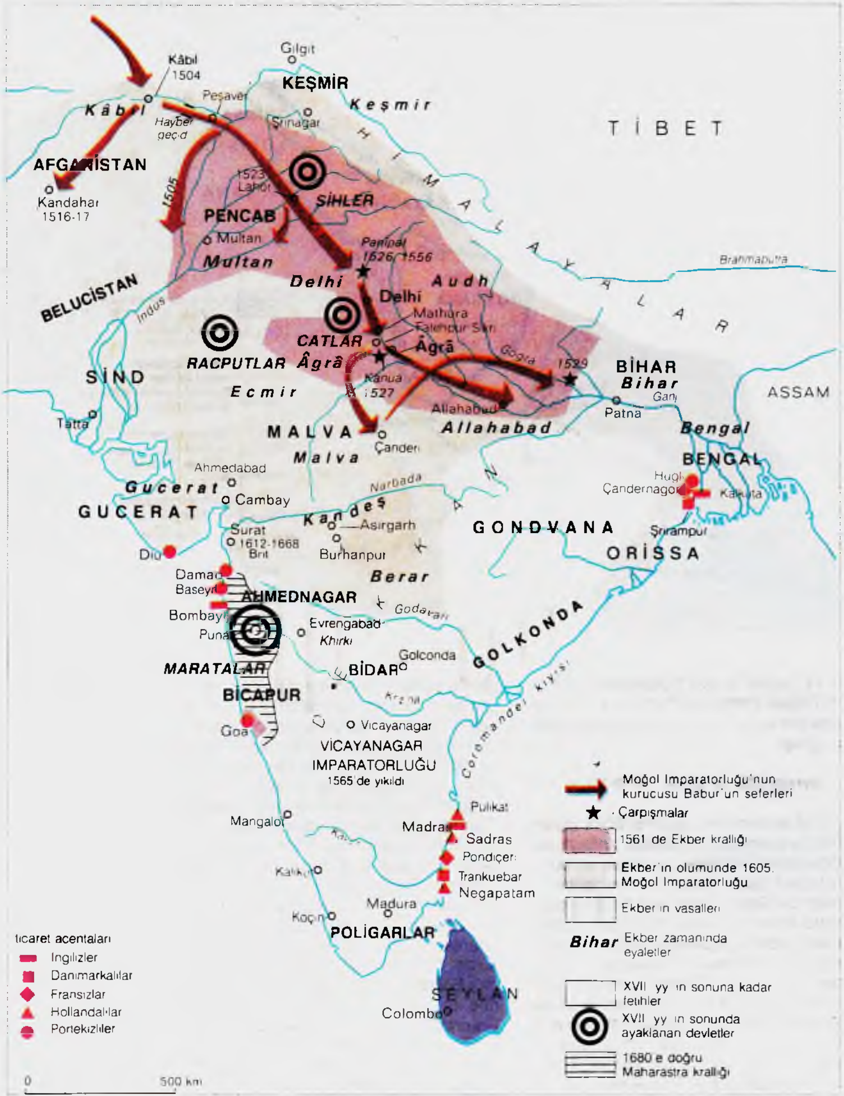
Taht uğruna, Dekkan'a karşı ya da başka nedenlerle girişilen savaşlar geniş bölgeleri kasıp kavurdu. Hint-Türk İmparatorluğu hiçbir zaman, Evrengzib'in hükümdarlığının son yıllarındaki kadar genişlememişti, ama Hindistan Ekber zamanından daha büyük bir yoksulluk içindeydi. XVII. yy.'ın ikinci yarısındaki ayaklanmalar, imparatorun bağnazlığı yüzünden dini bir nitelik kazandı. Başlıca ayaklanmaları Pencab Sihleri, Racastan Racputları ve özellikle Dekkan Marataları başlattı [Sivaci 1647'de harekete geçti ve 1674'te Marata krallığı'nı kurdu]).

XVIII. yüzyıl

Hint-Türk İmparatorluğu'nun gerilemesi, Marata krallığı'nın güçlenmesi, İngilizler'in Hindistan'ın iç işlerine karışmaya başlaması ve Fransızlar'ın Güney Hindistan'da İngilizler'e yenilmesi bu yüzyılın en önemli olaylarıdır.

Hint-Türk İmparatorluğu, saray kavgaları, valilerin bağımsızlık istekleri, İran'ın (1739) ardından Afganistan'ın (1747'den 1761'e dek beş kez) saldırılarına rağmen Panipat savaşı'na dek (1761), yani Evrengzib'in ölümünden sonra elli yılı aşkın bir süre, Hindistan'ın en büyük gücü olarak kaldı. Panipat bozgununun başlıca sorumlusu Marata ordusunun Ahmet Şah'ın komutasındaki Afganlar'a yenilmesinin yanı sıra, imparatorluğun veziri İmadülmülk'tü. 1753-1761 arasındaki kötü yönetimi Delhi'nin zayıflamasına, 1757'de dördüncü, 1759'da da beşinci afgan müdahalesine yol açtı, bunun üzerine vezir Maratalar'ı bir kez daha yardımına çağırmak zorunda kaldı. Panipat bozgunundan sonra Hint-Türk İmparatorluğu Delhi sultanlığı'yla sınırlanmış bir krallık haline geldi; önce afgan hükümdarının temsilcisinin (1761-1772), sonra son hint-türk hükümdarlarının en yeteneklisi olan Şah Alem (1772'de yeniden tahta çıktı) adına Necef Han'ın yönetimleri (1772-1782) döneminde bağımsız kalmayı başardı. Hanın yerini alabilecek kimsenin olmaması yüzünden, Marata generali Mahadaci Sindhia'ya 1785'te imparatorluk naibi unvanı verilince bağımsızlık yitirildi. Daha sonra İngilizler, Sindhia'ya karşı düzenledikleri seferler sırasında Delhi'yi işgal ettiler (1803). Hint-Türk İmparatorluğu, 1857 ayaklanmasından (sipahi isyanı) sonra İngilizler'in son hükümdar Bahadır Şah'ı Birmanya'ya sürmeleri ve şahın orada ölmesi üzerine kesin olarak ortadan kalktı.

Hint-Türk İmparatorluğu'nun gerilemesi üzerine, XVIII. yy.'ın en büyük hint devleti, Poona Marataları'nın kurduğu devlet oldu. *Peşvalar* (vezirler), kendileriyle birlikte bir tür konfederasyon oluşturan dört büyük aileyi iktidardan uzak tuttukları sürece (1714'ten 1772'ye) Maratalar, Bengal dışında tüm Hindistan'da doğrudan ya da



MOĞOL İMPARATORLUĞU

dolaylı bir şekilde hüküm sürdüler. Ama, İngilizler'in Bengal'de ve Hindistan'ın güneyinde Maratalar'ın nüfuzunu kırmaya başlamaları Maratalar'ın yok olması ve Hindistan İmparatorluğu'nun İngilizler'e bırakılmasıyla sonuçlanan üç savaşa (1775-1782, 1803-1805, 1817-18) yol açtı.

İngiliz ve Fransız Doğu Hindistan şirketleri arasındaki mücadele Avusturya Veraset savaşlarından kaynaklandı. Mücadele alanı, 1746'da Güney Hindistan ve özellikle Karnatik'ti. Aachen antlaşması (1748) Dupleix ve Mahé de La Bourdonnais'nin askeri başarılarını (aynı yıl Madras'ın alınışı) boşa çıkardı. Bunun üzerine Dupleix, Haydarabad ve Karnatik krallıklarının içişlerine müdahale siyaseti izlemeye başladı. Haydarabad'a karşı başarılı oldu, ama Karnatik'te İngilizler'le çatıştı (1751-1754). İngilizler, Dupleix'in politikasını çok çabuk kavradılar. Dupleix, şirketi tarafından görevden alındı, sonra Yedi Yıl savaşı, iki Avrupa devleti arasındaki ihtilafları yeniden alevlendirdi (1758-1761). Kont Lally'nin komutasındaki fransız birlikleri, ocak 1760'ta Vandavaçi'de (Vandivaş) sir Eyre Coote komutasındaki ingiliz kuvvetlerine yenildi. Pondiçeri bir yıl sonra teslim oldu; 1763'te barış sağlanınca bölge parçalanmış olarak yeniden Fransa'ya verildiyse de, bu tarihten sonra Fransızlar, Hindistan'da İngilizler için hiçbir zaman ciddi bir tehlike oluşturamadılar.

ingiliz yayılması

1756'da Bengal'in genç nababı Siracüddevle'nin, haklarını korumak isteyen bir ticaret şirketine karşı düzenlediği saldırılar, yayılma sürecini başlatan ilk kıvılcım oldu; nabab'a karşı Robert Clive'in komutasında Plassey'in topa tutulmasıyla başlayan bu süreç (haziran 1757), ekim 1764'te, hint-türk imparatorunun da yer aldığı bir hint koalisyonuna karşı Buxar zaferinin kazanılmasıyla devam etti. Plassey'in topa tutulması, Bengal'da ingiliz yayılmasını başlattı, Buxar zaferiyse bu yayılmanın başarıya ulaşmasını sağladı. Kalküta, Madras ve Bombay'dan başlayarak tüm Hindistan'ı kapsayan ingiliz yayılması, o tarihtan itibaren geri döndürülmesi olanaksız bir harekete (bu, önceden kararlaştırılmış bir siyaset değildi, uzun süre de bu özelliğini korudu) dönüştü; gelirlerini artırmak, bazen de yalnızca güçlü hint devletleri karşısında varlığını sürdürmek isteyen Şirket, kendini bu hareketin içinde buldu. İngilizler'in durumu, Clive'den sonra Warren Hastings döneminde de (1772-1785) pek sağlam değildi. Bu nedenle Warren Hastings, bir kurtarıcı gibi görüldü. Daha sonraları, İngilizler, ticaret yapmak için yavaş yavaş ülkeyi yönetmek zorunda kaldılar; böylece batı dünyasının hızla geliştiği bir çağda birbirinden çok farklı siyasal sistemlerin bir arada yaşayabilmesinin olanaksızlığı da ortaya çıkacaktı.

Warren Hastings'in, Hindistan'ın hem kuzeyinde hem de güneyinde elde ettiği askeri ve diplomatik başarılar Şirket'e biraz soluk aldırdı. Ardılı general lord Cornwallis (1786-1793), sadece, Güney'de, Maysor sultanı Tipu Sahib'e karşı bir sefer düzenledi (üçüncü Maysor savaşı, 1790-1792). Cornwallis, her şeyden önce idari düzenlemeler yaptı. Wellesley zamanında (1798-1805) Tipu Sahib yenildi ve 1799'da öldürüldü. Topraklarının büyük bölümü ilhak edildi. Wellesley'in politikası Şirket yönetimini tedirgin edince lord Minto hükümeti (1807-1813), fetih hareketine ara verdi. Daha sonra yayılma süreci yeniden başladı. Lord Hastings döneminde (1813-1823), Nepal Gurhaları (1816), ardından da Maratalar (1818) yenildiler ve topraklarının bir bölümünü İngilizler'e bırakmak zorunda kaldılar. Amherst zamanında (1823-1828) Birmanya, kıyı kesiminin en büyük bölümünü yitirdi. Lord William Bentinck yönetiminde (1828-1835) yedi yıllık bir barış döneminden sonra lord Auckland (1836-1842), felaketle sonuçlanan Afganistan seferini destekledi. Seferin amacı, rus tehlikesi karşısında bu ülkeyi ele geçirmekti. 1841'de Macnaughten komutasındaki ingiliz ordusu bütünüyle yok edildi. Lord Ellenborough (1842-1844), kanlı bir şekilde Sind'i fethederek bu bozgunun intikamını aldı (1842). Lord Hardinge (1844-1848), son bağımsız hint devleti olan ve hükümdarı Rancit Singh'in ölümünden (1839) beri karışıklıklar içinde bulunan Pencab sih krallığı'na saldırdı. Birinci Sih savaşı (1846), Keşmir de içinde olmak üzere krallık topraklarının ilhakıyla sona erdi; Keşmir, ailesi Hindistan'ın bağımsızlığına dek (1947) hüküm süren Racput Gulab Singh'e verildi. Lord Dalhousie (1848-1856), öncelinin başlattığı işleri tamamladı. İkinci Sih savaşı (1849) Pencab'ın ilhakıyla sonuçlandı. 1850'de Hindistan İngiliz İmparatorluğu Bengal'den İndus'a, Keşmir'den Kanya Kumari burnuna dek uzanıyordu. Birmanya'ya (1852 ve 1885) ve Afganistan'a (1878-1880) düzenlenen son seferler de 1841'dekinden daha başarılı olmadı. Fethedilen toprakların büyük bölümü doğrudan yönetilirken, yüzlerce özerk devlet, yani aslında antlaşmayla İngiltere'ye bağlı, mihracelerin yönetimindeki protektoralarsa, 1947'ye dek varlıklarını sürdürdüler. Bunların en büyükleri Haydarabad devleti ve Keşmir'di.

İngiliz yayılmacılığı, yeni imparatorluğun yönetilebilmesi için, Hindistan şirketi'nin statüsünü de etkileyen önlemler alınmasına yol açtı. Kalküta'da merkezi bir yönetim kurulurken, Şirket de yavaş yavaş Londra hükümetinin denetimine girdi. Bu gelişmeyi belgeleyen ilk yasa 1773 tarihli *Regulating Act*'tı. Daha sonra 1813 tarihli *Charter Act*'la Şirket ticari tekelini yitirdi. Hindistan özel teşebbüse açıldı. 1833 tarihli yasayla da Şirket, ticaretten men edilerek bir hükümet kurumuna dönüştü ve Bengal genel valisi Hindistan genel valisi oldu; 1858'de de feshedildi. Genel vali, kral temsilcisi olunca Londra ülkeyi doğrudan yönetmeye başladı.

Bu dönemde birçok idari önlem alındı. Bunlar arasında, ingiliz otoritesinin nasıl yürütüleceğini belirleyen Cornwallis'in 1793'te çıkardığı yasaları anmak gerekir. Bu yasaların en ünlüsü Bengal'de toprak vergisini toplama biçimlerini belirleyen ve zamindarlar'ı köylülerle yönetim arasında aracı mülk sahibi yapan *Permanent Zamindari Settlement*'tı. Güney'de bu verginin tahsil biçimi farklıydı. 1820-1827 arasında Madras valisi olan Thomas Munro'nun yürürlüğe koyduğu *Ryotwari Settlement* uyarınca, yönetim vergiyi köylülerden doğrudan talep ediyordu. İngiltere, *Permanent Zamindari Settlement* ile eski Hint-Türk İmparatorluğu'nun soylu sınıfının yerine bir tür "gentry" koymaya çalıştı; *Ryotwari Settlement* ile de köylüleri, ektikleri toprağın tek sahibi yapmak, yani geleneksel toplumsal yapıları değiştirmek istedi.

Genel olarak, İngilizler'in XIX. yy.'ın ilk yarısında aldıkları tüm önlemler, hint toplumunda kısmi dönüşümlere yol açtı. Sözgelimi misyonerlere etkinliklerini Hindistan'da sürdürme yasağının kaldırılması (1833), aynı tarihe doğru ingiliz eğitim sisteminin ülkeye girmesi, ilk olarak "hindu rönesansı"yla ortaya çıkan bir ingiliz-hint kültürünün doğmasına yol açtı. İngilizler, toplumsal reformlar yapmaya çalıştılar (sözgelimi 1829'da, dul kadınların intihar etmelerinin yasaklanması). İktisadi alanda da, Şirket'in ticaret tekelinin kaldırılması Hindistan'ı dışarıya (yani İngiltere'ye) bağımlı hale getirdi. Ama bu önlem aynı zamanda hint kapitalizminin doğmasına yol açtı.

"isyan"

Dalhousie'nin yaptıkları, XIX. yy.'ın ilk yarısında İngiltere'nin Hindistan'a zorla kabul ettirdiği büyük değişiklikleri oldukça iyi özetlemektedir: demiryolu ağıyla telgraf ve tekbiçimli bir posta şebekesinin kurulmasıyla ortaya çıkan teknik değişiklikler; doğrudan vârisin olmaması durumunda bir krallığın, metbusuna, bu durumda Şirket'e bağlanmasını öngören "boşluk" (lapse) öğretisinin uygulanmasından doğan siyasal değişiklikler. Evlat edinme yoluyla miras hakkını tanıyan hindu ve müslüman yasalarıyla çelişen bu öğreti, Dalhousie'ye savaş yapmadan ilhak etme ve çok büyük tasarrufta bulunma olanağı verdi, çünkü aynı ilke ödeneklere de uygulanıyordu.

Bu emperyalist siyaset, 1856'da Audh'un ilhakıyla doruk noktasına ulaştı: bölge, hükümdarın vârisi olmadığı için değil, kötü yönetildiği bahanesiyle ilhak edilmişti. Audh, aslında Hindistan'ın en zengin bölgelerinden biriydi. Sözkonusu ilhak bir hataydı ve buna Hindistan genel valisi ve ilk kral temsilcisi lord Canning'in (1856-1862) yaptığı başka hatalar eklendi.

9 mayıs 1857'de Mirut'da (Delhi'nin yaklaşık 50 km kuzeyinde), İngilizler'in "isyan" dedikleri, ama gerçekte askerlerin basit bir başkaldırısını aşan, ortak yönetimden ve ideallerden yoksun olduğu için de ülke çapında bir başkaldırıya dönüşemeyen bir ayaklanma patlak verdi. Bu hiç kuşkusuz, bazı kesimleri yabancı bir gücün sömürüsüne ve şiddetli baskılarına tahammül edemeyen "umutsuz bir düzenin son çırpınışı"ydı. 1857 yazında İngilizler'in Ganj vadisinin orta kesiminin denetimini yitirmelerine yol açan bu ayaklanma, hızla ve çoğu kez acımasız bir şekilde bastırıldı. "İsyan" (ya da sipahi* ayaklanması) çeşitli sonuçlar doğurdu. O tarihten itibaren iki toplum arasında bir güvensizlik duvarı oluştu; kendini eğitici ve uygarlaştırıcı sanan İngiltere, dini ve göreneklere ilişkin alanlarda bir daha yasa ve kural koymaya girişmedi. XX. yy.'da Hindistan'daki gelişmeleri, daha çok, hem öncü, hem ortak, hem de rakip durumundaki sömürgeci gücün ülkeye yükleyeceği iktisadi rol ve Hintliler'in kendi kimliklerinin bilincine varması belirleyecektir.

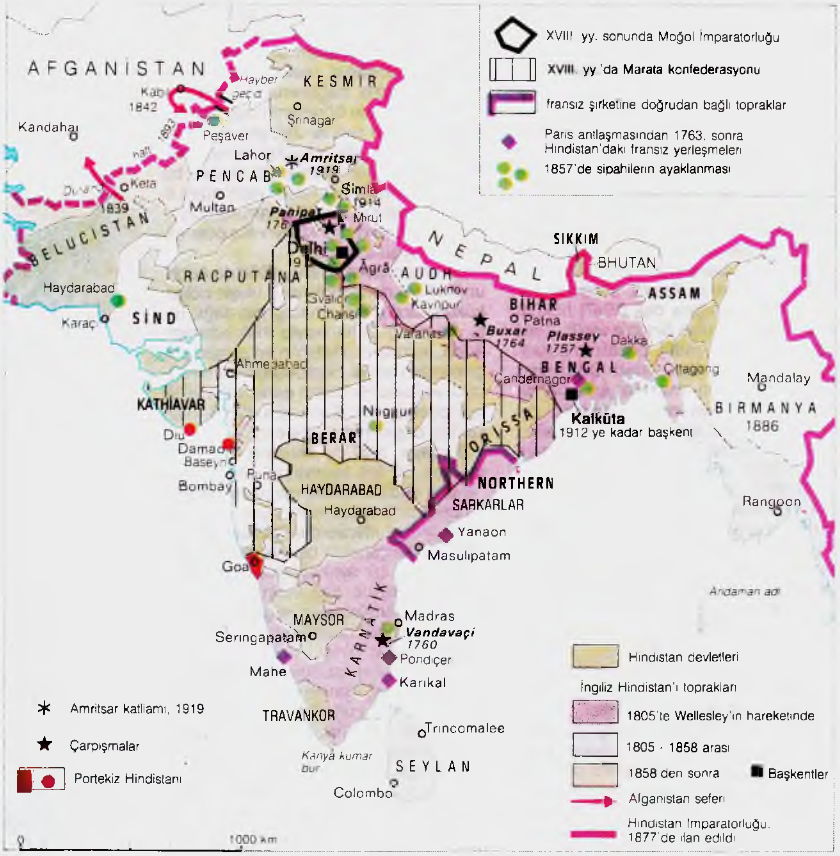
sömürge Hindistanı

• *Hindistan hükümeti.* Bu fetih ve ilhak politikasının sonucunda doğan İngiliz Hindistan'ı zamanla, doğrudan ingiliz yönetimindeki bölgeler ve dolaylı yönetim rejimine bağlı, prenslerin idaresindeki özerk, ama gerçekte bağımsız olmayan bölgeler (XX. yy.'ın başında 600'den çok) olmak üzere, bünyesinde iki tip bölge barındıran çok geniş bir imparatorluğa dönüştü.

İmparatorluk, ingiliz hükümetince atanan ve Hindistan'dan sorumlu bakana (Londra hükümetinin üyesi) bağlı bir kral temsilcisi (1858'den itibaren genel valinin yerini aldı) tarafından Kalküta'dan (1911'den sonra Delhi'den) yönetiliyordu. Kral temsilcisine, önceleri Londra tarafından atanan ve sadece bir danışma mercii olan altı üyeli bir Yürütme konseyi yardımcı oluyordu. Yasama konseyi, Yürütme konseyi'nin üyeleri ile kral temsilcisinin kendisinin atadığı on altı üyeden oluşuyordu. Konseylerin yardımcı olduğu eyalet valileri, kendilerini atayan kral temsilcisinin delegesi olmaktan öteye geçmedikleri için imparatorluk yönetimi tam anlamıyla merkeziyetçiydi. Bu otoriter merkeziyetçilik işlerin çok yavaş yürümesine yol açarak zaman içinde dar ve tutucu bir bürokratik mekanizmaya dönüştü.

Günlük idari işlerden hemen hemen bütünüyle bölge tahsildarı sorumluydu; önceleri halkla doğrudan ilişkide olan ve her işe koşan bu tahsildar hem yürütme hem yargıyla ilgili sorumluluklar taşıyordu. Daha sonraları, sorumlulukları durmadan artınca tahsildar, yerli bir yönetimin başında denetleme görevi yapan bir bürokrat haline geldi.

İngiliz yöneticiler, İCS'den *(İndian Civil Service)* geliyordu; giriş sınavı 1922'ye dek İngiltere'de yapıldığı için Hintliler'in uzun süre giremedikleri İCS, kuruma



SÖMÜRGE DÖNEMİNDE HİNDİSTAN

egemen olan Victoria zihniyetiyle ün yapmış ve bu nedenle de çağdışı kalmış, kendisini yenileyememişti. Milliyetçiliğin yükselmesi ve dünyayı sarsan büyük olayların (iki dünya savaşı, 1929 bunalımı) zorlamasıyla başlatılan girişimler her zaman Londra'dan geldi ve sömürge görevlilerinin tutuculuğuyla karşılaştı.

• *Hindistan'da kırsal kesim.* İngilizler'in imparatorluk kurdukları Hindistan, birbirinden kopuk köylerden (1901'de 730 000) oluşan kırsal bir ülkeydi (kent nüfusunun oranı 1901'de yüzde 10, 1941'de de ancak yüzde 13'tü); köyler, çok uzun bir geçmişin miras bıraktığı toplumsal yapılarıyla neredeyse kendi kendilerine yetiyorlardı. Köy toplumu hiyerarşik kastlara bölünmüştü ve bu yapı, kırsal yaşamın tüm özelliklerini belirliyordu. Hindistan'ın tümündeki kastların sayılamayacak kadar çok olmasına karşın, iktisadi bakımdan aynı köy içinde üç grup tanımlanabilir. Hiyerarşinin tepesindeki egemen kast, işleme zorunluluğunda olmaksızın toprak üzerindeki hakların büyük bölümüne sahipti. Onun altında ve büyük ölçüde ona bağlı olan küçük toprak sahipleri, işleticiler ve köy zanaatkârları yer alıyordu; bu düzeydeki işletmeler asgari geçimi ancak sağlayabilecek, bazen buna yetmeyecek kadar küçüktü. En altta da, en yoksullar ve en çok aşağılananlar, topraksız köylüler ve pis işlerde çalışan kastlar, genellikle dokunulmazlar bulunuyordu. Özgür olmayan, borçlarından kurtulma olanağı bulunmaksızın borçlanan köylüler, bu proletarya içinde yer alıyordu.

İngilizler'in ülkeye getirdikleri bir dizi yenilik, tarımsal yapılarda doğrudan ya da dolaylı olarak değişikliğe yol açtı. Her şeyden önce, toprağa ilişkin yeni sistemler (1793'ten sonra), mülkiyet hakkını getirerek toprak üzerindeki geleneksel hakların tümüyle değişmesine ve böylece köy ekonomisinin dengesinin bozulmasına neden oldu. Daha sonra, sanayi bitkilerinin yetiştirilmesi ve tarım ekonomisinin hızla ticarete açılması, mülkiyet hakkının getirilmesiyle birlikte toprakların az sayıda insanın elinde toplanması, tarımsal üretimin dengesini bozmaya ve dünya piyasalarındaki hareketlere bağlı kılmaya başladı. Nihayet, toplumda dengesizliğe yol açan etkenlere 1921'den sonra nüfus etkeni de eklendi. Gerçekten de bu tarihten başlayarak ölüm oranı sürekli bir şekilde düşerken (1921'den önce binde 40-50'yken 1941'de binde 31,2), doğum oranı binde 45 civarında kaldı.

• *Sömürge döneminde sanayi.* Hint ekonomisinin kapitalist tipteki modern kesimi, öncelikle, yatırım ve işyeri kurma tekeline sahip ingiliz iş adamlarının elindeydi. Bu tekel, yönetimde vekillik sistemiyle *(managing agency system)* yürütülüyordu. Hindistan koşullarını bilmeyen Londra şirketleri, sermayelerinin yönetimini, uzun süredir Hindistan'a yerleşmiş eski firmalara bırakıyorlardı. İktisadi gücü birkaç kişinin elinde toplayarak ele geçiren bu acentalar, 1920'li yıllara dek serpildiler. Daha sonra, ingiliz modelini örnek alan ve belli toplulukların (öncelikle, geçen yüzyılda, pamuk ve haşhaş ticaretinde aracılık eden [kompradorlar] parsiler) yarattığı yerli kapitalizm gelişmeye başladı. Bu gelişme, özellikle hint sanayisinin bazı mallarda gümrükle korunması, İngiltere'de sanayinin 1930'lu yıllarda karşılaştığı güçlükler ve hint milliyetçiliğinin elde ettiği başarılar sayesinde gerçekleşti. İki dünya savaşı sırasında Hindistan'ın savaşın uzağında kalması ve İngiltere'nin daha çok mal satın almak istemesi hint sanayisinin gelişmesini hızlandırdı.

Bununla birlikte, bağımsızlığını kazandığı sırada Hindistan sanayisinin durumu ülkenin gereksinmelerini karşılamaktan çok uzaktı. Bunun başlıca nedeni, hint sanayisinin uzun süre sömürge sanayisi olarak kalması, yani dengeli gelişmeden yoksun olmasıydı. Sadece bazı sektörler gelişmişti: çay imalatı, Batı Hindistan'da pamuk, Bengal'de kenevir sanayisi, Bihar ve Orissa'da kömür işletmeleri; buna karşılık, hükümetin yardım etmediği, üstelik sınırları ingiliz mallarına açtığı bir ortamda temel sanayiler gelişemedi. Bu siyasetin doğurduğu sonuçlardan biri, dağınık ve ilkel geniş bir sektörün varlığını uzun süre sürdürmesiydi. Limanların çevresinde yoğunlaşan sömürge sanayisinin de ülkenin geri kalan kesiminin gelişimi üzerinde hiçbir katkısı olmadı.

bağımsızlığın kazanılması

XIX. yy.'ın ikinci yarısında Hindistan'da milliyetçi bir hareket doğdu. Hareket önce, ingiliz eğitiminden yararlanabilen en üst kastlarda ortaya çıktı. Başlangıçta, ingiliz liberal geleneğinden etkilenmekle birlikte, bu hareket daha başından Hindistan'a özgüydü. Bu aydın kesim (başlangıçta büyük bölümü bengalliydi) kendi öz geleneğini reddetmedi. Hareket genişleyip çeşitli bölgelerde geliştikçe hindu niteliği öylesine pekişti ki yüzyılın sonunda, bazıları daha radikal, hatta yabancı düşmanı eğilimler ortaya çıktı. Ama milliyetçi hareket bölünmedi. 1885'te kurulan ve oturumlarını her yıl başka bir kentte toplayan Kongre partisi, hareketi parçalanmaktan kurtardı ve hareketin başına geçti.

Milliyetçi hareketin hepsi liberal olan kurucular kuşağı, yerini 1900'e doğru Maharaştra'da dinsel kökenli bir yabancı düşmanlığından yararlanan B. G. Tilak'ın temsil ettiği daha radikal bir kuşağa bıraktı.

Bengal'in, 1898-1905 arasında kral temsilciliği yapan lord Curzon tarafından paylaştırılması milliyetçi kamuoyu için bardağı taşıran damla oldu. Bengal'de terör eylemleri başladı. Kongre partisi içinde ılımlılar ve aşırılar çatıştılar. Ilımlılar üstünlük sağladılar ve Kongre partisi, birkaç yıl siyasal bakımdan hiçbir varlık gösteremedi; buna karşın aşırılar partiyi terk etmediler. Öte yandan ilk kez, İngiltere'den ithal edilen malları boykot etme düşüncesi (*svadeşi* hareketi) doğdu. Böylece milliyetçi hareket ilk kez kitleleri harekete geçirme sorunuyla karşılaştı. Bengal'in paylaşılmasının doğurduğu başka bir sonuç da müslümanların üçüncü güç olarak ortaya çıkmasıydı. Müslüman birliği, aralık 1906'da Dakka'da, daha çok hindu milliyetçi akımları dengelemek üzere kuruldu.

Lord Minto (1905-1910), karışıklığı bastırdı; sonra liberal bakan Morley'in 1909'da Hindistan sömürge yönetimi için hazırladığı yasayla, kral temsilcisine bağlı Yürütme konseyi'nde ve özellikle eyalet yasama konseylerinde yerlilerin de seçilerek temsil edilmesi mümkün oldu. Lord Hardinge (1910-1916), Bengal'i 1911'de birleştirdi, ama başkenti Delhi'ye nakletti.

Birkaç yıl aradan sonra milliyetçi hareket, Birinci Dünya savaşı sırasında, hapisten çıkan Tilak ve 1893'ten beri Hindistan'da Teozofi derneği için çalışan Annie Besant'ın yönetiminde yeniden güçlendi. Annie'nin çabaları sayesinde Tilak ve radikaller Kongre partisi'ne kabul edildiler (1915), ama ılımlılar 1916'da Panhint Özerklik birliği'ni kuran Annie Besant'ın özerklik için eylem programını benimsemediler; bu arada Tilak da Hint Özerklik birliği'ni kurdu. Bu birliklerin eylemlerine karşı girişilen baskılar, radikallerle ılımlıları birbirine yaklaştırdı. Ayrıca, padişahı aynı zamanda halife olan Osmanlı devletinin Almanya'nın yanında savaşa girmesi, müslümanlarla hinduların İngilizler'e karşı birleşmesini sağladı (Luknov paktı, 1916).

Ama kaçınılmaz gibi görünen çatışma, Montagu beyannamesi (1917), ardından da Montagu-Chelmsford raporuyla (1918) durduruldu; bu rapor Hindistan'ın yönetiminde hükümet sorumluluklarının paylaşılması ("dyarchy") ilkesini getirirken bazı iller, büyük ölçüde genişletildi ve üyelerinin çoğu seçimle iş başına gelen eyalet yürütme konseylerine bırakıldı. A. Besant, Kongre partisi içindeki belirsiz konumu nedeniyle ılımlıların ve radikallerin desteğini yitirdi. Tilak ise İngiltere'ye gitti.

M. K. Gandhi böyle bir ortamda ortaya çıktı.

Siyasal eylemi manevi bir anlayışla ele alan Gandhi (özerklik önce kendine hâkim olmak demektir, siyasal özerklik ikinci planda kalır) tek başına harekete geçti ve önceleri sınırlı (1917-18) üç *satyagraha*'ya (hakikatin üstünlüğünü sağlamak için şiddete başvurmayan, örnek ve cesur eylemler) girişti; elde ettiği başarılar üzerine 6 nisan 1919'da, oruç ve dualarla desteklenen bir genel grev niteliğinde ulusal bir *satyagraha* başlattı. Gandhi terorizme karşı savaş zamanı yöntemlerini kullanan Rowlatt yasalarıyla mücadele etti. Ama şiddetin büyük boyutlara ulaşması üzerine (Amritsar'da Caliyanvalabagh katliamları, 13 nisan) Gandhi eylemini askıya almak zorunda kaldı.

Gandhi'nin siyasal eyleminin ikinci evresi 1920-1922 arasını kapsar; Gandhi, şiddet eylemlerinin artması üzerine şubat 1922'de bir kez daha eylemini askıya almak zorunda kaldı. Ama *satyagrahalar*'ıyla halkın büyük sevgisini kazandığı için de milliyetçi hareketin başına geçti ve tüm Hindistan'ı kapsayan eylem programı toplumsal bir itaatsizliğe dönüştü. Milliyetçi hareket, onun sayesinde ülke çapında bir kitle hareketi haline geldi. Buna bağlı olarak Kongre partisi'nde de Nagpur oturumu sırasında (1920) yapısal bir değişikliğe gidildi. Baskılar devam ediyordu. Mart 1922'de tutuklanan Gandhi altı yıl hapis cezasına çarptırıldı.

1922-1927 arasında kitleler eylemden uzaklaşırken, halifeliğin kaldırılmasından (1924) sonra varlık nedeni kalmayan müslüman-hindu birliği, giderek şiddetlenen bir karşıtlığa dönüştü. Kongre partisi ise, iç bölünmeler nedeniyle kıpırdayamaz hale geldi. Ocak 1924'te serbest bırakılan Gandhi, kitlelerin siyasal ve manevi eğitimiyle uğraşmak amacıyla bu mücadelelerin dışında kaldı. 1929'a dek tüm Hindistan'ı dolaştı.

Tam bağımsızlık isteyen ve Kongre partisi'ni tehlikeye sokan C. Nehru ve S. C. Bose'un yönetimindeki genç bir radikaller kuşağının talepleri Gandhi'nin yeniden etkin bir siyasal rol oynamasına yol açtı. 1 ocak 1930'da ülkesi için talep ettiği dominyon statüsünü elde edemeyen Gandhi bu kez ikinci bir toplumsal itaatsizlik kampanyasını başlattı. Hükümetin tuz üzerindeki tekelini protesto etmek üzere 6 nisanda ünlü denize yürüyüş eylemine girişti. Şiddet, ardından da baskı her yerde patlak verdi. Anayasa reformu için yapılan ve ikincisine Gandhi'nin de katıldığı iki yuvarlak masa konferansı (kasım 1930 ve eylül-aralık 1931) hiçbir sonuç getirmedi.

İtaatsizlik hareketi bir kez daha dağıldı, ama bağımsızlık düşüncesi iyice belirginleşti ve siyasal güçler radikalleşti. Bunun üzerine müslümanlar kendileri için ayrı bir devlet istediler (Pakistan adı 1933'te ortaya atıldı). Buna karşılık İngiltere tek başına, Anayasa'da reform yaptı. 1935 tarihli *Government of India Act* "dyarchy" sistemine son verdi, eyaletlere gerçek bir özerklik tanıdı, oy hakkını genişletti (çeşitli toplumlar için milletvekilliği kontenjanı ilkesi o tarihte uygulamaya kondu). Kongre partisi 1937 seçimlerine katıldı ve on bir eyaletten yedisinde hükümet kurdu ve başarısının verdiği güçle Cinnah'ın koalisyon hükümetleri kurma önerisini reddetti: müslüman ayrılıkçılık o tarihten itibaren geriye döndürülemez bir biçim aldı.

Hintli milliyetçiler, İkinci Dünya savaşı'ndan yararlanarak ülkelerini bağımsızlığa kavuşturmaya çalıştılar. İngiltere, çeşitli nedenlerle bu sorunu erteledi. Bunun üzerine Gandhi, "Quit India" "Hindistan'ı terk edin" sloganıyla ayaklanma çağrısında bulundu (1942).

Ayaklanma, kısa sürede ve sert biçimde bastırıldı, ama, savaş sona erdiğinde bağımsızlık konusu artık birkaç ay içinde çözülecek hale gelmişti.

İngiltere, Hindistan'ın bölünmesini önlemek için, Attlee misyonunun önerilerini sunarak (mayıs 1946) son bir girişimde bulundu, ama Nehru'nun açıklaması (temmuz) bu umutları suya düşürdü. Bölünmeyi önlemek artık mümkün değildi; "komün hareketi"nin yayılması karşısında kral temsilcisi lord Wavell (1943-1947) Kongre partisi'ni Nehru'nun başkanlığında geçici bir hükümet kurmakla görevlendirdi (eylül). 1945 seçimleri sonucunda oluşan Kurucu Meclis aralıkta toplandı. Her iki organın da müslümanlar tarafından işleyemez hale getirilmesi üzerine Attlee, yetkilerin devrini en kısa sürede gerçekleştirmek için lord Mountbatten'ı gönderdi. Bağımsızlık 15 ağustos 1947'de ilan edildi. 14 ağustos'ta Cinnah, Pakistan dominyonunun genel valisi oldu. Gandhi, önce Kalküta'da, sonra Delhi'de dini barışı sağlamayı başardı. Pencab'daysa, tersine, acımasız bir iç savaş patlak verdi. 20 ocak 1948'de Gandhi öldürüldü.

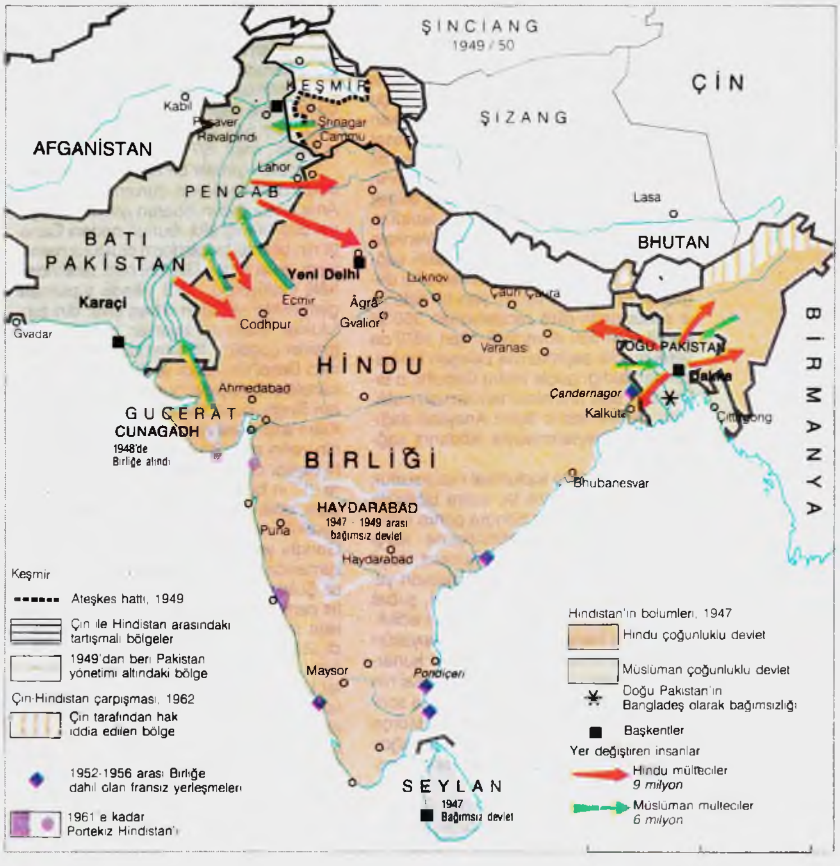
bağımsızlıktan sonra

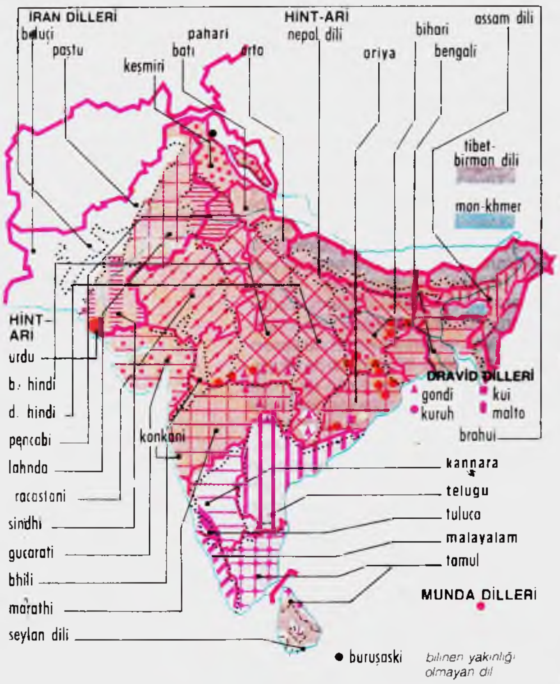
Bağımsızlığını kazanan Hindistan'ın önündeki sorunlar çok geniş kapsamlıydı. Bu yöndeki çalışmalar 1950'ye dek Nehru ve *serdar* Patel, daha sonra 1964'te ölümüne dek hem Kongre partisi'nin hem de hükümetin başında bulunan Nehru tarafından tek başına yürütüldü. Ülkenin inşası Anayasa'nın ilanı (ocak 1950) ve genel oyla ilk parlamentonun seçilmesiyle (1952) başladı; seçimler Kongre partisi'nin üstünlüğüyle sonuçlandı. Demokrasi, laiklik, kast sisteminin ve paryalığın kaldırılması bu anayasanın üç temel ilkesiydi. Cumhuriyet kurumları, büyük bölümüyle 1935 tarihli *Government of India Act* esas alınarak kuruldu. 554 prensliğin ulusal devletle bütünleşmesi Patel'in eseridir; en büyük güçlüğü Cammu ve Keşmir çıkardı. (→ KEŞMİR.) Bu devletlerin hint birliğine bağlanmalarından sonra uzun bir siyasal ve idari bütünleşme süreci başladı. Sözkonusu süreç, Hindistan'ı dil farklılıklarına göre 14 eyalete ve doğrudan yönetilen altı bölgeye ayıran 1956 tarihli *States Reorganization Act*'la tamamlandı. Ama çeşitli baskılar sonucunda başka eyaletler de kuruldu. O zamandan beri Hint Birliği, 22 eyalet ve doğrudan yönetilen 9 bölgeden oluşmaktadır.

Nehru zamanında Hindistan önceleri etkin ve özgün bir dış siyaset izledi. İlk kez 1954'te Tibet'le ilgili Çin-Hindistan antlaşması sırasında açıklanan barış içinde bir arada yaşama siyaseti, soğuk savaş döneminde amerikan ve sovyet bloklarının nüfuz alanları karşısında bir barış ve yansızlık bölgesi oluşturmaya çalışan "bağlantısızlık" öğretisini getirdi. Nehru'nun görüşleri, bağımsızlığını yeni kazanmış bazı Asya ve Afrika ülkelerince benimsendi. Daha sonra, 1960'lı yıllarda Hindistan, komşularıyla ortaya çıkan gerginlikler ve patlak veren çatışmalar nedeniyle dış siyasette geri çekilmek ve daha yararcı bir tutum içine girmek zorunda kaldı. 1962'de, Assam ve Ladak sınırlarında Çin ile Hindistan arasında bir sınır savaşı çıktı; savaş, 1959'da Tibet'in Çin tarafından istila edilmesi üzerine patlak vermişti. Hindistan yenildi, ama saldırgan olmakla suçlanan Çin, Ladak dışında, 1959 kasımındaki mevzilerine çekildi. Bu bozgun, Nehru için onur kırıcıydı. Himalaya sınırı Bhutan'a ve 1949'da Hindistan tarafından işgal edilen, 1950'de de bir antlaşmayla himaye altına alınan Sıkkım'a yardım ve uzman sağlayan ve ayrıca yansız bir ülke durumundaki Nepal'i iktisadi egemenliği altına alan Hindistan için bir huzursuzluk kaynağı olmaya devam etti. Bağımsızlıktan sonra Pakistan ile Hindistan arasındaki ikinci çatışma 1965'te, Lal Bahadur Şastri'nin Nehru'nun yerine başbakan olduğu sırada patlak verdi. 10 ocak 1966 tarihli Taşkent antlaşması, iki komşu arasında statükoyu yeniden kurdu.

Sosyalist olan Nehru'nun iktisadi ve toplumsal siyaseti temkinliydi. Oysa, 1955-56'daki sola kayma eğilimine karşın, karma, katı olmayan planlı bir iktisat siyaseti izlendi. Nehru'nun kızı İndira Gandhi de bu siyaseti devam ettirdi. Çalışmalar

HİNDİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞI VE PAYLAŞILMASI





HİNDİSTAN'DA DİLLER

önceleri altyapının oluşturulması konusunda yoğunlaştırıldı ve Hindistan, bu alanda çok büyük ilerlemeler kaydetti. Buna karşılık, 1952'de ülke çapında bir kalkınma siyasetiyle başlatılan, 1956'da "demokratik bir yerinden yönetme" uygulaması, yani kalkınma için yerel yönetim sistemiyle *(Pancayati Rac)* sürdürülen tarım reformu, başlangıçta sadece zengin köylülerin işine yaradı. Yalnızca geçmişin en çarpıcı mirası olan büyük aracılar yıkıma uğradı, ama küçük köylüler için kredi olanaklarını geliştirmeye ve toprağı işleyenleri himaye etmeye yönelik önlemler umulan sonucu vermedi.

1966'dan sonra Hindistan

• *İç siyaset.* 1959'dan beri Kongre partisi başkanı olan İndira Gandhi, ocak 1966'da Lal Bahadur Şastri'nin yerine başbakan oldu. Sosyalist ve bağlantısız bir siyaset izledi, ama içte çeşitli topluluklar ve dil gruplarından gelen özerklik isteklerinin yanı sıra, iktisadi güçlüklerle baş etmek zorunda kaldı. Ağustos 1969'da, kendi siyasetini destekleyen Varahagiri Venkata Giri'nin cumhurbaşkanı seçilmesini sağladı, aralık 1970'te de Halk meclisi'ni dağıtarak Kongre partisi'nin yeni bir zaferiyle sonuçlanan (515 sandalyeden 350'si) genel seçimleri düzenledi. Mart 1972'de yerel meclis seçimleriyle pekişen bu başarıdan aldığı güçle İndira Gandhi, o tarihe dek eski prenslere tanınan ayrıcalıkların kaldırılmasına ilişkin Anayasa değişikliğinin onaylanmasıyla iktidarını sağlamlaştırdı.

Bununla birlikte toplumsal huzursuzluk arttı. 1974'te Gucerat'ta, sonra Bihar'da hayat pahalılığına ve Kongre partisi'nden parlamenterlerin suiistimallerine karşı ayaklanmalar patlak verdi. Gucerat, iki yıl kuraklığa maruz kalmış ve enflasyon yılda yüzde 30'a çıkmıştı. Gucerat, şubat 1974'te doğrudan yönetime dahil edildi. Cayprakaş Narayan, nisanda, "topyekûn devrim" önerisiyle "demokrasiyi kurtarma" hareketini başlattı. Morarci Desai'nin onunla birleşmesi sonucunda daha sonra Canata Party adını alan Canata Morça ("Halk Cephesi") kuruldu. 1975'te sağcılar, maocular ve sol sosyalistler de bu cepheye katıldılar.

Mayıs 1974'te demiryollarında ülke çapında grevler patlak verdi; ocak 1975'te bakan Lalit Naragan Mişra, Bihar'da Samastipur garında öldürüldü. Siyasal tırmanma, başkan Acit Nath Ray'e karşı Delhi'de düzenlenen bir suikastla devam etti. Haziranda Allahâbad Yüksek mahkemesi üyesi yargıç Cag Mohan Lal Sinha, İndira Gandhi'yi, 1971 kampanyası sırasında seçimlere hile karıştırmakla suçladı. Çok geçmeden, Canata Morça, cumhurbaşkanını istifaya davet eden bir gösteri düzenledi ve ona karşı şiddetli bir kampanya başlattı. İndira Gandhi sovyet yanlısı komünistler dışında tüm siyasi liderleri tutuklatarak karşı saldırıya geçti. Olağanüstü durum ilan edildi. Binlerce kişi hapsedildi. Başbakan 1 temmuzda, öbür önlemlerin yanı sıra tarım reformu *bonded labour*'ın (köylülerin [çoğu kez yaşam boyu] borçlanmasıyla oluşan kölelik) kaldırılması, vergi kaçakçılığının ve suiistimallerin bastırılması vaatlerini içeren programını açıkladı.

Bu yöndeki uygulamaların doğurduğu bazı olumlu sonuçlar kendini duyurmakta gecikmedi: karaborsa azaldı, fiyatlar düştü. O tarihlerde elverişli olan iklim koşulları (1975'te iyi bir mahsül alındı), enflasyona karşı etkili bir mücadele yürütülmesini sağladı. Bunu izleyen aylarda, olağanüstü durumu zaman içinde genişletmeye ve başbakanı mahkemelerin yargılama yetkisi dışında bırakmaya yönelik yasama önlemleri alındı. Böylece tüm Hindistan İndira Gandhi yandaşları tarafından yönetilmeye başlandı. Basına katı bir sansür uygulandı.

İndira Gandhi, ocak 1977'de, yeni bir meşruluk kazanmak amacıyla mart ayında erken seçimlere gitmeyi kararlaştırdı. Bu nedenle Morarci Desai'yi serbest bıraktı (19 ocak) [Narayan, verilen söz üzerine kasım 1975'te serbest bırakılmıştı], Lok Sabha'yı dağıttı ve özgür bir seçim kampanyası için gerekli özgürlükleri yeniden sağladı. Zaman yitirmeden ayın 20'sinde kurulan Canata Party'nin başına, Morarci Desai'nin yönettiği ulusal bir komite geçti. Kampanya kısa sürdü; eski paryaların siyasal lideri Cagcivan Ram'ın İndira Gandhi'yi terk ederek Demokrasi için kongre partisi'ni kurması üzerine, Hindistan tarihinde ilk kez Kongre partisi'nin düşme olasılığı belirdi. Bu ayrılmayı, çok geçmeden başkaları izledi. Muhalefet gücünü korudu ve görülmemiş bir biçimde, Delhi müftüsü müslümanları muhalefete oy vermeye çağırdı. Böylece Canata, Lok Sabha'da 542 sandalye kazandı. Morarci Desai, mart 1977'de başbakan oldu.

Önceleri iyimser bir hava egemendi ve iktidardaki koalisyon durumunu korudu. Ama ertesi yıldan itibaren iyimserliğin yerini düş kırıklığı aldı; bunun nedeni Canata'nın olumlu bir platform oluşturamamasıydı, oysa İndira Gandhi halk tarafından hâlâ seviliyordu. 1978 yılında toplumsal gerginlikler yeniden ortaya çıktı; dini topluluklar arasında isyanlar patlak verdi; grevler çoğaldı. 15 temmuz 1979'da Morarci Desai'nin istifası ve bunu izleyen mücadeleler bir siyasal bunalıma yol açtı. Çaran Singh, ocak 1980'de yapılması öngörülen seçimlere dek geçici olarak Desai' nin yerini aldı. Bu seçimler, İndira Gandhi yanlısı ayrılıkçıların oluşturduğu Kongre "I" in büyük zaferiyle sonuçlandı; bu parti, oyların yüzde 43'ünü alarak Meclis üyeliklerinin üçte ikisini kazandı. İndira Gandhi yeniden başbakan oldu ve aynı zamanda savunma bakanlığını da üstlendi. Şubat 1980'de yeni hükümet muhalefet partilerinin iktidarda olduğu dokuz eyalette meclislerin dağıtılmasını kararlaştırdı; 22 eylülde, bazı eyaletleri, özellikle Assam'ı saran sürekli karışıklıklar ve Hindular'la müslümanlar arasındaki çatışmalarla mücadele etmek üzere olağanüstü yetkilerle donandı. Bununla birlikte iktisadi ve toplumsal durum, yavaş yavaş düzeldi. Sihler, Halistan adıyla Pencab'da bağımsız bir devlet kurmak amacıyla eylemlerini yoğunlaştırdılar. Hindular'la aralarında yer yer çatışmalar çıktı. Pencab'da olağanüstü durum (President's Rule) ilan edildi (ekim 1983). Ordu birlikleri Sihler' in direniş merkezleri olarak belirlenen tapınakları sardı. Amritsar'daki en önemli kutsal merkezleri olan Altın Tapınak, askeri birliklerin saldırısına uğradı, sih militanlar tutuklandı. Kutsal tapınaklarının saldırıya uğraması, Sihler'i daha sert eylemlere itti. Hindular'a saldırılar, toplu öldürmeler arttı. Başbakan İndira Gandhi, muhafız birliğinde görevli iki sih asker tarafından öldürüldü (31 ekim 1984). Kongre partisi, oğlu Raciv Gandhi'yi başbakanlığa seçti. Aralık 1984'te yapılan seçimlerde Kongre partisi, o güne dek kazandığı en çok oyla (% 49), iktidarını sürdürdü. Temmuz 1987'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini Kongre partisi'nin adayı Ramas Vami Venkataraman kazandı. Başbakan R. Gandhi aynı yıl Sri Lanka ile bir anlaşma yaparak Sri Lanka'daki ayrılıkçı Tamil gerillalarına yapılan yardımı kesti. Ertesi yıl Çin'i ve Pakistan'ı ziyaret ederek bölgede siyasal yumuşamanın ilk adımını attı. 1989 genel seçimlerinde Kongre partisi parlamentoda çoğunluğu kaybetti. R. Gandhi istifa etti. Muhalefet lideri Vishvanath Pratap Singh başbakan oldu. Bu hükümet döneminde (1989-1990) siyasal istikrarsızlık giderek arttı. Sri Lanka'daki "Hint barış gücü" (6 000 asker) 1990'da tamamen geri çekildi. Siyasi istikrarsızlığa bir de iktisadi bunalım eklenince V. P. Singh istifa etti, yerini Çandra Şekhar'a bıraktı (kasım 1990). Erken seçim için karar alındı. Haziran 1991'de yapılacak seçimler için geziye çıkan R. Gandhi, Madras'ta bir suikastta öldürüldü (mayıs 1991). Seçimlerde çoğunluğu Kongre partisi kazandı. Partinin yeni başkanı P. V. Narasimha Rao'yu hükümeti kurmakla görevlendirdi.

Öteden beri bağnaz cemaatlar arasında zaman zaman kıyımlara sahne olan ülkede, Sihlerin ve Hinduların bir türlü dinmeyen taşkınlıklarına yenileri eklendi. Sih militanları Pencap'da suçsuz insanları kurşunladılar. 1990'dan beri yeri ve yıkımı tartışma konusu olan Ayotha camisi, 1992 aralığında Hinduların saldırısına uğradı (Ayotha, Delhi'nin 550 km güneydoğusundaki Faizabad kenti [Uttar-Pradeş] yakınlarında küçük bir şehirdir ve Hinduların yedi kutsal kentinden biridir). Hindular, yerine bir Rama tapınağı yapmak üzere camiyi yıktılar. Hükümet, tapınak cami dışında bir yere yapılsın, cami de yeniden inşa edilsin diye karar verdi. Bunun üzerine çıkan çatışmalarda bir ay içinde yaklaşık üç yüz kişi yaşamını yitirdi (aralık 1992 - ocak 1993).

• *Dış siyaset.* Hindistan, bağımsızlığından vazgeçmeden büyük devletlerle anlaşmalar yaparak bağlantısız ülke statüsünü bozmamaya çalıştı. SSCB'yle imzalanan bir bilimsel işbirliği antlaşması (şubat 1968), 9 ağustos 1971'de Yeni Delhi'de bir barış ve saldırmazlık antlaşmasının imzalanmasıyla pekiştirildi. Çin-hint ilişkilerinde gerginlik devam ediyordu: Çin hükümetinin, bazı maocu (naksalitler) ve özerklikçi (mizo ya da naga isyancıları) hareketleri teşvik ettiğinden kuşkulanıldı; buna karşın kasım 1972'de hint hükümeti, Çin' in Tibet üzerindeki egemenliğini tanıdı.

Mart 1971'de Doğu Pakistan, Bangladeş adıyla bağımsızlığını ilan etti ve Hindistan parlamentosu'nun iki meclisi, bildiriler yayımlayarak bu yeni devleti desteklediklerini açıkladılar. Hindistan, bengalli mültecilere kapılarını açtı, ordusunu seferber etti ve hava sahasını Pakistan uçaklarına kapattı. 3 aralıkta Pakistan, Hindistan'a savaş açtı. 6 aralıkta Hindistan Bangladeş Cumhuriyeti'ni tanıdı. Savaş, ayın 16'sında pakistanlı general Niyazi'nin teslim olmasıyla sona erdi. 10 milyon bengalli mülteci, sonraki üç ay içinde yurtlarına döndüler. Hindistan, olanakları bakımından Asya kıtasının en büyük gücü haline geldi: Bangladeş ile iktisadi bir antlaşma (ocak 1972) ve bir barış antlaşması (mart 1972) imzaladı. Ayrıca İndi-

ra Gandhi'nin Simla'da Pakistan devlet başkanı Ali Bhutto ile görüşmesi (haziran 1972) Hindistan-Pakistan ihtilafının sona ermesini sağladı. Nisan 1974'te, Yeni Delhi'de yapılan iki anlaşma uyarınca bu iki ülke, yeniden normal ilişkiler (ilişkiler 1971'de kesilmişti) kurmayı kararlaştırdılar. Mayıs 1974'te Hindistan ilk yeraltı atom bombasını patlattı. Sıkkım, eylül 1974'te Hint Birliği'ne bağlı bir eyalet, nisan 1975'te de birliğin 22. eyaleti oldu. 1974 aralığının sonunda Yeni Delhi'de imzalanan Hindistan-Portekiz uzlaşma antlaşması'yla Hindistan'ın Goa, Daman ve Diu üzerindeki egemenliği tanındı ve Portekiz ile Hindistan arasında diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması sağlandı.

Hindistan, askeri ve siyasi güç olarak eski dostu SSCB'nin yerini alan Rusya ile ilişkilerini canlandırmaya özen gösterdi. Bu ilişkiler SSCB'nin dağılma sürecine girmesi üzerine 1989'dan itibaren durgunlaşmıştı. 27 şubat 1993'te Hindistan'ı ziyaret eden Rusya cumhurbaşkanı Boris Yeltsin ile başbakan Narasimha Rao arasında bu amaçla görüşmeler yapıldı.

ASKERİ TARİH

Hint Cumhuriyeti silahlı kuvvetleri'nin tarihi, Dupleix'in 1730'da topladığı ve daha sonraları İngiliz Hindistan şirketi' nin doğrudan hizmetine giren sipahi birliklerine kadar uzanır. 1857'deki sipahi ayaklanmasını bu birlikler (190 000 kişi) başlattı. Bunun üzerine, artık *India Office*'e bağlı olan yeni bir ordu kuruldu. XIX. yy.'da bu ordu, beş kolorduya bölünmüş 220 000 kişiyle (73 000'i avrupalı) bunlara eklenen yerli prenslere bağlı yaklaşık 400 000 kişiden oluşuyordu. Birinci Dünya savaşı sırasında, Fransa ve Ortadoğu'da savaşmak üzere Hindistan'da 770 000 kişi askere alındı (100 bini öldü); Hindistan savaş boyunca Fransa'da 2, Ortadoğu'da da 8 tümen bulundurdu. 1919'dan sonra büyük ölçüde değişikliğe uğratılan hint ordusunun 1939'daki gücü şöyleydi: *düzenli ordu*'nun (193 000 kişi) piyade sınıfında her 3 hintli tabur için bir avrupalı tabur bulunuyordu ve düzenli ordu 4 piyade tümeni, 5 süvari tugayı ve 6 uçak filosundan kurulu bir savaş gücü oluşturuyordu; yedek ordu, yılda 64-80 saat arasında hizmet gören avrupalı gönüllülere (35 bin kişi) dayanıyordu; *hint milisi*, yılda 38 gün hizmet görüyordu (20 000 kişi); *prenslerin orduları ve askeri polisi*, hükümdarlar tarafından toplanıyor ve İngilizler'in denetimine bırakılıyordu. Bu çeşitli kuruluşlardan oluşan birlikler, İkinci Dünya savaşı'nda tüm cephelerde savaştı. İmparatorluğun iki dominyona ayrılması (1947), silahlı kuvvetlerin bölünmesine yol açtı; bu kuvvetlerin üçte biri Pakistan'a (müslüman birlikler), üçte ikisi de Hindistan'a verilmişti.

Hindistan, Çin (1962) ve Pakistan (1965-1971) ile çıkan çatışmalardan sonra silahlı kuvvetlerini büyük ölçüde geliştirmek zorunda kaldı; aynı zamanda nükleer silah yapımına girişti (ilk hint atom bombası 16 mayıs 1974'te patlatıldı). 1981 savunma bütçesi, GSMH'nın yaklaşık yüzde 3,3'ü oranındaydı. Bu bütçe, gönüllülük esasına dayalı, ingiliz modeline göre örgütlenmiş, ama Hindistan'ın gün geçtikçe artan bir hızla kendi silah sanayisini geliştirmesine karşın hâlâ çoğu eski sovyet malzemesiyle donatılan önemli bir askeri kuvvet bulundurulmasına olanak vermektedir.

Kara kuvvetleri (1 100 000 kişi) 1989-1990'da 2'si zırhlı 31 tümen, 5'i zırhlı ve 1'i paraşütçü 30 tugaydan oluşmaktadır. Bu birlikler, en eskileri rus T54/55 tipi olan 3 100 tankla donatılmıştır; bunlar yavaş yavaş ingiliz Vickers tankının kopyası olan hint yapımı Vicayanta tankıyla değiştirilmektedir.

Hava kuvvetleri'nde (110 000 kişi), otuz filoya dağıtılmış 620 savaş uçağı görev yapmaktadır. Uçaklar rus (MIG 23), fransız (Mirage), amerikan (Hunter) ve ingiliz (Canberra) malıdır.

Deniz kuvvetleri (55 000 kişi), 2 uçak gemisi, bazıları hint yapımı 21 firkateyn, 5 destroyer ve 17 denizaltıdan oluşmaktadır; 35 uçaklık (ingiliz Sea Hawk ve fransız Alizé) bir hava-deniz kuvvetine sahiptir.

KURUMLAR

Hindistan ya da Hint Birliği, anglosakson tipi parlamenter bir rejimle yönetilen federal bir devlettir. Yasama yetkisi iki meclise verilmiştir: doğrudan genel oyla ve tek turlu çoğunluk sistemine göre seçilen Halk meclisi *(Lok Sabha)*, ve eyalet yasama meclislerince altı yıl için seçilen ve üçte biri iki yılda bir yenilenen Eyaletler konseyi *(Racya Sabha)*.

Yürütme yetkisi, eyalet meclisleri ve Federal parlamento tarafından beş yıl için seçilen cumhurbaşkanı ile başkan yardımcısı, bir de cumhurbaşkanı tarafından seçilen ama aslında çoğunluk partisinin lideri olan ve iktidarı fiilen elinde bulunduran başbakandadır; başbakan ve Bakanlar kurulu Parlamento'ya karşı sorumludur.

Bir yüksek mahkeme, yasaların anayasaya uygunluğunu denetler. Eyaletlerin örgütlenmesi de parlamenter yapıdadır (bir vali, bir kabine, bir parlamento).

DİLLER

Hindistan'daki diller dört büyük aileye ayrılır: hint-ari, dravid, çin-tibet ve güney asya. Hint-ari dillerini nüfusun % 73,3'ü konuşur; dravid dillerini konuşanlar (başlıcaları, tamul, malayalam, kannara, telugu) nüfusun % 24,47'sini oluştururken, güney asya öbeği (munda dilleri), % 1,5 ve çin-tibet öbeği % 0,73 oranındadır. Böylece, 1 652 anadili ve çeşitli düzeylerde 67 öğretim dili saptanmıştır (1961 ve 1971 sayımları).

Hint-Türk İmparatorluğu dönemi, hem kimi bölgesel dillerin edebiyat dilleri düzeyine gelmesini, hem de ortak bir büyük dilin, hindustani ya da hindi*'nin oluşumunu kolaylaştırdı. XIII. yy.'dan başlayarak hint-ari ailesinin coğrafi alanı içinde önce sözlü, sonra da yazılı büyük bir edebiyat gelişti. Böylelikle bengali, maithili, avadhi, braj, racastani, marathi, birer edebiyat dili düzeyine geldi. Hindi, en parlak dönemini XVIII. yy'da Delhi ve Luknov'da yaşayan, fars esinli bir edebiyatı dile getirir ve urdu, kimi zaman da "rekhta" (karışık) adını alır. Arap harfleriyle yazılır.

Daha XIX. yy.'ın başında, ingiliz yönetimi köklü bir biçimde Bengal'e yerleşti. İngilizler'in, hindistan edebiyatlarıyla ilişkisi önce bengali, sanskritçe ve hindustani aracılığıyla oldu. Arapça-farsça sözcükler içermeyen metinleri hindustaninin dilsel yapısını bozmadan devanagari harfleriyle yazma düşüncesini ilk ortaya atanlar da İngilizler olsa gerektir. Bu hindustani ya da urdu dilinde yazılmış metinlerin karşılaştırılması aynı dilin sözkonusu olduğunu kanıtlar.

Hindu ve müslüman topluluklar arasındaki çekişmeler bu dönemde yoğunlaştı: dil ve yazı bu çekişmenin bir simgesi oldu. Hindular, öncelikli olarak devanagari alfabesini kullanmak ve arapça-farsça sözcükleri sanskritçeden aktarmalarla değiştirmek istediler. 1850'den sonra düzyazı, kimi kez "hindi" terimiyle belirtilen ve eskiyi canlandırmak amacı güden ulusçu eğilimlere bağlanan kimi hindu yazarların yetenek ve inancıyla desteklenen bu dille gelişti.

28 Aralık 1885'te Ulusal Hint kongresi'nin kurulmasının ardından, çoğunluğun anlayabileceği ulusal bir dil bulmak sözkonusu oldu. Kongre partisi'nin neredeyse tüm önderleri bu dilin hindustani ya da hindi, bir başka deyişle "Hindistan'ın kuzeyinde hem Hindular'ın, hem de müslümanların konuştuğu ve ayrımsız bir biçimde devanagari ya da arap-fars harfleriyle yazılabilen dil" (M. K. Gandhi) olmasında uzlaştılar. Buna *pracar hindi movement* (Hindiyi yayma hareketi) denir; bu harekete göre, ingilizce bir süre için yükseköğretim dili olarak kalırken, hindi, ilk ve orta okullarda eğitim dili olan bölgesel dillere dokunmadan ortak dil durumuna gelmelidir.

1950'de onaylanan Anayasa'nın 343. maddesi, "Hint Birliği'nin resmi dilinin, devanagariyle yazılan hindi olacağını" belirtir. VIII. Ek, 14 resmi dili şöyle sıralar: assam dili, bengali, gucarati, hindi, kannara, keşmiri, malayalam, marathi, oriya, pencabi, sanskritçe, tamul, telugu, urdu. Daha sonra bu listeye sindhi de eklendi. Hindiyi resmi dil yapmada gösterilen aşırı çaba, Güney Eyaletleri'nde ve Bengal'de kimi direnişlere yol açtı. Ayrıca, 1958'de resmi dilden sorumlu bir Parlamento komitesi, yasaların uygulanmasında aşırı bir esneklik gösterdi ve hindinin yanı sıra, ingilizcenin de, 1965'e değin resmi dil olarak sürdürülmesini önerdi.

Günümüzde, yönetimde ikidillilik resmi nitelik kazanmıştır. Altı eyalette (Uttar Pradeş, Madhya Pradeş, Haryana, Himaçal Pradeş, Bihar, Racastan) ve bir bölgede (Delhi) resmi dil, hindidir. Ortaöğretimde üçdilli bir çözüm benimsenmiştir: bölgesel dil, hindi ya da hindiyi kullananan eyaletlerdeki bir başka hint dili ve ingilizce ya da başka avrupa dili. Resmi kuruluşlar dilleri standartlaştırmak ve düzenlemekle yükümlüdür. Hindinin sanskritçeleştirilmesi ve ingilizceden kalkılarak yeni sözcük ve öyküntülerin oluşturulması, günlük dilin çok uzağında, uzun sözcüklerle, zor söyleyişlerle dolu ve hintçe olmayan bir bağlama gönderme yapan bir dil ortaya çıkarmaktadır. Bu iki olgu, düşünsel gelişimi engelleyen bir ikidillilik durumuna yol açmaktadır.

Düzenleyicilerin kararlarına pek boyun eğmeyen bölgesel diller (bölgesel hindi de içinde olmak üzere) daha uyumlu bir biçimde gelişmektedir. Basın ve radyo, modern günlük bir terminolojinin yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır. Hindi her yerde yayılım göstermekteyse de (Güney Eyaletleri'nde bile) ingilizcenin gerilediği söylenemez. Hatta ayrıcalıklı bir dil, seçkinlerin dili, yabancılarla ilişkiyi sağlayan ve en iyi mesleklerin elde edilmesinde yardımcı olan bir dil olarak kalmaktadır.

Yaşam biçiminin batılılaştığı kentlerde, ingilizce sözcük dağarcığı, maddi, toplumsal ve ruhsal bağlamın daha çok batı nitelikli olduğu tüm durumlarda sıkça kullanılmaktadır. Bir dilden ötekine, kimi kez iki ayrı kod karıştırılarak geçilir. Hindi yazarların çoğu ingilizce ve kimi kez de öteki batı dillerini bilmekte ve kendi anadillerinde yazdıklarında bile düşünce ve anlatım biçimleri bunlardan etkilenmektedir. Bu iç dinamik nedeniyle, hindistan dilleri, günümüzde sözlüksel ve hatta sözdizimsel dönüşüm içindedir.

MATEMATİK

İ.Ö. 800'den, İ.S. 200'e dek uzanan dönemin geometrisi iyi bilinmektedir. *Şulvasutra*'ların ("Kirişler üstüne özdeyişler") kimi bölümleri, kare, daire ya da yarıdaire gibi uyulması zorunlu biçimleri ve aynı alanı olması gereken sunakların yapımını düzenler. Bu yapıtta, Pythagoras teoremi, alan ve hacim konusunda deneysel kurallar, daireyi kareleştirme



Acanta'da, 26 no'lu mağaranın içindeki küçük stupa (V.- VI. yy.)



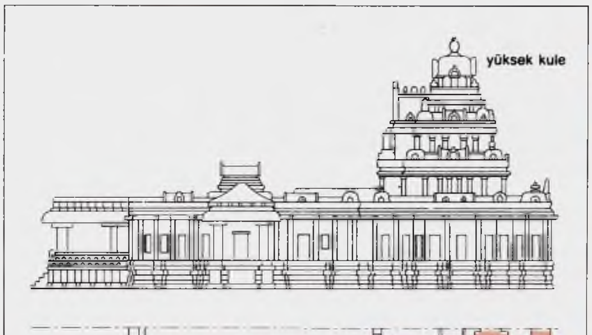
Mahabalipuram'da kıyıdaki tapınak; Pallavalar hanedanı, VIII. yy.

problemlerinden doğan bırkaç yaklaştırım gibi geometrik sonuçlar üstüne önermeler yer alır. Klasik dönem (200-1200) matematiğinde, Heron formülü ve Ptolemaios teoremi gibi iskenderiyeli Yunanlılar'ın elde ettiği geometrik sonuçlar yeniden ele alındı; trigonometriye, ilk sinüs tablosu, farklı bir birim sistemiyle Ptolemaios kirişlerinin yeni bir hesabı gibi yenilikler getirildi. Yapıtlar özellikle gökbilim kitaplarıdır ve elde edilen önemli sonuçlar işlenmemiş olsa bile, aritmetik ve cebir alanında zengin bir etkinliğe tanıklık eder (matematiğe, hint dilinde *ganita* denir: hesap bilimi). Aritmetikte, eski dönemde de kullanılan brahmi sayılama simgeleri ve ondalık sistemin konum gösterimi kesin olarak benimsendi; bu sistemi Batı uygarlığı'na Araplar yaydı. Aritmetik işlemleri Batı dünyası'nın işlemlerine benziyor, hesaplarda oransal, oran dışı ve negatif sayılardan yararlanılıyordu; negatif sayıları ilk kez 628'e doğru Brahmagupta borçları göstermek için kullandı ve negatif sayılar pozitif bir sayının ikinci kare kökü olarak kabul edildi; dolayısıyla, $px^2 + qx + r = 0$ genel denkleminin (p,q ve r pozitif ya da negatif olabilir) çözümleri biçiminde cebire girdi. Kimi takımyıldızların dönüşüne ilişkin kestirimlerin araştırılması, belirsiz denklemlerin çözümüne ve tam çözümlerin araştırılmasına yol açtı. Brahmagupta, daha önce Aryabhata'nın hazırladığı sürekli kesirler yöntemiyle, $ax + by = c$ denkleminin genel çözümünü verdi. $cy^2 = ax^2 + b$ ikilenik denkleminin çözümünde temel tip olan $y^2 = ax^2 + 1$ denkleminin önemi kabul edildi. Birkaç sakınıma rağmen sayıların yapısı konusunda mantıksal zorluklar ortadan kalkmamıştı, ama, problemlerle çözümlerinin gösteriminde, bunların ticarete ve gökbilime uygulanmasında, cebirsel bir simgecilik egemendi. Hint matematiğinin önde gelen adları 476'da doğan Aryabhata, 598'e doğru doğan Brahmagupta, Lalla (VIII. yy.), Mahavira (IX. yy.), Muncala (X. yy.), Şripati (XI. yy.) ve 1114'te (ya da 1115) doğan Bhaskara'dır.

SANAT VE ARKEOLOJİ
tarihöncesi ve öntarih

• *Tarihöncesi. İlkel yontmataş dönemi*'nin izlerine (yontulmuş çakıllar, çiftyüzlü aletler ve önemi giderek artan yonga endüstrisi) daha çok Yukarı İndus havzasında (Soan [Soan kültürü] ve Beas vadileri), Madras bölgesinde (Madras kültürü), Madhya Pradeş'te (Narbada vadisi) ve Maharaştra'da (Bombay bölgesi, Godavari ırmağının yukarı kesimi) rastlandı. *Orta yontmataş dönemi* de (daha yaygın ve çok çeşitli yonga endüstrisi) aşağı yukarı aynı bölgelerde (İndus'un yukarı kesimi: Sanghao mağarası; Madras, Narbada ve Bombay bölgeleri merkezlerine yakın yerleşimler) ve ayrıca Dekkan'da (Yukarı Krişna havzası) görüldü. Pleyistosen sonrasında yer alan ve çoğu kez "ortataş" olarak tanımlanan *geç yontmataş dönemi*'nde ileri teknik düzeyde yonga endüstrileri ve lamlar (bunlar uzun süre üretilmiş mikrolitlerdir) görüldü. Bu dönemin izlerine birçok yerde rastlandı (Gucerat, Orta Ganj havzası, Bengal, Dekkan, yarımadanın Sri Lanka'ya kadar uzanan en güney ucu). Sayıları oldukça kabarık olan kaya resimleri (özellikle Madhya Pradeş'te), bazı hayvanları evcilleştirmiş olan bu avcı-toplayıcı kültürüne mal edilir. *Yenitaş dönemi*'nde,

Pattadal'da Virupaksa, Çalukyalar tarafından 740'a doğru inşa edilen veda tapınağı: giriş aralığı (ardha mandapa) tapınak (mandapa), yalnızca rahiplerin girebildiği ve tanrının heykelinin korunduğu cella (garbhagriha), cellanın üzerinde yer alan piramit biçiminde yüksek kule (vimana)



Vişnu Şesaşayi, Deogarh'daki Daşavatara tapınağı'ndan bir kabartma; Guptalar hanedanı, V. yy.

J.- L. Nou



eşzamanlılık daha enderdir. Dekkan'ın güneyinde ve Belucistan'da varlığı saptanan, tarımın başlangıcının izlenebildiği "gerçek" bir yenitaş dönemi, kentleşmiş yerleşik Harappa öncesi ve Harappa kültürleriyle çağdaştır. Ayrıca, Belucistan'da çok erken ortaya çıkmış olan bakır ve tunç madenciliği, II. binyıl'da giderek önemli bir rol oynamış, öte yandan tarım, hayvancılık ve dokumacılık gelişmiş, cenaze töreleri görülmeye başlanmıştır (Brahmagiri*, alt katlar). Buna karşılık, Güney'de, tarihsel dönemin başına kadar madenlere pek az rastlanmıştır. Bu görüşlerin ve coğrafya verilerinin ışığında, bölgelere göre İ.Ö. 1100-500 yıllarına kadar sürmüş olan beş *yenitaş-bakırtaş kültürü* grubu saptanabilmiştir. Bu kültür grupları taş (cilalı ve yontma), kemik, metal ve pişmiş toprak aletlerle birbirlerinden iyice farklılaşırlar.

• *İndus* uygarlığı ve öncesi.* IV. binyıl'ın sonuna doğru Belucistan'da (özellikle kuzey ve orta kesimlerinde) kentleşme biçimleri (Güney-doğu Afganistan etkisi: Mundigek*) ve çokrenkli boyalı çanak-çömleğiyle (Nal, Kulli, vb.) belirginleşen yerleşmeler ortaya çıktı. Bu kültür tipi İndus ovasına yayıldı (Sind [Amri*, Kot Dici], Pencab [Harappa*], Kuzey Racastan' daki [Kalibangan*] Harappa öncesi yerleşmeler) ve İ.Ö. 2300-1750 dolaylarında İndus uygarlığı (ya da ilk incelenen yerleşimin adından Harappa uygarlığı) bu yörede gelişti. İndus ovasının birçok önemli kentinde rastlanan (Harappa, Mohenco-Daro) İndus uygarlığı, batıya (Mekran kıyısı: Sutkagen Dor), doğuya (Doab'ın kuzeyi: Alamgirpur), özellikle de güney-doğu'ya doğru (Kathiavar ve Cambay körfezi: Rangpur, Lothal, vb.) yayıldı. Bu uygarlığı güney-doğu'da, yerel kültürlerle az çok karışmış Harappa sonrası bir evre izledi (İ.Ö. 1800-1100'e doğr.). Diğer yerlerde ise, İndus uygarlığı ekonomik değişimlerin ve Ari akınlarının etkisiyle yok olmaya yüz tuttu; yerini, konutları ilkel düzeyde olan ve çanak-çömleği yerel özellikler taşıyan *bakırtaş kültürleri*'ne bıraktı. Bunların en özgünü, üstün nitelikli biçim ve yapımlarıyla dikkat çeken bakır eşya buluntularıyla ve gri boyalı çanak-çömleğiyle bilinen Doab* kültürü (Ganj-Cumna), bölgede kent yaşamının başlamasından az önce ortaya çıkmıştır.

• *Demir çağı*, edebi kaynaklara göre veda dönemine rastlar ve giderek ağır basar (İ.Ö. 1100-500'e doğr.). Demir çağı, Dekkan'da ve Güney bölgesinde genellikle karmaşık cenaze töreleri uygulayan *megalitik kültürler*'le ilişkilidir: çeşitli tiplerde (ayaklı, hayvan biçiminde) pişmiş toprak küpler, urnalar, lahitler; yuvarlak çukurlar (Maski*), büyük boy levhalardan yapılma, kimi kez delikli cistalar (Brahmagiri). Bunlar Güney'de hıristiyanlık döneminin başına kadar kullanılmıştır (Suttukeni). Kerala'daki ilginç hypogeumlar için de aynı durum sözkonusudur (Koçin bölgesi, yaklş. İ.Ö. III. yy.-İ.S. I. yy.).

tarihsel dönem

I. binyıl'ın ilk yarısında Doab'da, özellikle savunmaya yönelik bir kentleşme düzeni (Hastinapura, Ahicçatra) ile yeni alet ve çömlek türleri ortaya çıktı. Yaklaşık İ.Ö. 500 yıllarından başlayarak, Buddha ve Cina zamanında, kentleşmenin geliştiği (Kauşambi) ve damgalı (bakır ve gümüş) sikkelerin kullanıldığı gözlenir. Birkaç simgesel figürün, insan siluetleri ve taşoyması kursların (ana tanrıça tapınması) dışında, sanatın tam anlamıyla gelişmesi, ancak Maurya hanedanının hüküm sürmeye başlamasından sonra gerçekleşti. İ.Ö. VI. yy.'ın sonundaki pers istilalarının ve İskender'in seferinin, bu gelişime doğrudan hiçbir etkisi olmadı.

• *Hint sanatının temel nitelikleri.* İ.Ö. III. yy.'dan başlayarak ağırlığını koyan ve doruğuna klasik dönemde ulaşan (İ.S. IV. yy. ve sonrası) hint sanatı, öz olarak dinsel bir sanattır. Bu bakımdan da, veda biliminden kaynaklanan incelemelerden *(şilpaşastra)* derlenmiş bir dizi kurala sürekli olarak uymak zorunda kalmıştır.

Mimarlık. Ahşap kullanımının sürekli olarak önemli bir rol oynadığı kesindir (Pataliputra*, İ.Ö. 320'ye doğr.); doğrama tekniklerinin taklidi, kaya içine oyulmuş ya da doğrudan inşa edilmiş yapılarda çok kez açıkça görülür. Buddhacılığın ve caynacılığın örnek.anıt tipinin İ.Ö. V. yy.'dan başlayarak *stupa** (tümülüs ya da kutsal kalıntı muhafazası) olduğu kuşku götürmez. Yüzyıllar boyunca gelişip güzelleşen stupa, özellikle kutsal yerleri *(caitya*)* belirten basit anıtlarla (dikilitaş, bir ağacı çevreleyen çit) bağdaşır. Bu mimarlığın günümüze ulaşmış en eski örnekleri kaya mimarlığı türündendir. Başlangıçta din adamlarının basit hücreleri örnek alınmasına karşın (Barabar: Lomaşa Risi, İ.Ö. III. yy.) giderek, Hindistan'daki çeşitli dinlere yönelik, daha iddialı programlar uygulanmıştır (Acanta*'daki mağaralar topluluğu, İ.Ö. II. yy. - VII. yy. başları). Bu mimarlığın en son ve en ilginç örneği, monolit bir tapınakla onun, kaya içine oyulmuş ek yapılarından oluşan Ellora*'daki Kailasa'dır. Dayanıklı malzemelerin (tuğla ve özellikle kesmetaş) kullanıldığı tapınaklar V. yy.'dan önce görülmez. Önceleri çok sade olan tapınakların (cella'ya yalnızca din görevlileri girebilirdi) boyutları yüzyıllar boyunca giderek büyüdü; simgesel içerikleri yoğunlaştı, plan ve görünüşü etkileyen, Ortaçağ sanatının belirgin özelliği olan okullararası farklılaşma önem kazandı.

Heykel sanatı her zaman dinsel ve simgesel içeriklidir. Ana tanrıça geleneğine dayanan ilk insan figürleri, koruyucu yerel tanrıça tasvirleridir *(yaksa*)*. Buddha, Cina ve brahmancılığın büyük tanrıları ise ancak İ.S. I. - II. yy.'a doğr. ortaya çıkarak ilk simgesel imgelerin yerini aldılar. Bu heykellerde çok özgün estetik kurallara uyuldu ve eski yunan anlayışının aksine, sıradan insanların çok üzerindeki varlıkların imgelendiği vurgulandı. Tantracılık kısa sürede, karma yaratık imgelerini yaygınlaştırdı ve simgesel nitelikli zengin bir teratolojinin ortaya çıkmasına neden oldu. Heykelciler, tunç sanatının dışında, gerçek anlamda tamoymaya yanaşmayıp yüksekkabartmadan esinlenen teknikleri yeğ tutmuşsalar da, her dönemde, alçakkabartma sahneler düzenlemekte tartışılmaz bir ustalık göstermişlerdir. Tunç idollerin yapımında, boyutlar ne olursa olsun, her zaman kayıp balmumu yöntemiyle döküm tekniği kullanılmıştır. Az sayıda tahta heykel bugüne kadar korunabilmiştir. Buna karşın, fildişinin sürekli kullanılmış bir malzeme olmasına dikkati çekmek gerekir.

Resim sanatı çok erken ortaya çıktı (yenitaş dönemiyle birlikte son derece anlatıya dayalı kaya resimleri ve seramikler); İ.S. I.- II. yy.'da Acanta'da mağara resimleri yapılmaya başlandı (IX ve X no'lu mağaralar). Bir tür tutkal boya ile yapılan bu resimler açık seçik çizgilere sahiptirler ve kesin kompozisyon kurallarına uyarlar. Resim sanatı doruğuna VI. yy.'a doğr. ulaştı (Acanta, I, II, XVII... no'lu mağaralar) ve giderek kuralcı bir nitelik kazandı (Ellora, IX. yy.'a doğr.). XIV. yy.'ın sonlarından başlayarak, Güney (Vicayanagar*), daha anlatıcı, daha renkli, süsleme yönü yadsınamaz bir biçimde ağır basan bir resim anlayışına yöneldi (Lepaksi, XVI. yy.). Taşınabilir nitelikte olan resim türü artık yalnızca, en eskileri XI. yy.'dan öteye gitmeyen dinsel konulu, figürlü elyazmalarıyla temsil ediliyordu. Genellikle halk anlatımına dayanan, renkli bir dilin kullanıldığı bu elyazmaları, sonraları, islam etkisine giren okulların karşısında ikonografi geleneklerinin (Cayna elyazmaları) koruyucusu durumuna girdiler. Dinsel resimler (XVIII. yy. ve sonrası), kimi kez halk sanatından, kimi kez de oldukça avrupalaşmış "Saint -Sulpice" üslubunda bir sanat anlayışından esinlendi. Takı ve tekstil sanatlarında ise daha özgün gelenekler varlıklarını sürdürebildiler.



Nou-Lauros-Giraudon

Şiva Nataraca
bronz
Colalar hanedanı
XI-XII. yy.
Madras müzesi

Hint sanatı tarihi, siyasal gelişmelere az çok bağlı dört dönemde incelenebilir:

• *Mauryalar'dan Kaniska'nın hükümdarlığına* (İ.Ö. 320'ye doğr. - İ.S. I.-II. yy.). Pataliputra* sarayı kalıntılarında, hatta Aşoka dönemi (273-236'ya doğr.) heykelciliğinde pers etkisi izlenebilse de, hint sanatını niteleyen temel eğilimlerin, Aşoka'nın hükümdarlığı sırasında yerleştiği söylenebilir. O dönemde sayıları çok yüksek olan stupalardan geriye pek bir şey kalmamıştır. Kayaların içinde oyulmuş yapılar da pek görülmez. Buna karşılık, monolitik ayaklarda (Sarnath*'daki aslanlı ayak), aynı dönemin heykellerinde *(yaksa, yaksini)* rastlanan Hindistan'a özgü bir simge anlayışı ve bir yapım güzelliği görülür. Hanedanın sonuna doğru ortaya çıkan ve giderek pers etkisinden sıyrılan zengin oymalı süsler (Sarnath sütun başlığı), şunga ve kanva sanatlarının (İ.Ö. II.-I. yy.) habercisidir. Aynı döneme doğru, Baktria'daki hint-yunan hükümdarlarının zoruyla yerleşen hellenistik etkiler (250-130'a doğr.), K.-B. bölgelerinin sınırlarını aşmaz (Oxus'un uç kesimleri: Surh Kotel*, Ay-Hanum*). Şungalar ve Kanvalar döneminde Magadha'da, daha sonra, Satavahanalar döneminde Dekkan'ın batısında, dekoratif temaların özümlediği yabancılardan sanatın artık alacağı hiçbir şey kalmamıştı. Mimarlıkta hızlı gelişmeler kaydedildi (büyük stupalar: Bharhut*, Sanci; Maharaştra'daki kayaya oyulmuş anıtlar), yapıtlar zengin heykelcilik örnekleriyle donatıldı. Önceleri biraz acemice olan bu heykeller

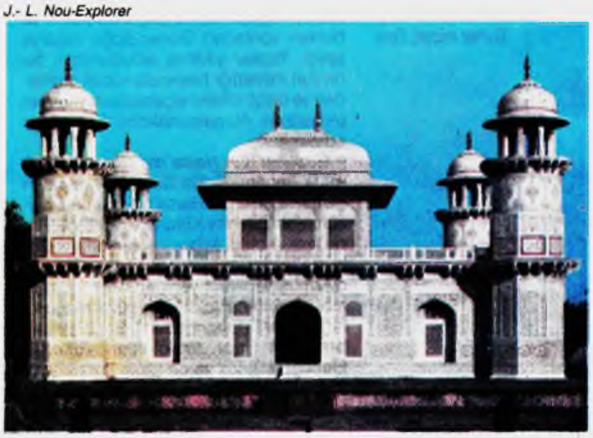
Lauros-Giraudon



Mathura'da bulunan
Nagaraca (yılan-kral)
Kuşanalar hanedanı, İ.S. II. yy.
Guimet müzesi, Paris

Âgrâ'da İtimadüddevle
türbesi (1628)
renkli taş kakmalı
beyaz mermer

J.- L. Nou-Explorer





J.-L. Nou

naga ve naginilerin stupaya tapması eski Amaravati stupası'ndan alçakkabartma Andhralar hanedanı, İ.S. II. yy. *Madras müzesi*



Lauros-Giraudon

kabzası at başı biçiminde hançer altın ve değerli taş kakmalı çelik hint-türk sanatı, XVII. yy. *Guimet müzesi, Paris*

(Bharhut), kısa sürede olgunlaşıp gelişti (Sanci). Kaya mimarlığı İ.S. II. yy.'ın başlarına doğru olgunluk dönemine ulaştı (Karli*); o sırada, duvar resimleri de klasik nitelikler taşımaya başlamışlardı (Acanta*, IX, X no'lu mağaralar). Sıra artık Buddha, Cina ve büyük tanrıların heykellerine gelmişti.

• *Kaniska'nın hükümdarlığından Guptalar'a* (İ.S. 320). Klasik sanatın oluştuğu bu dönemde görülen en büyük ilerleme insan görünümlü dinsel imgelerin ortaya çıkması ve bunların korunduğu tapınakların yapılmasıdır. Bu alanda üç büyük okul sayılabilir: Kuzey ve Kuzey-batı Hindistan'da, Kuşana egemenliği altında, Gandhara* ve Mathura* okulları; Güney-Doğu'da andhra (ya da Amaravati*) okulu. Çoğu kez "yunan-buddha" okulu da denilen *Gandhara okulu,* Hindistan ile Batı Asya, Orta ve Uzak Asya'nın buluşma noktasında, (başkenti Taksila*'nın öneminden anlaşılacağı gibi) buddhacılığın en büyük merkezlerinden birine dönüşen bir bölgede gelişti. Bu buluşma sonucunda, I.- II. yy.'a doğru, hellenistik estetik anlayışından büyük ölçüde etkilenmesine karşın buddha metinlerine sadık kalan zengin bir heykelcilik sanatı (taş ve yalancı mermer) ortaya çıktı. Heykelciliği, kullanım amacıyla iyi uyuşan bir mimarlıkla birlikte yürüten bu okul, varlığını gupta dönemi sonrasında sürdürdü ve Hindistan dışında önemli ölçüde etkili oldu. Batı katkılarını ve Gandhara öğretisini yadsımamakla birlikte *Mathura okulu* Hindistan'a daha bağlı kaldı. Büyük hint dinlerinin beşiğinde doğan bu okul, gupta klasikçiliğinin tohumlarını taşır. Güney'de eski buddhacılığa daha bağlı kalan *andhra okulu,* imgeleri daha güç benimsedi ve bunları sonradan Güney-Doğu Asya'ya yaydı. Yapılar yıkılmış olduğundan, bu okulun mimarlığı hakkında ancak kazılardan ve üstün nitelikli alçakkabartmalardan (Amaravati, Nagarcunakonda*, vb.) bilgi edinilmiştir.

• *Guptalar'dan Harsa'nın ölümüne* (320-647). İmparatorlukta Guptalar tarafından gerçekleştirilen ve Harsa'nın ölümüne dek süren birliğin hint kültürünün gelişmesinde katkısı oldu. Mimarlık alanında dikkate değer bir gelişme görüldü. Kayalara oyulmuş yapıların yeniden kazanması: eski (Acanta'daki en güzel mağaralar) ve yeni (Evrengabad*, Bagh*) sitler, brahman yapı toplulukları (Ellora*, Elephanta*); taş ya da tuğla kullanılarak inşa edilen yapıların gelişmesi: gösterişsiz örneklerin ardından (IV. yy: Sanci no. 17, Tigava), Ortaçağ'ın görkemli yapılarının habercisi olan büyük tapınakların inşa edilmesi (tuğla: Bhitargon; taş: Deogarh). Heykelcilik alanında, ısmarlanan yapıt ne olursa olsun, aynı klasik güzellik ve denge kaygısı görülür (Sarnath buddha okulu); heykel grupları (kaya içine oyulmuş ya da taş ve tuğla kullanılarak inşa edilmiş tapınaklarda), kompozisyon ve duruşların güzelliği açısından dikkati çeker. Duvar resimleri, yalnızca kayalara oyulmuş anıtlarda korunabilmiştir. (Acanta: V. yy.'dan kalma XVI ve XVII no'lu mağaralar; VII. yy. başlarından kalma I ve II no'lu mağaralar). Bu resimler de heykellerde görülen klasik ideali taşır.

• *Harsa'nın ölümünden Vicayanagar krallığı'nın sonuna* (1565). Harşa'nın ölümüyle imparatorluğun birliğinin bozulması klasik dönemin sona ermesine yol açmadı, Ortaçağ döneminin özelliği olan yerel üslupların gelişmesine olanak verdi. Gupta egemenliğinden sıyrılan Güney ve Dekkan bölgelerindeki krallıklar, VI. yy.'dan başlayarak, sanat alanında önem kazandı. VIII. yy. - XII. yy.'ın sonu arasında, islamiyetin ilerleyişi kayda değer bir etki bırakmazken kimi kez birbirlerine düşman hanedanların dinsel alanda gayretleri ve rekabetleri, yerel okulların gelişmesine yol açtı. Hint incelemelerinde, Kuzey'in nagara üslubundaki tapınakları ile Güney'in *dravida* üslubundaki tapınakları arasında bir ayrım yapılır. Çoğu kez *şikhara** ve *vimana** türündeki tapınaklar arasında kolaycı bir karşıtlığa indirgenen bu ayrım, okulların çeşitliliğinin ve özgünlüğünün gözden kaçmasına neden olmamalıdır. Çoğu kez yok olmuş mimarlık örneklerinden (Nalanda*) çok, oldukça donuk bir klasikçiliği yansıtan heykelleriyle tanınan *pala sanatı* (Bengal ve Bihar), gupta dönemi sonrası sanatını dolaysız bir biçimde sürdürdü. Orissa (Bhubanesvar*, VIII.-XIII. yy.; Konarak*, XIII. yy.) ya da Bundelkhand'da (Khacuraho*, X.-XI. yy.), *şikhara* olağanüstü önem kazandı ve yapıları süsleyen heykeller zaman zaman eşsiz bir güzelliğe ulaştı. Batı'da (Gucerat*, Kathiavar*, Racastan) özellikle cina siparişlerinde (Abu* dağı) iç yüzleri oymalarla bezeli, bindirme tekniğiyle inşa edilmiş yalancı kubbeler dikkati çeker. Güney'de (dravida sanatı), önceleri gösterişsiz tapınaklar (Mahabalipuram*, VII.-VIII. yy.) gerçekleştiren *pallava* sanatı*'nı giderek yükseklik kazanan tapınaklarıyla (*vimana* türü, Tancavur*, XI. yy.) *çola* sanatı,* daha sonra da, daha küçük boyutta olmalarına karşın dev *gopura**'lı surlarla çevrilmiş tapınaklarıyla (Tiruvannamalai, 1300'e doğr.) *pandya sanatı* izledi. Heykelcilikte, Kuzey'e göre daha ağırbaşlı bir anlayış egemendi. Daha çok brahmancı bir karakter taşıyan tunç heykeller ise (örn. Şiva Nataraca) üstün teknikleriyle dikkati çeker. Dekkan'da, mimarlıkta Kuzey ve Güney üsluplarının (Aihole*; Ellora'daki Kailasa, kaya içine oyularak gerçekleştirilen mimarlığın doruğudur, 750'ye doğr.) özgün bir uzlaşması olan *Çalukya* sanatı*'nı (VI.-XII. yy.), daha özgün bir mimarlığa sahip olan ve heykelcilikte ince bir maniyerizme yer veren, aşırı süslemeli *hoysala** sanatı (Halebid*, Belur, vb.) izledi. Başkenti (bugün Hampi) 1565'te yakılıp yıkılan *Vicayanagar* krallığı*'nın 1336'da kurulması, islamiyetin Dekkan'da ağır basmasının bir göstergesidir. Bu krallığın zengin ve kesiksiz sanatı (henüz az incelenmiştir) varlığını, hanedanın son kralları döneminde 1646'ya kadar, Güney'de de Nayaklar'la (Madura*) XVIII. yy.'a kadar sürdürdü. Bu dönemde, heykelcilik, dravida sanatının yetkinliğini artık taşımamasına karşın, mimarlık doruğuna ulaştı (saraylar, "1 000 sütunlu" mandapa*).

islam sanatı

Sind'in Araplar tarafından işgaline tanıklık eden hiçbir veri bulunmadığından, islam sanatının Hindistan'a XII. yy.'ın sonuna doğru girdiğini kabul etmek gerekir. Delhi kısa sürede Hindistan'daki islam sanatının merkezi olarak kendini kabul ettirdi. Ardından, yavaş yavaş, önce Pencab ve Bengal'de, sonra Gucerat'ta (XIII. yy. sonu), daha sonra da Dekkan'da Caunpur, Malva ve Keşmir'de yerel okullar ortaya çıktı; bunlar varlıklarını hint-türk egemenliğine kadar sürdürdüler. Delhi'de, Afganistan'dan gelen istilacılar devşirme malzemelerle yapılar inşa ettiler. Kutb Minar ise ilk özgün mimarlık yapıtıdır. Böylece mimarlığın temel niteliği vakit geçirmeksizin belirlenmiş oldu: hint ve iran geleneklerinin başarılı bir sentezi. Buna karşın, yerel yaratıcılığın islam örneğini benimsemiş olması, bu mimarlığı tümüyle islam sanatına bağımlı kıldı. Bu dönem hint mimarlığının süsleme ve renklere olan tutkusu da islam sanatından kaynaklanır. Bu tutku kimi çini (Pencab) ya da resimlerde (Keşmir), daha sık olarak da beyaz mermer ile kırmızı kumtaşının almaşık bir biçimde kullanılmasında (Hint-Türk İmparatorluğu) görülür. Ancak hiçbir şekilde yapılar süsleme uğruna ihmal edilmedi, güçlerini ve görkemlerini her zaman korudular. Camiler, özellikle imparatorluğun kurulmasından sonra (XVI. yy.) kesin biçimlerini kazandılar (avlu ve revakların ana sahına göre ağır basması); bunlar, mimarlık yapıtları içinde önemli bir yer tutuyorlardı. Buna karşılık, türbelere de aynı ölçüde önem verildi. Türbeler tek başlarına Seyyit ve Lodi gibi okulların belirleyici özelliği haline geldiler; sonunda, çok geniş boyutlar kazanarak (Bicapur'da Gul Gumbaz, 1627-1656; Sasaram'da Şir Şah'ın türbesi) bahçe içinde yer alan mezar saraylara dönüştüler (Delhi'de Hümayun'un türbesi, Âgrâ'da Tac Mahal). Hint-Türk İmparatorluğu döneminin çok sayıdaki sarayları, güçlü sur duvarlarıyla çevrili bir dizi köşkten oluşuyordu (Delhi'de Kırmızı Kale, Âgrâ kalesi). Hindistan ile İran arasındaki bu uzlaşmaya, Racastan'da parlayan minyatür dalında (XVII. yy.), özellikle hint-türk imparatorları döneminde rastlanır. El sanatlarında ise müslüman Hindistan, halı, takı (kameolar) ve özellikle silah yapımının (bazen at başı biçiminde ince oymalı yeşim, billur ya da fildişi kabzalı hançerler) dışında pek varlık göstermemiştir.

MÜZİK

Özü bakımından bir doğaçlama müziği olan hint müziğinde betimleme ve duygular büyük önem taşır. Katı, karmaşık ve değişmez kurallar, bu müziğin öğretilebilir tek yanını oluşturur. Eski yunan, arap ve türk müzikleriyle akraba olan hint müziği, aslında Mundalar, Dravidler, Ariler... gibi birçok kavmin farklı sistemlerinden de beslenmiştir. Ama müslüman egemenliğinden sonra, müziği iki temel sistem belirledi: Kuzey ve Güney sistemleri.

Kuzey Hindistan'ın kültürlü kesime özgü müziğinde kullanılan nota, bilinen en eski müzik yazılarındandır. Bir müzik parçasının solfej yoluyla deşifre edilmesini sağlayan, seslerin çeşitli hecelerle (*sa, ri, ga, ma, pa, dha, ni*) belirtilmesi yöntemini Hintliler buldular, Araplar da Avrupa'ya götürdüler. Kuzey hint müziğinde nota, yalnızca makamları ve ezgilerin basitleştirilmiş biçimlerini göstermeye yarar. Simgeler, süslemeleri ve en çetrefil ritim kalıplarının kâğıda geçirilmesini sağlar. Ama bunlar yalnızca öğretimde kullanılır. Ezgileri, yazmaya yarayan notanın yanı sıra, çeşitli heceler-

den oluşan ve ritimlerin solfejini sağlayan bir sistem daha vardır. Bu sistemdeki heceler, çeşitli ritim vuruşlarının niteliğini (uzun / kısa, kuvvetli / zayıf) belirtir ve en karmaşık ritimlerin kâğıda geçirilmesini ve öğretilmesini olanaklı kılar.

Hint müziği makamsaldır; her sesin, müziksel anlatım içindeki yeri, sık sık duyurulan ya da bir pedal ses olarak uzatılan değişmez bir durak (tonik) tarafından belirlenir. Bir hint makamı, yalnızca bir ses dizisi değildir. Bir makamın oluşabilmesi için belli aralıkların *(şruti)* ve süslemelerin *(gamaka)* kullanılması ve seslerin, anlatım ve üslup açısından bir bütün oluşturması için belli bir tarzda çıkarılması da gerekir. İşte bu makam, *raga* (ruh durumu) adını alır. Hint müziğinde binlerce makam vardır.

Makamlar, ya temel ve türemiş makamlar diye, ya üç temel ıskalaya *(grama)* [bu ıskalalarda, durak sesinin yeri, iki de tamamlayıcı sesin eklendiği 7 seslik gam içinde değiştirilerek *murçhana* denilen 21 ana makam elde edilir] ya da, Hindistan'ın güneyinde hâlâ yaşayan 7 seslik 72 ıskala *(melakarta)* sistemine göre sınıflanır. Bu ıskalaların durak dışındaki her sesinin iki durumu vardır: natürel ya da, duruma göre, diyez ya da bemol.

Bir oktav, 22 aralığa *(şruti)* bölünmüştür. Kullanılan aralıklar, anlatım açısından gösterdiği özelliğe göre, *cati* denilen kategorilere ayrılmıştır.

Hint müziğinin ritim yönü çok gelişmiştir. Dünyada, ritmin bir ölçüde geliştiği pek az müzik vardır. *Tala* denilen ritimlerin tümü de çift zamanlıdır. Her zamanın, kendi içinde küçük parçalara bölünmesi, kontratempolar, vuruşların zamanlardan birazcık daha erken ya da geç duyulması, ritmik örgüye olağanüstü ince ve karmaşık bir yapı kazandırır.

Çalgılar dört sınıfta toplanır: telli çalgılar *(tata)*, havalı çalgılar *(suşira)*, gergin derili çalgılar ya da davullar *(avanaddha)* ve vurmalılar *(ghana)*: çanlar, gonglar, litofonlar vb. Telli çalgıların en eskisi *vina*' dır. Başlangıçta bir bambudan ve küre biçiminde bir ya da iki rezonatörden yapılan *vina*'nın yedi teli vardır ve parmaklarla ya da tırnaklarla çalınır. Ayrıca *sitar, sarangi, sarod, tambura (tampura)* gibi telli çalgıları, *vamşa, murali, bansuri* adlı flüt türlerini, Kuzey'de *sahnai*, Güney'de *nagesvaram* denilen ve en ince nüanslara olanak veren, zurnaya benzer çalgıyı anmak gerekir. Davul türlerinin en önemlisi, iki elle çalınan silindir biçimli *mridangam* ve birbirine bağlanmış küçük bir davulla bir nakkareden oluşan *tabla*'dır. Büyük savaş davulları, artık halk müziğinde kullanılmaktadır. *Tala*, hint gongunun adıdır.

XIX. yy.'da hint müziği okulları açıldıktan ve kuramsal kitaplar yayımlandıktan sonra, kuramcılar (Vişnu Digambar Paluskar [1872-1931] ve Omkarnath Thakur [1897-1968]) bir müzik yazısı geliştirdiler ve ragaların yapılarını sabitleştirdiler. Bu sayede, geleneksel, ustadan-çırağa öğretim yöntemine gereksinim duyulmaz oldu. Ama geleneği sürdüren değerli müzikçiler de vardır: Nasrettin Dagar ile oğulları Muinetttin ve Eminettin Dagar, Abdülkerim Han, Feyyaz Han (1886 -1950), Alaettin Han (öl. 1973) ile oğlu Ali Ekber Han (doğm. 1922) ve tüm dünyanın tanıdığı Ravi Şankar (doğm. 1920). Batı müziği öğretimi veren kurumlar ve okulların kurulduğu yıllarda, O. Messiaen, J. Charpentier ve John Mayer (doğm. 1930) gibi batılı besteciler de geleneksel hint müziğini inceledi ve yapıtlarına bu müzikten öğeler kattılar.

SİNEMA

7 temmuz 1896'da, Bombay'da, Lumière sinematografının ilk film gösterisi gerçekleşti. Üç yıl sonra, H. S. Bhatvadekar ilk hint filmini çevirdi. Böylece giderek dünyanın en büyük film üreticisi durumuna gelen (yılda 800 kadar film) hint sineması doğmuş oldu. D. G. Phalke'nin yönettiği ilk öykülü hint filmi *Raca Harişçandra* (1913) bir türün öncelik kazanmasına yol açtı. Bu, kaynaklarını *Ramayana* ve *Mahabharata* adlı iki ulusal destandan alan mitolojik film türüdür ve bugün de çok tutulmaktadır. Bunun yanı sıra sessiz sinema döneminde başka türler de ortaya çıktı. Bu dönemde Dhiren Ganguli, Debaki Bose ve Çandulal C. Şah gibi sinemacılar tarafından tarihsel ve toplumsal nitelikli 1 280 film çevrildi.

1931'de sesli filmin başlaması, hint sinemasının görünümünü değiştirdi. Ardeşir İrani'nin *Alam Ara* adlı filmi, belli sayıda şarkı içeren "talkie" (sesli) türde ilk yapıt oldu. Filmlere şarkı ve dansın girmesi, şarkılı halk dramı geleneğiyle bağlar kurulmasını sağladı. Bunun tersine, ülkedeki dil ve lehçe çeşitliliği yüzünden ses öğesi, hint sinemasını parçalayan temel neden oldu. Üç büyük yapım merkezi kuruldu: batıda Bombay (marathi, gucarati, pencabi dillerinde filmler), doğuda Kalküta (bengali, assam, oriya dillerinde filmler), güneyde Madras (tamul, telugu, malayalam, kannara dillerinde filmler). Ancak hindi dili, aşağı yukarı herkes tarafından anlaşılan tek dil olarak kaldı ve "All India Film"in elinde tuttuğu pazarı Bombay ele geçirdi (yılda 150 film).

Otuzlu yıllar sırasında üç büyük yapımevinin uyumlu siyaseti sayesinde, filmler belli bir düzeyi korudu. 1930'da Kalküta'da, Birendra Nath Sircar ile doğan New Theaters Ltd, Dhiren Ganguli *(Excuse me Sir)*, Debaki Bose (*Sita*, 1934) ve P. C. Barua (*Devdas*, 1935) gibi yönetmenlerin çabalarıyla bengali sinemasının gelişmesine katkıda bulundu. Bombay kesiminde, V. Şantaram tarafından kurulan Prabhat Film Company, özellikle mitolojik ve toplumsal nitelikli filmler yaptı (örneğin Şantaram'ın yönettiği *Amar-Cyoti* [1936] ve *Duniya Na Mane* [1937]). 1934'te Himansu Rai ve Devika Rani tarafından kurulan Bombay Talkie yapımevi, Rac Kapoor, Dilip Kumar ve K. A. Abbas gibi sanatçıları ortaya çıkardı. Bu kuruluşun çevirdiği filmler hint siyasal yaşamının sorunlarını yansıttı.

Kırklı yıllar boyunca çok sayıda bağımsız yapımcının ortaya çıkışı, bu üç büyük yapımevinin göreceli gücünü sarsmaya başladı. Kâr ve öne geçme kaygıları, filmlerinin niteliğine zarar vermeye başladı. Bu dönemin sonunda çevrilen film sayısının yüksekliği, gelecek on yıla damgasını vuran nitelik zayıflığını maskeledi.

Ellili yıllarda hindi dilinde filmlerin merkezi olan Bombay, kendi kâr kurallarını kabul ettirdi: bir yıldız oyuncu, altı şarkı, üç dans. Özgün senaryo eksikliği, halk tarafından sevilen yıldız oyuncular ve Hollywood kalıplarının taklidiyle örtbas edilmeye çalışıldı. Bu yapı içinde yer alan birkaç yönetmen, yine de nitelikli bir sinema yapmaya çalıştı. K. A. Abbas, danssız ve şarkısız ilk film olan *Munna* (1954) ile dikkati çekti. *Avare* (Avara) [1951] ile Rac Kapoor, *Do Bigha Zamin* (1953; 1954 Cannes şenliği'nde ödüllendirildi) ile Bimal Roy ve Guru Dutt da aynı çizgide çalışmalar verdi.

Hint sinemasının gerçek özgüllüğü 1955'te Satyacit Ray'ın *Pather Pancali* filmiyle ortaya çıktı. Ray, 1956'da Cannes' da ödüllendirilen bu yapıtında, geleneksel melodram kalıplarını bir yana bırakıyor ve gündelik gerçekliği şiirsel, coşkulu bir dille yansıtıyordu. Tapan Sinha ve özellikle de *Acaantrik* (1958) ve *Meghe Dakha Tara* (1960) adlı iki filmiyle Ritvik Ghatak da, Ray gibi, bir "yaratıcı sinema" oluşturmaya çalıştı. Ancak çalışmaları sınırlı kaldı.

Bununla birlikte, 1961'de Film İnstitute of İndia'nın kurulması, nitelikli bir seyirci kesiminin oluşmasını sağladı (sinema kulüpleri). Öte yandan Film Finance Corporation (1960'ta kuruldu) 1968'de genç yönetmenlere yönelik bir yardım siyasetini benimsedi ve bir "yeni dalga"nın doğmasını destekledi. İşlenen türler çeşitlilik kazandı ve filmlerdeki toplumsal eleştiri yoğunlaştı. Bu dönemde Mrinal Sen (*Bhuvan Şome*, 1969), Şyam Benegal (*Ankur;* 1973), Mani Kaul (*Uski Roti*, 1970) gibi yönetmenler dikkati geçti.

Yetmişli yıllarda ve özellikle 80'lerin başlarında yaratıcı sinema" ya da "koşut sinema"nın belirli bir atılım yaptığı gözlendi. Çeşitli güçlüklere ve ticari sinemanın büyük rekabetine rağmen, "yaratıcı sinema" M. S. Sathyu, Pattabhi Rama Reddy, Giriş Karnad, B. V. Karanth, Adoor Gopalakrişnan, Aravindan, Said Akhtar Mirza, Giriş Kasaravalli, Govind Nihalani gibi yeni yetenekli yönetmenler çıkarmaktan geri kalmadı. Özellikle güney eyaletlerinde sinema büyük bir gelişme gösterdi.

Hint sineması, günümüzde, gelişimini, dünyada eşine rastlanmayan bir canlılıkla sürdürmektedir. Çünkü sinema, televizyonun seçkin kesime yönelik kaldığı ülkede tek ucuz eğlence aracıdır. Devlet, sinemaya başlangıcından beri getirdiği kısıtlamalara (ağır vergiler, acımasız bir sansür) rağmen, "yaratıcı sinema"yı ve nitelikli filmleri destekleyen olumlu kurumların yaratılmasına yardımcı olmaktadır: 1948'de kurulan Film Division (belgeseller ve haber filmleri); 1955'te kurulan Children's Film Society; Film İnstitute of İndia (eğitim ve sinematek etkinlikleri); Film Finance Corporation ve sonraki adıyla National Film Development Corporation.

HİNDİSTAN ya da **HİNDUSTAN** (Hintliler'in tapınağı anlamında farsça sözc.; sanskritçe *Sindhu*'dan), Hindistan' da bölge; Hindistan yarımadası ya da Dekkan dışında kalan Hint-Ganj* ovasını belirtir. —Hindi dilinin konuşulduğu bölgeye ve geniş anlamda, Hindistan'a (Pakistan ile karşıtlaştırmak için) da **Hindustan** denilir

HİNDİSTAN *(Doğu)* ya da **HOLLANDA HİNDİSTANI,** Endonezya'daki eski Hollanda sömürgelerinin adı.

HİNDİSTAN *(Portekiz—ı)*, Portekiz'in denizaşırı eski ili, Dekkan'ın batı kıyısında ve Diu adası kıyısında, Kathiavar yarımadası yakınında; toplam 4 194 km². Goa ve Damao (Daman) arazilerinden oluşur. Bu Portekiz topraklarını Hindistan aralık 1961'de işgal etti ve 14 mart 1962'de de topraklarına kattı. Sözkonusu topraklar o tarihten bu yana merkezi Yeni Delhi hükümetince yönetilmektedir.

Hindistan Fransız şirketi *(Batı)*, Colbert'in özendirmesiyle 28 mayıs 1664'te Louis XIV tarafından kurulan ayrıcalıklı ortaklık. Merkezi Le Havre'da bulunan bu şirket kraldan, kırk yıllık bir süre için Afrika ve Amerika'nın Atlas okyanusu kıyılarında bulunan fransız sömürgelerinin mülkiyet hakkını ve Amerika'yla ticaret tekelini elde etti. Şirket, altı milyon franklık sermayeyle öncelikle, tropikal ürünler, özellikle Colbert'in Nantes, Saint-Mola ve Bordeaux'da işlemeyi tasarladığı şeker açısından zengin adaları (Antiller) sömürmek için kurulmuştu. Ama bakan (Colbert) tekelci sisteme karşı olan kolonlarca desteklenen güçlü hollanda kaçakçılığına engel olamamıştı. Öte yandan şirket Kanada'yı yönetecek ve burada bir topluluk oluşturacak güçte görünmemiş ve kral 1665'te bu ülkeye Jean Talon adında bir yönetici göndermek zorunda kalmıştı. Kötü yönetilen, fransız limanlarının tüccarları tarafından yeterince desteklenmeyen ve Hollandalılar'ın sürekli saldırılarına uğrayarak hileli iflasa zorlanan şirket, 1674'te dağıldı.

Hindistan Fransız şirketi *(Doğu)*, Colbert'in ısrarıyla ağustos 1664'te Louis

.Lauros-Giraudon



Hindistan şirketi porseleni
yeşil çin tabağı
XVII. yy. sonu-XVIII. yy. başı
Sèvres Ulusal seramik müzesi



hindistancevizi
(Cocos nucifera)



meyve ve kesiti

XIV tarafından kurulan ayrıcalıklı ortaklık. 15 milyon frank sermayesi olan ve merkezi Lorient'da bulunan bu şirket kraldan, elli yıllık bir süre için, Hint okyanusu ve Büyük Okyanus'taki (Ümit burnundan Macellan boğazına kadar) denizcilik ve ticaret tekeliyle varlığını sürdürdüğü sürece geçerli olmak üzere Madagaskar ve ele geçireceği tüm ada, toprak ve alanların mülkiyet hakkını elde etmişti. Birçok mali ayrıcalığı bulunan şirket, Madagaskar'da bir sömürge topluluğu oluşturmakla ve Hindistan'da acentalar kurmakla görevlendirilmişti. Madagaskar'daki sömürgeleştirme girişimi Montdevergue markisinin (1677) çabalarına karşın başarısızlığa uğradı ve 1674'te adayı terk etmek zorunda kaldı. Buna karşılık, Hindistan*'da, Surat (1668), Masulipatam (1669), Çandernagor (1686) ve fransız kuruluşlarının merkezi haline dönüşen Pondiçeri'de (1674) acentalar kuran görevlilerinin becerileriyle fransız etkinliğini yaygınlaştırdı. Ancak Hollanda savaşı, özel sermayelerden yeterince destek görmeyen şirketin etkinliklerinin bilançosunda önemli bir açığa neden oldu. Hissedarlarına çok düşük paylar dağıtan şirket 1682'de kralın (bundan böyle, mallarını şirket gemileriyle taşımaları ve şirketin mağazalarında satmaları koşuluyla) tüm fransız tüccarlarına Hindistan'da ticaret yapma yetkisi vermesi üzerine elindeki tekeli de yitirdi. Ayrıca Çin denizi ticaretini, 1698'de kurulan Çin şirketi'ne bırakmak zorunda kaldı. Doğu Hindistan fransız şirketi 1719'da Law'ın Hindistan şirketi'nin bünyesinde eridi.

Hindistan Hollanda şirketi *(Doğu)*, 25 mart 1602'de kurulmuş ayrıcalıklı ortaklık. Portekiz'in hint denizlerindeki tekelini kırmaya yönelik tüm güçleri birleştirme arzusunda olan Etats généraux'nun önerisi üzerine sekiz şirketin birleşmesiyle oluştu. 19 yıl için verilmiş olan, daha sonra yenilenen bu tekel şirkete, XVII. yy.'da, karabiber, (Cava ve Sulavesi'ten gelen) pirinç, Banda'dan gelen küçük hindistancevizi, Ambon'dan gelen karanfil, Seylan'dan gelen tarçın ticareti yaparak % 700 oranında kâr elde etme olanağını vermişti. Şirketin yönetiminden Batavia'da, kendisine bağlı bir sekreter ve bir Hindistan meclisi (16 üye) bulunan bir genel yönetici sorumluydu. (→ *Hollanda Sömürge* imparatorluğu.*) 1650'den sonra şirketin ticari yapısı yenilenirken (pamuk, ipek, lak, porselen, pirinç, şeker, kahve), zorbaca davranılan Çinliler ve yerlilerle olan sorunlar çoğalıyordu. Askeri çabalarla birlikte masrafların artmasına karşın, yöneticiler kâr düzeyini korumak istiyorlardı. Şirketin girdiği bunalım genel valilerin sık sık değiştirilmeleri ve görevlilerin kişisel ticarete girişmeleriyle su yüzüne çıktı.

Hollanda-İngiltere savaşı (1780-1784) şirketi yok olma aşamasına getirdi ve devlet borçlarını üstlenerek şirketi feshetti (1798).

Hindistan Hollanda şirketi *(Batı)*, 1612-1792 arasında Amerika'nın, Newfoundland ve Macellan boğazı arasındaki doğu kıyılarıyla Afrika'nın Yengeç dönencesinin güneyinde kalan batı kıyılarındaki ticaret tekelini elinde bulunduran ayrıcalıklı ortaklık.

Şirket 1641'de gücünün doruk noktasına ulaştı. Ancak kısa ömürlü bir Hollanda Brezilyası ve Kuzey Amerika'da (Yeni Amsterdam) Yeni Hollanda'nın kurulması sonucu elinde yalnızca, ispanyol topraklarında gerçekleştirilen kârlı kaçak ticaretle ispanyol ve portekiz sömürgelerinde yapılan sürekli yağmaların merkezleri durumundaki Surinam, Curaçao ve Sint Eustatius kaldı.

Şirket 1674'te feshedildi. Bunu, tekel hakkı Antiller ve Afrika ile sınırlandırılmış, 1675-1792 arası etkinlik gösteren ve başlıca etkinliği zenci ticareti olan ikinci bir şirket izledi.

Hindistan İmparatorluğu, 1858'de feshedilen Doğu Hindistan ingiliz şirketi' nin eski sömürgeleri ile Hindistan yarımadasındaki prensliklerin oluşturduğu topraklar bütünü. İngiltere krallığı'nın prestijini yükseltmek için eski Moğol İmparatorluğu'nu güçlendiren Disraeli, kraliçe Victoria'yı 1876'da Hindistan imparatoriçesi ilan etti. İngiltere hükümdarları Hindistan imparatoru unvanını bu ülkenin 15 ağustos 1947'de bağımsızlığını ilan etmesine kadar korudular.

Hindistan İngiliz şirketi *(Doğu)*, ing. **East India Company,** londralı tüccarlar ortaklığı. Kraliçe Elizabeth I'in 31 aralık 1600'de, 15 yıllık bir süre için, Hindistan ile yapılan her türlü ticaret tekelini verdiği bu ortaklık, Hindistan'ın İngilizler tarafında ele geçirilmesinde temel araç oldu. Hindistan ile ilk ilişkisi 24 ağustos 1608'de, kaptan W. Hawkins'in *Hector* adlı gemisiyle Moğol İmparatorluğu'nun önde gelen limanı Surat önünde demir atmasıyla başladı. Daha sonra şirket, en önemlileri Madras, Bombay ve Kalküta' dakilerin oluşturduğu acentaları aracılığıyla etkinliklerini yaygınlaştırdı. Şirketin tarihi önce İngiltere'de ayrıcalıkları için, sonra Portekizliler, Hollandalılar, Fransızlar gibi öteki sömürgeci güçler karşısında durumunu sağlamlaştırmak için, en son olarak da hintli prensler karşısında imparatorluğunu genişletmek için yaptığı savaşımlarla doludur. Ayrıcalıklarına yönelik olanlar O. Cromwell (1657 fermanı) yardımıyla (şirket Charles II döneminde askeri ve sivil yetkiler elde etti), sömürgeci güçlere yönelik olanlar Fransızlar'ın Hindistan'daki umutlarına kesin bir son veren (Vandivaş savaşı, 22 ocak 1670) sir Eyre Coote'un yardımıyla olmak üzere bütün bu savaşımlar başarıyla sonuçlandı. Uzun bir ilhak siyasetinin sonucu şirket genişledi. Bu genişlemenin belirleyici aşamaları R. Clive'in Plassey' de (23 haziran 1755) Bengal nababı Sirac el-Devle'ye karşı kazandığı zafer ve 1858'de sona eren "ayaklanma"nın bastırılmasıdır. Ama, ayaklanmanın sona ermesiyle birlikte şirketin yetkileri İngiltere krallığı'na geçti, bu durum 2 ağustos 1858 tarihli *Government of India Act*'ta onaylandı. Bu da şirketin nerdeyse yok olmasına yol açtı.

Hindistan İsveç şirketi *(Doğu)*, 1731'de kurulan ve 1813'e kadar etkinlik gösteren ayrıcalıklı şirket. Ümit burnunun D.'sunda kalan ülkelerle ticaret yapma tekelini aldı ve krala, taşınan bir ton yük başına 100 taler verme karşılığında çeşitli mali ayrıcalıklar sağladı.

Hindistan'da giriştiği sömürgeleştirme hareketinin başarısızlığına karşın, İsveç şirketi, Çin'deki acentalarının desteğiyle büyük kârlar elde etti.

Hindistan şirketi porseleni, XII. ve XIX. yy.'larda Çin ve Japonya'da Avrupa' ya ihracat edilmek için üretilen Batı denizcilik şirketlerince taşınan porselenlere verilen ad.

Hindistan ticaret yolu, Hindistan ve G.-D. Asya adalarında üretilen değerli malların (özellikle baharat, ipekli kumaşlar, kıymetli taşlar) Avrupa ülkelerine ulaştırıldığı yol. Ortaçağ'da bu mallar arap gemicileri ve tacirleri tarafından Basra körfezi ve Kızıldeniz üzerinden denizyoluyla, kısmen de Arabistan üzerinden karayoluyla D. Akdeniz limanlarına getirilir ve burada özellikle venedikli ve cenevizli tacirlere satılmak suretiyle Avrupa'ya pazarlanırdı. Bu çok kârlı ticareti ele geçirmek isteyen ve o sırada güçlü bir deniz devleti olan Portekiz, malların üretildiği ülkelere doğrudan ulaşan bir deniz yolu bulmak amacı ile XV. yy. sonlarında (1497), Vasco de Gama'nın komutasında bir sefer heyeti düzenlendi. V. da Gama, D. Afrika' dan aldığı bir kılavuzun da yardımı ile 1498'de Hindistan'ın Malabar kıyılarına ulaştı; onu 1500'de Cabral izledi. Portekizliler XVI. yy.'da Hint okyanusu'na ve G.-D. Asya denizlerine hâkim oldular; hint ticaret yolunun güzergâhı değişerek onların eline geçti. Bu durum birçok ülkenin önemli gelir kaybetmesine ve savaşlara yol açtı.

HİNDİSTAH UH PERVANESİ a. Arka kanatları sarımsı gri, ön kanatları ise beyazımsı kelebek. (Tırtılı besinlere büyük zarar verir. Bil. a. *Plodia interpunctella;* piralgiller familyası.)

Hindistan yıldızı nişanı, 1861'de kraliçe Victoria tarafından ihdas edilen ingiliz nişanı. Üç rütbelidir. Kurdelesi gök mavisi renginde ve beyaz şeritlidir.

HİNDİSTANBALIĞI a. Sıcak ve ılık denizlerin 50 m derinliğe kadar inen kıyılarında, kayalar, taşlar ve mercan kayalıklarıyla örtülü diplerde yaşayan kemiklibalık. (Bil. a. *Holocentrus ruber;* hindistanbalığıgiller familyası.) [Eşanl. NAYLONBALIĞI.]

—ANSİKL. Süveyş kanalının açılmasından sonra Hint okyanusu'ndan Akdeniz'e giren bu etçil balığın boyu 25 cm'yi bulabilir. Gözleri çok iridir. Kuyrukaltı yüzgeçlerinin 3. dikeni çok güçlü, kalın ve öbür dikenlerden uzundur. Çeşitli omurgasızlarla, küçük balıklarla beslenir. Sıcak denizlerin kıyıya yakın yaşayan en parlak renkli balığı olan hindistanbalığının bütün bedeni ve yüzgeçleri parlak kırmızıdır; yanlarında, boydan boya uzanan 6-8 parlak gümüşi ya da gümüşi -pembe şerit vardır.

HİNDİSTANBALIĞIGİLLER a. Sıcak ve ılık denizlerde yaşayan, kırmızı, dikenli kafalı kemiklibalık familyası. (Bu gececi balıkların özellikleri derinlerde yaşamaya elverişliyse de [kırmızı renkleri, iri gözleri] çoğu kıyıda bulunur ve mercan kayaları arasında yaşar. Bedenleri yanlardan basık, başları güçlü ve dikenli, kuyrukları çatallıdır. Çoğu gececi ve yalnız yaşayan yüz kadar türü vardır. Hindistanbalığı* türü Süveyş kanalının açılmasından sonra karasularımızda görülmeye başlamıştır. Bil. a. *Holocentridae.*)

HİNDİSTANCEVİZİ a. **1.** Tropikal bölgelerde yetişen ve meyvesi yenen palmiye. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Aynı ağacın meyvesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hindistancevizi lifi,* hindistancevizi kabuğunu oluşturan ve çeşitli eşya yapımında kıl gibi kullanılan elyaf. || *Hindistancevizi suyu,* olgun hindistancevizinin sıvı kısmı. (Besleyici maddesi azalmış hindistancevizi sütüdür.) || *Hindistancevizi sütü,* henüz olgunlaşmamış hindistancevizinin sütlü ve tatlı sıvı kısmı; rendelenmiş ve sıkılmış hindistancevizi türü. (Bk. *ansikl.* böl. Biyol.)

—ANSİKL. Polinezya adalarının özgül ağacı olan hindistancevizi *(Cocos nucifera)* boyu 25 metreye ulaşabilen nispeten ince gövdeli bir palmiyedir. Gövdenin ucunda yer alan yapraklar 12 ila 15 kadardır ve her birinin boyu 6 metreye, eni 1 metreye varabilir. Tüm tropikal ülkelerde denize yakın bölgelerde yetişen bu ağacın kökeni büyük bir olasılıkla Malezya ve Okyanusya adalarıdır. Hindistancevizinin bütün kısımlarından faydalanılır. Meyvesi yenir ve kabukları (mezokarp) çeşitli alanlarda kullanılır. Gövdesinden kereste olarak yararlanılır. Kerestesi su kanalları, köprü ve bent yapımında kullanılır. Diğer palmiyelerde olduğu gibi, tepe tomurcuğu arayan bir besindir. Yaprakları, şapka, sepet, hasır ve yelzape yapımında, ayrıca, kulübelerin üstünü örtmekte kullanılır. Çiçeklerinin dış zarları kesildiğinde, akan tatlı özsuyun mayalanmasıyla, toddy adı verilen ve damıtılarak alkol elde edilen bir çeşit palmiye şarabı üretilir; palmiye özsuyu ekşidiğinde bir tür sirkeye dönüşür. Hindistancevizine benzeyen bazı palmiye türleri Avrupa'nın güneyinde yetişmektedir.

• Hindistancevizleri insan başı büyüklüğünde olabilir. Olgunlaşmadan önce içlerinde tadı hoş olan bir sıvı bulunur.

Hindistancevizi suyu adı verilen bu sıvıdan içecek olarak ve tıpta yararlanılır. Kopra adıyla bilinen kurutulmuş albumenden çıkartılan hindistancevizi (ya da kopra) yağı, insan beslenmesinde (margarin, bitkisel yağlar...) ve sabunculukta kullanılır, küspesi de değerli bir hayvan besinidir. İnce yapraklar halinde rendelenen kabuğu kurutularak elde edilen hindistancevizi rendesi pastacılıkta ve bisküvicilikte kullanılır; rendelenip sıkıldığında, doğrudan tüketilen ve çeşitli besin ürünlerinin hazırlanmasında yararlanılan *hindistancevizi sütü* elde edilir. Çevresini saran odunsu liflerden de urgancılıkta ya da hasırcılıkta yararlanılır. Hindistancevizinin perikarpından vazolar, düğmeler yapılır.

—Biyol. *Hindistancevizi sütü,* hindistancevizi meyvesinin sıvı albumeni, hücre bölünmesini hızlandırabilir. Bu etkisi nedeniyle doku kültürleri yapımında geniş çapta kullanılır. Hindistancevizi sütünde pek çok madde bulunur: hücre büyümesini hızlandırıcı maddeler (oksin, sitokininler...), aminoasitler ve şeker-alkoller.

HİNDİYE, Irak'ta (Babil ili) kent, Fırat'ın kolu *Şatt ül-Hindiye* kıyısında. Bir baraj, ırmağın sularını Hille geçidine (Şatt ül -Hille) çevirir. Su düzeyinin yükselmesi ve yeni kanalların açılması, Şatt ül-Hindiye'nin sağ kıyısında sulu tarım alanlarının genişlemesine olanak vermiştir (buğday, arpa, pirinç, pamuk).

HİNDİYE a. Kadiriye tarikatının Hindistan'daki kollarından biri. Kimin, ne zaman kurduğu bilinmeyen bu tarikatın, Şeyh Muhammet Garibullah el-Hindi'nin kurduğu garibiye tarikatının başka bir adı ya da kolu olduğu sanılır. Daha çok hintli müslümanlar arasında yaygın olan ve tarikatın kaynaklarında kadiriyenin kolları arasında gösterilen garibiye ve hindiyede toplu olarak ve cehri (yüksek sesle) yapılan zikir, ayin ve törenler büyük ölçüde kadiriyedekileri andırır.

HİNDKİ a. Dilbil. LAHNDA'nın eşanlamlısı.

HİNDKO a. Lahndanın lehçesi, Pencab'ın kuzeyinde konuşulur.

HİNDOLOG a. Hint dili ve edebiyatı uzmanı.

HİNDOLOJİ a. Hint dili ve edebiyatını konu alan bilim dalı.

HİNDU sıf. (fars. *hindū*). *Esk.* **1.** Brahma ya da Buddha dininden olan Hintli. **—2.** Hintli gibi çok esmer kimse için kullanılır.

◆ a. Ben, benek.

—Ed. Divan edebiyatında sevgilinin siyah saçları, gözleri, benleri için kullanılan benzetme öğesi.

—Esk. gökbil. Saturn.

HİNDUBAR a. (fars. *hindūbār*). *Esk.* Yazı hokkası.

HİNDUCULUK a. (*hindu*'dan). Batılı doğubilimcilerin Hindistan'daki ortodoks din akımlarını belirtmek için kullandıkları terim. (Eşanl. HİNDUİZM.)

—ANSİKL. Hinduculuğun, islam, buddhacılık ya da hıristiyanlık gibi, belirli bir kurucusu yoktur. Hindistan tarihiyle birlikte başlar. Hinduculuğun ortodoksluğunu saptayan belirli bir yetke de yoktur. *Vedalar* gibi bazı kutsal metinlerin ve *brahmanatman* kavramı, *karma* ve *samsara* yasası ve yeniden doğuş çevriminden son kurtuluş *(mukti)* gibi, birkaç öğretisel ana hat dışında, ruhsal üstatlar *(guru)* tarafından kendilerine özgü biçimde yorumlandı ve öğretildi. Hinduculuk belirli bir din değil, yaşamın temelini oluşturan gerçeğe getirilen farklı yaklaşımların bir bütünüdür. Hindu dinsel söz dağarcığında "hinduculuk" terimi yer almaz, dinsel gelenekleri belirtmek için bunun yerine *sanatana-dharma,* ya da "başlangıcı olmayan kozmik ve evrensel yasa" deyimi kullanılır.

• *Kutsal metinler.* Hindistan'daki kutsal edebiyat iki kategoriye ayrılır: açınlanmış ve değişmeyen bir öğreti olan ve "işitilmiş" anlamına gelen *şruti;* açınlanmış öğretinin insanlar tarafından yorumlanmış hali olan ve "anımsanan" anlamındaki *smriti.*

Şruti, *Vedalar*'a denk düşer, bir başka deyişle 4 *şamhita*'yı (*Rigveda, Yacurveda, Samaveda* ve *Atharvaveda*); *Brahmana* ve *Aranyaka* adı verilen, daha sonraki adak yorumlarını ve son olarak da *Upanişadlar* içinde yer alan temel sorunların felsefi yorumlarını karşılar. *Veda* terimi kimi zaman yalnızca 4 *samhita*'ya gönderme yapar. Aslında, hinduculuğun temel öğretisi, veda edebiyatı içinde yer alır ve her hindu okulu ya da mezhebi bunu kaynak olarak gösterir. Bu metinlerin kaleme alınış tarihlerini kesinlikle belirlemek neredeyse olanaksızdır, çünkü hindu yazarlar tarihsel olgulara hiçbir zaman önem vermemişlerdir. Bu edebiyatın gelişim döneminin İ.Ö. 2000'le 600 yılları arasına rastladığı sanılmaktadır.

İ.Ö. 600'le İ.S. 300 arasındaki büyük Maurya İmparatorluğu döneminde görkemli *smriti* metinleri yazıldı. Upanişadlar'ın anafikri hinduculukta kabul gördü; ne var ki, Vedalar'ın üstün yetkesini reddeden buddhacılık ve caynacılık tarafından dışlandı. Yine bu dönemde, şivacılık ve vişnuculuk gibi büyük mezhepler kesin bir ayrılık gösterdi. *Bhagavad-Gita*'yı içeren *Mahabharata* ve *Ramayana* destanları kaleme alındı ve 6 *darşana*'ya (*Nyaya, Vaişesika, Samkhya, Yoga, Purva-Mimamsa* ve *Vedanta*) son ve kesin biçimleri verildi.

Purana adı verilen dönemde (İ.S. 300'le 1200 arası) *smriti* edebiyatında önemli bir gelişme yaşandı: 18 büyük *purana* ("antik öyküler") ve çok sayıda *upa-purana* ("ikincil purana metinleri) yazıldı; bunların tümü değişik mezheplere atfedildi. Hukuk yazılarında ve sanatta da büyük bir gelişme görüldü.

Hinduculukta, müslüman imparatorluğu sırasında Vallabhacarya (1479-1513), Caitanya (1485-1533), Tulsi Das (1532 -1623), Tukaram (1609-1649) gibi ermişlerle birlikte önemli dine bağlılık *(bhakti)* akımları yaşandı. Daha sonra, hıristiyanlık ve müslümanlığın etkisiyle hinduculukta, Brahmo Samac, Arya Samac ve Ramakrishna Mission gibi reformlar da görüldü. Bu akımlar, bugün yalnızca birkaç bin kişiyi ilgilendirmektedir. Büyük çoğunluk, gelenekleri, birkaç yüzyıl önce oluşturulduğu gibi yaşamaktadır.

• *Öğretiyle ilgili birkaç nokta.* Bir hindunun yaşamı Upanişadlar'a ve Vedalar'a uygun biçimde iki düzey üzerinde sürüp gider: *vyavaharika* adı verilen görüngüsel düzey ve *paramarthika* adı verilen numen düzeyi. Bunlardan birincisi, çeşitli değişimlere bağımlı olan maddesel varlıkla, ikincisi ise, değişmeyen, ebedi gerçekle ilişkilidir.

Görüngüsel düzeyde tüm evrensel ve bireysel yaşam bir *dharma*'dır ("evrenin düzeninin yasası"). Evren, varoluşunun sürekliliğini sağlayan bir yasa üzerinde kuruludur. İnsan bu düzenin bir parçasıdır. Var olan her şey, tanrılar, cinler, insanlar, hayvanlar, bitki ve maden dünyası bu yasaya göre yönetilir. Her birinin, dönen bir tekerleğe benzetilen Evren yasası'nın bir alt parçası ve tamamlayıcısı olan kendine özgü yasaları vardır. Örneğin, bitkiler tomurcuklanır, yaşar, ölür ve yeniden tomurcuklanırken bu yasaya uyarlar; insanlar için de aynı şey sözkonusudur: doğarlar, yaşarlar, ölürler ve yeniden doğarlar; gün geceye kavuşur, mevsim mevsime. Bu Evrensel yasa yalnızca kozmik değil, aynı zamanda ahlaksal bir yasadır. Ahlak ya da ahlaksızlık, Evrensel yasa'ya duyulan saygıya bağlıdır; buradan da *adharma* (ahlaksızlık, adaletsizlik) fikri gelişmiştir.

Vedalar'da buyurulan değişik ayin ve kurbanların amacı Evrensel düzen'i korumaktır. Kurbanlar ve adaklar, *dharma*'nın düzenli işlemesinden sorumlu olan değişik güçlerin besini olarak kabul edilir. Böylece, bir hindunun yaşamı önemli anlarla belirginleşir: doğum, brahmancı yaşama giriş *(upanayana),* evlilik, ölüm; yaşamının Evrensel düzen içinde yer almasını sağlamak amacıyla bu anlarda ayinler *(samskara)* düzenlenir.

Her hindu, doğumundan başlayarak Evrensel düzen içinde belirli bir yer işgal eder: bir "kast" ya da "sınıf" içinde doğar. Hindu toplumu dört büyük kategoriye *(varna)* ayrılır: tepede brahmanlar yer alır, ayinlerin ve kutsal metinlerin bilgisine sahip olmak yalnızca bunların hakkıdır; ardından, çoğunlukla prens ya da savaşçı adı verilen *ksatriya*'lar; daha sonra da, üretim ve ticaret işlevlerini üstlenen *vaişya*'lar gelir; en son sırayı da "4. sınıf" anlamına gelen ve hizmet etmekle yükümlü olan *şudra*'lar alır. Brahman ya da temizlik işçisi olarak doğmak bir hindu için rastlantısal değildir. Önceki varoluşlarında Kozmik düzen'le *(dharma)* uyum içinde olan herkes bir üst sınıfta (insan ya da insanüstü) yeniden doğacaktır. Tersine, bu düzeni ihlal edenler *(adharma)* ağırlaşır ve doğum ıskalasının alt basamaklarına düşerler. Önceki yaşamlarda yapılan işlerin ağırlığına *karma* denir. Hindu, doğumlardaki eşitsizliği haksızlıkla karşılamaz, çünkü ona göre bu eşitsizlik, içkin adaletin eksiksiz bir belirtisidir. İnsanın, "kast"ına başkaldırması hem saçma hem de yanlıştır, çünkü "doğum"u, Evrensel düzen'in *(dharma)* dışavurumudur. Bir bütün olarak *dharma,* Düzen'i ayakta tutan mutlak güç olan *Brahman*'ın bir anlatımıdır. Tek gerçek *(satya)* budur, diğer her şey basit bir görünümdür *(maya)* ve bilgisizlikten ötürü gerçek olarak kabul edilir. Her bireyin özünü oluşturan *atman, Brahman*'la özdeştir ama, kişi bilgisizliği nedeniyle bunu anlayamaz ve kendisini *Brahman*'dan öte bir gerçeklikte arar. Böylece, hiç durmadan doğum çemberinde *(samsara)* döner durur ve bir yaşamdan ötekine doğar. Çeşitli çile aşamalarından geçerek, kendi içindeki gerçeği (*atman*'ın aslında *brahman* olduğu gerçeğini) bulabilir ve cahillikten *(avidya)* arınır, doğum çemberinden kurtulur *(moksa)* ve Mutlak'la özdeşir.

Hindular, günlük yaşamlarında bireysel bir tanrının varlığını kabul ederler. Kimileri bu tanrıya *Vişnu*, kimileri de *Şiva* adını verir; bunun yanı sıra, daha önemsiz mezhepler de vardır. Vişnu, inananlarının gözünde Mutlak gerçek'in bir tezahürüdür. İnananlar, Vişnu'nun, Düzen'in bozulduğu zamanlarda Yeryüzü'ne indiği sırada aldığı biçimlere *(avatara)* tapınırlar. Bu *avatara*'lardan en önemlileri Rama ve Krişna'dır.

Şiva, inananları için hem iyiliği hem kötülüğü kendinde toplayan en yüce Varlık'tır. Değişik görünümlerde betimlenir: örneğin, yaşamın geçici biçimlerine üstün gelen ebedi Gerçek'in zaferini simgeleyen Dans hükümdarı *(Nataraca)* gibi. Şiva, dünya üzerinde, eşleri olarak kabul edilen ve kozmik gücün *(şakti)* tezahürü olan tanrıçalar yardımıyla iş görür. Bunların başlıcaları, çoğunlukla iyiliksever olan *Parvati,* savaşçı *Durga* ve yok edici *Kali*'dir. Hinduculuk, bu Vişnu ve Şiva kültleri bağlamında, daha mistik ve dinsel bir başka biçime bürünür. Her yaşam düzeyinden ve meslekten inananlar, tanrılarına, bhakti adı verilen şefkatli ve bağlılık içeren bir sevgi gösterirler. Aslında, hinduların büyük çoğunluğu için din, dinsel toplantılarla *(satsanga)* tapınaklarındaki kültle *(puca),* tanrıları övmeyle *(stuti),* meditasyonla *(dhyana)* ve kutsal yerlere yapılan hac yolculuklarıyla yerine getirilen *bhakti* deneyimiyle özetlenir. Hinduculuk, Kabir, Tukaram, Mirabai ve yaşamı büyük bir *bhakti*'yle geçen Ma Ananda Moyi gibi, kadın ve erkek din ulularını yetiştirdi.

Tapınak, her zaman için bir ya da daha fazla tanrının konutudur. Tapınağa gitmek hiçbir zaman zorunlu değildir: ziyaretlerin amacı tanrının tasvirini görmek, dinsel kurallara göre ona bir armağan



Ch. Lenars-Atlas-Photo

Hindu Kuş dağlarının Bamiyan vadisinden görünümü

J.-P. Leloir



Earl Hines (1974 Montreux Caz festivali'nde)

Lewis W. **Hine** Carolina'da bir pamuk ipliği fabrikasında çalışan çocuklar (1908). *George Eastman House, Rochester*

International Museum of Photography, Rochester



sunmak, onun lütfunu kazanmak ve meditasyon yapmaktır.

Kozmik düzen bir hindunun yaşamında değişik aşamalar öngörür: 6 yaşındayken gerektiği biçimde brahmancı yaşama kabul edilen küçük erkek çocuk, ilk aşamaya ya da *brahmacarya*'ya (*Brahman*'ı takip eden) başlar. Hocasının gözetiminde değişik bilimler *(şastra)* öğrenir, on iki yıl sonra evlenir ve böylece ikinci aşama olan *grhastha*'ya (evin efendisi) girer. Ailesinin mutluluğunu yaratmak ve sağlamak da dahil olmak üzere tüm görevleri yerine getirir; ama daha sonra dünyadan elini eteğini çekecek ve böylece yüce uyanışı önleyebilecek her türlü arzu ve varlıktan arınacaktır: işte bu, *vanaprastha* (ormana çekilen) adlı üçüncü aşamadır. Hinduculuk, bu aşama için, Himalayalar'ın yamaçları gibi, kutsal olarak nitelendirilen birçok yer öngörür. Üçüncü aşamanın insanı, içinde tümden bir çekilme arzusu filizlenene dek başkalarını eğitir: bu son aşamadır. O, artık, *Brahman* bilgisinin peşinde dünyayı dolaşan evsiz barksız bir *sannyasin*'dir.

Çok önemli olmasına karşın, *dharma* dünyasında gerçeğin yer almadığı kabul edilir. Yine de tümüyle de gerçek dışı değildir ve kişiyi gerçekten ayırma gücü olan *maya* ile tanımlanır. Böylelikle, dinsel yaşamın değişmez amacı kurtuluştur *(mukti)*. Hinduculuk bu kurtuluşa giden birçok yol önerir: ayinlerin ve eylemlerin yolu *karma marga*, dinsel aşkın yolu *bhakti marga* ve bilginin yolu *cnana marga*. Bunun yanı sıra yoga ve tantra gibi daha önemsiz yollar da vardır. Bu yolları geliştiren büyük üstatlardan Şankara, Ramanuca ve Madhva, ruhsal ve felsefi alanlarda adları bugün de geçen büyük ustalardır.

Bugün, Hindistan'da, hinduların özgün ve geleneksel yaşamı, başta Batı'nınkiler olmak üzere birçok etki nedeniyle tehlikeli biçimde dengesizleşmiştir. Ama, hinduculuğun yeni durumlara uyma konusunda inanılmaz bir yatkınlığı vardır.

HİNDUİ a. Ortaçağ'da müslümanların Hint-Ganj ovasında prakrit apabhramşa şauraseni'den türeyen kimi hint-ari dillerine verdikleri ad.

HİNDUİZM a. (fr. *hindouisme*). HİNDUCULUK'un eşanlamlısı.

HİNDU KUŞ, Afganistan'ın orta kesimindeki dağ yayının kuzey-doğu bölümünü oluşturan dağ kütlesi. G.-G.-B.'dan K.-K.-D.'ya doğru uzanan, K.-D.'ya doğru yükselen (7 000 m'yi aşar; Pamir'de, dağların kavşak noktasındaki Tiriç Mir'de 7 680 m) yüksek bir settir. Hindu Kuş'un temeli billurlu ve Hercynia devrinden kalma başkalaşmış bir çekirdekten oluşur; daha sonra bu çekirdek, özellikle kuzey yamacında genişleyen bir tortul tabakasıyla örtülmüştür. Oldukça bol yağış alan (doruklarında 600 mm), yer yer ardıç ormanlarıyla örtülü Hindu Kuş, bütün Doğu Afganistan'ın su haznesidir. Hindu Kuş, Kâbil'in K.'indeki Saleng boğazından (3 300 m yükseltideki tünel) geçen ve her mevsimde ulaşım olanağı sağlayan bir karayoluyla (1964'te yapıldı) aşılır.

—Dağc. Kütlenin doruk noktası olan Tiriç Mir, tırmanılan ilk tepeydi (Norveç seferi, 1950). Ama burada dağcılığın gerçek başlangıç noktası 1959'da Saraghrar'ın tırmanılışıdır. Daha sonra bütün önemli tepelere ulaşıldı.

HİNDUSTAN → HİNDİSTAN.

HİNDUSTANİ a. (ing. sözc.). XVI. yy.'dan bu yana, Avrupalılar'ın hindu ya da müslüman, tüm Kuzey Hintliler'in konuştukları ortak dile verdikleri ad. (Hindustani hem arap-fars, hem de devanagari harfleriyle yazılırdı.)

◆ sıf. Hindustani'ye ilişkin.

HİNDUVANE a. (fars. *hinduvāne*). *Esk.* Kavun, karpuz vb.'ye verilen ortak ad.

HİNE (Lewis Wickes), amerikalı fotoğrafçı (Oshkosh, Wisconsin, 1874-Hastings-on-Hudson, New York, 1940). Fotoğrafı, zamanının toplumsal zorluklarını ve haksızlıklarını (çocukların maden ocaklarında ya da pamuk iplik fabrikalarında çalışması) sergilemede bir araç olarak kullanan ilk fotoğrafçılardan biridir. *Child Labor in the Carolinas* (Kuzey ve Güney Carolina'da çocuk işçiler) [1909] adlı yapıtı, ABD'de çocukların çalışmasını düzenleyen yasalara kaynaklık etti. Hine ayrıca, Birinci Dünya savaşı'ndan kısa bir süre önce göçmenlerin içler acısı yaşam koşullarını gözler önüne serdi. Bu göçmenlerle ilgili açıklamalarla birlikte yayımladığı "photo-story"leri bu alana bir yenilik getirdi. *Men at Work* (Çalışan insanlar, 1932) adlı yapıtında insanın cesaretini ve kahramanlığını yüceltmiştir.

HİNES (Earl "Fatha"), amerikalı caz piyanocusu ve orkestra yöneticisi (Duquesne, Pennsylvania, 1905 - Oakland 1983). 1927'de Louis Armstrong ile çaldı. Ertesi yıl büyük bir orkestra kurarak 1947'ye değin Chicago'daki Grand Terrece'ta çalıştı. 1948'de L. Armstrong'un "All stars"ı-na katıldı. 1951'de yeniden Chicago'ya yerleşti. Modern piyano tekniğinin kurucusu olan Earl Hines, "trompet-piyano" üslubunu geliştirdi. Bu üslubun başlıca özelliği, sağ elle, oktavdan çalınan cümlelerin kimi seslerini tremoloyla uzatarak trompetin vibratosuna benzer bir etki yaratmaktır. Başlıca plakları: *West End Blues* (Armstrong ile, 1928), *Piano Man* (1939), *Boogie Woogie on the Saint Louis Blues* (1940), *Dinah* (1966), *The Dirty Old Man* (1974).

HİNES (Barry), ingiliz yazar (Barnsley, Yorkshire, 1939). Beden eğitimi öğretmeniydi; madenci mahallelerindeki çocukların yaşamlarını ustalıkla betimledi (*Kes*, 1974). *Look and Smiles* (1979) ve *Unfinished Business* (1983) adlı yapıtlarıyla ingiliz bölgeci gerçekçiliğinin yeniden canlanmasına katkıda bulundu.

HİNES (Jim), amerikalı atlet (Dumas, Arkansas, 1946). Elektrikli kronometrede 9 sn 95/100'lük derecesiyle elde ettiği 100 m resmi rekoru (1968), 1987 yılına kadar (Ben Johnson 9 sn 83/100) kırılamadı. Mexico olimpiyatları'nda 100 m şampiyonu oldu.

HİNGOL, Pakistan'da akarsu; yaklş. 560 km. Kalat'ın G.'inde, Brahui dağlarının batı yamaçlarından doğan Hingol, güneye yönelir, Belucistan'ı, Mekran'ı sular ve Umman denizi'ne dökülür. Orta çığırı NAL adını da taşır. Büyük İskender'in ordusu İ.Ö. 325'te Hingol vadisinden geçti.

HİNKELSTEİN KÜLTÜRÜ a. Ayırıcı özelliği zımbalı seramik olan Tuna endüstrisi Yenitaş dönemine bağlı alman kültür evresi (VI bininciyıl).

Hinkley Point, Büyük Britanya'da (Somerset) nükleer santral, Bristol geçidinin güney kıyısında.

HİNKSON (Mary), amerikalı zenci kadın dansçı (Philadelphia 1930). 1951'de Martha Graham'ın topluluğuna katıldı ve onun *Canticle for İnnocent Comedians* (1952), *Seraphic Dialogue* (1955), *Acrobats of God* (1963), *Circe* (1963), *Part Real-Part Dream* (1965) adlı yapıtlarının prömiyerlerinde dans etti. Donald McKayle'in *Rainbow Round my Shoulder* (1959), George Balanchine'in *Figure in the Carpet* (1960, New York City Ballet'de), Glen Tetley'in *Ricercare* (1966, American Ballet Theatre'da) adlı yapıtlarını ilk kez yorumladı. Broadway'de Alvin Ailey ile birlikte *Sing Man Song* müzikalinde sahneye çıktı (1956). New York'un çeşitli okullarında ders verdi.

HİNLİK a. *Tkz.* Kurnazlık, sinsilik.

HİNNAVİ (Sami), suriyeli subay ve siyaset adamı (İdlib 1898 - Beyrut 1950). Hüsnü Zaim'i devirdikten sonra Devrim konseyi başkanı ve genelkurmay başkanı oldu (ağustos 1940). Suriye'nin Haşimiler yönetimindeki bir Irak'la birleşmesinden yana olduğu düşüncesiyle albay Şişekli'nin yönettiği bir darbe sonunda düşürüldü (19 aralık 1949). Beyrut'a kaçtı ve burada öldürüldü.

HİNNØY, Norveç'e bağlı ada, Vesterålen takımadalarının en önemlisi, Lofoten adalarının K.-D.'sunda; 2 200 km²; 27 600 nüf. Norveç kıyılarının en büyük adasıdır. Balıkçılık ve konserve fabrikaları.

HİNOĞLUHİN a. *Tkz.* Çok kurnaz, her koşula uyabilen kimse: *O hinoğluhinin aklı her işe erer.*

HİNSCHÇİLİK a. İyilikle kötülüğün sonsuza dek birlikteliğini ve ruhgöçünü kabul eden ve bir topluluk yaşamını salık veren dinsel ve mistik hareket. (Hinschçilik 1833'te, Languedoc'ta şarap tüccarlığı yapan stettinli göçmenlerin getirdiği alman protestanlığını Nîmes calvinciliğinin ve methodist etkilerin birleşmesiyle Nîmes ve Sète'te ortaya çıktı. Kurucusu, daha sonra Mme Armengaud olan Margarethe Hinsch'tir.

HİNSDALİT a. (fr. *hinsdalite*). Miner. Alüminyum, kurşun ve stronsiyum sülfofosfat.

HİNSHELWOOD (*sir* Cyril Norman), ingiliz kimyacı (Londra 1897 - *ay. y.* 1967). Oxford Trinity ve Balliol, sonra Exeter koleji'nde profesördü, 1946-1948 arasında Londra Kimya derneği'nin başkanlığını yaptı. Kimyasal tepkimelerin kinetiği üzerine bir kitap yazdı. Bu çalışması kendisine 1956 Nobel kimya ödülü'nü Semenov ile paylaşmasını sağladı.

HİNT, eski kaynaklarda **Hind;** Hindistan ve ona yakın ülkelere verilen, kesin sınırları belirsiz genel bölge adı. Ayrıca, Batı Hint adaları (Antiller) ve Doğu Hint adaları (G.-D. Asya takımadaları) ile bir okyanusun (Hint okyanusu) adı olarak kullanılır.

HİNT a. **1.** Esk. Dokmc. Pişmiş ipekten dokunan, krem rengi, bürümcüğe benzer bir tür kumaş. (Hindistan'da dokunur ve Batı'ya buradan ithal edilirdi.) **—2.** Tamlayan olarak, Hindistan'a, Hindistanlılar'a ilişkin: *Hint kumaşı. Hint kâğıdı.*
—Kâğ. san. *Hint abadisi* → ABADİ. || *Hint kâğıdı*, Hindistan'da pamuktan yapılan ve minyatürde kullanılan bir tür kâğıt.
—Spor. *Hint stili yüzme*, over arm stroke' nin bir türüdür. Bu stilde vücut suyun içinde yan olarak uzanmış durumdadır ve yukarıdaki kol su içinde arkadan öne çekilirken, bacaklar yanlamasına çırpılır. (Over arm stroke'de ise yukarıdaki kol su üstünden arkadan öne çekilir, bacaklar ise makas hareketi yaparlar.)
—Zool. *Hint domuzu*, GEYİK DOMUZU'na bazı hayvanbilimcilerin verdiği ad. || *Hint horozu*, İSPENÇ HOROZU'nun eşanlamlısı. || *Hint kertenkelesi*, İGUANA'ya bazı hayvanbilimcilerin verdiği ad. || *Hint kobrası*, GÖZLÜKLÜ YILAN'ın eşanlamlısı. || *Hint taklacı güvercini*, Hindistan kökenli, uçarken yaptığı cambazlıklarla ünlü güvercin ırkı. || *Hint tavuğu*, brahma ırkından tavuk.

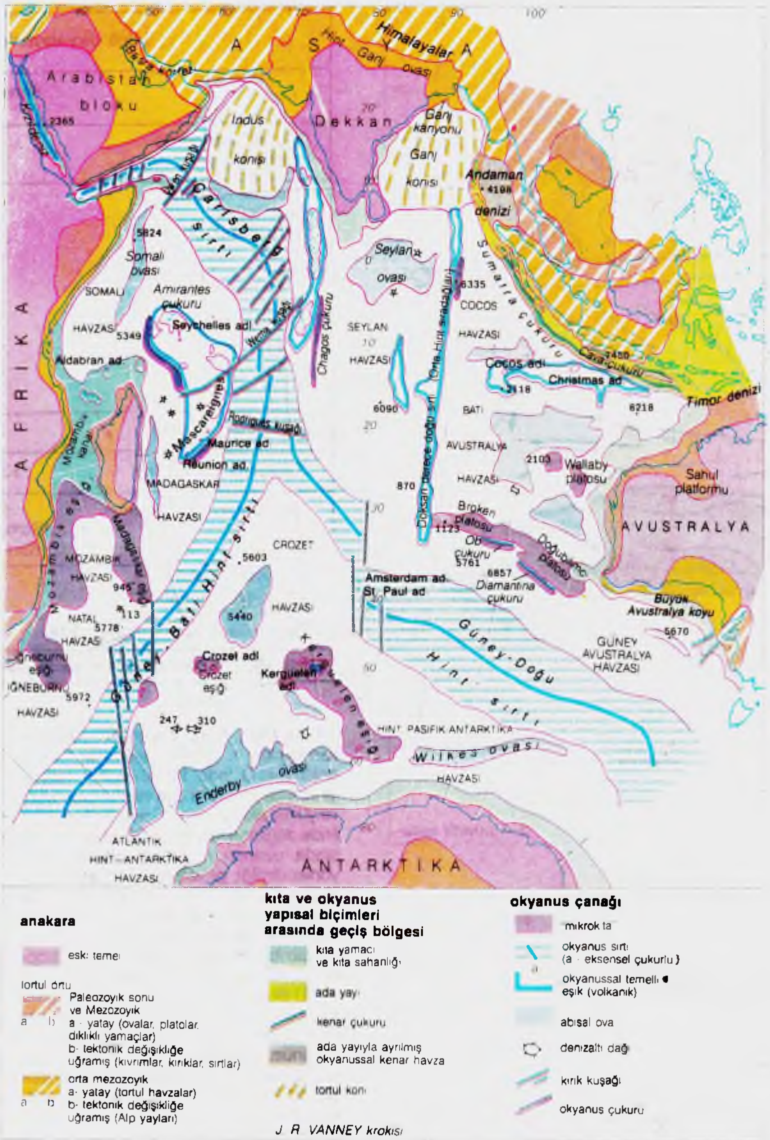
Hint İmparatorluğu nişanı, 1886'da kraliçe Victoria tarafından ihdas edilen ingiliz nişanı. Üç rütbe. Lal rengi şerit.

Hint konseyi, portekizce **Conselho de India,** 1604'te kurulan ve ispanyol Hint konseyi'nin portekizlerdeki benzeri.

Hint konseyi, isp. **Consejo de Indias,** Yeni Dünya'yı yönetmek amacıyla 1511'de kurulan ve son biçimini 1524'te Fonseca' nın ölümünden sonra alan ispanyol kurumu. Hindistan büyük şansölyesinin başkanlık ettiği ve sekiz danışman, bir mali danışman, iki yazman vb.'den oluşan ve yolculuklarında krala eşlik eden konsey. Hindistan'da, Castilla konseyi ile eşdeğerde idi. Doğrudan kralın ya da şansölyenin başkanlığı altında, Yeni Dünya'nın yasa ve kararnamelerini hazırlıyor ve Yüksek adalet divanı gibi görev yapıyordu. 1834' te kaldırıldı.

HİNT okyanusu, okyanusların en küçüğü, Afrika, Asya, Avustralya ve Antarktika arasında; yaklaşık 75 milyon km².

Hint okyanusu, görece küçük boyutlarıyla, büyük bölümünün Güney yarıkürede yer almasıyla ve K.'den Asya'yla sınırlanmasıyla öbür okyanuslardan ayrılır. G.'de Antarktika etkisine açık olan Hint okyanusu, K.'de Asya musonunun etkisinde kalır. Büyük iktisadi merkezlere ve araştırma merkezlerine uzaklığı, bölgenin geri kalmışlığını ve yeterince tanınmamasını açıklar.

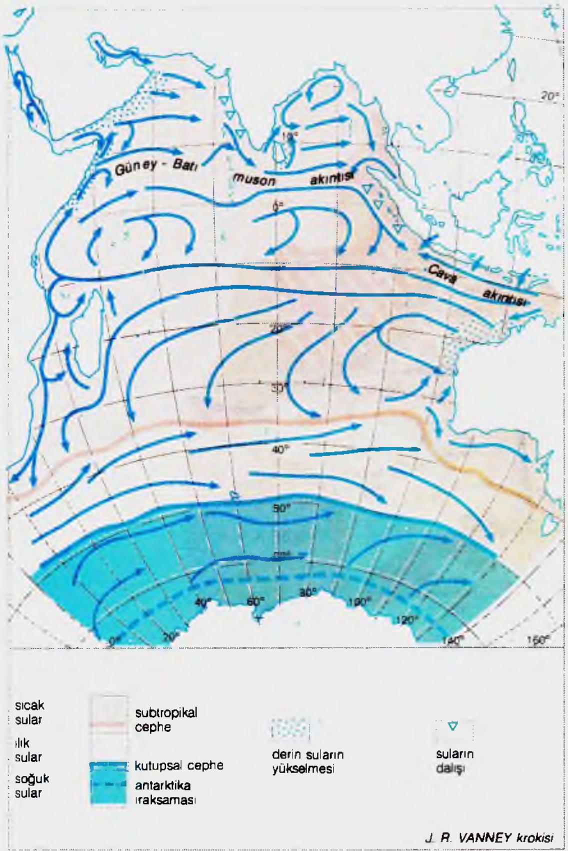


HİNT OKYANUSU'NUN YAPISAL BİÇİMİ

• *Jeomorfoloji.* Hint okyanusu üçgen biçimindedir; ters Y biçimindeki okyanus sırtları (bunların yayılması eski Gondvana kıtasının parçalanmasına yol açtı) bu üçgenin kenar ortaylarıdır. Okyanus havzaları eşitsiz üç bütüne ayrılır. Güney-batı ve Kuzey-batı (ya da Carlsberg) sırtları arasındaki batı (ya da Afrika) havzaları, Afrika levhasının genişlemesiyle oluşmuştur. Bunlar, küçük abisal ovaların kapladığı, depremsiz sırtlara ayrılmış ve hemen hemen kuzey-güney yönünde uzanan çanaklardır (Somali, Madagaskar, Mozambik, Natal, İğneburnu çanakları); bu sırtların başlıcası, su yüzeyine yakın mercan yapılı bir kireç tabakasıyla kaplı Seychelles-Mascareignes platosunu oluşturur. Carlsberg sırtı, Aden körfezine girmiş, Kızıldeniz'in açılmasına ve Arap yarımadasının dönme hareketi gerçekleştirmesine yol açmıştır. Dekkan ve Avustralya kalkanları K.'ye doğru kaydıkça Avustralya-Hindistan levhasını karşılayan kuzey ve doğu havzaları oluşmuştur. Havzalar geniş ve derindir (Seylan, Batı Avustralya, Güney Avustralya havzaları) ve hemen hemen kuzey-güney yönünde ya da kuşak halinde uzanan depremsiz sırtlarla (Chagos-Lakdiv-Maldiv; Nonantest ya da Doğu-Hint) birbirlerinden ayrılırlar. Güney -batı ve Güney-doğu Hint okyanusu sırtları arasında Antarktika levhasının genişlemesiyle oluşan güney havzaları hem daha küçüktür, hem de Kerguelen, Croze platoları ve bunların deniz dibi uzantılarıyla Güney okyanusu'ndan kısmen ayrılmıştır.

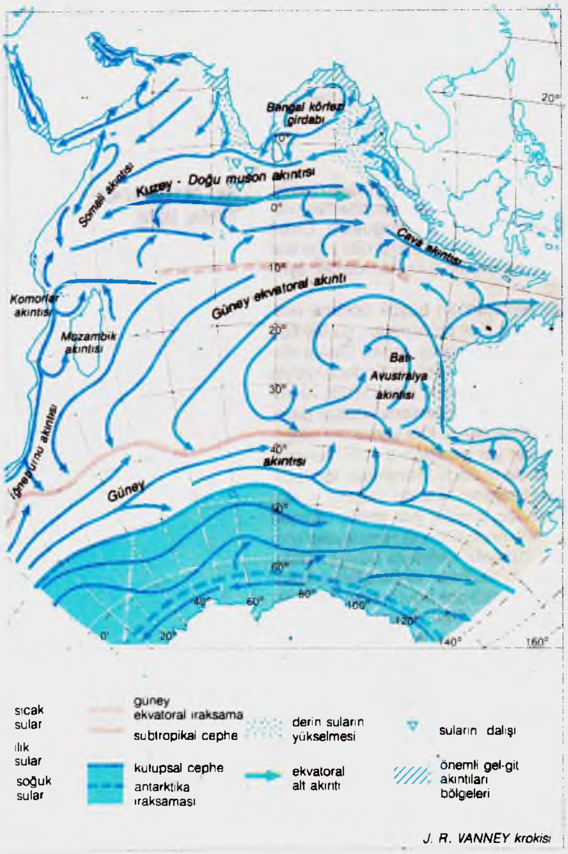
Kıta kenarları'nın büyük bölümü edilgen tiptedir. Kıta platformları, güney-batı (Madagaskar bölgesi), kuzey (Basra körfezi ve Dekkan'ın B.'sı) ve Endonezya'yla Avustralya arasındaki alan (Timor, Arafura denizleri ve Carpentaria körfezi) dışında genellikle dardır. Kıta yamaçları dikleşmiş ve yer yer genişlemiş plato kenarlarıyla (Afrika önünde Mozambik, İğneburnu, Avustralya'nın B.'sında Wallaby ve Naturaliste) uzayıp gider. Kıta şevleri Umman denizi'nde (İndus konisi) Himalayalar'dan gelen ırmakların katkısıyla büyük miktarda alüvyon oluşturur ve Bengal körfezinde (Ganj konisi) çok büyük boyutlara ulaşır. Güney-doğu Asya yarımadaları ve ada yaylarının aşağısında kalan kenarlar etken depremli tek kenar tipidir. Hindistan -Avustralya levhası okyanus diplerinin Asya kıtasının altına daldığı, Sumatra ve Cava hendekleriyle kanıtlanmaktadır. Andaman, Nicobar ve Mentavai ada yaylarının ardında, kıta kabuğunun genişlemesi ve çökmesi sonucu birbirinden ayrılan kenar havzaları (Andaman denizi) ortaya çıkmıştır.

• *Hidroloji.* İkili bir etki altında kalan sula-



KUZEY YAZINDA HİNT OKYANUSU'NDA AKINTILAR

KUZEY KIŞINDA HİNT OKYANUSU'NDA AKINTILAR



Hint okyanusu'nun sayısal değerleri

	Kuzey yarıküre	*Güney yarıküre*	*toplam*
Genel yüzölçümü (milyon km²)	11	63,5	74,5*
Derinlik katlarının yüzölçümü (km olarak derinlik)			
0-0,2	0,8	1,6	2,4
0,2-1	0,4	1,6	2,0
1-2	0,7	1,6	2,3
2-3	1,6	3,9	5,5
3-4	2,9	15,7	18,6
4-5	3,8	24,9	28,6
5-6	0,6	13,9	14,5
6	0,1	0,3	0,4
Hacim (milyon m³)	36	256	292
Ortalama derinlik (m)	3 310	4 075	3 897
Maksimum derinlik (m)	5 824 (Somali derin deniz ovası)	7 455 (Cava çukuru)	
Genişlikler (km)			
Mukdişo - Sumatra 3 100		Toumasina - Bougainville burnu 4 500	
Seychelles - Sunda boğazı 3 000		Port - Elizabeth - Perth 4 600	

55° G. enleminin ötesindeki bölüm dışında (Güney okyanusu).

rın hareketi, öbür okyanuslardakinden karmaşıktır. 1. Güney sisteminin (10° G. enleminin G.'inde) temel özelliği, rüzgârların, sıcaklıkların (hava ve su), tuzluluğun ve yüzey akıntılarının düzenli bir kuşak halinde dağılmasıdır. 20. ve 30. enlemler arasında uzanan devingen antisiklonların yönlendirdiği, genellikle sert rüzgârlar saat yelkovanı hareketinin ters yönünde bir dolaşıma yol açar. Akıntı çevrimi Batı Avustralya (G.-K.), Güney Ekvator (D.-B.), Mozambik (K.-G.) akıntıları ve yarı tropikal cephenin ötesinde Güney akıntısından (B.-D.) oluşur. Derinlerde, şu su kütleleri alt alta sıralanır ve K.-B.'ya doğru akar: yarı tropikal cephe yakınında oluşan orta Hint okyanusu su kütlesi; kutup cephesinin altına sokulan Antarktika ara kütlesi; Antarktika'nın kıta kenarlarından gelen Antarktika dip suyu.
2. "Muson" sistemi, Hint okyanusu'nun bütün geri kalan bölümünü kaplar. Bu sistemi harekete geçiren güç, muson rüzgârlarının mevsime bağlı olarak ters yönlerde esmesidir. Rüzgârların ve akıntıların hızı, havanın ve suyun sıcaklıkları, tuzluluk, çok büyük değişmeler (genliği Asya kıtasına doğru artar) gösterir. Kışın K.-D.'dan tropiklerarası yakınsaklığa doğru esen alize, öbür okyanuslarınkine benzeyen yapay bir yüzeysel dolaşıma yol açar: batı bileşenli hareketle (K.-D. musonu akıntısı adı verilen akıntı, Somali akıntısı) birlikte, D.'ya doğru bir dönüş hareketi (ekvator karşı akıntısı, Cava akıntısı) ve rüzgâr altındaki kıyılarda soğuk su yükselmeleri de görülür. Yazın, Asya alçak basınç alanlarının çektiği sıcak, nemli ve kararsız rüzgârlar (siklonlar), hem suların yeniden ısınmasına ve tuzluluğun biraz azalmasına, hem de Endonezya kıyısı dışında (Cava akıntısı) daha çok D.'ya yönelen (G.-B. muson akıntısı) akıntıların bir ivme kazanmasına (özellikle Somali akıntısı için) yol açar. Derinlerde Antarktika ara su katmanı düzeyinde, Kızıldeniz ve Basra körfezinden çıkan tuzlu ve yoğun sular G.-D.'ya doğru akar (Bk. haritalar).

• *Yaşam.* Hint okyanusu, yaşamı kolaylaştıran düşey değişimlerden yoksun yüzey sularının düşük üretkenliğiyle öbür okyanuslardan ayrılır. Sadece, mevsime bağlı olarak gerçekleşen soğuk su yükselmelerinden etkilenen bölgeler bu yoksulluktan kurtulur. Bununla birlikte akıntılar, besleyici maddeleri ancak Uzakdoğu'dan (Japonya, Tayvan, Rusya) gelen açık deniz balıkçı gemilerinin ulaşabildiği uzaklıklara sürükler. Suların yüksek sıcaklığı mercan kayalarının ve yer yer atolların bulunduğu mercan platformlarının oluşumunu kolaylaştırır (Maldiv, Chagos, Lakdiv, Seychelles, Komor takımadaları). Büyük deltaların ağzındaki döküntüleri kapsayan sular, bölgesel bir verimlilik sağlar. Mercanlarla kaplı ya da çamurlu dipler ve kıyılar düşük verimli, gelişmemiş yöntemlerle balıkçılık yapılan alanlardır. XV. yy.'dan başlayarak (Vasco da Gama), çoğunlukla kökeni Hint okyanusu olmayan deniz uygarlıkları (Mısırlılar, Fenikeliler, Çinliler, Araplar), büyük sömürge ticaretinin başlaması ve Portekizliler, Hollandalılar, İngilizler ve Fransızlar'ın ticaret acentaları kurmasıyla alt üst oldu. Bugünkü ticaret yolları, daha çok dışsatıma yöneliktir: Hindistan yolunun yerini, Basra körfezinden yüklenen hidrokarbürlerin taşındığı Cape yolu almıştır. Çok sayıda ada ve kıyı, Hindistan'dan gelen göçmen dalgalarının istilasına uğramıştır.

HİNT okyanusu arazisi, (Britanya), Büyük Britanya sömürgesi. 1965'te Chagos takımadaları ve üç adadan (Aldabra, Farquhar ve Desroches) oluşuyordu; 1976'da Seychelles adalarına bırakıldı.

Hint seferleri, Osmanlılar'ın Hint denizi'nde egemenlik kuran Portekizliler'e karşı giriştikleri deniz seferleri. XV. yy. sonlarında Ümit burnu yoluyla Hindistan'a giden deniz yolunun Portekizliler tarafından keşfi, Hindistan ticaretinin yolunu değiştirdi. O zamana kadar Hindistan malları, Basra körfezi ve Kızıldeniz yoluyla, Mısır Memlukları'nın elinde bulunan Suriye limanlarına ya da İskenderiye'ye getiriliyor, Venedik gemileriyle Avrupa'ya taşınıyordu. Portekizliler'in Hint denizi'nde egemenlik kurarak Basra körfezi ve Kızıldeniz ağızlarını denetlemeleri bu ticaretin Portekizliler'in eline geçmesi sonucunu doğurmuştu. Bu durumdan ekonomileri büyük zarar gören Memluklar'ın karşı koyma çabaları ise bir sonuç vermemişti. Mısır ve Suriye'yi Memluklar'dan alan Osmanlılar için de Kızıldeniz ve Basra körfezi ağızlarının Portekizliler tarafından tutulması siyasi ve iktisadi sakıncalar yaratıyordu. Portekizliler'in Umman ve Hint denizlerindeki faaliyetlerini ve Basra körfezi ile Kızıldeniz'e girme çabalarını değerlendiren Osmanlılar, Süveyş kaptanlığını kurdular ve Süveyş'te bir donanma inşa etti-

ler.

• *Birinci hint seferi.* Portekiz saldırılarına karşı Osmanlı devletinden yardım isteyen Gucerat sultanı Bahadır Şah'a yardım etmek için düzenlendi. Mısır valisi Hadım Süleyman Paşa'nın komuta ettiği yaklaşık 80-100 gemiden oluşan osmanlı donanması 13 haziran 1538'de denize açıldı. 45 gün sonra Aden'e varan, Beni Tahir ailesinden Amir Bin Davut'un buradaki egemenliğine son veren Süleyman Paşa 27 Temmuz 1538'de Gucerat sahillerine ulaştı. Div kalesini karadan ve denizden kuşattı. Osmanlılar'dan yardım isteyen Bahadır Şah, daha önce Portekizliler tarafından öldürülmüştü. Portekizliler'le işbirliği halinde olan Bahadır Şah'ın yeğeni Mahmut Şah III, Süleyman Paşa'ya yardım etmedi. 20 günlük şiddetli bir kuşatmaya karşın kale düşmedi. Süleyman Paşa, bir portekiz filosunun kalenin yardımına gelmekte olduğu haberi üzerine kuşatmayı kaldırarak geri dönmeye karar verdi. Dönüşü sırasında Yemen'deki Zübeyd emirliğini de osmanlı topraklarına kattı.

• *İkinci Hint seferi.* Hadım Süleyman Paşa'nın seferinin ardından Portekizliler Aden'i geri aldılar. Süveyş tersanelerini ele geçirmek için Cidde'yi ele geçirmek istediler. Bunun üzerine 1551'de Piri Reis komutasında otuz gemiden oluşan osmanlı donanması denize açıldı, önce Cidde'ye uğradı, daha sonra da Arabistan'ın G.-D.'sundaki Maskat'ı ele geçirerek portekiz donanmasını yenilgiye uğrattı; Portekizliler'in sığındığı Hürmüz kalesini kuşatmasına karşın ele geçiremeyen Piri Reis, Basra'da beylerbeyi Kubad Paşa'dan yardım istedi. Kubad Paşa müslümanların malını yağmalattığı gerekçesiyle Piri Reis'e yardım etmedi. Piri Reis Portekizliler'in Basra körfezini kapatacağını duyunca kendisine bağlı olan üç kadırga dışında, öteki gemi ve askerleri Basra'da bırakarak, önce Süveyş'e oradan Mısır'a gitti. Piri Reis'in Basra'daki bu hareketi İstanbul'a bildirilince, suçlu bulundu ve idam edildi.

• *Üçüncü Hint seferi.* Piri Reis'in idam edilmesinden sonra Basra beylerbeyi Kubad Paşa'nın tavsiyesi üzerine, Bahreyn sancakbeyi Murat Reis Süveyş kaptanlığına atandı (1552). Murat Reis on beş kadırga ve iki barça ile Basra'dan ayrılarak Piri Reis'in başlattığı harekâtı tamamlamak istedi. Yolda karşılaştığı portekiz donanmasına yenildi. Savaşta Süleyman ve Recep reisler öldüler; Murat Reis ise görevinden azledildi. Bu durumda Süveyş'te Portekizliler'in egemenliği daha da pekişti.

• *Dördüncü Hint seferi.* Basra'da kalan donanmayı yeniden Süveyş'e çıkarmak için tersane kethüdası Hızır Bey'in oğlu Seydi Ali Reis Süveyş kaptanlığına getirildi (1553). Seydi Ali Reis Basra'dan gemileri çıkararak İran, kıyıları boyunca Bahreyn'e geldi. Daha sonra Umman kıyısında karşılaştığı portekiz filosunu yenerek yoluna devam eden osmanlı donanması Maskat limanına yaklaştığında başka bir portekiz filosuyla karşılaştı. Yapılan savaşta her iki donanma da kesin bir sonuç alamadı. Türk donanması önce İran daha sonra Belucistan sahillerine sürüklendi ve bir müslüman gemicinin yardımıyla Güvader limanına geldi. Donanma burada Celalettin bin Dinar'dan yardım görerek, Arabistan'a doğru yola çıktı. Fırtınaya tutulunca Diu Gucerat, Surat taraflarına sürüklendi. Seydi Ali Reis, gemileri, teçhizatları ve birkaç topu Surat valisi Recep Han'a bıraktı ve askerlerinden isteyenlerin burada kalabileceğini belirterek elli adamıyla birlikte kara yolundan üç yıl süren meşakkatli bir yolculuktan sonra İstanbul'a döndü (1556). Bu gezisini anlattığı *Mirat ül-memalik* adlı yapıtını Süleyman I'e (Kanuni) sundu.

Hint seferleri Osmanlılar için başarılı sonuçlar getirmedi. Bunda devletin seferlere gereken önemi vermemesinin payı büyüktür. Hindistan ticaret yollarını ve adaları Portekizliler ele geçirdi. Portekizliler' in tehdidi üzerine Aceh hükümdarı Alaettin Osmanlılar'dan yardım istedi (1565). Bunun üzerine Seydi Ali Reis'in yerine atanan Kurdoğlu Hızır Reis komutasında on dokuz gemiden oluşan bir filo hazırlandı. Ancak zeydi mezhebi imamı Mutahhar Yemen'de bir ayaklanma başlatınca, Kurdoğlu Hızır Reis'in Yemen'de kalması uygun görüldü. Aceh hükümetine gereken yardım malzemesi iki gemiyle yollandı.

Hint tacı imparatorluk nişanı, 1878'de kraliçe Victoria tarafından kadınlar için ihdas edilen ingiliz nişanı. Tek rütbe. Kenarı beyaz çizgili, açık mavi şerit. Sol omza takılır.

HİNT-ANTARKTİKA havzası, Hint okyanusu'nun Avustralya bölgesinde, en derin yeri 6 000 m'yi aşan okyanus havzası. Antarktika kıtası, Kerguelen platosu ve Hint-Antarktika sırtıyla çevrilidir.

HİNT-ANTARKTİKA sırtı, Hint okyanusu'nun güney-doğusu'nda okyanus sırtı, Rodrigues adalarından Yeni-Zelanda' nın güneyine kadar uzanır. Antarktika ve Hint-Avustralya plakalarının birbirinden ayrılmasıyla oluşmuştur.

HİNT-ARİ sıf. Hindistan'da konuşulan hint-avrupa dillerine denir.

—ANSİKL. Hint-ari dilleri, iran diline benzeyen, bu nedenle de kimi kez aynı öbekte ele alınan hint-avrupa dillerinin bir koludur. En eski metinler prakritlerin kaynaklandığı sanskritçede yazılmıştır. Çağdaş hint-ari dillerinin belirgin özelliği dili kullananların sayısı (Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Sri Lanka ve Nepal'de 500 milyondan çok kişi konuşur) ile dil ve lehçelerin çeşitliliğidir. Hint-ari dilleri beş öbeğe ayrılır: Doğu öbeği bengali, oriya, assam, nepal dilleri), Kuzey-Batı öbeği (en önemlisi keşmiri olan derd dilleri), Batı öbeği (racastani, pencabi, lahnda, gucarati, sindhi), Güney-Batı öbeği (marathi, konkani, Seylan dili, maldiv dili); merkez öbek en önemlisidir ve hindi ve doğu lehçelerini (avadhi, bagheli, çattisgarhi), batı lehçelerini (braj, bundeli), urdu ve bihariyi içerir.

HİNTATALAR, Fas'ta Yüksek Atlas dağlarının orta kesiminde yerleşik eski Berberi konfederasyonu. Hintatalar XII. ve XIII. yy.'larda Muvahhitler hareketinde başlıca rolü oynadılar.

HİNT-AVRUPA sıf. **1.** Hint-avrupa dilinden gelen dillere denir. **—2.** Hint-avrupa dillerini konuşmuş olan halklar için kullanılır. **—3.** *Hint-avrupa dili,* gerçekliği doğrudan kanıtlanamayan, ama kökenlerinde yer aldığı çeşitli dillerin karşılaştırılmasıyla yeniden oluşturulan dil.

—ANSİKL. Hint-avrupa dili, roman dillerinin latinceden kaynaklanması gibi, evrensel bir evrim türüne göre, hint-avrupa denilen dillerin kaynaklandığı ortak dildir. Bu dillerin çoğu (kimilerinin izi bile kalmamıştır) bugün kaybolmuş bulunmaktadır, ama varlıklarını sürdürenler Avrupa ve Amerika'nın hemen tümünü ve Asya'nın önemli bir bölümünü kapsar: günümüzde insanlığın yarısı hint-avrupa dilinden kaynaklanan bir dil konuşmaktadır.

Hint-avrupa dilleri, kimilerinde ancak bir tek dil bulunan on iki temel öbekte sınıflandırılır. Bunlar: 1. Toharca (VI.-VII. yy.'lar Çin Türkistanı [Şinciang]); 2. Veda sanskritçesinden (sözlü gelenekle II. binlere uzanan metin) günümüzün çeşitli dillerine (hindi, bengali, vb.) değin birçok dili kapsayan hint-ari; 3. İ.Ö. I. binlerde Avesta' nın dili avestayla Ahemeni yazıtlarının eski persçesi gibi iki biçimi bilinen iran dili (iran dili günümüzde çok çeşitli dilleri kapsamaktadır); 4. V. yy.'dan beri bilinen ermenice; 5. ancak ölü dillerden, II. binlerde hititçe, luvi ve pala dilleri ile, I. binde lykia ve lydia dillerinden oluşan Anadolu öbeği; 6. II. binlerin ortak dili mykenai, klasik çağda ortaya çıkan çok sayıda lehçeye, sonradan birçok modern lehçenin ortaya çıkmasına yol açan İonia-attike diline kadar çeşitli dil ve lehçeyi içeren yunanca; 7. ancak İ.S. XV. yy.'dan beri bilinen arnavutça; 8. lehçesel birliği pek kesin olmayan italik dilleri; bu dillerden biri olan latince, roman dillerinin (fransızcanın, italyancanın, rumencenin, ispanyolcanın, portekizcenin, vb.) kaynaklandığı ortak dil olacaktır; 9. kelt dili: galya dili ve kıta kelt dilinin öteki eski biçimleri gaelce (irlanda dili), britonca (welsh bretonca); 10. önce, kimi rune yazıtları, ardından, tek bir lehçeyle, gotçayla (İ.S. IV. yy.), daha sonra da modern biçimleri (ingilizce, almanca, iskandinav dilleri) bulunan çeşitli lehçelerle bilinen germence; 11. baltık öbeği: tümü de ancak İ.S. XVI. yy.'dan beri bilinen eski prusya dili (kayboldu), lette dililitvanya dili; 12. ortak slavcaya daha yakın olan eski slavcadan, modern slav dillerine: rusça, lehçe, çekçe, sırp-hırvat dili, bulgarcaya değin çeşitli dilleri kapsayan slav dili. Bu on iki lehçe öbeği bölümlemesinin, alışılmış "hint-avrupa dillerinin soyağacı" şemasının çağrıştırdığı gibi ortak döneme değin uzandığını düşünmemek gerekir; bu bölümleme özellikle birçok ara lehçenin ortadan kalkmasını içeren karmaşık bir evrimin sonucudur. Avrupa'nın büyük bir bölümünde birleştirici olan akarsu adları, hint-avrupa dilinin ilk işgalci dalgalarıyla çok ayrımlaşmamış biçimini yansıtır. Birçok öbek, özellikle hint ve iran öbekleri, aralarında daha yakın bir akrabalık olduğu izlenimi uyandırır. Oysa, bu öbeklerle hint-avrupa dili arasına bir geçiş birimi (hint-iran) getirme eğilimi vardır.

Hint-avrupa dilleri arasındaki akrabalık, XVIII. yy.'ın sonunda sanskritçenin bulunmasıyla ortaya çıkmış, karşılaştırmalı dilbilgisi yönteminin kurucusu Franz Bopp da, XIX. yy.'da, sözkonusu dilleri karşılaştırıp kaynaklandıkları dili yeniden kurarak bu akrabalığı kanıtlamıştır. Bu karşılaştırmalı yöntem, bir dilden ötekine, birbirine denk düşen çeşitli sözlüksel ve dilbilgisel (çekim ekleri, sonekler, vb.) biçimbirimlerin gösterenlerini üst üste getirmeye dayanır. Karl Brugmann ve öteki yenidilbilgicilerin (Junggrammatiker) ileri sürdüğü ve o zamandan beri sürekli olarak doğrulanan sesçil benzerliklerin düzenliliği kesin yakınlaştırmalara olanak tanır. Dilleri karşılaştırarak yapılarını oluşturma çoğu kez bir başka yöntemle, bir dilden yola çıkıp, özellikle bu dilin kural dışı durumlarından yararlanarak yeniden oluşturmaya dayanan iç oluşturmayla bütünlenir. Ad ve fiil bükünleri, değişmezler, sözlüğün çeşitli kesimlerindeki türev dizileri arasındaki kesin benzerlikler çok fazladır. Sözdizimi de, kullanımlarda olduğu kadar evrim biçimlerinde de çarpıcı benzerlikler sunar, ama bu düzlemde gösteren, biçimsel yapıda ve sözlükte olduğundan daha güç kavranır. Sesçil dizge üç sesbirim ulamını kapsar: ünsüzler (kapantılılar, *s* ve en az üç gırtlaksıl); ünlüler (kısa ve uzun *a, e, o*); sesçil çevrelerine göre ünsüz *(y)* ya da ünlü *(i)* ya da kesitler *(iy)* gibi işlev üstlenen selenliler *(y, w, r, l, m, n)*. Biçimsel-sözdizimsel dizge belirgin bir biçimde bükünlüdür. Sözcüğün (biçimler) başlıca kurucuları: kök, sonek, önek, içek, çekim ekidir. Belli bir oluşturumda, her biçim özellikle kök ve sonek bir ünlü derecesiyle, bir başka anlatımla bir ünlünün varlık ya da yokluğuyla ve niteliğiyle belirginleşir: örneğin bir kök, *bher-** ("taşımak"), beş biçim sunar; *bher-*, bhor-*, bhēr-*, bhōr-*, bhr-**; sonuncusu "sıfır derece" diye adlandırılır. Her sözcük, yerini yapının (durum ya da türev) belirlediği bir vurgu taşır. Vurgu ile ünlü derecesi belli ölçüde birbirine bağlıdır: sıfır dereceli heceler, başlangıçta hiçbir vurgu taşımaz, bu da ünlü almaşmasının vurgulu bir kökeni olduğunu düşündürür. Gösterenlerle gösterilenler arasındaki bağıntılar çok karmaşıktır: biçimbilimsel değişke (ad ve fiil çekimlerinin çokluğu), eşadlılık, eşanlamlılık ve karışım olguları (birbirini izleyen iki biçimbirim yerine tek bir biçim) çok sayıdadır. Bükünlü biçimlerin başlıca sınıfları

ad (ad, sıfat, adıl) ve fiil sınıfıdır. Ad durum, sayı (tekil, ikil, çoğul) ve cins (eril, dişil, yansız) ulamlarını içerir; fiil, çekim ekleriyle kişi, çatı ve gerçekleşme ulamlarını ve öteki eklerin bitiştirilmesiyle kip, görünüş ve zaman ulamlarını içerir. Türetme, ya sınıflar içinde (küçültmeliler gibi addan türeme adlar; yinelemeliler gibi fiilden türeyen fiiller), ya da bir sınıftan ötekine (fiilden türeyen eylem, etken tümleç adları; addan türeyen fiiller) yapılır. Bundan başka, fiil ad, ortaç ve mastar biçimlerini kapsar. Yalın cümle içindeki sözdizimsel bağıntılar özellikle aynı zamanda durumsal bağıntıları da dile getiren durum çekim ekleriyle aktarılır: yalın durum yalnızca öznenin (ve yüklemin) durumuysa da belirtme durumu (iyelik) ve tamlayan durumu (ilişkin olma), yönelme durumu (geleceğe yönelik), çıkma durumu, kalma durumu (içindelik ve giriş durumları) her yerde sözdizimsel işlevler yüklenir: araç durumu, aynı zamanda edilgen fiilin etken tümlecidir. Ad diziminin az çok birbirlerine bağlı biçimleri vardır; kimi bükünlü ya da bükünsüz öğeler *(o*, yo*)* burada fransızcanın belgili tanımlığıyla karşılaştırılabilecek bir görev üstlenir. Yalın cümleler arasındaki bağıntılar, bağımlılık gösteren bağlaçları ortaya çıkaran adıllara yakın ilgeçlerle dile getirilir. Cümleler arasındaki kimi bağıntı türleri, örneğin ilgi cümlesini veren konu-yorum bağıntısı yeniden oluşturulabilir.

Ortak hint-avrupa dilinden eski hint-avrupa dillerine uzanan evrimde, eskilerden başlayıp günümüz hint-avrupa dillerinde yeniden ortaya çıkan kimi evrim türleri gözlemlenir: biçimsel-sözdizimsel gerecin ve yapıların yenilenmesi, geniş ölçüde çevrimseldir; bugünkü ingilizce, ilgi adılını *(who)*, yukarıda anılan sürece koşut bir evrim sürecinde, bugün de *that* ile gösterilen daha eski bir ilgi adılının yerine getirerek oluşturdu. "Çizgisel" evrimler de (yalınlığa ya da karmaşıklığa doğru ve özellikle ulam ve yapıların yeniden oluşturulması ya da kaybolması), çoğu durumda yeniden oluşturulmadan doğan yanılgılardır. Yine, çeşitli oluşturumları eşsüremli bir perdeye yansıtmak isteği de yanıltıcıdır: her şey bizi, oluşturulmuş biçimlerin oldukça uzun bir evreye yayıldığına inanmaya yöneltir. Hint-avrupa dilinin belli bir derinliği vardır; bu diller içinde, arkeologların kazılarda yaptıkları gibi, kronolojik düzeylerin bir katmanbilimi gerçekleştirilebilir.

Bu gözlem, hint-avrupa dilinin türdeşlikten yoksun toplulukların yığıştığı bir sabir değil, bir halkın dili olduğunu doğrular. Bu halkın ülkü ve değerleri dolaysız bir biçimde bilinir: Veda, Homeros ve kuzey *Edda*'nın şiirsel kalıp cümleleri arasındaki giderek artan çok sayıdaki denklik, bunun dolaysız bir kanıtıdır. Birbirinden çok ayrı yapıtlardan kalma anlatı şemalarının yinelenmesi, hiyerarşik, soylu, eril bir ideolojinin aktarıcılığını yapan sözlü bir hint-avrupa edebiyatının varlığını doğrular. Bu ideoloji, "niceliğin" ve huzurun halka özgü ve dişil değerlerini savaşçı kahramanlıkla güçlü tinselliğe; bireyi topluma, o anda var olan toplumu da sonsuza dek yaşayacak soylarına bağlar. Toplum, ayrı, aşamalı ve birliği, dayanışması kralda simgeleşen bir kuruluş biçiminde tasarlanır. Kral, ayrıca, bir "doğruluk" ülküsünü temsil eder. Ama, Hint-Avrupalılar'ın siyasal kurumları saptanamaz, bu kurumların birliği sağlayıcılığını, sürekliliğini gösterecek hiçbir kanıt da yoktur. "Dilsel paleontoloji" (sözcüğün varlığından nesnenin bilindiği sonucunu çıkarır), teknikler, yerleşim biçimi, yaşam koşullarına ilişkin bilgiler verir. Bu veriler Hint-Avrupalılar'ı, Asya ve Avrupa'nın cilalı taş çağı insanları arasında tanıma olanağı sağlar. Günümüzde Ural, Hazar denizi ve Karadeniz arasında V. ve III. binlerde yer alan ve Avrupa ile Asya'ya doğru birbirini izleyen üç işgalci dalgasının yayıldığı, kurgan denilen sitlerin varlığı üstüne bir uzlaşmaya ulaşılmış gibidir.

Arkeoloji, bu işgalcilerin, Marica Gimbutas'ın tablodaki terimlerle ön hint-avrupalı "eski Avrupa"yla karşıtlaştırdığı yeni bir kültür getirdiğini ortaya koyar.

HİNT AVRUPA

Eski Avrupa kültürü	*Kurgan kültürü*
Ekonomi	
tarım (atsız), yerleşik	kırsal (atlı)
Yerleşim biçimi	
geniş yerleşim alanları, köyler ve kentler	yarı yarıya yer altında bulunan evlerden oluşan
Toplumsal yapı	
eşitçi, anasoylu toplum	küçük köyler ataerkil, ata toprağına yerleşik toplum
İdeoloji	
barışçı, sanatçı, yaratıcı kadın	savaşçı, yaratıcı erkek

HİNT-AVUSTRALYA PLAKASI, Hint okyanusu'nun doğusunu ve Büyük Okyanus'un güney-batısını kaplayan litosfer levhası. (Eski Gondvana kıtasının parçası olan ve Avrasya levhasının güney kenarına kadar kayarak yer değiştiren Hint-Avustralya plakasının sınırları B. yönünde [Carlsberg ve Hint-Antarktika sırtları] genişlerken D.'da komşu bir litosfer levhasının altına girer [Batı Büyük Okyanus, Cava ve Sumatra çukurları]; K.'deyse başka levhalarla çarpışır [Himalaya ve Birmanya dağları].)

HİNTBAKLASI a. Bot. KENEOTU'nun eşanlamlısı.

HİNTDARISI a. Bot. KOCADARI'nın eşanlamlısı.

HİNTERLAND a. (alm. sözc.). ARTÜLKE'nin eşanlamlısı.

—Uluslarar. huk. *Hinterland bölgesi*, etki (nüfuz) alanı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Uluslarar. huk. Hinterland bölgeleri uygulaması, sömürge edinilmesini sağlayan fiili işgal ilkesinin bir süre ve sınırlı sayıda devlet için işlerliğine son verdi. Buna göre, bir ülkenin kıyısını ya da belli bir bölgesini işgal eden devlet, bir başka devlete karşı, onun etki (nüfuz) alanına (ya da Hinterland bölgesine) taşmama yükümlülüğünü kabul ediyordu. Bunun tek koşulu, bu devletin, yukarda anılan yükümlülüğü kabul eden devlete, daha önce işgal etmiş olduğu toprakların bitişiğindeki bölgeyi gelecekte sürekli ve fiilen işgal etme hakkını münhasır olarak tanımasıydı. Dolayısıyla bu uygulama, egemenliğin derhal ve doğrudan doğruya ele geçirilmesine yol açmıyor, yalnız bir ayrıcalık hakkı sağlıyordu. Bu uygulama, pek çok uyuşmazlığa yol açtı (1898-1899'daki Faşoda olayı).

HİNTFISTIĞI → JATROPHA.

HİNT-GANJ ovası, Himalaya yayıyla Dekkan arasında uzanan doğal bölge. Hint-Ganj ovası, Himalaya ve Dekkan arasında bir çökmenin yol açtığı derin bir teknenin, Üçüncü Zaman'dan beri, Himalayalar'dan koparak binlerce metre kalınlığa ulaşan döküntülerle dolması sonucu oluşmuştur. Böylece, Ganj ve İndus bölgeleri arasında, yüksekliği 270 m'ye varan, dünyanın en geniş ve engebesiz ovalarından biri gelişmiştir. Bu ova, iklim bakımından birbirinden farklı birkaç bölgeye ayrılır. Çok yağışlı olan doğu bölümü Brahmaputra, Ganj ve Tista ırmaklarının sularını toplar; siyasal bakımdan, Bangladeş'le Hindistan'ın Assam ve Batı Bengal eyaletleri arasında bölüşülmüştür. Bihar ve Uttar Pradeş bölgesiyle Nepal ovasının kenarı, yağışları B.'ya doğru azalan, çok kurak mevsimli bir iklimin etkisindedir. İndus ve kollarının bulunduğu batı bölümü (Hindistan ve Pakistan) Pencab ve Racastan'da yarı kuraktır; Tar çölü, bütünüyle kuraktır. Hindistan topraklarının en kalabalık bölgesi olan Hint-Ganj ovası daha çok bir tarım bölgesidir. Ovanın verimliliği, Himalayalar'dan gelen suları kullanarak yapılan önemli sulama tesisleriyle (barajlar, derivasyon kanalları, sonra tünelleri) artırıldı. Burada, buğday (B.'da), pirinç (özellikle D.'da), şekerkamışı, pamuk (Pakistan'da), jüt (Bengal'de) üretilir. Önemli akarsular boyunca gelişen kentler arasında, nüfusu milyonu geçen yalnızca birkaç kente rastlanır: Kalküta, Dakka, Luknov, Delhi, Karaçi, Lahor.

HİNT-GERMEN sıf. ve a. Kimi alman dilbilimcilerine göre HİNT-AVRUPA'nın eşanlamlısı.

HİNTHIYARI a. Bot. HIYARŞEMBE'nin eşanlamlısı.

HİNTİKKA (Jaakko), finlandiyalı filozof ve mantıkçı (Vantaa 1929). Harvard Üniversitesi'nde öğrenim gördü, Helsinki (1959), Berkeley (1963) ve Stanford üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı. Bu filozofun, çözümleyici felsefeye dayanan ve eleştirmekten de geri kalmadığı Quine'e yakın olan düşüncesi, daha çok mantığa yöneldi. Özellikle kipliğin anlambilimi ve önerme tutumları üzerindeki incelemeleriyle tanındı. Matematiksel mantık, tümevarım kuramı, bilgikuramsal kavramların mantıksal çözümlemesi, dil felsefesi ve mantık tarihiyle ilgilendi. Başlıca yapıtları: *Distributive Normal Forms in the Calculus of Predicates*, 1953; *Two Papers on Symbolic Logic*, 1955; *Knowledge and Belief*, 1962; *Aspects of İnductive Logic*, 1966; *Models for Modalities*, 1969; *Logic, Language Games and İnformations*, 1972.

HİNT-İRAN sıf. Hint-ari ve iran dilleri topluluğu için kullanılır; hint-avrupa dil ailesinin bir kolu olarak kabul edilir.

◆ a. Hint-iran dilleri topluluğu.

HİNT-İSKİTLER, çağdaş tarihçilerin İ.Ö. I. yy.'da belki de doğrudan Isık-Kul gölü bölgesinden gelip Hindistan'ın kuzey-batı sınırlarına yerleşen Orta Asyalı göçebe halklara verdikleri ad. Bu topluluklara İ.S. I. yy. başlarında Mathura bölgesine kadar olan kesimde rastlanmıştır. Hint-İskitler, hint-yunan prensliklerinin ortadan kaldırılmasına katkıda bulundular, kendileri de hint-parth ve Kuşanalar döneminde tarih sahnesinden silindiler.

HİNTKENEVİRİ a. Narkotik bir madde, yanı esrar elde edilen kenevir alttürü *(Cannabis sativa indica)*.

—ANSİKL. Hintkeneviri, Güneydoğu Asya, Hindistan, Orta-Doğu ve Orta Amerika'da yasal ya da kaçak olarak yetiştirilir. Dişi ya da erkek çiçeklerinden, kif, esrar ya da marihuana denen madde elde edilir. Hintkenevirinin psikotik maddesi olan tetrahidrokannabinol (T.H.C.) bitkide yüksek oranda (% 2-7) bulunur. T.H.C. yalnızca bu maddeyi % 0,5'ten az (ortalama % 0,1) oranda içeren, dokumacılık ve kağıtçılıkta kullanılan türlerden çıkarılır ve alışılmış kullanma koşullarında, aşırı bir fizyolojik etkinliğe yol açmaz.

HİNTKİRAZI a. Bir mango türünün *(Mangifera domestica)* zeytin iriliğindeki yenebilir meyvesi.

HİNTLİ sıf. ve a. **1.** Hindistan halkından olan. **—2.** Kuzey Amerika, Güney Amerika ve Batı Hint adalarının yerlilerine Batılılar tarafından verilen ad (eskimiş).

◆ a. Tamlayan olarak Hintliler'e ya da Hindistan'a ilişkin: *Hintli şair.*

HİNTLİ, 1603'te Johann Bayer tarafından belirlenen ve yalnızca sönük yıldızları içeren küçük güney takımyıldızı. (→ GÖK haritası.)

HİNT-MOĞOL İMPARATORLUĞU → HİNT-TÜRK İMPARATORLUĞU.

HİNTO a. (macarca sözc.). *Esk.* Bir tür yaylı araba. (→ KARUÇA.)

HİNTOCU a. *Esk.* Hinto arabasını süren kimse.

HİNTON (Christopher), ingiliz mühendis (Tisbury, Wiltshire, 1901 - Londra 1983). Calder Hall nükleer santralını tasarladı ve gerçekleştirdi (1956). Bu santral, dünyada düzenli olarak, kullanılabilir bir elektrik gücü sağlayan ilk santral olmuştur (SSCB'deki 5 MW'lik Obninsk [1954] ve Fransa'daki 3 MW'lik Marcoule'a karşılık, 202 MW gücündedir).

HİNTON (Paula), ingiliz kadın dansçı (İlford 1924). Ballet Rambert'de (1944), daha sonra evlendiği Walter Gore'un topluluğunda, Festival Ballet'de, Frankfurt operası'nın balesinde, Gülbenkyan balesi'nde dans etti. Sally Gilmour'ın rollerinin çoğunu yeniden yorumladı. W. Gore'un birçok yapıtının ilk sahnelenişinde başrol oynadı: *Antonia* (1949), *The Night and the Silence* (1958), *Eaters of Darkness* (1958), *Sweet Dancers* (1964), *Dance Picture* (1971). En iyi *Giselle* yorumcularından biri olarak kendini kabul ettirdi.

HİNTREÇİNESİ → HİNTZAMKI.

HİNTSAFRANI a. Bot. ZERDEÇAL'ın eşanlamlısı.

HİNT-TÜRK İMPARATORLUĞU, Baburlular, Gurkanlı devleti de denir; Babur'un Hindistan'da kurduğu devlet (1526-1858). [→ HİNDİSTAN.]

HİNTYAĞI a. Eczc. Keneotunun *(Ricinus communis)* kabukları ayıklanmış tohumlarının soğukta sıkılmasıyla elde edilen ve müshil olarak kullanılan yağ.
—ANSİKL. Eczc. Hintyağında, pankreas salgısı lipazın etkisiyle serbest hale geçen ve bağırsak mukozasını etkileyerek bağırsak hareketlerini artıran risinoleik asit gliseritler bulunur. Bu nedenle iç yumuşatıcı ve müshil etkisi vardır. Kendine özgü kokusundan ve hoş olmayan tadından dolayı kapsül ve fitil şeklinde kullanılır ya da kahve, limon, portakal suyu yahut bira içinde içilir. Tam bir etki için günde 30-40 g alınır. 15-20 g'lık hintyağı 6-10 saat sonra sancısız 1-2 amel verir. Tahriş edici olmadığından gebelere de verilebilir.
Türkiye'de koyu sülfat asidin hintyağına etkitilmesiyle "Türkiye kırmızısı yağı" adıyla tanınan değerli bir bileşik (sodyum sülforisinoleat) elde edilir. Bu madde kökboya ve alizarinle yapılan boyama ve baskılarda kullanılır.

HİNTYASEMİNİ a. Tropikal Amerika kökenli, mızrak yapraklı ve dal uçlarında talkım halinde ortası sarı, kenarları beyaz, büyük ve kokulu çiçekli, güzel görünüşlü ağaç. (Bil. a. *Plumeria acutifolia* ya da *acuminata;* zakkumgiller familyası.) [Hintyasemini Kıbrıs'tan Güney Anadolu'ya getirilmiştir. Bu bölgede süs bitkisi olarak yetiştirilir.]

HİNT-YUNAN, çağdaş tarihçilerin İ.Ö. III. yy.'ın ortasından başlayarak Baktria, daha sonra Pencab'a kadar Hindistan bölgesinde saltanat süren yunan kökenli hükümdarlara verdikleri ad. Bu krallıklar Baktria'dan başlamak üzere yavaş yavaş Orta Asya'dan gelen istilacıların eline geçti. Kâbil vadisine sıkışıp kalan son Hint-Yunan krallığı'nın İ.Ö. 55 yılına doğru ortadan kalktığı sanılır.

HİNTZAMKI a. Eczc. Kuzeydoğu Asya'da yetişen bir ağacın (*Garcinia hanburyi* [*clusiaceae* familyası]) çıkardığı reçineli zamk. (HİNTREÇİNESİ de denir.)
—ANSİKL. Hintzamkı kırmızımsı ya da yeşilimsi sarı renkte, acı lezzetli, kokusuz ve kolayca kırılabilen çubuklar halinde (15-20 cm) satılır. Suda kısmen çözünür. Zamk (% 20), reçine (% 70), boyarmadde ve çok az nişasta içerir. Tahriş edici bir müshil ve kurt düşürücüdür. Genellikle başka müshillerle (sarısabır) karıştırılarak alınır. Yüksek miktarda alınırsa ölüme yol açar. Günümüzde daha çok veteriner hekimlikte kullanılır. Sarı renginden dolayı boyarmadde olarak limonatalara renk ve lezzet vermek için de kullanılır.

HİNTZE (Paul VON), alman siyaset adamı (Schwedt an der Oder 1864 - Meran 1941). Rusya'da deniz ataşesi (1908), Meksika'da (1911-1914), Christiania'da (1915) büyükelçi, Ludendorff'un baskısıyla Kühlmann'ın yerine dışişleri bakanı oldu (9 temmuz 1918). İmparatorluğu tatmin edecek bir barışın olabileceğine inanıyordu, ama ateşkes konusunda Hindenburg ve Ludendorff'u izlemek durumunda kaldı. Onun zoruyla Badenli Max şansölyeliği kabul etti (3 ekim).

HİNWİL, İsviçre'de (Zürich kantonu) komün, Rüti'nin K.'inde; 7 600 nüf. XVIII. yy.'dan kalma kilise. Küçük müze.

HİORDAHLİT a. (fr. *hiortdahlite;* norveçli kimyacı T. *Hiortdahl*'ın adından). Miner. Kalsiyum ve sodyum fluorosilikozirkonat.

HİPALON a. (fr. *hypalon*). Klorosülfonlu polietilenin tescil edilmiş adı; klor ve kükürt dioksidin polietilene etkimesi sonunda elde edilir. (Kimyasal etkenlere, kötü hava koşullarına ve morötesi ışınlara karşı çok büyük bir dayanım gösterir.)

> **HİPER-** (fr. *hyper;* yun. *hyper,* üstünde'den), birçok sözcüğün bileşimine giren ve olağanın üstünde bir konum, bir yeğinlik ya da özellik belirten önek.

HİPERAKANTOZ a. (fr. *hyperacanthose*). Tıp. AKANTOZ'un eşanlamlısı.

HİPERAKUZİ a. (fr. *hyperacousie*). Patol. Ses ve gürültüye aşırı duyarlılık.
—ANSİKL. İki türlü hiperakuzi vardır: tiz seslerin algılanmasının bir ağrı duyusuyla birlikte gittiği *ağrılı hiperakuzi;* işitme keskinliğinde bir artış olmaksızın, algılanan seslerin şiddetinde öznel bir aşırılaşmanın sözkonusu olduğu *şiddet hiperakuzisi.*

HİPERALBÜMİNOZ a. (fr. *hyperalbuminose*). Patol. Organik bir sıvıdaki albümin oranının yükselmesi.

HİPERALDOSTERONİZM a. (fr. *hyperaldostéronisme*). Endokrinol. Böbreküstü bezinin aşırı ölçüde aldosteron salgılaması.
—ANSİKL. Aldosteronun aşırı salgılanması, kandaki potasyum miktarının ileri derecede düşmesine, potasyumun idrarla aşırı ölçüde dışa atılmasına ve normalde 1'den yukarı olan idrar sodyum oranının tersine dönmesine neden olur. Kandaki klorun azalması ve bikarbonatın çoğalması metabolik bir alkaloza neden olabilir.
Hiperaldosteronizm ilkel ya da ikincil olabilir. Aldosteronun aşırı üretimi, böbreküstü bezi kabuğu adenomundan ileri gelebilir; ameliyatla adenomun çıkarılması sonucunda hastalık iyileşebilir.
İlkel hiperaldosteronizm böbreküstü bezinin aşırı gelişmesinden, içinde bir adenom ya da karsinom oluşmasından ileri gelir. Pek sık rastlanmaz. Plazmada renin etkinliğinin azlığı ikincil hiperaldosteronizmden ayırt edilmesine yarar.
İkincil hiperaldosteronizm böbreküstü bezinin aşırı bir uyarıya verdiği yanıt diye tanımlanabilir ve birçok hastalığa bağlı olabilir: plazma renin etkinliğinin eşliğinde kötücül bir böbrek atardamar basıncı yüksekliği; nefrotik sendrom, siroz, beslenme bozukluğundan ileri gelen kanda protein azlığı; tiyazinli idrar söktürücülerinin kötü kullanımı; tuz yitirmeyle belirgin böbrek yetersizlikleri; nedeni belirsiz ödemler. Gebeliğe, 2. ya da 3. ayda başlayan fizyolojik bir hiperaldosteronizm eşlik eder.
Bir ameliyatı kesinkes gerektiren böbreküstü bezi adenomu ya da böbrek atardamarındaki bir şekil bozukluğu dışında tedavi spirolakton gibi aldosteron karşıtı ilaçların kullanılmasına dayandırılır. Potasyumun alıkonmasını sağlayan idrar söktürücüler de kullanılabilir.

HİPERALFAGLOBÜLİNEMİ a. (fr. *hyperalpha-globulinémie*). Biyokim. Kan serumunda alfaglobülinlerin anormal olarak artışı. (Mikroplu ya da iltihaplı hastalıklar, kanserler ve lipoitli nefrozlar sırasında görülür.)

HİPERALJİ a. (fr. *hyperalgie*). Acı ve ağrıya karşı aşırı duyarlılık. (Eşanl. HİPERALJEZİ.)

HİPERALKALİ sıf. (fr. *hyperalcalin*). Petrogr. İçerdiği sodyumun ve potasın molekül oranları, alümin oranından daha yüksek olan bir magma kayacı için kullanılır.

HİPERAMONİYEMİ a. (fr. *hyperammoniémie*'den). Tıp. Kanda amonyak karbonat bulunmasından dolayı amonyak oranının artması. (Ağır sinir ve sindirim sistemi bozukluklarına neden olur ve ciddi sarılıklarla karaciğer komalarında gözlenir.)

HİPERANDROJENİZM a. (fr. *hyperandrogénisme*). Endokrinol. Kanda aşırı miktarda androjen bulunması.

HİPERAZOTEMİ a. (fr. *hyperazotémie*). Biyokim. Kanda, proteik olmayan azot oranının, özellikle üre oranının, böbrek yetmezliği yüzünden artması (litrede 0,50 g'ı aşması). [Eşanl. ÜREMİ.]

HİPERBAR sıf. (fr. *hyperbare*). Tıp. **1.** Basıncı, atmosfer basıncından daha yüksek kapalı bir alan için kullanılır. **—2.** *Hiperbar ameliyat bloku,* atmosfer basıncından yüksek bir basıncın egemen olduğu bir yerdeki ameliyat bloku. (Hiperbar ameliyat bloku, çevredeki havanınkinden çok daha yüksek kısmi oksijen basıncı altında ameliyat yapılmasına olanak verir ve ameliyat edilen kişinin soluk alış-verişini sürdürmekteki bazı güçlükleri ortadan kaldırır. Ayrıca, yüksek basınç sayesinde tüm gaz kaçakları dışarıya doğru olduğundan bir ameliyathane uzun süre bu durumda tutulabilir.) || *Hiperbar oksijen,* bir ameliyat blokunda ya da yüksek basınçlı bir odada atmosfer basıncından daha yüksek bir basınç altında (2 kg mutlak basınca kadar) verilen oksijen.

HİPERBARİ a. (fr. *hyperbarie*). Çevre basıncının, hava basıncından, yani 760 mm cıva basıncından, yüksek olduğu durum.

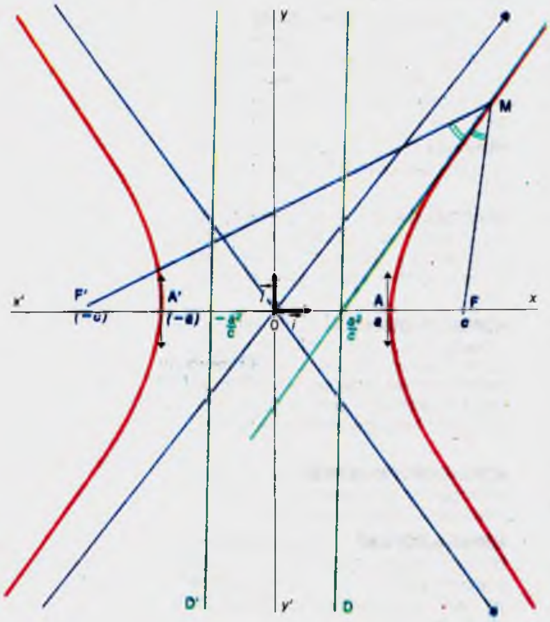
HİPERBOL a. (fr. *hyperbole;* yun. *hyperbole,* artık'dan). Geom. **1.** Bir P düzleminde, bu düzlemin değişmez iki noktasına uzaklıkları arasındaki farkın mutlak değeri değişmez olan noktalar kümesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu eğriyi çizerek elde edilen çizgi. (Bk. *ansikl.* böl. Tek. res.) **—3.** Yukarıda tanımlanan eğriyle sınırlı bağlantılı iki yüzeyin birleşimi. **—4.** *Apollonius hiperbolü,* bir A noktası ve bir (C) koniği verildiğine göre, (C) koniğinin A dan çıkan normallerinin ayaklarını içeren (H_A) hiperbolü. [Bu normallerin sayısı 1 ile 4 arasındadır; (H_A), A yı içeren ve sonuşmazları (C) nin eksenlerine koşut olan ikizkenar bir hiperboldür.] || *Bir* (H) *hiperbolünün eşlenik hiperbolü,* (H) nın denklemi $\frac{x^2}{a^2}-\frac{y^2}{b^2}=1$ ise denklemi $\frac{x^2}{a^2}-\frac{y^2}{b^2}=(-1)$ olan hiperbol. (Bu iki hiperbolün sonuşmaz doğruları aynıdır.)

—Mat. *Hiperbol pergeli,* hiperbol çizmeye yarayan aygıt.
—ANSİKL. Geom. Verilen tanım, değişmez iki nokta hiperbolün odakları olmak üzere, ikiodaklı tanımdır. Bir başka tanım verilebilir: bir hiperbol, P düzleminde bu düzlemin bir F noktasına ve bir D doğrusuna (F yi içermeyen) uzaklıklarının oranı, belli bir *e* ($e>1$) değerinde olan noktalar kümesidir; F odaklardan biri, D, hiperbolün F ye eşlik eden doğrultmanı, *e* ise dışmerkezliğidir. F′ ikinci odak ve D′ buna eşlik eden doğrultman olmak üzere, bu hiperbolün herhangi bir M noktasının, F′ ve D′ ye uzaklıkları oranı değişmez olacak şekilde bir başka (F′, D′) ikilisi vardır; bu oran, yukarıda (F, D) ikilisi yardımıyla elde edilen *e* ile aynı değerdedir. Bir hiperbolün denklemi uygun olarak seçilmiş bir işarette $\frac{x^2}{a^2}-\frac{y^2}{b^2}=1$ biçiminde yazılabilir. Sonuşmazların denklemleri $y=\frac{b}{a}x$ ve $y=-\frac{b}{a}x$ tir. $a=b$ ikizkenar bir hiperbol elde edilir. $a^2+b^2=c^2$ eşitliği göz önüne alınırsa, $e=\frac{c}{a}$ bağıntısı elde edilir. Odaklar F ve F′ ise bu durumda (FF′), işaretin apsis eksenidir ve bu odakların apsisleri *c* ve (− *c*) dir. Bunlara sırasıyla eşlik eden doğrultmanların denklemleri $x=\frac{a^2}{c}$ ve $x=-\frac{a^2}{c}$ dir. İlişkin şekil, bu hiperbolün bir M noktasındaki teğetin, başlangıç noktası M ve doğrultman vektörleri $\overrightarrow{MF}$ ve $\overrightarrow{MF'}$ olan iki yarıdoğrunun ortayı olduğunu da göstermektedir. Öte yandan, (H) hiperbolünün bir D keseni verildiğine göre, bu kesenin (H) ile arakesit noktalarına M ve M′, sonuşmazlarla arakesit noktalarına N ve N′ denirse (M ve N, odak ekseninin tanımladığı aynı yarıdüzlemde yer alır), bu durumda MN=M′N′ eşitliği vardır. M ile M′ çakıştığında, dolayısıyla D, (H) ya teğet olduğunda, daima MN=MN′ elde edilir.

İkizkenar hiperbole gelince, bu, dik eksenli bir sistemde, *k* değişmez ve *p* değişken olmak üzere (*p*, 0) ve (0, $\frac{k}{p}$) koordinatlı noktaları birleştiren doğru parçasının zarfı olarak elde edilebilir; hiperbol, aynı zamanda bu doğru parçaların orta noktalarının da geometrik yeridir. (→ KONİK.)

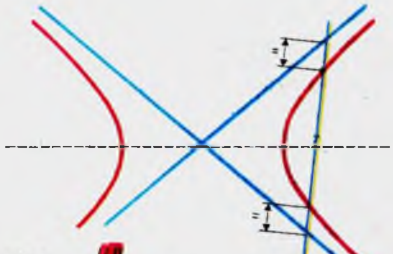
Bir hiperbolün çizimi, bir hiperbol pergeliyle sürekli olarak, ya da teğet yöntemiyle ya da sonuşmazlardan ve bir noktadan yararlanarak nokta nokta elde edilebilir. Hiperbol aynı biçimde, birer ucu odaklardan birine tesbit edilmiş, öbür uçları birbirine bağlanmış ve bir halkadan geçirilmiş iki iplik yardımıyla sürekli olarak çizilebilir; halka, iplikleri gergin tutarak yer değiştiren bir kalemin ucunu yöneltmeye yarar.

hiperbol

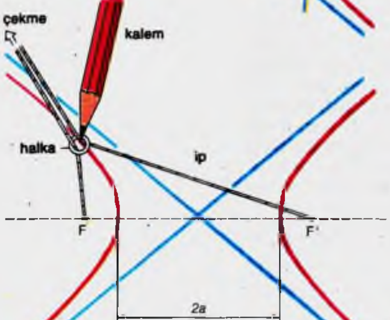




teğet yöntemi ***(odaklardan ve sonuşmazlardan yararlanarak)*** **bir noktadaki teğet, bu noktanın ışın vektörlerince oluşturulan açının ortayıdır.**



sonuşmazlardan ve bir noktadan yararlanarak ***(odağı bilmeksizin)*** **kiriş ile, bunun sonuşmazlar üzerinde gördüğü doğru parçasının ortası aynıdır**



iki ip yardımıyla sürekli çizim

çeşitli hiperbol çizim yöntemleri

HİPERBOLİK sıf. (fr. *hyperbolique;* geç. lat. *hyberbolicus;* yun. *hyperbolikos*'dan). Geom. **1.** Hiperbol biçiminde olan şekiller için kullanılır. **—2.** *Hiperbolik geometri,* belli bir doğruya, dışındaki belli bir noktadan farklı birçok koşutun çizilebileceğini öne süren ve Eukleidesçi olmayan geometri. (Şekil modeli ya da ortamı olarak, bir yaygılı hiperboloit kullanılabilir.)
—Mat. çözlm. *Hiperbolik fonksiyonlar,* sinüs hiperbolik, kosinüs hiperbolik, tanjant hiperbolik ve kotanjant hiperbolik fonksiyonları. ‖ *Ters hiperbolik fonksiyonlar,* argüman sinüs hiperbolik, argüman kosinüs hiperbolik, argüman tanjant hiperbolik, argüman kotanjant hiperbolik fonksiyonları.

HİPERBOLOİT a. (fr. *hiperboloïde*). Geom. **1.** Denklemi

$$\frac{x^2}{a^2}+\frac{y^2}{b^2}-\frac{z^2}{c^2}+1=0$$

(iki yaygılı hiperboloit) ya da

$$\frac{x^2}{a^2}+\frac{y^2}{b^2}-\frac{z^2}{c^2}-1=0$$

(bir yaygılı hiperboloit) olan ikilenik. **—2.** *Dönel hiperboloit, a* ve *b* katsayıları eşit olduğunda elde edilen hiperboloit.
—ANSİKL. Yukarıda verilen hiperboloit denklemleri "iyi" bir ($\Omega, \vec{i}, \vec{j}, \vec{k}$) işareti için elde edilmiştir. (→ İKİLENİK.) Bu koşullarda, dönel bir hiperboloit

$$\begin{cases} y=0 \\ \frac{x^2}{a^2}-\frac{z^2}{c^2}+\varepsilon=0 \end{cases}$$

boylamının ($\Omega, \vec{k}$) ekseni çevresinde dönmesiyle elde edilir. $\varepsilon=1$ ise bu, yedek ekseni ($\Omega, \vec{k}$) olan bir hiperboldür ve iki yaygı vardır; $\varepsilon=-1$ ise bu asal ekseni ($\Omega, \vec{k}$) olan bir hiperboldür ve bir yaygı vardır. Bu iki dönel hiperboloide dayanarak düzlemi ($\Omega, \vec{i}, \vec{k}$) ve oranı *b / a* olan dikgen afinlik aracılığıyla öbürleri çizilebilir.

HİPERCO a. (tesc. edil. a.). İlk kez ABD'de üretilmiş olan manyetik alaşım; demir, kobalt (% 30-35) ve kromdan (yaklaşık % 1) oluşur ve üreteçlere ve elektrik motorlarının manyetik devrelerin yapımında kullanılır.

HİPERÇEKİRDEK a. Çekird. fiz. Proton ve nötron gibi olağan bileşenler dışında hiperon da içeren atom çekirdeği.
—ANSİKL. Hiperçekirdekler 1952'den bu yana incelenmektedir. Bunlar genellikle bir K parçacıkları demetiyle çekirdekleri bombardıman ederek elde edilir. Bir K parçacığı ile hedef çekirdeğin bir nötronu arasındaki etkileşim bir Λ hiperon verir ve hiperon oluştuğu hedef çekirdeğe bağlı kalmaya elverişlidir. Hiperçekirdeklerin bağ enerjileri incelenirse, Λ-nükleon etkileşimi üstünde bilgiler elde edilir. Son zamanlarda, Λ'nın çekirdekte doldurabileceği çeşitli kuvantum hallerini karşılayan uyarılmış hiperçekirdek halleri gözlendi. Nihayet, kimi deneysel sonuçlar, Λ yerine bir Σ hiperon içeren hiperçekirdeklerin varlığını ortaya koydu.

HİPERDİNAMİ a. (fr. *hyperdynamie*). Fizyol. **1.** Anormal derecede yüksek sinir ve kas etkinliği. **—2.** Kuvvet ya da enerji bolluğu.

HİPERDİPLOİDİ a. (fr. *hyperdiploïdie*). Genet. Normal diploit kromozom sayısının üstünde bir ya da birkaç kromozomun varlığıyla belirgin anöploit özellik. (İnsan türünde hiperdiploidinin en sık görülen şekli trizomidir.)

HİPERDİPLOİT sıf. (fr. *hyperdiploïde'* den). Hiperdiploidisi olan hücre ya da organizmaya denir.
◆ a. Hiperdiploit kimse.

HİPEREMESİS a. (yun. *hyper,* aşırı, ve *emesis,* kusma'dan). Gebelik sırasındaki aşırı kusmalara verilen ad.

HİPEREMİ a. (fr. *hyperémie*). Patol. KAN* OTURMASI'nın eşanlamlısı.

HİPERENFLASYON a. (fr. *hyperinflation*). → DÖRTNALA ENFLASYON*.

HİPERENSÜLİNİZM a. (fr. *hyperinsulinisme*). Pankreasta ensülin salgısının artması ve bundan dolayı hipoglisemi bozukluklarının ve çırpınma, bayılma, koma gibi ağır belirtilerin ortaya çıkması. (Hiperensülinizm pankreastaki bir urdan, bir adenomdan ya da istisnai olarak kanser gibi organik lezyonlardan ileri gelir; çoğu zaman cerrahiye başvurmaktan başka çare yoktur.)

HİPEREOZİNOFİLİ a. (fr. *hyperéosinophilie*). Hematol. Kandaki eozinofillerin sayısının mm³'te 500'ün üzerine çıkması. (Başlıca nedenleri şunlardır: alerji, asalaklar, bazı kanserler ve bağdokusu iltihapları, zehirlenmeler, kan hastalıkları ve enfeksiyonlar.)

HİPEREOZİNOFİLİK sıf. (fr. *hyperéosinophilique*). Patol. *Hipereozinofilik sendrom,* iki ayrı tabloyu belirten sendrom: Löffler fibroblastik endokarditi ve eozinofilli lösemiler. (Birincisinde akyuvarlarda ileri derecede artışın yanı sıra eozinofil akyuvarların mutlak sayısında da bir yükselme ve ağır bir kalp yetersizliği ve bazen damar tıkanıklıkları, sinirsel belirtiler ve

karaciğer-dalak büyümesi sözkonusudur. Hastalık, tedavi edilse dahi, 2 yıldan kısa bir sürede ölümle sonuçlanır. Nedeni bilinmemektedir. İkincisinin varlığı, inceleme sonucu bir Filadelfiya kromozomunun bulunması ya da akut bir lösemiye doğru gidiş dışında, tartışmalıdır.)

HİPERERJİ a. (fr. *hyperergie*). Bağışıkbil. Bir maddeye karşı tepki yetisinin aşırılaşması.

HİPERESTEZİ a. (fr. *hyperesthésie*). **1.** Nörol. Duyarlığın aşırılaşması. (Aslında çeşitli duyuları, örneğin dokunma ya da ısı duyusunu, ağrı duyusuna dönüştürür.) **—2.** Psik. Bir kimsenin, çevresindeki tüm değişikliklerin kendisiyle ilgili ve özellikle aşağılayıcı türde olduğunu sanması.

HİPERFİBRİNEMİ ya da **HİPERFİBRİNOJENEMİ** a. (fr. *hyperfibrinémie* ya da *hyperfibrinogénémie*). Hematol. Kandaki normal fibrinojen miktarının artması.

HİPERFOKAL sıf. (fr. *hyperfocal*). Opt. ve Foto. *Hiperfokal uzaklık*, AŞIRIODAK* UZAKLIĞI'nın eşanlamlısı.

HİPERFOLİKÜLİNİ a. (fr. *hyperfolliculinie*). Endokrinol. Folikülinin, aşırı, uzun süreli ya da progesteronla dengelenmemiş salgısı. (Genellikle bir yumurtlama yokluğunun, nadiren de salgı yapan bir yumurtalık urunun sonucudur.)

HİPERFORİ a. (fr. *hyperphorie*). Oftalmol. Çift gözle görme bozukluğu. (Heteroforinin çeşitlerinden biridir.)

HİPERFREKANS a. (fr. *hyperfréquence*). Telekom. Yaklaşık 1 000 MHz'yi geçen çok yüksek radyoelektrik frekansı. (Yüksek frekanslarda iletim hattı olarak, boşluk rezonatörleri ve parabolik yansıtıcılara bağlı huni antenler gibi dalga kılavuzları kullanılır. Bu antenler uygun boyutlarda olursa, çok büyük kazançlar sağlar ve birkaç watlık güçlerle, onlarca kilometre üzerinden yüksek sığalı radyoelektrik bağlantılarına olanak verir. Yüksek frekanslar taşıyan radyoelektrik dalgalarına çoğu kez mikrodalgalar denir.) [→ HERTZ DEMETİ.]

HİPERGAMMAGLOBÜLİNEMİ a. (fr. *hypergammaglobulinémie*). Bağışıkbil. Gammaglobülinlerin serumdaki oranının 18 g/l'nin üzerine çıkması. (Değişik yapıda birçok gammaglobülinin artmasına bağlıysa poliklonal adı verilir ve çeşitli iltihabi sendromlarda görülür. Bağışıklık ve biyokimya açısından benzer tek bir immünoglobülin tipini ilgilendirdiğinde ise monoklonal adını alır ve özellikle kötücül plazma hücre çoğalmalarında gözlenir. (→ MİYELOM.)

HİPERGLİSEMİ a. (fr. *hyperglycémie*). Biyokim. **1.** Kanda glukoz oranının litrede 1 ya da 1,2 g'ın üzerine yükselmesi (farklılık glukoz doz belirleme tekniğine göre değişir). Hiperglisemiler iki çeşittir: fizyolojik hiperglisemiler (örneğin posprandial) ve nedenleri pankreasa (çoğunlukla şekerli diyabet), hipofize ya da böbreküstü bezine bağlı patolojik hiperglisemiler. **—2.** *Uyarmalı hiperglisemi testi*, kişinin glusitlere toleransını incelemek üzere kanın glukozla yüklenmesinden sonra glisemi değişimlerini değerlendirmeye yarayan deney; bunun sonucunda, gliseminin hemen hemen normal olduğu gizli diyabetlerin ortaya çıkarılması sağlanır. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Posprandial hiperglisemi testi*, aç karnına ve onun ardından yenen yemekten 2 saat sonra uygulanan glisemi testi (oran 1,50 g/l'yi aşmamalıdır).
—ANSİKL. Uyarmalı hiperglisemi testinde aç olan kişinin glisemisi saptanır, ardından 50 g glukoz aldıktan sonra, deneyin başlangıcından 3 saat sonrasına kadar her yarım saatte bir glisemi ölçülür. Normal olarak önce glisemi oranında önemli bir yükselme görülür, sonra düzenleyici mekanizmalar harekete geçerek glisemi oranını değişen bir hızda başlangıçtaki oranına düşürür (hafif bir hipoglisemi evresinden sonra). Sonuçlar bir eğri üzerine işlenir; bu eğrinin gidişi glukozun bağırsakta özümlenme hızını (çıkan eğri), ensülin salgılanması (tepe) ve glukozun hücreler arasına giriş hızını (inen eğri) gösterir.
Böylece bir hiperglisemi üçgeni belirlenmiş ve ölçülmüş olur.

HİPERGLİSİNEMİ a. (fr. *hyperglycinémie*). Kanda fazla miktarda glisin bulunması.

HİPERGLİSİNÜRİ a. (fr. *hyperglycinurie*). İdrarda anormal miktarda glisin bulunması.
—ANSİKL. Glisin normal koşullarda organizma tarafından parçalanan bir aminoasittir. Parçalayıcı enzim kalıtsal bir nedene bağlı olarak eksik olduğunda (glisinoz), idrarla atılan glisin tam atılmaz kanda birikir (hiperglisinemi). Hiperglisinüri bu hastalığın ana biyolojik belirtisidir. Ancak bu glisinüri, glisinin böbrek borucuklarında geri emilmesindeki bir kusurdan ileri gelen glisinüriden ayrıdır.

HİPERGLİSİSTİ a. (fr. *hyperglycistie*). Patol. Şeker hastalarında olduğu gibi, dokularda glukoz oranının yükselmesi.

HİPERGOL a. (ing. *hypergol*). Uz. havc. Ergolleri kendi aralarında tepkiyen propergol.

HİPERGOLİK sıf. (fr. *hypergolique*). Uz. havc. Bileşenleri birbirine dokunduğu an tutuşan diergol için kullanılır. (Oksijenli su ve hidrat hidrazin ile alkollerin karışımı bir hipergolik karışım oluşturur.)

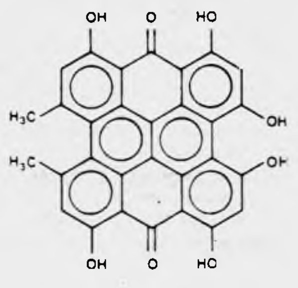
HİPERHEMOLİZ a. (fr. *hyperhémolyse*). Aşırı hemoliz.

HİPERHİDRATASYON a. (fr. *hyperhydratation*). Patol. Organizmada su fazlalığı.
—ANSİKL. Hiperhidratasyon özellikle tuzlu ya da şekerli çözeltilerin verilmesi sırasında görülür; genellikle iki olasılık sözkonusudur:
1. Genel olabilir ve organizmaya büyük miktarda hipotonik sıvı verildiğinde ortaya çıkar. Biyolojik bir plazma hipotonisi sendromuna eşlik eden bulantılar, kusmalar, ishal ve uyuklama ve idrar miktarında azalmaya yol açan solunum güçlüğü şeklinde belirti verir;
2. Eğer hacim artışı hücrelerle değil, yalnız dolaşımdaki ve hücreler arasındaki sıvılarla ilgiliyse yalnız hücredışı da kalabilir. Klinik belirtiler ise çevresel ödemleri, seröz zarlar içine sızıntıları, hatta organ şişmelerini kapsar. Ameliyat sonrası bakımda bu bozuklukların ortaya çıkmasını önlemenin esası giderek artan miktarlarda sıvı vermek ve özellikle elektrolit dengesine dikkat etmektir.

HİPERİMMÜNOGLOBÜLİNEMİ a. (fr. *hyperimmunoglobulinémie*). Bağışıkbil. *M hiperimmünoglobülinemisi*, serumda G ve A immünoglobülinlerinin azalması, buna karşılık M immünoglobülinlerinin artması şeklinde gözlenen, cinsiyete bağlı bağışıklık yetersizliği.

HİPERİON, Saturn*'un, 1848'de amerikalı W. Bond tarafından bulunan yedinci uydusu. Yörüngesinin yarı büyük eksesi: 1 481 000 km. Yıldız dolanım dönemi: 21 g 06 sa 38 dk. Hiperion, yüzeyi göktaşı kraterleriyle delik deşik olmuş, düzgün olmayan bir küçük gezegendir.

HİPERİSİN a. (fr. *hypéricine*). Org. kim.



Koyunkıran otunun (*hypericum* türü), formülü $C_{30}H_{16}O_8$ olan ışılduyarlaştırıcı bileşeni; güçlendirici ve teskin edici bir etkisi vardır.

HİPERİT a. (fr. *hypérite*). Petrogr. Monoklinik ve ortorombik piroksen oranları birbirine yakın olan gabro.

HİPERKALİEMİ a. (fr. *hyperkaliémie*). Patol. Plazmadaki potasyum oranının anormal artması, litrede 200 mg'ın üstüne çıkması. (Böbrek yetersizliğinde, böbreküstü bezi yetersizliğinde, bütün ağır su kayıplarında ve oksijen yetersizliklerinde görülür.)

HİPERKALSEMİ a. (fr. *hypercalcémie*). Patol. Kandaki kalsiyum miktarının litrede 105 mg'dan yukarı çıkması. (Hiperparatiroidi ve D hipervitaminozu sırasında görülür.)

HİPERKALSİÜRİ a. (fr. *hypercalciurie*). Patol. İdrarla dışa atılan kalsiyum miktarının artması.
—ANSİKL. İdrarla dışarı atılan kalsiyum miktarı 24 saatte 100 ila 300 mg'dır. Hiperkalsiüri iki şekilde görülebilir: fosfor ve kalsiyum metabolizmasındaki bir hastalığa bağlı olarak (D hipervitaminozu, hiperparatiroidi, osteoporoz) ya da nedeni belli olmayarak (çoğu zaman böbrek taşı yinelemeleri sırasında fark edilir).

HİPERKAPNİ a. (fr. *hypercapnie*; yun. *hyper*, normalin üstünde, ve *kapnos*, duman, buhar'dan). Patol. ve Ted. Atardamar kanında karbon gazı kısmi basıncının (Pa CO_2) artması. (Normal PaCO_2 38 torr'dur).
—ANSİKL. Solunum işlevinin görevi kanın oksijenlenmesini düzgün tutmaktır. Bunu, havadaki oksijeni kana yeteri miktarda getirmek ve toplardamar kanındaki karbon gazını havaya atmakla sağlar; bu alışverişler akciğer alveollarında gerçekleşir.
Genel anestezi sırasında hiperkapni, birçok nedene bağlı olarak alveolların az hava almasından doğar: dış nedenler genellikle anestezi aygıtlarından kaynaklanır (fizyolojik ölü alanı çoğaltıp genişletmeleri ya da montaj kusuru); içkökenli olanlar anesteziklerin, morfinomimetiklerin ya da aşırı kürarlamanın neden olduğu solunum merkezleri çöküntüsünden, solunum kaslarının ya da göğüs kafesinin etkinliğinin azalmasından ve nihayet hava yollarındaki bir engelden ötürü gazların akımında ortaya çıkan güçlüklerden (dilin arkaya düşmesi, soluk borusu ya da bronş uru) ya da bronşların ve bronşçukların çaplarının daralmasından (astım krizinde olduğu gibi) kaynaklanır. Hiperkapninin klinik belirtileri, ileri derecede terleme, uyarılma devresinde morarma, atardamar basıncının yükselmesiyle belirgindir.
Biyolojik alanda, hiperkapniyi nesnelleştirmek için atardamardan kan alındıktan sonra gazlar incelenebilir. Metabolizma ödünleyicileri yoksa pH'nin düşmesiyle bir havalandırma asidozu, metabolizma ödünleyicileri varsa normal bir pH'ye rastlanır.
—Nörobiyol. Hiperkapni orta beyindeki ağsı maddenin etkinliğini artırarak beyin kabuğunun uyanmasına neden olur. Ağsı oluşumda lezyon varsa hiperkapniden doğan uyanıklık ortadan kalkar.

HİPERKERATOZ a. (fr. *hyperkératose*). Der. hast. Üstderideki boynuzsu tabakanın anormal ve ileri derecede kalınlaşması. Birçok deri hastalık ve urlarında (ihtiyoz, keratodermi, siğil, vb.) görülür.
—Vet. *Sığır hiperkeratozu*, epitelyum hücrelerinin aşırı keratinleşmesinden ve "boynuzsu" tabakanın artmasından ileri gelen deri kalınlaşmasıyla belirgin hastalık. (Deri kalın ve kırışıktır, özgün bir pullanma gösterir. Hiperkeratoz, çoğu zaman ahırlardaki ve kaplardaki ağaç kısımları korumak amacıyla bunlara emdirilmiş koruyucu maddelerde bulunan bazı klorlu naftalenlerin yemle birlikte yutulmasına bağlı bir zehirlenmeden ileri gelir.)

HİPERKİNEZİ a. (fr. *hyperkinésie*). Nörol. **1.** Hareketlerin hızının ve genliğinin artması. **—2.** *İstençli hiperkinezi*, dinlenme halinde hiçbir anormal etkinlik olmadığı halde, istemli hareketler sırasında ortaya çıkan, ritimli ya da ritimsiz, genlikli anormal hareketler. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Psik. Psikomotor değişkenlik.
—ANSİKL. Nörol. İki çeşit istençli hiperkinezi vardır. Ritimli hiperkineziler, duruştaki istençli diskinezilerdir; sahici hareket titremeleri olan bu hiperkineziler günümüzde, nedeni bilinmeyen duruş titremelerinin daha ileri bir şekli sayılmaktadır. Bunlara plakalı sklerozda, hepatolentiküler yozlaşmada, beyincik kökenli miyoklonik uyumsuzluklarda, Charcot-Marie amiyotrofisinde ve kafa travmalarında rastlanır. Ritimsiz hiperkineziler, istemli hareketlerde ortaya çıkan miyoklonilerdir. Yenidoğanlara ya da kalp durması hallerine özgü anoksilerde, metil bromür, bizmut altnitrat ve piperazin zehirlenmelerinde görülür.

HİPERKLORHİDRİ a. (fr. *hyperchlorhydrie*). Patol. Mide özsuyundaki klorhidrik asit oranının aşırı derecede artışı.
—ANSİKL. Hiperklorhidri, yemeklerden hemen sonra ortaya çıkan mide yanmaları ve ekşi sıvının ağza gelmesi şeklinde belirti verir. Genellikle bir mide ülseriyle ilişkilidir ve Zollinger-Ellison* sendromunda tedaviye dirençlidir.

HİPERKLORÜRİ a. (fr. *hyperchlorurie*). Tıp. İdrarda klor miktarının artması. (Özellikle böbrek yetersizliğinde görülür.)

HİPERKOLESTEROLEMİ a. (fr. *hypercholestérolémie*). Patol. Kanda dolaşan kolesterol miktarının artması. (Kullanılan farklı dozlama yöntemlerine göre, normal kolesterol değerleri litrede 2,20 ile 2,70 g arasında değişebilir. Bu oran yaşla artar. Hiperkolesterolemi, kolesterolce zengin yemeklerin [yumurta, beyin] çok fazla miktarda alınmasıyla ya da organizmanın kendine bağlı nedenlerle [hiperlipidemi, damar sertliği, karaciğer yetersizliği, tıkanma sarılıkları] ortaya çıkabilir. Östrojen-progesteron içeren doğum kontrol hapları da kandaki kolesterol oranını yükseltebilir.)

HİPERKOMPUND sıf. (ing. *hypercompound*). Elektrotekn. *Hiperkompund uyarma*, seri bağlı sargısı, makinenin uçlarındaki potansiyel farkı yükle artacak biçimde düzenlenmiş bir doğru akım üretecinde toplama etkili bileşik uyarma. (Eşanl. KARMAÜSTÜ UYARMA.)

HİPERKORTİSİZM a. (fr. *hypercorticisme*). Endokrinol. **1.** Böbreküstü bezi hormonlarından bir ya da birkaçının aşırı salgılanması. **—2.** Bu aşırı salgının neden olduğu bozuklukların tümü. **—3.** Doğal ya da sentetik böbreküstü bezi hormonlarının aşırı miktarda ya da uzun süre verilmesinden ileri gelen bozuklukların tümü.

HİPERKRİNİ a. (fr. *hypercrinie*). Patol. Bileşimlerinde bir bozukluk olsun olmasın bez salgılarının artması; bu artışın neden olduğu bozuklukların tümü.

HİPERKROM sıf. (fr. *hyperchrome*). Hematol. **1.** Aşırı hemoglobin içeren alyuvarlara denir. **—2.** *Hiperkrom anemi*, bugün makrositli ve megalositli anemiler çerçevesi içinde incelenen anemilere eskiden verilen ad.

HİPERKROMİ a. (fr. *hyperchromie*). Patol. Derinin aşırı pigmentlenmesi.

HİPERLAKSİTE (fr. *hyperlaxité*). Fizyol. Bir doku ya da eklemin aşırı gevşekliği.

HİPERLENFOSİTOZ a. (fr. *hyperlymphocytose*). Hematol. Dolaşan kandaki lenfosit sayısının mm³'te 5 000'in üzerine çıkması.

HİPERLİPİDEMİ ya da **HİPERLİPEMİ** a. (fr. *hyperlipidémie* ya da *hyperlipémie*). Patol. Kanın lipitlerle (yağlı maddeler) dolması.
—ANSİKL. Lipitler suda erimedikleri gibi plazmada da erimezler; bundan ötürü lipoproteinleri meydana getirmek üzere proteinlere bağlanarak dolaşırlar (apoteinler).
5 tip lipoprotein vardır: 2 açken (α lipoprotein ve β lipoprotein); 2 yemekten sonra (kilomikronlar [dıştan gelme trigliseritler]); 1 anormal (Broad β-lipoprotein).
Bu 5 kategori, Frederickson sınıflandırmasındaki 5 tiple uyum halindedir.
Lipitleri meydana getiren başlıca elemanlar şunlardır: kolesterol (% 30'u serbest şekilde); gliseritler (% 85'i trigliseritler; % 10'u digliseritler; % 5'i monogliseritler); serbest yağ asitleri; fosfolipitler (% 70'i lesitin); karotenoitler.
Lipitlerin elektroforezi (lipidogram) lipoproteinlerin tam ayırımını sağlar; sırası ile görünenler şunlardır: normalde bulunmayan kilomikronlar; β-lipoproteinler (bunlar kolesterole uyarlar); trigliseritlere ve kolesterole uyan ön-β-lipoproteinler. Bunlara bir de karma hiperlipidemilere uyan Broad β-lipoproteinleri eklemek gerekir.
Aşkınmerkezkaç ayırma yoluyla gerçekleştirilen daha karmaşık yöntemler lipoproteinlerin yoğunluklarını değerlendirmeyi sağlar. Böylece aşağıdaki lipoproteinler ayırt edilir:
1. çok düşük yoğunluklu lipoproteinler (VLDL): trigliseritler (ön-β-lipoproteinler);
2. düşük yoğunluklu lipoproteinler (LDL): kolesterol (α ve β lipoproteinler);
3. yüksek yoğunluklu lipoproteinler (HDL): fosfolipitler (α-lipoproteinler).
Demek ki, hiperlipideminin tipini saptamaya elverişli yollar vardır; buna dayanılarak daha basit ve daha güvenilir olan J. L. de Gennes sınıflandırmasına varılabilir.
A. *Başlıca hiperkolesterolemiler*

$$\frac{\text{toplam kolesterol}}{\text{trigliseritler}} > 2{,}5:$$

1. çok büyük: deri-kiriş ksantomatozu (toplam kolesterol: litrede 7 ile 12 g, serum berrak; trigliseritler litrede 2 ile 4 g, diyabet yok);
2. büyük: ailevi kiriş ksantomatozu (toplam kolestrol: litrede 3,5 ila 7 g; trigliseritler: 1,5 ila 2,5 g/l);
3. küçük (toplam kolestrol: litrede 2,6 ila 4 g).
B. *Büyük hipergliseridemiler*

$$\frac{\text{trigliseritler}}{\text{toplam kolesterol}} > 2{,}5:$$

1. kilomikronlar, serum sütümsü (dış kökenli lipitlere bağlı);
2. iç kökenli hiperlipomikromeni, diyabet (şeker yüklenmesi, glusitler, alkol).
C. *Karma hiperlipidemiler*, serum çeşitli renk yansımalı:
1. büyük;
2. küçük, diyabet.
Ailevi hiperlipoproteinemilerin % 99,5'i aterom yapıcı olduğundan (IIa, IIb, III, IV tipleri) her hiperlipoproteinemi dikkatle incelenmelidir. Kolesterolün LDL'lerle (ve VLDL'lerle taşınan bölümü zararlı olup doğrudan doğruya aterosklerozdan sorumludur. Bu nedenle tedavide bunun önemli miktarda düşürülmesi gerekir. Kolesterolün HDL'lerle taşınan bölümü yararlıdır ve ateroskleroza karşı koruyucu etmen sayılır.
Bazı hiperlipidemiler aşağıdaki nedenlere bağlanabilir: sindirim (akut karaciğer iltihapları, alkol sirozu [Zievel sendromu], safra durgunluğu, pankreatitler); böbrek (nefrotik sendrom); metabolizma (ayarlı diyabet); içsalgı (hipotiroidi); ilaçlar (östro-projestatifler).
Hiperlipidemi ile şişmanlık arasında hiçbir ilinti yoktur.

HİPERLİPOPROTEİNEMİ a. (fr. *hyperlipoprotéinémie*). Patol. Lipoproteinlerin kandaki oranının artması.

HİPERLORDOZ a. (fr. *hyperlordose*). Omurganın, genellikle bel kısmında, öne doğru dışbükeyliğinin artması.

HİPERLÖKOSİTOZ a. (fr. *hyperleucocytose*). Hematol. Kanda akyuvarların sayısının mm³'te 10 000'in üzerine yükselmesi. (Eşanl. LÖKOSİTOZ.)

HİPERMASTİGİNA a. Odunculböceklerin bağırsağında bakterilerle ortak yaşayan çok kamçılı, büyük boy kamçılıhayvan.

HİPERMENORE a. (fr. *hyperménorrhée*). Kad. hast. Aybaşı kanamasının çok fazla olması.

HİPERMETRİ a. (fr. *hypermétrie*). Nörol. Hareketin aşırı genlik kazanması ve yönünü korumakla birlikte, hedefini aşması. (Hipermetriye, özellikle beyincik sendromunda rastlanır.)

HİPERMETROP sıf. ve a. *(hypermétrope)*. Hipermetropluğu olan kimse.

HİPERMETROPLUK a. Oftalmol. Gözde ışığın kırılma anomalisi. Uyum yeterince sağlanamadığında paralel ışınlar retinada birleşeceğine onun ötesinde odaklanır. (Hipermetropluk, göz küresi hacminin yapısal azalmasından ya da korneanın yassılaşmasından ileri gelir. Yakınsak camlarla düzeltilir.)

HİPERMNEZİ a. (fr. *hypermnésie*). Psik. Özel bellek keskinliği. (Öteki düşünsel işlevler ne kadar yetersizse, hipermnezi o kadar şaşırtıcı olur: örneğin hesap makinesi gibi kafadan hesap yapan bazı insanların durumu.)

HİPERNATREMİ a. (fr. *hypernatrémie*). Biyokim. Normal natremi oranının artması.

HİPERNEFROM a. (fr. *hypernéphrome*). GRAWİTZ* URU'nun eşanlamlısı.

HİPEROKSALÜRİ a. (fr. *hyperoxalurie*). İdrarda oksalik asit miktarının artması. (İlkel hiperoksalüri bir enzim bozukluğuna bağlı olabilir. Klinik belirtileri böbrek taşlarının iki taraflı olarak yinelenmesi biçiminde ortaya çıkar.)

HİPEROKSİ a. (fr. *hyperoxie*). Kan ve dokularda oksijen yoğunluğunun artması. (Kısmi oksijen basıncının yükselmesinden dolayı özellikle dalgıçlarda görülür ve fizyolojik bozukluklara neden olabilir.)

HİPERON a. (fr. *hypéron; hyper-* ve [*électr*]*on*'dan). Tem. parç. Kimi kez, acayipliği sıfır olmayan baryonlara verilen ad.

HİPEROSTOZ a. (fr. *hyperostose*). Patol. **1.** Bir ya da birden fazla kemikte, az ya da çok yaygın bir kalınlaşma biçiminde ortaya çıkan bozukluk. **—2.** *Çocukluk çağı kabuk hiperostozu*, sütçocuğunda, hem kemiklerde (köprücükkemiği, kürekkemiği, kaburgalar, üstçene, uzun kemikler), hem yumuşak dokularda şişlik yapan iyileşebilir kemik hastalığı. (İyileşme birkaç ayda gerçekleşir.) ‖ *İç alın hiperostozu*, hemen hemen yalnız kadınlarda görülen ve alın kemiğinin her iki yanında kafatasının içine doğru gelişen osteofitoz. ‖ *Kılıflayıcı sırt hiperostozu*, genellikle şeker hastası 50 yaşlarındaki erkeklerde olan, sertlik biçiminde ortaya çıkan ve radyolojik olarak sağ böğürde osteofitoz biçiminde görülen hastalık. (Aortun damar atımları nedeniyle solda yerleştiği görülmemiştir. Bu hastalık, boyun ve bel omurlarında da belirgin bir osteofitozla birlikte gider.)

HİPERPARATİROİDİ a. (fr. *hyperparathyroïdie*). Endokrinol. Paratiroit bezlerin salgısının aşırılaşması.
—ANSİKL. Hiperparatiroidi genellikle bir paratiroit adenomuna bağlı iyi huylu ve iyileşebilen bir hastalıktır. Ancak bazen bir bez hiperplazisi ya da bir kanser de sözkonusu olabilir. Belirtiler böbreklerle (taş, kireçlenme, bazen tansiyon yüksekliğiyle birlikte böbrek yetersizliği) ve sindirim sistemiyle ilgili olabilir (mide-onikiparmak bağırsağı ülserleri, nadiren pankreas iltihabı, safra taşları). Von Recklinghausen

tarafından tanımlanan kemik belirtileri teşhise en elverişli belirtilerdir (omurga, leğen ve bacak kemik ağrıları, parmaklarda şişlikler, kendiliğinden kırıklar, diş dökülmeleri). İskeletin tümünde yaygın bir mineral kaybı ve çok erken dönemde kafatası kubbesinde bir "güve yeniği" görünümü izlenir. Biyolojik olarak kanda kalsiyum, fosfor ve alkali fosfataz oranı yükselir. İdrarla kalsiyum ve fosfor atımı artar. Hiperparatiroidinin tedavisi mutlaka cerrahidir.

HİPERPARAZİT a. (fr. *hyperparasite*). Bot. ÜSTASALAK'ın eşanlamlısı.

HİPERPAROTİDİ a. (fr. *hyperparotidie*). Patol. Kulakaltı bezlerinin büyümesi ve aşırı salgı çıkarması.

HİPERPATİ a. (fr. *hyperpathie*). Nörol. Hiperaljinin, genellikle talamus lezyonu olgularında görülen özel biçimi. (Hasta yarı bedene yapılan yüzeysel ya da derin her türlü uyarı, çok büyük ve çok kötü bir acı biçiminde duyulur.)

HİPERPEPSİ a. (fr. *hyperpepsie*). Patol. Hemen hemen her zaman sinirsel nedenlere bağlı olarak mide mukozasının aşırı çalışması.

HİPERPİTUİTARİZM a. (fr. *hyperpituitarisme*). Endokrinol. Hipofiz bezinin fazla çalışmasından ileri gelen ve akromegali, Cushing hastalığı gibi çeşitli bozukluklara yol açan sendrom.

HİPERPLAZİ a. (fr. *hyperplasie*). Hücre çoğalması sonucunda canlı bir dokunun, hayvansal ya da bitkisel bir organın hacminin artması.
—Hematol. *Yalancı ur görünüşünde iyicil lenfoit hiperplazi*, çocuklarda gözlenen ve kötücül bir kan hastalığını andırır tarzda bazen çok iri lenf bezleri, bademcik, gözçukuru ya da burun içi şişlikler halinde ortaya çıkan sendrom. (Kendiliğinden ya da antibiyotik tedavisiyle mutlaka iyileşir. Bu sendromun nedeni bilinmemektedir.)

HİPERPLOİDİ a. (fr. *hyperploïdie*). Genet. Duruma göre normal haploit, diploit, poliploit sayıya ek olarak bir ya da birden fazla kromozom bulunması şeklinde ortaya çıkan anöploidi. (Trizomi 21 gibi bir hiperdiploidi bir hiperploididir.)

HİPERPOLARİZASYON a. (fr. *hyperpolarisation*). Nörobiyol. Bir sinir lifinde zar iletim potansiyelinin artması.
—ANSİKL. Sinir liflerinin zar iletim potansiyeli, dingin elektrik akımlarının varlığı nedeniyle içte dışa oranla negatiftir. Bazı kimyasal ya da elektriksel uyaranlar, sodyum ya da klor geçirgenliğini artırarak zarı hiperpolarize edebilir. Sinapslarda, GABA ya da glisin gibi engelleyici kimyasal aracılarla sağlanan hiperpolarizasyona, sinapssonrası engelleme potansiyeli denir.

HİPERPROLAKTİNEMİ a. (fr. *hyperprolactinémie*). Endokrinol. Hipofiz kökenli süt salgılatma hormonu prolaktinin aşırı salgılanması.
—ANSİKL. Prolaktin salgısının hipotalamus tarafından kontrolü özünde tutucudur. Hiperprolaktinemi, iki belirtiye birden yol açar: amenore ve galaktore. Bazen amenore tam değildir, âdetlerde düzensizlik, anovülasyon ya da yumurtalıkta çok kistli bir distrofi vardır. Erkekte hiperprolaktinemi kısırlık değil, cinsel bezlerde güçsüzlük yaratır. Kısırlık var ya da yoktur. Teşhis, plazmadaki hormon miktarı radyo-immünolojik yöntemle ölçülerek konur. Normal oran 5 ile 40 mg/ml arasındadır. Hiperprolaktineminin varlığı mutlaka bir hipofiz adenomunun araştırılmasını gerektirir. Adenomun hacmi görsel çaprazı tehdit eder durumdaysa cerrahi müdahele kesinlikle gereklidir. Küçük adenom olgularında, prolaktin salgısını azaltan maddelerin (bromokriptin) kullanımı ameliyatı önleyebilir. Urlar nedeniyle meydana gelen hiperprolaktinemilerin yanında ilaçlardan ileri gelenlere de rastlanır: fenotiyazitler, sülpirit, rezerpin, metildopa, bazen de ağızdan alınan gebelik önleyici hapları. Hiperprolaktinemi, erkek ve kadında kısırlığın önemli bir nedenidir.

HİPERPROSEKSİ a. (fr. *hyperprosexie;* yun. *hyper,* aşırı ve *proseksis,* dikkat, *prosekhein,* dikkatli olmak'tan). Psik. Dikkatin, herhangi bir fikir ya da nesne üzerinde patolojik bir biçimde odaklaşması.

HİPERPROTEİNEMİ a. (fr. *hyperprotéinémie*). Patol. Kanda proteinlerin miktarca anormal artışı.

HİPERREALİST sıf. ve a. (fr. *hyperréaliste*). Hiperrealizm'e ait olan.

HİPERREALİZM a. (fr. *hyperréalisme*). Çağ. sant. 60'lı yılların sonunda ABD'de ortaya çıkan ve gözle görülenin neredeyse fotoğrafı çekilmişçesine aktarılmasına dayanan plastik sanat akımı.
—ANSİKL. Hiperrealizm, Ash-can School'un, precisionism taraftarlarının ve Hoper'in gerçekçi geleneğini yeniden ele aldı, pop art'ın işlediği, sanayi toplumundan kaynaklanan sıradan ve günlük (özellikle kentsel) çevreye ilişkin temalara da yer verdi. Başlıca özelliği, sistemli olarak fotoğraflardan yararlanarak, donuk bir tıpatıplık izlenimi vermesidir. Birkaçının dışında (Malcolm Morley), her ressam, etkin ve özgün bir temayı işledi; kent mimarisi (Richard Estes), ışıklı tabelalar (Robert Cottingham), arabalar (Don Eddy, Ralph Goings, John Salt), motosikletler (Thomas Blackwell, David Parrish), anonim portreler (Chuck Close); Duane Hanson'un mulaj heykelleri (orta sınıf amerikalı prototipler) ve John De Andrea'nın yapıtları için de aynı kıstaslar geçerlidir.

HİPERSENKRONİ a. (fr. *hypersynchronie*). Giderek artan ve anormal derecede yüksek sayılara varan sinaptik hormon boşalmalarını eşzamanlayan biyolojik mekanizma.
—ANSİKL. "Hipersenkroni" terimi, elektroansefalografide çizginin yavaş dalgalı (hipomodülasyon) ya da hızlı sivri dalgalı (hipermodülasyon) genlik artışlarını adlandırmakta kullanılıyordu. Hayvanlara yapılan ansefalografilerde kaydedilen sara belirtici sivri uçların, gerçekte birçok nöronun aynı anda boşalmasına tekabül ettiği sanılmaktadır. Fakat, kortikol hipersenkroninin mekanizması, hâlâ esrarını korumaktadır.

HİPERSİDEREMİ a. (fr. *hypersidérémie*). Biyokim. Plazmada demir derişiminin litrede 1,7 mg'ın üzerine çıkması.

HİPERSOMNİ a. (fr. *hypersomnie*). Uyku eğiliminin patolojik artışı.
—ANSİKL. Hipersomni uzun sürebileceği gibi paroksistik de olabilir. Uzun süreli hipersomni, hafif bir komadan genellikle zor ayırt edilir ve kafatası içi tansiyon yükseklikleriinde, beyin urlarında, ansefalitlerde (özellikle letarjik ansefalit), menengoansefalitlerde, kafatası travmalarında (sertzar altı hematomlar), tripanosomiyazda (uyku hastalığı), beyin sapının üst ve orta bölümlerinin yumuşamalarında, metabolizma hastalıklarında (solunum, karaciğer, böbrek yetersizlikleri, diyabet) ve nihayet aylarca sürebilen histerik uykuda görülür. Paroksistik hipersomniler birkaç dakikadan birkaç saate kadar varan nöbetler halinde gelir. Bunların ikisi özellikle tipiktir: narkolepsi ve Picwick sendromu. Narkolepsi ani bir uyku ihtiyacıyla başlar, genellikle on beş dakika sürer, elektroansefalogramda hızlı uyku tipinde bir eğri verir ve yerleşmeden önce bir yavaş uyku evresi de geçirmez; bir katapleksi eşliğinde olursa Gelineau sendromu ortaya çıkar; Picwick sendromu dikkat etmeleri gerekmediği an uyuklamaya başlayan şişman kimselerde görülür; bu gibi insanlarda alveol havalanmasında azlığa bağlı bir solunum yetersizliğinin yanı sıra hipoksemi ve hiperkapni vardır.

HİPERSONORİTE a. (fr. *hypersonorité*). Hastayı muayene eden hekimin dinlediği ya da parmakla vurduğu esnada duyulan aşırı ötüm sesi.

HİPERSPLENİZM a. (fr. *hypersplénisme*). Dalak büyümesi ile zengin ilikli pansitopeninin birlikte görüldüğü sendrom.

HİPERSTATİK sıf. (fr. *hyperstatique*). Fizs. mekan. Biçim değiştirmez katılardan daha çok bağ taşıyan cisimlerden oluşmuş bir sistem için kullanılır. (Böyle bir sistemin dengesini belirlemek için, her cismin esnek biçim değiştirmelerini göz önüne almak gerekir.)
—Ger. day. *Hiperstatik kiriş,* esneklik tepkileri bileşenlerinin *n* sayısının, statiğin denklemlerinin *k* sayısından büyük olduğu kiriş. (Böyle bir kirişin hiperstatik derecesi *n – k*'dır). ‖ *Hiperstatik yapı,* belli bir yükler sisteminden doğan içkuvvetleri yalnızca statik denklemleriyle belirlemenin olanaksız olduğu yapı. (Gereç dayanımının amaçlarından biri de statik bağıntıları tamamlayan ve içkuvvetleri hesaplamayı sağlayan bağıntıları kurmaktır.)

L.L.



HİPERREALİZM

Turistler (1970)
Duane Hanson'un heykelleri
cam elyafı ve polyester
özel kol., New York



L.L.

Düşünce otobüsü (1972)
Richard Estes'in resmi
özel kol., New York

HİPERSTATİKLİK a. Ger. day. Hiperstatik bir kiriş ya da yapının niteliği.

HİPERSTEN a. (fr. *hypersthène*). Miner. Demir bakımından zengin piroksen türü. (Ortorombik sistemde yer alan,(Mg, Fe)$_2$ Si$_2$ O$_6$ formülündeki hipersten enstatit türünden doğal bir silikattır.)

HİPERSTENİ a. (fr. *hypersthénie;* yun. *hyper,* üstünde, ve *sthenos,* kuvvet'ten). Patol. **1.** Bazı doku ve organların aşırı

çalışması. **—2.** Sinirsel tonusun aşırılaşması.

HİPERSTENİT a. (fr. *hypersthénite*). Petrogr. Temelde hiperstenden oluşan, silis ve alümin bakımından zengin başkalaşım kayacı.

HİPERSTENLİ sıf. Miner. Hipersten içeren mineral için kullanılır.

HİPERSTEREOSKOPİ a. (fr. *hyperstéréoscopie*). Foto. Stereoskobik fotoğraf çekme yöntemi. Bu yöntemde, iki görüntü objektifi arasındaki açıklık, normal göz açıklığından daha büyük tutularak abartılmış bir kabartma etkisi elde edilir.

HİPERTANSİYON a. (fr. *hypertension*). Patol. **1.** Bir boşluk ya da damar içindeki basıncın anormal yükselişi. **—2.** *Atardamar hipertansiyonu*, atardamar basıncının normalden yüksek oluşu. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. TANSİYON YÜKSEKLİĞİ.] || *Kafatası içi hipertansiyonu*, beyin-omurilik sıvısının kafatası içindeki basıncının yükselmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. • *Atardamar hipertansiyonu*, dinlenme halinde ve yatar durumda bulunan bir kimsede 150/100 mm cıva yüksekliğine eşit ya da ondan yüksek sayılarla tanımlanır. Sürekli olabileceği gibi geçici de olabilir. Hangisi olursa olsun, iç organlarda yapacağı etki, süresine ve şiddetine bağlıdır. Atardamar hipertansiyonu sürekli olursa başlıca şu lezyonlara yol açar:

— kalbin büyümesi, sonra sol tarafın yetersiz hale gelmesi (kalp kası her kasılışta büyük bir dirençle karşılaştığından sürekli olarak kendisinden beklenen çalışmayı artırmak zorunda kalır);

— arteryoskleroza bağlı damar lezyonları. Büyük damarlar bu yüzden esnekliğini kaybeder, aterom plakları damarların verdisini azaltır; aynı nedenle küçük damarlarda da akım azaldığından onların beslediği organların çalışması bozulur. Bu lezyonların zarar verdiği başlıca organlar beyin ve böbrektir. Kan akımının azalması sonucunda yumakcıklarda süzme azalır ve böbrek yetersizliği ortaya çıkar.

Atardamar hipertansiyonu akut bazı olaylara da neden olabilir. Bunların başlıcaları: hipertansiyon nöbetinin çok ağır bir karmaşası olan akut akciğer ödemi ve genellikle kanama şeklindeki beyin damarları yırtılması. Bunun ağırlığı yırtılan damarların yerine bağlıdır.

Olguların büyük çoğunluğunda atardamar hipertansiyonu özünden kaynaklanır, yani elverişli bir zemin ve koşullar bulunsa bile, belirli bir nedene bağlanamaz. Kalıtımın, sürekli hareketsizliğin, sürekli tütün kullanmanın, beslenme ve sağlık hatalarının, aşırı yorgunluğun hazırlayıcı etmenler olduğu kuşku götürmez. Bundan başka diyabet, gut, hiperlipidemi gibi metabolizma hastalıkları eninde sonunda kalp ve damarlar üzerinde etki gösterir ve uzun sürede hemen hemen her zaman hipertansiyonla sonuçlanır. Bununla beraber, en önemlileri karotislerde bulunan baroreseptörlerin (basınç değişikliklerine duyarlı bölgeler) düzenlediği atardamar tansiyonunun hangi mekanizma ile bozulduğu bilinmemektedir. Lezyonların bu alıcılarda mı, alıcılardan çıkan uyarıları sinir merkezlerine ileten yollarda mı (yükselen yollar), merkezlerin kendilerinde mi, yoksa merkezden çıkan götürücü yollarda mı olduğunu belirtmek için pek çok araştırma yapılmıştır.

Ender olarak olguların bir bölümünde hipertansiyonun belli bir nedeni vardır ve bu neden ortadan kaldırılabilir: örneğin aortun göğüs bölümündeki darlık (koarktasiyon). Bu darlık genç kimselerde hipertansiyona neden olur ve aradaki engelden ötürü uyluk nabzının zayıflaması ya da yok olması yüksek tansiyona eşlik eder. Darlık üst taraftaki mekanik etkisiyle hipertansiyona neden olduktan başka, alt tarafta da kan akımını, özellikle böbreğe giden kan akımını azaltır, bu da hipertansiyonun devamlılığına neden olur.

Böbrek yetersizliği ve böbreğin kan akımını azaltan her tür neden (böbrek atardamarı darlığı) böbreğin aşırı renin salgılamasına neden olur. Renin, böbrek kabuğunda bulunan kılcaldamarlardaki kan basıncına duyarlı böbrek yumacıklarının yakınında yer alan özel hücrelerce (yumacıküstü aygıt) üretilir. Bu madde organizmada, birçok aşamadan sonra anjiyotensine dönüşür; anjiyotensin damarlar üzerindeki çok etkili bir maddedir; bu sayede atardamar basıncını sağlamakta kısmen rol oynar ama aşırı ölçüye vardığında da atardamar basıncını da yükseltir.

Paroksistik hipertansiyon daha ender görülen bir hastalıktır. Çok güçlü bir damar büzücü olan katekolaminleri serbest hale getiren bir böbreküstü bezi uru (feokromositom) buna yol açabilir. Ortaya çıkarılması güç olan bu urlar genellikle tehlikesizdirler, ama ileride kötücül ura dönüşebilme olasılığı taşırlar ve neden oldukları hipertansiyon nöbetlerinin aniliği ve şiddetiyle tehlike yaratabilirler.

Hipertansiyonun tedavisi basıncı normale dönüştürmeyi amaçlar. İyi kontrol edilmemiş bir hipertansiyon kişinin yaşamını oldukça kısaltır. Hipertansiyona eşlik eden ya da neden olan ve tedavi edilmesi gereken hastalık (diyabet, gut, hiperlipemi) yüzünden birtakım sağlık ve beslenme koşullarına uymak zorunluluğu vardır. Örneğin tuz alımı azaltılmalıdır.

İlaçla tedavi, otonom sinir sistemi akılarının iletiminde rol oynayan maddelere başvurur. Mekanizmalar karmaşık ve çok çeşitlidir, hem sempatik merkezler üzerinde (klonidin), hem etki yerini engelleyerek (beta engelleyiciler) ya da yalancı iletim yaptırarak (alfa metildopa) alıcılar üzerinde, hem de doğrudan doğruya damar genişleticileri üzerinde etkili olurlar.

• *Kafatası içi hipertansiyonu*. Kafatası içi hipertansiyonun oluşumunda çeşitli elemanlar rol alabilir:

1. bir urun ya da ödemle de birlikte olabilen bir hematomun gelişmesi sonucunda da beyin kütlesinin gerilemesi; ödem bir atardamar hipertansiyonundan ya da bir kafatası travmasından ileri gelebilir;

2. geri dönüş dolaşımındaki bir engel yüzünden kan hacminin artması;

3. bir hidrosefali nedeniyle beyin-omurilik sıvısının toplanması (hidrosefali ya başka boşluklarla bağlantısız ve bir lezyon [ur, biçim bozukluğu] beyin-omurilik sıvısının normal dolaşımını zorlaştırdığı için engellidir ya da başka boşluklarla bağlantılıdır, ama sıvı salgısı çok fazladır yahut sıvı soğurulmasında zorluk vardır).

Klinik sendrom, genellikle sabahları görülen baş ağrısı, kusmalar, gözler önünde bir sis duyusu, bazen kısa süreli görmeme (bakarkörlük) bazen de çift görme ve çırpınmalarla belirgindir. Oftalmoskopla yapılan göz dibi muayenesi, papillada yerleşmiş bir ödemi gösterirse teşhis için büyük bir destek olur.

Tedavi yapılmazsa ağır karmaşalar ortaya çıkar: bilinçte bulanıklık, arka kasılmalar, vejetatif bozukluklar (ateş, atardamar hipertansiyonu, solunum ritminde bozukluklar), papilla ödemi sonucu görme siniri atrofisinden ötürü körlük; beynin işe karışması da her an beklenebilir.

HİPERTELİ a. (fr. *hypertélie*). Biyol. Bazı organların faydalı sınırı aşarak faydasız, hatta organizmanın kendisine zararlı olacak derecede gelişmesi.

—ANSİKL. Hiperteli örnekleri pek çoktur: mamutların içeriye doğru kıvrılmış savunma dişleri, bazı geyiklerin gereğinden fazla büyümüş boynuzları, stegosaurus cinsi fosil sürüngenlerin ağır zırhları, erkek geyikböceğinin iri altçeneleri, geyik domuzunda başın üzerine doğru boynuz gibi kıvrılan üstçene köpek dişleri, tipula cinsi böceklerin çok büyük bacakları. Bütün hiperteli olgularında, basit organlardan başlayan ve giderek artan gelişme, sözkonusu organ yararlı boyutlara ulaşınca duracağı yerde, oluş sürecine devam eder ve türün mahvına neden olur.

HİPERTELİLİ sıf. Biyol. Hiperteliye yakalanmış organ ya da bu organı taşıyan tür için kullanılır.

HİPERTENSİN a. (fr. *hypertensine*'den). Biyokim. ANJİYOTENSİN'in eşanlamlısı.

HİPERTERMAL sıf. (fr. *hyperthermal*). Hidrol. 45°C'tan daha yüksek sıcaklıkta çıkan kaynak suları için kullanılır.

HİPERTİROİDİ a. (fr. *hyperthyroïdie*). Endokrinol. Tiroit bezinin, örneğin Basedow hastalığında gözlendiği gibi, genellikle bu organın hacimce büyümesiyle birlikte beliren salgı aşırılığı.

HİPERTONİ a. (fr. *hypertonie*). Biyokim. Hipertonik bir çözeltinin ya da ortamın durumu.

—Nörol. Kasın pasif uzamaya karşı direncinin artması biçiminde kendini gösteren aşırı kas tonusu. (Birkaç çeşidi vardır: piramidal* hipertoni, ekstrapiramidal* hipertoni, beyin yitimi katılığı hipertonisi ve korteks* yitimi hipertonisi.)

HİPERTONİK sıf. (fr. *hypertonique*). **1.** Biyokim. Molekül derişimi bir başka ortamın derişiminden daha büyük olan çözeltiye ya da organik ortama denir. (Öteden beri ölçüt olarak alınan ortam kan plazmasıdır ve bunun molekül derişimi, 1 litre suda 8 g sodyum klorür içeren bir çözeltininkine eşittir.) **—2.** Patol. Tonusu çok artmış bir organ, hipertoniye neden olan ya da hipertoniyle birlikte beliren bir hastalık için kullanılır.

—Ted. *Hipertonik eriyik*, içinde madensel bir tuz çözeltisi bulunan ve molekül derişimi litrede 8 g sodyum klorür bulunan bir çözeltininkinden yüksek olan eriyik.

◆ sıf. ve a. Hipertonisi olan (kişi).

HİPERTRİGLİSERİDEMİ a. (fr. *hypertriglycéridémie*). Patol. Trigliseritlerin artışıyla belirgin hiperlipidemi çeşidi.

HİPERTROFİ a. (fr. *hypertrophie*). Patol. Bileşenlerinin boyca aşırı gelişmesine bağlı olarak bir organ ya da dokunun hacminin artması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bitki patol. Bir organın boyutlarının hücresel büyüme sonucu, düzensiz bir şekilde artması.

—Fizyol. *Ödünleyici hipertrofi*, çift iken tek kalan bir organın ya da bir organdan kalan parçanın aşırı gelişmesi.

—Nörol. *Kas hipertrofisi*, kasların hacminin büyümesi. (Sporcularda ve kimi el işçilerinde fizyolojik olabilir, ama buna bir güçsüzlük eklenirse o zaman bir kas hastalığının belirtisi sayılır. Bu durumda, bağ ve yağ dokularının çoğalması nedeniyle kas dokusunun kendisi de atrofiye uğradığından genellikle yalancı bir hipertrofi sözkonusudur.)

—ANSİKL. Fizyol. ve Patol. Hipertrofi, etkinlikte ya da madde alışverişlerinde fizyolojik ya da patolojik bir artışın sonucudur. *Fizyolojik hipertrofi* sağlıklı kişilerde gözlenir. *Uyumsal hipertrofi* (patolojik), boşalması bir engel yüzünden zorlaşan içi boş bir organın kas liflerinin bir kısmını ya da tümünü bozar: aort darlıklarında sol karıncık hipertrofisi, bir prostat adenomunun üst tarafında idrar torbası hipertrofisi. *Ödünleyici hipertrofi*, çift organlardan birinin doğuştan yokluğu ya da ameliyatla çıkarılması sonucunda gelişen bir ikame sürecidir (böbrek hipertrofisi). *Hormonsal hipertrofi*, hormon aşırılığına bağlı fizyolojik bir sürecin aşırılaşması demektir (meme hipertrofisi).

HİPERÜRİSEMİ a. (fr. *hyperuricémie*). Patol. Kandaki ürik asidin ve üratların litrede 70 mg'ın üstüne çıkması. (Gut krizlerinin ve böbrekte ürat taşı oluşumunun nedeni budur.)

HİPERVANTİLASYON a. (fr. *hyper-*

ventilation*). Anestez. *Yapay hipervantilasyon,* akciğer alveolları ile kılcaldamarlar arasındaki gaz alış verişlerinin artması.
—ANSİKL. Hipervantilasyon, bir soluk almada alınan gaz hacmi artırılarak ya da solunum sıklığı hızlandırılarak sağlanır. Bu da solunum alkalozuna ve hipokapniye neden olur. $PaCO_2$ soğanilikteki solunum merkezlerinin başlıca kimyasal uyarıcısı olduğu için, hipokapni bu merkezleri bastırarak tam bir apneye neden olabilir: karbondioksit oranının normal bir değere dönmesini sağlar.
Beyne fazla oksijen gitmesine yol açan hipervantilasyon fenalaşmaya, hatta baygınlığa neden olabilir.

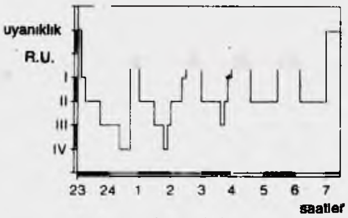
HİPERVİSKOZİTE a. (fr. *hyperviscosité*). Hematol. *Kan hiperviskozite sendromu,* çok odaklı yaygın ansefalopatiye bağlı uyuşukluktan komalı ya da komasız ani yerel yarım felce kadar uzanan sinirsel belirtileri, birtakım göz bozukluklarını, kalp yetersizliğine neden olabilen bir hipoksi ve hipervolemiyi birlikte içeren sendrom.

HİPERVİTAMİNOZ a. (fr. *hypervitaminose*). Patol. Organizmadaki vitamin fazlalığı.
—ANSİKL. Hipervitaminozlar özellikle yağda eriyen üç vitaminle (D, A, K vitaminleri) ilgilidir. (Suda eriyen vitaminlerin fazlası böbrek yoluyla atılır.)
• *D hipervitaminozu.* Çeşitli hiperkalsemi belirtileriyle ortaya çıkar: sindirim yolu belirtileri (iştahsızlık, bulantı, kusma), idrar yolları belirtileri (fazla işeme, fazla su içme, böbrek yetmezliğiyle birlikte ya da onsuz böbrek koliği ya da nefrokalsinoz) ve sinirsel belirtiler (hipotoni, letarji).
Hipervitaminoz, süt çocuğunda art arda birçok kez yüksek dozlarda (3 000 ila 4 000 Ül/kg/24 sa'ten başlayarak) vitamin alındığında ya da erişkinde spazmofili tedavisinde ortaya çıkar.
• *A hipervitaminozu.* A hipervitaminozu süt çocuğunda bıngıldak kabarmasına yol açan kafa içi basınç artışı belirtilerine neden olabilen ağır bir tablodur. Süreğen hipervitaminoz çocukta ve erişkinde görülür ve sindirim bozukluklarına, derinin sarı bir renk almasına (özellikle el ayaları ve ayak tabanlarında), kemik ağrılarına ve ender olarak, çocukta, erken bir kemikleşmeye yol açar. A hipervitaminozu tehlikesi 5 000 Ül/kg/24 sa'lik dozlardan sonra başlar. Bu dozlara bazı hastalıkların (çölyak hastalığı, mükovisidoz, safra yolları tıkanıklığı) tedavisinde başvurulur. A (karoten) hiperprovitaminozu fazla miktarda havuç ya da domates yiyen çocuklarda, hatta diyabet ve hipotiroidi hastalarında görülür.
• *K hipervitaminozu.* K vitamini yüksek dozlarda alınır ya da çok uzun süre kullanılırsa zehirli olabilir. K1 vitaminine (fitomenadion) organizma daha iyi katlanır. K hipervitaminozu, purpura ve hemolitik kansızlıkla birlikte protrombinemiye yol açar.

HİPERVOLEMİ a. (fr. *hypervolémie*). Dolaşan kan hacminin artması.

HİPLER (Wendel) [1465'e doğr. -Heidelberg 1526], Almanya'da Reform'u izleyen köylü savaşlarının (1524-25) liderlerinden biri.

HİPNOGRAM a. (fr. *hypnogramme*). Nörobiyol. Uyku sırasında yapılan sürekli ansefalogram kaydıyla elde edilen ve gece boyunca uykunun evrelerini belirlemeye yarayan diyagram.
—ANSİKL. Normal hipnogram, 90-120 dakikalık devrelerden oluşur. Her devre, giderek artan derinlikte 4 uyku evresine bölünen bir yavaş uykuyla başlayıp bir hızlı uyku (ya da paradoksal uyku) evresiyle son bulur. Hızlı uyku evresi, uykunun rüya görme dönemidir. Bu dönemde, elektroansefalografinin çizgisi, uyanıklık çizgisine yaklaşır. Hızlı uyku sırasında, karakteristik hızlı göz hareketleri ve kas titremeleri görülür. (Hipnogram, uykusuzluk ve



I, II, III, IV: yavaş uyku saatleri
R.U.: rüyalı uyku

ergin kişinin normal **hipnogramı**
(4 evreden oluşur
her devre bir derin yavaş uyku dönemi
[III. ve IV. evreler]
ile bir rüyalı uyku ya da
paradoksal uyku evresini [R.U.] içerir)

aşırı uykululuk hallerinin klinik araştırma tekniğidir.)

HİPNOLOJİ a. (fr. *hypnologie*). Nörobiyol. Fizyolojinin uykuyu inceleyen dalı.

HİPNOTERAPİ a. (fr. *hypnothérapie*). Hipnozun salt tıbbi amaçlarla kullanılması.

HİPNOTİK sıf. (fr. *hypnotique;* yun. *hypnotikos,* uyutan'dan). Hipnoza ya da hipnotizme ilişkin olan. (Eşanl. UYUTUCU.)
—Farmakol. Uyku yaratabilen her çeşit maddeye denir. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ a. Hipnotik madde.
—ANSİKL. Farmakol. Başlıca hipnotik ilaçlar şunlardır: barbitüratlar, anksiyolitikler (özellikle benzodiazepinler ve meprobamat), kloral hidrat, kinazolonlar, bazı antihistaminikler ve bazı sakinleştirici nöroleptikler. Hipnotik etki, uyanıklığı sağlayan sinirsel yapıların (özellikle ağsı oluşum) bastırılmasıyla ilgilidir. Uzun süre kullanımı bedensel ve/ya da zihinsel bağımlılık da doğurabilen hipnotiklerin çoğu, rüyaların görüldüğü aykırı uyku döneminin süresini kısaltır.

HİPNOTİZE a. (uyutmak, büyülemek anlamında fr. *hypnotiser*'den). *Bir kimseyi hipnotize etmek,* bir kimseyi hipnotizmayla uyutmak; birinin aklına girmek, zihnine yerleşmek, başka bir şey düşünmesini engellemek. || *Hipnotize olmak,* büyülenmiş gibi donup kalmak, birinin büyüleciyi etkisine kapılmak.

HİPNOTİZMA a. (fr. *hypnotisme*'den). Hipnoz hali yaratmaya yarayan tekniklerin tümü.

HİPNOTİZMACI a. Hipnoz durumu yaratan kimse.

HİPNOTOKSİN a. (fr. *hypnotoxine*). Knidillerin knidoblastlarında bulunan felç edici zehir.

HİPNOZ a. (fr. *hypnose;* yun. *hypnun,* uyumak'tan). Telkinle yaratılan ve hipnotizmacının etkisinin artması, başka etkileri algılamanın azalmasıyla belirginleşen yapay durum.
—ANSİKL. Bu olguyu ilk açıklama girişimi, bir "sıvı"nın varlığını savunan Mesmer'e (1734-1815) aittir. Puységur (1751-1825) sıvının rolünün çok küçük olduğunu, buna karşılık manyetizmacı-manyetize olan ilişkisinin önem taşıdığını ileri sürdü. XIX. yy.'ın ikinci yarısında A. Liébeault ve H. Bernheim tedavi amacıyla hipnoza başvurdular. Hipnozu telkinle bir tutan Bernheim telkini hasta uyanıkken uyguladı ve yöntemine "psikoterapi" adını verdi. J. M. Charcot hipnozu histeriye bağladı. Onun yanında çalışan genç S. Freud hipnotik olguların nedenini (gerçeğini) ve katharsisin tedavi edici etkisini buldu. Psikanalizin gelişmesi hipnozu tedavi alanından hemen hemen tümüyle silmekle birlikte, ondan çok etkilenen kendini güdüleme (training) ve sofroloji günümüzde de az çok gelişme göstermektedir.
Gerçek anlamda hipnotik durum (trans), daima bir indüklenme evresiyle başlar; bunun süresi, seanslar ilerledikçe, monoton ve sürekli sözlü telkinlerle birlikte monoton ve sürekli uyarılarla (görsel, duysal ya da dokunsal) kişiyi çevresinden az çok yalıtarak onda tam bir gevşeme sağlamaya çalışan çeşitli teknikler sayesinde kısalır. Transta üç evre vardır: hafif, orta ve ağır trans. Bunlar basit bir gevşeme durumundan trans halini bozmaksızın gözleri açma, hareket etme, konuşma ya da yazma yeteneğinin korunduğu tam bir uyurgezerlik durumuna kadar varır. Trans sırasında, birtakım devimsel olgular (katalepsi), duysal olgular (özellikle ağrı eşiğinin yükselmesi) ve özellikle derin transta görüldüğü gibi, ruhsal olgular (uyandırılan sanrılar, hipermnezi) ortaya çıkar. Tedavi amaçlı telkinler genellikle transın sonunda yapılır. Tedavi edici etki transın derinliğiyle ilgili değildir. Hipnoz tedavisinin tek amacı can sıkıcı bir belirtinin (histerik dönüşüm belirtileri, kaygı belirtileri, fobiler, dışa vurum olanakları az olan ya da bozukluklarının zihinsel kökenli olduğunu kabul etmeyen kişiler de psikosomatik belirtiler) ortadan kaldırılmasıdır; psikozlu kişilerde ise kesinlikle uygulanmamalıdır.
P. Janet, hipnotik süreci bilinç alanının hipnotizmacının kişiliği çevresinde daralmasına bağlarken, Pavlov uyku ve hipnozun aynı yapıda olduğunu ve yalnız nicelik açısından fark gösterdiğini savunur. Bu son nörofizyolojik yaklaşım, günümüz araştırıcıları tarafından beyin kabuğuyla limbik sistem arasındaki bağlantılar açısından yeniden ele alınmıştır. S. Freud hipnozun tedavi değerinin yalnız telkine dayandığını, çünkü hipnozun, hipnotize edilenin benliğindeki idealin yerini geçici olarak hipnotizmacının doldurduğu bir gerileme durumu olduğunu ileri sürer.

HİPNOZSU sıf. Psik. **1.** Hipnoza benzeyen için kullanılır. **—2.** *Hipnozsu durum,* bilincin bulanıklaşması, algıların azalması, düşünsel süreçlerin rüya içeriklerine benzer düşünce içeriklerinin gevşemesi ile belirginleşen durum. (J. Breuer'e göre bu bilinç durumu, hipnozla elde edilen bilinç durumunkine benzer bir durumdur. Breuer, histeriklerin tedavisinde, S. Freud gibi, bu bilinç durumundan yararlandı.)

HİPO- (fr. *hypo-;* yun. *hypo'* alt'tan). Uzamda bir alt konumu, normalin altındaki bir yeğinliği ya da bir özelliği belirtmek için birçok sözcüğün yapısına giren önek. (Hipo-, kimyada genellikle daha düşük yükseltgenme derecesindeki bir bileşiği gösterir.)

HİPOAKUZİ a. (fr. *hypoacousie*). Patol. İşitme keskinliğinin azalması.

HİPOALJİ a. (fr. *hypoalgie*). Nörobiyol. ACI* DUYUMU AZLIĞI'nın eşanlamlısı.

HİPOAZOTÜRİ a. (fr. *hypoazoturie*). Patol. İdrarda azot miktarının azalması.

HİPOBLAST a. (fr. *hypoblast*). Bot. Buğdaygillerin tohumundaki çenek. (Eşanl. SKUTELLUM.)

HİPOBROMİT a. (fr. *hypobromite*). Anorg. kim. Hipobromit asidin tuzu. || *Hipobromit asit,* formülü HBrO olan asit; hipoklorit aside benzer.

HİPOCREALES a. Kalın çeperli ve gözalıcı renkleri peritesyumuyla belirgin asklımantarlar takımı. (Birçok türü bitkilerde hastalık yapar, örneğin *Nectria galligena* elma urunun etkenidir.)

HİPODERMA a. (fr. *hypoderme*'den). Bazı sap ya da yapraklarda üstderinin altında bulunan genellikle kalınlaşmış hücreli özel doku.

HİPODERMİT a. (fr. *hypodermite*). Der. hast. Derialtındaki her türlü iltihabi lezyon.



İstanbul hipodromu
Veronalı Tavinius'un gravürü

—ANSİKL. Hipodermitlerin birçok çeşidi olmakla birlikte, en sık rastlanılanı özellikle düğümlü eritem. Bazin katı eritemi, streptokoklardan ve alerjiden ileri gelen düğümlü hipodermitler, gom, sarkoit, vb. düğümlü çeşitlerdir. Sertleşmiş plaklar halinde ya da sklerodermayı andıran hipodermitler de vardır. Aslında, hipodermitler genellikle dermohipodermit şeklinde ortaya çıkar.

HİPODERMOZ a. (fr. *hypodermose*). Vet. İki kanatlı bir böceğin (*Hypoderma bovis* ya da *H. lineatum*) larvalarının, sığırların bağdokusunda gelişmesinden ileri gelen hastalık. (Eşanl. NOKRA.)
—ANSİKL. Sığırların sırtında şişlikler halinde belirginleşen hipodermozun iki yönlü ekonomik zararı vardır: yetiştirici açısından, genç sığırlarda büyümede gecikme yaparak ve sağmal ineklerde süt üretimini azaltarak zarar verir, deri sanayisinde, hayvan derilerinde deliklere neden olarak deriyi bozar.

HİPODİPLOİDİ a. (fr. *hypodiploïdie*). Genet. Normal diploit karyotipte bir ya da birkaç kromozomun yokluğuyla ortaya çıkan anormal kromozom tablosu. (Hipodiploidinin en sık rastlanan biçimi monozomidir; doğuştan bir kusur olarak görülebilir; başta lösemi olmak üzere kötücül süreçlerde olduğu gibi, dölüt evresindeki bir sakatlıktan da ileri gelebilir.)

HİPODROM a. (fr. *hippodrome*). Atç. YARIŞ ALANI*'nın eşanlamlısı.
—Antik. Araba ve at yarışları ya da binicilik çalışmalarına ayrılan alan. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Antik. • *Yunanistan*'daki en büyük hipodrom Olympia* idi. 770 m uzunluğunda pist her iki başta birer sınırla bitiyordu. Pistin çevresindeki içe doğru eğimli alanda seyirciler otururdu. Hipodromda at ve araba yarışları yapılırdı. Atina, Delphoi, Korinthos ve Delos'ta da hipodromlar vardı. Bunlardan bir tek Arkadhia'daki Lykeos tepesi hipodromu bugüne kalabilmiştir. Yunanlılar yalnız her şeyden önce dinsel törenler olan yarışlar dolayısıyla koşu düzenlerlerdi.
• *Roma*'da yarışlar sirk*te yapılırdı.
• *İstanbul*'daki hipodrom, sarayın batısındaydı. Antik dünyanın en büyük hipodromlarından olan bu yapının uzunluğu 370 m, genişliğiyse 70 m'ydi. Yapımına Septimius Severus döneminde başlanmış (203), Constantinus I (Büyük) döneminde tamamlanarak çeşitli anıtlarla süslenmişti (330). Orta bölümleme, Dikilitaş* ve Burmalı* sütun'la gerçekleştirilmişti. İmparatorluk tribününün altındaki sarayla bağlantılı teras, muhafızlara ayrılmıştı. 30 000 kişilik tribünlerle pistin arası bir kanalla bölünmüştü. XII. yy.'a değin Bizans'ta yaşamın merkezi konumunda olan hipodrom önemli siyasal olaylara, isyanlara, zafer şenliklerine sahne oldu. Sürücülerin giydiği renkler, siyasal partilerce benimsendi ve İustinianos* döneminde (ocak 532), Nika* ayaklanması sırasında Yeşiller'le Maviler hipodromda karşı karşıya geldiler. Dördüncü haçlı seferinde, İstanbul'un Latinler'ce işgali sırasında (1204) yağma edildi. Osmanlı döneminde bu kesimde Atmevdanı* vardı.

Türkiye'de, İstanbul'da Bakırköy'deki Veliefendi hipodromu, Almanya'dan getirtilen bir uzmanlar grubu tarafından yapıldı (1912-1913). Bu hipodrom, günümüzde 4 000 m^2'lik bir alanda, 4 katlı 5 bin kişilik bir tribüne ve 90 gişeye sahiptir. Kum pistin eni 20 m, boyu 1 800 m; çim pistin eni 40 m, boyu 2 000 m uzunluktadır. 1968 yılında yenilenen Veliefendi hipodromu, jokey soyunma odaları, otoparklar, basımevi binaları, ahırlar, at eyerleme yerleri ve ayrıca çağdaş ölçülere göre yapılmış bir padoktan oluşur. Türkiye'de ikinci hipodrom Ankara'da Şehir hipodromu adı ile yapıldı (1934). Kum pistin genişliği 12 m, uzunluğu 2 400 m, çim pistin genişliği 30 m, uzunluğu 1 650 m olan bu hipodrom 1981'de istimlak dolayısıyla kapandı. Türkiye'de at yarışları düzenlenen ilk yer olan İzmir Şirinyer'deki pist 1885'te hizmete girdi. Burası 1954'te Türkiye Jokey kulübü'nce kiralandı, 1957'de satın alındı ve 1973'te hipodrom tesisleri yapıldı. 2 000 kişilik tribünü olan hipodromun kum pisti 25 m genişliğinde, 1 600 m uzunluğundadır. 25 m genişliğinde, 1 600 m uzunluğundaki Adana hipodromu ise 1956'da faaliyete geçti.

HİPOESTEZİ a. (fr. *hypoesthésie*). Nörol. Bir ya da birkaç çeşit duyarlığın azalması.

HİPOFİBRİNEMİ ya da **HİPOFİBRİNOJENEMİ** a. (fr. *hypofibrinémie* ya da *hypofibrinogénémie*). Hematol. Normal fibrinojenemide azalma.

HİPOFİZ a. (fr. *hypophyse*; yun. *hypophysis*). Beynin alt yüzünde bulunan ve birçok fizyolojik olayda önemli rol oynayan (içsalgı bezlerinin orkestra şefi) bezsi ve sinirsel organ. (Eşanl. PİTÜİTER BEZ.)
—ANSİKL. Hipofiz çok küçük bir organdır, insanda ancak fındık büyüklüğünde ve yaklaşık olarak 0,60 g ağırlığındadır. Beynin alt yüzüne "pitüiter sap" ile bağlı olarak kafatasının içinde "türk eyeri" denilen bir kemik çukurcuğu içinde yer alır. Tek bir organ görünümünde olmasına karşın, aslında yapıları, embriyolojik kökenleri ve fonksiyonları bakımından ayrı iki parça ya da loptan oluşmuştur.

Embriyonda hipofiz iki ayrı taslaktan gelişir: epiblastik taslak ve nöroblastik taslak. Epiblastik taslağın ön katmanı arabeynin tabanına yapışan hipofiz ön lobunu oluşturacak; nöroblastik taslak, orta çıkıntıyı, infundibulum sapını verecek, bunun uç kısmı da arka ya da sinirsel lobu oluşturacaktır.

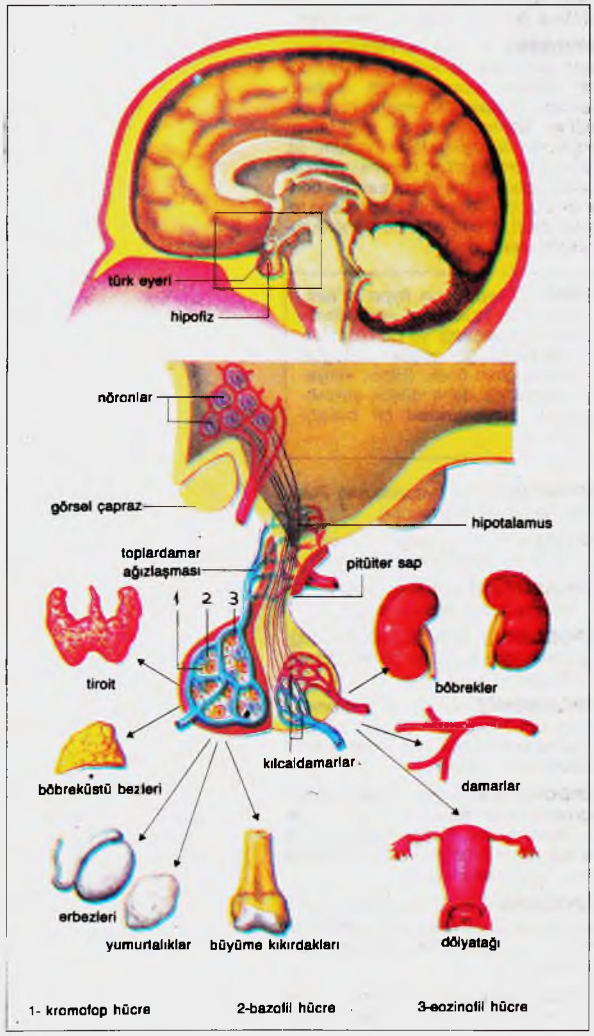
Hipofizin damarlanması iki yönlüdür: arka hipofiz için klasik bir damar sistemi vardır, ön hipofiz ise kapı damarı sisteminden yararlanır.
• *Ön hipofiz* ya da *bezsel hipofiz*. Hipofiz hücrelerinin etkenliği ve hormonlarının dolaşıma geçmesi, beynin tabanında "hipotalamus" denilen bölgedeki merkezlere bağlıdır. Bu merkezlerse, kandaki hormon derişimleriyle, yani organizmanın gereksinimleriyle ayarlanır. Bu ilişkiler, "releasing factors" (salgılatma etmenleri) denilen kimyasal maddelerle gerçekleştirilir; hipotalamusun özgülleşmiş hücre kitlelerince salgılanan bu maddeler hipofiz kapı sistemi denilen kısa bir kan yolu ile önhipofize iletilir.

Önhipofizin salgıladığı yedi hormondan dördü, beslenmelerini ve salgı yapmalarını sağladıkları başka bir içsalgı bezinin aracılığıyla etki gösterir; bu dört hormon şunlardır: tireostimulin (TSH ya da tireotrofin), kortikostimülin (ACTH ya da kortikotrofin) ve iki gonadotrop hormon (FSH ve LH [ICHS de denir] ya da gonadotrofinler); bu hormonlar sırasıyla tiroidi, böbreküstü bezlerini ve cinsel organları (yumurtalık ya da erbezi) etkiler. Praloktin (lüteotrofik hormon ya da LTH) süt salgısını idare eder, bu arada yumurtalığı da etkiler.

Hipofiz hormonlarının son ikisi doğrudan doğruya yapıcı dokuları etkiler: büyüme hormonu (somatotrop hormon ya da STH) yalnız iskeletin değil bütün dokuların gelişmesinde başlıca rolü oynar. Bu işlevini, çeşitli metabolizma değişiklikleriyle yerine getirir (proteinlerin özümlenmesi, kan şekerinin yükselmesi, yağların parçalanması ve kullanımı); melanotrop hormon (MSH ya da intermedin) sadece pigmentli hücreleri etkiler, fizyolojik etkisi çok kısıtlıdır.

Bütün bu hormonlar için bir salgı ritminin varlığı ortaya konabilmiştir: ACTH sabah saat 6 ile 8 arasında en yüksek düzeye ulaşır (kortizol ile aldosteron da öyle), büyüme hormonu STH, uyuduktan 1 saat sonra ve prolaktin sabah saat 4 ile 6 arasında, bir de aybaşı evresinin ikinci kısmında en yüksek düzeye ulaşır.

Gonadotrofinlere gelince, FSH (FRF ya da FSH RH) ile LH (LRF veya LH RH) için bir "releasing factor" (RF) ya da "regulating hormone" (RH) [düzenleyici hormon] bulunduğu kanıtlanmıştır. FSH ve LH'nin salıverilmesi için hipofizi uyarabildiğinden ötürü LH RH'nin sinirsel tek bir salgı olduğu söylenebilir. Bugün için yalıtılabilmiş ve bireşimi yapılabilmiş tek releasing factor odur. Bundan başka bir de böbreküstü bezi salgılatma etmeni (corticoreleasing factor [CRF]) vardır. Hipotalamus pratik yönden merkez sinir sistemine bağlıdır ve içsalgı sistemi ile çevreden ve ruhsal alandan gelen bilgiler arasında bağlantı sağlar. Bu hipotalamus-hipofiz



hipofiz
ve hormonlarının
organlara etkisi

ekseni aynı zamanda, releasing factor'ların kapı sistemine dökülmelerini kontrol edebilen serotonin, asetilkolin, noradrenalin gibi biyogen aminlere de duyarlıdır. Bu durum, bedensel ya da ruhsal stresin ve kimi ilaçların hormon dengesi üzerindeki rolünü açıklar.

• *Arka hipofiz* ya da *nörohipofiz.* Arka lop, miyelinsiz sinir liflerinden ve nevroglia hücrelerden oluşur. Art hipofiz hormonları şunlardır: vazopresin ya da antidiüretik hormon (ADH) ve ona yakın yapıdaki ositosin. Bunların ikisi de sinirsel hücrelerce salgılanır ve pitüiter sap boyunca yol alır.

ADH görsel çapraz üstü karıncık çekirdeklerinde oluşur ve hipotalamusun bir proteinine (nörofizin) bağlı olarak akson yoluyla hipofizin arka lobuna ulaşır. Ondan sonra, kan kütlesinin hacmindeki ve geçişme basıncındaki değişikliklere göre kullanılır.

ADH'nin etkisi, böbrek yumacıklarının toplayıcı kanalının başlangıcında ve kıvrımlı borularında görülür.

Bundan başka ACTH ve kortizol salgılanmasını da ADH uyarır.

Ositosin dölyatağı damarlarının düz kasları ile meme alveollarını saran kassı epitelyum hücreleri üzerinde etki gösterir, böylece doğurma mekanizmasına ve sütün çıkmasına yardım eder.

Ositosin oldukça basit yapılı bir polipeptittir (oktopeptit), bireşim yoluyla elde edilip tedavide kullanılabilir.

• *Patoloji.* Somatotrop hormonun (STH) aşırı salgısı akromegaliye ve devleşmeye neden olur. Bazen Cushing sendromu, CRF'nin (corticoreleasing factor) sürekli aşırı üretimiyle hipotalamusta ortaya çıkan düzensizlik yüzünden ACTH'nin aşırı üretimine bağlanabilir. Tersine, ya tüm hipofizi ilgilendiren bir yetersizlikle (Simmonds sendromu) ya da örneğin hipogonadotrofik hipogonadizmde olduğu gibi bazen bir ya da iki işlevi bozulmuşken, ötekilerin yerinde sağlam olduğu ayırımlı yetersizliklerle de karşılaşılabilir.

Hipofiz arka lobunda antidiüretik hormonun yokluğu böbrek diyabeti sendorumunu doğurur. ADH aşırılığına bazı küçük hücreli bronş kanserlerinde (Schwartz-Bartter sendromu) rastlanabilir.

—Karş. anat. Tulumlularda, oksitosin ve gonadotrofin salgılayan sinir-altı bezi ve titrek çukurcuk, omurgalılardaki hipofiz beziyle homolog organlar sayılır. Miksinlerde, adenohipofiz ve nörohipofiz birbirinden ayrıdır, erişkinlerde ağız-hipofiz kanalı varlığını sürdürür. Bofabalığında, sadece, çıkmaz biçimde bir burun-hipofiz kanalı bulunur. Sinir lobu hipotalamusa asılı olan hipofiz sapı, amfibyumlarda ortaya çıkar ve sürüngenlerde sapa dönüşür.

HİPOFİZEKTOMİ a. (fr. *hypophysectomie*). Hipofizin ameliyatla çıkarılması. (Hipofizin işlevlerini ve salgıladığı hormonların etkisini incelemek üzere farelere sıkça uygulanan hipofizektomi, hipofiz urları ve bazı içsalgı sistemi bozuklukları dışında insanlara pek az uygulanır.)

HİPOFOLİKÜLİNİ a. (fr. *hypofolliculinie*'den). Endokrinol. Folikülin salgısının yetersizliği. (Menepozdan sonra görülür ve alıcı organlar düzeyinde hormon eksikliğine bağlı bozukluklara yol açar.)

HİPOFOSFAT a. (fr. *hypophosphate*). Anorg. kim. Hipofosforik asidin tuzu. (Eşanl. DİFOSFAT IV.)

HİPOFOSFİT a. (fr *hypophosphite*). Anorg. kim. Hipofosfit asidin tuzu. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hipofosfit asidi,* fosforun, oksijeni en az olan asidi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Anorg. kim. Hipofosfitler, kaynar, alkali bir çözeltiye fosforun etkimesi sonucu, gaz halindeki hidrojen fosfürlerle aynı anda elde edilir. Alkali tuzlar, örneğin sodyum hipofosfit ($NaPO_2H_2$) gibi suda çözünen kristalleşmiş katılardır. Çözeltileri havada yükseltgenir, permanganat ile değerli metallerin tuzlarına etki edebilen çok indirgen özellikler taşır.

• *Hipofosfit asidi.* Sadece bir asit hidrojeni içeren hipofosfit asidi, yalnız bir seri tuz oluşturur. 0°C'a doğru kristalleşen, şurup kıvamında, renksiz bir sıvıdır. Çok kuvvetli bir indirgendir; sıcakta bakır tuzlarıyla tepkimeye girerek kırmızı bakır hidrür çökeltisi (Cu_2H_2) oluşturur. Hipofosfit asidi, baryum hiposülfit çözeltisinden, seyreltik sülfürik asitle elde edilir; baryum hiposülfit çözeltisi ise sıcak baryum hidroksit içinde beyaz fosfor çözündürülerek hazırlanır.

—Eczc. Kalsiyum, potasyum ve sodyum hipofosfitler iştah açıcıdır; dolaşımı da hızlandırır.

HİPOFOSFORİK sıf. (fr. *hypophosphorique*). Kim. Formülü $H_4P_2O_6$ olan bir asit için kullanılır.

—ANSİKL. Hipofosforik asit 55°C'ta eriyen bir katıdır; kristalleşmiş bir de hidratı ($H_4P_2O_6.2H_2O$) vardır. Hipofosforik asidin, bir molekül fosforik asitle bir molekül fosfit asidin su vererek birleşmesi sonunda oluştuğu kabul edilir. Hidratı ısıtıldığında ters tepkime verir. İndirgen özellikleri olmamasına karşın dört asit işlevi içeren bir maddedir. Nemli havada fosforun yavaş yükseltgenmesi sonunda elde edilir.

HİPOGASTRİK sıf. (fr. *hypogastrique*). Anat. ve Patol. Karnın alt kısmıyla ilgili olan.

—ANSİKL. *Hipogastrik atardamar* ya da *iç uyluk atardamar,* ana uyluk atardamarının yan dallarından biridir; leğenkemiği içindeki organlara ve leğen çeperlerine yayılır. Cinsel organlarla kabaet ve siyatik bölgelerine de dallar verir. Bu atardamar sistemine, *hipogastrik toplardamara* boşalan bir toplardamar sistemi eklidir. Sempatik liflerden oluşan *hipogastrik sinir ağı* idrar torbasını, gödenbağırsağını ve cinsel organları sarar.

HİPOGLİSEMİ a. (fr. *hypoglycémie*). Patol. Kan şekerinin düşmesi.

—ANSİKL. Tedavi sırasında kan şekerinin düşmesine şeker hastalığının tedavisinde kullanılan sülfamitler ensülin neden olur. Hızla gelişen bu hipoglisemi bir uyuklama hali ile belirgindir; ileride bir hipoglisemi komasına dönüşebilir. Bir de "sıradan" bir hipoglisemi vardır ki, yemeklerden az çok uzun bir zaman sonra, uyku hali ve halsizlikle kendini belli eder. Hastaya şeker vererek denge yeniden sağlanır. Kendiliğinden ortaya çıkan hipoglisemi, aşırı bir ensülin salgısına bağlıdır.

HİPOGLİSEMİAN sıf. (fr. *hypoglicémiant*). Kan şekeri miktarını düşüren ilaçlara denir. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ a. Hipoglisemian ilaç.

—ANSİKL. Pankreas kaynaklı, doğal ensülin hormonu yanında, sentetik olarak hazırlanan hipoglisemianlar da şeker hastalığının bazı şekillerinde kullanılır.

Hipoglisemian sülfamitler, ensülin salgılatıcı oldukları için, panrkreasın bulunmadığı ya da harap olduğu durumlarda etki göstermezler. Bunlar, pankreas hücreleri görev yaptıkları sürece etkindir.

Biguanitler glukozun bağırsaktan emilmesini azaltmak, hücrelere girişini artırmak ve glikolizi uyarmak suretiyle etki gösterir. Başta gelen etkileri karaciğerde glukoneojenezi engellemektedir. Bu ilaçlara hastanın dayanması genellikle orta derecedir.

HİPOGONADİZM a. (fr. *hypogonadisme*). Endokrinol. Gonatların, yani cinsel bezlerin çalışma yetersizliği.

—ANSİKL. *Dişi hipogonadizmi.* İkincil cinsel özelliklerin (kıllanma, göğüslerin gelişmesi, vulvanın değişimi) bulunup bulunmamasına göre hastalığın nedeni farklı yönlerde araştırılır.

Birincil amenorede, cinsel organların çocukluktaki gibi kalması, yumurtalıkta içsalgı yokluğunun kanıtıdır. Plazma gonadotrofinlerinin ölçümü yumurtalığa ya da hipotalamus-hipofize bağlı bir nedenin sözkonusu olduğunu ortaya çıkarır. FSH ve LH oranında bir azalma hipotalamus-hipofizle ilgili bir neden lehinedir ve bir kafa-yutak kanalı urunun ya da hipofiz adenomunun araştırılmasını gerektirir. Yalnız başına bir gonadotrofi yetersizliğinin saptanması için TSH (tirotrofin), STH (somatotrofin) ve ACTH salgısı da araştırılır.

Artmış bir gonadotrofin (FSH ve LH) oranı bir gonat anomalisi bulunduğunu gösterir ve bunun da tipik örneği, cinsel organların çocukluktaki gibi kaldığı, genellikle 1,40 m'nin altında bir boy, kısa ve perdeli bir boyun, saç sınırının alçak olması, yüksek damak kubbeli Turner sendromudur. Çölyoskopi dölyatağının atrofiye olduğunu ve yumurtalıkların yerinde de birincil keseciklerden yoksun yumurtalık stromasından oluşan şeritçiklerin bulunduğunu gösterir. Teşhis karyotipin 45, XO ya da mozaik 45,XX/45, XO olmasıyla kanıtlanır.

Erkek dölütte 5 alfa-redüktaz enziminin doğuştan eksikliği, dokuların testosteron etkisine duyarsızlaşmasına yol açar. Bu tabloya Morris sendromu (dişileştirici erbezi) adı verilir. Dölüt dişilik yönünde gelişir ve doğumda da böyle değerlendirilir. Dölyatağı birkaç santimetrelik bir cep şeklinde sonlanır. Endoskopi dölyatağı ve eklentilerinin bulunmadığını, buna karşılık daha sonra kansere zemin hazırlamaları açısından çıkarılmaları gereken iki erbezinin bulunduğunu gösterir. Karyotip erkek tipte 46, XY'dir.

• *Erkek hipogonadizmi.* Erbezi ya da hipotalamus-hipofiz kökenli olabilir. Bazı erbeziyle ilgili hipogonadizmler kalıtsal kökenlidir (Klinefelter* sendromu, erkek Turner* sendromu) ve doğuştan bir erbezi yokluğu, gelişmemiş erbezleri, karışık cinsel organ oluşum bozuklukları gösterir. Diğerleri (bulaşıcı hastalıklara, travmaya, aşırı ısıya bağlı erbezi iltihapları) ise edinseldir. Erbezlerinin karın içinden torbaya inmemesi gibi bazılarınınsa gerçek hipogonadizm olup olmadığı tartışmalıdır.

Hipotalamus-hipofiz kökenli hipogonadizmler (hipofiz ya da hipotalamus urları [kafa-yutak kanalı uru, III. karıncık tabanı urları], hipofizin kansızlığa bağlı nekrozu, hipotalamus-hipofiz bölgesinin ışınlanmaları) yanında, cinsel organlar dışındaki hastalıklara (Cushing hastalığı, hemokromatoz, sarkoidoz) bağlı hipogonadizmler de vardır.

HİPOGÖZİ a. (fr. *hypogueusie*). Nörol. Tat alma duyumunun azalması.

HİPOHİDROZ a. (fr. *hypohidrose*). Nörol. Ter salgısının azalması.

HİPOİT sıf. (fr. *hypoïde*'den). **1.** Eksenleri kesişmeyen (yuvarlanma yüzeyleri hiperboloit kesmeleridir) sarmal diş düzenli konik bir dişli takımı için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Oto. *Hipoit köprü,* hipoit dişli takımından yararlanan köprü.

—ANSİKL. Hipoit dişli takımları, devinimi devindirici tekerleklere iletmek için otomobil köprüsünde kullanılır. Bu takımlar küçük eş dişliyi ayna dişliye göre saptırmayı, dolayısıyla transmisyon milini ve arabanın döşemesini alçaltmayı sağlar. Hipoit dişli takımları ayna dişlinin çapını ve böylece konik çiftin tuttuğu yeri küçültür. Bu takımların tek sakıncası kavrama halinde boyuna kaymasıdır; bu olgu yağlama yağı katmanının süprülmesine yol açar ve çok yüksek basınçlara dayanıklı özel yağlar kullanmak gerekir.

HİPOİYODİT a. (fr. *hypo-iodite*). Kim. Hipoiyodit asidin tuzu. || *Hipoiyodit asidi,* formülü HIO olan ve yalnızca çözelti durumunda bulunan asit.

HİPOKALSEMİ a. (fr. *hypocalcémie*). Patol. Kandaki kalsiyum miktarının azalması. (Tetaniye neden olur.)

HİPOKALYEMİ a. (fr. *hypokaliémie*'den). Kandaki potasyum miktarının azalması. (Hipokalyemi kusmalar, ishaller, diüretik tedaviler sırasında görülür; elektro-

kardiyogram anomalilerine neden olur.) [Karşt. HİPERKALYEMİ.]

HİPOKAPNİ a. (fr. *hypocapnie*). Atardamar kanında karbondioksit kısmi basıncının ($PaCO_2$) azalması.
—ANSİKL. Hipokapni, alveoller düzeyinde aşırı havalanmaya bağlıdır. Solunum merkezlerini baskı altına alır, karbondioksit oranı normal değerine ulaşıncaya kadar solunum sayısında bir azalmaya, hatta solunumun durmasına yol açar.
Merkez sinir sisteminde hipokapni, hayvanda uyanma sistemini (ortabeyindeki ağsı oluşum) etkileyerek yavaş dalgalara ve uyku iğlerine neden olur. İnsandaki etkileriyse daha belirsizdir.

HİPOKAROTİNEMİ a. (fr. *hypocarotinémie*). Tıp. Kanda karotenin azalması.

HİPOKARPOJE sıf. (fr. *hypocarpoge*). Yerfıstığı gibi, tohumları ve meyveleri toprak altında olgunlaşan bitkilere denir.

HİPOKİNEZİ a. (fr. *hypokinésie*). Nörobiyol. Hareket etkinliğinin azalması. (Hipokinezinin nedenleri fizyolojik [uyku], farmakolojik [yatıştırıcı ilaçlar] ya da patolojik [sinir sistemi ya da kas hastalıkları] olabilir.)

HİPOKLORHİDRİ a. (fr. *hypochlorhydrie*). Patol. Genellikle mide kanserlerinde ve gastritlerde rastlanan, mide özsuyu normal asitliğinin azalması.

HİPOKLORİT a. (fr. *hypochlorite*). Anorg. kim. Hipoklorit asidin tuzu.
—ANSİKL. En çok kullanılan hipokloritler sodyum, potasyum hipokloritler (→ JAVEL *suyu*, LABARRAQUE *suyu*, DAKİN *çözeltisi*) ile kalsiyum hipoklorittir; kalsiyum hipoklorit (kireç kaymağı) klorun sönmüş kireç üzerine etkimesi sonunda elde edilir.

HİPOKLORÜRİ a. (fr. *hypochlorurie*). Patol. İdrardaki klorür miktarının azalması.

HİPOKOLESTEROLEMİ a. (fr. *hypocholestérolémie*). Patol. Dolaşan kandaki kolesterol miktarının azalması. (Bazen ağır karaciğer yetersizliğinde rastlanır; hipertiroidinin nispeten önemsiz belirtilerinden birini oluşturur.)

HİPOKOMPUND sıf. (fr. *hypocompound*). Elektrotekn. *Hipokompund uyarma*, seri bağlı sargısı, makinenin uçlarındaki potansiyel farkı yükle azalacak biçimde düzenlenmiş bir doğru akım üretecinde çıkarma etkili bileşik uyarma. (Eşanl. KARMAALTI UYARMA.)

HİPOKONDRİ a. (fr. *hypocondrie*). Psik. Organlarının işleyiş durumuyla ilgili ve sürekli tedavi aramaya yol açan süreğen tedirginlik.
—ANSİKL. Hipokondri 4 temel özellik içerir: bedensel yakınmalar, beden konusunda bir sürü akıldışı inanç ve tutum, hastalık konusunda olsun, kendisine büyük bir güç atfedilmekle birlikte başarısızlığa mahkûm doktor konusunda olsun ölçüsüz saplantılar.
Yapısal hipokondri hemen hemen özerk bir klinik özlük meydana getirir. Hasta bölgeler genellikle bedenin doğrudan doğruya muayene edilemeyen iç bölgeleridir (sindirim sistemi, kalp damarları sistemi ya da cinsel organ-idrar sistemi). Bedensel belirtilerini sürekli dinleme, hastanın iyileşmezlik duygusuna kapılarak çöküntülü bir durum içine düşmesine yol açabilir.
Histeri ve fobili nevroz gibi birçok psikiyatri hastalığında hipokondri belirtilerine sık sık rastlanır. Saplantılı nevrozda bu belirtiler törensel bir kural (bulaşma korkusu) görünümü kazanır. Boğuntulu nevrozlarda, travma sonrası nevrozlarda, bedensel görünümlü bunalımlar, kaygılı bir bekleme temeli üzerinde, rahatsız edici hipokondri belirtilerinin ortaya çıkmasına neden olurlar.
Hipokondri belirtilerine psikoz kütüğünde de rastlanır. Bu belirtiler şizofreniye bir giriş biçimi oluşturabilir ve boğuntu içinde yaşanan bedensel bir dönüşüm duygusunu dile getirebilirler. Paranoyada ise, tedavi kusuru yüzünden bir zarara uğramış olma hezeyan inancına temel hizmeti görürler.
Psikanalize göre hipokondrilinin hasta organı, simgesel bir biçimde mazoşizm ve anal erotizmle ilgili penis olarak tasarlanır. S. Nacht hipokondri belirtisini, hezeyan salgınına ve kişiliksizleşme tehlikesine karşı son savunma olarak, bedeninin değerini son bir geri alma girişimi olarak görür.

HİPOKONDRİYAK sıf. ve a. (fr. *hypocondriaque*). Hipokondrisi olan kimseye denir.
◆ sıf. Hipokondriye ilişkin.

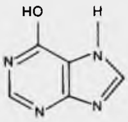
HİPOKORTİSİZM a. (fr. *hypocorticisme*). Endokrinol. Böbreküstü bezi kabuk bölgesi hormonlarının salgısında yetersizlik.

HİPOKROM sıf. (fr. *hypochrome*'dan). Hematol. **1.** Hemoglobin yoğunluğu % 29'dan düşük olan alyuvarlara denir. **—2.** Bu alyuvarları içeren ve genellikle demir eksikliğine bağlı, bazen de demirin hemoglobine bağlanmasındaki anomali sonucu gelişebilen kansızlık için kullanılır.

HİPOKROMATOPSİ a. (fr. *hypochromatopsie*'den). Oftalmol. Renk algılamanın hastalık derecesinde azalması.

HİPOKROMİ a. (fr. *hypochromie*). Patol. Deri pigmentlenmesinde azalma.
—Hematol. Hipokrom kansızlıkların özelliği.

HİPOKSANTİN a. (fr. *hypoxanthine*). Org. kim. ve Biyokim. Formülü $C_5H_4N_4O$ olan ve purinden türeyen baz; yükseltgenme sonunda insan ve maymun metabolizmasında son biçimi olan ürik aside dönüşür.



hipoksantin

HİPOKSEMİ a. (fr. *hypoxémie*). Patol. Kandaki oksijen oranının azalması. (Hipoksemi anoksemiyle aynı nedenlere bağlıdır ve onun birinci evresini oluşturur.)

HİPOKSİ a. (fr. *hypoxie*). Patol. Dokulara giden oksijende azalma.

HİPOLİMNİYON a. (fr. *hypolimnion*). Hidrol. Ilımlı bölge göllerinde, yüzeydeki sulardan daha düşük sıcaklıktaki derin su tabakası.

HİPOLİPİDEMİ a. (fr. *hypolipidémie*). Patol. Kanda yağ oranının azalması.

HİPOLİPİDEMİAN sıf. (fr. *hypolipidémiant*). Yağ metabolizmasını etkileyen ve yağların, trigliseritlerin ve kolesterolun kandaki miktarını normal değerine getirmek amacıyla kullanılan ilaçlara denir.
◆ a. Hipolipidemian ilaç.
—ANSİKL. Kandaki yağ miktarını düşürmek için öncelikle diyet önerilir. Tedavi amacıyla kullanılan hipolipidemianlar üç grupta toplanır:
1. kolesterol ve safra asitlerinin bağırsaktan emilmesini etkileyen ilaçlar: kuvvetli bazik ve iyon değiştirici bir anyonik reçine olan kolestiramin gibi sentetik reçineler. Kolestiramin, bünyesindeki klorür iyonlarını birçok başka iyonla, özellikle kuvvetli bir ilgi gösterdiği safra asitleriyle değiştirir. Böylece, safra asitlerini suda çözünmeyen bir kompleks halinde alıkoyarak, bağırsak-karaciğer dolaşımını önler ve dışkı ile atılmasını artırır;
2. lipoproteinlerin bireşimini ya da yıkımını etkileyen ilaçlar,
—fenofibrat: başlıca iki etkisi vardır: birincisi VLDL'nin (çok düşük yoğunluklu lipoproteinler), ikincisi HMG CoA redüktazı (kolesterol biyosentezi enzimi) doğrudan doğruya engelleyerek kolesterolun karaciğerdeki bireşiminin azaltılmasıdır,
—nikotinik asit: etkin biçimi saf nikotinik asit ile sodyum bikarbonatın bir karışımıdır. LDL (düşük yoğunluklu lipoproteinler) ve VLDL'nin miktarlarının azaltılmasında çok etkili olan bu tedavi yolunun etki mekanizması tam olarak bilinmemektedir. LDL kan düzeyinin düşmesi, karaciğerde VLDL bireşiminin azalmasının ikincil sonucu olabilir.
—klofibratlar: klofibratın etki mekanizması henüz tam olarak bilinmemektedir. Bu madde özellikle endojen trigliseritlerin (VLDL) derişimlerinin azaltılmasında etkindir. Kan düzeylerinde % 20-25 düşme sağlar. Kolesterol ve LDL miktarının düşürülmesinde daha az etkindir (ortalama % 4-10 kadar). En önemli etkisi, büyük bir olasılıkla VLDL bireşiminin ve/ya da VLDL'nin karaciğerde salgılanmasının önlenmesidir.
3. etki mekanizmaları genellikle iyice belirlenmemiş ilaçlar: tiadenol, probukol.

HİPOLUTEİNİ a. (fr. *hypolutéinie*). Endokrinol. Lütein ya da progesteron salgısında yetersizlik. (Yumurtlamadaki bir bozukluğa ya da sarı cisim yetersizliğine bağlıdır. Erinlik ya da âdetten kesilme zamanında görülür.)

HİPOMANİ a. (fr. *hypomanie*). Psik. Maninin hafif bir biçimini oluşturan heyecan durumu.
—ANSİKL. Hipomani, şen ve esen bir mizaç, tutarlı olmakla birlikte düşünce ve konuşma taşkınlığı, aşırı bir hareketlilik ile kendini gösterir. Ancak girişilen eylemler pek ender olarak sonuna kadar götürülür. Bu tutum sürekli (yapısal hipomani) ya da arızi olabilir (bu durumda bir mani nöbetinin hafif bir şekli sayılır).

HİPOMENORE a. (fr. *hypoménorrhée*). Patol. Âdet kanamasının nicelik açısından yetersizliği.

HİPOMETRİ a. (fr. *hippométrie*). Biçimlerine, ağırlıklarına ya da büyüklüklerine göre atları sınıflandıran bilim.

HİPONATREMİ a. (fr. *hyponatrémie*). Biyokim. Natreminin normal oranının düşmesi.

HİPONİTRİT a. (fr. *hyponitrite*). Anorg. kim. Hiponitrit asidinin tuzu. || *Hiponitrit asidi*, azotun, formülü $H_2N_2O_2$ olan oksijenli asidi. (Hiponitrit asidi, kristalleşmiş renksiz bir katıdır; suda çözünür ve 6°C'ta patlar. Çözeltisi oda sıcaklığında bozunarak diazot monoksit [N_2O] ile su verir. İndirgen olarak potasyum permanganata etki eder ve iyotlu suyun rengini giderir.)

HİPOPARATİROİDİ a. (fr. *hypoparathyroïdie*). Endokrinol. Paratiroit bezlerin işlevinde yetersizlik.

HİPOPEPSİ a. (fr. *hypopepsie*). Patol. Mide özsuyunun sindirim gücünün azalması (anormal mayalanmalarla belirir).

HİPOPİTÜİTARİZM a. (fr. *hypopituitarisme*). Endokrinol. Hipofiz salgısının yetersizliği.
—ANSİKL. Genel bir hipopitüitarizm durumunda, hipofizin denetlediği tüm çevre bezlerinde ve bunlara bağlı metabolizmalarda bir yetersizlik görülür. Hipofizi hasta eden nedenler çok sayıda olmakla beraber bir urun araştırılması zorunludur. Eksilen hormonların yerine hormon verilerek yapılan tedavilerden olumlu sonuçlar alınmasına rağmen, bazı nedenler özel bir tedavi uygulanmasını gerektirir. Hipopitüitarizm ayırımlı olabilir, örneğin büyüme hormonu yokluğunda ahenkli bir cücelik görülür, ya da merkeze bağlı nedenle bir böbreküstü bezi ya da tiroit yetersizliğine rastlanır. Çoğunlukla gonadotrop hormonun eksikliğinden ileri gelen bir hipogonadizm sözkonusudur.
Gonadotrop hormon eksikliğinden meydana gelen hipogonadizme en çok erkek çocukta rastlanır. Kalıtımsal geçiş otozomal çekinik olduğunda iki cinsi de ilgilendirir ya da çekinik olarak tek cinsiyeti ilgilendirir (erkek çocuk). Hipogonadizm erken ortaya çıkarsa, hasta erinliğe ulaşamaz ve haremağası görünümü verir. Çok uzun boylu olan bu kişilerde kılanma azdır ve çocuksu cinsel organlar

bulunur. Anosmi ile birlikte olduğunda De Morsier sendromunu hatırlatır.
Kızda, memeler gelişmez, büyümeme, bunun yanı sıra amenore ortaya çıkar, plazma gonadotrofinlerinde (FSH ve LH) azalma görülür. Çelyoskopi, yumurtalığın çocuksu kaldığını doğrular. Çatı kemiği üzerindeki kıllar ise, böbreküstü bezlerinin salgıladığı erkek hormonları sayesinde gelişir.
Hipopitüitarizmin nedenleri şöyle sıralanabilir: hipofizin tüm olarak harap olması (radyoterapi ve bazen kanser metastazları), hipofiz uru, damarsal nedenler (Sheehan sendromu) ve açlık, zihinsel iştahsızlık, siroz gibi nedenlerden ileri gelen besin eksiklikleri.

HİPOPLAZİ a. (fr. *hypoplasie*). Patol. **1.** Embriyonoluş sürecindeki bir bozukluk (böbrek hipoplazisi) sonucu bir organın ya da çevrimsel olarak yenilenen bir dokunun (kemik iliği hipoplazisi) gelişiminde meydana gelen orta derecede duraklama. **—2.** *Timus hipoplazisi,* DI GEORGE SENDROMU'nun eşanlamlısı.

HİPOPLOİDİ a. (fr. *hypoploïdie*). Genet. Olgulara göre normalde haploit, diploit, triploit, poliploit, vb. olması gereken kromozom tablosundan bir ya da birkaç kromozomun eksilmesiyle belirgin anöploidi. (Bir hipoploidi biçimidir.)

HİPOPROAKSELERİNEMİ a. (fr. *hypoproaccélérinémie*). Hematol. Kanı pıhtılaştıran etmen V'in (proakselerin) kanama sendromuna yol açacak biçimde azalması. (Ağır karaciğer yetersizliklerinde ve pıhtılaşma etmenlerinin tüketilmesine bağlı kanamalarda gözlenir.)

HİPOPROKONVERTİNEMİ a. (fr. *hypoproconvertinémie*). Hematol. Kanı pıhtılaştıran etmen VII'in (prokonvertin) kanama sendromuna yol açacak biçimde azalması.

HİPOPROTEİNEMİ a. (fr. *hypoprotéinémie*). Patol. Kandaki protein oranının azalması.

HİPOPROTROMBİNEMİ a. (fr. *hypoprothrombinémie*). Hematol. Kanı pıhtılaştıran etmen II'nin (protrombin) kanama sendromuna yol açacak biçimde azalması. (Karaciğer yetersizlikleri, K vitamini eksiklikleri, K vitamini karşıtlarıyla tedavi sırasında görülür ya da ender olarak doğuştan olur.)

HİPOPTİL a. (fr. *hypoptile*). Kalamus ile rakhis arasında bir miktar havtüyü taşıyan telek bölümü. (Uçma teleğinde ve kuyruk teleğinde hipoptil yoktur.)

HİPOPYON a. (fr. *hypopyon*). Gözün ön odasında irinleşme.

HİPOSANTR a. (fr. *hypocentre*). Jeofiz. DEPREM İÇMERKEZİ*'nin eşanlamlısı.

HİPOSİDEREMİ a. (fr. *hyposidérémie*). Biyokim. Plazmada demir derişiminin litrede 0,6 mg'ın altına düşmesi. (Demir eksikliğinde ve iltihaplı hastalıklarda görülür.)

HİPOSİKLOİT a. (fr. *hypocycloïde*). İÇÇEVRİM* EĞRİSİ'nin eşanlamlısı.
—Mak. san. Eş dişlinin ana çark iç'nde dönmesini sağlayan, iç diş düzenli dişli takımı için kullanılır.

HİPOSİSTOLİ a. (fr. *hyposystolie*). Patol. Asistoli evresinden önce kalp kasılmalarında gözlenen güç azalması.

HİPOSMİ a. (fr. *hyposmie*). Nörol. Koku alma duyusunun azalması.

HİPOSPADİYAS a. (yun. *hypospadias*). Patol. Üretranın kamışın alt yüzüne açılmasıyla belirgin idrar yolları biçim bozukluğu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Vet. Hayvanlarda, üretranın taşlarla sürekli tıkanmasını önlemek için, apışarasında açılan yapay sidik yolu.
—ANSİKL. Patol. Hipospadiyas oldukça sık rastlanan bir biçim bozukluğudur. Üretranın açılış yerine göre apışarası, kamış ya da glans hipospadiyasından söz edilir. Bu son ikisi en sık görülenleridir. Hipospadiyas genellikle hafif işeme bozukluklarına neden olur, sık sık kamış bükülmesiyle birlikte görülür. Tedavisi tümüyle cerrahidir.

HİPOSTATİK sıf. (fr. *hypostatique*; yun. *hypostatikos*'tan). Biyol. *Hipostatik gen,* etkisi epistatik bir genin etkisiyle maskelenmiş olan gen.
—Patol. *Hipostatik dolgunluk,* eğik bir bölgenin kılcal damarlarında kan birikmesine bağlı olarak gelişen dolgunluk.

HİPOSTAZ a. (fr. *hypostase;* yun. *hypostasis,* temel'den). Din → UKNUM.
—Fels. → DAYANTI.

HİPOSTAZİ a. (fr. *hypostasie*). Biyol. Bir genin alel olmayan diğer bir gene oranla çekinikliğini tanımlamak için Bateson tarafından önerilen terim. (Karşt. anl. EPİSTAZİ.)

HİPOSTEATOLİZ a. (fr. *hypostéatolyse*). Patol. Pankreas lipazının etkinliğindeki yetersizliğe bağlı olarak yağlı maddelerin parçalanamaması ya da eksik parçalanması.

HİPOSTENİ a. (fr. *hyposthénie;* yun. *hypo,* alt, ve *sthenos,* kuvvet'ten). Patol. **1.** Bazı doku ya da organların işleyişinde zayıflama. **—2.** Sinir tonusunun azalması.

HİPOSTOM a. (fr. *hypostome*). Böceklerde başın alt dudağın altında kalan bölümü.

HİPOSÜLFİT a. (fr. *hyposulfite*). Anorg. kim. TİYOSÜLFAT'ın eşanlamlısı.
—Eczc. Sodyum ve magnezyum hiposülfitler alerjik kaynaklı hastalıklarda (ürtiker, astım) özgül olmayan duyarlılık giderici maddelerdir. (Cıva ve arsenik zehirlenmelerinde panzehir olarak da kullanılır.)

HİPOSÜLFÜRİK sıf. (fr. *hyposulfurique*). Anorg. kim. *Hiposülfürik asit,* DİTİYONİK* ASİT'in eşanlamlısı.

HİPOTALAMUS a. (fr. *hypothalamus*). Talamusun ön, hipofizin üst tarafında yer alan arabeyin bölgesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nöroanat. *Hipotalamus-hipofiz demeti,* hipotalamusu, hipofizin arka lobuna ya da infundibulumuna bağlayan getirici yollar. (Bu demetler iki tanedir: supraoptik demet ve tuber cinereum-hipofiz demeti; bunlar hipotalamustaki çeşitli çekirdeklerin salgılarını sinirsel hipofize iletir [birincisi vazopresin ile ositosini, ikincisi releasing factorları taşır].)
—Nörol. *Hipotalamus çekirdeği,* hipotalamusun gerek anatomi, gerek işlev bakımından iyice belirgin hücre kütlesi.
—ANSİKL. Hipotalamus, üç grup çekirdekten oluşur: 1. ön grupta, yukarıdan aşağıya doğru, karıncık yakını çekirdek, ön çekirdek ve supraoptik çekirdek; 2. orta grupta orta-sırt çekirdek, orta-alt çekirdek ve kemerli çekirdek; 3. arka grupta, arka çekirdek ve memems cisim yer alır.
—Karş. anat. Omurgalıların tümünde hipotalamus, sinir salgısı yapan iri nöronlar içerir ve balıklarda büyük hücreli bir önhipotalamus çekirdeği oluşturur. Bu nöronlar kuşlarda ve sürüngenlerde talamusun üst bölümünde yer alır. Orta talamus çekirdeği memelilerde belirir. Kemikli balıklarda, infundibulum hizasında iç organlardan gelen duyu uyarılarını birleştiren merkezlerin oluşturduğu hipotalamus-altı büyük loplar bulunur. Bunlara, basınca duyarlı ve beyin-omurilik sıvısıyla dolu damarsal bir kese eşlik eder. Memelilere özgü üst-orta, alt-orta çekirdekler ile huni (infundibulum) çekirdekleri ilk kez sürüngenlerde ortaya çıkar. Amniyonsuzlarda mememsi cismin dengi bulunmaz.
—Nörobiyol. İşlev bakımından, hipotalamus, yaşatkan sinir sistemini düzenleyen sinir merkezi sayılabilir ve birçok işlevde görev alır.
1. *Ön ve ara hipofizin denetlenmesi.* Bu denetim, tuber cinereum-infundibulum bağlantısının ucundan salgılanarak kan yoluyla hipofiz sistemine aktarılan nörohormonlarla sağlanır.
Uyarıcı nörohormanlar *(releasing factor)* şunlardır: folikülostimülin ve lüteinizan hormon salgılanmasını kolaylaştıran FRF ve LHRF; prolaktin salgılanmasını uyaran PRF; somatotrofin, yani büyüme hormonu salgılanmasını uyaran SRF; tireostimülini uyaran TRF; kortikostimülin salgılanmasını kolaylaştıran CRF; ve melanotrop hormon salgılanmasını sağlayan MRF.
Ayrıca, önleyici nörohormanlar da vardır: prolaktin salgısını önleyici hormon (dopamin) ve somatotrofin salgısını önleyici hormon gibi. Bu nörohormonların salgılanması hipotalamus nöronlarınca noradrenalin, serotonin, dopamin ve sinirsel peptitler aracılığıyla kontrol edilir.
2. *Su dengesinin korunması.* Susama davranışı hipotalamus tarafından, bunun ön ve yan bölümlerince denetlenir. Nitekim, bu bölümlerde meydana gelecek bazı lezyonlar hayvanda ve insanda potomaniye yol açabilir.
Organizmadan su çıkışlarının denetlenmesi, antidiüretik hormon salgısıyla sağlanır; böylece, böbreklerin ve ter bezlerinin salgıları azalır. Bu hormonu salgılayan nöronlar, hipotalamusun supraoptik ve karıncık yakını çekirdeklerinde yer alır ve hipofizin sinirsel lobunda son bulur. Antidiüretik hormonun anormal derecede salgılanması patolojide görülebilir ve tam bir su zehirlenmesi tablosu gösterir.
3. *Oksitosin salgısı.* Bu da nörohipofiz tarafından sağlanır. Bu salgı, doğum sırasında dölyatağı kasılmalarının başlamasında ve emzirme sırasında galaktofor kanalların kasılmasında rol oynar.
4. *Beslenme davranışı ve enerji gereksinmeleri.* Hipotalamusta bir doyma merkezi ile bir acıkma merkezinin bulunduğu ve bu merkezlerin, çeşitli uyarılarla (kandaki şeker miktarı, ısı düzenlenmesi gereksinimi ve besinlerin görünüşünden, lezzetinden ve kıvamından doğan güdülenmeler) besin almaya başlamayı ve son vermeyi denetlediği anlaşılmıştır.
5. *Isı ayarlaması.* Hipotalamusta vücut sıcaklığını ölçen nöronlar vardır. Hatta, ısı yapımını ayarlayan bir arka merkez ile ısı yitimini ayarlayan bir ön merkezin bulunduğu anlaşılmıştır.
6. *Diğer düzenlemeler.* Hipotalamus, saldırıya direnmede, öfke ve genel olarak heyecan hallerinde görülen beden ve iç organ tepkilerinin düzenlenmesinde de rol oynar. Arka hipotalamus, sempatik sistemi, ön hipotalamus parasempatik sistemi denetler.
Hipotalamusta bulunan sinirsel peptitler, belleğin işleyişinde, cinsel davranışta ve savunma davranışlarında da rol oynayabilir. Hayvanlarda donukluğa yol açan endorfinler, onların haraketsiz kalmalarını sağlayarak düşmanlarından korunmalarında etkili olabilir.

HİPOTANSİYON a. (fr. *hypotension*'dan). TANSİYON* DÜŞÜKLÜĞÜ'nün eşanlamlısı.

HİPOTENAR sıf. (fr. *hypothénar;* yun. *hypothenar,* avuç'tan). Anat. *Hipotenar çıkıntı,* el ayasının iç bölümünde küçük parmağın üç hareket kasının (kısa bükücü, kısa yaklaştırıcı ve karşılaştırıcı) oluşturduğu yükselti. (*Tenar çıkıntı*'ya karşılık bu şekilde adlandırılmıştır.)

◆ a. Hipotenar çıkıntı.

HİPOTENÜS a. (fr. *hypoténuse;* lat. *hypotenusa;* yun. *hypoteinusa,* kiriş gören'den). Bir dik üçgende, dik açı karşısında yer alan en uzun kenar.

HİPOTERMAL a. Hidrol. Düşük sıcaklıklı, 30 °C'tan daha düşük sıcaklıktaki kaynak suları için kullanılır.
—Yerbil. Dolgusu, göreceli olarak yüksek basınç ve sıcaklıkta (300-500 °C) oluşan bir damar için kullanılır.

HİPOTERMİ a. (fr. *hypothermie*). İnsan-

da normal koşullarda 36,5 ile 37,5 °C arasında olan vücut sıcaklığının azalması. (Hipotermi uzun süre soğukta kalındığında, bazı zehirlenmelerde [özellikle alkol ve barbitüratla ya da karbon oksitle] ve bazı bulaşıcı hastalıklarda [kolera, şoka neden olan Gram negatif basil septisemileri] görülür.)
—Ted. *Yapay hipotermi*, cerrahi bir amaçla vücut sıcaklığının düşürülmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ted. Hipoterminin başlıca sonucu toplam oksijen tüketiminin azalmasıdır. Vücudun tümü ya da bir kısmı buz torbalarıyla soğutularak, soğuk banyoya sokularak, soğutucu örtülere sarılarak, doğal boşluklara, özellikle mideye, buzlu su dolu balon sokularak, damarlarda akan kan doğrudan doğruya soğutularak hipotermi sağlanabilir.
Bununla beraber, organizma, metabolizmayı yavaşlatıcı bu evreye ulaşmadan önce, ısı değişimlerine, ısı üreten ve oksijen tüketimini artıran damar genişlemesi ve titreme gibi, istenene ters etki gösteren savunma tepkileri gösterir. Bu tepkiler, hipoterminin yanı sıra kişiye halotan, azot protoksit ya da tiyopental gibi anestezikler ya da gangliyoplejikler ve fenotiyazinler gibi ek ilaçlar verilerek önlenebilir.
—Zool. Anhidrobiyoz halindeki (bataklık balığı) ya da kış uykusundaki (kirpi) hayvanlardan alınan maddeler sıcakkanlı memelilere (sıçanlar) şırınga edilirse, deneysel olarak bir hipotermi başlatılmış olur.

HİPOTESYUM a. (lat. *hypothecium*'dan). Likenlerde, himenyumun altında yer alan üreme organları dokusunun bir bölümü.

HİPOTETİK sıf. (fr. *hypothétique;* yun. *hypothetikos*'dan). Fels. ve Mant. → KOŞULLU.

HİPOTEZ a. (fr. *hypothèse;* yun. *hypothesis*'den). VARSAYIM'ın eşanlamlısı.

HİPOTİROİDİ a. (fr. *hypothyroïdie*). Endokrinol. Tiroit salgısı yetersizliği ya da yokluğu.

HİPOTON sıf. (fr. *hypotone*). Bot. Akçaağaçta olduğu gibi, en uzun dalcıkları, dalların iç yüzünden doğan bitkilerin gelişmesi için kullanılır.

HİPOTONİ a. (fr. *hypotonie*). Biyokim. Hipotonik bir çözeltinin durumu.
—Nörol. Özellikle çevresel hareket nöronu lezyonları sonucu gelişen gevşek felçlerle kortikospinal yolların zedelenmesine bağlı felçlerin başlangıç evresinde kas tonusunun azalması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Çoc. hekim. *Yenidoğan hipotonisi.* Kas tonusunun azalması, yenidoğan patolojisinde önemli bir sorundur. Önemli hipotonilerin esas nedenleri kötü beslenme ve kardiopati, hipokalemi, ansefalopati, kalıtsal miyopatiler gibi genel yankıları olan süreğen hastalıklardır.
—Nörol. Hipotoni kasın edilgin uzamaya hafif bir direnç göstermesiyle kendini belli eder ve klasik olarak iki bileşeni vardır: birincisi *aşırı gerilebilirlik*'tir; bunda aşırı yer değiştirebilme olanağıyla birlikte hareketlerin genliği artar; ikincisi *edilginlik*'tir; bunda da kol ya da bacağın bir bölümü edilgin ve hızlı bir hareket sırasında fazlasıyla sarsılır. Bu iki bileşenin önem derecesine göre çeşitli hipotoni tipleri görülebilir: çevresel hareket nöronu lezyonları hem gerilebilirliği, hem edilginliği bozar; merkez devindirici hareket nöronu lezyonları aşırı gerilebilirliği etkiler; beyincik sendromunda ise yalnız edinginlik bozulur.

HİPOTONİK sıf. (fr. *hypotonique*). Biyokim. Molekül derişimi kan plazmasınınkinden az olan tuz çözeltisine denir.

HİPOTREPSİ a. (fr. *hypothrepsie*). Çoc. hekim. Beslenme bozukluğuna bağlı olarak süt çocuğunda görülen zayıflama ve güçsüzlük durumu; bu durumun son evresine atrepsi denir ve ölüme götürür. (Hipotrepsi ve atrepsi nitelik ya da nicelik bakımdan yetersiz besin verilmesinden, edinsel [hastalık] ya da yapısal [özellikle iyi özümleyememe] etmenlerden ileri gelir.) [Esk. eşanl. ÇOCUK ATROFİSİ.]

HİPOTRİKOZ a. (fr. *hypotrichose*). Der. hast. Kıl sisteminin, yerel ya da genel gelişme yetersizliği.

HİPOTROFİ a. (fr. *hypotrophie*). Patol. Tüm bedenin gelişme yetersizliği. (Genellikle hastalıklı bir gebeliğin sonucudur.) [Esk. eşanl. ÇOCUK ATROFİSİ.]
—Kad. doğ. *Dölüt hipotrofisi*, dölyatağı içinde bir gelişme yetersizliğine ya da dölütteki bir hastalığa bağlı olarak dölütün yeterli kiloya ulaşamaması.

HİPOTROFİK sıf. (fr. *hypotrophique*). Bir organın, bir kol ya da bacağın, ya da tüm bedenin gelişme yetersizliğine denir.

HİPOTROKOİT a. (fr. *hypotrochoïde*). Geom. Sabit bir (C) çemberi içinde kaymadan yuvarlanan bir (C′) çemberine bağlı sabit bir noktanın [(C′)nün düzleminde bulunan ama buna ait olmayan] çizdiği düzlem eğri. [(C) ve (C′)nün yarıçapları oranı oransal bir sayıdır.]

HİPOVANTİLASYON a. (fr. *hypoventilation*). Anestez. ve Fizyol. Akciğerlerde alveollerle kan arasındaki gaz alışveriş hacminin azalması. (Bu durum oksijenin azalmasına yol açarak kimyasal alıcıları etkiler ve hipokapniyle birlikte solunumun sıklaşmasına, hatta hiperkapniye eşlik eden bir takipneye neden olur.) [Karşt. anl. HİPERVANTİLASYON.]

HİPOVİRÜLANS a. (fr. *hypovirulence*). Bitki patol. Hastalık yapan bir asalağın hastalık yapma gücünün (virülans) azalmış olması.

HİPOVİTAMİNOZ a. (fr. *hypovitaminose*). Tıp. Vitamin eksikliğinin hafif türü.

HİPOVOLEMİ a. (fr. *hypovolémie*). Fizyol. Dolaşan kan hacminin azalması.

HİPOVOLKANİK sıf. (fr. *hypovolcanique*). Petrogr. DERİN* VOLKANİK'in eşanlamlısı.

HİPPA a. (yun. *hippos*, at'tan). Onayaklı kavkılı cinsi. (Yassı ve kısa ayaklarının bir bölümünü örten oldukça kabarık, silindir ya da yumurta biçiminde bir bağası vardır. Tropikal denizlerde yüzlerce türü bulunan *Hippoidea* öbeğinin örnek tipidir. Hızla kuma gömülebilir ve hareket edebilir.

HİPPARETE, Alkibiades'in karısı. Onuru kırıldığı için boşanmak istedi, ama Alkibiades onu mahkeme salonundan kaçırdı ve evine götürdü.

HİPPARİNOS, Siracusa yurttaşı (İ.Ö. V. yy. sonu). Siracusa'da iktidarı ele geçirmesi için Yaşlı Dionysios'a yardımcı oldu. Dionysios, Hipparinos'un kızı Aristomakhe ile evlendi. —**Hipparinos,** Yaşlı Dionysios ve Aristomakhe'nin oğlu. İ.Ö. 353'te iktidarı ele geçirdi ve 351'de öldürüldü.

HİPPARİON a. (küçük at anlamında yun. sözc.). Dördüncü Zaman'ın başlarında soyu tükenen, Pliyosen ve Miyosen devri arazilerinde fosillerine rastlanan at cinsi. (*Hipparion*'un ayakları üç parmaklı, yüzü oldukça kısadır; hipsodont azı dişleri vardır. Kuzey Amerika'nın batısında ortaya çıktıktan sonra, çabucak Asya, Avrupa ve Afrika'ya yayılmıştır. Villafranca katında da *Hipparion*'lara rastlanmaktadır.)

HİPPARKHİA. Esk. Yun. Süvari tümeni (yaklaşık 500 kişi).

Hipparkhikos, Ksenophon'un İ.Ö. 365'e doğru yazdığı ve süvari kumandanlığına *(hipparkhikos)* atanan bir dostuna armağan ettiği inceleme. Bu elkitabında bir süvari subayının, asker toplama, disiplin, eğitim ve taktik çalışmalarıyla ilgili görevleri anlatılır.

HİPPARKHOS. Esk. Yun. Süvari kumandanı.

HİPPARKHOS, Atina tiranı (İ.Ö. 527-514). Peisistratos'un oğullarından biri. Kardeşi Hippias* ile hüküm sürdüğü sanılır. Simonides ve Anakreon'u korudu. Homerosun şiirlerini derletti. Atina'da bir kütüphane kurdu; Eleusis'in gizemli kültlerini (orpheusçuluk ve mantike) destekledi. Harmodios ve Aristogeiton'un komplosuna kurban gitti.

HİPPARKHOS, İ.Ö. II. yy.'da yaşayan yunanlı gökbilimci. En yaygın söylencelerde Nikaia'da (Bithynia) doğduğu belirtilse de, gökbilim incelemelerinin çoğunu, 161'le 127 arasında, Rodos'ta yaptığı için Plinius, ona RODOSLU adını verdi. Hipparkhos, kesin verilerin ortaya konması ve güvenilir sonuçlar elde etmeye çalışması açısından İskender dönemi bilginlerinin en önemli temsilcilerinden biriydi; nitekim az sayıda buluşu kişisel gözlemlerinin nicelik ve niteliği üstünde, kendisinden önce gelenlerden daha belirgin bir titizlikle durmasından kaynaklandı. Hipparkhos, Güneş ve Ay'ın görünür çaplarının değişimlerini ölçmek için, Arkhimedes'inkine göre daha gelişmiş ve Ptolemaios'un da kullandığı özel bir mercek buldu. Öte yandan, o döneme değin, yalnız Babilliler'in kullandığı bir sistemi, yani çemberi 360 dereceye bölme sistemini Yunanistan'a getirdi; bu sistemde her derece 60 dakika görülüyordu ve her dakika 60 saniye değerindeydi. Hipparkhos bir çemberin çapını 120 "parçaya" ayırarak, bu çap parçalarına oranla kirişlerin değerini pratik yaklaşımla değil, hesapla belirledi. Çeşitli kiriş değerlerinin kullanımına dayanan gökbilimsel hesapları basitleştirmek ve çabuklaştırmak için, yarım derece yöntemini kullanarak bu kirişlerin gerçek bir "çizelgesini" yaptı. Ay ve Güneş'in devinimlerini inceleyerek, Güneş için biri sabit dışmerkezli yönteme, diğeri ilmik yöntemine dayanan iki kuram önerdi. Her iki kuram da mevsimlerin eşitsizliğini açıklamaya yeterliydi. Böylece, birçok yılın bütün günleri için, Güneş'in konumunu belirleyen tablolar oluşturdu. En önemli buluşunu, büyük bir olasılıkla Güneş kuramı üstünde çalışırken yaptı: yıllık devinimini yaparken Güneş'in, burçlar kuşağının aynı noktasına gelmesinin, ilkbahardan ilkbahara ekvatora ulaşmasından biraz daha uzun zaman aldığını fark etti. Bu olayı ılım noktalarının (tutulum düzlemiyle ekvatorun arakesitleri) yıllık yerdeğiştirmesi biçiminde açıklayarak gerçeği vurguladı. Bu yerdeğiştirmeye, *ılım noktalarının devinimi* adı verildi. Eski Babil İmparatorluğu döneminde Boğa takımyıldızı'nda yer alan ilkbahar ılım noktası, Hip-

hipparionun temsili resmi





hipparionun iskeleti

parkhos döneminde Koç takımyıldızı'nda bulunuyordu; o günden bu yana Balık takımyıldızı'na değin geriledi. Ayrıca Hipparkhos yıldız konumları konusunda İ.Ö. III. yy.'ın başından beri yapılmış gözlem ve saptamaları bilimsel bir yöntemle ele aldı; yaklaşık bin kadar yıldızın konumlarını belirledi; her yıldıza ışınım gücüne göre belli bir büyüklük verdi; bu yapıt gerçek anlamdaki ilk yıldız kataloğunu oluşturur.

HİPPE. Yun. mit. Kentauros Kheiron'un kızı. Gaipten haber verirdi. Bir gün Pelion dağında avlanırken Aiolos'un tecavüzüne uğradı. Babasının öfkesinden korkan Hippe, tanrılara yalvardı, tanrılar onu kısrağa dönüştürdüler ve bir burç yaptılar.

HİPPEL (Theodor Gottlieb VON), alman yazar (Gerdauen, Doğu Prusya, 1741 - Königsberg 1796). Königsberg belediye başkanlığı yaptı, Kant'ın dostuydu. İki güldürü romanı (*Lebensläufe nach aufsteigender Linie* [1778-1781] ve *Kreuz und Querzüge des Ritters A bis Z* [1793-94]) en tanınmış yapıtlarıdır.

HİPPELATES a. (yun. *hippos*, at ve *elates*, ileten'den). Özellikle Orta Amerika'da yaşayan, *Acalyptera* öbeğinden emici, sikloraf küçük sinek cinsi. (İnsanda özel bir konjonktivit iltihabına yol açar. Sapsineğigiller familyası.)

Hippel-Lindau hastalığı. Nörol. RETİNA-BEYİNCİK ANJİYOMATOZU*.

HİPPER (Franz, şövalye VON), alman amiral (Weilheim 1863 - Hamburg 1932). Jutland Deniz savaşı'nda (1916) kumandasındaki ağır kruvazörleriyle Beatty'ninkilere ağır kayıplar verdirdi, sonra da alman açık deniz filosunun güvenlik içinde geri çekilmesini sağladı. Alman filosu başkomutanlığına atanan (ağustos 1918) Hipper, mütarekeden sonra istifa etti.

HİPPEUS, bazı eski yunan sitelerinde (özellikle Solon sonrası Atina'da), şeklen de olsa atlı askeri hizmete tabi belli bir askeri sınıf üyelerini adlandıran yunanca sözcük (çoğulu *hippeis*).

HİPPİ a. (belirli bir caz ritmini, sonra da bir marihuana içicisini belirten amer. argosu *hip*'ten amer. *hippy*). Her alanda özgürlüğü ve ortak yaşamı savunan, şiddet aleyhtarlığıyla sanayi toplumuna düşmanlığı temel alan bir ahlak anlayışını benimseyen kişi. (1960'lı yıllarda San Francisco'da doğan ve çok kısa bir sürede müziğe, resme ve giysi modasına vb. yayılan hippi hareketi, zamanla bir ticaret konusu oldu.)

◆ sıf. Hippilere ilişkin: *Hippi modası.*

HİPPİAS (öl. İ.Ö. 490), Atina tiranı (İ.Ö. 527-510), Peisistratos'un büyük oğlu. Önceleri, babasının uzlaşmacı ve becerikli siyasetini izledi. Thukydides'e göre, tek başına; Herodotos'a göre, kardeşi Hipparkhos* ile birlikte hüküm sürdü. 514'te Harmodios ve Aristogeiton'un düzenlediği komplodan kurtuldu ama, bu tarihten sonra saltanatını terör yoluyla sürdürdü. Atina'yı güzelleştirdi ve güçlendirdi. Spartalılar'la birleşen Alkmeonidai ailesinin saldırısına uğrayınca Akropolis'e sığındı ve sürgüne razı oldu. Önce Sigeion'a, daha sonra Lampsakos'a, tiran Hippoklos'un oğlu olan damadının yanına ve nihayet Dara'nın sarayına çekildi. İlk Med savaşı'na katıldı ve bu sırada öldü.

HİPPİAS Elisli, yunanlı matematikçi ve filozof (İ.Ö. V. yy.'ın ikinci yarısı). Platon, *Protagoras, Küçük Hippias* (Hippias elatton) ve *Büyük Hippias* (Hippias meikson) adlı yapıtında Hippias'ın ilginç bir portresini çizer; bu yapıta göre Hippias aritmetik, geometri, gökbilim ve müzik öğretiyordu. Bir açıyı üçe bölme probleminin çözümünü ararken yeni bir eğri, kareleştirme eğrisini buldu. Ne yazık ki bu eğri cetvel ve pergel yardımıyla çizilemediğinden yunan geometrisi dışında kaldı.

Hippias, Platon'un iki diyaloğunun adı. (İ.Ö. IV. yy. başı). Birinci *Hippias* (ya da *Büyük Hippias*), Güzel'in ne olduğunu inceler. Sokrates, şairlerin, filozofların ve sofistlerin, Güzel üzerine görüşlerini çürütür. — İkinci *Hippias* (ya da *Küçük Hippias*) ise, tümüyle sofistliğe yöneltilmiş bir eleştiridir.

HİPPİLİK a. Hippi olma durumu.

HİPPOBOSCA a. (yun. *hippos*, at ve *boskein*, yükseltmek, ortaya çıkarmak). Sarıdan esmere kadar değişik renklerde hareli, kızıl ya da esmer renkli, yassı *Thecostomata* öbeğinden sinek cinsi. (Bu sinek, doğduktan hemen sonra başkalaşım geçiren larvalar yumurtlar. Atsineği [*Hippobosca equina*] at üzerinde yaşar, atın kanını emer; ayrıca bu sinek insana da saldırır. Deve sinekbiti [*H. Camelina*] deve ve tek hörgüçlü develerde çok yaygındır. Atsineğigiller familyasının örnek tipi.)

HİPPOBOSCİDAE a. Böcbil. ATSİNEĞİGİLLER familyasının bilimsel adı.

HİPPOCASTANACEAE a. Bot. ATKESTANESİGİLLER familyasının bilimsel adı.

HİPPODAMEİA. Yun. mit. Eleia'da, Pisa kralı Oinomaos'un kızı. Talipleri, onunla evlenebilmek için babasıyla araba yarışına girdiler, on üçü yarışı kaybetti. Tantalos'un oğlu Pelops ise, arabacı Myrtilos'*un hilesiyle yarışı kazandı.

HİPPODAMEİA. Yun. mit. Briseis'in gerçek adı.

HİPPODAMEİA ya da **DEİDAMEİA.** Yun. mit. Argos kralı Adrastos'un kızı ve Lapithai soyundan gelenlerin kralı Peirithoos'un karısı. Kentauros ile Lapithai onun evlenme töreninde kavgaya tutuştular.

HİPPODAMİA TREDECİMPUNCTATA a. Su bitkilerinin üzerinde yaşayan kızıl ya da kızılımsı sarı uğurböceği. (Siyah, yuvarlak benekli, ortası daima esmer bir kabuğu vardır. Bitki bitlerini avladıkları için tarıma yararlı böceklerdir. Uğurböceğigiller familyası.)

HİPPODAMOS Miletoslu, yunanlı mimar (İ.Ö. V. yy.). Miletos'u yeniden inşa ettiği, Pire ve Thurium'u kurduğu sanılır. Dikgen planın tasarımcısı olarak tanınmıştır. Gerçekten de, bir kentin planının, işlevlerinin çeşitliliğine göre tasarlanması gerektiği görüşündeydi; böylece kentlerin çeşitli etkinlik bölgelerini tanımladı, bu bölgelerin sınırlarını toprak üzerinde işaretledi ve yapıların bu sınırlar içinde yükselmesini öngördü.

HİPPO DİARRHYTUS, Fenikeliler'den kalma bir kent olan Sezar ya da Augustus tarafından koloni haline getirilen *(colonia Julia Hippo Diarrhytus)* Bizerte'nin Antikçağ'daki adı.

HİPPOKAMPOS a. (yun. sözc.; *hippos*, at ve *kampe*, kıvrım'dan). Yun. mit. Denizatı, yarısı at, yarısı balık canavar.

HİPPOKAMPUS a. (lat. *hippocampus*). Anat. DENİZATI'nın eşanlamlısı.

HİPPOKOON. Yun. mit. Sparta kralı Oibalos'un evlilik dışı oğlu. Erkek kardeşi Tyndareos'u iktidardan uzaklaştırdı; ancak Herakles tarafından öldürüldü.

HİPPOKRATES Sakızlı, İ.Ö. V. yy.'ın ikinci yarısında Atina'da yaşamış yunanlı matematikçi. Bir teoremin tanıtını, önceki teoremlerden çıkarmayı sağlayacak bir sıra içinde teoremleri gruplaştırarak geometrinin öğelerini yazan ilk metamatikçidir. Çemberi kareleştirme konusundaki kitabının bir bölümünde (Simplicius'un yorumuyla günümüze ulaştı), dışbükeylikleri aynı yönde, farklı yarıçapta iki çember yayı ile sınırlı şekillerden oluşan Hippokrates aycıklarının tam kareleştirme eğrisini incedi.

Hippokrates aycığı. Geom. Karelenebilir daire parçası. Aycığın alanı, ABC üçgeninin alanına, yani ABCD karesinin kenar uzunluğu a olmak üzere, $\frac{a^2}{2}$'ye eşittir.

HİPPOKRATES, ar. kaynaklarında **Bukrat,** Antikçağ'ın en büyük hekimi (İstanköy adası 460 - Larissa, Tesalya, İ.Ö. 377'ye doğr.). Zamanının tıbbi bilgilerini tümüyle özümseyen ve en iyi biçimde uygulamaya koyan insandır. Klinik gözlemlerin öncüsü olan Hippokrates kendi adıyla bilinen ama kuşkusuz bazıları da kendisine ait olmayan birçok inceleme kitabında, çok ilginç ve tutarlı bir tedavi yöntemini ortaya koydu. Hippokrates'in tıp kuramı organizmanın yapısal bozukluklarına dayanır. Birtakım hayali etkenleri de işe karıştırmasına rağmen uygulamada sağlıklı ve mantıklı bir tedavi sanatına ulaşmıştı. Hippokrates'e ait olduğu söylenen yapıtlar içinde en otantik olanları: *Peri aeron, hydaton, topon* (Hava, sular ve ortamlar ders kitabı); *Aphorismoi* (Özdeyişler); *Prognostika* (Prognoz)'dır. Doktorların mesleğe başlamadan ettikleri ant ona aittir.

Hippokrates andı, tedavi sanatının ahlak kuralları. Hippokrates'in koyduğu bu kurallar, Fransa'da hemen hiç değiştirilmeden XV. ve XVI. yy.'da hekimlik andı kabul edildi. O zamandan beri uygulanan andın özgün metni şöyledir:

"Aşağıdaki sözlerimi ve andımı bütün gücüm ve kudretimle yerine getireceğime hekim Apollon, Hygieia, Panakeia ve bütün tanrı ve tanrıçalar üzerine and içer ve hepsinin tanıklığına başvururum: hekimlik hocamı annemle babam kadar seveceğim, mallarımı kendisiyle paylaşacağım ve gerekirse onun ihtiyacını karşılayacağım; çocuklarını kardeşlerim bilecek, isterlerse hekimliği onlara karşılıksız öğreteceğim. Kuralları, sözlü dersleri ve öğretimin geri kalan bütün inceliklerini, oğullarımdan, hocalarımın oğullarından ve tıp yasalarına göre ant içmiş ve söz vermiş öğrencilerimden başka kimseye öğretmeyeceğim.

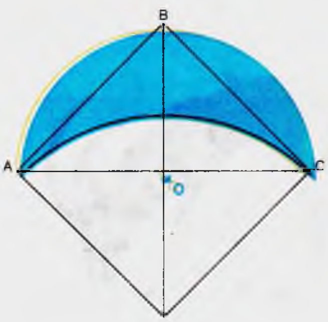
Hastalarımın rejimini gücüme ve sağduyuma dayanarak onların yararına göre vereceğim; her çeşit kötülükten ve haksızlıktan kaçınacağım. Benden istense bile hiç kimseye zehir vermeyeceğim ya da bu konuda bir telkinde bulunmayacağım; aynı şekilde hiçbir kadına çocuğunu düşürmeyi sağlayacak bir nesne vermeyeceğim. Yaşamımı namus ve saflık içinde geçirecek, mesleğimi bu yönde uygulayacağım. İdrar torbasından taş çıkarma ameliyatı yapmayacağım. Girdiğim her eve sadece hastaların yararı için gireceğim. Bozucu nitelikte olan ve isteyerek yapılan her çeşit kötülükten uzak duracağım, özellikle özgür ya da köle, kadınları ve erkek çocukları baştan çıkartmaktan kaçınacağım. Mesleğimi uyguladığım sırada ya da bunun dışında, toplum içinde gördüğüm ya da işittiğim, açıklanması gerekmeyen hiçbir şeyi açıklamayacak ve böyle durumlarda ağız sıkılığını bir görev sayacağım.

Bu andımı hiç bozmadan yerine getirebilirsem, yaşamımı ve mesleğimi mut-

B.N., Paris



Hippokrates
idrarı incelerken
Kutsal kitaplar özeti'nden bir minyatür
Güney İtalya'da (?) bulunan
yunan elyazması
XIV.-XV.yy
Bibliothèque nationale, Paris



Hippokrates aycığı



Boucher-Hoa-Qui

Hippo Regius hıristiyan mahallesi

luluk içinde geçireyim, insanlardan daima saygı göreyim, eğer andımı bozar, yerine getirmezsem bütün bunların tersi olsun."

Türkiye'de Tıp fakültesi'ni bitirenlerin diploma andı şöyledir:

"Hekimlik mesleği üyeleri arasına katıldığım şu anda hayatımı insanlık hizmetine adıyacağıma açıkça söz veriyorum.

Beni eğitenlere karşı saygım ve minnettarlığım devam edecektir.

San'atımı vicdanıma uyarak vakarla uygulayacağım.

Hastalarımın sırrını her zaman için saklayacağım.

Hekimlik mesleğinin şerefini ve yüce geleneklerini sürdüreceğim.

Meslektaşlarım kardeşlerim olacaktır.

Din, milliyet, ırk, parti ya da sosyal sınıf ayrılıklarının hastamla görevim arasına girmesine izin vermeyeceğim.

İnsan hayatına ana karnına düştüğü andan sonuna kadar mutlak bir saygı duyacağım.

Baskı altında bile olsam tıp bilgilerimi insanlık yasaları dışında kullanmayı kabul etmeyeceğim.

Tüm bunları yerine getireceğime namusum ve şerefim üzerine açıkça ant içerim."

HİPPOKRATES, siracusalı general (öl. İ.Ö. 212). Romalılar'a karşı savaştı, Siracusa'ya döndü ve kenti, kendi davasına sürükledi; daha sonra Himilkon'dan yardım istedi, onun ordusuyla birlikte Siracusa'nın imdadına çağırdı. Ama ordusunun büyük bir kısmıyla birlikte vebadan öldü.

HİPPOKRATİK sıf. (fr. *hippocratique*). Tıp. **1.** Hippokrates ya da sistemiyle ilgili. **—2.** *Hippokratik kellik,* erkeklerde kafatasının tepesindeki saçların dökülmesi, yankafa ve artkafa bölgelerinde taç şeklinde çevresel saç kalması biçiminde görülen olağan saç dökülmesi. ‖ *Hippokratik tıp,* Hippokrates'in öğreti ilkeleri üzerine kurulu tıp. ‖ *Hippokratik tırnak* ya da *parmaklar,* son parmak kemiğinin genişlemesi, tırnakların kabararak bir "tambur çomağı" görünümü alması sonucu ortaya çıkan parmak biçimi bozukluğu. (Süreğen bronş-akciğer hastalıklarında gözlenir.) ‖ *Hippokratik yüz,* ölmek üzere olan bir kimsenin yüzünün aldığı ve ilk kez Hippokrates tarafından kesin olarak tanımlanan özel ifade.



hippotragus *equinus*'un başından ayrıntı



hippotragus *niger*

Hippokrene ("Atın çeşmesi"), Helikon çağında esin perilerine adanan çeşme. Şairlere göre bu çeşme Pegasos adlı atın bir tekmesiyle yerden fışkırmıştı. Hesiodos'a göre esin perileri bu çeşmenin çevresinde dans ederek eğlenirlerdi. Hippokrene yunanlı ve romalı şairlerde, esinin simgesi oldu.

HİPPOLOJİ → a. (fr. *hippologie*). ATBİLİM'in eşanlamlısı.

HİPPOLYTE a. (öz. a.). Denizlerdeki sığ sularda yaşayan küçük karides. (Rengi, aralarında yaşadığı suyosunlarının rengine göre değişir. Karidesgiller familyası.)

HİPPOLYTE. Yun. mit. Amazonlar kraliçesi, Ares'in kızı. Herakles, gücünü simgeleyen kemerine elkoymuştu.

Hippolyte et Aricie, Rameau'nun 5 perdelik lirik trajedisi (başta bir prolog vardır). Librettosunu, Racine'in *Phèdre*'inden yararlanarak rahip Pellegrin yazdı. İlk kez 1733'te Paris'te sahnelenen bu opera, Rameau'nun bu türdeki ilk yapıtıdır ve gerek vokal ve orkestral bölümlerinin zenginliğiyle, gerekse çeşitli gösteri öğelerini ustaca kaynaştırmasıyla lirik trajedi türü için yeni bir dönemin başlangıcı sayılır.

HİPPOLYTOS. Yun. mit. Atina kralı Theseus ile bir Amazon kraliçesinin oğlu. Bâkir, yalnız yaşayan, Artemis'e tapan ve ava çok meraklı olan Hippolytos, Aphrodite'nin isteği üzerine, Theseus'un ikinci karısı Phaidra tarafından yasak bir aşkla sevilir. Hippolytos aşkını reddedince Phaidra onu, Theseus'un önünde namusuna tecavüze kalkışmakla suçlar. Kral, oğlunu tanrı Poseidon'a şikâyet eder; Hippolytos, Poseidon'un gönderdiği bir deniz canavarından ürken atları tarafından öldürülür. Bir efsaneye göre Hippolytos, Asklepios tarafından diriltilmiş ve yaşamını Aricia'da sürdürmüştür.

Hippolytos Stephanephoros, Euripides'in trajedisi (İ.Ö. 428'de oynandı). Theseus'un ikinci karısı Phaidra, Theseus'un oğlu Hippolytos'a âşık olur. Hippolytos bu aşkı reddeder. Phaidra onurunu kurtarmak için kendini öldürür ve Hippolytos'u suçlayan bir mektup bırakır. Theseus oğlunu lanetler, Hippolytos araba kazası geçirir ve babasıyla barıştıktan sonra ölür. Antik tiyatrodan günümüze kalan örnekler arasında ilk kez insani aşk bu oyunda tüm öteki duyguların önüne geçerek bir trajedinin çıkış noktasını oluşturur. Aşk yakaladığı herkesi kırıp geçiren bir hastalık olarak gösterilir. Tanrısal kıskançlığın (Aphrodite) kurbanı Phaidra bu aşktan sorumlu değildir ve hiçbir günahı yoktur. Hippolytos ise dinine bağlı (Artemis'e tapınması), tertemiz ahlaklı, aynı zamanda da erişilmez bir kahraman, gerçeğe erdiğinden emin ve bu açıdan da neredeyse insandır. Trajedinin güzelliği Phaidra'nın bu insani aşkıyla Hippolytos'un mutlak düşkünlüğü arasındaki çatışmada yatar. Oyun güçlü bir duyguyla sarsılmış bir ruhun akıldışı ve bilinçdışı eylemlerini hayranlık verici biçimde yansıtır.

HİPPOLYTUS *(aziz),* romalı bilgin, rahip, tefsirci ve tanrıbilimci (170-175 arası -Sardinya'da 235). Papa Zephyrinus ve Calixtus ile yöntem sorunları üzerine çatıştı ve 220'ye doğru ayrılıkçı Roma topluluğu piskoposu oldu. Maximilianus kıyımında can vermesi kendisine Kilise'nin gözünde yeniden saygınlık kazandırdı. 10 kitaptan oluşan ve bütün sapkınlıkları çürütmeye çalıştığı bir yapıtı *(Philosophumena)* vardır.

HİPPOMAN a. (fr. *hippomane*). Vet. Allantoit sıvı içinde serbest yüzen yassı ya da yumurtamsı cisim. (Kısraklarda her zaman bulunan hippomanlara ineklerde daha seyrek rastlanır. İşlevinin ne olduğu bilinmemektedir.)

HİPPOMEDON. Yun. mit. Thebai'ye saldıran yedi önderden biri. Saldırı sırasında öldü. Oğlu Polydoros Thebai'ye karşı düzenlenen başka bir sefere katıldı.

HİPPOMENES. Yun. mit. Megareus ile Merope'nin oğlu. Atalante'ye âşık oldu, Aphrodite'nin öğüdü üzerine, Atalante'nin önüne üç altın elma atarak onu yarışta yendi ve bu başarısına karşılık onunla evlendi. Her ikisi de Kybele tarafından aslana dönüştürülmüştür.

HİPPOMORPHA a. Tekparmaklı memeli alttakımı. (*Hippomorpha* alttakımının tek familyası atgillerdir. Diğer alttakım *Ceratomorpha,* tapirleri ve gergedanları kapsar.)

HİPPO REGİUS. Tar. coğ. Numidia'da kent, Akdeniz kıyısında (Annaba yakını), Kartaca kolonisi, daha sonra Afrika'nın en zengin ticaret kentlerinden biri, ve Numidia'nın başkenti. Augustus zamanında municipium, sonra koloni olan kent, aziz Augustinus'un yönettiği (396-430) bir piskoposluğun merkezi oldu. 430'da Vandallar'ın yağmaladığı Hippo Regius VII. yy.'da arap istilası sonucunda yıkıldı.

—Arkeol. Birçok anıt ortaya çıkarıldı: tepenin (büyük bir olasılıkla akropolis) eteğinde, Afrika'nın belki de en büyük tiyatrosu (geometrik kabartmalarla bezeli proscaenium'u ve zengin heykel bezemesi); iyi korunmuş taş döşemesi Vespasianus zamanında yapılan forum; bronzdan çok büyük zafer anıtı (Sezar'ın bu limanda cumhuriyetçilere karşı kazandığı zaferi anımsatan olağanüstü bir parça, İ.Ö. 46); Severianus zamanından kalma büyük halk hamamları; İ.S. III. ve IV. yy.'da yapılmış güzel mozaik bezemeli villalar; büyük bir bazilika ve ek yapılarıyla birlikte bir hıristiyan mahallesi. Bu bazilika büyük bir olasılıkla aziz Augustinus katedralidir.

HİPPOTES. Yun. mit. Heraklesoğulları'ndan biri. Peloponisos'ta seferdeyken, casus sandığı inebahtılı bir kâhini öldürdü. —Korinthos kralı Kreon'un oğlu. Babasını öldüren Medeia'nın peşine düştü.

HİPPOTHOE. Yun. mit. Mestor ile Lysidike'nin kızı. Poseidon tarafından kaçırıldı ve ondan Taphios adlı bir oğlu dünyaya geldi.

HİPPOTRAGİNAE a. Boynuzlugiller familyasına giren gevişgetiren memeliler oymağı. (*Hippotragus, Oryx, Addax, Damaliscus, Bubalus* cinsi üyelerini ve gnuları içeren bu oymak eski sınıflandırmalarda antiloplar öbeğinde yer alıyordu.)

HİPPOTRAGUS a. Zool. "At suratlı antilop" olarak da bilinen, halkalı büyük boynuzlu, Afrika'nın çalılık savanlarında yaşayan iri antilop. (Sığırgiller familyası.) [Eşanl. AEGOCERA.]

—ANSİKL. *Hippotragus*'ların cidago yüksekliği 250 kg'a kadar 1,50 m'dir. Tropiklerarası Afrika'da yaşarlar, ama etleri için avlandıklarından soyları tükenmek üzeredir; sözgelimi Boerler 1800'den önce *Hippotragus leucophaeus* türünün soyunun tükenmesine yol açtılar. Günümüzde *Hippotragus* cinsinin iki türü vardır: *Hippotragus niger* ve *Hippotragus equinus.*

HİPPURİTES a. (lat. *hippuris, -idos,* orman atkuyruğu; yun. *hippuris, -idos*'tan). Kretase devrinde deniz faunasında önemli rol oynamış, ama soyu tükenmiş *Hippuritidae* (rüdistler öbeği) familyasından ikiçenetli yumuşakça cinsi. (*Hippurites*'lerin eşit olmayan iki kalın çenetten oluşan kabukları vardı. Koni biçimindeki alt çenetle tutunurlardı; yassı ve daha küçük olan üst çenet kapak görevi yapardı. Testumdaki deliklerden su kanalları geçerdi. Öbekler ya da koloniler halinde yaşayan bu vumuşakçalar, Üst Kretase dönemi

topraklarında gerçek yığınlar oluşturmuşlardır.)

HİPPUS a. (fr. sözc.). Tıp. Gözbebeğinde ritmik şekilde ortaya çıkan daralma (miyozis) ve genişlemeler (midriyazis) dizisi. (Landolfi dolaşımsal hippusu bazen aort yetersizliğinde görülür.)

HİPPUS (Zinaida Nikolayevna) → GİPPUS.

HİPSARİTMİ a. (fr. *hypsarythmie*). Nörobiyol. Hızlı ya da yavaş dikenlerin, dalga dikenlerin ve büyük genlikli yavaş dalgaların aralıksız, sürekli ve anarşik olarak birbirini izlemesiyle belirgin elektroansefalogram şekli. (Bu tür ansefalograma özellikle West sendromunda rastlanır.)

HİPSODONT sıf. (fr. *hypsodonte*). Açık köklü, yüksek taçlı diş için kullanılır. (Burada, büyümenin uzun sürmesi ya da sürekli olması, önemli boyutlara ulaşan aşınmayı ödünlemektedir. Tavşanın kesici dişleri ya da geyik domuzunun köpek dişi hipsodonttur.) [Karşt. anl. BRAKİYODONT.]

HİPSOGRAF a. (fr. *hypsographe*). Telekom. Frekansa bağlı güçlerin desibel cinsinden kaydını vermek için bir hipsogram çizen aygıt.

HİPSOGRAM a. (fr. *hypsogramme*). Elektron. Bir iletim sistemi boyunca, gerilim, akım, güç düzeylerindeki değişimi gösteren diyagram.
—Telekom. 600 Ω'luk uyarlanmış bir empedansa, 1 mW veren sinüzoidal bir üretecin beslediği bir telefon hattının çeşitli noktalarındaki güç değerlerini logaritmik birimlerle gösteren diyagram.

HİPSOKROM sıf. (fr. *hypsochrome*). Boyar mad. Kromofor taşıyan bir molekül grubu için kullanılır; bu molekül grubu, kromoforlardan kaynaklanan rengi, ışığı soğurma kuşağını kısa dalga boyuna doğru iterek bozar.

HİPSOMETRE a. (fr. *hypsomètre*'den). Elektroakust. NEPERÖLÇER'in eşanlamlısı.
—Meteorol. Arı suyun kaynama sıcaklığını değerlendirerek yükseklteki havanın basıncını ölçmeye yarayan aygıt. (Gerçekten de normal basınçta [1013,3 mbar] su 100 °C'ta kaynar. Her 1 mbar'lık basınç düşüşü için kaynama sıcaklığı 0,05°C azalır. Böylece, duyarlılığı 5/1 000 derece olan hassas bir sıcaklıkölçerle hemen hemen onda bir milibarlık bir yaklaşıklıkla hava basıncı bulunabilir.)

HİPSOMETRİ a. (fr. *hypsométrie*). Coğ. **1.** Belli bir bölgenin değişik yükselti alanlarının karşılıklı genişliği. **—2.** Bir haritada yükseltilerin gösterilmesi.

HİPSOMETRİK sıf. (fr. *hypsométrique*). **1.** Hipsometreye ya da hipsometriye ilişkin olan için kullanılır. **—2.** *Hipsometrik gradyan,* iki eşyükselti eğrisini ayıran ve eşbasınç yüzeyinin eğimini ölçen gradyan ya da iki eşyükselti eğrisinin ortalama düzeyinde yer alan yatay basınç gradyanı. || *Hipsometrik kazan,* su buharının kaynama sıcaklığını ölçerek barometre basıncını saptamaya yarayan aygıt.

HİPURAL a. (fr. *hypural;* yun. *hypo,* normalin altında, alt konumda ve yun. *ura,* kuyruk'tan). Kemiklibalıkların son kuyruk omurunda omuriliğin dışarı akışını önleyen çıkıntı biçiminde diken.

HİPÜRİ a. (fr. *hippurie*'den). Biyokim. İdrarda hipürik asit bulunması. (Normal bir beslenme düzeninde hipüri 24 saatte yaklaşık 0,8 g'dır. Vejetaryen beslenmede ya da benzoik asit alımında artar.) [Eşanl. HİPÜRİKÜRİ.]

HİPÜRİK sıf. (fr. *hippurique*). Biyokim. **1.** *Hipürik asit,* su atılmasıyla, glikokol ve benzoik asit bileşmesinden oluşan asit. (Zehirli benzoik asidin fizyolojik atılma biçimidir.) [Eşanl. BENZOİLGLİSİN, BENZOİLGLİKOKOL.] **—2.** *Hipürik asit deneyi,* YAPAY HİPÜRİKÜRİ DENEYİ'nin eşanlamlısı.
—ANSİKL. Hipürik asit normal olarak idrarda, özellikle gevişgetiren hayvanların idrarında bulunur (inek idrarının litresinde 27 g'a kadar rastlanır); her benzoik asit (ya da türevleri) sinamik asit ve tolüen alınışında organizma hipürik asidi idrar yolu ile atar.
Hipürik asit 187,5°C'ta eriyen prizmalar halinde kristallenir, kaynar su ve alkolde çözünür, benzen ve karbon sülfürde çözünmez.

HİPÜRİKÜRİ a. (fr. *hippuricurie*). Biyokim. **1.** HİPÜRİ'nin eşanlamlısı. **—2.** *Yapay hipürikürı deneyi,* karaciğerin zehirleri giderme işlevini araştırmak amacıyla yapılan deney. (İlkesi, karaciğerin, idrarla atılan hipürik asidi oluşturmak üzere, dışta oluşan benzoik asidi içte oluşan glikokol ile normal eşleştirme yeteneğine dayanır; hipürikürı karaciğer parankimasının etkilendiği durumlarda azalır.) [Eşanl. HİPÜRİK ASİT DENEYİ.]

HİR, HİRRE a. (ar. *hirr,* dişl. *hirre*). Esk. Kedi.

HİRA → HIRA.

HİRABAYAŞİ TAİKO, japon kadın edebiyatçı (Nagano, Nakasumura, 1905 -Tokyo 1972). Anarşist hareketle yakın ilişki kurdu. Yazılarında düzene ve iktidara karşı umutsuz bir başkaldırı sergiledi (*Seryoşitsunite,* 1927). *Azakeru* (1927) adlı yapıtında, güçlü bir üslubun yanı sıra acımasız bir alay görülür. 1937'de tutuklandı, *Ko iu onna*'da (1946) hastalığa ve yoksulluğa karşı tek başına verdiği savaşımı anlattı, sonra daha halka dönük bir edebiyata yöneldi.

HİRADO, Japonya'da (Nagasaki ili) ada, Kore boğazının G.'inde, Kyuşu'nun batı kıyısı yakınında; 165 km². Başlıca kenti *Hirado* (29 900 nüf.) yabancılara açılan ilk japon limanı oldu: 1550'den başlayarak Portekizliler buraya uğramaya başladılar. Hirado, günümüzde, dışarıya balık, kereste ve ünlü porselenlerini satmaktadır.

HİRAGANA a. (japonca sözc.). Yerli japonca sözcükleri ve genel kullanım için resmen onaylanmış 1 945 karakterle yazılamayan çince kökenli sözcükleri yazmada kullanılan 48 heceli yazı sistemi.

HİRAKATA, Japonya'da (Honşu) kent, Osaka yerleşme alanının kuzeydoğusunda; 390 790 nüf. (1990). Demir-çelik. Makine sanayileri.

Hirakud, Hindistan'da önemli baraj, Orissa'da, Mahanadi kıyısında.

HİRÂM çoğl. a. (ar. *herem*'in çoğl. *hirām*). Esk. Mısır'daki piramitler.

HİRAM, üç Tir kralının adı. HİRAM I (İ.Ö. 969'a doğr. - İ.Ö. 935'e doğr.). Ağaç ve işçi göndererek Süleyman'ın Kudüs tapınağı'nı yapmasına yardım etti. Ofir seferine çıkan İsrail kralının donanmasına katılmak üzere Tir'den denizciler ve gemiler gönderdi. —HİRAM II (736'ya doğr. - 729), Asur'un egemenliğini kabul etti. —HİRAM III (552-532), Babilli Nabunaid'in egemenliği altına girdi.

HİRÂS a. (fars. *hirāsīden,* korkmak'tan *hirās*). Esk. Korku, korkma: *"Beşerin nazra-i münâcâtı / Titriyor bir hirâs-i bâridle"* (Tevfik Fikret).

HİRÂSÂN sıf. (fars. *hirāsān*). Esk. **1.** Korkak, ürkek. **—2.** *Hirasan hirasan,* korka korka.

HİRÂSE a. (fars. *hirāse*). Esk. Korkulacak şey, korkuluk, bostan korkuluğu.

HİRÂSET a. (ar. *ḥirāset*). Esk. Toprağı ekip sürme, ekincilik, çiftçilik.

HİRATA ATSUTANE, japon bilgin (Akita 1776 - *ay y.* 1843). Ulusçu okulun kuramcısı olarak kabul edilir. Bir samuray ailesinin çocuğudur, ilk yazılarını yayımladığı Edo'ya kaçmadan önce klasikleri okudu ve tıp öğrendi. Motoori'nin *Kocikiden*'inden sonra, japon tarihçiliğinin en güzel anıtı olan *Koşiden*'in (Eski tarihin açıklaması, 32 cilt) yazarıdır. İmparatorluk saltanatının kutsallığını yücelten Hirata, Meici'nin 1868'de yaptığı reformları hazırlamıştır.

HİRATSUKA, Japonya'da kent, Honşu adasında (Kanagava ili), Sagami körfezinin K. kıyısında; 245 944 nüf. (1990). Kimya, makine ve besin sanayileri.

HİRBA a. (ar. *ḥirbā*). Esk. **1.** Bukalemun. **—2.** Sık fikir değiştiren kimse. **—3.** Güneş ışınlarının bulutlara yansımasıyla oluşan renkler.

HİRBED ya da **HİRBÜD** a. (fars. *hirbed, hirbūd*). Esk. Eski farsçada (Avesta dilinde) "ateşgede başkanı" anlamına aêtra paiti'den gelmektedir. Sözcük zamanla, ateşetapanların önderi, yargıcı, müftüsü; baş rahip; ateşgede hizmetçisi anlamlarını almıştır.

Hirbet Kerak ya da **Kirbet Kerak çanak çömleği.** Arkeol. İlk Tunç çağın son evresinde Filistin'de görülen bir çanak çömlek türü; Ürdün nehrinin Taberiye gölüne döküldüğü kesimde bulunan Hirbet Kerak'ta (esk. Bet-Yerah) ortaya çıkarıldığından bu adla anılır. Bakırtaş dönemi sonlarıyla, İlk Tunç çağ başlarında D. Anadolu'da (özellikle Erzurum) ve G.-D. Anadolu'da Karaz çanak çömleği olarak bilinen bu tür seramikler, Filistin'de (öncelikle Ürdün vadisinde) İ.Ö. 2650'lerde görüldü. Bu durum İlk Tunç çağ insanının göçlerini aydınlatması açısından da önemlidir. Parlak kırmızı, siyah ya da gri renkli çanak çömlekler iyi fırınlanmıştır, yüzeyleri çoğunlukla yivli ya da oluklu ve geometrik motiflidir. Suriye-Filistin çömlekçiliğinin en güzel örnekleri olarak nitelenen bu seramikler, İlk Tunç çağ sonunda önemini yitirdi.

HİRBET ÜL-MEFCER, İsrail'de köy. Emevi halifesi Hişam'ın 743'e doğru yaptırdığı, arap saray sanatının doruk noktası olan Kasr Hişam'ın kalıntıları buradadır.

Fiore-Explorer



Hirbet ül-Mefcer
Kasr Hişam (473'e doğru) sütunlarının kalıntıları (743'e doğru)



Musées nationaux

Hiroşige
Yağmur altında Kumaşo adası
estamp
Guimet müzesi, Paris

Kaku Kurita-Gamma



imparator **Hirohito**
(mayıs 1981'de)

Hiroşima
6 ağustos 1945'te
kentin % 90'ını yok eden
atom bombasının
düştüğü noktayı belirleyen
kemer biçimindeki anıt

P. Koch-Rapho



Köyde yalancımermer kabartmalar, yüksekkabartmalar ve görkemli bir mozaik kaldırım döşemesi vardır.

HİRBÜD → HİRBED.

HİRE ya da **HIRA (EL-).** Tar. coğ. Irak'ta kent, Kûfe'nin G.'inde, Necef'in G.-D.'sunda, günümüzde kurumuş olan Necef gölünün kıyısındaydı. Lahmi emirlerinin merkezi olan kent, tahıl tarlaları ve hurmalıklar arasına kurulmuştu. Adına ilk kez V. yy.'dan kalma sinodlarda rastlanır. Hire'de birçok nesturi piskoposu bulunuyordu ve daha sonra Lahmi emirleri de hıristiyanlığı benimsediler. Çevresinde birçok hisar bulunan kent eyerleriyle ünlüydü. 633'te Halit bin Velit komutasındaki arap ordularınca savaşmadan ele geçirildi. Abbasiler döneminde Kûfe'nin gelişmesiyle önemini yitirdi. Harunurreşit kısa bir süre burada oturdu ve yeni yapılarla donattı. X. yy.'da Bedeviler tarafından yağma edildi.

HİRE sıf. (fars. *ḫîre*). *Esk.* **1.** Şaşmış, hayran. **—2.** Boş, amaçsız, bir işe yaramaz. **—3.** Donuk, bulanık göz için kullanılır. **—4.** Uyuşuk, bunamış. **—5.** Utanmaz, arsız. **—6.** Saçma, anlamsız. **—7.** Kavgacı, inatçı. **—8.** Yiğit, gözüpek. **—9.** *Hîre-bahş*, göz kamaştırıcı, akıllara durgunluk veren. ‖ *Hîre-çeşm*, donuk bakışlı. ‖ *Hîre-dest*, elinden iş gelmeyen; sakar. ‖ *Hîre-küş*, gaddar, acımasız. ‖ *Hîre-rey*, fikri zararlı olan. ‖ *Hîre-saz*, şaşırtıcı, göz kamaştıran. ‖ *Hîre-ser*, alık, aptal, sersem.

HİREF çoğl. a. (ar. *ḫirfet*'in çoğl. *ḫiref*). *Esk.* Sanatlar, işler, meslekler.

HİREGİ a. (fars. *ḫîre* ve *-î*'den *ḫiregî*). *Esk.* **1.** Şaşkınlık. **—2.** Bunamışlık. **—3.** Donukluk; kamaşıklık.

Hirfanlı barajı ve hidroelektrik santralı, Kırşehir'in Kaman ilçesinin G.-B.'sında, Kızılırmak üzerinde kurulu baraj ve hidroelektrik santralı. Elektrik enerjisi üretmek amacıyla 1953'te yapımına başlanan tesis, 1959'da işletmeye açıldı. Gövdesi kaya dolgu tipinde olan barajın, su toplama hacmi 5 980 milyon m³, göl alanı 263 km²'dir. Yılda 400 milyon kWsa elektrik üretim kapasitesi olan santralın ise kurulu gücü 128 MW'tır. Santral, ulusal elektrik sisteminin K.-B. şebekesine Kırıkkale hattı ile bağlıdır. Çıkış hatlarıyla Konya, Kırşehir, Avanos, Niğde ve Kayseri'yi beslemektedir.

HİRFET ya da **HIRFET** a. (ar. *ḫirfet*). Esk. el sant. Kunduracılık, duvarcılık, demircilik, marangozluk, dokumacılık vb. küçük el sanatlarına verilen genel ad. (Bu tür işler için "sanat" terimi de kullanılmakla birlikte, bu işleri yapanlar için *hirfetkâr, harif* ya da *zanaatkâr* veya *ehl-i hıref* terimleri kullanılırdı.)

HİRHUF, Asuan prensi, Mısır kralları Merenre ve Pepi II'nin hükümdarlık döneminde (İ.Ö. 2300'e doğr.) Güney valisi. Yaptığı dört sefer sırasında, yeni yollar açtı, her seferinde değerli mallar getirdi, hatta bir keresinde bir pigme getirerek firavuna hediye etti. Gezilerinin öyküsü, Asuan'daki mezarının duvarlarına kazılmıştır.

HİRKAN I ya da **YAN HİRKAN** (öl. İ.Ö. 104), Yahudiler'in başrahibi ve komutanı (134-104), Hasmon hanedanından prens. Selefkiler'in iç mücadelelerinden yararlanıp ülkesinin bağımsızlığını sağladı, topraklarını Celile ve Şeria nehrinin ötesine kadar genişletti. Şhem'in işgali, Gerizim tepesinde Samiriyeliler'in tapınağının imhası ve Samiriye'nin yakılıp yıkılması, Yahudiler ile Samiriyeliler'in arasını açtı. Hirkan'ın dinden çok siyasetle ilgilenen ve daha gerçekçi olan, dini aristokrasinin partisi Sadukiler ile yakınlaşmaya çalışması, Fersiler'in güçlü dinci partisinin şimşeklerini üzerine çekti. Ancak Hirkan I'in saltanatı, genellikle bir refah dönemi olarak kabul edilir.

HİRKAN II (İ.Ö. 110 - İ.Ö. 30), Yahudiler'in başrahibi (76-67 ve 63-40) ve başkomutanı (47-41), Aleksandros İannaios'un oğlu. Babasının ölümü üzerine (76) iktidarı elinde bulunduran annesi Aleksandra tarafından başrahip ilan edildi, 67 yılında annesinin yerine geçtikten kısa bir süre sonra, kardeşi Aristobulos II tarafından devrildi. 63 yılında Pompeius iktidarı yeniden ona verdi. Ancak silik ve zayıf kişiliği, prokonsül Gabinius tarafından her türlü faaliyetin dışında tutulmasına neden oldu. 47 yılında Sezar kendisini tekrar iktidara getirerek Kaisareia başkomutanı unvanını verdi. Antipatros ve Herodes, Hirkan II'yi yeniden tahttan indirdiler ve ülkeyi onun adına yönettiler. 40 yılında Aristobulos'un oğlu Antigonos Parthlar'ın yardımıyla Kudüs'ü ele geçirdi ve Hirkan'ın kulaklarını kestirdi. Bu yara Hirkan'ın başrahipliğe dönmesini engelledi. Sürgüne gönderildi ve 30 yılında onun düşmanlarına alet olmasından çekinen Herodes tarafından geri çağrıldı ve öldürüldü.

HİRMAN → HIRMAN.

HİRMEN a. (fars. *ḫirmen*). *Esk.* **1.** Harman: *"Gice âhum dağıdur gündüz yığılmış hirmenin"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** *Hirmen-sûhte*, harmanı yanmış; zarara uğramış. ‖ *Hirmen-i meh* ya da *hirmen-i mah* ayın çevresindeki hale, ay ağılı; yanaktaki ben.

HİRMENGÂH a. (fars. *ḫirmen* ve *-gâh*'tan *ḫirmengâh*). *Esk.* Harman yeri.

HİROHİTO, Japonya imparatoru (Tokyo 1901 - *ay.y.* 1989). Yirmi yaşında imparatorluk naibi oldu. 1926' da tahta çıktı ve "Şova çağı"nı (parlak uyum çağı) başlattı. Mutlakiyetçi bir hükümdar olarak, milliyetçi yayılma eylemlerini destekledi (Çin'e askeri müdahale [Şanghay çarpışması, ocak-şubat 1932], Mançurya ve Jıhı'yı birleştiren ve Puyi'nin yönettiği Mançukuo'nun kurulması [mart 1932]). Milletler cemiyeti'nden ayrıldı (mart 1933) ve ABD'ye savaş açtı (Pearl Harbor baskını, 7 aralık 1941). İlk atom bombalarının (Hiroşima, Nagasaki, 6 ve 9 ağustos 1945) atılmasının ardından teslim olmak (14 ağustos 1945), "tanrısal" üstünlüklerinden kesin olarak vazgeçmek ve meşruti bir krallık kurulmasına razı olmak zorunda kaldı. Japonya dışına çıkan ilk imparator olarak, 1971 eylül ve ekim aylarında, başkan Nixon'la Anchorage'da (Alaska) buluştuktan sonra, birçok Avrupa ülkesini ziyaret etti. 1975'te de ABD'yi ziyaret etti.

HİRONAKA HEİSUKE, japon matematikçi (Yoşiu, Yamaguçi, 1931). Çiba Üniversitesi'nde profesör. Cebirsel geometride, çeşitli bakış açılarına göre, eğrilerin tekilliklerinin ve daha genel olarak, cebirsel katlı uzayların sınıflandırılması üstünde çalıştı. 1970 Nice kongresi'nde, tekilliklerin çözülmesiyle ilgili teoremi tanıtladığı için (ayırtedicisi sıfır olan bir cisim üstünde herhangi boyutta cebirsel bir katlı uzay için) Fields madalyasını aldı. Bir X cebirsel katlı uzaya, tekil noktası olmayan bir X' katlı uzayını, S nin, X in tekil noktalarının kümesi olduğu $X' - \varphi^{-1}$ (S) nin X-S üstündeki bir eşyapı uygulaması olan bir φ: X' → X örten benzeryapı uygulamasını eşlik ettirerek tekillikleri eledi.

HİROSAKİ, Japonya'da kent, Honşu (Aomori ili) adasında, İvaki dağı eteğinde; 174 710 nüf. (1990). Lake.

HİROŞİGE (ANDO HİROŞİGE —denir), japon desinatör, gravürcü ve ressam (Edo, bugün Tokyo, 1797 - *ay. y.* 1858). Ustası Utagava Toyohiro'nun (1774-1829) ölümünden sonra çiçekler, kuşlar ve manzara çalışmaları ile yeteneğini kanıtladı. *Doğu başkentinin ünlü sitleri* (1831-32) adlı diziyle manzara ressamlığında kendini kabul ettirdi; ama, Kyoto'dan Edo'ya resmi görevli bir misyona refakat ettiği sırada, görüntülerinden esinlendiği manzaraları içeren *Tokaido yolunun elli üç durağı* (1833-34) adlı çalışmasıyla gerçek üne kavuştu. Hiçbir japon ressamı japon insanın doğaya bağlılığını ve sevgisini duygusal ve şiirsel yönleriyle onun kadar verememiştir. 1870'e doğru Avrupa'da da tanındı. Manzara anlayışı ve atmosfer olaylarını betimlemedeki ustalığı bazı izlenimci ressamları etkiledi. Hiroşige'nin, onun birçok estampını satın alan Monet üzerindeki etkisi büyüktür Japonya'da olduğu kadar, Avrupa'da da tartışmasız kabul edilen Hiroşige, Hokusai ile birlikte, ukiyoe' nin doruğunu temsil eder. Tuvallerini Hiroşige II (1826-1869) ve Hiroşige III (1843 ? - 1894) diye imzalayan tilmizlerinin üslubu, onunkine yakın, ama daha yavandır.

HİROŞİMA, Japonya'da kent, il yönetim merkezi, Honşu'nun G.-B.'sında, İç deniz kıyısında; 1 085 677 nüf. (1990). 1594'te kurulmuş, surlarla çevrili bir kent ve Çugoku bölgesinin merkezi olan Hiroşima, Ota deltasının altı adasına yayılır. Çin-Japon (1894-95) ve Rus-Japon (1904-05) savaşı'nda ordu genel karargâhı olan kentin nüfusu, İkinci Dünya savaşı'nda 400 000'di ve kentin % 90'ı, 6 ağustos 1945'te saat 8.15'te amerikan *Enola Gay* uçankalesinin attığı birinci atom bombasıyla (A bombası) haritadan silindi. Nüfus sıklığı km²'de 13 500'ü bulan kentin 12 km²'lik bölümü yıkıldı ve 80 bini hemen olmak üzere 130 000 kişi öldü. Yeniden yapılmasından sonra Hiroşima, Osaka ile Fukuoka arasındaki en büyük yerleşme oldu. Çeşitli sanayileri (otomobil) ve ticareti besleyen limanı, körfezin polderleri üzerinde kurulmuştur. — *Hiroşima ili*, 8 455 km²; 2 739 200 nüf.

Hiroşima sevgilim (*Hiroshima mon amour*), Alain Resnais'nin yönettiği fransız filmi (1959). Genç bir fransız kızı (Emmanuelle Riva), atom bombasını konu

alan bir filmin çekimi için Japonya'ya yaptığı bir gezi sırasında, Hiroşima'da, japon bir mimarla (Okada Eici) tanışır. Bu ilişki ona birden, alman işgali sırasında Fransa'da, Nevers'de yaşadığı bir başka ilişkiyi anımsatır.

Bu film fransız sinema tarihinde bir dönüm noktasıdır ve fransız yeni dalga okulunun en iddialı, en mükemmel ve en sıradışı yapıtı olarak kalmıştır. Marguerite Duras'nın zaman zaman, saplantı haline gelmiş bir şiir gibi kesik kesik ve çok edebi diyalogları, çekici bir sahneleme arayışı ve alabildiğine yoğun bir müzik yorumlamasıyla (Giovanni Fusco ve Georges Delerue) bütünleşir.

HİRRE → HİR.

HİRSCH (Mauritz, —*baronu*), bavyeralı maliyeci (Münih 1831 - Érsekújvár, Macaristan, bugün Nové Zámky, Slovakya, 1896). Bir banka kurdu ve yabancı demiryollarını işleterek büyük bir servet kazandı. Kötü durumda olan ya da baskı gören Yahudiler'in durumuyla ilgilendi, Dünya yahudi birliği'ne büyük mali yardımda bulundu, 1891'de, ülkelerinden kovulmuş rus Yahudileri'nin Arjantin'e yerleştirilmelerini örgütledi.

HİRSCH (Julius), alman hekim (Hannover 1892 - Basel 1963). Öğrenimini Heidelberg, Münih ve Berlin tıp fakültelerinde yaparak uzmanlık diplomasını aldı (1916). Almanya'nın çeşitli tıp kurumlarında öğretim üyesi olarak çalıştı. Profesörlüğe yükseldi (1929). Bakterilerin metabolizması, bakteri toksinleri, taşıt hijyeni, hava hijyeni gibi konulardaki bilimsel araştırmalarıyla tanındı. Türkiye'deki üniversite reformunda (1933), İstanbul'a çağrılarak Tıp fakültesi hijyen kürsüsü ordinaryüs profesörlüğüne atandı. Buradaki çalışma süresi içinde (1933-1948) özellikle bakteri çoğalmasının kimya fizyolojisi, şimioterapi, gıda maddeleri terkibi ve besi hıfzıssıhhası konularında araştırmalar yaptı.

HİRSCH (Ernst Eduard), alman hukukçu (Friedberg, Hessen, 1902 - Berlin 1985). Frankfurt, Münih ve Giessen üniversitelerinde iktisat ve hukuk öğrenimi yaptı (1920-1924). Frankfurt Üniversitesi hukuk fakültesi'nde doçent oldu (1929). Nazilerin yönetime geçmesi üzerine Türkiye'ye geldi (1933). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'nde (1933-1943) ve Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi'nde (1943-1952) ticaret hukuku ve hukuk felsefesi profesörü olarak görev yaptı. Bu süre içinde Türk Ticaret kanunu'nu hazırladı. Hirsch 1952'de Almanya'ya geri döndü. Hür Berlin Üniversitesi'nde profesörlük ve rektörlük yaptıktan sonra emekliye ayrıldı (1967). Ölünceye kadar türk vatandaşlığını muhafaza eden Hirsch'in başlıca yapıtları: *Ticaret hukuku* (1935), *Kara ve deniz ticaret hukuku* (1944), *Notlu izahlı ticaret kanunu* (1946), *Hukuk felsefesi ve hukuk sosyolojisi dersleri* (1949).

HİRSCH (Robert), fransız oyuncu (L'İsle-Adam 1925). Önce akrobasi ve dansı denedi, operanın giriş sınavını kazandı, ancak konservatuvarı yeğledi, burada ilk komedi ödülünü kazandı. 1948'de Comédie-Française'e girdi, 1951'de bu tiyatronun ortaklarından biri oldu. Hem komedi, hem dramda tüm rolleri oynayabilecek bir oyuncu olarak tanındı. Fransız klasiklerinden Gabriel Aront'un uyarladığı *Suç ve ceza*'ya, E. Bourdet'nin *Zor günler*'inden Ionesco'nun *Açlık ve susuzluk*'una (1966) kadar pek çok yapıtta rol aldı. Özgün kişiliğiyle çağdaş fransız tiyatrosunun önde gelen isimleri arasına girdi. 1973'te Comédie-Française'den ayrıldı. 1988'de Valery'nin *Benim Faust'um*, 1990'da Tankred Dorst'un *Ben Feuerbach* adlı piyeslerinde oynadı. 1992-1993 sezonundaysa Palais Royal tiyatrosunda, Sacha Guitry'nin *Bir delilik* adlı oyunuyla sahneye çıktı.

Hirsch-Dunckersche Gewerkvereine, alman sendika konfederasyonu. 1868'de Franz *Duncker* (Berlin 1822 - *ay. y.* 1888) ve Max *Hirsch* (Halberstadt 1832 - Homburg 1905) tarafından, işçi derneklerini yasaklayan yasanın kaldırılmasından sonra kuruldu. Schulze-Delitzsch'in desteklediği konfederasyon ingiliz trade-union'ları örnek alınarak örgütlenmişti. Liberal hıristiyan eğilimli olan konfederasyon, eylemini yardımlaşma derneklerinin örgütlenmesi ve halk eğitimiyle sınırlandırdı. Sınıflararası uyum düşüncesine dayandı; bu nedenle, Liebknecht ve Bebel'in temsil ettiği sosyal demokratların gittikçe büyüyen etkisiyle çatışır hale geldi. 1869-1871'den sonra işçiler üstündeki etkisini yitirdi. 1933'te varlığı sona erdi.

Hirschsprung hastalığı (danimarkalı hekim Harald *Hirschsprung*'un [1830 -1916] adından). Tıp. Yenidoğanda tedaviye dirençli bir kabızlığa neden olan doğuştan kalınbağırsak genişliği.

HİRSİN a. (fr. *hircine*). Paleobot. Fosil reçine çeşidi.

HİRSOVA ya da **HÂRSOVA,** Romanya'da (Köstence bölgesi) kent, Tuna'nın Ialomiţa ile Brăila "balta"ları arasında tek bir kanal meydana getirdiği yerde, sağ kıyıda. Tuna geçidini savunan eski bir Romanya kalesi. Günümüzde bir kırsal kesim pazarıdır.

HİRSÜTİZM a. (fr. *hirsutisme*). Endokrinol. Özellikle kadında, normalde kılsız olan alanlarda bir kıllanmanın varlığıyla belirgin sendrom.

—ANSİKL. Psikolojik tepkileri nedeniyle, kadında hirsütizmin nedeni sistematik olarak araştırılmalıdır. Biyolojik bulgular genellikle normal çıkar ve belirtilere yönelik bir tedavi elektrikle kıl yolma (görünen alanlarla sınırlı) ve opoterapi (etinil -östradiol ve androjen karşıtı siproteron asetat birleşimi) ile yetinilmek zorunda kalınır. Bazen araştırmalar böbreküstü bezleriyle ve yumurtalıklarla ilgili hastalıklar ortaya çıkarır: böbreküstü bezinde iyi huylu erkekleştirici ur, kortikosürrenalom, doğuştan hiperplazi, Cushing sendromu; yumurtalıklarda arenoblastom, gonadoblastom, polikistoz (örneğin Stein-Leventhal sendromu). İlaçlara bağlı hirsütizm nadirdir. Özellikle erkeklik hormonları ve türevleri, erkekleştirici progestatifler kadında hipertrikoza (normal kıllanmanın artması) yol açar.

HİRSZFELD (Ludwik), polonyalı hematolog (Varşova 1884 - Wrocław 1954). Varşova'da profesördü, alman işgali sırasında görevden alındı (1940), tutuklandı, sonra kaçtı. 1945'te Wroclaw Tıp fakültesi'ni ve kendi adını taşıyan bağışıklık ve deneysel tedavi enstitüsünü kurdu. 1911'de kan gruplarının kalıtım yoluyla geçtiğini buldu. Halkların serolojik ayrımı ve gebelik patolojisiyle ilgili birçok çalışma yayımladı.

HİRT (Hermann), alman dilbilimci (Magdeburg 1865 - Giessen 1936). K. Brugmann'ın izleyicisi. 1912'den ölümüne kadar Giessen Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. Hint-avrupa dilleri (hint-germen biçiminde adlandırıyordu) üzerine, özellikle de vurgu ve ablaut üzerine çok sayıda çalışma yayımladı: *Die İndogermanen* (Hint-germen dilleri) [1905-1907, 2 cilt], *Handbuch des Urgermanischen* (Eski germence el kitabı) [1931-1934, 3 cilt] ve özellikle 7 ciltlik dev yapıt *İndogermanische Grammatik* (Hint-germen dilbilgisi) [1921-1937].

HİRTİUS (Aulus), romalı general (İ.Ö. 90'a doğr. - Modena önünde İ.Ö. 43). Galya savaşında Sezar'ın yardımcısıydı. *De bello gallico*'nun sekizinci kitabını onun yazdığı söylenir.

HİRUDİNEA a. Zool. SÜLÜKLER sınıfının bilimsel adı.

HİRUHDİNİDAE a. Zool. KIRLANGIÇGİLLER familyasının bilimsel adı.



Emmanuelle Riva ve Okada Eici, Alain Resnais'in *Hiroşima sevgilim* (1959) adlı yapıtının bir sahnesinde

HİRÜDİN a. (fr. *hirudine;* lat. *hirudo, -inis,* sülük'ten). Eczc. Sülük özütünün etken maddesi; kanın pıhtılaşmasını önleyici etki gösterir. (Toplardamarlardaki kan dolaşımı bozukluklarının tedavisinde kullanılır.)

HİS, -ssi a. (ar. *ḥiss*). **1.** Bir insanın ya da hayvanın dış dünya hakkında bilgi edinmesini sağlayan işlevlerin her biri; duyu: *Tat alma hissi.* **—2.** Doğrudan edinilen ya da az çok belirgin izlenim; duygu: *Aldatıldığı hissine kapılmak.* **—3.** Kimi heyecanlar ve tasarımlarla ilgili karmaşık ve sürekli iç durum; duygu: *Şükran, minnet hisleri içinde olmak. Şeytani hislerle davranan biri.* **—4.** Kolayca duygulanmaya yatkınlık; duygu: *Hislerinizden çok aklınızla davranın.* **—5.** Sezgi: *İçimde garip bir his var, sanki kötü şeyler olacak.* **—6.** Ed. Bir şeye, bir kimseye yönelen eğilim; özellikle aşk (genellikle çoğul); duygu: *Hislerini belli ettin mi? Hislerimle alay edemezsin.* **—7.** *Bir şey hissini vermek,* o izlenimi uyandırmak. ||*Hislerine kapılmak,* duygusal davranmak, yansız olamamak. —*Esk. Hiss-i batın, hiss-i deruni, hiss-i kalbi,* içe doğan duygu, seziş. ||*Hiss-i kabl-el-vuku* → HİSSİKABLELVUKU. ||*Hiss-i mukaddem,* önsezi. ||*Hiss-i müşterek,* ortak duygu. ||*Hiss-i selim* → HİSSİSELİM.

His demeti (alman anatomici Wilhelm *His* Jr.'ın [1863-1934] adından). Anat. Kalbin otonom sistemine ait (kulakçıklar ve karıncıklar arasındaki) Tawara düğümünden doğan, karıncıklar arası bölme içinde ilerleyerek sağ ve sol iki dala ayrıldıktan sonra karıncıkların her birine dağılan sinir lifi demeti. Bu lifler, kalp kasılmasını sağlayan sinir uyarısını kulakçıklardan karıncıklara hızla iletir.

Bu demetin anatomik ya da işlevsel bir nedenle kesilmesi, bir iletim yavaşlamasına ya da durmasına neden olur, lezyonun yerine göre kulakçık-karıncık ya da dal "blokları" gelişir. Bu demet kalp içi elektrokardiyografi ile çok kesin bir şekilde incelenebilir. (→ KATETERİZM.)

HİSA a. (ar. *ḥiṣā'*). *Esk.* Erkeklik organı olduğu halde husyelerin çıkarılmış olması; hadım, iğdiş olma.

HİSA a. Denizc. Bir cismi kuvvet uygulayarak kaldırma ya da bir tirentiyi birlikte çekme. ||*Hisa kürek etmek,* kürekleri, topaçlar teknenin dibine oturacak biçimde dikey olarak kaldırmak.

◆ ünl. *Hisa kürek!,* küreklerin filika küpeştelerine dikey olarak ve palaları yukarı gelecek biçimde kaldırılması için verilen komut. (Bu komut, hamladan pruvaya kadar olan küreklerin uzunluğunu ve kısalığını kontrol ederek her küreğin ait olduğu oturaktan çekilmesini sağlamak ya da askeri filikalarda, üst rütbeli bir subayı selamlamak için verilir.) ||*Hisa punyal!,* yelkenler fora komutu. ||*Hisa sancak!,* savaş gemilerinde, sancağın kıç göndere ya da gize çekilmesi için verilen komut.

HİSALİ, asıl adı **Hüseyin,** türk şair (Budapeşte ? - *ay. y.* 1652). Yaşamıyla ilgili

bilgi yoktur. *Divan'* ında (Millet ktp. Ali Emiri böl. manzum, no.130) yer alan şiirleri halk deyimlerine, atasözlerine geniş yer verir. Aşk, tasavvuf, rintlik konularını lirik bir biçimde işler. *Metali ün-nezair* adlı yapıtı nazireleri derleyen bir antolojidir. *Letaif ül-hayal* adlı yapıtında farsça şiirleri yer alır.

HİSAR a. (ar *ḥaṣr,* etrafını çevirme'den *ḥiṣār*). **1.** Surlarla çevrili bir kentin en yüksek yerinde bulunan taştan yapılmış kuleli ve yüksek duvarlı küçük kale. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Esk.* Etrafını çevirme muhasara etme.

—Ask. tar. *Hisar eri,* Osmanlılar'da kalelerin korunmasıyla görevli askerlere verilen ad. (Yaşlanan, savaşta sakat kalan, bir suç nedeniyle ocaktan çıkartılan yeniçeriler arasından atanırlardı. Başlarındaki amire, dizdar* denirdi.)

—Mim. *Hisar peçe* → HİSARPEÇE.

—ANSİKL. Mim. İç kale de denilen hisarlarda hükümdarlar ve beylerle birlikte askerleri ve muhafızları otururdu. Anadolu'da halkın da barındığı ve içinde evler, çarşı, bedesten, sarnıç, cami bulunan hisarlar vardır. Diyarbakır, Bursa, Edirne hisarları bu türdendir. İstanbul'daki Anadoluhisarı, Rumelihisarı, Yedikule hisarı, Çanakkale'deki Kilitbahir ve Kaleisultaniye kalelerinin hisarları bu yapıların önemli örnekleridir.

HİSAR a. Müz. Türk müziğinde tiz sekizlideki *re* ♯ ya da *mi* ♭ sesinin adı. (Orta sekizlideki *re* ♯ *kaba hisar;* tiz tiz sekizlideki *re* ♯ ise *tiz hisar* adını taşır.)

HİSAR a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Hüseyni makamına, hüseyni [*mi*] perdesi üzerindeki hicaz dörtlüsü eklenerek oluşturulmuştur. Hicaz dörtlüsüne, yeden olarak her zaman, nim hisar ya da hisar [*re* # ya da *re* ♯] perdesi eklenir.)

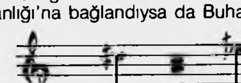
HİSAR, Hindistan'da kent, Haryana'da, Delhi'nin batı-kuzey-batısında; 172 873 nüf. (1991).

HİSAR, Bulgaristan'da önemli kaplıca merkezi, Sredna Gora'da, 860 m yükseklikte; 6 000 nüf. Eski anıtlar ve Romalılar'dan kalma surlar (Romalılar dönemindeki adı *Augusta*'ydı).

HİSAR. Tar. coğ. Türkistan'da aynı adı taşıyan vilayetin merkezi kent, Kâfirnihan ırmağının kollarından Hanaka-Derya'nın aşağı kesiminde, Hisar sıradağlarının G. eteklerinde, Hisar ovasında. 1358'den sonra türk-moğol prenslerinden birinin, Timurlular ve Özbekler döneminde de bağımsız prenslerin ya da kabile reislerinin merkeziydi. Timurlular'la Özbekler arasındaki savaşta yıkıma uğradı. XVII. yy. başından 1869'a değin bir türk beyliği olarak bağımsızlığını korudu. Bu tarihte Buhara hanlığı'na bağlandıysa da Buhara emirinin egemenliğini tanımadı, sık sık isyanlara sahne oldu. 1924'te Tacikistan'a bağlandı. Günümüzde küçük bir kasaba görünümündedir.



Abdülhak Şinasi Hisar
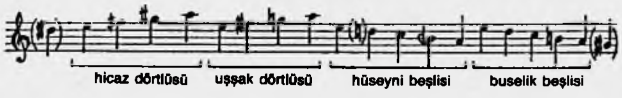


hisar perdesi



hisar makamı



hisaraşiran makamı



hisarbuselik makamı

Hisar, Mehmet Çınarlı tarafından Ankara'da çıkarılan edebiyat ve fikir dergisi. 16 mart 1950'de yayımlanmaya başlayan dergi, ocak 1957 tarihli 75. sayısından sonra yayına ara verdi. Ocak 1964'te yeniden çıkarıldı. Aralık 1980'de, 277. sayısından sonra kapandı.

HİSAR (Abdülhak Şinasi), türk romancı, anı yazarı (İstanbul 1888 - *ay. y.* 1963). Türkiye'de yayımlanmış ilk edebiyat dergilerinden *Hazine-i evrak'* ı (1881-1882) çıkaran Mahmut Celalettin Bey'in oğludur. Tanzimat edebiyatının iki ünlü şairinin (Şinasi, Abdülhak Hamit) adları ona ad olarak verildi. Küçük yaşta bir fransız mürebbiyeden fransızca, yalı komşuları Tevfik Fikret'ten de türkçe dersi aldı. Mektebi sultani'de (Galatasaray lisesi) [1898-1905], Paris'te Ecole libre des sciences politique'te (siyasal bilgiler okulu) [1905-1908] okudu. Meşrutiyet ilan edilince İstanbul'a döndü (1908); uzun bir süre özel şirketlerde çalıştı (1909-1930); daha sonra, Ankara'da Balkan birliği cemiyeti genel kâtipliği ve dışişleri bakanlığı danışmanlığı görevlerinde bulundu (1931-1948); son yıllarda İstanbul'da bazı kurumların idare meclisi üyeliklerinde çalıştı. Birinci Dünya savaşı sonlarında bazı dergilerde birkaç şiiri çıkmış (1918), sürekli olarak Mütareke döneminde yazmaya başlamıştır. Bu dönemde *Dergâh* (1921), *Yarın* (1921) dergilerinde şiirler ve eleştiriler, *İleri* vb. gazetelerinde eleştiriler yazdı; bu yoldaki yazılarını Cumhuriyet döneminde *Milliyet, Türk yurdu* gibi gazete ve dergilerde sürdürdü. *Varlık* dergisinde mensur şiirler, edebiyat üzerine denemeler, eski edebiyatçılar ve geçmiş zaman hayatı üzerine anılar yazdı (1933-1943). Bütün bu hazırlıklardan sonra roman yolunda ürünler vermeye başladı (1941); bir yandan da geçmiş zaman yaşayışını anlatan anılar, izlenimler yazmayı sürdürdü (*Boğaziçi mehtapları*, 1943; *Boğaziçi yalıları*, 1954; *Geçmiş zaman fıkraları*, 1958; *İstanbul ve Pierre Loti,* 1958; *Yahya Kemal'e veda,* 1959; *Ahmet Haşim*, 1963). Hemen bütün yazılarında Rumelihisarı, Büyükada ve Çamlıca üçgeni arasında mutluluk içinde geçen çocukluk ve gençlik yıllarına karşı duyduğu özlemi anlatmıştır. Romanlarında (*Fahim Bey ve biz*, CHP roman mükâfatı 3.'lüğü, 1941; *Çamlıca'daki eniştemiz*, 1944; *Ali Nizami Bey'in alafrangalığı ve şeyhliği*, 1952), çocukluk ve ilk yıllarında tanıdığı kimseleri -en yakın aile kişilerini (annesi, babası, büyük annesi), akrabalarını (yengesi, halası, eniştesi, vb.), aile çevresinde gördüğü insanları (Fahim Bey, Ali Nizam Bey vb.)- konu edinmiştir. Tanıdığı Fahim Bey'i, Ali Nizami Bey'i ve Çamlıca'daki deli enişte Hacı Vamık Bey'i anlatırken "isimlerini, hayatlarının bazı kısımlarını, hatta yaşadıkları mahalleleri istediği gibi değiştirmiştir. Kahramanlarını, hayatta her gün rastlanan kişiler arasından değil, aşırı birtakım özellikleri olan kişiler arasından seçmiş; ya da, çeşitli kişilerin aşırılıklarını bir kişide toplamıştır. Bu kahramanlardan her birinin çeşitli gariplikleri vardır; bu gariplikler yüzünden, örneğin Fahim Bey, kimi tanıdıklarına göre, "delinin biri"dir; Çamlıca'daki enişteyi, akrabaları "deli eniştemiz", komşuları "deli Vamık Bey" diye anarlar; Ali Nizami Bey, sonunda gerçekten çıldırır. Bu romanlar, kuruluşları bakımından, bilinen roman türlerine pek benzemezler. Onlarda kişilerin ne gibi merakları olduğu (Ali Nizami Bey), nelerden korktuğu, hangi yemekleri sevdiği (*Çamlıca'daki eniştemiz*) vb. teker teker sayılır, söylenenleri kanıtlamak için de, o özelliklerle ilgili birtakım olaylar anlatılır; böylece, ele alınan kişinin portresi çizilmeye çalışılır. onun çevresindeki olaylar, tasvirler, çözümlemeler, hep bu portreyi canlandırmak içindir. Bu bakımdan, yazarın bütün romanları, bir çeşit uzun portre niteliği de göstermektedir. Yazar, romanlarını anı biçiminde yazdığı için, ister istemez hikâyeye kendini de katmış, roman kişileri karşısında acıma, sevme, yerme gibi duygularını açıklamıştır. Yapıtlarının hepsinde, kişiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun üst kat insanları arasından seçilmiş; onların yaşayışları, gelenekleri, görenekleri, köşkleri, yalıları, eğlenmeleri, üzüntüleri vb. eski İstanbul'un türlü özellikleri içinde verilmiştir.

HİSAR sıradağları, Tacikistan ile Özbekistan arasında sıradağlar (5 621 m).

HİSARALTI, Mardin'in Derik ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 425 nüf. (1990). Köydeki Rabat kalesi artuklu dönemindendir.

HİSARAŞİRAN a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Rakım Elkutlu [1872-1948] tarafından bulunmuştur. Hisar makamının, hüseyni beşlisi ya da uşşak dörtlüsüyle hüseyniaşiran [*mi*] perdesinde sona eren biçimi.)

Hisarbank aş → AFYON TERAKKİ-İ SERVET BANKASI.

HİSARBUSELİK a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam.

HİSARCIK, Kayseri'nin Melikgazi ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 5 485 nüf. (1990). Belediye.

HİSARCIK, Ege bölgesinde Kütahya iline bağlı ilçe; 16 120 nüf. (1990); 24 köy. Merkezi, Kütahya'nın 111 km B.-G. B.'sında *Hisarcık*, 4 144 nüf. (1990).

Hisarcık muharebesi, 1736-1739 yılları arasında Türkler'in, Rusya ve Avusturya ile savaşında bir muharebe (22 temmuz 1739). Sadrazam İvaz Mehmet Paşa'nın komutasında Belgrad'ın alınması için Niş'ten harekete geçen osmanlı ordusu Kont Wallis'in komutasındaki Avusturya ordusu ile Hisarcık'ta karşılaştı. Kont Wallis, osmanlı ordusu ile öncü kuvvetleri arasına girmek istediyse de başaramadı. On yedi saat süren savaşta Avusturya ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Bu zafer Osmanlılar'ın Belgrad'ı yeniden ele geçirmelerini sağladı (Belgrad* antlaşması, 1739).

HİSAREK a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HİSAREVÇ a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HİSARIBÜZÜRK a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HİSARIGAYRIMÜSTEAR a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HİSARIKADİM a. Müz. Hisar makamının ilk biçimine, günümüzdeki biçiminden ayırmak için XVIII. yy.'da verilmiş ad. (Günümüze hisarıkadimin hiç örneği ulaşamamıştır.)

HİSARINİK → HİSARNİK.

HİSARIVECHİŞEHNAZ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Hisar ve şehnaz makamlarının iç içe kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Sipihr* makamına çok yakındır.)
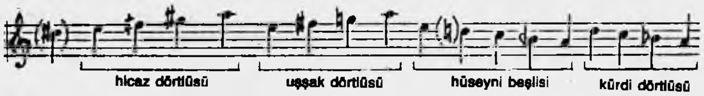
HİSARKÖY, Giresun'un Dereli ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 399 nüf. (1990). Köydeki, Meryemana manastırı ve kilisesi'nin yapım tarihi bilinmemektedir. Kalıntılar arasında bir kilise, konukevi, aşhane ve dükkânlar vardır.

HİSARKÖY ya da **ASARKÖY,** Balıkesir'in Bigadiç ilçesi merkez bucağında köy; 259 nüf. (1990). Hipertermal kükürt-

lü ve çelikli kaynaklardan oluşan kaplıcaları ünlüdür.

HİSARKÖY, rumca **Kampyle,** KKTC'de Girne ilçesine bağlı köy.

HİSARKÜRDİ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Hisar makamına, kürdi dörtlüsü eklenerek oluşturulmuştur.)



hisarkürdi makamı

Hisarlar → ANADOLUHİSARI, RUMELİHİSARI.

HİSARLI sıf. Ask. tar. Sınır kentlerinde ve kalelerinde görevlendirilen topçu sınıfından erlere verilen ad. (İstanbul'dan gönderilen "topçuağası" komutasında yönetilirler, küçük topların başında biri, büyük toplarda ise ikisi görevlendirilirdi.)

HİSARLIK, antik Truva kentinin bulunduğu yere verilen ad. (Çanakkale'nin merkez ilçesi, İntepe bucağına bağlı Tevfikiye köyü yakınındadır.)

HİSARNİK ya da **HİSARINİK** a. Müz. Türk müziğinde, XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HİSARÖNÜ, Zonguldak'ın Çaycuma ilçesine bağlı bucak; 9 889 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Hisarönü*, 6 121 nüf. (1990).

HİSARÖNÜ körfezi, G.-B. Anadolu'da Menteşe kıyılarında, Datça ve Bozburun yarımadaları arasındaki körfez. Girintili çıkıntılı, çamlarla kaplı güzel kıyıları ile turizm gelişme alanı.

HİSARPEÇE a. Mim. Bir kale, hisar, kapı ya da köprünün savunması amacıyla, onun hemen önüne yapılan, mazgal delikli, siperli berkitilmiş kule.

HİSBAN a. (ar. *ḥisbān*). *Esk.* **1.**Hesap etme, hesap görme. **—2.** Zannetme, sanma. **—3.** Kuşku. **—4.** Ceza.

HİSBANİYE a. (ar. *ḥisbān*, kuşku'dan *ḥisbāniyye*). Esk. fels. Kuşkuculuk. (fr. *scepticisme* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

HİSBE a. (ar. *ḥisbe*). *Esk.* İslam hukukunda devlet muhasebesi; muhasebe dairesi.

HİSİNGERİT a. (fr. *hisingérite;* isveçli *Hisinger*'in adından). Miner. Hidratlı doğal demir ve magnezyum silikat; biçimsiz kütleler halinde bulunur; nontronit'e benzer.

HİSLENMEK gçz. f. *(Bir şeyden) hislenmek*, bir kimsenin sevecen, yakın davranışlarından ya da bir olaydan, bir durumdan çok etkilenmek; duygulanmak.

HİSLİ sıf. Duygulanmaya eğilimli kimse için kullanılır; içli: *Hisli bir insan.*

HİSPA a. Eski Dünya'nın sıcak bölgelerine özgü, üstü dikenlerle kaplı küçük yaprakböceği cinsi. (Avrupa'da, siyah renkli bir *Hispa* türüyle daha güneyde, ladenler üzerinde yaşayan kırmızımsı esmer renkli *Hispa testacea* türüne rastlanır; yaprakböceğiller familyası.)

HİSPALİS. Tar. coğ. Sevilla'nın latince adı.

HİSPANİA. Tar. coğ. İber yarımadasının eski adı.

HİSPANİOLA, Kristof Kolomb'un Haiti adasına verdiği ad. Terimi, daha sonra, Anglosaksonlar buradaki adaların tümünü belirtmek için kullandılar.

Hispano-Suiza, 1904'te Barcelona'da "Hispano-Suiza-Fábrica de Automóviles" adı altında kurulmuş ispanyol-isviçre kökenli şirket. 1911'de Fransa'da "Société française Hispano-Suiza" adıyla bir şube açtı. Rolls-Royce ile teknik işbirliği yapan fransız şirketi, daha başından, kendini yüksek güçte lüks arabaların yapımına verdi. Birinci Dünya savaşı sırasında, Müttefikler'in hesabına 50 000 adet uçak motoru üretti. 1937'de savaş araç ve gereçlerinin üretimini düzenleyen yeni önlemlere uymak amacıyla holdinge dönüşmek üzere tüm etkinliklerini durdurdu. 1945'te, yeni şirket tekrar uçak motoru yapımına geçti ve ertesi yıl Rolls-Royce ile bir işbirliği sözleşmesi imzaladı. Rolls-Royce da ona "Nene" turboreaktörünün planlarını verdi. 1968'de, Hispano-Suiza'yı SNECMA satın aldı ve 1977'de şirket, bu kuruluşun bir şubesi haline geldi ve gaz türbinlerinde, gaz kompresörleri, nükleer enerji endüstrisi için gerekli malzemelerin yapımında uzmanlaştı.

HİSSE a. (ar. *ḥiṣṣe*). **1.** Bir mala birlikte sahip olan kişilerin ya da ticaret ortaklıklarında ortakların bu mal ya da ortaklıktaki katılım oranı. (Eşanl. PAY.) **—2.** Bir olaydan çıkarılan ders: *Kıssadan hisse çıkarmak.* **—3.** *(Kendine) hisse çıkarmak*, bir sözde, bir davranışta, bir eylemde kendiyle ilgili bir yön bulmak, alınmak: *Bu sonuçtan sen de kendine bir hisse çıkarmalısın;* bölüştürülen bir şeyden kendine de pay ayırmak. ||*Hisse kapmak*, bir olaydan, bir durumdan, bir sözden vb. yararlı bir öğüt, bir sonuç çıkarmak.

—*Esk. Hisse-çin*, pay alma, ortak olma. ||*Hissedar* → HİSSEDAR.||*Hissemend*, payı olan, pay alan; ibret alan: *"Her sınıf akvam imtiyazât-ı Osmaniye'den müsavat üzre hissemend olub....."* (Ahmet Midhat, XIX. yy.). ||*Hisse yab*, hisse bulan, payı bulunan. ||*Hisse-i ibret*, ibret payı. ||*Hisse-i menfaat*, çıkar payı, kazanç. ||*Hisse-i muhabbet*, muhabbet payı. ||*Hisse-i şayia* → HİSSEİŞAYİA.

—Huk. *Hisse senedi*, sermayesi paylara bölünmüş ortaklıklarda (anonim ve hisseli komandit) pay sahibinin haklarını temsil eden, kıymetli evrak niteliğinde senet. (Eşanl. PAY SENEDİ.) [Bk. *ansikl.* böl. Bors ve Huk.] ||*Mahfuz hisse*, yasal mirasçıların, miras bırakan tarafından dokunulamayan miras payları bölümü. (Türk Mad. k.'nun 453. maddesine göre mahfuz hissenin oranı şöyledir: 1. füru [altsoy] için, miras hakkının dörtte üçü; 2. baba ve ana için, miras haklarının yarısı; 3. erkek ve kız kardeşlerden her biri için, miras haklarının dörtte biri; 4. sağ kalan eş için, öteki yasal mirasçılarla birlikte mirasçıysa mirastaki mülkiyet hakkının tümü, kendisinden başka mirasçı yoksa mirasın yarısı.) [Eşanl. SAKLI PAY.] ||*Yeni hisse senedi*, bir şirketin sermaye artırmak için çıkardığı hisse senedi.

—İsl. huk. *Hisse-i müfreze*, taşınır ya da taşınmaz bir malın paylaştırılmasından sonra ortaklardan her birine düşen pay.

—Kur. tar. Osmanlı devletinde tımarlı sipahilere, hizmetleri karşılığı olarak tımar ve zeametlerine sonradan eklenen miktar. (Sipahi öldüğü zaman hisseler düşer, tımarı eskisi gibi kılıç miktarında kalırdı.) ||*Hissei yazu*, fethedilen yerlerin kayıtlara geçirilmesi sırasında "hassı hümayun" adı altında devlete bırakılan yerler için deftere geçirilen tahmini gelir miktarı. (Hissei yazusu 20 000 akçeye kadar olan yerler "tımar", 20 000 - 100 000 akçe arasındaki yerler "zeamet", 100 000'in üstünde olanlar da "has" olarak adlandırılırdı.)

—ANSİKL. Bors. Türkiye'de anonim ortaklıklar, çıkardıkları hisse senetlerini borsaya kote etmek zorunda değildirler. Ancak, hisse senetlerini halka arz yoluyla satışa çıkarıyorlarsa, bu işlemlere Sermaye piyasası kanunu uygulanır ve bu yasaya göre, hisse senetlerinin halka arzı ve satışı için Sermaye piyasası kurulu'ndan izin alınması zorunludur. Hisse senetlerini halka arz etmek üzere kurulan anonim ortaklıklar ile, kurulmuş olup da sermaye artırmak suretiyle hisse senetlerini halka arz edecek olan anonim ortaklıkların ve ortak sayısının 100'den fazla olduğu herhangi bir biçimde saptanmış olan anonim ortaklıklara halka katılmaya ya da kurucu olmaya çağrıda bulunan anonim ortaklıkların çıkardıkları hisse senetleri halka arz edilmiş sayılır. Bu kapsama giren anonim ortaklıklar, çıkardıkları hisse senetlerinin yasada gösterilen süreler içinde kote edilmesi isteği ile menkul kıymetler ve kambiyo borsalarından birine başvurmakla yükümlüdürler (SPK md. 8). Çıkarılan hisse senetleri tümüyle satılarak bedelleri ödenmedikçe, yeni hisse senetleri çıkarılamaz. Hisse senetleri halka arz yolu ile satılan anonim ortaklıkların esas sözleşmelerinde birinci temettü oranının gösterilmesi zorunludur. Bu oran Sermaye piyasası kurulu tarafından saptanacak tutardan aşağı olamaz. Bu tür ortaklıklar yönetim, denetim ya da sermaye bakımından dolaylı ya da dolaysız olarak ilişkili oldukları başka bir kuruluş ya da kişiyle benzerlerine göre belirgin bir biçimde farklı fiyat, ücret ve bedel uygulamak gibi işlemlerle bulunarak yıllık kârını azaltamazlar (SPK md. 15).

—Huk. *Hisse senedi.* Anonim ortaklık hisse senetleri nama ve hamile yazılı olmak üzere iki çeşittir. Ortaklık sözleşmesinde aksine bir hüküm bulunmadıkça, hisse senetlerinin nama yazılı olması gerekir. Bedelleri tümüyle ödenmemiş olan paylar için, hamile yazılı hisse senedi çıkarılamaz (Türk Tic. k. md. 409). Hisse senetleri ancak ortaklığın tescilinden sonra çıkarılabilir. Tescilden önce çıkarılan hisse senetleri geçersizdir; bu senetleri çıkaranlar doğacak zararlardan sorumlu olurlar. Anonim ortaklığın doğuşu ve faaliyete geçmesi için hisse senedi çıkarılması zorunluluğu yoktur; ortaklık payını kanıtlamak için "ilmühaber" denilen bir belge verilebilir. Hisse senetlerinin itibari (nominal) değerinin en az beş yüz lira olması gerekir. Hamile yazılı hisse senetlerinin devri, senedin teslimiyle gerçekleşir. Bu şekilde yapılan devir hem ortaklığa hem de üçüncü kişilere karşı geçerlidir. Nama yazılı hisse senetlerinin devriyse ciro ve teslimle yapılır. Bu tür hisse senetlerinin devredilemeyeceği konusunda anonim ortaklık sözleşmesine kayıt konabilir. Nama yazılı hisse senetlerinin devrinin ortaklığa karşı geçerli olması için bunun pay defterine işlenmesi gerekir. Hisse senetlerinde şu kayıtlar bulunur: 1. ortaklığın unvanı; 2. ortaklığın esas sermaye tutarı; 3. ortaklığın tescil tarihi; 4. senedin türü; 5. senedin itibari (nominal) değeri; 6. ortaklık adına iki yetkili imza; 7. nama yazılı senetlerde hisse sahibinin ad ve soyadı, ikametgâhı ve senet karşılığında ödenmiş olan para tutarı (Türk Tic. k. md. 413).

HİSSEDAR a. (ar. *ḥiṣṣe* ve fars. *dār*'dan *ḥiṣṣe-dār*). Bir malda, bir ortaklıkta payı olan kişi. (Eşanl. PAYDAŞ, PAY SAHİBİ.)

—Bors. *Görünür hissedar*, hisse senedi ve tahvillerin bazen gerçek sahibi yerine adına tescil edildiği kişi. (Emisyonu yapan yalnızca bu kişiyi tanır, temettüleri bu kişi alır ve gerçek sahibine bunların hesabını o verir.)

HİSSEDİLMEK → HİSSETMEK.

HİSSEİŞAYİA a. (ar. *ḥiṣṣe* ve *şayiʿ a*'dan *ḥiṣṣe-i şayiʿa*). Huk. Bir mala birlikte sahip olanların o maldan her birine düşen pay.

Hisse-i şayia, İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci'nin Daniel Riche'in *le Prétexte* (Bahane) adlı oyunundan uyarladığı üç perdelik komedi (1914). Annesiyle babası ayrı yaşayan bir genç kızın, evlendikten sonra "hisse-i şayia" (ortakların bir mal üstündeki paylarının oranı) haline gelmesini anlatan oyun, İkinci meşrutiyet döneminin başarılı vodvillerinden biridir. İlk

olarak Donanma cemiyeti heyet-i temsiliyesi ve Mınakyan topluluğu tarafından sahnelenen (1914) yapıt, yakın yıllara değin İstanbul Şehir tiyatrosu'nda ve özel topluluklarda birçok kez oynandı.

HİSSEİŞAYİALI sıf. (ar. *ḥiṣṣe-i şāyiʿaʾ* dan). Pay oranlarına göre bölüşülmemiş, bütünü birkaç kişinin malı olan.

HİSSELİ sıf. İçinde birden çok kişinin hissesi olan mülk için kullanılır; paylı: *Hisseli arsa. Dükkânı hisseli olduğu için satamıyoruz.*

HİSSEN be. (ar. *ḥiss'* ten *ḥissen*). *Esk.* Duygu bakımından, duygulanarak.

HİSSET a. (ar. *ḥisset*). *Esk.* Cimrilik, pintilik, nekeslik: *Hisset-i tab* (yaradılışta olan cimrilik).

HİSSETMEK g. f. (ar. *ḥiss*'ten). **1.** *Bir şeyi hissetmek,* bir nesneye bağlanan fiziksel izlenimi duyu organlarıyla algılamak (görme ve işitme duyusuyla kullanılmaz): *Sobanın sıcaklığını hissetmek. Birdenbire havanın serinlediğini hissetti. Eline iğne batırdılar, hiçbir şey hissetmedi.* **—2.** *Bir şeyi hissetmek, bir şeyin olacağını hissetmek,* duyularla, bedensel etkilenimlerle bir şeyin belirtilerini, bir şeyin ortaya çıkışını algılamak: *Uykunun bastırdığını hissediyordu. Hastalanacağını hissetmek.* **—3.** *Bir duyumu, bedensel bir durumu hissetmek,* onu bedeninde algılamak, ondan iyi ya da kötü biçimde etkilenmek; duymak: *Düştükten sonra başında bir ağrı hissetti. Rahatsızlık hissetmek. Büyük bir açlık hissetmek.* **—4.** *Bir şeyi (soyut) hissetmek,* onun farkına varmak, onu anlamak; sezmek: *Aslında beni sevmediğini hissediyordum.* **—5.** *Bir şeyi hissetmek,* onun tadına varmak; duymak: *Bir şarkıyı hissederek söylemek.*

◆ **hissedilmek** edilg. f. **1.** Hissetmek, algılamak eylemine konu olmak; duyulmak: *Herhangi bir ağrı hissedildiği zaman doktora başvurulmalıdır.* **—2.** Farkına varılmak, sezilmek: *Aralarında bir soğukluk olduğu hissediliyordu.*

◆ **hissettirmek** ettirg. f. *Bir şeyi (soyut) [bir kimseye] hissettirmek,* bir durumu bir kimseye duyurmak, sezdirmek: *Toplantıya gelmesini istemediğimizi kendisine hissettirdik.*

HİSSETTİRMEK → HİSSETMEK.

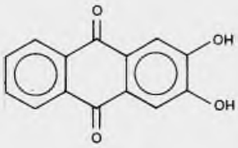
HİSSİ sıf. (ar. *ḥiss* ve *-ī*'den *ḥissī*). **1.** Hisle ilgili, hisse ilişkin; akıldan çok duygudan kaynaklanan şey için kullanılır; duygusal: *Hissi ve fikri hayat. Bu çok hissi bir tercih.* **—2.** Aşka ilişkin; duygusal: *Hissi bir alaka.*

HİSSİKABLELVUKU a. (ar. *ḥiss, ḳabl* ve *el-vuḳūʿ-u*'dan *ḥiss-i ḳabl-el-vuḳūʿ*). *Esk.* Bir olayı meydana gelmeden önce sezme gücü, önsezi: *"Bunda adeta kendi kendisini arayan bir sevk-i tabii, sırr-ı hayat hakkında bir hissikab lelvuku var gibidir"* (H. C. Yalçın).

HİSSİSELİM a. (ar. *ḥiss* ve *selīm*'den *ḥiss-i selīm*). *Esk.* Doğruyla yanlışı sezgi yoluyla ayırma yeteneği; sağduyu: *"Smith, tatbikatta bu siyasete hiss-i selimin kendisine telkin ettiği birçok tahdidat vaz'ediyor"* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya).

HİSSİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *ḥiss*'ten çoğl. *ḥissiyāt*). *Esk.* **1.** Duygular, hisler: *"Yalnız kalırsa hissiyatına yine galebe edemeyecektir"* (Baha Tevfik). **—2.** *Hissiyata, hissiyatına kapılmak,* duygularının etkisi altında kalarak davranmak. ‖ *Hissiyat-ı hafiye,* gizli duygular. ‖ *Hissiyat-ı kalbiye,* kalpteki hisler. ‖ *Hissiyat-ı maddiye,* maddi duygular: *"Sevk-i tabiiler, hissiyat-ı maddiyeler bir takım ihtiyacât mevcuddur"* (Baha Tevfik). ‖ *Hissiyat-ı ulviye,* yüce duygular.

HİSSİYATPERVER sıf. (ar. *ḥissiyyāt* ve fars. *perver*'den *ḥissiyyāt-perver*). *Esk.* Hisli, duygulu.



histazarin

HİSSİYE sıf. (a. *ḥissī*'nin dişl. *ḥissiyye*). *Esk.* Duygu ile ilgili, duygusal.

HİSSİYET a. (ar. *ḥiss* ve *-iyyet*'ten *ḥissiyyet*). *Esk.* Duyarlı olma, duygululuk. —Esk. anat. *Hissiyet-i adaliye,* kas duyusu, kas duyarlılığı.

HİSSİZ sıf. **1.** Duygusuz, anlayışsız, vurdumduymaz bir kimse için kullanılır: *Hissiz bir adam.* **—2.** Bedenin duyarsız bölümü için kullanılır: *Dokunduğunuz yer hissiz.*

HİSSİZLİK a. Hissiz olma durumu; hissiz bir kimsenin niteliği; duygusuzluk, duyarsızlık.

> **HİST (O)-, HİSTİYO-, HİST,** yun. *histos* ya da *histion,* kumaş, bez'den. Birçok sözcüğün yapısına giren, doku anlamında önek ya da sonek: *histogen, histiyositom.*

HİSTAMİN a. (fr. *histamine*). **1.** Org. kim. ve Biyokim. Formülü $C_5H_9N_3$ olan bazik bileşik; histidinden karboksil giderilerek üretilir. Tüm memelilerin dokularında ve çavdar mahmuzunda değişik oranlarda bulunur. **—2.** *Histamin denemesi (histamin tübajı),* mide salgısını histamin tuzuyla inceleme yöntemi. (Çok az dozda [0,5 mg] histamin klorhidrat, şırıngayla deri altına verilir, daha sonra tubajla mideden alınan suyun hacmi, serbest ve toplam asitliği, peptik [sindirim] gücü incelenir.)

—ANSİKL. Nörobiyol. Histamin, mastositlerle bazofillerin hücre içi keseciklerinde bulunur. Orada bir protein ve bir heparinden oluşan bir komplekse bağlıdır. Histamin özellikle ani aşırı duyarlılık hallerinde serbest hale geçer. Bu geçiş, bir antijen organizmaya yeniden girdiğinde mastosit zarına bağlı bir antikorla tepkimeye girişince ortaya çıkar. Bazı fiziksel olgular (deri irkilmeleri, yanıklar) sırasında da histamin serbestleşir; bazı kimyasal etkenler de onu serbest hale geçirebilir.

Histaminin etkileri, onun *histaminerjik* alıcılara yapışması yoluyla ortaya çıkar. Histamin kılcaldamarların genişlemesiyle beraber yerel geçirgenliğin artmasına (karıncalanma), bronşların ve bağırsakların büzüşmesine, mide, tükürük ve böbreküstü bezi özeği salgılarının artmasına neden olur.

Beyindeki yeri ve işlevi hakkındaki bilgiler daha kıttır; uyku-uyanıklık devrelerine, atardamar basıncının kontrolüne ve vücut sıcaklığının ayarlanmasına da katılmış olabilir.

Histamin alıcıları iki kategoriye ayrılır ve *antihistaminik* ilaçlar ve kategorilerden birini ya da ötekini etkileyebilir.

H1 tipi antihistaminikler alerjik tepkilere ve taşıt tutmalarına karşı kullanılırlar ve esasta yatıştırıcıdırlar. H2 tipi antihistaminikler ise mide salgılarını azaltır ve sindirim sistemi ülserlerinin tedavisinde yararlı olurlar.

HİSTAMİNAZ a. (fr. *histaminase*). Biyokim. Histaminin aldehide yükseltgenmesini katalizleyen diaminoksidaz. (Birçok organda bulunur [karaciğer, böbrekler, akciğerler]. Bazı alerji durumlarında tedavide kullanılabilir.)

HİSTAMİNİK sıf. (fr. *hystaminique*). Biyokim. Histaminle ilgili ya da histaminden türemiş olan.

HİSTAZARİN a. (fr. *hystazarine*). Org. kim. Formülü $C_{14}H_8O_4$ olan dihidroksi-2,3 antrakinonun yaygın adı; alizarin üretiminde yanürün olarak ortaya çıkar ve yün boyarmaddelerinin üretiminde kullanılır.

HİSTER a. (komedyen, taklitçi anlamında lat. sözc.). *Histeridae* familyasından böcek cinsi. (Bütün yeryüzüne yayılan bu böcekler, ışıltılı, siyah, bazen de kırmızı harelidir. Gübrelerde, pisliklerde ve kadavralarda yaşarlar; bazıları ağaçların çevresinde uçarak başka böceklerin larvalarını avlar; bazılarıysa karınca yuvalarına saldırır.)

HİSTEREKTOMİ a. (fr. *hystérectomie*) Cerr. DÖLYATAĞI*NIN ALINMASI'nın eşanlamlısı.

HİSTEREZİS a. (ing. *hysteresis;* yun. *hysteresis,* eksiklik, yokluk'tan). Fiz. Belli bir andaki özellikleri, yalnız o anını betimleyen parametrelere değil, aynı zamanda önceki tüm gelişimine de bağlı olan bir sistemin gösterdiği özellik.

—Elekt. *Elektriksel histerezis,* bir dielektrikte, elektrik alanının değişimine eşlik eden tersinmez elektriksel indüklenme değişimi. ‖ *Elektriksel histerezis çevrimi,* histerezisi olan bir dielektrik için, elektrik alanının çevrimsel değişimlerinden kaynaklanan kapalı kutuplanma eğrisi.

—Ger. day. Yüklemeye ve boşaltmaya bağlı gerilme-biçim değiştirme eğrileri çakışmayan bir gerecin niteliği.

—Manyet. *Manyetik histerezis,* ferromanyetik ya da ferrimanyetik bir maddede, bir manyetik alan değişimine eşlik eden tersinmez manyetik indükleme değişimi. ‖ *Manyetik histerezis çevrimi,* manyetik histerezis taşıyan bir madde için, manyetik alanın çevrimsel değişimleriyle kurulan kapalı mıknatıslanma eğrisi.

—Nörobiyol. Bir kasın belirli bir uzunluğu için, bir kısalma ya da uzamadan sonra ölçülebilen son gerilim farkı. Son gerilim her zaman uzamada daha yüksektir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Nörobiyol. Histerezisin, atardamarlarda olduğu gibi, kimi içorgan kasları için önemli bir biyolojik anlamı vardır: kalp sistolu sırasında atardamarın daha az genişlemesini, diyastol sırasında damarın daha az daralmasını sağlar.

HİSTEREZİSÇİZER a. Ölçbil. Histerezis çevrimlerini çizmeye yarayan aygıt.

HİSTEREZİSÖLÇER a. Manyetik histerezisi ölçerek demirlerin, çeliklerin ve ferromanyetik alaşımların kalitesini denetleyen aygıt.

HİSTEREZİSSİZ sıf. Manyet. Histerezis olayı göstermeyen.

HİSTERİ a. (fr. *hystérie*'den). Paroksistik ("sinir krizleri", çırpınma nöbetleri, kasılmalar, lipotimiler, katalepsi nöbetleri) ya da sabit bedensel semptomlar (paraliziler, çözülmeyen adale kasılmaları, duyarlık ya da çeşitli duyumsal işlev bozuklukları) halinde kendini gösteren ve bilinçdışı tasarım ve duygularla ilgili hiçbir nörolojik sistemleştirmeye el vermeyen nevrotik kişilik yapısı. (İSTERİ de denir.) [Bk. *ansikl.* böl. Psikan. ve Psik.]

—Psik. *Histeri tıkanması,* çok sık rastlanan bir bunaltı belirtisi: üst karından gırtlağa doğru yükselen tıkanmada, insan boğuluyormuş gibi olur.

—Psikan. ve Psik. *Boğuntu histerisi,* boğuntu halleriyle birlikte görülen baskın fobi belirtileri ve dönme* (konversiyon) süreci yokluğuyla belirgin, klinik histerik yapı biçimi. (Eşanl. FOBİLİ NEVROZ.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Dönme histerisi,* baskın özelliği dönme görüntüleri ve boğuntu yokluğu olan klinik histerik yapı biçimi. ‖ *Travma histerisi,* Charcot tarafından betimlenmiş olan ve belirgin özelliği fiziksel bir travmadan sonra baş gösteren, ama bununla etiyopatolojik bir ilgisi bulunmayan ve çoğu kez bir örtüklük döneminin ardından gelen histeri biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Topruhbil. *Kolektif histeri,* karmaşa ve çalkantının egemen olduğu ve soysuzlaşarak isyana dönüşebilen patolojik davranışların tümü. (Bu davranışlar, bunlara katılanların hepsinde aynı olabileceği gibi, bazı değişiklikler de gösterebilir. Bu tür davranışlardan bazıları, belli tarihlerde ve belli yerlerde yapılmak koşuluyla, toplumsal bir nitelik kazanabilir: Antikçağ'da Roma saturnaliaları, Ortaçağ'da Deliler bayramı, karnaval.)

—ANSİKL. Psikan. ve Psik. Bu hastalık ilk kez Hippokrates tarafından cinsel ilişkiden

yoksun kalmış kadınlarda dölyatağının yer değiştirmesi sonucu baş gösteren bir hastalık olarak tanımlanmıştır. Ortaçağ'da, histerik belirtiler, insanın içine girip bedenini ele geçiren ve ona türlü eğilip bükülmeler, çırpınmalar yaptırtan İblis'e mal ediliyor ve yakmayla cezalandırılıyordu. Histerinin bilimsel incelenmesine XIX. yy. başlarında girişildi. Pinel ve Esquirol hastalığın oluşumunda cinsel kaygılara büyük önem verdiler. Hastalığa "dölyatağı öfkesi" adı verilmesi de bu yaklaşımla açıklanabilirdi.

Daha sonra, Charcot, 1882-1885 arasında yaptığı bir dizi çalışmada, histeriyi sinir sisteminin organik hastalıkları sınıfına soktu. Erkek histerisinin varlığını kanıtladı, sürekli izlerini ve paroksistik bozukluklarını belirledi. Charcot, büyük histeri krizini dört evreye ayırır: saramsı evre, büyük jestler evresi, tutkulu tavırlar evresi (ya da halüsinasyon evresi), son olarak da hezeyan evresi.

Daha sonra, başta Babinski ile Dupré olmak üzere Charcot'nun öğrencileri, sürekli izlerin varlığını reddettiler ve histerik belirtilerin filizlenmesinde çevrenin oynadığı kışkırtıcı rolün ön planda geldiğini belirlediler. Böylece histeri kesin olarak nöroloji alanı dışına çıkarılmış oldu. Ama, özellikle Freud, Charcot'nun öğretimini izleyerek, histerinin psişik etiyolojisini belirledi. Histerinin psişik etiyolojisinin bulunması bilinçdışı ile psikanalizin bulunmasına bağlıdır. Freudcu kuram, bir "histerik kişilik yapısı" fikrinin belirlenmesine yardımcı oldu.

Freud, daha ilk çalışmalarında, histeride psişik çatışma ile savunma*nın birleşik etkisi altında psişik nedenselliğin oynadığı patojen rol üzerinde durdu. Daha sonra, histerik yapının kendine özgü iki klinik profili bulunduğunu fark etti: dönme (konversiyon) histerisi ve boğuntu histerisi. Kimi psişik mekanizma tiplerinin ağır bastığını gösterdi. Kişide patojen süreçlere yol açan bu psişik mekanizmalara kumanda eden çoğu kez: a) kişinin, zihinsel yaşamının geri kalan bölümüyle bütünleştirmeyi başaramadığı ve bazen egemen olamadığı duygularla bir arada bulunan tasarımlara bağlı dürtüsel tahrikler: b) bu tahrikleri ya da kişi için tehdit edici olan tasarımları harekete geçirmeye elverişli durumlardır.

Histeride bastırımın önemi ve savunma etkinliğinin sürekliliği bilinçdışı psişik bir malzeme yığını oluşturan sözkonusu dürtüsel devinimlerin varlığıyla açıklanır. Ayrıca, histeride Oidipus çatışmasının da rol oynadığını ileri süren özgül bir sorunsala göre, belli bir tip özdeşleşim*in (histeri özdeşleşimi), hatta aktarımın varlığı da ileri sürülebilir.

J. Lacan, Dora* (1951) vakası üzerine yaptığı yorumda, bir histeriğin, kadına duyduğu ilginin gerçek bir bireyle değil, o histeriğin kendi kadınsıllığı ile ilgili olduğunu gösterdi. Histerik kendi kadınsıllığının bilincine varamadığından kendi bedenini cinsellik niteliği taşıyan bir şey olarak kabul edemez; bu yüzden de "dönme semptomlarına yol açan işlevsel parçalanmaya" mahkûmdur.

• *Boğuntu histerisi.* Freud, Küçük Hans* (1900) vakasının analizinden yola çıkarak, belirgin özelliği fobi semptomları olan bir nevrotik yapı tipi ortaya çıkardı. Bu tipin mekanizması histerininkiyle yapısal bir özdeşlik göstermekte, özellikle de tasarımlarla affektler arasında bir ayrışmaya yol açmaktaydı. Tasarımdan ayrılan affekt, dönme histerisinde olduğu gibi bedensel bir dönme konusu olabilir. Fakat affekt'in, boğuntu histerisinde olduğu gibi, boğuntuya dönüşmesi de olanaklıdır. Bu son durumda, serbest kalan boğuntu, ikincil olarak yer değiştirir, fobi konusu oluşturan bir nesneye bağlanır.

• *Travma histerisi.* Bu hastalığı Charcot saptamış ve betimlemiştir. Hastalığın tipik histerik özelliğini ilk kez görmüş, belirtilerini ortadan kaldırmakta hipnotik telkinin etkili olmasına (genellikle felç vakalarında) dayanarak da bunu kanıtlamıştır. Travma histerisinin belirtileri, gerçek fiziksel travmanın sonuçları değil, ona bağlı bir psişik travmanın sonuçlarıdır. Bu bağlantı, ikincil bir psişik hazırlık işleminden geçirilen tasarımlar* ve affektler* aracılığıyla gerçekleşir. Freud'un daha sonraki çalışmaları bunu doğrulamıştır.

HİSTERİK sıf. ve a. (fr. *hystérique*). **1.** Psikan. ve Psik. Histeri belirtileri gösteren kimseye denir. (İSTERİK de denir.) **—2.** Aşırı derecede sinirli ve heyecanlı kimseye denir.

◆ sıf. **1.** Histeriye ilişkin. **—2.** Sorumsuzluğa varacak kadar sinirli ve heyecanlı bir topluluğa denir; çılgınlaşmış, kendinden geçmiş: *Histerik bir kalabalık.* **—3.** Aşırı derecede heyecan, sinirlilik belirten şeye denir: *Histerik bir gülüş. Histerik bir ses.*

HİSTERİ-SARA a. Psik. Aynı kişide, gerçek sara nöbetleriyle yapmacıktan histeriye kadar uzanan sahte krizlerin bir arada bulunması.

—ANSİKL. Freud'un çalışmaları, histeri alanını yalnızca dönme (konversiyon) olayları türünden bedensel olaylara yer veren salt psişik bir anlatım alanı olarak belirledi. Sara alanının biyoloji sınırı ötesinde bulunduğu, yani sırf bedensel, "organik" bir anlatım alanı olduğu kabul ediliyordu. Bununla birlikte, Freud, Dostoyevskiy üzerine incelemesinde (1928), histerik boşalma ile "önceden organik olarak hazırlanmış olan, fakat sonuçta aynı amaca hizmet eden" sara nöbeti arasındaki yakınlığı vurguladı.

HİSTEROGRAFİ a. (fr. *hystérographie*). Dölyatağı boşluğunu suda eriyen kontrast bir maddeyle doldurduktan sonra radyografik görüntü elde etmeye yarayan ve kadın hastalıkları ile doğum alanında kullanılan araştırma yöntemi.

HİSTEROJEN sıf. (fr. *hystérogène*). Psik. *Historojen bölge,* bir histerik konversiyon belirtisinde erojen bölge.

HİSTEROLAP a. (fr. *hystérolabe*'dan). Karın ameliyatları sırasında dölyatağını kavrayabilmeye yarayan araç.

HİSTEROMETRE a. (fr. *hystéromètre*' den). Dölyatağını sondalayarak ölçmek için kullanılan aygıt.

HİSTEROPEKSİ a. (fr. *hystéropexie*). Kad. hast. Dölyatağını yeniden normal durumuna getirme ve sabitleştirme esasına dayanan cerrahi müdahale. (Dölyatağının geriye dönüklüğünde ya da bazı cinsel organ sarkmalarında tamamlayıcı tedavi olarak uygulanır.)

HİSTEROPLASTİ a. (fr. *hystéroplastie*). Kad. hast. Dölyatağının biçim bozukluğunda, bu organı normal biçimine getirmek ve gebeliğin olağan koşullarda gelişmesini sağlamak için yapılan cerrahi müdahale.

HİSTEROSALPENGOGRAFİ a. (fr. *hystérosalpingographie*). Fallop borularına dek uzanan histerografi.

HİSTEROSKOPİ a. (fr. *hystéroscopie*). Kad. hast. Bir görüntüleme sistemi ve ışık kaynağı yardımıyla dölyatağı boşluğunu gözleme esasına dayanan araştırma yöntemi.

HİSTEROTOMİ a. (fr. *hystérotomie*). Cerr. Dölyatağı kası kesilerek dölyatağı boşluğuna girilmesini sağlayan her tür cerrahi müdahale. (Sezaryen ameliyatı bir histerotomi çeşididir.)

HİSTİAİOS, Miletos tiranı (öl. İ.Ö. 493). Dara'nın İskit seferine katıldı ve pers kralının dönüşüne kadar Tuna köprüsünün kesilmesini engellediğini ileri sürdü. Dara, Trakya'da zengin ormanları ve gümüş madenleri ile tanınmış bir bölge olan Myrkinos'u bağışlayarak onu ödüllendirdi. Satrap Megabyzos tarafından tehlikeli bir kişi olmakla suçlandı ve Sus'a geri çağrıldı. Çevirdiği entrikalar İonia isyanına (499) neden oldu. Sonunda yakalanarak idam edildi.

HİSTİDİN a. (fr. *histidine*). Org. kim. ve Biyokim. Formülü $C_6H_9N_3O_2$ olan aminoasit; insan için pek önemi olmayan bir maddedir. Glukoz oluşturucusu ve histaminin öncüsüdür.

—ANSİKL. Histidin, hemen hemen bütün proteinlerde, bilinen pek çok enzimin katalizleme odaklarında ve göreli olarak hemoglobinde önemli miktarda bulunur. Şırıngayla verilen *histidin klorhidrat,* alyuvarlarla dokuların yenilenmesini kolaylaştırır. Ayrıca mide ve onikiparmak bağırsağı ülserinin tedavisinde, iyileşmeye yüz tutmuş yaralarda kabuk bağlatıcı olarak kullanılır.

HİSTİOTEUTHİS a. Kol açıklığı 1 m'yi aşan kafadanbacaklı yumuşakça cinsi. (Çok sayıda ışık organıyla donanır, Akdeniz, Atlas okyanusu ve Hint okyanusu'nun derinliklerinde yaşar. Onayaklılar takımı.)

HİSTİYO- → HİSTO (O)-.

HİSTİYOLENFOSİTOZ a. (fr. *histiolymphocytose*'dan). Nispeten süreğen ve kendiliğinden gelişen kötücül kan hastalığı. (Klinik tabloda ön planda dalak büyümesi ve tüm kan hücrelerinde azalma, bazen bir karaciğer büyümesi, ender olarak de lenf bezi büyümesi görülür. Hastalık, kanda ve kemik iliğinde kirpikli akyuvarların varlığıyla belirgindir. Enfeksiyon tehlikesinin yanı sıra, az da olsa kanama karmaşaları yaratabilir.)

HİSTİYOSİT a. (fr. *histiocyte*). Biyol. Monositten türeyen ve bağdokusunda bulunan serbest hücre. (Histiyositler bağışıklık sistemine özgü dokusal hücre çeşitlerinden biridir. Gevşek bağdokusunda yaygın halde bulunur ve makrofaj görevi yaparlar.)

HİSTİYOSİTOM ya da **HİSTİYOSİTOFİBROM** a. (fr. *histiocytome* ya da *histiocytofibrome*'dan). Der. hast. Genellikle bacaklarda yerleşik yuvarlakça, iyi huylu, bağdokusu kökenli küçük deri uru.

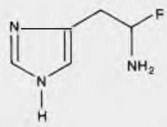
HİSTİYOSİTOZ a. (fr. *histiocytose*). Patol. Histiyositlerin (tekçekirdekli fagositler) dokularda birikmesi. Bu hücrelerin endositoz işlevi gördükleri ve bunu bir ölçüde başardıkları birçok hastalıklar (iltihaplı hiperplaziler, depo hastalıkları) ile anarşik şekilde çoğaldıkları bazı hastalıklar (retikülo-histiyosit sisteminin kötücül hastalıkları) sırasında görülür.

—ANSİKL. *X Histiyositozu* terimi klinik olarak birbirinden ayrı üç hastalığı kapsar: eozinofil granülom, Hand-Schüller -Christian hastalığı ve Letterer-Siwe hastalığı. *Aşırı yüklenme histiyositozu* (ya da aşırı yüklenme retikülopatisi) ayrı ayrı birçok başka hastalığı kapsar: Gaucher hastalığı, Niemann-Pick hastalığı, deniz mavisi histiyosit sendromu, Landing hastalığı, Wolman hastalığı ve Tangier hastalığı. *Kötücül histiyositozlar* morfolojik olarak atipik ve değişik olgunlukta histiyositlerin çoğalmasıyla belirgindir. Klinik tablo lenf bezi büyümeleri, dalak, karaciğer büyümesi, deri enfiltrasyonu ve tüm kan hücrelerinde azalma ile ilerleyen akut ve ciddi bir hastalık tablosudur.

HİSTİYOTROFİ a. (fr. *histiotrophie).* Doğurarak üreyen köpekbalıklarında embriyonların beslenme biçimi. (Göbek bağı, embriyonların, annenin dölyatağında bulunan bir çeşit sütü emmesine olanak verir.)

HİSTODİAGNOSTİK a. (fr. *histodiagnostic*). Patol. Biyopsi ya da ponksiyonla alınan bir doku parçasının dokubilimsel açıdan (mikroskopta) incelenmesine dayanılarak konan teşhis.

HİSTOENZİMOLOJİ. (fr. *histoenzymologie*). DOKUENZİMBİLİMİ'nin eşanlamlısı.



histidin R = COOH
histamin R = H

HİSTOFİZYOLOJİ a. (fr. *histophysiologie*). *Beyin histofizyolojisi*, histokimya yardımıyla beynin bazı fizyolojik işlevlerinin incelenmesi.
—ANSİKL. Nöronların içinde bazı sinirsel aracıların varlığı sinir dokusu kesitleri üzerinde görülebilir: örneğin doğrudan flüor ışı kullanılarak katekolamin ve serotonin gibi bazı biyogen aminlerin görüntülenmesi. Kolinesterazın enzim etkinliğinin ortaya çıkarılması ise beyinde asetilkolin alıcılarının dağılımını inceleme olanağı sağlar.

Polipeptitlere ya da enzimlere yönelik özgül antikorları kullanan teknikler, GABA'lı nöronlardaki glütamik asit dekarboksilaz gibi sinirsel aracı sentetik enzimler ve polipeptitler içeren sinirsel yapıları görüntüleme olanağı sağlar. Farmakolojik teknikler ise nöron metabolizmasının değiştirilebilmesine yarar ve histokimyasal yöntemlerle birlikte uygulandıklarında, bu sinirsel aracıların fizyolojisi hakkında bilgi verirler.

HİSTOGEN sıf. (fr. *histogène*'den). Dokubil. Farklı dokuları oluşturan embriyon katmanlarına denir.

HİSTOGENEZ a. (fr. *histogenèse*'den). DOKUOLUŞ'un eşanlamlısı.
—Böcbil. Başkalaşma evresinin sonunda böceklerin dokularında ortaya çıkan değişiklik.

HİSTOGRAM a. (ing. *histogram*). İstat. **1.** Sınıflanmış bir dağılımın grafikle gösterilişi: eksenlerin biri üstünde sınıf aralıkları işaretlenir ve bu aralıklar üstünde alanları sıklıklarla ya da sıklık oranlarıyla orantılı dikdörtgenler oluşturulur. **—2.** *Birikimli histogram,* çizimi öncekine benzeyen ama birikimli sıklıklara ya da birikimli sıklık oranlarına göre yapılan histogram.



Balıkesir'de aylık yağış miktarlarını gösteren bir histogram

Histoire naturelle *(Doğa tarihi),* Guêneau de Montbéliard, Daubenton, Faujas de Saint-Fond, Guyton de Morveau ve Bexon ile işbirliği yapılarak Buffon tarafından yazılan kitap. 1749'dan başlayarak yayımlanan *Histoire naturelle,* büyük bir başarı kazandı; bilimsel anlatımı halk düzeyine indiren bu dev yapıt (yazarı hayattayken 36 cilt), çok özentili bir üslubu olan bir yazarın ve rakip tanımayan bir betimleme yeteneği olan ve bu nedenle "Doğanın ressamı" unvanını alan bir incelemecinin yapıtıdır. İlk üç cilt, yer kuramı ile insanın doğal tarihini; dördüncü cilt at, eşek ve sığırı ele alır; sonraki 11 cilt ise, dörtayaklıların kısa monografilerini içerir; daha sonra kuşları anlatan on ve mineralleri inceleyen on bir cilt gelir. Buffon, özellikle *"Théorie de la Terre"* (Yer kuramı) ve *"Époques de la Nature"* (Doğanın çağları) adlı yapıtlarında, zihninin enginliğini ve yüksek kavrama yeteneğini ortaya koymuştur. 1788'de Buffon'un ölümünden sonra bu yapıt, Lacepède tarafından (*Histoire des quadrupèdes ovipares et des serpents,* 1788-89 [Dörtayaklılar, yumurtlayanlar ve yılanların tarihçesi]; *Histoire naturelle des poissons,* 1798-1803 [Balıkların tarihçesi]; *Histoire des cétacés,* 1804 [Balinaların tarihçesi] adlı yapıtlarla) sürdürüldü.

HİSTOKİMYA a. (fr. *histochimie*'den). Doku kesitlerinin kimyasal bileşimini ve bunlar üzerindeki enzim etkinliklerini inceleyen dokubilim alanı.
—ANSİKL. Histokimyasal tepkimeler, doku kesitleri üzerinde organik bileşiklerle (örneğin, lipitlerin Sudan kırmızısıyla boyanması) ve inorganik bileşiklerle (örneğin, Perls tepkimesiyle ortaya çıkarılan demir) ve enzim etkinliklerinin (örneğin, oksijenli su varlığında, diaminobenzidinin peroksitlenmesiyle peroksidaz) görülmesini sağlar. Histokimya ayrıca dokubilim ya da anatomiyle incelenen yapılarla biyokimya arasında ilişki kurulmasına da olanak sağlar.

HİSTOLOJİ (fr. *histologie*). DOKUBİLİM'in eşanlamlısı.

HİSTOMONOZ a. (fr. *histomonose*). Vet. Bir hücrelilerden *Histomonas meleagridis*'in, kümes hayvanlarının körbağırsağında ve karaciğerinde gelişmesi sonucu ortaya çıkan bulaşıcı hastalık. (Kükürt sarısı renkte ishal ve halsizlik ile kendini belli eder. Hindi ve piliçler özellikle duyarlıdır. Hindi palazlarında ölüm oranı % 50'ye ulaşabilir.)

HİSTOH ya da **HİSTONİN** a. (fr. *histone* ya da *histonine*). Biyokim. Kükürt ve tirozin içeren, holoproteitlere ait protitler grubu; bazı balıkların spermalarında, lökositlerde, timusta, kromoproteitlerde rastlanır.

HİSTOPLASMA a. Mikroskobik mantar cinsi. (*Histoplasma capsulatum* ve *H. duboisii* türleri histoplasmoz denen hastalıklara neden olur.)

HİSTOPLASMİN a. (fr. *histoplasmine*). Tıp. Histoplasmozların teşhisi için deri içi yolla antijen olarak kullanılan bir *Histoblasma capsulatum* kültürü süzüntüsü.

HİSTOPLASMOZ a. (fr. *histoplasmose*). Histoplasma cinsi bir mantarın yol açtığı hastalık.
—ANSİKL. *Amerikan histoplasmozu,* özellikle veremle karıştırılabilen akciğer lezyonlarına yol açan *Histoplasma capsulatum*'dan ileri gelir. Akciğer rahatsızlıklarına ek olarak ateş, zayıflama, bütün iç organlara yayılan bir hepatosplenomegali (adenopati, beyin, beyin zarı ve endokardın zarar görmesi) gibi ağır türleri de vardır.

Afrika histoplasmosu, Histoplasma duboisii'den ileri gelen deri lezyonlarıyla (apse, iyileşmeyen ülserleşmeler, fistüller) ortaya çıkar. Teşhis için, vücutta asalak bulunduğu belirlenir, histoplasminle deri testi yapılır ya da serum tepkimelerinden yararlanılır. Avrupa'da sık görülmeyen bir hastalıktır.

HİSTOPOYEZ a. (fr. *histopoïese*). Dokubil. Bir ana hücreden başlayarak, özgül işlevsel özellikleri olan bir doku oluşturmak üzere, onu ve ondan türeyen hücreleri değiştirip farklılaştıran olguların tümü.

HİSTORADYOGRAFİ a. (fr. *historadiographie*). Bir X ışını tüpü aracılığıyla dokuların mikroskobik kesitlerinin röntgen görüntülerini elde etme yöntemi.

Historia de la eternidad *(Sonsuzluğun öyküsü),* Jorge Luis Borges'in deneme derlemesi (1936). Yapıt "hep başlangıç noktasına dönen" zaman teması üzerine bir dizi paradoksal çalışmayı içerir.

HİSTORİGRAM ya da **HİSTORİYOGRAM** a. (fr. *historigramme* ya da *historiogramme*). İstat. Sınıf aralıklarının zaman aralıkları olarak gösterildiği histogram.

HİSTRİO HİSTRİO a. Sargasso denizi'nde ortasularda yaşayan kemiklibalık. (Arasında yaşadığı yüzen suyosunlarına benzer. *Antennariidae* familyası; boyu 20 cm'ye kadar.)

HİSTRİYONİZM a. (fr. *histrionisme, histrion,* soytarı'dan). Psik. Her şeyin dikkati çekmek ve kendini beğendirmek için yapıldığı histerik kişilik özelliği. (Tiyatromsu sunuşlar, imgeli ve aşırı anlatımlara başvurma, dinleyiciye göre rol değiştirme, kişilik değiştirme.)

HİŞ a. (fars. *ḫvīş*). Esk. Akraba, soysop.

HİŞ, HİŞT ünl. Tkz. Seslenme, dikkat çekme, uyarma belirtmeye yarar: *Hişt sen, gel bakayım buraya. Hiş kız, bu akşam sinemaya gidelim mi? Hişt uyan, burada kalamazsın.*

HİŞAM I (Ebülvelid er-Rıza) [Kurtuba 754 - *ay. y.* 796], Endülüs emevi emiri (788-796). Abdurrahman I'in oğlu. Veliaht olmasına karşın, hükümdarlığını kabul ettirebilmek için kardeşleriyle savaşmak zorunda kaldı. 791'den sonra her yıl kuzeydeki hıristiyanlara karşı akınlar düzenledi; Castilla ve Sardinya'yı fethetti ve Narbonne'u ele geçirdi (794). Babasının başladığı Kurtuba camisi'nin yapımını tamamladı ve yıkılma tehlikesi gösteren Guadalquivir (Vadilkebir) köprüsü'nü onarttı. İspanya'da maliki öğretisi onun zamanında yayılmıştır.

HİŞAM II (Ebülvelid el-Müeyyet) [966 -Kurtuba 1013]. Endülüs emevi halifesi (976-1009, 1010-1013). Babası el-Hakem'in yerine geçtiğinde on yaşındaydı. Annesi Subh kendisini vesayet altında tutarak âşığı hacib Amir el-Mansur'u halifeliğin gerçek egemeni yaptı. Hişam, el-Mansur'un, sonra da sırasıyla hacib olan oğulları Abdülmelik el-Muzaffer ve Abdurrahman'ın ellerinde, Kurtuba'nın batısındaki Zehra malikanesinde sürgün yaşamı süren bir kukladan başka bir şey olamadı. Abdurrahman'ı kendisine halef göstermesi, Kurtuba halkının tepkisiyle karşılaşınca halifeliği Muhammet II'ye bırakmak zorunda kaldı. Muhammet II'nin tahttan indirilmesi üzerine yeniden halifeliğe getirildi; Kurtuba, Berberiler'e teslim olmak ve Süleyman el-Mustain'e biat etmek zorunda kalınca Berberiler'in yaptığı katliam sırasında öldürüldü.

HİŞAM III (el-Mutet) [975-Lerida 1036], Endülüs Emevileri'nin son halifesi (1027-1031). Kardeşi Abdurrahman IV öldürülünce Kasr ul-Punt'a (Alpuente) kaçtı. Kurtubalılar tarafından halife ilan edildi, ama Kurtuba'ya (Córdoba) ancak 1029'da girebildi. Ne var ki kent halkı kısa süre sonra ondan bıktı; 1031'de azledildikten sonra yeni bir halife seçilmedi ve Cehver*'in başkanlık ettiği bir kurul yönetimi ele aldı.

HİŞAM BİN ABDÜLMELİK (Şam 691 -Rusafe 743), emevi halifesi (724-743). Kardeşi Yezit II'den sonra halife oldu. Saltanatı süresince artık çözülmeye başlayan Emevi İmparatorluğu'nu ayakta tutmaya çalıştı. Doğu'da Kuteybe bin Müslim'in ölümünün ardından ayaklanan Türkler, güçlükle itaat altına alınabildi. Batı'da ayaklanmalara ve huzursuzluklara karşın islam fetihleri sürdü: İspanya valisi Abdurrahman el-Gafiki Pireneler'i geçip Galya'yı istilaya başladı; ama Poitiers'de, Charles Martel'in komutasındaki Franklar'la yaptığı savaşı ve hayatını kaybetti (732). Bu yenilgiye müslümanların Avrupa'da ilerlemesi durdu. Bizans'la yapılan savaşlardan kalıcı bir sonuç alınamadı. 740'ta Phrygia'ya kadar ilerleyen bir arap ordusu ağır bir yenilgiye uğradı (daha sonra bir halk destanına konu olan Battal Gazi, bu savaşta öldü). Hişam'ın, Abdülaziz bin Ömer'in vergi reformunu sonuna kadar götürerek vergileri ağırlaştırması, müslüman ve zımmi uyrukların hoşnutsuzluğuna ve haricîliğin güç kazanmasına yol açtı. 741'de Kuzey Afrika'da haricilerin kışkırttığı büyük bir ayaklanma baş gösterdi. Halifenin bu ayaklanmayı bastırmak için gönderdiği Suriye ordusu ağır bir yenilgiye uğradı; Kuzey Afrika ve İspanya'da karışıklıklar sürekliliğini korudu. Öte yandan Irak'ta şii hareket yeniden ortaya çıktı (Zeyd bin Ali'nin ayaklanması, 740/741). Hişam halifelik merkezini Şam'dan çöl kenti Rusafe'ye taşıdı.

HİŞAM BİN EL-HAKEM (Ebu Muhammet), şii bilgin (öl. yaklş. 815). Gençliğinde Küfe'de yaşadı. Bermekoğlu Yahya

bin Halit'in sarayına kapılanarak onun da katıldığı tartışmalı bilimsel toplantıları yönetti. Halife Ali'nin torunlarından İmam Cafer ile tanışıp ona bağlandı. İmamlık konusunda şiilikten yana çıkarak, Tanrı'nın maddeyi etkileyebilmesi için maddi olması gerektiği görüşünü savundu. İrade-i cüziye konusunda ise bütün insan eylemlerinin Tanrı tarafından düzenlendiği inancındaki cebriye* öğretisine bağlandı. Yapıtlarından hiçbiri günümüze kadar gelmedi.

HİŞÂN çoğl. a. (fars. *ḫvīş*'in çoğl. *ḫvīşan*) *Esk.* Akrabalar.

HİŞÂVEND a. (fars. *ḫvīşāvend*). *Esk.* Akraba, soy.

HİŞÂVENDAN çoğl. a. (fars. *ḫvīşāvend*'in çoğl. *ḫvīşavendan*). *Esk.* Akrabalar, soylar.

Hişet kalesi, D. Anadolu'da, Van-Gevaş yolu üzerinde kale; Urartular'ın göle ve ovaya hâkim gözetleme kalelerinden olduğu sanılmaktadır. Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de kullanıldı. Çevrede iç ve dış sur kalıntıları vardır. Kale yakınında büyük tahıl küpleri, su kanalları ve çeşitli dönemlerden seramikler bulundu.

HİŞT → HİŞ.

HİŞT a. (fars. *ḫişt*). *Esk.* **1.** Kerpiç, tuğla. **—2.** Esk. sil. Küçük, kısa mızrak; ortasındaki ipten örülü halkaya orta parmak geçirilerek atılırdı. (Başbakanlık arşivi'ndeki belgelerde, osmanlı ordusunda hassa birliklerince kullanılan silahlar arasında geçer.)

HİŞTEN adl. (fars. *ḫvīşten*). *Esk.* **1.** Kendi. **—2.** *Hîşten-dar* ya da *hîş-dar;* kendi sağlığını koruyan, kendine bakan.

HİT a. (başarı anlamında ing. sözc.). **1.** Bir dönemde türünün en sevilen parçası olan şarkı. **—2.** *Hit olmak,* en sevilen müzik parçaları listesinde baş sırayı almak.

HİT, Irak'ta kent, Fırat'ın sağ kıyısında; 65 000 nüf. Herodotos'a göre Babil'in başlıca asfalt üretim merkezi olan eski İs'in yerinde kurulduğu sanılır. Günümüzde etkin bir tarım pazarıdır (hurma, darı, buğday, susam).

HİTA, Japonya'da kent, Kyuşu adasında, Fukuoka'nın G.-D.'sunda; 65 000 nüf. Tarım pazarı. Kereste sanayisi.

HİTA (Ginés PÉREZ DE) → PÉREZ DE HİTA.

HİTA BAŞPAPAZI → RUİZ (Juan).

HİTABE a. (ar. *ḫitābe*). *Esk.* Bir topluluğa yönelik coşkulu konuşma; söylev, nutuk: *Atatürk'ün gençliğe hitabesi.*

HİTABEN be. (ar. *ḫitaben*). *Bir kimseye hitaben,* sözü ona yönelterek: *Başbakan, İzmir'de halka hitaben bir konuşma yaptı.*

HİTABET, -ti a. (ar. *ḫitabet*). *Esk.* **1.** Etkili ve güzel konuşma sanatı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Camide hutbe okuyan kimsenin işi, mesleği.

—Kur. tar. *Hitabet beratı,* camilerde hatiplik yapmaya yetkili olan din adamlarına verilen yetki belgesi. Aynı zamanda halife unvanını da taşıyan padişahın temsilcisi sayılan hatipler, bu belge olmaksızın cuma ve bayramlarda hutbe okuyamazlardı.

—ANSİKL. Hitabet din, siyaset, hukuk, edebiyat gibi türlü alanları kapsar. Bu türün Türkiye'de ancak İkinci meşrutiyet'ten sonra geliştiği kabul edilir. Tanzimat döneminde Büyük Reşit Paşa'nın Encümen-i daniş'i açış konuşması, bu türün yazıya geçmiş ilk örneklerindendir. İkinci meşrutiyet'ten sonra siyasal hitabet türünde dikkat çekici ürünler ortaya konuldu. Ömer Naci, Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Selim Sırrı (Tarcan) dönemin güzel konuşan siyaset, kültür adamları olarak ün kazandılar. Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Türk ocakları'nda, daha sonra TBMM'de yaptığı konuşmalarıyla türün tanınmış temsilcilerinden oldu. Cumhuriyet döneminde Behçet Kemal Çağlar milli hatip olarak ün yaptı. Ünlü edebiyatçıların türlü nedenlerle ilgili olarak yaptıkları konuşmalar (Halide Edip' in [Adıvar] Sultanahmet mitingindeki konuşması, Süleyman Nazif'in işgal İstanbul'unda Pierre Loti'yi anma gününde yaptığı konuşma, Mehmet Âkif'in [Ersoy] Kurtuluş savaşı'nı destekleyen vaazları, Hüseyin Rahmi'nin [Gürpınar] *Ben deli miyim* romanı için açılan davadaki savunması vb.) ünlü hitabet örnekleri arasındadır. Okunuşu 36 saat süren *Söylev*'inde Kurtuluş savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti' nin kuruluş aşamalarını konu edinen Atatürk, siyasal hitabetin Türkiye'deki en usta temsilcisi olmuştur.

HİTABİ sıf. (ar. *ḫitāb* ve *-ī*'den *ḫitabī*). *Esk.* Hitapla ilgili.

HİTÂBİ, türk halk şairi (Niğde XIX. yy.). Hıristiyan dininde olduğu halde bektaşiliği benimsemiş, ermeni kökenli şairlerdendir. Bektaşi inancını dile getiren nefeslerinde halk deyimlerini kullandı. Mecmualarda ve cönklerde görülen şiirleri toplanıp yayımlandı. (→ Kayn.)

HİTABİYAT çoğl. a. (ar. *ḫitāb*'dan çoğl. *ḫitābiyyāt*). *Esk.* Hitap biçiminde söylenilen sözler.

HİTAÇİ, Japonya'da kent, Honşu adasında (İbaraki ili), Büyük Okyanus kıyısında; 207 000 nüf. (1990). Eski bakır, altın ve gümüş yatakları. Makine ve elektrikli aygıtlar sanayileri.

HİTAM a. (ar. *ḫitām*). *Esk.* **1.** Son, bitim, nihayet. **—2.** *Hitam bulmak, hitama ermek,* sona ermek, tükenmek: *"Bir kaç ahbab ile koleranın hitama eriştiğinden bahsederken..."* (Namık Kemal, XIX. yy.). ‖ *Hitam vermek,* bitirmek, sona erdirmek.

HİTAMPEZİR a. (ar. *ḫitam* ve fars. *pezīr*'den *ḫitām-pezīr*). *Esk.* Biten, sona eren.

HİTAN a. (ar. *ḫitān*). *Esk.* Sünnet etme (→ SÜNNET): *"Çerkezler sünnet-i seniye-yi hitanı icra etmeye başlayıp hitân olanlarına..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

HİTANET a. (ar. *ḫitanet*). *Esk.* Sünnetçilik.

HİTAP a. (ar. *ḫitāb*). **1.** Bir kimseye, bir topluluğa söz söyleme ya da sözü ona, onlara yöneltme. **—2.** *Bir kimseye, bir topluluğa hitap etmek,* sözkonusu bir kimse ise, ona ya da onlara söz söylemek, sözü ona, onlara yöneltmek; bir şey ise, onun zevkine, beğenisine uygun düşmek, seslenmek: *X partisi lideri İzmir'de halka hitap etti. Bu tonlar bana hitap etmiyor. Gençlere hitap eden bir müzik programı.*

—*Esk. Hitab-ı izzet,* Tanrı tarafından söylenen söz, Tanrı sözü.

—Din. Tanrı'nın insanlara buyruk ve yasaklarını bildiren sesi, vahiy. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tasav. Herhangi bir manevi varlığın, salikin (Tanrı yolcusu) içine doğan sesi, dürtüsü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Din. Sözcük, fıkıh usulü ve kelam kitaplarında, çoğunlukla Allah'ın insanlara buyrukları ve yasaklarını bildiren hükümleri anlamında kullanılır. Ehl-i sünnet akidesine göre dinsel yükümlülük ve sorumluluklar ancak buyruk (emir) ya da yasak (nehy) biçimindeki tanrısal bir hitap ile gerçekleşir. Bu nedenle, bir peygamber sesi duymamış, dolayısıyla tanrısal hitap kendilerine ulaşmamış olan insanlar, dinsel konularda sorumlu tutulamazlar. Mutezile mezhebi ise, yükümlülüğün temelinin "akıl" olduğunu savunarak bu görüşe karşı çıkar.

İslam inancına göre, ilk tanrısal hitap, varlıkların daha maddesel biçimlerini almamış basit durumlarına (âyan-ı sabite) karşı, Allah'ın "Elestü bi-rabbiküm" (Ben sizin Tanrı'nız değil miyim?) sözüdür. Bazı islam bilginleri, bu hitabın, ana rahmine düşen her insan cevherine Allah'ın dinsel gerçekleri kavrama ve benimseme yeteneği vermesi anlamına geldiğini savunurlar.

—Tasav. Tasavvufta beş türlü hitap kabul edilir: 1. *Şeytan*'ın iyiliği kötülük, kötülüğü iyilik gibi göstererek yaptığı yanıltmacalar. 2. *Nefs-i emmare*'nin, insanı kötülüğe iten dürtüsü; 3. *Nefs-i levvame*'nin kötülük yapan ya da yapmaya niyetlenen insanda pişmanlık uyandıran ve kendi kendisini kınamaya iten sesi; 4. *Melekler*'in, insanın içinde iyilik yapma, kötülükten tiksinme eğilimi doğuran sesi; 5. *Tanrı*'nın peygamberlere gönderdiği vahiy ile yüce nefslerin kalplerine attığı ilham.

Tasavvuftaki bütün arınma çabalarının (riyazet ve mücahede) temel amacı, salikin, bu hitap aşamalarını baştan sona geçerek son hitap olan Tanrı'nın sesini içinde duymaya hazır duruma gelmesidir. Bu aşamaya yükselebilen sufiye (arif), her şey ayan beyandır. Çünkü, onda söyleyen de söyleten de Tanrı'dır.

HİTCHCOCK (Ethan, Allen), amerikalı asker ve gizlibilimci (1798-1870). Özellikle Mary Ann Atwood ile birlikte, ruhçuluğa dayalı bir simya kavramı geliştirmeye ve yaymaya, hatta, simyayı arı bir gizemciliğe doğru yönlendirmeye katkıda bulundu.

HİTCHCOCK (Alfred), amerikan vatandaşlığına geçmiş ingiliz sinemacı (Londra 1899 - Hollywood 1980). Reklamcılık alanında geçirdiği kısa bir staj döneminden sonra sinemaya yöneldi, fakat yeteneği ancak sesli sinemayla birlikte tartışılmaz bir biçimde ortaya çıktı. 1939'a kadar İngiltere'de on beş film yaptı. Bazıları şunlardır: *Murder* (1930), *Çok bilen adam* (The Man who knew too much) [1934], *39 basamak* (The Tirty-Nine Steps) [1935], *Gizli ajan* (Agent secret) [1936], *Kaybolan kadın* (The Lady vanishes) [1938], *Jamaika hanı* (Jamaica İnn) [1939]. 1940'ta ise Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti. Önemli yapıtları: *Rebecca* (1941), *Shadow of a doubt* (1943), *Yaşamak istiyoruz* (Lifeboat) [1943], *Aşktan da üstün* (Notorious) [1946], *Ölüm kararı* (The Rope) [1948], *Trendeki yabancı* (Strangers on a train) [1951], *Arka pencere* (Rear Window) [1954], *Kelepçeli âşık* (To Catch a Thief) [1955], *Çok bilen adam* (2. versiyon, 1955), *The Trouble with Harry* (1956), *Lekeli adam* (The Wrong Man) [1956], *Ölüm korkusu* (Vertigo) [1958], *Gizli teşkilat* (North by Northwest) [1959], *Sapık* (Psycho) [1960], *Kuşlar* (The Birds) [1963], *Hırsız kız* (Marnie) [1964], *Esrar perdesi* (Tom Curtain) [1966], *Topaz* (1969), *Cinnet* (Frenzy) [1972], *Aile oyunu* (Family Plot) [1976]. Filmlerinin çoğu gizemli dramlar ve polisiye serüvenler olan Hitchcock "gerilim"in en ünlü ustalarından biridir.

X- J.-L. Passek kol.



Alfred Hitchcock
Cinnet'in (1972)
çekimi sırasında

HİTCHİN, Büyük Britanya'da (Hertfordshire) kent, Londra'nın K.'inde; 28 700 nüf. XII.- XV. yy.'dan kalma kilise.

HİTİT a. Tamlayan olarak, Hititler'e ait olan şeyi belirtir: *Hitit sanatı. Hitit güneşi.*

HİTİTÇE a. Hititler'in konuştuğu hint -avrupa dili.

—ANSİKL. "Hititçe" terimi imparatorluğun resmi dilini belirtir. Boğazköy'de ortaya çıkarılan ve 1917'de B. Hrozny'nin çözüp okuduğu çivi yazısı belgelerin büyük bölümü hititçe yazılmıştır. Hititler bu dile bir Orta Anadolu kenti olan Nesa'dan dolayı "Nesa ağzı" derlerdi. Oysa, "nesit" in yanında, Hititler başka diller de konuşurlardı: dinsel metinlerde kutsal ya da tören dili olarak kullanılan hatti dili, Kuzey' de pala dili ve Güney'de luvi dili. "Hiyeroglif" denilen, kaya üzerindeki yazıtlar luvi dilinin bir biçimiyle yazılmıştır. Bu yazıtlar, Boğazköy ve Konya'dan Fırat üzerindeki Kargamış'a kadar tüm hitit topraklarına yayılmıştı. Tüm bu dillerin geleneği daha Antikçağ'da kaybolmuştu. Çivi yazısının kullanıldığı diller, henüz tümüyle okunama-

mış hiyeroglifle yazılan dillerden daha kolay çözülmüştür; çünkü Babylonialılar'ınkine benzeyen sesbilgisel göstergelerin değeri başlangıçta verilmişti. İki ya da üç dilli (akkadca, sümerce, hititçe) tabletler dilbilgisinin ve sözcük dağarcığının çözümlenmesini kolaylaştırmıştı: ardından yasalar, krallık kronikleri, ayin düzenleri ve mitoloji çevrilmişti.

Hititçe hint-avrupa dilinin bağımsız bir kolunu oluşturur. Hititçenin çok erken dönemde ilkel topluluktan ayrıldığı sanılır, çünkü bazı arkaik özellikleri sürdürür. Ad ve adın iki cinsi (canlı ve cansız) ve iki sayısı (tekil ve çoğul), ad çekiminin sekiz durumu vardır: yalın durum, seslenme durumu, tamlayan durumu, yükleme durumu, yönlendirme durumu, yönelme durumu, çıkma durumu, tamlayan durumu ve araç durumu. Almaşımlı, bükünsel tip çok yaygındır, ancak ad bileşimi çok ender görülür. Fiilin iki zamanı (şimdiki zaman ve geçmiş zaman), iki kipi (haber kipi ve emir kipi) ve iki çatısı vardır (etken ve orta çatı). Fiil görünüşlerinin bir bölümü birleştirme ilgeçleriyle, bir bölümü de önfiillerle anlatılır. Sözcüklerin sırası değişmez: ilgeçler, özne öbeği, nesne öbeği, fiil. Adların önüne gelen ilgeçler yoktur, ama sona gelen ilgeçler vardır. Hititçede öteki hint-avrupa dillerinde bulunmayan gırtlaksıl bir sesbirim vardır. Sözcük dağarcığı karmaşıklık gösterir: hint-avrupa dilinden kalma sözcükler çok çeşitli yabancı öğelerle bir aradadır.

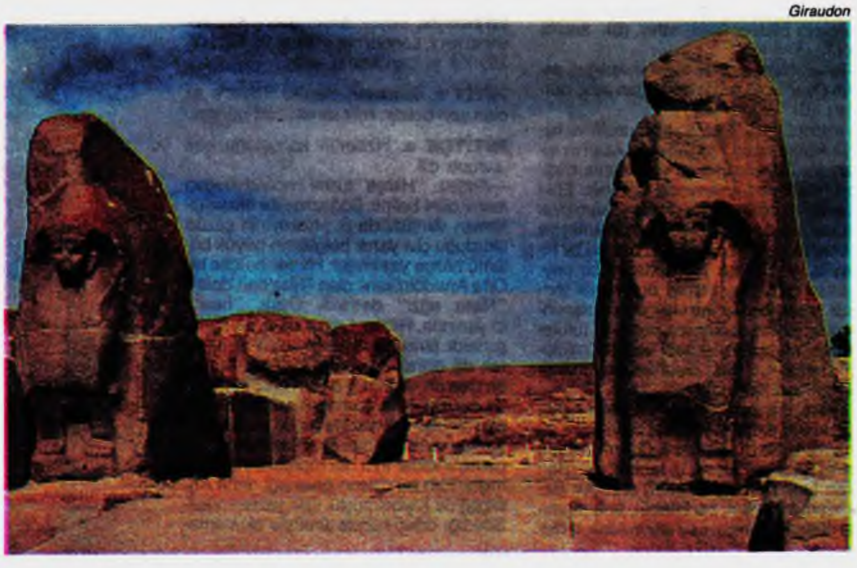
Hititçenin tarihinde üç dönem görülür: İ.Ö. XV. yy.'a kadar eski hititçe; XIV. yy.'da klasik hititçe ve XIII. yy.'da çok sayıda luvi dili kökenli sözcük ve biçim içeren geç hititçe. Yer adlarıyla özel adlarda da luvi dilinin etkisi görülür.

HİTİTLER, Orta Anadolu'da İ.Ö. XIX.-XII. yy.'lar arasında yaşamış ve büyük bir imparatorluk kurmuş eski halk.

"Hitit" kavramı, İ.Ö. III. binyıl'da Halys (Kızılırmak) havzasında oturan ve aynı addaki dili konuşan hatti halkından gelmektedir. Anadolu'nun yerli halkı olmayan, ancak göç tarihleri ve Anadolu'ya giriş yolları kesinlik kazanamamış bulunan (B.'dan Trakya ve Boğazlar üzerinden, D.'dan Kafkaslar üzerinden ya da Balkanlar'ın Karadeniz'e kıyısı olan yörelerinden deniz yoluyla Orta Karadeniz'e geldiklerine ilişkin değişik tezler vardır) bu halk hint-avrupa dil ailesine bağlanır. Küçük gruplar halinde Anadolu'ya gelen yeni halk hatti halkına karıştı. İ.Ö. II. binyıl'da bu karışımdan ortaya çıkan halk, ülkenin adı olan Hatti'yi kullandı ve hatti dilinden bir ölçüde etkilenmiş olan dillerine de Nesa kentinden ötürü *nesa dili* dendi. Ancak günümüzde İ.Ö. II. binyıl'da Halys havzasında oturanlara Hititler, dillerine de hititçe denmektedir.

• *Tarih.* İlk hitit adlarına, uzun süre "Kappadokia tabletleri" (İ.Ö. XIX.- XVIII. yy.) diye bilinen çivi yazılı metinlerde rastlanmıştır. Asur ticaret kolonileri çağından beri küçük krallıklar ya da beylikler halinde yönetilen Anadolu'da, bu beylikleri bir yetke altında birleştirmeye yönelik ilk hareket, Nesa kralı Pithana'nın oğlu, Kussara kralı Anitta'dan geldi (İ.Ö. XVIII. yy.). Anitta'nın Anadolu'daki ilk siyasal birliği oluşturan bu girişimi, Boğazköy'de (Hattuşaş) ortaya çıkarılan ve *Anitta* metni* diye bilinen çivi yazılı tabletlerle aydınlanmıştır. Hatti'nin birleşmesi Kussara kralı Hattuşili I'in (Labarna) [İ.Ö. 1640-1610], devletin merkezini Hattuşaş'a taşımasıyla tamamlandı. Eski hitit krallık döneminin ilk kralı olarak kabul edilen Hattuşili I'le Anitta arasındaki yaklaşık yüz yıllık süreç henüz doldurulamamıştır. Bu kral egemenliğini, Anadolu'nun B.'sındaki Arzava ile Suriye'nin K.'indeki Yamhad, hurri krallıklarına zorla kabul ettirmeye çalıştı. Mursilis I (İ.Ö. 1610'a doğr.- 1590), K. Suriye'de Yamhad'ı yakıp yıktı (İ.Ö. 1600'e doğr.). K. Suriye'nin ve Halpa'nın (Halep) fethi Mursilis I'e Mezopotamya kapılarını açtı, Babil'e baskın yaptı (İ.Ö. 1595/1594). Ama krallık verasetiyle ilgili yasaların bulunmayışı, her saltanatın sonunda kanlı taht kavgalarına yol açtı. Mursilis I'in öldürülmesinden sonra, mitanni halkı tarafından bir araya getirilmiş olan Hurriler, Suriye'deki topraklarını geri alırken, Hattuşaş'taki cinayetler birbirini izledi. Hitit devletine katılan birçok bölge elden çıktı ve Hititler, Halys yayı içindeki çekirdek bölgelerine çekilmek zorunda kaldılar. Bu kargaşa dönemine Telibinu (İ.Ö. XVI. yy. sonu), tartışmalara meydan vermeyecek yasal önlemlerle son vermeye çalıştı. Böylece ilk monarşi yönetiminin temelleri atılmış oluyordu. Telibinu K.'den gelen kaşka saldırılarını önledi. Ancak onun ölümünden sonra huzursuzluk yeniden başladı. Hitit devletinin zayıfladığı ve Anadolu'nun düşman saldırılarına uğradığı bu dönemin kral adları da kesinlik kazanamamıştır. Tuthalya I'in (ya da Tuthalya II) [İ.Ö. XV. yy. ikinci yarısı] tahta geçmesiyle Hitit devleti için yeni bir dönem başladı. Kraliçe Nikalmati'yle birlikte devleti yöneten bu kral mitanni halkını ve Arzavalılar'ı yendi, Kaşkalar'la uğraştı. Ancak daha sonra Arnuvanda ve kraliçesi Aşmunikal zamanında Kaşkalar'ın başkent Hattuşaş'a saldırıları önlenemedi. Yazılı metinlerden, bağımsız boylar halinde yaşayan Kaşkalar'ın saldırılarına karşı tanrılara yakarıldığı, kaşka beylerine toprak bağışlandığı anlaşılmaktadır. Büyük Hitit İmparatorluğu'nun ilk güçlü kralı sayılan Şuppiluliuma başa geçtiğinde (İ.Ö. 1371'e doğr.- 1345'e doğr.) Hitit krallığı batmak üzereydi. Şuppiluliuma Anadolu birliğini sağladıktan sonra K. Suriye, Fırat'ın B. bölgeleri, D. Anadolu ve K. Anadolu'ya doğru devletin sınırlarını genişletti. Güçlenen Asur ve Mısır'a karşı önlem olarak oğullarını Kargamış ve Halpa'ya kral olarak atadı. Suriye'deki küçük krallıkları yanına çekerek nüfuz alanını Mısır'a dek genişletti. Mısır kraliçesiyle anlaşarak oğlu Zannanza'yı bu ülkeye firavun olarak göndermeye karar verdi. Ancak Zannanza Mısır'a ulaşamadan öldü ya da öldürüldü. Bunun üzerine Şuppiluliuma Mısır'a sefer düzenledi (yaklş. İ.Ö. 1350'ler). Bu olay Mısır-Hitit çatışmalarının başlangıcını oluşturdu. Mitanni halkıyla savaşarak Vaşuganni'yi yağmaladı. Büyük bir tarih yazıcı olarak bilinen Mursilis II (İ.Ö. 1344'e doğr. -1315) daha çok anlaşmalar yoluyla imparatorluğun sınırlarını güvence altına aldı, Arzava, Azzi-Hayaşa, Mitanni gibi komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurdu. Muvatallis (İ.Ö. 1315'e doğr.- 1295), daha sonra kral olan kardeşi Hattuşili III'ün yardımıyla Kaşkalar'ı yendi, B.'da Ahhiyava'ya, G.-B.'da Arzava'ya karşı başarılı seferler düzenledi. İmparatorluğun merkezini yeri saptanamayan, hitit metinlerinde Aşağı Ülke'de olduğu bildirilen Dattaşa'ya taşıdı (Yukarı Ülke'de Hattuşili III'ün güçlenmesinden tedirgin olduğu için ya da G.-D.'ya, Suriye'ye yapacağı seferleri kolaylıkla yönetebilmesi için bu yola başvurduğuna ilişkin değişik görüşler vardır). Bunu yaparken devletin yönetimini yazmanların başı Mittannamuva'ya bırakması da ilginçtir. Ramses II'nin Mısır tahtına geçmesi (İ.Ö. 1301-1235) Hititler'in Suriye siyasetini olumsuz yönde etkiledi. Baskılar sonucu Suriye kralları Hititler'le yaptıkları anlaşmaları bozarak Mısır'ın yanında yer almak zorunda kaldılar. Sonunda bu iki büyük ordu Kadeş savaşı'nda karşı karşıya geldi (İ.Ö. 1299). Kardeşi Hattuşili III'ün yardımıyla hitit orduları Şam'a kadar ilerledi, Amurru yeniden Hititler'in vasallığına geçti. Muvatallis'ten sonra Mursilis III adıyla tahta çıkan Urhi Teşup başkenti yeniden Hattuşaş'a aktardı. Hattuşili III (İ.Ö. 1288'e doğr.- 1265) güçlü bir kraliçe olan Puduhepa'yla birlikte barışçı bir tutum izledi, komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurdu. Bu dönemde güçlenen Asur devleti, Hititler'le Mısır'ın yakınlaşmasına neden oldu ve tarihin bilinen en eski yazılı antlaşması olan Kadeş antlaşması imzalandı (1283) [bu antlaşmanın Mısır kopyası Karnak tapınağı'nda, Hitit kopyasıysa Hattuşaş'taki devlet arşivinde ortaya çıkarıldı]. Hattuşili III dönemi anıtları ve belgeleriyle, hitit siyasal tarihinin ve kültürünün en parlak evrelerindendir. Çoğu hititçe, bir bölümü de akkad çivi yazısıyla yazılmış binlerce tablet, yıllıkları, sözleşmeleri, yasaları, toprak dağıtım belgelerini ve dinsel metinleri içerir. Dinsel metinler, Anadolu'nun ölü ya da yaşayan dilleriyle yazılmış ayin törenlerini ve efsaneleri yansıtır. İmparatorluk kültüründe Anadolu, Mezopotamya ve hurri gelenekleri birbirine karıştı. Tuthalya IV döneminde (İ.Ö. 1265'e doğr.- 1230'a doğr.) hurri tanrıları önem kazandı. Krallığın resmi panteonu olan ve Tuthalya IV'ün kendi kabartmasının da yer aldığı Yazılıkaya* açık hava tapınağında, hurri tanrıları da büyük ölçüde yer aldı. Hitit devleti bu dönemde D.'da toprak kaybederken, Alaşiya'ya (Kıbrıs) boyun eğdirdi, B.'da Ege denizi'ne ulaştı. Arnuvanda III (İ.Ö. 1235'e doğr.- 1210), Arzava ayaklanmaları yüzünden büyük güçlüklerle karşılaştı. Şuppiluliuma II (İ.Ö. 1210'a doğr- 1191'e doğr.) Alaşiya ayaklanmasını bastırdıysa da devlet çok daha büyük tehlikelerle karşılaştı. İmparatorluk bir yandan asur saldırıları, öte yandan büyük bir olasılıkla B. Anadolu halklarının başkaldırısı ve Mısırlılar'ca "Deniz halkları" diye adlandırılan ve Anadolu'yu baştan başa geçerek Suriye üzerinden Mısır kapılarına dayanan toplulukların göçleri sonucu çöktü (İ.Ö. 1191/1190). Ancak Hititler'in yarattığı kültür Mezopotamya ve Suriye sınırında sürdü. (→ GEÇ HİTİT.)

Giraudon



Alacahöyük'teki hitit kalesi tapınağına giden sfenksli kapı andezit. İ.Ö. XIV. yy.

• *Arkeolojik kazılar.* Hitit tarihini ve kültürünü aydınlatan ilk kazılar Boğazköy*'de (Hattuşaş) başladı. C. Texier'in bulduğu (1834) kentte fransız E. Chantre'ın başlattığı (1893) çalışmalar, H. Winckler ve T. Makridi tarafından sürdürüldü (1906). K. Bittel (1931-1939, 1952-1977) ve 1978' den sonra P. Neve tarafından sürdürülen kazılarla hitit arkeolojisi ve epigrafi açısından çok önemli sonuçlar elde edildi; binlerce tablet, saray, tapınak, vb. yapı ortaya çıkarıldı. Yazılıkaya*'nın bulunması ve incelenmesiyle, hitit panteonunda yer alan tanrılara ilişkin bilgiler yoğunluk kazandı. Çeşitli ekiplerce gezilen ve incelenen Alacahöyük*'te H.Z. Koşay ve R. O. Arık yönetiminde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan on üç kral mezarı, altın, gümüş ve bronzdan yapılmış zengin buluntularıyla, Hitit öncesi halkların toplumsal, dinsel ve iktisadi yaşamı aydınlandı. Eski Hitit krallığı ve Hitit İmparatorluğu dönemlerindeki kent mimarisinin gelişmişliği belirlendi. Alişar*'da H. H. von der Osten'in yönetiminde yürütülen çalışmalarda da Hitit öncesi Anadolu halklarına ve kültürlerine ilişkin önemli bilgiler elde edildi. Karatepe*' de bulunan (1947) fenikece ve hitit hiyeroglifiyle yazılmış ikidilli yazıtın, fenikecenin yardımıyla çözümlenmesi, hititçenin okunmasını sağladı. 1893-1894'te fransız E. Chantre, daha sonra da Tahsin ve Nimet Özgüç'ün yürüttüğü Kültepe* (Kaneş) kazılarında ortaya çıkarılan çok sayıda çivi yazılı tablet, İ.Ö. II. binyıl'da Asurluların Anadolu'daki ticaret ilişkilerinin belirlenmesinde yardımcı oldu. Hititolog S. Alp, H. G. Güterbock'un çalışmalarını sürdürüp başka tartışmalardan da yararlanarak Kaneş'in Nesa ile aynı yer olduğunu kanıtladı. Acemhöyük*, Beycesultan*, Yümüktepe*, Gözlükule*, Dündartepe*, İkiztepe*, vd. kazılar Hititler'in yayılım ve etkileşim alanlarının aydınlanmasına katkıda bulundu.

• *Devlet yönetimi ve halk.* Hitit devleti kurulduktan sonra yönetimin baş sorumlusu olan kral *tabarna* unvanını taşıyordu. Tuthalya IV döneminde Asur'un da etkisiyle "evrenin kralı" olarak anılmaya başladı. Hitit kralı aynı zamanda başrahiplik, başkomutanlık ve başyargıçlık görevlerini de üstlenmişti (kabartmalarda genellikle dinsel giysiler içinde betimlenirler). Kralın kendisinden sonra yerini alacak olan veliahtı seçmesi zaman zaman kargaşaya ve kanlı çekişmelere neden olmuştu. Kral kimi zaman veraset seçiminde *Panku* denilen Soylular meclisi'ne de danışıyordu. Devlet yönetiminde *tavananna* sanını taşıyan kraliçe de söz sahibiydi. Kraliçeler devlet işlerinde kralla birlikte anılıyor, resmi belgelere ve anlaşmalara mühürlerini basıyor, dinsel görev üstleniyorlardı.

Hititler'de halk "özgür" insanlar ve kölelere ayrılmıştı. Özgür insanların ve kölelerin hakları yasalarla belirlenmişti. Bir de *Nam.ra* denilen, savaş ganimeti olan ve ucuz işgücü olarak çalıştırılan, sürülen sivil tutsaklar vardı. Bunlar özgür insanlar ve köleler gibi toplumsal bir sınıf sayılmıyorlardı. Hitit devletinden sonra da Önasya'da, Asur ve Urartu devletlerinde, yurtlarından çıkarılıp başka bölgelere yerleştirilen insanlara rastlanmaktadır. Bunların Anadolu'nun kültür sentezine katkıda bulundukları kuşkusuzdur.

• *Din.* Hititler, ilişkide bulundukları toplumlardan uygun gördükleri her şeyi aldıklarından dinleri de değişik kökenli öğeler içerir. Eski hitit metinlerinde Hatti, Hurri, Pala, Luvi, K. Suriye ve Mezopotamya kökenli pek çok tanrıyla karşılaşılır. Bu tanrıların adları ve nitelikleri özellikle Boğazköy arşivlerinde ele geçen metinlerden ve Yazılıkaya açık hava tapınağındaki betimlemelerinden bilinmektedir. Hitit panteonunda, sayıları yüze yaklaşan hatti kökenli tanrıların başında Fırtına tanrısı (Taru) gelir, yanında Arinna kentinin Güneş tanrıçası (Vuruşemu) yer alır. Fırtına tanrısının oğlu olan Telibinu ise bereketi simgeler. Hitit panteonunda özel bir yeri olan hurri kökenli tanrılar arasında Fırtına tanrısı Teşup ile karısı Hebat (Arinna'nın Güneş tanrıçasıyla eşittir) ön sırayı alır (Yazılıkaya'da Teşup Namni ve Hazzi adlı iki dağ tanrısının sırtlarına basar biçimde, Hebat ise kutsal hayvanı aslan üzerinde gösterilir). Bu çiftin oğulları olan Şarruma Tuthalya IV'ün koruyucusudur. Hint-avrupa kökenli Hititler'in Anadolu'ya gelirken getirdikleri Şiu Işık tanrısıydı. Şiu daha sonra genel olarak tanrı anlamında kullanılan bir kavram oldu. Luvi tanrıları daha çok başkent Hattuşaş dışındaki kült merkezlerinde kutsanıyordu. Sihirle ilgili ayinlerde adı geçen bu tanrılar arasında Kubaba, Dattaş, Tarhunza sayılabilir. Hitit tanrıları arasında en ilgi çeken grup hintli tanrılardır. Hurri-Mitanni aracılığıyla Hititler'e geçen bu tanrılar arasında, günümüzde de Hindistan'da kutsanan İndra, Varuna, Mitra belirtilebilir. Sümerler'in Anu-Ea-Enlil, Samiler'in Sin-Şamaş-İştar üçlü tanrıları da hitit panteonunda yer alıyordu. Hititler ayrıca ölen krallarını da tanrılaştırıyorlardı.

Ele geçen metinlerden ve kabartmalardan hitit tanrılarının insan biçiminde düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Tanrı betimlerinin bulunduğu kabartmaların en ünlüsü olan Yazılıkaya'nın yanı sıra, Eflatunpınar, Fasıllar ve Gâvurkale anıtları sayılabilir.

• *Edebiyat.* Hitit edebiyatı örnekleri, dillerinin çeşitliliği yanı sıra, karmaşık bir kültürün özelliklerini yansıtmalarıyla da dikkati çeker. Hitit dini gibi, edebiyatı da hatti, hurri ve Mezopotamya etkileri taşır. Bunlar tarih yazıcılığı, dualar, ilahiler, efsane ve destanlardan oluşur. Efsane ve destanların hatti ya da hurri kökenli oldukları ve Hititler'in bunlara kendilerinden fazla bir şey katmadıkları görülmektedir. Ele geçen metinler arasında tanrı Telibinu'ya ait olduklarından *Telibinu* efsanesi* ya da *Kaybolan tanrı efsanesi* olarak bilinene en ünlüsüdür. Hurri mitolojisinin özelliklerini taşıyan ilginç hitit destanlarından biri de tanrıların babası Kumarbi'ye aittir. *Kumarbi* şarkıları* olarak nitelenen bu destan dizisi içinde *Ullikummi* şarkısı*'yla *Hedammu* efsanesi* belirtilebilir. *Gurparanzah* efsanesi* günümüze çok eksik olarak ulaşmıştır.

• *Sanat.* Hitit dini ve edebiyatındaki yabancı öğelerin kolaylıkla saptanabilmesine karşılık, sanattaki etkileşimler belirlenememektedir, hatta Hititler'in Anadolu'ya gelirken getirdikleri kültür öğeleri de bilinmemektedir. Hurriler'in hitit sanatı üzerindeki etkileri de kesinlik kazanmadı. Bu sanatın ilk belirtileri Alacahöyük*'te ortaya çıkarılan kral mezarlarında ele geçen buluntulardır (silahlar, süs eşyaları, altın kaplar, güneş kursları, heykelcikler). Bunlar yüksek nitelikleriyle dikkati çeker. Eski Hitit krallığı döneminde uzun, gaga ağızlı, tek renkli seramikler, hayvan biçimli kaplar görülür. Bu dönemde canlı sahnelerin yer aldığı taş kabartmalarla karşılaşılır (Boğazköy'deki uzun mızraklı savaşçı figürü). Bitik*'te ve İnandık*'ta bulunan kutsal evlenme töreni betimli vazolar da öykülü sanat üslubuna yakındır. Bu sanatın başka örneklerine dönemin mühürlerinde de rastlanmaktadır. Hitit İmparatorluk dönemi, hitit sanatının olgunluk çağı olarak nitelenir. Bu sanatın en gelişmiş alanıysa mimarlıktır. Özellikle askeri mimari, o güne değin Önasya yerleşmelerinde görülmeyen bir yetkinliğe ulaşmıştır. Başkent Hattuşaş bu mimarinin en dikkati çeken örneğidir. Bu yerleşme, saray ve tapınak yapılarının tekniği ve tasarımıyla da hitit mimarlığının gelişmişliğini yansıtır. Bazıları beş m'yi geçen büyük taş bloklardan yapılmış tapınaklar ve saraylar özenli taş işçilikleriyle de ilgi çeker. Alacahöyük'te ise ortostat denilen kabartmalı taş bloklardan oluşan duvar süslemeleriyle karşılaşılmaktadır. Büyük blok taş kullanımı tünel, kapı, sarnıç, mezar, vb. yapılarda bindirme tekniğinde tonozların gerçekleştirilmesini sağladı. Kerpiç ya da taş dolgulu, ahşap hatıllı duvar örgüsü de dönemin önemli özelliklerindendir. Ayrıca kaidesiz ve başlıksız ahşap, kerpiç ya da taş sütunlar kullanılmıştır. Mekânların düzenlenmesinde başlıksız planların egemen olduğu görülür. Yalnızca bazı anıtsal yapılarda bu



Tuthalya IV ve tanrı Şarruma
İ.Ö. XIII. yy.
Yazılıkaya



Boğazköy'de büyük tapınak
İ.Ö. XIII. yy.



Boğazköy'de bulunan hayvan biçimli vazo
İ.Ö. XV. yy.



süs eşyaları
İ.Ö. III. binyıl
Alacahöyük



testi
İ.Ö. XV. yy.
Alacahöyük

Jaeger - Time - Life - Colorific



Adolf Hitler
(Berlin, 1 mayıs 1939)

kuralın dışına çıkılmıştır. Boğazköy*'de ortaya çıkarılan beş büyük tapınak bu yapı türünün aydınlanmasını sağladı. Saray yapılarının önemli örnekleriyse Kültepe, Acemhöyük, Karahöyük, Boğazköy ve Alacahöyük'te ortaya çıkarıldı. Bu dönemin başyapıtlarından biri de Boğazköy' ün K.-D.'sunda Ambarlıkaya ile Büyükkaya arasına kurulan köprüdür (Anadolu' nun bilinen en eski köprüsü).

Mimarlıkla birlikte, onu bütünleyici bir öğe olarak kullanılan kabartmalar, hitit heykelciliğinin önemli örneklerini oluşturur. (Boğazköy'deki Sfenksli kapı, Aslanlı kapı, Kral kapısı'nın iç bölümünde yer alan savaşçı tanrı kabartması). Aslan ve sfenks kabartmalı kapılar Alacahöyük'te de bulunmaktadır. Sfenksli kapı'yı süsleyen ortostatlarda da öykülü sanat üslubunda kabartmalar yer alır (dinsel bayram törenleri, av sahneleri). Hitit kabartmalarının en ünlüsüyse Yazılıkaya'daki tanrı betimleridir. Hitit İmparatorluğu sınırları içinde pek çok kaya anıtı bulunmaktadır. Bunlar çoğunlukla tanrıların kutsanması için yapılmıştır (Gâvurkale, Karabel, İmamkulu, Fıraktin, Sirkeli, Eflatunpınar, Fasıllar). Hitit sanatında taş oymacılığının önemli örnekleri arasında mühürler belirtilmelidir. Eski Krallık dönemi mühürlerinde daha çok mitolojik konular ve av sahneleri işlenmiştir. Hitit İmparatorluğu dönemi mühürlerinde de bu gelenek sürmekle birlikte Mezopotamya (kanatlı tanrıça, kuş adam, çift başlı kartal), hurri-mitanni (yanlarında hayvan figürleri bulunan hayat ağacı, çömelmiş canavar) motifleri de kullanılmıştır. Hitit heykelciliğinin küçük yapıtları arasında çoğu bronz ya da değerli madenlerden yapılmış tanrı figürinleri de belirtilmelidir. (→ Kayn.)

HİTİTOLOG a. Hitit dili, kültürü ve tarihi üzerinde uzmanlaşmış bilim adamı.

HİTİTOLOJİ a. Konusu hitit dili, kültürü ve tarihi olan bilim dalı.

HİTLER (Adolf), alman devlet adamı (Braunau, Yukarı Avusturya, 1889-Berlin 1945). Avusturyalı bir gümrükçünün oğluydu, sanat öğrenimi yapmak amacıyla Viyana'ya gitti (1905). Bu süre içinde, Karl Lueger'in liderliğini yaptığı Avusturya sosyal hıristiyan hareketinden ve Georg von Schönerer'in yahudidüşmanı partisinden etkilendi. Georges Sorel'i, Nietzsche' yi, Schopenhauer'i okudu. Habsburglar' ın düzenine karşı ateş püskürüyor, pangermanizmi coşkuyla destekliyordu. Mayıs 1913'te Münih'e yerleşti, ağustos 1914'te Bavyera ordusuna katıldı, onbaşılığa yükseldi, yaralandı, gazla zehirlendi ve demir haç nişanını aldı. Bu savaş deneyimi, Hitler için, her zaman büyük bir heyecan kaynağı olacaktı. Münih asker konseyleriyle anlaşmazlığa düştü, onların dağılmasından sonra, yeni Reichswehr' de propaganda subayı oldu; bolşevikliğe karşı savaşmak ve milliyetçi ülküyü yaymakla görevliydi (ağustos 1919-nisan 1920). 1919'da Drexler tarafından kurulan Alman işçi partisi'ne *(Deutsche Arbeiterpartei)* katıldı, partide Gottfried Feder ve Röhm ile dostluk kurdu. Çok geçmeden yönetim kuruluna girdi ve partinin haftalık gazetesi *Völkischer Beobachter*'de yazdı. 1921'de Drexler'i safdışı bıraktı; adını "Alman nasyonal sosyalist işçi partisi" (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* [*NSDAP*]) olarak değiştirdiği partiye başkan oldu; parti, Konseyler Cumhuriyeti'nin ortadan kalkmasının yol açtığı tepkiler sayesinde Bavyera'da gelişme ortamı buldu. Hitler, Reichswehr ve işveren sendikalarıyla yararlı ilişkiler kurdu. Oluşturduğu yarı askeri örgüt SA'ların *(Sturmabteilung)* baskısıyla, 1923 eylülünde kurulan *Kampfbund*'un (Savaş dernekleri birliği) yöneticiliğini ele geçirdi. Kasım 1923'te, Münih'te giriştiği darbe başarısızlığa uğradı. Tutuklandı, ocak 1924'te beş yıllık hapis cezasına çarptırıldı. Dokuz ay süren tutukluğu sırasında, Rudolf Hess'e, daha sonraları *Kavgam*'ı (Mein Kampf) oluşturacak olan müsveddeleri dikte etti. Sıkıyönetim kaldırıldıktan sonra (şubat 1925), Kuzey Almanya'daki üyelerin de desteğini alan ve yasal statüye geçilmesini istemeyen Gregor ve Otto Strasser kardeşlerle kendi partisi içinde anlaşmazlığa düştü. O zamana kadar seçimle işbaşına gelen eyalet başkanlarını *(Gauleiter)* kendisi atamaya karar verdi. SA'lara pek güvenemediği için, ayrıca SS'ler örgütünü *(Schutzstaffel)* kurdu. Buna rağmen pek gelişemeyen parti, ancak 1929 iktisadi bunalımı sayesinde küçük kentsoylular ve işçiler arasında yandaş buldu ve yönetici sınıfların da desteğini kazandı. Hitler, komünistlere karşı kullanabileceği bir örgüt arayan sanayici Hugenberg ile ilişkiye girdi. Hitler'in görünürde ılımlı davranması, O. Strasser'in ayrılmasına yol açtı; SA'lar da direnişe geçince Hitler onların başına yüzbaşı Röhm'ü getirdi. Nazi partisi 1928 seçimlerinde 12 milletvekilliği kazanmıştı; bu sayı 1930 seçimlerinde 107'ye yükseldi. Hindenburg'un Brüning hükümetine katılması için yaptığı çağrıyı Hitler kabul etmedi (şubat 1931). Ocak 1932'de şansölye, Hindenburg'un başkanlık süresinin iki yıl uzatılmasını kabul etmesi koşuluyla ona kendi yerini önerdi. Hitler bu öneriyi de reddederek, başkanlığa adaylığını koyma cüretini gösterdi; seçimi kazanamadı ama, 13 400 000 oy toplamıştı. Özel orduları yasaklayan Brüning (nisan 1932), muhafazakârlar tarafından istifaya zorlandı (mayıs 1932). Yeni şansölye von Papen, nazileri kendi maksatlarına alet edebileceğini sanan sağ kanadın tipik temsilcisiydi; Hitler ile uzlaşmak için Parlamento'yu feshetti, SA' lar ve SS'lere izin verdi. Temmuz 1932'de 230 milletvekili çıkaran Hitler iktidar olmak istedi; ama von Papen Parlamento'yu yeniden feshetti ve kasım 1932 seçimlerinde naziler ancak 196 milletvekili çıkarabildiler. Hitler'le mücadele etmeye kararlı olmasına rağmen ılımlılığı yüzünden büyük sanayicilerin yeniden nazileri desteklemesine neden olan general Schleicher şansölye oldu (aralık 1932), ancak von Papen'in entrikaları sonunda kısa sürede uzaklaştırıldı. İktidarı muhafazakârlarla paylaşmayı kabul eden Hitler, 30 ocak 1933 tarihinde Hindenburg tarafından şansölyeliğe atandı.

Hitler ilk iş olarak Parlamento'yu feshetti. Naziler, Ruhr patronlarının maddi açıdan desteklediği, SA'ların şiddet gösterileri ve Reichstag yangınıyla (bu olay haksız yere komünistlere yüklenmişti) somutlaşan bir kampanya sonucunda oyların % 44'ünü aldılar (5 mart). Komünistler yasadışı ilan edildi, sosyal demokratlar dışında kalan milletvekilleri de şansölyeye dört yıl için tam yetki verdiler (23 mart).

Hitler, bu yetkilerden yararlanarak Almanya'ya yeni bir düzen getirdi ve egemenliğini pekiştirdi. Muhafazakârlar yavaş yavaş hükümetten çekildiler; büyük sermaye çevreleri ve Reichswehr de bütün yetkileri tekellerine almak isteyen SA'lardan kuşkulanmaya başlamışlardı. Hitler SA'lardan kurtulmaya karar verdi. 30 haziran 1934 gecesi ("Uzun bıçaklar gecesi" denir) Röhm'ü, SA şeflerini ve Gregor Strasser, Schleicher, von Kahr, von Papen'in sekreterleri gibi öteki siyasal hasımlarını vurdurdu. Hindenburg 2 ağustos 1934'te öldü. Hitler o tarihten başlayarak, "Reichsführer" unvanıyla Reich başkanlığını ve şansölyeliğini üstlendi, halkın % 88'i de bu durumu ağustos 1934'te yapılan bir halkoylamasıyla onayladı.

Hitler basit ve hiçbir özgün yanı olmayan sloganlardan destek alıyordu: savaşa ve şiddete övgü, alman ırkının üstünlüğü, yenilgide Yahudiler'in sorumluluğu. Nazi rejiminin iktidara gelmesiyle birlikte, Hitler, devlet polis örgütü olan Gestapo*'yu kurdu ve toplama* kamplarını açtı. Nazilere karşı çıkanlara, yok etmek istediği Yahudiler'e, hatta gençliği denetim altına almada ters düştüğü kiliselere baskı uyguladı. Mutlak egemen durumundaki Hitler, Versailles antlaşması'nın sonuçlarını ortadan kaldırmak ve Almanya'ya bir "yaşam alanı" *(Lebensraum)* kazandırmak amacıyla, savaşı kaçınılmaz olarak görüyordu. Büyük kamu çalışmalarına dayalı bir siyaset sayesinde işsizlik ortadan kalktı, işçiler Çalışma cephesi'nde bir araya getirildi. Hitler, üç yıl içinde (1933-1936) Versailles antlaşması'yla alman ordularına konan tüm kısıtlamaları yürürlükten kaldırdı ve Fransa'nın hiçbir tepkisiyle karşılaşmadan Rheinland'ı yeniden işgal etti (7 mart 1936). 1934'ün temmuz ayında yandaşlarının Avusturya hükümetine karşı bir darbe düzenlemelerini sağladı: İtalya'dan çekindiği için Avusturya'ya müdahale edemeyen Hitler, Ribbentrop'un girişimleri başarısızlığa uğrayana kadar (1937), iki büyük düşmanı Fransa ve özellikle SSCB'ye karşı İngiltere'yle uzlaşabileceğini umarak, büyük güçlerin bölünmesini bekledi. İtalya'ya "yaptırımları" uygulamayı reddederek (1935), bu ülkeye çıkar gözetmeyen bir dost gibi yaklaştı. Mussolini gibi, Führer de, Franco'ya cumhuriyetçi İspanya'ya karşı giriştiği savaşta (1936-1939) yardım etti ve diktatörler arası dayanışmaya bolşevikliğe karşı bir savaş görünümü vermek istedi; birinci Antikomintern paktı'na katılan (1936) Japonya da SSCB'nin geri kuvvetlerini tehdit ederek Hitler'e yardımcı oldu. Hitler, 1937 yılı sonunda, batılı güçlerin yeniden silahlanmasından önce davranıp, almanca konuşan tüm ülkeleri birleştirmeye karar verdi. Bu tasarılarının, SS'lere karşı olan ordu içindeki muhafazakâr grupları kaygılandırması üzerine, hükümette bazı bakanları değiştirdi. Schacht, von Neurath ve von Papen'in yerine başkaları atandı. Führer, Wehrmacht'ın hoşnutsuzluğu karşısında Blomberg'i görevden almak zorunda kaldı, ama başkomutan von Fritsch (şubat 1938) ile kurmay başkanı Beck'i (ağustos 1938) de safdışı bırakarak, kumandayı kendi üstlenmeye karar verdi. Artık Duce'den emin olan Hitler Avusturya'ya el atabilirdi (13 mart 1938). Eylül 1938'de Batılılar'ın savaş korkusundan ve komünizm düşmanlığından yararlanarak, kendisine Çekoslovakya'nın dörtte birini kazandıran Münih antlaşması'nın imzalanmasını sağladı. Ardından Slovakya'nın ayrılmasını hazırladı ve "Bohemya-Moravya"'yı himayesine aldığını açıkladı (15 mart 1939) ve Memel'i işgal etti (22 mart 1939). Nisan 1939'dan başlayarak, Polonya'daki alman bölgelerini istedi. İtalya ile olan ittifakını güçlendirdikten (Çelik paktı, 22 mayıs 1939) ve Alman-Sovyet yansızlık antlaşması'nı (23 ağustos 1939) imzaladıktan sonra, Polonya'yı işgal ederek İkinci Dünya* savaşı'nı başlattı (1 eylül 1939).

Hitler tüm Avrupa'ya egemen oldu. 22 haziran 1941'de SSCB'ye saldırdı. Moskova önlerinde uğradığı yenilgi üzerine, Brauchitsch'i görevden alarak, kara kuv-

vetlerinin kumandasını kendi üstlendi (aralık 1941). 1942 yılı sonuna kadar kazanılan başarılar onu haklı çıkarır gibiydi. Ama Stalingrad'dan (2 şubat 1943) ve Normandiya'da ikinci cephenin açılmasından sonra (6 haziran 1944), Almanya'nın yenilgisi kaçınılmaz bir hal alınca, ülke içi muhalefet sesini yükseltmeye başladı: muhalifler Almanya büsbütün yıkılmadan önce, Hitler'i yok etmek için anlaştılar. Albay von Stauffenberg, Führer'in karargâhına bir bomba yerleştirdi (20 temmuz 1944). Olayı hafif yaralarla atlatan Hitler, darbecileri ezdi. Kluge ve Rommel intihar ettiler, mareşal von Witzleben, general von Stülpnagel, amiral Canaris idam edildi.

Yenilgilerden yıpranan Hitler, artık bir akıl hastasından başka bir şey değildi. Gizli silahlarla (V1, V2, hazırlıkları süren atom bombası) zafere ulaşacağına inanıyordu. Son alman saldırısını kendi yönetti (Ardennes, aralık 1944-ocak 1945), sonra Şansölyelik'teki beton sığınağına döndü. 20 nisan 1945 günü, Almanya'nın ikiye ayrılacağını görerek, yüksek kumandayı amiral Dönitz ile Göring arasında paylaştırdı. Kendisine bağlı kalanlara rağmen, Hitler, Berlin'de ölmeye karar verdi. 29 nisan günü metresi Eva Braun ile evlendi, yerine amiral Dönitz'i atadı. 30 nisan 1945 günü tabancayla intihar etti. Cesedi Şansölyelik'te bir avluda yakıldı.

HİTLERCİ sıf. Hitler'e ilişkin.

◆ sıf. ve a. Hitler, nazizm ya da nazizme benzer bir totaliter rejim yandaşı için kullanılır.

HİTLERCİLİK a. Hitler'in ya da ondan esinlenenlerin kurduğu siyasal sistem.

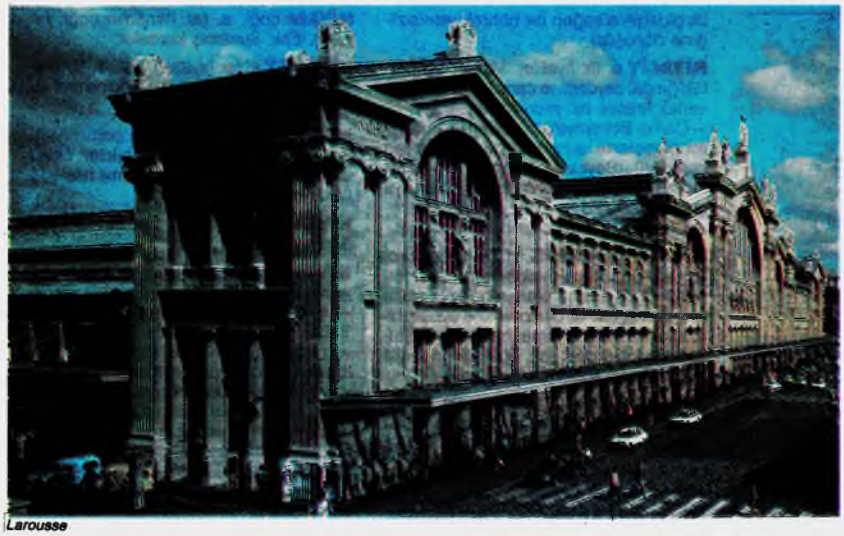
Hitlerjugend ("Hitlerci gençlik"), Alman nasyonal sosyalist partisi'nin gençlik hareketi. Alman gençliğinin ideolojik, siyasal ve askerlik-öncesi eğitimiyle görevliydi. 1926'da Baldur von Schirach tarafından örgütlendi. 1936'dan sonra ülkenin tek yasal gençlik hareketi haline gelen bu örgüt, savaş sırasında yarı askeri görevlerde kullanılan 10-18 yaş arasındaki genç erkekler ve kızları kapsayan çeşitli gruplardan oluşuyordu (*Jungvolk, Bund Deutscher Mädel,* v.b.).

Hitopadeşa *(Yararlı öğretim),* Hindistan'da çocukların eğitiminde büyük yeri olan ahlaksal öykü, masal ve kıssalardan oluşan bir tür ahlak kitabı (büyük ölçüde Pancatantra'dan esinlenilerek derlenmiştir).

HİT-PARADE a. (ing. *hit,* başarı ve *parade,* geçit). **1.** Pop ve rock dalında en çok satılan plakların listesi. **—2.** Filmlerin, gösterilerin, edebiyat yapıtlarının vb. gördükleri ilgiye göre alt alta sıralanması.

HİTTORF (Johann Wilhelm), alman fizikçi (Bonn 1824-Münster 1914). Önceleri matematik üzerine çalıştı, sonra kendini fizik ve kimyaya adadı, 1852'de Münster Üniversitesi'nde fizik ve kimya dersleri verdi. Bir elektrolitten geçen elektrik akımının etkisi altındaki iyonların yer değiştirme hızlarını inceledi ve Kohlrausch'un sınır iletkenlikle ilgili kuramını doğruladı. Yoğunluğu azaltılmış gazlardaki elektrik boşalımı üzerine çalışmaları sonucu katot ışınlarını buldu (1869). Bu ışınların yolu üzerine yerleştirilen engellerin neden olduğu gölgeyi ve manyetik alanlardaki sapmalarını gözledi. Adı elektro-ışıldama tüpünün karanlık boşluğuna verildi.

HİTTORFF (Jacques İgnace), alman asıllı fransız mimar (Köln 1792 - Paris 1867). Paris'te Bélanger'nin, daha sonra da Percier'nin öğrencisi oldu, Ludwig von Zanth ile birlikte Sicilya'ya gitti ve yunan tapınaklarının çokrenkliliğini keşfetti. Paris'e dönüşünde, geçici dekor işleriyle görevlendirildi, Favart salonunu restore etti, Lecointe ile birlikte, Ambigu-Comique tiyatrosu'nu yaptı. 1831'den 1850'ye kadar, kayınpederi J. B. Lepère tarafından erken hıristiyanlık dönemi bazilikaları örnek alınarak tasarlanan St - Vincent-de-Paul kilisesi'ni gerçekleştirdi. 1834'ten sonra Concorde meydanı'nı, Champs-Élysées'yi düzenledi, bir Panorama, Yaz ve Kış sirklerini (sonuncusu, 1852'den günümüze dek ayaktadır) gerçekleştirdi, Étoile meydanı'nı ve Boulogne ormanını düzenledi. Başlıca yapıtı Gare du Nord'dur (1861-1865, 75 m açıklıklı çelik iskeletli bir ana salonu vardır). Yayımladığı kitaplar arasında *Architecture antique de la Sicile* (Sicilya'nın antik mimarisi [ilk baskı tarihi belli değil, 1870]; *Architecture moderne de la Sicile* (Sicilya'nın çağdaş mimarisi) [1835]; *Restitution du temple d'Empédocle à Sélinonte, ou architecture polychrome* (Selinus'taki Empedokles tapınağı'nın restitüsyonu, ya da çokrenkli mimari) [1851]; *Mémoire sur Pompei et Pétra* (Pompei ve Petra üzerine inceleme) [1866] ve James Stuart'ın *Antiquities of Athens* (Atina'nın eski eserleri) adlı yapıtının ingilizceden çevirisi sayılabilir [1832].



Larousse

Jacques İgnace Hittorff
Gare du Nord, Paris
(1861-1865)

HİVA-OA, Marquises adalarından (Fransız Polinezyası) biri; 400 km²; 1 671 nüf. (1988). Gauguin burada oturdu ve buraya gömüldü.

HİVE, Özbekistan'da kent, Harizm'de; 26 000 nüf. 712'de Araplar'ın aldığı kent, Harizm'in başlıca kentlerinden biri oldu ve en parlak dönemini XIII. yy.'da yaşadı. 1221'de, Cengiz Han tarafından yağmalandı. 1511'de Özbekler'in eline geçen kent, bağımsız hanlığın başkenti oldu. Birçok rus seferine göğüs gerdi (1717, 1830-40), ama 1873'te Ruslar Hive'yi ele geçirdiler. (→ HARİZM.)

—Güz. sant. Kentte bulunan anıtlar oldukça iyi korunmuştur. Bunlar arasında Buhara'daki Kelan camisi'nin minaresini andıran tek minaresiyle Ulu Cami, birkaç medrese ve Pehlivan Mahmut'un büyük türbesi sayılabilir.

HİVE HANLIĞI, Harizm'de kurulan bir türk devleti (1511-1920). (→ HARİZM.)

HİYAB ya da **HİYABET** a. (ar. *ḥiyab, ḥiyābet*). *Esk.* **1.** Suç, günah, kusur. **—2.** Kötü bir durumun başlangıcı. **—3.** Yokluk.

HİYABET → HİYAB.

HİYÂC a. (ar. *hiyāc*). *Esk.* **1.** Otların kuruması. **—2.** Savaşın başlaması. **—3.** Acı çekme, iç sıkılması.

HİYALİN sıf. (fr. *hyalin;* lat. *hyalinus;* yun. *hyalinos,* cam'dan). Petrogr. Camdan oluşmuş ya da cam görünümünde olan kayaç. (Bu terim, magma camı bakımından zengin kayaçlar için kullanıldığı gibi görünümü camsı olan kimi maddeler için de kullanılır.)

—Patol. Eski nedbelerdeki hiyalin birikimleri ya da akciğerdeki hiyalin zarlar gibi camsı görünüşteki tüm şekilsiz ve türdeş maddelere denir. ‖ *Hiyalin zar hastalığı,* yenidoğanlarda görülen akciğer hastalığı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Patol. Hiyalin zar hastalığında, akciğer alveollarının çeperini kaplayan, değişik kalınlıkta sürekli bir yığın oluşturan ve eozinle kırmızıya boyanan saydam zarlar görülür. Bu hastalık yenidoğanın akut solunum yetersizliğinin en önemli nedenlerinden biri olmakla birlikte, özellikle prematürelerde görülür. Zarlar kapladıkları çeperlerden gaz alışverişine engel olurlar; küçük bronş kanallarını da tıkayarak ikincil bir atelektaziye yol açarlar. Bu hastalığa yenidoğan döneminin dışında pek rastlanmaz ve erken doğum temel rolü oynar. Sürfaktan eksikliğinin hastalığın fizyopatolojik mekanizmasında önemli bir yeri olduğu sanılmaktadır. Olguların bazılarında reanimasyon yöntemleri (solunum yardımı, yüksek basınçlı solunum, metabolik bozuklukların düzeltilmesi) zor dönemin aşılmasını ve iyileşmeyi sağlar.

Doğumdan önce ponksiyonla alınan amnios sıvısının incelenmesi ve böylece hastalık riskinin değerlendirilmesi "sürfaktan açısından akciğer olgunlaşması"nın öğrenilmesine olanak veren önemli bir aşamadır.

HİYALİNOZ a. (fr. *hyalinose*). Nefrol. *Bölütsel* ve *odaksal hiyalinoz,* süreğen dokusal glomerülopati. Bazı yumacıklarda (odaksal hiyalinoz) ya da yumacığın tümünde değil de bir bölütünde (bölütsel hiyalinoz) saydam cisimlerin birikmesiyle belirgindir. (Nedeni bilinmeyen bu hasta-

Hive
Pehlivan Mahmut'un türbesi
(XIV. yy.)
XIX. yy. başında genişletildi
(Kubbe 1825'te firuze çinilerle kaplandı)

A.McKenzie



lık giderek süreğen bir böbrek yetersizliğine dönüşür.)

HİYALİT a. (fr. *hyalite*). Miner. Yağ parlaklığında, saydam ve camsı opal türü; yuvarlak kristalli bir yapı gösterir.
—Camc. Bohemya'da üretilen ve kullanımı porselenle aynı olan güzel bir siyah cam türü. (Beyaz cam yapımı için hazırlanmış maddelere demirhane cürufu ya da kükürt katılarak elde edilir.)
—Oftalmol. Camsı cismin iltihabı.

HİYALOBİÜRONİK sıf. (fr. *hyalobiuronique*). Org. kim. *Hiyalobiüronik asit*, formülü $C_{12}H_{21}NO_{11}$ olan diholozit; suyla glukuronik asit ve glukozamine ayrışır; hiyalüronik asitlerin temel halkasını oluşturan hiyalobiüronik asit, bu asitlerin suyla ayrıştırılması sonunda elde edilir.

HİYALOFAN a. (fr. *hyalophane*). Miner. Baritli bir feldispat çeşidi; ortoza benzer.

HİYALOİT a. (fr. *hyaloïde*'den). Camsı cismin, retinaya kirpiksi cisme ve gözmerceğine yapışık çevresi.

HİYALOKLASTİK sıf. (fr. *hyaloclastique*). Petrogr. Volkanik cam parçalarından oluşmuş bir kayaç için kullanılır.

HİYALOPLAZMA a. (fr. *hyaloplasme*'dan). İçinde çeşitli cisimlerin yüzdüğü temel sitoplazma maddesi.
—ANSİKL. Hiyaloplazma, birbirine az ya da çok sıkı bağlı lifsi protein makromoleküllerinden oluşan bir jeldir. İçinde dağınık olarak küremsi proteinleri, şeker, yağ moleküllerini ve çeşitli iyonları barındıran suyu tutan bir çeşit ağ oluşturur. Çekirdeğin iyon tepkimesi alkali iken, hiyaloplazmanınki nötrdür.

HİYALOTEKİT a. (fr. *hyalotékite*). Miner. Doğal kurşun, baryum ve kalsiyum borosilikat.

HİYALOTER a. (fr. *hyalothère*). İçinden bir elektrik kıvılcımı geçirerek bir cam plakayı delmeye yarayan aygıt.

HİYALOZ a. (fr. *hyalose*). Oftalmol. Camsı cismin yozlaşması.

HİYALÜRONİDAZ a. (fr. *hyaluronidase*). Biyokim. Hiyalüronik asidin polimerliğinin çözülmesini ve hidrolizlenmesini özgül olarak katalizleyen enzim. (Spermatozoitlerde, hayvan zehirlerinde ve birçok bakteride bulunur; özellikle bakteri toksinlerinin yayılmasında ve hiç kuşkusuz, döllenme sırasında spermatozoidin yumurtacığı çevreleyen jöleden geçerek içeri girmesinde rol oynayan bir "yayılma etmeni"dir; tıbbi tedavide deri altına şırınga edilen maddelerin yayılmasını artırmak için kullanılır.)

HİYALÜRONİK sıf. (fr. *hyaluronique*). Biyokim. *Hiyalüronik asit*, birçok biyolojik sıvıdan (eklem kesesi sıvısı, göz camsı sıvısı) ve dokudan elde edilebilen ve dokularda hücreler arası tam bir seman görevi yaptığı sanılan mükopolissakkarit asit. (Molekül ağırlığı 8 milyona erişebilir. Çok sayıda hiyalobiüronik asit molekülünün zincirlenmesinden oluşur ve çoğunlukla proteinlere bağlıdır. Ancak hiyalüronidazla parçalanabilen az akışkan bir bileşik görünümündedir.)

HİYAM çoğl. a. (ar. *himān*'ın çoğl. *hiyām*). *Esk.* Susamış kimseler.

HİYÂZET a. (ar. *hiyāzet*). *Esk.* **1.** Bir araya getirme, toplama. **—2.** Kendine mal etme.

HİYEL çoğl. a. (ar. *ḥile*'nin çoğl. *ḥiyel*). *Esk.* Oyunlar, aldatmacalar, hileler: *Letaif-ül-hiyel* (kurnazca düzenlenmiş hileler).|| *İlm-ül-hiyel*, mekanik bilgisi.

HİYELÂ a. (ar. *ḫiyela*). *Esk.* Kendini beğenmişlik, gurur, kibir.

HİYEM çoğl. a. (ar. *ḫayme*'nin çoğl. *ḫiyem*). *Esk.* Çadırlar.
—İkt. tar. Osmanlı devleti döneminde, Trablusgarp ve Bingazi'de uygulanan bir vergi türü. (Şeyh ve muhtarlar tarafından toplanan bu vergilerin matrahı, sağlam ve yetişkin erkeklerle hayvanlardı. Bunlar için ayrı ayrı listeler oluşturulur, erkeklerin ve develerin birer; öküz ve ineklerin ikişer; koyunların onar, keçilerin yirmi beşer başı bir çadır olarak kabul edilir ve verginin miktarı bu esas üzerinden saptanırdı.)

HİYERARŞİ a. (fr. *hiérarchie*). **1.** Sınıflandırılan terimleri, her terimi kendinden önce gelene bağımlı, kendinden sonra gelene egemen duruma getirecek biçimde, bir astlık-üstlük ilişkisi içine sokan sınıflandırma: *A. Comte bilimleri artan karmaşıklık ve azalan genellik ölçütüne dayanan bir hiyerarşiye göre sınıflandırdı.* **—2.** Bir toplulukta, bir kuruluşta, kişileri, durumlarını, görevlerini vb. basamakları birbirine bağımlı bir aşamalar dizisine göre sınıflandıran düzenleme. (Eşanl. AŞAMA DÜZENİ.) **—3.** Öğelerin bir değersel, sosyal ölçüte ya da önem sırasına göre artan ya da azalan bir dizi olarak sıralandığı sınıflandırma: *Ücret hiyerarşisi. Burada sözkonusu olan bir değerler hiyerarşisidir.*
—İda. huk. *Hiyerarşi başvurusu*, bir idari kararın değiştirilmesi ya da bozulması için bu kararı veren makamın üstündeki makama başvurma. || *Hiyerarşi kudreti*, kendisine bağlı alt derecedeki makamlara emir verme, bu makamların aldıkları kararları değiştirme ve bozma yetkisi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kurallar hiyerarşisi*, hukuk kuralları arasındaki üstlük astlık ilişkisi. (Bu ilişkide en üstte anayasalar, onun altında da yasa, *tüzük* ve yönetmelikler yer alır. Alt düzeydeki hukuk kuralı üstteki kurala aykırı olamaz.)
—ANSİKL. İda. huk. Hiyerarşi kudreti şu öğeleri içerir: 1. üstün asta emir verme yetkisi; 2. üstün astın yaptığı işlemleri denetleme yetkisi; 3. üstün ast hakkında disiplin cezası verme yetkisi. Hiyerarşinin en önemli öğesi emir verme yetkisidir. Kamu hizmetinin yerine getirilmesinde karar verme yetkisine sahip olanların ast düzeydeki görevlilere verdikleri emirlerin yerine getirilmesi gerekir. Alt düzeydeki görevliler kendi anlayışlarına göre değil amirlerinin anlayışına göre hareket etmek durumundadırlar. Ancak suç olabilecek bir emri yerine getirmek zorunda değildirler. Üst, astın işlemlerini her zaman denetleyebilir. Hiyerarşi kudretinin müeyyidesi (yaptırımı), üstün, emirlerine uymayan asta disiplin cezası verme yetkisidir.

HİYERARŞİK a. (fr. *hiérarchique*). Hiyerarşiye dayanan şey için kullanılır: *Hiyerarşik düzen. Hiyerarşik toplum. Bilimlerin hiyerarşik sıralanması.*

HİYERATİT a. (fr. *hiératite*). Miner. K_2SiF_6 formülünde doğal potasyum fluorosilikat.

HİYEROGLİF a. (fr. *hiéroglyphe*). **1.** Eski Mısırlılar'da ideogram sisteminin temel birimi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Resim ve simgeler kullanan her tür yazı sistemi: *Maya, hitit hiyeroglifleri.* **—3.** Hiyeroglifle yazılmış metin. **—4.** Okunması çok güç, çirkin, karışık yazı ya da harf için kullanılır.
—ANSİKL. Hiyeroglif yazı, daha tarihin başlarında (İ.Ö. 3200'e doğr.) tam anlamıyla oluşmuştu; son hiyeroglif yazıt İ.S. 394'te Philai'de yazıldı.

Mısır dili uzun süre çözülemedi; bu alanda klasik geleneğe bağlı kalınarak hiyeroglifin yalnızca simgesel, ideografik bir değer taşıdığı düşünülüyordu. İlk kez Champollion 1822'de eski Mısır yazısının her sözcüğün kesin anlamını verecek biçimde birleşen fonogram ve ideogramlardan oluştuğunu ortaya koydu. Mısır dili hami-sami dillerindendir; yazılı biçiminde ünlü yoktur ve yazılı biçim yalnızca her sözcüğün anlamını taşıyan ünsüz yapıyı gösterir.

İlk evrede, imge sözün yerini tuttuğu için, algılanabilen gerçekliği hiç simge (piktogram) kullanmadan doğrudan doğruya gösterme eğilimi vardı. Ancak çok sınırlı olan bu sistem aile ya da toplum hiyerarşisi, duygular, eylem sözcükleri, dilbilgisi terimleri vb. gibi kavramları veremiyordu; bu durumda, işaretlerin (fonogramlar), sözcüklerin ses yapısını oluşturan ünsüzleri de göstermesi gerekiyordu. Yazı, gerçek anlamda, farklı anlamlar taşıyan, ancak aynı biçimde söylenen iki sözcüğü (eşsesliler) aynı işaretle gösterme düşüncesi doğduğu gün icat edildi. Fonogramlar ideogramlar arasından seçildi, ancak artık taşıdıkları görsel çağrıştırma değeri için değil, sessel değeri için kullanıldı; örn: "ağız" *r* olarak okunuyordu; *r* olarak okunan ve "doğru" anlamına gelen ilgeç de ile yazılmaya başlandı (ideogram fonograma dönüşmüştü). Bunun gibi, tekünsüzü olan ve yazının temelini oluşturan 24 fonogram vardır.

Daha sonra bu sistemde düzeltmeler yapıldı. İdeogram hep belli bir nesneyi yansıtıyor ve Mısırlı için hemen bir söyleyişi çağrıştırıyordu. Ancak yazının okunuşunda üç zorlukla karşılaşılabiliyordu: 1. birçok söyleyiş aynı gerçekliği gösterdiğinde: boynuzgillerden bir hayvanın boynuzu, *'b* ya da *db* olarak okunabiliyordu; herhangi bir anlam belirsizliğini önlemek için ideogramın önüne onu ses bakımından oluşturan ünsüzler kondu: *'b*, *db*;2.aynı ideogram birçok "gerçekliği" gösterdiğinde: burun mu, burun deliği miydi? aynı yöntem uygulandı ve şöyle yazıldı: *fud*, burun, *šrt*. burun deliği; 3. son olarak, düşünsel ozellik taşıyan birçok kavram aynı imgeye bağlı olduğunda: örn. güneş; güneş *r'*, gündüz *hrw*, parlamak *wbn* biçiminde yazılır. Her üç durumda da ideogramın önünde sessel okunuşu vardır ve onu belirleyen de bu okunuştur.

Yalnızca sessel bileşenleriyle yazılan ve hiçbir imgeyle gösterilemeyen eşsesli sözcüklerde belirlenmesi gereken söyleyiş değil (söyleyiş ayrıntılı olarak yazılmıştır) sözcüğün türüdür. Bu durumda fonogramların arkasına bir işaret konur; bu işaret belirtme sıfatıdır ve sözcüğün hangi varlık, nesne ya da eylem sınıfına bağlı olduğunu gösterir; betimleyici ve genel bir işarettir. Örneğin inmek anlamına gelen ile ah! (ünlem) *h3* ayıran belirtme sıfatıdır. Hareket halindeki bacaklar ile elini ağzına götüren adam eşsesli bu iki sözcüğün karışmasını önleyen anlam dolu belirtme sıfatlarıdır. Böylece mısır sözcüklerinin



Bu tablonun ilk dört işareti sami alfabesinin elif,hemze,ayn, vav *harflerinin karşılığıdır.*

çoğu ses-işaretlerden ve görüntü-işaretlerden oluşur. Görüntü-işaretler ya ideogram (kendilerinden önce gelen fonogramlarla kesinlik kazanmış bir söyleyişi çağrıştıran temsili görüntüler) ya da belirtme sıfatlarıdır (hemen önce söylenmiş sözcüğün türünü belirleyen ses değeri olmayan sade görüntüler). İşaret temsil ettiği sözcüğün kendini belirttiğinde bu sözcük-işaretin altına dikey bir çizgi çekilir: böylece kolayca r', güneş ya da r, ağız okunacaktır. Fonogramlar tek, çift ya da üç harfli olabilir. Sözcükler art arda, aralarında açıklık bırakılmadan yazılır. Sözcüğün başı ve sonu okumada gözü durduran ideogram ve belirtme sıfatlarıyla belli olur. İşaretler düzenli ve dengeli dörtgenler olarak gruplaşır, satırda biçimsiz hiçbir "boşluk" bırakılmaz. Yazı alçakkabartma ve resim gibi "düzenlenir". İşaretler soldan sağa ya da sağdan sola yazılabilir. Okumak için canlı varlıklara bakılır: soldan sağa okumak, sağdan sola okumak; işaretler yatay satırlar ya da dikey sütunlar oluşturabilir (bu durumda yukardan aşağı okunur).

Mısırlılar hiyeroglifleri basit durağan resimler gibi görmezlerdi. Mısır, inançlarına göre yontulmuş ya da resmedilmiş her insan ya da hayvan biçimi büyülü bir yoldan canlanabilirdi, çünkü her işaret canlanabilme yeteneğini gizilgüç olarak taşıyan bir kılıftı. Bu yüzden daha *Piramit metinleri*'nde bile tehlikeli olma ihtimali olan kimi işaretler (yılan, nil aygırı ya da timsah gibi) yontucu tarafından ikiye bölündü: sözcük anlamını koruyor ama işaret zararsız duruma getiriliyordu. Yazıcıların özellikle korunan seçkin bir meslek grubu oluşturmaları da bununla açıklanıyordu: sahip oldukları bilgi istenmeyen, korku veren sonuçlar doğurabilirdi.

HİYETOMETRE (fr. *hyétomètre*'den). Meteorol. Yağışların yeğinliğini ölçmeye yarayan aygıt.

HİYODEZOKSİKOLİK sıf. (fr. *hyodésoxycholique*). Kim. *Hiyodezoksikolik asit*, formülü $C_{24}H_{40}O_4$ olan steroit asit; domuz safrasında bulunur.

HİYOİT sıf. (fr. *hyoïde*; yun. *hyoeides*, Y biçiminde olan'dan). Zool. *Hiyoit yay* ya da *dilkemiği yayı*, omurgalılarda çene yayının arkasında bulunan, iç yayların ikincisi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Zool. Kıkırdaklıbalıklarda hiyoit yay, soluk deliği ile birinci solungaç yarığını birbirinden ayırır. Bir sırt iskelet öğesi [*hiyomandibüler*] ve arkada solungaç yaylarıyla (*bazihiyal, hipohiyal* ve kemikbalıklarda karın kesiminden solungaç boşluğunu kapatan solungaç ışınlarını taşıyan *seratohiyal* yaylar) aynı düzeni koruyan bir karın bölümünden oluşur. Dörtayaklılarda hiyoit yay gerilemektedir: hiyomandibüler orta kulaktaki üzengikemiğine (ya da kolumela) dönüşür; oysa karın kesimindeki kemikler (birinci arka solungaç yayıyla beraber), ön boynuzları ve gövdesinin bir bölümü hiyoit yaya ait olan dilkemiğiyle şakak kemiğine bitişik stiloit kemik başını meydana getirir.

HİYOMANDİBÜLER a. Omurgalıların dilkemiği yayının arka öğesi. Arkadan kafatasına dayanır ve askılı omurgalılarda altçene yayını askıya alır.

HİYOSİYAMİN a. (fr. *hyoscyamine*; yun. *hyoskyamos*, banotu'ndan). Eczc. Patlıcangillerde bulunan ve atropinin levojir izomeri olan alkaloit. (Atropinden daha etkin ve daha zehirlidir.)

HİYOSTİLİ a. (fr. *hyostylie*). Altçene yayının beyni koruyan kafatası bölümüne eklemlenme biçimi. (Hiyostiliye, günümüz kıkırdaklıbalıklarında ve kemiklibalıklarında [ciğerlibalıklar dışında] rastlanır.)

HİZ a. (fars. *ḫīz*). *Esk.* Coşkunluk, dalgalanma: *"İhtilâl patladığı zaman amele ayni tehditkâr bir ısrar ile bunun da hîz-i fiile isâlini istediler"* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya).

HİZ sıf. (fars. *ḫāsten*, ayağa kalkmak' tan *ḫīz*). *Esk.* "Kalkan", "sıçrayan", "atılan" anlamlarında bileşik sözcükler türetilmiştir: *seher-hiz* (erken kalkan); *şeb-hiz* (gece uyanıp kalkan) vb.

HİZA a. (ar. *ḥiẕā'*). **1.** Bir şeyle herhangi bir sapma olmadan doğru bir çizgi üzerinde yer alma, aynı doğrultuda bulunma durumu: *Hizayı bozmayın. Aynı hizada bulunmaya dikkat etmek. Herkes bir hizada dursun.* **—2.** *Hizaya gelmek*, sözkonusu birçok kişiyse, düzgün bir biçimde sıra olmak; bir kişiyse olumsuz ve aykırı davranışlarını düzeltmek, doğru yola yönelmek: *Biraz çile çeksin, güçlükleri görsün, sonra o da hizaya gelir.* ‖ *Bir kimseyi hizaya getirmek*, bir kimsenin davranışlarını düzeltmek, onu doğru yola getirmek.
—Bür. ger. *Baştan hiza* ya da *sondan hiza*, daktilo edilmiş bir metinde karakterlerin sırasıyla sol ya da sağ yanda aynı çizgi üstünde bulunması.

HİZÂB a. (fars. *ḫizab*). *Esk.* **1.** Rüzgârın etkisiyle denizde oluşan dalga. **—2.** *Hizâb-engiz*, dalga oluşturan, dalgalandıran.

Hizakurige *(At üstünde ayakta)*, Cippenşa İkku'nun 1802-1822 arasında yazdığı güldürü romanı *Tokaidoçu -Hizakurige*'nin (56 cilt) kısaltılmış adı. Yalancı, şakacı, patavatsız iki kafadarın Japonya'daki yolculuklarını ve yollarda, hanlarda rastlanan sıradan kişilerin dünyasını yansıtır.

HİZALAMA a. Hizalamak eylemi.
—Ciltç. Bir kitabın, karşı karşıya gelen ve ortak bir çizelge içeren yapraklarını, birinin çizgileri ötekinin çizgileriyle aynı hizaya gelecek biçimde yerleştirme.
—Geom. ve Teknol. Çeşitli noktaları aynı doğru üzerine getirme. (Bk. *ansikl.* böl. Teknol.)
—Mak. san. Bir makine ya da donanımı hizalamak eylemi.
—ANSİKL. Teknol. Bayındırlıkta ve inşaatta hizalama gerçekleştirmek için optik gözleme aygıtları, çırpılar ve bazen karşılaştırma çizgisi oluşturan bir laser ışını kullanılır (karayolları ve otoyolları hidrokarbonlu bağlayıcılarla kaplama, boru döşeme, yapı inşaatı, galeri açma vb.).

HİZALAMAK g. f. *Şeyleri hizalamak*, onları düz bir çizgi oluşturacak biçimde sıralamak.
—Mak. san. Bir makinenin ya da bir donanımın iki ya da birçok öğesinin eksenlerini çakıştırmak.

HİZÂN sıf. (fars. *ḫizan*). *Esk.* Sıçrayarak kalkan, ayağa kalkan.

HİZAN, D. Anadolu bölgesinde Bitlis iline bağlı ilçe; 43 790 nüf. (1990); 917 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 47 köy. Merkezi, Bitlis'in 50 km G.-D.'sunda *Hizan*, 4 798 nüf. (1990). Tahıl, tütün, meyve üretimi. Hayvancılık. Ormancılık.

HİZÂNE ya da **HİZÂNET** a. (ar. *ḫizane, ḫizanet*). *Esk.* **1.** Hazine; hazine konan yer. **—2.** Kalp, gönül, hatır. **—3.** *Hizanet-ül-kütüb*, kütüphane.

HİZÂNEGÂH a. (ar. *ḫizāne* ve fars. *-gāh*'tan *ḫizānegāh*). *Esk.* Hazine ve değerli şeylerin saklanıp, korunduğu yer.

HİZANET → HİZÂNE.

HİZB → HİZİP.

HİZBER ya da **HİZEBR** a. (ar. *hizber, hizebr*). *Esk.* **1.** Aslan. **—2.** Yiğit adam.

HİZBİ → HÜZNİ.

Hizbi cedit, İttihat ve Terakki partisi'nde sağ grup. 1911'de parti içinde Hizbi atik'le birleşti. Ahali fırkası da hizbe yakınlık gösterdi, ama birleşme gerçekleşmedi. Hizip, üye milletvekillerinin partiden ayrılmalarıyla dağıldı.

Hizbi terakki, Meclisi mebusan'da İttihat ve Terakki partisi milletvekillerinin bir bölümünün oluşturduğu sol grup. Yedi milletvekilinden oluşan hizip içinde Dr. Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Cami Bey (Baykut), Dr. Rıza Nur da yer alıyordu. Grup üyeleri partiden ayrılınca hizip dağıldı.



J.G. Ross-Rapho

Abusir (Aşağı Mısır) yakınında bir mezarda bulunan yontulmuş bir panodan ayrıntı, tahta
Eski krallık, III. hanedan
Kahire müzesi

Hizbullah (ar. *Hizbullah*, Allah'ın partisi), Lübnan'da 1982'de kurulan siyasi örgüt. İran'daki aynı adı taşıyan siyasi harekete bağlı şii militanların desteğiyle kuruldu. Amacı Lübnan'da bir İslam cumhuriyeti kurmaktır. Bunun için lübnanlı hıristiyanlar ve İsrail'le mücadele etmektedir.

HİZE → HEYZUM.

HİZEBR → HİZBER.

HİZEBRAN çoğl. a. (ar. *hizebr*'in fars. çoğl. *hizebrān*). *Esk.* Aslanlar.

HİZEBRANE be. (ar. *hizebr* ve fars. *-āne*'den *hizebrāne*). *Esk.* Aslancasına.

HİZEBRENDAZ sıf. (ar. *hizebr* ve fars. *endāz*'dan *hizebr-endāz*). *Esk.* Aslanı yenecek kadar güçlü, sert kimseler için kullanılır.

HİZEM a. (fars. *hizem*). *Esk.* **1.** Yakacak odun. **—2.** *Hizem-keş*, odun yaran ya da taşıyan köylü, oduncu.

HİZEN, Japonya'da Kyuşu adasının (Saga ve Nagasaki ili) batı yarımadasını kaplayan eski bölge. Birçok toprak sahibi derebeyi bölgeyi paylaşıyordu.

HİZENDE sıf. (fars. *ḫiziden*, sıçramak' tan *ḫizende*). *Esk.* Bir yere atılıp sıçrayan: *Emvac-ı hîzende* (sıçrayan dalgalar). *Gazal-ı hîzende* (sıçrayan geyik). *Mar-ı hîzende* (sıçrayan yılan).

HİZİP, -zbi (ar. *ḥizb*). *Esk.* Bir bütünden ayrılmış bölük, kısım.
—İsl. Kuran'ın eşit sayıdaki ayetlere ya da sayfalara göre ayrılmış bölümleri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Siyas. kur. Siyasi parti, örgüt: *Hizbüttahrir, Hizbullah.* ‖ Siyasi parti içinde oluşan grup: *Hizbi cedit, Hizbi atik, Baykal hizbi.*‖ Kurulu iktidarı devirmek için birleşmiş olan ya da bir grup içinde bölücü girişimlerde bulunan insan topluluğu; klan: *Birbirleriyle didişen hiziplerin eline düşmüş ülke. Hiziplere bölünmüş siyasal parti.*
—Süslem. sant. *Hizip gülü*, yazma Kuran'larda hiziplerin başına yapılan, güle benzer, yuvarlak, içi boş süsleme.
—Tasav. Din ve tesavvuf ulularından aktarılan ve düzenli olarak ya da gerekli durumlarda okunan dualar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İsl. Genellikle Kuran'ı okuma ya da ezberleme kolaylığı sağlaması amacıyla düzenlenen hiziplerin (ahzap) içerdiği ayet ya da sayfa sayısı ülkelere göre değişir. Kuran, bazı ülkelerde 60, bazılarında da 30 hizbe ya da cüze ayrılır. Türkiye'de basılan Kuran mushafları 30 cüzden, her cüz de 4 hizipten oluşur.
—Tasav. Tarikatlarda din ve tasavvuf ulularından gelen, bu nedenle *mesur dualar* ve *virdler* (evrad) diye de adlandırılan hiziplerin okunması, eskiden beri titizlikle uygulanan bir gelenektir. İlk hizbi yazan

Abdülkadir Geylani (1077/78-1166) oldu. Daha sonra İbn Arabi, Ahmet Bedevi, Nevevi ve Şazeli gibi ünlü sufiler onu izlediler.

HİZİPÇİ sıf. ve a. Siyasi bir örgütlenme içinde hizip oluşturan ya da belli bir hizip içinde yer alan kimse için kullanılır.

HİZİPÇİLİK a. Hizipçi eğilim ya da eylem.

HİZİPLEŞME a. Hizipleşmek eylemi; klikleşme.

HİZİPLEŞMEK gçz. f. Bir örgütlenme içinde hizipler oluşturmak, hiziplere ayrılmak.

HİZLÂN a. (ar. *ḫizlān*). *Esk.* **1.** Yardımsız ve kimsesiz kalarak düşkün hale gelme. **—2.** Yorgunluk, zayıf kalma.

HİZMET, -ti (ar. *ḫidmet*'ten). **1.** Başkası için ve /ya da başkasının yerine bir işi yapma; yapılan iş: *Bu hizmetiniz karşılıksız bırakılmayacaktır.* **—2.** Bir kimsenin yerine getirmekle yükümlü olduğu görev: *Askerlik hizmeti. Yurt hizmeti.* **—3.** İş, memuriyet: *Otuz yıllık devlet hizmetinden sonra emekli olmak.* **—4.** Bir kurumun, bir kuruluşun işlevi doğrultusunda gördüğü işler, yaptığı çalışmalar: *Sağlık hizmetleri. Grev, temizlik hizmetlerini felce uğrattı.* **—5.** *Hizmet etmek, hizmet görmek,* bir kimse için çalışmak, iş görmek: *Size hizmet etmek, benim için onurdur.* || *Hizmete girmek, hizmetine girmek,* sözkonusu bir şeyse, çalışmaya başlamak: *Önümüzdeki yıl üç fabrika daha hizmete girecek;* bir kimseyse, bir yerde ya da bir kimsenin yanında görev almak. || *(Bir kimsenin) hizmetinde olmak,* bir kimsenin yanında çalışarak işlerini görmek.

—*Esk. Hizmet-güzar,* hizmet sunan, iş yapan.

—Ask. Yasa ve yönetmeliklerde yapılması ya da yapılmaması açıklanmış çeşitli konularda amir tarafından yazı ya da sözle emredilen, yasaklanan bütün etkinliklere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hizmet eri,* Türk silahlı kuvvetleri'nde, teğmen ve daha üst rütbeli subayların resmi ve özel hizmetlerini yapmak üzere görevlendirilen er. (1960'a kadar her subaya bir hizmeti eri verilirdi ve buna *emir eri* de denirdi. Bu tarihten sonra çıkarılan bir yasayla, subaylara hizmet eri verilmesi sona erdirildi.)

—Bank. *Borç ödeme hizmeti,* bir banka, devlet hazinesi, vb. tarafından yerine getirilen, devlet borçlarının iadesi ve faizlerin ödenmesiyle ilgili işlemlerin tümü.|| *Mali hizmet,* menkul kıymet gelirlerinin ödenmesi ve tahvil karşılığı alınan borçların iadesi ile ilgili olarak bankalara verilen görevlerin tümü.

—Bilş. *Hizmet merkezi,* bir telematik ağına bağlanan ve bu ağın bilgi bankalarına ya da özel programlara kullanıcıların erişimini sağlayan donanımlar ve yazılımlar bütünü. —Bu hizmeti veren kuruluş.

—Eğit. *Hizmet içi eğitim,* kişilerin hizmetteki verim ve etkilerinin artırılmasını, gelişmeye yol açan bilgi, beceri ve anlayışlarının zenginleştirilmesini amaç edinen ve kurumların genel çalışma düzenini sürekli olarak etkileyen eğitim. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *Hizmet birleştirmesi,* değişik sosyal güvenlik kurumlarına bağlı olarak çalışanların emeklilikleri için hizmet sürelerinin birleştirilmesi. (24 mayıs 1983 tarih ve 2829 sayılı yasa hizmet birleştirmesinin nasıl yapılacağını belirlemiştir. Birleştirme, Emekli sandığı, Sosyal sigortalar kurumu ve Bağ-kur'a bağlı olarak çalışanlarla Sosyal sigortalar k.'nun geçici 20. maddesine göre kurulan emekli sandıklarına bağlı olarak çalışanları kapsamı içine alır.) || *Hizmet sözleşmesi* → İŞ* SÖZLEŞMESİ. || *Hizmet süresi,* bir kişinin bir ya da birden çok işte geçirdiği çalışma süresi. (Bu süre emeklilik hakkının kazanılmasında belirleyici bir rol oynar. Örneğin Emekli sandığı'na bağlı olanlar için bu süre kadınlarda yirmi, erkeklerde ise yirmi beş yıldır).

—İda. huk. *Hizmet kusuru,* kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde İdare'nin işlediği kusur. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kamu hizmeti* → KAMU.

—İkt. *Hizmet şirketi,* maddi servetler dışında, ücret karşılığında bir işi yapan, bazı hizmetleri sunan, çalışacak eleman, kira ile donanım vb. sağlayan işletme. || *Kolektif hizmet* genellikle bir kamu kuruluşu tarafından yapılan ve bazı toplu gereksinimleri karşılayan malları sunmayı amaçlayan etkinlik.

—İşl. ikt. Bir ücretli tarafından, geçici iş çerçevesi içinde yapılan sınırlı iş. || *Hizmet sözleşmesi,* geçici iş yapan işletme ile istihdam ettiği işçi arasında aktedilen anlaşma.

—Oto. *Hizmet aracı,* mal taşımada ya da toplu insan taşımada kullanılan kamyonet ya da kamyon gibi ticari araba. (Bu araçlar bir trafik yönetmeliğine ve özel arabalardan farklı bir vergi düzenine bağlıdır.)

—Tasav. Müridin, nefsini arındırmak ve Allah yolunda (sülûk) ilerlemek amacıyla bir şeyhin yönetim ve eğitimine girmesi. (Tasavvufta her tarikatın titizlikle uyguladığı *hizmet* ve *sohbet,* salikim manevi alanda yükselmesini ve Hak'ka ulaşmasını sağlayan iki kanat gibi kabul edilir. Sufilere göre Tanrı'ya hizmetin yolu şeyhe hizmetten, Tanrı ile sohbetin yolu şeyhle sohbetten geçer.) || *Hizmet değiştirmek,* mevlevi tekkelerinde gerekli durumlarda ayakçılık, ahçılık, meydancılık gibi hizmetleri yürütenler arasında değişiklik yapılması. || *Hizmet-i merdan,* mevlevilikte "çile"nin öteki adı ya da tekkedeki bütün dervişlerin birlikte gördükleri işler. || *Hizmeti tamam olmak,* mevlevilikte bin bir günlük çile süresinin dolması. (Dışmeydancı, çilenin dolmasına bir hafta kala müride "Erenler, hizmetin tamam oldu" derdi.) || *Hizmet tennuresi,* mevlevilikte iki tennure türünden biri. (İkincisi sema tennuresidir.)

◆ **hizmetler** çoğl. a. İkt. İşletmeler ya da devlet tarafından halka, parasız ya da paralı olarak sağlanan yararlar.

—Bank. *Hisse senedi ve tahvil hizmetleri,* ada yazılı hisse senedi ve tahvillerin devir ve konversiyon işlemleriyle, daha genel olarak da hisse senedi ve tahvillerin korunması ve gözetilmesiyle ilgili görevlerin tümü.

—Bank. ve Bors. *Banka kesimi hizmetleri, mali kesim (finans kesimi) hizmetleri,* bankaların ve mali kuruluşların (finans kuruluşlarının) müşterilerine sundukları hizmetler (ödünç para verme, plasman, tavsiye, vb.).

—İş örgüt. *Genel hizmetler,* bir fabrikanın üretim atölyelerinde, sorumlunun yönetiminde buhar ve elektrik üretim santrallarını, akışkan ve elektrik dağıtım şebekelerini, kimi zaman da bakım ve onarım ekiplerini toparlayan ek hizmetler.

—Mil. muhs. *Paralı hizmetler,* devlet ya da bir kamu kuruluşu tarafından tüketicilere satılan hizmetler. || *Parasız hizmetler,* devlet ya da bir kamu kuruluşu tarafından tüketicilere bedava sunulan hizmetler.

—ANSİKL. Ask. Hizmet, bir askeri birliğin muharebe dışındaki etkinlikleridir. Teknik hizmetlerle idari hizmetler (personel, lojistik, maliye ve din işleri) ve sivil işler olmak üzere çeşitli türleri kapsar. Her askeri birliğe destek verecek olan hizmet birimi, ya o birliğin kuruluşuna eklenerek ya da bağlı olduğu bir üst birliğin o hizmetle ilgili kuruluşundan yararlanılarak düzenlenir. Muharebe harekâtını her tür arazi ve iklim koşulları altında gerektiğince destekleyecek hizmet birlikleri, istenilen sonucun alınması için yakın destek sağlamakla yükümlü olduklarından, bunların her zaman çeşitli hizmetlere hazır durumda bulundurulmaları önem taşır.

—Eğit. Bilim ve teknikteki gelişmeler her meslek alanına yeni bilgi, teknik ve araçlar getirdiğinden çalışanları bu bakımdan öğrenmeye, yetişmeye zorlar. Bu zorlama da doğal olarak hizmet içi eğitimi zorunlu kılar.

Türkiye'de 1938'de hizmet içi eğitimin bir yasaya bağlanması gerekli görülerek 3457 sayılı "Sınai müesseselerde ve maden ocaklarında mesleki kurslar açılmasına dair kanun" çıkarıldı. Bu yasanın uygulama biçimini belirlemek için 6. maddesi uyarınca bir tüzük hazırlandı. 23 maddelik tüzüğün birinci maddesi, yılda çalıştırdığı işçi ve hizmetli sayısının günlük ortalaması 100'den fazla olan maden ocakları ile sanayi kuruluşlarında çırak, kalfa ve ustaların meslek bilgilerinin artırılması için kurslar açılmasını öngörür.

657 sayılı Devlet memurları yasası'nın 7. bölümü, "Devlet memurlarının yetiştirilmesi" başlığı altında, kurumların memurlarını hizmet içinde yetiştirme esaslarını saptar. Bu bölümdeki ilk madde, "Devlet memurlarının yetişmelerini sağlamak, verimliliğini artırmak ve daha ileriki görevlere hazırlamak amacıyla uygulanacak hizmet içi eğitimin, Devlet personel dairesi tarafından ilgili kurumlarla birlikte hazırlanacak yönetmelikler dahilinde yürütülmesini", ikinci madde, "Her kurumda yetişme faaliyetlerini düzenlemek, yürütmek ve değerlendirmekle görevli bir Eğitim birimi kurulmasını" üçüncü madde, "Kurumların kendi eğitim ihtiyaçlarını karşılamak üzere eğitim merkezleri açabileceklerini" hükme bağlar.

3308 sayılı "Çıraklık ve meslek eğitimi" yasası çırak, kalfa ve ustaların meslekte öğrenim görme ve ilerleme koşullarının esaslarını belirler. Yasaya göre çıraklar 3-4 yıllık öğrenim süresinden sonra imtihanı kazanmakla kalfalık, bir 3 yıllık öğrenim süresi ve o işte en az 5 yıl çalışmış olmak kaydı ve yine imtihanla usta diploması alabilirler. Bu süreler mesleklerin niteliğine göre ilgili bakanlığın görüşü de alınarak değiştirilebilir.

—İda. huk. *Hizmet kusuru,* İdare'nin yani kamu kurum ve kuruluşlarının kamu hizmetini gereği gibi yerine getirmemelerinde sözkonusu olur. Kamu hizmetlerinin sürekli ve düzenli bir biçimde yerine getirilmesi genel kuraldır. Hizmet kusuru, kamu hizmetinin kötü bir biçimde yerine getirilmesi ya da hiç yerine getirilmemesi biçiminde ortaya çıkabilir. Bu kusur türü, kamu hizmetini yerine getiren memurun kişisel kusurundan ayrıdır ve daha nesnel bir nitelik taşır. Ancak bu iki kusur bir arada bulunabilir. Kamu hizmetinden yararlanan yurttaşlar hizmetin gereği gibi yerine getirilmemesinden doğan zararın giderimi için İdare'yi dava edebilirler. Hizmet kusuru İdare'nin sorumluluğunu gerektiren bir durumdur. Anayasa'nın 125. maddesine göre İdare, kendi eylem ve işlemlerinden doğan zararı ödemekle yükümlüdür.

—Kur. tar. Kanuni Sultan Süleyman bir sefere çıktığı zaman Dairei hümayun'u korumakla görevlendirilmiş 300 kişilik süvari birliği mensupları, savaştan sonra bazı hizmetlerde kullanılmak suretiyle ödüllendirilirlerdi. Bu uygulama Kanuni'den sonra da sürdürüldü ve yerleşti. Ancak savaşa gitmeden birliğe yazılıp "hizmet" adı altında mülki görevlere atanmalar, kapıkulu ocağının kurulu düzeninin gitgide bozulmasına yol açtı.

HİZMETÇİ a. Belli bir ücret karşılığında ev işleri (özellikle temizlik) gören kadın.

Hizmetçiler *(les Bonnes),* Jean Genet'nin oyunu (1947). Hizmetçiler için tek kurtuluş yolu "iyi" olmayı bırakıp "kötü" olarak hanımı öldürmektir. O zaman tanınmış, ünlü ve saygın kişiler olabilirler. Cesaret ve şanstan yoksun olunca, bunun tek yolu "hanım" rolü oynamak ve eylem içinde bununla iyice zehirlenmektir. Ama kurtuluş ve özgürlüğe gerçekten erişilebilir mi? Bu yapıtta ötekinin rolüyle ölümün rolü içinden çıkılmaz biçimde birbirine karışır, bu bakımdan metafizik bir nitelik taşır. Yazarın daha sonraları "yasal terorizme

yanıt vermek amacıyla terorizm konusunda söyledikleri oyunu doğrudan siyasal bir ışıkla aydınlatabilir.

HİZMETÇİLİK a. Hizmetçinin yaptığı iş.

HİZMETKÂR a. (ar. *ḫidmet* ve fars. *-kār*'dan *ḫidmet-kār*). Bir kimseye ücret karşılığı hizmet eden kimse, genellikle erkek; uşak: *Hizmetkârlarına çok iyi davranırdı.*
—Kur. tar. *Hizmetkâr akçesi*, Osmanlı devletinde kadıların dava için başvuranlardan aldıkları bir çeşit mahkeme harcı. (Ahmet I zamanında hizmetkâr akçesi iki kuruş olarak saptanmıştı.)

HİZMETKÂRLIK a. Hizmetkârın işi.

HİZMETLİ a. Bir yerde odacı, kapıcı vb. olarak çalışan kimse: müstahdem.
—İda. huk. Kamu hizmetlerinin yürütülmesinde yardımcı olarak çalışan odacı, bekçi vb. görevli. (657 sayılı Devlet memurları k.'nda yardımcı hizmetliler sınıfı içinde toplanan hizmetliler memur statüsünde sayılırlar.) [Eşanl. MÜSTAHDEM.]

HJÄLMAREH ya da **HJÄLMAR**, İsveç'in orta kesiminde göl, fazla sularını Eskilstuna ırmağı aracılığıyla Mälaren gölüne boşaltır.

HJÄRNE (Harald), isveçli tarihçi (Klastorp 1848 - Uppsala 1922). 1885-1913 arasında Uppsala Üniversitesi'nde ders verdi. Birçok yapıt, bu arada *Karl XII Omstörtningen i Östeuropa* (1902) ve *Gustaf Adolf* (1912) adlı kitapları yazdı.

HJARTARSON (Snorri), izlandalı şair (Borgárfjöður 1906). Uzun yıllar Norveç'te yaşadı, burada resim üzerinde çalıştı. İzlanda'ya döndükten sonra şiir yazmaya başladı. Gözde teması doğaydı, doğayı olağandışı bir dil ustalığıyla inceledi. Yapıtları: *Poèmes* (fr. çev.) [1944] ve *Feuilles et étoiles* (fr. çev.) [1966].

HJELMİT a. (fr. *hjelmite*). Miner. Doğal itriyum, demir, manganez ve kalsiyum stanotantalatı ve niyobatı.

HJELMSLEV (Louis Trolle), danimarkalı dilbilimci (Kopenhag 1899 - *ay. y.* 1965). H. Pedersen'in öğrencisiydi, yeni dilbilgisi geleneği içinde yetişti. İlk araştırmalarını, tez konusunu da oluşturan Litvanya sesbilgisi üzerine yaptı (*Études baltiques* [Baltık incelemeleri], 1932). Özellikle, R. Rask'ın çalışmalarıyla ilgilendi ve henüz yayımlanmamış elyazmalarını yayımladı. 1931'de V. Brøndal ile Kopenhag dilbilim çevresini kurdu ve çevrede en çok etkinlik gösteren kişi oldu (çevrenin çalışmalarını yaymak için 1939'da *Acta linguistica* adlı dergi kurulması). Genel dilbilim üzerine görüşleri F. de Saussure'ün çizgisindeydi; dil incelemesini bir sistem, bir yapı olarak ele almak ve onu kendi başına ve kendisi için betimlemek istedi (içkinlik ilkesi). Ortaya attığı glosematik* kuramı (*An Outline of Glossematics* [Glosematik taslağı], H. Uldall ile birlikte, 1936) dil yapılarını son derece kesin kurallara oturtma yolunda bir deneme ve Saussure'ün kimi kavramlarının (anlatım/içerik, biçim/töz) derinleştirilmesiydi. Bilim dünyasında yarattığı etki geç geldi. Başyapıtı *Omkring sprogteoriens grundlaeggelse* (Dil kuramına giriş) [1943] ingilizceye ancak 1943'te, fransızcaya ise 1968'de çevrildi, ama özellikle anabilim ve göstergebilim alanlarında önemli kapılar açtı. Ayrıca, Sproget'i (Dil) [1943'te yazıldı ama 1963'te yayımlandı] yazdı ve *Acta linguistica*'da daha önce yayımlanmış yazılarını *Essais linguistiques* (Dilbilim denemeleri) [1959] adlı bir kitapta topladı.

HJØRRİNG, Danimarka'da kent, Jylland'ın kuzeyinde; 34 100 nüf. Besin ve tekstil sanayileri.

HJORTH (Brör), isveçli ressam, heykelci ve desinatör (Marma, Uppland, 1894 - Uppsala 1968). 1920'lerde Paris'e gitti (1921-1924 arasında Bourdelle'in atölyesinde çalıştı). Gauguin'in sanatından etkilendi. Köy çevresini konu alan, yalın, renkli resimler (portreler, manzaralar, halk yaşamından sahneler) ve çokrenkli ağaç heykeller yaptı.

HJULSTRÖM (Filip), isveçli coğrafyacı (Lungsund, Värmland, 1902), Uppsala Üniversitesi'nde profesördü. En önemli yapıtı Fyris ırmağı monografisi (1935), daha sonraki hidroloji çalışmalarına temel oldu.

HKOE, *Havadan-karaya orta erimli*'nin kısaltması, HKOE, bir bombardıman uçağından yerdeki bir hedefe fırlatılan nükleer silahı belirtir.

HLA sistemi → SİSTEM.

HLAİNG, Birmanya'da akarsu; 160 km. Prome'nin G.'inde, Aşağı Birmanya ovasındaki bir gölden doğar; Myitmaka adıyla İravadi'ye paralel olarak G.'ye yönelir. Pegu ırmağına kavuştuktan sonra Pazundaing'le birlikte Rangoon* ırmağını oluşturur.

HŁASKO (Marek), polonyalı yazar (Varşova 1934 - Wiesbaden 1969). Gerçekçi romanlar ve öyküler yazdı. "Halk demokrasisi" olan Polonya'da geçen ilk gençlik yıllarının acılarını anlatınca kısa zamanda ün yaptı, ama rejimin de tepkisini çekti (*le Premier pas dans les nuages* [fr. çev.], 1956). İkinci yapıtı (*les Cimetières* [fr. çev.], 1958) Fransa'da yayımlandı. İsrail'e göç eden yazar orada dört uzun öyküden oluşan (*le Dos tourné*'yi [fr. çev.], 1964) yazdı. 1968'de Batı Berlin'e gitti ve ertesi yıl aşırı derecede uyku ilacı almaktan öldü. *Le Suivant pour le paradis* (fr. çev.) [1958], *le Huitième Jour de la semaine* (fr. çev.) [1963], ayrıca *Converti à Jaffa* (fr. çev.) [1966] ve *Chouette, fille du boulanger* (fr. çev.) [1968] adlı yapıtları yazdı.

Hlebine okulu, Hırvatistan'ın Hlebine adlı köyünden "köylü-ressamlar"ın oluşturduğu sanat okulu. 1930-1933 arasında K. Hegedusic* tarafından örgütlendi. Bu çevredeki amatör ressamlar, yapıtlarında doğdukları yöreyi işlediler. Tablolarındaki üslup birliği ve naif tazelik buradan kaynaklanır. Başlıca üyeleri, grubun önderi durumundaki İ. Generalic*, ilk kez 1931'de Zagreb'de sergi açan Mirko Virius (1889-1943) ve Franjo Mraz'dır (doğm. 1910). İkinci kuşakta, İvan Večenaj (doğm. 1920), Franjo Dolenec (doğm. 1930), Dragan Gaži (doğm. 1930), Franjo Filipović (doğm. 1930), Mijo Kovačić (doğm. 1935) ve Josip Generalić (doğm. 1936) gibi ressamlar vardır. Okul, uluslararası bir ün kazandıktan sonra (São Paulo bienali, 1955; Brüksel, 1958) İvan Rabuzin (doğm. 1919) ve İvan Lacković (1932) gibi hlebineli başka ressamlar da ünlendiler. Zagreb'deki Naif sanat galerisi'nde hlebineli sanatçıların yapıtları sergilenmektedir.

HLEBNİKOV (Viktor Vladimiroviç HLEBNİKOV, **Velimir** —denir), rus şair (Tundutovo, Astrahan, 1885 - Santalovo, Novgorod bölgesi, 1922). Simgecilerle birlikteyken, rus değerleri adına onlardan koptu, ulusal folkloru Avrupa değerlerine yeğ tuttu. Mayakovskiy ile birlikte fütürizmi kurdu, doğuştan dilci olarak sessel denemeler, sözcüklerin kökleri çevresinde çeşitlemeler yaptı. Evrensel bir kardeşlik düşlediğinden, Rus devrimi'ni sevinçle karşıladı.

HLİFAVİ (Abdurrahman), suriyeli siyaset adamı (Şam 1927). İktidarın general Esat tarafından ele geçirilmesinden (kasım 1970) sonra, içişleri bakanlığına, daha sonra başbakanlığa atandı (nisan 1971). Aralık 1972'de istifa etti, 1976-1978 arasında yeniden hükümet başkanı oldu.

HLİNKA (Andrej), katolik rahip ve slovak siyaset adamı (Černova 1864 - Ružomberok 1938). Yoksul bir köylünün oğluydu 1905'te katolik ve özerk Slovak halk partisi'ni kurarak macar siyasetine karşı çıktı. İki yıl hapse mahkûm oldu (1906 -1908) ve partisi kapatıldı. Ekim 1918'de yeni Çekoslovakya Cumhuriyeti'nde Çekler'le birleşmeyi savundu. 1920-1935 arasında Slovak halk partisi yeniden örgütlenince Slovakya'da özerklik sloganıyla oyların üçte birini aldı. Hlinka önce Tuka'nın katı özerklik politikasına, sonra Sidor'un Polonya yanlısı politikasına dayandı. Yerine geçecek kimseyi saptamadan öldü.



Mona Lisa galerisi, Paris

Hlebine okulu
Çiçek toplama (1971)
İvan Lacković
özel kol.

HMELNİTSKİY, Ukrayna'da kent, Volinya platosunda, Dniestr'in K.'inde; 57 000 nüf. Makine. Besin sanayileri.

HMELNİTSKİY (Boğdan) [1595'e doğr -Çigirin 1657), Kazaklar'ın hetmanı (1648-1657). Küçük bir soylunun oğluydu, Polonya hizmetinde "sicilli kazaklar" sınıfında subay oldu, 1648'de kendisini hetman seçen Zaporoglar'ı ayaklanmaya çağırdı. Kırım Tatarları'yla birleşerek Galiçya'da büyük bir zafer kazandı ve Polonya kralını, "özgürlük" isteyen Kazaklar'ın istekleri doğrultusundaki Zborów antlaşması'nı imzalamak zorunda bıraktı (1649). Ancak, daha fazlasını istediğinden, Polonya'ya yeniden savaş açtı ve 1651'de ve 1653'te bozguna uğradı. Moskova'dan yardım istedi. Hetman ve Zaporog ordusu Pereyaslav antlaşması'yla çar Aleksey Mihayloviç'in metbuluğunu kabul ettiler (1654). Bu antlaşmaya göre Doğu Ukrayna Rusya'ya bağlandı.

HMİS EL-HAŞNA, esk. **Fonduk**, sonra **Hemis El-Heşna**, Cezayir'de (El -Buleyde vilayeti) kent, Mitica ovasının doğusunda; 41 400 nüf. Bostan tarımı. Tütün. —Yakınlarında, Hamiz barajı (depoladığı su: 23 milyon m^3).

HMPT Org. kim. *Heksametilfosfotriamit*'in kısaltması; daha çok HEKSAMETAPOL adıyla bilinen madde.

H. NAZIM → REY (Ahmet Reşit).

HNĚVKOVSKÝ (Sebastián) çek yazar (Žebrák 1770 - Prag 1847). Çek dilinde ilk gazete olan *Hněvkovský*'yi çıkardı. Ayrıca manzum bir güldürü-destan, komediler ve çek nazım sanatı üzerine bir yapıt yayımladı.

HNUM, koç başlı insan, bazen de koç biçiminde betimlenmiş Mısır tanrısı. Yaşamı yaratan ve can veren Hnum'un birçok yerde kültü vardı. Elephantine'de, tanrıça Satis ve Anukis ile birlikte Nil'in kaynaklarını koruyan (1. çavlan), sularını yükselten tanrı olarak kabul edilirdi. Mısır'ın her yanında Hnum'a kurban sunulurdu (→ KITLIK steli). Antinoupolis'te tanrıça Heket ile özdeşleştirilmişti. Hnum, evrenin çıktığı ana yumurtayı biçimlendiren ve küçük adamların ka*'sına kendi tornasında biçim veren çömlekçi tanrı olarak da bilinirdi. Büyük tapınağı Esneh'te (İ.S. I. yy.'da yapıldı) bu konuda zengin metinler vardır.

HO a. Holar'ın konuştuğu munda dili (Ho devanagari'yle yazılır).

Ho Anorg. kim. *Holmiyum*'un simgesi.

HO, Gana'da kent, Volta (Togoland) bölgesinin merkezi; 46 400 nüf. Ticaret merkezi. Besin ve tekstil sanayileri.

HÔ, 1400-1407 arasında hüküm süren ve ancak iki hükümdarı (kurucu Hô Qui Ly ve oğlu) olan zorba Vietnam hanedanı. Bu iktidar gasbı 1418'e kadar sürecek yeni bir çin işgaline yol açtı.

National Portrait Gallery



Thomas **Hobbes**
bir portreden ayrıntı
(1669-70'e doğr.)
John Michael Wright
National Portrait Gallery
Londra

HOA BINH, Kuzey Vietnam'da kent, Kara nehirin kıyısında, Hanoi'nin B.-G.-B.'sında; 4 000 nüf.
—Ask. tar. 1946-1954 arasında fransız birliklerinin birkaç kez işgal edip boşalttığı önemli bir ulaşım merkezi olan Hoa Binh, 14 kasım 1951'le şubat 1952 arasında, general de Lattre de Tassigny'nin komutasındaki fransız birliklerinin şiddetli saldırısına uğradı. Saldırının amacı, düzenli Viêt-minh ordusunun 3 tümenini delta dışında tutmaktı. Şiddetli çarpışmalardan sonra (bunların en önemlisi Xom Pheo karakolu çarpışmasıdır; Viêt-minh 800 ölü verdi), general de Lattre'ın yerine geçen general Salan, ocak ortasında fransız birliklerini buradan çekmeye karar verdi.

Hoa Hao, Güney Vietnam'da siyasal ve dinsel tarikat. 1939'da Chau Phu eyaleti'nde Hoa Hao'da doğmuş olan esinli buddha rahibi Huynh Phu So tarafından kuruldu. Arı buddhacılığı yücelterek sefalet ve adaletsizliklere karşı çıktı. 1940-1945 arasında Vietnam'ı işgal altında tutan ve fransız düşmanlığını destekleyen Japonlar tarafından desteklenen tarikat 1946'da Viêt-minh'e yaklaştı ve Nam Phân deltasında bir fief oluşturdu. Huynh Phu So'nun komünistler tarafından öldürülmesinden sonra (1947), Fransızlar'ın ve Bao Dai'nin silahlandırıp kullandığı Hoa Hao, siyasal oportünizm ve dinsel bağnazlık içine düştü. Dostluklarını paraya çeviren önderlerce yönetilen, her türlü ideolojiye sırt çeviren ve bütün iktidarlarca kullanılan tarikat bir süre birliklerini ulusal orduyla birleştirmek isteyen Ngô Dinh Diêm'e karşı savaşmak üzere Cao Dai ve Binh Xuyên tarikatıyla birleşti (1954-1956). Önderleri öldürülen ve yenilgiye uğratılan Hoa Hao (bir milyon yandaşı vardı) 1957'de komünistlerin zaferine kadar kısa aralıklarla sesini duyurdu.

HOANG CAO KHAI, vietnamlı yazar (Ha Tinh eyaleti, bugün Nghê Tinh, 1850 - öl. 1933), ülkesine büyük hizmetlerde bulunan kişileri öven yazılarında eğitici ve ahlakçı bir amaç güttü.

Lauros-Giraudon



Meindert **Hobbema**
Su değirmeni
Louvre müzesi, Paris

HOANG DAO, vietnamlı deneme yazarı, gazeteci ve romancı **Nguyên Tuong Long**'un takmaadı (Hai Duong, bugün Hai Hung ili, 1907 - Hongkong yakınında 1948). "Tu-luc" ("Kendi kendine") edebiyat grubunun başlıca temsilcilerindendi. *Dans le box des accusés* (fr. çev.) [1939] ve *Clair chemin* (fr. çev.) [1940] en önemli yapıtlarıdır.

HOANG HOA THAM ya da **TRUONG VAN THAM, Dê Tham** denir, vietnamlı vatansever (Yen Tri 1860'a doğr. - 1913). Hanoi'nin K.D.'sundaki Yên Thê bölgesi askeri valisi *(dê doc)* olarak uzun süre fransız işgaline karşı koydu. Fransızlar bu sert direnç karşısında Hanoi-Lang Son demiryolunu kabul ettirmek için onunla anlaştılar ve kendisine küçük birlikleri de bulunabilecek bağımsız bir yönetim bölgesi verdiler. Usta bir polemikçi olan Hoang Hoa Tham çeşitli ateşkes pazarlıklarına karşın, savaşımı sürdürdü. "Yên Thê kaplanı" adıyla da anılırdı. İhanete uğradı ve öldürüldü.

HOANG LIEN SON, Vietnam'da il, Hanoi'nin K.-B.'sında; 14 125 km^2; 1 032 000 nüf. (1989). Merkezi *Yên Bai.*

HOANG-NAN a. Kargabüken cinsinden bir bitkinin *(Strychnos Gaultheriana)*, striknin, brüsin ve kürarlayıcı bir madde içeren kabuğu.

HOANG NGOC PHACH, vietnamlı yazar (Ha Tinh 1896-1973). Latin harfleriyle yazılmış ilk romanlardan biri olan *Tô-Tâm* (1925) ile tanındı. Roman adını kadın kahramanı Tô-Tâm'dan alır.

HOANG QUÔC VIÊT, Ha Ba Cang denir, vietnamlı siyaset adamı ve sendikacı (Bac Ninh 1906). Hô Chi Minh tarafından kurulan ilk marxçı Vietnam örgütü Gençlik birliği'ne üye oldu (1928). Hô Chi Minh'le Paris'te karşılaştı ve onun ilk mücadele arkadaşlarından biri oldu, Poulo Condor'da hapse atıldı (1931-1936), Halk Cephesi döneminde serbest bırakıldı ve yeraltı etkinliklerine girişti. Vietnam Sendika konfederasyonu'nu kurdu ve yönetti, Demokratik cumhuriyetin başsavcılığını ve Emekçiler partisi'nin merkez komitesi üyeliğini yaptı.

HOARE (Samuel John Gurney), 1. **Templewood** vikontu, ingiliz siyaset adamı (Londra 1880 - *ay. y.* 1959). Muhafazakâr parti'den milletvekili seçildi (1910), Hindistan bakanı oldu, (1931-1935) Baldwin kabinesinde dışişleri bakanlığı görevini üstlendi (1935). İtalyanlar'ın Habeşistan harekâtını kınadı, ama Laval ile bir uzlaşma olanağı araması düşmesine yol açtı. Chamberlain kabinesinde içişleri bakanı oldu (1937), Münih görüşmelerini destekledi. 1940-1944 arasında İspanya'da büyükelçilik yaptı.

Hoa-Tiên, XVIII. yy. sonlarına doğru Nguyên Huy Tu tarafından yazılmış 1 826 mısralık Çin esinli Vietnam romanı.

HOBART; Avustralya'da kent, Tasmanya adasının merkezi ve başlıca limanı; 183 600 nüf. (1990). 1804'te Derwent halici kıyısında kurulan Hobert, dağlardaki hidrolik santralların ürettiği elektriği kullanan bazı sanayiler (bakır ve kalay arıtma, kırtasiye) kapsar. Ayrıca, etkin bir balıkçılık limanıdır.

HOBART PAŞA (Augustus Charles HOBART-HAMPDEN, —denir), ingiliz deniz subayı (Waltham-on-the-Wolds, Leicestershire, 1822 - Milano 1886). Buckinghamshire dükünün üçüncü oğluydu. 1835'te ingiliz deniz kuvvetlerine katıldı. Bomarsund'da yararlık gösterdi (1854). 1863'e kadar hizmet ederek kaptan rütbesiyle emekli oldu. ABD'deki iç savaş sırasında Güneyliler'e pamuk karşılığı silah götürdü. 1867'de Osmanlılar'ın hizmetine girdi. Kendisine bahriye livası (amiral) rütbesi verilerek donanma teslim edildi. Girit isyanının bastırılmasına katkısı nedeniyle paşa rütbesini aldı. Yunanlılar'ın İngiltere' ye şikâyeti üzerine, adı bahriye listelerinden çıkarıldıysa da 1874'te yeniden listeye alındı. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı'nda emrine verilen osmanlı donanmasıyla Karadeniz'i denetim altına aldı, rus limanlarını abluka etti. Suhum'un boşaltılmasında binlerce müslümanı Batum, Trabzon ve Sinop'a taşıdı. 1881'de müşirliğe terfi ettirildi. Bu rütbeyi alan ilk hıristiyan oldu. İstanbul'a gelirken Milano'da öldü. Cenazesi, İstanbul'a getirildi; Selimiye'deki ingiliz mezarlığına gömüldü.

HOBBEMA (Meindert), hollandalı ressam (Amsterdam 1638 - *ay. y.* 1709). J. Van Ruysdael'in öğrencisi ve dostuydu. 1668'de Amsterdam kentine yeminli şarap ve zeytinyağı denetmeni olduktan sonra çok az resim yapabildi. Manzaraları en küçük ayrıntıyı bile değerlendiren, bir ışık içinde yüzer. Dostları Berchem, Wouwerman ve A. Van de Velde, bu manzaralardan bazılarını küçük insanlarla doldurdular. Başyapıtı olan *Middelharnis yolu* (1689, National Gallery, Londra) XIX. yy. fransız ressamlarının çok hoşlandıkları yol temasını işleyen ilk resimlerdendir. Bu arada su değirmeni ve orman manzaralarını da anmak gerekir (Louvre, Amsterdam, Brüksel, Londra ve Münih).

HOBBES (Thomas), ingiliz filozof (Westport, Wiltshire, 1588 - Hardwick Hall 1679). Bir din adamının oğluydu; Oxford' da okudu ve özel öğretmen olarak Cavendish ailesinin (Devonshire kontları) hizmetine girdi. 1628'de Eukleides'in *Stoikheia*' sını (Elemanlar) okuyarak sağlam bir geometrik kanıtlamanın ne olduğunu öğrendi. İtalya ve Fransa'ya yaptığı bir gezi sırasında Galilei, Mersenne ve Gassendi ile tanıştı. 1640'ta *Elements of Law, Natural and Politic*'i (Doğal ve siyasal yasanın öğeleri) yazdı (yapıt 1650'de *Human Nature* [İnsan doğası] ve *De corpore politico* [Siyasi toplum üzerine] adlarıyla iki ayrı kitap olarak yayımlanmıştır). Aynı yıl, iç savaşı başlatan siyasal karışıklıklardan korkarak (Stuart'lardan yanaydı ve mutlak monarşiyi savunuyordu) İngiltere'den kaçıp Paris'e yerleşti. Burada *De cive*'yi (Yurttaşlık üzerine) [1642] yayımladı. 1651'de en ünlü yapıtı *Leviathan**'ı ingilizce olarak Londra'da yayımlattı ve İngiltere'ye döndü. *De cive* ile başlayan bir üçleme olan *Elementa philosophiae*'yi (Felsefenin temelleri), *De corpore* (Cisimler üzerine) [1655] ve *De homine* (İnsanlar üzerine) [1658] ile tamamladı. Bu temel yapıtlara *Questions Concerning Liberty, Necessity. and Chance*'i (Özgürlük, Zorunluluk ve Rastlantı ile ilgili sorunlar) [1656] ve ancak ölümünden sonra yayımlanan birkaç yapıtı da eklemek gerekir: iç savaşın tarihi *Behemoth, Dialogue between a Philosopher and a Student of the Common Laws of England* (1681) ve latince manzum bir özyaşamöykůsü.

Hobbes, *De cive* ve *Leviathan*'da geliştirdiği siyasal iktidar kuramıyla tanınır, ama doğa ve devletin rolü konusundaki görüşü, bu görüşü temellendiren varsayımlardan ayrı tutulamaz. Gerçekten de Hobbes, bütün gerçekliği hareket halindeki cisimlerin etkilerine ve tepkilerine indirgeyen katı bir mekanik maddeciliği benimsemişti. İnsanoğlu da bu evrensel yasaya bağlıydı ve doğal durumda, bütün davranışları yalnızca istek ve korkudan kaynaklanıyordu; böylece sürekli bir çatışma durumu ("herkesin herkese karşı savaşı") ortaya çıkıyordu. Bu çatışmada, "insan, insanın kurduydu". Tanrısal bir kökene dayanmayan ve yalnızca eylemlerimizin elverişli ya da elverişsiz sonuçlarını kestirebilme yetisi olan akıl, bu durumda, belli bir çözümün kabul edilmesini zorunlu kılıyordu: her birey, bütün öteki bireylerle bir sözleşme yaparak bir hükümdar

lehine, bütün doğal haklardan vazgeçmeli, böylece hükümdar sınırsız haklarla donanmış olacak, düzen ve barışı sağlayabilecekti. Kutsal Kitap'taki canavar *Leviathan,* sivil yaşamın nimetlerinden yararlanmak için kendi istekleriyle doğal özgürlüklerinden vazgeçmiş bireylerin yapay olarak yarattıkları, gücü sınır tanımayan modern devleti simgeliyordu.

HOBBESCULUK a. Siyas. bil. Thomas Hobbes'un öğretisi.

HOBİ a. (ing. *hobby*'den). Boş zamanlarda sıkılmamak için başvurulan oyalanma biçimi ya da en sevilen uğraş.

HOBİE CAT a. (tesc. edil. a.). Denizc. Sportif amaçlı, salma omurgasız hafif katamaran; Polinezyalılar'ın geleneksel tekne biçimlerinden esinlenilerek inşa edildi. (Uzunlukları 14, 16 ya da 18 ayak olan üç değişik türü vardır.)

HÔ BIÊU CHANH (asıl adı HÔ VAN TRUNG), vietnamlı yazar (Go Công, Tiện Giang eyaleti, 1885 - Gia Dinh 1958). Ülkesinin en verimli yazarlarındandır (64 roman yazmıştır).

HOBOKEN, ABD'de (New Jersey) kent, Hudson'un B. kıyısında; 45 400 nüf.

HOBSBAWN (Eric), ingiliz tarihçi ve iktisatçı (İskenderiye 1917). Sanayi devrimi ve sonuçları üzerine marxçı eğilimli birçok inceleme (*İndustry and Empire,* 1968; *Revolutionaries,* 1973; *Worlds of Labour,* 1984; *Political writing,* 1989; *1780'den beri uluslar ve ulusçuluk* [Nations and Nationalism since 1780], 1990; *Echoes of the Marseillaise,* 1990) yazdı.

HOBSON (John Atkinson), ingiliz iktisatçı (Derby 1858 - Hampstead 1940). Emperyalizm hakkındaki çözümlemeleri yüzünden sosyalist gözüyle bakılan "ortodoks" marjinalist kuramı ve iktisadi krizleri gelirlerin eşitsiz dağılımına ve aşırı tasarrufa bağlı tüketim azlığıyla açıklama girişimlerini çok sert bir biçimde eleştirdi ve devletin rolü üzerinde ısrarla durarak Keynes'in habercisi oldu. Başlıca yapıtları: *The Physiologie of İndustry* (Sanayinin fizyolojisi) [A. F. Mummery ile birlikte, 1889], *İmperialism* (Emperyalizm) [1902], *The İndustrial System (Sanayi Sistemi)* [1909].

HOCA a. (fars. *ḫāce,* efendi'den). **1.** Müslümanlıkta, din işleriyle uğraşan ve camilerde görev yapan kimse. **—2.** Öğretmen: *Tarih hocası. Hocalarının sözünü dinlemek.* **—3.** Bir kimseye bir şey öğreten, ona ustalık eden kimse: *Hocasının gösterdiği yoldan gitmek.* **—4.** *Esk.* Medrese öğrenimi gören, sarık saran ve cüppe giyen din adamı (bk. *Ansikl.*).

—ANSİKL. Tar. Osmanlılarda, Fatih kanunnamesine göre, şehzadeleri okutan müderrisler, şehzadenin padişah olması durumunda "Hünkar hocası" unvanını alır ve Serdar-ı ulema sıfatıyla ilmiye sınıfının önde gelenleri arasına girerlerdi.

HOCA (Enver), arnavut siyaset adamı (Gjirokastër 1908 - Tiran 1985). Fransa ve Belçika'daki yükseköğrenimi sırasında, Vaillant-Couturier ile arkadaş oldu ve Fransız komünist partisi'ne girdi. Arnavutluk'a döndükten sonra çeşitli marxçı grupları kendi yönetimi altında birleştirdi ve işgalci İtalyanlar'a, daha sonra nazilere karşı direnişin örgütlenmesinde önemli rol oynadı. 1941'de Arnavutluk Komünist emek partisi'ni kurdu, 1944'te başkomutan ve geçici hükümet başkanı seçildi. 1945 seçimlerinden ve halk cumhuriyetinin ilanından (1946) sonra da hükümet başkanlığında kaldı. Önce Tito'nun koşulsuz müttefikiyken, Stalin'e bağlılığı nedeniyle onunla her türlü ilişkiyi kesti, ülkesinin bağımsızlığını korumak için büyük bir sanayileşme politikasına girişti. 1954'te hükümet yönetiminden ayrıldı, ama 1948'den beri elinde tuttuğu parti genel sekreterliğini korudu. SSCB'den yavaş yavaş koptu; bu ülkeyi revizyonizmle ve Arnavutluk'un iç işlerine karışmakla suçladı. 1961'de Rusya'yla açıkça anlaşmazlığa düştükten sonra, Çin'e yaklaştı. Tek müttefiki olan Çin, Arnavutluk'a önemli bir ekonomik yardım sağladı. 1966'dan sonra kendi ülkesinde "kültür devrimi"ni uygulamaya çalışırken yugoslav rejimine yakınlaşmaya başladı. Mao Zıdong'un ölümünden sonra Hoca'nın, Çin'in yeni yöneticileriyle arası açıldı ve bu ülke Arnavutluk'a yaptığı ekonomik yardımı kesti.

HOCA AHRAR (Ubeydullah), türk sufi ve nakşibendi şeyhi (Taşkent yakınları 1404- Semerkand yakınları 1489). Timurlu hükümdarı Ebu Sait tarafından Semerkand'a çağrıldı ve hükümdarın sarayında saygı gördü. Burada nakşibendiliği yaydı ve geniş bir mürit kitlesi toplamayı başardı.

HOCA ALİ RIZA → ALİ RIZA Hoca, Üsküdarlı.

HOCA ATAULLAH EFENDİ → ATAULLAH Hoca.

HOCA KADRİ, Kadri Nasih de denir, türk siyaset adamı (Bosna 1860 - Paris 1918). İstanbul'da medrese eğitimi gördü, icazet aldıktan sonra ders vermeye başladı. Düşünceleri nedeniyle Abdülhamit II'nin baskısına uğrayınca Mısır'a kaçtı. Hıdivin çocuklarına ders vermeye başladı. Jön Türkler'le ilişki kurdu. Daha sonra İttihat ve Terakki'nin Kahire şubesi başkanı oldu ve hıdivin örgüte para yardımı yapmasını sağladı. *Terakki* gazetesinde yöneticilik yaptı. İttihat ve Terakki'nin yayın organı olarak 1895'te Paris'te çıkan *Meşveret* gazetesinin yazı kadrosunda yer aldı. Abdülhamit II'nin ülkeyi terk eden aydınlara önerdiği memurluk görevini kabul etmedi. Paris'te toplanan Jön Türk kongresi'ne katıldı (1902). Kongrenin ülkede ıslahat yaptırmak için yabancı müdahale öneren kararlarına Ahmet Rıza ve Dr. Nazım'la birlikte karşı çıktı. Ahmet Rıza çevresinde toplanarak "Terakki ve İttihat" adını alan örgütte çalıştı. Abdülhamit II tarafından cinayetle suçlandı. İkinci meşrutiyet'ten sonra görev almadı ve İttihat ve Terakki'nin yönetimi ele geçirmesinden sonraki uygulamalarına karşı çıktı, Fransa'da yaşadı.

HOCALAR, Ege bölgesinde Afyonkarahisar iline bağlı ilçe; 17 216 nüf. (1990); 20 köy. Merkezi, Afyonkarahisar'ın 94 km B.-G. B.'sında *Hocalar,* 2 730 nüf. (1990).

HOCALIK a. **1.** Hoca olma durumu ya da hocanın işi. **—2.** *Hocalık etmek,* öğretmenlik yapmak; bir kimseye akıl vermek, yol göstermek: *Üç yıl hocalık ettikten sonra bu işe girdi. O böyle şeyleri bilmez, ona hocalık eden biri var.*

HOCA MEHMET PAŞA → MEHMET PAŞA Hacı, Canım Hoca.

HOCA MESUT, türk şair (Kırşehir XIV. yy.). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Döneminin bilginlerinden olduğu kabul edilmektedir. Farsçadan çevirdiği *Süheyl* ü nevbahar* (1350, bas. 1925) ve *Ferhengname -i Sadi* (Sadi'nin *Bostan*'ından seçmeler, bas. 1924) eski Anadolu türkçesinin önemli ürünlerindendir.

Hoca Mustafa Efendi kütüphanesi, Hoca Mustafa Fehmi Efendi (1785 -1874) tarafından Muğla'da kurulan kitaplık (1865). Daha sonra Kurbanzade Hacı Süleyman Efendi kitaplığı da buraya devredildi. Muğla halkevi'ne (1939), daha sonra Milli eğitim bakanlığı'na bağlandı ve ayrı bir binaya taşındı. Bugün, kültür bakanlığı kütüphaneler genel müdürlüğüne bağlı olan kitaplıkta, 20 000'in üstünde kitap ve çeşitli dergi-gazete koleksiyonları ve yazmalar bulunmaktadır. Sayısı 333'e varan yazma eserlerin 81'i türkçe, 221'i arapça, 31'i farsçadır. Kütüphanenin alfabetik fiş katalogları vardır.

HOCA NAUM → NAUM EFENDİ.

HOCA RAŞİT EFENDİ Sarıyerli, Genç Osmanlılar cemiyeti üyesi (öl. 1903). Trabzonlu Kitapçızadeler'dendir. İstanbul' da medrese öğrenimi gördü. Askeri tıbbiye'ye girdi. Bu okulun son sınıfında siyasetle ilgilendiği, Abdülaziz ve sadrazam Âli Paşa'nın aleyhinde çalışmalar yaptığı gerekçesiyle Hoca* Sadık Efendi ile Akkâ'ya sürgüne yollandı (1869).

HOCA SADETTİN EFENDİ, türk şeyhülislam ve tarihçi (İstanbul 1536/1537 -ay. y. 1599). Selim I'in nedimi Hasan Can' ın oğlu. İyi bir öğrenim gördü, ilmiye mesleğine girerek 1556-1573 arasında müderrislik yaptı. Manisa'da bulunan Şehzade Murat'ın (sonra Murat III) hocalığına atanması yükselişinin başlangıcını oluşturdu. Murat III'ün tahta çıkması (1574) üzerine "Hace-i sultani" sıfatıyla devlet işlerinde etkili oldu. Hace-i sultani unvanını Mehmet III döneminde de korudu; zayıf iradeli padişah üzerindeki nüfuzu dolayısıyla iç ve dış siyasette önemli rol oynadı. Padişahı savaş alânından ayrılmamaya ikna ederek Haçova zaferinin (1596) kazanılmasında başlıca etken oldu. Bu savaşta yararlığı görülen Cigalazade Yusuf Sinan Paşa' nın sadrazamlığa getirilmesini sağladı, ama eski sadrazam İbrahim Paşa'yı tutan valide Safiye Sultan'ın etkisiyle gözden düştü. Sürgüne gönderilmekten güçlükle kurtulabildi ve devlet işlerine karışmaması koşuluyla İstanbul'da oturmasına izin verildi. Ancak bu durumu uzun sürmedi, şeyhülislam Bostanzade Mehmet Efendi'nin ölümü üzerine rakiplerinin karşı çıkmasına karşın şeyhülislamlığa getirildi (1598). Aynı yıl şeyhülislamlığına karşı çıkan sadrazam Hadım Hasan Paşa'yı görevden aldırarak öldürttü. Sadrazamlığa getirilmesini sağladığı Cerrah Mehmet Paşa ve ardılı İbrahim Paşa üzerindeki etkisinden yararlanarak devlet işlerine müdahale etti. Öte yandan şeyhülislam olarak fetva yazımında büyük yetenek gösterdi. Sadettin Efendi, şeyhülislamlığı dışında asıl ününü "Hoca tarihi" diye de anılan *Tac* üt-tevarih* (kuruluşundan Selim I'in ölümüne kadar osmanlı tarihi) adlı yapıtıyla kazandı. Ayrıca Molla Muslihittin Lari'nin *Mir'ât ül-edvâr ve mirkat ül-ahbâr* adlı farsça tarihini ve Murat III'ün emriyle Abdülkadir Geylani menakıbını türkçeye çevirdi. Babasının anlattıklarından yararlanarak yazdığı bir de *Selimname*'si vardır. (→ Kayn.)

HOCA SADIK EFENDİ, Sarıyerli Hoca da denir, türk sufi (Provadiya, Bulgaristan, ? - İstanbul 1873). Öğrenimini İstanbul medreselerinde tamamladı. Genç Osmanlılar'ı tuttuğu ve yönetime karşı olduğu, bu konuda arizalar verdiği gerekçesiyle Abdülaziz döneminde Hoca Raşit Efendi'yle birlikte Akkâ'ya sürgüne gönderildi (1869). Din ve tasavvufla ilgili yapıtlarının yanı sıra Yusuf Kâmil Paşa'nın *Telemakhos* çevirisine *(Tercüme-i Telemak)* bir nazire yazdı.

HOCA ŞÜKRÜ EFENDİ → ÇELİKALAY (İsmail Şükrü).

HOCA TAHSİN EFENDİ Yanyalı, türk bilim adamı (Çamlık, Arnavutluk, 1813 ? - İstanbul 1892). İlk öğrenimini babasından gördü. Daha sonra İstanbul'a gelerek medreseye girdi. Dönemin ünlü bilginlerinden Vidinli Hoca Mustafa Efendi'nin derslerine devam ederek icazet aldı. Fen ve dil öğrenimi görmek için Selim Sabit Efendi ile birlikte, devlet tarafından Paris'e gönderildi (1856). Öğrenimini bitirdikten sonra bir süre Paris'te sefaret imamlığında bulundu. 1868'de İstanbul'a döndü, ertesi yıl Darülfünun müdürlüğüne atandı (1869). Fen konularında halka açık gece dersleri verdi. Cemalettin Efgani'ye Darülfünun'da verdirdiği bir konferansta, Efgani'nin "nübüvvet (peygamberlik) bir sanattır" demesi dedikodulara yol açtı. Bunun üzerine Hoca Tahsin Efendi görevinden alındı. "Memaliki islamiye coğrafya cemiyeti" adlı derneği kurdu. Darülmuallimînde kimya ve heyet (gök-

Lounes-Gamma



Enver Hoca
(1979 mayısında)

Lessing-Magnum



Hochdorf an der Enz'deki arabalı mezarda bulunan tunçtan, devingen ayaklı destek, İ.Ö. VI. yy. *Stuttgart müzesi*

Lauros-Giraudon



general **Hoche** Gérard'ın bir tablosundan ayrıntı *Versailles şatosu*

Ribcud-Magnum



Hô Chi Minh (1969'da)

bilim) dersleri okuttu. Meraklılara da evinde özel olarak fen dersleri verdi. *Mecmua-i ulûm* dergisini çıkarttı (1879). Yer ve gök küre levhalarını (Mirat üs-sema) düzenledi. Felsefe, gökbilim, kimya ve ruhbilimle ilgili yapıtları vardır. *Mürebbi-i etfal* (Mahmut Nedim ile, 1872), *Kimya-yı ziraat* (Mahmut Nedim ile, 1874), *Heyet-i âlem* (1880), *Psiholoji yahut ilm-i ruh* (1892), *Esrar-ı âb û hava* (1892), *Tarih-i tekvin yahut hilkat* (1892), *Esas-ı ilm-i heyet* (1893). Volney'den "La loi naturelle'i", *Nevamis-i tabiiye* adıyla türkçeye çevirdi ise de basılamadı.

HOCAOĞLU, türk halk şairi (XVIII. yy.). Yaşamı hakkında fazla bilgi yoktur. Hac yolunun güvencesini sağlamakla görevli vezir Nasuh Paşa'nın idamı üzerine yazdığı destanı ile tanınır. Ayrıca Nasuh Paşa'nın ölümünden duyduğu acıyı belirten bir mersiyesi de vardır. (→ Kayn.)

HOCART (Arthur Maurice), ingiliz antropolog (Belçika 1884 - Kahire 1939). 1908-09'da W. H. R. Rivers'in Solomon adalarına yaptığı inceleme gezisine katıldı, daha sonra 1909'dan 1912'ye adar Fiji adalarında uzun bir araştırma yaptı. 1921'de Seylan'a gitti, burada 1929'a kadar arkeoloji genel denetmenliği yaptı. Sonra Londra'da ders verdi ve 1934'te Kahire'de toplumbilim profesörü olarak E. E. Evans-Pritchard'ın yerine geçti. Başlıca yapıtları: *Kingship* (1927), *Lau Islands Fidji* (1929), *King and Counsellors* (1936), *The Life Giving Myth* (1952).

HOCAZADE ABDÜLAZİZ EFENDİ → ABDÜLAZİZ EFENDİ Hocazade.

HOCAZADE AHMET HİLMİ BEY, türk din bilgini (öl. 1913). Köklü bir din eğitimi gördü. Nakşibendi tarikatı görüşlerini benimsedi. Başlıca yapıtları: İstanbul ve yöresinde gömülü şeyh ve evliyalar ile ilgili *Ziyaret-i evliya;* şeyh, evliya ve din büyüklerinin yaşamları ile ilgili *İmam-ı Gazali, Hadikat ül-evliya* ve *Muhittin-i arabi.*

HOCAZADE MEHMET EFENDİ, türk şeyhülislam (Bursa 1568 - İstanbul 1615). Hoca Sadettin Efendi'nin büyük oğlu. Babasından ve döneminin önemli bilginlerinden ders alarak bilgisini genişletti, ilmiye mesleğine girdi. Kazasker oldu. Sunullah Efendi'nin görevinden azledilmesinden sonra şeyhülislamlığa atandı (1601). Ancak 1602 yılının sonlarında bu görevinden çekildi. Daha sonra yeniden şeyhülislamlığa getirildi (1608). Ölümüne değin görevinde kaldı. Babasının *Tac üt-Tevarih*'ine zeyl yazdıysa da bitiremedi. Arapça, farsça ve türkçe şiirleri vardır.

HOCAZADE MEHMET ESAT EFENDİ, türk şeyhülislam (? 1570 - İstanbul 1625). Şeyhülislam ve tarihçi Hoca Sadettin Efendi'nin oğlu. En yüksek müderrislik olan Süleymaniye darülhadisi müderrisliğine atandı (1593). Edirne kadısı oldu (1596). İstanbul kadılığı ve Rumeli kazaskerliği yaptı. Kardeşi Hocazade Mehmet Efendi'nin ölümü üzerine şeyhülislamlığa getirildi (1615). Ahmet I, Mustafa I ve Osman II'nin saltanatları döneminde şeyhülislamlık yaptı. Kızını Osman II ile evlendirerek etkinliğini artırdı. Ancak, Hotin seferi (1621) öncesinde şehzade Mehmet'in katli için istediği fetvayı vermeyince Osman II ile arası açıldı. Osman II' nin tahtan indirilerek öldürüldüğü (1622) yeniçeri ayaklanması sırasında canını saklanarak kurtardı. Mustafa I'in ikinci kez tahta çıkışında görevinden istifa etti (1622). Murat IV'ün tahta çıkışından (1623) kısa bir süre sonra yeniden şeyhülislam oldu. Şiir yazan, arapça ve farsçanın türkçesinden iyi olduğu söylenen Mehmet Esat Efendi, *Kaside-i bürde*'yi tahmis ve *Gülistan*'ı *Gül-i handan* adıyla şerh etti.

HOCAZADE MESUT EFENDİ, türk şeyhülislam (öl. 1656). Babası Ahmet I'in hocası Aydınlı Mustafa Efendi olduğu için Hocazade diye anıldı. Müderris oldu. 1651'de Anadolu kazaskerliğine atandı. Anadolu kadıları onun bilgisinden kuşku duyduklarını belirtip yöneticilerden de destek görmeyince köşesine çekildi. Çınar vakası'sında yeniçerilerin isteği üzerine şeyhülislam olunca (1656), birçok kişiyi görevden aldırttı, idam ettirdi. Kendi tavsiyesi üzerine sadrazamlığa atanan Boynueğri Mehmet Paşa'yla da geçinemedi. Mehmet Paşa'yı görevden aldırtma ve Mehmet IV'ün yerine şehzade Süleyman'ı geçirme girişiminde bulununca, görevinden alındı, Bursa'ya gönderildi (1656). Diyarbakır kadılığına atandı, giderken güvenliği için Bursa'dan yanına aldığı iki yüz elli kişinin, Bursa kadısı tarafından "hükümete karşı kuvvet topluyor" diye İstanbul'a bildirilmesi üzerine öldürüldü.

HOCAZADE MUSLİHİTTİN MUSTAFA, türk bilgin (Bursa ? - ay. y. 1488). İstanbul'un fethinden sonra buraya geldi. Padişahın huzurunda, dönemin bilginlerinden Molla Zeyrek ile "vücub" (vacip ve gerekli) sözcüğü üzerine yaptığı tartışmada üstünlük gösterdi. Tartışmanın sonucunu, nedenlerini *Mübahase beyn'el Hocazade ve Zeyrek Efendi* adlı yapıtında anlattı. Edirne, İstanbul kadılıklarında, kazaskerlikte bulundu. Mehmet II'nin emriyle Gazali'nin *Tehafüt ül-felasife*'si üzerine *Tehafüt alâ tehafüt il-felasefe*'yi yazdı. İznik ve Bursa müftülüğüne atandı. *Mevakıf, Hidaye* gibi ünlü fıkıh kitaplarına, Ebheri'nin fizikle ilgili *Hidayet ül-hikme*'sine şerhler yazdı

Hocazadeler kanunu, Osmanlılar'da padişah hocalığı yapanlara ve oğullarına ilişkin kanun. Mehmet II (Fatih) döneminde, birçok kurumda yeni düzenlemelere gidilirken, padişah hocalığı yapmış olanların ve oğullarının durumları bir kanunname ile belirlendi. Kanunnamenin ilgili hükmüne göre, padişah hocalarının oğullarına şehir eminliğinden günde altışar akçe ulufe verilecekti. Murat III ve Mehmet III'e hocalık yapan Hoca Sadettin Efendi, padişahtan aldığı yetkiyle oğlunu mülazım yapınca, Hocazadeler kanunu değişmeye başladı. Daha sonraları padişah hocası oğulları, şeyhülislam oğulları gibi Esmihan Sultan müderrisliğine getirilmeye başlandılar. Örneğin, Mehmet III döneminde, padişahın hocalarından Nevali Efendi'nin oğlu, Şah Sultan müderrisliğine atandı (1599). Aynı padişahın öteki hocası Azmi Efendi'nin oğlu kırk akçe ile müderrisliğe başladı

HOCCLEVE ya da **OCCLEVE** (Thomas), ingiliz şair (1368'e doğr. - Southwick 1450'ye doğr.), *The Letter of Cupid* (1402) ve Henry V adıyla tahta çıkan Wales prensi için *The Regement of Princes* (1411) adlı yapıtları yazdı. Chaucer geleneğini sürdüren yazarlar gibi, hem şair, hem ahlakçı, hem saray adamıydı.

HOCEİMA (EL-) → HUSEYMA (EL-).

HOCENDİ, türk şair (XIV. yy. sonları - XV. yy. başları). Yaşamı hakkında bilgi yoktur. *Letafetname* adlı on nameyi içeren çağatayca mesnevisini Emirzade Mahmut Tarhan'a sundu. Bu yapıtını Harizmi'nin *Muhabbetname*'sine yanıt olarak yazdığını söyler.

HOCENT, Tacikistan'da kent, Sir Derya'nın kıyısında, Fergana'nın ağzında; 150 000 nüf. Tekstil sanayii. Elektrikli gereçler. Besin sanayileri.

HOCEST a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HOCHBRUCKER, müzikçi alman aile. —GEORG (Augsburg 1662 - Donauwörth 1763), çalgı yapımcısı. Daha 1697'de arpta diyezli ve bemollü seslerin art arda kullanılmasını kolaylaştırmak amacıyla pedal mekanizmasını bularak ünlendi. Bu sistemi daha sonra S. Erard yetkinleştirdi. —Oğlu SİMON (Donauwörth 1699 - öl. 1750'ye doğ.), arpçı. 1728'de Viyana sarayı'nda babasının yaptığı çalgıyı çaldı. —CHRİSTİAN, arpçı ve besteci (Tagersheim 1733 - Paris XIX. yy.'ın başları). Georg'un oğlu, Concert spirituel'de çaldı. 1781'de kraliçe Marie-Antoinette'in arp öğretmeni oldu. Devrim sırasında İngiltere' ye sığındı ve XIX. yy.'ın başlarında Paris'e döndü. Arp sonatları, bu çalgıya uygun besteleme tarzının ilk örnekleridir.

HOCHDORF, İsviçre'de (Luzern kantonu) komün, Luzern'in K.'inde; 6 000 nüf. Tekstil. Kozmetik. Besin sanayileri.

HOCHDORF AN DER ENZ, Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletinde yer. 1978'de, burada, İ.Ö. VI. yy.'dan kalma bir prens mezarı odasını içeren bir tümülüs bulundu. Çok sayıda zengin sunular içinde, dört tekerlekli bir araba, süslü tunç saçtan bir divan, tunç kaplamalı bir leğen, demirden boynuz biçiminde bir bardak vardır.

HOCHE (Lazare), fransız general (Versailles 1768 - Wetzlar, Prusya, 1797). Kralın tavlalarında seyis yardımcısıydı. Fransız muhafız birliği'ne girdi (1784). Kumbaracı (1785), onbaşı (1789), ardından yüzbaşı (1792) oldu. Askeri durum üzerine, Kamu selameti komitesi'ne gönderdiği bir raporla dikkati çekti: Carnot, onu hemen Kuzey ordusunda tabur komutanı yaptı. 1793'te tümgeneralliğe yükseltildi ve Moselle ordusu başkomutanlığına getirildi. Moselle ve Ren ordularının başına geçerek Braunschweig'ın prusyalı ve Würmser' in avusturyalı kuvvetlerini yenerek (Geisberg, 26 aralık), yazdan beri kuşatma altında bulunan Landau'yu ablukadan kurtardı ve düşmanı Ren ırmağının öbür yakasına püskürttü. Barras'ın isteği üzerine savaş bakanlığını üstlendiyse de (1797), çok geçmeden istifa etti. Sambre-et-Meuse ordusu başkomutanıyken Ren ırmağını geçerek Neuwied'de Avusturyalılar'ı yendi. 29 yaşındayken bir göğüs hastalığı yüzünden karargâhında öldü.

HOCHELAGA, bugünkü Montréal (Kanada) kenti kurulmadan önce, bu kentin yerinde bulunan eski kızılderili köyü.

HOCHHUTH (Rolf), alman oyun yazarı (Eschwege, Hessen, 1931), önce bir kitapçıda çıraklık yaptı, sonra küçük bir yayınevinde "okuyucu" olarak çalıştı. Yapıtlarında İkinci Dünya savaşı'nda ya da çağdaş çekişmeler sonucunda işlenen cinayetlerden yola çıkarak evrensel suçluluk sorununu irdeledi (*Der Stellvertreter*, 1963; *Soldaten*, 1967; *Guerillas*, 1970; *The Midwife*, 1972; *Lysistrata and the NATO*, 1973; *A German Love Story*, 1980; *Judith*, 1984; *The Immaculate Canception*, 1989).

HÔ CHI MINH ya da **HO Şİ MİNH,** vietnamlı devlet adamı (Nghê Tinh eyaleti 1890 ? - Hanoi 1969). Orta halli bir çevrede doğdu; Nguyên Ai Quôc da denilen Nguyên That Thanh, 20 yaşına doğru Avrupa'ya gitti. Paris'te sömürgeciliğe karşı *le Paria* gazetesini kurdu, Fransız sosyalist parti'sine, Tours kongresi'nden (1920) sonra da Fransız komünist partisi' ne katıldı. Çevresinde militanlar topladı (Nguyên The Truyên, Bui Lam, vb.). Bir süre Moskova'da kaldı (1924) ve Asya'ya döndükten sonra Devrimci gençlik birliği'ni (*Thanh Niên*), Şubat 1930'da da Hô Tung Mâu ve Hong Son'la birlikte Çinhindi Komünist partisi'ni kurdu. Yokluğunda ölüm cezasına çarptırılınca (1931) SSCB'ye sığındı ve 1938'e değin burada kaldı. Sonra Çin'e geçerek Yan'an'da Mao Zıdong'la birlikte bulundu. Japonlar tarafından hapsedildiği 18 ay içinde ünlü *Poèmes de prison*'u (fr. çev.) yazdı. Serbest bırakıldıktan sonra 1941'de Viêt-minh adlı ulusal cephenin kurulmasına katıldı. Bu sırada *Hô Chi Minh* ("Aydınlatan") adını aldı. Japonya'nın Çinhindi'ne yerleşmek, daha sonra da Fransızlar'a karşı bir darbe yapmak (9 mart 1945) amacıyla yararlandığı fransız bozgunundan sonra, Hô Chi

Minh, Bao Dai'nin iktidarı bırakmasını sağladı (25 ağustos). 2 eylülde Vietnam'ın bağımsızlığını ilan etti ve cumhurbaşkanı oldu. Hô Chi Minh ile Sainteny arasında yapılan antlaşmalara karşın (6 mart 1946) Fransa eski sömürgesini yeniden fethetmeye girişti. Dalat (17 nisan), sonra Fontainebleau (6 temmuz) konferansları geçici bir uzlaşmayla sonuçlandı. Leclerc'in komutasında, çinli birliklerin çekilmesini hızlandırmak isteyen Fransızlar'la, Vô Nguyên Giap'ın komutasında birleşen Vietnamlılar arasında çatışmalar başladı. Amiral Argenlieu, Haiphong limanını bombalattı ve Hô Chi Minh, Viêt-minh kurmay heyetiyle birlikte gerilla savaşını başlattı, Diên Biên Phu zaferine değin savaşı sürdürdü (7 mayıs 1954).

Hô Chi Minh, ikiye bölünen bir devletin başkanı olarak, zor koşullarda Demokratik Cumhuriyet'in temellerini attı (tarım reformu). *Lao Dông*'un birinci sekreterliğine getirildi (1956-1960); daha sonra bu görevi Lê Duan'a bıraktı. 70 yaşını geçmiş olmasına karşın, ABD'ye karşı "ikinci direnme savaşı"nda oynadığı rol, kendisini devrimci milliyetçiliğin simgesi durumuna getirdi. Pragmatik, esnek, ama devrimci hedeflerinde kararlı olan "Hô amca", ülkesinde kolektif yönetimi yerleştirerek iktidarın kötüye kullanılmasına olanak vermedi. Direnişçi yaşamını sürdürerek halkının saygısını ve uluslararası düzeyde gerçek bir ün kazandı.

Hô Chi Minh yolu, Çinhindi'ndeki iki savaş sırasında, savaş gereçlerini ve takviyeleri kara yoluyla kuzeyden güneye taşımak için önce Viêt-minh'in sonra Kuzey Vietnam ordusunun kullandığı lojistik yollara verilen genel ad. Önce seyrek bir trafik ve yavaş bir ilerleme öngörülerek düzenlenen yollar, 1949'da Çin'den transit geçerek gelen sovyet gereçlerinin düzenli biçimde akmaya başlamasıyla gelişti. 1953 ve 1954'te Viêt-minh'in Laos'a saldırıları sırasında Annam sıradağları boyunca bir toprak şeridini denetleme ve ülkenin çok güç topoğrafyasına karşın daha sonra Kampuçya, Güney Laos ve Güney Vietnam'a karşı girişilecek harekâtlarda kullanılan kamufle edilmiş yolları akılcı biçimde düzenleme olanağı verdi. 1965'ten sonra, özellikle 1969'da Kampuçya limanı Sihanoukville'in Kuzey Vietnam transit taşımacılığına yasaklanması üzerine bu yollar daha da önem kazandı. Amerikan bombardımanları ve hattâ Güney Vietnamlılar'ın karada gerçekleştirdikleri (Lam Son 719, mart 1971 sonu) bir kara harekâtı, Kuzey Vietnamlılar için biçimsel bir önem taşıyan bu ikmal yolunun işlemesini engelleyemedi ve Kuzey Vietnamlılar bu yolları trafiğe açık tutmak için büyük olanakları harekete geçirdiler, büyük ustalık ve dayanıklılık gösterdiler.

■ **HÔ CHİ MİNH-VİLLE,** esk. **Saigon** (1975'e kadar), Vietnam'ın güneyinde kent, denize yaklaşık 80 km uzaklıkta, *Saigon ırmağı*'nın sağ kıyısında il merkezi; 3 667 600 nüf. (1989).

XVII. yy.'da basit bir Vietnam köyü (Kampuçya egemenliğindeki Nam Phân bölgesinde) olan Saigon'da XVIII. yy.'ın sonunda bir kale yapıldı ve geleceğin imparatoru Gia Long 1802'ye kadar bu kalede yaşadı; 1802'de, Gia Long, yeniden birliğini sağladığı Vietnam'ın başkentini Huê'ye aktardı. XIX. yy.'ın ortasında fransız işgaliyle, Saigon Nam Phân hükümetinin merkezi oldu ve geometrik bir plana göre genişledi. 1940'tan önce Saigon, pirinç (Nam Phân'ın ve Kampuçya'nın) ve kauçuk dışsatımı ile mamul ürünler dışalımını gerçekleştiren bir limandı; ama, XVIII. yy.'dan başlayarak Cho Lon'a (kentin G.-B.'sında) yerleşen Çinliler'in canlılık kazandırdığı el sanatları bir yana bırakılırsa, kentin sanayisi çok azdır. Vietnam savaşı'yla, Nam Phân'ın kırsal kesiminden kaçan çok sayıda insan Saigon'a geldi. 1954'te, Cenevre antlaşmalarından sonra, bunlara Kuzey Vietnam'dan kaçanlar da eklendi. Yerleşmenin sanayileşmesi (tekstil, plastik maddeler), daha çok amerikan birliklerinin bulunmasının yarattığı etkinlikler sayesinde yaşayan bu işgücünü tümüyle kullanabilecek kapasitede değildi. 1975'ten 1980'e kadar, 750 000 kişi kenti terk etti: köylüler yeni iktisadi bölgelere, ülkeden gizlice kaçmayı (Çin-Vietnam çatışması sırasında birçok Çin kökenli vietnamlı'nın yaptığı gibi) başaramayan eski rejim yandaşları yeniden eğitim kamplarına gönderildiler. — *Hô Chi Minh-Ville ili*, 1 280 km²; 3 486 000 nüf.

HOCHWÄLDER (Fritz), avusturyalı oyun yazarı (Viyana 1911 - ? 1986). Bir esnaf çocuğuydu, halıcılık mesleğini öğrendi. Yahudi anne ve babası sürgünde ölünce, Zürich'e kaçtı ve oraya yerleşti. Yapıtlarında siyasal ve dinsel sorunları işledi (*Der öffentliche Ankläger*, [1948]; *Donadieu*, [1953]; *1003*, [1963]).

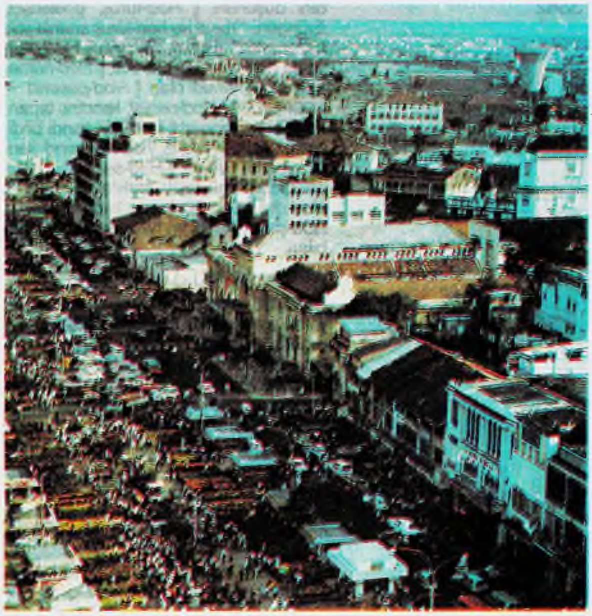
HOCKETT (Charles Francis), amerikalı dilbilimci (Columbus, Ohio, 1916). Cornell üniversitesi'nde dilbilim ve antropoloji profesörüyken, *Manuel of Phonology*'yi (Sesbilim el kitabı) [1955] ve amerikan yapısal dilbiliminin edinimlerini sistemleştirmeye çalışan *A Course in Modern Linguistics*'i (Modern dilbilim dersleri) [1958] yazdı. Ayrıca "Hockett kutusu" adıyla bilinen, dolaysız kurucular yoluyla çözümleme sistemiyle de tanınır. Başlıca yapıtları: *Man's Place in Nature* (1973), *The View from Language: Selected Essays 1948-1974* (1977), *Refurbishing our Foundations* (1987).

■ **HOCKNEY** (David), ingiliz ressam (Bradford 1937). Bradford ve Londra'da (Royal College of Art, 1959-1962) öğrenim gördü, sonra sahte bir naiflik ve beceriksizlik taşıyan tuvalleri ve gravürleriyle (*The Rake's Progress*, 1963) ingiliz pop art sanatının hazırlanışında özgün bir yer aldı. Sanatı zamanla gelişerek yalın ve zarif bir gerçekçiliğe dönüştü. Su ve yüzme havuzları (*A Bigger Splash* 1967, özel kol.), portreler (*Mr. and Mrs. Clarck and Percy*, 1970-1971, Tate Gallery, Londra) ve natürmortlar gibi günlük konuları işleyen Hockney'in üslubunda doğallıktan uzaklık göze çarpar. Çalışmaları arasında çok sayıda desen ve kitap resimleri de yer almaktadır. Ayrıca bazı kitapları da yayımlanmıştır: *Hockney by Hockney* (1976), *Pencil and Ink* (1978), *David Hockney: Cameraworks* (1984), *David Hockney: A Retrospective* (1988), *Hockney's Alphabet* (1991), vb.

HOCO, Tairalar'dan gelme japon aile; önderleri Kamakura *şikken*'i (naip) unvanıyla 1200-1333 arasında Japonya'yı fiilen yönettiler. İmparatorluk sarayının bütün yetkilerini eline alan ilk şogun YORİTOMO'nun (öl. 1199) karısı gözüpek Masako'nun yardımıyla iktidarı ele geçirdiler. Yeni şogunlar basit birer kukla olarak kaldı. Hocolar'ın naipliği döneminde Japonya, özellikle HOCO TOKİMUNE zamanında, başlarında Kubilay Han'ın bulunduğu Moğollar'ın istila girişimiyle karşılaştı (1274 ve 1281); Tokimune ülkenin bağımsızlığını korudu.

Hocoki *(Dörtköşe kulübemden notlar)*, 1212'de yazıldığı sanılan japonca yapıt. Ohara dağında (Kyoto'nun kuzeyinde) basit ve insanlardan uzak bir yaşam sürerek huzuru arayan buddha rahibi Kamo no Çomei'nin düşüncelerini anlatır.

HOCO TOKİMUNE (1256-1284), Hoco ailesinin altıncı ve en ünlü Kamakura *şikken*'i (naip) [1268-1284]. Kubilay Han'ın vasalı olmasını isteyen moğol elçilik kurulunu geri çevirdi. İlk istila girişimi 1274'te oldu ve Moğollar'ın aleyhine sonuçlandı. Moğollar 1276'da yeni elçiler gönderdiler; Hoco Tokimune bu kez elçilerin kafasını kestirdi. 1281'de Japonya'ya çıkarma yapan istilacılar, binlerce gemilerine ve topçu kuvvetlerine karşı, zorlu bir direnişle karşılaştılar. Tanrısal bir fırtına *(kamikaze)*, Moğollar'ın bozgununu kesinleştirdi. Bu zafer Japonya'nın bağımsızlığını sağladıysa da girişmek zorunda kaldıkları harcamalar yüzünden Hocolar'ı yıkıma sürükledi.



M. Fournie-Explorer

Hô Chi Minh-Ville çiçek pazarından ve limandan bir görünüm

HOÇO ya da **İDİKUT**. Tar. coğ. Orta Asya'da, Turfan ovasında, Tanrı dağlarının eteklerinde uygur kenti. 840'ta başkent Kara Balgasun Kırgızlar'ın eline geçtikten sonra merkez olduğundan ve kağanlar burada oturduğundan "İdikut" adıyla da anılır. Prof. Grünwedel ve A. Stein tarafından incelenen kentte A. von Le Coq kazı yaptı. Yerleşme sıkıştırılmış toprak (kerpiç) ve taştan yapılmış, kimi yerlerde yüksekliği 20 m'yi bulan surlarla çevriliydi. Kalıntıların bir bölümü sasani mimarlığının etkisinde kesme taştan, kubbeli, kemerli yapılardır. Bir bölümüyse hint mimarlığı üslubunda, stupa türündendir. Kazılarda içinde uygur yazma ve basma yapıtlarının bulunduğu bir saray, kitaplık, basamaklı bir tapınak, kubbeli mezar yapıları ortaya çıkarıldı. VIII. - IX. yy.'lardan freskler (koşan at), üzerinde tapınağa vakıfta bulunmuş bir kişinin portresi bulunan keten bayrak, yüksek rahiplerin betimlendiği minyatür, uygur sanatını ve dönemin yaşam biçimini aydınlatması açısından önemlidir.

HOÇUVAN → HASKÖY.

HOD adl. (fars. *ḫod*). *Esk.* **1.** Kendi: *"Ben hod oldum ey tarâbımdan olan sâgar-ı müdam"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** *Hod-âra*, kendini öven: *"Ey hod-ârâ eyliyor ayineler hod-bin seni"* (Muallim Naci, XIX. yy.). || *Hod-bin* → HODBİN. || *Hod-bini*, kendini



David Hockney ***Portrait of an artist (Pool with Two Figures)*** **[1971] *özel kol.***

C.N.A.C. Georges-Pompidou diateği

beğenmişlik, bencillik. ‖ *Hod-endiş,* kendini düşünen. ‖ *Hod-füruş,* gösterişçi, övüngen: *"Yusuf ise hod-füruş anunla yoh bazarumuz"* (Fuzuli, XVI. yy.). ‖ *Hod-gâm* ya da *hod-kâm* → HODKÂM. ‖ *Hod-nüma,* gösterişe meraklı olan. ‖ *Hod-pesend* → HODPESENT. ‖ *Hod-perest,* kendine tapan, kendini beğenmiş. ‖ *Hod-rey,* kendi bildiğini okuyan. ‖ *Hod-rû; hod-rûy,* kendi kendine biten; yabani. ‖ *Hod-ser,* kendi başına giden, müstakil; serkeş, dikbaşlı. ‖ *Hod-sita* ya da *hod-sitay,* kendini öven. ‖ *Hod-şinas,* kendinin iyi ve kötü yanlarını bilen.

HOD → HURD.

HODAK ya da **HOTAK** a. *Yörs.* Pulluğa ya da arabaya koşulan çıvgarın boyunduruğuna oturarak öküzleri süren çocuk. ‖ *Hodak* ya da *hotak taşı,* saban ya da pulluk çekerken boyunduruğu öküzlerin boynuna bastırmak için boyunduruğa asılan kütük ya da taş.



hodan *(Borrago officinalis)*

HODAN a. Akdeniz ve Kuzey Anadolu bölgelerinde yetişen, sert tüylü, açık mavi çiçekli, biryıllık otsu bitki. (Bil. a. *Borrago officinalis;* hodangiller familyası.) ‖ *Acı hodan* ya da *doğu hodanı,* Kuzey Anadolu bölgesinde yetişen bitki.
—ANSİKL. Hodan 30-60 cm boyunda otsu bir bitkidir ve yaprakları sebze olarak, çiçekli dalları ve yaprakları tıbbi bitki olarak kullanılır. İdrar artırıcı, terletici, kan temizleyici ve ateş düşürücü etkileri vardır.

HODANGİLLER a. Hodan ve unutmabeni gibi yaprakları sert tüylerle kaplı otsu bitkiler familyası. (Bil. a. *borraginaceae;* yaklaşık 2 000 tür.)
—ANSİKL. Hodangiller genellikle borumsu biçimde bitişik taçyapraklı (5'li tip), düzgün çiçekleri olan ve bu çiçekler akrep kuyruğu görünümünde toplu talkım halinde bulunan bitkilerdir. İki parçalı meyve yaprağı dört parçalı bir meyve verir. Bu familyadaki bitkilerin birçoğu Avrupa'da bahçelerde süs için yetiştirilir: sığırdili, hodan, bambulotu, unutmabeni. Aynı familyadan olan havacıvaotunun *(Alkanna tinctoria)* köklerinden kırmızı bir boyarmadde elde edilir.

HODASEVİÇ (Vladislav Felitsiyanoviç), rus şair (Moskova 1886 - Paris 1939). Simgecilere yakın ince bir üslupçu olarak, gerçeğin yavan bayağılığını alaycı bir anlatımla eleştirdi. Fransa'ya sığınmadan önce iki şiir kitabı yayımladı (*Pyutem zerna,* 1922; *Tyajolaja Lira,* 1922).

HODBEHOD be. (fars. *hod-be hod*). Başkasına başvurmaksızın, kendi kendine.

Lauros-Giraudon



Ferdinand **Hodler**
Düş (1897-1903)
özel kol., Zürich

HODBİN sıf. (fars. *ḫōd* ve *-bin*'den *ḫōd -bin*). *Esk.* Yalnızca kendini, kendi çıkarını düşünen; bencil: *Hodbin bir adam.*

HODBİNLİK a. Hodbin olma durumu; bencillik.

HODDİNOTT (Alun), walesli besteci (Bargoed, Glamorgan, 1929). Cardiff Üniversitesi'nde öğrenim gördü, Londra'da B. Britten'dan ders aldı. 1951'de Cardiff'teki College of Music and Drama'da ders vermeye başladı. Tonal ve kolay anlaşılır bir üslupla beş senfoni (1955, 1962, 1969, 1970, 1973), konçertolar, oda müziği yapıtları, *St Paul on Malta* kantatı (1971), operalar (*The Beach of Falesa,* 1974; *The Magician,* 1975; *The Rajah's Diamond,* 1979) besteledi. Yapıtlarından bazıları: arp ve obua için *Bagatel* (1984); dört klarnet için sonat (1985); *Legend of St. Julian* (1987); org ve orkestra için senfoni (1989); flüt, obua ve piyano için parça (1991).

HODES (Stuart), amerikalı dansçı, koregraf ve eğitimci (New York 1924). 1947-1958 arasında Martha Graham Dance Company'de *Every Soul is a Circus, Appalachian Spring, Deaths and Entrances, Night Journey* gibi yapıtları yorumladı ve *Canticle for Innocent Comedians*'ı (1952) oynadı. Müzikli Broadway güldürülerinde de önemli rollerde dans etti: *Paint Your Wagon* (1950), *Kismet* (1955), *Annie Get you Gun* (1957 versiyonu). Birçok müzikli güldürüde Donald Sadler'ın yardımcı koregraflığını yaptı; *Suite for Young Dancers* ve *Folk Dances of Three Mythical Lands* (1959), *Balaam* (1960), *la Lupa* (1961) gibi yapıtları da kendisi düzenledi. 1963'te New Mexico'da Santa Fe opera'sında koregraflık yaptı. Harkness Ballet için *The Abyss*'i (1965) koregrafiledi. Ayrıca *Birds of Yearning* (1967), *Responsive Reading* (1969), *A Dancing Machine* (1971), *Beggar's Dance* (1973), *Domaine* (1974), *Bolder and Bolder*'ı (1975) düzenledi. Çeşitli okullarda ders verdi, City Center Joffrey Ballet ve San Francisco Ballet için koregrafiler hazırladı. 1972'de New York Üniversitesi'nin dans bölümünün başına getirildi. —Karısı LİNDA **Hodes** (kızlık adı MARGOLİS) [New York 1935], 1953'te girdiği Martha Graham Company'nin en iyi dansçılarından biri olarak ünlendi. *World on a String* (1953) ve *Annabel Lee* (1961) gibi balelerin koregrafilerini yaptı, aynı zamanda öğretmenlik yaptı.

HODGE (*sir* William), ingiliz matematikçi (Edinburgh 1903 - Cambridge 1975). Cebirsel geometrinin çeşitli yönleri üstünde çalıştı. Hodge, 1931'den sonra ilgi çekici bir dizi bildirisinde uyumlu integraller kuramını yarattı; bu kuram Riemann yüzeyi üzerindeki Abel integral kuramının, herhangi boyutlu Riemann diferansiyel katmanlı uzaylarına genişletilmesiydi.

Hodge paralelleri. Kad. doğ. Doğum sırasında dölütün ilerleyişini belirlemekte yararlanılan, leğenin dört koşut düzlemine verilen ad. Amerikalı kadın hastalıkları ve doğum uzmanı H. L. *Hodge* (1796-1873) tarafından tanımlanmıştır.

HODGES (Courtney Hicks), amerikalı general (Perry, Georgia, 1887 - San Antonio, Texas, 1966). Piyade sınıfı teknik uzmanıydı. 1941'de Fort Benning piyade tatbikat okulu müdürlüğü yaptı. İkinci Dünya savaşı'nda 1. amerikan ordusuna komuta etti. Bu ordunun başında Avranches'ta alman cephesini yardı, Aachen ve Köln'ü aldıktan sonra 25 nisan 1945'te Torgau'da Sovyet kıtalarıyla birleşti.

HODGES (Johnny), amerikalı caz alto ve soprano saksofoncusu (Cambridge, Massachusetts, 1906 - New York 1970). Kendi topluluğunu yönettiği dört yıllık bir süre (1951-1955) dışında, 1928'den ölümüne değin Duke Ellington'ın orkestrasında çaldı. *The Rabbit* ("tavşan") diye anılan Hodges, Bechet'ın üslubunun izlerini taşıyan çalışıyla, Charlie Parker'dan önceki tüm alto saksofoncular üzerine derin etki bıraktı. Çalgısından çıkardığı sıcak ve pürüzsüz ses, akıcı ve zarif icrası, blues ve swing duygusuyla eşsiz ve her zaman esini bol bir üslupçu olarak tanındı. Başlıca plakları: *The Mooche* (1928), *I Let a Song go out of my Heart* (1937), *Warm Valley* (1940), *The Mood to be wooed* (1945), *Jepp' Blues* (1956), *All of me* (1959), *Blues for New Orleans* (1970).

HODGES (Cyril Walter), ingiliz masalcı ve resimlemeci (Beckhenham, Kent, 1909). Çocuk kitaplarının büyük ustalarındandır (*Uçan ev* [The flying House], 1947).

HODGKİN (Thomas), ingiliz hekim (Tottenham, Middlesex, 1798 - Yafa 1866). Lezyonlarını daha önce Malpighi'nin incelediği, kendi adını taşıyan kötücül lenfogranülomatoz*'u buldu.

HODGKİN (Dorothy CROWFOOT, **Mrs.**), ingiliz kimyacı (Kahire 1910). Kimya öğrenimine 1928'de Oxford'da başladı, 1932'den sonra Cambridge'te yapıları X ışınlarının kırınımıyla belirleme çalışmalarına girişti. 1934'te Oxford'da ders vermeye başladı. 1937'de tarihçi Thomas Hodgkin'le evlendi. Royal Society'ye seçildi (1947). 1960'ta Oxford Üniversitesi'nde Royal Society'nin araştırma kürsüsüne atandı. Birçok önemli biyokimyasal maddenin, özellikle penisilinin (1947) ve B12 vitamininin (1956) yapısını belirledi (1964 Nobel kimya ödülü).

HODGKİN (Alan Lloyd), ingiliz nörofizyolog (Banbury, Oxfordshire, 1914). 1937 ve 1938'te ABD'de Rockefeller enstitüsü'nün Gasser laboratuvarında çalıştı. 1945'ten sonra Cambridge'de fizyoloji dersleri verdi. Çalışmaları sinir akımının doğuşu ve yayılışı konusunda önemli bilgiler elde etmeyi sağladı. *The Conduction of the Nervous Impulse* (Sinirsel uyarım iletimi) [1964] adlı önemli yapıtı yazdı. 1963 Nobel tıp ve fizyoloji ödülü'nü Eccles ve Huxley ile paylaştı. 1971-1985 arası Leicester Üniversitesi'nin rektörü oldu.

Hodgkin hastalığı, KÖTÜCÜL LENFOGRANÜLOMATOZ*'un eşanlamlısı.

HODGKİNSON (Eaton), ingiliz mühendis ve matematikçi (Anderton 1789-Manchester 1861). W. Fairbairn ile birlikte, demirin mimarlık ve mekanikteki kullanımını inceledi ve yapılarda dökme sütunlardan yararlanmak için birçok deneyde bulundu. Direnci artırmak için ters T biçimine sokulmuş raylan ilk kez o kullandı. Tahta direklerin dayanma gücünü hesaplamak için kullanılan formülü bulmuştur.

HODGSKİN (Thomas), ingiliz sosyalist (1787-1869). Deniz subayı, sonra gazeteci. R. Owen'la birlikte, Büyük Britanya'da sosyalizmin başlıca öncülerinden biridir. Kapitalizme ve Ricardo gibi iktisadi liberalizmin kuramcılarına karşı düşüncelerini çok sayıda makale ve yapıtlarında ortaya koydu. Siyasal eylemden kuşku duyan ve fazla bireyci olan Thomas Hodgskin, 1833'ten sonra işçi hareketinden koptu. Umudunu sendikal örgütlenmeye ve özellikle işçilerin eğitimine bağladı.

Hodgson hastalığı, atardamar kökenli aort yetersizliği. Adını ingiliz cerrah Joseph *Hodgson*'dan (1788-1869) alır.

HODH → HOZ.

HODİ a. (fars. *ḫod* ve *-ī*'den *ḫodī*). *Esk.* Benlik, kendilik.

HODİ-POTSY a. Patol. TİNEA FLAVA'nın eşanlamlısı.

HODKÂM sıf. (far. *ḫōd* ve *kām,* arzu'dan *ḫōd-kām*). *Esk.* Kendini düşünen, bencil.

HODKÂMİ a. (fars. *ḫod-kām* ve *-ī*'den *ḫod-kāmī*). *Esk.* Bencillik.

HODKÂMLIK a. Yalnızca kendini, çıkarını düşünme, bencillik.

HODLER (Ferdinand), isviçreli ressam (Bern 1853 - Cenevre 1918). Bir marangozun oğluydu. Önce Thun'da Ferdinand Sommer'in yanında çalıştı (turistler için manzara resimleri). 1872'de Cenevre'ye yerleşerek B. Menn'in öğrencisi oldu. 1883'e doğru sanatçı kişiliğini kazanmaya başladı. Resimlerinde insanları alçakkabartmalarda olduğu gibi donuk ve hareketsiz olarak çizdi. Genellikle simgeler kullandı. Aydınlık, yoğun ve soğuk renklerden yararlandı. Basit ve açık konuları işleyen tabloları en iyi yapıtları sayılır *(Gece, Gündüz, Wilhelm Tell).* Tell Marignan fresklerini (Zürich Tarih müzesi) ve Jena Üniversitesi'nin süsleme resimlerini de anmak gerekir. Ayrıca Alp manzaraları ve portreler yaptı. Cenevre müzesi'nde, Bern ve Zürich kunsthallelerinde çok sayıda yapıtı vardır.

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY, Macaristan'da (Csongråd yönetim bölgesi) kent, Güney Macaristan'ın en zengin tarım bölgelerinden birinde; 54 400 nüf. İkinci Dünya savaşı'na kadar Hódmezővásárhely tipik bir pazar-kent ve kırsal konut merkeziydi. Deneme ekimleri (yerfıstığı vb.) yapılan bir bölgenin tarımsal donatım merkezi haline gelen kentte bugün bazı sanayiler (makine, terazi, fayans sanayileri) de bulunmaktadır. Etnografya müzesi.

HODOGRAF a. (fr. *hodographe*). Fizs. mekan. ve Geom. HIZUCU* EĞRİSİ'nin eşanlamlısı.

HODOLOJİ a. Sinir bağlantılarını inceleyen nöroloji dalı.

HODONİN, Çek Cumhuriyeti'nde (Güney Moravya) kent, Slovakya sınırında, Morava'nın aşağı vadisinde; 23 700 nüf. —Yakınında, doğal gaz, petrol ve linyit yatakları.

HODOSKOP a. (fr. *hodoscope*). Elektron. ve Tem. parç. YOLİZLER'in eşanlamlısı.

HODOTERMES a. (yun. *hodos*, yol, karayolu ve *termes, -itis*, termit'ten). Gezici ya da yem bitkisi ekilen tarlalarda yaşayan termit cinsi. (Asya ve Afrika'ya özgü olan *Hodotermes*'ler yer altında ya da çok az kabarık olarak yeryüzünde yuva yapar; özellikle geceleri, askerlerin eşliğindeki işçi karıncalar uzun sıralar halinde dizilip, ormanı baştan başa aşarak yem bitkileri toplamaya çıkarlar. Bu termitler otları keser ve ekili tarlalarda ürünlere zarar verirler. *Hodotermitidae* familyası.)

HODPESENDİ a. (fars. *ḫōd, pesend* ve *-ī*'den *ḫōd-pesendī*). *Esk.* Kendini beğenmişlik, mağrurluk.

HODPESENT sıf. (fars. *ḫōd* ve *pesend*'den *ḫod-pesend*). *Esk.* Kendini beğenmiş, gururlu.

HODRİ ünl. "İşte meydan, kim kendine güveniyorsa karşıma çıksın" anlamında kullanılan *hodri meydan* deyiminde geçer.

HODUL a. *Yörs.* Dikenli çalılık; çalı çırpı.

HODZA (Milan), slovak siyaset adamı (Sucany, Slovakya, 1878 - Clearwater, ABD, 1944). Slovakyalı protestan avukatken, macar parlamentosu'nda milletvekili oldu (1905), Slovakya'da yayımlanan gündelik *Slovensky Denik* gazetesinde başyazarlık yaptı. 1914'ten önce vâris prens Franz Ferdinand'ın danışmanlarından biriydi. 1918'de, Çekler'le Slovaklar'ın birleşmesinin gerçekleşmesine katkıda bulundu. Slovak çiftçi partisi'nin başkanı olarak 1919'da milletvekili oldu. 5 kasım 1935'ten 22 eylül 1938'e kadar başbakanlık görevini yürüttü. Aralık 1935 - şubat 1936 arasında görevlendirildiği dışişleri bakanlığı döneminde Tuna ülkeleri arasında bir yakınlaşma planı gerçekleştirmeye çalıştı. Münih bunalımı sırasında görevinden ayrıldı ve ülkesini terk etti.

Hoechst AG *(Farbwerke)*, 1863'te kurulmuş ve 1880'de anonim şirkete dönüşmüş alman şirketi. 1925'te alman kimya sanayisinin en büyük beş girişimiyle birleşip *IG Farbenindustrie AG*'yi oluşturdu, bu kuruluş İkinci Dünya savaşı sonunda feshedildi. Hoechst, daha sonra Müttefikler'in denetimi altında özerkliğine kavuştu, 1951'de yeniden özel bir şirket durumuna geldi. Dünyanın en büyük kimya kuruluşlarından biri olan Hoechst'ün 120'den fazla ülkede katılımları vardır. Özellikle fransız Roussel-Uclaf eczacılık grubunu denetimi altında bulundurmaktadır.

Kuruluş daha 1890'dan bu yana, modern elektro-kimyanın başlangıç noktasını oluşturan kloro-alkalinin sınai elektrolizini gerçekleştirdi, antipirini, difteri ve tetanos serumlarını buldu, ilk olarak 1904'te bir hormon sentezi gerçekleştirdi ve 1918'den bu yana, gübre üretiminin temelini oluşturan mineral ve nitrik asit ürünlerini yapımını geliştirdi.

HOEİ → HUY.

Hoeken → OLTALAR.

HOEK VAN HOLLAND, Hollanda'da (Güney Hollanda) liman kenti, Nieuwe Waterweg'in sağ kıyısında, Europoort'un karşısında; 7 700 nüf. İngiltere'ye giden yolcuların gemiye bindiği liman.

HOEL (Sigurd), norveçli yazar (Nord-Odal 1890 - Oslo 1960). Bir köylü çocuğuydu. Öğretmenlik, gazetecilik, eleştirmenlik yaptı. Mot Dag yöneticisi Erling Falk çevresindeki topluluğa katıldı. Freud ve Marx'ın fikirlerini yaydı. Modern edebiyatı bütün İskandinavya'da tanıtan "sarı dizi" adı verilen edebi yayını yönetti. İlk romanlarında (*Syndere y Sommersol* [1927], *İngenting* [1929]) gençliğin sözcülüğünü yaptı. Daha sonra *En Dag i Oktober* (1921) ve *Veien Til Verdens ende*'yi (1933) yazdı. *Fjorton dager for frostnettene* adlı başyapıtını 1934'te yayımladı, *Sesam Sesam*'da (1938) yergici bir tutumu benimsedi. Hoel bundan sonra sırasıyla *Møte Ved milepelen* (1947), *Jeg er blitt glad i en annen* (1951), *Stevnemøte mea glemte år* (1954), *Ved foten av Babels torn* (1956), adlı yapıtlarını verdi. *Mot Muren* (1930) gibi oyunlar da yazdı. En ünlü yapıtları *Patrimoine d'acier* (fr. çev.) [1941] ve *l'Anneau magique*'tir (fr. çev.) [1958]. Bu romanlarında, insanı eski kâbuslarından ancak aydınlığın ve bilginin kurtarabileceğini gösterir.

HOEMAPOFİZ a. (fr. *hoémapophyse).* Embriyol. Omurgalılarda, omurga kanalını sınırlayan yaylara ya da nöroapofizlere karşıt olarak damarlarla ilişkide olan (ya da boyun omurları gibi, onları çevreleyen) kemik başlarının her biri.

HOEMATOBİA a. Tripanozomiyaz hastalığını taşıyan delici ve emici sinek cinsi. (*Hoematobia stimulans*, insanlara, atlara ve sığırlara saldırır. Boynuz sineği [*H. irritans*] sığırların boynuz diplerinde bulunur. Sinekgiller familyası). [Eşanl. LYPEROSİA.]

HOENİR, İskandinavlar'ın ilk üçlüsünü oluşturan tanrılardan (*Odin, Loki* ve *Hoenir*) biri. İnsanoğluna zekâyı veren odur.

Hoepli, 1871'de Ulrico *Hoepli* (1847-1935) tarafından Milano'da kurulan italyan yayınevi. Teknik ve bilimsel kitaplar konusunda uzmanlaştı. İkinci baskılar (Kraus yayınlarıyla ortaklaşa) ve teknik dergiler de *(İngegneria)* yayımlamaktadır.

HOEPNER (Erich), alman general (Frankfurt an der Oder 1886 - Berlin 1944). Savaş tankları uzmanıydı; 1939'da 16. Kolordu'ya, 1941'de IV. Zırhlı ordu'ya komuta etti. 1942 başında bir geri çekilme emri verdiği için ordudan atıldıktan sonra, 20 temmuz 1944 komplosuna katıldı. Hemen tutuklandı, ölüme mahkûm edildi ve 8 ağustosta asıldı.

HOF, Almanya'nın Bavyera eyaletinde kent, Frankenwald'da; 54 200 nüf. Saksonya'dan gelen otoyol. Dokuma ve hazırgiyim. Makine. Bira fabrikası.

HOFER (Andreas), Tirol'ün halk önderi (Sankt Leonhard 1767 - Mantova 1810). Passeiertal'de hancılık yaparken ülkesinin Bavyera'ya verilmesi üzerine yurttaşlarını silaha sarılmaya çağırdı. Avusturyalılar'ın desteğiyle Bavyeralılar'a karşı İnnsbruck yakınındaki İsel tepesinde iki zafer kazandı (25-29 mayıs 1809), tüm eyalete egemen oldu, ama Tirol'ü fransız kuvvetlerine bırakan Znaim mütarekesi'yle (12 temmuz) başarıları sona erdi. Hofer, mareşal Lefebvre komutasındaki fransız ordularına karşı mücadeleyi sürdürdü. Bu ihanet sonucunda italyan kuvvetlerine teslim edildi (ocak 1810). Mantova'ya götürülerek kurşuna dizildi (20 şubat). Tirol'ün ulusal kahramanıdır.

Hoffa hastalığı (alman cerrah Albert *Hoffa*'nın [1859-1907] adından), özellikle dizde ağrılı şişme ve eklem hareketlerinde kısıtlamayla belirgin hastalık. Bu iltihaplı hastalığın nedeni iyi bilinmemektedir. Bir travmanın hastalığın ortaya çıkmasında ya da ağırlaşmasında rolü olabilir. (Eşanl. DİZ SİNOVİA ZARININ TÜYLÜ LİPOMU, TÜYLÜ SİNOVİT.)

HOFFMAN (Paul Gray), amerikalı işadamı (Western Springs, İllinois, 1891 - New York 1974). Studebaker otomobil fabrikasında genel müdürken kendi bankasını kurdu, ayrıca Chicago Federal rezerv bankası ve New York Life İnsurance' in yönetim kurulu üyeliğini yaptı. İkinci Dünya savaşı'nın çıkması üzerine İktisadi gelişme yönetim kurulu başkanı seçildi. Harriman'ın başkanı olduğu Dış yardım işleri özel komisyonu üyeliğine getirilince Japonya ve Kore savaşı'nın yarattığı durumu incelemekle görevlendirildi, daha sonra Marshall planı'nın hazırlanmasına katıldı, bu planın Avrupa yöneticiliğini yaptı (1948-1950).

HOFFMAN (Dustin), amerikalı sinema oyuncusu (Los Angeles 1937). Oyunculuğa tiyatroda başladı. 1967 yılında *Aşk mevsimi* (The Graduate, Mike Nichols) filminde başrol oynadı ve filmin kazandığı umulmadık başarıyla yıldızlar arasına girdi. *Kramer kramere karşı* (Kramer vs. Kramer, Robert Benton, 1979) ve *Yağmur adam* (Rain Man, Barry Levinson, 1988) filmlerindeki rolleriyle iki defa Oscar ödülü'ne layık görüldü. Diğer bazı filmleri: *Geceyarısı kovboyu* (Midnight Cowboy, John Schlesinger, 1969), *Küçük dev adam* (Little big Man, Arthur Penn, 1970), *Köpekler* (Straw Dogs, Sam Peckinpah, 1971), *Kelebek* (Papillon, Franklin J. Shafner, 1973), *Başkanın adamları* (All the President's Men, A. Pakula, 1976), *Tootsie* (S. Pollack, 1982), *Dick Tracy* (Warren Beatty, 1990), *Hook* (S. Spielberg, 1991).

HOFFMANN (Friedrich), alman hekim (Halle 1660 - *ay. y.* 1742). 1694'te Halle'de fizik ve tıp dersleri vermeye başladı. 1709'da Prusya kralı Friedrich Wilhelm'in özel doktorluğuna getirildi. Hoffmann, organlaştırıcı kuramı ortaya attı.

Hoffmann çözeltisi. Eczc. Eşit ağırlıkta eter ve alkol karışımı.

HOFFMANN (Johann Gottfried), alman iktisatçı (Breslau 1765 - Berlin 1847). Önce Königsberg'de (1807), sonra Berlin'de (1810) ders verdi. Berlin'de İstatistik dairesi müdürü oldu (1840-1844), Zollverein'ın kuruluşuna katkıda bulundu.

HOFFMANN (Ernst Theodor Wilhelm, **Ernst Theodor Amadeus** —denir), alman yazar ve besteci (Königsberg 1776 - Berlin 1822). Günlük gerçeğin bütün tadını kesin çizgilerle veren fantastik hikâyeleriyle ün kazandı (*Serapion* kardeşler* [die Serapionsbrüder], 1819-1821; *Die Elixiere des Teufels*, 1829; *Prinzessin Brambilla*, 1851). Offenbach, *Hoffmann*'ın masalları* adlı operasının konusunu Hoff-

Gyldendal Norsk Forlag



Sigurd Hoel

B.N., Paris



Andreas Hofer
renkli bir halk resminden ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris



Dustin Hoffman

mann'ın bazı öykülerinden almıştı; Çaykovskiy de bir başka öyküsünden esinlenerek 1892'de *Fındıkkıran** balesinin müziğini besteledi. Hoffmann'ın kendisi de piyano, oda müziği yapıtları, lied'ler, koro yapıtları, dinsel yapıtlar ve operalar besteledi (en ünlü operası *Undine* [1816] Weber'i etkilemişti). Müzik eleştirileri de yazan Hoffmann, Beethoven'i destekledi ve *Fantasiestücke in Callots Manier*'de (1814-1815) ve *Lebensansichten des Katers Murr..* (1820-1822) adlı romanında, Schumann'a ilham veren, orkestra şefi Johannes Kreisler tipini yarattı.

HOFFMANN (August Heinrich), **Hoffmann von Fallersleben** denir. alman şair ve filolog (Fallersleben, Braunschweig yakınında, 1798 - Corvey, Westfalen, 1874). Breslau'da alman dili ve edebiyatı profesörüydü (1830); şiirle de ilgilendi. 1840 ve 1841'de *Unpolitische Lieder*'i yayımladı, bu şiirlerinde çağın yönetim biçimini yerdiğinden üniversitedeki kürsüsünü kaybetti. Breslau'dan ayrılarak Weimar'a gitti. Hoffmann *37 Lieder für das junge Deutschland* (1843), özellikle de bu şiir kitabındaki (daha sonra alman milli marşı olan) *Deutschland, Deutschland über alles* adlı şiirleriyle tanınır.

HOFFMANN (Friedrich) avusturyalı mühendis (Gröningen, Halberstadt yakınında, 1818 - Berlin 1900). Yüz yıl boyunca toprak pişiminde kullanılan, sürekli ateşli fırını buldu (1858). İsteğe göre ayarlanabilen bir dizi gözden oluşan yuvarlak ya da elips biçimindeki bu fırının en önemli özelliği ateş bölgesinin sürekli yer değiştirebilmesidir.

HOFFMANN (Hermann), alman botanikçi (Rödelheim 1819 - Giessen 1891). Mantarlarla ilgili araştırmalar, tür sorunu ve bitki iklim ilişkileri üzerine çalışmalar yaptı.

Hoffmann belirtisi (alman nörolog Johann *Hoffmann*'ın [1857-1919] adından). Nörol. Hafifçe bükülmüş olan orta parmağın son kemiğinin sıkılmasıyla bütün parmakların, özellikle başparmağın refleksle bükülmesi. Tek taraflı olduğunda piramidal sinir demetinde bir lezyonun varlığı daha akla yakın bir olasılıktır.

HOFFMANN (Max), alman general (Homberg, Hessen, 1869 - Bad Reichenhall 1927). Birinci Dünya savaşı'nda Doğu cephesinde savaştı. Rus devrimci komutanlığı ile, Brest-Litovsk barış antlaşması'na (mart 1918) yol açan mütarekeyi görüştü. *Der Krieg der versäumten Gelegenheiten* (Kaçırılmış fırsatlar savaşı) [1923] adlı kitabında, Ludendorff'un ve yüksek komuta heyetinin davranışlarını eleştirdi.

HOFFMANN (Josef), avusturyalı mimar ve dekoratör (Pirnitz, bugün Brtnice, Moravya, 1870 - Viyana 1960). Wagner' in öğrencisi oldu, Olbrich, Klimt ve Loos (çelişkili bir estetik anlayışı getirdi) ile birlikte Viyana yeni sanatı *Sezessionstil'* in temsilcileri arasında yer aldı. Viyana'da birçok ev ve mağaza, Purkersdorf'ta bir sanatoryum ve çeşitli sergi pavyonları yaptı (Köln 1914; Venedik 1934). 1903 yılında, el sanatları atölyeleri, *Wiener Werkstätte*'yi kurdu ve otuz yıl boyunca yönetti. En önemli yapıtı, Brüksel Stoclet sarayı'dır (1905-1911).



Josef Hoffmann
Brüksel Stoclet sarayı (1905-1911)
Actualit

HOFFMANN (Johannes), saarlandlı siyaset adamı (Landsweiler, Saarland, 1890 - Völklingen 1967). Nazi düşmanı bir gazeteci olduğu için 1935 plebisitinden sonra Saarland'dan ayrılmak zorunda kaldı. 1945'te yurduna geri dönünce Christliche Volkspartei'ı (Hıristiyan halk partisi) kurdu. 1947 seçimleri sonrasında başbakan olarak Avrupa statüsü projesini savundu, ancak ekim 1955 referandumundan sonra çekilmek zorunda kaldı.

HOFFMANN (Samuel Kurz), amerikalı mühendis (Williamsport, Pennsylvania, 1902). 1949'dan sonra ABD'de güdümlü füzeler ve uzay fırlatıcılarında kullanılan roket-motorlarının üretimini yönetti.

HOFFMANN (Heinz), alman general ve siyaset adamı (Mannheim 1910 - Berlin 1985). Komünist işçiyken yeraltı etkinliklerine katıldı (1933); SSCB'de öğrenim gördü, İspanya'da çarpıştı (1936-1938), 1945'ten sonra Berlin'de yeniden ortaya çıktı ve SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands) [Almanya Birleşik sosyalist partisi] ve polis örgütü içinde yükseldi. Merkez komite üyesi ve içişleri bakan yardımcısı oldu, halk ordusunun çekirdeği olan kışla polisini kurdu ve kurmay başkanlığını yaptı (1958). 1960'ta savunma bakanı, 1973'te Politbüro üyesi oldu.

HOFFMANN (Roald), amerikalı kimyacı (Złoczow, Polonya, 1937). 1949'da Amerika'ya göç etti, Harvard'da doktor (1962), sonra profesör (1965-1968) oldu, daha sonra İthaca (New York) Cornell üniversitesi'ne atandı (1968). Daha çok R. B. Woodward ile yörüngelerin bakışımıyla ilgili kuralları belirlemesiyle tanındı. Bu kurallar, kimyada önemli yeri olan bir grup kimyasal tepkime mekanizmasının ayrıntılı olarak anlaşılmasını sağladı. 1981 Nobel kimya ödülü'nü Fukui Kenişi ile paylaştı. Son yapıtları: *Solids and surfaces* (1988), *Gapsanol verges* (1990).

HOFFMANN-DONNER (Heinrich HOFFMANN, —denir), alman yazar (Frankfurt am Main 1809 - *ay. y.* 1894). Çocuk kitapları, özellikle de *Struwwelpeter*'iyle (1847) tanınır.

Hoffmann'ın masalları *(les Contes d'Hoffmann)* J. Offenbach'ın 3 perdelik operası. Librettosu J. Barbier'nindir. İlk kez 1881'de Paris'te sahnelendi. Operanın yarım kalmış müziğini E. Guiraud tamamladı ve orkestraladı. E. T. A. Hoffmann'ın üç masalından yararlanılarak, ama konuda kimi değişiklikler yapılarak yazılmış libretto, Offenbach'a, çok beğenilmiş birkaç bölüm esinledi (barkarol, Olympia'nın aryası).

Hoffmann-La Roche, Fritz *Hoffmann* (1868-1920) tarafından 1896 yılında Basel'de kurulan isviçre şirketi. İlaç sanayisi alanında dünyada kurulan ilk firmadır. Şirket, birlikte çalışan iki ayrı topluluktan meydana gelir: Hoffmann-La Roche et Cie (Basel'de) Avrupa şubelerini, merkezi Kanada'da olan Sapac Corporation Limited ise Amerika kıtasında, Sterlin bölgesinde ve Uzakdoğu'da bulunan şubelerini denetler.

Hoffmann und Campe, 1781'de, Benjamin Gottlob Hoffmann (1748-1814) tarafından Hamburg'da kurulan alman yayınevi. Hoffmann 1810'da damadı August Campe (1773-1836) ile ortak oldu. Eski edebiyat geleneğine bağlı kalan yayınevi (Heinrich Heine'yi ve Siegfried Lenz'i yayımladı) bilimsel yapıtlar da çıkardı (Hoimar von Ditfurth). Ayrıca *Merian* dergisini yayımlamaktadır.

HOFFMEİSTER (Adolf), çek ressam, desinatör ve yazar (Prag 1902 - öl. 1973). Yetenekli bir gazeteci ve karikatürcüydü. Çağdaş sanata karşı duyduğu büyük ilgiyi çeşitli röportajları ve gezi yazıları ile öne çıkardı *(Touriste contre sa volonté* [fr. çev.], 1946; *Carte postale de Chine* [fr. çev.], 1954) Prag'da Güzel sanatlar okulu'nda grafik sanat profesörlüğü yaptı. Birkaç kez Paris'te kaldı, burada da ders verdi.

HOFFNUNG, ingiliz müzikçi ve mizahçı (Berlin 1925 - Londra 1959). Temalarını müzikten aldığı çok değişik bir mizah geliştirdi, "senfonik karikatür" denilen bir tür yarattı (bir dizi kaydı gerçekleştirilmiş "Hoffnung Festival Concerts"). Müzik ve müzikçilerle ilgili birçok mizahlı resim kitabı vardır.

HOFHAİMER (Paul VON), avusturyalı besteci ve orgcu (Radstadt 1459 - Salzburg 1537). Innsbruck'ta Tirollü Sigismund'un (1478-1480), sonra da Maximilian I'in saray orgculuğunu yaptı. 1519'dan ölümüne değin Salzburg katedralinin orgcusuydu. Çok sayıda orgcu yetiştirdi. Org yapıtları dışında lied'ler, latince motet'ler, Horatius'un şiirleri üzerine 4 sesli odlar (ölümünden sonra arkadaşı Ludwig Senfl tarafından tamamlandı ve *Harmoniae poeticae* [1539] başlığı altında toplandı) besteledi.

HOFHEİM AM TAUNUS, Almanya'nın Hessen eyaletinde kent, Frankfurt am Main'in G.-B.'sında; 33 100 nüf. Konut merkezi. Makine. Deri işleme.

HOFMANN (August Wilhelm VON), alman kimyacı (Giessen 1818 - Berlin 1892). Liebig'in öğrencisi oldu, Londra Kimya koleji'nin müdürlüğüne, sonra Berlin Üniversitesi'nde profesörlüğe atandı. Bonn ve Berlin'de laboratuvarlar açtı, Deutsche Chemische Gesellschaft'ı kurdu. Bütün çalışmalarını organik kimya alanında yoğunlaştırdı. 1849'da aminlerin üretimi için genel bir yöntem buldu. Maden kömürü katranındaki anilin ve benzeni yalıttı. Fritzsche ile birlikte anilinin bireşimini gerçekleştirerek anilin boyaları sanayisinin kurucularından biri oldu. Ayrıca alil alkol, fosfinler, sülfosiyanin türevleri vb. konusunda araştırmalar yaptı.

Hofmann morları, trifenilmetan grubuna özgü boyarmaddeler; 1863'te A. W. von *Hofmann* tarafından bulundu. Hofmann morları, rozanilinin etillenmesi ya da metillenmesi sonunda elde edilir. Bunlar genellikle üçornatmalı türevlerdir. Ancak Paris morlarının (beş-, altıornatmalı) ortaya çıkması sonucu eski önemini yitirmiştir. Hofmann morları, yansız banyoda yünü, ipeği ve tanenlenmiş pamuğu boyamada kullanılır.

HOFMANN (Hans), alman kökenli amerikalı ressam (Weissemburg, Bavyera, 1880 - New York 1966). Almanya'da ve Paris'te (1903-1914) öğrenim gördükten sonra, resim araştırmaları ve öğreticiliği bir arada yürüttü: Münih'te bir okul açtı (1915), daha sonra ABD'ye göç ederek (1930) New York'ta Hoffman Scholl'u, Provincetown'da soyut anlatımcı kuşak üstünde çok etkili olan Summer School'u kurdu. Hofmann öğretiminde olduğu gibi resimlerinde de renk, resim maddesi ve hareketin olanaklarının araştırılmasına öncelik verdi.

HOFMANN (Werner), avusturyalı sanat tarihçisi (Viyana 1928). Viyana'da Albertina'da asistan (1950-1955), sonra XX. yüzyıl Müzesi (1959-1969) müdürü oldu. Daha sonra Hamburg'da Kunsthalle'yi (1969) yönetti. Müzelerinin işlevi kavramının yenilenmesinde katkıda bulundu. Vinci'den Picasso'ya kadar bir karikatür tarihi araştırması (1956) ve *Gustav Klimt* (1970) üzerine bir incelemesi vardır.

HOFMANNSTHAL (Hugo VON), avusturyalı yazar (Viyana 1874 - Rodaun, Viyana yakınında, 1929). Soylu bir ailenin çocuğuydu; daha 17 yaşındayken kaleme aldığı ve lirik bir manzum yapıt olan *Gestern* (1891) adlı ilk dramı temsil edildikten sonra harika çocuk sayıldı. Değişik takma adlarla denemeler, hüzün, ölümün çekiciliği, zamanın geçiciliği gibi temalara yer veren, tam anlamıyla klasik tarzda şiirler yayımladı. Kendisi gibi, güzelliği bir kült haline getiren Stefan George ile de o yıl tanıştı. 1892'de birlikte *Blätter für die Kunst* dergisini çıkardılar. Hofmannsthal, bu ilk başarıların ardından, oyun türüne geçerek, *Der Tod des Tizian* (1892) [temsil edilişi 1901], *Der Tor und der Tod* (1893), *Das kleine Welt theater* (1897), *Der Abenteurer und die Sängerin* (1899) gibi, yeniromantik tarzda ve dekadan yapıtlar verdi. Kendini tüm avrupa kültürünün mirasçısı kabul ederek, daha 1893'te Euripides'in *Alkestis*'ini uyarlamıştı; 1903-1906 arasında da Sophokles'e ilgi duydu; *Kral Oidipus*'u çevirdi, *Elektra*'dan çok serbest bir uyarlama yaptı, ayrıca antik temalardan yararlanarak çok özgün bir oyun (*Oedipus und die Sphinx*, 1906) yazdı. *Elektra*, Hofmannsthal ile Richard Strauss arasındaki işbirliğinin de başlangıcı oldu. Strauss'un *Elektra* ve *Oidipus* üzerine bestelediği operaların başarı kazanması, Hofmannsthal'i bu türde yapıtlar vermeye teşvik etti: 1911'de *Der Rosenkavalier* için kaleme aldığı libretto'yla bu türü en yüksek düzeyine çıkardı. "Mister" tarzında en ünlü yapıtı *Jedermann*'ı (1911) yazdıktan sonra düzyazı anlatılara yöneldi: *Andreas und die Vereinigten* (tamamlanmamış, yayımı 1932), *Die Frau ohne Schatten* (1916). Birinci Dünya savaşı Hofmannsthal'in verimini düşürdü. Gene de, eski Avusturya ile yeni Avusturya'yı karşılaştıran, çekici ve hafif bir üslupla kendi kaygılarını dile getirdiği *Der Schwierige* (1921) adlı bir komedi ile Calderon'un etkisini taşıyan iki büyük oyun (*Das Salzburger grosse Welttheater* [1922] ve gene dönemin sorunlarını yansıtan *Der Turm* [1925]) sahneletti.

HOFMANNSWALDAU (Christian HOFMANN VON), alman şair (Breslau 1617 - *ay. y.* 1679). Fransız özenticiliğinin etkisinde kaldı. Başlıca yapıtı, Ovidius'un *Heroides* adlı yapıtı tarzında yazdığı şiir kitabıdır: *Heldenbriefe* (1663).

HOFMANYA a. (öz. a. *Hoffmann*'dan). Almaşık yapraklı, talkım çiçekli ve pek çok tohum içeren etli meyveli çalı ya da otsu bitki. (Hepsi tropikal Amerika'da yetişen otuz kadar türü bilinmektedir, bazıları [*Hoffmannia discolor, H. regalis*, vb.] seralarında yetiştirilir. Kökboyasıgiller familyası.)

HOFMEİSTER (Wilhelm), alman botanikçi (Leipzig 1824 - Leipzig-Lindenau 1877). Önce Heidelberg (1863), sonra Tübingen Üniversitesi'nde (1872) profesörlük yaptı, bitki embriyolojisi ve fizyolojisi üzerinde çalıştı. Besisuyunu (yükselişi, gerilimi, akışı, vb.) inceledi, bitkilerin çeşitli bölümleri üzerinde yerçekiminin etkileri ve bükülme olayı konusunda araştırmalar yaptı.

HOFMO (Gunvor), norveçli kadın yazar (Oslo 1921). Özgün bir şair olarak, hıristiyan görüşlerin ağır bastığı yapıtlarında geleneksel biçimlerle ılımlı bir modernizmi birleştirerek savaş anılarından, yalnızlıktan ve başka bir dünya özleminden söz eder.

HOFORS, İsveç'te (Gävleborg) yer, Gävle'nin G.-B.'sında. 10 600 nüf. Demir-çelik.

HOFSTADTER (Rober), amerikalı fizikçi (New York 1915 - Stanford, Kaliforniya, 1990). Princeton ve Stanford'ta profesör olarak çalıştı. Stanford'un büyük doğrusal elektron hızlandırıcısını kullanarak hidrojenin ve diğer atomların çekirdeklerinden elektronların yayılmasını sağladı. Böylece, protonun yükünün noktasal olmadığını, homojen olarak dağılmadığını gösterdi; ayrıca daha ağır çekirdeklerde yükün dağılımını açıklığa kavuşturmayı başardı. 1961 Nobel fizik ödülü'nü Mössbauer ile paylaştı.

HOFSTEİN (David), yiddiş dilinde yazan şair (Ukrayna 1889 - Sibirya 1952). Sovyetler Birliği'nde, 1917 Devrimi'nden sonra çıkan son serbest yahudi gazetesi *Ştrom*'da çalıştı. 1917 Devrimi'ne coşku ile bağlandı ve devrimin başarılarını övdüğü şiirlerle üne kavuştu. İbranice yazan yahudi yazarlara yapılan baskılara karşı koydu. Bu yöndeki çalışmaları nedeniyle Almanya'ya göç etmek zorunda kaldı. Sonra Filistin'e geçti (1923), *Şaul—Der Letser Meleh fun Yisrael* (1924) ve *Maşiah Tsaytn* (1925) adlı yapıtlarını yayımladı. Kiev'e dönünce (1926), partinin edebiyat çizgisini izlemek zorunda kaldı. İsrail'in kuruluşunu (1948) coşku ile karşıladı. İsrail'e karşı Sovyetler Birliği'nin tutumu değişmeye başlayınca Kvitko et Markiş ile birlikte tutuklandı. Öteki yahudi yazarlarla birlikte kurşuna dizildi ve Stalin'in ölümünden sonra saygınlığına kavuştu.

HOFU ya da **BOFU,** Japonya'da kent, Honşu (Yamaguçi ili) adasında, Suo körfezi kıyısında; 117 639 nüf. (1990). Tekstil, kimya ve besin sanayileri.

HOFUF → HUFUF.

HOGAİ → KANO HOGAİ.

HOGAN, navaho dilinde Navaho yerlilerinin geleneksel konutunu belirten sözc. Değirmi biçimli olan hoganın iskeleti ağaçtandır ve üstü ağaç dalları ve sıkıştırılmış toprakla örtülür, kurulduğu yerde toprak hafiften kazılır. Hoganlar hep aynı kurallara göre yapılır.

HOGARTH (William), ingiliz ressam ve gravürcü (Londra 1697 - *ay. y.* 1764). Bir ilkokul öğretmeninin oğluydu; Saint Martin's Lane akademisi'nde çizim dalında öğrenim görürken, metal üzerine gravür sanatını öğrendi. 1720'de kendi adına atölyesini açarak Apuleius'un *Altın eşek*'ini, La Mettraye'in *Voyages*'ını, daha sonra S. Butler'in *Hudibras*'sını resimlemek için ofortlar yaptı. 1729'da, sık sık atölyesine gittiği Thornhill'in kızıyla evlendi. Sonra, portrelerle ve *conversations pieces* ile yaşamını sürdürdü. Kısa bir süre sonra yaptığı çağdaş töre incelemeleri dizisinde sanatının özgünlüğünü kanıtladı, bu resimlerde karikatür ile ahlak kaygısı bir aradaydı: *Bir fahişenin yaşamı* (1731), *The Rake's Progress* (1735) ve bunu izleyen *Yeni moda evlilik* (1743, 6 tablo, National Gallery'de); bu dizinin tümü gravür yoluyla bolca çoğaltılmıştır. *Gezici kadın komedyenler, Çalışma ve Tembellik* (1747), *Modern konuşma* (1754), *Punch'çılar* sanatçının gravürü yapılmış 260 resminden bazılarıdır. Hogarth ayrıca mizah yönü de bulunan bir estetik incelemesi yazdı: *The Analysis of Beauty* (1753); bu yapıtta yılansı çizgiyi güzelin baş öğesi olarak gösterdi. Sanatçı büyük tarih resmine el atma isteğini pek gerçekleştiremedi: St. Barthelemew's Hospital için *İyi Samiriyeli, Sigismund* (1759, Tate Gallery). Ama duyarlı ve kendiliğinden portrelerinin her biri bir başyapıttı: *Graham ailesinin çocukları* (1742, Tate Gallery), *Ressamın hizmetçileri (ay. y.), Garrick ve karısı* (1757, Windsor), *Karides satan kadın* (1759, National Gallery).

HOGARTH (Burne), amerikalı ressam, desinatör ve gravürcü (Chicago 1911). Bir süre reklamcılık ve çizgi film çalışması yaptıktan sonra, 1937'de *Tarzan* desinatörü Harold Foster'ın yerini aldı. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, kurucuları arasında bulunduğu School of Visual Arts' da ders verdi.

HOGBACK a. (ing. *hog* domuz ve *back*, sırt). Jeomorfol. DOMUZSIRTI'nın eşanlamlısı.



F. Kohler

Page'de bir navaho hoganı (Arizona, ABD)

Hogben tepkimesi. Kad. doğ. Gebeliğin biyolojik teşhisinde kullanılan yöntemlerden biri. Kullanılan hayvan Afrika kurbağası *Xenopus laevis*'in dişisidir. Her zaman aynı sonucu vermeyen bir tepkimedir. Adını ingiliz doğa bilimci Lancelot *Hogben*'den (doğm. 1895) alır.

HOGENDORP (kont VAN) → VAN HOGENDORP.

Hogen monogatari, epik japon yapıtı (XII. yy. sonu - XIII. yy. başı). 1156-1184 arasındaki dönemi kapsayan bu yapıtta, imparator Toba'nın ölümünden (1156) sonra, oğlu Sutoku'nun Minamotolar'dan birkaçının yardımıyla iktidarı ile geçirmeye çalışması sırasında çıkan karışıklıklar anlatılır.

Fisher-Verlag



Hugo von Hofmannsthal

HOGEVELD ("Yüksek Ülke"), Transvaal'da (Güney Afrika), orta kesimde yeralan yüksek bölge. Rand altın madenleri bu bölgededir.

HOGG (James), iskoçyalı şair (Ettrick, Selkirk kontluğu, 1770 - Altrive, Yarrow, 1835). Bir çobandı, kendi kendisini yetiştirdi, daha okuyup yazma öğrenmeden şiir söylemeye başladı. *Mountain Bard* (1807) yayımlandıktan sonra Walter Scott ile ilişki kurdu ve ona iskoç şarkılarını öğretti. *The Queen's Wake* (1813) tinsel bir tutkuyu ortaya koyuyordu, *The Confession of a justified Sinner* (1824) da aynı tutkudan kaynaklanmaktaydı.

HOGGAR ya da **AHAGGAR,** Cezayir Sahrası'nın orta kesiminde dağ kütlesi. Hoggar, granit ve gnays basamaklarından oluşan ve yanı başlarında doruklar yükselen platolarla kaplı eski bir kütledir. Tamengest'in (Tamanrasset) yukarısındaki en yüksek bölümü Kudiat, bazalt akıntıları ve doruklar (Tahat, 2 918 m) içeren

Bk. resim sayfa 5346

parçalanmış bir yanardağ kütlesidir. Kütle, dikliklerle ve tassili platolarıyla çevrilidir. Tuaregler'in en ünlü bölümü olan *Kel Ahaggar*'lar burada yaşarlar. Maden araştırmaları, Hoggar'da, uranyum ve değerli

Fleming



William Hogarth
Graham ailesinin çocukları (1742)
Tate Gallery, Londra

Hohenstaufen (ya da Schwaben) sülalesinden germen imparatorları

Friedrich von Büren (öl. 1055'e doğr.).
Schwaben dükü ve Lorraine pfalz kontu Otto von Schwaben'in kızı (?) Hildegard ile (öl. 1094'e doğr.) evlendi (1045'e doğr. ya da 1050).

Staufenli Friedrich I (1050'ye doğr.-1105)
Schwaben dükü (1079/1080);
İmparator Heinrich IV'ün (→ Franken) kızı Agnes ile (öl. 1143) evlendi (1079'a ya da 1089'a doğr.)

Otto (öl. 1100)
Strasbourg piskoposu (1085)

Ludwig (öl. 1103)
Rheinland pfalz kontu

Tek gözlü Friedrich II (1090 ya da 1091-1147)
Schwaben dükü (1105), Bavyera (Welfeler sülalesinden) dükü Kara Heinrich'in kızı Judith ile (öl. 1132'ye doğr.) evlendi ① (1121'e doğr.);
Saarbrückenli Agnes ile (öl. 1147'den sonra ?) evlendi ② (1135'e doğr.)

① Friedrich III Barbarossa (1122-1190),
Schwaben dükü (1147-1152/1155),
Romalılar'ın kralı (1152);
İtalya kralı (1154-1186);
imparator (Friedrich I) [1155];
Bourgogne kontu (1156);
Bourgogne (ya da Arles) kralı oldu (1178).
Vohburglu Adele ile evlendi ① (1147'ye doğr.) [Evlilik 1153'te iptal edildi];
Bourgogne kontesi Beatrix ile (öl. 1184) evlendi ② (1156)

① Bertha (ya da Judith)
[1123'e doğr.-1195'e doğr. ?]
Lorraine dükü (1139-1176) Mathieu I ile evlendi (1138'e doğr.)

Lorraine düklerinin devamı (→ Lorraine)

② Konrad (öl. 1195)
Rheinland pfalz kontu (1156'ya doğr.),
Rheinland pfalz kontu Hermann'ın kızı Stahleckli Elisabeth ile evlendi ① (?);
Hennebergli Ermengarde ile (öl. 1197) evlendi ② (1159 ?)

② Agnes (öl. 1204),
Rheinland pfalz kontu (1195-1214)
Braunschweigli Heinrich ile (Welfler sülalesinden) (öl. 1227) evlendi (1194)
[vârisleri]

② Jutta (öl. 1191)
Thüringen landgrafı Ludwig II ile (öl. 1172) evlendi (1150)
[vârisleri]'

② Friedrich V
(1164-1170'e doğr.)
Schwaben dükü
(1168'e doğr.)

② Heinrich VI (1165-1197)
Romalılar'ın kralı (1169/1190)
İtalya kralı (1186); imparator (1191);
Sicilya kralı (1194),
Sicilya kralı Ruggero II'nin kızı Costanza ile (öl. 1198) evlendi (1186)

Friedrich II (-Roger) [1194-1250]
Romalılar'ın kralı (1196-1215);
Sicilya kralı(Federico I) [1197-1208];
imparator (1220); Kudüs kralı (1225-1229),
Aragón kralı Alfonso II'nin kızı Constanza ile (öl. 1222) evlendi ① (1209);
Kudüs kraliçesi İsabelle (Yolande) de Brienne ile (öl. 1228) evlendi ② (1225);
İngiltere kralı Yurtsuz John'un kızı İsabella ile (Elizabeth) [öl. 1241] evlendi ③ (1235);
Bianca Lancia ile evlendi ④ (? yaşamının son döneminde)

② (Konrad) Friedrich VI
(1167-1191)
Schwaben dükü
(1170'e doğr.)

② Otto I (1171-1200)
Bourgogne pfalz kontu (1190),
Blois kontu İyi Thibaud V'in kızı Marguerite ile (öl. 1230) evlendi (1190'a doğr.)

Jeanne (1191'e doğr.-1205)
Bourgogne kontesi (1200)

Béatrice II (1193'e doğr.-1231)
Bourgogne kontesi (1205),
Meran dükü Otto ile (Andechsli) (öl. 1234) evlendi (1208)

Bourgogne kontlarının devamı (→ Bourgogne)

② Konrad (1173'e doğr.-1196)
Rothenburg dükü (1188-1191) sonra Schwaben dükü (1191), Castilla Kralı Alfonso VIII'in kızı Berenguela ile (öl. 1244) evlendi (1188) [evlilik 1191'de iptal edildi]
[vâris bırakmadı]

Beatrix (1198-1212),
Romalılar'ın kralı (1198)
sonra imparator (1209)
Otto von Braunschweig ile (öl. 1218) evlendi(1212)
[vâris bırakmadı]

① Heinrich (VII) [1211-1242]
Sicilya kralı ilan edildi (1212);
Schwaben dükü (1216-1235);
Romalılar'ın kralı (1220-1234/1235),
Avusturya dükü Leopold VI'nın kızı Margarethe ile (öl. 1267) evlendi (1225)

Heinrich (öl. 1245'e doğr.) Friedrich (öl. 1251)

② Konrad IV (1228-1254)
Kudüs asil kralı (1228-1250);
Schwaben dükü (1235);
Romalılar'ın kralı (1237-1250);
Sicilya kralı (1250)
Bavyera dükü Otto II'nin kızı Elisabeth ile (öl. 1273) evlendi (1246)

Konradin (Konrad V) [1252-1268]
Schwaben dükü (1254);
Kudüs asil kralı (1254);
Sicilya kralı (1254-1258);
Landsbergli Sophie ile (öl. 1318) evlendi (?)
[vâris bırakmadı]

③ Margarethe (1237'ye doğr.-1270),
Thüringen landgrafı (1265-1307) ve Meissen markgrafı (1288-1307) Albrecht ile (öl. 1314 ya da 1315) evlendi (1255'e doğr.).

Wettin ya da Meissen sülalesinin devamı (Saksonya Seçici prensleri ve dükleri-1423-sonra kralları-1806-)

④ Konstanze (sonra Anna)
(1230'a doğr.-1307)
Nikaia imparatoru Ioannes III Dukas Vatatzes ile (öl. 1254) evlendi (1244)

madenler bulunduğunu göstermektedir.

HOHENEMS, Avusturya'da (Vorarlberg) kent, Ren vadisinde. Altems şatosunun yıkıntıları kente egemendir; 11 800 nüf. Rönesans dönemi şatosu.

HOHENLOHE, Franken kontluğu, sonra prensliği. 1806'da Alman İmparatorluğu'ndan kopunca Württemberg ile Bavyera arasında paylaşıldı.

HOHENLOHE (Friedrich Ludwig), **Hohenlohe-İngelfingen** prensi, prusyalı general (İngelfingen 1746 - Slawentzitz 1818). Meslek yaşamına imparatorluk ordusunda başladı (Yedi Yıl savaşı), sonra Prusya'nın hizmetine girdi. Jena savaşı'n-



Orta Hoggar'da (Atakor) yanardağ engebeleri

Kraft-Explorer

da (1806) Prusya ordusunun Napoléon' un karşısına rastlayan ve onun tarafından hezimete uğratılan kanadına komuta etti. Ordusunun kalıntılarını Prenzlau'ya çekti ve burada Murat'ya teslim oldu (28 ekim 1806).

HOHENLOHE (Chlodwig), **Hohenlohe-Schillingsfürst** prensi, daha sonra

Konrad III (1093 ya da 1094-1152)
Doğu Franken (ya da Rothenburg) dükü (1115);
İtalya (ya da Lombardia) kralı
olarak taç giydi (1128);
Romalılar'ın kralı (kendini imparator ilan etti) [1138].
Sulzbachlı Gertrud ile (öl. 1146) evlendi (1136)

Gertrud (öl. 1191 ?),
Rheinland pfalz kontu (1142)
Stahleckli Hermann ile (öl. 1156'ya doğr.)
evlendi (1125/1130'a doğr.)

Heinrich (1137-1150)
birleşik Romalılar'ın kralı (1147)

Friedrich IV (1145-1167)
Rothenburg dükü (1152); Schwaben
dükü (1152/1155).
Saksonya ve Bavyera dükü Aslan Heinrich'in
(Welfler ya da Welfeler sülalesinden) kızı
Gertrud ile (öl. 1196) evlendi (1166)
[vâris bırakmadı]

② Philipp von Schwaben (1177'ye doğr.-1208)
Toscana markisi (1195); Schwaben dükü (1196);
Romalılar'ın kralı (1198), Bizans imparatoru
İsaakios II'nin kızı Eirene Angelos ile
(öl. 1208) evlendi (1197)

Kunigunde (1200'e doğr.-1248)
Bohemya kralı (1230-1253)
Venceslav I ile evlendi (1224)

Bohemya krallarının devamı

Maria (öl. 1235)
Brabant dükü (1235-1248)
Henri II ile evlendi (1215)

Brabant düklük
sülalesinin devamı

Beatrix (Elisabeth)
[1203'e doğr.-1235]
Castilla kralı Fernando III ile (öl. 1252)
evlendi (1219)

Castilla krallarının devamı (→ Castilla)

④ Manfredi (1232-1266)
Taranto prensi (1240); Sicilya
naibi (1254), sonra kralı (1258).
Savoia kontu Amedeo IV'ün
kızı Beatrice ile (öl. 1257) evlendi ①
(1248); Epeiros despotu Mikhael II
Angelos Komnenos'un kızı Helene ile
(öl. 1271) evlendi ② (1258)

① Costanza (1247-1302)
Aragón kralı (1276) ve
Sicilya adası kralı (1282)
Büyük Pedro III (öl. 1285) ile
evlendi (1262)

Aragón krallarının
ve Sicilya krallarının
devamı (→ Aragón)

evlilik dışı

Enzo (Enzio ya da Heinz) [1215'e doğr.-1272]
Sardinya kralı (1239-1249)
Sardinya'ya ait
Torres ve Gallura
eyaletlerinin mirasçısı Adelasia ile (öl. 1255)
evlendi ① (1238)
[vârisleri]

Ratibor ve **Corvey** prensi, alman devlet adamı (Rotenburg an der Fulda 1819 -Ragaz, İsviçre, 1901). Bavyera dışişleri bakanı ve Konsey başkanıyken (1866 -1870). Prusya lehine alman birliğinin kurulmasına çalıştı. Fransa'daki büyükelçiliği sırasında (1874-1885) özellikle 1875 fransız-alman bunalımında uzlaştırıcı bir rol oynadı. Alsace-Lorraine genel valiliği görevini yürütürken (1885-1894) katı ilhak rejimine tepki göstererek Alcase-Lorraine özerklikçi hareketini canlandırmaya çalıştı. 1887 seçimleri sonunda, Bismarck'ın baskısıyla ezici önlemlere başvurdu (pasaportsuz Fransızlar'ın dışarı atılması, yurtsever derneklerinin kapatılması, vb.). 1894'te Wilhelm II tarafından Caprivi'nin yerine şansölyeliğe atandı. İmparatorluğun askeri gücünü artırdı (1898 denizcilik programı), Almanlar'ın Çin'de yayılmasını destekledi (Ciacou imtiyazı, 1897). Wilhelm II'nin 1900'de Bülow'u yeğlemesi üzerine görevden ayrıldı. *Anılar*'ı 1906'da yayımlandı.

HOHENLOHE (Hermann), **Hohenlohe-Langenburg** prensi, **Gleichen** kontu, alman general ve siyaset adamı (Langenburg 1832 - *ay. y.* 1913). Reichstag'da muhafazakâr-liberal milletvekiliyken, Alman İmparatorluğu'nun kurulması için çalıştı (1871). Kuzeni Chlodwig'ten sonra, Alsace-Lorraine statthalterliğine getirildi (1894-1907); eşrafı kendi tarafına çekmeye çalıştı, ama germenleştirme siyasetini de sürdürdü.

HOHENLOHER EBENE ("Hohenlohe platosu"), Almanya'da plato; Schwaben ve Franken havzasında, Franken Jurası'nın eteğinde balçıkla kaplı kireçtaşlarından oluşur. Tarımsal yaşamı hayvancılığa yöneliktir; küçük kentler (Rothenburg, Schwäbisch Hall, Künzelsau) sanayileşmeye başlamıştır.

HOHENLOHE-WALDENBOURG-BARTENSTEIN (Louis Aloys, *—prensi*), alman kökenli Fransa mareşali ve Chambre des pairs üyesi (1765 - Lunéville 1829). Avusturya ve Bavyera ordularında hizmet gördükten sonra, 1792'den 1794'e Condé ordusunun öncü birliğinde seferlere katıldı. Hollanda'nın, sonra yeniden Avusturya'nın hizmetine girdi, 1806'da tümgeneralliğe yükseltildi. 1816'da Fransa'nın hizmetine girdi ve kendi adını taşıyan lejyonun komutanlığına atandı. 1823'te İspanya seferine katıldı, 1827'de mareşalliğe yükseltildi.

HOHENSTAUFEN, HOHERSTAUFEN ya da **STAUFER,** Schwaben Juraları'nda Göppingen yakınlarından gelme germen hanedan. XI. yy.'ın ortasında hanedanın başında, aile ikâmetgahının bulunduğu yerin (Büren, bugün Wäschenbeuren) adını taşıyan FRİEDRİCH VON BÜREN (öl. 1055'e doğr.) vardı. Oğlu FRIEDRİCH (öl. 1105) imparator Heinrich IV'ün kızıyla evlendi, kayınpederinden Schwaben düklüğünü aldı (1079) ve Büren yakınında yüksek bir yere, *(Höhe)* hanedana adını veren Staufen şatosu'nu yaptırdı. İmparator Heinrich IV'ün ölümü (1125) üzerine Friedrich'in iki oğlu olan yeğenleri *Tek gözlü* FRİEDRİCH ve KONRAD, akrabalık bağlarını ve ölen hükümdarın son isteklerini ileri sürerek taht üzerinde hak iddia ettiler; ama. Welf (ya da Welfeler) sülalesinden Bavyera dükü Kara Heinrich' in desteklediği Saksonya dükü Lothar von Supplinburg (öl. 1137) tarafından uzaklaştırıldılar. Böylece Welfeler'le Ghibellinolar arasındaki uzun çatışma başladı. Konrad (öl. 1152), 1128'de kendini İtalya kralı ilan ettirmeyi ve 1138'de de Romalılar'ın kralı seçtirmeyi başardı. Ölümünden önce Seçiciler'in yeğeni Friedrich I *Barbarossa*'yı imparator (1155-1190) seçmelerini sağladı. Friedrich ve oğlu Heinrich VI (1191-1197 arasında imparator) imparatorluk otoritesini yeniden kurmaya çalıştılar, bu nedenle İtalya'ya müdahale ettiler (Heinrich, 1194'te Sicilya kralı oldu) ve papazlarla anlaşmazlığa düştüler. 1197'de Heinrich'in oğlu FRİEDRİCH II henüz üç yaşındaydı; 1198'de Romalılar'ın kralı seçilen amcası PHİLİPP VON SCHWABEN kendisini kabul ettiremedi ve 1208'de öldürüldü. Bunun üzerine, Friedrich'in başlattığı, iktidarı yeniden ele geçirme girişimi 1215'te başarıyla sonuçlandı. 1197'den beri Sicilya kralı, 1220'de imparator olan Friedrich, imparatorluğun üstünlüğünü kabul ettirmeye çalıştığı için, papalıkla, ölümüne değin (1250) sürecek yeni çatışmanın içine girdi. Torunu, Romalılar'ın kralı KONRAD IV' ün (öl. 1254) oğlu KONRADİN V (ya da KONRAD V), 1258'de amcası MANFREDİ (1266'da Anjoulu Carlo'ya yenildi) tarafından Sicilya hükümdarlığından uzaklaştırıldı. 1268'de ölen Konrad V, Hohenstaufenler'in son yasal temsilcisiydi; bu hanedanın son yıllarında imparatorluk, tarihe Büyük Fetret (1250-1273) adıyla geçen bir karışıklık dönemi yaşadı.

HOHENZOLLERN, Güney Almanya'da eski prenslikler; 1849'da Prusya'ya katıldılar: *Hohenzollern-Hechingen prensliği* (372 km²) ve *Hohenzollern-Sigmaringen prensliği* (770 km²).

HOHENZOLLERN, Prusya krallık hanedanının kökenini oluşturan alman ailesi. Bu hanedanı kuranlar XI. yy.'da İtalya -Almanya ticaret yolu üzerinde yağmacılık yapan derebeylerdi. FRİEDRİCH, *Zollern* kontu (öl. 1201'e doğr.) evlenme yoluyla Nürnberg burggraflığını elde etti (1191'e doğr.). Bu burggraflık 1227 bölüşmesi sonuncunda franken dalının kurucusu KONRAD I'e (öl. 1261'e doğr.), Schwaben mülkleri ise schwaben kolunun kurucusu *Aslan* FRİEDRİCH II'ye (öl. 1253'e doğr.) kaldı.

• *Franken kolu, evangelisch* de denir. FRİEDRİCH III (öl. 1297) evlenme yoluyla Bayreuth markgraflığını elde etti. FRİEDRİCH IV (öl. 1332) Ansbach topraklarını satın aldı ve bu arazi imparatorluk prensi (1363) FRİEDRİCH V'e (öl. 1398) fief olarak kaldı (1362). Friedrich V'in oğulları mülkü aralarında bölüştüler (1403): JOHANN III (öl. 1420) dağlık araziyi, FRİEDRİCH VI* (1371-1440) ovalık araziyi aldı; ama Sigismund tarafından Brandenburg markgraflığına (1411) getirilen, daha sonra da seçicilik* unvanı verilen (1417) Friedrich VI, kardeşinin ölümünden sonra mülkleri birleştirdi. Oğlu ALBRECHT Akhilleus (öl. 1486) *Dispositio Achillea* (1473) ile seçicilik bölgesinin bölünmezliğini sağladı. Büyük kol, Brandenburg* seçici sülalesi haline geldi; JOHANN CİCERO'nun (1455 -1499) oğullarından Mainz başpiskoposu (1514) BRANDENBURGLU ALBRECHT* (1490-1545) Fuggerler*'le yaptığı alışverişlerle ün kazandı. Küçük kol *Yaşlı* FRİEDRİCH (1460-1536) ile başladı, onun oğlu ve Töton* şövalyeleri tarikatının büyük üstadı ALBRECHT* (1490-1568), lutherciliği kabul etti, tarikatın topraklarını kamulaştırarak Prusya* düklüğünü kurdu (1525), bu

Ullstein



Chlodwig Hohenlohe
(Berlin Reichstag'ı, 1894)
Marcus'un yapıtından ayrıntı

HOHENZOLLERN

Burkhard von Zolorin (öl. 1061)

Friedrich III (öl. 1201'e doğr.)
Zollern kontu; Nürnberg burggrafı
(Friedrich I) (1191 ya da 1192)
Nürnberg burggrafı Konrad II'nin kızı
Sophie von Raabs (öl. 1221) ile evlendi
(1184'e doğr.)

birinci Franken kolu

Konrad I (ya da III) (öl. 1260 ya da 1261)
erkek kardeşiyle birlikte Nürnberg burggrafı ve
Zollern kontu,
daha sonra tek başına Nürnberg burggrafı (1227)

Friedrich III (öl.1297)
Bayreuth ve Kulmbach markgrafı (1248);
Nürnberg burggrafı (1273)
Meran dükü Otto'nun kızı (1) Andechsli Elisabeth
(öl. 1272 ya da 1273) ile evlendi (1246?);
(2) Saksonya dükü Albrecht I'in kızı Helene (öl. 1309) ile evlendi (1275'e doğr.)

Schwaben kolu (büyük?)

Aslan Friedrich II (ya da IV)
(öl. 1253'e doğr.)
kardeşiyle birlikte Zollern kontu ve Nürnberg
burggrafı, daha sonra tek başına Zollern kontu (1227)

Zollern ve daha sonra Hohenzollern
kontlarının devamı, buradan:
Hohenzollern-Hechingen sülalesi (1576-1869)
ve Hohenzollern-Sigmaringen sülalesi (1576)
(1881 ve 1947 arasında Romanya kralları)

(2) Johann I (1279'a doğr.-1300)
Nürnberg burggrafı (1297)
Hessen landgrafı Heinrich I'in kızı
Agnes (öl. 1335'e doğr.) ile evlendi (1297)
(vâris bırakmadı)

(2) Friedrich IV (1287-1332)
Nürnberg burggrafı (1300);
Ansbach'a sahip oldu (1331)
Kärntenli Margarethe (öl. 1348'den sonra) ile
evlendi (1307)

Johann II (öl. 1357)
Nürnberg burggrafı (1332)
Hennebergli Elisabeth (öl. 1377) ile
evlendi (1333'ten önce)

Friedrich V (öl. 1398)
Nürnberg burggrafı (1357-1397),
Kutsal İmparatorluk prensi (1363)
Meissen markgrafı ve Thüringen landgrafı
Friedrich II'nin kızı Elisabeth (öl. 1375)
ile evlendi (1350)

Elisabeth (1358-1411)
Pfalz Seçicisi (1398),
daha sonra Romalılar'ın kralı (1400)
olan Bavyeralı Rupert III
(öl. 1410) ile evlendi (1374)

Bavyera (Wittelsbach)
sülalesinin
Pfalz Seçicilerinin devamı

Beatrix (öl. 1414)
Avusturya dükü
Albrecht III (öl. 1395)
ile evlendi (1375)

Avusturya sülalesinin
Albertin alt kolu
(→ Habsburg)

Margarethe (öl. 1406)
Hessen landgrafı Hermann II
(öl. 1413) ile evlendi (1383)

Brabant sülalesinin
Hessen landgraflarının
devamı

Johann III (1369'a doğr.-1420)
Nürnberg burggrafı (1397),
imparator Karl IV'ün kızı
Lüksemburglu Margarethe (öl. 1410)
ile evlendi (1381)
(erkek vâris bırakmadı)

Friedrich VI (1371-1440)
Nürnberg burggrafı;
markgraf (1411/1415) daha sonra
Brandenburg Seçici prensi (Friedrich I)
(1415/1417),
Bavyera-Landshut dükü Friedrich'in
kızı Elisabeth (öl. 1442) ile evlendi (1401)

Magdalena (öl. 1454),
Braunschweig-Lüneburg dükü (1445)
Braunschweigli Friedrich (öl. 1478) ile
evlendi (1429)

Braunschweig-Lüneburg sülalesinin
devamı, buradan: Hannover Seçici prensleri
(1692-1803/1806) ve kralları (1814/1815-1866)
ve Büyük Britanya ve İrlanda kralları (1714-1901)
[→ Hannover]

Friedrich II (1413-1471)
Brandenburg Seçicisi (1440-1470)
Saksonya dükü ve seçicisi Friedrich I'in
kızı Katharina (öl. 1476) ile evlendi (1441)

Albrecht (III) Akhilleus (1414-1486)
Brandenburg Seçicisi (1470);
"Dispositio Achillea" (1473) sayesinde
Brandenburg Seçiciliğinin parçalanmamasını
sağladı; Baden markgrafı Jakob I'in
kızı Margarethe (öl. 1457) ile evlendi (1) (1446);
Saksonya Seçicisi Friedrich II'nin kızı
Anna (öl. 1512) ile evlendi (2) (1458)

Brandenburg kolu

(1) Johann Cicero (1455-1499)
naip (1470) daha sonra Brandenburg
Seçicisi (1486), Saksonya dükü Wilhelm III'ün kızı
Margarethe (öl. 1501) ile evlendi (1476)

Joachim I Nestor (1484-1535)
Brandenburg Seçicisi (1499),
Danimarka, Norveç ve İsveç
kralı Johan I'in kızı Elisabeth (öl. 1555) ile
evlendi (1502)

Joachim II Hektor (1505-1571)
Brandenburg Seçicisi (1535),
Saksonya dükü Georg'un kızı
Magdalena (öl. 1535) ile evlendi (1) (1524);
Polonya kralı Zygmunt'un kızı
Hedwig (öl. 1573) ile evlendi (2) (1535)

(1) Johann Georg (1525-1598)
Brandenburg Seçicisi (1571),
Liegnitz ve Brieg dükü Friedrich II'nin
kızı Sophie (öl. 1546) ile evlendi (1) (1545);
Ansbach markgrafı Georg'un kızı
Sabine Brandenburg (öl. 1575) ile evlendi
(2) (1548); Anhalt prensi Joachim-Ernst'in kızı Elisabeth (öl. 1607) ile evlendi (3) (1577)

Anna (1487-1514),
Danimarka ve Norveç kralı (Frederik I)
(1523), Schleswig ve Holstein dükü
Frederik (öl. 1533) ile evlendi (1502)

Oldenburg sülalesinden Danimarka
ve Norveç krallarının devamı

Albrecht (1490-1545)
Magdeburg başpiskoposu (1513);
Mainz Seçici başpiskoposu (1514);
kardinal (1518)

ikinci Franken kolu

(2) Yaşlı Friedrich (1460-1536)
Ansbach ve Kulmbach-Bayreuth
markgrafı,
Polonya kralı Kazimierz IV'ün kızı
Sophie (öl. 1512) ile evlendi (1479),
on yedi çocukları oldu, bunlardan:

Albrecht (1490-1568)
Töton tarikatı büyük üstadı (1510/1511-1525),
sonra Prusya'da dük (1525),
Danimarka ve Norveç kralı Frederik I'in
kızı Dorothea (öl. 1574) ile evlendi (1) (1526);
Braunschweig-Kalenberg dükü
Erich I'in kızı Anna Maria (öl. 1568)
ile evlendi (2) (1550)

(1) Joachim-Friedrich (1546-1608)
Brandenburg Seçicisi (1598)
Küstrin markgrafı Johann'ın
kızı Brandenburglu Katharina (öl.1602)
ile evlendi (1) (1570);
Prusyalı dük Albrecht-Friedrich'in
kızı Eleonore (öl. 1607) ile evlendi
(2) (1603)

(2) Sophie (1568-1622)
Saksonya Seçicisi (1586-1591)
Christian I ile evlendi (1582)

Saksonya Seçici prenslerinin (1591-1806),
Polonya krallarının (1697-1706/1710-1763),
sonra Saksonya krallarının (1806-1918)
devamı

(3) Christian (1581-1655)
Bayreuth markgrafı (1603),
Prusyalı dük Albrecht-Friedrich'in
kızı Maria (öl. 1649) ile evlendi
(1604)

Bayreuth markgrafları
(1655-1769)

(3) Joachim-Ernst (1583-1625)
Ansbach markgrafı (1603),
Solms-Laubachlı Sophie (öl. 1651)
ile evlendi (1612)

Ansbach (1625-1791)
ve Bayreuth (1769-1791)
markgrafları

(2) Albrecht-Friedrich (1553-1618)
Prusya dükü (1568),
Jülich, Kleve ve Berg dükü
Wilhelm'in kızı Kleveli Maria-Eleonore
(öl. 1608) ile evlendi (1573)

HOHENZOLLERN (devam)

① Joachim-Friedrich (1546-1608)
Brandenburg Seçicisi (1598)
Küstrin markgrafı Johann'ın kızı
Brandenburglu Katharina (öl. 1602) ile evlendi ① (1570);
Prusya dükü Albrecht-Friedrich'in kızı
Eleonore (öl. 1607) ile evlendi ② (1603)

② Albrecht-Friedrich (1553-1618)
Prusya'da dük (1568),
Jülich, Kleve ve Berg dükü
Wilhelm'in kızı Kleveli Maria-Eleonore
(öl. 1608) ile evlendi (1573)

① Anna Katharina (1575-1612)
Danimarka ve Norveç kralı
Christian IV (öl. 1648) ile evlendi (1597)

Danimarka ve Norveç krallarının devamı

① Barbara-Sophie (1584-1636),
Württemberg dükü Johann-Friedrich
(öl. 1628) ile evlendi (1609)

Württemberg düklerinin (1628-1805),
seçici prenslerinin (1803-1805),
sonra krallarının (1805-1918) devamı

① Johann-Sigismund (1572-1619)
Brandenburg Seçicisi (1608);
Kleve dükü; Mark ve Ravensberg kontu
(1609/1614); Prusya yöneticisi (1611), sonra
Prusya'da dük (1618)

evlendi (1594) — Anna (1576-1625)

Georg Wilhelm (1595-1640)
Brandenburg Seçicisi ve Prusya'da dük (1619),
Pfalz Seçicisi Friedrich IV'ün kızı
Bavyeralı Elisabeth-Charlotte (öl. 1660) ile
evlendi (1616)

Maria-Eleonore (1599-1655),
İsveç kralı Gustaf II Adolf (öl. 1623)
ile evlendi (1620)

Friedrich-Wilhelm (Büyük Seçici) (1620-1688)
Brandenburg Seçicisi (1640); Prusya'da dük
(1640-1660), sonra Prusya hükümdarı
(1657/1660); öte ya da Doğu Pomeranya
dükü (1648); Kammin, Halberstadt ve
Minden prensi (1648); Magdeburg dükü (1648/1680),
Birleşik Eyaletler'in stathouder'i
Frederik-Henrik'in kızı, Orange Nassaulu
Luise Henriette (öl. 1667) ile evlendi ① (1646);
Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg
dükü Philipp'in kızı Dorothea (öl. 1689) ile evlendi ② (1668); on üç çocukları oldu, bunlardan:

Hedwig-Sophie (1623-1683),
Hessen-Kassel landgrafı Wilhelm
VI (öl. 1663) ile evlendi (1649)

Hessen-Kassel landgraflarının, İsveç
krallarının (1720-1751) ve Hessen
seçici prenslerinin (1803-1806/1813-1866)
devamı

Christina (1626-1654)
İsveç kraliçesi (1632-1654)
(evlenmedi)

① Friedrich III (1657-1713)
Brandenburg Seçicisi (1688); Prusya dükü
(1688-1701), sonra Prusya'da kral (Friedrich I) (1700/1701),
Hessen-Kassel landgrafı Wilhelm VI'nın
kızı Elisabeth Henriette (öl. 1683) ile evlendi ① (1679)
Hannover Seçicisi Ernst-August'un kızı,
Braunschweig-Lüneburglu Sophie-Charlotte (öl.1705) ile evlendi ② (1684);
Sophie-Luise von Mecklenburg-Schwerin-Grabow
(öl. 1735) ile evlendi ③ (1708)

Philipp-Wilhelm (1669-1711)
Brandenburg-Schwedt markgrafı (1689),
Anhalt-Dessau prensi Johann Georg II'nin
kızı Johanna-Charlotte (öl. 1750) ile evlendi
(1699)

Schwedt markgrafları (1711-1788)

① Luise (1680-1705),
İsveç kralı (1720) ve Hessen-Kassel
landgrafı (1730) Frederik (öl. 1751) ile
evlendi (1700)

② Friedrich-Wilhelm I (1688-1740)
Prusya'da kral ve Brandenburg Seçicisi (1713),
kuzini, Hannover Seçicisi, sonra
Büyük Britanya ve İrlanda kralı (George I)
Georg-Ludwig'in kızı Sophie Dorothea
(öl. 1757) ile evlendi (1706);
on dört çocukları oldu, bunlardan:

Friedrich II Büyük (1712-1786)
Prusya'da kral (1740), sonra Prusya kralı (1772);
Brandenburg seçicisi (1740),
Bevern'de Braunschweig-Lüneburg dükü
sonra Braunschweig-Wolfenbüttel dükü
Ferdinand-Albrecht II'nin kızı
Elisabeth-Christina (öl. 1797) ile evlendi (1733)
(vâris bırakmadı)

Philippine Charlotte (1716-1801),
Braunschweig-Wolfenbüttel dükü (Karl I) [1735]
Braunschweig-Bevernli Karl ile (öl. 1780)
evlendi (1733)
[ve vârisleri]

Luise-Ulrike (1720-1782),
krallık prensi, sonra İsveç kralı (1751)
Holstein-Gottorplu Adolf-Frederik (öl. 1771)
ile evlendi (1744)

Holstein-Gottorp sülalesinin
İsveç kralları

August-Wilhelm (1722-1758)
Prusya prensi,
Braunschweig-Wolfenbüttel dükü
Ferdinand-Albrecht'in kızı Luise-Amalia
(öl. 1780) ile evlendi (1742)

Friedrich-Wilhelm II (1744-1797)
Prusya kralı ve Brandenburg Seçicisi (1786)
kuzini, Braunschweig-Wolfenbüttel dükü
Karl I'in kızı Elisabeth (öl. 1840) ile
evlendi ① (1765), 1769'da ayrıldılar;
Hessen-Darmstadt landgrafı Ludwig IX'un
kızı Friederike (öl. 1805) ile evlendi
② (1769); dokuz çocukları oldu, bunlardan:

Wilhelmine (1751-1820)
Birleşik Eyaletler stathouder'i
(1751/1766-1795)
Orange-Nassau prensi
Willem V (öl. 1806)
ile evlendi (1767)

① Friederike (1767-1820)
Büyük Britanya ve İrlanda kralı
George III'ün oğlu York dükü Frederick
(öl. 1827) ile evlendi (1791)
vâris bırakmadı

② Friedrich-Wilhelm III (1770-1840)
Prusya kralı (1797) ve Brandenburg Seçicisi
(1797-1806) Mecklenburg-Strelitz dükü Karl II'nin
kızı Luise (öl. 1810) ile evlendi ① (1793);
Liegnitz prensesi Harrachlı Augusta (öl. 1873)
ile evlendi ② (1824, asaletan dengi değildi);
①'den dokuz çocuğu oldu, bunlardan:

② Wilhelmine
(1774-1837)

evlendi (1791) — Willem (1772-1843)
Hollanda veliaht prensi (1813-1815)
sonra kralı (1815-1840);
Lüksemburg grandükü (1815-1840)

Hollanda kralları

Friedrich-Wilhelm IV (1795-1861)
Prusya kralı (1840),
Bavyera kralı Maximilian'ın
kızı Elisabeth (öl. 1873) ile evlendi (1823)
(vâris bırakmadı)

Wilhelm I (1797-1888)
Prusya naibi (1858), sonra kralı (1861);
Almanya imparatoru (1871),
Saksonya-Weimar grandükü Karl-Friedrich'in
kızı Augusta (öl. 1890) ile evlendi (1829)

Charlotte (sonra Aleksandra Fyodorovna)
(1798-1860),
Rusya grandükü, bütün Rusya'nın
imparatoru ve otokratı (Nikolay I)
[1825] Nikolay Pavloviç (öl. 1855)
ile evlendi (1817)

Romanov-Holstein-Gottorp sülalesinden
Rusya imparatorlarının devamı

Luise (1808-1870),
kuzeni, Hollanda kralı Willem I'in oğlu
Frederik (öl. 1881) ile evlendi (1825)
ve vârisleri

Friedrich III (1831-1888),
Almanya imparatoru ve
Prusya kralı (mart-haziran 1888),
Büyük Britanya ve İrlanda kraliçesi
Victoria'nın kızı Viktoria (öl. 1901) ile
evlendi (1858);
sekiz çocukları oldu, bunlardan:

Luise (1838-1923),
Baden grandükü Friedrich I
(öl. 1907)
ile evlendi (1856)
ve vârisleri

Wilhelm II (1859-1941)
Almanya imparatoru ve Prusya kralı (1888-1918),
Schleswig-Holstein dükü Friedrich'in kızı
Augusta-Viktoria (öl. 1921) ile evlendi ① (1881);
Reuss A.L. prensi Heinrich XXII'nin
kızı Hermine (öl. 1947) ile evlendi ②
(1922); ①'den yedi çocuğu oldu, bunlardan:

Wilhelm (Kronprinz) [1882-1951]

Sophie (1870-1932),
Yunanistan ve Danimarka prensi, Sparta
dükü, Hellenler'in kralı (Konstantinos I)
[1913-1917 / 1920-1922]
Konstantinos (öl. 1923) ile evlendi (1889)

Yunanistan krallık sülalesinin devamı

Devamı için bk. sayfa, 5350

Wilhelm (Kronprinz) [1882-1951]
Almanya imparatorluk prensi ve Prusya krallık prensi;
veliaht prens (1888-1918); veraset haklarından vazgeçti (1918).
Mecklenburg-Schwerin grandükü
Friedrich-Franz III'ün kızı Cecilie (1954) ile evlendi (1905);
altı çocukları oldu, bunlardan:

Wilhelm (1906-1940)
Prusya prensi
Dorothea von Salviati ile evlendi
(1933; asaleten dengi değildi)
erkek vâris bırakmadı

Ludwig-Ferdinand (1907) Prusya prensi,
Rusya grandükü, imparatorluk
sülalesinin başı Kiril Vladimiroviç'in
kızı Kira (öl. 1967) ile evlendi (1938),
yedi çocukları oldu, bunlardan:

Friedrich-Wilhelm (1939)
Prusya prensi,
Waltraud Freydag ile evlendi (1967; asaleten
dengi değildi)
ve vârisleri

(Wilhelm-Heinrich) Michael (1940)
Prusya prensi,
Jutta Jörn ile evlendi (1966; asaleten dengi
değildi)
ve vârisleri

Ludwig-Ferdinand (1944-1977)
Prusya prensi,
Castell-Rüdenhausen kontesi Donata
ile evlendi (1975)
iki çocukları oldu, bunlardan:

Georg (1976)
Prusya prensi

Christian-Sigismund
(1946)
Prusya prensi

düklük, veraset yoluyla Brandenburg Seçicilerine geçti (1618). FRİEDRİCH-WİLHELM* hanedanlığın bütün mallarını birleştirdi ve oğlu FRİEDRİCH III, 1701'de FRİEDRİCH I* adıyla Prusya kralı unvanını aldı. *Büyük* FRİEDRİCH II*'nin ölümünden sonra, taç FRİEDRİCH-WİLHELM II*' ye ve ardından FRİEDRİCH-WİLHELM III*'e geçti. FRİEDRİCH-WİLHELM* IV*'ün yerine tahta çıkan kardeşi WİLHELM I*, 1871'de ilk alman imparatoru oldu. Ama WİLHELM II, 1918'de tahttan el çekti.

• *Schwaben kolu.* Katolik olarak kaldı, Franken kolunun gölgesinde yaşadı ve kendi içinde başka dallara ayrıldı: — FRİEDRİCH VON SCHALKSBURG (öl. 1302) ile *Schalksburglar* XV. yy.'da son buldu; —*Yaşlı* FRİEDRİCH VII (1333-1379) ile *Schwarzgraflar* 1412'de son buldu; — FRİEDRİCH VIII VON STRASBOURG (1344-1367) ile başlayan *Sigmaringenler*'in torunları FRİEDRİCH ÖTTİNGER (1401-1443) ve EİTEL-FRİEDRİCH I (1402-1439) kendilerine bağlı vasallarını kızdırarak şatolarının yıkılmasına neden oldular (1423). JUSTUS NICOLAS (öl. 1488) şatoyu yeniden yaptırdı (1454); onun torununun oğlu KARL I'e (1558-1576), Karl V tarafından Sigmaringen ve Veringen kontluğu verildi. JOHANN-GEORG (1605-1623) prensliğe getirildi. Sigmaringen kontluğu, İspanya tahtına aday olan (1870) LEOPOLD*'un (1835-1905) ve Romanya prensi (1866) CAROL*'un (1839-1914) babaları KARL ANTON (1811-1885) zamanında Prusya'ya katıldı (aralık 1849). Leopold'un torunu FRİEDRİCH VİKTOR'un (1891) mallarına, Romanya kralı Mihail'e duyduğu yakınlıktan ötürü Hitler tarafından elkoyuldu; — özellikle EİTEL FRİEDRİCH II (öl. 1512) tarafından temsil edilen *Heigerlochlar,* toprakları 1497'de elde ettiler ve XVIII. yy.'ın başında Sigmaringenler tarafından eritildiler; —Aile şatosunun sahibi EİTEL FRİEDRİCH IV'ün (1575-1605) temsil ettiği *Hechingenler,* imparatorluk prensi (1623) JOHANN GEORG (1577-1623) ile ün kazandılar. Bu kol, topraklarını Prusya'ya bırakan (aralık 1849) FRİEDRİCH-WİLHELM KONSTANTİN ile son buldu (1869).

SSCB (kırmızı formalı oyuncular) ve Kanada arasındaki bir buz hokeyi karşılaşmasından görüntü (Asnières, aralık 1979)

Presse Sports



Hohenzollern madalyası, 1841'de ihdas edilen Prusya liyakat madalyası. Üç rütbe. Siyah beyaz şerit.

HOHE TAUERN → TAUERN.

HOHL (Ludwig), almanca yazan isviçreli yazar (Netstal, Glarus yakını 1904 - Cenevre 1980). Bir papazın oğluydu, kendi kuşağı içinde değeri bilinmemekle birlikte, çağdaş İsviçre edebiyatının öncülerinden biri oldu. Birkaç anlatı dışında *(Nächtlicher Weg,* 1943; *Bergfahrt,* 1975), aforizmalar ve krokiler yazdı. *(Nuancen und Details,* 1939; *Dass fast alles anders ist,* 1967). Bu parçalarda, bir düşüncenin sonuçlarını ve gelişim sürecini yakalamaya çalışır.

HOHLAMA a.Hohlamak eylemi.

HOHLAMAK g. f. (yansıma sözc.). **1.** Soluğunu hızla dışarıya vermek: *Hohla bakayım, içki kokuyor musun? Soğuktan donan parmaklarını hohlamak. Aynayı hohlayıp silmek.* **—2.** *Hohlaya hohlaya,* hohlayarak: *Hohlaya hohlaya camı silmek.*

HOHLER (Franz) almanca yazan isviçreli yazar ve kabare sanatçısı (Bienne 1943). Düzyazılarında alışılmamış olaylarla korku ve güldürüyü birbirine kattı, görünüşte sıradan olayları kısa ve kesin bir biçimde vermesi ve eleştiri amacıyla kullanılması dikkati çekti. *(Wo?,* 1976; *Ein ganz gewöhnlicher Tag,* 1979). Gösteri alanında, özellikle *Die Sparharfe Kabarett in 8 Sprachen*'i sahneledi.

Hohmann aktarması. Uz. havc. Bir uzay aracını, iki vurumla çembersel bir yörüngeden düzlemdeş bir başka çembersel yörüngeye geçirme işlemi. Bu geçiş sırasında uzay aracı, büyük ekseninin iki ucunda her iki yörüngeye teğet olan ve aktarma ya da Hohmann yörüngesi adı verilen yarım Kepler elipsi biçiminde bir yörünge izler. Hohmann yörüngesi geçişin minimum toplam vurumla gerçekleşmesini sağlar ve bir karşılaştırma değeri vardır. Özellikle kuramsal olan bu yörünge, bir uzay sondasının Güney sistemine bağlı iki gezegen arasında en az enerji tüketerek yolculuk yapmasına olanak verir. Ne var ki en uzun yolu çizer. Öte yandan toplam değeri minimum bir dizi vurumla yapılan bütün aktarmalara da Hohmann aktarması denir.

HÔİ AN, esk. **Fai Fo,** Vietnam'da kent, Da Nang'ın G.'inde, küçük bir kıyı ırmağı halicinin sol kıyısında. Kabotaj limanı.

HOİ-HOİLER → HOTANTOLAR.

HOİSAN a. Afrika'nın güneyinde, Boşimanlar ile Hotantolar'ın konuştuğu dil ailesi.

—ANSİKL. Bir dil ailesini belirten "hoisan" terimi, Hotantolar'ın kendileri için kullandıkları *hoi* "adam, insan" ve Boşimanlar için kullandıkları *san* sözcüklerinden oluşur. Üç alt öbek ayırt edilir: kuzey boşiman, kimi boşiman ağızlarını ve hottentot'yu (özellikle de en yaygın biçimi namayı) kapsayan orta hoisan ve güney boşiman. Tanzaniya'da, Victoria gölü'nün güney-doğu'sunda konuşulan sandave ve hadza dilleri de bu aileye bağlanır. Avrupalılar'ın gelişi sırasında, Hotantolar, Orange'dan Vaal'e değin Afrika'nın tüm güney kesimine yayılmışlardı; o zamandan bu yana, bantu ve avrupa dillerinin yayılımı önünde hoisan durmaksızın geriledi.

Hoisan dillerinin en önemli ayırıcı niteliği, ses dizgelerinde bir dizi ünsüz şaklamasının yer almasıdır. Bu özellik, kimi Güney Afrika bantu dillerinde de (zulu, ksosa) vardır, ama bu durumda, bir ilişki olgusu sözkonusudur. Bu şaklamalıların sayısı, sandavede üçe (dişyuvasıl, yanünsüz ve damaksıl şaklamalılar), hottantot ve hadzada dörde (dişsil şaklamalı) ve kimi boşiman ağızlarında yediye (dudaksıl, boğazsıl ve yarıdudaksıl) ulaşır. Bundan başka, tüm bu dillerde titremler ayırıcı bir görev yapar. Ses dizgesine karşıt olarak, dilbilgisi farklı özellikler sunar: hottentotta, kuzey boşiman ve güney boşiman dillerinde bulunmayan canlıların cinsiyetine dayalı bir cins karşıtlığı vardır; öte yandan, yalnızca orta öbekte edilgen bir biçim görülür. Adıl dizgesi karmaşıktır: tekil, çoğul ve ikil ayrımı, birinci çoğul kişi için bir katıcı ve dışlayıcı ayırımı. Genel olarak, sözlüksel birim, dilbilgisi kategorisi (fiil ya da ad), bağlamla ve eklerin ya da ilgeçlerin kullanımıyla belirlenen bir köktür.

HOİTSU, japon ressam (Edo, bugün Tokyo, 1761 - *ay. y.* 1828). Yaşam boyunca büyük Korin'i tanıtmaya çalıştı, onun üslubunda yapıtlar verdi.

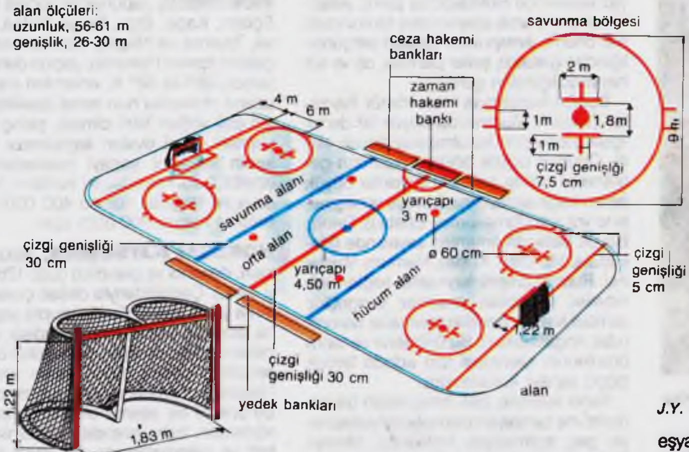
HOJEDA (Alonso DE) → OJEDA.

HOKAND → KOKAND.

HOKER a. (alm. *Hocker,* çömelik). Arkeol. Ölünün ana rahmindeki gibi, dizleri ve başı karna doğru çekilmiş biçimde gömülmesi durumu. (Tarihöncesi dönemlerde uygulanan bu tür gömme biçimine günümüzde de kimi toplumlarda [Eskimolar] rastlanmaktadır. Sol ya da sağ yanına yatırılan ölü tam hoker ya da yarım hoker [dizler karna çekilmiş] durumda olabilir. Anadolu'da Yenitaş dönemi ve Tunç çağlarında, Çatalhöyük, Alacahöyük, Karataş-Semayük, Truva, Yortan, Kültepe vb. birçok yerleşmede, ölülerin hoker durumunda gömülü olduğu mezarlar ortaya çıkarıldı.)

HOKEY a. (sopa anlamına gelen ing. *hockey*'den). Bir sopayla oynanan takım sporu. (Çim ve buz hokeyi olarak ikiye ayrılır.)

—ANSİKL. • *Çim hokeyi* çim alanda yapılır. Alan 91,40 m uzunluğunda (100 yarda) ve 55 m genişliğindedir. On birer kişilik (biri kaleci) iki takım arasında oynanır. Oyuncular çevresi 23 cm bir meşin topu, eğri tarafı yassılaştırılmış tahta bir sopa ile alanın iki yanında bulunan kalelere sokmaya çalışırlar. Kaleler 3,66 m (4 yarda)



buz hokeyi alanının planı


J.Y. Ruszniewski-Vandystadt

bir çim hokeyi karşılaşması

genişliğinde ve 2,14 m (7 ayak) yüksekliğindedir. Oyun 35'er dakikalık iki devre olarak oynanır. Devre arası 5 dakikadır. Oyunda yalnızca kaleci topa ayakla vurabilir. Çim hokeyi 1908'den beri Olimpiyat oyunudur.

• *Buz hokeyi.* Bu oyun Kanada'da ortaya çıkmıştır. Buz alan üzerinde, ayaklarında buz pateni, ellerinde puck denilen lastik levhayı sürmeye ve kaydırmaya yarayan birer sopa bulunan altışar kişilik iki takım arasında oynanır. Karşılaşma on, on beş ya da yirmişer dakikalık üç devrede yapılır. Her takımın 20 oyuncusu vardır (2'si kaleci) ve bunlar sürekli değişir (ortalama iki dakikada bir). Oyuncular şiddetli çarpışma ve şoklardan korunmak için kask takar, muflonlu elbiseler giyerler. Oyun kurallarına uymayanlara bir dakikadan on dakikaya kadar çıkarma cezası verilir. Karşılaşma genellikle iki hakem tarafından yönetilir. Yalnızca erkeklerin yaptığı çok sert bir spor olan buz hokeyi çok gelişmiştir. Ruslar, Çekler, Slovaklar, Amerikalılar ve Kanadalılar uzun zamandan beri bu sporda başarılı olmaktadırlar. Kanada'da çok tutulan profesyonel buz hokeyi, ülkenin uluslararası amatör karşılaşmalarda gücünü zayıflatmıştır.

HOKİTİKA, Yeni-Zelanda'da kent, Güney adasının batı kıyısında, Westland ilinin merkezi, *Hokitika* ırmağının denize döküldüğü yerde; 3 500 nüf. Ticaret ve turizm merkezi.

HOKKA a. (ar. *hokka*). **1.** Cam, metal ya da seramikten küçük yuvarlak kap (özellikle içine mürekkep konur). **—2.** Küçük kavanoz: *Şeker hokkası.* **—3.** Hokkabazların el çabukluğuyla çevirdiği kutu. **—4.** *Hokka gibi,* biçimli, küçük ağız için kullanılır. || *Hokka gibi oturmak,* bir giysiden söz ederken, giyenin vücuduna tam gelmek, çok iyi uymak. || *Tükürük hokkası* → TÜKÜRÜK.

—*Esk. Hokka-i bi-magz,* akılsız, ahmak. || *Hokka-i dehen,* hokkayı andıran küçük ağız. || *Hokka-i mina,* gökyüzü.

—Anat. *Hokka çukuru,* kalça kemiği üzerinde bulunan ve uyluk başını içeren yarım küre biçiminde çukur. (Keskin kenarı hokka çukuru kıvrımı denilen lifsi -kıkırdaksı bir yapıyla çevrilidir.)

—El sant. *Hokka takımı,* uzunca bir tepsi içine konan bir ya da iki mürekkep hokkası ile rıhdandan oluşan ve üzerinde kalem koymaya yarayan yerler bulunan yazı takımı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sey. oy. *Hokka oyunu,* hokka ya da çeşitli yuvarlak cisimlerle göz yanıltarak ve el çabukluğuyla şaşırtıcı gösteriler düzenleyerek sergilenen oyun. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. El sant. Hokka takımı, el yazısının önemli olduğu ve modern yazı gereçlerinin kullanılmadığı dönemlerde, değer verilen ev eşyalarındandı. Uzunca bir tepsi üzerindeki hokkalardan birine mürekkep, ötekine *rıh* denilen ve yazıyı kurutmaya yarayan ince kum konurdu. Bazen iki mürekkep hokkası olur ve bunlardan kırmızı mürekkep konulanına *sürh* denirdi. Pişmiş topraktan, çiniden yapılanlar yanında, altın ve gümüş gibi değerli madenlerden yapılıp üzeri çeşitli tekniklerle ve değerli taşlarla süslü olanlar da vardı. Bunlardan bazıları günümüzde çeşitli müzelerde ve özellikle Topkapı sarayı müzesi'nde sergilenmektedir. Avrupa'da türk hokka takımlarına öykünülerek porselenleri de yapılmıştı. Siyah topraktan yapılan "Tophane işi" adı verilen hokka takımları ünlüydü.

Yeni geliştirilen yazı gereçlerinin kullanılmaya başlanmasıyla, hokka takımları da, giderek ortadan kalktı.

—Sey. oy. Hokka oyunu, gözbağcılığa, el çabukluğuna dayanan oyunlar içinde en eksisi ve yaygınıdır. Hemen hemen bütün ülkelerde görülen hokka oyununun esası, tersine çevrilmiş üç küçük kap ya da yuvarlak cisim içindeki topu bulmaya dayanır. Hokkabaz altı boş görünen hokkadan topu çıkararak ya da izleyicinin altında top olduğunu sandığı hokkanın boş olduğunu göstererek çeşitli el çabukluğu hünerleri sergiler. Oyun, hokkaların, topların sayısını artırarak, boylarını büyüterek ya da işe toptan başka nesneler katarak uzatılıp geliştirilebilir.

HOKKABAZ a. (ar. *hokka* ve fars. *-bāz*' dan *ḥokḳa-bāz*). **1.** Hokka oyunu yapan hünerci. **—2.** El çabukluğuyla ve özel olarak hazırlanmış araçlar kullanarak izleyenleri şaşırtan oyunlar göstermeyi meslek edinmiş kimse; gözbağcı, illüzyonist, sihirbaz. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. ve a. Başkalarını aldatarak yalan dolanla iş çeviren kimse için kullanılır; oyunbaz, hilekâr: *Onun ne hokkabaz adam olduğunu bilmeyen mi var?*

—ANSİKL. Sey. oy. Hokka oyunu, hemen hemen her ülkede yaygın en eski oyunlardan biri olduğundan, bunun gibi gözbağcılığa dayanan oyunlar sergileyenlere *hokkabaz* denmiş ve sözcük genel bir anlam kazanmıştır. Yalnız türkçede değil birçok yabancı dilde de bu sözcük gözbağcı anlamında kullanılmaktadır. Hokkabazlık özellikle XVI. ve XVII. yy.'larda çok yaygındı. Bu sanatın Türkiye'ye girmesi ve gelişmesinde İspanya ve Portekiz'den gelen Yahudiler etkili oldu. Son zamanlara değin de geleneksel anlamda hokkabazlık yapanlar, daha çok Yahudiler'di. Hokka oyununun yanı sıra, dikine ya da eğik duran bir sopa üzerinde duran yumurtayı sıçratıp tutmak, paraları yok etmek, değiştirmek, olmadık yerlerden para çıkarmak, boş duran tastan su dökmek, hiç yoktan torba dolusu darı akıtmak vb. gösteriler de yapıyorlardı. Öbür ülkelerde olduğu gibi Türkiye'deki hokkabazların da oyun yaparken yararlanmak ve gerekli eşyayı taşımak üzere *enban** adı verilen torbaları vardı. Türk hokkabazlığının en önemli özelliğini, sergilenen hünerlerin yanı sıra usta ve yardağının yaptığı güldürücü söyleşmeler oluşturur. Hokkabazlık tarihi üzerine yazılmış bir kitapta John Mulholland türk hokkabazlarının yanlarında soytarı giyimli bir yardımcı bulundurduklarını, bunların gözbağcıdan korkup saklanarak ve sergilenen hünerlerinin hilesini bulmaya çalışarak çeşitli güldürücü söyleşmeler yaptıklarını yazmaktadır. Soytarı giyimli yardımcının asıl görevi izleyicilerin ilgisini oyunun püf noktasından başka yöne kaydırmaktır. Bunun için başka yöntemler kullanıldığı da bilinmektedir. Eski türk hokkabazlarının yanlarında hep bir tef çalıcısı bulunur, tefin gürültüsü izleyicinin ilgisini çekerek oyunun püf noktasının fark edilmesini önlerdi. Bunun gibi büyük bir deniz minaresini ya da bir boynuzu öttürmek de yakın tarihe değin türk hokkabazların kullandığı yöntemlerdendi. XVI. yy.'da Gelibolulu Ali, *Mevaid ün-nefais*'te ve 1582 şenliklerini anlattığı *Surname*'de hokkabazlardan uzun uzun söz eder. Başka metinlerde de hokkabazlardan sık sık söz edilmiştir. Mahmut II' nin kızı için yapılan düğün töreni ve şenliklerini anlatan *Surname*'de de (1834) hokkabazlar ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Bu metinlerden öğrenildiğine göre hokkabazlar ortaya bir masa getirip üzerini örter ve çevresine üç sandalye dizerlerdi. Biri düz giyinmiş elinde tef bulunan, biri kova şalvarlı, beli kuşaklı, başındaki fesin üzerine siyah bir sarık sarmış, bir elinde pastav (şakşak) taşıyan iki yardımcı bulunurdu. Hep birlikte masanın başına gelir, usta iki yamağının arasında durur, büyük bir şeytan minaresinden yapılmış düdüğü ve birkaç teneke tepsiyi masaya bırakırlardı. Ellerini kaldırıp hep birlikte dua eder gibi yapar ve ellerini yüzlerine sürerlerdi. Bundan sonra bir şarkıya başlar, ardından ortaoyunundakini andırır bir biçimde güldürü ağırlıklı bir söyleşi başlardı. Gösteriden sonra da gene ortaoyunundaki gibi kısa bir bitiş konuşması yapıp dört yanı selamlardı. Gerek başlangıcın ve gerekse bitişin ortaoyunu ve karagözle benzerliği belirgindir. Bundan hareketle gene Yahudiler aracılığıyla yaygın-

Büyük Larousse


hokka takımı
XIX. yy.
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul



hokkabaz
Surname (1582 şenliklerinden)
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

laşan ortaoyununun oluşumunda hokkabazlığın etkili olduğu görüşü vardır.

Bütün bunların yanı sıra hokkabazların kukla oynattıkları da bilinmektedir. Batı'nın modern hokkabazlığı ve illüzyonizm türk seyirlik oyunlarını etkilemeye başladıktan sonra geleneksel anlamdaki hokkabazlık giderek ortadan silinmiştir. Bugün özellikle sünnet düğünlerinde tek tük geleneksel hokkabazlığı sürdürmeye çalışanlara rastlanmaktadır.

HOKKABAZLIK a. **1.** Hile ve el çabukluğu ile birtakım özel araçlardan yararlanarak, izleyicileri şaşırtıp kandırma sanatı; gözbağcılık, sihirbazlık, illüzyonizm. **—2.** Oyun, hile, yalan ve dolanla, başkalarını kandırma; oyunbazlık, hilekârlık: *Türlü hokkabazlıklarla adamın tüm parasını elinden aldılar.* **—3.** Söz ve davranışlarla tuhaflıklar yapma, şaklabanlık: *Daha ciddi ol, hokkabazlığın sırası değil.*

HOKKAİDO, Japon adalarının en kuzeyde olanı, Honşu'nun (Tsugaru boğazıyla ayrılır) K.'inde ve Sahalin adasının (La Pérouse boğazıyla ayrılır) G.'inde; 78 512 km²; 5 679 000 nüf. (1990). Merkezi *Sapporo.*

İki dağ sistemi (Kitami sıradağları ile Hidaka sıradağları ve kuzey-doğu'ya doğru bunlardan ayrılan Çişima sıradağları) adanın ortasında, yanardağ kökenli kalın Daisetsu kütlesinde karşılaşır. Üç büyük ova ve kütleler arasındaki boşluklarda yer alır: G.-D.'da Tokaçi ve Konsen; G.'de İşikari (dağlık Oşima yarımadasıyla devam eder); K.'de Ohotsk denizi kıyı ovası. Enlem derecesi (Sibirya'nın karşısındadır), dağlık yapısı ve ada boyunca D.'dan geçen soğuk su akıntısı (Oyaşio) Hokkaido'da kışların uzun ve sert geçmesine ve buzların kasımdan marta kadar kuzey kıyılarını ablukaya almasına yol açar. Kuzeye özgü kozalaklı ormanı, adanın kuzey kesiminde ılıman ormanın yerini alır.

Sert iklimi ve uzaklığı (Sapporo Tokyo'nun 850 km K.'indedir) nedeniyle ancak Meiciler döneminden bu yana sistemli biçimde değerlendirilmeye başlanan adanın kalabalıklaşması gecikti. Aynular rezervlere yerleştirildi; akaçlanan ovalar, ABD örneğine göre düzgün parçalara ayrılmıştır. Kısa ama yağışlı ve sıcak geçen yaz sayesinde Hokkaido'da pirinç yetiştirilmektedir; ama adanın ülke tarımındaki asıl önemi, ılıman iklim bitkileri yetiştiriciliğinden (patates, şeker pancarı, ot) ve süt hayvancılığından gelir.

Bugün bunalımda olan kömür havzaları (Yubari), Muroran'da büyük bir demir-çelik merkezinin kurulmasına olanak verdi. Odunun büyük bölümü dışardan getirilmekle birlikte, adadaki ormanlar büyük japon kâğıt sanayisinin buraya yerleşmesine yol açtı (Tomakomai, Ebetsu). Deniz, büyük balıkçılık limanları sayesinde (Hakodate, Muroran, Kuşiro, Nemuro, Vakkanai, Rumoi) önemli kaynaklar sağlar: istiridyeler, yenebilen yosunlar, yengeçler, sombalıkları ve özellikle morinalar, uskumrular, ringabalıkları. Bu ürünlerin ve tarım ürünlerinin işlenmesi için adada birçok güçlü sanayi kurulmuştur.

Farklı iklimiyle, batı ılıman iklim ülkelerindekine benzeyen tarımıyla ve yerleşmeye geç açılmasıyla Hokkaido, ülkenin öbür ucunda bulunan Okinava ile birlikte, Japonlar'ın gözünde oldukça "yabancı" bir görünüm kazanmıştır. Tsugaru boğazındaki denizaltı tünelinin Sapporo ile Tokyo arasındaki uzaklığı yedi saatin altına indireceği sanılmaktadır.

Hokkaido adasında pirinç hasadı



Vautier-Decool

hokke, japon *tendai* ve *niçiren* tarikatlarının diğer adı.

HOKKO a. (karayib dilinde sözc.). Tropikal Amerika'da yaşayan koyu renkli tüylü, uzun kuyruklu, gagasının üzerindeki boynuzsu ve kemiksi bölüm üstünde kıvırcık bir tepelik taşıyan iri, tavuksu kuşların genel adı. (*Crax* cinsine giren 12 türü vardır; *Cracidae* familyası.)

—ANSİKL. Hokko, tropikal ormanların derinlerinde ya da kıyısında yaşar ve ender olarak yere iner. Kurbağalar, böcekler, tomurcuklar ve meyvelerle beslenir. Uzun soluk borusu sayesinde güçlü bir çığlık sesi çıkarır. Eti lezzetli oduğundan yoğun biçimde avlanır.

prens Albert hokkosunun
(Crax alberti) başından ayrıntı



kara hokko
(Crax nigra)

HOKUÇO ("Kuzey Sarayı"), japon imparatorluk hanedanı (1337-1393). Aşikaga Takauci tarafından Kyoto tahtına çıkarılan imparator Komyo ile hüküm sürmeye başladı. İmparator Daigo'nun temsil ettiği ve Kyoto'nun G.'ine sığınan meşru hanedanın adı "Güney Sarayı" (Nanço) olduğu için böyle adlandırıldı.

HOKURİKU, Japonya'da coğrafi bölge. Eçizen, Kaga, Etçu, Eçigo (Fukui, İşikava, Toyama ve Niigata illeri) tarihsel bölgelerini içeren Hokuriku, Japon denizi boyunca, 36° ile 38° K. enlemleri arasında uzanır. Hokuriku'nun temel özellikleri, kışın çok yoğun karlı olması, pirinç tarımı yapılan güzel ovaları kapsaması ve ülkenin ve kent sanayi merkezlerinden uzakta bulunmasıdır. İki kentinin (Kanazava ve Niigata) nüfusu 400 000'i, dört kentinin nüfusu 300 000'i aşar.

HOKUSAİ KATSUŞİKA, japon ressam, desenci ve gravürcü (Edo 1760 - *ay. y.* 1849). Çeşitlilikleriyle dikkati çeken binlerce yapıtı vardır. Farklı üslupta yapıtlarına attığı en azından otuz değişik imzası bilinmektedir; örneğin, bunlardan birinde kendine "desen delisi" adını vermiştir. Hollanda gravürlerini görmesi, mesleğinde önemli bir aşama oluşturdu; bu gravürlerden, batı perspektif yöntemini keşfetti ve çalışmalarında, tek kaçış noktalı basık perspektifi uyguladı. Gerçek bir resimli ansiklopedi niteliğini taşıyan *Hokusai Manga* (Zengin desenler) [13 cilt 1814-1848 arasında, 2 cilt ise ölümünden sonra yayımlandı] adlı yapıtta tüm bir halkın günlük yaşamını sağlam ve mizah dolu bir üslup kullanarak yansıttı. Sanatçı sayesinde, manzara estampı büyük gelişme gösterdi. Başlıca yapıtları arasında, *Tüm eyaletlerden şaşırtıcı köprü görünümleri* (1803), *Fuci dağından otuz altı görünüm* (1831-1833), *Tüm eyaletlerden çağlayanlar* (1833), özellikle de desen, kompozisyon ve baskı açısından biri başyapıt sayılabilecek *Fuci dağından yüz görünüm* (1834) adlı estamp dizileri sayılabilir. Çiçek, hayvan ve insanları konu alan çok sayıda çalışması vardır. Londra'da (1862) ve Paris'te (1867) düzenlenen Evrensel sergilerde, Hokusai'nin estampları olay yarattı. Birçok fransız sanatçı japon resmiyle Hokusai yoluyla tanışmıştır: Bracquemond'un bu ressamı daha 1886'da tanıdığı sanılmaktadır ve *Manga*'nın bir albüme sahip olduğu bilinmektedir. Degas, sanatçının estamplarını topladı; Hokusai Katsuşika, ayrıca Gauguin, Van Gogh ve Toulouse-Lautrec'i etkiledi.

HOL a. (ing. *hall*). Bir evde, bir yapıda salonların, diğer bölümlerin ve merdivenin açıldığı giriş bölümü; sofa.

HOL (O)- ya da **OLO-,** yun. *holos,* tam, bütün; bazı yabancı kökenli terimlerin bileşiminde yer alır.

HOLABİRD (William), amerikalı mimar (Amenia Union, New York, 1854-Evanston, İllinois, 1923). Baron W. Jenney'in öğrencisiydi, Martin Roche ile birlikte, Chicago okulunun çeşitli gökdelenlerini gerçekleştiren bir firma kurdu (çelik çatkılı *Tacoma*'dan başladı, 1889) ve 1923'te R. Neutra'yı şirkete kabul etti.

HOLACANTHA a. *Actinopoda* sınıfından *Protozoa* takımı. Orta kapsülü yoktur. Jelatinsi bir tabakayla çevrili, amip plazmalı bir gövdesi vardır. İskeletin tam ortasındaki on iğnecik ortada çaprazlaşır ya da orta yalancı gövde biçiminde iç içe geçer.

HOLAN (Vladimir), çek şair (Prag 1905 - *ay. y.* 1980). İlk yapıtı olan *Blouznivý Vejíř*'den sonra Valéry ve Rilke'nin etkisinde kalan Holan, birçok bakımdan Mallarmé'yi anımsatan kapalı bir şiiri yeğledi. Kendi sözcüklerini yaratarak, dilini ve üslubunu alabildiğine zorlayarak çok soyut ve çok öznel saf bir şiire ulaşmak istedi (*Kameni přicházíš*, 1937); bir süre için yeniden gerçeğe ve yaşadığı döneme döndüyse de (*Zářį*, 1938), sonunda kendi aşkın dünyasına kapandı (*Sen*, 1939; *Cesta mraku*, 1945). Ülkesinin alman işgalinden kurtulması üzerine Kızılordu'yu coşkuyla karşıladı (*Dík sovětskému svazu*, 1945; *Rudoar mějci*, 1947), ama bir süre

sonra düş kırıklığına uğrayınca toplumsal yaşamdan uzaklaşarak egemen ideolojiyi yadsıdı ve kendi metafizik sorunlarını yansıtan yapıtlar kaleme aldı (*Bolest*, 1949-1953; *Noc s Hamletem*, 1964; *Na sotnách*, 1967). Şiir sanatının alışılmış kurallarını aşan Holan'ın yapıtı, felsefi kurgunun ve fenomenolojinin sınırlarına kadar yaklaşır.

HOLANDA (Francisco DE), portekizli sanatçı ve kuramcı (Lizbon 1517'ye doğr. - *ay. y.* 1584). Minyatürcü António de Holanda'nın oğlu. 1538-1547 arasında Roma ve İtalya'da yaşadı, sonra Portekiz sarayında mühendis, mimar, ressam ve dekoratör olarak çalıştı. Özellikle *Da pintura antiga* (1584) adlı incelemesiyle ünlüdür (yapıt ilk kez 1845'te fransızca olarak yayımlanmıştır). İlk bölümünde, italyan sanatının o dönemdeki estetik anlayışı üzerine açıklamalar yer alır; ikinci bölümse, Michelangelo üzerine odaklanan dört "Diyalog"a ayrılmıştır.

HOLANDRİK sıf. (fr. *holandrique*). Genet. *Holandrik kalıtım*, Y kromozomunca taşınan genlerin denetiminde olan kalıtım türü.
—ANSİKL. Erkek cinsiyetin XY olduğu tüm türlerde, holandrik kalıtıma bağlı özellikler babadan oğula geçer. Aslında, bu tip kalıtımın varlığı tartışma konusudur. İnsanlarda klasik örnek "kirpi" adam ve kulakta aşırı kıllanmadır. Oysa günümüzde ne "kirpi" adamın ve ne de büyük bir olasılıkla, kulaklarda aşırı kıllanmanın, bu kalıtım türüne uymadığı bilinmektedir. Y kromozomunun çok az sayıda gen taşıdığı sanılmaktadır: HY antijenini denetleyen genlerden biri olduğu sanılan erbezi erkekleşme geni; bir gelişme geni; sperm oluşumunu denetleyen bir gen. "Holandrik kalıtım" terimi artık kaybolmaya başlamıştır.

Holantse bank uni. N. V., merkezi Hollanda'da (Amsterdam) olan ve uluslararası alanda örgütlenen banka. Türkiye'deki tek şubesi, 1921'de, İstanbul'da açıldı. Türkiye şubesinin, 1990 sonu itibariyle özkaynakları toplamı 15,2 milyar TL, mevduat toplamı 29,8 milyar TL, krediler toplamı 43,9 milyar TL'dir.

HOLAR, Bihar ve Orissa'da yaşayan hint kabile. Nüfusunun 700 000 olduğu sanılmaktadır. Dilleri munda grubuna girer. Günümüzde gezginciliği bırakmış ve yerleşik bir yaşama geçmişlerdir. Tarım ve toplamayla geçinirler. Totemlere bağlı klanlar biçiminde örgütlenmişlerdir ve köyleri bir kabile başkanıyla bir rahip tarafından yönetilir. Her köyde karşı cinsten gençlerin serbestçe buluşabildiği bir bekârlar evi vardır. Dıştanevlilik yaparlar. Animist olan Holar'ın dini bir tür şamanlıktır.

HOLARKTİK sıf. (fr. *holarctique*). Bot. Kuzey Amerika'nın büyük bir kısmını, Eski Dünya'yı, Akdeniz'in kuzeyini, Siberya'yı ve Kuzey Çin'i içine alan bitki bölgesine denir.

HOLAS (Kevork), türk tiyatro oyuncusu, yönetmen (İstanbul 1858 - *ay. y.* 1907). Sanat yaşamına 1878'de Güllü Agop'un yanında başladı; iki yıl sonra Fasulyeciyan'la birlikte Bursa'ya gitti. Burada, Ahmet Vefik Paşa'nın da desteğiyle, kusursuz denilebilecek bir telaffuz ustalığı kazandı. Bursa tiyatrosu'nun dağılmasından sonra daha çok Mınakyan'la birlikte çalıştı. *İkinci gençlik, Zaza, Paris fıkaraları, Klodine Fanfan* vb. oyunlardaki tiplemeleriyle çağının en çok sevilen oyuncularından biri oldu. Haldun Taner, *Sersem* kocanın kurnaz karısı* adlı oyununda Holas'ı da canlandırmıştır.

HOLASTER a. Avustralya'da Üçüncü Zaman'da, Avrupa'daysa Kretase devrinde yaşamış denizkestanesi cinsi. (*Holaster* cinsi üyeleri, üstü kabarık, altı yassı yumurta biçiminde ya da kiriş biçiminde hayvanlardır; ambulakral olukçuk geniş ve az derindir. Örn. Normandiya'da Senomaniyen'de yaşamış *Holaster subglobosus*. *Holasteridae* familyası.)

HOLASTERİDAE a. *Holaster* cinsini ve buna benzeyen cinsleri (*Echinocorys, Cardiaster* ve *Hemipneustes*) içeren, Kretase devrinde yaşamış düzensiz denizkestanesi familyası.

HOLBACH (Paul Henri THİRY, *baron* D'), alman kökenli fransız filozof ve yazar (Edesheim, Pfalz, 1723 - Paris 1789). XVIII. yy.'ın ikinci yarısında maddeciliğin yayılmasında önemli rol oynadı. Bunu sağlamak için, Régence döneminde kendisine soyluluk unvanı verilmiş amcasından miras kalan serveti (soyluluk unvanı da amcasından geliyordu) bol bol kullandı. Dostları olan ve aralarında Diderot'nun da bulunduğu "filozoflar"a paraca yardım etti.

D'Holbach, çok sayıda almanca kimya ve doğa bilimi yapıtını ve Collins ve Toland gibi ingiliz serbest düşünürlerinin birçok önemli kitabını fransızcaya çevirdi. Boulanger, Fréret ve Dumarsais'nin yasaklanmış elyazmalarını ve ayrıca Lucretius'un *De natura rerum*'unu yayımladı. Özellikle yerbilim, madencilik ve mineraloji konularında olmak üzere *Ansiklopedi*'ye 400 kadar madde yazdı. Hasımlarının, "Holbach'ın takımı" adını verdikleri bir dost grubuyla (Diderot, Naigeon, Le Roy, Lagrange, Damilaville) birlikte felsefe tartışmalarına girişti. Takma adlarla birçok kitap yayımladı: *le Christianisme dévoilé ou Examen des principes et des effets de la religion chrétienne* (Hıristiyanlığın gerçek yüzü ya da Hıristiyan dininin ilke ve etkilerinin incelenmesi) [yazan: müteveffa M. Boulanger] (1756), *la Théologie portative ou Dictionnaire abrégé de la religion chrétienne* (Tanrıbilim el kitabı ya da Hıristiyan dininin kısa sözlüğü) [yazan: rahip M. Bernier] (1767), *la Contagion sacrée ou Histoire naturelle de la superstition* (Kutsal bulaşma ya da Batıl inançların doğal tarihi) [1768], *De la cruauté religieuse* (Dinsel zulüm üzerine) [1768], *l'Esprit du judaïsme* (Yahudilik ruhu) [1768], *Examen critique de la vie et des écrits de saint Paul* (Aziz Paulus'un yaşamı ve yazıları üzerine eleştirel inceleme) [yazan: müteveffa M. Boulanger] (1770), *Histoire critique de Jésus-Christ ou Analyse raisonnée des Évangiles* (İsa'nın eleştirel tarihi ya da İncillerin mantıksal incelenmesi) [1770], *Système de la nature ou Des lois du monde physique et du monde moral* (Doğa sistemi ya da Fiziksel dünya ile moral dünyanın yasaları üzerine) [yazan: M. Mirabaud] (1770), *Politique naturelle* (Doğal siyaset) [1773], *Éthocratie* (Etokrasi) [1776], *Système social* (Sosyal sistem) [1773], *Morale universelle* (Evrensel ahlak) [1776]. Başyapıtı olan *Système de la nature*, mahkûm edilip yakıldı.

D'Holbach, dini ve özellikle hıristiyanlığı üç bakımdan eleştirir: din, akla karşıdır; insanın mutluluğa ulaşmasını engeller; ve siyasal zorbalığa elverişli zemin hazırlar. Dinleri, "bilgisizlik ve korku" doğurmuş; "eğitim", "alışkanlık" ve "zorbalık" geliştirmiş; "baştaki büyükler" ve zenginler de onu çıkarlarına uygun bularak korumuşlardır. Maddeci olan d'Holbach, Tanrı'nın, ruhun ve doğuştan fikirlerin varlığını reddeder.

HOLBAEK, Danimarka'da liman kenti, Sjaelland adasında, İsefjord'un *(Holbaek fiyordu)* bir kolu kıyısında; 29 100 nüf. Sayfiye merkezi. Balıkçılık. Kırtasiye.

HOLBAN (Anton), rumen yazar (Huşi 1902 - Bükreş 1937). Ölüm, aşk ve zaman gibi belli başlı konulara pek düşkündü. Romanları ve hikâyeleri ince bir psikolojik çözümlemeye dayanır (*Une mort qui ne prouve rien* [fr. çev.], 1931; *Jeanne* [fr. çev.] 1934; *Hallucinations* [fr. çev.], 1938).

HOLBEİN (Hans), **Yaşlı** denir, alman ressam ve desenci (Augsburg 1465'e doğr. - İssenheim, Alsace, 1524). Üslubu incelendiğinde, Yukarı Ren okulunu ve Schongauer'in gravürlerini yakından tanıdığı görülür. 1490-1493 arasında Hollanda'ya yaptığı gezi sırasında mesleki oluşumunu



Lauros-Giraudon

Hokusai Katsuşika
Kanagava açıklarında dalga yayı,
Fuci dağından otuz altı görünüm (1831-1833)
dizisinden
estamp
Guimet müzesi, Paris

tamamladı. XV. yy. sonunda Almanya'nın güneyinde ilgi gören sanatçı, portreler ve özellikle sunakarkalıkları yaptı: 1493'te heykelci Erhart ile birlikte Weingarten benediktен manastırı'nın sunakarkalığı, 1500-1504 arasında Frankfurt dominikenlerinin (İnstitut Städel) sunakarkalığı, Kaisheim manastırı'ndaki *Meryem Ana'nın yaşamından sahneler*'i konu alan sunakarkalığı (Eski Pinakotek, Münih), 1504'e doğru *Aziz Paulus'un yaşamından sahneler* konulu (Augsburg müzesi) süslemeler, 1516'da, halen Münih'te muhafaza edilen, *Aziz Sebastianus sunakarkalığı*. 1514'e doğru İssenheim'a kesin olarak yerleşti. Flaman resminin, özellikle de Van der Weyden'in katkılarını özümleyerek özgün bir dil yaratmayı başardı; bu dili kullanarak ortaya koyduğu görkemli ve ikiboyutlu yapılarında renk önemli bir rol oynar. —Kardeşi SİGMUND da (Augsburg 1465/1470'lere doğr. - Bern 1540) ressam ve gravürcüdür. Nürnberg müzesi'ndeki *Meryem Ana ve Çocuk İsa*'nın onun yapıtı olduğu sanılmaktadır.

ČTK



Vladimir Holan
(temmuz 1972'de)

Holbein halısı (ressam Hans *Holbein'* in adından), 1451'den başlayarak ilkin italyan, daha sonra hollandalı ve alman ressamların tablolarında yer alan ve en çok Holbein'in tablolarında görüldüğünden, bazı tipleri resimlemediği halde yanlış olarak literatüre "Holbein halısı" adıyla geçen erken dönem osmanlı halılası.

Holbein halısı başlıca dört tipe ayrılır. Birinci tip halıların zemini küçük bölmelidir. Desen düğümlü sekizgen ve rumi palmetlerden oluşmuş baklavaların kaydırılmış eksenler üzerine sıralanmasıyla oluşturulmuştur. Örgülü kûfiden bordür şekilleri ile selçuklu geleneğini sürdürür.

İkinci tipte ise geometrik motiflerin yerini bitkisel motifler almış ve konturlar kaybolmuştur. İlk bakışta farklı görünse de bunlarda da kaydırılmış eksene göre sıralanmış sekizgenler ve haçı andıran baklava motifleri vardır ve desen şeması hemen hemen aynıdır. Çoğunluğu kırmızı zemin üzerine sarı, bazen koyu mavi üzerine sarı renkli rumi palmet kompozisyonludur. Holbein bu tipi resimlememiştir. Bu halılara, venedikli ressam Lorenzo Lotto'nun tablolarında yer aldığından "Lotto halıları" da denmektedir. Bu tip halılar XVI. yy. başında ortaya çıkmış ve XVII. yy. sonunda birden ortadan kaybolmuştur. Bu halıların daha sonra dokunmaya başlayan Uşak halılarıyla yakın ilişkisi olduğu ve aynı bölge ve tezgâhlarda bu iki tipin birbirini izlediği öne sürülür. Birinci ve ikinci tip Holbein halıları, özellikle "Lotto halıları" Uşak halılarına geçişi hazırlamıştır.

Üçüncü tip Holbein halıları eşit büyüklükte, içi sekizgenlerle doldurulmuş büyük kare ya da dikdörtgenlerin üst üste sıralandığı sade bir kompozisyon gösterir. Halı boyunca bu kare ya da dikdörtgenlerin sayısı iki ya da dörttür. Bu tipin kökeni Anadolu hayvanlı halıları ile birlikte görülen ve XIV. yy. tablolarında rastlanan geometrik kompozisyonlu halılara dayanır.

Dördüncü tip Holbein halıları ise üçüncü

Larousse



baron d'Holbach
Carmontelle'in yapıtı (ayrıntı)
Condé müzesi, Chantilly

Nationalhistoriske Museum



Ludvig Holberg
Johan Roselius'un
özgün bir çalışmasından yapılmış
bir portreden ayrıntı
*Nationalhistoriske Museum
Frederiksborg*

Genç Holbein
Niclaus Kratzer
(1528)
[İngiltere kralının
gökbilimcisi]
*Louvre müzesi
Paris*

photothèque des Musées nationaux



tipin bir başka biçimidir ve sekizgenlerle doldurulmuş karelerin altında ve üstünde ikişer küçük sekizgenin yer aldığı bir kompozisyon özelliği gösterir.

Bu son iki tip halılarda kûfiden gelişme bordürler yanında değişik başka bordür biçimleri de kullanılmıştır. Düğümleriyse 1 m²'de 100 000'i geçmez. İlk iki tipte ise düğüm sayısı 150 000'in üzerindedir ve tümü Gördes düğümlüdür. Üçüncü ve dördüncü tip Holbein halıları Bergama halılarına geçişi hazırlamış ve ötekilerden farklı olarak XIX. yy. sonlarına değin Bergama'da yapımına devam edilmiştir

HOLBEİN (Ambrosius) alman ressam (Augsburg 1494'e doğr. - Basel ? 1519/20'ye doğr.) Yaşlı Hans Holbein'ın oğlu; 1515'te kardeşi Hans ile birlikte Basel'e gittiği ve onun bazı çalışmalarına katıldığı sanılmaktadır. Rönesans anlayışıyla portreler (ressam *Hans Herbsten*, Basel; *Genç adam*, Leningrad) ve tahta üstüne gravürler yapmıştır (Thomas More' un romanından esinlenerek yaptığı *Ütopya*).

HOLBEİN (Hans), **Genç** denir, alman ressam ve gravürcü (Augsburg 1497-98 kışında - Londra 1543). Kardeşi Ambrosius ile birlikte Basel'e gitti (1515), yurttaşlık hakkını kazandı ve hümanistler arasında destek buldu. Luzern'e, İtalya'ya, Fransa'ya yolculuklar yaptı (1524). O döneme ait yapıtlarının büyük bir bölümü Basel müzesi'nde bulunmaktadır (*Burgmeister Meyer ile karısı*'nın [1516], *Bonifacius Amerbach**'ın [1519] ve *Magdalena Offenburg*'un [1526] portreleri; *Ressamın karısı ve çocukları; Ölü İsa;* sekiz *Çile* tablosu ve birçok desen [bunlardan biri lavi tekniğiyle yapılmış başka bir *Çile'* dir]). Bu ilk dönem yapıtları arasında ayrıca çeşitli dinsel kompozisyonlar (*Burgmeister Meyer'in Meryem'i* [1528'e doğr.], Darmstadt, Dresden; *Meryem Aziz Martinus ile Aziz Urs arasında,* Solothurn; *İsa' nın doğumu* ve *Müneccimlerin tapınması,* Freiburg im Breisgau), belediye sarayı (1530, Basel müzesi) ya da özel konutlar için süsleme resimleri, vitray taslakları ve gravürler (Thomas More'un *Epigrammata*'sının kapak süsleri; *Ölüm hayaletleri, Ölüm alfabesi* ve *Eski Ahit'ten imgeler* adlı diziler, bunların bazıları Hans Lützelburger tarafından ağaç üstüne kazındı) sayılabilir. Grünewald gerçekçiliğinin mirasçısı olan sanatçının üslubu, bu dönemden başlayarak Rönesans'ın yeni anlayışlarına açıldı. Reform hareketinin yarattığı kargaşalıklar Londra'ya ilk yolculuğunu yapmasına neden oldu (1526); yanında, daha sonra portresini yaptığı Thomas More'a verilmek üzere Erasmus tarafından yazılmış bir tavsiye mektubu vardı. Sanatçı, More'un yanı sıra *Warham başpiskoposu*'nun (Louvre), *John ve Thomas Godsalve*'in (Dresden), gökbilimci *Niclaus Kratzer*'in (1528, Louvre) de portrelerini yaptı. 1528'de Basel'e döndüğünde, burada, katedralin büyük orgunun kapak süslerini, *zum Tanz* evinin cephe resimlerini yaptı, belediye sarayı için yeni alegorik sahneler gerçekleştirdi. Reform' un zaferle sonuçlanması (1529) İngiltere' ye kesin olarak yerleşmesine neden oldu (1532). Karısıyla çocuklarını Basel'de bırakmasına rağmen bu kente yalnızca kısa bir süre için geri döndü (1538). Mesleğinin doruk noktasında, İngiltere sarayının resmi portre ressamı oldu; birçok ünlü kişi ona poz verdi: *Henry VIII* (Roma) ve eşleri ya da nişanlıları *Jane Seymour* (Viyana), *Anne of Cleves* (Louvre), *Danimarkalı Christine* (Londra); kralın yakın çevresinden *Norfolk dükü* (Windsor), *Elçiler** (Londra), *Tüccar Gisze* (Berlin), *Kuyumcu Morette* (Dresden), *John Chambers* (Viyana), *Doğancı Cheseman* (Lahey), *Richard Southwell* (Floransa). Bunun dışında Hansa Steelyard için (*Zenginliğin zaferi, Yoksulluğun zaferi,* bu tablolar kaybolmuştur), Whitehall'daki Privy Chamber için *(Henry VIII ve Jane Seymour, Henry VII ve Yorklu Elizabeth' le birlikte),* berberler ve cerrahlar loncası için süsleme çalışmaları yaptı.

Holbein en büyük portre ressamlarından biridir; yüzün görünümünün arkasında onun derin anlamını aramayı amaçlayan hümanist kaygı ile gotik gelenekleri bağdaştırmayı bilmiştir. Bu açıdan, *Erasmus*'unki gibi portrelerle (Louvre ve Basel) Windsor'da muhafaza edilen çok sayıda karakalem çalışması, XVI. yy.'ın en yetkin portre çaışmaları olarak değerlendirilir.

HOLBERG (Ludvig, *baron*), norveç asıllı danimarkalı yazar (Bergen 1684 - Kopenhag 1754). Çocukluğu yoksulluk içinde geçti. Öğrenimini Kopenhag'da yaptı, sonra 1704 ile 1716 arasında Avrupa' da bir geziye çıktı, özellikle de Fransa'yı dolaştı. 1717'de Kopenhag Üniversitesi'nde metafizik, latince ve tarih profesörü oldu. Juvenalis tarzı taşlamalar yazdı. Boileau'nun *Lutrin*'i tadında kahramanlık -güldürü türündeki şiiri *Peder Paars*'ı (1719-20) yayımladı. Bu yapıtında gerçekçilikle gözlemlerin lezzeti yan yanadır. İlk Danimarka tiyatrosunun (1721) kurucusu fransız aktör Montaigu danca bir repertuvar için kendisine başvurunca Holberg 1722-1724 yılları arasında bir dizi komedi yazdı: *Jeppe* Pra Bjerget, Barselstuen, Erasmus Montanus* ve kısa süre sonra on kadar başka yapıt. Güldürülerine Molière, Plautus, Terentius ve italyan komedisini örnek almış olmasına rağmen Holberg'in sanatı, çizdiği kişiler ve tipik bir Danimarka ortamında geçen entrikaları sayesinde büyük bir özgünlük taşır. Ayrıca keyifli bir dille yazılmış fantastik romanı *Nicolas Klimii iter subterraneum* (1741) dışında tarihsel incelemeler de yayımlamıştır (*Danimarka krallığı tarihi,* 1732-1735). Danimarka edebiyatının büyük klasik yazarı olarak kabul edilen Holberg, Norveç ve Danimarka'da XVIII. yy.'ın başına adını vermiştir: *Holberg çağı.*

HOLBÖLYA a. Çin'de ve Himalaya bölgesinde yetişen tırmanıcı çalı ya da sarmaşık bitki. (Üç türü bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir; geniş yapraklı halbölya [*Halboellia latifolia*] bunlardan biridir; *lardizabalaceae* familyası.)

HOLBROOKİA a. (öz. a. Holbrook'tan), Meksika'da ve ABD'nin güney-batı'sında yaşayan, sırt çıkıntısı ve boynunun altında gerdan bulunmasıyla iguanalardan ayrılan kertenkele cinsi. (Iguanagiller familyası.)

HOLCROFT (Thomas), ingiliz yazar (Londra 1745 - *ay. y.* 1809). Aktör, çevirmen ve dramaturgdu; Beaumarchais'yi uyarladı (*The Follies of a Day,* 1784) ve birçok melodram yazdı (*The Road to Ruin,* 1792). Fransız devrimi'ne hayrandı, London Corresponding Society'nin kurucuları arasında yer aldı (1792), ihanetten yargılandı (1794) ve Hamburg'a sürüldü. Godwin gibi, demokratik felsefeyi yaymak için romanlar yazdı (*Anna St Yves,* 1792; *Hugh Trevor,* 1794-1797).

HOLDEN (Edward Singleton), amerikalı gökbilimci (Saint Louis, Missouri, 1846 - West Point, New York, 1914). 1888'den, 1898'e kadar Kaliforniya'da, Lick gözlemevi'nin müdürlüğünü yaptı ve Pasifik Gökbilim derneği'ni kurdu. 1890'dan sonra fotoğrafla Ay yüzeyinin bir haritasını hazırladı.

HOLDEN (William F. BEEDLE Jr., **William** —denir), amerikalı sinema oyuncusu (O'Fallon, İllinois, 1918 - Santa Monica, Kaliforniya, 1981). Amatörlüğü sırasında Rouben Mamoulian kendisini keşfetti ve *Altın çocuk* (Golden Boy) [1939] filminde şans tanıdı. Önemli filmleri: *Bizim şehir* (Our Town) [S. Wood, 1940], *Sunset bulvarı* (Sunset Boulevard) [B. Wilder, 1950], *Born Yesterday* (G. Cukor, 1951), *Casuslar kampı* (Stalag 17) [B. Wilder, 1953], *Sabrina* (B. Wilder, 1954), *Piknik* (Picnic) [J. Logan, 1956], *Kwai köprüsü* (The Bridge on the river Kwai) [D. Lean, 1957], *Alvarez Kelly* (E. Dmytryk, 1966), *Vahşi belde* (The Wild Bunch) [S. Peckinpah, 1969], *Cehennem kulesi* (The Towering inferno) [J. Guillermin, 1974], *Şebeke* (Network) [S. Lumet, 1977), *Fedora* (B. Wilder, 1978).

HOLDEN (Jose GİLMORE, **Roberto** —denir), angolalı siyaset adamı (São Salvador, Belçika Kongosu, bugün Zaire, 1925). Kurulduğu tarihten (1954) başlayarak, büyük bir bölümünü Kongolar'ın oluşturduğu Angola Halkları birliği'nin (UPA) liderliğini yaptı, 1961 ayaklanmasından sonra Léopoldville'e yerleşti. Burada, 1962'de sürgündeki devrimci Angola hükümeti'ni (GRAE) kurdu. Bu kuruluş daha sonra Angola Ulusal kurtuluş cephesi'ne (FNLA) dönüştü, fakat Angola Halk kurtuluş hareketi (MPLA) adlı marxçı rakip hareket tarafından safdışı edildi. Önce Zaire, sonra Senegal'e gitti. Senegal' den çıkarılınca (1979), Paris'e yerleşti (1980).

HOLDER (William), ingiliz müzik kuramcısı (Southwell 1616 - Hertford 1696). St. Paul kilisesi'nin papazlarındandı. Dilin fizyolojisi üzerinde çalıştı. Armoninin temelleri ve ilkelerine ilişkin bir inceleme yayımladı: *A Treatise on the Natural Grounds...* (Doğal basso ostinato üzerine) [1693]. Bu yapıtında bir oktavı 53 komaya ya da eşit derecelere bölmeyi önerdi. Bu aralıklara daha sonra *holder komaları* ya da *holders* adı verildi. Onun sisteminde, diatonik yarım-ton 4, kromatik yarım-ton 5, bir ton ise 9 holder koması değerindedir.

HOLDİNG a. (ing. *holding* [*company*], elinde bulunduran, sahip olan şirket). Başka ticari ya da sivil ortaklıklarda katılımları olan ve bu işletmelerin denetimini düzenleyip yürüterek aralarında bir yönetim birliği kuran finans şirketi.

—ANSİKL. Portföy ortaklığı olan holding, sanayi, ticaret ya da finans işletmelerinin sermayesinde sahip olduğu katılım paylarını yönetir (bu işletmelere, pay çoğunluğuyla denetlenme durumunda, "filyal"; pay azınlığıyla katılım durumunda, "afilye" şirketler denir). Bir holdingin temel mantığı tümüyle mali nitelikte olabilir; bu durumda, holding için sözkonusu olan şey, portföyünde bulundurduğu şirketler tarafından elde edilen sonuçların en yüksek düzeye çıkarılmasıdır. Ama çoğu zaman, holding, kendisine bağlı ortaklıklar üzerinde bir yönetme, yönlendirme ve denetleme yetkisi kullanır; bu durumda holding, stratejik planlama ve denetleme işlevlerinin yerine getirilmesini (sanayi şir-

ketlerinde, işlemlerinde yerinden yönetimci bir sorumluluk bırakarak) sağlamak bakımından olsun, konglomera tipinde çeşitli gruplarda olduğu gibi, "merkez"in politikasını belirten mali hedeflerin saptanması bakımından olsun, grubu oluşturan çeşitli öğeler arasında eşgüdüm kurmak amacıyla benimsenen bir formül olarak ortaya çıkar ve denetlenen çeşitli şirketlere iradesini kabul ettirir.

HOLDİNG a. (ing. sözc.; *to hold*, tutmak'tan). Psikan. Annenin, henüz mutlak bağımlılık durumunda bulunan bebeğine bedensel ve ruhsal açıdan bakım ve özen göstermesi, böylece onun çeşitli duyusal -devimsel hallerine bir tutarlılık vermesi ve onu, selfin kendini yok etme boğuntularına karşı koruması. (Böylece, anne, bebeğine temel bir güvenlik duygusu vermiş olur ve Winnicott'a göre, Ben'in gücünün temeli bu duygudadır. Holding [Winnicott' un bütün yapıtı boyunca kullandığı, çevrilmesi olanaksız sözcük], sürekli bir varlık olarak yaşanan tek bir selfin bütünlüğüne, yani kurulmasına yardım eder.)

HOLDİNG BACK a. (ing. sözc, tornistan kavrama). Denizc. Kablo gemilerinde, döşeme işlemi yapılırken kablonun aniden boşalmasını önleyen düzenek.

HOLEČEK (Josef), çek romancı (Stožice, Vodňany yakını, Bohemya, 1853 - Prag 1929). Gazetecilik yaptı ve uzun süre *Národni Listy* gazetesinde slav sorunları sütununu yönetti. Bulgarlar'ın ve Sırplar'ın edebi yapıtlarını uyarladı (*Littérature nationale épique serbe*, [fr. çev.] (1909-1926); *Sokolovič*, 1922). *Naši* (1898-1930) çek köylü edebiyatının başyapıtıdır. Yazar, bu romanında Bohemya gelenek ve göreneklerini ayrıntılara kadar inen bir titizlikle incelemiştir.

HOLECTYPUS a. (yun. *holos*, tam, bütün ve *ektypos*, kabartma halinde yontulmuş'tan). Küçük kabartılı ve dar ambulakral alanlı, yuvarlak testumlu, düzensiz denizkestanesi cinsi. (Alt Kretase ve Jura devirleri topraklarında fosillerine rastlanır. *Holectypidae* familyasının örnek tipi.)

HOLGUİN, Küba'da kent, *Holguin ili*'nin yönetim merkezi; 228 053 nüf. (1989). Ticaret (şekerkamışı, tütün, kahve) merkezi ve ulaşım yolları kavşak noktası. Tarım makineleri. —*Holguin ili*, 9 105 km²; 982 722 nüf. (1989).

HOLİ a. Hindistan'da, şubat-mart dolunay gününde kutlanan büyük festival. (Festivalde çok çeşitli şenlikler yapılır, renkli barutlar, havai fişekler fırlatılır, şarkı söylenir, dans edilir ve kast, cinsiyet ve yaş kısıtlamaları kaldırılır.)

HOLİDAY (Eleanora HOLİDAY, **Billie** —denir), amerikalı kadın caz şarkıcısı (Baltimore 1915 - New York 1959). Sanat yaşamına 1929'da New York'ta başladı. İlk plağını 1933'te Benny Goodman ile birlikte doldurdu. Daha sonra piyanocu Teddy Wilson'ın yönettiği küçük topluluklarda (1935-1939), Count Basie'nin (1937) ve Artie Shaw'un (1937-38) orkestralarında söyledi. 1939'dan başlayarak solo plaklar yaptı ve JATP ("Jazz At The Philharmonic") konserlerine katıldı. İki kez Avrupa turnesine çıktı (1954, 1958). *Lady sings the Blues* (Hanımefendi blues söylüyor) [1956] adlı kitabında yaşamöyküsünü anlattı; bu yapıta dayanılarak 1972'de, başrolünü Diana Ross'un oynadığı bir film çevrildi. Sesinin metalik tınısı, cümlelemesinin gevşekliği ve serbest ritim anlayışıyla, Lester Young'ın çalışına uyum gösterdi. Başlıca plakları şunlardır: *Billie's Blues* (1936), *Easy Living* (1937), *Strange Fruit* (1939), *God bless the Child* (1941), *Don't explain* (1945), *All of me* (1949).

Holiday Inn, Amerika'da 1951'de kurulan oteller zinciri. Bugün bütün dünyada tesisleri vardır.

HOLİNSHED (Raphael), ingiliz kronikçi (öl. 1580'e doğr.). İngiltere, İskoçya ve İrlanda'nın tarihini, en başından yaşadığı döneme kadar inceleyen *Chronicles of England, Scotland and Ireland* (1577) adlı yapıtı çok tutuldu. Shakespeare bu yapıttan çok yararlanmıştır.

HOLİZM a. (fr. *holisme;* yun. *holos* bütün'den). Biyol. 1926 yılında, güney afrikalı general J. C. Smuts'ın, evrenin, gittikçe artan karmaşık birimler (cansız madde, canlı madde, canlı ve düşünen madde) kurma eğilimini tanımlamak için kullandığı terim. (Çeşitli yazarlarca kullanılan oluşma, karmaşıklaşma, vb. kavramları holizme yaklaştırılabilir.)
—Fels. Özellikle Duhem tarafından savunulan bilimkuramsal öğreti. Buna göre, bir bilimsel önerme hiçbir zaman tek başına deneyimin kıstasına vurulamaz; bu, ancak bilim dalının tümü için yapılabilir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fels. Duhem şöyle yazar: "Kuramsal fiziğin varsayımlardan her birini, bu bilimin dayandığı öteki önkoşullardan ayırıp tek başına gözlemin denetiminden geçirmeye kalkışmak, bir hayal peşinde koşmak olur [...]. Fizik kuramının mantığa aykırı olmayan biricik deneysel denetimi fizik kuramı sisteminin tümünü deney yasalarının tümüyle karşılaştırmaktır" (*la Théorie physique, son objet, sa structure* [Fizik kuramının konusu ve yapısı], 1905). Duhem'in holizm öğretisi, Quine gibi bazı filozoflar ya da, daha radikal bir yönde olmak üzere, kuramları, içinde geliştirildikleri dilbilimsel formlardan ayırmaya çalışmanın boşuna olduğunu (çünkü dil, daha başlangıçtan, kuram "istilasına" uğramış durumdadır) ileri süren bazı düşünürler tarafından yeniden ele alındı.

HOLKER a. (iskandinavca sözc.). Denizc. İçi oyulmuş ağaç gövdesinden yapılan bir tür tekne; eskiden İskandinav ülkelerinde kullanılırdı.

HOLL (Elias), alman mimar (Augsburg 1573 - *ay. y.* 1646). Bir süre Venedik'te kaldıktan sonra, 1602'den 1635'e kadar Augsburg'un mimarı oldu ve *Zeughaus*'u (silah fabrikası, 1602-1607), klasik alman Rönesans'ının başyapıtı sayılan belediye sarayını (1615-1620) ve büyük hastaneyi (1623-1631) yaptı.

HOLLAND *(baron)* → FOX.

HOLLAND (*sir* Thomas ERSKİNE), İngiliz hukukçu (Brighton 1835 - Oxford 1926). Oxford'ta profesör ve uluslararası hukuk uzmanıydı. Birçok yapıt yazdı: *Elements of Jurisprudence* (Hukunun temel ilkeleri), 1880; *Laws and Customs of War on Land* (Toprak anlaşmazlıklarına ilişkin yasalar ve teamül kuralları), 1904, vb. 1885'te *Law Quarterly Review* dergisini kurdu.

HOLLAND (John Philip), irlandalı mühendis (Liscannor, İrlanda, 1840 - Newark, New Jersey, 1914). Yüze çıkmadan uzun süre işleyen ilk denizaltıyı o yapmıştır. Araştırmalarının mali yükünü önceleri fenianlar karşıladı, 1876 ve 1881'de iki deneme denizaltısı yaptı. 1898'de yaptığı ve yüzeyde benzin motoru, dalışta da akülü elektrik motoruyla çalışan üçüncü bir örnek, ABD Deniz kuvvetleri tarafından kabul edilmiş ve 1900'den başlayarak çok sayıda üretilmiştir.

HOLLAND (*sir* Sydney George), yeni -zelandalı siyaset adamı (Greendale 1893 - Wellington 1961). İşadamı ve mühendisti, 1935'te, babasının ardından Ulusal parti milletvekili seçildi. 1940'ta muhalefet lideri, 1949'da başbakan oldu. Fiyatlar ve ithal malları üzerindeki denetimi kaldırdı ama 1954'te bu önlemlere yeniden başvurmak zorunda kaldı. 1950'de Yüksek meclis'i kaldırdı ve tersane işçilerinin hareketini ezdikten sonra seçimleri kazandı. Ama Ulusal parti ağırlığını giderek yitirdi ve hastalanan Holland 1957 seçim yenilgisinden önce istifa etti.

HOLLANDA, Batı Avrupa'da devlet, Kuzey denizi kıyısında; 33 700 km²; 15 000 000 nüf. Başkenti *Amsterdam* (hükümet merkezi Lahey'dedir). Resmi dili *hollandaca*.

COĞRAFYA
doğal ortam

Ülkenin yarıya yakın bölümü, kabarık deniz ve ırmak suları düzeyinin altındadır; geri kalan yerlerdeyse yükselti ender olarak yüz metreyi aşar (en yüksek nokta: Limburg'un güneyinde 322 m'dir). Ülkenin bütünü yeni oluşmuştur ve Dördüncü Zaman oluşukları hemen her yerde yüzeyi kaplamaktadır: büyük ırmakların (Ren, Maas [Meuse], Escaut) alüvyonları, buzultaşların ve rüzgârların etkisiyle oluşan çökeller, killer ve deniz turbaları. Utrecht -Nijmegen çizgisinin kuzeyinde buzul devirlerinin izleri egemendir: kumlu tepeler, sağda solda sapkın kayaçlar kapsayan killi dip buzultaşları, buzul devirleri öncesinden kalma eski dağ zincirleri. G.'de, çökeller kumludur ve ırmak kökenlidir. B.'dayısa karayla deniz arasındaki sınır uzun süre belirsiz kalmış ve kumul şeridinin sağlamlaştırılmasında, setlerin yapılmasında, bataklıkların ve turbalıkların kurutulmasında (polderleştirme) insan eli belirleyici rol oynamıştır.
Engebelerin engel oluşturmaması nedeniyle, okyanusun etkileri bütün ülkeye yayılabilmektedir. Bu serin ve nemli iklimin başlıca özellikleri, batıdan gelen hava akımlarının şiddetli rüzgârlar sayesinde ağır basması, çok bulutlu gökyüzü, her mevsimde ama çok bol olmayan sık yağışlar ve oldukça az ısı genliğidir. Yerli bitki toplulukları (özellikle yayvan yapraklı ormanlar) hemen hemen her yerde ortadan kalkarak yerlerini landlara (genellikle iğne yapraklılarla yeniden ağaçlandırılmışlardır), çayırlara ve tarlalara bırakmıştır.

J.-P. Leloir



Billie Holiday
(Paris, aralık 1958)

nüfus ve ekonomi

Km²'ye 442 kişiyi bulan nüfusuyla Hollanda'nın nüfus yoğunluğu çok yüksektir. Bunun nedeni, XIX. yy.'ın ortasından başlayarak ölüm oranının hızla düşmesine karşılık, komşu ülkelerdekinden daha yüksek bir doğum oranının 70'li yıllara kadar korunmasıdır. Son yıllarda doğum oranının düşürülmesi (1989'da ‰12,7) doğal nüfus artışını çok azaltırken yurtdışından (özellikle Akdeniz ülkelerinden) gelen göçler de durdu; artık nüfus artış hızı (yılda ortalama 50 000 - 60 000 kişi) çok daha yavaştır ve bu durum, özellikle aşırı kalabalık Batıda (toplam nüfusun % 45'i, km²'ye 900 kişi, ülkenin en büyük dört yerleşme alanı) kullanılabilecek alanların iyice azalması sorunuyla karşılaşan nüfus ve kaynak düzenleyicilerinin işini büyük ölçüde hafifletmektedir. Kentlerle kırsal kesimler arasındaki uzaklıkların çok az olması sayesinde hem kırsal kesimde oturmak, hem de çalışmak için kente gitmek ve kentin donanım olanaklarından yararlanmak olanağı bulunduğundan, bu kesimde kırsal nüfusla kent nüfusu ayrımı anlamsızlaşmaktadır. Tarım kesiminde çalışan nüfus, artık toplam nüfusun % 4,9'unu ancak bulmakta ve sanayi (% 21,3) günümüzde iş alanı yaratan tek kesim olan hizmet kesimi (% 69,6) karşısında önemini yitirmektedir.
Hollanda tarımı, az elverişli doğal koşullara uyarlanmaya ve tarım alanı darlığına (polder açma, sanayi ve kentlerin genişlemesi sonucu yitirilen tarım topraklarını ödünlemeye yetmemektedir) bulunabilecek çarelere iyi bir örnektir. Hollanda'nın tarımsal görünümü geçmişin bir imgesidir; ama tarım ürünleri, hayvancılığın ve bahçıvanlığın ilerlemesi ve üretim yapılarının, özellikle de pazarlamanın modernleşmesi sayesinde, dışsatımlarda önemli bir yer tutar. Polder açarak toprak kazanma olayının göz kamaştırıcılığı, büyük arazi gerektiren tahıl ekiminden çok, küçük



boyutlu işletmelere daha uygun düşen belli ürünlere yönelik daha köklü bir gelişmeyi bir ölçüde gizlemektedir. Süt hayvancılığı ve daha yakın dönemde, domuz ve kümes hayvanı yetiştiriciliği buna bir örnektir; sebzecilik (serada ya da açık alanda) oldukça yoğun biçimde batıda toplanır, ama meyve, sebze ve çiçek ürünleri çeşitlenmiştir. Tarım eğitimi ve araştırmalarının yanı sıra, kooperatifler halinde örgütlenme (özellikle pazarlama evresinde), besin bitkileri sanayisi ve dış pazarların araştırılması da çok gelişmiştir. Tarımla karşılaştırıldığında deniz balıkçılığı cılız kalmaktadır (oysa eskiden, Amsterdam' ın gelişmesinde büyük rol oynamıştı.)

XIX. yy.'ın sonundan başlayarak sanayi birinci sıraya çıktı. Hollanda'da sanayiyi geliştiren öğeler ne dokuma (XIX. yy.'da çok parlak durumdaydı) gibi geleneksel dallar ne de demir-çelik sanayisiydi (geç ortaya çıktı: günümüzdeki çelik üretimi 4 Mt'u geçmektedir); sanayiyi geliştiren "ikinci sanayi devrimi"ne eşlik eden yeni etkinlikler, yani elektrik ve petrol etkinlikleriydi: elektrikli gereçler (Philips), kimya (Unilever) ve sentetik iplik (AKZO N.V.), petrol arıtma (Shell). 1945'ten sonra sanayiyi belli yerlerde toplamaktan vazgeçilmesi, sanayiyi Batı'nın dışında da yaygınlaştırdı ve Batı'daki topraklarda giderek üçüncü kesime yönelindi. Bugün üretimi durmuş olan Limburg'un kömürü bu gelişmede önemli rol oynamadı; buna karşılık, Groningen'in gazı, yakın geçmişte petrol fiyatlarının yükselmesinin yarattığı etkileri azalttı. Yıllık gaz üretimi 1991 rakamlarıyla 75 Gm^3'tür (bunun 32,9 Gm^3'ü dışarıya satılmıştır: Almanya, Belçika ve Fransa'ya) ve tahmin edilen rezervler 1 729 Gm^3'tür. Yeraltından çıkarılan hammaddesi az, iç pazarı sınırlı olan Hollanda, dışsatıma açılma yolları aramak ve Fokker (hava taşıtları) ve DAF (otomobil yapımı; kısa süre önce Volvo'ya katıldı) vb. firmaların kanıtladığı gibi, belli bir uzmanlaşmayı benimsemek zorunda kaldı. Öbür Avrupa devletleri gibi Hollanda da, günümüzde, can sıkıcı bir konjonktür içinde, Üçüncü dünya'nın rekabetinden zarar görmektedir; özellikle Üçüncü dünya'da büyük yatırımlar yapan çokuluslu şirket Philips, Hollanda'daki fabrikalarında işçi sayısını azaltmaktadır.

Hizmet kesimi, tek başına, gayri safi milli hâsılanın % 61,2'sini sağlar ve bu oran artmaya devam etmektedir. Bu küçük devletin zenginliğinin gerçek temelleri eskiden özellikle ticaret ve taşımacılığa dayanıyordu; ticaret ve taşımacılığın görece ağırlığı azalmışsa da, Rotterdam-Europoort'unu, Schipol hava limanını, Ren yolunu ve yoğun otoyol ağını (bu son ikisi kıyının Almanya artülkesiyle bağlantılarını sağlar) içeren nitelikli bir altyapı sayesinde gene de temel ağırlığını korumaktadır. Hollanda, ticaret akımlarını artık eskiden olduğu gibi denetleyememektedir ve ticaret filosu çok gerilemiştir; ne var ki, petrol "açık pazarı"nın (Rotterdam) varlığından, dinamik bir dışalım -dışsatım ve toptan ticaretten (Amsterdam, Rotterdam) de anlaşılacağı gibi, bu ülke uluslararası alanda önemini korumaktadır. Deniz ticareti, maliye (Amsterdam'ın, bu alanda, ulusal ve uluslararası düzeyde imrenilecek bir yeri vardır) başta olmak üzere simsarlık ve aracılık işlevleri, "pazarlama" meslekleri, danışmanlık işleri vb. bir dizi başka hizmet kesimi etkinliğinin de temeli oldu. Yönetim, daha çok hükümet merkezi Lahey'de toplanır; öte yandan turizm, tarihsel kentlerin ekonomisine küçümsenmeyecek bir ek kaynak sağlar (öncelikle de Amsterdam'da) ve kıyıdaki sayfiye merkezlerini yaşatır.

Ülke ekonomisinin bugünkü durumu, hem 1945'ten bu yana gerçekleştirilen büyük gelişmeleri, hem de dışarıya bağımlılığın sağlamlıktan uzak görümünü yansıtır. İkinci Dünya savaşı'nın yıkımından, Endonezya'nın yitirilmesinden, 1953'teki su baskınlarından sonra, doğal kaynakları bakımından pek zengin olmayan küçük bir devletin, büyük devletlerin egemenliğindeki bir dünyada seçkin bir yer alabileceğini düşlemek güçtür: kuşkusuz, Groningen gaz yataklarının bulunması ve Ortak Pazar'ın kurulması önemli dürtüler oluşturmuştur; ne var ki, Hollandalılar'ın ister tarımda, ister sanayide ya da hizmet kesiminde olsun yararlanılabilir "boşluklar"ı görebilme yeteneği de bu gelişmede büyük rol oynamıştır. Kişi başına gelirin yükselmesi bu kalkınmanın en anlamlı kanıtıdır; yirmi yıl içinde Hollanda, bu bakımdan, AET'nin en iyi durumdaki devletleri arasına girmiştir. Bununla birlikte, 1974'ten başlayarak Avrupa ülkelerini saran durgunluk, Hollanda'da öbür ülkelerden daha da büyük kaygı yaratmıştır; çünkü böylesine dışarıya "açık" bir ekonominin, dış olayların etkilerini daha fazla duyması çok doğaldı. İşsizliğin ancak son yıllarda ama büyük hızla artması, birçok sanayi dalındaki (sentetik iplik üretimi gibi en "modern" dallar da dahil) güçlükler, yalnızca Hollanda'ya özgü olmamakla birlikte, bu ülkede özel bir ağırlık kazanan belirtilerdir. Toplumsal ve coğrafi eşitsizlikleri giderme siyasetinin askıya alınması bu bunalımın ilk sonuçlarından biridir. Çok önemli olan dış ticaret (üretimin % 40'ı dışsatıma ayrılır) genellikle dengelenmektedir. Gelişmiş ülkelere özgü yapısıyla dış ticaret, Ortak Pazar'a üye ülkelerle (başta Almanya olmak üzere) yapılır (özellikle de dışsatımlar).

Hollanda'nın uzun bir nüfus ve kaynak düzenleme deneyimi vardır, ama ticari ve toplumsal yaşamın bütün kesimlerini ilgilendiren ve bütünü göz önüne alan çalışmalar özellikle 1960'tan sonra gerçekleştirilmiştir. Yönergeler (yalnızca belirtici niteliktedir), ilke olarak yerel ve bölgesel makamlara yol gösterir. Bunun başlıca iki amacı vardır: ülkenin Batı kesimindeki tıkanıklığın çevre bölgeler yararına giderilmesiyle, nüfus, etkinlikler ve gelir dağılımında daha iyi bir paylaşma sağlama; büyük bir alan tüketicisi olan "vahşi" kentleşmeye karşı tarım ve eğlence alanlarının korunması. Daha şimdiden hiç de küçümsenmeyecek sonuçlar elde edilmiştir: sanayinin tek merkezde toplanması önlenmiş, iç göç akımları tersine çevrilmiş, kentleşme kutupları ve yeni kentleri geliştirmiştir. Ne var ki, daha önce başlanmış büyük çalışmaları da (eski Zuiderzee'nin polderleştirilmesi, Delta planı, vb.) tamamlamak gerektiğinden bu siyaset çok pahalıya patlamaktadır; ayrıca ülkenin batısında bazı aksaklıklar baş göstermektedir: orta ve varlıklı sınıflar kentleşmenin yoğunlaşmış biçimlerini istememekte, uzak bölgeler az çekici olmakta, hizmet kesimi büyük kentlere yakın yerlere çok bağımlı kalmaktadır. 70'li yılların sonundan başlayarak nüfus ve kaynak düzenlemesi siyaseti sürdürülmekle birlikte ikinci plana düşmüş, Hollanda

ekonomisinin bunalıma uyarlanması siyasetiyse ön plana çıkmıştır.

TARİH

"Hollanda" adı üç yüzyıl boyunca, 1548'den sonra Bourgogne düklüğüne bağlı, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun bir bölgesi olan ve aşağı yukarı on yedi eyaleti içine alan bölge için kullanıldı. 1815'te, bugünkü Belçika'yı da kapsayan Hollanda krallığı kuruldu; Belçika 1830'da krallıktan ayrıldı.

başlangıçtan Karolenj İmparatorluğu'na

Bölgede megalitik mezar anıtları, özellikle dolmenler bulunmuştur. Voorhout'taki buluntular, İ.Ö. 1600'e doğru Tunç çağına geçildiğini gösterir. Demir çağı İ.Ö. 650'ye doğru başlar; Venlo ve Eindhoven bölgesinde bulunan ve ölü küllerinin konulduğu kaplar bu döneme aittir.

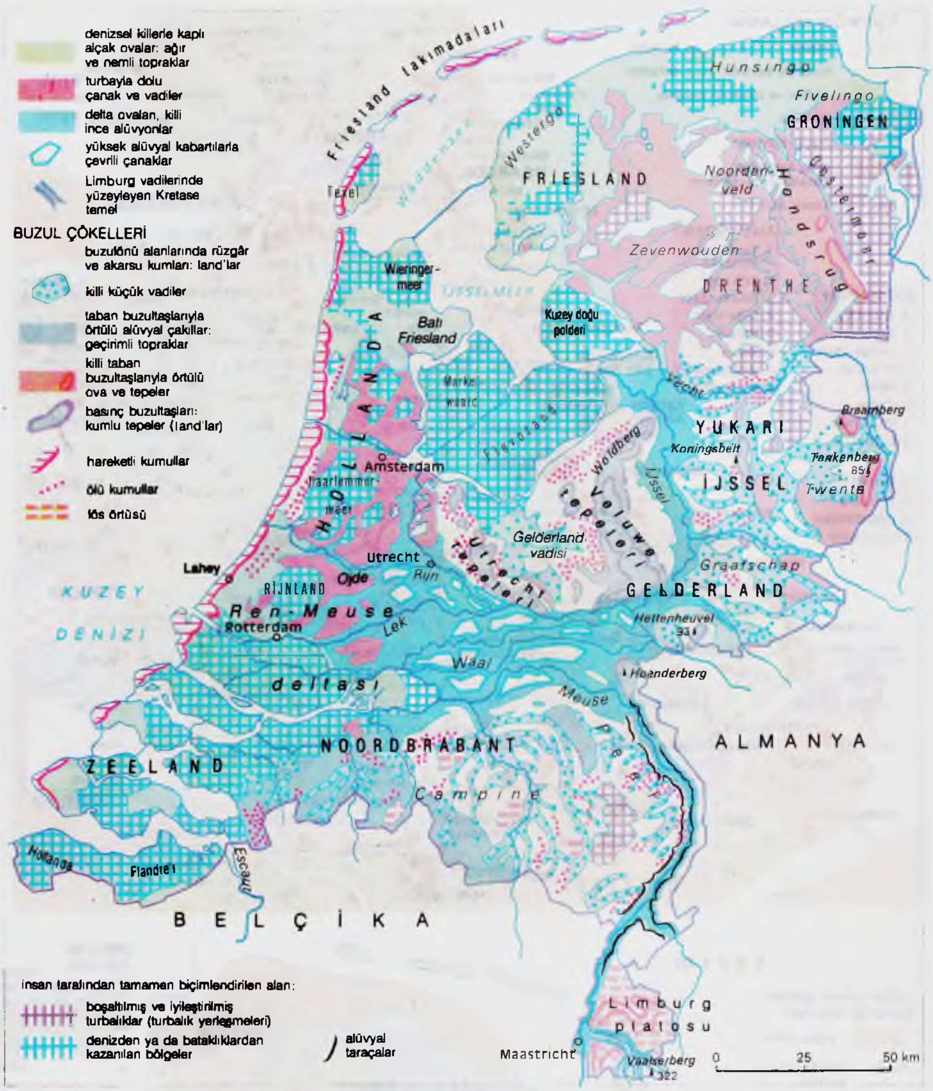
Sezar, Galya'yı fethetmeye giriştiğinde (İ.Ö. 57) Belçika'da kelt ya da keltlerce özümsenmiş kabileler yaşıyordu; bir germen kabilesi olan Batavlar Meuse ve Ren ırmakları arasına yerleşmişlerdi. Daha kuzeyde Frieslandlılar, *terpen* adını verdikleri, s'ı geçirmeyen toprak tepeler inşa etmişlerdi; bu tepelerdeki buluntular aracılığıyla faaliyetleri ve kıta topraklarındaki halklarla alışverişleri konusunda bilgi sahibi oluruz. Romalılar bölgeyi Eski Ren'e kadar işgal ettiler ve Belçika Galyası adıyla bir imparatorluk eyaleti kurdular (İ.Ö. 15); Batavlar'a ve Frieslandlılar'a koşulları ağır bir ittifakı kabul ettirdiyseler de birçok kez ayaklanmalarına engel olamadılar. Romalılar bölgede yollar, bentler, Ren'i Meuse'e bağlayan Corbulo kanalı gibi kanallar, kaleler, villalar inşa ettiler ve kentler kurdular. Geç tarihte başlayan hıristiyanlaştırma hareketi bölgenin güney-doğu'sunda etkili oldu. III. yy.'da Ren kıyılarından çekilen Romalılar'la birlikte halkın büyük bir bölümü de göç ederek bölgeyi germen istilacılara terk etti. Saksonlar, ilerde Hollanda'yı meydana getirecek toprakların doğusuna yerleşirken, Franklar da güneydeki toprakları işgal ettiler ve V. yy.'da Köln krallığı'nı ve özellikle Tournai krallığını kurdular (Clovis'in babası Childérich'in mezarı burada bulunmuştur). Clovis'in vaftiz edilmesinden sonra merovenj kralları, aziz Amand gibi irlandalı ve aquitanialı keşişlerin yürüttüğü hıristiyanlaştırma hareketini teşvik ettiler. Meuse'ün kuzeyindeki Frieslandlılar ve Saksonlar, frank üstünlüğüne ve hıristiyanlaşmaya uzun süre karşı koydular. Willibrord, Utrecht piskoposluğunu 695 ya da 696'da kurdu. Bonifacius, 754'te Frieslandlılar tarafından Dokkum yakınında öldürüldü. Hıristiyanlaştırma süreci, VIII. yy.'ın son çeyreğinde Münster piskoposluğunu kuran frieslandlı piskopos Ludger ve otoritesiyle vaftiz geleneğini biraz da zorla kabul ettiren Charlemagne tarafından tamamlandı.

Meuse ülkesinden olan Karolenjler ve özellikle Charlemagne, zengin av alanlarının bulunduğu Ardenneler, başkent Aachen ve yeni imparatorun ikamet ettiği Nijmegen, Maastricht ve Trier'i kapsayan Ren ve Meuse arasındaki bu bölgeye ayrıcalık tanıdılar. İmparatorluğun geri kalan bölümü gibi Hollanda da, missi dominici'nin denetlediği kontlar tarafından yönetildi. Charlemagne, bölgenin hukuksal yapısını düzenleyen *lex Frisonium* ve *lex Saxonium*'u hazırlattı. Birçok manastır (Sint-Bertin, Gent'te Sint-Baafs, Stavelot), karolenj rönesansının gelişmesinde etkili oldu. Kuzeydeki ırmak ve kıyı kasabaları (Dorestad, bugünkü Wijk bij Duurstede yakınında), İngiltere ve baltık ülkeleriyle yapılan alışverişte ticaret limanları olarak kullanıldı; ülke malları, özellikle IX. yy.'da çok ünlenen Friesland kumaşları buralardan ihraç edildi.

Charlemagne'dan Bourgogne dönemine

Bu refah dönemi kısa sürdü: kalıcı hiçbir kurum bırakmayan Normanlar'ın gelişi Dorestad'ı yıkıma uğrattı. Ayrıca, Lothar'a verilmiş olan (814) Hollanda, 843'teki Verdun antlaşması'yla Fransa'ya (Escaut'nun sol yakasındaki bölgeler) ve Kutsal İmparatorluk'a, Lothar II'nin ölümünden (869) sonra da *Francia occidentalis* ve *Francia orientalis* krallıkları arasında bölüşülerek (Meerssen antlaşması, 870) paylaşıldı. Bu tarihten sonra Vlie, Meuse, Ourthe, Moselle, Marne ve Saône iki devlet arasında sınır oluşturdular; Hollanda pek çok derebeyliğe bölündü. Germanya kralı Heinrich I, kendi topraklan içinde yerel aristokrasinin boyun eğmesini sağladı (925). Daha sonra Otto, Aşağı Lotharingia'nın yönetimini, Köln başpiskoposu olan kardeşi Bruno'ya bıraktı (askeri işlerde ona bir dük yardım edecekti). Bruno, ülkeyi Yukarı ve Aşağı Lorraine olmak üzere iki düklüğe ayırdı (960'a doğru). Derebeylerin çıkardığı karışıklıklar imparatorca atanmış Liège ve Utrecht piskoposlarının, Worms konkordatosundan (1122) sonra nüfuzlarını ve mülklerini yitirmeleri bu düzenlemeleri bozdu. Batıda önce Kennemerland'a yerleşen ve küçük senyörlerden meydana gelen bir hanedan, topraklarını Meuse'e, Zeeland'a ve Batı Friesland'a dek genişletti. İlk Hollanda kontu unvanını XI. yy.'da bu hanedanın başı olan Dirk aldı. Ama en büyük gelişmeyi, kontları güneyde Somme'a, kuzeyde Zeeland'a ulaşan, hatta Escaut'nun sağ yakasına yayılan (imparatorluk Flandre'ı) Flandre gerçekleştirdi. Bu kentler, ilk metbuları Fransa kralı için tehlikeli olmaya başladılar (Bouvines, 1214).

Serflerin özgürlüklerine kavuşması hemen hemen aynı tarihe rastlar. XII. ve XIII. yy.'da kurulan kırsal komünler, özellikle, kıyı kesiminde setler ve polderler inşa ederek ve iç kesimlerde ekilmemiş geniş toprakları değerlendirerek geliştiler. Büyük prensler, vasallarının ayrıcalıklarını sınırlayınca, vasallar, öç almak için bu prenslerden biri olan Hollanda kontu Floris V'i öldürmekten çekinmediler. Gene de, tahkimli setlerle korunan ve stratejik ya da ticari bakımdan önemli yerleşmelerde (kıyı bölgelerinde, özellikle ırmak ağızlarında [sonuna *-dam* eki alan kentler]) kurulmuş kentler, büyük prenslerin korumasında hızla geliştiler. Bazıları ticaret merkezleri haline geldi: Groningen'de, çevre köylerde *(Ommelanden)* oturanlar, ürünlerini kent surları içinde satmak zorunda bırakıldılar (konaklama vergisi). Hoorn ve Enkhuizen kentleri, ringa avlamak için büyük filolar oluşturdular; haliç kıyısındaki elverişli konumları nedeniyle Brielle ve Dordrecht yoğun ticaret kentleri haline geldi. Kampen, Zwolle ve Deventer, Hansa birliği'ne katıldılar. Delft ve Gouda birahanelerinde üretilen bira çok ünlüydü. Meuse bölgesi kentlerinde demir ve bakır sanayisi gelişmişti. Şarap ya da yün ticaretinde merkez olma ayrıcalığını elde etmek için başka kentlerle (Damme, Middelburg, vb.) çekişen Flandre kentleri Gent, İeper ve Brugge ise dokuma sanayileri sayesinde rakiplerini geride bıra-



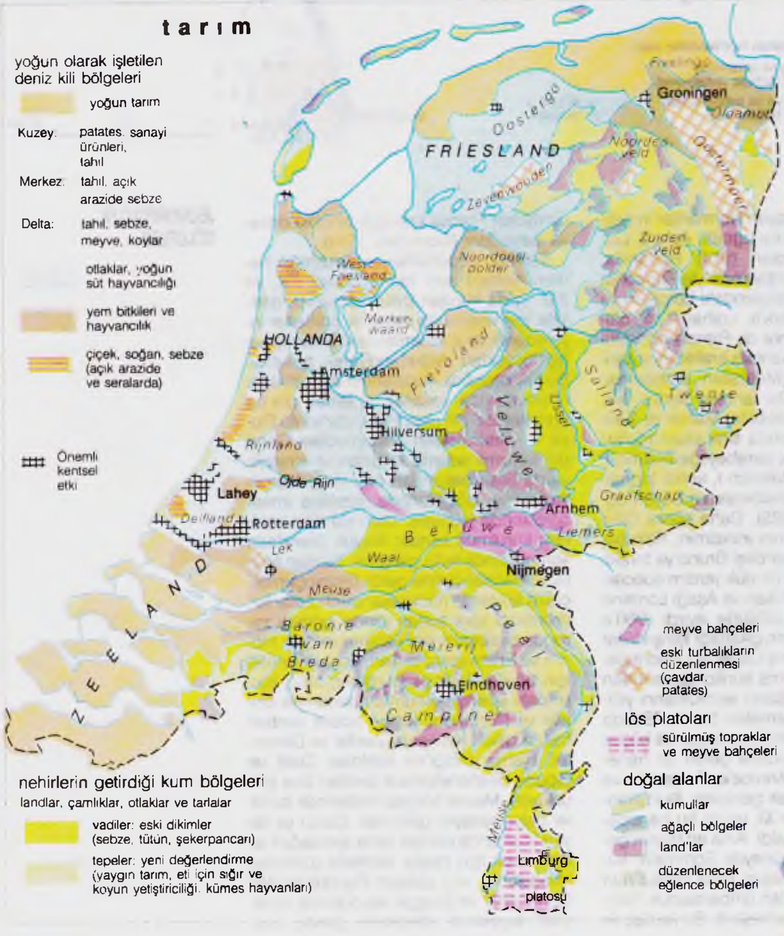
JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

kıyorlardı. Flaman tüccarlar, tüm Avrupa'ya kumaş ihraç ediyorlar ve Champagne panayırlarında boy gösteriyorlardı. XV. yy.'ın başlarında, Fransa'yla ilişkilerin bozulması ve venedik gemilerinin okyanusa açılması üzerine Brugge büyük bir liman oldu ve ispanyol yünleri, sonra da Hansa ticareti için uğrak yeri haline geldi; bunun üzerine Zeeland (1380-1390'a doğr.) ve Hollanda (1470'ten itibaren) yoğun ticaretin odak noktaları oldular.

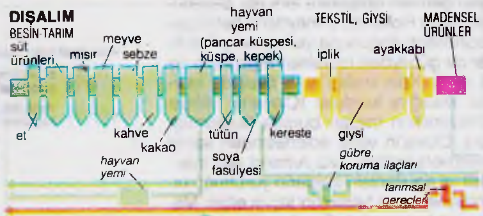
Kentler, senyörlerden, kendi kendilerini yönetmelerine izin veren beratlar (ya da *Keuren*) elde ettiler. Genel olarak her kentin önde gelen burjuvaları bir konsey *(Vroedschap)* kurar, senyörü temsil eden valiyle birlikte yargı görevini üstlenecek encümen üyeleri atarlardı. Ancak çok geçmeden toplumsal sınıflaşma belirginleşti. Eski burjuva ailelerin oluşturduğu aristokrasi idari görevleri ele geçirdi. Tüccarlar işçi ücretleri konusunda atölye işleten küçük patronlarla sık sık ihtilafa düştüler. Flandre kontları, belediyelerin taleplerine karşı kendilerini savunmak için, soylular ise "komün" üyelerinin isteklerine karşı çıkabilmek için Fransa krallarıyla ittifak kurmaya çalıştılar. Onların bozguna uğraması (Courtrai, 1302) demokrasinin zaferini sağladı; buna karşı soyluların Charles VI'nın himayesinde gentli milislere karşı kazandıkları zafer (Rozebeke, 1382), kentlerin özgürlük mücadelelesinin, özellikle mücadelenin en şiddetli olduğu Flandre'da gerilemesine, kont Louis de Mâle'ın (1346-1384) yeniden nüfuz kazanmasına ve Bourgogne dükünün burada egemenlik kurmasına yol açtı.



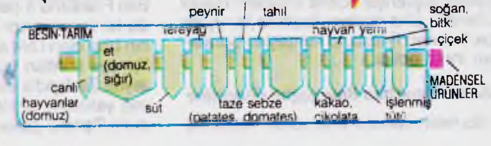
RANDSTAD

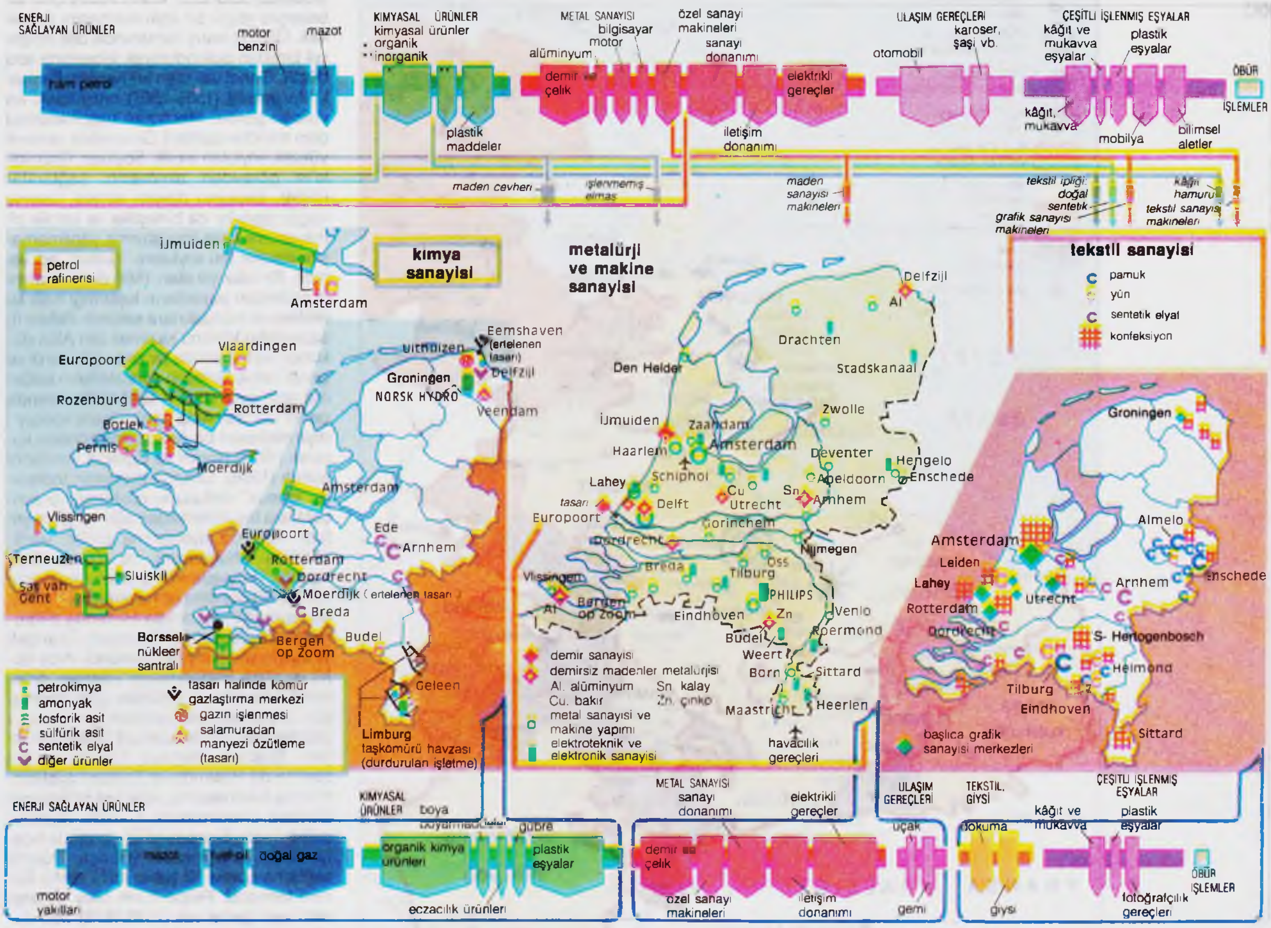


HOLLANDA'NIN EKONOMİSİ









HOLLANDA'NIN EKONOMİSİ

Bourgogne dönemi ve İspanya dönemi

1369'da, Louis de Mâle'ın tek kızı Marguerite ile evlenen Bourgogne dükü Atak Philippe'e, kayınpederinin ölümüyle Flandre miras kaldı. Ardılları ve özellikle torunu İyi Philippe (1419-1467), satın alma, evlenme ve miras yoluyla Hollanda'yı bütünüyle ele geçirmek için yılmadan çalıştılar. (→ BOURGOGNE.) İyi Philippe gayrimeşru oğlu David'i Utrecht (1456-1496), akrabalarından birini de Liège piskoposu yaptı. Atak Charles (1467-1477) bu kentte çıkan korkunç bir ayaklanmayı bastırdı (1468), sonra Gelderland'ı geçici olarak ilhak etti (1472-1492); ancak Gelderland eyaletleri XVI. yy. boyunca ülkelerinin özgürlüğü için mücadele ettiler. Geleneklere ve ayrıcalıklara dokunmayan İyi Philippe, XV. yy.'da kurulan eyalet meclislerinin bir araya gelmesini kabul etti ve états généraux'yu birkaç kez Brüksel'de topladı. Buna paralel olarak, bir Büyük Konsey, iki sayıştay (Lille ve Brüksel) ve Hollanda'da bir adalet divanı (Lahey) kurarak yönetimi merkezileştirdi. Büyük Konsey, roma hukukunu uygulayan ve böylece Hollanda'yı eski yargı sisteminden (Paris parlamentosu) ayıran bir yargıtay rolü oynuyordu. Atak Charles merkeziyetçiliği daha da güçlendirdi: Mechelen'de öncekilerin yerini alan tek bir sayıştay ve tüm kuzey eyaletleri için yetkili tek bir parlamento kuruldu; Maastricht'te, Meuse ülkelerini birleştirmekle; idari ve diplomatik yetkisini Batı Almanya'ya dek genişletmekle görevli bir Konsey meclisi oluşturuldu. Bununla birlikte, Charles'ın ölümünden (1477) sonra kızı Maria, Hollanda'nın desteğini kazanmak için, 1477 états généraux'sunda "Büyük ayrıcalıklar"a dokunmayacağına söz vermek zorunda kaldı. Ama, Hollanda'yı 1477'den 1494'e dek yönetecek, daha sonra iktidarı oğlu Güzel Felipe'ye



IX.-XIII. YY. ARASI HOLLANDA



KARL V ZAMANINDA HOLLANDA

[1494-1506] ve kızı Avusturyalı Margherita'ya [1507-1515] bırakacak Bourgognelu Maria'nın kocası, Habsburg hanedanından Avusturyalı Maximilian zamanında devlet otoritesi yeniden sağlandı.

Güzel Felipe'nin oğlu Karl V, Friesland'ı (1524), Groningen'i (1536) ve Gelderland'ı (1543) ilk kez ya da yeniden fethederek eyalet sayısını on yediye çıkardı. Brüksel'de, genel vali, danıştay, mali konsey ve özel konseyden oluşan merkezi bir hükümet kurdu; başına halası Avusturyalı Margherita (1519-1530), sonra da kız kardeşi Macar Maria'yı (1531-1555) getirdi. Augsburg uzlaşmasıyla (1548) Kutsal İmparatorluk'un bir eyaleti haline getirdiği (Bourgogne eyaleti) Hollanda'ya sınırlı bir özerklik verdi ve ülkeyi Bourgogne egemenliğinde birleştirmeye çalıştı. Böylelikle siyasal gelişmeler, eyaletlerin ve kentlerin Ortaçağ'dan kalma vergi bağışıklıklarının ve ayrıcalıklarının zamanla kalkmasına yol açtı. Bu arada, eski kentler de iktisadi üstünlüklerini yitirdiler. Sanayileşme kırsal kesimlere yayıldı. XV. yy.'ın ortasından itibaren, Zwin ırmağının çamurla dolması Brugge'nin gerilemesine yol açarken, Escaut, Meuse ve Ren nehri üzerindeki üç haliç limanı, öncelikle de Brabant ve Bourgogne düklerinin verdiği ticari ayrıcalıklarla ve büyük keşifler sayesinde dünya çapında bir ticaret merkezi haline gelen yeni bir kent, Anvers, 1585'e dek süren panayırları ve borsalarıyla hızla gelişti. Anvers'den sonra, XV. yy. ortasından başlayarak uluslararası bir ticaret merkezi olan, silah imalatında ve tahıl ticaretinde uzmanlaşan Amsterdam geliyordu. Bu gelişmelere bağlı olarak, deniz ve kara yoluyla ticaret önem kazandı ve bu dönemde İtalya'yla ticaret yapan büyük nakliye şirketleri kuruldu (XVI. yy.). Buna paralel olarak, düşünce ve din alanlarındaki büyük birikim Hollanda'ya canlılık kazandırdı. XIII. yy.'da manastır türü komünler eğlence yaşamının çalkantılarına karşı kadınlar için sığınak işlevi görmüştü. Geert Groote tarafından XV. yy.'da kurulan Komün yaşamı kardeşliği derneği'yse öğretim dalında önem kazandı, 1425'te Brabant düklerinin kurduğu Louvain Üniversitesi, Bourgogne eyaleti için hukukçular yetiştiriyordu; Anvers matbaalarının ünü XVI. yy.'da her yere yayıldı. Hümanizm, Avusturyalı Margherita'nın hoşgörüsü sayesinde geliştiyse de, Hollandalılar, hümanizmden hızla Reform'a kaydılar ve lutherci öğretiye büyük bir ilgi gösterdiler; bu yüzden Karl V 1521'den sonra, lutherci öğretiyle mücadele amacıyla çok sayıda duvar ilanı bastırttı. Bu sırada çok önemli olmayan öğretiler de doğdu: örneğin anabaptistler, Leidenli Jan'ın yönetiminde topluca Münster'e gittiler ve Amsterdam'da bir ayaklanma çıkarmaya çalıştılar (1535). Din özgürlüğü sorunu, ayrıcalıkların savunulması ve milliyetçi düşünceyle birlikte, Felipe II'ye karşı düzenlenen ayaklanmada en önemli rolü oynadı.

ayaklanma ve Seksen yıl savaşı

Öncellerinin siyasetini bir ölçüde devam ettiren Felipe II (1555-1598), Hollanda'da gerçek bir katolik reformu başlattı (1555-1567); ama mizacı ve İspanya'da yaşaması (Hollanda'da ancak 1555-1559 arasında bulundu), kralın Kuzey'deki tebaasıyla güçlü bir ilişki kurmasını engelledi. Ülkede barış zamanında bile ispanyol birlikleri bulundurarak tebaasına ters düştü. Genel vali olan kız kardeşi Parmalı Margherita (1559-1567) nezdindeki en yüksek görevi, Mechelen başpiskoposu olan franche-comté'li Granvelle'e vererek yüksek soyluları incitti. Soylular, Granvelle'in görevden alınmasını sağladılar (1564). Baskının devam etmesi üzerine küçük soylular da birleştiler ve katolik olmayanlara karşı kovuşturma yapılmamasını istediler (bu soylulara "gueux" adı verildi). Bir kıtlık yılı olan 1566'da, ikonakırıcı protestan papazların kışkırttığı halk kiliselere ve manastırlara saldırdı. Felipe II, sapkınlığın kökünü kazımak için Alba dükünün komutasında bir ordu gönderdi ve genel valiye kentlerin ayrıcalıklarını kaldırma emri verdi (1567). 1567-1573 arasında genel vali olan Alba dükü, "Kanlı konsey" diye nitelenen bir Ayaklanma konseyi kurarak (1567) Hoorn ve Egmont kontlarını astırdı (1568), Orange prensinin topladığı "gueux" ordusunu püskürttü ve ayrıcalıklara hiç aldırmadan ağır vergiler getirdi. 1568'de ayaklanma patlak verdi. 1569'da Middelburg ve Zeelandlılar, "gueux" kuvvetlerinin Brielle'i ele geçirerek (1572) denetim altına aldıkları Escaut'yu kapadılar; bu arada Hollanda (Dordrecht) ve Zeeland (Vlissingen) Orangelı Willem'in yönetiminde ayaklandı. Alba dükü ve ardılı Requensens, Alkmaar önlerinde arka arkaya yenildiler. Çok geçmeden, ücretlerini alamadıkları için Anvers'i yağmalayan (1576) ispanyol birliklerinin isyanı, Brabant, Hainaut, Flandre ve Artois'nın da Hollanda ve Zeeland ayaklanmasına katılmalarına, ispanyol birliklerinin ülkeden çıkarılmasına (Gent'te düzenin sağlanması, 8 kasım 1576) ve dinde hoşgörünün yerleşmesine yol açtı. Düzeni sağlama görevi 12 şubat 1577 tarihli Sürekli fermanla Felipe II'nin üvey kardeşi olan yeni genel vali (1576-1578) don Juan de Austria'ya verildi; daha sonra Orangelı Willem'in etkisindeki meclislerce azledilen (temmuz 1577) don Juan'ın yerine, imparatorun erkek kardeşi arşidük Mathias getirildi. Bu arada isyancılar bölündüler. Gelenekçi, zengin eyaletler (Artois, Hainaut), Felipe II'nin vesayeti altına girdi (Arras birliği, 6 ocak 1579); Utrecht birliği'nde toplanmış olan daha yeni ve daha kararlı öbür eyaletlerle -bu eyaletlerdeki köylü sınıfında demokrasi ve bağımsızlık bilinci uyanmıştı- Güney'deki birkaç kent (Gent, Anvers, Brüksel, vb.) İspanya'dan ayrılarak Birleşik Eyaletler'in temelini attılar.

Hollanda'nın yeni genel valisi Alessandro Farnese (1578-1592), Güney Hollanda'yı İspanya ve Kilise adına kesin olarak fethetti; böylece İsa birliği tarikatı, Alessandro Farnese'nin, sonra da arşidük Albrecht von Habsburg'un (1596-1598) desteğiyle Güney eyaletlerinde Karşı Reform hareketini geliştirme olanağı buldu; buna karşılık isyancılar İspanya kralına sadakat göstermeyi bütünüyle reddettilerse de (1581), kendilerine bir önder bulmakta da güçlük çektiler. Başlangıçta Hollanda'nın egemenliğini Anjou dükü'ne bırakmayı düşünen (1580) Orange prensi Sessiz Willem, Kuzey'deki protestan eyaletlerin muhalefetiyle karşılaştı ve kont unvanını kabul etmek zorunda kaldı; ama kont Willem 1584'te öldürülünce, isyancılar gene başsız kaldılar. Felipe II'nin ondan fransız katoliklerini desteklemesini, ardından İngiltere'ye çıkmak için hazır olmasını (Yenilmez Armada, 1588) istemesi üzerine, Alessandro Farnese, Hollanda'nın fethini tamamlayamadı. Eyalet valisi Johan Van Oldenbarnevelt, Birleşik Eyaletler'i kurtarmak için gerekli ittifakları ve mali olanakları sağladı. Yeni stathouder Maurits Van Nassau (1584-1625) başlıca kentleri geri aldı (Breda, 1590; Nijmegen, 1591; Groningen, 1594). Ama 1586'dan 1618'e değin genel vali olan Oldenbarnevelt, paha-

lıya patlayan Oostende yenilgisi (eylül 1604) ile mali yetersizlikler ve Fransa (1598), İngiltere (1604) ve İspanya arasında barışın yeniden kurulması nedeniyle güç durumda kaldı ve Henri IV sayesinde Onikiyıl mütarekesi'ni imzaladı (1609); ancak, arminiusçulukla suçlandı ve idam edildi (1619). Çarpışmaların yeniden başlaması (1621), önceleri Hollanda'nın zararına oldu. Spinola markisi Breda'yı geri aldı (1625). Ama Maurits'in (1625-1647) erkek kardeşi ve ardılı prens Frederik-Henrik sırasıyla 's-Hertogenbosch'u (1629), Venlo'yu, Roermond'u, Maastricht'i (1632) ele geçirdi. İspanyol Hollandası müttefikler tarafından kıskaca alınmış olduğundan Fransa'yla ittifak (1635) prensin hareketini kolaylaştırdı. Amiral Tromp, Dunes savaşı'nda (1639) ispanyol donanmasını denizde yendi. Aynı anda birkaç savaşı yürütmekten bunalan İspanya, Münster antlaşması'yla (1648) Birleşik Eyaletler'in bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı.

XVII. ve XVIII. yy.'da Hollanda

• *İspanyol Hollandası (1598-1713).* Felipe II tarafından arşidük Albrecht ile taht adayı İsabel'e (1598-1621) bırakılan Hollanda, İsabel'in vâris bırakmadan ölmesi üzerine yeniden İspanya'ya geçti (1633). Böylece Hollanda, XVII. yy.'da İspanya'nın katıldığı tüm savaşlara girmek zorunda kaldı. Birbirini izleyen yenilgilerle, 1640'ta kaybedilmiş olan Artois (Pireneler antlaşması, 1659), Flandre'ın Wallon kesimi (Aachen antlaşması, 1668), Flandre'ın kıyı bölümü ve Valenciennes (Nijmegen barışı, 1678) Fransa'ya bırakıldı. İspanya kralı Carlos II ölünce Hollanda, miras yoluyla Louis XIV'ün torunu olan Anjou düküne kaldı. Hollandalılar ve İngilizler, ülkenin Fransızlar tarafından işgaline karşı çıktılar; İspanya Veraset savaşı son bulduğunda, Hollanda, stratejik önemi olan kentlerde hollanda garnizonları tutmak zorunda bırakılan Avusturya'ya verildi.

İktisadi çöküntü Hollanda'nın içinde bulunduğu güçlükleri daha da ağırlaştırdı: Anvers'in kuşatıldığı 1585'ten sonra pek çok tüccar kenti terk etti ve Escaut ırmağının ağzı Birleşik Eyaletler'in denetimine geçti. Bununla birlikte Anvers'in nüfusu kırsal bölgelerden göç edenler yüzünden yeniden arttı; matbaacılık, halıcılık, bakırcılık gibi bazı sanayi kolları gelişmeye devam etti. Ülkenin düz kesimlerinde keten dokumacılığı gelişme gösterdi; Anvers önemli bir bankacılık merkezi olarak kaldı; Brüksel sarayı hâlâ eski görkemini sürdürüyordu; barok mimarı ve Rubens'in tabloları Louvain Üniversitesi'nden yönetilen katolik Karşı Reform hareketiyle başarı kazandı, ama Karşı Reform Louvain'de jenseniusçuluğun doğuşunu (1640'ta, İeper piskoposu Jansenius'un *Augustinus* adlı yapıtını yayımlaması) ve Hollanda'dan diğer ülkelere yayılmasını engelleyemedi.

• *Avusturya Hollandası (1713-1790).* XVIII. yy.'da avusturyalı hükümdarlar, Güney Hollanda'yı refaha kavuşturmaya çalıştılar 1722'de imparator Karl VI'nın, sömürge ticareti için kurduğu Oostende şirketi, Escaut ırmağındaki seyrüsefer zorluklarını ustaca kaldırdı. Karayollarının ve kanalların yapılması, yüzyılın ortalarında yeni bir paranın (gümüş kuron) tedavüle çıkarılması iç mübadeleyi kolaylaştırdı. Ama, Karl VI, kızı Maria-Theresia'nın veraset haklarını sağlayabilmek için Oostende şirketi'ni feda etti (1732). Bu arada Belçika, Avusturya Veraset savaşı'nın başlıca harekât alanlarındaki biri oldu: Fontenoy*'da galip gelen fransızlar (1745), burayı Aachen barışına dek (1748) işgal ettiler. Buna karşılık imparator Joseph II, 1781'de Hollandalılar'ın stratejik önemi olan kentlerden çekilmelerini sağladı.

Hollanda'yı yönetmiş olan herkes gibi Avusturyalılar da, bölgeciliği kaldırmaya çalıştılar. Eyalet meclislerinin rolü, özellikle Flandre'da azaldı; burada eyalet mec-



1555-1648 ARASI HOLLANDA



1648-1715 ARASI HOLLANDA VE BİRLEŞİK EYALETLER

lisinin vergilerin dağılımı konusundaki beceriksizliği ve adaletsizliği 1753 bunalımına yol açtı. Vergi tahsilini düzene sokmakla görevli idari ve mali konsey birçok ayrıcalığı kaldırdı (1764). Ama kilise adamlarını denetimi altına almak ve papalık bullalarının Hollanda'dan Kutsal İmparatorluk'a girmesini önlemek isteyen Joseph II'nin papalık elçisini sınır dışı etmesi (1787) ve Hollanda yönetiminde köklü yapısal reformlar yapmaya girişmesi üzerine bir ayaklanma patlak verdi.

• *Birleşik Eyaletler.* İspanya'dan ayrılan Kuzey eyaletleri, XVII. ve XVIII. yy.'da, ticarete ve sömürge imparatorluğunun gelişmesine bağlı olarak büyük bir refah düzeyine ulaştılar. Bu iki yüzyıl boyunca Birleşik Eyaletler'de, belediyelerin ve eyaletlerin tüm özgürlüklerini koruyan çok özgün bir cumhuriyetçi rejim egemen oldu. (→ BİRLEŞİK EYALETLER.)

devrimci dönem (1784-1815)

Fransa'dan önce Hollanda'da başlayan devrimci hareketlerin temelinde XVIII. yy. felsefesi olduğu kadar, yerel koşullar da vardır.

Kuzey'de dördüncü İngiliz savaşı'nın yol açtığı yıkım ve naiplerin açık beceriksizlikleri burjuvaların silaha sarılmasına yol açtı; bunlar yurtseverlerin az çok denetledikleri talim birlikleri halinde örgütlendiler. Hollanda eyaleti, Lahey garnizonu komutanlığını stathouder'den geri aldı. Willem V, Gelderland'a çekildi, giriştiği askeri darbe 1787'de Gouda'da durduruldu. Ama, İngiltere tarafından desteklenen Willem V, Prusya kralı olan kayınbiraderinin müdahalesiyle eski durumuna kavuştu. Yurtseverler Fransa'ya kaçtılar.

Güney'de Joseph II'nin reformları, eski ayrıcalıkların savunulmasını talep eden milliyetçi duygulara ters düştü. Avusturya egemenliğine karşı birleşen belçikalı yurtseverler, federalistler ve merkeziyetçiler (Vonck) olmak üzere ikiye bölündüler. İmparator Leopold II askeri birlikler göndererek eski rejimi kolayca yeniden kurdu. Avusturya birlikleri, 1789'da bir halk ayaklanmasıyla piskoposu kovulan Liège'e de müdahale ettiler.

Fransız monarşisi, bu yurtseverlik hareketlerini desteklemedi. Fransız cumhuriyet rejimi daha kararlı bir tutum benimsedi. 1792'den itibaren Dumouriez'nin komutasındaki ordular Belçika'ya girdiler ve Avusturyalılar'ı Jemmapes'ta yendiler. 1794'te Fleurus zaferi Hollanda yolunu bütünüyle açtı. Belçika, Liège, Birleşik Eyaletler'in güneyi önce komiserler (1797), sonra valilerce (1800) yönetilen fransız département'ları haline geldiler.

Birleşik Eyaletler'in geri kalan bölümünde, 1795'te Batav Cumhuriyeti kuruldu. Napoléon, 1805'te bir anayasa hazırlattı, Rutger Jan Schimmelpenninck'i danışman vali olarak atadı (1805-06), sonra Batav Cumhuriyeti'ni, kardeşi Louis'ye vermek üzere Hollanda krallığı'na dönüştürdü (1806). 1810'da Louis, uyruklarının ticari çıkarlarını kardeşinin çıkarlarından üstün tuttuğu için krallığını yitirdi; krallığın yönetimi, doğrudan Fransızlar'a geçti (Lebrun, Hollanda stathouder'i).

Güney'de olduğu gibi Kuzey'de de Fransızlar, yönetimi tek biçimli hale getirdiler. Napoléon yasaları Belçika'da da yürürlüğe girdi ve Hollanda yasalarına temel oluşturdu. Zaten gelişmiş olan Belçika sanayisi ve Batav tarımı, Kıta ablukasından ve imparatorluk ordusunun gereksinmelerinden yararlanmasını bildi. Ama işgal hayal kırıklığı yarattı. Flaman katoliklerinin, papaya olan inanç ve bağlılıkları sarsıldı. Polis zulmü birçok kurban aldı; vergiler, askere yazma, sansür, özellikle Hollanda eyaletinde dayanılmaz bir noktaya vardı; nihayet Kıta ablukası, ticareti olumsuz yönde etkilerken İngilizler sömürgeleri işgal ettiler. Napoléon'un Leipzig bozgunu (1813), sürgündeki stathouder'in oğlu Orangeli Willem'in egemenliğini tanıyan Dirk Van Hogendorp'un yönetiminde bir ayaklanmaya yol açtı (1813). İmparatora bağlılık, Belçika'da daha güçlüydü; Carnot 1814'te Anvers'i başarılı bir şekilde savundu ve Napoléon da Yüz gün savaşı sırasında son kozunu Belçika'da oynadı (Waterloo, 18 haziran 1815). Ama Belçika ve Hollanda'nın tek bir Hollanda krallığı halinde birleşmesi çok daha önce Viyana kongresi'nde kararlaştırılmıştı.

1815'ten 1830'a dek Hollanda krallığı

Willem I, her iki tarafın da çıkarlarını dengelemeye çalışarak uyrukları için bir anayasa hazırlattı (ikinci mecliste Kuzey ve Güney için eşit sayıda milletvekili). Viyana kongresi, Cape dışında Birleşik* Eyaletler'in eski sömürgelerini Hollanda krallığı'na geri verdi.

Ancak, Kuzey ve Güney'in birliği çok sürmedi. Flaman katolikleri, protestan bir kralın kendi din adamlarının işlerine karışmasından rahatsız oldular. Wallon bölgesinde bir dil ihtilafı vardı; üstelik Liège liberal bir düşünce merkeziydi. Eski iktisadi rekabetler canlandı: Amsterdam'a karşı Anvers, Hengelo'nun pamuk sanayisine karşı Gent'in pamuk sanayisi, serbest mübadele yanlısı hollandalı tüccarlara karşı himayeci belçikalı tarımcılar. Belçika eyaletlerinin Hollanda eyaletlerine yetişmesini sağlamak için büyük bayındırlık çalışmalarına girişen Willem I'in gösterdiği çabalar hoşnutsuzlukları yatıştırmaya yetmedi. 1828'de katolik flamanlar ve wallon liberalleri ittifak kurdular. 25 ağustos 1830'da Brüksel'de bir isyan çıktı. Hollanda birlikleri, 4 ekim 1830'da bağımsızlığı ilan edilen Belçika'dan ayrılmak zorunda kaldılar. İngiltere ve Fransa'nın himayesindeki yeni devlet, Saksonya-Coburglu Leopold'u hükümdar seçti. Willem I, bu oldu bittiyi ancak Londra antlaşması'ndan (1831) sonra, 1839'da kabul etti; sözkonusu antlaşmayla Maastricht Hollanda'ya verildi ve Lüksemburg'un bir bölümü Hollanda kralının kişisel mülkü haline geldi. (→ BELÇİKA.)

1830'tan 1945'e

4 ekim 1830'da Belçika'nın bağımsızlığının ilan edilmesi eski Hollanda*'nın iki bölümü arasındaki birliği bozdu. Kral Willem I, Belçika sorununun kesin olarak çözümlenmesinden kısa bir süre sonra tahttan feragat etti (1840). Hükümdar birçok kurutma çalışmasını desteklemiş, ulaşım yollarını geliştirmiş ve yeniliklerden (1839'da açılan Amsterdam-Haarlem tren hattı) korkmamıştı. Ülkenin sanayileşmesini teşvik etmiş ve Hollandalılar'ın yeniden Endonezya'ya yerleşmesine ön ayak olmuştu. Devletin sorumluluğundaki Endonezya'ya yönelik taşıma işleri için kral tarafından 1824'te kurulan Hollanda Ticaret şirketi'nin sağladığı kazançlarla kamu borçlarının bir bölümü karşılanmış ve kamu hizmetleri için nakit yaratılmıştı.

Hollanda kamuoyu, Belçikalılar'ın ayaklanmasıyla uyandı ve Willem I'in karşıdevrimci rejimiyle mücadele edebilmek için Van Hogendorp ve Thorbecke'nin öncülüğünde liberal bir parti kuruldu. Muhafazakâr çevrelerdeki calvinci *Uyanma* hareketi Groen Van Prinsterer önderliğinde, "devrim aleyhtarı" diye nitelenen yeni bir partinin kurulmasına yol açtı.

Ama hasadın 1845'ten 1848'e dek kötü olması, yoksul sınıflar arasında büyük bir sefalete yol açtı; Amsterdam'da ayaklanma tehdidi kral Willem II'yi anayasayı değiştirmek üzere liberallerin önderi Thorbecke'nin öncülüğünde bir komisyon kurmaya yöneltti. Bu komisyon hükümet üyelerinin sorumluluk yüklenmelerini, bütçenin parlamento tarafından denetlenmesini ve her iki meclis için ancak belli bir vergiyi ödeyenlerin yer alabildiği bir seçim sistemi getirilmesini kararlaştırdı (1848). 1849'da Willem III (1849-1890), Thorbecke'yi hükümeti kurmakla görevlendirdi. Thorbecke, muhafazakâr hükümetlerle münavebeli olarak üç kez başbakanlık yaptı (1849-1853; 1862-1866; 1871-72). Bu dönemde özellikle iki sorun önem kazandı.

Din sorunu, Thorbecke'nin onayıyla Hollanda'da katolik hiyerarşinin yeniden kurulmasıyla ortaya çıktı.O tarihten itibaren, katolikler kendi piskoposlarının öncülüğünde büyük gelişme kaydettiler ve siyasal yaşama katıldılar. 1864'e dek liberallerle işbirliği yaptılar. Papa Pius IX'un modern düşünceleri mahkûm etmesi bu işbirliğini bozdu ve okul sorunuyla ilgili tutumu protestanlara yakın olan, papalığın güdümünde katolik bir partinin kurulmasına yol açtı.

Okul sorunu, devrim aleyhtarı calvincilerle katolikler arasında bir koalisyon hükümetinin kurulmasını (1887-1891) olanaklı kıldı; her iki eğilim de din adamlarının ders verdiği, devlet desteğinde okulları savunuyor ve devlet yönetiminde bulunan ilköğretimde yansızlığa (1806 yasası) karşı çıkıyorlardı; oysa liberaller bu yasayı savunuyorlardı. 1806 yasası, XIX. yy.'da birçok kez değiştirildi (1857, 1878, 1889), ama devletin, dini olsun olmasın tüm okullara aynı ölçüde destek sağlaması ancak 1920'de benimsendi (Visser yasası).

XIX. yy.'ın sonlarında Hollanda, ticarette yeniden ilk sıraya yerleşti. Amsterdam, sömürge ticaretinde uzmanlaştı; Rotterdam, Ren üzerinde seyrüseferin başlamasından ve Ruhr'un gelişmesinden yararlandı. Ancak, gümrük himayesinden yoksun olan tarım, çok büyük miktarlardaki buğday fazlasını Avrupa'ya aktaran ABD ve Rusya'nın rekabetine dayanamadı; bu nedenle kooperatiflerin ve tarım okullarının desteğiyle hayvancılığa ve sanayi bitkileri üretimine geçmek zorunda kaldı; sanayi ise geleneksel yapısını korudu.

1880'e doğru, marxçılıktan etkilenen lutherci papaz Domela Nieuwenhuis, sosyal demokrasi düşüncesini ortaya attı. 1894'te Troelstra sosyalist bir parti kurdu; buna paralel olarak, dini bölünmelere karşın sendikal hareket gelişti, hatta liberalleri, 1867-1901 arasında toplumsal önlemler almaya yöneltti; 1901 seçimlerinden hemen sonra da, dini partileri bir araya getiren ilk Kuyper hükümeti kuruldu. Ama yeni seçimler yapıldıkça parti sayısı öylesine çoğaldı ki, 1913 seçimlerinden sonra kraliçe Wilhelmina (1890-1948) parlamento dışı bir hükümet kurmak zorunda kaldı (Cort Van der Linden, 1913-1918); bu hükümet, Birinci Dünya savaşı'nda Hollanda'nın yansızlığını korudu. Siyasal kurumlar demokratikleştirildi: genel oy (1917), kadınlara oy hakkı (1918); devlet öğretimiyle özel öğretim arasında mutlak eşitlik ilkesi benimsendi. Bu arada, kısmen savaşın yol açtığı sefaletten kaynaklanan, Troelstra'nın yönetimindeki bir sosyalist -komünist devrim girişiminden (1918) sonra, Roma'ya bağlı katoliklerle hıristiyanların oluşturduğu ve ilk kez bir katoliğin (Ruys de Beerenbrouck) başkanlığında toplanan tarihi bir koalisyon hükümeti, Vatikan'la diplomatik ilişkilerin kesilmesini isteyen bir önergenin parlamentoda oylanmasına dek (1925) ayakta kaldı. Bunun üzerine Dirk Jan De Geer'in yönettiği parlamento dışı bir hükümet kuruldu (1926-1929). Yeni başbakanın yanı sıra, Ruys de Beerenbrouck (1929-1933 arasında başbakan) ve H. Colijn (devrim aleyhtarı calvinci) [1925-1926 ve 1933-1939 arasında hükümet başkanı] iktisadi sorunlarla (1921 ve 1929 bunalımları), sosyal yasalarla ve denizcilerin yaşam koşullarıyla uğraşmak zorunda kaldılar. Bu arada Endonezya'da milliyetçi hareket gelişiyordu.

Hitler'in başlattığı nasyonal sosyalizm hareketi, Hollandalılar'ın germen ırkının bir kolu olduğunu öne sürdüyse de pek ilgi görmedi. A. Mussert'in nazi yanlısı partisi 1933 ile 1937 seçimleri arasında oylarının yarısını yitirdi. Almanya'dan kovulan birçok siyasal mülteciyi ve yahudi-

yi kabul eden Hollanda, Hitler rejiminin gerçek niteliğini kavramıştı. 10 mayıs 1940 sabahı alman tankları sınırı aştılar ve savunma hatlarını zorladılar. Rotterdam'ın bombalanması (14 mayıs) üzerine, Hollanda Silahlı kuvvetleri başkomutanı direnmenin yararsız olduğuna karar verdi. Kraliçe Wilhelmina, ailesi ve hükümet üyeleri İngiltere'ye sığındılar; müttefik konvoyları için gerekli olan Hollanda ticaret gemilerinin yardımıyla savaşı oradan sürdürdüler. Aralık 1941'de Japonlar Endonezya'yı istila ettiler.

Önceleri Seyss-İnquart adındaki avusturyalı bir Reich komiserinin, sonra gauleiter Mussert'in yönetimine bırakılan Hollanda, işgali ağır bir şekilde yaşadı: elkoymalar, iktisadi ve mali gasp, polis gözetimi, Yahudiler'e karşı zulüm... Amsterdam'da çok olan Yahudiler, Drenthe'deki Westerbork kampında toplandı ve Auschwitz'e gönderildi; 100 000 yahudi öldü. Hollanda halkı grevler (şubat 1941, nisan-mayıs 1943) ve cüretli baskınlarla tepkisini dile getirdi. 1944 sonbaharında gerçekleşmesi beklenen kurtuluş (demiryollarında genel grev, Müttefikler'in Arnhem'in ilerisindeki bölgeleri havadan indirme harekâtıyla istila girişimi) alman ordularının 5 mayısta Wageningen'de teslim olmasıyla ancak 1945 ilkbaharında gerçekleşti.

1945'ten sonra

Savaştan sonra Hollanda hükümeti işgalin kalıntılarını kaldırmaya başladı (Mussert ve diğer işbirlikçilerin yargılanması, mali durumun düzeltilmesi [bakan Lieftinck'in girişimi], ekonomiye çeki düzen verilmesi [su baskınına uğramış toprakların yeniden kazanılması, limanların temizlenmesi]). 1948'de kraliçe Wilhelmina, kızı kraliçe Juliana lehine tahttan feragat etti. Endonezya zaman zaman görüşmelerle kesilen üç yıllık bir savaştan sonra 1949'da bağımsızlığına kavuştu. Bunun üzerine Hollanda, Endonezya, Hollanda Antilleri ve Surinam bir birlik oluşturdular; Endonezya 1963'te topraklarına katılacak olan İrian üzerindeki isteklerinin Hollanda tarafından yerine getirilmemesi üzerine birlikten çekildi (1956); buna karşılık, aralık 1954'te Surinam ve Antiller, eşit haklarla Hollanda krallığı'na katıldılar. Sömürge ticaretinden yoksun kalan Hollanda, özellikle sanayisini geliştirerek iktisadi bir devrime girişti. Rotterdam Avrupa'nın birinci, dünyanın ikinci büyük limanı oldu. Tarım hızla gelişti; Zuiderzee'nin kurutulması hemen hemen tamamlandı; Meuse ve Ren haliçleriyle ilgili Delta planı uygulamaya kondu. Hollanda komşularıyla iktisadi (Benelüks'le 1944'te, fiilen 1948'de; Belçika ve Lüksemburg ile İktisadi birlik 1958'de; Avrupa Kömür ve çelik topluluğu 1951'de, fiilen 1953'te; Ortak pazar 1957'de; Euratom 1958'de) ve askeri (Batı birliği savunma örgütü 1948'de ve Kuzey Atlantik antlaşması örgütü [NATO] 1949'da) işbirliği yapmaya çalıştı.

Kurtuluştan sonra, en önemli iki siyasal parti, Willem Drees'in başkanlığında on yıl süreyle iktidarda kalan İşçi partisi (sosyalist) ve katolik Jan De Quay'in başkanlığında bir hükümet kurulana (1959) dek koalisyon hükümetinin (1958) yönetimini üstlenen (Beel, De Quay) Katolik halk partisi'ydi.

Jan De Quay, 23 aralık 1960'ta istifa etti, ama 2 ocak 1961'de yeniden aynı hükümetin başına geçti; Yeni Gine sorununu, Endonezya lehine çözümledi (New York anlaşması, 15 ağustos 1962).

Mayıs 1963 seçimleri sonunda Katolik parti ülkenin en büyük partisi durumuna geldi ve katolik Victor Marijnen bir koalisyon hükümeti kurdu. Dışişleri bakanı Joseph Luns, Endonezya ile ilişkileri normalleştirdi ve 21 şubatta Almanya'nın savaş ve işgal tazminatı ödemesine ilişkin bir alman-hollanda antlaşmasının Meclis'te onaylanmasını sağladı. 26 şubat 1965'te Marijnen hükümeti istifa etti ve 13 nisanda katolik Joseph Cals'ın başkanlığında sosyalist ve katolik ağırlıklı merkez sol bir hükümet kuruldu. 14 ekim 1966'da genç "provo"ların ret hareketiyle karşılaşan Cals hükümeti, katolik Schmelzer'in gensoru önergesinin oylanmasından sonra azınlığa düşünce istifa etti.

Bunu izleyen uzun bunalım 21 kasımda, yeni seçimlerden kısa bir süre önce Jelle Zijlstra'nın başkanlığında geçici bir hükümetin kurulmasıyla çözüldü; Meclis 22 şubat 1967'de erken genel seçimlerden hemen sonra dağıtıldı. 24 partinin katıldığı seçimler 15 şubatta yapıldı; katolik ve sosyalist partiler ağırlıklarını korudular. Nihayet, katolik Petrus De Jong, enflasyonla ve enflasyonun toplumsal sonuçlarıyla uğraşmak zorunda kalan, sosyalistlerin bulunmadığı bir koalisyon hükümeti kurdu; 1970'ten itibaren de düzen aleyhtarı gençlerin oluşturduğu bir hareket, "Kabouter"ler (Farfadetler) hareketi gelişti. Nisan 1971 seçimlerinden sonra İşçi partisi ülkenin en büyük partisi haline gelirken, daha önceki koalisyon hükümetinin ortakları, üç dini parti ve müttefikleri liberaller, Meclis'teki 150 sandalyeden ancak 74'ünü alabildiler. 6 temmuz 1971'de katolik Barend W. Biesheuvel'in başkanlığında yeni bir kabine oluşturuldu: eski koalisyon hükümetine katılmış olan öbür dört parti yeni kabineyi kurdular, ama çok geçmeden yeni seçimlere gitmek zorunda kaldılar; 29 kasım 1971'de yapılan seçimleri yeniden sol kazandı. Bunun üzerine Hollanda tarihinin en uzun süren hükümet bunalımı patlak verdi ve ancak 11 mayıs 1973'te çözülebildi. Sosyalist Joop Den Uyl'in (İşçi partisi'nin parlamento grup başkanı) yönetiminde, İşçi partisi, radikaller ve Demokrasi 66 partisi'nin katıldığı, Hıristiyan parti'yle devrim aleyhtarı partinin de yer aldığı bir hükümet kuruldu. Kabine, kurulur kurulmaz, arap ülkelerinin kararlaştırdığı petrol ambargosuyla (ekim 1973) karşı karşıya kaldı; bu arada Irak, Shell'in kendi topraklarındaki Hollanda'ya ait mal varlığını millileştirdi. Ambargo temmuz 1974'te kaldırıldı.

Aralık 1977'de Hıristiyan demokratların lideri Andreas Van Agt merkez sağ bir koalisyon hükümeti kurdu. 30 nisan 1980'de kraliçe Juliana büyük kızı Beatrix lehine tahttan feragat etti. Eylül 1982'de yapılan erken seçimlerde sağ ve merkez partiler gene çoğunluğu elde ettiler. Yeni hıristiyan demokrat lider Rudolphus Lubbers bir koalisyon hükümeti kurdu (hıristiyan-demokrat ve liberal-muhafazakâr). 1848 yılından beri yürürlükte olan anayasa değiştirildi (şubat 1983). Yeni anayasada temel sosyal haklar genişletildi. ABD ile yapılan anlaşmayla ülkeye Cruise füzelerinin yerleştirilmesi kabul edildi (ekim 1985) ve bu konudaki anlaşma şubat 1986'da parlamentoda onaylandı. 1986 ve 1989 parlamento seçimlerinde koalisyon hükümeti gene çoğunluğu elde etti ve Rudolph Lubbers başbakanlığı görevini sürdürdü. Hollanda, 1991'de Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak etmesi üzerine patlak veren Körfez savaşı sırasında ABD ve müttefiklerinin yanında yer aldı. 1990'lı yıllarda da iktidarını sürdüren Lubbers hükümeti, neo-liberal bir ekonomi politikası güderek kamu harcamalarını azaltmaya ve ekonomiyi canlandırmaya çalıştı. Bu amaçla kamu çalışanlarının ücretlerinde indirim yaparak yeni iş imkânları yaratmaya koyuldu. Bunun için sosyalistlerin de onayı alındı.

ASKERİ TARİH

Ortaçağ'da okçulardan ve arbaletli askerlerden oluşan bölükler (burjuva milisler) Hollanda kentlerinin güvenliğini sağlıyordu. Orange-Nassaulu Maurits ve sonra Frederik-Henrik (bu iki kardeş XVI. ve XVII. yy.'ın en büyük komutanlarındandı) dönemlerinde İspanya kralı Felipe II'ye karşı ayaklanan gueux çetelerinin yerini, aylıklı, iyi eğitilmiş, mızrak ve alaybozanla silahlanmış, siper savaşını bilen ve Simon Stevin'in geliştirdiği topçu sınıfının desteğinde güçlü piyade birliklerine bıraktı (1589). Gustaf-Adolf ve Büyük Seçici Friedrich-Wilhelm bu piyadeyi örnek aldılar; daha sonraları Vauban'ın meslektaşı Van Coehoorn, istihkâmcılık sanatını geliştirdi. Oysa XVIII. yy.'a gelindiğinde bu ordudan geriye kalan Friedrich II'ye göre ancak "30 000 disiplinsiz asker"di. 1787'deki karışıklıklardan sonra Fransa'ya sığınan yurtseverler Batav lejyonunu kurdular; bu birlik fransız ordularıyla birlikte Hollanda'ya girdi (1795) ve Amiens barışına dek (1802) onlarla birlikte savaştı. 1806'dan 1813'e dek Hollanda alayları, Napoléon'un getirdiği ve başarısızlığa uğrayan askere yazma uygulamasına karşın (1810), Napoléon'un ordusunda başarıyla görev yaptılar ve Wellington'un komutasında Waterloo'da savaştılar (1815).

Her zaman askere alma esasına göre kurulmuş olan ordunun (1898'e dek bazı ayrıcalık sahiplerinin para karşılığında yerini bir başkasına bırakmasına izin verildi) mevcudu 28 000'le 40 000 kişi arasında değişiyordu; Burjuva muhafız birliği'nce (1907'de kaldırıldı) desteklenen bu ordu, 1830'da Belçika'nın krallıktan kopmasını önleyemedi. 1914-1918'de yansızlığını koruyabilmek için ordu 410 000 kişiyi seferber etti. 1940'ta mevcudu 28 000'den 250 000 kişiye (ve 126 uçak) çıkmasına karşın Wehrmacht'ın saldırısını durduramadı. Nazilerden kurtulanların İngiltere'de oluşturduğu "Prenses İren" tugayı Normandiya'ya çıktı, Pont-Audemer'i kurtardı (1944) ve Montgomery'nin ordularıyla birlikte Hollanda'ya girdi.

Yüzde 75'ini yerlilerin oluşturduğu bir muvazzaf birlik olan KNİL'nin, yani Hollanda Denizaşırı krallık ordusu'nun mevcudu, barisanlar (Endonezya'daki çeşitli sultanlıklara bağlı yerel önderlerin topladığı gayri nizami birlik) ve 300 yerli prensin orduları dışında 1830'da 13 500, 1941'de 80 200'dü; bu ordu Aceh savaşı'nda (1873-1903) olduğu gibi, adaların iç kesimlerinde zorlu seferlere girişti, ama japon istilasını (1942) önleyemedi. (→ PASİFİK *seferi*.) 1945'ten sonra toplam mevcudu 148 000 kişi olan seferi birlik tarafından desteklenen KNİL, Endonezya'nın bağımsızlığı tanınana dek isyancılara karşı savaştı (→ ENDONEZYA); 1950'de de dağıtıldı.

Hollanda Deniz kuvvetleri'nin kuruluşu, ekonomisi ticarete ve balıkçılığa dayanan ülkenin kuruluşuyla aynı tarihe rastlar; İspanya'ya karşı ayaklanma işaretini denizde savaşan gueux kuvvetleri vermişti. Daha sonraları Birleşik Eyaletler donanması tüm denizleri dolaştı, ispanyol ya da portekiz sömürgelerini (Seylan, Flora, Molük adaları vb.) ele geçirdi, yeni topraklar keşfetti. XVII. yy.'da 10 000 gemi ve 50 000 balıkçı teknesinden oluşan Birleşik Eyaletler ticaret filosu, tek başına avrupa ticaretinin yarıdan fazlasını karşılıyordu; amiral Tromp, Evertsen ve özellikle Ruyter'in komutasındaki savaş filosu ise Hollanda ticaret tekelini sarsmaya kararlı İspanya, İngiltere, sonra da Fransa'ya karşı uzun savaşlarda büyük başarı gösterdi. Cava'ya, Brezilya'ya çıktı, Malakka ve Cape'i ele geçirdi, ama bu savaşlardan gücünü tüketmiş olarak çıktı ve Pichegru'nün hafif süvarileri Texel'de buzlar arasında sıkışıp kalan (1795) Hollanda filosunu ele geçirirken, İngilizler de Hollanda sömürgelerinin çoğunu işgal ettiler (bir bölümünü 1815'te geri verdiler). XIX. yy.'da donanma, gelişmekte olan sömürge imparatorluğunun güçlenmesi için hizmet etti. Biri Antiller'deki Curaçao'da, öbürü Güney-doğu Asya takımadalarındaki Surabaya'da (Cava) üslenmiş olan sürekli iki filo vardı. 1940'ta Almanlar'dan kurtulmayı başarmış gemilerle güçlendirilen Hollanda donanması, 1942'deki japon çıkarma harekâtlarına karşı koyamadı. Amiral Doorman öldürüldü, filosu kısmen imha edil-



Lauros-Giraudon

Felipe II'nin dinsel siyasetini protesto etmek için Parmalı Margherita'ya (Hollanda naibi) bir dilekçe sunan calvinciler ve soylular Johann Hogenberg'in bir gravüründen ayrıntı *Bibliothèque nationale, Paris*

di; kurtulan birlikler İngiltere'ye döndüler ve Mihver devletleri'ne karşı zafer kazanılıncaya dek (1945) savaştılar.

ANAYASA

Birkaç kez ve özellikle 1983'te değiştirilen 1815 Anayasası'yla, orléanscı tipte bir meşruti krallık kuruldu; yürütme erkini elinde tutmasına karşın (bu erk Bakanlar kurulu'na ve başbakana aittir), hükümdarın etkisi, klasik meşruti krallıklara oranla, özellikle hükümetin kuruluşu sırasında daha büyüktür. Hükümdar, feshetme yetkisine sahip olduğu parlamentoya karşı sorumludur. Parlamento iki meclisten oluşur: dolaylı seçimle seçilen meclisin yetkisi, nispi oyla seçilen öbür meclisin oyladığı yasaları onaylamak ya da geri çevirmekle sınırlıdır.

SAVUNMA

Hollanda, savunmasını 1949 yılından beri üyesi olduğu NATO çerçevesinde kurmuştur. Müttefik seyyar kuvvetine (AMF) ve Müttefikler'in Atlas okyanusu'ndaki daimi deniz kuvvetine (STANAVFORLANT) katılır. Olası bir savaş durumunda 282 000 kişiyi üç gün içinde seferber edebilir. Ayrıca Birleşmiş Milletler çerçevesinde gerçekleştirilen bazı harekâta da katılır.

Hâlâ GSMH'nin yüzde 3,1'ini (1966'da yüzde 5) savunmaya ayıran ve masraflarını azaltmak için Atlantik ittifakı içinde "görevlerde uzmanlaşma"yı savunan Hollanda, nükleer silahların modernleştirilmesinden çok, klasik silahların güçlendirilmesinden yanadır.

Askerlik hizmeti gençlerin ancak yüzde 40'ını kapsar. Sınıfa ve rütbeye göre 14-17 ay sürer; bunu muvazzaflıktan sonra gelen bir dönem izler. Daha sonra erat için 35, muvazzaflar için 40 ya da 45 yaşına dek süren yedeklik dönemi başlar. 1 450 kadın gönüllü, 1982'den beri tüm sınıflara (muharip sınıflar dışında) katılmaktadır. Subaylar, eski Hollanda sömürgelerinde doğmuş olanları da kabul eden Breda Askeri akademisi'nde eğitilir. Bazı uçaklar (Fokker) ve gemiler dışında askeri malzeme dışarıdan gelir. Büyük Britanya ve donanma alanında işbirliğinin sürdürüldüğü Fransa'ya göre, ABD'nin ve Almanya'nın payı belirgin biçimde artmaktadır.

•*Kara kuvvetleri* (1989'da 63 714 kişi) [43 250'si askerlik görevini yapan gençlerdir], 145 000 yedek) 2 mekanize ve 1 yedek tümenden ve nükleer kapasiteli 1 Lance füze taburundan meydana gelen NATO'ya bağlı bir kolordudan oluşur; 9 askeri bölge, yedek birliklerle birlikte toprakların savunmasını ve lojistik desteği sağlar. 900 tankı (yakında tümü Leopard olacaktır), 2 600 zırhlısı, yarısı motorlu 440 top, Dragon ve Tow tanksavar füzeleri, 130 top ve 90 DCA motorlu Guepard (yerden havaya hafif Stinger füzeleri sipariş verilmiştir) ve 70 hafif helikopteri (Hava kuvvetleri tarafından verilmiştir) vardır. Bu malzeme yenidir ya da fransız AMX zırhlıları ve ingiliz Centurion'uyla değiştirilmektedir.

•*Hava kuvvetleri* (1989'da 18 234 kişi [4 000'i askerlik görevini yapan gençlerdir], 6 000 yedek; 182 savaş uçağı) bütünüyle NATO'ya bağlıdır ve 4 kara destek filosu, 2 önleme, 1 keşif, 1 nakliye, 3 eğitim filosu, 15 yerden havaya füze birliğine (11 Hawk, 4 Nike) ayrılmıştır. Amerikan F-16 avcı uçakları eski uçakların (F-104, NF-5) yerini almaktadır.

•*Deniz kuvvetleri* (1989'da 16 887 kişi [1 200'ü askerlik görevini yapan gençlerdir], 20 000 yedek) iki komutanlığa ayrılmıştır (Hollanda'da Helder ve Vlissingen üsleri; Antiller'de Curaçao). 78 savaş gemisinden oluşur (6 denizaltı, 2 destroyer ve 12 roketatar firkateyn, 6 korvet, mayınlama, çıkarma ve lojistik gemileri; 2 denizaltı, 6 firkateyn ve 15 mayın gemisi yapım halindedir). Biri Antiller'de hizmet yapan, iki deniz piyade grubundan ikincisi, özellikle Norveç'te müdahale için eğitilir ve gerekirse terörle mücadeleye katılabilir. Hava deniz birliği 15 deniz devriye uçağından (Atlantic, Orion, Fokker ve Orion II'ler) ve 17 Lynx'ten (denizaltılara karşı muharebe helikopterleri) meydana gelir.

•*Krallık jandarması* (1989 yılında 4 766 kişi) hem sınır ve kara ulaşım polisi, hem de saray ve jandarma muhafız birliği görevini yapar. Ulusal muhafız birliği (4 000 gönüllü), savaş durumunda yerel savunmaya katılır.

EDEBİYAT

İki bölgenin aynı ortak dili konuşması ve uzun süre aynı siyasal yönetime bağlı oluşları nedeniyle ilk çıkışından Ortaçağ'a kadar, Hollanda edebiyatıyla Flandre bölgesi edebiyatını birbirinden ayırmak zordur. Reform'un gelişmesi ve ispanyol baskısına karşı mücadele, Hollanda'nın XVII. yy.'da tam anlamıyla gelişen özgün bir edebiyata sahip olmasına katkıda bulundu. Pek zengin olmayan XVIII. yy.'ın ardından XIX. yy.'ın ilk yarısında, romantik dönemde başlayan Hollanda edebiyatındaki rönesans, 1880'den sonra iyice yayıldı.

• *Ortaçağ.* Rahibe Hadewijch'in (XIII. yy. başı) ve *De İmitatione Christi*'nin yazarı olduğu sanılan Thomas a Kempis'in (1379'a doğr. - 1471) yapıtlarının yanında naif şiir, Noel şarkıları, birçok anonim lirik şairin ve hikâyecinin efsaneleri de Flandre bölgesi ve Hollanda'nın ortak malıdır. Bu çağı birkaç önemli kişi etkiledi: Jacob Van Maerlant (1225'e doğr.-1291), Jan Van Ruusbroec (1293'e doğr.-1381), fransisken papazı Jan Brugman (1399-1473).

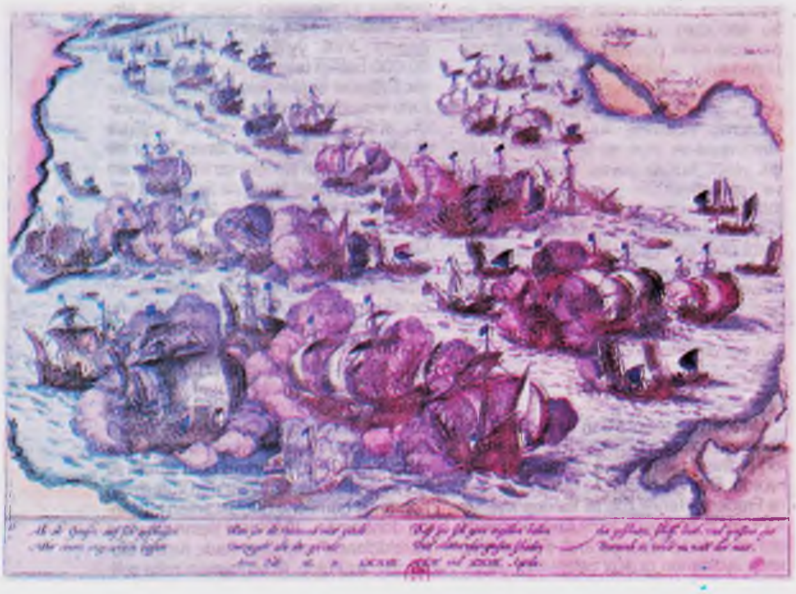
XIV. yy.'ın sonunda, Hollanda'nın güneyinde, ilk "retorik odaları" kuruldu; bu odalar, dinsel alanda hümanizme eğilim gösterdiler. Avusturyalı Margherita'nın ve *Refrains* (fr. çev.) adlı yapıtıyla Anna Bijns'in (1493-1575) Flandre bölgesinde karşı çıktığı Luther'in öğretisi, Kuzey'de hızlı bir biçimde yayıldı.

• *XVI. yüzyıl.* Böylece Hollanda'da edebiyat, Rönesans ve Reform olmak üzere iki akımdan etkilendi: bir yandan, Jan Van Hout (1542-1609) ve yazıları Rönesans edebiyatı üzerinde kesin bir etki yapmış olan Carel Van Mander (1548-1606); öte yandan, Marnix Van Sint Aldegonde (1540-1598) ve inançlarıyla, yabancı baskısına nefretle karşı çıkışlarıyla bağımsızlık mücadelesine ve Reform'un yayılmasına yardım eden, *Chansons de gueux*'nün (fr. çev.) anonim yazarları. Öğretici şair Hendrik Laurensz Spiegel (1549-1612) ile birlikte ilk ulusal dilbilgisi kitabını yazan Dirck Volckertszoon Coornhert'in (1522-1590) hollandaca olarak ele aldığı Erasmus hümanizmi ve Visscher'in (1547-1620) alaycı anlatımı, altın çağı hazırladı.

• *XVII. yüzyıl.* İspanyol boyunduruğundan kurtulan Hollanda kendine ulusal bir sanat yarattı. XVII. yy. Hollandası'nın çeşitli akımlarını dört yazar temsil eder: Rönesans'ın epikurosçu, aristokrat şairi, "Muiden kulübü'nü kuran pastoral ve soneler yazan Hooft (1581-1647); katolikliği kabul ettikten sonra yazdığı başyapıt niteliğindeki oyunlarla (*Lucifer,* 1654) Avrupa çapında bir yazar haline gelen Joost Van den Vondel (1587-1679); ressamlıktan yazarlığa geçen, yapıtlarında komik ve liriği gerçekçilikle birleştiren Gerbrand A. Bredero (1585-1618) ve lirik ve ahlakçı şair Constantijn Huygens (1596-1687). Özdeyişler ve pratik öğütlerle dolu kitapları kalıcı bir başarı kazanan şair Jacob Cats (1577-1660) her bakımdan farklıdır. Bu çok zengin dönemde birçok başka şair de vardır: Stalpart Van der Wiele (1579-1630), Revius (1586-1658), Camphuysen (1586-1627), Jan Starter (1593-1626) ve daha sonra, J. De Decker (1609-1666), Dullaert (1636-1684) ve Jan Luyken (1649-1712).

• *XVIII. yüzyıl.* XVII. yy.'ın sonuna doğru, Langendijk (1683-1756), *Hollandsche Spectator* (1731) dergisinin kurucusu Justus Van Effen (1684-1735) ve Poot (1689-1733) gibi yazarlar dışında, bir durağanlık dönemi başladı. Yüzyılın ikinci yarısında üç şair, Van Alphen (1746-1803), Bellamy (1757-1786) ve Pieter Nieuwland (1764-1794),

Lauros-Giraudon



"gueux" kuvvetleri ile ispanyol gemileri arasında nisan 1573'teki deniz savaşı Johann Hogenberg'in gravürü *(Bibliothèque nationale, Paris)*

ulusal şiire yenilik getirdiler. Burjuva romanının ortaya çıkışını etkileyen ilk Hollanda romanı (*Sara Burgerhart*, 1782) iki kadın tarafından yazılmıştır: Betje Wolff-Bekker (1738-1804) ve Aagje Deken (1741-1804). Eleji şairi, romancı, oyun yazarı R. Feith (1753-1824) ve esin dolu lirik şair, oyun yazarı ve tarihçi W. Bilderdijk (1756-1831), XIX. yy.'ın habercisidirler.

• *XIX. yüzyıl.* Bu yüzyıla, 1850'ye kadar, özellikle düzyazı egemen oldu. Bu alandaki yazarlar arasında Vosmaer (1783-1824), tarihsel romanların yazarı Van Lennep (1802-1868), gerçekçi mizahın başyapıtlarından birini (*Camara obscura,* 1839) veren N. Beets (1814-1903) sayılabilir. Gelenek ve romantizmin yenilenmesi, Aarmout Drost'un (1810-1834) yapıtlarında bir araya gelir; romantizm, 1837'de, *De Gids* (Kılavuz) dergisinin kurucusu E. J. Potgieter (1808-1875) ile ortaya çıkar. Yazarları destekleyen bu dergide, Busken Huet (1826-1886) ile ün kazanan eleştiri yazıları önemli bir yer tutuyordu. 1860'ta, Douwes Dekker (1820-1887), alaycı bir ahlakçı, sert bir hicivci olarak yazılar yazdığı *Max Havelaar*'ı yayımlayarak, yeni bir edebiyatın yolunu açtı; Dekker öldüğünde 1880 edebiyat devrimi tamamlanmıştı. Devrimin ahlaki ortamı, *Lilith* (1879) adlı epik şiiri olay yaratan Marcellus Emants (1848-1923) ve Jacques Perk (1859-1881) tarafından hazırlanmıştır. J. Perk'in soneleri, başında Willem Kloos (1859-1938) ve Herman Gorter'in (1864-1927) bulunduğu "Tachtigers" hareketinin habercisidir. *De Nieuwe Gids* (Yeni kılavuz) adlı bir dergi, Keats ve Shelley'e tutkun, ama fransız simgecilerinin önemini kavrayamayan bu genç yazarlar kuşağını çevresinde topladı. W. Paap (1856-1923), F. Van der Goes (1859-1939), Van Eeden (1860-1932), Van Deyssel (1864-1952), A. Verwey (1865-1937) ve *Nieuwe Gids*'in yazarları J. Van Looy (1855-1930), Helene Swarth (1859-1941), A. Prins (1860-1922), çağdaş Hollanda edebiyatının temellerini attılar. *Nieuwe Gids*'in dışında, büyük natüralist romancı Louis Couperus (1863-1923), biraz acı belirlenimciliğin taze, yeniromantik mizahla yumuşatıldığı, çok sayıda ve değişik yapıtları ile, gelecek kuşak yazarlarını etkiledi.

• *XX. yüzyıl.* "Sözün kurtuluşu", 1880'e rastlar. Bu hareketin yandaşları arasında, J. de Meester (1860-1931), tiyatroya natüralizmi getiren H. Heijermans (1864-1924), İ. Querido (1872-1932), İna Boudier-Bakker (1875-1966), Top Naeff (1878-1953) gibi düzyazıcılar ve özellikle J. H. Leopold (1865-1925), Henriëtte Roland Holst (1869-1952), P. C. Boutens (1870-1943) gibi yeniromantik şairler vardır.

1895'ten başlayarak, Hollanda edebiyatında, A. Van Schendel (1874-1946), F. Bordewijk (1884-1965), Ben Van Eysselsteyn (1898-1973), dünyaca ünlü (*Het Vijfde Zegel*, 1937) S. Vestdijk (1898-1971), E. Du Perron (1899-1940) ve aşırı ölçüde bireyci yapıtlar veren bilinçli ve mücadeleci Menno Ter Braak (1902-1940) gibi yazarlarla, düzyazıda bir gelişme görüldü. Bu yazarlar, 1932'de, *Forum* dergisi etrafında toplandı ve edebiyatın gelişmesini derinden etkilediler. Aynı dönemde, J. C. Bloem (1887-1966), A. R. Holst (1888-1976), J. Greshoff (1888-1971), V. E. Van Vriesland (1892-1974), M. Nijhoff (1894-1953), J. J. Slauerhoff (1898-1936) ve Hollanda anlatımcılığının gerçek temsilcisi ve *Forum* dergisinin kurucularından H. Marsman (1899-1940) gibi şairlerle, şiirde de eşsiz bir verimlilik görüldü.

Hollanda edebiyatı, 1945'ten sonra, gelenekçi karakterini korursa da, bu arada varoluşçuluktan ve amerikan romanından etkilenmiş, kötümser yapıtlar da verir. Şiir alanında, *Cryptogames*'ın (fr çev.) [1946-1961] şairi G. Achterberg (1905-1962), M. Vasalis (doğm. 1909) ve B. Aafjes (doğm. 1914), savaş sonrası iki önemli eğilimin öncüleridir. Bunlardan birincisi *Podium* dergisinde kendini gösteren ve 1948'de kurulan "deneysel grup"u içine alan Lucebert'in (doğm. 1924) temsil ettiği *Vijftigers* akımıdır. P. Rodenko'nun (1920-1976) desteklediği bu akımın anlaşılmaz ve gerçeküstücü üslubu, yalnızca S. Polet'yi (doğm. 1924) ve Schierbeek'in (doğm. 1918) düzyazı/şiir karışımı yapıtlarını etkiledi. "Deneyselciler" arasında zaman zaman gerçeküstücülüğü ve dadacılığı anımsatan deneylerle, oldukça kapalı şiirler yazan Remco Campert (doğm. 1928) ve Gerrit Kouwenaar (doğm. 1923) da vardır. İkinci eğilim, *Zestigers* ve *Zeventigers* akımıdır (60'lı, 70'li yılların eğilimleri) ve başlıca özelliği günlük gerçeklere, gündelik dile çok daha açık bir biçimde yönelmesidir. Bu yöneliş, anekdotu, konuşma dilini, ruhbilimsel çözümlemeyi (C. Van Geel [1917-1974], Kopland [doğm. 1934]), sözcük oyunlarını ve kolaj tekniklerini bir tür eğlence haline getirmesinin yanı sıra doğrudan güncelliğe bağlanmada ve siyasal angajmanda da kendini gösterir (H. Van Waardenburg, H. C. ten Berge [doğm. 1938], H. Verhagen [doğm. 1939]). Bazı yenigerçekçi şairler, herhangi bir siyasal akıma açıkça bağlanmadan, kimi zaman çok titiz anlatım çalışmalarıyla yetinirler (J. Bernlef, Schippers, Cees Buddingh'). Dilbilimsel bileşimlere dayanan çeşitli akımlar, birçok düzyazıcıda ve Habakuk II de Balker (doğm. 1938), H. Mulisch (doğm. 1927), J. Hamelink (doğm. 1939) ve K. Ouwens (doğm. 1944) gibi şairlerde ortaya çıkar. Bazen H. Faverey gibi (doğm. 1933) zihinsel etkinliklere ağırlık veren şairler, yapısalcı araştırmalar yapan *Merlijn* okulunun (K. Fens [doğm. 1929], H. C. Jessurun d'Oliveira [doğm. 1933] ve Jacob Jan Oversteegen) etkisine böylece son verirler.

1975'ten başlayarak, yöntembilimin ön plana çıktığı görülür; ideologlar (J. F. Vogelaar [doğm. 1944]), toplumbilimciler (Peter Zima), bilimkuramcılar (Hugo Verdaasdonk), Mooij'in bilimselliğine rağmen, Gerard Kornelis Van het Reve (doğm. 1923), H. A. Gomperts (doğm. 1915), Carel Peeters (doğm. 1944) ve Kruithof (doğm. 1929) ile ortaya çıkan aşırı öznel bir eleştiriyi geliştirdiler. S. Vestdijk'in geleneğini sürdürerek düzyazı ve şiirde belli bir gerçekçilik görülmekteyse de (Jan de Hartog [doğm. 1914]; Alberts [doğm. 1911]), 1950'li yıllardan başlayarak, düzyazının ayırtedici özelliği, olay örgüsüne ağırlık vermesi (G. Van Beek [doğm. 1920]) ve ruhbilimsel incelemeye (H. S. Haasse [doğm. 1918]) yönelmesidir. Büyük akımlar, içtenci, halka dönük -L. De M. Boer'in (doğm. 1937) bazı oyunları- ve ahlakçıdır. Bu da, J. Brouwers (doğm. 1940), C. Nooteboom (doğm. 1933) ve Leo De Winter'in yapıtlarında özyaşamöyküsünün önemli bir yer tutmasını açıklar. Jan Wolkers'in (doğm. 1925) kendi protestan gençliğiyle hesaplaşmasını sürdürdüğü yüksek tirajlı romanları, Willem Frederik Hermans (doğm. 1921) ve Karel Van het Reve'nin (doğm. 1921) yalnızlık ve sıkıntı üzerine felsefi düşüncelerini dile getirdikleri usta işi hikâyeleri, daha gelenekçidir.

1968'den başlayarak edebiyat, çok çeşitli yönlerde gelişir. Bu gelişim, geleneklerden kurtulmanın dile getirilişinden (J. Cremer [doğm. 1940]), aşırı bir coşkunun



M. Levassort

Maastricht'te Sint Servaes katedrali'nin başucu (büyük bölümü XII. yy.'da yapıldı)

M. Levassort



Nijmegen'de Waag binası (1612) (1886'da restore edildi)



Everts-Rapho

Zuidhavenpoort (XVI. yy.) Zierikzee'deki kapılardan biri

inceliğine (J. G. Siebelink [doğm. 1938]), üslupçuluğa, öyküye ve yeni romanın mirasına (Maarten't Hart [doğm. 1944], J. M. A. Biesheuvel [doğm. 1939]; E. Develing; L. Van Marissing [doğm. 1942], Gerrit J. Komrij [doğm. 1944] ve C. Peeters) kadar uzanır. Ayrıca, "entelektüalistler"in (R. Kousbroek [doğm. 1929]; G. Krol [doğm. 1934]; Brandt-Corstius [doğm. 1935]) alaycı saptamalarını da anmak gerekir. Yeniromantik akım iyice yerleşmiş gibiyse de, Joyce and Co, Ferron ve akademizm yanlılarının yapıtlarında hafif dekadan bir hava görülür.

GÜZEL SANATLAR

XVI. ve özellikle de XVII. yy.'dan başlayarak Kuzey Hollanda sanatı bilinen tarihsel nedenlerle Güney Hollanda sanatından belirgin biçimde ayrılır. Tüm Ortaçağ boyunca ve hatta XVI. yy.'da On Yedi Eyalet adı verilen bölgeler arasında çok sıkı siyasal ilişkiler vardı. Mimarlıkta, resimde ve heykelcilikte sanat akımları bugünkü sınırları hiç tanımamışlardır. Eğer Bosch gibi bir ressam Hollandalı sayılıyorsa, bu, doğum yeri olan 's Hertogenbosch'un XV. yy.'da Mechelen ve Louvain ile çok yakın ilişkiler içinde olmasındandır. Bir Louvain ressamı olarak tanınan Dieric Bouts, haarlemlidir. Bu örnekler çoğaltılabilir.

mimarlık

Birçok kentin (Maastricht, Nijmegen, Utrecht) tarihi Roma dönemine kadar uzanır. Valkenburg'da (Katwijk, Leiden yakınları) bu döneme ait yapılar, Hollanda Limburgu'nda da Roma villaları ve çeşitli eşyalar bulunmuştur. Karolenj dönemindense Valkhof'ta (Nijmegen) Aachen capellası planına göre yapılmış küçük Sint Nicolaas capellası kalmıştır. Maastricht'teki iki büyük yapıda batı kütleleri (westwerk) bulunması, bunların önroman Meuse sanatına bağlı olduğunu gösterir. Bu yapılardan Sint Servaes katedrali 1039'da kutsanmıştır; X. yy.'da yapılmış Notre-Dame bazilikası ise XI. yy.'da yeniden inşa edilmiştir; katedralin koroyeri ve absidası, Notre-Dame'ın da absidası ve kuleleri roman, öteki bölümleriyse gotik üsluptadır. Köylerde (özellikle Friesland'da) roman üslubunda yapılmış birçok küçük kilise vardır. Oldenzaal'deki Sint Plechelmus kilisesi, XI. yy.'dan kalmadır. Roermond'da Rheinland etkisindeki Notre-Dame kilisesi ise, Ootmarsum'daki (Enschede yakınında) Sint Simon ve Jude kilisesi gibi roman ve gotik üsluplar arasında geçişi yansıtır.

Gotik üsluplu Utrecht katedrali'nden önemli parçalar kalmıştır: koroyeri, çaprazsahın ve kule (XIII.-XVI. yy.). Ülkenin en büyük katedrallerinden biri olan 's Hertogenbosch'taki Sint Jan katedrali'nde (1350-1530) Brabant gotiği etkisi açıkça görülür. Breda'daki, XV-XVI. yy.'larda yapılmış olan ve üzerinde bir soğankubbe bulunan yüksek kuleli Grote Kerk (Büyük kilise), Haarlem'deki Bavokerk (XV. yy.) gibi güney etkileri taşır. Leiden'deki Sint Pancras ve Sint Pieter, Groningen'deki St-Martin, Gouda'daki Sint Jan kiliseleri, Amsterdam'daki Nieuwe Kerk (hükümdarların taç giydikleri kilise) vb., büyük bölümü XV. yy.'dan kalan ve en az Brabant etkisi taşıyan gotik anıtlardır. Sivil gotik yapılar arasında da şunlar sayılabilir: belediye sarayları (Haarlem, XIV. yy.; Mechelenli Antoon Keldermans tarafından yeniden inşa edilen Middelburg; Gouda, Veere [her ikisi de XV. yy.'da yapılmıştır], vb.); şatolar (Loevestein, Gorinchem yakınında, XIV. yy.; tahkim edilmiş eski Breda şatosu, XVI. ve XVII. yy.'larda Bolognalı bir italyan olan Tommaso Vincidor tarafından değiştirilmiştir); saraylar (Lahey'de 1280 tarihli Ridderzaal ile Binnenhof sarayı).

XVI. yy.'ın ve özellikle de XVII. yy.'ın sivil mimarlığı kentlerin zenginliği ve sakinlerinin ticarete eğilimi konusunda önemli ipuçları verir. Haller (Haarlem, Rönesans üslubunda [1603], L. De Key; Delft, 1660; vb.); "Wáág"lar ya da tartı evleri (Enkhuizen, kalkan duvarları Rönesans üslubunda, 1559; P. Post tarafından yapılan klasik üsluptaki Gouda [1668]; Delft, 1770); Groningen'deki Goudkantoor (1635) [eski vergi tahsil bürosu] bu yüzyıllarda yapılmıştır. Kanallar boyunca yükselen antrepolar ve evler (Amsterdam, Delft, Zierikzee...) XVII. ve özellikle XVIII. yy.'lardan kalmadır ve dar, uzun cepheleri çok süslüdür. H. De Keyser Amsterdam'da birçok protestan kilisesi yaptı (Zuiderkerk, 1603-1614; Westerkerk, yapımına 1620'de başladığı bu kiliseyi oğlu Pieter tamamladı). Loo şatosu (Apeldoorn yakınında) 1685-1692 arasında Jacob Roman tarafından yapıldı; iç süslemelerini D. Marot gerçekleştirdi. Amsterdam Belediye sarayı'nın yapımına 1648'de J. Van Campen ve Daniel Stalpaert başladılar. Klasik üsluptaki bu yapı 1808'de krallık sarayı oldu. Nispeten yalın olan aynı klasik eğilim J. Van Campen'in planlarına göre P. Post'un Lahey'de yaptığı Mauritshuis'te görülür.

XIX. yy.'da birçok yenigotik kilisenin ve seçmeci üsluba bağlı Rijksmuseum'un (Amsterdam, 1876-1885) mimarı Cuypers'ten başka önceleri Viollet-le-Duc etkisinde kalmış olan H. P. Berlage (Amsterdam'daki borsa binası, 1897-1904) gibi yenilikçi mimarlar da yetişti. Cuypers ve Berlage'nin çalışmalarıyla yaratılan Amsterdam okulu, Michel De Klerk (1884-1923) ve Pieter Lodewijk Kramer (1881-1961) ile uluslararası bir üne kavuştu. Michel de Klerk, Amsterdam'daki Eigen Haard sitesi'ni (1917), Kramer de aynı kentteki Dageraad sitesi'ni (1921-1923) yaptı. Eğik biçimlerden oluşan bu tuğla yapılar daha çok F. L. Wright'in yapıtlarından esinlenmiş olan Stijl* mimarlarının yapılarından çok farklıdır. J. J. P Oud ve Mondrian tarafından kurulmuş olan Stijl hareketi (1917-1931) çevresine mimarları, ressamları ve yazarları toplamıştı. Oud, lojman siteleri yaptı (Rotterdam'da Kiefhoek mahallesi, 1925); Rietveld, Utrecht'teki Schröder evi'ni (1924) değişik renklerdeki yatay ve dikey çizgilerin kesiştiği anıtsal bir heykel gibi tasarladı. W. M. Dukok daha çok Hilversum'da çalıştı (Belediye sarayı, 1928-1932). 1940-1945 arasında savaşın yol açtığı yıkımdan sonra Rotterdam gibi kentler, özgün ve akılcı bir biçimde yeniden inşa edildi; bu kentte yaya ve motorlu taşıt yolları birbirinden ayrıldı (1953'te Lijnbaan'ı tasarlayanlar Van den Broek ve Bakema'dır). Aldo Van Eyck Amsterdam'ın iki mahallesini ve Zwolle merkezini yeniledi. Eski Zuiderzee polderlerinde kurulan yeni kentlerde akılcı mimarlık ağır basar; Lelystad agorası ve Dronten'deki Meerpaal, Frank Van Klingeren tarafından yapılmıştır.

Öte yandan kırsal mimarlık da her dönemde önemini korumuştur. Çiftlikler her bölgede ayrı üsluplarda yapılmıştır; bunların en özgünü Friesland bölgesinde birbirine bitişik üç bölümden oluşan çiftliklerdir ("kophals-romp"): konut bölümü (ya da "baş") işletme binalarından ("gövde") dar bir yapıyla ("boyun") ayrılmıştır. Bu polderler ülkesinde değirmen mimarlığı da bölgelere, dönemlere ve yapılan işe (kanallara su pompalama ya da tahıl öğütme) göre büyük bir çeşitlilik gösterir.

heykel

Korunabilen en eski yapıtlar anıtsal heykellerdir (Maastricht'teki Sint Servaes ve Notre-Dame'ın Meuse üslubunda yapılmış önyapılarını süsleyen heykeller [XII. yy.'dan kalma sütun başlıkları] ve alçakkabartmalar [Utrecht'teki Sint-Pieter, 1170'e doğr.]). Aynı dönemden kalan bir başka önemli yapıt da, Sint Servaes kilisesi'ndeki değerli taşlarla süslü sandıktır. XVI. yy.'daki ikonakırıcılık sırasında birçok heykel kaybolmuştur. Bununla birlikte sunakarkalıklarından kalma bazı meşe heykeller ve çeşitli bağımsız heykeller günümüze ulaşmıştır (Amsterdam'daki Rijksmuseum; Utrecht'teki Piskoposluk müzesi). Ayrıca arkalıkları oymalı koroyeri sıraları (Bolsward, St-Martin, XV. yy. sonu; Breda, Grote Kerk, XV. yy.; Haarlem, Grote Kerk, 1512) bulunmaktadır; Dordrecht'teki sıralar (Notre-Dame, XVI. yy.'da flaman Jan Terwen tarafından yapılmıştır)

Kıyı yakınlarındaki tekneler
Jan Van de Cappelle
(*Museum of Art, Toledo [Ohio]*)

Giraudon



Rönesans üslubundadır. Adriaen Van Wesel (1420'ye doğr-1499/1500) -daha çok ülke dışında çalışmış olan Sluter ve Leidenli Gerhaert bir yana bırakılırsa- Ortaçağ'ın en iyi tanınan sanatçısıdır (Amsterdam Rijksmuseum'daki ve 's Hertogenbosch, Sint Jan kilisesi'ndeki yapıtlar). Breda'daki Grote Kerk'te Rönesans üslubunda mezarlar bulunmaktadır (Tommaso Vincidor'un bir projesine göre yapılmış olan Nassaulu Englebert'in mezarı). Delft'te Nieuwe Kerk'te Sessiz Willem'in mozolesi vardır; bu yapıt, Rotterdam'daki Grote Kerk'in önünde yer alan Erasmus heykelinin yaratıcısı mimar ve heykelci H. De Keyser tarafından yapılmıştır (XVII. yy. başı). XVII. ve XVIII. yy.'lara yetişen ve genellikle adları bilinmeyen birçok heykelcinin yapıtları burjuva konaklarının cephelerini süslemektedir (Amsterdam). Bununla birlikte Amsterdam Belediye sarayı'nın süsleme işi barok akıma bağlı Anversli bir sanatçı olan A. Quellinus'a verilmiştir.

XX. yy.'da çok sayıda yetenekli heykelci yetişmiştir. Kentlerin büyük bölümü (özellikle yayalara ayrılan kesimleri) kent sakınlerini ve uğraşlarını, yerel efsaneleri yansıtan heykellerle ya da hayvan heykelleriyle süslenmiştir (Groningen, Breda vb.). W. Couzijn ve C. Visser soyut heykelin ünlü adlarıdır.

resim

Hollanda'nın sanat alanında saygın bir yer edinmesini sağlayan resimdir. Çok yerinde bir deyişle "Altın çağ" diye tanımlanan XVII. yy.'dan önce, Hollanda resim sanatı flaman primitiflerinin düzeyine ulaşamamıştı. XV. yy.'da, flaman primitifleri gibi Kuzey Hollanda ressamları da Bourgogne düklerine bağımlıydı. Malouel ve Limbourg kardeşler gibi bazı ressamlar da XIV. yy. sonunda ve XV. yy. başlarında Fransa ve Bourgogne saraylarında çalışmışlardır. Çok sayıda elyazması Fransa'daki kadar zengin olmamakla birlikte, daha doğaldır (Kleveli Katharina'nın dua kitabı, Pierpont Morgan Library, New York). Zutphen'deki Sint Walburge kilisesi'nde XIV.-XVI. yy.'lar arasında yapılmış ilginç freskler yer almaktadır. Aelbert Van Ouwater (*Âzir'in dirilişi*, Berlin -Dahlem) XV. yy. Hollanda ressamlarının en ünlüsü olan Geertgen tot Sint-Jans'ın (*Ölü İsa'ya yakınma*, Viyana) ustası olmuştur. Jacob Jansz ve adları tam olarak bilinemeyen bazı başka ustalar Haarlem (Amsterdam'daki Kutsal akrabalık'ın ustası, Anvers üçkanatlısının ustası, Tibur Sybillası'nın ustası vb.) ve Delft'te (Bakireler arasındaki Meryem Ana'nın ustası) çalıştılar. XV. yy. sonu ve XVI. yy. başında yetişen ünlü ressam Jheronimus Bosch ise hiçbir okul içinde yer almaz ve 's Hertogenbosch'ta çalışmıştır.

XVI. yy.'da C. Engebrechtsz ile Haarlem ve Mechelen'de çalışan J. Mostaert, henüz Ortaçağ havası taşıyan yapıtlara Rönesans motiflerini sokmuşlardır. Engebrechtsz'in öğrencisi Leidenli Lucas, italyan ve alman etkisinde kalmıştır (*Son yargı*, Leiden). Lucas aynı zamanda çok usta bir gravürcüdür. J. Van Scorel ve öğrencisi Van Heemskerck italyan sanatını Hollanda'da tanıtmışlardır. Portreleriyle ünlü A. Moro da İspanya sarayı'nda çalışmıştır. Amsterdam ve Anvers'te çalışan P. Aertsen'in ev içi sahnelerinde çoğu zaman büyük boy natürmortlara rastlanır.

XVII. yy.'da Hollanda resmi doruk noktasına ulaşmıştır. Bu dönemin en ünlü adı Rembrandt'tır. Işık-gölge ustası Rembrandt bu ustalığını Caravaggio gibi kullanmamış, en canlı ışıklı ortamdan gölgeye geçerken gitgide açılan sıcak tonlardan yararlanmıştır. Birçok dinsel tablo, portre ve özellikle XVII. yy. Hollandası'nda çok moda olan toplu portreler yapmıştır (*Gece* devriyesi*, Rijksmuseum, Amsterdam; *Doktor Tulp'un anatomi dersi*, Mauritshuis, Lahey). Frans Hals hızlı bir vuruş tekniğiyle capcanlı grup portreleri çizmiştir (Frans Hals müzesi, Haarlem). Aile yaşamından sahneler ressamı Delftli Vermeer'in (*Aşçı kadın, Mektup*, Amsterdam) bir de ünlü bir kent manzarası (*Delft'ten görünüm*, Lahey) vardır. Vermeer *Sakakuşu* (Mauritshuis) adlı yapıtın ressamı C. Fabritius'un öğrencisidir. Ev içi sahneleri yapan Metsu, P. De Hooch ya da Terborch, Vermeer'in düzeyine ulaşmamalarına rağmen günlük yaşam resimleri yapan hollandalı "küçük ustalar"ın öncüleridir. Manzarada J. Van Ruisdael, Hobbema, J. Van Goyen, A. Cuyp, P. Potter en önemli yapıtları verdiler. Başta E. De Witte olmak üzere birçok sanatçı tarafından taklit edilen Saenredam, mimari görünümleri betimledi. Van de Veldeler deniz sahneleri, P Claesz ve W. Kalf natürmortlarıyla yetenekli sanatçılar olarak dikkat çektiler.

XVIII. yy.'da Hollanda resminde bir durgunluk göze çarpar. XIX. yy.'da Lahey okulu, J. Israëls, Maris kardeşler, H. W. Mesdag ile Laren okulu da Albert Neuhuys, A. Mauve ve ünlü G. H. Breitner ile manzara sanatını yenilemişlerdir. Önceleri Barbizon okulu tarzında çalışmış olan Jongkind izlenimciliğin önderi olarak kabul edilebilir. 1886'da Fransa'ya yerleşen Van Gogh, izlenimciliği şaşırtıcı biçimde aşan yapıtlar verdi (Amsterdam Van Gogh müzesi ve Kröller-Müller müzesi'ndeki yapıtlar). Fovistlerden Van Dongen, Paris'e yerleşti ve burada portreleriyle ünlendi.

1917'de kurulan De Stijl* hareketi soyut-



Mauritshuis

Kümes (1660)
Jan Steen
Mauritshuis, Lahey

Lauros-Giraudon



Küçük şarkıcılar (1625 ?)
Frans Hals
Kassel müzesi

Giraudon



Natürmort
Jan Davidsz De Heem
Güzel sanatlar müzesi, Lille

Giraudon



Penceredeki kadın (1660'a doğr.)
Delftli Vermeer
Metropolitan Museum of Art
New York



Lauros-Giraudon

Ev içi (mutfak), suluboya Hendrik Johannes Weissenbruch (Lahey okulu, 1824-1903) *Gemeentemuseum, Lahey*

İki kişi (1961) Lucebert *özel kol.*



E.M. Van Ojen

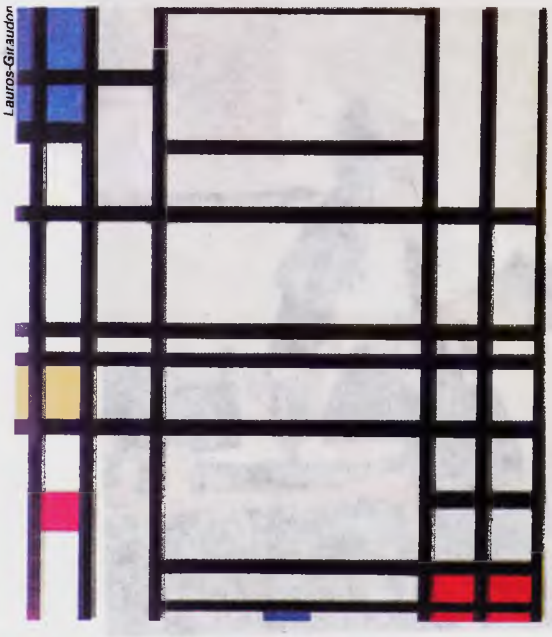
Hoek van Holland'da işçi sitesi, J. J. P. Oud'un yapıtı (1924-1927)

lamaya yöneldi. Bu akımın en ünlü sanatçısı, yapıtları özellikle ölümünden sonra uluslararası bir üne kavuşan (*Broodway Boogie Woogie,* New York) Mondrian'dır. Stijl'in kurucularından olan Van Doesburg, soyut bir ressam ve dadacı bir şairdir. H. Kruyder, L. Gestel, J. Sluyters, Conrad Kickert, Hendrik Chabot, Charley Toorop (simgeci J. Toorop'un kızı), Pyke Koch iki savaş arası dönemde anlatımcılıktan "sihirli gerçekçilik"e kadar uzanan çeşitli figüratif akımların temsilcileri olmuşlardır. Cobra grubu (1948-1951) üyeleri K. Appel, Corneille, Constant, Lucebert, önce belçikalı ve danimarkalı sanatçılarla birlikte çalışmış, sonra da herhangi bir okula bağlı olmadan uluslararası bir üne kavuşmuşlardır. Bu dönemden başlayarak tüm uluslararası avangard akımlar hollandalı sanatçılar tarafından temsil edilmiştir: lirik soyutlama (Fransa'ya yerleşen B. Van Velde; Ger Lataster, Bram Bogart), kinetizm ("Hiç" grubu; Herman De Vries, Peter Struycken), yeni figüratif sanatlar (Co Westerik, Hannes Postma, Reinier Lucassen), pop art (Woody Van Amen ve Mark Brusse'ün asamblajları), kavramsal sanat ve land art (Wim T. Schippers, Pieter Engels, J. Dibbets vb.), video.

Held



Düzenleme (1935-1942) Mondrian,*özel kol., New York*



Lauros-Giraudon

dekoratif sanatlar

Bu alanda çalışan hollandalı sanatçılar çoğu zaman yabancı etkiler altında kalmışlardır. XVI. yy.'da Güney Hollanda'daki ispanyol baskısından kaçan birçok protestan Kuzey Hollanda'ya sığınmış ve bu arada ülkelerinin daha çok gelişmiş bazı tekniklerini buraya sokmuşlardır. Fayansın, XVI. yy.'da Anvers'den Hollanda'ya gelişi böyle olmuştur.

Birçok kentte fayans atölyeleri açıldıysa da bu alanda en büyük ünü Delft* atölyeleri (XVIII. yy.'da yaklaşık 35 atölye) yapmıştır. İlk porselen fabrikaları XVIII. yy.'da kurulmuştur: Weesp, daha sonra Loosdrecht ve Lahey, XX. yy. başında seramik, Art nouveau motiflerinden esinlenmiş (Gouda fabrikaları, Lahey vb.), 1950'den sonra iskandinav sanatına yakın modern yapıtlar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Halıcılıktaysa daha çok küçük boyutlu yapıtlar üretildi (masa ve koltuk örtüleri). XVI. yy.'dan önce kiliseleri süsleyen vitrayların büyük bölümü tahrip edildi; Gouda'da St-Jean-Baptiste kilisesi'ndeki vitraylar (özellikle D. ve W. Crabeth kardeşlerin yaptıkları), 1555-1571 tarihli ve konularını Kutsal Kitap'tan alan ilginç bir bütün oluştururlar.

Hollanda mobilyalarının en belirgin özelliği kuşkusuz masif oluşlarıdır XVI. ve özellikle XVII. yy.'da ince marangozlar ustalık yarışına girdiler. Ceviz ve meşeden yapılmış ağır büfeler ve geniş gardroplar Rönesans motiflerinden esinlenmiş panolarla süslenmiştir. Dolapların ayakları yuvarlaktır. Köşelerini aslan başları süsler. Bunları çoğu kez Anvers'te üretilen büfe ve gardroplardan ayırmak zordur XVII. yy.'da egzotik ağaçlardan (abanoz) kakmalarla süslenmiş çok zengin mobilyalar yapılmıştır. XVIII. yy.'da Friesland (Hindeloopen) halk üretimi bir yana bırakılacak olursa mobilyalarda, genellikle fransız ya da ingiliz modellerinden esinlenilmiştir. Art nouveau, Belçika'ya oranla çok daha ölçülü ürünler vermiştir. Stijl ile birlikte modern mobilya konusu gündeme gelmiştir: rietveld'in kırmızı ve mavi koltuğu (1917) ve zikzaklı sandalyesi (1934) ünlüdür.

MÜZİK

Hollanda müziği, başlangıçta az çok fransko-flaman müziğine bağlıydı. Ulusal kültürden beslenen ilk hollandalı besteci Jan Pieterszoon Sweelinck'tir (1562-1621). Ama onu izleyen çıkmamıştır. Hollanda müziğini, yabancı etkilerden kurtaracak bir yenidendoğuş, ancak birkaç yüzyıl sonra gerçekleşti. Bunu, Alphons Diepenbrock (1862-1921), Johan Wagenaar (1862-1941) ve Willem Pijper (1894-1947) gibi bestecilerbaşardı. Johan Wagenaar, Alexander Voormolen (doğm. 1895), Marius Monnikendam (1896-1977), Henk Badings (doğm. 1907) gibi yeniromantik bestecilerin karşısında eksensizlik, çokritimlilik ve dizisel teknikleri benimseyenlerin sayısı giderek arttı: Daniel Ruyneman (1886-1963), Hendrik Andriessen (1892-1981), Guillaume Landré (1905-1968), daha sonraki kuşaktan Rudolf Escher (doğm. 1912), Ton de Leeuw (doğm. 1926), Otto Ketting (doğm. 1935), Peter Schat (doğm. 1935). Çeyrek yüzyıldan beri Hollanda, Eidenhoven, Utrecht, Delft, Bilthoven ve Amsterdam'daki stüdyolar sayesinde, elektroakustik müzik alanında en üretken birkaç ülkeden biridir. Günümüz genç bestecilerinin çoğu (Will Eisma [doğm. 1929], Enrique Raxach [doğm. 1932], Ton Bruynel [doğm. 1934]), bu stüdyolarda birlikte çalışmaktadır.

HOLLANDA a. Tamlayan olarak, Hollanda'ya ait, Hollanda ile ilgili.

—Atç. *Hollanda atı,* eskiden Hollanda polderlerinde pek çok olan friesland ırkının ingiliz, alman ya da fransız aygırlarıyla döllenmesinden elde edilmiş at ırkı. (Bu çaprazlama friesland tipini hafifletmek ve daha hızlı yürüyebilen araba atları elde etmek amacıyla yapılmıştı.)

—Bes. san. *Hollanda tipi peynir, edam* ve *guda* tipindeki peynirlere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Zool. *Hollanda sığın,* Hollanda'dan dünyanın birçok yerine yayılmış olan sığır ırkı. (Eşanl. HOLŞTAYN, SIYAH ALACA.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Zootekn. *Hollanda güvercini,* takla atan güvercinler grubundan süs güvercini ırkı. (Bu beyaz kuyruklu güvercinler tam akrobattırlar.) ||*Hollanda tavşanı,* evcil tavşan ırkı. Küçük boylu, doğurgan, iki renkli kürküyle belirgin bir ırktır: burnu, kulak-burun arası, boyun, omuzlar, göğüs, ön ayaklar ve arka ayakların uçları bembeyazken vücudun geri kalan kısmı, siyah, mavi ya da gri tek bir renktedir. || *Şiş gerdanlı hollanda güvercini,* şişgerdanlı güvercinler grubundan süs güvercini ırkı. (Hemen hemen yatay duruşlu, bol tüylü bu güvercin, şişgerdanlı güvercinlerin en irisidir.)

—ANSİKL. Bes. san. Çoğunlukla pastörize inek sütünden yapılan hollanda peyniri, biçimine göre iki kategoriye ayrılır: hafifçene oval bir küre şeklindeki edam; silindir biçimli, kenarları bombeli guda. Süt, peynir mayası katılarak mayalanır, roku eklenir (hamuru portakal rengine boyar) ve 6 000 ve 12 000 litrelik büyük havuzlarda mayalanır. Pıhtı kesilir, sonra elle yoğrulur, serumları ayrılır ve yıkanır. Fıçıdan fıçıya aktarmadan sonra, pıhtı bir araya toplanır, buna küre ya da silindir biçimi verilir, sonra presten geçirilir. Süzmeden sonra, peynir salamuraya bırakılır ve mahzende bekletilir Peynirin

ticaretine başlamadan önce, kabuğu temizlenir, düzeltilir, keten yağı sürülür ve genellikle kırmızı boyalı jelatinle sarılır.

—Zool. Hollanda'da 2 000 yılı aşkın bir zamandan beri yetiştirilen bir ırktır. Süt sığırları arasında en irilerden biridir: inekleri ortalama 560 kg, boğaları 820 kg çeker. Renk, tamama yakın beyazdan tam siyaha kadar değişmek üzere siyah alacadır. Kuyruğun daima beyaz olması istenir. Siyah alacaların bir de kırmızı alaca olanları vardır ki, bunlar zamanla çok azalmıştır. Siyah alaca Hollanda sığırları sağlam yapılı, iri vücutlu hayvanlardır. Geniş bir karnı ve büyük memeleri vardır. Önceleri sadece süt alma amacı güdüldüğünden vücut şekilleri oldukça ihmal edilmişti. Ancak sonraları ingiliz Shorthorn sığırı kanı katılarak vücut şekillerinde hayli ilerleme sağlanmıştır. Yüksek kaliteli ve bol ot getiren meralarda çok iyi verim sağlayan bu hayvanların fazla verimleri nedeniyle yem ihtiyaçları da fazladır. Dana eti bakımından, buzağısının doğumdaki iriliği ve vücut yağının açık renkli oluşu nedeniyle en iyiler arasındadır. Bir yıllık süt verimi ortalama 6 000 kg dolayındadır, daha fazla süt vereni de vardır.

HOLLANDA, Hollanda krallığı'nın, ülkenin en yoğun nüfusa sahip batı bölümü. (*Güney Hollanda* ve *Kuzey Hollanda* olmak üzere iki eyalete ayrılmıştır. Genel de Hollanda krallığı'nın tümüne de bu ad verilir.)

• *Tarih.* Batavlar'ın ülkesi olan Hollanda, Roma İmparatorluğu'nun dışında kaldı ve ancak İ.S. VIII. yy.'da aziz Willibrord tarafından hıristiyanlaştırıldı. Aslında Hollanda, Sade Charles'ın Egmont manastırı'nın mal varlığını Dirk adında birine bağışlamasıyla (922) doğmuştur. Daha sonra Hollanda, Utrecht ve Flandre piskoposluklarından (Zeeland'ın güneyi) toprak alarak genişledi. En son olarak, Dirk III (Hollanda kontu unvanını ilk olarak onun kullandığı sanılmaktadır) tarafından Dordrecht'in kurulması (1015'e doğr.) ve Meuse ile Waal üzerindeki vergilerin kaldırılması, Rheinland kentlerinin isteği üzerine, Lorraine dükü Godefroi'nın Hollanda'ya müdahalesine yol açtı. Dükün 1018'de kesin bir yenilgiye uğraması, Hollanda kontluğunun gelişmesini sağladı.

Hollanda kontları Flamanlar'a ve Frieslandlılar'a karşı savaşmak zorunda kaldılar; ancak XIII. yy.'da Flevo gölünün deniz suları altında kalması ve Zuiderzee'ye dönüşmesi, Hollandalılar'ı Frieslandlılar'ın istilasından kurtardı. Floris V (1252-1296) dönemi, iktisadi alanda canlanış dönemidir (deniz ticareti, ringa balığı avcılığı, Dordrecht ve Leiden kentlerinde ingiliz yününün işlenmesi). Jean I'in ölümüyle (1299) kontluk, Avesnes sülalesinden Jean I'in kuzeni Hainaut kontu Jean II'ye (öl. 1304) geçti. Onun oğlu Willem III (1304-1337) Batı Zeeland'ın kendisine ait olduğunu ötekilere kabul ettirdi (1323 antlaşması) ve Dordrecht'te yerleşen Hansa birliği'nin rekabetine rağmen ticareti geliştirdi. Avesnesli Jean'ın sülalesi Willem IV ile (1337-1345) sona erdi ve Hollanda, onun kız kardeşi Bavyeralı Margarethe'ye geçti. Onun soyundan gelen Jakoba von Bayern, kocası Brabantlı Jan'ı terk ederek İngiliz Gloucester ile evlendi (1422). Bu olay üzerine Hollandalılar, Jakoba'nın yandaşları (*hoeksen* ya da Oltalar) ve Jakoba'ya karşı olanlar *(kabeljauwsen* ya da Morinalar) şeklinde ikiye ayrıldı. Bunun sonucunda Jakoba von Bayern, sahibi olduğu toprakların yönetimini Bourgogne dükü İyi Philippe'e bıraktı (Delft antlaşması, 1428). Marie de Bourgogne'un Maximilian ile evlenmesi Hollanda'nın Avusturya sülalesine bağlanmasına yol açtı (1477). Bu arada, ülkede meydana gelen karışıklıklar, Biesbosch'un sular altında kalmasının yol açtığı yoksulluğu artırdı (1421'de 100 000 ölü). Hollandalılar, fazla suların akıtılmasında yel değirmenlerini kullandılar. Aynı dönemde, Kuzey denizi'nde ringa balığı avcılığının denetimini Hansa birliği'nin elinden aldılar ve özellikle Lübeck'in safdışı bırakılmasından (1535-1537) sonra Baltık denizi'nde gemi işletme hakkını elde ettiler; Akdeniz'e, 1580'den sonra da Hindistan'a ulaştılar (İspanya, kendi sömürgelerine girişi yasakladı). [→ HOLLANDA SÖMÜRGE İMPARATORLUĞU] Düşünsel alanda etkinlikler Laurent, Coster ve Erasmus ile canlandı. Dinde reform hareketleri Hollanda'da çok erken patlak verdiği için (XVI. yy. sonlarında, ortak yaşamı amaçlayan din adamlarının Delft'te yerleşmesi, birçok manastırın reformcu Windesheim kilisesine bağlanması), 1531'den başlayarak Leidenli Jan'ın "anabatizm"i, Amsterdam, Leiden, Haarlem'de vb. kolaylıkla yayıldı. Yoğun bir baskıya rağmen (Amsterdam ayaklanması mayıs 1535'te bastırıldı), Menno Simonsz tarafından savunulan anabatizm, Kuzey Hollanda'da Friesland'dan başlayarak calvincilikten önce yayılmaya başladı. Bu durum, Orange prensi Sessiz Willem'in ayaklanmasını ve Hollanda devletleri tarafından "stathouder" olarak tanınmasını (1572), daha sonra Utrecht birliği'nin kurulmasını (1579) kolaylaştırdı. Bu birlik, Birleşik Eyaletler cumhuriyeti'ni kurdu. Bu devlet içinde, özellikle Amsterdam'ın önemi nedeniyle, zengin Hollanda, kendi özel siyasal rejimini saklı tutarak, büyük bir rol oynadı. Başkent olan Lahey, cumhuriyetin de başkenti olarak kabul edildi. Stathouderi, başkomutan olarak silahlı kuvvetlere komuta etti ve valisi, "Büyük vali" unvanıyla maliye ve dışişlerinden de sorumluydu.

HOLLANDA *(Güney)*, hollandaca **Zuidholland,** Hollanda'nın batısında il; 2 907 km²; 3 245 400 nüf. (1991). Merkezi *Lahey.* Hayvancılık ve bahçıvanlık bu polderler bölgesinin kırsal kesimine damgasını vurmakta, ama kentleşme tehlikesi de sürmektedir. Dordrecht'ten başlayarak, Rotterdam ve Lahey'i geçip Leiden'e ulaşan hemen de kesintisiz konut semtleri, liman ve sanayi tesisleri dizisiyle Güney Hollanda, gerçekten de ülkenin en kalabalık ilidir: nüfus sıklığı km²'ye 1 000 kişiden fazladır. Güçlü Rotterdam-Europoort kompleksi (özellikle petrol temelli kimya) ilin, bir ölçüde yerinden yönetme ilkesi resmi siyasetinin sonucu olan, göreceli bir sanayi yoksunluğunu gizlememelidir. Hizmetler kesimi başta tarihsel kentlerin kıyı kesimindeki turizm işlevi olmak üzere çeşitli biçimleriyle ilde tam bir egemenlik kurmuştur.

HOLLANDA *(Kuzey)*, hollandaca **Noordholland,** Hollanda'nın batısında il; 2 668 km²; 2 397 100 nüf. (1991). Merkezi *Haarlem.* Kuzey Hollanda'nın görünümü, komşusu Güney Hollanda'nınkinden çok farklıdır: kuşkusuz burada otlak haline getirilen polderlere, bahçıvanlığa geniş alanlar kaplayan kentleşmeye (Haarlem'de başlayıp Amsterdam'dan geçerek Hilversum'a kadar), üçüncü kesim yararına sanayinin gerilemesine, eski kentlerin ve kıyı kesiminin turizm etkinliklerine rastlanırsa da, tarım gene de geniş bir yer tutar (yeni polderler) ve ilin kuzey kesimiyle (kentleşmedeki yeni gelişmelere karşın kırsal görünümünü sürdürmektedir) güney kesimi (nüfusun büyük bölümü ve özellikle de tarımsal olmayan etkinlikler burada yoğunlaşır) arasında kesin bir karşıtlık gözlenir. Öte yandan İjmuiden'de

fransız tipi **hollanda** sığırının ineği ve boğası





Giraudon

Aziz Antonios'un bayılması
Jheronimus Bosch'un
Aziz Antonios'un baştan çıkarılışı
(XV. yy. başı) adlı üçkanatlısının sol kanadı
Eski eserler müzesi, Lizbon



Marthelot-Scope

Hollanda
Güney Hollanda'daki Lisse dolaylarında çiçek üretimi

(ayrıca Hollanda'nın birinci balıkçılık limanıdır) demir-çelik sanayisi bulunmakla birlikte, Kuzey denizi kanalı, Rotterdam-Europoort'unki kadar önemli bir liman ve sanayi bütünü yaratma olanağı vermemiştir.

HOLLANDA ANTİLLERİ, Venezuela açıklarındaki (Curaçao, Bonaire) ve Guadeloupe'un kuzey-batısındaki (Saba-Sint Eustatius ve Saint-Martin'in bir bölümü) Hollanda sömürgelerine toplu-ca verilen ad; yaklş. 800 km²; 191 000 nüf. (1991). Merkezi *Willemstad.* Eskiden buraya dahil olan Aruba 1986'da ayrılarak özerk oldu ve 1996'da bağımsızlığını kazanması karara bağlandı.

Hollanda Arkeoloji enstitüsü, İstanbul'da eski Hollanda elçiliği binasının üst katında, prens Bernhard'ın da katıldığı bir törenle açıldı (1958). Arkeoloji, sanat tarihi ve tarih konularında 12 000 12 500 kitaptan oluşan bir kütüphanesi vardır. Hayaz höyük ve Ilıpınar kazılarını gerçekleştiren enstitü, Türkiye'deki arkeolojik çalışmaları tanıtmayı amaçlayan *Anatolica* adlı bir de dergi yayımlamaktadır.

Hollanda aslanı nişanı, 1815'te Willem I tarafından ihdas edilen nişan. Üç rütbesi ve turuncu kenarlı koyu mavi şeridi vardır.

Hollanda dili ve edebiyatı krallık akademisi *(Belçika),* 1866'da kurulan akademinin 30 üyesi ve 30 muhabiri (beşi yurtiçi, yirmi beşi yurtdışı) vardır.

Hollanda gazetesi ya da **Haarlem gazetesi,** protestan mültecilerin Hollanda'da Louis XIV'e karşı çıkardıkları gazete. Reform ile ilgili ilginç haberlerin yanı sıra kendilerine yapılan zulüm ve işkenceler hakkında da değerli bir kaynaktır.

HOLLANDA KRALLIĞI, Napoléon I'in 1806'da kardeşi Louis için kurduğu krallık. Louis, Abluka'yı uygulamaya yanaşmayarak temmuz 1810'da tahttan çekilmek zorunda kaldı. Krallığı da, imparatorluğa katıldı.

Hollanda savaşı, Fransa'yı, 1672'den 1679'a kadar Birleşik Eyaletler, sonra da bir Avrupa güçleri koalisyonuyla karşı karşıya getiren çarpışma. Fransız ordusu Arnhem'in güneyinden Ren'i aştı ve Utrecht'i aldı. Ancak, Hollandalılar'ın bentleri açıp Hollanda'yı su altında bırakması, Fransızlar'ın ilerlemesini durdurdu. Fransızlar'ın Maastricht'i almasından sonra William of Orange, Louis XIV'e karşı güçlü bir Avrupa koalisyonu* oluşturdu; Nijmegen ve Saint-Germain-en-Laye antlaşmalarıyla, Louis XIV Birleşik Eyaletler' den vazgeçti ancak Fransa'nın kuzey ve doğu sınırlarını sağlamlaştırdı.

HOLLANDACA a. Özellikle Hollanda ve Belçika'da konuşulan, batı öbeğinden germen dili.

—ANSİKL. Hollandaca Hollanda'nın resmi dili, Belçika'nın (fransızcayla birlikte) iki resmi dilinden biridir; ayrıca Fransa'nın kuzeyinde, eski Hollanda sömürgelerinde, Güney Afrika'da konuşulur. Eskiden Salii Frankları'nın konuştuğu hollandaca (ingilizce, almanca ve friesland gibi) batı germen öbeğinde yer alır. En eski belgelerin tarihi (birkaç yer adı dışında) XII. yy. sonlarıdır. Tarihsel olarak bu dil iki döneme ayrılır: orta hollandaca (XV. yy. sonuna değin) ve matbaanın bulunması, yazının yaygınlaşmasıyla belirginleşen modern hollandaca. Kimileri bazen hiç benzeşmeyen birçok yerel lehçe vardır. XII. yy.'da oluşan ortak hollandacanın temelinde Amsterdam-Rotterdam-Lahey bölgesinin lehçesi yer alır. Brabantlılar'ın, Flamanlar'ın ve Fransızlar'ın gelişi bu ortak dilin oluşmasını önemli ölçüde etkilemiştir. Sözlük ve dilbilgisi düzlemlerinde (özellikle soneklere ilişkin biçimbilim alanında) hollandaca latince ve fransızcanın (ad çekiminin kalkması) etkisinde kalmıştır. Hollanda'da çok önceleri yaygınlaşan bu ortak dil Belçika'da ancak XIX. yy. sonlarında (Gent, [1890], ve Louvain [1896] üniversitelerinde germen filolojisi bölümlerinin kurulmasıyla) yaygınlaşmıştır.

HOLLANDALI sıf. ve a. Hollanda halkından olan.

HOLLANDİA → CAYAPURA.

HOLLANDİT a. (fr. *hollandite;* yerbilimci T. H. *Holland*'ın adından). Miner. Doğal manganez ve baryum oksit; monoklinik sistemde yer alır.

HOLLANDS DİEP ("Hollanda kanalı"), Hollanda'da Ren deltasından ayrılan kolların en genişi. Bir kanalla Lek'e ve Rotterdam'a bağlanır. Delta planı çerçevesinde, Hollands Diep üzerine üç büyük eklüzle (Bergen op Zoom'dan Rotterdam'a giden karayolu üstünden geçer) donanan bir baraj yapıldı.

HOLLANDSE İJSSEL, Hollanda'da küçük kanal, Lek'ten ayrılan kollardan biri, Utrecht'in G.'inde, Rotterdam'ın yukarı kesiminde Yeni Maas'a ulaşır. Bu kanal üzerinde, Hollanda'yı su taşkınlarından koruyan bir eklüzle donanan bir baraj yapılmıştır.

HOLLAR (Václav), çek desinatör ve gravürcü (Prag 1607 - Londra 1677). 1627'ye doğru Prag'dan ayrıldı. Frankfurt'ta çıraklık devresini geçirdikten sonra, Strasbourg, Köln, Viyana ve Anvers'e gitti, 1636'da İngiltere'ye yerleşti. Kent görüntüleri, manzara resimleri, portreler, günlük yaşam sahneleri, kitap süslemelerinden vb. oluşan gravürlerinin büyük bölümü Prag'da *Hollareum*'da, British Museum'da ve Windsor şatosu'ndadır.

Hollekropper güvercini, şiş gerdanlı güvercinler öbeğinden, kısa boylu, tek renkli (beyaz, siyah, kırmızı ya da sarı) güvercin ırkı. (Gerdanını ahenkli fakat çok canlı titretmesiyle ünlüdür.)

HOLLENDER a. (ing. sözc.). Kâğ. san. Eğimiyle hamurun dolaşımını sağlayan O biçiminde bir kanaldan oluşan aygıt. (Aygıtın en alçak noktasındaki kanal kollarının birinde yan yana yerleştirilmiş çubuklar içeren bıçaklı bir merdane sistemi bulunur. Merdane dönerken hamuru kanalın en yüksek noktasına fırlatır.) ‖ *Hollender bıçağı,* hollenderin merdanesi üzerine yerleştirilmiş sabit lamaların tümü. ‖ *Açıcı hollender,* didilerek liflere ayrılmış eski paçavraları hamur haline getirmeye yarayan hollender. ‖ *Beyazlatma* ya da *yıkama hollenderi,* paçavraları yıkama suyunu ya da beyazlatma çözeltisini kesintisiz olarak elemeye yarayan delikli ve kısmen hamura daldırılmış ve merdaneyle donatılmış hollender. ‖ *İnceltme hollenderi,* eskiden hamuru inceltmede kullanılan hollender. (Kesintili çalışan bu hollenderlerin yerine günümüzde genellikle hamuru sürekli olarak işleyen, daha duyarlı konik ve diskli incelticiler kullanılır.)

HOLLERİCH, Lüksemburg büyük düklüğünde yer, yönetim bakımından bağlı olduğu Lüksemburg kentinin G.'inde. Metalürji. Makine sanayileri.

HOLLERİTH (Hermann), amerikalı istatikçi (Buffalo 1860 - Washington 1929). Delikli kartla çalışan istatistik makinelerini icat etti ve 1880 ile 1889 arasında bu makinelerin ilk örneklerini yaptı: pantograf ilkesine göre çalışan bir delici ve bir kart okuma mekanizması. Bu mekanizmada bir yandan, bir sıralayıcı oluşturan bir dizi göz, öte yandan da delikli kartları işlemeye yarayan makinenin öğelerini oluşturan sayaçlar vardı. İlk kez 1890'da, ABD nüfus sayımında kullanılan bu makinelerin kazandığı başarı Hollerith'i 1896'da Tabulating Machine Corporation'ı kurmaya yöneltti; şirket daha sonra İBM'e dönüştü.

HOLLES (Denzil, *baron*), ingiliz siyaset adamı (Houghton 1599'a doğr.-Londra 1680'e doğr.). Charles I'e karşı Parlamento muhalefetinin liderlerinden biriydi. İç savaş patlak verdiğinde krala presbiteriyenliği kabul ettirmek istemesi yüzünden ordunun düşmanlığını kazandı ve tüm Cromwell protektorası boyunca kuşkulu kişi sayıldı. Charles II'nin tahta çıkmasına yardım etti, daha sonra da onun hizmetine girdi.

HOLLEY (Robert W.), amerikalı biyokimyacı (Urbana, İllinois, 1922). İkinci Dünya savaşı sırasında penisilin bireşimini ilk gerçekleştiren ekipte yer aldı. Daha sonra bir ribonükleik asit olan aktarım RNA'sını arıtmayı ve kimyasal yapısını belirlemeyi başardı. 1968 Nobel fizyoloji ve tıp ödülü' nü aldı.

HOLLİGER (Heinz), isviçreli besteci ve obuacı (Langenthal, Bern, 1939). Öğrenimine Bern'de başladı, daha sonra Paris'te Y. Lefébure'den piyano, P. Pierlot'dan obua öğrendi, Basel'de P. Boulez'den ders aldı. 1961'den sonra solocu olarak yoğun bir etkinlik gösterdi. Freiburg im Breisgau Yüksek müzik okulu'nda ders verdi. Bestelerinde, özellikle, çalgıların teknik ve ses olanaklarını genişletmeye çalıştı (üflemeliler, bir vurmalı çalgı, org ve radyo için *Pneuma,* 1970; üflemeli bir çalgı ve üç teyp için *Cardiophonie,* 1971; orkestra için *Atembogen,* 1975). Başlıca yapıtları arasında alto ve orkestra için G. Trakl'ın metni üzerine *Drei Liebeslieder* (Üç aşk şarkısı) [1960]; obua ve arp için *Mobile* (1962); 2 şarkıcı, 2 oyuncu, 2 dansçı, koro, orkestra ve manyetik bant için *Der magische Tänzer* (1965); obua, orkestra 7 ya da 21 kadın sesi ve hoparlörler için *Siebengesang* (1967); 12 ses için *Dona nobis pacem* (1970); yaylılar için bir dörtlü (1973) ve 1980'de İRCAM için gerçekleştirilmiş olan ve 9 ses, 9 çalgı için *Va et vient* ile soprano ve manyetik bant için S. Beckett'in metni üzerine bestelenmiş *Pas moi*'dan oluşan müzik gösterisi anılmalıdır.

HOLLÝ (Ján), slovak şair (Borsky Svätý Mikuláš, Bratislava yakınında 1785-Dobra Voda 1849). Bernolák'ın öğrencisi oldu, slovak edebiyatının ilk özgün örneklerini verdi. Vergilius, Theokritos, Homeros ve Ovidius'un şiirlerini uyarladı. Slav tarihini yücelten üç romantik destanıyla ün kazandı; *Svätopluk* (1833), *Cirillo-Metodiada* (1835), *Slav* (1839). Ayrıca idiller (1825-1836) ve elejiler (1839) yazdı.

HOLLYWOOD, ABD'de (Florida) kent, Miami'nin K.'inde; 121 700 nüf. (1990). Sayfiye ve turizm. Seminoller'in köyü.

HOLLYWOOD, ABD'de, Los Angeles yakınında yer. 1910'a doğru, bu yerin yakınında birkaç film stüdyosu kuruldu. Bugün Los Angeles yerleşme alanının kuzey-doğu'sunda, en büyük amerikan film stüdyolarını, ünlü sinema oyuncularının oturduğu lüks konutları kapsayan bir banliyödür.

HOLM (Johanna ECKERT, **Hanya** —denir), alman asıllı dansçı ve eğitimci (Worms 1898), 1939'da ABD yurttaşlığına geçti. Almanya'da Jaques-Dalcroze enstitüsü'nde öğrenim gördü, ayrıca Mary Wigman'dan ders aldı. New York'ta kurduğu "Mary Wigman okulu" (1931), daha sonra kendi adına etkinlik gösterdi. Burada sanatının ilkelerini ve vücudun esnekliğine dayanan tekniğini ("Holm lyricism") geliştirdi. Toplumsal konuları işleyen birçok balenin (*Trend,* 1937; *Tragic Exodus,* 1939; *The Gardens of Eden,* 1945), müzikli güldürünün (*Kiss me, Kate,* 1948; *My Fair Lady,* 1956; *Christine,* 1960) ve filmin (*The Vagabond King,* 1956) koregrafisini hazırladı. Kusursuz bir eğitimci olan Holm, 1941'den başlayarak Colorado Springs yaz kurslarında ders verdi.

HOLMBOE (Vagn), danimarkalı besteci (Horsens 1909). Kopenhag'da K. Jeppesen'in (1926-1929) ve Berlin'de E. Toch' un öğrencisi oldu (1930). 1950'de, Kopenhag konservatuvarı'nda ders vermeye başladı. Ayrıca eleştiriler yazdı. Güçlü bir besteci olan Holmboe'nun en önemli

yapıtları, 12 senfonisi, 3 oda müziği senfonisi, 16 konçertosu, yaylılar için 20 dörtlüsüdür.

HOLMENKOLLEN, Norveç'te, Oslo'nun K.-B.'sında yer. Kayak tarihinin önemli merkezi (kayak müzesi). Tramplen.

HOLMES (Oliver Wendell), amerikalı hekim ve yazar (Cambridge, Massachusetts, 1809 - *ay. y.* 1894). Mizahçıydı; elejiler ve denemeler, bir bostonlunun sağduyusu ve anlayışıyla ahlak ve eleştiri konularını ele aldığı konuşma tarzında yapıtlar (*The Autocrat of the Breakfast Table*, 1857; *The Professor at the Breakfast Table*, 1860) ve atalarının uzlaşmaz püritenliğine karşı çıktığı iki roman (*Elsie Venner*, 1861; *The Guardian Angel*, 1867) yazdı. Ayrıca bir yaşamöyküsü yayımladı: *Life of Emerson* (Emerson'un yaşamı).

HOLMES (Oliver Wendell), amerikalı tarihçi ve hukuk filozofu (Boston 1841 - Washington 1935), yazar Oliver Wendell Holmes'un oğlu. 1902'de ABD Yüksek mahkemesi hâkimi oldu. Yaşadığı dönemin en büyük hukukçularından biriydi; yasaların içtihatlar üzerindeki üstünlüğünü ve bunlar arasındaki etkileşimi inceledi. *"The Common Law"* (1881) adlı bir yapıtı vardır.

HOLMES (Gordon) ingiliz nörologu (1876-1946). Beyinciğin işlevleri ve beyin lezyonlarında görme ve göz hareketleri bozuklukları üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır. İstemli göz hareketi felcini açıklıkla tanımlamış ve tespit felcinden farklılığını belirtmiştir. "Klinik nörolojiye giriş" üzerine önemli bir yapıt yayımlamıştır.

HOLMES (Arthur), ingiliz yerbilimci ve fizikçi (Hebburn 1890 - Putney, Londra yakınında, 1965). Edinburgh Yerbilim enstitüsü'nün müdürlüğünü yaptı; kurşun izotoplarına dayanarak eski kayaçların yaşamının ve Yer'in kökeninin tarihlendirilmesiyle ilgili temel yöntemlerden birini buldu.

Holmes *(Sherlock)*, Conan Doyle'un romanlarındaki başkişi ve amatör dedektif tipi.

HOLMGREN (Frithiof), isveçli fizyolojist (Aasen 1831 - Uppsala 1897). Uppsala Üniversitesi'nde fizyoloji profesörüydü (1864), zehirlerin ve kloroformun etkilerini, renklerin algılanmasını ve elektrik akımlarının retina üzerindeki etkisini inceledi.

HOLMİN a. (fr. *holmine*). Anorg. kim. Formülü $Ho(OH)_3$ olan holmiyum hidroksit.

HOLMİYUM a. (fr. *holmium*, [stok] *holm*'den). Nadir topraklar grubundan metal. (Simgesi Ho olan kimyasal element.)
—ANSİKL. Holmiyum, atom numarası 67, atom kütlesi Ho=164,93 olan kimyasal bir elementtir. İlk olarak tayf çözümleme yöntemiyle ayırt edilen bu element, 1879'da P. T. Cleve tarafından erbinde bulundu. Daha sonra Lecoq de Boisbaudran tarafından disprosyumdan elde edildi. Holmiyum, lantanitler grubundan bir metaldir. Hidroksidi olan holmin, genellikle erbinle birlikte bulunur. Renksiz ya da açık sarı tuzlar oluşturur.

HOLMSK, Rusya Federasyonu'nda kent, Sahalin adasının güney-batı kıyısında; 37 000 nüf. Tersaneler. Selüloz. Konservecilik (balık ve et). Bira fabrikası.

HOLOBLASTİK sıf. (fr. *holoblastique*; yun. *holos*, bütün ve, *blastikos*, kolayca biten'den). Embriyol. *Holoblastik bölütlenme*, yumurtanın tüm hacmini ilgilendiren bölütlenme. (Vitellüsü çok az ya da vitellüssüz yumurtalarda [alesit] olabilir.)

HOLOBOLOS (Manuel), bizanslı hümanist (XIII. yy.). İmparator Mikhael VIII Palaiologos'un özel sekreteriydi. Genç Ioannes IV Laskaris'e yapılan işkenceye karşı çıktığı için tutuklandı ve rahip olmak zorunda kaldı. Daha sonra dilbilgisi ve söz bilim dersleri verdi. Yunan ve Latin kiliseleri birliğine karşı çıktı. Çok sayıda edebi yapıt bırakmıştır.

HOLOCENTRİDAE a. HİNDİSTANBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

HOLOCEPHALİ a. Düz dişleri levhalar halinde birbirine kaynaşmış, solungaç yarıkları bir deri kıvrımıyla örtülü, bedeninin kuyruk kesimi kamçı biçiminde olan kıkırdaklıbalık takımı. (Çok az türü vardır.)

HOLOEDR a. (fr. *holoèdre*). Krist. Holoedri niteliği taşıyan kristal. (Eşanl. TAMYÜZLÜ.)

HOLOEDRİ a. (fr. *holoédrie*). Krist. Kristal kafesi bakışımlı olan bir kristalin niteliği. (Eşanl. TAMYÜZLÜLÜK.)

HOLOENZİM a. (fr. *holoenzyme*'den). Biyokim. Diyalizlenemeyen proteinli bir kısım (apoenzim) ile diyalizlenebilen ama proteinli olmayan bir kısımdan (koenzim) oluşan tam enzim.

HOLOGENEZ a. (fr. *hologenèse*'den). Biyol. Canlı varlıkların soy evrimi bakımından, birey için büyüme ya da yaşlanma ne ise ona eşdeğer sayılan evrim süreci. (Hologenezin varlığı hemen hemen bütün biyolojistler tarafından reddedilmiştir. Bu ilke, temelde, kalıtsal mirasın, kuşaklar boyunca belli ve rastgele olmayan bir yönde evrim geçirmek üzere programlandığını öngörür, oysa bu öngörü, günümüzde anlaşılması güç bir varsayımdır. Hologenezin başlıca savunucuları, İtalyan Daniele Rosa [1857-1944] ve Güney Afrika'lı Jan Christiaan Smuts olmuştur.)

HOLOGNAT sıf. (fr. *holognathe*). Zool. Ağzında eklenti bulunmayan akciğerli karındanbacaklı yumuşakça için kullanılır. (Örneğin sümüklüböcekler, vb.)

HOLOGRAFİ a. (fr. *holographie*). Opt. İki laser demetinin üst üste gelmesiyle oluşmuş girişimden yararlanan kabartmalı fotoğraf çekme yöntemi. (Demetlerden biri doğrudan laser üretecinden, öbürü fotoğrafı çekilecek nesneden yansıyarak gelir.)

HOLOGRAM a. (fr. *hologramme*). Opt. Üç boyutlu bir nesne üzerinde kırılmış ışığı kaydeden ve belli bir açı altında bir ışık demetiyle aydınlatıldığında fotoğrafı çekilmiş nesnenin kabartmalı görüntüsünü veren saydam fotoğraf klişesi.
—ANSİKL. Hologram ilkesini 1947'de D. Gabor buldu. Bununla birlikte uygulama alanına, bağdaşık ışık demeti laser bulunduktan sonra 1963'te E. N. Leith, J. Upatnieks ve C. W. Stroke'un çalışmalarıyla geçildi. Hologram girişimleri kaydeden bir fotoğraf levhasından oluşur; bu girişim bir nesnenin ilettiği ya da yayınımını sağladığı ışık dalgasıyla, "karşılaştırma dalgası" adı verilen, nesneden bağımsız bir başka dalganın üstüste gelmesinden kaynaklanır. Bu yöntemle çekimde iki dalganın girişimi zorunludur; girişim için ise iki dalganın aynı noktasal kaynaktan çıkması ve kaynağın olduğunca tekrenkli ışık vermesi gerekir. Nitekim laser, tekrenkliliği (zaman bağdaşımı) ve yüksek ışıltısıyla bu yeni tekniğin kısa sürede gelişmesini sağladı.

Hologram elde etmek için laser demeti yarısaydam bir aynayla ikiye bölünür: aynadan yansıyan bölüm bir fotoğraf klişesini aydınlatır; aynanın içinden geçen bölüm ise fotoğrafı çekilecek nesneye düşer. Nesne belli bir miktar ışığı kırarak fotoğraf klişesine yollar. Gelen iki demetin fazları farklıdır ve klişe mikrosaçaklı bir girişim ağını kaydeder. Klişe çıplak gözle incelendiğinde saçaklar görülmez. Buna karşılık mikroskopta nesnenin biçimine göre az çok düzenli biçimde dağılmış girişim saçakları görülür. Bu saçaklar görüntü alımı sırasında yararlanılan karşılaştırma dalgasıyla hologram aydınlatıldığında nesnenin görüntüsünü verir. Böylece çekim sırasında nesneyle aynı konumda yer alan görüntü saydamlıkla tam olarak gözlenebilir. Dolayısıyla görüntüyü oluşturmak için hologram laser demetinin yarısaydam bir aynaya düşürülerek yansıyan bölümüyle aydınlatılır. Hologramdan bakıldığında kırılan ışınlarla yarısaydam aynadan geçerek gelen laser ışınlarının girişimi sonucu nesnenin kabartmalı gizil görüntüsü görülür. Burada gerçek bir kabartma sözkonusudur; çünkü gözlemi yapan kimse başını hafifçe oynatarak paralaks etkilerini gözlemler: nesne doğrudan gözlemde olduğu gibi fon üzerinde yer değiştirir.

Hologramları alınan nesneler, bir fotoğraf emülsiyonu üzerinde görüntüsü alınmış düzlem nesneler ya da üç boyutlu nesneler olabilir. Hologramın en önemli uygulamaları arasında şunlar sayılabilir: hologramları üst üste getirerek devinim halindeki nesneleri ya da kimi nesnelerin küçük biçim değişimlerini (özellikle karşılaştıkları yüklerin etkisiyle gereçlerin biçim değişimleri) ortaya koyma; bilişimde holografi ve A. Marechal'in optik süzme ilkelerinden yararlanarak karakterleri tanıma. Hologramlar, özel duyarlı katmanlar üzerine kaydedilen sesötesi (frekansları megahertz düzeyinde olan) ışımalarla da elde edilebilir.

HOLOKRİN sıf. (fr. *holocrine*). Dokubil. Yağbezleri gibi, salgısı, kendisini oluşturan salgı hücrelerinin bezden ayrılması ve dışarı atılması sonucu meydana gelen beze denir.

HOLOKSENİK sıf. (fr. *holoxénique*). Bakteriyol. Virüs ve bakterilerin bulunduğu (doğal boşluklarda ve mukozalarla deri yüzeyinde karmaşık mikrop floralarının bulunması) yaşam koşullarına denir.

HOLOLÖKOKRAT sıf. (fr. *hololeucocrate*). Petrogr. % 90'dan çok kuvars, feldispatımsılar ve feldispatlar içeren magma kayaçları için kullanılır. (Mikroskop altında açık renkli görülen bu kayaçlar % 90'dan çok renksiz mineral taşır.)

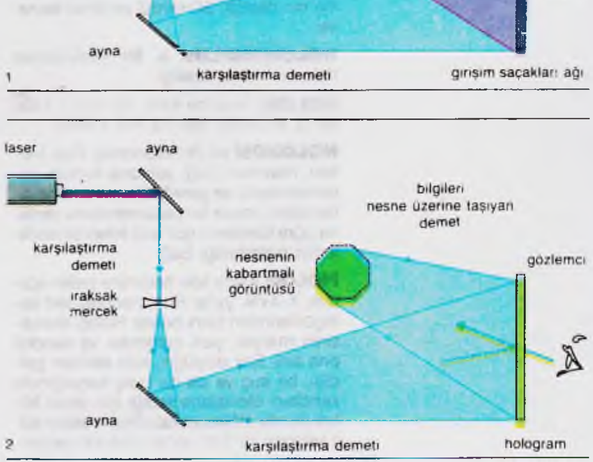
HOLOMELANOKRAT sıf. (fr. *holomélanocrate*). Petrogr. % 10'dan az kuvars, feldispat ve feldispatımsılar içeren magma kayaçları için kullanılır. (Mikroskop altında koyu renkte görülen bu kayaçlar % 90'dan çok renkli mineral taşır.)

HOLOMETABOL a. Zool. TÜMBAŞKALAŞMA'nın eşanlamlısı.

HOLOMETOPA a. Böcbil. İkikanatlıların

hologram
1. Kayıt;
2. Hologram görüntüsünü oluşturma.

Fransız holografi müzesi belgesine göre



sikloraf öbeklerinden birine eskiden verilen ad. (Yaklaşık olarak günümüzdeki *Acalyptera* öbeğini karşılıyordu.)

HOLOMETRE a. (fr. *holomètre*'den). Topogr. Ufuk çizgisinin üzerindeki bir noktanın açısal yüksekliğini ölçmeye yarayan aygıt.

HOLOMİKTİK sıf. (fr. *holomictique*). Hidrol. Suyun düşey hareketleriyle bütün kütleleri etkilenen bir göl için söylenir.

HOLOMORF sıf. (fr. *holomorphe*). Mat. çözlm. *$\mathbb{C}^n$ nin D açığında homolorf fonksiyon.* $z_1,...,z_n$ gibi *n* karmaşık değişkenin, D üzerinde sürekli olarak diferansiyellenebilen ve *df* diferansiyeli

$$\sum_{k=1}^{n} \frac{\partial f}{\partial z_k} \cdot dz_k$$

ya eşit olan fonksiyonu. || *D açığında holomorf fonksiyon,* D nin her noktasında holomorf fonksiyon. || *Ters holomorf, z* değişkeni için holomorf. || *z_0 da holomorf fonksiyon,* karmaşık değişkenin, z_0 da türevlenebilir *f* fonksiyonu; z_0, F nin tanımlı olduğu D açığının ($\mathbb{C}$ nin) bir noktasıdır —ANSİKL. • *Karmaşık değişkenin holomorf fonksiyonlarının birkaç özelliği.* Bir fonksiyon bir D açığında holomorfsa, bunun ardışık türevleri ve integrali de holomorftur. *f*, bağlantılı bir D açığında birdeğerli holomorf bir fonksiyonsa, *f*, D den *f* (D) açığına bir eşyapı uygulamasıdır ve f^{-1} ters fonksiyonu *f* (D) de holomorftur.

D nin her tıkızı üzerinde normal olarak yakınsayan bir holomorf fonksiyonlar serisinin toplamı, D de holomorf bir fonksiyondur.

D de holomorf bir fonksiyonlar dizisi, her tıkız üzerine *düzgün* olarak yakınsıyorsa, limit fonksiyon D de holomorftur.

Holomorf fonksiyonların analitik fonksiyonlar ile bağıntısı vardır: bir tam serinin toplamı holomorf bir fonksiyondur. Karşılıklı olarak, açık bir daire içindeki her holomorf fonksiyon, burada tam seriye açılabilir. (→ TAYLOR *açılımı.*) Öte yandan, Cauchy teoremi uygulanarak, *f*, D de holomorfsa, D nin γ kapalı yolu (D içindeki bir noktaya uzamdaş) için, aşağıdaki bağıntı elde edilir:

$$\int_\gamma f(z)\cdot dz = 0.$$

• *Holomorfluk koşulları.*
Bir değişkenli bir fonksiyon için: *x* ve *y* değişkenlerinin fonksiyonu olarak göz önüne alınan *f*; bir $z_0 = x_0 + iy_0$ noktasında, ancak ve ancak bu noktada türevlenebilir ve bu noktadaki kısmi türevler arasında aşağıdaki bağıntı varsa, holomorftur:

$$\frac{\partial f}{\partial x} + i\cdot\frac{\partial f}{\partial y} = 0.$$

Çok değişkenli bir fonksiyon için: *f*, $\mathbb{C}^n$ nin D açığında ancak ve ancak D de sürekliyse ve her karmaşık değişkene göre ayrı ayrı holomorfsa, holomorftur.

Holomorf fonksiyonların öbür özellikleri aşağıdaki madde başlarında görülebilir: CAUCHY *koşulları ve integral formülü;* LAURENT *serisi;* MAKSİMUM *ilkesi;* ORTALAMA'nın *özelliği;* SCHWARZ *yardımcı teoremi.*

HOLOMORFLUK a. Bir fonksiyonun holomorf olma özelliği.

HOLON, İsrail'de kent, Tel-Aviv - Yafa' nın G.-B.'sında; 156 700 nüf. (1990).

HOLONOM sıf. (fr. *holonome*). Fizs. mekan. *Holonom bağ,* yalnızca konum parametrelerini ve gereğinde zamanı hesaba katan, ancak bu parametrelerin zamana göre türevlerini göz ardı eden bir denklemin betimlediği bağ.

HOLOP, rusça *köle* anlamına gelen sözcük; X.-XVIII. yy.'lar Rusya'sındaki serf kategorilerinden birini belirtir. Holop, efendisinin malıydı, yani çalışması ve kendisi ona aitti. Esir düştüğü, köle aileden geldiği, bir suç ya da bir borç karşılığında kendisini efendisine sattığı için onun kölesi olurdu. Böylece, *kabalnıye holopıy* adlı kategori XV.-XVII. yy.'lar arasında yaygınlaştı. Bunlar aldıkları borçların faizine karşılık efendinin hesabına çalışırlardı. Kiev Rusyası'nın *(Ruskaya Pravda)* ya da Moskova prensliğinin (1550'de *Sudebnik*, 1649'da *Ulojeniya*) yasaları hukuksal statülerini belirledi. Büyük Petro, toplumun tüm bağımlı kategorilerini kendi egemenliğine aldı (1719-1723) ve bunları tek sınıfta birleştirdi: *krepostnıye lyudi* ya da serfler.

HOLOPHERNOS, Artakserkses III çağında (İ.Ö. IV. yy.) yaşayan bir Kappadokia satrapının ve kappadokialı bir kralın (İ.Ö. II: yy.) adı. —Yudit'in kitabında, Bethulia* kuşatmasında Yudit tarafından öldürülen asurlu general.

HOLOPNÖSTİK sıf. (fr. *holopneustique*, yun. *holos*, tam, bütün ve *pnenystikos*, solukla, solunumla ilgili'den). Böcbil. **1.** Böceklerde, hava deliklerinin açık olduğu ilkel solunum sistemi için kullanılır. **—2.** Genellikle 10 çift hava deliğiyle donanan böcekler için kullanılır. (Karşt. anl. HEMİPNÖSTİK ve APNÖSTİK.)

HOLOPODİDAE a. Çok kısa ve kalın bir sapla yere tutunan denizlalesi familyası. (Çanağının üzerinde kütle alinde kıvrılabilen, bükülebilir on kolu vardır. Sapı, hayvanın küremsi gövdesini taşır.)

HOLOPROTEİN ya da **HOLOPROTEİT** a. (fr. *holoprotéine* ya da *holoprotéide*'den). Biyokim. Tam hidrolizlenme ile yalnız aminli asitler açığa çıkaran protein.

HOLOPUS a. Üst Cambria devrinde ortaya çıkmış günümüzde bır türü Karayıb denizi'nde 300 m derinlikte yaşayan denizlalesi cinsi. (*Holopodidae* familyasının örnek tipi.)

HOLOSEN a. ve sıf. (fr. *holocène*). Yerbil. Üçüncü Zaman'ın, yaklaşık 10 000 yıl süren üst bölümü. (→ KATMANBİLİM.)

HOLOSİSTOLİK sıf. (fr. *holosystolique*). Tüm sistol evresi süresince duyulan kalp üfürümüne denir.

HOLOSTEİ a. TÜMKEMİKLİLER üsttakımının bilimsel adı.

HOLOSTOM sıf. (fr. *holostome*). *Natica*'larda olduğu gibi, kavkısının girintili çıkıntılı olmayan kenarında bir delik bulunan karındanbacaklı yumuşakçalar için kullanılır. (Karşt. anl. SİFONOSTOM.)

HOLOTHUROİDEA a. Zool. DENİZHIYARLARI sınıfının bilimsel adı.

HOLOTİP a. (fr. *holotype*). Bir taksonun (tür, cins, vb.) özgün bir biçimde tanımlanmasına temel olan birey ya da birey öğesi; sistematik araştırmaların doğrulanması için başvurulabilecek (eğer saklanmışsa) örnek. (TİP de denir.)

HOLOTRİCHA a. Zool. TÜMKİRPİKLİLER altsınıfının bilimsel adı.

HOLOZİT a. (fr. *holoside*). Org. kim. ve Biyokim. İki *(diholozit)* ya da daha çok *(poliholozit)* ozun bileşmesi sonunda oluşan glusitlerin genel adı; dolayısıyla bu bileşikler suyla ayrıştırıldığında yalnız ozları verir. (Karşt. HETEROZİT.)

HOLST (Gustav), ingiliz besteci (Cheltenham 1874 - Londra 1934). Ataları isveçliydi. Londra'daki Royal College of Music'te Stanford'un öğrencisi oldu. Daha sonra aynı okulda ders verdi. Boston Senfoni orkestrası'nın şefliğine getirildi, ama sağlığı bozulunca bu görevinden ayrılarak yalnızca besteci olarak etkinlik gösterdi. Berlioz ve Wagner'in etkilerini taşıyan karmaşık sanat anlayışına doğu düşüncesinden, gregorius ses müziğinden ve halk ezgilerinden alınmış öğeler de kattı. Çok sayıda beste yaptı. Bunların en önemlileri *St Paul's Suite* (1913), *The Planets* (1916), *A Fugal Concerto* (1923), *Lyric Movement* (1933) gibi senfonik yapıtları; melodileri; *The Hymn of Jesus* (1917), *A Choral Fantasia* (1930) gibi koro yapıtları ve *The Perfect Fool* (1922), *The Tale of the Wandering Scholar* (1934) gibi operalarıdır.

HOLST (Erich Walter VON), alman fizyolojist ve etoloji bilgini (Riga, Letonya, 1908 - Herrsching 1962). Balıkların merkezi sinir sisteminin kendiliğinden, devindirici hareketlerin kaynağı olan devindirici uyarılar yarattığını, doğuştan var olan birçok hareketin uyarıcı dış etkiler olmadan, yalnızca merkezi sinir sistemi tarafından düzenlenebildiğini (yersolucanı, balık), omuriliğin, yüzgeç hareketlerinin düzenlenmesinde çok önemli bir rol oynadığını gösterdi. Mittelstaedt ile birlikte (1950), yeniden getirme ilkesini açıkladı (bir geribesleme döngüsüyle karşılaştırılabilecek işlevsel düzenleme). Ayrıca bir bireyde (tavuk) aynı sinir merkezinin uyarılmasının, uyarıcı akımın yeğinliğine göre farklı davranışlar doğurduğunu ortaya koydu (E. von Saint Paul ile birlikte, 1962). Başlıca yapıtı *Zur Verhaltensphysiologie bei Tieren und Menschen* (Hayvanlarda ve insanlarda davranış fizyolojisi) [1969] adlı kitabıdır.

HOLSTEBRO, Danimarka'da (Ringköbing *amt*'ı) kent, Jylland'ın batısında; 32 900 nüf. Bira fabrikası. Et konserveleri. Tütün.

HOLSTEİN, Germen konfederasyonu'nun eski devleti Holstein, bugün Eider ırmağının ayırdığı Schleswig'in güneyiyle birlikte Schleswig-Holstein Devleti'ni (Federal cumhuriyet) oluşturur.

—Tar. Saksonya'nın kuzey bölümü olan Holstein, V. yy.'da Bretagne'ı ele geçiren Saksonlar'ın hareket üssüydü. Slavlar'ın işgal ettiği Holstein'ı Charlemagne aldı ve Obodritler'e bıraktı (804) ve sonra burada Danimarkalılar'a karşı İtzehoe kalesini yaptırdı (810); Obodritler'in ayaklanması (817), bu halkın buradan kovularak yerlerine Saksonlar'ın yerleştirilmesine neden oldu: böylece *limes Saxonicus* markalığı oluştu. XII. yy.'da Saksonya dükü Lothar von Supplinburg, Schaumburglu Adolf I adına Holstein'ı kontluk ilan edince (1110-11), Obodritler yeniden buraya yerleştiler. Obodrit kontları, önce, Danimarkalılar ve Saksonlar ile birleşerek Slavlar'a karşı savaştılar; sonra, Almanlar ve Hollandalılar ile birlikte sömürge haline getirdikleri ve bütün kaynaklarını kuruttukları Schleswig konusunda Danimarkalılar ile anlaşmazlığa düştüler. Adolf II (1130-1164) Lübeck'i kurdu (1143); ama Adolf III (1164-1203) Danimarkalılar'a tutsak düşünce, Holstein kontluğunu onlara bırakmak zorunda kaldı (1203); böylece Holstein kontluğu Schleswig ile birleşti. Adolf IV (1225-1239), Hansa'nın yardımıyla ülkeyi ayaklandırdı ve Danimarka kralı Valdemar II'yi, kontluğu kendisine vermek zorunda bıraktı (1225). Kızını, daha sonra Danimarka tahtına çıkacak olan Schleswig dükü Abel ile evlendirdikten sonra, topraklarını oğlu Johann (1239-1263) [Kiel bölgesi] ve Gerhard (1239-1290) [İtzehoe] arasında paylaştırarak bir manastıra çekildi. Johann'ın oğullarından Holstein-Segeberg (1308'de söndü) ve Holstein-Kiel (1321'de söndü), Gerhard' ın oğullarından da Holstein-Ploen (1390'da söndü), Holstein-Schaumburg (1419'da söndü) ve tüm kontluğu bir araya getiren Holstein-Rendsburg kolları doğdu. Kel Gerhard III (1304-1340), Danimarka'dan Schleswig'i geri aldı (1326) ve iki ülkeyi birleştirdi. Ama 1368'de savaş yeniden başladı, Gerhard IV ölünce, 1404'te Danimarka kraliçesi Margrethe, Holstein'ı işgal etti; bununla birlikte Hansa ile ittifak kuran Holstein, Pomeranyalı Erik'i Schleswig'ten vazgeçmek zorunda bıraktı (1435) ve sonunda, Danimarka kralı Christian, Schleswig ve Holstein'ı kendi adına ele geçirdi (1460). [→ SCHLESWIG-HOLSTEİN ve DÜKLÜKLER savaşı.]

HOLSTEİN (Friedrich VON), alman siyaset adamı ve diplomat (Schwedt 1837 -Berlin 1909). Baş danışman olarak

1874-1906 arasında alman diplomasisinde ölçülü ama etkili bir rol oynadı ve Hohenlohe ile yakın ilişki kurdu. Bismarck'ın sömürgecilik siyasetine ve karşıgüvence antlaşmasına (1887) karşı çıktı. Üçlü ittifak'ın yenilenmesi için uğraş verdi ve önce Caprivi'nin, sonra da Hohenlohe'nin (1894) sansölyeliğe getirilmesini sevinçle karşıladı. Bülow döneminde son derece etkili oldu; 1905'te Fas sorununa ilişkin görüşmelerde ağırlığını hissettirdi. 1906'da emekliye ayrıldı.

HOLSTEİN (Jean Paul), fransız bestecı (Angoulême 1939). J. Rivier, O. Messiaen ve A. Jolivet'nin öğrencisi. Paris konservatuvarı'nda 1973-1978 arasında çözümleme, 1978'den sonra da kontrapunto dersleri verdi. 1908'de Paris-Luxembourg belediye konservatuvarı'nın başına getirildi. Zaman zaman onikiton tekniğini kullandığı yapıtlarıyla Roussel, Bartók ve Jolivet geleneğini sürdürdü: bakır ve tahta üflemelilerle vurmalılar için *Sept İllustrations pour des visions de Dante* (1969); solucu 11 yaylı çalgı için *les Forces de l'espace* (1974); yaylılar dörtlüsü için *Peut-être, le jour...* (1980); *l'İncantation de Merseburg* (müzikli bale-tiyatro, 1981).

Holstein atı, aynı adı taşıyan bölgede yetiştirilen alman binek atı ırkı. İri cüsseli, geniş ve derin gövdeli olan Holstein atı, koşuma, eğitilmeye ve engelli koşulara çok elverişlidir.

Holstein-Friesian ırkı, XIX. yy.'ın sonlarında, Hollanda ve Kuzey Almanya'dan Kuzey Amerika'ya götürülen ve özellikle süt üretimi için ıslah edilen siyah alaca sığırlardan türeme sığır ırkı. Bu ırkın süt verimi ve cüssesi Avrupa siyah alaca tiplerinden daha üstündür. Birleşik Amerika'dan Türkiye'ye de ithal edilmekte ve benzer Avrupa ırkları gibi hollanda sığırı ya da hollanda ineği adıyla anılmaktadır. Bu ırkın aynı amaçla kullanılan kırmızı alaca bir çeşidi de vardır. (Eşanl. HOLŞTAYN.)



Holstein-Friesian ırkı inek

HOLŞTAYN a. (alm. *holstein*). HOLLANDA SIĞIRI'nın ve HOLSTEİN-FRİESİAN IRKI'nın eşanlamlısı.

Holt, Rinehart and Winston, 1866'da New York'ta kurulan amerikan yayınevi. Okul ve bilim kitapları, kurgusal ve tarihsel yapıtlar yayımlamaktadır. Toronto'da (Kanada) bir şubesi vardır.

HOLTEİ (Karl VON), alman yazar (Breslau 1798 - *ay. y.* 1880). Biri lehçeyle yazılan (*Schlesische Gedichte*, 1830) lirik şiir kitapları, tiyatro oyunları ve bir özyaşamöyküsü kitabı (*Vierzig Jahre*, 1843-1850) yayımlandı.

Holter yöntemi. Kardiyol. Bir kişide ya hastanede ya da ayakta, yani normal yaşamında 24 saat boyunca elektrokardiyogramın sürekli olarak kaydedilmesi. Bu yöntem, ancak kısa dönemler halinde ortaya çıkan ritim ya da koroner dolaşım bozukluklarını saptamayı sağlar. Bazı aygıtlar (monitörler) yalnız bozukluklar ortaya çıktığında kayda geçer.

HOLTZ (Wilhelm), alman fizikçi (Saatel, Pomeranya, 1836 - Greifswald 1913). Fırtınaları inceledi ve 1865'te, elektrostatik bir makine icat etti *(Holtz makinesi)*.

Holtz makinesi, Wilhelm Holtz'un geliştirdiği eski tür elektrostatik makine. Bir eksen çevresinde devinimli bir cam tabladan, sabit ve birincisine koşut bir cam tablanın deliklerine uyarlanmış iki kâğıt armatürden ve bir tarakla devingen tablayı sıyıran bir çift iletkenden oluşan bu aygıt, bir taşınım olayı ve bir etki olayı sayesinde elektrik üretiyordu.

HOLTZMANN (Heinrich), alman protestan tanrıbilimci (Karlsruhe 1832 - Baden-Baden 1910). Heildelberg ve Strasbourg'da dinler tarihi ve kutsal metinler yorumu profesörlüğü yaptı. Akılcı okulun önderlerinden biriydi; özellikle, Loisy üstünde derin etkiler bıraktı.

HOLYHEAD, Büyük Britanya'da liman kenti, *Holyhead adası* kıyısında, Wales ülkesi'nin K.-B.'sında; 10 600 nüf. İrlanda'ya (Dublin) giden yolcuların gemiye bindiği liman. Sayfiye ve konaklama merkezi. Alüminyum.

HOLY İSLAND → LİNDİSFARNE

HOLY LOCH, İskoçya'da küçük ada, Clyde'ın halicinde. Amerikan nükleer denizaltıları için ABD'nin kullanımına verilmiş deniz üssü.

HOLYOAKE (Keith Jacka), yeni-zelandalı siyaset adamı (Pahiatua 1904 - Wellington 1983). Koyun yetiştiricisiydi, 1932'de Ulusal parti'den milletvekili seçildi; 1949'da tarım bakanı, 1957'de S. G. Holland'ın yerine Ulusal parti başkanı ve başbakan oldu. Aynı yıl seçimlerde yenildikten sonra 1960'ta yeniden başbakanlığa getirildi ve bu görevi 1972'deki istifasına kadar sürdürdü. Siyasal yaşamını genel vali olarak tamamladı (1978).

HOLYOKE, ABD'de kent, Yeni İngiltere'de (Massachusetts), Connecticut ırmağı kıyısında; 50 100 nüf. Tekstil, makine ve kimya sanayileri.

Holyrood, 1128'de Edinburgh'ta David I tarafından kurulan iskoç manastır. XV. yy.'da İskoçya kralları burada taç giydi. XV. yy. sonunda James IV bu manastır yakınında, Stuartlar hanedanından kralların İngiltere tahtına çıkıncaya kadar oturdukları bir saray yaptırdı. Holyrood manastırı'ndan günümüze, sahnın yıkıntılarından başka bir şey kalmamıştır.

HOLZ (Arno), alman yazar (Rastenburg 1863 - Berlin 1929). Önce lirik şiirler yazdı. Daha sonra natüralizme yöneldi ve *Buch der Zeit*'ta (1886), klasik dizelerle, işçilerin yoksulluğunu işledi. Dostu Johannes Schlaf (1862-1941) ile bir dizi deneysel yapıt hazırladı: kısa bir öykü derlemesi olan *Papa Hamlet* (1889) ve *Die Familie Selicke* (1890) adlı bir dram. Schlaf ile arası açılınca kelime sayıklamasına varan, aşırı ve saldırgan bir natüralizme yöneldi. Lirizmle ilgili görüşlerini açıklamak için 1898'den 1925'e kadar *Phantasus* adı altında bir dizi şiir yayımladı. Bu şiirlerden bazıları dört yüz sayfayı bulur ve bir tek cümlenin yirmi otuz sayfa boyunca uzadığı olur. Her ne kadar, böylesine devasa bir yapıtın unutulmaya mahkûm olduğu düşünülebilirse de, Holz'un denemesi yine de ilginçtir. Son yapıtlarında (*Sonnenfinsternis*, 1908; *İgnorabimus*, 1913) ilk şiirlerindeki lirizme bir dönüş sezilir.

HOLZBAUER (İgnaz), avusturyalı besteci (Viyana 1711 - Mannheim 1783). Fux'un öğrencisi. Bir süre İtalya, Moravya, Viyana ve Stuttgart'ta yaşadıktan sonra 1753'te Mannheim'a davet edildi; yeni İtalya yolculukları dışında, yaşamının kalan bölümünü bu kentte geçirdi. Çok sayıda çalgı yapıtı (yaklaşık 70 senfoni), italyan tarzında birçok opera (ayrıca bir almanca opera: *Günther von Schwarzburg*, 1776) besteledi. Ama dinsel yapıtları daha önemlidir (missa'lar, motet'ler, oratoryolar).

HOLZMEİSTER (Clemens), avusturyalı mimar (Fulpmes 1886 - Salzburg 1983). Viyana Teknik üniversitesi'ni bitirdi, aynı üniversitede görev alarak profesör oldu (1919). Viyana Güzel sanatlar akademisi mimarlık bölümü başkanlığına getirildi (1924); bu okulun rektörlüğünü yaptı (1933-1937). Türkiye'ye çağrılarak Ankara'daki çeşitli yönetim yapılarının projelendirilmesiyle görevlendirildi (1927). İkinci Dünya savaşı sırasında ülkesine dönmeyerek Türkiye'de kaldı ve İstanbul Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi'nde ders verdi (1940-1949). 1954'te ülkesine döndü, Viyana Güzel sanatlar akademisi'nde görev aldı, rektörlüğe seçildi (1955-1957). 1957'de Salzburg'a yerleşti. Holzmeister Türkiye'de bulunduğu sürece, sağlam ve düzenli bir mimarlık eğitiminin yerleşmesine katkıda bulundu. Türkiye'de gerçekleştirdiği anıtsal boyutlu yapılarında önce, akılcı-işlevci bir tutum gözlenirken, daha sonraki yapıları yeni ulusalcılık akımının destekleyicisi oldu. Önemli yapıları arasında Ankara'daki Milli savunma bakanlığı, Genelkurmay başkanlığı, Orduevi, Harp okulu, Cumhurbaşkanlığı köşkü, Güven anıtı (A. Hanak, J. Thorak'la birlikte), Merkez bankası, İçişleri bakanlığı, Bayındırlık bakanlığı, Ticaret bakanlığı, Yargıtay, Emlak kredi bankası, Avusturya büyükelçiliği, Türkiye Büyük Millet Meclisi belirtilebilir.

HOLZMİNDEN, Almanya'nın Aşağı Saksonya eyaletinde kent, Weser kıyısında; 22 700 nüf. Elektroteknik. Kimya. Camcılık. Kereste sanayisi.

Holzwege *(Çıkmaz Yol)*, Martin Heidegger'in yapıtı. 1950'de yayımlanan bu kitapta, 1935-1946 arasında yazılmış şu metinler toplanmıştır: "Sanat yapıtının kaynağı", "Dünya görüşleri çağı", "Hegel ve onun deney kavramı", "Nietzsche'nin özdeyişi: Tanrı öldü", "Şairler niçin var?" vb. Holzweg sözcüğü, Heidegger'in de belirttiği gibi, hem bir "orman yolu", hem de bir "çıkmaz" anlamına gelir. Heidegger, önsözünde, Holz (odun) sözcüğünün, eskiden "orman" anlamına geldiğini de belirtir. Bütün bu belirtmelerin amacı, okuyucuyu bir çıkmaz görünüşü altında, tam "orman"ın ortasına, yani yazarın "kendi kendisine soru sorma" dediği şeye götürecek bir araştırmaya doğru çekmektir. Heidegger'in dediği gibi, "(burada) bir cevaba benzeyen şey, aslında, soru sormayı yönlendiren bir işaretten başka bir şey değildir" Öyleyse sözkonusu olan, geliştirilmiş felsefi temalar aracılığıyla insanı, doğal eğilimi olan soru sorma alışkanlığından *(Fraglosigkeit)* kurtarmaktır.

HOM(O)-, HOMEO-, benzer anlamındaki yun. *homos* ya da *homoios*'dan gelen ve birçok yabancı kökenli terimlerde yer alan önek.

HOMA a. Hindistan'da insanların eylemleriyle biriken kötülükleri yok etmek, tanrıların merhametine sığınmak ve kötü

Clemens **Holzmeister**
Genelkurmay başkanlığı
Ankara



ruhları uzaklaştırmak için, bir sunak üzerinde yakılan ateşe adaklar atılarak yapılan tören. (Homa, japon buddhacı mezhepleri tarafından da uygulandı ve burada *goma* adını aldı.)

HOMALİUM a. Yassı, esmer ya da kızıl bedenli, küçük (3 mm uzunluğunda) kısakanatlı bocek cinsi. (Gübrelerin altında bol bulunur. Kısakanatlıböcekgiller familyası.)
—Bot. Güneydoğu Asya'da birçok türü yetişen, *flacourtiaceae* familyasından ağaç.

HOMALOMENA a. Saplı, oval, mızrağımsı ya da yürek biçiminde yaprakları olan ve dişi ve erkek çiçekleri bir gen içinde toplu bulunan çokyıllık otsu bitki. (Tropikal Asya ve Amerika'da 25 türü vardır; yılanyastığıgiller familyası.)

HOMALONOTUS a. Silures ve Devon devirlerinde yaşamış trilobit cinsi. (Çoğunlukla iri boyludur. Başlıca özelliği trilobasyonun silinmiş olmasıdır. *Homalonotidae* familyası.)

HOMALOPSİNAE a. Güney-doğu Asya'da yalnızca suda yaşayan yılan oymağı. (*Homalopsinae*'ler doğurucu, gerideoyuklu yılanlardır. Kabuklu hayvanlar ve balıklarla beslenirler. Suyılanıgiller familyası.)

HOMALOTA a. Gübre ve her çeşit artık içinde yaşayan küçük kısakanatlı böcek cinsi. (Bazen güneş batarken sürüler halinde uçuşur. Kısakanatlıböcekgiller familyası.)

HOMATROPİN a. (fr. *homatropine*). Eczc. Atropin ile eş etkili sentetik alkaloit, gözbebeğini genişletici etkisi hızlı, fakat kısa sürelidir. (Bromhidrat halinde, özellikle göz dibi muayenelerinde kullanılır.)

HOMBERG, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde yer, Ren kıyısında, Ruhr'un denize döküldüğü yerde. Duisburg sınırları içinde kalan Homberg bir sanayi (metalürji, kimya, tekstil) merkezidir.



Homberg ibriği

HOMBERG (Wilhelm, **Guillaume** —denir), hollanda asıllı fransız kimyacı ve hekim (Batavia, Cava, 1652 - Paris 1715). Colbert'in çağrısıyla Paris'e gitti (1682), bir süre Roma'da hekimlik yaptı, gene Paris'e döndü (1691) ve Bilimler akademisi' ne üye seçildi. 1702'de Orléans dükü kendisini kimya öğretmeni olarak tuttu. Tahtın vârisi ve oğlu ani olarak ölünce, müstakbel naip, yani Louis XIII'ün yeğeni, ikisini de zehirletmekle, Homberg ise onun suç ortağı olmakla suçlandı. Homberg, bir tuzun, bir baz üzerine asit etkimesiyle elde edildiğini gösterdi ve fosforun değişik türlerinin kimyasal olarak özdeş olduğunu kanıtladı. Bundan başka bitkisel uçucu yağlarla borik asidi *(yatıştırıcı Homberg tuzu)* inceledi.

■ **Homberg ibriği,** Londra'da, Keir koleksiyonu'nda bulunan ibrik; önceleri Homberg ailesine ait olduğundan bu adla anılır. İslam maden sanatının, pirinçten yapılmış ve gümüş kakmalı Musul okulu yapıtlarından olup üzerinde musullu Ahmet el -Zeki'nin ürünü olduğunu gösteren 1242 tarihli yazıtı vardır. Dikey dilimli ibrik, boynunda ve gövdesinin alt bölümündeki hıristiyanlığa ilişkin sahnelerden oluşan süslemeleriyle dikkati çeker.

HOMBRE a. (adam anlamında isp. sözc.). İspanyol kökenli eski bir kâğıt oyunu. Üç oyuncunun 40 kâğıtla oynadığı (10'lu, 9'lu ve 8'li kâğıtlar 52'lik bir desteden çıkarılır), oyunda hâkim kâğıtlara *matador* denirdi.

HOMBRECHTİKON, İsviçre'de (Zürich kantonu) komün, Zürich gölü kıyısında; 6 000 nüf.

HOMBURG, Almanya'nın Saarland eyaletinde kent, Erbach ırmağı kıyısında, Blies'in kolu, Zwei Brücken'in K. ında; 41 300 nüf. Demiryolu merkezi. Ağır metalürji. Elektrikli gereçler. Besin sanayileri. Tıp fakültesi ve önemli klinik.

HOMBURG → BAD HOMBURG VOR DER HÖHE.

HOME (Henry), lord **Kames**, ingiliz avukat ve ahlakçı (Kames, Berwickshire, 1696 - Edinburgh 1782). *Essays on the Principles of Morality and Natural Religion* (Ahlakın ve doğal dinin temel ilkeleri üzerine deneme) [1751] ve özellikle de *Elements of Criticism* (Eleştirinin öğeleri) [1762] adlı yapıtlarında otoriteye dayanan bir eleştiri anlayışından vazgeçerek, eleştirinin ana öğesini insan doğası yasalarında aradı. Ayrıca *An Introduction to the Art of thinking* (Düşünme sanatına giriş) [1761] adlı bir başka yapıtın da yazarıdır.

HOME (John), iskoç şair (Leith 1722 -Merchiston Bank, Edinburgh, 1808), bazen "İskoçya'nın Shakespeare'i" diye de anılır. İlk oyununun (*Douglas*, 1756) başarısından sonra, rahiplikten ayrılmak zorunda kaldı. Daha sonraki piyesleri Garrick'in ilgisini çekti. Hannover yanlısıydı. *The History of the Rebellion of 1745* (1802) adlı bir yapıtı vardır.

HOME (Daniel Douglas), ingiliz medyum (Edinburgh 1833 - Paris 1886). Bütün Avrupa'yı dolaştı. Nikolay I ve Napoleon III tarafından kabul edildi. Telepatik iletişimden, irade gücü ile nesneleri kaldırmaya kadar çeşitli numaraları binlerce seyirci önünde sergiledi.

HOME (*sir* Alexander DOUGLAS) → DOUGLAS-HOME.

Home Fleet, Birleşik Krallık'ı anı tehlikelere karşı korumakla görevli filoya İngilizler tarafından verilen ad.

Home Guard, Büyük Britanya'da 1940'ta kurulan ve seferber edilmeyen personel arasındaki gönüllülerden toplanan ülke muhafız birliklerinin tümü. Elizabeth I çağına uzanan eski ingiliz geleneği "self-defence"den esinlenen bu kuruluş, ulusal toprağın istilası halinde düzenli ordu birliklerine yardımcı oluyordu. 1945'te Home Guard'ın 1 000 taburu aşkın gücü vardı (1 700 000 erkek ve 30 000 kadın).

Home Office, İngiltere'de İçişleri bakanlığı.

HOMELAND a. Coğ. BANTUSTAN'ın eşanlamısı.

HOMEOMORF sıf. (fr. *homéomorphe*). Krist. BENZERŞEKİLLİ'nin eşanlamlısı.

HOMEOMORFİZMA a. (fr. *homéomorphisme*). Topol. EŞYAPI* UYGULAMASI'nın eşanlamlısı.
—Krist. BENZERŞEKİLLİLİK'in eşanlamlısı.

HOMEOPAT a. (fr. *homéopathe*). Benzerlikler yasasına ve Hahnemann yöntemi deneylerine dayanarak bir hastalığı konu alan ve homeopatik ilaçlarla tedavi eden hekim.

HOMEOPATİ a. (fr. *homéopathie;* yun. *homoios*, benzer, ve *pathos*, hastalık'tan). XVIII. yy.'ın sonunda S. Hahnemann tarafından bulunan deneysel tedavi yöntemi.
—ANSİKL. Homeopati şu ilkelere dayanır: 1. benzerlik yasası, hasta tarafından bildirilen belirtiler (hastanın kişilendirilmesi) ile sağlam ve duyarlı bir kimseye etkili bir ilaç maddesi verildikten sonra ortaya çıkan belirtileri (ilacın kişilendirilmesi) karşılaştırır; 2. sonsuz küçüklük ilkesi, bir yandan özellikle ruhsal alanda etkilerini inceltmek, öte yandan ilacın doğurabileceği tehlikelerden sakınmak amacıyla sulandırılmış ilaçların kullanımını öngörür; 3. insanı ve hastalıklarını beden ve ruh açısından bir bütün olarak ele alma ilkesi, insanın kalıtımsal ve edinsel dağarını ve yaşadığı ortamı göz önüne alır.
• *Homeopatik tedavi.* Homeopatik ilaçlar, sağlam insanda denendikten sonra özel bir yöntemle hazırlanmış ilaç maddeleridir. Deneysel protokolların toplanması, patojeneziler, tıbbi temeli oluşturur ve akla yatkın her çeşit homeopatik tedaviye esas alınır. Bundan başka, hastanın hastalık eğilimlerini, bünyesini ve mizacını iyi tanımak homeopat hekime, daha iyi anlamak ve dolayısıyla daha iyi tedavi etmek olanağı sağlar.
• *Homeopatik ilaçlar.* S. Hahnemann tarafından geliştirilmiş tekniklere göre yapılan homeopatik ilaçlar, hayvansal, bitkisel ve madensel etkin cisimlerden elde edilen ana maddelere (tentürler ya da madensel ve organik maddeler) dayanır. Arka arkaya yapılan onda bir, yüzde bir oranında sulandırmalarla ya da ezile ezile zayıflatılan bu ilaç maddeleri aslında öteden beri tedavide kullanılan ilaçlardan ve bitkisel maddelerden başka bir şey değildir, ama homeopatik işlemlerle dinamizmleri artırılınca yeni bir güç kazanırlar. Bu gücül etkin ilaçlar, benzerlik yasasına tam bir uyumla toksikoloji ya da Hahnemann yöntemiyle denendikten sonra sağlam bir kişide görülen belirtilerin aynını sergileyen bir hastaya verildiği zaman homeopatik olurlar. Bu durumda hasta ile tam "uyum" halinde olacaklarından onun iyileşmesini sağlayacaklardır. Sonsuz küçük dozlarda (→ENKÜÇÜKLÜK) kullanıldıkları için de sonradan herhangi bir zehirlenmeye neden olamazlar. Olsa olsa bazı duyarlı ya da duyarlılaştırılmış kimselerde, tedavinin çeşitle evrelerinde, ilaçlardan doğan bazı ağırlaşma halleri görülebilir; bunların tümü kendiliğinden düzeleceğinden hiçbir özel önlem alınması gerekmez.

Homeopatik ilaçlar ya tek başlarına ya da birleşik ve karmaşık formüller halinde kullanılırlar. Latince adlarla ve sulandırma derecelerini belirten numaralarla gösterilirler. En sık kullanılan biçimleri granül, yuvarlak hap ve damladır. Fitil ve toz (ezme) biçimleri daha az verilmektedir. Biyoterapiklerle izoterapikler de tedavi araçları arasında yer alırlar.

Homeopatik ilaç listesine giren ilaçların sayısı aşağı yukarı bin tanedir. Veriliş alanı sınırlı olan ve az kullanılan "küçük" ilaçların sayısı çok fazladır. "Büyük" ilaçların, yani genel etkili temel ya da "polikrest*" ilaçların etkisi uzun süreli, patojenezi zengin, yaygın ve sayısı azdır (altmışa yakın); bunlar günlük olarak kullanılırlar. Etkili yeni ilaç maddeleri bulmak amacıyla sağlam insanda Hahnemann yöntemiyle deneyler sürdürülmektedir. Son zamanlardaki en ilginç patojeneziler arasında Penicillinum ve fenobarbitol sayılabilir.
• *Homeopatik yöntemler.* Uygulamada homeopatik ilaçların veriliş tarzının yorumundaki farklılıklardan doğar, ama hepsi benzerlik yasasına dayanır. Hahnemann okuluna tam bağlı olduklarını ileri sürseler de, J. T. Kent'ten esinlendiklerini, Nebel'in, Leon Vannier'nin, Henri Bernard'ın görüşlerini benimsediklerini, hatta çok ya da az "sulandırıcı" olduklarını söyleseler de kullandıkları yöntemlere göre homeopatları belli başlı dört gruba ayırmak gerekir:
1. *"ılımlı çoğulcular":* bir reçetede birçok ilacı birden yazarlar. Zaman ve alan bakımından etkileri sınırlı belirtilere karşı ve orta derecede sulandırılmış ilaçlar ile hastalık eğilimini, bünyeyi ve mizacı göz önüne alarak zemini değiştirmeye ya da dengelemeye yönelik güçlü ve uzun etkili temel ilaçları birlikte vermeyi yeğlerler;
2. *tekçiler:* Hahnemann ülküsüne bağlıdırlar (bir defada bir tek ilaç vermek) ve hasta tarafından ileri sürülen patolojik tablonun tüm belirtilerini tek başına kavrayacak tek ilacı, "tıpa tıp benzerliği" ararlar. Tekçiler de tıpkı kentçiler gibi yüksek oranda sulandırılmaları kullanırlar;
3. *kentçiler:* eşsiz bir tekçi olan Kent'in geliştirdiği tedavi listesine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Bunlar özel belirtilerden başlayıp daima genel işaretlerden yerel işaretlere doğru giden ve kademe kademe ilerleme ve ayıklamalarla üstün tek ilaç

bulma tekniğini kullanırlar;
4. *"karmaşıkçılar":* bir reçetede A. Rouy'nin öngördüğü gibi az sulandırılmış karmaşık formüllü birçok temel ilacı birlikte yazarlar. Bundan başka, birkaç homeopatik ilacın yanı sıra fitoterapide, organoterapide, hatta gemmoterapide ya da litoterapide kullanılan birtakım ilaçları da yazıp adeta bir "salata" reçete meydana getirir ve böylelikle benzerlik yasasından ayrılmış olurlar.

HOMEOPATİK sıf. (fr. *homéopathique*). **1.** Homeopatiyle ilgili. **—2.** *Homeopatik doz, miktar,* çok düşük doz. || *Homeopatik ilaç,* sağlam insanda denenmiş (patogenezi) ve sulandırma/çalkalama (dinamikleştirme) yöntemiyle özgün biçimde hazırlanmış olan ve yalnız benzerlikler yasasına uyularak çok düşük dozlarda verilen iyileştirici madde.

HOMEOSAURUS a. Üst Jura döneminde Batı Avrupa'da yaşamış fosil sürüngen cinsi. (Günümüzdeki kalakbaşlıların atasıdır.)

HOMEOSİNİATRİ a. (fr. *homéosiniatrie*). Homeopati ile akupunktur arasında işbirliğine dayanan tıp.
—ANSİKL. 1929'da Dr. Ferreyrolles ve G. Soulié de Morant, bazı akupunktur noktaları ile bazı duyarlı deri noktaları arasındaki yer ve belirti uygunluğuna işaret ettiler. Dr. R. de la Fuye ise bu iki tip hekimlik, yani akupunktur ve homeopati arasındaki birçok ortak noktayı ve yakın ilintiyi belirleyerek 1934'te "homeosiniatri" sözcüğünü önerdi.

HOMEOSTAT a. (fr. *homéostat*). Siber. 50'li yıllarda britanyalı sibernetikçi William Ross Ashby'nin, benzeşim yoluyla canlı organizmaların homeostazi işlevini elde etmek için gerçekleştirdiği aygıt.
—ANSİKL. Homeostat, birbirine bağlı dört elektrokimyasal öğeden oluşuyordu; bu öğelerden her birinin durumunu, kendi öz durumuyla öbür üç öğenin durumlarının bir bileşimi belirliyordu. W. R. Ashby'nin gerçekleştirdiği sistem az çok uzun bir süre sonunda denge durumuna ulaşmaktaydı, ama bu sistem, yapım parametreleri farklı olsaydı, kararsız da olabilirdi. Üstelik bir elektrik bağlantısındaki kutup evirtimi gibi bozucu bir etki altında kaldığında yeni bir denge durumuna geçiyor ve kendi "iç ortam"ının değişmezliğini koruyordu. Dolayısıyla homeostatın, homeostazi işlevinin geçerli bir benzeşimini oluşturduğu söylenemez.

HOMEOSTAZİ a. (fr. *homéostasie*). Fizyol. 1926'da Cannon tarafından öne sürülen, organizmaların genel düzenleme ilkesi. Bu ilkeye göre, her organizma, belli sayıda biyolojik parametreyi sabit tutma eğilimindedir. Dış ortamda değişiklik olduğunda parametre değerlerini ödünleme yoluyla yeniden kurarak bunu gerçekleştirir. (Homeostazi ilkesi, psikofizyolojide, açlık, susuzluk, ısı ayarlamaları, vb. gibi ilkel güdülenimlerin temelini oluşturur.) [Bk. *ansikl.* böl. Nörobiyol.]
—ANSİKL. Nörobiyol. *Genel homeostazi,* vücudun bütünü bakımından iç düzenlenmeleri kapsar; vücut bunu nörovejetatif sisteme bağımlı olarak özgül yöntemlerle sağlar. Vücut sıcaklığının ve nörovejetatif dengenin homeostatik denetimi süreklidir; böylece stres durumunda dolaşım, idrar boşaltımı ve ACTH gibi hipofiz hormonlarıyla katekolaminlerin salgılanması vücudu kaçma ya da savaşma tepkisine hazırlar. Benzer değişiklikler, organizmanın fiziksel bir saldırıyla karşılaştığı durumlarda metabolik işlevlerin devamını sağlar.
Kısıtlı homeostazi, bir organa ya da sinir sistemi gibi bir sisteme özgü değişiklikleri tanımlar. Merkez sinir sistemi, bir yandan, beyin-omurilik zarına gelen beyin-omurilik sıvısının kimyasal bileşiminin sabit tutulması, öte yandan beyin dolaşımının yararına kendi kendini ayarlaması ve glukozun sinir hücrelerine doğrudan girmesiyle korunur. Oysa, organizmadaki diğer hücrelerin, glukozu hücre içine alabilmek için ensüline gereksinimi vardır.

HOMEOTİPİK sıf. (fr. *homéotypique*). Biyol. *Homeotipik bölünme,* meyozun ikinci bölünmesine bazen verilen ad. (Bu bölünme sırasında hücre serisi haploit hale gelir.) || *Homeotipik mitoz,* EŞİTSEL MİTOZ*'un eşanlamlısı.

HOMER (Winslow), amerikalı ressam (Boston 1836 - Prouts Neck, Maine, 1910). Önceleri, gravürcülük ve gazete ressamlığı yaptı. 1866-1867 arasında Paris'te yaşadı. İngiltere, Kanada, ABD, Bermuda ve Küba'ya geziler yaptı. Gerçekçi bir sanatçı olan Homer, konularını çoğunlukla tuzak avcılarının ve balıkçıların yaşamından almıştır.

HOMERİDES a. (yun. sözc.). Homeros'un soyundan geldiklerini ve onun şiirlerini söylediklerini iddia eden bir aile ya da aile grubunun üyesi.
—ANSİKL. Homeros soyundan geldiklerini iddia eden halk şairleri arasında, Homeros'un yapıtlarının iletilmesinde en çok söz sahibi olanlar Sakızlı Homerideslerdir. Bunlar içinde en ünlüsü, VI. yy.'da yaşayan ve kendini Homeros'un yerine koyan, hatta belki de Apollon'a ilahi yazan, Kynaethos'tur. Hiç kuşkusuz, Peisistratos ve Hipparkhos tarafından ısmarlanan *İlyada* ve *Odysseia*'nın düzenlenmesi, Homerideslar sayesinde olmuştur.

HOMEROS, *İlyada** ve *Odysseia** destanlarını yazdığı sanılan yunanlı şair. Eskiler onun yaşamı üzerine kesin hiçbir şey bilmiyorlardı. Herodotos'a göre, İ.Ö. IX. yy.'da yaşadı ve ionialıydı. İzmir'de (Smyrna) doğmuş olması mümkündür; ancak, altı yunan şehrinin daha, onun hemşerisi olmak şerefini paylaşmak için çekiştiklerini biliyoruz. Şiirlerini okuyarak Akdeniz dünyasını dolaşmış kör bir halk ozanı olarak betimlenirdi. *İlyada* ve *Odysseia* dışında, *Homeros* ilahileri* ve *Kurbağalar* ve fareler savaşı* adlı yapıtlar da ona mal edilirdi. İ.Ö. VII. yy.'dan beri sözlü olarak çok iyi bilinen *İlyada* ve *Odysseia,* İ.Ö. VI. yy.'ın sonunda, atinalı tiran Peisistratos ve oğlu Hipparkhos'un çabalarıyla yazıya aktarılarak kesin biçimini aldı. Homeros şiirleri Antikçağ'da çok büyük bir üne kavuştu, eğitimin temeli oldu ve tüm yunan ve latin epik şairleri tarafından yetkin bir örnek olarak benimsendi. İskenderiyeli bilginler (Zenodotos, Bizanslı Aristophanes, Aristarkhos), her destanı 24 şarkıya böldüler ve kendilerine sonradan eklenmiş gibi gelen dizeleri aradan çıkardılar. Asıl metin Bergama okulunca düzenlendi ve bizanslı bilginler, *İlyada* ve *Odysseia*'ya bugünkü son biçimini verdiler.
Homeros'un kişiliği ve yaşamı hakkındaki belirsizliklere rağmen, birkaç iskenderiyeli bilgin dışında, Eskiler de, *İlyada* ve *Odysseia*'yı ona mal etmekte duraksamamışlardı ve bu kanı XVIII. yy.'a kadar sürdü. 1664'te rahip d'Aubignac, *İlyada'* da bulunan tutarsızlıklara dayanarak, Homeros'un hiç yaşamamış olduğunu ve eldeki iki destanın yunan halk ozanlarının bir araya getirdiği parçalardan oluştuğunu öne sürdü. XVIII. yy.'ın sonunda, alman filolog Fr. A. Wolf, *Prolegomena ad Homerum*'da (Homeros'a giriş) [1795] d'Aubignac'ın kanıtlamasını daha da ileri götürerek, *İlyada* ve *Odysseia*'ya yazarı belirsiz yapıtlar arasında yer verdi. Daha yakın bir dönemde, kimi tarihçiler her iki yapıtın da, ilk ve temel bir çekirdek (Akhilleus'un öfkesi ve Odysseus'un dönüşü) üzerine kurulduklarını ve Homerides'lerin bu çekirdek çevresine birtakım olayları eklediklerini savundular. Kimi tarihçilere göreyse, Homeros çok daha sonra ortaya çıkmış ve birtakım dağınık parçaları uyumlu bir biçimde bir araya getirmekle yetinmişti.
Her ne kadar günümüzde Homeros'un yaşamış olduğundan kuşkulanan kimse kalmamışsa da, kimileri her iki destanı da aynı insanın yazdığına inanırken, kimileri de, *İlyada* ve *Odysseia*'daki dil, ortam ve ahlak anlayışı ayrılıklarına ve çelişkilerine dayanarak bu iki destanın ayrı ayrı kişilerce yazıldığını ileri sürmektedirler. Bu yapıtlardan birinin şairin gençliğinde, öbürünün de yaşlılığında yazıldıklarını ve ikisinin arasında elli yıllık bir sürenin bulunduğunu ileri sürmek de pek yanlış olmasa gerek. Günümüzde arkeoloji ve dilbilim alanındaki ilerlemelerin, iki destanda yer alan olaylarla, Akdeniz uygarlıklarına özgü kültürel etkinliklerin karşılaştırılmasının, *İlyada* ve *Odysseia*'nın aydınlatılmasında verimli bir katkısı olmuştur.

HOMEROS DİLİ a. Dilbil. Homeros şiirlerinin yapay yunancasına denir.
—ANSİKL. Dilbil. En belirgin lehçesel özelliklerinden biri, dorca öğelerin bulunmaması olan homeros dilinin, yapay ve karma niteliği birçok etkenden kaynaklanır: Aiolis ve Ionia biçimlerinin birlikte yer alması, şiirlerin, Küçük Asya'nın batı kıyısındaki farklı yörelerde ortaya çıkan birçok evrede sözlü ve yazılı bir gelişim göstediğini belirtir. Bundan başka, destanın sözlüksel temeli, yunancanın en eski *peloponisos* temeline ilişkin Akhaia kökenli öğelerden oluşur. Yine, eski yunanlı ozanların şiirleri söylemesi, kimilerinde hint-avrupa kalıtı dizimleri yansıtarak, içinde bir adın ve özellikle tanrılara ya da bir kahramana ilişkin özel bir adın, ayrı bir belirleyiciyle "bezenerek" kalıplaşmış anlatımlar oluşturan, ölçü bakımından değişmeyen dizilişlerin sık bir biçimde yinelenmesine dayanıyordu. Ayrıca, yunancanın altı ölçülü dizesinin getirdiği zorunluklar, lehçelerde karşılığı bulunmayan yapay biçimlerin yaratılmasına yol açtı. Son olarak, VI. yy.'ın sonlarına doğru, şiirlerin gerçeğe yakın bir atina "baskı"sıyla, belli sayıda Attike' ye özgü biçimler, daha eski biçimleri kovarak metinlere girdi. Sözdizimsel açıdan Homeros dili, bağlama sözcüklerinin olmadığı tümce kuruluşlarından yararlanmak ya da adıl gövdesini, gösterici ya da ilgi adılı değeriyle kullanmak gibi eskil biçimler sunar. Ayrıcalıklı bir şiirsel kaynak olan homeros dili, yunanlı şairleri yüzyıllardır etkilemektedir.

Homeros ilahileri, değişik yazarlar tarafından yazılan ama geleneğin Homeros'a mal ettiği 34 destan parçasına verilen ad. Uzunlukları değişik olan bu ilahiler, tanrıların yaşamlarından bölümleri aktarırlar. Konuları ve boyutlarıyla, içlerinden beşi özellikle dikkat çekicidir: *Deloslu Apollon'a* ilahi, tanrının Delos'ta doğumunu, *Apollon Pythios'a* ilahi, Delphoi tapınağı'nın yapılışını ve Apollon'un Typhon canavarıyla savaşını konu alır. *Demeter'e* ilahi'nin konusu, kızının kaçırılmasından sonra Demeter'in ümitsizce gezinmesi ve Eleusis ayinlerinin başlamasıdır. Çocuk Hermes'in erken kahramanlıkları, *Hermes'e* ilahi'nin konusunu oluşturur. Tanrıçayla, truvalı Ankhises'in aşklarına adanan *Aphrodite'ye* ilahi'nin başında, evrensel aşka güzel bir çağrı vardır.

Home Rule (özerklik anlamında ing. sözc.; *home,* kendi evi, ve *rule,* yöneten' den), 1870 ve 1914 arasında, İrlandalılar' ın kendi ülkeleri için istedikleri özerklik rejimine verilen ad.
"Home-rulers" partisi resmi olarak 1870'te ortaya çıktı, ancak kökenleri çok daha öncelere dayanır; O'Connell tarafından yönetilen "Rappel partisi" daha önceden buna benzer bir amaç güdüyordu. Home rule yandaşlar 1873'te tam olarak örgütlendiler. İlk liderleri İsaac Butt'dur, ama etkinliğinin artması Parnell dönemine rastlar. Gladstone, sonunda onlara katıldı ve 1886'da bir Home Rule yasa tasarısını, Parlamento'ya sundu, fakat liberal partinin bölünmesi üzerine, tasarı reddedildi. Genel seçimlerde, ülkenin büyük

bulma tekniğini kullanırlar;
4. *"karmaşıkçılar"*: bir reçetede A. Rouy' nin öngördüğü gibi az sulandırılmış karmaşık formüllü birçok temel ilacı birlikte yazarlar Bundan başka, birkaç homeopatik ilacın yanı sıra fitoterapide, organoterapide, hatta gemmoterapide ya da litoterapide kullanılan birtakım ilaçları da yazıp adeta bir "salata" reçete meydana getirir ve böylelikle benzerlik yasasından ayrılmış olurlar.

HOMEOPATİK sıf. (fr. *homéopathique*). **1.** Homeopatiyle ilgili. **—2.** *Homeopatik doz, miktar,* çok düşük doz. ‖ *Homeopatik ilaç,* sağlam insanda denenmiş (patogenezi) ve sulandırma/çalkalama (dinamikleştirme) yöntemiyle özgün biçimde hazırlanmış olan ve yalnız benzerlikler yasasına uyularak çok düşük dozlarda verilen iyileştirici madde.

HOMEOSAURUS a. Üst Jura döneminde Batı Avrupa'da yaşamış fosil sürüngen cinsi. (Günümüzdeki kalakbaşlıların atasıdır.)

HOMEOSİNİATRİ a. (fr. *homéosiniatrie*). Homeopati ile akupunktur arasında işbirliğine dayanan tıp.
—ANSİKL. 1929'da Dr. Ferreyrolles ve G. Soulie de Morant, bazı akupunktur noktaları ile bazı duyarlı deri noktaları arasındaki yer ve belirti uygunluğuna işaret ettiler. Dr. R. de la Fuye ise bu iki tip hekimlik, yani akupunktur ve homeopati arasındaki birçok ortak noktayı ve yakın ilintiyi belirleyerek 1934'te "homeosiniatri" sözcüğünü önerdi.

HOMEOSTAT a. (fr. *homéostat*). Siber. 50'li yıllarda britanyalı sibernetikçi William Ross Ashby'nin, benzeşim yoluyla canlı organizmaların homeostazi işlevini elde etmek için gerçekleştirdiği aygıt.
—ANSİKL. Homeostat, birbirine bağlı dört elektrokimyasal öğeden oluşuyordu; bu öğelerden her birinin durumunu, kendi öz durumuyla öbür üç öğenin durumlarının bir bileşimi belirliyordu. W. R. Ashby'nin gerçekleştirdiği sistem az çok uzun bir süre sonunda denge durumuna ulaşmaktaydı, ama bu sistem, yapım parametreleri farklı olsaydı, kararsız da olabilirdi. Üstelik bir elektrik bağlantısındaki kutup evirtimi gibi bozucu bir etki altında kaldığında yeni bir denge durumuna geçiyor ve kendi "iç ortam"ının değişmezliğini koruyordu. Dolayısıyla homeostatın, homeostazi işlevinin geçerli bir benzeşimini oluşturduğu söylenemez.

HOMEOSTAZİ a. (fr. *homéostasie*). Fizyol. 1926'da Cannon tarafından öne sürülen, organizmaların genel düzenlenme ilkesi. Bu ilkeye göre, her organizma, belli sayıda biyolojik parametreyi sabit tutma eğilimindedir. Dış ortamda değişiklik olduğunda parametre değerlerini ödünleme yoluyla yeniden kurarak bunu gerçekleştirir. (Homeostazi ilkesi, psikofizyolojide, açlık, susuzluk, ısı ayarlamaları, vb. gibi ilkel güdülenimlerin temelini oluşturur.) [Bk. *ansikl.* böl. Nörobiyol.]
—ANSİKL. Nörobiyol. *Genel homeostazi,* vücudun bütünü bakımından iç düzenlenmeleri kapsar; vücut bunu nörovejetatif sisteme bağımlı olarak özgül yöntemlerle sağlar. Vücut sıcaklığının ve nörovejetatif dengenin homeostatik denetimi süreklidir; böylece stres durumunda dolaşım, idrar boşaltımı ve ACTH gibi hipofiz hormonlarıyla katekolaminlerin salgılanması vücudu kaçma ya da savaşma tepkisine hazırlar. Benzer değişiklikler, organizmanın fiziksel bir saldırıyla karşılaştığı durumlarda metabolik işlevlerin devamını sağlar.
Kısıtlı homeostazi, bir organa ya da sinir sistemi gibi bir sisteme özgü değişiklikleri tanımlar. Merkez sinir sistemi, bir yandan, beyin-omurilik zarına gelen beyin-omurilik sıvısının kimyasal bileşiminin sabit tutulması, öte yandan beyin dolaşımının yararına kendi kendini ayarlaması ve glukozun sinir hücrelerine doğrudan girmesiyle korunur. Oysa, organizmadaki diğer hücrelerin, glukozu hücre içine alabilmek için ensüline gereksinimi vardır.

HOMEOTİPİK sıf. (fr. *homéotypique*). Biyol. *Homeotipik bölünme,* meyozun ikinci bölünmesine bazen verilen ad. (Bu bölünme sırasında hücre serisi haploit hale gelir.) ‖ *Homeotipik mitoz,* EŞİTSEL MİTOZ*'un eşanlamlısı.

HOMER (Winslow), amerikalı ressam (Boston 1836 - Prouts Neck, Maine, 1910). Önceleri, gravürcülük ve gazete ressamlığı yaptı. 1866-1867 arasında Paris'te yaşadı. İngiltere, Kanada, ABD, Bermuda ve Küba'ya geziler yaptı. Gerçekçi bir sanatçı olan Homer, konularını çoğunlukla tuzak avcılarının ve balıkçıların yaşamından almıştır.

HOMERİDES a. (yun. sözc.). Homeros' un soyundan geldiklerini ve onun şiirlerini söylediklerini iddia eden bir aile ya da aile grubunun üyesi.
—ANSİKL. Homeros soyundan geldiklerini iddia eden halk şairleri arasında, Homeros'un yapıtlarının iletilmesinde en çok söz sahibi olanlar Sakızlı Homerideslerdir. Bunlar içinde en ünlüsü, VI. yy.'da yaşayan ve kendini Homeros'un yerine koyan, hatta belki de Apollon'a ilahi yazan, Kynaethos'tur. Hiç kuşkusuz, Peisistratos ve Hipparkhos tarafından ısmarlanan *İlyada* ve *Odysseia*'nın düzenlenmesi, Homeridesler sayesinde olmuştur.

HOMEROS, *İlyada** ve *Odysseia** destanlarını yazdığı sanılan yunanlı şair. Eskiler onun yaşamı üzerine kesin hiçbir şey bilmiyorlardı. Herodotos'a göre, İ.Ö. IX. yy.'da yaşadı ve ionialıydı. İzmir'de (Smyrna) doğmuş olması mümkündür; ancak, altı yunan şehrinin daha, onun hemşerisi olmak şerefini paylaşmak için çekiştiklerini biliyoruz. Şiirlerini okuyarak Akdeniz dünyasını dolaşmış kör bir halk ozanı olarak betimlenirdi. *İlyada* ve *Odysseia* dışında, *Homeros* ilahileri* ve *Kurbağalar* ve fareler savaşı* adlı yapıtlar da ona mal edilirdi. İ.Ö. VII. yy.'dan beri sözlü olarak çok iyi bilinen *İlyada* ve *Odysseia*, İ.Ö. VI. yy.'ın sonunda, atinalı tiran Peisistratos ve oğlu Hipparkhos'un çabalarıyla yazıya aktarılarak kesin biçimini aldı. Homeros şiirleri Antikçağ'da çok büyük bir üne kavuştu, eğitimin temeli oldu ve tüm yunan ve latin epik şairleri tarafından yetkin bir örnek olarak benimsendi. İskenderiyeli bilginler (Zenodotos, Bizanslı Aristophanes, Aristarkhos), her destanı 24 şarkıya böldüler ve kendilerine sonradan eklenmiş gibi gelen dizeleri aradan çıkardılar. Asıl metin Bergama okulunca düzenlendi ve bizanslı bilginler, *İlyada* ve *Odysseia*'ya bugünkü son biçimini verdiler.

Homeros'un kişiliği ve yaşamı hakkındaki belirsizliklere rağmen, birkaç iskenderiyeli bilgin dışında, Eskiler de, *İlyada* ve *Odysseia*'yı ona mal etmekte duraksamamışlardı ve bu kanı XVIII. yy.'a kadar sürdü. 1664'te rahip d'Aubignac, *İlyada*' da bulunan tutarsızlıklara dayanarak, Homeros'un hiç yaşamamış olduğunu ve eldeki iki destanın yunan halk ozanlarının bir araya getirdiği parçalardan oluştuğunu öne sürdü. XVIII. yy.'ın sonunda, alman filolog Fr. A. Wolf, *Prolegomena ad Homerum*'da (Homeros'a giriş) [1795] d'Aubignac'ın kanıtlamasını daha da ileri götürerek, *İlyada* ve *Odysseia*'ya yazarı belirsiz yapıtlar arasında yer verdi. Daha yakın bir dönemde, kimi tarihçiler her iki yapıtın da, ilk ve temel bir çekirdek (Akhilleus'un öfkesi ve Odysseus'un dönüşü) üzerine kurulduklarını ve Homerides'lerin bu çekirdek çevresine birtakım olayları eklediklerini savundular. Kimi tarihçilere göreyse, Homeros çok daha sonra ortaya çıkmış ve birtakım dağınık parçaları uyumlu bir biçimde bir araya getirmekle yetinmişti.

Her ne kadar günümüzde Homeros'un yaşamış olduğundan kuşkulanan kimse kalmamışsa da, kimileri her iki destanı da aynı insanın yazdığına inanırken, kimileri de, *İlyada* ve *Odysseia*'daki dil, ortam ve ahlak anlayışı ayrılıklarına ve çelişkilerine dayanarak bu iki destanın ayrı ayrı kişilerce yazıldığını ileri sürmektedirler. Bu yapıtlardan birinin şairin gençliğinde, öbürünün de yaşlılığında yazıldıklarını ve ikisinin arasında elli yıllık bir sürenin bulunduğunu ileri sürmek de pek yanlış olmasa gerek. Günümüzde arkeoloji ve dilbilim alanındaki ilerlemelerin, iki destanda yer alan olaylarla, Akdeniz uygarlıklarına özgü kültürel etkinliklerin karşılaştırılmasının, *İlyada* ve *Odysseia*'nın aydınlatılmasında verimli bir katkısı olmuştur.

HOMEROS DİLİ a. Dilbil. Homeros şiirlerinin yapay yunancasına denir.
—ANSİKL. Dilbil. En belirgin lehçesel özelliklerinden biri, dorca öğelerin bulunmaması olan homeros dilinin, yapay ve karma niteliği birçok etkenden kaynaklanır: Aiolis ve Ionia biçimlerinin birlikte yer alması, şiirlerin, Küçük Asya'nın batı kıyısındaki farklı yörelerde ortaya çıkan birçok evrede sözlü ve yazılı bir gelişim gösterdiğini belirtir. Bundan başka, destanın sözlüksel temeli, yunancanın en eski *peloponisos* temeline ilişkin Akhaia kökenli öğelerden oluşur. Yine, eski yunanlı ozanların şiirleri söylemesi, kimilerinde hint -avrupa kalıtı dizimleri yansıtarak, içinde bir adın ve özellikle tanrılara ya da bir kahramana ilişkin özel bir adın, ayrı bir belirleyiciyle "bezenerek" kalıplaşmış anlatımlar oluşturan, ölçü bakımından değişmeyen dizilişlerin sık bir biçimde yinelenmesine dayanıyordu. Ayrıca, yunancanın altı ölçülü dizesinin getirdiği zorunluklar, lehçelerde karşılığı bulunmayan yapay biçimlerin yaratılmasına yol açtı. Son olarak, VI. yy.'ın sonlarına doğru, şiirlerin gerçeğe yakın bir atina "baskı"sıyla, belli sayıda Attike' ye özgü biçimler, daha eski biçimleri kovarak metinlere girdi. Sözdizimsel açıdan Homeros dili, bağlama sözcüklerinin olmadığı tümce kuruluşlarından yararlanmak ya da adıl gövdesini, gösterici ya da ilgi adılı değeriyle kullanmak gibi eskil biçimler sunar. Ayrıcalıklı bir şiirsel kaynak olan homeros dili, yunanlı şairleri yüzyıllardır etkilemektedir.

Homeros ilahileri, değişik yazarlar tarafından yazılan ama geleneğin Homeros'a mal ettiği 34 destan parçasına verilen ad. Uzunlukları değişik olan bu ilahiler, tanrıların yaşamlarından bölümleri aktarırlar. Konuları ve boyutlarıyla, içlerinden beşi özellikle dikkat çekicidir: *Deloslu Apollon'a* ilahi, tanrının Delos'ta doğumunu, *Apollon Pythios'a* ilahi, Delphoi tapınağı'nın yapılışını ve Apollon'un Typhon canavarıyla savaşını konu alır. *Demeter'e* ilahi'nin konusu, kızının kaçırılmasından sonra Demeter'in ümitsizce gezinmesi ve Eleusis ayinlerinin başlamasıdır. Çocuk Hermes'in erken kahramanlıkları, *Hermes'e* ilahi'nin konusunu oluşturur. Tanrıçayla, truvalı Ankhises'in aşklarına adanan *Aphrodite'ye* ilahi'nin başında, evrensel aşka güzel bir çağrı vardır.

Home Rule (özerklik anlamında ing. sözc.; *home,* kendi evi, ve *rule,* yöneten' den), 1870 ve 1914 arasında, İrlandalılar' ın kendi ülkeleri için istedikleri özerklik rejimine verilen ad.

"Home-rulers" partisi resmi olarak 1870'te ortaya çıktı, ancak kökenleri çok daha öncelere dayanır; O'Connell tarafından yönetilen "Rappel partisi" daha önceden buna benzer bir amaç güdüyordu. Home rule yandaşlar 1873'te tam olarak örgütlendiler. İlk liderleri Isaac Butt'dur, ama etkinliğinin artması Parnell dönemine rastlar. Gladstone, sonunda onlara katıldı ve 1886'da bir Home Rule yasa tasarısını, Parlamento'ya sundu, fakat liberal partinin bölünmesi üzerine, tasarı reddedildi. Genel seçimlerde, ülkenin büyük

HOMOGAMETLİ sıf. Biyol. Benzer gametler üreten erkek ya da dişiye denir. (Homogametli eşey X kromozomuyla [ya da kuşlar için z] taşınan çekinik hastalıklara yakalanmaz, ama % 50 olasılıkla, bu hastalığı kendi dölünün karşıt cinsten bireyine aktarabilir.) [Karşt anl. HETEROGAMETLİ.]

HOMOGAMETLİLİK a. (fr. *homogamétie*). Biyol. Erkek ya da dişi döl hücresi olarak, hepsi birbiriyle özdeş bir tek gamet kategorisi oluşturma. (Özellikle insan türünde olmak üzere memelilerde dişi birey, kuşlarda erkek birey homogametlidir.) [Karşt. HETEROGAMETLİLİK.]

HOMOGAMİ a. (fr *homogamie*). Genet. ve Zootekn. Bir ya da birkaç lokusta fenotipik ya da genotipik benzerlikler gösteren bireylerin çiftleştirildiği üretim düzeni.

HOMOGENTİSİK sıf. (fr. *homogentisique*'ten). Org. kim. *Homogentisik asit*, formülü $(HO)_2C_6H_3CH_2—CO_2H$ olan dihidroksi-2,5 fenilasetik asidin yaygın adı. (Eşanl. ALKAPTON, HİDROKSİSALİSİLİK ASİT.)

HOMOGLOS a. (fr. *homoglosse;* yun. *homoglossos*, aynı dili konuşan'dan). Giriş dili, çıkış dilinin bir lehçesi olan sözlük (örn. Osmanlıca-türkçe sözlük).

HOMOGRAD sıf. (fr. *homograde*). İstat. *Homograd dağılım* → NICEL DAĞILIM.

HOMOGRAFİ a. (fr. *homographie*). Geom. → EŞÇİZİM.

HOMOGRAFİK sıf. (fr. *homographique*). Geom. ve Mat. çözlm. → EŞÇİZİMLİ.

HOMOGYNE a. Dağlarda, 1 200 ila 3 000 metre yükseltide, pınarların yakınında yetişen, kırmızımsı çiçekli, yuvarlak yapraklı bitki. (Bileşikgiller familyası.)

HOMO HABİLİS, L. Leakey'in Kenya'da çeşitli aletlerle birlikte bulduğu insan kalıntılarını belirten, bilimsel adlandırmada kullanılan latince terim.

HOMOİOMEREİA a. (yun. sözc.). Anaksagoras'ın, maddeyi oluşturan temel öğelere verdiği ad. Bunlar hem birbirlerinin, hem de oluşturdukları bütünlerin benzeridirler.

HOMOİYONİK sıf. (fr. *homo-ionique*'ten). Fizs. kim. ORTAKİYONLU'nun eşanlamlısı.

HOMOJEN sıf. (fr. *homogène;* lat. *homogenaeus;* yun. *homogenes*'den). Bütün öğeleri aynı yapıdan ya da aynı nitelikte olan; bağdaşık: *Homojen madde.*
—Ceb. *Homojen denklem*, ikinci yanı sıfıra eşit doğrusal denklem. (Homojen, doğrusal bir denklemin, her zaman, bayağı çözüm denen en azından $x = 0$ çözümü vardır.) || *Homojen uzay*, kendi üzerinde geçişli işlem yapan bir grupla donatılmış uzay. (Grup, uzay üzerinde geçişli bir işleyenler grubudur. Ötelemeler grubuyla donatılmış düzlem, homojen bir uzaydır.) || *Toplam derecesi* n *olan homojen polinom*, $A[X_1,...,X_p]$nin (A, değişmeli birim halka), *n* dereceli birterimlilerin toplamı olan polinomu. (Her P polinomu, derecesi *n* olan homojen polinomların toplamı olarak yazılabilir; bu polinomların her birine, P polinomunun *n*-homojen bileşeni adı verilir.)
—Fizs. kim. Tek bir evreden oluşan bir madde için kullanılır. (Tekevreli de denir.)
—Geom. *Homojen maddesel sistem*, kütlelerinin dağılımı bir değişmez olan sistem. (*m* nin özgül kütlesi $\delta(m)$, *m* ne olursa olsun aynıdır.) || m *nin homojen koordinatları*, $(\lambda x_0, \lambda x_1,...,\lambda x_n)$ biçimli koordinatlar sistemi; burada *m*, $x(x_0,...,x_n)$nin, K cismi üzerindeki $n+1$ boyutlu vektör uzayı üzerinde tanımlı kanonik izdüşümle görüntüsüyse, $\lambda \in K^*$dır. (Böyle bir sistem, λ nın her değeri başka bir sistem verdiğinden, bir tek değildir.) [→ İZDÜŞÜMSEL.]
—İkt. Müşterileri aşağı yukarı özdeş özelliklere sahip bulunan ve bu yüzden hakkında ortak bir ticaret politikası güdülmesi olanaklı olan bir mal ya da hizmet piyasası için denir. (Karşt. anl. HETEROJEN.)
—İşl. ikt. *Homojen bölümler yöntemi*, bir firmanın servislerini, homojen birimler denen belli sayıda birimler halinde gruplandırarak, bunlara ait giderlerin ortak bir birime (iş birimi) indirgenebilmesini sağlayan, maliyet fiyatları hesaplama yöntemi.
—Kâğ. san. *Homojen karton*, yalnız tek bir lif katmanından oluşan karton.
—Mat. çözlm. *n* dereceli, pozitif homojen fonksiyon, bir E vektör uzayının D parçası üzerinde tanımlı olan ve aşağıdaki bağıntıları gerçekleyen sayısal fonksiyon:

1. $\forall \alpha \in \mathbb{R}^+$, $x \in D$ ise, bu durumda $\alpha \cdot x \in D$;
2. $\forall \alpha \in \mathbb{R}^+, \forall x \in D, f(\alpha \cdot x) = \alpha^n \cdot f(x)$.

(Daha yalın biçimde, *f* nin homojen olduğu da söylenir). [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Mat. çözlm. Bir fonksiyonun homojenlik derecesi, oransal bir sayıdır. *f*, $\mathbb{R}^p$ vektör uzayı üzerinde, *n*. dereceden homojense, eğer varsa, kısmi türevlerinden her biri $n–1$ dereceden homojendir.
Öte yandan, *f*, $\mathbb{R}^3$ üzerinde *n*. dereceden homojense, $z \neq 0$ için aşağıdaki bağıntı elde edilir:

$$f(x, y, z) = z^n \cdot f\left(\frac{x}{z}, \frac{y}{z}, 1\right);$$

dolayısıyla $f(x, y, z)$, $z^n \cdot \varphi\left(\frac{x}{z}, \frac{y}{z}\right)$

biçimine getirilebilir; burada φ, iki değişkenli bir fonksiyondur. Öbür yöne dönüşüm, Deskartesçı koordinatlardaki denklemlerden, homojen koordinatlardaki denklemlere geçmek için çok kullanılır. Homojen fonksiyonların bir başka özelliği, Euler* teoreminde verilmiştir.

HOMOJENA a. (fr. *homogenat*). Biyol. Canlı bir doku parçasında hücre çeperlerinin ezilip parçalanmasıyla elde edilen homojen görünüşlü madde. (Merkezkaç kuvvetle ayrılan homojenalardan önemli miktarda sitoplazma bileşenleri elde edilir.)

HOMOJENLEŞMEK gçz. f. Homojen duruma gelmek.
◆ **homojenleştirmek** ettirg. f. *Bir maddeyi homojenleştirmek*, homejen duruma getirmek.

HOMOJENLEŞTİRİCİ sıf. Kimi sıvıları homojenleştirmeye yarayan bir aygıt için kullanılır.
◆ a. Homojenleştirici aygıt.

HOMOJENLEŞTİRME a. Kimi sıvıları, kütlelerinde oluşabilen bileşen durulmasını önleyecek bir işlemden geçirme. (Bk. *ansikl.* böl. Sütç.)
—Bakteriyol. Patolojik bir maddeyi bakterice zenginleştirerek mikropların arınmasını kolaylaştırmak için uygulanan yöntem. (Balgamı homojenleştirme işlemi [önce sıvılaştırma, sonra merkezkaçla ayırma], bulunabilecek çok az sayıdaki tüberküloz basilinin bulunmasını kolaylaştırmak amacıyla uygulanır.)
—Sütç. *Homojenleştirme makinesi*, sütün homojenleştirilmesi için kullanılan merkezkaç devinimli aygıt.
—ANSİKL. Sütç. Süt homojenleştirilerek içindeki yağlı madde taneciklerinin boyutu küçültülür ve böylece sıvı sütlerde, yüzeyde krema oluşması engellenir. 60°C'ta ısıtılan süt bir homojenleştiriciye aktarılır (ilkini, fransız Gaulin yaptı); burada,çok büyük bir basınçla (150-300 bar) klapeye püskürtülür ve ayrıca klapeyle yuvası arasında haddelenir.

HOMOJENLEŞTİRMEK → HOMOJENLEŞMEK.

HOMOJENLİK a. Homojen olma durumu, homojen olanın özelliği; bağdaşıklık.
—İkt. Alıcılar için tıpatıp aynı özellikleri taşıyan ve bu yüzden müşterileri şu ya da bu satıcıya başvurmakta tamamen kayıtsız bırakan ürünlerin niteliği. (Tekelci rekabeti tam rekabetten ayıran şey, üründe homojenlik olmaması, yani dış görünüşü ya da temel nitelikleri bakımından farklılık olmasıdır.
—Mat. çözlm. Homojen bir fonksiyonun özelliği.

HOMOKAMFORİK sıf. (fr. *homocamphorique*). Biyokim. Kamforik asitten hareketle elde edilen diaside denir; kamforik asitteki metil grubuna, en uzaktaki $—CO_2H$ grubu yerine $—CH_2—CO_2H$ grubunun gelmesiyle türer. (Homokamforik asidin kalsiyum tuzunun ısılbozunumu, kâfur bireşiminde son aşamayı oluşturur.)

HOMOKİNETİK sıf. (fr. *homocinétique*'den). Fiz. Hızları eşit parçacıklardan oluşan bir demet için kullanılır.

HOMOKROM sıf. (fr. *homochrome*). Opt. RENKTEŞ'in eşanlamlısı.

HOMOKROMİ a. (fr. *homochromie*). Zool. RENKTEŞLEŞME'nin eşanlamlısı.

HOMOKSİLEM a. Bot. Açıktohumlu bitkilerde odun liflerinden yoksun odun hücrelerinden ve basit damarlardan (trakeit) oluşan iletken doku. (Trakeitlerin mevsimlik büyümesine bakılarak yaş halkaları gene de sayılabilir.)

HOMOKSİLON a. (fr. *homoxylon*). Paleobot. İkinci Zaman tabakalarında bulunan ve odunboruları basamaksı ve areol noktalı fosil odunların cins adı. (En eski homoksilonlar Yeni Kaledonya'da trias tabakalarında, ilk homoksilon örnekleriyse Hindistan'da Racmahal tepelerinde bulunmuştur. Yapıları bennettitales takımındaki bitkilere ve ikiçeneklilerin en ilkel olanlarına benzer.)

HOMOLESİT sıf. (fr. *homolecithe*). Biyol. *Homolesit yumurta*, vitellüsü her yanına eşit oranda dağılmış yumurta. (Homolesit yumurta, genellikle, yedek besin bakımından fakirdir.)

HOMOLJE, Yugoslavya'da büyük ölçüde kireçtaşlı dağ kütlesi, Doğu Sırbistan'da, Pek ve kollarınca sulanır ve doruklarının yüksekliği 900 m'yi aşar. Burası çok yoksul, ekonomik bakımdan geri kalmış bir bölgedir.

HOMOLOG sıf. (fr. *homologue*). Biyol. ve Anat. Embriyolojik kökeni ve temel yapısı aynı olduğu halde işlevleri değişik olan organlara denir. (Atın ayağı, kuşun kanadı ve yunusun yüzgeci homologtur; sürüngenlerin alt çene eklem kemiğiyle memelilerin orta kulaktaki çekiç kemiği homologtur. İşlevi aynı olduğu halde embriyolojik kökeni ve temel yapısı değişik olan organlara analog denir: balıkların kuyruk yüzgeçleriyle, balinagillerin kuyruk yüzgeçleri ya da bir böceğin ayağıyla, dört ayaklı bir omurgalının ayağı gibi. Ama XIX. yy.'ın başında bile bilginler bugün homolog denilen organlara analog diyorlardı. O zamanlara ait yapıtlar okunurken buna dikkat edilmezse karışıklık ortaya çıkabilir.)
—Genet. *Homolog kromozomlar*, bir çift kromozomu oluşturan iki kromozom.
—Org. kim. BENZEŞİK'in eşanlamlısı.
—Vet. Şırınga edileceği hayvan ile aynı türden bir hayvandan elde edilen seruma denir.

HOMOLOGLUK a. Biyol. ve Karş. anat. **1.** Homolog organların niteliği. **—2.** *Biyocoğrafyasal homologluk*, birbirinden uzak bölgelerdeki flora ve faunalarda görülen benzer karakterlerin tümü. Bu karakterler, paralel bir evrimi ya da ortak bir kökenin varlığını düşündürebilir.

HOMOLOJİK a. Geom. (fr. *homologique*). BENZEŞİK'in eşanlamlısı.

HOMOMORFİZMA a. (fr. *homomorphisme*) → BENZERYAPI.

HOMONEURA a. Ön ve arka kanatlarındaki sinirler hemen hemen birbirinin aynı olan kelebekler alttakımı. (Ağız parçaları küçülmüş ya da çok değişmiştir. *Micropteryx* ve *Hepialeus* cinslerini içerir.) [Karşt. anl. HETERONEURA.]

HOMOPOLAR sıf. (fr. *homopolaire*'den). Fizs. kim. EŞKUTUPLU ya da EŞKUTUPSAL'ın eşanlamlısı.

HOMOPOLER sıf. (fr. *homopolaire*). Elektrotekn. EŞKUTUPLU ya da EŞKUTUPSAL'ın eşanlamlısı.

HOMOPOLİMER a. (fr. *homopolymère*). Polim. Zincirlerinde yalnız bir tek monomer motifi türü bulunan polimer. (KOPOLİMER'in karşıtıdır.)

HOMOPOLİMERLEŞMEK gçz. f. Polim. Tek bir monomer motifi türünden bir polimer oluşturmak.

HOMOPOLİOZİT a. (fr. *homopolyoside*'ten). Biyokim. Aynı ozun birçok molekülünün yoğuşmasından oluşan poliozit (örneğin glukoz zincirlerinden oluşan selüloz). [Karşt. HETEROPOLİOZİT.]

HOMOPTERA a. Böcbil. EŞKANATLILAR takımının bilimsel adı.

HOMO SAPİENS, *homo* cinsinin en yeni türünü adlandırmak için kullanılan lat. sözc. Bergson, bu deyimi, zekâsı sayesinde çevresine belli ölçüde uyum sağlamış ve böylece, doğrudan etkilendiği duyumlardan bağımsız olarak düşünmek ve soyut bir biçimde akılyürütmek olanağını elde etmiş insan için kullanır.

HOMOSEDASTİSİTE a. (fr. *homoscédasticité*). İstat. → EŞ* DEĞİŞMELİLİK.

HOMOSEKSÜEL sıf. (fr. *homosexuel*). EŞCİNSEL'in eşanlamlısı.

HOMOSEKSÜELLİK a. EŞCİNSELLİK'in eşanlamlısı.

HOMOSERK sıf. (fr. *homocerque*; yun. *homoios*, benzer, ve *kerkos*, kuyruk'tan). Kuyruk yüzgecinin tam ortasından yatay bir çizgi çekildiğinde alt lobuyla üst lobu hemen hemen birbirine bakışımlı yüzgeç için kullanılır. (Kuyruk yüzgecinin üst lobu, *ürostil* denen kemiksi bir çubukla donandığından alt loptan biraz farklıdır; homoserk yüzgecin kökeni, kemiklibalıklarda yüzme kesesinin oluşmasından sonra değişime uğrayan heteroserk yüzgece dayanır; bu nedenle yatay çizgiyle tam bakışımlı olarak birbirinden ayrılan kuyruk yüzgeci [*difiserk* yüzgeç] ilkel bir yapıdır. (Karşt. anl. HETEROSERK.)

HOMOSERKLİK a. (fr. *homocerque*'ten). Kuyruk yüzgeçleri homoserk (yani iki lobu birbirinin hemen hemen aynı) balıkların özelliği.

HOMOSFER a. (fr. *homosphère*). Bir gezegen atmosferinde ana bileşenlerin karışımının homojenliğiyle ayırt edilen ve yüzeyle türbopoz arasında yer alan bölge. (0 ile 100 km arasında yer alan Yer homosferinde, troposfer*, stratosfer*, mezosfer* ve aşağı termosfer* bulunur [→ AEROMİ].)

HOMOSİSTEİN a. (fr. *homocysteine*). Org. kim. Formülü $HS{-}(CH_2)_2{-}CHNH_2{-}CO_2H$ olan tiyol aminoasit; L-enantiyomeri, *serin*'in biyokimyasal olarak sisteine dönüşmesi sırasında SH-tiyol grubunun oluşumunu sağlar. (Sodyum tuzu, baharat olarak kullanılır, metil tiyoeteri metiyonindir.)

HOMOTAKS sıf. (fr. *homotaxe*). Yerbil. Evreleri aynı, ancak yaşları farklı oluşumlar için kullanılır.

HOMOTALAM sıf. (fr. *homothalame*). Bot. Ovogondağarcığı tal ile aynı renkte ve yapıda olan likenler için kullanılır.

HOMOTALİZM a. (fr. *homothallisme*'den). Biyol. Her iki cinsiyete ait üretici öğelerin bir tek ve aynı gametofit tarafından üretildiği organizmanın özelliği.

HOMOTERMİ a. (fr. *homothermie*). → EŞSICAKLILIK.

HOMOTETİ a. (fr. *homothetie*; *homo-* ve yun. *thesis*, konum). Geom. Gerçek ya da karmaşık bir vektör uzayına bağlı bir E noktasal afin uzayının E nin, homoteti merkezi denen bir A noktası yardımıyla aşağıdaki biçimde tanımlanan noktasal h dönüşümü:ancak ve ancak $\overrightarrow{AM'} = k \cdot \overrightarrow{AM}$ ise h (M) = M′ dür; burada k, "homoteti oranı" denen değişmez bir skalerdir. (Gösterim, $h_{(A,k)}$.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Ceb. *α orantılı vektörel homoteti*, bir K-vektör uzayı E de, $\forall x \in E, h_\alpha(x) = \alpha x$ (α, sıfır olmayan bir skaler) ile tanımlı h_α içyapı uygulaması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ceb. Bir K-vektör uzayı E nin vektörel homotetiler kümesi $\mathcal{H}$(E) biçiminde yazılır. Bu, E nin özyapı uygulamaları grubunun (uygulamaların bileşimi için E nin doğrusal grubu) bir altgrubudur. E üzerindeki özdeşlik, oranı 1 olan vektörel homotetidir.

h_α ve $h_{\alpha'}$, iki vektörel homoteti ise, $h_\alpha \circ h_\alpha$ bileşik uygulaması, $\alpha'\alpha$ oranlı vektörel homotetidir. Her h_α vektörel homotetisi birebir örten olduğundan, bunun h^{-1} ters uyulaması $1/\alpha$ oranlı vektörel homotetidir. Vektörel homotetilerin ayırtedici niteliklerinden biri, her vektörel doğruyu değişmez bırakmalarıdır ve E nin, her vektörel doğruyu değişmez bırakan h içyapı uygulaması bir homotetidir.
—Geom. E nin özdeşi olan 1 oranlı homoteti hali dışında, h nin tek ikikat noktası, kendi A merkezidir. A dan geçen doğrular, tümel olarak değişmez olduğundan, A tepeli bütün konik yüzeyler ve dolayısıyla A yı içeren her düzlem de değişmezdir. Doğrusal afin bir katlı uzayın, bir homotetiyle görüntüsü koşut bir doğrusal afin katlı uzaydır.

Bu homotetilerin, pozitif bir oranı varsa ve sonlu boyutlu bir uzayda yer alınıyorsa, doğru dönüşümlerdir. Boyut çiftse (ya da tekse), negatif oranlı homotetiler doğrudur (ya da terstir); (−1) oranlı hometeti aynı zamanda bir merkezi bakışımdır.

Ötelemeler kümesine eşlik eden, homotetiler kümesi, o yasası için, homotetiler-ötelemeler grubunu (değişmeli olmayan) oluşturur; merkezi aynı olan homotetiler, altgruplar oluşturur; bunlar değişmelidir. Bu grup ve bu altgruplar, bütün hallerde, E üzerinde birebir örten afin uygulamaların kümesi olan E (GA(E)) afin grubunun altgruplarıdır.

HOMOTETİK sıf. (fr. *homothétique*). Geom. **1.** Hemotetiden yararlanarak, bir başka noktadan elde edilen bir nokta (ya da bir şekil) için kullanılır. **—2.** Bir homotetide benzeşik olan iki nokta (ya da iki şekil) için kullanılır. {C(O, R) ve C′ (O′, R′) (R≠R′) gibi iki çember, O, O′, A ve A′ harmonik bölüm oluşturmak üzere, oranları $\frac{R'}{R}$ ve $-\frac{R'}{R}$ ve merkezleri A ve A′ olan iki homotetide homotetiktir.}

HOMOTOP sıf. (fr. *homotope*). Ceb. ve Mat. çözlm. UZAMDAŞ'ın eşanlamlısı.

HOMOUSİOS sıf. ve a. Din. tar. Başkanları Kaisareialı Akakios olan ılımlı ariusçulara *homousios* deniyordu. (Çok katı tanrıbilimsel formülleştirmelere karşı olan homousioslar, "Oğul, Babanın benzeridir [*homoios*]" formülüyle yetiniyorlardı; ariusçuluk piskopos Ulfilas* aracılığı ile Gotlar arasında bu yumuşamış biçimiyle yayıldı.)

HOMOZİGOT sıf. (fr. *homozygote*). Genet. Aynı genin aynı iki alelini taşıyan diploit bir organizma ya da hücre için söylenir. (Karşt. anl. HETEROZİGOT.)
◆ a. Homozigot birey.
—ANSİKL. Bir homozigotta ya baskın iki gen (baskın homozigot) ya da çekinik iki gen (çekinik homozigot) bulunur. Aynı karakter için homozigot olan iki birey aralarında çaprazlandığında verdikleri döllerin özellikleri ana-babalarınınkinin aynısı olur. Bu durumda, tarımda ve hayvancılıkta "saf ırk"tan söz edilir.

HOMUNCULUS a. ("küçük insan" anlamında lat. sözc.). Birçok ülkenin folklorunda yer alan ve büyücüler ya da simyacıların hayat verebileceklerini ileri sürdükleri küçük insan.

HOMURDANIŞ a. Homurdanmak eylemi ya da biçimi.

HOMURDANMA a. Homurdanmak eylemi.

HOMURDANMAK gçz. f. **1.** Hoşnutsuzluğunu, öfkesini boğuk, anlaşılmaz, belirsiz sesler çıkararak göstermek; kendi kendine söylenmek: *Önce biraz homurdandı ama, sonra söyleneni yaptı. Homurdanıp durma da ne söyleyeceksen açıkça söyle.* **—2.** Taşıt, aygıt, motor vb. sözkonusuysa, olağan çalışma sesinin dışında bozuk sesler çıkarmak: *Araba yokuşu çıkarken homurdandı durdu.* **—3.** Ayıdan söz ederken, boğuk sesler çıkarmak: *Ayı gibi homurdanmak.*

HOMUR HOMUR be. (yansıma sözc.). "Homurdanmak", "söylenmek" eylemlerini güçlendirmek için kullanılır: *Homur homur homurdanıyor ama neye kızdığını söylemiyor. Homur homur söylenmek.*

HOMURTU a. (yansıma sözc. *homur*'dan). **1.** Homurdanan bir kimsenin söylediği anlaşılmaz sözler. **—2.** Bir taşıtın, bir motorun çıkardığı boğuk ses. **—3.** Ayının çıkardığı ses.

HOMUSUBİ, japon şinto mitolojisinde Ateş tanrısı. Dünyaya gelirken anası İzanamı öldüğü için İzanagi ve İzanami çiftinin son çocuğudur. Homusubi, halkın inanışına göre kentleri yangınlara karşı koruyan tanrı Atago'nun aynısı olabilir.

HOMYAKOV (Aleksey Stepanoviç), rus yazar (Moskova 1804 - İvankovskoye, Lipetsk yakınında, 1860). Slavcılık hareketinin öncülerinden biridir. Lirik şiirler, trajediler, katoliklik ve protestanlığı eleştiren yapıtlar (1858) yazdı. Bu yapıtlardakı ana tema, dinsel yaşamın tek dayanağı saydığı kardeşliktir.

HON a. *Yörs.* **1.** Ekin biçerken sıralanan işçi takımı. **—2.** Bu işçilerin, tarlanın sonuna kadar açtıkları yer.

HONA a. Erkek sığır.

Honad kalesi, Orta Macaristan'da eski bir kale. Macar kralı Tökeli İmre, Avusturyalılar'ın elinde bulunan kalenin kurtarılması için Osmanlılar'a başvurdu. Serasker İbrahim Paşa komutasında bir ordu Koşau (Kassa) ve Honad'ı ele geçirdi (1682), kaleyi de yıktırttı.

HONAM, Güney Kore'de kent, Guangcu'nun G.-B.'sında. Petrol rafinerisi.

HONAZ dağı, Ege bölgesinin en yüksek dağı (2 528 m); Denizli'nin yaklaşık 15 km G.-D.'sunda. Honaz'ın özellikle K. yamaçlarında geniş karaçam ve kızılçam ormanları vardır. Konargöçerlerce yayla olarak kullanılır. Doruk kesiminde periglasiyal şekiller.

HONAZ, Ege bölgesinde Denizli iline bağlı ilçe; 24 254 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi, Denizli'nin 22 km doğusunda, Honaz dağı'nın kuzeyinde *Honaz*, 6 333 nüf. (1990).

HONCU a. *Yörs.* Ekin biçen kimse.

HONDECOETER (Melchior D'), hollandalı ressam (Utrecht 1636 - Amsterdam 1695). Babası Gijsbert **d'Hondecoeter** (1604-1653) ile amcası J. B. Weenix'in öğrencisiydi. Lahey ve Amsterdam'da çalıştı. Hayvan figürlerine, özellikle de zengin ve dekoratif bir tarzda çalışılmış kuş resimlerine yöneldi: *Ördekli göl, Ölü kuşlar, Kümes* (Amsterdam), *Tavuklara saldıran kartallar; Beyaz hindi* (Louvre), *Kazlar ve ördekler* (Londra).

HONDİUS (Joost DE HONDT, **Jodocus**

—denir), hollandalı coğrafyacı (Wakken, Gent yakınında, 1563 - Amsterdam 1612). Zamanının en ünlü gravürcülerindendi. Aynı zamanda matematikçi ve gökbilimciydi. Bir süre Londra'da kaldıktan sonra Amsterdam'a yerleşti. Kısaca *Atlas minor* (küçük atlas) diye bilinen ve Mercator Atlası'nın yenilenerek yayımlanmış biçimi olan tanınmış yapıtı *Orbis terrarum descriptio geographica* (Yer yuvarlağının coğrafi betimlemesi) [1597] birçok kez basılmıştır.

HONDİUS (Abraham), hollandalı ressam ve gravürcü (Rotterdam, 1625'e doğr. -Londra 1695'ten sonr.). Rotterdam, Amsterdam, İngiltere'de (1666'ya doğr.) çalıştı; av sahneleri, hayvan resimleri ve gravürleri yaptı: *Köpeklerin kovaladığı yaralı balıkçıl kuşu*, Avignon; *Köpeklerin kıstırdığı kuğu*, Glasgow; *Yaban domuzu avı*, Leningrad; *Güvercin satıcısı*, Louvre. Konuları günlük yaşamdan ve dinden alınmış tabloların sayısı azdır.

HONDO → HONŞU.

HONDT (Joost DE) → HONDİUS (Jodocus).

Hondt sistemi, yaklaştırmalı nispi temsil sistemi çerçevesinde yer alan, seçim sonuçlarını hesaplama biçimi. Bu yöntem, tek bir işlemle, hem seçim sayısına göre ilk dağılımın, hem de en yüksek ortalamaya göre ikinci dağılımın yapılmasını sağlar. Bir seçim çevresinde her listenin kazandığı oy tutarı 1'den başlayarak, o çevreden seçilecek aday sayısına kadar (1'e, 2'ye, 3'e...) bölünür. Elde edilen paylar büyükten küçüğe doğru sıralanır. Seçilecek aday sayısının hizasına düşen pay, "yaklaşık seçim sayısı" ya da "seçim bölüm sayısı" (seçim böleni)dır. Temsilciliklerin en yüksek ortalama esasına göre dağılımı böylece her listenin aldığı oyun yaklaşık seçim sayısına bölünmesi ile elde edilir.

HONDURAS, Orta Amerika'da, Guatemala, Salvador ve Nikaragua'yla çevrili devlet; 112 000 km²; 4 708 000 nüf. (1991). Başkenti *Tegucigalpa*. Resmi dili *ispanyolca*.



HONDURAS

COĞRAFYA

Ülkenin büyük bölümü dağlıktır: yükselti ülke topraklarının % 70'inde 300 m'den, % 55'inde de 600 m'den fazladır. Ülkenin Büyük Okyanus'a bakan cephesi hemen hemen yoktur, yalnızca dar bir koridorla Fonseca körfezine açılır. Buna karşılık Antiller denizi kıyısında alçak ve yakın zamana kadar pek kalabalık olmayan uzun bir kıyı şeridi vardır. Ülke, Karayib bölgesinde (río Ulúa ve río Chamelecón) başlayıp Comayagua yüksek havzasından geçerek Büyük Okyanus kıyısına kadar uzanan yapısal bir çöküntü alanıyla ("Honduras çukuru") K.-G. yönünde iki parçaya ayrılır.

Honduras'ın iç kesimindeki dağlarda ve havzalarda yaşayan halk sömürge geleneğine bağlı kalmıştır. Sıcak ve kurak iklimi, savana dönüşmüş cılız ormanlarla kaplı bitki örtüsüyle bu havzalar yaygın yöntemlerle yapılan hayvancılığa çok elverişliydi. Sömürge döneminin başlıca yerleşme merkezleri buralarda, ispanyol fatihleri çeken maden yataklarının yakınlarında kuruldu. Honduraslılar'ın yaklaşık % 70'ini kızılderililerle beyazların karışımından doğan melezler, % 20'sini Kızılderililer, % 10'unu da zenciler, beyazlar ve bunların evlenmesinden doğan melezler (Karayib bölgesi) oluşturur.

Karayib Hondurası, Honduras'ın iç kesiminden çok farklıdır. Doğu kesimindeki üç il (Colón, Olancho ve Gracias a Dios) çok az nüfusludur: ülke yüzölçümünün % 44,5'i ve nüfusun % 8,3'ü. Buna karşılık batı kesimindeki Karayib ovaları canlı ve kalabalıktır: Honduras nüfusunun dörtte birinden fazlasının yaşadığı bu kesimde United Fruit Company ve Standard Fruit Company geliştirdiği işletmeler sayesinde değer bakımından ülke dışsatımının % 30-40'ını sağlar. Muz üretimi tek başına tarım ve hayvancılık gelirinin yaklaşık üçte birini karşılamaktadır (2 114 000 ton [1989]). Batı bölgesinin oynadığı rolü, ülkenin ikinci büyük kenti ve en önemli sanayi merkezi olan San Pedro Sula'nın canlılığı açıkça kanıtlar. Kent, bir demiryoluyla, başlıca liman Puerto Cortés'e bağlanır. Tela ve La Ceiba, yalnızca muz taşımacılığında kullanılan limanlardır.

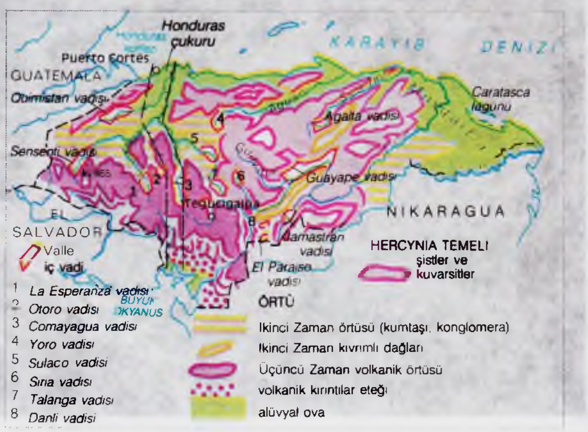
Tarım, istihdamın % 58'ini ve dışsatımın % 80'ini sağlar. Kahve (221 000 t, ríos Chamelecón ve özellikle Ulúa vadilerinde yetiştirilir), değer bakımından en önemli dışsatım ürünüdür; kahveyi muz, kereste, hayvancılık ürünleri, pamuk ve şeker izler. Honduras'taki olumsuz koşullardan biri de ulaşım yollarının yetersizliğidir: 18 494 km karayolu; 131 km'si devletin olan 1 004 km demiryolu. Honduras'ın az gelişmişliği ayrıca sanayinin zayıflığında da kendini gösterir ve Honduras, ABD (Honduras'ın en çok ticaret yaptığı ülkedir) denetimindeki muz cumhuriyetlerinin en iyi örneğidir.

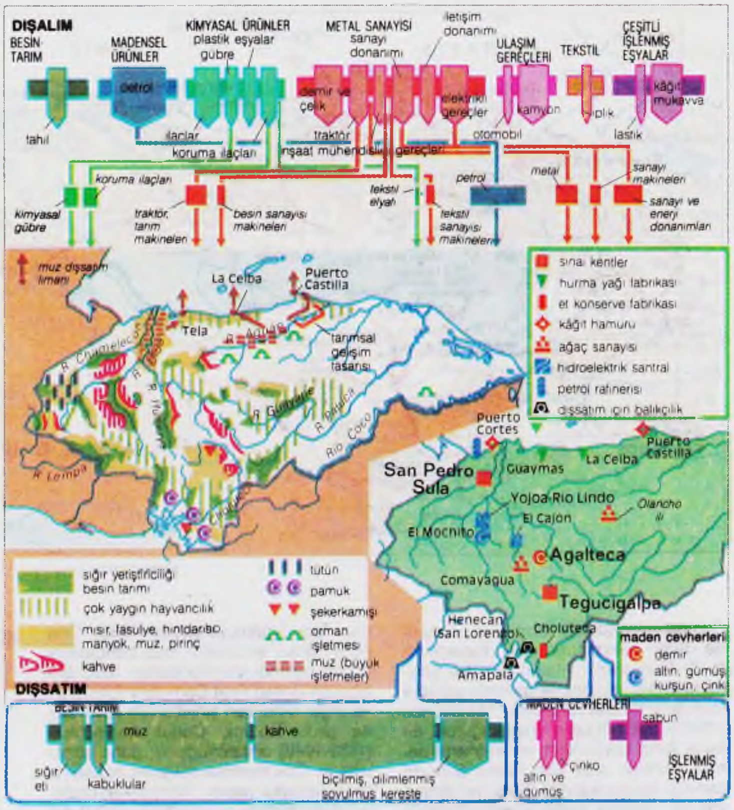
TARİH

Kolomb yaptığı dördüncü seferde kıyıya ulaştı ve isim verdi (14 ağustos 1502). Ardından İspanyollar 1523 yılında fethe başladılar, ancak Moskitolar'ın direnişiyle karşılaştılar. Fetih hareketini yeniden düzenleyen Cortés'in, 1525-26'da bizzat gerçekleştirdiği bir sefer sonrasında, 1537'de Comayagua kuruldu ve uzun süre başkent olarak kaldı. İspanyollar yoksul ve ıssız olan bu bölgeye pek yerleşmediler; bölgede daha çok, yoğun hayvancılık yapılıyordu. Guatemala* *capitanía general'* inde yer alan Honduras, Guatemala'nın (1821) bağımsızlık mücadelesine de katıldı. İturbide'in Meksika İmparatorluğu'na ve Orta Amerika Birleşik Eyaletleri'ne (1824-1383) bağlandı. 1830-1838 arasında federasyonu yöneten honduraslı liberal Morazán'ın uğradığı bozgundan sonra bağımsızlığını kazanan ülke, bir süre Salvador ve Nikaragua'yı (1842-1844) da kapsayan bir konfederasyona girdi ve komşularının toprak taleplerini kabul etmek zorunda kaldı. Aslında XIX. yy.'ın ilk yarısı boyunca, Büyük Britanya'nın Belize'nin kuzeyi ile Honduras burnundan Nikaragua'ya kadar Moskito krallığı'nı denetimi altında bulundurması yüzünden kıyının büyük bir bölümü devlet otoritesinin etki alanı dışında kalmıştı. Zaman zaman taşralı "caudillo"ların (asi asker) tehdidi altında kalan başkent, muhafazakârların merkezi Comayagua'dan liberal bir kent olan Tegucigalpa'ya taşındı (1880). Orta Amerika'nın en önemli muz bahçelerini elinde bulunduran Honduras, 1900'den itibaren United Fruit Company (UFC)'nin ve diğer amerikan şirketlerinin etkisi altına girdi. Tiburcio Carías Andino'nun (1932-1948) diktatörlüğünü, daha sonra ülkesini Orta Amerika devletleri örgütü'ne (San Salvador yasası, 1951) sokan nispeten daha bağımsız Juan Manuel Gálvez' in (1949-1954) başkanlığını destekleyenler bu şirketlerdi. 1954 yılında guatemalalı sürgünler Honduras'ı Arbenz* Guzmán rejimine karşı saldırı üssü olarak seçtiler ve muz bahçelerinde çalışanlar ilk kez genel greve gittiler.

1957'de, üç sarsıntılı yılın ardından, bir liberal olan Ramón Villeda Morales başkan seçildi. Bir tarım reformu yapmaya girişen Morales, 1963 yılında albay Osvaldo López Arellano tarafından devrildi; albay López 1965'te muhafazakârların adayı olarak başkan seçildi. Hazırlanan yeni anayasayla, bir başkan ile genel seçimle altı yıl için iş başına gelen tek meclisli bir kongreden oluşan başkanlık türü bir rejim kabul edildi. Başkan 1968 yılında, Kuzey'de işçi grevleri, başkentte de öğrenci gösterileriyle karşı karşıya kalınca sıkıyönetim ilan ettirdi. 1969'da bu kez, dinamik ve aşırı nüfuslu bir ülke olan Salvador ile geniş topraklara sahip Honduras arasındaki anlaşmazlık, iki ülke arasında yapılan bir futbol maçı sonrasında bir "futbol savaşı"na yol açtı. 300 000 salvadorludan, ülkeye yasadışı koşullar altında yerleşmiş olan 7 000'i sınır dışı edildi. Amerikan devletleri örgütü, Salvador ordusunun Honduras'ı istila etmesini engelledi ve 1970'te, yeni olaylar patlak verince, iki

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER





EKONOMİ

ülke arasında askeri güçlerden arındırılmış bir bölge belirlendi (barış antlaşması 1980 ekim ayında gerçekleşti).

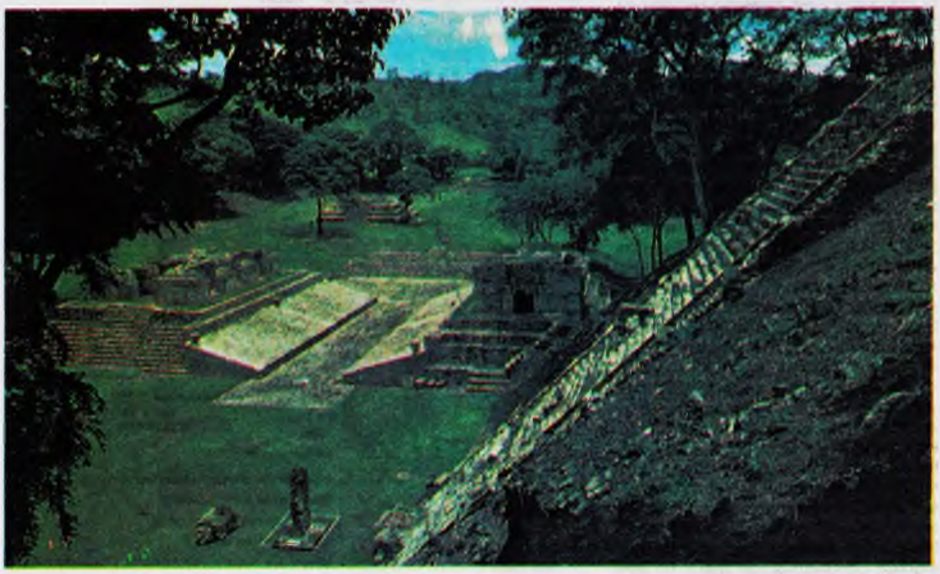
İlk kez kadınların da oy kullandıkları 1971 seçimlerinde solcular çekimser kalınca Ulusal parti'nin adayı Ramón Cruz başkan seçildi. Cruz ülkesinin Orta Amerika Ortak pazarıyla ilişkisini kesti ve Swan takımadalarını ABD'den geri alarak, ülkesine kattı. 1972'de Cruz'u deviren López Arellano, 1975'te albay Juan Melgar Castro'nun yaptığı darbeyle iş başından uzaklaştırıldı. Castro'nun yerini 1978'de, albay Paz Garcia'nın başkanlığında bir askeri cunta aldı. 1980 nisanında yapılan kurucu meclis seçiminde liberaller Ulusal partili muhafazakârlara üstünlük sağladılar. Aynı üstünlük 29 kasım 1981'de yapılan başkanlık seçimi ve genel seçimlerde de sürdü. Liberallerin adayı Roberto Suazo Córdova 1982 ocağında cumhurbaşkanı seçildi. Başkan Suazo'nun yönetimi sırasında pek çok muhalefet önderi, sendikacı öldürüldü ya da ortadan kayboldu. Ülkede yaygın yoksulluğa, işsizliğe karşın, ordu mevcudu artırıldı, ABD'nin desteğiyle Orta Amerika'nın en güçlü hava kuvveti oluşturuldu. Nikaragua'da savaşan Kontralar'a ABD yardımı Honduras üzerinden ulaştırıldı. 1985'te yapılan seçimlerde liberal aday José Simón Azcona cumhurbaşkanı seçildi. 1987'de Honduras, Orta Amerika'da barışı sağlamak amacıyla Kosta Rika, Guatemala, Nikaragua ve El Salvador'la bir anlaşma imzaladı. Mart 1988'de ABD, Sandinista baskınlarına karşı Honduras'a 3 200 paraşütçü gönderdi. 1989'da muhafazakâr aday Rafael Callejas devlet başkanı oldu.

EDEBİYAT

Papaz José Trinidad Reyes (1797-1855), honduraslı şairlerin ilki olarak kabul edilir. XIX. yy. sonunda, modernist akımın temsilcileri Juan Ramón Molina (1875-1908) ve Froilán Turcios'dur (1875-1943). Şair, tarihçi, yaşamöykücü Rafael Heliodoro Valle'nin (1891-1959) başı çektiği bir sonraki yüzyılda, romancılar ve hikâyeciler esin kaynaklarını kırsal çevreden aldılar ve toplumsal sorunlarla ilgilendiler: Carlos İzaguirre (1895-1956) *Bajo el chubasco*'da Arturo Mejía Nieto (doğm. 1900) *El Tunco*'da, ve Marcos Carías Reyes (1905-1956), köylülerin sömürülüşünü dile getirdiği *La Heredad*'da. Toplumsal olaylara duyulan ilgi, Claudio Barrera (doğm. 1912), Jacob V. Cárcamo (1914-1959) ve Daniel Laínez (1914-1959) gibi "1935 kuşağı" şairlerini de etkiledi. Aynı kuşağın öykücüleri arasında, Argentina Díaz Lozano'nun (doğm. 1912) özel bir yeri vardır ve konusunu özyaşamöyküsünden aldığı hikâyesiyle *(Peregrinaje)* büyük başarı kazanmıştır. Alejandro Castro (doğm. 1914), Víctor Cáceres Lara (doğm. 1915), Eliseo Pérez Cadalso (doğm. 1920), Marcos Carías (doğm. 1938) ise, özellikle gerçekçi hikâyeler yazdılar. Günümüz şiiri Carlos Manuel Arita ve Óscar Acosta (doğm. 1933) tarafından temsil edilir.

ARKEOLOJİ

Bugünkü Honduras toprakları üzerinde gelişmiş en zengin Kolomb öncesi uygarlık, özellikle Copán* tören merkeziyle tanınan maya uygarlığıdır; Copán, düzlükteki maya topraklarında, klasik mimarlık ve heykelcilik bakımından en önemli örneklere sahiptir. Kuzeydoğu ve özellikle rio Ulúa vadisi ve Yojoa gölü, ülkenin arkeoloji açısından en iyi bilinen bölgeleridir. Buralarda, klasiköncesi döneme (İ.Ö. 2000-İ.S. 250) ait, Orta Amerika'nın kuzeyindekilere benzer seramik örnekleri bulundu. Los Naranjos* yerleşmesinde en eski evre Jaral evresidir (İ.Ö. 500-200). Klasik dönemde (İ.S. 250-950), geç klasik dönemin (İ.S. 600-950) çokrenkli maya seramiğine yakın ulúa-maya seramiği ortaya çıktı. Utila adasında yapılan kazılar sonucunda tüm Doğu Honduras için geçerli olan bir sıralama belirlendi. En eski evre olan Selin evresinde iki aşama görülür: ulúa-maya üslup grubuna giren Selin I, geç klasik dönemin tepeu üslubuna bağlanabilir; Selin II'de ise, maya etkisi ortadan kalktı ve Tepeu III evresiyle çağdaş (klasik dönemin sonu ile klasiksonrası dönemin başı) yeni bir gelenek gelişti. Selin'i, ispanyol fethine dek devam eden Cocal evresinin iki aşaması izledi. Bu evre, Orta Amerika'nın güneyinden ve özellikle yüksek Kosta Rika topraklarından kaynaklanan etkilere maruz kaldı. Honduras'ın kuzeyinde 1525'te Cortés'in seferi sırasında 10 000 nüfuslu bir kent olan Naco'da, 4 m yüksekliğinde bir piramit, platformlar üzerinde yer alan konutlarla çevrili bir alan ve bir top oyunu alanı vardı. Seramikte en belirleyici örnekler, daha çok, krem renginde zemin üzerine kırmızı ve siyah geometrik şekillerle süslü üç ayaklı kâselerle tanınan çokrenkli naco tipindendir. Özellikle Naco kenti mimarlığında görülen Meksika etkileri, büyük bir olasılıkla, nahuatl dilini konuşan halkların klasiksonrası dönemde (İ.S. 950-1500) bölgeye göç etmesinden kaynaklanmaktadır.



G. Boutin-Explorer

Copán'da top oyunu sahası. Maya klasik sanatı

HONDURAS *(İngiliz—ı)* → BELİZE.

HONDURAS körfezi, Antiller denizi'nin Orta Amerika kıyısında oluşturduğu geniş girinti, Yucatan yarımadasının G.'inde. Kıyısında Meksika, Belize ve *Honduras* vardır. Alçak ve kumlu kıyılarının önünde mercan kayalıkları ve mercan adaları sıralanır.

■**HONECKER** (Erich), alman devlet adamı (Neunkirchen, Saarland, 1912). Komünist gençlik örgütleri ulusal komitesine üye oldu (1934), naziliğe karşı savaştı, tutuklandı ve hapis cezasına çarptırıldı. 1946-1955 arasında Freie Deutsche

Jugend'i yönetti. 1958'de merkez komite sekreteri oldu. 1960'ta Ulusal savunma konseyi sekreterliğine de seçildi. 1971' de Birleşmiş sosyalist parti'nin (SED) genel sekreterliği görevini üstlendi. Aynı yıl Ulusal savunma konseyi'nin başkanlığına seçildi. 1975'te Devlet konseyi başkanı oldu. SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinde başlayan liberalleşme hareketi üzerine 1989'da istifa etmek zorunda kaldı. Şubat 1990'da SSCB'ye kaçtı. Moskova'nın kendisini korumayacağını anlayınca oradaki Şili elçiliğine sığındı. Almanya birleştikten sonra Rusya hükümeti tarafından Almanya'ya iade edildi. Berlin'de tutuklandı (temmuz 1992). Mahkeme davanın düşmesine karar verince serbest bırakıldı. 1993 başında eşiyle birlikte Şili'deki kızının yanına gitti.

■**HONEGGER** (Arthur), isviçreli besteci (Le Havre 1892 - Paris 1955). Zürich konservatuvarı'nda başlayan müzik öğrenimini, 1912'den sonra Paris konservatuvarı'nda sürdürdü. Buradaki öğretmenleri arasında Gedalge, Widor ve Vincent d'İndy de vardı. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra, dostu Jean Cocteau'nun desteğiyle, beş arkadaşıyla "Altılar" grubu"nu kurdu. 1927'de yapıtlarının yorumcusu Andrée Vaurabourg ile evlendi. Paris'e yerleşti, École normale de musique'te besteleme dersleri verdi. Daha sonra, birçok ülkeyi kapsayan konser gezilerine çıktı.

Apollinaire, Cocteau, Cendrars, Verlaine ve Ronsard'ın şiirleri üzerine çok sayıda şarkı, yaylılar için 3 dörtlü (1917, 1936, 1937), soprano ve yaylılar dörtlüsü için *New York'taki paskalyalar* (1920), 2 piyano-keman sonatı (1918, 1919), 1 piyano-viyola sonatı (1920), 1 piyano-çello sonatı (1920), yalnız keman için 1 sonat (1940) ve çeşitli piyano parçaları besteledi. Orkestra için, 1 piyano *Concertino*'su (1925), 1 çelo konçertosu (1934) ve bir *Concerto da camera* (Oda konçertosu) [1949] yazdı. Orkestralama konusunda özel bir yeteneği olan Honegger, 5 senfoni (ikincisi trompetli [1941]; üçüncüsü "litürjik senfoni" [1946]; dördüncüsü "Deliciae basiliensis" [1946]; beşincisi "di tre re" [1951] diye anılır); 3 senfonik hareket (*Pacific 231* başlıklı ilk ikisi geniş yankılar uyandırdı [1923], üçüncüsü başlıksız); *Rugby* (1928); *Nigamon'un şarkısı* (1917); *le Dit des jeux du monde* (Dünya oyunları kıssası) [1918]; -Rimbaud'dan esinlenerek- *Pastorale d'été* (Yaz pastorali) [1920]; *Muzaffer Horatius* (1921);*Sevincin şarkısı* (1923); *Arkaik süit* (1951); *Monopartita* (1951) gibi orkestra yapıtları bıraktı. İlk büyük başarısını, René Morax' ın manzum metni üzerine bestelediği *Davut peygamber* (le Roi David) oratoryosuyla 1921'de kazandı. Honegger'in en ünlü yapıtları, dinsel ya da dindışı müzikli sahne yapıtları dalındadır: *Judith* (konusu Kutsal Kitap'tan alınmış opera, 1926); *Antigone* (opera, 1927); *les Aventures du roi Pausole* (operet, 1930); *les Cris du monde* (oratoryo, 1931), -Paul Claudel'ın metni üzerine- *Jeanne d'Arc au bûcher* (oratoryo, 1938); -yine P. Claudel'in metni üzerine- *la Danse des morts* (oratoryo, 1938); *Nicolas de Flue* (dramatik efsane, 1941); *Bir Noel kantatı* (tamamlanmamış bir oratoryodan, 1953). Lirik yapıtlarından en iyisi ikisini Paul Valéry'nin metinleri üzerine besteledi: *Amphion* (bale-melodram, 1929) ve *Sémiramis* (bale-pantomim, 1933). Ayrıca on üç bale müziği yazdı. Bunların başlıcaları: *Skating-Rink* (1921), *Sous-marine* (1924), *le Cantique des cantiques* (1938), *l'Appel de la montagne* (1943), *Shota Rustaveli* (1946). Ayrıca birçok filmin müziğini besteledi: *Sefiller* (les Misérables), *Cessez le feu, Angèle, Regain, les Mutinés de l'Elseneur, Un ami viendra ce soir*

Händel'den ve Bach'ın kontrapuntosundan olduğu gibi, Stravinski'deki ritim ve orkestralama zenginliğinden ve Fauré' nin zarif, duru üslubundan da etkilenen gelenekçi Honegger'in karmaşık sanatı, son derece duyarlı ve moderndir, ama modernlik adına ucuz denemelere de girişmemiş değildir.

HONEGGER (Gottfried), isviçreli ressam ve heykeltıraş (Zürich 1917). 1958'den sonra kendini bütünüyle plastik araştırmalara verdi; yaşamını 1961'den bu yana Zürich ve Paris'te sürdürmektedir. Tekrenkli tablolarında geometrik öğelerden yararlandı ve 1967'de bilgisayarla çalışmaya başladı. Böylelikle sonsuz önerilerden yararlanarak yeni biçimler yaratma özgürlüğüne kavuştu.

HONEN, japon codo tarikatının kurucusu (1133 - Kyoto 1212). **Genku** adıyla da tanınır. Arı Toprak buddhacılığı yandaşıydı. Kyoto yakınındaki Ohara'ya birçok mürit topladı. Tek kurtuluş yolunun, inananların Amitabha adını anmaları olduğu yolundaki düşüncesinin doğurduğu sert tartışmalara rağmen, Ohara'da öğretisini rahatça yaydı. Birçok kitap yazdı. Bunlar arasında *Sencaku hongan nembutsu-şu* (1198) adlı yapıtını anabiliriz.

HONESTİORES. Rom. tar. Resmen Antoninus Pius döneminde ortaya çıkan ve senato sınıfıyla atlı sınıf üyelerini, belediye seçkinlerini ya da göreli zenginlikleri nedeniyle önemli bir toplumsal konuma sahip kimseleri (tüccarlar, zanaatçılar, emekli askerler vb.) bir araya getiren bir toplumsal kategoriyi belirten latince sözcük. (→ HUMİLİORES.)

Honeywell İncorporated, 1927'de kurulan amerikan şirketi; günümüzde, elektrik donanımları yapımı, kontrol ve bilişim sistemleri alanında en ileri teknikleri kullanan bir grubun önderidir. Honeywell, dünyanın ilk on bilgisayar yapımcısı arasında yer alır. Şirket, kontrol ve ayarlama sistemleri, bilişim sistemleri, sanayisel sistemler, uzay havacılığı ve askeri alanlarda etkinlik gösterir. Honeywell grubu, CII-Honeywell Bull'un sermayesinde küçük bir katılıma sahiptir.

HONFLEUR, Fransa'da kanton (Calvados) merkezi, Manş denizi kıyısında ve Sen ırmağı ağzının sol yakasında; 8 346 nüf. (1992). Güzel limanı, arduvazla kaplı eski ahşap evleri ve anıtları sayesinde çok beğenilen bir turizm merkezidir.

HONG, Laos'un güneyinde kent, il merkezi, aynı adlı adada Mekong kıyısında.

HÔN GAİ ya da **HONGAY,** Vietnam' da liman kenti, Along koyu kıyısında ülkenin tek maden kömürü havzasının merkezi.

Hongan-ci, japon codo mezhebinin bir kolu ve Kyoto'daki tapınağının adı. Bu tapınak 1272'de yapıldı, bir başka tapınak ise 1602'de inşa edildi.

HONGJIN ya da **HONGREN,** çinli ressam (Şieşien 1603'e doğr. - öl. 1663). *Anhuei ilinin Sekiz Ustası*'ndan biriydi. Manzara resmini, gerçek dünyaya gereken ağırlığı da vererek, ana hatlarına indirgedi.

■**HONGKONG,** çince **Şianggang,** Guangdong (Çin) iline komşu ingiliz sömürgesi; 1 034 km^2; 5 862 000 nüf. (1991). Merkezi *Victoria*. İngiltere, birinci "afyon savaşı"ndan başlayarak Hongkong'a yerleşti ve Çin'in Nankin antlaşması'yla (1842) onlara bıraktığı Hongkong adasına, 1860 yılında Kowloon toprakları ve 1898'de başka topraklar (kuzeyde Kowloon yarımadası, bütünü *New Territories*'i oluşturan birçok küçük ada) eklendi. Çin cumhuriyeti 1949 yılında bu ingiliz sömürgesini siyasal açıdan tanıdı. Ne var ki sömürgenin bütünü yeni anlaşmazlıklara gebedir: çünkü, bu "yeni topraklar"ı İngilizler'e kiralayan sözleşmenin sona erme tarihi yaklaşırken (kararlaştırılan tarih 1997'dir), Çin'in bu konudaki tavrı kesinlik kazanmamıştır.

Hemen hemen hiç ovası bulunmayan bu sömürgede granitli doruklar vardır: Hongkong adasında Victoria (550 m) ve Lan Tao (936 m); yarımadadaki Taı Mo Şan (958 m). Yılda 2 158 mm yağmur düşer, ama yeraltında su örtüsü bulunmaz. Hongkong 1941'e kadar (bu sırada nüfusu 1 500 000'i bulmuştu) hem deniz üssü, hem antrepo limanı, hem de bir bankacılık merkezi ve serbest limandı (bugün

Leduc-Sygma



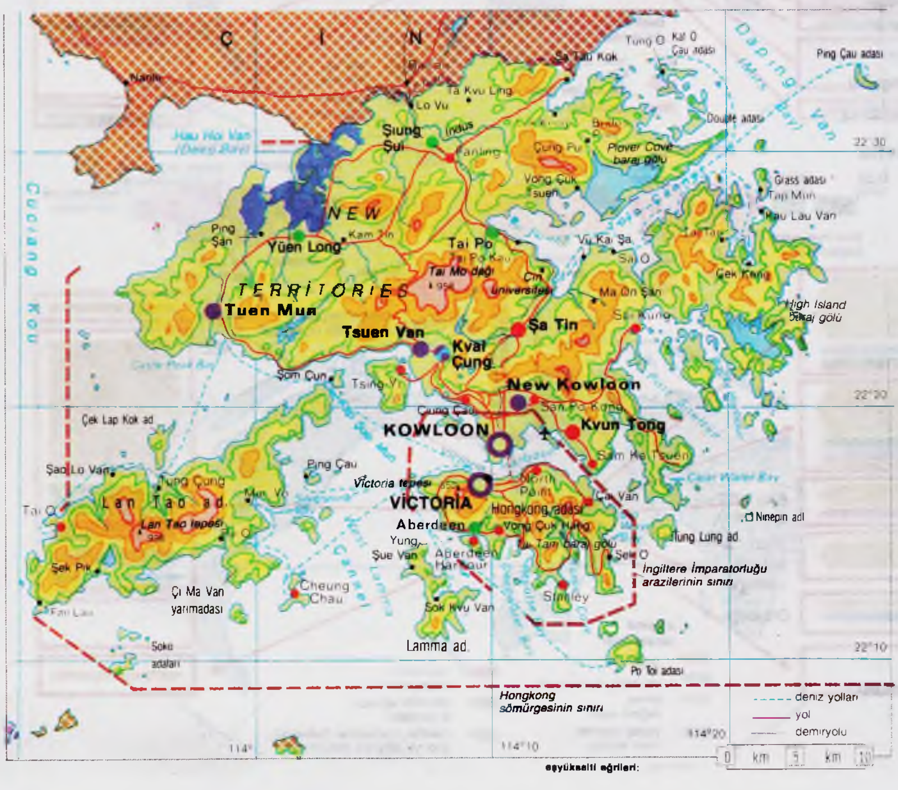
Erich **Honecker**

Kicia Laffon

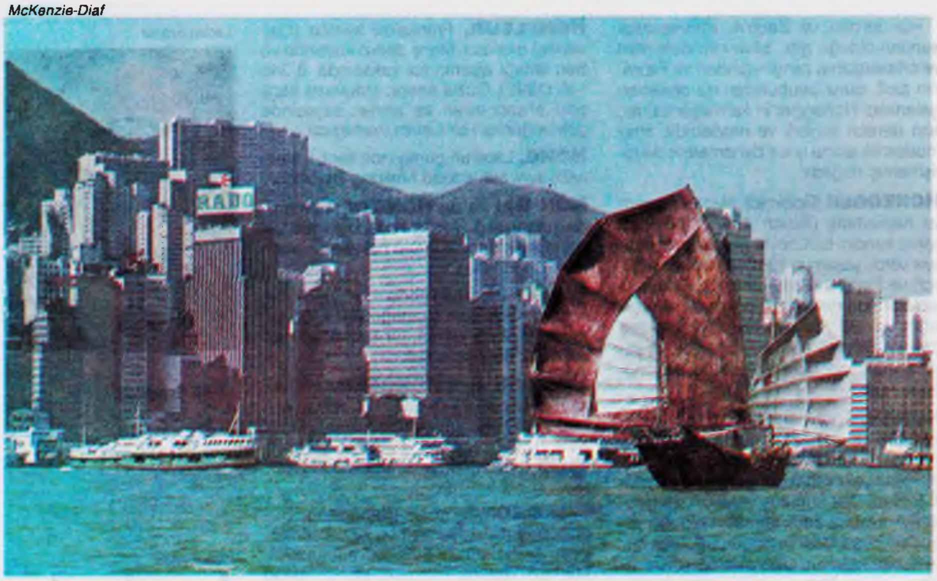


Arthur Honegger

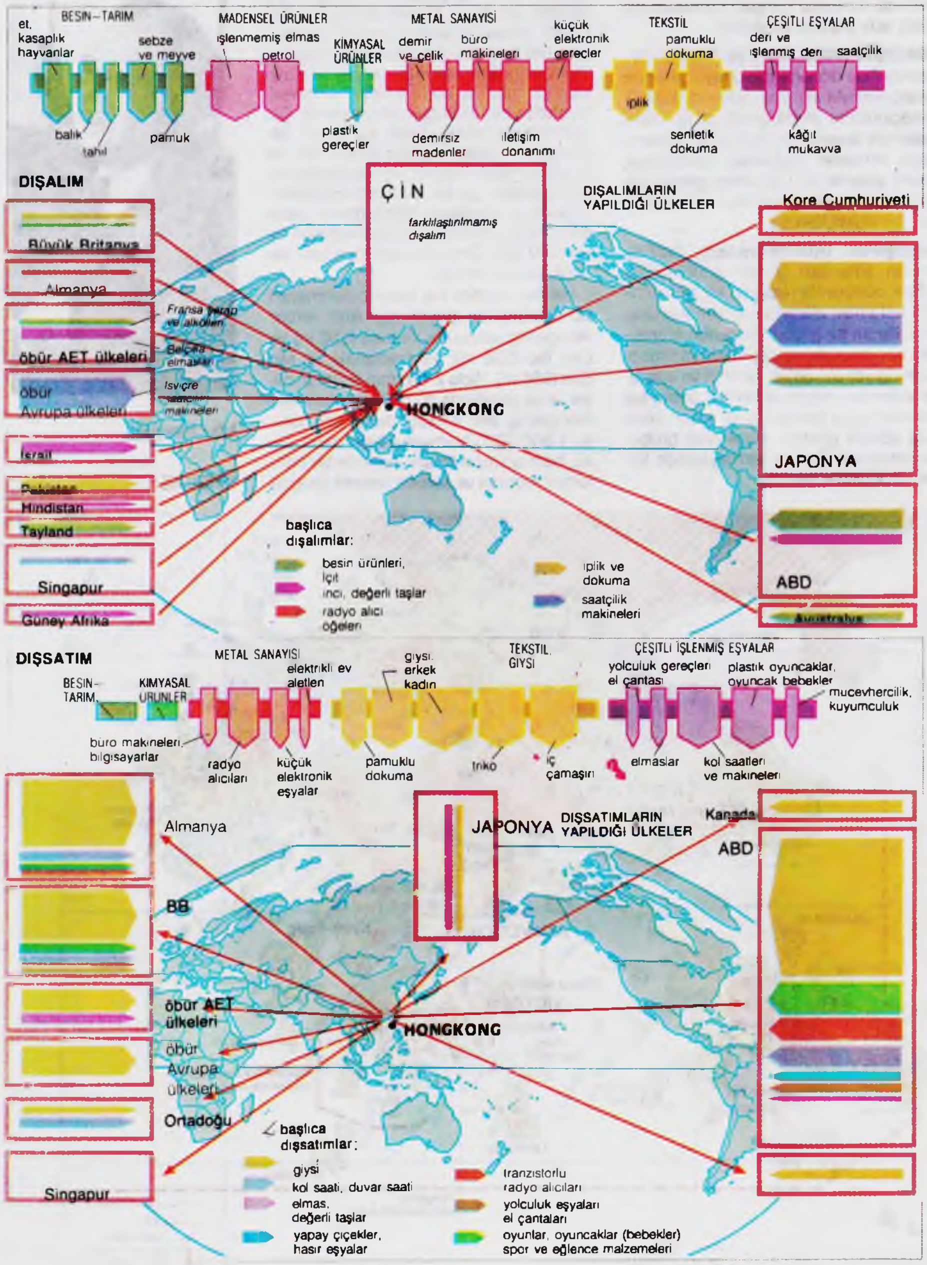
HONGKONG



McKenzie-Diaf



Hongkong limanı



de aynı görevleri sürdürmektedir). İkinci Dünya savaşı'ndan sonra çin sermayesinin ve yoksul kaçakların yığınlar halinde gelmesi çeşitli sanayilerin doğmasına yol açtı. Pamuk sanayisi, en eski ve en güçlü sanayi koludur; Hongkong bütün sanayi ülkelerine ucuz kumaşlar ve hazır giysiler satmaktadır. Amerikan, japon ve ingiliz sermayesine dayanan elektronik sanayisi 1959'da kuruldu. Plastik maddelerin işlenmesi plastiğin bulunuşundan bu yana sürdürülmektedir.

Çok güzel kentler, sömürge olmanın getirdiği acı sorunları pek gizleyememektedir: suyun (bir bölümü Lan Tao üzerinde yapılan bir barajdan borularla getirilmektedir) ve bina yapacak arsaların bulunmaması, mülteci akınları, 1962'ye kadar gizlice gerçekleştirilen dışarıdan gelen göçler, mayıs 1962'de Pekin'in bu tarihe kadar koyduğu yasağı kaldırması üzerine, yılda 60 000 kişiden ayda 70 000 kişiye ulaştı; bunun üzerine denetim daha sıkı yapılmaya başlandı. Hongkong, besin maddelerinin % 90'ını dışardan almakta, sanayi maddeleri üretiminin % 80'ini dışarı satmaktadır. Bir karayolu tüneli ve bir metro adayı kıtaya bağlamaktadır.

Honglou Meng *(Kırmızı kulübedeki düş)*, çinli yazar Tsao Şüeçuin'in (Nankin 1715 - Pekin 1763) romanı. 421 kahramanlı bu ırmak-roman, hem Çin'in tek aşk romanı, hem de dönemin aristokrat toplumunu yansıtan geniş bir yapıttır. Genç Cia Baoyü, köklü büyük bir ailenin tek oğludur. Gençlerin ince duyguları ve bu kapalı küçük dünyanın belirsiz havası son derece yalın bir dille ve yapıta serpiştirilmiş birçok şiirle verilmiştir.

HONGREN → HONGJIN.

HONG SEDON, Laos'ta kent, il merkezi, Mekong'un kolu Se Don kıyısında.

HONG ŞING ya da **HONG SHENG,** çinli oyun yazarı (Hangcou 1645 - öl. 1704). Başyapıtı olan *Çangşing dien*'de (Sonsuz hayatın sarayı) imparator Tang hanedanından Şüenzong'un nikahsız karısı Yang Gueifei ile olan mutsuz aşkını anlattı.

HONG ŞIUÇUAN ya da **HONG XİUQUAN.** Çinli reformcu (Guangdong 1814 - Nankin 1864). Guangdonglu bir köylü çocuğuydu; eğitimci oldu ve hıristiyan misyonerlerle ilişki kurdu. 1836'dan başlayarak Mançu egemenliği sırasında yozlaşan Çin'i kurtarmaya girişti ve Guangşi'de Tanrıya Tapanlar mezhebini kurdu. Birçok yandaş topladı. Gizli derneklerin etkinliklerine katıldı ve 1851'de Guangşi'de bir ayaklanma başlattı. "Tanrısal Kral" unvanıyla kendini imparator ilan ederek yeni Taiping hanedanını kurdu ve birçok zafer kazanarak (1853'te Nankin'e yerleşti) Orta Çin'i egemenliği altına aldı, Pekin'in varoşlarına kadar uzandı, fakat kenti alamadı (1853). Ancak, İngiliz ve Fransızlar'ın desteğini sağlayan Pekin hükümeti Nankin'i yeniden ele geçirdi (19 temmuz 1864). Yönetimi yıkılan Hong Şiuçuan intihar etti.

HONGZI ya da **HONGZE gölü,** Doğu Çin'de büyük göl. Ciangsu ve Anhuei arasındaki sınırı oluşturur. Huai'nin geçtiği Hongzı, bu ırmağın düzenleme planında önemli rol oynadı. Uzunluğu 120 km, genişliği 40 km.

HONİARA, Solomon adalarının merkezi, Guadalcanal adasının kıyısında; 35 288 nüf. (1990).

Honiton danteli, Devon (İngiltere)

kökenli mekik danteli; motifleri Flandres dantelini andırır. Honiton danteli çok geçmeden gipür dantele dönüştü ve Belçika'da yapılan düşes danteline çok yakın bir görünüm aldı.

HON KAEN, Tayland'da kent, *Hon Kaen ili*'nin merkezi, Korat platosunda, Bangkok'un K.-D.'sunda; 131 472 nüf. (1989). Tarım merkezi (pirinç).

HONLAMA a. Mak. san. Bir bağlayıcıyla alıştırma çubuğu biçiminde topaklaştırılmış aşındırıcı gereç kullanarak metal bir yüzeye uygulanan bitirme işlemi.
—ANSİKL. Honlamayla aynı amacı güden *laplamada* "alıştırıcı" destek üzerine dökülmüş toz halinde aşındırıcılar kullanılır. Honlamayla daha çabuk sonuç alınmasına karşılık laplamayla elde edilen yüzey durumu çok daha iyidir. Honlama genellikle silindirsel iç yüzeylere uygulanır ve daha önceki işlemleri, özellikle taşlama sırasında kalan pürüzleri almaya yarar. Dolayısıyla honlamada çok ince taneli taşlar bağlanmış bir mandren kullanılır; dönen bir milin ucuna yerleştirilen bu mandren işlenecek silindirin içine girer. Taşlar mandrenin kafasında, boy eksenleri mandren eksenine koşut biçimde dağıtılır. Taşların aşındırıcı dış yüzeyleri mil eksenine eşit uzaklıkta bulunur ve genişleme ilkesine dayanan bir ayar düzeneği, bu yüzeyleri, yıpranmayı göz önüne alarak düzenli bir aşındırma sağlayacak uzaklıkta tutar.

HONNÊTE HOMME, XVII. yy.'ın ikinci yarısında, Fransa saray çevresinin ideal insan anlayışını belirten fr. sözcükler: *honnête homme,* efendi adam, kültürlü, bilgiçlik taslamayan, fizik görünümünde olduğu kadar davranışlarında da hoş ve seçkin, kralına, dinine bağlı, sözünün eri örnek bir insandır.

HONOLULU, Oahu adasında liman, Hawaii takımadasının ve Hawaii eyaletinin (ABD) yönetim merkezi, Büyük Okyanus kıyısında; 826 231 nüf. (1990). Üniversite. Bir alüvyon ovasında, tropikal ağaçlar arasında kurulan bu güzel kentin iklimi yumuşak, ama yağışlıdır. Eskiden balina avcılarının uğrak limanı olan Honolulu, bugün, birkaç sanayi koluyla birlikte (besin, hazırgiyim, makine) Büyük Okyanus'un en önemli limanlarından biridir (tarım ürünleri ticareti). Ayrıca önemli bir havayolu uğrağı ve büyük turizm merkezidir (yılda yaklaşık 2,5 milyon turist). Takımada nüfusunun büyük bölümü Honolulu yerleşmesinde toplanır. 1952'de burada toplanan konferans sonucunda, Avustralya, Yeni-Zelanda ve ABD'yi bir araya getiren sürekli bir siyasal konsey (ANZUS) kuruldu.

HONORÉ Usta, parisli minyatürcü (XIII. yy.). 1288'den önce gerçekleştirdiği *Gratianus'un decretumu* (Tours kütüphanesi) ve *Güzel Philippe'in breviariumu* (Bibliothèque nationale, Paris), imzalı yapıtlarıdır. Zarif Paris tarzına, 30 yıl sonra J. Pucelle'e örnek olan bir biçim getirmiştir.

HONORİA (Justa Grata), romalı prenses (417'ye doğr. - öl. 452'den sonr.), Constantius ve Placidia'nın kızı, 437'ye doğru *Augusta* ve kardeşi Valentinianus III'e naip ilan edildi, uygunsuz davranışları yüzünden saraydan atıldı (449). Attila'ya evlenme teklifinde bulundu. Attila bunu fırsat bilerek Valentinianus'tan kız kardeşiyle birlikte, Galya da dahil olmak üzere, imparatorluğun yarısını istedi (450). İmparator bu isteği reddetti. Honoria birdenbire ortadan kayboldu.

HONORİS CAUSA sıf. ("birine duyulan saygıyı belirtmek için" anlamında lat. sözcükler). Önemli kişilere sınavsız ve onursal olarak verilen akademik unvanlara denir.

HONORİUS (Flavius) [Konstantinopolis 384 - Ravenna 423], ilk Batı Roma imparatoru (395-423), Theodosius I'in ikinci oğlu. 393'te kardeşi Arcadius ile aynı zamanda Augustus ilan edildi. Tahta çıkmasıyla Roma İmparatorluğu kesinlikle ikiye bölündü; Honorius'a Batı Roma İmparatorluğu *(Pars Occidentalis),* Arcadius'a da Doğu Roma İmparatorluğu *(Pars Orientalis)* verildi. Honorius henüz reşit olmadığı sırada, iktidarı, imparatorluğun naibi ve *defensor*'u Vandal Stilicho'ya bıraktı. Vandal Stilicho, akıncı kavimlerin saldırılarını durdurdu (Bretagne, Belçika, İkinci Germanya), Pollenza'da Alarik'i (402), sonra da Gotlar'ı (406) yendi; Konstantinopolis'in isteklerine ve entrikalarına karşı koydu. Ama Honorius, Stilicho'nun iki kızıyla art arda evlendikten sonra, gasıpların (Bretagnelı Constantinus, 406) ortaya çıkması üzerine onu akıncı kavimleri üstüne çekmekle suçlayıp öldürttü (22 ağustos 408). Roma'yı kuşatan Alarik'e karşı koyamamasına rağmen onunla anlaşmayı reddetti. Bunun üzerine Alarik, gözdesi Priscus Attalus'u imparator ilan etti (409) ve Roma'yı kırıp geçirdi (410). Honorius'un yeni başkomutanı Flavius Constantinus, gasıplara boyun eğdirdi ve Honorius ile birlikte tahta çıktı (8 şubat 421). Flavius'un ölümü Honorius'u güçsüz bıraktı, yeni akınları (Hunlar ve Ostrogotlar Pannonia'ya, Vandallar İspanya'ya, 422) püskürtemez hale geldi. Ravenna'da kapalı kalan Honorius, yasaları hıristiyanlık ilkeleri uyarınca yenilemeye çalıştı.

HONORİUS I (öl. 638), 625'ten 638'e kadar papalık yaptı. Campanialı bir soyluydu. Aziz Büyük Gregorius'un çömezi oldu. İngiltere misyonunun gelişmesi için çalıştı. Aquileia'daki din ayrılığına son verdi. Büyük Gregorius'un Kilise camiasındaki çalışmalarını sürdürdü, Roma'daki kiliselerin onarım ve süslemelerini yaptırdı.

HONORİUS II (Fagnano, İmola - Roma 1130), 1124'ten 1130'a kadar papalık yaptı. Ostia kardinal-piskoposuydu (1117); Calixtus II zamanında Worms konkordatosu'nu müzakere etti (1122). Lothar III'ün imparator seçilmesinde (1125) belirleyici bir rol oynadı. 1128'de Sicilya'nın norman kontu Ruggero'ya, Puglia üzerinde egemenlik hakkı tanımak zorunda kaldı ve İngiltere ile kesilen ilişkileri yeniden kurdu.

HONORİUS III (Cencio SAVELLİ), (Roma - öl. 1227), 1216'dan 1227'ye kadar papalık yaptı. Kendisini kardinal yapmış olan İnnocentius III'ün yerine papa oldu (1201) ve onun çalışmalarını sürdürdü. 1217-1221 arasında düzenlediği Haçlı seferi, Dimyat'ın yitirilmesiyle sonuçlandı. Friedrich II'ye imparatorluk tacını giydirdi (1220). Albililer'e karşı savaşı destekledi ve onlara karşı Simon de Montfort'un sonra da Louis VIII'in tarafını tuttu.



J.J. Moreau

Honoré Usta
Gratianus'un decretumu'ndan tezhip (1288'e doğr.)
Belediye kütüphanesi, Tours

HONORİUS IV (Giacomo SAVELLİ) [Roma 1210 - *ay. y.* 1287], 1285'ten 1287'ye kadar papalık yaptı. Honorius III'ün yeğeniydi. Napoli krallığı'nda Anjou sülalesini destekledi ve Sicilya kralı Aragónlu Jaime I'i aforoz etti. Dilenci tarikatlarını destekledi.

HONOURABLE a. (ing. sözc.). Tar. Büyük Britanya'da vikont ve baron oğullarının, bazı yargıç ya da yüksek görevlilerin, Avam kamarası üyelerinin adlarından önce kullanılan unvan. (*Right honourable* unvanı kont, vikont, baron, belediye başkanları; *most honourable* unvanı, markiler vb. için kullanılır.) ||ABD'de, Kongre üyelerine ve birçok yargıçlara verilen unvan.

HON QUAN, Vietnam'da kent, Nam Phan'ın kuzeyinde. Ticaret merkezi.

HONSU, Tebliler'in ay tanrısı. Çok erken dönemde tapınılmaya başlanmış ve o dönemden başlayarak tanrı Amon ile tanrıça Mut'un oğlu kabul edilmiştir. Kafasında ay kursu taşıyan şahin başlı bir adam görünümünde, kimi zaman da bir çocuk olarak betimlenirdi. Karnak'taki tapınağı çok iyi korunmuştur.

HONŞU, esk. **Hondo,** Japonya'nın en büyük adası; 230 000 km²; 96 900 000 nüf. Başlıca kentleri *Tokyo, Osaka, Nagoya, Kyoto.*

Japonlar, bu büyük adayı (uzunluğu 1 300 km, en geniş yeri 240 km) beş bölgeye ayırırlar (K.-D.'dan G.-B.'ya doğru

B.N., Paris



Flavius **Honorius**
bir altın paranın ön yüzü
V. yy. başı
Bibliothèque nationale, Paris

Hetier



Honolulu
Waikiki plajı



Vautier-Decool

Honşu
Matsuşima koyu'ndaki kireçtaşlı adacıklar

Tohoku, Kanto, Çubu, Kansai [ya da Kinki] ve Çugoku), ama coğrafi ve tarihsel açıdan başlıca iki kesim göze çarpar: biri enlemesine (Fossa Magna'nın her iki yanı), öbürü boylamasına (Japon denizi aklanı ve Büyük Okyanus aklanı).

Fossa Magna, İzu yarımadasından Japon denizi'ndeki Toyama bölgesine kadar uzanan büyük bir dislokasyondur; güney-batı ada yayıyla kuzey-doğu ada yayının kesiştiği yerdedir; böylece hem Japon takımadalarının kuzey ve güney kesimlerini birleştirir hem de Bonin yayı burada G.'e yönelir. Büyük yanardağlar (Fuci, Asama, Myoko), çöküntü havzalarıyla (Matsumoto, Suva gölü, Nagano, Ueda, Kofu) ayrılan doğu kesimindeki kırılma kanadı kenarında yükselir; büyük Kanto (G.'de) ve Niigata (K.'de) ovalarıysa bu kırılma kanadının eteğinde uzanır. Fossa Magna'nın B.'sında "Japon Alpleri"nin (kuzey kesimi Hida dağlarını oluşturur) büyük dikliği, D.'sunda da Coşin-Etsu platosu vardır.

Daha K.'de, yükseklikler, K.'den G.'e doğru birbirine paralel üç birim halinde uzanır: Sendai ovasıyla birbirinden ayrılan Abukuma ve Kitakami billurlu kütleleri sarp aklanlı Büyük Okyanus cephesine eğemendir; B.'daki Uetse bölgesiyse daha parçalanmış durumdadır ve büyük yanardağlar (Gassan, Çokai) içerir. Orta kesimde kıvrımlı ve yanardağ kökenli bir sıradağ Kuzey Japonya'nın omurgasını oluşturur.

Fossa Magna'nın B.'sında, Honşu'nun en geniş kesiminin yer aldığı ve billurlu temelin parçalarıyla kıvrımlı sıradağların yan yana bulunduğu kütlesel Çubu bölgesi uzanır. Daha ötede, yüzey şekilleri çeşitli parçalara ayrılır (K.'de Tamba ve G.'de Kii kütleleri, Biva gölü ile Yamato gölünün ve Osaka'nın çöküntü ovaları [İç deniz'le devam ederler]) ve karmaşık, kırıklı bir yapısı olan uzun Çugoku sıradağıyla Şimonoseki boğazına kadar uzanır; bu sıradağın yamaç uzantıları K.'de Japon denizi, G.'de de İç deniz üstünde çok sayıda yarımada ve adayla kendini gösterir. İklim, K.'e doğru giderek soğursa da daha çok kuzey-güney yönünde farklılık gösterir Kuroşio sıcak su akıntısı Sendai bölgelerine kadar Japon denizi'yle Büyük Okyanus kıyılarında iklimi yumuşatır; daha K.'de Oyaşio soğuk su akıntısı daha sert kışlara ve sisli, puslu yazlara neden olur. Kışın Japon denizi üstünde nemle yüklenen Sibirya antisiklonunun doğurduğu soğuk rüzgârlar, Honşu'nun, başta merkezi (Hokuriku) olmak üzere bütün kuzey-batı yamacında yoğun kar yağışına yol açar; kuruyan ve yeniden soğuyan aynı rüzgârlar Büyük Okyanus kesimindeki bölgelere güneşli ve soğuk bir hava getirir. Yazın, buna benzeyen, nemli bir sıcaklık, B.'da daha belirgin olmak üzere bütün adayı kaplar ve pirinç ekiminin her yerde yapılmasına olanak verir. B.'daki "Çin" tipi bitkiler (manolyalar, akasyalar, hepyeşil ağaçlar) K.'e doğru daha ılıman iklimin etkisine girer (yayvan yapraklı ağaçlar, kozalaklılar). Tarımda farklılaşma daha belirgindir: K.'de özellikle soya, karabuğday, elma yetiştirilirken, Atami-Niigata çizgisinin B.'sında çay, tatlı patates, mandalina ön sırayı alır.

Tarihsel bakımdan, en eski kültür merkezlerinin bulunduğu güney-batı kesimi ülkenin en önemli bölgesidir; Japonlar bu kesimden gelerek Honşu'nun geri kalan bölümüne yayıldılar; buna karşılık siyasal yaşamın merkezi K.-D.'ya doğru kaydı: Kansai ovalarından (Nara-Kyoto) Kanto bölgesine (Kamakura, Edo [bug. Tokyo]) doğru. Ama her iki kıyı arasındaki eşitsizlik çok çabuk belirginleşti. İzumo merkezi bir yana bırakılırsa, ülke yaşamının ağırlığı hemen her zaman Japon denizi ve Büyük Okyanus boyunca yoğunlaştı. Ülkenin en önemli yolu Tokaido, eski derebeylik başkenti Edo'yu Büyük Okyanus kıyısındaki Kyoto'yla Osaka'ya ve bu kesimde yer alan en büyük kentlere (Osaka, Kyoto, Nagoya, Edo, Sendai) bağlıyordu.

Bugün Japonlar'ın, Japon denizi kıyılarını hâlâ "arka yüz" olarak nitelemelerinin nedeni, bu iklim "ubac'ının" Meiciler' den beri iktisadi kalkınmadan çok az pay almasıdır; burada nüfusu 300 000'i aşan üç kent vardır (Kanazava, Niigata, Akita). Eskiden beri büyük merkezler ve limanlar, Büyük Okyanus'un günyönü kıyılarında toplanmış ve modern Japonya' nın hızlı büyümesini sağlamıştır. Japonya' daki Megalopolis'ler, Honşu'nun bütün anakentlerini (Hiroşima, Okayama, Kobe, Osaka, Kyoto, Nagoya, Şizuoka, Tokyo, Sendai), Honşu'nun bu "kesimi"nde ikinci bir kıyı oluşturan sayısız imalat kompleksini ve bunlar arasında yer alan bölgesel kentleri birkaç bin km uzunluğundaki bir şerit boyunca bir araya getirir.

Honşu'nun bu kentleri, sermayeler, sanayiler eksen bölgeleri dizisinin ve bazı istisnalarla Japon denizi kıyılarının kırsal (Akita, Niigata, Toyama, Takaoka, Yonago, Suva gölü) kesimlerinin ve günümüzde yalnızca yönetim ve ticaret alanında rol oynayan bazı tarihsel kentlerin (Morioka, Yamagata, Aizu-Vakamatsu, Nagano, Kofu, Matsumoto, Takayama, Tsuyama, Tottori, Matsue) ardında geleneksel etkinlikler sürmektedir. Bu bölgelerin en belirgin özelliği çevreden kopuk olmalarıdır: hem megalopolis'le, hem de enlemesine çok sayıda demiryoluyla (K.-D'da bu kentleri Tokyo'ya, G.-B'daysa Osaka'ya bağlayan demiryolu; K.'de Aomori'ye G.-B'daysa Şimonoseki boğazına kadar bütün Japon denizi kıyısı boyunca uzanan demiryolları) birbirlerine bağlanmalarına karşın kendi aralarında ulaşımı yeterince sağlayan yollar bulunmamaktadır.

HONTAÑON (Rodrigo GIL DE) → GIL DE HONTAÑON.

HONTE → ESCAUT *(batı).*

HONTHEİM (Johann Nikolaus VON) **Justinus Febronius** denir, alman tarihçi ve kilise hukukçusu (Trier 1701 - Montquentin şatosu, Orval yakınında, Lüksemburg, 1790). Trier başpiskopos yardımcısıydı. JUSTINUS FEBRONIUS takma adı ile yazdığı *Liber singularis*'te Kilise'nin monarşik özelliğine ve papanın üstünlüğüne karşı çıkarak, Kilise'nin aslında demokratik bir topluluk olduğunu savundu. *Febroniusçuluk* denen öğretisi, gücünü tarihten ve gallikan kilisesinin özgürlüklerinden alıyordu. Fransız din adamları bu öğretiye karşı çıktılar (1775); *Liber Singularis* kara listeye alındı (1764) ve Hontheim, görüşlerinden caymak zorunda kaldı (1778).

HONTHORST (Gerrit VAN) → VAN HONTHORST.

HONVED, *vatan muhafızı* anlamında macarca sözc. 1848'de yurt savunması için askeri bir disiplin altında örgütlenen Macarlar'a verilen ad. 1849 rus işgalinden sonra ortadan kalkan honvéd, 1867 uzlaşmasıyla yeniden kuruldu. 1920 Trianon ve 1947 Paris antlaşmalarından sonra macar ordularına yeniden "honvéd" adı verildi. [→ MACARİSTAN.]

HONWANA (Luis Bernardo), Mozambik asıllı yazar (Lourenço Marques 1942). *Nós matamos a cão tinhoso* (1964) adlı öykü kitabı, 1969'da *We killed Mangy-Dog, and other stories* adıyla ingilizce olarak yayımlandı.

HOOCH, HOOGHE ya da **HOOGH** (Pieter DE) → DE HOOCH.

HOOD (Samuel, *vikont*), ingiliz amiral (Thorncombe, Dorsetshire, 1724 - Bath 1816). Amerika savaşı'nda yararlık gösterdi ve 1793'te Akdeniz filosu komutanlığına getirildi. 1793'te Toulon'u, 1794'te de Korsika adasını bir süre için işgal etti.

HOOD (Alexander), vikont **Bridport,** ingiliz amiral (? 1727 - Bath 1814), Samuel Hood'un kardeşi. Devrim Fransası'na karşı girişilen deniz harekâtında önemli bir rol oynadı.

HOOD (Thomas), ingiliz şair (Londra, 1799 - *ay. y.* 1845). *London Magazine*'in (1821) müdür yardımcısı olarak, Lamb, De Quincey ve Hazlitt ile çalıştı. *Odes and Adresses to Great People* (1825) ve *Whims and Oddities* (1826-27) adlı kitaplarında mizah ve hiciv gücünü gösterdi. *The Song of the Shirt* (1843), *The Bridge of Sighs* (1845) toplumsal sorunları işlediği yapıtlarıdır.

HOOD (Raymond Mathewson), amerikalı mimar (Pawtucket 1881 - Stamford 1934). *Chicago Tribune*'dan (1923) *Rockefeller Center*'a (1931-1939) kadar, New York'taki çeşitli gökdelenleri yaptı ve bu yapılarda, *Daily News* ve *McGraw-Hill*'de (1930-31) olduğu gibi, dikey çizgileri vurguladı.

HOODİA a. Güney Afrika'da yetişen ve genellikle büyük bir çiçek açan etli bitki. (İpekotugiller familyası.)

HOOFT (Pieter Cornelisz), hollandalı yazar (Amsterdam 1581 - Lahey 1647). Muiden valisi, *Eglantier* retorik odası üyesi. Hollanda'ya klasik trajediyi sokmuştur *(Achilles en Polyxena,* 1597). Bir eleji şairi olan Hooft aşk temasın işlediği pastorali *Granida* (1615), tarihsel oyunları *(Geeraerdt van Velsen,* 1613; *Baeto,* 1616) ve Plautus'tan etkilenerek yazdığı komedisi *Warenar* (1617) ile başarı kazandı. Oturduğu ev, Vondel ve Huygens'in de devam ettiği bir sanat ve kültür ocağı *(Muiderkring)* haline geldi. Hooft, Hollanda'nın 1555'ten sonraki tarihini kapsayan 27 ciltlik yapıtını *(Nederlandse Historien)* burada kaleme aldı. Dili arıtma çabalarıyla, Hollanda klasik dilinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.

HOOGEVEEN, Hollanda'da (Drenthe)